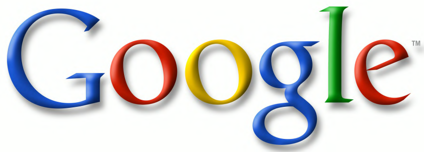
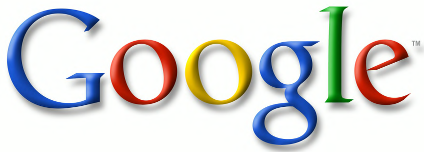

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Første Bind.

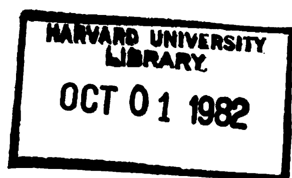
A — B.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(D. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1884.

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 01 1982

A.

A er næsten i alle Sprog det første Bogstav i Alphabetet (i Runealphabetet det 10de). — I Musiken betegner A nu det 6te Trin i den diatoniske Tonerække, regnet fra C, men oprindelig forstod man derved Udgangspunktet for Tonesystemet, idet A i store Octav var den dybeste Tone, der anvendtes i Musiken, lige til ind i det 11te Aarh., da Guido fra Arezzo tilføjede en Tone i Dybden, Gamma ell. G. Efter denne første Udvidelse fulgte andre, men først i det 16de Aarh. fik A sin nuværende Plads. — I romerske Indskrifter er A Forkortningstegn for Augustus, d. e. Kejser, V for Augusta, Kejserinde; a bet. anno, d. e. i Aaret, à (i Pris- eller Vægtangivelser) til, for (hver enkelt Enhed). AA i romerske Indskrifter og paa Mønter bet. 2 Kejsere (Augusti), VV 2 Kejserinder.

Aabenbaring, Guds, for Menneskeslægten begyndte samtidig med dennes Tilblivelse. Ikke blot aabenbarede Gud sig paa overnaturlig Vis for Adam og Eva i Paradisets Have; men gjennem hele den skabte Tilværelse og gjennem hans Styrelse af denne aabenbarer sig en Afglans af hans Herlighed, og denne var det Mennesket givet som fornuftigt Væsen at kunne erkjende. Fra Skabningen kunde man slutte sig til Skaberen, fra Historiens Gang til Forsynets Styrer; men med den ved Syndefaldet indtraadte Forstyrrelse af det oprindelige Kjærlighedsforhold til Gud indtraadte ogsaa en Formørkelse af denne oprindelige Bevidsthed om Guds Væsen og Vilje, og jo mere Slægten nedsank under Syndens Herredømme, jo mere Menneskets oprindelige Gudbilledlighed udviskedes, des mere uskikket blev Fornuften til klart at erkjende Guds Væsen ud af hans Skabning. Dog blev Slægten selv i sin dybeste Fornedrelse aldrig fuldstændig berøvet Bevidstheden om Gud; selv i den mest forvildede Afgudsdyrkelse er der en Rest af den oprindelige A. tilbage, og selv til den raaeste Hedning kan Gud tale gjennem Fornuftens og Samvittighedens Stemme; men paa den anden Side er denne naturlige A. ikke tilstrækkelig for noget Menneske, selv for den mest oplyste Tænker og den mest viljestærke Mand. Skulde den faldne Slægt frelses og føres tilbage til Kjærlighedsforholdet til Gud, maatte der ske en overnaturlig A., og en saadan drager sig derfor gjennem hele Slægtens Historie fra Adam (1 Moseb. III, 15) til Christus. Gud udvalgte sig et enkelt Folk, Jødefolket, i hvis Midte han for sine udvalgte Mænd, Patriarcherne, Moses og Propheterne, stedse klarere aabenbarede sin Vilje til Slægtens Frelse, samtidig med at han ledede Folkets Historie saaledes, at denne blev et talende Vidnesbyrd om A.s Sandhed. Saaledes indledede han „Tidens Fylde", i hvilken han sendte sin Søn til Verden som Menneske, og i ham gav han Slægten den fuldkomne A. og aabnede dermed Vej til Frelse for enhver, som vil tro paa Christus som Guds Søn. Jvfr. **Religion**. Den hedenske Oldtid mente, at ikke blot Religionsstiftere og Seere, men ogsaa Vismænd, Kunstnere og Digtere havde guddommelige A., den nyere Tids Rationalisme og Nyrationalisme nægte derimod al overnaturlig A., medens Atheismen lige saa lidt har Plads for den naturlige som for den overnaturlige A.

Aabenraa, fortysket Apenrade, Kjøbstad i den preussiske Pr. Schleswig-Holstein, ved A.-Fjord. 6000 J. (1880). A. ligger i en dejlig Egn, omgivet af høje, skovklædte Bakker, var et Fiskerleje, da den 1148 afbrændtes af Venderne, og fik senere et Slot Aabenraahus, hvor Hert. Valdemar (Sejer) 1193 tog Biskop Valdemar til Fange. By og Slot afbrændtes 1247, men gjenopbyggedes snart, og A. fik 1284 sin Byret. Slottet nedbrødes 1411 af Dronning Margrete, som i Stedet for opførte Brøndlund Slot, der senere var Amtmandsbolig. A. har Skibsbyggerier og en betydelig Handelsflaade, der mest er beskæftiget i oversøisk Fragtfart. God, rummelig Havn. I Omegnen mange Teglværker. **A.-Fjord**, en Bugt af Østersøen, 1¼ M. lang og ⅓ M. bred, er en ypperlig Sommerhavn med 14—16 Favne Vand.

Aabent Brev (Patent) kaldes stundum en offentlig Udtalelse fra Regenten, hvorved han kundgjør sin Vilje for Undersaatterne. Saadanne Kundgjørelser kunne følgelig blot angaa Anliggender, hvis Afgjørelse beror paa Regentens Beslutning alene, og altsaa kunne navnlig hos os egentlige Love nu ikke længere udstedes under Form af a. B., da den lovgivende Magt ikke

længere er hos Kongen alene. I øvrigt kunne a. B. saa vel angaa de største og vigtigste Statsanliggender (f. Ex. det bekjendte a. B. af 8 Juli 1846 angaaende Arveforholdene i det danske Monarchi) som simple administrative Foranstaltninger. Udskrivningen af almindelige Valg til Rigsdagen, saa vel som Sammenkaldelsen og Opløsningen af denne Forsamling sker ved a. B.

Aabit, norsk, Morgenmad, Frokost.

Aabningsstrøm, s. Extrastrøm.

Åbo, finsk Turku, Stad i det sydvestl. Finland. 23,000 J. (1880). A. er Sædet for en Ærkebiskop og Finlands højeste Ret. Universitet; Kathedralkirke. Havn og Skibsværfter ved det $\frac{1}{5}$ M. fra A. liggende Bekholm, ved Floden Arajokis Munding. Anlagt 1157 af de Svenske. Fredslutning 1743, hvorved Sverige afstod en Del af Finland til Rusland.

A. a. C. (n.), d. e. Anno ante Christum (natum), lat., i Aaret ... før Christi Fødsel.

Aachen, fr. Aix-la-Chapelle [Æslaschapell], Hovedstad i det preussiske Rgdstr. A., i Nærheden af den belgiske Grænse. 86,000 J. (1880). A. var tidligere en fri Rigsstad og er en af Tysklands ældste og mærkeligste Stæder. Domkirken opførtes under Carl d. store og indviedes 804 af Pave Leo III; den var Kroningskirke for de tyske Konger og Kejsere indtil Carl V og indeholder foruden mange Relikvier Kejsernes Kroningsstol og Carl d. stores Grav. Paa Raadhuset, opført i det 14de Aarh., findes en Statue af Carl d. store og de tyske Kejseres Portræter. Af nyere Bygninger fortjene at fremhæves St. Nicolai- og St. Peters Kirkerne, den prægtige Brøndhalle, Theatret og det smukke Springvand paa Torvepladsen med Carl d. stores forgyldte Bronzestøtte. Af videnskabelige Anstalter er her en polytechnisk Skole og et Gymnasium. Livlig Industri, især Klæde, Bomuldstøjer og Metalvarer. A. er berømt ved sine allerede fra Romernes Tid kjendte (deraf Byens Navn Aquisgranum) varme Svovlkilder, der søges stærkt af Syge, som lide af Rheumatisme, Gigt, Kjertelsyge, Syphilis og Hudsygdomme. — Fredslutninger 1668, som endte den saakaldte Devolutionskrig, og 1748, som endte den østerrigske Arvefølgekrig. Congres 1818. A., der ved Freden i Lunéville 1801 kom til Frankrig, indlemmedes 1815 i Preussen.

Aadselædende Dyr spille en stor Rolle ved at bortskaffe døde Dyr; i Havet ere Hajer, Slimaal, skalbærende Gjællesnegle, Krabber, Tanglopper, Søstjærner og Stormfugle især virksomme i denne Retning, paa Landet Gribbe, Ravne, visse Storke (Marabust.), Aadselørne, Hyæner, Schakaler, Ræve, mange Insekter (Spyfluer, Aadselgravere). **Aadselfugl**, d. s. s. Grib. **Aadselgravere**, korte og brede Biller med kølledannede Følehorn, fortære Aadsler og Svampe. Almindelige ere en sort Art med rødt Forbryst (en Silpha) og en (Necrophorus), der er sort med to rustgule Tværbælter over Dækvingerne. Larverne leve enten i Aadsler, som Forældrene have nedgravet i Jorden, eller opsøge selv, efter at være udklækkede, de Aadsler, hvori de skulle leve. **Aadselstork**, s. Stork.

Aadselørne ell. Carracara (Polyborus), sydamerikanske Rovfugle af Ørnenes (Høgenes) Familie, minde i Levemaade dels om Ravnene, dels om Gribbene. De leve af Aadsler, af alle Slags Smaadyr samt af, hvad Havet skyller op, og ere lige saa tyvagtige og paatrængende som Ravnene.

Aag, det latinske jugum, hvilket Ord gaar igjen i mange af Nutidens Sprog, har efter sin Anvendelse en meget forskjellig Form. Til at bære ensartede Byrder, som Spande, bruges et til Skulder eller Ryg afpasset A.; hvor Oxen bruges som Trækdyr, træder A., enten anbragt paa Panden eller som en Træramme over Halsen, ofte i Stedet for alt andet Seletøj; for at hindre det græssende Kvæg i at springe over eller strejfe for langt omkring, paalægges det en lignende Træramme, kun at dette A. gjøres længere og tungere. **A.**, Tømmerconstruction, bestaaende af en Række Pæle for oven forbundne ved en Bjælke, anvendes til Understøttelse for Broer o. lign. **A.**, hos Romerne en galgeformig Opstilling af 3 Lanser, under hvilken man lod en overvunden fjendtlig Hær gaa, efter at den var berøvet sine Vaaben og krigerske Smykker. Det var den største Ydmygelse, man kunde tilføje den overvundne Fjende.

Aagaard, Carl Frederik, dansk Landskabsmaler, født i Odense 1833, lærte Malerhaandværket i sin Fødeby og uddannedes derpaa til Kunstner ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Ved Siden af Landskabsmaleriet lagde han sig ivrig efter Decorationsmaleri under Hilkers Vejledning og har med denne deltaget i flere Bygningers kunstneriske Udsmykning. I Landskabsmaleriet er han nærmest Elev af P. C. Skovgaard, om end med ganske selvstændigt Præg. Han fik 1865 den Sødringske Opmuntringspræmie for et større Landskab (Den kgl. Mlsml.), har gjort et Par større Studierejser og har siden 1874 været Medlem af Kunstakademiet.

Aager i egentl. Forstand er den Forbrydelse at tage højere Renter, end Loven tillader. I denne Betydning kan der følgelig ikke være Tale om A., uden hvor Lovgivningen enten forbyder overhovedet at tage Renter — saaledes som Tilfældet var med den i Middelalderen i det katholske Europa gjældende kanoniske Lovgivning, hvorfor dengang ogsaa al Rente uden Hensyn til dens Størrelse kaldtes A. — eller fastsætter en vis Rentefod, et Maximum for Størrelsen af de Renter, man lovlig kan betinge sig, saaledes som det senere, efterat hin, den kanoniske Rets Anskuelse var opgivet, blev Tilfældet i de fleste Lande (i Danmark og Norge under Christian III). Ved Lov af 6 Apr. 1855 er Rentefoden nu given fri i Danmark, undtagen ved Udlaan mod Pant i faste Ejendomme, hvor Renten ikke maa overstige 4 pCt. Dog meddeles der paa Ansøgning Bevilling til at svare en højere Rente, indtil 6 pCt., og saadan Bevilling gives endogsaa uden Omkostning for Ansøgeren. I Norge er efter Lov af 12 Oct. 1857 Renten for kortsigtige Gjældsbreve fri, men ellers maa den i Regelen ikke overstige 5 pCt. I uegentlig Forstand vedbliver A. i daglig Tale at bruges

om ethvert Tilfælde, hvor der tages ublu høje Renter, om end ikke højere, end Loven tillader.

Aagesen, Andreas, anset dansk Retslærd, f. i Kjøbenhavn 5 Aug. 1826, Lector ved Universitetet 1855, Professor 1856, Medlem af Landstinget 1879, d. 26 Oct. 1879. Hans Lærefag var dansk Formueret og Romerret, og han har navnlig gjort sig fortjent ved fine philosophiske Undersøgelser af de formueretlige Grundbegreber. Blandt de Skrifter, han har udgivet i Trykken, mærkes: Bidrag til Læren om Overdragelse af Ejendomsret og andre tinglige Rettigheder (Universitetets Program 1866), Bemærkninger om Rettigheder over Ting (Unv. Pgr. 1871), Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb (Unv. Pgr. 1872), Om nogle ved Connossementer forekommende Retsforhold (1875), om Singulærsuccession i Formuerettigheder inter vivos med særligt Hensyn til dansk Ret (1879). Hans „Forelæsninger over den romerske Privatret" og „Indledning til den danske Formueret" ere udgivne efter hans Død.

Åhlström, Olof, sv. Componist, f. 1756, d. 1835, Organist i Stockholm, arrangerede Claveraccompagnementet til Melodierne i Originaludgaven af Bellmans Sange, samt udgav i en Række af Aar musikalske Samlinger med Titel »Musikaliskt Tidsfördrif« og »Skaldestycken satte i musik«, hvori han indførte fine egne Melodier til Fru Lenngréns, Valerius's og andre samtidige svenske Digteres Sange.

Åhus, Landsby, forhen Kjøbstad, i Skaane, ved Helgeaa, c. $\frac{1}{3}$ M. ($2\frac{1}{3}$ Kilom.) fra dens Udløb, Losse- og Oplagsplads for Christianstad. Pladsen, hvor der nærmere Udløbet fandtes et lille Slot, Å. eller Aosehus, omkring hvilket Staden lidt efter lidt opstod, skjænkedes 1149 af Svend Grathe til Ærkebispestolen i Lund og tilhørte denne indtil Reformationen.

Aakande (Nuphar), Slægt af Aakandefamilien, Vandplanter med tyk, i Dyndet voxende Rodstok, langstilkede Blade med en paa Vandfladen svømmende, afrundet hjærteformet, glat og glinsende Bladplade og store, langstilkede Blomster. Den gule A. (N. luteum) er almindelig i vore Søer og Aaer, som den pryder med fine anselige Blade og store gule, vellugtende Blomster. Den hvide A., s. Nøkkerose.

Åkerblad, Johan David, sv. Oldforsker og Orientalist, f. 1763 i Stockholm, var i lang Tid ansat ved det svenske Gesandtskab i Tyrkiet, gjorde imidlertid hyppige Forskningsrejser i Grækenland, Asien og Ægypten, men bosatte sig til sidst i Rom og døde der 1819. Å., der i Særdeleshed er bekjendt ved Fortolkninger af phønikiske og ægyptiske Indskrifter, var den første, som henledede Opmærksomheden paa Runeindskrifterne paa den fra Piræeus tagne Løve, ved Indgangen til Arsenalet i Venedig.

Åkers Bruk, Jærnværk og Kanonstøberi i Sverige, Södermanland, anlagdes i det 17de Aarh. for Statens Regning, men blev snart privat Ejendom og ejedes næsten 100 Aar, indtil den sidste Tid, af Slægten v. Wahrendorff, under hvem dets Tilvirkning af Stykgods stod i stor Anseelse.

Aakirkeby, Kjøbstad paa Bornholm. 800 J. (1880). Største Delen af Byens Huse ligge adspredt i Haver og Tofter. Agerbrug er Befolkningens Hovedbeskæftigelse. Kirken er den smukkeste af Bornholms 4 „Marmorkirker". A. har communal Øvrighed sammen med Nexø.

Aaklæde, norsk, Tæppe, især et Tæppe til at lægge over Sengklæder.

Aal (Anguilla, Muræna) hører til de frigjællede Fiske, der mangle Bugfinner og i de øvrige Finner kun have bløde Straaler. Legemet er glat og trindt, Huden glat og slimet, Ryg- og Gatfinnen meget lange og ikke adskilte fra den spidse Halefinne; Øjnene smaa, Gjællespalterne ligeledes, Munden vel forsynet med Tænder. Familien er især talrig i de varme Have; de foretrække en blød Havbund og rode der om i Dyndet efter Smaadyr. Havaalen (A. Conger) bliver 3 Alen lang eller derover og mangler Skæl, hvorimod den almindelige A. (A. vulgaris ell. migratoria) har fine, linjedannede Skæl, ordnede i smaa Firkanter. Man har skjelnet mellem forskjellige Former, formentlige Arter eller Afarter, Klæpaalen, Grødeaalen og Gaardaalen, hvilke rimeligvis dog ikke ere andet end Kjøns- og Aldersformer eller Localformer af den almindelige A. Dennes spæde Unger vandre gjennem smaa Vandløb op i Søer og Damme, hvor de blive, indtil de ere voxne, da de vende tilbage til Havet for at yngle. Paa disse Vandringer til Havet beror Aalefiskeriet i Aalegaardene. De vende ikke senere tilbage til det ferske Vand, men dø rimeligvis efter tilendebragt Forplantning paa dybt Vand. Det synes imidlertid kun at være Hunnerne, der vandre op i det ferske Vand og tage midlertidigt Ophold i dette, hvorimod Hannerne aldrig forlade det brakke eller salte Vand. I det sorte Hav og de i dette faldende Floder (Donau f. Ex. og dens Bifloder) mangler A. aldeles.

Ålandsøerne skille Østersøen fra den bottniske Bugt og høre til Finland. Af over 200 i alt ere kun 80 beboede af 15,000 J. af svensk Herkomst, hvoraf 9000 paa den største, **Åland**, der er 5 M. lang og $2\frac{1}{2}$ M. bred. Øerne ere dels nøgne Klipper, dels skovbevoxede, med nogenlunde tilstrækkelig Agerdyrkning for den ringe Befolkning. Kvægavl og Fiskeri udgjør Hovederhvervet. Klimaet er ikke saa strængt som i Finland. Fæstningen Bomarsund paa Åland indtoges 16 Aug. 1854 af en forenet engelsk og fransk Styrke, som ødelagde Værkerne. Congres 1718 for at tilvejebringe Fred mellem Sverige og Rusland.

Aalborg, Kjøbstad i Nørrejylland, ved Limfjordens sydlige Bred, $3\frac{1}{2}$ Mil fra dens Udløb i Kattegattet. 14,000 J. (1880). A. er Sæde for Stiftamtmanden og Biskoppen i A. Stift, har 2 Kirker (Budolphi, Stiftets Hovedkirke, og Frue Kirke), en lærd Skole med Realklasser, et Stiftsbibliothek paa 30,000 Bd. og et rigt Hospital med Kirke. Garnison for et Fodfolksregiment. Byen er lavtliggende, uregelmæssig bygget og gjennemskaaren af flere Aaløb. Den har adskillige mærkelige ældre Bygninger, hvoriblandt maa fremhæves Apotheket, ogsaa kaldet Jens Bangs Stenhus, og det under Christian III

opførte **Aalborghus**, der nu bebos af Stiftamtmanden. Af nyere Bygninger ere de anseligste: Bispegaarden, Raadhuset, Jærnbanegaarden, det saakaldte Compagnihus ell. Børsen og Skolerne. Byens Industri har i de senere Tider gjort store Fremskridt og omfatter navnlig Brændevinsbrænding, Ølbryggeri, Tobaksfabrikation og Væveri. I A. er en Sparekasse og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Staden driver livlig Handel, især paa Kjøbenhavn, England, Norge og Sverige. Told-, Skibsfarts- og Brænderiindtægterne udgjorde i Aaret 1880 et samlet Beløb af 1,225,000 Kr. Havnen har indtil 12 F. Dybde; større Skibe kunne nemlig ikke passere Barren ved Hals og endnu mindre Løgstørs Grunde; men der arbejdes nu paa at tilvejebringe Midlerne til en Fordybning af Indløbet fra Kattegattet. Over Limfjorden til Nørre-Sundby sker Forbindelsen siden 1865 ved en af A. anlagt Pontonbro, og vest for denne er 1881 fuldført en fast Jærnbanebro. Byens Handelsflaade udgjorde 1883 i alt 5078 Tons, hvoraf 6 Dampskibe paa 757 Tons. — Skjønt A. ikke hører til Danmarks ældste Stæder, nævnes den dog allerede i sidste Halvdel af det 11te Aarh. af Adolf af Bremen og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i stærk Berøring med Norge. Den fik sin Stadsret af Valdemar Atterdag 1342. I Slutningen af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. skal A. have været omgivet af Volde og Grave, og 1534 blev den end mere befæstet, da Skipper Clement gjorde denne Stad til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand, men allerede 18 Dec. s. A. blev den stormet af Joh. Rantzau, et grueligt Blodbad anrettet, hvorved 2000 Bønder skulle være nedsablede, og Byen given til Pris for Landsknægtene, hvorefter Fæstningsværkerne bleve nedrevne. 1627 blev A. udplyndret af danske Tropper paa deres Flugt for de kejserlige, og i de svenske Krige 1644 og 1657 blev Staden haardt medtaget af Fjenden. Den har desuden været hjemsøgt af svære Ildebrande 1501, 1530 og 1663. A. hørte gjennem hele Middelalderen til Viborg Bispedømme og blev først skilt derfra 1554, da Christian III gjorde den til Hovedstad og Bisperesidens for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, A. Stift. Af Klostre havde denne By 3: Vor Frue Nonnekloster, hvis Kirke endnu er den ene af Byens Sognekirker, et Graabrødrekloster og et Helligaandskloster (det nuvær. Hospital), og af Kirker 5: de to nuvær. Sognekirker, St. Peders Kirke, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, samt 2 Capeller uden for Byen.

A. Amt ligger med Undtagelse af Kjær Herred s. for Limfjorden, mellem denne og Mariagerfjord. 52$\frac{2}{3}$ □ M. med 96,000 J. (1880), hvoraf i Kjøbstæderne A. og Ribe c. 16,000. Omtr. $\frac{1}{6}$ af Arealet er Moser og Enge, deraf den store Vildmose n. for Limfjorden 1$\frac{1}{3}$ □ M. og Lindenborg-Vildmose s. for Fjorden 1 □ M.; desuden findes her flere Hedestrækninger. 1876 udgjorde Kreaturholdet 20,300 Heste, 89,700 Stk. Hornkvæg, 145,000 Faar og 28,000 Svin. Amtet indbefatter Herrederne Kjær, Fleskum, Hornum, Hellum, Hinsted, Slet, Aars og Gislum. **A. Stift** omfatter i gejstlig Henseende Hjørring og Thisted Amter, samt af A. Amt Kjær Herred og Byen A.; det øvrige af A. Amt hører under Viborg Stift. I verdslig Henseende omfatter det derimod Hjørring, Thisted og A. Amter.

Aalborg, Niels Mikkelsen, f. i Aalborg 1562, blev 1589 udnævnt til Præst i Hammer i Skaane og forflyttedes senere til Helsingborg. Her skrev han en dansk Forklaring over Aabenbaringen, hvori han et Sted brugte nogle Ord, som viste, at han delte Zwinglis Mening, at fromme Hedninger kunne blive salige uden Christentro. Bogen skulde efter Datidens Lovgivning billiges af det theologiske Facultet, inden den maatte udkomme; men Professorerne gjennemlæste den saa flygtig, at de slet ikke lagde Mærke til den kjætterske Udtalelse, og Bogen udkom da 1611; men et Par Aar efter blandede A. sig i Striden mellem den theol. Prof., senere Biskop, Resen og Præsten Ole Koch (s. **Resen**). A. skrev nemlig et Brev til Koch, bestemt til at fremlægges for den over denne nedsatte Kjætterdomstol, hvori han i stærke Udtryk udtalte sin Tilslutning til ham og heftig angreb Resens Sympathi for Concordieformlen. Christian IV, som paa en temmelig partisk Maade stillede sig paa Resens Side, blev herover saa forbitret paa A., at han 1614 lod ham stævne for en i den Anledning nedsat Domstol, der paa Grund af hans Brev og de omtalte Ord i hans Bog dømte ham fra hans Embede, uagtet han strax erklærede sig villig til at tilbagekalde sine Vildfarelser. Senere indsaa Kongen dog, at han havde været for stræng imod A., og udnævnte ham derfor 1617 til Sognepræst ved den nylig byggede Holmenskirke i Kjøbenhavn. Han nedlagde dette Embede 1639 og døde 1645. Foruden theologiske Skrifter skrev A. ogsaa flere Lægebøger.

Aalbæk Bugt dannes af Kattegattet paa Jyllands Østkyst mellem Skagen og Frederikshavn; den har næsten overalt god Ankergrund og er en sikker Ankerplads ved vestlige Vinde. Østersfiskeriet fra Fiskerlejet **A.** er nu ubetydeligt.

Aalekone, d. s. s. Aalekvabbe.

Aalekrage, d. s. s. Skarv.

Aalekvabbe (Zoarces viviparus), en Fisk med langstrakt Krop og glat, slimet Hud med smaa runde Skæl; Ryg-, Gat- og Halefinne gaa i et ligesom hos Aalene; Finnestraalerne ere bløde, Bugfinnerne yderst smaa og sidde under Brystfinnerne. Farven brungul med mørkere Pletter. Den føder levende Unger, opholder sig ved Kysterne imellem Tang og under Stene og nærer sig af Blaamuslinger, Krebsdyr og desl. A. kaldes ofte Aalekone, Aalemoder, som Følge af den temmelig udbredte fejlagtige Tro, at den er Hunnen til Aalen.

Aalen [ālen], Stad i Kgr. Württemberg, ved Fl. Kocher, 2 M. s. for Ellwangen. 6000 J. Bjærgværksdrift paa Jærn; Maskinfabrikation, Uld- og Linnedindustri.

Aalepadde (Amphiuma), et i de sydlige nordamerikanske Fristater levende sort, aaledannet Dyr, med kort, sammentrykt Hale; de yderst smaa Lemmer sidde meget langt fra hinanden; den lever nedgravet i Dyndet og hører

til de Fiskepadder, der miste Gjællerne, men dog beholde Gjællehullerne. Længde 1½ Alen.

Aalesund, Kjøbstad i Norge i Søndmøre, Romsdals Amt, Bergens Stift, ligger ved Bredsund paa nogle Øer, der danne en sikker Havn, hvilken end yderligere er forbedret ved Opførelsen af en Molo. Da her er et af Norges rigeste Fiskedistricter, har deromkring fra de ældste Tider været drevet nogen Handel og er opstaaet en lille Handelsstad, **Borgund**, hvis nyere Fortsættelse A. er. Det egentlige A. var allerede 1793 et Strandsted, der fik nogle Handelsrettigheder, hvilke 1823—24 udvidedes, hvorefter det 1848 blev fuldstændig Kjøbstad. Den er tiltaget usædvanlig hurtig i Velstand og Folkemængde, nemlig fra 289 J. i 1825 til 5800 i 1876. De her hjemmehørende Skibe havde i 1876 6500 Tons. Stadens Udførsel bestaar især i Fiskevarer, hvoraf det meste udskibes til Spanien. Staden har en Middelskole med Latingymnasium.

Aalholm, Hovedsædet i Grevskabet Christiansholm paa Laaland, tæt uden for Nysted. Det var i Middelalderen en stærkt befæstet Borg, Sædet for en kongelig Lensmand. A. var 1360—63 Sæde for Valdemar Atterdags Søn Christoffer, Hertug af Laaland. Flere Fredsforhandlinger have her fundet Sted; saaledes sluttedes paa A. 28 Juli 1366 en mærkelig Tractat mellem Valdemar Atterdag og den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg. I Grevens Fejde blev A. 1534 overrumplet af Nysted Borgere, men senere erobret af de kongelige Tropper. Det hørte til flere danske Enkedronningers Livgeding og vedblev at være et kongeligt Slot, hvorefter ogsaa et Amt benævnedes, lige til 1725, da det blev afhændet af Kronen, og 1734 oprettedes af A. og et Par andre Godser ovennævnte Grevskab. Hovedbygningen er meget gammel med svære Mure og Taarne. Til A. hører en smuk Have og Skov med en Mængde sjældne Træer.

Aall, Jakob, f. 1773 i Porsgrund, hvor Faderen levede som rig Kjøbmand. I sit 13de Aar sendtes han til Latinskolen i Nyborg, hvorfra han blev Student med Udmærkelse 1791. 1795 tog han theologisk Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse. 1797 tiltraadte han en Rejse til Tyskland, hvor han studerede Naturvidenskaberne ved Kiels, Leipzigs og Göttingens Universiteter og for praktisk at uddanne sig til Bergmand besøgte Gruberne i Sachsen og Schlesien. Da han kom hjem igjen til Norge 1799, var Faderen død, og han kjøbte nu det betydelige Næs Jærnværk i Holt med Skove og andre Tilliggender. Her boede han til sin Død 1844, udfoldende en stor og velsignelsesrig industriel og commerciel Virksomhed. Han indførte mange Forbedringer i den norske Bjærgværksdrift, var en omsorgsfuld Arbejdsherre, deltog som økonomisk Forfatter paa en fremtrædende Maade i Discussionen om Næringsvejenes Opkomst, understøttede Videnskab og Literatur og øvede som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold 1814 og af Storthingene 1815—16, 1821, 1824, 1827, 1828 og 1830 betydelig Indflydelse paa Grundlæggelsen af den norske Stats politiske og økonomiske Udvikling. Paa Rigsforsamlingen paa Ejdsvold hørte han til Grev Wedel-Jarlsbergs Parti og stemte for Foreningen med Sverige „i den Overbevisning, at Fædrelandets Vel fordrede dette Offer". Af Regeringen blev han ofte benyttet som Medlem af Commissioner, især ang. Bjærgværksanliggender. Efter 1830 levede han mest for videnskabelige og literære Sysler. Hans vigtigste literære Arbejder ere „Fædrelandske Ideer" (1809); „Nutid og Fortid", et Hæfteskrift (1832—36); den rigt udstyrede Oversættelse af „Snorre Sturlessøns norske Konge-Sagaer" (1838—39) og hans „Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800—1815" (2den Udgave 1859), et Hovedværk for Norges Historie i dette Aarhundrede, rigt paa Aktstykker og Meddelelser, anskueligt, paalideligt og roligt i sin Fremstilling. Af betydelige Værker, han lod trykke paa sin Bekostning, kan nævnes Werlauffs Udgave af „Vatnsdöla Saga" og „Finnboga Saga" (1812) samt Haldorsens islandske Lexikon (1814). — **Niels A.**, den foregaaendes ældre Broder, f. i Porsgrund 1770, uddannede sig i England og Frankrig til Handelen, bosatte sig senere i Skien som Kjøbmand og blev 1810 Raadmand derstedes. Af Prinsregenten Christian Frederik kaldtes han i Marts 1814 til Chef for Handels- og Tolddepartementet og udnævntes til Statsraad, da Prinsen nogle Maaneder senere var valgt til Norges Konge, hvilket Valg A. selv havde medvirket til som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold. Han blev kort efter sendt til London for sammen med Carsten Anker og Peder Anker at faa Kongevalget anerkjendt, men de bleve afviste af den engelske Regering og maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Senere deltog A. med Statsraad Jonas Collett i Afslutteisen af Conventionen til Mos. 1815—16 mødte han paa Storthinget; men ellers levede han, efter Christian Frederiks Afrejse fra Norge, helt som Privatmand paa sin Ejendom Ulefos Jærnværk, hvor han døde 1855. — **Hans Jørgen Christian A.**, Søn af Jakob A., f. 4 Nov. 1806 paa Næs Jærnværk, blev 1822 Student fra Drammens Skole og 1827 juridisk Candidat. 1829 blev han Auditeur i Bergen, 1840 Overretsassessor sammesteds og 1846 Amtmand i Bratsberg Amt, fra hvilket Embede han tog Afsked 1877. Han mødte 1842 og 1845 som Repræsentant for Bergen paa Storthinget, fra Bratsberg Amt paa alle Storthing i Tidsrummet 1851—69, for saa vidt han ikke havde grundlovsmæssig Adgang til at undslaa sig for Valg, da han i saa Fald benyttede sig af denne Ret. Paa alle de Storthing, han var Medlem af fra 1851, valgtes han til Præsident i det samlede Storthing og var derhos hver Gang Formand i en eller flere Comiteer. Paa Storthinget øvede han ved sin Arbejdsevne, sine mangesidige Kundskaber, sin Skarpsindighed og sin Deltagelse i Debatten stor Indflydelse og nød altid megen Anseelse hos alle Partier. Af Regeringen blev han benyttet som Medlem af flere kgl. Commissioner og toges paa Raad med ved indtrufne Ministerskifter, men vilde selv aldrig overtage nogen Stilling i Regeringen. Som Storthingsmand har han fornemmelig indlagt sig Fortjeneste, foruden af

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Første Bind.

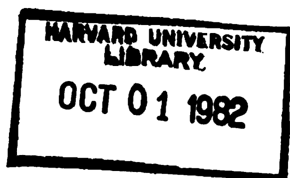
A — B.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1884.

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 01 1982

A.

A er næsten i alle Sprog det første Bogstav i Alphabetet (i Runealphabetet det 10de). — I Musiken betegner A nu det 6te Trin i den diatoniske Tonerække, regnet fra C, men oprindelig forstod man derved Udgangspunktet for Tonesystemet, idet A i store Octav var den dybeste Tone, der anvendtes i Musiken, lige til ind i det 11te Aarh., da Guido fra Arezzo tilføjede en Tone i Dybden, Gamma ell. G. Efter denne første Udvidelse fulgte andre, men først i det 16de Aarh. fik A sin nuværende Plads. — I romerske Indskrifter er A Forkortningstegn for Augustus, d. e. Kejser, V for Augusta, Kejserinde; a bet. anno, d. e. i Aaret, à (i Pris- eller Vægtangivelser) til, for (hver enkelt Enhed). AA i romerske Indskrifter og paa Mønter bet. 2 Kejsere (Augusti), VV 2 Kejserinder.

Aabenbaring, Guds, for Menneskeslægten begyndte samtidig med dennes Tilblivelse. Ikke blot aabenbarede Gud sig paa overnaturlig Vis for Adam og Eva i Paradisets Have; men gjennem hele den skabte Tilværelse og gjennem hans Styrelse af denne aabenbarer sig en Afglans af hans Herlighed, og denne var det Mennesket givet som fornuftigt Væsen at kunne erkjende. Fra Skabningen kunde man slutte sig til Skaberen, fra Historiens Gang til Forsynets Styrer; men med den ved Syndefaldet indtraadte Forstyrrelse af det oprindelige Kjærlighedsforhold til Gud indtraadte ogsaa en Formørkelse af denne oprindelige Bevidsthed om Guds Væsen og Vilje, og jo mere Slægten nedsank under Syndens Herredømme, jo mere Menneskets oprindelige Gudbilledlighed udviskedes, des mere uskikket blev Fornuften til klart at erkjende Guds Væsen ud af hans Skabning. Dog blev Slægten selv i sin dybeste Fornedrelse aldrig fuldstændig berøvet Bevidstheden om Gud; selv i den mest forvildede Afgudsdyrkelse er der en Rest af den oprindelige A. tilbage, og selv til den raaeste Hedning kan Gud tale gjennem Fornuftens og Samvittighedens Stemme; men paa den anden Side er denne naturlige A. ikke tilstrækkelig for noget Menneske, selv for den mest oplyste Tænker og den mest viljestærke Mand. Skulde den faldne Slægt frelses og føres tilbage til Kjærlighedsforholdet til Gud, maatte der ske en overnaturlig A., og en saadan drager sig derfor gjennem hele Slægtens Historie fra Adam (1 Moseb. III, 15) til Christus. Gud udvalgte sig et enkelt Folk, Jødefolket, i hvis Midte han for sine udvalgte Mænd, Patriarcherne, Moses og Propheterne, stedse klarere aabenbarede sin Vilje til Slægtens Frelse, samtidig med at han ledede Folkets Historie saaledes, at denne blev et talende Vidnesbyrd om A.s Sandhed. Saaledes indledede han „Tidens Fylde", i hvilken han sendte sin Søn til Verden som Menneske, og i ham gav han Slægten den fuldkomne A. og aabnede dermed Vej til Frelse for enhver, som vil tro paa Christus som Guds Søn. Jvfr. Religion. Den hedenske Oldtid mente, at ikke blot Religionsstiftere og Seere, men ogsaa Vismænd, Kunstnere og Digtere havde guddommelige A., den nyere Tids Rationalisme og Nyrationalisme nægte derimod al overnaturlig A., medens Atheismen lige saa lidt har Plads for den naturlige som for den overnaturlige A.

Aabenraa, fortydsket Apenrade, Kjøbstad i den preussiske Pr. Schleswig-Holstein, ved A.-Fjord. 6000 J. (1880). A. ligger i en dejlig Egn, omgivet af høje, skovklædte Bakker, var et Fiskerleje, da den 1148 afbrændtes af Venderne, og fik senere et Slot Aabenraahus, hvor Hert. Valdemar (Sejer) 1193 tog Biskop Valdemar til Fange. By og Slot afbrændtes 1247, men gjenopbyggedes snart, og A. fik 1284 sin Byret. Slottet nedbrødes 1411 af Dronning Margrete, som i Stedet for opførte Brundlund Slot, der senere var Amtmandsbolig. A. har Skibsbyggerier og en betydelig Handelsflaade, der mest er beskæftiget i oversøisk Fragtfart. God, rummelig Havn. I Omegnen mange Teglværker. **A.-Fjord**, en Bugt af Østersøen, 1¼ M. lang og ½ M. bred, er en ypperlig Sommerhavn med 14—16 Favne Vand.

Aabent Brev (Patent) kaldes stundum en offentlig Udtalelse fra Regenten, hvorved han kundgjør sin Vilje for Undersaatterne. Saadanne Kundgjørelser kunne følgelig blot angaa Anliggender, hvis Afgjørelse beror paa Regentens Beslutning alene, og altsaa kunne navnlig hos os egentlige Love nu ikke længere udstedes under Form af a.B., da den lovgivende Magt ikke

længere er hos Kongen alene. I øvrigt kunne a. B. saa vel angaa de største og vigtigste Statsanliggender (f. Ex. det bekjendte a. B. af 8 Juli 1846 angaaende Arveforholdene i det danske Monarchi) som simple administrative Foranstaltninger. Udskrivningen af almindelige Valg til Rigsdagen, saa vel som Sammenkaldelsen og Opløsningen af denne Forsamling sker ved a. B.

Aabit, norsk, Morgenmad, Frokost.

Aabningsstrøm, s. Extrastrøm.

Åbo, finsk Turku, Stad i det sydvestl. Finland. 23,000 J. (1880). A. er Sædet for en Ærkebiskop og Finlands højeste Ret. Universitet; Kathedralkirke. Havn og Skibsværfter ved det ½ M. fra A. liggende Bekholm, ved Floden Arajokis Munding. Anlagt 1157 af de Svenske. Fredslutning 1743, hvorved Sverige afstod en Del af Finland til Rusland.

A. a. C. (n.), d. e. Anno ante Christum (natum), lat., i Aaret ... før Christi Fødsel.

Aachen, fr. Aix-la-Chapelle [Æslaschapell], Hovedstad i det preussiske Rgdstr. A., i Nærheden af den belgiske Grænse. 86,000 J. (1880). A. var tidligere en fri Rigsstad og er en af Tysklands ældste og mærkeligste Stæder. Domkirken opførtes under Carl d. store og indviedes 804 af Pave Leo III; den var Kroningskirke for de tyske Konger og Kejsere indtil Carl V og indeholder foruden mange Reliqvier Kejsernes Kroningsstol og Carl d. stores Grav. Paa Raadhuset, opført i det 14de Aarh., findes en Statue af Carl d. store og de tyske Kejseres Portræter. Af nyere Bygninger fortjene at fremhæves St. Nicolai- og St. Peters Kirkerne, den prægtige Brøndhalle, Theatret og det smukke Springvand paa Torvepladsen med Carl d. stores forgyldte Bronzestøtte. Af videnskabelige Anstalter er her en polytechnisk Skole og et Gymnasium. Livlig Industri, især Klæde, Bomuldstøjer og Metalvarer. A. er berømt ved sine allerede fra Romernes Tid kjendte (deraf Byens Navn Aquisgranum) varme Svovlkilder, der søges stærkt af Syge, som lide af Rheumatisme, Gigt, Kjertelsyge, Syphilis og Hudsygdomme. — Fredslutninger 1668, som endte den saakaldte Devolutionskrig, og 1748, som endte den østerrigske Arvefølgekrig. Congres 1818. A., der ved Freden i Lunéville 1801 kom til Frankrig, indlemmedes 1815 i Preussen.

Aadselædende Dyr spille en stor Rolle ved at bortskaffe døde Dyr; i Havet ere Hajer, Slimaal, skalbærende Gjællesnegle, Krabber, Tanglopper, Søstjærner og Stormfugle især virksomme i denne Retning, paa Landet Gribbe, Ravne, visse Storke (Marabust.), Aadselørne, Hyæner, Schakaler, Ræve, mange Insekter (Spyfluer, Aadselgravere). **Aadselfugl**, d. s. s. Grib. **Aadselgravere**, korte og brede Biller med kølledannede Følehorn, fortære Aadsler og Svampe. Almindelige ere en sort Art med rødt Forbryst (en Silpha) og en (Necrophorus), der er sort med to rustgule Tværbælter over Dækvingerne. Larverne leve enten i Aadsler, som Forældrene have nedgravet i Jorden, eller opsøge selv, efter at være udklækkede, de Aadsler, hvori de skulle leve. **Aadselstork**, s. Stork.

Aadselørne ell. Carracara (Polyborus), sydamerikanske Rovfugle af Ørnenes (Høgenes) Familie, minde i Levemaade dels om Ravnene, dels om Gribbene. De leve af Aadsler, af alle Slags Smaadyr samt af, hvad Havet skyller op, og ere lige saa tyvagtige og paatrængende som Ravnene.

Aag, det latinske jugum, hvilket Ord gaar igjen i mange af Nutidens Sprog, har efter sin Anvendelse en meget forskjellig Form. Til at bære ensartede Byrder, som Spande, bruges et til Skulder eller Ryg afpasset A.; hvor Oxen bruges som Trækdyr, træder A., enten anbragt paa Panden eller som en Træramme over Halsen, ofte i Stedet for alt andet Seletøj; for at hindre det græssende Kvæg i at springe over eller strejfe for langt omkring, paalægges det en lignende Træramme, kun at dette A. gjøres længere og tungere. **A.**, Tømmerconstruction, bestaaende af en Række Pæle for oven forbundne ved en Bjælke, anvendes til Understøttelse for Broer o. lign. **A.**, hos Romerne en galgeformig Opstilling af 3 Lanser, under hvilken man lod en overvunden fjendtlig Hær gaa, efter at den var berøvet sine Vaaben og krigerske Smykker. Det var den største Ydmygelse, man kunde tilføje den overvundne Fjende.

Aagaard, Carl Frederik, dansk Landskabsmaler, født i Odense 1833, lærte Malerhaandværket i sin Fødeby og uddannedes derpaa til Kunstner ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Ved Siden af Landskabsmaleriet lagde han sig ivrig efter Decorationsmaleri under Hilkers Vejledning og har med denne deltaget i flere Bygningers kunstneriske Udsmykning. I Landskabsmaleriet er han nærmest Elev af P. C. Skovgaard, om end med ganske selvstændigt Præg. Han fik 1865 den Søbringske Opmuntringspræmie for et større Landskab (Den kgl. Mlsml.), har gjort et Par større Studierejser og har siden 1874 været Medlem af Kunstakademiet.

Aager i egentl. Forstand er den Forbrydelse at tage højere Renter, end Loven tillader. I denne Betydning kan der følgelig ikke være Tale om A., uden hvor Lovgivningen enten forbyder overhovedet at tage Renter — saaledes som Tilfældet var med den i Middelalderen i det katholske Europa gjældende kanoniske Lovgivning, hvorfor dengang ogsaa al Rente uden Hensyn til dens Størrelse kaldtes A. — eller fastsætter en vis Rentefod, et Maximum for Størrelsen af de Renter, man lovlig kan betinge sig, saaledes som det senere, efterat hin, den kanoniske Rets Anskuelse var opgivet, blev Tilfældet i de fleste Lande (i Danmark og Norge under Christian III). Ved Lov af 6 Apr. 1855 er Rentefoden nu given fri i Danmark, undtagen ved Udlaan mod Pant i faste Ejendomme, hvor Renten ikke maa overstige 4 pCt. Dog meddeles der paa Ansøgning Bevilling til at svare en højere Rente, indtil 6 pCt., og saadan Bevilling gives endogsaa uden Omkostning for Ansøgeren. I Norge er efter Lov af 12 Oct. 1857 Renten for kortsigtige Gjældsbreve fri, men ellers maa den i Regelen ikke overstige 5 pCt. I uegentlig Forstand vedbliver A. i daglig Tale at bruges

om ethvert Tilfælde, hvor der tages ublu høje Renter, om end ikke højere, end Loven tillader.

Aagesen, Andreas, anset dansk Retslærd, f. i Kjøbenhavn 5 Aug. 1826, Lector ved Universitetet 1855, Professor 1856, Medlem af Landstinget 1879, d. 26 Oct. 1879. Hans Lærefag var dansk Formueret og Romerret, og han har navnlig gjort sig fortjent ved sine philosophiske Undersøgelser af de formueretlige Grundbegreber. Blandt de Skrifter, han har udgivet i Trykken, mærkes: Bidrag til Læren om Overdragelse af Ejendomsret og andre tinglige Rettigheder (Universitetets Program 1866), Bemærkninger om Rettigheder over Ting (Unv. Pgr. 1871), Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb (Unv. Pgr. 1872), Om nogle ved Connossementer forekommende Retsforhold (1875), om Singularsuccession i Formuerettigheder inter vivos med særligt Hensyn til dansk Ret (1879). Hans „Forelæsninger over den romerske Privatret" og „Indledning til den danske Formueret" ere udgivne efter hans Død.

Åhlström, Olof, sv. Componist, f. 1756, d. 1835, Organist i Stockholm, arrangerede Claver-Accompagnementet til Melodierne i Original-Udgaven af Bellmans Sange, samt udgav i en Række af Aar musikalske Samlinger med Titel »Musikaliskt Tidsfördrif« og »Skaldestycken satte i musik«, hvori han indførte sine egne Melodier til Fru Lenngrén's, Valerius's og andre samtidige svenske Digteres Sange.

Åhus, Landsby, forhen Kjøbstad, i Skaane, ved Helgeaa, c. $\frac{1}{3}$ M. ($2\frac{1}{3}$ Kilom.) fra dens Udløb, Losse- og Oplagsplads for Christianstad. Pladsen, hvor der nærmere Udløbet fandtes et lille Slot, Å. eller Aosehus, omkring hvilket Staden lidt efter lidt opstod, skjænkedes 1149 af Svend Grathe til Ærkebispestolen i Lund og tilhørte denne indtil Reformationen.

Aakande (Nuphar), Slægt af Aakandefamilien, Vandplanter med tyk, i Dyndet voxende Rodstok, langstilkede Blade med en paa Vandfladen svømmende, afrundet hjerteformet, glat og glinsende Bladplade og store, langstilkede Blomster. **Den gule A.** (N. luteum) er almindelig i vore Søer og Aaer, som den pryder med sine anselige Blade og store gule, vellugtende Blomster. **Den hvide A.**, s. Nøkkerose.

Åkerblad, Johan David, sv. Oldforsker og Orientalist, f. 1763 i Stockholm, var i lang Tid ansat ved det svenske Gesandtskab i Tyrkiet, gjorde imidlertid hyppige Forskningsrejser i Grækenland, Asien og Ægypten, men bosatte sig til sidst i Rom og døde der 1819. Å., der i Særdeleshed er bekjendt ved Fortolkninger af phønikiske og ægyptiske Indskrifter, var den første, som henledede Opmærksomheden paa Runeindskrifterne paa den fra Piræus tagne Løve, ved Indgangen til Arsenalet i Venedig.

Åkers Bruk, Jærnværk og Kanonstøberi i Sverige, Södermanland, anlagdes i det 17de Aarh. for Statens Regning, men blev snart privat Ejendom og ejedes næsten 100 Aar, indtil den sidste Tid, af Slægten v. Wahrendorff, under hvem dets Tilvirkning af Styksgods stod i stor Anseelse.

Aakirkeby, Kjøbstad paa Bornholm. 800 J. (1880). Største Delen af Byens Huse ligge adspredt i Haver og Tofter. Agerbrug er Befolkningens Hovedbeskæftigelse. Kirken er den smukkeste af Bornholms 4 „Marmorkirker". A. har communal Øvrighed sammen med Nexø.

Aaklæde, norsk, Tæppe, især et Tæppe til at lægge over Sengklæder.

Aal (Anguilla, Muræna) hører til de frigjællede Fiske, der mangle Bugfinner og i de øvrige Finner kun have bløde Straaler. Legemet er glat og trindt, Huden glat og slimet, Ryg- og Gatfinnen meget lange og ikke adskilte fra den spidse Halefinne; Øjnene smaa, Gjællespalterne ligeledes, Munden vel forsynet med Tænder. Familien er især talrig i de varme Have; de foretrække en blød Havbund og rode der om i Dyndet efter Smaadyr. Havaalen (A. Conger) bliver 3 Alen lang eller derover og mangler Skæl, hvorimod den almindelige A. (A. vulgaris ell. migratoria) har fine, linjedannede Skæl, ordnede i smaa Firkanter. Man har skjelnet mellem forskjellige Former, formentlige Arter eller Afarter, Klæpaalen, Grødeaalen og Gaardaalen, hvilke rimeligvis dog ikke ere andet end Kjøns- og Aldersformer eller Localformer af den almindelige A. Dennes spæde Unger vandre gjennem smaa Vandløb op i Søer og Damme, hvor de blive, indtil de ere voxne, da de vende tilbage til Havet for at yngle. Paa disse Vandringer til Havet beror Aalefiskeriet i Aalegaardene. De vende ikke senere tilbage til det ferske Vand, men dø rimeligvis efter tilendebragt Forplantning paa dybt Vand. Det synes imidlertid kun at være Hunnerne, der vandre op i det ferske Vand og tage midlertidigt Ophold i dette, hvorimod Hannerne aldrig forlade det brakke eller salte Vand. I det sorte Hav og de i dette faldende Floder (Donau f. Ex. og dens Bifloder) mangler A. aldeles.

Ålandsøerne skille Østersøen fra den bottniske Bugt og høre til Finland. Af over 200 i alt ere kun 80 beboede af 15,000 J. af svensk Herkomst, hvoraf 9000 paa den største, **Åland**, der er 5 M. lang og $2\frac{1}{2}$ M. bred. Øerne ere dels nøgne Klipper, dels skovbevoxede, med nogenlunde tilstrækkelig Agerdyrkning for den ringe Befolkning. Kvægavl og Fiskeri udgjør Hovederhvervet. Klimaet er ikke saa strængt som i Finland. Fæstningen Bomarsund paa Åland indtoges 16 Aug. 1854 af en forenet engelsk og fransk Styrke, som ødelagde Værkerne. Congres 1718 for at tilvejebringe Fred mellem Sverige og Rusland.

Aalborg, Kjøbstad i Nørrejylland, ved Limfjordens sydlige Bred, $3\frac{1}{2}$ Mil fra dens Udløb i Kattegattet. 14,000 J. (1880). A. er Sæde for Stiftamtmanden og Bispen i A. Stift, har 2 Kirker (Budolphi, Stiftets Hovedkirke, og Frue Kirke), en lærd Skole med Realklasser, et Stiftsbibliothek paa 30,000 Bd. og et rigt Hospital med Kirke. Garnison for et Fodfolksregiment. Byen er lavtliggende, uregelmæssig bygget og gjennemskaaren af flere Aaløb. Den har adskillige mærkelige ældre Bygninger, hvoriblandt maa fremhæves Apotheket, ogsaa kaldet Jens Bangs Stenhus, og det under Christian III

opførte **Aalborghus**, der nu bebos af Stiftamtmanden. Af nyere Bygninger ere de anseligste: Bispegaarden, Raadhuset, Jærnbanegaarden, det saakaldte Compagnihus ell. Børsen og Skolerne. Byens Industri har i de senere Tider gjort store Fremskridt og omfatter navnlig Brændevinsbrænding, Ølbryggeri, Tobaksfabrikation og Bæveri. I A. er en Sparekasse og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Staden driver livlig Handel, især paa Kjøbenhavn, England, Norge og Sverige. Told-, Skibsfarts- og Brænderiindtægterne udgjorde i Aaret 1880 et samlet Beløb af 1,225,000 Kr. Havnen har indtil 12 F. Dybde; større Skibe kunne nemlig ikke passere Barren ved Hals og endnu mindre Løgstørs Grunde; men der arbejdes nu paa at tilvejebringe Midlerne til en Fordybning af Indløbet fra Kattegattet. Over Limfjorden til Nørre-Sundby sker Forbindelsen siden 1865 ved en af A. anlagt Pontonbro, og vest for denne er 1881 fuldført en fast Jærnbanebro. Byens Handelsflaade udgjorde 1883 i alt 5078 Tons, hvoraf 6 Dampskibe paa 757 Tons. — Skjønt A. ikke hører til Danmarks ældste Stæder, nævnes den dog allerede i sidste Halvdel af det 11te Aarh. af Adolf af Bremen og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i stærk Berøring med Norge. Den fik sin Stadsret af Valdemar Atterdag 1342. I Slutningen af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. skal A. have været omgivet af Volde og Grave, og 1534 blev den end mere befæstet, da Skipper Clement gjorde denne Stad til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand, men allerede 18 Dec. s. A. blev den stormet af Joh. Rantzau, et grueligt Blodbad anrettet, hvorved 2000 Bønder skulle være nedsablede, og Byen given til Pris for Landsknægtene, hvorefter Fæstningsværkerne bleve nedrevne. 1627 blev A. udplyndret af danske Tropper paa deres Flugt for de kejserlige, og i de svenske Krige 1644 og 1657 blev Staden haardt medtaget af Fjenden. Den har desuden været hjemsøgt af svære Ildebrande 1501, 1530 og 1663. A. hørte gjennem hele Middelalderen til Viborg Bispedømme og blev først skilt derfra 1554, da Christian III gjorde den til Hovedstad og Bisperesidens for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, A. Stift. Af Klostre havde denne By 3: Vor Frue Nonnekloster, hvis Kirke endnu er den ene af Byens Sognekirker, et Graabrødrekloster og et Helligaandskloster (det nuvær. Hospital), og af Kirker 5: de to nuvær. Sognekirker, St. Peders Kirke, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, samt 2 Capeller uden for Byen.

A. Amt ligger med Undtagelse af Kjær Herred s. for Limfjorden, mellem denne og Mariagerfjord. $52\frac{2}{3}$ □ M. med 96,000 J. (1880), hvoraf i Kjøbstæderne A. og Ribe c. 16,000. Omtr. $\frac{1}{6}$ af Arealet er Moser og Enge, deraf den store Vildmose n. for Limfjorden $1\frac{1}{3}$ □ M. og Lindenborg-Vildmose s. for Fjorden 1 □ M.; desuden findes her flere Hedestrækninger. 1876 udgjorde Kreaturholdet 20,300 Heste, 89,700 Stk. Hornkvæg, 145,000 Faar og 28,000 Svin. Amtet indbefatter Herrederne Kjær, Fleskum, Hornum, Hellum, Hindsted, Slet, Aars og Gislum. **A. Stift** omfatter i gejstlig Henseende Hjørring og Thisted Amter, samt af A. Amt Kjær Herred og Byen A.; det øvrige af A. Amt hører under Viborg Stift. I verdslig Henseende omfatter det derimod Hjørring, Thisted og A. Amter.

Aalborg, Niels Mikkelsen, f. i Aalborg 1562, blev 1589 udnævnt til Præst i Hammer i Skaane og forflyttedes senere til Helsingborg. Her skrev han en dansk Forklaring over Aabenbaringen, hvori han et Sted brugte nogle Ord, som viste, at han delte Zwinglis Mening, at fromme Hedninger kunne blive salige uden Christentro. Bogen skulde efter Datidens Lovgivning billiges af det theologiske Facultet, inden den maatte udkomme; men Professorerne gjennemlæste den saa flygtig, at de slet ikke lagde Mærke til den kjætterske Udtalelse, og Bogen udkom da 1611; men et Par Aar efter blandede A. sig i Striden mellem den theol. Prof., senere Biskop, Resen og Præsten Ole Koch (s. **Resen**). A. skrev nemlig et Brev til Koch, bestemt til at fremlægges for den over denne nedsatte Kjætterdomstol, hvori han i stærke Udtryk udtalte sin Tilslutning til ham og heftig angreb Resens Sympathi for Concordieformlen. Christian IV, som paa en temmelig partisk Maade stillede sig paa Resens Side, blev herover saa forbitret paa A., at han 1614 lod ham stævne for en i den Anledning nedsat Domstol, der paa Grund af hans Brev og de omtalte Ord i hans Bog dømte ham fra hans Embede, uagtet han strax erklærede sig villig til at tilbagekalde sine Vildfarelser. Senere indsaa Kongen dog, at han havde været for stræng imod A., og udnævnte ham derfor 1617 til Sognepræst ved den nylig byggede Holmenskirke i Kjøbenhavn. Han nedlagde dette Embede 1639 og døde 1645. Foruden theologiske Skrifter skrev A. ogsaa flere Lægebøger.

Aalbæk Bugt dannes af Kattegattet paa Jyllands Østkyst mellem Skagen og Frederikshavn; den har næsten overalt god Ankergrund og er en sikker Ankerplads ved vestlige Vinde. Østersfiskeriet fra Fiskerlejet **A.** er nu ubetydeligt.

Aalekone, d. s. s. Aalekvabbe.

Aalekrage, d. s. s. Skarv.

Aalekvabbe (Zoarces viviparus), en Fisk med langstrakt Krop og glat, slimet Hud med smaa runde Skæl; Ryg-, Gat- og Halefinne gaa i et ligesom hos Aalene; Finnestraalerne ere bløde, Bugfinnerne yderst smaa og sidde under Brystfinnerne. Farven brungul med mørkere Pletter. Den føder levende Unger, opholder sig ved Kysterne imellem Tang og under Stene og nærer sig af Blaamuslinger, Krebsdyr og desl. A. kaldes ofte Aalekone, Aalemoder, som Følge af den temmelig udbredte fejlagtige Tro, at den er Hunnen til Aalen.

Aalen [ālen], Stad i Kgr. Würtemberg, ved Fl. Kocher, 2 M. s. for Ellwangen. 6000 J. Bjergværksdrift paa Jærn; Maskinfabrikation, Uld- og Linnedindustri.

Aalepadde (Amphiuma), et i de sydlige nordamerikanske Fristater levende sort, aaledannet Dyr, med kort, sammentrykt Hale; de yderst smaa Lemmer sidde meget langt fra hinanden; den lever nedgravet i Dyndet og hører

til de Fiskepadder, der miste Gjællerne, men dog beholde Gjællehullerne. Længde 1½ Alen.

Aalesund, Kjøbstad i Norge i Søndmøre, Romsdals Amt, Bergens Stift, ligger ved Bredsund paa nogle Øer, der danne en sikker Havn, hvilken end yderligere er forbedret ved Opførelsen af en Molo. Da her er et af Norges rigeste Fiskedistricter, har deromkring fra de ældste Tider været drevet nogen Handel og er opstaaet en lille Handelsstad, Borgund, hvis nyere Fortsættelse A. er. Det egentlige A. var allerede 1793 et Strandsted, der fik nogle Handelsrettigheder, hvilke 1823—24 udvidedes, hvorefter det 1848 blev fuldstændig Kjøbstad. Den er tiltaget usædvanlig hurtig i Velstand og Folkemængde, nemlig fra 289 J. i 1825 til 5800 i 1876. De her hjemmehørende Skibe havde i 1876 6500 Tons. Stadens Udførsel bestaar især i Fiskevarer, hvoraf det meste udskibes til Spanien. Staden har en Middelskole med Latingymnasium.

Aalholm, Hovedsædet i Grevskabet Christiansholm paa Laaland, tæt uden for Nysted. Det var i Middelalderen en stærkt befæstet Borg, Sædet for en kongelig Lensmand. A. var 1360—63 Sæde for Valdemar Atterdags Søn Christoffer, Hertug af Laaland. Flere Fredsforhandlinger have her fundet Sted; saaledes sluttedes paa A. 28 Juli 1366 en mærkelig Tractat mellem Valdemar Atterdag og den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg. I Grevens Fejde blev A. 1534 overrumplet af Nysted Borgere, men senere erobret af de kongelige Tropper. Det hørte til flere danske Enkedronningers Livgeding og vedblev at være et kongeligt Slot, hvorefter ogsaa et Amt benævnedes, lige til 1725, da det blev afhændet af Kronen, og 1734 oprettedes af A. og et Par andre Godser ovennævnte Grevskab. Hovedbygningen er meget gammel med svære Mure og Taarne. Til A. hører en smuk Have og Skov med en Mængde sjældne Træer.

Aall, Jakob, f. 1773 i Porsgrund, hvor Faderen levede som rig Kjøbmand. I sit 15de Aar sendtes han til Latinskolen i Nyborg, hvorfra han blev Student med Udmærkelse 1791. 1795 tog han theologisk Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse. 1797 tiltraadte han en Rejse til Tyskland, hvor han studerede Naturvidenskaberne ved Kiels, Leipzigs og Göttingens Universiteter og for praktisk at uddanne sig til Bergmand besøgte Gruberne i Sachsen og Schlesien. Da han kom hjem igjen til Norge 1799, var Faderen død, og han kjøbte nu det betydelige Nes Jærnværk i Holt med Skove og andre Tilliggender. Her boede han til sin Død 1844, udfoldende en stor og velsignelsesrig industriel og commerciel Virksomhed. Han indførte mange Forbedringer i den norske Bjærgværksdrift, var en omsorgsfuld Arbejdsherre, deltog som økonomisk Forfatter paa en fremtrædende Maade i Discussionen om Næringsvejenes Opkomst, understøttede Videnskab og Literatur og øvede som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold 1814 og af Storthingene 1815—16, 1821, 1824, 1827, 1828 og 1830 betydelig Indflydelse paa Grundlæggelsen af den norske Stats politiske og økonomiske Udvikling. Paa Rigsforsamlingen paa Ejdsvold hørte han til Grev Wedel-Jarlsbergs Parti og stemte for Foreningen med Sverige „i den Overbevisning, at Fædrelandets Vel fordrede dette Offer“. Af Regeringen blev han ofte benyttet som Medlem af Commissioner, især ang. Bjærgværksanliggender. Efter 1830 levede han mest for videnskabelige og literære Sysler. Hans vigtigste literære Arbejder ere „Fædrelandske Ideer“ (1809); „Nutid og Fortid“, et Hæfteskrift (1832—36); den rigt udstyrede Oversættelse af „Snorre Sturlessøns norske Konge-Sagaer“ (1838—39) og hans „Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800—1815“ (2den Udgave 1859), et Hovedværk for Norges Historie i dette Aarhundrede, rigt paa Aktstykker og Meddelelser, anskueligt, paalideligt og roligt i sin Fremstilling. Af betydelige Værker, han lod trykke paa sin Bekostning, kan nævnes Werlauffs Udgave af „Vatnsdöla Sage“ og „Finnboga Saga“ (1812) samt Haldorsens islandske Lexikon (1814). — **Niels A.**, den foregaaendes ældre Broder, f. i Porsgrund 1770, uddannede sig i England og Frankrig til Handelen, bosatte sig senere i Skien som Kjøbmand og blev 1810 Raadmand dersteds. Af Prinsregenten Christian Frederik kaldtes han i Marts 1814 til Chef for Handels- og Toldbdepartementet og udnævntes til Statsraad, da Prinsen nogle Maaneder senere var valgt til Norges Konge, hvilket Valg A. selv havde medvirket til som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold. Han blev kort efter sendt til London for sammen med Carsten Anker og Peder Anker at faa Kongevalget anerkjendt, men de bleve afviste af den engelske Regering og maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Senere deltog A. med Statsraad Jonas Collett i Afslutttelsen af Conventionen til Moss. 1815—16 mødte han paa Storthinget; men ellers levede han, efter Christian Frederiks Afrejse fra Norge, helt som Privatmand paa sin Ejendom Ulefos Jærnværk, hvor han døde 1855. — **Hans Jørgen Christian A.**, Søn af Jakob A., f. 4 Nov. 1806 paa Nes Jærnværk, blev 1822 Student fra Drammens Skole og 1827 juridisk Candidat. 1829 blev han Auditeur i Bergen, 1840 Overretsassessor sammesteds og 1846 Amtmand i Bratsberg Amt, fra hvilket Embede han tog Afsked 1877. Han mødte 1842 og 1845 som Repræsentant for Bergen paa Storthinget, fra Bratsberg Amt paa alle Storthing i Tidsrummet 1851—69, for saa vidt han ikke havde grundlovsmæssig Adgang til at undslaa sig for Valg, da han i saa Fald benyttede sig af denne Ret. Paa alle de Storthing, han var Medlem af fra 1851, valgtes han til Præsident i det samlede Storthing og var derhos hver Gang Formand i en eller flere Comiteer. Paa Storthinget øvede han ved sin Arbejdsevne, sine mangesidige Kundskaber, sin Skarpsindighed og sin Deltagelse i Debatten stor Indflydelse og nød altid megen Anseelse hos alle Partier. Af Regeringen blev han benyttet som Medlem af flere kgl. Commissioner og toges paa Raad med ved indtrufne Ministerskifter, men vilde selv aldrig overtage nogen Stilling i Regeringen. Som Storthingsmand har han fornemmelig indlagt sig Fortjeneste, forunden af

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Første Bind.

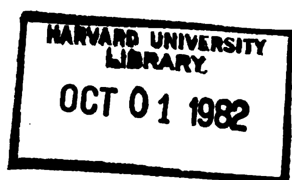
A — B.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(D. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Løse.)

Thieles Bogtrykkeri.

1884.

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 01 1982

A.

A er næsten i alle Sprog det første Bogstav i Alphabetet (i Runealphabetet det 10de). — I Musiken betegner A nu det 6te Trin i den diatoniske Tonerække, regnet fra C, men oprindelig forstod man derved Udgangspunktet for Tonesystemet, idet A i store Octav var den dybeste Tone, der anvendtes i Musiken, lige til ind i det 11te Aarh., da Guido fra Arezzo tilføiede en Tone i Dybden, Gamma ell. G. Efter denne første Uddvidelse fulgte andre, men først i det 16de Aarh. fik A sin nuværende Plads. — I romerske Indskrifter er A Forkortningstegn for Augustus, d. e. Kejser, Ⅴ for Augusta, Kejserinde; a bet. anno, d. e. i Aaret, à (i Pris- eller Vægtangivelser) til, for (hver enkelt Enhed). AA i romerske Indskrifter og paa Mønter bet. 2 Kejsere (Augusti), ⅤⅤ 2 Kejserinder.

Aabenbaring, Guds, for Menneskeslægten begyndte samtidig med dennes Tilblivelse. Ikke blot aabenbarede Gud sig paa overnaturlig Vis for Adam og Eva i Paradisets Have; men gjennem hele den skabte Tilværelse og gjennem hans Styrelse af denne aabenbarer sig en Afglans af hans Herlighed, og denne var det Mennesket givet som fornuftigt Væsen at kunne erkjende. Fra Skabningen kunde man slutte sig til Skaberen, fra Historiens Gang til Forsynets Styrer; men med den ved Syndefaldet indtraadte Forstyrrelse af det oprindelige Kjærlighedsforhold til Gud indtraadte ogsaa en Formørkelse af denne oprindelige Bevidsthed om Guds Væsen og Vilje, og jo mere Slægten nedsank under Syndens Herredømme, jo mere Menneskets oprindelige Gudbilledlighed udviskedes, des mere uskikket blev Fornuften til klart at erkjende Guds Væsen ud af hans Skabning. Dog blev Slægten selv i sin dybeste Fornedrelse aldrig fuldstændig berøvet Bevidstheden om Gud; selv i den mest forvildede Afgudsdyrkelse er der en Rest af den oprindelige A. tilbage, og selv til den raaeste Hedning kan Gud tale gjennem Fornuftens og Samvittighedens Stemme; men paa den anden Side er denne naturlige A. ikke tilstrækkelig for noget Menneske, selv for den mest oplyste Tænker og den mest viljestærke Mand. Skulde den faldne Slægt frelses og føres tilbage til Kjærlighedsforholdet til Gud, maatte der ske en overnaturlig A., og en saadan drager sig derfor gjennem hele Slægtens Historie fra Adam (1 Moseb. III, 15) til Christus. Gud udvalgte sig et enkelt Folk, Jødefolket, i hvis Midte han for sine udvalgte Mænd, Patriarcherne, Moses og Propheterne, stedse klarere aabenbarede sin Vilje til Slægtens Frelse, samtidig med at han ledede Folkets Historie saaledes, at denne blev et talende Vidnesbyrd om A.s Sandhed. Saaledes indledede han „Tidens Fylde", i hvilken han sendte sin Søn til Verden som Menneske, og i ham gav han Slægten den fuldkomne A. og aabnede dermed Vej til Frelse for enhver, som vil tro paa Christus som Guds Søn. Jvfr. Religion. Den hedenske Oldtid mente, at ikke blot Religionsstiftere og Seere, men ogsaa Vismænd, Kunstnere og Digtere havde guddommelige A., den nyere Tids Rationalisme og Nyrationalisme nægte derimod al overnaturlig A., medens Atheismen lige saa lidt har Plads for den naturlige som for den overnaturlige A.

Aabenraa, fortydsket Apenrade, Kjøbstad i den preussiske Pr. Schleswig-Holstein, ved A.-Fjord. 6000 I. (1880). A. ligger i en dejlig Egn, omgivet af høje, skovklædte Bakker, var et Fiskerleje, da den 1148 afbrændtes af Venderne, og fik senere et Slot Aabenraahus, hvor Hert. Valdemar (Sejer) 1193 tog Biskop Valdemar til Fange. By og Slot afbrændtes 1247, men gjenopbyggedes snart, og A. fik 1284 sin Byret. Slottet nedbrødes 1411 af Dronning Margrete, som i Stedet for opførte Brundlund Slot, der senere var Amtmandsbolig. A. har Skibsbyggerier og en betydelig Handelsflaade, der mest er beskæftiget i oversøisk Fragtfart. God, rummelig Havn. I Omegnen mange Teglværker. **A.-Fjord**, en Bugt af Østersøen, 1¼ M. lang og ½ M. bred, er en ypperlig Sommerhavn med 14—16 Favne Vand.

Aabent Brev (Patent) kaldes stundum en offentlig Udtalelse fra Regenten, hvorved han kundgjør sin Vilje for Undersaatterne. Saadanne Kundgjørelser kunne følgelig blot angaa Anliggender, hvis Afgjørelse beror paa Regentens Beslutning alene, og altsaa kunne navnlig hos os egentlige Love nu ikke længere udstedes under Form af a.B., da den lovgivende Magt ikke

længere er hos Kongen alene. I øvrigt kunne a. B. saa vel angaa de største og vigtigste Statsanliggender (f. Ex. det bekjendte a. B. af 8 Juli 1846 angaaende Arveforholdene i det danske Monarchi) som simple administrative Foranstaltninger. Udskrivningen af almindelige Valg til Rigsdagen, saa vel som Sammenkaldelsen og Opløsningen af denne Forsamling sker ved a. B.

Aabit, norsk, Morgenmad, Frokost.

Aabningsstrøm, s. Extrastrøm.

Åbo, finsk Turku, Stad i det sydvestl. Finland. 23,000 I. (1880). A. er Sædet for en Ærkebiskop og Finlands højeste Ret. Universitet; Kathedralkirke. Havn og Skibsværfter ved det ½ M. fra A. liggende Bekholm, ved Floden Arajokis Munding. Anlagt 1157 af de Svenske. Fredsslutning 1743, hvorved Sverige afstod en Del af Finland til Rusland.

A. a. C. (n.), d. e. Anno ante Christum (natum), lat., i Aaret ... før Christi Fødsel.

Aachen, fr. Aix-la-Chapelle [Ǣslaschapěll], Hovedstad i det preussiske Rgdstr. A., i Nærheden af den belgiske Grænse. 86,000 I. (1880). A. var tidligere en fri Rigsstad og er en af Tysklands ældste og mærkeligste Stæder. Domkirken opførtes under Carl d. store og indviedes 804 af Pave Leo III; den var Kroningskirke for de tyske Konger og Kejsere indtil Carl V og indeholder foruden mange Reliqvier Kejsernes Kroningsstol og Carl d. stores Grav. Paa Raadhuset, opført i det 14de Aarh., findes en Statue af Carl d. store og de tyske Kejseres Portræter. Af nyere Bygninger fortjene at fremhæves St. Nicolai- og St. Peters Kirkerne, den prægtige Brøndhalle, Theatret og det smukke Springvand paa Torvepladsen med Carl d. stores forgyldte Bronzestøtte. Af videnskabelige Anstalter er her en polytechnisk Skole og et Gymnasium. Livlig Industri, især Klæde, Bomuldstøjer og Metalvarer. A. er berømt ved sine allerede fra Romernes Tid kjendte (deraf Byens Navn Aquisgranum) varme Svovlkilder, der søges stærkt af Syge, som lide af Rheumatisme, Gigt, Kjertelsyge, Syphilis og Hudsygdomme. — Fredsslutninger 1668, som endte den saakaldte Devolutionskrig, og 1748, som endte den østerrigske Arvefølgekrig. Congres 1818. A., der ved Freden i Lunéville 1801 kom til Frankrig, indlemmedes 1815 i Preussen.

Aadselædende Dyr spille en stor Rolle ved at bortskaffe døde Dyr; i Havet ere Hajer, Slimaal, skalbærende Gjællesnegle, Krabber, Tanglopper, Søstjærner og Stormfugle især virksomme i denne Retning, paa Landet Gribbe, Ravne, visse Storke (Marabust.), Aadselørne, Hyæner, Schakaler, Ræve, mange Insekter (Spyfluer, Aadselgravere). **Aadselfugl**, d. s. s. Grib. **Aadselgravere**, korte og brede Biller med kølledannede Følehorn, fortære Aadsler og Svampe. Almindelige ere en sort Art med rødt Forbryst (en Silpha) og en (Necrophorus), der er sort med to rustgule Tværbælter over Dækvingerne. Larverne leve enten i Aadsler, som Forældrene have nedgravet i Jorden, eller opsøge selv, efter at være udklækkede, de Aadsler, hvori de skulle leve. **Aadselstork**, s. Stork.

Aadselørne ell. Carracara (Polyborus), sydamerikanske Rovfugle af Ørnenes (Høgenes) Familie, minde i Levemaade dels om Ravnene, dels om Gribbene. De leve af Aadsler, af alle Slags Smaadyr samt af, hvad Havet skyller op, og ere lige saa tyvagtige og paatrængende som Ravnene.

Aag, det latinske jugum, hvilket Ord gaar igjen i mange af Nutidens Sprog, har efter sin Anvendelse en meget forskjellig Form. Til at bære ensartede Byrder, som Spande, bruges et til Skulder eller Ryg afpasset A.; hvor Oxen bruges som Trækdyr, træder A., enten anbragt paa Panden eller som en Træramme over Halsen, ofte i Stedet for alt andet Seletøj; for at hindre det græssende Kvæg i at springe over eller strejfe for langt omkring, paalægges det en lignende Træramme, kun at dette A. gjøres længere og tungere. **A.**, Tømmerconstruction, bestaaende af en Række Pæle for oven forbundne ved en Bjælke, anvendes til Understøttelse for Broer o. lign. **A.**, hos Romerne en galgeformig Opstilling af 3 Lanser, under hvilken man lod en overvunden fjendtlig Hær gaa, efter at den var berøvet sine Vaaben og krigerske Smykker. Det var den største Ydmygelse, man kunde tilføje den overvundne Fjende.

Aagaard, Carl Frederik, dansk Landskabsmaler, født i Odense 1833, lærte Malerhaandværket i sin Fødeby og uddannedes derpaa til Kunstner ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Ved Siden af Landskabsmaleriet lagde han sig ivrig efter Decorationsmaleri under Hillers Vejledning og har med denne deltaget i flere Bygningers kunstneriske Udsmykning. I Landskabsmaleriet er han nærmest Elev af P. C. Skovgaard, om end med ganske selvstændigt Præg. Han fik 1865 den Sødringske Opmuntringspræmie for et større Landskab (Den kgl. Mlsml.), har gjort et Par større Studierejser og har siden 1874 været Medlem af Kunstakademiet.

Aager i egentl. Forstand er den Forbrydelse at tage højere Renter, end Loven tillader. I denne Betydning kan der følgelig ikke være Tale om A., uden hvor Lovgivningen enten forbyder overhovedet at tage Renter — saaledes som Tilfældet var med den i Middelalderen i det katholske Europa gjældende kanoniske Lovgivning, hvorfor dengang ogsaa al Rente uden Hensyn til dens Størrelse kaldtes A. — eller fastsætter en vis Rentefod, et Maximum for Størrelsen af de Renter, man lovlig kan betinge sig, saaledes som det senere, efterat hin, den kanoniske Rets Anskuelse var opgivet, blev Tilfældet i de fleste Lande (i Danmark og Norge under Christian III). Ved Lov af 6 Apr. 1855 er Rentefoden nu given fri i Danmark, undtagen ved Udlaan mod Pant i faste Ejendomme, hvor Renten ikke maa overstige 4 pCt. Dog meddeles der paa Ansøgning Bevilling til at svare en højere Rente, indtil 6 pCt., og saadan Bevilling gives endogsaa uden Omkostning for Ansøgeren. I Norge er efter Lov af 12 Oct. 1857 Renten for kortsigtige Gjældsbreve fri, men ellers maa den i Regelen ikke overstige 5 pCt. I uegentlig Forstand vedbliver A. i daglig Tale at bruges

om ethvert Tilfælde, hvor der tages ublu høje Renter, om end ikke højere, end Loven tillader.

Aagesen, Andreas, anset dansk Retslærd, f. i Kjøbenhavn 5 Aug. 1826, Lector ved Universitetet 1855, Professor 1856, Medlem af Landstinget 1879, d. 26 Oct. 1879. Hans Lærefag var dansk Formueret og Romerret, og han har navnlig gjort sig fortjent ved sine philosophiske Undersøgelser af de formueretlige Grundbegreber. Blandt de Skrifter, han har udgivet i Trykken, mærkes: Bidrag til Læren om Overdragelse af Ejendomsret og andre tinglige Rettigheder (Universitetets Program 1866), Bemærkninger om Rettigheder over Ting (Unv. Pgr. 1871), Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb (Unv. Pgr. 1872), Om nogle ved Connossementer forekommende Retsforhold (1875), om Singulærsuccession i Formuerettigheder inter vivos med særligt Hensyn til dansk Ret (1879). Hans „Forelæsninger over den romerske Privatret" og „Indledning til den danske Formueret" ere udgivne efter hans Død.

Åhlström, Olof, sv. Componist, f. 1756, d. 1835, Organist i Stockholm, arrangerede Claver-Accompagnementet til Melodierne i Original-Udgaven af Bellmans Sange, samt udgav i en Række af Aar musikalske Samlinger med Titel »Musikaliskt Tidsfördrif« og »Skaldestycken satte i musik«, hvori han indførte sine egne Melodier til Fru Lenngréns, Valerius's og andre samtidige svenske Digteres Sange.

Åhus, Landsby, forhen Kjøbstad, i Skaane, ved Helgeaa, c. $\frac{1}{3}$ M. ($2\frac{1}{2}$ Kilom.) fra dens Udløb, Losse- og Oplagsplads for Christianstad. Pladsen, hvor der nærmere Udløbet fandtes et lille Slot, Å. eller Aosehus, omkring hvilket Staden lidt efter lidt opstod, skjænkedes 1149 af Svend Grathe til Ærkebispestolen i Lund og tilhørte denne indtil Reformationen.

Aakande (Nuphar), Slægt af Aakandefamilien, Vandplanter med tyk, i Dyndet voxende Rodstok, langstilkede Blade med en paa Vandfladen svømmende, afrundet hjerteformet, glat og glinsende Bladplade og store, langstilkede Blomster. Den gule A. (N. luteum) er almindelig i vore Søer og Aaer, som den pryder med sine anselige Blade og store gule, vellugtende Blomster. Den hvide A., s. Nøkkerose.

Åkerblad, Johan David, sv. Oldforsker og Orientalist, f. 1763 i Stockholm, var i lang Tid ansat ved det svenske Gesandtskab i Tyrkiet, gjorde imidlertid hyppige Forskningsrejser i Grækenland, Asien og Ægypten, men bosatte sig til sidst i Rom og døde der 1819. A., der i Særdeleshed er bekjendt ved Fortolkninger af phønikiske og ægyptiske Indskrifter, var den første, som henledede Opmærksomheden paa Runeindskrifterne paa den fra Piræeus tagne Løve, ved Indgangen til Arsenalet i Venedig.

Åkers Bruk, Jærnværk og Kanonstøberi i Sverige, Södermanland, anlagdes i det 17de Aarh. for Statens Regning, men blev snart privat Ejendom og ejedes næsten 100 Aar, indtil den sidste Tid, af Slægten v. Wahrendorff, under hvem dets Tilvirkning af Stykgods stod i stor Anseelse.

Aakirkeby, Kjøbstad paa Bornholm. 800 J. (1880). Største Delen af Byens Huse ligge adspredt i Haver og Tofter. Agerbrug er Befolkningens Hovedbeskæftigelse. Kirken er den smukkeste af Bornholms 4 „Marmorkirker". A. har communal Øvrighed sammen med Nexø.

Aaklæde, norsk, Tæppe, især et Tæppe til at lægge over Sengklæder.

Aal (Anguilla, Muræna) hører til de frigjællede Fiske, der mangle Bugfinner og i de øvrige Finner kun have bløde Straaler. Legemet er glat og trindt, Huden glat og slimet, Ryg- og Gatfinnen meget lange og ikke adskilte fra den spidse Halefinne; Øjnene smaa, Gjællespalterne ligeledes, Munden vel forsynet med Tænder. Familien er især talrig i de varme Have; de foretrække en blød Havbund og rode der om i Dyndet efter Smaadyr. Havaalen (A. Conger) bliver 3 Alen lang eller derover og mangler Skæl, hvorimod den almindelige A. (A. vulgaris ell. migratoria) har fine, linjedannede Skæl, ordnede i smaa Firkanter. Man har skjelnet mellem forskjellige Former, formentlige Arter eller Afarter, Klæpaalen, Grødeaalen og Gaardaalen, hvilke rimeligvis dog ikke ere andet end Kjøns- og Aldersformer eller Localformer af den almindelige A. Dennes spæde Unger vandre gjennem smaa Vandløb op i Søer og Damme, hvor de blive, indtil de ere voxne, da de vende tilbage til Havet for at yngle. Paa disse Vandringer til Havet beror Aalefiskeriet i Aalegaardene. De vende ikke senere tilbage til det ferske Vand, men dø rimeligvis efter tilendebragt Forplantning paa dybt Vand. Det synes imidlertid kun at være Hunnerne, der vandre op i det ferske Vand og tage midlertidigt Ophold i dette, hvorimod Hannerne aldrig forlade det brakke eller salte Vand. I det sorte Hav og de i dette faldende Floder (Donau f. Ex. og dens Bifloder) mangler A. aldeles.

Ålandsøerne skille Østersøen fra den bottniske Bugt og høre til Finland. Af over 200 i alt ere kun 80 beboede af 15,000 J. af svensk Herkomst, hvoraf 9000 paa den største, **Åland**, der er 5 M. lang og $2\frac{1}{2}$ M. bred. Øerne ere dels nøgne Klipper, dels skovbevoxede, med nogenlunde tilstrækkelig Agerdyrkning for den ringe Befolkning. Kvægavl og Fiskeri udgjør Hovederhvervet. Klimaet er ikke saa strængt som i Finland. Fæstningen Bomarsund paa Åland indtoges 16 Aug. 1854 af en forenet engelsk og fransk Styrke, som ødelagde Værkerne. Congres 1718 for at tilvejebringe Fred mellem Sverige og Rusland.

Aalborg, Kjøbstad i Nørrejylland, ved Limfjordens sydlige Bred, $3\frac{1}{2}$ Mil fra dens Udløb i Kattegattet. 14,000 J. (1880). A. er Sæde for Stiftamtmanden og Biskoppen i A. Stift, har 2 Kirker (Budolphi, Stiftets Hovedkirke, og Frue Kirke), en lærd Skole med Realklasser, et Stiftsbibliothek paa 30,000 Bd. og et rigt Hospital med Kirke. Garnison for et Fodfolksregiment. Byen er lavtliggende, uregelmæssig bygget og gjennemskaaren af flere Aaløb. Den har adskillige mærkelige ældre Bygninger, hvoriblandt maa fremhæves Apotheket, ogsaa kaldet Jens Bangs Stenhus, og det under Christian III

opførte **Aalborghus**, der nu beboes af Stiftamtmanden. Af nyere Bygninger ere de anseligste: Bispegaarden, Raadhuset, Jærnbanegaarden, det saakaldte Compagnihus ell. Børsen og Skolerne. Byens Industri har i de senere Tider gjort store Fremskridt og omfatter navnlig Brændevinsbrænding, Ølbryggeri, Tobaksfabrikation og Væveri. I A. er en Sparekasse og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Staden driver livlig Handel, især paa Kjøbenhavn, England, Norge og Sverige. Told-, Skibsfarts- og Brænderiindtægterne udgjorde i Aaret 1880 et samlet Beløb af 1,225,000 Kr. Havnen har indtil 12 F. Dybde; større Skibe kunne nemlig ikke passere Barren ved Hals og endnu mindre Løgstørs Grunde; men der arbejdes nu paa at tilvejebringe Midlerne til en Fordybning af Indløbet fra Kattegattet. Over Limfjorden til Nørre-Sundby sker Forbindelsen siden 1865 ved en af A. anlagt Pontonbro, og vest for denne er 1881 fuldført en fast Jærnbanebro. Byens Handelsflaade udgjorde 1883 i alt 5078 Tons, hvoraf 6 Dampskibe paa 757 Tons. — Skjønt A. ikke hører til Danmarks ældste Stæder, nævnes den dog allerede i sidste Halvdel af det 11te Aarh. af Adolf af Bremen og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i stærk Berøring med Norge. Den fik sin Stadsret af Valdemar Atterdag 1342. I Slutningen af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. skal A. have været omgivet af Volde og Grave, og 1534 blev den end mere befæstet, da Skipper Clement gjorde denne Stad til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand, men allerede 18 Dec. s. A. blev den stormet af Joh. Rantzau, et grueligt Blodbad anrettet, hvorved 2000 Bønder skulle være nedsablede, og Byen given til Pris for Landsknægtene, hvorefter Fæstningsværkerne bleve nedrevne. 1627 blev A. udplyndret af danske Tropper paa deres Flugt for de kejserlige, og i de svenske Krige 1644 og 1657 blev Staden haardt medtaget af Fjenden. Den har desuden været hjemsøgt af svære Ildebrande 1501, 1530 og 1663. A. hørte gjennem hele Middelalderen til Viborg Bispedømme og blev først skilt derfra 1554, da Christian III gjorde den til Hovedstad og Bisperesidens for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, A. Stift. Af Klostre havde denne By 3: Vor Frue Nonnekloster, hvis Kirke endnu er den ene af Byens Sognekirker, et Graabrødrekloster og et Helligaandskloster (det nuvær. Hospital), og af Kirker 5: de to nuvær. Sognekirker, St. Peders Kirke, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, samt 2 Capeller uden for Byen.

A. Amt ligger med Undtagelse af Kjær Herred s. for Limfjorden, mellem denne og Mariagerfjord. $52\frac{3}{5}$ □ M. med 96,000 I. (1880), hvoraf i Kjøbstæderne A. og Nibe c. 16,000. Omtr. $\frac{1}{6}$ af Arealet er Moser og Enge, deraf den store Vildmose n. for Limfjorden $1\frac{1}{2}$ □ M. og Lindenborg-Vildmose s. for Fjorden 1 □ M.; desuden findes her flere Hedestrækninger. 1876 udgjorde Kreaturholdet 20,300 Heste, 89,700 Stk. Hornkvæg, 145,000 Faar og 28,000 Svin. Amtet indbefatter Herrederne Kjær, Fleskum, Hornum, Hellum, Hindsted, Slet, Aars og Gislum. **A. Stift** omfatter i gejstlig Henseende Hjørring og Thisted Amter, samt af A. Amt Kjær Herred og Byen A.; det øvrige af A. Amt hører under Viborg Stift. I verdslig Henseende omfatter det derimod Hjørring, Thisted og A. Amter.

Aalborg, Niels Mikkelsen, f. i Aalborg 1562, blev 1589 udnævnt til Præst i Hammer i Skaane og forflyttedes senere til Helsingborg. Her skrev han en dansk Forklaring over Aabenbaringen, hvori han et Sted brugte nogle Ord, som viste, at han delte Zwinglis Mening, at fromme Hedninger kunne blive salige uden Christentro. Bogen skulde efter Datidens Lovgivning billiges af det theologiske Facultet, inden den maatte udkomme; men Professorerne gjennemlæste den saa flygtig, at de slet ikke lagde Mærke til den kjætterske Udtalelse, og Bogen udkom da 1611; men et Par Aar efter blandede A. sig i Striden mellem den theol. Prof., senere Biskop, Resen og Præsten Ole Koch (s. Resen). A. skrev nemlig et Brev til Koch, bestemt til at fremlægges for den over denne nedsatte Kjætterdomstol, hvori han i stærke Udtryk udtalte sin Tilslutning til ham og heftig angreb Resens Sympathi for Concordieformlen. Christian IV, som paa en temmelig partisk Maade stillede sig paa Resens Side, blev herover saa forbitret paa A., at han 1614 lod ham stævne for en i den Anledning nedsat Domstol, der paa Grund af hans Brev og de omtalte Ord i hans Bog dømte ham fra hans Embede, uagtet han strax erklærede sig villig til at tilbagekalde sine Vildfarelser. Senere indsaa Kongen dog, at han havde været for stræng imod A., og udnævnte ham derfor 1617 til Sognepræst ved den nylig byggede Holmenskirke i Kjøbenhavn. Han nedlagde dette Embede 1639 og døde 1645. Foruden theologiske Skrifter skrev A. ogsaa flere Lægebøger.

Aalbæk Bugt dannes af Kattegattet paa Jyllands Østkyst mellem Skagen og Frederikshavn; den har næsten overalt god Ankergrund og er en sikker Ankerplads ved vestlige Vinde. Østersfiskeriet fra Fiskerlejet A. er nu ubetydeligt.

Aalekone, d. s. s. Aalekvabbe.

Aalekrage, d. s. s. Skarv.

Aalekvabbe (Zoarces viviparus), en Fisk med langstrakt Krop og glat, slimet Hud med smaa runde Skæl; Ryg-, Gat- og Halefinne gaa i et ligesom hos Aalene; Finnestraalerne ere bløde, Bugfinnerne yderst smaa og sidde under Brystfinnerne. Farven brungul med mørkere Pletter. Den føder levende Unger, opholder sig ved Kysterne imellem Tang og under Stene og nærer sig af Blaamuslinger, Krebsdyr og desl. A. kaldes ofte Aalekone, Aalemoder, som Følge af den temmelig udbredte fejlagtige Tro, at den er Hunnen til Aalen.

Aalen [ālen], Stad i Kgr. Würtemberg, ved Fl. Kocher, 2 M. s. for Ellwangen. 6000 I. Bjergværksdrift paa Jærn; Maskinfabrikation, Uld- og Linnedindustri.

Aalepadde (Amphiuma), et i de sydlige nordamerikanske Fristater levende sort, aaledannet Dyr, med kort, sammentrykt Hale; de yderst smaa Lemmer sidde meget langt fra hinanden; den lever nedgravet i Dyndet og hører

til de Fiskepadder, der miste Gjællerne, men dog beholde Gjællehullerne. Længde 1½ Alen.

Aalesund, Kjøbstad i Norge i Søndmøre, Romsdals Amt, Bergens Stift, ligger ved Bredsund paa nogle Øer, der danne en sikker Havn, hvilken end yderligere er forbedret ved Opførelsen af en Molo. Da her er et af Norges rigeste Fiskedistricter, har deromkring fra de ældste Tider været drevet nogen Handel og er opstaaet en lille Handelsstad, Borgund, hvis nyere Fortsættelse A. er. Det egentlige A. var allerede 1793 et Strandsted, der fik nogle Handelsrettigheder, hvilke 1823—24 udvidedes, hvorefter det 1848 blev fuldstændig Kjøbstad. Den er tiltaget usædvanlig hurtig i Velstand og Folkemængde, nemlig fra 289 I. i 1825 til 5800 i 1876. De her hjemmehørende Skibe havde i 1876 6500 Tons. Stadens Udførsel bestaar især i Fiskevarer, hvoraf det meste udskibes til Spanien. Staden har en Middelskole med Latingymnasium.

Aalholm, Hovedsædet i Grevskabet Christiansholm paa Laaland, tæt uden for Nysted. Det var i Middelalderen en stærkt befæstet Borg, Sædet for en kongelig Lensmand. A. var 1360—63 Sæde for Valdemar Atterdags Søn Christoffer, Hertug af Laaland. Flere Fredsforhandlinger have her fundet Sted; saaledes sluttedes paa A. 28 Juli 1366 en mærkelig Tractat mellem Valdemar Atterdag og den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg. I Grevens Fejde blev A. 1534 overrumplet af Nysted Borgere, men senere erobret af de kongelige Tropper. Det hørte til flere danske Enkedronningers Livgeding og vedblev at være et kongeligt Slot, hvorefter ogsaa et Amt benævnedes, lige til 1725, da det blev afhændet af Kronen, og 1734 oprettedes af A. og et Par andre Godser ovennævnte Grevskab. Hovedbygningen er meget gammel med svære Mure og Taarne. Til A. hører en smuk Have og Skov med en Mængde sjældne Træer.

Aall, Jakob, f. 1773 i Porsgrund, hvor Faderen levede som rig Kjøbmand. I sit 15de Aar sendtes han til Latinskolen i Nyborg, hvorfra han blev Student med Udmærkelse 1791. 1795 tog han theologisk Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse. 1797 tiltraadte han en Rejse til Tyskland, hvor han studerede Naturvidenskaberne ved Kiels, Leipzigs og Göttingens Universiteter og for praktisk at uddanne sig til Bergmand besøgte Gruberne i Sachsen og Schlesien. Da han kom hjem igjen til Norge 1799, var Faderen død, og han kjøbte nu det betydelige Nes Jærnværk i Holt med Skove og andre Tilliggender. Her boede han til sin Død 1844, udfoldende en stor og velsignelsesrig industriel og commerciel Virksomhed. Han indførte mange Forbedringer i den norske Bjærgværksdrift, var en omsorgsfuld Arbejdsherre, deltog som økonomisk Forfatter paa en fremtrædende Maade i Discussionen om Næringsvejenes Opkomst, understøttede Videnskab og Literatur og øvede som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold 1814 og af Storthingene 1815—16, 1821, 1824, 1827, 1828 og 1830 betydelig Indflydelse paa Grundlæggelsen af den norske Stats politiske og økonomiske Udvikling. Paa Rigsforsamlingen paa Ejdsvold hørte han til Grev Wedel-Jarlsbergs Parti og stemte for Foreningen med Sverige „i den Overbevisning, at Fædrelandets Vel fordrede dette Offer“. Af Regeringen blev han ofte benyttet som Medlem af Commissioner, især ang. Bjærgværksanliggender. Efter 1830 levede han mest for videnskabelige og literære Sysler. Hans vigtigste literære Arbejder ere „Fædrelandske Ideer“ (1809); „Nutid og Fortid“, et Hæfteskrift (1832—36); den rigt udstyrede Oversættelse af „Snorre Sturlessøns norske Konge-Sagaer“ (1838—39) og hans „Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800—1815“ (2den Udgave 1859), et Hovedværk for Norges Historie i dette Aarhundrede, rigt paa Aktstykker og Meddelelser, anskueligt, paalideligt og roligt i sin Fremstilling. Af betydelige Værker, han lod trykke paa sin Bekostning, kan nævnes Werlauffs Udgave af „Vatnsdöla Sage“ og „Finnboga Saga“ (1812) samt Haldorsens islandske Lexikon (1814). — **Niels A.**, den foregaaendes ældre Broder, f. i Porsgrund 1770, uddannede sig i England og Frankrig til Handelen, bosatte sig senere i Skien som Kjøbmand og blev 1810 Raadmand dersteds. Af Prinsregenten Christian Frederik kaldtes han i Marts 1814 til Chef for Handels- og Tolddepartementet og udnævntes til Statsraad, da Prinsen nogle Maaneder senere var valgt til Norges Konge, hvilket Valg A. selv havde medvirket til som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold. Han blev kort efter sendt til London for sammen med Carsten Anker og Peder Anker at faa Kongevalget anerkjendt, men de bleve afviste af den engelske Regering og maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Senere deltog A. med Statsraad Jonas Collett i Afsluttelsen af Conventionen til Mos. 1815—16 mødte han paa Storthinget; men ellers levede han, efter Christian Frederiks Afrejse fra Norge, helt som Privatmand paa sin Ejendom Ulefos Jærnværk, hvor han døde 1855. — **Hans Jørgen Christian A.**, Søn af Jakob A., f. 4 Nov. 1806 paa Nes Jærnværk, blev 1822 Student fra Drammens Skole og 1827 juridisk Candidat. 1829 blev han Auditeur i Bergen, 1840 Overretsassessor sammesteds og 1846 Amtmand i Bratsberg Amt, fra hvilket Embede han tog Afsked 1877. Han mødte 1842 og 1845 som Repræsentant for Bergen paa Storthinget, fra Bratsberg Amt paa alle Storthing i Tidsrummet 1851—69, for saa vidt han ikke havde grundlovsmæssig Adgang til at undslaa sig for Valg, da han i saa Fald benyttede sig af denne Ret. Paa alle de Storthing, han var Medlem af fra 1851, valgtes han til Præsident i det samlede Storthing og var derhos hver Gang Formand i en eller flere Comiteer. Paa Storthinget øvede han ved sin Arbejdsevne, sine mangesidige Kundskaber, sin Skarpsindighed og sin Deltagelse i Debatten stor Indflydelse og nød altid megen Anseelse hos alle Partier. Af Regeringen blev han benyttet som Medlem af flere kgl. Commissioner og toges paa Raad med ved indtrufne Ministerskifter, men vilde selv aldrig overtage nogen Stilling i Regeringen. Som Storthingsmand har han fornemmelig indlagt sig Fortjeneste, forunden af

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Første Bind.

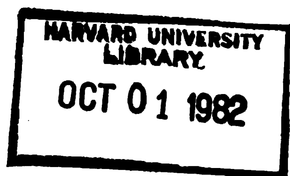
A — B.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1884.

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 01 1982

A.

A er næsten i alle Sprog det første Bogstav i Alphabetet (i Runealphabetet det 10de). — I Musiken betegner A nu det 6te Trin i den diatoniske Tonerække, regnet fra C, men oprindelig forstod man derved Udgangspunktet for Tonesystemet, idet A i store Octav var den dybeste Tone, der anvendtes i Musiken, lige til ind i det 11te Aarh., da Guido fra Arezzo tilføjede en Tone i Dybden, Gamma ell. G. Efter denne første Udvidelse fulgte andre, men først i det 16de Aarh. fik A sin nuværende Plads. — I romerske Indskrifter er A Forkortningstegn for Augustus, d. e. Kejser, ∀ for Augusta, Kejserinde; a bet. anno, d. e. i Aaret, à (i Pris- eller Vægtangivelser) til, for (hver enkelt Enhed). AA i romerske Indskrifter og paa Mønter bet. 2 Kejsere (Augusti), ∀∀ 2 Kejserinder.

Aabenbaring, Guds, for Menneskeslægten begyndte samtidig med dennes Tilblivelse. Ikke blot aabenbarede Gud sig paa overnaturlig Vis for Adam og Eva i Paradisets Have; men gjennem hele den skabte Tilværelse og gjennem hans Styrelse af denne aabenbarer sig en Afglans af hans Herlighed, og denne var det Mennesket givet som fornuftigt Væsen at kunne erkjende. Fra Skabningen kunde man slutte sig til Skaberen, fra Historiens Gang til Forsynets Styrer; men med den ved Syndefaldet indtraadte Forstyrrelse af det oprindelige Kjærlighedsforhold til Gud indtraadte ogsaa en Formørkelse af denne oprindelige Bevidsthed om Guds Væsen og Vilje, og jo mere Slægten nedsank under Syndens Herredømme, jo mere Menneskets oprindelige Gudbilledlighed udviskedes, des mere uskikket blev Fornuften til klart at erkjende Guds Væsen ud af hans Skabning. Dog blev Slægten selv i sin dybeste Fornedrelse aldrig fuldstændig berøvet Bevidstheden om Gud; selv i den mest forvildede Afgudsdyrkelse er der en Rest af den oprindelige A. tilbage, og selv til den raaeste Hedning kan Gud tale gjennem Fornuftens og Samvittighedens Stemme; men paa den anden Side er denne naturlige A. ikke tilstrækkelig for noget Menneske, selv for den mest oplyste Tænker og den mest viljestærke Mand. Skulde den faldne Slægt frelses og føres tilbage til Kjærlighedsforholdet til Gud, maatte der ske en overnaturlig A., og en saadan drager sig derfor gjennem hele Slægtens Historie fra Adam (1 Moseb. III, 15) til Christus. Gud udvalgte sig et enkelt Folk, Jødefolket, i hvis Midte han for sine udvalgte Mænd, Patriarcherne, Moses og Propheterne, stedse klarere aabenbarede sin Vilje til Slægtens Frelse, samtidig med at han ledede Folkets Historie saaledes, at denne blev et talende Vidnesbyrd om A.s Sandhed. Saaledes indledede han „Tidens Fylde", i hvilken han sendte sin Søn til Verden som Menneske, og i ham gav han Slægten den fuldkomne A. og aabnede dermed Vej til Frelse for enhver, som vil tro paa Christus som Guds Søn. Jvfr. Religion. Den hedenske Oldtid mente, at ikke blot Religionsstiftere og Seere, men ogsaa Vismænd, Kunstnere og Digtere havde guddommelige A., den nyere Tids Rationalisme og Nyrationalisme nægte derimod al overnaturlig A., medens Atheismen lige saa lidt har Plads for den naturlige som for den overnaturlige A.

Aabenraa, fortydsket Apenrade, Kjøbstad i den preussiske Pr. Schleswig-Holstein, ved A.-Fjord. 6000 J. (1880). A. ligger i en dejlig Egn, omgivet af høje, skovklædte Bakker, var et Fiskerleje, da den 1148 afbrændtes af Venderne, og fik senere et Slot Aabenraahus, hvor Hert. Valdemar (Sejer) 1193 tog Biskop Valdemar til Fange. By og Slot afbrændtes 1247, men gjenopbyggedes snart, og A. fik 1284 sin Byret. Slottet nedbrødes 1411 af Dronning Margrete, som i Stedet for opførte Brøndlund Slot, der senere var Amtmandsbolig. A. har Skibsbyggerier og en betydelig Handelsflaade, der mest er beskæftiget i oversøisk Fragtfart. God, rummelig Havn. I Omegnen mange Teglværker. **A.-Fjord**, en Bugt af Østersøen, 1¼ M. lang og ½ M. bred, er en ypperlig Sommerhavn med 14—16 Favne Vand.

Aabent Brev (Patent) kaldes stundum en offentlig Udtalelse fra Regenten, hvorved han kundgjør sin Vilje for Undersaatterne. Saadanne Kundgjørelser kunne følgelig blot angaa Anliggender, hvis Afgjørelse beror paa Regentens Beslutning alene, og altsaa kunne navnlig hos os egentlige Love nu ikke længere udstedes under Form af a.B., da den lovgivende Magt ikke

længere er hos Kongen alene. I øvrigt kunne a. B. saa vel angaa de største og vigtigste Statsanliggender (f. Ex. det bekjendte a. B. af 8 Juli 1846 angaaende Arveforholdene i det danske Monarchi) som simple administrative Foranstaltninger. Udskrivningen af almindelige Valg til Rigsdagen, saa vel som Sammenkaldelsen og Opløsningen af denne Forsamling sker ved a. B.

Aabit, norsk, Morgenmad, Frokost.

Aabningsstrøm, f. Extrastrøm.

Åbo, finsk Turku, Stad i det sydvestl. Finland. 23,000 J. (1880). A. er Sædet for en Ærkebiskop og Finlands højeste Ret. Universitet; Kathedralkirke. Havn og Slibsværfter ved det ¼ M. fra A. liggende Bekholm, ved Floden Arajokis Munding. Anlagt 1157 af de Svenske. Fredslutning 1743, hvorved Sverige afstod en Del af Finland til Rusland.

A. a. C. (n.), d. e. Anno ante Christum (natum), lat., i Aaret … før Christi Fødsel.

Aachen, fr. Aix-la-Chapelle [Æslaschapell], Hovedstad i det preussiske Rgdstr. A., i Nærheden af den belgiske Grænse. 86,000 J. (1880). A. var tidligere en fri Rigsstad og er en af Tysklands ældste og mærkeligste Stæder. Domkirken opførtes under Carl d. store og indviedes 804 af Pave Leo III; den var Kroningskirke for de tyske Konger og Kejsere indtil Carl V og indeholder foruden mange Reliqvier Kejsernes Kroningsstol og Carl d. stores Grav. Paa Raadhuset, opført i det 14de Aarh., findes en Statue af Carl d. store og de tyske Kejseres Portræter. Af nyere Bygninger fortjene at fremhæves St. Nicolai- og St. Peters Kirkerne, den prægtige Brøndhalle, Theatret og det smukke Springvand paa Torvepladsen med Carl d. stores forgyldte Bronzestøtte. Af videnskabelige Anstalter er her en polytechnisk Skole og et Gymnasium. Livlig Industri, især Klæde, Bomuldstøjer og Metalvarer. A. er berømt ved sine allerede fra Romernes Tid kjendte (deraf Byens Navn Aquisgranum) varme Svovlkilder, der søges stærkt af Syge, som lide af Rheumatisme, Gigt, Kjertelsyge, Syphilis og Hudsygdomme. — Fredslutninger 1668, som endte den saakaldte Devolutionskrig, og 1748, som endte den østerrigske Arvefølgekrig. Congres 1818. A., der ved Freden i Lunéville 1801 kom til Frankrig, indlemmedes 1815 i Preussen.

Aadselædende Dyr spille en stor Rolle ved at bortskaffe døde Dyr; i Havet ere Hajer, Slimaal, skalbærende Gjællesnegle, Krabber, Tanglopper, Søstjærner og Stormfugle især virksomme i denne Retning, paa Landet Gribbe, Ravne, visse Storke (Marabust.), Aadselørne, Hyæner, Schakaler, Ræve, mange Insekter (Spyfluer, Aadselgravere). **Aadselfugl**, d. s. s. Grib. **Aadselgravere**, korte og brede Biller med kølledannede Følehorn, fortære Aadsler og Svampe. Almindelige ere en sort Art med rødt Forbryst (en Silpha) og en (Necrophorus), der er sort med to rustgule Tværbælter over Dækvingerne. Larverne leve enten i Aadsler, som Forældrene have nedgravet i Jorden, eller opsøge selv, efter at være udklækkede, de Aadsler, hvori de skulle leve. **Aadselstork**, s. Stork. **Aadselørne** ell. Carracara (Polyborus), sydamerikanske Rovfugle af Ørnenes (Høgenes) Familie, minde i Levemaade dels om Ravnene, dels om Gribbene. De leve af Aadsler, af alle Slags Smaadyr samt af, hvad Havet skyller op, og ere lige saa tyvagtige og paatrængende som Ravnene.

Aag, det latinske jugum, hvilket Ord gaar igjen i mange af Nutidens Sprog, har efter sin Anvendelse en meget forskjellig Form. Til at bære ensartede Byrder, som Spande, bruges et til Skulder eller Ryg afpasset A.; hvor Oxen bruges som Trækdyr, træder A., enten anbragt paa Panden eller som en Træramme over Halsen, ofte i Stedet for alt andet Seletøj; for at hindre det græssende Kvæg i at springe over eller strejfe for langt omkring, paalægges det en lignende Træramme, kun at dette A. gjøres længere og tungere. **A.**, Tømmerconstruction, bestaaende af en Række Pæle for oven forbundne ved en Bjælke, anvendes til Understøttelse for Broer o. lign. **A.**, hos Romerne en galgeformig Opstilling af 3 Lanser, under hvilken man lod en overvunden fjendtlig Hær gaa, efter at den var berøvet sine Vaaben og krigerske Smykker. Det var den største Ydmygelse, man kunde tilføje den overvundne Fjende.

Aagaard, Carl Frederik, dansk Landskabsmaler, født i Odense 1833, lærte Malerhaandværket i sin Fødeby og uddannedes derpaa til Kunstner ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Ved Siden af Landskabsmaleriet lagde han sig ivrig efter Decorationsmaleri under Hilkers Vejledning og har med denne deltaget i flere Bygningers kunstneriske Udsmykning. I Landskabsmaleriet er han nærmest Elev af P. C. Skovgaard, om end med ganske selvstændigt Præg. Han fik 1865 den Sødringske Opmuntringspræmie for et større Landskab (Den kgl. Mlsml.), har gjort et Par større Studierejser og har siden 1874 været Medlem af Kunstakademiet.

Aager i egentl. Forstand er den Forbrydelse at tage højere Renter, end Loven tillader. I denne Betydning kan der følgelig ikke være Tale om A., uden hvor Lovgivningen enten forbyder overhovedet at tage Renter — saaledes som Tilfældet var med den i Middelalderen i det katholske Europa gjældende kanoniske Lovgivning, hvorfor dengang ogsaa al Rente uden Hensyn til dens Størrelse kaldtes A. — eller fastsætter en vis Rentefod, et Maximum for Størrelsen af de Renter, man lovlig kan betinge sig, saaledes som det senere, efterat hin, den kanoniske Rets Anskuelse var opgivet, blev Tilfældet i de fleste Lande (i Danmark og Norge under Christian III). Ved Lov af 6 Apr. 1855 er Rentefoden nu given fri i Danmark, undtagen ved Udlaan mod Pant i faste Ejendomme, hvor Renten ikke maa overstige 4 pCt. Dog meddeles der paa Ansøgning Bevilling til at svare en højere Rente, indtil 6 pCt., og saadan Bevilling gives endogsaa uden Omkostning for Ansøgeren. I Norge er efter Lov af 12 Oct. 1857 Renten for kortsigtige Gjældsbreve fri, men ellers maa den i Regelen ikke overstige 5 pCt. I uegentlig Forstand vedbliver A. i daglig Tale at bruges

om ethvert Tilfælde, hvor der tages ublu høje Renter, om end ikke højere, end Loven tillader.

Aagesen, Andreas, anset dansk Retslærd, f. i Kjøbenhavn 5 Aug. 1826, Lector ved Universitetet 1855, Professor 1856, Medlem af Landstinget 1879, d. 26 Oct. 1879. Hans Lærefag var dansk Formueret og Romerret, og han har navnlig gjort sig fortjent ved sine philosophiske Undersøgelser af de formueretlige Grundbegreber. Blandt de Skrifter, han har udgivet i Trykken, mærkes: Bidrag til Læren om Overdragelse af Ejendomsret og andre tinglige Rettigheder (Universitetets Program 1866), Bemærkninger om Rettigheder over Ting (Unv. Pgr. 1871), Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb (Unv. Pgr. 1872), Om nogle ved Connossementer forekommende Retsforhold (1875), om Singulærsuccession i Formuerettigheder inter vivos med særligt Hensyn til dansk Ret (1879). Hans „Forelæsninger over den romerske Privatret“ og „Indledning til den danske Formueret“ ere udgivne efter hans Død.

Åhlström, Olof, sv. Componist, f. 1756, d. 1835, Organist i Stockholm, arrangerede Claver-Accompagnementet til Melodierne i Original-Udgaven af Bellmans Sange, samt udgav i en Række af Aar musikalske Samlinger med Titel »Musikaliskt Tidsfördrif« og »Skaldestycken satte i musik«, hvori han indførte sine egne Melodier til Fru Lenngréns, Valerius's og andre samtidige svenske Digteres Sange.

Åhus, Landsby, forhen Kjøbstad, i Skaane, ved Helgeaa, c. ⅓ M. (2⅓ Kilom.) fra dens Udløb, Losse- og Oplagsplads for Christianstad. Pladsen, hvor der nærmere Udløbet fandtes et lille Slot, Å. eller Aosehus, omkring hvilket Staden lidt efter lidt opstod, skjænkedes 1149 af Svend Grathe til Ærkebispestolen i Lund og tilhørte denne indtil Reformationen.

Aakande (Nuphar), Slægt af Aakandefamilien, Vandplanter med tyk, i Dyndet voxende Rodstok, langstilkede Blade med en paa Vandfladen svømmende, afrundet hjerteformet, glat og glinsende Bladplade og store, langstilkede Blomster. **Den gule A.** (N. luteum) er almindelig i vore Søer og Aaer, som den pryder med sine anselige Blade og store gule, vellugtende Blomster. **Den hvide A.**, s. Nøkkerose.

Åkerblad, Johan David, sv. Oldforsker og Orientalist, f. 1763 i Stockholm, var i lang Tid ansat ved det svenske Gesandtskab i Tyrkiet, gjorde imidlertid hyppige Forskningsrejser i Grækenland, Asien og Ægypten, men bosatte sig til sidst i Rom og døde der 1819. Å., der i Særdeleshed er bekjendt ved Fortolkninger af phønikiske og ægyptiske Indskrifter, var den første, som henledede Opmærksomheden paa Runeindskrifterne paa den fra Piræeus tagne Løve, ved Indgangen til Arsenalet i Venedig.

Åkers Bruk, Jærnværk og Kanonstøberi i Sverige, Södermanland, anlagdes i det 17de Aarh. for Statens Regning, men blev snart privat Ejendom og ejedes næsten 100 Aar, indtil den sidste Tid, af Slægten v. Wahrendorff, under hvem dets Tilvirkning af Stykgods stod i stor Anseelse.

Aakirkeby, Kjøbstad paa Bornholm. 800 J. (1880). Største Delen af Byens Huse ligge adspredt i Haver og Tofter. Agerbrug er Befolkningens Hovedbeskæftigelse. Kirken er den smukkeste af Bornholms 4 „Marmorkirker“. A. har communal Øvrighed sammen med Nexø.

Aaklæde, norsk, Tæppe, især et Tæppe til at lægge over Sengklæder.

Aal (Anguilla, Muræna) hører til de frigjællede Fiske, der mangle Bugfinner og i de øvrige Finner kun have bløde Straaler. Legemet er glat og trindt, Huden glat og slimet, Ryg- og Gatfinnen meget lange og ikke adskilte fra den spidse Halefinne; Øjnene smaa, Gjællespalterne ligeledes, Munden vel forsynet med Tænder. Familien er især talrig i de varme Have; de foretrække en blød Havbund og rode der om i Dyndet efter Smaadyr. Havaalen (A. Conger) bliver 3 Alen lang eller derover og mangler Skæl, hvorimod den almindelige A. (A. vulgaris ell. migratoria) har fine, linjedannede Skæl, ordnede i smaa Firkanter. Man har skjelnet mellem forskjellige Former, formentlige Arter eller Afarter, Klæpaalen, Grødeaalen og Gaardaalen, hvilke rimeligvis dog ikke ere andet end Kjøns- og Aldersformer eller Localformer af den almindelige A. Dennes spæde Unger vandre gjennem smaa Vandløb op i Søer og Damme, hvor de blive, indtil de ere voxne, da de vende tilbage til Havet for at yngle. Paa disse Vandringer til Havet beror Aalefiskeriet i Aalegaardene. De vende ikke senere tilbage til det ferske Vand, men dø rimeligvis efter tilendebragt Forplantning paa dybt Vand. Det synes imidlertid kun at være Hunnerne, der vandre op i det ferske Vand og tage midlertidigt Ophold i dette, hvorimod Hannerne aldrig forlade det brakke eller salte Vand. I det sorte Hav og de i dette faldende Floder (Donau f. Ex. og dens Bifloder) mangler A. aldeles.

Ålandsøerne skille Østersøen fra den bottniske Bugt og høre til Finland. Af over 200 i alt ere kun 80 beboede af 15,000 J. af svensk Herkomst, hvoraf 9000 paa den største, **Åland**, der er 5 M. lang og 2½ M. bred. Øerne ere dels nøgne Klipper, dels skovbevoxede, med nogenlunde tilstrækkelig Agerdyrkning for den ringe Befolkning. Kvægavl og Fiskeri udgjør Hovederhvervet. Klimaet er ikke saa strængt som i Finland. Fæstningen Bomarsund paa Åland indtoges 16 Aug. 1854 af en forenet engelsk og fransk Styrke, som ødelagde Værkerne. Congres 1718 for at tilvejebringe Fred mellem Sverige og Rusland.

Aalborg, Kjøbstad i Nørrejylland, ved Limfjordens sydlige Bred, 3½ Mil fra dens Udløb i Kattegattet. 14,000 J. (1880). A. er Sæde for Stiftamtmanden og Biskoppen i A. Stift, har 2 Kirker (Budolphi, Stiftets Hovedkirke, og Frue Kirke), en lærd Skole med Realklasser, et Stiftsbibliothek paa 30,000 Bd. og et rigt Hospital med Kirke. Garnison for et Fodfolksregiment. Byen er lavtliggende, uregelmæssig bygget og gjennemskaaren af flere Aaløb. Den har adskillige mærkelige ældre Bygninger, hvoriblandt maa fremhæves Apotheket, ogsaa kaldet Jens Bangs Stenhus, og det under Christian III

opførte **Aalborghus**, der nu bebos af Stiftamtmanden. Af nyere Bygninger ere de anseligste: Bispegaarden, Raadhuset, Jærnbanegaarden, det saakaldte Compagnihus ell. Børsen og Skolerne. Byens Industri har i de senere Tider gjort store Fremskridt og omfatter navnlig Brændevinsbrænding, Ølbryggeri, Tobaksfabrikation og Væveri. I A. er en Sparekasse og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Staden driver livlig Handel, især paa Kjøbenhavn, England, Norge og Sverige. Told-, Skibsfarts- og Brænderiindtægterne udgjorde i Aaret 1880 et samlet Beløb af 1,225,000 Kr. Havnen har indtil 12 F. Dybde; større Skibe kunne nemlig ikke passere Barren ved Hals og endnu mindre Løgstørs Grunde; men der arbejdes nu paa at tilvejebringe Midlerne til en Fordybning af Indløbet fra Kattegattet. Over Limfjorden til Nørre-Sundby sker Forbindelsen siden 1865 ved en af A. anlagt Pontonbro, og vest for denne er 1881 fuldført en fast Jærnbanebro. Byens Handelsflaade udgjorde 1883 i alt 5078 Tons, hvoraf 6 Dampskibe paa 757 Tons. — Skjønt A. ikke hører til Danmarks ældste Stæder, nævnes den dog allerede i sidste Halvdel af det 11te Aarh. af Adolf af Bremen og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i stærk Berøring med Norge. Den fik sin Stadsret af Valdemar Atterdag 1342. I Slutningen af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. skal A. have været omgivet af Volde og Grave, og 1534 blev den end mere befæstet, da Skipper Clement gjorde denne Stad til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand, men allerede 18 Dec. s. A. blev den stormet af Joh. Rantzau, et grueligt Blodbad anrettet, hvorved 2000 Bønder skulle være nedsablede, og Byen given til Pris for Landsknægtene, hvorefter Fæstningsværkerne bleve nedrevne. 1627 blev A. udplyndret af danske Tropper paa deres Flugt for de kejserlige, og i de svenske Krige 1644 og 1657 blev Staden haardt medtaget af Fjenden. Den har desuden været hjemsøgt af svære Ildebrande 1501, 1530 og 1663. A. hørte gjennem hele Middelalderen til Viborg Bispedømme og blev først skilt derfra 1554, da Christian III gjorde den til Hovedstad og Bispéresidens for Børglum eller, som det fra den Tid kaldtes, A. Stift. Af Klostre havde denne By 3: Vor Frue Nonnekloster, hvis Kirke endnu er den ene af Byens Sognekirker, et Graabrødrekloster og et Helligaandskloster (det nuvær. Hospital), og af Kirker 5: de to nuvær. Sognekirker, St. Peders Kirke, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, samt 2 Capeller uden for Byen.

A. Amt ligger med Undtagelse af Kjær Herred s. for Limfjorden, mellem denne og Mariagerfjord. $52\frac{3}{5}$ □ M. med 96,000 I. (1880), hvoraf i Kjøbstæderne A. og Nibe c. 16,000. Omtr. $\frac{1}{6}$ af Arealet er Moser og Enge, deraf den store Vildmose n. for Limfjorden $1\frac{1}{2}$ □ M. og Lindenborg-Vildmose s. for Fjorden 1 □ M.; desuden findes her flere Hedestrækninger. 1876 udgjorde Kreaturholdet 20,300 Heste, 89,700 Stk. Hornkvæg, 145,000 Faar og 28,000 Svin. Amtet indbefatter Herrederne Kjær, Fleskum, Hornum, Hellum, Hinsted, Slet, Aars og Gislum. **A. Stift** omfatter i gejstlig Henseende Hjørring og Thisted Amter, samt af A. Amt Kjær Herred og Byen A.; det øvrige af A. Amt hører under Viborg Stift. I verdslig Henseende omfatter det derimod Hjørring, Thisted og A. Amter.

Aalborg, Niels Mikkelsen, f. i Aalborg 1562, blev 1589 udnævnt til Præst i Hammer i Skaane og forflyttedes senere til Helsingborg. Her skrev han en dansk Forklaring over Aabenbaringen, hvori han et Sted brugte nogle Ord, som viste, at han delte Zwinglis Mening, at fromme Hedninger kunne blive salige uden Christentro. Bogen skulde efter Datidens Lovgivning billiges af det theologiske Facultet, inden den maatte udkomme; men Professorerne gjennemlæste den saa flygtig, at de slet ikke lagde Mærke til den kjætterske Udtalelse, og Bogen udkom da 1611; men et Par Aar efter blandede A. sig i Striden mellem den theol. Prof., senere Bisp, Resen og Præsten Ole Koch (s. **Resen**). A. skrev nemlig et Brev til Koch, bestemt til at fremlægges for den over denne nedsatte Kjætterdomstol, hvori han i stærke Udtryk udtalte sin Tilslutning til ham og heftig angreb Resens Sympathi for Concordieformlen. Christian IV, som paa en temmelig partisk Maade stillede sig paa Resens Side, blev herover saa forbitret paa A., at han 1614 lod ham stævne for en i den Anledning nedsat Domstol, der paa Grund af hans Brev og de omtalte Ord i hans Bog dømte ham fra hans Embede, uagtet han strax erklærede sig villig til at tilbagekalde sine Vildfarelser. Senere indsaa Kongen dog, at han havde været for stræng imod A., og udnævnte ham derfor 1617 til Sognepræst ved den nylig byggede Holmenskirke i Kjøbenhavn. Han nedlagde dette Embede 1639 og døde 1645. Foruden theologiske Skrifter skrev A. ogsaa flere Lægebøger.

Aalbæk Bugt dannes af Kattegattet paa Jyllands Østkyst mellem Skagen og Frederikshavn; den har næsten overalt god Ankergrund og er en sikker Ankerplads ved vestlige Vinde. Østersfiskeriet fra Fiskerlejet **A.** er nu ubetydeligt.

Aalekone, d. s. s. Aalekvabbe.

Aalekrage, d. s. s. Skarv.

Aalekvabbe (Zoarces viviparus), en Fisk med langstrakt Krop og glat, slimet Hud med smaa runde Skæl; Ryg-, Gat- og Halefinne gaa i et ligesom hos Aalene; Finnestraalerne ere bløde, Bugfinnerne yderst smaa og sidde under Brystfinnerne. Farven brungul med mørkere Pletter. Den føder levende Unger, opholder sig ved Kysterne imellem Tang og under Stene og nærer sig af Blaamuslinger, Krebsdyr og desl. A. kaldes ofte Aalekone, Aalemoder, som Følge af den temmelig udbredte fejlagtige Tro, at den er Hunnen til Aalen.

Aalen [ālen], Stad i Kgr. Würtemberg, ved Fl. Kocher, 2 M. s. for Ellwangen. 6000 I. Bjergværksdrift paa Jærn; Maskinfabrikation, Uld- og Linnedindustri.

Aalepadde (Amphiuma), et i de sydlige nordamerikanske Fristater levende sort, aaledannet Dyr, med kort, sammentrykt Hale; de yderst smaa Lemmer sidde meget langt fra hinanden; den lever nedgravet i Dyndet og hører

til de Fiskepadder, der miste Gjællerne, men dog beholde Gjællehullerne. Længde 1½ Alen.

Aalesund, Kjøbstad i Norge i Søndmøre, Romsdals Amt, Bergens Stift, ligger ved Bredsund paa nogle Øer, der danne en sikker Havn, hvilken end yderligere er forbedret ved Opførelsen af en Molo. Da her er et af Norges rigeste Fiskedistricter, har deromkring fra de ældste Tider været drevet nogen Handel og er opstaaet en lille Handelsstad, Borgund, hvis nyere Fortsættelse A. er. Det egentlige A. var allerede 1793 et Strandsted, der fik nogle Handelsrettigheder, hvilke 1823—24 udvidedes, hvorefter det 1848 blev fuldstændig Kjøbstad. Den er tiltaget usædvanlig hurtig i Velstand og Folkemængde, nemlig fra 289 J. i 1825 til 5500 i 1876. De her hjemmehørende Skibe havde i 1876 6500 Tons. Stadens Udførsel bestaar især i Fiskevarer, hvoraf det meste udskibes til Spanien. Staden har en Middelskole med Latingymnasium.

Aalholm, Hovedsædet i Grevskabet Christiansholm paa Laaland, tæt uden for Nysted. Det var i Middelalderen en stærkt befæstet Borg, Sædet for en kongelig Lensmand. A. var 1360—63 Sæde for Valdemar Atterdags Søn Christoffer, Hertug af Laaland. Flere Fredsforhandlinger have her fundet Sted; saaledes sluttedes paa A. 28 Juli 1366 en mærkelig Tractat mellem Valdemar Atterdag og den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg. I Grevens Fejde blev A. 1534 overrumplet af Nysted Borgere, men senere erobret af de kongelige Tropper. Det hørte til flere danske Enkedronningers Livgeding og vedblev at være et kongeligt Slot, hvorefter ogsaa et Amt benævnedes, lige til 1725, da det blev afhændet af Kronen, og 1734 oprettedes af A. og et Par andre Godser ovennævnte Grevskab. Hovedbygningen er meget gammel med svære Mure og Taarne. Til A. hører en smuk Have og Skov med en Mængde sjældne Træer.

Aall, Jakob, f. 1773 i Porsgrund, hvor Faderen levede som rig Kjøbmand. I sit 15de Aar sendtes han til Latinskolen i Nyborg, hvorfra han blev Student med Udmærkelse 1791. 1795 tog han theologisk Embedsexamen, ligeledes med Udmærkelse. 1797 tiltraadte han en Rejse til Tyskland, hvor han studerede Naturvidenskaberne ved Kiels, Leipzigs og Göttingens Universiteter og for praktisk at uddanne sig til Bergmand besøgte Gruberne i Sachsen og Schlesien. Da han kom hjem igjen til Norge 1799, var Faderen død, og han kjøbte nu det betydelige Nes Jærnværk i Holt med Skove og andre Tilliggender. Her boede han til sin Død 1844, udfoldende en stor og velsignelsesrig industriel og commerciel Virksomhed. Han indførte mange Forbedringer i den norske Bjærgværksdrift, var en omsorgsfuld Arbejdsherre, deltog som økonomisk Forfatter paa en fremtrædende Maade i Discussionen om Næringsvejenes Opkomst, understøttede Videnskab og Literatur og øvede som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold 1814 og af Stortingene 1815—16, 1821, 1824, 1827, 1828 og 1830 betydelig Indflydelse paa Grundlæggelsen af den norske Stats politiske og økonomiske Udvikling. Paa Rigsforsamlingen paa Ejdsvold hørte han til Grev Wedel-Jarlsbergs Parti og stemte for Foreningen med Sverige „i den Overbevisning, at Fædrelandets Vel fordrede dette Offer". Af Regeringen blev han ofte benyttet som Medlem af Commissioner, især ang. Bjærgværksanliggender. Efter 1830 levede han mest for videnskabelige og literære Sysler. Hans vigtigste literære Arbejder ere „Fædrelandske Ideer" (1809); „Nutid og Fortid", et Hæfteskrift (1832—36); den rigt udstyrede Oversættelse af „Snorre Sturlessøns norske Konge-Sagaer" (1838—39) og hans „Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800—1815" (2den Udgave 1859), et Hovedværk for Norges Historie i dette Aarhundrede, rigt paa Aktstykker og Meddelelser, anskueligt, paalideligt og roligt i sin Fremstilling. Af betydelige Værker, han lod trykke paa sin Bekostning, kan nævnes Werlauffs Udgave af „Vatnsdöla Saga" og „Finnboga Saga" (1812) samt Halborsens islandske Lexikon (1814). — **Niels A.**, den foregaaendes ældre Broder, f. i Porsgrund 1770, uddannede sig i England og Frankrig til Handelen, bosatte sig senere i Skien som Kjøbmand og blev 1810 Raadmand dersteds. Af Prinsregenten Christian Frederik kaldtes han i Marts 1814 til Chef for Handels- og Tolddepartementet og udnævntes til Statsraad, da Prinsen nogle Maaneder senere var valgt til Norges Konge, hvilket Valg A. selv havde medvirket til som Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold. Han blev kort efter sendt til London for sammen med Carsten Anker og Peder Anker at faa Kongevalget anerkjendt, men de bleve afviste af den engelske Regering og maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Senere deltog A. med Statsraad Jonas Collett i Afsluttelsen af Conventionen til Moss. 1815—16 mødte han paa Stortinget; men ellers levede han, efter Christian Frederiks Afrejse fra Norge, helt som Privatmand paa sin Ejendom Ulefos Jærnværk, hvor han døde 1855. — **Hans Jørgen Christian A.**, Søn af Jakob A., f. 4 Nov. 1806 paa Nes Jærnværk, blev 1822 Student fra Drammens Skole og 1827 juridisk Candidat. 1829 blev han Auditeur i Bergen, 1840 Overretsassessor sammesteds og 1846 Amtmand i Bratsberg Amt, fra hvilket Embede han tog Afsked 1877. Han mødte 1842 og 1845 som Repræsentant for Bergen paa Stortinget, fra Bratsberg Amt paa alle Storting i Tidsrummet 1851—69, for saa vidt han ikke havde grundlovsmæssig Adgang til at undslaa sig for Valg, da han i saa Fald benyttede sig af denne Ret. Paa alle de Storting, han var Medlem af fra 1851, valgtes han til Præsident i det samlede Storting og var derhos hver Gang Formand i en eller flere Comiteer. Paa Stortinget øvede han ved sin Arbejdsevne, sine mangesidige Kundskaber, sin Skarpsindighed og sin Deltagelse i Debatten stor Indflydelse og nød altid megen Anseelse hos alle Partier. Af Regeringen blev han benyttet som Medlem af flere kgl. Commissioner og toges paa Raad med ved indtrufne Ministerskifter, men vilde selv aldrig overtage nogen Stilling i Regeringen. Som Stortingsmand har han fornemmelig indlagt sig Fortjeneste, foruden af

Vejvæsenets Udvikling og den hele økonomiske Lovgivning, af de i hans Tid udgivne Loves juridiske Technik, især af de betydelige Lovarbejder: Criminalloven (af 1842), Søfartsloven og den militære Straffelov. Som Amtmand i Bratsberg var det især ham, der gjennemførte Skienskanalens Anlæg. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubelfest 1879 blev han Æresdoctor i dets rets- og statsvidenskabelige Facultet. Stortinget 1878 bevilgede ham — han havde søgt Afsked fra sit Embede uden Pension — efter eget Initiativ og enstemmig 6000 Kr. aarlig „i Anerkjendelse af hans Fortjenester af Fædrelandet", ligesom Kong Oscar II samtidig med at bevilge hans Afskedsansøgning Aaret i Forvejen havde tildelt ham Medaillen for Borgerdaad i Guld. Fra 1878 til 1882 har han været Formand i den nye Hovedmatrikuleringscommission for Norge.

Aalreksstad, nu **Aarstad**, strax inden for Bergen, nævnes allerede i Haakon den godes Tid som Kongsgaard.

Aalsgaard, et Fiskerleje i Tikjøb Sogn paa Sjælland, langs Øresundets Kyst n. v. for Kronborg. A., der er Sommeropholdssted for mange Kjøbenhavnere, er helt sammenbygget med Hellebæk.

Aalst [ahlst] ell. **Alost**, Stad i den belgiske Prov. Østflandern, 3 M. s.ø. for Gent. 22,000 J. (1880). Linned- og Bomuldsmanufakturer. Tilvirkning af Kniplinger, Læder, Sæbe, Olje og Tobak. A. blev 1667 erobret af de Franske under Turenne, som sløjfede dens Fæstningsværker.

Åm, ældre svensk Maal for flydende Varer, dansk Ame, tysk Ohm. Det holder 4 Ankere og er 162½ danske Potter.

Åmål, Dalslands eneste Kjøbstad, med fordelagtig Beliggenhed ved Venern, nær ved Grænsen af Vermland. 2,454 J. (1880). Kornhandel; ret livlig Fragtfart paa Venern.

Aamosen, en stor Mosestrækning i Sjælland, Holbæk Amt, paa begge Sider af Haleby-Aa, 3 M. lang og indtil ½ M. bred, er i stor Udstrækning forvandlet til Eng.

Aamot, Herred og Præstegjæld i Norge, Søndre Østerdalens Fogderi, Hedemarkens Amt, ved Glommens Sammenløb ved Rena, en rig Skovbygd.

Aand betegner efter Ordets videste Brug de tænkende, følende og villende Væseners Natur til Forskjel fra den blot materielle Natur. Undertiden skjelner man mellem Aand og Sjæl og mener da i Regelen med Aand det højere, med Sjæl det lavere Bevidsthedsliv. Sprogbrugen er dog her vaklende og vilkaarlig. I en særegen Betydning bruges A. (esprit) til at betegne Evnen til at finde nye Synspunkter eller til at opfatte Tingene paa livlig og træffende Vis. I Modsætning til „Bogstaven" (den ydre Form) betegner A. det egentlige, indre, værdifulde Indhold. **Aandssvage**, s. **Idiot**.

Aandebilleder, d. s. s. Moserske Billeder.

Aandedræt (Respiration), den Virksomhed, hvorved luftformige, til Ernæringen nødvendige Bestanddele af Atmosphæren optages i Organismen, og ubrugelige Luftarter fjærnes. A. er nødvendigt for alt Levende, ja selv for de Legemer, der endnu kun besidde Udviklingsevne, Æggene. Mange lavere Dyr udvexle disse luftformige Stoffer igjennem hele deres ydre Beklædning, hvorimod de øvrige Dyr have egne Aanderedskaber til dette Brug. Hos Dyrene er det Blodet, der optager den opmosphæriske Lufts Ilt og samtidig afgiver den ved Stofskiftet dannede Kulsyre, og A. gaar derfor her ud paa at bringe Blodet og Luften i nøje og uafbrudt Berøring med hinanden; dette opnaas dels ved den overordentlig fine Forgrening af Blodkarrene i Aanderedskaberne, dels ved egne Mechanismer, der stadig bringe nye Luftmængder ind i disse. Fuldkomnest er A. hos Pattedyrene og navnlig Mennesket, hvor Luften regelmæssig pumpes ind i Lungerne ved Mellemgulvets Sammentrækning og Brystkassens Udvidning (**Indaanding**, Inspiration) og atter udstødes, idet Lungerne ved deres egen Elasticitet trække sig sammen, naar begge hine Momenter kort efter ophøre at virke (**Udaanding**, Exspiration). Hyppigheden af disse regelmæssige **Aandedrætsbevægelser** er noget forskjellig efter Kjøn, Alder osv., men i Gjennemsnit aander Mennesket 16—18 Gange i Minutet. Om disse Bevægelsers Mechanisme s. **Brystet**. I Lungerne optages nu en vis Del af Luftens Ilt i Blodet, medens Resten tillige med dens Kvælstof og den af Blodet udskilte Kulsyre og Vanddampe atter udstødes ved Udaandingen. Den optagne Ilt bindes til Blodfarvestoffet, føres i denne Forbindelse rundt i Legemet med Blodstrømmen og afgives i Haarkarnettet til de forskjellige Organer for at tjene til disses Ernæring; Hovedmængden af den optagne Ilt forbruges af Musklerne, der ogsaa levere den største Del af den ved Stofskiftet i Legemet dannede Kulsyre, som optages af Haarkarrene og opløst i Blodvædsken føres til Lungerne for at udskilles der. Aandedrætsbevægelserne styres fra et eget Nervecentrum i den forlængede Marv, **Respirationscentret**, hvorfra Indaandingsmusklerne modtage deres Bevægelsesnerver, og ere kun til en vis Grad afhængige af Viljen, idet dette Centrums Virksomhed staar i directe Afhængighed af Blodets Beskaffenhed og navnlig af dets større eller mindre Rigdom paa Ilt; jo mindre Ilt Blodet indeholder, desto mere forøges Respirationscentrets Virksomhed, og det er altsaa egentlig Iltforbruget i Organerne, der selv stadig vedligeholder den nye Tilførsel af Ilt til Blodet. Om A.s Betydning for Legemets Varme s. d. A. — Planternes A. bestaar ligesom Dyrenes i Optagelse af Luftens Ilt og Udaanding af Kulsyre. Lige saa lidt som Dyret kan Planten undvære Ilten. Hele Planten aander. Ved det Stoftab, der ledsager A., udvikles mechaniske Kræfter, ved hvilke det ved Næringsoptagelsen indvundne Stofs Atomer og MolecuIer sættes i Bevægelse. Hos spirende Planter, udspringende Knopper, overhovedet hos alle hurtig voxende Plantedele er Optagelsen af Ilt meget betydelig. Idet Ilten træder i Forbindelse med en Del af Kulstoffet i de organiske Stoffer i Planten, frembringes som ved en Forbrænding Varme, men den vil i Almindelighed være for ringe til at kunne iagttages umiddelbart; hos ikke faa Blomster og Blomsterstande vil dette dog let kunne ske

og hos nogle Planter, f. Ex. flere kolbeblomstrede, stiger Varmen i Blomsterkolben indtil over 8° over Luftens Temperatur. Ogsaa hos spirende Planter frembringes en betydelig Varme ved A., hvilken Fremtoning først blev iagttaget ved Byggets Tilberedning til Malt, men senere hos mange andre Planter. Den her beskrevne Vexelvirkning mellem Planten og Atmosphærens Ilt maa ikke forvexles med den Optagelse af Kulsyre og Udsondring af Ilt, som i Solskin eller klart Dagslys finder Sted i de grønne Dele af Planten; s. Ernæring (Planternes). **Aandedrætslyd**, Respirationslyd, den Lyd, som frembringes i Lungerne ved Luftens Ind- og Udstrømning, og som høres udvendig paa Brystet (s. Auscultation). I normal Tilstand er A. vesiculær, Indaand. hørlig som en langtrukken, blød Susen, hidrørende fra Lungeblærernes Fyldning med Luft, Udaand. som et kortere Pust. Den vesiculære A. høres svagere end normalt, svækket, naar Aandedrætsbevægelsen foregaar mindre kraftig end sædvanlig, eller naar Lungerne fjærnes fra Brystvæggen ved Ansamlinger af Vædske i Lungesækken (se Pleuritis), eller endelig ved mindre betydelige Fortættelser af selve Lungevævet. Ved stærkere Fortættelser af dette, som ved Betændelse i Lungen, Lungetuberculose osv. er A. bronchial, saaledes som den normalt kun høres i Luftrøret og de store Bronchier, Ind- og Udaand. lige lange og af en ru, blæsende Charakter. Er der Huler i Lungerne (Caverner, sygelige Udvidelser af Bronchierne), er A. hul, blæsende, cavernøs, eller under visse Omstændigheder mere rungende, metallisk, som naar man blæser ned i en tom Flaske, amphorisk A. Disse Forandringer af A. ere saa constante, at man deri har et sikkert Middel til at erkjende alle de nævnte sygelige Tilstande i Aandedrætsorganerne, især naar man sammenholder hine med Resultaterne af Percussionen og Undersøgelsen af Stemmelyden (s. d. A.). **Aandenød** (Dyspnoe), den sygelige Fornemmelse af Luftmangel, der indtræder, naar Blodet indeholder for lidt Ilt, hvorfor Aandedrætsbevægelserne for at udjævne Forskjellen blive hyppigere og stærkere end normalt. Den fremkaldes navnlig ved alle saadanne materielle Forandringer i Aandedrætsorganerne, som hindre disse i at virke med den nødvendige Kraft; A. er derfor et meget almindeligt Symptom ved Sygdomme i Brystorganerne. En ringere Grad af A., som ofte kun ytrer sig under stærkere legemlige Bevægelser, der altid medføre en forøget Lufttrang, er Kortaandethed ell. Stakaandethed. Forskjellig fra A. er Asthma (s. d. A.). **Aandeeredskaberne** hos Dyrene ere enten Gjæller, Lunger eller Aanderør. Ved Lunger aande Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Padder (voxne) og Lungesnegle, ved Aanderør Insekter, Edderkopper og Tusendben. Dog have visse Insektlarver tillige saakaldte Luftrørsgjæller, medens hos mange Edderkopper Aanderørene ere omdannede til en Slags Luftsække eller Lunger. Ved Gjæller aande Paddelarver, Fiskepadder, Fiske, Blæksprutter, Snegle, Muslinger, Søpunge, Søborrer, mange Orme og Krebsdyr. Mange Krebsdyr og Orme, ligesom de fleste Straaldyr, aande gjennem Huden og mangle aldeles særegne A. Et A. af egen Art besidde Søpølserne (s. d. A.). **Aanderør**, 1) Tracheer, grenede Rør, der føre Luften dybt ind i Dyret og omspinde eller gjennemtrænge alle indre Dele, saa at Blodvædsken overalt i Legemet kan paavirkes af Luften. De findes hos de luftaandende Leddyr (Insekter, Edderkopper, Tusendben) og aabne sig sædvanlig udvendig med **Aandehuller**. Disse have oftest Form af et Knaphul og ere forsynede med Læber, som ere besatte med Haar for at hindre Støv og desl. fra at trænge ind. Hos stærkt flyvende Insekter findes hist og her blæreformede Udvidelser af A. 2) Siphoner, rørformede Forlængelser af Kappen hos visse Havsnegle, Muslinger og Søpunge, som lede Vandet ind til Gjællerne.

Ångerman-Elv, en af Norrlands Hovedfloder, ved sin Vandmasse og omgivende Natur en af Sveriges prægtigste Floder, med en Længde af c. 51 M. (380 Kilom.) og et Flodomraade af 709 □ M. (40,000 □ Kilom.), dannes af en Mængde Kildefloder og Søer, dels i Hammardals Pastorat i Jemtland, Vassdalens Søer m. fl., dels i Åsele Lappmark, Vojmsøen, Kultsøen og deres Afløb, Faxe-Elv, Sax-Elven og Nordre-Å., hvilke til sidst forene sig oven for Sollefte. Her, c. 13 M. (100 Kilom.) fra Udløbet, bliver Å. sejlbar, udvider sig ved Thorsåker til en Bredde af 1900 F. (600 Met.) og løber n. om Hernøsand ud i den bottniske Bugt med en fjordagtig, ⅓ M. (2½ Kilom.) bred Munding.

Ångermanland, Landskab i Norrland i Sverige, grænser mod N. til Vesterbotten og Lappland, mod V. og S. til Jemtland og Medelpad, mod Ø. til den bottniske Bugt; 351 □ M. (19,929 □ Kilom.) med 102,000 I. Å. er maaske Sveriges skjønneste Landskab, med smilende Dale i bestandig Afvexling med Skovhøjder, Floder, Søer og Skove. De anseligste Vandløb, foruden Å-Elven, ere Hörneå, Öreelv, Gideå og Nätraå, som alle falde i den bottniske Bugt. Jordbunden er frugtbar omkring Vandene og ved Kysten. Ved Siden af Agerbrug og Kvægavl er Skovdrift en Hovednæringsvej, om end Skovene i de sidste Aar ere blevne betydelig medtagne; andre Næringsveje ere Linnedvæveri, Fiskeri og Bjærgværksdrift, skjønt Å. kun har ēn Grube, Ulfö-Gruben. Å. har ēn Kjøbstad, Hernösand, og ēn Flække, Örnsköldsvik, danner to Fogderier af Vesternorrlands samt en Del af et tredje under Norrbottens Län og 31 Pastorater under Hernösands Stift.

Ångström, Anders Jonas, svensk Physiker, f. 13 Aug. 1814, blev 1814 Docent i Physik i Upsala, 1843 astron. Observator, 1858 Professor i Physik; d. 21 Juni 1874. Varmelære og Optik vare de Omraader, paa hvilke han især henvendte sin Opmærksomhed; saaledes angav han en »Ny method att bestämma kropparS ledningsförmåga för värme« og offentliggjorde 1853 »Optiska undersökningar«, der tillige med nogle andre, senere udgivne Afhandlinger udgjorde Forarbejdet til hans bekjendte Værk, »Recherches sur le spectre solaire. Spectre normal du soleil« (1868);

et af Å. paabegyndt Arbejde, »Recherches sur les spectres des métalloides«, udgaves 1875 af T. R. Thalén i »Nova Acta Soc. Scient. Upsal.«.

Aar, i Almindelighed det Tidsrum, Solen tilsyneladende bruger til sit Omløb om Jorden eller Jorden virkelig til sit Omløb om Solen. Det egentlige A., som benyttes baade i borgerlig og astronomisk Henseende kaldes det tropiske. Dette er den Tid, hvori Solen bevæger sig fra et Jævndøgnspunkt tilbage igjen til det samme Jævndøgnspunkt. Da imidlertid Jævndøgnspunkterne formedelst Præcessionen have en ringe tilbagegaaende Bevægelse og altsaa komme Solen noget i Møde, er det tropiske A. noget kortere end den egentlige sande Omløbstid, som kaldes Stjerneaaret ell. det sideriske A. og er den Tid, Solen tilsyneladende bruger for atter at vende tilbage til det samme Punkt iblandt Stjernerne. Det tropiske A., hvoraf Aarstiderne ere afhængige, udgjør 365 Dage 5 Timer 48 Min. 46 Sek., det sideriske 365 Dage 6 Tim. 9 Min. 9 Sek.; det sidste er altsaa 20 Min. 23 Sek. større end det første. Kalenderaaret regnes for 365 hele Dage undtagen Skudaarene, der udgjøre 366, s. **Kalender**. — Alle de her nævnte A. ere Solaar. Ved Maaneaar, som undertiden brugtes af de Gamle, forstaas et Tidsrum af 12 synodiske Maaneder ell. 354 Dage 8 Tim. 48 Min. 36 Sek. Det er altsaa næsten 11 Dage kortere end det tropiske Solaar. For at bringe A. i Overensstemmelse med Solens Løb indskødes da Skudmaaneder, ligesom nu Skuddage, saa at nogle A. bestode af 13 Maaneder. **Aar og Dag** bet. i Lovsproget 1 Aar og 6 Uger, et Tidsrum, som i mange Forhold har stor retslig Betydning. A. og D. er saaledes den Frist, hvormed Ejerne af strandet Gods og af Hittegods indkaldes til at melde sig under deres Ejendomsrets Fortabelse, den Frist, inden hvilken i Danmark en Dom skal være exeqveret, inden hvilken Dommens Appel til Højesteret skal være iværksat, hvis man vil undgaa at ansøge om Oprejsningsbevilling, osv. **Aarhundrede**, et Tidsrum af 100 Aar. Det 19de A. gaar fra 1 Jan. 1801 til 31 Dec. 1900; paa samme Maade de øvrige A. **Aarstiderne** regnes astronomisk at begynde fra Jævndøgn og Solhverv, nemlig 21 Marts, 21 Juni, 23 Sept. og 21 Dec.

Aar [Ar], næst Rhin og Rhône den betydeligste Flod i Schweiz, udspringer fra Schreckhorns og Grimsels Gletschere, ikke langt fra Rhônes Kilder, gjennemløber Brienzer- og Thunersøen, flyder forbi Bern, Solothurn, Aarburg og Aarau og falder fra venstre Side i Rhinen. Længde 40 M. Bifloder fra højre: Emmen, Reuß og Limmat, fra venstre Saane og Thiele ell. Ziehl. A, der i sit øvre Løb i Haslidalen i Forening med Aerlenbach danner det smukke Vandfald ved Handeck, bliver sejlbar ved Udløbet af Thunersøen.

Aarau [Ar], Hovedstad i Canton Aargau i Schweiz, ved Floden Aar. 5000 J. Linned- og Baandvæverier.

Aarburg [Ar], Stad i Canton Aargau i Schweiz, ved Floden Aar. 2000 J.

Aare, norsk Arne, Ildsted.

Aarefod kaldes Svømmefoden hos Fuglene, naar ogsaa Bagtaaen, der da er temmelig stor og vender ind ad, er optaget med i Svømmehuden; findes hos Tropikfuglen og hos Pelikanfamilien (de aarefodede).

Aarer, Aar, fælles Benævnelse for de rørformige Kanaler, i hvilke Legemets Ernæringsvædsker bevæge sig; efter disses Art adskilles Blod-, Chylus- og Lymphekar ell. Aarer (s. disse A.). **Aarebrok**, Blodaarebrok, en ved en sygelig Udvikling af Sædstrængens og Thestillens Blodaarer frembragt Svulst, som har sit Sæde i den ene eller begge Sider af Pungen og strækker sig fra denne op med Sædstrængen imod Underlivet. A. frembringes omtrent af de samme Aarsager som Aareknuderne paa Benene, varer oftest hele Livet igjennem og kan undertiden blive meget besværlig ved de Smerter, som den kan fremkalde paa Stedet. **Aarefistel**, Halsaarefistel, en paa Siden af Halsen oftest hos Hesten, forekommende haard og smertefuld Svulst, paa hvis Midte der er et lille Saar, der fører ind til Halsblodaaren, og af hvilket der udflyder en blodig og materieagtig Vædske. Den opstaar efter Aareladning, naar den udføres uhensigtsmæssig eller Aareladssaaret senere irriteres, og beror paa Betændelse i Aaren, men har sjælden skadelig Indflydelse paa Dyret; dog kan undertiden Betændelsen forplante sig op ad i Aaren, fremkalde en betydelig Svulst i Hovedet eller Byldbannelse, og Døden kan indtræde som Følge af, at Blodcoaguler løsne sig i Aaren. **Aareknuder** ell. **Krampeaarer**, sygelige Udvidelser af Blodaarerne, især hvor disse ligge tæt under Huden og paa de nederste Dele af Legemet, fortrinsvis paa Skinnebenene, hvor de vise sig som blaalige Knuder. De skyldes oftest Hindringer for Blodets Tilbagestrømning gjennem Blodaarerne, hvorfor ogsaa visse Professioner, megen Staaen, Svangerskab osv. disponere dertil. De ere ofte et besværligt Onde, idet de forbinde sig med Svulst og Saarbannelse om Anklerne eller ved at briste give stærke Blødninger. **Aareladning**, den kunstmæssige Aabning af et Blodkar, sædvanligst en Blodaare, sjældnere en Pulsaare, hvorved man tilsigter at udtømme Blod. A. foretages, hvor Aarerne ligge mest overfladisk, og hvor man ikke staar i Fare for at beskadige vigtige Dele, paa Blodaarerne derfor især i Albuebøjningen og paa Foden, paa Pulsaarerne oftest i Tindingen. Her til Lands foretages den oftest med Snappert, hvorved den er mest uskadelig i uøvedes Hænder, i andre Lande derimod næsten ene med Lancet. A. har tidligere været langt mere anvendt end nu.

Åreskutan, et til $\frac{2}{3}$ af sin Højde med Birkeskov bevoxet Fjæld, i Jemtland i Sverige, imellem Åre-Søen og Søen Östra-Kallen. Skjønt Toppen, hvorfra man har en vidtstrakt Udsigt, ikke naar højere end 4690 F. (1472 Met.), findes paa Å.s nordre Side Snemasser, som aldrig tø.

Aarestrup, Carl Ludvig Emil, dansk lyrisk Digter, f. 4 Dec. 1800 i Kjøbenhavn, tilbragte største Delen af sit Liv som praktiserende Læge paa Laaland, d. 1856 som Stiftsphysikus i

Fyn. „Digte" 1838, „Efterladte Digte" 1863. Hans i høj Grad originale Poesi udmærker sig især ved kraftig Sanselighed, dansk Lune og malerisk Phantasi. Sprogets varme Colorit og Versenes rige Vellyd ville sikre hans Digte mod Forglemmelse. Hans literære Stilling er den, at han betegner en videre Udvikling af en enkelt Side af Oehlenschlägers Poesi, det sensuelt erotiske hen imod det pikante og undertiden frivole. Af fremmede Digtere staar han Heine og Moore nærmest. Skjønnest og stærkest er hans Ejendommelighed udformet i Digte som „Et Aftensuk", „Man har Sagn om Borgtapeter", „Tidlig Skilsmisse" og „Morgensituation".

Aarevinger (Hymenoptera, Piezata), den Afdeling af Insekterne, hvortil Bier, Hvepse og Myrer høre. Legemets tre Afsnit ere dybt adskilte, ofte endog kun forbundne ved tynde Stilke. De have fire klare Vinger med faa Ribber; For- og Bagvingerne ere hægtede sammen ved Kroge. Bagkroppen ender som oftest hos Hunnen med en Braad (Læggebraad ell. Giftbraad). Kindbakkerne ere Bideredskaber, de øvrige Munddele derimod ofte indrettede til at suge eller slikke Blomsterhonning, hvoraf disse livlige Luft- og Soldyr leve, hvorfor de ogsaa idelig sværme om fra Blomst til Blomst. Paa Kunstdrift, Omhu for Afkommet og Samfundsliv findes der mærkelige Exempler i denne Orden. Larven er i Regelen en Maddike; Bladhvepsene danne dog i denne Henseende en Undtagelse.

Aarflot, begavet norsk Bondeslægt, hvoraf **Sivert Knudsen A.** (f. 1759, d. 1817), Skolelærer i sin Hjembygd paa Søndmøre 1778—98 og derefter til sin Død Lensmand i Volden, er kjendt fra sit Arbejde i Folkeoplysningens Tjeneste og for Indførelse af Forbedringer i Jordbruget. 1808 fik han Bevilling til Anlæg af et Bogtrykkeri paa sin Gaard Eksat, hvilket endnu drives af Familien, og hvorfra han bl. a. 1810—16 udgav Ugebladet „Norsk Landboblad", som han selv redigerede. Hans Datter, **Berthe Canutte A.** (f. 1795, d. 1859), er kjendt som en af de mest læste religiøse Forfatterinder i Norge. Hendes Arbejder, hvoraf en Samling aandelige Sange med Titlen „Troens Frugt" er udkommet i 9 Oplag, ere samlede i 5 Dele med Titlen „Smuler til Næring for Livet i Gud" (sidste Udgave 1868—70). Hans Søn, **Rasmus Sivertsen A.** (f. 1792, d. 1845), Lensmand og Postaabner, fortsatte Driften af Faderens Bogtrykkeri, hvorfra han udgav flere Ugeblade, og var Storthingsmand 1824, 1827, 1828, 1833 og 1839. Dennes Søn, **Mauritz Andreas Rasmussen A.** (f. 1821), har senere fortsat Driften af Familiens Bogtrykkeri paa Eksæt, hvorfra han bl. a. udgav og redigerede Ugebladet „Postbudet" 1854—83. 1882 udgav han, trykt bl. Storthingsforhandlinger som Doc. Nr 101, et omfangsrigt Arbejde med Titlen „Odelsbonden om Grundloven i dens Hovedbestemmelser", Forsøg til en Imødegaaelse af det juridiske Facultets Betænkning om Kongens Sanctionsret i Grundlovssager.

Aarfugle, Hønsefugle, hvis Hoved er fjerklædt, naar undtages en nøgen Ring omkring Øjet eller en nøgen Plet ved samme, og hvis Næb er kortere end hos de egentlige Høns af Fasan-Gruppen. De bebo Skove, Marker og Fjældegne, især paa den nordlige Halvkugle. Ingen af dem holdes som Husdyr. De inddeles i 1) **Urhøns** (Tetrao), hvis Fødder ere mere eller mindre fjerklædte (Rype, Tiur, Urhøne og Jærpe), 2) **Agerhøns**, hvis Fødder ere aldeles nøgne (Vagtel, Agerhøne). I Norge bruges A. eller Orre særlig om Urhønsene.

Aargau [Ar], Canton i det nordlige Schweiz, 25¼ □ M. med 200,000 I. (1880), hvoraf den større Halvdel Protestanter. A. har ingen høje Bjærge, men er frugtbar og vel dyrket. Vigtig Silke- og Bomuldsindustri. Hovedstad **Aarau**. — A. hørte siden 1415 til Forbundet, men blev først 1803 et selvstændigt Canton. 1815 omdannedes Forfatningen i oligarchisk Aand; men efter en Opstand i Dec. 1830 afløstes den af en demokratisk, hvorved Katholiker og Protestanter fik lige mange Stemmer i det store Raad. Dog vare Katholikerne ikke tilfredse, og mindre Uroligheder forefaldt 1835. Ved Forfatningens Gjennemsyn 1841 ændredes Raadets Sammensætning efter Folketallet; Katholikerne gjorde nu Opstand, men den undertryktes, og til Straf bleve alle Klostre ophævede. 1848 gjenoprettedes dog de 4 Nonneklostre efter Forbundsregeringens Indblanding. Den „aargauske Klosterstrid" var en af Hovedgrundene til „Sonderbundets" Stiftelse (s. d. A.). 1862 vedtog det store Raad en Lov om Jødernes Ligestilling; men Loven forkastedes ved den derpaa følgende Folkeafstemning, hvilket gav Stødet til, at ogsaa dette Spørgsmaal blev en Forbundssag.

Aarhus, Kjøbstad i Nørrejylland, ved Kattegattet (A.-Bugten), ligger paa en mod Havet skraanende Slette i en smuk og frugtbar Egn. 25,000 I. (1880). A. er Sæde for Generalcommandoen i Jylland og Fyn, Biskoppen i A. Stift (Stiftamtmanden bor siden 1868 i Skanderborg), Overførsteren og Overtoldinspecteuren i Jylland, Overlodsen i Jylland, Fyn og Langeland og Driftsbestyrelsen for de jydsk-fynske Jærnbaner, samt Garnison for et Fodfolks- og et Rytterregiment samt en Artilleriafdeling. Her er en Filial af Nationalbanken, to andre Bankinstituter, Amtstuen for A. Amt, en lærd Skole med Realklasser, flere Borgerskoler og Friskoler og flere Sparekasser. Det jydske Asyl for 400 Sindssyge ligger ½ M. n. for Byen. A. har 2 Kirker, Domkirken (St. Clemens Kirke) og Frue Kirke, af hvilke Domkirken, opført i Beg. af det 13de Aarh., er en af de største og smukkeste i Norden; dens mægtige Spir ødelagdes 1642 af Lynild, men er nu gjenopført. Der paatænkes Opførelse af en tredje Kirke i den nye søndre Bydel. Endvidere er her en nyopført katholsk Kirke med tilhørende Skole og et Hospital med Kirke. Industrien har vel i de senere Aar taget ikke ringe Opsving, men kan dog i Forhold til Byens øvrige Vilkaar ikke kaldes betydelig. A. driver en temmelig omfattende Handel og Skibsfart, især paa Kjøbenhavn og England. Told-, Skibsfarts- og Brænderiafgifterne udgjorde i Aaret 1880 i alt 1,327,282 Kr. Havnen er indtil 18 Fod dyb. Handelsflaaden 1883 i alt 56 Fartøjer af 3816

Tons, hvoraf 4 Dampskibe af 1499 Tons. — Byens Navn skreves i gamle Dage *Aros* og *Arus* (d. e. Aamunding), længere hen i Tiden *Aars*; den ligger nemlig paa begge Sider af den lille Mølleaa, som kommer fra den nære Braband Sø og her udmunder. A. er en af Danmarks ældste Stæder og den tredje By her i Landet, hvor en christen Kirke blev bygget allerede under Gorm d. gamles Regering, ligesom ogsaa et af de tre første danske Bispedømmer stiftedes her 948. Et Søslag leveredes ved A. 18 Dec. 1043, som Magnus d. gode vandt over Svend Estridsøn, og nogle Aar senere blev Byen plyndret og dens Kirke afbrændt af Harald Haardraade. Under Valdemar d. store levede den hell. Niels, en uægte Søn af Kong Knud Magnussøn, i A. og døde her 1180. Under de tre fjendtlige Invasioner i Jylland i det 17de Aarh. holdtes A. besat af Fjenden, 1627—29 af de kejserlige, 1644 og 1657—58 af de svenske, der desuden beskøde og brandskattede den fra Søen 1659. I den første slesvigske Krig rykkede preussiske Husarer 31 Maj 1849 frem til A., hvor de n. for Byen bleve saaledes medtagne af de danske Dragoner, at de maatte flygte; en Maaned senere holdtes Byen besat af Preusserne, ligesom ogsaa i den ulykkelige anden slesvigske Krig 1864. A. blev stærkt medtaget af Pesten 1578, der bortrev 2250 af Byens Indb. Af Klostre havde A. i Middelalderen flere: et Sortebrødrekloster, stiftet c. 1227, hvis Kirke, Vor Frue K., endnu er den ene af Byens Sognekirker, et Carthenserkloster, Vor Frue Kloster paa Brobjærg eller Marianerklosteret og et Helligaands-Hus; af Kirker foruden de to nuvær. Sognekirker den gamle St. Olai Kirke, en Trækirke, bygget c. 1100 paa en Høj ved Stranden, hvor Kirkegaarden endnu existerer, til Ære for den norske Konge Olaf d. hellige, efter hvem ogsaa Byens Hovedmarked i Slutn. af Juli benævnes.

A. Amt dannedes i sit nuvær. Omfang 1867 ved Forening af det ældre A. Amt med Skanderborg Amt. Amtmanden, der tillige er Stiftamtmand i A. Stift, bor nu i Skanderborg; de to forhenværende Amter have hver sit særskilte Amtsraad og Amtsrepartitionsfond. Det forenede Amts Areal udgjør 45 □ M. med 141,000 I. (1880), hvoraf i Kjøbstæderne A., Horsens og Skanderborg 39,000. Amtet gjennemstryges af den Højderyg, der fra S. til N. strækker sig igjennem Jylland, og indeholder Landets højeste Punkter, *Himmelbjærget* og *Ejersbavnehøj*. Det er rigt paa Søer, af hvilke de betydeligste ere *Skanderborg Sø* og *Mossø*, hvis Afløb forener sig med Gudenaaen. Det østlige Del hører til Jyllands frugtbareste Egne, hvorimod dets vestlige Del hører til Hedesladerne. 1876 udgjorde Kreaturholdet 23,500 Heste, 96,200 Stk. Hornkvæg, 104,300 Faar og 34,200 Svin. Amtet indbefatter Kjøbstaden A. og Herrederne Hasle, Vester-Lisberg, Sabro, Framlev, Ning og Hads i det tidligere A.-Amt, samt Kjøbstæderne Skanderborg og Horsens, Handelspladsen Silkeborg og Herrederne Hjelmslev, Gjern, Tyrsting, Vrads, Vor og Nim i det tidligere Skanderborg Amt. **A. Stift** omfatter Amterne Randers og A.

Aarmænd kaldtes i Norge i ældre Tider Kongens private Tjenere, i ældste Tid Frigivne eller Trælle, som paa Kongens Vegne bestyrede hans Gaarde og øvede Politimyndigheden inden mindre Districter; siden havde ogsaa Bispperne deres A. Efterhaanden gik Kongens A.s Myndighed over paa virkelige Embedsmænd, der kaldtes *Sysselmænd* (s. Syssel).

Aarringe, de af kredsformede, concentriske Linjer begrænsede Vedpartier, som iagttages paa Tværsnittet af mange tokimbladede Træers Stamme. Enhver af disse Vedringe er dannet i Løbet af et Aar. Henimod Vinteren standser nemlig Veddets Væxt, og det imellem Barken og Veddet liggende Celleparti, Dannelsesvævet, begynder først det paafølgende Foraar paa ny at danne et Vedlag uden om det Aaret i Forvejen dannede. Da dette gjentages regelmæssig hvert Aar, vil man ved at tælle A. kunne bestemme Træets Alder. Den inderste og først dannede Del af hver A. bestaar af bredere og mere tyndvæggede Celler, oftest blandede med talrige Kar, hvorimod den yderste og sidst dannede Del bestaar af smalle og tykvæggede Celler og meget faa Kar. Jo større denne Forskjel er, desto tydeligere ere A., og omvendt. A. er ikke alle lige tykke; almindelig dannes de bredeste i de Aar, da Træets Væxt er yppigst, medens de aftage i Tykkelse, naar Træet bliver ældre. De samme A. ere ikke altid lige brede hele Stammen rundt; Træerne i Udkanten af en Skov have dem f. Ex. tykkest paa den mod Lyset vendte Side. I de varme Lande mangle de hyppig hos de tokimbladede Træer. Ogsaa hos enkelte enkimbladede Træer findes A., f. Ex. hos Drageblodstræet.

Aarsund, en Del af Lillebælt, skiller Øen Aarø fra Slesvig; 5—900 Alen bredt, 7—11 Favne dybt. God Sommerhavn.

Aas, et Bakkestrøg, der bestaar af Sten, Grus ell. Sand. A. opnaa sjælden en Højde af 300 Fod, men ofte en Længde af flere Mile, have ringe Bredde og næsten vandret Ryg. Hertil hører den store A. fra Gefle til Stockholm, paa hvilken Højene ved Gammel-Upsala findes, A. mellem Næstved og Mogenstrup, mellem Ringsted og Kjøge, jydske A., i Nordsjælland, osv.

Aas, Norges højere Landbrugsskole, i A. Sogn, i Follo nær Drøbak, kjøbtes af Staten 1854, men traadte først i Virksomhed 1859. For omtr. 30 Elever foredroges Agronomi, Husdyrlære, Skovhusholdning, Chemi m. v. Ejendommen bestaar af 580 Tdr. (320 Hektar) Jord, af hvilke omtrent det halve er dyrket. Der holdes ædle Stamracer af Hornkvæg, Faar og Svin. Husene ere opførte af Staten. Paa den Del af Gaarden, som beboedes af Kr. M. Falsen, er oprejst en Mindestøtte for ham.

Aas [As], gammel hollandsk Vægtenhed, lig 48 Milligram.

Aasen, Ivar Andreas, f. 5 Aug. 1813 paa Gaarden A. paa Søndmøre. Efter Faderens Død 1826 maatte han i 5 Aar forrette Karlearbejde. 1831 blev han Skoleholder i sin Hjembygd; 1833 kom han i Huset hos Præsten Thoresen (Forfatterinden Magdalene T.s Mand), hos hvem han blev i over 2 Aar, og af hvem han fik Undervisning bl. a. i Latin.

Han opgav imidlertid Tanken om at gaa den studerende Vej og tog Ansættelse som Huslærer. I denne Tid fortsatte han paa egen Haand sine Sprogstudier og lagde sig ved Siden deraf efter Botanik. Ved et Besøg 1841 hos Biskop Neuman i Bergen medbragte han et søndmørsk Herbarium og i Haandskrift en Fremstilling af den søndmørske Dialekt med Fragmenter af en Ordbog og som Bilag hertil en Samling søndmørske Ordsprog. Ved Medvirkning af den daværende Præses i Videnskabsselskabet i Throndhjem fik A. fra 1842 et aarligt Stipendium af Selskabet for at bereise Landet og samle Stof til en videnskabelig, grammatikalsk og lexikalsk Fremstilling af det norske Folkesprog. 1847 flyttede han til Christiania, hvor han senere har boet, sat i Stand til helt at ofre sig for sine norske Sprogstudier ved en første Gang i 1850 bevilget og senere gjentagne Gange forhøjet aarlig Løn af Statskassen. Med grundige Kundskaber i ældre og nyere germaniske Sprog og med en sjelden Skarpsindighed i Jagttagelsen af den sproglige Udvikling har A. nedlagt Udbyttet af sine Forskninger i en Række Arbejder, som Samtidens Lingvister i og uden for Norge enstemmig have tilkjendt den højeste Ros. Hans Hovedværker ere „Det norske Folkesprogs Grammatik“ (2 Udg. 1864) og „Ordbog over det norske Folkesprog“ (2 Udg. 1871—73); fremdeles „Norske Ordsprog“ (2 Udg. 1881), „Norske Plantenavne“ (1860) og „Norsk Navnebog“ (1878). Derhos har han bl. a. i et lille, hyppig opført Sangspil „Ervingen“ og i Digtsamlingen „Symra“ (3 Udg. 1875) vist sig i Besiddelse af digteriske Evner, der ligge over det almindelige, hvad jævn, sand Følelse og dennes Gjengivelse i klassisk nationale Former angaar. Disse poetiske Arbejder, saa vel som mange spredte prosaiske og poetiske Bidrag til Blade og Tidsskrifter, ere skrevne i det af ham construerede Normalsprog („Landsmaalet“), en Sprogform, bygget paa de norske Dialekters mest antike Levninger og af ham foreslaaet ophøjet til Skrift- og Literatursprog i Norge i Stedet for det nuværende dansk-norske, som efter hans Anskuelse er Nationen fremmed. Denne hans Tanke har vundet Tilslutning hos flere yngre Forfattere, og A. er saaledes bleven Stifter af en literær og national Skole, „Maalstræverne“, hvis Virksomhed nu har faaet sit Samlingspunkt i „Det norske Samlag“ (stiftet 24 Marts 1868), hvis Formaal er at hjælpe til Udgivelse af Bøger i Landsmaal eller i Bygdemaal.

Aasgaardsstrand, Ladested ved Christianiafjordens Vestside i Jarlsbergs Fogderi, mellem Horten og Tønsberg. 500 J. Bekjendt som Badested.

Aaskov, Urban Brunn, f. 1742 i Brønshøj i Sjælland, blev 1761 med Th. Bugge sendt til Throndhjem for at observere Venus's Gang forbi Solen. 1770 udnævntes han til Læge paa den Eskadre, der var bestemt til Algier, blev f. A. Admiralitetsmedicus, senere kgl. Livmedicus, og døde 1806. Han var i sin Tid en anset Praktikus i Kjøbenhavn, besad megen videnskabelig Dannelse og udviklede en ikke ringe Forfattervirksomhed. Efter ham benævnes „A.s Draaber“, hvis virksomme Bestanddel er Digitalis.

Aasta Gudbrandsdatter var først gift med Harald Grenske og efter hans Død med Sigurd Syr, Konge paa Ringerike; i sit første Ægteskab blev hun Moder til Olaf d. hellige, i det andet til Harald Haardraade og saaledes Stammoder til hele den følgende Kongeslægt. Hun skildres af Snorre som kraftig og stolt; hendes Søns Hellighed kastede siden ogsaa Glans paa hende, saa at hun i et gammelt Haandskrift nævnes blandt Helgeninder.

Aasted, det Sted, hvorom en Retstrætte drejer sig, f. Ex. naar der tvistes om Grænseskjellet mellem to Ejendomme. **Aastedsforretning** kaldes den Forretning, som under saadanne Retstrætter foretages paa selve A. til Oplysning om dets factiske Beskaffenhed. **Aastedssager** kaldes i Danmark de Retssager, i Anledning af hvilke saadanne Aastedsforretninger optages, medens i Norge Sagen selv, hvor Aastedets Granskning er nødvendig, i alt Fald begynder paa Aastedet.

Aasædesret er i Norge den ældste Søns Ret til, paa Skifte med Medarvingerne mod en „billig“ Taxt eller for den Pris, Arveladeren har bestemt, udelt at tage **Aasædet**, d. v. s. Arveladerens Gaard paa Landet. Vil den ældste Søn ikke, tilfalder Retten de yngre efter deres Alder og dernæst Døtrene ligeledes efter Alder. Er nogen af Børnene død, træde dennes Livsarvinger ikke ubetinget i Stedet, men yngre Søn og yngre Søns Sønner gaa forud for ældre Søns Døtre osv. Er der flere Gaarde, kunne ogsaa de yngre Sønner og Døtrene vælge blandt dem, som ere tilbage efter at de bedre berettigede have valgt hver sin.

Aate, norsk, Lokkemad for Rovdyr; Fiskeyngel eller Smaadyr, som ædes af Fiskene, og af hvis Tilstedeværelse Fiskeriet ofte er afhængigt.

Åtvidaberg, Kobberværk i Sverige, Östergötland, bearbejdedes allerede i det 14de Aarh., men Driften hvilede fra Tid til anden eller gav ringe Udbytte. Efter at Å. 1781 af Friherre Adelsvärd som Fideicommis var blevet indlemmet i Baroniet Adelsnäs, var Udbyttet næsten bestandig i Tiltagende lige indtil 1869, da Tilvirkningen af Garkobber steg til 1,117,400 Kilogr. (mere end Halvdelen af Sveriges aarlige Kobberproduktion), men siden er Udbyttet næsten aarlig aftaget, saa at der 1879 kun tilvirkedes c. 140,000 Kilogr. Garkobber (noget mere end $\frac{1}{6}$ af hele Rigets Produktion).

Ab, Abi, d. e. Fader, forekommer hyppig som Sammensætning i hebraiske Navne, f. Ex. Abner, Abraham, Absalon, Abigail, Abimelech, Joab; jfr. **Abu**. Den chaldæiske Form for Ordet er Abba.

Abăco, Store, en af Bahamaserne i Amerika, $4\frac{1}{3}$ □ M. Godt Skibstømmer. I Nærheden **Lille A.**

Abacus, lat.-gr., [ăb], en firkantet Skive eller Platte, som i Bygningskunsten danner den øverste Del af Søjlehovedet umiddelbart under Bjælkelaget; Regnebræt.

Abaddōn, hebr., Underverden, omtr. d. s. s. Scheol, Stedet, hvor de Dødes Skygger vare

samlede. Det forekommer i Aabenbaringen som Navnet paa den onde Engel, Helvedes Fyrste, s. Joh. Aabenb. IX, 11.

Abaditer ell. **Abbaditer**, Efterkommere af **Abad** I, som efter Omaijadernes Fald i Cordova 1031 opkastede sig til Konge i Sevilla, hvor de derpaa herskede til 1091, da Almoraviden Jussuf stødte Stifterens Sønnesøn, den tredje Fyrste af Dynastiet, fra Tronen.

Abailard [Abbælåhr] (d. e. Lærer), det Tilnavn, hvorunder „Troubadouren blandt Scholastikerne" er bleven berømt. A. hed egentlig Pierre de Palais, f. 1079 i Palais i Bretagne, hvor Faderen, Ridder Berengar, ejede et adeligt Gods. Baade Faderen og Moderen Lucia, der senere begge gik i Kloster, vakte tidlig saadan Sans for Læsning hos A., at han overdrog sin Førstefødselsret og Arv til sin Broder for selv at vie sit Liv til Videnskabens og Kirkens Tjeneste. Undervist i sin Barndom af Nominalisten Roscellin, vandrede han derpaa som Yngling om fra den ene berømte Lærer til den anden og kom saa til Paris til Vilhelm af Champeaux, Datidens mest ansete Dialektiker; men overmodig og disputeresyg som den højt begavede A. var, begyndte han snart at rivalisere med sin Lærer, disputerede offentlig med ham og grundlagde selv en Skole i Melun, som han senere flyttede til Paris. Talrige Disciple flokkedes om ham; men det var ham ikke nok at glimre som Lærer i Philosophi; Berømmelse som theologisk Lærer syntes ham et højere Maal og var desuden en sikrere Vej til høje kirkelige Embeder. Han rejste derfor til Laon for at studere Theologi under Anselm af Laon, og efter et mislykket Forsøg paa at rivalisere med denne ved hans egen Skole, vendte han tilbage til Paris og holdt nu i nogle Aar theologiske Forelæsninger for Tusender af begejstrede Disciple, men blev derefter betaget af en saa lidenskabelig Kjærlighed til den skjønne og højt begavede Heloïse, at han anvendte mindre Tid til sine Studier end til sin Kjærlighed, som han besang i glødende Sange, der snart gjenlød fra alles Læber. Heloïses Onkel og Plejefader, en rig Domherre Fulbert, optog ham i sit Hus som hendes Lærer, og den mandig skjønne A. vandt trods sine 37 Aar snart den 17aarige Piges lidenskabelige Kjærlighed, saa at hun hellere vilde være hans Elskerinde end ved et Ægteskab spærre ham Vejen til Kirkens Æresposter; men da hun havde født en Søn, lode de sig dog hemmelig vie for at formilde den rasende Onkel. Denne holdt imidlertid ikke efter sit Løfte Ægteskabet hemmeligt; men saa nægtede Heloïse, at det havde fundet Sted. Nu mishandlede Onklen hende; men A. bortførte hende saa til Nonneklostret Argenteuil. Fulbert mente, at A. hermed tilsigtede at skille sig af med hende, og lod saa A. overfalde om Natten og gilde. Dermed var Vejen til Kirkens Embeder spærret for A., og i sin Fortvivlelse blev han 1118 Munk i St. Denys, medens Heloïse tog Sløret i Argenteuil. A.s Disciple opsøgte ham, og han holdt saa Forelæsninger for dem i Klostret; men 1121 fordømte en Synode i Soissons et af hans Skrifter for Kjætteri, og han lod sig tvinge til at kaste det i Ilden og tilbagekalde det. Nu begyndte en lang Trængselstid for A. Han mente at have opdaget, at Dionysius Areopagita (Ap. Gj. XVII, 34), Klostrets og hele Frankrigs Skytspatron, havde været Biskop i Korinth og ikke, som man mente, i Athen. Dette vakte saadan Vrede imod ham, at han flygtede fra Klostret, men blev tvungen til at vende tilbage og maatte være glad ved at faa Lov til at nedsætte sig som Eremit i en Skov ved Nogent i Champagne. Ogsaa der fandt hans Disciple ham, hans Hytte forvandledes til et stort Kloster, som han kaldte Paraklet, og som han skjænkede den fra Argenteuil fordrevne Heloïse, for at hun der kunde grunde et Nonnekloster, da han selv blev valgt til Abbed for et Kloster i Bretagne, hvor han mente at være sikrere for sine Fjender; men han fandt her en sand Røverbande af Munke, blandt hvem hans Liv hver Dag var i Fare, saa at han c. 1132 maatte flygte ogsaa derfra. Med Undtagelse af et Par Aar, i hvilke han atter holdt Forelæsninger i Paris, synes han nu kun at have haft til Opgave at skjule sig for sine Fjender, indtil han i 1140 mødte for en Synode i Sens for at forsvare sig mod den hellige Bernhards Anklage; A. dømtes som Kjætter, og Pave Innocens II dømte hans Skrifter til at brændes og ham selv til Klosterfængsel. A. tilbagekaldte, og saa tog Abbed Peter den ærværdige af Clugny sig af ham, fik ham forligt med Bernhard og fik Paven til at forandre hans Dom til en Tilladelse til at leve Resten af sit Liv i Clugny. 1142 d. A. og blev begravet i Paraklet, 22 Aar efter begravedes Heloïse i samme Kiste; i Begyndelsen af dette Aarh. førtes deres Ben til Kirkegaarden Père Lachaise i Paris. A. var „en moderne Kritiker i middelalderlig Stil", mere en højtbegavet Lærer og aandrig Forfatter end en selvstændig Tænker eller en udviklet Personlighed. Hans Grundsætning: „man kan ikke tro andet, end hvad man først har erkjendt," maatte, hvis han havde set dens Consequenser, have ført ham til bevidst Modsætning til Kirkelæren; men han mente at være i god Overensstemmelse med denne, og hver Gang han blev dømt som dens Modstander, var han villig til at tilbagekalde. Hans tragiske Liv kan ikke andet end vække Medlidenhed; A. og Heloïse ville til alle Tider staa som Vidner om den katholske Cølibatslovs Umenneskelighed.

Abalienēre, afhænde, berøve; gjøre uvillig imod, fremmed for.

Abaligeth [åb], Landsby i Ungarn i Nærheden af Fünfkirchen. Mærkelig Dryppstenshule.

d'Abancourt, Ch. X. J. [Abangkuhr], f. 1758, fransk Krigsminister 1792, blev efter 10 Aug. s. A. anklaget, fængslet og sendt til Orléans, hvorfra han blev ført tilbage til Paris, men undervejs dræbt ved Versailles i Sept. s. A. — **Ch. F. d'A.**, fransk Ingenieurofficer, opholdt sig længe i Tyrkiet og har udarbejdet gode Kort over Schweiz og Bayern, d. 1801 i München.

Abandon, fr. [Abangdong], et i Søretten hjemmehørende Retsinstitut. Især betegner det den Retshandling, at den, der har ladet Skib og Ladning assurere, afstaar (**abandonnerer**) de forsikrede Gjenstande til Assurandeuren imod af denne at erholde Forsikringssummen

udbetalt, hvilket især finder Sted, naar Skibet har været en vis lang Tid borte, uden at der haves Efterretninger om det. Ogsaa uden for Assuranceforholdene kan imidlertid A. finde Sted. Saaledes kan i visse Tilfælde Befragteren a. det indladede Gods til Skipperen og derved slippe for at betale Fragt af det, efter vor Ret især, naar Godset er flydende Varer, og disse ere svundne paa Rejsen.

Abāno, Stad i Norditalien, ikke langt fra Padua, bekjendt af sine hede Svovlbade. 4000 J. Her fødtes 1246 den berømte Læge og Alchemist Pietro d'A., som blev anklaget for Stjærnetyderi og Trolddom og kun ved Døden (c. 1320) undgik Baalet.

A bas, fr. [bah], ned med!

Abasien, en Del af de russiske Kaukasuslande (Kuban-Gebetet). Begynder i Nærheden af Kertsch-Strædet og strækker sig mod SØ. til Anaklija ved Kysten og til Kuban-Floden i det indre. Landet ligger paa begge Sider af de „sorte Bjærge" og deles i Lille A. n. ø. for Bjærgene, i Kubans Bassin, og Store A. samt Abchasien langs det sorte Havs Kyst. Befolkningen, Abasiner og Abchaser, ere af samme Stamme som Tscherkesserne. Abasinerne ere Hyrdefolk i Bjærgene, Abchaserne drive baade Kvægavl og Agerbrug og have mildere Sæder. Landet har været russisk siden 1829, og nogle tidligere tyrkiske, nu russiske Forter forsvare Kysten: Anapa nær Kertsch-Strædet og Suchum-Kale i Abchasien.

Abat-jour, fr. [Abaschūr], skraatliggende Vindue, som kaster Lyset ned fra oven.

Abaton [āb], „det utilgængelige", betegner i de græske Kirker det med Forhæng tilhyllede allerhelligste. A. kaldes ogsaa et af Dronning Artemisia til Minde om Rhodos's Erobring paa denne Ø oprettet Mindesmærke, som Rhodierne senere skjulte med en Bygning og gjorde utilgængeligt. — **Abatos** var en Klippeø i Nilen, hvilken kun Præsterne turde betræde.

Abba, s. Ab.

Abbas. Muhammeds Farbroder, oprindelig Modstander, senere ivrig Fremmer af hans Lære, d. 652, var Stamfader til Abbassidernes Hus.

Abbas I, den store, persisk Schah, 1586—1628, f. 1557, blev Hersker ved at myrde sine to Brødre og kæmpede med stadigt Held mod Nabofolkene. Han udbredte sin Magt over Afghanistan, indtog store Strækninger af Armenien og Georgien, ja endog Bagdad 1623, og fratog Portugiserne Ormus. Han forlagde Hovedsædet til Ispahan og vandt nagtet sin Grusomhed og Vilkaarlighed stort Ry som en dygtig Hersker. Efter ham kaldes Sofiernes Hus Abbassider; de uddøde 1736 med A. III.

Abbas Mirza, Søn af den persiske Schah Feth Ali og Farfader til den nuværende Schah af Persien, f. 1783, var udrustet med stor Dygtighed og usædvanlige Kundskaber og en ivrig Beundrer af europæisk Civilisation, som han vilde skaffe Indgang i sit Fødeland. I en ung Alder blev han Statholder i Aderbeidschan, Grænselandet mod Rusland, og Tronfølger. Ved Hjælp af europæiske Officerer vilde han danne en Hær efter vesterlandsk Mønster; men da Persien efter Frankrigs Raad paaførte Rusland Krig 1811, indtoge Russerne den sydlige Del af Kaukasuslandene og beholdt dem ved Freden i Giulistan 1813. 1826 gjorde A. et Forsøg paa at tilbagevinde det tabte; men Paskevitsch slog ham i to Slag og tvang Persien til Freden i Turkmanschai (Febr. 1828) og til nye Afstaaelser. Næste Aar sendtes A. til St. Petersborg for at tilvejebringe Forlig, da den russiske Affending var bleven myrdet af Pøbelen i Teheran. 1831—32 undertvang A. Khorasan; døde 1833 paa et Togt mod Herat.

Abbassiderne, 1) Kaliferne i Bagdad 749—1259, Efterkommere af Muhammeds Farbroder Abbas (s. d. A.); den første var Abul Abbas, de mærkeligste Almansur (den anden), Harun al-Raschid (den femte) og Almamum (den syvende). De vandt Ry som ivrige Fremmere af Videnskab og Kunst blandt Araberne. Efter Kalifatets Undergang beklædte de Kalifens gejstlige Værdighed i Ægypten indtil 1517. 2) Det Dynasti af Sofis Slægt, som herskede i Persien 1500—1736, ogsaa kaldet „Sofierne" (s. **Abbas I**).

Abbāte kaldes i Italien en Gejstlig, der har studeret ved en theol. Læreanstalt og faaet Tonsuren, men ikke Præstevielse eller Kald.

Abbāte, Niccolo dell', italiensk Maler, f. 1512 i Modena, kaldes sædvanlig af Italienerne Messer Nicolo eller Nicolino og viser i sine Arbejder Studium dels af Rafael, dels af Correggio. Carraccierne satte megen Pris paa ham og navnlig paa en „Christi Fødsel", som bevares i Bologna. 1552 fulgte han Primaticcio til Frankrig, hvor han i Slottet Fontainebleau efter dennes Tegninger udførte en forbavsende Mængde Vægmalerier over Æmner af Odysseen og den græske Mythologi; men intet af dette er bevaret. Han malede mest al fresco, og Staffelibilleder af ham ere forholdsvis sjældne. Han døde i Frankrig 1571

Abbatucci, J. P. [tūtschi], den sidste Partihøvding paa Corsica, f. 1726, traadte, efter at de Franske havde erobret Corsica, i fransk Tjeneste og forsvarede 1793 sin Fødeø imod sin tidligere Medbejler Paoli og Englænderne; d. 1812. — **J. P. Ch. A.**, den førstnævntes Sønnesøn, f. 1791 paa Corsica, blev 1819 Dommer i Bastia og 1830 Retspræsident i Orléans, samt Deputeret. Som saadan sluttede han sig til den liberale Opposition og var efter 1840 en afgjort Modstander af Guizot. 1847 tog A. virksom Del i Reformbanketterne og blev 1848 Dommer i Cassationsretten. Som Medlem af Nationalforsamlingen sluttede A. sig tidlig til Præsident Louis Napoleon og blev efter Statscoupet 1851 Justitsminister; d. 1857.

Abbēd (hebr. Ab, chald. Abba, Fader) kaldtes først enhver gammel, ærværdig Munk; fra det 5te Aarh. brugtes A. udelukkende om Forstanderen for et Kloster, hvem Munkene maatte vise ubetinget Lydighed. Allerede ved Slutningen af det 5te Aarh. var det almindeligt, at A. lode sig vie til Gejstlige, og den anden almindelige Synode i Nikæa 787 gav A. Ret til at give deres Munke de lavere Ordinationer; men de betragtedes dog som undergivne Egnens Biskop. Med Klostrenes Rigdomme voxede ogsaa A.s Anseelse; de unddroge sig Biskoppernes Jurisdiction og gjorde Fordring paa

bispoppelige Rettigheder. A. udvalgtes ordentligvis af Munkene; Bispoppen indviede den udvalgte; men ofte gjorde Fyrsterne Fordring paa Valgretten, og en Følge heraf var, at fra Carl Martels Dage flere Abbedier kom i Lægfolks Hænder. Saaledes opstode Lægabbeder og Abbedgrever, i hvis Sted Underabbeder, Decaner eller Priorer forestode Klostrene. Mange Fyrster forbeholdt sig de rigeste Abbedier. Den Iver, hvormed man fra det 10de Aarh. arbejdede paa Klostrenes Reform, bevirkede, at Lægabbederne ophørte. En anden Uorden indsneg sig snart i Frankrig med de saakaldte Commendaturabbeder, der uden at gjøre nogen Tjeneste (Bestyrelsen tilfaldt en prieur claustral) droge store Indtægter af Klostrene. De havde vel Tonsur, men ingen Ordination og udnævntes af Kongen; paa Ludvig XIV.s Tid var der 225 saadanne Sinecurer i Frankrig. Lokkede ved saa glimrende Udsigter voxede de franske A. i Antal; man fandt dem ved Hoffet, i Theatrene, i Cafeerne, i de fornemme Familier som Husvenner og private Sjælesørgere, og disse seculære A. øvede en ikke ubetydelig Indflydelse paa det franske Selskab og den franske Literatur i det 17de og 18de Aarh. Efter Revolutionen, da de rige Abbedier bleve Nationalejendom, ere disse A. blevne sjældnere. Før Secularisationsperioden gaves der i Tyskland og Schweiz ogsaa fyrstelige A., hvis Abbedier betragtedes som Fyrstendømmer (Fulda, St. Gallen osv.). Ogsaa i flere protestantiske Lande bruges Titlen A. om Forstanderen for saadanne forhenværende Klostre, som ved Reformationen forvandledes til Skoler, Seminarier eller Forsørgelsesanstalter for ugifte Fruentimmer. Medens saaledes Navnet A. har været meget brugt i Occidenten, er det derimod i Orienten fortrængt af andre Navne; i den græske Kirke kaldes Forstanderne for Klostrene Higumener og Archimandriter. **Abbedisse**, Forstanderske i et Nonnekloster, svarer i Værdighed og Myndighed ganske til en Abbed; i protestantiske Lande bruges stundum A. om Forstandersken for en Damestiftelse.

Abbeokuta, Hovedstad i Riget Egba i det østlige Guinea, omtr. 11 M. n. for Lagos, skal have 130,000 I. og livlig Handel. Her er flere christne Missionsanstalter, der siges at arbejde med Held.

Abbeville [Abvill], Stad i Frankrig, Dep. Somme ved Floden S., 4 M. fra dens Udløb i Kanalen. 18,000 I. (1881). Klæde- og Bomuldsmanufakturer. Livlig Handel, især med Korn og Hørfrø.

Abbiategrasso, Stad i Norditalien, 4 M. n. v. for Pavia. 10,000 I. Silkespinderi. Bayard døde her 30 Apr. 1524.

Abbitibbi, District, Flod og Sø i det engelske Nordamerika, s. for Hudsonsbugtens Sydøstende.

Abbotsford [āb], Walter Scotts Landsted, ligger i Selkirk-Shire i Skotland og holdes endnu i samme Stand, som da Digteren beboede det.

Abbreviatiōn, Forkortning; **abbreviēre**, forkorte. **Abbreviatōrer** kaldes Gehejmeskriverne i det pavelige Cancelli, som opsætte Skrivelserne, indføre dem i Bøgerne, sammenligne Renskristerne med Originalerne osv. **Abbreviatūr**, Fortolkning, i Musiken Forkortelse dels af dennes Kunstord, dels af dertil skikkede Nodefigurer.

Abbūna, den øverste Gejstlige i den abessiniske Kirke, s. **Abessinien**.

Abcdēre, at synge de enkelte Toner hver med sit Tonenavn, altsaa c, d, e, f, g, a, h, i Modsætning til at solfeggiere (s. d. A.).

Abchasien, s. **Abasien**.

Abd, d. e. Tjener, forekommer hyppig som Sammensætning med Allah (Gud) og Guds Prædicater i arabiske Navne, f. Ex. Abdallah, d. e. Guds Tjener, Abd-el-Kader, d. e. den Almægtiges Tjener, osv.

Abdāllah, arabisk Mandsnavn („Guds Tjener"). Saaledes hed bl. a. Muhammeds Fader og Stifteren af Almoravidernes Sekt, **A. ben Jasin**, d. 1058.

Abdel-Kāder, arabisk Høvding i Algérien, f. 1807 nær ved Maskara af en agtet Marabutslægt, røbede meget tidlig udmærkede Evner; kunde 14 Aar gl. hele Koranen udenad og var samtidig en ypperlig Rytter og Jæger. 1825—27 gjorde A. en Valfart til Mekka og derfra til Bagdad, hvor Algiers Skytshelgen og hans egen Navne har sin Grav. Efter sin Hjemkomst hengav A. sig helt til religiøse Studier, indtil han i Nov. 1832 kaaredes til „Sultan i Maskara og Fører i den hellige Krig". Denne var vel ingenlunde en Række Sejre; tvært imod blev A. i Regelen overvunden i de større Kampe, men tilføjede dog tit ved Tapperhed og Kløgt Franskmændene store Tab og opnaaede 1837 en Overenskomst, hvori Herredømmet i hele det vestlige Algérien, Kyststæderne fraregnede, tilkjendtes ham. I den følgende Fredstid søgte A. at forene alle arabiske Stammer til en samlet Stat med en ordnet Styrelse og regelret Skatydelse til Underhold af en talrig Hær. Samtidig levede han yderst tarvelig, holdt stadig selv Rettergang og prædikede hver Festdag, ligesom Muhammed og de ældste Kalifer. 1838 knyttede A. ogsaa Kabylerne i Bjærgegnene til sig, men Franskmændene kunde ikke se rolig derpaa, og i Novb. 1839 begyndte Krigen paa ny. Dog lykkedes det først 1843 at jage A. ind paa Marokkos Grund, men selv efter Nederlaget ved Isly vedblev han at gjøre Strejftog imod Franskmændene, indtil Sultan Abderrahman af Frygt for, at hans Folk skulde tage A. til Hersker, vendte sig imod ham og fordrev ham 1847. A. søgte nu at undkomme gjennem Algérien til Ørkenen, men maatte 22 Dec 1847 overgive sig til Franskmændene paa det Vilkaar, at han og hans Familie skulde føres i Frihed til Ægypten eller Lilleasien. Den franske Regering vilde dog ikke opfylde Løftet, og A. holdtes fangen med sit Følge først paa Slottet i Pau og senere paa Slottet Amboise ved Blois, indtil 16 Oct. 1852, da Napoleon III frigav ham mod det Løfte, at A. aldrig vilde kæmpe mod Frankrig. A. førtes nu til Brussa i Lilleasien, hvor han levede, indtil Byen 1855 ødelagdes af Jordskjælv, og bosatte sig derefter i Damaskus tillige med mange algierske Landsmænd. Her levede A. i stor Anseelse af en fransk Aarpenge, sysselsat med lærde Studier, og da Tyrkerne og Druserne i Maj 1860 begyndte et Blodbad

paa de Christne i Syrien, optraadte A. med stor Kraft derimod og reddede derved 15,000 Menneskers Liv og Frihed. 1867 besøgte A. Verdensudstillingen i Paris og overværede 1869 Suezkanalens Aabning; 1870 tilbød han Napoleon III at organisere en afrikansk Hjælpehær til Krigen mod Tyskland. D. 26 Maj 1883.

Abdel-Vahab, Muhammed ben, Stifter af Vahabiternes Sekt, f. 1692 i Hilla ved Euphrat, d. 1787.

Abdēra, græsk Stad paa Thrakiens Kyst, der især blomstrede strax efter Perserkrigene og i denne Periode frembragte Mænd som Philosophen Demokritos og Sophisten Protagoras. Ikke desto mindre betragtedes Indbyggerne som særdeles enfoldige, og „Abderit“ blev et Øgenavn ligesom „Molbo“ hos os. Dette gav Wieland Anledning til hans komiske Roman „Abderiterne“.

Abderrāhman, et hos muhammedanske Folk hyppig forekommende Navn. 1) Kalifen Jezids Statholder i Spanien, drog 731 over Pyrenæerne ind i Frankrig, men blev overvunden af Karl Martel og faldt i det blodige Slag mellem Tours og Poitiers 732. 2) Den eneste af Omaijadernes Dynasti, som blev tilbage, da Abdallah 749 satte Abbasidernes Slægt paa Kalifatets Trone, flygtede til Spanien og stiftede der 756 et uafhængigt Rige i Cordova, s. Omaijader. 3) A., Sultan i Marokko 1823—59, f. 1778, fik allerede 1828 Strid med Østerrig paa Grund af et venezianſk Skibs Plyndring og nødtes af en østerrigsk Flaade til at opgive den tidligere Tribut; maatte 1844 afstaa et Landstrøg ved Ceuta til Spanien, fordi han havde ladet en Consul henrette og Mandskabet paa et Skib myrde, og kom s. A. i Krig med Frankrig, fordi han gav Abdel-Kader Hjælp. Efter at hans Hær var bleven slaaet ved Isly, og Tanger og Mogador vare blevne bombarderede, maatte A. slutte Fred og opgive Abdel-Kaders Sag. 1845 gav A. i Tractater med Danmark og Sverige-Norge Afkald paa den Tribut, de hidtil havde ydet som Løsepenge for Sørøverierne; men maatte derefter kæmpe mod nogle Stammer, som gjorde Oprør for Abdel-Kaders Skyld, og fik først 1847 denne fordreven. 1859 truede en ny Krig med Spanien, men A. døde i Aug. s. A., inden den udbrød.

Abdicatiōn, Aftakkelse, bruges især om Nedlæggelse af Regeringen; **abdicēre**, nedlægge sit Embede.

Abdōmen, d. s. s. Bagkrop, Underliv. **Abdominaltyphus**, s. **Typhus**.

Abdul-Asis, tyrkisk Sultan 1861—76, f. Febr. 1830, holdtes, saa længe Broderen Abdul-Medjid levede, uden for alle Regeringsanliggender og førte et stille Liv, sysselsat med Landbrug. Saavel i Indland som i Udland regnedes han for en ivrig Muselmand og Modstander af alle Fremskridt, og det gammeltyrkiske Parti stiftede derfor 1859 en Sammensværgelse for at sætte ham paa Tronen. A.s Styrelse svarede dog ikke til denne Opfattelse; han beholdt Fremskridtsvennerne Ali og Fuad Pascha ved Roret og viste større Frisind mod Christne og Jøder end nogen tidligere tyrkisk Hersker, ja gav dem endog flere høje Embeder. Rygtet, at han vilde afskaffe Haremet og kun have ēn Hustru, stadfæstedes vel ikke, men det blev dog væsentlig indskrænket, medens A. ofrede umaadelige Summer paa at udvikle Hær og Flaade. Ēt afgjort Brud med østerlandske Sæder og Synsmaader gjorde A. 1867 ved en Maaneds Rejse til Vesteuropa, hvor han besøgte Paris og London, samt paa Hjemrejsen den preussiske Konge i Coblenz og den østerrigske Kejser i Schönbrunn. Uagtet sin Iver for at hævde Tyrkiets Magt maatte A. se paa, at baade Serbien og Rumænien næsten løsnedes fra Riget, og ved store Gaver lod han sig lokke til at tilstaa Ægypten udstrakt Selvstændighed; derimod modsatte han sig kraftig Kretensernes Opstand (1866—68) og Montenegros Lyster efter Landudvidelse, samt føjede Bulgarernes Ønsker om et eget Exarchat for at faa Modvægt imod Grækerne. I sine sidste Aar var A. mest optaget af Planen om at ændre Arvefølgen i Riget for at skaffe sin Søn Jussuf (f. 1857) Magten. I Efteraaret 1875 nødtes han ved voxende Pengenød til at nedsætte Statsgjældens Renter til det halve, samtidig med at Opstand var udbrudt i Herzegovina. Misnøjet med hans Styrelse blev tilsidst saa stærkt, at Ministrene 30 Maj 1876 tvang ham til at nedlægge Regeringen til Bedste for Brodersønnen Murad V, og faa Dage efter (4 Juni) blev han myrdet i Fængslet efter Midhad Paschas og andre Statsmænds Bud, medens Rygte om Selvmord spredtes i Ind- og Udland.

Abdul-Hamid I, tyrk. Sultan 1774—89 Søn af Sultan Achmed III, f. 1725, besteg Tronen ved sin Broder Mustapha III.s Død under en uheldig Krig med Rusland og maatte, da Romanzoff med en sejrrig Hær stod ved Donau, kort efter slutte Freden i Kutschuk-Kainardschi (21 Juli 1774), i hvilken Asov, Kinburn, Kertsch og Jenikale bleve afstaaede til Rusland, som desuden fik fri Skibsfart paa det sorte Hav, og Tatarerne i det nuværende Sydrusland, som indtil den Tid havde staaet under Tyrkerne, erklæredes uafhængige. Til Østerrig maatte Tyrkiet afstaa Bukovina. Ved at betvinge flere oprørske Paschaer stræbte A. at forbedre Rigets indvortes Tilstand, og for at sætte Grænsefæstningerne i bedre Stand kaldte han franske Officerer til Constantinopel. 1787 udbrød en ny Dobbeltkrig med Rusland og Østerrig, i hvilken Potemkin 1788 indtog Oczakov; under Udrustningerne til et nyt Felttog døde A. 7 Apr. 1789. Han var Fader til Sultanerne Mustapha IV og Mahmud II.

Abdul-Hamid II, tyrkisk Sultan siden 1876, f. 22 Sept. 1842, yngre Søn af Abdul-Medjid, fulgte 31 Aug. 1876 sin aandssvage Broder Murad V i Regeringen og søgte at udelukke Europas Indblanding i Rigets Anliggender ved at give en fri Forfatning med Ligestilling for alle Trosbekjendere, i Dec. s. A. At det ikke var Formaalet at indføre politisk Frihed, viste sig snart derved, at han pludselig afsatte sin dygtige Storvezir Midhad, hvis Overlegenhed han frygtede, og at han kun sammenkaldte de nye Kamre to Gange, nemlig lige før Krigen med Rusland udbrød og under dennes sidste Afsnit, men aldeles glemte dem, da Kampen var forbi og havde stilt Tyrkiet ved Halvdelen af dets

Lande i Europa. Siden er kun lidet gjort for at læge Rigets dybe Saar, men A. har med stor Sejhed og Snildhed søgt at undgaa eller i det mindste udsætte de Landafstaaelser, der vare lovede Montenegro og Grækenland. Ligeledes stræbte han under Forviklingerne i Ægypten 1882 at gjenoprette Sultanens Magt, og har som ivrig Muselmand ingenlunde været fremmed for det stærke Røre, som der i de sidste Aar har været iblandt Muhammedanerne i Nordafrika.

Abdullathif („den Naadiges Tjener"), en bekjendt arab. Forfatter, levede samtidig med Sultan Saladin og lagde sig efter flere forskjellige Videnskaber, som Theologi, Medicin og Jurisprudens. Hans bekjendteste Arbejde er en Beskrivelse af Ægypten, udgiven af White under Titel »Abdollathifi historiæ Aegypti compendium arab. et lat.« (Oxon. 1800), og af de Sacy, »Relation de l'Egypte par Abdollatiph« (Paris 1810). Han døde 1231, 70 Aar gl., i Bagdad.

Abdul-Medjid, tyrk. Sultan 1839—61, f. 6 Maj 1822, fulgte 1839 sin Fader Mahmud II. paa Tronen. Ligesom han kom til Magten under meget farlige Forhold, da Riget truedes af en ægyptisk Hær og ikkun reddedes ved fremmede Magters Mellemkomst, var hele hans Regering betegnet ved en Række større eller mindre Opstandsforsøg, saavel i de asiatiske Lande (Kurdistan og Libanon) som i de europæiske (Valachiet, Albanien, Bosnien). Derfor fik Tyrkiet ogsaa med Rette Navnet „den syge Mand". A. var en blid, godmodig Natur, af svage Aandsevner og ringe Dannelse, og hans Legeme blev tidlig ødelagt af overdrevne Udsvævelser. Størst Kraft udfoldede han 1850, da han nagtet Østerrigs og Ruslands Trusler ikke vilde udlevere de ungarske og polske Flygtninge, der havde søgt Tilflugt paa tyrkisk Grund. Under den Strid, der opkom med Rusland 1853, og som førte til den orientalske Krig, viste A. fuldstændig Uvirksomhed; han drevs ikkun frem ved sin energiske Moders og Storveziren Reschid Paschas Paavirkning. Medens Rigets Styrelse overlodes Ministrene, der stiftede efter alskens Luner hos Sultanen selv eller hans Sultaninder, levede A. i sit Harem i Glans og Pragt; det blev under ham bragt op til et Tal af 1300 Personer, og skjønt Landet var i stadig Pengetrang, bortødsledes umaadelige Summer til pragtfulde Bygninger, store Fester og Gaver, dels til Haremets Kvinder, dels til Fremmede. A. havde derfor kun saare liden Del i de Fremskridt, der gjordes under hans Regering, eller i de Løfter om alle Trosbekjenderes Ligestilling, der forkyndtes 1839 og 1856. A. døde 25 Juni 1861 og efterlod sig 6 Sønner og 8 Døtre af i alt 39 Børn; den ældste af hine, Murad, f. 1840, blev Sultan 1876, men fortrængtes s. A. af sin Broder, Abdul-Hamid II.

Abdul-Mumen, Stifter af Almohadernes Rige, f. 1101, d. 1163, indtog først Algérien og derefter Marokko (1145) og det sydlige Spanien (1151—60), hvor Almoraviderne herskede, samt bredte sin Magt over Nordafrikas Kystland lige til Barka.

Abe. Aberne ell. de firhændede (Simiæ s. Quadrumana) have Hænder paa For- og Baglemmerne og knudbrede Kindtænder, nærmest indrettede til at knuse blød Planteføde. De kunne ikke gaa helt opreist, ja gaa i Almindelighed mindre godt paa alle fire end andre Pattedyr, men klatre udmærket og svinge sig med Lethed og Styrke fra Gren til Gren, naar de ere i deres rette Hjem, de tropiske Urskove. Med Undtagelse af Ansigtet og Haandfladerne er deres Hud stærkt haaret; de fleste have en lang Hale, der ikke sjælden er en Snohale eller en Følehale. Panden er aldrig saa høj, Hagen ikke saa fremtrædende som hos Mennesket, Hjørnetænderne hos de gamle ofte meget udviklede. De unge lade sig let tæmme og vise en vis Lærvillighed og Efterlignelseslyst, men med Alderen blive de ofte ondskabsfulde; for deres Unger vise de stor Omhu. De leve gjærne flokkevis, og deres Skrigen og larmende Færd er et af de mest betegnende Træk for Livet i Urskoven. De nordligste Punkter, hvor der findes A., ere Gibraltar, Japan, Thibet og Mellemamerika, det østligste Molukkerne; de mangle paa Nyholland og Sydhavsøerne, samt i Vestindien (naar undtages Trinidad og St. Kitts, paa hvilke de ere indførte), og paa Madagaskar findes kun Halvaber (s. d. A.). De ægte A. inddeles i den nye og den gamle Verdens A. Til de første (Amerikas) høre Egernaber, Brøleaber og Sapajuer, til de sidste (Indiens og Afrikas) Skovmænd, Marekatte og Bavianer. Af Fortidens A. kjender man adskillige Arter fra europæiske Tertiærdannelser. — **A.**, det Sejl, som findes nærmest Dækket paa et tremastet Skib, mellem Stormasten og Mesanmasten, hænger enten paa en Gaffel paa Stormasten eller paa en smækker Mast agten for denne og er da dannet som et Trapezium, eller det er trekantet og bevæger sig da paa et Stag fra Mesanmasten.

Abeblomst (Mimulus), Slægt af de maskeblomstredes Familie, fortrinsvis fra det vestlige tempererede Nord- og Sydamerika og de peruvianske Andesbjærge; Urter med firkantet Stængel, modsatte Blade og store Blomster med læbedannede gule, røde, violette eller hvide Kroner. Som Prydplanter dyrkes den moskusduftende A. (M. moschatus) og almindeligst den gule A. (M. luteus) fra Peru.

Abebrødtræ, s. **Baobab**.

Abegg, J. F. H., f. i Erlangen 1796, blev 1820 akademisk Lærer i Königsberg og 1826 Professor i Retsvidenskaben i Breslau, d. 1868, en af de berømteste blandt Nutidens Criminalister. Af hans Skrifter maa især fremhæves: „Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft (Neust. a. O. 1836) og „Lehrbuch des Criminalprocesses" (Königsb. 1833).

Abel (hebr. Hebel, d. e. Forfængelighed), efter 1 Moseb., Cap. IV anden Søn af Adam og Eva. A. var Hyrde og blev af Misundelse dræbt af sin Broder Kain, der var Agerdyrker.

Abel, Konge i Danmark 1250—52, den mellemste af Valdemar Sejers og Dronning Bengerds tre Sønner, antages at være født 1218. Han blev af sin Fader udnævnt til Hertug i Sønderjylland 1232 og ægtede 1237 mod Faderens Vilje den holstenske Prinsesse Mechtild,

en Datter af Kongens gamle Fjende, Grev Adolf IV. Ved denne uheldige Forbindelse med det holstenske Fyrstehus var hans Forhold til hans Fædreland og hans ældre Broder, Erik Plovpenning, der besteg den danske Trone, betegnet. Da han ikke vilde finde sig i Lensforholdet til sin Broder, og denne begyndte en Krig med hans Svogre, de holstenske Grever, for hvilke han var Formynder, udbrød en ødelæggende Borgerkrig, hvori Brødrene afbrændte hinandens Stæder. Vel blev der sluttet Forlig 1248, men da Erik paa et Tog mod Holsten besøgte sin Broder i Slesvig, blev han ynkelig myrdet paa dennes Foranstaltning 1250. A. besteg nu Tronen, aflagde med 24 Riddere Ed paa at være uskyldig i sin Broders Mord og blev 1 Nov. s. A. tillige med sin Dronning Mechtild kronet i Roskilde af Erkebiskop Uffo. Men hans Regering varede ikke engang to Aar. Da Strandfriserne vægrede sig ved at betale en Skat, han udskrev, rykkede han ved Vintertid (i Begyndelsen af Aaret 1252) imod dem, men maatte trække sig tilbage, da en stærk Regn opblødte Vejene; om Sommeren drog han igjen med en betydelig Hær, men led et stort Nederlag ved Oldensworth og blev paa Flugten dræbt af en Friser paa Mildedæmningen ved Husum 29 Juni 1252. Han blev begravet i Slesvig Domkirke; Folketroen lader ham spøge i Gottorps Omegn. A. efterlod sig 3 Sønner, Valdemar (III), Erik (I) og Abel, og en Datter Sophie, der blev gift med Bernhard I, Fyrste af Anhalt-Bernburg; men ingen af hans Sønner blev Konge (Kronen gik over til A.s yngre Broder Christoffer og dennes Afkom); derimod dannede hans Efterkommere som Hertuger i Sønderjylland en Linje, der i mere end 100 Aar laa i stadig Strid med Kongehuset, og som uddøde paa Mandssiden med Hertug Henrik 1375, s. A. som Kongelinjen uddøde.

Abel, C. v., f. 1788. blev 1818 bayersk Embedsmand og adledes 1827. 1832 sendtes han til Grækenland, som Medlem af Regentskabet, men vendte hjem 1834 paa Grund af Uenighed med Grev Armansperg. 1837 blev A. bayersk Indenrigsminister og viste sig som afgjort ultramontan, Forfølger af Protestanterne og Modstander af alle frisindede Rørelser. Da Kong Ludvigs Elskerinde Lola Montez viste sig fiendtlig mod Jesuiterne, modsatte A. sig hendes Ophøjelse til Grevinde og blev derfor fjærnet i Febr. 1847. D. 1859.

Abel, Nils Henrik, berømt norsk Mathematiker, f. 5 Aug. 1802 paa Finnø Præstegaard i Ryfylke. 1815 kom han ind paa Kathedralskolen i Christiania, hvor hans geniale Anlæg for Mathematik snart viste sig, saa at han allerede da paa egen Haand begyndte at bearbejde forskjellige Dele af Mathematiken. 1821 blev han Student; da Faderen var død Aaret i Forvejen, tog flere af Universitetslærerne sig af ham og skaffede ham Midler til et Besøg i Kjøbenhavn 1823. 1825 fik han af Regeringen et Reisestipendium paa 2 Aar til Udlandet, opholdt sig længere Tid i Berlin, hvor han blev Medarbejder af den netop da grundlagte „Crelles Journal", og kom 1826 til Paris, hvor han til Akademiet indleverede en Afhandling om transcendente Functioner. 1827 kom han tilbage til Christiania, hvor han blev constitueret som Docent ved Universitetet under Prof. Hansteens Rejse til Sibirien. Tysklands berømteste Mathematikere havde imidlertid sat sig i Bevægelse for at skaffe ham en Kaldelse til Berlins Universitet, og Medlemmer af det franske Akademi havde ligeledes gjort Forestillinger hos Carl Johan om, at Abel maatte kaldes til Stockholm. En Brystsygdom havde imidlertid allerede angrebet hans Helbred; for den maatte han bukke under 6 Apr. 1829. Aaret efter uddelte det franske Akademi sin store mathematiske Pris, 3000 Frcs., til ligelig Deling mellem Königsberger-Mathematikeren Jacobi og Abels Arvinger. Siden er hans Verdensry voxet for hvert Aar; med Rette betegnedes han ved Universitetsfesten i Upsala 1877 som „et af de største Genier, som nogen Sinde er optraadt i de exacte Videnskaber." Blandt de Opdagelser, hvortil han i sit korte Livsløb fik Tid, ere de vigtigste hans Bevis for, at almindelige Ligninger af højere Grad end 4de ikke kunne modtage nogen algebraisk Opløsning, idet Rødderne ikke ere algebraiske Functioner af Coefficienterne, samt hans Theori om de elliptiske Functioner. Hans Afhandlinger, som 1839 udgaves paa offentlig Bekostning af hans tidligere Lærer, Prof. B. Holmboe, foreligge nu i en ny og fuldstændig Udgave (»Oeuvres complètes de N. H. Abel«, T. 1-2, Christ. 1878—81), bekostet af den norske Stat og besørget af S. Lie og P. L. Sylow.

Abelin, Joh. Phil., f. i Strasburg, d. 1636 sammesteds, forfattede under Navnet Joh. Ludv. Gottfried ell. Gothofredus forskjellige historiske Værker i Krønnikeform, af hvilke de mest bekjendte ere det af ham begyndte og af andre fortsatte »Theatrum Europæum« (25 Bd.) og „Historische Chronica" (en Universalhistorie).

Abencerrager, en mægtig Familie i Spanien under Maurerherredømmet i Granada. Da Kongen Abu Hassan havde faaet Underretning om, at en af A. havde en Kjærlighedsforstaaelse med hans Søster, lokkede han Slægtens Medlemmer til Alhambra og lod dem der henrette. De faa, som i Følge en modtagen Advarsel vare undslupne Blodbadet, understøttede senere Boabdil, den sidste Konge i Granada, mod Abu Hassan. A.s Kampe med Zegrierne, en anden maurisk Slægt, og deres tragiske Skæbne har givet Stof til en skjøn spansk Digtcyklus, som ligger til Grund for Chateaubriands »Aventures du dernier A.«

Aben-Esra, egtl. Abraham-ben-Meir-ben-Esra, f. 1119 i Spanien. d. 1174 eller noget senere, var en af de berømteste jødiske Lærde i det 12te Aarh. Han udmærkede sig i Philosophi, Mathematik, Grammatik, Astronomi og skrev paa Arabisk og Hebraisk. Efter at have forladt sit Fædreland, drog han om i Frankrig, Italien, Ægypten og England og samlede sig Disciple ved sine Skrifter. Iblandt hans Værker ere især Commentarerne til det gamle Testament, udgivne i Venedig 1525, vigtige, idet han opgiver den hidtil fulgte allegoriske Fortolkning; desuden ere enkelte astronomiske Afhandlinger trykte i lat. Oversættelse.

Abensberg, Flk. i Bayern ved Donaus Bi-

flod Abens, 4 M. s. v. for Regensburg. 2000 J. Her sloge de franske Østerrigerne 20 Apr. 1809.

Aberavon [æbberæven], Flk. i Glamorgan Shire i Wales, ved Avons Udløb i Bristolkanalen. 5000 J. Betydelig Mineindustri paa Kobber, Tin, Jærn og Kalk.

Aberayron [ābberræren], Havnestad i Cardigan Shire i Wales, 4 M. n. ø. for Cardigan, ved Cardigan-Bugten.

Aberbrothwick ell. **Arbroath** [Æbberbrääbbuik ell. ārbraad], Havnestad ved Nordsøen, i Forfar Sh. i Skotland, 11 M. n. ø. for Edinburgh. 22,000 J. (1881). Hørspinderier, Skibsbyggeri. Prægtigt Fyrtaarn Bell-Rock. Handel med Kalk og Stenkul.

Abercromby, R. [Æbberkrömbi], af en gammel skotsk Slægt, engelsk General, f. 1734, kæmpede 1793 i Flandern mod de franske, 1798 i Irland, 1799 i Holland; anførte derpaa de Tropper, der sendtes mod den franske Hær i Ægypten, blev saaret i en Træfning ved Alexandria 21 Marts 1801 og døde faa Dage derefter. Hans Enke ophøjedes til Peeress.

Aberdeen [ābberdin], 1) Shire paa Skotlands Østkyst. 93 □ M. med 269,000 J. (1881). Bjærgland; mod V. Cairn Gorm-Kjæden med Ben Macdhui (4100 F.) og mod S. Grampian-Bjærgene. De største Vandløb ere Don og Dee. Agerdyrkningen er mindre betydelig, hvorimod Kvægavlen og navnlig Faareavlen staar paa et højt Trin. Skovbruget har gjort store Fremskridt ved udbredte Naaletræplantninger. De vigtigste industrielle Beskæftigelser ere Fabrikation af Uld-, Bomulds- og Linnedvarer. 2) Hovedstad i A. Shire ved Dee, nær dens Udløb. 105,000 J. Smukt bygget Stad; god Havn; levende Handel. 3) Old-A. skilles ved Dee fra A. og danner nu med denne ēn Stad. Universitet.

Aberdeen, George Hamilton Gordon, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 28 Jan. 1784 af en af Skotlands ældste Adelsætter, arvede 1801 sin Farfaders Titel og Godser og drog 1802—4 paa Rejse til Italien og Grækenland, hvor han med Forkjærlighed lagde sig efter Studiet af Bygningskunst (skrev senere en Afhandling om det gamle Troja). 1806 valgtes A. af de skotske Peerer til Overhuset og stemte altid med Toryerne. Som Afsending i Wien 1813 fik han Østerrig bragt over til Forbundet mod Frankrig, og senere lykkedes det ham ligeledes at fjærne Kong Murat fra Napoleon. 1814 deltog han i Fredsunderhandlingerne og blev til Løn britisk Peer. 1828 indtraadte A. i Wellingtons Ministerium og blev kort efter Udenrigsminister (indtil 1830), knyttede sig nøje til Metternichs Politik, begunstigede Dom Miguel og samstemte med Polignac, men godkjendte dog strax det nye Julikongedømme. Efter sin Afgang var A. en ivrig Modstander af Palmerstons Udenrigsstyrelse og forsvarede særlig Don Carlos. 1841—46 var A. paa ny Udenrigsminister, stræbte at udsone Frankrig med England og traf Overenskomst med Nordamerika i Oregon-Sagen, hvorhos han fuldt billigede R. Peels Frihandelsreformer. Han hørte derfor ogsaa siden til „Peeliterne“ og blev i Dec. 1852 Førsteminister i det liberale Coalitionsministerium; han søgte at hindre Vestmagternes Brud med Rusland og styrtedes derfor ved en Mistillidserklæring af Underhuset, fordi han ikke viste stor Kraft under den senere Krig. D. 14 Dec. 1860.

Aberfoyle [ābberfojl], Bjærgpas i den sydvestl. Del af Perth Shire i Skotland, fører til Højlandene.

Abergavenny, St. i Monmouth Sh. i England, 7 M. n. t. v. for Bristol. 7000 J. Uldhandel. Store Kul- og Jærnværker.

Abergelly [Æbberdjelli], Havnestad i Denbigh Sh. i Wales, ved den irske Sø, 2 M. n. v. for Denbigh. 5000 J. Stærkt besøgte Søbade.

Aberrātio actus ell. a. delicti, lat., juridisk Udtryk, der betegner, at en forbrydersk Handling ved et Tilfælde er kommen til at gaa ud over en anden ell. et andet end tilsigtet.

Aberratiōn (den optiske). Ved Spejle og Linser tilsigter man, at de Lysstraaler, som ere udgaaede fra ēt Punkt, igjen skulle forenes til ēt Punkt for ved Indbegrebet af disse Foreningspunkter at frembringe et Billede af den Gjenstand, hvorfra Lyset udgaar. I Regelen kan man kun benytte Kugleflader til at tilbagekaste eller bryde Lysstraalerne, og derved opnaas det tilsigtede ikke fuldkomment, idet Randstraalerne forenes nærmere ved Fladen end de centrale Straaler. Da Straalerne fra ēt Punkt nu ikke forenes til ēt Punkt, bliver Billedet altid noget utydeligt, og Straalernes Afvigelse fra den tilsigtede Retning kaldes den sphæriske A. Ved Linserne kommer dertil endnu den Omstændighed, at de forskjellige Farvestraaler brydes forskjellig og derfor forenes i forskjellige Afstande fra Linsen. Den af denne Grund frembragte Afvigelse fra den tilsigtede Retning kaldes den chromatiske A. A. (den astronomiske), opdaget af Bradley, er en for alle Stjærner fælles tilsyneladende Forrykkelse af deres Plads, grundet dels deri, at Jorden, fra hvilken de ses, er i Bevægelse (ved sit aarlige Omløb om Solen, c. 4 M. i Sekundet), dels deri, at Lysets Hastighed, skjønt overmaade stor (c. 40,000 M. i Sek.), dog ikke er uendelig i Forhold til Jordens. Stjærnen kommer derved til at synes noget fremskudt i den Retning, i hvilken Jorden hvert Øjeblik bevæger sig, mest fremskudt, naar Jordens Bevægelsesretning staar lodret paa Retningen fra Jorden til Stjærnen, slet ikke, naar disse to Retninger ligge i samme rette Linje. Heraf følger, at en Stjærne i Ekliptikas Pol i Løbet af et Aar synes at beskrive en liden Cirkel paa Himlen; alle andre Stjærner beskrive Ellipser, der ere desto mere sammentrykte, jo nærmere de ligge Ekliptika, og i selve Ekliptika blive til smaa rette Linjer. Den store Axe er for alle den samme, nemlig 40 Bue-Sekunder, og Halvdelen heraf, der altsaa er A.s højeste Beløb, kaldes A.s-Constanten. Denne A. er fælles for Fixstjærner og Planeter. Men for de sidste bliver endnu en anden A. at tage i Betragtning, grundet i deres egen Bevægelse, idet Planeten naturligvis ses ikke paa det Sted, hvor den virkelig er, men hvor den var for saa lang Tid siden, som Lyset behøver for at komme fra Planeten til os. Jordens daglige Bevægelse foranlediger ligeledes en A., den daglige; men da denne

Bevægelse, selv under Æqvator, er 65 Gange langsommere end den aarlige, er den deraf bevirkede A. lige saa mange Gange mindre.

Aberystwith [Æbberistuidd], Søstad i Cardigan Shire i Wales, ved Cardigan-Bugten. 7000 J. Udførsel af Bly og Tin. Søbade.

Abeschr (Abekr], den nuværende Hovedstad i Riget Badai i Sudan, noget n. for 14° n. B. A. besøgtes 1873 af Nachtigal.

Ab ésse ad pósse válet consequēntia, lat., fra at en Ting er kan man slutte, at den kan være.

Abessinien, ogsaa **Habessinien** (Habesch) og mindre rigtig Abyssinien, ligger i Østafrika omtr. mellem 8° og 15½° n. B. og 32°–61° ø. L. Mod NV. grænser det til Nubien, mod V. til det høje Sennaar, mod SV. og S. til de lidet kjendte Galla-Lande: Kaffa og Enarea, mod Ø. til Landet Adel, langs ved Danakil-Kysten gaar ud til det røde Hav. Landets nordligste Spids er kun ved et meget smalt Kystland skilt fra det røde Hav og Havnestaden Massaua, der stundum regnes med til A., nagtet den hverken geographisk eller politisk hører dertil. Fladeindhold c. 6000 □ M. med 3 Mill. J. Tillige med Nubien udgjorde det Oldtidens nordlige Æthiopien. A. er et meget stort Plateau, der mod Ø. falder stejlt af mod Adel, og som i V. i brede Trin sænker sig mod det lavere Nubien, i SV. mod Bahr-el-Asreks Dal og Kaffa-Landet. Mod N. og Ø. udsender det Udløbere, hvoriblandt mod N. Kora Aegede langs det røde Havs Kyst gaar helt op til 19° n. B. Selve A.s Middelhøjde anslaas til 7500—9000 F. Overfladen er bedækket med Bjærge med vilde Dale og dybe Kløfter. Mod S. ligger i en dyb Indsænkning og omgiven af nu ikke virksomme Vulkaner Søen Tana (Tsana, Dembea), 10 M. lang og 5 M. bred, 5600 F. højt over Havet. Omtrent halvvejs mellem Tana og A.s nordligste Spids gjennemskæres A. fra Ø. til V. af en uhyre Dalfure, 2000 F. dyb, i hvilken Floden Takasse løber mod V. Denne Fure deler A. i to Dele og danner baade en ethnographisk og stundum ogsaa en politisk Grænse. A. har ingen sejlbare Floder. Abai gjennemløber den sydlige Del af Tana, danner paa et Stykke A.s Sydgrænse og gaar derpaa ind i Sennaar, hvor den kaldes Bahr-el-Asrek og bliver en Biflod til Nilen. Takasse kommer fra A.s østlige Højder, løber mod V., saa N., saa atter V. gjennem Dalfuren og forener sig derpaa med den mindre Atbara, der udspringer lige n. for Tana og efter et langt n. n. v. Løb falder ud i Nilen. Abessinierne betragtede i Oldtiden Atbara og Takasse som Nilens egentlige Kildefloder. Blandt de Bjærgmasser, der hæve sig paa Plateauet, naa Simiens og Godjams Bjærge næsten op til Snegrænsen; i den første Gruppe er Detjem 14,600 F. høj. Abessinierne dele Landet efter Højden i 3 Regioner: 1) Kolla, de lavere Trin i N., V. og S. De have fuldstændig tropisk Klima og Plantevæxt. Alle Afrikas tropiske Planter findes her: Kornsorterne Durra og Dagussa, Bomuld, Indigo, Baobab, Ricinus, Safran, Sukkerrør, Bananer, Kaffe o. m. a. Dyreverdenen ligner ogsaa den sudanske: Store Krokodiler, Næsehorn, Flodheste, Vildsvin, Bøfler, Elefanter, Løver, Hyæner, Panthere, store Bavianer og Strudse. 2) Baïna-Dega, de mellemste Trin, have en Varme omtr. som Italiens. Paa disse ligge Tana-Søen og de vigtigste af Byerne. Her dyrkes Hvede, Sydfrugter og Ensete-Bananen. Oljetræet danner hele Skove. Ejendommelige ere træagtige, candelaberformede, bladløse Euphorbier. Alle europæiske Husdyr holdes her undtagen Svinet. 3) Dega, de øverste Trin, have en lav Varme og en usel Plantevæxt. Dog dyrkes her Byg og opdrættes udmærkede Heste, ligesom der ogsaa findes halvvilde Hjorder af Hornkvæg. A. har i det hele taget Sommerregn (April—Oct.), medens den n. for liggende røde Havs Kyst har Vinterregn. Af Mineralier vindes intet i A. undtagen lidt Guld fra den nordlige Del. Landet bestaar af 3 Hoveddele: 1) Tigre, n. for Takassedalen, med Adua som Hovedstad. I gamle Dage var det det mægtige Rige Axum. 2) Amhara, den vestlige Del af Landet s. for Takasse, med Hovedstaden Gondar, og 3) Schoa, den østlige Del med Hovedst. Ankober. Disse nævnte Byer have alle kun omtr. 10,000 J. hver. Hele A. er dog for Tiden forenet under en „Negus" Johannes. Befolkningen indeslutter to Elementer, den oprindelige Stamme Agao og de indvandrede, herskende semitiske Amharer, hvis Sprog er det overvejende. I S. findes adskillige Kolonier af Gallaer. De højere stillede Klasser i A. ligne mørke Europæere, i de lavere er der tydelig nok indblandet ikke lidt Negerblod. Den østerrigske Maria-Theresiadaler er den eneste gangbare Mønt.

A. hørte i Oldtiden ind under Navnet Æthiopien, men dets ældste Historie er ukjendt, medens Sagn tale om en Udvandring af en Del ægyptiske Krigere i 7de Aarh. f. Chr. Under Ptolemæerne grundlagdes flere græske Nybygder paa Kysterne, og A. blev saaledes det yderste Punkt mod Syd, hvorhen græsk Cultur naaede, men holdt sig dog uafhængigt baade af Grækere og Romere. I Midten af 4de Aarh. bredte Christendommen sig, og snart efter fik A. sin største Glans under Herskerne i Axum, der i 6te Aarh. endog udstrakte deres Magt over en Del af det sydvestlige Arabien. Derimod fraröv den fremvældende Muhammedanisme A. store Landstrækninger og medførte Hovedstadens Forlæggelse til Gondar, men kunde dog ikke faa Bugt med Christendommen eller udslette A.s Uafhængighed. Sagnet om den indiske Præstekonge Johannes henførtes til A., da i 1490 en portugisisk Rejsende kom derhen. I 16de Aarhundrede begyndte Gallaerne deres Indfald sønden fra, og A. tabte ikke alene sin Magt, men sank ogsaa ned i Barbari. Fra 1507 knyttede A. Forbindelser med Portugal, som ydede nogle Gange Hjælp saa vel imod Tyrkerne (i Ægypten) som imod Gallaerne; Paven fik da Tanken om at vinde A. for den katholske Kirke og sendte en Mængde Jesuiter, men skjønt Herskerhuset 1608 tog den katholske Lære, vilde Præsteskabet og Folket dog ikke følge med, og efter blodige Kampe blev Jesuiterne forjagne 1632. Snart efter opløstes Riget i flere mindre Stater, som kun af Navn

godkjendte Herskeren i Gondar („Negus af Ethiopien") for Overherre. I Midten af vort Aarh. forstod en Høvding Kassai ved Tapperhed og Kløgt at gjøre sig til Herre først over Amhara, senere over Schoa og de andre Dele af A. Han lod sig 1855 krone som Kejser og kalde Theodor, og gjorde flere Skridt til at ophjælpe Folkets Udvikling, især ved tvende Engelskmænds Hjælp, men udartede senere til en grusom Tyran og kom 1867 i Krig med England ved sine Voldsomheder imod europæiske Consuler og Missionærer. Efter nogle Maaneders Felttog blev han indesluttet i Magdala og dræbte sig selv, da Fæstningen indtoges i April 1868. De engelske Tropper forlod dog strax Landet igjen, og 1871 opsvang en anden Høvding ved Navn Kassa sig til Hersker under Navnet Johannes. Han kom 1875 i Krig med Ægypten, som allerede 1872 havde indtaget Havnestaden Massana og siden flere andre Landstrøg; A. sejrede fuldstændig over den ægyptiske Hær, og Fred sluttedes 1879.

Den abessiniske Kirke blev stiftet i Begyndelsen af det 4de Aarh. 316 foretog Meropius fra Tyros en Rejse til Ethiopien, d. e. de s. for Ægypten liggende Lande; ved en Landgang blev han og hans Mandskab dræbt; kun hans to unge Nevøer Frumentius og Ædesius bleve skaanede og bleve Slaver ved Hoffet i Axum. Kongen fik Godhed for dem, betroede dem høje Embeder, gav dem Frihed til at forkynde Christendommen og tillod dem at indkalde Christne fra Udlandet, navnlig fra Ægypten. Senere rejste Ædesius hjem til Tyros, medens Frumentius drog til Alexandrien, bad Patriarchen om at sende Præster til A., blev saa af ham viet til Biskop og styrede derpaa til sin Død den a. K. med Titlen Abba Salama, d. e. Fredsfader, eller Abbuna, d. e. Vor Fader, hvilke Titler endnu i vore Dage føres af den øverste Gejstlige i A. Den Forbindelse, som den a. K. saaledes strax fra først af indgik med den ægyptiske, er stadig bleven nøjere, og endnu i vore Dage betragter den a. K. sig ligefrem som en Afdeling af den koptiske Kirke i Ægypten, ligesom denne regner Abbunaen for sin øverste Gejstlige næst efter Patriarchen, af hvem han udnævnes. I 5te Aarh. under de monophysitiske Stridigheder udvandrede hele Skarer af Munke fra Overægypten til A. som Missionærer og medbragte Munke- og Klostervæsen samt fanatisk Iver for den monophysitiske Lære, der da ogsaa endnu hersker i den a. K. Fra denne Tid stammer visnok den æthiopiske Bibeloversættelse, medens den a. K. selv paastaar, at den er forfattet af Frumentius. Den er skreven i det gamle æthiopiske Sprog (Geez), der hører til den semitiske Sprogklasse, men som nu allerede i Aarhundreder har været et dødt Sprog, fortrængt af Ampharasproget, et Blandingssprog halvt af semitisk, halvt af afrikansk Oprindelse. Ligesom Bibelen ere ogsaa alle andre kirkelige Skrifter skrevne paa Geezsproget, forstaas altsaa ikke af Menigmand og næppe nok af Flertallet af den i høj Grad uvidende Præstestand. Siden det 13de Aarh. er det en ny Kirkelov i A., at Abbunaen skal være en Kopter. Den daværende Abbuna havde ingen Tillid til sine Landsmænds theologiske Interesse og vilde derfor paa denne Maade sikre sin Kirke Tilgang af friske Kræfter fra Ægypten; men den koptiske Kirke er jo nu for længe siden sunken mindst lige saa dybt som den a. K. Abbunaen har Eneret til at salve Kongen og til at ordinere Diakoner og Præster; desuden er hans verdslige Magt stor nok til at Kongemagten maa tage stærkt Hensyn til den. Præste- og Munkestand ere meget talrige; hver af de mange Kirker skal egentlig have 20 Præster, et af Klostrene har 300 Munke. Gudstjenesten er ligesom hos Kopterne baade stærkt blandet med Elementer fra den jødiske Cultus, Omskærelse, Spiseforbud, Helligholdelse af Lørdagen ved Siden af Søndagen, Faste osv., og i sørgelig Grad blottet for Aand og Sandhed. Der er 180 Helligdage, 200 Fastedage og en stærkt udviklet Bodsdisciplin; men har man blot Raad til at betale, kan man faa Præsterne til at faste og gjøre Bod for sig, kort sagt: den a. K.s Christendom er kun udvortes Ceremonitjeneste i Forbindelse med Iver for en død monophysitisk Rettroenhed. Den sidste har i vore Dage affødt heftige Dogmestridigheder, der minde stærkt om Stridighederne i den græske Kirkes Forfaldsperiode, ogsaa derved, at de ere trængte saaledes ned i Folkemasserne, at de politiske Magthavere have kunnet benytte dem som Paaskud for Erobringskrige. Man strides navnlig om, hvorvidt Christus er bleven født to eller tre Gange: I. den evige Fødsel af Faderens Væsen, II. Fødselen af Jomfru Maria, III. Salvingen med Helligaanden ved hans Daab i Jordan. Abbunaen og Folkets Flertal nægte, at Daaben kan kaldes en Fødsel, men i Schoa sejrede Læren om den tredobbelte Fødsel, og dette gav først Kong Theodorus og derefter for nylig Kong Johannes af Tigre et velkomment Paaskud til at lægge denne Provins under deres Herredømme. Foruden den egenlige Landskirke findes der i A. to andre mindre talrige christne Samfund, Falanerne, som kalde sig selv Israeliter, men hvis Christendom synes at være renere end Landskirkens, og Kamanterne, hvis Religion derimod synes at være rent Hedenskab med Christennavn. Et fælles udvortes Kjendingstegn for alle Christne er det, at de lige fra deres Daab til deres Død bære en blaa Silke- eller Bomuldssnor, Mateb, om Halsen. Gjentagne Gange have de vesterlandske Kirkesamfund forsøgt at drage den a. K. over til sig, men uden varige Følger. Jesuiternes Mission syntes en Tid lang at skulle lykkes; thi Kongen selv gik over til Romerkirken og søgte at tilintetgjøre al Modstand imod dens Indførelse; men 1632 bleve Jesuiterne tvungne til at forlade Landet, og den gamle Tingenes Orden vendte saa snart tilbage, trods det vedholdende Missionsarbejde, som Protestanten P. Heyling fra Lübeck i mange Aar udførte, støttet af mægtige Mænd i Landet, deriblandt selve Abbunaen. 1808—18 oversatte en a. Munk Abi-Ruch Bibelen i Ampharasproget og det engelske kirkelige Missionsselskab sendte derpaa 1830—48 Gobat, Isenberg o. a. som Missionærer derhen, men deres Arbejde var forgjæves over for Præstestandens Modstand og Romerkirkens Intriguer. 1858 begyndte protestantiske Missionærer fra

Basel en ny Mission, som syntes at lykkes bedre, til Dels fordi Abbunaen var den gunstig stemt; men Kong Theodorus kastede dem nogle Aar efter i Fængsel og de bleve først befriede, da han efter flere Aars Forløb faldt i Kampen mod Englænderne 1868, hvorpaa de forlode Landet.

Abgar (d. e. den store), enten et Navn, som de fleste af Fyrsterne i Riget Osroëne i det nordvestlige Mesopotamien med Hovedstaden Edessa førte, eller maaske deres Fyrstetitel. Riget bestod fra 136 f. Chr. til 216 e. Chr., og blandt dets 29 Fyrster var den 15de samtidig med Christus. Kirkefaderen Eusebius i 4de Aarh. fortæller, at han i Archivet i Edessa fandt et Brev fra denne A. til Christus, hvori A. under en Sygdom beder Christus komme til Edessa for at helbrede ham og tilbyder ham sin Beskyttelse mod Jøderne, samt et Svar fra Christus, at han ikke selv kan komme, men efter sin Død skal sende en af sine Disciple. Fremdeles fandtes i Archivet den Meddelelse, at efter Christi Himmelfart kom Thaddæus, en af de 70 Disciple, til Edessa og helbredte A. Begge Breve meddeles ordret af Eusebius, men maa ansees for uægte. I 5te Aarh. opkom det Sagn, at Christus havde sendt A. sit Billede, samt at A. havde skrevet Breve til Kejser Tiber og til Østens Herskere for at vinde dem for Christendommen. Endnu i vore Dage forevises der baade i Rom og i Genua Billeder, som udgives for dette foregivne Christusbillede.

Abia ell. **Abiam** [āb], Konge i Juda Rige 957–55 f. Chr., Rehabeams Søn, samtidig med Jeroboam i Israels Rige, med hvem han førte Krig, s. I Kong. XV, 1 ff., II Krøn. XIII, 1 ff.

Abigail, den rige Nabals Hustru, som drog Kong David i Møde for at formilde hans Vrede over hendes Mands Gjerrighed. Hun blev siden Davids Hustru, s. I Sam. XXV, 14 ff.

Abild, gammeldansk Benævnelse for Æbletræet, men i den Betydning bruges det nu kun af Digtere. I Botaniken benævnes dermed den Slægt (Pyrus) af Kjærnefrugtfamilien, hvortil Æble- og Pæretræ henhøre. Denne Slægt omfatter Træer eller Buske med spredte hele Blade og talrige hvide eller blegrøde Blomster med frie eller forneden samvoxede Grifler og femrummet Kjærnehus. Foruden de nævnte Arter tæller denne Slægt en Del andre, navnlig fra Asien og Nordamerika.

Abildgaard, Søren, dansk Architvtegner, f. 1718 i Flekkefjord i Norge, d. 1791 i Kjøbenh., lagde sig som Student efter Naturvidenskaberne, men fik siden Ansættelse som Architvtegner og fulgte Langebek paa hans antiqvariske Rejser. — **Nikolai Abraham A.**, Historiemaler, Søn af den foreg., blev født 1743 (døbt 11 Sept.) i Kjøbenhavn og sattes i Haandværkslære som Maler, men gik samtidig paa Kunstakademiet, hvor hans Talent, der allerede havde ført ham ind paa Decorationsmaleriet, snart gjorde sig gjældende tilstrækkelig til at føre ham over i Kunstnernes Række. Efter to Gange at have vundet den mindre Guldmedaille (1765—66), vandt han 1767 den store Guldmedaille for Opgaven „David salves af Samuel“. Dog naaede han først 1772 at komme udenlands med Akademiets store Stipendium. Under Opholdet i Rom udvikledes hans Ejendommelighed, maaske paavirket af Schweizeren Füßli. Coloristerne fængslede ham især, og et af de første Billeder, han hjemsendte, „Philoktet“ (d. kgl. Msml.), viser, at han ikke uden Held havde studeret dem. Efter Hjemkomsten i Dec. 1777 agreeredes han og blev det følgende Aar Medlem af Akademiet. Da der var holdt et Professorat ledigt for hans Skyld, blev han kort efter Prof. ved Modelskolen og kgl. Historiemaler; men de smaa Forhold i Fædrelandet trykkede ham meget, og han prøvede jævnlig med mere eller mindre Held paa at sprænge gamle Fordommes eller Slendrians tunge Lænker. Allerede 1780 fik han dog en Bestilling, der var noget usædvanlig for hin Tid, idet han skulde male tolv store Billeder til Christiansborg Slots Riddersal. Opgaven var vanskelig nok, da Æmnerne vare meget conventionelt valgte. Men den Lyst til sindrig Fordybelse i sit Æmne, som var et Særkjende for A.s Kunst, fik Næring herved, og de allegoriske Compositioner, der ikke afvinde en Nutids Beskuer stor Interesse, synes i Udførelsen at have haft reelle Fortrin. Det var derfor et haardt Stød for Kunstneren, da Slottet, kort efter at ti af Billederne vare færdige og opstillede, brændte i 1794, saaledes at kun tre af dem frelstes. Klagende udbrød han: „Nu brænder mit Navn!“ Samtidig med disse store Billeder havde han malet og tegnet meget, hvoraf navnlig det forsvundne „Sokrates i Henrykkelse“, som kun kjendes af Clemens's vellykkede Stik, maa have hørt til hans mest beaandede Malerier. Efter Branden tabte han i flere Aar Lysten til at arbejde, og først med det nye Hundredaar tog han atter Penslen fat. Til hans sidste Aars mærkeligste Arbejder høre de fire Fremstillinger af Terents's „Andria“, der hvile paa samvittighedsfulde Studier af Oldtidens Liv. A. var nemlig fremfor alt en lærd Kunstner; „det var en begavet og aandrig Mand, som invita Minerva søgte at blive Kunstner.“ Haandfærdigheden havde han tilegnet sig, og Øje for Farven kan ikke frakjendes ham; han satte sig Michel Angelo og Tizian som Forbilleder, men han naaede langtfra den enes Form og den andens Farve. Formgivningen hos A. var næsten altid conventionel, endog naar han troede at gjengive Naturen og Farven savnede Lys. I Stedet for en kunstnerisk Opfattelse af Æmnet satte han en dybsindig Allegorisering, som kun vanskeliggjorde Forstaaelsen, thi han vilde helst „forlade den klassiske Alfarvej“. Han var i politisk Henseende stærkt greben af den store franske Revolution og stod i venskabeligt Forhold til Republikens Affending her; men hans Kunst paavirkedes ikke af Tidens nye Rørelser. Til Trods for den Indflydelse, han gjorde gjældende som Lærer ved Akademiet, var hans „ofte bizarre Ideer lutter Hieroglypher for de unge Efterlignere“, og det lykkedes ham ikke at danne nogen Skole. De talentfuldeste af hans Elever døde eller forsvandt; den, der blev tilbage, Høyer, sank ned til en tarvelig Hurtigmaler, og den rigest begavede, Eckersberg, tabte i Udlandet ethvert Spor af den akademiske Lærdom, A. havde meddelt ham. Derimod har A. stor Fortjeneste af sit Forhold til

Thorvaldsen, hvis Ungdoms Vejleder og Beskytter han var. A. havde selv Interesse for Udøvelsen af de andre Kunstarter, og medens han kun forsøgte sig privat i mindre Arbejder som Billedhugger, optraadte han offentlig som Architekt, dels med „Frihedsstøtten", dels med en Gaard paa Nytorv og det saakaldte Apistempel i Frederiksberg Have. Ved Istandsættelsen af Arveprins Frederiks Palais paa Amalienborg fik han Lejlighed til at vise en for den Tid usædvanlig Indsigt og Smag i Værelsernes Udsmykning. Som Directeur for Akademiet udøvede han en „almægtig" Indflydelse i en lang Aarrække, og denne Stilling indtog han, da han døde, den 4de Juni 1809 paa sit Landsted „Spurveskjul" ved Frederiksdal. Hans udbredte Læsning satte ham ogsaa i Stand til at optræde som Forfatter til flere Afhandlinger af kritisk og polemisk Indhold, ligesom hans alsidige Interesser bragte ham til at anlægge Samlinger i forskjellige Retninger, Bøger, Kobberstik, Mønter m. m. — **Peter Christian A.**, Broder til den sidstnævnte, f. 22 Dec. 1740 i Kjøbenhavn, d. 21 Jan. 1801, blev først sat i Apothekerlære, senere studerede han Lægevidenskab og Veterinærvidenskab ved Veterinærskolen i Lyon, hvor hen han var sendt af Regeringen for at studere Kvægpesten, som 1762 var meget udbredt i Danmark. 1768 tog han Doctorgraden i Medicin, 1775 blev han Stadsphysikus, hvilket Embede han fratraadte 1782 for udelukkende at hellige sig til Veterinærfaget. Han stiftede 1773 den kgl. Veterinærskole, hvortil han erholdt en aarlig Understøttelse af 1200 Rd; senere overtoges samme ganske af det offentlige. Som Lærer og Bestyrer af Anstalten udviklede han en betydelig Virksomhed og indførte et videnskabeligt Studium og en rationel Behandling af Dyresygdomme; han var saa vel i Indlandet som i Udlandet meget anset formedelst sin Lærdom og Humanitet. 1793 foretog han en Rejse til Tyskland, Italien og Spanien, især paa Faareavlens Vegne. Han har strevet foruden rent videnskabelige tillige flere populære Skrifter. For Zoologien virkede A. dels som en af Udgiverne af »Zoologia Danica« efter O. F. Müllers Død, dels som Forfatter til forskjellige Afhandlinger (over Indvoldsorme, Snyltekrebs, Slimaalen) i Naturhistorie-Selskabets, Videnskabernes Selskabs og det berlinske Naturforskerselskabs Skrifter.

Abimēlech (d. e. Kongefader), 1) to Philisterkonger i Gerar paa Abrahams og Isaks Tid, s. 1 Mosebog XX og XXVI. 2) Gideons uægte Søn, hvem Sichemiterne gjorde til Konge i Israel, herskede i 3 Aar som grusom Tyran, s. Domm. IX.

Abingdon [æbbingden], Stad i Oxford Sh. i England ved Themsen, 1 M. s. for O. 6000 I. Betydelig Kornhandel.

Abipōner, en forhen talrig, nu næsten forsvunden Indianerstamme ved La Platafloden i den argentinske Republik.

Abituriēnt, d. e. afgaaende, kaldes i de tyske lærde Skoler de Disciple, som indstille sig til Afgangsexamen, for derefter at forlade Skolen med Vidnesbyrd om Modenhed og med Rettighed til at indskrives ved et Universitet. Denne Prøve med A. holdes, som hos os, ved Skolerne.

Abjuratiōn, Frasværgelse, edelig Benægtelse.

Ablativ [āb], s. **Forholdsform.**

Abner, Sauls Feltherre og Fætter, udraabte efter Sauls Død dennes Søn Isboseth til Konge. Senere sluttede han sig til David, men blev dræbt af dennes Feltherre Joab.

Abnōrm, afvigende fra Regelen; **Abnormitēt**, Afvigelse, Uregelmæssighed, afvigende Dannelse. **Abnōrmskolen**, et Navn, der er opstaaet i Danmark og har vundet Hævd i de skandinaviske Lande og til Dels i Tyskland, omfatter Blinde-, Døvstumme- og Aandssvage-Undervisningen. Siden 1867 udkommer i Kjøbenhavn et „Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Aandssvageskolen", udg. af Forstander J. Moldenhawer og Prof. J. Keller; det er siden 1880 Organ for Foreningen „A.s Venner".

Abo ell. **Ibu**, Stad i Afrika ved Begyndelsen af Floden Nigers Delta, tidligere stort Slavemarked, er nu en Hovedplads for Handelen med Palmeolje. 10,000 I.

Abolitiōn, den Handling af Regenten, hvorved han ophæver eller eftergiver Straffen for en Forbrydelse, førend der er faldet Dom i Sagen, i Modsætning til Benaadning i streng Forstand, som først finder Sted, efter at Straffen er idømt vedkommende.

Abolitionister kaldtes i Nordamerika det Parti, som af religiøse eller menneskevenlige Grunde har arbejdet for Negerslaveriets Afskaffelse. Allerede under Frihedskrigen dannedes i de større Stæder i Nordstaterne Samfund med dette Formaal, og Franklin var Formand for det i Philadelphia, som 1790 krævede Slaveriets Afskaffelse. Da Unionscongressen 1790 vedtog Slavehandelens Ophør med Udgangen af 1808, standsede den første Bevægelse, og først 1831 gjenoptoges den, da W. L. Garrison begyndte Udgivelsen af Ugebladet »The Liberator«. En Række Selskaber dannedes rundt om i Nordstaterne, og fra 1840 begyndte A. at faa politisk Betydning; særlig udmærkede Th. Parker og W. Phillips sig. 1848 udskiltes fra Partiet de saakaldte »Freesoilers«, der vilde lade sig nøje med at hindre Slaveriets videre Udbredelse. Efter at Borgerkrigen 1861—65 havde medført Slaveriets Ophør, og de frigivne Negres Stilling var bleven sikret ved Ændringer i Unionsforfatningen, opløstes A. 1870.

Abōmei, befæstet Hovedstad i Negerstaten Dahomei i Øvreguinea, 7° 40′ n. Br., 19° 40′ ø. L., 14 M. fra Kysten. 30,000 I. Mangler Vand.

Abonnement [māng], fr., Forudbestilling, Forudbetaling paa Besiddelse eller Nydelse af en Ting, hvorved man sikrer sig Adgang til den, ofte tillige for en lavere Pris end den almindelige. **Abonnēnt** er den, der gjør en saadan Forudbestilling, **abonnerer.**

Aborigines kaldte Romerne det ældste Folk i Stamlandet Latium ved Tiberflodens Munding, til hvilket de tænkte sig, at der senere var kommet græske og trojanske Kolonister. Men da A. angives at have været beslægtede med Sabinerne eller Samniterne, maa de ligesom disse have hørt til den pelasgiske (græsk-latinske)

Sprogstamme. Man bruger ogsaa Ordet A., ligesom det græske Αὐτόχθονες (s. d. A.), i Følge dets egentlige Betydning (d. e. oprindelig) om Urfolket i ethvert Land.

Aborre (Perca vulgaris), brystfinnet Pigfinnefisk med regelmæssig Fiskeform, ru Skæl og 2 Rygfinner. Farven er grønbrun med 5 brede og mørke Tværbaand, Finnerne til Dels smukt røde. A. forekommer ikke alene i ferskt Vand, men ogsaa i Østersøens ikke meget salte Bugter, leger i April og Maj paa skovbevoxede Bredder og lægger sine Æg i lange, slimede Snore. Dens Rogn og Yngel efterstræbes meget af andre Fiske og af Vandfugle, mod hvilke den voxne A. er nogenlunde sikret ved sine stive Pigstraaler. Den lever af Orme, Insekter, Krebsdyr, Fiskerogn og Fiskeyngel. Til Aborrefamilien høre fremdeles Barsen, Sandarten og Horken, samt mange tropiske Fiske, til Dels udmærkede ved smukke Farver.

Aborrebjærget, det højeste Punkt af Møen, er ved Storeklint, 450 F. over Havet.

Abort, abortēre, s. Misfødsel. **Abortīvmidler**, d. e. fosterfordrivende Midler. **Abortīvtyphus**, en formildet og afkortet Form af den sædvanlige typhoide Feber, der allerede ender i den 2den eller 3dje Uge.

About, Edm. Franç. Val. [bū], fransk Skribent, f. 14 Febr. 1828 i Lothringen, drog som ungt Menneske til Athen for at studere Archæologi. Efter sin Hjemkomst 1853 udgav han »La Grèce contemporaine«, en vittig og pikant Rejseskildring. Siden skrev han en Mængde Fortællinger og nogle Lystspil, der ikke gjorde Lykke; 1862 gav hans »Gaetana« i Odéon Anledning til en storartet Theaterskandale, foranstaltet af hans Fjender. Hans Fortællinger ere pikante, photographisk naturtro, Livsanskuelsen er en noget cynisk Skepticisme. Da han fra Rom havde sendt en Del morsomme, men bidske Artikler om Tilstandene i Kirkestaten til „Moniteuren", standsede de, efter at den pavelige Gesandt havde besværet sig derover; de udkom samlede i Brüssel 1860 (»La question romaine«). Skjønt ivrig Bonapartist, var han sagtens udtalt sig for frit i et Par politiske Piecer fra 1860, thi han forlod „Moniteuren" og skrev i »Opinion nationale« en humoristisk Behandling af Tidens Spørgsmaal i Revueform. Hans senere Romaner »Mariages de province«, »Les questions d'argent«, »Tolla«, Novellen »Le Fellah« osv. bragte ham stor Popularitet. Han fik Pension af den kejserlige Regering og blev endog i Febr. 1870 kaldet til Statsraadet. Efter Udbruddet af Krigen med Tyskland fulgte A. Mac Mahons Corps som Referent for »le Soir« og blev siden paa Grund af sin antityske Agitation i Elsaß og Lothringen efterstræbt af den tyske Regering. A. sluttede sig afgjort til Thiers's Politik, grundede med Francisque Sarcey »Le XIX siècle« som Organ for et republikansk Centrumsparti. A. har skrevet en lang Række af Dramaer opførte paa forskjellige Pariserteatre. Hans nyeste store Bog er: »Le roman d'un brave homme« (1880).

Ab ōvo, lat., „fra Ægget", d. e. fra første Begyndelse. Udtrykket skriver sig maaske fra Horats, der (i ars poëtica) roser Homer, fordi han ved at fortælle om den trojanske Krig ikke gaar tilbage til Ledas Tvillingeæg.

Abracadăbra, magisk Trylleformel, som skreven i Form af en Trekant bares som Amulet, og hvorved man troede at kunne fordrive Feber. Nu bruges Ordet A. til at betegne hemmelighedsfuld og meningsløs Snak. Holberg har skrevet en Komedie „A."

Abraham, Israeliternes Stamfader, Søn af Tharah, Efterkommer af Noahs Søn Sem. Født i Ur i Chaldæa, Stjernedyrkelsens Hjem, bevarede han sin Tro paa den sande Gud ren for Afgudsdyrkelsens Smitte og blev derfor af Gud udvalgt til den, i hvis Sæd alle Jordens Slægter skulde velsignes. I 1. Mosebog XI, 26—XXV, 8 skildres, hvorledes han levede hele sit Liv i Troens Lydighed imod Gud og derfor fik stadig nye Vidnesbyrd om Guds Naade. 100 Aar gl. fik han med sin 90aarige Hustru Sara „Forjættelsens Søn" Isaak; men tillige blev han ved sine Børn med Hagar og Keturah Arabernes Stamfader. A. d. 175 Aar gl., c. 1800 f. Chr., og blev begravet i Hebron. Rabbinerne hædrede A. som Opfinder af Bogstavskrift, første Mester og Lærer i Astrologi, Chemi og al hemmelig Visdom.

Abraham a Sancta Clara, det klosterlige Navn for Augustinermunken Ulrik Megerle, f. 1644 i Schwaben, d. 1709 i Wien som Hofprædikant. Han var født Folkeprædikant og erhvervede sig et stort Navn ved den Maade, hvorpaa han forstod at fremsætte det hellige i Almuens Sprog og indklæde det alvorlige i en vittig, burlesk, stundum meget plat Form.

Abraham Brodersön (Tjurhufvud) var en af de mægtigste Stormænd i Norden paa Dronning Margretes Tid og hendes vigtigste Hjælper til at vinde Sverige. Han var født i Halland (af dansk Herkomst) og fik ved sit Giftermaal med en svensk Dame store Godser i Småland. Han havde mange Forleninger i Danmark og Sverige og gjorde sig forhadt ved Havesyge og Tyranni, saa at det ikke vakte Sorg, da Erik af Pommern 27. Aug. 1410 lod ham henrette uden for Sønderborg, fordi han under Krigen med Holstenerne havde brudt en afsluttet Vaabenstilstand. Hans umaadelige Godser bleve derpaa inddragne af Margrete. Fortællingen om, at han har været Margretes Elsker, grunder sig paa en falsk Læsemaade i den svenske Rimkrønnike.

Abrahamiter, 1) i 9de Aarh. en efter Abraham af Antiochia benævnet kjættersk Sekt, der bl. a. benægtede Christi Guddom. 2) Fra omtr. 1780 bøhmiske Deister, der kaldes saa, fordi de efter eget Sigende havde samme Tro som Abraham før Omskærelsen. Med Undtagelse af Læren om ēn Gud, Fader vor og de ti Bud forkastede de Bibelen og vilde hverken være Christne eller Jøder, men Abrahams sande Børn. De bleve snart undertrykte.

Abrahams, Nicolai Chr. Levin, f. 1798, blev efter en Udenlandsrejse, der bragte ham i Berøring med en Mængde af Samtidens navnkundige Personligheder, 1829 Lector i Fransk ved Kbhvns. Universitet og 1852 Notar. publ. Han tog i længere Tid Del i Bestyrelsen af Kunstforeningen og Samfundet til den danske Literaturs Fremme og besad overhovedet mange

og livlige kunstneriske og literære Interesser i Forbindelse med et udpræget Sprogtalent. Han efterlod ved sin Død 1870 en betydelig Autographsamling, hvis danske Afdeling nu opbevares i det st. kgl. Bibliothek. 1876 udkom hans interessante „Meddelelser af mit Liv.“

Abrahamson, Werner Hans Frederik, f. 10 Apr. 1744 i Slesvig, Artillericapitain og Lærer ved forskjellige militære Institutter i Kjøbenhavn, hvor han døde 22 Sept. 1812. I forskjellige Tidsskrifter (Minerva, det skand. Literaturselskabs Skrifter, antiqvariske Annaler o. fl.) leverede han historiske, æsthetiske, kritiske Afhandlinger, antiqvariske Undersøgelser om Runestene, samt Oversættelser af Sagaer. Han har desuden skrevet en „Dänische Sprachlehre für Deutsche, Kopenh. 1812“. Tillige med Rahbek og Nyerup udgav han „Udv. danske Viser fra Middelalderen, I—V, Kbh. 1812—14“. Han skrev ogsaa selv Digte, deriblandt Folke- og Krigssange og den bekjendte satiriske Vise „Min Søn, om Du vil i Verden frem, saa buk.“ Han havde tillige Del i den evangeliske Psalmebogs Udarbejdelse. Hans velskrevne Arbejder ere alle gjennemtrængte af en fædrelandskjærlig Aand, og det i mange af Datidens Forhold tilbagesatte danske Sprog havde altid en varm Talsmand i ham. — **Joseph Nicolai Benjamin A.**, Søn af ovennævnte, f. 6 Dec. 1789 i Kjøbenhavn, d. 6 Jan. 1847 i Odense, Generalstabsofficer og Adjutant hos Frederik VI; sin betydelige Indflydelse i denne Stilling anvendte han til at arbejde for Indførelsen i Almueskolerne af den indbyrdes Undervisningsmethode, som han havde lært at kjende under sit Ophold i Frankrig 1815—18. Senere lykkedes det hans varme Iver for det militære Undervisningsvæsen at bevirke Oprettelsen af den militære Højskole 1830, hvis Directeur han var indtil 1836, da han blev Generalkrigscommissær for hele Landet. Som saadan var han Medlem af den Militærcommission, der udarbejdede Armeplanen af 1842.

Abrahamsson, Pet., svensk Retslærd, f. 1668, d. 1741, især bekjendt ved sine Forklaringer over Landslagen, der 1727 skaffede ham et Adelsdiplom. Han var i et Aarstid Herredshøvding i Upland, men blev 1694 afsat for en Mangde Fejl i sin Embedsførelse. Dog fik han sin Stilling tilbage 1704, men forlangte 1719 selv sin Afsked.

Abrahamstrup, s. Jægerspris.

Abrantes, befæstet Stad i Portugal, Prov. Estremadura, ved Tejo, 17 M. n. ø. for Lissabon. 6000 I. Prægtig Kirke. Hertug og Hertuginde af A., s. Junot.

Abravānel ell. **Abarbānel**, f. 1437 i Lissabon af en anset jødisk Familie, levede en Tid i Spanien, men maatte forlade dette Land ved Jødernes Uddrivelse 1492 og begav sig til Italien, hvor han opholdt sig indtil sin Død i Venedig 1508. Han har efterladt flere gode Commentarer til forskjellige Dele af det gamle Testament og til Maimonides.

Abraxas ell. **Abrasax**, et gnostisk Stikord, der skulde betegne Sammensatningen af alle de 365 Aanderiger, der efter Basilides's System emanerede af den skjulte Gud. A. fremstilledes som en menneskelig Figur med Hovedet af en Hane, Slangefødder, en Pisk i den ene Haand og en Krans i den anden; og fordi saadanne Billeder indskaarne i Gemmer, af mange Gnostikere brugtes som Amuletter, bruges A.-Gemmer ell. A.-Stene nu som Navn for Gemmer med mystiske Indskrifter, selv om disse ikke ere af gnostisk Oprindelse.

Abrégé, fr. [schēh], Udtog, kortfattet Fremstilling.

Abrogatiōn, Afskaffelse, Ophævelse, især af en Lov. **Abrogēre**, afskaffe, ophæve.

Abrōlhos [ljos], en Gruppe af Skjær ved Australiens Vestkyst, mellem 28° og 29° s. Br., ogsaa kaldet **Houtmans A.** efter Opdageren. Mellem Skjærene og Fastlandet fører Geelwinks Kanal. A., ogsaa kaldet St. Barbaras Øer, en Samling af ubeboede Øer, Klipper og Banker, der fra Brasiliens Østkyst under 17¾ s. Br. strække sig næsten 15 M. ud i Atlanterhavet.

Abrŭpt, afbrudt, usammenhængende, pludselig. **Abruptiōn**, Afbrydelse. I Musiken forstaas ved A. en efter en uopløst Accord indtrædende pludselig Pause, et tidligere meget benyttet Middel til at forstærke Udtrykket. Efter Pausen maa Opløsningen følge.

Abrŭzzo, et bjergfuldt og stærkt skovbevoxet Landskab i Italien, indtager den nordlige Del af det forrige Kongerige Neapel og indeholder Apenninernes højeste Toppe, Gran Sasso, Monte Majella og Monte Velino. Landet er bedst egnet til Kvægavl; dog findes paa Østkysten og i Dalene frugtbare og veldyrkede Strækninger. A., der tillige med Molise omfatter de nuværende Prov. Chieti, Teramo, Aquila og Campobasso, har et Areal af 814 □ M. med 1,817,000 I. (1882).

Absalon, Søn af Kong David, især bekjendt ved sit Oprør mod Faderen, i hvilket han selv tilsatte Livet, s. II. Sam. XIII—XVIII.

Absalon, den tredje Ærkebiskop i Lund, en af de største Mænd, Norden har frembragt, lige berømt som Statsmand, Kriger og Gejstlig, var en Søn af Asger Ryg og Sønnesøn af Skjalm Hvide, f. 1128 i Fjenneslevlille ved Sorø. Sagnet beretter, at da Asger drog i Leding til Sverige, paalagde han sin Hustru Inge, som da var frugtsommelig, at fuldende Fjenneslev Kirke, medens han var borte, og give den et Taarn, hvis hun fødte en Søn; hun fødte Tvillingparret Esbern Snare og Axel (som han oprindelig skal have hedt, men som Klerk ombyttede han dette Navn med det bibelske A.), og Asger fandt ved sin Hjemkomst Kirken prydet med to Taarne. Brødrene opdroges sammen med Knud Lavards 3 Aar yngre Søn Valdemar, og derved lagdes Grunden til det nøje Venskab, hvorved A. blev en trofast Støtte for Kongen og Riget. I sin Ungdom studerede han ved den berømte Højskole i Paris, hvor han indgik Venskab med den siden saa bekjendte Abbed Vilhelm, som han 1165 indkaldte her i Landet for at reformere Klostertugten; men paa Nordboernes Vis undlod han ikke tillige at uddanne sit af Naturen kraftige Legeme ved ridderlige Øvelser og anstrængende Arbejder. Han optræder første Gang i Historien 1157, da han ved Gæstebuddet i Roskilde tog den døende Knud Magnussøn i sin Favn, fordi

han troede, at det var Valdemar og derpaa ligesom denne lykkelig undgik Svend Grathes Efterstrebelser. Samme Aar blev Valdemar Enekonge, og 1158 fik han A. valgt til Bisp i Roskilde. Fra nu af deltog denne stadig med Kongen i Rigets Styrelse og stod ham trofast bi ikke mindre ved sin Klogskab end ved sin Tapperhed. I det indre virkede han som Statsmand for Rigets Sammenhold og for at kue den provinsielle Selvstændighedsfølelse, som besjælede Almuen i hvert af Rigets Hovedlandskaber; udad til virkede han for Danmarks Uafhængighed af Tyskland og fremfor alt for at sikre Landet mod Venderne. Disse, som paa den Tid vare Danmarks farligste Fjender og idelig plyndrede de danske Kyster, bleve ved A.s Aarvaagenhed og Tapperhed holdte borte, efter at han 1159 havde slaaet deres forsøgte Landgang tilbage ved Boslunde i Nærheden af Korsør, hvor han med 18 af sine Hofmænd og nogle Bønder skal have forjaget eller nedhugget Mandskabet fra 24 vendiske Skibe; det var hans første Skridt paa Heltebanen. Den Række Krigstog, som Valdemar især efter A.s Tilskyndelse foretog mod Venderne, skete i Regelen under A.s Anførsel; det mærkeligste var det i Aaret 1168 eller 1169, paa hvilket Rygen med den faste Stad Arkona blev erobret, Afgudsbilledet Svantevit ødelagt og Rygboerne omvendte til Christendommen, hvorpaa Rygen lagdes under Roskilde Stift. Lidt før havde Valdemar skjænket A. Fiskerlejet Hafn med Omegn (Kjøbenhavn), hvor han byggede et fast Slot, som han testamenterede til Roskilde Bispestol. Sorø Kloster, som hans Fader og Farbroder havde stiftet, fuldendte og indviede han 1161, lod Cisterciensermunke komme dertil fra Esrom og berigede det fyrstelig af sit Fædrenegods. 1171 gav han den sjællandske Kirkeret, ligesom han ogsaa havde Del i den af Ærkebiskop Eskil 1162 givne skaanske Kirkeret. Da Eskil 1177 nedlagde sit Embede og havde faaet Pavens Tilladelse til selv at bekomme sin Efterfølger, nævnede han A., som ogsaa blev valgt af Lunds Domcapitel, men A., som ikke vilde forlade Roskilde Stift og at høre Sorø, vægrede sig bestemt ved at modtage Valget og blev først bevæget dertil, da Paven under Trusel om Ban befalede ham at overtage Ærkestiftet, men tillige tillod ham at beholde Roskilde Stift. Saa stor en Myndighed blev aldrig lagt i nogen anden dansk Prælats Haand, men for Kirken var det et heldigt Valg; thi A. var ikke blot en ivrig Hierarch, men kunde ogsaa paa Grund af sin Indflydelse hos Valdemar og dennes Efterfølger virke mere for Kirkens Interesser end en hvilken som helst anden Ærkebisp. Især arbejdede han paa at forbedre Munkenes og Gejstlighedens Sæder, indføre Bispetiende og Gejstlighedens Cølibat. Men han var ikke saa yndet i Skaane som paa Sjælland: Skaaningerne fandt sig tilsidesatte for Sjællænderne, idet A. indsatte sine fremmede Slægtninge til Lensmænd paa de ærkebiskoppelige Godser; de nægtede at betale Bispetiende og forlangte, at Præsterne skulde gifte sig. Da A. ikke vilde give efter for deres Fordringer, udbrød en Opstand, som kun dæmpedes ved Vaabenmagt 1181 (s. Dyskebro) og, efter at være udbrudt paa ny efter Valdemars Død mod hans Søn, Knud VI, 1182. For den unge Konge var A. samme trofaste Støtte, som han havde været for hans Fader: da Kejser Frederik Barbarossa opfordrede Knud til at aflægge ham Lened, ligesom hans Fader havde gjort, gav Kongen efter A.s Raad et afslaaende Svar, og da Kejseren derpaa ophidsede den pommerske Hertug Bugislav til at angribe Danmark, drog A. denne i Møde og vandt ved Rygen en saa glimrende Sejer, at af Vendernes 500 Skibe kun 35 undkom (1184), hvilken Sejer havde til Følge, at Bugislav det næste Aar maatte tage sit Land til Len af Danmark. 1187 holdt A. et Kirkemøde i Lund af de danske Bisper og lærde Gejstlige og fik der de Farebøger affattede, som alle Præster maatte rette sig efter, saa at der herefter blev ens Sang og Gudstjeneste over hele Riget. A. har ogsaa gjort sig fortjent af Videnskaberne: han paalagde Munkene i Sorø at optegne Fædrelandets Historie, og det var efter hans Opfordring, at baade Saxo Grammaticus og Svend Aagesøn skreve deres Krønniker. I sin fremrykkede Alder frasagde han sig Roskilde Bispestol 1191 til Fordel for sin Slægtning Peder Sunesøn, men beholdt Ærkestiftet til sin Død, som indtraf i Sorø Kloster Natten til 21 Marts 1201. Han blev begravet foran Jomfru Marias Højalter i den gamle Klosterkirke.

Absalon Pedersson, norsk Forfatter, f. i Sogn 1528, blev af sin Farbroder holdt i Skole i Bergen fra hans 6te til 15de Aar, da Bisp Gieble ved et Tilfælde blev opmærksom paa ham og antog ham i Søns Sted; paa hans Bekostning studerede han i 5 Aar i Kjøbenhavn, hvor han boede hos Bisp Palladius, og siden efter at være bleven Magister i 2 Aar i Wittenberg. Da han kom hjem 1552, holdt Bisp hans Bryllup og gjorde ham til Lector theologiæ (Læsemester) ved Skolen i Bergen, hvor han tillige hyppig fungerede som Skolemester; 1560 blev han tillige Capitlets Notarius; han kom i stor Yndest hos Erik Rosenkrands, der var Høvedsmand paa Bergenhus 1560—68 og gjorde A. til sin Slotsprædikant. A. døde i Vinteren 1574—75; hans Enke blev 1590 brændt for Trolddom i Bergen efter Klage fra Lagmand, Borgemester og Raad, medens to af Byens Præster erklærede hende uskyldig; deres Efterkommere kaldte sig med Familienavnet Beyer. A. er bleven bekjendt for to Skrifter, som dog først i nyere Tid ere blevne trykte fuldstændig. Det ene er „en sand Beskrivelse om Norge“, skrevet 1567, hvori han veltalende skildrer det gamle Norges Glans og Storhed og det nye Norges Afmagt. Dette Skrift blev for største Delen excerperet i Boghandleren Wolfs »Norrigia illustrata« og flere nyere Værker om Norge og Bergen; det blev — meget ufuldstændig — aftrykt af Sandvig i Suhms „Samlinger til den Danske Historie“ (1781) og bedre i Nicolaysens Norske Magasin I. (1858). Ligeledes har A. skrevet en Dagbog over sine Oplevelser 1552—1572, den saakaldte »Liber Capituli Bergensis«, det vigtigste Kildeskrift til Norges Historie i dette Tidsrum (trykt sammest. efter Forfatterens Originalhaandskrift)

En „Oration over Mag. Gieble" (1571) er derimod tabt; dog kjendes Uddrag deraf.

Abscès, d. s. s. Byld.

Abscisse, s. Coordinater.

Absentēre sig, fjerne sig, gaa bort, undvige (mest med dadlende eller spottende Bibegreb).

Absinth, en stærk spirituøs Drik, hvis særegne Bestanddel er den mørkegrønne Absinth-olje, der vindes af Artemisia Absinthium. Efter nogle er A. en stærk Gift, der navnlig virker paa Nervesystemet, efter andre er den ikke mere skadelig end andre spir. Drikke.

Absolūt, modsat det relative, er det i sig afsluttede, det ubetingede, det i sig selv værende. A. kaldes i Physiken en Størrelse, som betragtes for sig alene, f. Ex. a. Bevægelse, om hvilken vi dog intet kunne vide, a. Vægt, Vægt i det tomme Rum. Undertiden bruger man det som ren, ublandet, f. E. a. Alkohol, vandfri Vinaand.

Absolutiōn, Afløsning af Synden efter aflagt Syndsbekjendelse i Skriftemaalet. Betingelsen er efter Skriften: Anger og Tro paa Christus, s. Ap. Gj. X, 43, og Syndsbekjendelsen for Præsten er da det tilsvarende ydre Udtryk for denne indre Tilstand. Præstens Tilsigelse af Syndsforladelsen er saaledes kun en højtidelig og bekræftende Udsigelse af den Forladelse, som den troende har i Christus. Romerkirken gjør vel ogsaa Anger og Tro til Betingelse for A., men tager det meget let med disse to Begreber, hvorimod den lægger Hovedvægten paa Bekjendelsen for Præsten, hvis Tilsigelse her er en ydre Domsakt, der skal garantere Synderen, at naar han har udført de ham ved Skriftemaalet paalagte gode Gjerninger eller Bodsøvelser, har han Guds Tilgivelse. Jfr. Aflad, Poenitentia og Skrifte. Efter gl. Skik gaar A. forud for Nydelsen af Nadveren.

Absolutisme kaldes dels den ikke ved nogen anden Statsmyndigheds (Folkerepræsentationens) Deltagelse i Statsstyrelsen indskrænkede Herskermagt, dels — i Modsætning til det constitutionelle System — det System, der hævder Fyrsten en saadan uindskrænket Magt. **Absolutister** kaldes Tilhængerne af dette System.

Absolvēre, fuldende, tilvejebringe; frikjende, give Syndsforladelse; a. en Examen, bestaa ved samme.

Absorptiōn. Mange faste og flydende Legemer indsuge eller optage Luftarter uden at indgaa nogen chemisk Forbindelse med dem; de **absorbēre** dem. Man forklarer det af Vedhængningen, der bevirker en Fortætning af Luftarten, hvor den er i Berøring med det absorberende Legeme. Blandt faste Legemer er det især de porøse, som absorbere Luft, f. Ex. Platinsvamp og nylig udglødet Kul; ved den Fortætning, som derved foregaar, sker der en Varmeudvikling, der endog kan fremkalde en Antændelse (Döbereiners Fyrtøj, Brints A. i Platinsvamp). Mange Legemer blive fugtige ved A. af Vanddampene i Luften, andre flyde endog hen (Chlorcalium); saadanne Legemer kaldes hygroskopiske. For Vædskernes A. gjælder den Lov, at de uden Hensyn til det Tryk, Luften er underkastet, indsuge det samme Rumfang, altsaa desto mere i Vægt, jo større Trykket er. Herpaa grunder sig Tilberedningen af brusende Vande, idet Vædsken under stort Tryk bringes til at optage en stor Mængde Kulsyre. Tages Proppen af, saa Trykket formindskes, undviger en stor Del af Kulsyren; men Vædsken tilbageholder dog altid mere, end den under det formindskede Tryk kunde optage. Forøgelse af Varmegraden formindsker Absorptionsevnen. — A. af Varme finder Sted, naar et Legeme opvarmes ved Straalevarme. Metallerne, især naar de ere blanke, have ringe, Lampeos og alle pulverformige og chemisk udfældte Stoffer stor Evne til at absorbere Varmestraalerne. — Det Lys, som gaar tabt ved Gjennemgangen igjennem Legemer, siges undertiden at være absorberet. — I Physiologien bruges A. om Opsugningen af Vædsker fra Legemets ydre og indre Overflade; dog er Udtrykket Resorption mere brugt i denne Betydning; s. Opsugning. **Absorptiōnsspectrum**, s. Spectrālanalyse.

Abstinēns, Afholdenhed; **Abstinensdage**, s. Faste.

Abstrāct (afsondret) kaldes en Forestilling, som angaar noget for flere virkelige Tilfælde eller Individer fælles. Da enhver Forestillings Indhold maa være noget individuelt, gives der kun for saa vidt abstracte Forestillinger, som vi, alt imedens vi tænke paa det enkelte (concrete) Exempel, særlig fæstne vor Opmærksomhed paa et vist Element eller en vis Side. I Mathematiken se vi saaledes bort fra alle andre Egenskaber ved Tingene end den, at de kunne tælles og maales; i Logiken holde vi os til den endnu mere abstracte Egenskab ved dem, at de i det hele taget kunne sammenlignes. — Den Tankevirksomhed, ved hvilken abstracte Forestillinger dannes, kaldes **Abstractiōn**.

Abstracter, fr. abrégés [abreschēh], er Navnet paa de smalle Træstænger, der i et Orgel, naar en Taste nedtrykkes, trække en Ventil ud, saa at Vinden faar Adgang til Piben og frembringer Tonen.

Absūrd, urimelig, latterlig; **Absurditēt**, Urimelighed; reducere in absūrdum, vise En, at hans Paastand er urimelig.

Abt, Franz, f. 1819 i preussisk Sachsen, en yndet og frugtbar Componist af Sange for ēn og flere Stemmer med Piano, Kvartetter for Mandsstemmer og Claverstykker uden fremtrædende Ejendommelighed eller dybere Indhold, men populære og iørefaldende. A. var fra 1855 Hofcapelmester i Brunsvig, fra hvilken Stilling han trak sig tilbage 1882.

Abū (Arbūda), Bjerg i det vestlige Forindien under 24° 45' n. Br., omtr. 25 M. n. f. Ahmedabad. Har i umindelige Tider været et helligt Bjærg og Maalet for Valfarter af Hinduerne i det nordl. Indien.

Abū, Fader, undertiden forkortet til Bu, forekommer hyppig som Sammensætning i arabiske Navne, f. Ex. Abu-Bekr, Bu-Maza.

Abuam, et vigtigt Handelscentrum i det vestl. Sahara, ligger i den store Oase Tafilet i det indre af Marokko. A.s store Markeder ere rigelig forsynede saa vel med europæiske som med afrikanske Varer.

Abu-Arisch, Hovedstad i en lille Stat i det sydvestl. Arabien, 65 M. n. for Bab-el-Mandeb-strædet. 10,000 J.

Abu-Bekr, d. e. Jomfruens Fader, saa kaldet, fordi hans Datter Aischa var en af Muhammeds Hustruer, f. 573 i Mekka, en af Muhammeds første Tilhængere, blev efter sin Svigersøns Død 632 den første Kalif. Under ham begyndte Araberens Fremtrængen i Syrien; han døde i Aug. 634.

Abukir, det gamle Canopus, Landsby ved Nordkysten af Ægypten n. ø. for Alexandria, bekjendt af Søslaget 1 Aug. 1798, i hvilket Nelson ødelagde den franske Flaade under Admiral de Brueys, som faldt i Slaget; hans Skib l'Orient med 120 Kanoner og 1000 Mennesker sprang i Luften. 1799 landede en tyrkisk Flaade ved A., men den landsatte tyrkiske Hær blev fuldstændig tilintetgjort af Bonaparte ved A. 25 Juli s. A., hvorpaa han 2 Aug. erobrede A. tilbage. 1801 landsattes ved A. en engelsk Hær, som efter flere heldige Kampe i A.s Omegn tvang Franskmændene til at rømme Ægypten.

Abulfaradj, ogsaa kaldet **Barhebræus** (d. e. Hebræerens Søn), berømt syrisk Historieskriver, f. 1226 i Malatia i Armenien, d. 1286 som Biskop i den jakobitiske Kirke, har skrevet en Krønike paa Syrisk (hvis 1ste Del er udg. af Bruns, Leipz. 1789) og selv forfattet et Uddrag deraf paa Arab. (udg. af Pococque paa Arab. og Lat., Oxf. 1663, paa Tysk af Bauer, Leipz. 1783).

Abul-Fazl var fra 1564 indtil sin Død 1602 Stormogulen Akbars Storvezir og regnes for en af Østerlandets ypperste Statsmænd; skrev Akbars Historie, Akbarnameh.

Abulfeda, Ismail, en som Forfatter, navnlig Historieskriver og Geograph, berømt arab. Fyrste, af Ayubidernes Slægt, der var grundlagt af Saladin, f. 1273 i Damaskus, regerede fra 1310 som Fyrste i Hamah, d. 1331. Hans vigtigste Skrifter er »Annales moslemici«, udg. af Reiske med lat. Overs. (5 Bd., Kbh. 1789—94), og »Historia anteislamica«, udg. af Fleischer (Leipz. 1831); hans Geographi er udg. af Reinaud med fransk Overs. (Par. 1848).

Abulghazi Behādur, Khan i Khiva 1644—, f. 1605, d. 1665; skrev en genealogisk Historie om Tyrkerne i tatarisk eller østtyrkisk Sprog, overs. paa Tysk af nogle svenske Officerer, der efter Slaget ved Pultava vare komne i russisk Fangenskab. Efter denne Oversættelse blev Værket overført paa Fransk 1726. Originalen blev udgiven 1825 og paa ny 1871—74.

Abulkāsem, arabisk Læge i Cordova, d. 1106, Forfatter til et berømt Værk over de chirurgiske Operationer, med Beskrivelse af en Del chirurgiske Apparater og deres Brug. Den bedste Udgave med lat. Oversættelse skyldes Channing (Oxf. 1778, 2 Bd.).

Abulvēfa, persisk Astronom, f. 939 i Buzdjan, drog 20 Aar gammel til Bagdad, hvor han kom i stor Anseelse som Mathematiker. Under et af sine Fornavne, Mohammed ben Jahia, har han forklaret Euklid og Diophant. Men især er han bekjendt for en Commentar til Ptolemæos's Almagest, hvoraf et Manuskript findes i Paris; heri vil Sédillot d. yngre have fundet Opdagelsen af Maanens Variation, der ellers tilskrives Tycho Brahe. Ved Beregningen af sphæriske Trekanter indførte han Brugen af Functionerne Tangens og Secans. D. 998 i Bagdad.

Abu-Maaschar [ma], sædvanlig kaldet Albumazar, berømt Astronom og Astrolog i det 9de Aarh., under Kalifen Almamun.

Abundāntia, Overflødigheden, personificeredes af Romerne (paa Mønter) som en Kvinde med et Overflødighedshorn, hvis Aabning hun vender nedad for at udgyde sin Rigdom.

Abūschehr ell. **Buschir**, Stad i den persiske Prov. Farsistan, ved den persiske Bugt. 25,000 I. Ret god Havn. Betydelig Handel paa Indien. Det engelsk-ostindiske Compagni har et Factori her. Baabenfabriker. Meget usundt Klima.

Abu-Simbal, Landsby i Nubien, ved den venstre Nilbred, med to prægtige, godt vedligeholdte gammelægyptiske Templer, der indtil 1817 laa begravede under Sandet.

Abusiv, som sker i Følge Misbrug (**Abūsus**), altsaa urigtig, lovstridig. **Abūsus non tollit ūsum**, lat., Misbrug ophæver ikke Brugen (d. e. den rette Brug af en Ting).

Abu-Tālebb, Muhammeds Farbroder og trofaste Støtte, d. 619. Fader til Ali.

Abu-Temmâm (Habib-ben-Aws af Stammen Thai), en af de berømteste arabiske Digtere, var f. 806 og døde temmelig ung i Mosul 841. Hans panegyriske Digte over Kalifer og fornemme Folk have mindre Værd paa Grund af overdreven Smiger. Vigtigere er det, at han samlede de ældre arabiske Digte og udgav denne Samling under Navn af Hamasah, d. e. „Tapperhed“; Digtene bleve nemlig ordnede efter Indholdet i Krigssange, Elegier, erotiske Digte, Spottedigte o. a., og paa Grund af det overvejende Antal benævnedes hele Samlingen efter den første Art, Hamasah eller Heltedigte. Denne Samling er fuldstændig udgiven med Scholier af Freytag under Titel: »Hamasæ carmina cum Tebrisii scholiis«, Bonnæ 1828. Desuden haves en latinsk Oversættelse af hele Udgaven ved samme Forfatter, og F. Rückert har i en smagfuld og tro Oversættelse paa Tysk gjort disse Digte tilgængelige for enhver Dannet („Hamasa oder die ältesten arab. Volkslieder“, Stuttg. 1846).

Abydos, 1) Stad i Lilleasien ved Hellespontens, lige over for Sestos i Europa, bekjendt ved Sagnet om Hero og Leander (s. Hero). Mellem A. og Sestos slog Xerxes Bro over Hellespontens. 2) By i Øvreægypten, der tillige med det nærliggende This var Hovedstaden i det største af de Smaariger, hvori Ægypten var delt, før Menes 3893 f. Chr. forenede det hele Rige under sit Scepter. Her var Hovedsædet for Osirisdyrkelsen, og her, hvor Osiris's Lig troedes at hvile, lod Rigets fornemste Mænd sig begrave.

Abæ, Stad i Phokis i Grækenland, med et berømt Orakel og Tempel for Apollon.

Acādia kaldtes de Dele af de tidligere franske Besiddelser i Nordamerika, som siden Freden 1763 udgjøre de engelske Besiddelser Ny-Skotland og Ny-Brunsvig, samt en Del af Nedre-Canada.

Acajutla [hūtla], Havnestad i Salvador i Centralamerika, ved det store Ocean.

Acānthus, Slægt af den med de maskeblom-

ftrede beslægtede Familie Acanthaceæ, anselige Urter med modsatte, indskaarne, oftest i Randen tornede Blade og uregelmæssige Blomster i Ax med store Dækblade. A. mollis fra Sydeuropa med 1—1½' lange, smukt indskaarne Blade fra Stængelens Grund, var allerede hos Romere og Grækere en yndet Prydplante og tjente de sidste som Model til den korinthiske Søjlecapitæl.

A capella ell. **àlla capella**, it., i Kirkestil, betegner, at et Musikstykke skal udføres af Sangstemmer alene uden instrumental Ledsagelse. Bruges ogsaa i samme Betydning som alla breve.

A capriccio, it. [prïtschio], efter Lune. Denne Betegnelse anvendes i Musiken, hvor Tempo og Foredrag overlades til den udførendes Forgodtbefindende.

Acapùlco, Stad i Mexico ved det store Ocean, 40 M. s. til v. for Mexico. 12,000 J. God og rummelig Havn, hvorfra de spanske Sølvflaader udgik. Usundt Klima.

Acarider, d. s. s. Mider.

Accelerándo, it. [atschæ], ilende, betegner i Musiken et lidt efter lidt indtrædende hurtigere Tempo.

Acceleratiòn, Paaskyndelse, Tilvæxt af Hastighed. Ved Fixstjærnernes A. forstaas Forskjellen imellem Længden af en Stjærnedag og en Middelsoldag, idet den første er 8 Min. 56¼ Sek. Stjærnetid kortere end den sidste. Det ser altsaa ud, som om Fixstjærnerne skyndte sig mere end Solen med at fuldføre deres tilsyneladende daglige Omløb om Jorden, og deraf kommer Benævnelsen. Maanens A. bemærkedes først af Halley. Den bestaar deri, at den Hastighed, hvormed Maanen bevæger sig omkring Jorden, er i en stadig Tilvæxt, saa at Omløbstiden nu er omtrent ½ Tidssekund kortere, end den var for 2000 Aar siden. Grunden hertil opdagedes af Laplace 1787 at være Aftagelsen af Jordbanens Excentricitet. Denne er imidlertid periodisk og vil efter en meget lang Tid (omtrent 40,000 Aar) gaa over til en Tilvæxt, hvorved Maanens Bevægelse atter vil retarderes. — I Physiken er A., accelererende Kraft eller Drivkraft, den Forøgelse i Hastighed, som den bevægende Kraft vilde bevirke i et Sekund, hvis den vedblev at virke uforandret. Dens Størrelse angives ved første Differentialcoefficient af Hastigheden eller anden Differentialcoefficient af det gjennemløbne Rum med Hensyn til Tiden. For Tyngden paa Jordens Overflade er A. i Gjennemsnit 31¼ Fod.

Accènt ell. Betoning kaldes i Gramm. det større eller mindre Eftertryk, hvormed en Stavelse udtales. A.s grammatikalske Betydning er at sammenholde de Stavelser, der høre til samme Ord. Derfor har intet Ord mere end èn Hoved-Tone eller A., uagtet der i sammensatte og i længere Ord ogsaa kan findes underordnede A. I den semitiske Sprogstamme ligger A. oftest paa Endestavelsen, i den indogermaniske derimod saa langt tilbage fra Enden som muligt, d. e. paa den tredje sidste Stavelse; thi det er ikke let muligt, at udtale mere end to Stavelser efter den betonede Stavelse. Det islandske Sprog og den islandske Udtale afgiver et paafaldende Exempel paa denne vor Sprogstammes Tilbøjelighed til at trække Tonen tilbage. I Græsk og Latin er A.s Plads mere eller mindre betinget af de to sidste Stavelsers Længde eller Korthed; men i Tidens Løb fik Stavelsernes Længde mindre at betyde, medens A. fremtraadte stærkere. Med det samme forkortedes eller bortkastedes de lange Endelser, hvorfor de nyere Sprog altid have A. paa Ordenes Stamme, og den betonede Stavelse viser sig nu netop som den af Tidens Forandringer mindst paavirkede Stavelse. Ligeledes tages der nu i de moderne Sprog ved Versebygningen kun Hensyn til Stavelsernes Betoning eller A., medens Grækerne og Romerne kun toge Hensyn til Stavelsernes Længde ell. Korthed (Qvantiteten). — At antyde A. ved særegne Tegn har kun været Brug i enkelte Sprog, som i det græske, hvor Aristophanes fra Byzants i det 3dje Aarh. f. Chr. skal have indført saadanne. Grækerne betegnede de to forskjellige Tonelag, det skydende eller det brede (som i „Brøden", „Enge") og det stødende eller skarpe (som i „Brødet", „Engen"), med to forskjellige Tegn, Circumflex og Acut. I de nyere Sprog bruges Accenttegnet næsten kun til at betegne en Vocals Længde eller en særegen Udtale deraf, som i Fransk og Islandsk. A. udhæver imidlertid ikke blot en enkelt Stavelse i hvert Ord, men ogsaa Hovedordene i Sætningerne og de Ord, der ved Modsætningen til andre Sætninger faa et særeget Eftertryk (den logiske og oratoriske A.). Saadanne Ord bruger man undertiden for Tydeligheds Skyld at understrege eller at trykke med udmærkede Typer; en Angivelse af denne Betoning ved Tegn er kun forsøgt i den hebraiske Accentuation, der lægger an paa fuldstændig at gjengive alle Tonefaldets forskjellige Grader og Modificationer. — A. i Musiken er den stærkere Betoning af enkelte Taktdele.

Acceptànt kaldes den, som ved sin Paategning (Accèpt) paa en Vexel har forpligtet sig til at betale den. Denne Paategning, der almindelig bestaar i Ordet „antaget" eller „accepteret", forsynet med Acceptantens Underskrift, kan skrives hvor som helst paa Vexlen, ligesom den ogsaa, i Følge den for Danmark, Norge og Sverige gjældende fælles Vexellov af 7 Maj 1880, kan ske ved A.s „blotte Navnetegning paa Vexlen"; dog skal i saa Tilfælde denne skrives paa Vexlens Forside. **Acceptère**, antage; modtage, godkjende. **Acceptàbel**, antagelig.

Acceptànter kaldes et fransk kirkeligt Parti i det 18de Aarh., fordi det gik ind paa og antog Bullen Unigenitus (s. Jansenister).

Accès, den Fremgangsmaade ved Valg til højere Kirkeembeder (f. Ex. Pavevalget), at overføre de Stemmer, som ere faldne paa En, til en anden, for at han kan faa det fornødne Antal.

Accessiòn ell. Tilvæxt, den juridiske Benævnelse paa en tidligere selvstændig bestaaende Tings Forening med en anden paa en saadan Maade, at den kun bliver et Tilbehør (Accessorium) til denne og derfor kommer til at tilhøre dennes Ejer. En urørlig Ting kan saaledes forenes med en anden urørlig Ting (f. Ex. naar en Grund, der støder op til et Vand, forøges ved Tilsætning af Land fra Vandet), en rørlig Ting med en urørlig (f. Ex. naar en Bygning opføres paa anden Mands Grund)

og to rørlige Ting indbyrdes. Men i hvilke Tilfælde der ved en Forening af tvende Ting i Virkeligheden anses frembragt et saadant Forhold, at den ene Ting taber sin selvstændige Existens, og dens tidligere Ejer derfor mister Ejendomsretten over den, som nu gaar over til Hovedtingens Ejer, derom findes der meget forskjellige Bestemmelser i de forskjellige Lovgivninger. I vor Ret kan denne Ejendomserhvervelse næppe anses hjemlet i noget stort Omfang. **Accessōrium**, Biting, Tilbehør. Ikke blot en Ting kan saaledes være et A. til en anden Ting (f. Ex. Bondergodset til en Herregaard, Dørene og Nøglerne til et Hus, Brandredskaberne til en Bygning), men ogsaa en Rettighed kan være A. til en anden Rettighed (f. Ex. Panteretten til den Fordring, for hvis Opfyldelse den skal tjene til Sikkerhed).

Accessit, lat. (egtl. „han er kommen nær dertil"), en hædrende Bedømmelse af en Prisafhandling, som dog ikke har opnaaet den egentlige Pris, altsaa paa en Maade anden Præmie.

Accidens, Flert. **Accidēntier**, noget tilfældigt, en Hændelse. I Musiken forstaar man ved A. de saakaldte Afledningstegn (♯ og ♭), der optræde tilfældig i et Musikstykke, i Modsætning til de væsentlige, der bestemme Tonarten og ere ansatte ved Stykkets Begyndelse. **Accidentiel**, tilfældig, uvæsentlig. **Accidēnsarbejde**, mindre Bogtrykkerarbejder som Adressekort, Viser, Kvitteringsblanketter o. fl., højst paa et Arks Størrelse. Ved A. findes fortrinlig Anvendelse for Indfatninger, Relieftryk, flerfarvet Tryk o. desl. Accidēnser bruges i det kirkeretlige Sprog om de Gejstliges Biindtægter, især dem, der fremkomme som Betaling for visse Forretninger. Saaledes henregnes til A. hvad der gives Præsten for Daab, Vielse og Barselkoners Kirkegang (**Accidēnsoffer**), Confirmation, Ligbegængelse osv.; ogsaa henhører hertil den Betaling, som Præsten er berettiget til at oppebære for de Attester han i Embeds Medfør maa udstede.

Accise (Sise), ogsaa kaldet Consumtionsafgift (Consumtion), er en i Midten af det 17de Aarh. (i Danmark 1657) opkommen Afgift, der skulde svares af Forbruget af de i Landet frembragte Produkter, men af praktiske Grunde gjærne opkrævedes paa et af Produktionsstederne (som Formalingsafgift, Brænderiafgift) eller ved Landprodukters Indførsel til Byen. Denne sidste Slags A., samt Formalingscontrollen hævedes i Danmark ved Lov 15 Sept. 1850 og 7 Febr. 1851, men bestaar endnu i andre Lande.

Accius, L. [ā], den sidste af de oldromerske Tragedieskrivere, f. 170 f. Chr.; levede endnu i Ciceros Barndom. Han bearbejdede ikke blot græske Tragedier, men skrev ogsaa to originale Stykker af romersk Indhold. Kun Brudstykker ere levnede.

Acclamatiōn, Tilraab, især bifaldende; samstemmende Bifaldsraab ved Valg, uden formelig Afstemning.

Acclimatisatiōn, levende Væseners Tilvænning til et fremmed Klima, antages at foregaa ved visse Forandringer i Legemets Organisation, hvorved det skal opnaa den samme Modstandsevne mod Klimaets skadelige Indvirkninger, som de indfødte besidde. Disse Forandringer, som i øvrigt ingen nærmere har paavist, foregaa under alle Omstændigheder vistnok kun meget langsomt, i Løbet af flere Aar. — A.-Evnen er i Almindelighed betydelig hos de fleste Husdyr, af hvilke mange derfor have fulgt Mennesket over den største Del af Jorden; selv i Sydgrønland kan det lykkes at holde Svin, Faar, Geder, Oxer. I en senere Tid ere A.-Bestræbelserne blevne optagne paa en mere planmæssig Maade, især efter at der i Frankrig 1854 havde dannet sig et »Société d'acclimatation«, og der var oprettet en »jardin zoologique d'acclimatation« i Boulogneskoven. Exemplet blev efterfulgt andre Steder, og der oprettedes A.-Selskaber og A.-Haver rundt om i Frankrig, Tyskland, Rusland, Australien og andre Kolonilande; noget stort Udbytte have disse Bestræbelser dog ikke givet, om det end er lykkedes i Europa at formaa enkelte Pattedyr (Kænguruher, fremmede Hjorte, Antiloper osv.) og Strudse til at formere sig i Fangenskab eller i halvfri Tilstand (i Parker o. desl.). De Dyr, der især have været Gjenstand for A.-Bestræbelser med Haab om et mer eller mindre heldigt Resultat, ere Yak-Oxen, Alpakaen, Angora-Geden og forskjellige indiske, chinesiske og nordamerikanske Arter af Silkesommerfugle. En af de Dyregrupper, som bedst egne sig til den Slags Forsøg, er Hønsefuglene. Ogsaa Fisk har man forsøgt at acclimatisere især ved Hjælp af den „kunstige Fiskeavl", f. Ex. at overføre Donaulaxen til de franske Floder, den europæiske Lax til Ny-Seland og Tasmanien, Karpen til Nordamerika; Graaspurven er med altfor stort Held bleven overført til Ny-England, Ny-Seland og Nyholland for at bekæmpe den plantefjendske Insektverden; det sidstnævnte Land, hvis indfødte Pattedyrliv er mindre rigt, synes især at egne sig til Indførsel af de talrige kjødædende afrikanske Pattedyr, Strudsen, Kamelen osv., og der er derfor nogen Sandsynlighed for, at de i denne Retning begyndte Forsøg ville krones med Held. Paa Færøerne har man forsøgt at indføre Haren og Rypen, paa Island Rensdyret, dog uden varigt Held. Karpen og Daadyret (muligvis ogsaa den grønne Frø og Klokkefrøen) ere Exempler paa Dyr, der i en forholdsvis ny Tid ere blevne acclimatiserede i Danmark. Forholdsvis større Fremtid har A. vistnok for sig i Planteriget.

Accolāde, fr., en lodret Streg eller Klamme eller begge Dele i Forening, der betegner, at Noderne paa flere Linjesystemer høre sammen og skulle udføres samtidig, f. Ex. i Pianofortemusik, i Partiturer osv. **A.**, Ceremoni, som tidligere anvendtes ved Optagelse i en Ridderorden; den bestod i, at Stormesteren højtidelig omfavnede den nyoptagne efter Riddderslaget.

Accōlti, Bernardo, italiensk Digter, f. i Florents 1465, vandt ved sit Improvisatortalent Leo X.s Gunst og store Embeder i Rom. Hans Epigrammer i Ottaverim ere hans mest betegnende Produktion. D. 1535.

Accommodatiōn, Lempelse efter Tid og Omstændigheder; Tillempning af sin Lære efter andres Meninger af Hensyn til deres svage Fatteevne. En saadan A. brugte Jesus, naar han f. Ex. fremsatte sin Lære i Lignelser; men

naar det forrige Aarhundredes Nationalisme forsøgte at henføre Jesu Lære om Engle, Djævle, Gjenkomsten til Dom osv. under Begrebet A., idet de paastode, at Jesus kun havde lært dette for at lempe sig efter Jødernes daværende Meninger, og at den Slags Lærdomme altsaa ikke hørte med til hans sande og rene Lære, da udstraktes herved Begrebet A. paa en saadan Maade, at Tilliden til Jesu Sanddruhed som Lærer nødvendigvis maa forsvinde. — A. (i Phys.), Afpasning af Øjet. Dette er et Linseapparat og vilde derfor, hvis det ikke kunde forandres, kun kunne danne tydelige Billeder af Gjenstande i en bestemt Afstand; men Helmholtz har vist, at en A. finder Sted, idet Krystallinsen bliver mere convex, naar det betragter fjærne Gjenstande. Hos forskjellige Mennesker findes A.-Evnen i meget forskjellig Grad; den taber sig med Alderen og frembringer derved Langsynetheden. Det nærmeste Punkt, man formaar at se tydelig, kaldes Nærpunktet, det fjærneste Fjærnpunktet; hos et Menneske, der ser normalt, er Nærpunktets Afstand fra Øjet 3—4 Tommer, hos et langsynet Menneske 2—8 Fod; for et normalt Øje er den tydelige Synsvidde 8—10 Tommer. Formforandringen af Linsen sker ved den ringformige Ciliærmuskel, hvis Sammentrækning virker saaledes paa de Linsen omgivende Dele, at denne kan følge sin Elasticitet og derved nærme sig mere til Kugleformen, d. e. dens Overflade, navnlig den forreste, bliver mere hvælvet og derved mere lysbrydende. **Accommodationsobligation**, et Gjældsbrev, hvorved Besidderen af en fast Ejendom, pantsætter denne, uden at have erholdt noget til Laans. Hensigten hermed er da den, at den foregivne Creditor skal forskaffe Udstederen et Laan paa A. hos tredje Mand, idet saadant Laan lettere vil kunne erholdes end Laan i selve Ejendommen. **Accommodationsvexel**, Vexel, som ikke grunder sig paa en virkelig Forretning, men kun udstedes for at man ved den kan skaffe Penge.

Accompagnato, it. [njāto], ledsagende, sættes i flerstemmig Musik ved de Stemmer, der have at underordne sig den melodiførende Stemme, saaledes at denne træder tydelig frem. **Accompagnement**, fr. [panjemäng], Ledsagelse, bruges om den harmoniske Understøttelse, som af Instrumenter eller underordnede Syngestemmer ydes Solostemmer. Medens A. nu er en væsentlig Bestanddel af Kunstværket og behandles med stor Omhu af Componisten, betragtede man forhen A. som noget forholdsvis underordnet, idet Componisten til Solostemmen (ell. Solostemmerne) kun føjede en becifret Bas, saa at det overlodes til den, der accompagnerede paa Orgel, Claver e. l., at tilføje Mellemstemmerne. Dette A. efter en becifret Bas kaldtes ofte Generalbasspil. En Levning heraf er det saakaldte Secco-Recitativ (s. **Recitativ**).

Accompli, fr. [kongpli], fuldendt; **fait a.** [fæt], en fuldbyrdet Kjendsgjerning, noget, som nu en Gang er gjort og ikke kan gjøres om.

Accord, Overenskomst, bruges dels i Betydning af Contract (f. Ex. A. om en Bygnings Opførelse), dels om den Overenskomst, en Skyldner opnaar med sine Creditorer om Betaling af sin Gjæld paa særegen Maade, især mod visse Afslag i den, og hvorved Ulemperne ved en formelig Concurs undgaas. Efter adskillige Lovgivninger, deriblandt baade den danske og den norske, have Handlende og med disse ligestillede Personer, der ere komne under Concurs, under visse Omstændigheder Adgang til at opnaa Tvangs-A., d. e. en Nedsættelse af de dem paahvilende Gjældsposter, som paatvinges Creditorerne, naar en vis qvalificeret Majoritet af disse giver sit Samtykke dertil. Om **Accordarbejde** s. **Arbejdsløn**. **Accordēre**, træffe Accord, komme overens. **Accord** betegner i Musiken en Samklang af tre ell. flere Toner. Alle forekommende A. kunne inddeles i Treklange, Firklange ell. Septime-A. og Femklange ell. None-A. En Treklang bestaar af tre Toner, nemlig Bas- ell. Grundtonen og dennes Terz og Kvint, f. Ex. c—e—g. Selv om en ell. flere af A.s Toner fordobles i højere Octav eller flyttes, vedbliver A. at være væsentlig den samme, naar blot Grundtonen ikke skifter Plads; altsaa ere følgende Treklange c—e—g og c—g—e—c en og samme A. Hvis derimod ogsaa Grundtonen skifter Plads, opstaa de saakaldte Omvendinger af A., der betegnes med nye Navne og tilsammen kaldes afledede A. i Modsætning til Stam-A. Af Treklangen c—e—g faas ved Omvending e—g—c (Sext-A.) og g—c—e (Kvart-Sext-A.). Alle de nævnte A. ere selvstændige, medens Fir- og Femklangene med deres Omvendinger ere uselvstændige og kræve en bestemt Opløsning. — En Firklang (Septim-A.) dannes ved til en Treklang at føje en Terz for oven, som danner en Septim med Grundtonen, f. Ex. g—h—d—f; heraf afledes ved Omvending h—d—f—g (Kvint-Sext-A.), d—f—g—h (Terz-Kvart-A.) og f—g—h—d (Secund-A.). — En Femklang (None-A.) dannes ved til en Firklang at føje en Terz for oven, som danner en None med Grundtonen, f. Ex. g—h—d—f—a. I en A. kan et ell. flere Intervaller udelades; A. kaldes da ufuldstændig. — En A. kaldes brudt, naar dens Toner ikke angives samtidig, men efter hverandre.

Accōrdion, Haandharmonika, et musikalsk Instrument, opfundet 1829 af Wieneren Damian (s. **Harmonika**).

Accouchement, fr. [Akkuschemäng], d. s. s. Forløsning, Fødselshjælp. **A. forcé**, den kunstige Forløsning, hvorved Lægen under visse Omstændigheder paa voldsom Maade tiltvinger sig Muligheden af Forløsningen. **Accoucheur**, [Akkuschör], Fødselshjælper.

Accreditēre, give En Troværdighed og Autoritet, erklære, at han har Fuldmagt, og at alt, hvad han foretager inden for Grænserne af sin Fuldmagt, har bindende Kraft for den, der a. ham. Saaledes a. Staten en Gesandt ved et andet Hof, Bankieren en Commissionær osv. **Accreditiv**, s. **Creditiv**.

Accrescēnsret, Tilvæxtret, den de andre Arvinger efter en Afdød tilkommende Ret til deres af en eller anden Grund (f. Ex. fordi han er død før Arveladeren, eller har forbrudt sin Arv, eller renoncerer paa Arv) bortfaldne Medarvings Lod.

Accrington [ākk], Stad i Lancashire i England, 4 M. n. for Manchester. 31,000 J. (1881). Bomuldsmanufakturer. Stenkulsbrud.

Accumulatión, Ophobning; **accumulére**, sammenhobe. **Accumulátor**, elektrisk Opsamlingsapparat. Planté's A. bestaar af to i fortyndet Svovlsyre over for hinanden stillede Blyplader; sendes nu en elektrisk Strøm igjennem A., bedækkes den ene Plade med et Lag af Blyoverilte, hvorved A. sættes i Stand til at frembringe en secundær Strøm, under hvilken Blyoverilten igjen afiltes af Vandets Brint, medens den rene Blyplade iltes; den secundære Strøm ophører, saa snart de to Plader ere blevne ensartede, og man maa da atter sende en elektrisk Strøm igjennem A. for at faa en Blyoverilteplade over for en ren Blyplade, hvorved en ny secundær Strøm kan komme i Gang. Det er heldigt, at have store Overflader; man ruller i Almindelighed de to Plader, adskilte fra hinanden ved Kautschukbaand, sammen i en Spiral.

Accúrsius, F., en af Middelalderens berømteste Lærere i Romerretten (Glossatorer), levede i det 13de Aarh. i Bologna.

Accusatións- ell. **Accusatórisk Proces** (også **Anklageproces**), den ene af de to Hovedformer, under hvilke Criminalprocessen kan optræde, medens Inqvisitionsprocessen er den anden. Ren accusatorisk er Criminalprocessen, naar Retten ikke af egen Drift kan sætte sig i Virksomhed i Anledning af en begaaet Forbrydelse, ikke paa egen Haand paabegynde og selvstændig drive Undersøgelsen, men en privat eller offentlig Anklager maa fremtræde, anlægge formelig Sag mod en bestemt sigtet Person og sørge for de fornødne Bevisligheders Tilvejebringelse mod denne, der paa den anden Side staar som en selvstændig Part lige over for Anklageren og navnlig ikke er pligtig at underkaste sig personlig Examination. Ren inqvisitorisk er Processen derimod, naar det i Tilfælde, at en Forbrydelse maa anses begaaet, paaligger Retten uden videre Opfordring at sætte sig i Bevægelse i den Anledning og paa egen Haand foranstalte al fornøden Undersøgelse, selv afhøre alle vedkommende, og navnlig, naar Mistanken enten strax har været eller ved selve den begyndte Undersøgelse er bleven rettet mod en bestemt Person ved personlig Examination af denne at søge at bevæge ham til Tilstaaelse, samt i det hele selvstændig at sørge for en saa fuldstændig Oplysning af Sagen som muligt og for Tilvejebringelsen af alle til dens retfærdige Bedømmelse fornødne Bevisligheder. Fuldkomnest gjennemført er det a. Princip i England og Nordamerika, hvorimod det vistnok i alle de Stater paa det europæiske Fastland, som i de nyere Tider have adopteret det fra England, findes mer eller mindre blandet med det tidligere i hele Europa uden for England herskende inqvisit. Princip. I Danmark, hvor de fra England udbredte Ideer hidtil ere blevne uden Indflydelse paa Criminalprocessen, har denne kun i den rent udvortes Henseende en a. Skikkelse, at der ved de betydeligere Forbrydelser udfordres et formeligt Decret fra Øvrigheden (Actionsordre), hvorved den paagjeldende sættes under Tiltale for vedkommende Forbrydelse, hvorhos der ligeledes af det offentlige beskikkes en Actor imod ham og en Defensor for ham, af hvilke Sagen, efter at Retten har endt sin Undersøgelse, procederes; men i det væsentlige er Inqvisitionsprocessen gjennemført her, og omtrent det samme er Tilfældet i Norge.

Accusatív, s. **Forholdsform**.

Acepháler, de hovedløse, fælles Benævnelse for de Bløddyr, som ikke have noget egentligt Hoved, nemlig Muslingerne, Søpungene og Armføbberne, for saa vidt som disse to sidst nævnte Klasser anses for Bløddyr. I indskrænket Betydning vil A. svare til Muslingerne alene. A., s. **Monophysiter**. Acéphalus, et Misfoster, der paa Grund af en forhindret Udvikling mangler en Del af eller hele Hovedet og i sidste Tilfælde oftest tillige Armene.

Acerbi, G. [Atschērbi], f. 1778 i Nærheden af Mantua, d. 1846 sammesteds som østerrigsk Gubernialraad, er bekjendt ved sine Rejser i Danmark, Norge, Sverige og Lappland. 1826—36 var han østerrigsk Generalconsul i Ægypten og meddelte i det af ham 1826 stiftede Tidsskrift »Bibliotheca italiana« mange Bidrag til Kundskab om dette Land, ligesom han ogsaa berigede flere Museer med Naturaliesamlinger derfra.

Acerra [Atschērra], Stad i Syditalien, 2 M. n. for Neapel. 10,000 I. Bispesæde med mærkelig Kathedralkirke. A. var allerede paa Romernes Tid en betydelig Stad.

Acetāt, eddikesurt Salt. **Acetometri**, Bestemmelse af Eddikesyrens Styrke, kan ikke udføres ved en Flydevægt. Fra 100 til 80 Procent tiltager Vægtfylden nemlig, derpaa aftager den vel, men knap 0,001 for hver Procent. Man gjør derimod (ligesom ved andre Syrer) Syren rød med Lakmus og bestemmer, hvor meget Natron af en vis Styrke der skal til for at bringe den røde Farve til at forsvinde i et bestemt Rumfang Syre.

Acetōne, C_3H_6O, en flygtig, brændbar, farveløs Vædske, faas ved tør Destillation af eddikesure Salte eller ved at lede Eddikesyredampe gjennem et gløbende Rør eller endelig ved Indvirkning af Chloracetyl paa Zinkmethyl. Denne sidste (synthetiske) Dannelsesmaade beviser, at A. er Acetyl-Methyl, C_2H_3O - CH_3 eller CH_3 - CO - CH_3 (s. **Acetyl**).

Acetyl, en Atomgruppe, C_2H_3O, som gjenfindes i alle Eddikesyrens Forbindelser og derfor kaldes dens Radikal. Det kjendes ikke i fri Tilstand. Ved enkelte Processer sønderdeles det saaledes, at man maa antage det sammensat CH_3 - CO. Man kjender A.s Brintforbindelse (Aldehyd), dets Iltforb. (Eddikesyreanhydrid, dets Chlorforb., dets Hydrat (Eddikesyre), dets Methylforb. (Acetone) osv. Berzelius kaldte Gruppen C_2H_3 A.

Acetylēn, en Kulbrinte, C_2H_2, er en farveløs, ubehagelig lugtende Luftart, som kan brænde med sodende Flamme og er opløselig i Vand. Den er meget mærkelig, fordi den er den eneste bekjendte Kulbrinte, der kan dannes directe, nemlig ved at lade elektriske Gnister slaa over mellem Kulspidser i et Rør, fyldt med Brint (Berthelot). Den findes for Resten i Belysningsgassen og dannes ved alle ufuldstændige Forbrændinger af kul- og brintholdende Legemer. Dens mest charakteristiske Egenskab er at forene sig med Kobberforilte til et rødt Pulver, naar den

ledes gjennem en ammoniakalsk Opløsning af Kobberchlorure.

Achab, Omris Søn og Efterfølger, Konge i Israel 918—897 f. Chr., gift med Jesabel, en Datter af Kong Ethbaal i Sidon, der forførte ham til Afgudsdyrkelse (Baalsdyrkelse) og Uretfærdigheder, hvorimod Propheten Elias optraadte. A. faldt paa et Krigstog mod Kong Benhadad i Syrien, og 896 udryddede Jehu hele hans Familie. S. I Kong. XVI, 29—XXII, 40 og II Kong. IX, 7 ff.

Achaja, det nordligste Landskab i Morea (Peloponnes), imellem Arkadien og den korinthiske Bugt, er et smalt og bjærgfuldt Kystland, gjennemstrømmet af smaa Floder, paa sine Steder meget frugtbart og rigt paa Olje og Korender. Handel især fra Hovedstaden Patras.

Achälzik, Stad i Gouv. Tiflis i det russiske Asien, i Nærheden af Floden Kur, 20 M. v. f. Tiflis. 14,000 J. Læder- og Vaabenfabriker. Blev tillige med det omliggende District afstaaet af Tyrkiet til Rusland ved Freden i Adrianopel 1829.

Achard, F. C. [Aschār], f. i Berlin 1754, d. 1821, var den første, der stræbte at indvinde Sukker af Runkelroer. Frederik Vilhelm III af Preussen understøttede ham heri og skjænkede ham 1805 dertil et Gods i Nedrelausitz (Cunern), hvor han 1812 oprettede en Læreanstalt for Sukkerfabrikation. 1809 udgav A. derom et Værk i 3 Bind, nyt Opl. 1812. A. har fremdeles c. 1790 indrettet den første optiske Telegraph i Tyskland.

Achärius, Erik, sv. Botaniker, f. 1757 i Gefle, studerede under den ældre Linné, d. 1819 som Districtslæge i Vadstena. A. anses med Rette for Lichenologiens Stifter ved sine Skrifter »Methodus Lichenum« (1803), »Lichenographia univers.« (1810) og »Synopsis method. Lichen.« (1814).

Achärius, s. Scholander, F. W.

Acharnēret [aschar], ophidset, forhippet paa.

Achas, Jothams Søn og Efterfølger, Konge i Juda 741—25 f. Chr., uduelig og Afgudsdyrker. Under ham virkede Propheten Jesaias. S. II Kong. XVI.

Achasia, 1) Achabs Søn og Efterfølger, Konge i Israel 897—896, s. I Kong. XII, 40 ff. 2) Jorams Søn og Efterfølger, Søstersøn af den foregaaende, Konge i Juda 885, blev efter et Aars Regering dræbt paa Jehus Befaling, s. II Kong. VIII, 24 ff.

Achātes, en af Æneas's Stalbrødre, hvem Vergil altid nævner som „den trofaste".

Achelōos, nu Aspropotamo ell. den hvide Flod, den største Flod i Grækenland, udspringer paa Pindos og løber mellem Ætolien og Akarnanien ud i det joniske Hav. I den græske Mythologi ere Floderne Sønner af Okeanos og Thetys. A. fremstilles snart som den ældste af alle Brødrene, snart som Fader til alle de andre Floder og Kilder. Han er, som alle de mægtige Flodguder, lige saa meget Dyr som Menneske. Da han bejlede til den ætoliske Konge Oneus's Datter Dejanira, kom han i Kamp med sin Medbejler Herakles. Denne overvandt ham og afbrød hans ene Horn, som han kun fik tilbage imod at udlevere Amaltheas Horn (Overflødighedshornet).

Achen, Hans van, tysk Maler, f. 1552 i Köln, d. 1615 i Prag, stod i stor Anseelse hos Kejser Rudolf II af Tyskland. Han havde et stort Talent, men stærkt paavirket af sin Lærer, Spranger, blev han en Manierist, hvis Værker nu kun have historisk Interesse.

Achenbach, Andreas, tysk Maler, f. 1815 i Cassel, uddannede sig i Düsseldorf under Schadow til Landskabsmaler, men lagde sig paa Rejser i Holland og de skandinaviske Lande efter Marinemaleriet. Han hører til de saakaldte Stemningsmalere, der mere lægge an paa Helhedens Udtryk end paa omhyggelig Behandling af Enkeltheder̃ne. Han nyder stort Ry i Tyskland og er Professor ved Kunstakademiet i Düsseldorf. — **Oswald A.**, den foregaaendes Broder, f. 1827 i Düsseldorf, uddannede sig til Landskabsmaler under Broderens Vejledning. 1863—72 var han ogsaa Professor i Düsseldorf.

Achenwall, G., f. i Elbing 1719, Prof. i Göttingen fra 1748, d. 1772, har først givet Statistiken en egentlig videnskabelig Behandling og givet denne Videnskab Navn.

Acheron [ā] var efter den græske Mythologi en Søn af Solen og Jorden, der forsynede de Himlen stormende Titaner med Vand og derfor straffedes af Zeus ved at forvandles til en dybdet Flod i Underverdenen. Denne optager Pyriphlegeton og Kokytos. Hvor Grækerne i de barbariske Nabolande, som de toge i Besiddelse, traf Floder eller Søer med uklart Vand og usunde Uddunstninger, kaldte de dem ofte A. Den bekjendteste af disse var i Thesprotien i det sydlige Epiros.

Achilles, egtl. **Achilleus**, Peleus's og Havgudinden Thetis's Søn, Æakos's Sønnesøn, er Hovedhelten i Homers Iliade. Efter Sagnet kunde Troja ikke indtages uden hans Hjælp. Hans Moder, der vidste, at han skulde falde der, søgte at skjule ham og lod ham forklædt som Pige opdrage paa Skyros iblandt Kong Lykomedes's Døtre; men Odysseus opdagede hans Skjulested. Han drog da til Troja og viste sig som den ypperste i alle heroiske Dyder. Saalænge han deltog i Kampen gik det stadig fremad; men da han, fordi Agamemnon havde fornærmet ham ved at berøve ham hans elskede Slavinde Briseis, afholdt sig fra Kampen, bleve Grækerne overvundne, og den yderste Fare blev kun afværget derved, at hans Ven Patroklos i hans Rustning stillede sig i Spidsen for Grækerne. Da vege Trojanerne tilbage i den Tro, at det var A. selv. Patroklos's Fald bevægede endelig A. til at gribe til Vaaben for at hævne ham. Men hans Vaaben vare i Fjendens Vold. Hans Moder fik derfor Hephæstos til at forfærdige ham nye Vaaben, hvoriblandt et pragtfuldt Skjold, rigt smykket med Billeder af Livet i dets forskjellige Former. A. fældede nu Hektor; men kort efter blev han selv dræbt ved et Pileskud i Hælen. Senere Sagn fortalte, at dette var det eneste Sted, hvor han kunde saares. Hans Moder, der vilde gjøre ham usaarlig, havde nemlig, da han var Barn, dyppet ham ned i Styxfloden; men Hælen, hvori hun holdt ham, var bleven uberørt af Vandet. **Achilleshæl** bruges derfor billedlig om det Punkt, hvor En er mest udsat for at blive

rammet af sin Modstander. Han blev begrædt af alle Grækerne og med stor Pragt begravet ved Forbjærget Sigeon paa den trojanske Slette, hvor en mægtig Kæmpehøj endnu fører Navnet A.s Grav. Hans Vaaben skulde tilfalde den ypperste af de Helte, der vare tilbage, og dette gav Anledning til en Strid mellem Aias og Odysseus. Som den største af alle Trojanerkrigens Heroer nød han paa mange Steder guddommelig Ære, og nogle vilde vide, at han efter sin Død ikke var kommen til Underverdenen, men var ført til Øen Leuke i det sorte Hav. — A., en Sophisme, hvorved den eleatiske Philosoph Zenon søgte at bevise Umuligheden af at tænke sig en Bevægelse i Rummet, for derigjennem atter at hævde det værendes Uforanderlighed. Naar Skildpadden har et Forspring for den rapfodede A., kan han aldrig indhente den; thi han maa først naa til det Punkt, hvor Skildpadden var ved Løbets Begyndelse, dernæst til det Punkt, Skildpadden imidlertid har naaet, o. s. fr. i det uendelige. Hvergang A. naar det Punkt, hvor Skildpadden sidst var, er den altid selv naaet et Stykke videre. Sophismen opløses, naar man indser, at selv om Rummets og Tidens Dele formindskes i det uendelige, saa ligger Rummet og Tiden i det givne Tilfælde dog inden for endelige Grænser. Achillessene, s. Sen.

Achilleus Tātios, en græsk Forf. fra det 5te Aarh., har efterladt sig en erotisk Roman „Leukippe og Klitophon“. Han skal paa sine gamle Dage være gaaet over til den christne Religion og være død som Biskop.

Achil-Øen [ātschil], bjærgfuld Ø ved Irlands Vestkyst. 5000 J.

Achimēlech, Ypperstepræst i Nobe, tog venlig mod David, da han flygtede for Kong Saul, hvorfor denne lod ham dræbe tillige med 85 andre Præster; s. I Sam. XXI—XXII.

Achis, philistæisk Konge i Gath, hos hvem David søgte Tilflugt, da han maatte flygte for Kong Saul; s. I Sam. XXI og XXII.

Achithŏphel, Absalons Raadgiver, da han gjorde Oprør mod sin Fader David; s. II Sam. XV—XVII.

Achmed, 3 tyrkiske Sultaner. A. I, f. 1589, fulgte 1603 sin Fader Muhammed III paa Tronen, som han under Krige med Ungarn og Persien og indre Uroligheder beklædte til sin Død, 22 Nov. 1617. Ved Freden med Ungarn i Sitvatorok 11 Nov. 1606 ophævedes den aarlige Tribut, som dette Rige hidtil havde maattet udrede; med Persien sluttedes Fred 1612. — A. II, førstnævntes Sønnesøn, f. 1642, Sultan fra 1691 til sin Død 1695, en Mand af indskrænkede Evner; kort efter hans Tronbestigelse led Tyrkerne Nederlaget ved Salankemen. — A. III, en Brodersøn til den foregaaende, f. 1673, Sultan 1703—30, fulgte efter sin afsatte Broder Mustapha II. Hos ham søgte Carl XII Tilflugt efter Slaget ved Pultava og opholdt sig i hans Stater 1709—14; derved indvikledes Tyrkiet i en Krig med Rusland, som ved Freden 1711 afstod Asov. Venezianerne fratog han ved et pludseligt Overfald Morea, men ved Freden i Passarowitz 1718 maatte han gjøre store Afstaaelser til Østerrig; ogsaa med Persien førte han en uheldig Krig, som i Forening med hans Reformer bevirkede en Opstand af Janitscharerne, ved hvilken han blev afsat 1730 og kastet i Fængsel, hvor han døde 1736. Han besad personlig elskværdige Egenskaber; under ham grundlagdes 1727 det første Bogtrykkeri i Constantinopel.

Achmed Pascha, s. Djezzar.

A. Chr. n., d. e. ante Christum nātum, lat., før Christi Fødsel.

Achromatisme. Paa Grund af Farvestraalernes forskjellige Brydbarhed vil en Samlelinse forene de stærkt brydbare violette Straaler nærmere ved sig end de mindre brydbare røde, en Spredelinse derimod sprede de violette Straaler stærkere end de røde. Da nu Farveadspredelsen ikke staar i noget bestemt Forhold til Brydningen, kan man ved at sammensætte en Samlelinse af det svagt farvespredende Crownglas med en Spredelinse af det stærkt farvespredende Flintglas frembringe en Samlelinse, der næsten forener alle Farvestraaler i ēt Punkt (John Dollond 1757). En saadan Linse kaldes **achromātisk** (farvefri). — Et achromatisk Prisme dannes af to Prismer af de samme to Glassorter med de brydende Kanter til modsatte Sider. — Achromatiske Linsesystemer anvendes i Kikkerter, Mikroskoper og photographiske Apparater. **Achromatopsi**, s. **Farveblindhed**.

Acht ell. Ban (Fredløshed) kaldtes i den gamle tyske Ret den Tilstand, hvori en Person, som ikke mødte for Retten efter at være stævnet, blev sat ved et Decret, Dommeren afsagde over ham, og hvorved han erklæredes uden for Lovenes Beskyttelse. Et saadant Decret anvendtes i meget gammel Tid endog i civile Sager, naar Indstævnte udeblev; men senere brugtes det dog blot mod undvegne Forbrydere, og det endda i Almindelighed kun i Anledning af Forbrydelser mod Kejseren og Riget („Reichs-A.“). Achtsprocessen eller Fremgangsmaaden ved A.s Erklæring var følgende. Efter at Vedkommende tre Gange var opfordret til at møde, blev først den simple A., som kun gjaldt inden for Jurisdictionens Grænser, erklæret over ham, dernæst efter et Aars Forløb den strænge eller fuldstændige A. (Aberacht, d. e. gjentagen Acht, eller Oberacht), der ogsaa uden for Jurisdictionen tillod enhver at bemægtige sig Forbryderens Person. Den, som tog den fredløse i Beskyttelse, kom derved selv i A. Rigets A., som i Middelalderen oftere anvendtes mod Hertuger og Kurfyrster, medførte de her nævnte Virkninger inden for hele det tyske Riges Omkreds. Med dettes Opløsning bortfaldt Rigsachten, og med den forbedrede Retspleje i criminelle Sager den hele Institution.

Achtyrka, Stad i Rusland, Gouv. Charkov, 15 M. v. n. v. for Charkov. 15,000 Indb. Bomuldsmanufakturer. I Omegnen Frugtavl.

Achæerne, en græsk Folkestamme, der i den ældste Tid var meget udbredt især i Peloponnes, saa at deres Navn hos Homer bruges som et Fællesnavn for alle Grækere. Efterat Dorerne havde fortrængt A. fra største Delen af deres Besiddelser, nedsatte de sig paa Nordkysten af Peloponnes i det Landskab, som efter dem blev kaldet **Achāja**. Der boede de i 12 indbyrdes forbundne Stæder, men spillede ingen betydelig Rolle i Grækenlands Historie, førend de fleste

andre græske Stater vare knækkede ved det makedoniske Aag og Stridighederne under Alexander d. stores Efterfølgere. Omtrent 280 f. Chr. samlede de achæiske Stæder sig paa ny til et Forbund med Ægion til Hovedstad. Forbundet blev siden tiltraadt af Sikyon og største Delen af Peloponnes, og Statsmænd og Feltherrer som Aratos og Philopømen hævede det til den første Rang i Hellas. Med dets Fald 146 faldt hele Hellas, og den Provins, Romerne dannede heraf, fik Navn af **Achäa**.

Achæmenider, Kongeslægten blandt Perserne, stammede fra **Achæmenes** (Hakhamanis), som efter Sagnet var fostret af en Ørn og som var Persernes ældste bekjendte Konge, omtr. 650 f. Chr.; hans Sønnesøn Kambyses var Fader til Cyrus, hans yngre Sønnesøn Farfader til Hystaspes, den yngre Grens Stamfader.

Acidimetri, Bestemmelsen af en Syres Styrke, f. **Acetometri**. Ofte kan A. ske ved en Vægtfylde-bestemmelse. **Acidum** [ā], Syre, A. tartāricum, Vinsyre; A. succinicum, Ravsyre; A. muriāticum ell. hydrochlorātum, Saltsyre; A. nitricum, Salpetersyre; A. sulphūricum, Svovlsyre; A. carbōnicum, Kulsyre osv.

Acireale [ātschi], Havnestad paa Siciliens Østkyst, ved Foden af Ætna. 39,000 J. Levende Handel med Sydfrugter og Korn. Silke- og Linnedindustri.

Ackermann, Conr. Ernst, f. 1710, en af forrige Aarhundredes bedste Skuespillere, der betragtes som Skaberen af den tyske Skueplads. Han rejste fra 1758 som Directeur om i Tyskland med et Selskab, indtil han 1767 i Hamborg overtog Ledelsen af et Theater, der under hans og Lessings Samvirken fik epochegjørende Betydning. Han døde i Hamborg 1771. Hans Hustru, **Sophie Charlotte A.**, f. 1714, d. 1792, en ypperlig Fremstillerinde af ømme Mødre og komiske Gamle, var ved et tidligere Ægteskab Moder til den berømte Skuespiller Schröder.

Aconcāgua, 1) en af Andeskjædens højeste Toppe, 22,000 Fod høj, ligger i Chile og blev indtil den nyeste Tid med Urette anset for en Vulkan. 2) Stad i Chile ved Floden **A.**, 8 M. n. for Santiago. 10,000 J.

A condition, fr. [kongdissjōng], paa Vilkaar, et især i Boghandelen brugeligt Udtryk, bet. paa den Betingelse, at de ikke afsatte Varer indtil en vis Tid kunne sendes tilbage.

Aconitin, en meget giftig Plantebase i „Stormhat" (Aconitum napellus). Et Milligram dræber en Spurv i faa Minuter.

A Cōnto, it., paa Regning, paa Afregning.

Acōsta, Gabriel ell. Uriel, en portugisisk Adelsmand af en oprindelig jødisk Slægt, f. 1594 i Oporto og katholsk opdragen. Tvivl om Christendommens Guddommelighed foranledigede ham til at flygte fra Portugal til Holland; i Amsterdam gik han under Navnet Uriel over til Jødedommen og lod sig omskære. Men snart kom han i Kamp med den orthodoxe Jødedom, som han hensynsløst dadlede for dens pharisæiske Vedhængen ved Traditionen med Tilsidesættelse af den oprindelige Lov; som en ny Sadducæer lærte han, at Moselov ikke taler om et Liv efter Døden, og at Dyden derfor skal øves for dens egen Skyld, uden noget egoistisk Haab om Belønning efter Døden. Paa Grund af disse Lærdomme anklagede Jøderne ham 1624 for den christne Øvrighed for Atheisme; han blev straffet af denne og bandlyst af Synagogen. 1631 tilbagekaldte han og blev efter de sædvanlige 39 Piskeslag gjenoptagen i Synagogen, men fastholdt hemmelig sine Meninger. A. d. 1647, maaske ved Selvmord.

A cōsti, it., dersteds, paa derværende Sted, hos dem, paa deres Sted.

Acqua, Cesare dell', italiensk Maler, f. 1821 ved Triest, uddannede sig dels i Venezia, dels i Brüssel under Gallait til en anset Historie- og Portrætmaler. For Kejser Maximilian (af Mexico) malede han en Række Billeder til dennes Slot Miramare. Hans nyeste Arbejde er „Samson og Dalila".

Acqui, Stad i Norditalien, 6 M. n. v. for Genua, ved Fl. Bormida. 11,000 J. Prægtig Kathedralkirke. Varme Svovlbade, hvis Temperatur er 60° R., og som ere stærkt besøgte.

Acquiescēre ved noget, være tilfreds, berolige sig, lade det bero ved noget.

Acquirēnt, Erhverver. **Acquisitiōn**, Erhvervelse, det erhvervede, Vinding, Fordel.

Acquit, fr. [akki], Befrielse for Betaling af en Gjæld; Bevis for Modtagelse af et Pengebeløb, Kvittering; **lægge A.**, i Billardspillet lægge sin Kugle ud for Modspilleren. **Acquittēre sig**, stille sig af med, gjøre sig gjældfri eller skyldfri.

Acre [Akr] (imperial standard acre), engelsk Flademaal, 4 Roods of land, 4840 □ Yards, d. e. 10,271 danske □ Alen eller c. $\frac{3}{4}$ Td. Land.

Acre, St. Jean d' [Sæng Schang dAkker], ell. **Akka**, befæstet Søstad i Syrien, ved Middelhavet, 17 M. n. for Jerusalem. 10,000 J., hvoraf $\frac{1}{4}$ Christne. Havnen er kun tilgængelig for Smaaskibe; men paa A.-Bugtens Vestside er god Ankergrund i dybt Vand. — Den gamle phønikiske By Acco blev af Grækerne kaldet Ptolemais; Araberne kaldte den efter Erobringen 636 Akka. 1104 erobrede Korsfarerne den, og den hørte nu i 83 Aar til Kongeriget Jerusalem, indtil Sultan Saladin 1187 bemægtigede sig den; 1191 overgav den sig efter henved 2 Aars Belejring til Richard Løvehjerte og Philip August. I 100 Aar var A. derpaa Sædet for de christne Riddere, indtil den 1291 som den sidste Rest af Korsfarernes Erobringer igjen kom i Muhammedanernes Hænder. 1517 kom den under Tyrkerne. 1799 belejrede Bonaparte den forgjæves; 1832 blev den tagen med Storm og ødelagt af Ibrahim Pascha, men 1840 blev den igjen ved en engelsk-østerrigsk Flaade tilbagegivet Sultanen.

Acrēl, Olof af, sv. Læge, f. 1717, d. 1806, uddannede sig i Udlandet, blev 1752 Overchirurg ved Seraphimer-Lazarethet, hvis Indretelse han selv havde foranlediget, og til sidst Generaldirecteur over alle Sygeanstalter i Sverige. Ved Skribentvirksomhed, praktisk Undervisning og Omsorg for Sygeanstalterne bidrog A. i høj Grad til at aabne en ny Periode for den svenske Lægeuddannelse.

Acrolein (af lat. acer, skarp), en farveløs Vædske, hvis Dampe i den Grad irritere Øjne og Aandedrætsorganer, at et Par Draaber, spildte i et Værelse, gjør Opholdet utaaleligt. Den dannes ved Ophedning af Glycerin og de

alm. Fedtstoffer. Det er den, der giver et ud-
stødt Tællelys dets ubehagelige Lugt.

Act bet. i det engelske Retssprog en Beslutning af en Øvrighed eller Statsmagt og særlig (Parlamentsact) en egentlig Lov, d. e. en af Kongen stadfæstet Parlamentsbeslutning (i Modsætning til Bill, som betegner det i Parlamentet indbragte Lovforslag). Ogsaa i andre Lande end England bruges Ordet A. undertiden i Betydningen af Lov, især om vigtige Forfatnings- og lignende Love, f. Ex. i Tyskland Forbundsacten af 1815 og die Wiener-Schlußacte af 1820. Jvfr. **Akt**.

Acta, d. e. forhandlede Ting, kaldtes hos Romerne dels alle offentlige og Embeds-Forhandlinger, dels Protocoller og Optegnelser over samme. A. diūrna (Dagsbegivenheder) var et Slags Dagblad eller Efterretninger om Bybegivenheder, offentlige Foranstaltninger o. desl. De indførtes i Cæsars 1ste Consulat Aar 59 f. Chr., men hvor langt ned i Kejsertiden de vedbleve at udkomme, ved man ikke. — **A. Mārtyrum** et Sanctōrum, Titlen paa flere Samlinger af Martyrernes og de helliges Levnedsbeskrivelser. Det berømteste og mest omfattende Værk af denne Art er det, som begyndtes 1643 af lærde Jesuiter i Antwerpen med Johan Bolland (d. 1665) i Spidsen (de saakaldte Bollandister). Helgenerne følge paa hverandre paa Kalenderens Anvisning. Værket fortsattes uafbrudt indtil 1794, da det 53de Bd. udkom, som naaede til 15 Oct. Da standsedes Foretagendet under Revolutionens Storme, men siden 1845 have belgiske Jesuiter fortsat Arbejdet med endnu 7 Bind, der gaa til 29 Oct., samt et Registerbind. — **A. Apostolōrum** er det latinske Navn for „Apostlenes Gjerninger" i det ny Testament. Ogsaa de fleste apokryphiske Apostelsagaer bære Titlen Acta; saaledes haves A. Petri et Pauli, A. Pauli et Theclæ, A. Philippi, Thomæ, Barnabæ, Andreæ, Thaddæi osv. — A. Pilati, en opdigtet Beretning, som Pilatus skal have skrevet til Kejser Tiberius om Jesu Fordømmelse og Død. — „Lægge ad acta", s. **Akt**.

Acteur, fr. [Aktør], Skuespiller.

Acti labōres jucūndi, lat., endt Arbejde er behageligt, efter endt Arbejde smager Hvilen bedst.

Actinie, d. s. s. Sø-Anemone.

Actiōn, det af det offentlige beordrede Søgsmaal mod en Person, der er mistænkt for en Forbrydelse. **Actionēre**, sætte under A., bevirke Søgsmaal eller Tiltale iværksat mod en Person. **Actionsordre**, Øvrighedens Befaling om, at der skal anlægges A. mod En. — A. kaldes ved Declamation og Skuespilkunst Forestillingens Understøttelse ved Mimik og Gebærder, Haandbevægelser, Stilling osv. Man adskiller rhetorisk (Talerens) og theatralsk A. A. bruges stundum i Krigssproget i Steden for Fægtning eller Træfning.

Actium [ā] (nu Azio), Forbjærg og Stad i Akarnanien paa Vestkysten af Grækenland, ved Indløbet til Bugten ved Ambrakia (Arta), bekjendt af Octavians Sejer over Antonius 31 f. C.

Activ, handlende, modf. passiv, lidende; s. Udsagnsord. **Activer** [ā], Bestanddelene af en Formue, saaledes som den fremstiller sig uden Hensyn til **Passiver**, Gjældsposter; under A. henhøre altsaa rede Penge, Værdipapirer, Maskiner og Værktøj, Huse og Grundejendomme, udestaaende Fordringer. Den virkelige Formue faas ved fra Beløbet af A. at trække Passiverne.

Activhandel, et Lands Ud- og Indførsel, naar det sker for dets egne Kjøbmænds Regning, især tillige med dets egne Skibe; modsat **Passivhandel**, d. e. Ind- og Udførsel ved Fremmede eller for Fremmedes Regning.

Acton, J. F. E., Fyrste, Førsteminister i Neapel, f. 1737 i Besançon, var Søn af en der bosat irsk Læge, tjente først i den franske, derpaa i den toscanske Marine og gik siden i neapolitansk Tjeneste, hvor han blev en Yndling af Dronning Marie Caroline (Ferdinand IV.s Dronning) og efterhaanden hævedes til alt formaaende Minister. Hans vilkaarlige Styrelse, som han især gjorde gjældende mod afvigende politiske Meninger, gjorde ham almindelig forhadt, og hans brændende Had til Frankrig forledede ham til Skridt, som bleve fordærvelige for selve Kongehuset. Paa Frankrigs Fordring blev han vel 1804 fjærnet fra Regeringen, men ophøjedes til Fyrste og vedblev at staa i Gunst ved Hoffet, indtil han 1806 faldt mod det engelske Parti. Han døde 1811 paa Sicilien.

Actor [āk], Klager, kaldes i Danmark den Sagfører, som af det offentlige er beskikket til at tiltale en Person, der er mistænkt for en Forbrydelse. En saadan maa nemlig i Almindelighed beskikkes særskilt for hver enkelt criminel Sag; kun for visse Arter af slige Sager gives der faste, af Kongen selv udnævnte Sagførere (f. Ex. Generalfiskalen). I Norge kaldes den, der forfølger den criminelle Sag paa det offentliges Vegne, ved Højesteret og i Politisager A., ellers Referent.

Actrice, fr., Skuespillerinde.

Actualitēt, Virkelighed.

Actuārius kaldes i Slesvig, saa vel som i Holsten og flere Steder i Tyskland, Retsskriveren. I Danmark forekommer Ordet kun som Benævnelse paa en ved Tugt- og Forbedringshuset paa Christianshavn ansat Embedsmand, der navnlig ved den nu ophævede Tugthuset i det væsentlige havde samme Function, som Auditeuren har ved Krigsretterne.

Actus, lat. [āk], Handling. **A. magistrālis**, Øvrighedshandling; **A. judiciālis**, en retslig, d. e. af en Retsbetjent som saadan foretagen Handling, f. Ex. en Arrest eller Execution. Jvfr. **Akt**.

Acupunctūr, en tidligere anvendt Lægemethode, som bestaar i at stikke meget fine og spidse Naale af Sølv, Staal og andre Metaller ind i eller igjennem Legemets Hud. A. anvendtes som Hudirritament mod Lamheder og heftige Nervesmerter.

Acūt kaldes en Sygdom, der varer højst 4 Uger i Modsætning til de chroniske (langvarige) Sygdomme, der vare over 6 Uger. Imellem de a. og chroniske Sygdomme staa de **subacute**. Mange Sygdomme kunne have snart et a., snart et chronisk Forløb, uden dog derfor at være forskjellige Sygdomme, og det er derfor rigtigere at bruge Benævnelsen **a. Forløb** af en Sygdom. — **A.**, s. **Accent**.

A. D., d. e. Anno Dōmini, lat., i det Herrens Aar (siden Christi Fødsel); **a. d.**, d. e.

a dāto, lat., fra i Dag, fra Udstedelsesdagen (om Vexler).

Adāgia, lat., Ordsprog, Talemaader.

Adāgio, it. [dschio], bet. som Tempobetegnelse langsom. I Instrumentalmusik betegner A. et langsomt Tonestykke af stemningsfuld, mild Charakter, der i Regelen danner den 2den ell. 3dje Afdeling af en Symphoni, Kvartet ell. Sonate, men ogsaa optræder som selvstændig Composition. — Adagietto, lidt hurtigere end A.; eller som Navn paa et Tonestykke en lille, kort Adagio.

Adalbert, Ærkebiskop i Hamborg-Bremen 1045—72, af fyrstelig Byrd, en myndig og højt begavet Kirkefyrste, stod i saa høj Gunst hos Kejser Henrik III, at denne paa Synoden i Sutri 1046 tilbød at gjøre ham til Pave; men A. frabad sig det, stræbte derimod hele sit Liv forgjæves at gjøre sit Stift til et af Paven nafhængigt Patriarchat for Nordtyskland og de skandinaviske Lande. Kun paa den Maade vilde han samtykke i Oprettelsen af en Ærkebispestol for Danmark; derfor kunde Svend Estridsen ikke sætte sit Ønske derom igjennem; derimod var A. lige saa ivrig som Kongen for Forøgelsen af de danske Biskoppers Antal, da de jo vare hans Undergivne. I Forening med de danske Biskopper tvang han Svend Estridsen — s. d. A. — til at skille sig ved sin anden Hustru Gyda. Under Henrik IV.s Mindreaarighed var A. i flere Aar saa godt som Enehersker i det tyske Rige og brugte vel denne Stilling til Fordel for sit Stift, men lige saa meget til Fordel for den unge Konge, der derfor ogsaa efter 1065 at være bleven myndig betragtede ham som sin paalideligste Raadgiver; men 1066 tvang Rigets Stormænd paa Fyrstedagen i Tribur Kongen til at skille sig ved ham og gjengjældte saa i rigt Maal A. det onde, de mente han havde tilføjet dem. Baade Bremen og Hamborg bleve plyndrede, og A. blev en fattig Mand. Vel frigjorde Kongen sig 1069 saaledes, at han kunde kalde A. tilbage til sit Hof; men allerede 1072 døde A., endnu beskæftiget med sine højtflyvende Planer.

Adalbert, Prins af Preussen, Fætter til Kong Vilhelm I, f. 1811, lagde sig tidlig efter Søvæsenet og fik 1848 det Hverv at grundlægge den tyske Rigsflaade, men blev kort efter Øverstbefalende for den preussiske Flaade. 1856 paa et Togt til Middelhavet havde A. et uheldigt Sammenstød med Indbyggerne paa den marokkanske Kyst, der skød paa hans Folk og saarede ham selv, da han vilde tugte Overfaldet. I Krigen 1864 anførte A. Østersøflaaden. A. ægtede 1850 til venstre Haand Danserinden Therese Elssler, f. 1808, d. 1878, som blev adlet under Navnet Fru v. Barnim. Deres eneste Barn, Friherre Barnim, f. 1841, døde 1860 paa en Rejse i Ægypten. A. d. 1873.

Adalbert af Prag, den hellige, f. c. 950 i i Bøhmen af fornem Slægt, fra 982 Biskop i det 972 stiftede Bispedømme Prag. Da hans Kamp mod Usædeligheden og Ugudeligheden blandt hans Landsmænd syntes ham aldeles frugtesløs, levede han fra 988 mest som ivrig Munk i Klosteret Monte Casino i Italien, besøgte kun sit Stift, naar Paven udtrykkelig befalede ham det, og blev 997 ihjelslaaet af hedenske Preussere efter nogle Dages Missionsvirksomhed iblandt dem.

Adaldag, Ærkebiskop af Hamborg-Bremen 936—88, af fornem sachsisk Familie, blev, da Ærkebiskop Unni var død i Bjørkø i Sverige paa en Missionsrejse, af Kejser Otto I udnævnt til hans Eftermand. A. var en energisk og virksom Mand, og ved den Understøttelse, han fandt hos de tre Kejsere af Navnet Otto samt især ved den Støtte, Harald Blaatand ydede ham efter sin Omvendelse til Christendommen, blev han i Stand til at udrette meget for dennes Udbredelse og Befæstelse i sit Stift, navnlig da paa den jyske Halvø og i Holsten. I de tre Byer i Jylland, hvor christne Kirker først havde rejst sig, oprettede han c. 948 de første Bispedømmer i Danmark, idet han viede Harald til Biskop i Slesvig, Lifdag i Ribe og Rembrandt i Aarhus, og inden A.s Død kom dertil et Bispedømme i Odense, om hvilket det dog er tvivlsomt, om det skyldes A.s Virksomhed, eller om det ikke maaske snarere skyldes en fra England udgaaet Mission til de danske Øer. Ogsaa paa Sjælland vandt Christendommen fastere Fodfæste i A.s Tid; mod Slutningen af hans Liv byggede Harald Blaatand Hellig-Trefoldighedskirken i Roskilde. I Holsten oprettede A. Bispedømmet i Oldenburg. A. deltog ogsaa i Tysklands vigtigste Statsanliggender som Kejsernes betroede Raadgiver og brugte sin Indflydelse hos dem til Gavn for sit Stift, især for Byen Hamborg, hvis Beboere derfor ogsaa hang ved ham med stor Hengivenhed. D. 988.

Adalgar ell. **Adelgar**, Remberts trofaste Medhjælper, blev 888 hans Eftermand som Ærkebiskop af Hamborg-Bremen og altsaa som Leder af Missionen i de skandinaviske Lande, men kunde trods sin oprigtige Vilje næsten intet udrette paa Grund af uheldige politiske Forhold. D. 909.

Adalia ell. **Antalia**, Stad paa Lilleasiens Sydkyst ved A.-Bugten. 10,000 I. Havn.

Adam (Menneske) og **Eva** (hebr. „Chavva", Liv, Moder til Livet), vare i Følge I Moseb., I—V det første Menneskepar paa Jorden, hvorfra hele Menneskeslægten nedstammer. De senere Jøder og Muhammedanere have søgt at bøde paa den bibelske Fortællings Korthed og Simpelhed ved en Mængde ofte smagløse Sagn.

Adam, Albrecht, tysk Dyr- og Slagmaler, f. 1786, d. 1862, vandt Yndest i München ved den Dygtighed, hvormed han fremstillede Heste, og fulgte Eugène Beauharnais til Rusland under Napoleons Felttog 1812. Frugten af sine Studier nedlagde han i Voyages pittoresque militaire, et lithographeret Pragtværk paa 120 Blade. Han malede bl. a. for Hertugen af Leuchtenberg 14 Slagbilleder, hvori dennes Fader, hans nævnte Velynder, havde deltaget, og „Die Erstürmung der Düppeler Schanzen", som han vel næppe selv havde set. Hans sidste Arbejde var „Slaget ved Zorndorf". Ikke mindre end fire Sønner uddannede sig under Faderens Vejledning til Dyr- og Slagmalere.

Adam, Jean-Victor [adāng], fransk Maler og Lithograph, f. 1801 i Paris, d. 1867, udmærkede sig som Slagmaler; i Galleriet i Versailles findes ikke faa Billeder fra Revolutionens og Napoleon I.s Krige.

Adam, Louis [adāng], f. 1758 i Dept. Nedre-Rhin, d. 1848, uddannede sig til Dels ved Selvstudium til en dygtig Claverspiller og Musiker. 17 Aar gl. begav han sig til Paris, hvor han snart vandt et Navn som Componist, men navnlig blev en højt anset Lærer i Pianofortespil. Fra 1797 til 1843 var han ansat ved Pariser-Conservatoriet; blandt hans Elever kunne nævnes Kalkbrenner, Lemoine, Chaulien og Hérold. Hans Hovedværk er en fortræffelig Claverskole. **Adolphe Charles A.,** f. i Paris 1803, Søn af den foregaaende, af hvem han modtog en grundig Undervisning, indtil han indtraadte som Elev paa Conservatoriet og fortsatte sine Studier under Reicha's og Boieldieu's Vejledning. Efter at have vakt Opmærksomhed hos det store Publikum ved talrige Claverstykker og andre mindre Compositioner og hos Musikerne af Faget tillige ved sine Improvisationer paa Orgel, skrev han 26 Aar gl. for Opéra-comique en lille Enaktsopera, og fra nu af fulgte Slag i Slag en Række af Værker for denne Scene, ved hvilke han hævdede sig en Plads ved Siden af de første Mestere af den national-franske Retning, der har fundet sit Udtryk i Opéra-comique, Boieldieu og Auber. Det betydeligste af disse Værker er „Postillonen fra Lonjumeau“ (1836), der gik over alle Europas Scener og endnu høres med Fornøjelse; blandt de senere kan nævnes »Le Brasseur de Preston« og »La Reine d'un jour«. Ogsaa som Pianofortespiller og Lærer var A. højt anset, ligesom en Række Kritiker (senere samlede under Titlen »Souvenirs d'un musicien«) vidne om hans Kundskaber og rige Erfaring. Han døde 1856.

Adam af Bremen, f. i Oversachsen, blev 1068 af Ærkebiskop Adalbert kaldet til Domherre i Bremen, d. c. 1076. Sin Berømmelse skylder han sin Skildring af det hamborg-bremenske Ærkestifts Historie fra 788 til Ærkebiskop Adalberts Død 1072, »Gesta Hammaburgensis ecclesiæ pontificum«, hvis Slutning udgjør en geographisk Skildring af Landene ved Østersøen, særlig de til Stiftet Hamborg-Bremen henhørende. Bogen er 1862 oversat paa Dansk af P. W. Christensen: „Om Menigheden i Norden under Ærkesædet i Bremen og Hamborg“. Den støtter sig paa Aktstykker, gamle Optegnelser og mundtlige Meddelelser af paalidelige Mænd, deriblandt Kong Svend Estridsen. Den er den vigtigste Kilde til Nordens Historie i hin Tid og indeholder vigtige Bidrag til de nordslaviske Folks Historie. Det første Haandskrift af den blev fundet i Sorø Kloster af Ivar Berthelsen (Bartholin) og derpaa udgivet af A. S. Vedel, Kbh. 1579. Siden har man fundet flere gamle Haandskrifter i Kjøbenhavn, Leijden og Wien, og en efter disse forbedret Text er trykt i 9de Bind af Pertz's Monumenta og udgivet særskilt af Lappenberg (2den Udg., Hannover, 1876).

Adam de Fulda, f. c. 1460, lærd Contrapunktist, har skrevet en Afhandling (»de musica«) af stor Betydning for Studiet af Middelalderens Musik.

Adam de la Halle [adāng], f. c. 1240 i Arras, en af de bekjendteste nordfranske trouvères. De Prøver af hans Chansons (enstemmige Sange uden Accomp.), der ere bevarede til vor Tid, vidne fordelagtig om hans melodiske Opfindsomhed. Mindre heldig end i disse smaa Melodier, der nærmest maa sammenstilles med Middelalderens Folkeviser, var A., hvor han indlader sig paa den egentlige Kunstmusik; hans „Rondels“ og „Motetter“ (flerstemm. contrapunktiske Sangstykker) ere, som Tidsalderens harmoniske Frembringelser overhovedet, raa og ubehjælpsomme. Derimod har han bidraget betydelig til Udviklingen af det franske Drama, navnlig ved Hyrdespillet »Robin et Marion«. Han døde 1286.

Adamāva, en Landstrækning i Sudan i Afrika s. for Tsadsøen med et Areal af c. 2,500 □ M. gjennemstrømmes af Floden Tschadda ell. Binue og bestaar af frugtbare, veldyrkede Højsletter, afbrudte af mange isolerede Bjærgpartier, der naa en betydelig Højde (Alantika 10,000 F.). Befolkningen er meget talrig og bestaar af hedenske Negere og indvandrede muhammedanske Fellataher, der ere det herskende Folk.

Adamitter, 1) en gnostisk Sekt i det 2det og 3dje Aarh., der hyldede Læren om Syndens Uundgaaelighed som det ondes Magt i det kjødelige Legeme og dens Betydningsløshed for det aandelige Liv; ved deres Gudstjeneste gik de nøgne som Adam i Paradiset. 2) Blandt Begharderne og den frie Aands Søstende nævnes i det 14de Aarh. i Østerrig A. med lignende usædelige Grundsætninger og Skikke. 3) Et udskejende Parti blandt Taboriterne i Bøhmen i 15de Aarh. fik ligeledes Navnet A. eller Picarder (bøhmisk Udtale af Begharder); som døbte i den Hellig-Aand ansaa de sig for hævede over al Synd; i deres Usdyldighed levede de i Fruentimmer-Fællesskab. — Under Indvirkning af nyere Emancipations-Ideer vovede endnu 1849, da Religionsfrihed var indført i Østerrig, et Parti at fremtræde offentlig med adamitiske Grundsætninger.

Adams, en Puritanerslægt, som 1632 udvandrede fra England til Massachusetts, og af hvilken flere Mænd have spillet en vigtig Rolle i Nordamerikas Historie. **John A.,** f. 19 Oct. 1735, blev Sagfører i Boston og skrev 1768 imod Stempelacten; sendtes 1774 til Congressen og virkede ivrig for Washingtons Valg til Hærfører, samt var 1776 med at udarbejde Uafhængighedserklæringen. 1778 deltog A. i Affattelsen af Massachusets's Forfatning og brugtes det følgende Aar i flere Sendelser til Europa; var 1783 en af Fredsunderhandlerne og sluttede 1785 Tractaten med Preussen. A. blev derefter Affending i London og skrev her „et Forsvar for de forenede Staters Forfatning og Styrelse“ (1787, 3 Bd.). Under Forhandlingerne om Unionens ny Forfatning 1788 var A. tillige med Washington og Hamilton Leder for det mere conservative, føderalistiske Parti og blev 1789 Unionens første Vicepræsident og 1797 efter Washingtons Afgang selv Præsident. Som saadan hævdede A. kraftig Nordamerikas Neutralitet imod Frankrig, ja rustede endog til Krig; men vragedes 1801 ved de nye Valg for Jefferson, hans gamle Medbejler. Begge døde dog samme Dag, nemlig 4 Juli 1826, 50Aarsdagen for Uafhængighedserklæringen. — Hans Søn **John Quincy A.,** f. 11 Juni 1767, blev 1794 Affending i Holland og 1798 i Berlin, men hjemkaldtes 1801 og blev Professor ved

Harvard-Universitetet (i Cambridge). 1803 valgtes han til Congressen og nærmede sig det demokratiske Parti; blev derfor 1809 Afsending i Rusland, var 1814 en af Fredsunderhandlerne i Gent og sendtes derefter til England, men hjemkaldtes 1817 for at blive Udenrigsminister. 1825—29 var A. Præsident, og som Medlem af Repræsentanthuset siden 1831 var han en af de første og varmeste Kæmpere for Negerslaveriets Afskaffelse. D. 23 Febr. 1848. — Hans Søn, **Charles Francis A.**, f. 18 Aug. 1807, blev 1834 Unionssenator for Massachusetts og var 1848 opstillet som Candidat for Freesoilers-Partiet til Vicepræsidentposten. 1861—68 var han Afsending i England og 1871—72 en af Voldgiftsdommerne i Alabamasagen. Han udgav 1851—56 sin Farfaders Levned og Værker (10 Bd.) og 1874—77 sin Faders Erindringer (12 B.).

Adams, John Couch, f. 1819, Professor i Astronomi ved Universitetet i Cambridge, bekjendt ved sine Undersøgelser paa den physiske Astronomis Omraade, særlig derved, at han, støttet paa theoretiske Undersøgelser, endogsaa noget før Leverrier kom til samme Resultat som denne med Hensyn til det Sted paa Himlen, hvor den formodede nye Planet (Neptun) maatte søges. Han sendte sit Resultat til Observatoriet i Greenwich; men her gik man kun langsomt til Værks med Søgningen, og imidlertid fandt Galle i Berlin Planeten efter Leverriers Angivelser, som derfor fik største Delen af Æren fremfor A.

Adams, Robert, engelsk Architekt, f. i Edinburgh 1728, d. i London 1792, Storbritanniens berømteste Architekt i forrige Hundredaar. Han bereiste Dalmatien og udgav et Værk om Diocletians Palads i Spalato. — Hans Broder, **James A.**, d. 1794, ligeledes Architekt, udgav i Forening med Broderen et Værk om deres fælles Bygninger.

Adams, Samuel, f. 1722, Kjøbmand i Boston, var lige fra 1763 en af de ivrigste Kæmpere for Nordamerikas Løsrivelse fra Moderlandet; blev 1765 Medlem af den lovgivende Forsamling for Massachusetts og talte 1774 i Staternes fælles Congres for Krig. Som ivrig Demokrat var A. 1788 en Modstander af Washingtons føderalistiske Bestræbelser, men arbejdede med Iver for Unionsforfatningens Vedtagelse. 1794—97 var han Gouverneur for Massachusetts. D. 1803.

Adamsbjærget, det højeste Bjærg paa Øen Ceylon, 6700 F. En Fordybning i Bjærgets Top, der ligner et Fodspor, tilskriver en christelig Legende St. Thomas, Buddhaisterne Buddhas Himmelfart og Muhammedanerne Adam efter hans Uddrivelse af Paradis.

Adamsbroen, en Række Sandbanker i Palksstrædet mellem Ceylon og Forindien, er kun i Flodtiden bedækket med Vand.

Adamsæblet, den Fremstaaenhed paa Halsens Forside, der dannes af Strubehovedet, især dettes Skjoldbrusk. Hos Mænd og magre Personer staar det mere frem end hos fede og hos Kvinder, en Kjendsgjerning, der formodentlig hænger sammen med det Sagn, der i Folkemunde har givet det sit Navn, at den betegnede Fremstaaenhed paa Halsen skulde have sin Grund i, at Kjærnehuset af den forbudne Frugt blev siddende i Adams Hals, fra hvem atter dette Mærke nedarvedes til alle hans mandlige Efterkommere.

Adāna, gammel Stad i det sydøstlige Lilleasien, ved Floden Sihun, 6 M. fra dens Udløb, 30,000 I. Handel med Korn, Frugt og Vin. A. er i militær Henseende af Vigtighed som Nøglen til Tauruspasserne og var derfor 1839 Gjenstand for Kampe mellem Tyrkerne og Ægypterne.

Adanson, Michel [Adangsŏng], berømt fransk Zoolog og Botaniker, f. 1727 i Aix, d. 1806 i Paris, var næst efter Lister den, der grundlagde et videnskabeligt Studium af Bløddyrene og en Classification af disse efter Dyrenes egen Bygning, ikke, som tidligere, efter Skallerne (Conchylierne) alene. Han opholdt sig 1749—53 i Senegal og nedlagde sine Studier af dette Lands Mollusker i »Histoire naturelle des coquillages du Sénégal, 1745“, et Værk, som en senere Tid har sat højere end Samtiden, hos hvilken Forfatterens Bitterhed og skaanselløse Foragt for de dalevende Cochyliologer maatte vække Uvilje. Af væsentlig Betydning var hans botaniske Værk »Familles des plantes« (1763). Han har deri forsøgt at sammenstille Planterne i naturlige Familier, idet han gik ud fra det rigtige Princip, at en naturlig Gruppering af Planterne efter deres indbyrdes Slægtskab maatte støtte sig paa en Sammenligning af Planterne i alle Henseender; men hans System mangler højere systematiske Grupperinger og dermed et almindeligt Overblik over Familierne.

Adaptēre, afpasse, indrette til; udvikle i Overensstemmelse med Omgivelserne; anvende paa.

Adcitatiōn, den Handling, hvorved foruden den oprindelig indstævnede endnu en Person indstævnes for at lide Dom under samme Sag.

Adda, Flod i Norditalien, gjennemløber Veltlin og Comosøen, bliver sejlbar ved sit Udløb ved Lecco, løber forbi Lodi og falder fra venstre Side i Po. 35 M. lang.

Addēnd, addēre, s. **Addition**.

Addington, Henry, s. **Sidmouth**.

Addison, Joseph [ä], engelsk Digter, Lærd og Statsmand, f. 1 Maj 1672. Som Student i Oxford udmærkede han sig ved at skrive latinske Vers, fik ved formaaende Patroners Indflydelse en Pension af Vilhelm III, bereiste Italien og Frankrig, saa Boileau, Malebranche og Hoffet i Versailles. Hans Tid var delt mellem Selskabslivet og Studier, og alt da skrev han nogle af sine correcte beskrivende Digte. 1702, da Vilhelm III døde, ophørte hans Understøttelse. Han rejste da hjem, hvor han ved sit Digt »The campaign« i Anledning af Slaget ved Blenheim, vakte stor Interesse, der forøgedes ved Tragedien „Cato“. Pope var fjendtlig, Dryden venlig stemt imod ham; hans dannede og behagelige Personlighed vandt selv flere af hans Modstandere. Hans Tragedie „Sokrates“ og Operaen „Rosimunda“ ere glemte; mest er han bekjendt for de interessante Artikler, til Dels Tidsbilleder, som han leverede til det af Steele grundede Ugeskrift »The Spectator«. Fremdeles har han skrevet »Evidence of the christian religion«. Hans Livsanskuelse er brav og retsindig, en noget lavtflyvende Na-

tionalisme og Utilisme i Poesi som i Religion. Han beklædte flere Statsembeder, var ivrig Whig og faldt med dette Parti; først efter Dronning Annas Død blev han Statssecretær 1717–18 og døde 17 Juni 1719.

Addisons Sygdom [ā], s. Bronzesygdom.

Addition, Sammenlægning, Sammentælling; addere, lægge sammen. De givne Størrelser kaldes Addender, det udkomne Sum. Tegnet for A. er + (plus), f. Ex. 5+8+3 = 16.

Additionalact, Tillægsact, kaldes Loven af 22 Apr. 1815, ved hvilken Napoleon I efter sin Tilbagekomst fra Elba, i Form af et Tillæg til Kejserdømmets Forfatning, gav denne en væsentlig Forandring i constitutionel Retning.

À découvert, fr. [kuvǟhr], ubedækket, aabenlyst; crédit à d., Blancocredit.

Adel, en med arvelige (eller livsvarige Forrettigheder udstyret Klasse Statsborgere, kjendtes allerede i Oldtiden hos Grækerne (t. Ex. Eupatriderne, „de velættede", i Athen), hvor dens Herredømme følger efter Kongernes og omstyrtes af Tyrannerne, og hos Romerne, hvor Patriciernes Kamp med Plebejerne for at hævde Forrangen optager de første halvandet Hundrede Aar af Republikens Historie, og hvor der senere dannes først en Rigmands-A. (Riddere) og senere en Embeds-A. (nobiles), Ætlinger af Mænd, som havde beklædt de højeste Statsembeder. Hos de germanske Folkeslag kjendtes ingen egentlig A., men vel Slægter, som ved Rigdom og Byrd ragede op over de andre frie Mænd og øvede fremragende Indflydelse i Folkeforsamlingerne. Efter Germanernes Indtrængen i det romerske Rige opstaar derimod en Lens-A., først i Frankrig, hvor Kongerne ved Uddeling af Krongods knyttede Mænd til sig i et særligt Troskabsforhold, med Forpligtelse til at gjøre Krigstjeneste. Denne Ordning efterlignedes senere i andre Lande, saaledes i England efter Normannernes Erobring, og giver Udviklingen i Middelalderen et ejendommeligt Præg. Oprindelig var A. altsaa kun personlig, knyttet til Jordbesiddelsen og den dermed sammenhængende Krigspligt; men efterhaanden (10de og 11te Aarh.) bliver den arvelig. I 13de og 14de Aarh. opstod desuden en saakaldt „Brev"- eller „Diplom"-A., som uden at gjøre Krigstjeneste ved kongelig Ophøjelse fik Del i de adelige Rettigheder. Ligeledes delte A. i flere Lande sig i en højere og lavere A., og den højere (i Frankrig kaldt Pairer, i England Baroner, i Spanien Grander) blev i Regelen Majoratsadel. I hele den senere Middelalder spiller A. en Hovedrolle, til Dels fordi den efter Korstogene og ved det deraf udviklede Riddervæsen fik en højere Dannelse, og dens Magt holdt sig længe efter, baade over for Kongerne opadtil og over for Folket nedad, skjønt med store Uligheder i de enkelte Lande. I 17de Aarh. knækkedes A.s Magt af Kongerne, og den sank særlig i Frankrig ned til at blive en Hof-A. uden politisk Myndighed, men med store Forrettigheder over for de lavere „borgerlige" Stænder og især med et fuldstændigt Herredømme over de livegne Bønder. Revolutionen skilte 1789 A. ved alle Rettighederne, ja ophævede endog A.s-Titlerne (Fyrste, Hertug, Marquis, Greve, Vicomte, Baron, Chevalier og Seigneur var Rækkefølgen). 1806 oprettede Napoleon I en ny højere A., og under Restaurationen 1815—30 dannes en arvelig Pairs-A., men 1835 ophæves Stamhus-Institutionen, og A.s Indflydelse hviler nu kun paa Rigdom og Overlevering. I England mistede A. allerede under Tudorerne sine Forrettigheder, efter at den højere A. var bleven forfærdelig hjemsøgt under Krigene mellem den hvide og røde Rose; derimod hævdede den sin Stilling som Folkets naturlige Fører over for Kongemagten og har endnu til Dels vedligeholdt denne, nærmest fordi kun den ældste Søn bliver Adelsmand, medens de yngre Sønner synke ned i Folket, og paa den anden Side A. stedse forstærkes ved rige og fortjente Mænds Ophøjelse. Den højere A. (Nobility) omfatter de Slægter, hvis Hoveder have Adgang til Overhuset: Hertuger, Marquis'er, Jarler, Viscounter og Baroner; af den lavere A. have kun Baroneter arvelig A., men ikke Riddere (Knights). Italiens A. havde i Middelalderen til Dels en lignende Stilling som den græske A. i Oldtiden og fortrængtes af de ny opstaaende Fyrstehuse; i Genua og især i Venezia vedligeholdt den dog sit Herredømme lige til Slutn. af 18de Aarh. Baade i Spanien og Portugal findes en talrig A. I Tyskland vandt den højere „rigsumiddelbare" A. endog landsherrelige Rettigheder paa sine Godser og indtog en særlig Stilling paa Rigsdagen; men ved det tyske Riges Ophør 1806 „mediatiseredes" den under de souveræne Fyrster, og 1815 fik den kun visse Særrettigheder og Æresfortrin som „Standesherren". Ogsaa den lavere A. har, især i Preussen og Mecklenburg, hævdet sin Forrang over for det øvrige Folk og indtil den nyeste Tid haft næsten Eneret til Officersposter og højere Embeder, ja end ikke villet erkjende Ægteskaber mellem Adelsmænd og borgerlige Kvinder som lovlige. Ingensteds er Begrebet „Jævnbyrdighed" (Ebenbürtigkeit) udviklet som i Tyskland. De slaviske Folkeslag have oprindelig ikke haft nogen A. og først faaet den langt senere ved Paavirkning vesten fra. I Polen vedligeholdt A. en overvældende Indflydelse lige til Rigets Undergang, og her saa vel som i Ungarn findes ved Siden af den højere A. („Magnaterne") en meget talrig „lille" A. Rusland har baade en ældre Fødsels-A. (Knjæser og Bojarer) og en nyere Tjeneste-A. i 14 Rangklasser (siden Peter den store). De sydslaviske Stammer kjende ingen A.; ej heller de østerlandske muhammedanske Lande; i China haves kun Embeds-A. (Mandarinerne), medens Japan har en gammel Lens- og Kriger-A., hvis Magt først er bleven brudt i den allernyeste Tid. Nordamerika og de nyspanske Stater have lige saa lidt som Schweiz nogen A. — I Norden opstod A. i Middelalderen som en Kriger A., i Danmark under de første Valdemarer, i Sverige fra 1280, med Forpligtelse til at gjøre Tjeneste i Krig til Hest (Rostjeneste) og med dertil knyttet Skattefrihed (deraf Navnene „Hærmænd", „frie og frelse"). Den blev efterhaanden arvelig og vandt stedse flere Forrettigheder, baade voxende Indflydelse i Staten og Sagefaldsret, Hals- og Haandsret over sine Bønder. I 15de Aarh. opkom tillige en Brev-A. (Skjoldbreve) uden

Krigspligt. Ordet „Ædlinge“ forekommer først 1483 i Kong Hans's Haandfæstning, Ordet A. 1523 i Frederik I.s. I Danmark blomstrede Adelsvælden 1523—1660, ligesom ogsaa A. udfoldede sin største Dygtighed i dette Tidsrum, men den knækkedes ved Statsomvæltningen 1660, der baade medførte Oprettelsen af en højere Lens-A. (Grever og Friherrer eller Baroner), med udvidede Rettigheder og Stamhusbaand og nøje knyttet til Hoffet (1671), og en Rang-A., idet de 3 første Rangklasser fik A.s Rang (1679). Alle A.s Rettigheder ophævedes 1849, men ikke Stamhusbaandet. Grundlaget for den norske A. var Lendermændene (s. d. A.) og Hirden (s. d. A.) med dens forskjellige Klasser. Kong Magnus Lagabøter gav 1277 Lendermænd Titel af Baroner og de højere Hirdmænd Titel af Riddere; de fik Skattefrihed for deres Gaarde mod at tjene Kongen i Krig, hver med flere Mænd. Lendermandsværdigheden blev afskaffet 1308, men omtrent paa samme Tid blev det fast Regel, at Riddere og Svende beholdt deres Rettigheder arvelig; de vare knyttede til adelige Vaabenmærker og Sædegaarde. Men denne A. bestod af faa rige og mange mindre rige Slægter; de rige smeltede end yderligere sammen, og deres Rettigheder gik ved Giftermaal over til danske Adelsslægter som Bjelke, Basse, Brockenhuus osv., medens den lavere A. efterhaanden gik over i Bondestanden. Ved 1640 fandtes i Norge kun 58 adelige Sædegaarde, hvoraf kun 7 i oprindelig norske Slægters Eje. Disse indskrænkedes yderligere ved Forordningen af 1679, der formindskede Skattefriheden og hindrede Oprettelsen af nye Sædegaarde; paa samme Tid blev efter dansk Mønster oprettet en faatallig Lensadel (to Grevskaber og ēt Baroni). Ved Grundloven 1814 bestemtes, at ingen Grevskaber, Baronier, Stamhuse eller Fideicommisser maa for Fremtiden oprettes, og ved Lov af 1 Aug. 1821 bleve alle adelige Privilegier og alt Adelskab ophævet. I Sverige naaede A. sin højeste Magt i 14de og 15de Aarh. 1561 indførtes Lenstitler (Grever og Friherrer), og 1626 dannedes Ridderhuset, hvorved Højadelen fik Overvægten, idet der stemtes efter Klasser (Herre-, Riddere- og Svende-Klassen, d. v. s. Grever og Friherrer, Ætlinger af Rigsraader og den „gemene“ A.). Under Dronning Christines og Carl XI.s Mindreaarighed blev Højadelen overmægtig og fik en meget stor Del af Sveriges Jord i Besiddelse, dels som Eje, dels som Len; men dette Forhold ophævedes ved Carl XI.s Reduction 1680—82. Derimod var den lavere A. den ledende Stand under Frihedstiden 1721—72, og først 1809 gled Magten over til de ufrelse Stænder; dog udgjorde A. indtil 1866 en særlig Rigsstand.

Adel, et Navn, som Europæerne pleje at tillægge Landet mellem det røde Havs Kyst og Abessiniens Højland. Bebos af Afar-Folket, efter hvis Stamme „Adaïl“, der i det 16de Aarh. var eneherskende her, Portugiserne have givet Landet Navn.

Adelaer ell. **Adeler**, Curt Sivertsen, f. 16 Dec. 1622 i Brevik, hvor hans Fader Søffren Jensen var Forvalter over det kongelige Saltværk. Opdraget i en Søhavn, hvor der paa den Tid vrimlede af hollandske Skibe, fik han tidlig Lyst til Sølivet. Kun 15 Aar gammel rejste han til Holland for at lære Navigation og Mathematik i det Øjemed senere at kunne overtage Commandoposter til Søs. Ikke længe efter fik han Ansættelse som „Adelborst“ (Cadet) paa den hollandske Flaade under Martin Tromp, men efter at have tjent et Par Aar i denne Egenskab tog han Afsked fra den hollandske Tjeneste og fór i nogle Aar paa Italien med Capitain Reiersen, indtil Krigen brød ud mellem Venedig og Tyrkiet; han gik da i venetiansk Tjeneste som Constabel. Efter at have udmærket sig i denne Stilling, blev han 1643 udnævnt til Lieutenant og ved Reiersens Død 1645 til Capitain og Fører af hans Skib. Aaret efter fik han Orlov, gjorde en Rejse til sit Fødeland og derpaa til Holland, hvor han giftede sig. 1648 vendte han atter tilbage til Venedig og blev Chef (Skipper) for et armeret hollandsk Handelsskib „St. Jørgen“ under Giacomo Rivas Commando og var med at blokere Dardanellerne; vel lykkedes det ikke at forhindre Tyrkerne i at løbe ud af Strædet, men efter at de vare løbne ind i Havnen ved Fochies, forfulgte Venezianerne dem derhen, og en stor Del af den tyrkiske Flaade blev skudt i Brand. A. udmærkede sig særlig ved denne Lejlighed som ogsaa ved senere Batailler, saasom ved Angrebet paa Volo 1650 og ved Tyrkernes Indeslutning ved Rhodos 1653, men mest dog ved Dardanellerne 26 Maj 1654, hvor hans Skib „St. Jørgen“ var Admiralskib under Delfinos Commando. A.s Skib led betydelig og han selv blev saaret, men hans Mod og Udholdenhed blev almindelig roste, saa vel som hans sjældne Sømandsdygtighed. Hans Fortjenester bleve ej heller upaaskjønnede af Republiken: han fik flere Guldkjæder som Æresbelønninger og en aarlig Pension af 200 Ducater tilstodes ham paa Livstid med Løfte om, at hans Efterkommere indtil i 3dje Led skulde faa denne udbetalt, men den udbetaltes dog kun en Gang efter hans Død. I Slagene ved Dardanellerne 1657 og 1659 tog A. virksom Del saa vel som i Landgangen paa Candia 1660, men forlod den venezianske Tjeneste 1661 og begav sig til Holland, hvor han giftede sig anden Gang. I 1659 var han bleven udnævnt til Ridder af Markusordenen. I Holland var hans Ophold ikke af lang Varighed, eftersom han 1663 modtog Ansættelse af Kong Frederik III som Admiral og Admiralitetsraad ved den danske Flaade, og i denne Stilling benyttede han sin Indsigt og Indflydelse til i Forening med Holmens Chef, Niels Juel, at udvikle Flaaden. Han berejste Norge for at udskrive Søfolk, foretog flere Rejser til Holland for at engagere Søofficerer og Mandskab og for at anskaffe Skibsfornødenheder. 1666 optoges han i den danske Adelstand og udnævnedes 1671 til Ridder af Danebrog. Da den skaanske Krig udbrød 1675, anstrængte han sig over Evne for i Hast at faa Flaaden udrustet, saa at han efter nogle Ugers Krydstogt, hvorved det ej kom til noget Slag, blev farlig syg og maatte gaa i Land efter at have overgivet Commandoen til Niels Juel. A. døde kort efter, 5 Nov. 1675, kun 53 Aar gammel. Han havde, efter at være traadt ud af den hol-

landske Tjeneste, beholdt Titlen „Adelborst" og blev af Italienerne, der ansaa ham for en Hollænder, kaldet „Curt Siversen" eller „Curzio Sifrido Adelborst". Dette „Adelborst" forandrede han siden, maaske ved Tilbagekomsten til Holland, til Adelaer eller Adeler, og under dette Navn blev han optagen i den danske Adelstand.

Adelaide, Prinsesse af Orléans, Datter af Hert. Philip af Orléans (Egalité), f. 1777, maatte i Nov. 1792 flygte til Udlandet og levede i mange Aar sammen med sin Broder Ludvig Philip. Med ham vendte hun tilbage til Frankrig 1814, og var siden hans stadige Husfælle og Raadgiverske i alle politiske Spørgsmaal. Hun raadede ham stærkt til at overtage Kongemagten 1830 og døde 31 Dec. 1847, to Maaneder før Februarrevolutionen.

Adelaide [la-i], Hovedstad i det engelske Sydaustralien, ved Torrensfloden. 40,000 J. Smukt bygget Stad med betydelig Handel. Dens Havn er Port A. paa Østsiden af St. Vincentbugten, 1 M. fra A. med 5000 J.

Adelcrantz, Göran Josua, svensk Architekt, f. 1668, d. 1739, kaldet Törnqvist, inden han 1712 adledes som Hof-Architekt, optraadte i sine yngre Aar som Skuespiller og dramatisk Forfatter, anvendtes af den ældre Tessin ved Slottets Opførelse og var senere ogsaa Stads-Architekt og Bygnings-Borgmester i Stockholm. – **Carl Fred. A.**, Søn af den foreg., f. 1716, d. 1796, blev Overintendant 1757, Directeur over Hofcapellet 1764 og Friherre 1766. A. afsluttede Slottets Opførelse, gjorde Udkastene til Adolf Frederiks Kirke, Operahuset m. fl. offentlige Bygninger, samt gav Maler- og Billedhugger-Akademiet en ny Organisation.

Adelersborg, Baroni i det nordvestl. Sjælland, opr. 15 Dec. 1843 for Familien Zytphen-Adeler, udgjør 887¼ Td. Htk. og i Fideicommiscapitaler 1,317,000 Kr. og omfatter Hovedgaardene Dragsholm (s. d. A.), Dønnerup m. m. Den nuværende Besidder er en Søn af den første Zytphen-Adeler.

Adelheid, d. hellige, Datter af Kong Rudolf II af Burgund, f. 983, blev ganske ung gift med Kong Lothar af Italien. Efter Lothars Død (950) vilde Berengar af Ivrea, der havde opkastet sig til Konge i Italien, tvinge den unge Enkedronning til at ægte hans Søn Adelbert, hvorfor hun kaldte den tyske Konge Otto I til Hjælp, som fortrængte Berengar og selv ægtede hende (951). A. udøvede en heldig Indflydelse saavel paa sin Ægtefælle, som paa sin Søn og Sønnesøn (Otto II og Otto III); hun døde 16 Dec. 999.

Adelheidskilde ved Heilbrunn i Bayern, Prov. Øvre-Bayern, 7 M. s. for München, 2460 F. højt, giver et jod- og bromholdigt Kogsaltvand, der drikkes ved Kjertelsyge, Syphilis, Leversvulster, kroniske Hudsygdomme, dog mindre paa Stedet selv end forsendt.

Adelkone (d. e. den fornemste Kone), i det gamle Retssprog Betegnelsen for Ægtehustrnen i Modsætning til de Friller, Manden ofte endnu efter Christendommens Indførelse havde foruden hende.

Adelsberg, Flække i Østerrig, Krain, ved Wien-Triest-Jærnbanen, 5 M. s. v. for Laibach, med mærkelige Drypstenshuler, af hvilke den største gjennemstrømmes af Floden Poik ell. Laibach.

Adelung, Joh. Chr., tydsk Sprogforsker, f. 1732 i Pommern, d. 1806 i Dresden som Overbibliothekar. Hans Hovedværker ere »Glossarium mediæ et infimæ latinitatis« og „Mithridates oder allgemeine Sprachkunde" (1806–17, 4 Bd.), der skulde levere Totaludbyttet af hans Forskninger; men da han døde før dets Fuldendelse, fortsattes det af Vater og af hans Brodersøn **Friedr. v. A.**, f. 1768, d. 1843 som russisk Statsraad, der besørgede det 4de Bind og skrev andre lingvistiske Arbejder (Bibliotheca Sanscrita, 1837).

Aden, betydelig Handelsstad og Frihavn paa Arabiens Sydkyst ved A.-Bugten. 25,000 J. A., der med et District paa ⅓ □ M. siden 1839 tilhører England, ligger paa en Halvø, som ender i en høj, befæstet Klippe. God og rummelig Havn og vigtig Mellemstation for Dampskibene mellem Suez og Ostindien. A. var allerede i Oldtiden et vigtigt Punkt, som Romerne af Handelsjalousi ødelagde, men som atter fra det 11te Aarh. fik stor Betydning for Østens Handel, indtil Opdagelsen af Søvejen om det gode Haabs Forbjærg gav Handelsstrømmen en anden Retning. Fuldførelsen af Kanalen mellem Middelhavet og det røde Hav har atter gjengivet Staden dens Betydning.

Adĕpt (egtl. En, som har opnaaet, nemlig Hemmeligheden) brugtes før om Alchemisterne, der foregave at have fundet de vises Sten og at kunne gjøre Guld. Paracelsus og flere af hans Disciple kaldte sig selv saaledes.

Adĕrno, Stad paa Sicilien ved Sydvestsiden af Ætna. 10,000 J.

Adersbacher-Klipper, et for sin Naturskjønhed berømt Bjærgparti i Riesengebirge paa Grænsen af Bøhmen og preussisk Schlesien.

A deux mains, fr. [dø mængh], i Musik: for begge Hænder.

Ad hástam, lat., til Auction.

Adhémār af Monteil, Biskop af Puy, var den første, som paa Kirkeforsamlingen i Clermont 1095 tog Korset; som Pavens Legat fulgte han Grev Raimund af Toulouse paa det første Korstog, men døde allerede under Antiochias Belejring af en pestagtig Sygdom 1098. Han forenede Ridderens Tapperhed med Mildhed, Klogskab og Veltalenhed og udøvede ved sin aandige Overlegenhed stor Indflydelse saa vel paa Hærførerne som paa de menige Krigere.

Adherbal, Micipsas Søn, var Konge i Numidien, indtil han 112 f. Chr. bukkede under for sin Medregent Jugurthas Rænker, da han forgjæves havde søgt Hjælp hos Romerne.

Ad hoc, lat., i det bestemte Øjemed.

Adhærēre, hænge ved, slutte sig til, holde fast ved, f. Ex. en Mening. **Adhæsiōn**, Vedhængning, en molecular Kraft. Bringes to forskjelligartede Legemer i Berøring med hinanden, maa man anvende en Kraft for igjen at skille dem ad. Dette hidrører fra A., der ikke blot ytrer sig i umiddelbar Berøring, men ogsaa i en vis endelig, om end meget lille Afstand, hvorfor den betragtes som en Tiltrækning imellem de legemlige Dele, forskjellig fra

Tyngden, som virker endog i de største Afstande. A. omtales hyppigst som virkende imellem et fast Legeme og en Vædske; kan Legemet befugtes af Vædsken, har A. Overvægt over Vædskens Sammenhængskraft, i modsat Tilfælde denne over hin; overvindes det faste Legemes Sammenhængskraft af A., opløses Legemet i Vædsken. Paa A. grunder sig Lodning, et Metals Overdragning med en Hinde af et andet Metal, Limning osv. — **Adhæsionsproces** finder Sted, naar civile Spørgsmaal, især Skadeserstatningsspørgsmaal, inddrages under en Straffesag.

Adiaphora, gr., ligegyldige Ting; for Moralens Vedkommende det, man uden Pligtovertrædelse kan gjøre eller undlade. Rigdom, Fattigdom, Sundhed, Sygdom, Nydelse, Smerte osv. henregnede Stoikerne til A., men skjelnede dog inden for A. mellem det, der under givne Omstændigheder kan foretrækkes: Sundhed, Skjønhed, Rigdom osv., og det, der kan forkastes: Død, Sygdom, Ringhed osv. **Adiaphoristiske Stridigheder** kaldes to forskjellige Stridigheder i den lutherske Kirke. Den første opkom 1548 ved Melanchthons Forsøg paa at mægle mellem Protestanterne og Katholikerne, s. **Interim**. Melanchthons Parti betragtede flere af de katholske Ceremonier som A., ligegyldige udvortes Skikke, man for Kirkens Enheds og Freds Skyld gjærne kunde gaa ind paa, uden at krænke den evangeliske Tro. Det andet Parti under Flacius saa i Antagelsen af de katholske Ceremonier farefulde Indrømmelser, som Protestanterne maatte forkaste. I det væsentlige erklærede Concordieformlen 1577 sig for det sidste Parti. — En anden a. S. hører med til de pietistiske Stridigheder i første Halvd. af det 18de Aarh. Pietisterne med Spener i Spidsen fordømte i deres Iver for Livets Helliggjørelse alle verdslige Fornøjelser (Dans, Spil, Leg, Spøg, Theater, Tobak, Luxus i Spise, Drikke og Klædning) som uforenelig med den christelige Alvor; fra orthodox Side erklæredes derimod saadanne Handlinger for A.

A dio, lat., fra den Dag.

Adige [Adidsche], tysk Etsch, udspringer paa Tyroleralperne paa Grænsen af Graubünden, løber forbi Meran, Trient, Roveredo, Verona og Legnago og falder s. for Venedigs Laguner i Adriaterhavet. Længde 48 M., hvoraf 23 i Tyrol.

Adi Grat, en Handelsplads i det nordlige Abessinien, i Staten Tigre, 15 M. ø. f. Adova, 8000 F. over Havet. Besat af Englænderne 31 Jan. 1868 under det abessiniske Felttog.

Adils, efter Sagnet Konge i Upsala, rig paa Ejendomme og lykkelig i sine Foretagender, havde i Saxland taget Yrsa til Ægte, som senere bortrøvedes af Lejrekongen Helge, men tilbagesendtes af denne, da han erfarede, at hun var hans egen Datter. A. blev saaledes Stiffader til Rolf Krake, som ogsaa hjalp ham i Striden mod Kong Aale fra Norge. Da A. ikke vilde udlevere de tre Klenodier, som Rolf havde betinget sig for sin Hjælp, drog denne med sine 12 Berserker til Upsala, hvor A. lagde allehaande Baghold for dem og til sidst søgte at indebrænde dem. Ved deres Mod og Kraft undgik Rolf og hans Kæmper disse Farer, og da de paa Hjemfarten forfulgtes af A. med hele hans Hær, standsede Rolf Forfølgerne ved Udsæden paa Fyrisvall (s. d. A.), hvorved han fik selve A. til at bøje Ryggen for at optage den berømte Ring Sviagris.

Ad inferos, lat., til de døde, til Underverdenen.

Ad infinitum, lat., i det uendelige.

Ad interim, lat., midlertidig, indtil videre, f. Ex. Minister a. i.

Adipocire [sihr], (af lat. adeps, Fedt, og cera, Vox), en hvid Substans, hvortil dyriske Stoffer kunne omdannes under Indvirkning af Fugtighed og Udelukkelse fra Luften. Det blev først fundet af Fourcroy paa Cimetière des Innocents i Paris. En Del Ligkister havde, stablede oven paa hverandre, været begravne i omtr. 20 Aar. Ligene fandtes da sammentrykte og omdannede til en blød ostelignende Masse, der bar Indtrykket af Liglæderne, og som indesluttede Benene, der vare blevne ganske møre. A. bestaar væsentlig af margarinsurt Kali og Kalk.

Adjacent, tilstødende, tilgrænsende.

Adjectiv, s. **Tillægsord**.

Adjudant, en yngre Officer, der er tildelt Befalingsmanden for en større Troppeafdeling fra Bataillonen og Regimentet opefter, dels for at hjælpe ved Tjenesteforretninger, Correspondance, Journalføring osv., dels for under Vaaben at overbringe Befalinger og Meldinger.

Adjudant, s. **Stork**.

Adjudication, retsgyldig Tilkjendegivelse.

Adjunct, egtl. en Medhjælper, som gives en Embedsmand til Understøttelse i hans Embedsforretninger. I Danmark og Norge bruges denne Benævnelse nu kun om den tredje Klasse af faste Lærere ved de lærde Skoler; i Sverige bruges den dels om de yngre akademiske Docenter, omtr. Lector hos os, dels om en Medhjælper for en Gejstlig, omtr. pers. Capellan.

Adjuration, Beedigelse.

Adkomst, den Maade, hvorpaa man har erhvervet sig (er kommen til) en vis Rettighed, altsaa d. s. s. Erhvervelsesmaade. A. kan være retmæssig (f. Ex. et almindeligt lovligt Kjøb) eller uretmæssig (f. Ex. Kjøbet af en Ting fra en Person, som man véd, har stjaalet den), gyldig eller ugyldig. **Adkomstbreve** ell. **A.-Documenter** kaldes de Documenter, paa hvilke en Persons Erhvervelse af en vis Ret grunder sig, og i indskrænket Forstand de Documenter, som begrunde Ejendomsret til en fast Ejendom, et Skib eller desl., altsaa især Skjøder.

Ad latus, lat. (d. e. ved Siden), bruges f. Ex. i Udtrykket General a. l. til at betegne en General, der er beordret til at være en anden Commanderende behjælpelig.

Adler, David Baruch, dansk Handelsmand og Politiker, f. 16 Maj 1826 i Kjøbenhavn af jødisk Slægt, gik 1846 til London, hvor han 1848 var Medstifter af et Handelshus, men flyttede 1850 til Kjøbenhavn, hvor han blev Leder for en stor Bankierforretning. 1857 var A. Medstifter af Privatbanken og 1878 af Handelsbanken; 1864 afsluttede han for den danske Regering et Statslaan i England. 1864—69 var A. Medlem af Folketinget og valgtes 1874 til Landstingsmand; ogsaa var han Medlem af Sø- og Handelsretten fra dennes Stif-

telse 1862 til 1877 og deltog i Udarbejdelsen af den nordiske Vexellov. D. 4 Dec. 1878.

Adler, Jakob Georg Christian, f. 1756 paa Øen Arnæs i Slesvig, hvor hans Fader da var Sognepræst, fik sin videnskabelige Uddannelse i Kiel. Ved Siden af Theologien drev han fornemmelig orientalske Studier, hvilke henledte Minister Guldbergs Opmærksomhed paa ham. Han rejste paa kongelig Bekostning 1780—82 til Italien, Frankrig og Holland og hjembragte fra sine Forskninger i de gamle orientalske Oversættelser af det nye Testament vigtige Bidrag til bibelsk Textkritik. Hans Skrift om de syriske Oversættelser (Novi Test. versiones syr. etc., 1789) har endnu stor Betydning. 1783 blev A. Professor i det syriske Sprog ved Kjøbenhavns Universitet, 1785 ogsaa i Theologi og ved Siden heraf tillige fra 1788 tysk Hofprædikant; 1792 blev han Generalsuperintendent i Slesvig, hvor han virkede ivrig for Fortyskningen. Som Gejstlig og Theolog sluttede A. sig til Datidens rationalistiske Retning, hvilket især viste sig ved den af ham udarbejdede „Schleswig-holsteinische Kirchen-Agende" (1797), der mødte Modstand i mange Menigheder paa Grund af dens Afvigelser fra den gamle lutherske Kirkeorden (den adlerske Agende-Strid). 1806 blev A. tillige Generalsuperintendent i Holsten og blev i dette dobbelte Kirkeembede indtil sin Død, 22 Aug. 1834.

Adler, Johan Gunder, f. 1784 i Kjøbenhavn, blev 1812 Bestyrer af en Skole i Frederikshald (med Titel Lector) og udarbejdede i Marts 1814 sammen med C. M. Falsen et „Udkast til en Konstitution for Kongeriget Norge", hvilket fik stor Betydning for Forhandlingerne paa Ejdsvold. I Juli s. A. blev han Cabinetssecretær hos den unge Konge, Christian Frederik (Chr. VIII), og fulgte i Oct. med ham til Danmark, hvor han vedblev at tjene ham. 1839 blev A. paa ny Cabinetssecretær og n. A. Chef for Raadssecretariatet. D. 1852 som Gehejmeraad.

Adlerberg, W., russisk Statsmand, f. 1791, blev 1817 Adjudant hos Storfyrst Nikolaj, den senere Kejser, og var hans fortrolige Ven indtil dennes Død 1855; 1841—56 styrede han Postvæsenet, blev 1847 Greve og 1852—72 Minister for det kejserlige Hus. Hans ene Søn, **Alex. A.**, f. 1819, var Alexander II.s Fortrolige og arvede 1872 Faderens Post som Minister for det kejserlige Hus; afgik 1881. Den anden, **Nikolaj A.**, var 1866—81 Generalgouverneur i Finland.

Adlerbeth, Gudmund Göran, f. 1751, d. 1818, Rigsantiqvar og Privatsecretær hos Gustav III 1778, fulgte Kongen paa hans Rejse til Italien, blev Medlem af det svenske Akademi ved dets Indstiftelse 1786, var paa Rigsdagen 1809 en indflydelsesrig Deltager i Affattelsen af Sveriges Grundlov, var Statsraad 1809—15 og blev Friherre 1809. Uden at lægge Originalitet for Dagen som Digter har han skrevet nogle ret gode Tragedier efter fransk Mønster; men som Oversætter af Vergil, Horats og Ovid har han dog indlagt sig den største Fortjeneste. Han har her fulgt det samme System, som Voss har opstillet, og har i Fortalen til sin Oversættelse af „Æneiden" givet den første klare Fremstilling af Grundene for den svenske Metrik. Han var den første svenske, som henledede Opmærksomheden paa den oldnordiske Digtekunst ved sin Oversættelse af Eyvind Skaldaspilders Sang over Kong Haakon. Efter hans Død ere hans Memoirer blevne udgivne under Titel: »Historiska Anteckningar af Frih. G. G. A.«. De indeholde vigtige Bidrag til Sveriges Historie 1771—1807, skjønt den ellers retfærdige og frisindede Mand vel meget har gjort sig til Talsmand for de gængse Bagtalelser af Gustav III. — Sønnen, Frih. **Jacob A.**, Expeditionssecretær, f. 1785, d. 1844, var den egentlige Stifter af det i den svenske Literaturs Historie bekjendte »Göthiska förbundet«.

Adlercreutz, Carl Johan, svensk General, f. 27 April 1757 i Finland, traadte allerede som Barn ind i Militærtjenesten, udmærkede sig i Krigen 1788—90, var Oberst, da Krigen 1808 brød ud i Finland, og blev kort derefter Chef for den finske Armes Stab. Ved Sejren ved Siikajoki standsede A. først de under Tuschkoff fremtrængende Russere og tvang dem yderligere til Tilbagetog ved Træfningerne med Rajewski ved Lappo og Alavo, men maatte, da Russerne under Kamenski fik Forstærkning, forlade Finland efter det blodige Slag ved Oravais. I Stockholm blev han af de misfornøjede længe forgjæves opfordret til at stille sig i Spidsen for en Statsomvæltning; først ved Underretningen om Adlersparres Fremrykken mod Stockholm fængslede A. Kongen. A. indtraadte derefter i Regentens Raad som General-Adjudant, blev Statsraad 1810 og General 1811. Som Chef først for den forenede Nordarmes, siden for den svenske Armes Generalstab, deltog A. i Felttogene i Tyskland 1813 og i Norge 1814, udnævntes s. A. til Greve og døde 21 Aug. 1815. — **Axel Gust. A.**, den foregaaendes Brodersøn, f. 1821, d. 1880, begyndte 1841 sin juridiske Carriere ved Overdomstolene i Stockholm, blev 1868 Præsident i Göta Hofret og (skjønt han 1865 var optraadt mod Repræsentationsforandringen) s. A. Chef for Civildepartementet i De Geers Ministerium, hvem han 1870 afløste som Justitsminister. Da den overordentlige Rigsdag 1871 havde forkastet Regeringens Hærordningsforslag, forlangte A. sin Afsked, men beholdt dog Posten til 1874, da han blev Landshøvding i Malmöhus Län. Valgt af Byen Malmø til Medlem af Rigsdagens 2det Kammer, indtog A. siden en fremragende Plads i dets Minoritet paa Rigsdagene 1877—80.

Adler Salvius, Johan, svensk Statsmand, f. 1590 af borgerlige Forældre, d. 1652, gjorde grundige Studier paa Rejser paa Continentet, anvendtes af Gustav II Adolf i adskillige diplomatiske Hverv, adledes 1624 og var 1630—34 Resident i Hamborg. 1638 blev A. Sveriges Legat i Tyskland, var 1643—48 anden Befuldmægtigede ved Underhandlingerne i Osnabrück, med hemmelige Instructioner af Dronning Christine til at paaskynde Freden, blev Rigsraad 1648 og Friherre 1651.

Adlersparre, Georg, svensk Statsmand og Skribent, f. 28 Marts 1760, blev Militær 1775, deltog i Krigen 1788—90, men tog Afsked 1794 og helligede sig i flere Aar i Særdeleshed til literære Beskæftigelser. I denne Tid udgav A., foruden adskillige Skrifter af

økonomisk, historisk og militær-videnskabeligt Indhold, et for sin Tid fremragende periodisk Skrift, »Läsning i blandade ämnen« (1797—1801). 1808 traadte A. atter i Tjenesten og blev 1809 Chef for de i Vermland stationerede Tropper af den vestre Arme. I Spidsen for disse rykkede A. i Begyndelsen af Marts mod Stockholm og foranledigede derved Gustav IV Adolfs Fængsling. A. blev derefter Statsraad, fra hvilken Plads han atter gik af 1810 som Landshøvding i Skaraborgs Län, blev Generalmajor 1812 og Greve 1816, men tog sin Afsked 1824 og trak sig tilbage til sit Gods i Vermland, hvor han sysselsatte sig med Udgivelsen af »Handlingar rör. Sveriges äldre, nyare och nyaste historia« (1830—33); d. 23 Sept. 1835. — **Carl August A.**, Greve, Kammerherre, Søn af den foregaaende, f. 1810, d. 1862, var en Tid Militær, men levede siden som Godsejer og Skribent. Han udgav, for det meste under Pseudon. Albano, flere Noveller og Digtsamlinger, men er mest bekjendt som Memoireforfatter ved »1809 års revolution och dess män« (1849), samt »1809 och 1810« (1850) m. fl.

Ad libitum, lat. (it. a piacere [piatschēre]), efter Behag. Er denne Betegnelse brugt om et Instrument, er Meningen, at dette kan undværes; ellers ensbetydende med a capriccio.

Ad mandātum, lat., efter Befaling. Bevillinger a. m. kaldes det meget talrige Slags kongelige Bevillinger, som udfærdiges paa egen Haand af Ministerierne eller Overøvrighederne. De udstedes i Kongens Navn og under hans Segl, men underskrives ikke af ham, men derimod a. m. („efter hans kgl. Majestæts allern. Befaling“, som det hedder) af Ministeren. Paa denne Maade kunne ogsaa andre Expeditioner a. m. udfærdiges af Ministerierne, navnlig Ordrer til Øvrighederne.

Admētos, Pheres's Søn, Konge i Pheræ i Thessalien, nævnes i flere af de oldgræske Heltesagn. Hos ham tjente Apollon som Hyrde, medens han var forvist fra Olympen, og Gudens mægtige Bistand forlod ham aldrig. Da A. bejlede til Pelias's Datter Alkestis, og Faderen erklærede, at han kun vilde give hende til den, der kunde spænde Løver og Vildsvin for sin Vogn, udførte Apollon dette for ham. Siden, da Døden truede ham, udvirkede den samme Gud, at han kunde blive frelst, hvis nogen af hans nærmeste vilde gaa i Døden for ham, hvorpaa hans trofaste Hustru hengav sig for ham.

Administrativ, som hører til, angaar Bestyrelsen. **Administratiōn**, Bestyrelse. **Administrātor**, Bestyrer, Forvalter. **Administrēre**, forvalte; forrette (Handlinger hørende til Gudstjenesten).

Admirāl, den højeste Befalingsmand til Søs. Ordet kommer af det arabiske Emir ell. Amir og blev optaget i Europa paa Korstogenes Tid. Under den virkelige A. staar Vice- og Contreadmiralen. Den virkelige A. fører Flag fra Stortoppen, Viceadmiralen fra Fortoppen og Contreadmiralen fra Mesanstoppen. **Admiralskib**, det Skib, hvorpaa en A. commanderer. **Admiralitēt** var tidligere (indtil 1848) det Collegium, som, bestaaende af høje Officerer og enkelte civile Medlemmer, forvaltede Marinens indre Anliggender. **Admiralitētsretten**, den Commission, som dømmer i Sager betræffende Priseſpørgsmaal. — I Middelalderens Tid, da Havet vrimlede af Sørøvere, kunde intet enkelt Skib vove sig paa lange Rejser, hvorfor flere Redere traadte sammen og dannede et saakaldet **Admiralskab**, for hvilket de da hver Gang selv udnævnte en Overbefalingsmand for Flotillen, som førte Navnet A.

Admirāl, 1) en stor og smuk Dagsommerfugl, med sorte Vinger med rød Bræmme, af Takvingernes Slægt (Vanessa Atalanta). 2) en ostindisk Keglesnække (Conus), hvis Skal fordum var meget kostbar.

Admiralitētsøen, Ø ved Nordamerikas Vestkyst, under 57½° n. Br., hører til det tidligere russ. Amerika. A. er 20 M. lang og indtil 5 M. bred, sparsomt befolket, skovbevoxet og har høje Kyster med mange Fjorde, der danne gode naturlige Havne. **Admiralitētsøerne**, en Gruppe af Smaaøer i Polynesien, n. ø. for Ny-Guinea. Derne, af hvilke kun en enkelt har nogen synderlig Udstrækning, ere omgivne af Klipper og Koralrev og vanskelig tilgængelige. Hovedøen Vasco eller A.-Øen er 36 □ M. og beboet af Papuaer. Den er bjærgfuld og skovbevoxet.

Admissibel, antagelig. **Admissus**, lat., antagen (Examenscharakter ved Magisterconferenser), **a. cum laude**, antagen med Ros. **Admittēre**, give Adgang, tage for gyldig.

Admonitiōn, Paamindelse, Advarsel, Tilrettevisning.

Admont, Flække i Østerrig, Steiermark, 7 M. v. n. v. for Leoben, ved Fl. Enns. Berømt og meget rigt Benedictinerabbedi, stiftet 1074, med godt Bibliothek, store Samlinger og en theologisk Læreanstalt.

Adnotatiōn, Optegnelse, Bemærkning. **Ad nōtam**, lat., til Bemærkning; tage noget a. n., lægge vel Mærke til noget.

Adolf, 8 holstenske Grever af den schauenburgske Hus. **A. I**, Greve af Schauenburg, var den første Greve af Holsten og Stormarn, hvilke Lande c. 1110 bleve ham overladte som Len af Hertug (senere Kejser) Lothar af Sachsen; han døde c. 1130, og efterfulgtes af sin Søn, Grev **A. II**, der forøgede sine Besiddelser med Vagrien, understøttede den danske Konge Knud Magnussøn mod Svend Grathe, stod i venskabeligt, men tillige afhængigt Forhold til Valdemar I og faldt, kæmpende for sin Lensherre, Hertug Henrik Løve af Sachsen, i et Slag mod Venderne 1164. Hans mindreaarige Søn, **A. III**, fik af Henrik Løve Grev Henrik af Orlamünde, som kort efter blev hans Stiffader, til Formynder. Han førte en højst urolig Regering. Strax efter at han selv havde tiltraadt samme, blev Henrik Løve 1180 erklæret i Rigets Acht af Kejser Frederik Barbarossa; A. blev sin Lensherre tro og hjalp ham til at vinde et stort Slag mod hans Fjender, men da de kom i Strid angaaende Krigsfangerne, besatte Henrik hele Holsten, som dog snart blev A. tilbagegivet af Kejseren. 1189 drog A. med Kejseren paa hans Korstog til det hellige Land, og i hans Fraværelse bemægtigede Henrik Løve sig atter hans Lande, som han igjen maatte tilkæmpe sig ved sin Tilbagekomst 1192. Fra 1193 understøttede A. den oprørske Bisp Val-

demar af Slesvig mod den danske Konge Knud VI, blev gjentagne Gange tvungen til Fred, som han dog snart brød, og deltog i Mellemtiden i et nyt Korstog 1197—99, blev til sidst 1201 overvunden af Kong Knuds Broder Hertug Valdemar (V. Sejer) ved Stilnow, hvorpaa Valdemar erobrede Holsten og, da A. havde sat sig fast i Hamborg, indesluttede ham der i Julen og førte ham som Fange til Søborg. 1203 blev han løsladt imod at frasige sig alle sine Lande n. for Elben; derefter begav han sig til sit lille Stamgrevskab Schauenburg, hvor han levede til sin Død 1232 (ell. 1225). — A. IV, den forriges Søn, benyttede sig af Valdemar Sejers Fangenskab til at tilbageerobre sit Fædreland efter at have slaaet og fanget Greve Albert af Orlamünde ved Mölln i Jan. 1225; og da Valdemar efter sin Løsladelse gjorde Indfald i hans Lande, mødte han ham tillige med sine nordtyske Forbundsfæller ved Bornhøved 22 Juli 1227. Sejren var længe uvis, men syntes at helde til Valdemars Side; da lovede A. ganske at indvie sig til Guds Tjeneste; ved Ditmarskernes Forræderi led de danske et stort Nederlag, og Holsten var befriet. Ved Freden 1229 afstod Valdemar sine alle Fordringer paa Holsten og Vagrien. 1238 gjorde A. et Korstog mod de hedenske Livlændere; det næste Aar nedlagde han Regeringen efter at have overdraget Formynderskabet for sine umyndige Sønner til sin Svigersøn Hertug Abel af Sønderjylland for at kunne opfylde sit Løfte at trække sig tilbage fra Verden. Han indtraadte som Franciskanermunk i det af ham selv til Ære for den Helgeninde, paa hvis Dag han havde vundet sin betydningsfulde Sejer, stiftede Marie-Magdalene-Kloster i Hamborg, gik paa sin Fod til Rom for af Paven at opnaa de gejstlige Ordener og byggede af de Almisser, som han selv indsamlede, et Franciskaner-Marieklostter i Kiel. Her døde han 8 Juli 1261 og blev begravet i Klosterkirken foran Alteret. Ved hans Sønner, Johan I og Gerhard I delte det holstenske Grevehus sig første Gang i 2 Hovedlinjer, Kieler- og Itzehoer-Linjen. — A. VIII, den sidste, Greve af Holsten og Hertug af Slesvig, den mellemste af Gerhard VI.s 3 Sønner, f. 1401, arvede med sine Brødre Holsten 1404. Allerede som Dreng skal han have ytret sit Had til Dronning Margrete og Danmark. Da den 25aarige Krig mellem Danmark og Holsten om Sønderjylland 1410 var udbrudt, gave de unge Fyrster Erik af Pommern, der dog havde 3 Rigers Kræfter at byde over, nok at bestille; og den af Kejser Sigismund fældede Dom, at Hertugdømmet tilhørte Danmark, gjorde ingen Virkning paa dem. Efter at den ældste af Brødrene, Henrik, var falden under Belejringen af Flensborg 1427, og den yngste, Gerhard, ligeledes var død, udholdt A. i Forening med Hansestæderne Kampen og førte den med lige saa megen Kjækhed, Snildhed og Udholdenhed, som den fra Kongens Side førtes med Svaghed og Vankelmod. A. tog den ene Fæstning i Sønderjylland efter den anden og plyndrede i Nørrejylland. Ved Freden i Vordingborg 1435 maatte Kong Erik overlade ham det meste af Sønderjylland som fri Besiddelse paa Livstid, og hans Arvinger skulde beholde det to Aar efter hans Død. 1439 indrømmede det danske Rigsraad ham hele Sønderjylland som frit og arveligt Len, og dette bekræftedes af Christoffer af Bayern 1440 i Kolding. Efter denne Konges Død 1448 tilbød Rigsraadet A. den danske Krone, men, da han var barnløs, gav han Afslag og henviste det til sin Søstersøn, Grev Christiern af Oldenborg. Hans milde og vise Styrelse bragte hans lille Land en Lykke, som længe mindedes, saa at det blev et Ordsprog: „Det gaar ikke mere til som i Hertug A.s Tider.“ A. var gift med Grevinde Margrete af Mansfeld, men Ægteskabet var barnløst. Han døde 4 Dec. 1459 i Lübeck, og med ham uddøde de holstenske Grevers Hovedlinje, hvorpaa Holsten (men uheldigvis sammenknyttet med Slesvig) kom under det danske Kongehus.

Adolf, Hertug af Holsten-Gottorp, Kong Frederik I.s mellemste Søn af andet Ægteskab, f. 25 Jan. 1526 i Flensborg. Da Christian III 1544 delte Hertugdømmerne med sine to Halvbrødre, fik A. den saakaldte holstengottorpske Del, og efter den yngste af Brødrene Frederiks Død 1556 erhvervede han sig tillige Stiftet Slesvig, men aflagde først 1580 Lenseed til den danske Konge for sine slesvigske Besiddelser. A. var en krigersk Herre og tjente baade i sin Ungdom Kejser Carl V og senere hans Søn Philip II under Hertugen af Alba i Nederlandene. Nærmere ved Hjemmet havde han stor Lyst til at undertvinge det frie Ditmarsken, men Kong Christian vilde ikke tillade det. Strax efter sin Broders Død 1559 rustede han sig hemmelig for at erobre Landet for sig selv, men hans Plan røbedes af den gamle Joh. Rantzau, saa at han maatte dele Æren og Fordelen med sin Brodersøn, Kong Frederik II, og sin ældre Broder Hertug Hans. Efter dennes Død forøgedes A.s Del af Hertugdømmerne med Halvdelen af hans Besiddelser 1581. A. døde 1 Oct. 1586 paa Gottorp og ligger begravet i Slesvig Domkirke. I sit Ægteskab med Christine, en Datter af Landgrev Philip d. højmodige af Hessen, blev han Stamfader til de følgende holstengottorpske Hertuger, der allerede i det andet Slægtled traadte i samme fjendtlige Forhold til deres Lensherrer, de danske Konger, som Abels Linje i Middelalderen; igjennem dem er han tillige Stamfader til det nuregerende Kejserhus i Rusland, det forrige svenske Kongehus og Storhertugerne i Oldenborg.

Adolf, Nassaus sidste Hertug 1839—66, f. 1817, viste sig snart som ivrig Fjende af politiske Fremskridt. 1848 gjorde han dog nødtvungen Folket store Indrømmelser i politisk Frihed og gik selv som Chef for en Brigade i Krigen mod Danmark. Siden sluttede han sig til de preussiske Planer om Tysklands Nydannelse; men da Østerrig havde faaet Overmagten, og Forbundsdagen var bleven gjenoprettet 1850, slog han ind paa en afgjort reactionær Politik, ombannede Forfatningen og holdt sig siden til Østerrig og Mellemstaterne i deres Modstand mod Preussen. Krigen 1866 førte derfor til hans Fordrivelse og Landets Indlemmelse i Preussen. A. selv sluttede 1867 Forlig med den preussiske Regering om sin

private Formue og holdt sig senere uden for det politiske Liv. Han er siden 1851 gift med Adelheid, Prinsesse af Anhalt, en Søsterdatter af den danske Dronning Louise.

Adolf af Nassau, tysk Konge, Søn af Greve Walram af Nassau, f. c. 1250, blev 1292 efter Rudolf af Habsburgs Død valgt til Konge, især ved de gejstlige Kurfyrsters, navnlig Ærkebiskop Gerhard af Mainz's Hjælp. Efter sin Forgængers Exempel søgte han at erhverve Besiddelser i Tyskland for sit Hus, men hans Forsøg i denne Retning i Thüringen og Meißen mislykkedes. Et Modparti, hvortil Ærkebiskop Gerhard sluttede sig, erklærede ham 23 Juni 1298 for afsat og valgte Rudolfs Søn Albrecht af Østerrig til Konge. Ved Gellheim i Nærheden af Worms kom det 2 Juli s. A. til et Slag, hvor den for sin Tapperhed berømte Kong A. blev fældet af sin Modstander; han ligger begravet i Domkirken i Speier. A. efterfulgtes i Nassau af sin Søn Gerlach og er Stamfader til Hertugerne af Nassau.

Adolf Frederik, Konge i Sverige, f. 14 Maj 1710, Søn af Christian August af Holsten-Gottorp, afløste 1727 sin Broder Carl som Biskop af Lübeck og blev 1739 Administrator af Holsten. Imod de adelige Stænders Ønske valgtes A. ved Ruslands Indskydelse 1743 til Sveriges Kronprins og besteg Tronen ved Frederik I.s Død 1751. Af Charakter god og svag, var A. ingenlunde skikket til at hævde eller udvide sine kongelige Rettigheder over for Raadet og Stænderne, men blev stadig ægget dertil af sin stolte og herskelystne Dronning Louise Ulrika. Da Hoffets Bestræbelser for ad fredelig Vej at naa sine Ønsker havde vist sig frugtesløse ved »Konunga-försäkrans« Afgivelse samt under Rigsdagen 1755—56, lagdes en Plan til en voldsom Revolution. Planen, hvis Udførelse forhaledes ved A.s Vankelmod, blev opdaget, og de virksomste blandt de sammensvorne henrettedes (s. **Brahe**) eller maatte gaa i Landflygtighed (s. **Hård**). Til sidst, da Hattene formedelst Følgerne af Krigen med Preussen maatte overlade Magten til Huerne, og disse havde opvakt en almindelig Misfornøjelse ved visse finansielle Foranstaltninger, gjorde A., idet han 1768 for en Tid nedlagde Regeringen, endnu en Gang forgjæves et Forsøg paa at virke ind paa Stænderne til Fordel for Kongemagten. Inden en ny Plan til Regeringsforandring var modnet, døde A. pludselig af Slag 12 Febr. 1771. A.s Børn vare Kongerne Gustav III og Carl XIII, Frederik Adolf, Hertug af Östergötland, f. 1750, d. 1803, samt Sophie Albertine, f. 1753, Abbedisse i Quedlinburg 1787—1803, d. 1829.

Adonāi, d. e. Herre, hos Jøderne den sædvanlige Betegnelse af Gud. For ikke at udtale Guds egentlige, hellige Navn, Jehova, hvis oprindelige Udtale er uvis, læste Jøderne allevegne i det gamle Testament, hvor samme forekommer, A., idet „Jehova" fik Vocalerne af A.

Adōnis, efter Grækernes Forestilling den skjønneste Mand, der havde levet paa Jorden, var efter det mest udbredte Sagn Søn af Kinyras og Myrrha. Aphrodite elskede ham fra hans Fødsel af. Hun betroede ham til Persephone, Underverdenens Herskerinde, men denne vilde ikke give Slip paa ham, før Zeus's Dom bestemte, at han skulde tilbringe $\frac{2}{3}$ af Aaret hos Aphrodite og $\frac{1}{3}$ hos Persephone. Da han paa Jagten blev dræbt af et Bildsvin, var Gudindens Klage grænseløs, og Zeus tillod, at hendes Elsker maatte tilbringe en Del af Aaret hos hende i Olympen. Ved Midsommerstid fejrede Grækerne **Adonisfesten**, der dels bestod af hjærteskærende Klager over hans Død, dels af Jubel over hans Gjenoplivelse. Ved denne Lejlighed fremsatte man **Adonishaver**, d. e. Urtepotter eller Kasser med Hvede, Lactuk o. a., der ved kunstig Varme var drevet i Vejret i kort Tid og udviklet til en overordentlig Pragt, men hurtig visnede ligesom A. Den hele Cultus er fra først af ikke græsk, men syrisk eller phønikisk, og bevarede altid sin orientalske Charakter, medens Sagnet paa ægte græsk Vis blev omdannet og benyttet af græske Digtere og Kunstnere. A. er hyppig fremstillet baade i Oldtidens og i den nyere Tids Kunst; en af de fortrinligste Afbildninger af ham er Thorvaldsens Adonisstatue.

Adōnis, Slægt af Ranunkelfam., med fint og dybt snitdelte Blade og gule eller røde Blomster. Den perennerende A. vernalis med store 15—20bladede, gule Kroner, fra Europa og Asien, og de enaarige A. æstivalis, autumnalis og flammea med 5—10bladede højrøde Kroner, fra Mellem- og Sydeuropa, dyrkes som Prydplanter. Alle ere mer eller mindre giftige.

Adōnisk Vers, en Verslinje, som bestaar af en Daktyl og en Trochæ, bruges ofte som Slutning paa længere Stropher, f. Ex. den sapphiske.

Adōnja, en Søn af Kong David, der baade under David og under Salomon pønsede paa at tilrive sig Tronen, hvorfor Salomon lod ham henrette. S. 1. Kong. II—III.

Adoptēre er i juridisk Betydning at tillægge et fremmed Barn Ret til at anses som ens eget; **Adoptiōn**, den Retshandling, hvorved man paa denne Maade antager en Fremmed som sit Barn. A. kan i Danmark kun ske ifølge speciel kongelig Bevilling, paa hvis nærmere Indhold i hvert enkelt Tilfælde det ogsaa beror, i hvilket Omfang **Adoptivbarnet** erhverver samme Rettigheder som et virkeligt kjødeligt Ægtebarn, navnlig om det foruden almindelig Arveret efter **Adoptivfaderen** ogsaa erhverver dennes særegne Standsrettigheder, saa at det f. Ex., naar denne er Lensbesidder, kan succedere ham i Besiddelsen af Lenet. I Norge har saadan Adoption ingen retslig Betydning. — A. bruges ogsaa overhovedet i Betydningen af at antage, f. Ex. en Mening.

Adoptiānske Strid fremkaldtes ved Elipandus, Ærkebiskop af Toledo, og Felix, Biskop af Urgel, henimod Enden af det 8de Aarh., idet de paastode, at Christus vel efter sin guddommelige Natur var Guds virkelige, naturlige Søn, men derimod efter sin menneskelige Natur kun ved Guds Naade kaaret til Søn (adopteret). Herimod optraadte Kejser Carl d. store selv og de frankiske Theologer, og Synoderne i Regensburg (792), i Frankfurt (794) og i Rom (800) fordømte **Adoptianismen** som en Fornyelse af det nestorianske Kjætteri, og paa Synoden i Aachen (803) maatte Felix erklære sig for gjen-

...ter af Alcuin og tilbagekalde sin Lære, hvor-efter det stærkt udbredte Kjætteri hurtig tabte sig i Nordspanien, medens det holdt sig længere i den muhammedanske Del af Landet.

Adoration kaldes i Romerkirken den Tilbedelse, der af de troende ydes den indviede Hostie (Hostien) som Christi virkelige Legeme.

Adoucëring [du], s. Jern.

Adour [dūhr], Flod i det sydvestl. Frankrig, udspringer i Dep. Øvre-Pyrenæerne og falder neden for Bayonne i den biscayiske Bugt. 40 M. lang. A. optager fra højre Side Douze og fra venstre Side Gave de Pau.

Adōwa, Hovedstad i Tigre i Abessinien, ligger 6000 F. over Havet. 10,000 J. Vigtig Handelsplads.

Ad perpĕtuam memŏriam, lat., til evig Erindring.

Ad pios ūsus (ell. ad pias cāusas), lat., i fromme, velgjørende Øjemed, til milde Stiftelser.

Adra, Søstad i Spanien, Prov. Granada, 12 M. s. ø. for G., ved Middelhavet. 11,000 J. Rige Blyminer. Frugtbar Omegn.

Adramit, Havnestad paa Lilleasiens Vestkyst ved A.-Bugten. 8000 J.

Adrammĕlech, 1) en assyrisk Afgud, hvis Navn egtl. bet. „den herlige Konge". J. 2. Kong.s Bog C. 17 V. 31 fortælles, at Børn blive bragte ham som Offer, hvorfor han synes at ligne Moloch ell. en Planetgud. 2) Navnet paa den assyriske Konge Sanheribs Søn, der dræbte sin Fader i Nisrochs Tempel.

Adrastēa, (d. e. den, som man ikke kan løbe bort fra), et andet Navn for Nemesis, den uforanderlige Retfærdigheds og Gjengjældelsens Gudinde.

Adrastos, Konge i Argos, modtog de fra deres Hjem fordrevne Helte Polynikes og Tydeus, gjorde dem til sine Svigersønner og lovede at hjælpe dem til igjen at komme i Besiddelse af deres Fædrenearv. Men de 7 Heltes Tog imod Theben var uheldigt: de faldt alle undtagen A., der frelste sig paa sin guddommelige Hest Arion. Senere æggede A. de faldne Heltes Sønner (Epigonerne) til et nyt Tog mod Theben, som ogsaa blev erobret, men da A.s Søn faldt paa dette Tog, døde A. af Sorg derover. Paa flere Steder i Hellas dyrkedes han som Heros.

Adressānt, Afsenderen af et Brev ell. lign., **Adressāt**, den, der modtager Brevet. **Adrēsse**, Udskrift paa et Brev: Anvisning til at finde nogen. A. kaldes ogsaa en Tilskrift, især fra en Corporation til Regeringen eller en Gren af samme, hvori udtrykkes Ønsker eller udtales en herskende Stemning. J flere constitutionelle Stater, først i England, har det hidtil været Skik at besvare den Tale, med hvilken Regenten aabner eller lader aabne Kamrene (Parlamentet osv.), ved en A. **Adressēre**, henvise, sende til En. **Adrēssebog**, **Adrēssekalender**, trykt Vejviser i en Stad, Anvisning af alle eller visse Indvaaneres Bopæl m. m.

Adresseavis, Kjøbenhavns. 1706 fik daværende Kammerjunker og Køgemester hos Frederik IV, v. d. Osten, Privilegium paa at oprette et Adressekontor i Kjøbenhavn, men det standsedes ved Pesten 1711, og da det fornyedes 1726, holdt det sig kun to Aar indtil den store Ildebrand 1728. Imidlertid havde J. Wielandt, der var gaaet i Compagni med v. d. Osten, 1725 begyndt at udgive „Adres- og Notifications Relation", medens tidligere Kontorets Bekjendtgjørelser meddeltes ved Opslag paa Gadehjørnerne; og denne udkom i nogle Aar sammen med hans Ugeaviser. 1749 aabnedes et nyt Adressekontor, og en ny Avis udkom herfra, men begge holdt sig kun til Aarets Udgang, og først 1759, da Agent Holck fik Haand i Sagen, slog Foretagendet igjennem.

Adrēt (af fr. adroit), behændig, snild, flink.

Adria [ā], Stad i Norditalien, 6 M. s. s. v. for Venezia. 16,000 J. A. er en ældgammel, af Pelasger anlagt Stad, oprindelig en Søhavn, der har givet sit Navn til det adriatiske Hav, men ligger nu 3 M. inde i Landet, omgiven af Sumpe.

Adrianōpel, tyrk. Edreneh, Stad i det europæiske Tyrki ved Floden Maritza, 30 M. v. n. v. for Constantinopel. 60,000 J., hvoraf omtrent Halvdelen Tyrker, de øvrige Grækere, Bulgarere, Armeniere og Jøder. Blandt A.s Bygninger fremhæves Sultan Selims Moske og Sultanernes gamle Palads. Livlig Handel og Industri (Farveri, Væveri og Garveri, Tilberedning af Rosenolje). A. er en gammel, af Kejser Hadrian anlagt Stad, indtoges 1360 af Tyrkerne og var fra 1366 til 1453 Tyrkiets Hovedstad. J Slaget ved A. 378 blev den romerske Kejser Valens overvunden og dræbt af Vestgotherne. Fredslutning 14 Sept. 1829 mellem Rusland og Tyrkiet.

Adriatiske Hav, en Bugt af Middelhavet, der i en Længde af henimod 115 M. med nordvestl. Retning strækker sig fra det joniske Hav gjennem Otrantokanalen ind imellem Italien paa den ene Side og Tyrkiet og Østerrigs Kystlande paa den anden. Dets største Bredde er 30 M., dets Fladeindhold c. 3000 □ M. J dets nordlige Del ere Bugterne ved Venezia, Triest og Quarnero, og mellem de to sidste Halvøen Istrien. Fra Quarnero-Bugten langs Dalmatiens Kyster skærer Havet sig ind i dybe Bugter, som f. Ex. Bocche di Cattaro, og er opfyldt med en stor Mængde Øer, der ligesom Kysten ere rige paa gode Havne, hvilke derimod i det hele fattes paa den italienske Kyst. Adige og Po i Italien, Drin i Albanien ere de eneste Floder af nogen Betydning, der have Udløb i A., hvis Vand derfor er meget salt. Den Masse Dynd, der afsættes af de to førstnævnte af disse Floder, har ved deres Udløb dannet udstrakte Laguner og gjort Dybden i den nordlige Del mindre betydelig (indtil 35 Favne). Mellem 41° og 43° n. Br. findes imidlertid store Dybder (over 700 Favne). Tidevandet er kun ubetydeligt. De vigtigste Stæder ved A. ere Triest, Venezia, Brindisi og Ancona.

Adriēne, s. Andrienne.

Adschmir, engelsk Ajmeer, befæstet Hovedstad i Districtet A. i Nordvestprovinserne i engelsk Ostindien, 45 M. s. v. for Delhi i en herlig Dal. 20,000 J. Betydelig Handel. Blandt Bygningerne mærkes Schah Jehans nu forfaldne Palads og talrige Mosker og Hindutempler.

Adser, s. Asger.

Adspredelsen: „Jøderne i A.", d. e. de uden for Jødeland boende Jøder; jvfr. Diaspora.

Adstringērende Midler, d. s. s. sammensnærpende Midler.

A due, it., tostemmig, for to Instrumenter eller Stemmer.

Adulār, en Kali-Feldspat, der forekommer paa Gange og i Hulheder i Granit og Gneis i Alperne, Tyrol og Grønland; krystalliserer i rhombiske Prismer, er gjennemsigtig, farveløs eller har et blaat, grønt ell. graaligt Skjær. De opaliserende Varieteter, der have Perlemorglans, slibes og benyttes som Smykkestene. A. har Navn efter Bjerget Adula i Graubünden (hvor den dog ikke forekommer) ved en Forvexling med St. Gotthard.

Adullamiter, Spottenavn for en lille Gruppe af det liberale Parti i England, som 1866 skilte sig fra Partiets Leder Gladstone i Valgreform-Sagen, fordi de fandt hans Forslag for vidtgaaende. Den fornemste af dem var R. Lowe. Navnet er taget fra den Hule, i hvilken David tog sin Tilflugt under Sauls Forfølgelser.

Adulteratiōn, Forfalskning. **Adultĕrium**, Ægteskabsbrud.

Ad ŭndas, lat., i Bølgerne; gaa a. u., gaa tabt, gaa til Grunde.

Advĕnt, d. e. Ankomst, kaldes i den christne Kirke den Tid, der er bestemt til Forberedelse til Christi Ankomst, d. e. Fødsel. Denne Forberedelse omfatter de 4 Søndage før Julen, som derfor kaldes 1ste, 2den, 3dje, 4de Søndag i A. Med første Søndag i A. begynder Kirkeaaret. I den kath. Kirke er Adventstiden ofret til Bod og Faste; ogsaa den protestantiske Kirke betragter denne Tid som en stille Bodstid, og i mange protest. Lande iagttages endnu den gamle Kirkelov, som forbyder Bryllupper og offentlige Fornøjelser i A.

Advĕrbium, s. Biord.

Advis (Avis), Underretning, Efterretning, Melding. Især den Underretning, som Udstederen af en Vexel giver til den, som skal indløse Vexlen. Slig Underretning er ikke lovbefalet, men vel sædvanlig.

Advocāt, i de fleste Lande den almindelige Benævnelse for en Sagfører, d. e. den, der taler en andens Sag for Retten. I Danmark og Norge er det kun Sagførerne ved Højesteret, der benævnes A., i Modsætning til dem ved Over- og Underretterne, der i Danmark kaldes Procuratorer; efter den nyeste Lovgivning vil dog her hverken Benævnelsen A. eller Procurator blive brugt om nogen af dem, der for Fremtiden beskikkes til Sagførere. Enkelte A. ere visse specielle Functioner (Udførelsen af alle offentlige Sager af en vis Art) overdragne, nemlig Kammeradvocaten, Generalfiskalen og Søkrigsprocureuren (s. herom ved disse Art.). **Advocātus rēgius** kaldes det offentliges Sagfører paa de dansk-vestindiske Øer. — **Advocāti ecclēsiæ** kaldtes i Middelalderen de, hvem Varetagelsen af gejstlige Stiftelsers verdslige Anliggender, navnlig Omsorgen for deres Formue m. m., var overdraget. — **Advocātus Dēi, A. Diăboli.** Førend den romerske Kirke anerkjender en from eller af Kirken højt fortjent Mand eller Kvinde som Helgen, lader den først anstille en Proces for at afgjøre Vedkommendes Adkomst. Den Person, hvem det paahviler at tale den foreslaaede Helgens Sag, kaldes a. Dei (Guds Sagfører); derimod kaldes den, hvis Hverv det er at bestride og anklage den foreslaaede, a. Diaboli (Djævelens Sagfører).

Adynamī, Asthenī (modf. Stheni, Erethisme), Udtryk, der tidligere have haft en mere udstrakt Anvendelse, bruges nu kun til at betegne den mere eller mindre fuldstændige Mangel paa legemlig og aandelige Kraft, der ledsager flere febrile Sygdomme, fremfor alle Typhus, undertiden ogsaa Mæslinger, Skarlagensfeber, Kopper, Lungebetændelse osv., om hvilke man da siger, at de antage et typhøst, adynamisk ell. asthenisk Forløb; dette er navnlig Tilfældet hos svagelige eller ældre Individer, i visse Epidemier osv., og giver kun ringe Udsigt til Helbredelse.

Adyton [ā], det allerhelligste i et Tempel, hvor ingen uden Præsterne maatte komme ind. I de almindelige græske og romerske Templer fandtes intet saadant.

Adzer, Daniel Jensen, dansk Medailleur, f. i Kjøbenhavn 1731, d. smst. 1808, blev først Guldsmed og uddannede sig til Medailleur paa egen Haand og under Hedlinger i Paris. 1766 blev han Medlem af Kunstakademiet. Blandt hans Arbejder kan nævnes Medailler i Anledning af Frederik V.s Rytterstøtte, af Frederik V.s Død, Christian VII.s Tronbestigelse, til Landhusholdningsselskabet, i Anledning af Loven om Indfødsret, pro meritis m. fl.

Adæqvāt, fuldkommen tilsvarende, overensstemmende med, som fuldstændig indeholder en Tings væsentlige Kjendemærker.

Aëdon, Nattergalen, var efter oldgræske Sagn en Datter af Pandareus, gift med Zethos og Moder til en eneste Søn, Itylos. Misundelig over sin Svigerinde Niobes store Børnerigdom vilde hun dræbe hendes ældste Søn, men dræbte ved en Fejltagelse sin egen, hvis Navn hun, efter at være forvandlet til en Fugl, bestandig klagende gjentager.

Aëriānerne, Tilhængerne af Presbyteren Aërius i Sebaste i Armenien, som ved Midten af det 4de Aarh. erklærede sig imod bestemte, af Kirken foreskrevne Fest- og Fastedage, imod Ofre og Forbønner for de afdøde og imod Adskillelsen mellem Biskopper og Presbytere.

Aërobombe (gr. ἀήρ, Luft), en Luftballon, der løfter en med brændbare Sager fyldt Bombe, er opfunden i Østerrig og anvendt ved Venezias Belejring 1849, men uden stor Virkning. **Aëronautik**, Læren om Luftsejlads. **Aërostāt**, Luftballon. **Aërostatik**, Læren om luftformige Legemers Ligevægt; **Aërodynamik**, Læren om deres Bevægelse. Begge tilsammen kaldes **Aëromechanik**. **Aërometrien** afhandler Luftarternes Udmaaling, Blandingsforhold og Bestanddele. **Aërophōn**, et af Edison opfundet Instrument, ved Hjælp af hvilket den menneskelige Stemme kan høres i indtil 1 Mils Afstand. Det bestaar af en stor, med en phonographisk Plade forsynet Orgelpibe, der ved Hjælp af en Blæsebælg bringes til at tone stærkt, og tales der saa imod den nævnte Plade, optages igjennem en Mechanisme Pladens Svingninger i Luftens Svingninger i Piben, saa at den stærke Pibetone tillige gjengiver Stemmens Articulation. — **Aërotherapī**, pneumatisk Therapi, Behandlingen af Sygdomme i Aandedræts- og Kredsløbsorganerne

ved kunstig fremkaldte Lufttrykforandringer, hvorved enten hele Legemet udsættes for disse i egne, dertil indrettede, stærke Rum („Klokker", „pneumatiske Kamre") af Jærn, eller ogsaa kun Lungerne paavirkes af Trykforandringen ved Hjælp af de „transportable pneumatiske Apparater". I det pneumatiske Kammer anvendes som oftest kun fortættet Luft; ved en Luftpumpe, dreven ved Dampkraft, fortættes Luften gradvis indtil højst ½ Atmosfæres Overtryk, paa hvilken Højde Lufttrykket saa sædvanlig holdes i en Time og derefter atter gradvis formindskes; der udøves derved dels en mechanisk Virkning paa Lungerne, dels en chemisk paa hele Stofskiftet, hvilket tilsammen ere af stor Nytte i flere chroniske Lungesygdomme, især Brystkatarrher, Lungeemphysem, Asthma og Kighoste. Af de transportable pneumatiske Apparater er Waldenburgs hos os det mest anvendte. Det bestaar af et cylindrisk Kar, inden i hvilket en anden, nedadtil aaben og opadtil lukket Cylinder kan bevæges op og ned ved et Trisseapparat; fyldes der Vand i den ydre Cylinder, bliver Luften i den indre selvfølgelig afspærret og kan nu dels fortyndes ved at man hæver den indre Cylinder i Vejret ved Hjælp af Vægte, der hænges i Trisseværkets Snor, dels fortættes ved at man lægger Vægte oven paa den indre Cylinders Bund. Paa en Aabning i denne er der anbragt en Gummislange med en Maske, der slutter om Næse og Mund, og ved Hjælp af hvilken man nu dels kan indaande den fortættede eller fortyndede Luft fra Apparatet, dels udaande deri. Foruden ved de ovenfor nævnte Sygdomme ere disse Apparater ogsaa anvendte ved Hjærtesygdomme, men Nytten af dem staar dog i det hele tilbage for Virkningen af det pneumatiske Kammer, ikke mindst derved, at de slet ikke udøve nogen chemisk Virkning paa Legemet.

Aertsen [Art], Pieter, hollandsk Maler, f. 1507 i Amsterdam, kaldet „Lange Pier", var som alle den Tids Malere uddannet til Historiemaler, men medens hans Virksomhed i denne Retning næsten ganske er bortvejret, bevarer Museerne, om end ikke i stort Tal, fortrinlige Gjengivelser af det daglige Liv, navnlig Køkkenbilleder, der vise et levende og sandt Blik paa Naturen. Han døde 1578.

Aëtion, græsk Maler fra Alexander den stores Tid, nød stort Ry og malede et Billede af Alexanders Bryllup med Roxane, hvoraf Lukian har efterladt en livlig Skildring. Efter denne har Rafael søgt at gjengive Billedet i et mindre Frescomaleri, oprindelig til Villa Borghese ved Rom; det bevares nu i Palazzo Borghese i Rom. — A. var ogsaa Navnet paa en Ædelstenskærer i Oldtiden.

Aëtius, romersk Feltherre, f. hen imod Slutningen af det 4de Aarh. e. Chr., var i sin Ungdom bleven holdt som Gissel hos Vestgotherne og Hunnerne og erhvervede sig ved det med disse Barbarer stiftede Bekjendtskab en Del Indflydelse hos dem, saa at han ofte benyttede det ene Folk i Krig mod det andet. Besjælet af en brændende Ærgjerrighed, drev han ved fine Intriger sin Medbejler Bonifacius, Statholderen i Afrika, til at gjøre Oprør og indkalde Vandalerne, hvorved Romerne mistede denne rige Provins. Fra 434 var A. den mægtigste Mand i det vestromerske Rige, vandt i Gallien glimrende Sejre over Burgunderne, Vestgotherne og Frankerne og frelste Romerriget ved at slaa Attila 451 paa de catalauniske Marker (Châlons sur Marne). Ligeledes viste han stor Dygtighed 452 i Italien, hvor han med en ringe Styrke kæmpede mod Attilas Overmagt; men dog myrdede Kejser Valentinian III ham 454, da han forlangte, at Kejseren skulde holde sit Løfte, at give hans Søn sin Datter til Ægte.

Afart ell. **Afændring**, Varietet, naturhistorisk Udtryk for Forskjelligheder i mindre væsentlige Træk inden for Arten. Naar disse Afvigelser ere arvelige, kan der dannes constante A. eller Racer; saadanne kunne adskilles i naturlige og kunstige eller Culturracer. Til de første høre f. Ex. Sortkragen, sort A. af den alm. Krage, den skotske Rype, som ikke bliver hvid om Vinteren, en local A. af Dalrypen; til de sidste, hvor Menneskets Røgt og mer eller mindre planmæssige Udvalg af Avlsdyr spille en Hovedrolle, høre Grævlingehund, Mynde, Puddel som A. af Hushunden, Kropdue og Hukskjært af Husduen osv. A. af samme Art ere i Alm. indbyrdes fuldkommen frugtbare.

Afbejte, norsk, græsse.

Afbinde et Tømmerværk, at tildanne og indbyrdes sammenpasse dets enkelte Dele, forinden de anbringes paa deres endelige Bestemmelsessted. **Afbinding**, Ligatur, en Operation, hvorved man anlægger en Traad af Silke eller Metal omkring Stilken af en Svulst (Vorte, Polyp osv.) og knytter den fast sammen, for derved at standse Blodtilløbet til Svulsten og saaledes bevirke dens Bortdøen ved Koldbrand eller Indskrumpning. Fremfor Afskæring ell. Afklipning af en saadan Svulst har A. den Fordel, at Blødning herved ganske undgaas.

Afblæse Kanoner, med en mindre Ladning at afskyde Kanonerne for at rense dem; en Forsigtighedsregel, man f. Ex. anvender paa Skibe, der skulle aftakles, for at forvisse sig om, at der intet Krudt findes i Kanonerne.

Afbøve Ankere, at løfte Ankerne af Rælingen, hvor de ligge surrede, naar Skibet er i rum Sø, og hænge dem i de Surringer, som gjøre det let at lade dem falde, naar man skal ankre.

Afbyggergaard, en Gaard beliggende ved Udkanten af en Landsby eller Hovedgaard.

Afdampe, concentrere en Opløsning, navnlig ved Varme.

Afdragsret (jus detractus), Statens Ret til af enhver Arv saa vel som al anden Formue, der føres ud af Landet, at oppebære visse Afgifter (gabella ell. census emigrationis, Abschoß, Abzugsgeld, Nachsteuer, Decimations- og Bortflytnings-Afgift). Saadanne Afgifter fandt tidligere Sted i alle Lande, men i den senere Tid have de fleste Stater ved Tractater med hverandre gjensidig forpligtet sig til ikke længer at hæve dem. Navnlig er A. nu ophævet mellem Danmark og saa godt som alle andre Stater.

Afdrift. Spidsprojectiler, udskudte af riflede Vaaben, bevæge sig gjennem Luften i en dobbelt-krum Bane; i Stedet for at tilbagelægge deres Vej i den lodrette Plan, i hvilken de have forladt Vaabnets Løb, vige de, selv i fuldkommen stille Vejr, alt som de skride frem i deres

Bane, mere og mere ud til Siden fra denne Plan; denne lovbundne Bevægelse til Siden kaldes A. eller Derivation. Den hidrører fra, at det om sin Længdeaxe roterende Projectil ved Luftens Modstand tvinges til en dog forholdsvis langsom svingende Bevægelse, hvorved Projectilaxen i stadig voxende, koniske Svingninger bevæger sig om Tangenten til Banen. Størrelsen og Retningen af A. beror paa en Mængde forskjellige Omstændigheder. Et Spidsprojectil, udskudt af et Løb, hvis Riffelgange ere snoede til højre, har altid A. til højre, hvorimod et fortil fladt afskaaret Projectil, udskudt af selv samme Løb, vil have A. til venstre. Paa korte Afstande er A. ubetydelig, ved Haandskydevaabnene saa godt som umærkelig; ved Skydning med riflede Kanoner og Morterer under større Elevationer kan den derimod stige til flere Hundrede Alen; saa meget vilde man altsaa kunne komme til at skyde forbi Maalet, hvis ikke Sigtemidlerne vare indrettede saaledes, at man, naar man sigter mod Maalet, derved retter Løbets Axe saa meget til venstre af dette, som A. forsætter Projectilet til højre, eller omvendt. — A. betyder ogsaa den Vinkel, som Skibets styrede Cours danner med den, i hvilken Skibet i Virkeligheden kommer frem gjennem Vandet. A. haves kun, naar Skibet har Sidevind. Jo stærkere Vinden blæser, desto større er i Regelen A.; fladbundede Skibe og Skibe med en svær Rejsning drive ogsaa mere end dybere gaaende og med lettere Rejsning. A. maales ved at sammenligne Skibets Cours med Retningen af Kjølvandet.

Afdrivning, en Maade, hvorpaa Guld og Sølv vindes af deres Legeringer. Disse sammensmeltes med en vis Mængde Bly og ophedes under Luftens Adgang paa et porøst Underlag af Benaske. Herved iltes de nædle Metaller og indsuges af Benasken, medens Sølvet og Guldet blive tilbage. Man har tidligere benyttet A. til at bestemme Sølvets, og benytter den endnu til at bestemme Guldets Lødighed, men man maa da sammensmelte Guld-Kobber-Legeringen med en vis Mængde Sølv og senere skille Guldet fra Sølvet. **Afdrive** (Forstspr.), at borthugge en given Skovstrækning. Man fælder et enkelt Træ, men afdriver en Samling af Træer. **Afdrivningshugst**, den Hugst, hvorved de sidste gamle Træer borttages af den ved Selvbesaaning frembragte unge Skov.

Affābel, venlig, tilgængelig, nedladende.

Affaire, fr. [fæhre], Forretning, Sag; i Krigsspr. en mindre Træfning. **Affairēret**, optagen af Forretninger.

Affaldsdynge, d. s. s. Køkkenmødding.

Affēct, Sindsbevægelse; heftig Indvirkning paa Følelsen og Stemningen, men forbigaaende (derved forskjellig fra Lidenskab). **Affectatiōn**, Efterligning af Følelser og Stemninger, som egentlig ere En fremmede; paataget Væsen. **Affectēre**, give sig Skin af. **Affectiōn**, egtl. det at være paavirket af noget, Sindsbevægelse; det. derfor især Hengivenhed, Bevaagenhed, Yndest. I Lægevidenskaben ensbetydende med Sygdom og Lidelse. Udtrykket bruges baade i Sammensætning med det angrebne Organs Navn, for at betegne A.s Sæde (Maveaffection, d. s. s. Mavesygdom), og i Forbindelse med Sygdommens Navn, for at antyde denne (katarrhalsk A., d. s. s. Katarrh).

Affenthal, Landsby i Sthtgd. Baden, 1 M. s. for Baden, bekjendt ved sin gode Rødvin.

Affettuōso ell. **con affētto**, it., med varmt, sjælfuldt Udtryk.

Afficēre, paavirke, gjøre Indtryk paa; især angribe, sætte i Bevægelse, røre o. desl.

Affiche, fr. [fisch], Opslag, Bekjendtgjørelse, Plakat.

Affiliatiōn, Optagelse af en Lægmand i en gejstlig Orden; medfører ikke Forpligtelse til at følge Ordensreglerne, men vel til at føre et fromt og bodfærdigt Levned. I Frimureriet: Optagelse af en allerede dannet Loge ell. af et enkelt Medlem i en anden Loge.

Affinēring har til Formaal at udskille smaa Mængder Guld af Sølvlegeringer eller smaa Mængder Sølv af Guldlegeringer. De gamle forstode ikke denne Kunst, og jo længere man gaar tilbage i Tiden, desto mere Sølv indeholder Guldet og desto mere Guld Sølvet. Den nu brugelige Methode (opfunden i Aaret 1802, forbedret af Dizé 1820) bestaar i at koge Legeringen med stærk Svovlsyre i Støbejærnskar; herved opløses Sølv og Kobber, medens Guldet bliver tilbage. Dog indeholder dette endnu noget Sølv, som vindes ved Smeltning med surt svovlsurt Natron. Man fortynder Sølv- og Kobberopløsningen og udskiller alt Sølv ved blanke Kobberplader, hvormed det svovlsure Sølvilte danner svovls. Kobberilte og pulverformet Sølv. Det kan betale sig at affinere Guldlegeringer, som indeholde 0,02 Sølv, og Sølvlegeringer, som indeholde 0,0004 Guld. Siden 1825 har man a. gamle Mønter til en Værdi af over 2 Milliarder Kr., og da de ofte indeholde 0,001—0,003 Guld, er der vundet flere Hundrede Millioner derved. Nu a.s aarlig for henved 300 Millioner Kr. Pjastre fra Mexico og Peru, Barrer fra China og Ostindien, gamle Mønter og Smykker, Sølv fra amerikanske Miner, Affald fra Guldsmedværksteder osv.

Affinitēt, den Kraft, som forener Atomerne til chemiske Forbindelser (s. d. A.), er i høj Grad afhængig af Temperatur, Lys, Elektricitet, men kan dog under samme Vilkaar udtrykkes ved Tal. A. mellem 2 Stoffer maales ved den Mængde Varme, der udvikles ved deres Forbindelse. Idet nemlig Atomerne støde mod hverandre, frembringes (som ved enhver ophævet Bevægelse) Varme, og den udviklede Varme staar i ligefremt Forhold til de virkende Kræfter. Naar en Forbindelse paa den anden Side sønderdeles, medgaar hertil en vis Mængde Kraft, som maa være et nøjagtigt Udtryk for den Kraft, der sammenholder Forbindelsen, og dette Krafttab viser sig som et Varmetab, der er netop saa stort, som den ved Foreningen frembragte Varmeudvikling.

Affirmativ, bekræftende, bejaende.

Afflitto, **con afflicióne**, it., vemodig.

Affre, D. A. [Affr], f. 1793, Ærkebiskop i Paris 1840, blev 25 Juni 1848 dræbt i Gadekampen i Paris, da han steg op paa en Barrikade for at tale Oprørerne til Rette og formaa dem til at nedlægge Vaabnene.

Affrique, Saint [Sængtafrik], Stad i det

franske Dep. Aveyron, 7 M. s. s. ø. for Rhodez. 8000 J. Uldmanufakturer, Garverier.

Affront, fr. [ŏng], Fornærmelse, Beskæmmelse.

Affry [fri], en gammel adelig Slægt i Canton Freiburg, som har givet Frankrig og Schweiz flere ansete Militære og Diplomater. Mest bekjendte ere: **Ludv. Augustin**, Greve af A., f. 1713, gik først i fransk Militærtjeneste, blev 1755 sendt som Gesandt til Haag, traadte senere som Generallieutenant tilbage i Armeen, commanderede Schweizergarden under Revolutionen, blev efter Katastrophen 10 Aug. 1792 fængslet, men snart efter løsladt, d. 1793; hans Søn, **Ludv. Augustin Phil.**, Greve af A., f. 1743 i Freiburg, commanderede i Revolutionskrigene de franske Schweizerregimenter ved Overrhin, overtog 1798 Commandoen over Cantonets Tropper og blev 1803 af Bonaparte udnævnt til første Landamman i Schweiz, hvilket Embede han beklædte til sin Død, 26 Juni 1810.

Affrøs, fr. affreux, afskyelig, gyselig.

Affutage [āsche], det Underlag, hvorpaa et Stykke svært Skyts, en Kanon eller en Mortér, hviler til Skud, var tidligere sædvanlig bygget af Tømmer med Beslag af Jærn, men er i den nyere Tid oftest helt af Jærn eller Staal. A. maa være bygget saaledes, at den tillader at rette Skytset, som man vil, at den taaler Tilbagestødet ved Skuddet, og at den gjør det muligt med Lethed at bringe Skytset frem til Skudstillingen. A. bestaar i det væsentlige af to Vægge eller Vanger med Rigler imellem og med Lejer for Kanonens Tapper, men i øvrigt er A.s Beskaffenhed forskjellig efter Bestemmelsen. Felt- og Belejringskanonernes A. tjene tillige til Kjøretøj til Kanonernes Transport; de kaldes Lavetter og hvile fortil paa en Axel med 2 høje Hjul, bagtil med Væggenes Forlængelse, Svansen, paa Jorden. Naar man vil kjøre med Lavetten, hages Svansen fast paa Forstillingen; i Forening udgjøre da Lavet og Forstilling et firhjulet Kjøretøj. Til Fæstnings- og Batteriskyts og til Skibskanoner bruges en anden Slags A., Raperter, som man slet ikke eller kun i ganske underordnet Grad ere beregnede paa at tjene som Transportmidler for Skytset. Raperten har forholdsvis høje Vægge, der gjærne fortil hvile paa en Axel med lave Hjul eller Ruller, bagtil paa Hjul eller en Valse eller umiddelbart paa Underlaget. Raperten stilledes især tidligere ofte til Søs umiddelbart paa Skibsdækket, til Lands paa et af Planker og Bjælker lagt Gulv, en Brisk. Kanonen siges da at ligge „i lav A." Men nu om Stunder stilles Raperten som oftest paa en firkantet Ramme af Træ- eller Jernbjælker, en Slæde, paa hvilken den løber tilbage ved Skuddet og atter bringes frem efter dette; for at Tilbageløbet ikke skal blive for voldsomt, hviler Raperten tit med hele Væggens Underkant paa Slæden, eller der tilvejebringes endog en forøget Gnidningsmodstand mellem denne og Raperten ved Hjælp af mer eller mindre kunstig indrettede Bremser. Slæden drejer sig om en lodret Bolt, Hovedbolten, der staar fast til Søs i Skibsdækket eller Skibssiden, paa Landbatterier i en i Jorden nedgravet Tømmerforbindelse, Forbristen, eller i en Omuring; i øvrigt hviler Slæden gjærne paa smaa Hjul, der vandre paa en Bue af Jærn eller Metal, eller paa en i Jorden nedlagt Bue af Plankestykker, Buebristen; ikkun Slæderne i Taarnskibenes og Monitorernes Taarne ere som oftest fast indbyggede i disse og drejes med dem. Kanoner, som ligge i Raperter paa Slæden, siges at ligge „i høj A." En særegen Slags høj A. er indført i England og Norge under Navn af Moncrieffs A. Rapertens Vægge ere dannede som Gængerne paa en Vugge; ved Skuddet vugger Kanonen sig ned i en lavere Stilling, i hvilken den fastholdes, medens Ladningen foregaar; naar Raperten derpaa atter gjøres fri, vugger den ved Hjælp af en Contravægt igjen Kanonen op til den Stilling, hvorfra den kan affskydes. Kanonen kan i denne A. betjenes bag et meget højt Brystværn uden Skydeskaar, og af Betjeningsmandskabet behøve ej engang de Folk, som besørge Ladningen, at komme til Syne over Brystværnet. A. til Morterer er som oftest en lav Stol, dannet af to Vægge med Lejer for Tapperne, og staaende enten umiddelbart paa en Brisk eller paa en kort Slæde. Til de saakaldte Fodmorterer er A. en af Tømmer samlet Blok, i hvilken Foden træder ned.

Afføringsmidler tjene til at befordre eller forøge Udtømmelsen af Tarmindholdet, naar denne ikke foregaar saa ofte eller saa rigelig, som det daglige Behov udkræver (træg Aabning, Forstoppelse), eller naar Sygdomme i Tarmkanalen selv eller andensteds i Legemet nødvendiggjøre en stærkere Udtømmelse end sædvanlig. De bevirke dette ad forskjellig Vej, nogle rent mechanisk (Svovl, Frugtsafter, Lavement o. fl.), andre ved at forøge Tarmenes peristaltiske Bevægelse (s. d. A.) og tillige tiltrække og binde Vand, hvorved Tarmindholdet bliver tyndere og Udtømmelserne rigeligere (engelsk Salt, Glaubersalt, Cremor Tartari, Seignettesalt, brændt Magnesia), atter andre ved i højere Grad at forøge den peristaltiske Bevægelse og irritere Tarmenes Slimhinde, hvorfor de i Regelen fremkalde Kolik (amerikansk Olje, Rhabarber, Sennesblade, Jalape, Scammonium, Aloe, Coloqvint, Crotonolje); de stærkest virkende af dem, de saakaldte drastiske Midler, der indeholdes i flere Arcana (Morrisons, Brandreths Piller osv.) maa derfor anvendes med Forsigtighed. Ved ringere Grader af Forstoppelse ere diætetiske Forholdsregler (Bevægelse, koldt Vand, Kaffe) tilstrækkelige.

Afghānistān, en Landstrækning i Asien, omgiven mod N. af Turkestan, mod Ø. af Kafiristan og Forindien (Pandschab), mod S. af Beludschistan og mod V. af Persien; c. 18,000 □ M. og maaske 6 Mill. J. A. ligger mellem 29° og 37° n. Br. og 78° og 92° ø. L.; det danner den nordøstl. Del af det store iranske Højland. Mod Ø. sænker det sig trinvis ned mod Induslavlandet med parallele Bjergkjæder, hvoraf den højeste kaldes Soleimans-Bjergene, med Middelhøjde 9—11,000 F. og højeste Top „Salomons Trone" (Tukht-i-Soleiman), 12,000 F. Først c. 12 M. v. for disse Bjerge findes dog Højlandets Kam, hvorfra nogle faa Floder løbe mod Ø. til Indus, gjennembrydende Soleiman-Bjergene. Mod S. sænker Højlandet sig med mindre udprægede

Trin, der danner Beludschistan. Mod V. er der en stor Indsænkning midt i det iranske Højland, og her ligger den store rørbevoxede Hamun-Sø (Aria palus i Oldtiden), der ofte forandrer sine Grænser, og som optager Hilmend-Floden. Mod N. falder Højlandet stejlt af mod Amu-Darjas Lavland (Khorasan-Bjergene), og mod N.Ø. knyttes det til Pamir Højlandet og Himalaja ved det mægtige Hindukusch med Toppe paa over 20,000 F. (Khavak-Passet 12,000 F.). S. for Hindukusch løber Kabulfloden (Oldtidens Cophes) mod Ø. til Indus og Hilmend mod V. Kabul-Dalen, Afghanernes egtl. Hjem, sænker sig stærkt mod Ø., og Floden danner derfor mægtige Vandfald, især ved Djellalabad. S. for denne Flodbal hæve Sefid-Koh („de hvide Bj.") med ø.-v. Retning sig til 13,000 F., og Koh-i-Baba (Bjærgenes Fader), der ved Kabuls og Hilmends Kilder forbinder Hindukusch og Sefid-Koh, naar 16,500 F. De fire Femtedele af A. er et vildt Bjærgland med høje, kolde, øde Flader og dybe, frugtbare, varme og vel vandede Dale. Klimaet er naturligvis forskjelligt efter Højden, men i det hele taget tørt, og Flodernes Antal er ringe; mange tabe sig i Jorden. I de højere Dele er Plantevæxten næsten europæisk; der er saa Skove, Vinranken voxer vildt, og europæiske Frugttræer og Kornsorter trives godt. I de lavere Dele dyrkes Bomuld, Sukkerrør og Tobak. I de nordøstlige Bjærgegne findes Løver, Leoparder, flere Arter Bjørne, Aber, vilde Æsler, Faar og Geder; Oxen holdes i store Hjorder, men Faar og Geder ere dog de vigtigste Husdyr. Dromedaren bruges mere end den tvepukkede Kamel. Hestene ere ikke saa gode som de persiske og turanske. Angora-Katten skriver sig fra Kabul. Der er store Mineralrigdomme, især Jærn og Kobber, men de benyttes ikke meget. I Kabul og Kandahar forfærdiges Schawler og andre uldne Stoffer, men de staa dog under Kaschmirs. A. har stor Betydning for Transithandelen mellem Persien, Turkestan og Indien. En vigtig Karavanvej fører fra Lahore og Kaschmir over Peschaver, Snævringen ved Djellalabad, Kabul og Herat til Teheran. En anden lige fra Oldtiden yderst vigtig Karavanvej, den saakaldte „Kongevej", gaar fra Persien i en Bue over Kandahar og Ghasna til Kabul. En tredje gaar fra Haidarabad i Indien gjennem Bolan-Passet i Soleimans-Bjærgene over Kandahar til Ispahan. A. selv udfører kun faa Produkter, især Krap, Dyvelsdræk (Asa foetida), Tobak, Uld og Svovl. — A. er beboet af flere i Sprog og Sæder forskjellige Folkeslag, en Følge af, at det gjentagne Gange har været erobret, og af, at det ligger paa Grænsen af Indien, som ogsaa ofte har været indtaget af krigerske Folkeslag. a) Det herskende Folk kaldes af Europæerne Afghaner; selv kalder det sig Pashtaneh; i Indien kaldes det Pataner. De ere delte i mange Stammer med ringe politisk Forbindelse. De fleste af dem bebo Bjærgegnene, hvor de især ynde Hyrdelivet. De ere tapre, men røverske, og meget fjendtlige mod Europæerne og andre fremmede, især fordi de ere fanatiske Muhamedanere af den rettroende Sunna-Sekt. Deres Sprog, Pashto, er lidet dyrket, men mest lig det persiske, hvilket de hyppig anvende i Skrift. I Herkomst ere dog A. meget blandede. b) De egentlige Perser, som her kaldes Tadschiker, leve af Agerbrug og Industri og ere mindre stridbare. c) I Stæderne bo mange Hinduer. d) Blandt de halvt omvankende Stammer paa Landet ere ogsaa nogle faa, som endnu have vedligeholdt deres tyrkiske og mongolske Sprog, skjønt de fleste af disse Indvandrere rimeligvis ere denationaliserede. Der findes i A. mange til Dels kolossale Levninger af Templer og Gravminder, hvilke vidne om, at Landet har kjendt baade Ilddyrkelsen og Buddhalæren, førend det blev muhammedansk. — Afghanerne have egtl. hjemme i Kabulistan, Kabul-Dalen, men danne desuden Flertallet i hele A. og i de uden for A. liggende Lande: Kafiristan, Yazofzai-Landet og Landet mellem Indus og Soleiman-Bj., samt Peschaver. Til A. hører som mer eller mindre løst forbundne med Kabulistan: Kandahar ved den øvre og en Del af Seistan ved den nedre Hilmend, Herat ell. Øst-Khorasan i N. V. omkring Heri-Rud, paa et Stykke Grænse mod Persien, og endelig de n. for Hindukusch liggende Landskaber Balkhan og Badakschan i Amu-Darjas øvre Dal og Kundus, Balkh og Meimene v. derfor. — Det afghanske Folk nævnes allerede af Herodot som Paktyer, men det er tvivlsomt, om de boede i A. Senere forekommer det i Mahmud af Ghasnas Tog, men det varede længe, inden alle Stammer havde indtaget deres Pladser inden for A.s Grænser, medens baade Perser fra Vest, Inder fra Syd og Usbeker fra Nord trængte ind i Landet. Under Nadir Schah blev A. knyttet til Persien, men ved hans Død 1747 stiftede Achmed af Duraniernes Stamme et uafhængigt Rige, der ogsaa omfattede Beludschernes Land og en Del af Pandschab. Det forfaldt dog, da han døde 1778, og mange indre Kampe fandt Sted. 1829 var A. delt i 4 Stater, Kabul, Kandahar og Peschaver under tre Brødre af Barakschiernes Stamme, og Herat, der forblev under Duranierne. Den dygtigste af de tre Brødre, Dost Mohammed, kom 1834 i Strid med Sikhernes Fyrste, Rundschit Sing, og derved 1838 med hans Forbundsfælle, den engelsk-indiske Regering, der vilde sikre sig en Modvægt imod Ruslands Indflydelse i Persien. I 6 Maaneder indtog en engelsk Hær hele A. og indsatte i Aug. 1839 en Fyrste af Duraniernes Stamme i Kabul, medens Dost Mohammed førtes som Fange til Indien. Men hans Søn Akbar stiftede en Sammensværgelse, og i Nov. 1841 udbrød en Opstand, hvorved den engelske Regeringscommissær Burnes og mange Officerer bleve myrdede, og Resten af Hæren nødtes til at drage bort. Paa Tilbagetoget blev den imod Forliget overfaldet af Bjærgboerne, og da Vinteren var meget streng, omkom næsten alle de 16,000 Mennesker, som hørte til Hæren og dens Tros. I Foraaret 1842 rykkede nye engelske Hære ind, ødelagde Ghasna og Kabul og tog streng Hævn, men rømmede derefter paa ny A. og gjenindsatte Dost Mohammed. Denne indgik 1846 et Forbund med Sikherne mod England, men da hine vare

blevne slagne 1849, trak han sig tilbage uden Kamp; derimod samlede han efterhaanden næsten alle A.s Landskaber, ogsaa de nordlige (Balkh og Kundus), medens Peschaver 1849 kom under Indien, sluttede 1855 nøje Forbund med Englænderne og hjalp dem paa Toget mod Herat 1856—57. I en ny Krig med Herats Hersker indtog han Byen i Maj 1863 og døde faa Dage efter. Hans Søn, Schir Ali, maatte i flere Aar kæmpe med sin Broder og en Brodersøn Abdurrhaman, men sejrede 1869, bl. a. ved sin Søn Jakubs Tapperhed, og forjog Abdurrhaman til Indien. Han fornyede det gode Forhold med England, der erkjendte ham som Emir i A. og gav ham store Pengesummer og Vaabensendinger. Endnu s. A. døde Broderen Ajim, og 1870 indtoges Herat, hvorimod han maatte kæmpe mod Opstande af Sønnen Jakub og det gammel-nationale Parti, der vrededes over de europæiske Indretninger, som han optog fra Indien. Skjønt det 1872—73 aftaltes mellem England og Rusland, at A. skulde være et neutralt Bælte, dog nærmest hørende under engelsk Indflydelse, sendte Rusland i Foraaret 1878 (lige efter den russisk-tyrkiske Krig) en Afsending til Schir Ali, som modtog ham med stor Velvilje. Den engelske Vicekonge i Indien sendte da i Aug. s. A. en Afsending til A., men han standsedes i Kheiberpasset, og England udrustede da Tropper for at hævde sin Indflydelse. I Nov. 1878 rykkede tre engelske Hærafdelinger under General Roberts som Overgeneral gjennem Passerne Kheiber, Peiwar og Bolan ind i A. og trængte efter nogle mindre Kampe frem til Kabul og Kandahar, medens Schir Ali i Dec. flygtede til Turkestan, uden at Rusland ydede ham mindste Hjelp, og døde der i Febr. n. A. Sønnen Jakub udnævntes til Emir og sluttede 26 Maj Fred i Gandamak, hvor han lovede ikke at knytte Forhold til nogen anden Magt, at modtage en engelsk Resident i Kabul og at afstaa nogle mindre Landstrøg (bl. a. Kurambalen) inden for Passerne, den af Jarl Beaconsfield betegnede „videnskabelige Grænse". De engelske Tropper gik for største Delen bort, og i Juli kom Major Cavagnari til Kabul; men allerede i Aug. fandt voldsomme Optrin Sted, og 3 Sept. blev hans Hus stormet af afghanske Krigere, der vare ophidsede af Præsterne, og han selv og hele hans Følge dræbt. Det varede dog kun en Maaned, inden engelsk Hævn havde ramt A.; Kabul blev bombarderet og haardt truffet, og efter at Afghanerne vare slagne i flere blodige Kampe, blev Jakub sendt som Fange til Indien og Englands Myndighed hævdet i største Delen af A. 22 Juli 1880 blev Jakubs Fætter Abdurrhaman indsat som Emir, og for at styrke hans Magt opgav England sin Ret til at holde en Resident ved hans Hof og gav ham Kurambalen tilbage, samt lovede ham betydelige Pengetilskud. Han maatte dog først kæmpe mod Jakubs Broder Ejub, der havde Herat, og som endog vovede et alvorligt, men uheldigt Angreb paa de engelske Tropper i Kandahar. Først i Sept. 1881 lykkedes det at tilføje Ejub et alvorligt Nederlag, og derefter blev Herat indtaget og A. paa ny samlet.

Afglasning gaar ud paa at forvandle Glas til saa kaldet Réaumursk Porcellæn, d. v. s. en Masse, som er nigjennemsigtig, mindre skrød end Glas og mindre tilbøjelig til at springe ved Temperaturforandringer. Arbejdet udføres ved at underkaste Glasset en langvarig Ophedning og en derpaa følgende langsom Afkøling.

Afgud er alt, hvad Mennesket tilbeder i Guds Sted. **Afguderi** ell. **Afgudsdyrkelse**, guddommelig Tilbedelse af noget, som ikke er Gud; det gjennemløber mangfoldige Trin lige fra den laveste Form i Fetischismen gjennem de mythologiske Religioner indtil Katholikernes Tilbedelse af Monstransen. I uegentlig Forstand siges ogsaa den gjerrige at drive A. med sine Penge, Elskeren med den elskede osv.

Afhjemle, i Retten med sin Ed at bekræfte et optaget Syn, et afgivet Skjøn, en foretagen Vurdering eller lignende Forretning, hvilket, for saa vidt de, der have udført Forretningen, ikke ere faste, en Gang for alle i Ed tagne Personer, i Regelen er nødvendigt for at give den Retskraft.

Afilte, berøve en Iltforbindelse al eller en Del af dens Ilt. Dette sker hyppig ved Behandling med Kul eller Brint ved høj Temperatur, hvorved da dannes Kulilte ell. Brintilte (Vand).

Afinger, Bernhard, tysk Billedhugger, f. 1813 i Nürnberg, studerede sin Fædrenestads ejendommelige Sculptur fra Middelalderen, blev derpaa Elev af Rauch i Berlin og har især vundet Navn ved fine religiøse Fremstillinger, deriblandt flere Gange kolossale Christusfigurer. Tillige har han bl. a. udført en kolossal Billedstøtte i Malm af Arndt, der er opstillet i Bonn (1865).

Afium Karahissar, d. s. s. Karahissar.

Afkald bruges i Lovsproget i to forskjellige Betydninger, dels nemlig om den Tilstaaelse, en Person efter at være bleven myndig meddeler Overformynderiet eller Værgen for Modtagelsen af sin Formue og af behørigt Regnskab for dens Bestyrelse (A. for Værgemaalet), dels om den Erklæring, hvorved en Person renuncerer paa sin Arveret efter en anden (A. paa Arv).

Afklaskning, s. Clichering.

Afkog, Decoct, en Form, hvori mange Lægemidler af Planteriget anvendes, tilberedes ved at koge de skaarne eller groft knuste Stoffer med Vand og frast (colere) dette; det gjennemløbne (Colaturen) er da A., til hvilket der efter Afkølingen kan sættes andre Lægemidler.

Afkortningspligt ell. **Collationspligt** kaldes specielt Livsarvingernes Forpligtelse til at taale, at de Gaver eller andre Forstrækninger, de have modtaget af deres Forældre (eller Bedsteforældre osv.) i disses levende Live, afdrages (afkortes) i deres Arv efter dem, fordi de andre Livsarvinger ellers vilde blive forurettede ved de Forstrækninger, enkelte saaledes havde modtaget. En saadan Forpligtelse paahviler i øvrigt efter den nuværende danske og norske Lovgivning ingen Livsarving, med mindre Arveladerne udtrykkeligt har paalagt ham den.

Aflad ell. **Indulgens**. I den ældste christne Menighed øvedes Tugt (Kirkedisciplin) mod saadanne Medlemmer, der forbrøde sig mod Tros- og Sædelovene. De maatte underkaste sig visse Bodsøvelser og bleve derefter paa ny

optagne i Kirkesamfundet. Straffen blev ofte formindsket, stundum ganske eftergivet dem, der viste Anger, og Synoden i Nikæa 325 traf i denne Henseende flere Formildelser. Ved Siden af denne Form for A. udviklede der sig efterhaanden den Praxis, at lade fromme Gaver til et kirkeligt Foretagende træde i Stedet for den idømte Bodsstraf. Senere udvidedes A. til ogsaa at gjælde Skærsildsstraffene, idet der udviklede sig den Lære, at medens Synderen vel ved Absolution og Bod kunde sikre sig Fritagelse for de evige Straffe, kunde han ikke befries fra Kirkestraffene og Skærsildspinen, uden ved at erhverve sig A. af Kirken. Den theologiske Begrundelse af A. blev givet af Scholastikerne Alexander af Hales og Thomas Aqvinas, der lærte, at Christus, Maria og Helgene havde erhvervet sig overflødig Fortjeneste for Gud; denne uendelige Skat af overflødige gode Gjerninger (opera supererogatoria) forvalter Kirken, og den kan lade mere eller mindre af denne Rigdom tilflyde saadanne, som den anser værdige til denne Naade; men Guds Retfærdighed kræver, at den ikke maa gjøre det uden Betaling; Synderen skal bøde for sin Synd; fremdeles kan A. kun meddeles efter forudgaaet Skriftemaal. Denne Lære blev 1343 af Clemens VI ophøjet til Dogme i Bullen Unigenitus. 1477 udvidede Sixtus IV A. til ogsaa at omfatte de Sjæle, der allerede befandt sig i Skærsilden, saa at det blev gjort til en Fromhedshandling, med Afladspenge at løskjøbe afdøde Slægtninge fra Skærsildens Kvaler. Paa Grundlag af denne Lære lod Leo X prædike A. i hele den katholske Verden til Bygningen af Peterskirken i Rom, til Bestridelsen af Udgifterne til en Tyrkekrig og den pavelige Hofholdning. Skammeligst dreves denne Afladshandel i Tyskland ved Johan Tetzel, hvilket gav den ydre Foranledning til den lutherske Reformation. Conciliet i Trident (1545—63) udtalte sig for A.s Berettigelse, men imod Afladshandelens Misbrug. Siden den Tid er A. ikke bleven falbudt, men er nu kun et Privilegium for visse Altre og Kirker, især i Rom, saa at en Messe læst ved disse Steder efter forudgaaet Skriftemaal giver A. for kortere eller længere Tid. Alle protestantiske Kirkesamfund forkaste aldeles Læren om A.

Aflader kaldes i Sø- og Handelsretten den, som afsender Varer med et Skib.

Afledning, Derivation, Fremkaldelse af en forøget Virksomhed paa Legemets Overflader, for derved at formindske sygelige Tilstande i vigtigere Organer, navnlig Blodtilstrømninger eller Betændelser, heftige Nervesmerter o. desl. Man afleder (deriverer) især til Tarmkanalens Overflade ved Afføringsmidler (s. d. A.) og til Huden ved de forskjelligste Midler, dels saadanne, der bevirke en let Irritation eller Rødmen (Faradisation, Gnidning med Flonel alene eller samtidig tyk Campherolie), dels saadanne, der bevirke stærkere Congestion eller Betændelse i Huden med Dannelse af Vandblærer eller Pustler (Sennepskager, spanske Fluer, Brækvinstensalve, Crotonolie) eller fremkalde andre dybere gaaende Indvirkninger, hvis Følger vedvare i længere Tid (Fontaneller, Simer, forskjellige Ætsmidler som gløbende Jærn, Ætskali, Wienerpasta, conc. Salpetersyre osv.). Anvendelsen af disse Midler, den deriverende Methode, var tidligere langt mere anvendt i Lægekunsten end den for Tiden er. — I Grammatiken bet. A. et Ords Dannelse af Stamordet enten ved en tilføjet Endelse ell. ved Sammensætning ell. ved Omlyd i Stammen ell. ved en Forening af flere af disse Maader (f. Ex. bo, Bolig, Sommerbolig, bygge). **Afledningstegn** ell. chromatiske Fortegn i Musik (♯, ♭) betegne, at Stamtonen skal forhøjes ell. fordybes en Halvtone; ophæves ved Tegnet ♮.

Aflysning ell. **Aflæsning** er den Retshandling, hvorved et tidligere tinglæst Document paa ny tinglæses for at blive udslettet af Rets- eller Skjøde- og Panteprotocollen. I mindre streng Forstand bruges dog Ordet A. ogsaa om enhver Tilbagekaldelse af en tidligere Bekjendtgjørelse, f. Ex. af en Auction.

Aflægning benyttes ved Formeringen af mange Slags Træer og Buske og bestaar i at bringe en eller flere Grene af den Plante, man vil formere, 4—6 Tommer ned i Jorden, hvor de fastholdes ved Trækroge, men saaledes at Spidserne rage op over Jorden. For at fremskynde Udviklingen af Rødder kan man paa det bøjede Parti borttage en lille Barkring, vride Grenen eller gjøre Snit paa den øverste eller nederste Side af Grenen. A. foretages med Grene, Kviste eller Skud til forskjellige Tider af Aaret. Naar Formeringsdelen har dannet Rødder, løsskæres den fra Moderplanten. A. benyttes undertiden med Fordel i Lavskoven for hurtig at tilvejebringe det fornødne Antal unge Planter og lykkes bedst med Pil, Avnbøg, Hessel og Ælm; dog kunne ogsaa de fleste andre Løvtræer, ja selv Naaletræerne, formeres paa denne Maade, de sidste dog kun usikkert og vanskelig. — A. kaldes det Arbejde i Bogtrykkerierne, hvorved de enkelte Typer af en brugt Bogtrykkerform fordeles i Skriftkasserne.

Afmagring, Emaciation, beror paa en Aftagen af Legemets Bløddele og navnlig af Fedtet, som igjen er begrundet i et Misforhold i Legemets Ernæring, enten saaledes, at for lidet tilføres Legemet i Forhold til Forbruget (f. Ex. under Hunger, ved ufuldstændig Fordøjelse af Næringsmidlerne osv.), eller for meget forbruges i Forhold til det nydte (f. Ex. ved strængt Arbejde, Feber, stærke Udtømmelser af forskjellig Art).

Afmagt, s. Besvimelse.

Afmønstre, afskedige det i et Skib værende Mandskab og udbetale det dets Tilgodehavende. Dette Udtryk bruges næsten udelukkende i Koffardifarten; ved Orlogstjenesten siges at „stryge Commandoen".

A fortiori, lat., saa meget mere, endnu mere.

Afra, den hellige, ifølge Legenden en Datter af en Konge paa Cypern, faldt i Romernes Hænder og kom til Augsburg, hvor hun levede som Skjøge, indtil hun blev omvendt til Christendommen. Hun led Martyrdøden paa Baalet i Augsburg 304.

Afrágola, Stad i Syditalien, 1 M. n. for Neapel. 19,000 I. Betydelig Fabrikation af Straahatte.

Afrancesados [sãos], ogsaa Josefinos,

i Spanien de, der 1808 sluttede sig til det franske Parti og svore Joseph Bonaparte Troskab.

Afranius, L., romersk Komediedigter, levede c. 100 Aar f. Chr. Han valgte i Regelen romersk Stof til sine Stykker (fabulæ togatæ). Faa og ubetydelige Brudstykker af ham ere bevarede.

Afrette Tømmer, Sten o. desl. er at tildanne dem efter den Form, i hvilken de skulle anvendes i Bygninger.

Africanus, Tilnavn for de 2 berømteste Mænd af Scipionernes Familie, s. Scipio.

Afrika, det tredje og sydvestlige Led af den gamle Verden, kun forbundet med denne ved den 16½ M. brede Suez-tange. A. kaldtes oprindelig af Grækerne Libyen, med Nilen som Grænse mod Asien; Italikerne kaldte det A. efter den dem nærmest liggende Kyststrækning. I den hellenistiske Tid henlagdes Grænsen mod Asien til det røde Hav. Fladindholdet anslaas til 542,000 □ M., hvoraf blot 11,400 falde paa Øer; ⅔ af Fastlandet ligger n., ⅓ s. for Ækvator. Folkemængden kan anslaas til 206 Mill. A.s yderste Punkter ere Cap Blanco mod N. (37° 20′ n. Br.), Cap Agulhas mod S. (34° 50′ s. Br.), Cap Verde mod V. (0° 7′ ø. L.), Cap Guardafui mod Ø. (68° 55′ ø. L.). Fastlandets største Udstrækning fra N. til S. bliver 1069 M., fra Ø. til V. 1017 M. Kysterne ere meget lidt indskaarne. Paa Nordkysten er der kun ēn større Bugt, som deler sig i to Dele: den store Syrte (Sidra-B.) mod Ø. og den lille Syrte (Gabes-B.) mod V. Ved Atlanterhavet er der ligeledes kun ēn større Indskæring: Guineabugten, der i sin inderste Del udsender Benin- og Biafra-B., hver paa sin Side af Nigerens Delta, samt længere mod S. Gabun-B. Gode Havne er der kun faa paa Vestkysten: Agadir paa Marokkos Kyst, Mossamedes i Nedre-Guinea, Hvalfiske-B. længere mod S. og en Del Steder ved Capkoloniens Sydvestkyst. Paa den anden Side af Cap Agulhas ligger Algoa-B. og ud mod det indiske Hav de smaa Bugter ved Delagoa, Sofala og Mozambique. Ved Bugten ved Aden og ved det røde Hav er der mange Smaabugter; kun Tadschurra og især Massaua og Suakin have nogen Vigtighed. Hele Afrikas Kystlængde er kun 3700 M., altsaa 1 M. Kystlængde for hver 140 □ M. Fladeindh.—Højdeforhold. A.s sydligste Del danner et Bækken, hvis dybeste Del maa søges omkring Ngami-Søen (20°—22° s. Br.) i 3,600 F.s Højde. Den vestlige Del af dette Bækken indtages af Kalahari-Ørkenen. Sydranden hæver sig i Nieuweveld og Snebjærgenes Højflader til 5—8000 F. og falder terrasseformig af mod S. først til Karroo-Sletten (2800—3800 F.) og dernæst over Zwarteveld mod S. og V. til Caplandets nederste Trin, der kun har ringere Højder, som f. Ex. Tafelbjærget (3000 F.). Vestranden gaar mod N. N.V. over Kamies-Bjærgene, Namaqualandet (c. 5000 F.), Damara-Højlandet (19°—22° s. Br., 5500 F. Middelh.), Ovambos Højslette til Benguela, hvor den danner det store Højland, hvorfra Ngamis Tilløb, Sambesi og en Del af dennes Bifloder komme, og hvorfra Cunene og Coanza strømme til Atlanterhavet. Østranden gaar som et 5—7000 F. højt Højland gjennem Oranje- og Transvaal-Staterne og falder med Drakenbjærgene stejlt af mod Ø. Hinsides Limpopo-Floden breder denne Rand sig til et mer end 100 M. bredt Bjærgland, gjennemfuret af Sambesi, og med Matoppobjærgene og Batokas Højland i V. og Lupatabjærgene i Ø. Mod N. stiger det sydafrikanske Bækken langsomt op til Ulundas meget flade Højslette med Dilolo- (4500 F.) og Bangveolo-Søen, hvorfra Congo-Floden synes at komme. De s. for denne Sø liggende Lokinga-Bjærge danne Vandskjellet mellem Congo og Sambesi. Hele det sydafrikanske Bækkens Indre er fyldt med lagdelte Stenarter med Levninger af Land- og Ferskvandsdyr, medens Randene bestaa af gamle krystallinske Stenarter og Sandstene. De sidste ligge horizontalt paa Randen, betinge derved dennes foroven flade Form og hælde derfra mod det indre. Bækkenet har tidligere været fuldt af Søer og Sumpe, men er senere underkastet en betydelig Hævning; samtidig hermed er der opstaaet Spalter i Randene, hvorigjennem nogle Floder søge ud, medens andre tabe sig i Sandet og Søerne i det indre. N. for det sydlige Bækken kommer et andet, meget større (over 20,000 □ M.), men endnu næsten ukjendt Bækken: Congo-Bækkenet ell. det afrikanske Centralbækken. Mod V. er dets Rand mindre bred og dannes af de vestafrikanske Skiferbjærge, igjennem hvilke den mægtige Congoflod, Bækkenets Hovedafløb, og Ogove bryde sig Vej. Mod Ø. dannes Randen af en bred Højslette (3—4000 F. høj), i hvis Fordybninger de store Indsøer Njassa, Tanganjika, Ukereve og Mvutan foruden mange andre ligge. Et noget højere Trin mod Ø. dannes af et Højland, der nærmest kan betragtes som en Fortsættelse af det sydlige Bækkens Østrand. Her ligger Schirva-Søen (1900 F.s Højde), s. ø. for den i kun 1500 F.s Højde ligg. Njassa-Sø, Rubeho-Kjæden (3—5000 F.) og mod N. Usagaras Bjærgland (4000—5500 F.), i hvis nordlige Fortsættelse mellem 1° og 4° s. Br. Afrikas højeste Bjærge hæve sig, de med evig Sne dækkede, isolerede, vulkanske Bjærge: Kilimandscharo (18,000 F.), Kenia (17,500 F.) og Doengo Engai. N. for 5° n. Br. begynder det saakaldte „Fladafrika", der omfatter Sudan, Sahara, Nilbækkenet og de vestl. Kystlandskaber. Mod Ø. begrænses det af Abessiniens Højland (indtil 14,000 F.s Højde) med mægtige vulkanske Lag, gjennembrudt af dybe Spalter, der dele dem i høje oven til flade Bjærge. Mod S. strækker denne Bjærgregion sig vistnok ned til Usagaras høje Bjærge, mod Ø. gaar den ud i Somalis lidet kjendte Højland, og mod N. fortsættes den af en Mængde Granitkjæder langs det røde Hav, de nubisk-ægyptiske Kystbjærge. Mod N. naar Fladafrika lige ud til Middelhavet v. for Nilbækkenets Munding, i Barka og Tripolis, hvor det falder stejlt af mod Kysten. Vestligere dannes Nordgrænsen af Atlasbjærgenes System, der naar sin største Højde (12,000 F.) i Marokko. Mod V. gaar Fladafrika ogsaa helt ud til Havet. I hele Fladafrika er Sletteformen fremherskende; snart er den lav, dannet

af nyere alluviale eller tertiære Ferskvandsdannelser, snart er den høj, dannet af ældre Stenarter. Mellem Sletterne findes talrige Bjærgøer, ligeledes af gamle Stenarter, der bringe Afvexling ind i selve Sahara, der tidligere betragtedes som blot bestaaende af endeløse Sandsletter. I de sydlige Dele findes store Indsænkninger omkring Nilen ved 5° n. Br. (1000 F.), omkring Tsadsøen mellem 13° og 14° n. Br. (c. 800 F.) og ved Tuburi mellem Floderne Binue og Schari ved 9° n. Br. (900 F.). Nordlig herfor kommer et Bælte med talrige Bjærge og Bjærgøer af krystallinske Stenarter hen over Nubien, Kordofan, Darfur, Badaï, Bagirmi, Bornu, Sokoto lige til Timbuktu. Paa den anden Side af Niger-Floden ligge Kong-Bjærgene, en Række isolerede Tafelbjærge (indtil 3000 F.) og længst mod V. Futa Djallons vilde Bjærgland. Langs Guineabugtens Nordrand og i Senegambiens vestlige Dele ligge lave Kystegne. Fra de vestafrikanske Skiferbjærge skilles Kong-Bjærgene ved en Række Vulkanbjærge, hvoriblandt de maaske ikke helt udslukte Camerun Bjærge (Mongama-Loba 12,000 F.) ved Guineabugtens inderste Del. En fjerde Region af Fladafrika dannes af Sahara, der især bestaar af Højflader med gold Klippebund eller skarpe Stene („Hammadaer") eller dækkede af smaa Rullestene („Serir") og gjennemskaarne af udtørrede Floddale („Wadier"). I Saharas østlige Del er der mange Bjærgegne, f. Ex. Tibesti (indtil 7000 F.) og Borgu. Mod N. ligger derimod Oasen Siva i en dyb Indsænkning, der gaar fra Fessan mod Ø. henimod Ægypten. I Saharas midterste Del hæver sig Ahaggars og Asbens Bjærglande (det sidste 4700 F.). Den vestlige Del sænker sig mod N. V. til en af Oaser opfyldt Lavning langs Atlasbjærgenes Sydrand. Denne Lavning, hvoraf enkelte Dele ligge under Havets Overflade, er Levninger af et gammelt Sund, der engang har skilt Atlaslandene helt fra det øvrige Afrika. I S. V. findes en anden, bækkenformig Lavning El Djof, som dog vistnok ikke naar ned under Havets Overflade. Den vestligste Del ud mod Atlanterhavet er ejendommelig ved sine afvexlende Bælter af Fjældegne og bredere eller smallere Sletter med Sandklitter. — **Klima.** Da ¾ af A. ligge i det tropiske Bælte og kun ¼ udenfor, i det subtropiske Bælte, har Verdensdelen som Helhed varmt Klima. I det østlige Sudan og over til Massaua ved det røde Hav ligger en af de varmeste Egne paa Jorden. Her er en Middelvarme om Sommeren af c. 32°, og Varmen stiger ikke sjældent til 50°. A.s Varme forøges ved at Havet ingensteds skærer sig dybt ind, og kun Sydvestkysten afkøles noget af en fra S. kommende Havstrøm. I Egnene omkring Ækvator findes Calmernes Bælte repræsenteret ved Egne med voldsomme og hyppige Regnskyl. N. og s. herfor findes Bælter med Regntid, naar Solen staar i Zenith, altsaa to Gange om Aaret. Mod S. naar dette Bælte til omtr. 15° s. Br., mod N. findes det egtl. kun repræsenteret i Abessinien. I Sydafrika følger derpaa Sommerregnens Bælte omtr. til 25° s. Br. I det nordlige indtræder Sommerregnen med en Sydvestmonsun (Juni—Sept.) langs Guineabugtens Nordkyst og i Senegambien lige op til de Capverdiske Øer. Saharas nøgne Flader opvarmes saa stærkt af Solen, at den opstigende Luftstrøm fremkalder Regnløshed og en dermed følgende stærk Afkøling om Natten. Den fra N. tilsugede Luftstrøm, der for en stor Del har strøget over Middelhavet, afgiver sin Fugtighed til Atlasbjærgene eller Højlandets nordlige Rande, som f. Ex. Barkas Fald mod Middelhavet, og hindres ved den stærke varme opadstigende Luftstrøm i at afgive Resten af Vanddampene over Sahara. Kun de i Sahara liggende Bjærge kunne med deres øvre Dele opfange noget af Luftens Fugtighed. Bjærgene og Højlandene, der omgive det sydafrikanske Bækken, og især den østlige Rand, der opfanger Sydostpassaten, fremkalde i dette en anden regnløs Egn, Kalahari-Ørkenen. Caplandet saa vel som Kystegnene ved Middelhavet have udpræget subtropisk Klima med Vinterregn. — **Søer.** A.s talrige Søer ligge dels paa Højsletterne og have Afløb, dels i Bunden af Indsænkninger og Bækkener og ere da ofte uden Afløb. Dog er der kun færre af den sidste Slags; den største er Tsadsøen (760 □ M.), en Ferskvandssø, der gjennem Floden Schari modtager Tilløb fra en stor Del af Ækvatorialegnene. Dens Opland strækker sig meget langt mod S. Ø. hvis det skulde bekræfte sig, at den store Uëlle-Flod, der har sine Kilder n. v. for Mvutan, er Scharis øvre Løb. En anden Bækkensø er Ngami (omtr. 20 M. i Omfang), som især gjennem Tioge faar sit Tilløb fra N. V. og som udsender et Afløb, der dog hurtig taber sig i en mindre Sø og nogle Saltsumpe. I Højlandet ø. og s. ø. for Centralbækkenet ligge de fleste og største Søer. Her findes Jordens næst største Ferskvandssø Ukereve (ell. Victoria Nyansa 1500 □ M.) og Mvutan (ell. Luta Nsige ell. Albert Nyansa, 700 □ M.), begge svulmende af den voldsomme Ækvatorialregn og sendende deres Vande til Nilen. Længere mod S. ligger Tanganjika, Bangveolo, Lohemba og Moero, der alle høre til Congoflodens System. Den store Njassa sender derimod sit Vand gjennem Shire-Floden til Sambesi. — **Floder.** Afrika har ikke mange store Floder, hvortil Grunden navnlig maa søges i de regnløse Egnes store Udbredelse samt i, at der kun er saa faa høje Bjærgsystemer, der kunne samle Vandet. Paa Grund af de mange flade Højsletter er Flodernes øvre Løb ofte ubestemt og beskriver store Buer; det nedre Løb er paa Grund af de lave Kystegnes ringe Bredde lidet udviklet. I Syd-A. er det nedre Løb desuden ofte skilt fra det mellemste ved hele Rækker af Vandfald. I de nordafrikanske Floder ere ogsaa Vandfald og Strømhvirvler hyppige, fordi Rande af faste Stenarter hyppig sætte tværs igjennem deres Lejer. Et Charaktertræk ikke blot for Sahara og Kalahari, men ogsaa for mange Egne i den tropiske Regns Bælte, ere de mange Flodlejer, som kun føre Vand en Del af Aaret, men som dog paa Grund af det i en vis Dybde vedligeholdte Grundvand kunne frembringe en rig Plantevæxt. — Fra det sydafrikanske Bækkens sydlige Del bryder

Limpopo med store Vandfald ud mod Ø. og Oranje med de 140 F. høje Aukurabies-fald mod V. Sambesi, der løber mod Ø. gjennem Højlandet n. for Bækkenet, har mindst 80 Vandfald og Katarakter, hvoriblandt Victoriafaldet (ell. Mosivatunja) i Batokahøjlandet og de længere nede beliggende Kebrabasafald ere de største. Bifloden Shire danner Murchisonfaldene; Coanza, der løber ud om Benguela, danner ved Cabambe Vandfald, der skulle være lige saa store som Sambesis. Congo, der er en af Verdens vandrigste Floder, og som i en uhyre Bue gjennemløber Centralbækkenet, danner Vandfald dels hvor den ved Æqvator stiger ned i Bækkenet, Stanley-Faldene, dels hvor den i V. gjennembryder dets Rand. Ogsaa Ogove, der flyder mod V. omtr. ved Æqvator, har Vandfald. Saaledes blive alle disse Floder af mindre Værdi som Veje ind i A., og deres Mundinger danne desuden udstrakte Deltaer med Barrer, der hindre Indsejlingen. Nilen, der løber igjennem Nillandet, som strækker sig næsten fra Æqvator og op til Middelhavet omtr. gjennem 30 Breddegrader, dannes ved Sammenløb af den fra de store Søer kommende Bahr-el-Abiad og den fra Ø. kommende Bahr-el-Asrek. Allerede mellem Ukerewe og Mwutan er der store Fald, n. for sidstnævnte Sø ved Lado er der atter Fald, og efter de to Kildefloders Sammenløb er der i Nubien 6 Grupper af Katarakter, som gjøre Sejlads med større Skibe umulig. I Æqvatorialegnene stoppes Kildefloderness Løb desuden ofte af store svømmende Plantemasser. Niger, hvis Kilder først for ganske nylig ere fundne i Futa Djallon, gjennemstrømmer i en stor Bue det vestlige Sudan, men gjennemsættes og indsnævres paa en lang Strækning af Klipper, medens dens store Biflod Binue danner en af de sejlbareste Veje ind i det indre Sudan. Senegal og Gambia, der ogsaa udspringe i Futa Djallon, have et vildt øvre Løb, men et længere og ret sejlbart nedre Løb. — Plante- og Dyreverden. En yppig Plantevækst findes i A., hvor der er tilstrækkelig Regnmængde, altsaa i Æqvatorialegnene, i Sudan og paa de Kystbjerge, der opfange fugtige Vinde. Som Planter, der ere ejendommelige for A., kunne nævnes Daddelpalmen i Saharas Oaser, de tornede Mimoser, Akacier og Græsser, de bladløse Buske og Saftplanterne i Ørkenerne, den grenede Dumpalme, Oliepalmen, Abebrødtræet, de cactuslignende Vortemælksplanter, Papyrus og Kaffetræerne i de tropiske Egne, Lyngarterne, de stinkende Stapelier og de talløse Løg- og Knoldvækster i Syd-A., de ogsaa i Nyholland udbredte Proteaceer paa Caplandets Sydvestkyst og de mange Saftplanter (f. Ex. Mesembryanthemum) i dette Lands tørre Højsletter. Næsten plantetomme Ørkener og Stepper med Græs, der rager op over Hovedet endogsaa paa Kamelrytteren, indtage store Strækninger. I Sudan ere løvfældende Skove almindelige, stedse grønne sjældnere; paa Nordkysten, der har en fuldstændig Middelhavsflora, er Forholdet omvendt. A.s Dyreverden er selvfølgelig rigest, hvor Planteverdenen er yppigst. I Sudan er de store Tykhudes og Drøvtyggeres Rige. Elefanter, flere Arter Næshorn, Flodheste, over 40 Arter Antiloper vidne herom. Stribede Heste, store menneskelignende Aber, Bavianer, Løver, Leoparder, Hyæner, utallige store Vadefugle, vældige Krokodiler, Goliathbiller, Termiter med Kæmpetuer og Tsetsefluen ere andre i det tropiske Afrika fremtrædende Former. For Ørkenegnene ere Strudsen, Springmus, Gazeller, Ræve, Schakaler, Hyæner, Pindsvin, Gribbe, Ravne, Hugorme, Skorpioner og Græshopper charakteristiske. Den store Ø. Madagaskar og de nærliggende Maskarener og Seycheller frembyde i deres Dyreverden flere Ejendommeligheder. Her ere Halvaber og Insektædere fremherskende, medens Afrikas store Planteædere og Rovdyr ganske mangle. Flere uddøde Former af Fugle med ringe eller ingen Flyveevne gjøre den Formodning rimelig, at disse Øer ere Levninger af et større fra Afrika helt adskilt Fastland. — Mineralier. A. har altid været bekjendt som guldrigt. Naar Nordkysten undtages, er der fundet Guld i alle de langs Kysterne liggende Lande, især i Senegambien, paa Guldkysten og langs Sydafrikas Østkyst. Produktionen er nu allevegne mindre end før, og der udføres næppe for mere end 7—8 Mill. Kr. om Aaret. Jærn findes ogsaa overalt, Kobber i Atlas og langs Sydafrikas Vestkyst. Diamanter findes i Caplolonien. Den vestlige Del af Sahara er rig paa Salt, medens det er sjældent i Sudan og Sydafrika.

A.s Indbyggere høre til følgende forskjellige Racer: Semiter, Chamiter, Negre med Underafd. Kaffer, Hottentotter, samt i nyere Tider indvandrede Tyrker og Europæere. Semiter ere Araberne og Jøderne, som til forskjellige Tider ere indvandrede fra Asien. Araberne ere baade som Hyrder og som fastboende meget talrige i Ægypten, hele Berberiet ell. Nordafrika samt Sahara, og endvidere paa Kysten af det indiske Hav. Chamiter ere Berberne ell. Kabylerne i Nordafrika og Sahara (hvor de kaldes Tuariker), samt i Nubien. Kopterne i Ægypten, Nubafolkene, som bebo Nubien og delvis Abessinien, og Fulaherne, der ere trængte langt mod Vest og have udbredt sig blandt Negrene i Sudan. De sydligste Dele af Sydafrika vare optagne af Hottentotterne. De egentlige Negerfolk bo i hele det midterste A.; især indtage de Sudan og A.s vestligste Egne, Øvre-Guinea og Senegambien. Foruden disse ægte afrikanske Nationer findes ogsaa i ringere Antal fremmede Kolonister, nemlig Tyrker i Nildalen og Nordafrika, Europæere i flere Kystlandskaber, fornemmelig Algérien og Caplandet. Beboerne af Madagaskar ere væsentlig Malayer, men blandede med Arabere og Kaffer. Disse Folkeslag staa paa et højst forskjelligt Trin af Cultur, men i det hele staar denne Verdensdel heri tilbage ikke blot for Europa, men ogsaa for Asien. De semitiske Folk ere dels Nomader, dels agerdyrkende med nogen Dannelse og Industri. Af Chamiterne og Negerfolkene leve nogle i en temmelig vild Tilstand; enkelte have i Henseende til Agerdyrkning og Næringsflid bragt det temmelig vidt, forstaa at opgrave og bearbejde Metaller, forfærdige Tøjer, Red-

skaber osv. Anarchi og blodige Krige, Slaveri og Fanatisme hindrer dog paa de fleste Steder den aandelige Udvikling. Statsforholdene ere høist forskjellige og afvexlende, selv i den største Del af Nordafrika. Hos nogle Folk findes en despotisk asiatisk Regering; hos de fleste af Negerfolkene hersker et raat og grusomt Despoti. 4 europæiske Stater have betydelige Besiddelser i A.: mod N. O. Tyrkiet, mod N. V. Frankrig, i Midten af det sydlige Højland Portugal, længst mod S. England. Paa store Strækninger af det indre er Befolkningen overmaade ringe, paa andre (f. Ex. i visse Dele af Sudan) talrig, en Forskjel, som frembringes dels ved Naturforholdene, dels ved de Ødelæggelser, som paa hine Steder Krige, Jagt efter Slaver og muhammedanske Religionsforfølgelser have frembragt. — Den muhammedanske Religion hersker i Nordafrika og en stor Del af Mellemafrika (Fallataherne og nogle af Nubafolkene og Negrene ere Muhammedanere); de fleste af Kafferne, Hottentotterne og Negrene ere Hedninger med raa Fetischtilbedelse (til Dels med gruelige Religionsskikke, Menneskeofringer o. desl.). Christendommen har hidtil ikke gjort store Fremskridt, trods Missionærernes ivrige Bestræbelser; om Abessiniernes og Kopternes Christendom s. Abessinien. — I Nordafrika er det arabiske Sprog meget udbredt (ogsaa formedelst de muhammedanske Læreres Undervisning). Mange Berberstammer og alle Ægyptere have nu antaget det arabiske Sprog. Negerfolkene tale en Mængde forskjellige Sprog.

Politisk Inddeling. Af de utallige smaa Riger eller mer eller mindre som Stater organiserede Samfund kunne her kun nævnes de vigtigste i de kjendte Dele af A. A. Uafhængige: 1) Sultanatet Marokko (ell: „Fes og M.") med afhængige Oaser: Tafilet, Tuat o. fl. 2) Oaser i Sahara: Kufra, Tibesti, Borgu, Badjanga, Ennide, Kauar i det østlige, Aïr (ell. Asben), Asgar, Ahaggar (ell. Hogar), Aderer (ell. Adrar) i det midterste og vestlige Sahara, Songhai Gebetet ved Niger med Oasen Asfanad, Duaisch, Brakna og Trarsa n. for Senegals nedre Løb. Riger i det vestlige Sudan: 3) Massina med Timbuktu ved den øvre Niger. 4) Tombo og 5) Mossi s. for Nigeren. I det mellemste Sudan: 6) Sokoto med Nigerlandene: Gando, Nupe og Ivandu, samt Adamana ved Binue. 7) Gober, n. for Sokoto. 8) Bornu, ved Tsad-Søen, med Bagirmi, Mandara og Oasen Kanem i Sahara. 9) Wadaï med Vasallandene Dar-Runga, Fitri, Gula og Tama. Ø. for Nilen: 10) Abessinien, bestaaende af Amhara, Tigre og Schoa. 11) Enarea og 12) Kaffa, Galla-Riger s. for Abessinien. 13) Somali-Landene ø. for foregaaende. I Øvre-Guinea: 14) Negerrepubliken Liberia med Medina ved Kysten længst mod V. 15) Futa Djallon og andre Fulahriger i Senegambien. 16) Aschanti. 17) Dahome. 18) Joruba. 19) Benin og 20) Ibu, det sidste ø. for Nigeren. Æqvatorial-Lande n. for Æqvator: 21) Uganda (ell. Mtesas Rige) n. for Ukereve, med Skattelandene: Unyoro, Ukedi og Ankoni. 22) Niam-Niam-Landene, hvoribl. Dar-Banda, s. for Wadaï. Æqvatorial-Lande s. for Æqvator: 23) Manyema, 24) Muata Jambos Rige med Skattelandet Casembes Rige og 25) Kasongos Rige med Urua, Usambi og Katanga, alle v. for Tanganjika. I Sydafrika: 26) Marutse-Mambunda-Riget ved den øvre Sambesi. 27) Letschualatebes Rige omkr. Ngami-Søen. 28) Ovambo, 29) Damara- og Herrero-Landet, 30) Namaqua-Landet, alle tre langs Vestkysten fra N. til S. 31) Oranje-Fristaten. Paa Øerne: 32) Sansibar (ell. Zangnebar), hvortil hører Fastlandets Østkyst fra 2°—10° s. Br. 33) Sultanaterne paa Comorerne. 34) Hovaernes Rige paa Madagaskar. — B. Fremmede Magters Besiddelser: a. Tyrkiske B.: 1) Vilajet Tripolis. 2) Vilajet Barka. 3) Vilajet Fessan. 4) Vicekongedømmet Ægypten med Nubien (ell. Dongola), det ægyptiske Sudan (Chartum, Sennar, Fasogl, Kordafan, Taka, Kysten ved det røde Hav og Aden-Bugten, Darfur, Gjegga, Bari, Harrar, Madi, Rohl og Monbuttu) og en Række Oaser i den libyske Ørken (Sivah, Beharie, Farafrah, Dakhel, El-Kargeh). b. Franske B.: 1) Vilajet Tunis under Frankrigs Protectorat. 2) Algérien og en Del s. derfor liggende Oaser under Frankrigs Suzerænitet. 3) Kolonierne ved Senegal (St. Louis, Gorée, Cayor, Toro, Casamanze) med en Del vestsudanske Riger under Frankrigs Protectorat; det østligste er Segu ved den øvre Niger. 4) Egnen om Gabun-Bugten og Ogoves Munding, samt et Territorium n. for Stanley Pool ved Congofloden. 5) Øerne Réunion (ell. Bourbon), Mayotte (en af Comorerne), Nossi Bé og Ste Marie de Madagaskar. 6) Madagaskars Nordvestkyst under Frankrigs Protectorat. 7) Nogle Strækninger ved Danakil-Kysten, som dog ikke ere tagne i Besiddelse, deriblandt Obok og et lille Territorium ved Tadschurra-Bugten. c. Britiske B.: 1) Capkolonien (med Oranjefloden som Nordgrænse) med Britisk Kafraria, Basuto-Landet, Vest-Griqua-Landet, Transkaidistricterne (hvoriblandt Øst-Griqua-Land, Dele af Kafraria og Pondo-Landet); Hvalfiske-Bugten, Angra-Pequeña-Bugten og Schabo, Sulu-Landet med Amatonga-Landet staa under britisk Control. 2) Transvaal under britisk Suverænitet. 3) Natal-Kolonien. 4) Guldkyst-Kolonien, bestaaende af „Goldcoast proper" og Lagos. 5) West-Africa-Settlements (Sierra Leone med britisk Quoia, nogle Øer, Britisk-Sherboro, nogle Districter ved Gambias højre Bred). 6) Øerne i Atlanterhavet: Ascension, St. Helena og Tristan da Cunha. 7) Øerne i det indiske Hav: Mauritius (ell. Isle de France), Rodriguez, Seychellerne og Amiranterne. 8) Øerne Ny Amsterdam og St. Paul. 9) Øen Sokotra. d. Portugisiske B.: 1) Generalgouvernementet Angola med Kongerigerne Angola, Benguela og Mossamedes. 2) Mozambique paa Sydafrikas Østkyst (Delagoa-Bugten, Umziles Rige, Quilimane, Tete og Sofala). 3) Portugisisk Guinea (Bissão, Cacheo og Bulam i Senegambien, Fortet Ajuda paa Guldkysten). 4) Øerne i Guinea-Bugten: St. Thomé og Principe. 5) De Capverdiske Øer. 6) Øerne Madeira og Porte Santo. 7) Portugal gjør ogsaa Fordring

...en Distrikter ved Congo-Flodens Munding. e. Spanske B.: 1) Fæstningerne Ceuta og Melilla, nogle Smaaøer ved Marokkos Kyst og nogle ikke besatte Punkter dersteds, som f. Ex. Sta. Cruz. 2) Limacos ell. Caracoles-Øerne ved Algeriens Kyst og Øen Albora. 3) De canariske Øer. 4) Øerne Fernando Po, Annobon, Corisco, Elobey og Territoriet San Juan i og ved Guinea-Bugten. f. Italienske B.: Assab ved Aden-Bugten.

Historie. De tidligste Efterretninger om A. findes i de phønikiske Stæders, Carthagos og Ægypternes Historie, men de ere kun lidet oplysende. Langt nøjagtigere Efterretninger findes hos Herodot, der levede c. 450 Aar f. Chr., og som selv havde berejst Ægypten, men tillige giver Efterretninger om langt fjærnere Egne, hvis Troværdighed i den nyeste Tid har faaet bekræftende Vidnesbyrd. Ptolemæos fra Pelusium, der i det 2det Aarh. skrev en udførlig Geographi, giver ikke synderlig mere end Herodot; han lader endog Sydafrika hænge sammen med Indien og Vestkysten ophøre lige over for de canariske Øer. I det 7de Aarh. udbredte Araberne sig i Nordafrika og trængte frem til Sudan. Omtrent 4 Aarh. senere udvidede den berømte Muhammedaner Leo Africanus ved sine Rejser Kundskaben om Nordafrika til ned imod Ækvator. Nøjagtigere Kundskab om A.s Form blev først erhvervet 1497, da Portugiseren Vasco da Gama omsejlede det gode Haabs Forbjærg. I de 3 følgende Aarh. udvidedes Kjendskabet til A. kun meget ubetydelig. I Slutningen af det 18de Aarh. trængte Mungo Park frem i det indre af Senegambien og fulgte Nigerens Løb til ø. for Segu. Noget senere naaede Tyskeren Hornemann fra Ægypten gjennem Fessan til Nigeren, men faldt som Offer for Klimaet. 1805 foretog Mungo Park en ny Expedition, paa hvilken han vel naaede Timbuktu, men han selv og alle hans Ledsagere omkom enten som Ofre for Klimaet eller i Kamp mod de indfødte. 1816 udsendte den engelske Regering to og 1819 en tredje Expedition, for at løse Nigerspørgsmaalet, men alle uden Resultat. 1822 afgik en Expedition under Englænderne Denham og Clapperton, som fra Tripolis gjennem Fessan naaede Tsad-Søens Vestende, hvorfra de rejste mod Ø., saa at Clapperton, ledsaget af Dr. Oudney endog naaede Nigeren, som han her fandt at løbe mod S., uden dog at kunne faa Vished om, hvorvidt dens Løb gik til Guineabugten eller atter bøjede mod Ø. imod Tsad-Søen. Paa en ny Expedition gik Clapperton gjennem Benin og Joruba over Kongbjærgene og naaede Bussa ved Niger, hvor han faldt som Offer for Sygdom. Hans Tjener Lander var det forbeholdt 1830 at godtgjøre Nigerens Udløb i Benin-Bugten gjennem et mægtigt Delta. Nigerspørgsmaalet var saaledes løst i sine Hovedtræk, men vor Kundskab i denne Henseende har senere modtaget betydelig Udvidelse ved Englænderen Richardsons, Tyskerne Barths, Overwegs, Vogels og Flegels Undersøgelser. I Beg. af 1850 droge de 3 først nævnte, udsendte af det geographiske Selskab i London, fra Tripolis over Mursuk, for at naa Tsad-Søen og undersøge de omliggende Lande. Kun Barth blev det forundt at komme hjem. Richardson døde 1851 i Bornu, Overweg 1852 ved Tsad-Søen. Man skylder disse tre fuldstændig nye Anskuelser om Bygningen af Nordafrikas Indre, dets Historie og Ethnographi. Vogel, der udsendtes efter dem 1853, blev dræbt 1856 i Wadai. Efter at man længe havde været i Uvished om hans Skæbne, udrustedes 1861 en talrig tysk Expedition under Anførsel af v. Heuglin for at skaffe Oplysning herom. Denne Expedition splittes imidlertid snart ad i Uenighed og førte ikke til noget betydeligt Resultat, hvorvel man 1863 erholdt paalidelig Kundskab om Vogels Mord. En af Deltagerne, v. Beurmann, lykkedes det at naa Sokoto, hvorfra han 1863 forsøgte at trænge frem til Wadaï; men han var næppe kommen over Landets Grænse, før han paa Sultanens Befaling blev dræbt. I nyere Tid skyldes Franskmændene en Mængde Opdagelser i det vestlige Sudan ved Rejser fra Senegambien. Mage trængte 1863—66 og Paul Soleillet 1878 frem til Niger. Tyskeren Lenz drog 1879 fra Marokko, naaede 1880 til Timbuktu og gik derfra til Senegal. Nigers Kilder opdagedes 1879 af Zweifel og Moustier. Medens saaledes vor Kundskab til Sudanlandene ved saa mange modige Rejsendes utrættelige Bestræbelser er bleven betydelig udvidet, har 1859—60 Franskmanden Duveyrier og 1861—67 Tyskeren Rohlfs ved udstrakte Rejser gjennem Sahara bidraget overordentlig meget til at opklare det Mørke, der i Aartusender har hvilet over de gaadefulde Ørkenegne. Rohlfs var den første Europæer, der fra Middelhavet over Mursuk og Bornu naaede Lagos ved Guineabugten. Nachtigall udforskede 1869—74 alle Landene i det indre Sudan. Hollænderinden Frk. Tinne blev derimod myrdet 1869 i Nærheden af Mursuk. Et andet af de store, ældgamle geographiske Spørgsmaal, det om Nilens Kilder, er ogsaa i den nyere Tid bleven løst. I Oldtiden synes man at have kjendt Nilen til omtr. 9° n. Br., og over Østkysten fik man Efterretning om dens Udspring paa „Maanebjærgene“. Først i dette Aarhundrede begyndte de egentlige Expeditioner til Nilspørgsmaalets Løsning. De katholske Missionærer og Slave- og Elfenbenshandlerne naaede dog kun til 3° n. Br. Fra Østkysten opdagede tyske Missionærer 1848 Kilimandscharo. Englænderen Speke, der 1857 i Forening med sin Landsmand Burton ved at trænge frem fra Østkysten havde opdaget den store Sø Tanganjika, naaede senere alene den n. ø. herfor liggende store Sø Ukerewe, som han antog for Nilens Kilde, og det lykkedes ham 1863 i Forening med sin Ven Grant at godtgjøre, at Søens Afløb mod N. V. var den hvide Nil, hvilken Opdagelse senere fuldstændiggjordes af deres Landsmand Baker, som i Forening med sin Hustru under overordentlige Besværligheder fulgte den hvide Nil fra Gondokoro til Luta Nsige, hvis Opdagelse skyldes ham. — Vi skulle nu i Korthed omtale Forholdene i Sydafrika. Vist nok have ogsaa her flere Rejsende givet gode Bidrag til Udvidelsen af den geographiske Kundskab, men de overstraales alle af Skotten Livingstone (s. d. A.), der fra 1848 til sin Død 1873 mellem Tanganjika og Njassa-Søen berejste Sydafrika i alle Retninger. Cameron

rejste 1872 tværs igjennem Sydafrika fra Ø. til V. Stanley, der i 1871 fandt den som død ansete Livingstone i Afrikas Indre, gjorde 1876—77 en storartet Rejse langs Congofloden, hvorved denne Flods hele Løb opdagedes. Dr. Pogge naaede 1875 fra Loanda Muata Jamvos Rige, Portugiseren Serpa Pinto gik 1877—79 fra Benguela til Zambesi og Transvaal, og endelig har Lieutn. Wiszmann Feb. 1881—Nov. 82 gjennemrejst hele A. fra Loanda til Sadani, s. v. for Sansibar. I den nyeste Tid har Stanley yderligere undersøgt Congo, medens Savorgnan de Brazza har undersøgt Ogove og dens Bifloder og ad denne Vej naaet Landene n. for Congo. Blandt den nyere Tids Rejsende i Sydafrika maa endnu nævnes Svenskeren Andersson, Ladislaus Magyar, Welwitch og Du Chaillu for de vestlige Deles Vedkommende og Karl Mauch for de østligere.

Afrikanske Krig kaldes særlig den Krig, som Cæsar efter Pompejus's Død førte imod hans Tilhængere i Afrika. Den afgjordes ved Cæsars Sejer ved Thapsos 46 f. Chr. Denne Krigs Historie er fortalt af en ubekjendt latinsk Forfatter, hvis Skrift plejer at findes trykt som et Tillæg til C.s Skrifter.

Afrikanske Selskaber kaldes Selskaber, hvis Opgave er geographiske Undersøgelser i Afrika, hvortil jævnlig knyttes civilisatoriske Formaal. 1788 stiftedes i London »the African Association«, der bl. a. udsendte Mungo Park, og som blev Spiren til det store geographiske Selskab (stiftet 1830); dette stiftede 1877 »the African exploration Fund«, til særlig at undersøge Egnene mellem Afrikas Østkyst og de store Søer, og med hvis Hjælp hertil udsendtes Keith Johnston og senere Joseph Thomson. 1873 stiftedes i Berlin „Die deutsche Gesellschaft zur Erforschung Æqvatorial-Afrikas“, hvilket 1876 gik over i „Die deutsche afrikanische Gesellschaft“ og især har lagt Vægt paa at undersøge de hidtil ukjendte Egne i Congobækkenet ved Togter vest fra under G. Rohlfs, Lenz o. fl. 1876 stiftedes under Kong Leopold II.s Beskyttelse »l'Association internationale africaine« med Hovedsæde i Brüssel og med Comiteer i de fleste europæiske Fastlandsstater, samt Nordamerika; den satte sig til Formaal dels videnskabelige Undersøgelser, dels Civilisationens Udbredelse og Slavehandelens Undertrykkelse og vilde i disse Øjemed grundlægge Stationer i Afrika; flere Togter ere blevne udsendte fra Sansibar. I nær Forbindelse med dette Selskab oprettedes 1878, ligeledes under Kong Leopolds Forsæde, en »Comité d'études du Haut-Congo«, stiftet af en Del engelske, franske, belgiske og hollandske Rigmænd; den udsendte 1879 Stanley og bekostede hans Stationer ved Congo.

Affindighed, en Forstyrrelse i de sjælelige Livsytringer, ikke alene de mere langvarige Tilfælde, de egtl. Sindssygdomme, men ogsaa de hurtig forløbende Sindsforstyrrelser, der ledsage mange Febertilstande, Alkoholforgiftningen osv.

Affive, Affivning, et nyere Ord, der bruges om at lægge vaade Jorder tørre, men for øvrigt, lige saa lidt som draine, Draining, kan forbeholdes som Udtryk for nogen særegen Tørlægningsmaade. S. **Rørlægning**.

Affkage en Talje, at hale Tovet gjennem Blokkene saaledes, at man derved kan fjærn[e] disse mere fra hinanden. Dette finder hyppi[gt] Sted paa et Skib, hvor man har hejset svær[e] Gjenstande op og derefter skal benytte Talje[n] til igjen at hejse andre op med.

Affkalning, Desqvamation, den Tilstand a[f] Legemets Hud, hvorved Overhuden bliver t[ør] og løser sig af i smaa, tynde Stykker (Skæl) A. er stedse til Stede i sund Tilstand, hvorved Huden bortskaffer det ældre ubrugelige Dække og skaffer Plads for det nye, derunder fremvoxende, men de afskallende Overhudsskæl ere da saa fine, at de kun kunne iagttages under Mikroskopet. Efter visse Sygdomme i Huden indtræder en A., hvor Skællene ere større, sammenhængende, ja endog kunne danne store sammenhængende Blader, som i Skarlagensfeberen.

Affkrækkelsestheorien er en af de bekjendteste blandt de mangfoldige forskjellige Anskuelser, som i det sidste Aarh. ere fremsatte om den borgerlige Strafs Grund og Øjemed. Efter denne, først af Feuerbach fuldstændig udviklede Theori er Straffen foreskreven som en psychologisk Modvægt mod den forbryderske Tilbøjelighed, idet den skal fremstille sig for enhvers Tanke som et Onde, Forbrydelsen nødvendig paadrager Gjerningsmanden. Det er imidlertid ikke Straffen selv, som ved sin Udøvelse paa Forbryderen skal afskrække andre fra Forbrydelser, men det er Straffeloven, der ved sin Trusel skal afskrække alle fra at begaa Forbrydelser, og Straffens Fuldbyrdelse paa den enkelte, som ikke af denne Trusel har ladet sig afholde fra Forbrydelser, sker kun for at opretholde Straffelovens Anseelse, og for at den deri indeholdte Trusel ikke skal tabe sin Kraft ved ikke at sættes i Værk. Det er derfor egentlig ogsaa mere adæqvat, naar Feuerbachs Theori af andre er bleven kaldt Straffetruselstheorien. S. **Straf**.

Affklagning, enhver Afridsning af en Gjenstand i fuld Størrelse, bestemt til en Arbejdstegning. Dette finder altid Sted ved Skibsbyggeriet, hvor Skibets Spanter og andre Dele tegnes i fuld Størrelse paa et Gulv, for at man efter denne Tegning kan tage de fornødne Maal og Modeller til Bygningen.

Affnit, Segment, et ved en ret Linje (Chorde) afskaaret Stykke af en krumlinet Figur (Cirkelsegment, elliptisk Segment osv.). — **A.**, et Værk anlagt bag et Punkt af en Fæstnings Enceinte, mod hvilket man har Grund til at vente, at Belejreren fortrinsvis vil rette sit Angreb. Dets Øjemed er at tvinge Belejreren til, naar han har skudt Breche og indtaget dette Punkt, paa ny at ty til den langsomme methodiske Angrebsmaade mod A., i Stedet for strax at trænge ind i Fæstningen.

Affondring, Secretion, den i den levende Organisme foregaaende Udskilning af luftformige eller flydende Stoffer fra Overfladen af visse Legemsdele (Affondringsorganerne). Affondringsprodukterne, Secreterne, blive enten anvendte igjen i Legemet i forskjelligt Øjemed (den egentlige A.) eller bortfjærnede af Legemet som ubrugelige (Udsondring, Excretion). **Affondringsorganer** ere dels flere af Legemets Hinder: den ydre Hud (for Hududdunstningen), Slimhinderne (for Slimen), de serøse Hinder (for de serøse og synoviale Vædsker), dels mere

sammensatte Apparater som Lungerne (for Kulsyreudaandingen) og Kjertlerne: Spyt-, Mælke-, Taare- og Mavekjertlerne (for Spyttet, Mælken, Taarerne og Mavesaften), Nyrerne (for Urinen), Leveren (for Galden), Ørevox-, Hudtalg- og Fedtkjertler osv., hver for sine Slags A. — Sygel. pathologiske A. skyldes enten en unaturlig Forøgelse af de normale A. (Slim-, Spyt-, Mælke-, Taareflod, Polyuri) eller også Dannelsen af helt nye, abnorme Affondringsprodukter, Exsudater, s. Betændelse.

Affoning af Bøder finder Sted, naar den, hvem en Bøde er bleven paalagt ved Dom eller paa anden lovlig Maade, ikke udreder samme, og bestaar da deri, at han i Stedet derfor udstaar en anden Straf, navnlig Fængsel i en forholdsmæssig Tid.

Afstand. To Punkters A. er den rette Linje, som forbinder dem, et Punkts A. fra en ret Linje el. en Plan den vinkelrette fra Punktet paa Linjen eller Planen. To parallele Linjers eller Planers A. er den fælles Perpendiculær mellem begge. Afstandstal er i regelmæssige og sluttede Skovbevoxninger Forholdet imellem Stammernes Omfang i Brysthøjde og deres midlerdes Afstand eller med andre Ord Middelafstanden udtrykt i Middelomfanget. Jo mindre Afstandstallet er, desto større er Skovens Tæthed, og desto større bliver ogsaa Stammegrundflade-Andelen, d. e. den Brøkdel af Bevoxningens Fladeindhold, Summen af alle Stammernes Tværsnitsareal i Brysthøjde udgjør. Af Stammegrundflade-Andelen, der forud kan beregnes for alle sædvanlig forekommende Afstandstal, findes ved Multiplication med Bevoxningens Fladeindhold det virkelige totale Stammetværsnitsareal, og herpaa beror Afstandstallets Anvendelse ved Massetaxationen. König (1776—1849), Stifteren af Forstskolerne i Ruhla og Eisenach, har i dette Øjemed udarbejdet bekvemme Tabeller, der findes i hans senere af Gräbe paa ny udgivne „Forsttafeln". Hos de fleste nyere Forfattere er ved Beregningen af A. Diameteren sat i Stedet for Omfanget, fordi Massetaxationen i den nyere Tid hyppigere basseres paa Diameter- end paa Omfangsmaaling; men Tallets ejendommelige Charakter forandres selvfølgelig i intet væsentligt derved.

Afstrøg, den skummagtige Masse, som ved Afdrivning af sølvholdigt Bly danner sig i Begyndelsen af Processen og bestaar af Bly med de iblandede Metaller. Er A. frit for Sølv, udvindes deraf urent Bly, der paa Grund af indeholdt Antimon anvendes til Typer og, naar det indeholder Arsenik, egner sig godt til Hagelfabrikation (s. Afdrive).

Afstøbning, en ved Støbning frembragt Copi af et fast Legeme. — Den første Model til et paatænkt Billedhuggerarbejde udføres af Ler og kan kun bevares uforandret, saa længe Leret er fugtigt. Kunstneren danner derfor en Form af halvflydende Gips over Lermodellen, lader den tørre og fjærner Leret. I den saaledes dannede Form støber han flydende Gips og faar saaledes, naar Gipsen er tør, en nøjagtig og varig Afbildning af Lermodellen. — Til Afstøbning af Mønter bruger man for at opnaa større Skarphed som oftest Svovl i Steden for Gips.

Affugning, en Forædlingsmaade, hvorved enten to Planter eller to Grene paa samme Plante forenes. I første Tilfælde betragtes den ene Plante sædvanlig som Grundstamme, og denne afskæres efter Sammenvoxningen over Forædlingsstedet, medens den anden, ædlere eller sjældnere Plante afskæres under Forædlingsstedet. A. eller Sammenføjning af to Grene paa samme Plante finder navnlig Sted ved Frugttræer, der skulle tildannes i kunstige Former. A. finder ofte Sted i Naturen, naar to Grene i længere Tid berøre hinanden, saa at Barken gnides itu. Exempler ses ofte i Hække og andre levende Hegn. Ligesom ved den almindelige Podning Hovedvirksomheden ved Sammenvoxningen maa udgaa fra Podekvisten, da den assimilerede Saft sædvanlig lettest bevæger sig fra oven nedad, saaledes foregaar Sammenvoxningen mellem de ved A. forenede Planter eller Grene først fra disses øverste eller yderste Parti. Det er navnlig ved de sammenstødende Partier af Væxtlaget eller Cambiet at Saarene først læges.

Affvovlning, ufuldstændig Forkulning af Stenkul, hvorved de nærme sig til Cokes (Cinders) og blive langt bedre skikkede til at bruges ved Smedningen af finere Staal- og Jærnsager.

Affænke, at begynde en Schacht eller Grube fra ny af, eller at gjøre en ældre dybere.

Affætning, en Art foreløbig Udlæg efter en Dom, som det, naar virkeligt Udlæg af en eller anden Grund, navnlig fordi Dommen er appelleret til højere Ret, ikke er muligt, i visse Tilfælde er tilladt Domhaveren at erholde, nemlig enten paa Grund af hans Fordrings Beskaffenhed (f. Ex. som en Vexelfordring), eller fordi en anden Creditor, som senere har faaet Dom over samme Debitor, ellers vilde komme ham i Forkjøbet med at gjøre Execution. Frifindes den dømte ved den overordnede Rets Dom, falder A. bort, men stadfæstes den appellerede Dom, kan A. faas forandret til endeligt Udlæg. — I en anden Betydning tales der om A. paa Skifte af Arv til en fraværende Arving, som ikke paa den Tid, da Skiftet sluttes, melder sig for at modtage den ham udlagte Arvelod.

Affsøge en Landsby, en Skov eller anden Terraingjenstand er ved Blænkere eller Patrouiller at skaffe sig Underretning om, hvorvidt den er besat af eller tjener til Skjulested for en fjendtlig Troppestyrke.

Aftakle et Skib, at berøve dette sine Sejl, Ræer og Takkelads, naar det efter endt Togt ikke skal benyttes mere. I Fredstid tages som oftest alt ud af Krigsskibene, i Krigstid forblive mange Gjenstande, saasom Ankere, Kanoner og Vandkasser m. m. om Bord, for at det i paakommende Tilfælde hurtigere kan udrustes igjen.

Aftenbakke, d. s. s. Flaggermus.

Aftenbladet, s. Meidell.

Aftenrøden fremkommer ved Solens Nedgang, naar Luften er opfyldt af Vanddampe i en Mellemtilstand imellem luftformig, klar Damp og Taage, Dampene lade da væsentlig kun de røde og gule Straaler af Sollyset gaa igjennem sig. A. viser sig især, naar Himlen er blaa, og er navnlig smuk, naar der er hvide Fjer-

Stjer i Vest. A. anses som Forbud paa godt Vejr, hvorimod Morgenrøden, som fremkommer paa samme Maade ved Solens Opgang, tyder paa Regn, ligesom en hvid Solnedgang.

Aftenstjærne, s. Venus.

Aftenstjærne (Hesperis), Slægt af de korsblomstredes Familie. Vellugtende A. (H. matronalis) med lysviolette eller hvide Blomster fra Europa og Sibirien og Natviolen (H. tristis) med gulgraaliggrønne Blomster med violet Aarenet fra Syd- og Østeuropa dyrkes almindelig for deres Vellugts Skyld. Den sidst nævnte Art dufter kun om Aftenen og om Natten, og hertil sigter baade det græske og danske Navn. Det græske Ord Hesperis betyder nemlig „om Aftenen".

Aftensværmer (Sphinx), store lodne Sommerfugle med tyk Krop, stærk Snabel, smalle, spidse Vinger og tendannede Følehorn; Farverne ere dunklere og mindre rene end hos Dagsommerfuglene; de flyve hurtig og godt. Larverne ere nøgne, smukt farvede Kaalorme med et opstaaende Horn paa det næstsidste Led. — I mere udvidet Betydning regnes ogsaa Zygænerne og Glassværmerne (Sesia) til A.

After, det efter Sølvmalmenes Vaskning og Concentration tilbageblivende fine Sand, som kun indeholder en ubetydelig Del Sølv.

Aftonbladet, som grundlagt af daværende Notar i Bjærgværkscollegiet Lars J. Hierta udsendte sit Prøvenummer 6 Dec. 1830, har spillet en vigtig Rolle i den svenske Dagspresses Historie og i Sveriges Samfundsudvikling i vort Aarhundrede indtaget en saa fremragende Plads, at Tegnér i en offentlig Tale satirisk kunde kalde A. „det svenske Folks Bibel". Det var af Ridderhusoppositionen ved Rigsdagen 1828—30 at A. fremgik, og det satte sig som særlig Opgave at modarbejde alle da stedfindende Misbrug i Administrationen. Fra de styrendes Side blev det paa Grund heraf Gjenstand for systematisk Forfølgelse, men officiel Tiltale og Inddragning af enkelte Nummere bevirkede det modsatte af, hvad man tilsigtede. A. steg mere og mere i Almenhedens Yndest; allerede før Rigsdagen 1834 var det en frygtet Magt i Staten. I 21 Aar (1830—51) stod Hierta i Spidsen for Bladet og kæmpede ufortrødent og ofte sejerrig for sine Ideer: Nationalrepræsentationens Omdannelse, de constitutionelle Formers Udvikling fra dødt Bogstav til virksomt Liv, Folkeskolens Ordning, Næringsfrihed, Frihandel, Forbedringer i Lovgivningen, Lighed for Loven. Heller ikke maa det glemmes, at Hierta gjennem A. skaffede den svenske Dagspresse en friere og mere selvstændig Plads i Samfundet. Ved Beg. af 1852 overgik A. til et Consortium, i Spidsen for hvilket stod den senere som Journalist og Rigsdagsmand bekjendte Dr. Carl Fred. Bergstedt, der ogsaa overtog Posten som Hovedredacteur. Blandt de nye Interesser, for hvilke A. kæmpede under hans Ledelse (1852—55), maa særlig fremhæves Religionsfrihedens Udvidelse; ogsaa bør nævnes den i A. begyndte, senere andenstedes af Bergstedt fortsatte Kamp mod den slette Literatur. Bergstedt afløstes som Udgiver af Rector Per E. Svedborn (Apr.—Oct. 56); men det efter Hiertas Periode vigtigste Stadium i A.s Tilværelse er den Tid, da Aug. Sohlman var Hovedredacteur (Oct. 56—Juli 74). En anden politisk Factor i Verdensudviklingen var ny fremstaaet: Nationalitetsfølelsen. A., som under Hiertas Ledelse, især 1848, var optraadt i afgjort antiskandinavisk Retning, blev nu under Sohlman, der tidligere havde deltaget som frivillig i den dansk-tyske Krig, et af Skandinavismens Hovedorganer. Striden for Repræsentationsforandringen fortsattes og endte med Sejer 1865. Fremdeles optraadte A. for Kvindens borgerlige Rettigheder, for Forsvarsspørgsmaalets Løsning, for Oprettelsen af Folkehøjskoler, for Udvidelse af Trosfrihed, for Fremme af nordisk Kunst og Oldforskning, samt for Frihandel. 1862 overgik A. til et Aktieselskab (250 Aktier à 1000 Kr.); efter Sohlmans Død kom den begavede Publicist Adolf Hedin i Spidsen for A. (Sept. 1874—Maj 76), derefter Dr. Per Aug. Gödecke (1876—79), som efterfulgtes af den nuværende Chef, Joh. Reinh. Spilhammar. Endnu bestandig indtager A. en fremragende Plads i Sveriges Presse.

Aftrække. A. en Stolle er, at bestemme dens Retning. A. en Bogtrykkerform er, at tage et enkelt Aftryk af den. A. en Barberkniv er, at slibe den. A. filede Metalsager er, at give dem en afsluttende og forskjønnende Behandling med en Lindfil, der føres paa tværs, fedtet med Olje, eller endnu finere med Smergel.

Aftægt, det Forhold, som opstaar derved, at den, der ejer eller har fæstet en Gaard eller et Hus, afstaar Ejendomsretten eller (med Ejerens Samtykke) Fæsteretten derover til en anden, imod at denne yder ham et vist Qvantum Varer aarlig til hans Underhold, hvorhos han i Almindelighed forbeholder sig Beboelseslejlighed paa Stedet. Saaledes „at gaa paa A." er paa Landet meget almindeligt blandt gamle og svagelige Folk af Bondestanden. A. bruges ogsaa om den aarlige Ydelse, der skal svares af den, som faar Stedet overdraget. Paa norsk kaldes A. Kaar, Føderaad eller Livøre. **Aftægtscontract**, den Overenskomst, hvorved det her fremstillede Forhold stiftes; **Aftægtsmand** (Kone, Enke osv.), den, som paa den her nævnte Maade afstaar sin Ejendom eller sit Fæstested.

Afvasaxa [ava], et 650 F. højt Bjærg paa Torneelvens venstre Side i Finland, lidt over 10 M. n. for Haparanda, under 66° 30' n. Br. Besøgtes især tidligere meget af Rejsende, fordi man herfra d. 21 Juni kan se Solen ved Midnat lige over den øverste Rand af de nord for liggende Bjærge.

Afvigelse. Naar man med samme Vaaben (en Bøsse eller Kanon) gjør et Antal Skud med samme Slags Projectiler, samme Krudtladning og samme Retning, ville Projectilerne dog ikke nøjagtig følge samme Bane paa Grund af forskjellige Omstændigheder, som man ikke er Herre over. Træfferne ville fordele sig paa Maalet eller paa Marken omkring et fælles Middeltræffepunkt, og hver enkelt Træffers Afstand fra dette kaldes dens A. A. fordele sig med Hensyn til Størrelsen efter den Naturlov, der i Sandsynlighedsregningen kaldes Fejlloven; ved at iagttage et Antal Skud og disses A. fra Middeltræffepunktet, kan man skaffe sig Materiale til at bestemme den sandsynlige A. til Siden, i Højden osv., d. e. et Maal,

der angiver, at for Halvdelen af Skuddene skulle A. være større, for den anden Halvdel mindre end dette Maal; fra de sandsynlige A. kan man igjen regne sig til Sandsynligheden for Træfning mod en Gjenstand af bekjendt Størrelse og Form. Jo mindre den sandsynlige A. er, desto større er Vaabnets Skudsikkerhed. — A., s. Aberration, Misvisning.

Afvigning, den Del af Middelbreddecirklen, som afskæres af Meridianerne gjennem to Steder; udmaales i Søkvartmil og kaldes østlig eller vestlig, eftersom Udgangsstedet (affarende Plads) er v. eller ø. for Ankomststedet (paakommende Plads). Middelbreddecirklen er den Breddecirkel, som drages midt imellem begge Stedernes Breddecirkler.

Afvisning af en Sag (fra en Ret) finder Sted, naar Retten, enten fordi Sagen slet ikke hører under dens Afgjørelse, eller paa Grund af en formel Feil, som er begaaet ved Sagens Anlæg, erklærer ikke at kunne tage den under Behandelse.

Afzelius, Adam, sv. Botaniker, f. 1750 i Vestergötland, d. 1837, var først Docent i de orientalske Sprog ved Universitetet i Upsala, men gik over til Naturvidenskaberne og gjorde 1792—96 paa sine Rejser paa Afrikas Vestkyst i Sierra Leone betydelige botaniske Samlinger, som erhvervedes af Upsala Universitet, hvor A. 1812 blev extraord. Prof. — **Per v. A.**, f. 1760, adlet 1815, d. 1843, Broder til den foreg., medic. Prof. i Upsala 1801—20, var en meget dygtig Læge og indlagde sig stor Fortjeneste af Medicinalforholdene i Sverige. — **Arvid Aug. A.**, f. 6 Maj 1785 i Vestergötland, d. 25 Sept. 1871, tog den philos. Grad i Upsala, blev præstviet 1811 og gjorde Tjeneste i Stockholm som Skolelærer og Præst, indtil han 1821 blev Sognepræst i Enköping. I denne Tid var A. Medarbejder i »Göthiska förbundets« Tidsskrift og Atterboms poetiske Kalender, samt gjorde sig videre bekjendt dels ved sin, i Forening med Geijer udgivne Samling af »Svenska Folkvisor« (1814—15; nyt Opl. udg. af R. Bergström og L. Høier 1880), dels ved Oversættelser af Hervørs Saga og Sæmunds Edda. A.s vigtigste Arbejde er »Sv. Folkets Sagohäfder« (1839—70), hvori han har fremstillet Sveriges Historie (til Carl XII.s Død), saaledes som den har levet og lever i Sagn og Folkeviser.

Aga, et tyrkisk Ord, „Herre", bruges som Titel for militære Personer, hvorimod „Efendi" anvendes til civile.

Agabus [ā], en christelig Prophet paa Apostlenes Tid, forudsagde en stor Hungersnød, der skulde udbrede sig over hele det romerske Rige. Den paafulgte 44 og var især trykkende i Judæa. Senere forudsagde han Paulus Fangenskab. Ifølge Kirkefædrenes Beretning skal han have været en af Christi Disciple og lidt Martyriet i Antiochia. S. Ap. Gjern. XI, 28 og XXI, 10.

Agades, det vigtigste Punkt i Oasen Air eller Asben i Tuaregernes Land i Sahara, Residens for en Kellovi-Sultan. 10,000 J. Betydelig Handel med Kvæg, Salt, Manna og Sennesblade.

Agadir, Portugisernes Santa Cruz, Havnestad i det sydvestlige Marokko, tilhørte tidligere Portugiserne. Maurerne erobrede den 1536; den er 1882 af Marokko bleven aabnet for Skibsfarten; men den er kun en Red, der endog er aaben mod Vest.

Agalmatolith (chinesisk Spæksten, Pagodit), et grønliggraat, gult eller rødligt Mineral, lidt gjennemskinnende, med splintret, njævnt Brud. Det er et Lerjord- eller Magnesia-Silicat, der i China forarbejdes til Gudebilleder, Vaser o. a. desl., hvortil det særdeles egner sig paa Grund af, at det er saa blødt, at det kan skæres med en Kniv.

Agam, d. s. s. Leguan.

Agamĕmnon, Atreus's Søn, Konge i Mykenæ, blev valgt til Overanfører for den græske Hær, der vilde drage mod Troja, og opgav ej engang denne Ære, da Oraklet forlangte, at han skulde ofre sin Datter Iphigenia for at skaffe Flaaden Medvind. Homer omtaler hans kongelige Udseende, hans prægtige Harnisk, hans Tapperhed og hans Færdighed i at bruge Kastespydet. Hans Strid med Achilleus er Hovedmotivet for Iliaden. Efter sin Hjemkomst blev han myrdet af sin Hustru Klytæmnestra og hendes Elsker Ægisthos.

Agāmi, d. s. s. Trompetfugl.

Aganippe, en Kilde paa Bjærget Helikon i Bootien; den var helliget til Muserne og efter Sagnet fremkaldt ved Pegasos's Hovslag.

Agapānthus, Slægt af Liliefamilien med sammenvoxede Blomsterdækblade og knoldformige Rødder; har hjemme paa Cap. En Art, A. umbellatus, med smalle Blade og blaa Blomster er en almindelig Stueplante.

Agāper, s. Kjærlighedsmaaltider.

Agār, Fl. E. Charvin, kaldet, fremragende fransk Skuespillerinde, f. 1836 i Valence, kom til Paris for at undervise i Pianoforte og maatte begynde med at synge paa Cafeer. Efter en heldig Debut paa Odéon-Theatret kom hun til Théâtre-français, hvor hun nyder stort Ry i Sørgespillet og som værdig Moder.

d'Agār, Jacob, dansk Maler, f. i Paris 1642, Elev af Vouet, blev 1675 Medlem af Kunstakademiet i Paris som Portrætmaler. Allerede 1682 udelukkedes han af Akademiet som Protestant, flygtede med sin Familie til Danmark og blev her et virksomt Medlem af den lille fransk-reformerte Menighed. Støttet af Christian V.s reformerte Dronning, Charlotte Amalie, blev han dansk Hofmaler og nød megen Anseelse for sine i en kjæk, men noget overfladisk fransk Stil malede Billeder. Han døde 1715 i Kjøbenhavn. — **Hans Søn, Charles d'A.**, sandsynligvis død i London 1723, var ogsaa en anset Portrætmaler.

Agardh [ā], Carl Adolf, svensk Botaniker, Statsøkonom og Theolog, f. 23 Jan. 1785 i Båstad i Skaane, blev Docent i Mathematik ved Universitetet i Lund, men vendte snart tilbage til sit tidligere Yndlingsstudium, Botanik, og blev 1812 Prof. i Botanik og praktisk Økonomi. A. vendte i Særdeleshed sine Forskninger mod et den Gang lidet bearbejdet Felt, Algologien, for hvilken han lagde en ny Grund gjennem sine Arbejder »Synopsis Alg. Scand.« (1817), »Species Alg.« (1820—28) og »Systema Alg.« (1824), men bearbejdede tillige andre Dele af Botaniken og udgav saaledes bl. a. en »Läro-

bok i Botanik» 1830—32. Desuden deltog han med Varme i de offentlige Anliggender, dels som Rigsdagsmand, dels som Medlem i Skole-Comiteen af 1825, i hvilken han optraadte som Talsmand for de reale Studier. Denne Retning af hans Virksomhed fik ogsaa et Udtryk i en Mængde mindre Skrifter, samt en Række akadem. Afhandlinger med Titel: »Granskning af Stats-Ekonomiens grundläror« (1829). A. var allerede 1816 bleven ordineret til Præst og blev 1835 udnævnt til Biskop i Carlstad, hvorefter han for en længere Tid vendte sin Skribentvirksomhed fortrinsvis mod det theologiske Omraade, uden dog derfor at lægge sine tidligere Studier til Side; saaledes udgav han paa Fransk flere mathem. Afhandlinger (1847—51) og samlede Resultaterne af sine statsøkonomiske Studier i »Försök till en statsekonomisk Statistik öfver Sverige« (1852—58). Sysselsat med Udgivelsen af dette Arbejde samt en Samling af sine theol. Skrifter, døde A. i Carlstad 28 Jan. 1859 — **Jakob Georg A.**, Søn af den foreg., f. 8 Dec. 1813 i Lund, blev 1835 botanisk Demonstrator og var 1854—79 Prof. i Botanik ved det derværende Universitet; har ved sine Arbejder »Algæ maris mediterr. et adriat.« (1845), »Species, genera et ordines Alg.« (1848—80, hidtil 3 Dele i 6 Bd.), »Theoria systematis plantarum« (1858) m. fl. gjort sig bekjendt som Skribent inden for den systematiske Botanik, men i Særdeleshed som en af Nutidens første Algologer.

Agăsias, Dositheos's Søn, græsk Billedhugger fra Ephesos i den første romerske Kejsertid, nævnes som Mester til den saa kaldte „borghesiske Fægter", der bevares i Louvres Sculpturmuseum i Paris. Billedstøtten blev funden omtrent Aar 1600 ved Porto d'Anzo ved Rom og skattedes især tidligere saare højt paa Grund af sit dristige Motiv og sin anatomisk omhyggelige Udførelse.

Agassiz [sih ell. agāssis], **Louis**, en af den senere Tids mest fremragende Naturforskere og en af dem, der siden Cuvier mest have fremmet Kundskaben om de undergaaede Dyreformer, f. 1807 i Canton Vaud, i lang Tid Professor i Neuchâtel, senere, fra 1846, ved Harvard-College i Cambridge i Nordamerika, d. 1873. I Geologiens Historie ville hans Undersøgelser over Gletscherne (»Etudes sur les glaciers«, 1840, og »Système glaciaire«, 1847, udgivet i Forening med Guyot og Desor) og hans nu almindelig antagne Theori om Gletschernes tidligere Udbredelse over en stor Del af Jorden sikre ham et lige saa udødeligt Navn, som i Palæontologien og Zoologien hans pragtfulde og fortrinlige Værker over Mellemeuropas Ferskvandsfiske (»Histoire naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe centrale«, 1839—45, udgivet i Forening med Carl Vogt) og over Fortidens Fiske, et før A.s Tid næsten ikke bearbejdet Æmne, som A.s Anstrængelser og Undersøgelser bragte til en saadan Klarhed og Fuldstændighed, at næppe nogen anden højere Afdeling af Dyreriget er saa godt kjendt i sine uddøde Former »Recherches sur les poissons fossiles«, 1833—42; »Monographie des poissons fossiles du vieux grès rouge«, 1844. Ogsaa over de levende og uddøde Echinider (»Description des Echinodermes fossiles de la Suisse, monographies d'Echinod. vivants et fossiles«, 1838—42) har han, til Dels i Forening med Desor, udgivet fortræffelige Arbejder; hans Skrift »Sur les moules des Mollusques« er ogsaa af stor Betydning. Efter hans Forflyttelse til Amerika bidrog han overordentlig meget til det Opsving, den nordamerikanske Naturforskning har taget, især ved at stifte det store Museum of comparative zoology i Cambridge, et af de største og rigeste i Verden. Storartet amerikansk Gavmildhed satte ogsaa A. i Stand til at begynde Udgivelsen af »Contributions to the natural history of the United States«, hvis 4 udkomne Bind foruden Indledningsskriftet »An essay on classification« afhandle Skildpaddernes og Goplernes Naturhistorie, samt til at foretage en Rejse til Brasilien (1865), ledsaget af en Stab af Disciple og Medarbejdere, og senere (1871—72) en Omsejling om Amerika f. om Cap Hoorn til St. Francisco, med Besøg paa Galapagos-Øerne, med den særlige Hensigt (der dog ikke ret lykkedes) at studere Dybhavs-Dyrelivet. Af den førstnævnte Rejse er en Beskrivelse (»Travels in Brazil«, 1868) udkommen. — Sønnen, **Alexander A.**, f. 1835, er med stort Held traadt i Faderens Fodspor, ogsaa som Bestyrer af Museet i Cambridge; man skylder ham især smukke Undersøgelser over Ledormenes og Pighudenes Udvikling, en Oversigt over de amerikanske Gopledyr (Northamerican Acalephæ, 1865), en Bearbejdelse af Søborrernes Systematik, Anatomi og Udviklingshistorie (»Revision of the Echini«, 1874), Værker over Søstjernernes Udviklingshistorie og de amerikanske Søstjerner (»Northamerican Starfishes«, 1877), over Floridas Koralrev (Report on the Florida Reefs«, 1880) og en Bearbejdelse af de ved Challenger Expeditionen indsamlede Dybhavs-Søborr[er], et ikke mindre storartet Værk end »Revisio[n«]. 1875 foretog A. en Undersøgelsesrejse til Titicaca-Søen i Sydamerika og har siden i en Række af Aar (1877—81) undersøgt Dybhavsdyrelivet ud for Nordamerikas Kyster og i den mexicanske Havbugt og bragt et forbavsende rigt Udbytte for Dagen, der efterhaanden publiceres i Cambridge-Museets »Bulletins« og »Memoirs«. Ogsaa A.s »On the young stage of some osseous fishes« fortjener at nævnes.

Agāt, (Achat), et af forskjellige Varieteter af Kvarts (Kiselsyre) sammensat Mineral, der forekommer i Mandelstene og paa Gange i Gnejs og Porphyr. A. er dannet i Stenenes Hulheder af den i Vandet opløste Kiselsyre, der efterhaanden har afsat sig lagvis langs Hulens Sidevægge. Hovedmassen er i Regelen Chalcedon og Carneol. Efter Formen af de farvede Partier faar den Navn af Stjærn-, Baand-, Ruin-, Fæstnings- og Mos-A., kan modtage en smuk og varig Politur og bruges derfor som Smykkesten saa vel som til Daaser, Signeter og Riveskaale. Den findes i Sibirien, Ungarn og Sachsen, men de fleste slebne A. komme især fra Oberstein i Fyrstendømmet Birkenfeld, hvis Agatsliberier i den nyere Tid have set sig nødsagede til at hente Raamaterialet fra Sydamerika. Navnet skal hidrøre fra Floden Achates (nu Drillo) paa Sicilien, hvor den siges først at være funden.

Agathe, den hellige, hører til de Helgener, om hvis Liv Beretningerne ere saa modsigende, at man fristes til at antage, at hun aldrig har været til. Paa Sicilien æres A. som Skytspatron mod Ætnas Udbrud. Hendes Festdag er 5 Febr.

Agathias, fra Myrina i Lilleasien, blev uddannet i Alexandria og kom 554 til Constantinopel. Som lærd Jurist og Sagfører fik han Tilnavnet Scholastikos. Som Digter har han efterladt sig en stor Mængde Epigrammer. Størst Fortjeneste har han indlagt sig ved sin Historie i 5 Bøger, der omfatte Aarene 553—58 og paa en Maade er en Fortsættelse af Prokopios. Han døde 582.

Agatho [ā], Pave 678—82, endte ved sin faste Holdning den monotheletiske Strid. A.s Sendebrev til Conciliet i Constantinopel 680 blev lagt til Grund for dettes Beslutninger; han sejrede endog den Triumph, at Conciliet aflagde Beretning til ham og ansøgte ham om at udfæste Beslutningerne, en Anerkjendelse af den romerske Stats Overhøjhed over den østlige Kirke, som 12 Aar senere blev efterfulgt af det afgjørende Brud mellem de to Kirker paa Conciliet i Constantinopel 692, s. Quinisextum. A. æres som Helgen baade i Romerkirken (10 Jan.) og i den græske Kirke (20 Febr.).

Agathodæmon, en god Aand, Skytsaand.

Agathokles, Oldtidens berømteste Æventyrer, f. 361 f. Chr. Skjønt opdraget i Pottemagerhuse, opnaaede han tidlig en anselig Feltherrestade i Syrakus, og ved sin Tapperhed og Snildhed, sin Popularitet hos Menigmand og sin hensynsløse Grusomhed mod alle Modstandere steg han bestandig højere. Efter at have styrtet den oligarchiske Regeringsform blev han Tyran i Syrakus 317 og antog Kongenavn 306. Han overvandt Carthagerne flere Gange, og da endelig Overmagten tvang ham til at vige tilbage, gjorde han med en lille udvalgt Hær et dristigt Tog til Afrika selv 310, bragte Carthagos Undersaatter til at falde fra, slog den store Hær, der blev sendt imod ham og bragte Carthago i den yderste Fare. Men snart svigtede Lykken ham. Han maatte vende tilbage til Syrakus, hvor han dræbtes 289 af sine nærmeste, og Folket glædede sig over hans Død.

Agathon [ā], en attisk Tragediedigter fra Slutn. af det 5te Aarh. f. Chr., synes især at have udmærket sig ved pynteligt Sprog og en behagelig Lyrik. Til hans Hus har Platon henlagt sin berømte Dialog Symposion.

Agāve, Slægt af Narcisfamilien fra det tropiske Amerika. Den mest bekjendte Art er den amerikanske ell. hundredaarige A., urigtig kaldet den hundredaarige Aloe paa Grund af dens Lighed med Aloeplanten. Dens store, kødfulde, 4—6' lange og 6—10" brede Blade ere lancetformede og i Randen tornet tandede. Fra Midten af den Rosette, som Bladene danne, udgaar et 20—30' højt Blomsterskaft, som, medens det endnu er ungt, har Lighed med en kæmpestor Asparges, men snart udvikles til en mægtig pyramideformig Blomsterstand med Tusinder af Blomster, som have et 2" langt grønliggult Blomsterdække, 6 lange Støvdragere med næsten tommelange Støvknapper og en lang Griffel. A. dyrkes overalt i Tropelandene og selv i det varmt tempererede Klima, f. Ex. i Sydeuropa (især Spanien og Italien). I Væxthuse, hvor den hyppigst dyrkes, kommer den sent til at blomstre, sjælden før den er 25—40 Aar gammel eller endog senere, hvilket har givet Anledning til Navnet „den hundredaarige"; i dens Hjem derimod blomstrer den sædvanlig i en Alder af 10—20 Aar. Efter Frugtmodningen dør Planten, undtagen de talrige før Blomstringen dannede Rodskud, der nu ved Moderplantens Død blive frie og danne nye selvstændige Planter. Denne og flere andre Arter, navnlig den mexicanske A., have især for Mexico, hvor de med et fælles Navn kaldes Maguey eller paa Spansk Pita, stor Betydning. Det rødlige sure Kjød i Bladene spises raat eller kogt; Roden benyttes som Lægemiddel, og af den Saft, som i Løbet af flere Maaneder udflyder af den overskaarne mægtige Endeknop, hvoraf Blomsterstanden skulde have været udviklet, tilberedes ved Gjæring en Slags Vin, Mexicanernes Yndlingsdrik, Pulque, som er meget velsmagende og sund, men af en ubehagelig, aadselagtignende Lugt. Bladene anvendes til Tækning og til en Slags Hamp eller Hør, som har mangfoldig Anvendelse.

Agde, Stad i det franske Dep. Hérault, ved Floden H., ½ M. fra dens Udløb i Middelhavet. 8000 I. Prægtigt Fyrtaarn. Havn for Skibe indtil 200 Tons. Smuk Kathedralkirke, der oprindelig har været et romersk Tempel. Handel med Korn, Vin og Brændevin.

Agdenæs, Næs ved Trondhjems-Leden i Norge, ved Indgangen til Trondhjemsfjorden.

Agder kaldtes i ældre Tider Kystlandskabet i Norge fra den nuværende Grænse mellem Christiania- og Christiansands Stifter forbi Lindesnæs til Udløbet af Aaen Sire, hvor Rygfylke begynder, og som endnu danner Grænsen mellem Lister og Mandals Amt og Stavanger Amt. Navnet betyder „Kyststrækningerne." Landskabet inddeltes i Øster-A., ø. for Lindesnæs, og Vester-A., ogsaa kaldet Norder-A., v. for samme Forbjærg. Indbyggerne kaldtes Egder, og efter dem kaldtes det hele Fylke, hvortil A. hørte, Egdafylke; det omfattede foruden det egentlige A. ogsaa Setr (Sætersdalen), Otrudal (Torrisdalen) og Robyggjalag (Robygdelaget). Det østligste Grænsepunkt paa Kysten mod Grønafylke (Bratsbergs Amt) kaldtes Rygjarbit. Den bedst befolkede Del af A. var Egnen ved Nid-Elven, ved det nuværende Arendal; her laa Kongsgaarden Nidarnæs (Nedenæs) og Øen Thruma (Tromø), bekjendt i Sagnet som Storvirks, Starkads Faders Hjem. A. havde i den fjerneste Oldtid egne Konger, indtil Harald Haarfager overvandt Kongerne paa A. med flere andre i Havrsfjorden 872 og underkastede sig deres Riger. Efter Harald Graafelds Fald kom A. med det øvrige sydlige Norge atter under den danske Konge, indtil Olaf Tryggvesøn underlagde sig det; efter hans Død 1000 kom det endnu engang under Danekongen, indtil Olaf d. hellige atter samlede hele Norge. Fra den Tid har det været uadskillelig forbundet med de øvrige Dele af Riget. Det hørte i judiciel og legislatorisk Henseende til Gulatingslagen, indtil det nuværende Christiansands Stift skiltes derfra og i Slutn. af 13de Aarh. fik et eget Lagting paa Avaldsnæs

i Ryfylke; i Begyndelsen af 16de Aarh. flyttes A. atter derfra og fik sit eget Lagting, der holdtes afvexlende i Mandal eller paa Nedenæs. I administrativ Henseende udgjorde det 3 Sysler, Østresyssel (nuværende Nedenæs Fogderi), med Robygdelaget m. m., Midsyssel (nuværende Mandals Fogderi) og Vestresyssel (Listers Fogderi). Kysten, eller rettere hele Districtet, kaldtes Agdesiden lige indtil 1797, da Agdesidens Lagmandsembede med de øvrige ophævedes. I geistlig Henseende hørte det til Stavangers Bispedømme. Byer fandtes ikke der i Oldtiden.

Ageládas, græsk Billedhugger i Tiden 510—460 f. Chr. F., var fra Argos og udmærkede sig især ved sine Værker i Malm. Han var Lærer for Grækenlands tre mest fremragende Billedhuggere, Phidias, Polykletos og Myron.

Agen [Aschæng], Havnestad i det franske Dep. Lot-Garonne, ved Floden Garonne. 17,000 I. Bispesæde. Bro over Garonne. Gammel, allerede i Romernes Tid betydelig Stad, der er et vigtigt Mellemled i Sydfrankrigs Indenrigshandel. Fabrikation af Sejldug, Lærred, Læder og Brændevin.

Agénde (lat. agenda, hvad der skal foretages), en Bog, der angiver Formen for den kirkelige Gudstjeneste og de Formularer, de geistlige have at anvende. Pave Gregor I (590—604) fastsatte de gudstjenstlige Former for den vesterlandske Kirke i den af ham affattede A., sædvanlig kaldet Sacramentale. Da Reformatorerne brøde med den romerske Cultus, fremkom der protestantiske A., forskjellige i de forskjellige Lande, eftersom Protestanterne mere søge Enhed i Troen end i Formen (s. Alterbog, Kirkeordinans, Ritual). **Agendestrid** fremkaldtes 1) i Hertugd. Slesvig og Holsten i Slutn. af forrige Aarh. ved Uviljen mod den af Superintendent Adler 1797 affattede slesvig-holstenske Kirkeagende; 2) i Preussen fra 1822 i Anledning af den nye A., som Frederik Vilhelm III indførte for at fremkalde en Union mellem de to evangeliske Landskirker.

Agénor, flere Heroer i den græske Oldtid. Mest bekjendte ere: 1) A., Søn af Posidon og Libya, Konge i Phønikien, Broder til Belos, havde med sin Gemalinde Sønnerne Kadmos, Phønix, Kilix og Datteren Europe. Da denne blev bortført af Zeus, sendte A. Sønnerne ud for at opsøge hende med den Befaling, ikke at vende hjem, førend de havde fundet hende. De nedsatte sig derfor i forskjellige Lande. 2) A., Søn af Antenor, en af de tapreste Krigere i Troja.

Agens, lat. [ā] (Flert. **Agéntier**), det virkende; Kraft.

Agént kaldes i Handelsstanden en Person, der optræder som Befuldmægtiget paa andres Vegne enten ved Kjøb eller ved Salg af Varer, og som, uden i Regelen selv at paatage sig noget Ansvar for de afsluttede Handelers Fuldbyrdelse, lønnes ved en procentvis beregnet Provision eller ved et fast aarligt Salair. Efter at A. har afsluttet en Handel, træde de paagjældende Parter i umiddelbar Forbindelse med hinanden. Agentens hele Forretning kaldes **Agentúr**. I Frankrig kaldes Vexelmæglerne Agents de change (Vexelagenter). — A. betegner ogsaa en Person, der har faaet et diplomatisk Hverv uden at indtage nogen egentlig diplomatisk Stilling, ligesom det ogsaa hos os forekommer som en blot Titel.

Agerbrug, Avlsbrug, kaldes extensivt, hvor man lader Productionen afhænge af en Avlings naturlige Hjælpekilder, saa at en stor Del af Jorden henligger i naturlige Græsgange eller i Brak, intensivt derimod i samme Grad, som der anvendes betydelig Arbejds- og Gødningskraft paa Jorden for at frembringe det størst mulige Udbytte. Extensivt A. finder Anvendelse i mindre udviklede og tyndt befolkede Egne, men viger med en stigende Befolkning og højere Priser paa Jorden og dens Frembringelser for det intensive A., der afgiver Ernæring for langt flere Mennesker, men i det hele ogsaa medfører mindre Avlsbrug. Rationelt kaldes A., naar det ledes, ikke efter gammel Sædvane, men efter bestemte Grundsætninger og med omhyggelig Benyttelse af de Hjælpemidler, der under de stedfindende Forhold staa til Jordbrugerens Raadighed. **Agerbrugschemi, Agriculturchemi**, har til Hovedmaal at undersøge Arten og Mængden af de Stoffer, som forekomme i Planternes og Dyrenes Næringsmidler, og bedømme deres gjensidige Værd. Skjønt denne Videnskab, som først er grundlagt efter 1840 af Mænd som Liebig, Boussingault o. a., endnu maa lade særdeles meget ubesvaret, har den dog haft en saa betydelig Indflydelse paa vor landøkonomiske Kundskab og paa det praktiske Landbrug, at ikke alene vor Opfattelse heraf er betydelig ændret, men Landbruget herved ogsaa er bleven mindre afhængigt af ydre Indflydelser end forhen og mere skikket til at forrente den store Driftscapital, som Nutidens Agerbrug kræver.

Agerdyrkning, Agricultur, i videste Forstand al landøkonomisk Virksomhed; i snævrere Forst. den Del af Landøkonomien, som beskæftiger sig med Jordens Dyrkning, Culturplanterne og deres rette Behandling. A. har navnlig fra dette Aarh.s Begyndelse udviklet sig til en Videnskab paa Grundlag af de naturvidenskabelige og mathematiske Kundskaber, som nu ere blevne et uundværligt Hjælpemiddel for dens Fremskridt. **Agerdyrkningssystem**, den Orden, i hvilken Culturplanterne dyrkes efter hverandre, afhænger fornemmelig af Arbejderforholdene og den Gødningsmængde, Landmanden har til sin Raadighed, i Forbindelse med Jordens naturlige Beskaffenhed og de klimatiske Forhold. Undersøgelsen af A. har derfor stor Betydning for den rette Bedømmelse af Agerdyrkningsforholdene i de forskjellige Lande eller til de forskjellige Tider. Kun hvor Arbejde og Gødning kunne erholdes i tilstrækkelig Mængde, som Tilfældet sædvanlig er ved de større Byer, kan Landmanden undlade at følge en bestemt Driftsplan, medens det i mere afsondrede Egne, hvor Afsætningskilderne flyde langsommere og svagere, er af største Vigtighed for Landmanden ved Bestemmelsen af sin Driftsplan at tage tilbørligt Hensyn til de forhaandenværende naturlige Hjælpekilder. Som den første Form for et systematisk Agerbrug i Norden kan Trevangsdriften (Brak, Vintersæd, Vaarsæd) betragtes, der oprindelig har udbredt sig fra Italien over den største Del af Europa; i Danmark holdt

..er sig endnu i Begyndelsen af dette Aarh. paa Bøndernes Jorder, saa længe de dyrkedes i Fællesskab. Senere afløstes den af Kobbelbruget, hvori en Del af Brakken benyttedes til Kløver og Græs, og gav derved Anledning til Inddelingen i Sex-, Ni- og Tolvmarksbruget. Bestræbelserne gaa i vore Dage ud paa Indførelsen af en Vexeldrift, hvor de egentlige Kornafgrøder bestandig afvexle med Grønfoder (Kløver, Græs, Vikkehavre, Rodfrugter) eller til Dels med Bælgsæd (Ærter, Foder- og Bønne-Vikker).

Agere, handle, virke; spille en Rolle, stille sig an som.

Agerhøne, Slægt af Aarfuglenes Familie. Den alm. A. (**Perdix cinerea**) er graabrun med sort Fjertegning, Han og Hun væsentlig ens; lever i Monogami, ruger paa Marken og lægger 12–22 Æg. Hannen bliver hele Vinteren sammen med Hunnen og Ungerne, som saaledes leve i smaa Flokke. A. er, i Modsætning til Vagtelen, en Standfugl.

Agerkaal kaldes med et fælles Navn 3 hos os meget almindelige Arter af de korsblomstredes Familie. Det er dog egentlig kun den ene af dem, som hører til Kaalslægten, medens de to andre Arter, Kiddike og Agersennep, høre henholdsvis til Ræddike- og Sennepslægten.

Agermaane (**Agrimonia**), Slægt af Rosenfamilien, vedvarende Urter med afvexlende, fjersnitdelte Blade med store Axelblade og gule Blomster i axformede endestillede Klaser. Frugten består af 1—2 Nødder, skjulte i det træagtig haarde, med Hagebørster beklædte Underbæger. I Danmark findes 2 Arter, almindelig og vellugtende A., begge med vellugtende Blade og Blomster.

Agern, Egetræets Frugt, bruges meget almindelig ristede som Kaffe imod Kjertelsygdom; se for øvrigt **Olden**.

Ager-Rixe, norsk, d. s. s. Vagtelkonge.

Agersnegl, s. **Lungesnegl**.

Agesandros, en af de tre Billedhuggere fra Rhodos, som udførte Laokoonsgruppen (s. d. A.).

Agesilaos, en af Spartas berømteste Konger, regerede 397—61 f. Chr. Han var halt og uanselig af Udseende, men af en kraftig og ædelig Charakter og lige saa snild som tapper. Han blev Konge, idet han ved Lysandros's Hjælp fortrængte sin unge Brodersøn, som han beskyldte for at være et uægte Barn. Sendt over til Lilleasien 396 kæmpede han med glimrende Held mod Perserne, men da disses Guld vakte Fjender mod Sparta i Hellas selv, maatte han vende hjem og sejrede 394 ved Koronea. Efter Slaget ved Leuktra 371 reddede han ved sit Mod og sin Aandsnærværelse Sparta for Epaminondas's Angreb, og efter at have tabt Slaget ved Mantinea 362 tog han for at ophjælpe Spartas Finanser Tjeneste hos en indfødt ægyptisk Konge mod Perserne, men døde paa Hjemvejen, 84 Aar gammel.

Aggerkanal, mellem Limfjorden og Vesterhavet, dannedes 28 Nov. 1825 ved Havets Gjennembrud af Harboøre-Tange. Denne flade Landstrimmel har tidligere været gjennembrudt, men atter lukket, saaledes 1720 og 1760. Kanalen havde 1855 en Dybde af 7—8 Fod og passeredes i dette Aar af 1805 Fartøjer. Senere er Dybden aftaget og med den Skibsfarten, der 1864 næsten ganske var ophørt. I Oct. 1862 skete et nyt Gjennembrud længer mod S. ved Thyborøn, hvorigjennem nu Skibsfarten gaar. I de senere Aar har man søgt at beskytte den smalle Landtange, der danner Limfjordens Begrænsning mod V., ved Hjælp af Høfder; men det er næppe ganske sikkert, at man derved har naaet Maalet. Den nye Kanals Dybde er temmelig variabel, men holder sig omtrent paa 7 Fod.

Aggersborg, en gammel Kongsgaard ved Limfjordens nordre Bred lige over for Løgstør, hvorfra Kong Knud den hellige maatte flygte for de oprørske Vendelboer 1086; den blev afbrændt under Bøndernes Oprør 1441. Tæt ved det Sted, hvor Borgen laa, ligger nu den lille Herregaard Aggersborggaard.

Aggershus, d. s. s. Akershus.

Aggersund, den Snævring i Limfjorden, som fra Løgstør-Bredning fører mod Ø. forbi Løgstør. De Grunde, som tilstoppe Udsejlingen mod V., ere omgaaede ved Frederik VII.s Kanal, der fra Løgstør fører langs Stranden mod S. V. ud i Løgstør-Bredning.

Aggersø, en lille Ø i Storebælt ved Sjællands Sydvesthjørne, ½ □ M. med 500 I. A. danner et Sogn og udgjør et eget Pastorat. Paa Sydspidsen er Helleholms Fyr. 2 Aug. 1808 toge danske Kanonbaade en engelsk Orlogsbrig ud for A.

Agglomerāt, Hob; **Agglomeratiōn**, Sammendynqning.

Agglutinatiōn, Sammenklæbning. — I Sprogvidenskaben forstaas ved A. den Virksomhed i Sproget, ved hvilken et oprindelig selvstændigt Ord knytter sig saa nøje til et andet, at det gaar over til at blive en blot Bøjningsform af samme, som naar i Oldnordisk jarl hinn bliver til jarl-inn, Jarlen, eller **kalla sik** til **kalla-sk** (hvoraf senere **kalla-st**), kalde sig, kaldes, og som naar det senere latinske amare habeo bliver i Italiensk til amer-ò (af **amer-ho**), i Fransk til **aimer-ai**, jeg skal elske. Denne Tilknytning viser sig kun dunkelt i de japetiske Sprog, tydelig i de skythiske.

Aggravatiōn, Forøgelse, egtl. af Tyngden, dernæst af noget besværligt, især en Straf.

Aggregāt, en Forening af tæt ved hinanden liggende Dele, hvori dog enhver enkelt er særskilt begrænset for sig, saa at de kunne tænkes adskilte ved mechaniske Midler. I Mineralogien betegner saaledes A. en af flere enkelte Krystalindivider sammensat Masse. **Aggregātform**, Tilstandsform, de forskjellige Tilstande, hvori Legemerne kunne være. De ere flydende, naar Smaadelene uden kjendelig Kraft kunne omflyttes imellem hverandre, faste, naar der fordres en kjendelig Kraft til Omflytningen. De flydende Legemer kunne enten være luftformige, naar de let sammentrykkes og ved Formindskelse af Tryk udvides til ethvert nok saa stort Rumfang, eller draabeflydende, naar de kun i ringe Grad kunne sammentrykkes og udvides. Faste Legemer kunne siges at have selvstændig Form og Rumfang, draabeflydende L. selvstændigt Rumfang, luftformige L. hverken selvstændig Form eller Rumfang. De fleste

Legemer kunne ved Temperatur- eller Tryk-forandring bringes i enhver af disse A. Stundum er det vanskeligt at drage Grænsen mellem bløde faste Legemer og tykflydende Vædsker.

Aggressiōn, Angreb, Anfald. **Aggressiv**, angribende, angrebsvis.

Aghlabiter, arabisk Herskerhus i Nordafrika 800—911, øvede et næsten uafhængigt Herredømme i Tunis og Tripolis og indtog 831 Sicilien; fremmede Handel og Agerbrug og udførte store Byggearbejder.

Agil [aschil], behændig; **Agilität**, Behændighed.

Agilōlfinger, Bojoariernes ell. Bayrernes ældste Hertugstamme, antages at nedstamme fra en frankisk Hærfører Agilolf. Historisk sikker er først Garibald I i Slutningen af det 6te Aarh.; den sidste Hertug var Thassilo II., som, da han søgte at løsrive sig fra Frankernes Overhøjhed (han var en Svigersøn af den sidste longobardiske Konge Desiderius), blev overvunden af Carl d. store 788 og sat i Kloster, hvorpaa hans Land blev gjort til en frankisk Provins. Ved en Søn af Garibald I kom A. til Longobarderriget i Italien, og Aribert I blev Konge der 653, men disse longobardiske A. regerede kun i et halvt Aarh.

Agilulf (fork. **Ago**), Hertug af Turin, blev tagen til Konge af Longobarderne ved Kong Autharis Død 590, da dennes Enke Theodelinde, en Datter af den i forr. Art. nævnte Hertug Garibald af Bayern, valgte ham til sin Ægtefælle. Han bekrigede heldig den græske Exarch i Ravenna og truede Rom, men den kraftige Pave Gregor den store afværgede Faren, og den fromme Dronning bevægede endog sin Ægtefælle til at gaa over fra den arianske til den katholske Lære, hvorpaa største Delen af Folket fulgte hans Exempel. Han døde 615.

d'Agincourt, J. B. L. G. Seroux, [Aschængkuhr], fransk Kunsthistoriker og Samler, f. 1730 i Beauvais, d. 1814 i Rom, kunde som formuende Mand ofre Tid og Kræfter paa et indtrængende Studium, især af Middelalderens Kunst. Udbyttet af sine Forskninger nedlagde han i sit Hovedværk, »Histoire de l'art par les monumens« (6 Bd. Fol. Paris 1813—23). A. har givet den første Udsigt over den klassiske Oldtids Kerameutik.

Agio, Opgjæld, oprindel. den Godtgjørelse, de italienske Vexelerere fik, naar de gave Guldmønter i Steden for Sølvmønter, senere den Erstatning, sædvanlig udtrykt i Procenter, der gives, hvor en vis Sum betales i Penge af mindre Værdi end de omcontraherede, især i slet — ikke fuldholdig — Mønt eller Papirspenge, der ikke gaa for den fulde, paalydende Værdi; endelig overhovedet Forskjellen imellem en Pengesorts, Obligations eller Akties paalydende og virkelige Værdi. — At tage Opgjæld, **Agiotāge** [sche], er ofte blevet forbudt i Lovgivningerne uden dog at kunne forhindres, og er ogsaa i sig selv fuldstændig retmæssigt, om det end undertiden (af **Agioteurer**) gjøres til en hel Spekulationsforretning ved kunstige, stundum uredelige Midler at bringe Opgjælden til at stige eller synke, for derved at opnaa en Fordel. Agiotage betegner derfor ogsaa særlig den Slags Handel med Statspapirer o. desl., der ikke tilsigter nogen virkelig Omsætning af disse, men kun drejer sig om Udbetaling af Forskjellen mellem den til forskjellige Tider noterede Cours og altsaa i Virkeligheden er et ligefrem Hazardspil.

Agis, 3 Konger i Sparta. **A.** I regerede 426—397 f. Chr., bekrigede med Held Athen, Argos og Elis og er især bekjendt af sine hyppige Indfald i Attika, hvor han 413 befæstede Dekelea. — **A.** II, Konge 338—30, søgte ved Persernes Hjælp at befri Hellas fra det makedoniske Overherredømme. Medens Alexander d. store drog frem i Asien, bemægtigede han sig den største Del af Peloponnes, men blev slaaet af Antipatros ved Megalopolis, hvor han faldt. — **A.** III tiltraadte i en Alder af 20 Aar Regeringen 244 f. Chr. og søgte at raade Bod paa de mislige sociale Forhold i Sparta, hvor al Formue og Grundejendom var bleven samlet hos et ringe Antal Personer, ved at foretage en ny Udskiftning af Landet og gjenindføre Lykurgs Forfatning og Krigstugt. Reformen var allerede antagen, men Egennytte og Forbrydelse hindrede dens Udførelse. Han blev myrdet 240.

Agitatiōn, det at sætte i Bevægelse; Ophidselse af Gemytterne, især i politisk Henseende, samt den deraf følgende Uro, Gjæring; heftig Sindsbevægelse. **Agitātor**, Urostifter. **Agitatōrisk**, ophidsende. **Agitēre**, sætte i Bevægelse, ophidse Gemytterne.

Agitato, con agitazione, it. [adschitāto; adschitatsjone], urolig, heftig bevæget.

Aglaia, en af de 3 Chariter ell. Gratier.

Aglaophāmos skal have undervist Pythagoros i Mysteriernes Lærdomme. Efter ham opkaldte Lobeck sit berømte Værk om Grækernes Mysterier.

Agmund Finnsson, s. **Ogmund Finnsson**.

Agn ell. Madding kaldes alt, hvad der sættes paa Krog for at fange Fisk med. Vore Fiskere benytte saaledes til A. for Torsken Sandorme, som de fange ved at stampe Sandet ved Bredden, hvor Vandet er lavt, med et dertil skikket Redskab og nappe Ormene mellem Tænderne af et Redskab, der ligner en lille Rive; fremdeles Konk'en (Buccinum undatum), som fanges i samme Øjemed i Mængde i Kuber med død Fisk til Lokkemad; Eremitkrebs, store Blaamuslinger osv. Ved Fiskeriet paa Newfoundlandsbankerne er Lodden af stor Vigtighed som A. Blæksprutterne afgive ogsaa fortrinlig A. Til A. for Helleflynderne benyttes Stykker af Torsk eller andre Fisk. I Laxefiskeriet benyttes Fluer eller lignende Insekter, naturlige eller eftergjorte; Aborrer fiskes med Regnorme, Gjedder med Skaller eller anden Smaafisk osv.

Agnadēllo [Anja], Flække i Norditalien, 2 M. n. n. ø. for Lodi, bekjendt af Ludvig XII.s Sejer over Venezianerne 14 Maj 1509.

Agnafit kaldes i Følge Sagnet den Plads, hvor Upsalakongen Agne, ved Hjemkomsten fra et Søtog til Finland, blev hængt i sin egen Halskjæde af den dræbte Finnehøvdings Datter Skjalf, som han vilde tage til sin Mage. A. angives at have været det samme Sted, hvor Stockholm siden anlagdes.

Agnano [Anjā], en lille Sø i Italien, v. for Neapel, egentlig Krateret af en udbrændt Vulkan. Dens Vand er ofte i en kogende Bevægelse uden dog at være varmt.

Agnāter kaldes de Slægtninge, som ere forbundne med hverandre gjennem lutter Mænd, i Modsætning til Cognater, d. e. de Slægtninge, hvis Nedstamning (fra hverandre indbyrdes eller fra en fælles Stamfader) finder Sted gjennem kvindelige Personer, idet ēt eller flere af de Slægtskabsforbindelsen dannende Led er en Kvinde, hvorfor Cognaterne heller ikke saaledes som A. føre samme Familienavn. Uden for den alderældste Romerret, efter hvilken kun en Afdøds A., men ikke hans Cognater vare arveberettigede efter ham, har Forskjellen mellem disse to Arter af Slægtninge i det hele ingen Betydning for den almindelige Slægtskabsarv; men derimod har den stor Betydning i Tron- og Lensfølgeordenen. Tronfølgen i de fleste Stater er nemlig ligesom Arvefølgen i de fleste Len enten ren **agnātisk**, d. e. saaledes, at kun A. — og det endda undertiden, som navnlig efter de nugjældende Love saa vel i Danmark som Norge og Sverige kun mandlige A. — ere arveberettigede til Tronen eller Lenet, eller **agnātisk-cognātisk**, d. e. saaledes, at A. ere først arveberettigede, men at efter deres Uddøen ogsaa Cognaterne kaldes til Arv. Paa denne sidste Maade var Tronfølgen i Danmark og Norge tidligere ordnet (efter Kongeloven), og af denne Art er ogsaa Arvefølgen i de fleste Len (Grevskaber og Baronier) i Danmark.

Agnēl, Agnelet, [Anj., Anj'läh], en første Gang under Ludvig d. hellige 1226 præget fransk Guldmønt af c. 6 Kroners Værdi, med Kongens Navn under et Lam med Sejersfanen og Omskriften: »Agnus (deraf Navnet) Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis« (du Guds Lam, der bærer Alverdens Synder, forbarm dig over os).

Agnes af Brandenborg, dansk Dronning, Datter af Markgrev Johan I, blev gift med Kong Erik Glipping i Følge de ved hans Løsladelse af det tyske Fangenskab fastsatte Vilkaar og holdt Bryllup med ham i Slesvig 11 Nov. 1273. Efter Kongens Mord styrede hun Riget i sin Søn Erik Menveds Mindreaarighed i Forening med Hertug Valdemar IV af Sønderjylland. Hun giftede sig anden Gang 1293 med Grev Gerhard II af Holsten og blev i dette Ægteskab Moder til Grev Johan den milde. Dronn. A. døde 29 Sept. 1304 og ligger begravet i Ringsted Kirke.

Agnes, Grevinde af Orlamünde, af Hertugerne af Merans Slægt, skal efter sin Mand Grev Otto af O.s Død 1293 have dræbt sine to Børn, fordi hun mente, at de vare til Hinder for hendes Ægteskab med Borggreven af Nürnberg, Albrecht d. smukke. Hun er en af dem, der af Sagnet betegnes som „den hvide Dame“, der spøger i flere af Huset Hohenzollerns Slotte. Men hele Fortællingen om A. af Orlamünde er kun et Sagn, thi Otto af Orlamündes Gemalinde hed ikke A., men Beatrix af Meran og var en Søster til Albrecht d. smukkes Bedstemoder.

Agnes af Østerrig, Datter af Kejser Albrecht I, f. 1281, gift med Kong Andreas III af Ungarn, er bekjendt af den Grusomhed, hvormed hun forfulgte sin Faders Mordere, samt deres Familie og Venner. Hun døde 1364.

Agnes, den hellige, i Følge Legenden en fornem Romerinde af stor Skjønhed, som under den Diocletianske Christenforfølgelse blev ført nøgen til et Bordel for der at vanæres, men reddedes ved et Under, idet hendes Hovedhaar pludselig voxede saa langt, at det indhyllede hele hendes Legeme, og en fræk Yngling, der desuagtet vilde nærme sig hende, styrtede død til Jorden, men blev ved hendes Bøn levende igjen. Paa Stedet, hvor dette foregik (Piazza Navona i Rom), er der bygget en Kirke til hendes Ære. Dømt til Baalet, blev hun urørt af de omgivende Flammer og led Martyriet ved Sværdet. Om hendes Fest d. 21 Jan. s. **Pallium**.

Agnes Sorēl, den franske Konge Carl VII.s Elskerinde, f. 1409, bekjendt af sin overordentlige Skjønhed og den gavnlige Indflydelse, hun udøvede paa Kongen, navnlig ved at opmuntre ham til Udholdenhed i Kampen mod Englænderne. Hun maatte lide en Del af Dauphinen Ludvigs (XI) Fjendskab, og man havde ham endog mistænkt for at have forgivet hende, da hun pludselig døde 1450. Efter hendes Slot Beauté ved Marne gav man hende det smigrende Tilnavn »Dame de Beauté«.

Agnes, St., den sydligste af de smaa Scillyøer ved Englands Sydvestspids, har et prægtigt Fyr.

Agnesi, Maria Gaëtana [Anjē], lærd Italienerinde, f. 1718 i Mailand, udmærkede sig allerede i sin tidligste Ungdom ved store Kundskaber i Sprog, saavel de døde (i sit 9de Aar skrev hun en lat. Tale og i sit 11te talte hun Græsk) som levende, samt i Mathematik og Philosophi, overtog 1750 et Professorat i Mathem. ved Universitetet i Bologna og døde 1799, efter at hun allerede 1752 havde trukket sig tilbage i et Kloster, hvor hun beskæftigede sig med Sygepleje.

Agnmark, norsk, d. s. s. Sandorm.

Agnone [Anjō], Stad i Syditalien, 15 M. n. for Neapel. 11,000 J. Fabrikation af Kobbervarer.

Agnskæl, norsk, d. s. s. Blaamusling.

Agnus Dĕi, lat. [ăg], Guds Lam, en Benævnelse for Jesus (Joh. 1. 29). I den rom.-kath. Kirke bruges **A. D.** som Navn paa en latinsk Bøn ved Messen, kort før Communionen. Den bestaar i en tredobbelt Gjentagelse af Ordene: „O du Guds Lam, som bærer Verdens Synder, forbarm dig over os!“ — **A. D.** kaldes ogsaa de af Levningerne af Paaskekjærterne i Rom forfærdigede Vorbilleder af Christus som Lammet, hvilke hver Pave i sit 1ste og sit 7de Regeringsaar indvier Paaskelørsdag og bruger som Gaver til fornemme Personer.

Agobard, Ærkebiskop af Lyon 816—40, en af de ypperste Repræsentanter for den i det carolingiske Rige herskende Videnskabelighed; med megen Aandsfrihed bekæmpede han Tidens Overtro.

Agon [ā], Kamp, Væddekamp. A. ell. Kamplege vare hos Grækerne næsten en nødvendig Bestanddel af enhver Fest. Til Gudernes Ære

rejste 1872 tværs igjennem Sydafrika fra Ø. til V. Stanley, der i 1871 fandt den som død ansete Livingstone i Afrikas Indre, gjorde 1876—77 en storartet Rejse langs Congofloden, hvorved denne Flods hele Løb opdagedes. Dr. Pogge naaede 1875 fra Loanda Muata Jamvos Rige, Portugiseren Serpa Pinto gik 1877—79 fra Benguela til Sambesi og Transvaal, og endelig har Lieutn. Wißmann Feb. 1881—Nov. 82 gjennemrejst hele A. fra Loanda til Sadani, s. v. for Sansibar. I den nyeste Tid har Stanley yderligere undersøgt Congo, medens Savorgnan de Brazza har undersøgt Ogove og dens Bifloder og ad denne Vej naaet Landene n. for Congo. Blandt den nyere Tids Rejsende i Sydafrika maa endnu nævnes Svenskeren Andersson, Ladislaus Magyar, Welwitch og Du Chaillu for de vestlige Deles Vedkommende og Karl Mauch for de østligere.

Afrikanske Krig kaldes særlig den Krig, som Cæsar efter Pompejus's Død førte imod hans Tilhængere i Afrika. Den afgjordes ved Cæsars Sejer ved Thapsos 46 f. Chr. Denne Krigs Historie er fortalt af en ubekjendt latinsk Forfatter, hvis Skrift plejer at findes trykt som et Tillæg til C.s Skrifter.

Afrikanske Selskaber kaldes Selskaber, hvis Opgave er geographiske Undersøgelser i Afrika, hvortil jævnlig knyttes civilisatoriske Formaal. 1788 stiftedes i London »the African Association«, der bl. a. udsendte Mungo Park, og som blev Spiren til det store geographiske Selskab (stiftet 1830); dette stiftede 1877 »the African exploration Fund«, til særlig at undersøge Egnene mellem Afrikas Østkyst og de store Søer, og med hvis Hjælp hertil udsendtes Keith Johnston og senere Joseph Thomson. 1873 stiftedes i Berlin „Die deutsche Gesellschaft zur Erforschung Aequatorial-Afrikas", hvilket 1876 gik over i „Die deutsche afrikanische Gesellschaft" og især har lagt Vægt paa at undersøge de hidtil ukjendte Egne i Congobækkenet ved Togter vest fra under G. Rohlfs, Lenz o. fl. 1876 stiftedes under Kong Leopold II.s Beskyttelse »l'Association internationale africaine« med Hovedsæde i Brysel og med Comiteer i de fleste europæiske Fastlandsstater, samt Nordamerika; den satte sig til Formaal dels videnskabelige Undersøgelser, dels Civilisationens Udbredelse og Slavehandelens Undertrykkelse og vilde i disse Øjemed grundlægge Stationer i Afrika; flere Togter ere blevne udsendte fra Sansibar. I nær Forbindelse med dette Selskab oprettedes 1878, ligeledes under Kong Leopolds Forsæde, en »Comité d'études du Haut-Congo«, stiftet af en Del engelske, franske, belgiske og hollandske Rigmænd; den udsendte 1879 Stanley og bekostede hans Stationer ved Congo.

Afsindighed, en Forstyrrelse i de sjælelige Livsytringer, ikke alene de mere langvarige Tilfælde, de egtl. Sindssygdomme, men ogsaa de hurtig forløbende Sindsforstyrrelser, der ledsage mange Febertilstande, Alkoholforgiftningen osv.

Afsive, Afsivning, et nyere Ord, der bruges om at lægge vaade Jorder tørre, men for øvrigt, lige saa lidt som draine, Draining, kan forbeholdes som Udtryk for nogen særegen Tørlægningsmaade. S. **Tørlægning.**

Afskage en Talje, at hale Tovet gjennem Blokkene saaledes, at man derved kan fjærne disse mere fra hinanden. Dette finder hyppig Sted paa et Skib, hvor man har hejset svære Gjenstande op og derefter skal benytte Taljen til igjen at hejse andre op med.

Afskalning, Desqvamation, den Tilstand af Legemets Hud, hvorved Overhuden bliver tør og løser sig af i smaa, tynde Stykker (Skæl). A. er stedse til Stede i sund Tilstand, hvorved Huden bortskaffer det ældre ubrugelige Dække og skaffer Plads for det nye, derunder fremvoxende, men de afskallende Overhudsskæl ere da saa fine, at de kun kunne iagttages under Mikroskopet. Efter visse Sygdomme i Huden indtræder en A., hvor Skællene ere større, sammenhængende, ja endog kunne danne store sammenhængende Plader, som i Skarlagensfeberen.

Afskrækkelsestheorien er en af de bekjendteste blandt de mangfoldige forskjellige Anskuelser, som i det sidste Aarh. ere fremsatte om den borgerlige Strafs Grund og Øjemed. Efter denne, først af Feuerbach fuldstændig udviklede Theori er Straffen foreskreven som en psychologisk Modvægt mod den forbryderske Tilbøjelighed, idet den skal fremstille sig for enhvers Tanke som et Onde, Forbrydelsen nødvendig paadrager Gjerningsmanden. Det er imidlertid ikke Straffen selv, som ved sin Udøvelse paa Forbryderen skal afskrække andre fra Forbrydelser, men det er Straffeloven, der ved sin Trusel skal afskrække alle fra at begaa Forbrydelser, og Straffens Fuldbyrdelse paa den enkelte, som ikke af denne Trusel har ladet sig afholde fra Forbrydelser, sker kun for at opretholde Straffelovens Anseelse, og for at den deri indeholdte Trusel ikke skal tabe sin Kraft ved ikke at sættes i Værk. Det er derfor egentlig ogsaa mere adæqvat, naar Feuerbachs Theori af andre er bleven kaldt Straffetruselstheorien. S. **Straf.**

Afslagning, enhver Afridsning af en Gjenstand i fuld Størrelse, bestemt til en Arbejdstegning. Dette finder altid Sted ved Skibsbyggeriet, hvor Skibets Spanter og andre Dele tegnes i fuld Størrelse paa et Gulv, for at man efter denne Tegning kan tage de fornødne Maal og Modeller til Bygningen.

Afsnit, Segment, et ved en ret Linje (Chorde) afskaaret Stykke af en krumlinet Figur (Cirkelsegment, elliptisk Segment osv.). — A., et Værk anlagt bag et Punkt af en Fæstnings Enceinte, mod hvilket man har Grund til at vente, at Belejreren fortrinsvis vil rette sit Angreb. Dets Øjemed er at tvinge Belejreren til, naar han har fundt Breche og indtaget dette Punkt, paa ny at ty til den langsomme methodiske Angrebsmaade mod A., i Stedet for strax at trænge ind i Fæstningen.

Afsondring, Secretion, den i den levende Organisme foregaaende Udskilning af luftformige eller flydende Stoffer fra Overfladen af visse Legemsdele (Afsondringsorganerne). Afsondringsprodukterne, Secreterne, blive enten anvendte igjen i Legemet i forskjelligt Øjemed (den egentlige A.) eller bortfjærnede af Legemet som ubrugelige (Udsondring, Excretion). **Afsondringsorganer** ere dels flere af Legemets Hinder: den ydre Hud (for Hududdunstningen), Slimhinderne (for Slimen), de serøse Hinder (for de serøse og synoviale Vædsker), dels mere

sammensatte Apparater som Lungerne (for Kulsyreudaandingen) og Kjertlerne: Spyt-, Mælke-, Taare- og Navelkjertlerne (for Spyttet, Mælken, Taarerne og Navesaften), Nyrerne (for Urinen), Leveren (for Galden), Ørevox-, Hudtalg- og Svedkjertler osv., hver for sine Slags A. — Uregelige, pathologiske A. skyldes enten en unaturlig Forøgelse af de normale A. (Slim-, Spyt-, Mælke-, Taareflod, Polyuri) eller ogsaa Dannelsen af helt nye, abnorme Affsondringsprodukter, Exsudater, s. Betændelse.

Affsoning af Bøder finder Sted, naar den, hvem en Bøde er bleven paalagt ved Dom eller paa anden lovlig Maade, ikke udreder samme, og bestaar da deri, at han i Stedet derfor udstaar en anden Straf, navnlig Fængsel i en forholdsmæssig Tid.

Afstand. To Punkters A. er den rette Linje, som forbinder dem, et Punkts A. fra en ret Linje ell. en Plan den vinkelrette fra Punktet paa Linjen eller Planen. To parallele Linjers eller Planers A. er den fælles Perpendiculær mellem begge. Afstandstal er i regelmæssige og ensartede Skovbevoxninger Forholdet imellem Stammernes Omfang i Brysthøjde og deres indbyrdes Afstand eller med andre Ord Middelafstanden udtrykt i Middelomfanget. Jo mindre Afstandstallet er, desto større er Skovens Tæthed, og desto større bliver ogsaa Stammegrundflade-Andelen, d. e. den Brøkdel af Bevoxningens Fladeindhold, Summen af alle Stammers Tværsnitsareal i Brysthøjde udgjør. Af Stammegrundflade-Andelen, der forud kan beregnes for alle sædvanlig forekommende Afstandstal, findes ved Multiplication med Bevoxningens Fladeindhold det virkelige totale Stammetværsnitsareal, og herpaa beror Afstandstallets Anvendelse ved Massetaxationen. König 1776—1849), Stifteren af Forstskolerne i Ruhla og Eisenach, har i dette Øjemed udarbejdet bekvemme Tabeller, der findes i hans senere af Gräbe paa ny udgivne „Forsttafeln". Hos de fleste nyere Forfattere er ved Beregningen af A. Diameteren sat i Stedet for Omfanget, fordi Massetaxationen i den nyere Tid hyppigere basseres paa Diameter- end paa Omfangsmaaling; men Tallets ejendommelige Charakter forandres selvfølgelig i intet væsentligt derved.

Afstrøg, den skumagtige Masse, som ved Afdrivning af sølvholdigt Bly danner sig i Begyndelsen af Processen og bestaar af Bly med de iblandede Metaller. Er A. frit for Sølv, udvindes deraf urent Bly, der paa Grund af indeholdt Antimon anvendes til Typer og, naar det indeholder Arsenik, egner sig godt til Hagelfabrikation (s. Afdrive).

Afstøbning, en ved Støbning frembragt Copi af et fast Legeme. — Den første Model til et paatænkt Billedhuggerarbejde udføres af Ler og kan kun bevares uforandret, saa længe Leret er fugtigt. Kunstneren danner derfor en Form af halvflydende Gips over Lermodellen, lader den tørre og fjærner Leret. I den saaledes dannede Form støber han flydende Gips og faar saaledes, naar Gipsen er tør, en nøjagtig og varig Afbildning af Lermodellen. — Til Afstøbning af Mønter bruger man for at opnaa større Skarphed som oftest Svovl i Steden for Gips.

Afsugning, en Forædlingsmaade, hvorved enten to Planter eller to Grene paa samme Plante forenes. I første Tilfælde betragtes den ene Plante sædvanlig som Grundstamme, og denne afskæres efter Sammenvoxningen over Forædlingsstedet, medens den anden, ædlere eller sjældnere Plante afskæres under Forædlingsstedet. A. eller Sammensøjning af to Grene paa samme Plante finder navnlig Sted ved Frugttræer, der skulle tildannes i kunstige Former. A. finder ofte Sted i Naturen, naar to Grene i længere Tid berøre hinanden, saa at Barken gnides itu. Exempler ses ofte i Hække og andre levende Hegn. Ligesom ved den almindelige Podning Hovedvirksomheden ved Sammenvoxningen maa udgaa fra Podekvisten, da den assimilerede Saft sædvanlig lettest bevæger sig fra oven nedad, saaledes foregaar Sammenvoxningen mellem de ved A. forenede Planter eller Grene først fra disses øverste eller yderste Parti. Det er navnlig ved de sammenstødende Partier af Væxtlaget eller Cambiet at Saarene først læges.

Afsvovlning, ufuldstændig Forkulning af Stenkul, hvorved de nærme sig til Cokes (Cinders) og blive langt bedre skikkede til at bruges ved Smedningen af finere Staal- og Jærnsager.

Afsænke, at begynde en Schacht eller Grube fra ny af, eller at gjøre en ældre dybere.

Afsætning, en Art foreløbig Udlæg efter en Dom, som det, naar virkeligt Udlæg af en eller anden Grund, navnlig fordi Dommen er appelleret til højere Ret, ikke er muligt, i visse Tilfælde er tilladt Domhaveren at erholde, nemlig enten paa Grund af hans Fordrings Beskaffenhed (f. Ex. som en Vexelfordring), eller fordi en anden Creditor, som senere har faaet Dom over samme Debitor, ellers vilde komme ham i Forkjøbet med at gjøre Execution. Frifindes den dømte ved den overordnede Rets Dom, falder A. bort, men stadfæstes den appellerede Dom, kan A. faas forandret til endeligt Udlæg. — I en anden Betydning tales der om A. paa Skifte af Arv til en fraværende Arving, som ikke paa den Tid, da Skifter sluttes, melder sig for at modtage den ham udlagte Arvelod.

Afsøge en Landsby, en Skov eller anden Terraingjenstand er ved Blænkere eller Patrouiller at skaffe sig Underretning om, hvorvidt den er besat af eller tjener til Skjulested for en fjendtlig Troppestyrke.

Aftakle et Skib, at berøve dette sine Sejl, Ræer og Takkelads, naar det efter endt Togt ikke skal benyttes mere. I Fredstid tages som oftest alt ud af Krigsskibene, i Krigstid forblive mange Gjenstande, saasom Ankere, Kanoner og Vandkasser m. m. om Bord, for at det i paakommende Tilfælde hurtigere kan udrustes igjen.

Aftenbakke, d. s. s. Flaggermus.

Aftenbladet, s. Meidell.

Aftenrøden fremkommer ved Solens Nedgang, naar Luften er opfyldt af Vanddampe i en Mellemtilstand imellem luftformig, klar Damp og Taage, Dampene lade da væsentlig kun de røde og gule Straaler af Sollyset gaa igjennem sig. A. viser sig især, naar Himlen er blaa, og er navnlig smuk, naar der er hvide Fjer-

flyer i Vest. A. anses som Forbud paa godt Vejr, hvorimod Morgenrøden, som fremkommer paa samme Maade ved Solens Opgang, tyder paa Regn, ligesom en hvid Solnedgang.

Aftenstjærne, s. Venus.

Aftenstjærne (Hesperis), Slægt af de korsblomstredes Familie. *Vellugtende* A. (H. matronalis) med lysviolette eller hvide Blomster fra Europa og Sibirien og *Natviolen* (H. tristis) med gulgraaliggrønne Blomster med violet Aarenet fra Syd- og Østeuropa dyrkes almindelig for deres Vellugts Skyld. Den sidst nævnte Art dufter kun om Aftenen og om Natten, og hertil sigter baade det græske og danske Navn. Det græske Ord Hesperis betyder nemlig „om Aftenen“.

Aftensværmer (Sphinx), store lodne Sommerfugle med tyk Krop, stærk Snabel, smalle, spidse Vinger og tendannede Følehorn; Farverne ere dunklere og mindre rene end hos Dagsommerfuglene; de flyve hurtig og godt. Larverne ere nøgne, smukt farvede Kaalorme med et opstaaende Horn paa det næstsidste Led. — I mere udvidet Betydning regnes ogsaa *Zygænerne* og *Glassværmerne* (Sesia) til A.

After, det efter Sølvmalmenes Pukning og Concentration tilbageblivende fine Sand, som kun indeholder en ubetydelig Del Sølv.

Aftonbladet, som grundlagt af daværende Notar i Bjærgværkscollegiet Lars J. Hierta udsendte sit Prøvenummer 6 Dec. 1830, har spillet en vigtig Rolle i den svenske Dagspresses Historie og i Sveriges Samfundsudvikling i vort Aarhundrede indtaget en saa fremragende Plads, at Tegnér i en offentlig Tale satirisk kunde kalde A. „det svenske Folks Bibel“. Det var af Ridderhusoppositionen ved Rigsdagen 1828—30 at A. fremgik, og det satte sig som særlig Opgave at modarbejde alle da stedfindende Misbrug i Administrationen. Fra de Styrendes Side blev det paa Grund heraf Gjenstand for systematisk Forfølgelse, men officiel Tiltale og Inddragning af enkelte Nummere bevirkede det modsatte af, hvad man tilsigtede. A. steg mere og mere i Almenhedens Yndest; allerede før Rigsdagen 1834 var det en frygtet Magt i Staten. I 21 Aar (1830—51) stod Hierta i Spidsen for Bladet og kæmpede ufortrødent og ofte sejerrig for sine Ideer: Nationalrepræsentationens Omdannelse, de constitutionelle Formers Udvikling fra dødt Bogstav til virksomt Liv, Folkeskolens Ordning, Næringsfrihed, Frihandel, Forbedringer i Lovgivningen, Lighed for Loven. Heller ikke maa det glemmes, at Hierta gjennem A. skaffede den svenske Dagspresse en friere og mere selvstændig Plads i Samfundet. Ved Beg. af 1852 overgik A. til et Consortium, i Spidsen for hvilket stod den senere som Journalist og Rigsdagsmand bekjendte Dr. Carl Fred. Bergstedt, der ogsaa overtog Posten som Hovedredacteur. Blandt de nye Interesser, for hvilke A. kæmpede under hans Ledelse (1852—55), maa særlig fremhæves Religionsfrihedens Udvidelse; ogsaa bør nævnes den i A. begyndte, senere andensteds af Bergstedt fortsatte Kamp mod den slette Literatur. Bergstedt afløstes som Udgiver af Rector Per E. Svedborn (Apr.—Oct. 56); men det efter Hiertas Periode vigtigste Stadium i A.s Tilværelse er den Tid, da Aug. Sohlman var Hovedredacteur (Oct. 56—Juli 74). En anden politisk Factor i Verdensudviklingen var nu fremstaaet: Nationalitetsfølelsen. A., som under Hiertas Ledelse, især 1848, var optraadt i afgjort antiskandinavisk Retning, blev nu under Sohlman, der tidligere havde deltaget som frivillig i den dansk-tyske Krig, et af Skandinavismens Hovedorganer. Striden for Repræsentationsforandringen fortsattes og endte med Sejer 1865. Fremdeles optraadte A. for Kvindens borgerlige Rettigheder, for Forsvarsspørgsmaalets Løsning, for Oprettelsen af Folkehøjskoler, for Udvidelse af Trosfrihed, for Fremme af nordisk Kunst og Oldforskning, samt for Frihandel. 1862 overgik A. til et Aktieselskab (250 Aktier à 1000 Kr.); efter Sohlmans Død kom den begavede Publicist Adolf Hedin i Spidsen for A. (Sept. 1874—Maj 76), derefter Dr. Per Aug. Gödecke (1876—79), som efterfulgtes af den nuværende Chef, Joh. Reinh. Spilhammar. Endnu bestandig indtager A. en fremragende Plads i Sveriges Presse.

Aftrække. A. en Stolle er, at bestemme dens Retning. A. en Bogtrykkerform er, at tage et enkelt Aftryk af den. A. en Barberkniv er, at slibe den. A. slebede Metalsager er, at give dem en afsluttende og forskjønnende Behandling med en Lindfil, der føres paa tværs, fedtet med Olje, eller endnu finere med Smergel.

Aftægt, det Forhold, som opstaar derved, at den, der ejer eller har fæstet en Gaard eller et Hus, afstaar Ejendomsretten eller (med Ejerens Samtykke) Fæsteretten derover til en anden, imod at denne yder ham et vist Qvantum Varer aarlig til hans Underhold, hvorhos han i Almindelighed forbeholder sig Beboelseslejlighed paa Stedet. Saaledes „at gaa paa A.“ er paa Landet meget almindeligt blandt gamle og svagelige Folk af Bondestanden. A. bruges ogsaa om den aarlige Ydelse, der skal svares af den, som faar Stedet overdraget. Paa norsk kaldes A. Kaar, Føderaad eller Livøre. **Aftægtscontract**, den Overenskomst, hvorved det her fremstillede Forhold stiftes; **Aftægtsmand** (Kone, Enke osv.), den, som paa den her nævnte Maade afstaar sin Ejendom eller sit Fæstested.

Afvasaxa [ava], et 650F. højt Bjærg paa Torneelvens venstre Side i Finland, lidt over 10 M. n. for Haparanda, under 66° 30′ n. Br. Besøgtes især tidligere meget af Rejsende, fordi man herfra d. 21 Juni kan se Solen ved Midnat lige over den øverste Rand af de nord for liggende Bjærge.

Afvigelse. Naar man med samme Vaaben (en Bøsse eller Kanon) gjør et Antal Skud med samme Slags Projectiler, samme Krudtladning og samme Retning, ville Projectilerne dog ikke nøjagtig følge samme Bane paa Grund af forskjellige Omstændigheder, som man ikke er Herre over. Træfferne ville fordele sig paa Maalet eller paa Marken omkring et fælles Middeltræffepunkt, og hver enkelt Træffers Afstand fra dette kaldes dens A. A. fordele sig med Hensyn til Størrelsen efter den Naturlov, der i Sandsynlighedsregningen kaldes Fejlloven; ved at iagttage et Antal Skud og disses A. fra Middeltræffepunktet, kan man skaffe sig Materiale til at bestemme den *sandsynlige* A. til Siden, i Højden osv., d. e. et Maal,

der angiver, at for Halvdelen af Skuddene vilde A. være større, for den anden Halvdel mindre end dette Maal; fra de sandsynlige A. kan man igjen regne sig til Sandsynligheden for Træfning mod en Gjenstand af bekjendt Størrelse og Form. Jo mindre den sandsynlige A. er, desto større er Vaabnets Skudsikkerhed. — A., s. **Aberration, Misvisning.**

Afvigning, den Del af Middelbreddecirklen, som afskæres af Meridianerne gjennem to Steder; udmaales i Søkvartmil og kaldes østlig eller vestlig, eftersom Udgangsstedet (afsarende Plads er v. eller ø. for Ankomststedet (paakomne Plads). Middelbreddecirklen er den Breddecirkel, som drages midt imellem begge Stedernes Breddecirkler.

Afvisning af en Sag (fra en Ret) finder Sted, naar Retten, enten fordi Sagen slet ikke hører under dens Afgjørelse, eller paa Grund af en formel Fejl, som er begaaet ved Sagens Anlæg, erklærer ikke at kunne tage den under Paakjendelse.

Afzēlius, Adam, sv. Botaniker, f. 1750 i Vestergötland, d. 1837, var først Docent i de orientalske Sprog ved Universitetet i Upsala, men gik over til Naturvidenskaberne og gjorde 1792—96 paa sine Rejser paa Afrikas Vestkyst i Sierra Leone betydelige botaniske Samlinger, som erhvervedes af Upsala Universitet, hvor A. 1812 blev extraord. Prof. — **Per v. A.**, f. 1760, adlet 1815, d. 1843, Broder til den foreg., medic. Prof. i Upsala 1801—20, var en meget søgt Læge og indlagde sig stor Fortjeneste af Medicinalforholdene i Sverige. — **Arvid Aug. A.**, f. 6 Maj 1785 i Westergötland, d. 25 Sept. 1871, tog den philos. Grad i Upsala, blev præsteviet 1811 og gjorde Tjeneste i Stockholm som Skolelærer og Præst, indtil han 1821 blev Sognepræst i Enköping. I denne Tid var A. Medarbejder i »Göthiska förbundets« Tidsskrift og Atterboms poetiske Kalender, samt gjorde sig videre bekjendt dels ved sin, i Forening med Geijer udgivne Samling af »Svenska Folkvisor« (1814—15; nyt Opl. udg. af R. Bergström og L. Højer 1880), dels ved Oversættelser af Hervørs Saga og Sæmunds Edda. A.s vigtigste Arbejde er »Sv. Folkets sagohäfder« (1839—70), hvori han har fremstillet Sveriges Historie (til Carl XII.s Død), saaledes som den har levet og lever i Sagn og Folkeviser.

Aga, et tyrkisk Ord, „Herre“, bruges som Titel for militære Personer, hvorimod „Efendi“ anvendes til civile.

Agabus [ā], en christelig Prophet paa Apostlenes Tid, forudsagde en stor Hungersnød, der skulde udbrede sig over hele det romerske Rige. Den paafulgte 44 og var især trykkende i Judæa. Senere forudsagde han Paulus Fangenskab. I Følge Kirkefædrenes Beretning skal han have været en af Christi Disciple og lidt Martyriet i Antiochia. S. Ap. Gjern. XI, 28 og XXI, 10.

Agādes, det vigtigste Punkt i Oasen Air eller Asben i Tuaregernes Land i Sahara, Residens for en Kellovi-Sultan. 10,000 I. Betydelig Handel med Kvæg, Salt, Manna og Sennesblade.

Agadir, Portugisernes Santa Cruz, Havnestad i det sydvestlige Marokko, tilhørte tidligere Portugiserne. Maurerne erobrede den 1536; den er 1882 af Marokko bleven aabnet for Skibsfarten; men den er kun en Red, der endog er aaben mod Vest.

Agalmatolith (chinesisk Spæksten, Pagodit), et grønliggraat, gult eller rødligt Mineral, lidt gjennemskinnende, med splintret, ujævnt Brud. Det er et Lerjord- eller Magnesia-Silicat, der i China forarbejdes til Gudebilleder, Vaser o. a. desl., hvortil det særdeles egner sig paa Grund af, at det er saa blødt, at det kan skæres med en Kniv.

Agam, d. s. s. Leguan.

Agamĕmnon, Atreus's Søn, Konge i Mykenæ, blev valgt til Overanfører for den græske Hær, der vilde drage mod Troja, og opgav ej engang denne Ære, da Oraklet forlangte, at han skulde ofre sin Datter Iphigenia for at skaffe Flaaden Medvind. Homer omtaler hans kongelige Udseende, hans prægtige Harnisk, hans Tapperhed og hans Færdighed i at bruge Kastespydet. Hans Strid med Achilleus er Hovedmotivet for Iliaden. Efter sin Hjemkomst blev han myrdet af sin Hustru Klytæmnestra og hendes Elsker Ægisthos.

Agāmi, d. s. s. Trompetfugl.

Aganippe, en Kilde paa Bjerget Helikon i Bootien; den var helliget til Muserne og efter Sagnet fremkaldt ved Pegasos's Hovslag.

Agapānthus, Slægt af Liliefamilien med sammenvoxede Blomsterbægblade og knoldformige Rødder; har hjemme paa Cap. En Art, A. umbellatus, med smalle Blade og blaa Blomster er en almindelig Stueplante.

Agāper, s. **Kjærlighedsmaaltider.**

Agār, Fl. E. Charvin, kaldet, fremragende fransk Skuespillerinde, f. 1836 i Valence, kom til Paris for at undervise i Pianoforte og maatte begynde med at synge paa Cafeer. Efter en heldig Debut paa Odéon-Theatret kom hun til Théâtre-français, hvor hun nyder stort Ry i Sørgespillet og som værdig Moder.

d'Agār, Jacob, dansk Maler, f. i Paris 1642, Elev af Vouet, blev 1675 Medlem af Kunstakademiet i Paris som Portrætmaler. Allerede 1682 udelukkedes han af Akademiet som Protestant, flygtede med sin Familie til Danmark og blev her et virksomt Medlem af den lille fransk-reformerte Menighed. Støttet af Christian V.s reformerte Dronning, Charlotte Amalie, blev han dansk Hofmaler og nød megen Anseelse for sine i en kjæk, men noget overfladisk fransk Stil malede Billeder. Han døde 1715 i Kjøbenhavn. — Hans Søn, **Charles d'A.**, sandsynligvis død i London 1723, var ogsaa en anset Portrætmaler.

Agardh [ā], Carl Adolf, svensk Botaniker, Statsøkonom og Theolog, f. 23 Jan. 1785 i Båstad i Skaane, blev Docent i Mathematik ved Universitetet i Lund, men vendte snart tilbage til sit tidligere Yndlingsstudium, Botanik, og blev 1812 Prof. i Botanik og praktisk Økonomi. A. vendte i Særdeleshed sine Forskninger mod et den Gang lidet bearbejdet Felt, Algologien, for hvilken han lagde en ny Grund gjennem sine Arbejder »Synopsis Alg. Scand.« (1817), »Species Alg.« (1820—28) og »Systema Alg.« (1824), men bearbejdede tillige andre Dele af Botaniken og udgav saaledes bl. a. en »Läro-

bok i Botanik« 1830—32. Desuden deltog han med Varme i de offentlige Anliggender, dels som Rigsdagsmand, dels som Medlem i Skole-Comiteen af 1825, i hvilken han optraadte som Talsmand for de reale Studier. Denne Retning af hans Virksomhed fik ogsaa et Udtryk i en Mængde mindre Skrifter, samt en Række akadem. Afhandlinger med Titel: »Granskning af Stats-Ekonomiens grundläror« (1829). A. var allerede 1816 bleven ordineret til Præst og blev 1835 udnævnt til Biskop i Carlstad, hvorefter han for en længere Tid vendte sin Skribentvirksomhed fortrinsvis mod det theologiske Omraade, uden dog derfor at lægge sine tidligere Studier til Side; saaledes udgav han paa Fransk flere mathem. Afhandlinger (1847—51) og samlede Resultaterne af sine statsøkonomiske Studier i »Försök till en statsekonomisk Statistik öfver Sverige« (1852—58). Sysselsat med Udgivelsen af dette Arbejde samt en Samling af sine theol. Skrifter, døde A. i Carlstad 28 Jan. 1859 — **Jakob Georg A.**, Søn af den foreg., f. 8 Dec. 1813 i Lund, blev 1835 botanisk Demonstrator og var 1854—79 Prof. i Botanik ved det derværende Universitet; har ved sine Arbejder »Algæ maris mediterr. et adriat.« (1845), »Species, genera et ordines Alg.« (1848—80, hidtil 3 Dele i 6 Bd.), »Theoria systematis plantarum« (1858) m. fl. gjort sig bekjendt som Skribent inden for den systematiske Botanik, men i Særdeleshed som en af Nutidens første Algologer.

Agăsias, Dositheos's Søn, græsk Billedhugger fra Ephesos i den første romerske Kejsertid, nævnes som Mester til den saa kaldte „borghesiske Fægter", der bevares i Louvres Sculpturmuseum i Paris. Billedstøtten blev funden omtrent Aar 1600 ved Porto d'Anzo ved Rom og skattedes især tidligere saare højt paa Grund af sit dristige Motiv og sin anatomisk omhyggelige Udførelse.

Agassiz [sih ell. agăssis], Louis, en af den senere Tids mest fremragende Naturforskere og en af dem, der siden Cuvier mest have fremmet Kundskaben om de undergaaede Dyreformer, f. 1807 i Canton Vaud, i lang Tid Professor i Neuchâtel, senere, fra 1846, ved Harvard-College i Cambridge i Nordamerika, d. 1873. I Geologiens Historie ville hans Undersøgelser over Gletscherne (»Etudes sur les glaciers«, 1840, og »Système glaciaire«, 1847, udgivet i Forening med Guyot og Desor) og hans nu almindelig antagne Theori om Gletschernes tidligere Udbredelse over en stor Del af Jorden sikre ham et lige saa udødeligt Navn, som i Palæontologien og Zoologien hans pragtfulde og fortrinlige Værker over Mellemeuropas Ferskvandsfiske (»Histoire naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe centrale«, 1839—45, udgivet i Forening med Carl Vogt) og over Fortidens Fiske, et før A.s Tid næsten ikke bearbejdet Æmne, som A.s Anstrængelser og Undersøgelser bragte til en saadan Klarhed og Fuldstændighed, at næppe nogen anden højere Afdeling af Dyreriget er saa godt kjendt i sine uddøde Former »Recherches sur les poissons fossiles«, 1833—42; »Monographie des poissons fossiles du vieux grès rouge«, 1844. Ogsaa over de levende og uddøde Echinider (»Description des Echinodermes fossiles de la Suisse, monographies d'Echinod, vivants et fossiles«, 1838—42) har han, til Dels i Forening med Desor, udgivet fortræffelige Arbejder; hans Skrift »Sur les moules des Mollusques« er ogsaa af stor Betydning. Efter hans Forflyttelse til Amerika bidrog han overordentlig meget til det Opsving, den nordamerikanske Naturforskning har taget, især ved at stifte det store Museum of comparative zoology i Cambridge, et af de største og rigeste i Verden. Storartet amerikansk Gavmildhed satte ogsaa A. i Stand til at begynde Udgivelsen af »Contributions to the natural history of the United States«, hvis 4 udkomne Bind foruden Indledningsskriftet »An essay on classification« afhandle Skildpaddernes og Goplernes Naturhistorie, samt til at foretage en Rejse til Brasilien (1865), ledsaget af en Stab af Disciple og Medarbejdere, og senere (1871—72) en Omsejling om Amerika f. om Cap Hoorn til St. Francisco, med Besøg paa Galapagos-Øerne, med den særlige Hensigt (der dog ikke ret lykkedes) at studere Dybhavs-Dyrelivet. Af den førstnævnte Rejse er en Beskrivelse (»Travels in Brazil«, 1868) udkommen. — Sønnen, **Alexander A.**, f. 1835, er med stort Held traadt i Faderens Fodspor, ogsaa som Bestyrer af Museet i Cambridge; man skylder ham især smukke Undersøgelser over Ledormenes og Pighudenes Udvikling, en Oversigt over de amerikanske Gopledyr (Northamerican Acalephæ, 1865), en Bearbejdelse af Søborrernes Systematik, Anatomi og Udviklingshistorie (»Revision of the Echini«, 1874), Værker over Søstjærnernes Udviklingshistorie og de amerikanske Søstjærner (»Northamerican Starfishes«, 1877), over Floridas Koralrev (Report on the Florida Reefs«, 1880) og en Bearbejdelse af de ved Challenger Expeditionen indsamlede Dybhavs-Søborr't et ikke mindre storartet Værk end »Revisio. 1875 foretog A. en Undersøgelsesrejse til Titicaca-Søen i Sydamerika og har siden i en Række af Aar (1877—81) undersøgt Dybhavsdyrelivet ud for Nordamerikas Kyster og i den mexicanske Havbugt og bragt et forbavsende rigt Udbytte for Dagen, der efterhaanden publiceres i Cambridge-Museets »Bulletins« og »Memoirs«. Ogsaa A.s »On the young stage of some osseous fishes« fortjener at nævnes.

Agāt, (Achat), et af forskjellige Varieteter af Kvarts (Kiselsyre) sammensat Mineral, der forekommer i Mandelstene og paa Gange i Gneis og Porphyr. A. er dannet i Stenenes Hulheder af den i Vandet opløste Kiselsyre, der efterhaanden har afsat sig lagvis langs Hulens Sidevægge. Hovedmassen er i Regelen Chalcedon og Carneol. Efter Formen af de farvede Partier faar den Navn af Stjærn-, Baand-, Ruin-, Fæstnings- og Mos-A., kan modtage en smuk og varig Politur og bruges derfor som Smykkesten saa vel som til Daaser, Signeter og Riveskaale. Den findes i Sibirien, Ungarn og Sachsen, men de fleste slebne A. komme især fra Oberstein i Fyrstendømmet Birkenfeld, hvis Agatsliberier i den nyere Tid have set sig nødsagede til at hente Raamaterialet fra Sydamerika. Navnet skal hidrøre fra Floden Achates (nu Drillo) paa Sicilien, hvor den siges først at være funden.

Agathe, den hellige, hører til de Helgener, om hvis Liv Beretningerne ere saa modsigende, at man fristes til at antage, at hun aldrig har været til. Paa Sicilien æres A. som Skytspatron mod Ætnas Udbrud. Hendes Festdag er 5 Febr.

Agathias, fra Myrina i Lilleasien, blev uddannet i Alexandria og kom 554 til Constantinopel. Som lærd Jurist og Sagfører fik han Tilnavnet Scholastikos. Som Digter har han efterladt sig en stor Mængde Epigrammer. Størst Fortjeneste har han indlagt sig ved sin Historie i 5 Bøger, der omfatte Aarene 553—58 og paa en Maade er en Fortsættelse af Prokopios. Han døde 582.

Agatho [ā], Pave 678—82, endte ved sin faste Holdning den monotheletiske Strid. A.s Sendebrev til Conciliet i Constantinopel 680 blev lagt til Grund for dettes Beslutninger; han fejrede endog den Triumph, at Conciliet aflagde Beretning til ham og ansøgte ham om at stadfæste Beslutningerne, en Anerkjendelse af den romerske Stats Overhøjhed over den østlige Kirke, som 12 Aar senere blev efterfulgt af det afgjørende Brud mellem de to Kirker paa Conciliet i Constantinopel 692, f. Quinisextum. A. æres som Helgen baade i Romerkirken (10 Jan.) og i den græske Kirke (20 Febr.).

Agathodæmon, en god Aand, Skytsaand.

Agathokles, Oldtidens berømteste Æventyrer, f. 361 f. Chr. Skjønt opdraget i Pottemagerlære, opnaaede han tidlig en anselig Feltherreplads i Syrakus, og ved sin Tapperhed og Snildhed, sin Popularitet hos Menigmand og sin hensynsløse Grusomhed mod alle Modstandere steg han bestandig højere. Efter at have styrtet den oligarchiske Regeringsform blev han Tyran i Syrakus 317 og antog Kongenavn 306. Han overvandt Carthagerne flere Gange, og da endelig Overmagten tvang ham til at vige tilbage, gjorde han med en lille udvalgt Hær et dristigt Tog til Afrika selv 310, bragte Carthagos Undersaatter til at falde fra, slog den store Hær, der blev sendt imod ham og bragte Carthago i den yderste Fare. Men snart svigtede Lykken ham. Han maatte vende tilbage til Syrakus, hvor han dræbtes 289 af sine nærmeste, og Folket glædede sig over hans Død.

Agathon [ā], en attisk Tragediedigter fra Slutn. af det 5te Aarh. f. Chr., synes især at have udmærket sig ved pynteligt Sprog og en behagelig Lyrik. Til hans Hus har Platon henlagt sin berømte Dialog Symposion.

Agave, Slægt af Narcisfamilien fra det tropiske Amerika. Den mest bekjendte Art er den amerikanske ell. hundredaarige A., urigtig kaldet den hundredaarige Aloe paa Grund af dens Lighed med Aloeplanten. Dens store, kjødfulde, 4—6′ lange og 6—10″ brede Blade ere lancetformede og i Randen tornet tandede. Fra Midten af den Rosette, som Bladene danne, udgaar et 20—30′ højt Blomsterskaft, som, medens det endnu er ungt, har Lighed med en kæmpestor Asparges, men snart udvikles til en mægtig pyramideformig Blomsterstand med Tusinder af Blomster, som have et 2″ langt grønliggult Blomsterdække, 6 lange Støvdragere med næsten tommelange Støvknapper og en lang Griffel. A. dyrkes overalt i Tropelandene og selv i det varmt tempererede Klima, f. Ex. i Sydeuropa (især Spanien og Italien). I Væxthuse, hvor den hyppigst dyrkes, kommer den sent til at blomstre, sjælden før den er 25—40 Aar gammel eller endog senere, hvilket har givet Anledning til Navnet „den hundredaarige"; i dens Hjem derimod blomstrer den sædvanlig i en Alder af 10—20 Aar. Efter Frugtmodningen dør Planten, undtagen de talrige før Blomstringen dannede Rodskud, der nu ved Moderplantens Død blive frie og danne nye selvstændige Planter. Denne og flere andre Arter, navnlig den mexicanske A., have især for Mexico, hvor de med et fælles Navn kaldes Maguey eller paa Spansk Pita, stor Betydning. Det rødlige sure Kjød i Bladene spises raat eller kogt; Roden benyttes som Lægemiddel, og af den Saft, som i Løbet af flere Maaneder udflyder af den overskaarne mægtige Endeknop, hvoraf Blomsterstanden skulde have været udviklet, tilberedes ved Gjæring en Slags Vin, Mexicanernes Yndlingsdrik, Pulque, som er meget velsmagende og sund, men af en ubehagelig, aadselignende Lugt. Bladene anvendes til Tækning og til en Slags Hamp eller Hør, som har mangfoldig Anvendelse.

Agde, Stad i det franske Dep. Hérault, ved Floden H., ½ M. fra dens Udløb i Middelhavet. 8000 I. Prægtigt Fyrtaarn. Havn for Skibe indtil 200 Tons. Smuk Kathedralkirke, der oprindelig har været et romersk Tempel. Handel med Korn, Vin og Brændevin.

Agdenæs, Næs ved Trondhjems-Leden i Norge, ved Indgangen til Trondhjemsfjorden.

Agder kaldtes i ældre Tider Kystlandskabet i Norge fra den nuværende Grænse mellem Christiania- og Christiansands Stifter forbi Lindesnæs til Udløbet af Aaen Sire, hvor Ryfylke begynder, og som endnu danner Grænsen mellem Lister og Mandals Amt og Stavanger Amt. Navnet betyder „Kyststrækningerne." Landskabet inddeltes i Øster-A., ø. for Lindesnæs, og Vester-A., ogsaa kaldet Norder-A., v. for samme Forbjærg. Indbyggerne kaldtes Egder, og efter dem kaldtes det hele Fylke, hvortil A. hørte, Egdafylke; det omfattede foruden det egentlige A. ogsaa Setr (Sætersdalen), Otrudal (Torrisdalen) og Robyggjalag (Robygdelaget). Det østligste Grænsepunkt paa Kysten mod Grønafylke (Bratsbergs Amt) kaldtes Rygjarbit. Den bedst befolkede Del af A. var Egnen ved Nid-Elven, ved det nuværende Arendal; her laa Kongsgaarden Nidarnæs (Nedenæs) og Øen Thruma (Tromø), bekjendt i Sagnet som Storvirks, Starkads Faders Hjem. A. havde i den fjærneste Oldtid egne Konger, indtil Harald Haarfager overvandt Kongerne paa A. med flere andre i Havrsfjorden 872 og underkastede sig deres Riger. Efter Harald Graafelds Fald kom A. med det øvrige sydlige Norge atter under den danske Konge, indtil Olaf Tryggvesøn underlagde sig det; efter hans Død 1000 kom det endnu engang under Danekongen, indtil Olaf d. hellige atter samlede hele Norge. Fra den Tid har det været uadskillelig forbundet med de øvrige Dele af Riget. Det hørte i judiciel og legislatorisk Henseende til Gulatingslagen, indtil det nuværende Christiansands Stift skiltes derfra og i Slutn. af 13de Aarh. fik et eget Lagting paa Avaldsnæs

i Ryfylke; i Begyndelsen af 16de Aarh. skiltes A. atter derfra og fik sit eget Lagting, der holdtes afvexlende i Mandal eller paa Nedenæs. I administrativ Henseende udgjorde det 3 Sysler, Østresyssel (nuværende Nedenæs Fogderi), med Robygdelaget m. m., Midsyssel (nuværende Mandals Fogderi) og Vestresyssel (Listers Fogderi). Kysten, eller rettere hele Districtet, kaldtes Agdesiden lige indtil 1797, da Agdesidens Lagmandsembede med de øvrige ophævedes. I geistlig Henseende hørte det til Stavangers Bispedømme. Byer fandtes ikke der i Oldtiden.

Agelādas, græsk Billedhugger i Tiden 510—460 f. Chr. F., var fra Argos og udmærkede sig især ved sine Værker i Malm. Han var Lærer for Grækenlands tre mest fremragende Billedhuggere, Phidias, Polykletos og Myron.

Agen [Aschæng], Hovedstad i det franske Dep. Lot-Garonne, ved Floden Garonne. 17,000 I. Bispesæde. Bro over Garonne. Gammel, allerede i Romernes Tid betydelig Stad, der er et vigtigt Mellemled i Sydfrankrigs Indenrigshandel. Fabrikation af Sejldug, Lærred, Læder og Brændevin.

Agēnde (lat. agenda, hvad der skal foretages), en Bog, der angiver Formen for den kirkelige Gudstjeneste og de Formularer, de geistlige have at anvende. Pave Gregor I (590—604) fastsatte de gudstjenstlige Former for den vesterlandske Kirke i den af ham affattede A., sædvanlig kaldet Sacramentale. Da Reformatorerne brøde med den romerske Cultus, fremkom der protestantiske A., forskjellige i de forskjellige Lande, eftersom Protestanterne mere søge Enhed i Troen end i Formen (s. **Alterbog, Kirkeordinans, Ritual**). **Agendestrid** fremkaldtes 1) i Hertugd. Slesvig og Holsten i Slutn. af forrige Aarh. ved Uviljen mod den af Superintendent Adler 1797 affattede slesvig-holstenske Kirkeagende; 2) i Preussen fra 1822 i Anledning af den nye A., som Frederik Vilhelm III indførte for at fremkalde en Union mellem de to evangeliske Landskirker.

Agēnor, flere Heroer i den græske Oldtid. Mest bekjendte ere: 1) **A.**, Søn af Posidon og Libya, Konge i Phønikien, Broder til Belos, havde med sin Gemalinde Sønnerne Kadmos, Phønix, Kilix og Datteren Europe. Da denne blev bortført af Zeus, sendte A. Sønnerne ud for at opsøge hende med den Befaling, ikke at vende hjem, førend de havde fundet hende. De nedsatte sig derfor i forskjellige Lande. 2) **A.**, Søn af Antenor, en af de tapreste Krigere i Troja.

Agens, lat. [ā] (Flert. **Agēntier**), det virkende; Kraft.

Agēnt kaldes i Handelsstanden en Person, der optræder som Befuldmægtiget paa andres Vegne enten ved Kjøb eller ved Salg af Varer, og som, uden i Regelen selv at paatage sig noget Ansvar for de afsluttede Handelers Fuldbyrdelse, lønnes ved en procentvis beregnet Provision eller ved et fast aarligt Salair. Efter at A. har afsluttet en Handel, træde de paagjældende Parter i umiddelbar Forbindelse med hinanden. Agentens hele Forretning kaldes **Agentūr**. I Frankrig kaldes Vexelmæglerne Agents de change (Vexelagenter). — **A.** betegner ogsaa en Person, der har faaet et diplomatisk Hverv uden at indtage nogen egentlig diplomatisk Stilling, ligesom det ogsaa hos os forekommer som en blot Titel.

Agerbrug, Avlsbrug, kaldes extensivt, hvor man lader Productionen afhænge af en Avlings naturlige Hjælpekilder, saa at en stor Del af Jorden henligger i naturlige Græsgange eller i Brak, intensivt derimod i samme Grad, som der anvendes betydelig Arbejds- og Gødningskraft paa Jorden for at frembringe det størst mulige Udbytte. Extensivt A. finder Anvendelse i mindre udviklede og tyndt befolkede Egne, men viger med en stigende Befolkning og højere Priser paa Jorden og dens Frembringelser for det intensive A., der afgiver Ernæring for langt flere Mennesker, men i det hele ogsaa medfører mindre Avlsbrug. Rationelt kaldes A., naar det ledes, ikke efter gammel Sædvane, men efter bestemte Grundsætninger og med omhyggelig Benyttelse af de Hjælpemidler, der under de stedfindende Forhold staa til Jordbrugerens Raadighed. **Agerbrugschemi, Agriculturchemi**, har til Hovedmaal at undersøge Arten og Mængden af de Stoffer, som forekomme i Planternes og Dyrenes Næringsmidler, og bedømme deres gjensidige Værd. Skjønt denne Videnskab, som først er grundlagt efter 1840 af Mænd som Liebig, Boussingault o. a., endnu maa lade særdeles meget ubesvaret, har den dog haft en saa betydelig Indflydelse paa vor landøkonomiske Kundskab og paa det praktiske Landbrug, at ikke alene vor Opfattelse heraf er betydelig ændret, men Landbruget herved ogsaa er bleven mindre afhængigt af ydre Indflydelser end forhen og mere skikket til at forrente den store Driftscapital, som Nutidens Agerbrug kræver.

Agerdyrkning, Agricultur, i videste Forstand al landøkonomisk Virksomhed; i snævrere Forst. den Del af Landøkonomien, som beskæftiger sig med Jordens Dyrkning, Culturplanterne og deres rette Behandling. A. har navnlig fra dette Aarh.s Begyndelse udviklet sig til en Videnskab paa Grundlag af de naturvidenskabelige og mathematiske Kundskaber, som nu ere blevne et uundværligt Hjælpemiddel for dens Fremskridt. **Agerdyrkningssystem**, den Orden, i hvilken Culturplanterne dyrkes efter hverandre, afhænger fornemmelig af Arbejderforholdene og den Gødningsmængde, Landmanden har til sin Raadighed, i Forbindelse med Jordens naturlige Beskaffenhed og de klimatiske Forhold. Undersøgelsen af A. har derfor stor Betydning for den rette Bedømmelse af Agerdyrkningsforholdene i de forskjellige Lande eller til de forskjellige Tider. Kun hvor Arbejde og Gødning kunne erholdes i tilstrækkelig Mængde, som Tilfældet sædvanlig er ved de større Byer, kan Landmanden undlade at følge en bestemt Driftsplan, medens det i mere afsondrede Egne, hvor Afsætningskilderne flyde langsommere og svagere, er af største Vigtighed for Landmanden ved Bestemmelsen af sin Driftsplan at tage tilbørligt Hensyn til de forhaandenværende naturlige Hjælpekilder. Som den første Form for et systematisk Agerbrug i Norden kan Trevangsdriften (Brak, Vintersæd, Vaarsæd) betragtes, der oprindelig har udbredt sig fra Italien over den største Del af Europa; i Danmark holdt

den sig endnu i Begyndelsen af dette Aarh. paa Bøndernes Jorder, saa længe de dyrkedes i Fællesskab. Senere afløstes den af Kobbelbruget, hvori en Del af Brakken benyttedes til Kløver og Græs, og gav derved Anledning til Inddelingen i Sex-, Ni- og Tolvmarksdriften. Bestræbelserne gaa i vore Dage ud paa Indførelsen af en Vexeldrift, hvor de egentlige Kornafgrøder bestandig afvexle med Grønfoder (Kløver, Græs, Vikkehavre, Rodfrugter) eller til Dels med Bælgsæd (Ærter, Foder- og Bønne-Vikker).

Agére, handle, virke; spille en Rolle, stille sig an som.

Agerhøne, Slægt af Aarfuglenes Familie. Vor alm. A. (Perdix cinerea) er graabrun med fin Fjertegning, Han og Hun væsentlig ens; lever i Monogami, ruger paa Marken og lægger 12–22 Æg. Hannen bliver hele Vinteren sammen med Hunnen og Ungerne, som saaledes danne smaa Flokke. A. er, i Modsætning til Vagtelen, en Standfugl.

Agerkaal kaldes med et fælles Navn 3 hos os meget almindelige Arter af de korsblomstrede Familie. Det er dog egentlig kun den ene af dem, som hører til Kaalslægten, medens de to andre Arter, Kiddike og Agersennep, høre henholdsvis til Ræddike- og Sennepslægten.

Agermaane (Agrimonia), Slægt af Rosenfamilien, vedvarende Urter med afvexlende, fjersnitdelte Blade med store Axelblade og gule Blomster i axformede endestillede Klaser. Frugten bestaar af 1—2 Nødder, skjulte i det træagtig haarde, med Hagebørster beklædte Underbæger. I Danmark findes 2 Arter, almindelig og vellugtende A., begge med vellugtende Blade og Blomster.

Agern, Egetræets Frugt, bruges meget almindelig ristede som Kaffe imod Kjertelsygdom; s. for øvrigt Olden.

Ager-Rixe, norsk, d. s. s. Vagtelkonge.

Agersnegl, s. Lungesnegl.

Agesándros, en af de tre Billedhuggere fra Rhodos, som udførte Laokoonsgruppen (s. d. A.).

Agesilāos, en af Spartas berømteste Konger, regerede 397—61 f. Chr. Han var halt og ansélig af Udseende, men af en kraftig og ubøjelig Charakter og lige saa snild som tapper. Han blev Konge, idet han ved Lysandros's Hjælp fortrængte sin unge Brodersøn, som han beskyldte for at være et uægte Barn. Sendt over til Lilleasien 396 kæmpede han med glimrende Held mod Perserne, men da bisses Guld vakte Fjender mod Sparta i Hellas selv, maatte han vende hjem og sejrede 394 ved Koronea. Efter Slaget ved Leuktra 371 reddede han ved sit Mod og sin Aandsnærværelse Sparta for Epaminondas's Angreb, og efter at have tabt Slaget ved Mantinea 362 tog han for at ophjælpe Spartas Finanser Tjeneste hos en indfødt ægyptisk Konge mod Perserne, men døde paa Hjemvejen, 84 Aar gammel.

Aggerkanal, mellem Limfjorden og Vesterhavet, dannedes 28 Nov. 1825 ved Havets Gjennembrud af Harboøre-Tange. Denne flade Landstrimmel har tidligere været gjennembrudt, men atter lukket, saaledes 1720 og 1760. Kanalen havde 1855 en Dybde af 7—8 Fod og passeredes i dette Aar af 1805 Fartøjer. Senere er Dybden aftaget og med den Skibsfarten, der 1864 næsten ganske var ophørt. I Oct. 1862 skete et nyt Gjennembrud længer mod S. ved Thyborøn, hvorigjennem nu Skibsfarten gaar. I de senere Aar har man søgt at beskytte den smalle Landtange, der danner Limfjordens Begrænsning mod V., ved Hjælp af Høfder; men det er næppe ganske sikkert, at man derved har naaet Maalet. Den nye Kanals Dybde er temmelig variabel, men holder sig omtrent paa 7 Fod.

Aggersborg, en gammel Kongsgaard ved Limfjordens nordre Bred lige over for Løgstør, hvorfra Kong Knud den hellige maatte flygte for de oprørske Vendelboer 1086; den blev afbrændt under Bøndernes Oprør 1441. Tæt ved det Sted, hvor Borgen laa, ligger nu den lille Herregaard Aggersborggaard.

Aggershus, d. s. s. Akershus.

Aggersund, den Snævring i Limfjorden, som fra Løgstør-Bredning fører mod Ø. forbi Løgstør. De Grunde, som tilstoppe Udsejlingen mod V., ere omgaaede ved Frederik VII.s Kanal, der fra Løgstør fører langs Stranden mod S. V. ud i Løgstør-Bredning.

Aggersø, en lille Ø i Storebælt ved Sjællands Sydvesthjørne, ½ □M. med 500 I. A. danner et Sogn og udgjør et eget Pastorat. Paa Sydspidsen er Helleholms Fyr. 2 Aug. 1808 toge danske Kanonbaade en engelsk Orlogsbrig ud for A.

Agglomerāt, Hob; Agglomeratiōn, Sammendyngning.

Agglutinatiōn, Sammenklæbning. — I Sprogvidenskaben forstaas ved A. den Virksomhed i Sproget, ved hvilken et oprindelig selvstændigt Ord knytter sig saa nøje til et andet, at det gaar over til at blive en blot Bøjningsform af samme, som naar i Oldnordisk jarl hinn bliver til jarl-inn, Jarlen, eller kalla sik til kalla-sk (hvoraf senere kalla-st), kalde sig, kaldes, og som naar det senere latinske amare habeo bliver i Italiensk til amer-ò (af amer-ho), i Fransk til aimer-ai, jeg skal elske. Denne Tilknytning viser sig kun dunkelt i de japetiske Sprog, tydelig i de skythiske.

Aggravatiōn, Forøgelse, egtl. af Tyngden, dernæst af noget besværligt, især en Straf.

Aggregāt, en Forening af tæt ved hinanden liggende Dele, hvori dog enhver enkelt er særskilt begrænset for sig, saa at de kunne tænkes adskilte ved mechaniske Midler. I Mineralogien betegner saaledes A. en af flere enkelte Krystalindivider sammensat Masse. Aggregātform, Tilstandsform, de forskjellige Tilstande, hvori Legemerne kunne være. De ere flydende, naar Smaadelene uden kjendelig Kraft kunne omflyttes imellem hverandre, faste, naar der fordres en kjendelig Kraft til Omflytningen. De flydende Legemer kunne enten være luftformige, naar de let sammentrykkes og ved Formindskelse af Tryk udvides til ethvert nok saa stort Rumfang, eller draabeflydende, naar de kun i ringe Grad kunne sammentrykkes og udvides. Faste Legemer kunne siges at have selvstændig Form og Rumfang, draabeflydende L. selvstændigt Rumfang, luftformige L. hverken selvstændig Form eller Rumfang. De fleste

Legemer kunne ved Temperatur- eller Tryk-forandring bringes i enhver af disse A. Stundum er det vanskeligt at drage Grænsen mellem bløde faste Legemer og tyktflydende Vædsker.

Aggressiōn, Angreb, Anfald. **Aggressiv**, angribende, angrebsvis.

Aghlabĭter, arabisk Herskerhus i Nordafrika 800—911, øvede et næsten nafhængigt Herredømme i Tunis og Tripolis og indtog 831 Sicilien; fremmede Handel og Agerbrug og udførte store Byggearbejder.

Agil [aschil], behændig; **Agilitēt**, Behændighed.

Agilōlfinger, Bojoariernes ell. Bayrernes ældste Hertugstamme, antages at nedstamme fra en frankisk Hærfører Agilolf. Historisk sikker er først Garibald I i Slutningen af det 6te Aarh.; den sidste Hertug var Thassilo II., som, da han søgte at løsrive sig fra Frankernes Overhøjhed (han var en Svigersøn af den sidste longobardiske Konge Desiderius), blev overvunden af Carl d. store 788 og sat i Kloster, hvorpaa hans Land blev gjort til en frankisk Provins. Ved en Søn af Garibald I kom A. til Longobarderriget i Italien, og Aribert I blev Konge der 653, men disse longobardiske A. regerede kun i et halvt Aarh.

Agilulf (fork. **Ago**), Hertug af Turin, blev tagen til Konge af Longobarderne ved Kong Autharis Død 590, da dennes Enke Theodelinde, en Datter af den i forr. Art. nævnte Hertug Garibald af Bayern, valgte ham til sin Ægtefælle. Han bekrigede heldig den græske Exarch i Ravenna og truede Rom, men den kraftige Pave Gregor den store afværgede Faren, og den fromme Dronning bevægede endog sin Ægtefælle til at gaa over fra den arianske til den katholske Lære, hvorpaa største Delen af Folket fulgte hans Exempel. Han døde 615.

d'Agincourt, J. B. L. G. Seroux, [Aschængkuhr], fransk Kunsthistoriker og Samler, f. 1730 i Beauvais, d. 1814 i Rom, kunde som formuende Mand ofre Tid og Kræfter paa et indtrængende Studium, især af Middelalderens Kunst. Udbyttet af sine Forskninger nedlagde han i sit Hovedværk, »Histoire de l'art par les monumens« (6 Bd. Fol. Paris 1813—23). A. har givet den første Udsigt over den klassiske Oldtids Keramentik.

Agio, Opgjæld, oprindel. den Godtgjørelse, de italienske Vexelerere fik, naar de gave Guldmønter i Steden for Sølvmønter, senere den Erstatning, sædvaulig udtrykt i Procenter, der gives, hvor en vis Sum betales i Penge af mindre Værdi end de omcontraherede, især i slet — ikke fuldholdig — Mønt eller Papirspenge, der ikke gaa for den fulde, paalydende Værdi; endelig overhovedet Forskjellen imellem en Pengesorts, Obligations eller Akties paalydende og virkelige Værdi. — At tage Opgjæld, **Agiotāge** [sche], er ofte blevet forbudt i Lovgivningerne uden dog at kunne forhindres, og er ogsaa i sig selv fuldstændig retmæssigt, om det end undertiden (af **Agioteurer**) gjøres til en hel Spekulationsforretning ved kunstige, stundum uredelige Midler at bringe Opgjælden til at stige eller synke, for derved at opnaa en Fordel. Agiotage betegner derfor ogsaa særlig den Slags Handel med Statspapirer o. desl., der ikke tilsigter nogen virkelig Omsætning af disse, men kun drejer sig om Udbetaling af Forskjellen mellem den til forskjellige Tider noterede Cours og altsaa i Virkeligheden er et ligefrem Hazardspil.

Agis, 3 Konger i Sparta. **A. I** regerede 426—397 f. Chr., bekrigede med Held Athen, Argos og Elis og er især bekjendt af sine hyppige Indfald i Attika, hvor han 413 befæstede Dekelea. — **A. II**, Konge 338—30, søgte ved Persernes Hjælp at befri Hellas fra det makedoniske Overherredømme. Medens Alexander d. store drog frem i Asien, bemægtigede han sig den største Del af Peloponnes, men blev slaaet af Antipatros ved Megalopolis, hvor han faldt. — **A. III** tiltraadte i en Alder af 20 Aar Regeringen 244 f. Chr. og søgte at raade Bod paa de mislige sociale Forhold i Sparta, hvor al Formue og Grundejendom var bleven samlet hos et ringe Antal Personer, ved at foretage en ny Udstiftning af Landet og gjenindføre Lykurgs Forfatning og Krigstugt. Reformen var allerede antagen, men Egennytte og Forbrydelse hindrede dens Udførelse. Han blev myrdet 240.

Agitatiōn, det at sætte i Bevægelse; Ophidselse af Gemytterne, især i politisk Henseende, samt den deraf følgende Uro, Gjæring; heftig Sindsbevægelse. **Agitātor**, Urostifter. **Agitatōrisk**, ophidsende. **Agitēre**, sætte i Bevægelse, ophidse Gemytterne.

Agitato, con agitazione, it. [adschitāto; adschitatsīone], urolig, heftig bevæget.

Aglaia, en af de 3 Chariter ell. Gratier.

Aglaophāmos skal have undervist Pythagoros i Mysteriernes Lærdomme. Efter ham opkaldte Lobeck sit berømte Værk om Grækernes Mysterier.

Agmund Finnsson, s. **Ogmund Finnsson.**

Agn ell. Madding kaldes alt, hvad der sættes paa Krog for at fange Fisk med. Vore Fiskere benytte saaledes til A. for Torsken Sandorme, som de fange ved at stampe Sandet ved Bredden, hvor Vandet er lavt, med et dertil skikket Redskab og nappe Ormene mellem Tænderne af et Redskab, der ligner en lille Rive; fremdeles Konk'en (**Buccinum undatum**), som fanges i samme Øjemed i Mængde i Kuber med død Fisk til Lokkemad; Eremitkrebs, store Blaamuslinger osv. Ved Fiskeriet paa Newfoundlandsbankerne er Lodden af stor Vigtighed som A. Blæksprutterne afgive ogsaa fortrinlig A. Til A. for Helleflynderne benyttes Stykker af Torsk eller andre Fisk. I Laxefiskeriet benyttes Fluer eller lignende Insekter, naturlige eller eftergjorte; Aborrer fiskes med Regnorme, Gjedder med Skaller eller anden Smaafisk osv.

Agnadēllo [Anja], Flække i Norditalien, 2 M. n. n. ø. for Lodi, bekjendt af Ludvig XII.s Sejer over Venezianerne 14 Maj 1509.

Agnafit kaldes i Følge Sagnet den Plads, hvor Upsalakongen Agne, ved Hjemkomsten fra et Søtog til Finland, blev hængt i sin egen Halskjæde af den dræbte Finnehøvdings Datter Skjalf, som han vilde tage til sin Mage. A. angives at have været det samme Sted, hvor Stockholm siden anlagdes.

Agnano [Anjā], en lille Sø i Italien, v. for Neapel, egentlig Krateret af en udbrændt Vulkan. Dens Vand er ofte i en kogende Bevægelse uden dog at være varmt.

Agnāter kaldes de Slægtninge, som ere forbundne med hverandre gjennem lutter Mænd, i Modsætning til Cognater, d. e. de Slægtninge, hvis Nedstamning (fra hverandre indbyrdes eller fra en fælles Stamfader) finder Sted gjennem kvindelige Personer, idet ēt eller flere af de Slægtskabsforbindelsen dannende Led er en Kvinde, hvorfor Cognaterne heller ikke saaledes som A. føre samme Familienavn. Uden for den allerældste Romerret, efter hvilken kun en Afdøds A., men ikke hans Cognater vare arveberettigede efter ham, har Adskillelsen mellem disse to Arter af Slægtninge i det hele ingen Betydning for den almindelige Slægtskabsarv; men derimod har den stor Betydning i Tron- og Lensfølgeforholdene. Tronfølgen i de fleste Stater er nemlig ligesom Arvefølgen i de fleste Len enten ren agnātisk, d. e. saaledes, at kun A. — og det endda undertiden, som navnlig efter de ugjældende Love saa vel i Danmark som Norge og Sverige kun mandlige A. — ere arveberettigede til Tronen eller Lenet, eller agnātisk-cognātisk, d. e. saaledes, at A. ere først arveberettigede, men at efter deres Uddøen ogsaa Cognaterne kaldes til Arv. Paa denne sidste Maade var Tronfølgen i Danmark og Norge tidligere ordnet (efter Kongeloven), og af denne Art er ogsaa Arvefølgen i de fleste Len (Grevskaber og Baronier) i Danmark.

Agnēl, Agnelet, [Anj., Anj'läh], en første Gang under Ludvig d. hellige 1226 præget fransk Guldmønt af c. 6 Kroners Værdi, med Kongens Navn under et Lam med Sejersfanen og Omskriften: »Agnus (deraf Navnet) Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis« (du Guds Lam, der bærer Alverdens Synder, forbarm dig over os).

Agnes af Brandenborg, dansk Dronning, Datter af Markgrev Johan I, blev gift med Kong Erik Glipping i Følge de ved hans Løsladelse af det tyske Fangenskab fastsatte Vilkaar og holdt Bryllup med ham i Slesvig 11 Nov. 1273. Efter Kongens Mord styrede hun Riget i sin Søn Erik Menveds Mindreaarighed i Forening med Hertug Valdemar IV af Sønderjylland. Hun giftede sig anden Gang 1293 med Grev Gerhard II af Holsten og blev i dette Ægteskab Moder til Grev Johan den milde. Dronn. A. døde 29 Sept. 1304 og ligger begravet i Ringsted Kirke.

Agnes, Grevinde af Orlamünde, af Hertugerne af Merans Slægt, skal efter sin Mand Grev Otto af O.s Død 1293 have dræbt sine to Børn, fordi hun mente, at de vare til Hinder for hendes Ægteskab med Borggreven af Nürnberg, Albrecht d. smukke. Hun er en af dem, der af Sagnet betegnes som „den hvide Dame“, der spøger i flere af Huset Hohenzollerns Slotte. Men hele Fortællingen om A. af Orlamünde er kun et Sagn, thi Otto af Orlamündes Gemalinde hed ikke A., men Beatrix af Meran og var en Søster til Albrecht d. smukkes Bedstemoder.

Agnes af Østerrig, Datter af Kejser Albrecht I, f. 1281, gift med Kong Andreas III af Ungarn, er bekjendt af den Grusomhed, hvormed hun forfulgte sin Faders Mordere, samt deres Familie og Venner. Hun døde 1364.

Agnes, den hellige, i Følge Legenden en fornem Romerinde af stor Skjønhed, som under den Diocletianske Christenforfølgelse blev ført nøgen til et Bordel for der at vanæres, men reddedes ved et Under, idet hendes Hovedhaar pludselig voxede saa langt, at det indhyllede hele hendes Legeme, og en fræk Yngling, der besnagtet vilde nærme sig hende, styrtede død til Jorden, men blev ved hendes Bøn levende igjen. Paa Stedet, hvor dette foregik (Piazza Navona i Rom), er der bygget en Kirke til hendes Ære. Dømt til Baalet, blev hun urørt af de omgivende Flammer og led Martyriet ved Sværdet. Om hendes Fest d. 21 Jan. s. Pallium.

Agnes Sorēl, den franske Konge Carl VII.s Elskerinde, f. 1409, bekjendt af sin overordentlige Skjønhed og den gavnlige Indflydelse, hun udøvede paa Kongen, navnlig ved at opmuntre ham til Udholdenhed i Kampen mod Englænderne. Hun maatte lide en Del af Dauphinen Ludvigs (XI) Fjendskab, og man havde ham endog mistænkt for at have forgivet hende, da hun pludselig døde 1450. Efter hendes Slot Beauté ved Marne gav man hende det smigrende Tilnavn »Dame de Beauté«.

Agnes, St., den sydligste af de smaa Scillyøer ved Englands Sydvestspids, har et prægtigt Fyr.

Agnesi, Maria Gaëtana [Anjē], lærd Italienerinde, f. 1718 i Mailand, udmærkede sig allerede i sin tidligste Ungdom ved store Kundskaber i Sprog, saavel de døde (i sit 9de Aar skrev hun en lat. Tale og i sit 11te talte hun Græsk) som levende, samt i Mathematik og Philosophi, overtog 1750 et Professorat i Mathem. ved Universitetet i Bologna og døde 1799, efter at hun allerede 1752 havde trukket sig tilbage i et Kloster, hvor hun beskæftigede sig med Sygepleje.

Agnmark, norsk, d. s. s. Sandorm.

Agnone [Anjō], Stad i Syditalien, 15 M. n. for Neapel. 11,000 J. Fabrikation af Kobbervarer.

Agnskæl, norsk, d. s. s. Blaamusling.

Agnus Dĕi, lat. [ăg], Guds Lam, en Benævnelse for Jesus (Joh. I. 29). I den rom.-kath. Kirke bruges A. D. som Navn paa en latinsk Bøn ved Messen, kort før Communionen. Den bestaar i en tredobbelt Gjentagelse af Ordene: „O du Guds Lam, som bærer Verdens Synder, forbarm dig over os!“ — A. D. kaldes ogsaa de af Levningerne af Paaskekjærterne i Rom forfærdigede Vorbilleder af Christus som Lammet, hvilke hver Pave i sit 1ste og sit 7de Regeringsaar indvier Paaskelirsdag og bruger som Gaver til fornemme Personer.

Agobard, Ærkebiskop af Lyon 816—40, en af de ypperste Repræsentanter for den i det carolingiske Rige herskende Videnskabelighed; med megen Aandsfrihed bekæmpede han Tidens Overtro.

Agon [ā], Kamp, Væddekamp. A. ell. Kamplege vare hos Grækerne næsten en nødvendig Bestanddel af enhver Fest. Til Gudernes Ære

og til de talrige Tilskueres Glæde skulde Grækerne vise, til hvilken Fuldkommenhed de havde formaaet at uddanne deres legemlige og aandelige Kræfter. A. vare enten gymniske, som i Løben, Springen, Kasten, Bryden, Nævekamp, Vognkjørsel osv., eller musiske, som i Digtekunst, Sang, Spil, Dans osv. Den første Art opførtes under aaben Himmel, paa Stadiet og Hippodromen, og fremtraadte i sin største Glans ved de 4 store panhelleniske Fester, de olympiske, pythiske, isthmiske og nemeiske; den anden Art opførtes i Theatrene og culminerede i Athen. **Agonothét**, den, der holder eller bestyrer saadanne Kamplege, sørger for Ordens Overholdelse og uddeler Belønningerne. **Agonistik** kaldte Grækerne den kunstmæssige Forberedelse til at optræde i de gymniske Agoner.

Agoni, d. s. s. Dødskamp.

Agösta, Søstad paa Siciliens Østkyst. 12,000 J. God Havn, Udførsel af Landbrugsprodukter og Salt. Søslag 22 Apr. 1676 mellem den spansk-hollandske Flaade under Ruijter og den franske under Duquesne. Ruijter blev dødelig saaret. S. A. 2 Juli leveredes et andet Søslag ved A., hvor Franskmændene overvandt den spansk-hollandske Flaade.

Agostino Veneziano eller A. de Musis, s. **Veneziano**.

Agover, et æthiopisk Folkeslag i Abessinien ø. for Bahr-el-Asreks Kilder, nu for største Delen beherskst af de semitiske Abessinier.

Agra, Hovedstad i Nordvestprovinserne i det engelske Ostindien, ved Floden Dschamna. 150,000 J. Tilvirkning af Silke- og Bomuldsvarer; betydelig Handel. A. var Stormogulen Akbars Residens og har endnu i flere prægtige Bygninger Minder fra denne Tid. Citadel med store Caserner. A. er forbunden med Calcutta ved Jærnbane.

Agräffe, Krampe til at holde et Klædningsstykke samlet; ved Uniformer bruges A. jævnlig til at befæste visse Stykker, saaledes Cocarden paa en trekantet Hat eller Czako.

Agram [ā] ell. Zagrab, befæstet Hovedstad i det østerrigske Kroatien ved Fl. Save. 30,000 J. Mærkelig gammel Kathedralkirke. Livlig Handel med Tobak, Korn og Svin. Staden led betydelig ved Jordskjælv i Nov. 1880.

Agrariere, tysk politisk Parti, optraadte allerede 1874, men organiseredes først 1876 med det Formaal at omdanne Skattesystemet og den økonomiske Lovgivning i Landbostandens Interesse; arbejdede for Toldbeskyttelse, Jærnbanernes Overtagelse af Staten og Forandringer i Næringsloven. **Agrariske Forbrydelser** har man kaldt de Voldsgjerninger, som i de seneste Aar ere blevne øvede i Irland, dels mod selve Godsejerne, dels mod deres Forvaltere, dels mod de mere søjelige Fæstere, i det Øjemed at tvinge Fæsteafgiften ned. **Agrariske Love** kaldte Romerne Love, der paabød en Udskiftning af Domaineland (**ager publicus**) til fattige Borgere. Dette hensigtsmæssige Middel til at forebygge Pauperisme blev imidlertid ofte Aarsag til store Uroligheder, idet de velhavende Borgere fra gammel Tid af havde haft Ret til at benytte disse Jorder imod en ubetydelig Afgift. Den første Romer, der foreslog en a. L., var Consulen Servius Cassius Viscellinus 486, men han bevirkede derved kun sin egen Undergang. Licinius Stolo's Lov (367 f. Chr.) ordnede denne Brug af Domainelandet ved at bestemme, hvilket Maal Domaineland der var det meste, nogen maatte være i Besiddelse af. Da disse Bestemmelser i Tidens Løb vare gaaede i Glemme, bleve de paa ny indskærpede ved Tib. Gracchus's Lov (133 f. Chr.), dog med tidssvarende Lempelser; men ikke desto mindre kostede Udførelsen af den a. L. baade ham og hans Broder Cajus Livet. Et Forslag til en storartet Landudskiftning, som fremkom under Cicero's Consulat (63 f. Chr.), er bekæmpet af ham i hans saakaldte agrariske Taler.

Agréére kaldte man ved Kunstakademierne at tilstaa en ung Kunstner, for det meste efter Hjemkomsten fra en større Studierejse, Adgang til at udføre et Arbejde (Receptionsarbejde), paa hvilket Akademiet kunde optage ham til Medlem. Udførelsen af et Receptionsarbejde for at blive Medlem ophævedes ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn i 1857, og fra den Tid af agréeredes heller ingen mere.

Agrell, Johan, f. 1701, d. 1765, en i sin Tid anset Componist af svensk Fødsel. Han tilbragte den største Del af sit Liv i Tyskland, og døde som Capelmester i Nürnberg.

Agrément, fr. [māng], Behagelighed; Fordel eller Rettighed, som følger med et Embede, især en, som har mere Interesse fra Behagelighedens eller Bekvemmelighedens Side end fra Indtægtens.

Agricola, et i Musikens Historie ofte forekommende Familienavn. Særlig fremhæves: 1) **Alexander A.**, nederlandsk Contrapunktiker, Elev af Ockenheim, en af sin Tids betydeligste Componister (c. 1500); 2) **Martin A.**, f. 1486, d. 1556, Cantor i Magdeburg, Forfatter af forskjellige Skrifter af stor musikhistorisk Interesse; 3) **Joh. Friedrich A.**, f. 1720, d. i Berlin 1774, Elev af Seb. Bach, en udmærket Orgelspiller og Forfatter af musikalske Skrifter, tillige ikke uden Betydning som Componist.

Agricola, Cn. Julius, f. 40, d. 93, var Consul 77 og derefter Statholder i Britannien, hvor han ved sine Sejre udvidede det romerske Herredømme og forskansede de romerske Besiddelser ved en Vold imellem Clyde og Forth, medens paa samme Tid hans Mildhed og administrative Dygtighed gav Briterne Smag for den romerske Cultur. Hans Svigersøn Tacitus har efterladt os en smuk Levnedsbeskrivelse af ham.

Agricola, Georg, egtl. Bauer, f. 1490, d. 1555, var 1518—22 Rector i Zwickau, studerede derpaa Medicin i Leipzig og Italien, nedsatte sig 1527 som praktiserende Læge i Joachimsthal og 1531 i Chemnitz, hvor han døde som Borgmester og Stadsphysikus. Her lagde han sig efter Bjærgvidenskaben og kan med Rette anses for Stifteren af den videnskabelige Mineralogi. Han kunde dog ikke frigjøre sig for den Tids Fordomme og var saaledes overbevist om Tilværelsen af underjordiske Gnomer. Hans vigtigste Skrifter ere »De ortu et causis subterraneorum« (1546), den første udførlige Mineralogi, og »De re metallica« (1530).

Agricola, Johan, hed egentlig Schneider, f.

1492 i Eisleben, derfor ogsaa kaldet Joh. Eisleben, Magister E. I Wittenberg, hvor han studerede, sluttede han sig nøie til Luther, der 1525 sendte ham til Frankfurt a. M. for at hjælpe Raadet der med Reformationens Indførelse. Samme Aar blev han Rector og Præst i Eisleben og blev der en meget afholdt Prædikant; men da et theologisk Professorat i Wittenberg var hans Ønskers Maal, var han utilfreds med sin Stilling og misundelig paa Melanchthon, der efter hans Mening med Uret var bleven foretrukken for ham. Da M. i sine Visitationsartikler (1527) havde paalagt Prædikanterne at prædike om Tro, men ogsaa at prædike Loven for at virke Omvendelse, udtalte A. sig stærkt imod ham og søgte at hævde, at det ikke var Frygt for Straf, men Kjærlighed til Retfærdighed, der virker Omvendelse, og at denne derfor skulde fremkaldes ved Evangeliets og ikke ved Lovens Forkyndelse. Den Gang lykkedes det dog Luther at bilægge Striden; men 1537, faa Maaneder efter at A. ved Luthers Hjælp havde opnaaet at blive akademisk Lærer i Wittenberg, fremkaldte A. ved sine heftige Angreb paa Luther og Melanchthon den antinomistiske Strid (1536—40). A. lærte, at Loven vel kunde være gavnlig til udvortes Optugtelse og moralsk Opdragelse for den ikke-christne; for den christne derimod har Loven tabt sin Betydning; for ham skal der kun prædikes Evangelium, og dette vil for ham være den bedste Bodsprædiken. Luther derimod hævdede, at Loven ogsaa for den christne havde blivende Betydning, fordi der i enhver troende er Noget tilbage af det gamle, uigjenfødte Menneske, som trænger til Lovens Tugt. Til sidst anklagede A. Luther hos Kurfyrsten; men den Proces, han derved fremkaldte, gik ham imod; han flygtede da til Berlin, hvor han, efter at have tilbagekaldt sin Lære, blev Hofprædikant og senere Generalsuperintendent. 1548 forledte A.s Forfængelighed ham til at lade sig bruge ved Affattelsen af Augsburger-Interimet (s. Interim), hvorved han dog kun opnaaede at blive Gjenstand for sine Trosfællers Foragt. D. 22 Sept. 1566 i Berlin. A. var en begavet, men grænseløst forfængelig Mand, der trods sin Iver skadede Reformationen mere end han gavnede den.

Agricola, Michael, Biskop i Finland, f. c. 1511 i Perno i Nyland, gjorde allerede som Skriver hos Biskoppen i Åbo Bekjendtskab med de protestantiske Lærdomme, som han senere nærmere lærte at kjende i Wittenberg, hvor han fik den philos. Grad. Ved Hjemkomsten blev A. Rector ved Skolen i Åbo, 1548 Biskoppens Medhjælper i Forvaltningen af Stiftet og 1554 Biskop i Åbo, d. 1557. A., som oversatte største Delen af Bibelen paa Finsk, har for Finland stor Betydning som dets egentlige Reformator og den første, som har udgivet Bøger i det finske Sprog.

Agricola, Rudolf, egl. Rolef Huijsman (d. e. Husmand), en af sin Tids mest fremragende Humanister, f. 1443 i en Landsby i Friesland, studerede og lærte længere Tid i Italien, fra 1482 i Worms og Heidelberg, og døde 1485. Han forenede klassisk Lærdom med Veltalenhed og Smag i Udtrykket; hans Skrifter bleve først udgivne af Alard (2 Bd., Köln 1539).

Agricultur, d. s. s. Agerdyrkning.

Agrigent, s. Girgenti.

Agrippa, Cornel. Heinr., af Nettesheim, f. 1486 i Köln, en af sin Tids mest begavede Aander, udmærket i næsten alle Fag, som Philosoph, Læge, Theolog, Philolog og Jurist; men ligesom hans videnskabelige Syslen var ogsaa hans Liv ustadigt og fuldt af Modsigelser, og hans satiriske Aand indviklede ham overalt i Strid. Efter at han i et æventyrligt Levned havde beklædt forskjellige Embeder, dels under Keiser Maximilian I, dels under den franske Konge Frants I, døde han 1535 i Grenoble. Hans Skrift »De incertitudine et vanitate scientiarum« (Köln 1527) er en bidende Satire paa Videnskabernes daværende Tilstand. En Samling af hans Værker udkom i Lyon i 2 Bd. 1550.

Agrippa, Marcus Vipsanius, f. 63, d. 12 f. Chr., Keiser Augusts trofaste Ven, hvem han ved sine uegennyttige Raad og sit ualmindelige Feltherretalent gjorde til Verdens Herre. Det var A., der overvandt Barbarerne i Gallien og Spanien, beseirede S. Pompeius og slog Antonius ved Actium. Han var næst efter August den første Mand i Rom og Keiserens Svigersøn. Ved Opmaalinger over hele Riget og ved Udarbejdelsen af Landkort fremmede han Kundskab til Geographien. Han forskjønnede Rom ved en stor Mængde Pragtbygninger og offentlige Anlæg, af hvilke endnu det herlige Pantheon og Vandledningen Aqua Virgo ere i Brug. Af hans Børn med Julia ere Sønnerne C. og L. Julius Cæsar, der af August vare bestemte til Tronarvinger, men døde unge kort efter Chr. F., og Datteren Agrippina d. ældre, Germanicus's Hustru, de mest bekjendte. — A., Menenius, hed den ansete Romer, der 494, da Plebejerne vare udvandrede til det hellige Bjerg, fortalte dem den bekjendte Fabel om Maven og Lemmerne og derved bidrog til, at de vendte tilbage til Rom.

Agrippa I den store og Agrippa II, s. Herodes.

Agrippina den ældre, en Datter af Agrippa og Augusts Datter Julia, gift med Germanicus, var en kjæk og højhjertet Kvinde. Hun ledsagede sin Mand paa alle hans Felttog, og efter at han var død, som hun mente af Gift, levede hun kun for at hævne ham. Som en Følge deraf blev hun forvist og døde i Landflygtighed. Keiser Caligula var hendes Søn. **A. den yngre**, hendes Datter, havde kun arvet Moderens Heftighed og Herskesyge, men ingen af hendes Dyder; hun var grusom, troløs og udsvævende. For at skaffe sin Søn af første Ægteskab, Nero, Tronen, giftede hun sig med sin Farbroder, Keiser Claudius, og forgav ham et Par Aar efter. Da hun senere ogsaa truede med at styrte Nero fra Tronen, blev hun dræbt af denne.

Agronomi, Landbrugsvidenskab, Læren om Midlerne til den fuldkomneste og fordelagtigste Benyttelse af Jorden og dens Frembringelser.

Agronōm, Landbrugskyndig, videnskabelig dannet Landmand.

Agtelek [ā], Landsby i Ungarn i den sydøstl. Del af Comitatet Gömör, med mærkelige Drypstenshuler.

Agter bruges ofte til Søs i Stedet for „bag". **Agtergaster**, de af Folkene, der høre til Skibets Betjening agter ude. **Agterseil**, Sejl, der ligge agten for Skibets Tyngdepunkt, eller Sejlene paa Stor- og Mesansmasten. **Agterstævn**, et svært Stykke Rettømmer, staaende i en lidt skraa Stilling fra Kjølen agter efter; herpaa hænger Roret. **Agterspejl**, Skibets Agterdel; det kan enten være fladt eller rundt, og Skibet kaldes da herefter platgattet eller rundgattet. **Agtertrappe**, den Trappe, der fører ned til Kahytten. **Agtervægt**, den Vægt af Kanonen, der er agten for Tyngdecentret.

Aguas Caliëntes, Stad i Mexico, 55 M. n. v. for Mexico. 35,000 J. I dens Omegn ere varme Kilder, hvoraf dens Navn. Uldmanufakturer.

d'Aguesseau [Agæsō], Henri Franc., fransk Retslærd og Statsmand, f. 1668 i Limoges, d. 1751, indlagde sig store Fortjenester af det franske Retsvæsen, idet han som Generalprocureur fremkaldte en Række Forbedringer i Lovgivningen og Retsplejen. 1717—50 beklædte han med nogle Afbrydelser Kanslerembedet.

Aguilar [āg], Grace, engelsk Forfatterinde, stammede fra en spansk Jødefamilie, f. 1816, d. 1847 i Frankfurt a. M. Hendes moralsk-pædagogiske Romaner, hvoraf nogle aande en begejstret jødisk Religiøsitet (»Women of Israel«, 1845, »The Jewish faith«) gav hende i sin Tid et anset Navn.

Aguilār de la Frontēra, Stad i Spanien, 6 M. s. for Cordova. 12,000 J. Kobberminer. Omegnen frembringer megen Vin og Oliven.

Aguilas [ā], Stad i Spanien, 10 M. s. v. for Murcia, med en god Havn ved Middelhavet. 9,000 J.

Aguilēra, V. R., spansk Lyriker, f. 1820 i Salamanca, hvor han studerede Medicin, men har, siden han 1843 bosatte sig i Madrid, beskæftiget sig med Literatur og Journalistik. Som Politiker har han altid været revolutionær, som Digter har han størst Betydning ved sine nationale Opsange »Ecos nacionales« og »Satyras«. Under liberale Ministerier har han beklædt administrative Stillinger. 1880 udgav han et Bind »Poesias«.

Agulhas, Cap [Agūljas], ell. Naaleforbjærget, Afrikas sydligste Punkt, 34° 51′ s. Br., 37° 36′ ø. L.

Agurk (**Cucumis**), en til Agurkfamilien hørende Slægt, enaarige Urter med enbo Blomster, forskjellig fra Græskarslægten især ved at Støvknapperne ikke ere sammenvoxede i ét Bundt og ved Frøene, der have en skarp, ikke opsvulmet Rand. Den almindelige A. (C. sativus), som allerede blev dyrket af Grækere og Romere, men nedstammer fra Mellem- og Sydasien, dyrkes i flere Afarter over hele Europa paa Grund af de spiselige, aflange, i yngre Tilstand ru og grønne, som modne næsten glatte og gule Frugter. Melonen (C. Melo) med mer eller mindre kugleformede, furede eller glatte Frugter, stammer ligesom den alm. A. fra Asien og var ligesom denne kjendt i Oldtiden; den dyrkes ogsaa almindelig i mange Afarter for de spiselige Frugters Skyld, men i Friland ikke saa nordlig som hin. Den velsmagende C. Chate har hjemme og dyrkes i Arabien og Ægypten. C. Dudaim fra Persien dyrkes i Orienten for de vellugtende, men uspiselige Frugters Skyld. **Agurkfamilien** (Cucurbitaceæ), urteagtige Planter med saftige, ved Slyngtraade klatrende Stængler, haandribbede, ru Blade og Særkjønsblomster med 5delt Bæger og Krone, der for neden ere sammenvoxede; Hanblomsten med 5 Støvdragere, af hvilke de 4 oftest ere sammenvoxede to og to og den 5te fri, med smalle bugtede Støvknaprum; Hunblomsten med oftest 3rummet Frugtknude og 3lappet Ar; Frugten et understædigt Bær med talrige store og flade Frø. Familien findes i alle Verdensdele, men er talrigst i den hede Zone og mangler aldeles i den kolde. Kun faa ere vildtvoxende i Europa, f. Ex. Galdebær og Æselsagurk, men mange dyrkes for deres spiselige Frugters Skyld, f. Ex. Agurk, Melon, Græskar, Vandmelon; flere anvendes i Lægevidenskaben, f. Ex. Coloqvint.

Agūti (Dasyprocta), sydamerikanske Gnavere af Størrelse som Harer, men mere højbenede, med fine spinkle Lemmer, hovagtige Negle og næsten uden Hale.

Ahasvērus, bibelsk Navn for: 1) Kong Kyaxares I i Medien i Tob. XIV, 14 og vistnok ogsaa i Dan. 9, 1; 2) Kong Xerxes af Persien i Esra IV, 6 og Esther I, 1. — **A.**, s. **Evige Jøde**.

Ahlborn, Lea, født Lundgren, svensk Graveur, f. 18 Febr. 1826 i Stockholm, fik tidlig dels ved Kunstakademiet, dels af Faderen, der var Graveur ved Mønten, Undervisning i Tegning og Gravering, men studerede senere 1851—53 i Paris, under Tousaint o. fl. Ved Faderens Død 1853 paatog hun sig foreløbig at bestride Posten som Møntgraveur, ægtede 1854 Billedhugger A., blev 1855 Graveur ved Mønten og er siden 1881 Medlem af Kunstakademiet i Stockholm. Foruden de Arbejder, hun har udført i Embeds Medfør, har hun skaaret de fleste af de Medailler, som i de sidste 30 Aar ere blevne udførte i Sverige.

Ahlefeldt, en gammel adelig Slægt i Holsten og Danmark, som efter nogle skal have faaet sit Navn efter den lille slesvigske By A. i Hütten Sogn ved Rendsborg, medens andre lade den nedstamme fra Byen Ahlfeld i det Hildesheimske. Allerede i Begyndelsen af det 14de Aarh. havde den Bo i Holsten (1320 forekommer den første her, Ridder **Benedict af A.**), og herfra kom den til Danmark. I Slaget mod Ditmarskerne 1500 førte Ridder **Hans A.** Danebrog og faldt tillige med 10 andre Herrer af sin Slægt. — **Gotske A.** var den sidste katholske Biskop i Slesvig fra 1507 til sin Død 1541. — Fætrene, **Hans A.** til Glorup, Generallieutenant og Commandant i Nyborg, f. 1624, d. 1694, og **Frederik A.** til Maasleben, Generallieutenant og Commandant i Kjøbenhavn, d. 1672, udmærkede sig begge hæderlig under Kjøbenhavns Belejring som Anførere for flere heldige Udfald, ligesom Hans A. i Slaget ved Nyborg 14 Nov. 1659 førte Rytteriet. — En tredje Fætter, **Frederik von A.** til Graasten, Søgaard m. m., dansk Storkansler

og Præses i Gehejmeconseilet, samt Statholder i Hertugdømmerne og Elefantridder, f. 1623, afsluttede 1657 Forbundet med Brandenburg mod Sverige og fik 1659 Langeland af sin Svigerfader Grev Chr. Rantzau, som havde Øen i Pant for en Sum Penge, Regeringen skyldte ham. 1665 blev han af Kejser Leopold I ophøjet til Rigsgreve af Rixingen og Rigsfriherre af Mörseburg i Westphalen, hvilke Godser han havde kjøbt, hvorpaa Christian V 20 Juni 1672 gjorde ham til dansk Lensgreve af Langeland, hvilket Grevskab senere er gaaet i Arv i hans mandlige Slægt. Han hørte til Griffenfelds Fjender og blev ved dennes Fald 1676 Storkansler; døde 1686. — Hans ældste Søn **Frederik A.**, Statholder i Hertugdømmerne, Gehejmeraad, General over de danske Tropper i Kejserens Tjeneste, døde 1708 barnløs i Bayern. Han var 2 Gange gift, 1) med Christiane Gyldenløve, Christian V.s ældste Datter med Sophie Moth, og 2) med en Søster til Frederik IV.s 2den Dronning Anna Sophie Reventlov. — Hans Halvbroder **Carl A.** byggede Sorgenfri og døde 1722 som Statholder i Hertugdømmerne. — Dennes Søn **Frederik A.** solgte de tydske Besiddelser, men kjøbte Godserne Holmegaard, Brolykke, Lykkesholm og Vestergaard paa Langeland og Øen Strynø og oprettede deraf Stamhuset A., der følger Grevskabet Langeland, saa længe Familien besidder det. — Hans Søn **Christian A.** arvede efter sin Moder, Ulrike Antonia Grevinde Danneskjold-Laurvigen, Frederik III.s Sønnedatter, det norske Grevskab Laurvig, der substitueredes med en Fideicommiscapital, og hvorefter Familien fører Navnet **A.-Laurvigen.**

Ahlgrensson, Fritz August, svensk Theatermaler, f. 31 Jan. 1838 i Stockholm, studerede under Westin og Theatermaler Roberg, men fik sin egentlige Uddannelse som Kunstner i Paris og Wien. 1863 afløste han Roberg som Decorationsmaler ved de kgl. Theatre i Stockholm, men tog Afsked 1868 og oprettede med L. Josephson »Mindre teatern«; 1869 drog han til Kjøbenhavn, hvor han malede en Række Decorationer til Nationaltheatret; siden 1881 har han opholdt sig i Paris. A. er paa sit Omraade en fortrinlig Kunstner med rig Opfindsomhed og en Technik, som har sin Styrke i glimrende Colorit og correct Tegning.

Ahlmann, Nikolai, den ene af Nordslesvigs første Repræsentanter i de tydske Forsamlinger, f. 17 Nov. 1809 i Sønderborg, var 1839—47 Forpagter af Juellinge paa Lolland og kjøbte derefter en Gaard i Skaane, som han drev til 1856. Næste Aar bosatte A. sig paa Als, hvor han havde kjøbt en stor Ejendom; men han tog ingen Del i det politiske Liv før 1866, da han 30 Aug. gik til Berlin som en af Nordslesvigs 47 Afsendinger, der skulde overbringe Kongen af Preussen en Adresse med 17,100 Underskrifter om Udførelsen af den i Pragfreden lovede Afstemning. Han kaaredes til Ordfører, men blev ikke modtagen, ligesaa lidt, som da han 1869 bragte en anden Adresse til Berlin med over 27,000 Underskrifter. Derimod var A. fra denne Stund en af Førerne for de danske Sønderjyder og valgtes 12 Febr. 1867 i Nordslesvigs anden Kreds (Als, Sundeved og Flensborg Egnen) til Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, hvor han sammen med Krüger djærvt og skarpt hævdede Nordslesvigs Danskhed og Ret til at vende tilbage til Danmark ved en Folkeafstemning. Ved Forsamlingens Slutning 15 Apr. oversendte de i Fællesskab til alle Medlemmerne en Erklæring, der sluttede med de velkjendte Ord: „Vi føle os som Danske, vi ville forblive Danske, og vi ville behandles som Danske efter Folkerettens Grundsætninger." Ved de næste Rigsdagsvalg 31 Aug. 1867 faldt A. derimod igjennem, fordi Kredsene i Nordslesvig i Mellemtiden vare blevne omlagte for at svække det danske Partis Magt; men ved Landdagsvalget til det preussiske Underhus i Nov. s. A. valgtes han med overvældende Flertal, og dette gjentoges flere Gange i de følgende Aar, skjønt hverken A. eller Krüger kunde modtage deres Pladser, da de kun vilde aflægge Ed paa den preussiske Forfatning under Forbehold, og deres Valgbreve som Følge deraf forkastedes. A. modtog ogsaa flere andre Tillidshverv af sine Landsmænd, men trak sig 1875 tilbage og flyttede til Kjøbenhavn, træt af den frugtesløse Kamp.

Ahlqvist, Aug. Engelbr., Fennolog, f. 7 Aug. 1826 i Kuopio i Finland, siden 1863 Professor i finsk Sprog og Literatur i Helsingfors, deltog allerede som Student i Stiftelsen af det finske Blad „Suometar" og begyndte samtidig i det nordøstl. Finland og det russ. Gouv. Archangel de ethnographisk-lingvistiske Undersøgelsesrejser, der senere udstraktes til de russ. Østersøprovinser, Mellem- og Nord-Rusland, Vestsibirien (1854—58), til Ungarn (1862), til Egnene om Ob (1877), og hvis sproglige Resultater han, foruden i mindre Afhandlinger (udg. dels særskilt, dels i det finske Videnskabernes Selskabs „Acta", i „Suomi", i „Kieletär" o. fl.), har fremlagt i „Forschungen auf dem Gebiete der Ural-Altaischen Sprachen" (1861—80; hidtil 3 Bd., der indeholde Sprogprøver, Ordbøger og Grammatik til det mokscha-mordvinske og det nord-ostjakiske Sprog, samt „de vest-finske Sprogs Culturord") og i en strængt videnskabelig, fra Planens Side fuldstændig, men endnu ikke ganske afsluttet Grammatik i det finske Sprog, „Suomen kielen rakennus" (1877; 1ste Del). A. har, under Navnet Oksanen, ved sine finske Digte „Säkenia" (d. e. Gnister, 1860—68; ny Udg. 1874) vundet Anerkjendelse som en fortrinlig lyrisk Digter; endelig har han udøvet en omfattende Virksomhed ved Oversættelser til Finsk.

Ahlstrøm, J. N., f. 1805 i Visby, d. 1857 i Stockholm, har gjort sig bemærket som Componist ved flere Operaer, en Concert for Piano og talrige mindre Sager.

Ahmedâbâd, Stad i Forindien, n. for Cambai-Bugten, var i det 15de Aarh. berømt for sin Pragt, er nu i Forfald, men har dog ikke ubetydelig Handel, samt Silke- og Bomuldsindustri. 120,000 I.

Ahmedpur [ā], Stad i Forindien, 80 M. v. for Delhi, paa Grænsen af den indiske Ørken. 30,000 I. Fabrikation af Silke- og Bomuldstøjer, Skydevaaben og Krudt.

Ahmes eller **Amosis**, Stifter af det 18de ægyptiske Dynasti, fordrev de semitiske Hyksos

c. 1490 f. Chr. fra Ægypten, efter at de i 618 Aar havde hersket over en større eller mindre Del af Landet.

Ahn, Joh. Franz, tysk Skolemand, f. 1796 i Aachen, grundede efter at have forsøgt sig i mange Livsstillinger 1826 en privat Realskole i sin Fødeby, virkede siden ved et Realgymnasium i Neuß. D. 1865. Han er navnlig bleven bekjendt ved sine Lærebøger i nyere Sprog efter analytisk Methode, der er uddannet videre af Ollendorff, Plötz og Otto.

Ahorn, s. **Løn**.

Ahrens, H., tysk Retslærd, f. 1808, deltog 1831 i et Opstandsforsøg i Göttingen og maatte derfor flygte til Udlandet; holdt Forelæsninger i Paris over Philosophi og blev 1834 Professor i Brysel. 1848 vendte A. hjem, valgtes til Medlem af Frankfurt-Parlamentet og hørte her til det stortyske Parti, blev 1850 Professor i Gratz og 1859 i Leipzig. D. 1874. Hans Hovedværk er Cours du droit naturel (1838, 7de Opl. 1875), omarbejdet paa Tysk som „Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staats" (6te Opl. 1870—71); endvidere „Juristische Encyklopädie" (1855—57).

Ahrensboeck, Flække i den preussiske Prov. Schleswig-Holstein, 2½ M. s. ø. for Pløn. 2000 J.

Ahriman [āhr], paa Zend angra mainyn, den onde Aand, var i Zoroasters Lære Personificationen af det onde i den moralske og physiske Verden, modsat Ormazd; s. **Zoroaster**.

Ai-Ai, s. **Dovendyr**.

Aias, lat. Ajax, to af de græske Hærførere i den trojanske Krig. Den store A., Telamons Søn, fra Salamis, var den vældigste Helt i Grækerhæren næst efter Achilleus og kunde uden Vanskelighed maale sig med Hektor i Tvekamp. Da den faldne Achilleus's Vaaben, der skulde tilfalde den tapreste Græker, af Dommerne bleve tilkjendte Odysseus, blev han rasende og dræbte sig selv. — Den lille A., Oileus's Søn, fra Lokri, var især berømt for sin Hurtighed i Løbet. Ved Trojas Erobring forgreb han sig paa Priamos's Datter Kassandra, uagtet hun flygtede til Athenes Billedstøtte. Han svor sig fri for Retten; men Gudindens Hævn forfulgte ham, og han omkom i et Skibbrud.

Aicard, Jean [Ækahr], fransk Digter, født 1848 i Toulon, erhvervede sig et Navn som Lyriker ved Samlingen »Lés jeunes croyances« (1867). Han har ogsaa skrevet mindre Theaterstykker.

Aichungs-Tonne, den Enhed, i hvilken østerrigske Skibes Tonnage angives, i Størrelse nøjagtig svarende til den engelske Ton.

Aidé, Hamilton, engelsk Digter, f. 1830 i Paris. Hans Fader var en Armenier, hans Moder en Datter af den engelske Admiral George Collier. Efter en syvaarig Officersbane i England slog han sig paa Literaturen, udgav 1856 en Digtsamling: »Eleonore, and other poëms«, 1859 Romanen »Rita« og siden en Række Noveller og Digte. Hans populæreste Værk er »Mr. and Mrs Faulconbridge« (1864) og »Penruddocke« (1878). Han er en elegant Versificator, med Evne til spids Pointering, hans Forestillingsform er aristokratisk, og han dvæler helst blandt det fornemme Selskab. I The romance of the scarlet leaf and other poems, with adoptation of the Provençal Troubadours« (1865) træffer han fint Localtonen.

Aide toi et le ciel t'aidera [ædttoā ællœsiæl tædœrā] (d. e. Hjælp dig selv, og Himlen vil hjælpe dig), Navn og Valgsprog for et hemmeligt Samfund, som stiftedes 1824 i Paris for „lovlig Modstand" mod den daværende Reaction. Til det hørte bl. A. Thiers, Duchâtel, Duvergiet de Hauranne, Mignet, Montalivet og Rémusat, samt Republikanerne Bastide, G. Cavaignac og A. Carrel. En Tid lang var Guizot Samfundets Formand, og senere efter de mest maadeholdnes Udtrædelse Odilon Barrot; det virkede især ved Flyveskrifter, ved Indgivelse af Petitioner og under Valgene. Efter Julirevolutionen blev Samfundet mere demokratisk og optraadte snart som Modstander af Regeringen; men allerede 1832 opløste det sig.

Aigle dormant [ægl' dormāng] (den sovende Ørn), en Medaille, der sloges under Napoleon I.s Ophold paa Elba. Aversen viser Kejserens Billede, Reversen en Ørn, der skjuler Hovedet under Vingen.

Aigrette, fr. [Ægrēt], Fjerbusk af Hejrefjer; Juvelsmykke i Bouquetform til Hovedpynt.

Aiguesmortes [Ægmōrt], Stad i det franske Dep. Gard, ¼ M. fra Middelhavet. 4000 J. I den nærliggende Saltsø Peccais vindes fortrinligt Salt i stor Mængde. Efter Sagnet skal Ludvig d. hellige her have indskibet sig til sine to Korstog, hvorfor man, men vistnok med Urette, har troet, at Havet tidligere gik op til Staden.

Aiguillon [Ægyiltōngh], Stad i det franske Dep. Lot-Garonne ved Lots Sammenløb med Garonne. 4000 J. — 1638 kjøbte Cardin. Richelieu Byen og dens District for sin Søsterdatter, som antog Titlen Hertuginde af A.; efter hende gik det først i Arv til hendes Søster og derpaa til dennes Søn, **Armand de Vignerot Duplessis Richelieu**, Hert. af A., f. 1720. Denne feje og uduelige Mand var som et Creatur af Mad. Dubarry Udenrigsminister i de sidste Aar af Ludvig XV.s Regering, og Frankrigs Anseelse var i den Grad sunken under hans Styrelse, at Regeringen først fik Kundskab om Polens Deling 1772, da den havde fundet Sted. Efter Kongens Død blev han fjærnet og døde 1780. — Hans Søn **Armand**, Hert. af A., hørte i Begyndelsen af Revolutionen til de adelige Deputerede, som stemte mod Regeringen, men maatte alligevel udvandre 1792 og døde 1800 i Hamborg.

d'Ailly, Pierre [Ajī], (Petrus de Alliaco), f. 1350 i Compiègne, 1880 Dr. theol. ved Pariser-Universitetet, nominalistisk Scholastiker, som dog tillige drev paa Bibelstudiet. 1389 blev han Kansler ved Universitetet, 1396 Biskop af Cambray, 1411 Cardinal. Mest bekjendt er han bleven ved sine Bestræbelser for en Reformation af Kirken „saa vel paa Hoved som paa Lemmer", i hvilket Øjemed han tog virksom Del i de to reformatoriske Concilier i Pisa (1409) og i Costnitz (1414—18). D. 1425. Luther satte stor Pris paa d'A., og Flacius regner ham blandt Kirkens Sandhedsvidner.

Ailsa [ælsa], en Klippes i Clydefjordens

Munding i Skotland, naar en Højde af over 1100 F. og tjener utallige Søfugle til Opholdssted.

Aimard, Gustave [Emâhr], fransk Romanforfatter, f. 1818, gik som Skibsdreng til Amerika og levede ti Aar i æventyrlige Forhold blandt de vilde, gjorde siden vidtløftige Rejser, kom til Paris 1848, blev Officer i Mobilgarden, rejste atter, organiserede under Krigen 1870 et Friskyttekorps. 1858 vandt han sit Ry ved Romanen: **Les trappeurs de l'Arkansas** og udfoldede siden stor Frugtbarhed i den lette, beskrivende Roman, hvori han benyttede sine rige Oplevelser. D. 1883.

Ain [Eng], 1) Flod i Østfrankrig, løber igjennem Dep. Jura og Ain og falder efter et Løb af 23 M. i Rhône. 2) Dep. i Østfrankrig, 105 □ M. med 363,000 J. (1881). Landet deles ved Floden A. i to Dele, af hvilke den østlige er Bjergland, den vestlige mellem A. og Saône en særdeles frugtbar Slette. Vinavl, Skovbrug, Heste- og Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv. Hovedstad Bourg.

Ainmüller, Max Emanuel, tysk Glasmaler, f. 1807 i München, d. 1870, uddannede sig i Architektur- og Decorationsfaget under Gärtner, men vandt sin egentlige Navnkundighed som Gjenopfinder af Glasmaleriet. Som Forstander for en Fabrik i München har han ledet Udførelsen af fortrinlige Glasmalerier til Kirker i München, Domkirken i Köln, den engelske Kirke i Stuttgart, St. Paulskirken i London m. fl. Han var tillige en fortrinlig Architekturmaler, der især gjengav det indre af Kirker med slaaende Virkning.

Ainos (d. e. Mennesker), den Folkestamme, der bebor Kurilerne, Sydspidsen af Kamtschatka og de nordlige japanske Øer, beslægtet med Aleuter, Tschuktſer, Kamtschadaler, Ostjaker, Jukagirer i Sibirien og Eskimoer i Amerika. A. ere lave af Vækst, brune af Hudfarve, med mørkt Haar og stærk Skjægvækst, have hverken de fremtrædende Kindben eller de skjæve Øjne som Mongolerne. De leve af Jagt og Fiskeri og klæde sig i Dyrehuder.

Ainsworth, William Harrison [ēns], Romanforfatter, f. 1805 i Manchester, optraadte, medens han forberedte sig til Sagfører, som Lyriker; gik 19 Aar gl. til London for at hellige sig til Literaturen, i hvilken han debuterede som Novellist 1825. Derefter anlagde han en Boghandel, men maatte opgive denne Forretning. Efter at have rejst i Schweiz og Italien udgav han Romanerne »Rookwood«, der gjorde megen Opsigt, »Crichton«, »Jack Sheppard« (1839). Samtidig blev han Redacteur af flere Tidsskrifter, i hvilke han indrykkede sine Romaner. 1848 begyndte hans samlede Værker at udkomme. Siden har han skrevet en Del hist. Romaner af underordnet Værd; sjældnere valgte han sine Stoffer fra Nutiden. Han har Opfindelsesgave, men er især i sine senere Værker tør og routinemæssig. D. 3 Jan. 1882.

Ain-Tab, Handelsstad i Lilleasien, 13 M. n. til ø. for Aleppo. 20,000 J. Forfærdigelse af Bomulds-, Silke- og Lædervarer.

Air [Ehr], fr., Mine, Holdning, Anstand; Udseende.

Air ell. **Asben**, stor Oase i Sahara, mellem Fezzan og Haussa, mindst 60 M. lang fra N. til S. og ligeledes meget bred. Høje Bjerge med Toppe paa 4—5000 F. Nogle Dele ere tørre og stenede, andre frugtbare, vandede af mægtige Strømme i Efteraars-Regntiden og dækkede af Skove af Dumpalmer, Mimoser, Sykomorer, sammenvævede ved Lianer. Befolkningen lever især af Kvægavl, men driver ogsaa betydelig Salthandel paa Central-Sudan. Berberstammer have oprindelig befolket A., men ere nu blandede med Negerblod. — A. er først beskreven af Barth, der besøgte den 1850. Hovedstad Agades.

Aird, Th. [Ērd], skotsk Digter, f. 1802, redigerede et Par literære Blade og døde 1876 i Edinburgh. Fortællingerne i Samlingen »The old bachelor in the old Scottish village« (1845) med Skildringer af Folkelivet blev meget populære, ligesom Digtet »The devils dream«.

Airdrie [ærdri], Stad i Lanarkshire i Skotland, 2 M. ø. for Glasgow. 15,000 J. Omegnens rige Kul- og Jærnminer have fremkaldt en betydelig industriel Virksomhed.

Aire [Ēhr], 1) gammel Stad i det franske Dep. Landes ved Floden Adour, 4 M. s. ø. for Mont de Marsan. 5000 J. 2) befæstet Stad i Dep. Pas de Calais ved Floden Lys, 6 M. n. n. v. for Arras. 8,000 J. Livlig Industri i Uld- og Linnedstoffer, Sæbe og Fajence.

Airolo, Flække i Canton Tessin i Schweiz, ved St. Gotthardsbanen og ved Fl. Tessin. 2000 J. Ved A. er det sydlige Endepunkt af den store St. Gotthardstunnel, der paa det nærmeste er 2 M. lang.

Airy, George Biddell [Ēri], f. 1801, blev 1828 Directeur for Observatoriet i Cambridge, 1836 Directeur for Observatoriet i Greenwich (Royal Astronomer), fra hvilken Stilling han tog sin Afsked i 1881; bekjendt ved en Mængde grundige Skrifter af astronomisk, mathematisk, physisk og optisk Indhold.

Aise, fr. [Ēhs], Velbefindende, Tilfredshed. Être à son a. („i sit Es"), befinde sig vel, have det magelig.

Aisne [Ēhn], 1) Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Meuse og falder efter et Løb af 36 M. fra venstre Side i Oise oven for Compiègne. 2) Dep. i Nordfrankrig, 134 □ M. med 557,000 J. (1881). A. er et bølgeformet Sletteland, hvis nordlige Del er stærkt bakket, uden dog at naa synderlig over 300 F.s Højde, og bevoxet med store Skove af Eg, Bøg og Birk. Landbrug og Industri ere meget udviklede. Hovedstad Laon.

Aistulf, Longobardernes Konge 749, erobrede Exarchatet fra Grækerne og truede Rom, hvorfor Pave Stephan II søgte Hjælp hos Frankerkongen Pipin d. lille, som 754 drog til Italien og aftvang A. Løfte om at give den romerske Kirke Oprejsning. Da han undlod dette, gjorde Pipin et nyt Tog til Italien, nødte Longobarderne til at tilbagegive de gjorte Erobringer og gav Paven Exarchatet. Under Rustningerne til en ny Krig mistede A. Livet ved et Fald af Hesten 756.

Aitzema, L. van, hollandsk Historieskriver, f. 1600, d. 1669, har gjort sig fortjent af den nederlandske Historie ved sit Værk »Saken van

staat en oorlogh, in ende omtrent de vereenigde Nederlanden» (2den Udg., 7 Bd., Haag 1669—72), der omfatter den nederlandske Historie fra 1621 til 1668.

Aïvali, Oldtidens Kydoniæ, Stad paa Lilleasiens Vestkyst, ved Adramit-Bugten. Ødelagt 1821 af Tyrkerne, formedelst dens Deltagelse i den græske Frihedskamp.

Aix [Æhs], betydelig Fabrik- og Handelsstad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 3 M. n. for Marseille, tidligere Hovedstad i Provence. 20,000 J. (1881). Ærkebispesæde. Mærkelig Kathedralkirke, flere andre Kirker, nyt Justitspalads og akademisk Læreanstalt. Stort offentligt Bibliothek. Thiers's Fødeby. Anlagt 123 f. Chr. af Romeren Cn. Sextius og paa Grund af sine varme Kilder kaldet Aquæ Sextiæ. I Nærheden slog Marius Teutonerne 102 f. Chr.

Aix-la-Chapelle [ÆhslaSchapëll] d.s.s. Aachen.

Aix-les-Bains [Æhs læ Bængh], Stad i det franske Dep. Savoien, 2 M. n. for Chambéry, 3000 J., var allerede i den romerske Kejsertid et besøgt Badested, hvis kolde og varme Svovlvande drikkes og benyttes til Bade, især imod Rheumatisme, Gigt og Lamhed. Romerske Oldtidsminder.

Ajäccio [tschio], Hovedstad paa den franske Ø Corsica, ved A.-Bugten. 17,000 J. God og dyb Havn. Napoleon I fødtes her 15 Aug. 1769.

Ajan [Aschan], Kystland i Østafrika, der fra Cap Guardafui strækker sig omtr. 10 Grader mod S. og er tyndt befolket med Somalier og enkelte raa Negerstammer.

Ajle ell. flydende Gødning bestaar dels af Dyrenes Urin og dels af Møgsaften eller Møddingevandet. A. er et vigtigt og hurtig virkende Gødningsmiddel, hvor det kan haves i ikke altfor udvandet Tilstand, men sikrest og bedst benyttes A., opsuget af Strøelsen (Halm eller Tørvesmul) i Stalden eller af Gødningen paa Møddingen. Undertiden omdannes ogsaa Staldgødningen til flydende Gødning ved en Udvaskning og Gjæring og bringes i denne Tilstand ud paa Jorden, enten udbaaren eller udkjørt eller ved et Rørsystem, hvorfra den ved paastruet Slange udsprøjtes ved naturligt eller kunstigt Tryk.

A jour, fr. [aschūr], gjennemsigtig; kun indfattet i Randen (om Ædelstene). Være à j. med noget, holde Skridt med, følge med, f. Ex. med Begivenhedernes Gang, med Literaturen; om Regnskabsvæsen o. desl., at have alt i Orden til den løbende Dag.

Ajournēre [aschur], opsætte, udsætte til en anden Dag eller Tid, bruges især om politiske Møders og Forsamlingers Udsættelse.

Ajubider, et bekjendt arabisk Dynasti, hvoraf Grene herskede i Ægypten, Damaskus og Haleb, kaldes saaledes efter Ajub, den berømte Saladins Fader. Saladin, egl. Salaheddin, af kurdisk Herkomst, havde nemlig tilintetgjort Fatimidernes Herredømme i Ægypten 1171 og gjorde sig kort efter til uafhængig Hersker over dette Land, Damaskus og Haleb; han er bekjendt i Korstogenes Historie som Richard Løvehjærtes tapre Modstander og som Erobrer af Jerusalem 1187. Efter hans Død 1193 deltes hans Rige i 3 Stater: Ægypten, Nedre-Syrien med Damask som Hovedstad, og Øvre-Syrien med Haleb; det første Land bevaredes for A. indtil 1254, da det erobredes af Mamelukerne; paa de andre Steder tilintetgjordes A. ved Tatarernes Erobringer 1258—59.

Ajustēre [aschy], bringe i Orden. **Ajustēring, Ajustement** [mäng], Udstaffering, Paaklædning, især en Soldats.

Akābabugten, den østligste af de to Bugter, som Sinais Halvø danner i den nordlige Del af det røde Hav. 22 M. lang og indtil 4 M. bred. Kysterne ere klippefulde og hæve sig undertiden til 2000 F. Vanskelig Sejlads formedelst Koralrev og voldsomme Kastevinde.

Akācie (Acacia), Slægt af Mimosernes Fam., fra den tropiske eller halvtropiske Zone, de fleste i Nyholland, Afrika og Amerika, færre i Asien og ingen i Europa. De talrige Arter ere Buske eller Træer af meget forskjelligt Udseende. Stængelen er for det meste besat med mer eller mindre stærke Torne, der sidde parvis ved Grunden af Bladstilken og ere ombannede Axelblade. Bladene have snart en udviklet Bladplade og ere da enkelt eller dobbelt sammensatte, ofte med en stor Mængde Smaabladplader, snart mangler Pladen og i dens Sted findes kun en sammentrykt bladformet Bladstilk (hos de saakaldte bladløse A. i Nyholland); de i Ax eller Hoveder samlede smaa Blomster have 4—5delt Bæger, 4—5 hvide, røde eller oftest gule Kronblade. Den inddampede adstringerende Saft af Veddet af A. Catechu fra Ostindien anvendes i Lægevidenskaben. Den Gummi, som gaar i Handelen under det fælles Navn arabisk Gummi, faas fortrinsvis af A. vera, Seyal og nilotica fra Nordafrika og A. arabica fra Ægypten, Arabien og Indien. Det er især A. Verek, der leverer den saakaldte Senegal-Gummi. Gummien udflyder af Træernes Stammer. Mange Arter dyrkes som Prydplanter i Væxthuse. Med de ægte A. maa ikke forvexles det uægte Akacietræ (Robinia Pseudacacia), som hører til de ærteblomstredes Familie og dyrkes almindelig i Haver.

Akademiet, et Gymnasium med en Lystskov tæt ved Athen, hvor Platon lærte; senere trak han sig tilbage til en nærliggende Have, som han ejede, og stiftede her den akademiske Skole (det ældre A.). Ved Siden af de videnskabelige Foredrag samledes Platon ogsaa med sine Disciple til Fællesmaaltider, der senere reguleredes ved bestemte Vedtægter. Haven gik ved Arv først over til hans Søstersøn Speusippos og senere bestandig til Skolens Overhoved: Xenokrates, Polemon, Arkesilaos osv. Den anden og tredje a. Skole (det mellemste eller nyere A.), grundlagt af Arkesilaos, videre udviklet af Karneades, tog en skeptisk Retning. Den fjerde og femte a. Skole (det yngste A.), stiftet af Philon fra Larissa og Antiochos fra Askalon, havde en eklektisk Charakter. Cicero kaldte som Tilhænger af den a. Philosophi Gymnasiet paa sit tusculanske Landgods A. Denne Benævnelse optoges i senere Tider af mangfoldige Foreninger af Lærde og Digtere, selv om Philosophien var dem fremmed. — Troubadourernes Académie

des jeux floraux (stiftet 1323) var kun viet Digtekunsten. Først efter Videnskabernes Gjenfødelse i det 15de Aarh. opstod der i Italien A. med videnskabeligt Formaal. De 4 ældste dannedes i Neapel, Firenze, Rom og Venezia. Af A. i Neapel var Laur. Valla (d. 1457) et af de ældste Medlemmer. Academia Platonica i Firenze (stiftet 1474) beskæftigede sig især med den platoniske Philosophi, Studiet af Dante og Forædlingen af det italienske Sprog. Blandt dets Medlemmer nævnes Machiavelli. Det i Venezia af Aldus Manutius 1495 stiftede A. har især gjort sig fortjent ved sine kritiske Udgaver af Klassikerne. Accademia della Crusca i Firenze, der stiftedes 1582 og endnu bestaar, har især faaet Betydning ved sin Ordbog. Accademia de' Lincei i Rom (st. 1609) dyrkede Naturvidenskaberne og talte Galilei blandt sine Medlemmer. De fleste andre A. beskæftigede sig kun med Poesi. Det største var Arkadiernes A. i Rom (st. 1690), hvis Medlemmer mødte udklædte som arkadiske Hyrder. Uden for Italien oprettedes lignende Selskaber, oftest med videnskabeligt Formaal. Académie Française, stiftet i Paris 1635 under Richelieus Beskyttelse, er blevet berømt ved sin Ordbog. Dette A. og de to under Ludvig XIV stiftede, A. des Inscriptions (1663) og A. des Sciences (1666), ere nu kun Underafdelinger af L'Institut de France, der oprettedes 1795. 1660 traadte i Kraft The Royal Society of London, der gjennem sine »Philosophical Transactions« har virket meget for Naturvidenskaberne. 1670 stiftedes A. Leopoldina naturæ curiosorum i Schweinfurt. Fremdeles oprettedes A. i Berlin 1700, Madrid 1713, St. Petersborg 1725, Stockholm 1739 (Vetenskaps-A., hvis første Præses Linné var) og 1786 (Vitterhets-A. og Svenska-A.), Kjøbenhavn 1742 (det kgl. danske Videnskabernes Selskab, som hvis Stifter man maa regne H. Gram) og 1744 (det kgl. danske Selskab, st. af J. Langebek), Göttingen 1750, Neapel 1755, Turin 1757, München 1759, Trondhjem 1769, Lissabon 1779, Boston i Nordamer. 1780, Dublin 1782, Amsterdam 1808, Brüssel 1816, Christiania 1857. Endnu 1846 opstode 3 saadanne Videnskl.s Selskaber i Wien, Leipzig og Washington i Nordamer. (Smithsonian Institution). Disse Selskaber ere oftest delte i to eller flere Klasser og virke dels ved at udgive og understøtte Arbejder, der indeholde noget nyt for Videnskaben, dels ved at vedligeholde en stadig Forbindelse med lignende Selskaber i andre Lande. — Ofte blev en højere Læreanstalt forbunden med saadanne Foreninger af Lærde, og A. kom nu til at betyde en Højskole, navnlig en Skole for enkelte Videnskabsgrene, som de medicinske og chirurgiske A., Musik-, Kunst-, Handels-, Bjærg-, Forst-, Landbrugs-A., militære A. (Land- og Søcadet-A.), eller det blev Navnet paa et fuldstændigt Universitet, som Sorø-A. — I Frankrig bruges A. ikke om Undervisningsanstalterne, som der hedde facultés, écoles, lycées og collèges, men om Overopsynet og Bestyrelsen af det offentlige Undervisningsvæsen i de 16 Kredse, hvori Landet 1854 blev delt med Hensyn til Undervisningen. Hver enkelt Kredses Bestyrelse udgjør et A., organiseret som Universitetet med recteur, conseil osv. **Akademiker**, den, der henhører til et Akademi. **Akademisk**, hvad der staaer i Forbindelse med et Akademi, navnlig som Højskole. **A. Borger**, den, der er indskreven ved et Universitet; **a. Lærere**, Universitetslærerne. En a. Retning i Kunsten er en saadan, som mere gaar ud paa en Efterligning af antagne Kunstidealer og Kunstformer end paa en fri Opfattelse af Naturen.

Akalèpher, d. s. s. Gopler.

Akarnánien, det nordvestligste Landskab i Hellas, imellem Thyamos-Bjærgene og det joniske Hav, Floden Acheloos og den ambrakiske Bugt, hvor det endte med Forbjærget Actium. Akarnanerne stode i lang Tid paa et lavere Culturtrin end de øvrige Hellenere og faldt ofte deres Naboer besværlige ved deres Røverier. I Oldtiden var Stratos den vigtigste Stad.

Akatalèktisk kaldes i Metriken en Verslinje, hvis sidste Fod ikke er afbrudt, og som altsaa, hvad den rhythmiske Bevægelse angaar, gaar i et med den følgende.

Akatholiker, d. e. Ikke-Katholiker; i Østerrig specielt Protestanterne.

Akbar, d. e. den meget store, egtl. Dschelal-eddin Muhammed, Stormogul i Indien, f. 1542, kom til Magten 1556 og udbredte efterhaanden sit Herredømme over hele det nordlige Hindostan. A. ordnede Forvaltningen og søgte ved Tolerance at sammensmelte sit Riges Folkeslag, samt fremmede Videnskab og Kunst. D. 1605. Ved Hovedstaden Agra rejstes ham et prægtigt Gravmindesmærke. Hans Vezir Abul-Fazl skrev hans Historie, **Akbarnameh**. — **A.**, den sidste Stormogul i Delhi, der 90 Aar gl. levede i sit Slot af en engelsk Aarpenge, da den store Opstand udbrød 1857. Han blev nu trukken frem af Oprørerne og udnævnt til deres Overhoved, medens hans Søn Mirza skulde styre i hans Navn. Da Opstanden var undertvunget, bleve 24 af hans Sønner og Sønnesønner henrettede og han selv landsforvist til Rangun, hvor han døde faa Aar efter.

Akeleje (Aquilegia), Slægt af Ranunkelfam. fra Bjærgegne i Europa, Asien og sjældnere i Nordamerika; vedvarende Urter med dobbelthaandsnitdelte Blade, 5 kronbladagtig farvede Bægerblade, 5 Kronblade i Form af Kræmmerhuse, ofte med indrullede Spidser, og 5 Bællekapsler. **Den almindelige A.** (A. vulgaris), fra Europa og Nordasien, har i vild Tilstand blaa Blomster, men forskjellig farvede og formede Afarter dyrkes almindelig i Haver. Flere andre Arter, navnlig fra Sibirien, dyrkes ogsaa som Prydplanter.

Aken, Hieronymus, sædvanlig kaldet Bosch efter sit Fødested, hollandsk Maler, f. 1450—60 i Hertogenbosch, d. 1518 smstds., udmærkede sig i mange af sine for øvrigt godt malede Billeder ved en højst overdreven Lyst til det sælsomme, næsten dæmoniske. Han ynder derfor Emner som den hellige Antonius's Fristelser. Saa vel heri, som i sine Optrin af Almuelivet er han en Forløber for Teniers. Ved en Navneforvexling har man ogsaa tillagt ham Raderinger, ligesom man uden egentligt Bevis har troet, at han skulde have opholdt sig læn-

gere Tid i Spanien, fordi saa mange af hans Billeder findes der.

Akershus, tidligere stundum skrevet **Aggershus**, en Fæstning beliggende strax s. for Christiania paa en i Fjorden fremspringende Odde, og beherskende Indløbet til Byens Havn. Sit Navn har den af den n. for Byen liggende Gaard Aker, hvor endnu en ældgammel i 11te Aarhundrede opført Kirke staar, og hvis Marker i Fortiden omfattede hele den Slette, hvorpaa Christiania 1624 blev anlagt (kaldet **Akershagen**), saa vel som hint Næs, kaldet **Akersnæs**. Hertug Haakon Magnussøn, til hvis Hertugdømme Staden Oslo med tilliggende District hørte, anlagde først Fæstningen eller rettere Borgen, der i Begyndelsen kun var af liden Udstrækning, paa den Klippe, der danner den vestlige Side af Næsset. Den kaldtes da Akersborg, men begyndte snart at kaldes A., da det paa den Tid over hele Norden var almindeligt at kalde en Borg eller mindre Fæstning et „Hus". Sandsynligvis har Haakon udvidet og forskjønnet den efter at være bleven Konge (1299), saa at den kunde benyttes som Residensslot. Siden nævnes den som Residens for flere Fyrster, navnlig for Dronning Margrete, og den var i de Uroligheder, der fulgte efter Calmar-Unionen, et særdeles vigtigt Punkt, Nøglen til den indre Del af Viken og Oplandene. Det var som Indehaver af denne Borg, at Knud Alfsøn gjorde sin bekjendte Opstand 1501. Siden, da Christian II 1531 havde begivet sig til Norge med en Hær og Flaade for derfra at vinde sine tabte Riger tilbage, belejrede han forgjæves A., der kjækt forsvaredes af Mogens Gyldenstjerne. I den nordiske Syvaarskrig blev A. belejret af de svenske 1567, men forgjæves. Christian IV lod Borgen, hvis Bygninger vare meget forfaldne, ombygge og forbedre, saa at der kun blev lidet af det oprindelige tilbage; han udvidede ogsaa Befæstningerne. End mere udvidedes disse under Christian V, under hvem Fæstningen overhovedet fik sit nuværende Udseende. 1716 blev den beskudt af Carl XII, der havde bemægtiget sig Christiania, men han kunde ikke tvinge den til Overgivelse. Som Defensionspunkt har den nu for længst tabt sin Betydning, især efter Norges Forening med Sverige; dens Bygninger ere daarlige og uhensigtsmæssige, og den beherskes af det hinsides Fjorden liggende Ekeberg. Men den indeslutter vigtige Depoter, har et ikke ubetydeligt Arsenal, er Opbevaringssted for Kronregalierne og har inden sine Volde Norges største Straffeanstalt for farlige Forbrydere. Den ældre Del har endnu, trods alle Ombygninger, bevaret sit borgmæssige Udseende, der minder om Middelalderen, og tager sig fra Søsiden meget malerisk ud. Efter A. som Lensmandens Residens havde i det 16de og 17de Aarh. det saakaldte A. Len sit Navn; ved Amtsindelingens Indførelse bibeholdtes Navnet baade for det Amt, som omgiver Christiania, der fremdeles kaldes A. Amt, og for det hele Stift, som nu er delt i Christiania Stift og Hamar Stift. — **A. Amt** ligger ved det inderste af Christiania-Fjord omkring Hovedstaden og dens Fæstning A., hvoraf det har Navn, og udgjør 94 □ M. (5,180 □ Kilom.) med 94,300 Indb. Det inddeles i 3 Bycommuner (Kjøbstaden Drøbak og de to Ladesteder Hølen og Son, medens Ladestedet Hvidsten ikke danner egen Commune) og 21 Herreder. A. Amt inddeles i daglig Tale i tre Hoveddistricter med meget forskjellig Naturbeskaffenhed, nemlig 1) **Aker**, som ligger omkring Fjordens Inderste og gjennemstrømmes af flere korte Elve, saasom Akers-Elv og Loelven, hvilke falde ud i Christianias Havn. 2) **Follo**, som bestaar af Halvøen Næsodden og en Strækning paa Fjordens Østside, hvilken i S. støder til Smaalenene. Begge disse Landskaber ere af Naturen meget bjærgfulde eller couperede, men dog formedelst den bekvemme Beliggenhed frugtbare og opdyrkede med stor Flid. 3) **Romerike**, som udgjør en Del af Glommens og Vormens Dale, indeholder derimod et af Norges betydeligste Fladlande. Det er store Sletter, med en Jordbund af enten frugtbar Jordbund eller ufrugtbar Sandjord. Hele Amtet har haft de rigeste Skove; nu ere de meget udtyndede ved Hugst til Udskibning, men bedække dog fremdeles et stort Areal. De faste Ejendommes omtrentlige Værdi udgjorde 1880 71,500,000 Kroner. Hovednæringsvejene ere Agerbrug, Kvægavl, Skovdrift og Bjærgværksdrift, i Egnene om Christiania Fabriksdrift og Skibsfart. Amtet inddeles i 5 Sorenskriverier (Aker, Follo, Nedre Romerike, Nes og Eidsvold), 3 Fogderier (Aker og Follo, Nedre Romerike, Øvre Romerike) med 24 Præstegjæld.

Akhissar, Stad i det vestlige Lilleasien, 10 M. n. ø. for Smyrna. 10,000 Indb. Bomulds- og Vinavl.

Akhmin, Stad i Øvreægypten, paa den højre Nilbred. 10,000 I. Bomuldsindustri. Smuk koptisk Kirke. A. er Oldtidens Panopolis.

Akhtiar, d. s. s. Sevastopol.

Akiba, i det 1ste og Beg. af det 2det chr. Aarh. en af de berømteste Mischna-Lærere hos Jøderne, hos hvem hans Udsagn næsten gjaldt som Orakel. Han antages ogsaa almindelig først at have samlet de adspredte kabbalistiske Læresætninger til en bestemt Form, idet han forfattede det kabbalistiske Værk Jezirah. Han blev henrettet som Deltager i den Opstand, som Jøderne under Hadrians Regering 135 gjorde under Anførsel af Bar-Kochba.

Akis, en lille Bæk i Nærheden af Catania. Efter Ovid var det oprindelig en ung Mand, i hvem Havnymphen Galatea var forelsket; men hans skinsyge Medbejler, Kyklopen Polyphemos, knuste ham med et Klippestykke, hvorpaa han blev forvandlet til en Bæk.

Akita, Stad paa Vestsiden af den japanske Ø Nippon under 39½° n. Br. 36,000 I.

Akiurgi, Læren om de „blodige" Operationer, d. e. dem, der udføres ved Hjælp af skærende Instrumenter.

Akka, s. **Acre, St. Jean d'**.

Akkad, s. **Babylonien**. **Akkadisk Sprog**, det Sprog, der taltes af de oprindelige Indbyggere i Chaldæa før Semiternes Indtrængen, er beslægtet med Finsk og Tyrkisk. Det synes allerede at være uddød før det 17de Aarh. f. Chr. Jfr. **Kileskrift**.

Akkerman, Stad i det russiske Bessarabien,

ved Dnjesters Liman. 30,000 J. Betydelig Saltproduktion fra de nærliggende Saltsøer. A. har et af Genueserne opført Castel. Tractat 1826 mellem Rusland og Porten, hvorved Donaufyrstendømmernes Stilling nærmere bestemtes.

Akra, en Stad paa Guldkysten i Øvre-Guinea. Livlig Handelsforbindelse med Indlandet. Her laa det af de danske byggede Fort Christiansborg. 6,000 J.

Akme, Højdepunkt, i Lægevidenskaben det Tidspunkt i en Sygdoms Forløb, hvor dennes Tiltagen ophører, og hvorfra den synes at aftage.

Akoluth ell. **Akolyth**, egtl. Ledsager, kaldtes fra det 3dje Aarh. de Kirketjenere, der hjalp Præsterne ved deres Functioner, f. Ex. tændte Lys, rakte Vin og Vand ved Nadveren. A.s Forretninger besørges nu af Lægfolk (Chordrenge): men som nominel Værdighed bestaar endnu Akoluthatet i den romerske Kirke, idet enhver tiltrædende Præst først vies til A., hvorved han modtager Lysestage og Vinkande.

Akrell, Carl Frederik, svensk Generallieutenant, f. 1779, d. 1868 (Søn af Fred. A., f. 1748, d. 1804, bekjendt Kobberstikker), deltog som Stabsofficer ved Nordarmeen i Krigen 1813, under hvilken han blev haardt saaret ved Stormen paa Leipzig, var længe Chef for det topographiske Corps og 1854—62 for Telegraphvæsenet, i hvilken Tid han ledede Udførelsen af Sveriges første elektriske Telegraphnet. A. var en duelig Graveur og har udgivet adskillige særdeles nøjagtige geographiske og topographiske Kort.

Akribologi, Nøjagtighed i Tale, overhovedet i en Undersøgelse eller Behandling af en Sag i Almindelighed.

Akrisios, Konge i Argos, Fader til Danae. Da det var ham spaaet, at han skulde blive dræbt af sin Dattersøn, indesluttede han Danae i et utilgængeligt Fængsel for at udelukke hende fra Omgang med Mennesker; men hun fik med Zeus Sønnen Perseus. A. lod Moderen og Barnet kaste i Havet, men de bleve frelste. Da Perseus var bleven voxen og i en Kampleg kastede med Diskos, dræbte han ved Vaade sin Morfader.

Akroamätisk Læreform kaldes den Art af Undervisning, hvorved Eleverne blot høre til, som paa Universiteterne; Modsætningen danner den erotematiske ell. katechetiske Methode, Undervisningen gjennem Spørgsmaal og Svar. A. Musik bet. den blot ørekildrende Musik, Klingklang.

Akrobät, Linedanser, Luftspringer.

Akrokeräunske Bjærge, en af meget sønderrevne Klippemasser bestaaende Bjærgkjæde i den nordvestl. Del af den tyrkiske Prov. Albanien.

Akrokorinthos hed Borgen i det gamle Korinth.

Akrolith kaldes en Billedstøtte, hvorpaa de nøgne Dele, sædvanlig Hoved, Hænder og Fødder, ere udførte i ét Stof, Klædemonnet, undertiden ogsaa Haaret, i et andet, sædvanlig ringere Stof. Medens A. nu til Dags sjælden eller aldrig udføres, vare de almindelige i den ældre græske Kunst og udførtes sædvanlig af malet eller forgyldt Træ med de nøgne Dele i Marmor, undertiden ogsaa af Malm og Sten. De danne Overgangen mellem den ældste Tids raa Gudebilleder, der vare helt af Træ, og Blomstringstidens kostbare Billedstøtter af Guld og Elfenben, hvoraf Phidias har udført de to berømteste.

Akromonogräm, et Digt, hvor den følgende Verslinje altid begynder med det samme Bogstav, som den foregaaende ender med.

Akröpolis, den inderste og højest beliggende Del i de græske Stæder, der var befæstet for sig selv og udgjorde Stadens Borg. Athens A. er især bleven berømt ved de uforlignelige Pragtbygninger og Kunstværker af alle Arter, der bedækkede den, og blandt hvilke især maa nævnes Propylæerne, den pragtfulde Opgang, og Parthenon, Athenes Hovedtempel med Phidias's berømte Athenestatue.

Akröstichon, et Digt, hvor Verslinjernes Begyndelsesbogstaver ved at læses sammen danne et Navn eller en Sætning.

Akroterier kaldes i den antike Bygningskunst de Prydelser, som anbringes ved Spidsen og Enderne af Gavlen.

Aksäkov, Sergei Timoféjewitch, russisk Forfatter, f. 1791, blev Embedsmand i Petersborg, levede derpaa som Godsejer. Hans „Familiekrønnike" (1846) og „Bemærkninger om Fiskefangsten" indeholde ypperlige romantiske Billeder fra Skov og Steppe og psychologisk sande Skildringer fra det gammeldags russiske Liv. D. 1859. Hans Søn, **Constantin A.**, f. 1817, har i Lystspillet „Knjaz Lupovickij" (1861) malet et kraftigt Folkelivsbillede og i „Oleg for Constantinopel" givet en virkningsfuld romantisk Parodi. Han var en af det slavophile Partis Førere. D. 1861 paa Øen Zante. Den yngre Søn, **Ivan A.**, f. 1823, har siden 1861 udgivet flere Blade i Moskov og har i disse været den vigtigste Ordfører for den panslavistiske Retning; især øvede han under Krigen mod Tyrkiet 1877—78 en betydelig Indflydelse.

Akschehr, Stad i Lilleasien, 15 M. v. n. v. for Konia. Befolkningen angives forskjellig, fra 10,000 til 50,000 J. Sultan Bajazeth I skal være bleven holdt i Fangenskab her af Timur indtil sin Død.

Aksu, Stad i den chinesiske Provins Thianschan-Nanlu, ligger ved et Knudepunkt af flere Karavanveje og er et Hovedpunkt i Karavanhandelen i denne Del af Asien. 30,000 J., efter andre Angivelser 100,000 J.

Akt betegner i det danske og norske Retssprog en af den samlede Ret (ikke af Skriveren alene) udfærdiget og med dens Segl forsynet Beskrivelse af alt, hvad der i en Retssag er passeret, altsaa ikke blot en Udskrift af, hvad der er tilført Retsprotocollen, men tillige en Afskrift af de i Retten fremlagte Indlæg og andre Documenter. Eftersom den paagjældende Retssag er en ved en egentlig Domstol proceberet og der paadømt Sag eller et optaget Vidneforhør, en Fogedforretning, en Skiftebehandling osv., kaldes A. en Domsakt, en Tingsvidneakt, en Fogedakt, en Skifteakt osv. I mindre streng Betydning forstaas imidlertid ved en Sags A. simpelt hen alle de til den hørende Documenter. I de Lande, hvor — som i det hele i Danmark og ligeledes i Norge

— den skriftlige Procedure finder Sted, i Følge hvilken Dommeren faar al sin Kundskab om den Sag, han skal paakjende, gjennem skriftlige eller lignende Documenter og alene har at affige sin Dom efter disse, gjælder Sætningen »quod non est in actis, non est in mundo«, d. e. hvad der ikke staar i Akterne, det er ikke til i Verden, d. v. s. det existerer ikke for Dommeren, det kan han intet Hensyn tage til. I denne mindre strænge Betydning er Ordet A. ogsaa taget i Talemaaden „lægge ad acta", d. e. at lægge noget hen blandt de andre Documenter, som angaa samme Sag, hvormed imidlertid i daglig Tale ofte forbindes den Tanke, at det bliver liggende der uden at komme videre. **Aktere** betyder at samle og ordne alle de til en Sag hørende Documenter. — **A.**, egtl. Handling, betyder i et Skuespil det Tidsrum, det Afsnit i den fremstillede Handling, som begrænses ved Tæppets Op- og Nedrullen. **A.** kaldes i Kunstakademierne den Stilling, den underviſende Professor giver Modellen.

Aktie kaldes et Document, der constaterer Besidderens Delagtighed i et af flere Personer (**Aktionærerne**) i Forening grundlagt industrielt eller commercielt Foretagende, samt angiver hans Andel i **Aktieselskabets** Formue og deraf følgende Ret til en tilsvarende Andel i det aarlige Udbytte. Aktieselskaber, — der i Almindelighed bringes i Stand for at grundlægge saadanne, mere omfattende Foretagender, der enten kræve saa betydelige Capitaler, at en enkelt ikke vilde kunde tilvejebringe disse, eller frembyde en saadan Risico, at ingen ønsker at vove sin hele Formue derpaa, medens mange ville risikere en ringe Del af denne for derved at opnaa Udsigt til en stor Fordel —, inddeles i anonyme og commanditære. I de anonyme, der i Regelen omfatte et stort Antal Aktionærer, indskyde disse en Gang for alle den bestemte Sum, som deres Aktier — der gjærne alle lyde paa et lige stort Beløb, saa at den, der ønsker at indskyde en større Sum, maa tegne sig for flere Aktier — angive, saaledes at ingen af dem med sin øvrige Formue hæfter for Selskabets Forpligtelser og følgelig ved indtrædende Uheld ikke kan tabe mere end den indskudte Sum. Det staar derfor ogsaa enhver Deltager frit ved Salg af sin Aktie at sætte en anden i sit Sted. Aktieselskabet som saadant optræder som selvstændig formueretlig Personlighed, der repræsenteres ved Bestyrelsen, hvis Myndighed gjærne er begrænset ved de controllerende, regelmæssig sammentrædende Generalforsamlinger af samtlige Aktionærer eller ved et Udvalg (Repræsentantskab) af disse, og hvis enkelte Medlemmer derhos ligeledes ere uden alt personligt Ansvar over for Selskabets Creditorer. Ved de commanditære Aktieselskaber derimod (A. en commandite) er det en Person, som stiller sig i Spidsen for et Foretagende og indbyder andre til at deltage ved at indskyde Capital, og Indbyderen, som selv styrer Foretagendet, er da her Creditorerne ansvarlig med sin Person og sit Gods, hvorimod de andre Deltagere ogsaa her kun hæfte med det Beløb, de have indskudt. — Hvor Aktierne frit kunne afhændes, ere de i Almindelighed Gjenstand for en livlig Omsætning paa Fondsbørsen, idet deres vexlende Udbytte (Dividenden), hvorefter deres **Coursværdi**, som derfor kan være meget forskjellig fra deres paalydende Værdi og navnlig tit langt overstige denne, retter sig, gjør dem i en langt højere Grad end Statspapirer og andre Obligationer til Gjenstand for Spekulationer. — **Interimsaktier** [in] kaldes de foreløbig for Indbetaling af Afdrag paa de tegnede Indskud udstedte Beviser, og ogsaa disse kunne — saa vel som den blotte, ved Tegningen erhvervede Ret til at blive Aktionær — være Gjenstand for Omsætning. **Prioritetsaktier** kaldes stundum de af Aktieselskabet for et optaget Laan udstedte Obligationer, hvoraf Renterne fortrinsvis udbetales, inden Aktionærerne erholde Udbytte. Navnet er dog kun correct, forsaavidt Besidderne have samme Ret som de egentlige Aktionærer, hvis A. da til Modsætning kaldes **Stamaktier**.

Aktinométer, et af J. Herschel opfundet Instrument, bestemt til at maale Solstraalernes opvarmende Kraft.

Aktæon, Søn af Aristæos og Autonoe, Kadmos's Datter, var en ivrig Jæger og Dyrker af Artemis, men da han belurede Gudinden, medens hun badede sig, forvandlede hun ham til en Hjort, hvorpaa han blev sønderrevet af sine egne Hunde.

Akumēter, Apparat til Sammenligning af forskjellige Menneskers Høreevne.

Akureyri (d. e. Akerøre), Kjøbstad ved Øfjord paa Islands Nordkyst, Sæde for Amtmanden i Nord- og Østamtet. Omtr. 550 Indb.

Akustik, Læren om Lyden, gaar ud paa at finde Lovene, hvorefter Lyden opstaar, forplantes og omdannes.

Akyab, Søhavn i det engelske Bagindien, paa Østsiden af Øen Aracan. 10,000 Indb. God og sikker Havn. Udførsel af Ris.

Akøméter, d. e. Søvnløse, en stræng Munkeorden, som stiftedes af en Syrer Alexander i Constantinopel c. 425, forpligtede sig til i tre hinanden afløsende Chor at holde uafbrudt Gudstjeneste Dag og Nat. Det blomstrende Kloster Studion i Constantinopel var deres Hovedsæde, og heraf fik de ogsaa Navnet Studiter.

Al, forskjellige for Plantersødderne nigjennemtrængelige Lag, som derfor overalt, hvor de nærme sig meget til Overfladen, virke skadelig paa Vegetationen. Mest udbredt er **Sandal**, sortebrunt Sand, sammenkittet ved et jærnholdigt Bindemiddel (humussurt Jærnilte), der er udskilt af stillestaaende jærnholdigt Vand. Sandal træffes især hyppig paa Hedesletterne i Jylland, hvor det danner Grænsen mellem det overliggende golde Hedesand (Blysand) og det underliggende gule, jærnholdige Rullestenssand (Rødsand). Paa Øerne optræder den kun pletvis. Udsat for Luftens Indvirkning smuldrer den. Sjældnere forekommer **Stenal**, et fast Stenlag med mellemliggende Grus og Sand, og **Jærnal** (Myremalm), der findes i Moser og sandige Enge.

A la, egtl. à la manière [æhr] ell. mode de, fr., paa Ens Maade, bruges til at betegne en

Fremgangsmaade, Maner, Mode: à la française [frangsæhs], paa Fransk, efter fransk Mode; à la Brutus, paa Brutus's Maade, som Brutus.

À la baisse [bæhs] og **à la hausse** [aahs], Udtryk, som bruges i Spekulationshandelen, navnlig hvor denne gjælder Statspapirer og Aktier. Man spekulerer à la baisse, naar man sælger noget, man ikke har paa Levering, i Forventning om inden Leveringstiden at kunne kjøbe det til en billigere Pris end den, hvortil man har solgt det; derimod à la hausse, naar man kjøber noget i Forventning om en forestaaende Prisstigning, saaledes at der altsaa kan opnaas Fordel ved Salget.

Alabáma, 1) Flod i Nordamerika, opstaar ved Foreningen af Floderne Coosa og Tallapoosa, der udspringe i Georgias Bjærge. A. danner senere ved Sammenløb med Tombigby Floden Mobile, der falder i den mexicanske Bugt. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Staterne Florida, Georgia, Tennessee og Mississippi samt den mexicanske Bugt. 2458 □ M. med 1,263,000 I. (1880), hvoraf omtr. Halvdelen Negere. Hovedstad Montgomery. Landet, der fra den mexicanske Bugt gradvis hæver sig til en Højde af 1000—1500 F. i dets nordlige Del, gjennemstrømmes af Floderne Mobile, Black Warrior, A. og Chattahoochee, hvilken sidste danner Grænsen mod Georgia; i dets nordlige Del løber Tennessee, der falder i Ohio. Jordbunden er uden for Floddalene sandet og ikke meget frugtbar; Floddalene ere i deres naturlige Tilstand bevoxede med uigjennemtrængelige Rørskove eller med Skove af Eg, Valnød, Magnolia og andre Træsorter. Klimaet er i de højere liggende Strækninger, navnlig mod N., tempereret og sundt, i Floddalene og langs Kysten usundt. Hovedproduktet er Bomuld, mod S. desuden Sukker og Ris. Tobak dyrkes ikke i samme Omfang som tidligere. Af Kornarter dyrkes næsten udelukkende Majs. Betydelig Kvægavl. — A. blev 1798 Territorium og 1819 Stat; ligesom de fleste andre Slavestater udtraadte A. af Unionen i Januar 1861, og dets Hovedstad Montgomery var en kort Tid Opstandsregeringens Sæde, indtil Virginia sluttede sig til Sydforbundet, og Sædet flyttedes til Richmond. A. blev kun lidet berørt af Krigen og var en af de sidste Stater, som i Maj 1865 overgav sig. 1868 gjenoptoges A. i Unionen med en ny Forfatning, der giver Negrene fuld Ligestilling med de hvide. A. sender 8 Medlemmer til Repræsentanthuset.

Alabáma, Navn paa et sydstatligt Kaperskib, som under den nordamerikanske Borgerkrig 1862—64 tilføjede Nordstaternes Handel umaadelig Skade. Det førtes af Capitain R. Semmes og blev 19 Juni 1864 taget af Unionens Krigsskib „Kearsage“ uden for Cherbourg. Mandskabet undkom dog paa et engelsk Skib, og Semmes overgav sig først, da Krigen var forbi, og vendte hjem til Nordamerika. Senere rejstes fra nordamerikansk Side Paastand paa, at Englands Statskasse skulde dække hele det saaledes lidte Tab, ikke alene af selve de opbragte Skibe, men ogsaa den indirecte Skade, fordi Skibet var bygget i England og udrustet fra en engelsk Havn. Dette Krav, der løb op til mange Mill. Doll., fremkaldte stærke Indsigelser i England, og en længere Noteverxel fulgte (den saakaldte **A.-Sag**). 1871 enedes begge Parter om at lade Spørgsmaalet afgjøre af en international Voldgiftsdomstol, hvortil Italien, Schweiz og Brasilien valgte Medlemmer tillige med England og Nordamerika. Den samledes i Genf i Dec. 1871 og dømte i Sept. n. A. England til at udrede et Vederlag af 3,200,000 Pd. St. (57½ Mill. Kroner), hvormed Striden bilagdes.

Alabánda, en græsk By i Karien, hvoraf endnu betydelige Ruiner ere tilbage.

Alabást, teknisk Benævnelse for den i Naturen forekommende, marmorlignende, kornede og tætte Gips, har en hvid, gulagtig eller rødlig Farve, ofte plettet eller stribet. Af den finkornede, snehvide, gjennemskinnende A., der brydes i stor Mængde i Toscana, fabrikeres alle Slags Kunstgjenstande, da den kan modtage en smuk Politur og paa Grund af sin Blødhed let lader sig bearbejde. I det fri kan den ikke holde sig, da Stenen ikke er ganske uopløselig i Vand. Allerede i Oldtiden benyttedes A. til Vaser, Salvedaaser, Lamper osv.

A la bonne heure, fr. [bonnøhr], velan! fortræffelig! for mig gjærne! ja ja da!

A la carte, fr. [kahrt], efter Spisesedlen.

Alacoque [kókk], Margarete, f. i Autun 1647, indtraadte som ganske ung i Salesianerindernes Orden og gjorde sig bekjendt ved sin strænge Askese. Sin Helbredelse fra en haabløs Sygdom tilskrev hun Jomfru Maria og antog derfor Navnet Maria. Hun fik Syner, i hvilke Jesus omgikkes med hende som sin Forlovede, overvældede hende med Kjærtegn og overdrog hende at grunde en Andagt for hans hellige Hjærte. Hun døde 1690; men efter Jesuiterordenens Ophævelse grundede en Del forhenværende Jesuiter 1784 i Löwen „Jesu hellige Hjærtes Samfund“ til Minde om A.s vidunderlige Forhold til Jesus. I dette Samfund fandt Jesuiterordenen sin egentlige Fortsættelse indtil dens Gjenoprettelse 1814, og til Tak derfor udvirkede Ordenen til sidst, at Pius IX i 1875 optog A. blandt Romerkirkens Helgeninder.

Alagoas, 1) Prov. af Kejserdømmet Brasilien i Sydamerika, omgivet af Atlanterhavet og Prov. Pernambuco og Sergipe. 1044 □ M. med 348,000 I. (1872). Fl. San Francisco begrænser Prov. mod S. Sukker- og Tobaksavl, samt Skovbrug. 2) Stad i Prov. A. paa Atlanterhavskysten, 30 M. s. v. for Pernambuco. 4,000 I. Tobakshandel.

A la grecque, fr. [grékk], et fra Oldtiden hentet Ornament, dannet af Linjer, som under rette Vinkler ere slyngede om hverandre:

A la guerre, fr. [gæhr], „Krigsspil“, en Art Billardspil, som spilles af et hvilket som helst Antal Personer. Nr. 1 lægger ud, Nr. 2 spiller paa Nr. 1, Nr. 3 paa Nr. 2 osv. — **A la guerre comme à la guerre** [kom], man maa tage det, som det kan falde.

A la hausse, fr. [aahs], s. **A la baisse.**

Alai, et stort, steppeagtigt, skovløst Plateau i

Asien, i Ferghana, n. for Pamir Plateauet. Højde indtil 8000 F. Mod N. ligger Ala-Tau. Mod S. dannes Randen af „de transalaiske Bjærge“, hvis Kamhøjde er 18—19,000 F., og som have enkelte Toppe paa c. 25,000 F. Snelinjen ligger her ikke under 14,000 F. Flere vigtige Passer, Sarykol og Taimurun, føre til Kaschgar.

Alais [alā], Stad i det franske Dep. Gard, ved Foden af Cevennerne, 5 M. n. v. for Nimes. 21,000 J. I Nærheden betydelige Jærn- og Stenkulsminer. Handel med Silke. Store Jærnstøberier og Maskinværksteder, samt talrige Silkespinderier og Væverier. I A. sluttedes 27de Juni 1629 en Religionsfred mellem Ludvig XIII og Huguenotterne, hvorved det nantiske Edict bekræftedes.

Alakananda, s. Ganges.

Alakul, Sø i det russiske Asien, Distr. Semirjetschensk, paa Grænsen af China (Dsungariet), 15 M. lang og 9 M. bred.

Alali, Stumhed, Maalløshed.

Alamänni, L., it. Digter, f. 1495 i Firenze, Ven af Macchiavelli og beskyttet af Giuliano af Medici (senere Pave Clemens VII), men forbitret over at være bleven mulkteret paa Grund af, at han havde gaaet bevæbnet paa Gaden om Natten, indlod han sig paa en Sammensværgelse mod denne Cardinals Liv, flygtede efter Opdagelsen, blev greben i Brescia, men undkom til Frankrig, hvor Frants I modtog ham med Hæder. Efter Mediceernes Fordrivelse 1527 drog han atter til Firenze, skrev der et Digt »Le selve« og udfoldede en stor politisk Virksomhed i Mediceernes Modstanderes Interesse. Da denne Familie atter kom til Herredømmet, blev A. forvist og drog til Frankrig, blev Hushovmester hos Katharine af Medici, rejste i diplomatiske Ærinder til Italien og Spanien og blev lige saa yndet af Carl V som af Frants I og Henrik II. Han døde i Paris 1556. Som Digter hører han til anden Rang, men hans Stil og Diction have den italienske Renaissancepoesis almindelige Elegance og Lethed. Hans vigtigste Værk er »La coltivazione«, et didaktisk Digt med Vergils Georgica som Forbillede, fremdeles Elegier og Epigrammer.

Alamēda, sp., egtl. Poppelallé, offentlig Spadsereplads i spanske Byer.

Alāmos, Stad i Mexico, ved Fl. Fuerte, 25 M. fra dens Udløb i den californiske Havbugt. 6,000 J. I Nærheden vigtige Sølvminer. Ruiner af en af Aztekernes Stæder.

Alāner, et Folk visnok af skythisk Oprindelse, forekommer under Folkevandringen ofte i Forbindelse med germaniske Stammer; de boede oprindelig ved Kaukasus, vare udmærkede Ryttere og Bueskytter, udbredte sig mod N. til Don og foretoge Røvertog til Armenien, Makedonien og Lilleasien. De bleve overvældede af Hunnerne ved disses Indtrængen i Europa, trængte senere i Forbindelse med Vandalerne og andre Folkefærd, medens de selv ofte trængtes af andre, gjennem Tyskland til Italien, Gallien og Spanien, hvilket Land de besatte tillige med Vandalerne og Sveverne. Skjønt hyppig oprevne til enkelte Sværme eller undertvungne af mægtigere Folk, nævnes A. dog længere hen i Tiden blandt de Folk, med hvilke de græske Kejsere maatte kæmpe.

Alānt (Inula), Slægt af de kurvblomstredes Fam. (Astergruppen) fra Europa og Mellemasien, oftest vedvarende Urter, som ligne Aster, men med baade Rand- og Skivekroner gule. Almindelig A. (I. Helenium), en 3—5′ høj, vedvarende Urt fra Syd- og Mellemeuropa (forvildet i Danmark), med savtakkede, paa Undersladen filtede Blade, de nedre stilkede, lancetformede, over 1′ lange, de øvre hjærteformede, Blomsterkurvene over 2″ i Tværmaal. Rodstokken, som indeholder Alantmelstof (Inulin) og Alantcampher (Helenin), anvendes i Lægevidenskaben. 5 Arter af denne Slægt ere vildtvoxende i Danmark.

Alānus ab Insulis [in], Scholastiker fra 12te Aarh., har efterladt en Række Skrifter, blandt hvilke et er blevet særlig bekjendt ved den ejendommelige demonstrerende Methode, som han anvender for ved Forstandsslutninger at bevise Kirkelærens Sandhed, omtrent som hos den Wolffske Skole i 18de Aarh. Om hans Liv fortælles meget upaalideligt; sikkert ved man kun, at han var født i Lille (Insulæ) og var Cisterciensermunk.

A la queue, fr. [kø], „i Række“, om flere Personer, der opstilles i en lang Række bag hinanden.

Alarcōn, Pedro Antonio de, spansk Digter og Politiker, f. 1833, blev opdraget til Gejstlig, studerede siden Jura og Philosophi i Granada, gik 1853 til Cadiz for at leve som Journalist, drog 1854 efter Revolutionens Udbrud til Madrid og blev Fører for en bourbonfjendtlig demokratisk Gruppe (Colonia granadina). 1859 fulgte han O'Donnell paa den afrikanske Expedition og deltog siden i Revolutionen 1868. Som Digter udmærker han sig i den lette Satire og folkelige Fremstilling, som Journalist har han et stort Navn. Blandt Novellerne mærkes »El nino de la bola« (1880); hans bedste Digte findes i Samlingen »Poesias serias y humoristicas« (1870).

Alarcōn y [i] **Mendōza**, J. R. de, spansk dramatisk Digter, f. i Begyndelsen af det 17de Aarh. i en Provinsby i Mexico. Om hans Levned ved man meget lidet. Omtr. 1622 maa han have været i Europa. I Spanien tog han Licentiatgraden og blev ansat i Kolonialregeringen. Omtr. 1628 optraadte han som dramatisk Forfatter, beskyttet af sin Ven, Storkansler Don Ramiro Felipe de Guzman. Hans voldsomme, til Paradoxer i Ord og Handling tilbøjelige Personlighed, der tydelig viser sig i hans Dramaer, skaffede ham mange Fjender og ingen Popularitet; Fortalen til sine Værker begynder han med Grovheder mod Publikum. Da A. havde vundet Prisen for et Skuespil, bestemt til en Hoffest, rasede hans Rivaler imod ham; A. svarede dem med at beskylde dem for at stjæle hans Værker og give dem ud for deres egne. De nærgaaende Epigrammer og Satirer, der regnede ned over ham, udkom samlede; deres Titel hentydede ligefrem til A.s Vanførhed, og blandt disse Fjender vare endog Lope de Vega og Quevedo. Efter 1634 tabe vi A.s Spor; kun ved man, at han døde 1639. I hans levende Live udkom hans »Co-

medias« i 2 Dele; de ere fulde af voldsom Pathos og Skildringer af heroisk Ubændighed, men hans Livsanskuelse er alligevel mere rationel end de andre spanske Renaissance-Dramatikeres, og hans Satire mere skærende realistisk.

Alard, Delphin Jean [lâhr], f. 1815 i Bayonne, udmærket Violinvirtuos, Lærer ved Conservatoriet i Paris. Han har skrevet en Række Compositioner for sit Instrument, samt en værdifuld Violinskole.

Alarik I. [āl], Vestgoternes Konge, benyttede den ved Delingen af det romerske Rige efter Theodosius den stores Død 395 fremkaldte Svækkelse af Romerstaten til at give Vestgoternes allerede tidligere begyndte Kamp med samme en større Udstrækning. Fra Landene s. for Donau drog han gjennem Makedonien til Grækenland og Illyrien og derfra til Italien for at erobre dette; men hans Angreb paa Italien 403 blev slaaet tilbage af den tapre Stilicho i Kampene ved Pollentia og Verona, saa at det først var efter dennes Død, at han kunde indtage og udplyndre Rom 410. Hans Plan, derefter at gaa over til Sicilien og maaske til Afrika, hindredes ved hans kort efter indtrufne Død. — **A. II**, Konge over Vestgoterne i Spanien og Sydfrankrig 484 efter sin Fader Eurik, udleverede Syagrius, der havde taget sin Tilflugt til ham, til Frankerkongen Chlodevig, som dog senere under Paaskud af at ville udrydde Arianismen hos Vestgoterne paaførte ham Krig og fældede ham i et Slag i Nærheden af Poitiers 507. Ostgoterkongen Theodorik standsede ved Arles Chlodevigs videre Fremtrængen og overtog Regeringen som Formynder for A.s Søn Amalarik. A. lod forfatte et Udtog af romerske Love og kejserlige Decreter for sit Folk, hvilket længe havde Lovskraft i Frankrigs sydlige Provinser.

Alarm. At slaa ell. blæse A. vil sige ved Tromme- ell. Hornsignaler at sammenkalde Soldaterne til uopholdelig at møde under Vaaben paa et forud opgivet Samlingssted, **Alarmpladsen**. At **alarmére** sin Fjende er at urolige ham ved Skinangreb for at tvinge ham til at kalde sine Tropper under Vaaben og trætte dem uden Nytte, maaske omsider svække deres Agtpaagivenhed. **Alarmpibe**, en paa en Dampkjedel anbragt Pibe, der giver Signal, naar Vandstanden i Kjedlen synker saa dybt, at der er Fare for Kjedlen.

Alary, Jules [lāri], f. 1814 i Mantua, tog senere Ophold i Paris; har componeret en Del Claverstykker og Chansons, samt nogle Operaer.

Alaschehr, Stad i Lilleasien, 16 M. ø. for Smyrna. 15,000 I. Karavanstation. Farverier. I Nærheden Ruiner af Oldtidens Philadelphia.

Alaska kaldes Nordamerikas nordvestl. Del. Meridianen paa 123° 20′ v. L. danner Grænsen mod britisk Amerika indtil St. Eliasbjærget, hvorfra Grænsen gaaer et Stykke inden for Kysten mod S.Ø. indtil **Portlands-Kanalen**. Siden 1867 er A. et Territorium i de forenede Stater. Det tidligere russiske Navn **Aljaska** bruge Amerikanerne nu nærmest til at betegne den lange Halvø som fra 59½° n. Br. strækker sig mod S. V. Til Territoriet A. hører ogsaa en Del Øer, hvoribl. **Diomedes Øerne** i Beringsstrædet, **St. Lawrence Øen**, **St. Mathæus**, **Nunivak Øen** og **Pribyloff-Øerne** i Beringshavet, **Aleuterne**, **Kadiak** s. for Aljaska og endelig **Alexander-Øerne** langs Fastlandets Kyst mod S.Ø. Arealet er 27,000 □ M. med 30,000 I. Alaska gjennemstrømmes af Floden **Yukon**, der er næsten 450 M. lang og meget sejlbar. Indtil denne Flods Dal findes store Naaleskove. Befolkningen er dels Eskimoere, dels Indianere. Det eneste, der kan kaldes en By i dette Territorium, er Ny-Archangelsk paa Øen Sitka i Alexander-Archipelaget. A. solgtes 1867 af Rusland til de nordamerikanske Fristater for 7,200,000 Dollars.

Alássio, Stad i Norditalien, 10 M. s. v. for Genua, ved Middelhavet. 5,000 Indb. God Havn. Fiskeri. Handel med Landbrugsprodukter.

A la suite, fr. [syit], s. **Suite**.

Ala-Tau er Navnet paa 3 Bjærgkjæder i Asien. 1) en Gren af Altai, s. d. Art. 2) det dsungariske A., n. for Ili-Floden, mellem 45°—46° n. Br., paa Grænsen af det chinesiske og russiske Dsungari. 3) det transiliske A., s. for Ili og n. for Søen Issi-Kul, 43°—44° n. Br., den højeste af de tre, med 8,000 F.s Middelhøjde. De to sidste Kjæder høre til Thian-Shan Systemet.

Alatyr, Stad i Rusland, Gouv. Simbirsk, 18 M. n. v. for S. 9,000 I. Fabrikation af Klæde og Tæpper.

Alava [āla], s. **Baskiske Provinser**.

Alava, M. R. de [āla], spansk General, f. 1771, sluttede sig 1808 til Franskmændene, men forlod dem 1811 og tjente med Udmærkelse i Wellingtons Stab. Dog blev han efter Ferdinand VII.s Tilbagekomst 1814 en lang Tid holdt i Fængsel, men løskjøbtes af Baskerne og blev Afsending i Haag. Da han viste sig for mild mod sine landflygtige Landsmænd, blev han hjemkaldt 1819; sluttede sig næste Aar til Revolutionen og hørte i Cortes til de yderlige liberale, samt kæmpede 1822 for Forfatningen imod Gardens Oprør. 1823 sendtes han som Underhandler til Hertugen af Angoulême og søgte forgjæves at redde Forfatningen; flygtede derefter til England og kom først hjem 1834. Han brugtes som Diplomat, men gik af Uvilje mod Forfatningen 1837 til Frankrig, hvor han døde 1843.

d'Alayrac [lærāk], s. **Dalayrac**.

Alba, den hvide Messeskjorte, som Præsten iføres ved Messen, kom i Brug i 4de Aarh.

Alba, Stad i Norditalien, 7 M. n. ø. for Cuneo ved Fl. Tanaro. 12,000 I. Bispesæde. Mærkelig Domkirke. Handel med Trøfler.

Alba, Ferdinand Alvarez af Toledo, Hert. af, f. 1508 i en af de fornemste spanske Familier, tjente Carl V og Philip II som Statsminister og General fra 1524 til sin Død og var en af sin Tids største Feltherrer, men dog endnu mere bekjendt ved sin grusomme Charakter. I sin næsten 60aarige Krigstjeneste skal han ikke have tabt et eneste Slag. Carl V skyldte ham væsentlig Sejren ved Mühlberg 1547, og i Aarene 1555—57 kæmpede han med glimrende Held i Italien, hvor han erobrede

Kirkestaten. 1567 blev han sendt som Statholder til Nederlandene, hvor han søgte at undertrykke Opstanden med blodig Strænghed og i 6 Aar skal have ladet 18,000 Mennesker henrette; 1573 blev han endelig kaldt tilbage. 1580 erobrede han Portugal for Philip II; han døde 1582.

Albacete, Stad i Spanien, 18 M. n. n. v. for Murcia. 19,000 J. Klæde- og Vaabenfabrikker. Handel med Kvæg og Safran.

Alba longa, den ældste Hovedstad i Latium, Roms Moderstad, efter Sagnet anlagt af Æneas's Søn Julus, ødelagt af den romerske Konge Tullus Hostilius c. 650 f. Chr. Man kjender endnu dens Plads paa Bjærgskrænten f. for Albanersøen, ved Klostret Palazzola.

Alban, den hellige, den første Martyr i Britannien, skal have tjent 7 Aar i Diocletians Hær, derpaa være bleven omvendt til Christendommen ved en flygtende christen Præst, som han optog i sit Hus, og være bleven Martyr under Diocletian 303 paa det Sted, hvor nu Staden St. Albans staar. Knud den hellige førte hans Hoved til Odense og byggede her til hans Ære St. Albani Kirke. Hans Mindedag er 21 Juni.

Albani, en af de rigeste og fornemste Familier i Rom, hvis Forfædre i det 16de Aarh. bleve fordrevne af Tyrkerne fra Albanien og nedsatte sig dels i Bergamo, dels i Urbino. Med **Giovanni Francesco A.**, der 1700 blev Pave (Clemens XI), begynder Slægtens Anseelse. — Hans Brodersønner, Cardinalerne **Annibale A.**, f. 1682, d. 1751 som Biskop af Urbino, og **Alessandro A.**, f. 1692, d. 1779, ere bekjendte som Kjendere og Beskyttere af Kunst og Videnskab. — Deres Brodersøn, Fyrst **Giovanni Francesco A.**, f. 1720, d. 1803, og dennes Brodersøn, Fyrst **Giuseppe A.**, f. 1750, d. 1834, begge Cardinaler og Statsmænd, maatte som øvrige Modstandere af Franskmændene i Begyndelsen af dette Aarh. for en Tid leve i Landflygtighed. — Med Fyrst **Filippo A.**, d. 11 Nov. 1852 i Rom, uddøde Slægten.

Albani, Francesco, Maler fra Bologna, f. 1578, d. 1660, var Elev af Caracciernes Skole og vandt sit Navn ved mindre Billeder med Emner af den græsk-romerske Mythologi, især af muntert Indhold, hvori Børn og Nympher færdes i sommerlige Landskaber. Ogsaa i sine religiøse Billeder holdt han meget af Fremstillingen af Barneskikkelser.

Albani, Matthias, f. 1621 i Tyrol, d. 1673, var en af det 17de Aarhundredes berømteste Violinfabrikanter; hans Instrumenter („Albaneser-Violinerne") rivalisere med Amatierne.

Albania kaldte de gamle Kystlandet imellem Kaukasus og det kaspiske Hav n. for Floden Araxes, det nuværende Lesghistan, Daghestan og Schirwan, et overordentlig frugtbart, men lidet cultiveret Land.

Albanien ell. **Arnaut**, en af Tyrkiets umiddelbare Provinser, omfatter det af Pindus, det adriatiske og det joniske Hav, Grækenland, Montenegro og Bosnien omgivne Bjærg- og Kystland. 770 □ M. med 2 Mill. J.; heraf er 1881 den sydøstlige Del hinsides Artafloden af Tyrkiet bleven afstaaet til Grækenland, og 1880 den lille Strækning mod N. V., begrænset af Semfloden mod S. til Højden af Podgoritza og derfra mod S. til Bajanaflodens Udløb, til Montenegro. Fra Pinduskjæden, der mod Ø. danner Grænsen mod Thessalien, sænker Landet sig ned imod det adriatiske og joniske Hav, uden at danne nogen større Slette; det gjennemstrømmes af talrige Smaafloder, af hvilke de væsentligste ere Drin, Schkumbi, Semeni og Vojuzza. Af de talrige Søer ere de største ved Skutari, Ochrida, Presba og Janina. Befolkningen, der kalder sig selv Skipetarer (Bjærgboere), men af Tyrkerne kaldes Arnauter, anses for Efterkommere af de gamle Epiroter og af de Illyrere, som i det 7de Aarh. af Slaverne trængtes mod S.; de ere delte i flere Stammer, som siden 15de Aarh. ere Porten underkastede. Efter Religionsbekjendelsen ere de dels Muselmænd, dels græsk- (i den sydl. Del) og dels romersk-katholske Christne (i den nordlige Del). Albaneserne ere en veldannet Race, og man finder ikke sjælden hos dem den klassiske græske Typus; men de ere ved Siden deraf et vildt og uregerligt Folk, tilbøjeligt til Uroligheder. Ikke faa af de Mænd, der have spillet en stor Rolle i Tyrkiet, have været af albanesisk Byrd, saaledes Kiuprili'erne, Ali Pascha af Janina, Mehemed Ali i Ægypten. Fra 1833—54 var der gjentagne Opstande i A. imod Tyrkerne, men de blev alle undertvungne. Siden 1877 har der hersket stadig Gjæring, idet A. paa den ene Side ønskede større Uafhængighed over for Tyrkiet og derfor dannede „en albanesisk Liga" mellem de ellers stridende Stammer, men paa den anden Side ikke ønskede Landstrækninger knyttede til Montenegro imod Nord og til Grækenland imod Syd og derfor blev et villigt Redskab i Tyrkiets Haand til at forhindre eller forhale Afstaaelsen. I Nov. 1880 blev dog den nordvestlige Del af A. nord for Bajanafloden afstaaet til Montenegro, og i Juli 1881 blev den sydøstlige Del hinsides Artafloden afstaaet til Grækenland. Flere blodige Kampe havde forinden fundet Sted mellem Albanesernes Fører Ali Bej og den tyrkiske Statholder Dervisch Pascha.

Albano, 1) **A.-Laziale**, Stad i Mellemitalien, 2 M. s. s. ø. for Rom. 6000 J. Yndet Sommeropholdssted for Romerne. 2) **A.-Søen** ligger n. for Staden A., er omtr. 1 M. i Omfang og udfylder Krateret af en udslukt Vulkan. Den er uden naturligt Afløb; men dette erstattes ved en allerede i det 4de Aarh. f. Chr. gravet c. ½ Mil lang Tunnel. Ø. for Søen ligger det 3000 F. høje Bjærg Monte Cavo, Oldtidens **mons Albanus**, hvor der endnu i forrige Aarh. fandtes Ruiner af et berømt Tempel for **Jupiter Latiaris**.

Albans, St. [sænnt ål], 1) Stad i England, Hertford-Sh., 4 M. n. n. v. for London. 11,000 J. Fabrikation af Straahatte. Prægtig gammel Abbedikirke. Her stod det første Slag i Krigen mellem den røde og hvide Rose 22 Maj 1455. Efter Byens lat. Navn Verulamium førte Baco Titlen Lord af Verulam. 2) Stad i Vermont, en af de forenede Stater i Nordamerika, i Nærheden af Champlain-Søen. 5000 J.

Albany [ålbænni], 1) den politiske Hovedstad i Staten New-York i de forenede Stater i Nord-

amerika, ved Hudsonflodens højre Bred, 29 M. n. for New-York. 91,000 J. (1880). Prægtige offentlige Bygninger; Universitet med Observatorium; Statsbibliothek. Vigtig Indenrigshandel, Bomulds- og Klædefabriker. Unionsarsenal. 2) Flod i Nordamerika, i Hudsonsbugtlandene, fører Vandene fra en stor Mængde Søer til Jamesbugten, den sydlige Del af Hudsonsbugten. 3) Ny-A., Stad i Indiana i Nordamerika, ved Ohio, 22 M. s. for Indianapolis. 16,000 J. Levende Handel og Industri.

Albany [s. o.], Louise Marie Carol. ell. Aloysia, Grevinde af, f. 1753, en Prinsesse af Stolberg-Gedern, blev 1772 gift med den engelske Prætendent Carl Edvard, Jakob II.s Sønnesøn, hvorved hun fik Titlen Grevinde af A. (en Benævnelse paa Høj-Skotland). Dette Ægteskab var højst ulykkeligt, og for at undgaa den brutale Medfart, hun maatte udstaa af sin til Drukkenskab forfaldne Mand, tog hun 1780 sin Tilflugt til et Kloster. Efter Carl Edvards Død 1788 fik hun en Pension fra Frankrig. Hun overlevede Huset Stuart, som uddøde med hendes Svoger Cardinalen af York 1807, og døde 29 Jan. 1824 i Firenze, hvor hun i længere Tid ene havde levet for Kunsten. Grevinde A. stod i nøje Forbindelse med Digteren Alfieri, paa hvis urolige Sjæl hun udøvede en velgjørende og begejstrende Indflydelse, ligesom hendes sørgelige Skæbne ogsaa er bleven bekjendt ved hans Værker. Begge hvile under et fælles Monument i en af Firenzes Kirker.

Albategnius, s. **Albattani**.

Albatros (Diomedea), Slægt af Svømmefuglenes Orden og Stormfuglenes Gruppe, udmærket ved sin betydelige Størrelse (som en Svane omtrent), plumpe Legemsform og temmelig lange, i Spidsen krogede Næb. Af Farve ere A. hvide eller brune med sorte Svingfjer. De bebo Kysterne af det indiske og stille Hav, samt af den sydlige Del af Atlanterhavet, og træffes ofte langt fra Kysten paa det aabne Hav, hvor de blandt andet efterstræbe Flyvefiskene og Blæksprutterne.

Albattani, sædvanl. kaldet **Albategnius**, berømt Astronom, der foretog sine Observationer i Racca 880 og grundlagde Trigonometrien hos Araberne; d. 928. Hans egentlige Navn var Muhammed-ben-Giaber, men han fik Tilnavnet al-Battani efter sin Fødeby Battan, nær Carrhæ i Mesopotamien. Han opdagede Bevægeligheden af Solens Apogæum (d. e. Jordens Aphelium) og antog, at det samme maatte finde Sted ved Planeterne, hvilket har stadfæstet sig. Af hans Værker er et udgivet i en latinsk Oversættelse („De scientia stellarum"), der antages at være af Plato Tiburtinus.

Albemarle [ælbimærl], Hertug af, s. **Monk**.

Albemarle-Sund [s. o.], en Fjord, der fra Atlanterhavet skærer sig dybt ind i Staten Nord-Carolina i Nordamerika.

Albemarle-Ø [s. o.], den største af Galapagos-Øerne i det store Ocean. God Havn.

Albendorf, Landsby i Grevskabet Glatz i den preussiske Pr. Schlesien, 2 M. n. v. for Glatz, er et meget besøgt Valfartsted med et undergjørende Madonnabillede og et Calvariebjerg, hvor Christi Lidelseshistorie paa alle dens Stadier er fremstillet.

Albenga, Stad i Norditalien, 19 M. s. v for Genua, ved Middelhavet. 5000 J.

Albergati Capacelli [tschélli], F., it. Lystspildigter, Efterligner af Goldoni, f. 1728, d. 1804, lod sine Komedier opføre privat paa sit Landgods. 70 Aar gammel ægtede han en Danserinde, der gjorde ham ulykkelig. Hans mest ansete Komedier ere »Il ciarlatore maldicente« og »Il saggio amico«.

Alberik [ál], et i Italiens Historie i Middelalderen ofte forekommende Navn. **A. I**, Markgreve af Spoleto og Camerino, ægtede Marozia, en Datter af den i Roms Historie berygtede Theodora, opnaaede derved det verdslige Herredømme over Rom, men blev fordrevet af det pavelige Parti og myrdet 925. — Hans Søn **A. II** beherskede Rom som Senator og Princeps i 23 Aar til sin Død 954. — **A.** af den mægtige ghibellinske Familie Romano, en Broder til Ezelin, maatte under de heftige Kampe mellem Stæderne i Norditalien 1260 overgive sit Slot til Modpartiet, hvorpaa hans Hustru og Børn bleve grusomt myrdede, han selv frygtelig lemlæstet og bunden til en Hests Hale slæbt til Døde.

Alberoni, Giulio, Cardinal og spansk Statsmand, Søn af en fattig Vingaardsmand i Parma, f. 31 Maj 1664, skaffede sig ved sin Snuhed og Bøjelighed forskjellige gejstlige Præbender og kom under den spanske Arvefølgekrig i Yndest hos Hertugen af Vendôme, med hvem han fulgte til Nederlandene og Spanien. Efter dennes Død blev han Hertugen af Parmas Gesandt ved det spanske Hof. Dette saa vel som selve Kongen, Philip V, beherskedes den Gang ganske af Prinsesse Orsini. Efter Dronningens Død vidste A. at henlede Valget af en ny Dronning paa Prinsesse Elisabeth Farnese af Parma, hvem han skildrede som en ubetydelig Person, der ikke vilde blive Orsini farlig, og som desuden Taknemmelighed vilde knytte baade til hende og ham. Men snart styrtede Elisabeth sin Medbejlerske til Magten, og A. blev nu Dronningens Yndling og fortrolige Raadgiver, fik Cardinalværdigheden og vakte som alt formaaende Minister paa mange Maader nyt Liv i Spanien. Men hans grænseløse Ærgjerrighed, navnlig hans Virksomhed udad til, bevirkede hans Fald. Elisabeths og A.s Planer gik ud paa at gjenvinde de italienske Besiddelser, som Spanien havde maattet afstaa ved Freden i Utrecht, for derved at skaffe Fyrstendømmer til Veje for Elisabeths Sønner, der ingen Udsigter havde til Tronfølgen i Spanien. Derfor angreb Spanien Østerrigs italienske Lande, som tidligere havde tilhørt Spanien, og indlod sig paa hemmelige Anslag mod de bestaaende Regeringer i England og Frankrig; men det gik uheldig i Krigen, A.s Rænker bleve opdagede, og Østerrig, England, Frankrig og Holland sluttede Qvadrupelalliancen; A. maatte falde som Offer for Spaniens Udsoning med Frankrig og blev i Dec. 1719 forvist fra Riget. Efter i nogle Aar at have vanket landflygtig omkring under mange Farer kom han endelig efter Pave Clemens XI.s Død til Rom, blev frikjendt for den mod ham fra Spanien rejste Anklage og udnævnt til Vicelegat i Romagna, i hvilken Stilling han gjorde

et mislykket Forsøg paa at undertrykke den lille Republik San Marino. Han døde 26 Juni 1752.

Albert, Greve af Orlamünde, Søn af Grev Siegfried af Orlamünde og Kong Valdemar d. stores ældste Datter Sophie, Sønnesøns Søn af Albrecht Bjørn, blev 1204 af sin Morbroder Valdemar Sejer indsat til Statholder i Nordalbingien eller det erobrede Holsten og viste sig stedse som en tapper og trofast Lensmand af den danske Konge. Under dennes Fangenskab (1223—25) var han Rigsforstander i Danmark og søgte i Forening med Otto af Lüneburg, en anden Søstersøn af Valdemar Sejer, at befri Kongen, men blev slaaet og tagen til Fange ved Mölln i Jan. 1225 af Greverne Henrik af Schwerin og Adolf af Holsten og maatte dele Fængsel med Morbroderen. Først to Aar efter Kongens Frigivelse, efter Nederlaget ved Bornhöved, blev han løsladt mod Overgivelsen af Fæstningen Lauenborg. Han døde c. 1245.

Albert, Konge i Sachsen siden 1873, f. 23 April 1828, Søn af Kong Johan, deltog 1849 i Krigen mod Danmark og var 1866 Anfører for den sachsiske Hær, idet han udmærkede sig særlig ved Königgrätz. Med ikke mindre Dygtighed førte han Hæren 1870 imod Frankrig, især ved Gravelotte og Sédan. Til Løn udnævntes han til tysk Generalfeltmarschal. Siden 1853 er han gift med Carola af Vasa, Gustav IV.s Sønnedatter, f. 1833, men Ægteskabet er barnløst.

Albert, Prins af Sachsen-Koburg, yngre Broder til Ernst II, f. 26 Aug. 1819, ægtede 1840 sit Søskendebarn Dronning Victoria af af England. Deres huslige Liv var meget lykkeligt, og han havde stor Indflydelse paa Dronningen; men i Statssager tog han kun middelbart Del, fordi det engelske Folk og især Whigerne med Skinsyge saa paa ham som en Fremmed og derfor ikke vilde taale nogen Indblanding fra hans Side. Vel fik han strax Sæde i Gehejmeraadet og andre Æresposter; men ligesom Underhuset 1840 nedsatte den foreslaaede Apanage fra 50,000 til 30,000 Pd. St., saaledes mødte 1852 Tanken om at gjøre ham til Overstbefalende over Hæren efter Wellingtons Død den stærkeste Modstand, og først 1857 fik Dronningen ham tillagt Titlen »Prince Consort«. Ej heller slap han fri for Beskyldninger for at ville omdanne engelske Indretninger efter tyske Mønstre og paa at nære mindre frisindede Synsmaader. Hans Hovedværk var Tilvejebringelsen af Verdensudstillingen i London 1851 og den dermed forbundne Opførelse af Krystalpaladset. For at vise sin Interesse for Landbruget indrettede A. en Mønster-Avlsgaard ved Windsor, og altid var han en varm Understøtter af de skjønne Kunster, hvilke han endog til Dels dyrkede, ligesom han gjærne deltog i Fremme af velgjørende Formaal og af de arbejdende Klassers Tarv. Da han døde 14 Dec. 1861, fejredes hans Minde rundt om i Riget, som om han havde været en af Verdens største Mænd; mange Steder rejstes Billedstøtter, ja store Mindesmærker, og i flere Aar bar Dronning Victoria dyb Sorg for ham og holdt sig borte fra al offentlig Optræden. A.s Levned] beskreves efter hans Dagbøger, Breve o. desl. af Th. Martin 1875—80, 5 Bd.

Albert, A. M. [bæhr], f. 1815, Maskinarbejder i Paris, deltog allerede 1830 i Julirevolutionen og var siden iøvrigt Medlem af hemmelige Selskaber. 1840 grundlagde A. et Blad i Paris, »l'Atélier«, og skrev deri tillige med andre Arbejdere, men opgav ikke derfor at arbejde i Værkstederne. I Febr. 1848 kæmpede han paa Barrikaderne, blev Medlem af den provisoriske Regering og Næstformand i den store Arbejdercommission under Louis Blancs Forsæde. A. blev ogsaa valgt i Paris til Medlem af Nationalforsamlingen; han fjærnedes fra Regeringen 8 Maj, deltog i Opstandsforsøget 15 Maj og blev derfor straffet med Fængsel indtil 1859; havde siden en Stilling ved Paris's Gasværker.

Albert, Heinrich, tysk Digter af den ældre schlesiske Skole, f. 1604, d. 1651 som Domorganist i Königsberg. Han har særlig Krav paa Opmærksomheden som Skaberen af den tyske Romance („Lied") og var tillige en af sin Tids betydeligste Componister, Elev af den berømte Heinr. Schütz. Hans Sange og Psalmer ere for en Del samlede i „Arien zum Singen und Spielen" (1838—50) og i Müllers „Bibl. deutsch. Dichter des 17ten Jahrh."

Albert af Riga, Liflands Erobrer, var Domherre i Bremen, da Berthold, der med en tysk Korshær var draget til Lifland for at oprette sig et Bispedømme, 1198 faldt i Kamp mod Hedningene. Ærkebispen af Bremen, der fra Ansgars Tid gjorde Fordring paa at være Metropolit for disse Egne, udnævnte nu A. til Biskop i Lifland; men Bispedømmet skulde først erobres, og hertil brugte A. ikke aandelige Vaaben, men Vold og snedig Politik. Fra 1200 til 1224 førte han ikke mindre end 13 nye tyske Korshære ind i Landet, og desuden skaffede han sig en staaende Korshær ved Oprettelsen af Sværdriddernes Orden 1202. Ogsaa Handelsforholdene forstod han at benytte; 1201 anlagde han Riga, og ved Pavens Hjælp udvirkede han, at det blev den eneste Havn i disse Egne, paa hvilken de hanseatiske Kjøbmænd handlede. En Tid lang saa det dog ud, som om Frugterne af hans Blodsudgydelse skulde tilfalde Danmark, der jo under Valdemar Sejer gjorde Tyskerne Herredømmet langs Østersøen stridig. Liflænderne fik nemlig Hjælp af Ester og Russer, saa at A. 1218 maatte rejse til Slesvig for at søge Hjælp hos Valdemar Sejer, og efter dennes blodige Sejer ved Reval 1219 maatte A. for en Tid opgive alle Fordringer paa Estland og anerkjende V. for sin Lensherre i Lifland; men efter at V.s Magt var bleven brudt ved Henrik af Schwerins Overfald, lykkedes det A. at tilrive sig det meste af Udbyttet af de danskes Sejre, saa at han ved sin Død 1229 kunde efterlade Resterne af den indfødte Befolkning i Lifland og det meste af Estland som døbte Livegne hos de indvandrede tyske Erobrere.

Albert af Stade, Abbed i et Benedictinerkloster i Stades Forstad 1232—40, senere Franciskanermunk, d. efter 1260, har skrevet en Krønnike, der gaar til 1256 og indeholder vigtige Bidrag til Danmarks Historie (udg. af Reineccius, Helmst. 1587); en Fortsættelse af

en nævnt 1264—1324 blev udgivet af den danske Historiker A. Hojer, Kbh. 1720.

Albert d. store, Albertus Magnus, Greve af Vollstädt, f. 1193 i Schaben, studerede i Padua, blev der Dominikanermunk og viede derefter hele sit Liv til sin Ordens og til Videnskabens Tjeneste. 1260 blev han Biskop i Regensburg, men nedlagde to Aar efter det ham paatvungne Embede for at vende tilbage til sin Celle i Köln. A. er en af de betydeligste Scholastikere, lige berømt som Forfatter og som Lærer, som Theolog og som Naturforsker. Han skrev Fortolkninger til det meste af Bibelen samt til Aristoteles' Skrifter, som han dog kun kjendte i en latinsk Gjengivelse af de i Spanien forfattede arabiske Oversættelser af Arist.; hans Skrifter bleve Grundlag for Middelalderens Kjendskab til Aristoteles. A.s Alsidighed skaffede ham i den lærde Verden Navnet doctor universalis (Lærer i alt); hans Kjendskab til Chemi og Naturvidenskab skaffede ham hos Menigmands Ord for at være en Troldmand, og endnu lever han paa mange Steder i Almuens Bevidsthed som Repræsentant for den sorte Kunst. D. 1280.

Albert d. store, Hertug af Brunsvig, Søn af den første Hertug af Brunsvig-Lüneburg, Valdemar Sejers Søstersøn Otto Barn, f. 1236, blev under Erik Glippings og Dronn. Margrete Sprænghests Fangenskab af den sidste indkaldt til Rigsforstander i Danmark 1262, hvorpaa det lykkedes ham at faa Dronningen løsladt, som skal have haft til Hensigt at ægte ham, men han gjorde sig forhadt som Tysker og ved sin Strænghed og maatte allerede 1263 igjen forlade Landet; d. 1279.

Albert Edvard, Prins af Wales, f. 9 Nov. 1841, ældste Søn af Dronn. Victoria, studerede 1857—60 ved Universiteterne i Edinburgh, Oxford og Cambridge og gik derefter paa Rejse til de forenede Stater og Canada, hvor han fik en glimrende Modtagelse. 1862 besøgte A. bl. a. Grækenland og Palæstina, og indtog i Febr. 1863 sit Sæde i Overhuset, hvor han dog kun sjældent giver Møde. 10 Marts 1863 indgik A. Ægteskab med Prinsesse Alexandra af Danmark, med hvem han har 2 Sønner (den ældste Albert Victor, f. 1864) og 3 Døtre. I Foraaret 1869 besøgte A. Ægypten, og i Vinteren 1875—76 gjorde han en Rejse gjennem Indien, for at knytte Lensfyrsterne personlig til det engelske Kongehus. Ogsaa hjemme maa han ved mange Lejligheder, især ved offentlige Fester, indtage sin Moders Plads. 1875 overtog han Hvervet som Stormester for de engelske Frimurere, og 1878 forestod han Englands Deltagelse i den store Verdensudstilling i Paris.

Albert Nyanza, s. Mvutan.

Alberti, Chr. Carl, dansk Politiker, f. 1814 nær ved Silkeborg, blev 1839 juridisk Candidat, 1843—53 Fuldmægtig hos Højesteretsadvocat Rotwitt og 1851 Overretsprocurator i Kjøbenhavn. Siden 1852 har A. uafbrudt været Folketingsmand for Sorø-Kredsen og stadig hørt til den venstre Side; blev 1855 Medlem af Bondevenne-Selskabets Bestyrelse, hørte 1865—70 til J. A. Hansens Gruppe og har efter det forenede Venstres Opløsning været Føreren for de saakaldte „udtraadte“ og Talsmand for den yderligste Opposition. Siden 1856 har A. været Formand for den sjællandske Bondestands Sparekasse.

Alberti, Leon Battista, italiensk Kunstner og Forfatter, f. 1405 i Firenze, d. i Rom 1472, hører til Verdens alsidigst begavede Mænd, og i Italien har maaske kun Leonardo da Vinci overgaaet ham. Foruden at være en fremragende Oldtidslærd, latinsk Digter og Musiker, var han hjemme i alle Kunstens Fag, om han end har mest blivende Betydning som Bygmester. Hans dybe Kjendskab til og varme Følelse for Oldtidens Bygningskunst, som han lagde til Grund saa vel for sine egne Bygningsværker som for sine Skrifter om Bygningskunsten (De re ædificatoria), gjør ham til en Forløber for Renaissancens Bygningskunst. Flere Paladser i Firenze, Forsiden af Kirken Santa Maria Novella smstds., Kirken S. Francesco i Rimini og Sant' Andrea i Mantua ere Vidnesbyrd om hans Kunst. Ogsaa om Maler- og Billedhuggerkunsten skrev han theoretiske Værker, saa vel som moralphilosophiske Værker, dels paa Latin, dels paa Italiensk. Hans »Opere volgari«, d. v. s. paa Italiensk, blev udgivne i Firenze 1843—49.

Albertinelli, Mariotto, italiensk Maler, f. 1474 i Firenze, d. 1515, var sammen med Fra Bartolommeo Elev af Cosimo Rosselli og ligner ikke sjælden meget sin navnkundige Medlærling. De have endog udført enkelte Billeder i Forening. Af A.s Arbejder maa fremhæves en „Christus paa Korset“ i Certosa-Klostret ved Firenze og „Mariæ Besøg hos Elisabeth“ i Uffizi-Galleriet smstds.

Albertinske Linje. Denne yngre Linje af det sachsiske Fyrstehus nedstammer fra Hertug Albrecht d. modige, Kurfyrst Frederik d. sagtmodiges anden Søn. Han regerede først i Fællesskab med sin ældre Broder Ernst, som havde Kurværdigheden med hvad dertil hørte; men 1485 delte de Arvelandene saaledes, at Albrecht fik Markgrevskabet Meißen m. m. Hans Sønnesøn Morits fik efter Slaget ved Mühlberg 1547 Kurværdigheden og største Delen af den overvundne og banlyste Kurfyrste Johan Frederik d. højmodiges Lande; dog fik dennes Arvinger 1554 adskilligt deraf tilbage, hvilket kom til at udgjøre den ernestinske Linjes Besiddelser. Fra Morits's Broder, Kurfyrst August, nedstammer den øvrige Slægt, som 1806 fik Kongeværdigheden, da Kurfyrstendømmet Sachsen ophøjedes til et Kongerige. Regentrækken i den a. L. er følgende: efter Albrecht (d. 1500) fulgte hans Søn Georg (d. 1539), dennes Broder Henrik d. fromme (d. 1541), dennes Søn Morits (d. 1553), dennes Broder August (d. 1586), dennes Søn Christian I (d. 1591), dennes Søn Christian II (d. 1611), dennes Broder Johan Georg I, under hvem Landet led meget i Trediveaarskrigen (d. 1656), dennes Søn Johan Georg II (d. 1680), dennes Søn Johan Georg III (d. 1691), dennes Søn Johan Georg IV (d. 1694), dennes Broder Frederik August I (som Konge i Polen August II, d. 1733), dennes Søn Frederik August II (som Konge i Polen August III, d. 1763), dennes Søn Frederik Christian (d. 1763), dennes Søn Frederik August III (som Konge F. A. I, d. 1827), dennes

Broder Anton (d. 1836), dennes Brodersøn Frederik August II (d. 1854), dennes Broder Johan (d. 1873) og dennes Søn, den nuværende Konge af Sachsen, Albert.

Albertrándy, J. C., en i Jesuiternes Skoler dannet lærd Polak, f. 1731 i Warschau i en italiensk Familie, d. 1808, fortjent af sit Fædrelands Literatur ved flere historiske Skrifter, men især ved de omfangsrige Samlinger, som han hjembragte fra Archiverne i Rom og Sverige.

Albertsen, Hans, f. 1525 i Kjøbenhavn, blev 1545 Professor og 1559 tillige Biskop i Sjællands Stift, først som Peder Plades Medhjælper, derpaa fra 1560 alene. Han roses for stor Nidkjærhed i sin dobbelte Gjerning og for sjælden Lærdom, „skjønt han aldrig havde været udenlands." D. 1569.

Albertsen, Peder, levede i Kjøbenhavn i Slutn. af 15de og Beg. af 16de Aarh. (d. 1517). Han skal først have været Kannik i Lund, men nævnes senere som Lic. med. og Doctor i den kanoniske Ret. Da Kjøbenhavns Universitet var blevet stiftet, tog A. sig med megen Iver af dets Opkomst og blev af Kongen sendt til Köln for at hente Magistre og Baccalaurer hjem til Højskolen. Han bragte Bogtrykkerkunsten hjem til Danmark og blev selv Docent ved Universitetet (dog næppe i Lægevidenskaben). For sine Fortjenester blev han udnævnt til Vicekansler og Raadmand i Kjøbenhavns Magistrat.

Albertusdalere ell. **Albertinere**, ogsaa „Korsdalere", en Mønt, som fra 1598 blev præget af Ærkehertug Albert (Albrecht VII), Statholder i de sydlige Nederlande, og hvoraf der gik 9¼ paa en Mark fin kölnsk. Den blev siden en af de gangbareste Møntsorter og derfor præget ogsaa i andre Lande.

Albi, Hovedstad i det franske Depart. Tarn. 15,000 Indb. Ærkebispesæde, stor Kathedralkirke, talrige Fabriker for Liqueur og Klæde. Døvstummeinstitut. Lapeyrouse's Fødeby. Det omliggende Landskab kaldtes tidligere **Albigeois** og var i det 13de Aarh. Skuepladsen for de blodige **Albigenserkrige** (s. **Katharer**).

Albignac [njāk], P. F. M., Greve af Castelnau, f. 1775, emigrerede fra Frankrig 1792 og kæmpede først under Prinsen af Condé, derpaa under Østerrigerne imod Republiken, vendte under Consulatet tilbage til Frankrig og blev 1808 Fløjadjutant hos Kong Jérôme Bonaparte af Westphalen og senere Krigsminister hos samme. Han kæmpede mod Schill og deltog i Felttoget i Rusland 1812 som fransk General. Ogsaa efter Restaurationen beklædte han høje militære Poster. D. 1824.

Albinisme, den Tilstand hos Mennesker og Dyr, i hvilken de sædvanlige Farvestoffer (Pigmenter) mangle i Huden, Haarene og Øjet, hvorved disse Dele faa et ejendommeligt hvidt Udseende og Øjets Bund et eget rødligt Skjær. Alle Menneskeracer ere udsatte for denne medfødte Fejl, som naturligvis er mest paafaldende hos Negrene, der da ere hvide, dog oftest kun paa enkelte Steder af Legemet. Pigmentmangelen i Øjet frembringer hos Mennesket en egen Ømfindtlighed for stærkt indfaldende Lys, hvorfor disse Mennesker ogsaa kaldes Heliophober (Lyssky), **Albinoer**, Kakerlaker, og Dyrene, paa Grund af den medfødte **Hvidhed**, **Hvidfødinger**. Af Dyr er det hyppigst **Kaniner**, Ræve og Mus, der ere underkastede A.; i visse Lande (Siam) ere de hvidfødte Elefanter Gjenstand for guddommelig Tilbedelse.

Albinoni, Tommaso, f. i Venezia 1674, d. 1743, udmærket Violin-Virtuos og Componist for samme Instrument; hans mange Operaer ere derimod for længst glemte.

Albion [āl], et keltisk Ord, der betyder Bjergland, Bjergø, det ældste Navn paa Storbritannien.

Albion [āl], en af Sachsernes Anførere i Krigene med Carl d. store, efter Sagnet Wittekinds Svigersøn og Stamfader til Huset Anhalt.

Albirûni, Abu Rihân Muhammed, f. i Birun i Indusdalen, d. 1039 i Ghasna, ledsagede den ghasnevidiske Sultan Mahmud paa et Tog til Indien, hvor han tilbragte flere Aar med Studiet af Indernes geographiske Værker. Han forfattede en meget udførlig Beskrivelse af Indien og et stort geographisk Værk, »Canûn«. En Udgave af hans vigtige chronologiske Værk skyldes C. Sachan, „Chronologie orient. Völker von Albiruni", Leipzig 1876.

Albit, en som oftest hvid Natron-Feldspat, der forekommer i Granit og Diorit.

Alboin [āl], Stifter af Longobarderriget i Italien, fulgte 561 efter sin Fader Audoin som Konge over Longobarderne, der den Gang boede i Pannonien ved Donau, og forbandt sig med Avarerne mod Gepiderne, hvis Konge Kunimund han fældede, hvorpaa han ægtede hans skjønne Datter Rosamunde. Han overlod Avarerne de af Longobarderne hidtil besatte Lande og drog 568 med sit Folk til Italien, hvis nordlige Del han erobrede. Da han ved et Gilde havde tvunget sin Ægtefælle til at drikke af hendes Faders Hjerneskal, som han efter den Tids barbariske Skik havde ladet ombanne til en Pokal, lod hun ham myrde ved sin Boler i Verona 573.

Alboni, M., Datter af en anset Officer, f. 1824 i Cesena i Italien, indtog allerede i sit 15de Aar Rossini saaledes ved sin høje Contraalts Skjønhed, at han selv udviklede hendes store musikalske Talent og kort efter bragte hende til at debutere i Bologna med glimrende Bifald. Senere kaldtes hun til Theatret La Scala i Milano, hvor hun hurtig vandt et saa ualmindeligt Kunstnerry, at hun blev indbudt til at optræde baade som Concert- og dramatisk Sangerinde i Tyskland, Rusland og England. Allerede europæisk berømt debuterede hun 1848 paa den italienske Opera i Paris og gjorde i Sopran- saa vel som i Contraaltpartier en saa overordentlig Lykke, at man ved glimrende Tilbud bevægede hende til 1851 at tage fast Ansættelse ved den store Opera. I dette Engagement forblev hun nogle Aar, efter at hun 1854 havde giftet sig med den italienske Greve og Digter Pepoli, men tog 1866 efter hans Død Afsked med Scenen og lod sig siden kun høre offentlig ved enkelte højtidelige Lejligheder. 1877 ægtede hun en Gendarmericapitain Ziéger i Besançon.

Alborân, en lille af Fiskere beboet Ø i Middelhavets vestlige Del, midtvejs mellem Spa-

nien og Afrika, hører under den spanske Prov. Granada.

Albornoz, Ægid. A. C. [nōs], Cardinal, f. i Cuenza af en af de fornemste spanske Slægter, under Kong Alfons XI Ærkebiskop i Toledo, var ligesom vor Absalon lige udmærket som Statsmand og Feltherre, især i Krigene med Maurerne. I Slaget ved Tarifa frelste han Kongens Liv; men under hans Efterfølger Peter d. grusomme faldt han i Unaade og flygtede til Avignon til Pave Clemens VI, der gjorde ham til Cardinal. Efter at være sendt som pavelig Legat til Rom bragte han i Aarene 1353—62 Kirkestaten igjen under Pavens Myndighed og forberedede Pave Urban V.s Tilbagevenden til Verdensstaden. Han har skrevet et interessant Værk om den romerske Kirke, grundede af sin Formue et Collegium for Spaniere i Bologna og døde 24 Aug. 1367 i Viterbo.

Albrecht, svensk Konge, Søn af Hert. Albrecht af Mecklenburg og Magnus Smeks Søster Euphemia, indkaldtes uden foregaaet Valg af de mod Magnus forbitrede svenske Stormænd og hyldedes 18. Febr. 1364 paa Moraeng. Dog vedblev de nærmest Norge liggende Landskaber at være i Magnus's og dennes Søn Haakons Besiddelse, ogsaa efter at den første i Striden ved Gataskoven var bleven A.s Fange; og Valdemar Atterdag indtog som dennes Forbundsfælle for en længere Tid store Dele af Småland og Vestergötland. A. erobrede vel Småland tilbage ved Hjælp af et Forbund med Hansestæderne og gjorde ogsaa Tid efter anden Ødelæggelsestog ind i Skaane og Vestergötland, men nødtes derimod til at bortforpagte eller bortforlene den største Del af Landet til de tyske Herrer, som omgave ham. Disses Udpresninger og Tyranni i Forening med den i Landet herskende Usikkerhed fremkaldte i det nordlige Sverige et Oprør til Fordel for Magnus, medens Kong Haakon med en Hær rykkede mod Stockholm. For at redde sig ud af denne dobbelte Nød maatte A. 1371 frigive Magnus samt slutte en Overenskomst med Stormændene, hvorved Magten lagdes i Hænderne paa Raadet (fra denne Tid kaldet Rigets Raad) og dens fornemste Mand, Drosten Bo Jonsson (s. Grip). Da efter dennes Død A. vilde sætte sig i Besiddelse af hans Gods og Forleninger og derhos forsøgte Indskrænkninger i Adelens Rettigheder, indkaldte man Dronn. Margrete. I Slaget ved Falköping 1389 blev A. tagen til Fange og forblev fangen til 1395, da han vendte tilbage til Mecklenburg. Først 1405 frasagde A. sig dog sin sidste svenske Besiddelse, Gotland, som i hans Navn var holdt besat, snart af Vitalianerne, snart af den tyske Orden. Han døde i Dobberan 1412.

Albrecht, Markgreve af Brandenburg, af den frankiske Linje, de tyske Ridderes sidste Stormester og den første Hertug i Preussen, Søn af Markgrev Frederik af Ansbach og Baireuth, f. 17 Maj 1490, blev, eftersom han havde flere ældre Brødre, opdraget til den gejstlige Stand hos Kurfyrst Hermann af Køln. 1511 valgte de tyske Riddere ham til deres Stormester i Haab om derved at blive fri for deres Lensforhold til Polen; han vægrede sig ogsaa ved at aflægge Lenseden til sin Morbroder, Kong Sigismund I, hvilket havde en Krig til Følge. Medens han forgjæves søgte Hjælp hos de tyske Fyrster mod Polen, aabnede der sig en anden Vej til Opnaaelsen af det Maal, hvorefter han tragtede, verdslig Magt; han sluttede sig nemlig til den ved Luther nys begyndte Reformation, der ogsaa fandt rask Indgang i Preussen og brød den hensygnende tyske Ridderordens sidste Kraft, erklærede som Protestant Ordensregeringen for ophævet og sig selv for arvelig Hertug af Preussen under polsk Lenshøjhed, hvorpaa han 8 Apr. 1525 højtidelig aflagde Lenseden i Krakow. Han ægtede 1526 den danske Konge Frederik I.s ældste Datter Dorothea, ordnede Landets og Kirkens Styrelse, stiftede 1544 Universitetet i Königsberg og indkaldte mange tyske og polske Lærde i Landet. Men stadige Kampe med den overmægtige Adel, Frygt for Indfald af den fordrevne Ordens Tilhængere og den af Kejseren udtalte Rigsacht, saa vel som en Bondeopstand og heftige theologiske Stridigheder forstyrrede under hans Regering Landets Fred. D. 20 Marts 1568.

Albrecht, Ærkebiskop af Magdeburg (fra 1513) og Kurfyrste af Mainz (fra 1514), samt Cardinal, yngste Søn af Kurfyrst Johannes Cicero af Brandenburg, f. 1489, forpagtede for at kunne betale sit Pallium Afladshandelen af Paven og lod den for sin Regning drive af Dominikanermunken Johan Tezel, hvorved han gav Anledning til Reformationen. Han var den første tyske Fyrste, som optog Jesuiterne, men tilstod sine Undersaatter fri Religionsøvelse, imod at de betalte hans Gjæld. Han var en Ven af Videnskaberne, og Ulrich von Hutten levede en Tid lang ved hans Hof. D. 24 Sept. 1545 i Aschaffenburg.

Albrecht, kaldet Alkibiades, Markgreve af Brandenburg, en Brodersøn af den første Hertug af Preussen, f. 1522 i Ansbach, en af det 16de Aarh.s raa Partigængere, fik 1541 Baireuth som Arveland. I den schmalkaldiske Krig holdt han først med Kejseren og indførte „Interimet" i sine Lande; siden sluttede han sig til Kurfyrst Morits i dennes Foretagender mod Kejseren. Men medens Morits efter Passauer-Forliget 1552 vendte tilbage til Lydighed mod den bestaaende Orden, vilde A. ikke underkaste sig, men foretog Røvertog mod de gejstlige Stifter i Franken. Han blev derfor erklæret i Rigets Acht, slaaet af Morits ved Sievershausen 1553 og endnu flere Gange overvundet samt berøvet sine Lande, hvorefter han flakkede omkring og til sidst gik til Frankrig. Paa Tilbagerejsen til Rigsdagen i Regensburg døde han ugift 8 Jan. 1557 i Pforzheim. Senere Historieskrivere have kaldt ham Alkibiades paa Grund af hans Ustadighed og æventyrlige Liv.

Albrecht, Ærkehertug af Østerrig, ældste Søn af den som Feltherre imod Napoleon navnkundige Ærkehertug Carl, f. 3 Aug. 1817, viede sig tidlig og med stor Iver til Krigstjenesten. 1845 blev A. Øverstbefalende i det egentlige Østerrig, men maatte nedlægge Posten i Marts 1848, fordi han under Gadekampen i Wien havde givet Befaling til at skyde paa Folket. A. gik kort efter frivillig til Hæren i Norditalien og udmærkede sig især i Slaget ved Novara 1849, samt besatte Toscana; var Sept. 1851—

Apr. 1860 Civil- og Militærgouverneur i Ungarn og blev 1863 Feltmarschal. Han anførte 1866 den østerrigske Hær i Italien, hvor han sejrede ved Custozza, og havde senere som Generalinspecteur stor Indflydelse paa Hærens Reorganisation. A. var 1844—64 gift med Hildegard, Datter af Ludvig I af Bayern.

Albrecht, W. E., tysk Retslærd, f. 1800, var 1823—30 Universitetslærer i Königsberg og blev 1830 Professor i Göttingen. Da han 1837 var en af de 7 Professorer, som gjorde Indsigelse mod Kongens egenraadige Ophævelse af Hannovers Forfatning, blev han afskediget, men udnævntes 1840 til Professor i Leipzig, hvor han virkede indtil 1868. 1848 valgtes A. af Oldenburg og et Par Smaastater til Tillidsmand ved Forbundsdagen og fik tillige med Dahlmann det Hverv, at udarbejde den nye Grundlov for Tyskland. 1869 blev A. kongevalgt Medlem af Sachsens første Kammer. D. 1876.

Albrecht I., tysk Konge, ældste Søn af Kejser Rudolf I, f. 1248, blev forbigaaet ved Kongevalget efter Faderens Død, fordi Rigsfyrsterne ønskede en mindre mægtig og myndig Mand til Rigets Overhoved. Men da den valgte Konge Adolf af Nassau overalt havde skaffet sig Fjender, valgte største Delen af Fyrsterne 1298 A. til Modkonge, og i Slaget ved Gellheim faldt Adolf for A.s Haand, hvorpaa A. blev kronet i Aachen. Ulykkelige Krige, for en stor Del foranledigede ved hans Forsøg paa at udvide sine Familiebesiddelser, i Nederlandene, Ungarn, Bøhmen og Thüringen, udfyldte hans tiaarige Regering. Han blev dræbt ved Windisch i nuv. Canton Aargau, i Nærheden af sin Fædreneborg Habsburg, 1 Maj 1308 af sin Brodersøn Johan, som han havde forholdt hans Fædrenearv i Schwaben, og dennes Medsammensvorne Walther v. Eschenbach, Rudolf v. d. Wart, Rudolf v. Palm o. fl. Af sit Ægteskab med Elisabeth af Kärnthen efterlod han sig 5 Sønner og 5 Døtre; hans Enke og en af Døtrene, Agnes, hævnede frygtelig hans Død.

Albrecht II, tysk Konge (som Hertug af Østerrig A. V), Søn af Hertug A. IV, f. 1397, ægtede 1422 Kejser Sigismunds Arvedatter Elisabeth og blev derved 1437 sin Svigerfaders Efterfølger som Konge i Ungarn, 1438 i Bøhmen, hvor den senere polske Konge Casimir IV søgte at gjøre ham Kronen stridig, og som tysk Konge. Han virkede kraftig for Landefreden, men døde allerede 27 Oct. 1439 paa et Tog mod Tyrkerne. Hans Dronning fødte efter hans Død den senere ungarsk-bøhmiske Konge Ladislaus VI Postumus.

Albrecht hed 3 Hertuger af Mecklenburg, hvis Historie har været nøje knyttet til Danmarks. **A. I** (den ældre), der regerede 1329—79, fik 1348 Mecklenburg ophøjet til Hertugdømme af Kejser Carl IV. Han var samtidig med Valdemar Atterdag, hvem han lignede i diplomatisk Dygtighed, og med hvem han snart stod i Forbund og snart førte Krig. Han arbejdede paa at faa sin Slægt paa Tronen i Sverige og Danmark, og da han var gift med Euphemia, en Søster til den svenske Konge Magnus Smek, lykkedes det ham virkelig ved dennes Fordrivelse at sætte sin ældste Søn Albrecht (s. d. A.) paa Sveriges Trone (1364—89). Hans anden Søn Henrik l Hængeren blev 1362 gift med Valdemar Atterdags ældste Datter Ingeborg og fik med hende en Søn, **A. III** (den yngre), der 1371 af sin Morfader fik Løfte om at blive hans Efterfølger. Derfor lod A. I ved Valdemar Atterdags Død sin unge Sønnesøn antage Titel og Vaaben som Danmarks Konge, forlenede i dennes Navn de holstenske Grever med Sønderjylland og gav dem andre store Løfter for at vinde deres Hjælp, men vakte netop derved en saadan Misstemning mod ham i Danmark, at det danske Folk 1376 valgte hans Fætter Oluf, Dronning Margretes Søn. A. I søgte nu ved Underhandlinger at skaffe ham en Del af Danmark, men forgjæves, og ved hans Død 1379 mistede den unge A. sin bedste Støtte; selv døde han barnløs 1388. — **A. VI** (den smukke), f. 1487, d. 1547, blev paa Grund af sit Ægteskab med Christiern II.s Søsterdatter, Anna af Brandenburg, i Grevens Fejde af Lybekkerne 1535 sendt til Kjøbenhavn for at dele Anførselen med Grev Christoffer af Oldenborg, men de maatte 1536 overgive Staden til Christian III. Han havde først sluttet sig til Reformationen, men traadte tilbage til den katholske Kirke. Hans 2 Sønner, Ulrik og Christoffer, blev gifte med Christian III.s Søstre, og den første blev Fader til Frederik II.s Dronning Sophie.

Albrecht VII, Ærkehertug af Østerrig, yngre Søn af Kejser Maximilian II, f. 1559, blev opdraget ved sin Svoger, den spanske Konge Philip II.s Hof, indtraadte i den gejstlige Stand og blev Cardinal og Ærkebiskop i Toledo, 1594—96 Vicekonge i Portugal og derefter Statholder i de spanske Nederlande, som han bestyrede med Dygtighed lige til sin Død. Han forlod den gejstlige Stand og ægtede 1598 Infantinden Isabella, Philip II.s Datter, der fik Nederlandene som Brudegave, dog saaledes, at de skulde falde tilbage til Spanien, hvis hun døde barnløs. D. 1621 i Brysel.

Albrecht Bjørn, den første Markgreve af Brandenburg, Søn af Grev Otto d. rige af Ballenstedt og Aschersleben (af det askaniske Hus) og Elika, den sidste Hertug i Sachsen af Billungernes Slægt Magnus's Datter, f. 1106, blev 1125 af Kejser Lothar belenet med Lausitz. 1138 belenede Kejser Conrad III ham med Hertugdømmet Sachsen, men han kunde ikke holde sig her mod Henrik d. stolte og maatte lade sig nøje med Markgrevskabet Nordsachsen. Herfra krigede han heldig mod Venderne, befolkede de af ham ødelagte og for Indbyggere blottede Stæder med Flamlændere og grundede 1144 Markgrevskabet Brandenburg. I sine sidste Aar beskæftigede han sig med at udrydde det vendiske Sprog og indføre Christendommen blandt den tilbageblevne Rest af vendisk Befolkning. Han døde 18 Nov. 1170 i Ballenstedt; hans Efterkommere regerede derefter i Brandenburg, indtil det askaniske Hus der uddøde 1319.

Albrecht II, d. lamme, Hertug af Østerrig, yngre Søn af den tyske Konge A. I (den af Sønnerne, der forplantede Slægten, Oldefader til den tyske Kong A. II), f. 1298, regerede først efter sine ældre Brødre Frederik d. smukkes og

Leopolds Død i Forening med sin yngre Broder Otto og efter dennes Død 1338 alene. En ved Gift foraarsaget Lamhed, som paakom ham i hans 32te Aar, afholdt ham ikke fra at tage Del i Krigens Besværligheder. Kejserkronen afslog han, hvorimod han med Iver stræbte at bringe Schweizercantonerne tilbage under sin Families Højhed, men hans Planer mislykkedes ved flere Nederlag. Ved sine Regeringsforanstaltninger og personlige Egenskaber erhvervede han sig Tilnavnet „d. vise“. D. 16 Aug. 1358.

Albrecht d. modige, Hertug af Sachsen, Stifter af den albertinske Linje, anden Søn af Kurfyrst Frederik d. sagtmodige, f. 1443, blev bortført tillige med sin ældre Broder Ernst 1455 (s. **Prinsrov**). 1464 ægtede han Zedena ell. Sidonia, Datter af Kong Georg Podiebrad i Bøhmen, hvorfor et Parti i Bøhmen efter dennes Død tilbød ham den bøhmiske Krone, som han dog ikke erholdt. 1475 hjalp han Kejser Frederik III mod Carl d. dristige; senere kæmpede han for Kejseren i Ungarn og Nederlandene, hvor han 1498 blev udnævnt til Arvestatholder i Friesland. D. 12 Sept. 1500. Angaaende hans Besiddelser og Efterkommere, s. **albertinske Linje.**

Albrecht d. vanartede (Albertus degener), Landgreve i Thüringen og senere tillige Markgreve i Meißen, af Huset Wettin, f. 1240, har naaet sit Tilnavn af sit slette Forhold til sin Ægtefælle og sine Sønner. Han havde 1254 ægtet Kejser Frederik II.s Datter Margrete, men førte et forargeligt Samliv med en Hoffrøken Kunigunde af Eisenberg. Da han endog forsøgte at lade sin uskyldige Hustru myrde, flygtede denne hemmelig om Natten fra Slottet Wartburg. I Afskedens Smerte bed hun en af sine Sønner Frederik i Kinden, hvorfor han fik Tilnavnet „med Biddet“ ell. „med den bidte Kind“; kort efter døde den ulykkelige Kejserdatter i Frankfurt 1270. A. ægtede derefter Kunigunde, med hvem han havde en Søn Apiz; da han vilde forskaffe denne Tronfølgen i Thüringen med Forbigaaelse af sine to Sønner af første Ægteskab Frederik og Diezmann, opkom langvarige og blodige Stridigheder mellem disse og Faderen. Til sidst solgte han Thüringen til den tyske Konge Adolf af Nassau; men hverken denne eller hans Efterfølger Albrecht I formaaede at frarive de to Brødre Landet. A. døde 1314 i Erfurt; fra Frederik „med Biddet“ nedstammer det sachsiske Kurfyrste- og Kongehus.

Albrechtsberger, J. G., f. 1736, d. 1809, udmærket Musiktheoretiker, var Beethoven's Lærer i Contrapunkt; som Componist var han derimod kun af ringe Betydning.

Albue, Egnen omkring **Albueleddet**; den svage Udhuling paa dettes Bøjeflade er **Albuebøjningen. Albuespidsen** er den paa Leddets modsatte Side fremragende Del af **Albuebenets** øvre Ende (s. **Arm**).

Albuefjord ell. **Nakskovfjord,** der fra Langelandsbæltet skærer sig ind i det vestlige Laaland, har sit Navn efter den lange, smalle og sandede Landstrimmel, som begrænser den mod S. V. Indløbet er omtr. 1 M. bredt; Sejlløbet til Nakskov ($1\frac{1}{2}$ M.) snor sig imellem en Mængde Smaaøer og Holme, hvoraf 6 beboede.

Albueskæl (Patella), Slægt af Havsnegle, hvis Arter især bebo Klippekysterne, udmærke sig ved deres tykke, kjødfulde Fod, der bedre egner sig til at suge sig fast med end til at gaa paa, og ved deres temmelig flade, tagdannede Skal, der ikke er snoet i Spiral, men dækker Dyrets Ryg ligesom med en Hætte. A. spises af fattige Kystboere.

Albufeira, Søstad i Portugal paa Sydkysten af Algarve. 4,000 I. Havnen er tilgængelig for de største Skibe.

Albufēra, en Kystsø paa Spaniens Østkyst s. for Valencia, 6 M. lang og indtil 1 M. bred. Vigtig Risavl. 1812 skænkede Napoleon i Søen til Suchet tillige med Hertugtitlen til Belønning for Valencias Indtagelse. Efter Slaget ved Vittoria 1813 tildeltes den Wellington.

Albuhēra, Landsby i det spanske Estremadura, 3 M. s. ø. for Badajoz, hvor den engelske General Beresford 16 Maj 1811 slog de franske under Marschal Soult.

Albula [āl], et henved 7000 F. højt Bjergpas i Graubündener-Alperne i Schweiz mellem Rhin- og Inndalen.

Album kaldte Romerne en hvid, med Gips overtrukken Tavle til offentlige Bekjendtgjørelser. Særlig betegner det en Navneliste, saa som over Dommerne, Senatorerne, de proskriberede og dem, der deltoge i de offentlige Kornuddelinger. Nu til Dags betegner A. en Stambog eller en Samling af Haandtegninger, Haandskrifter og Portræter til Erindring om Venner eller interessante Personer. I den nyeste Tid har man ogsaa i Trykken udgivet A. med lignende smaa Bidrag af forskjellige Forfattere og Kunstnere. — **A.,** $\frac{1}{3}$ Fdkr. Hartkorn, den laveste Taxt, hvorefter Jordegods i Danmark sættes i Hartkorn.

Albumazar, s. **Abu-Maascher.**

Albumin, Æggehvidestof i snævrere Betydning, forekommer i forskjellige Former, som tidligere sammenblandedes. Æg-A. findes kun i Fuglenes Æg, er i tør Tilstand en amorph, gjennemsigtig, gulagtig Masse, som i alle Forhold opløses af Vand, men er uopløselig i Alkohol; rystet med Æther fældes Opløsningen fuldstændig. Ved 70° coagulerer dette A., d. e. gaar over i en uopløselig Form (haardkogte Æg). A. forener sig med Baser til saakaldte Albuminater. Opløseligt A. benyttes meget til at klare forskjellige Vædsker, til at befæste Farverne i Bomuldsfarverierne, og i Photographien. Blod-A. adskiller sig især fra Æg-A. ved, at det ikke fældes ved Rystning med Æther. Det findes i Blodvædsken, i Lymphen, Chylus og i Nyresygdomme i Urinen. Plante-A. kjendes endnu ikke i nogenlunde ren Tilstand.

Albuminstoffer, Æggehvidestoffer, en Gruppe af Legemer, der i Sammensætning og enkelte Egenskaber slutte sig til Æggehvide. De danne den overvejende Mængde af de kvælstofholdige Dele af de dyriske Væv og forekomme ogsaa i Planterne, især i Frøene. De ere hyppigst farveløse og indeholde alle Kulstof, Kvælstof, Brint og Ilt, samt en ringe Mængde Svovl; men da de i Alm. ikke krystallisere, ikke ere flygtige, og ofte i høj Grad ligne hverandre, har man intet Middel til at bestemme deres chemiske Sammensætning, som i alt Fald er

meget compliceret. Under Indvirkning af Mavesaften (s. d. A.) opløses de alle og optages af Organismen; de ere derfor særdeles vigtige Næringsstoffer. Mange af dem findes baade i en opløselig og i en uopløselig (coaguleret) Form. Nogle af de vigtigste ere: Albuminerne (opløselige i Vand, fældes ikke af Eddikesyre eller Phosphorsyre, coagulere i Varmen). Globulinerne (uopløselige i Vand, opløselige i fortyndet Kogsaltopløsning; hertil høre: Vitellin i Æggeblomme; Myosin, Hovedbestanddelen af Muskelrørenes flydende Indhold, coagulerer ved Dødsstivheden; Fibrinogen i Blodserum). Fibrin (dannes af Fibrinogenet, naar Blodet kommer ud af Berøring med den levende Karvæg, sandsynlig ved Indvirkning af et eget Ferment; det danner let bløde elastiske Traade, som kun bulne ud til en slimet Masse i ganske fortyndet Saltsyre og i svag Kogsaltopløsning). Syntoniner (dannes af Globulinerne ved ganske svag Saltsyre eller af Albumin eller Fibrin ved stærk Saltsyre). Casein, Ostestof (findes i Mælken, synes identisk med Alkalialbuminater (s. Albumin), coagulerer ved Kalveløbe, ikke ved Varme, fældes af Eddikesyre og andre Syrer). Legumin (i Bælleplanternes Frø, viser lign. Forhold som Casein). Glūten (bliver tilbage, naar man udvasker Hvedemel med Vand, hvorved Stivelsekornene fjærnes, og bestaar af en Blanding af flere, i Vinaand mere eller mindre opløselige A., hvoriblandt Gliadin, Plantelim). Til Albuminstofferne slutte sig i flere Henseender de saakaldte Albuminoīder, hvortil høre Hæmoglobin (Blodets Farvestof, der kan faas krystalliseret), Mucin (især i Blødbyrenes Væv), de limgivende Væv (de organiserede Bestanddele i Ben og Brusk), Keratin (i Haar, Fjer, Negle osv.), Sericin og Fibroin (i Silke) og flere andre. Albuminuri, den sygelige Tilstand, i hvilken Blodets Æggehvide gaar over i Urinen, beror hyppigst paa en Sygdom i selve Nyrerne, men optræder ogsaa ved Hjærtesygdomme, stærk Feber, visse Forandringer i Blodets Sammensætning. En betydeligere og mere langvarig A. virker skadelig ved at fremkalde Anæmi, Hydræmi og Vattersot.

Albuquerque [kĕrke], 1) Stad i den spanske Prov. Estremadura, 5 M. n. for Badajoz. 7000 I. 2) Stad i det nordamerikanske Territorium Ny-Mexico, ved Rio Grandes venstre Bred, 11 M. s. f. v. for Santa Fé. 10,000 I.

d'Albuquerque, Alfons [kĕrke], portugisisk Erobrer, f. 1453, sendtes 1503 første Gang til Indien og byggede et Fort ved Cotschin, samt blev 1508 Statholder, men mødte i Begyndelsen Modstand af Almeida. A. indtog efterhaanden Goa (1510), Malakka (1512) og Ormus (1515) og gjorde et Togt til det røde Hav; vandt Tilnavnet „den store" og grundlagde Portugals Herredømme i Indien. Alligevel blev han 1515 i Følge Bagvaskelser afsat af Kong Emanuel, der mistænkte ham for herskesyge Planer, og efterfulgt af en af sine personlige Fjender; døde af Sorg over denne uværdige Behandling 16 Sept. 1515.

Alcalā, 1) de Henāres (Complutum), Stad i Spanien, Ny-Castilien, 4 M. ø.n.ø. for Madrid. 12,000 I. Prægtig Domkirke og ærkebiskoppeligt Palads. A.s af Cardinal Ximenes stiftede berømte Universitet er 1836 flyttet til Madrid. Digteren Cervantes's Fødeby (1547). 2) A. de los Gazūles, Stad i Spanien, Prov. Cadiz, 6 M. ø. for C., i en bjærgfuld Egn. 9000 I. Handel med Uld. 3) A. la Reāl, Stad i Spanien, Prov. Jaen, 5 M. s. v. for J. 16,000 I. A. ligger 3000 F. over Havet. Gammelt Abbedi. Betydelig Vinavl.

Alcālde, et fra Maurerne stammende Navn paa visse Øvrighedspersoner i Spanien. A. fører Forsædet i det communale Raad (Ayuntamiento), er tillige Fredsdommer og leder Forundersøgelsen i criminelle Sager; han vælges af Communen for et Aar, men Valget skal godkjendes af Regeringen.

Alcāmo, Stad paa Sicilien, 5 M. v. s. v. for Palermo. 23,000 I. I Omegnen prægtige Ruiner af Oldtidens Segesta.

Alcañiz, Stad i den spanske Prov. Aragonien, 12 M. s. ø. for Zaragoza. 7000 I. Alunværker.

Alcāntara, 1) Stad i Brasilien, Prov. Maranhão, ved Floden Maranhãos Udløb i Atlanterhavet. 10,000 I. Livlig Handel med Bomuld, Ris og Salt. 2) Stad i det spanske Estremadura ved Tajo, i Nærheden af den portugisiske Grænse. 4000 I. A. var Hovedsædet for Alcantaraordenen, der her havde et prægtigt Ordenshus.

Alcāntaraordenen, den ældste af de tre geistlige Ridderordener i Spanien, stiftet i det 12te Aarh. (under den castiliske Konge Alfons VII.s Regering) til Kamp mod Maurerne og 1177 stadfæstet af Paven, havde sit Sæde i Staden A., hvoraf den fik Navn. 1494 bragte Ferdinand d. katholske Stormesterværdigheden til Kronen; 1540 fik Ridderne Tilladelse til at gifte sig. Efter at være ophævet 1808 af Kong Joseph, der inddrog dens store Rigdomme, blev den 1814 til Dels gjenoprettet af Ferdinand VII, men 1873 aldeles ophævet.

Alcaraz [rās], Stad i Spanien, Murcia, 9 M. s. v. for Albacete. 4000 I. A. ligger paa Vestsiden af Sa. de Alcaraz, der udfylder Landet mellem Floderne Guadamena og Guadalimar og har rige Tinminer.

Alcarrāzas, porøse Krukker af svagt brændt Fajencemasse, der bruges som Vandkølere, idet Fordampningen paa Krukkernes Overflade bringer Vandets Temp. 3 til 5° ned.

Alcaudēte [ka-u], Stad i Spanien, Andalusien, 5 M. s. v. for Jaen. 8000 I. Marmorbrud.

Alcāzar, et fra arabisk stammende spansk Ord, der betyder Slot, Castel; Navn paa flere fra Maurernes Tid hidrørende Slotte (i Segovia, Sevilla osv.), ligesom ogsaa paa flere Stæder paa den pyrenæiske Halvø.

Alcāzar ell. Alcāzarquivir, nu **Kasr-el-Kebir**, By i det nordvestlige Marokko, historisk mærkelig ved den portugisiske Konge Sebastians Nederlag og Fald i et Slag mod Maurerne 4 Aug. 1578.

Alcāzar de San Juan [Huān], Stad i Spanien, Pr. Ciudad Real og 10 M. n. ø. for C. R. Betydelige Jærnværker. 9000 I.

Alchemi, s. Guldmageri.

Alciati, A. [tschiāti], f. 1492, d. 1550, en af sin Tids mest fremragende Lærere i Romer-

retten," som med sin juridiske Lærdom tillige forenede humanistisk Dannelse. Han var først Advocat i Milano og blev derefter Lærer i Bologna, Pavia, Avignon o. a. St. Hans samlede Værker, væsentlig af juridisk Indhold, udgjøre i Baselerudgaven af 1558 4 Folianter.

Alcira, Stad i Spanien, Pr. Valencia og 5 M. s. for V., paa en Ø i Floden Jucar. 16,000 J. Handel med Silke og Ris.

Alcobaça [bassa], Stad i portug. Estremadura, 13 M. n. for Lissabon. 2000 J. Stort forhenværende Cistercienserkloster med portugisiske Kongegrave.

Alcolea, en lille By i Spanien, 3 M. n. n. ø. for Sevilla ved Guadalquivir, hvor Dronning Isabellas sidste Tropper under Marschal Novaliches bleve overvundne af Marschal Serrano 28 Sept. 1868.

Alcott, Louise May [aalkot], amerikansk Forfatterinde, f. 1833, udgav 1855 »Fairy tales«; plejede under Borgerkrigen 1863 de syge i Hospitalerne. Hendes »Hospital sketches«, »Little women« (1867), »Old fashioned girls« (1869), »Little men« (1871) ere oversatte i flere Sprog.

Alcoy [kōi], Stad i Spanien, Pr. Alicante og 5 M. n. for Alicante. 32,000 J. Klæde- og Papirfabriker. Sæbesyderier.

Alcudia, befæstet Stad paa Nordkysten af den spanske Ø Mallorca i Middelhavet ved A.-Bugten. 2000 J. Koralfiskeri. — **A.**, Hertug af, s. Godoy.

Alcuin [āl] ell. **Albinus**, den betydeligste Lærde i det 8de Aarh., f. 735 i York i England, fra 766 Forstander for Klosterskolen i York. Carl d. store kaldte ham 782 til sit Hof for at benytte hans Raad og Bistand ved Anlæggelsen af Dannelsesanstalter for Frankerne. Først levede han ved Hoffet selv, underviste Carl og hans Børn og ledede Hofskolen (Schola Palatina); siden virkede han i Tours og hævede Skolen der til en Normalskole for den Række lærde Skoler, der oprettedes i Riget. Indtil sin Død 804 tog han ligeledes en virksom Del i Tidens kirkelige theologiske Stridigheder; hans Skrifter ere af theologisk, asketisk og grammatisk Indhold; hans Breve ere en af de vigtigste Kilder til Datidens Historie.

Aldan, Flod i Sibirien, Biflod fra højre Side til Lena. Den imod 200 M. lang og sejlbar i næsten hele sin Længde.

Aldebarān (α Tauri), arab., „den følgende", nemlig følgende efter Plejaderne, en rød Stjærne af første Størrelse i Tyrens Hoved, derfor ogsaa kaldet Tyrens Øje; den hører til Hyaderne.

Aldegonde, Phil. van **Marnix**, Herre af St., f. 1538 i Brysel, sluttede sig 1565 ivrig til Nederlændernes Opstand og forfattede det saakaldte Compromis, hvori den nederlandske Adel hævdede Trosfriheden og protesterede mod Inqvisitionens Indførelse. Ved Hertugen af Albas Ankomst flygtede han ligesom Vilhelm af Oranien, til hvem han stod i venskabeligt Forhold, til Tyskland; da denne havde faaet fast Fod i sit Fædreland, vendte han igjen tilbage og virkede nu især som Diplomat for dets Befrielse. 1584 blev han Borgmester i Antwerpen, hvilken Stad han i 13 Maaneder forsvarede med store Anstrængelser, indtil han 1585 maatte overgive den til Alexander af Parma. 1590 gik han som Gesandt til Paris; senere levede han i Leiden, hvor han især beskæftigede sig med Theologi og begyndte en Oversættelse paa Hollandsk af det gamle Test. fra Hebraisk, som blev afbrudt ved hans Død 1598. Hans Værker ere udgivne i Brysel 1855—59 (7 Bd.).

Aldegrever, Heinrich, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1502 i Paderborn, d. efter 1555 i Soest i Westphalen, kaldes ogsaa Albert von Westphalen. Han var Elev af Albrecht Dürer og hører til de fortrinligste af de saakaldte „Kleinmeister". Man har henved 300 Stik og nogle Malerier af A.

Aldehyd (Alkohol dehydrogenatum, afbrintet Alkohol), et Overgangsprodukt mellem Alkohol og Eddikesyre, der dannes ved med iltende Midler at berøve den alm. Alkohol en vis Mængde Brint, s. ogsaa Acetyl. Fremstilles i det store bl. a. til Fabrikation af en Anilinfarve, Aldehydgrønt.

Alder, Levealder, Summen af den Tid, hvori et levende Væsen har haft Liv. Ethvert Dyrs A. begynder egentlig alt under Fosterlivet, saa at man taler om et Foster af en bestemt A.; dog er det en almindelig Vedtægt, naar dette ej særlig nævnes, at beregne et Væsens A. fra Fødselsøjeblikket. Menneskets A. kan i Forhold til Dyrenes blive temmelig høj, endog op imod 100 Aar og derover; Middeltallet af dets Leveaar falder mellem 35 og 40. I de forskjellige A. frembyde baade Sjæl og Legeme store Forskjelligheder, hvoraf man inddeler Menneskets Liv i forskjellige Aldersklasser, adskilte fra hverandre ved visse tydelige Overgange i Udviklingen, Alderskriserne. 1) Fosterlivet, imellem Undfangelsen og Fødselen, varer almindelig 40 Uger; Livet er rent vegetativt. 2) Pattebarnsalderen, fra Fødselen til alle Mælketænderne ere komne frem i Slutningen af 2det Aar; Livet er vegetativt, Affecterne overvejende. 3) Barnealderen fra 3dje Aar til det 13—14de for Kvinden og 15—16de for Manden, da Kjønsudviklingen foregaar (Puberteten); Væxten er overvejende, men de aandelige Evner udvikles i Modsætning til Affecterne. 4) Ynglingealderen til Kvindens 20de og Mandens 24de Aar. 5) Den voxne A., Manddomsalderen, indtil Evnerne begynde at aftage, for Kvinden til mellem 40de og 45de Aar, for Manden til mellem 50de og 60de. I denne er den fulde Udvikling til Stede. Sidst kommer 6) Oldingealderen, som ender med den sidste Alderskrise, Døden. A. spiller ikke alene en vigtig Rolle i Individets Udvikling, men ogsaa med Hensyn til Sygdomsanlæg, i juridiske Spørgsmaal med Hensyn til Tilregnelighed, Militærforpligtelse, Arveret, Myndighed osv.

Alderman [aaldermænn] (d. e. ældste), oprindelig Ealdorman, var hos Angelsachserne Navn for de enkelte Landskabers (et eller flere Grevskabers) Forstandere. A. valgtes af Kongen og Rigsforsamlingen, men Hvervet gik i den senere Tid jævnlig i Arv. Han deltog i Styrelsen og Retsplejen sammen med den kongevalgte Sheriff og førte i Krigstid Mændene fra sit Landskab. Efter Danskernes Herredømme afløstes A. af Jarl (earl). Nu kaldes Raadmændene i Byerne i England og Nordamerika A.

Alderney [äälderni] ell. **Aurigny** [orinji], den nordligste af de til England hørende normanniske Øer i den britiske Kanal. ½ □ M. med 2000 J. Kvægavl (Mælkerace). Nødhavn paa Nordkysten.

Aldershot [äälderschott], By i England, omtr. 10 M. s. v. for London. Havde 1851 kun 900 J., men 1881 over 20,000 paa Grund af Anlæggelsen af en Manøvre-Lejr og betydelige militære Etablissementer i Nærheden.

Alders Tid — ogsaa Arilds Tid — er i Lovsproget Betegnelsen for en meget lang Tid. Hvilket Tidsrum der er det korteste, man kan tillægge Retsvirkningen af A. T., lader sig ikke afgjøre ved en almindelig og bestemt Regel, men kortere Tid end 70—100 Aar vil næppe nogensinde blive anset for lang nok. Den retlige Betydning af A. T. bestaar deri, at en Tilstand, der uafbrudt har existeret i saa langt et Tidsrum, derved i Almindelighed anses for at have vundet retlig Gyldighed, om der end ellers slet intet Bevis lader sig føre for dens Lovlighed; den anses nu at være bleven urokkelig befæstet ved **Alderstids Hævd** eller Brug (Arilds Tids Hævd, umindelig Tids Hævd). Som et Par af de hyppigst forekommende Exempler paa Rettigheder, der kunne erhverves paa denne Maade, kan nævnes Retten for en fast Ejendoms Besidder til at tage Vej over en Nabo-Ejendom, og Retten for Sognepræsterne paa Landet til af Sognebeboerne at oppebære den saakaldte Smaaredsel, d. e. visse Ydelser af af Fjerkreaturer, Æg, Ost o. desl.

Aldinere, Aldinske Udgaver, de i Venezia i den lærde Aldus Manutius's og hans Efterkommeres Officin trykte Bøger, som udmærke sig ikke blot ved Correcthed og fortrinlig ydre Udstyrelse, men ogsaa ved indre Værd. Smukkest ere de i Aar. 1490—1530 trykte Bøger; for Officinets Mesterværk gjælder Bembos Skrift »De Aetna« (1495). A.s Tal anslaas til henv. 900. Den af Ald. Man. opfundne lat. Cursivskrift kaldtes forhen efter ham **Aldina**.

Aldobrandini, gammel florentinsk Adelsslægt, som af Pave Clemens VIII, der hørte til den (**Hippol. A.**), blev ophøjet i Fyrstestanden; flere Medlemmer af Familien vare Cardinaler og romerske Statsmænd, saaledes nysnævnte Paves Brodersøn **Pet. A.**, f. 1571, der, medens hans Onkel beklædte Pavestolen, stod i Spidsen for Regeringen i Kirkestaten, 1601 bevirkede Freden i Lyon mellem Frankrig og Savoien og døde som Ærkebiskop i Ravenna 1621. Fam. A. uddøde 1681, og dens Besiddelser tilfaldt Familierne Borghese og Pamfili.

Aldobrandinske Bryllup, antikt Vægmaleri, fundet i Rom 1606, først i Familien Aldobrandinis Besiddelse, nu i Vaticanet, særlig mærkeligt for Archæologiens og Kunstens Historie som det betydeligste antike Maleri, der kjendtes før Herculanums og Pompejis Opdagelse. Det skildrer Forberedelserne til og Forventningerne om et Bryllup.

Aldrich, Thomas Bailey [äälbrik], amerikansk Digter, f. 1837, Forfatter til en Række fine lyriske Digte, f. Ex. »The bells« (1855), og en Række Romaner (»Prudence Palfrey«).

Aldridge, Ira [äälbridsch], f. omtr. 1810, en som Skuespiller bekjendt Neger, der især har udmærket sig i visse Shakspearske Roller, bl. a. som Othello og Shylock, og fra 1852 gjentagne Gange med Held optraadte paa de store Theatre i Tyskland, Ungarn og Rusland. A. døde i Lodz 1868.

Aldringer ell. **Altringer**, Joh., Friherre af Roschitz, Greve af Ligma, f. c. 1590 i det Luxemburgske, først Tjener hos en Adelsmand, derpaa Embedsmand i Biskoppen af Trients Tjeneste, traadte senere ind i den kejserlige Hær og udmærkede sig ved flere Lejligheder som General i Trediveaarskrigen, navnlig under Wallenstein. Efter Tillys Død stod han en Tid i Spidsen for den bayerske Hær og virkede kraftig til at fordrive Svenskerne fra Donauegnene. Han blev skudt ved Landshut 12 Juli 1634.

Aldstone-Moor [äälbstohn-Muhr], Stad i England, Cumberland-Shire, 5 M. ø. n. ø. for Carlisle. 10,000 J. Rige Blyminer, der tilhøre Greenwich Hospital.

Ale [æhl], en Slags overgjæret stærkt Øl af lys Malt og fin Humle. **Pale A.** [pæhl] brygges af den lyseste Malt og af den bedste og lyseste Humle. Man forebygger ved lav Gjæringstemp. Dannelse af Eddikesyre og derved Opløsning af Gjæren, saa at Humlens rene Aroma bevares. A. indeholder sædvanlig 6—8 Proc. Alkohol og 5—6 Proc. Extract. **Scotch A.** [skotsj] er et sødt, stærkt Øl, hvortil tidligere blev sat Honning.

Aleardi, A., it. Digter, f. 1812 i Verona, var som de fleste italienske Romantikere ivrig Frihedsmand, hvorfor han 1849 blev fængslet af af Østerrigerne, men da hans Søster havde brændt hans Papirer, og Politiet saaledes intet mistænkeligt fandt, blev han atter løsladt. Hans lyriske Hovedværk er »Il monte Circello« fuldt af Harmoni og varm, blød Følelse. 1859 blev han valgt til Deputeret for Brescia og kort efter Prof. i it. Literatur, senere i Æsthetik ved Kunstakademiet i Milano. Med Begejstring for Garibaldi (»I sette soldati«, 1861) forenede han en Gammelliberals Pietet for Pius IX (»Canto politico«, 1862). D. i Verona 1878.

Alègre, Porto, sædv. **Portalègre**, Stad i den brasilianske Prov. Rio Grande do Sul ved Nordenden af Lagunen dos Patos. 16,000 J. Betydelig Handel.

Alekto, en af de 3 Erinnyer ell. Furier. Navnet antyder Samvittighedens Straf som uafladelig.

Aleman, Mateo, spansk Forfatter, f. i Sevilla hen imod Midten af det 16de Aarh., d. i Mexico 1610, blev 1558, medens han var Finansembedsmand, anklaget for Svig, fængslet og afsat. Hans Hovedværk er den ypperlige satiriske Roman »Guzman de Alfarache«, hvis tredje og sidste Del udkom 1605. Den blev Tidens Yndlingslæsning og er et af de bedste Exemplarer af den „picareske" Art, den for Spanien ejendommelig Gavtyveroman.

Alemanner, oprind. Alamanner, et krigersk Forbund af flere germaniske Folkestammer, som i Begyndelsen af det 3dje Aarh. e. Chr. dannede sig paa begge Sider af Main og gjorde idelige Angreb paa Romerrigets Grænser ved Rhinen og den øvre Donau. Skjønt slagne af den romerske Cæsar Julian ved Strasburg 357, toge

de dog det v. for Rhinen liggende Elſaß i Beſiddelſe og udbredte i ſidſte Halvdel af det 5te Aarh. deres Herredømme paa Sydſiden af Rhinen og Bodenſø lige til Alperne. Ved ſamme Tid blev Navnet A. ogſaa fælles for det med dem forbundne Nabofolk Sveverne. Efter at være overvundne af Chlodevig ved Zülpich 496 blev den nordlige Del af deres Land underkaſtet Frankerne, hvorimod den ſydlige gav ſig under Øſtgoterkongen Theodorik, men ſenere gik over til Frankerriget, beholdt ſit Navn og en temmelig fri Forfatning under Stammefyrſter ell. Hertuger, ſamt ſin egen Ret (Lex Alamannorum). Senere regnedes Hertugdømmet Alemannien til Tyſkland; Navnet A. fortrængtes efterhaanden af „Schwaber" (Svever), og fra Kejſer Henrik IV.s Tid kaldtes Hertugdømmet ſædvanlig Schwaben. Da Alemannien var den Del af Tyſkland, ſom laa nærmeſt ved Frankrig, er Navnet Allemagne af Franſkmændene blevet brugt til at betegne hele Tyſkland. **Alemānniſk Dialekt**, ſ. Tyſk Sprog. **Alemānniſk Ret**, ſ. Germaniſke Folkeretter.

d'Alembert, Jean le Rond [alangbæhr], berømt franſk Mathematiker og Philoſoph, f. 1717 i Paris, d. 1783, var Frugten af en illegitim Forbindelſe mellem Fru de Tencin og en Ingenieurofficer Destouches og blev udſat ſom Hittebarn paa en Kirketrappe, men fik ſenere af Faderen en Aarpenge til ſin Opdragelſe. Han ſtuderede førſt Theologi, ſenere Jura og blev Advocat, men opgav ſnart ſin Praxis for videnſkabelige Syſler. 1741 optoges han ſom Medlem af Videnſkabernes Akademi, ſkrev 1743 en »traité de dynamique«, 1744 en »traité de l'équilibre et du mouvement des fluides«, ſenere om tonegivende Strænges Svingninger o. m.; i den førſte er fremſat en under Navnet d'A.s Princip berømt Methode, hvorved dynamiſke Problemer reduceres til ſtatiſke. Uden for Mathematikens Omraade er d'A. iſær bekendt ſom Forfatter af Indledningen til den ſtore franſke Encyklopædi.

Alemquer [alengkehr], Stad i Portugal, Eſtremadura, 5 M. n. til ø. for Liſſabon. 5000 J. Storartet Papirfabrik.

Alemtejo [alengtētſcho], Prov. i det ſydlige Portugal, omgiven af Algarve, Atlanterhavet, Eſtremadura, Beira og Spanien. 443 □ M. med 350,000 J. (1878). A. er et bølgeformet Sletteland, der gjennemſkæres af lave Bjærgkjæder, hvis højeſte Punkter næppe naa 2000 F. Fl. Tejo berører Nordgrænſen, ligeſom Guadiana paa en Strækning danner Grænſen imod Spanien og derefter gjennemſtyder Provinſens ſydøſtl. Del. Desuden er her talrige mindre Vandløb, af hvilke det betydeligſte er Sado, der ved Setuval falder i Atlanterhavet. Kornproduktionen er utilſtrækkelig, hvorfor meget ſpanſk Korn indſmugles; desuden avles i Mængde Frugt og Olje. Af Husdyr ere Gederne talrigſt. Skovene indeholde Eg, Korkeg, Kaſtanietræer og Naaletræer. Induſtrien er ubetydelig. Hovedſtad Evora.

Alen, eng. Ell ell. Yard, holl. El, ruſſ. Arſchin, ſv. Aln og tyſk Elle, et Længdemaal, ſom benyttes i Danmark, England og Rusland til Manufakturvarer (Alenvarer). I Danmark er den lig 2 Fod og deles i 4 Kvarter, hvert Kvarter i 4 Sextendele. — A., tillige med Hundrede og Fiſk fra gammel Tid den almindelige Regningsenhed paa Island. A. betegnede 1 Alen Vadmel, Hundredet indeholdt et „ſtort" H. (d. e. 120) A., hver Alen regnedes lig med to Fiſk (d. e. Klipfiſk). Til Hundreder anſattes al Ejendom, ſaaledes en Malkeko = et H. = ſex Faar med Lam oſv. Til H., A. og F. anſattes alle offentlige Afgifter, og til Regulering heraf udarbejdes hvert Aar en Capitelstaxt, hvorefter Alenens Værdi anſættes, for Øjeblikket c. 50 Øre. Naar der tales om A. ſom Maal, maa for Islands Vedkommende ſkjelnes mellem den ældſte A., omtr. 18", Hamborger-A., omtr. 21", og endelig den nu brugelige danſke A., 24".

Alençon [Alangſōng], Hovedſtad i det franſke Dep. Orne ved Floden Sarthe, 23 M. v. til ſ. for Paris. 14,000 J. Smuk Domkirke. Fabrikation af Muſſeliner, fine Lærreder og Straahatte; Tilvirkningen af de tidligere ſaa berømte Kniplinger (points d'A.) er nu næſten ophørt. Mærkeligt gammelt Fængſel. — A. var førſt et Grevſkab; da de gamle Grevers Slægt var uddød i det 13de Aarh., kom Grevſkabet til Philip VI.s Broder Carl af Valois, der faldt ved Crécy 1346; under hans Efterfølgere ophøjedes det 1410 til et Hertugdømme. Hertugerne af A. hørte til Kronens heftigſte Modſtandere: Johan II blev to Gange dømt til Døden, men benaadet; hans Søn René blev 1481 af Ludvig XI i 3 Maaneder holdt indeſpærret i et Jærnbur, men Carl VIII gav ham Titel og Godſer tilbage. Renés Søn Carl IV, gift med Frants I.s Søſter Margrete, blev Nederlaget ved Pavia og Kongens Fangenſkab lagt til Laſt; af Sorg derover døde han et Par Maaneder efter Slaget 21 Apr. 1525, og med ham uddøde denne Gren af det valeſiſke Kongehus. Siden førte Carl IX.s to yngre Brødre, førſt Henrik (H. III) og derpaa Frants, Titlen Hertug af A. Ludvig XIV ſkjænkede 1710 Hertugdømmet til ſin Sønneſøn, Hertugen af Berry, og Ludvig XVI 1774 til ſin ældſte Broder, Greven af Provence (Ludvig XVIII). En Sønneſøn af Kong Ludvig Philip, Ferdinand (Hertugen af Nemours's næſtældſte Søn, f. 1844), fører nu Titlen Hertug af A.

Aleneſaliggjørende Kirke. Den chriſtelige Grundſandhed, at Frelſen kun er at finde i Chriſtus, blev alt tidlig af Kirkefædrene fortolket paa en udvortes, realiſtiſk Maade, ſaa at de lærte, at kun igjennem det ſynlig organiſerede Kirkeſamfund, ſom i lige Linje nedſtammede fra Apoſtlene, kunde man blive delagtig i Chriſtus og derved i Frelſen: „uden for Kirken ingen Frelſe"; „den, der ikke har Kirken til Moder, har ikke Gud til Fader". Og ſaaledes erklærer da Romerkirken ſig for den a. K.; kun de, der i Lære og Bekjendelſe ſtemme overens med denne, lydig underkaſte ſig alle dens Forſkrifter i Ritus og Forfatning, høre til Chriſti hellige Samfund; alle, ſom ſtaa uden for denne Kirke, ere Kjættere og Ikke-Chriſtne, og ſom ſaadanne fordømte. Ogſaa Proteſtantismen tillægger Kirken en aleneſaliggjørende Kraft; dog med den grundvæſentlige Forſkjel, at den herved ikke tænker paa den udvortes, ſynlige Kirke ſom ſaadan, men paa den uſynlige Kirke, Samfundet af de hellige, der, ſkjønt forſkjellige ved udvortes

Former, ere forenede i den fælles christelige Tro, Haab og Kjærlighed.

Aléppo ell. **Häleb**, Stad i det nordlige Syrien i Asien, 15 M. ø. for Orontes's Udløb i Middelhavet. 75,000 J., hvoriblandt c. 20,000 Christne. Betydelig Tilvirkning af Silke- og Uldstoffer, Shavler, Guld- og Sølvarbejder, hvormed der drives en levende Handel. De fleste europæiske Nationer have Consuler her. A. var tidligere langt større, men Opdagelsen af Søvejen til Indien og i den nyeste Tid Jordskjælv og Krigsulykker have sat den langt tilbage. A.s ældre Navn var Chaleb, i Bibelen kaldes den Helbon, under Seleukiderne Berøa, men efter at Araberne 636 havde erobret den Haleb. Paa det første Korstogs Tid havde den en egen Sultan, men senere stod den under de ægyptiske Mamlukker, indtil den osmaniske Sultan Selim I i Slaget ved A. 1517 erobrede Syrien.

Aler, P., Jesuit, f. 1656, d. 1727, bekjendt som Skolemand og som Philolog, især ved sin »Gradus ad Parnassum« (Anvisning til at forfatte latinske Vers).

Alërt, opvakt, kvik.

Alëschki, Stad i det russiske Gouv. Taurien ved Dnjepr, lige over for Cherson. 9000 J.

Alësia, Stad i Gallien (i det nuv. Dep. Côte d'Or), som Cæsar efter en lang Belejring erobrede. Staden blev 864 erobret og ødelagt af Normannerne. Levninger deraf ved Landsbyen Alise.

Alessändria, spotvis kaldet della Paglia, d. e. „af Straa", stærk Fæstning i Norditalien, ved Tanaro. 60,000 J. (1881) i A. og Distr. Vigtige Silke-, Lærreds- og Uldvæverier og levende Handel. — A. blev anlagt 1168 af de lombardiske Stæder mod Kejser Frederik I for at forsvare Overgangen over Tanaro og fik Navn efter Pave Alexander III. 1707 blev den erobret af Prins Eugen, og efter 1796 at være overgivet til Bonaparte maatte den 22 Juli 1799 efter et tappert Forsvar capitulere over for Russerne og Østerrigerne. Strax efter Slaget ved det nærliggende Marengo sluttedes her 16 Juni 1800 en Vaabenstilstand, hvorved A. atter tillige med de andre vigtigste Fæstninger i Norditalien kom i de franskes Hænder. I Krigen 1848—49 var A. Piemonteserness Hovedvaabenplads, og ligeledes 1859 Støttepunktet for den fransk-sardinske Hærs Operationer.

Alessi, Galeazzo, italiensk Bygmester, f. i Perugia 1500, d. 1572, uddannede sig i Rom under Michel Angelo og hører til den senere Renaissances virksomste Mestre. Genua, hvorhen han kaldtes omtr. 1550, var især Skuepladsen for hans Virksomhed; han opførte der en Mængde Paladser, hvori allerede en stærk Stræben efter malerisk Virkning gjør sig gjældende, samt den smukke Kirke Santa Maria da Carignano. Hans Bygningstegninger vare ogsaa meget efterspurgte i Udlandet.

Alessio, Stad i tyrkisk Albanien, 3 M. s. for Skutari. 3000 J. Her ligger Skanderbeg begraven.

A l'estompe, fr. [Estongp], med Stompen eller Stubben, et Redskab af Papir eller Skind, hvormed Tegneren fordriver (forvisker) de med Blyant, Kridt, Kul eller tørre Farver udførte Linjer for at frembringe en jævn Hovedtone.

Aletsch, Alpernes største Gletscher; den har Navn efter Aletschhorn (13,800 F.), nedstiger fra Jomfruens sydlige Del i Berneralperne, er over 3 M. lang og 5,500—6,000 F. bred. Ved Udspringet har den 9000 F.s Højde og 4500—5000 ved Enden. Fra den udløber Massa-Floden, et af Rhônes betydeligste Tilløb fra højre.

Aleurométer, et Instrument, opf. af Boland, til at prøve Dejens Elasticitet for derved at afgjøre, om Melet egner sig til godt Brød.

Aleüterne, en Gruppe af over 150 Øer, der i en stor Bue strække sig fra Halvøen Alaska i Nordamerika over imod Kamtschatka i Asien og begrænse Beringshavet mod S. Øerne ere bjærgfulde og have flere virksomme Vulkaner. Uden for de indre Dale er Jordbunden lidet frugtbar; der dyrkes Kartofler, Roer og andre Rodfrugter, og kun paa enkelte af Øerne findes nogle forkrøblede Træer. Der findes Rensdyr, Polarræve, Sælhunde, Havoddere, mange Lax og Sild; Hvaler ere derimod sjældne. Beboerne høre til samme Race som Eskimoerne og de nordøst-sibiriske Stammer; de ere Hedninger, men af en fredelig Charakter og ernære sig kun ved Fiskeri; de leve i Jordhytter eller underjordiske Huler, der ere bedækkede med Græstørv. A. deles i følgende Grupper: 1) Commandeurøerne, længst mod V., bestaa af Kobber-Øen og Beringsøen, tilhøre Rusland og regnes til Asien, 2) Rabo-Øerne, 3) Rotte-Øerne, 4) Andreanov-Øerne, 5) de fire Bjærges Øer, 6) Ræve-Øerne, hvortil høre Unimak og Unalaschka, de største af A. V. for Unimak gaar et almindelig benyttet Stræde til Beringshavet. 7) Schumaginsk-Øerne langs Aljaskas Kyst. A. opdagedes af Bering paa hans anden Rejse; de solgtes 1867 sammen med Alaska til de forenede Stater.

Alexander I, Pave i Beg. af 2det Aarh., døde som Martyr. — **A. II**, 1061—73, fik, fordi han ved Hildebrands Indflydelse var bleven valgt til Pave uden Henrik IV.s Samtykke, en af denne opstillet Modpave (Honorius II) at kæmpe med, men opnaaede ved sin kloge Politik at blive anerkjendt af Conciliet i Mantua 1064, tvang senere Henrik IV til at opgive at skille sig ved sin Gemalinde Bertha, hjalp Robert Guiscard og Roger til at erobre Sicilien og Neapel, bemyndigede Vilhelm Erobreren til at gjøre sit „Korstog" til England og hjalp ham derpaa med at befæste sit Herredømme der ovre. Hildebrand var hans Raadgiver og blev som Gregor VII hans Efterfølger. — **A. III**, 1159—81, maatte under sine Kampe med Frederik I Barbarossa og de af ham understøttede Modpaver, Victor IV (d. 1164), Paschalis III (d. 1168) og Calixt III, to Gange forlade Rom som Flygtning; men efter Nederlaget ved Legnano maatte Kejseren 1177 anerkjende A. Ogsaa med Henrik II af England førte han en mangeaarig Strid, der endte med dyb Ydmygelse for Kongen. 1179 holdt A. en glimrende Lateransynode; men kort efter jog Romerne den forhadte Pave ud af Byen, og han fik den ikke mere i sin Magt. — **A. IV**, 1254—61, brugte hele sin Regeringstid til nyttige Krige med Hohenstauferne og bragte derved frygtelige Ulykker over Italien. — **A. V**, 1409—10, blev

valgt til Pave af Conciliet i Pisa, der samtidig afsatte Benedict XIII og Gregor XII; men ingen af disse underkastede sig Conciliets Dom. Der var altsaa tre Paver, og 10 Maaneder efter døde A., vistnok forgivet af sin Eftermand, Johan XXIII. — A. VI, 1492—1503 (Rodr. Lanzol, f. i Spanien, Nevøu af Calixt III, som optog ham i sin Familie, Borgia). Allerede som Cardinal levede han et højst usædeligt Liv og fik med forskjellige Kvinder 7 eller maaske 9 Børn, som slægtede ham godt paa (s. Borgia). Valgt til Pave ved Bestikkelse, fortsatte han sit vante Liv; han brugte Pavemagten som Middel til at tilfredsstille sine urene Begjæringer og til at skaffe sine Børn Rigdomme og Fyrstendømmer, medens Lucrezia besørgede de pavelige Forretninger, naar A. ikke havde Tid. For at naa sit Maal skyede han hverken Gift eller Dolk. Han levede i Blodskam med sin Svigerdatter, efter nogle, dog vistnok usikre Kilder ogsaa med Lucrezia. Han delte den nye Verden mellem Spanien og Portugal, indførte Bogcensur og bragte Savonarola paa Baalet. Christenhedens Forargelse ænsede han ikke; men da Cæsar, som var bleven Cardinal og Hertug af Romagna, og som havde myrdet sin egen Broder, ved et Maaltid vilde forgive en rig Cardinal for at tilegne sig hans Formue, underkjøbte denne Kokken til at give A. Giften, og saaledes døde da „den skjændigste Pave." — A. VII, 1655—67, en svag Pave, havde den meget kostbare Glæde, at Gustav Adolfs Datter, den svenske Dronning Christine, gik over til Katholicismen; hans Stridigheder med Ludvig XIV endte med Pavemagtens Ydmygelse ved Forliget i Pisa 1664; trolig stod han Jesuiterne bi i Kampen mod Jansenisterne. — A. VIII, 1689—91, en 80aarig Olding, forstod sejerrig at hævde Pavens Anseelse imod Ludvig XIV og fordømte den gallicanske Kirkes 4 Propositioner (s. Gallicansk Kirke).

Alexander, Patriarch i Alexandria 313—26, bekjendt ved sin Kamp mod Arius og sin Del i Nikæaconciliets Beslutninger 325.

Alexander, Prins af Hessen, f. 15 Juli 1823, Søn af Storhertug Ludvig II, indtraadte 1840 i den russiske Hær og deltog med Udmærkelse i Krigen i Kaukasus 1845—51; gik derefter i østerrigsk Tjeneste og førte 1859 med stor Dygtighed en Brigade i Slaget ved Montebello og en Division ved Solferino. 1866 førte A. den ene sydtyske Hær imod Preusserne, men vandt ingen Laurbær. A. ægtede 1851 Julie Hancke (f. 1825), som 1858 blev ophøjet til Fyrstinde af Battenberg; hans Søn Alexander blev 1879 Fyrste af Bulgarien.

Alexander, Fyrste af Bulgarien siden 1879, f. 5 Apr. 1857, yngre Søn af Prins Alexander af Hessen, hed tidligere Fyrste af Battenberg, deltog 1877—78 som russisk Ulanlieutenant i Krigen mod Tyrkiet og valgtes 29 Apr. 1879 af Bulgariens Nationalforsamling til Fyrste. 13 Juli s. A. holdt A. Indtog i Sofia og sluttede sig afgjort til Rusland; men mødte Modstand hos Nationalforsamlingens Flertal, der efterstræbte en Tilknytning af Øst-Rumelien. Dette førte i Foraaret 1881 til et Brud; A. opløste Forsamlingen og udskrev nye Valg, idet han truede med at opgive Regeringen, med mindre der tillagdes ham en overordentlig Fuldmagt i 7 Aar. Den nyvalgte Forsamling gav ham 13 Juli næsten enstemmig den forlangte Myndighed, og Forfatningen har saaledes siden hvilet.

Alexander I, Kejser af Rusland 1801—25, f. 23 Dec. 1777, ældste Søn af Kejser Paul og Prinsesse Marie af Würtemberg, blev opdraget af Schweizeren Laharpe og fik en vis humanistisk Dannelse og Kjendskab til Datidens philosophiske Ideer, men vandt kun overfladiske Kundskaber og ingen Alvor i Charakteren. A. havde vistnok af Naturen et mildt og velvilligt Sind, men var derhos svag og vaklende, ja selv hykkelsk og skjult. 1793 blev A. gift med Prinsesse Elisabeth af Baden, men de stemmede lidet sammen, og A. hengav sig tidlig til Udsvævelser. Med Faderen stod A. i et spændt Forhold, især fordi han snarere hyldede Katharine II.s politiske Retning, at optage Ydersiderne af den europæiske Cultur, end Faderens Forkjærlighed for det gammel-moskovitiske Despoti. A. var ikke uvidende om Planen til at afsætte Faderen, men tog ikke selv Del i Udførelsen; der er heller ingen Grund til at tro ham medskyldig i Mordet 24 Marts 1801, skjøndt han visselig aldrig straffede Deltagerne, men endog beholdt dem i vigtige Stillinger, ja forfremmede flere af dem. Den første Følge af Tronskiftet var, at Rusland trak sig tilbage fra det Forbund, det havde sluttet med Danmark, Sverige og Preussen om at værne Neutraliteten med væbnet Haand, og A. lod saaledes Danmark i Stikken, skjønt det for Forbundets Skyld havde maattet udstaa Kampen 2 Apr. A. knyttede sig endog nøje til England, men deltog samtidig i Fællesskab med Førsteconsul Bonaparte i det tyske Riges Ombannelse. 1805 indtraadte A. i Forbundet mod Frankrig, men efter Nederlaget ved Austerlitz, hvor han selv var til Stede, trak han sine Tropper ud af Østerrig, og Krigen ophørte saaledes uden nogen Fredslutning. 1806 var A. Preussens Forbundsfælle mod Frankrig, men efter de blodige Slag ved Eylau og Friedland 1807 og et personligt Møde med Kejser Napoleon I sluttede han Fred i Tilsit paa Preussens Bekostning. Da Danmark faa Maaneder senere saa sin Hovedstad bombarderet og Flaaden borttaget, lovede A. det fuld Oprejsning for Tabet og knyttede 1808 ved Sammenkomsten i Erfurt endnu nøjere Forbindelse med Napoleon, idet Herredømmet i Europa enten skulde deles mellem de to Selvherskere eller øves af dem i Fællesskab. Til Løn fik han ogsaa 1809 en Del af det østlige Galizien fra Østerrig, og s. A. vandt han ved Danmarks Hjælp Finland fra Sverige. Dog efter denne Tid kølnedes Venskabet med Napoleon, fordi denne inddrog Oldenburg og ikke vilde give A. frie Hænder over for Tyrkiet. A. vilde ikke overholde Fastlands-Afspærringen mod England, saaledes som han havde lovet; og da Bruddet med Frankrig viste sig uundgaaeligt, indgik A. 1812 ved Mødet i Åbo Aftale med den svenske Tronfølger Carl Johan om at skaffe Sverige Norge til Løn for Hjælp imod Napoleon. Hele A.s Udenrigsstyrelse var saaledes en Række af Svig mod hans Forbundsfæller, den ene efter den anden, og Napoleon kaldte ham med Rette „en ægte

Byzantiner". Ikke des mindre blev A., da Frankrig var bukket under for det forenede Europas Magt, hyldet som Folkenes Befrier, ja næsten som en ny Messias („den hvide Engel" kaldte man ham). Samtidig kom han under Indflydelse af den lifländske Sværmerske Fru v. Krüdener og undfangede nu Tanken om den hellige Alliance, dette Broderforbund mellem Fyrsterne, som efter Sigende skulde grundlægge en ny Verdensorden med Fred og Lykke, idet Staterne skulde styres efter Christendommens Grundsætninger, men som i Virkeligheden kun blev en gjensidig Forsikringsforening mellem Fyrsterne mod Folkenes Frihedsønsker. I Overensstemmelse hermed var A. den ledende Aand paa Fyrstemøderne i Aachen, Troppau, Laibach og Verona (1818—22) og bærer Hovedskylden for det derfra udgaaende Undertrykkelsessystem i Europa. Ikke engang Grækernes Frihedskamp vilde A. hjælpe, skjønt det tillige var en Troskrig, og Grækerne tilmed vare Russernes nærmeste Trosfæller. Ind ad til fulgte A. i de første Aar et friere System, ophævede flere af Faderens vilkaarlige Forholdsregler, bl. a. Censuren mod Bøger og Torturen mod politiske mistænkte; stræbte at ophjælpe Handel og Næringsdrift, at forbedre Retsplejen og at fremme Folkeoplysningen (ved 6 Universiteter og mange højere eller lavere Skoler), hvorhos Livegenskabet mildnedes og Bøndernes Kaar bedredes. Men disse Fremskridt skyldtes til Dels M. Speranski, der fra 1808 var A.s fortroligste Raadgiver, men pludselig fjærnedes 1812. Nu hengav A. sig derimod under General Araktschejevs Ledelse, lod et strængt og hemmeligt Politisystem træde i Virksomhed og søgte at undertrykke enhver aandelig Rørelse. Jesuiterne forvistes, og saa vel Missionsselskaber som Frimurerloger forbødes. Heller ikke vilde A. bøje sig for den polske Grundlovs Bestemmelser, skjønt han selv havde givet den, eller rette sig efter Landdagens Krav; og den finske Landdag blev slet ikke sammenkaldt, som han havde lovet 1809. Saa vel i Polen som i Rusland stiftedes derfor mange hemmelige Selskaber, og Skrækken for at dele Faderens Skæbne forbitrede A.s sidste Aar, medens han hengav sig til religiøse Grublerier og plagedes af Samvittighedsnag. I Sept. 1825 rejste han til Krim og angrebes af en her hjemlig Feber, som bortrev ham 1 Dec. i Taganrog, medens Rygtet strax fortalte, at han var forgivet. Han efterlod ingen ægte Børn; hans eneste uægte Datter var død 1824.

Alexander II, Kejser af Rusland 1855—81, f. 29 Apr. 1818, Søn af Nikolaj I og Brodersøn af A. I, viste allerede i Ungdommen større Lyst til boglige og andre Fredens Sysler end til det militære Liv, hvorpaa Faderen lagde saa megen Vægt. 1837 gik A. paa Rejser, først i det nordlige Rusland, siden i Udlandet, og vendte 1841 hjem med sin Ægtefælle Marie af Hessen (f. 1824), Datter af Storhertug Ludvig II. A. overtog nu Posten som Kansler ved Universitetet i Helsingfors og viste stor Iver for at fremme den finske Literatur og videnskabelige Granskninger om det finske Sprog. A. regnedes ellers for at staa i en vis Modsætning til den af Faderen baarne Retning og var særlig stemt imod den orientalske Krig 1853; men fortsatte den ikke des mindre haardnakket, da han selv 2 Marts 1855 havde fulgt Faderen paa Tronen, og sluttede først Fred i Marts 1856. Strax efter besøgte A. Moskov og kundgjorde her, at Formaalet for hans Styrelse skulde være at vedligeholde Freden og udvikle Folkets aandelige og materielle Kræfter. Lidt senere drog han til Warschau og lovede vel Benaadning til politiske Fanger og Flygtninger, samt Forglemmelse af tidligere Opstande, men udtalte bestemt, at han vilde fastholde den af Faderen grundlagte Ordning, og at Polakkerne ikke maatte hengive sig til „Drømmerier" om en selvstændig national Tilværelse. A.s senere Styrelse svarer i Virkeligheden til det saaledes udtalte Program. Udstrakte Benaadninger tilstodes ikke alene Polakkerne, men ogsaa Deltagerne i Opstanden 1825; og en lang Række Reformer indførtes, alle prægede af en human og frisindet Aand. Der tilstodes større Pressefrihed og Lettelser for Rejser til Udlandet; de grusomme Straffe i Hæren og i Retsplejen afskaffedes; Næringsfrihed indførtes (1864), Tjenestetiden i Hæren blev efterhaanden nedsat fra 20 Aar til 4 (1872), Militærkolonierne ophævedes (1856), Præstestandens Kastevæsen udslettedes (1869), Jøderne fik større Rettigheder, og Trykket paa de „gammeltroende" Sekterere mildnedes. Stor Iver vistes for Skolevæsenets Udvikling, saa vel det højere som det lavere, og Universiteterne fik større Frihed. Forvaltningen adskiltes fra Retsplejen (1862) og ombannedes, og A. søgte baade at sætte Skranker for Politiets Vilkaarlighed og at hemme Embedsstandens Bestikkelighed og Underslæb. Vigtigst af alle Fremskridt var dog Bygningen af et udstrakt Jærnvejsnet til Sammenknytning af de fjærnere Landskaber med Hovedstæderne og til Lettelse af Samkvemmet med Nabolandene, samt Afskaffelsen af Livegenskabet. Allerede 1857 rettedes Opfordringer til Adelen om at gjøre Forslag hertil, og da Planen flere Steder mødte Indvendinger, greb A. selv ind og øvede et saa stærkt Tryk, at al Modstand maatte bøje sig. 3 Marts 1861 kundgjordes Afskaffelsen med 2 Aars Frist til mindelige Overenskomster mellem Godsejere og Bønder, idet der samtidig lovedes Bønderne Hjælp af Staten til at kjøbe Jord. I Forbindelse hermed oprettedes 1861 frie Bondecommuner med af dem selv valgte Forstandere og 1864 raadgivende Gouvernementsforsamlinger med valgte Repræsentanter for de tre store Samfundsklasser (Adel, Borger og Bonde), hvorhos en hel ny Retsordning indførtes 1871 med offentlig Retspleje og Nævninger i de større Straffesager. Ogsaa til Finland strakte A.s Velvilje sig, og 1863 tilstodes Sammenkaldelsen af en Landdag med dertil hørende politisk Frihed. Ikkun Polakkerne have været A.s Stifbørn. Først 1862 gjordes nogle svage Tilløb til en Udsoning, og da Polakkerne ikke vilde nøjes dermed, men gav deres Utaalmodighed Luft i Demonstrationer og Optøjer, greb man strax til Vilkaarlighed og søgte i Jan. 1863 at tilintetgjøre al Modstand med ét Slag ved en brutal Udskrivning af den oplyste Ungdom. Derved dreves denne til at forsøge en Opstand,

som nagtet al udvist Tapperhed var haabløs, og som kun førte til et nyt grusomt Undertrykkelsessystem, til Ophævelse af al polsk Særstilling og til hensynsløse Forsøg paa at udslette alle polske Elementer og den romersk-katholske Kirke i Lithauen. Ligeledes har A. søgt at kue det folkelige Liv hos Lillerusserne for at fremme en Sammensmeltning af alle Rigets Folkeslag. Ud ad til holdt A. sig længe tilbage. Han forlod tidlig Nikolajs legitimistiske Retning, godkjendte 1856 Dronning Isabella af Spanien og 1862 det nye Kongerige Italien; til Tak for Preussens Hjælp under den polske Opstand lod han Danmark i Stikken 1864 og viste under Krigen 1870—71 aabent sin Glæde over Tysklands Sejre, samt brugte Frankrigs Nederlag til at erklære sig løst fra de Forpligtelser, Pariserfreden 1856 havde paalagt Rusland med Hensyn til Sortehavets Neutralisering. Allerede før den Tid havde A. søgt at svække Tyrkiet og forberede dets Opløsning, dels ved at understøtte Rumænernes Bestræbelser efter statslig Enhed, dels ved at holde sin Haand over Montenegro og tage Ordet for Kretensernes Opstand (1867), men især ved at udvirke Oprettelsen af en selvstændig bulgarsk Kirke (1870). Da Serberne 1876 greb til Vaaben for deres Stammefrænder i Herzegovina, standsede A. den tyrkiske Hær midt i dens Sejre, og da Sultanen vedblivende afviste Stormagternes Forlangender om indgribende Ændringer i de Kristnes Retsstilling, paaførte A. 1877 Tyrkiet en Krig, der næsten syntes at skulle give det Dødsstødet, og som skaffede Rusland en betydelig Landudvidelse i Armenien. En Snes Aar forinden var Kaukasien blevet helt undertvunget (1859) og Amurlandet tilknyttet; 1864—76 blev største Delen af Turkestan bragt under russisk Herredømme. Ruslands Landomraade var saaledes blevet meget udvidet under A., Ydmygelserne fra Krimkrigen vare udslettede, og Folkets aandelige og timelige Udvikling stærkt fremmet; men i A.s sidste Aar opstod en farlig indre Fjende, Nihilisterne, og deres Uvilje næredes ved hans haardnakkede Vægring ved at give Rusland en fri Forfatning. Allerede 1862—65 havde Adelen fremsat Ønsker herom, men havde faaet bestemt Afslag; efter den russisk-tyrkiske Krig gjentoges Ønskerne endse mere højlydt og ledsagedes af frygtelige Trusler. I knap et Aar (Apr. 1879—Febr. 1880) gjordes tre Mordforsøg mod A., men de mislykkedes ligesom tvende tidligere, 1866 af den russiske Student Karakosov, og 1867 i Paris af Polakken Berezowski. Derimod blev A. 13 Marts 1881 paa Hovedstadens Gader dødelig saaret af en Sprængbombe og døde faa Timer efter. 3 Juni 1880 var Kejserinde Maria død; i deres Ægteskab fødtes 6 Sønner og 1 Datter. Den ældste Søn Nikolaj, f. 1843, d. 1865; den næstældste fulgte paa Tronen som Alexander III. Datteren Maria ægtede 1874 Alfred, Hertug af Edinburgh. Knap 2 Maaneder efter Kejserindens Død (31 Juli) ægtede A. en russisk Adelsdame, Kathinka Dolgorukij, med hvem han havde samlevet siden 1868, og ophøjede hende til Fyrstinde Jurjev.

Alexander III, Kejser af Rusland siden 1881, f. 10 Marts 1845, næstældste Søn af Alexander II, blev Tronfølger 1865 ved sin Broder Nikolajs Død og fulgte 13 Marts 1881 Faderen paa Tronen. Som Prins regnedes A. for at være en afgjort Tilhænger af den nationalslaviske Retning og viste under den fransk-tyske Krig 1870—71 aabent sin Uvilje mod Tyskland. Ogsaa ventede man, at Tronskiftet vilde medføre frisindede Reformer og en constitutionel Forfatning. A.s Manifest til Folket 11 Maj 1881 hævdede tværtimod stærkt Kejserens Enevælde; Loris Melikov, som havde haft næsten dictatorisk Myndighed siden Febr. 1880, blev fjærnet, og senere Ministerskifter tyde paa Uklarhed hos A. med Hensyn til Rigets Styrelse. Ogsaa hengik A.s Kroning i Moskov 27 Maj 1883 uden at den ventede Forfatning bebudedes. Paa et Møde i Danzig 9 Sept. 1881 udvexledes venskabelige Forsikringer mellem A. og den tyske Kejser. Siden 9 Nov. 1866 er A. gift med Maria Feodorovna (Dagmar), Kong Christian IX.s næstældste Datter (f. 26 Nov. 1847), og har med hende 3 Sønner og 2 Døtre.

Alexander af Hales [hæhls], berømt Scholastiker, modtog sin første Dannelse i Franciskanerklostret Hales i Glocester-Shire, drog derfra til Oxford og Paris og var fra 1230 til sin Død 1245 Lærer i Theologi ved Universitetet i Paris. Han fik Æresnavnet »Doctor irrefragabilis« (den uigjendrivelige Lærer). Hans Stræben gik ud paa at begrunde Kirkelæren videnskabelig ved Hjælp af Aristoteles's Philosophi.

Alexander d. store, Søn af den makedoniske Konge Philip II og den epirotiske Kongedatter Olympias, f. 356 f. Chr. i Pella. Hans mageløse Evner og hans Begejstring for alt stort og skjønt, særlig for Homers Digte, hvor Achilleus var hans Yndlingshelt, blev end mere udviklede ved hans Lærer Aristoteles. Hans stadige Formaal var den helleniske Aands og Dannelses Sejer og Udbredelse over hele Verden. Faa historiske Personer have i den Grad naaet, hvad de stræbte efter, og paa en Gang forandret Historiens Gang. Allerede i sit 18de Aar gav han glimrende Prøver paa Tapperhed i Slaget ved Chæronea; han var ikke 20 Aar gammel, da han besteg Tronen. Med Raskhed underkuede han Barbarerne og Grækerne, der vilde benytte sig af hans Ungdom til at rive sig løs, og drog, efter at have ødelagt det oprørske Theben, som Grækernes Overanfører i Spidsen for en udvalgt Hær i Kamp imod Persien. Slaget ved Granikos (334) aabnede ham hele Lilleasien; Slaget ved Issos (333) aabnede ham Vejen til det indre Asien, hvorhen han drog efter at have betvunget Tyros og Ægypten, og Slaget ved Gaugamela (331) afgjorde det persiske Riges Skæbne. Hovedstaden Persepolis blev indtagen; Kongen, Darius, flygtede og blev dræbt paa Vejen; A. var Herre over hele Perserriget. Men han fortsatte sit Erobringstog endnu længere, gjennem Baktrien og langt ind i Indien, indtil hans Hær nødte ham til at vende tilbage. Han vendte tilbage til Babylon og beskæftigede sig ikke blot med Organisationen af det store Rige, men ogsaa med nye Erobringsplaner, da Døden bortrev ham 323. Hans Rige blev adsplittet; hans Feltherrer oprettede græske Kongeriger i Europa, Asien og Ægypten. A.s store Betydning i

Historien er, at ved ham blev Hellenismen den herskende lige til Euphrat, idet den senere fortrængtes fra den østlige Del af det persiske Rige ved en national Reaction af Partherne. For at naa sit Maal, at udbrede hellenisk Cultur og sammensmelte Hellenere og Barbarer, befordrede han Ægteskaber mellem sine Soldater og østerlandske Kvinder og anlagde paa passende Steder Byer, som han befolkede med sine Veteraner, og hvoraf endnu flere f. Ex. Alexandria, Herat og Kandahar ere store Handelsstæder. Men hans Iver for at stille Orientalerne lige med Makedonerne bragte ham ofte mod Slutningen af hans Liv i Collision med sine nærmeste Omgivelser, f. Ex. Philotas, Parmenion og Klitos. Hans vidunderlige Bedrifter blev i Almindelighed udmalede med endnu vidunderligere Farver, som hos Romeren Curtius, og ikkun Arrian har efterladt os en tro Fremstilling af hans Historie. Senere antog den ganske Æventyrets Charakter og blev en yndet Gjenstand saa vel for den christne Middelalders som for Østerlændernes romantiske Fortællinger. Ikke mindre hyppig blev han behandlet af Billedkunsten baade i Oldtiden og i den nyere Tid. Hans smukke, kjække Ansigt er os især bekjendt fra Lysimachos's og andre af hans Efterfølgeres Mønter. Plutarch har efterladt os en biografisk Skildring af ham, og den danske Digter Paludan-Müller har i sin „Kalanus" stillet ham levende frem for os.

Alexander Johan I, s. **Cusa**.

Alexander Karageorgević [djordjēvitsch], Fyrste i Serbien 1842—58, Søn af Serbiens Frihedshelt Czerny (den sorte, paa tyrkisk Kara) Georg, f. 1806, tilbragte sin Ungdom i Rusland, men fik ikke Lov at betræde sit Fødelands Jordbund, saa længe Milosch Obrenović styrede det. Først 1839 blev A. kaldt tilbage og Adjudant hos den nye Fyrste Michael, men deltog dog i de Intriguer, der 1842 ledede til Michaels Afsættelse og hele Slægtens Fordrivelse, hvorefter A. kaaredes til Fyrste. Folkets Tilfredshed varede dog ikke længe, fordi A. var ligegyldig for dets Ønsker om at løsrive de andre slaviske Stammer fra Tyrkiet og var altfor afhængig, først af Rusland og senere af Østerrig. Under Krimkrigen holdt A. sig neutral, og da han 1857—58 viste stor Svaghed over for den tyrkiske Regering, blev Misfornøjelsen mod ham almindelig. A. saa sig derfor i Nov. 1858 nødt til at sammenkalde en Nationalforsamling, hvilket han ikke havde gjort i 10 Aar trods Forsamlingens Bud om dens aarlige Sammenkomst. Men saa snart den kom sammen 16 Dec., krævede den hans Tronfrasigelse. A. vægrede sig derved og flygtede til den tyrkiske Fæstning i Belgrad; men nu udtalte Forsamlingen 24 Dec. hans Afsættelse og valgte den gamle Fyrst Milosch til hans Efterfølger, hvorefter A. gik til Ungarn. Da Miloschs Efterfølger Michael i Sommeren 1868 blev myrdet, faldt Mistanken paa A. for at have fremkaldt Mordet; og han blev endog 1871 af Domstolen i Pest dømt til 8 Aars Fængsel, men senere frifunden af Højesteret.

Alexander Nevskij, russ. Storfyrste, Søn af den vladimirske Storfyrste Jaroslav II, f. 1219, blev af sin Fader, da denne nødtes til at henvende sin Opmærksomhed paa de i Rusland indtrængende Mongoler, indsat til Statholder i Novgorod, slog 1240 Svenskerne ved Neva, hvoraf han fik sit Tilnavn, og 1243 Sværdridderne paa den tilfrosne Peipussø. Ved sin Faders Død 1247 blev han Fyrste i Novgorod og 1252 ved sin Broder Andreas's Død Storfyrste i Vladimir; han regerede med Visdom og Dygtighed, skjønt i Afhængighed af Mongolerne, til sin Død 1263. Pave Innocens IV tilbød ham at ville rejse Christenheden til Kamp for Ruslands Befrielse, naar A. vilde gaa over til Romerkirken, men A. afslog Tilbuddet. Det russiske Folk ærer ham som en Nationalhelt, og den russiske Kirke har optaget ham blandt sine Helgene; Peter d. store byggede til hans Ære i St. Petersborg paa det Sted, hvor han havde vundet sin berømte Sejer, det rigt udstyrede A.-N.-Kloster og stiftede 1722 **A.-N.-Ordenen**, den ene af de to fornemste russiske Ridderordener. Den har kun ēn Klasse og blev første Gang bortgivet af Katharine I 1725. Ordenstegnet er et rødt emailleret Guldkors med 8 Spidser, i hvis Hjørner den russiske Ørn staar i Guld; i Midten A., hvem en Haand fra Skyerne rækker en Laurbærkrans, til Hest; paa Bagsiden Bogstavet A.

Alexander Severus blev adopteret af sin Fætter, Kejser Heliogabal, og besteg den romerske Kejsertrone 222. Han var en af Roms ædleste Herskere og søgte ved Mildhed og Retfærdighed at bringe Orden og Sædelighed tilbage i Riget og ved Hoffet. A. ærede Christus blandt sine Husguder og forbedrede Lovgivningen ved de store Jurister Paulus og Ulpianus. Han stillede sig selv i Spidsen for Hæren imod Perserne og Germanerne, men besad hverken Feltherredygtighed nok til at imponere eller Kraft til at gjenoprette Krigstugten, hvorfor han blev myrdet 235. Efter hans Død begyndte Rigets Opløsning.

Alexanderslaget, berømt stort Mosaikbillede, blev fundet 1831 i Pompeji i „Faunens Hus" og bevares nu i Museet i Neapel. Efter den almindeligst godkjendte Opfattelse forestiller det Alexander d. store og Perserkongen Darius i Slaget ved Issos og er vistnok Efterligning af et Historiemaleri af Malerinden Helena fra Ægypten. Den Billedet omgivende Ramme, som viser en Flod med de i Nilen forekommende Dyr, hentyder maaske til Kunstnerindens Hjemstavn. Billedet er fuldt af Røre og Handling, idet man ser Perserkongen med Møje frelse sit Liv for den fremstormende Makedonerkonges Angreb. Det er 21 Fod langt og godt 12 Fod bredt.

Alexandertoget, Thorvaldsens bekjendte Reliefsfrise, udførtes 1812 til en Sal i Quirinalpaladset i Rom, da Napoleon I ventedes dertil, og forestiller Alexander d. stores Indtog i Babylon. S. **Thorvaldsen**.

Alexander-Øerne, et stort Archipelag paa c. 1100 Øer langs Nordamerikas Nordvestkyst fra Cross-Sund mod N. til Dixon-Strædet mod S., der skiller det fra Dronning Charlottes Øerne. De største af A.-Øerne ere Prinsen af Wales Ø, Tschitschagov-Øen, Admiralitets-Øerne, Revilla Gigedo og Sitka eller Baranov. Navnet A. have Ameri-

lanerne givet disse Øer til Minde om Kejser Alexander I, da de 1867 erhvervede dem fra Rusland og indlemmede dem i Territoriet Alaska. Øerne have høje Bjærge med evig Sne og store Gletschere. I de lavere Dele er der et mildt Klima og store Skove. Beboerne høre til den Indianerstamme, der kaldes Tlinkiter. — Paa Sitka findes en lille By, Ny Archangelsk, der er Hovedstaden i Terr. Alaska.

Alexandra, Caroline Marie Charlotte Louise Julie, Prinsesse af Danmark og England, f. 1 Dec. 1844 i Kjøbenhavn, næstældste Barn af Kong Christian IX. A. nød i Hjemmet en omhyggelig Opdragelse og confirmeredes 19 Oct. 1860. Allerede n. A. opkom Rygtet om, at hun var udset til at blive den engelske Tronarvings, Prins Albert Edvard af Wales's Ægtefælle. I Sept. 1862 rejste A. med sine Forældre til Belgien og mødtes her med Prinsen og hans Moder, Dronn. Victoria, paa Slottet Laeken, hvor deres Forlovelse kort efter kundgjordes. 26 Febr. 1863 forlod hun sit Fødeland og blev 10 Marts paa Windsor Slot viet til sin Husbond. Giftermaalet fejredes i hele det britiske Rige med stor Pragt og vakte i Danmark levende Glæde, fordi man dertil knyttede Forhaabninger om engelsk Hjælp i de politiske Vanskeligheder over for Tyskland, hvad dog ikke gik i Opfyldelse. I England vandt A. snart stor Yndest hos alle Samfundsklasser.

Alexandrette ell. **Iskanderun,** Søstad i det nordlige Syrien ved A.-Bugten, tjener Aleppo som Havn. A. er Oldtidens Alexandria ad Issum. Her sejrede Mehemed Alis Tropper 13 Apr. 1832 over Tyrkerne.

Alexandria, stor befæstet Handelsstad i Ægypten paa en Landtunge mellem Middelhavet og Lagunsøen Mariut (Mareotis). 209,000 I. (1883), hvoraf 15,000 Europæere. A. bestaar af en ældre og en nyere Del; den sidste har talrige prægtige Bygninger, dels til offentlige Øjemed, dels til Bolig for den europæiske Befolkning (Frankerkvarteret), storartede Hoteller, et fransk og et italiensk Theater, et Søarsenal, et Marinehospital, udstrakte Skibsværfter. A.s Handel har i de senere Aar taget et overordentligt Opsving; Bomuld er den vigtigste Udførselsartikel. England har Hovedandelen saa vel i Indførsel som i Udførselen. — A., Ægyptens Hovedstad under Grækerne og Romerne, blev anlagt 332 f. Chr. af Alexander den store. Foran den strakte sig Øen Pharos, paa hvis ene Ende det berømte Fyrtaarn laa. Øen var forbunden med Byen ved en lang Dæmning (Heptastadion), der ved Opskylling i Tidens Løb er forvandlet til en bred Landtange. Paa begge Sider af den dannedes de to store Havne. Staden var regelmæssig anlagt efter Bygmesteren Dinokrates's Plan og blev en af Oldtidens største og folkerigste Stæder; paa Augusts Tid havde den en Omkreds af 3 geograph. M. og en Befolkning af 300,000 frie, eller med Tillæg af Slaver og Fremmede vel næsten 1 Mill. Mennesker. Den var et Hovedsæde for Datidens Videnskab og Verdens første Handelsstad. Blandt dens store og pragtfulde Bygninger udmærkede sig Kongeborgen (Bruchion) med pragtfulde Paladser, Alexander d. stores og Ptolemæernes Grave, Museet, hvor en stor Mængde Videnskabsmænd underholdtes paa Kongens Bekostning; fremdeles det store Serapistempel, Hippodromen osv. Nu ere kun sparsomme Ruiner tilbage, saaledes den 114 Fod høje Pompejussøjle. 640 blev Staden erobret af Araberne. Under deres og siden under Mamlukkernes og Tyrkernes Herredømme sank A. efterhaanden ned til at blive en øde og ubetydelig Stad, da Kairo blev Hovedstaden og Søvejen til Indien 1498 opdagedes. I den nyeste Tid har den ved Mehemed Alis Bestræbelser igjen hævet sig og er nu en af de vigtigste Sø- og Handelsstæder ved Middelhavet, idet Ægyptens udenrigske Handel har faaet sit Hovedsæde i A., for en stor Del paa Bekostning af andre Byer (især Rosetta). Staden er nu ved en Kanal og Jærnbane forbunden med Kairo, er stærkt befæstet, Sædet for flere europæiske Consuler osv. og staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med alle vigtigere Havne ved Middelhavet. 11 Juli 1882 blev A.s Forter bombarderede af den engelske Flaade, og det europæiske Kvarter derefter ødelagt af Byens Pøbel og Soldater. **Alexandrinske Bibeloversættelse,** den ældste græske og overhovedet den ældste Oversættelse af det gamle Testament, er vistnok bleven til lidt efter lidt i det 3dje og 2det Aarh. f. Chr. iblandt Hellenisterne, d. e. de iblandt Grækere fødte og levende, græsktalende Jøder, og navnlig skyldes den vist Hellenister i Alexandrien. En bevislig falsk Legende fortæller, at Kong Ptolemæos Philadelphos i Ægypten efter Tilskyndelse af sin Bibliothekar, Demetrios Phalereus, lod 72 lærde Jøder fra Jerusalem indespærre hver i sin Celle for hver for sig at skrive en Oversættelse, og da de kom ud, vare deres Oversættelser ordret ens; deraf Navet Septuaginta, LXX, d. e. de halvfjerdsindstyve. Ovs. af de enkelte Bøger er af meget forskjellig Værd; men i sin Helhed opnaaede den snart stor Anseelse, brugtes af Hellenisterne i Steden for Grundtexten, ja betragtedes som inspireret, og det endog af flere christne Kirkefædre. — **Alexandrinsk Bibliothek.** Der var egentlig to B. i Alexandria. Det ene, i Bruchion, grundlagt af Ptolemæos I, steg i Løbet af 2det Aarh. til 490,000 Bøger (d. e. Ruller, hvoraf ofte flere tilsammen dannede et Skrift), men nedbrændte, medens Cæsar blev belejret i A. Det andet, i Serapistemplet, grundlagt af Ptolemæos II, beregnedes til 43,000 Bøger, men forøgedes med 200,000 Pergamenthaandskrifter fra Pergamon, som Antonius forærede Kleopatra; dette B. blev ødelagt 391 e. Chr. af de christne, da de under Ledelse af Biskop Theophilos ødelagde de hedenske Templer i Alexandria. Dog synes en Del Bøger at være reddede, thi ogsaa i de følgende Aarh. omtales et B. i A., og om dette B. fortæller Abulfaradj (13de Aarh.), at da Amru 640 erobrede Ægypten, bad Grammatikeren Philoponos ham om, at de philosophiske Skrifter i B. skulde skaanes; Amru adspurgte da Kalifen Omar, som svarede, at hvis disse Bøger kun indeholdt Koranen, vare de unyttige, men indeholdt de andet, vare de farlige; derfor skulde man i alle Tilfælde ødelægge dem. Uagtet dette Sagn strider mod de ældre Beretninger, har man endog ind i den nyere Tid

fæstet Lid dertil. **Alexandrinsk Codex**, et vigtigt græsk Haandskrift af hele den hellige Skrift (det gl. Test. i den alexandrinske Oversættelse), som opbevares i British Museum i London. Det er skrevet med Uncialskrift paa Pergament, efter al Sandsynlighed i det 5te eller 6te Aarh. Patriarchen Cyrillus Lucaris i Constantinopel sendte 1628 denne Codex som Gave til den engelske Konge Carl I. Af Bibelkritikerne betegnes dette Haandskrift med A. **Alexandrinske Krig**, den Krig, som Cæsar efter Slaget ved Pharsalos (48 f. Chr.) førte i og om Alexandria, og som er beskreven i et under Cæsars eget Navn overleveret, men ikke af ham selv forfattet Skrift. Cæsar kom i stor Fare, da han havde en meget lille Styrke med sig, men han holdt sig, indtil han fik Forstærkning, hvorpaa han slog Ægypterne og indsatte Kleopatra til Dronning. **Alexandrinsk Literatur.** Da Alexandria blev græske Kongers Hovedstad (323 f. Chr.), blev den et Hovedsæde for græsk Dannelse og Literatur. Allerede Ptolemæos samlede Digtere og Videnskabsmænd ved sit Hof, forsynede dem med et rigt Bibliothek og forsørgede dem i det saa kaldte Museum. De efterfølgende Konger viste lignende Interesse. En original Poesi kunde denne kunstige Pleje vel ikke frembringe, men en correct, smagfuld og pyntelig Efterligning af de ældre Digtere. Ejendommelig for den a. L. er, at det var en lærd Literatur, der ikke saa meget frembragte originale Værker, som efterlignede, samlede og bearbejdede de tidligere Mesterværker; derfor var Grammatiken denne Tidsalders Yndlingsvidenskab. Af Tragikeren Lykophron er opbevaret et lyrisk-dramatisk Digt, Alexandra, der er mærkeligt ved sin store Dunkelhed; fremdeles Digte af Epikeren Apollonios fra Rhodos, Didaktikeren Aratos o. fl. De havde ligesom de elegisk-erotiske Digtere Kallimachos og Philetas stor Indflydelse paa de romerske Digtere. Af fremtrædende Betydning er Theokrits Idyller (Hyrdedigte og Skildringer af Hverdagslivet). Større Betydning fik det videnskabelige Studium af den ældre Literatur. Grammatikerne Zenodotos, Aristophanes fra Byzants og Aristarchos have ved deres Fortolkninger og kritiske Udgaver af ældre Forfattere indlagt sig store Fortjenester. Mathematik, Geographi og Astronomi fandt udmærkede Dyrkere i Euklides, Eratosthenes, Ptolemæos o. a. Det gamle Testament blev af de „70 Fortolkere" oversat paa Græsk. I den romerske Kejsertid blev Alexandria Hovedsædet for den nyplatoniske Philosophi (Plotinos, Porphyrios, Jamblichos) og for den ældste christelige Philosophi (s. **Alexandrinske Skole**). Først da Ægypten blev erobret af Araberne (640), ophørte Alexandrias Betydning for den græske Literatur. **Alexandrinske Skole.** Katechetskolen i Alexandria voxede efterhaanden fra en Anstalt for dannede Katechumeners Undervisning op til at blive et Slags theologisk Seminarium med en ejendommelig aandelig Retning. Til dens Lærere og Disciple hørte Pantænus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Dionysius Alexandrinus og Gregorius Thaumaturgus, der alle udmærkede sig ved klassisk Dannelse, philosophisk Aand, Frisindethed og original Produktivitet. De stræbte at udvikle en sand kirkelig Gnosis i Modsætning til den kjætterske, men deres Spekulation undgik ikke altid at komme i Strid med Evangeliet. Efter Dionysius Alexandrinus delte Skolen sig i to Retninger. Den **gammel-a. S.** holdt fast ved Origenes's Anskuelser og stillede sig i skarp Modsætning til den occidentalske Theologi; dens betydeligste Repræsentant er Kirkehistorikeren Eusebius fra Cæsarea. Den tabte snart sin Indflydelse; derimod herskede fra det 4de Aarh. den **ny-a. S.** saa langt som alexandrinsk Dannelse strakte sig. Den forkastede Origenes's ubibelske Lærdomme, men gav hans Læres kirkelige Elementer en følgerigtig Uddannelse. Dens Hovedrepræsentanter, der endnu regnes blandt Rettroenhedens Forkæmpere, vare Athanasius, Basilius, de to Gregorer og Didymus d. blinde; med Cyrillus af Alexandria begyndte derimod dens Forfald.

Alexandria, 1) Stad i Staten Øst-Virginia i Nordamerika, ved Floden Potomac, lige over for Washington. 14,000 I. Havn for de største Skibe. Udførsel af Tobak og Hvede. 2) Stad i det russiske Gouv. Cherson, 30 M. n. for Cherson, ved Fl. Ingulez. 10,000 I.

Alexandrinere, sexføddede jambiske Vers med et Indsnit (Diæresis) i Midten, i Regelen parvis rimede. Navnet skriver sig fra et gammelt fransk Digt, »**Roman d'Alexandre**«. Holbergs Peder Paars og Wessels „Kjærlighed uden Strømper" ere skrevne i dette Versemaal.

Alexandropol ell. **Gumri**, befæstet Stad i de russiske Kaukasuslande, Prov. Erivan, 12 M. n. v. for E. 21,000 I. Betydelig Handel.

Alexandros fra Aphrodisias i Karien, c. 200 e. Chr., foredrog i Athen Aristoteles's Lære og søgte at fjerne de forvirrende Tilsætninger, man havde føjet til. Hans talrige Commentarer over Aristoteles skaffede ham Tilnavnet Exegeten (d. e. Fortolkeren), og han grundede en ny Skole af aristoteliske Philosopher, der efter ham kaldtes Alexandreerne.

Alexandrovsk, Stad i Østsibirien med Havn ved Castries-Bugten i det tatariske Stræde. Levende Handel paa Californien.

Alexei Michaelovitsch, den anden russiske Czar af Huset Romanov, f. 1629, fulgte 1645 sin Fader Michael Feodorovitsch paa Tronen. Hans Regerings første Tid foruroligedes ved to Prætendenters Optræden, af hvilke den ene var den tredje falske Demetrius. A. regerede med Dygtighed og arbejdede i flere Henseender forud for sin store Søn Peter. I to Krige med Polen (1654—56 og 1660—67) sikrede han Rusland Besiddelsen af Prov. Smolensk, Tschernigov og Severien samt en Del af Ukraine; en Krig med Sverige (1656—58) medførte intet Tab. En Opstand af de donske Kosakker under Stenka Rezin blev lykkelig dæmpet. A. døde 29 Jan. 1676. I hans første Ægteskab fødtes Czarerne Feodor og Ivan III; hans anden Ægtefælle, den skjønne Nathalia Narischkin, var Moder til Peter den store.

Alexei Petrovitsch, ældste Søn af Peter d. store og hans første Hustru, Eudoxia Lapuchin, Sønnesøn af den foregaaende, f. 18 Feb. 1690 i Moskov, viste sig uduelig og fjendsk mod sin Faders Reformer og Bestræbelse for at indføre europæisk Civilisation blandt Russerne, saa at Peter besluttede at udelukke ham fra Tronføl-

gen. I Faderens Fraværelse 1717 flygtede han hemmelig til Wien og derfra til Neapel. Ved Udsendinge fra Peter med Løfte om Tilgivelse blev han lokket tilbage; men strax bleve hans Raadgivere, hvoriblandt flere fornemme Russere, henrettede eller forviste, og Prinsen selv fængslet og dømt til Døden. Han blev vel benaadet, men døde kort efter i Fængslet 7 Juli 1718, som det hed, af Angst og Sindsbevægelse, medens det dog antages, at han hemmelig er bleven henrettet. I sit Ægteskab med Charlotte Christine Sophie af Brunsvig-Wolfenbüttel, som maatte taale meget af sin raa Ægtefælle (d. 1715), havde han en Datter Nathalia (d. 1728) og en Søn, den senere Kejser Peter II.

Alexianere og Alexianerinder, s. Begharder.

Alexin, Stad i det russiske Gouv. Tula, 6 M. n. v. for Tula. 5000 I. Brændevinsbrænderi og Sæbesyderi.

Alexinatz, Stad i Konger. Serbien, ved Fl. Morava, 24 M. s. s. ø. for Belgrad. 4000 I. Blev 1876 erobret af Tyrkerne.

Alexine ell. **Alaxin,** et sort Stof, vævet halvt af Silke og halvt af Bomuld.

Alexios I Komnenos, græsk Kejser, Søn af Johannes K. og Brodersøn af Kejser Isaak K., f. 1048 i Constantinopel, havde tjent med Udmærkelse under Kejser Michael Dukas og dennes Efterfølger Nikephoros Botaniates mod Rigets Fiender; men da han vægrede sig ved at overtage Anførselen mod sin Svoger, der havde gjort Opstand i Asien, flygtede han til den mod Tyrkerne samlede Hær, der 1081 udraabte ham til Kejser og efter at have erobret Constantinopel satte ham paa Tronen. Han sluttede strax Fred med Tyrkerne for at vende sine Vaaben mod den normanniske Erobrer Robert Guiscard, som fra Syditalien gjorde Tog over til Grækenland og sejrede over A.s Hær i flere Slag, men maatte vende tilbage til Italien for at forsvare Gregor VII mod Kejser Henrik IV. For at faa de af Tyrkerne erobrede Lande i Lilleasien tilbage kaldte han paa Kirkeforsamlingen i Piacenza Vestens Fyrster til Hjælp imod dem. Men den uventet store Mængde, der drog frem, og de første Korsfareres Tøjlesløshed, ligesom ogsaa den Omstændighed, at hans Fiende Bohemund, Robert Guiscards Søn, var en af Anførerne, gjorde ham mistænksom; hans Adfærd mod Korsfarerne var derfor egennyttig og troløs. To nordiske Konger, Erik Ejegod og Sigurd Jorsalafarer, besøgte paa deres Rejser til det hellige Land denne Kejsers Hof og deres Landsmænd, Væringerne i „Myklegaard"; han omtales derfor ofte i Sagaerne under Navnet Kirialax (Hr. A.). A. døde 15 Aug. 1118. Hans Datter Anna Komnena (s. d. A.) har forfattet hans Regerings Historie i et Værk kaldet »Alexias«. — A. II—V, s. Græske Kejserdømme.

Alexis, Wilibald, Pseudonym for Wilh. Häring.

Alexisbad, i Harzen, en Jærnkilde, der anvendes baade til Badning (Selkebrunnen) og Drikning (Alexisbrunnen).

Alexius den hellige, efter Legenden Søn af en rig romersk Senator i 5te Aarh., levede længe som Eneboer i frivillig Fattigdom og Cølibat, vendte siden tilbage til Rom og levede 17 Aar som Tigger ukjendt i en Krog under en Trappe i Faderens Hus paa Aventinerbjærget, hvor han døde. Med de Almisser, han fik, øvede han fromme Gjerninger. Over hans Grav paa Aventinerbjærget i Rom staar den prægtige St. Alexiuskirke. Hans Festdag er 17 Juli.

Alf Erlingssøn, norsk Baron og Jarl, af Thornbergætten; han var Sønnesøn af Lendermanden Alf Erlingssøn paa Thornberg (nu Tanberg, Ringerike) og Hertug Skules Søster og var saaledes Næstsøskendebarn af Kong Magnus Lagabøter. A. blev allerede i sin Faders levende Live gjort til Lendermand eller Baron, fik ved sin Faders Død Borgesyssel i Len 1283 og opnaaede nu stor Indflydelse paa Enkedronningen og Rigsstyrelsen, og det kan for en stor Del tilskrives ham, at Riget indblandedes i Strid med Danmark og de tyske Stæder. Under denne Krig (1284—86) gjorde han fra sin Borg Isegran ved Glommens Munding (nu ved Frederikstad) Hærjetog til de danske Øer, indtog 1285 Skanør og Laholm og brændte Horsens og Kallundborg, hvorhos han heller ikke sparede de tyske Kjøbmandsskibe. Efter Krigen i 1286 blev han Jarl og kalder sig i latinske Breve Olliverus comes de monte spinæ; men allerede det følgende Aar udbrød en privat Fejde mellem ham og Hertug Haakons Høvedsmand i Oslo, Baronen Hallkel Krøkedans; han dræbte denne og henrettede 160 af hans Tilhængere, men blev for denne sin Ugjerning landsforvist og hans Ejendomme inddragne. Senere synes han at have forbundet sig med de danske fredløse, af hvilke Rane Jonssøn var gift med hans Datter, men da han hærjede paa Skaanes Kyster, blev han fangen og henrettet 1290; hans Lig blev senere af hans Slægtninge ført til Tønsberg og jordet der. Hans Datters Ætlinge fik senere af Dronning Margrete deres Stamfaders Ættegods tilbage. Eftertiden kaldte ham „Milder-Alf" (d. e. salige Alf), hvilket i Folkeviserne forvanskedes til Mindre-Alf og forklaredes om hans lave Væxt.

Alfader kaldes i den nordiske Mythologi Odin som den øverste Gud, fra hvem alle Guder og Mennesker stamme.

Alfagræs, d. s. s. Esparto.

Alfaques [kes] ell. **San Carlo,** Havn i den spanske Prov. Catalonien, ved den sydlige Ebroarms Udløb i Middelhavet.

Alfard, arab., d. e. „den ensomme", ell. **Hydras Hjærte** (*α* Hydræ), en rød Stjærne af anden Størrelse i Stjærnebilledet Hydra ell. Vandslangen paa den sydlige Himmel.

Alfénide, fr. [nid], galvanisk forsølvet Nysølv.

Alfer (Álfar, rigtig gjengivet Alver, deraf Elver-, Elve- og Ellefolk) deltes i Lysalfer og Svartalfer eller Dværge. Lysalferne, der „ere fagrere end Solen", skulde i Følge den yngre Eddas Mythologi bo i Himlen, i Alfhejm, Svartalferne eller Dværgene nede i Jorden. Dog har man, som det ses af Oldtidens og den senere Tids Folketro, sikkert ogsaa tænkt sig Lysalferne boende skjult mellem Menneskene, i Høje o. desl.; i Oldtiden dyrkedes de som beskyttende Landvætter; i Middelalderen delte de Skæbne med andre hedenske Guddomme, at forvandles til uhyggelige og

for Mennesket farlige Væsener: Underjordiske, Elverfolk osv. Fra Svartalferne eller Dværgene kommer dog vel nærmest Forestillingen om Nisserne.

Alfhejmar, d. e. Elve-hjem, kaldtes i Følge Snorre i ældre Tid Landet mellem Gøtaelven og Glommen, altsaa Bohuslen og det sydlige af Smaalenene.

Alfieri, Vitt., Greve af, it. Dramatiker, f. 17 Jan. 1749 i Asti i Piemont, studerede kort Tid i Turin, hvor han læste i Flæng, hvad der faldt ham i Hænde, men interesserede sig for Resten mest for Heste, som bestandig var hans Passion. Han blev Officer, men en Arv satte ham i Stand til at tilfredsstille sin Rejselyst. Han gjennemfor da Europa, til Dels til Hest, og Rejsen var krydret af Kjærlighedseventyr og Dueller. Han søgte ved Læsning at bøde paa sin Ungdoms Forsømmelser (i Kjøbenhavn læste han Tasso for første Gang), navnlig ved Studiet af latinsk og italiensk Literatur. Hidtil havde han strebet Fransk lettere end sit Modersmaal. Ved Betragtningen af de daværende Forhold i Europa æggedes han mere og mere til Afsky mod Despotiet; navnlig hadede han Frederik d. store. I Firenze kom han i Kjærlighedsforhold til Grevinden af Albany, der led under sin Ægtefælle Prætendenten Carl Edvards Brutalitet; efter hendes Skilsmisse levede han sammen med hende i Firenze, Elsaß og Paris, fra hvilket sidste Sted han flygtede under Revolutionen. Nationalconventet confiskerede hans Ejendele. D. i Firenze 8 Oct. 1803. Hans Satirer, episke og lyriske Digte træde i Skyggen for hans Tragedier, hvori han udtrykte sin energiske og stolte Charakter, men af Lede til Samtidens vamle Stil blev han tør og forceret concis, Handlingen i hans Stykker er bleven monoton ved hans Sky for alt episodisk; han fjærner vel den franske Tragedies fortkolige, men undgaar ikke dens abstracte Charakterer. Det var mere en stærk Vilje end en indre Inspiration, der bragte ham til at digte. Foruden sine Digterværker har han efterladt sig en interessant Selvbiographi. Efter hans Død udkom Sonetsamlingen »Misogallo«, der aander Had mod Frankrig. — Af samme Slægt var Cesare A., f. 1799, Marquis, som først var Legationssecretær, men 1831 af Carl Albert kaldtes til Hoffet og blev Formand for Reformcommissionen. A. fremmede især den højere Undervisning, deltog 1842 i Stiftelsen af Landhusholdningsselskabet med Cavour o. fl. og raadede 1848 Carl Albert til at give en fri Forfatning. A. fik det Hverv at affatte denne, var 1848 en kort Tid Minister og 1856—60 Formand for Senatet. D. 1869.

Alfiva, det nordiske Navn paa Ælfgifa, Datter af Ælfhelm, Alderman i Northumberland, Knud d. stores Frille, med hvem hun havde Sønnerne Harald og Svend. Da Knud gjorde Svend til Konge i Norge (1030), fulgte A. med ham og deltog i Styrelsen; hun gjorde sig i Norge forhadt ved sin Herskesyge og sit Overmod og virkede derved til, at hun (1035) med Sønnen fordreves til Danmark. Efter Svends Død gik hun til England, hvor hun medvirkede til, at hele England underkastede sig hendes Søn Harald 1037.

Alfons I Erobreren, Portugals første Konge, Søn af dette Riges Stifter, Grev Henrik af Burgund, f. 1110, var ved sin Faders Død kun 2 Aar gammel. Hans Moder Theresia af Castilien førte Regentskabet i hans Mindreaarighed, og han maatte siden med Magt fratage hende samme. Efter Sejren ved Ourique over Maurerne 1139 antog han paa Hærens Opfordring Kongetitlen, hvilken Værdighed bekræftedes af Paven, og paa Rigsdagen i Lamego 1143 ordnede han Landets Forfatning, Tronfølgen, Retsplejen og Adelens Rettigheder. Ved Hjælp af flamske, franske og engelske Korsfarere, som sejlede til Palæstina og for Modvind vare løbne ind i Tejos Munding, erobrede han 1147 Lissabon fra Maurerne, ligesom han i det hele udvidede Riget baade mod Nord og Syd. Han døde efter en lang Regering 6 Dec. 1185 i Coimbra. — A. II—IV, s. Portugal (Hist.). — A. V Afrikaneren, Konge i Portugal 1438—81, f. 1432, fulgte sin Fader Kong Edvard paa Tronen under Formynderskab først af sin Moder Eleonore af Aragonien og derpaa af sin Onkel Don Pedro, Hertug af Coimbra, der styrede Riget godt, men af sine Fjender blev mistænkeliggjort for den unge Konge, da denne var bleven myndig, erklæret for en Oprører og dræbt i en Træfning, da han for sin egen Sikkerhed maatte gribe til Vaaben. I Begyndelsen af A.s Regering opdagede Portugiserne Guineakysten og anlagde der de første Kolonier. A. gjorde sejrrige Tog over til Afrika, hvoraf han fik sit Tilnavn, og erobrede 1471 Tanger og flere Stæder. Derimod var han uheldig i en Krig mod Castilien, som han søgte at forene med Portugal ved at forlove sig med den castiliske Prinsesse Johanne, kaldet Beltrandilla; han blev slaaet af Ferdinand d. katholske ved Toro 1476 og søgte personlig Hjælp hos Ludvig XI i Frankrig, men denne skuffede ham med falske Løfter og sendte A., der havde besluttet at gjøre en Pilegrimsrejse til Jerusalem, med Æresbevisninger tilbage til hans Hovedstad. I sine sidste Aar henfaldt A. i mørk Tungsindighed, nedlagde gjentagne Gange Regeringen og vilde begive sig i et Kloster, men døde paa Vejen dertil i Cintra af Pest 21 Aug. 1481. Han udgav en portugisisk Lovsamling i 5 Bøger. — A. VI, af Huset Braganza, f. 1643, fulgte 1656 sin Fader Johan IV paa Portugals Trone under Formynderskab af sin Moder Luise de Guzman. Efter at han 1662 selv havde tiltraadt Regeringen, kæmpede Portugiserne under Marschallen af Schomberg heldig mod Spanierne. Han ægtede 1666 Maria Francisca Elisabeth af Nemours, som snart forbandt sig med Kongens Broder Dom Pedro for at styrte sin Ægtefælle. A. blev 1667 nødt til at frasige sig Regeringen, som blev overtagen af Broderen, der ogsaa ægtede hans Dronning; han blev derpaa ført til Terceira og senere til Cintra, hvor han døde 12 Sept. 1683.

Alfons VI, Konge i Leon efter sin Fader, Ferdinand I, 1065 og i Castilien og Galicien efter sine Brødre, Sancho II og Garcias, 1072 og 1073, erobrede 1085 Toledo fra Maurerne og gjorde den til sit Riges Hovedstad. Under ham udførte den berømte spanske Nationalhelt

sin fine glimrende Bedrifter. A. overlod Landet mellem Minho og Duero til sin Svigersøn Grev Henrik af Burgund, gift med hans uægte Datter Theresia, hvorved Riget Portugal opkom, og døde 1109. — A. VII, Dattersøn af den foregaaende, var først Konge i Galicien og blev efter sin Moder Urraca, som han bekæmpede, tillige Konge i Castilien og Leon. Han førte heldige Krige med Maurerne, bragte Kongerne i Aragonien og Navarra i Afhængighed af sig og lod sig paa en Rigsdag i Leon 1135 krone som „Spaniens Kejser“, en Titel, som allerede hans nedennævnte Stiffader A. I af Aragonien havde antaget. Han var en tapper Kriger og dygtig Regent, d. 1157, hvorpaa Castilien og Leon atter adskiltes ved en Deling mellem hans Sønner. — A. VIII, Sønnesøn af den foregaaende, var kun 3 Aar gl., da han ved sin Faders Død 1158 blev Konge i Castilien, vandt den store Sejer over Maurerne ved Tolosa 1212, d. 1214. — A. X, d. vise ell. Astronomen, Sønnesøn af den foregaaende, Konge i de nu for stedse forenede Riger Castilien og Leon, fulgte 1252 sin Fader Ferdinand III, d. hellige, paa Tronen. Hans Regering forstyrredes af indre Uroligheder, fremkaldte ved Familiestridigheder og hans slette Finansstyrelse. Til sidst blev han 1282 afsat af sin Søn Sancho (IV), hvorpaa han søgte Hjælp hos Maurerne og døde i Sevilla 4. Apr. 1284. Han havde været uklog nok til at stræbe efter den tyske Kongekrone under det store Interregnum og Besiddelsen af Schwaben (hans Moder Beatrix var nemlig en Datter af den tyske Konge Philip af Schwaben), og han opnaaede ogsaa ved store Ofre at blive valgt af nogle Kurfyrster 1257, men kunde ikke haandhæve denne Værdighed og kom overhovedet slet ikke til Tyskland. Derimod var han sin Tids lærdeste Fyrste. Han dyrkede Philosophi og Astronomi, bestræbte sig for at forbedre de ptolemæiske Planettavler og lod allerede som Prins de efter ham benævnte alfonsinske Tavler udarbejde af lærde christne, jødiske og mauriske Astronomer, fuldendte den af hans Fader begyndte Lovsamling »Leyes de las partidas«, lod den første spanske Historie affatte og det gamle Test. oversætte paa spansk af Jøder i Toledo, skrev selv Digte og har saaledes, om han end ikke fortjener Ros som Konge, dog den Fortjeneste at have grundlagt den castiliske Nationalliteratur. — A. XI, Sønnesøns Søn af den foregaaende, f. 1311, besteg allerede 1312 ved sin Fader Ferdinand IV.s Død Castiliens Trone. I hans Mindreaarighed herskede voldsomme Kampe i Kongehuset om Regentskabet; efter at han selv næppe 15 Aar gammel havde overtaget Regeringen, førte han den med Kraft og Dygtighed, ydmygede den overmodige Adel og gav med blodig Strænghed Lovene Kraft (deraf hans Tilnavn Hævneren), slog i Forening med sin Svigerfader, Kong A. IV af Portugal, Kongerne af Marokko og Granada ved Floden Salado i Nærheden af Tarifa 1340 og tvang den sidste til at erkjende hans Lenshøjhed og betale Tribut, erobrede Algeciras 1344, men døde af Pest under Belejringen af Gibraltar 1350.

Alfons I, Konge i Aragonien og Navarra, kaldet »el batallador« (Sejervinderen), fordi han havde sejret i 29 Slag, en af de mest bekjendte af Spaniens mange ridderlige Konger i Middelalderen, fulgte sin Broder Peter I paa Tronen 1104. Han ægtede 1108 den castiliske Konge A. VI.s Arvedatter Urraca i Haab om derved at forene Aragoniens og Castiliens Kroner, men hans Ægtefælle vilde ikke lade sig Regeringen fravive; han maatte derfor føre Krig med hende og til sidst opgive sine Fordringer paa Castilien, hvorpaa Ægteskabet blev ophævet. A. vendte nu sine Vaaben mod Maurerne, erobrede 1118 Zaragoza, som han gjorde til sit Riges Hovedstad og trængte frem lige til Granada. Men under Belejringen af Fraga led han et stort Nederlag, blev saaret og døde kort derefter 1134 uden Børn, hvorfor Aragonien tilfaldt hans Broder Ramiro II. A. begunstigede Borgerstanden.

Alfons V d. højmodige, Konge i Aragonien, Sicilien og Neapel (her A. I), f. 1401, fulgte 1416 sin Fader Ferdinand I paa Aragoniens og Siciliens Trone. Han understøttede Dronning Johanne II af Neapel mod Ludvig af Anjou og satte sig efter Dronningens Død 1435 efter mange Kampe og vexlende Begivenheder i Besiddelse af dette Rige. Derpaa førte han adskillige andre Krige i Italien med Milano, Firenze, Venezia og Genua, hvilken Stad hans Tropper belejrede, da han døde i Neapel, som han havde valgt til sit Opholdssted, 1458. A. var sin Tidsalders Helt og den største af Aragoniens Konger, tapper og retfærdig, statsklog og veltalende, en Ynder og Befordrer af Videnskaberne. Sit erobrede Rige Neapel efterlod han sin uægte Søn Ferdinand, som hans Elskede Margrete d'Hijar havde født ham; hans Broder Johan II arvede hans andre Lande.

Alfons XII, Konge i Spanien siden 1875, f. 28 Nov. 1857, eneste Søn af Dronning Isabella, uddannedes efter Moderens Fordrivelse 1868—74 i Wien og erklærede sig i Nov. 1874 for eneste Repræsentant for den monarchiske Ret i Spanien, da Moderen 1870 havde givet Afkald til bedste for ham. En Maaned senere blev A. indkaldt til Spanien af General Martinez Campos og holdt sit Indtog i Jan. 1875. I Febr. 1876 fulgte A. sin Hær i den sidste Kamp mod Carlisterne, men holdt sig i den indre Styrelse fortrinsvis til det conservative Parti. I Jan. 1878 ægtede han sit Søskendebarn Mercedes, Hertugen af Montpensiers Datter, men blev Enkemand efter ½ Aars Forløb; giftede sig paa ny i Nov. 1879 med Maria Christine af Østerrig, Datter af Ærkehertug Carl Ferdinand, f. 1858, og har med hende 2 Døtre. Allerede to Gange har han været Gjenstand for Mordforsøg, i Oct. 1878 og i Dec. 1879.

Alfort [fäähr], Landsby med Slot i det franske Dep. Seine, s.-ø. for Paris ved Seine, hvor den optager Marne. Berømt Veterinærskole med Schæferi og botanisk Have.

Alfragâni ell. **Alfargâni**, Muhammed-ben-Kethir, fra Fergana ved Jaxartes, berømt Geograph i det 9de Aarh. under Kalifen Almamun, har skrevet en mathematisk Geographi og Astronomi, der er oversat paa Latin under Titel »Chronologia et astronomica elementa« af Christmann, Frankf. 1590; en Del er des-

uden udgiven paa Arabisk og oversat af Golins: »Alfragani elementa astronomica«, ed. Golius, Amstel. 1669.

Alfred, Ernst Albert, Hertug af Edinburgh, f. 6 Aug. 1844, anden Søn af Dronning Victoria af England, blev Søcadet 1858 og rejste senere meget omkring. I Dec. 1862 valgtes han til Konge af Grækenland, men maatte afslaa Tilbudet. 1866 blev A. indført i Overhuset som Hertug af Edinburgh, gik næste Aar paa en ny stor Rejse, under hvilken han i Australien blev saaret ved Mordforsøg af en Fenier, og besøgte 1869 Sandwichøerne, Indien, Japan o. fl. St. 1874 ægtede A. den russiske Kejser Alexander II.s eneste Datter Marie (f. 1853) og har med hende en Søn, Alfred, f. 1874, og 3 Døtre.

Alfred d. store, Konge i England, yngste Søn af Kong Ethelwolf og Sønnesøn af Egbert, f. 849, blev efter at hans 3 ældre Brødre i kort Tid havde regeret efter hverandre, ved den sidste, Ethelred I.s Død 871 taget til Konge af Folket. Paa den Tid hærjedes England uophørlig ved ødelæggende Indfald af de danske, hvis Vikingetog nu ikke længer indskrænkede sig til Plyndringer paa Kysterne, idet store Strækninger af Landet erobredes og ødelagdes af dem. Efter frugtesløse Anstrængelser for at fortrænge de vilde Skarer, der kom i stedse større og større Mængde, maatte A. vige og en Tid lang holde sig skjult i en Hyrdes Hytte og i sumpige Skovstrækninger i det nuv. Somerset-Shire. Efter at han forklædt som Harpespiller havde udspejdet Fjendernes Lejr og hemmelig samlet sine tro Tilhængere, overfaldt han dem og slog dem 878 og skaffede sig derved for nogen Tid Fred. Den danske Konge Gudrum i Ostangeln maatte endog antage Christendommen og underkaste sig A.s Lenshøjhed. Vel gjorde nye danske Skarer under Hasting 892 ødelæggende Angreb, men det lykkedes A. efter blodige Kampe ogsaa at drive dem tilbage. A. var en ligesaa udmærket Regent i Henseende til sit Lands indre Styrelse: han gjenoprettede og forbedrede gamle Love og Indretninger og sørgede for Lovenes Overholdelse med streng Retfærdighed; stræbte at udbrede højere Dannelse i sit Folk ved at oprette Skoler (blandt andre den i Oxford) og dyrkede selv med Iver Videnskaberne, ligesom flere Oversættelser paa Angelsachsisk, f. Ex. af Æsops Fabler, Bedas Kirkehistorie, Orosius's Verdenshistorie, hvilken han forsynede med geographiske Notitser, hidrøre fra hans Haand; indkaldte fremmede Haandværkere og Kjøbmænd og knyttede Forbindelser med fremmede fjærne Lande. Danske og Englænderne gav han samme Love og lige Rettigheder, og han kan siges at have grundet sit Folks Frihed, som han udtrykte i de Ord: „Englænderne skulle være lige saa fri som deres Tanker". Overhovedet var denne store Konge langt forud ikke blot for sin Tid, men for flere Aarhundreder. Han døde 28 Oct. 901.

Alfreton [ål], Stad i England, Derby-Sh., 3 M. n. n. ø. for D. 8000 I. Pottemagerier. Kvægmarkeder.

Alföld kaldes den store Slette midt i Ungarn, gjennemstrømmet af Donau og Theiß. Den har en Overflade af omtr. 1700 □ Mil og har i en tidligere Periode været dækket af et Indhavs Vande.

Algärdi, Alessandro, italiensk Billedhugger, f. 1602 i Bologna, d. 1654 i Rom, var først Maler, men blev siden Billedhugger i Berninis Retning. Hans Stils hele maleriske Præg fremtræder især i hans Hovedværk, det store Relief i Peterskirken, „Pave Leo I, som understøttet af Petrus og Paulus formaar Hunnerkongen Attila til at trække sig tilbage fra Rom", og i Pave Leo XI.s Gravmæle smstds. Stort Ry hos Samtiden nød hans buttede Børneskikkelser (putti). Han var ogsaa Bygmester og opførte Villa Pamfili ved Rom og nogle Kirkefaçader i ren Renaissancestil.

Algarötpulver, en hvid Forbindelse af Chlorantimon og Antimonilte, dannet ved at fælde Chlorantimon med Vand, har Navn af Algarötus, en italiensk Læge og Chemiker i det 16de Aarh., som først indførte det i Medicinen.

Algärve, den sydligste Provins i Kgr. Portugal, omgivet af Atlanterhavet, Alemtejo og Spanien. 88 □ M. med 199,000 I. (1878). A. er et Bjærgland, hvis vestlige Del indtages af Serra de Monchique (indtil 4000 F.), der mod S. V. ender i Cap St. Vincent, og hvis nordlige Del optages af Serra de Caldeiro (indtil 2000 F. høj). Floden Guadiana danner Østgrænsen mod Spanien. Klimaet er i det hele behageligt og sundt, men Landet ikke meget frugtbart; dog avles temmelig megen Sydfrugt og Vin. Gederne ere de vigtigste Husdyr. A. blev erobret fra Maurerne af Kong Alfons III og 1258 forenet med Portugal.

Algau [ål], Landskabsnavn for den Del af Tyskland, der omfatter det sydvestl. Hjørne af Bayern og det nordvestl. Tyrol. **A.-Alperne,** en Del af det bayerske Alpeland, hvis højeste Punkter ere Hochvogel (8000 F.) og Arlberg (9400 F.), have herefter deres Navne.

Algebra [ål], Læren om Regneoperationer med Størrelser af hvilken som helst Værdi, fremstillet i et Tegnsprog. Hver Operation angives ved et Tegn, hver Størrelse, hvormed der regnes, ved et Bogstav, saaledes at det samme Bogstav i den samme Regning overalt betegner det samme (men vilkaarlig valgte) Tal. — Den første Brug af saadanne Betegnelser for en enkelt, ubekjendt Størrelse (og for en Del af dens Potenser) findes hos Grækeren Diophantos (4de Aarh. e. Chr.). Indiske Mathematikere have indført forskjellige Betegnelser for flere ubekjendte. Idet disse ubekjendte stedse skulde findes af Ligninger (hvilke hos de ældre græske Geometrere baade fremstilledes og behandledes ad geometrisk Vej), var A. indtil den nyere Tid d. s. s. Læren om Ligninger. Denne systematiseredes af Araberne, fra hvem Navnet A. skriver sig, idet et udbredt Værk om Ligninger, forfattet c. 820 af Muhammed ben Musa, havde Titlen al-gebr wal mukâbala (d. e. Udfyldning og Sammenligning, hvorved sigtes til visse Operationer, der forekomme ved Ligningers Opløsning). Italienerne i Renaissancetiden forbedrede Tegnsproget (Leonardo da Vinci indførte Tegnene + og —) og udvidede Læren om Ligninger (Tartaglia, Ferrari). Først Vieta (1540—1603) indførte almindelige

Betegnelser for hvilke som helst Størrelser, bekjendte eller ubekjendte, og blev saaledes Grundlægger af A. i udvidet Forstand. Tegnsproget er senere forbedret af Descartes, som indførte Exponentbetegnelsen, og af Wallis, der udvidede den til brudne og negative Exponenter. A.s Operationsmidler ere forøgede ved Læren om Determinanter (Leibnitz, Cramer, Laplace, Gauß, Cauchy, Jacobi), dens Omraade udvidet ved den i den analytiske Geometri (Descartes) givne regelbundne Anvendelse paa Geometrien. Den særlige Lære om Ligninger (s. d. A.) er fremmet af Descartes, Newton, Moivre, Euler, Bezout, Lagrange, Fourier, Sturm, Gauß, Abel, Galois, Hermite, Læren om de algebraiske Udtryks Omformning af Sylvester, Cayley, Hesse, Kronecker, Clebsch o. fl.

Algeciras [aldje], Stad i Spanien paa Vestsiden af Gibraltar-Bugten. 12,000 J. God Havn. — Det arab. Navn betyder Øer (Havnen dannes nemlig af to Øer). Som Nøglen til Spanien fra Afrika var denne Stad af stor Vigtighed for Maurerne; efter to Aars Belejring, ved hvilken Lejlighed Kanoner først skulle være brugte, blev den erobret af den castiliske Konge Alfons XI 1344. I Nærheden af A. forefaldt 6 og 12 Juli 1801 to Søtræfninger; i den første sejrede den fransk-spanske Flaade over den engelske, i den sidste derimod denne.

Algenib [al], arab., d. e. Siden. Der gives to Stjærner af dette Navn paa den nordlige Himmel, nemlig α i Perseus, af 1ste Størrelse, som er circumpolar, og γ i Pegasus, af 2den Størrelse.

Alger eller Tarer (Algæ), Klasse af Løvsporeplanternes Række. De voxe næsten udelukkende i Vand, nogle i ferskt, men de fleste i salt Vand, og den allerstørste Del af Havplanterne høre til denne Klasse. A.s ydre Form er meget forskjellig. Løvet bestaar ofte af en rod-, en stængel- og en bladlignende Del. Nogle A. ere aldeles mikroskopiske og bestaa kun af en enkelt Celle, andre ere de største bekjendte Planteformer og bestaa af Millioner af Celler. A. formere sig dels ved Sporer, som dannes ved Befrugtning, dels paa kjønsløs Maade ved Knopceller, som meget ofte ere Sværmknopceller. Havalgerne indeholde en stor Mængde Planteslim, Sukker, Jodnatrium, foruden mange andre Stoffer, og herpaa grunder sig disse Planters Anvendelse snart som Lægemiddel, snart som Føde. A.s Systematik er endnu meget usikker. En foreløbig Oversigt faas ved følgende Inddeling: 1) Kiselalger (Diatomeæ) i ferskt og salt Vand, encellede, af et Kiselhylster omgivne A., der enten ere enlige eller række- eller knippevis samlede i Kolonier. Naar de dø, blive Kiselhylstrene tilbage, som synke ned paa Bunden af Vandet, og de kunne da danne tykke Lag, f. Ex. Moler, Polerskifer. K. blev tidligere af flere Forfattere henførte til Infusionsdyrene. 2) Grønalger (Chlorospermeæ), i ferskt og salt Vand, paa ringe Dybde i Nærheden af Kysterne. Det grønne Løv bestaar snart af en eneste Celle, snart af flere, samlede til lange grenede eller ugrenede Traade, der enten ere indhyllede i en fælles Slim (Slimalger) eller uden en saadan (Vandhaar (Conferva) o. fl.), snart af mange Celler, der danne et rørformet eller fladt hindeagtigt Løv (Havlaktuk ell. Søsalat o. fl.). 3) Rødalger (Florideæ), næsten udelukkende i salt Vand og oftest paa større Dybder; de have i Almindelighed en rød Farve og meget smukke Former. Til R. høre flere Lægeplanter, f. Ex. Caraghen ell. irlandsk Mos (Chondrus crispus) fra Nordeuropas Kyster og corsicansk Mos ell. Ormemos fra Middelhavet, og mange spiselige Arter, f. Ex. spiselig Søl (Iridea edulis) og Fligtare ell. Sød Peber (Laurencia pinnatifida), som begge spises navnlig i Irland og Skotland; i Indien og China benyttes flere Arter af Slægten Kuglekapsel (Sphærococcus) paa samme Maade, ligesom det ogsaa er dem, der levere Materialet til de indiske spiselige Svalereder. 4) Brunalger ell. Tangarter (Fucaceæ), kun i salt Vand, Løvet i Almindelighed læderagtigt, af brun eller olivengrøn Farve. Vigtigste Slægter: Bladtang (Laminaria) med et for neden stilk-, for oven bladformet, oftest udelt Løv; hertil den spiselige B. (L. esculenta) (med indtil 10 Alen lang Plade), som spises i Irland, Skotland, paa Island og Færøerne, og Sukkertang (L. saccharina), som spises i de nordlige Kystlande. Klør (Fucus), som indbefatter de ved vore Kyster almindeligst forekommende Tangarter, nemlig Blære-K. ell. Blæretang (F. vesiculosus) med blæreformede, luftfyldte Opsvulmninger paa Løvet og Sav-K. ell. Savtang (F. serratus); de afgive et godt Gødningsmateriale. Om Sargassotang (Sargassum) s. d. A. Kæmpetangen (Macrocystis pyrifera) fra Cap skal opnaa en Længde af over 1000 F. Af Havalgernes Aske vindes Soda og Jod. Det Afsnit af Botaniken, som særlig omhandler A.s Klasse, kaldes Algologi.

Algérien [alschē], en under fransk Herredømme staaende Landstrækning i Nordafrika, beliggende mellem 30° n. Br. og Middelhavet, mod V. begrænset af Marokko og mod Ø. af Tunis og Tripolis, med et Fladeindhold c. 12,000 □M. og med 3 Mill. Indb., hvoraf c. 340,000 Europæere. Langs Kysten strækker sig en Kjæde („Rif“), der snart falder stejlt af mod Havet, snart efterlader flade Kyststrækninger. Der er talrige Forbjærge og en stor Mængde Bugter, der, da de ere aabne mod N., kun frembyde faa brugbare Havne. Inden for „Rif“ findes et forvirret Net af vilde Bjærge (Lille Atlas), skjønne Dale og frugtbare Sletter. Bjærgene samle sig i over en Snes Grupper, hvoraf nogle ere af betydelig Højde, f. Ex. Jurjura (henved 7000 F.) i Rif mellem Algier og Bougie, Vanscheris ell. Varanscheris (henv. 6000 F.) længere inde i Landet. Mellem Bjærgene ligge større Sletter, hvoraf flere kun ere lidt højere end Havet, f. Ex. Bonas Slette, Metidja ved Algier og Sletten omkring Floden Schelifs nedre Løb. Hele dette bjærgrige Kystland kaldes Tell og har et varmt, fugtigt Klima, talrige Vandløb, tætte Skove og frodige Græsgange med store Kvæghjorder, mange Byer og en for største Delen agerdyrkende Befolkning. I en Afstand fra Havet af 14—17 M. mod V. og omtr. det dobbelte mod Ø. begynder Højlandet med lave Bjærge. Dette har v.—ø. Retning med en Bredde af noget over 20 Mil mod V. (i Prov. Oran), men er smallere

og mere bjærgfuldt mod Ø. (Prov. Algier og Constantine). Middelhøjden er 3000—3500 F., og hen over det gaar en Række Indsænkninger, der i Regntiden ere fyldte med lave Saltsøer. I de vestlige Dele kaldes de Schott, i de østlige Sebcha. I øvrigt er Højlandet fuldt af Stepper og Floder, der tabe sig i Sandet eller Søerne. Der er udmærkede Heste, store Hjorder af Faar og Kameler, men kun en spredt og sparsom Befolkning. Store Strækninger ere bevoxede med Malurt, Alfagræs og tornede Planter. Langs Højlandets sydlige Del hæve sig en Række Bjærggrupper (Store Atlas), hvoriblandt Dschebel Hesel, Amur og Aures, i hvilken sidste Toppene Schelia og Mahmel naa omtr. 7000 F. Paa den anden Side af disse Bjærge straaner Landet meget stejlt ned mod S. til det algierske Sahara, med dets store nøgne Sandflader og mange Oaser. Den stejle Dschedi Dal fører med Retning V—Ø. ned i en dyb Indsænkning, hvis Bund ligger indtil c. 100 F. under Havets Overflade. Her findes ogsaa store Saltsumpe, saaledes Sebcha Melghir. Det har i den senere Tid været underkastet Forhandling, om ikke denne Indsænkning og nogle s. derfor liggende gjennem den store Sebcha-el-Dscherid i Tunis ved Kanalisering kunde bringes i Forbindelse med Syrtebugten; det synes som om Sagen i og for sig er mulig, men at Omkostningerne vilde blive for store. Lesseps har dog, efter Undersøgelser paa Stedet, udtalt sig for dens Gjennemførelse. — A. er rigt paa rindende Vande, der dels falde i Middelhavet, dels i Schott'erne og dels tabe sig i Sandet. De fleste af dem ere kun Bjærgstrømme af ringe Dybde, der dog i Regntiden kunne svulme betydelig op og vanskeliggjøre Samfærdselen. Den betydeligste af disse Floder er Schelif, der udspringer i Bjærgene paa Højslettens Sydgrænse og falder i Middelhavet n. for Mostaganem; den er gjort sejlbar for Smaafartøjer i sit nedre Løb. Efter denne er den vandrigeste Akbu ell. Semmami, der har sit Udløb ved Bougie. — **Klimaet** er i det hele varmt. Middeltemperaturen ved Kysten angives til 20—25°, inde i Landet i 3000 F.s Højde til 17°, i den algierske Sahara til 25°, og det kan forekomme, at Thermometret viser 50° og derover; August er den varmeste Maaned. Paa Højsletterne kan Vinterkulden være temmelig stræng, og Sneen bedækker ofte de højere Bjærge lige til Foraaret; selv i Staden Algier sner det undertiden, medens Vinteren dog her sædvanlig repræsenteres ved stærke Regnskyl. En Ulempe ved Klimaet er de pludselige Overgange fra Varme til Kulde; i Nov. kan man den ene Dag have 28° Varme og den næste kun 10°. Den overordentlig hede Ørkenvind Samum, der sædvanlig blæser 3—4 Gange aarlig, indvirker særdeles svækkende paa Mennesker og Dyr. — **Plante- og Dyreverden.** Det egentlige sammenhængende Culturland findes i Kyststrækningen (Tell), hvorimod det paa Højsletterne og i Sahara kun forekommer som Oaser. Under det franske Herredømme er Agerbruget tiltaget betydelig. De vigtigste Sædarter ere Byg, Hvede og Havre. Tobak avles til Landets Forbrug og giver desuden et ikke ringe Overskud til Udførsel. Under den amerikanske Krig 1864 begyndte man at lægge Vind paa Bomuldsavlen. Vinavlen har gjort betydelige Fremskridt, og der vindes desuden en stor Mængde fortrinlige Ferskener, Bananer, Figen, Træfrugter og en Mængde Grøntsager, der finde Vej ej blot til Frankrigs, men ogsaa til Englands og Nordeuropas Markeder. Endvidere dyrkes megen Olje, Hamp og Hør og i Oaserne Dadler. For at fremme Daddelplantningen have Franskmændene paa mange Steder boret artesiske Brønde. Alfagræsset (**Stipa tenacissima**) er blevet yderst indbringende for A., især for Prov. Oran. Det dyrkes i stor Omfang i Tell og findes vildt i Højlandet. Det udføres især til England, hvor det bruges til Papirfabrikationen. Skovarealet anslaas til 4 Mill. Tdr. Land, men det vilde være af større Betydning, dersom ikke de indfødte paa mange Steder havde nedbrændt store Strækninger for at udrydde de vilde Dyr og vinde Græsgange. De vigtigste Skovtræer ere Cederen, Aleppofyrren, Korkegen og andre stedsegrønne Ege, Oliventræet og Daddelpalmen. — De vilde Dyrs Antal er i de senere Aar meget aftaget; Løver og Panthere ere blevne sjældne, hvorimod Schakaler og Hyæner ere hyppigere og Gazeller træffes paa Stepperne i store Flokke. Ogsaa Strudsenes Antal formindskes stærkt, da de indfødte ikke blot jage selve Fuglene, men ogsaa borttage deres Æg. Kvægavlen drives fornemmelig af de indfødte, i Tell Hornkvæg og Geder, paa Højsletterne Heste og Faar, i Sahara Kameler (Dromedarer). Biavlen er betydelig, og Silkeavlen vinder megen Udbredelse. — Af Mineralprodukter vindes meget Salt, dels som Stensalt og dels af Saltsøerne; desuden forekommer Jærn, Bly, Kobber, Antimon, Svovl, Magnesia, Porcelænjord og Marmor. — **Industrien** er endnu ubetydelig. I Stæderne have Franskmænd anlagt Tobaksfabriker, Silkespinderier, Papirfabriker, Sav- og Oljemøller; af de indfødte ere navnlig Kabylerne dygtige Haandværkere, der tilvirke ikke blot deres egne Fornødenheder af Beklædning, Bohave og Vaaben, men ogsaa et Overskud til Salg. — **Handelen**, der tidligere var meget levende ved de fra Kysterne til det indre afgaaende Karavaner, standsede næsten ganske under Krigene med Abdel-Kader, men har senere atter hævet sig. De vigtigste Handelshavne ere Algier, Bona, Philippeville, Bougie, Scherschel, Tenes, Oran og Nemours. Til Lettelse af Samfærdselen er der udført betydelige Vejarbejder, og flere Jærnbaner ere anlagte, tilsammen c. 150 Mil. Telegraphnettet i A. og Tunis havde 1881 en Længde af 900 Mile med en Traadlængde af 1816 Mil. Antallet af Stationer var 166, hvoraf 12 i Tunis. Statsindtægten 1879 udgjorde 26,[illegible] Mill. Kr. og Udgiften 25,1 Mill. Kr. Handelsomsætningen udgjorde i Aarene 1877—81 henholdsvis for Indførsel i Mill. Kroner 152,7, 166,4, 191,8 og 213,9 og for Udførsel 93,2, 92,4, 107,1 og 119,0. Hovedomsætningen drives med Frankrig. — A. deles i 3 Departementer, hvis Størrelse og faste Befolkning udgjorde 1879:

	□M.	Europæere og Jøder	Indfødte
Algier....	2,310	123,000	950,000
Oran	2,734	124,000	529,000
Constantine	2,767	88,000	1,054,000
	7,811	335,000	2,583,000

I alt.. 2,868,000 Indb.

Det her opgivne Areal, der hidrører fra den franske officielle Statistik, omfatter øjensynlig ikke de store Ørkenstrækninger, der ligge inden for den i Artiklens Begyndelse angivne Grænselinje langs 30° n. Br. Af den indfødte Befolkning leve omtr. 2 Mill. i Tell, Resten paa Højsletterne og i Sahara. Hovedmassen af denne Befolkning er Arabere (c. 2 Mill.), der især bo i Oran, Algier og Sahara; i Byerne kaldes de Maurere, ellers Beduiner. Efterkommerne af den oprindelige Befolkning, de egentlige Berbere, bebo mest Bjærgegnene, hvor de sædvanlig betegnes med Navnet Kabyler. Desuden er her et ikke ringe Antal Jøder (c. 34,000) og en Del Tyrker og Kuluglier (Afkom af Tyrker og indfødte Kvinder), samt Negere. Den europæiske Befolkning er stadig voxende, og Indvandringens Overskud over Udvandringen udgjorde 1879 23,300 og 1880 17,400. Største Delen af den ikke-europæiske Befolkning er Muhammedanere, hvis Muftier og Imamer lønnes af Staten, hvorimod den lavere Gejstlighed underholdes af Menighederne. Af den europæiske Befolkning er c. 10,000 Protestanter, Resten Katholiker. Efter Nationaliteten var c. 200,000 Franskmænd, 94,000 Spaniere, Resten Italienere, Englændere og andre. Franskmændene have virket meget for Undervisningsvæsenets Fremme. I Spidsen for Forvaltningen staar en Generalgouverneur, der i sig forener Civil- og Militærmagten. De 3 Departementer deles i et Militær- og et Civildistrict, hint under en Divisionsgeneral, dette under en Præfect. Efterhaanden indtages stedse større Strækninger under Civilforvaltningen, saa at den herhen hørende Befolkning i Slutningen af 1880 angives til 1,884,000 imod 1,317,000 i 1877. For den indfødte Befolkning bestaar „arabiske Bureauer" under Militærcommandoerne; for øvrigt staa de under deres egne Høvdinger. Hos Kabylerne danner Landsbyen, hos Araberne den patriarchalsk styrede Familie Grundlaget for Befolkningens Forhold til den franske Administration.

A.s Historie. A. hørte i Oldtiden dels til Numidia, dels til Mauretania; kom efter Jugurthas Nederlag 106 f. Chr. under Roms Indflydelse og efter Kong Jubas Fald 46 f. Chr. under dets Herredømme. Under de senere Kejsere udgjorde A. tre Provinser og var et folkerigt Land med blomstrende Agerbrug og Næringsflid; men Vandalernes Indtrængen i 5te Aarh. og Arabernes i 7de og 8de Aarh. gjorde Ende derpaa. A. hørte derefter til Kalifatet, og Indbyggerne antoge efterhaanden Arabernes Sprog og Tro. Snart opkom dog selvstændige Stater. Fyrst Zeiri byggede omtr. 935 Staden Al-Dschesair, det nuværende Algier, og hans Efterkommere herskede indtil 1148; derefter fulgte Almohaderne indtil 1269, og siden opløstes A. i flere Smaastater. 1492 indvandrede en stor Mængde Maurere og Jøder fra Spanien, og A. blev Hjemsted for talrige Sørøverflokke. Vel indtog Ferdinand den katholske 1509 Algier og flere Kyststæder, men de gik snart tabt paa Oran nær; og de to græske Renegater, Brødrene Horuk og Khaireddin (Barbarossa), grundlagde en formelig Røverstat og stillede den 1520 under den tyrkiske Sultans Højhed. Carl V gjorde 1541 et meget uheldigt Tog mod Algier, og selv Bugias Indtagelse 1554 udrettede intet. Fra 1600 stod en af Janitscharerne i A. valgt Dej ved Siden af den tyrkiske Pascha, og 1708 blev denne fordreven og A. løsrevet fra Sultanens Herredømme. Indtil 1830 udgjorde A. et Slags Soldaterrepublik med en Dej i Spidsen, og de derfra udgaaende Sørøvertog forstyrrede Handelen og tilintetgjorde al Sikkerhed paa Middelhavet og dets vestlige Kyster, ja tvang de christne Stater til at kjøbe sig Fred ved ydmygende Tribut (saaledes Danmark-Norge 1746). England gjorde 1655—70 gjentagne Angreb paa A.; ligeledes Frankrig 1682—87, hvorved Algier blev næsten ødelagt, medens Dejen tog Hævn ved at lade den franske Consul skyde ud af en Kanon; 1708 indtog Spanierne Oran og paa ny 1732 (indtil 1791), men et stort Tog imod Algier 1775 mislykkedes aldeles. Først fra 1815 begyndte Sømagterne at tage alvorlige Forholdsregler imod Røverierne. 1815 slog en nordamerikansk Flaade den algierske ved Cartagena og tvang Dejen til at love Agtelse for Unionens Flag, og i Aug. 1816 bombarderede den engelske Admiral Exmouth, som allerede havde tiltvunget sig Ophævelse af Slavehandelen og Afkald paa Sørøverier baade af Tunis og Tripolis, Staden Algier saa alvorlig, at 11,000 Mennesker omkom, hvorefter Dejen maatte frigive de christne Slaver og give gode Løfter for Fremtiden. Dog begyndte Røverierne snart igjen, men da Dejen Hussein foruden andre Krænkelser mod Frankrig 1827 vovede at slaa dets Consul i Ansigtet med sin Vifte, lod den franske Regering først A.s Havne blokere og udrustede i Maj 1830 en Flaade af 100 Krigsskibe og 300 Førselsskibe under Viceadmiral Duperré og en Landgangshær paa 40,000 Md. under Bourmont. 13 Juni begyndte Landgangen, og 4 Juli angrebes Algier baade fra Land- og Søsiden. Næste Dag overgav Dejen Byen med et rigt Skatkammer, 1500 Kanoner og 17 Skibe, mod at faa fri Bortgang for sig og de tyrkiske Soldater med Familier og særlige Ejendele. Ogsaa de andre Kyststæder indtoges, og efter Julirevolutionen fik General Clausel det Hverv at indtage Landet indtil Atlasbjærgene og ordne Landets Styrelse. Han indtog ogsaa enkelte Byer og oprettede Zouavcorpset af indfødte Krigere, men holdt det for umuligt at hævde Frankrigs Herredømme over hele A. og vilde overlade største Delen til Bejen af Tunis som et Lydland. Clausel kaldtes derfor snart tilbage, men hans Efterfølgere vare ikke heldigere og vandt aldrig virkeligt Fodfæste uden for Byerne. Allerede 1832 optraadte Abdel-Kader som Muselmændenes og især Arabernes Fører i Kampen med de vantro og opnaaede 1834 en Overenskomst, hvorved Herredømmet over de vestlige

Stammer indrømmedes ham. Krigen begyndte dog snart igjen; han slog General Trézel 1835 ved Macta, men Clausel, som paa ny blev sendt til A., indtog og ødelagde hans Hovedstad Mascara. Derimod mislykkedes et Tog mod Constantine i Høsten 1836 aldeles. General Damrémont blev nu Gouverneur, og medens Bugeaud i Tafna 30 Maj 1837 sluttede Fred med Abdel-Kader og derved omtrent stadfæstede den tidligere Aftale, rustede Damrémont selv imod Constantine. Efter et haardnakket Forsvar, hvorunder Damrémont faldt, indtoges Byen 13 Oct., og det østlige A. blev nu efterhaanden indtaget. I Slutningen af 1839 begyndte Krigen paa ny mod Abdel-Kader, fordi man ikke kunde enes om Forstaaelsen af Freden i Tafna; Frankrig vilde kun betragte ham som en Lensmand, medens han gjorde Paastand paa at være en uafhængig Fyrste. Krigen, i hvilken 3 franske Prinser deltog, fik dog ingen Fremgang, før Bugeaud 1841 overtog Ledelsen af en Hær paa 80,000 Md. med Førere, som vare vel kjendte med Maaden at føre Krig i Afrika, d. v. s. ved stadige Smaakampe og natlige Overfald (de saa kaldte „Razziaer“). Blandt disse udmærkede sig Lamoricière, der allerede fra 1833 havde staaet i Spidsen for de „arabiske Bureauer“ (Mellemled mellem Gouverneuren og Araberstammerne), Cavaignac, Changarnier og Bedeau, samt Jussuf, en oprindelig Muselmand, og Pélissier, der 1845 lod en hel Stamme af Kabylere, 1000 Mennesker, kvæle med Røg i Bjærghulen Dahra. Efterhaanden blev alle Abdel-Kaders faste Punkter indtagne (Mascara, Tlemsen o. fl.); hans vandrende Lejr (Smalah) med alle Krigernes Kvinder og Børn faldt ved en Overrumpling i Franskmændenes Hænder (16 Maj 1843), og han selv maatte flygte ind paa Marokkos Grund. Han fortsatte dog Kampen med stor Udholdenhed, men efterhaanden fæstnedes det franske Herredømme i Resten af Landet, især efter at en anden Høvding Bu-Maza var bleven overvunden og fangen 1847. I Dec. s. A. maatte Abdel-Kader selv overgive sig til Lamoricière, og dermed var Modstanden fra Arabernes Side forbi. I de første Aar herefter nøjedes Franskmændene dog med at vedligeholde det vundne Herredømme og kvæle udbrydende Opstande; men fra 1851 optoges Kampen mod Kabylerne i Bjærgegnene og Tilknytningen af Grænselandet indtil Sahara under Ledelse af Randon. 1852 indtoges Oasen Laghuat og 1854 Oasen Tuggurt, og derved aabnedes Samkvem med Tuarik-Stammerne og Handelsveje til det indre Afrika. 1858 kan A.s Indtagelse regnes for afsluttet, men baade 1864 og 1871 udbrød omfattende og farlige Opstande, og endnu 1881 trodsede Bu-Amema i det vestlige A. Franskmændenes Magt, medens disse imod Øst udbredte sig over Tunis. Derimod har der i den sidste Menneskealder været megen Vaklen med Hensyn til den Stilling, A. skulde indtage over for Frankrig. 1848 deltes A. i 3 Departementer, hvert under en Præfect, og man gav det 4 Repræsentanter i Nationalforsamlingen; men dette bortfaldt igjen 1852. 1858—60 blev A. og Kolonierne underlagt et eget Ministerium, og Planer næredes om at fremme Bebyggelsen og give Nybyggerne større Frihed over for Moderlandet. Men derefter blev den øverste Ledelse paa ny overgivet til Generalgouverneuren, først Pélissier, siden Mac Mahon, som ene var afhængig af Krigsministeriet, hvorhos Napoleon III 1863 tænkte paa at grundlægge et nyt arabisk Rige. Bebyggelsen skred kun langsomt frem, og stærke Klager lød over den militære Styrelse, hvis Misgreb ødelagde de indfødtes materielle Velvære. Som Vidnesbyrd herom talte en langvarig Hungersnød 1865—66, hvorved mange Tusender omkom af Sult og Sygdom, og selv Menneskeæderi forekom paa flere Steder. Efter Kejserdømmets Fald optoges Bestræbelserne for at knytte A. nærmere til Frankrig, indskrænke den militære Forvaltning og fremme den europæiske Indvandring (bl. a. fordrevne Elsassere). En Generalgouverneur indsattes med øverste civil og militær Myndighed, umiddelbart under de enkelte Ministerier, men indtil 1879 var Gouverneuren dog en General (Chanzy). A. fik 1875 3 Repræsentanter i Senatet og 3 i Deputeretkammeret; og ligesom en Lov af 1865 havde givet hver enkelt Muhammedaner Ret til at kræve fransk Borgerret og dermed Henførelse under fransk Lovgivning, saaledes blev 1870 alle Jøderne paa en Gang erklærede for franske Borgere. Allerede 1866 var A. blevet delt i et civilt og et militært Bælte, og Communerne i det første havde faaet en vis Selvstændighed med valgte Raad; senere har man bestandig udvidet det første, saa at nu kun en ringe Del af A. staar under militær Forvaltning, og mange franske Indretninger ere efterhaanden overførte til A., hvis Besiddelse Aar for Aar bliver mere værdifuld for Frankrig.

Alghēro, Stad paa Vestkysten af Øen Sardinien ved A.-Bugten. 7000 I. Havn for Smaaskibe. Koralfiskeri.

Algier [schir], 1) fr. **Alger** [schēh], Hovedstad i de franske Besiddelser i Nordafrika ved Middelhavet. 65,000 I. (1881). A. bestaar af en ældre Del, der fra Sletten med snævre Gader og uanselige Huse hæver sig op ad en 380 F. høj Skraaning, oven over hvilken ligger Castellet, tidligere Dejens Residens, og en nyere, der ligger paa Sletten og med enkelte Undtagelser er en fuldstændig europæisk By med brede Gader, store Torve og mange smukke Bygninger, blandt hvilke de mærkeligste ere Kathedralkirken, Gouverneurens og Biskoppens Paladser, Hotellerne og Theatrene. A.s Havn er under de franskes Herredømme bleven betydelig udvidet. A. benyttes i den senere Tid som klimatisk Kursted for Brystsyge, hvortil det dog kun lidet egner sig; Vinterens Middelvarme er vel høj (14°), men Temperaturafvexlingerne ere meget betydelige, Byen udsat for stærke Vestenvinde, Promenaderne mangelfulde og Opholdet dyrt. 2) **Prov. A.**, s. **Algérien**.

Algiersk Metal ell. **Métal d'Alger**, en lys Metallegering, bestaaende af c. 95 Dele Tin, 5 Dele Kobber og undertiden lidt Bismut eller Antimon. Det ligner Tin, men er haardere og stærkere, beholder derfor bedre sin Glans, naar det er poleret, og har en god Klang. Det bruges til Skeer, Lysestager, Kander, Bordklokker osv.

Algoa-Bay, en Havbugt i det sydøstl. Afrika i Caplandet.

Algol (β Persei), arabisk Benævnelse for Medusa, en Stjerne af 2den Størrelse i Stjernebilledet Perseus, navnlig den Del deraf, som kaldes Medusahovedet. Den undergaar omtrent hver tredje Dag en kortvarig Lysformindskelse.

Algonkin, en tidligere meget udbredt Gruppe af Indianerstammer i Nordamerika, med Udstrækning fra Missisippi til Atlanterhavet. Hovedstammen er Chippewayerne; mange af Stammerne existere enten slet ikke mere eller kun i meget svage Rester.

Algorithme, Regning efter Titalsystemet, eller, mere almindelig, enhver i Form af en Regel opstillet almindelig Regningsoperation.

Alguazil (af arab. Vasil, „den i Kongens Raade fortrolige“ eller af Al-Ghazi, „Krigeren“) kaldes i Spanien en Retsbetjent, Udøver og Fuldbyrder af Øvrighedens og Justitiens Befalinger og Decreter. Det bruges ogsaa om visse lavere Bestillings- og Opsynsmænd.

Alhajöth, arab. Ord af ukjendt Betydning, s. Capella.

Alhāma, Stad i Spanien, Prov. Granada, 5 M. s. v. for G. 7000 J. Stærkt besøgte Svovlbade.

Alhāmra, sædvanl. udtalt **Alhāmbra,** d. e. det røde Palads, det af Maurerne i det 13de —14de Aarh. opførte Citadel og Palads i Granada, der udmærkede sig ved herlige Buegange, Colonnader og Springvande, hvoraf især den saa kaldte Løvefontaine, hvis Bassin blev baaret af 12 Løver, endnu er bevaret i Ruiner. Det ødelagdes ved Granadas Erobring 1492.

Alhāzen, arabisk Astronom, levede i Spanien c. 1100.

Alheden, den store Hedestrækning i Jylland, der begynder omtr. 1 M. s. for Viborg ved Herregaarden Hald og udbreder sig over Lysgaard og Hids Herreder i Viborg Amt, Hammerum Herred i Ringkjøbing Amt, Brads og Tyrsting Herred i Skanderborg Amt og den vestlige Del af Nørvang Herred i Vejle Amt. Hvor Hedens Underlag er brun, jærnholdig Stenal, egner den sig kun i ringe Grad til Opdyrkning; hvor dette derimod ikke er Tilfælde, er ikke lidet forandret til Agerland, ligesom ogsaa større Strækninger ere beplantede, eller, hvor der haves tilstrækkeligt Vand, ved Overrisling omdannede til Eng. 1759 indkaldtes pfalziske Nybyggere for at opdyrke saa vel A. som Randbølhede, men de derpaa anvendte Bekostninger have kun svaret maadelig Regning. Det danske Hedeselskabs utrættelige Bestræbelser for Træplantning og Overrisling ville vistnok føre til bedre Resultater.

Alhidāde, rettere **Alidāde,** arab., d. e. Armen. De Instrumenter, som ere bestemte til at maale Vinkler, bestaa væsentlig af en Cirkel eller Cirkelbue, hvis Rand er inddelt, og Vinklen maales ved en Arm, der viser hen mod disse Inddelinger. Denne Arm kaldes A. — Ved Hjulskæremaskinerne, hvor Inddelingen er betegnet ved smaa Huller i concentriske Kredse paa en Skive, plejer A. at være en Fjeder, som kan dreje sig om et fast Punkt uden for Skiven; yderst er anbragt en Spids, der efterhaanden kan gaa ned i Hullerne, og dens Længde er saadan, at A. danner en nogenlunde ret Vinkel med Radius til det Hul, Spidsen hviler i. Ved de andre Maskiner og Instrumenter er A. stillet radialt, drejer sig om den inddelte Kredses Centrum og har gjærne paa Enden en til Inddelingen passende Nonius, der tilsteder en fin Udmaaling af Vinkelbevægelsen (s. Astrolabium). Ogsaa ved Hjulskæremaskinerne er A. undertiden stillet radialt; den lille Spids paa Enden kan da skydes ud eller ind efter Radius til den ved Huller inddelte Kreds, man just vil benytte, og A.s Drejning begrænses paa begge Sider ved Stoppere, der kunne forskydes og befæstes paa en uden for Delestiven anbragt Bue.

Alhucēmas, Fæstning i Nordafrika paa en Ø ved Marokkos Kyst, tilhører Spanierne og benyttes som Deportationssted.

Ali, arab., bet. som Titel „Højhed“, Excellens, overs. „den høje“.

Ali, den fjerde Kalif, f. 602, var Muhammeds Fætter (Søn af Abu-Taleb) og første og troeste Tilhænger, samt ægtede hans Datter Fatime. Skjønt nærmest berettiget til at følge efter ham i Herredømmet, blev han vraget for Abu-Bekr og Omar, og først efter Othmans Mord 656 vandt A. Magten, men maatte kæmpe derfor i 90 Slag og blev myrdet allerede 23 Jan. 661. A. havde valgt Kufa nær ved Bagdad til sit Sæde, og til hans Grav ved denne By valfarte endnu hans Tilhængere, Schiiterne. Hans Ætlinger kaldes Fatimider. Ogsaa som Digter (lyriske Digte, Ordsprog) vandt A. Ry.

Ali Pascha af Janina, f. 1741 i Tepedelen i Albanien, af en gammel Høvdingeslægt, mistede 1754 sin Fader, men forstod tidlig at bane sig en Vej og grundlægge et Herredømme i sin Fødeegn og undlod senere ingen Vold eller Grusomhed, hvorved han kunde udvide det. Skjønt han stundum fejdede imod Tyrkerne, holdt han sig stedse gode Venner med Sultanens Regering, dels ved Bestikkelser, dels ved at yde Hjælp mod oprørske Paschaer. Sin første Tillidspost vandt A. 1767 ved at angive og derefter henrette Paschaen i Delvino, og da han 1787 havde gjort god Tjeneste i Krigen mod Rusland, blev han til Løn Pascha i Trikala i Thessalien. 1788 vandt han ved Vold og Svig tillige Janina og n. A. Arta og søgte nu at undertvinge Sulioterne. Da dette var lykkedes 1804 efter 4 Aars haardnakket Kamp, blev A. Pascha af 3 Hestehaler og fik det Hverv at rense Makedonien og Thrakien for Røvere, hvad han gjorde med stor Dygtighed. Forgjæves søgte han snart ved engelsk, snart ved fransk Hjælp at vinde de joniske Øer; derimod fik han 1806 sine Sønner udnævnte til Paschaer i Nordgrækenland og Morea. Endelig vandt han 1812 Delvino og fik s. A. taget grusom Hævn over en By, der 30 Aar tidligere havde skjændet hans Moder og Søster. I sine udstrakte Lande holdt A. god Orden, ødelagde de gamle Høvdingeslægter og udryddede Røverne, byggede Veje og indførte andre Forbedringer, saa at Handel og Næringsflid blomstrede, og A. i rejsende Europæeres Øjne (Byron og Brøndsted) fik Skin af at være en Ven af Civilisation. Ringeagtende al Religion indrømmede han de christne Ligestilling, men hans

hele Stræben gik dog kun ud paa at vinde Magt og Rigdom. Til sidst stræbte han efter at opnaa Uafhængighed og knyttede Forbindelser med Grækerne; men Sultanens Mistanke var bleven vakt og tillige hans Lyst til at inddrage A.s Skatte. A. kaldtes derfor til Constantinopel, og da han ikke kom, sendtes en Hær imod ham 1820; i 1½ Aar holdt han sig i Janina, og da han overgav sig, blev han imod givet Løfte halshugget 5 Feb. 1822 og Hovedet udstillet i Constantinopel.

Ali Pascha, Mehemed Emmin, tyrkisk Statsmand, f. 1815, indtraadte tidlig i den diplomatiske Tjeneste og blev allerede 1840 Understatssecretær i Udenrigsministeriet, samt 1841—44 Affending i London. A. overtog derefter Ledelsen af Tyrkiets udenrigske Politik, blev 1846 virkelig Minister, 1848 Pascha og 1852—53 endog en Tid lang Storvezir. 1854 blev A. Formand for det nye Tansimatraad, som skulde gjennemføre Tyrkiets Omdannelse i europæisk Aand, og i Juli 1855 paa ny Storvezir. Han deltog i Conferencerne i Wien (1855) og Paris (1856), men skjønt det lykkedes ham at faa Løfterne om de christnes Ligestilling stadfæstede ved Hat-Humajum'et i Feb. 1856, fjærnedes han dog paa ny fra Statsstyrelsen i Slutningen af Aaret. Først efter Reschid Paschas Død 1858 vandt A. igjen Indflydelse og var siden den Tid næsten uafbrudt enten Storvezir eller Udenrigsminister, delende Magten med Fuad Pascha, og hævdede efter Evne Sultanens vaklende Herredømme. D. 6 Sept. 1871.

Alias, lat. [äli], til en anden Tid, ellers, desuden.

Alibi, lat. [ä], egtl. blot „andet Steds". I Processen, navnlig i Criminalprocessen, forstaas ved Beviset for en Persons A. Beviset for, at han paa den Tid, da en Begivenhed foregik, navnlig en Forbrydelse blev begaaet, opholdt sig et andet Sted, saa langt fra Gjerningsstedet, at han umulig kan have udført den. Dette Bevis tilvejebringer efter sin Natur en absolut Vished for, at Vedkommende ikke er den umiddelbare Gjerningsmand, men godtgjør derimod ikke, at han ingen Meddelagtighed har i Forbrydelsen.

Alicänte, Stad i Spanien, Hovedstad i Prov. A. ved Middelhavet. 35,000 J. (1877). A. ligger inde i en rummelig Bugt, hvor større Skibe maa ankre i ¼ Mils Afstand. Gaderne ere for største Delen uden Brolægning, de offentlige Bygninger ubetydelige. Udførsel af Sydfrugter, Vin (vino tinto), Soda og Salt (fra Omegnens Laguner).

Alicūdi, den vestligste af de lipariske Øer n. for Sicilien. Bjærgfuld.

Aligar, Stad i Forindien, 12 M. n. for Agra, ved Gangeskanalen. 60,000 J. Engelsk Militærstation.

Alighiëri, s. Dante.

d'Aligny [linji], Claude Félix Theod. Carnelle, fransk Landskabsmaler, f. 1798 i Chaumes, d. 1871 i Lyon, malede Landskaber i klassisk Stil, tit med Staffage fra Biblen eller Mythologien.

Alimentatiōn, Ernæring, Underhold; en Dampkjedels Forsyning med Vand (s. Føder). **Alimentationsbidrag** bruges i Retssproget navnlig om den Hjælp, som Faderen til et uægte Barn efter de fleste Lovgivninger — men dog f. Ex. ikke efter den franske, saa lidt som efter den gamle romerske Ret — i større eller mindre Omfang er pligtig at yde til Barnets Underholdning og Opdragelse.

Alingsås, Kjøbstad i Vestergötland i Sverige, Elfsborgs Län, ved den vestre Stambane og Säveaaens Udløb i Søen Mjörn. 2460 J. (1880). A. fik Privilegier 1619, var under Frihedstiden en betydelig Manufakturby, men mistede sin Betydning, da de af Staten bevilgede Beløb inddroges.

Aliqvänt Del, en hvilken som helst Del af en Størrelse, uden at den behøver at gaa op deri; f. Ex. 5 Tommer er en a. D. af en Fod.

Aliqvōt Del, en saadan Del af en Størrelse, som indeholdes et helt Antal Gange deri; f. Ex. 3 Tommer er en a. D. af en Fod, fordi den indeholdes 4 Gange deri. **Aliqvottoner**, medklingende Toner ell. Delingstoner, kaldes de svagere Bitoner, der høres mere eller mindre tydelig sammen med Hovedtonen; naar man f. Ex. paa et Pianoforte anslaar C, høres samtidig, men svagere c—g—c—e—g—b—c—d—e—f og flere endnu højere Toner, af hvilke dog kun de dybere skjelnes tydelig. Opdagelsen af A. skyldes Sauveur.

Alison [äl], Archib., eng. Historieskriver, f. 1792, var 1822—30 Advocate Deputy i Skotland (d. e. Fuldmægtig for Kronens juridiske Raadgiver) og blev 1834 Sheriff i Lanark Shire. Foruden et Par ypperlige Haandbøger i skotsk Strafferet (1832—33) har A. skrevet store historiske Arbejder i udpræget conservativ Aand: „Europas Historie fra den franske Revolutions Begyndelse til Bourbonernes Gjenindsættelse" (1833—42, 10 Bd.; 1861, 10de Opl.), oversat ikke alene paa Fransk og Tysk, men ogsaa paa Arabisk og Hindostansk; dens Fortsættelse: „Europas Historie fra Napoleons Fald til Louis Napoleons Tronbestigelse" (8 Bd., 1852—59), samt Levnedsskildringer over Hertugen af Marlborough (1847) og over Lord Castlereagh og hans Broder Ch. Stewart (1862). A. blev 1852 adlet og døde 23 Maj 1867. Han Søn af samme Navn, f. 1826, fulgte 1857 Lord Clyde som Stabssecretær under det indiske Oprør og deltog med Wolseley 1873—74 i Krigen mod Aschantierne og 1882 i Toget til Ægypten som Divisionsgeneral.

Alizarin, Kraprodens Farvestof, optræder enten i guldgule Skæl eller rødgule Naale. Det blev 1868 fremstillet af Graebe og Liebermann ved Synthese af en Kulbrinte (Anthracen) i Stenkulstjære. Ved denne, den første synthetiske Dannelse af et Plantefarvestof, har Dyrkningen af Kraproden, hvoraf Dep. Vaucluse aarlig producerede 80 Mill. Pd., stadig tabt i Betydning. **Alizarinblæk**, s. Blæk.

Aljubarrōta, en lille By i den portugisiske Prov. Estremadura, 13 M. n. for Lissabon med 3000 J., bekjendt af Slaget 1385, hvori den portugisiske Konge Johan I sejrede over den castiliske Konge Johan I, der støttende sig til sit Ægteskab med en Datter af Kong Ferdinand gjorde Fordring paa den portugisiske Trone.

Alk, norsk Alke (Alca), Slægt af Svømme-

fugle af Svartfuglenes Familie, med et temmelig højt, sammentrykt Næb; de ruge i Norden paa de stejle Klippevægges fremspringende Rande ud mod Havet og leve af Fiske og Krebsdyr. Den almindelige A. (A. torda) er omtrent saa stor som en Krage; Gejrfuglen (A. impennis), der paa Grund af sine Vingers Korthed aldeles ikke kunde flyve, derimod omtrent som en Gaas. G. var fordum meget hyppig paa Kysterne af Labrador, Færøerne, St. Kilda ved Skotland, Gejrfugleskjærene ved Island og paa andre Steder af Nordhavets Kyster, ja fandtes rimeligvis endog i de danske Farvande (dens Knokler ere fundne i Kjøkkenmøddingerne), men kunde ikke unddrage sig de Forfølgelser, som den formedelst sin Ubehjælpelighed og Fedme blev udsat for, og er nu dels af denne Grund, dels fordi den, som Svartfuglene overhovedet, var meget lidet frugtbar, uden Tvivl aldeles uddøddet. Det sidste Sted, hvor den vides at have havt Tilhold, er Gejrfugleskjærene ved Islands Sydkyst. Navnet „Pengvin" tilkommer egentlig G. og ikke de sydlige Haves „Fedtgæs".

Alkalier kaldes Ilterne ell. Iltehydraterne af **Alkalimetallerne**, Kalium, Natrium, Lithium, Rubidium, Cæsium, Thallium og det hypothetiske Ammonium. **Alkalimetri**, Bestemmelsen af Alkalimængden i et Alkali eller et kulsurt A., udføres ganske som Acidimetri, kun at man her tilsætter Syre af en bestemt Styrke, indtil den blaa Lakmusfarve netop bliver rød. Af den tilsatte Syremængde beregnes da Alkalimængden. **Alkaliske Jordarter**, Ilterne af Metallerne Baryum, Strontium, Calcium og undertiden Magnium, altsaa Baryt, Strontian, Kalk og Magnesia.

Alkaloider, Plantebaser. Allerede 1803 blev det første A. opdaget, men først fra 1817, fra Sertürners Arbejde over Morphin, gaar Kjendskabet til dem hurtig fremad. Nogle ere flydende og flygtige (f. Ex. Nicotin i Tobak, Coniin i Skarntyde); andre ere faste (Morphin, Narcotin o. fl. i Opium; Chinin og Cinchonin i Chinabark, Strychnin og Brucin i Rævekager, Atropin i Galnebær og Pigæble, Aconitin i Stormhat, Piperin i Peber, Caffein i Te og Kaffe, Theobromin i Cacao o. fl.). De indeholde alle Kulstof, Brint og Kvælstof, de faste tillige Ilt, og deres Sammensætning er meget compliceret. De ere meget bitre og næsten alle meget giftige, i Alm. tungtopløselige i Vand, opløselige i Vinaand (disse Opløsninger reagere alkalisk), nogle ogsaa i Æther. De forene sig ligesom Ammoniak directe med Syrerne til virkelige Salte. Disse give med Platinchlorid gule, ofte tungtopløselige Dobbeltsalte, ligeledes med Jodkvægsølv-Jodkalium; med Jod, opløst i Jodkalium, give de brune Bundfald, der i Regelen kunne bringes til at krystallisere.

Alkamenes, græsk Billedhugger fra Athen, der levede og virkede omtrent 432—400 f. Chr., var Phidias's berømteste Elev og har rimeligvis arbejdet med paa Parthenons Billedhuggerværker.

Alkanna, Slægt af de rubladedes Famil. Farve-A. (A. tinctoria), fra Ungarn og Sydeuropa, indeholder i den mørkerøde Rod et rødt, harpixagtigt Farvestof. Denne Plante leverer den uægte A.-Rod. Den ægte A. faas derimod af den hvide Lawsonie (Lawsonia alba), en Busk af Kattehalefamilien, vild og dyrket i hele Orienten, en meget gammel Lægeplante, Biblens Kopher, Grækernes Kypros og Arabernes Henna eller Al-Henna, hvoraf Navnet A. Den brunrøde Rod benyttes i Ostindien dels som Lægemiddel, dels til at farve rødt med. Bladene benyttes ogsaa som Lægemiddel og især til Farvning, idet de give en smuk og bestandig orangegul Farve, som benyttes meget af Østerlænderne, blandt andet til Farvning af Negle og Hud, og derfor er en almindelig Handelsvare i Orienten. Af de vellugtende Blomster tilberedes en Parfume.

Alkekonge, d. s. s. Søkonge.

Alkēstis, Pelias's Datter, gift med Admetos. Hun hengav sit eget Liv for at frelse sin Mands, men Herakles førte hende tilbage fra Underverdenen.

Alkibiādes, Klinias's Søn, en Athenienser, f. c. 450 f. Chr., var ved sine sjældne Aands- og Legemsgaver, ved sin Herkomst og Rigdom bestemt til at spille en vigtig Rolle i Athens Historie; men da det var ham lige saa meget om hans egen, som om hans Fædrelands Storhed at gjøre, da han manglede et alvorligere Formaal og alle Midler vare ham lige gode, blev denne Rolle mere glimrende end heldbringende. Efter sin Faders Død fik han sin Onkel Perikles til Formynder; som ungt Menneske blev han Sokrates's Yndling; men i sit politiske Liv fulgte han sit eget Hoved. Da han af Skinsyge mod Nikias, der var Hovedet for det aristokratiske Fredsparti i Athen, onskede Krig, fik han (420) Argos og andre peloponnesiske Stater til at forene sig med Athen imod Lakedæmon, men dette Forbund blev 418 sprængt af Spartanerne i Slaget ved Mantinea. 415 blev han Hovedanfører for den store Hær og Flaade, der skulde erobre Sicilien; men han var næppe kommen derhen, før han blev tilbagekaldt paa Grund af en Anklage for Gudsbespottelse. Han flygtede til Spartanerne, og hans Raad skaffede dem Overmagten i Krigen. Da han ogsaa blev mistænkt i Sparta, flygtede han til den persiske Satrap Tissaphernes. Ved hemmelig Underhandling med Oligarcherne i Athen søgte han at faa Lov til at vende tilbage til sit Fædreland; men det var først efter at Oligarchiet paa ny var styrtet 411, at Demokraterne henvendte sig til ham som den eneste, der kunde byde Athens Fjender Spidsen. Efter flere glimrende Sejre vendte han tilbage til Athen 407. Men man troede ham ikke; allerede det næste Aar maatte han igjen gaa i Landflygtighed og kunde ikke frelse sit Fædreland for Undergang (404). Kort efter omkom han selv, idet han bestræbte sig for at vinde den persiske Satrap Pharnabazos for Athens Sag. Denne lod sig nemlig forlede af Spartanerne til at stikke Ild paa Huset, hvori A. var; han slap ud igjennem Flammerne, men blev dræbt ved Pileskud.

Alkide kaldes Herakles efter sin Moders Svigerfader Alkæos, Perseus's Søn.

Alkinoos, Phæakernes Konge paa Øen Scheria, optog den skibbrudne Odysseus og sendte ham hjem til Ithaka. Odysseen skildrer hans

Rigdom, hans pragtfulde Palads og Have, hans Hustru Arete, hans Datter Nausikaa og de Lege, han foranstaltede til Ære for Odysseus.

Alkiphron, en græsk Forfatter fra det 3dje Aarh., har efterladt sig en Samling Breve fra Fiskere, Bønder, Snyltegjæster og Hetærer. I et pynteligt og rent Sprog give de et livligt Billede af Datidens Sæder.

Alkmaar [mahr], Stad i Kongeriget Nederlandene, Prov. Nordholland, ved den store Kanal, 4 M. n. for Amsterdam. 13,000 I. Betydelig Handel med Omegnens Produkter, navnlig Ost, Smør og Tulipaner. 18 Oct. 1799 capitulerede den engelsk-russiske Hær under Hertugen af York her for den franske General Brune.

Alkman, i det 7de Aarh. f. Chr., holdes for den ældste græske lyriske Digter. Han skal være født i Lydien, men tilbragte sin Ungdom i Sparta og sang i den doriske Dialekt. Kun faa Brudstykker af hans Digte ere tilbage. Efter ham kaldes et daktylisk Versemaal „alkmanisk“.

Alkmēne, Elektryons Datter, Amphitryons Hustru, blev elsket af Zeus og ved ham Moder til Herakles. Efter sin Død blev hun hensat til de saliges Øer og gift med Rhadamanthys.

Alkmæon, Amphiaraos's Søn, hævnede sin Fader ved at dræbe sin Moder Eriphyle. Erinnyerne forfulgte ham, til han fandt et Land, der ikke havde været til, da hans Forbrydelse blev begaaet, en opskyllet Ø i Floden Acheloos's Munding. Det Halsbaand, som havde forført hans Moder, blev ogsaa hans Ulykke. Han havde foræret det til sin første Hustru Arsinoe, men fralistede hende det siden under et falsk Paaskud og skjænkede det til en ny Kone, Kallirrhoe, Acheloos's Datter. Til Straf for sin Troløshed blev han dræbt af Arsinoes Brødre.

Alkmæon, Læge fra Kroton, c. 500 f. Chr., Søn af Pirithoos, bekjendt ved sine anatomiske og physiologiske Undersøgelser. Han skal have været den første, som foretog Sectioner. Sjælens Sæde hensatte han til Hjærnen, til hvilken alle Fornemmelser forplantes gjennem Kanaler, en Antagelse, hvormed han staar temmelig ene i Oldtiden. I sine philosophiske Anskuelser var han vel paavirket af Pythagoræismen uden dog lige frem at tilhøre Skolen.

Alkmæonider vare en adelig Slægt i Athen, der nedstammede fra den sidste livsvarige Archont, Alkmæon. A. vare længe ivrige Forkæmpere for Adelens Magt; saaledes lod A. Megakles 612, da Kylon søgte at tilrive sig Tyranniet, flere af dennes Tilhængere myrde, skjønt de vare flygtede til Athenes Alter, men fra den Tid hvilede der Blodskyld paa A., hvilket ofte gav deres Modstandere Lejlighed til at fordrive dem fra Athen. Denne Megakles's Søn af samme Navn, som havde faaet store Rigdomme ved sit Giftermaal med den sikyoniske Tyran Klisthenes's Datter, opgav Familiens tidligere aristokratiske Grundsætninger og forenede sig med Pisistratos, men blev senere fordreven af ham. I sin Landflygtighed gjenopbyggede han det afbrændte Apollontempel i Delphi. Hans berømte Søn Klisthenes omdannede 510 Athens Forfatning i demokratisk Retning. Ikke længe derefter synes A.s Mandlinje at være uddød, men baade Perikles's og Alkibiades's Mødre hørte til A.

Alkohol [āl], Fællesnavn for en Række Legemer af lignende Natur som Vinaand, der indeholde Kulstof, Brint og Ilt og udmærke sig ved med Syrer at danne neutrale Forbindelser (sammensatte Ætherarter) under Udskillelse af Vand. Med Alkalier gjendanne Ætherarterne A., og Syren optræder som et Salt. A.s Egenskaber forstaas lettest, naar de opfattes som Forbindelser af en Kulbrinte (A.-Radicalet) og 1, 2, 3 osv. Atomer af Radicalet Hydroxyl, OH. Saaledes er Vinaand: $C_2H_5.OH$; andre A. ere Glykol $C_2H_4.(OH)_2$, Glycerin $C_3H_5.(OH)_3$, Mannit $C_6H_8.(OH)_6$. Efter det Antal Atomer OH, A. indeholder, kaldes de 1atomede, 2at., 3at. osv.; efter den Maade, hvorpaa Hydroxylatomerne ere bundne til A.-Radicalet, kaldes de primære, secundære og tertiære. De primære A. kunne ombytte en vis Mængde Brint i Radicalet med Ilt og danne Syrer. En 1at. A. ombytter H_2 med O og danner en 1basisk Syre (Vinaand, $C_2H_5.OH$, saaledes Eddikesyre $C_2H_3O.OH$). En 2at. A. kan ombytte H_2 med O og danne en 1basisk, eller $2H_2$ med O_2 og danne en 2bas. Syre. En 3at. A. kan ombytte H_2, $2H_2$, $3H_2$ med resp. O, O_2, O_3 og danne tre Syrer, en 1bas., 2bas. og 3bas. De secundære og tertiære A. forholde sig anderledes ved Iltning. A.s øvrige Egenskaber ere meget forskjellige: nogle ere tynde, andre tykke Vædsker, atter andre faste Legemer. De fleste ere opløselige i Vinaand, mange ogsaa i Vand. Foruden de normale A. kjendes Isoalkoholer, i hvilket A.-Radicalet vel har samme Sammensætning som i de normale, men en forskjellig Bygning. **Alkoholiseret** (i Med. og Pharm.), fintpulveriseret eller renset. **Alkoholisme**, Alkoholforgiftning, s. **Drankersyge**. **Alkoholomēter**, Brændevinsprøver, en Flydevægt, hvis Maalestok angiver, hvor meget Vinaand der indeholdes i en Blanding af Vinaand og Vand. Hyppigst anvendes nu Tralles's A., hvor Styrken af Brændevinen angives i Procent efter Maal; undertiden Richters, der angiver Procent efter Vægt. Hos os anvender Toldvæsenet Spendrups A., der gaar ud fra en Vinaand saa stærk, som den ved vort Aarh.s Begyndelse kunde frembringes ved blot Destillation, og hvoraf 100 Pd. indeholder paa det nærmeste $90\frac{1}{7}$ Pd. ren Vinaand. 9° Spendrup vil sige en Blanding af 9 Maal af den omtalte Vinaand (16°) og 7 Maal Vand.

Alkorān ell. **Korān**, Muhammedanernes aabenbarede Skrift (egtl. „Læsningen“), antages efter den orthodoxe Anskuelse existerende fra Evighed og opbevaret i den øverste Himmel paa den saa kaldte bevarede Tavle (luh-elmahfuz), hvorfra den stykkevis i en Tid af 23 Aar aabenbaredes Muhammed gjennem Propheten Gabriel. Den Nat, den første Aabenbaring skete, højtideligholdes af Muhammedanerne i Maaneden Ramadhan. Under Abbassiderne opstod flere Gange heftig Kamp om Spørgsmaalet, hvorvidt Koranen var skabt eller ikke; den var ledsaget af de grusomste Forfølgelser. A. indeholder Grundlaget for Troen (Din) og Retsvidenskaben (Fiqh), ligesom den ogsaa anses for at indbefatte den første Spire til alle menneskelige Videnskaber. Idet den aabenbaredes til forskjellige Tider, findes ikke faa Modsigelser,

der efter Commentarlærernes Mening løses saaledes, at det senere Vers ophæver det tidligere aabenbarede. Foruden historiske Sagn, der for en Del ere laante fra det gamle Testament, findes ogsaa adskillige Erindringer af det nye; og ved Siden heraf træffe vi begejstrede Taler om Guds Enhed, Almagt, den uundgaaelige Skæbne, Paradisets Glæder osv., der ofte have sig til poetisk Skjønhed og Form. Den nuværende Inddeling i 114 Capitler er senere, hvorimod den ældre omfatter 30 Afsnit, der læses ved forskjellige Lejligheder under Gudstjenesten. Efter at de enkelte adspredte Dele vare samlede af Abubekr og underkastede en sidste Redaction af Othman, ere de under den sidste Form komne til os i Udgaver, hvoraf en af de vigtigste og ældste skyldes Maraccio: »Alcorani textus«, Patav. 1698; af nyere er at nævne Flügels, Lips. 1841. Iblandt Oversættelser høre Sales »The Coran translat. into English with a preliminary discourse« og en fransk, »Le Koran par Kasimirski«, Par. 1840, til de mest brugte. Beidhawi fra det 13de Aarh. og Zamackschari fra det 12te ere blandt den utallige Mængde Commentatorer de berømteste; den første er udgivet af Fleischer, Leipzig 1844—48, den sidstes Commentar ved Navn Al-Kaschschaf, d. e. den forklarende, i Calcutta 1856 ved Lee.

Alkove, et fra et Værelse affondret mindre Rum uden Vindue, der i Regelen bruges til Sovekammer. Ordet kommer formodentlig af det arabiske **al-koba**, et Værelse, et Sted, hvor man sover.

Alkyone var efter de græske Sagn gift med Keyx. Da hun erfarede, at hendes Mand var omkommen i et Skibbrud, styrtede hun sig i Havet; rørte over en saadan Kjærlighed, forvandlede Guderne dem begge til Isfugle, der antoges at bo paa det aabne Hav og ligge paa Æg i 8 Dage ved Midvinterstid, da der hersker Vindstille. A. er tillige Navnet paa en af Stjærnerne i Plejaderne.

Alkæos, en af Grækenlands største lyriske Digtere, blomstrede i Slutn. af det 7de Aarh. f. Chr. Han var fra Mitylene paa Lesbos og tog som Aristokrat ivrig Del i de politiske Stridigheder i sit Fædreland, hvorfor hans Digte ikke blot vare erotiske, men ogsaa ofte politiske. De vare strevne i den æoliske Dialekt, i letfaldende Rhythmer, men ere tabte paa ganske enkelte Stykker nær. Vi kjende ham især fra hans Efterligner Horats, der ofte benyttede det fra ham laante Versemaal, den alkæiske Strophe, hvor der er en gjennemgaaende jambisk-anapæstisk Bevægelse.

Allabätti, fine ostindiske Bomuldstøjer.

Alla brëve, it. (fr. à la brëve), bet. kort og betegner i et Musikstykke i $\frac{2}{2}$ Takt, at Halvnoderne skulle udføres som Fjerdedele (altsaa dobbelt saa hurtig som ellers).

Allah, det samme som det hebr. Eloah og Elohim, hos Araberne den højeste Benævnelse for Gud, der fører 99 Prædicater, og A. som den sidste og vigtigste udfylder da Tallet 100. Muhammedanernes Rosenkrans bestaar derfor af 100 Perler, hvoraf hver erindrer den bedende om et af Herrens Prædicater, og fra Minareterne lyder Raabet ved hver Time „la allah illa llaha", d. e. „der er ingen Gud foruden Gud", den første Hovedsætning i den muhammedanske Trosbekjendelse.

Allahabäd, Hovedstad i Prov. A. i engelsk Ostindien, ved Dschamnas Udløb i Ganges. 150,000 J. A. er en af Hinduernes hellige Stæder og besøges af talrige Pilegrime, der forrette deres Renselser i Flodernes Sammenløb. Englænderne have forvandlet Akbars prægtige Palads til et stærkt Castel.

Allan, William, skotsk Historiemaler, f. 1782 i Edinburgh, d. 1850 smstds., havde rejst meget i Udlandet, især i Rusland og Tyrkiet, og malede gjærne Emner derfra, saasom „Tscherkessiske Slavinder", „Slavemarked i Constantinopel". Dog valgte han ogsaa, især i sin senere Tid, Emner af Englands og Skotlands Historie.

Alla prima, it., kaldes i Malerkunsten den Fremgangsmaade, uden Undermaling strax at udforme Billedet med de Farver, hvormed det skal vise sig som færdigt. Denne Malemaade bruges sjældent, men kan anvendes saa vel ved Figurbilleder som ved Landskaber.

Allard [ähr], Jean Franç., fransk Officer, f. 1785, var 1815 Adjudant hos Marschal Brune og gik derefter til Ægypten og senere til Persien. 1820 kom han i Tjeneste hos Fyrsten i Lahore, Rundschit Sing, indrettede hans Hær aldeles paa fransk Vis og gav ham derved god Hjælp imod de andre sikhiske Fyrster og i Krigen med Afghanistan. D. 1839 i Peschaver.

Alla zöppa, it., haltende. Denne Betegnelse bruges om en syncoperet Nodegruppe, hvor der mellem to Noder af samme Værdi staar en med den dobbelte (f. Ex. i første Takt af Allegroen af Beethovens Leonore, Ouverture Nr. 3).

Allé, den franske, er beplantet med to eller flere, som oftest lige, Rækker Træer; en almindelig Havegang kaldes i Frankrig ofte A. Den engelske eller landskabelige A. bestaar af smalle, men tætte, blandede Beplantninger, der gruppevis ere anbragte enten paa den ene eller paa begge Sider af Vejene.

Allegatiön, Paaberaabelse af en Forfatter.

Allegëre, anføre et Sted af et Skrift, en Lov ell. desl.

Alleghany [gænni], et stort Bjærgsystem i den østlige Del af de forenede Stater i Nordamerika, strækker sig fra Staten Maine til Alabamas nordlige Del, fra 32° til 45° n. Br. i en Længde af omtr. 250 M., i Retning N. Ø.—S. V. Systemet bestaar i sine nordlige Dele, der tilhøre det canadiske Højland, af stilte, uregelmæssige, granitiske Masser; længere mod S. bestaar det af 6—12 parallele Kjæder, der i Pennsylvania, Maryland og Virginia vise en meget regelmæssig Bygning med siluriske, devoniske og Kulformationens Lag i de indre Dele og tertiære paa begge Sider. Foruden den store Indsænkning fra N. til S., hvori Floden Hudson løber, findes der paa mange Steder Tværdale, hvorigjennem forskjellige Floder søge til Atlanterhavet, Missisippi og den mexicanske Bugt. Middelhøjden er ikke stor; de højeste Punkter ere Roan High Knob (6100 F.) og Black Dome (6300 F.) i det vestlige Nord-Carolina. Navnet A. bruges ofte udelukkende om den midterste Del i Penn-

sylvania, Maryland og Virginia; i New-Hampshire kaldes de „de hvide Bjærge“, i Vermont „de grønne Bjærge“, i New-York Catskill og Adirondacks, og hele det sydlige Parti i Nord-Carolina og Georgia Appalacherne.

Alleghany-City [gǟnni ßitti], Stad i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, lige over for Pittsburg, ved Alleghanyfloden. 79,000 J. (1880). Betydelig Industri. A. er at betragte som Pittsburgs Forstad.

Allegori, billedlig Fremstilling af en Ting ell. et Begreb ved Hjælp af et andet, der er ligt med det. A. forudsætter en Dobbelthed, idet nemlig baade det, der skal fremstilles, og Billedet maa komme til deres Ret, uden at det ene bringer det andet til at forsvinde; deraf følger, at A. ikke kan komme til Anvendelse f. Ex. i Musiken ell. Bygningskunsten. I de tegnende Kunster er A. en Personification af almindelige Forestillinger, som Dyden, Styrken og desl., ell. af philosophiske og religiøse Begreber, Troen, Fornuften, Religionen o. a. l. Rafaels „Disputa“ er en stor religiøs Allegori, Thorvaldsens „døende Løve“ en sjælden følelsesfuld og gribende Allegori paa Krigerstoskab. Sædvanligst gjengives A. ved Kvindeskikkelser, hvis Betydning fremhæves ved Attributer. Som Talefigur betragtet er A. beslægtet med Metaphoren (s. d. A.), men medens denne bestaar i et enkelt billedligt Udtryk, er A. en videre Udførelse og Anvendelse af den billedlige Fremstillingsform, hvorfor A. ogsaa ofte betegnes som en fortsat, videre udviklet Metaphor. Af de moderne Folk betjene især Østerlænderne sig ofte af A. Exempler paa A. ere Xenophons Fortælling om Herakles paa Skillevejen, Fortællingerne om Prometheus og Psyche, Digtet om Reineke Fos osv. **Allegorisk Fortolkning** kaldes den Fort. af et Skrift, der gaar ud fra, at Forfatteren, selv hvor han ej antyder det, taler i Allegorier. Allerede græske Philosopher, f. Ex. Stoikerne, brugte a. F. til Homer og Hesiodos, for at bringe den mythiske Folketro i Samklang med deres Philosophi. Blandt Jøderne brugte Philon og flere af hans Samtidige a. F. over for d. gl. Testament. Ogsaa mange christne Theologer have ment at vise Ærbødighed mod den hellige Skrift ved at lede efter skjulte Meninger bag den lige fremme som Kjærnen bag Skallen. Origenes antog, at ethvert Sted i Skriften havde tre Meninger (en bogstavelig, en moralsk og en aandelig), Augustin og Gregor d. store lige saa, og senere fandt man endog fire Meninger. Paa denne Maade kan man lægge omtrent hvilke Meninger, man vil, ind i Skriftens Ord, og Romerkirken har derfor gjort flittigt Brug af a. F. for derved at skaffe sig formentlige Bevissteder for sin Lære; Reformatorerne derimod erkjendte, at den giver den hellige Skrift til Pris for Fortolkernes Vilkaarlighed og tilbækker Ordenes egentlige Mening; de opstillede derfor den Hovedregel for Fortolkeren: i Skriften kun at søge den bogstavelige Mening og ikke lægge egne Tanker ind under Ordene, men lade Skriften fortolke sig selv ud fra Troens Analogi. Beslægtet med, men dog væsentlig forskjellig fra a. F. og fuldstændig berettiget er den typiske Fortolkning (Typos, gr., d. e. Forbillede). Guds Frelsesaabenbaring, som den skildres os fra 1ste Moseb. til Johannes's Aabenbaring, er en organisk Enhed, hvor de samme Kræfter, som vi møde paa det afsluttende Trin, findes i Spire fra Begyndelsen af og udfolde sig gjennem Frelseshistoriens Udvikling. Men følgelig vil ethvert Punkt i den senere Udvikling have sine Forbilleder (Typer) i det foregaaende, over for hvilke det staar som Modbillede (Antitype), og „enhver bibelsk Historie bliver en Spaadom, der opfyldes gjennem alle Aarhundreder og i ethvert Menneskes Sjæl“ (Hamann). Da Christus nu er Midtpunktet for den hele Aabenbaring, er det at vente, at den forudgaaende Udvikling indeholder mange Typer paa ham. Og de hellige Forfattere fremstille os da ogsaa med Inspirationens Klarblik ej blot mange enkelte Typer, men hele den gamle Pagt som en Type paa ham, der er Lovens Ende (Rom. X, 3), uden at der hermed som ved den a. F. siges det urimelige, at de gltestl. Forfattere have haft tre eller fire Meninger med deres Ord. Men naar Fortolkeren mangler det rette Klarblik, kan den typiske F. let forfalde til a. F.s Smagløshed og Vilkaarlighed.

Allegrētto, s. **Allegro**.

Allegri, Antonio, **da Correggio** [reddschio], italiensk Maler, den yngste af Renaissancens store Mestre, f. omtr. 1494 i Correggio, som han sædvanligvis kaldes efter, levede i sin Ungdom et roligt, tilbagetrukket Liv i sin Fødeby, hvorfor hans Levned er mindre kjendt end hans store samtidiges. Dog er det oplyst, at han var en Søn af en ret velhavende Kjøbmand og lærte Malerkunsten i sin Fødeby, dels hos en Farbroder, dels hos en ubetydelig Kunstner, Antonio Bortolotti. Senere skal han have uddannet sig videre i Modena og Mantua, hvor han paavirkedes stærkt af Mantegnas Kunst, ligesom ogsaa Leonardo da Vincis Kunstopfattelse udøvede sin Indflydelse paa ham, saaledes at han ikke staar saa ene med sin Fremstillingsmaade, som det ved første Øjekast synes. I Bologna skal han ved Synet af Rafaels „den hellige Cæcilia“ have udraabt de bekjendte Ord »Anch'io son' pittore« (ogsaa jeg er Maler), som om den umbriske Mesters harmoniske Storhed gav ham Maalestokken for, hvor vidt han selv var naaet. 1518 kaldtes han som en anset Kunstner til Parma for at udsmykke Væggene og Hvælvingen i en Sal i Nonneklostret San Paolo med mythologiske Fremstillinger. Hans Kunsts skjønneste Egenskaber, en rig levende Farve, med forbavsende Finhed i Overgangene, en svulmende Livskraft (som i de buttede Genier, der kigge frem af Aabninger i den Løvsal, hvortil Hvælvingen er forvandlet), fremtraadte allerede her i al deres Fylde. Fra 1522 bosatte han sig med sin Familie i Parma, hvor han udførte nogle af sine navnkundigste Kirkemalerier, men 1530 vendte han, som det synes, som en velhavende Mand tilbage til Correggio og døde der d. 5 Marts 1534. Hvor sparsomme Efterretningerne om hans Liv end ere, fremgaar det dog af de levnede Kjendsgjerninger, at den Elendighed, hvori Vasari lader ham dø, kun er en Opdigtelse, mulig fremkommen for at forklare hans tidlige Bortgang. Som Maler

er A. for det nordlige Mellemitalien omtrent hvad Leonardo da Vinci er i Lombardiet, Rafael i Firenze og Rom, Tizian i Venezia. Han er Talsmand for det nye, der overalt bryder frem i Kunsten, og gaar i selvstændig Opfattelse, i Løsrivelse fra den kirkelige Overlevering videre end nogen af sine samtidige. Den Livsfrodighed, hans Pensel raadede over, gav ham Lyst og Mod til at lade den maleriske Virkning og perspectiviske Dybde bryde og tilintetgjøre alle Architekturens Linjer og Flader. Allerede i sit første kirkelige Frescomaleri, Kuplen i Kirken San Giovanni i Parma (1522—24), lod han Kuplens Linjer forsvinde i Farvens Dybde; Beskueren ser op mod den frie, aabne Himmel, hvor Christus svæver sig i Guddomsglans, medens Apostlene ligesom have fast Fodfæste paa Kuplens Rand. I hver af Hvælvingens fire Svikler ses en Evangelist og en Kirkefader, i en Halvkuppel fremstilles Marias Kroning, som senere er hugget ud og flyttet til Biblioteket. I de følgende Aar 1526—30 malede han dernæst paa lignende Maade Marias Himmelfart i Domkirkens Kuppel smsts. Her staa ogsaa Apostlene for neden, medens Skarer af Engle ledsage og modtage den opad svævende Himmeldronning. Idet han her gik endnu videre i at tænke sig det hele set fra Kirkens Gulv, malede han alle Figurerne i Forkortning fra neden af opad, men undgik ikke derved en forvirret Blanding af Arme og Ben, som dog ikke formaaede at svække det overordentlige Indtryk af himmelsk Fryd og jublende Livsglæde, Billedet som Helhed frembringer. Af hans Staffelibilleder i Oljemaleri ere mange Altertavler eller Helgenbilleder, enkelte med yderliggaaende Gjengivelse af Martyrernes Lidelser, men de fleste med en frydefuld eller jovial Opfattelse af det religiøse Liv. Ved Siden af saa alvorlige Billeder som „Christus i Gethsemane" hos Hertugen af Wellington og „Ecce Homo" i Nationalgalleriet i London, bære Arbejder som „den hellige Hieronymus" (egtl. en Madonna med Barnet) i Parma, ogsaa kaldet „Dagen", „Christi Fødsel" i Dresden (Natten) og „Hvilen paa Flugten til Ægypten" (Madonna della scodella), ligeledes i Parma, tre af hans navnkundigste Værker, Præget af festlig Livsglæde. Højst ejendommeligt ved sin maleriske Virkning, sit Clair-obscur er ikke alene den ovennævnte Altertavle „Natten", hvor Lyset som bekjendt udgaar fra Barnet, men ogsaa det lille Billede i Dresden, der forestiller „den bodfærdige Magdalene", om hvis Ægthed der for øvrigt i den nyere Tid er rejst Tvivl. I hans mythologiske Livsbilleder, som „Jupiter og Antiope" i Louvre, „Danae" i Palazzo Borghese i Rom, „Leda" og „Io" i Berlin, træder en sanselig Livsglæde endnu stærkere frem, saa at den naar til Grænsen af, hvad en ren og ædel Kunstfølelse kan taale, selv om den ikke overskrider den. A. dannede en talrig Skole i Parma. Blandt hans Elever kan nævnes hans Søn, Pomponio A. eller Lieti, som ogsaa A. ved en synonym Omskrivning undertiden kaldte sig. Betydeligst er dog Francesco Mazzuoli, sædvanlig kaldet Parmeggianino. A.s Indflydelse fremtræder især noget senere i den italienske Kunsts Forfaldsperiode, da Rococostilen overalt søgte en øjnefaldende malerisk Virkning ved Anvendelsen af Bølgelinjen.

Allegri, Gregorio, f. 1586 i Rom, d. smsts. 1652, er en af de betydeligste Mestere af den romerske Skole. Hans berømte **Miserere** for to Chor hører til de Værker, der aarlig udføres i den stille Uge i det sixtinske Capel af det pavelige Sangerchor. Tidligere var det forbudt at offentliggjøre dette Værk, men Mozart omgik Forbudet, idet han, efter at have hørt det to Gange, bragte det paa Papiret efter Hukommelsen.

Allegro, it., musikalsk Tempobetegnelse, bet. hurtig, livlig; bruges ogsaa som Titel paa en enkelt Afdeling (navnlig den første og den sidste) af en Symphoni, Kvartet ell. Sonate; **A. di bravura**, en A. i brillant og stor Stil. **Allegramente**, d. s. s. Allegro. **Allegretto** ell. **con allegrezza** [tsa], mindre hurtig end Allegro. **Allegrissimo**, meget hurtig.

Allehaande, engelsk Allspice, Jamaicapepper, de umodne, tørrede Frugter af det til Myrtefamilien hørende Allehaandetræ (Pimenta aromatica), et 30 F. højt Træ med modsatte, stedsegrønne, smalt ovale, gjennemskinnende prikkede Blade, smaa hvide Blomster og mørkebrune Bær af et Peberkorns Størrelse. Træet har hjemme i Vestindien, hvor det ogsaa dyrkes, især paa Jamaica. A. benyttes mest som Krydderi, sjældnere som Lægemiddel.

Allehelgensbugt, Bahia de todos os Santos, en Bugt, som fra Atlanterhavet under 13° s. Br. skyder sig ind i Brasiliens Østkyst. Hvor den danner en udmærket Red med flere fortrinlige Havne. Øen Itaparica, der ligger i Bugtens Aabning, danner et dobbelt Indløb til den.

Allehelgensfest fejres af den romersk-kath. Kirke til alle Helgeners Ære. Pave Gregor IV satte den 835 til 1 Nov.; Dagen er nærmest helliget de Helgener, som ikke have egne Mindedage. Ogsaa den engelske Kirke fejrer 1 Nov. som All-Saints-Day. Hertil svarer i den græske Kirke alle Martyrers Fest, der allerede fra det 4de Aarh. fejredes i Orienten paa Søndagen efter Pinse.

l'Allemand, Ludv. [almängh], Cardinal og Ærkebiskop af Arles, den kraftigste og mest veltalende Taler for det antipavelige Parti paa Conciliet i Basel (1431—43), førte Forsædet for de Prælater, som bleve i Basel, da Paven 1437 forlagde Conciliet til Ferrara, hvorfor Pave Eugen IV banlyste og afsatte ham. Da Baselerconciliet endelig underkastede sig, gjenindsatte Pave Nikolaus V ham, og Clemens VII tillod endog 1527 at ære ham som salig.

l'Allemand, Fritz [almängh], østerrigsk Slagmaler, f. 1812 i Hanau, d. 1866 i Wien, vandt Navn ved en „Episode af den spanske Borgerkrig". Han har ogsaa malet Optrin af den sidste slesvigske Krig. Hans Broderson, Siegmund l'A., f. 1840 i Wien, er ligeledes Slagmaler; hans betydeligste Billede er „Slaget ved Collin".

Allemande [almängd] var oprindelig Navnet paa en schwabisk Dans i tredelt Takt, der ogsaa var yndet i Frankrig ved Ludvig XIV.s Hof, hvorfra det franske Navn stammer, men blev senere Navnet paa et Musikstykke i $\frac{4}{4}$ Takt af alvorlig Charakter; den udgjør den første Afdeling af en Suite og den anden af en Partita (s. d. A.).

Allen, Carl Ferdinand, dansk Historieskriver, f. 23 Apr. 1811 i Kjøbenhavn i en Familie, der nedstammer fra Skotland, blev Student 1830, theol. Cand. 1836, disputerede for Magistergraden 1844 og tiltraadte det næste Aar med offentlig Understøttelse en videnskabelig Udenlandsrejse. Under sit Ophold i Udlandet arbejdede han i Archiverne for at søge Bidrag til Danmarks Historie og hjembragte Samlinger fornemmelig til Christiern II.s Historie, hvilken mærkelige Periode, da det gamle brødes med det nye og Forbindelsen mellem de nordiske Riger opløstes, han især gjorde sig det til Livsopgave at udbrede Lys over. 1851 blev han ansat som extraordinær Docent i Historie ved Universitetet med Titel af Professor, og 1862 blev han virkelig Professor (Rostgard.). Blandt hans Skrifter, som alle udmærke sig ved stor Grundighed og Upartiskhed, udpræget Følelse for dansk Nationalitet og en klar og tiltalende Fremstilling, skal her anføres: „Haandbog i Fædrelandets Historie", et af Selskabet for Efterslægten kronet Prisskrift, 1840 (8de Udg. 1881, foruden forskjellige tyske Oversættelser, og en fransk, ved E. Beauvois, Kbhvn. 1878, Høst's Forl.); „Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern II.s og Frederik I.s Hist.", 1854 (en Forløber for hans neden for nævnte Værk om dette Tidsrum); „Det danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slesv.", 2 Bd., 1857—58; endelig hans Hovedværk, „De tre nordiske Rigers Hist. under Hans, Christ. II, Fred. I, Gustav Vasa, Grevefejden, 1497—1536", hvoraf der kun udkom 5 Bd. (indtil 1525), 1864—72; thi efter at han de sidste Aar af sit Liv for sin Helbred havde maattet tilbringe Vinteren i Syditalien og paa Korfu, døde han 27 Dec. 1871.

Allen, Bog of, en betydelig Mosestrækning i Irland, indtager den midterste Del af Prov. Leinster. Dens Middelhøjde er 250 F. over Havet. Floden Barrow løber herfra mod S. og Boyne mod Ø.

Allen-Lough [lokk], Indsø i Irland, i den nordøstl. Del af Prov. Connaught, 2 M. lang og 1 M. bred, anses for Shannonflodens Kilde. A. ligger 156 F. over Havet, men Shannon er dog sejlbar lige op til Søen.

Allenstein, Stad i Preussen, Prov. Øst-Preussen, 14 M. s. for Königsberg. 7000 I. Linnedvæveri, Kvægmarkeder. I Omegnen tilvirkes megen Potaske.

Aller, Flod i Tyskland, udspringer i den sydvestl. Del af den preussiske Prov. Sachsen og falder fra højre Side i Weser neden for Verden. 25 M. lang.

Allerchristeligste Konge (Rex christianissimus, Sa Majesté Très Chrétienne), en Titel, som Paven 1469 gav Ludvig XI af Frankrig, og som de senere Konger, med Undtagelse af Ludvig Philip, alle have baaret.

Allerhelligste, s. Tabernakel. I Romerkirken kaldes den indviede Hostie „det A".

Allertroeste Konge (Rex fidelissimus, Sa Majesté Très Fidèle), Æretitel for Kongerne af Portugal siden Johan V, der fik denne Titel 1748 af Pave Benedict XIV formedelst sin tro Hengivenhed mod den romerske Kirke.

Allesjælesfest, en kath. Kirkefest, som falder 2 Nov., er helliget Mindet om de afdøde troende og opfordrer de efterlevende til ved deres Bønner at lette og forkorte Sjælenes Lidelser i Skærsilden. En Pilegrim, som kom tilbage fra Jerusalem, fortalte Abbed Odilo af Clugny, at en Eremit paa en Klippeø i Middelhavet i Nærheden af Sicilien havde betroet ham, at her fandtes Nedgangen til Underverdenen, at man her kunde høre Sukket og Skriget af dem, som Dæmonerne martrede, men tillige de onde Aanders Klager og Forbandelser over, at saa mange Sjæle bersvedes dem ved de frommes Bønner og Almisser; især vare de i denne Henseende forbitrede paa Munkene i Clugny. I Anledning heraf indførte Odilo nu 998 A. i alle Klostre af denne Orden, og snart fandt den almindelig Indgang i hele den katholske Kirke.

Allia, lille Biflod til Tiberen, n. for Rom, er bekjendt af det Nederlag, som Gallerne under Brennus 390 (efter nogle 387) f. Chr. tilføjede Romerne.

Alliance [ängse], en Forening mellem flere Stater, hvorved de gjensidig forpligte sig til en vis Politik i Forhold til en eller flere andre Stater, især til at yde hverandre Hjælp, enten blot i Forsvarskrige (defensiv A.), eller endog i Angrebskrige (offensiv A.) **Alliancetractat** kaldes det Forbund, hvorved en saadan Forening sluttes (s. for øvrigt **Hellige Alliance, Quadrupelalliance, Tripelalliance**). **Alliere,** forbinde til et fælles Øjemed; **Allieret,** forbunden.

Alliance Israélite universelle [alliängs israelit yniversél], et Samfund af Jøder, med det Formaal at arbejde for Jødernes borgerlige Ligestilling og aandelige Fremskridt og at understøtte de Jøder, der maatte lide Forfølgelser for deres Tro. Det stiftedes 1860 og har sit Hovedsæde i Paris, med Filialer rundt om i Europa og Amerika, og med en Fællesbestyrelse, hvori ogsaa de andre Lande ere repræsenterede. Det har særlig grebet ind imod de Mishandlinger, Jøderne have lidt i Rumænien, Tyrkiet og Nordafrika, men har ogsaa understøttet videnskabelige Skrifter om Jødedommen og Undersøgelser om de Jøder, der leve spredte i fjærne Lande. Det talte 1878 omtr. 21,000 Medlemmer og raader over omtr. 200,000 Frcs. aarlig.

Allier [ĕ], 1) Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Lozère paa Cevennerbjærgene og løber mod N. til Loire, med hvilken den efter 50 Miles Løb forener sig neden for Nevers. Sejlbar i 37 M.s Længde. 2) Dep. i Midten af Frankrig. 133 □ M. med 414,000 I. (1881). Det gjennemstrømmes af Loire, A., Cher og flere mindre Floder. Overfladen er i det hele bølgeformet; to Højdekjæder gjennemstryge Landet fra S. mod N. og indeslutte A.s Floddal. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv, men staar ikke paa noget højt Trin. Omtr. $\frac{1}{7}$ af Departementet er bedækket med Løvskove. Af Mineralprodukter ere Jærn og Stenkul de vigtigste. Paa flere Steder findes mineralske Kilder. Hovedstad Moulins.

Alligationsregning, Blandingsregning, gaar ud paa Beregning af det Forhold, hvori flere Substanser af forskjellig Værdi (f. Ex. Metaller) skulle blandes for at frembringe en ny Substans af en mellemliggende Værdi.

Alligator ell. **Kaiman**, den Slægt af Krokodilfamilien, hvortil de fleste i Nord- og Sydamerika levende Arter høre, afviger fra de andre Krokodiler ved en mindre lang Snude og ved en svagere Udvikling af Bagfoddernes Svømmehud. De brasilianske A. ligge i den tørre Tid i Dvale, nedgravede i det stivnede Dynd; den i de sydlige nordamerikanske Fristater (Mississippi, Florida) levende A. (A. lucius) ligger derimod i Dvale om Vinteren; den lægger sine Æg lagvis i Dynger, med Dynd, Planter o. sv. imellem, indtil Dyngen har naaet en Højde af et Par Alen og indeholder 2—300 Æg. Med Halen nedslaar den Sivene omkring Reden, for at ingen Fjende uset skal kunne nærme sig; Hunnen opholder sig i Nærheden, indtil Ungerne ere udklækkede ved den i Dyngen udviklede Varme, og den forsvarer dem efter Udklækningen og mader dem med ophulket, halvfordøjet Kjød. Denne Art bliver 7 Alen lang; ellers høre A. i det hele til de mindre Krokodilformer. Navnet A. har sin Oprindelse fra det portugisiske **lagarto**, Øgle ell. Firben (**lacerta**).

Allike (**Corvus monedula**), Art af Ravneslægten, ligner Kragen, men er betydelig mindre, bygger selskabelig, især paa gamle Taarne, Ruiner o. desl.

Alling, smækkert Rettømmer af Fyr.

Allinge, Kjøbstad paa Nordsiden af den danske Ø Bornholm, ¾ M. s. ø. for Øens Nordspids Sandhammeren. 1100 J. (1880). A. udgjør med Sandvig en Kjøbstadcommune. Havn. Agerbrug og Fiskeri.

Alliteratiōn, s. **Bogstavrim**.

Allingham, Vict. [äälnigæm], eng. Digter, f. 1828 i Irland, er originalest, hvor han skildrer sit Fødelands Slaveri, som i »**Lawrence Bloomfield in Irland, or the new landlord**«, medens han ellers minder om Byron, Shelley og Tennyson. I »**The ballad book**« (1871) har han samlet gamle engelske og skotske Folkesange.

Alloa, Stad i Clackmannan Shire i Skotland, 5 M. v. n. v. for Edinburgh, ved Floden Forth. 10,000 J. Havn for store Skibe. Levende Industri og Handel. I Omegnen Jern- og Kulværker.

Allobrogerne, et gallisk Folkefærd i Oldtiden, der boede mellem Floderne Rhône og Isère og mellem Genfersøen og Alperne; deres Hovedstad var Vienne. Efter flere Kampe bleve de undertvungne af Romerne 121 f. Chr. ved Q. Fabius Allobrogicus. Det var deres Sendemænd, som 63 f. Chr. skaffede Cicero Beviser mod Catilinas Medsammensvorne.

Allocutiōner, Tiltaler, Pavens Taler til det forsamlede Cardinalcollegium om Tidens kirkelige eller politiske Spørgsmaal. Saadanne A. faa let Charakter af Manifester, beregnede paa en langt videre Kreds end de nærmeste Tilhørere, idet Paven ofte benytter Lejligheden til at hævde Romerkirkens Grundsætninger i Modsætning til Principer, hvis Anvendelse han dog ikke mægter at hindre.

Allōdium, et Ord, der maaske er af keltisk Herkomst, brugtes i Middelalderen til at betegne fuldkommen eller fri Ejendom i Modsætning til Feudum eller Len, hvorved forstodes Gods, som man havde faaet overdraget af Fyrsten saaledes, at Ejendomsretten endnu var hos denne, medens Besidderen egentlig kun havde Brugs- og Frugtsretten. For saa vidt der endnu i Danmark findes Len (Grevskaber og Baronier), skjelner man ogsaa endnu mellem selve Lenet og Lensbesidderens **Allodiälgods**, d. e. de faste Ejendomme, som han maatte besidde uden for Lenet, og over hvilke hans Raadighed er en ganske anden end over dette. Over Allodialgodset er han nemlig fri og uindskrænket Ejer; han kan sælge og disponere over det, som han vil, i levende Live, og ved hans Død tilfalder det (hvis han ikke i Overensstemmelse med Lovgivningens almindelige Regler har testeret derover) hans naturlige Arvinger, som maaske ere ganske andre end dem, der efter Erectionspatentet ere berettigede til Lenet.

Allonge, fr. [lõngsche], Forlængelse, Forlængelsesseddel; især et til en Vexel hæftet Blad, af lignende Størrelse som denne, der benyttes naar Vexlens Bagside er fuldt beskreven. **Allongeparykker**, et Slags Parykker med lange, nedhængende Lokker, der brugtes i det 17de og 18de Aarh. I England høre de endnu med til visse Embedsmænds Embedsdragt.

Allopathi, Fremkaldelse af en Sygdom i Stedet for en anden, det Navn, hvormed Homøopatherne betegne den sædvanlige Lægevidenskab i Modsætning til Homøopathien, idet de antage, at **Allopätherne**, de Læger, der udøve A., for at helbrede en Sygdom kun anvende saadanne Lægemidler, som fremkalde en Lidelse, der er modsat den forhaandenværende. Denne Antagelse er naturligvis falsk og kun opfunden for at danne en Modsætning til deres egen Lære, at Sygdomme skulle bekæmpes med de Midler, der frembringe lignende Tilfælde.

Allōri, Alessandro, italiensk Maler, f. 1535 i Firenze, d. 1607, var Lærling af sin Farbroder Bronzino og uddannede sig efter Michel Angelos Forbillede i den anatomiske Gjengivelse af Menneskelegemet. — Hans Søn, **Christofano** ell. **Christoforo A.**, f. 1577, d. 1621, var Lærling af sin Fader, men forlod denne Retning og sluttede sig til Cigolis mere maleriske Fremstillingsmaade. Hans navnkundigste Arbejde er „Judith med Holophernes's Hoved" i Palazzo Pittis Malerisamling i Firenze. Saa vel Fader som Søn bære undertiden ligeledes Tilnavnet Bronzino (s. d. A.).

Allōtria, gr., Ting, som ikke høre til Sagen, uvedkommende Beskæftigelse. **Allotriophagi**, s. **Appetit**.

Allotropi, den Egenhed ved et Grundstof, at optræde i forskjellige Modificationer (f. Ex. Ilt og Ozon). A. findes ogsaa hos Svovl, Phosphor, Kulstof o. fl.

All' ottäva, it., betegner, at en Stemme skal udføres en Octav højere, end den er skrevet (**all' ottava bassa**, en Octav dybere), eller (i Partiturer), at den dermed betegnede Stemme skal følge med en anden i Octaven. I Generalbasspil betegnes herved, at kun den højere ell. dybere Octav skal medtages.

All right, eng. [aahl rajt], alt vel, alt i Orden!

Alludēre, sigte til, hentyde til; **Allusiōn**, Hentydning.

All' unisono, it., i Enklang, betegner at to ell. flere Stemmer skulle udføre de samme

Noder; i Generalbasspil ensbetydende med all' ottava.

Alluvium, Alluvialdannelser, de Lag af Sand, Sandsten, Kalksten, Kalktuf, Ler og Mergel, der ere afsatte i den nuværende Jordperiode, altsaa efter Menneskets Fremtræden paa Jorden, saa vel som hvad der endnu den Dag i Dag afsættes i Floder, Indsøer og Havene. Det charakteristiske ved disse Lag er, at de i Regelen indeholde Levninger af Dyr og Planter, som endnu leve paa Jorden. Der kan ogsaa i dem findes Gjenstande, der vidne om Menneskets Kunstflid, i Modsætning til Diluvialdannelserne, hvor dette ikke er Tilfældet. Til A. henregnes Deltadannelserne, Tørvemoserne, Myremalmlagene, Kilde-, Diatomé- og Koraldannelser, de fra Isbræerne hidrørende Sten- og Sandlag o. fl. a.

Allyl, et Radical, C_3H_5, som maa antages i en Række Forbindelser, f. Ex. Løgolje (Svovlallyl), Sennepsolje o. fl.

Alm, d. s. s. Elm.

Alma, en lille Flod i den sydl. Del af den russiske Halvø Krim, 2 M. n. for Sevastopol. D. 20 Sept. 1854 stod her et Slag mellem Russerne under Fyrst Menschikov og den forenede fransk-engelske Hær under St. Arnaud. Russerne bleve slagne efter en haardnakket Kamp, men Sejren havde ingen videre Følger.

Alma, Navnet paa en Art Danserinder og Sangerinder i Orienten, lig de indiske Bajaderer; de anvendtes ved forskjellige Højtideligheder og udmærkede sig ved deres vellystige Bevægelser.

Almacks [åk], et Selskabslocale i Kingsstreet i London, opført i forrige Aarh., opkaldt efter den første Ejer; her holdtes bekjendte Subskriptionsballer for de højere Kredse. Localet kaldes nu i Regelen Willis's Rooms [ruhms]; Ballerne bestaa endnu, men have et ringere Præg.

Almāda, Stad i Portugal, Prov. Estremadura, ved Tejo, lige over for Lissabon. 5000 I. Handel med Vin.

Almāde, hurtigsejlende Fartøj i Calcutta. Saaledes benævnes ogsaa en Art smaa, af Træbark forfærdigede Fartøjer hos Negrene.

Almadén, Stad i den spanske Prov. La Mancha, 12 M. s. v. for Ciudad Real. 8000 I. Bjergværksskole. A.s berømte Kvægsølvminer, der allerede skulle være bearbejdede 700 Aar f. Chr., levere endnu et meget stort aarligt Udbytte.

Almagest, s. Ptolemæus.

Almāgro, Stad i den spanske Prov. La Mancha, 3 M. ø. til s. for Ciudad Real. 9,000 I. Store Muldyrmarkeder.

d'Almāgro, Diego, spansk Erobrer, blev 1464 (ell. 1475) funden som Hittebarn i Nærheden af Byen A. og drog senere til Amerika; forbandt sig 1526 med Pizarro om Toget til Peru og drog efter dette Lands Indtagelse 1534 til Chile, som han til Dels underkastede sig. I en Strid med Pizarro blev han overvunden og tagen til Fange, samt henrettet 1538. Hans Søn af samme Navn hævnede Faderens Død ved at myrde Pizarro 1541, men blev selv henrettet 1542, da han søgte at tilrive sig Magten.

Almahādia ell. **Afrika,** en Søstad paa Østkysten af Tunis i Afrika. 5000 I. I Middelalderen en betydelig Handelsstad.

Almāly, Stad i det sydvestl. Lilleasien, 10 M. v. s. v. for Adalia. 25,000 I. Livlig Industri (Læder og Maroquin) og Handel. Frugtbar Omegn.

Alma māter, lat., ærværdige ell. nærende Moder, kaldes et Universitet eller en Læreanstalt af sine Fostersønner. Hos Romerne var a. m. et Tilnavn for Gudinden Kybele.

Almamūn, Kalif 813—33, f. 786, Søn af Harun-al-Raschid, fremmede i høj Grad Videnskab og Kunst, idet han lod græske og østerlandske Skrifter om Philosophi og Mathematik oversætte paa Arabisk og oprettede astronomiske Observatorier. Bagdad blev under A. Midtpunktet for Arabernes aandelige Liv, men Marokko, Yemen og Khorasan gik tabt for Riget.

Almanak (maaske af arab. al-Manah, d. e. Gave), en aarlig udkommende Forudberegning af saadanne astronomiske Phænomener, som kunne have Interesse for det daglige Liv. I ældre Tider forbandtes dermed gjærne astrologiske Forudsigelser; senere optoges Vejrforudsigelser, Meddelelser om Postvæsenet, Markeder, osv. I Tyskland blev Navnet A. efterhaanden anvendt paa aarlig udkommende literære Samlinger, Nytaarsgaver osv. og kaldtes efter Omstændighederne „Musenalmanach", „Damenalmanach" osv. Benævnelsen A. bruges ogsaa om astronomiske Aarbøger af videnskabelig Charakter, som »Nautical almanach«, der udkommer i Greenwich.

Almānsa, Stad i den spanske Prov. Albacete, 9 M. ø. for Albacete. 8000 I. Mærkelig ved den afgjørende Sejer, som den fransk-castiliske Hær under Hertugen af Berwick 25 Apr. 1707 vandt over den allierede portugisisk-engelsk-aragoniske Hær.

Almansur, Kalif 754—75, f. 712, Abul Abbas's Broder og Efterfølger, grundlagde Kalifatets prægtige Hovedstad Bagdad 762 og oprettede en Hær af fremmede Lejetropper. Under ham begyndte Videnskaberne at blomstre blandt Araberne, men tillige Kalifatets Opløsning, idet Spanien løsrev sig og dannede et eget Kalifat. A. døde 775 paa en Valfart til Mekka.

Alma-Tadéma, Lourens, hollandsk Maler, f. 1836 i Dronrijp i Friesland, uddannede sig i Antwerpen til en af Nutidens ejendommeligste Malere, idet han med en udviklet Teknik forbinder et historisk Studium, et Kjendskab til henfarne Tiders Levevis, der lader ham skildre Emner fra den græske og romerske Oldtid eller fra den tidlige Middelalder med overraskende Liv. Saadanne Billeder ere „Phidias i sit Værksted", „Tarquinius Superbus", „Caligulas Mord", „Chlotilde, Chlodevigs Dronning", hans første Billede, o. m. fl.

Almeida, Grænsefæstning i den portugisiske Prov. Beira, 21 M. n. ø. for Coimbra. 2000 I. Erobret af Spanierne 1762 efter en langvarig Belejring og af Franskmændene under Massena 1810, rømmet af Franskmændene 1811, efter at de havde sprængt største Delen af Fæstningsværkerne i Luften.

d'Almeida, Francesco, den første portugisiske Statholder i Indien, udsendtes 1505 og indtog paa Vejen Quiloa, Mombaza og andre Lande

paa Afrikas Østkyst; vandt senere flere Besiddelser i det sydlige Indien, medens hans Søn Lorenzo 1506 besøgte Ceylon og opdagede Madagaskar og Maldiverne. Den ægyptiske Sultan sendte 1507 en Flaade til Calicut for at bekæmpe Portugiserne, og imod den faldt Lorenzo. Samtidig udsendtes hjemme fra Albuquerque for at afløse A., men denne vilde ikke erkjende ham, ja holdt ham endog i lang Tid fængslet og drog mod den ægyptiske Sultans Flaade, hvilken han ødelagde ved Diu 1509. Dog maatte han kort efter nedlægge sin Magt og omkom paa Tilbagerejsen til Europa 1 Marts 1510 i en Kamp med Hottentotterne ved det gode Haabs Forbjerg. — **Emanuel A.**, f. 1580, d. 1648, portugisisk Jesuit, levede 1622—34 i Abessinien ved Herskerens Hof og gav gode Oplysninger om dette Land i sin „Æthiopiens Historie".

Almeida-Garrett, João Baptista de, en af de ypperste Nutids-Digtere i Portugal, f. 1799 i Oporto, skrev allerede som ung Student dramatiske Arbejder og vaktes til Begejstring for de fra 1820 i hans Fædreland fremtrængende liberale Bevægelser, samtidig med at han med Interesse fulgte det literære Opsving rundt om i Europa. Kun 21 Aar gammel fik han Overbestyrelsen af den offentlige Undervisning. De politiske Sagers Omsving gjorde, at han 1823 maatte gaa til England som landflygtig. I Havre blev han ansat paa et Handelskontor. Her forfattede han sit smukke Epos »Camoës« og en Satire »Dona Branca«, hvor Munkene som Reactionens Kjærnetropper især faa det glatte Lag. 1826—28 var han atter i Portugal, men maatte, da Dom Miguel kom til Magten, igjen flygte til England, kom 1832 tilbage til sit Fædreland med Dom Pedro, har siden spillet en politisk Rolle i Cortes og i Diplomatien og udfoldet en rig Virksomhed i alle Digtarter. Fortjenstfuld er hans »Romanceiro«, Lissab. 1851—53, en Samling af Folkeromancer. D. 1854.

Almëidan, arab., Markedsplads.

Almendralëjo, Stad i Spanien, 7 M. ø. f. s. for Badajoz. 10,000 I. Kornhandel.

Almenning, s. Almindinq.

Almëria, Stad paa Spaniens Sydkyst, Hovedstad i Prov. A., ved en Bugt af Middelhavet. 40,000 I. (1877). Stor og god Havn. Handel med Vin, Silke, Bly og Cochenille. Soda- og Salpeterfabriker.

Almindeligt Hospital i Kjøbenhavn blev oprettet 1764 med den Bestemmelse, i Følge den da gjældende Betydning af et Hospital, at tjene til Plejestiftelse og Arbejdsanstalt for Stadens Fattige og til Tilflugt for Husvilde. 1771 begyndte man imidlertid ogsaa at optage Syge, og lidt efter lidt udviklede der sig en Sygeafdeling, som stedse udvidede sit Omfang paa Lemmeafdelingens Bekostning. Localerne maatte derfor bestandig udvides, dels ved Erhvervelse af tilgrænsende Bygninger, dels ved Tilbygning af nye. Ved Communehospitalets Aabning 1863 førtes Forholdet til Dels tilbage til det oprindelige, idet der nu af Syge kun optages saadanne, der fra de andre Hospitaler overflyttes som uhelbredelige, samt ikke-betalende Fnat- og Skurvpatienter og offentlige Fruentimmer med veneriske Sygdomme, medens Hospitalet for Resten anvendes som Lemmestiftelse. De nævnte Syge behandles i 2 Afdelinger, hver med sin Over- og Underlæge. Hospitalet indeholder desuden nogle andre under Fattigvæsenet henhørende Forplejnings- og Undervisningsanstalter. Dets Administration er underlagt Kjøbenhavns Fattigvæsen (Magistratens 3dje Afdeling). I den nærmeste Fremtid ville samtlige Syge blive udsondrede fra A. H. til tvende nye Sygehospitaler, hvorefter A. H. udelukkende vil blive benyttet til Lemmestiftelse.

Almindinger kaldtes forhen de store, rundt om i Danmark liggende, uopdyrkede, især skovbevoxede eller lyngbegroede Jordstrækninger, som tilhørte Kongen, men som dog de tilgrænsende Ejere havde Lov til at bruge, især til Græsning og Lyngslæt. Efterhaanden som Landet opdyrkedes, forsvandt A., og selv paa de Steder, hvor ingen Opdyrkning fandt Sted, blev dog Fællesskabet mellem Kongen og de tilstødende Jordejere ophævet ved Udskiftning, saaledes at disse til Erstatning for deres hidtil værende Brugsret nu fik visse Dele af A. udlagte til Ejendom, hvorimod de øvrige Dele af den blev Kongens, d. e. Statens uindskrænkede Ejendom. De sidste egentlige A. fandtes paa Bornholm, nemlig de saa kaldte Udmarksjorder paa Højlyngen, hvilke først siden 1832 paa den nys nævnte Maade ere blevne udskiftede mellem Kongen og Bønderne. Hvad der nu kaldes „Almindingen" („Kongens Almind") paa Bornholm, er dertimod ikke andet end en ganske almindelig Statsskov paa 1400 Tdr. Land. — I Norge bestaar der fremdeles en stor Mængde Almenninger, der dels ere Stats-, dels Privat-, dels Bygdealmenninger. Oprindeligst ere Stats-A., der opkom derved, at Harald Haarfager tilegnede sig alt Odelsgods, alt bebygget og ubebygget Land, hvilket sidste aldrig senere igjen er afstaaet. I Stats-A. har imidlertid som Regel Bygden en vidtgaaende Brugsret, Ret til Sæter, til Græsning og Høslæt og til Hugst til Gaardsbrug. Statens Ejendomsret træder tilbage for disse Brugsrettigheder, og den kan f. Ex. blot hugge, for saa vidt dette ikke er Bygdens Hugstret til Fortrængsel. Under Frederik IV solgte Staten mange Almenninger dels til private, som da derved ere indtraadte i dens Ret, dels til de brugsberettigede selv; heraf Privat- og Bygdealmenninger. Senere Love give i vid Udstrækning Adgang til at udskifte disse Samrettigheder. Om Almenninger i Bergen s. d. A.

Almlöf, Nils Vilhelm, udmærket Skuespiller i det højere Drama, f. 1799, d. 1875, den første svenske Skuespiller, som er bleven fremkaldt, ligesom ogsaa den første, som er bleven decoreret med en Orden. — Hans Søn, **Carl Knut. Knut A.**, f. 1829, debuterede ved »Kgl. Teatern« 1852, uddannede senere ved Provins- og Secondtheatrene sit mangesidige Talent, blev 1863 paa ny engageret ved den kgl. Scene, hvis største Capacitet i det komiske Fag han med Rette ansaas for at være, og afgik 1882 med Pension.

Almodóvar del Campo, Stad i Spanien, Ny Castilien, 5 M. s. v. for Ciudad Real. 10,000 I. Staden ligger i en Bjærgegn, der

har Sølvminer, og hvor der avles megen Vin, Olje og Safran.

Almohāder, Muahedin, en c. 1125 blandt Araberne i Nordafrika opstaaet Sekt, hvis Leder, Abdul-Mumen, omstyrtede Almoravidernes Herredømme baade her og i Spanien. En senere Fyrste, Jakub Almansur, vandt 1195 en stor Sejer over Castilianerne, men hans Søn Muhammed-el-Nasir led det store Nederlag ved Tolosa 1212 mod de forenede christne Konger, og i Løbet af 20 Aar gik A.s Magt i Spanien tabt. Da senere Abu Jussuf gjorde Indfald i Spanien, blev han slaaet af den castiliske Konge Alfons X.s Søn Sancho, som derpaa gik over til Marokko og gjorde Ende paa A.s Herredømme 1273.

Almonacid, Flække i Spanien, 10 M. s. for Madrid, ved Tajo, bekjendt af de franskes Sejer over Spanierne 11 Aug. 1809.

Almondbury [āāmondbørri], Flække i England, York-Shire, i Nærheden af Huddersfield. 12,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer.

Almonde, Philip van, hollandsk Admiral, f. 1646, d. 1711, udmærkede sig allerede under Ruijters Overanførsel i Kampene mod Englænderne og Franskmændene, men vandt sin største Berømmelse i Søslagene ved La Hogue 1692 og ved Vigo 1702, hvor han i Forening med Englænderne overvandt Franskmændene.

Almonte, Juan Nepomuceno, mexicansk General, f. 1804, gjorde siden 1824 Tjeneste som Diplomat i London og Peru, var 1836 Santa Annas Adjudant paa Toget til Texas og blev her fangen i Slaget ved San Jacinto. Efter 6 Maaneders Krigsfangenskab kom han hjem, blev Brigadegeneral og siden Krigsminister og var 1841—45 Afsending i Washington, indtil Congressen vedtog Texas's Optagelse i Unionen. 1847 kæmpede A. under Santa Anna tappert mod Nordamerikanerne og blev 1853 igjen sendt til Washington og 1857 til Paris. Da A. her virkede for den klerikale Præsident Miramon imod den liberale Comonfort, blev han afsat af Juarez, saa snart denne 1861 var bleven Præsident. A. brugte imidlertid sin Indflydelse i Frankrig til at fremkalde det fransk-spansk-engelske Tog til Mexico, idet han forestillede den franske Kejser, at der var et stort Parti, som vilde hilse en saadan Indblanding med Glæde og ønskede et Monarchi oprettet. A. fulgte i Nov. 1861 med Tropperne derover og fik »Pronunciamientos« i Stand i Kyststæderne, hvorved Juarez blev afsat og han selv kaaret til Dictator. Efter at Franskmændene havde sejret og holdt Indtog i Hovedstaden i Juni 1863, blev A. en af Triumvirerne, der midlertidig skulde styre Landet, og senere af Kejser Maximilian i Apr. 1864 udnævnt til Eneregent indtil Kejserens Komme og derefter til Rigets-Stormarschal. 1866 gik A. som Afsending til Frankrig og døde i Paris 20 Marts 1869.

Almōra, Hovedstad i Prov. Kamaun i Nordvestprovinserne i engelsk Ostindien, paa en 5500 F. høj Bjærgryg, 35 M. s. n. s. for Delhi. Livlig Handel paa Thibet og Nepal.

Almoravider (Morabeter, d. v. s. Troskæmpere), en vild, sværmersk Sekt, der opstod blandt Araberne i det nordvestlige Afrika i Midten af det 11te Aarh., stiftet af Abdallah-ben-Jasin deres første Herster, Abubekr, grundlagde 106 Marokko, og hans Efterfølger, Jussuf-ben-Tas sen, underkastede sig 1086 næsten hele det maurisk Spanien. Deres Magt omstyrtedes efter næp 100 Aars Varighed af Almohaderne.

Almosenier, fr. aumônier [aamaaniē] (det gr.-lat. eleemosynarius, Almissenddeler oprindelig den ordensgejstlige, hvem det pa laa at uddele Klostrets Almisser; senere brugt A. især om Fyrsternes Almissenddelere, der Regelen tillige vare deres Skriftefædre. V det franske Hof indtog tidlig A. en anset Plad til hans oprindelige Embedsvirksomhed ko snart andre Functioner, og det varede da ik længe, inden det ene Embede deltes i fler Siden Frants I.s Tid stod en Stor-A. (grand aumônier) i Spidsen for hele Hofgejstligheden ledede og controllerede alle kongelige Velgjøren heds-Anstalter og gjorde Regeringen Forsla ved Besættelsen af Bispedømmerne og andr Beneficier. Herved fik han en uhyre Mag og hans Embede ansaas for det højeste gejst lige i Frankrig. Sædvanlig var han Cardina og tillige alle Ordenernes Commandeur. Revolutionen gik dette Embede til Grunde, o det var kun forbigaaende, at Napoleon I o Napoleon III paa ny kaldte det til Live. England forestaar en Biskop som Lord High Al moner det af Retsbøder dannede Almissefond

Almqvist, Erik Jonas, anset svensk Theolog f. 1729, fra 1766 Lector i Græsk og Hebrai ved Gymnasiet i Gefle, senere Præst og endeli 1790 Professor i den dogmatiske Theologi Upsala, d. 1808. A. besad udstrakt og grundi theologisk Lærdom, forenet med sand christeli Fromhed; af hans lærde theologiske Arbejde paa Latin maa fremhæves hans Commenta over J. A. Ernesti's »Theses theologicae dogmaticae« (1804). — **Erik Abraham A.**, Søn a den foreg., ligeledes Theolog, f. 1767 i Gefle d. 1830 i Hernösand, modtog sin videnskabelig Uddannelse i Upsala, var i sin Ungdom en a den kritiske Philosophis varmeste Tilhængere men med en fri Behandling af flere Troslær domme forbandt han en troende Overbevisnin om en overnaturlig Aabenbaring. Skjønt A 1797—1809 havde forestaaet det theol. Professorat for Faderen, lykkedes det ham ikke a blive dennes Eftermand; derimod blev han 1812 Biskop i Hernösand og var som saadan en nidkjær Styrer af sit Stift, ligesom han ogsaa optraadte med Selvstændighed som Rigsdagsmand. — **Carl Jonas Ludvig A.**, Brodersøn af sidstanførte, en Forfatter af en flersidig og i mange Henseender højst mærkværdig Virksomhed, f. 28 Nov. 1793. Han begyndte sin temmelig æventyrlige Bane som Volontær i det kgl. Cancelli og flyttede siden til Vermland for der at leve som Nybygger i de vilde Skove nær den norske Grænse. Herfra kom han efter nogle Aars Forløb tilbage til Stockholm og blev 1829 ansat som Rector ved den der nylig oprettede „Elementar-Skole"; han tog endelig sin Afsked herfra og blev „Regimentspræst". 1851 flygtede han fra Sverige, mistænkt for Mordforsøg, og opholdt sig derefter i Amerika indtil 1865, da han vendte tilbage til Europa og bosatte sig i Bremen, hvor han døde 26

Sept. 1866. Han var en ualmindelig begavet og genial Natur, men manglede saa vel Talentets som Hjærtets Harmoni. Hans talrige poetiske Skrifter (Digte, Romaner, dramatiske Compositioner) vidne om en bestandig Søgen efter noget nyt, en Higen efter mystiske Virkninger, en Uro, der undertiden ytrer sig endog orientalskt og paa en Maade, der blotter et Indre uden sand ethisk Sammenhæng. Han bliver derved fremfor alt uregelmæssig og uberegnelig; man finder hos ham Pathos og Plathed, en zart Skjønhed og en dæmonisk Hæslighed, sand Humor og barnagtig Spøg imellem hinanden. I qvantitativ Henseende er A. uden Tvivl den første af alle svenske Forfattere; hans Skrifter henhøre til højst forskjellige Fag. Vi nævne af dem: »Allmän Språklära« (1829); »Svensk Rättstafningslära« (1829); »Svensk Språklära« (1831); »Grekisk Språklära« (1837); »Lärobok i Geometrien« (1833); »Försök til lektors lefnad« (1814); »Hvad er kärlek?« (1816); »Det går an« (1839); »Tre Fruar i Småland« (1842—43); desuden har han skrevet en stor Mængde Romaner, Skuespil og Digte, af hvilke en Del ere samlede i »Törnrosens bok« (1832—51 og 1839—50). »Valda skrifter af A.« (1874—78) ere, tillige med en udførlig Skildring af A., udgivne af A. Lysander.

Almucántarat, en Lillecirkel paa Himmelkuglen, parallel med Horizonten.

Almúda ell. **Amalda**, ældre Maal i Portugal paa flydende Varer, som i Lissabon var 17,28 og i Porto 26,12 danske Potter. Det deltes i 12 Canadas.

Almuevennen, Navn paa det Blad, som J. A. Hansen udgav 1842—53, og i hvilket han kraftig hævdede de lavere Klassers, især Bøndernes Tarv imod Godsejeres og Embedsmænds Vilkaarlighed. 1853 fik A. Navnet „Folkebladet" og sammensmeltedes 1856 med „Morgenposten".

Almuñécar, Havnestad i Spanien, ved Middelhavet, 7 M. s. for Granada. 8000 J. God Havn for Smaaskibe.

Aln, den ældre svenske Alen, 0,946 danske A.

Alnander, Samuel, svensk Theolog, f. 1731, d. 1772 som theol. Lector i Carlskrona, en flittig Stribent, fortrinsvis bekjendt ved sin for til de nyere Tider som Lærebog brugte »Sammandrag af den Christna Salighetsläran«.

Alnarp [ål], Landbohøjskole i Sverige, nær ved Jærnbanen mellem Malmö og Lund, oprettet 1859. Undervisning meddeles i toaarige Kursus, et højere for Landbrugselever og et lavere for Landbrugslærlinger.

Alnwick [ähnnik], Stad i England, Northumberland-Shire, ved Floden Alne, omtr. 1 M. fra dens Udløb i Nordsøen. 10,000 J. Havn ved Alnmouth. Prægtigt Slot, tilhørende Hertugen af Northumberland.

Aloë [å], Slægt af Liliefamil. Af de talrige Arter høre de fleste hjemme i Caplandet. Planter med urte- eller træagtig Stængel, snart med overordentlig korte, snart med længere Stængler, kjødfulde, ofte i Randen tornet-tandede Blade, og Blomsterne, med rørformet Blomsterdække, i Klaser. Den arabiske A. (A. socotorina) fra Øen Sokotora og Arabien, Halvbusk med hvide Tænder i Bladranden og rødt Blomsterdække med grønne Spidser, og den vestindiske eller Barbadoes-A. (A. vulgaris), Halvbusk med røde Tænder i Bladranden og gule Blomster, som har hjemme i Amerika, men dyrkes og forekommer forvildet i Middelhavslandene, indeholde ligesom flere andre Arter i Cellerne under Overhuden talrige Krystaller af oxalsur Kalk og mellem disse Celler Saftgange med en bitter, klæbrig, harpixagtig Saft, som størknet i Luften antager en gul eller rødligbrun Farve. Flere Arter dyrkes som Potteplanter hos os. Den indtørrede Saft er sprød, gjennemsigtig i Kanterne og bedækket med et grønligt Støv eller uden dette, glinsende eller mat paa Overfladen. Den anvendes især som stærkt Afføringsmiddel.

Alóger, et af Kirkefaderen Epiphanius omtalt Kjætterparti i Lilleasien c. 170, som nægtede Læren om Logos (s. d. A.) og forkastede Johannesevangeliet.

Alógisk bruges dels om det fornuftløse (hos Dyrene) og om det ufornuftige (i menneskelige Domme og Handlinger), dels om dogmatisk opstillede Paastande, som vel i og for sig kunne være sande, men i det givne Tilfælde mangle al Begrundelse.

Aloïderne, Aloeus's ell. Posidons og Iphimedias Sønner Otos og Ephialtes, havde en saa kæmpemæssig Størrelse, at de i en Alder af 9 Aar vare 9 Favne høje. Af Frygt for, at de ligesom Giganterne skulde storme Olympen, dræbte Guderne dem.

Alombrádos ell. **Illumináti**, de oplyste, en mystisk Sekt, der uden Forbindelse med Reformationen opstod i Spanien i det 16de Aarh. og især ivrede imod det udvortes Kirkevæsen.

Alopeci, s. Skaldethed.

Alost, d. s. s. Aalst.

Alp betegner i Bjærgegnene de højtliggende Græsgange, paa hvilke Kvæget om Sommeren opholder sig, dog ogsaa høje Bjærge i Almindelighed, hvoraf alpinsk, hvad der er ejendommeligt for høje Bjærge. — **A.**, sædvanlig kaldet Die rauhe Alp, et Bjærgland, der i Egnen ved Donaus og Neckars Kilder med nordøstl. Retning udbreder sig mellem disse to Floder og danner Vandskjellet mellem Donau og Rhinen. A. gaar fra Württemberg ind i Bayern under Navnet Fränkische A., bliver bestandig fladere og taber sig hen imod Fichtelbjærgene. Det højeste maalte Punkt i A. naar omtr. 3200 F.

Alpáka (Auchenia paca), den mindste Art af Lamaslægten, sort eller hvidbroget, udmærket ved sin fine og rige Uld, for hvis Skyld den holdes i halvtam Tilstand paa Bolivias og Perus Højsletter. **A.**, et uldent Stof, Kjæden af Alpakaens Uld, Islætten af Kamuld. Ogsaa en wiensk Benævnelse for en Art Nysølv.

Al pári, af lige Værdi, uden Opgjæld. Coursen (Prisen) paa fremmede Mønter og Vexler, betalbare paa fremmede Pladser, er a. p. eller pari, naar den svarer til det virkelige Værdiforhold mellem fremmed og indenlandsk Mønt, beregnet efter disses Indhold af ædelt Metal. Paa Papirspenge, Statspapirer og Aktier er Coursen pari, naar den svarer til det fulde Beløb, hvorpaa de lyde, d. e. deres nominelle eller Navneværdi.

Alp Arslan, Høvding over de seldschukiske

Tyrker 1063—72, Ætling af Seldschuk, udvidede Stammens Magt over hele Turkestan og indtog desuden Georgien og Armenien, gjenoprettede Kalifens Magt i Syrien og Palæstina og kæmpede med Held mod Grækerne, hvis Kejser Romanus han tog til Fange. D. 1072.

Alpedyr, de Dyr, som bebo ikke alene Alpernes, men overhovedet alle de store Bjærgkjæders højere Bælter (4—14,000 F. i Alperne), f. Ex. af Pattedyr: vilde Faar og Geder (Gemse, Stenbuk, Argali, Muflon), Moskushjort, Yak-Oxe, Pibehare, Haremus, Murmeldyr, Lama; af Fugle: Bjærgfinke, Rype, Lammegrib, Kondor; af Fiske leve Laxefiske, paa Asiens Bjærge ogsaa Karpefiske, paa Sydamerikas visse Malleformer i Elvene og Bækkene i de højere Bjærgregioner.

Alpegløden („Alpenglühen“), en Naturfremtoning, der viser sig i Bjærglande, navnlig i Alperne, og bestaar i, at Bjærgenes Snetoppe, efter at de lidt efter Solens Nedgang allerede have ombyttet deres røde Skjær med en graablaa Farve, endnu en Gang ligesom gløde med et gulligt og rødligt Skin, der gaar over til forskjellige Nuancer af rødt og Purpur, hvorefter Bjærgets sædvanlige Farve kommer til Syne. Stundum kan der endnu komme en kort, svag Gløden. A. begynder nede paa Bjærget og rykker efterhaanden højere og højere op paa det. Man forklarer A. ved, at de blaa Straaler absorberes af Atmosphærens Vanddampe, medens de røde og gule Straaler gaa igjennem og derpaa adspredes af Alpetoppene. Eftergløden hidrører rimeligvis fra de røde og gule Straaler, som tilbagekastes fra de højere Lag i Atmosphæren til Alpetoppene og da adspredes af disse. Ved Solopgang viser A. sig langt sjældnere og svagere paa Grund af den ringere Dampmængde i Atmosphæren.

Alpehorn, et simpelt Blæseinstrument af Træ, der benyttes af Schweizerhyrderne, og som de selv forfærdige.

Alpestik, en Sygdom, som i Alpelandene, især i Schweiz, undertiden paa ēn Gang angriber en stor Mængde Mennesker; antages fremkaldt ved en meget skarp Vind (Föhn), som foraarsager en Lungehindebetændelse, hvis stikkende Brystsmerte har givet Sygdommen Navn.

Alper, de dinariske ell. dalmatiske, et Bjærgsystem, som opfylder Dalmatien og Bosnien. Ved plateauagtige Højdebrag (Store og Lille Kapella, Vellebit Bjærgene) ere de mod N. V. forbundne med de juliske A. De dinariske A. regnes at strække sig fra Kerkas Kilder til Narenta, der løber ud omtrent ved Dalmatiens Sydspids. De fortsættes mod S. Ø. af Tschar-Dag. De dinariske A. ere ligesom Jurabjærgene snarest et Plateau med ulige høje Trin og mange parallelle Længdefurer i Retning N. V.—S. Ø. De højeste Trin ligge mod V. ud til den dalmatiske Kyst. Mod Ø. skilles de fra Serbiens Bjærgpartier ved flere store, kjedelformige Dale, hvoriblandt Novibazar. Dinara i den nordlige Del er 5700 F., Kom-Gruppen paa Montenegros Grænse 8700 F. høj. De dinariske A. bestaa for største Delen af Kalk, men der findes mange Spor af vulkansk Virksomhed.

Alperne, Europas højeste Bjærgsystem. Karpatherne dække et lige saa stort Rum, Ural er længere, og Skandinaviens Bjærgland har en større Masse, men A. have størst Betydning for Europa ved deres centrale Beliggenhed, deres Beboelighed og lette Tilgængelighed. A. strække sig i en stor Bue fra Lionbugten til Donau og det adriatiske Hav. Jurabjærgene, Apenninerne, Karpatherne og de nordlige Dele af Balkanhalvøens Bjærge høre i Grunden til samme System som A. Karpatherne ere kun ved den af Donau banede Dal skilte fra A.; mellem Apenninerne og A. er ingen bestemt Grænse, heller ikke mellem det dinariske Alpesystem og A. Jurabjærgene og deres Fortsættelse n. for Rhinen høre i alt Fald til det samme System af Folder som A. De egentlige Alper dække et Fladerum af 4600 □ M., Længden er omtr. 150 M. og Bredden 20—40 M. Største Delen af A. er ikke udprægede Kjædebjærge, men Bjærggrupper eller Bjærgmasser (man skjelner 30—40), ledsagede af korte, i alle Retninger strygende Højdebrag, som forbinde Grupperne. Kun i de østlige Dele træder Kjædeformen stærkere frem. I de saakaldte Uralper bestaa Masserne af en Kjærne af krystallinske Stenarter, omgivne af krystallinske Skifere. Uden for disse findes omtrent langs hele Nordsiden Kalkalper, bestaaende af Stenarter fra Trias-, Jura- og Kridttiden, og atter uden for disse Sandstensalper, hovedsagelig af tertiære Dannelser (Fløts-, Nummulit- og Nagelfluh-Dannelser). Begge disse Rækker Alper sammenfattes oftest under Navn af Foralper. S. for Uralperne findes der kun Foralper fra Lago Maggiore imod Ø., i hvilken Retning de efterhaanden opnaa en meget stor Bredde. — Inddeling. Vil man holde sig saa nær til den geologiske Beskaffenhed som mulig, inddeles A. efter Bjærggrupperne, som igjen faa Navn efter deres Hovedtoppe; men tager man Hensyn til den ydre Form, følges gjærne den fra Romertiden stammende Inddeling, hvis Navne dog ere ganske ukjendte for selve Alpeboerne. I Følge denne deles A. i tre Hoveddele: Vest-, Central- og Øst-A. A. Vestalperne strække sig fra Col di Tenda ved Genuabugten mod N. til Mont Blanc, hvor Dora Balteas Dal mod S. og Arvedalen mod N. danne en naturlig Grænse. Deres Dele ere: a. Søalperne fra Middelhavet til Mt. Viso (12,200 F.). Fra Col di Tenda (Pas, 5,900 F.) udgaa mod Ø. de liguriske Apenniner. Kalkalper paa Vestsiden med vestlig Retning. b. Cottiske A. til Mt. Cenis (11,400 F.). Kalkalper mod V. med N.—S. Strygning, der forlænge sig næsten helt hen til Rhônedalen (Dauphinéer-A.). Af Grupper findes her: Pelvoux-Gruppen, med Aiguille du Midi (12,700 F.), og Pointe des Ecrins (13,100 F.). Mt. Cenis, der ligger i Kalkalperne, har et Pas paa 6,600 F. Igjennem det nærliggende Col de Fréjus fører en Jærnbanetunnel (s. Cenis). c. Grajiske A. til Mt. Blanc; højest mod Ø., lavere mod V. (Savoiiske A.). Grand Paradis-Gruppen paa italiensk Grund (12,900 F.). Pas: Lille St. Bernhard (7,000 F.) fra Isères til Dora Balteas Dal, den ældste Vej fra Gallien til Italien. Som et Hjørnetaarn ligger Mt. Blanc (15,326 F.), Europas højeste

Bjærggruppe, ved Overgangen fra Vestalperne til B. Centralalperne. Disse gaa mod Ø. til den Tværfure, der dannes gjennem Alpesystemet ved Inns Tværdal gjennem de nordre Kalkalper, Zillerdalen, Brennerpasset, Passeyr- og Etschdalen. Centralalpernes nordlige Kalkalper skilles fra Uralperne ved Rhônes øvre Dal, der fortsættes over Furca-Passet af Urseren-Dalen og Rhindalen. Uralperne ere følgende: a. Penninske ell. Walliser-A. til Simplonpasset. De falde stejlt af mod Lombardiets Lavland og Aosta-Dalen mod S. og have højere Kamhøjde (gjennemsnitlig 10,200 F.) end nogen anden Del af A. Mt. Rosa-Gruppen med 7 høje Spidser (højeste 14,780 F.) forbindes med Mt. Blanc ved en Kam, hvori Mt. Cervin ell. Matterhorn (14,300 F.) og Grand Combin (13,700 F.). Yderst mod Ø. dannes Afslutningen ved Simplon. Passer: Store St. Bernhard (s. d. A.), Matterjoch ell. St. Theodul ved Matterhorn (10,600 F.), Weißthor (11,500 F.), Simplon med den store Landevej (6,400 F.) fra den øvre Rhônedal til Lago Maggiore. b. Lepontiske A., en mægtig, vidt forgrenet Bjærggruppe, der naar til Splügen. Heri St. Gotthards-Gruppen med mange Toppe (højeste 9,900 F.). Over denne Gruppe Passet mellem Reuß- og Ticino-Dalen (6,600 F.), og under Passet Tunnelen mellem Göschenen og Airolo, desuden Landevejen over Furca (7,750 F.) til Rhônedalen og over Oberalp (6,500 F.) til Vorderrhein, Forbindelser mellem Vest- og Øst-Schweiz. Adula-Gruppen længere mod Ø. (højeste Toppe 10,800 F.). Af Passer desuden Luckmanier-Passet, lige ø. for Gotthard-Passet (6,100 F.), Bernardiner-Passet (6,800 F.) og Splügen-Passet (6,700 F.) gjennem Via mala fra Rhindalen til Como-Søen og Milano. Fra Splügen udgaa to parallele Rækker: c. Nordrhætiske A. ell. Graubündner A., langs Nordsiden af Inn-Dalen (Engadin) indtil Arlberg, med Albula-Gruppen, Silvretta-Gruppen og en nordvestlig Udløber, Rhätikon, og Passerne Septimer, Julier Maloja og Flüela, det sidste fra Øvre-Rhin til Øvre-Inn, samt Sydrhætiske A., langs Inn-Dalens Sydside, med den gletscherrige Bernina-Gruppe (Piz Morteratsch, 12,000 F.), hvorover et Pas fra Engadin gjennem Poschiavo til Veltlin ell. Addadalen. Disse fortsættes af et andet Par Kjæder: d. Tiroler-A., n. for den øvre Etschdal (Vintschgau), med Oetzthaler-Ferners vilde Gruppe (12,100 F.) og Stubayer-Gruppen, samt s. for Etschdalen Ortler-Gruppen med Østerrigs højeste Punkt Ortles (12,450 F.) og skilt fra de rhætiske A. ved Stilfser- ell. Wormser-Passet, hvorigjennem en af de højeste og mærkeligste Alpelandeveje. Brenner-Passet med de n. og s. for liggende Dale (s. ovenfor) danner Centralalpernes østlige Grænse. — Central-A.s nordlige Foralper bestaa af 1) Berner-A. (Berner-Oberland) fra Rhônes Tværdal lige før dens Udløb i Genève-Søen og til den øvre Aardal. Langs Rhône en sammenhængende Kam med stejlt Fald mod S., men mange Udløbere mod N. Paa en kort Strækning bestaa disse A. af krystallinske Stenarter, og i denne ligge Finsteraarhorn (13,600 F.), Aletschhorn (13,300 F.) og Jomfruen (13,300 F.) med Europas største Gletscher, Aletschgletscheren; under Finsteraarhorn ligger det snævre Grimsel-Pas og længere mod Ø. den næsten ufarbare Gemmi-Simmenthaler-Vej til Thuner-Søen. 2) Unterwaldner-A. mellem Aar og Reuß (Galenstock, 11,500 F.), 3) Vierwaldstätter-A. ell. Schwyzer-A. (Pilatus, 6,800 F.) og Rigi (5,700 F.) med en Tandhjulsjærnbane, 4) Glarner-A. med Tödi-Gruppen (11,500 F.), 5) St. Galler-A., 6) Thur-A. (Säntis, 8,000 F.), alle tre mellem Reuß og Rhin, 7) Vorarlberger- og Allgäuer-A. mellem Rhin og Lech, 8) Bayerske A. med Zugspitze (9,500 F.), det højeste Punkt i det tyske Rige. — Central-A.s sydlige Foralper begynde n. og ø. for Lago Maggiore med 1) Tessiner-A. til Como-Søen, 2) Bergamasker-A. til Iseo-Søen, s. for Bernina-Gruppen, og 3) Adamellos Granit-Gruppe (11,300 F.), hvorfra Veltliner Skiferbjærgene strække sig s. for Adda til hen imod Como-Søen. — C. Øst-Alperne fra Brennerpasset til det ungarske Lavland. Medens Højden tager af mod Ø., brede disse A. sig mere og mere vifteformig ud, saa at de fylde hele Rummet mellem Donau og det adriatiske Hav. Til Uralper kunne her nærmest regnes a) Zillerthaler-A. og b) Die hohen Tauern fra Brenner til Murs Kilder, en Række kæmpemæssige Toppe, hvoriblandt Dreiherrnspitze (11,100 F.), Groß Venediger (11,700 F.), Groß Glockner (12,100 F.), Ankogl o. fl. a. c. De noriske ell. steyriske A., som dele sig i to Grene, n. og s. for Mur. Den nordlige Gren gaar til Semmering Pas (3,160 F.; Jærnbane); den sydlige Gren, de syd-steyriske A., tabe sig over mod Ungarn i lave Højder, som altsaa betegne de egentlige Alpers østlige Ende. Øst-A.s nordlige Foralper ere 1) Salzburger A., en meget romantisk smuk Gruppe, gjennembrudt af Floden Salzach. Flere Toppe paa over 9,500 F.s Højde: „Die übergossene Alm" ved Berchtesgaden og „Großer Watzmann" ved Königssøen. 2) De østerrigske A., som løbe ud i Wienerwald med Kahlenberg. Efter den saa kaldte „Wiens indrealpinske Lavning" fortsættes disse Bjærge af de smaa Karpather. Øst-A.s sydlige Foralper ere meget mægtigere: 1) Tridentiner-A. med Fassa-Dalen, 2) De carniske A., som ved Puster- og Drau-Dalen mod N. skilles fra Uralperne. Mellem Sau og Drau gaa de over i Karawanker-Bjærgene, der atter fortsættes af lavere Bjærge, indtil de ende ved Donau med de syrmiske Bjærge. Mellem Saus to Kildefloder ligger Terglou (9,100 F.) med tre Dolomitspidser. 3) De juliske A. udgaa n. for Triest fra de foregaaende og følge en Stund Saus sydlige Bred. De gaa derpaa over til de plateauagtige, smalle Højdedrag, som forbinde dem med de dinariske A. (s. d. A.) — Den evige Sne ligger paa A.s Nordside over 8,600 F.s Højde, paa Sydsiden over 9,100 F. Gletscherne (i Tirol „Ferner") glide ned til gjennemsnit-

lig 5,500 Fods Højde og paa særlig beskyggede Steder endog til 3,000 F. Der er i A. over 600 større og mindre Gletschere, de største paa Nordsiden. De dække ialt c. 55 □ M., alene i Mont-Blanc-Gruppen 4½ □ M. — A.s Plantevæxt og Dyreverden. Bjærgsystemets Sydside er varmere end Nordsiden, og alle Plantearter gaa paa Sydsiden 700—1000 F. højere op end paa Nordsiden. Efter Plantedækket deles A. i: A. Foralper til Grænsen for Korndyrkningen, 2—5000 F.s H. I det nedre Bælte er der Bøgeskove og Frugtdyrkning, i det øvre Naaleskove og Enge i Dalene. B. Mellemalper til Grænsen for den evige Sne. I deres nedre Bælte Alpegræsgange, Dværg-Fyrren, Alperoser; Senn-Hytter, der kun bebos om Sommeren. Græsningspladser for Køer og Geder; Faarehjorderne stige højere op. I det øvre Bælte ingen Buske mere, kun lave Alpeurter („Edelweiß", Gnaphalium leontopodium); Opholdssted for Gemserne og den meget sjældne Stenbuk. Ved Gletschernes Rand lever Murmeldyret. Stundum ses her Bjørnen og Lammegribben. C. Højalperne. I det nedre Bælte Gletschere og Snemarker, hvorfra Lavinerne styrte ned. Paa de snefri Klippesider hist og her en lille Blomstergruppe („Gletscherhaver"), ellers kun Lavarter og Mos. I det øvre Bælte kun løs, fygende Sne paa de højeste Toppe. — A.s Beboere, omtr. 9 Mill., tilhøre 4 Nationaliteter. Mont Rosa er Grænsen mellem tysk, fransk og italiensk Nationalitet; Die hohen Tauern skiller mellem Tyskere og Slaver. Enclaver danne: de franske Valdensere paa Østsiden mellem Mont Cenis og Mont Blanc, de syv tyske Communer (sette communi) i Tridentiner A. mellem Italienerne, de tyske i Gottschee i de juliske A. mellem Slaverne.

Alperne. 1) Nedre-A. (Basses-Alpes), Dep. i Sydfrankrig, indtager den nordøstl. Del af det gamle Provence. 126 □ M., 126,000 I. (1881). Det ligger paa Alpernes Skraaning og er næsten udelukkende Bjærgland med Punkter, der naa op over 10,000 F.; det gjennemstrømmes af Floden Durance, som herfra modtager mange rivende Bjærgstrømme. Klimaet er forskjelligt efter Højdebeliggenheden, i det hele sundt. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovednæringskilderne; Bjærgværksdrift og Industri er ubetydelig. Hovedstad Digne. 2) Sø-A. (Alpes-Maritimes), Dep. i det sydøstl. Frankrig ved Middelhavet. 71 □ M., 243,000 I. (1881). Beliggenheden paa Alpernes Skraaning ned mod Middelhavet, beskyttet mod de kolde Nordvinde, foranlediger et meget mildt Klima. Jordbunden i Dalene er meget frugtbar, men Kornavlen ikke betydelig. Frugt- og Silkeavl ere Hovederhvervskilder. Hovedstad Nizza, fr. Nice. Afstaaet til Frankrig af Sardinien 1860 tillige med Savoien. 3) Øvre-A. (Hautes-Alpes), Dep. i Sydfrankrig, indtager den sydøstl. Del af den gamle Prov. Dauphiné. 101 □ M. med 121,000 I. (1881). Det er et vildt Bjærgland, hvis Klima er omtrent som i Nedre-A., men med koldere Vintre. Blandt dets Bjærgtoppe er Pelvoux de Vallouise over 12,600 F., Pic des Arsines 13,100 F. og Viso 12,200 F.; det gjennemstrømmes af Durance, der her har sit Udspring, og Drac, samt talrige Bjærgstrømme. Jordbunden i de øvre Dale er gold; i de lavere dyrkes den næsten havemæssig. Betydelig Kvægavl. Hovedstad Gap.

Alperose (Rhododendron), Slægt af Lyngfamil., stedsegrønne Buske eller Halvbuske med læderagtige, spredte, ofte rosetstillede Blade, Blomsterne i Skjærme eller Halvskjærme, før Udviklingen indesluttede i koglelignende Knopper med store Knopskæl; Bægeret og den oftest store, smukt farvede Krone 5delt, 10 Støvdragere og en 5rummet Kapsel. Den almindelige A. (R. ferrugineum) paa Sydeuropas Bjærge (Alperne og Pyrenæerne), hvor den danner Buskvegetationens øvre Grænse, med røde Kroner med gule eller hvide Prikker og paa Undersiden rustfarvede Blade, hører tillige med R. hirsutum, en mindre Art med randhaarede Blade, til Alpernes skjønneste Prydelser; de voxe her selskabelig og danne paa mange Steder et sammenhængende Tæppe. De fleste Arter af denne Slægt høre hjemme i det tempererede og tropiske Asien (især Himalaya), færre i Nordamerika. Flere af dem indeholde narkotiske Stoffer. Mange af disse pragtfulde Buske dyrkes i en Mængde Afarter og Bastardformer som Prydplanter.

Al pēso, it., efter Vægt, efter de enkelte Stykkers Vægt.

Al pězzo, it., stykkevis.

Alpha [ālfa] er det græske Navn paa A., Alphabetets første Bogstav. Det bruges billedlig for at betegne det første overhovedet, ligesom det sidste Bogstav (Omēga) for at betegne Slutningen. »A. og Omēga« betegner saaledes „det første og det sidste". A. privativum er et A., der i det græske Sprog sættes foran Ordene for at give dem den modsatte Betydning, ligesom U hos os.

Alphabēt, Følgerækken af samtlige Bogstaver, benævnt efter de to første græske Bogstaver, Alpha og Beta. I de europæiske Sprog stammer Bogstavernes Ordning nærmest fra det græske, hvortil det igjen med enkelte Afvigelser er kommet fra de semitiske Folk i Asien (Phønikerne). — Hos Bogtrykkerne betegnede A. forhen den Signatur, som anbragtes paa Foden af den første Side af hvert Ark, for at Bogbinderen efter samme kunde ordne Arkene; man sagde derfor: Bogen har saa og saa mange A. (hvert til 23 Ark). Nu bruges hertil fortløbende Tal. — Det musikalske A. omfatter Bogstaverne c, d, e, f, g, a, h og bruges til at betegne den diatoniske Skalas Trin ell. Stamtonerne, af hvilke Navnene paa de afledede ell. chromatiske Toner faas ved at tilføje is og es (dog bruges b for hes). Forhen var A det første Bogstav i det musikalske Alphabet (s. Art. A.), medens den Tone, vi nu kalde H, betegnedes ved B, men da Intervallet F—H efter den Tids Begreber maatte undgaas, blev det nødvendigt i visse Tilfælde at gjøre H en halv Tone dybere. Saaledes opstod den Tone, vi kalde B; den betegnedes ved Tegnet ♮, B. quadrātum ell. det firkantede B (ellers havdes ingen Tegn for chromatiske Toner, skjønt de brugtes, hvor Vellyden fordrede det), men man vedblev desuagtet en Tid lang at bruge B, B. rotŭndum

el. det runde B, for vort H. Først senere indførtes de nuværende Benævnelser. **Alphabetisk**, hvad der følger efter Bogstavrækken, f. Ex. i. Register.

Alphéos, den største Flod i Peloponnes, udspringer i det sydlige Arkadien og løber igjennem Elis forbi Olympia ud i det joniske Hav. Den antages i Nærheden af sit Udspring at løbe et Stykke under Jorden. Sagnet fortalte, at den ogsaa løb under Havet til Sicilien. Flodguden var nemlig forelsket i Kildenymphen Arethusa, men hun flygtede fra ham, og han naaede hende først i Syrakus.

Alphæus ell. **Klopas**, Apostelen Jakob den yngres Fader, var efter en gammel kirkelig Overlevering Broder til Jesu Plejefader Joseph. A.s Hustru hed Maria.

Alpnach ell. **Altnacht**, Flække i Canton Unterwalden i Schweiz, i Nærheden af Vierwaldstättersøens Sydvestende og ved Foden af Pilatusbjerget. 1,700 J. A. ligger ved den stærkt besøgte Vej over Brünig til Haslidalen og Interlaken.

Alpujarras [hkhärr] kaldes de sydl. Udløbere fra Sierra Nevada i Sydspanien. Navnet anvendes ogsaa paa hele Granadas Kyststrækning fra Motril til Almeria eller ogsaa kun paa Landet mellem Sierra Nevada mod N. og Sierra Contraviesa mod S. I A.s Dale holdt Maurerne sig uafhængige indtil det 16de Aarh.s Slutning.

Al rigóre di témpo, it., strængt i Takt.

Alrune (Mandragora), Slægt af Natskyggefamil.; Urter fra Orienten og Middelhavslandene, med en tvespaltet Rod, talrige, ægformede Rodblade, i Hjørnet af hvilke de enlige, stilkede Blomster sidde. To Arter anvendtes af de gamle Læger som Opium, men have nu ikke længere nogen Betydning. A. benyttedes i Oldtiden og Middelalderen til alle Slags Tryllekunster; især tillagde man den vidunderlig Virkning i Elskovsæventyr.

Alruner, kloge Koner, Spaakvinder hos de gamle Germaner, som kunde aabenbare Ting, der ellers vare skjulte for de dødelige, og øve anden Trolddom. Ordet kommer af det gamle germanske Ord Rune, d. e. Hemmelighed. Ved A. betegner man ogsaa smaa, menneskelignende Figurer, som udskares af Rødderne af visse Urter (jfr. foreg. A.); de bleve opbevarede i smaa Kasser eller i Flasker og antoges at bringe deres Besidder verdslig Lykke, men ogsaa at medføre Sjælens Fortabelse, hvorfor man kaldte dem „Galgemænd“.

Alrø, en lille Ø i Indløbet til Horsens-Fjord, hører under Aarhus Amt. ¼ □ M.; 300 I. Sundet, der skiller Øen fra Hads Herred mod N., har saa lavt Vand, at man ved Ebbetid kan kjøre derover; **A.-Sund**, der skiller den fra Hjarnø, kan kun med Vanskelighed besejles af meget smaa Skibe. Øen udgjør et eget Sogn.

Als, en Ø i Lillebælt mellem Aabenraa- og Flensborg-Fjord, skilles fra Slesvigs Fastland ved det smalle, men dybe A.-Sund og hører til den preussiske Prov. Schleswig-Holstein. 5½ □ M., 26,000 I., for største Delen dansktalende. Sundet er 2½ M. langt, bredest mod N., indtil ½ M., men i den sydlige Halvdel i Gjennemsnit kun 400 Alen; Dybde 4—15 Favne. Nord-, Øst- og Sydkysten ere omgivne af Grunde; Vestsiden er indskaaren af en Mængde Vige og Fjorde, af hvilke de betydeligste ere Stegsvig mod N., den dybe Augustenborg-Fjord, der danner en ypperlig Havn, og det ligeledes dybe Hørup-Hav mod S., der danner Halvøen Kegenæs, som ved den smalle Landtange Draget forbindes med A. Øen har en bakket, særdeles frugtbar Overflade (højeste Punkt 256 F.) med smukke Skove, især paa Østsiden. Træfrugtdyrkning er meget udbredt. Sønderborg, der er forbundet med Sundeved ved en Flydebro, er den eneste Kjøbstad. — I Borgerkrigenes Tid (1131—57) blev A. ofte plyndret af vendiske Sørøvere. Siden var Øen et stadigt Stridsæble mellem de danske Konger og de sønderjydske Hertuger af Abels Slægt. 1658 erobredes den af Svenskerne, men toges inden Aarets Udgang tilbage af de med Danmark allierede Polakker. 1564 fik Frederik II.s Broder Hertug Hans d. yngre Sønderborg og Nordborg Amter; men Stænderne vægrede sig standhaftig ved at hylde ham og hans Efterkommere som regerende Herrer. Hans Afkom deltes i mange Linjer, som efterhaanden uddøde, med Undtagelse af den slesv.-holst.-sønderb.-augustenborgske og den beckske. De andre Linjers Godser vendte ved Arv eller Kjøb tilbage til Kronen; men Augustenborgerne vedbleve at besidde betydelige Godser paa A. og i Sundeved, indtil Hertug Christian August formedelst sin Deltagelse i det slesvig-holstenske Oprør 1848 blev landsforvist og hans Godser seqvestrerede; senere fik han dog en Skadesløsholdelse af c. 3½ Mill. Rd. I den første slesvigske Krig (1848—50) var A. et vigtigt Støttepunkt for den danske Hær. Under Krigen 1864 erobredes A. af Preusserne 29 Juni, og ved Wienerfreden s. A. blev den med næsten hele Slesvig afstaaet til Østerrig og Preussen i Forening. Senere maatte Østerrig ved Pragfreden 1866 afstaa sin Medejendomsret til Preussen.

Als, Peder, dansk Portrætmaler, f. 1726 i Kjøbenhavn, d. 1776 smstds., var den første, som vandt Kunstakademiets store Guldmedaille 1755, og fik derefter Akademiets Rejsestipendium, hvorpaa han rejste til Italien. Her lærte han Winckelmann at kjende og Raphael Mengs, der vilde uddanne ham til Historiemaler; men da Stipendiet ikke kunde tilstaas ham ud over de sædvanlige 6 Aar, rejste han hjem over Paris og blev i 1764 Medlem af Kunstakademiet som Portrætmaler, samt fik Bestalling som kgl. Hofskildrer. Blandt hans Arbejder kan nævnes et Par Portræter af Dronning Caroline Mathilde og af nogle af hans samtidige Kunstbrødre. Hans Udførelse var flittig, men noget ængstelig, og Farven mørkladen.

Alsátia, det lat. Navn for Elsaß.

Al segno, it. [sēnjo], s. **Dal segno**.

Alsnö, nu Adelsö, en Ø i Mälaren. Paa en fordum der liggende Kongsgaard, som ofte besøgtes af Folkungeregenterne, udfærdigede Magnus Ladulås c. 1280 den saa kaldte **A.-stadga**, som bl. a. forordnede Skattefrihed for dem, som gjorde Krigstjeneste til Hest.

Alstenø, stor Ø i Helgelands Fogderi, Nord-

lands Amt i Norge, under 66° n. Br., bekjendt for Fjeldtoppene „de syv Søstre“; ved Vestkysten ligger Alstahaug Præstegaard, hvor Digteren Peder Dass boede (s. d. A.).

Alster, en af Elbens Bifloder, udspringer i Segeberg Amt i Holsten og falder efter 7 M.s Løb i Elben ved Hamborg, hvor den danner de smukke Bassiner **Binnen- og Außen-A.**

Alströmer, en svensk Slægt, som har øvet afgjørende Indflydelse paa den svenske Industris Udvikling i det 18de Aarh. Stamfaderen, **Jonas A.** (kaldet Ahlström, inden han adledes 1751), f. 1685, d. 1761, Borgersøn fra Alingsås, var i mange Aar bosat som Kjøbmand i England, flyttede 1724 over til Sverige, anlagde med udenlandske Arbejdere adskillige Manufakturfabriker i Alingsås, indrettede Schæferier til Uldens Forædling, indførte Kartofler (1724), Tobak, Farveplanter m. m. A. var ogsaa en af Stifterne af det svenske Videnskabs-Akademi. — **Patrik A.**, Søn af den foreg., f. 1733, d. 1804, blev efter Faderen Directeur over Manufakturfabrikerne i Alingsås, samt, efter at være gaaet ind i Broderens Firma, Directeur for det ostindiske Compagni i Göteborg. — **Claes A.**, f. 1736, d. 1794, Chef for et anset Grosserer-Firma i Göteborg, blev 1778 Friherre tillige med Broderen Patrik. A. var en ved Studier og udstrakte Rejser dannet Videnskabsmand og derhos en af sin Tids største Mæcenater i Sverige, ogsaa efter at han ved den nordamerikanske Frihedskrig havde mistet største Delen af sin Formue.

Alsûfi, persisk Astronom, 903—986. Under sit Ophold ved Hoffet i Bagdad skrev han paa Arabisk et Værk om Fixstjernerne (udgivet 1874 i fransk Oversættelse af Schjellerup), hvori han kritisk gjennemgaar Stjernestørrelserne i den af Hipparch 1000 Aar tidligere overleverede Stjernefortegnelse.

Alt, it. Alto ell. Contr'alto, fr. Haute-contre, er Navnet paa den dybe Kvinde- ell. Drengestemme. I Chorsang bevæger Altstemmen sig fra det lille g til det tostregne e, men store Stemmer kunne have et endnu større Omfang.

Alt. Geographiske Navne, sammensatte med A. ell. **Alten**, som ikke findes her, søges under Hovednavnet.

Alta, høj, f. Ex. ottāva alta, den høje Octav.

Altai (Guldbjærgene) kaldtes tidligere hele den Række af Bjærge, der gaar fra Irtisch's Kilder til det ochotske Hav, og som fylder det sydlige Sibirien og det nordlige Dsungari, Mongoli og Mandschuri. Nu betegnes almindeligvis med Navnet A. kun Bjærgene mellem 97° 40' og 123° 40' ø. L. og 47°—55° n. B. De begynde mod V. ved Irtisch og dens Kilder, ende mod Ø. med Kentaï og bestaa af en Mængde Kjæder, der i Almindelighed stryge V.N.V.—Ø.S.Ø., parallelt med Tarbagataï og flere mindre Kjæder i det vestlige Thian-Schan. A.-Kjæderne ere forenede ved Tværkjæder og Højlande, der tilsammen danne et bugtet Vandskjel med Hovedretning S.V.—N.Ø. mellem Obs Bassin og Gobi. Mod V. gjennembrydes Systemet af Ulungur, Biflod til Irtisch. Middelhøjden er c. 5,000 F., men Hovedkjædernes Kamhøjde er 6—8,000 F. Systemets hydrographiske Midtpunkt, hvorfra der udgaar Floder mod N., mod V. (Buktarma) og mod S. (Uigur), er gjennembrudt a[f] et vildt Pas, Ulan-Daba, 7,000 F., og n. [f]orherfor hæver sig Bjelukha, 10,700 F., me[d] store Snemarker og Gletschere. Blandt A.-Systemets Kjæder ligge det egtl. A. eller d[et] kolyvanske Ertsbjærge (mellem Irtisch o[g] Ob), det metalrige Salaïr (mellem Ob o[g] Tom), det Kusnezkiske Ala-tau (mellem Tom og Jenissei) og Verkholenskbjærgen (langs Vestsiden af Bajkalsøen) i det russiske Asien. Ektag-A. (hyppig kaldet „Store-A.“) begrænser det dsungariske Dalbækken mod N.-Ø. Tannu-ola (over 11,000 F.) strækker sig in[d] i Mongoliet mellem Øvre Jenissei og Søe[n] Ubsa, de sajanske Bjærge danne Grænse[n] mellem Rusland og Mongoliet og hæve sig i Munko-Sardyk til 11,000 F. Kentaï afslutter Systemet mod Ø. — A. er rigt paa Metaller; guldholdigt Sølv i Mængde i de[t] egtl. A., Bly, Kobber, Jærn og Guld især i Ala-tau og Salaïr. Allerede i Oldtiden bearbejdede et ukjendt Folk Minerne til mere end 100 F.'s Dybde. 1726 begyndte Demidov atter at drive disse Miner, som 1747 blev[e] kjøbte af Kronen. — A.-Systemet bestaar næsten alene af Granit og palæozoiske Skifere.

Altair (α Aquilæ), arab. „den flyvende“, undertiden ogsaa kaldet **Atair**, en Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Ørnen.

Altamūra, Stad i Syditalien, 6 M. s. v. for Bari. 20,000 I. Prægtig, af Kejser Frederik II. bygget Kathedralkirke. Handel med Ost og Uld.

Altan, en med Rækværk omgiven, sædvanlig ubedækket (jfr. **Balcon**) Udbygning paa Ydermuren af en Bygning, med Adgang fra den indenfor liggende Etage. Ogsaa oven paa et fladt Tag anbringes A. **Altantag**, s. Tag.

Altdorfer, Albr., bayersk Maler og Kobberstikker, f. 1480 eller 1488, d. 1538 i Regensburg, dannede sig efter Albr. Dürer og stilles som Maler ikke mindre højt end han. Hans ypperste Maleri, et Slag mellem Alexander og Darius, er i Schleißheim, en udmærket „Christi Fødsel“ i Wien. Man har af A. omtr. 100 Kobberstik og nogle Træsnit.

Alte Land, frugtbart Marskdistrict i den preussiske Prov. Hannover langs Elben, mellem Buxtehude og Stade.

Alten, Landskabsnavn fra Vestfinmarken: **A.**, Herred og Præstegjæld ved Bredden af **A.-Fjord**; denne stikker ind mod Syd inden for Øerne Stjernø og Seiland, forbi Talvik Prgld. til Alten Prgld.; en Arm af den er Kaafjord. Dalen og Fjordens Bredder ere frugtbare og have et mærkelig mildt Klima i Forhold til den høje Bredde (70°); i nyere Tid er der indvandret mange, som drive dels Kvægavl, dels endog Agerbrug (Byg og Kartofler). **A.-Elv** udspringer paa Rigsgrænsen, løber mod Nord gjennem Kautokeino og munder ud inderst i Altenfjord. **A.-Fogderi**, det vestligste i Finmarkens Amt, bestaar af Herrederne og Præstegjældene Loppen, Talvig, A. og Kautokeino. Indbyggerne kaldes **Altværinger**.

Altena, Fabrikstad i den preussiske Prov. Westfalen, 10 M. s. for Münster. 9,000 I. Jærn- og Staalvarer.

Altenburg, Hoved- og Residensstad i Hertugdømmet Sachsen-A., 5 M. s. for Leipzig. [illegible],000 J. (1880). Vigtige Uldmanufakturer og Bryggerier; Fabrikation af Porcelæn, Tobak, Spillekort m. m. Handel med Korn, Kvæg og Uld. Gotisk Domkirke og gode Undervisningsanstalter. Residensslottet paa en Klippe uden for Staden er bekjendt ved det af Kunz v. Kaufungen 8 Juli 1455 udførte „sachsiske Prinserov.“

Altenburg (Ungarsk-), Magyarisk **Magyar-Óvár**, Flække i det vestl. Ungarn ved Floden Leithas Udløb i Donau. 3,000 J. Her begyndte 1809 de Fredsforhandlinger mellem Frankrig og Østerrig, som medførte Freden i Wien.

Alten-Essen, en Commune i den preussiske Rhinprovins, tæt n. for den vigtige Fabrikstad Essen. 13,000 J. Betydelige Kulgruber.

Alten-Oetting, Flække i Øvrebayern, 11 M. ø. for München ved Fl. Inn, et stærkt besøgt Valfartssted. Tilly med flere af hans Familie ligge jordede her, ligesom ogsaa Hjærterne af flere Personer af Wittelsbachernes Fyrstehus her ere bisatte.

Altenstein, Bjærgslot og Sommerresidens i Hrtgd. Sachsen-Meiningen, paa Sydvestskraaningen af Thüringerwald. I Nærheden lod Kurfyrst Frederik d. vise Luther opsnappe 4 Maj 1521 og føre til Wartburg.

Altenstein, Carl, Friherre, preuss. Statsmand, f. 1770, deltog 1807 under Steins Ministerium i Arbejderne for Preussens Nydannelse og virkede bl. A. for Stiftelsen af Universitetet i Berlin. 1808 blev A. Finansminister, men gik i sin Modløshed saa vidt, at han for at skaffe Penge tilraadede at sælge Schlesien, og fjærnedes derfor 1810. 1817 blev han Kirke- og Undervisningsminister og viste stor Iver saa vel for det højere som for det lavere Skolevæsen (Stiftelsen af Universitetet i Bonn 1818 og Indførelsen af den nye Skolelov med almindelig Skoletvang 1819); tog ogsaa Del i Gjennemførelsen af den evangeliske Union. D. 14 Maj 1840.

Alter (egtl. et ophøjet Sted), det Sted, hvor der bringes Offer. Efter den Betydning, Ofret har baade i Hedenskab og Jødedom som det centrale i den hele religiøse Cultus (s. Offer), maatte A. blive den helligste Del af de hedenske Templer næst efter selve Gudebilledet, ligesom de to A. i Jødernes Helligdom kom til at indtage fremtrædende Pladser, Brændoffer-A. ved Indgangen til „det hellige“ og Røgoffer-A. ved Indgangen til „det allerhelligste“, begge prægtig udsmykkede ligesom A. i de hedenske Templer. I Christendommen derimod bringes intet Sonoffer, fordi den evig gyldige Forsoning en Gang for alle er tilvejebragt, og derfor tale de ældste Kirkefædre om, at de christne hverken bruge Ofre eller A.; men fra en anden Side kommer Tanken om et christeligt A. dog frem allerede i det nye Test. Af det, der ofredes paa de jødiske og hedenske A., blev kun en lille Del opbrændt, Resten tilfaldt Præsterne som en Guds Gave til Løn for deres Tjeneste; de, der tjente ved A., fik altsaa deres Føde fra A.; men de christne ere „et Folk af Præster,“ og derfor er der ogsaa for dem et A., Nadverbordet, fra hvilket de alle faa aandelig Føde som Naadegave af Gud. Denne i Hebr. XIII, 10 og 1 Cor. IX, 13 og X, 20 udtalte Forestilling blev imidlertid lidt efter lidt forvansket; efterhaanden som den falske Forestilling om Nadveren som et Sonoffer trængte sig frem (s. Messe), blev A. paa ny betragtet som det hellige Sted, hvor Forsoningen tilvejebragtes, og det blev derfor udstyret med lignende Pragt som i de forchristelige Gudehuse, og som Helligdommens Midtpunkt blev det ogsaa det Sted, hvor Reliqvier helst maatte opbevares. Blev Kirken bygget over en Martyrs Grav, da kom Højaltret til at staa lige over Graven, og et A. uden Reliqvier, selv om det kun er en Negl af en Helgen, kan Romerkirken ikke tænke sig. I de ældste Kirker fandtes kun ét A., sædvanlig i Choret mod Ø., og herved er den græske Kirke bleven staaende; men efterhaanden som Privatmesserne kom i Brug i den vesterlandske Kirke, blev det, for at faa de mange Messer læst, nødvendigt at give hver Kirke flere A., af hvilke Hoved- eller Højaltret beholdt Pladsen i Choret mod Ø., medens de andre A. stode i Sideskibene, helst hvert i sit Capel. For Protestanterne, der forkaste Læren om Messeofret, har A. ikke samme Betydning som for Katholikerne; men medens de reformerte fuldstændig have afskaffet Brugen af A. og ved Nadverens Uddeling bruge et almindeligt Bord, have Lutheranerne, i god Samklang med at de mere end de reformerte betone Sacramenternes Betydning ved Siden af Ordets, beholdt det med Crucifix og Lys smykkede A. som det synlige Sted, hvorfra Herren uddeler Nadverens Gaver; men de fastholde, at som der kun er ét Nadverbrød, maa der ogsaa kun være ét A. i hver Kirke. Lysene skulle minde om, at Nadveren blev indstiftet ved Aftentide. — I Romerkirken bruges foruden de faststaaende A. ogsaa Portativ-A., portatile A., smaa bevægelige A., som kunne føres med paa Rejser og skjules, naar det behøves; de brugtes f. Ex. i de protestantiske Statskirkers Tid af Jesuiterne paa deres hemmelige Missionsrejser i protestantiske Lande. **Alterbog,** en Bog, som indeholder de Bønner, Lectier osv., som Præsten læser eller messer for Alteret, tillige med andre liturgiske Formularer. Den første A. i den dansk-norske Kirke efter Reformationen udkom 1556 og blev udarbejdet af Biskop Palladius. Senere, da en ny Udgave blev nødvendig efter det dansk-norske Kirkerituals Udarbejdelse (1685), besørgede Biskop Bagger samme 1688. Denne forordnede A. indeholder Collecter og Bibeltexter for hele Aaret, Litaniet, Bønner, Formularer for Daaben, Nadveren, Brudevielse og Jordpaakastelse, samt Lidelseshistorien og Katechismus. Denne A. er den endnu gjældende i Danmark og Norge; den har kun modtaget nogle Forandringer, dels ved Ophævelsen af adskillige kirkelige Festdage (1770) og Udeladelsen af de dertil hørende Texter og Bønner, dels ved Confirmationens Indførelse (1736) og Exorcismens Udeladelse.

Altera pars, lat. [ăl], den anden Side, Modparten; audiātur et a. p., Modparten maa ogsaa høres.

Alteratiōn, Forandring (til det værre), Sindsbevægelse, Skræk; i Musik en Nodes Forandring ved Afledningstegn. **Alterēret**, forskrækket, bestyrtet.

Altercatiōn, Uenighed, Ordstrid, Kiv.

Alter ēgo, lat. [al], „et andet jeg", en i de romanske Riger brugelig Form, hvorved Kongen overdrager en Generalvicar Retten til fuldstændig Udøvelse af alle kongelige Rettigheder i Riget; ogsaa den med disse vidtstrakte Rettigheder udrustede Fuldmægtig.

Alternāt, den Skik, ved Afslutning af Tractater at sætte Underskrivernes Navne i forskjellig Orden paa de forskjellige Aktstykker, for ikke at give nogen enkelt Forrang. **Alternatīv**, vexlende, omskiftende. Et A., et Vexeltilfælde, betegner dels det, at to Tilfælde indtræffe, hvoraf man skal vælge det ene, dels et af disse to Tilfælde, mellem hvilke man skal træffe et Valg. **Alternēre**, vexle, skifte. **Alternativo**, it., vexelvis; tidligere brugtes Betegnelsen A. ofte for Trio.

Althorp [āåldsorp], Lord, s. **Spencer**.

Althæa, Slægt af Katostfamilien; Urter med haandnervede Blade og Blomsterne ved Grunden omgivne af et 6—9delt Yderbæger. Læge=A. (*A. officinalis*), en vedvarende Urt med ægformede, utydelig lappede Blade og rosenrøde Blomster, i den største Del af Europa. Stokrosen (*A. rosea*), en toaarig, almindelig, i mange Afarter dyrket, i Asien hjemmehørende, 4—9 F. høj Prydplante, med hjerteformede, haandlappede Blade og store Blomster af højst forskjellig Farve. **Althæarod**, Roden af Læge=A., indeholder en stor Mængde Planteslim og benyttes som Bestanddel af forskjellige Slags Te (Brystte, Slimte), medens et Afkog af den, blandet med Sukker, giver Althæasaft, Althæabrystsukker og Althæakager.

Alting (*alþingi*, nyere: *alþing*) betegner i Fristatstiden den for hele Island fælles, lovgivende og dømmende Forsamling, i Modsætning til Herredstingene. Altinget oprettedes Aar 930 efter Landnamsmanden Ulvljots Tilskyndelse, og efter at Pladsen for det — i en ved sin vilde Naturskjønhed bekjendt Egn i det sydvestlige Island — var bleven udpeget af Grim Gedesko. Her, paa Tingvoldene (d. e. Tingsletterne, *þingvellir*, sædvanlig i forkvaklet dansk Form Tingvalla), holdtes Tinget aarlig ved Midsommerstid i 14 Dage, under stor Tilstrømning af Tingmændene, der her flokkedes hver Gruppe om sin Høvding eller Gode (*goði*), af hvilke Goder hver havde sin bestemte Tingbod til Afbenyttelse under Opholdet paa Tingstedet. Forsædet paa A. førtes af den for 3 Aar ad Gangen valgte Lovsigemand (*lögsögumaðr*); hans Pligt var fra det berømte Lovbjærg (*lögberg*) at kundgjøre de nye Love, der vedtoges, og foredrage hele den gjældende Lovgivning. Den lovgivende Magt var i Fristatstiden hos Lovretten (*lögrétta*), der fra Aar 965 bestod af 144 Medlemmer, hvortil endnu kom Lovsigemanden og efter Bispedømmernes Oprettelse de to Biskopper. Forsamlingens Kjærne udgjordes af de 39 fuldtberettigede Goder — Indehaverne af de saakaldte „gamle Godord" (*goðorð*, d. e. Godeværdighed, Høvdingedømme) — hvortil kom 9 Mænd, der skulde veje op mod de 3 Goder, som Nordfjerdingen havde mere end de andre Fjerdinger (12 mod 9 i Syd=, Vest= og Østfjerdingen), altsaa tilsammen 48 eller 12 fra hver Fjerding. Hver af disse 48 tog desuden to Mænd med sig, der, rimeligvis i Følge de Aar 1004 stedfundne Forfatningsforandringer, dog kun vare raadgivende Bisiddere, og hvis Selvstændighed i det hele kun kan have været ringe. Den dømmende Magt paa A. var fra c. 965, da den udsondredes fra den lovgivende, hos de fire Fjerdingsdomstole, til hvilke fra Aar 1004 kom en ejendommelig stillet, øverste Instans, den saakaldte Femterdom, hvis Indstiftelse tilskrives den vise Nial. Hver af Fjerdingsdomstolene var bestemt til at paakjende Sager fra en af Landets 4 Fjerdinger. Dommerne udnævntes af Goderne, for Femterdommens Vedkommende foruden af de 39 Indehavere af „gamle Godord" tillige af Besidderne af de ved denne Rets Indstiftelse oprettede „nye Godord". Efter Islands Underkastelse under den norske Konge fik A. en helt forandret Sammensætning, og Lovsigemanden afløstes af ēn, senere to Lovmænd (*lögmaðr*, i dansk Gjengivelse hyppig: Lagmand, Lavmand). Lovrettens Virksomhed indskrænkedes nu efterhaanden til at være dømmende, og i Tidernes Løb aftog de som Lovmændenes Meddomsmænd fungerede Lovrettemænd i lige Grad i Antal og Betydning, indtil det hensygnende A. efter et Par Aar at have holdt sine Møder i Reykjavig Aar 1800 ophævedes og afløstes af en Landsoverret. 1843 gjenoprettedes A. som en raadgivende Forsamling i stedlige islandske Anliggender, fra 1845 hvert andet Aar sammentrædende i Reykjavig. 1874 omdannedes denne i Følge den da udstedte „Forfatningslov for Island" til en, ligeledes hvert andet Aar sammentrædende, lovgivende Forsamling i særlige islandske Anliggender, efter at en „Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget" alt 1871 var udgivet.

Altinik, russisk Kobbermønt, lig 3 Kopek eller c. 4 Øre.

Altmark, ældre Provinsbenævnelse paa en Del af Kurmark=Brandenburg, med Stendal til Hovedstad, hører siden 1814 til det preussiske Regeringsdistrict Magdeburg.

Altmühl, Flod i Bayern, falder ved Kelheim fra venstre Side i Donau. 27 M. lang. A. er ved en Kanal sat i Forbindelse med Regnitz og derved Donau med Rhinen.

Altmütter, G., bekjendt Technolog, f. 1787, var Prof. i Technologi ved den polytechniske Skole i Wien fra dens Stiftelse 1816 til sin Død 1858, Karmarschs Lærer og Forfatter til en Mængde Artikler i Prechtls „Technologische Encyklopädie".

Altnacht, s. **Alpnach**.

Alto=Douro [doū] (Øvre=Douro), ogsaa kaldet Paiz do Vinho, tillige med Baixo=Douro (Nedre=Douro) Portugals vigtigste Vinegn og Portvinenes Hjem, indtager en Del af Prov. Tras=os=Montes og Beira. Byen Pezo da Regoa har store Vinoplag.

Alton, Stad i den nordamerikanske Stat Illinois ved Missisippi, ½ M. oven for Mis=

[...]ouris Udløb. 10,000 J. Stenkulsgruber. [...]evende Handel.

Alton, en nederlandsk Adelsfamilie, af hvilken [...]lere Medlemmer stode i østerrigsk Tjeneste. **Richard**, Greve af A., f. 1732, steg under Marie Theresia til de højeste militære Poster. Kejser Joseph II. sendte ham 1787 til Belgien for at dæmpe den der opkomne Gjæring; men hans alt for strænge Forholdsregler bevirkede netop det modsatte; han blev tilbagekaldt og døde under[...]vejs 1790. — Hans Broder **Edvard**, Greve af A., f. 1737, udmærkede sig i østerrigsk Tjeneste i Syvaarskrigen og Tyrkerkrigen, kæmpede med [...]e franske i Belgien og faldt under Belejringen [...] Dunkerque 1793.

Altona, Stad i den preussiske Prov. Schleswig-Holstein, ved Elben, tæt v. for Hamborg. 91,000 [...] (1880). A. er regelmæssig bygget; dens Hovedgade (Palmaille) er beplantet med Linde[...]træer og har en Bronzestatue af den tidligere Overpræsident, Grev Blücher-Altona. Smuk [...]derst Hovedkirke og mange andre Kirker og Bedehuse, 2 Synagoger, Raadhus, Theater, Observatorium, Gymnasium, flere Hospitaler [...]g milde Stiftelser og talrige Undervisnings[...]anstalter. Fabrikation af Uld- og Bomulds[...]varer, Læder, Vokdug, Tobak, Hatte, Møbler, [...]Sejle, Sæbe, Lys, Posamentmagerarbejde, Tapeter og Ure. Store Bryggerier, Bræn[...]derier og Bagerier. Skibsbyggeri. Betydelig Handel. A. var endnu i Begyndelsen af det [...]de Aarh. et Fiskerleje. Frederik III. gav Staden udstrakte Privilegier. Forlig i A. 20 Juni 1689 mellem Kong Christian V og Hert. Christ. Albrecht af Holst.-Gottorp. 8 Jan. 1713 afbrændtes Staden næsten ganske af den svenske General Stenbock paa hans Marsch til Tønning.

Altorf (Altdorf), Hovedstad i Canton Uri i Schweiz, i Nærheden af Fl. Reuß og Vierwald[...]stættersøens Sydøstende. 3,000 J. A. ligger [...]ed Nordenden af den af Tourister overordentlig [...]tærkt besøgte St. Gothardsvej og ved Jærn[...]banen til Italien. En Brønd i Staden an[...]gives at betegne det Sted, hvor Vilh. Tell [...]kal have skudt Æblet af sin Søns Hoved.

Altranstädt, Kirkeby i den preussiske Prov. Sachsen, 2 M. s. ø. for Merseburg. Her op[...]slog Kong Carl XII, da han 1706 faldt ind i Sachsen, sit Hovedkvarter, og her sluttedes 24 Sept. s. A. Fred mellem ham og Kong August II, [...]m maatte frasige sig Polens Krone og ud[...]levere Patkul.

Altringer, s. **Aldringer**.

Altruisme er en af A. Comte indført Be[...]tegnelse for den ubetingede Hengivelse og Op[...]ofrelse for Menneskehedens Vel og for ideelle Formaals Fremme, den absolute Modsætning [...]il Egoisme. A. er altsaa det samme som uinteresseret Sympathi.

Aludel, pæreformede, i begge Ender aabne Glaskar, som kunne stikkes i hinanden, saa at [...]e danne en Række. De brugtes tidligere [...]meget til Sublimationer, nu kun ved Fabrika[...]tion af Jod og Kvægsølv.

Alumen, lat. Navn for **Alun**.

Aluminium, Al, et Metal, hvis Ilte er Lerjord, og hvis kiselsure Salt er almindeligt [...]Ler. Lerjord afiltes ikke ved Kul alene; heller [...]ikke faar man Chloraluminium dannet ved at lede Chlor over glødende Lerjord. Men ved at forene begge Virkninger, ved at lede tør Chlor over en glødende Blanding af Lerjord og Kul fik Ørsted 1825 dannet Chloraluminium, idet Kullet tog Ilten, Chloret A. Han forsøgte ogsaa at isolere A. af Chloralum. ved Kaliumamalgam, men først Wöhler lykkedes det 1827 at fremstille A. ved Smeltning af Chloralum. med Kalium. Først 1854 begyndte Devilles Arbejder, som tilsigtede en fabrikmæssig Produktion af A. Den vigtigste Forandring er Anvendelsen af Chloraluminium-Chlornatrium i Steden for Chloralum., idet dette yderst let angribes af Luftens Fugtighed, og Anvendelsen af Natrium i Steden for det dyrere Kalium. A. er næsten sølvhvidt, yderst strækkeligt; dets Vægtfylde er 2,5 til 2,67; dets Smeltepunkt ligger mellem Zinkens og Sølvets, og det er ikke flygtigt. Det rene A. ilter sig ikke i Luften, selv ved Smeltning; indeholder det Silicium, brænder det livlig. Bladaluminium brænder med stor Glans. A. sønderdeler ikke Vand ved Rødglødhede, angribes næsten ikke af svag Svovlsyre, heller ikke af stærk Salpetersyre ved almindel. Temperatur og yderst langsomt ved Kogning. I Saltsyre opløses A. let. Dets Ilte, Al_2O_3, forekommer rent som Corund, næsten rent som Saphir og Rubin. Af dets Salte har navnlig Alun Betydning. **Aluminiumbronze**, en guldlignende Legering af 10 Dele Aluminium og 90 Dele Kobber, udmærker sig ved Haardhed og Sejhed og anvendes derfor til Taplejer.

Alumnus, lat., Plejesøn, Fostersøn; bruges særlig om den, der opholder sig i en lærd Stiftelse (f. Ex. Collegierne ved et Universitet) og nyder de i dens Fundats fastsatte Goder.

Alun (Alumen), et svovlsurt Dobbeltsalt af Aluminium og Kalium, indeholder desuden en stor Mængde Vand ($Al_2\,3SO_4\,.\,K_2SO_4\,.\,24H_2O$), optræder i meget smukke Krystaller (Oktaedre). Men foruden dette (Kalialun) kjendes mange andre A., idet Kalium kan erstattes af det sammensatte Metal Ammonium (Ammoniakalun), af Natrium og en Del andre Metaller, Aluminium af Chrom (Chromalun) og Jærn, Svovlsyren af Selensyre. Alle disse A. krystallisere i Oktaedre. Det alm. A. tilberedes af Ler eller Bauxit (et urent Lerjordhydrat) ved Behandling med Svovlsyre og Tilsætning af svovlsurt Kali, eller af Lerskifre (s. **Alunværker**). Romersk A. regnes for den bedste; den vindes af Alunsten. Ammoniakalun tilvirkes nu i store Mængder af Gasvand (som indeholder Ammoniak), Svovlsyre og svovlsur Lerjord. I Manchester producerer en Fabrik over 10 Mill. Pd. aarlig af Gasvandet. Brændt A. er A., som er afvandet ved Opvarmning. Concentreret A. er svovlsur Lerjord; det tilvirkes i stor Mængde som Biprodukt ved Sodafabrikationen af Kryolith. **Alunmel** er Alun i meget smaa Krystaller. A. er tungt opløseligt i koldt, let opløseligt i varmt Vand (1 Del kogende Vand opløser 3½ D. A.). Det anvendes i Farverier, Garverier, ved enkelte Metalarbejder, til Klaring af Vædsker og i Medicinen (Kali-A.) som sammensnærpende Middel til Badevand, Gurglevand eller Indsprøjtningsvædske, navnlig ved Saar, Halspine,

Slimflod, Blødninger o. fl. **Alunskifer**, en kulholdig Lerskifer, der ved at ridses giver en sort Streg (Lerskiferne en hvid); den indeholder Svovlkis og hører fortrinsvis til de ældste neptuniske Dannelser, en Art Marskdannelse, hvis Kulstof og Svovl hidrøre fra forraadnet Tang og Havvandets Bestanddele. A. forekommer i mægtige Lag ved Christiania, i Mellemsverige og Skaane, Bornholm, England og Tyskland og benyttedes især tidligere meget til Alunfabrikationen. **Alunjord** er en lignende, men yngre Dannelse, som ikke er hærdnet til Skifer. Den findes i Brunkulsformationen i Danmark. **Alunsten**, Alunit, et af Svovlsyre, Lerjord, Kali og Vand bestaaende Mineral, dannet ved Indvirkning af Svovlsyre paa trachytiske Bjærgarter, findes kun faa Steder, f. Ex. ved Tolfa i Kirkestaten, hvor man siden 1458 har produceret den bekjendte romerske Alun af denne Stenart. **Alunværker** behandle i Regelen enten Alunskifer eller Alunjord; begge indeholde Svovlkis, der iltes og saaledes afgiver den fornødne Svovlsyre til Alunens Dannelse, enten ved en 10—12 Maaneder varende Forvitring, eller ved en 6—8 Uger varende Brænding ved lagvis Indblanding af Tørv, Kviste o. desl. Derefter udludes Massen; den opløste svovlsure Lerjord inddampes i Blypander og renses ved Krystallisation; det tilbageblivende Malm bliver undertiden underkastet en ny Forvitring eller Brænding og Udludning. Til en concentreret kold Opløsning af svovlsur Lerjord sættes en concentreret kold Opløsning af svovlsur Kali eller Chlorkalium, hvorved Alun udfældes som et temmelig rent Krystalpulver, der yderligere renses ved Omkrystallisation. Nemmere slipper man fra det, hvor Alunskiferne, som i Skaane og Bornholm, indeholde Kali, eller hvor man har Alunsten at behandle; den behøver man blot at brænde svagt og derefter at udlude uden Tilsætning af Kalisalt, og man faar da den basiske, saakaldte romerske Alun, der ofte er rødfarvet af lidt Jærntveilte. Paa sine Steder forekommer Alunstenen forvitret i Naturen, og Arbejdet er da endnu nemmere.

Alunno, Nicolo, italiensk Maler fra Foligno, hører til den ældre umbriske Skole. Hans Billeder, der ere Temperamalerier, ere fra Tiden mellem 1450 og 1500 og udmærke sig ved Sjælsadel og Renhed, navnlig i Fremstillingen af Kvinden, men vise tillige Ubehjælpsomhed i Udførelsen.

Alūta, Flod i Østerrig, Transsylvanien, udspringer i de østlige Karpather, løber gjennem Passet Rother Thurm ind i Rumænien og falder efter 60 M.s Løb i Donau, lige over for Nikopolis.

Alvarādo, P., spansk Opdager, udsendtes 1518 med en Flaade fra Cuba og opdagede Yucatan, fulgte 1519 Cortez til Mexico og hjalp ham trofast, indtog 1523 Mellemamerika, hvor han grundlagde Guatemala, og gjorde senere et æventyrligt Tog over Andesbjærgene til Quito. D. 1541.

Alvarez, Don José [āl], spansk Billedhugger, f. 1768 i Priego, d. 1827 i Madrid, var Søn af en Stenhugger, men fandt Lejlighed til at uddanne sig til Kunstner i Granada, Madrid og til sidst i Paris, hvor han vakte Opsigt ved sin „Ganymed". Derpaa gik han til Rom og levede næsten uafbrudt der, om ogsaa hans Arbejder gik til Spanien. Følgen deraf har været, at hans Navn er bleven mindre europæisk bekjendt end hans italienske Samtidiges, Canovas, hvem han for øvrigt staar nær, om ikke over, i Alvor og mandig Kraft.

Alvastra, forhen Cistercienserkloster i Östergötland i Sverige, i en smuk Egn, nær ved Vettern, ved Ombergets søndre Fod, grundlagdes c. 1144 af Sverker I.s Dronning Ulfhild. Efter Reformationen ødelagdes Klostret lidt efter lidt; af Kirken, der var bygget af Kalkstenskvader, og hvor Kongerne af det Sverkerske Hus havde deres Begravelsespladser, findes endnu Ruiner, som vidne om dens tidligere Storhed.

Alvensleben, Gustav, preussisk General, f. 1803, blev 1821 Officer og var 1848 Stabschef for Prins Vilhelm (V. I) paa Toget til Baden, blev 1863 Generallieutenant og hørte 1866 til Kongens Stab, førte 1870—71 et Hærcorps, bl. a. ved Gravelotte, Beaumont og Sedan, men udtraadte af Tjenesten 1872. D. 1881. — **Konstantin A.**, f. 1809, blev 1827 Officer og førte 1866 en Division af Garden ved Königgrätz; havde 1870 nærmest Æren for Sejren ved Vionville 16 Aug. og udmærkede sig senere ved Orléans og Le Mans; fik Afsked 1873.

Alvgust ell. **Elveblaast, Troldeblaast**, norsk Folkespr., Sygdom, som ytrer sig ved smaa Blegner paa Huden; **Alvskot**, Skade indvendig i Lemmerne paa Dyr (jvfr. **Alfer**).

Alvinczy, Joseph, Friherre af [ālvinzi], østerrigsk Feltherre, f. 1735 paa Slottet A. i Transsylvanien, udmærkede sig i Syvaarskrigen og blev i Krigen mod Tyrkerne 1789 Feltmarschallieutn. 1790 fik han Anførselen over den Hær, som skulde dæmpe Opstanden i Belgien; 1792—93 kæmpede han med de franske og bidrog meget til Sejren ved Neerwinden. Efter at være bleven udnævnt til Generalfelttøjmester, førte han 1795 Overcommandoen ved Øvrerhinen; det næste Aar sendtes han til Norditalien, hvor han efter nogle heldige Træfninger blev aldeles slaaet af Bonaparte ved Arcole og Rivoli. Kejser Frants II, hvis Lærer i Krigsvidenskaben han havde været, udnævnte ham derpaa til Øverstcommanderende i Ungarn; han døde som Generalfeltmarschal 25 Sept. 1810 i Ofen.

Alyättes, Konge i Lydien 617—560 f. Chr., Krøsos's Fader, var en Elsker af Pragt og Kunst og sendte kostbare Gaver til Delphi. Han kæmpede mod den mediske Konge Kyaxares. Hans Grav i Nærheden af Sardes var en uhyre Jordhøj paa et stensat Fodstykke, hvoraf endnu findes betydelige Levninger.

Alzei, Stad i Storhertugd. Hessen-Darmstadt, 4 M. s. f. v. for Mainz. 6000 Indb. Læderfabrikation.

A. M., d. e. ānno mūndi, lat., i Aaret efter Verdens Skabelse.

Amadēo, Giovanni Antonio, it. Billedhugger og Bygmester, f. omtr. 1447 ved Pavia, d. 1522, hører til den lombardiske Renaissances mere fremtrædende Kunstnere; hans bekjendteste Arbejder ere Gravmæler over Condottieren Colleone og hans Datter, begge i Bergamo.

Amadēo, 9 Fyrster af Huset Savoien, Stam-

fædre til den nuvær. Konge i Italien. — A. V, d. store, f. 1249, d. 1323, en af sin Tids tapreste og klogeste Fyrster, skaffede sit Hus Rigsfyrsteværdigheden. — A. VI, „d. grønne Greve" (saa kaldet efter sin Yndlingsfarve i Turneringerne), den foregaaendes Sønnesøn, f. 1334, d. 1383, erhvervede en stor Del af Piemont, Pays de Vaud m. m. og blev udnævnt til Rigsvicarius i Norditalien. Ved vise Love og Anordning af Landets indre Forfatning erhvervede han sig store Fortjenester af sine Stater. — A. VII, „d. røde", den foregaaendes Søn, f. 1360, d. 1391, erhvervede Nizza m. m. — A. VIII, d. fredelige (ell. Fredsstifteren), den foregaaendes Søn, f. 1383, erhvervede ved Kjøb Grevskabet Genf 1401 og ... ved Arv samlet hele Piemont, opnaaede Savoiens Ophøjelse til Hertugdømme af Kejser Sigismund 1416, men nedlagde, dreven af religiøs Tungsindighed, 1434 Regeringen og ... sig tillige med 6 Riddere tilbage til en Eremitbolig ved Genfersøen. Kirkeforsamlingen i Basel udnævnte ham 1439 til Pave under Navn af Felix V mod Pave Eugen IV, men han nedlagde frivillig denne Værdighed 1449 for at gjøre Ende paa Schismaet. Han døde 7 Jan. 1451 i Genf. — A. IX, f. 1435, Hertug 1465—72, indførte Førstefødselsretten i Arvefølgen i Savoien.

Amadēo, Hertug af Aosta, f. 30 Maj 1845, yngre Søn af Kong Victor Emanuel II, kæmpede 1866 tappert ved Custozza og valgtes i Nov. 1870 til Konge i Spanien. I Jan. n. A. overtog han Regeringen og viste stor Iver for sit Kald, men kunde som Udlænding ikke vinde tilbørlig Indflydelse over for Partiernes indbyrdes Intriguer. Friheden oprigtig hengiven afviste han enhver Tanke om at forsøge voldsomme Midler og opgav 11 Feb. 1873 haabet om at udrette noget, nedlagde frivillig Regeringen og vendte tilbage til Italien. 1867—76 var han gift med en italiensk Fyrstinde, Maria della Cisterna, og har af dette Ægteskab 3 Sønner.

Amădis, Helten i flere Ridderdigtninger blandt de romanske Folkeslag i Middelalderen. Den bekjendteste, „A. af Gallien", der mulig har sin Oprindelse i det 13de Aarh. og stammer fra Picardiet, er en fri, paa intet historisk hvilende Phantasidigtning. Uden for Frankrig er den først bearbejdet paa Portugisisk af Vasco de Lobeira fra Oporto, dernæst paa Spansk af Garcia Ordoñez de Montalvo (trykt mell. 1494 og 1505), der til de tidligere 4 Bøger føjede en femte om A.s Søn Esplandian. Senere ...rede Værket ved forskjellige (spanske og siden franske) Forfatteres Bestræbelser til 24 Bøger (9—11 ere af Carl V.s Historiograph, Don Feliciano de Silva), hvori forskjellige Helte spille Hovedrollen. Bernardo Tasso, Torquatos Fader bearbejdede „A. af Gallien" i sin »Amadigi«. Under Frants I.s Fangenskab i Madrid var denne Bog i sin spanske, romantisk-phantastiske Form hans Yndlingslæsning; derfra kom den i Mode ved hans Hof og i Marguerite af Valois's Kreds. Endelig kom den tilbage til sin Hjemstavn i en fransk Bearbejdelse af Nicolas d'Herberay des Essarts af de 8 første Bøger (1540—48). Gilbert Saunier, Herre af Duverdier, sluttede Kredsen med sin »Roman des romans« i 7 Bd. Ved den Execution, som Cervantes lader Præsten og Barberen foretage over Don Quixotes Bøger, bliver „A. af Gallien" skaanet som den bedste af sin Art. Amadisromanerne vare længe almindelig Yndlingslæsning og oversattes paa Engelsk, Tysk og Hollandsk, men Wielands „Neuer A." har kun Titlen fælles med denne Digtcyklus.

Amager, en dansk Ø i Sundet, skilles fra Sjælland ved Kallebodstrand. 1¼ □ M. med 16,000 I. foruden Beboerne af Christianshavn, der hører til Kjøbenhavn. A. er flad og lavt liggende og, med Undtagelse af Overdrevene, meget frugtbar. Den deles i 2 Sogne, Taarnby og Magleby. I Taarnby Sogn nærmest Kjøbenhavn er en Mængde industrielle Etablissementer; i Magleby Sogn er Sømandsbyen Dragør og Fredskoven Kongelunden med et Fasaneri. — A. blev tillige med Hafn (Kjøbenhavn) overladt Absalon af Valdemar d. store c. 1168 og kom derved under Roskilde Bispestol. 1516 indkaldte Christiern II 80 Familier fra Vaterland i Nordholland og gav dem Byen Magleby, samt Saltholm, imod at de skulde forsyne Kjøbenhavns Slot med Køkkenurter. Disse Familier formerede sig stærkt og udbredte sig over den øvrige Ø, hvis ældre Indbyggere blandede sig med dem og efterhaanden antoge deres Skikke. Siden har A. været Kjøbenhavns Køkkenhave. Christian III kunde ikke indtage Kjøbenhavn, førend han i Juni 1536 havde sat sig fast paa A.; ogsaa Carl Gustav indsaa Nødvendigheden heraf, da han belejrede Kjøbenhavn, og besatte 8 Oct. 1658 Øen, hvor Svenskerne udplyndrede Indbyggerne og afbrændte alle Landsbyerne, men allerede 10 Oct. bleve de ved et Udfald, hvori Frederik III selv deltog, nødte til at forlade den, og Kjøbenhavn beholdt saaledes sit Forraadskammer under Belejringen.

Amalekiterne boede s. v. for Palæstina og nedstammede fra Esaus Sønnesøn Amalek. De vare altsaa beslægtede med Israeliterne, men gjorde dog et forræderisk Overfald paa disse under deres Vandring gjennem Ørkenen. Til Straf herfor befalede Herren Israel at udrydde A. af Jorden, og efter stadige Krige lykkedes dette omsider for Israel, især ved Sauls og Davids Sejre over dem.

Amāler, en Helte- og Fyrsteslægt hos Goterne, af hvilken Østgoterne valgte deres Konger, havde Navn efter en mythisk Konge Amala. Med det beslægtede Navn **Amelunger** (d. e. Amalas Efterkommere) betegnes i de gamle tyske Digtninge Diderik af Bern (Kong Theoderik) og hans Helte.

Amālfi, Stad i Syditalien ved Salerno-Bugten. 7000 I. Ærkebispesæde. Havn. Mærkelig Kirke. I Middelalderen var A. Hovedstad i en lille Republik og skal have haft 50,000 I., der drev betydelig Handel paa Levanten; men allerede i det 12te Aarh. sank dens Storhed. Flavio Gioja, der anses for Compassets Opfinder, og Masaniello vare fødte her.

Amalgām, en Legering af Kvægsølv med et andet Metal. I Naturen findes A. af Sølv og Guld; A. af letsmeltelige Metaller dannes let, af tungsmeltelige Metaller vanskelig. Mange

ere flydende, andre faste; næsten alle have Metalglans. Et A. af Tin bruges til Spejlbelægning, det Kienmayerske A. (2 D. Kvægsølv, 1 Tin, 1 Zink) til Belægning af Elektrisermaskinens Puder, et A. af Cadmium til Plombering af Tænder, A. af Sølv og Guld brugtes især tidligere til Forgyldning og Forsølvning, idet man da ved Ophedning af de med disse A. bestrøgne Gjenstande fordampede Kvægsølvet. — **Amalgamatiōn** ell. Forkvægning betegner i Almindelighed enhver Opløsning af et Metal i Kvægsølv. I snævrere Betydning forstaar man ved A. en metallurgisk Proces, ved hvilken Guld og Sølv vindes af nogenlunde rige Malme ved Hjælp af Kvægsølv. Guldet, der stedse forekommer metallisk, kan umiddelbart amalgameres. Sølvet, der gjærne forekommer som Svovlsølv, ristes i en Flammeovn med Kogsalt; derved dannes Chlorsølv, som reduceres til metallisk Sølv ved langvarig Omdrejning i Fade med Vand, Kobber- eller Jærnstykker og Kvægsølv og strax ved Udskillingen forbinder sig med dette. Ved Udpresning i Poser af vaad Sejldug fjærnes en Del af Kvægsølvet; Resten fordampes i et Støbejærns Destillerapparat, hvor Amalgamet udbredes paa flade „Tallerkener", og Sølvet bliver tilbage som det 12—13lødige Tallerkensølv.

Amalia, St., to Helgeninder i den katholske Kirke: den ene, en Prinsesse af det frankiske Kongehus, gik efter sin Ægtefælle Witger af Lothringens Exempel i Kloster; den anden, ligeledes en Prinsesse, unddrog sig fra Giftermaal med Pipin d. lilles Søn Carl ved at flygte til sine Godser, hvor hun til sin Død øvede christelige Barmhjærtighedsgjerninger; hun ligger begravet i St. Peders Abbedi uden for Gent.

Amalie, Anna, Hertuginde af Sachsen-Weimar, Datter af Hertug Carl af Brunsvig-Wolfenbüttel, f. 1739, blev 1756 gift med Hert. Ernst Aug. Constantin af S.-Weimar, efter hvis Død 1758 hun regerede for sin umyndige Søn Carl August med prisværdig Sparsommelighed og stor Omhu for Folkets aandelige Dannelse indtil 1775. Hun forsamlede omkring sig i Weimar og paa sine Lystslotte de ypperste dalevende tyske Digtere og Forfattere (Herder, Goethe, Seckendorf, Knebel, Schiller o. fl.) og gjorde saaledes Weimar til det berømte Midtpunkt for Tysklands literære Glans paa den Tid; selv var hun Sjælen i denne af hende skabte Forening. Hun døde 10 Apr. 1807.

Amalienborg, 4 Palaier i Kjøbenhavn, som omslutte den ottekantede Frederiksplads ell. A. Plads. Der var et ældre A. (omtr. hvor nu Frederiks Hospital er), bygget af Frederik III, hvilket tjente til Vinterresidens for hans Enke, Dronning Sophie Amalie, som døde her 1685, og fra hvem Navnet hidrører; det brændte 19 April 1689 ved en i det tilstødende Træoperahus under en Festforestilling opkommen Ildebrand, hvorved næsten 300 Tilskuere, til Dels af de anseligste Familier, blev enten indebrændte ell. kvalte af Røgen og nedtraadte. De nuværende Palaier ere byggede midt i forrige Aarh. efter en Tegning af Eigtved i Renaissancestilen (Rococo) og efter en fælles Plan, saa at de ere fuldkommen ens i det ydre. Efter de 4 Adelsslægter, for hvilke Palaierne byggedes, kaldes de det moltkeske, schackske (paabegyndt af Conferensraad S. Løvenskjold, men inden Bygningens Fuldførelse solgt til Enkegrevinde A. S. Schack), levetzauske og brockdorffske (det moltkeske og levetz. ligge paa venstre Haand, naar man kommer fra St. Anna Plads). Det moltkeske og det schackske Palais blev efter Christiansborg Slots Brand 1794 kjøbte af Staten og indrettede til Residens for Christian VII og Kronprinsen, samt forbundne ved en smuk Colonnade af Harsdorff; sidstnævnte Palais vedblev at være Residens for Frederik VI, som døde her 1839 og for hans Dronning Marie indtil hendes Død 1852, derpaa blev det Sæde for Højesteret, indtil det 1865 blev Residens for Christian IX, medens Udenrigsministeriet er i det moltkeske (Christian VII.s) Palais. Det levetzauske Palais kjøbtes af Arveprins Frederik og tilfaldt derpaa hans Søn Christian VIII, der boede her baade som Prins og Konge og døde her 1848, ligesom det ogsaa var Vinterresidens for Enkedronning Caroline Amalie indtil hendes Død 1881; i dette Palais fødtes Frederik VII. Det brockdorffske Palais var allerede 1767 kjøbt af Staten og indrettet til Landcadetakademi; 1788 blev det Søcadetakademi og 1828, betydelig restaureret, af Frederik VI skjænket hans Datter, Prinsesse Vilhelmine; senere har det været beboet af Landgrev Vilhelm af Hessen og tjener (fra 1869) til Bolig for dennes Dattersøn, Kronprins Frederik. Midt paa A.-Plads staar Frederik V.s smukke Rytterstatue af Saly, som blev oprejst for denne Konge af det asiatiske Compagni, og hvortil Grundstenen blev lagt ved Jubelfesten for Souverænitetens Indførelse 1760.

Amalrik [ām] af Bena, berømt middelalderlig Hæretiker, f. i Bène i Stiftet Chartres, var ved Overgangen fra 12te til 13de Aarh. Lærer i Theologi i Paris og nød megen Anseelse, indtil han 1204 blev anklaget for pantheistisk Kjætteri. Han maatte rejse til Rom for at forsvare sig, blev fordømt af Innocens III, gjenkaldte saa sin Lære og fik, da han ikke længe efter døde, kirkelig Begravelse; men efter hans Død opdagedes det, at han havde stiftet en pantheistisk Sekt, der ikke blot forkastede eller forvanskede alle Christendommens Grundlærdomme og erklærede Kirkens Naademidler og Institutioner for betydningsløse og unyttige, men ogsaa omstødte al Moral ved at lære, at de aandelige kunde begaa hvad som helst, endog Hor, uden at synde. Der samledes derfor 1209 en Synode i Paris, som fordømte hans Lære og forbød Aristoteles's naturphilosophiske Skrifter som den formentlige Kilde til hans Vildfarelser; flere af hans Disciple dømtes til Baalet; A.s Lig blev opgravet og brændt. Men den samme pantheistiske Vildfarelse udviklede sig igjennem det 13de og 14de Aarh. i antikirkelige og antinomistiske Partier langs Rhinen og i Tyskland; det fælles Navn for disse var „den frie (eller høje) Aands Søskende".

Amalthēa, den Ged, der paa Kreta opammede den spæde Zeus og til Løn derfor blev hensat iblandt Stjærnebillederne. Efter senere Sagn var det en Nymphe, der opfostrede Zeus

ved Honning og Gedemælk. Gedens afbrudte Horn fyldte Nympherne med Frugter til Ære for Zeus; men han gjorde det til et Overflødighedshorn, saa at den, der besad det, aldrig kunde lide Mangel paa nogen Ting.

Amand les Eaux, St. [sængt amang læs öh], Stad i det franske Dep. Nord, 2 M. n. n. v. for Valenciennes. 10,000 J. Livlig Industri. Svovlkilder, der navnlig benyttes som Slambade.

Amand-Mont-Rond, St. [sængt amang mong rong], Stad i det franske Dep. Cher, 5 M. s. til s. for Bourges. 8000 J. Vinhandel. Jernværker.

Amandus, den hellige, f. ikke langt fra Nantes i Aqvitanien, virkede i mange Aar for Christendommens Udbredelse i Egnen om Gent, stiftede flere Klostre, blev 647 Biskop i Maastricht, opgav 3 Aar efter denne Stilling for atter at drage om som Missionær og døde, anset som en Undergjører, 675 i Klostret Elnon ved Tournay, hvor han havde tilbragt sine sidste Dage. Hans Festdag er 6 Febr.

Amann, Jost, tysk Tegner, s. Ammon.

Amantium iræ, amoris integratio, lat., de elskendes Kiv er Kjærlighedens Fornyelse.

Amanuensis kaldtes hos Romerne en Slave, der forrettede Tjeneste som Skriver. Nu bruges Udtrykket A. om en Medhjælper ved en eller anden videnskabelig Syssel og især om yngre Læger, der gaa ældre til Haande i deres Praxis.

Amapala, en Frihavn ved Fonseca-Bugten i Mellemamerika, paa Staten Honduras's Stillehavskyst.

Amarant (Amarantus), Slægt af Amarantfamilien; enaarige Urter med spredte, hele Blade og smaa grønne eller røde Blomster med enkelt hindeagtigt Blomsterdække i Nøgler, der tilsammen danne ax- eller topformede Blomsterstande; forekomme især som Ukrudtsplanter om beboede Steder inden for Vendekredsene, sjældnere i de tempererede, aldeles ikke i de kolde Jordstrøg. Nogle Arter dyrkes som Prydplanter, f. Ex. A. caudatus (Rævehale) med en lang endestillet (og mindre sidestillede) nedhængende, axformet Blomsterstand og carmoisinrøde Blomster. Navnet hidrører fra det græske ἀμάραντος (uvisnelig); Blomsterne bevare nemlig i tørret Tilstand deres Farve og friske Udseende ligesom Evighedsblomster.

Amarantordenen, en svensk Selskabsclub, er historisk mærkelig ved, at den oprindelig er stiftet af Dronning Christine. Medlemmernes Antal skulde være 32, 16 Herrer og 16 Damer. Med Christines Regering ophørte Ordenen, men blev 1760 fornyet og udgjør endnu et af den svenske Hovedstads mest fashionable Danseselskaber. Filialer af A. findes i nogle af de større svenske Provinsbyer.

Amaranttræ (Lufttræ, Purpurtræ, blaat Ibentræ), en porøs amerikansk Træsort, der i et frisk Snit er rødliggraa, men ved Luftens Indvirkning med Tiden bliver violet.

Amarapura, tidligere Hovedstad i Riget Birma i Bagindien, ved Fl. Irawaddi, er nu kun ubetydelig.

Amari, Michele, italiensk Historieskriver, f. 7 Juli 1806 i Palermo, ofrede sig tidlig til Studiet af Siciliens Historie og skrev allerede 1834 et Skrift om Grundlæggelsen af det normanniske Rige paa Sicilien. 1837 blev A. ansat i Justitsministeriet og udgav 1842 „den sicilianske Vesper" (8de Opl. 1876), der blev forbudt af Regeringen og nødte ham til at flygte til Paris. 1848 vendte A. tilbage til Sicilien, blev Finansminister i den nye Regering og gik som dens Afsending til Frankrig og England for at faa Hjælp; levede derefter 1849—60 som Flygtning i Paris, sysselsat med sin Fødeøs Historie. Hans andet Hovedværk, „Muselmændenes Historie paa Sicilien", udkom 1853—73 (4 Bd.), og dertil knyttedes en omfattende Samling af Kildeskrifter. 1860 kom A. igjen tilbage til Sicilien og overtog Udenrigsministeriet under Garibaldis Dictatur; blev 1861 italiensk Senator og var 1862—64 Undervisningsminister.

Amaryllis, Slægt af Narcisfamilien, fortrinsvis fra det tropiske og halvtropiske Amerika og Afrika s. for Linjen. En stor Mængde Arter (og Bastardformer) dyrkes som Prydplanter, dog i vort Klima ikke i Friland, f. Ex. den giftige A. Belladonna fra Vestindien, med store, vellugtende, bleg-rosenrøde Blomster, A. formosissima fra Sydamerika, med pragtfulde, højrøde Blomster uden Duft.

Amasia, Stad i det nordlige Lilleasien ved Floden Jeschil Irmak (Iris), 16 M. fra dens Udløb i det sorte Hav. 20,000 J. Betydelig Silkehandel. Talrige tyrkiske Skoler. A. er den berømte Geograph Strabons Fødeby, af hvilken han har efterladt en omstændelig Beskrivelse. 1854 led Staden meget ved Jordskjælv. Omegnen er meget frugtbar, og der avles navnlig god Vin.

Amasis, ægyptisk Konge af det 26de Dynasti, regerede 572—28 f. Chr. Han fik af sin Formand Apries det Hverv, at undertrykke et Oprør, men sluttede sig selv til det og lod sig udraabe til Konge. Under dette, det saakaldte saitiske Dynasti gjenvaktes det gamle Ægypten for en kort Tid til nyt Liv; A. indlagde sig navnlig Fortjeneste ved de storartede og smukt udførte Monumenter, han lod rejse omkring i Landet. Han stod paa god Fod med Grækerne, hvem han indrømmede Byen Naukratis.

Amateur, fr. [töhr], Libhaver, Elsker, Ynder; Kunstven, Dilettant.

Amathus, en ældgammel Stad paa Sydkysten af Cypern, berømt ved et Tempel for Aphrodite, som derefter fik Tilnavnet Amathusia. Ruiner af Templet findes endnu.

Amati, Andrea, f. i Cremona af en gammel, aristokratisk Slægt, begyndte i Slutningen af det 16de Aarh. Fabrikationen af de berømte Cremoneser-Violiner ell. „Amati's", der fortsattes under hans Sønner, **Antonio A.** (f. c. 1565, d. c. 1620) og **Geronimo A.** (d. 1638), og under disse tillige med G.s Søn, **Nicolo A.** (1596—1684), naaede sit Højdepunkt. Senere gik Familiens Ry over til Antonio Stradivari, der var Elev af Nicolo A.

Amati, Carlo, italiensk Architekt, f. 1776 i Milano, d. 1852, fik af Napoleon I det Hverv (1806), at udføre Forsiden til Domkirken i Milano efter Pellegrinis Udkast.

Amatitlan, Stad i Guatemala i Centralamerika s. for Guatemala. 7000 J. Cochenilleavl.

Amaurōse, sort Stær, omfattede tidligere alle med Blindhed forbundne Sygdomme i Øjets Indre, der ikke kunde erkjendes med det blotte Øje. Siden man ved Hjælp af Øjenspejlet har lært at adskille de forskjellige Sygdomme i Øjets indre Hinder og Synsnerven, er A. indskrænket til at betegne den Blindhed, der skyldes en endnu ikke tilstrækkelig forklaret Forandring i Synsnerven, hvorved dennes Nervetraade hensvinde og tilintetgjøres (atrophiere), og som i Almindelighed staar i Forbindelse med Sygdomme i Hjærnen eller Rygmarven.

Amaury-Duval, Eugène [amaari dyvāll], fransk Portrætmaler, f. 1808 i Montrouge ved Paris, sluttede sig ganske til sin Lærer Ingres. I sine kirkelige Frescobilleder efterligner han de førrafaelske Malere, navnlig Fiesole.

Amaxiki, Hovedstad paa Levkada ell. Santa Maura, en af de joniske Øer. 5000 J. A. ligger paa Øens Nordende og har en dobbelt Havn. Olivenavl.

Amāzia, Joas's Søn og Efterfølger som Konge i Juda 838—809 f. Chr., undertvang Edomiterne, men forsyndede sig ved at tilbede deres Afguder, og da han ikke vilde gjøre Bod for denne Synd, straffede Herren ham ved at lade ham lide et Nederlag i en ved A.s eget Hovmod fremkaldt Krig med Israels Konge Joas, som tog A. til Fange, indtog Jerusalem og nedrev en Del af dets Mure. A. kom vel atter fri, men paa ydmygende Betingelser og blev 809 dræbt af sit eget Folk. Jvfr. II Kong. 14, 1—20 og II Krønn. 25, 1—28.

Amazōnas, Prov. af Kejserdømmet Brasilien, indtager dettes nordvestl. Del og omgives af Bolivia, Peru, Ecuador, Columbia, Venezuela, Britisk Guajana og Provinserne Grão Para og Matto Grosso. 34,450 □ M. med 58,000 J. (1872). Heri er ikke medregnet de omvankende, kun lidet talrige Indianerstammer. Med Undtagelse af de nordlige Egne hen imod Venezuela og britisk Guajana er A. et udstrakt Sletteland, der gjennemstrømmes af Amazonfloden og dens store Bifloder Putumayo ell. Ica, Yapura og Rio Negro fra Nord og Jurua, Purus og Madeira fra Syd. Landet mellem Floderne er for en stor Del dækket af Urskove. Befolkningen lever for største Delen i smaa Samfund langs Floderne. Provinsens Hovedstad er Manaos ved Rio Negros Udløb i Amazonfloden.

Amazōndelfin (Inia amazonica), en indtil 12 F. lang Delfinart i Amazonfloden, udmærket ved sin lange, næbformede Snude, lever dels af Fiske, dels af de Frugter, som fra Træerne ved Bredden falde ned i Vandet.

Amazōner, efter de oldgræske Sagn et krigersk Folk af lutter Kvinder, som kun Hellenernes største Helte, Herakles, Theseus og Achilleus, havde været i Stand til at overvinde. De bleve en Yndlingsgjenstand for de græske Kunstnere. Vi se dem endnu paa talrige Billedhuggerarbejder fremstillede som kraftige unge Piger med Stridsøxe eller Spyd og et halvmaaneformigt Skjold, en kort Kjortel, som lader Armene og det ene Bryst blottet, og ofte til Hest, medens Vasetegningerne fremstille dem i broget, asiatisk Dragt med spids Hue og snævre Benklæder. De senere Grækere gjorde dem til et historisk Folk, der skulde have boet ved den sydøstlige Kyst af det sorte Hav. De fortalte, at de en Gang om Aaret plejede Omgang med deres Naboer for at vedligeholde Slægten; alle Drengebørnene bleve udsatte, og kun Pigebørnene bleve opdragne. Paa Grund af en falsk Etymologi af Navnet, der fra først af ej engang synes at have hjemme i det græske Sprog, fortalte man, at de havde brændt det højre Bryst af, for at det ikke skulde være dem til Ulejlighed, naar de spændte Buen, en Smagløshed, hvoraf der hverken i de ægte Sagn eller i Kunstværkerne er mindste Spor.

Amazōnfloden (Marañon) udspringer i Sydamerika i de peruvianske Andes næppe 10 Mil fra det stille Havs Kyst, fra Søen Lauricocha (10° 30′ s. B.), lige under Snegrænsen. I Begyndelsen løber den i en Længdedal mod N. V., parallel med Kysten (c. 85 Mil). Dalen er ganske snæver, Luftens Hede trykkende, og tætte Skove med Palmer, Bregnetræer og Orchideer bedække dens Sider. I Nærheden af Ecuadors Grænse bøjer A. mod Ø. og modtager nu fra venstre Side en hel Række Bifloder fra Andesbj.s østl. Skraaning — Paute, Marona, Pastaza, Napo, Putumayo ell. Ica og Yapura —, hvoraf flere ere af Størrelse som Rhinen. Fra højre modtager den Ucayali; denne er ved Sammenløbet større og længere end A.; den udspringer nemlig i Nærheden af Cuzco, under 14° 1′ s. Br., og dens Biflod Apurimac endog under 15° 45′ s. Br. Ved A.s Udtræden af Andesbjærgene er dens Højde over Havet kun lidt over 600 F. og Faldet paa det øvrige 400 M. lange Løb altsaa kun meget ringe. Den løber nu gjennem mægtige Urskove, med en allerede ved Bredden meget dyb Seng. Paa Grund af det ringe Fald udsender den talrige døde Arme, Forgreninger og Laguner. Charakteristiske ere de mange smalle, dybe, af Træerne ofte overdækkede Sidegrene, der paa mange Steder i betydelig Længde følge Hovedflodens Løb, overskærende alle Tilløbene. De kaldes af Indianerne „Igarapes". Fra N. modtager den her Rio Negro, af Størrelse som Donau, og fra S. Madeira, der er den største og vildeste af alle Bifloderne, Tapajoz og Xingu. Den nederste Del af A.s Løb gaar gjennem bølgeformige, kun enkelte Steder skovklædte Sandsletter. Udløbet er aldeles uden Deltadannelse; en stor Ø Caviana deler det i to Grene. Fra Udløbet gaar et usejlbart Løb til Mundingen af Floden Para, som maa betragtes som en aldeles selvstændig Flod. A. er den mægtigste af alle Jordens Floder, hvad Vandmassen angaar (ved Udløbet 100,000 Kubikmetre i Sekundet), og den næststørste, hvad Længden angaar; Floddalen er 650 M. lang (Missouri-Mississippi er længere). Middeldybden er 250—300 F., og ved Udløbet er den henved 600 F. dyb. Ved Tabatinga, hvor den træder ind i Brasilien, er den ½ Mil bred, i Nærheden af Sammenløbet med Madeira ½ Mil, ved Santarem, 70 Mil fra Havet, noget over 2 Mil og ved Udløbet hen-

ed 7 Mil. Tidevandet stiger næsten 150 Mil op, og Floden kommer til enkelte Tider som en i rasende Hast fremvæltende, mægtig Bølge, 15 F. høj (Pororoca'en). Ved Sammenløbet med de store Bifloder udvides Flodlejet saaledes, at der findes Punkter, hvorfra der ikke kan øjnes Land i nogen Retning. Mange Steder sætter Floden Grænse for Dyre- og Plantearters Udbredelse, idet dens to Bredder have forskjellig Fauna og Flora. Vandet i Floden er graaligt; mange af Biflodernes Vand er sortagtigt, formodentlig paa Grund af de mange raadnende Plantestoffer. I Flodens øvre Løb bærer den Navnet Maraňon, der stundum udstrækkes til at betegne hele Floden. Fra Sammenløbet med Ucayali (5° s. B.) til Rio-Negro (41° 30') kaldes den ofte Solimões eller „Øvre-Amazonas". Fra Rio-Negro til Mundingen er „Amazonas" det mest brugte Navn. I gamle Beretninger kaldes Floden Orellana. Sammen med alle sine Grene, Igaraper og Bifloder frembyder Amazonfloden sikkert mere end 13,000 Mile sejlbar Strømlængde. Paa Hovedfloden sætter først et Vandfald højt oppe i Peru Grænse for Sejladsen. Fra 1863 begyndte peruvianske Dampskibe at besejle A., efter at de til Dels med Magt havde maattet tilvinge sig Passagen gjennem Brasilien. Ved Decret fra Kejseren af Brasilien af 7 Dec. 1866 er Skibsfarten paa A. imidlertid bleven aaben for alle Nationers Skibe, og ligeledes paa Tapajoz, Madeira og Rio-Negro. Paa Grund af, at A. løber omtr. langs med Ækvator, frembyder den den Mærkelighed, at Vandstigningerne i Bifloderne og Hovedfloden til Dels compensere hinanden. De nordl. Bifloder stige i deres Regntid, Sommer og Efteraar, de sydl. i vor Vinter og Hovedfloden selv især om Foraaret. A.s Munding saas først af Spanieren Vincente Pinzon Aar 1500, og allerede paa Ribeiras Kort af 1529 findes dens nederste Løb afsat. Den øverste Del opdagedes 1535 under Pizarros Erobring af Peru. Den første, der sejlede helt ned ad Floden, var Spanieren Orellana 1541.

Amazonsten, en grøn Feldspat, hvis Farve hidrører fra indblandede organiske Stoffer. Anvendes som Smykkesten og forekommer i Ural, Pennsylvania og Grønland.

Amba, Navn paa de talrige i Abessiniens Bjergland forekommende isolerede Klippepartier eller Højsletter, til hvilke man undertiden kun kan komme op ad udhuggede Trin eller ved Hjælp af Stiger.

Ambassāde, Gesandtskab. **Ambassadeur** [ōr], en Sendebud af første Rang fra en Regering, som i Kraft af sin Fuldmagt skal forestille sin Souverains Person hos den Magt, til hvem han sendes. Ordinære A. kaldes de, der skulle bosætte sig i det Land, hvorhen de sendes, extraordinære de, der blot skulle opfylde et enkelt, forbigaaende Hverv.

Ambāssi ell. Banza Congo, Portugisernes San Salvador, Hovedstad i Riget Congo i Nedreguinea, 35 M. ø. for Congos Udløb i Atlanterhavet. 20,000 I. Betydelig Handel.

Ambāto, Stad i Ecuador i Sydamerika, 15 M. s. for Quito. 10,000 I. Cochenilleavl. A. blev ødelagt 1797 ved et voldsomt Udbrud af den 15 M. derfra liggende Vulkan Cotopaxi, men snart gjenopbygget.

Ambe, i Læren om Combinationer en Forbindelse af to Størrelser, særlig i Lotteriet en Forbindelse af to Tal.

Ambelākia, Flække i den 1881 af Tyrkiet til Grækenland afstaaede Provins Thessalien ved Indgangen til Tempedalen. 4000 I. Befolkningens Hovedbeskæftigelse er Tilvirkning af rødt Bomuldsgarn.

Amberg, Stad i Bayern, 8 M. ø. for Nürnberg. 14,000 I. Seværdig St. Martinskirke, Tøjhus, Theater, kgl. Geværfabrik. I Nærheden et stort Jærnværk. I Omegnen kæmpede Ærkehertug Carl af Østerrig 18 og 24 Aug. 1796 heldig mod Franskmændene under Joubert.

Amberg, Vilh., tysk Genremaler, f. 1822 i Berlin, uddannede sig hos Begas i Berlin og Cogniet i Paris. Et af hans bekjendteste Arbejder er „Trost in Tönen", et af de seneste „Der Wittwe Trost".

Amberger, Christoph, tysk Maler, f. 1490 i Nürnberg, arbejdede i Nürnberg og Augsburg mell. 1530 og 1563, ved hvilken Tid han maa være død. Hans Billeder, som ofte have en skuffende Lighed med Holbeins, ere spredte i de tyske Samlinger. Hans Portræter roses meget, især Carl V.s (i Berlin).

Ambert [angbæhr], Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 8 M. s. ø. for Clermont. 8000 I. Papirfabrikation. Fortrinlig Ost.

Ambiŏrix, Eburonernes Konge i det nordøstlige Gallien, forsvarede i lang Tid sit Fædreland mod Cæsar med Mod og List, men blev til sidst overvunden og maatte rømme Landet.

Ambitus [ām] kaldte Romerne Bestræbelsen efter at opnaa Embeder ved utilladelige Midler, f. Ex. ved Bestikkelse. Denne Forbrydelse var saare almindelig i Rom, skjønt der mod Republikens Slutning blev givet stedse strængere Love derimod. Den, der blev dømt derfor, mistede ikke blot det Embede, hvortil han var udnævnt, men led ogsaa endnu føleligere Tab paa Ære og Formue.

Amblyopi, d. s. s. Svagsynethed.

Amboina, en Øgruppe i Molukkernes Archipelag i Ostindien, mellem Celebes og Ny-Guinea. 510 □ M., 320,000 I. De vigtigste Øer ere fra V. mod Ø.: Buru (160 □ M., 50,000 I.), bjærgfuld og frugtbar; Befolkningen bestaar dels af civiliserede Malajer, dels af raa Haraforer; paa Østsiden Staden B. med Havn, hvorfra udføres Cajeputolje. Manipa, Kelong og Bonoa, Smaaøer. Ceram (330 □ M., 200,000 I.) gjennemstryges af en Bjærgkjæde, hvis højeste Toppe naa 8000 F., og som er rig paa Sagopalmer; Befolkningen bestaar mest af halvvilde Haraforer, der ere berygtede Sørøvere; Hovedstad Savaai paa Nordkysten, med Fort. Amboina ell. Ambon, s. for Cerams Vestende (17 □ M., 60,000 I.), er den vigtigste Ø blandt Molukkerne, da den er Hovedstedet for Dyrkningen af Kryddernelliken. Øen deles ved en Havarm i to ved en smal Landstrimmel sammenhængende Halvøer, har en bakket Overflade og er rigelig forsynet med Vand. Rovdyr findes ikke, men giftige Slanger, mange Vildsvin og i Havet

Skildpadder og Trepang, der er en vigtig Handelsartikel. Hovedstaden A. med 15,000 J. er en smuk, regelmæssig bygget Stad, Residens for Gouverneuren over Molukkerne og driver en betydelig Handel. Haruku, Honimoa og Nusſa-Laut, ø. for A., ere Smaaøer, hvor Krydderneliken dyrkes. Ceram Laut, Goram og Manawoka ligge ø. for Ceram tillige med flere Smaaøer. A. blev opdaget af Portugiserne 1515, erobret af Hollænderne 1605.

Amboinatræ, Veddet af en Palme paa Amboina, bruges til finere Snedkerarbejder.

Amboise [angboähs], Stad i det franske Dep. Indre-Loire, 3 M. ø. for Tours, ved Loire. 5000 J. Fabrikation af fortrinlige Staalvarer. Levninger af et gammelt befæstet Slot, hvor Ludvig XI ofte opholdt sig, og hvor Abdel-Kader sad fangen 1847—52. Forlig 1563, som endte den første Huguenotkrig.

Amboise [angboähs], en gammel adelig fransk Familie, som havde Navn efter Staden A.; dens mandlige Linje uddøde i det 13de Aarh., men dens Godser og Værdigheder gik igjennem en Arvedatter, Margrete, over til hendes Søn, Johan de Berbie, d. 1274. Det nye Hus A. delte sig i to Linjer, af hvilke den ældre uddøde 1469 og den yngre 1656. Flere af dens Medlemmer beklædte høje Poster, men den mest bekjendte er **George d'A.**, f. 1460. Bestemt fra sin Barndom til den gejstlige Stand blev han allerede i sit 14de Aar Biskop af Montauban, senere Ærkebiskop i Narbonne og 1493 i Rouen. Under Ludvig XII, hvis fulde Fortrolighed han besad, og som 1498 udnævnte ham til første Minister, ligesom han ogsaa skaffede ham Cardinalværdigheden, var han den egentlige Regent i Frankrig. Han drev ogsaa paa Erobringen af Milano og søgte i det hele at gjøre sin Konges Magt stor i Italien, fordi han ansaa det for det sikreste Middel for sig selv til at bestige Pavestolen, hvilket han dog ikke opnaaede. Han døde 25 Maj 1510 i Lyon og efterlod sig en umaadelig Formue.

Ambolt, Underlag for Metalstykker, der behandles med Hammer. Den er af Jærn og paa Arbejdsfladen, Banen, hvis mest brugte Del er rectangulær, belagt med Staal, som hærdes og finslibes; den anbringes paa et til en vis Grad elastisk Underlag, Amboltstokken. Til særligt Arbejde haves særlige Former af A.

Ambōn kaldtes hos de gamle christne det ophøjede Stade for Lectorerne og Sangerne, der fra Kirkens Chor strakte sig ned i Skibet, som en Fortsættelse af Choret. Herfra prædikede Diakonen, medens Presbyteren prædikede fra en Stol ved Alteret; men senere begyndte ogsaa Presbyterne at prædike fra A., der saa fik Form af en Læsestol og derved blev Oprindelsen til Prædikestolen.

Ambra, en voxagtig Substans, der findes dels svømmende paa Havet, dels paa Strandbredderne eller Klipperne, dels endelig i det indre af Kaskelotten (**Physeter macrocephalus**). Dens Oprindelse kjendes ikke med Sikkerhed, dog synes den at være enten et Secret eller et Excret af Dyret. Den bestaar især af Fedt og et flygtigt, vellugtende Stof, der betinger dens Anvendelse som Parfume. Da den staar i høj Pris, søger man at efterligne Lugten ve[d] andre Midler. **A.**, s. **Byrle.**

Ambras ell. **Amras**, et kejserligt Slot [i] Nærheden af Innsbruck, der nu er indrette[t] til Caserne, var fordum Greverne af Andechs' Hovedbesiddelse. Ærkehertug Ferdinand i Tyro[l] opholdt sig længe her med sin Ægtefælle, de[n] skjønne Borgerdatter fra Augsburg Philippin[e] Welser, og anlagde en Samling af Vaaben Malerier og andre Kunstsager, Bøger og Old[]sager. Biblioteket blev af Marie Theresi[a] skjænket til Universitetet i Innsbruck, og [da] Tyrol 1805 kom til Bayern, blev Kunstkam[]meret under Navn af Ambraser-Samlinge[n] opstillet i Belvedere i Wien; den indeholde[r] især en Mængde Portræter, deriblandt 48 sach[]siske Fyrster, malede af den yngre Lucas Cranach.

Ambriz, en Havnestad i Nedreguinea pa[a] Afrikas Vestkyst, 15 M. n. for San Paolo d[e] Loanda, hørte indtil 1855 under Negerrige[t] Congo, nu til de portugisiske Besiddelser. [Her] findes talrige europæiske Handelsetablissemente[r] der udføre Elfenben, Gummi og Kobber.

Ambros, Aug. Wilh., f. 1816 i Böhmen, [d.] 1877, berømt Musikhistoriker, maatte efter si[n] Faders Ønske studere Jura, men efter at hav[de] fuldendt sine Universitetsstudier forlod han de[n] juridiske Løbebane for ganske at følge sin Til[]bøjelighed for Musiken. Ved en Række af talent[]fulde Compositioner blev han snart bekjendt men det er dog især som Forfatter, ha[n] vandt sit store Ry. Hans Hovedværk, „Geschicht[e] der Musik", som Døden forhindrede ham i a[t] fuldføre, er af største Betydning.

Ambrōsia, „udødelig Føde", kaldte Grækern[e] Gudernes Spise, som gjorde udødelig; det brug[]tes ogsaa f. Ex. om en guddommelig Salve osv.

Ambrosiāna, d. e. **Bibliotheca A.**, i Milano, grundlagt 1609 af Ærkebisk. Fred. Borrome[o] og opkaldt efter Milano's Skytshelgen, de[n] hell. Ambrosius, indeholdt 1836 henv. 100,00[0] Bd. Bøger og 4633 Bd. Haandskrifter, blandt hvilke især ere mærkelige de af Angelo Ma[i] bekjendtgjorte Palimpsester og en Vergil me[d] Noter af Petrarch og en Bemærkning om han[s] første Sammentræf med Laura. Et Kunstgaller[i] er forbundet med Biblioteket.

Ambrosiāster (Pseudoambrōsius), det sædvan[]lige Navn, hvormed Theologerne betegne de[n] ukjendte Forfatter til en gammel latinsk For[]tolkning af de paulinske Breve, som med Urett[e] er bleven tillagt Ambrosius af Milano.

Ambrōsius, Biskop i Milano, en af de[n] latinske Kirkes mest udmærkede Fædre, f. i Trie[r] 340. Hans Fader, der var Statholder i Gallien døde tidlig, og A. flyttede nu til Rom, hvo[r] han lagde sig efter den gamle Literatur o[g] Retsstudiet. Højt begavet og i Besiddelse a[f] en usædvanlig Arbejdsdygtighed, glimrede ha[n] snart som Advocat og blev 369 kaldet til Stat[]holder i Ligurien og Emilien. A. tog Boli[g] i Milano, hvor han i kort Tid vandt Folket[s] Tillid og Kjærlighed. Da Bispestolen i Mi[]lano 374 blev ledig og der udbrød voldsomm[e] Stridigheder mellem det arianske og det ortho[]doxe Parti, maatte A. med væbnet Magt il[e] til Valgstedet for at opretholde Ordenen. Pludse[]lig raabte en Barnestemme ud af Mængden „A. er Biskop!" og alle tilstedeværende, som

...ri saa et Tegn fra Gud, stemmede i med. A. var ikke engang døbt og manglede al theologisk Dannelse, hvorfor han vægrede sig ved at modtage Valget, men maatte til sidst give efter. Han lod sig døbe af en orthodox Biskop, gav al sin Formue til de fattige, og 8 Dage efter lod han sig indvie til Biskop. Sit nye Embede bestyrede han med apostolisk Nidkjærhed; han var de fattiges og betrængtes Fader, en utrættelig Sjælesørger, ivrig for at udbrede Christendommen blandt de germanske Stammer, en kraftig Stridsmand mod Kjætteri og Hedenskab. Hver Søndag og undertiden oftere prædikede han i Milanos Basilika, og man strømmede til langvejs fra for at høre ham. Al den Tid, der levnedes ham fra hans utallige Kaldspligter, anvendte han til Askese og Studier. Vi have adskillige Skrifter fra hans Haand, især Commentarer, Prædikener og Breve; han er ofte kunstlet i sin Stil, men hans Tankerigdom, Klarhed og glødende Begejstring har skaffet ham en Plads i Rækken af de 4 store **Doctores ecclesiæ** (A., Hieronymus, Augustinus, Gregor d. store). A. er streng orthodox; han kæmpede med Held mod Arianerne, hvoraf der fandtes mange i Norditalien, ivrede for Helgendyrkelse og Munkevæsen, men var langt besindigere i sin Lovtale over den ugifte Stand end de fleste af hans samtidige. A. var mindre anlagt til Statsmand, brugtes oftere i vigtige offentlige Sendelser og hører til de faa udmærkede Præster, der havde Følelse for deres Fædrelands Ulykker. Ved Kjættermordet paa Priscillian og hans Venner talte han Humanitetens Sag, og da Kejser Theodosius imod sit til A. givne Løfte havde straffet et Oprør i Thessalonika ved at lade anrette et grueligt Blodbad paa Beboerne, irettesatte A. ham saa alvorlig, at han underkastede sig offentlig Kirkebod. Samme Mod viste han over for Kejserinde Justina, da hun belejrede ham i hans Kirke for at tvinge ham til at aabne en af Milanos Kirker for Arianerne. Det var under disse Trængsler, at han for at styrke sin Menighed indførte en metrisk ordnet Sang i Kirken, som gaar under Navnet den ambrosianske Kirkesang. A. var selv en udmærket Hymnedigter, og efter Sagnet skal han den Gang have digtet Psalmen „O store Gud, vi love Dig!", der dog i al Fald er en Oversættelse fra Græsk. Denne Kirkesang udgjør en væsentlig Del af den ambrosianske Liturgi, som A. indførte i Milano. Herfra udbredte den sig hurtig over hele den vesterlandske Kirke, men fortrængtes i Slutningen af det 6te Aarh. af Gregors Liturgi og den strænge gregorianske Kirkesang. Kun Kirken i Milano holdt paa sin store Lærers Institutioner og fik af Pave Hadrian I (772—95) Tilladelse til at beholde den, hvilken Ret den siden har hævdet. A. døde 397.

Ambrosius Bogbinder, Søn af Hans B., i hvis Hus Christiern II var som Barn, og Broder til den yngre Hans B., som 1523 fulgte Kongen i Landflygtighed. Han var ligesom Faderen en velhavende Kjøbmand i Kjøbenhavn og blev ogsaa som han Borgmester. Kirke- og Folkefriheden var han i høj Grad hengiven, men tillige af en heftig og raa Charakter; saaledes stod han i Spidsen for den fanatiske Folkesværm, som 3dje Juledag 1530 brød ind i Frue Kirke og ødelagde Helgenbillederne og Kirkeprydelserne. Efter Frederik I.s Død forenede han og Malmøs Borgmester Jørgen Kok sig med den lybske Borgmester Jørgen Wullenweber om igjen at sætte den fangne Konge Christiern II paa Tronen, og under Kjøbenhavns Belejring 1535—36 ledede han Stadens Forsvar tillige med Grev Christoffer af Oldenborg og Hertug Albrecht af Mecklenburg. Ved dens Overgivelse blev han vel indbefattet i den almindelige Amnesti, men Enken efter Jens Kammersvend anlagde privat Søgsmaal imod ham, fordi han under Belejringen havde ladet hendes Mand henrette. Han tog derfor Gift, hvoraf han døde 1536.

Ambulānce, et transportabelt Felthospital, der følger med en Hær, bestaar sædvanligvis af dertil indrettede Vogne, som rumme Reqvisiter til et vist Antal Syge, samt Medicin, Forbindingssager osv., dernæst af et Lægecorps, hvem Sygeplejen paahviler, og endelig af en Afdeling Soldater, **Ambulāncesoldater**, hvis Hverv det er, paa Valpladsen at søge de saarede, bringe dem paa Baarer eller egne Vogne, **Ambulāncevogne**, til A.s Plads og der være behjælpelige ved deres Pleje. A. er under et Slag saa nær dette som muligt, uden at de saarede ere udsatte for Fare; den maa paa meget kort Varsel kunne rykke op for at følge Hærens Bevægelser. Sædvanlig er en A. tildelt enhver større, især selvstændig opererende Troppeafdeling, f. Ex. en Brigade. **Ambulatōrisk**, vandrende, omflakkende; s. **Klinik**.

Ame (svensk Åm, tysk Ohm), et ældre Maal paa flydende Varer af forskjellig Størrelse. I Danmark regnedes det, uden dog at være noget egentligt Vinmaal, til 4 Ankere, i Tyskland var det lig 2 Eimer og i Sverige lig 6 sv. Kub. Fod eller 162,34 d. Potter.

Ame en Pram eller Baad er, at undersøge dens Læstebrægtighed. Det sker ved at lade den indtage Vægte af en bekjendt Størrelse og da at betegne for og agter ude den Dybde, til hvilken den er sunken, ved Mærker, **Amningsmærker**. En Læst regnes til 4000 Pd.

Ameiva-Slægten repræsenterer i den varme Del af Amerika vore Firben, men opnaar til Dels en meget betydeligere Størrelse (4—5 F). Nogle større Arter, der til Dels ere Vanddyr, faa ved deres sammentrykte Hale og Formen af deres Rygskæl en paafaldende Lighed med Krokodilerne og forvexles undertiden med disse.

Ameland, Ø i Nordsøen, hører til den hollandske Prov. Friesland og ligger 1 M. fra Kysten mellem Sandbanker. 2000 I., der især ernære sig ved Fiskeri.

Amēlia, Oldtidens **Ameria**, Stad i Mellemitalien, 8 M. s. for Perugia. 5000 I.

Amélie-les-Bains [lih læ bæng], Bad i det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, i Nærheden af Céret, 680 F. højt, med varme Svovlkilder, der navnlig anvendes til Bade og Indaandinger og søges af Patienter med Rheumatisme, Hudsygdomme og chroniske Brystkatarrher. A. benyttes ogsaa som Vintercursted, i hvilken Henseende det nærliggende Palalba, 700 F. højt, dog er gunstigere beliggende (Vinterens Mid-

deltemp. 10—11°, sydlig Vegetation). A. har et vigtigt Militærhospital.

Amelioratiön, Forbedring.

Amelunger, s. **Amaler.**

Amen, et hebr. Ord, der betyder „i Sandhed", „saaledes er det" ell. „saaledes ske det!" A. brugtes hos Jøderne som den staaende Slutningsformel ved Bønner, Lovprisninger, Eder, Forbandelser og Løfter, og den samme Brug af A. gjøres endnu af de christne efter det Exempel, Jesus selv gav ved at slutte Fadervor med A. Ogsaa Muhammedanerne bruge A. paa lignende Maade.

Amendement, fr. [amangdemāng], Rettelse, Forbedring, bruges særlig i det parlamentariske Sprog om et Ændringsforslag til et Lovforslag.

Amenemha er Navnet paa fire ægyptiske Konger af det 12te Dynasti, 2268—2108 f. Chr., under hvilket Rigets Grænser udvidedes især mod Syd og Tilstanden i det indre var blomstrende. A. I grundlagde Dynastiet, og A. III lod grave Mørissøen, mulig ogsaa Kanalen gjennem Landskabet Gosen.

Amenhotep ell. **Amenophis** er Navnet paa fire ægyptiske Konger af det 18de Dynasti, 1490—1231 f. Chr., Rigets mest blomstrende Periode, i hvilken Ægypternes Magt trængte længst frem i Asien. A. III lod rejse den berømte Memnonsøjle i Theben; da et af hans Navne lød Manebra, mene nogle, at han var den Menophres, under hvem en ny Sothisperiode begyndte, 1322 f. Chr.; i saa Fald maa ogsaa Jødernes Udvandring fra Ægypten være sket under eller kort efter hans Regering. A. IV søgte at reformere den ægyptiske Religion, idet han afskaffede de mange Guder og indførte Dyrkelsen af en eneste Solgud.

Amenorrhøe [rē], en sygelig Tilstand hos den modne Kvinde, som bestaar i, at den maanedlige Renselse mangler uden endnu nogen Sinde at have været til Stede. A. beror enten paa en Tilbagebliven af hele Legemets Udvikling eller paa en fejlagtig Beskaffenhed af Blodet (Blegsot) eller endelig paa Sygdomme i Kjønsorganerne, især en ufuldkommen eller mangelfuld Udvikling af disse.

Amenti ell. **Amenthes** kaldtes hos Ægypterne Underverdenen, den skjulte Region, hvor Sjælene efter Døden komme hen. Osiris var Herre i A., og som saadan havde han det Hverv, sammen med 42 Meddommere at affige Dommen over de afdøde.

Amerigi, Michel Angelo, da Caravaggio (ikke Amerighi), f. 1569 i Nærheden af Bergamo, blev gjennem et selvstændigt Studium, navnlig af Giorgione i Venezia, en Modstander af den Eklekticisme og maniererede Idealisme, som Caracci'erne og hans Lærer i Rom, Gius. Cesari (Cav. d'Arpino), repræsenterede. Han optraadte her i skarp Modsætning til Skolen i Bologna som en udpræget Naturalist, uagtet han, ved at undgaa Reflexer i Skyggerne, blev mørk og usand i Farven. Den realistiske Opfattelse, som endog gik gjennem hans Altertavler, blev Skyld i, at de undertiden blev borttagne igjen af de Kirker, for hvilke de vare malede. Hans Billeder ere spredte over hele Europa; et af de berømteste er en „Gravlægning" i Vaticanet; den kgl. Malerisaml. paa Christiansborg har et Genrebillede af ham, „Spillerne". Han levede et vildt og uroligt Liv, rejste fra Sted til Sted og kom endog til Malta, hvor han for et Maleri blev Ridder af Malteserordenen men kastedes siden i Fængsel paa Grund af Strid med en Ordensbroder, flygtede og blev dræbt paa Vejen til Rom 1609.

Amerigo Vespucci [ütschi], italiensk Geograph f. 9 Marts 1451 i Firenze, kom 1490 til Sevilla som Kjøbmand og forestod 1497 Columbus's Udrustning til hans tredje Rejse. A. deltog 1499—1504 i tre Togter til den nye Verden og undersøgte flere Strækninger af Sydamerikas Østkyst, samt udnævntes 1508 til Leder (**Piloto mayor**) for de spanske Opdagelsesrejser. 1507 udkom i Vicenza et Skrift af en venezians Geograph, »**Mondo nuovo**«, hvor hans Fortjenester af den nye Verdens Opdagelse særlig fremhævedes, og s. A. foreslog en tysk Boghandler i Lothringen, Waldseemüller, i en »**Cosmographia**«, hvortil knyttedes Beretninger om A. V.s Rejser, at man skulde give den nye Verden Navn efter ham. Dette Forslag vandt snart Indgang, og allerede 1520 findes Amerika som Navn paa et Verdenskort. A. døde 22 Febr. 1512.

Amerika, den nye Verden, den næststørste af de 5 Verdensdele, bestaar egentlig af to Fastlande, forbundne ved den kun 6 M. brede Panamatange, og de vestindiske Øgrupper. Ved Beringsstrædet nærmer det sig til Asien (mindste Afstand 13 M.), og over Grønland til den europæiske Ø Island (Afstand 80 M.). Fra Cap Charles i Labrador er Afstanden til Englands Sydvestspids 427 M. Fra Afrika er Afstanden omtr. 400 M. Mod Vest er derimod Afstanden fra den gamle Verden under Ækvator omtr. 2500 M. Fladeindholdet anslaas til 762,000 □ M., hvoraf Grønland og de arktiske Øer ere 63,000, det egentlige Nordamerika 362,000, Mellemamerika 9,900, Vestindien 4,400, Sydamerika 322,000 □ M. Folkemængden er lidt over 100 Mill., hvoraf Nordamerika har 64, Mellemamerika 3, Vestindien 5, Sydamerika 28 Mill. A.s Længde er, naar man følger Bjærgsystemet langs Vestkysten, c. 2400 M., Fastlandets absolute Længde fra N. til S. kun 1900 M. Bredden af begge Hoveddele er omtrent ens, 800 M. Mellem-A. regnes i Almindelighed til Nordamerika, og Grænsen mod Syd-A. sættes da omtr. ved 8° n. Br., saa at en Del af Panamatangen regnes til Syd-A. Gjennem Tangen gaar en Indsænkning, hvorigjennem der i en forholdsvis yngre Jordperiode førte et 8 M. bredt Sund, som nu er lukket ved Frembrud af yngre vulkanske Masser. Her er den egentlige geographiske Grænse mellem A.s to Hoveddele. — Fastlandets yderste Punkter ere Prinsen af Wales Cap mod V. ved Beringsstrædet (65° 33′ n. Br., 150° 20′ v. L.), Cap Murchison mod N. ved Bellotstrædet, paa Nordspidsen af Halvøen Boothia Felix (72° n. Br., 73° 30′ v. L.), Cap Branco mod Ø., lidt s. for Cap St. Roque paa Brasiliens Kyst (7° 8′ s. Br., 17° 8′ v. L.), Cap Froward mod S. (53° 54′ s. Br., 53° 39′ v. L.). Hele Verdensdelens yderste Punkter ere Cap Britannia, det nordligste Punkt

Grønlands Vestkyst (omtr. paa 83° n. Br.), og Kap Hoorn paa Øen l'Hermite, s. for Ildlandet (55° 59' s. Br., 49° 36' v. L.). A.s Kystudvikling staar tilbage for Europas. Kystlængden kan ansiaas til c. 11,000 M., hvoraf dog kun c. 8500 ere tilgængelige. For hver Mil Kystlængde er der c. 68 □ M. Fladeindhold. Nordamerika har, naar Øerne ikke medregnes, c. 6600 M. Kystlængde, altsaa 1 M. Kyst for hver 54 □ M., hvilket er meget gunstigere end Sydamerikas Forhold, der kun har 1 M. Kyst for hver 75 □ M. Forskellen viser sig især paa Østkysten, hvor Nordamerika analogt med det lige over for liggende Europa er rigt delt, medens Sydamerika næsten uden Øer og Halvøer ligner det lige over for liggende Afrika. Den største Ørigdom findes i det nordlige Nordamerika, hvor der baade ved Vest- og Østkysten findes storartede Fjorddannelser og desuden et udstrakt arktisk Ørige med Grønland, Verdens største Ø. En anden Fjorddannelse findes ved A.s Sydspids og sydlige Vestkyst. Den tredje Øsamling er Vestindien, der danner en Øbro mellem Sydamerika og Halvøen Yucatan og en anden mellem Halvøen Florida og Haïti. Herved dannes to store Indhave, den mexicanske Bugt og det caribiske Hav, let tilgængelige fra Ø. og derved af største Betydning for Amerika. — A.s Højdeforhold. Ejendommelig for A. er Hovedbjærgsystemernes Udvikling fra N. til S., hvorhos næsten to Tredjedele af Arealet indtages af Sletter, høje og lave. Igjennem hele Verdensdelens Længde ligge de højeste Dele mod V., hvor Andesbjærgenes mægtige Systemer stige stejlt op ved og kun efterlade et ganske smalt Kystland ud mod Havet. I Nordamerika har Andessystemet mod N. udviklede Kjædeformer, dog ofte med Højlande lejrede paa Siderne; i de sydligere Dele fremtræde Højlandene med paasatte Bjærggrupper og Randbjærge. Mellem Systemets Dele ligge i Nordamerika store Bækkendannelser, kun lidet lavere end de omgivende Højlande. I Mellemamerika har Andessystemet Form af en Række affladede Bjærgknuder; i Sydamerika træder Kjædeformen atter stærkere frem, dog ofte med affladet Kam, paa hvilken Rækker af Tinder hæve sig. Imellem Kjæderne findes Bækkenformer af betydelig Højde, men med mindre Udstrækning end de nordamerikanske (s. Andes). Til Nordamerikas Andessystems østlige Dele, Rocky Mountains, læner sig mod Ø. en udstrakt Højslette, der har Form af en Trekant, hvis Basis er Rocky Mountains. Den hælder mod N. Ø. og S. Ø., og Grænsen mellem disse Fald dannes af en svag Hævning, der under 49° n. Br. gaar hen over Højsletten i sydøstlig Retning. Denne Forhøjning kaldes »Coteaux des Prairies« og falder mere stejlt af mod N. Ø. end mod S. V., hvor den gaar jævnt over i Højsletten. Ved Coteaux des Prairies's østl. Ende findes en lav Dal, hvis Bund er dækket med smaa Søer uden udviklet Vandskjel. Paa den anden Side af denne Dal hæver sig langsomt det canadiske Søplateau, hvis Sydrand naar omtrent ned til 40° n. Br., og hvis Nordrand mod Ø. gaar over i Halvøen Labrador, der danner Højlandets nordøstlige Fortsættelse. En dyb og smal Fure, der gaar fra N. til S., fra Lawrence-Floden til det atlantiske Hav, skiller det canadiske Plateau fra det acadiske, med lave Bjærge besatte Højland, som danner Landet s. for Lawrence-Bugten. Ved en ganske smal Tange hænger dette atter sammen med Halvøen Nova Scotia, der er dækket med nøgne Fjælde, som falde stejlt af mod Havet. Ogsaa ud i det arktiske Ørige fortsætter det canadiske Plateau sig, her, som alle Vegne, nærmest dannet af Granit og Skifere uden vulkanske Stenarter. Et særegent System danner Grønland med sine Fjælde, der nærmest ligne den skandinaviske Bjærgmasse. Nordamerikas østlige Bjærgsystem, Alleghany-Bjærgene, hænge i deres nordlige Del sammen med det canadiske Plateau og strække sig som parallele Kjæder af meget regelmæssig Bygning mod S. S. V. indtil 32° n. Br., ladende et smalt Kystland mellem sig og Havet. Omgivet af disse Højlande og Bjærgsystemer, ligger det store nordamerikanske Lavland, smalt paa Midten, hvor det danner Dalen mellem Coteaux des Prairies og det canadiske Plateau, men bredende sig ud mod N. med Fald mod Hudsonsbugten og mod S. med Fald mod den mexicanske Bugt. Det nordlige Lavland er mod S. V. ved en Fure, der betegnes ved en hel Række Søer, skilt fra Højsletten. Det sydlige Lavland er smallere, men breder sig langs den mexicanske Bugt mod V. lige til det mexicanske Kystland, mod Ø. til Kystlandet mellem Alleghanybjærgene og Atlanterhavet. Den ganske flade Halvø Florida udgjør en Del af dette Lavland. I Syd-Amerika udsender Andessystemet en Mængde Udløbere mod Ø., som dog kun ere korte, ligesom ogsaa det Højland, der læner sig til Andernes Østside, ikke har en saa betydelig Bredde som i Nordamerika. Ogsaa her ligger der mod Ø. et stort Højland, det brasilianske Højland, svarende til det canadiske Plateau og Alleghanybjærgene i Nordamerika. I dets østlige Del, det brasilianske Bjærgland, er der en Del lavere Bjærgdrag, næppe af 4500 F.s Middelhøjde, hvis højeste Top Itatiaya hæver sig til 8650 F. Mellem det brasilianske Højland og det ø. for Andes liggende Højland er der en smallere Indsænkning, som mod Nord og Syd udvider sig til udstrakte Lavlande, mod N. Amazonflodens Lavland med Fald fra N. og S. ned mod Midten og mod S. la Plata Flodens Lavland med Fald mod S. Nord for Amazonflodens Lavland findes en Gjentagelse af det brasilianske Højland, men i mindre Maalestok. Ved en fra N. til S. gaaende Kløft deles det i det vestlige, bredere og højere Parimas Højland og det østligere, smallere og lavere Guajanas Højland. Hældningen er dels mod N. og dels mod S. og Randene stejle, hvorfor Floderne ogsaa ofte træde ud af dette Højland med store Vandfald. Mellem disse Højlande og Anderne er der en Lavning, der staar i Forbindelse med Amazonflodens Lavland, mod N. Ø. gaar ud til det caribiske Hav som Orinocos Lavland og derpaa fortsætter sig som Kystlavland rundt om Guajanas Højland. — Floder og Søer. Fra Nordamerikas store Randbjærgsystemer strømme

Floder dels ud til de omliggende Have, almindeligvis kortere og mindre betydelige, dels ind mod Lavlandene, hvor de danne talrige, mægtige Flodsystemer. De første, Bjærgfloderne, gjennembryde dog baade mod Ø. og V. Bjærgsystemerne. Saaledes løber Hudson ned gjennem den dybe Dal, der skiller mellem det canadiske og det acadiske Højland. Delaware, Potomac, James og Savannah gjennembryde flere eller færre af Alleghany-Kjæderne, inden de finde Vejen til Atlanterhavet. I Andessystemet er der flere Floder, der aldrig naa Havet, som Humboldtfloden, der taber sig i en Saltsump i den store Saltsøs Plateau, og Jordan, der fra den ferske Utah-Sø løber til selve den store Saltsø. Sacramento og San Joaquin, der fra N. og S. gjennemløbe „den store Dal", gjennembryde, efter at have forenet sig, Kystbjærgene og falde ud i det stille Hav. Rio Colorado, der udspringer paa Rocky Mountains, graver sig ned i selve Højlandet, hvor den løber paa Bunden af dybe Kløfter med stejle Sider (Cañons) og falder ud i den californiske Havbugt. Columbia baner sig Vej til Havet gjennem Cascade-Bjærgene, som have faaet deres Navn af denne Flods vilde Vandfald. Ogsaa den nordligere Frazerflod bryder gjennem Andes, inden den falder ud i en af de dybe Bugter paa Nordvestkysten. Rio Grande del Norte, der udspringer paa Colorado-Højlandet, gjennemløber først en vældig Længdedal mod S., bryder derpaa gjennem den østlige Kjæde og kommer ud paa den sandede Højprairie, hvorfra den løber ned i Kystlandet ved den mexicanske Bugt. Lavlandets Floder samle sig derimod i langt større Aarer. Saaledes samles næsten alle det sydlige Lavlands Vande i Mississippi, der optager Tilløbet fra Rocky Mountains Østrand og det foran lejrede Højlands sydlige Del gjennem Missouri, Arkansas og Red River og fra det canadiske Højlands Sydrand og Alleghanybjærgenes Vestrand gjennem Wisconsin, Illinois og Ohio. I Lavningen i den vestlige Del af det nordlige Lavland finde vi en Række store Søer. Vandskjellet mellem de sydligere af dem og Mississippis nordlige Bifloder er saa lidt udviklet, at begge Systemer stundum staa i ligefrem Forbindelse. I øvrigt have de sydlige af ovennævnte Søer, hvoriblandt den største af dem alle, Winipegsøen, deres Afløb til Hudsonsbugten gjennem Nelsonfloden, medens de nordligere, Athabasca, Store Slavesø og Bjørnesøen, sende deres Vande til Ishavet gjennem Mackenzie-Floden. Foruden den her nævnte Søgruppe og den tidligere nævnte langs Sierra Nevadas Østfod findes der en tredje Gruppe Søer i Nordamerika, de canadiske Søer, den største Ferskvandssamling i Verden. Øvresøen i den vestligste Del af Højlandet ligger højest, Huron- og Michigan-Sø 31 F. lavere, Erie-Sø 28 F. lavere end disse og endelig Ontario-Sø 319 F. lavere end Erie. Gjennem en Aabning i Højlandet have disse Søer deres Afløb i St. Lawrence-Floden. — Sydamerika har ganske ligesom Nordamerika Bjærgfloder mod Ø. og V. Mod Ø. løber Rio St. Francisco fra det brasilianske Højland, mod N. Magdalenafloden, der ligesom Colorado gjennem en mod Havet aaben Længdedal falder ud i det caribiske Hav. Esmeralda, Afløbet fra Quitos Højland, bryder gjennem de vestlige Andes, og Desaguadero, Titicaca-Søens Afløb, taber sig i Bolivias Højland uden at naa Havet. Sydamerikas Lavlandsflodsystemer ere endnu mægtigere end Nordamerikas, og Vandskjellet mellem dem ligesaa uudviklet; men paa Grund af Lavlandets Tredeling findes her ogsaa tre Systemer: mod N. Orinocoflodens, der samler Afløbet fra de nordligste og østligste Andes's Østrand, samt fra Parimas og Guajanas Højlande, dernæst Amazonflodens, der samler det store midterste Lavlands Vande fra N. og S., samt Afløbet fra Andes's Østrand lige fra omtr. 5° n. Br. til omtr. 20° s. Br. Fra det brasilianske Højlands nordlige Del sker Afløbet gjennem Tocantins, hvis Munding ligger nær ved Amazonflodens, og som tilhører samme Lavlandssystem. Fra det brasilianske Højlands sydlige Del, fra Andernes Østrand mellem c. 20° og 30° s. Br., samt fra det sydlige Lavland samles Vandene gjennem Paraguay, Parana og Uruguay i Rio de la Plata, hvilket Navn dog egentlig kun betegner disse Floders fælles Udløb. Østranden af de sydligste Andes har sit Afløb gjennem en Række patagoniske Floder, hvoriblandt Rio Colorado og Rio Negro ere de betydeligste. Paa Søer er Sydamerika mindre rigt; kun i Patagonien langs Andes's Østrand findes en Række betydeligere Søer. — Klima. Da A. strækker sig igjennem 4 Zoner, opstaar der en langt større Sondring i klimatisk Henseende mellem dets enkelte Dele end i nogen anden Verdensdel. Denne forøges endnu mere ved de store Hævningsmodsætninger mellem de snedækte Bjærgsystemer og de lige ved Siden deraf liggende uhyre Lavlande. Dog fremkaldes nogen Udjævning af de klimatiske Modsætninger ved Oceanets mangesidige Berørelser med Fastlandet, samt ved at store Flader staa aabne for de østlige Passatvinde. Ligeledes forøges Køligheden og Fugtigheden ved de uhyre Skove. Nordamerika ligger for største Delen i den tempererede Zone. Om Vinteren har det ligesom Asien et højt Lufttryk over sin indre nordlige Del og i Verdenshavene paa begge Sider lave Lufttryk. Derfor har det indre en kold Vinter, Østkysten nordlige og nordøstlige Vinde med Kulde, Vestkysten sydvestlige Vinde med Mildhed og Regn. Om Sommeren suges Luften fra alle Sider ind over det store Fastland; langs Østkysten herske østlige og sydøstlige Vinde med Fugtighed og Kølighed, langs Vestkysten vestlige og sydvestlige Vinde ligesom om Vinteren. Nordamerikas Klima er i det hele taget Fastlandsklima om Vinteren, oceanisk om Sommeren. I de af Bjærgene omsluttede Bækkener bliver naturligvis Nedbøren yderst ringe. Mellem- og Sydamerika ligge fortrinsvis i den hede Zone. De varme, regnbringende Passatvinde kunne fra Øst stryge ind over de store Lavlande og give disse et fugtigt, om end ikke overdrevent varmt tropisk Klima. Derimod er største Delen af det tropiske Sydamerika med An-

Andernes høje Mur mod Ø. tørt og flere Steder aldeles regnløst. I den sydlige Del af Sydamerika, den tempererede Del, er Forholdet omvendt. Paa Grund af de i den sydlige Halvkugles tempererede Bælte herskende stadige Vestenvinde faar Landet ø. for Anderne, samt det østlige Patagonien et tørt Klima, det vestlige og Sydspidsen et regnfuldt, raat Klima. — Plante- og Dyreverden. Over Grønland, Polarøerne samt Landene om Hudsonsbugten strækker sig det arktisk-alpinske Gebet, karakteriseret ved fuldstændig Skovløshed, ingen Agerdyrkning, Pelsdyr, Rensdyr, Elsdyr, Moskusoxer, Fjældfras og Lemming. Ved en Linje n. for Yucondalen i Alaska og paa skraa over ved 50° n. Br. paa Østkysten begynder Trægrænsen. Skovene bestaa af Træer hørende til de samme Slægter som i det europæisk-sibiriske Skovgebet, men Arterne ere forskjellige. I Norden og paa de høje Bjærge er der mest Naaletræer, sydligere bladfældende Løvskove og i de sydligere Unionsstater stedsegrønne Løvskove. I N. Ø. dyrkes meget Korn, især Majs, i S. Ø. Bomuld, Sukkerrør og Tobak. Dyreverdenen viser ogsaa i Skovgebetet megen Lighed med den europæisk-asiatiske, men sydlige Former trænge i det hele taget mere mod N. paa Grund af Bjærgsystemernes Retning. Gnaverne ere meget talrige, Bæveren spiller i Skovegnene en vigtig Rolle. S. V. for Skovgebetet begynde de nordamerikanske Stepper. Disse bestaa dels af de sandede Højprairier i Højlandet ø. for Rocky Mountains, dels af de græsbevoxede Savanner i det sydlige Lavland v. for Mississippifloden. I de højeste Dele i N. V. findes desuden Saltørkener med Saltplanter og Salviebuske. Paa de sydlige Stepper optræde subtropiske Former, Cactus af Træhøjde og træagtige Lilier. Langs Californiens Kyster findes et Gebet med en Skovvækst, der har nogen Lighed med Middelhavslandenes. Her dyrkes ogsaa Vin, Oranger, Oliven, Mandler og Figen. I Mexico findes yppige tropiske Skove i de lavere Egne ved begge Have, Steppevegetation med Cactus og træagtige Lilier i Højlandet. Blandt Dyreverdenens Mærkeligheder ere især Fiskepadderne bekjendte. I Vestindien og Yucatan hersker fuldstændig tropisk Plantevæxt, der dog mest ligner Sydamerikas; her er en højst ejendommelig Blanding af Palmer og Naaletræer, Skove af Mahognitræer, Plantager af Kaffe, Sukkerrør og Bomuld. Alle større Pattedyr mangle. Komme vi til Sydamerika, træffe vi i det nordlige Lavland Venezuelas Llanos og ved Siden deraf Guajanas Savanner, charakteristiske ved at de udtørres helt i Tørtiden, medens de i Regntiden ere bækkede med en yppig Plantevæxt, dog naturligvis uden træagtige Former. Dyreverdenen er rig, og talrige Hjorder af forvildet Kvæg befolke de store Flader. I Amazonflodens Lavland findes det brasilianske Skovgebet Selvas med yppig Trævæxt, visnok den yppigste paa Jorden. Her findes tropisk Urskov over 6 Breddegrader langs Floden; det er Palmernes Rige. Blandt Dyrene findes en Masse klatrende Dyr, Kæmpeslanger, Pragtkolibrier og utallige glimrende Insekter. I Brasiliens Højland findes derimod indtil 30° f. Br. tropiske Græsegne (Campos) afvexlende med aabne, løvfældende Skove (Catingas). Her er Kolibriernes Yndlingsopholdssted; ogsaa Bæltedyr, Myreslugere o. a. forekomme i mange Arter. Pampasgebetet gaar fra Brasiliens Grænser næsten til Amerikas Sydspids. Imellem det brasilianske Højland og Anderne er der Saltørkener, længere mod S. mere træløse Sletter med lav Græsvæxt og sparsomme Urter. Umaadelige Hjorder af forvildet Kvæg og Skove af Tidsel- og Fennikelplanter ere ejendommelige for disse Egne. Fra det sydlige Chile til Cap Hoorn, især paa Andernes Vestside, udfolder det antarktiske Skovgebet sig i Kratskove af stedsegrønne Dværgbøge. Mærkeligt er det, at to Tredjedele af Slægterne ere europæiske, ja 50 Arter fra de sydligste Egne endog identiske med europæiske. Hvad Andernes Planteverden angaar, ere især de store Skove af Chinatræer, der findes lige fra St. Marthas Snebjærge mod N. til Potosi mod S. i et Bælte paa 450 Miles Længde, mærkelige. Af Andesbjærgenes Plantearter ere flere overførte til Europa, som adskillige Naaletræer og Ege, Kartoflen, mange Prydplanter, saa som Calceolarier og Fuchsier. — A.s Mineralrigdomme, især i Anderne, ere overordentlig store. Guld findes saaledes i ren Tilstand i Flodgruset næsten overalt i Amerika, især langs Vestkysten. Desuden findes i Nordamerikas vestlige Andes guldrige gamle Flodlejer fra den tertiære Tid og guldrige Kvartsgange paa flere Steder. Paa Sølv ere Anderne næsten endnu rigere; mod Ø. er der derimod ikke meget Sølv. Med Platin forsyne de columbiske Stater hele Verden, Kvægsølv findes som Zinnober baade i Nord- og Sydamerika, Kobber findes i hele Andessystemet, især i Chile, der er et af de paa Kobber rigeste Lande i Verden, Bly ligeledes i Mængde i Chile og nogle af Unionsstaterne; de rigeste Jærnlejer findes i de østlige Dele, især i Brasilien og Unionsstaterne, hvor der f. Ex. i Staten Missouri findes hele Bjærge af næsten rent Jærn. Zink og Tin, Kobalt, Nikkel, Antimon, Chrom, Uran og Mangan ere Gjenstand for Minedrift paa forskjellige Steder. Stenkul og Brunkul forekomme rigelig enkelte Steder i Anderne, især i Chiles sydlige Dele, men de største Kullejer findes dog i Unionens østlige Dele, hvor de indtage et Omraade, 12—13 Gange saa stort som alle Europas Kullejer tilsammen. Petroleumsmængden i Pennsylvania og det canadiske Højland er uudtømmelig, Asphalt findes i store Mængder, f. Ex. paa Trinidad, Salpeter er det sydlige Perus og vestlige Bolivias Rigdom, borsur Kalk er af Vigtighed de samme Steder og Kryolithlagene i Grønland ere enestaaende i Verden. Paa Ædelstene er Amerika ogsaa rigt; de smukkeste Smaragder komme fra Columbia og Bolivia, Amethyster fra Columbia og Chile, Tyrkiser fra Chile, Diamanter fra Brasilien, Topaser, Saphirer og Beryl fra Bolivia og især fra Brasilien, hvis Ædelstene dog betragtes som staaende under Orientens i Renhed og Skjønhed. Blandt Mineralrigdommene kunne ogsaa til Nød nævnes Phosphaterne fra Carolinaernes Kyster og Guanoen fra de nu næsten

udtømte Chinchas-Øer og fra Mejillones-Bugten paa Sydamerikas Vestkyst.

A.s **Indbyggere** ere dels Afkom af dem, som fandtes ved Europæernes Opdagelse af Amerika, dels senere indvandrede eller indførte Stammer, dels Blandinger af alle disse. 1) De oprindelige Beboere i Polarlandene, Eskimoer (s. d. A.), ere nu for det meste underkastede Europæerne. 2) Det øvrige A.s Urbeboere ere Indianerne (s. d. A.). De fleste af disse vare raa og vilde Naturfolk, som ere næsten udryddede eller fortrængte og indskrænkede af Europæerne; kun paa de store Højsletter i Mexico og Cundinamarca, samt i Andes's Højlande (Peru osv.), havde der dannet sig Culturstater, som bleve undertvungne af Spanierne, og hvis Indbyggere have blandet sig med disse. Alene Araucanerne og Patagonerne i det sydligste Sydamerika have holdt sig uafhængige af Europæerne. De siden Columbus's Opdagelse til A. indvandrede Folk ere: 3) Europæerne, som nu udgjøre mere end det halve af hele Befolkningen. Hvert Land i Europa har leveret Bidrag til denne altid stigende Folkevandring; men de indflydelsesrigeste Nationaliteter have været den engelske og den spanske, der have besiddet det politiske Overherredømme. Til dem slutte sig de andre Emigranters Efterkommere ved Denationalisering. Man kan altsaa dele A.s hvide Befolkning i to Klasser: Angloamerikanere med engelsk Sprog og Dannelse, og Creoler, der høre til et af de romanske Sprog: Spansk, Fransk og Portugisisk. 3) Negrene ere som Slaver indførte fra Afrika. Man regner at c. 7 Millioner ere saaledes indkomne. De have i A. alle antaget deres Husbonders Sprog og Religion. Efterhaanden ere de nu blevne fri i alle Lande og Kolonier, sidst i de forenede Stater, paa de spanske Øer og Brasilien. 4) Chineserne ere i de sidste 20—30 Aar indkomne som Arbejdere (Kulier), især til Californien, til Perus Guanoøer, samt til Plantagerne i Guajana og Vestindien. 5) Blandingerne imellem alle disse Klasser indbefatte mange Millioner, uagtet en Mængde Blandingsgrader holdes hemmelige, da enhver, som kan det, ønsker at gjælde for at være af hvid Herkomst. Uden Tvivl vil ogsaa Blandingen herefter blive betydeligere, jo mere alle Racer erholde de samme Rettigheder. Blandingen imellem Europæer og Neger kaldes Mulat, imellem Europæer og Indianer Mestiz og imellem Neger og Indianer Zambo. Af de videre Blandinger, der ikke let ved første Øjekast kunne kjendes, er mest bekjendt Blandingen imellem Mulat og Europæer, som kaldes Ovadron.

Den polit. Inddeling er følgende: A. **Nordamerika.** 1) De amerikanske forenede Stater. 2) Republiken Mexico. 3) Republ. Guatemala. 4) Republ. San Salvador. 5) Republ. Honduras. 6) Republ. Nicaragua. 7) Republ. Costa Rica (3—7 i Mellemamerika. 8) Republ. Haïti og 9) Republ. San Domingo (8—9 paa Øen Haïti). 10) De danske Besiddelser (en Del af Grønlands Vestkyst, Øerne St. Croix, St. Thomas og St. Jean). 11) De britiske Besiddelser, bestaaende af: a. Dominion of Canada og Nordvestterritoriet. b. New Foundland c. Bermudas-Øerne. d. Britisk Honduras (Belize) og Bayøerne. e. Vestindiske Besiddelser, omfattende Bahamaøerne, Jamaica, en Del af de smaa Antille og Trinidad. 12) De franske Besiddelser omfattende Smaaøer ved New Foundland, sam nogle af de smaa Antiller. 13) Nederlandsk Besiddelser, omfattende nogle Smaaø blandt Antillerne samt Curaçao og 2 mindr Øer ved Sydamerikas Nordkyst. 14) Spansk Besiddelser: Cuba og Portorico med nogl Smaaøer. B. **Sydamerika.** 1) De forened Stater af Columbia. 2) Venezuela forenede Stater. 3) Republ. Ecuado med Galapagos-Øerne. 4) Republ. Peru 5) Republ. Bolivia. 6) Republ. Chile hvortil Patagonien v. for Andeskjæden og de vestlige Del af Ildlandets Archipelag. 7) De argentinske Republik, hvortil Patagonie ø. for Andeskjæden og den østlige Del a Ildlandets Archipelag. 8) Republ. Banda Oriental ell. Uruguay. 9) Republ. Paraguay. 10) Kejserdømmet Brasilien. 11) D britiske Besiddelser: Brit. Guajana, Falklandsøerne og Staten-Island. 12) De fransk Besiddelser: Fransk Guajana. 13) De nederlandske Besiddelser: Nederlandsk Guajana ell. Surinam.

Historie. Ældgamle Sagn hos Platon om e Ø Atlantis, der var gaaet under i Bølgerne og Diodors Beretning om, at phønikiske Kjøbmænd, som bleve drevne bort fra deres Vej fandt et udmærket frugtbart Land v. for Afrika have i Forening med andre Omstændighede ledet til den Antagelse, at allerede de gaml have kjendt A., men at dette Kjendskab i Tiden Løb tabtes og til sidst aldeles ophørte. I Slutningen af det 10de Aarh. havde Islænderne fundet Grønland og en Del af de nuværende nordamerikanske Fristaters Østkyst, som de kaldte Vinland; men ogsaa disse Opdagelse forsvandt i de følgende Aarhundreder (s. Vinland og Grønland). Æren for A.s Opdagelse tilkommer saaledes med Rette Genueseren Christoffer Columbus, der 12 Oct. 1492 landed paa Bahamaøen Guanahani, hvorfra han i de samme Aar opdagede Cuba og Hispaniola, det følgende Dominica, Marie Galante, Guadeloupe, Antigua og Portorico, ligesom han 1498 (et Aar før Amerigo Vespucci) betraadte Sydamerikas Nordkyst ved Orinocos Munding og 1502 sejlede langs Guatemala og Darien. Med Columbus's store Opdagelse var Stødet give til en Række æventyrlige Tog. Sebastian Cabo fandt saaledes fra England New Foundland, Labrador og Kysten af Fastlandet til Labrador Portugiseren Cabral naaede 1500 Brasilien 1508 kom Pinzon og Diaz de Solis til Honduras, 1513 Ponce de Leon til Florida, og s A. saa Spanieren Balboa fra Panamas Landtange først det store Ocean. 5 Aar senere kom Grijalva til Mexico, der dog først erobredes 1519—21 af Cortez. I de følgende Aar naaede de uforfærdede Opdagere længere og længere Solis naaede 1516 la Plata; Magalhaës gjennemsejlede 1520 det Stræde, han har give Navn; 1524 undersøgte Verazzani for Frankrig Nordamerikas Østkyst; 1531—40 erobrede Pi-

zarro, Almagro og Baldivia Peru, Bolivia og Chile; 1533 landede Welser i Venezuela, Cartier i Canada og Mendoza ved la Plata; 1534 løb Cartier ind i Lawrencebugten; 1541 besejlede Orellana Marañon og Soto Missisippi. Ogsaa de nordlige Strækninger begyndte efterhaanden at blive mere bekjendte. Spaniernes Forsøg paa at sætte sig fast i Florida og fra Mexico at trænge frem imod N. mislykkedes. Heldigere vare Englænderne og Franskmændene i den Henseende. Frobisher naaede 1576 de nordøstlige Strækninger, Drake Vestkysten 1577—84, Raleigh 1586 Virginien, hvor den første engelske Koloni anlagdes 1607; Davis besejlede 1585—87 Vestkysten af Grønland; 1607—15 undersøgte Hudson Kysterne af de Lande, som senere have faaet Navn efter ham; 1611—15 kom Baffin, May o. fl. til Baffinsbugten, 1616 Lemaire og Schonten til Ildlandet. 1682 trængte Lasalle fra Canada frem til Missisippi. I det følgende Aarh. udvidedes Kjendskabet til det indre og nordvestlige af Nordamerika betydelig. Bering opdagede saaledes 1728, rigtignok uden at vide, hvor nær A. laa, fra Asien det Stræde, der senere fik Navn efter ham, og to Aar senere saa den russiske Landmaaler Gwosdew under en Sejlads langs Tschuktjernes Land for første Gang Nordvestspidsen af A. 1771 naaede Samuel Hearne Kobberminefloden, men vendte snart tilbage, skræmmet ved Synet af de mægtige Ismasser, der indesluttede Flodens Munding. 1778 undersøgte Jam. Cook Nordvestkysten og naaede op til 69° 36′ n. Br.; 1789 fandt Alexander Mackenzie Floden, der bærer Navn efter ham; 1816 opdagede Kotzebue det efter ham benævnte Sund, medens John Franklin faa Aar senere (1819) begyndte sine Opdagelsesrejser gjennem de britiske Nordpolaregne, og George Back (1833) fandt den store Fiskeflods Kilder. Under alle disse Opdagelser og indtil den nyeste Tid anvendtes store Anstrængelser for at finde en nordvestlig Gjennemfart til det store Ocean og i dette Øjemed at undersøge Polarhavet og dets Kyster (s. Nordpolarlandene). Ogsaa A.s sydlige Egne vare imidlertid blevne undersøgte. Under den peruanske Grademaaling besejlede saaledes Condamine (1744) Marañon; Felix de Azara gjennemvandrede i 20 Aar (1781—1801) de sydamerikanske Pampas; 1799—1804 undersøgte Humboldt og Bonpland A.s Æqvinoctialegne, 1817 Martins og Spix Brasilien, 1834—35 Smyth og Lowe Peru, 1850—59 Fröbel, Squier og Scherzer Mellemamerika. Ligeledes ere i nyere Tider af Vigtighed for Kjendskabet til Sydamerika Brødrene Schomburgks, Pöppigs, Darwins, Agassiz's, v. Tschudis og Burmeisters Rejser. I Nordamerika have en Række Expeditioner under Wheeler, Whitney, Whymper kastet nyt Lys over alle de geographiske Forhold.

Amerikansk Olje, d. s. s. Ricinusolje.

Amerling, Friedrich, østerrigsk Portrætmaler, f. 1803 i Wien, uddannede sig hos Th. Lawrence i London og H. Vernet i Paris til sin Fædreneslands mest ansete Kunstner i sit Fag.

Amersfoort, Stad i den hollandske Prov. Utrecht, 3 M. ø. n. ø. for Utrecht. 14,000 I. Uldmanufakturer.

À merveille, fr. [vǟi], fortræffelig, herlig.

A metà, it., for fælles Regning, paa lige Vinding og Tab.

Amethyst, en violblaa Kvarts, der benyttes som Smykkesten, men kun har ringe Værdi. De smukkeste komme fra Ceylon, Brasilien og Tyskland; Navnet hidrører fra, at den i Oldtiden blev anset for et Middel mod Beruselse. **Orientalsk A.** er en violet Saphir, der har større Haardhed og Glans end A. og som Følge deraf en betydelig større Værdi.

Amhära, s. Abessinien.

Amherst [ăm], Stad i den engelske Prov. Tenasserim i Bagindien, ved Martaban-Bugten. 30,000 I. God Havn. A. besøges meget af Syge paa Grund af det sunde Klima.

Amherst, J. [ăm], engelsk General, f. 1717, fuldendte Canadas Indtagelse 1760, d. 1797 som Feltmarschal. — Hans Brodersøn, **W. P. A.**, f. 1773, blev 1816 sendt i diplomatisk Ærinde til China, men maatte vende om med uforrettet Sag paa Grund af Tvist om Ceremoniellet ved hans Modtagelse. 1823—28 var A. Generalgouverneur i Indien, førte Krigen imod Birma og tilknyttede derved Assam. A. blev derfor ophøjet til Jarl A.; d. 1857.

Amia [ăm], „Dyndfisk", en i Nordamerikas ferske Vande levende skælklædt, bløde- og bugfinnet Fiskeslægt med Luftgang og lang Rygfinne. I sin indre Bygning nærmer den sig til Ganoiderne, til hvilke den derfor oftest henregnes.

Amiant, s. Asbest.

Amici, G. B. [mitschi], f. 1784 i Modena, d. 1863 i Firenze, var Professor i Mathematik i Modena og blev senere Directeur for det astronomiske Observatorium i Firenze. A. har gjort sig meget fortjent af Astronomien og Optiken, dels ved sine Skrifter og Jagttagelser, dels ved Constructionen af optiske Instrumenter (Kikkerter, Mikroskoper, Camera lucida); især bør mærkes de først af ham med stor Fuldkommenhed construerede katoptriske Mikroskoper. Hans Syslen med at forbedre Mikroskopet gjorde ham til mikroskopisk Jagttager, og det var paa denne Maade, at han kom til at beskæftige sig med botaniske Undersøgelser. Efterhaanden bekjendtgjorde han en Mængde overordentlig grundige, navnlig histologiske og physiologiske Jagttagelser, af hvilke hans Opdagelse af Støvrørets Dannelse og Indtrængen i Planteæggets Kimmund blev epochegjørende for Videnskaben.

Amicis, Edmondo de [mitschis], it. Forfatter, f. 1846 i Oneglia, blev Officer, deltog i Expeditionen mod Røverne paa Sicilien, senere i Krigen mod Østerrig 1866, blev Redacteur af et militært Blad i Firenze, men skaffede sig et literært Navn ved sine Soldaternoveller, »Bozzetti della vita militare« (1868). 1871 tog han sin Afsked fra Hæren, bosatte sig i Turin og fortsatte sin novelledigtende og journalistiske Virksomhed.

Amid, en hypothetisk Atomgruppe af Kvælstof og Brint (NH_2). **Amider**, Forbindelser af Syreradicaler med A. Er Syreradicalet n-atomet (s. Atomitet og Syrer), indeholder A. nNH_2. Kulsyrens Radical CO er f. Ex. 2atomet; dens A. derfor CON_2H_4 (Urinstof). Man kan antage A. fremkommen ved, at Syrernes neutrale Ammoniaksalte tabe Vand (for 1basiske

Syrer $1H_2O$, 2bas. $2H_2O$, 3bas. $3H_2O$ osv.).
Amidbaser kaldes Forbindelser af Alkoholradicaler (s. **Alkohol**) med A. Er Alkoholradic. natomet, indeholder Amidbasen nNH_2. Man kan betragte dem som Ammoniak, NH_3, hvori 1 Brintatom er erstattet af et 1atomet Alkoholrad., $2NH_3$, hvori 2 Brintat. ere erstattede af et 2at. Alkoholrad. osv.

Amiens [ăng], Hovedstad i det franske Dep. Somme, 15 M. n. for Paris, ved Floden Somme. 74,000 J. (1881). Bispesæde, Appellations- og Handelsret, Akademi. Prægtig gotisk Kathedralkirke fra det 13de Aarh., Raadhus og Theater. Fabrikation af Uld- og Bomuldstøjer (Bomuldsfløjel), Linnedvarer, Maskiner, Sukker, Papir, Sæbe og Læder. Betydelig Handel. Floden er kun sejlbar for Smaaskibe indtil 50 Tons. — Fredslutning 27 Marts 1802 mellem England og Frankrig med dets allierede, Spanien og Holland, der gjorde et saa kort Ophold i de store napoleonske Krige, at dens Betingelser endnu ikke vare udførte, da Krigen paa ny udbrød. Ved A. overvandt den preussiske General Manteuffel 27 Novbr. og 23 Decbr. 1870 den franske Nordarme.

Amin er en Forbindelse analog med Ammoniak (NH_3), og som kan opfattes som NH_3, hvori 1, 2 eller 3 Brintatomer ere erstatrede af 1, 2 eller 3 Atomer Alkoholradical. **Aminsyrer** dannes af flerbasiske Syrer, idet deres sure Ammoniaksalte afgive en vis Mængde Vand (for hvert Molecule Ammoniak $1H_2O$). For hvert tabt Vandmolecule bliver Syrens Basicitet 1 mindre ved at gaa over til A.

Amiranterne, en Øgruppe i det indiske Ocean, 110 M. n. ø. for Madagaskar, bestaar af 11 Smaaøer af en samlet Størrelse af 1⅓ □ M. med et Hundrede Beboere. Øerne ere skovbevoxede og vandrige; der dyrkes Majs, Manihot og Ris. A., der tidligere regnedes til Portugisernes Besiddelser, tilhøre nu England.

Amleth, s. **Hamlet**.

Amlwch [ămluk], Stad i England, paa Nordkysten af den til Wales hørende Ø Anglesey. 6000 J. Rummelig Havn. Udbyttet af Omegnens Kobberminer, der i forrige Aarh. var c. 5 Mill. Pd. rent Kobber aarlig, er nu sunket til under Halvdelen.

Amman, Jost eller Amann, tysk Tegner og Raderer, f. i Zürich 1539, udvandrede 1560 til Nürnberg og døde der 1591. Foruden nogle Malerier har han udført en stor Mængde Tegninger, der dels bleve raderede af ham selv, dels udførte i Træsnit; paa Grund af den Troskab, hvormed de gjengive Datidens hele Liv, have de ved Siden af det kunstneriske ogsaa stort historisk Værd.

Ammanāti, Bartolommeo, italiensk Billedhugger og Bygmester f. 1511, d. 1592 i Firenze, uddannede sig til Billedhugger under Bandinelli og til Bygmester under Sansavino i Venezia. Blandt hans plastiske Arbejder, der findes i mange italienske Byer, kan fremhæves „Neptun" foran Palazzo Vecchio i Firenze, hvilken han udførte i Kappestrid med Gio. da Bologna og Benv. Cellini. Som Bygmester hos Storhertug Cosmus I i Firenze nød han endnu større Ry og udførte de tre smukke Broer over Arno, samt fuldendte Palazzo Pitti. Ogsaa i Rom findes Bygningsværker af ham.

Ammann [ăm], schweiz. Form for det tyske „Amtmann" og det danske „Amtmand", er i flere Cantoner Navn for den øverste Embedsmand. Ogsaa kaldtes 1803—14 Lederen af Helvetiens Fællesregering Landammann.

Amme kaldes i Læren om Forplantning gjennem vexlende Generationsrækker den kjønsløse Form af Arten, der formerer sig ved Kim, Knopskydning osv. I Sammenligning med de kjønnede Former staar A. ofte paa et mere eller mindre lavt Uddannelsestrin.

Ammer, Flod i Øvrebayern, udspringer ved Grænsen af Tirol, gjennemløber den smukke **A.-Dal** og den 2 M. lange og næsten 1 M. brede **A.-Sø** og falder i Isar.

Ammiānus Marcellīnus, romersk Historieskriver fra Slutn. af det 4de Aarh. Han var født Græker, deltog i flere Felttog, men trak sig til sidst tilbage til Rom, hvor han forfattede sin romerske Historie, som en Fortsættelse af Tacitus, fra Nerva til Valens's Død (96—378), i 31 Bøger, af hvilke dog de 13 første (til 352) ere tabte. Hans Stil er slet, men hans Værk er vigtigt ved sit rige Indhold og sin livlige og sanddru Fremstilling. Han var Hedning, men viser Maadehold, naar han dadler de christne.

Ammon, s. **Amon**.

Ammōn, $NH_4.OH$, Hydratet (s. **Hydrat**) af det sammensatte Metal Ammonium.

Ammoniāk, en Luftart, sammensat af Kvælstof og Brint (NH_3), dannes ved Opvarmning af Salmiak og Kalk. Ordet kommer af gr. ἄμμος, Sand, fordi man især fandt Salmiaken (**sal ammoniacum**) i de kyrenaiske Sandørkener. A. har en meget irriterende Lugt og er meget letopløselig i Vand (ved 0° 1050 Rumfang i et Rf. Vand). En Opløsning af A. i Vand er Salmiakspiritus. A. kan fortættes til en Vædske, ja endog til et fast Legeme. Den forener sig directe med Syrer til Ammoniaksalte (s. **Ammonium**). A. opløst i Vand har aldeles lignende Egenskaber som de egentlige Alkalier. Kulsur A. anvendes som Lugtemiddel (især blandet med Kalk) og i Husholdningen for at faa Kagedej til at hæve sig. **Ammoniākgummi**, en indtørret Plantesaft, der faas fra Persien af Dorema **ammoniacum** (hvoraf Navnet, der intet har at gjøre med Ammoniak); bruges undertiden paa Grund af dens Virkning paa Slimhinderne og som irriterende Middel i Plaster. **Ammoniāksoda**, s. **Natrium**. **Ammoniākvand** (Salmiakspiritus), Opløsning af Ammoniakluft i Vand, bruges som oplivende Lugtemiddel og udvendig som irriterende (afledende) Middel i forskjellige Sammensætninger, som tyk Campherolje, Opodeldoc o. fl. I det daglige Liv anvendes den meget til Plet- og Vaskevand.

Ammōnios, en græsk Grammatiker, rimeligvis fra det 4de Aarh., har forfattet en græsk Synonymik, som endnu existerer.

Ammōnios, Hermias's Søn, Discipel af Nyplatonikeren Proklos, forestod i det 5te Aarh. e. Chr. den alexandrinske Skole. Berømt ved sine Commentarer til de platoniske og aristoteliske Skrifter; dygtig Mathematiker og Astronom.

Ammonios Sakkas (d. e. Sækkebæreren) stiftede den nyplatoniske Skole. Han var født i Alexandria af christelige Forældre, men forlod Christendommen og lærte i Alexandria i Beg. af det 3dje Aarh. e. Chr. Tilnavnet „Sækkebæreren" fik han, fordi han i sin Ungdom havde været Sækkedrager. Han har ingen Skrifter efterladt sig, saa lidt som nogen af hans Disciple har givet en Fremstilling af hans Lære.

Ammoniter, forstenede Skaller af uddøde Former af Blæksprutter, nærmest beslægtede med eller i al Fald i Skaldannelsen analoge med Nutidens Nautiler, ere hyppige i ældre Jordlag, især Jura- og Kridtformationen, men kulminere og dø ud med denne sidste. Fra Nautilerne afvige de især derved, at Kammervæggene ere overmaade fint bugtede og krusede, især der, hvor de støde mod Skallens Indvæg, samt derved, at det saakaldte Rør altid ligger ud mod Skallens ydre Side (Bugsiden). Hos de ægte A. har Skallen samme ydre Form som hos Nautilerne, men der gaves ogsaa, især i Kridttiden, A., hvis Skal var bøjet i andre, ofte besynderlige Former, eller ganske lige. Det er dog rimeligt, at ikke alle disse Skalformer vare udvendige Skaller som Nautilens, men at nogle af dem vare indvendige Skaller ligesom de virkelige Blæksprutters, og at deres nærmeste Slægtninge ere at søge blandt disse, f. Ex. Slægten **Spirula**. De ægte A.s Skaller ere dog utvivlsomt ydre; de vare ofte prydede med Ribber, Torne, Udvæxter som Horn eller Kugler, stundum fine og tynde som Papirsskaller. Størrelsen kunde være ganske betydelig (2 Alen i Tværmaal). Slægten Ceratites (karakteristisk for Trias-Dannelsen) afveg fra de ægte A. ved at Vægrandenes Bugter skiftevis ere tandede og glatte. Overgangen mellem A. og Nautiler dannedes af de endnu ældre Goniatiter, der afvige fra A. ved Kammervæggenes simplere zigzagbøjede, ikke krusede Foldning. Med Navnet Aptycher har man benævnet visse dobbelte eller enkelte Skaller, der hyppig forekomme sammen med eller i Ammonitskallerne; det var maaske en Slags Laag.

Ammoniterne nedstammede fra Loth og boede øst for Palæstina. De førte ofte Krig med Israeliterne, bleve vel gjentagne Gange besejrede af David og andre jødiske Konger, men ikke udryddede; endnu paa Makkabæernes Tid optraadte de som Jødernes Fjender, og i det 3dje Aarh. e. Chr. omtales de som et selvstændigt Folk. Som Guddom tilbade de Milkom ell. Malkam (Moloch).

Ammonium, nu Sivah, en Oase i den afrikanske Ørken, 12 Dagsrejser v. for Memphis (Kairo), var i Oldtiden berømt ved Ammons Tempel og Orakel og ved Alexander d. stores Besøg der.

Ammonium. Da Ammoniak forener sig direkte med Syrerne og disse altid indeholde Brint, kunne disse Forbindelser (Ammonium- el. Ammoniaksalte) opfattes, som om de indeholde en Forening af Ammoniak og Brint (NH_4), A., der spiller ganske samme Rolle som et Metal og navnlig er aldeles analogt med Kalium. Ammoniumsalte og Kaliumsalte ere analogt sammensatte, have analog Opløselighed og samme Krystalform. **Ammoniumbaser**, Forbindelser, analoge med Ammon, $NH_4.HO$, og hvori de 4 Brintatomer ere erstattede med Alkoholradical. De ere stærke Alkalier, der ere letopløselige i Vand, forsæbe Fedtstofferne, uddrive Ammoniak af dets Salte osv.

Ammunition, Betegnelse for Skydevaabnenes Projectiler, Krudtladninger og Paatændingsmidler. Til Haandskydevaabnene bestaar A. af Patroner med Kugler, Krudtladning og Hylster, hvortil indtil den nyere Tid kom Fænghætter; til Kanonerne indbefatter A. Projectiler med deres Sprængladninger og Brandrør, Karduser med Krudtladning, samt Fængrør. Al A. forfærdiges i særegne Artilleriværksteder, Laboratorier. Til at medføre i Felten den A., som Soldaten ikke kan bære hos sig, og som for Kanonernes Vedkommende ej kan føres i Forstillingerne, haves særegne Kjøretøjer, **Ammunitionsvogne**. Hærens Reserveforraad af A. føres paa Kjøretøjer, der ere organiserede som **Ammunitionscolonner** eller Parker.

Amnesi, Tab af Hukommelsen.

Amnesti, d. e. Ikke-Erindring, betegner i Almindelighed den Fritagelse for retslig Forfølgelse, der forundes et større Antal Personer, som have gjort sig skyldige i samme Forbrydelse. A. plejer navnlig ved Fredslutninger at meddeles de Undersaatter, som under Krigen have ydet Fjenden Bistand, og ligeledes plejer der efter Undertrykkelsen af et Oprør altid at udstedes en mer eller mindre udstrakt A., hvorfra dog i Regelen undtages Opstandens Hoveder og Ledere saa vel som de, der i Forbindelse med Oprøret maatte have gjort sig skyldige i almindelige (ikke rent politiske) Forbrydelser. Stundum bruges Ordet A. dog ogsaa om Fritagelse for en allerede idømt Straf, som meddeles flere for samme Forhold domfældte Personer, og undertiden endog om den en enkelt Person forundte Fritagelse for Forfølgelse eller Straf. I Danmark kan Kongen meddele A. lige saa vel som al anden Benaadning. I Norge kan Kongen derimod kun benaade efter at Dom er falden. Dog paahviler der den udøvende Magt ingen ubetinget Pligt til at paatale alle Forbrydelser, som den har Adgang til at paatale. **Amnestere** er at give A.; **Amnesteret** kaldes den, som har faaet A.

Amning, den lodrette Afstand fra Kjølens Underkant til Vandlinjen (jfr. **Ame**).

Amok, et ved Nydelse af Opium fremkaldt Raseri hos Malayerne i Ostindien og paa Java, hvorved den deraf betagne med sit Vaaben styrter ind paa alle dem, han møder, og uden Forskjel dræber Ven og Fjende.

Amon ell. **Ammon**, en af de fornemste ægyptiske Guder. Navnet betyder „den skjulte", saa at A. ikke længere var nogen Naturgud saaledes som de fleste andre Guder i Ægypten. A. var fra først af Localguden i Theben med Hustruen Mut og Sønnen Chonsu; men da Theben i lang Tid var Rigets alt overstraalende Hovedstad og Templet her, hvorpaa Pharaonerne byggede i over 2000 Aar, i Tidens Løb blev det største og rigeste i det hele Land, blev A. ogsaa efterhaanden den første og største af Guderne, til sidst den eneste, den ene, hvortil Forestillingen om en monotheistisk Gud kunde knytte sig. Tidlig fik han Navnet Ammon-

Ra, Solguden A., og er som saadan den skjulte Gud, der i Solen har antaget Skikkelse og er bleven synlig for Menneskene. Han identificeredes af de gamle med Zeus og Jupiter. Han har undertiden Bæderhoved, men i saa Fald altid med krumt nedadbøjet Horn.

Amor [ā], det lat. Navn paa Elskov, blev personificeret som Elskovsguden. Han er Venus's Søn, en dejlig Dreng med Vinger, fremstilles bevæbnet med Pil og Bue, og hverken Guder eller Mennesker eller vilde Dyr kunne modstaa hans Magt. Han har været et Yndlingsæmne for Kunstnere og Digtere i Oldtid og Nutid (s. **Eros**, **Psyche**).

Amōrgo, en græsk Ø blandt Kykladerne i Archipelagus. 2⅓□M. med 3000 J., hvoraf ⅞ leve i Flækken **A.** Øen frembringer Olje, Vin og Frugt.

Amoriner ell. Eroter, smaa Elskovsguder. De græske Kunstnere fra den senere Tid fandt Fornøjelse i at mangfoldiggjøre den lille Amor i det uendelige, ikke blot for at vise Elskovens mangfoldige Ytringer, men ogsaa for at kunne spøge paa en lunefuld Maade med alle Naturens og Menneskenes Gjerninger, der vise sig i et nyt Lys ved at udføres af yndige Børn. De nyere Kunstnere have fulgt de gamles Exempel.

Amoriter, en mægtig canaanitisk Folkestamme paa begge Sider af Jordan. Allerede under Moses bleve de for en Del overvundne af Hebræerne, saa at deres østlige Lande kunde tildeles Gads, Rubens og den halve Manasse Stamme. Fra Josva indtil Salomo kæmpede Jøderne imod dem, udryddede de fleste af dem og gjorde Resten til Trælle.

Amōrph, den Tilstand hos faste Legemer, i hvilken de ikke vise Spor af Krystallisation; de have da sædvanligvis muslet Brud. Visse Legemer kunne efter Omstændighederne snart antage den a., snart den krystallinske Form. Anthracit er a., hvorimod Graphit og Diamant er krystalliseret Kulstof. Ligeledes kan Svovl, Phosphor og flere Legemer forekomme i begge Tilstande med forskjellig Vægtfylde, Varmefylde og Gjennemsigtighed.

Amortisēre, retslig erklære for ugyldig, død og magtesløs; sætte ud af Kraft, f. Ex. et tabt Document. At a. et Laan er at tilbagebetale det enten ved en enkelt Udbetaling eller ved flere, der følge en bestemt og forud angiven Plan, hyppigst ved en saadan Annuitet, ved hvilken Gjælden samtidig forrentes og afbetales.

Amos, en af de 12 smaa Propheter, var Hyrde i Thekoa i Juda Stamme, men optraadte c. 800 f. Chr. under Kongerne Jeroboam II. og Usia som Prophet og ivrede mod det i Israel herskende Afguderi.

l'Amoureux, Abraham César [murö] fransk Billedhugger, blev indkaldt til Danmark for at udføre Christian V.s Rytterbilledstøtte (paa Kongens Nytorv). Billedstøtten selv blev færdig 1688, Fodstykket med de omgivende Figurer visnok først omtr. 1696 under Broderen Claude l'A.s Tilsyn, efter at Kunstneren selv var død 1692.

Amovēre, bringe til Side, afsætte fra et Embede.

Amoy [āmoj], Chinesernes Hiamen, Stad i den chinesiske Provins Fukian, paa en Ø i Formosastrædet. 90,000 J. Udmærket Havn, siden 1843 aabnet for den europæiske Handel.

Ampēlius, L., en romersk Forfatter fra det 4de Aarh. e. Chr., har skrevet en lille Encyklopædi eller en Oversigt over alt, hvad der var værdt at vide, under Navnet **Liber memorialis**. Den er mest af historisk Indhold.

Ampère, A. M. [angpæhr], f. 1775 i Lyon, d. 1836 i Marseille paa en Inspectionsrejse, bestemte sig allerede tidlig for Studiet af Naturvidenskaberne og blev, efter at have været Lærer ved den polytechniske Skole i Paris, 1824 Professor i Physik ved **Collège de France** og 1826 Universitetets Generalinspector. Foruden ved sine mathematiske Skrifter er han bleven berømt ved sine Undersøgelser over den gjensidige Indvirkning af elektriske Strømme i bevægelige Ledere, samt ved sin Theori om Magnetismen. Af hans Arbejder over denne Gjenstand maa fremhæves »**Mémoire sur la théorie mathématique des phénomènes électrodynamiques**«, der er trykt i Pariserakademiets Memoirer for 1823. — **J. J. A.**, Søn af den foregaaende, f. 1800 i Lyon. Af Interesse for den begyndende Romantik studerede han tysk og engelsk Literatur og beundrede højlig Chateaubriand. 1830 blev han Prof. i nyere Literatur ved Collège de **France**, var Medarbejder af »**Globe**« i sin Tid, senere af »**Revue française**« og »**R. des deux mondes**«. Han har gjort vidtløftige Rejser, ogsaa besøgt Norden, med hvis Literatur han har søgt at gjøre sine Landsmænd bekjendte. 1847 blev han Medlem af Akademiet. Iblandt hans Værker maa mærkes: »**Hist. litt.** de la **France avant le XIIme siècle**« (1830), foruden talrige literærhistoriske Arbejder og Rejsebeskrivelser. Han har ogsaa skrevet om persisk og chinesisk Literatur og Archæologi; paa en Rejse i Ægypten studerede han Hieroglypherne. D. 1864.

Ampfing, Landsby i Øvre-Bayern, 8 M. ø. for München. Her fangede Kejser Ludvig af Bayern i et Slag 1322 sin Modkonge Frederik d. smukke af Østerrig (det kaldes ogsaa ofte Slaget ved Mühldorf); til Minde herom er paa Valpladsen opført et Capel. 1. Dec. 1800 fandt her ogsaa en Træfning Sted imellem de franske under Grenier og Østerrigerne under Ærkehert. Johan, i Følge hvilken de første trak sig tilbage.

Amphiarāos, Oikles's Søn, en berømt Spaamand i Argos. Da Adrastos vilde drage mod Theben for at gjenindsætte Polynikes, modsatte A. sig, fordi han forudsaa Udfaldet. Hans Hustru Eriphyle, til hvis Voldgift Striden var overladt, blev bestukken af Polynikes ved et kostbart Halsbaand og bestemte, at Toget skulde gaa for sig. Da Stormen paa Theben mislykkedes, blev A., Zeus's Yndling, med Vogn og Heste opslugt af Jorden. Efter sin Død dyrkedes han som Heros og havde et berømt Drømmeorakel i Nærheden af Oropos, en Stad ved Euripos paa Grænsen af Attika og Bøotien. Hans Søn Alkmæon hævnede hans Død paa Eriphyle.

Amphibie, egtl. Dyr med dobbelt Liv, d. e. som snart lever paa Landet, snart i Vandet. I denne Betydning ere f. Ex. Odderen, Sælen og Svømmefuglene A., da de føre en amphi-

...lig Levemaade. Som systematisk Benævnelse
bruges Amphibia af Linné for den 3dje Klasse
i hans System, omfattende Krybdyr, Padder
og Bruskfiske; hvor det nu bruges som syste-
matisk Udtryk, er det enten et Fællesudtryk
for Krybdyr og Padder eller anvendes for
Padderne alene.

Amphibōl, s. Hornblende. **Amphibolith** ell. Hornblendesten, en meget udbredt Stenart, der især bestaar af Hornblende og Kvarts og har en mørkegrøn Farve.

Amphibolī, Tvetydighed.

Amphibrachys kalde Metrikerne en uegentlig Fod, som bestaar af en lang Stavelse imellem to korte (◡ — ◡).

Amphiktyonī kaldte Grækerne en Forbindelse mellem forskjellige Folkefærd, der samledes om et eller andet fælles Tempel til fælles Gudsdyrkelse og venskabelig Samfærdsel. Grækerne afledede Navnet A. af Amphiktyon, Navnet paa Deukalions Søn, men det er rimeligere at aflede det af ἀμφικτίονες, „omkringboende“. Den berømteste Forbindelse af denne Art var den delphiske, et Forbund imellem 12 Folkefærd, der oprindelig havde boet omkring Parnas, Øta og Othrys, men som i Tidens Løb havde spredt sig over hele Hellas; medens nogle af dem nedsank i Ubetydelighed og Afhængighed, bleve andre til store Stammer med verdenshistorisk Betydning, som Jonerne og Dorerne. Men Forbundets oprindelige Form blev bibeholdt, og Deltagernes Antal forøgedes ikke; Athen maatte nøjes med en Del af Jonernes, Sparta med en Del af Dorernes Stemme. Det amphiktyonske Raad, hvortil hver Stat sendte to Gesandter (Pylagorer og Hieromnemoner), samledes to Gange om Aaret, Foraar og Efteraar, skiftevis i Delphi og ved Thermopylæ. Dets egentlige Øjemed var at vaage over Gudens Ære og Ejendom; tillige virkede det for mildere Krigsbrug. Da det delphiske Tempel var brændt, sørgede A. for, at det blev gjenopbygget; da den nærliggende Stad Kirrha havde bemægtiget sig delphiske Tempeljorder, blev den ødelagt paa Amphiktyonernes Bud. Senere benyttede de ... Paaskud i rent politiske Øjemed og ...ledigede den 2den og 3dje hellige Krig, der efter mange Ulykker endte med at spille Hellas i Hænderne paa Philip af Makedonien. ... Navn bestod det amphiktyonske Forbund ...til langt ned i den romerske Kejsertid.

Amphilochos, Amphiaraos's og Eriphyles Søn, deltog i Epigonernes Tog mod Theben og i den trojanske Krig og anlagde derefter ...rgos Amphilochikon i Akarnanien. Han be...d Spaadomsgave og nød efter sin Død paa ...re Steder guddommelig Ære.

Amphilogī, Ordstrid.

Amphimacer ell. Crēticus er i Metriken en Fod, der bestaar af en lang, en kort og en lang Stavelse (— ◡ —).

Amphion, Søn af Zeus og Antiope, Tvillingbroder til Zethos, bemægtigede sig Theben og befæstede den ved sin Lyres Kraft, idet Stenene sammenføjede sig af sig selv, naar han spillede. Han var gift med Niobe (s. d. A.).

Amphiŏxus, d. s. s. Branchiostoma.

Amphipōder, en især i de nordiske Have meget talrig Afdeling af Ringkrebsenes Orden. Legemet er i Regelen sammentrykt, krummet; under Bugen findes Gjæller. Der bære Hunnerne ogsaa deres Æg eller spæde Unger ved Hjælp af særegne Plader. Herhen høre Tanglopperne ell. Gammarinerne, til Dels livlige og hurtige Smaadyr, der træffes paa Havbunden eller paa sandede Kyster, mellem Tangen osv., ofte i uhyre Skarer, og fortære en stor Mængde Aadsler, samt Gopleluserne ell. Hyperinerne, der opholde sig paa Vandmænd, Salper eller lignende pelagiske Dyr, af hvilke de leve, eller svømme frit om i det aabne Hav. Blandt Gammarinerne er der ogsaa Ferskvandsformer og enkelte Landformer, som opholde sig paa fugtige Steder.

Amphipolis, en græsk Stad i Makedonien ved Floden Strymon, beliggende i en frugtbar og velhavende Egn med rige Guldminer og udbredt Handel. Den var oprindelig en Koloni fra Athen, men da de færreste Indbyggere vare Athenienser, gjorde den sig uafhængig i den peloponesiske Krig, og det lykkedes aldrig Athen igjen at komme i Besiddelse af den. Under Romerne blev den Makedoniens Hovedstad; nu er den forsvunden. Slag ved A. 422 f. Chr. mellem Athenienserne under Kleon og Spartanerne under Brasidas, i hvilket Spartanerne sejrede, men begge Anførerne faldt.

Amphissa, græsk Stad i de ozoliske Lokrers Land. Den blev ødelagt i den 3dje hellige Krig (339 f. Chr.), men hævede sig snart igjen. Den er nu Hovedstaden i Landskabet Phtiotis og Phokis, hedder Salona og ligger 2 M. n. for Salonabugten. 6000 J. Herlig Omegn med rig Avl af Oliven og Oranger. Bispesæde.

Amphitheater, et Theater af elliptisk Form, i hvilket Siddepladserne løbe helt rundt. Romerne brugte denne Slags Bygninger til Gladiatorfægtninger, Dyrekampe o. l. Pladsen, hvor Kampen foregaar, Arena, ligger i Midten; rundt omkring hæve Bænkeraderne sig trappevis. Det første bekjendte A. blev opført i Rom paa Augusts Tid; det største opførte Vespasian og Titus, Colosseum, der rummede 87,000 Mennesker. Lignende Bygninger fandtes i alle betydelige romerske Stæder, og velbevarede A. staa endnu i Pompeji, Verona, Nîmes o. a. St.

Amphitrite, Nereus's ell. Okeanos's Datter, Posidons Hustru og som saadan Havets Dronning. Delphinen var hende helliget.

Amphitryon, Alkæos's Søn, Perseus's Sønnesøn, Konge i Tiryns, Alkmenes Ægtefælle. Han var en dygtig Kriger, men Herakles syntes dog for mægtig til at være hans egen Søn. Sagnet fortalte, at medens han færdedes paa Tog, havde Zeus antaget hans Skikkelse og var saaledes bleven Fader til Herakles.

Amphora [ăm] kaldte Grækerne og Romerne en stor Lerkrukke med to Hanke og en smal Hals til at opbevare Vin, Olje eller lignende Sager. De, der brugtes til Vin, vare lange og smalle og spidse i Enden, saa at de maatte ligge ned eller sættes op ad noget; de, der vare bestemte til Olje, havde en Fod at staa paa. Panathenæiske A. kaldes i Antiksamlingerne de store Krukker, hvori man kom Oljen til Sejerherrerne i de panathenæiske Lege. A. bruges ogsaa som Maal for flydende Varer.

Amphŏrisk Respiration, s. Aandedrætslyd.

Amplepuis [angpløpyi], Stad i det franske Dep. Rhône, 6 M. n. v. for Lyon. 7000 J. Bomulds- og Linnedvæverier.

Amplification, videre Udvikling af en Mening; Overdrivelse.

Amplitude, fr. [angplityde], den Bue af Horizonten, som ligger mellem en Stjærnes Opgangspunkt (Nedgangspunkt) og Østpunktet (Vestpunktet), regnet sydlig eller nordlig, eftersom Declinationen er sydlig eller nordlig. A. ved en svingende Bevægelse er Størrelsen af det største Udsving fra Hvilestillingen. **Daglig A.** kaldes i Meteorologien Forskjellen mellem Døgnets højeste og laveste Varmegrad.

Ampoulette, fr.[pu], et Sandur, som tidligere anbragtes paa Prædikestolen; bruges endnu om Bord paa Skibe for at tilkjendegive Tiden, idet Sandet falder fra et konisk Glas over i et andet.

Ampthill, Odo Will. Leop. Russell, Baron, engelsk Diplomat, f. 1829, indtraadte 1849 i den diplomatiske Tjeneste og brugtes 1860—70 i særlig Sendelse ved Pavehoffet, samt 1870—71 ved det tyske Hovedkvarter i Frankrig. Derefter blev A. engelsk Affending i Berlin og deltog som saadan i Congressen sammesteds 1878. Ophøjedes til Peer 1881.

Ampulla kaldtes hos Romerne et buget Kar med tynd Hals af Ler eller Glas, hvori der opbevaredes flydende Ting. I de romerske Bade blev Oljen til Salvingen gjærne opbevaret i en A. I den romerske Kirke brugtes A. især om det Kar, der tjente til Gjemme for den hellige Chrisma ell. Salveolje. Senere hen i Middelalderen var A. delt i tre Afdelinger med tre Flasker, hvori opbevaredes de forskjellige Arter af den hellige Olje, den egentlige Chrisma, Oljen for Katechumenerne og Oljen for de døende. Især er den A., som opbevaredes i Rheims, bleven berømt, om hvilken Legenden fortæller, at en Due fra Himlen bragte den, da Frankerkongen Chlodevig I skulde salves i Rheims 496. Af den bleve de senere franske Konger salvede indtil Ludvig XVI; Krukken sønderslages under Revolutionen.

Amputation, Afsætning af et Lem, den Operation, hvorved en Del af Legemet borttages fra dette, **amputeres**. De egentlige A. foretages paa selve Lemmet i den Del deraf, der ligger mellem to Ledde (i Lemmets Continuitet), i Modsætning til Afløsningen af et Led (Exarticulation), hvor Operationen foretages i Leddet (i Lemmets Contiguitet). A. bruges ogsaa ensbetydende med Exstirpation om Bortfjærnelse af et helt Organ eller selvstændige sygelige Dannelser. A. af et Lem foretages, naar Sygdomme deri umuliggjøre dets Helbredelse og Bevarelse, eller naar den Syges Liv sættes i Fare ved den i Lemmet tilstedeværende Sygdom. A. udføres med Kniven, ved et rundt Snit omkring Lemmet, eller ved at danne Lapper af Bløddelene til dermed at dække det efter Operationen opstaaede Saar, **Amputationsfladen**. Operationen gjøres i forskjellig Afstand fra de syge Dele, men stedse i fuldkommen sunde Væv, da Helbredelsen ellers er vanskelig. For at undgaa for stort Blodtab under A., maa enten Lemmets Hovedpulsaarer sammentrykkes under Operationen med Fingrene eller med egne Instrumenter (Tourniquet) eller ogsaa kunstig Blodtomhed (s. d. A.) af Lemmet tilvejebringes. Efter Gjennemskæringen af de bløde Dele gjennemsaves Bendelene med en Sav; derpaa underbindes Blodkarrene, og Saaret renses og forbindes. Amputationssaarets Heling foregaar navnlig under antiseptisk Forbinding meget raskt, saa at det endog kan være lægt efter en eneste Forbinding paa faa Dage. Den tilbageblivende Ende af Lemmet, hvorpaa Arret sidder, **Amputationsstumpen**, er ofte temmelig ømfindtlig og maa vogtes for Tryk.

Amras, s. **Ambras**.

Amratsar [äm], engelsk Umritsir, Stad i Pandschab i engelsk Ostindien, 8 M. ø. for Lahore. 140,000 J. Levende Handel med Shawler, Stensalt og Safran. A. er Sikhernes hellige By og indeholder deres fornemste Tempel, hvortil der sker talrige Valfarter.

Amru, arabisk Feltherre, indtog 638—40 Ægypten og senere Barka og Tripolis; d. 663 som Statholder over Ægypten.

Amrum, Ø i Vesterhavet, s. for Sild og v. for Føhr, ½ □ M. med 700 J., hører til den preuss. Prov. Schleswig-Holstein. I Ebbetiden kan man fra Nordspidsen kjøre til Føhrs Vestkyst. Den nordlige, vestlige og sydlige Del af A. er bedækket med Flyvesand. A. har en lille Havn paa Sydøstsiden med 6—12 F. Vand, hvorfra der drives Østersfangst.

Amsdorf, Nikol. v., en af Luthers virksomste Medarbejdere ved Reformationsværket, f. 3 Dec. 1483 i Nærheden af Wurzen i Sachsen. Han studerede i Wittenberg, blev her 1511 Canonicus og Professor i Theologien og sluttede sig strax fra 1517 til Luther; han bivaanede 1519 Leipzigerdisputationen og var 1521 med paa Rigsdagen i Worms. 1525 blev A. paa Luthers Anbefaling sendt som Superintendent til Magdeburg for her at ordne Kirke- og Skolevæsenet. Af den sachsiske Kurfyrste Johan Frederik d. højmodige blev A. 1542, trods det katholske Domcapitel, udnævnt til Biskop af Naumburg; Luther indviede ham, idet han glædede sig ved dette nye Brud paa de katholske Kirkeskikke. Men 1547 blev A. fordreven af de kejserlige; han tog sin Tilflugt til Magdeburg, dengang Samlingsstedet for de strænge Lutheranere, og blev 1552 Superintendent i Eisenach, hvor han døde 14 Maj 1565. I Modsætning til den mæglende Melanchthon stod A. i de theologiske Stridigheder efter Luthers Død som en af de uforsonligste lutherske Theologer („mere luthersk end Luther") og lod sig i den synergistiske Strid endog drive til den Paastand, at gode Gjerninger ikke blot ikke vare nødvendige til Salighed, men endog skadelige. Selv førte han et strængt asketisk Liv og havde altid sin Ligkiste staaende i sit Værelse som et memento mori.

Amsler, Samuel, tysk Kobberstikker, f. 1791 i Schinznach i Schweiz, d. 1849 som Professor i München. Af hans Stik, der mere udmærke sig ved solid Tegning end ved malerisk Virkning, er „Gravlægningen" efter Rafael det vigtigste; han udførte flere Stik efter Thorvaldsens Arbejder.

Amsteg, Station ved St. Gotthardsbanen

i Schweiz, 2 M. fra Vierwaldstättersøens Sydende, ved Foden af den mægtige Bjærgknude Kristenstock.

Amstel, en lille Kystflod i Kgr. Nederlandene, løber gjennem Amsterdam til Bugten Y.

Amsterdam, den betydeligste Stad i Nederlandene, ved Amstels Udløb i Y, 3½ M. fra Nordsøen. 328,000 J. (1881). A. ligger halvmaaneformig om Bugten Y, gjennemskaaren af talrige Kanaler med over 300 Broer, blandt hvilke Broen over Amstel er den mærkeligste. Staden er opført paa Mosegrund, hvorfor dens Bygninger hvile paa Piloteringer, nedrammede til 50 F.s Dybde. Mange af Gaderne ere beplantede med Træer. Den mærkeligste Bygning er det til kongeligt Slot ombannede, 1648—55 med umaadelig Bekostning opførte Raadhus, med et højt Taarn. Bygningen hviler paa henved 14,000 nedrammede Mastetræer. Andre mærkelige Bygninger ere: den tidligere Prinsegaard, der nu benyttes som Raadhus, Katharinekirken og Nikolajkirken med seværdige Gravminder over berømte Søhelte, flere andre Kirker, Jødernes Synagoge, Børsen, Admiralitetsbygningen, det ostindiske Hus, Udstillingsbygningen o. fl. Af Anstalter til Fremme af Videnskab, Kunst og Oplysning fortjene at nævnes: Universitetet (tidligere Athenæum illustre), med Bibliothek, botanisk og zoologisk Have og naturhistorisk Cabinet; det geographiske Selskab, stiftet 1873, Gymnasiet, Navigationsskolen, det kgl. nederlandske Institut for Videnskaber, Literatur og skjønne Kunster, det nederlandske Museum med en stor Malerisamling, Døvstumme- og Blindeinstitutet. En stor Mængde Selskaber og Foreninger virke til almen Nytte og i velgjørende Øjemed, saaledes det, fornemmelig af Handelsstanden grundlagte Felix Meritis, der underholder flere videnskabelige Anstalter, og Selskabet for Almenvel, der er udbredt over hele Landet; af Velgjørenhedsanstalter bør omtales Hospitalet for svagelige gamle, Hittebørnshospitalet og Vajsenhuset. A., der til Midten af det 18de Aarh. var Verdens første Handelsplads og Pengemarked, begyndte dengang at fordunkles af London og gik siden under Indlemmelsen i Frankrig i Begyndelsen af det 19de Aarh. overordentlig tilbage. Senere har den vel atter hævet sig meget, dog uden at naa sin tidligere Højde. Der indføres især Kolonialprodukter, Vin, Korn, Trælast, Fisk, Jern, Stenkul og Salt, hvoraf atter store Mængder udføres, navnlig af Kaffe og Krydderier, tilligemed Landbrugsprodukter, især Ost og Smør. A. tager desuden en meget vigtig Del i Verdenshandelen, og dens Børs er et af Europas store Pengemarkeder. Industrien staar paa et meget højt Trin. A.s Diamantsliberier ere endnu som tidligere de berømteste i Europa. Betydeligt Skibsbyggeri. A.s Havn er meget rummelig og dyb. For at undgaa de Sandbanker, som vanskeliggjøre Indsejlingen fra Zuidersøen til Pampus, gravede man 1819—25 den 13 M. lange nordhollandske Kanal til Nieuwediep, ø. for Helder, der er sejlbar for de største Skibe; nu tilfredsstiller denne ikke længer, og man har derfor sat A. i Forbindelse med Nordsøen ved en Kanal mod V. N. V., der har sit Udløb ved Ymuiden. A.s flade Beliggenhed har gjort det nødvendigt ved mægtige, kostbare Diger at sikre den mod Oversvømmelse. Den mangler Drikkevand, hvorfor man dels med stor Omhu opsamler Regnvandet, dels henter det manglende Vand i egne Fartøjer fra Floden Vechte, over 1 M. borte. A. var endnu i Slutningen af det 13de Aarh. et Fiskerleje, men hævede sig fra den Tid saa hurtig, at det allerede i det 15de Aarh. var i Besiddelse af næsten hele Østersøhandelen. Den største Blomstring naaede Handelen, da den westphalske Fred 1648 lukkede Scheldefloden for Skibsfarten, hvorefter A. trak Antwerpens betydelige Handel til sig.

Amsterdam, 1) Ø i det nordlige Ishav ved Spitzbergens Nordvestkyst, benyttedes i det 17de Aarh. af de hollandske Hvalfangere til der at afkoge deres Tran. 2) En lille Ø i Sydhavet, 37° 52′ s. Br., 95° 16′ ø. L., dannet af en Vulkans Krater, som Havet senere ved Gjennembrud har forandret til en Havn. Hed Jordbund, næsten uden Plantevæxt. Den søges meget af Søfugle som Rugested, og dens Kyster ere rige paa Fisk og Sælhunde.

Amt, den i alle Dele af det danske Monarchi (med Undtagelse af de vestindiske Øer og Grønland) saa vel som i Norge brugelige Benævnelse paa Overøvrighedsdistricterne. Før Souveræntitetens Indførelse i Rigerne vare disse inddelte i Len, hvis Forvaltning i det hele, derunder ogsaa indbefattet de kongelige Indtægters Oppebørsel i Lenet, var overdraget de kongelige Lensmænd. Ved Ordre af 19de Febr. 1662 blev derimod nu Benævnelsen A. indført i Stedet for Len, og fra den øvrige Administration af A., som fra nu af forestodes af en saakaldet kongelig Befalingsmand eller **Amtmand**, adskiltes Oppebørselen af Skatter og Afgifter i A. og Regnskabsaflæggelse for dem, hvilke Forretninger i Danmark overdroges en særskilt Embedsmand, der i Begyndelsen kaldtes **Amtsskriver**, senere **Amtsforvalter**, medens de i Norge henhøre under Fogderne. A.s Antal er i Tidens Løb bleven betydelig formindsket og deres Størrelse forøget derved, at flere ere slaaede sammen til et; nu bestaar det egentlige Danmark af 18 A. foruden Kjøbenhavn, som ikke hører til noget A., men udgjør et særskilt Overøvrighedsdistrict. Norge er inddelt i 20 A. **Amtmand** er altsaa Benævnelsen paa Overøvrigheden i Danmark og Norge, d. e. den Embedsmand, som forestaar hele den civile Administration (med Undtagelse af Skatteoppebørselen) i et A. En af Amtmændene i hvert Stift er **Stiftamtmand** (tidligere „Stiftsbefalingsmand"), idet han foruden sine Amtmandsforretninger tillige i Forening med Biskoppen — hvilke tilsammen udgjøre Stiftsøvrigheden, i Norge Stiftsdirectionen — udøver den højeste Myndighed i Stiftet m. H. t. visse tidligere som gejstlige ansete Anliggender; derimod er Stiftamtmanden ikke nogen overordnet Autoritet over de andre Amtmænd i Stiftet. **Amtshus** kaldes i Danmark Amtmandens Kontor. **Amtsraad** er i Danmark Benævnelsen paa den ved Fdg. af 13 Aug. 1841 indførte og senest ved Loven af 6 Juli 1867 omordnede communale Repræsentation for det

til et A. hørende Landdistrict (kun paa Bornholm repræsenteres ogsaa A.s Kjøbstæder i Raadet); Amtsraadet bestyrer Districtets communale Anliggender og er tillige overordnet Communalbestyrelse for A.s Sognecommuner, og dets Medlemmer — med Undtagelse af Amtmanden, der er Raadets Formand — vælges dels middelbart, dels umiddelbart af Amtets Beboere. Omtrent svarende hertil er i Norge **Amtsformandskaberne**, der bestaa af de snævrere Communers (Herredernes) Ordførere, hvilke en Gang om Aaret træde sammen under Amtmandens Forsæde. **Amtsrepartitionsfond** kaldes i Danmark en ved Pl. 31 Dec. 1819 oprettet fælles Kasse for A., til hvilken der efter aarlig Repartition svares en Afgift af hver Tønde Hartkorn i A., og af hvilken forskjellige Udgifter til Justits-, Medicinal-, Vejvæsenet m. m. udredes. **Amtsfattigkassen** er en anden for A. fælles Kasse, hvoraf enkelte Udgifter til Fattigvæsenet udredes, medens ellers i det hele i Danmark hvert Sogn har sit eget Fattigvæsen, hvorved det selv bestrider Omkostningerne. **Amtsforvalter** er efter det foregaaende den nuværende Benævnelse paa den Embedsmand, som har at opkræve de directe Skatter paa Landet, modtage Indbetalinger af de directe Skatter fra Kjøbstæderne og af de indirecte Skatter fra Retsbetjentene, samt at foretage Udtællinger for Statskassen. **Amtstue** kaldes Amtsforvalterens Kontor, **Amtstuedistrict** det Territorium, over hvilket Amtsforvalterens Embedsvirksomhed strækker sig. Amtstuedistricterne, som i Begyndelsen i det hele faldt sammen med A., ere nu ved de senere stedfundne Omreguleringer af disse sidste blevne til Dels meget forskjellige derfra; navnlig ere Amtstuedistricterne flere i Antal og mindre i Størrelse end A. **Amtsprovsti** og **Amtsprovst**, s. **Provst**.

Amtsbarber, Amtschirurg kaldtes tidligere de Medlemmer af Kjøbenhavns Barberlav, som foruden at være i Besiddelse af et Barberamt havde underkastet sig den chirurgiske Examen og derfor vare berettigede til Udøvelsen af Lægepraxis.

Amu ell. **Amu-Darja**, de gamles Oxus, Arabernes Djihon, rimeligvis Herodots Araxes, Flod i Turan, kommer fra en 16,000 F. højt beliggende Sø i Pamir Højlandet, optager den ligeledes fra Pamir kommende Pandscha og gjennemløber Landet Badakschan og Oasen Chiva, hvor en stor Del af dens Vand afledes ved Vandingskanaler. Gjennem et udstrakt Delta flyder den ud i Aral-Søen. Flodbalen har en Længde af c. 250 M., og A. er sejlbar i den største Del af sit Løb. Det øvre Løb er tilfrossent hver Vinter, det nedre i strænge Vintre. En Arm af Deltaet har tidligere gjennem Dalen Usboi langs Sydsiden af Ust-Urt Højlandet gaaet til det kaspiske Hav, men den har i mange Tider været udtørret. I de senere Aar er der fremkommet Planer om at retablere denne Forbindelse. — **Amu-Darja** ell. Amu-Darjinskiske Gebet kaldes et siden 1873 oprettet russisk District, dannet af det ø. for Amu liggende, tidligere til Chiva hørende Land og det nordlige Buchara. 1,900 □ M. med 220,000 I.

Amucu, Sø i Sydamerika paa Grænsen af engelsk Guajana og Brasilien, under 3½° n. Br., er i den tørre Aarstid ubetydelig, men oversvømmer i Regntiden store Strækninger, saa at den danner en Forbindelse mellem Floderne Essequibo og Rio Negro, Bifløb til Amazonfloden. I Eldoradofablerne figurerer denne Sø med guldrige Bredder og Guldstaden Manca.

Amul ell. **Amol**, Stad i Persien, 18 M. n. ø. for Teheran, ved en Bugt af det kaspiske Hav. 40,000 I. Fabrikation af Jærnvarer.

Amulet, en i Regelen med hemmeligheds-fulde Tegn mærket Gjenstand (af Sten, Metal ell. desl.), som man bærer paa Legemet, og hvorved man tror sig beskyttet mod Farer, Sygdomme, Hexeri og andet ondt. A. kjendes fra den ældste Tid hos Ægypterne, Grækerne, Romerne og Jøderne, fra hvilke de gik over til Christenheden. Gejstligheden begyndte imidlertid snart at ivre imod dem, og 721 nedlagde Pave Gregor II et almindeligt Forbud imod at bære A. De bruges endnu meget hos Muhammedanerne.

Amun ell. **Amon**, en af de første christelige Eneboere, af rig og fornem ægyptisk Slægt, blev 22 Aar gl. enig med sin unge Brud om, at de skulde leve som Broder og Søster. Da hun 18 Aar efter døde, drog han ud i den nitriske Ørken og levede der som Eneboer i 22 Aar; d. 356.

Amund Sigurdssøn, s. **Bolt**.

Amür, Flod i det østl. Asien, opstaar ved Foreningen af Floderne Schilka og Argun. Begge udspringe i Kentai-Bjærgene, s. for Baikalsøen, og gjennemstrømme Daurien. Efter Sammenløbet er A. allerede sejlbar for Dampskibe. Den løber først mod Ø., derpaa mod S.Ø. og gjennem en stor Bue mod N.Ø. til dens Udløb i det ochotske Hav. Den modtager fra begge Sider mange store Bifloder, hvoriblandt fra S. Sungari, Mandschuriets Hovedflod, og Ussuri, der tillige med A. selv danner Grænsen mellem Amurlandet og Mandschuriet. A.s hele Længde er 550 M.; den er sejlbar i en Udstrækning af 300 M. i Tiden fra 15 Maj til 15 Nov. og danner en overordentlig vigtig Forbindelsesvej for det østlige Sibirien, hvorfra den befares af talrige Dampskibe. — **Amurlandet**, en af Russernes Erobringer i Asien, indtager den sydøstl. Del af det asiatiske Rusland, begrænset mod V. og S. V. af Amurfloden, mod N. V. af Jablonoi- og Stanovoi-Bjærgene. Omtr. 8000 □ M. med en endnu ubetydelig Befolkning. Det gjennemskæres af den 50de Parallel, har et tempereret Klima (5° aarlig Middelvarme) med stor Forskjel mellem Sommer- og Vintertemperatur, herlige Skove af Løvtræer, frugtbar Jordbund og gode Enge, samt stor Metalrigdom og fiskerige Floder. 1852 anlagte Russerne ved Amurs Munding Byen Nikolajevsk og fik 1858 Chinas Anerkjendelse af deres Herredømme over Landet.

Amurath, s. **Murad**.

Amusette [amyt], forældet Navn paa en fordum benyttet 1pds. Kuglekanon.

Amygdalin, et Glykosid (s. d. A.), der giver bitre Mandler deres Smag.

Amyklæ, ældgammel Stad i Lakonien, Lan-

dets ældste Hovedstad og Kong Tyndareos's Residens. Ogsaa efter at Dorerne havde besat Sparta, fortalte Sagnet, at den en lang Tid blev skaanet og kun stræmmet ved falske Rygter om Fiendens Ankomst. Da Borgerne i denne Anledning fastsatte Straf for slige Rygter, faldt Staden, fordi ingen vovede at melde Faren, da den virkelig var til Stede. — Den amyklæiske Apollon var et ældgammelt, kolossalt Billede af denne Gud, hvorpaa kun Hoved og Arme vare udførte; Resten var som en rund Søjle. I senere Tider (maaske i Midten af det 6te Aarh. f. Chr.) opførte en Kunstner ved Navn Bathykles en pragtfuld Trone omkring Kolossen, rigt udstyret med billedlige Fremstillinger, hvoraf Pausanias har givet en fuldstændig Beskrivelse.

Amykos, Posidons Søn, Bebrykernes Konge ved det sorte Havs Sydkyst, udfordrede alle Fremmede, der kom til hans Land, til Nævekamp; men da Argonauterne kom, fandt han sin Overmand i Pollux og blev efter Nederlaget bunden til et Træ. Denne Scene er afbildet paa den saakaldte Fikoroniske Ciste, og [...]erefter i Universitetsforhallen i Kjøbenhavn.

Amyl, Atomgruppen C_5H_{11} i Gjæringsamylalkohol, Hovedbestanddelen af Kartoffelfuselolje; Amylalkohol er $C_5H_{11}.HO$. Den er mere tungtflydende end Vinaand, har et højere Kogepunkt (130°) og en egen ubehagelig Lugt, men ligner ellers Vinaand i alle væsentlige Forhold (s. ogsaa Fusel).

Amylên, en Kulbrinte, der fremstilles af Amylalkohol (Kartoffelfuselolje); man har forsøgsvis anvendt den som anæsthetisk Middel (s. d. A.), men den staar i Virkning tilbage for Chloroform. Amyliltetshydrât er Amylalkohol.

Amylon, Amylum [âm], d. s. s. Stivelse.

Amyntas hed 2 makedoniske Konger før Alexander d. store. A. I (540—498) blev Persernes Vasal og traadte i nøje Forbindelse med Pisistratiderne i Athen. A. II (393—369) var en svag Fyrste, under hvem Landet plagedes af Uroligheder.

Amyot, J. [amiôh], fransk Philolog, f. 1513, d. 1593, er især bekjendt ved sin Oversættelse af Plutarch.

Amyraut, Moses [mirôh], ell. Amyraldus, berømt reformert Theolog, f. 1596 i Touraine, 1626 Præst og 1633 Prof. i Theologien i Saumur, d. 1664, har især faaet Navn ved det rigtignok inconseqvente Forsøg, han gjorde paa, uden egentlig at fjærne sig fra Calvins Lære om Prædestinationen, at borttage det haarde og for Sædeligheden stødende ved at underskyde en formildende Anskuelse. Denne Amyraldisme fandt strax Modsigelse hos mange strenge Calvinister og forkastedes udtrykkelig i det reformerte Bekjendelsesskrift »Formula Consensus« (1675). A. har tillige gjort sig fortjent ved sin Udvikling af den christelige Moral; i flere af sine Skrifter virkede han med Iver for en Union mellem de to evangeliske Kirkeafdelinger.

Amœber, „Vexeldyr", høre til Slimdyrene (Rhizopoderne) og til Dyrerigets aller laveste Former; det er mikroskopiske Slimlegemer ell. nøgne dyriske Celler, med eller uden Cellekjærne, uden bestemt Form og særegne Organer, men med Evne til langsomt at udstrække og atter sammentrække sig i de forskjelligste, idelig vexlende Former, hvorved de tillige langsomt bevæge sig frem, slutte sig om organiske Smaadele eller Smaavæsener, som de udsuge og fordøje. De leve i Vand, paa Vandplanter, i Dynd, enkelte ogsaa i fugtig Jord eller Sand, mellem Mos o. desl., paa Træbark, stundum parasitisk, Amoeba coli f. Ex. iagttaget en enkelt Gang i Menneskets Endetarm i en ondartet Diarrhoe; andre beslægtede Former bore sig ind i og udsuge Conferver og Diatomeer. De formere sig ved Deling, men Sammenflydning af flere A. til én kan ogsaa finde Sted: forud for Delingen eller for Slimlegemets Opløsning i Kimceller kan gaa en slig Sammenkobling af to ell. flere Individer eller en Indkapsling. I og for sig ere A. ikke i Bygning, Bevægelser, Ernærings- og Delingsmaade forskjellige fra andre frie, nøgne, dyriske eller vegetabilske Celler f. Ex. Blodceller, amøboide Udviklingstrin af Slimsvampe eller andre lavere Organismer og forvexles derfor let med dem.

Anabaptisme og Anabaptister, s. Gjendøbere.

Anabâra, Kystflod i Sibirien, danner Grænsen mellem Gouv. Jeniseisk og Jakutsk og falder efter 70 Miles Løb i det nordlige Ishav.

Anâbasis betd. egtl. Opgang, men brugtes særlig om et Felttog, som foretoges fra Kysten ind i det indre af et Land. To berømte historiske Værker fra Oldtiden bære dette Navn, nemlig Xenophons Fortælling om den yngre Cyrus's Tog imod sin Broder Artaxerxes II (skjønt Xenophon i de 6 sidste af de 7 Bøger fortæller om de græske Lejetroppers Tilbagetog til Kysten) og Arrians Fortælling om Alexander d. stores Tog mod Persien.

Anacâpri, Flække paa den uden for Neapelbugten liggende Ø Capri. 1,800 I. A. ligger paa en 1,700 F. høj Klippeterrasse, og man havde tidligere kun Adgang til den fra Øens lavere Egne ad en i Klippens Sider udhugget Trappe paa over 500 Trin. Nu er denne afløst af en mere bekvem Vej.

Anachârsis, en Skyther af kongelig Slægt, der forlod sit Fædreland af Lyst til Kundskab og Dannelse og kom til Grækenland paa Solons Tid. Skytherens tarvelige Levemaade, hans naturlige Forstand og hans naive Bemærkninger over de græske Sæder og Skikke gjorde stor Opsigt. I Slutningen af forrige Aarh. benyttede den franske Archæolog Barthélemy hans Navn til i Form af en Rejsebeskrivelse at give en udførlig Skildring af det gamle Grækenland og dets Cultur.

Anachorêt, s. Eneboer.

Anachronisme, Fejl i Tidsregningen, Forvexling af Tiden, især det, at en Begivenhed sættes tidligere end den i Virkeligheden er foregaaet. I Digterværker fremkomme A., naar Forfatteren (stundum med Forsæt, for at frembringe en komisk Virkning) ved Skildringen af en Tid indfører Skikke ell. Begivenheder, som tilhøre en anden (senere) Tid.

Anacônda (Eunectes murinus), en i Brasiliens og Guajanas Floder levende Kvælerslange, skal opnaa en Længde af 20 Alen; den lurer i Vandet paa de Pattedyr, der komme

ned til det for at drikke, ja skal endog undertiden kunne være farlig for Mennesket.

Anādoli, d. s. s. Lilleasien.

Anadyŏmene, den af Havet opstigende, kaldtes Aphrodite, der var født af Havets Skum. Saaledes var hun ofte fremstillet af de gamle Kunstnere, navnlig i et berømt Maleri af Apelles, der fandtes i Asklepiostemplet paa Kos og senere af August bragtes til Rom.

Anadyr, Kystflod i det nordøstl. Sibirien, udspringer paa Stanovoibjergene og falder efter et Løb af henved 100 M. i A.-Bugten, en Del af Beringshavet.

Anagni [anänji], Stad i Mellemitalien, 8 M. s. ø. for Rom. 6,000 J. Flere Paver have her haft Sommerresidens. Bonifacius VIII's Fødeby, hvor han 1303 toges til Fange af Nogaret og Colonna.

Anagnōst, Forelæser, et Embedsnavn i den græske Kirke, der svarer til Lector i den romerske. S. Lection.

Anagrām, Læsning af et Ord i Bogstavernes omvendte Orden, f. Ex. Roma og Amor; vilkaarlig Omflytning af Bogstaverne i et Navn, saaledes at der fremkommer et eller flere nye Ord. I Frankrig indførtes A. af Calvin, der paa Titelbladet af sine »Institutiones« antog Navnet Alcuinus, der er et A. af Calvinus. Et Exempel paa et dobbelt A. er det, at »révolution française« kan omsættes baade til »la France veut son roi« og til »véto, un Corse la finira«.

Anahuāc betegner hele det indre mexicanske Høiland (s. „Andes").

Anaklētus I, den hellige, født i Athen, en af de første romerske Biskopper, skal være død som Martyr under Domitian (81—96). Hans Mindedag er 13 Juli. — A. II, der 1130 blev valgt i Rom til Modpave imod Innocens II, saa sig ved Understøttelse af Hertug Roger af Sicilien og fra Milano i Stand til at holde sig i Rom indtil sin Død 1138, trods den Hjælp, Innocens fik af Keiser Lothar.

Anakoluthi bestaar i, at en Forsætning lades uden Eftersætning eller sluttes af en Eftersætning, der ikke svarer til Forsætningen.

Anākreon, en græsk Digter, f. i Teos i Jonien, blomstrede i den sidste Halvdel af det 6te Aarh. f. Chr. Han opholdt sig en Tid lang hos Polykrates paa Samos og Hipparchos i Athen og var en Ven af Digteren Simonides. Hans Sange drejede sig især om Elskovens og Vinens Glæder og henrev alle, ikke blot ved deres Munterhed og Ynde, men ogsaa ved deres Kraft. Kun faa ægte Levninger af ham ere komne til os, men vi have omtr. 60 nydelige, spøgefulde Smaadigte, der i senere Tider ere forfattede i hans Smag og gaa under hans Navn (Anakreontea). Det anakreontiske Versemaal bestaar af korte trochæiske Vers med en Anakrusis.

Anakrūsis kaldes i Metriken en Optakt af ēn eller to Stavelser i Begyndelsen af en Verslinje, før den regelmæssig gjenkommende rhythmiske Bevægelse begynder.

Analcim, et farveløst eller rødligt Mineral, som krystalliserer regulært, og hvis Haardhed er 5,5. A. hører til Zeolitherne, bestaar af Kiselsyre, Lerjord, Natron og Vand og forekommer i Blærerum i plutoniske Bjergarter i Italien, Tirol og de nordiske Bilande.

Analēkter, en Samling af udvalgte Stykker af en eller flere Forfattere; en Samling mindre Afhandlinger af en Forfatter.

Analēptiske Midler, Oplivningsmidler, kaldes i Lægekunsten de Midler, der hæve de sunkne Livskræfter; hertil regnes f. Ex. Æther, Moskus, Campher og Vin.

Analgesi, s. Følesløshed.

Analōg, overensstemmende med, svarende til, staaende i samme Forhold til. Analogi, Lighed, Overensstemmelse, Enhed i Forhold. I Grammatiken betegner A. Overensstemmelse i Ordenes Bøjning, Dannelse og Forbindelse. I Naturhistorien kaldes A. den Overensstemmelse i Form, Udseende eller Bygning mellem to Dyre- eller Planteformer, der ikke er en Følge af deres systematiske Slægtskab, men af deres Uddannelse til en lignende Levemaade, Bevægelsesmaade osv. Saaledes ere Hvaler og Fiske analogt uddannede i mange Henseender, men ikke beslægtede (affine); Græshopper og Springharer frembyde en analog Udvikling af deres Bagben osv. S. Homologi. Troens A. (Analogia fidei), et fra den hellige Skrift (Rom XII, 6) hentet Udtryk, hvormed Reformatorerne og de protestantiske Theologer nærmere bestemte deres Grundsætning, at den hellige Skrift skal fortolke sig selv. Af denne Grundsætning fulgte, at alle Enkeltheder i Skriften maa fortolkes af dennes Helhed, og at alle ubestemte eller utydelige Udsagn maa forklares ved Hjælp af de tilsvarende bestemte og tydelige Steder. Denne hermeneutiske Regel — Troens eller Skriftens A. — gjordes gjældende imod de katholske Fortolkningsprinciper, hvorefter Traditionen og Kirkens Autoritet staa over Skriften og raade over dennes Fortolkning i det hele og i det enkelte. Analogislutningen vil fra visse bekjendte Ligheder mellem to Ting slutte til deres Lighed ogsaa i andre Henseender. Den er en Sandsynlighedsslutning, som finder megen Anvendelse paa Erfaringens Omraade. Anālogon, noget, der i en vis Henseende ligner, er analogt med noget andet.

Analphabēter kaldes Personer, der hverken kunne læse eller skrive.

Analȳse, Opløsning. I Philosophien betegner A. den Tankevirksomhed, hvorved en Forestilling, et Begreb, en Erkjendelse opløses i sine Elementer, saa at det bliver tydeligt, hvad der ligger i Erkjendelsen. Hvad A. har adskilt, sammenfatter igjen Synthesen. En analytisk Dom er den, hvori Prædicatet udsiger, hvad der med Nødvendighed ligger i Subjectets Begreb: „Cirklen er rund"; eller modsiger, hvad der med Nødvendighed er udelukket af Subjectets Begreb. Den a. Dom udvider ikke Erkjendelsen, men tydeliggjør, hvad der indeholdes i den. I den synthetiske Dom udsiger Prædicatet noget, som ikke i og for sig hører til Subjectets Begreb; den føjer noget nyt til Subjectet og udvider Erkjendelsen: „Dette Legeme er hvidt". Den analytiske Methode (regressiv, tilbageskridende) opløser Erfaringens Kjendsgjerninger for at naa tilbage til deres almene Principer; den gaar fra En-

Enkelthederne til det almene, fra Virkningen til Aarsagen, fra det betingede til det ubetingede. Den synthetiske Methode (progressiv, fremadskridende) vil omvendt ud fra de almene Principer begrunde det særskilte og enkelte; den gaar fra Aarsag til Virkning, fra det ubetingede til det betingede. — Chemisk A. gaar ud paa at finde Bestanddelene i et sammensat Legeme. Den qvalitative A. angiver kun Bestanddelenes Natur, den qvantitative tillige deres relative Mængde. Efter det sammensatte Legemes Natur kaldes A. uorganisk eller organisk. Da de fleste organiske Legemer indeholde de samme Grundstoffer (Kulstof, Brint, Ilt, Kvælstof) og oven i Kjøbet meget let omdannes til andre Forbindelser, kan man her kun i de sjældneste Tilfælde adskille de nærmere Bestanddele, men maa bestemme den relat. Mængde af selve Grundstofferne (Elementæranalyse). A. af faste og flydende Legemer udføres ved at bringe dem i Opløsning og ved Tilsætning af visse Fældningsmidler i en vis Orden efterhaanden udfælde de enkelte Grupper af Stoffer. I hvert af disse Bundfald adskilles da de enkelte Stoffer paa en analog Maade. S. for øvrigt Spectralanalyse, Titreranalyse. — Den mathematiske A. omfatter i sin videste Betydning den almindelige Udvikling af de forskjellige Former for Afhængighed mellem Størrelser; den deles da hyppig i de endelige Størrelsers A. (Algebra og Functionslære) og de uendeliges (Differential- og Integralregning, Variationsregning). De græske Geometrere forstode ved den analytiske Methode den Fremgangsmaade, ved hvilken man betragter det søgte som fundet og paa Grundlag heraf udleder Sammenhængen med det givne; i Modsætning dertil gaar den synthetiske Methode ud fra selve de givne Størrelser for derved at komme til de søgte. Et almindeligt Middel til analytisk Løsning af et mathematisk Problem bestaar i at tilvejebringe algebraisk udtrykte Forbindelser, d. v. s. Ligninger, mellem de givne og søgte Størrelser og af disse Ligninger at finde de ubekjendte. Derved har den ved Descartes indførte, ejendommelige Anvendelse af Algebraen paa Geometrien, der, ved Coordinatsystemers Hjælp, formaar almindelig at udtrykke Figurers geometriske Egenskaber ved Ligninger og omvendt angive den geometriske Betydning af Ligninger, faaet Navnet analytisk Geometri.

Anam, s. Annam.

Anamnēse, Erindring, Hukommelse; i Lægevidensk. den Kundskab om et syg Menneskes tidligere Tilstand, som erholdes ved hans egen og hans Omgivelsers Fortælling om hans Sygdomshistorie. Anamnestik, d. s. s. Mnemonik.

Anamorphōse, anamorphōtisk Billede, en fortrukken Tegning, hvis optiske Billede, f. Ex. i et cylindrisk eller kegleformigt Spejl, i en cylindrisk eller kegleformig Linse, faar en regelmæssig Figur.

Ananas (Ananassa), Slægt af den med Narcisfamilien beslægtede Ananasfamil. Den spiselige A. (A. sativa), med talrige, blaagrønne, i Randen tornettandede, rosetstillede Blade, mellem hvilke fremskyder et 1—2 F. høj Blomsterskaft, i Spidsen af hvilket den axformede, sammentrængte Blomsterstand, som ender i en Dusk af Blade af samme Form som Løvbladene. Blomsterne med et violet eller rødt Blomsterdække. Den saakaldte Ananasfrugt, som paa spansk kaldes Piñas, paa engelsk Pine-apple, paa Grund af dens Lighed med en Piniekogle, er egenlig ikke nogen Frugt, men en Frugtstand, dannet af talrige Bær, sammenvoxede med de tilhørende kjødfulde og saftfulde Dækblade. A. dyrkes paa Grund af de spiselige Frugter overalt i Tropelandene, i Europa kun i varme Værthuse, i en Mængde Afarter. Den var ikke kjendt før Amerikas Opdagelse og antages almindelig at nedstamme fra Sydamerika. Navnet A. kommer af Plantens brasilianske Navn, Nanas. Ananaslærred væves af Ananashamp, der tilberedes af Ananasblade. Ananasessens, Opløsning af Smørsyreæther i 8—10 D. Spiritus, har intet med Ananas at gjøre, bruges i Conditorier og Parfumerier, samt til Efterligning af Rummens Bouquet.

Ananchyt, s. Søbørre.

Ananias, 1) en Christen i Jerusalem, som med sin Hustru Sapphira døde en pludselig Død til Straf for deres Hykleri (Ap. Gj. V, 1—12); 2) en Christen i Damaskus, ved hvis Haandspaalæggelse Paulus efter sin Omvendelse fik sit Syn igjen (Ap. Gj. IX, 10); 3) Ypperstepræst, dengang Paulus blev fængslet i Jerusalem (Ap. Gj. XXIII—XXIV), blev senere myrdet af nogle af sine Landsmænd.

Ananjev, Stad i Rusland, Gouv. Cherson, 20 M. n. n. v. for Odessa. 16,000 I. Vin- og Frugtavl.

Anāpa, s. Abasien.

Anāphe, Ø blandt Kykladerne i Archipelagus, sydøstl. i Gruppen. $1\frac{1}{4}$ □ M. med 1000 I. Korn- og Vinavl. God Jagt.

Anāphora, en Talefigur, som bestaar i, at flere efter hverandre følgende Sætninger begynde med det eller de samme Ord, f. Ex. „Ikke dine Venner, ikke dine Forsvarere, ikke din Uskyldighed vil frelse dig".

Anapæst er i Metriken en Fod, som bestaar af to korte Stavelser og en lang (⏑⏑—). Til at danne Vers forbindes de altid parvis, og man har Lov til at sætte en Spondæ (——) for hvilken af Fødderne, man vil, og en Daktylos (—⏑⏑) i Stedet for den første Fod i hvert Par. De almindeligste anapæstiske Vers ere Dimetret, som bestaar af to Par A., og det katalektiske Tetrameter, som bestaar af $3\frac{1}{2}$ Par og en Stavelse. Stundum dannede de græske Digtere ogsaa anapæstiske Rækker (Systemer) af et ubegrænset Antal Anapæstpar.

Anarchi, Regeringsløshed, Lovløshed, den Tilstand i en Stat, at der ikke findes Overhoved eller Love, eller at disse ere blottede for al Anseelse. Anarchisk, lovløs. Anarchist, Tilhænger af Lovløshed.

Anasarka, s. Vattersot.

Anastasia, flere Helgeninder og Martyrinder. To Romerinder af d. N., en ældre og en yngre, døde Martyrdøden, hin under Nero, denne under Diocletian; deres Mindedag er 25 Dec. — Grækerinden A., udmærket ved Skjønhed, unddrog sig Kejser Justinians Efterstræbelser ved at trække sig tilbage til et Kloster

i Alexandria, hvor hun tilbragte 28 Aar klædt som Munk. Hun døde 567; hendes Mindedag er 10 Marts.

Anastāsios, østromersk Kejser 491—518, anlagde for at beskytte Constantinopel en Befæstningslinje fra Propontis til det sorte Hav.

Anāstasis, gr., Gjenopstandelse, Helbredelse.

Anastāsius, 4 Paver. A. I (398—401) fordømte Origenes's Skrifter; A. II (496—98), A. III (911—13) og A. IV (1153—54) ere alle uden historisk Betydning.

Anastāsius Grün, s. Auersperg.

Anastomōse, en Forbindelse mellem to eller flere Blodkar eller Nerver, enten ved at deres Endegrene gaa over i hinanden, eller ved at Forbindelsesgrene løbe fra den ene til den anden. For Blodkarrenes Vedkommende sker derved en virkelig Forening af Karrenes Blodstrømme, hvilket er af stor Vigtighed for Chirurgien, da det muliggjør Ernæringen af en Del, hvis egne Blodkar ere tilintetgjorte ved Operation eller Sygdomme. Nervernes A. bestaar derimod kun i, at Traade fra den ene Nerve lægge sig op til en anden, uden at Traadens ejendommelige Ledningsevne forandres derved.

Anāstrophe, omvendt Ordstilling; en Talefigur, der bestaar i, at et Ord sættes foran et andet, efter hvilket det plejer at staa i Følge de sædvanlige grammatikalske Regler.

Anāthema, Forbandelse, i Romerkirken Udtryk for det store Kirkeban (jvfr. Ban), hvorved gjenstridige Kjættere eller grove Forbrydere udelukkes fra Kirkens Samfund, saa at de ikke engang maa begraves i indviet Jord eller med de sædvanlige Ceremonier. »A. esto« er den Formel, hvormed Kirken banlyser. Anathematisere, at lyse i Kirkens Ban. Alle Protestanter ere a., idet Tridentinerconciliet har lyst sit »A. esto« over Tilhængerne af de protestant. Troslærdomme.

Anatōlien, d. s. s. Lilleasien.

Anatomi, egtl. Sønderlemmelse, den Videnskab, der beskæftiger sig med Udforskningen og Fremstillingen af Organismernes Bygning. Efter den forskjellige Art og Behandlingsmaade af det herhen hørende Stof deles A. i: Speciel A. (systematisk A.) beskriver de med blotte Øjne iagttagelige Forhold ved det normale Legemes enkelte Systemer og Organer og falder derved for Menneskets og de højere Dyrs Vedkommende igjen i følgende Underafdelinger: Osteologi, Benlære, afhandler Knoklernes Forhold og Syndesmologi, Baandlære, de senede Baand, der ved at forbinde Knoklerne sammenholde Skelettet. Myologi, Muskellære, beskriver de Muskler, der ere knyttede til dette og væsentligst tjene til at bevæge det (de danne det egentlige Kjød). De øvrige Bløddele afhandles i Angiologi, Læren om Hjærtets, Blod- og Lymphekarrenes Bygning og Forhold, Neurologi, Nervelære, der beskriver Nervernes Forløb og Bygningen af Nervesystemets Midtpunkter: Hjærnen og Rygmarven, samt Splanchnologi, Indvoldslære, der omhandler Legemets indvendige og mere sammensatte Organer (Sanse-, Aandedræts-, Fordøjelses-, Urin- og Kjønsorganerne). Topographisk A. betragter Legemet efter dets forskjellige Egne eller Regioner, hvis Organer beskrives efter deres indbyrdes Leje og Sammenhæng. Den er af stor Vigtighed for Chirurgen ved operative Foretagender og benævnes derfor ogsaa chirurgisk A. Almindelig ell. mikroskopisk A., Vævslære (Histologi), søger ved Hjælp af det bevæbnede Syn og navnlig ved Mikroskopet at trænge ind i Delenes finere Bygning og lære de disse sammensættende Elementardele (Celler, Fibrer osv.) at kjende. For Planternes Vedkommende er dette den egtl. Planteanatomi (s. Botanik). Pathologisk A. undersøger de Forandringer i Legemets grovere og finere Bygning, der ligge til Grund for eller ere en Følge af de forskjellige Sygdomme. Kundskaben herom er Grundlaget for den rette Opfattelse af Sygdommene og deres Behandling. Sammenlignende ell. comparativ A. undersøger Lighederne og Forskjellighederne i Bygningen af de enkelte Dyrearter, Mennesket indbefattet. Praktisk A., Dissection, den Kunst, efter visse Regler at sønderlemme Legemets Dele for at anskueliggjøre deres Sammenhæng og Leje. Endvidere hører herhen deres Tilberedning til Opbevaring, Skeletteringen, bløde Deles Bevarelse i conserverende Vædsker, eller deres Tørring med Bibeholdelse af Form og Farve. — Oldtidens og Middelalderens Læger havde kun et højst ufuldstændigt Kjendskab til A.; først i 16de og 17de Aarh. begyndte Studiet deraf at vaagne, og store Opdagelser fulgte un Slag i Slag. Harvey opdagede 1628 Kredsløbet, Danskeren Thomas Bartholin omtrent ved samme Tid det lymphatiske System osv., og Videnskaben har saaledes indtil vore Dage uddannet sig til en overordentlig Fuldkommenhed og Nøjagtighed, især siden Mikroskopet i de sidste Decennier er bleven den et uundværligt Hjælpemiddel. — I Danmark begyndte A.s Studium ligeledes i den første Halvdel af det 17de Aarh., da Christian IV tilskyndet af Livlægen Jacob Fabricius traf forskjellige Foranstaltninger til Sagens Fremme; den vigtigste af disse var, at der 1644 oprettedes et Anatomihus, Domus anatomica (s. d. A.). I 17de og 18de Aarh. toge danske Anatomer (Th. Bartholin, Ole Borch, Niels Steensen, Winsløw) en meget betydelig Del i Udviklingen af A.

Anaxăgoras, græsk Philosoph, f. c. 500 f. Chr. i Klazomenæ. Han forplantede Philosophien til Athen, som efter Perserkrigen blev Midtpunktet for det aandelige Liv i Grækenland. Blandt hans Omgangsvenner nævnes Euripides, Thukydides og især Perikles. Den sidstes politiske Modstandere anklagede A. for Fornægtelse af Statens Guder og fik ham fordreven til Lampsakos, hvor han døde. A. var kyndig i Mathematik og Astronomi, ligesom han ogsaa skal have beskæftiget sig med Optik; sin Philosophi udviklede han i et Skrift „Om Naturen". A. betragtede al tilsyneladende Opstaaen og Forgaaen som blot Sammensætning og Adskillelse af visse uforanderlige Urelementer (selv kalder han dem σπέρματα eller χρήματα; først Aristoteles og de senere kalde dem „Homøomerier"), der ikke som Atomerne ere qvalitativt ens og udelelige, men netop ubegrænsede baade efter Art og Antal og delbare i det

uendelige. Enhver Ting indeholder alle Slags Urelementer. Alt er i alt. Grunddelene ere oprindelig i et Chaos; Bevægelsen og Ordenen deri udgaar fra en efter Øjemed (teleologisk) virkende **Fornuft** (νοῦς); paa ét Punkt i Chaos frembringer den en Kredsbevægelse, der griber videre om sig (nærmere udviklet i en Kosmogoni).

Anaximandros, græsk Philosoph af den joniske Skole, en Ven og Discipel af Thales, skal have levet 611—547 f. Chr. Hans Værk „Om Naturen" betegnes som Grækernes ældste philosophiske Skrift. Han skal have tegnet et Kort over Jorden og være den første, som søgte at bestemme Stjærnernes Størrelse og Afstande. A. søgte Tilværelsens Grund i det uendelige, det ubegrænsede; det var hverken et ligefrem sanseligt Stof eller et rent aandeligt Element, men betegnes som en uendelig Materie, hvoraf nye Væsener bestandig fremgaa. Dette Urstof er evigt, bevæget ved sig selv, levende, omfatter og styrer alt og betegnes som ἀρχή (Principet); en Bestemmelse, A. først har indført i Philosophien. Fra dette Urstof udgaar alt, og dertil vender alt tilbage, saa at Verdensløbet bestaar i en uendelig Række af opstaaende og forgaaende Verdener. Jorden, hvis Skikkelse er valseformig, befinder sig i Universets Midte. Landdyrene og Menneskene vare først dannede som Fiske, men naa, efterhaanden som Jordens Overflade tørres, deres nuværende Skikkelse.

Anaximenes fra Milet, græsk Philosoph af den joniske Skole, var en Discipel af Anaximandros, f. c. 530 f. Chr. Han afleder alt af et Urstof: den uendelige Luft har Bevægelsen og Livet i sig selv, og under sin uafbrudte Forvandling frembringer og bevæger den Verden.

Anbrud, det Sted i en Grube, hvor Arbejdet netop gaar for sig; ligeledes betegner A. det Sted, hvor et Malmleje træffes. At gjøre A. er det samme som at finde og blotte Malme.

Ancelot, J. A. P. F. [angsløh], fransk Digter, f. 1794 i Havre, var af Familien bestemt til Embedsstanden og kom 1815 ind i Marineministeriet i Paris. For Théâtre franç. (af hvilket allerede en af A. tidligere indsendt Tragedie var antaget, men taget tilbage af ham selv) skrev han »Louis IX«, der spilledes med stort Bifald i Nov. 1819 og skaffede ham en Pension af Ludvig XVIII og en Bibliothekspost. Derefter fulgte nogle Dramaer og det episke Digt »Marie de Brabant«. Da Kejser Nikolaj skulde krones, rejste A. til Rusland og skrev efter Rejsen »Six mois en Russie« (1826), en livlig, men overfladisk Bog. Samme Aar kom Romanen »L'homme du monde« i 5 Dele, og 1825—30 en Del Dramaer. Julirevolutionen berøvede den legitimistiske Digter Embede og Pension. For at leve gjorde han sin Produktion til en Industri, fabrikerede en Masse Vaudeviller og gjorde selv et mislykket Forsøg paa at være Theaterdirecteur. 1841 fik han Bonalds Plads i Akademiet, og i to Arbejder fra 1848 (»Familières« og »La rue Quincampois«, poetiske Genrebilleder) gjenkjendte man hans gamle elegante Smagfuldhed. D. 1854. Hans Hustru, **Marguerite Virginie**, f. Chardon, f. 1792, har skrevet forskjellige Dramaer og arbejdet sammen med sin Mand paa Theaterstykker. D. 1875.

Ancenis [angseni], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, ved Floden Loires n. Bred, 4 M. n. ø. for Nantes. 5000 J. I Omegnen Jærn- og Stenkulsgruber. Havn ved Loire.

Anceps, lat., kaldes i Prosodi og Metrik en Stavelse, der efter Omstændighederne kan være snart kort, snart lang. A. er den sidste Stavelse i hvert Vers.

Ancher, Michael, dansk Maler, f. 1849 i Ruthsker Sogn paa Bornholm, har udstillet siden 1874, men slog dog først ret igjennem i 1880 med et Billede af Skagens Fiskerliv, „Vil han klare Pynten?" Saa vel han som hans Hustru, Malerinden **Anna A.**, f. Brøndum, dvæle i det hele gjærne ved det ejendommelige Liv i denne deres nuværende Hjemstavn og have i senere Billeder bragt interessante Motiver derfra.

Anchialo, befæstet Stad i den under tyrkisk Højhed staaende Prov. Øst-Rumilien, ved den nordre Indgang til Burgasbugten. 4000 J.

Anch'io son' pittore, it. [angkio], „ogsaa jeg er Maler!" (s. **Allegri**).

Anchiövis, s. **Ansjøs**.

Anchises, Hersker i Dardanos, beslægtet med det trojanske Kongehus. Aphrodite forelskede sig i ham og blev ved ham Moder til Æneas. Ved Trojas Erobring bar denne paa sine Skuldre sin gamle Fader ud af den brændende By; A. fulgte ham paa Rejsen og døde paa Sicilien. Han var bleven lammet af Zeus's Lynild, fordi han ikke kunde tie med, at Gudinden havde skjænket ham sin Gunst.

Anciennitet, Tjenestealder, betegner imellem Embedsmænd, især militære Befalingsmænd, den indbyrdes Rækkefølge inden for en vis Grad efter Datum for deres Udnævnelse; af to Befalingsmænd, der have samme Grad, har den, som har ældst A., Forrangen, og Commandoen tilfalder ham, saafremt de skulle virke sammen uden at være underlagte nogen fælles Overbefalingsmand.

l'Ancien régime, fr. [langsiäng ræschim], den gamle Regering, det gamle Regimente, fordums Dage; et Udtryk, der efter Statsomvæltninger ofte bruges om den tidligere bestaaende Tilstand i Staten, og særlig om Tiden i Frankrig før 1789.

Ancilier kaldte Romerne de Skjolde, som Mars's Præster, Salierne, bare. Efter Sagnet var et af disse faldet ned fra Himlen til Kong Numa; denne havde da ladet gjøre 11 andre, ganske lignende, saa at ingen kunde kjende det ægte og stjæle det.

Ancillon, Fred. [angsiliöng], preussisk Statsmand, f. 1767 i Berlin af en fransk protestantisk Slægt, der fordreves ved det nantiske Edikts Ophævelse, blev 1790 Præst ved den franske Kirke i Berlin og 1792 Professor i Historie ved Militærakademiet, samt 1803 kgl. Historiograph efter Udgivelsen af sit Skrift »Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis le 15me siècle« (4 Bd. 1803—5). 1810 blev A. Opdrager for Kronprinsen Frederik Vilhelm (IV) og 1814 ansat i Udenrigs-

ministeriet. Fra 1818 var A. dets egentlige Leder, skjøndt han først 1832 fik Navn af Minister. Han sluttede sig nærmest til Metternich i at opretholde Freden og kue de friere Rørelser i Folkene, men tog dog 1823 vigtig Del i Provinsialstændernes Oprettelse. A. er ogsaa Forfatter af flere philosophiske og politiske Skrifter. D. 1837.

Anckarström, Jakob Johan, svensk Adelsmand, f. 1762 i Upland, blev i ung Alder Militær, men tog 1783 sin Afsked som Capitain og levede derefter nogle Aar som Landmand, indvikledes imidlertid i forskjellige Processer og anklagedes til sidst for Majestætsforbrydelse. Ledet, som han selv har erkjendt, baade af politisk og personligt Had til Gustav III (fordi A. ansaa ham for Aarsagen til sin Vanskæbne), sluttede han sig til de misfornøjede og paatog sig at myrde Kongen, som blev skudt 16 Marts 1792. A. blev grebet, dømtes som Kongemorder, blev kagstrøget og halshuggedes 27 Apr. s. A. Senere skal Ribbing have ytret, at det var ham, som havde skudt, da Modet i det sidste Øjeblik svigtede A.

Anckarsvärd, Carl Henrik, svensk Politiker, Greve, f. 1782, d. 1865, tog virksom Del i Revolutionen 1809 og var med i Krigen 1813, men maatte s. A. tage sin Afsked, fordi han ved at dadle Sveriges udenlandske Politik havde fortørnet Kronprinsen. A. var senere i lang Tid den mest fremragende blandt Oppositionens Medlemmer og udgav 1830 (tillige med J. G. Richert) et »Förslag till National-Representation«, men kom i Strid ogsaa med sit eget Parti. Til sin Retfærdiggjørelse udgav A. 1833 en »Politisk trosbekännelse«; men det lykkedes ham dog ikke helt at tilbagevinde Oppositionens Tillid, og han trak sig i de senere Aar mere og mere tilbage fra det politiske Liv.

Anckerske Legat til Rejsestipendier for danske Kunstnere, stiftet 1857 af afd. Proprietær Carl Andr. Ancker og efterlevende Hustru. Capitalen udgjorde ved Udg. af 1879 c. 183,000 Kr., og Renten deles aarlig i 4 lige store Dele til Rejsestipendier, 2 for Malere ell. Billedhuggere, 1 for en Digter og 1 for en Componist, hvilke uddeles af en Commission, bestaaende af 8 af vore mest udmærkede Kunstnere (2 i hvert af de nævnte Fag).

Ancōna, Stad i Mellemitalien ved Adriaterhavet, n. n. ø. for Rom. 50,000 J., hvoriblandt talrige Jøder. Bispesæde. Kathedralkirke, Raadhus, Børs og mange mærkelige Kirker og andre Bygninger. Industrien er mest i Jødernes Hænder; der tilvirkes Lys, Sæbe, Læder, Sejldug og Hatte m. m. Skibsbyggeri. Handel paa Adriaterhavets og Levantens Havne. 2 Moler, af hvilke den ene er anlagt af Kejser Trajan, beskytte Havnen. A. skal være anlagt af Syrakusanere c. 390 f. Chr., kom under Rom 268 f. Chr. og under Longobarderne 568 e. Chr., var senere Hovedstad i Markgrevskabet A., der var et Stridsæble mellem Paverne og de tysk-romerske Kejsere, og kom først 1532 endelig under Pavestolen. 1805—13 hørte A. under Frankrig, kom 1815 tilbage til Kirkestaten, blev 1832—38 holdt besat af franske Tropper og hører siden 1860 til Kongeriget Italien.

d'Ancre, Baron af Lussigny, Marschal [dangkr] en Italiener fra Firenze, som egentl. hed Concino Concini, hørte tillige med sin Hustru Eleonore Dori, kaldet Galligaï, til det Følge hvormed Maria af Medici, Henrik IV.s anden Dronning, 1600 kom til det franske Hof. Da Dronningen efter Henriks Mord 1610 overtog Regentskabet for sin umyndige Søn Ludvig XIII, steg d'A., hendes Yndling, fra den ene Værdighed til den anden, blev Marschal og Premierminister og antog Titel af et i Picardiet kjøbt Marquisat d'A. Han gjorde sig forhadt hos Folket ved slet Styrelse og Havesyge, medens Stormændene vare forbitrede over hans overmodige og anmassende Væsen, som han endog viste mod den unge Konge. Denne udstedte en Arrestordre imod ham; ved sin Indtrædelse i Louvre 24 Apr. 1617 blev han skudt af opstillede Gardister. Hans Lig blev af Pøbelen slæbt igjennem Gaderne, sønderslidt og brændt. Faa Maaneder efter blev hans Hustru anklaget for Trolddom og henrettet. Deres 12aarige Søn mistede Adelskab og Formue og maatte forlade Frankrig; han døde i Firenze 1623.

Ancūd ell. **San Carlos de A.,** Stad i Chile, paa Nordkysten af Øen Chiloe. 5,000 J. Udmærket Havn ved Chacaostrædet, der n. om Chiloe danner Indløbet til den 33 M. lange og 14 M. brede A.-Bugt mellem Øen og Sydamerikas Fastland. Bugtens sydlige Udgang er den brede Havarm, der skiller Chiloe fra Chonos-Archipelaget.

Ancus Mārcius, Roms fjerde Konge, regerede 638—14 f. Chr. Han var Numa Pompilius's Dattersøn og stræbte efter hans Exempel at gjenoprette den under hans Forgænger forsømte Gudsdyrkelse, samt at ophjælpe Agerdyrkning og Handel, i hvilket Øjemed han anlagde Havnestaden Ostia. Han førte ogsaa heldige Krige mod Latinerne og forsvarede Rom mod Etruskerne ved at befæste Janiculum paa den højre Tiberbred. De overvundne Latinere bosatte han paa Aventinerhøjen.

And. Andeslægten (Anas) omfatter Former af Andernes Familie med forholdsvis kort Hals og bredt og fladt Næb. I Modsætning til Dykænderne, som kjendes paa den Hudlap, hvormed Bagtaaen er forsynet, og som søge deres Føde som Svømmedykkere, dykke de egentlige Ænder sædvanligvis (med Undtagelse af som Unger og i Fældetiden) kun med Hoved, Hals og Forkrop paa lavt Vand, efter Vandplanter og smaa Vanddyr. Hannen har i Forplantningstiden en smuk, broget Fjerdragt, hvorimod Hunnen i Regelen er af en uanselig brunlig eller graalig Farve. Herhen høre f. Ex. Krikanden (A. crecca), Vildanden (A. boschas), fra hvilken den tamme And nedstammer, Gravanden, Skeanden og flere andre nordiske Arter.

And kaldes i daglig Tale og i den periodiske Presses Sprog en mere eller mindre urimelig, opdigtet Fortælling, som har til Øjemed at narre Læserne. Oprindelsen til Udtrykket, en Oversættelse af det franske »canard«, angives bl. a. saaledes: For at overbyde Avisernes mange utrolige Fortællinger lod en Borger i Antwerpen ved Navn Cornelissen

en Beretning om nogle Ænders ualmindelige Graadighed indrykke i en af sin Hjemstavns Aviser: En Landmand holdt 20 Ænder; en af dem lod han med Hud og Haar hakke i Smaastykker og kaste for de 19 andre, der slugte den med stor Graadighed; Raden kom derpaa til en af de 19, og Landmanden blev ved paa samme Maade, indtil der kun var ēn And tilbage, som i Løbet af en meget kort Tid havde ædt sine 19 Kammerater uden at være bleven federe. Denne Fortælling gjorde megen Lykke og gik fra den ene Avis til den anden, indtil den endelig efter flere Aars Forløb vendte tilbage fra Amerika, som gjorde Paastand paa, at den mærkelige Begivenhed var foregaaet der.

Andabăt, en romersk Gladiator, der maatte kægte med lukket Hjælm uden Aabning for Øjnene.

Andalusien (Vandalusia efter Vandalerne), Landskab i det sydlige Spanien, omfatter i udvidet Forstand de 4 forhenværende mauriske Riger Sevilla, Cordova, Jaen og Granada, af hvilke de 3 første tilsammen udgjøre Nedre-A., det sidste Øvre-A. Det bestaar nu af følgende Provinser:

	□ M.	Indb. (1877).
Huelva	194.	211,000.
Sevilla	255.	505,000.
Cadiz	133.	430,000.
Cordova	249.	386,000.
Malaga	133.	500,000.
Jaen	244.	423,000.
Granada	232.	478,000.
Almeria	155.	350,000.
	1595.	3,283,000.

A. er omgivet af Middelhavet, Portugal, Estremadura, Ny-Castilien og Murcia. Midten af Landet indtages af den af Guadalquivir gjennemstrømmede herlige andalusiske Slette, der begynder oven for Cordova og neden for Sevilla bliver aldeles flad og jævn, saa at den i Nærheden af Havet danner en fuldstændig Marsk. Landet n. for Sletten opfyldes af Sierra Morena, medens Sierra Nevada med det 11,000 F. høje Mulhacen opfylder Landets sydlige Del i Forbindelse med mindre betydelige Bjærgpartier. Guadalquivir optager fra begge Sider en Mængde Smaafloder, af hvilke den betydeligste er Jenil. Til Middelhavet flyde talrige Kystfloder, der for det meste ere rivende Bjærgstrømme. Klimaet er i Kystlandet meget hedt, og Vegetationen har her næsten tropisk Charakter; n. for Sierra Nevada er det mere tempereret, men i det hele varmt. A. er meget rigt paa Mineralier, der i tidligere Tider have været Gjenstand for betydelig Bjærgværksdrift; nu drives kun nogle Blyminer i Nærheden af Malaga. Kornavlen er ubetydelig; derimod benyttes de rige Græsgange til Kvæg- og Hesteavl, og saa vel A.s Kvægracer som dets Heste ere berømte. I Kystlandet dyrkes Bomuld og Sukkerrør; Vin og alle Slags Sydfrugter avles i stor Mængde, ligesom Silkeavlen er ikke ubetydelig. Industrien har tidligere været meget vigtigere end nu; størst Betydning have Uld- og Silkemanufakturerne og Garverierne. Andalusierne ere en smuk, virksom og livlig Race, der saa vel i deres Ydre som i deres Sprog bære Vidne om Arabernes lange Herredømme over Landet. — A.s Kyst blev i Oldtiden besat med Phønikernes Kolonier, og senere blev A. erobret af Carthaginienserne, der 201 f. Chr. maatte afstaa hele Spanien til Romerne. Efter at være blevet romaniseret frembragte A. flere af den romerske Kejsertids ypperste Forfattere, f. Ex. Lucanus og Senecaerne. I Beg. af 5te Aarh. indtoges A. af Vandalerne, dernæst af Vestgoterne, 711 af Araberne, var fra 755 Kalifatet Cordovas Hovedprovins og havde i den Tid sin mest blomstrende Periode, indtil det 1248 erobredes af Castilien.

Andamänøerne, Øgruppe i den bengalske Bugt i Asien mellem 10½° og 14° n. Br., ud for Prov. Tenasserim i Bagindien. 110 □ M. med 15,000 J., der synes at høre til Papuaracen og ere berygtede som vilde Røvere. Øerne ere bjærgfulde og bevoxede med store Skove af ypperlige Træsorter. Langs Vestsiden strække sig store Koralbanker. De vigtigste Øer ere Nord-A., 27½ □ M. med den engelske Koloni Port Cornwallis med god Havn; Mellem-A., 35¼ □ M., Syd-A., 25 □ M., hvilken sidste benyttes som Straffekoloni. Disse 3 Øer ligge i Række fra N. til S., adskilte ved snævre Stræder; længere mod S. ligger Lille-A., 17 □ M., der kun er lidet bekjendt. Omkring de større Øer ligge talrige mindre, af hvilke her kun skal nævnes Kokosøerne mod N. og Rutlandsøerne mod S. I længere Afstand ø. for Hovedøerne ligge Smaaøerne Narkondam og Barren, den sidste med en 1,700 F. høj, virksom Vulkan.

Andănte, it., gaaende, betegner i Musiken et Tempo, der holder Middelvejen mellem Allegro og Adagio, men kan ogsaa bruges som Titel paa et Musikstykke i dette Tempo, der enten optræder selvstændig eller udgjør den 2den ell. 3dje Afdeling af en Symphoni, Kvartet, Sonate e. l. **Andantino,** lidt hurtigere end Andante, men langsommere end Allegretto.

Andechs, et Bjærgslot ved Ammer-Sø i Øvrebayern, som senere blev et Benedictinerkloster og Valfartsted. Efter dette Slot førte Greverne af A. Navn; denne mægtige Familie nævnes allerede i det 9de Aarh., fik 1180 under Berthold I Hertugdømmet Meran til Len af Kejser Frederik I og uddøde med Berth.s Sønnesøns Søn, Hert. Otto II, 1248.

Andehval, d. s. s. Døgling.

Andelssystem kaldes den Lønningsmaade, hvorved der gives Arbejderne Andel i Udbyttet af den paagjældende Virksomhed i Steden for eller som Supplement til en forud fastsat Arbejdsløn (s. d. A.). At denne Lønningsmaade skulde kunne afløse det nu brugelige Lønningssystem kan ikke ventes, da Arbejderne hverken kunne vente længere Tid, efter Omstændighederne et helt Aar eller mere, paa at faa Løn for deres Arbejde eller bære de Tab, som enkelte Aars Virksomhed kan give i Steden for Gevinst. Selv Systemets Forkæmpere erkjende derfor, at A. kun egner sig til at supplere den almindelige Arbejdsløn, men love sig betydelige Fordele af Systemets Gjennemførelse, især den, at Arbejdernes Interesser derved i en ganske anden Grad knyttes til den paagjældende Forretning. De meget store praktiske Vanske-

ligheder, som en consequent Gjennemførelse af Systemet har at kæmpe med, have imidlertid bevirket, at det hidindtil kun har faaet en meget ringe Indgang og for en Del ikke har staaet sin Prøve i de Tilfælde, hvor det er kommet til Anvendelse.

Andelys [angdelih], Stad i det franske Dep. Eure, ved Seine, 4 M. s. ø. for Rouen. 6,000 J. Ruiner af en af Richard Løvehjærte opført Borg.

Andemad (Lemna), Slægt af Andemadfamilien; smaa, uanselige, paa Vandets Overflade svømmende Ferskvandsplanter, enten rodløse eller med en eller mange frit nedhængende Birødder (med stor Rodhætte) fra Undersiden af Stængelen og dens Forgreninger, der ere fladtrykte eller paa Undersiden hvælvede og uden Blade; Blomsterne ere nøgne og enbo. De voxe i stor Mængde paa Vandets Overflade, som de ofte aldeles bedække. De blomstre kun sjælden, men formeres ved den løvlignende Stængels Sideskud, som frigjøres og danne selvstændige Planter. Om Vinteren synke de ned paa Bunden af Vandet, men komme om Foraaret atter op til Overfladen.

Anden April 1801 var Kjøbenhavns Red Skuepladsen for en blodig og for de danske Søkrigere særdeles hæderlig, om end i sine politiske Resultater ikke tilfredsstillende Kamp imellem en engelsk Flaade og den danske Defensionslinje. Den engelske Flaade, i alt 51 Skibe og deriblandt 16 Linjeskibe, kom uden synderlig Skade forbi Kronborg, da den holdt sig tæt over til den svenske Kyst og derfra intet Skud løsnedes, uagtet Sverige var forbundet med Danmark ved den „bevæbnede Neutralitet“. Den delte sig da i to Afdelinger: Parker, som havde Overcommandoen, tog kun ringe Del i Slaget, men holdt krydsende n. for Kjøbenhavn mellem Hveen og Trekroner for at true med Angreb fra denne Side; Nelson, hvis Styrke bestod af 12 Linjeskibe, 7 Fregatter og 19 mindre Skibe med i alt 1462 Kanoner og c. 9000 Mand, skulde foretage Angrebet. Den danske Styrke, bestaaende af 5 Blokskibe, 2 Linjeskibe, 3 Fregatter, 3 Cavaleripramme, 3 Skytspramme, 1 raseret Chinafarer, 1 Flydebatteri samt 11 Kanonbaade, med i alt 637 Kanoner og 5,234 Mand, var udlagt til Ankers i en ret Linje fra Batteriet „Trekroner“ til Ruinerne af det gamle Batteri „Prøvestenen“ og commanderedes af Johan Olfert Fischer. 1 Apr. om Aftenen lettede Nelsons Escadre og lagde sig til Ankers tæt s. for den danske Defension. 2 Apr. (Skærtorsdag) Formiddag Kl. 10 begyndte Fægtningen, og inden en halv Time var den almindelig over hele Linjen. Da Blokskibet „Prøvestenen“, commanderet af L. F. Lassen, laa sydligst i Linjen, begyndte det Kampen og var tillige et af de Skibe, som udholdt den længst. Skydningen vedvarede uafbrudt i $4\frac{1}{2}$ Time; 3 Gange blev Vimplen bortskudt, og 3 Gange blev Skibet skudt i Brand; men hver Gang hejstes Vimplen paa ny og slukkedes Ilden, indtil Skibet var saa forskudt, at kun 2 Kanoner vare i brugelig Stand. For ikke at falde i de engelskes Vold forlod Lassen Skibet med saa mange af dets Besætning, som Fartøjerne kunde rumme. Med samme Udholdenhed og Heltemod kæmpede de øvrige Skib[e], af hvilke vi kun kunne nævne nogle som Exemple[r]. Blokskibet „Dannebrog“, commanderet af [...] A. Brann, var i Begyndelsen af Slaget Fische[r]s Standerskib. Det angrebes af Nelsons eg[et] Skib „Elephant“ og to andre Linjeskibe. K[l.] $11\frac{1}{2}$ opkom Ild i Skibet, og Fischer flytte[de] sin Stander til Linjeskibet „Holsten“, commanderet af J. Ahrenfeldt. Vel slukkedes Ilde[n] gjentagne Gange, men fornyedes atter. E[n] Kugle borttog Capitainens højre Haand, hvor[-] efter Lemming overtog Commandoen og fortsatte Kampen, idet han maatte anvende en st[or] Del af Besætningen til at forsøge paa at sluk[ke] Ilden, medens de andre med Kjækhed og Mo[d] besvarede Fjendens Ild Skud for Skud; ha[n] nødtes da til at stryge sit Flag, men først d[a] han kun havde 3 brugelige Kanoner tilbage og da de fleste af Mandskabet vare døde elle[r] haardt saarede, medens en voldsom Ild rasede i Skibet, som sprang i Luften kort efter Slaget. Fischer maatte Kl. $2\frac{1}{2}$ forlade Linjeskibet „Holsten“ og hejste Commandoen paa Batteriet „Trekroner“, hvorfra han senere ledede Slaget. Flydebatteriet Nr. 1, commanderet af Secondlieutenant Peter Willemoes, der blev angrebet af flere Fregatter og Brigger, samt af Nelsons Skib „Elephant“, led meget af Fjendens Skraa, som borttog omtr. hver tredje Mand af Besætningen. Omtrent Kl. $2\frac{1}{4}$ kappede Willemoes sine Fortøjninger og lod sig drive nord efter, hvorved han angrebes af Parkers Division, der imidlertid var naaet op mod Kjøbenhavn; men Willemoes satte Sejl til og styrede ind mod Toldboden, hvorved han reddede sit Skib og Resten af Mandskabet. Da Kampen havde varet i 3 Timer og kun den sydlige danske Forsvarslinje var ødelagt, medens den nordlige ikke havde lidt noget, gav Parker Nelson Signal til at afbryde samme, men denne tog i Begyndelsen intet Hensyn dertil. Imidlertid havde hans egen Flaade lidt overordentlig; flere Skibe havde mistet Sejl og Stænger, Masterne truede med at styrte over Bord, nogle Skibe vare komne paa Grund, og de sværeste Linjeskibe („Ganges“, „Monarch“ og „Defiance“) dreve ned for Trekroner, som beskød dem langskibs. Alt dette bevirkede, at Nelson besluttede sig til at sende en Parlamentær i Land for at foreslaa en Vaabenstilstand. Imidlertid holdt han et Krigsraad over det Spørgsmaal, om han derefter skulde angribe den nordlige danske Forsvarslinje; dette besvaredes benægtende, og man raadede til at trække sig tilbage. Kronprins Frederik antog Vaabenstilstanden, rimeligvis af Frygt for, at Parkers Eskadre efter Ødelæggelsen af den sydlige Forsvarslinje skulde kunne bombardere og tilintetgjøre den i den indre Havn liggende aftaklede Flaade samt en Del af Staden; og saaledes ophørte Fjendtlighederne Kl. 4 Efterm. Efter Slaget erklærede Nelson, at af de 105 Træfninger, hvori han havde deltaget, havde ingen været blodigere end denne. Tabet paa dansk Side angives til 1292 Mand døde og saarede; paa engelsk Side var det uden Tvivl 2—3000 Md.

Andenne [angdènn], Stad i den belgiske Prov. Namur, 2 M. ø. for Namur, ved Floden Meuse. 7000 J. Fabrikation af Fa-

jence, Pibehoveder og Bomuldsstoffer. Sten-
tulsgruber.

Anderlecht, tidligere en selvstændig Com-
mune, er nu en Forstad til Brüssel. 20,000 J.

Anderloni, Pietro, italiensk Kobberstikker, f.
1784 ved Brescia, d. 1849 i Milano, var Elev
dels af sin ældre Broder, dels af Longhi, hvem
han efterfulgte som Directeur for Kobberstikker-
skolen i Milano (1831). Han er en af den
nyere Tids bedste Kobberstikkere og har navnlig
stukket fortrinlige Blade efter Rafael og Tizian.
Hans Broder **Faustino A.**, f. 1766, d. 1847,
var af mindre Betydning.

Andermatt, Landsby i Canton Uri i Schweiz,
i Urseren-Dalen ved St. Gotthardsvejen, om
Sommeren stærkt besøgt af Turister, har nu
tabt meget af sin tidligere Betydning, efter at
Jernbanen over og igjennem St. Gotthard
er aabnet.

Andernach, Stad i den preussiske Rhinpro-
vins, ved Rhinen, 2 M. n. v. for Koblenz.
6,000 J. Handel med Vin og Møllestene. A.
var i Romernes Tid en befæstet Stad og
senere Residens for de merovingiske Konger.
Da Carl d. skaldede efter sin Broder Ludvig
d. tydskes Død vilde bemægtige sig hans Lande,
blev han slaaet af dennes Sønner ved A. 876.

Anders, hellig, Præst ved St. Peders Kirke
i Slagelse, gjorde, siger Legenden, en Pile-
grimsrejse til Palæstina; men paa Hjemvejen
vilde hans Rejsefæller, da de i Joppe fik gun-
stig Vind, ikke bie, medens A. hørte Messe,
og sejlede fra ham. Bekymret gav A. sig til
Fods paa Vejen hjem; men uden for Byen
mødte han en Rytter paa en hvid Hest, som bad
ham sidde op bag paa Hesten. Her faldt A. i
Søvn, og da han vaagnede, laa han paa Hvile-
højen uden for Slagelse. Kong Valdemar
lovede, da han hørte dette, at skjænke Slagelse
al den Jord, som A. kunde omride paa et 9
Dage gammelt Føl, medens Kongen var i
Bad; derfor har Slagelse saa stor en Bymark,
og havde Kongen ikke skyndt sig med Badet,
kunde den faaet hele Sjælland. A. kunde
hænge sin Hue og sine Handsker paa Solens
Straaler, og da man lod det Kors forfalde,
som til hans Minde var rejst paa Hvilehøjen,
udbrød der en Kvægsyge, som ikke standsede,
før Korset blev sat i Stand. Han døde 1205
og blev begravet i Antvorskov Kloster; Folket
kanoniserede ham, men Paven ikke.

Anders Sunesøn, f. Sunesønnerne.

Andersen, Carl Chr. Thorv., dansk lyrisk Dig-
ter, f. 26 Oct. 1828 i Kjøbenh.; 9 Aar gammel
kom han til Island, hvor han opdroges hos en
Slægtning; 1848 vendte han tilbage til Kjø-
benhavn, blev Student og lagde sig efter ju-
ridiske Studier; men stærkt dragen af Poesien
og paa samme Tid sysselsat med Studiet af
vore Fortidsminder opgav han Juraen og op-
traadte 1857 som Pseudonymen Christian Adam
med en lyrisk Digtcyklus, „en Krans paa en
Arbejders Kiste". Det ejendommelige i A.s
Digtning, en stemningsrig, følelsesfuld Lyrik
med en udpræget religiøs Grundtone, mild og
harmonisk i Indhold som Form, traadte alle-
rede frem i dette hans første Ungdoms-
arbejde, der senere efterfulgtes af forskjellige
lyriske Digtninger, flere Hæfter „Genrebilleder"
og 1882 af hans omfangsrigeste og tillige
modneste Arbejde, Fortællingen „Over Skjær
og Brænding", der giver en Række Skildringer
af Livet paa Island i vore Dage. A. har
leveret Texter til flere af vore Componister,
hvoraf især de til Gades Compositioner „Kors-
farerne" og „Kalanus" have vundet Anerkjen-
delse. 1860 blev han ansat som Assistent, senere
Inspecteur ved den chronologiske Samling paa
Rosenborg; d. 1 Sept. 1883 som Slotsfor-
valter smst.

Andersen, Hans Christian, berømt dansk
Digter, f. 2 Apr. 1805 i Odense, var Søn af
en fattig Skomager. Hans Begavelse, der ved
Fødselen var stillet i saa ugunstige Forhold,
gjorde sig tidlig gjældende, og efter Faderens
Død gav Moderen efter for hans Ønske, at
blive sendt til Kjøbenhavn. Hertil kom han
1819 og fandt efter nogen Modgang Beskyttelse
og Yndest hos Siboni og Weyse, senere hos
Guldberg og især hos Collin. Han blev først
optaget som Elev i Theatrets Danse- og Synge-
skole og fik siden offentlig Understøttelse til
at studere. Under sin Skolegang, i Slagelse
og Helsingør, vakte han Opmærksomhed ved
flere Digte („Det døende Barn" o. a.). 1828
blev han Student og begyndte 1829 sin Digter-
bane med den ungdommelige og stærkt paa-
virkede Skildring „Fodrejse fra Holmens Kanal
til Østpynten af Amager". Hans Digte (1830,
1833, 1847) ere Fostre af en fredelig og barn-
lig Aand, en varm og mild Følelse. Blandt
hans dramatiske Arbejder staar det vittige Lyst-
spil „Den nye Barselstue" (1850) som det mest
vellykkede. En egen Afdeling blandt disse
danne hans Æventyrkomedier („Hyldemoer",
1851). Af hans Romaner er „Improvisatoren"
(1835) den første; den er en Frugt af en af
hans talrige Udenlandsrejser og giver et med
glødende Farver malet Billede af Italiens
Folkeliv. De senere Romaner foregaa i Hjem-
met; de bedste af dem („O. T.", 1836, „De to
Baronesser, 1849) udmærke sig ved den friske
Phantasi, hvormed de nationale og psychologiske
Skildringer ere udførte. Sin største Berøm-
melse har A. dog høstet som Æventyrdigter.
Den første Samling Æventyr udkom 1835
og blev siden fulgt af Samling paa Sam-
ling. I Æventyrformen fandt A.s Digteraand
sin aldeles tilsvarende Form. Æventyrets
barnlige, ligefremme, fortrolige, mundtlige
Sprogtone passede ganske til hans Talent;
det kom til at røre sig frit uden Tvang og i
al dets Oprigtighed. Hans folkelige og dri-
stige, kraftige og uskyldige Phantasi fandt her
de forskjelligste Anledninger til at indblæse
Liv og Aande i det ringe og oversete, til at
fordybe sig i Barnesindets Rigdom og til med
godmodig Satire i træffende Symboler at
stemple de voxnes smaalige og barnagtige
Daarskaber. En Friskhed uden Mage, et naivt
og slaaende Lune, en i al sin Uregelbundethed
bestandig sikker Indbildningskraft, en uudtøm-
melig Opfindsomhed udmærke de bedste af disse
smaa Fortællinger, i hvilke A. „maler Tusend
og én Nat bag et Skræppeblad". I enkelte
af dem har A. benyttet gamle danske Folke-
æventyr; i andre har han støttet sig til frem-
mede Motiver (som i den ypperlige Historie

„Kejserens nye Klæder"), men hyppigst er baade Stoffet og Formen hans Ejendom. „Den grimme Ælling", „Grantræet", „Springfyrene", „Prinsessen paa Ærten" og „Flipperne" afgive lysende Exempler paa A.s Kunst i denne Retning. Æventyrene udkom 1850, ypperlig illustrerede af V. Pedersen, hvem ligeledes Illustrationerne skyldes til de paa Æventyrene følgende „Historier", der i Aand og Tone staa dem nær. A.s hyppige og store Rejser have ikke blot i høj Grad befrugtet hans Phantasi, men ogsaa afsat sig Mindesmærker i talrige Rejsebeskrivelser; til de ældre af disse hører „En Digters Bazar"; i øvrigt har han beskrevet Sverige, Spanien, Portugal i særlige Bøger. A. udgav først paa Tysk, senere paa Dansk en Fremstilling af sit Levned („Das Märchen meines Lebens", Leipzig 1847, „Mit Livs Æventyr", 1855). En Udgave af hans „Samlede Skrifter" begyndte 1853, og efter hans Død — 4 Aug. 1875 — udkom de i en ny Udgave i 15 tætrykte Bind; to omfangsrige Samlinger af Breve til og fra A., samt E. Collins „H. C. A. og det Collinske Hus" yde rigelige Bidrag til hans Biographi. Han har selv besørget Udgaven af sine samlede Værker paa Tysk; enkeltvis ere de udkomne næsten paa alle mulige Sprog, saa at „Historien om en Moder" kunde udgives i 15 Sprog som Jubelskrift i Anledning af hans 70aarige Fødselsdag. Ingen nyere dansk Forfatters Navn har trængt saa vidt ud over vort Fædrelands Grænser som hans.

Andersen, Jens, med Tilnavnet Beldenak (paa Grund af hans skaldede Baghoved), Biskop i Fyns Stift, opnaaede en temmelig tvetydig Navnkundighed i Katholicismens sidste Dage her i Norden. A. var Søn af en fattig Skomager i Landsbyen Brøndum ved Limfjorden, men blev sat i Latinskole og studerede senere i Köln og Rom. Ved sin Hjemkomst vidste han at vinde Kong Hans's Yndest, blev Skriver i Kongens Cancelli og brugtes i de vigtigste Retssager og politiske Sendelser. Efter Kongens Ønske blev han 1501 Biskop i Fyn og derved en af Landets mægtigste Mænd; men den umættelige Gridskhed, hvormed han, uden at agte Lov og Ret, berigede sin Bispestol, og det Hovmod, hvormed han lod Adelsmændene føle, at han, den uadelige, var bleven deres Overmand i Magt, gjorde ham i højeste Grad forhadt. Om hans gejstlige Virksomhed er der intet Minde; derimod er han bekjendt ved, at han var den første danske Prælat, som drev staldfodrede Øxne til Hamborg. Under Kong Hans's Fejde med Lybekkerne havde A. 1503 uden tilstrækkelig Fuldmagt forpligtet Kongen til at betale dem 80,000 Gylden. Da Kong Christiern II besteg Tronen 1513, fordrede han, at A. skulde betale dem, og da denne vægrede sig, lod Kongen A. fængsle, indtil han omsider lovede at betale Summen. Nogen Tid efter vandt A. dog Kongens Yndest, gik ham til Haande ved det stockholmske Blodbad og fik Strengnäs Bispestol, i hvilken Værdighed Paven dog ikke vilde bekræfte ham. Snart tabte han atter Kongens Gunst, blev fængslet og led haard Medfart. Ved Frederik I.s Valg blev han gjenindsat som Biskop i Fyns Stift og optraadte djærvt imod Reformationen; men Adelen, som nu havde Magt til at gjengjælde ham alt det onde, han tidligere havde tilføjet den, gjorde dette i saa rigt Maal, at han 1528 i Hidsighed brugte saadanne Ord [om] Kongen og Rigsraadet, at skjønt han, for a[t] faa Fred, nedlagde sit Embede 1529, blev han paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 dømt som Tremarksmand. Den gamle Exbiskop opslog nu sin Bolig paa Taasinge, men en Nat 1533 overfaldt Christoffer Rantzau ham, slæbte ham bunden til Holsten og mishandlede ham paa det ubarmhjærtigste. Hans Slægtninge i Lybek udløste ham omsider, og her tilbragte han da Resten af sit Liv til sin Død 20 Jan. 1537. Det var en blandt Almuen almindelig udbredt Tro, at A. var vel bevandret i den sorte Kunst.

Andersen, Jens Banzon Hee, f. 12 Marts 1820 paa Østrupgaard ved Faaborg, fra 1851 til 1878 Forpagter paa Gunderslevholm, har udfoldet stor Virksomhed som utrættelig og dygtig Opdrætter, navnlig af Anglerkvæg, blandt hvilket Gunderslevholm-Stammen indtager en høj Rang; som Landbrugsforfatter, i Begyndelsen nærmest ang. Bedømmelsen af Malkekvæg; som Medlem af landøkonomiske Selskaber, navnlig af Sorø Amts, af det kgl. Landhusholdningsselskab og af de almindelige Landmandsforsamlinger.

Andersen, Niels, Gaardfæster i Husby, f. 28 Maj 1826, blev 1858 valgt til Folketinget og har siden med korte Afbrydelser haft Sæde her for en af de nordfynske Kredse (først Middelfart, senere Assens, siden 1877 Kjerteminde). A. sluttede sig tidlig til „de nafhængige" og hørte senere til „Mellempartiet", men siden 1877 hører han til Højre og har baade i og uden for Rigsdagen været en af Venstres ivrigste Modstandere, baade under Grundlovskampen 1865—66 og siden 1873.

Andersson, Carl Johan, bekjendt Rejsende, f. 1827 i Elfdalen i Vermland, hvor Faderen, Englænderen Lloyd, da opholdt sig paa en af sine Jagttoure. A. fulgte 1849 Faderen til England og gjorde der Bekjendtskab med Francis Galton, hvem han 1850 fulgte til Afrika, hvor de gaaende ud fra Hvalfiskebugten gjennemstrejfede Damara- og Ovambo-Landet. Senere foretog A. paa egen Haand en ny Rejse og trængte (ad en anden Vej end Livingstone) frem til Søen Ngami. Efter et toaarigt Ophold i England vendte A. 1856 tilbage til Afrika og tog Ansættelse som Forvalter ved Gruber i Damara- og Namaqua-Landet, men forlod snart denne Plads for at foretage en ny Opdagelsesrejse; under store Vanskeligheder naaede A. denne Gang (1859) Floden Okavango. For at aabne en Tuskhandel med Landets Produkter bosatte A. sig 1861 i Damara-Landet, men maatte under de mellem Damara- og Namaqua-Stammen opkomne Stridigheder forlade Egnen og reddede med Nød Livet. A. agtede da at nedsætte sig ved Floden Cunene, men døde undervejs 5 Juli 1867.

Andersson, Nils Johan, sv. Botaniker, f. 20 Febr. 1821 i Gärdserum i Calmar-Län, gjorde videnskabelige Rejser til Lappland og andre Dele af Skandinavien, til Mellemeuropa, samt del-

tog som Botaniker i Fregatten Eugenies Jordomseiling 1851—53, i Brevform skildret af A. i »En Verldsomsegling« (1853—54); var fra 1856 botan. Demonstrator i Lund og 1856—79 Professor og Intendant ved Rigsmuseets botaniske Afdeling i Stockholm; d. 27 Marts 1880. A. har givet vigtige Bidrag til Kundskaben om saa vel de skandinaviske som de tropiske Landes Vegetation; de vigtigste ere »Salices Lapponiæ« (1845), »Cyperaceæ et Gramineæ Scandin.« (1849—52), »Om Galapagosöarnes vegetation« (1854) og »Monographia Salicum« (1867).

Andes (Cordilleras [diljeras] de los Andes), Amerikas Hovedbjærgsystem, gaar langs Fastlandets Vestkyst fra 56° s. Br. til 70° n. Br. Det bestaar af to i Bygning meget forskjellige Dele, de sydamerikanske A. og de nordamerikanske A. De sydamerikanske A. begynde ved Amerikas sydligste Del med mindre Højde (højeste Toppe 6,000 F.) og ere der gjennemskaarne af dybe Kløfter, hvori Havet trænger ind, saa at de danne en Mængde Øer, Fastlandets Archipelag. Cap Hoorn paa Øen Hermite kan betragtes som Andesbjærgenes Begyndelse; Cap Froward er det sydligste Punkt paa selve Fastlandet. Efterhaanden som A. gaa mod N., faa de en mere sammenhængende Form, med stigende Middelhøjde. Mt. S. Valentin overstiger 12,000 F. Under 32° 41' s. Br. ligger Aconcagua (22,000 F.), Sydamerikas højeste Bjærg. I denne Del af A. findes ikke faa Vulkaner, hvoriblandt Antuco, der er i stadigt Udbrud, Chillan og Peteroa mellem 38° og 35° s. Br. I Nærheden af Vendekredsen dele A. sig i to Grene, der gaa mod N. parallelt med hinanden, nemlig de egentlige A. og Konge-Cordillererne (Cordilleras Real). De egentlige A., det vestlige System, naa strax en Middelhøjde af 14–15,000 F. og have en hel Række Toppe, hvoriblandt Vulkanerne Copiapo, Llullaillaco, Atacama og Sajama, der naa 20,000 F. og derover. Deres trinvise Affald mod V. danner Ørkenen Atacama. Konge-Cordillererne danne en Kam med omtr. samme Middelhøjde som de egentlige A. og med en Masse sne- og isdækte Toppe, hvoriblandt ogsaa adskillige (Illimani, Huaina-Potosi, Sorata) over 20,000 F. Mod Ø. udsende de en Mængde Udløbere med Toppe af betydelig Højde. Mellem de egentlige Andes og Konge-Cordillererne ligger den store bolivianske Højslette (Desaguaderos Plateau), der egentlig bestaar af to [illegible], 30 Mil brede Bækkener, det sydlige med Saltsumpen Pampas de las Salinas, det nordlige med Titicaca-Søen (Vandspejlets Højde over Havet 12,200 F., Dybde 700 F.). Disse Bækkener have intet Afløb til Havet. Omtrent ved 15° s. Br. forene de egentlige A. og Konge-Cordillererne sig i Cuzcos Bjærgknude og løbe derefter i forskjellige Retninger, indtil de atter gaa mod N., delte i to Systemer, som ikke mere forenes, og for hvis nordligere Dele Navnene „egtl. Andes" og „Konge-Cordillerer" kunne bibeholdes. Mellem dem ligger Quitos Højslette, der er 9,000 F. høj, delt ved Tværkjæder i 3 Bækkener og med Afløb til det store Hav gjennem Floden Esmeralda. Paa begge Sider af denne Højslette hæver sig en Samling af mægtige, vulkanske og ikke-vulkanske Toppe. I de egtl. A. ligge Chimborazo (20,100 F.) og Ilinissa, i Konge-Cordillererne Cajambe, lige under Ækvator (18,600 F.), og Vulkanerne Sangay, Cotopaxi (den højeste af Sydamerikas virksomme Vulkaner, 18,930 F.) og Antisana (18,300 F.). De egtl. A. fortsætte sig herfra op igjennem Columbia med aftagende Højde, udsende Udløbere til begge Sider og tabe sig op mod Panamatangen. Konge-Cordillererne, der holde sig noget lavere, udsende paa deres Vej mod N. en vestlig Udløber med Vulkanen Cerro de Pasto (13,600 F.), efter hvilken det omliggende Højland har faaet Navn. Ved Paramo de las Papas (14,000 F.) dele de sig i to Grene, hvoraf den vestl., Central-Cordillererne, gaar mod N. Ø. op imellem Magdalena og Cauca-Floden. I Vulkanen Huila og Tolima og i Mesa de Herveo har den Toppe paa 17—18,000 F. Den østl. Gren hæver sig i Paramo de Sumpaz s. for Bogota over 10,000 F. og fortsætter sig i nordøstl. Retning med en Række Højlande. Til Slutning deler Hovedkjæden sig i to Grene, hvoraf den ene v. for Maracaibosøen gaar mod Nord og danner Grænsen mellem Columbia og Venezuela, den anden lige mod Ø. over i Venezuela. — Foruden de her nævnte Dele af det sydamerikanske Andessystem skal endnu omtales de saakaldte Kyst-Cordillerer, der begynde omtr. ved Amerikas Sydspids og først danne den Række Øer, der ligge langs det chileniske Patagoniens Kyst, dernæst gaa over paa Fastlandet, hvis yderste Vestkyst de følge indtil lidt n. for Ækvator. En anden Kjæde hæver sig paa Sydamerikas Nordkyst, som den følger helt over mod Ø. under Navn af Venezuelas Kystbjærge. — De nordamerikanske A. Vest for Sænkningen ved Panama med sine Høje af yngre vulkanske Stenarter begynde Nordamerikas A., som strax her have en fra Sydamerikas forskjellig Charakter, nemlig som Plateauer eller affladede Bjærgknuder. Forbundne med hinanden ved korte Kjæder kommer her først Veraguas Højland (2,200 F.), og derefter Costaricas, Honduras's og Guatemalas Højlande. Det sidste har mod V. 6,000 F.s Højde og en Vulkanrand med Punkter paa 12,000 F. Efter en Sænkning til 700 F. paa Tehuantepec-Tangen hæver sig mod N. V. det store Højland, der i Begyndelsen hedder Anahuac og længere mod N. Mexicos Højland. Dets Rande naa ud til begge Have og efterlade kun smalle Kystlande. Paa dets bølgeformige Ryg ligge spredte Bjærgdrag, som dele det i forskjellige Højsletter, og tværs over det, fra Ø. til V., gaar en Række Vulkaner. De østlige Randbjærge hæve sig i Citlaltepetl (ell. Orizaba), en virksom Vulkan, over 17,360 F. N. V. derfor ligge Tlascalas, Tenochtitlans og Tolucas Højsletter (7—9,000 F.), skilte ved Bjærgdrag, hvori Popocatepetl (17,270 F.) og Iztaccihuatl (16,600 F.). Mod N. V. fortsættes Mexicos Højland i Chihuahuas Højland, der begrænses af Sierra Madre mod V. og Sierra de Potosi mod Ø. I

Højde med den californiske Bugts inderste Del forene disse Randbjærge sig i en kun 3,000 F. høj Højslette, med Fald mod Vest, der ligesom et lavere Trin afslutter den store mexicanske Forhøjning. N. herfor stiger Landet atter til 6,000 F., det store Colorado Højland. Dettes østlige Rand danner den sydlige Del af et stort Bjærgsystem, der almindeligvis sammenfattes under Navn af Rocky Mountains ell. Klippebjærgene. Det begynder ved omtr. 32° i Ny Mexico og forener sig snart med andre parallele Kjæder, der komme fra Højlandet v. for Rio grandes store nord-sydl. Dal. I dennes nordl. Del ligger den store bejlige St. Louis Park. Efter en dyb Gjennemskæring af Systemets Axe, hvori Arkansasfloden strømmer mod Ø., følge Colorados Parkbjærge, flere parallele Kjæder, mellem hvilke de berømte „Parker": Syd-, Mellem- og Nordparken ligge. En Mængde Punkter naa her op imod og over 14,000 F., som f. Ex. Blanca og Mount Harvard. N. for Sherman-Passet, hvorigjennem Pacificbanen gaar, begynde Black Hills, der gaa mod N.V. til Windriverkjæden, hvorfra de skilles ved Sydpasset. Af Rocky Mountains, Blue Mountains i det nordøstl. Oregon og de parallelt med Stillehavs-Kysten gaaende Cascadebjærge begrænses en stor Højslette, aaben mod Syd, der ved de fra Windriver mod S.S.V. gaaende, høje Wahsatch-Bjærge deles i to Dele. Den østlige stiger mod N. og lægger sig med Spidsen af sit sidste 6,000 F. høje Trin, Colorado-Ørkenen, op til Windriver. Uintah-Bjærgene gaa tværs over den. Den vestligere Del er langt større og gjennemstryges fra N. til S. af smaa vulkanske Kjæder, der dele det i mangfoldige Bækkener, hvis samlede Navn er „Great Bassin" eller „den store Saltsøs Højland". Dyndvulkaner og varme Kilder vidne her om vulkanske Kræfters Virksomhed. Middelhøjden er 3—6,000 F. Mod Syd er der Dele, der ligge lavere end Havfladen, saaledes i det sydvestl. Californien Death Valley (mellem 36° og 37° n. Br., dybeste Punkt 170 F. under Havfladen) og i det sydl. Californien Dry Lake, i en gammel Fortsættelse af den californiske Havbugt (indtil 300 F. under Havfl.). — N. for Windriverkjæden danner Rocky Mountains's Fortsættelse i Yellowflodens øvre Dal den herlige Yellowstone Park, med talrige Gejsere, Vandfald og Søer. I brit. Columbia hæver Mt. Hooker sig til omtr. 16,000 F.; men derefter synker Højden, saa at den n. for 55° n. Br. kun er 4,000 F. og længere mod N. kun 2,000. Ved omtr. 64° n. Br. drejе Rocky Mountains mod V. og hæve sig til en vulkansk Kjæde, Alaska-Bjærgene, der danner Rygraden af Alaska-Territoriet. Parallelt med Alaska-Bj. gaar langs Ishavets Kyst v. for Mackenziefloden en Kystkjæde, der ender med en høj Bjærggruppe, Romanzov. — Den anden Hoveddel af de nordamerikanske Andes, „Søalperne", begynder med Cap Lucas paa Californiens Sydspids, omtrent under Vendekredsen. Medens de granitiske Rocky Mountains ere aldeles uden Vulkaner, ere Søalperne rige paa dem. Omtrent ved 35° n. Br. dele de sig i to parallele Hovedgrene, som forene sig igjen ved omtrent 50°. Den vestlige, lavere Kjæde gaar lang Havet som den egentlige Kystkjæde, Coa Range. Den østlige Gren hæver sig før under Navn af Sierra Nevada til en lang fra østlige Fod af en Mængde Søer ledsage meget høj Kjæde. Her ligger mellem 37° o 38° n. Br. den yndige Yo-Semite-Dal o mod S. Whitney's-Peak (over 14,000 F. længere mod N. Lassen-Peak og melle 41° og 42° n. Br. Mt. Shasta (omtr. 14,000 F. Dalen mellem Sierra Nevada og Kystkjæde kaldes „den store Dal", og her løbe Flodern Sacramento mod S. og San Joaquin mod N til San Franciscobugten. Gjennem Truckee Passet (6,900 F.) gaar Pacificbanen. Mod N fortsættes Sierra Nevada af de noget laver Cascade-Kjæder, skilte fra Kystbjærgene ve Willamette-Dalen. Middelhøjden er ku 4—6,000 F., men Mt. Rainier mellem 46 og 47° n. Br. naar dog op imod 14,000 F og Mt. Helens og Mt. Adams længer mo S. til 8—10,000 F. Tværs igjennem Kjædern bryder Columbia-Floden sig Vej med vild Fald. Ved Cascade-Kjædernes Nordende foren disse sig med Kystbjærgene og gaa langs Kyster mod N.V., dannende en Mængde Halvøer og Øer. Omtr. ved 60° n. Br. bøje de pludselig mod V., og her ligger paa Grænsen af britis Nordamerika og Alaska-Territoriet St. Elias-Bjærget, maaske Nordamerikas højeste Top. Kjæden fortsætter sig derpaa langs Alaskas Sydkyst ud igjennem Halvøen Alaska og naar over Aleuternes vulkanske Ørække nær over til Asiens Kyst. I disse nordligste Dele af Andes-bjærgene forekomme, ligesom i de sydligste, Gletschere, der naa Havet.

Andeskæl (Anatifa), de Langhalse, i hvis Kappe der indeholdes en fast Skalmasse, bestaaende af 5 Kalkplader. En enkelt Arts rent overfladiske Lighed med visse Ænders (Anas Berniola) Hals og Næb har givet Anledning til den forunderlige Overtro, at de skulde forvandle sig til Ænder; og da de sidde sammen i store Klynger, gav dette i Forbindelse med visse Rurformers Optræden paa Søtræerne (Hornkoraller og lignende Former) atter Anledning til Fabler om Træer, hvorpaa der voxede Ænder.

Andsøttes, norsk, i Talemaaden: ligge a., d. e. ligge ved Siden af hinanden saaledes, at den enes Fødder vende til samme Kant som den andens Hoved.

Andkhui, Stad i det nordl. Afghanistan, 20 M. v. for Balkh, i en yderst øde Egn. 10,000 I., der drive Handel med fine, sorte Faareskind.

d'Andlau, G. H. I., Grev [dangdloh], fransk General, f. 1824, blev Officer 1844, udmærkede sig ved Indtagelsen af Sevastopol og blev Oberst 1869. Under Krigen 1870 var A. ansat ved Staben i Metz og skrev derefter »Metz, campagne et négociations«, der i 2 Aar fik 9 Opl. og paaviste Bazaines Skyld for Byens og Hærens Overgivelse. 1876 blev d'A. Senator og 1879 Brigadegeneral.

Andokides, en attisk Taler, f. 467, var af rig og fornem Slægt, hørte til det aristokratiske Parti og blev indviklet i Hermokopideprocessen 415 f. Chr. Da han selv tilstod at være skyldig, maatte han forlade Athen, og det lykkedes ham

...e at komme tilbage før den almindelige ...esti efter de 30 Tyranners Fordrivelse 403. Hans Fjender søgte fremdeles at fjerne ham fra det offentlige Liv ved at anklage ham for Gudsbespottelse og Mysteriekrænkelse, men han blev ...endt og vedblev at spille en anselig Rolle i Staten. Han blev 394 sendt som Gesandt til Sparta for at underhandle om Fred; men ...llet misbilligede hans Adfærd og jog ham ... ny i Landflygtighed. Vi have 4 Taler ...der hans Navn, af hvilke de 3 første ere ægte.

Andorra, en lille neutral Republik under Frankrigs Beskyttelse, ligger i en af Floden ...lira gjennemstrømmet Dal mellem det spanske ...alonien og det franske Depart. Ariége. 8¼ ... M. med 5,800 J. (1875). Den franske ...ring udnævner en Landfoged, som skal ...re en Franskmand, Biskoppen af Urgel en ...den paa 3 Aar, som skal være fra A. Skifte... udnævne de to Overherrer en Dommer. ...aten styres af et Raad paa 24 livsvarige ...lemmer, som af sin Midte vælger en Syn..., der har den udøvende Magt. Kvægavl, ... og Frugtavl er Befolkningens Hoved...rv; Kornavlen er utilstrækkelig, hvorfor ... manglende Korn indføres fra Frankrig. ...llen **Andorra la Vieja** tæller 1,000 J. og ...tges som Hovedstad. A.s Privilegier hid...re allerede fra Carl d. stores Tid.

Andrada, 3 Brødre, som have taget vigtig ... i Brasiliens Løsrivelse fra Portugal og i ...ingen af dets nye Forfatningsliv. Den ...e af dem, **Joseph Bonifac.**, f. 1765, var alle... Minister 1822—23, bortsendtes da til Frankrig indtil 1829 og var 1831—34 For...der for Kejser Pedro II. Han døde 1838, ...dt ogsaa som lærd Mineralog og lyrisk ...er. Hans to yngre Brødre vare Ministre ...dig 1840—41.

Andral, Gabriel [ang], f. 1797, en af Frankrigs mest udmærkede Læger, navnlig berømt ... sine grundige Værker over den pathologiske Anatomi og Kliniken, hvilken sidste Videnskab ... bragte ind paa en ny Bane, idet han for...gte nøjagtig at fastsætte Sygdommenes For... ved Hjælp af Rækker af enkelte Jagttagelser. ...s ydre Løbebane var hurtig og glimrende; ...de i sit 25de Aar blev han agregeret Pro...r ved Facultetet i Paris og 5 Aar efter ...fessor i Hygieine, hvilket Fag han dog ...n ombyttede med Pathologien. 1866 tog ... sin Afsked og døde 1876. Hans praktiske ...somhed var meget betydelig.

Andrássy [dräschi], en ungarsk Adelsslægt, som ... fik Friherre- og 1780 Grevederdighed. ...us (magyarsk Gyula) **A.**, f. 8 Marts 1823, ...rkede sig paa Rigsdagen 1847—48 som en ...rket Taler og Tilhænger af Kossuth. ... var i Marts 1848 Medlem af det Udvalg, ... udarbejdede Forfatningsændringerne, og ... i Sommeren s. A. Overgespan i Zemplin, ...lken Egenskab han selv anførte en Honved...illon i Frihedskampen. 1849 gik A. som ...rns Afsending til Constantinopel, udvir...e en velvillig Modtagelse af Flygtningene ... blev derfor dømt til Døden i Wien; han ...e derfor i Paris indtil 1856, da han blev ...adet og kunde vende hjem. 1861 valgtes ... til Rigsdagens Underhus og stemte her med det maadeholdne Parti under Deaks Ledelse; blev i Dec. 1865 Husets Næstformand og var et fremragende Medlem af det Udvalg, som vedtog Grundlaget for Ungarns fremtidige statsretlige Stilling. J Vinteren 1866—67 tog A. ivrig Del i de Underhandlinger, som førtes med den østerrigske Regering, og blev derefter 20 Feb. 1867 Førsteminister i Ungarn. Som saadan havde A. store Fortjenester af den endelige Overenskomst med Østerrig, af Udsoningen med Kroatien og af Honvedhærens Udvikling. Desuden søgte han at hævde Ungarns Jndflydelse paa Monarchiets Udenrigspolitik, modsatte sig bestemt Deltagelsen i Krigen 1870 og holdt paa et godt Forhold til Tyskland. Ligelebes modsatte A. sig Czechernes Forlangender i October 1871 om en Ombannelse af Østerrigs Forfatning. 14 Nov. 1871 blev han Udenrigsminister; som saadan deltog han 1872 i Trekejsermødet i Berlin og fulgte Kejseren 1874 baade til St. Petersborg og til Venezia (ligesom han allerede 1867 havde fulgt ham til Paris og 1869 til Ægypten). Da Opstanden 1875 var udbrudt i Herzegovina, udarbejdede A. i Dec. det Udkast til Reformer, som alle Stormagter indgav til Sultanen; han troede endnu at kunne redde Tyrkiet og saa med meget Misnøje Ruslands krigerske Optræden. Dog fastholdt han Neutraliteten og udvirkede i Juli 1878 Bosniens Tilknytning som Modvægt. J Sept. 1879 sluttede A. et nyt Forbund med Tyskland, men trak sig kort efter (8 Oct.) tilbage, hædret med de største Udmærkelser af sin Herster. — Af en anden Linje af Slægten A. var **Georg A.**, f. 1797, d. 1872, en af det conservative Partis Ledere, 1860 Medlem af det forstærkede Rigsraad, hvor han sammen med G. Apponyi fastholdt Ungarns Særstilling.

André, Jules [ang], fransk Landskabsmaler, f. 1804 i Paris, d. 1869 smstds., Elev af Watelet og Jolivard, gjengav fransk Natur i mere realistisk Retning. Han havde en Aarrække Ansættelse ved Porcelænsfabriken i Sèvres.

Andreasbygger, s. **Alenterne**.

Andreas, en af Jesu 12 Apostle, Peters Broder, f. i Bethsaida i Galilæa, var først Discipel af Johannes Døberen, men sluttede sig siden til Jesus. Efter usikre Sagn skal han i sine senere Aar have virket for Evangeliet i Skythien, dernæst i Lilleasien, Thrakien og Grækenland; til sidst skal han være bleven korsfæstet i Byen Patræ i Achaja paa et Kors med skraatstillede Bjælker (X); han skal have levet 3 Dage paa Korset og frimodig bekjendt Christus. Et saadant Kors kaldes derfor et **Andreaskors** eller et græsk Kors. A.s Dødsdag skal være 30 Nov. — Til den ældste Kirkes apokryphiske Apostelhistorier høre ogsaa **Acta Andreæ**, som især brugtes af Enkratiternes Sekt. — Russerne anse A. for deres Apostel og Skotterne ære ham som deres Skytspatron (St. Andrews). Der er derfor i begge disse Lande stiftet Andreasordener. **Den russiske Andreasorden**, stiftet 1698 af Peter d. store, er kun bestemt for Medlemmer af den kejserlige Familie, fyrstelige Personer, Overgeneraler o. desl. og er den fornemste Orden i Riget. Ordenstegnet er den hell. A., fæstet paa et

blaat, emailleret Kors, som hviler paa den russiske Rigsørns Bryst. I de 4 Hjørner staa Bogstaverne S. A. P. R. (Sanctus Andreas Patronus Russiae, d. e. den hell. A., Ruslands Beskytter). Om Ørnens Hals ligger en hvid Plade med den russ. Paaskrift: Tro og Troskab. Ordensbaandet er himmelblaat; Medlemmerne have en egen Ordensdragt. Med Andreasordenen faa Medlemmerne tillige Alexander-Nevskijordenens og St. Annaordenens Insignier. **Den skotske Andreasorden** (St. Andrewsorden) ell. **Tidselordenen** er stiftet af den skotske Konge Jakob V 1540 og senere fornyet af forskjellige engelske Konger; den tæller kun 16 Riddere. Ordenstegnet er et i grønt Baand hængende Guldskjold, paa hvilket den hell. A. staar i blaat Gevandt med Korset; i Midten er Billedet af en Tidsel med den Devise: »Nemo me impune lacessit« (Ingen fortrædiger mig ustraffet).

Andreas, 3 Konger i Ungarn af den arpadske Stamme. **A. I**, Konge 1046, begunstigede Christendommen; han kæmpede heldig mod Kejser Henrik III, men faldt i en Krig mod sin Broder Bela I 1061. — **A. II Hierosolymitanus** (Jorsalafarer) var først Formynder for sin 1204 afdøde, ældre Broder Emeriks Søn, men fortrængte denne og blev selv Konge 1205. Han foretog 1217 et frugtesløst Korstog, hvoraf han fik sit Tilnavn, maatte kæmpe med flere Oprør, deriblandt af hans egen Søn og Efterfølger Bela IV, samt ved en Bulla aurea af 1222, der danner Grundlaget for Ungarns nuværende Statsordning, tilstaa Magnaterne store Rettigheder og døde 1236. En Datter af ham var den hellige Elisabeth, Landgrevinde af Thüringen; angaaende hans første Dronning Gertrud af Meran s. **Bankban**. — Med **A. III Venetus** (saa kaldet fordi hans Moder var en Venezianerinde af Familien Morosini), den foregaaendes Sønnesøn, Konge 1290, uddøde Arpads Slægt paa Mandssiden 14 Jan. 1301. Angaaende hans Dronning Agnes af Østerrig s. d. A. — **A.**, ungarsk Prins, Søn af Kong Carl I Robert, f. 1327, blev som Barn ført til Neapel og gift med sin Slægtning Dronning Johanne I, men dræbt paa hendes Foranstaltning 1345.

Andreasberg, Bjærgstad i den preussiske Prov. Hannover, i Bjærgdistrictet Klausthal, 2 M. s. ø. for Klausthal. 3,000 I. Bjærgværksdrift paa Sølv, Kobber, Jærn, Bly og Kobolt. Opdrætning af Sangfugle.

Andréossy, Antoine François [angdreossi], Greve, f. 1761 i Castelnaudary af ital. Herkomst, svang sig under Revolutionskrigene saaledes op, at han 1800 blev Directeur i Krigsministeriet, 1802 Gesandt i London og senere i Wien og Constantinopel. Under de 100 Dage var han Pair, men sluttede sig senere til Restaurationen. Han døde 10 Sept. 1828 i Montauban. Hans Skrifter behandle phys. Geographi, Vandbygning og Krigshistorie.

Andres de Palomar, San, Fabrikstad i Spanien, Catalonien, kan betragtes som en Forstad til Barcelona. 15,000 I. Linned-, Bomulds- og Uldmanufakturer.

Andresen, Andreas, tysk Kunstforfatter, f. 1828 i Løjt i Slesvig, d. 1871 i Leipzig, hvor han var Leder og siden Ejer af Weigels Kun auctions-Institut. Han har navnlig stre om Peintres-graveurs („Die deutschen Male radirer des 19 Jahrh.").

Andrews, Thomas [ändruss], eng. Physik f. 1813 i Belfast, Prof. i Chemi smstds., h foretaget vigtige Undersøgelser over Varm udviklingen ved chemiske Processer, over Oz o. a., men er især bekjendt som Opdager den „kritiske" Temperatur (s. d. A.). Afhan linger i »Philos. Transact.« og i Poggendor Annaler.

Andrews, Saint [sænt ändruss], 1) St i Fife-Sh. i Skotland, 7 M. n. ø. for Edi burgh, ved Nordsøen. 7,000 I. A. var i d katholske Tid Sæde for Skotlands Prima Universitet. Store Ruiner af et fast Slot den 1559 ødelagte Kathedralkirke. Madra collegiet, en fri Undervisningsanstalt, tæll 1,000 Elever. 2) Stad i den sydl. Del af d engelske Koloni Ny-Brunsvig i Nordamerik ved Passamaquoddy-Bugten. 6,000 I. Tømmerhandel. Fiskeri.

Andreæ, Abraham, svensk Ærkebiskop, f. Angermanland og derfor kaldet Angermannu gjorde sine Studier i Gefle Skole og ved tys Universiteter, blev omtrent 1573 Rector v Skolen i Stockholm, men maatte som hefti Modstander af Johan III.s Liturgi forlade denn Plads, blev, da han i Prædiken og Skrift fort satte sin Polemik, fængslet, men flygtede me Hertug Carls Bistand til Tyskland. Ve Skrifter, som udgaves der, forøgede A. endn mere sin hos de lutherskSindede af Sverige Præstestand vundne Anseelse og blev paa Kirke mødet i Upsala 1593 valgt til Ærkebiskop Den overdrevne Nidkjærhed og den Myndighed, hvormed A. optraadte i dette Embede bragte ham i Strid med Hertug Carl. A. an klagedes for at have villet skade Hertugen suspenderedes fra Embedet og blev holdt mangeaarigt Fængsel, hvor han døde 1607.

Andreä, Jak., en af de virksomste og indflydelsesrigeste lutherske Theologer i det 16d Aarh.s sidste Halvdel, f. 1528 i Waiblingen Würtemberg, blev allerede 1546 Diakon i Stuttgart og beklædte derefter forskjellige kirkelige Embeder, indtil han 1562 blev Prof. i Theologien, Kansler for Universitetet og Provst i Tübingen. For at virke til Bilæggelsen af de indre dogmatiske Kampe, der paa den Tid havde forvandlet den lutherske Kirke til to fjendtlige Lejre, udkastede han den første Plan til Udarbejdelsen af et nyt symbolsk Skrift, der bestemt skulde udskille alle indsnegne eller truende Vildfarelser, og gjennemrejste nu de lutherske Lande for at vinde Fyrster og Theologer for dette Foretagende. Efter mange Forhandlinger blev Resultatet 1577 den saakaldte Concordieformel (s. d. A.), hvis Anerkjendelse i de forskjellige lutherske Lande atter kostede A. nye Anstrængelser. A. var en Mand med rige Kundskaber, udholdende Flid og stor Veltalenhed. Hans c. 150 Skrifter ere for største Delen Lejlighedsskrifter, men høre netop derfor til Hovedkilderne for Datidens Kirkehistorie. D. 7 Jan. 1590. — **Joh. Valent. A.**, Sønnesøn af den foregaaende, en af de aandrigste tyske Skribenter, f. 1586 i Herrenberg ved Tübingen,

d. 27 Juni 1654. Ved Universitetet i Tübingen modtog han sin første videnskabelige Dannelse, og efter at have foretaget en længere Rejse i Tyskland, Schweiz, Italien og Frankrig, der blev af stor Betydning for hans aandelige Udvikling, beklædte han fra 1614 forskjellige kirkelige Embeder, indtil han 1639 blev Hofpræst i Stuttgart og Medlem af Kirkestyrelsen i Würtemberg. A. var ikke saa meget lærd Theolog som praktisk-christelig Lærer for sin Tids Kirke. Hans 93 Skrifter ere for største Delen korte Lejlighedsskrifter, som alle ere gjennemtrængte af en brændende Iver for at føre den rene lutherske Lære ud i Livet. Han bliver ikke træt af at minde de lutherske Theologer om, at Mennesket ikke er født for at leve som Bogorm i det theologiske Studerkammer, men for at leve sit Liv i Indøvelse i Christendom, og han klager over „den theologiske Scholastik, der anser endog en saa hellig Mand som Arndt for Kjætter". Dette hans friere Syn paa Læren gjorde ham fredelig stemt over for andre Kirkesamfund; han havde Venner baade blandt de bøhmiske Brødre og i den reformerte Kirke, som han navnlig havde lært at kjende ved sit Ophold i Genf, hvor han havde truffet et Menighedsliv, der i højeste Grad tiltalte ham. Paa den anden Side er han dog en tro Søn af sin Kirke og ivrer i flere Skrifter mod de Sværmerier og mystiske Samfund, der i misforstaaet Reaction mod Bogstavorthodoxien i den lutherske Kirke vare voksede ud af denne og søgte deres Næring i Paracelsus's og lignende Aanders theosophiske Skrifter. Nogle af de Skrifter, han i dette Øjemed strev, gave meget imod hans Vilje Anledning til Stiftelsen af Rosenkreuzernes ukirkelige Samfund (s. d. A.). Selv arbejdede han ivrig for at samle troende lutherske Christne fra hele Tyskland til et stort Vennesamfund, hvis Medlemmer skulde virke gjensidig opbyggende paa hverandre; men han fik ikke denne Plan virkeliggjort. Som Præst udmærkede han sig ved utrættelig og opofrende Omsorg for sine Menigheder og bidrog meget til at opretholde og gjenoprette det kirkelige Liv i Würtemberg under og efter Trediveaarskrigen, der formindskede de würtembergske Præsters Tal fra 1046 til 338, lagde Hundreder af Kirker i Ruiner og et Par Gange berøvede ham selv alt, hvad han ejede. Et halvt Aarh. efter hans Død sagde Spener om ham: „Kunde jeg opvække nogen fra de døde til Gavn for Kirken, skulde det være J. V. A."

Andreæ, Laurentius, svensk Kirkereformator, f. c. 1480, d. 1552, havde opholdt sig i Rom, var bleven Magister 1498 i Leipzig og var Archidiakon i Strengnäs, da han under Rigsdagen 1523 vandt Gustav Vasa for Reformationens Grundsætninger, som med A.s Bifald udvikledes af Olaus Petri. A. blev Kongens Kansler, ledede Oversættelsen af det nye Testament (udk. 1526) og virkede kraftig til Reformationens Iværksættelse. Han modsatte sig dog Kongens Plan, at bringe Kirken i fuld Afhængighed af den verdslige Magt, anklagedes for at have forsømt sine Pligter, dømtes 1540 til Døden, men benaadedes mod at give drøje Bøder og levede derefter som Privatmand i Strengnäs.

Andria, Stad i Syditalien, 7 M. v. for Bari. 37,000 I. Gammel Stad. Bispesæde. Smuk Kathedralkirke. Handel med Mandler.

Andrienne [angdriènn] (forvansket Adriane ell. Adriene), en lang Fruentimmerkjole med Slæb; Navnet efter Terents's „Andria", fordi A. først brugtes paa et Theater i Paris, da dette Stykke (eller rettere en Efterligning deraf) opførtes der.

Andrieux, Bertrand [angdriö], fransk Medailleur, f. 1761 i Bordeaux, d. 1822 i Paris, var det første Kejserdømmes Medailleur og indførte under Paavirkning af J. L. David en renere Stil i denne Kunstart.

Andrieux, F. G. Jean Stanisl. [s. o.], fransk Digter, f. 1759, slog tidlig ind paa den juridiske Embedsbane, sympathiserede med Revolutionen og blev 1798 Medlem af de femhundredes Raad. Allerede 1795 var han bleven Medlem af Akademiet paa Grund af sine talentfulde Lystspil. Efter 18 Brumaire blev han Tribun, men afskedigedes allerede 1802 paa Grund af sin liberale Antipathi mod Bonaparte. 1803—14 var han Prof. ved **Ecole polytechnique og Collège de France**, hvor han samlede en stor Kreds til sine pikante, men allerede da gammeldags literære Causerier. 1803 var han bleven gjenoptaget i Akademiet og blev 1809 dets Secretær. Han var en flittig Medarbejder af »Dictionnaire de l'acad. franç.« D. 1833.

Andrieux, Louis [s. o.], fransk Politiker, f. 1840, blev tidlig Sagfører i Lyon, hvor han optraadte i politiske Sager og deltog i Agitationen imod Kejserdømmet; blev Procureur i Sept. 1870 og medvirkede til Ordenens Opretholdelse, men fjærnedes i Maj 1873 og førte nu en heftig Kamp mod den reactionære Præfect Ducros. 1876 valgtes A. til Deputeret, var 1879 Ordfører for Loven om den indskrænkede Amnesti og blev derefter Politipræfect i Paris, hvor han havde jævnlige Stridigheder med det radicale Byraad, indtil Juli 1881. I Jan 1882 var A. en af Hovedlederne for den Opposition, der medførte Gambettas Afgang som Minister, og derefter var A. i nogle Maaneder fransk Afsending i Madrid.

Andros, 1) en bjergfuld Ø i Archipelagus, der hører til Kykladerne, 7 □ M. med 25,000 I., frembringer Silke og Sydfrugter i stor Mængde. Hovedstaden A. med 2,000 I. har en Havn, hvorfra drives livligt Fiskeri. 2) s. **Bahamaøerne**.

Androgyni, den Form af Hermaphroditisme, hvor ethvert Dyr er baade Han og Hun, uden at det dog befrugter sig selv, men parrer sig og skiftevis ved hver Parring er Han eller Hun. Dette skulde navnlig gjælde om Regnorme og Lungesnegle.

Androide, s. **Automat**.

Androkles er Navnet paa en romersk Slave i Kejsertiden, der flygtede fra sin grusomme Herre i Afrika, kom ind i en Løves Hule og vandt Dyrets Hengivenhed ved at trække en Torn af dets Fod. Fra den Tid delte Løven Udbyttet af sin Jagt med A., men da denne blev kjed af dette vilde Liv, forlod han Hulen, blev fangen og som bortløben Slave dømt til at kæmpe med de vilde Dyr paa Amphitheatret.

Her gjenkjendte han og hans Løve, der ogsaa var bleven fangen, hinanden, og A.s Fortælling rørte Kejseren og Folket saaledes, at han blev given fri og fik Løven til Gave.

Andrŏmăche, Hektors Hustru og ved ham Moder til Astyanax, er smukt skildret af Homer i Iliadens 6te Sang. Efter Trojas Erobring tilfaldt hun som Slavinde Pyrrhos, Achilleus's Søn. Ved ham blev hun Moder til Molossos og Stammoder til en epirotisk Kongeslægt. Vergil lader Æneas træffe hende under lykkeligere Kaar, idet hun efter Pyrrhos's Død var bleven gift med Trojaneren Helenos.

Andrŏmăchos fra Kreta, Livlæge hos Kejser Nero. Han opfandt et Lægemiddel imod dyrisk Gift, som han beskrev paa Vers. Beskrivelsen er bevaret hos Galenus.

Andromani, d. s. s. Nymphomani.

Andrŏmĕda, en Datter af den æthiopiske Konge Kephens og Kassiopea. Da hendes Moder havde rost sig af at være skjønnere end Nereiderne, blev Landet ødelagt ved Oversvømmelse og hærjet af et frygteligt Søuhyre. Oraklet svarede, at Plagen ikke vilde høre op, førend A. blev given til Pris for Uhyret. Men da hun i denne Anledning stod bunden til en Klippe ved Havet, frelste Perseus hende. Han forstenede Uhyret ved Medusahovedets Kraft og tog A. til Ægte. Efter Døden blev hun, ligesom hele hendes Familie, hensat iblandt Stjærnerne. — **Stjærnebilledet A.** findes paa den nordlige Himmel og er kjendeligt ved 3 klare Stjærner, som ligge i en ret Linje. I Begyndelsen af Oct. er det i Syd ved Midnat, i Begyndelsen af Nov. Kl. 10, af Dec. Kl. 8 osv. Dets Højde er da omtr. 70° over Horizonten. De 3 nævnte Stjærner kaldes Sirrah, Mirach og Alamach, α, β og γ. I dette Stjærnebillede findes ogsaa **A.-Taagen**, en for det blotte Øje synlig Stjærnetaage.

Andrŏnicus, s. **Livius A.**

Andrŏnikos, flere bekjendte Mænd i den græske Oldtid. **A. Kyrrhestes** (d. e. fra Kyrrhos i Syrien) opførte den ottekantede Bygning i Athen, som er bekjendt under Navnet „Vindenes Taarn". Paa Taget var en Triton af Bronze, som drejede sig og med en Pind i Haanden viste hen paa den Kant, hvorfra Vinden kom. Paa de ydre Sider ere Linjer til Solskiver og i det indre Indretningen til et Vandur. — **A. fra Rhodos**, aristotelisk Philosoph, var ved Midten af det 1ste Aarh. f. Chr. Forstander for Skolen i Athen. Han udgav og commenterede Aristoteles's Skrifter; ved sine kritiske Undersøgelser om deres Ægthed og Orden bidrog han ikke lidet til en grundigere Forstaaelse af Aristoteles.

Andrŏnikos, 3 græske Kejsere. **A. I**, Søn af Isaak Komnenos og Sønnesøn af Kejser Alexios K., er bleven bekjendt af sit æventyrlige Liv. Udrustet af Naturen med Skjønhed, Tapperhed og ypperlige Anlæg, men forfalden til et tøjlesløst Levned, blev han af sin Fætter, Kejser Manuel K., kastet i Fængsel, men flygtede efter 12 Aars Fangenskab til Kijev, hvorfra han siden kom tilbage til Constantinopel og stødte Manuels Søn, Alexios II, fra Tronen, som han bemægtigede sig 1183. Men allerede 1185 udbrød en Opstand, ledet af Isaak Angelos, som han havde ladet sængsle, men som var undkommen af Fængslet, hvorpaa den rasende Pøbel ved gruelige Mishandlinger, som A. udholdt med den største Standhaftighed, lod ham bøde for hans Grusomhed og Troløshed 12 Sept. s. A. Han var den sidste græske Kejser af Huset Komnenos. — **A. II**, Søn af Kejser Michael Palæologos, blev Kejser 1282. Under ham begyndte de osmaniske Tyrker at trænge frem i Lilleasien; han blev 1328 stødt fra Tronen af sin Sønnesøn **A. III**, som under hele sin Regering maatte kæmpe med Oprør og med Tyrkerne og døde 1341.

Androphāg, Menneskeæder.

Androphobi, Rædsel for Mandfolk.

Androscoggin [skäädtschin], Flod i den nordøstl. Del af de forenede Stater i Nordamerika, opstaar paa Grænsen af Canada og løber igjennem New-Hampshire og Maine til Atlanterhavet (Kennebec-Bugten).

Andrussov [än], Landsby i det russ. Gouv. Smolensk, s. for Smolensk. 1667 sluttedes her en 13aarig Vaabenstilstand mellem Rusland og Polen.

Andræ, Carl Christoffer Georg, Gehejme-Etatsraad, f. 14 Oct. 1812 paa Møen, var Lieutn. i Vejcorpset, da han ved den militære Højskoles Oprettelse 1830 traadte ind paa denne for at uddanne sig til Generalstaben; som Capitain i denne blev han 1842 Lærer paa Højskolen i Topographi og Geodæsi, 1843 tillige i Mathematik. Sin politiske Løbebane begyndte han 1848 som kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, i hvilken han kæmpede for et Etkammersystem, men med to Slags Valg, og i øvrigt viste meget frisindede Grundsætninger. Han blev derfor 1849 valgt til Folketinget, hvis Formandspost han 1850—52 beklædte med en fra alle Sider erkjendt Dygtighed; desuden var han 1851 Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg. Fra 1853 til 1863 var han Landstingsmand for Kjøbenhavn, 1856—66 Medlem af Rigsraadet og er siden 1866 kongevalgt Landstingsmand. I Apr. 1854 blev han uden anden Grund, end at han hørte til Oppositionen mod Regeringen, ligesom Aaret forud hans Collega paa Højskolen Schovelin og samtidig Hall og Monrad, afskediget, uagtet han i sin Lærervirksomhed og hele Stilling ved Højskolen havde indlagt sig mer end almindelige Fortjenester. I Dec. 1854 blev A. Finansminister i Ministeriet Bang, af hvilket han var et af de mest fremragende Medlemmer; han havde betydelig Indflydelse paa Affattelsen af Fællesforfatningen af 2 Oct. 1855, hvis ejendommelige Valgmaade, efter Forholdstal (s. d. A.), skyldes ham; endvidere gjennemførte han 1858 en meget nyttig Omdannelse af den indenlandske Statsgjæld. Fra 18 Oct. 1856 til 13 Maj 1857 var A. Conseilspræsident, hvorefter han endnu forblev i Stillingen som Finansminister indtil 10 Juli 1858, men da udtraadte af Ministeriet, fordi han ikke vilde gaa ind paa Holstens Udskillelse af Helstaten. Senere hørte A. i Rigsraadet til den conservative Opposition og stemte 1863 mod Novemberforfatningen. Ogsaa efter 1864 har A. beltaget i det politiske Liv, om han end kun meget sjælden tager til Orde og hans

Virksomhed mest er negativ kritisk. Ved Siden af sin politiske Virksomhed har A., selv efter at han i øvrigt var udtraadt af Statens Tjeneste, med udmærket Dygtighed varetaget Bestyrelsen af Gradmaalingsarbejdet i Danmark (indtil 1883; „den danske Gradmaaling", 3 Bd., 1867—78). 1853 optoges han som Medlem af Videnskabernes Selskab, mellem hvis Skrifter (ligesom ogsaa i „Astron. Nachrichten") findes forskjellige Afhandlinger fra hans Haand; 1879 blev han Æresdoctor i det math.-naturv. Facultet.

Andræ, Sanct, Stad i Ungarn ved Donaus højre Bred, 3 M. n. for Buda-Pest. 10,000 J. Betydelig Vinavl i Omegnen.

Andujar [dūkar], Stad i Spanien, Andalusien, ved Floden Guadalquivir, 5 M. n. for Jaen. 12,000 J. Silkehandel, Pottemagerier, Sæbesyderier.

Anduve, søge ind mod Land for at anløbe en Kyst eller for at bestemme sin Plads i Søen med større Nøjagtighed.

Anduze [angdyhs], Stad i det franske Dep. Gard, 6 M. n. v. for Nimes. 5000 J., hvoriblandt mange reformerte. Silkemanufakturer.

Andøen, stor Ø i Nordlands Amt i Norge, den nordligste af Øerne i Vesteraalen, meget besøgt for Fiskerierne. Stenkullejer, som i nyere Tid ere fundne der, have ikke vist sig drivværdige.

Andøve, norsk, holde en Baad mod Vind ell. Strøm, saa at den ikke driver (f. Ex. paa en Fiskeplads).

Anegāda, den nordligste af Jomfruøerne i Vestindien, med kun faa Indb., tilhører England.

Anekdota, gr., ikke tidligere udgivne Skrifter. Heraf **Anekdōte**, en kort, pikant Fortælling.

Anemogrāph, et Instrument, der selv opskriver Vindens Retning. **Anemomēter**, d. s. s. Vindmaaler. **Anemoskōp**, et Instrument, der angiver Vindens Retning, en Vejrhane. Ogsaa et af O. v. Guericke opfundet Instrument, et Slags Barometer, hvori der oven paa Kvægsølvet var stillet en Dukke, der ved sin Stigen eller Synken mentes at kunne angive den kommende Vinds Retning.

Anemōne, d. s. s. Simmer.

Aner, fyrstelige og adelige Personers Forfædre. Fra det 14de Aarh. fordredes som Betingelse for Adgang til Turneringer, Ridderordener, visse Stiftelser o. m., siden ogsaa til enkelte Hofembeder og Domstole, en **Aneprøve**, d. e. en Paavisning af, at man i et vist Antal Led kun havde haft adelige, ægtefødte Forfædre. Hertil brugtes **Anetavler**, som gav en Fortegnelse over samtlige A. med deres Døbe- og Slægtsnavne.

Anerio, Felice, f. 1560 i Rom, d. smstds. c. 1630, en af de betydeligste ældre italienske Kirkecomponister, var Palestrina's Elev og sluttede sig nøje til dennes Stil. Hans Compositioner bestaa af Messer, Motetter, Psalmer osv.

Aneroïdbarometer bestaar i det væsentlige af en lufttom, flad, cylindrisk Daase med tynde, bølgeformig foldede Metalbunde, som drives ud fra hinanden af Luftens Tryk, men holdes ude fra hinanden ved en Spiralfjeder. Naar Lufttrykket forøges eller formindskes, ville Bundene nærme sig til eller fjerne sig fra hinanden; de staa da i Forbindelse med et Viserapparat, der gjør disse Forandringer mere iøjnefaldende. A. er meget paalideligt og bekvemt som Rejsebarometer, naar man har sammenlignet det med et godt Kvægsølvbarometer og fundet Varmegradens Indflydelse paa det ved Forsøg.

Aneurysma, gr., s. Pulsaaresvulst.

Anfordringsseddel kaldes et Gjældsbrev, som ikke lyder paa nogen bestemt Tid, men efter hvilket Debitor er pligtig at betale, naar Creditor fordrer det.

Anfossi, P., f. i Neapel 1729, d. 1797, en i sin Tid berømt Operacomponist. Hans komiske Operaer udmærke sig ved Lethed og Lune, men ogsaa ved Grundighed og talentfuld Instrumentation; selv Mozart tjente de derfor til Studium.

Anførselstegn, Citationstegn („ "), sættes i Skrift, naar man anfører en andens Ord ordret.

Angantyr og hans 11 Brødre, Sønner af den svenske Kæmpe Arngrim og Eyfura, udmærkede sig i Hedenold ved deres overordentlige Styrke, især A., og fulgtes paa deres Vikingetog alle ad paa samme Skib uden at have nogen anden Mand med. En Gang kom de til Samsø, hvor de fandt to Snekker liggende; Berserkegangen kom over dem, og de nedhuggede alt Mandskabet. Men Styrmændene Hjalmar og Ørvarod havde ikke været om Bord; de mødte Arngrimsønnerne, netop som de forløb de hærjede Snekker, udmattede efter Berserkegangen, som nu havde lagt sig, og en ny Kamp begyndte: Hjalmar gik imod A., og de faldt begge; Ørvarod gik imod A.s 11 Brødre og nedlagde dem alle. Over de faldne Helte rejste han paa Samsø en mægtig Høj; A. fik sit Sværd Tyrving i Højen med sig, men det kom senere i hans Datter Hervørs Eje. Saaledes beretter Hervørs Saga. — Efter Saxo var det under Lejrekongen Ingild, at 9 sjællandske Jarlesønner og Brødre, af hvilke A. var den ældste, vrededes over, at Kongens Søster, den skjønne Helga, havde givet sin Haand til den norske Søkonge Helge, som de derfor æskede til Kamp. Helge sendte Bud efter Starkad, som strax ilede ham til Hjælp og gik ene til Kampen paa Rolyng, da Helge sov over sig hos sin Brud. I denne Kamp bleve baade A. og hans 8 Brødre nedlagte af Starkad, hvis Sejer imidlertid skaffede ham 17 Saar, saa at Indvoldene væltede ham ud af Livet. Det sidste Sagn er benyttet af Oehlenschläger i hans Tragedie „Stærkodder".

Angarā, Flod i det sydlige Sibirien. Øvre-A. er en Bjergstrøm, der falder i Baikal-Søens Nordende; Nedre-A. danner Søens Afløb fra dens Sydende og falder, efter at at have forenet sig med Ilim, som Øvre-Tunguska i Jenisej.

Angazīcha ell. **Comōrs**, s. Comorerne.

Angekok, en grønlandsk Præst og Troldmand.

Angel, den Forlængelse, med hvilken File, Knive, Klinger og mange andre Redskaber stikke i et Skaft.

Angel, frugtbart Landskab i Slesvig mellem Flensborg-Fjord og Slien, mod V. begrænset af Chausseen fra Flensborg til Slesvig, har Navn af den ene af Humbles to

Sønner, Dan og Angul, der hos Saxo anføres som de første navnkundige Høvdinger i Danmark, ligesom dette har Navn af Dan. Middelalderens Forfattere antage, at **Anglerne**, som i Forening med Sachser og Jyder erobrede Britannien, kom fra A. — **Anglerkvæg**, der hører hjemme i Slesvigs Geest (især Angel), er en stærkt udviklet Malkerace, som paa Grund af sin betydelige Malkeevne (5—6,000 Pd. aarlig) er bleven meget udbredt paa Sjælland og de andre Øer.

Angela fra Brescia [ändjela], Stifterinden af Ursulinerindernes Orden (s. d. A.), f. 21 Marts 1470, d. 1540. Romerkirken har kanoniseret hende; 21 Marts er hendes Festdag.

Angelico, s. Fra Giovanni da Fiesole.

Angelik (Angelica), Slægt af Skjærmplanternes Familie, Urter med 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade med store, ligesom oppustede Bladskeder. **Vedel-A.** (A. Archangelica), norsk **Kvanne**, med 4—6 F. høj Stængel og grøngule Blomster, i Bjærgegne især i Nordeuropa, navnlig det nordl. Skandinavien, og i Grønland. Den vellugtende Rod, som indeholder en flygtig Olje, skarpe og bitre Stoffer, benyttes i Lægevidenskaben. Navnlig i Lappland og Grønland anvendes denne Plante paa mangfoldig Maade, dels som Lægemiddel, dels som Føde; især er det de unge Stængler, der spises med stort Velbehag; i Tyskland spises Roden ikke sjælden syltet i Sukker. En anden meget nærstaaende Art, **Band-Kvan** (A. littoralis) har en lignende Anvendelse, men den gaar ikke fuldt saa nordlig og findes navnlig ved Strandbredder, i Danmark dog mest ved Aaer og Bække. **Skov-A.** (A. silvestris), med hvide eller blegrøde Blomster, er meget almindelig hos os paa fugtig Grund i aabne Skove.

Angeljærn, et Redskab, som undertiden anvendes til Rævefangst. Det er forsynet med stærke og skarpe, tilbagebøjede Hager, der blive hængende i Dyrets Mund, naar dette vil nedsluge den paahængte Lokkemad.

Angell, en Kjøbmandsslægt fra Angel i Sønderjylland, som i det 17de og 18de Aarh. erhvervede sig en usædvanlig Formue i Throndhjem. Den mindeværdigste af dem var **Thomas A.**, f. 1692 i Throndhjem, d. 1767 smstds., som skjænkede sin store Formue (især Jordegods) som et Legat til Stadens Fattig- og Skolevæsen. Capitalen beløb sig ved Udgangen af 1882 til 2,242,000 Kr., foruden meget Jordegods (af Skyld 338 Spd.) og Parter i Røros Kobberværk. Den aarlige Indtægt var 118,000 Kr.

Angelo di Lombardi, San [ändjelo], Stad i Syditalien, 5 M. ø. for Avellino. 6,000 J. Ærkebispesæde.

Angelolatri, s. Engledyrkelse. **Angelologi**, s. Englelære. **Angelophani**, s. Englenaabenbaring.

Angelsachserne, Fællesbenævnelse paa de germanske Folkefærd, som i Midten af det 5te Aarh., indkaldte af Briterne, der ikke kunde modstaa deres nordlige Naboer Picter og Scoter, efter at Romerne havde trukket deres Tropper tilbage, fra deres Boliger ved Nedre-Elben og paa den jydske Halvø droge over til Britannien, efter Sagnet under Anførsel af Brødrene Hengist og Horsa, og stadig forstærkede ved nye Sværme af deres Landsmænd fortrængte den oprindelige keltiske Befolkning dels til Wales's Bjærgegne, dels over Kanalen til det nordvestlige Frankrig (Bretagne), hvorpaa de delte Landet imellem sig og oprettede 7 angelsachsiske Riger (det angelsachs. Heptarchi): **Kent** (til Dels besat af Jyder), **Essex**, **Sussex**, **Wessex** (d. e. Øst-, Syd- og Vest-Sachsen, især besatte af Sachser), Ostangeln, Mercia og Northumberland (det sidste oprindelig to Riger Bernicia og Deira, der senere forenedes), hvilke Anglerne besatte. Efter de sidste, som var det talrigste og mægtigste Folk, kaldtes alle tre Stammer længe med det fælles Navn Angler (Navnet A. opkom først senere), og efter dem fik længere hen i Tiden det samlede Rige Navnet England (Angelland). I de første Aarh. havde ogsaa de af disse befolkede nordlige Stater den største politiske Betydning, og Kongerne af Mercia førte fortrinsvis Titel af **Bretwalda** (Britehersker), hvilken senere gik over til Kongerne af Wessex, der efterhaanden hævede sig til det mægtigste af Rigerne. En af disse Konger, Egbert, samlede det angelsachs. Heptarchi til et Rige England 827 og blev Stamfader til det første engelske Dynasti, det angelsachsiske, som, med Afbrydelse af de danske Konger, der efter Svend Tveskjægs Erobring 1013 beherskede England til 1042, regerede indtil 1066, da det uddøde med Kong Edvard Confessor. Den sidste angels. Konge, Harald Godvinesøn, blev endnu s. A. fældet ved Hastings af den normanniske Hertug Vilhelm Erobreren, der opkastede sig til Englands Konge; under ham og de følgende franske Konger i England blev den gamle angels. Adel trængt tilbage af de fremmede Erobrere. — A.s Statsforfatning, som af deres berømteste Konge Alfred d. store i Slutningen af det 9de Aarh., efter at han havde gjort Ende paa de danskes ødelæggende Angreb, blev gjenoprettet og videre udviklet, hvilede paa det samme Grundlag, som de andre germanske Folkeslags, og af den fremgik igjen senere den nuværende engelske Forfatning. Kongens Magt var indskrænket saa vel ved Gejstlighedens stedse voxende Indflydelse, som ved Folkeforsamlingerne, hvor de adelige (Ealdormen og Thanes) havde betydelige Forrettigheder fremfor de ringere fribaarne; her vedtoges Love og fattedes Beslutninger om offentlige Anliggender. Straffelovene vare oprindelig meget milde; et Hovedpunkt i dem var Fastsættelsen af Sonebøder for Drab og Lemlæstelse, hvis Størrelse fornemmelig afhang af den forurettedes højere eller ringere Stand og den Vigtighed, som i Følge deraf tillagdes hans Liv. — Christendommen blev udbredt blandt A. fra 597 ved den hell. Augustin, som Pave Gregor I sendte tillige med 40 Benedictinermunke til Kong Ethelbert af Kent, der af sin christne Ægtefælle, den frankiske Prinsesse Bertha, blev bevæget til at tage sig af dem; Augustin blev den første Ærkebiskop i Canterbury. Den angelsachs. Gejstlighed udmærkede sig baade ved Lærdom (fornemmelig Beda) og ved Iver for Christendommens Udbredelse; fra A. udgik saaledes Missionærer til deres hedenske Stamfrænder i Tyskland, og blandt disse maa især mærkes Winfred ell. den hell. Bonifacius. **Angelsachsisk Sprog og Literatur.** Af

Anglernes og Sachsernes Sprog dannedes det A., en nordtydsk Dialekt. Man skjelner mellem den nordøstlige, den northumbrisk-angelske, den sydvestlige og den kentske Dialekt. Den sydvestlige, ogsaa kaldet den vestsachsiske Dialekt, blev i det 8de og 9de Aarh. Literatursproget. Det fortrængte det keltiske Ursprog og det ved Romernes Erobring vidt udbredte latinske Sprog, var i 600 Aar Englands Sprog og blev Hovedgrundlaget for det moderne Engelske. Den danske Erobring gjorde ingen anden Forandring end Indførelsen af en Række nordiske Gloser, men efter Slaget ved Hastings 1066 fortrængtes A. fra Hoffet og det offentlige Liv af det Normannisk-Franske, hvis Ridderpoesi blomstrede i Lensadelens Borge, medens Folket beholdt sit gamle Tungemaal. Det evindelige Møde af disse Sprog frembragte en Blanding (man finder Digtere, der afvexlende skreve et halvvers paa Fransk og et paa A.), kaldet »Semisaxon« (11—1300), hvoraf det saa kaldte Sammelengelsk arbejdede sig frem; dets Tid regnes til 1500. Rask har udgivet en angelsaksisk Sproglære 1817. — Foruden den fra Kirken udgaaende latinske Literatur existerede der en folkelig-national paa A. Poesien holdt sig især til bibelske og legendariske Stoffer. Cædmon (d. 680), Hyrde, siden Benedictinermunk, fra Northumberland, skrev en poetisk Paraphrase af Genesis, der gaar til Isaaks Ofring, paa en Maade, der ikke minder lidet om Eddadigtningerne; fremdeles har man lignende Behandlinger af Judiths Bog, et Par episke Digte, »Andreas« (om denne Apostels Mission i Æthiopien) og »Helena« (Constantin d. stores Moder, der finder Christi Kors i Palæstina), men det egentlige klassiske Epos er Sangen om Beowulf (Bjovulf), hvor Helten redder Danmarks Konge (Hrothgar) og Folk fra Uhyret Grændel og hans Æt ved sine æventyrlige Bedrifter (bearbejdet paa Dansk af N. F. S. Grundtvig). I den nævnte Sprogblandings Periode skrev Præsten Layamon fra Worcester-Shire et versificeret Arbejde paa Grundlag af Normannen Robert Waces »Le Brut d'Angleterre« (fra Midten af det 12te Aarh.), hvis Helt Brutus efter Sagnet stiftede det engelske Rige. En unævnt Gejstlig gjorde en Samling af de ved Gudstjenesten brugelige Evangeliestykker (paa Vers), kaldet »Ormulum«. Af Prosaskrifter mærkes (foruden de Bearbejdelser, som Alfred d. store, der vilde være sit Folks Opdrager i Civilisation, foretog af Augustinus's »Soliloquia«, Orosius's Historie, Boëtius's »De consolatione philosophiæ« og Bedas Kirkehistorie) Love og Krønniker (deriblandt »Anglosaxon chronicle« til 891 og Fortsættelse til 1154), Heptateuchen (Overs. af de 5 Mosebøger, Josvas og Esthers Bøger) og Homilier over Hjobs Bog, begge af Ærkebisk. Ælfric af Canterbury (d. 1006), samt forskjellige Afhandlinger af geographisk, medicinsk, physisk og astronomisk Indhold, der ere udgivne samlede i London 1841. Cockayne er en af de nyere engelske Philologer, som har leveret de bedste Arbejder over A.s Sprog og Literatur.

Angel Sterling, forældet engelsk Mønt, lig 10 Shillings eller c. 9 Kr. 8 Øre.

Angelus Dŏmini, lat. [ā], (d. e. Herrens Engel) ell. blot A., en Bøn, som i den katholske Kirke gjentages 3 Gange daglig, tidlig om Morgenen, om Middagen og om Aftenen (naar der ringes til „Ave Maria“). Navnet kommer af Bønneformlens første Ord: »A. D. nuntiavit Mariæ« (Herrens Engel forkyndte Maria).

Angelus Silĕsius [ā], egtl. Johan Scheffler, berømt Psalmedigter og Mystiker, f. 1624 i Breslau i en luthersk Familie. Allerede meget ung begyndte han at føle sig tillokket af Mystiken; han kom i Forbindelse med Abraham v. Frankenberg, en bekjendt Tilhænger af Jakob Böhme, og fordybede sig i Læsningen af Taulers, Ruysbroecks, Böhmes, Schwenkfelds, Weigels og andres mystiske og theosophiske Skrifter. Efter at have endt sine medicinske Studier og faaet den medicinske Doctorgrad i Breslau, blev han Livlæge hos Hertugen af Würtemberg-Oels. Allerede længe havde han følt sig ilde berørt af de orthodoxe Lutheraneres Stridigheder om tørre Formler; desuden havde han fra sine mystiske Studier indsuget Ringeagt for alt ydre Kirkevæsen i Sammenligning med de indre fromme Stemninger. Han udtalte sig offentlig imod den lutherske Kirkes Læresætninger og kom derved i Fejde med de lutherske gejstlige i Oels; endelig gik han 1653 over til den katholske Kirke og kom som Livlæge i Tjeneste hos Kejser Ferdinand III. Med lidenskabelig Heftighed bekæmpede han nu i flere Stridsskrifter den lutherske Lære; senere lod han sig vie til Præst og blev biskoppelig Raad i Breslau; mod Enden af sit Liv trak han sig tilbage i et derværende Jesuiterkloster, hvor han døde 9 Juli 1677. En paafaldende Modsætning til hans fanatiske Stridsskrifter danne de aandelige Sange og dybsindige Epigrammer, der have skaffet A. et saa berømt Navn. Her lyder kun Fred og Kjærlighed, Glæde over Guds Velgjerninger i Christus og Længsel efter endnu inderligere Forening med Frelseren. Hans Længsel fører ham ofte hen til Randen af Pantheismens altopslugende Afgrund; men han har indklædt sine dybsindige Spekulationer i det naiveste Sprog, og hans Poesi er saa yndig, saa fuld af Aand og Kjærlighed, at den er bleven dyrebar og hellig saa vel for Protestantismen som for Katholicismen. Biskop Brorson var som Psalmedigter stærkt paavirket af A. S.

Angely, L., tysk Skuespiller og Lystspilforf., f. 1787 i Leipzig, virkede ved flere Theatre som Skuespiller, fra 1822 som Regisseur ved det berlinske Königstädtertheater, blev 1830 Gjæstgiver, d. 1835. Blandt hans mange Stykker er „Die 7 Mädchen in Uniform“ (Syv militære Piger) mest bekjendt.

Angerbode, i den nordiske Mythologi en Jættekvinde, med hvem Loke havde Børnene Fenrisulven, Midgaardsormen og Hel.

Angermannus, s. Andreæ, A.

Angermünde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 9 M. n. ø. for Berlin, ved Jærnbanen til Stettin. 7,000 J. Korn- og Tobakshandel.

Angers [angschē], Hovedstad i det franske Dep. Maine-Loire ved Floden Maine, 1 M. oven for

„Kejserens nye Klæder“), men hyppigst er baade Stoffet og Formen hans Ejendom. „Den grimme Ælling“, „Grantræet“, „Springfyrene“, „Prinsessen paa Ærten“ og „Flipperne“ afgive lysende Exempler paa A.s Kunst i denne Retning. Æventyrene udkom 1850, ypperlig illustrerede af V. Pedersen, hvem ligeledes Illustrationerne skyldes til de paa Æventyrene følgende „Historier“, der i Aand og Tone staa dem nær. A.s hyppige og store Rejser have ikke blot i høj Grad befrugtet hans Phantasi, men ogsaa afsat sig Mindesmærker i talrige Rejsebeskrivelser; til de ældre af disse hører „En Digters Bazar“; i øvrigt har han bestrebet Sverige, Spanien, Portugal i særlige Bøger. A. udgav først paa Tysk, senere paa Dansk en Fremstilling af sit Levned („Das Märchen meines Lebens“, Leipzig 1847, „Mit Livs Æventyr“, 1855). En Udgave af hans „Samlede Skrifter“ begyndte 1853, og efter hans Død — 4 Aug. 1875 — udkom de i en ny Udgave i 15 tættrykte Bind; to omfangsrige Samlinger af Breve til og fra A., samt E. Collins „H. C. A. og det Collinske Hus“ yde rigelige Bidrag til hans Biographi. Han har selv besørget Udgaven af sine samlede Værker paa Tysk; enkeltvis ere de udkomne næsten paa alle mulige Sprog, saa at „Historien om en Moder“ kunde udgives i 15 Sprog som Jubelskrift i Anledning af hans 70aarige Fødselsdag. Ingen nyere dansk Forfatters Navn har trængt saa vidt ud over vort Fædrelands Grænser som hans.

Andersen, Jens, med Tilnavnet Beldenak (paa Grund af hans skaldede Baghoved), Biskop i Fyns Stift, opnaaede en temmelig tvetydig Navnkundighed i Katholicismens sidste Dage her i Norden. A. var Søn af en fattig Skomager i Landsbyen Brøndum ved Limfjorden, men blev sat i Latinskole og studerede senere i Køln og Rom. Ved sin Hjemkomst vidste han at vinde Kong Hans's Yndest, blev Skriver i Kongens Cancelli og brugtes i de vigtigste Retssager og politiske Sendelser. Efter Kongens Ønske blev han 1501 Biskop i Fyn og derved en af Landets mægtigste Mænd; men den umættelige Gridsthed, hvormed han, uden at agte Lov og Ret, berigede sin Bispestol, og det Hovmod, hvormed han lod Adelsmændene føle, at han, den uadelige, var bleven deres Overmand i Magt, gjorde ham i højeste Grad forhadt. Om hans gejstlige Virksomhed er der intet Minde; derimod er han bekjendt ved, at han var den første danske Prælat, som drev staldfodrede Øxne til Hamborg. Under Kong Hans's Fejde med Lybekkerne havde A. 1503 uden tilstrækkelig Fuldmagt forpligtet Kongen til at betale dem 80,000 Gylden. Da Kong Christiern II besteg Tronen 1513, fordrede han, at A. skulde betale dem, og da denne vægrede sig, lod Kongen A. fængsle, indtil han omsider lovede at betale Summen. Nogen Tid efter vandt A. dog Kongens Yndest, gik ham til Haande ved det stockholmske Blodbad og fik Strengnäs Bispestol, i hvilken Værdighed Paven dog ikke vilde bekræfte ham. Snart tabte han atter Kongens Gunst, blev fængslet og led haard Medfart. Ved Frederik I.s Valg blev han gjenindsat som Biskop i Fyns Stift og optraadte djærvt imod Reformationen; men Adelen, som nu havde Magt til at gjengjælde ham alt det onde, han tidligere havde tilføjet den, gjorde dette i saa rigt Maal, at han 1528 i Hidsighed brugte saadanne Ord som Kongen og Rigsraadet, at skjønt han, for at faa Fred, nedlagde sit Embede 1529, blev han paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 dømt som Tremarksmand. Den gamle Exbiskop opslog nu sin Bolig paa Taasinge, men en Nat 1533 overfaldt Christoffer Rantzau ham, slæbte ham bunden til Holsten og mishandlede ham paa det ubarmhjærtigste. Hans Slægtninge i Lybek udløste ham omsider, og her tilbragte han da Resten af sit Liv til sin Død 20 Jan. 1537. Det var en blandt Almuen almindelig udbredt Tro, at A. var vel bevandret i den sorte Kunst.

Andersen, Jens Banzon Hee, f. 12 Marts 1820 paa Østrupgaard ved Faaborg, fra 1851 til 1878 Forpagter paa Gunderslevholm, har udfoldet stor Virksomhed som utrættelig og dygtig Opdrætter, navnlig af Anglerkvæg, blandt hvilket Gunderslevholm-Stammen indtager en høj Rang; som Landbrugsforfatter, i Begyndelsen nærmest ang. Bedømmelsen af Malkekvæg; som Medlem af landøkonomiske Selskaber, navnlig af Sorø Amts, af det kgl. Landhusholdningsselskab og af de almindelige Landmandsforsamlinger.

Andersen, Niels, Gaardfæster i Husby, f. 28 Maj 1826, blev 1858 valgt til Folketinget og har siden med korte Afbrydelser haft Sæde her for en af de nordfynske Kredse (først Middelfart, senere Assens, siden 1877 Kjerteminde). A. sluttede sig tidlig til „de uafhængige“ og hørte senere til „Mellempartiet“, men siden 1877 hører han til Højre og har baade i og uden for Rigsdagen været en af Venstres ivrigste Modstandere, baade under Grundlovskampen 1865—66 og siden 1873.

Andersson, Carl Johan, bekjendt Rejsende, f. 1827 i Elfdalen i Vermland, hvor Faderen, Englænderen Lloyd, da opholdt sig paa en af sine Jagttoure. A. fulgte 1849 Faderen til England og gjorde der Bekjendtskab med Francis Galton, hvem han 1850 fulgte til Afrika, hvor de gaaende ud fra Hvalfiskebugten gjennemstrejfede Damara- og Ovambo-Landet. Senere foretog A. paa egen Haand en ny Rejse og trængte (ad en anden Vej end Livingstone) frem til Søen Ngami. Efter et toaarigt Ophold i England vendte A. 1856 tilbage til Afrika og tog Ansættelse som Forvalter ved Gruber i Damara- og Namaqua-Landet, men forlod snart denne Plads for at foretage en ny Opdagelsesrejse; under store Vanskeligheder naaede A. denne Gang (1859) Floden Okavango. For at aabne en Tuskhandel med Landets Produkter bosatte A. sig 1861 i Damara-Landet, men maatte under de mellem Damara- og Namaqua-Stammen opkomne Stridigheder forlade Egnen og reddede med Nød Livet. A. agtede da at nedsætte sig ved Floden Cunene, men døde undervejs 5 Juli 1867.

Andersson, Nils Johan, sv. Botaniker, f. 20 Febr. 1821 i Gärdserum i Calmar-Län, gjorde videnskabelige Rejser til Lappland og andre Dele af Skandinavien, til Mellemeuropa, samt del-

tog som Botaniker i Fregatten Eugenies Jordomsejling 1851—53, i Brevform skildret af A. i »En Verldsomsegling« (1853—54); var fra 1855 botan. Demonstrator i Lund og 1856—79 Professor og Intendant ved Rigsmuseets botaniske Afdeling i Stockholm; d. 27 Marts 1880. A. har givet vigtige Bidrag til Kundskaben om saa vel de skandinaviske som de tropiske Landes Vegetation; de vigtigste ere »Salices Lapponiæ« (1845), »Cyperaceæ et Gramineæ Scandin.« (1849—52), »Om Galapagosoarnes vegetation« (1854) og »Monographia Salicum« (1867).

Andes (Cordilleras [diljeras] de los Andes), Amerikas Hovedbjærgsystem, gaar langs Fastlandets Vestkyst fra 56° s. Br. til 70° n. Br. Det bestaar af to i Bygning meget forskjellige Dele, de sydamerikanske A. og de nordamerikanske A. De sydamerikanske A. begynde ved Amerikas sydligste Del med mindre Højde (højeste Toppe 6,000 F.) og ere der gjennemskaarne af dybe Kløfter, hvori Havet trænger ind, saa at de danne en Mængde Øer, Ildlandets Archipelag. Cap Hoorn paa Øen l'Hermite kan betragtes som Andesbjærgenes Begyndelse; Cap Froward er det sydligste Punkt paa selve Fastlandet. Efterhaanden som A. gaa mod N., faa de en mere sammenhængende Kam, med stigende Middelhøjde. Mt. S. Valentin overstiger 12,000 F. Under 32° 41′ s. Br. ligger Aconcagua (22,000 F.), Sydamerikas højeste Bjærg. I denne Del af A. findes ikke faa Vulkaner, hvoriblandt Antuco, der er i stadigt Udbrud, Chillan og Peteroa mellem 38° og 35° s. Br. I Nærheden af Vendekredsen dele A. sig i to Grene, der gaa mod N. parallelt med hinanden, nemlig de egentlige A. og Konge-Cordillererne (Cordilleras Real). De egentlige A., det vestlige System, naa strax en Middelhøjde af 14—15,000 F. og have en hel Række Toppe, hvoriblandt Vulkanerne Copiapo, Llullaillaco, Atacama og Sajama, der naa 20,000 F. og derover. Deres trinvise Affald mod V. er Ørkenen Atacama. Konge-Cordillererne have en Kam med omtr. samme Middelhøjde som de egentlige A. og med en Masse sne- og isdækte Toppe, hvoriblandt ogsaa adskillige (Illimani, Huaina-Potosi, Sorata) naa 20,000 F. Mod Ø. udsende de en Mængde Udløbere med Toppe af betydelig Højde. Mellem de egentlige Andes og Konge-Cordillererne ligger den store bolivianske Højslette (Desaguaderos Plateau), der egentlig bestaar af to større, 30 Mil brede Bækkener, det sydlige med Saltsumpen Pampas de las Salinas, det nordlige med Titicaca-Søen (Vandspejlets Højde over Havet 12,200 F., Dybde 700 F.). Disse Bækkener have intet Afløb til Havet. Omtrent ved 15° s. Br. forene de egentlige A. og Konge-Cordillererne sig i Cuzcos Bjærgknude og løbe derefter i forskjellige Retninger, indtil de atter gaa mod N., delte i to Systemer, som ikke mere forenes, og for hvis sydligere Dele Navnene „egtl. Andes“ og „Konge-Cordillerer“ kunne bibeholdes. Mellem dem ligger Quitos Højslette, der er 9,000 F. høj, delt ved Tværkjæder i 3 Bækkener og med Afløb til det store Hav gjennem Floden Esmeralda. Paa begge Sider af denne Højslette hæver sig en Samling af mægtige, vulkanske og ikke-vulkanske Toppe. I de egtl. A. ligge Chimborazo (20,100 F.) og Ilinissa, i Konge-Cordillererne Cajambe, lige under Æqvator (18,600 F.), og Vulkanerne Sangay, Cotopaxi (den højeste af Sydamerikas virksomme Vulkaner, 18,930 F.) og Antisana (18,300 F.). De egtl. A. fortsætte sig herfra op igjennem Columbia med aftagende Højde, udsende Udløbere til begge Sider og tabe sig op mod Panamatangen. Konge-Cordillererne, der holde sig noget lavere, udsende paa deres Vej mod N. en vestlig Udløber med Vulkanen Cerro de Pasto (13,600 F.), efter hvilken det omliggende Højland har faaet Navn. Ved Paramo de las Papas (14,000 F.) dele de sig i to Grene, hvoraf den vestl., Central-Cordillererne, gaar mod N. Ø. op imellem Magdalena og Cauca-Floden. I Vulkanen Huila og Tolima og i Mesa de Herveo har den Toppe paa 17—18,000 F. Den østl. Gren hæver sig i Paramo de Sumpaz s. for Bogota over 10,000 F. og fortsætter sig i nordøstl. Retning med en Række Højlande. Til Slutning deler Hovedkjæden sig i to Grene, hvoraf den ene v. for Maracaibosøen gaar mod Nord og danner Grænsen mellem Columbia og Venezuela, den anden lige mod Ø. over i Venezuela. — Foruden de her nævnte Dele af det sydamerikanske Andessystem skal endnu omtales de saakaldte Kyst-Cordillerer, der begynde omtr. ved Amerikas Sydspids og først danne den Række Øer, der ligge langs det chileniske Patagoniens Kyst, dernæst gaa over paa Fastlandet, hvis yderste Vestkyst de følge indtil lidt n. for Æqvator. En anden Kjæde hæver sig paa Sydamerikas Nordkyst, som den følger helt over mod Ø. under Navn af Venezuelas Kystbjærge. — De nordamerikanske A. Vest for Sænkningen ved Panama med sine Høje af yngre vulkanske Stenarter begynde Nordamerikas A., som strax her have en fra Sydamerikas forskjellig Charakter, nemlig som Plateauer eller afflabede Bjærgknuder. Forbundne med hinanden ved korte Kjæder kommer her først Veraguas Højland (2,200 F.), og derefter Costaricas, Honduras's og Guatemalas Højlande. Det sidste har mod V. 6,000 F.s Højde og en Vulkanrand med Punkter paa 12,000 F. Efter en Sænkning til 700 F. paa Tehuantepec-Tangen hæver sig mod N. V. det store Højland, der i Begyndelsen hedder Anahuac og længere mod N. Mexicos Højland. Dets Rande naa ud til begge Have og efterlade kun smalle Kystlande. Paa dets bølgeformige Ryg ligge spredte Bjærgdrag, som dele det i forskjellige Højsletter, og tværs over det, fra Ø. til V., gaar en Række Vulkaner. De østlige Randbjærge have sig i Citlaltepetl (ell. Orizava), en virksom Vulkan, over 17,360 F. N. V. derfor ligge Tlascalas, Tenochtitlans og Tolucas Højsletter (7—9,000 F.), skilte ved Bjærgdrag, hvori Popocatepetl (17,270 F.) og Iztaccihuatl (16,600 F.). Mod N. V. fortsættes Mexicos Højland i Chihuahuas Højland, der begrænses af Sierra Madre mod V. og Sierra de Potosi mod Ø. I

ned til det for at drikke, ja skal endog undertiden kunne være farlig for Mennesket.

Anádoli, d. s. s. Lilleasien.

Anadyómene, den af Havet opstigende, kaldtes Aphrodite, der var født af Havets Skum. Saaledes var hun ofte fremstillet af de gamle Kunstnere, navnlig i et berømt Maleri af Apelles, der fandtes i Asklepiostemplet paa Kos og senere af August bragtes til Rom.

Anadyr, Kystflod i det nordøstl. Sibirien, udspringer paa Stanovoibjærgene og falder efter et Løb af henved 100 M. i A.-Bugten, en Del af Beringshavet.

Anagni [anánji], Stad i Mellemitalien, 8 M. s. ø. for Rom. 6,000 J. Flere Paver have her haft Sommerresidens. Bonifacius VIII's Fødeby, hvor han 1303 toges til Fange af Nogaret og Colonna.

Anagnóst, Forelæser, et Embedsnavn i den græske Kirke, der svarer til Lector i den romerske. S. Section.

Anagrám, Læsning af et Ord i Bogstavernes omvendte Orden, f. Ex. Roma og Amor; vilkaarlig Omflytning af Bogstaverne i et Navn, saaledes at der fremkommer et eller flere nye Ord. I Frankrig indførtes A. af Calvin, der paa Titelbladet af sine »Institutiones« antog Navnet Alcuinus, der er et A. af Calvinus. Et Exempel paa et dobbelt A. er det, at »révolution française« kan omsættes baade til »la France veut son roi« og til »véto, un Corse la finira«.

Anahuác betegner hele det indre mexicanske Højland (s. „Andes“).

Anaklétus I, den hellige, født i Athen, en af de første romerske Biskopper, skal være død som Martyr under Domitian (81—96). Hans Mindedag er 13 Juli. — A. II, der 1130 blev valgt i Rom til Modpave imod Innocens II, saa sig ved Understøttelse af Hertug Roger af Sicilien og fra Milano i Stand til at holde sig i Rom indtil sin Død 1138, trods den Hjælp, Innocens fik af Kejser Lothar.

Anakoluthi bestaar i, at en Forsætning lades uden Eftersætning eller sluttes af en Eftersætning, der ikke svarer til Forsætningen.

Anákreon, en græsk Digter, f. i Teos i Jonien, blomstrede i den sidste Halvdel af det 6te Aarh. f. Chr. Han opholdt sig en Tid lang hos Polykrates paa Samos og Hipparchos i Athen og var en Ven af Digteren Simonides. Hans Sange drejede sig især om Elskovens og Vinens Glæder og henrev alle, ikke blot ved deres Munterhed og Ynde, men ogsaa ved deres Kraft. Kun faa ægte Levninger af ham ere komne til os, men vi have omtr. 60 nydelige, spøgefulde Smaadigte, der i senere Tider ere forfattede i hans Smag og gaa under hans Navn (Anakreóntea). Det anakreóntiske Versemaal bestaar af korte trochæiske Vers med en Anakrusis.

Anakrúsis kaldes i Metriken en Optakt af én eller to Stavelser i Begyndelsen af en Verslinje, før den regelmæssig gjenkommende rhythmiske Bevægelse begynder.

Analcim, et farveløst eller rødligt Mineral, som krystalliserer regulært, og hvis Haardhed er 5,5. A. hører til Zeolitherne, bestaar af Kiselsyre, Lerjord, Natron og Vand og forekommer i Blærerum i plutoniske Bjærgarter i Italien, Tirol og de nordiske Bilande.

Analékter, en Samling af udvalgte Stykker af en eller flere Forfattere; en Samling mindre Afhandlinger af en Forfatter.

Analéptiske Midler, Oplivningsmidler, kaldes i Lægekunsten de Midler, der hæve de sunkne Livskræfter; hertil regnes f. Ex. Æther, Moskus, Campher og Vin.

Analgesi, s. Følesløshed.

Analóg, overensstemmende med, svarende til, staaende i samme Forhold til. Analogi, Lighed, Overensstemmelse, Enhed i Forhold. I Grammatiken betegner A. Overensstemmelse i Ordenes Bøjning, Dannelse og Forbindelse. I Naturhistorien kaldes A. den Overensstemmelse i Form, Udseende eller Bygning mellem to Dyre- eller Planteformer, der ikke er en Følge af deres systematiske Slægtskab, men af deres Uddannelse til en lignende Levemaade, Bevægelsesmaade osv. Saaledes ere Hvaler og Fiske analogt uddannede i mange Henseender, men ikke beslægtede (affine); Græshopper og Springharer frembyde en analog Udvikling af deres Bagben osv. S. Homologi. Troens A. (Analogia fidei), et fra den hellige Skrift (Rom XII, 6) hentet Udtryk, hvormed Reformatorerne og de protestantiske Theologer nærmere bestemte deres Grundsætning, at den hellige Skrift skal fortolke sig selv. Af denne Grundsætning fulgte, at alle Enkeltheder i Skriften maa fortolkes af dennes Helhed, og at alle ubestemte eller utydelige Udsagn maa forklares ved Hjælp af de tilsvarende bestemte og tydelige Steder. Denne hermeneutiske Regel — Troens eller Skriftens A. — gjordes gjældende imod de katholske Fortolkningsprinciper, hvorefter Traditionen og Kirkens Autoritet staa over Skriften og raade over dennes Fortolkning i det hele og i det enkelte. Analogislutningen vil fra visse bekjendte Ligheder mellem to Ting slutte til deres Lighed ogsaa i andre Henseender. Den er en Sandsynlighedsslutning, som finder megen Anvendelse paa Erfaringens Omraade. Análogon, noget, der i en vis Henseende ligner, er analogt med noget andet.

Analphabéter kaldes Personer, der hverken kunne læse eller skrive.

Analýse, Opløsning. I Philosophien betegner A. den Tankevirksomhed, hvorved en Forestilling, et Begreb, en Erkjendelse opløses i sine Elementer, saa at det bliver tydeligt, hvad der ligger i Erkjendelsen. Hvad A. har adskilt, sammenfatter igjen Synthesen. En analytisk Dom er den, hvori Prædicatet udsiger, hvad der med Nødvendighed ligger i Subjectets Begreb: „Cirklen er rund“; eller modsiger, hvad der med Nødvendighed er udelukket af Subjectets Begreb. Den a. Dom udvider ikke Erkjendelsen, men tydeliggjør, hvad der indeholdes i den. I den synthetiske Dom udsiger Prædicatet noget, som ikke i og for sig hører til Subjectets Begreb; den føjer noget nyt til Subjectet og udvider Erkjendelsen: „Dette Legeme er hvidt“. Den analytiske Methode (regressiv, tilbageskridende) opløser Erfaringens Kjendsgjerninger for at naa tilbage til deres almene Principer; den gaar fra En-

keltheederne til det almene, fra Virkningen til Aarsagen, fra det betingede til det ubetingede. Den syntheti**ske Methode (progressiv, fremadskridende) vil omvendt ud fra de almene Principer begrunde det særskilte og enkelte; den gaar fra Aarsag til Virkning, fra det ubetingede til det betingede. — **Chemisk A.** gaar ud paa at finde Bestanddelene i et sammensat Legeme. Den qvalitative A. angiver kun Bestanddelenes Natur, den qvantitative tillige deres relative Mængde. Efter det sammensatte Legemes Natur kaldes A. uorganisk eller organisk. Da de fleste organiske Legemer indeholde de samme Grundstoffer (Kulstof, Brint, Ilt, Kvælstof) og oven i Kjøbet meget let omdannes til andre Forbindelser, kan man her kun i de sjældneste Tilfælde adskille de nærmere Bestanddele, men maa bestemme den relat. Mængde af selve Grundstofferne (Elementæranalyse). A. af faste og flydende Legemer udføres ved at bringe dem i Opløsning og ved Tilsætning af visse Fældningsmidler i en vis Orden efterhaanden udfælde de enkelte Grupper af Stoffer. I hvert af disse Bundfald adskilles da de enkelte Stoffer paa en analog Maade. S. for øvrigt **Spectralanalyse**, **Titreranalyse**. — Den **mathematiske A.** omfatter i sin videste Betydning den almindelige Udvikling af de forskjellige Former for Afhængighed mellem Størrelser; den deles da hyppig i de endelige Størrelsers A. (Algebra og Functionslære) og de uendeliges (Differential- og Integralregning, Variationsregning). De græske Geometrere forstode ved den analytiske Methode den Fremgangsmaade, ved hvilken man betragter det søgte som fundet og paa Grundlag heraf udleder Sammenhængen med det givne; i Modsætning dertil gaar den synthetiske Methode ud fra selve de givne Størrelser for derved at komme til de søgte. Et almindeligt Middel til analytisk Løsning af et mathematisk Problem bestaar i at tilvejebringe algebraisk udtrykte Forbindelser, d. v. s. Ligninger, mellem de givne og søgte Størrelser og af disse Ligninger at finde de ubekjendte. Derved har den ved Descartes indførte, ejendommelige Anvendelse af Algebraen paa Geometrien, der, ved Coordinatsystemers Hjælp, formaar almindelig at udtrykke Figurers geometriske Egenskaber ved Ligninger og omvendt angive den geometriske Betydning af Ligninger, faaet Navnet analytisk Geometri.

Anam, s. **Annam.**

Anamnēse, Erindring, Hukommelse; i Lægevidensk. den Kundskab om et sygt Mennesles tidligere Tilstand, som erholdes ved hans egen og hans Omgivelsers Fortælling om hans Sygdomshistorie. **Anamnestik,** d. s. s. Mnemonik.

Anamorphōse, anamorphōtisk Billede, en fortrukken Tegning, hvis optiske Billede, f. Ex. i et cylindrisk eller kegleformigt Speil, i en cylindrisk eller kegleformig Linse, faar en regelmæssig Figur.

Ananas (Ananassa), Slægt af den med Narcisfamilien beslægtede Ananasfamil. Den spiselige A. (A. sativa), med talrige, blaagrønne, i Randen tornettandede, rosetstillede Blade, mellem hvilke fremskyder et 1—2 F. højt Blomsterskaft, i Spidsen af hvilket den axformede, sammentrængte Blomsterstand, som ender i en Dusk af Blade af samme Form som Løvbladene. Blomsterne med et violet eller rødt Blomsterdække. Den saakaldte Ananasfrugt, som paa spansk kaldes Piñas, paa engelsk Pine-apple, paa Grund af dens Lighed med en Pinielogle, er egenlig ikke nogen Frugt, men en Frugtstand, dannet af talrige Bær, sammenvoxede med de tilhørende kjødfulde og saftfulde Dækblade. A. dyrkes paa Grund af de spiselige Frugter overalt i Tropelandene, i Europa kun i varme Væxthuse, i en Mængde Afarter. Den var ikke kjendt før Amerikas Opdagelse og antages almindelig at nedstamme fra Sydamerika. Navnet A. kommer af Plantens brasilianske Navn, Nanas. **Ananaslærred** væves af Ananashamp, der tilberedes af Ananasblade. **Ananasessens,** Opløsning af Smørsyreæther i 8—10 D. Spiritus, har intet med Ananas at gjøre, bruges i Conditorier og Parfumerier, samt til Efterligning af Rummens Bouquet.

Ananchyt, s. **Søborre.**

Ananias, 1) en Christen i Jerusalem, som med sin Hustru Sapphira døde en pludselig Død til Straf for deres Hykleri (Ap. Gj. V, 1—12); 2) en Christen i Damaskus, ved hvis Haandspaalæggelse Paulus efter sin Omvendelse fik sit Syn igjen (Ap. Gj. IX, 10); 3) Ypperstepræst, dengang Paulus blev fængslet i Jerusalem (Ap. Gj. XXIII—XXIV), blev senere myrdet af nogle af sine Landsmænd.

Anānjev, Stad i Rusland, Gouv. Cherson, 20 M. n. n. v. for Odessa. 16,000 I. Vin- og Frugtavl.

Anāpa, s. **Abasien.**

Anāphe, Ø blandt Kykladerne i Archipelagus, sydøstl. i Gruppen. $1\frac{1}{4}$ □ M. med 1000 I. Korn- og Vinavl. God Jagt.

Anāphora, en Talefigur, som bestaar i, at flere efter hverandre følgende Sætninger begynde med det eller de samme Ord, f. Ex. „Ikke dine Venner, ikke dine Forsvarere, ikke din Uskyldighed vil frelse dig".

Anapæst er i Metriken en Fod, som bestaar af to korte Stavelser og en lang (⏑⏑—). Til at danne Vers forbindes de altid parvis, og man har Lov til at sætte en Spondæ (— —) for hvilken af Fødderne, man vil, og en Daktylos (—⏑⏑) i Stedet for den første Fod i hvert Par. De almindeligste anapæstiske Vers ere Dimetret, som bestaar af to Par A., og det katalektiske Tetrameter, som bestaar af $3\frac{1}{2}$ Par og en Stavelse. Stundum dannede de græske Digtere ogsaa anapæstiske Rækker (Systemer) af et ubegrænset Antal Anapæstpar.

Anarchi, Regeringsløshed, Lovløshed, den Tilstand i en Stat, at der ikke findes Overhoved eller Love, eller at disse ere blottede for al Anseelse. **Anārchisk,** lovløs. **Anarchist,** Tilhænger af Lovløshed.

Anasārka, s. **Vattersot.**

Anastāsia, flere Helgeninder og Martyrinder. To Romerinder af d. N., en ældre og en yngre, døde Martyrdøden, hin under Nero, denne under Diocletian; deres Mindedag er 25 Dec. — Grækerinden **A.**, udmærket ved Skjønhed, unddrog sig Kejser Justinians Efterstræbelser ved at trække sig tilbage til et Kloster

i Alexandria, hvor hun tilbragte 28 Aar klædt som Munk. Hun døde 567; hendes Mindedag er 10 Marts.

Anastäsios, østromersk Kejser 491—518, anlagde for at beskytte Constantinopel en Befæstningslinje fra Propontis til det sorte Hav.

Anästasis, gr., Gjenopstandelse, Helbredelse.

Anastäsius, 4 Paver. **A. I** (398—401) fordømte Origenes's Skrifter; **A. II** (496—98), **A. III** (911—13) og **A. IV** (1153—54) ere alle uden historisk Betydning.

Anastäsius Grün, s. Auersperg.

Anastomōse, en Forbindelse mellem to eller flere Blodkar eller Nerver, enten ved at deres Endegrene gaa over i hinanden, eller ved at Forbindelsesgrene løbe fra den ene til den anden. For Blodkarrenes Vedkommende sker derved en virkelig Forening af Karrenes Blodstrømme, hvilket er af stor Vigtighed for Chirurgien, da det muliggjør Ernæringen af en Del, hvis egne Blodkar ere tilintetgjorte ved Operation eller Sygdomme. Nervernes A. bestaar derimod kun i, at Traade fra den ene Nerve lægge sig op til en anden, uden at Traadens ejendommelige Ledningsevne forandres derved.

Anästrophe, omvendt Ordstilling; en Talefigur, der bestaar i, at et Ord sættes foran et andet, efter hvilket det plejer at staa i Følge de sædvanlige grammatikalske Regler.

Anäthema, Forbandelse, i Romerkirken Udtryk for det store Kirkeban (jvfr. **Ban**), hvorved genstridige Kjættere eller grove Forbrydere udelukkes fra Kirkens Samfund, saa at de ikke engang maa begraves i indviet Jord eller med de sædvanlige Ceremonier. **»A. esto«** er den Formel, hvormed Kirken banlyser. **Anathematisere**, at lyse i Kirkens Ban. Alle Protestanter ere a., idet Tridentinerconciliet har lyst sit **»A. esto«** over Tilhængerne af de protestant. Troslærdomme.

Anatölien, d. s. s. Lilleasien.

Anatomi, egtl. Sønderlemmelse, den Videnskab, der beskæftiger sig med Udforskningen og Fremstillingen af Organismernes Bygning. Efter den forskjellige Art og Behandlingsmaade af det herhen hørende Stof deles A. i: **Speciel A.** (systematisk A.) beskriver de med blotte Øjne iagttagelige Forhold ved det normale Legemes enkelte Systemer og Organer og falder derved for Menneskets og de højere Dyrs Vedkommende igjen i følgende Underafdelinger: *Osteologi*, Benlære, afhandler Knoklernes Forhold og *Syndesmologi*, Baandlære, de senede Baand, der ved at forbinde Knoklerne sammenholde Skelettet. *Myologi*, Muskellære, beskriver de Muskler, der ere knyttede til dette og væsentligst tjene til at bevæge det (de danne det egentlige Kjød). De øvrige Bløddele afhandles i *Angiologi*, Læren om Hjærtets, Blod- og Lymphekarrenes Bygning og Forhold, *Neurologi*, Nervelære, der beskriver Nervernes Forløb og Bygningen af Nervesystemets Midtpunkter: Hjærnen og Rygmarven, samt *Splanchnologi*, Indvoldslære, der omhandler Legemets indvendige og mere sammensatte Organer (Sanse-, Aandedræts-, Fordøjelses-, Urin- og Kjønsorganerne). **Topographisk A.** betragter Legemet efter dets forskjellige Egne eller Regioner, hvis Organer beskrives efter deres indbyrdes Leje og Sammenhæng. Den er af stor Vigtighed for Chirurgen ved operative Foretagender og benævnes derfor ogsaa **chirurgisk A.** **Almindelig** ell. **mikroskopisk A.**, Vævslære (Histologi), søger ved Hjælp af det bevæbnede Syn og navnlig ved Mikroskopet at trænge ind i Delenes finere Bygning og lære de disse sammensættende Elementardele (Celler, Fibrer osv.) at kjende. For Planternes Vedkommende er dette den egtl. *Planteanatomi* (s. **Botanik**). **Pathologisk A.** undersøger de Forandringer i Legemets grovere og finere Bygning, der ligge til Grund for eller ere en Følge af de forskjellige Sygdomme. Kundskaben herom er Grundlaget for den rette Opfattelse af Sygdommene og deres Behandling. **Sammenlignende** ell. **comparativ A.** undersøger Lighederne og Forskjellighederne i Bygningen af de enkelte Dyrearter, Mennesket indbefattet. **Praktisk A.**, Dissection, den Kunst, efter visse Regler at sønderlemme Legemets Dele for at anskueliggjøre deres Sammenhæng og Leje. Endvidere hører herhen deres Tilberedning til Opbevaring, Skeletteringen, bløde Deles Bevarelse i conserverende Vædsker, eller deres Tørring med Bibeholdelse af Form og Farve. — Oldtidens og Middelalderens Læger havde kun et højst ufuldstændigt Kjendskab til A.; først i 16de og 17de Aarh. begyndte Studiet deraf at vaagne, og store Opdagelser fulgte nu Slag i Slag. Harvey opdagede 1628 Kredsløbet, Danskeren Thomas Bartholin omtrent ved samme Tid det lymphatiske System osv., og Videnskaben har saaledes indtil vore Dage uddannet sig til en overordentlig Fuldkommenhed og Nøjagtighed, især siden Mikroskopet i de sidste Decennier er bleven den et uundværligt Hjælpemiddel. — I Danmark begyndte A.s Studium ligeledes i den første Halvdel af det 17de Aarh., da Christian IV tilskyndet af Livlægen Jacob Fabricius traf forskjellige Foranstaltninger til Sagens Fremme; den vigtigste af disse var, at der 1644 oprettedes et Anatomihus, Domus anatomica (s. d. A.). I 17de og 18de Aarh. toge danske Anatomer (Th. Bartholin, Ole Borch, Niels Steensen, Winsløw) en meget betydelig Del i Udviklingen af A.

Anaxägoras, græsk Philosoph, f. c. 500 f. Chr. i Klazomenæ. Han forplantede Philosophien til Athen, som efter Perserkrigen blev Midtpunktet for det aandelige Liv i Grækenland. Blandt hans Omgangsvenner nævnes Euripides, Thukydides og især Perikles. Den sidstes politiske Modstandere anklagede A. for Fornægtelse af Statens Guder og fik ham fordreven til Lampsakos, hvor han døde. A. var kyndig i Mathematik og Astronomi, ligesom han ogsaa skal have beskæftiget sig med Optik; sin Philosophi udviklede han i et Skrift „Om Naturen". A. betragtede al tilsyneladende Opstaaen og Forgaaen som blot Sammensætning og Adskillelse af visse uforanderlige Urelementer (selv kalder han dem *σπέρματα* eller *χρήματα*; først Aristoteles og de senere kalde dem „Homøomerier"), der ikke som Atomerne ere qvalitativt ens og udelelige, men netop ubegrænsede baade efter Art og Antal og delbare i det

uendelige. Enhver Ting indeholder alle Slags Urelementer. Alt er i alt. Grunddelene ere oprindelig i et Chaos; Bevægelsen og Ordenen deri udgaar fra en efter Øjemed (teleologisk) virkende Fornuft (νοῦς); paa ét Punkt i Chaos frembringer den en Kredsbevægelse, der griber videre om sig (nærmere udviklet i en Kosmogoni).

Anaximandros, græsk Philosoph af den joniske Skole, en Ven og Discipel af Thales, skal have levet 611—547 f. Chr. Hans Værk „Om Naturen“ betegnes som Grækernes ældste philosophiske Skrift. Han skal have tegnet et Kort over Jorden og være den første, som søgte at bestemme Stjærnernes Størrelse og Afstande. A. søgte Tilværelsens Grund i det uendelige, det ubegrænsede; det var hverken et ligefrem sanseligt Stof eller et rent ulegemligt Element, men betegnes som en uendelig Materie, hvoraf nye Væsener bestandig fremgaa. Dette Urstof er evigt, bevæget ved sig selv, levende, omfatter og styrer alt og betegnes som ἀρχή (Principet); en Bestemmelse, A. først har indført i Philosophien. Fra dette Urstof udgaar alt, og dertil vender alt tilbage, saa at Verdensløbet bestaar i en uendelig Række af opstaaende og forgaaende Verdener. Jorden, hvis Skikkelse er valseformig, befinder sig i Universets Midte. Landdyrene og Menneskene vare først dannede som Fiske, men naa, efterhaanden som Jordens Overflade tørres, deres nuværende Skikkelse.

Anaximenes fra Milet, græsk Philosoph af den joniske Skole, var en Discipel af Anaximandros, f. c. 530 f. Chr. Han afleder alt af et Urstof: den uendelige Luft har Bevægelsen og Livet i sig selv, og under sin uafbrudte Forvandling frembringer og bevæger den Verden.

Anbrud, det Sted i en Grube, hvor Arbejdet netop gaar for sig; ligeledes betegner A. det Sted, hvor et Malmleje træffes. At gjøre A. er det samme som at finde og blotte Malme.

Ancelot, J. A. P. F. [angslōh], fransk Digter, f. 1794 i Havre, var af Familien bestemt til Embedsstanden og kom 1815 ind i Marineministeriet i Paris. For Théâtre franç. (af hvilket allerede en af A. tidligere indsendt Tragedie var antaget, men taget tilbage af ham selv) skrev han »Louis IX«, der spilledes med stort Bifald i Nov. 1819 og skaffede ham en Pension af Ludvig XVIII og en Bibliotheksspost. Derefter fulgte nogle Dramaer og det episke Digt »Marie de Brabant«. Da Kejser Nikolaj skulde krones, rejste A. til Rusland og skrev efter Rejsen »Six mois en Russie« (1826), en livlig, men overfladisk Bog. Samme Aar kom Romanen »L'homme du monde« i 5 Dele, og 1825—30 en Del Dramaer. Julirevolutionen berøvede den legitimistiske Digter Embede og Pension. For at leve gjorde han sin Produktion til en Industri, fabrikerede en Masse Vaudeviller og gjorde selv et mislykket Forsøg paa at være Theaterdirecteur. 1841 fik han Bonalds Plads i Akademiet, og i to Arbejder fra 1848 (»Familières« og »La rue Quincampoix«, poetiske Genrebilleder) gjenkjendte man hans gamle elegante Smagfuldhed. D. 1854. Hans Hustru, Marguerite Virginie, f. Chardon, f. 1792, har skrevet forskjellige Dramaer og arbejdet sammen med sin Mand paa Theaterstykker. D. 1875.

Ancenis [angseni], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, ved Floden Loires n. Bred, 4 M. n. ø. for Nantes. 5000 J. I Omegnen Jærn- og Stenkulsgruber. Havn ved Loire.

Anceps, lat., kaldes i Prosodi og Metrik en Stavelse, der efter Omstændighederne kan være snart kort, snart lang. A. er den sidste Stavelse i hvert Vers.

Ancher, Michael, dansk Maler, f. 1849 i Ruthsker Sogn paa Bornholm, har udstillet siden 1874, men slog dog først ret igjennem i 1880 med et Billede af Skagens Fiskerliv, „Vil han klare Pynten?“ Saa vel han som hans Hustru, Malerinden Anna A., f. Brøndum, dvæle i det hele gjærne ved det ejendommelige Liv i denne deres nuværende Hjemstavn og have i senere Billeder bragt interessante Motiver derfra.

Anchialo, befæstet Stad i den under tyrkisk Højhed staaende Prov. Øst-Rumilien, ved den nordre Indgang til Burgasbugten. 4000 J.

Anch'io son' pittōre, it. [angkio], „ogsaa jeg er Maler!“ (s. Allegri).

Anchiōvis, s. Ansjøs.

Anchīses, Hersker i Dardanos, beslægtet med det trojanske Kongehus. Aphrodite forelskede sig i ham og blev ved ham Moder til Æneas. Ved Trojas Erobring bar denne paa sine Skuldre sin gamle Fader ud af den brændende By; A. fulgte ham paa Rejsen og døde paa Sicilien. Han var bleven lammet af Zeus's Lynild, fordi han ikke kunde tie med, at Gudinden havde skjænket ham sin Gunst.

Anciennitet, Tjenestealder, betegner imellem Embedsmænd, især militære Befalingsmænd, den indbyrdes Rækkefølge inden for en vis Grad efter Datum for deres Udnævnelse; af to Befalingsmænd, der have samme Grad, har den, som har ældst A., Forrangen, og Commandoen tilfalder ham, saafremt de skulle virke sammen uden at være underlagte nogen fælles Overbefalingsmand.

l'Ancien régime, fr. [langsiäng ræschim], den gamle Regering, det gamle Regimente, fordums Dage; et Udtryk, der efter Statsomvæltninger ofte bruges om den tidligere bestaaende Tilstand i Staten, og særlig om Tiden i Frankrig før 1789.

Ancilier kaldte Romerne de Skjolde, som Mars's Præster, Salierne, bare. Efter Sagnet var et af disse faldet ned fra Himlen til Kong Numa; denne havde da ladet gjøre 11 andre, ganske lignende, saa at ingen kunde kjende det ægte og stjæle det.

Ancillon, Fred. [angsiliōng], preussisk Statsmand, f. 1767 i Berlin af en fransk protestantisk Slægt, der fordreves ved det nantiske Edikts Ophævelse, blev 1790 Præst ved den franske Kirke i Berlin og 1792 Professor i Historie ved Militærakademiet, samt 1803 kgl. Historiograph efter Udgivelsen af sit Skrift »Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis le 15me siècle« (4 Bd. 1803—5). 1810 blev A. Opdrager for Kronprinsen Frederik Vilhelm (IV) og 1814 ansat i Udenrigs-

ministeriet. Fra 1818 var A. dets egentlige Leder, skjønt han først 1832 fik Navn af Minister. Han sluttede sig nærmest til Metternich i at opretholde Freden og kue de friere Rørelser i Folkene, men tog dog 1823 vigtig Del i Provinsialstændernes Oprettelse. A. er ogsaa Forfatter af flere philosophiske og politiske Skrifter. D. 1837.

Anckarström, Jakob Johan, svensk Adelsmand, f. 1762 i Upland, blev i ung Alder Militær, men tog 1783 sin Afsked som Capitain og levede derefter nogle Aar som Landmand, indviklede imidlertid i forskjellige Processer og anklagedes til sidst for Majestætsforbrydelse. Ledet, som han selv har erkjendt, baade af politisk og personligt Had til Gustav III (fordi A. ansaa ham for Aarsagen til sin Vanskæbne), sluttede han sig til de misfornøjede og paatog sig at myrde Kongen, som blev skudt 16 Marts 1792. A. blev grebet, dømtes som Kongemorder, blev kagstrøget og halshuggedes 27 Apr. s. A. Senere skal Ribbing have ytret, at det var ham, som havde skudt, da Modet i det sidste Øjeblik svigtede A.

Anckarsvärd, Carl Henrik, svensk Politiker, Greve, f. 1782, d. 1865, tog virksom Del i Revolutionen 1809 og var med i Krigen 1813, men maatte s. A. tage sin Afsked, fordi han ved at dadle Sveriges udenlandske Politik havde fortørnet Kronprinsen. A. var senere i lang Tid den mest fremragende blandt Oppositionens Medlemmer og udgav 1830 (tillige med J. G. Richert) et »Förslag till National-Representation«, men kom i Strid ogsaa med sit eget Parti. Til sin Retfærdiggjørelse udgav A. 1833 en »Politisk trosbekännelse«; men det lykkedes ham dog ikke helt at tilbagevinde Oppositionens Tillid, og han trak sig i de senere Aar mere og mere tilbage fra det politiske Liv.

Anckerske Legat til Rejsestipendier for danske Kunstnere, stiftet 1857 af afd. Proprietær Carl Andr. Ancker og efterlevende Hustru. Capitalen udgjorde ved Udg. af 1879 c. 183,000 Kr., og Renten deles aarlig i 4 lige store Dele til Rejsestipendier, 2 for Malere ell. Billedhuggere, 1 for en Digter og 1 for en Componist, hvilke uddeles af en Commission, bestaaende af 8 af vore mest udmærkede Kunstnere (2 i hvert af de nævnte Fag).

Ancōna, Stad i Mellemitalien ved Adriaterhavet, n. n. ø. for Rom. 50,000 J., hvoriblandt talrige Jøder. Bispesæde. Kathedralkirke, Raadhus, Børs og mange mærkelige Kirker og andre Bygninger. Industrien er mest i Jødernes Hænder; der tilvirkes Lys, Sæbe, Læder, Sejldug og Hatte m. m. Skibsbyggeri. Handel paa Adriaterhavets og Levantens Havne. 2 Moler, af hvilke den ene er anlagt af Kejser Trajan, beskytte Havnen. A. skal være anlagt af Syrakusanere c. 390 f. Chr., kom under Rom 268 f. Chr. og under Longobarderne 568 e. Chr., var senere Hovedstad i Markgrevskabet A., der var et Stridsæble mellem Paverne og de tysk-romerske Kejsere, og kom først 1532 endelig under Pavestolen. 1805—13 hørte A. under Frankrig, kom 1815 tilbage til Kirkestaten, blev 1832—38 holdt besat af franske Tropper og hører siden 1860 til Kongeriget Italien.

d'Ancre, Baron af Lussigny, Marschal [dangkr], en Italiener fra Firenze, som egentl. hed Concino Concini, hørte tillige med sin Hustru Eleonore Dori, kaldet Galligaï, til det Følge, hvormed Maria af Medici, Henrik IV.s anden Dronning, 1600 kom til det franske Hof. Da Dronningen efter Henriks Mord 1610 overtog Regentskabet for sin umyndige Søn Ludvig XIII, steg d'A., hendes Yndling, fra den ene Værdighed til den anden, blev Marschal og Premierminister og antog Titel af et i Picardiet kjøbt Marquisat d'A. Han gjorde sig forhadt hos Folket ved slet Styrelse og Havesyge, medens Stormændene vare forbitrede over hans overmodige og anmassende Væsen, som han endog viste mod den unge Konge. Denne udstedte en Arrestordre imod ham; ved sin Indtrædelse i Louvre 24 Apr. 1617 blev han skudt af opstillede Gardister. Hans Lig blev af Pøbelen slæbt igjennem Gaderne, sønderslidt og brændt. Faa Maaneder efter blev hans Hustru anklaget for Trolddom og henrettet. Deres 12aarige Søn mistede Adelskab og Formue og maatte forlade Frankrig; han døde i Firenze 1623.

Ancŭd ell. **San Carlos de A.,** Stad i Chile, paa Nordkysten af Øen Chiloe. 5,000 J. Udmærket Havn ved Chacaostrædet, der n. om Chiloe danner Indløbet til den 33 M. lange og 14 M. brede A.-Bugt mellem Øen og Sydamerikas Fastland. Bugtens sydlige Udgang er den brede Havarm, der skiller Chiloe fra Chonos-Archipelaget.

Ancus Mārcius, Roms fjerde Konge, regerede 638—14 f. Chr. Han var Numa Pompilius's Dattersøn og stræbte efter hans Exempel at gjenoprette den under hans Forgænger forsømte Gudsdyrkelse, samt at ophjælpe Agerdyrkning og Handel, i hvilket Øjemed han anlagde Havnestaden Ostia. Han førte ogsaa heldige Krige mod Latinerne og forsvarede Rom mod Etruskerne ved at befæste Janiculum paa den højre Tiberbred. De overvundne Latinere bosatte han paa Aventinerhøjen.

And. Andeslægten (Anas) omfatter Former af Andernes Familie med forholdsvis kort Hals og bredt og fladt Næb. I Modsætning til Dykænderne, som kjendes paa den Hudlap, hvormed Bagtaaen er forsynet, og som søge deres Føde som Svømmedykkere, dykke de egentlige Ænder sædvanligvis (med Undtagelse af som Unger og i Fældetiden) kun med Hoved, Hals og Forkrop paa lavt Vand, efter Vandplanter og smaa Vanddyr. Hannen har i Forplantningstiden en smuk, broget Fjerdragt, hvorimod Hunnen i Regelen er af en anselig brunlig eller graalig Farve. Herhen høre t. Ex. Krikanden (A. crecca), Vildanden (A. boschas), fra hvilken den tamme And nedstammer, Gravanden, Skeanden og flere andre nordiske Arter.

And kaldes i daglig Tale og i den periodiske Presses Sprog en mere eller mindre urimelig, opdigtet Fortælling, som har til Øjemed at narre Læserne. Oprindelsen til Udtrykket, en Oversættelse af det franske »canard«, angives bl. a. saaledes: For at overbyde Avisernes mange utrolige Fortællinger lod en Borger i Antwerpen ved Navn Cornelissen

en Beretning om nogle Ænders ualmindelige Graadighed indrykke i en af sin Hjemstavns Aviser: En Landmand holdt 20 Ænder; en af dem lod han med Hud og Haar hakke i Smaastykker og kaste for de 19 andre, der slugte den med stor Graadighed; Raden kom derpaa til en af de 19, og Landmanden blev ved paa samme Maade, indtil der kun var ēn And tilbage, som i Løbet af en meget kort Tid havde ædt sine 19 Kammerater uden at være bleven federe. Denne Fortælling gjorde megen Lykke og gik fra den ene Avis til den anden, indtil den endelig efter flere Aars Forløb vendte tilbage fra Amerika, som gjorde Paastand paa, at den mærkelige Begivenhed var foregaaet der.

Andabăt, en romersk Gladiator, der maatte fægte med lukket Hjælm uden Aabning for Øjnene.

Andalūsien (Vandalusia efter Vandalerne), Landskab i det sydlige Spanien, omfatter i udvidet Forstand de 4 forhenværende mauriske Riger Sevilla, Cordova, Jaen og Granada, af hvilke de 3 første tilsammen udgjøre Nedre-A., det sidste Øvre-A. Det bestaar nu af følgende Provinser:

	□ M.	Indb. (1877).
Huelva	194.	211,000.
Sevilla	255.	505,000.
Cadiz	133.	430,000.
Cordova	249.	386,000.
Malaga	133.	500,000.
Jaen	244.	423,000.
Granada	232.	478,000.
Almeria	155.	350,000.
	1595.	3,283,000.

A. er omgivet af Middelhavet, Portugal, Estremadura, Ny-Castilien og Murcia. Midten af Landet indtages af den af Guadalquivir gjennemstrømmede herlige andalusiske Slette, der begynder oven for Cordova og neden for Sevilla bliver aldeles flad og jævn, saa at den i Nærheden af Havet danner en fuldstændig Marsk. Landet n. for Sletten opfyldes af Sierra Morena, medens Sierra Nevada med det 11,000 F. høje Mulhacen opfylder Landets sydlige Del i Forbindelse med mindre betydelige Bjergpartier. Guadalquivir optager fra begge Sider en Mængde Smaafloder, af hvilke den betydeligste er Jenil. Til Middelhavet flyde talrige Kystfloder, der for det meste ere rivende Bjergstrømme. Klimaet er i Kystlandet meget hedt, og Vegetationen har her næsten tropisk Charakter; n. for Sierra Nevada er det mere tempereret, men i det hele varmt. A. er meget rigt paa Mineralier, der i tidligere Tider have været Gjenstand for betydelig Bjergværksdrift; nu drives kun nogle Blyminer i Nærheden af Malaga. Kornavlen er ubetydelig; derimod benyttes de rige Græsgange til Kvæg- og Hesteavl, og saa vel A.s Kvægracer som dets Heste ere berømte. I Kystlandet dyrkes Bomuld og Sukkerrør; Vin og alle Slags Sydfrugter avles i stor Mængde, ligesom Silkeavlen er ikke ubetydelig. Industrien har tidligere været meget vigtigere end nu; størst Betydning have Uld- og Silkemanufakturerne og Garverierne. Andalusierne ere en smuk, virksom og livlig Race, der saa vel i deres Ydre som i deres Sprog bære Vidne om Arabernes lange Herredømme over Landet. — A.s Kyst blev i Oldtiden besat med Phønikernes Kolonier, og senere blev A. erobret af Carthaginienserne, der 201 f. Chr. maatte afstaa hele Spanien til Romerne. Efter at være blevet romaniseret frembragte A. flere af den romerske Kejsertids ypperste Forfattere, f. Ex. Lucanus og Senecaerne. I Beg. af 5te Aarh. indtoges A. af Vandalerne, dernæst af Vestgoterne, 711 af Araberne, var fra 755 Kalifatet Cordovas Hovedprovins og havde i den Tid sin mest blomstrende Periode, indtil det 1248 erobredes af Castilien.

Andamānøerne, Øgruppe i den bengalske Bugt i Asien mellem $10\frac{1}{2}°$ og $14°$ n. Br., ud for Prov. Tenasserim i Bagindien. 110 □ M. med 15,000 I., der synes at høre til Papuasracen og ere berygtede som vilde Røvere. Øerne ere bjergfulde og bevoxede med store Skove af ypperlige Træsorter. Langs Vestsiden strække sig store Koralbanker. De vigtigste Øer ere Nord-A., $27\frac{1}{2}$ □ M. med den engelske Koloni Port Cornwallis med god Havn; Mellem-A., $35\frac{1}{4}$ □ M., Syd-A., 25 □ M., hvilken sidste benyttes som Straffekoloni. Disse 3 Øer ligge i Række fra N. til S., adskilte ved snævre Stræder; længere mod S. ligger Lille-A., 17 □ M., der kun er lidet bekjendt. Omkring de større Øer ligge talrige mindre, af hvilke her kun skal nævnes Kokosøerne mod N. og Rutlandsøerne mod S. I længere Afstand ø. for Hovedøerne ligge Smaaøerne Narkondam og Barren, den sidste med en 1,700 F. høj, virksom Vulkan.

Andānte, it., gaaende, betegner i Musiken et Tempo, der holder Middelvejen mellem Allegro og Adagio, men kan ogsaa bruges som Titel paa et Musikstykke i dette Tempo, der enten optræder selvstændig eller udgjør den 2den ell. 3dje Afdeling af en Symphoni, Kvartet, Sonate e. l. **Andantīno**, lidt hurtigere end Andante, men langsommere end Allegrĕtto.

Andechs, et Bjærgslot ved Ammer-Sø i Øvrebayern, som senere blev et Benedictinerkloster og Valfartsted. Efter dette Slot førte Greverne af A. Navn; denne mægtige Familie nævnes allerede i det 9de Aarh., fik 1180 under Berthold I Hertugdømmet Meran til Len af Kejser Frederik I og uddøde med Berth.s Sønnesøns Søn, Hert. Otto II, 1248.

Andehval, d. s. s. Døgling.

Andelssystem kaldes den Lønningsmaade, hvorved der gives Arbejderne Andel i Udbyttet af den paagjældende Virksomhed i Steden for eller som Supplement til en forud fastsat Arbejdsløn (s. d. A.). At denne Lønningsmaade skulde kunne afløse det nu brugelige Lønningssystem kan ikke ventes, da Arbejderne hverken kunne vente længere Tid, efter Omstændighederne et helt Aar eller mere, paa at faa Løn for deres Arbejde eller bære de Tab, som enkelte Aars Virksomhed kan give i Steden for Gevinst. Selv Systemets Forkæmpere erkjende derfor, at A. kun egner sig til at supplere den almindelige Arbejdsløn, men love sig betydelige Fordele af Systemets Gjennemførelse, især den, at Arbejdernes Interesser derved i en ganske anden Grad knyttes til den paagjældende Forretning. De meget store praktiske Vanske-

ligheder, som en consequent Gjennemførelse af Systemet har at kæmpe med, have imidlertid bevirket, at det hidindtil kun har faaet en meget ringe Indgang og for en Del ikke har staaet sin Prøve i de Tilfælde, hvor det er kommet til Anvendelse.

Andelys [angdelih], Stad i det franske Dep. Eure, ved Seine, 4 M. s. ø. for Rouen. 6,000 I. Ruiner af en af Richard Løvehjærte opført Borg.

Andemad (Lemna), Slægt af Andemadfamilien; smaa, uanselige, paa Vandets Overflade svømmende Ferskvandsplanter, enten rodløse eller med en eller mange frit nedhængende Birødder (med stor Rodhætte) fra Undersladen af Stængelen og dens Forgreninger, der ere fladtrykte eller paa Undersladen hvælvede og uden Blade; Blomsterne ere nøgne og enbo. De voxe i stor Mængde paa Vandets Overflade, som de ofte aldeles bedække. De blomstre kun sjælden, men formeres ved den løvlignende Stængels Sideskud, som frigjøres og danne selvstændige Planter. Om Vinteren synke de ned paa Bunden af Vandet, men komme om Foraaret atter op til Overfladen.

Anden April 1801 var Kjøbenhavns Red Skuepladsen for en blodig og for de danske Søkrigere særdeles hæderlig, om end i sine politiske Resultater ikke tilfredsstillende Kamp imellem en engelsk Flaade og den danske Defensionslinje. Den engelske Flaade, i alt 51 Skibe og deriblandt 16 Linjeskibe, kom uden synderlig Skade forbi Kronborg, da den holdt sig tæt over til den svenske Kyst og derfra intet Skud løsnedes, uagtet Sverige var forbundet med Danmark ved den „bevæbnede Neutralitet“. Den delte sig da i to Afdelinger: Parker, som havde Overcommandoen, tog kun ringe Del i Slaget, men holdt krydsende n. for Kjøbenhavn mellem Hveen og Trekroner for at true med Angreb fra denne Side; Nelson, hvis Styrke bestod af 12 Linjeskibe, 7 Fregatter og 19 mindre Skibe med i alt 1462 Kanoner og c. 9000 Mand, skulde foretage Angrebet. Den danske Styrke, bestaaende af 5 Blokskibe, 2 Linjeskibe, 3 Fregatter, 3 Cavaleripramme, 3 Skytspramme, 1 raseret Chinafarer, 1 Flydebatteri samt 11 Kanonbaade, med i alt 637 Kanoner og 5,234 Mand, var udlagt til Ankers i en ret Linje fra Batteriet „Trekroner“ til Ruinerne af det gamle Batteri „Prøvestenen“ og commanderedes af Johan Olfert Fischer. 1 Apr. om Aftenen lettede Nelsons Escadre og lagde sig til Ankers tæt s. for den danske Defension. 2 Apr. (Skærtorsdag) Formiddag Kl. 10 begyndte Fægtningen, og inden en halv Time var den almindelig over hele Linjen. Da Blokskibet „Prøvestenen“, commanderet af L. F. Lassen, laa sydligst i Linjen, begyndte det Kampen og var tillige et af de Skibe, som udholdt den længst. Skydningen vedvarede uafbrudt i $4\frac{1}{2}$ Time; 3 Gange blev Vimplen bortskudt, og 3 Gange blev Skibet skudt i Brand; men hver Gang hejstes Vimplen paa ny og slukkedes Ilden, indtil Skibet var saa forskudt, at kun 2 Kanoner vare i brugelig Stand. For ikke at falde i de engelskes Vold forlod Lassen Skibet med saa mange af dets Besætning, som Fartøjerne kunde rumme. Med samme Udholdenhed og Heltemod kæmpede de øvrige Skibe, af hvilke vi kun kunne nævne nogle som Exempler. Blokskibet „Dannebrog“, commanderet af F. A. Braun, var i Begyndelsen af Slaget Fischers Standerskib. Det angrebes af Nelsons eget Skib „Elephant“ og to andre Linjeskibe. Kl. $11\frac{1}{2}$ opkom Ild i Skibet, og Fischer flyttede sin Stander til Linjeskibet „Holsten“, commanderet af J. Ahrenfeldt. Vel slukkedes Ilden gjentagne Gange, men fornyedes atter. En Kugle borttog Capitainens højre Haand, hvorefter Lemming overtog Commandoen og fortsatte Kampen, idet han maatte anvende en stor Del af Besætningen til at forsøge paa at slukke Ilden, medens de andre med Kjækhed og Mod besvarede Fjendens Ild Skud for Skud; han nødtes da til at stryge sit Flag, men først da han kun havde 3 brugelige Kanoner tilbage, og da de fleste af Mandskabet vare døde eller haardt saarede, medens en voldsom Ild rasede i Skibet, som sprang i Luften kort efter Slaget. Fischer maatte Kl. $2\frac{1}{2}$ forlade Linjeskibet „Holsten“ og hejste Commandoen paa Batteriet „Trekroner“, hvorfra han senere ledede Slaget. Flydebatteriet Nr. 1, commanderet af Secondlieutenant Peter Willemoes, der blev angrebet af flere Fregatter og Brigger, samt af Nelsons Skib „Elephant“, led meget af Fjendens Skraa, som borttog omtr. hver tredje Mand af Besætningen. Omtrent Kl. $2\frac{1}{2}$ kappede Willemoes sine Fortøjninger og lod sig drive nord efter, hvorved han angrebes af Parkers Division, der imidlertid var naaet op mod Kjøbenhavn; men Willemoes satte Sejl til og styrede ind mod Toldboden, hvorved han reddede sit Skib og Resten af Mandskabet. Da Kampen havde varet i 3 Timer og kun den sydlige danske Forsvarslinje var ødelagt, medens den nordlige ikke havde lidt noget, gav Parker Nelson Signal til at afbryde samme, men denne tog i Begyndelsen intet Hensyn dertil. Imidlertid havde hans egen Flaade lidt overordentlig; flere Skibe havde mistet Sejl og Stænger, Masterne truede med at styrte over Bord, nogle Skibe vare komne paa Grund, og de sværeste Linjeskibe („Ganges“, „Monarch“ og „Defiance“) dreve ned for Trekroner, som beskød dem langskibs. Alt dette bevirkede, at Nelson besluttede sig til at sende en Parlamentær i Land for at foreslaa en Vaabenstilstand. Imidlertid holdt han et Krigsraad over det Spørgsmaal, om han derefter skulde angribe den nordlige danske Forsvarslinje; dette besvaredes benægtende, og man raadede til at trække sig tilbage. Kronprins Frederik antog Vaabenstilstanden, rimeligvis af Frygt for, at Parkers Eskadre efter Ødelæggelsen af den sydlige Forsvarslinje skulde kunne bombardere og tilintetgjøre den i den indre Havn liggende aftaklede Flaade samt en Del af Staden; og saaledes ophørte Fjendtlighederne Kl. 4 Efterm. Efter Slaget erklærede Nelson, at af de 105 Træfninger, hvori han havde deltaget, havde ingen været blodigere end denne. Tabet paa dansk Side angives til 1292 Mand døde og saarede; paa engelsk Side var det uden Tvivl 2—3000 Md.

Andenne [angdënn], Stad i den belgiske Prov. Namur, 2 M. ø. for Namur, ved Floden Meuse. 7000 I. Fabrikation af Fa-

jence, Pibehoveder og Bomuldsstoffer. Stenkulsgruber.

Anderlecht, tidligere en selvstændig Commune, er nu en Forstad til Brüssel. 20,000 J.

Anderloni, Pietro, italiensk Kobberstikker, f. 1784 ved Brescia, d. 1849 i Milano, var Elev deels af sin ældre Broder, dels af Longhi, hvem han efterfulgte som Directeur for Kobberstikkerskolen i Milano (1831). Han er en af den nyere Tids bedste Kobberstikkere og har navnlig stukket fortrinlige Blade efter Rafael og Tizian. Hans Broder **Faustino A.**, f. 1766, d. 1847, var af mindre Betydning.

Andermatt, Landsby i Canton Uri i Schweiz, i Urseren-Dalen ved St. Gotthardsvejen, om Sommeren stærkt besøgt af Turister, har nu tabt meget af sin tidligere Betydning, efter at Jærnbanen over og igjennem St. Gotthard er aabnet.

Andernach, Stad i den preussiske Rhinprovins, ved Rhinen, 2 M. n. v. for Koblenz. 6,000 J. Handel med Vin og Møllestene. A. var i Romernes Tid en befæstet Stad og senere Residens for de merovingiske Konger. Da Carl d. skaldede efter sin Broder Ludvig d. tydskes Død vilde bemægtige sig hans Lande, blev han slaaet af dennes Sønner ved A. 876.

Anders, hellig, Præst ved St. Peders Kirke i Slagelse, gjorde, siger Legenden, en Pilegrimsreise til Palæstina; men paa Hjemvejen vilde hans Rejsefæller, da de i Joppe fik gunstig Vind, ikke bie, medens A. hørte Messe, og sejlede fra ham. Bekymret gav A. sig til Fods paa Vejen hjem; men uden for Byen traf han en Rytter paa en hvid Hest, som bad ham sidde op bag paa Hesten. Her faldt A. i Søvn, og da han vaagnede, laa han paa Hvilehøjen uden for Slagelse. Kong Valdemar lovede, da han hørte dette, at skjænke Slagelse al den Jord, som A. kunde omride paa et 9 Dage gammelt Føl, medens Kongen var i Bad; derfor har Slagelse saa stor en Bymark, og havde Kongen ikke skyndt sig med Badet, havde den faaet hele Sjælland. A. kunde hænge sin Hue og sine Handsker paa Solens Straaler, og da man lod det Kors forfalde, som til hans Minde var rejst paa Hvilehøjen, udbrød der en Kvægsyge, som ikke standsede, før Korset blev sat i Stand. Han døde 1205 og blev begravet i Antvorskov Kloster; Folket kanoniserede ham, men Paven ikke.

Anders Sunesøn, s. **Sunesønnerne.**

Andersen, Carl Chr. Thorv., dansk lyrisk Digter, f. 26 Oct. 1828 i Kjøbenh.; 9 Aar gammel kom han til Island, hvor han opdroges hos en Slægtning; 1848 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, blev Student og lagde sig efter juridiske Studier; men stærkt dragen af Poesien og paa samme Tid sysselsat med Studiet af vore Fortidsminder opgav han Juraen og optraadte 1857 som Pseudonymen Christian Adam med en lyrisk Digtcyklus, „en Krans paa en Arbejders Kiste". Det ejendommelige i A.s Digtning, en stemningsrig, følelsesfuld Lyrik med en udpræget religiøs Grundtone, mild og harmonisk i Indhold som Form, traadte allerede frem i dette hans første Ungdomsarbejde, der senere efterfulgtes af forskjellige episke Digtninger, flere Hæfter „Genrebilleder" og 1882 af hans omfangsrigeste og tillige modneste Arbejde, Fortællingen „Over Skjær og Brænding", der giver en Række Skildringer af Livet paa Island i vore Dage. A. har leveret Texter til flere af vore Componister, hvoraf især de til Gades Compositioner „Korsfarerne" og „Kalanus" have vundet Anerkjendelse. 1860 blev han ansat som Assistent, senere Inspecteur ved den chronologiske Samling paa Rosenborg; d. 1 Sept. 1883 som Slotsforvalter smsteds.

Andersen, Hans Christian, berømt dansk Digter, f. 2 Apr. 1805 i Odense, var Søn af en fattig Skomager. Hans Begavelse, der ved Fødselen var stillet i saa ugunstige Forhold, gjorde sig tidlig gjældende, og efter Faderens Død gav Moderen efter for hans Ønske, at blive sendt til Kjøbenhavn. Hertil kom han 1819 og fandt efter nogen Modgang Beskyttelse og Yndest hos Siboni og Weyse, senere hos Guldberg og især hos Collin. Han blev først optaget som Elev i Theatrets Danse- og Syngeskole og fik siden offentlig Understøttelse til at studere. Under sin Skolegang, i Slagelse og Helsingør, vakte han Opmærksomhed ved flere Digte („Det døende Barn" o. a.). 1828 blev han Student og begyndte 1829 sin Digterbane med den ungdommelige og stærkt paavirkede Skildring „Fodrejse fra Holmens Kanal til Østpynten af Amager". Hans Digte (1830, 1833, 1847) ere Fostre af en fredelig og barnlig Aand, en varm og mild Følelse. Blandt hans dramatiske Arbejder staar det vittige Lystspil „Den nye Barselstue" (1850) som det mest vellykkede. En egen Afdeling blandt disse danne hans Æventyrkomedier („Hyldemoer", 1851). Af hans Romaner er „Improvisatoren" (1835) den første; den er en Frugt af en af hans talrige Udenlandsrejser og giver et med glødende Farver malet Billede af Italiens Folkeliv. De senere Romaner foregaa i Hjemmet; de bedste af dem („O. T.", 1836, „De to Baronesser, 1849) udmærke sig ved den friske Phantasi, hvormed de nationale og psychologiske Skildringer ere udførte. Sin største Berømmelse har A. dog høstet som Æventyrdigter. Den første Samling Æventyr udkom 1835 og blev siden fulgt af Samling paa Samling. I Æventyrformen fandt A.s Digteraand sin aldeles tilsvarende Form. Æventyrets barnlige, ligefremme, fortrolige, mundtlige Sprogtone passede ganske til hans Talent; det kom til at røre sig frit uden Tvang og i al dets Oprigtighed. Hans folkelige og dristige, kraftige og uskyldige Phantasi fandt her de forskjelligste Anledninger til at indblæse Liv og Aande i det ringe og oversete, til at fordybe sig i Barnesindets Rigdom og til med godmodig Satire i træffende Symboler at stemple de voxnes smaalige og barnagtige Daarskaber. En Friskhed uden Mage, et naivt og slaaende Lune, en i al sin Uregelbundethed bestandig sikker Indbildningskraft, en uudtømmelig Opfindsomhed udmærke de bedste af disse smaa Fortællinger, i hvilke A. „maler Tusend og een Nat bag et Skræppeblad". I enkelte af dem har A. benyttet gamle danske Folkeæventyr; i andre har han støttet sig til fremmede Motiver (som i den ypperlige Historie

„Kejserens nye Klæder"), men hyppigst er baade Stoffet og Formen hans Eiendom. „Den grimme Ælling", „Grantræet", „Springfyrene", „Prinsessen paa Ærten" og „Flipperne" afgive lysende Exempler paa A.s Kunst i denne Retning. Æventyrene udkom 1850, ypperlig illustrerede af V. Pedersen, hvem ligeledes Illustrationerne skyldes til de paa Æventyrene følgende „Historier", der i Aand og Tone staa dem nær. A.s hyppige og store Rejser have ikke blot i høj Grad befrugtet hans Phantasi, men ogsaa afsat sig Mindesmærker i talrige Rejsebeskrivelser; til de ældre af disse hører „En Digters Bazar"; i øvrigt har han bestrøbet Sverige, Spanien, Portugal i særlige Bøger. A. udgav først paa Tysk, senere paa Dansk en Fremstilling af sit Levned („Das Märchen meines Lebens", Leipzig 1847, „Mit Livs Æventyr", 1855). En Udgave af hans „Samlede Skrifter" begyndte 1853, og efter hans Død — 4 Aug. 1875 — udkom de i en ny Udgave i 15 tættrykte Bind; to omfangsrige Samlinger af Breve til og fra A., samt E. Collins „H. C. A. og det Collinske Hus" yde rigelige Bidrag til hans Biographi. Han har selv besørget Udgaven af sine samlede Værker paa Tysk; enkeltvis ere de udkomne næsten paa alle mulige Sprog, saa at „Historien om en Moder" kunde udgives i 15 Sprog som Indelskrift i Anledning af hans 70aarige Fødselsdag. Ingen nyere dansk Forfatters Navn har trængt saa vidt ud over vort Fædrelands Grænser som hans.

Andersen, Jens, med Tilnavnet Beldenak (paa Grund af hans skaldede Baghoved), Biskop i Fyns Stift, opnaaede en temmelig tvetydig Navnkundighed i Katholicismens sidste Dage her i Norden. A. var Søn af en fattig Skomager i Landsbyen Brøndum ved Limfjorden, men blev sat i Latinskole og studerede senere i Köln og Rom. Ved sin Hjemkomst vidste han at vinde Kong Hans's Yndest, blev Skriver i Kongens Cancelli og brugtes i de vigtigste Retssager og politiske Sendelser. Efter Kongens Ønske blev han 1501 Biskop i Fyn og derved en af Landets mægtigste Mænd; men den umættelige Gridskhed, hvormed han, uden at agte Lov og Ret, berigede sin Bispestol, og det Hovmod, hvormed han lod Adelsmændene føle, at han, den uadelige, var bleven deres Overmand i Magt, gjorde ham i højeste Grad forhadt. Om hans gejstlige Virksomhed er der intet Minde; derimod er han bekjendt ved, at han var den første danske Prælat, som drev staldfodrede Øxne til Hamborg. Under Kong Hans's Fejde med Lybekkerne havde A. 1503 uden tilstrækkelig Fuldmagt forpligtet Kongen til at betale dem 80,000 Gylden. Da Kong Christiern II besteg Tronen 1513, fordrede han, at A. skulde betale dem, og da denne vægrede sig, lod Kongen A. fængsle, indtil han omsider lovede at betale Summen. Nogen Tid efter vandt A. dog Kongens Yndest, gik ham til Haande ved det stockholmske Blodbad og fik Strengnäs Bispestol, i hvilken Værdighed Paven dog ikke vilde bekræfte ham. Snart tabte han atter Kongens Gunst, blev fængslet og led haard Medfart. Ved Frederik I.s Valg blev han gjenindsat som Biskop i Fyns Stift og optraadte djærvt imod Reformationen; men Adelen, som nu havde Magt til at gjengjælde ham alt det onde, han tidligere havde tilføjet den, gjorde dette i saa rigt Maal, at han 1528 i Hidsighed brugte saadanne Ord som Kongen og Rigsraadet, at skjønt han, for at faa Fred, nedlagde sit Embede 1529, blev han paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 dømt som Tremarksmand. Den gamle Exbiskop opslog nu sin Bolig paa Taasinge, men en Nat 1533 overfaldt Christoffer Rantzau ham, slæbte ham bunden til Holsten og mishandlede ham paa det ubarmhjærtigste. Hans Slægtninge i Lybek udløste ham omsider, og her tilbragte han da Resten af sit Liv til sin Død 20 Jan. 1537. Det var en blandt Almuen almindelig udbredt Tro, at A. var vel bevandret i den sorte Kunst.

Andersen, Jens Vanzon Hee, f. 12 Marts 1820 paa Østrupgaard ved Faaborg, fra 1851 til 1878 Forpagter paa Gunderslevholm, har udfoldet stor Virksomhed som utrættelig og dygtig Opdrætter, navnlig af Anglerkvæg, blandt hvilket Gunderslevholm-Stammen indtager en høj Rang; som Landbrugsforfatter, i Begyndelsen nærmest ang. Bedømmelsen af Malkekvæg; som Medlem af landøkonomiske Selskaber, navnlig af Sorø Amts, af det kgl. Landhusholdningsselskab og af de almindelige Landmandsforsamlinger.

Andersen, Niels, Gaardfæster i Husby, f. 28 Maj 1826, blev 1858 valgt til Folketinget og har siden med korte Afbrydelser haft Sæde her for en af de nordfynske Kredse (først Middelfart, senere Assens, siden 1877 Kjerteminde). A. sluttede sig tidlig til „de uafhængige" og hørte senere til „Mellempartiet", men siden 1877 hører han til Højre og har baade i og uden for Rigsdagen været en af Venstres ivrigste Modstandere, baade under Grundlovskampen 1865—66 og siden 1873.

Andersson, Carl Johan, bekjendt Rejsende, f. 1827 i Elfdalen i Vermland, hvor Faderen, Englænderen Lloyd, da opholdt sig paa en af sine Jagttoure. A. fulgte 1849 Faderen til England og gjorde der Bekjendtskab med Francis Galton, hvem han 1850 fulgte til Afrika, hvor de gaaende ud fra Hvalfiskebugten gjennemstrejfede Damara- og Ovambo-Landet. Senere foretog A. paa egen Haand en ny Rejse og trængte (ad en anden Vej end Livingstone) frem til Søen Ngami. Efter et toaarigt Ophold i England vendte A. 1856 tilbage til Afrika og tog Ansættelse som Forvalter ved Gruber i Damara- og Namaqua-Landet, men forlod snart denne Plads for at foretage en ny Opdagelsesrejse; under store Vanskeligheder naaede A. denne Gang (1859) Floden Okavango. For at aabne en Tuskhandel med Landets Produkter bosatte A. sig 1861 i Damara-Landet, men maatte under de mellem Damara- og Namaqua-Stammen opkomne Stridigheder forlade Egnen og reddede med Nød Livet. A. agtede da at nedsætte sig ved Floden Cunene, men døde undervejs 5 Juli 1867.

Andersson, Nils Johan, sv. Botaniker, f. 20 Febr. 1821 i Gärdserum i Calmar-Län, gjorde videnskabelige Rejser til Lappland og andre Dele af Skandinavien, til Mellemeuropa, samt del-

tog som Botaniker i Fregatten Eugenies Jordomsejling 1851—53, i Brevform skildret af A. i »En Verldsomsegling« (1853—54); var fra 1855 botan. Demonstrator i Lund og 1856—79 Professor og Intendant ved Rigsmuseets botaniske Afdeling i Stockholm; d. 27 Marts 1880. A. har givet vigtige Bidrag til Kundskaben om saa vel de skandinaviske som de tropiske Landes Vegetation; de vigtigste ere »Salices Lapponiæ« (1845), »Cyperaceæ et Gramineæ Scandin.« (1849—52), »Om Galapagosöarnes vegetation« (1854) og »Monographia Salicum« (1867).

Andes (Cordilleras [diljeras] de los Andes), Amerikas Hovedbjærgsystem, gaar langs Fastlandets Vestkyst fra 56° s. Br. til 70° n. Br. Det bestaar af to i Bygning meget forskjellige Dele, de sydamerikanske A. og de nordamerikanske A. De sydamerikanske A. begynde ved Amerikas sydligste Del med mindre Højde (højeste Toppe 6,000 F.) og ere der gjennemskaarne af dybe Kløfter, hvori Havet trænger ind, saa at de danne en Mængde Øer, Ildlandets Archipelag. Cap Hoorn paa Øen l'Hermite kan betragtes som Andesbjærgenes Begyndelse; Cap Froward er det sydligste Punkt paa selve Fastlandet. Efterhaanden som A. gaa mod N., saa de en mere sammenhængende Kam, med stigende Middelhøjde. Mt. S. Valentin overstiger 12,000 F. Under 32° 41′ s. Br. ligger Aconcagua (22,000 F.), Sydamerikas højeste Bjærg. I denne Del af A. findes ikke faa Vulkaner, hvoriblandt Antuco, der er i stadigt Udbrud, Chillan og Peteroa mellem 38° og 35° s. Br. I Nærheden af Vendekredsen dele A. sig i to Grene, der gaa mod N. parallelt med hinanden, nemlig de egentlige A. og Konge-Cordillererne (Cordilleras Real). De egentlige A., det vestlige System, naa strax en Middelhøjde af 14—15,000 F. og have en hel Række Toppe, hvoriblandt Vulkanerne Copiapo, Llullaillaco, Atacama og Sajama, der naa 20,000 F. og derover. Deres trinvise Affald mod V. er Ørkenen Atacama. Konge-Cordillererne have en Kam med omtr. samme Middelhøjde som de egentlige A. og med en Masse sne- og isdækte Toppe, hvoriblandt ogsaa adskillige (Illimani, Huaina-Potosi, Sorata) naa 20,000 F. Mod Ø. udsende de en Mængde Udløbere med Toppe af betydelig Højde. Mellem de egentlige Andes og Konge-Cordillererne ligger den store bolivianske Højslette (Desaguaderos Plateau), der egentlig bestaar af to større, 30 Mil brede Bækkener, det sydlige med Saltsumpen Pampas de las Salinas, det nordlige med Titicaca-Søen (Vandspejlets Højde over Havet 12,200 F., Dybde 700 F.). Disse Bækkener have intet Afløb til Havet. Omtrent ved 15° s. Br. forene de egentlige A. og Konge-Cordillererne sig i Cuzcos Bjærgknude og løbe derefter i forskjellige Retninger, indtil de atter gaa mod N., delte i to Systemer, som ikke mere forenes, og for hvis sydligere Dele Navnene „egtl. Andes" og „Konge-Cordillerer" kunne bibeholdes. Mellem dem ligger Quitos Højslette, der er 9,000 F. høj, delt ved Tværkjæder i 3 Bækkener og med Afløb til det store Hav gjennem Floden Esmeralda. Paa begge Sider af denne Højslette hæver sig en Samling af mægtige, vulkanske og ikke-vulkanske Toppe. I de egtl. A. ligge Chimborazo (20,100 F.) og Ilinissa, i Konge-Cordillererne Cajambe, lige under Æqvator (18,600 F.), og Vulkanerne Sangay, Cotopaxi (den højeste af Sydamerikas virksomme Vulkaner, 18,930 F.) og Antisana (18,300 F.). De egtl. A. fortsætte sig herfra op igjennem Columbia med aftagende Højde, udsende Udløbere til begge Sider og tabe sig op mod Panamatangen. Konge-Cordillererne, der holde sig noget lavere, udsende paa deres Vej mod N. en vestlig Udløber med Vulkanen Cerro de Pasto (13,600 F.), efter hvilken det omliggende Højland har faaet Navn. Ved Paramo de las Papas (14,000 F.) dele de sig i to Grene, hvoraf den vestl., Central-Cordillererne, gaar mod N. Ø. op imellem Magdalena og Cauca-Floden. I Vulkanen Huila og Tolima og i Mesa de Herveo har den Toppe paa 17—18,000 F. Den østl. Gren hæver sig i Paramo de Sumpaz s. for Bogota over 10,000 F. og fortsætter sig i nordøstl. Retning med en Række Højlande. Til Slutning deler Hovedkjæden sig i to Grene, hvoraf den ene v. for Maracaibosøen gaar mod Nord og danner Grænsen mellem Columbia og Venezuela, den anden lige mod Ø. over i Venezuela. — Foruden de her nævnte Dele af det sydamerikanske Andessystem skal endnu omtales de saakaldte Kyst-Cordillerer, der begynde omtr. ved Amerikas Sydspids og først danne den Række Øer, der ligge langs det chileniske Patagoniens Kyst, dernæst gaa over paa Fastlandet, hvis yderste Vestkyst de følge indtil lidt n. for Æqvator. En anden Kjæde hæver sig paa Sydamerikas Nordkyst, som den følger helt over mod Ø. under Navn af Venezuelas Kystbjærge. — De nordamerikanske A. Vest for Sænkningen ved Panama med sine Høje af yngre vulkanske Stenarter begynde Nordamerikas A., som strax her have en fra Sydamerikas forskjellig Charakter, nemlig som Plateauer eller afsladede Bjærgknuder. Forbundne med hinanden ved korte Kjæder kommer her først Veraguas Højland (2,200 F.), og derefter Costaricas, Honduras's og Guatemalas Højlande. Det sidste har mod V. 6,000 F.s Højde og en Vulkanrand med Punkter paa 12,000 F. Efter en Sænkning til 700 F. paa Tehuantepec-Tangen hæver sig mod N. V. det store Højland, der i Begyndelsen hedder Anahuac og længere mod N. Mexicos Højland. Dets Rande naa ud til begge Have og efterlade kun smalle Kystlande. Paa dets bølgeformige Ryg ligge spredte Bjærgdrag, som dele det i forskjellige Højsletter, og tværs over det, fra Ø. til V., gaar en Række Vulkaner. De østlige Randbjærge have sig i Citlaltepetl (ell. Orizava), en virksom Vulkan, over 17,360 F. N. V. derfor ligge Tlascalas, Tenochtitlans og Tolucas Højsletter (7—9,000 F.), skilte ved Bjærgdrag, hvori Popocatepetl (17,270 F.) og Iztaccihuatl (16,600 F.). Mod N. V. fortsættes Mexicos Højland i Chihuahuas Højland, der begrænses af Sierra Madre mod V. og Sierra de Potosi mod Ø. I

Højde med den californiske Bugts inderste Del forene disse Randbjærge sig i en kun 3,000 F. høj Højslette, med Fald mod Vest, der ligesom et lavere Trin afslutter den store mexicanske Forhøjning. N. herfor stiger Landet atter til 6,000 F., det store Colorado Højland. Dettes østlige Rand danner den sydlige Del af et stort Bjærgsystem, der almindeligvis sammenfattes under Navn af Rocky Mountains ell. Klippebjærgene. Det begynder ved omtr. 32° i Ny Mexico og forener sig snart med andre parallele Kjæder, der komme fra Højlandet v. for Rio grandes store nordsydl. Dal. I dennes nordl. Del ligger den store dejlige St. Louis Park. Efter en dyb Gjennemskæring af Systemets Axe, hvori Arkansasfloden strømmer mod Ø., følge Colorados Parkbjærge, flere parallele Kjæder, mellem hvilke de berømte „Parker“: Syd-, Mellem- og Nordparken ligge. En Mængde Punkter naa her op imod og over 14,000 F., som f. Ex. Blanca og Mount Harvard. N. for Sherman-Passet, hvorigjennem Pacificbanen gaar, begynde Black Hills, der gaa mod N.V. til Windriverkjæden, hvorfra de skilles ved Sydpasset. Af Rocky Mountains, Blue Mountains i det nordøstl. Oregon og de parallelt med Stillehavs-Kysten gaaende Cascadebjærge begrænses en stor Højslette, aaben mod Syd, der ved de fra Windriver mod S.S.V. gaaende, høje Wahsatch-Bjærge deles i to Dele. Den østlige stiger mod N. og lægger sig med Spidsen af sit sidste 6,000 F. høje Trin, Colorado-Ørkenen, op til Windriver. Uintah-Bjærgene gaa tværs over den. Den vestligere Del er langt større og gjennemstryges fra N. til S. af smaa vulkanske Kjæder, der dele det i mangfoldige Bækkener, hvis samlede Navn er „Great Bassin“ eller „den store Saltsøs Højland“. Dyndvulkaner og varme Kilder vidne her om vulkanske Kræfters Virksomhed. Middelhøjden er 3—6,000 F. Mod Syd er der Dele, der ligge lavere end Havfladen, saaledes i det sydvestl. Californien Death Valley (mellem 36° og 37° n. Br., dybeste Punkt 170 F. under Havfladen) og i det sydl. Californien Dry Lake, i en gammel Fortsættelse af den californiske Havbugt (indtil 300 F. under Havfl.). — N. for Windriverkjæden danner Rocky Mountains's Fortsættelse i Yellowsflodens øvre Dal den herlige Yellowstone Park, med talrige Gejsere, Vandfald og Søer. I brit. Columbia hæver Mt. Hooker sig til omtr. 16,000 F.; men derefter synker Højden, saa at den n. for 55° n. Br. kun er 4,000 F. og længere mod N. kun 2,000. Ved omtr. 64° n. Br. brede Rocky Mountains mod V. og hæve sig til en vulkansk Kjæde, Alaska-Bjærgene, der danner Rygraden af Alaska-Territoriet. Parallelt med Alaska-Bj. gaar langs Ishavets Kyst v. for Mackenzieflodes en Kystkjæde, der ender med en høj Bjærggruppe, Romanzov. — Den anden Hoveddel af de nordamerikanske Andes, „Søalperne“, begynder med Cap Lucas paa Californiens Sydspids, omtrent under Vendekredsen. Medens de granitiske Rocky Mountains ere aldeles uden Vulkaner, ere Søalperne rige paa dem. Omtrent ved 35° n. Br. dele de sig i to parallele Hovedgrene, som forene sig igjen ved omtrent 50°. Den vestlige, lavere Kjæde gaar langs Havet som den egentlige Kystkjæde, Coast Range. Den østlige Gren hæver sig først under Navn af Sierra Nevada til en langs sin østlige Fod af en Mængde Søer ledsaget, meget høj Kjæde. Her ligger mellem 37° og 38° n. Br. den yndige Yo-Semite-Dal og mod S. Whitney's-Peak (over 14,000 F.), længere mod N. Lassen-Peak og mellem 41° og 42° n. Br. Mt. Shasta (omtr. 14,000 F.). Dalen mellem Sierra Nevada og Kystkjæden kaldes „den store Dal“, og her løbe Floderne Sacramento mod S. og San Joaquin mod N. til San Franciscobugten. Gjennem Truckee-Passet (6,900 F.) gaar Pacificbanen. Mod N. fortsættes Sierra Nevada af de noget lavere Cascade-Kjæder, skilte fra Kystbjærgene ved Willamette-Dalen. Middelhøjden er kun 4—6,000 F., men Mt. Rainier mellem 46° og 47° n. Br. naar dog op imod 14,000 F. og Mt. Helens og Mt. Adams længer mod S. til 8—10,000 F. Tværs igjennem Kjæderne bryder Columbia-Floden sig Vej med vilde Fald. Ved Cascade-Kjædernes Nordende forene disse sig med Kystbjærgene og gaa langs Kysten mod N. V., dannende en Mængde Halvøer og Øer. Omtr. ved 60° n. Br. bøje de pludselig mod V., og her ligger paa Grænsen af britisk Nordamerika og Alaska-Territoriet St. Elias-Bjærget, maaske Nordamerikas højeste Top. Kjæden fortsætter sig derpaa langs Alaskas Sydkyst ud igjennem Halvøen Alaska og naar over Aleuternes vulkanske Række nær over til Asiens Kyst. I disse nordligste Dele af Andesbjærgene forekomme, ligesom i de sydligste, Gletschere, der naa Havet.

Andeskæl (Anatifa), de Langhalse, i hvis Kappe der indeholdes en fast Skalmasse, bestaaende af 5 Kalkplader. En enkelt Arts rent overfladiske Lighed med visse Ænders (Anas Bernicla) Hals og Næb har givet Anledning til den forunderlige Overtro, at de skulde forvandle sig til Ænder; og da de sidde sammen i store Klynger, gav dette i Forbindelse med visse Rurformers Optræden paa Søtræerne (Hornkoraller og lignende Former) atter Anledning til Fabler om Træer, hvorpaa der voxede Ænder.

Andsøttes, norsk, i Talemaaden: ligge a., d. e. ligge ved Siden af hinanden saaledes, at den enes Fødder vende til samme Kant som den andens Hoved.

Andkhui, Stad i det nordl. Afghanistan, 20 M. v. for Balkh, i en yderst øde Egn. 10,000 I., der drive Handel med fine, sorte Faareskind.

d'Andlau, G. H. J., Grev [dangbloh], fransk General, f. 1824, blev Officer 1844, udmærkede sig ved Indtagelsen af Sevastopol og blev Oberst 1869. Under Krigen 1870 var A. ansat ved Staben i Metz og skrev derefter »Metz, campagne et négociations«, der i 2 Aar fik 9 Opl. og paaviste Bazaines Skyld for Byens og Hærens Overgivelse. 1876 blev d'A. Senator og 1879 Brigadegeneral.

Andokides, en attisk Taler, f. 467, var af rig og fornem Slægt, hørte til det aristokratiske Parti og blev indviklet i Hermokopideprocessen 415 f. Chr. Da han selv tilstod at være skyldig, maatte han forlade Athen, og det lykkedes ham

ikke at komme tilbage før den almindelige Amnesti efter de 30 Tyranners Fordrivelse 403. Hans Fjender søgte fremdeles at fjærne ham fra det offentlige Liv ved at anklage ham for Gudsbespottelse og Mysteriekrænkelse, men han blev frikjendt og vedblev at spille en anselig Rolle i Staten. Han blev 394 sendt som Gesandt til Sparta for at underhandle om Fred; men Folket misbilligede hans Adfærd og jog ham paa ny i Landsflygtighed. Vi have 4 Taler under hans Navn, af hvilke de 3 første ere ægte.

Andorra, en lille neutral Republik under Frankrigs Beskyttelse, ligger i en af Floden Valira gjennemstrømmet Dal mellem det spanske Catalonien og det franske Depart. Ariége. 8½ ▢ M. med 5,800 J. (1875). Den franske Regering udnævner en Landfoged, som skal være en Franskmand, Biskoppen af Urgel en anden paa 3 Aar, som skal være fra A. Skiftevis udnævne de to Overherrer en Dommer. Staten styres af et Raad paa 24 livsvarige Medlemmer, som af sin Midte vælger en Syndicus, der har den udøvende Magt. Kvægavl, Vin- og Frugtavl er Befolkningens Hovederhverv; Kornavlen er utilstrækkelig, hvorfor det manglende Korn indføres fra Frankrig. Flekken **Andorra la Vieja** tæller 1,000 J. og betragtes som Hovedstad. A.s Privilegier hidrøre allerede fra Carl d. stores Tid.

d'Andrada, 3 Brødre, som have taget vigtig Del i Brasiliens Løsrivelse fra Portugal og i Udviklingen af dets nye Forfatningsliv. Den ældste af dem, **Joseph Bonifac.,** f. 1765, var allerede Minister 1822—23, bortsendtes da til Frankrig indtil 1829 og var 1831—34 Formynder for Kejser Pedro II. Han døde 1838, bekjendt ogsaa som lærd Mineralog og lyrisk Digter. Hans to yngre Brødre vare Ministre samtidig 1840—41.

Andral, Gabriel [ang], f. 1797, en af Frankrigs mest udmærkede Læger, navnlig berømt ved sine grundige Værker over den pathologiske Anatomi og Kliniken, hvilken sidste Videnskab han bragte ind paa en ny Bane, idet han forsøgte nøjagtig at fastsætte Sygdommenes Forhold ved Hjælp af Rækker af enkelte Jagttagelser. Hans ydre Løbebane var hurtig og glimrende; allerede i sit 25de Aar blev han agregeret Professor ved Facultetet i Paris og 5 Aar efter Professor i Hygieine, hvilket Fag han dog snart ombyttede med Pathologien. 1866 tog han sin Afsked og døde 1876. Hans praktiske Virksomhed var meget betydelig.

Andrassy [dråschi], en ungarsk Adelsslægt, som 1676 fik Friherre- og 1780 Grevebærdighed. **Julius** (magyarsk Gyula) **A.,** f. 8 Marts 1823, udmærkede sig paa Rigsdagen 1847—48 som en udmærket Taler og Tilhænger af Kossuth. Han var i Marts 1848 Medlem af det Udvalg, som udarbejdede Forfatningsændringerne, og blev i Sommeren s. A. Overgespan i Zemplin, i hvilken Egenskab han selv anførte en Honvedbataillon i Frihedskampen. 1849 gik A. som Ungarns Afsending til Constantinopel, udvirkede en velvillig Modtagelse af Flygtningene og blev derfor dømt til Døden i Wien; han levede derfor i Paris indtil 1856, da han blev benaadet og kunde vende hjem. 1861 valgtes A. til Rigsdagens Underhus og stemte her med det maadeholdne Parti under Deaks Ledelse; blev i Dec. 1865 Husets Næstformand og var et fremragende Medlem af det Udvalg, som vedtog Grundlaget for Ungarns fremtidige statsretlige Stilling. I Vinteren 1866—67 tog A. ivrig Del i de Underhandlinger, som førtes med den østerrigske Regering, og blev derefter 20 Feb. 1867 Førsteminister i Ungarn. Som saadan havde A. store Fortjenester af den endelige Overenskomst med Østerrig, af Udsoningen med Kroatien og af Honvedhærens Udvikling. Desuden søgte han at hævde Ungarns Indflydelse paa Monarchiets Udenrigspolitik, modsatte sig bestemt Deltagelsen i Krigen 1870 og holdt paa et godt Forhold til Tyskland. Ligeledes modsatte A. sig Czechernes Forlangender i October 1871 om en Omdannelse af Østerrigs Forfatning. 14 Nov. 1871 blev han Udenrigsminister; som saadan deltog han 1872 i Trekejsermødet i Berlin og fulgte Kejseren 1874 baade til St. Petersborg og til Venezia (ligesom han allerede 1867 havde fulgt ham til Paris og 1869 til Ægypten). Da Opstanden 1875 var udbrudt i Herzegovina, udarbejdede A. i Dec. det Udkast til Reformer, som alle Stormagter indgav til Sultanen; han troede endnu at kunne redde Tyrkiet og saa med meget Misnøje Ruslands krigerske Optræden. Dog fastholdt han Neutraliteten og udvirkede i Juli 1878 Bosniens Tilknytning som Modvægt. I Sept. 1879 sluttede A. et nyt Forbund med Tyskland, men trak sig kort efter (8 Oct.) tilbage, hædret med de største Udmærkelser af sin Herster. — Af en anden Linje af Slægten A. var **Georg A.,** f. 1797, d. 1872, en af det conservative Partis Ledere, 1860 Medlem af det forstærkede Rigsraad, hvor han sammen med G. Apponyi fastholdt Ungarns Særstilling.

André, Jules [ang], fransk Landskabsmaler, f. 1804 i Paris, d. 1869 smstds., Elev af Watelet og Jolivard, gjengav fransk Natur i mere realistisk Retning. Han havde en Aarrække Ansættelse ved Porcelænsfabriken i Sèvres.

Andreasøvsger, s. **Aleuterne.**

Andreas, en af Jesu 12 Apostle, Peters Broder, f. i Bethsaida i Galilæa, var først Discipel af Johannes Døberen, men sluttede sig siden til Jesus. Efter usikre Sagn skal han i sine senere Aar have virket for Evangeliet i Skythien, dernæst i Lilleasien, Thrakien og Grækenland; til sidst skal han være bleven korsfæstet i Byen Patræ i Achaja paa et Kors med skraatstillede Bjælker (X); han skal have levet 3 Dage paa Korset og frimodig bekjendt Christus. Et saadant Kors kaldes derfor et **Andreaskors** eller et græsk Kors. A.s Dødsdag skal være 30 Nov. — Til den ældste Kirkes apokryphiske Apostelhistorier høre ogsaa **Acta Andreæ,** som især brugtes af Enkratiternes Sekt. — Russerne anse A. for deres Apostel og Skotterne ære ham som deres Skytspatron (St. Andrews). Der er derfor i begge disse Lande stiftet Andreasordener. **Den russiske Andreasorden,** stiftet 1698 af Peter d. store, er kun bestemt for Medlemmer af den kejserlige Familie, fyrstelige Personer, Overgeneraler o. desl. og er den fornemste Orden i Riget. Ordenstegnet er den hell. A., fæstet paa et

blaat, emailleret Kors, som hviler paa den russiske Rigsørns Bryst. I de 4 Hjørner staa Bogstaverne S. A. P. R. (Sanctus Andreas Patronus Russiae, d. e. den hell. A., Ruslands Beskytter). Om Ørnens Hals ligger en hvid Plade med den russ. Paaskrift: Tro og Troskab. Ordensbaandet er himmelblaat; Medlemmerne have en egen Ordensdragt. Med Andreasordenen faa Medlemmerne tillige Alexander-Nevskijordenens og St. Annaordenens Insignier. **Den skotske Andreasorden** (St. Andrewsorden) ell. **Tidselordenen** er stiftet af den skotske Konge Jakob V 1540 og senere fornyet af forskjellige engelske Konger; den tæller kun 16 Riddere. Ordenstegnet er et i grønt Baand hængende Guldskjold, paa hvilket den hell. A. staar i blaat Gevandt med Korset; i Midten er Billedet af en Tidsel med den Devise: »Nemo me impune lacessit« (Ingen fortrædiger mig ustraffet).

Andreas, 3 Konger i Ungarn af den arpadske Stamme. **A. I**, Konge 1046, begunstigede Christendommen; han kæmpede heldig mod Kejser Henrik III, men faldt i en Krig mod sin Broder Bela I 1061. — **A. II** Hierosolymitanus (Jorsalafarer) var først Formynder for sin 1204 afdøde, ældre Broder Emeriks Søn, men fortrængte denne og blev selv Konge 1205. Han foretog 1217 et frugtesløst Korstog, hvoraf han fik sit Tilnavn, maatte kæmpe med flere Oprør, deriblandt af hans egen Søn og Efterfølger Bela IV, samt ved en Bulla aurea af 1222, der danner Grundlaget for Ungarns nuværende Statsordning, tilstaa Magnaterne store Rettigheder og døde 1236. En Datter af ham var den hellige Elisabeth, Landgrevinde af Thüringen; angaaende hans første Dronning Gertrud af Meran s. **Bankban**. — Med **A. III** Venetus (saa kaldet fordi hans Moder var en Venezianerinde af Familien Morosini), den foregaaendes Sønnesøn, Konge 1290, uddøde Arpads Slægt paa Mandssiden 14 Jan. 1301. Angaaende hans Dronning Agnes af Østerrig s. d. A. — **A.**, ungarsk Prins, Søn af Koug Carl I Robert, f. 1327, blev som Barn ført til Neapel og gift med sin Slægtning Dronning Johanne I, men dræbt paa hendes Foranstaltning 1345.

Andreasberg, Bjærgstad i den preussiske Prov. Hannover, i Bjærgdistrictet Klausthal, 2 M. s. ø. for Klausthal. 3,000 I. Bjærgværksdrift paa Sølv, Kobber, Jærn, Bly og Kobolt. Opdrætning af Sangfugle.

Andréossy, Antoine François [angdreossi], Greve, f. 1761 i Castelnaudary af ital. Herkomst, svang sig under Revolutionskrigene saaledes op, at han 1800 blev Directeur i Krigsministeriet, 1802 Gesandt i London og senere i Wien og Constantinopel. Under de 100 Dage var han Pair, men sluttede sig senere til Restaurationen. Han døde 10 Sept. 1828 i Montauban. Hans Skrifter behandle phys. Geographi, Vandbygning og Krigshistorie.

Andres de Palomar, San, Fabrikstad i Spanien, Catalonien, kan betragtes som en Forstad til Barcelona. 15,000 I. Linned-, Bomulds- og Uldmanufakturer.

Andresen, Andreas, tysk Kunstforfatter, f. 1828 i Løjt i Slesvig, d. 1871 i Leipzig, hvor han var Leder og siden Ejer af Weigels Kunstauctions-Institut. Han har navnlig strevet om Peintres-graveurs („Die deutschen Malerradirer des 19 Jahrh.").

Andrews, Thomas [ändruss], eng. Physiker, f. 1813 i Belfast, Prof. i Chemi smstds., har foretaget vigtige Undersøgelser over Varmeudviklingen ved chemiske Processer, over Ozon o. a., men er især bekjendt som Opdager af den „kritiske" Temperatur (s. d. A.). Afhandlinger i »Philos. Transact.« og i Poggendorffs Annaler.

Andrews, Saint [sænt ändruss], 1) Stad i Fife-Sh. i Skotland, 7 M. n. ø. for Edinburgh, ved Nordsøen. 7,000 I. A. var i den katholske Tid Sæde for Skotlands Primas. Universitet. Store Ruiner af et fast Slot og den 1559 ødelagte Kathedralkirke. Madrascollegiet, en fri Undervisningsanstalt, tæller 1,000 Elever. 2) Stad i den sydl. Del af den engelske Koloni Ny-Brunsvig i Nordamerika, ved Passamaquoddy-Bugten. 6,000 I. Tømmerhandel. Fiskeri.

Andreæ, Abraham, svensk Ærkebiskop, f. i Ångermanland og derfor kaldet Angermannus, gjorde sine Studier i Gefle Skole og ved tyske Universiteter, blev omtrent 1573 Rector ved Skolen i Stockholm, men maatte som heftig Modstander af Johan III.s Liturgi forlade denne Plads, blev, da han i Prædiken og Skrift fortsatte sin Polemik, fængslet, men flygtede med Hertug Carls Bistand til Tyskland. Ved Skrifter, som udgaves der, forøgede A. endnu mere sin hos de lutherskfindede af Sveriges Præstestand vundne Anseelse og blev paa Kirkemødet i Upsala 1593 valgt til Ærkebiskop. Den overdrevne Nidkjærhed og den Myndighed, hvormed A. optraadte i dette Embede, bragte ham i Strid med Hertug Carl. A. anklagedes for at have villet skade Hertugen, suspenderedes fra Embedet og blev holdt i mangeaarigt Fængsel, hvor han døde 1607.

Andreä, Jak., en af de virksomste og indflydelsesrigeste lutherske Theologer i det 16de Aarh.s sidste Halvdel, f. 1528 i Waiblingen i Würtemberg, blev allerede 1546 Diakon i Stuttgart og beklædte derefter forskjellige kirkelige Embeder, indtil han 1562 blev Prof. i Theologien, Kansler for Universitetet og Provst i Tübingen. For at virke til Bilæggelsen af de indre dogmatiske Kampe, der paa den Tid havde forvandlet den lutherske Kirke til to fjendtlige Lejre, udkastede han den første Plan til Udarbejdelsen af et nyt symbolsk Skrift, der bestemt skulde udskille alle indsnegne eller truende Vildfarelser, og gjennemrejste nu de lutherske Lande for at vinde Fyrster og Theologer for dette Foretagende. Efter mange Forhandlinger blev Resultatet 1577 den saakaldte Concordieformel (s. d. A.), hvis Anerkjendelse i de forskjellige lutherske Lande atter kostede A. nye Anstrængelser. A. var en Mand med rige Kundskaber, udholdende Flid og stor Veltalenhed. Hans c. 150 Skrifter ere for største Delen Lejlighedsskrifter, men høre netop derfor til Hovedkilderne for Datidens Kirkehistorie. D. 7 Jan. 1590. — **Joh. Valent. A.**, Sønnesøn af den foregaaende, en af de aandrigste tyske Skribenter, f. 1586 i Herrenberg ved Tübingen,

d. 27 Juni 1654. Ved Universitetet i Tübingen modtog han sin første videnskabelige Dannelse, og efter at have foretaget en længere Rejse i Tyskland, Schweiz, Italien og Frankrig, der blev af stor Betydning for hans aandelige Udvikling, beklædte han fra 1614 forskjellige kirkelige Embeder, indtil han 1639 blev Hofpræst i Stuttgart og Medlem af Kirkestyrelsen i Würtemberg. A. var ikke saa meget lærd Theolog som praktisk-christelig Lærer for sin Tids Kirke. Hans 93 Skrifter ere for største Delen korte Lejlighedsskrifter, som alle ere gjennemtrængte af en brændende Iver for at føre den rene lutherske Lære ud i Livet. Han bliver ikke træt af at minde de lutherske Theologer om, at Mennesket ikke er født for at leve som Bogorm i det theologiske Studerkammer, men for at leve sit Liv i Indøvelse i Christendom, og han klager over „den theologiske Scholastik, der anser endog en saa hellig Mand som Arndt for Kjætter". Dette hans friere Syn paa Læren gjorde ham fredelig stemt over for andre Kirkesamfund; han havde Venner baade blandt de bøhmiske Brødre og i den reformerte Kirke, som han navnlig havde lært at kjende ved sit Ophold i Genf, hvor han havde truffet et Menighedsliv, der i højeste Grad tiltalte ham. Paa den anden Side er han dog en tro Søn af sin Kirke og ivrer i flere Skrifter mod de Sværmerier og mystiske Samfund, der i misforstaaet Reaction mod Bogstavorthodoxien i den lutherske Kirke vare traadte ud af denne og søgte deres Næring i Paracelsus's og lignende Aanders theosophiske Skrifter. Nogle af de Skrifter, han i dette Øjemed skrev, gave meget imod hans Vilje Anledning til Stiftelsen af Rosenkreuzernes ukirkelige Samfund (s. d. A.). Selv arbejdede han ivrig for at samle troende lutherske christne fra hele Tyskland til et stort Vennesamfund, hvis Medlemmer skulde virke gjensidig opbyggende paa hverandre; men han fik ikke denne Plan virkeliggjort. Som Præst udmærkede han sig ved utrættelig og opofrende Omsorg for sine Menigheder og bidrog meget til at opretholde og gjenoprette det kirkelige Liv i Würtemberg under og efter Trediveaarskrigen, der formindskede de würtembergske Præsters Tal fra 1046 til 338, lagde Hundreder af Kirker i Ruiner og et Par Gange berøvede ham selv alt, hvad han ejede. Et halvt Aarh. efter hans Død sagde Spener om ham: „Kunde jeg opvække nogen fra de døde til Gavn for Kirken, skulde det være J. V. A."

Andreæ, Laurentius, svensk Kirkereformator, f. c. 1480, d. 1552, havde opholdt sig i Rom, var bleven Magister 1498 i Leipzig og var Archidiakon i Strengnäs, da han under Rigsdagen 1523 vandt Gustav Vasa for Reformationens Grundsætninger, som med A.s Bifald prædikedes af Olaus Petri. A. blev Kongens Kansler, ledede Oversættelsen af det nye Testament (udk. 1526) og virkede kraftig til Reformationens Iværksættelse. Han modsatte sig dog Kongens Plan, at bringe Kirken i fuld Afhængighed af den verdslige Magt, anklagedes for at have forsømt sine Pligter, dømtes 1540 til Døden, men benaadedes mod at give drøje Bøder og levede derefter som Privatmand i Strengnäs.

Andria, Stad i Syditalien, 7 M. v. for Bari. 37,000 J. Gammel Stad. Bispesæde. Smuk Kathedralkirke. Handel med Mandler.

Andrienne [angdriënn] (forvansket Adriane ell. Adriene), en lang Fruentimmerkjole med Slæb; Navnet efter Terents's „Andria", fordi A. først brugtes paa et Theater i Paris, da dette Stykke (eller rettere en Efterligning deraf) opførtes der.

Andrieux, Bertrand [angdriö], fransk Medailleur, f. 1761 i Bordeaux, d. 1822 i Paris, var det første Kejserdømmes Medailleur og indførte under Paavirkning af J. L. David en renere Stil i denne Kunstart.

Andrieux, F. G. Jean Stanisl. [s. o.], fransk Digter, f. 1759, slog tidlig ind paa den juridiske Embedsbane, sympathiserede med Revolutionen og blev 1798 Medlem af de femhundredes Raad. Allerede 1795 var han bleven Medlem af Akademiet paa Grund af sine talentfulde Lystspil. Efter 18 Brumaire blev han Tribun, men afskedigedes allerede 1802 paa Grund af sin liberale Antipathi mod Bonaparte. 1803—14 var han Prof. ved Ecole polytechnique og Collège de France, hvor han samlede en stor Kreds til sine pikante, men allerede da gammeldags literære Causerier. 1803 var han bleven gjenoptaget i Akademiet og blev 1809 dets Secretær. Han var en flittig Medarbejder af »Dictionnaire de l'acad. franç.« D. 1833.

Andrieux, Louis [s. o.], fransk Politiker, f. 1840, blev tidlig Sagfører i Lyon, hvor han optraadte i politiske Sager og deltog i Agitationen imod Kejserdømmet; blev Procureur i Sept. 1870 og medvirkede til Ordenens Opretholdelse, men fjærnedes i Maj 1873 og førte nu en heftig Kamp mod den reactionære Præfect Ducros. 1876 valgtes A. til Deputeret, var 1879 Ordfører for Loven om den indskrænkede Amnesti og blev derefter Politipræfect i Paris, hvor han havde jævnlige Stridigheder med det radicale Byraad, indtil Juli 1881. I Jan 1882 var A. en af Hovedlederne for den Opposition, der medførte Gambettas Afgang som Minister, og derefter var A. i nogle Maaneder fransk Afsending i Madrid.

Andros, 1) en bjærgfuld Ø i Archipelagus, der hører til Kykladerne, 7 □ M. med 25,000 J., frembringer Silke og Sydfrugter i stor Mængde. Hovedstaden A. med 2,000 J. har en Havn, hvorfra drives livligt Fiskeri. 2) s. Bahamaøerne.

Androgyni, den Form af Hermaphroditisme, hvor ethvert Dyr er baade Han og Hun, uden at det dog befrugter sig selv, men parrer sig og skiftevis ved hver Parring er Han eller Hun. Dette skulde navnlig gjælde om Regnorme og Lungesnegle.

Androide, s. Automat.

Androkles er Navnet paa en romersk Slave i Kejsertiden, der flygtede fra sin grusomme Herre i Afrika, kom ind i en Løves Hule og vandt Dyrets Hengivenhed ved at trække en Torn af dets Fod. Fra den Tid delte Løven Udbyttet af sin Jagt med A., men da denne blev kjed af dette vilde Liv, forlod han Hulen, blev fangen og som bortløben Slave dømt til at kæmpe med de vilde Dyr paa Amphitheatret.

Her gjenkjendte han og hans Løve, der ogsaa var bleven fangen, hinanden, og A.s Fortælling rørte Kejseren og Folket saaledes, at han blev given fri og fik Løven til Gave.

Andrŏmache, Hektors Hustru og ved ham Moder til Astyanax, er smukt skildret af Homer i Iliadens 6te Sang. Efter Trojas Erobring tilfaldt hun som Slavinde Pyrrhos, Achilleus's Søn. Ved ham blev hun Moder til Molossos og Stammoder til en epirotisk Kongeslægt. Vergil lader Æneas træffe hende under lykkeligere Kaar, idet hun efter Pyrrhos's Død var bleven gift med Trojaneren Helenos.

Andrŏmachos fra Kreta, Livlæge hos Kejser Nero. Han opfandt et Lægemiddel imod dyrisk Gift, som han beskrev paa Vers. Beskrivelsen er bevaret hos Galenus.

Andromani, d. s. s. Nymphomani.

Andrŏmeda, en Datter af den æthiopiske Konge Kepheus og Kassiopea. Da hendes Moder havde rost sig af at være skjønnere end Nereiderne, blev Landet ødelagt ved Oversvømmelse og hærjet af et frygteligt Søuhyre. Oraklet svarede, at Plagen ikke vilde høre op, førend A. blev given til Pris for Uhyret. Men da hun i denne Anledning stod bunden til en Klippe ved Havet, frelste Perseus hende. Han forstenede Uhyret ved Medusahovedets Kraft og tog A. til Ægte. Efter Døden blev hun, ligesom hele hendes Familie, hensat iblandt Stjærnerne. — **Stjærnebilledet A.** findes paa den nordlige Himmel og er kjendeligt ved 3 klare Stjærner, som ligge i en ret Linje. I Begyndelsen af Oct. er det i Syd ved Midnat, i Begyndelsen af Nov. Kl. 10, af Dec. Kl. 8 osv. Dets Højde er da omtr. 70° over Horizonten. De 3 nævnte Stjærner kaldes Sirrah, Mirach og Alamach, α, β og γ. I dette Stjærnebillede findes ogsaa **A.-Taagen,** en for det blotte Øje synlig Stjærnetaage.

Andrŏnicus, s. **Livius A.**

Andrŏnikos, flere bekjendte Mænd i den græske Oldtid. **A. Kyrrhestes** (d. e. fra Kyrrhos i Syrien) opførte den ottekantede Bygning i Athen, som er bekjendt under Navnet „Vindenes Taarn“. Paa Taget var en Triton af Bronze, som drejede sig og med en Pind i Haanden viste hen paa den Kant, hvorfra Vinden kom. Paa de ydre Sider ere Linjer til Solskiver og i det indre Indretningen til et Vandur. — **A. fra Rhodos,** aristotelisk Philosoph, var ved Midten af det 1ste Aarh. f. Chr. Forstander for Skolen i Athen. Han udgav og commenterede Aristoteles's Skrifter; ved sine kritiske Undersøgelser om deres Ægthed og Orden bidrog han ikke lidet til en grundigere Forstaaelse af Aristoteles.

Andrŏnikos, 3 græske Kejsere. **A. I,** Søn af Isaak Komnenos og Sønnesøn af Kejser Alexios K., er bleven bekjendt af sit æventyrlige Liv. Udrustet af Naturen med Skjønhed, Tapperhed og ypperlige Anlæg, men forfalden til et tøjlesløst Levned, blev han af sin Fætter, Kejser Manuel K., kastet i Fængsel, men flygtede efter 12 Aars Fangenskab til Kijev, hvorfra han siden kom tilbage til Constantinopel og stødte Manuels Søn, Alexios II, fra Tronen, som han bemægtigede sig 1183. Men allerede 1185 udbrød en Opstand, ledet af Isaak Angelos, som han havde ladet fængsle, men som var undkommen af Fængslet, hvorpaa den rasende Pøbel ved gruelige Mishandlinger, som A. udholdt med den største Standhaftighed, lod ham bøde for hans Grusomhed og Troløshed 12 Sept. s. A. Han var den sidste græske Kejser af Huset Komnenos. — **A. II,** Søn af Kejser Michael Palæologos, blev Kejser 1282. Under ham begyndte de osmaniske Tyrker at trænge frem i Lilleasien; han blev 1328 stødt fra Tronen af sin Sønnesøn **A. III,** som under hele sin Regering maatte kæmpe med Oprør og med Tyrkerne og døde 1341.

Androphăg, Menneskeæder.

Androphobi, Rædsel for Mandfolk.

Androscoggin [ændrăskåggin], Flod i den nordøstl. Del af de forenede Stater i Nordamerika, opstaar paa Grænsen af Canada og løber igjennem New-Hampshire og Maine til Atlanterhavet (Kennebec-Bugten).

Andrussov [ăn], Landsby i det russ. Gouv. Smolensk, s. for Smolensk. 1667 sluttedes her en 13aarig Vaabenstilstand mellem Rusland og Polen.

Andræ, Carl Christoffer Georg, Gehejme-Etatsraad, f. 14 Oct. 1812 paa Møen, var Lieutn. i Vejcorpset, da han ved den militære Højskoles Oprettelse 1830 traadte ind paa denne for at uddanne sig til Generalstaben; som Capitain i denne blev han 1842 Lærer paa Højskolen i Topographi og Geodæsi, 1843 tillige i Mathematik. Sin politiske Løbebane begyndte han 1848 som kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, i hvilken han kæmpede for et Etkammersystem, men med to Slags Valg, og i øvrigt viste meget frisindede Grundsætninger. Han blev derfor 1849 valgt til Folketinget, hvis Formandspost han 1850—52 beklædte med en fra alle Sider erkjendt Dygtighed; desuden var han 1851 Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg. Fra 1853 til 1863 var han Landstingsmand for Kjøbenhavn, 1856—66 Medlem af Rigsraadet og er siden 1866 kongevalgt Landstingsmand. I Apr. 1854 blev han uden anden Grund, end at han hørte til Oppositionen mod Regeringen, ligesom Aaret forud hans Collega paa Højskolen Schovelin og samtidig Hall og Monrad, afskediget, uagtet han i sin Lærervirksomhed og hele Stilling ved Højskolen havde indlagt sig mer end almindelige Fortjenester. I Dec. 1854 blev A. Finansminister i Ministeriet Bang, af hvilket han var et af de mest fremragende Medlemmer; han havde betydelig Indflydelse paa Affattelsen af Fællesforfatningen af 2 Oct. 1855, hvis ejendommelige Valgmaade, efter Forholdstal (s. d. A.), skyldes ham; endvidere gjennemførte han 1858 en meget nyttig Omdannelse af den indenlandske Statsgjæld. Fra 18 Oct. 1856 til 13 Maj 1857 var A. Conseilspræsident, hvorefter han endnu forblev i Stillingen som Finansminister indtil 10 Juli 1858, men da udtraadte af Ministeriet, fordi han ikke vilde gaa ind paa Holstens Udskillelse af Helstaten. Senere hørte A. i Rigsraadet til den conservative Opposition og stemte 1863 mod Novemberforfatningen. Ogsaa efter 1864 har A. deltaget i det politiske Liv, om han end kun meget sjælden tager til Orde og hans

Virksomhed mest er negativ kritisk. Ved Siden af sin politiske Virksomhed har A., selv efter at han i øvrigt var udtraadt af Statens Tjeneste, med udmærket Dygtighed varetaget Bestyrelsen af Gradmaalingsarbejdet i Danmark (indtil 1883; „den danske Gradmaaling", 3 Bd., 1867—78). 1853 optoges han som Medlem af Videnskabernes Selskab, mellem hvis Skrifter (ligesom ogsaa i „Astron. Nachrichten") findes forskjellige Afhandlinger fra hans Haand; 1879 blev han Æresdoctor i det math.-naturv. Facultet.

Andræ, Sanct, Stad i Ungarn ved Donaus højre Bred, 3 M. n. for Buda-Pest. 10,000 I. Betydelig Vinavl i Omegnen.

Andujar [dūkar], Stad i Spanien, Andalusien, ved Floden Guadálquivir, 5 M. n. for Jaen. 12,000 I. Silkehandel, Pottemagerier, Sæbesyderier.

Anduve, søge ind mod Land for at anløbe en Kyst eller for at bestemme sin Plads i Søen med større Nøjagtighed.

Anduze [angdyhs], Stad i det franske Dep. Gard, 6 M. n. v. for Nimes. 5000 I., hvoriblandt mange reformerte. Silkemanufakturer.

Andøen, stor Ø i Nordlands Amt i Norge, den nordligste af Øerne i Vesteraalen, meget besøgt for Fiskerierne. Stenkullejer, som i nyere Tid ere fundne der, have ikke vist sig drivværdige.

Andøve, norsk, holde en Baad mod Vind ell. Strøm, saa at den ikke driver (f. Ex. paa en Fiskeplads).

Anegāda, den nordligste af Jomfruøerne i Vestindien, med kun faa Indb., tilhører England.

Anĕkdota, gr., ikke tidligere udgivne Skrifter. Heraf **Anekdōte,** en kort, pikant Fortælling.

Anemogrāph, et Instrument, der selv opskriver Vindens Retning. **Anemomēter,** d. s. s. Vindmaaler. **Anemoskōp,** et Instrument, der angiver Vindens Retning, en Vejrhane. Ogsaa et af O. v. Guericke opfundet Instrument, et Slags Barometer, hvori der oven paa Kvægsølvet var stillet en Dukke, der ved sin Stigen eller Synken mentes at kunne angive den kommende Vinds Retning.

Anemōne, d. s. s. Simmer.

Aner, fyrstelige og adelige Personers Forfædre. Fra det 14de Aarh. fordredes som Betingelse for Adgang til Turneringer, Ridderordener, visse Stiftelser o. m., siden ogsaa til enkelte Hofembeder og Domstole, en **Aneprøve,** d. e. en Paavisning af, at man i et vist Antal Led kun havde haft adelige, ægtefødte Forfædre. Hertil brugtes **Anetavler,** som gav en Fortegnelse over samtlige A. med deres Døbe- og Slægtsnavne.

Anerio, Felice, f. 1560 i Rom, d. smstds. c. 1630, en af de betydeligste ældre italienske Kirkecomponister, var Palestrina's Elev og sluttede sig nøje til dennes Stil. Hans Compositioner bestaa af Messer, Motetter, Psalmer osv.

Aneroidbarometer bestaar i det væsentlige af en lufttom, flad, cylindrisk Daase med tynde, bølgeformig foldede Metalbunde, som drives mod hinanden af Luftens Tryk, men holdes ude fra hinanden ved en Spiralfjeder. Naar Lufttrykket forøges eller formindskes, ville Bundene nærme sig til eller fjærne sig fra hinanden; de staa da i Forbindelse med et Viserapparat, der gjør disse Forandringer mere iøjnefaldende. A. er meget paalideligt og bekvemt som Rejsebarometer, naar man har sammenlignet det med et godt Kvægsølvbarometer og fundet Varmegradens Indflydelse paa det ved Forsøg.

Aneurysma, gr., s. Pulsaaresvulst.

Anfordringsseddel kaldes et Gjældsbrev, som ikke lyder paa nogen bestemt Tid, men efter hvilket Debitor er pligtig at betale, naar Creditor fordrer det.

Anfōssi, P., f. i Neapel 1729, d. 1797, en i sin Tid berømt Operacomponist. Hans komiske Operaer udmærke sig ved Lethed og Lune, men ogsaa ved Grundighed og talentfuld Instrumentation; selv Mozart tjente de derfor til Studium.

Anførelsestegn, Citationstegn („ "), sættes i Skrift, naar man anfører en andens Ord ordret.

Angantyr og hans 11 Brødre, Sønner af den svenske Kæmpe Arngrim og Eyfura, udmærkede sig i Hedenold ved deres overordentlige Styrke, især A., og fulgtes paa deres Vikingetog alle ad paa samme Skib uden at have nogen anden Mand med. En Gang kom de til Samsø, hvor de fandt to Snekker liggende; Berserkegangen kom over dem, og de nedhuggede alt Mandskabet. Men Styrmændene Hjalmar og Ørvarod havde ikke været om Bord; de mødte Arngrimsønnerne, netop som de forlod de hærjede Snekker, udmattede efter Berserkegangen, som nu havde lagt sig, og en ny Kamp begyndte: Hjalmar gik imod A., og de faldt begge; Ørvarod gik imod A.s 11 Brødre og nedlagde dem alle. Over de faldne Helte rejste han paa Samsø en mægtig Høj; A. fik sit Sværd Tyrving i Højen med sig, men det kom senere i hans Datter Hervørs Eje. Saaledes beretter Hervørs Saga. — Efter Saxo var det under Lejrekongen Ingild, at 9 sjællandske Jarlesønner og Brødre, af hvilke A. var den ældste, vredebes over, at Kongens Søster, den skjønne Helga, havde givet sin Haand til den norske Søkonge Helge, som de derfor æskede til Kamp. Helge sendte Bud efter Starkad, som strax ilede ham til Hjælp og gik ene til Kampen paa Rolyng, da Helge sov over sig hos sin Brud. I denne Kamp bleve baade A. og hans 8 Brødre nedlagte af Starkad, hvis Sejer imidlertid skaffede ham 17 Saar, saa at Indvoldene væltede ham ud af Livet. Det sidste Sagn er benyttet af Oehlenschläger i hans Tragedie „Stærkodder".

Angarā, Flod i det sydlige Sibirien. Øvre-A. er en Bjærgstrøm, der falder i Baikal-Søens Nordende; Nedre-A. danner Søens Afløb fra dens Sydende og falder, efter at at have forenet sig med Ilim, som Øvre-Tunguska i Jenisej.

Angazicha ell. **Comōro,** s. Comorerne.

Angekok, en grønlandsk Præst og Troldmand.

Angel, den Forlængelse, med hvilken File, Knive, Klinger og mange andre Redskaber stikke i et Skaft.

Angel, frugtbart Landskab i Slesvig mellem Flensborg-Fjord og Slien, mod V. begrænset af Chausseen fra Flensborg til Slesvig, har Navn af den ene af Humbles to

Sønner, Dan og Angul, der hos Saxo anføres som de første navnkundige Høvdinger i Danmark, ligesom dette har Navn af Dan. Middelalderens Forfattere antage, at **Anglerne**, som i Forening med Sachser og Jyder erobrede Britannien, kom fra A. — **Anglerkvæg**, der hører hjemme i Slesvigs Geest (især Angel), er en stærkt udviklet Mælkerace, som paa Grund af sin betydelige Malkeevne (5—6,000 Pd. aarlig) er bleven meget udbredt paa Sjælland og de andre Øer.

Angela fra Brescia [ändjela], Stifterinden af Ursulinerindernes Orden (s. d. A.), f. 21 Marts 1470, d. 1540. Romerkirken har kanoniseret hende; 21 Marts er hendes Festdag.

Angelico, s. **Fra Giovanni da Fiesole.**

Angelik (**Angelica**), Slægt af Skjærmplanternes Familie, Urter med 2—3dobbelt fjersnitdelte Blade med store, ligesom oppustede Bladskeder. **Vedel-A.** (**A. Archangelica**), norsk **Kvanne**, med 4—6 F. høj Stængel og grøngule Blomster, i Bjærgegne især i Nordeuropa, navnlig det nordl. Skandinavien, og i Grønland. Den vellugtende Rod, som indeholder en flygtig Olje, skarpe og bitre Stoffer, benyttes i Lægevidenskaben. Navnlig i Lappland og Grønland anvendes denne Plante paa mangfoldig Maade, dels som Lægemiddel, dels som Føde; især er det de unge Stængler, der spises med stort Velbehag; i Tyskland spises Roden ikke sjælden syltet i Sukker. En anden meget nærstaaende Art, **Vand-Kvan** (**A. littoralis**) har en lignende Anvendelse, men den gaar ikke fuldt saa nordlig og findes navnlig ved Strandbredder, i Danmark dog mest ved Aaer og Bække. **Skov-A.** (**A. silvestris**), med hvide eller blegrøde Blomster, er meget almindelig hos os paa fugtig Grund i aabne Skove.

Angeljærn, et Redskab, som undertiden anvendes til Rævefangst. Det er forsynet med stærke og skarpe, tilbagebøjede Hager, der blive hængende i Dyrets Mund, naar dette vil nedsluge den paahængte Lokkemad.

Angell, en Kjøbmandsslægt fra Angel i Sønderjylland, som i det 17de og 18de Aarh. erhvervede sig en usædvanlig Formue i Throndhjem. Den mindeværdigste af dem var **Thomas A.**, f. 1692 i Throndhjem, d. 1767 smstds., som skjænkede sin store Formue (især Jordegods) som et Legat til Stadens Fattig- og Skolevæsen. Capitalen beløb sig ved Udgangen af 1882 til 2,242,000 Kr., foruden meget Jordegods (af Skyld 338 Spd.) og Parter i Røros Kobberværk. Den aarlige Indtægt var 118,000 Kr.

Angelo di Lombardi, San [ändjelo], Stad i Syditalien, 5 M. ø. for **Avellino**. 6,000 J. Ærkebispesæde.

Angelolatri, s. **Engledyrkelse.** **Angelologi**, s. **Englelære.** **Angelophani**, s. **Engleaabenbaring.**

Angelsachserne, Fællesbenævnelse paa de germanske Folkefærd, som i Midten af det 5te Aarh., indkaldte af Briterne, der ikke kunde modstaa deres nordlige Naboer Picter og Scoter, efter at Romerne havde trukket deres Tropper tilbage, fra deres Boliger ved Nedre-Elben og paa den jydske Halvø droge over til Britannien, efter Sagnet under Anførsel af Brødrene Hengist og Horsa, og stadig forstærkede ved nye Sværme af deres Landsmænd fortrængte den oprindelige keltiske Befolkning dels til Wales's Bjærgegne, dels over Kanalen til det nordvestlige Frankrig (Bretagne), hvorpaa de delte Landet imellem sig og oprettede 7 angelsachsiske Riger (det angelsachs. Heptarchi): Kent (til Dels besat af Jyder), Essex, Sussex, Wessex (d. e. Øst-, Syd- og Vest-Sachsen, især besatte af Sachser), Ostangeln, Mercia og Northumberland (det sidste oprindelig to Riger Bernicia og Deira, der senere forenedes), hvilke Anglerne besatte. Efter de sidste, som var det talrigste og mægtigste Folk, kaldtes alle tre Stammer længe med det fælles Navn Angler (Navnet A. opkom først senere), og efter dem fik længere hen i Tiden det samlede Rige Navnet England (Angelland). I de første Aarh. havde ogsaa de af disse befolkede nordlige Stater den største politiske Betydning, og Kongerne af Mercia førte fortrinsvis Titel af Bretwalda (Briteherskere), hvilken senere gik over til Kongerne af Wessex, der efterhaanden hævede sig til det mægtigste af Rigerne. En af disse Konger, Egbert, samlede det angelsachs. Heptarchi til et Rige England 827 og blev Stamfader til det første engelske Dynasti, det angelsachsiske, som, med Afbrydelse af de danske Konger, der efter Svend Tveskjægs Erobring 1013 beherskede England til 1042, regerede indtil 1066, da det uddøde med Kong Edvard Confessor. Den sidste angels. Konge, Harald Godvinesøn, blev endnu s. A. fælbet ved Hastings af den normanniske Hertug Vilhelm Erobreren, der opkastede sig til Englands Konge; under ham og de følgende franske Konger i England blev den gamle angels. Adel trængt tilbage af de fremmede Erobrere. — A.s Statsforfatning, som af deres berømteste Konge Alfred d. store i Slutningen af det 9de Aarh., efter at han havde gjort Ende paa de danskes ødelæggende Angreb, blev gjenoprettet og videre udviklet, hvilede paa det samme Grundlag, som de andre germanske Folkeslags, og af den fremgik igjen senere den nuværende engelske Forfatning. Kongens Magt var indskrænket saa vel ved Gejstlighedens stedse voxende Indflydelse, som ved Folkeforsamlingerne, hvor de adelige (**Ealdormen** og **Thanes**) havde betydelige Forrettigheder fremfor de ringere fribaarne; her vedtoges Love og fattedes Beslutninger om offentlige Anliggender. Straffelovene vare oprindelig meget milde; et Hovedpunkt i dem var Fastsættelsen af Sonebøder for Drab og Lemlæstelse, hvis Størrelse fornemmelig afhang af den forurettedes højere eller ringere Stand og den Vigtighed, som i Følge deraf tillagdes hans Liv. — Christendommen blev udbredt blandt A. fra 597 ved den hell. Augustin, som Pave Gregor I sendte tillige med 40 Benedictinermunke til Kong Ethelbert af Kent, der af sin christne Ægtefælle, den frankiske Prinsesse Bertha, blev bevæget til at tage sig af dem; Augustin blev den første Ærkebiskop i Canterbury. Den angelsachs. Gejstlighed udmærkede sig baade ved Lærdom (fornemmelig Beda) og ved Iver for Christendommens Udbredelse; fra A. udgik saaledes Missionærer til deres hedenske Stamfrænder i Tyskland, og blandt disse maa især mærkes Winfred ell. den hell. Bonifacius. **Angelsachsisk Sprog og Literatur.** Af

Anglernes og Sachsernes Sprog dannedes det A., en nordtydsk Dialekt. Man skjelner mellem den nordøstlige, den northumbrisk-angelske, den sydvestlige og den kentske Dialekt. Den sydvestlige, ogsaa kaldet den vestsachsiske Dialekt, blev i det 8de og 9de Aarh. Literatursproget. Det fortrængte det keltiske Ursprog og det ved Romernes Erobring vidt udbredte latinske Sprog, var i 600 Aar Englands Sprog og blev Hovedgrundlaget for det moderne Engelske. Den danske Erobring gjorde ingen anden Forandring end Indførelsen af en Række nordiske Gloser, men efter Slaget ved Hastings 1066 fortrængtes A. fra Hoffet og det offentlige Liv af det Normannisk-Franske, hvis Ridderpoesi blomstrede i Lensadelens Borge, medens Folket beholdt sit gamle Tungemaal. Det evindelige Møde af disse Sprog frembragte en Blanding (man finder Digtere, der afvexlende skreve et Halvvers paa Fransk og et paa A.), kaldet »Semisaxon« (11—1300), hvoraf det saa kaldte Sammelengelsk arbejdede sig frem; dets Tid regnes til 1500. Rask har udgivet en angels. Sproglære 1817. — Foruden den fra Kirken udgaaende latinske Literatur existerede der en folkelig-national paa A. Poesien holdt sig især til bibelske og legendariske Stoffer. Cædmon (d. 680), Hyrde, siden Benedictinermunk, fra Northumberland, skrev en poetisk Paraphrase af Genesis, der gaar til Isaaks Ofring, paa en Maade, der ikke minder lidet om Eddadigtningerne; fremdeles har man lignende Behandlinger af Judiths Bog, et Par episke Digte, »Andreas« (om denne Apostels Mission i Æthiopien) og »Helena« (Constantin d. stores Moder, der finder Christi Kors i Palæstina), men det egentlige klassiske Epos er Sangen om Beowulf (Bjovulf), hvor Helten redder Danmarks Konge (Hrothgar) og Folk fra Uhyret Grændel og hans Æt ved sine æventyrlige Bedrifter (bearbejdet paa Dansk af N. F. S. Grundtvig). I den nævnte Sprogblandings Periode skrev Præsten Layamon fra Worcester-Shire et versificeret Arbejde paa Grundlag af Normannen Robert Waces »Le Brut d'Angleterre« (fra Midten af det 12te Aarh.), hvis Helt Brutus efter Sagnet stiftede det engelske Rige. En unævnt Gejstlig gjorde en Samling af de ved Gudstjenesten brugelige Evangeliestykker (paa Vers), kaldet »Ormulum«. Af Prosaskrifter mærkes (foruden de Bearbejdelser, som Alfred d. store, der vilde være sit Folks Opdrager i Civilisation, foretog af Augustinus's »Soliloquia«, Orosius's Historie, Boëtius's »De consolatione philosophiæ« og Bedas Kirkehistorie) Love og Krøniker (deriblandt »Anglosaxon chronicle« til 891 og Fortsættelse til 1154), Heptateuchen (Overs. af de 5 Mosebøger, Josvas og Esthers Bøger) og Homilier over Jobs Bog, begge af Ærkebisk. Ælfric af Canterbury (d. 1006), samt forskjellige Afhandlinger af geographisk, medicinsk, physisk og astronomisk Indhold, der ere udgivne samlede i London 1841. Cockayne er en af de nyere engelske Philologer, som har leveret de bedste Arbejder over A.s Sprog og Literatur.

Angel Sterling, forældet engelsk Mønt, lig 10 Shillings eller c. 9 Kr. 8 Øre.

Angelus Dŏmini, lat. [ā], (d. e. Herrens Engel) ell. blot A., en Bøn, som i den katholske Kirke gjentages 3 Gange daglig, tidlig om Morgenen, om Middagen og om Aftenen (naar der ringes til „Ave Maria“). Navnet kommer af Bønneformlens første Ord: »A. D. nuntiavit Mariæ« (Herrens Engel forkyndte Maria).

Angelus Silēsius [ā], egtl. Johan Scheffler, berømt Psalmedigter og Mystiker, f. 1624 i Breslau i en luthersk Familie. Allerede meget ung begyndte han at føle sig tillokket af Mystiken; han kom i Forbindelse med Abraham v. Frankenberg, en bekjendt Tilhænger af Jakob Böhme, og fordybede sig i Læsningen af Taulers, Ruysbroecks, Böhmes, Schwenkfelds, Weigels og andres mystiske og theosophiske Skrifter. Efter at have endt sine medicinske Studier og faaet den medicinske Doctorgrad i Breslau, blev han Livlæge hos Hertugen af Würtemberg-Oels. Allerede længe havde han følt sig ilde berørt af de orthodoxe Lutheraneres Stridigheder om tørre Formler; desuden havde han fra sine mystiske Studier indsuget Ringeagt for alt ydre Kirkevæsen i Sammenligning med de indre fromme Stemninger. Han udtalte sig offentlig imod den lutherske Kirkes Læresætninger og kom derved i Fejde med de lutherske gejstlige i Oels; endelig gik han 1653 over til den katholske Kirke og kom som Livlæge i Tjeneste hos Kejser Ferdinand III. Med lidenskabelig Heftighed bekæmpede han nu i flere Stridsskrifter den lutherske Lære; senere lod han sig vie til Præst og blev biskoppelig Raad i Breslau; mod Enden af sit Liv trak han sig tilbage i et derværende Jesuiterkloster, hvor han døde 9 Juli 1677. En paafaldende Modsætning til hans fanatiske Stridsskrifter danne de aandelige Sange og dybsindige Epigrammer, der have skaffet A. et saa berømt Navn. Her lyder kun Fred og Kjærlighed, Glæde over Guds Velgjerninger i Christus og Længsel efter endnu inderligere Forening med Frelseren. Hans Længsel fører ham ofte hen til Randen af Pantheismens altopslugende Afgrund; men han har indklædt sine dybsindige Spekulationer i det naiveste Sprog, og hans Poesi er saa yndig, saa fuld af Aand og Kjærlighed, at den er bleven dyrebar og hellig saa vel for Protestantismen som for Katholicismen. Biskop Brorson var som Psalmedigter stærkt paavirket af A. S.

Angely, L., tysk Skuespiller og Lystspilforf., f. 1787 i Leipzig, virkede ved flere Theatre som Skuespiller, fra 1822 som Regisseur ved det berlinske Königstädtertheater, blev 1830 Gjæstgiver, d. 1835. Blandt hans mange Stykker er „Die 7 Mädchen in Uniform“ (Syv militære Piger) mest bekjendt.

Angerbøde, i den nordiske Mythologi en Jættekvinde, med hvem Loke havde Børnene Fenrisulven, Midgaardsormen og Hel.

Angermannus, s. Andreæ, A.

Angermünde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 9 M. n. ø. for Berlin, ved Jærnbanen til Stettin. 7,000 I. Korn- og Tobakshandel.

Angers [angschē], Hovedstad i det franske Dep. Maine-Loire ved Floden Maine, 1 M. oven for

dens Udløb i Loire. 68,000 J. (1881). Bispesæde, Apellationsret, Handelsret, Akademi, medicinsk Skole, Bibliothek, Billedgalleri, botanisk Have. Kathedralkirke med interessante Glasmalerier. Castellet var tidligere Hertugerne af Anjous Residens, men benyttes nu som Fængsel. Hospital, stiftet 1155 af Kong Henrik II af England. Statue af J. David. Betydelig Industri (Sejldug, Tovværk, Uld- og Bomuldstøjer, Læder, Olje og Lys), samt Handel med disse Produkter, Korn, Vin og Frugter. A. er en gammel Stad, der antages at være Romernes Juliomagus. Ved A. stod 1793 i Vendéerkrigen flere blodige Kampe.

Angina, s. **Halsbetændelse**. **A. pectoris**, Stenokardi, Anfald af Smerter, der begynde i Hjærtegnen og derfra straale ud langs Forløbet af forskjellige Nerver, navnlig i den venstre Arm, forbundne med Forstyrrelse af Hjærtets Virksomhed, Angst og Aandenød. De optræde navnlig hos Mennesker, der lide af Sygdomme i Hjærtet og de store Blodkar, og maa betragtes som en derved fremkaldt Neuralgi i de Hjærtet omgivende Nerver.

Angiologi, s. **Anatomi**.

Anglaise [angglæhs] betegner i den franske Balletmusik en Charakterdans i todelt Takt, hvis Forbillede er den engelske **country-dance** (Contredans, $\frac{2}{4}$ eller $\frac{6}{8}$ Takt). **A.**, Art af Typer med Skrivebogstaver.

Anglesey [ängelsi] en Ø i det irske Hav, skilles fra Nordwales ved Menaistrædet og udgjør et eget Shire. 14 □ M. med 51,000 J. (1881). Øen har en bølgeformet Overflade, er fattig paa Skov og har i det hele kun liden Naturskjønhed. Klimaet er forholdsvis mildt, men den tætte Taage, der hyppig opfylder Luften, virker skadelig paa Vegetationen. A. har særdeles righoldige Kobberminer. Over Menaistrædet vedligeholdes Forbindelsen med Wales ved Britanniabroen og en storartet Kjædebro. A. var i Oldtiden et af Druidernes Hovedsæder, og der findes her mange fra dem hidrørende Oldtidsminder.

Anglesey, Henry Will. Paget [ängelsi], Marquis, engelsk General, f. 1768, udmærkede sig som Rytterofficer i Spanien 1808 og blev 1812 Peer som Jarl Uxbridge; anførte Rytteriet ved Waterloo med glimrende Tapperhed og blev til Løn Marquis A.; blev 1828 Vicekonge i Irland, men fjærnedes for sin Velvilje mod Katholikkerne; overtog Posten paa ny 1830—33 og d. 1854 som Feltmarschal.

Anglikansk Kirke, d. s. s. Biskoppelig Kirke.

Angloamerikanere kaldes de Beboere af Nordamerika, som ere af engelsk Herkomst, altsaa Flertallet af Europæerne i de engelske Besiddelser og i Fristaterne. **Anglomani**, latterlig Forkjærlighed for alt, hvad der stammer fra England.

Angola, portug. Koloni i Nedreguinea i Afrika, mellem 8° og 18° s. Br. Det udgjør et Generalgouvernement A., hvis Størrelse anslaas til 13,000 □ M. med 2 Mill. J., og som er delt i Gouvernem. A. eller Loanda, Benguela og Mossamedes. Hovedstad San Paolo de Loanda. Landet er bjærgfuldt og gjennemstrømmes af talrige Floder, af hvilke de betydeligste ere Dande, Coanza og Cunene. Floddalene og Bjærgskraaningerne have en meget frugtbar Jordbund, og Klimaet skal i de højere Egne være sundt og behageligt. Vegetationen er tropisk og meget rig. Ensada, et Figentræ, hvis Grene bøje sig mod Jorden og danne nye Stammer, Dadelpalmer, Orangetræer, Kokospalmer, Mangrover og andre tropiske Træer forekomme i stor Mængde, og Yams, Kartofler, flere Sorter Hvede, Bælgfrugter, Sukkerrør og Peberbuske voxe meget yppig. Af Rovdyr findes Løver, Hyæner, Leoparder, Ulve, Ræve og vilde Katte; desuden Harer, Kaniner, Antiloper, Hjorte, Geder og Vildsvin; Portugiserne have indført Faar, Køer, Heste og Æsler. I Skovene findes Zebraen, Elefanten, Næshornet og en stor Mængde Aber, og i Floderne Flodhesten. Af Fugle forekomme de sædvanlige tropiske, samt store Skarer af Fiskeørne, Pelikaner og utallige Papegøjer. Krokodiler vrimle i Floderne, ligesom Slanger og Firben paa Landjorden. Af de mangfoldige Insekter ere de hvide Myrer talrigst. Befolkningen hører til de saakaldte Bundafolk (s. d. A.). Jesuiterne havde tidligere omvendt næsten alle til Christendommen; men det er ikke gaaet bedre her end de fleste andre Steder: efter Jesuiternes Bortgang ere de indfødte vendte tilbage til deres Fetischer, raa Danse og blodige Ofringer. Portugiserne have mange Etablissementer i Landet; men deres Indflydelse strækker sig ikke ret langt ud over deres Forters nærmeste Omraade. Portugiseren Diego Cam opdagede 1486 A., og 1578 anlagdes Loanda.

Angolola, Stad i Schoa i det sydøstl. Abessinien, med et kgl. Slot.

Angora, Oldtidens Ankyra, Stad i det indre af Lilleasien, 46 M. ø. s. ø. for Skutari. 25,000 J., hvoraf c. $\frac{1}{5}$ christne. Af A.-Gedernes Haar udføres aarlig over 1 Mill. Pund, ligesom meget væves til fine Stoffer. Talrige romerske Oldtidsminder. Ved A. slog Timur Sultan Bajazet I 20 Juli 1402. **Angora-Kat**, **A.-Kanin** (Silkehare) og **A.-Ged**, Afarter af Huskat, Kanin og Ged, udmærkede ved deres lange, silkebløde Haar. Det har aldrig ret villet lykkes at forflytte disse Racer uden for deres Stamland, Omegnen af Byen A.

Angornu, folkerig Stad i Riget Bornu i Sudan, ved Tsadsøens vestl. Bred, s. for Kuka, har livlig Handel og stærkt besøgte Markeder.

Angostura ell. **Ciudad Bolivar**, Stad i Venezuela i Sydamerika, ved Orinocos højre Bred, 50 M. fra dens Munding. 10,000 J. Middelstore Skibe kunne besejle Orinoco lige til A. Der udføres Tobak, Kaffe, Indigo, Kvæg, Huder og Skind.

Angosturabark, der faas af det sydamerikanske Træ **Galipea officinalis**, indeholder et aromatisk Bitterstof. Den bruges meget udtrukken med Spiritus som **Angosturabitter**.

Angoulême [anggulæhm], Hovedstad i det franske Dep. Charente ved Floden C., 15 M. n. ø. for Bordeaux. 33,000 J. (1881). A. bestaar af en højere liggende ældre og en lavere nyere Del, den sidste med mange smukke Bygninger. Bispesæde. Gammel Kathedralkirke; Castel, der tidligere var Hertugerne af A.s Residens,

men nu benyttes som Fængsel. Før Revolutionen var A. Hovedstad i Prov. Angoumois. Frants I førte før sin Tronbestigelse Titlen Greve af A.

Angoulême, Charles de Valois, Hert. af [s.o.], uægte Søn af den franske Konge Carl IX, f. 1573, blev 1580 Storprior af Frankrig, men gik siden over til den verdslige Stand. Efter først at have været en Tilhænger af Henrik IV indlod han sig senere i rænkefulde Forbindelser imod Kongen og blev dømt til Døden, men benaadet med livsvarigt Fængsel. 1616 fik han dog sin Frihed af Ludvig XIII og blev 1619 belenet med Hertugdømmet A. Under Ludv. XIII og Ludv. XIV kæmpede han tappert i Tyskland og Flandern og virkede ogsaa som Diplomat ved det kejserlige Hof. Han døde 24 Sept. 1650.

Angoulême, Ludvig Anton, Hertug af [s.o.], ældste Søn af den franske Kong Carl X, f. 6 Aug. 1775, flygtede 1789 med Faderen til Udlandet og levede senere i Tyskland, Storbritannien og Rusland, men tog kun liden Del i Emigranternes Færd. Da den engelsk-spanske Hær 1814 gik over Pyrenæerne, fulgte A. med den og udstedte som Bourbonernes første Repræsentant 11 Febr. et Opraab til det franske Folk. En Maaned senere udraabte han i Bordeaux Ludvig XVIII til Konge og lovede alskens Friheder. Da Napoleon I 1815 kom tilbage fra Elba, udnævntes A. til Kongerigets General-Statholder og drog imod ham, men blev forladt af sine Tropper, fangen og til Søs sendt til Barcelona. 1823 anførte A. den franske Hær, som drog til Spanien for at omstøde den frie Forfatning; men ellers tog han kun liden Del i det politiske Liv, gav efter Julirevolutionen 1830 Afkald paa Kronen til bedste for Brodersønnen, Greven af Chambord, og fulgte Faderen først til England, siden til Østerrig; d. 3 Juni 1844 i Görz. 1799 havde A. ægtet sit Søskendebarn, Marie Thérèse Charlotte, Ludvig XVI.s Datter, f. 19 Dec. 1778, som fra 1792 holdtes fangen i Temple og først 1795 udvexledes mod de Conventsmedlemmer, som Dumouriez 1793 tog med sig paa sin Flugt og overgav i Østerrigernes Hænder. Hendes haarde Skæbne i Ungdomsaarene havde gjort hendes Sind haardt og koldt; Napoleon kaldte hende „den eneste Mand i hendes Slægt", og efter 1815 var hun uforsonlig mod alle Oprørere og „Kongemordere" og en Hævder af den yderligste Reaction. D. 19 Oct. 1851 i Frohsdorf.

Angoumois [anggumoã], en af de Provinser, hvori Frankrig før Revolutionen var inddelt, omfatter nu Dep. Charente og Nedre-Charente samt en Del af Dep. Deux-Sèvres og Dordogne. A. var først et Grevskab, senere et Hertugdømme og Pairie og fra Philip d. smukkes Tid forbundet med Kronen.

Angra med Tilnavnet do Heroismo, stærkt befæstet Stad paa Øen Terceira, Hovedstad og Regeringssæde for de azoriske Øer. 11,000 I.

Angra dos Reys [rejs], Stad i den brasilianske Prov. Rio Janeiro ved A.-Bugten, v. for Rio. 5,000 I. I Bugten, der lukkes af Øerne Ilha grande og Marambaya, findes talrige Klippeøer, men næsten overalt god Ankergrund.

Angreb, de Tænder paa Riglen af en Laas, imod hvilke Nøglekammen virker under Oplukningen. **A.**, en Art Bejtse, der anvendt paa Træ, Horn ell. Ben, som skal farves, gjør Stoffet modtageligt for den egentlige Farvevædske, som i dette Tilfælde kaldes Bejtse. — **A.** I Belejringskrigen skjelner man mellem to Maader at gaa angrebsvis til Værks paa. Ved det „regelmæssige" A. søger man med Ilden fra sine Batterier at overvælde Forsvaret af det Punkt af Fæstningen, man vil bemægtige sig, samtidig med at man Skridt for Skridt rykker det nærmere og omsider sætter sig fast der med sine Løbegrave. Ved det „voldsomme" A. søger man at opnaa sin Hensigt uden saa langvarige Forberedelser, nemlig ved at foretage en Storm. I de fleste Belejringer anvender man vexelvis regelmæssige og voldsomme A.; kun undtagelsesvis kan man vente at indtage en Fæstning ved et voldsomt A. alene. **Angrebsbrand,** s. **Brand.** **Angrebsfront,** den større eller mindre Del af en Fæstning, mod hvilke Belejreren fortrinsvis retter sit Angreb. For Belejreren gjælder det at vælge den Del, som er svagest, til A. Forsvareren er det om at gjøre, saa tidlig som muligt at komme til Kundskab om, hvilken Del der vil blive angrebet, for i Tide at forstærke den eller i al Fald montere den med det nødvendige Skyts. Hvor stor en Del af Fæstningen A. kommer til at omfatte beror paa dens Anlæg. **Angrebsvaaben,** de Vaaben, hvormed man søger at dræbe eller saare sin Modstander, i Modsætning til Dækvaabnene, der skulle tjene til Værn. A. ere dels blanke Vaaben, der som Sværdet, Lansen og Bajonetten bruges til Hug og Stød, dels Fjernvaaben, med hvilke man rammer sin Modstander paa Afstand; af de sidste har man fordum brugt mange forskjellige, som Slyngen, Buen osv., der for længst hos alle civiliserede Folk ere fortrængte af Ildvaabnene; af disse har man to Hovedslags, Haandskydevaaben, f. Ex. Rifler og Pistoler, som bæres og føres af Enkeltmand, og svært Skyts, som Kanonen og Morteren, hvilke flere Mand maa betjene, og som transporteres med Heste og Kjøretøj.

Angri, Stad i Sydítalien, 2 M. n. v. for Salerno. 11,000 I.

Anguilla, en af de nordligste Øer blandt de smaa Antiller, tilhører England. 2 □ M. med 5,000 I. A., der af Englænderne kaldes Snake-Island [snæhk ejlænnd] (Slangeøen) paa Grund af dens Form, har i Midten en rig Saltlagune.

Angulær Størrelse, en Størrelse udtrykt i Vinkelmaal. To Punkters a. Afstand, f. Ex. to Stjærners, er den Vinkel, som Synslinjerne mod begge Punkter danne med hinanden. Et Himmellegemes a. Diameter er den Vinkel, under hvilken den virkelige Diameter ses. Solens og Maanens a. Diametre ere i Gjennemsnit ½ Grad. Planeternes naa aldrig 1 Minut. I Steden for a. Afstand og a. Diameter siges ofte apparent Afstand og apparent Diameter.

Angus, Shire i Skotland, d. s. s. Forfar.

Efter A. førte en Jarleslægt Navn, som har frembragt flere i Skotlands Historie bekjendte Mænd, s. Douglas.

Anhalt, Hertugdømme i Nordtyskland, 43 □ M. med 233,000 J. (1880). Det omgives af den preussiske Prov. Sachsen og bestaar af en større østlig og en mindre vestlig Del, samt flere adspredte Smaadele. Den østlige Del, som gjennemstrømmes af Elben og dens Bifloder Mulde og Saale, hører tillige med noget af den vestlige Del til den nordtyske Slette, der her ligger 220 F. over Havet, hvorimod Resten af den vestlige Del opfyldes af Harzen, hvis højeste Punkter her naa 1800 F. Jordbunden er i det hele frugtbar og Landbrug Befolkningens Hovederhverv; henimod ⅙ af Landet er bedækket med Skov. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes Runkelroer, Træfrugt (især Æbler), Humle og Tobak. I Harzen vindes Jærn, samt Brunkul, Stenkul og Salt. Industrien er stærkt udviklet, navnlig Fabrikationen af Roesukker, Øl, Brændevin, Tobak og Olje. Landet er delt i 5 Kredse. I Spidsen for Forvaltningen staar en Minister; Landdagen tæller 36 Medlemmer, hvoraf Byerne vælge 14, Landboerne 10, de højeste Skatteydere 10 og Hertugen 2. Til den tyske Rigsdag vælger A. to Medlemmer. Befolkningens Hovedmasse hører til den evangeliske (forenet luthersk-reformerte) Kirke; i Spidsen for denne staar Consistoriet i Dessau og 5 Superintendenter. De særlige Udgifterne for 1882—83 ansloges til 8,650,000 Kr. Statens Formue overstiger dens Gjæld med 2,4 Mill. Kroner (1882). Til Rigshæren stiller A. et Infanteriregiment paa 3 Bataillоner. Hovedstad Dessau.

A.s Historie. Som Huset A.s Stamfader nævnes Esico af Ballenstedt c. 1030, Besidder af anselige Allodier imellem Elben og Saale. En af hans Efterkommere, Otto d. rige, kaldte sig Greve af Askanien, hvorefter Huset siden førte Navn. Sine Familiebesiddelser forøgede han med en Del af de billungske Lande, som han kom i Besiddelse af ved sit Giftermaal med Elike, en Datter af den sidste Hertug i Sachsen af Billungernes Slægt Magnus, hvilket gav Anledning til langvarige Stridigheder imellem det askaniske og det welfiske Hus, idet Hert. Henrik d. sorte af Bayern, som var gift med en anden Datter af Hert. Magnus, Wulfhild, ogsaa gjorde Fordring paa Arven. Ottos Søn, Albrecht Bjørn, fik Lausitz m. m. og blev den første Markgreve af Brandenburg. Ved hans Død 1170 fik hans Søn Bernhard Familielandene og de Distrikter ved Mellem-Elben, som Faderen havde frataget Venderne. Bernhard var en ivrig Modstander af Henrik Løve og fik, da denne erklæredes i Akten 1180, en Del af hans Lande som Hertug af Sachsen. Af hans to Sønner fik ved hans Død 1212 den yngre, Albrecht, de sachsiske Lande, den ældre, Henrik d. fede, Stamlandene, der siden den Tid ere forblevne sammen som et eget Dynastis Besiddelser. Ved hans Død 1251 deltes Landet, og først 1570 samledes det igjen for dog atter 1586 at udstykkes mellem 4 Linjer, Dessau, Bernburg, Köthen og Zerbst. Linjen Zerbst, til hvilken den russiske Kejserinde Katharine II hørte, uddøde 1793, hvorpaa dens Land blev delt mellem de tre andre Linjer. Ved Slutningen af det 16de Aarh. gik Fyrsterne af A. over til den reformerte Kirke; i Midten af det 17de Aarh. indførtes Førstefødselsretten, for at videre Delinger af Landet kunde forebygges. A.-Bernburg antog 1806 Hertugtitlen, og dette Exempel fulgte de to andre Linjer 1807; s. A. tiltraadte de alle tre Rhinforbundet og 1815 det tyske Forbund. Af Fyrsterne i A.-Dessau kan udhæves: Leopold I (f. 1676), bekjendt som preussisk Feltherre under Navnet „den gamle Dessauer" og af den Dygtighed og Kraft, men tillige soldatermæssige Strænghed, hvormed han styrede sit lille Land. Han tjente først i den spanske Arvefølgekrig, blev preussisk Feltmarschal 1712, erobrede 1715 Rygen og Stralsund og vandt flere Sejre i den schlesiske Krig 1745; d. 9 Apr. 1747. Efter 1815 bleve de tre anhaltske Lande ligesom mange andre tyske Smaastater styrede slet og vilkaarlig af Fyrsterne, med et stærkt udviklet Bureaukrati og med Ringeagt for den gamle fælles Forfatning. Værst gik det A.-Köthen, hvis Hertug Ferdinand 1825 blev Katholik og indkaldte Jesuiter og Nonner, medens hans Broder Henrik (1830—47) udstyrede Landet med en Spillebank. Ved hans Død var Linjen uddød, og Köthen, hvis Finanser vare i meget slet Stand, forenedes med Dessau. A.-Bernburgs sidste Hertug, Alexander Carl (1834—63), var baade aandelig og legemlig svag, hvorfor Styrelsen øvedes af et Statsraad. 1848 var der stort Røre, og en ny Forfatning blev given, men allerede næste Aar lavet om ved Belejringstilstand og preussiske Troppers Hjælp. 1855 tog Hertugen sin Ægtefælle, Frederikke, Prinsesse af Glücksborg (f. 1811, Søster til Christian IX) til Medregent, og Regeringens Maal var siden at lægge saa megen Statsejendom som muligt til Hertugens Gods for at forøge hendes Arv. 1859 blev Forfatningen af 1850 ophævet, og Landet indraget under en for hele A. fælles Forfatning; men Misnøjen blev ikke derved mindre. Ved Hertugens Død 1863 blev hele A. gjenforenet. Dessau styredes 1817—71 af Leopold Frederik, fik 1848 en fri Forfatning, men blev 1849 Bytte for Reactionen og mistede største Delen af den vundne Frihed. 1859 forbedredes Forholdene noget ved den nye Forfatning. 1866 sluttede A. sig strax til Preussen og indgik n. A. en Militærconvention med dette Rige. 1869 kom efter lange Forhandlinger en Aftale i Stand med Landdagen om Adskillelse mellem Statens og Hertugens Godser; og siden 1871 under den nye Hertug Frederik (f. 1831) er gjort Indskrænkninger i Embedsmændenes Tal, Forbedringer i Retsplejen og Ophævelse af Godsejernes Jagtret og Patrimonialjurisdiction. Ogsaa blev Forfatningen ændret 1872.

Anhaltske Husorden, Ridderordenen „Albrecht der Bär", stiftet 1836 af Hertugerne af Anhalt. Ordenstegnet er en oval Guldmedaillon med en Bjørn paa en Mur (en Del af det anhaltske Vaaben) og Omskriften „Fürchte Gott und befolge seine Befehle"; paa Reversen „Albr. d. Bär". Den bestaar af 3 Klasser.

Anharmonisk Forhold, d. s. s. Dobbeltforhold.

Anhinga, d. s. s. Slangehalsskarv.

Anholdelse kaldes i juridisk Sprogbrug Politiets Paagribelse af en Person, hvad enten det sker for at sikre sig hans Person og Forklaringer i en Straffesag, eller det sker til Execution af en alt idømt Straf, til Udbringelse af Riget eller blot for at forhindre øjeblikkelige Uordener. I snævrere Forstand bruger den danske Grundlov Ordet, naar den i § 80 siger, at enhver, der anholdes, skal inden 24 Timer stilles for en Dommer, idet der der vistnok kun tænkes paa den, der paagribes som mistænkt for en Forbrydelse.

Anholt, dansk Ø i Kattegattet, 7 M. n. ø. for Grenaa, 8 M. s. ø. for Læsø, hører under Randers Amt, er 1½ M. lang og indtil 1 M. bred, ½ □ M. med 170 I. Øen er for største Delen bedækket med Flyvesand og Sten, bevoxet med Marehalm og Senegræs; kun paa Vestsiden findes en Del dyrkelig Jord. Beboerne ernære sig derfor mest ved Fiskeri og den Bjærgningsforretning, som foranlediges ved de Øen omgivende farlige Grunde. Paa Sydsiden er Pakhusbugten med rent og dybt Farvand; men fra Østsiden udskyder sig i en Længde af 1½ M. det farlige Østerrev, der midtvejs paa Kobbergrunden kun har 2—3 Fod Vand. Revets Østende „Knoben" var endnu i forrige Aarh. en græsbevoxet Holm; nu er der over 2 Favne Vand over den. Ved Knoben er stationeret et Fyrskib, og paa Øen findes et omdrejende Lampefyr. Mod V. og N. er Øen omgiven af jævnt affskydende Grunde. Englænderne bemægtigede sig A. 18 Maj 1809 og beholdt den til 1814, efter at de i Marts 1811 havde afslaaet et dansk Angreb.

Anhugge, at begynde Borthugningen af en given Skovstrækning.

Anhydrider, neutrale Legemer, som dannes ved at berøve Hydraterne (Syrer, Baser, Alkoholer) Ilt og Brint i de Forhold, hvori disse danne Vand. Saaledes er SH_2O_4 (Svovlsyre) ÷ H_2O (Vand) = SO_3 (Svovlsyrens A.); CaH_2O_2 (Kalkhydrat) ÷ H_2O = CaO (brændt Kalk); $2C_2H_6O$ (Vinaand) ÷ H_2O = $C_4H_{10}O$ (Vinaandens A., Æther) osv.

Anhydrit, et Mineral, der bestaar af vandfri svovlsur Kalk. I krystallinsk Tilstand har den 3 Gjennemgange, der skære hinanden under rette Vinkler, saa at den lader sig kløve i terningformige Stykker, hvorfra Navnet Terningspat hidrører; den forekommer ogsaa kornet, stænglet eller tæt; Farven er hvid, blaalig eller rødlig; Haardheden 3—3,5; Glasglans. A. ligner Kalksten en Del, men bruser ikke med Syrer. Udsat for Vejrligets Indvirkning forvandles den til Gips. A. findes især i Stensalt- og Gipslagene, i Østerrig, ved Staßfurth, Wieliczka, Lüneburg, Segeberg osv.

Anhængiggjøre en Sag ved Retten ell. incaminere den er at indbringe den for Retten og saaledes undergive den dennes Paakjendelse, hvilket i Almindelighed sker derved, at Citanten fremlægger den udtagne og forkyndte Stævning for Retten.

Ani, forfalden Stad i det asiatiske Tyrki, i Armenien, ø. for Kars, ved Floden Arpatschai, var fra Midten af det 10de Aarh. de armeniske Kongers Residens og en af Asiens prægtigste Hovedstæder, der skal have haft 100 Kirker og 100,000 I. Ødelagdes 1319 ved Jordskjælv.

Ani [ā] (Crotophaga), sorte, glinsende Fugle af Gjøgenes Familie, der især bebo Vestindien og Sydamerikas Savanner og bygge store Reder, hvori flere Hunner skulle lægge deres Æg selskabelig, indtil et Par Hundrede i samme Rede, i flere Lag over hverandre, adskilte ved Blade. Om Hunnerne skiftes til at ruge, eller om Udklækningen besørges af Solvarmen, hvorledes alle disse Unger finde Plads i Reden og opfostres osv., derom hersker der endnu Uvished.

Anicet-Bourgeois, Auguste [sä-burschoā], fransk dramatisk Forfatter, f. 1806, gjorde tidlig Lykke med sit Melodrama: »Gustave ou le Napolitain« (1825), har siden sammen med Medarbejdere skrevet Dramaer i Hundredvis for Boulevardtheatrene, uden Stil, men med spændende Intrigue og robuste Situationer. Et af de bekjendteste er »La fille des chiffonniers« (1861). Han har ikke generet sig for at bruge Shakspeares berømteste Værker til Grundlag for sine Produkter. D. 1871.

Anicetus, romersk Biskop, efter Eusebius's Beretning Peters tiende Efterfølger, imell. 160 og 170, bekjendt fra Paaskestridighedernes Historie (s. **Paaskestrid** og **Polykarp**). Romerkirken fejrer hans Minde 17 Apr.

Anilin, Amidobenzol, Phenylamin, fremstilledes først 1826 af Unverdorben og fik Navnet A. 1840 af Fritzsche, som fik det ved Destillation af Indigo (portugisisk anil) med Kali. Det findes i ringe Mængde i Stenkulstjære, men tilberedes saa at sige udelukkende af Benzol, C_6H_6, der nemlig ved Behandling med Salpetersyre og Svovlsyre optager en Del af Salpetersyrens Bestanddele i Stedet for Brint og gaar over til Nitrobenzol, $C_6H_5NO_2$, hvilket atter ved Indvirkning af Brint (i det store frembragt ved Støbejærn og Saltsyre) omdannes til Anilin, $C_6H_5NH_2$, og Vand. A. er en Olje, der er lidt tungere end Vand, koger ved 184° og i sine chemiske Forhold viser megen Lighed med Ammoniak. Saaledes forener det sig ligefrem med Syrer til Salte, og i dets Amidgruppe, NH_2, kunne et eller begge Brintatomer ombyttes med Alkoholradicaler, f. Ex. Methyl, CH_3, Phenyl, C_6H_5. Den største Interesse knytter sig imidlertid til de pragtfulde Farvestoffer, hvortil det kan omdannes, og som i forbavsende kort Tid have grundlagt en meget betydelig Industri. Den første Anilinfarve (Mauveïn) blev dannet af Perkin 1856. Før den Tid havde A. kun videnskabelig Interesse. Nu produceres der hver Dag i Europa over 40,000 Pund A. Perkins Mauveïn var et Violet, men snart kom hertil det prægtige røde Rosanilin. Dette faas ved Iltning af en Blanding af Anilin og Toluidin, hyppigst ved Hjælp af Arsensyre. Det saltsure Rosanilin kommer i Handelen under Navnet Fuchsin (af Fuchsia), Anilinrødt, der paa Grund af sin Fremstillingsmaade sædvanlig indeholder Arsen og derfor er giftigt. Ved Iltning af Dimethylanilin (jfr. ovenfor) faas et violet Farvestof, hvis saltsure Salt er

det pragtfulde Violet de Paris. Ophedes dette med Kalk og Chlormethyl, faas Methylgrønt, der især anvendes i Form af Chlorzinkdobbeltsalt. Ved Indvirkning af Bittermandelolje paa Dimethylanilin og Iltning af Produktet kan vindes det saakaldte Malachitgrønt eller Victoriagrønt. Ophedes Fuchsin med A., udbrives efterhaanden mere og mere Ammoniak, og A. træder ind i Stedet derfor. Herved dannes Anilinblaat, Bleu de Lyon, som ved Behandling med conc. Svovlsyre bl. a. giver en Sulfonsyre, hvis Natriumsalt er Nicholsons Blaat. Ledes Salpetersyrling til salpetersurt A., faas en Forbindelse, der ved Ophedning exploderer, nemlig salpetersf. Diazobenzol, og heraf vindes let to intensive Anilinfarver, det orangerøde Chrysoidin og det gulbrune Anilinbrunt. Ogsaa blaa og violette Farvestoffer (de saak. Induliner) vindes paa lign. Maade. Anilinsort, den solideste af alle sorte Farver, fremstilles i Regelen paa Tøjerne selv ved en Blanding af saltsurt A., chlorsurt Kali, Svovlkobber og Salmiak, men selve Farvestoffet kjendes næppe i ren Tilstand. Anilinfarverne, hvoraf vi her kun have kunnet nævne de allervigtigste, have fremkaldt et Forhold, der er enestaaende i Handelens Annaler. Medens Europa før hentede sine Farvestoffer fra det rige Syden, forsyner det nu China, Japan, Amerika (mærkelig nok ogsaa Nordamerika) og Indien med sine nye Farver.

Anima, lat. [ăn], Sjæl; con ănima, it., sjælfuldt; animăto, i livligt Tempo.

Animālsk, d. s. s. dyrisk.

Animēre, tilskynde, opirre; animēret, livfuld.

Animisme. Dette Udtryk bruges i den nyeste Tid om den mythologiske Tro, der forklarer Naturphænomenerne (især de usædvanlige) ved Aanders Indgriben. Efter en ældre Sprogbrug betegner A. særlig den af G. E. Stahl o. fl. hævdede Opfattelse, i Følge hvilken Sjælen (som instinktmæssig virkende Kraft) er Aarsag til alt, hvad der sker i Organismen.

Animositēt, lidenskabelig Ophidselse; Had, Nag. Animōso, it., fyrig, musikalsk Foredragsbetegnelse.

Animus injuriāndi, lat. [ā], fornærmende Hensigt; er i Regelen en Betingelse for, at en Ærefornærmelse kan siges at være til Stede. A. lucrifaciēndi, den Hensigt at gjøre sig Fordel, er en nødvendig Bestanddel af Begreberne Tyveri, Bedrageri og Røveri.

Anio, s. Teverone.

Anis [ānnis], Frugten af Pimpinella Anisum (s. Pimpinelle), en orientalsk Plante, der dyrkes mange Steder; den er sød, lugter krydret, indeholder en flygtig Olje, Anisolje, der i Kulden stivner til en fast Masse, og anvendes i Lægevidenskaben, af Likørfabrikanter, Conditorer og Bagere, der sætte den til Brødet som Krydderi i den Tro, at den er mavestyrkende. Som Lægemiddel bruges den navnlig sammen med andre Midler imod Brystkatarrh; Anisolje udgjør saaledes en Bestanddel af Kongens af Danmarks Brystdraaber. Stjerneanis, Frugten af Illicium anisatum, et Træ, der vokser i China, bruges som almindelig A. og udgjør en Bestanddel af Brystte.

Anjala-Forbundet [ăn] kaldes den Forening, som sluttedes mellem Officerer af de ved Anjala (ved den vestre Bred af Kymmeneelv i Nyland) lejrede finske Regimenter, og i Følge hvilken de forbundne, i Hærens Navn, til Gustav III oversendte en 12 Aug. 1788 forfattet Skrivelse, hvori de tilkjendegave, at da man havde erfaret, at Krigen var et af den svenske Nation gjort Angreb, havde de „som Borgere ømme over Ukrænkeligheden af den beedigede Regeringsform, der forbeholder Nationen Ret til at dømme om Nødvendigheden af offensive Krige, som Militære skyldige at adlyde“ fundet deres Pligter i Modstrid og derfor, da Kongen ikke vilde tage Hensyn til de fra nogle af dem gjorte Forestillinger, henvendt sig til den russiske Kejserinde for at give hende Underretning om Nationens Tænkemaade og paa denne Maade „aabne Lejlighed til Negotiation mellem to kronede Hoveder“. Paavirkede af et Faatal (G. M. Sprengtportens Meningsfæller), hvis egentlige Maal var Finlands Selvstændighed under russisk Beskyttelse, havde Flertallet af Cheferne 9 Aug. undertegnet og til Kejserinde Katharine afsendt en „Note“ for at indhente hendes Udtalelse om, hvor vidt der fra hendes Side kunde finde nogen Forhandling Sted med Nationens Repræsentanter. Da Kejserinden havde ladet de forbundne vide, at de burde sammenkalde en finsk Rigsdag, i Nødstilfælde under russisk Beskyttelse, udfærdigedes 25 Aug. af et Mindretal blandt dem til Flaadens og samtlige i Finland stationerede finske ell. svenske Regimenters Officerer et „Avertissement“ om A.s Foranstaltninger med Opfordring til „alle Patrioter“ om at slutte sig til dem, for at anholde Kongen om at „sammenkalde Rigets Stænder og i Samraad med dem atter tilvejebringe Fred og Ro i Riget“, men Flertallet trak sig tilbage, og A. opløste sig efter at Regimenterne i Oct. s. A. vare blevne hjempermitterede ell. bortsendte fra Anjala. Næste Aar nedsattes en Krigsret; de egentlige Ophavsmænd vare da flygtede til Rusland, men samtlige anklagede, som bevislig havde haft Del i nogen af de anførte Skrivelser, dømtes til Døden; Dommen iværksattes dog kun paa Oberst Joh. Henr. Hästesko, som ansaas for den mest skyldige; de øvrige Chefer og et Par lavere Officerer holdtes i kortere eller længere Tid under Bevogtning; Resten benaadedes.

Anjer [ăndscher], Stad ved Sundastrædet paa den hollandske Ø Java i Ostindien. Fuldstændig ødelagt 27 Aug. 1883 ved en frygtelig Jordskjælvsbølge (s. Bantam).

Anjou [angschū], Provins i Frankrig efter dettes Inddeling før Revolutionen, omfattende største Delen af det nuværende Dep. Loire. — A. med Hovedstaden Angers var i Middelalderen et Grevskab, som efter at den ældre Grevelinjes Mandsstamme var uddød 1060 ved Giftermaal tilfaldt Familien Gatinais. Til denne hørte Gotfred Plantagenet, som ægtede den engelske Konge Henrik I.s Datter Mathilde; deres Søn Henrik II blev 1154 Konge i England og Stamfader til Familien A. ell. Plantagenet, hvis Mandslinjer regerede i England til 1485. Men allerede 1204 fra-

tog den franske Konge Philip II hans Søn Johan uden Land A. og de fleste andre engelske Besiddelser i Frankrig, og A. var nu forenet med Kronen, indtil Ludvig IX forlenede sin Broder Johan og efter dennes Død 1246 sin anden Broder Carl dermed. Denne, Carl af A., indtog 1266 Neapel og blev Stamfader til den ældre Linje A. i Neapel og Ungarn, men gav Grevskabet A. til sin Datter Margrete, der ægtede Carl af Valois, og da deres Søn Philip VI 1328 blev Konge i Frankrig, var A. atter forenet med Kronen, indtil hans Søn Johan d. gode gav A. som Hertugdømme (1360) til sin anden Søn Ludvig, der ogsaa blev Konge i Neapel og Stifter af den yngre Linje A. i dette Land. Denne uddøde med René II, som indsatte den franske Konge Ludvig XI til sin Arving. Siden den Tid har Titlen „Hertug af A." været givet forskjellige franske Prinser: den polske og senere franske Konge Henrik III, hans yngre Broder Frants (tidligere Hertug af Alençon) og den spanske Konge Philip V.

Anjou, Lars Anton [s. o.], svensk Theolog, f. 1803 i Fröshult i Upland, blev 1845 Dr. theol. og Prof. i Theologi ved Universitetet i Upsala, var 1855—59 Statsraad og Chef for det ecclesiastiske Departement og blev derefter Biskop i Visby. A. har udgivet adskillige mindre Skrifter og redigerede tillige med A. F. Beckman »Tidskrift för Sv. Kyrkan« (1848—51), men er fortrinsvis kjendt som Forfatter paa det kirkehistoriske Omraade ved sin »Sv. Kyrkoreformationens historia« (1850—51) og »Sv. Kyrkans historia ifr. 1593« (1866).

Ankarcrona, Edv. Alex., svensk Landskabsmaler, f. 1825, Elev af Landskabsmaler P. D. Holm, har især givet Billeder af Mellemsveriges Birke- og Naaleskovsnatur; var en Tid Underlieutenant. — **Henrik August A.**, den foregaaendes Broder, Landskabs- og Slagmaler, f. 1831, blev Underlieutenant ved Svea Livgarde 1850, Lieutenant 1855, deltog 1858—61 som Officer i fransk og spansk Tjeneste i flere afrikanske Feltslag, blev 1861 Capitain, 1881 Oberstlieutenant ved det sydskaanske Infanteriregiment, 1883 dets Oberst. Sine kunstneriske Studier begyndte han under Carl XV.s Ledelse og arbejdede senere under Boklund og Höckert. Som Slagmaler vælger han sine Æmner fra det 17de Aarh.s Krigshistorie eller fra de afrikanske Felttog; paa Nationalmuseet i Stockholm findes „Slaget ved Uad-Ras i Marokko", samt „Carl XII ved Narva". I de senere Aar har han mest malet Ørkenlandskaber med kraftig Farve, poetisk Stemning og charakteristisk Opfattelse af den afrikanske Natur; de fleste af disse Billeder ere i Amerika. Han agreeredes 1865.

Ankel, s. **Ben**.

Anker, det Redskab, som Skibe betjene sig af for at holde sig fast til Grunden; det er i dette Øjemed forsynet med en svær Hage, som griber ned i Havbunden. A. bestaar af en stærk Jærnstang, kaldet **Ankerlæggen**, til hvilken to eller flere Arme slutte sig; disse ere for Enderne hamrede flade ud for bedre at holde fast. For oven er Læggen firkantet og gaar gjennem et stærkt, med Jærnbaand forsynet Tværtræ, **Ankerstokken**; oven over denne har den et Øje med en Ring i, hvortil **Ankertovet** eller **Ankerkjættingen** er befæstet. Undertiden er Ankerstokken af Jærn og gaar da gjennem et Hul i Ankerlæggen. Man lader A. falde, naar man gaar **til Ankers**, og **letter A.**, naar man atter vil begynde Sejladsen. **Ankerbøje** er et hult Legeme af Træ eller Jærn, der svømmer paa Overfladen af Søen for at tilkjendegive Stedet, hvor A. ligger paa Bunden. **Ankergrund** er et Sted, hvor man kan ankre. **Ankertove**, de svære Tove, som befæstes til A.; de gjøres i Almindelighed af en Længde af 120 Favne. **Ankerkjættinger**, de Kjættinger, som man i den nyere Tid (i den danske Marine siden 1822) har indført til denne Brug i Steden for Tove; de gjøres gjærne i Længder paa 90 Favne. „**A. ripper**", naar det ikke har faaet fat i en fast Grund, men slæbes med ved Skibets Bevægelse. „**A. er uklart**", naar Tov eller Kjætting er snoet om det. — **A.** bruges i Husbygningen om de Jærn, som forbinde Etageadskillelserne (Gulvene) med Murene, almindelig bestaaende af en til Bjælken fastgjort Jærnstang med en Tværstang for Enden, som indmures i Muren; ligeledes om Forbindelsen mellem et Bulværk, en Fastinbeklædning o. lign. og den bag ved liggende Jordmasse, bestaaende af en Træbjælke eller Jærnstang, som føres ind i Jorden og fastgjøres til nedrammede Pæle, store Sten, fastliggende Fastiner o. lign. **A.**, ethvert Stykke blødt Jærn, der tiltrækkes af en Magnet eller bringes i Berøring med en eller to Magneters modsatte Poler for at bevare dem ved den i Jærnet fremkaldte Magnetkraft. **A.**, et Maal paa flydende Varer af forskjellig Størrelse. I Danmark holder det lovmæssig 39 (i Virkeligheden som oftest 40), i England 47,03 Potter. Tidligere benyttedes dette Maal ogsaa i Hamborg, hvor det var $37\frac{1}{2}$, i Hannover 40,8, i Holland (gammelt Amsterdamer-Maal) 40,17, i Preussen $35\frac{5}{9}$, i Sachsen 34,66 og i Sverige 40,47 danske Potter.

Anker, en anset Slægt i Norge, der i de sidste Aarhundreder har frembragt flere berømmelige og højt fortjente Mænd; den ældste af Slægten, Kjøbmand Erik Olafsson Ancher i Christiania (f. 1644, d. 1699) var svensk og udgaves af sine Ætlinger for at stamme fra en adelig Slægt Anckar i Vermland. Hans ældste Søn, Bernt A., Sognepræst i Land (d. 1724), var Fader til Erik A., Ejer af Moss Jærnværk, d. 1785, (hvis Sønner Peter og Carsten s. nedenfor) og til Christian A., Justitsraad og Kjøbmand i Christiania, d. 1765, hvis Sønner vare Bernt og Peder (s. nedenf.) **Bernt A.**, f. 1746, fik ligesom Broderen en udmærket Opdragelse, studerede ved Kjøbenhavns Universitet og gjorde siden en længere Udenlandsreise, hvorfra han kom hjem 1767. Den daværende Udenrigsminister Bernstorff søgte at overtale ham til at træde ind i den diplomatiske Løbebane, og A. havde allerede bestemt sig dertil, samt i den Anledning modtaget Justitsraads Charakter, da han af Moderen overtaltes til at afslaa Tilbudet og overtage Bestyrelsen af Handelshuset. Da han 1783 havde skiftet med sine Brødre, bestyrede han dette senere

for egen Regning og udfoldede derved en Virksomhed, hvis Lige næppe har været set før eller senere i Norge. Især gjorde han sig fortjent af Bjærgværks- og Fabrikdriftens Opkomst og Trælastproduktionens Udvikling, men overhovedet bidrog han til Handelens Opsving i det hele i sit Fædreland, hvis Interesser han med varm Patriotisme søgte at befordre, og for hvilket han ikke skyede nogen Opofrelse. Han var Ejer af Moss og Hakedals Jærnværker, Ejdsvolds Guldværk (der senere, da Driften paa Guld ikke lønnede sig, blev drevet paa Kobber), Frederiksminde Kobberværk i Numedal, et Blyværk paa Hadeland, indskibede Trælast fra Christiania, Frederiksstad og Moss, c. 170 Ladninger aarlig, havde paa én Gang 40 egne Skibe i Søen og var den første Nordmand, der udrustede en Ostindiefarer. Ved sin Død besad han 146 faste Ejendomme, taxerede for over 800,000 Rd. Han var en varm Ven og Befordrer af Kunster og Videnskaber, holdt selv 1796 og 1797 populære Forelæsninger over Physiken, arbejdede ivrig for at faa et norsk Universitet oprettet, understøttede Kunstnere og Videnskabsmænd med stor Liberalitet og skjænkede saa vel Krigsskolen en stor og prægtig Gaard foruden sit Bibliothek, som Kathedralskolen i Christiania sin Gaard og Have. Han blev med sine Brødre og Fættere adlet 1778, fik senere Titel af Conferensraad og Kammerherre (1792) og blev Storkors af Danebrog (1803). Han døde barnløs 1805 (i Kjøbenhavn) og efterlod en Formue af henved 1,500,000 Rd., hvilken efter hans testamentariske Disposition forblev samlet for at bestyres som Fideicommis, nærmest til bedste for det offentlige, hvilken Plan dog i Tidens Løb er bleven omstyrtet, og Fideicommiset selv gjorde Opbud 1819. — **Peder A.**, f. 1749, nød ogsaa en fortrinlig Opdragelse og studerede ved Kjøbenhavns Universitet, rejste udenlands og bosatte sig siden som Privatmand paa Gaarden Bogstad ved Christiania, som han forskjønnede og dannede til et fuldkomment Herresæde. 1789 udnævntes han til General-Vejintendant i Akershus Stift, siden i hele Norge, og beklædte dette Embede i 11 Aar uden derfor at ville modtage nogen Løn, men virkede med utrættelig Flid til Oprettelsen af nye og vigtige Communicationslinjer, saa vel som til Vejenes Forbedring i det hele. De første ordentlige Vejanlæg, over Dovre til Throndhjem, over Filefjæld til Sognefjorden og langs Kysten fra Laurvik til Christiansand, skyldes ham. 1802 udnævntes han til Kammerherre, 1812 til Storkors af Danebrog, var 1814 Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold og udnævntes, efter at Foreningen med Sverige var sluttet, til norsk Statsminister i Stockholm, hvilket Embede han beklædte med megen Hæder indtil 1822, da han formedelst Alderdomssvaghed tog sin Afsked; han døde 1824 paa sin Gaard Bogstad, der da beboedes af hans Svigersøn, Grev Wedel-Jarlsberg, gift med hans eneste Datter Karen. — Af andre Medlemmer af denne Slægt kunne ogsaa mærkes **Peter A.**, Søn af ovennævnte Erik A., f. 1744 paa Frederikshald, Generalmajor og Gouverneur paa Trankebar med District 1788—1807, d. 1832 i Nærheden af Christiania, og hans Broder, **Carsten A.** til Ejdsvold, f. 1747, Conferensraad, d. 1824; han var Deputeret i Bjærgværksdirectoriet 1781—92 og første Directeur for det dansk-asiatiske Compagni 1792—1811, flyttede 1811 til Norge og bosatte sig paa Ejdsvold Jærnværk, som han ejede. Hertil indkaldte Prins Christian Frederik i Febr. 1814 det Møde af Embedsmænd, som overdrog ham Regentskabet, og her holdt senere Rigsforsamlingen sit Møde i April og Maj s. A. A. blev i Marts s. A. Regeringsraad for 5te Departement, men sendtes samtidig med sin Broder Peter til England for at underhandle om Neutralitet; fra denne Rejse kom han med uforrettet Sag hjem 1815, og den nye Regering gav ham Afsked.

Ankergang, en Form af Echappement i Ure, navnlig Pendulure.

Ankertrold, norsk, Blæksprutte, Polyp (Nordland).

Anklagejury ell. Stor-Jury kaldes den Jury, som i England har at afgjøre, om en Anklage, der er rejst mod en Person for en vis Forbrydelse, skal fremmes, d. e. indbringes for Retten og den saakaldte lille Jury for at paakjendes af den, eller om den skal bortfalde. Afgjørelsen heraf sker ved at antage eller forkaste den af Anklageren forfattede Anklageact (indictment). I Frankrig udføres det Hverv, som i England tilfalder Stor-Juryen, af en særegen Afdeling ved enhver af Appelretterne, det saakaldte **Anklagekammer**, som altsaa her har ved sin Kjendelse enten at bestemme, at Anklagen skal bortfalde, eller at den anklagede skal stilles for Assiserne (eller undertiden for Underretten eller Politiretten). **Anklageproces**, d. s. s. Accusations- ell. accusatorisk Proces.

Anklam, Stad i den preussiske Prov. Pommern, ved Floden Peene, 1 M. fra dens Udløb i Stettiner-Haff. 12,000 I. Garveri og Bæveri. Handel og Skibsfart. A. var Medlem af Hanseforbundet fra det 14de til Begyndelsen af det 17de Aarh. og hørte til svensk Pommern 1648—1720.

Ankober, Stad i Schoa i Abessinien, betragtes ofte som dette Riges Hovedstad og Negus's Residens, hvilken Ære den dog hyppig deler med Angollola. Anlagdes i Beg. af forrige Aarh. Henved 8,000 F. o. H. Maaske 10,000 I.

Ankylöse, delvis eller fuldkommen Ubevægelighed i et ellers mere eller mindre bevægeligt Led, er en af Ledbetændelsens Følger. A. kan opstaa ved ligefrem Sammenvoxning af Ledenderne (Synostose), ved Dannelsen af aragtige Strænge mellem disse (fibrøs A.), ved aragtig Sammenskrumpning af Ledkapslen og Ledbaandene, ved Nydannelse af Benmasse i Leddets Omgivelse eller ved Stillings- eller Formforandringer af Ledfladerne. A. kan være forbunden med Contractur.

Ankyra, gammel Stad i Galatien i Lilleasien. Der oprejstes et Tempel for Kejser August, og paa dets Marmorvægge indhuggedes en Afskrift af den af Kejseren selv forfattede Fortegnelse over alle hans Bedrifter og Gaver til Romerfolket og de Hædersbevisninger, han havde modtaget. Efter dette Sted, hvor den

fuldstændigste Afskrift er funden, kaldes dette vigtige historiske Aktstykke »Monumentum Ancyranum«. Byen hedder nu Angora (s. d. A.)

Anlæg. En Skraanings A. er den vandrette Afstand mellem dens Top og Fod. Hældningen angives ved det Forhold, der finder Sted mellem dens A. og Højde. Ere disse Størrelser lige store, siges Skraaningen at have fuldt A.; dobbelt, 3dobbelt osv. A. har den, naar dette er 2, 3 osv. Gange saa stort som Højden; hvorimod $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ osv. A. er det, der indeholdes 2, 3 osv. Gange i Højden.

Anløbe. Metaller anløbe, naar de ved Opvarmning eller ved at ligge hen overtrækkes med et tyndt, meget hyppig farvespillende Lag af Ilte eller Svovlmetal. — Naar Staal er hærdet ved Ophedning til en lyserød Varme og pludselig Afkøling, har det faaet en til de fleste Anvendelser overflødig stor Haardhed og tillige en Sprødhed, som gjør det tilbøjeligt til at brække over eller faa Hakker i Æggen. Man ofrer da noget af Haardheden for at gjenvinde noget af Sejheden og ophøder til den Ende Staalet til 240°—325°. At maale denne Temp. ligefrem vilde være meget besværligt, men ved Ophedningen danner der sig et saa tyndt Lag Glødskal (Jærndobbeltilte), at det er gjennemsigtigt og viser de tynde Lamellers Farve, fra lysegult gjennem orange, rødt og violet til blaat; Erfaringen lærer, at man kan med temmelig Sikkerhed slutte fra denne Anløbningsfarve til den Haardhed og Sejhed, Staalet har efter A. Medens File ikke anløbes, men beholdes „glashaarde", giver man andre Værktøjer til Metalbearbejdelse, Barberknive o. fl. en gul, smaa Saxe og Savblade en rød, store Saxe, Værktøjer til Træ en violet, Fjedre, Vaaben og Bordknive en blaa A. Man bruger ogsaa Anløbningsfarverne som Forskjønnelsesmiddel paa hærdede, polerede Staalsager, som alene faa en klar Farve, og vælger dertil den blaa, som er smukkest og lettest at træffe. Stykkerne maa behandles renlig og Ophedningen ske langsomt og ligelig.

Anna, fransk Prinsesse, Datter af Kong Ludvig XI, f. 1462, tidlig gift med Hert. Peter II af Bourbon, Herre af Beaujeu, en Kvinde af sjældne Talenter, var efter sin Faders Død Regentinde i Frankrig under Broderen Carl VIII.s Mindreaarighed 1483—91; d. 1522.

Anna af Bretagne, fransk Dronning, den sidste Hert. af Bretagne Frants II.s Arvedatter, f. 1476, blev 1491 forlovet med den østerrigske Ærkehertug og senere Kejser Maximilian I, men den franske Konge Carl VIII, som ikke vilde lade et saa betydeligt Len gaa over til en mægtig fremmed Fyrste, sendte s. A. en Hær ind i Bretagne, bemægtigede sig A. og bevægede hende, navnlig ved Mægling af Hert. Ludvig af Orléans, som for øvrigt selv hemmelig elskede den skjønne og aandfulde Prinsesse, til at ægte sig, medens han sendte Maximilians Datter, som han var forlovet med, tilbage, hvilken dobbelte Fornærmelse medførte en Krig mellem Frankrig og Østerrig. Efter Carl VIII.s Død lod hans Efterfølger Ludvig XII (den ovennævnte Hert. Ludv. af Orléans) sig skille fra sin første Ægtefælle Johanne, Ludvig XI.s Datter, som han kun af Tvang havde ægtet, og giftede sig 1499 med Enkedronningen. A. havde under hans Regering stor Indflydelse, hvortil hendes Forstand og Hjærtensgodhed meget bidrog; hun indførte en sædelig Tone ved Hoffet og yndede og beforbrede Videnskaberne. D. 1514 i Blois.

Anna, dansk Prinsesse, Christian III.s og Dorothea af Sachsen-Lauenborgs ældste Barn, f. 1532, blev 1548 i Torgau gift med den senere Kurfyrste August af Sachsen og havde væsentlig Del saa vel i denne Fyrstes landøkonomiske Reformer som i hans strænge orthodoxe Forholdsregler i kirkelige Anliggender. Hun beskæftigede sig meget med Pharmacien, opfandt adskillige Lægemidler og stiftede Hofapotheket i Dresden. Ligesom sin Moder syslede hun ogsaa meget med Brevskrivning: der haves en Brevsamling paa over 22,000 Breve til og fra hende. Hun fødte 15 Børn, af hvilke dog kun 4 overlevede Forældrene, og døde 1 Oct. 1585. Ved hendes Søn, Kurfyrst Christian I, nedstamme fra hende de følgende sachs. Kurfyrster og Konger.

Anna, dansk Prinsesse, Datter af Frederik II og Dronn. Sophie af Mecklenburg, Christian IV.s ældre Søster, f. 1574, blev 23 Nov. 1589 i Oslo gift med Kong Jakob VI af Skotland (Jak. I i England) og var Stammoder til de engelske Stuarter, Moder til den ulykkelige Konge Carl I. D. 2 Marts 1619.

Anna af Cleve, den engelske Konge Henrik VIII.s 4de Dronning, Datter af Hertug Johan III af Cleve. Henrik VIII var bleven forelsket i hendes af Holbein malede Portræt og friede til hende efter sin Yndling Th. Cromwells Raad, men da han ved hendes Ankomst til England (1540) syntes, at hun var en „stor, tyk, flamsk Hoppe", lod han Cromwell henrette og skilte sig fra hende, hvorpaa hun med Pension maatte vende tilbage til Tyskland og døde 1557.

Anna Marie af Østerrig, fransk Dronning, ældste Datter af den spanske Konge Philip III, f. 1601, blev 1615 gift med Ludvig XIII. Dette Ægteskab var ikke lykkeligt: den skjønne, livlige og stolte Dronning var ganske det modsatte af sin svage, tungsindige og mistænksomme Ægtefælle, og hendes Uvenskab med Richelieu og Forbindelse med dennes Fjender gjorde hendes Stilling pinlig og trykkende. Først da hun efter 23 Aars ufrugtbart Ægteskab fødte Sønnen Ludvig (XIV) 1638 og Philip, Stifteren af Linjen Orléans, 1640, fik hun noget større Indflydelse. Efter Kongens Død 1643 blev hun ved en Parlamentsbeslutning gjort til Regentinde og Formynderske for sin 5aarige Søn Ludvig XIV og styrede derpaa Frankrig med Fasthed og Klogskab i Forening med Cardinal Mazarin, som hun ophøjede til første Minister, under stadig Kamp med Fronden i 8 Aar indtil 1651, da Ludvig erklærede sig for myndig og selv overtog Regeringen. I sine senere Aar befattede A. sig ikke med Statssager, men anvendte sin meste Tid paa fromme Sysler. D. 20 Jan. 1666.

Anna, Dronning af Storbritannien og Irland, den sidste af Huset Stuart paa den engelske Trone, Jakob II.s og Anna Hyde af Clarendons anden Datter, f. 6 Febr. 1664,

blev opdraget i den protestantiske Lære, da hendes Fader den Gang endnu ikke aabenlyst var gaaet over til den katholske Kirke, og 1683 gift med den danske Prins Jørgen (Georg), yngre Søn af Frederik III. Hendes Hengivenhed for Protestantismen og Hertuginden af Marlborough Sara Churchills Indflydelse bestemte hende til at forlade Faderen, da han blev afsat ved Revolutionen 1688. Ved sin Svoger Vilhelm III.s Død 1702 besteg hun Tronen og fortsatte den af ham begyndte spanske Arvefølgekrig, i hvilken Marlborough vandt glimrende Sejre. Vistnok var denne Krig hendes Hjærte imod, da Frankrig understøttede hendes fordrevne Familie; og disse naturlige Sympathier tiltoge, da hendes Ægtefælle var død 1708, og alle hendes Børn (17 i Tallet) efterhaanden døde. Dette bidrog uden Tvivl til at styrte det hidtil almægtige Whigparti med Hertugen af Marlborough i Spidsen, som ønskede Krigens Fortsættelse; for øvrigt var en ubetydelig Hofhistorie den nærmeste Anledning til dennes Fald, hvorefter Toryerne kom til Roret og Freden i Utrecht sluttedes 1713, hvorved Frankrig undgik en fuldstændig Ydmygelse. Kampen mellem Partierne var især i Slutningen af A.s Regering meget heftig, da „Jakobiterne" haabede, at den barnløse Dronning vilde skaffe sin Broder Prætendenten Jakob (III) Tronfølgen, hvilken imidlertid blev sikret det med Stuarterne beslægtede hannoverske Hus. England og Skotland bleve under A. ved Unionen 1707 forenede under Navnet Storbritannien med fælles Regering og Parlament. Hun døde 12 Aug. 1714.

Anna Boleyn [büllihn], den engelske Konge Henrik VIII.s anden Dronning, f. 1507, opdraget ved det franske Hof, hvor hendes Fader var Gesandt, blev Hofdame hos den engelske Dronning Katharine af Aragonien og indtog Kongen ved sin Skjønhed, Ynde og Dannelse i den Grad, at han drev lidenskabelig paa Skilsmissen fra Katharine og, endnu inden denne Sag var ganske afgjort, hemmelig giftede sig med A. (Nov. 1532), der 1533 fødte den senere engelske Dronning Elisabeth. A. brugte sin Indflydelse til Fordel for Reformationen, men den vellystige og lunefulde Konge blev snart kjed af A., da han var bleven forelsket i Johanne Seymour; han lod derfor uden Grund A. anklage for Utroskab og henrette (Maj 1536).

Anna Carlövna hed før sin Overgang til den græske Kirke Elisabeth Katharine Christine, Datter af Hert. Carl Leopold af Mecklenburg-Schwerin og Katharine Ivanovna (Søster til den russiske Kejserinde A.), f. 1718. Hun blev 1739 gift med Anton Ulrik, Prins af Brunsv.-Wolfenbüttel, hvem hun 1740 fødte en Prins Ivan, som Kejserinde A. bestemte til sin Efterfølger. Da Biron efter Kejserindens Død s. A. tiltraadte Regeringen i den spæde Kejsers Navn, styrtede A. ham faa Dage efter ved Münnichs Hjælp og sendte ham til Sibirien, hvorpaa hun erklærede sig selv for Regentinde i sin Søns Mindreaarighed. Men en Sammensværgelse til Fordel for Peter d. stores Datter Elisabeth styrtede hende allerede i det næste Aar 6 Dec. 1741. Ivan blev sat paa Schlüsselburg, hvor han 1764 blev dræbt, og A. blev med sin Ægtefælle og en Datter sendt til Kholmogory paa en Ø i Dvina ved det hvide Hav, hvor hun endnu fødte en Datter og to Sønner og døde 1746, men hendes Ægtefælle først 1774. Deres 4 Børn skaffede Kejserinde Katharine II efter begge Forældrenes Død ved Forhandlinger med det danske Hof, hvor Dronn. Juliane Marie var deres Faster, Ophold paa Palaiet i Horsens, hvor disse saakaldte russiske Prinser og Prinsesser førte et stille Familieliv, indtil de efterhaanden døde i Slutningen af forrige Aarh., med Undtagelse af den ældste, Prins. Katharine, som først døde 1807. De ligge begravne i Horsens gamle Klosterkirke, hvor to sorte Marmortavler med latinske Indskrifter ere ophængte til deres Amindelse.

Anna Colbjørnsdatter, s. **Colbjørnsen.**

Anna, den hellige, skal have været gift med den hellige Joachim og i dette Ægteskab være bleven Moder til Jomfru Maria, Jesu Moder. Alt, hvad der fortælles om hende og hendes Livsforhold, hviler paa apokryphiske Beretninger fra 3dje og 4de Aarh. Den romerske Kirke fejrer hendes Fest 26 Juli, den græske 25 Juli, 9 Sept. og 9 Dec. Til hendes Ære dannede sig fra Midten af det 13de Aarh. de over Mellemtyskland vidt udbredte **Anna-Broderskaber, Annabrødre**, som paa ny bleve organiserede af Jesuiterne i det 16de Aarh., forsvandt i det 18de Aarh., men i vor Tid atter ere dukkede op, fornemmelig i Bayern og Schweiz.

Anna Ivanövna, russisk Kejserinde 1730—40, Datter af Peter d. stores ældre Halvbroder, Czar Ivan III, f. 1693, blev 1710 gift med Hert. Frederik Vilhelm af Kurland, men allerede efter et Par Maaneder Enke 1711 og besteg efter Kejser Peter II.s Død 1730 den russiske Trone, især ved Kansleren Ostermanns Indvirkning paa Senatet, efter at dette havde indskrænket den kejserlige Magt ved en streng Haandfæstning. Men denne sønderrev hun kort efter i en Forsamling af Stormændene og erklærede sig for uindskrænket Herskerinde, hvorpaa hendes almægtige Yndling Biron regerede med den mest ubegrænsede Absolutisme. Under Biron stode to dygtige Ministre, Ostermann og Münnich, i Spidsen for de udenlandske Anliggender og Krigsvæsenet; selv var A. for indolent til at bekymre sig om Statssager. Med Persien sluttedes en Fred 1732, hvorved Floden Kur blev Grænsen mellem begge Riger. A. understøttede i den polske Arvefølgekrig August III, som til Gjengjæld havde lovet at belene Biron med Kurland, mod Stanislaus Lesczinsky; Münnich erobrede i denne Krig Danzig, hvor Stanislaus opholdt sig. En Krig med Tyrkerne, hvori Münnich atter udmærkede sig og trængte langt frem, endtes, da A.s allierede, Kejser Carl VI, førte Krigen uheldig og havde sluttet en Separatfred, ved Freden i Belgrad 1739, hvorved Rusland tilbagegav de gjorte Erobringer. Under A. blev det østlige Sibirien undersøgt, navnlig af Bering. A. døde 28 Oct. 1740 efter at have udnævnt sin Søsterdattersøn Ivan IV (s. **Anna Carlovna**) til sin Efterfølger under Birons Formynderskab.

Anna Katharine, dansk=norsk Dronning, Datter af Kurfyrst Joachim Frederik af Brandenburg, f. 26 Juni 1575 i Wolmirstedt ved Magdeburg, havde 27 Nov. 1597 Bryllup med Kong Christian IV paa Haderslev Slot. Denne Dronn. skildres som en mild og sagtmodig Kvinde, der var sin Ægtefælle inderlig hengiven, øm og kjærlig mod sine Børn og ikke blandede sig i Regeringssagerne. Hun blev Moder til 4 Sønner og 2 Døtre, men døde allerede 29 Marts 1612 paa Kjøbenhavns Slot.

Anna Komnēna, Datter af den græske Kejser Alexios Komnenos, f. 1083, en lærd og ærgjerrig Kvinde, var gift med Nikephoros Bryennios. Efter hans Død 1137 gik hun i Kloster, hvor hun døde 1148. Hendes »Alexias«, i 15 Bøger, hvori hun har bestræbet sin Faders Historie, indtager en hæderlig Plads i den byzantinske Literatur.

Anna Petrōvna, Kejser Peter d. stores og Katharine I.s ældste Datter, f. 1708, blev 1725 gift med Hert. Carl Frederik af Holsten=Gottorp. Efter sin Moders Død blev hun af Menzikov nødt til at forlade Rusland og begive sig til Kiel, hvor hun døde 15 Maj 1728. Hun var Moder til Hert. Carl Peter Ulrik, som 1762 blev Kejser i Rusland (Peter III), og er saaledes Stammoder til det nuregerende russiske (det holsten=gottorpske) Kejserhus.

Anna Sophie, dansk=norsk Dronning, Datter af Storkansleren Grev Conr. Reventlov, f. 16 Apr. 1693, blev 26 Juni 1712 bortført fra sin Moder paa Clausholm af Kong Frederik IV, som førte hende til Skanderborg Slot, hvor han lod sig vie til hende til venstre Haand af en Conrector i Flensborg, Th. Claussen, som i dette Øjemed i en Hast blev gjort til tydsk Hofpræst, ophøjede hende til „Fyrstinde af Slesvig“ og saaledes levede i et forargeligt Dobbeltægteskab i 9 Aar. Da Dronn. Louise var død 15 Marts 1721, maatte den samme Hofpræst Claussen to Dage efter hendes Begravelse (4 Apr. s. A.) offentlig gjentage Vielsen paa Kjøbenhavns Slot, og 30 Maj erklærede Kongen A. S. for Dronning og paasatte hende i Ministrenes Nærværelse selv Kronen paa Frederiksberg Slot, hvilket havde en Spaltning i den kongelige Familie til Følge; navnlig kunde Kronprinsen aldrig glemme den Uret, der var tilføjet hans Moder. Saa snart derfor Frederik IV var død, fik Dronningen den nye Konges Vrede at føle: ved et kongel. Reskript af 11 Nov. 1730 blev hun forvist til sit Fædrenegods Clausholm; hendes øvrige Godser og Midler bleve hende fratagne; dog fik hun en Gang for alle 100,000 Rd. og en aarlig Pension paa 25,000 Rd. Hun døde paa Clausholm 7 Jan. 1743, hvorpaa Christian VI kjøbte Trollernes Begravelse i Roskilde Domkirke og lod det indrette til Gravcapel for hende; i to smaa Kister, en paa hver Side af hendes egen, hvile de 3 Børn, hun fødte som Dronning, hvilke samtlige døde spæde. Forskjellige Legater, som hun har stiftet, bestyres af Besidderen af Grevskabet Christiansſæde, Grev Reventlov, en Efterkommer af Dronningens Broder.

Annaberg, Bjergstad i Kongeriget Sachsen, 5 M. s. ø. for Zwickau. 13,000 J. Bjergskole. Bjergværksdrift paa Sølv, Tin og Kobolt. Tilvirkning af Kniplinger og Posamentmagerarbejder.

Annāler, Aarbøger. I Roms ældre Dage havde Pontifexerne den Forpligtelse, Aar for Aar at optegne, hvad mærkeligt der var foregaaet; men disse Optegnelser (Annales maximi ell. A. pontificum) ophørte lidt efter Midten af 2det Aarh. f. Chr., efter at en virkelig Historieskrivning var begyndt. A. kaldtes derefter enhver historisk Fremstilling, hvor Begivenhederne vare ordnede Aar for Aar. Selv Ennius's versificerede Krønnike og et af Tacitus's historiske Skrifter bære dette Navn. Den middelalderlige Annalistik stammer ikke directe fra de romerske A., men fra de orientalske chronologiske Systemer, der, af Eusebios iklædte christelig Form, gjennem Hieronymus overførtes i den senere romerske Literatur som annalistiske Verdens=Krønniker og efterlignedes i 5te og 6te Aarh. f. Ex. af Prosper Aquitanus (379—455), af Idacius (379—467) og Marcellinus Comes (379—534). Denne Annalistik fortsattes i det frankiske Rige, især i de saakaldte „carolingiske Rigsannaler“, og udbredtes derfra efterhaanden til det øvrige Europa. De danske Annaler, som stamme fra Tydskland og Frankrig, begynde i det 12te Aarh. og udvides navnlig i 13de Aarh.; mærkes kan Annales Lundenses med talrige Aflæggere. Paavirket af de danske A. synes baade flere svenske og de islandske at være. De sidste synes at være grundlagte i 2den Halvdel af 13de Aarh. og standse omtr. ved 1400; fornemmelig i 14de Aarh. ere de en af Hovedkilderne for Nordens Historie. — Nu bruges A. ofte som Navn paa fagvidenskabelige Tidsskrifter.

Annalin, dødbrændt Gips, bruges som Tilblanding til Papirmassen, til Fremstilling af saakaldet Pergament og til Former i Porcelænsfabrikerne.

Annam, et Rige i Bagindien, omgivet af det sydchinesiske Hav, China, Siam, det under fransk Højhed staaende Kambodja og den franske Prov. Nedre=Cochinchina. Landets Længde fra N. til S. er c. 200 M. og dets Middelbredde c. 40 M.

	□M.	Indb.
Det bestaar af Tongking ...	3000	15 Mill.
Cochinchina og Laos	5000	6 —
Ialt	8000	21 Mill.

Midten er et næsten ganske ubekjendt Bjergland, der er en Fortsættelse af Yunnan=Bjergene i det sydlige China, og som ved et smalt Lavland mod Ø. skilles fra det chinesiske Hav. Den nordøstl. Del, Tongking, er en udstrakt Slette, gjennemstrømmet af Floden Songka, der ved sit Udløb i Tongking=Bugten danner et stort Delta. Talrige Smaafloder falde fra Højlandet ud i det chinesiske Hav. Klimaet er i Kystlandet og Floddalene meget varmt; fra Oct. til Marts medføre Monsunerne overordentlig stærke Regnskyl; voldsomme Orkaner indtræffe hyppig i det nordlige Lavland. De vigtigste Naturfrembringelser ere Guld, Sølv, Kobber og i Prov. Tongking meget Jærn; Skovene ere rige paa fortrinlige, navnlig til Skibsbygning tjenlige Træsorter, endvidere Sandel=

og Rosentræ, Cedere, Kokospalmer, Ibenholt, Kryddertræer og Krydderbuske; desuden dyrkes Sukkerrør, Indigo, Oranger og en simpel Tesort; Ris er det vigtigste Næringsmiddel. Af vilde Dyr findes mange Elefanter, Tigre, Leoparder, Næshorn, Bøfler, Bjørne og meget Smaavildt; Aber ere meget talrige i Skovene, ligesom ogsaa Paafugle og Papegøjer; Floderne ere rige paa Fisk, men ogsaa paa Alligatorer; store giftige Slanger, hvoriblandt Cobra Capella, ere talrige i Slettelandet, der ogsaa plages meget af Insekter. Befolkningens Hovedmasse er Indochinesere, der politisk deles i to Hovedfolk, Tongkinesere og Cochinchinesere. De tale et Enstavelsessprog, der ligner de chinesiske Provinsdialekter, og bekjende sig til Buddhismen; Kejseren og de højere Statsembedsmænd hylde derimod Confucius's Lære. Christendommen tæller iblandt de indfødte mange Bekjendere, hvis Antal skal udgjøre omtrent ½ Million, og som staa under 6 Biskopper. Industrien er stærkere udviklet end i det øvrige Bagindien og omfatter især Forfærdigelse af Silke- og Bomuldstøjer, lakerede Sager, Metalvarer og Vaaben, samt Skibsbyggeri. De vigtigste Udførselsartikler ere Raasilke, Silkestoffer og lakerede Varer. Regeringsformen er despotisk; Regenten betitles af Europæerne Kejser. Der holdes en maadelig disciplineret Hær, som endog angives til 150,000 M.; Flaaden bestaar af nogle Kanonbaade og en Mængde større og mindre Galejer. Hovedstad Huë. — I det 3dje Aarh. f. Chr. bleve disse Lande indtagne af Chineserne, og talrige chinesiske Nybyggere kom ind i Landet og blandede sig med det oprindelige Folk. Siden stod A. snart under China, snart var det uafhængigt; men fra 1428 ophørte Chinas Overherredømme for stedse, om end dette vedblivende gjør Paastand derpaa. 1787 traadte A. første Gang i Forbindelse med Europa, idet en Tronprætendent søgte og fik Hjælp hos Ludvig XVI; han vandt ogsaa derved Magten, og hans Slægt er endnu herskende i A. I dette Aarh. fandt gjentagne Gange (1833—38 og 1848—57) Forfølgelser Sted mod de christne, som vare omvendte af franske og spanske Missionærer, og dette fremkaldte flere Sammenstød med den franske Regering. 1858 udsendtes en forenet fransk-spansk Flaade under Admiral Rigault de Genouilly, som indtog Saigon og et Par andre Kyststæder. 1861 og 1862 gik Franskmændene endnu videre, indtoge tre Landskaber af Nedre-Cochinchina og nødte Kejseren Tuduc til at afstaa dem. 1867 knyttedes den øvrige Del af Nedre-Cochinchina hertil, og 1874 nødtes A. til at slutte et politisk Forbund med Frankrig, hvorved det i Virkeligheden blev afhængigt heraf. 1883 søgte A. at frigjøre sig herfor, i Tillid til Chinas Hjælp; i den saaledes opstaaede Kamp lede de franske Tropper flere alvorlige Tab, og Sørøverne af det sorte Flag fik Herredømmet paa Floden.

Annan, Havnestad i Dumfries Sh. i Skotland, ved Solwayfjorden. 5,000 I. Laxefangst; Tilberedning af Skinker for det londonske Marked.

Annaordenen, St., oprindelig en holstensk Ridderorden, stiftet 1735 af Hert. Carl Frederik af Holsten-Gottorp til Ære for hans afdøde Hustru, Anna Petrovna, og 1797 optaget som russisk Orden af hans Sønnesøn, Kejser Paul I. Den er bestemt for alle Stænder og bestaar af 5 Klasser.

Annăpolis, 1) Hovedstad i Staten Maryland i Nordamerika, ved Floden Severn, ¼ M. fra dens Udløb i Chesapeake-Bugten. 7,000 I. Universitet. 2) Havn i Nyskotland i det engelske Nordamerika, ved en Vig af Fundybugten, er tilgængelig for de største Skibe.

Ann-Arbor, Stad i Staten Michigan i Nordamerika, ved Floden Huron, 8 M. v. for Detroit. 8,000 I. Universitet.

Annas ell. **Ananus**, jød. Ypperstepræst fra 6 e. Chr., blev afsat af Romerne i Begyndelsen af Tibers Regering, men vedblev, som det ogsaa fremgaar af Jesu Lidelseshistorie, at nyde stor Anseelse. Kaiaphas var hans Svigersøn, og desuden blev efterhaanden 6 af hans Sønner Ypperstepræster; den sidste, der ogsaa hed Ananus, var som Ypperstepræst Aar 62 Ophavsmand til at Jakob, „Herrens Broder", blev Martyr.

Annăter hed i Middelalderen de Indtægter, som Biskopperne havde af den saakaldte **jus deportuum**, b.e. Retten til, hver Gang et Præsteembede i Stiftet blev ledigt, at oppebære dets Indtægter i det første Aar af den nye Præsts Embedstid. Efterhaanden gjorde Paverne Fordring paa samme Ret ved de overordnede Embeder, som de bortgave. I Begyndelsen af 14 Aarh. bestemtes det, at A. kun skulde udgjøre Værdien af et halvt Aars Indtægter, men skulde betales af den nye Embedsmand strax, naar han tiltraadte Embedet. Nu anerkjendes Biskoppens Ret til A. ikke mere; men i alle nyere Concordater er der forbeholdt Paven Ret dertil; dog hæver han i Regelen ikke A.s fulde Værdi, men nøjes med en rund Sum, som f. Ex. i Preussen udgjør c. 4,000 Kroner ved Besættelsen af en Bispestol og 6,000 Kr. ved en Ærkebispestol.

Annectēre, s. **Annexion**.

Annecy [ann'si], Hovedstad i det franske Dep. Øvre-Savoien, 5 M. s. for Genf. 9,000 I. Bispesæde med prægtig Bispegaard. Uld- og Silkemanufakturer og storartet Glasfabrik. I Nærheden stærkt bearbejdede Kulminer.

Annelĭde, d. s. s. Ledorm.

Annēx, et Sogn, som ikke har egen Sognepræst, men kun en saadan til fælles med et andet, Hovedsognet. **Annexgaarde**, de Gaarde, som foruden den egentlige Præstegaard, i hvilken Sognepræsten bor, ere henlagte til et Kald. Disse Gaarde have alle oprindelig været Præsteboliger, men have ophørt at være det derved, at de dertil hørende Kald ere nedlagte og forenede med andre. Kun en Del af dem have beholdt deres fulde Frihed som Præstegaarde, saa at de navnlig ikke behøve at bortfæstes, hvorimod en Del kun er at betragte som Bøndergaarde, hvorpaa der hviler Fæstetvang, og i det væsentlige ikke forskjellige fra de andre Bøndergaarde, der kunne være henlagte til et Præstekald, de saakaldte Mensalgaarde.

Annexiōn, en mere eller mindre voldsom Indlemmelse af et Land i et andet. Bekjendte Exempler paa A. ere Savoiens Indlemmelse i Frankrig (1860) og Preussens Udvidelser i

Nordtyskland (1866). **Annectēre**, indlemme et Land i et andet.

Annfred ell. **Onnfred**, norsk, Frihed for Tingsøgning, Retsferier i Arbejdstiden (Anne- ell. Onnetiden).

Annihilatiōn, Tilintetgjørelse, Ophævelse, Ugyldighedserklæring.

Annikeris, Discipel af Aristippos, ændrede den kyrenaiske Lære ved at tillægge Hengivelse til og for andre en selvstændig Værdi.

Anniversārier, Aarsdage, kaldes i den kath. Kirke de afdøde Menigheds-Medlemmers Dødsdage. Martyrers og Helgeners A. helligholder Kirken ved Læsning af Messer, Processioner osv.; andre derimod opnaa kun dette, naar de enten selv i levende Live stifte Legater i dette Øjemed, eller naar deres Slægtninge betale derfor. De fattige maa nøjes med, at der Allesjælesdag læses Messer for alle afdøde.

Anno, spansk Betegnelse for Cicisbeo. **A.**, s. **Annus**.

Annobon, en af Øerne i Guinea-Bugten, 80 M. fra Afrikas Vestkyst, med 3,000 J., tilhører Spanierne. Opdaget Nytaarsdag 1471. Tør og sund. Den er af vulkansk Natur og har indtil 3,000 F. høje Bjærge.

Annonay [nä], Stad i det franske Dep. Ardèche, 8 M. s. for Lyon. 15,000 J. Skindberedning, Uld- og Silkespinderier, Papirfabriker. Mindesmærke for Luftballonens Opfinder Montgolfier, der var født her.

Annonce, fr. [nŏngse], Bekjendtgjørelse. **Annoncebureauer** [byrō] tilsigte at lette Publikum Benyttelsen af udenlandske Blade til Bekjendtgjørelser; flere, især franske, A. forpagte den til Bekjendtgjørelser bestemte Afdeling af de Blade, med hvilke de staa i Forbindelse.

Annuēlle Planter, d. s. s. enaarige Pl.

Annuitēt kaldes en aarlig Betaling, hvorved enten en rentefri Gjæld afbetales, eller en uopsigelig Gjæld forrentes eller samtidig forrentes og afbetales; ogsaa d. s. s. Livrente. A. bruges navnlig i England om en Slags Statspapirer, hvorved Staten tilsiger en aarlig Betaling (Statsrenter) som Forrentning og Afbetaling af en laant Capital paa længere (hyppig 99 Aar; long annuities) eller kortere (49 Aar; short annuities) Tid.

Annullatiōn bet. i Retssproget Tilintetgjørelse af en tidligere Retshandling. Der tales saaledes om A. af et Testament (derved, at Testator tilbagekalder det), af en Contract (ved Overenskomst mellem Contrahenterne) osv., men især om (total eller partiel) A. af en underordnet Rets Dom eller anden af den foretagen Handling, nemlig naar den overordnede Ret paa Grund af Formfejl erklærer denne Dom eller anden Retshandling for (i det hele eller til Dels) ugyldig, **annullērer** den (paa Dansk: kjender den uefterrettelig).

Annulus piscatōrius, lat. [ān], Fiskerringen, kaldes Pavens Bispering, en Signetring med Peter staaende i en Baad i Færd med at indbrage sine Net. Med a. p. forsegledes siden det 13de Aarh. de pavelige Breve (s. d. A.) ved Hjælp af rødt eller grønt Vox; deraf Formlen »sub annulo piscatorio«. Nu bruges i Steden for Voxseglet et med rød Farve paatrykt Stempel, der har det samme Emblem.

Annunciāder ell. Søstre af Mariæ Forkyndelse (annunciatio Mariæ). 1) De franske A. stiftedes 1500 af Ludvig XII.s fraskilte Hustru Johanne af Valois, Søster til Carl VIII; deres Klostre bleve ophævede i Revolutionstiden. 2) De italienske A. ere stiftede af Enken Maria Vittoria Fornari fra Genua og stadfæstede af Pave Clemens VIII 1604. De skulle leve i den strængeste Clausur og beskæftige sig med kvindeligt Haandarbejde, navnlig med at forfærdige Kirkeklæder til fattige Kirker. Fordi de ere klædte i Himmelblaat, kaldes de ogsaa „de himmelske“; i Rom kaldes de Turchine (de blaa). Ordenen bestaar endnu og har sit Hovedkloster i Genua, desuden et Kloster i Rom og et Par i Frankrig. **Annunciataordenen**, den fornemste italienske Ridderorden, stiftet til Minde om Grev Amadeus V af Savoien, navnlig hans tapre Forsvar af Rhodos, af hans Sønnesøn, Grev Amadeus VI, 1362 under Navn af Halsbaandordenen; 1518 fik den sit nuværende Navn og Indretning.

Annus, lat. [ān], Aar. **Annus confusiōnis**, Forvirringens Aar, s. **Kalender**. **Anno**, i Aaret; **a. currēnte**, i det løbende Aar; **a. Dōmini**, i Herrens Aar; **a. prætērito**, i det forløbne Aar; **a. præsēnte**, i indeværende Aar. **Annuum**, Aarpenge.

Anōde, s. **Elektrode**.

Anōdynum, smertestillende Lægemiddel.

Anōlis, amerikansk Slægt af Træleguanernes Gruppe, med lignende Hæfteredskaber under Tæerne som Gekkoernes. De talrige smaa, smukke og vævre Arter ere især fra Vestindien og de omliggende Dele af Fastlandet.

Anomalī, i daglig Tale Afvigelse fra det sædvanlige eller regelmæssige. — I Astronomien bet. A. en Planets heliocentriske Afstand fra Periheliet, udtrykt i Vinkelmaal, altsaa en Vinkel, som har sit Toppunkt i Solens Centrum, hvis ene Ben løber ud imod Planetens Centrum (Radius vector), og hvis andet Ben løber ud imod Periheliet. Den regnes fra Periheliet i samme Retning, i hvilken Planen bevæger sig, voxende fra 0 til 360°. En Vinkelret fra Planeten paa Banens store Axe vil paa Ellipsens omskrevne Cirkel afskære en Bue, regnet fra Periheliet, der kaldes den **excentriske A.** Tænkes et Punkt at gjennemløbe den omskrevne Cirkel med jævn Hastighed, i samme Tid som Planeten gjennemløber sin Bane, idet de begge samtidig ere i Periheliet, saa kaldes den til enhver Tid gjennemløbne Bue Planetens **Middelanomali**.

Anomūrer, en Afdeling af Skjoldkrebsene, der i Henseende til Halens Form og Anvendelse staar midt imellem de egentlige Krebs og Krabberne, saaledes at sidste Halefodpar vel er udviklet, men ikke danner nogen Svømmevifte, altsaa ensbetydende med Eremitkrebs (Pagurer); men Benævnelsen bruges ogsaa mere omfattende, saaledes at Troldkrabber og andre abnorme Skjoldkrebs kunne komme ind derunder.

Anomøer, s. **Arius**.

Anōna, Slægt af Anonaceernes Fam., fra det tropiske Amerika og Afrika, hvorfra den er indført i Asien. De talrige, af en enkelt Blomst udviklede Frugtknuder sammenvoxe til

en bæragtig Frugt, som udvendig er beklædt med Skæl, Vorter eller andre Ujævnheder, indvendig opfyldt med et saftfuldt, marvlignende Kjød, der hos de fleste Arter er velsmagende, sødt eller syrligt; Frugterne af denne Slægt regnes til de bedste og sundeste i Tropelandene. **Anonacēer**, Familie af de frikronbladede Femtalsplanter, fra Tropelandene, Træer eller Buske med afvexlende, helrandede Blade, Blomsterne oftest enlige i Bladhjørnerne, med 3bladet Bæger, 6 Kronblade, mange Støvdragere og mange Støvveje, tæt samlede paa en ofte kjødfuld og halvkugleformet Frugtbund, og mange frie eller ved Modningen sammenvoxede, oftest bæragtige Frugter. Vigtigste Slægter: Anona, Uvaria, Artabotrys, Xylopia. Flere af disse anvendes som Lægemidler; mange have spiselige Frugter.

A non ĕsse ad non pŏsse non vălet consequĕntia, lat., fra at en Ting ikke er kan man ikke slutte, at den ikke kan være; **a non pŏsse ad non ĕsse vălet consequĕntia**, fra at en Ting ikke kan være kan man slutte, at den ikke er.

Anonȳm, unævnt, navnløs, kaldes en trykt eller skreven Opsats, hvis Forfatter ikke har navngivet sig; Forfatteren af et saadant Skrift er en A. **Anonymitēt** ell. Fortielse af en Forfatters Navn er med Hensyn til trykte Skrifter i Danmark og Norge tilladt i den videste Udstrækning. Naar en Forfatter ikke har nævnt sig, hviler den juridiske Ansvarlighed for det trykte paa Udgiveren; hvis heller ikke denne har navngivet sig, paa Forlæggeren eller Commissionshandleren, og til sidst paa Bogtrykkeren.

Anonymt Interessentskab, s. **Aktie**.

Anoplothērium, uddød Slægt af Klovdyr, hvis Knokler findes i de ældste og mellemste tertiære Jordlag, f. Ex. i Pariser-Bækkenet. De vare nærmest beslægtede med de ikke drøvtyggende Klovdyr, som sædvanlig regnes til Tykhudene, men nærme sig i flere Henseender Drøvtyggerne, navnlig ved større Smækkerhed, mere fintbyggede Lemmer og en længere Hals; dog ere nogle Arter mere plumpt byggede end andre; de have enten 2 Hove eller tillige 1—2 Biklove. I Størrelse synes de større Former at kunne sammenlignes med Næsehorn, de mindre med Svin og Harer.

Anopsi, Blindhed.

Anordning i juridisk Betydning er en af Kongen udstedt og til Efterretning og Efterlevelse for Undersaatterne almindelig kundgjort Befaling. Tidligere skjelnedes der hos os ikke imellem, i hvilken Egenskab det var, Kongen havde udstedt Befalingen (om det var som Lovgiver eller Hoved for den udøvende Magt), og navnlig var A. ogsaa den almindelige Betegnelse for egentlige Love. Efter Grundloven maa der derimod, da den lovgivende Magt nu ikke længer er hos Kongen alene, men kun hos Kongen i Forening med Rigsdagen, bestemt skjelnes imellem Anordninger, der som udstedte af Kongen alene, altsaa som Hoved for den udøvende Magt, kun kunne angaa administrative Anliggender, og Love, som udstedes af Kongen og Rigsdagen i Forening. Efter den norske Grundlov kan Kongen udstede A. om Handel, Told, Nærings-veje- og Politi, hvilke da gjælde, til næste Storting har fattet Beslutning. Disse **provisoriske A.** svare til de i den danske Grundlov omhandlede foreløbige Love.

Anorgānisk, uorganisk.

Anorthoskōp, et af Plateau opfundet, optisk Legetøj, bestaar af to parallele, runde Skiver, som drejes med forskjellig Hastighed om deres Axer, der ligge i Forlængelsen af hinanden. Den Skive, man ser paa, er af sort Pap, forsynet med en eller flere Spalter i Retning af Radierne. Den anden er gjennemskinnende og belyst bag fra, og paa den er der udført en Tegning. Igjennem den sorte Skives Spalter ser man kun enkelte Punkter af Tegningen, men naar begge Skiver drejes rundt, viser der sig paa Grund af Lysindtrykkets Varighed et sammenhængende Billede, som Tegningen paa den anden Skive, fortrukken i Retning af Cirkelbevægelsen.

Anosmi, Mangel af Lugtesansen.

Anquetil, Louis P. [angketil], fransk Historieskriver, f. 1723 i Paris, d. 1808 smstds., har skrevet adskillige udførlige Værker, af hvilke det mest bekjendte er »**Histoire de France depuis les Gaules jusqu'à la fin de la monarchie**« (14 Bd., Par. 1805 flg., senere fortsat til 1865). — **A.-Duperron**, Abrah. Hyac. [dyperrōng], Orientalist, Broder til den foreg., f. 7 Dec. 1731 i Paris, d. 17 Jan. 1805 smstds. Han studerede Theologi og Hebraisk, da et tilfældigt Syn af nogle over et Zend-Haandskrift calquerede Blade vakte en ubetvingelig Lyst hos ham til i Indien at opsøge Parsernes i Europa ubekjendte Religionsbøger. Som menig Soldat gik han til Pondicherry; men hans Venner bevægede den franske Regering til at yde ham Understøttelse. 1755—61 gjennemrejste han en stor Del af Indien, og det lykkedes ham at erhverve sig en stor Samling af orientalske, navnlig Zend og Pehlevi, Haandskrifter, som han ved sin Hjemkomst til Paris 1762 nedlagde i det kongelige Bibliothek. Hans vigtigste Værker ere hans Oversættelse af Zendavesta 1771 og Oupnekhat, en Oversættelse af Upanishaderne, 1801—2.

Ansats, fr. **embouchure**, kaldes den Maade, hvorpaa et Blæseinstrument sættes til Læberne for at frembringe den rette Tone, men bruges tillige om den Maade, hvorpaa en Tone frembringes af den menneskelige Stemme.

Ansatsfil, flad, overalt lige bred Fil, der mangler Hug paa den ene smalle Side.

Ansbach, Hovedstad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 20 M. n. v. for München, ved Fl. Rezat. 14,000 J. Kgl. Slot, Caserner, Gymnasium, Industriskole, Theater og Vaisenhus. Ølbryggerier, blomstrende Industri, store Korn- og Hestemarkeder. — Det forhenværende **Fyrstendømme A.**, 65 □ M. stort, udgjorde fordum en Del af Rangau og hørte senere til den frankiske Kreds. Frederik V af Hohenzollern, Borggreve af Nürnberg, blev 1362 forlenet med A.; ved hans Død 1398 deltes det mellem hans 2 Sønner, Johan III, som fik det øvre Land (Kulmbach og Baireuth), og Frederik VI (senere som Kurfyrste af Brandenburg F. I), der fik det nedre Land (A.), men ved sin Broders Død ogsaa arvede hans Del. 1464 kom A. under

Frederik I.s Sønnesøn Frederik, Kurfyrst Albrecht Achilles's næstældste Søn, som saaledes stiftede den ældre markgrevelige frankiske ell. ansbach-baireuthske Linje af Huset Brandenburg. Da denne uddøde 1603, tilfaldt disse Lande Kurfyrst Johan Georgs 2 yngre Sønner, af hvilke Christian fik Baireuth og Joachim Ernst A., og som saaledes stiftede de to yngre frankiske Linjer. Ved Linjen Baireuths Uddøen (til hvilken Linje den danske Dronning Sophie Magdalene hørte) kort efter Midten af 18de Aarh., forenedes atter begge Fyrstendømmer; men 1791 afstod den sidste Markgreve Christian Frederik Carl Alexander dem frivillig til Preussen, der 1806 bortbyttede A. til Frankrig og 1807 ogsaa maatte afstaa Baireuth, hvorpaa begge Lande 1810 kom under Bayern.

Anschütz, Heinr. Edv., f. 1785, uddannede sig til Skuespiller paa flere forskjellige Scener i Tyskland og debuterede 1821 paa Hofburgtheatret i Wien, hvor han blev berømt som en af Tysklands ypperligste Kunstnere i aandfuld og gribende sand Fremstilling af Helte og værdige Fædre. D. i Wien 29 Dec. 1865.

Ansdell, Richard, engelsk Dyremaler, f. 1815 ved Liverpool, 1861 Medlem af Kunstakademiet i London, er en af Englands mest ansete Dyremalere, særlig i Gjengivelsen af Husdyr. Han har raderet adskillige af sine egne Billeder.

Anselm af Canterbury [kænterbørri], „Scholastikens Fader", f. i Aosta i Piemont 1033, traadte tidlig ind i det for sin Skole berømte Kloster Bec i Normandiet, hvis Forstander den Gang var den skarpsindige Lanfranc; 1078 blev han Forstander for dette Kloster og 1093 Ærkebiskop i Canterbury. Han forsvarede modig Kirkens Uafhængighed efter Hildebrands Grundsætninger, blev derefter indviklet i Kampe med de engelske Konger, maatte forlade England og tilbragte 3 Aar i Landflygtighed i Italien og Frankrig. Derpaa kunde han atter vende tilbage til sit Ærkestift og døde i Canterbury 21 Apr. 1109. A. var en anden Augustin baade i Liv og i Lære, en from troende Christen og en højtbegavet spekulativ Tænker, der i Augustins Aand udfoldede en Skarpsindighed og original Produktivitet, som gav Stødet til Udviklingen af Scholastiken (s. d. A.). A.s berømteste Skrift er: »Cur Deus homo?« (Hvorfor er Gud bleven Menneske?), i hvilket han har givet Læren om den ved Christus stiftede Forsoning en Udvikling, med hvis Grundtanker alle troende Theologer til alle Tider ville være i væsentlig Overensstemmelse.

Anselm af Laon [lang], ogsaa kaldet Scholasticus, Discipel af Anselm af Canterbury, d. 1117, stiftede 1076 en theologisk Skole i Paris og fik saa mange Disciple, at han med Rette nævnes som en af Pariseruniversitetets Stiftere. Hans »Glossa interlinearis«, en Udgave af Vulgata med en kort Forklaring mellem Linjerne, blev ved Siden af Walafrids »Glossa ordinaria« Middelalderens mest brugte Haandbog til Studiet af den hellige Skrift.

Ansgar, Nordens Apostel, f. 801 i Picardiet. 806 døde hans Moder, og Faderen satte ham da i Klosterskolen i Corbi ved Amiens, hvor A. baade som Barn og senere havde fromme Syner, i hvilke Jomfru Maria og andre hellige formanede ham til Gudsfrygt og Verdensforsagelse, samt til at tragte efter Martyrkronen. Munkeløftet aflagde A. før sit 13de Aar, og i meget ung Alder blev han Skolens Forstander. Corbi ledede den Gang af Abbederne Adalhard og Wala, Carl den stores Fættere. Ved deres Indflydelse blev i 822 Klosteret Ny-Corvei i Westphalen anlagt som en Aflægger fra Corbi; blandt de Munke, der flyttede, var A., som ogsaa her blev Skoleforstander. Omtrent samtidige vare de langvarige og blodige Tronstridigheder i Danmark mellem Gudfreds Sønner og Harald Klaks Slægt, som endte med at Magten blev delt mellem Gudfreds to Sønner og Harald, der dog skulde anerkjende Erik (Haarik) Gudfredsson for Overkonge. Utilfreds med denne Ordning søgte Harald Klak Hjælp hos Kejser Ludvig den fromme og lod sig 826 døbe med hele sit Følge i Ingelheim ved Mainz. Efter Kejserens Ønske fulgte A. med ham til Danmark som Missionær, ledsaget af sin Ven, Munken Autbert; men deres Gjerning blev allerede 827 afbrudt ved, at Kong Erik fordrev Harald Klak, hvem de saa fulgte til det Len, som Kejseren havde givet ham ved Weserflodens Udløb. Her virkede de blandt Friserne; men 829 døde Autbert, og samme Aar drog A. efter Kejserens Opfordring med Munken Witmar til Sverige, hvor han virkede til 831 og uden Modstand fra Kong Bjørns Side stiftede en Menighed i Hovedstaden Björkö i Mälaren. 831 blev der oprettet et Ærkebispedømme i Hamborg for A., og det blev tillige overdraget ham i Forening med Ebbo af Rheims (s. d. A.) at lede Missionen i Norden. Ved Ebbos Fald 834 deltes Missionen saaledes, at A. beholdt Danmark, medens Sverige fik en ny Ærkebiskop i Gautbert, som dog nogle Aar efter blev jaget ud af Landet og døde som Biskop i Osnabrück. Til at bestride Omkostningerne ved Missionen i Danmark fik A. 834 Indtægterne af Klosteret Thorout (Turholt) i Flandern; men 840 blev dette ham berøvet, og 845 indtog Kong Erik Hamborg og ødelagde den aldeles. A. reddede med Nød Livet; men Missionen, som nu syntes aldeles forstyrret, fik kort efter bedre Udsigter, da Kong Erik blev den gunstig stemt. 847 blev Bispestolen i Bremen ledig, og efter lange Forhandlinger fik Ludvig d. tyske den forenet med Hamborg. Fra Bremen virkede A. nu med ny Kraft for Missionen og byggede med Kong Eriks Tilladelse i Byen Slesvig den første danske Kirke. Omtr. 850 drog A. anden Gang til Sverige, hvor Menigheden længe havde været uden Præst og havde lidt haarde Forfølgelser; men det lykkedes A. at vinde Stemningen for sig, saa at en Folkeforsamling under Kong Olafs Forsæde gav ham Lov til at prædike, bygge Kirker og anlægge Skoler. Da A. Aaret efter kom tilbage til Danmark, var Kong Erik falden i et Slag, og hans Efterfølger Erik Barn forfulgte de christne; men A. omstemte ham, saa at han endog gav Tilladelse til at bygge en Kirke til, nemlig i Ribe. Sine sidste Aar henlevede A. i Ro, og under Bøn og Psalmesang hensov han 3 Febr. 865. A. var en mærkelig

Forening af en mystisk skuende Aand og en viljestærk, handlekraftig Natur. I sin Levevis viste han en Munks asketiske Strænghed mod sig selv; Nat og Dag bar han en Haarskjorte paa sit blotte Legeme, og hans Næring bestod kun af Vand og Brød, tilmaalte efter Vægt. Lige saa stræng han var mod sig selv, lige saa mild var han mod andre, en elskelig Natur, rig paa Kjærlighedsgjerninger, „en Fader for den fattige og en Trøst for Enken og den faderløse". Kirken satte ham blandt sine Helgener, og hans Dødsdag er hans Mindedag.

Ansiaux, Jean Jos. Eléon. Antoine [angsiō], belgisk Maler, f. 1764 i Liège, d. 1840 i Paris, traadte efter at have lært Malerkunsten i sit Fædreland ind i Vincents Skole i Paris og blev en af den franske Skoles mest fremtrædende Historiemalere i kirkelig Retning. Han var ogsaa en anset Portrætmaler.

Ansigtsbenene, der danne Grundlaget for **Ansigtet**, ere 14, af hvilke 2 ere uparrede, Resten parrede, d. v. s. der findes et paa hver Side af A.s Midtlinje. De to Overkjæveben med de dertil stødende Gane- og Kindben, Næsens forskjellige Ben og Underkjæven ere de vigtigste; Panden regnes anatomisk ikke til A., men til Hjærneskallen. **Ansigtsmusklerne** tjene dels til ved Hjælp af Øjelaagene, Læberne og Næsevingerne mere eller mindre fuldstændig at aabne og lukke for de imellem A.s Ben indesluttede Huler, Øje-, Mund- og Næsehulen, dels til at frembringe de øjeblikkelige, af de forskjellige Sindstilstande afhængige Forandringer i A.s Form, **Ansigtsudtrykket**. **Ansigtstrækkene** ere i Modsætning hertil den blivende Form af A., der afhænger af de ved Racens, Familiens, Individualitetens Indvirkning fremkaldte Afvigelser i Dannelsen af det benede Grundlag og Bløddelenes Udvikling og Tilstand. Begge Momenter i Forening frembringe Physiognomiet (s. d. A.). Den flygtige **Ansigtsrødme**, der viser sig ved Indtryk af Skam, Vrede, Undseelse osv., er Følge af en Nerverefiex til Ansigtets Karnerver, hvorved Karrene udvides og blive mere blodfyldte. **Ansigtskrampe** (Tic convulsif), krampagtige Sammentrækninger i Ansigtsmusklerne, sædvanlig paa den ene Side, hvorved de forskjelligste Grimacer afvexle med hverandre, en sædvanlig hele Livet vedvarende Sygdom, hvis Aarsager ikke ere nærmere bekjendte. **Ansigtssmerte** (Tic douloureux), først bestreven af den engelske Læge Fothergill, og derfor benævnt med hans Navn, en heftig Nervesmerte, for det meste kun i den ene Halvdel af Ansigtet, som følger Forløbet af de derværende Følenerver (af 5te Par Hjærnenerver). Den kommer sædvanlig i Anfald med voldsomme, jagende Smerter, i Regelen ledsagede af Blodtilstrømning og rigelig Afsondring af Spyt og Taarer. A. er hyppigere hos Kvinden end hos Manden og varer gjærne meget længe, endog hele Livet. I enkelte Tilfælde beror A. paa sygelige Forandringer i de Benkanaler, hvorigjennem flere af de paagjældende Nerver passere, men hyppigere kan man ikke paavise nogen saadan materiel Aarsag til den, og den kan da skyldes Forkølelse, Malaria osv.

Ansjös (Engraulis encrassicholus) hører til Sildene, men afviger fra de egentlige Sild derved, at Snuden er forlænget et Stykke frem foran Munden. Den bliver 7—8" lang; dens rette Hjem er Middelhavet, hvor den findes i Mængde og nedsaltes, efter at være skilt ved Hoved og Indvolde. I de nordiske Have er den forholdsvis sjælden; den Fisk, der her saltes og forhandles under Navn af A., er **Brislingen**.

Anskuelse betegner i Philosophien: 1) Synsmaade, 2) umiddelbar Opfattelse i Modsætning til Reflexionen.

Anslag, fr. touche, kaldes den Maade, hvorpaa Tonen frembringes paa Tasteinstrumenter (navnlig Pianoforte). Et godt A. beror paa Haandens Stilling og Fingrenes Kraft og Behændighed, saa vel som paa den spillendes kunstneriske Opfattelse.

Anslo, R., holl. Digter, f. 1626 i Amsterdam, d. 1669 i Perugia. Han var 1647 gaaet over til Katholicismen. Pave Innocens X og den fordrevne Dronning Christine af Sverige yndede ham. Af hans Værker ere „Den hellige Stephans Martyrkrone", „Pesten i Neapel" og Tragedien „Pariserblodbrylluppet" de mest vurderede.

Anson, George [ænns'n], Lord, berømt engelsk Søfarer og Søhelt, f. 1697, kom tidlig til Søs og fik 1739 Commandoen over en Expedition for at bekæmpe Spanierne i Sydhavet. Efter mangfoldige Æventyr og Kampe vendte han med rigt Bytte tilbage til England, hvor han 1745 blev Admiral af det hvide Flag og døde efter flere andre sejerrige Expeditioner som første Admiral og Øverstcommanderende over den engelske Flaade 6 Juni 1762. Hans Jordomsejling gav ved flere Opdagelser vigtige Bidrag til Kundskab om Sydhavets Øer og Kyster; Beretningen om samme blev udgivet i London af hans Skibspræst, Rich. Walter.

Anstand, det techniske Udtryk for den Udsættelse, der i en Retssag af Retten bevilges Sagens Parter for at give dem Tid til at fremskaffe de fornødne Oplysninger, forfatte deres Indlæg osv., kort i det hele til at foretage det fornødne til deres Tarv under Proceduren. Ere alle Sagens Parter enige, kan Udsættelsen blive saa lang, det skal være; men protesterer den ene Part imod, at den anden erholder den af ham begjærede A., afgjør Retten ved sin Kjendelse, om han skal have den eller ej. — I Jægersproget bruges A. i Forbindelserne „at staa" eller „sidde paa A.", hvilket bet. at passe Vildtet op paa de Steder, hvor det til bestemte Tider plejer at indfinde sig.

Anstiftelse kaldes i strafferetlig Sprogbrug den Form for Meddelagtighed i en Forbrydelse, der bestaar i, ved Løfter, Trusler eller anden Paavirkning at bestemme nogen til at begaa denne Forbrydelse.

Ansver, **den hellige**, f. i Byen Slesvig, drog til St. Jørgens Kloster i Ratzeburg, hvor han blev Munk og udmærkede sig ved sin Fromhed. Han forkyndte Christendommen blandt Venderne, der stenede ham 1066.

Antagonist, Modstander. **Antagonisme**, Modvirkning, den Virksomhed hos tvende af et Legemes Organer (**Antagonister**), hvorved de

modarbejde hinandens Indflydelse, idet det enes Virksomhed er i Stand til at indskrænke eller ophæve det andets. Saaledes er der A. mellem et Lems Bøje- og Strækkemuskler, mellem Hudafsondring og Urinafsondring, mellem Sindsbevægelse og Smerte osv. A. benyttes ofte for at dæmpe en overdreven Virksomhed i et Organ eller System, **den antagonistiske Methode.**

Antakia, Oldtidens Antiochia, Stad i Syrien, ved Floden Orontes, 3 M. fra dens Udløb i Middelhavet. 10,000 I. A. ligger i en frugtbar Egn og er Sæde for flere af de orientalske christnes øverste gejstlige.

Antālia, d. s. s. Adalia.

Antalkidiske Fred sluttedes 387 f. Chr. ved den listige Spartaner **Antalkidas** og den persiske Satrap Tiribazos imellem Sparta og Persien, som 10 Aar efter den peloponnesiske Krigs Slutning havde begyndt at understøtte Athen og de andre Hellenere, der rejste sig imod det enevældige Sparta. Freden bestemte, at de græske Stæder i Asien skulde tilhøre Perserkongen, hvorimod alle andre græske Stater skulde være souveræne. Ved at opofre de asiatiske Græker opnaaede Spartanerne saaledes, at ingen Stat i Hellas paa nogen Maade syntes at kunne maale sig med dem. Deres Forræderi mod Hellas blev snart straffet ved Thebens uventede Rejsning, og Antalkidas, der forgjæves havde stræbt paa ny at vinde Perserkongen for Sparta, sultede sig selv ihjel.

Antalo [ān], Stad i Tigre i Abessinien, 16 M. s. ø. for Adova, paa en Bjergskraaning. 5,000 I.

Antanāklasis, Gjentagelse af et Ord i forskjellig Betydning, f. Ex. „Forladt af Mennesker, blev mig min Synd af Gud forladt.“

Antananarivo, d. s. s. Tananarivo.

Antar, s. **Arabisk Literatur.**

Antāres ell. Skorpionens Hjærte (α Scorpii), en rød Stjærne af første Størrelse i Stjærnebilledet Skorpionen i Dyrekredsen. Navnet er græsk og betyder Mars's Medbejler; paa Grund af sin Størrelse og Farve ligner den nemlig Planeten Mars.

Antārktiske Lande, d. s. s. Sydpolarlande.

Ante, lat. Forholdsord: foran, fremfor, før; i Sammensætninger undertiden ændret til **anti.**

Ante kaldes i antik Bygningskunst en firkantet Pille, som afslutter en fremspringende Mur. Den danner et Mellemled mellem Søjle og Mur, idet den halvvejs er charakteriseret som en fritstaaende Pille, halvvejs som en Del af Muren. Et Tempel in antis kaldes et Tempel, der paa Forsiden har to Søjler mellem to Anter.

Antecedēns, det forudgaaende, betegner i det ældre philosophiske Sprog dels det logiske Subject i Forhold til dets Prædicat, dels Grunden i Forhold til Følgen; undertiden bruges det i Grammatiken om Forsætningen i Forhold til dens Eftersætning. **Antecedēntia, Antecedēnser,** kalder man tidligere Begivenheder eller Tilfælde, hvoraf man kan drage en Slutning i Henseende til det nærværende eller tilkommende; en Persons A. ere tidligere Handlinger eller Livsomstændigheder, for saa vidt deraf dømmes om hans Adfærd eller Handlinger i en senere Tid.

Antedatēre, give et Skrift (især et Brev) en tidligere Datum end den, paa hvilken det i Virkeligheden er skrevet.

Antediluviānsk, hvad der var til eller er sket før Syndfloden. Ved den antediluvianske Tid forstaas hele Perioden fra Jordens Skabelse indtil de seneste større Forandringer af Jordoverfladen.

Antefixer ell. Pandetegl (Fronttegl), de forreste opstaaende Tegl, som afslutte Dækteglenes Rækker i den antike Tagconstruction. I den græske Kunsts bedste Tid decoreredes de med Palmetter, i Italien ofte med phantastiske Hoveder.

Antejustinianēisk Ret kaldes den i det romerske Rige før Kejser Justinians Tid gjældende Ret, men specielt benævnes med dette Navn de fra den Tid opbevarede Retskilder, nemlig dels de før J. udgivne Rets- og Lovbøger, dels videnskabelige Skrifter af den Tids Retslærde. Disse Retskilder ere navnlig samlede i »Corpus juris Rom. Antejustin.« (Bonn 1833).

Ante merīdiem, lat., før Middag.

Antēnner, d. s. s. Følehorn.

Antēnor, en gammel Trojaner, der bestandig raadede til at slutte Fred med Grækerne og udlevere Helena. Derfor blev hans Hus ogsaa skaanet ved Stadens Erobring. I Følge senere Sagn oprettede han tillige med Heneterne (Veneterne) et Rige i Norditalien ved det adriatiske Hav.

Ante ōmnia, lat., fremfor alt.

Antequera [kera], Stad i den spanske Prov. Granada, 6 M. n. for Malaga. 26,000 I. Maurisk Castel. Fabrikation af Papir, Silkestoffer, Flonel og Læder. A. ligger ved den nordlige Fod af Sierra de Malaga og har en udmærket frugtbar Omegn.

Anterioritēt, Forrang i Tid.

Anteros [ā], Gjenkjærlighed, en Broder til Eros (Kjærlighed). Eros blev ikke voxen, førend hans Broder kom til Verden. Man fremstillede dem stridende med hinanden om en Palmegren; ingen af dem vilde indrømme, at den anden var den stærkeste.

Ante tūbam trepidāre, lat., at skjælve før Krigstrompeten lyder, før Faren er for Haanden.

Anthelmīntica, d. s. s. Ormemidler.

Anthem [ān], engelsk Benævnelse for en af Chor og Solopartier bestaaende Cantate til bibelsk Text. Händels Anthems ere med Rette berømte.

Anthēmion, Blomsterbaandet om Halsen paa den ioniske Søjle, hvor dette findes, som i Erechtheion.

Anthēmios fra Tralles, udmærket byzantinsk Bygmester, opførte i Forening med Isidoros fra Milet under Justinian d. store mell. 532 og 537 Sophiekirken i Constantinopel. Han vovede her, hvad ingen før ham havde gjort, at lade en Kuppel hvile paa 4 Buer. Den nuværende Kuppel er dog ikke A.s Værk; hans Kuppel ødelagdes ved Jordskjælv 559; den yngre Isidoros gjenopførte den i noget forandret Skikkelse. A. var en i flere Retninger udmærket Mand, ogsaa Forfatter.

Anthemius, Flavius, vestromersk Kejser 467—72, blev sat paa Tronen af den østromerske Kejser Leo. Han kæmpede uheldig mod Vandalerne og Vestgoterne. Da han vilde gjøre sig uafhængig af den almægtige Feltherre Ricimer, blev han myrdet af denne.

Antheridier, Sædgjemmer, de mandlige Organer hos Sporeplanterne.

Anthesterierne, en Dionysosfest, som fejredes i Athen i Marts, naar Foraarsblomsterne smykkede Jorden.

Anthologi, d. e. Blomstersamling, en almindelig Titel for en Samling af Smaadigte, der ere hentede fra forskjellige Steder. — **A. Græca** er en stor Samling af græske Epigrammer, som Konstantinos Kephalas i Constantinopel i det 10de Aarh. samlede og ordnede i 15 Bøger efter Indholdet. Et Udtog deraf i 7 Bøger gjorde Maximus Planudes i det 14de Aarh. I den nyere Tid kjendte man længe kun det sidste. De deri manglende Epigrammer bleve først udgivne af Brunck. Endelig besørgede Fr. Jacobs i Begyndelsen af dette Aarh. en Hovedudgave af A. Den samme har oversat en betydelig Del af disse Smaadigte i sit Værk „Leben und Kunst der Alten". De udmærke sig ved Sindrighed og Formfuldendthed og give Oldtidsforskeren og Kunsthistorikeren et ikke ringe Udbytte. **A. Latina** er en lignende Samling af latinske Epigrammer og Smaadigte, som nyere Lærde have samlet fra Indskrifter og Haandskrifter. Den staar i poetisk Værd langt under den græske.

Anthon, Charl., amerikansk Philolog, f. 1797 i New-York, var egentlig Advocat, men beskæftigede sig mest med Studiet af de klassiske Sprog, i hvilke han blev Professor ved Columbia-College. Han har udgivet Horats (med Commentar osv.) og desuden besørget en Samling af de vigtigste latinske og græske Forfattere (med Anmærkninger) under Titlen »Classical series«.

Anthony, Saint [sænnt ā-i], Stad i Staten Minnesota i Nordamerika, ved Mississippi-Floden, under 44° 48′ n. Br., lige over for Minneapolis. 6,000 J. Universitet. A. har Navn efter det mægtige Vandfald (St. A. Falls), som Floden her danner, og hvis betydelige Vandkraft benyttes i Stadens Fabriker.

Anthophyllit, et Mineral, en Art Hornblende med gulbrun eller nellikebrun Farve; findes ved Kongsberg i Norge, i Nord-Grønland o. fl. St. A. indeholder Kiselsyre, Magnesia og Jærnilte.

Anthozöer, d. s. s. Blomsterdyr, Koraldyr.

Anthracēn, $C_{14}H_{10}$, en fast krystallinsk Kulbrinte, der vindes af de Dele af Stenkulstjæren, som destillere omtr. ved Kvægsølvets Kogepunkt, har i den nyeste Tid faaet stor Betydning som Udgangspunktet for det kunstig fremstillede Alizarin.

Anthracit, Glanskul, et Stenkullene nærstaaende Mineral, uigjennemsigtigt og skjørt, indeholder ofte over 90 pCt. Kulstof. Det er dannet af Forverdenens Plantestoffer, benyttes som Brændmateriale, frembringer en stærk Hede og forbrænder med en kort, hvid Flamme, giver hverken Røg eller Lugt, efterlader meget lidt Aske, men der behøves en høj Temperatur til at indlede Forbrændingen, hvori det ligner Cokes. A. findes mest i de ældste Formationer i Nordamerika, Nyholland, England, Frankrig og i ringe Mængde ved Kongsberg.

Anthrakonit (svensk Orsten), en Kalksten med Indblanding af Kulstof (deraf den sorte Farve); bladet, stænglet eller tæt; uigjennemsigtig; Hovedbestanddelen er kulsur Kalk. Den findes som Nyrer i Alunskiferen i Tyskland, Norge, Sverige, Bornholm o. fl. St. og benyttes undertiden til architektoniske Arbejder under Navn af sort Marmor (Lucullan, nero antico) saa vel som til Kalkbrænding. Den bitumenholdige A. udvikler ved Gnidning eller Slag en ubehagelig Lugt og kaldes derfor Stinkkalk.

Anthropolatri (af gr. anthropos, Menneske), Menneskestilbedelse. Oldtidens christne beskyldte Hedningerne for A., fordi de ydede ikke blot Fortidens Helte, men ogsaa de romerske Kejsere, endog i disses levende Live, guddommelig Tilbedelse. Omvendt bleve de christne kaldte **Anthropolátrer**, fordi de viste Mennesket Jesus af Nazareth guddommelig Ære. A. kaldes i uegentlig Forstand et servilt Sind, hvorved det ene Menneske uværdig fornedrer sig for det andet.

Anthropolith, de i Jordlagene fundne Legemer, der ere antagne for Levninger af Mennesker. Det meste af, hvad der er henført dertil, er enten Concretioner (meget hyppig af Flint), der kun have en tilfældig Lighed med Fingre, Laarben, Kranier osv., eller hidrører fra andre Hvirveldyr, som Tilfældet var med Scheuchzers Homo diluvii testis, der i sin Tid blev fundet i en Kalksten i Baden, men som ved Cuviers Undersøgelse viste sig at være en Kæmpe-Salamander. Derimod er der vel fundet Menneskeskeletter i de alleryngste Kalktufdannelser, men de tilhøre den nuværende Periode og afgive ikke noget Bevis for Menneskets Tilværelse i tidligere Jordperioder.

Anthropologi, Lære om Mennesket, i videste Betydning den hele Lære om Menneskets aandelige og legemlige Beskaffenhed (altsaa Psychologi, Physiologi, Anatomi osv.), i Modsætning paa den ene Side til Theologi, paa den anden til Zoologi. Ordet bruges dog nu sædvanlig i mere indskrænket Betydning, om Menneskeslægtens Beskrivelse og Historie i physiologisk, ethnographisk og ethnologisk Henseende, som ogsaa i Henseende til dens Forhold til og mulige Afstamning fra nærstaaende Dyreformer.

Anthropomórphe, anthropoide (d. e. menneskelignende) Aber, s. Skovmand.

Anthropomorphisme og **Anthropopathisme**, de Forestillinger om Gud, der tillægge ham menneskelig Skikkelse (gr. morphe) eller menneskelige Affecter og Lidenskaber (gr. pathos). Alle polytheistiske Religioner ere **anthropomorphistiske**, hvad enten Gudebillederne ere kolossale, forvrængede Skikkelser, som f. Ex. hos Hinduerne, eller skjønne, plastiske Kunstværker, som f. Ex. hos Oldtidens Grækere. I Bibelen omtales Guds Øjne, Mund, Hænder osv., og der tillægges ham menneskelige Følelser, Vrede, Glæde, Bedrøvelse osv.; men tillige fremhæves det atter og atter, at Guds Væsen

er Aand. Denne tilsyneladende Dobbelthed kommer af, at Guds Væsen ikke kan erkjendes af os som det er i sig selv; vi erkjende kun Gud, for saa vidt han har aabenbaret sig for os, og hans Aabenbaring har maattet lempe sig efter vor ufuldkomne Erkjendelsesevne og har derfor fremstillet hans Væsen under menneskelige Forestillinger. Forskjellig fra denne uundgaaelige symbolske A. er den materiale A. hos Oldkirkens **Anthropomorphiter**, de forskjellige kjætterske Retninger, som virkelig tillagde Gud Legemlighed.

Anthropophág, Menneskeæder.

Anti, 1) græsk Forholdsord, imod, betegner i Sammensætninger det modstaaende, det fjendske, et Modstykke o. lign. (f. Ex. anticonstitutionel, forfatningsstridig, antidynastisk, fjendtlig findet mod Dynastiet ell. Dynastier; ligeledes antiministeriel, antimonarchisk, antinational osv.), 2) i Latin undertiden for ante (i Sammensætninger), f. Ex. anticipere.

Antiar, s. **Upas**.

Antibárbarus, d. e. Fjende af Barbarismer, er et Lexikon over uklassiske Ord og Talemaader, som nyere Latinister have brugt. Saadanne ere forfattede af Cellarius, Krebs o. a.

Antibes [angtihb], Stad i det franske Dep. Soalperne paa en Landtunge, der skyder sig ud i Middelhavet. 7,000 J. Havn med Fyrtaarn. Fiskeri og Parfumehandel. Gammel Stad, anlagt af Grækere fra Massilia, hed den Gang **Antipolis**.

Anticaglier, it. [kāljer], d. e. smaa Antiker, kaldes mindre Levninger af Oldtidens Kunst og Haandværk (Vaaben, Smykker, Bohave osv.).

Antichambre, fr. [angtischangber], Forgemak, Forværelse; **antichambrére**, have Tjeneste i Forgemakket, opholde sig i Forværelset hos en Magthaver for at indynde sig.

Antichlór, et Middel til at gjøre Overskud af Chlor ved Chlorblegning af Bomuld eller Papir uskadeligt. Som A. anvendes især svovlsyrligt Kalk og svovlundersyrligt Natron, der begge ombanne det frie Chlor til uskadelige Chlormetaller.

Antichrése, d. s. s. Pant til Brugelighed, d. e. Pant, som Panthaveren har Ret til at bruge og nyde Frugterne eller Indtægterne af.

Antichrist, Modchrist, d. e. Christi Modstander. Af Forvarsler for Christi Gjenkomst omtaler det nye Test. ikke blot physiske Tegn (i Sol og Maane), men ogsaa ethiske. Disse ethiske Forvarsler ere af dobbelt Art, baade gode og onde. Guds Rige skal voxe sin Vækst, men ogsaa det ondes Magt skal styrkes, indtil der kommer til at staa et gjennem Trængsler lutret, rigt udviklet, med al aandelig Velsignelse fyldt, christeligt Menighedsliv over for et christusfjendtligt Verdensliv, hvor al Tro paa Gud er forsvunden, og hvor Usædeligheden hersker i sine mest tøjlesløse Former, efter at have nedbrudt de tilbageholdende Kræfter i Samfundet. Da skal denne Ugudelighed til sidst concentrere sig i et enkelt Menneske, som Apostelen Johannes kalder A. (1 Joh. II, 18. IV, 3. II Joh. 7), og som Paulus i II Thess. II kalder „Syndens Menneske", „Fortabelsens Søn", „Modstanderen". A. staar Christus *imod*, ligesom Djævelen imod Gud, gjør ved Satans Kraft falske Tegn og Undere og vil frelse Menneskeheden ved dens egen Kraft, altsaa gjøre Christi Frelsergjerning overflødig; men naar A.s Magt er paa sit Højdepunkt, kommer Christus igjen, „fortærer ham med sin Munds Aande" og opretter saa sit 1000aarige Rige. Forud for A.s Komme skal der gaa forberedende antichristelige Rørelser, idet forskjellige af de Ugudelighedsmomenter, der skulle findes forenede hos A., skulle træde frem enkeltvis hos de forudgaaende Tiders forskjellige ugudelige Aandsretninger, ja hos enkelte Mennesker, der staa som Mønstre paa Ugudelighed. Saadanne Mennesker blive da Forbilleder paa A.; Paulus ser f. Ex. efter Skildringen i Daniel, Cap. XI, et saadant Forbillede i Antiochus Epiphanes. Kirkens Historie viser, at mange have ment at se selve A., hvor der kun var antichristelige Rørelser. Efter Neros Christenforfølgelse betragtedes denne Kejser af mange christne som A., og Sagnet lod ham efter hans Død være skjult i Asien, for derfra i sin Tid at vende tilbage som den rette A. I Middelalderen paastode Partier og Sekter, der optraadte mod Romerkirkens Udskejelser (f. Ex. Hohenstauferne, Valdenserne, Spiritualerne, Taboriterne, Wyclefiterne osv.), at Paven var A., og denne Anskuelse fik ved Luthers Udtalelser Indgang i den protestantiske Kirke i dens første Tider, medens Romerkirken betragtede Protestantismen som antichristelig. Ligeledes har man betragtet Muhammed og Muhammedanismen som A., og i den nyere Tid blev Napoleon I betragtet som A. af mange, som tilmed mente at finde denne Anskuelse stadfæstet ved Lydligheden imellem hans Navn og „Apollyon" (d. e. Ødelæggeren, Joh. Aab. IX, 11). — I Jødernes senere rabbinske Skrifter ventes en **Antimessias** under Navn af Armillos (Eremolaos, d. e. Folkefordærveren); han skal overvinde den første Messias, Josephs Søn, men blive betvungen af den anden Messias, Davids Søn; dernæst skal de christnes og vantros Rige gaa under og Jøderne indgaa til Sejer i det evige Messiasrige. Muhammedanerne have laant deres Forestillinger om A. fra de christne. De kalde ham Dabschdschal; efter hans Overvindelse skal Islam og Christendommen forenes til ēn Religion.

Anticipatión, Forudtagen, Forudnydelse; i Retsvidenskaben betegner A. en Handling, der foretages tidligere end det lovmæssig kunde ske, i Logiken en foreløbig, vilkaarlig Antagelse som Grundlag for en følgende Bevisførelse eller Benyttelsen af et Bevis, en Grund o. desl. paa et tidligere Trin i Udviklingen, end det egentlig skulde ske; i Musiken forstaas ved A., at ēn eller flere Stemmer forud for de andre lade høre Toner af den næstfølgende Accord. **Anticipére**, foregribe, gjøre eller modtage noget tidligere end til bestemt Tid.

Anti-Cornlaw-League [körnlaa-ligh] hed i England den Forening, som søgte at afskaffe de Toldlove, der hemmede Kornindførselen. Den stiftedes i Manchester 1838 af R. Cobden og begyndte en storartet Agitation med Folkemøder, Flyveskrifter o. desl., idet den efterhaanden omfattede Frihandelsspørgsmaalet i det hele. 1844 havde den en Udgift af 60,000

Pd. St., som dækkedes dels ved Medlemsbidrag, dels ved Sammenskud. Da Kornlovenes Afskaffelse var vedtagen 1846, erklærede den sit Maal for naaet og standsede al videre Virksomhed; men først 1849 opløste den sig.

Anticósti, engelsk Ø i Nordamerika i St. Lawrenceflodens Munding. 148 □ M., men meget svagt befolket. A. er et skovbegroet Bjærgland og rig paa Vildt.

Antidōt, Modgift (s. d. A.).

Antietam, en lille Flod i Nordamerika, der udspringer i Pennsylvania paa Appalachernes østlige Kjæde og ved Sharpsburg i Maryland falder ud i Potomac. Paa Bredden af A. stod 16—17 Sept. 1862 et blodigt Slag mellem Unionshæren under Mac Clellan og Sydstatshæren under Lee, hvorved denne, der havde forfulgt sine Sejre over Pope, blev slaaet og igjen dreven ud af Maryland.

Antigna, Jean Pierre Alex. [angtinjä], fransk Genremaler, f. 1818 i Orléans, d. 1878, Elev af Delaroche, vandt Navn ved sine alvorsfulde Fremstillinger, især af Almuens Liv. Senere har han ogsaa gjengivet Emner fra Livets lysere Side.

Antigone, Ødipus's og Jokastes Datter, berømmes i de græske Sagn for sin opofrende Kjærlighed til sin Fader og sin Broder. Da hendes Fader i sin Fortvivlelse havde stukket sine Øjne ud og forlod sit Fædreland, fulgte hun ham til Kolonos i Attika. Efter hans Død vendte hun tilbage til Theben. Da hendes Broder Polynikes var falden under sit Angreb paa Staden, forbød Kongen, Kreon, under Livsstraf at begrave hans Lig; men A. gjorde det alligevel og blev til Straf levende begravet.

Antigonos, en Makedoner af fyrstelig Slægt, en af Alexander d. stores Feltherrer, var ved dennes Død Statholder i Phrygien, Lykien og Pamphylien. I Forbindelse med Ptolemæos, Antipatros og Krateros lykkedes det ham at styrte Rigsforstanderen Perdikkas. Efter at have overvundet dennes Ven Eumenes var A. Herre over hele Forasien, og ved Freden 311 f. Chr. blev han erkjendt som saadan af de andre Feltherrer. Han var den første af Alexanders Generaler, der antog Kongenavnet (306). Hans stadige Overgreb bragte paa ny Seleukos, Kassandros og Lysimachos til at gribe til Vaaben imod ham, og han faldt i Slaget ved Ipsos 301, 81 Aar gl. Hans Søn Demetrios blev Konge i Makedonien, og dennes Efterkommere Antigoniderne herskede der, saa længe Riget stod. Ogsaa to af disse bare Stamfaderens Navn, Demetrios's Søn **A. I Gonatas**, Konge 276—40, og **A. II Doson**, Konge 230—21, som overvandt den spartanske Konge Kleomenes III i Slaget ved Sellasia 221.

Antigonos fra Karystos paa Euboa, græsk Geograph, Historieskriver og Naturhistoriker, c. 270 f. Chr., er Forfatter til en Samling af „vidunderlige Fortællinger af Dyreriget", som vi endnu have.

Antigonos, Jødernes sidste Konge af Makkabæernes Slægt 39—37 f. Chr., blev 63 af Pompejus ført som Fange til Rom sammen med sin Fader Aristobulos II, blev fri 42 og fortrængte 39 med parthisk Hjælp Romernes Client Herodes. Men Antonius besejrede Partherne og A., og efter Jerusalems Erobring blev A. trods sine ydmyge Bønner henrettet i Antiochia.

Antigua, en af de smaa Antiller i Vestindien, under 17° n. Br., tilhører England. 5 □ M. med 35,000 J. Frugtbar og veldyrket; frembringer meget Sukker. Ypperlige Havne. Hovedstad St. John.

Antik, hvad der tilhører Oldtiden, navnl. den romerske og græske Oldtid. Den **antike** Kunst modsættes saaledes Nutidens (den moderne) og Middelalderens. **Antiker**, Levninger af Oldtidens Kunst; Samlinger af saadanne findes mange Steder. Medens græsk-romerske Antiqviteter i Udlandet tidlig bleve samlede i store Museer, er den kgl. **Antiksamling** i Kjøbenhavn den yngste af den danske Hovedstads Kunstsamlinger. Enkelte af dens Elementer kunne dog følges langt tilbage i Tiden. Allerede i det af Frederik III oprettede Kunstkammer (s. d. A.) fandtes en Del ægyptiske og romerske Antiqviteter, hvortil der i Aarenes Løb føjedes Forøgelser, der navnlig bleve af større Betydning, efter at den nævnte ældre kgl. Samling 1821 var bleven afløst af Kunstmuseet (s. d. A.). Sammen med dette Museum flyttedes de klassiske Antiqviteter 1851 til Prinsens Palais, hvor de bleve forenede med Christian VIII.s efterladte, værdifulde Privat-Samling, som for største Delen var erhvervet af Kongen i Italien. Først ved Kunstmuseets Opløsning 1866 oprettedes en selvstændig A. i 3 Afdelinger: ægyptisk-asiatiske og afrikansk-græske, etruriske og romerske Antiqviteter. Den alsidig udviklede Samling, som efterhaanden er bleven stærkt forøget ved Indkjøb og Gaver, indeholder i Forhold til sin Størrelse ualmindelig meget af betydelig Interesse.

Antiklimax, en rhetorisk Figur, hvorved Udtrykkets Styrke stadig aftager, modsat Klimax.

Antikritik, Gjendrivelse af en Kritik.

Antikyra ell. **Antikirrha**, i Oldtiden to Stæder i Grækenland, den ene i Phokis, den anden i Thessalien. Fra dem fik man især Helleborus (Nyseurt), en Plante, som man tilskrev den Virkning at lette og klare Hjærnen og fordrive Griller. Det blev derfor en Talemaade om Folk, der havde en Skrue løs, at de skulde til A.

Antilegómena, gr., „de, som modsiges", kaldte Kirkefaderen Eusebius af Cæsarea (d. 340) saadanne Skrifter, som, skjønt de læstes i Kirkerne og brugtes meget til opbyggelig Læsning, dog ikke af alle ansaas for at høre med til det ny Test. Til A. regner han 1) Jakobs, 2det Peters, Judas's, 2det og 3dje Johannes's Brev, 2) som en ringere Klasse af A. nogle Skrifter af apostoliske Fædre og andre. Han stiller A. i Modsætning baade til de saakaldte Homologumena, de 22 andre nytestamentlige Skrifter, der af alle ansaas for kanoniske Skrifter, og tillige til en tredje Klasse Skrifter, der vare i almindeligt Omløb i den gamle Kirke paa Grund af de apostoliske Navne, de bare, men som i Virkeligheden vare „urimelige og ugudelige Skrifter", som Kjætterne havde opdigtet og indsmuglet.

Antilibanon, Bjærgkjæde i Syrien, parallel

med den vestligere liggende Kjæde Libanon, i Forbindelse med hvilken den indeslutter den smukke Dal Cølesyrien. Højeste Punkt Dschebel Scheik (Bjergkongen ell. Store Hermon, 9,900 F.). Skraaningerne og Dalene ere skovbevoxede og frugtbare og bebos af Druser.

Antillerne. Med dette Fællesnavn betegner man den mægtige Række i Mellemamerika, der fra Yucatan-Kanalen ligger rundt om det caribiske Hav til hen imod Orinocos Munding og derfra følger Sydamerikas Nordkyst til Maracaybo-Bugten. Øernes samlede Areal udgjør 4,400 □ M. med c. 4½ Mill. I. Man skjelner mellem de store A.: Cuba, Jamaica, Haiti ell. San Domingo og Portorico, der fra Yucatan-Kanalen strække sig mod Ø., og de smaa A., som omfatte Resten af Øerne. Disse sidste deles sædvanlig i Jomfruøerne ell. de virginiske Øer, der omfatte St. Thomas, St. Jan, St. Croix, Anegada, Virgin Gorda og Tortola med flere Smaaøer; Øerne for Vinden, der begrænse det caribiske Hav mod Ø., og Øerne under Vinden, der ligge langs Sydamerikas Nordkyst. Øerne ere næsten alle bjergfulde, og Bjergene naa paa Cuba og Jamaica indtil 7,700 F.s Højde, paa Haiti indtil 10,000 F. De smaa A. ere for en stor Del vulkanske og have endnu virksomme Vulkaner. Kysterne ere i Regelen stejle og have mange gode Havne. Klimaet er tropisk, men Heden mildnes ikke lidet ved Nordøstpassaten. Øerne mellem 10° og 18° n. Br. have dobbelt Regntid, de n. for 18° enkelt. Gul Feber og Cholera have ofte hærget Øerne; dog udmærke enkelte af dem, f. Ex. Barbadoes, sig ved sundt Klima. Jordskjælv ere hyppige og ligeledes voldsomme Orkaner. Jordbunden paa de større Øer er i det hele af Naturen udmærket frugtbar, hvorimod paa mange af de mindre Øer Menneskenes Anstrængelser i denne Henseende have gjort det meste. Ved Øernes Opdagelse vare de alle bedækkede med herlige Skove; men disse ere nu ganske udryddede paa Smaaøerne, som derfor i Almindelighed lide af Tørke. Hovedprodukterne ere Kaffe, Sukker, Tobak, Bomuld og Allehaande (Piment); desuden Indigo, Cacao, Farve- og medicinske Planter og Mahognitræ. Af de for Amerika ejendommelige større Dyr findes intet paa Øerne, men derimod en stor Mængde smukke Fugle og mange Insekter, hvoriblandt prægtige Sommerfugle. Kaimaner eller amerikanske Krokodiller findes kun paa de store Øer og ere sjælden farlige for Menneskene. Havet er rigt paa Skildpadder og Fisk. Paa enkelte af de smaa Øer forekomme giftige Slanger. Af Metaller indvindes Kobber paa Cuba; af andre Mineralprodukter ere Svovl, Asphalt og Salt de vigtigste. Allerede et halvt Aarhundrede efter Øernes Opdagelse var den oprindelige Befolkning forsvunden; de bebos nu af Europæere og disses Afkom, samt Negere og Blandinger. De fleste af Øerne ere europæiske Kolonier.

Antilochos, en af Grækerne for Troja, Nestors Søn og næst Patroklos Achillens's bedste Ven. Han blev fældet af Æthioperen Memnon, da han ilede sin haardt betrængte Fader til Hjælp.

Antilogarithme kaldes Tallet i en Tavle, i hvilken dets Logarithme er Argument.

Antilóp, Slægt af skedehornede Drøvtyggere. Hornene ere høje og stige i Vejret, men bøje sig i Alm. to Gange ud og ind eller krumme sig bag over, saa at de tilsammen danne en Figur som en Lyre, og ere ved Grunden stærkt indsnørede i Form af Ringe. A. udmærke sig ved deres fine og smækre Bygning og overordentlig hurtige Bevægelser, leve flokkevis og bebo de store Ørkener og Stepper i Afrika, det vestlige Asien og det sydøstlige Rusland (Saiga-A.). Nordamerikas Prairier have en afvigende Art (Antilocapra americana), udmærket ved de gaffeldelte Horn med aarlig affaldende Hornskede. — I mere udvidet Betydning indbefattes ogsaa Springbukke og forskjellige antilopeagtige Oxer, f. Ex. Gnuen, under A. Gemsen er nærmest en Ged, Gazellen derimod en ægte A.

Antimachos fra Kolophon i Lilleasien, c. 400 f. Chr., en lærd episk Digter. Hans Hovedværk var en Thebais (Digt om Kampen ved Theben). Kun faa Brudstykker af hans Digte ere bevarede.

Antimón, Sb, (Stibium), Spydglans, et blaalighvidt, blankt, krystallinsk Metal, som smelter ved 450° og først i Hvidglødhede er noget flygtigt. Kastes smeltet A. ud i Luften, brænder det med stor Glans til Antimonilte. Det forekommer dels frit, dels i Forbindelse med andre Metaller, dels som Ilte, men hyppigst som Svovlantimon (s. Antimonglans). Det forener sig med Ilt i 3 Forhold til Antimonilte, Antimonundersyre og Antimonsyre; med Chlor i 2 Forhold: fast 3Chlorantimon, Butyrum antimonii, der bruges til Bronzering af Jærnsager, og som med Vand giver Algarotpulver (s. d. A.), og flydende 5Chlorantimon. Med Svovl danner A. ligeledes 3Svovlantimon, der findes naturligt som Antimonglans og udgjør en Bestanddel af et ofte brugt Lægemiddel, Kermes minerale, og 5Svovlantimon, Guldsvovl, Sulfur auratum, der ogsaa benyttes i Medicinen. Ogsaa af andre Lægemidler, der navnlig tidligere anvendtes, som Metalsafran (Crocus antimonialis) og Antimonglas (Vitrum antimoniale), var Svovlantimon en Hovedbestanddel. Af den store Mængde A.-Præparater, som Lægerne tidligere foreskrev, have kun faa holdt sig; et af de vigtigste er Brækvinsten (vinsurt Antimon-Kalium). A. selv benyttes til Lettermetal og i enkelte andre Legeringer. I mange Forbindelser viser A. stor Lighed med Arsenik. **Antimonglans** (Spydglansmalm), et Mineral, der bestaar af 27 Dele Svovl og 73 Dele Antimon (3Svovlantimon). Det krystalliserer i langstrakte, spydformige Prismer, men forekommer ogsaa djærvt; har en blygraa eller sort Farve med Metalglans; Haardheden er 2, Vægtfylden $4,_6$; det skjelnes fra andre Malme ved sin Letsmeltelighed. Næsten den eneste Antimonmalm, hvoraf man tilbereder metallisk Antimon, saa vel som de forskjellige Antimonforbindelser. A. forekommer især i Tyskland og Ungarn.

Antinomi, Strid mellem Love. „Den rene Fornufts Antinomier" kaldes hos Kant de uundgaaelige Modsigelser, hvori Fornuften

hilder sig selv, idet den søger og efter sin Natur maa søge paa det ubetingede at anvende Forstandens Kategorier (Begreber), som kun have Gyldighed i de betingede og endelige Phænomeners Verden. A. i jur. Bet. er til Stede, naar Indholdet af en Retsbestemmelse er absolut uforeneligt med Indholdet af en anden, samtidig gjældende Retsbestemmelse. **Antinomisme**, Lovstridighed, kaldtes i Reformationstiden Joh. Agricolas Lære (s. **Agricola**, Joh.), men medens hans A. kun bestaar i, at han ikke vil have Loven prædiket for den gjenfødte, men derimod forlanger, at Loven skal opfyldes, fremtræde **antinomistiske Bildfarelser** i langt værre Former hos de Sekter, der protestere mod selve Lovopfyldelsen og hævde, at den gjenfødte kan overtræde Loven uden Synd. Et saadant „Kjødets Evangelium" prædikedes i Oldtiden af forskjellige gnostiske Sekter, i Middelalderen af Katharer, den frie Aands Søskende o. a. og efter Reformationen hos enkelte mystiske Sværmere.

Antinoos, et overordentlig skjønt, ungt Menneske fra Claudiopolis i Bithynien, Kejser Hadrians Yndling. Da de rejste sammen i Ægypten, druknede han sig i Nilen, enten af Melancholi eller, som man den Gang sagde, i religiøst Sværmeri, opofrende sig for sin Kejsers Vel. Hadrian forgudede A., hensatte ham iblandt Stjærnerne og oprejste Templer, Altere og Statuer for ham, og hans underdanige Undersaatter i hele Romerriget fulgte hans Exempel. Kunstnerne fandt særeget Behag i dette nye Emne, der tilbød sig for dem. Vi have en stor Mængde Antinoosbilleder tilbage, og den skjønne, vemodige, dionysoslignende Skikkelse er det bedste, den Tids Kunst har frembragt. Paa det Sted, hvor A. var druknet, ved Staden Besa i Mellemægypten, opførte Hadrian en By, som han kaldte **Antinoöpolis**, hvoraf endnu pragtfulde Ruiner staa. — A. er ogsaa Navnet paa et af T. Brahe indført Stjærnebillede (mellem Ørnen og Skytten).

Antiochēnske Skole, den Retning i Theologien, som fra 4de Aarh. uddannede sig i Antiochia og som især i det følgende Aarh. under Stridighederne om Christi to Naturer traadte i skarp Modsætning til den fra Alexandria udgaaede. I Begyndelsen paavirket af Origenes's Aandsretning fastholdt den senere en besindig grammatisk-historisk Fortolkning i Modsætning til Alexandrinernes Allegoriseren, og i Steden for disses Spekulation satte den en bibelsk Theologi og en klar, ædruelig Tænken; men i sin Angst for alt mysteriøst kom den let ind paa rationaliserende Afveje; Arius og flere af de mest fremragende Arianere vare Disciple af Skolens Stifter, Presbyteren Lucian. Senere maa som de betydeligste Repræsentanter nævnes Diodor fra Tarsus og hans Disciple, „de tre store Antiochenere", Theodorus, Johannes Chrysostomus og Theodoret, samt Ephræm Syrus (s. d. A.). Efter Midten af det 5te Aarh. trængtes Skolen ud af den katholske Kirke; men dens Aflæggere, Skolerne i Nisibis og Edessa, hævdede endnu længe, rigtignok behæftet med nestoriansk Kjætteri, Berømmelsen for theologisk Lærdom og Videnskabelighed.

Antiochia var Navnet paa en stor Mængde Stæder i Oldtiden, næsten alle hørende til Tidsrummet efter Alexander d. store; de fleste af dem anlagdes af Seleukos Nikator, Alexanders General og siden Konge i Syrien, eller af hans Søn Antiochos. De to vigtigste vare: 1) A. i Syrien, med Tilnavn Epidaphne, fordi den laa ved en Lund og Landsby Daphne. Den laa i en frugtbar og skjøn Egn ved Orontes, tiltog siden overordentlig, især da den blev Residensstad for de syriske Konger, og den voxede endnu under Romerne som Sædet for en romersk Statholder. Den skal den Gang have haft 500,000 J. I A., hvor tidlig en betydelig Christenmenighed dannede sig, opkom først Navnet christne om Herrens Bekjendere (c. 42). Et aldeles ugrundet Sagn vil vide, at Apostlen Peter i 7 Aar har forestaaet Menigheden som Biskop. Derimod er det et Factum, at A. vedblev i den følgende Tid at være en af Christenhedens Hovedstæder, hvis Bispestol Mænd som Ignatius og Chrysostomus omgave med deres Berømmelses Glans, og da Hierarchiet udviklede sig, opnaaede Biskoppen i A. ligesom hans Colleger i Rom, Constantinopel, Alexandria og Jerusalem Patriarchværdigheden. En egen theologisk Retning udviklede sig ogsaa i A., s. foreg. A. Men A.s Stilling i den christne Verden forandbredes ganske ved Muhammedanismens Fremtrængen i Orienten i det 7de Aarh., da denne Stad tillige med hele Syrien blev erobret af Araberne under Kalifen Omar. Paa det første Korstog faldt A. efter 8 Maaneders Belejring ved Forræderi i Korsfarernes Hænder 3 Juni 1098, og et frygteligt Blodbad blev anrettet paa Indbyggerne. Den italiensk-normanniske Fyrste Boemund af Tarent gjorde nu A. til Midtpunktet i et eget Fyrstendømme under Kongen af Jerusalems Lenshøjhed, og hans Slægt vedblev at regere her, fra 1137 under græsk Overhøjhed, indtil Staden 1268 blev erobret og ødelagt af den ægyptiske Sultan. Den har ogsaa til forskjellige Tider lidt meget ved Jordskjælv. Staden kaldes nu Antakia (s. d. A.). — 2) A. i Pisidien, anlagt under Antiochos I, blev efter Krigen med Antiochos d. store af Romerne erklæret for fri; under August fik den Navnet Cæsarea. Ruinerne af den opdagedes af Præsten Arundel 1833 ikke langt fra Akscheher.

Antiochos, flere græske Konger i Syrien af Seleukidernes Stamme. A. I (280—61 f. Chr.), Seleukos Nikators Søn, antog Tilnavnet Soter (Frelseren) i Anledning af en Sejer over Gallerne. Hans uduelige Søn, A. II (261—47), fik af Milesierne Tilnavnet Theos (Guden), fordi han havde befriet dem for Tyrannen Timarchos. A. III (224—187) fik Tilnavnet **d. store** paa Grund af det Held, hvormed han i Begyndelsen af sin Regering dæmpede forskjellige Opstande. Men da han 195 havde modtaget den flygtende Hannibal og 192 var kommen i Krig med Romerne, fulgte han ikke Hannibals Raad, men satte over til Grækenland, hvor han spildte Tiden i overdaadige Fester, indtil han efter Nederlaget ved Thermopylæ 191 maatte flygte til Asien. Efter her at have lidt et nyt Nederlag ved Magnesia 190 maatte han ved Freden afstaa hele Lille-

asien indtil Taurus og betale store Krigsomkostninger. Fra den Tid af var Seleukidernes Magt brudt. A. IV (175—163), paa Grund af sin Glimresyge kaldet Epiphanes (den straalende), hvilket man senere fordrejede til Epimanes (den gale), opførte mange Pragtbygninger. Da han for at tilfredsstille sin Ødselhed plyndrede Templet i Jerusalem og vilde paatvinge Jøderne græsk Cultus, foranledigede han derved Makkabæernes Opstand og Jødernes Løsrivelse fra hans Rige. A. XIII var den sidste Seleukide, som regerede i Syrien. Lucullus gav ham nemlig 68 dette Land tilbage, som Tigranes havde erobret, men allerede 65 fratog Pompejus ham Syrien, som han gjorde til romersk Provins, og lod ham kun beholde Kommagene. A. henrettedes 29 f. Chr. af Octavian, fordi han havde myrdet sin Broder.

Antiochos fra Askalon, Stifteren af det 5te Akademi, tilhører det 1ste Aarh. f. Chr. A. blev fra først af indviet i den akademiske Skepsis af Philon fra Larissa, med hvem han senere kom til Rom; her gjorde han Bekjendtskab med Lucullus, hvem han kort efter fulgte til Alexandria. A. brød med Philon og forestod i den følgende Tid den platoniske Skole i Athen, hvor Cicero 79 f. Chr. i et halvt Aar var hans Tilhører. Over for Skepticismen stillede han en temmelig udvortes Forbindelse af de forskjellige ældre Skolers Lærdomme (Eklekticisme).

Antioco, San, en italiensk Ø i Middelhavet, ved Øen Sardiniens Sydvestkyst.

Antiope, Nykteus's Datter, blev ved Zeus Moder til Amphion og Zethos. Hun flygtede for at undgaa sin Faders Vrede, men denne overdrog sin Broder Lykos at straffe hende. Han holdt hende i haardt Slaveri, og hans Hustru Dirke mishandlede hende; men Sønnerne hævnede hende og bandt Dirke til en gal Tyr, saa at hun blev sønderslidt. Denne Hævn er fremstillet i en berømt antik Marmorgruppe i Neapel, der gaar under Navnet „den farnesiske Tyr". — **A.**, en Amazone, var gift med Theseus og faldt i Kampen mod de andre Amazoner, da de gjorde Indfald i Attika.

Antioquia [kia], Stad i de forenede Republiker Columbia i Sydamerika, ved Floden Cauca, under 6° 27′ n. Br. 10,000 J.

Antiparallele kaldes to Linjer med Hensyn til Benene af en Vinkel, naar den ene danner samme Vinkel med det ene Ben, som den anden med det andet. Gjennem de fire Punkter, hvori Linjerne skære Vinklens Ben, lader sig construere en Cirkel.

Antiparo, en lille Ø blandt Kykladerne i Archipelagus, v. for Paro. ½ □ M. med 500 J. Biyminer. Mærkelig Drypstenshule, 1,300 F. lang og 100 F. bred.

Antipascha kaldes i den græske Kirke Søndagen efter Paaske, hvormed Paaskefesten afsluttes. Paa denne Dag bleve i den gamle Kirke de mange, som vare døbte paa Sabbathen i den stille Uge, højtidelig optagne i Samfundet og bare da for sidste Gang de hvide Daabsklæder. Derfor kaldtes ogsaa denne Dag Dominica in albis (Søndagen i de hvide Klæder) og (efter Begyndelsen af Dagens Bibeltext, 1 Pet. II 2) Quasimodogeniti (ligesom nyfødte).

Antipathes, „sort Koral", hornagtige, i Alm. grenede, ibenholtsorte Buske med et tyndt, blødt Overtræk, hvori de meget smaa Polypdyr sidde; voxe paa Havbunden især i de varmere Have og paa dybere Vand. Uagtet deres Lighed med Hornkorallerne ere de ikke nærmest beslægtede med disse, men danne et med dem analogt Led inden for de mangearmede Koraldyrs Gruppe.

Antipathi, modsat Sympathi, en uden tydelig Grund opstaaet Utilbøjelighed hos et levende Væsen imod et andet Individ, en Ting eller Tilstand. Undertiden er A. Følgen af en nervøs Tilstand paa Grund af Sygdom, Svangerskab osv., i andre Tilfælde en Følge af Indbildning, fejlagtig Opdragelse og Vaner og maa da bekæmpes ved en fast Vilje. De højere Grader af A. kaldes Idiosynkrasi.

Antipatros, en makedonisk Feltherre, Ven af Kong Philip II, blev, medens Alexander d. store drog imod Persien, tilbage som Statholder i Makedonien og overvandt heldig de Grækere, der prøvede paa at løsrive sig. Efter Alexanders Død beholdt han tillige med Krateros Makedonien; efter Perdikkas's Mord 321 f. Chr. blev han Rigsforstander og Formynder for den unge Alexander. Han døde i en høj Alder 319. Hans Søn var Kassandros (s. d. A.).

Antiperistältisk, s. **Peristaltisk**.

Antiphlogistica, Lægemidler, der modvirke Betændelse (Kulde, afledende Midler osv.) **Antiphlogistisk Theori**, s. **Phlogiston**.

Antiphon [ā], f. 480 f. Chr. i Rhamnus i Attika, var en indflydelsesrig Statsmand under den peloponnesiske Krig og en af Hovedmændene for den oligarchiske Revolution 411; men da Demokratiet strax efter blev gjenoprettet, blev han anklaget for Højforræderi og dømt til Døden. Han er den ældste af de skolerette attiske Talere og virkede baade som Veltalenhedslærer og som Forfatter af Taler for andre. Vi have endnu af ham 3 Taler i Mordsager og 3 Tetralogier eller Grupper af 4 Taler (Anklage og Forsvar, samt Repliker), skrevne som Mønstertaler over opdigtede criminelle Sager.

Antiphoni, fr. Antienne, brugtes allerede meget tidlig i den christne Kirke og betegner en Vexelsang mellem Præsten og et svarende, enstemmigt Chor eller mellem to, ligeledes enstemmige Chor. **Antiphonärium**, Samling af A.

Antiphräse, en Talefigur, hvorved man tillægger en Gjenstand et Navn, der staar i Modstrid med dens Væsen (som naar Hævnens Gudinder kaldes Eumenider, d. e. „de naadige"); ogsaa den Vending, at man foregiver at ville lade noget uomtalt og netop derved særlig fremhæver det.

Antipöder, Mennesker, som vende Fødderne imod hverandre, altsaa bebo Steder af Jorden, som ere hinanden diametralt modsatte. Saadanne Steder have lige stor, men modsat Bredde (det ene nordlig, det andet sydlig); derfor have de ogsaa modsatte Aarstider, saafremt de ikke ligge i Nærheden af Ægvator. Tillige er deres Længdeforskjel 180°, altsaa Tidsforskjellen 12 Timer, hvorfor det ene har Dag, naar det andet har Nat.

Antipödeser, Smaaøer i Australien, s. ø.

for Ny-Seeland, have faaet Navn deraf, at de ligge næsten antipodisk for Greenwich.

Antiprisme, en Prismatoide med congruente Grundflader, hvori de ensliggende Sider ikke ere parallele, og hvis Sideflader ere Trekanter, der afvexlende have Toppunkt og Grundlinje i den ene og den anden Grundflade.

Antiqua, lat., den almindelige, opretstaaende, latinske Skrift.

Antiqvār bet. i den romerske Oldtid den, som yndede og syslede sig med Sproget i dets ældre Form. I Middelalderen kom det til at betegne Afskriveren af gamle Haandskrifter. Først i det 15de Aarh. brugtes det i Italien om den, som gav sig af med de monumentale, særlig kunstneriske Levninger fra den klassiske Oldtid. I vort Aarh. bruges **antiqvārisk** oftest om, hvad der hører ind under Oldtidens Technik og Industri, og populært bet. A. den, som driver Handel med brugte Bøger o. l. **Antiqvēret**, forældet.

Antiqvitēter bet. hos Oldtidens Romere det samme som Archæologi hos Grækerne. Fra det 17de Aarh. af anvendtes det som Betegnelse for de nye Studier af Institutioner, Skikke og Livsforhold i den klassiske Oldtid, hvortil der senere føjedes Undersøgelser af Monumenter og Kunstværker, som ere bevarede fra den græsk-romerske Verden. I vor Tid bruges A. rettest om mindre Gjenstande af klassisk Industri og Kunst, men betegner ofte Oldtidslevninger ogsaa fra andre Omraader og populært al Slags ældre Kunst og Industri, selv fra den nyere Tid.

Antisāna, en over 18,000 F. høj Vulkan i Andeskjæden, i Republiken Ecuador i Sydamerika, s. ø. for Quito.

Antiscorbūtiske Midler, Midler som virke mod Skjørbug; hertil regnes en Mængde især friske Planter og Plantesafter, f. Ex. Kokleare, Brøndkarse, Syre, Kartofler og Citronsaft.

Antisemitliga kaldtes en i Berlin 1880 stiftet Forening med det Formaal at trænge Jødernes Indflydelse tilbage. Dens Fører var Hofpræst Stöcker, og den søgte ved Flyveskrifter og Folkemøder at ophidse Stemningen imod Jøderne.

Antiseptik, den af Prof. Lister i London opfundne (antiseptiske) Methode til Behandling af Saar, gaar ud fra, at Saarsygdommene (s. d. A.) skyldes en Infection af Saaret ved mikroskopiske, lavere Plante-Organismer (Bakterier), som man derfor paa alle Maader bør holde borte fra Saaret. Dette søges opnaaet ved at behandle Saaret med saadanne (antiseptiske) Midler, som antages at virke dræbende paa hine Organismer (Carbolsyre, Borsyre, Salicylsyre, Chlorzink, Jodoform o. a.), og som anvendes dels i Opløsninger, dels imprægnerede i Gaze, Vat, Jute, hvormed Saaret tildækkes, dels (som Jodoformen) strøede i Pulverform paa Saarfladen. Ogsaa alle saadanne Operationer, hvorved Saar frembringes, udføres nu til Dags antiseptisk med minutiøs Desinfection saa vel af Huden paa det Sted, hvor der skal opereres, som af de til Operationen benyttede Svampe, Instrumenter osv., samt af Luften omkring Patienten, hvilket sidste udføres ved den saakaldte Spray, en ved en Damppulverisatør frembragt Støvsky af Carboleller Borsyrevand, der rettes imod Operationsfeltet; ogsaa Forbindingerne maa kun skiftes under Spray. Til Underbinding af Blodkar og Sammensyning tør kun benyttes dertil præpareret, antiseptisk Silketraad eller Tarmstrænge (catgut). Ved Jagttagelsen af alle disse Forsigtighedsregler bliver Forløbet af Saaret baade kortvarigere og langt mere farefrit end tidligere, hvorved ikke alene Dødeligheden ved de store Operationer er bleven betydelig formindsket, men det ogsaa er blevet muligt at udføre Operationer (f. Ex. i Bughulen), som før vare næsten utænkelige.

Antistes, i Almindel. Forstander, dernæst spec. Forstanderen for Templet ell. Gudstjenesten. Kirkefædrene give ofte Biskopperne dette Æresnavn. I nogle Schweizercantoner bruges A. endnu om overordnede gejstlige og svarer omtrent til „Provst".

Antisthenes fra Athen, Stifter af den kyniske Skole, var Søn af en Athenienser og en thrakisk Slavinde, og levede i det 5te Aarh. f. Chr. Han var oprindelig en Discipel af Sophisten Gorgias, men blev senere en varm Beundrer af Sokrates, hvis „sædelige Kraft" han lovpriste og efterlignede ensidig indtil Caricatur. Han besad kun en indskrænket Aand, men en usædvanlig Viljeskraft. I Gymnasiet Kynosarges, som laa ved et Heraklestempel, oprettede han en Skole; dels herfor, dels paa Grund af den hele Levevis kaldtes Skolen den kyniske. A. er enig med Sokrates i at sætte Dyden som Menneskets Formaal, at bestemme den som ēn og at lade den fremkaldes gjennem Belæring; men Dyden læres mere gjennem Øvelse end gjennem videnskabelig Forskning; den er Gjerningens Sag, Ord og Lærdom gavne i sig selv intet. Det gode er kun det, som er i vor egen aandelige Besiddelse: Dyd og Indsigt; derfor skal Mennesket frigjøre sig og lære at foragte Rigdom, Ære, Skam, Død osv. Anstrængelse og Arbejde ere Goder, hvorfor ogsaa Herakles er A.s og Kynikernes Forbillede. A. lærte Dydens Selvtilstrækkelighed og efterlignede selv i sit Ydre Tiggeren ved Stok og Pose.

Antistrōphe, gr., en Talefigur, der bestaar i, at to af hinanden afhængige Begreber ombyttes, f. Ex. Herrens Tjener og Tjenerens Herre. I Metriken kaldes hos de doriske Lyrikere den anden Strophe, hvor der er samme Versemaal som i den første, A. En eller flere Stropher og Antistropher afsluttes saa med en Epode.

Antitākter, Fællesnavn for flere gnostiske Partier, der satte den christelige Frihed i Trods imod alle sædelige Love, idet de lærte, at disse kun vare et Værk af den ufuldkomne Jødegud, af hvis Aag den højeste Guds Børn vare udfriede. De gik endog saa vidt i deres Antinomisme, at de paastode, at Kjødets Misbrug er den højeste Dyd.

Antitaurus, Bjærgkjæde i det asiatiske Tyrki, der udgaar fra Østenden af Tauruskjæden med nordøstl. Retning og danner Vandskjellet mellem Floderne Euphrat og Kisil-Irmak. Højeste Punkt Kermes under 38° n. Br., c. 10,000 F.

Antithēse, Modsætning, en Talefigur, der bestaar i, at et Begreb fremhæves ved at stilles sammen med et andet, der er det modsat,

f. Ex. Augusts Udsagn „Hører, I Ynglinge, paa den Olding, til hvem Oldingene lyttede, da han selv var en Yngling!“

Antitrinitariere kaldes med et fælles Navn Modstanderne af den kirkelige Lære om Treenigheden (Triniteten), og nærmest da saadanne, som for at hævde Guds Enhed forkaste Læren om 3 Personer i den ene Guddom. Allerede fra Kirkens 2det Aarh. repræsenteres en saadan Vranglære af de saakaldte Monarchianere i deres mangfoldige Nuancer (s. **Monarchianere, Artemon, Paulus af Samosata, Sabellius**); i Reformationstiden optraadte flere A. (s. **Campanus, Hetzer, Servet**); som organiserede Kirkesamfund mødte de os derefter i Polen og Transsylvanien som Socinianere, senere i England og Nordamerika som Unitariere (s. **Socinianere, Unitariere**). Ogsaa i Svedenborgs Theori, i Lysvennernes Lære og i flere af de under den nyere Philosophis Indflydelse fremkomne theologiske Systemer er den antitrinitariske Lære fremsat, naturligvis i meget forskjellige Former, hvorom ligeledes henvises til de specielle Artikler.

Antitypi, Modslag, Modstand; bruges undertiden for at betegne Legemernes Modstandskraft, Materiens Uigjennemtrængelighed.

Antium [ā], nu Porto d'Anzio, en gammel volskisk By i Latium, paa en Pynt ved Middelhavet. Da Romerne erobrede den 338 f. Chr., berøvede de den dens Flaade og opreiste Skibenes Snabler (Rostra) omkring Talerstolen paa Forum. I Republikens sidste Tider hævede Staden sig paa ny, idet flere romerske Rigmænd anlagde pragtfulde Villaer ved Kysten der. I Ruinerne af Neros Palads er der fundet berømte Kunstværker, f. Ex. den belvederiske Apollo og den borghesiske Fægter. Den af Nero istandsatte Havn blev ødelagt ved Saracenernes Indfald.

Antivāri, Stad i det sydlige Montenegro, v. for Skutari, hørte tidligere til den tyrkiske Prov. Albanien. 3,000 I. Saltværk. Afstaaet af Tyrkiet ved Berlinercongressen 1878.

Antliāter ell. **Diptērer**, „de tovingede“, den Orden af Insekter, hvortil Fluer og Myg høre. De have 2 klare, hindeagtige Vinger (Bagvingerne mangle); Legemets 3 Afsnit ere dybt adskilte; Munden er en Sugemund, dannet af en Snabel (Underlæben) og 2—6 mere eller mindre udviklede Naale. De ernære sig af flydende Stoffer; Larverne ere Maddiker.

Antofagāsta, en Havnestad i Sydamerika paa Atacama-Ørkenens Kyst, ved Chimba-Bugten. Havnen er ret god, dog uden Sikkerhed mod Sydvestvinden; en Jærnbane fører over Salar del Carmen og Salinas til Caracoles, Midtpunkterne for Minedriften. A. har omtr. 8,000 I., mest Chilenere.

Antokolski, Markus, russisk Billedhugger, f. 1842 i Vilna, Elev af Akademiet i St. Petersborg, har især vundet Navn ved udskaarne Arbejder i Træ og Elfenben, som „den jødiske Snedker“, „Gnieren“, og navnlig ved sin ejendommelige „Christus“.

Antommarchi, Franc., corsicansk Læge, f. 1780, d. 1838, blev 1819 kaldet til St. Helena som Livlæge for Napoleon I og skrev 1823 »Les derniers moments de Napoléon«.

Anton, Clemens Theodor, Konge af Sachsen 1827—36, f. 1755, var oprindelig bestemt for den gejstlige Stand og levede største Delen af sit Liv som Privatmand, sysselsat med Musik og genealogiske Studier. 1827 fulgte A. sin Broder, Frederik August I, og vandt ved sin Mildhed og Jævnhed Folkets Yndest, men modsatte sig enhver Ændring i Landets gammeldags og aristokratiske Styrelse. I Juni 1830 udbrød derfor Uroligheder baade i Dresden og Leipzig, og i Sept. gjentoges de med forøget Styrke og nødte A. til at tage sin Brodersøn Frederik August til Medregent og give Landet en fri Forfatning. D. 1836.

Anton af Bourbon, Broder til Ludvig af Condé, Søn af Carl af Bourbon, Hertug af Vendôme, f. 1518, ægtede 1548 Johanne d'Albret, Arving til Navarra, hvorved han fik Fyrstendømmet Béarn og Titlen Konge af Navarra. Han var af en svag og ubestemt Charakter, skjønt ikke uden personligt Mod. Efter Kong Frants II.s Død blev han udnævnt til Generalstatholder i Frankrig, gik over til det katholske Parti og forbandt sig med Hertugen af Guise og Connétablen af Montmorency. I Spidsen for den katholske Hær belejrede han Rouen, men blev saaret og døde kort efter Stadens Indtagelse, 17 Nov. 1562. Han er dog mest bekjendt som Fader til den berømte franske Konge Henrik IV.

Anton Ulrik, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel, f. 1633, d. 1714, er bekjendt af sin Pragtlyst og sin Kjærlighed til Kunster og Videnskaber. 1710 gik han over til Katholicismen. Han skrev en Del aandelige Sange („Christfürstliches Davids-Harpfenspiel“) og et Par i sin Tid meget læste Romaner („Aramena“ og „Octavia“). — **A. U.** (den yngre), en Broders Sønnesøn af den foregaaende, anden Søn af Hert. Ferdinand Albrecht af Brunsv.-Wolfenbüttel, f. 1714, d. 1774, gift med Anna Carlovna.

Antonēlli, Giacomo, Cardinal, f. 2 Apr. 1806 i den lille By Sonnino i Bjærgene ved Terracina, en berygtet Røverrede, som i A.s Ungdom ødelagdes af det pavelige Politi. A. opdroges i et Seminarium i Rom og vandt tidlig Gregor XVI.s Yndest; blev 1841 Understatssecretær og 1845 Skatmester. Under Pius IX vidste A. ej alene at vedligeholde sin Magt, men fik ved sin Smidighed stort Herredømme over Paven; blev 1847 Cardinal, Finansminister og Formand for den Statsconsulta, der skulde gjøre Forslag til Reformer. A. var ogsaa med at udarbejde Forfatningen af 14 Marts 1848 og blev derefter Førsteminister; han bøjede sig for den stærke nationale Stemning og lod den pavelige Hær drage imod Østerrig, men indsaa snart, at Kirkens Tarv ikke lod sig forene med Nutidens Udvikling, og slog derfor helt om, modsatte sig alle Kamrenes frisindede Forslag, ja selv saadanne, han selv i Consultaen havde forberedt, og fik Paven til at fordømme Krigen mod det katholske Østerrig (16 Juni). Folkets Misnøje tvang A. til at gaa af, men han vedblev at være Pavens fortrolige Raadgiver og styrede hans Færd bag de nye Ministres Ryg; fremkaldte Rossis Udnævnelse til Førsteminister og Pavens Flugt i Nov. 1848 til Gaëta. Her blev A. udnævnt til Statssecretær og søgte at fremkalde de katholske Mag-

ters, især Østerrigs Indblanding, men saa ugjærne de franske Troppers Tog mod Rom og holdt Paven borte derfra indtil Apr. 1850. A. blev nu tillige Udenrigsminister, men forblev indtil 1859 som Formand for Statsraadet ogsaa Leder af den indre Styrelse og var Bærer af den yderlige Reaction. Derimod brød A. sig kun lidet om de kirkelige Forhold og om Pius IX.s nye Dogmer. Som Privatmand viste A. stor Havesyge og skamløs Nepotisme, ja havde endog flere Kjærlighedsforbindelser. Efter hans Død 6 Nov. 1876 fremtraadte en uægte Datter, Grevinde Lambertini, og gjorde Paastand paa sin Arv, men tabte sin Sag, skjønt Alverden troede, hun havde Ret.

Antonello degli Antonj, sædv. kaldet **A. da Messina**, it. Maler, f. c. 1414, d. efter 1493, har stor Betydning for den italienske Malerkunsts Historie, idet han efter at have uddannet sig i Jan van Eycks Skole i Flandern skal have indført denne Skoles nye og mærkelige Behandling af Oljemaleriet i Italien, hvor man hidtil næsten kun havde malet Staffelibilleder i Tempera. Det var den venezianske Skole, som først drog Fordel af den nye Technik. Man har endnu fortrinlige Billeder af A. (f. Ex. et Portræt af en Condottiere i Louvre).

Antongilbugten, Havbugt i den nordre Del af Øen Madagaskars Østkyst.

Antonia, 4 Helgeninder, hvoraf den ene, en romersk Enke, mindes af Romerkirken 1 Apr.; den 2den, Jomfru og Martyrinde, 30 Apr.; den 3dje, formentlig Abbedisse i Thebais, 2 Maj; den 4de, Jomfru og Martyrinde, 4 Maj.

Antoniānere, en nyere antinomistisk Sekt i Schweiz, stiftet af Anton Unternährer, f. 1761 i Canton Luzern og opdraget i den katholske Lære. Efter et meget omflakkende, uregelmæssigt Liv nedsatte han sig 1799 i Nærheden af Thun som Kvaksalver og optraadte her som religiøs Taler i hemmelige natlige Forsamlinger. Han udgav sig for at forklare det nye Test.; men i Virkeligheden gik hans Lære ud paa, at Menneskets vigtigste Pligt var at formere sig, og at aldeles ubunden Tilfredsstillelse af Kjønsdriften uden Hensyn til Ægteskab eller Slægtskab var ikke blot tilladelig, men Pligt. De sædvanlige Forestillinger om Sædelighedens Fordringer hidrøre fra, at Djævelen har forvirret Menneskets Dømmekraft; alle Lovbud, som hindre vor frie Brug af alle de Gaver, som Gud har givet os, ere Djævelens Værk; Christus kom for at fri Slægten fra den Forbandelse at staa under Loven; men Slægten lod sig kun meget ufuldkomment paavirke af Christus; derfor er Gud nu igjen bleven Menneske i A. U. for at føre Slægten til Fuldkommenhed. Denne forrykte Lære vandt ved den Begejstring, hvormed han forkyndte den, saa mange Tilhængere, at Øvrigheden gjentagne Gange lod ham indespærre i Galehus eller Fængsel som en for den offentlige Sædelighed farlig Person; men hver Gang han kom løs, begyndte Uvæsenet paa ny, hvorfor han fra 1820 blev holdt i Fængsel til sin Død 1824. Skjønt alle, der bleve overbeviste om at have fulgt hans Lære, bleve straffede med Tugthus, er Sekten idelig dukket op paa ny. 1830 udgav Bendikt Schori sig for Christi og A. U.s Efterfølger som Slægtens Frelser, og 36 Personer maatte vandre i Tugthuset, overbeviste om de grueligste Forbrydelser mod Sædeligheden. 1838 greb man et nyt Overhoved for Sekten, Christian Michel, og man har gjentagne Gange selv i de senere Aar faaet Beviser paa, at Sekten endnu hemmelig existerer flere Steder i Cantonerne Bern, Aargau og Zürich.

Antonibrødre, Antoniherrer, Antoniter, s. **Antoniusordenen**.

Antonin, St. [sængt angtonæng], Stad i det franske Dep. Tarn-Garonne, 5 M. ø. n. ø. for Montauban ved Fl. Aveyron. 7,000 I. Store Garverier. Papirfabrikation, Handel med Læder.

Antoninus, flere romerske Kejsere. 1) **A. Pius** (138—61), af en gallisk Familie, f. 86 e. Chr. Han beklædte anselige Embeder under Hadrian og blev endelig adopteret af denne. Han frelste hemmelig en Mængde Senatorer, som Hadrian i sin sidste Levetid vilde lade henrette, og derved lykkedes det ham at redde sin Adoptivfaders Minde. Hans trofaste Iver for den afdødes Ære skaffede ham Tilnavnet Pius, d. e. den kjærlige Søn. Hans Regering var rolig og lykkelig; kun i Britannien førtes der Krig. Han var en god og mild Kejser, der hævede Senatets Magt og Anseelse, viste sig mild mod de christne, sørgede for Lovgivningen, understøttede de trængende og befordrede Videnskab og Kunst. Til hans Minde indviedes efter hans Død det Tempel, han selv havde ladet opføre for sin Hustru Faustina, og som endnu staar paa Forum i Rom. Hans Billede blev oprejst paa en stor Granitsøjle, hvis Fodstykke endnu findes i Vaticanet. — 2) **Marcus Aurelius A.**, den foregaaendens adopterede Søn og Efterfølger (161—80), f. 121, hed oprindelig Marcus Annius Verus. Fortrinlige Læreres Vejledning og hans egen alvorlige Charakter gav ham Kjærlighed til den stoiske Philosophi, hvorom hans endnu bevarede „Betragtninger over sig selv" vidne. Denne i sin Tid meget læste Bog skaffede ham Tilnavnet Philosophen. Han betragtede de christne som taabelige og for Riget farlige Sværmere og behandlede dem derfor haardere, end hans Forgængere havde gjort. Han var en dygtig Regent og Lovgiver, men maatte bestandig kæmpe mod ydre Fjender. Medens hans Feltherrer forsvarede Riget mod Partherne, drog han selv mod Marcomanner, Quader og andre Barbarer, der fra Nord faldt ind i Landet. Han drev dem vel tilbage, men Krigen begyndte paa ny, og paa sit andet Tog imod dem døde han i Wien. Man hædrede hans Minde ved et Tempel, hvoraf en Del endnu staar (Doganen i Rom), og oprejste hans Statue, som af Pave Sixtus V blev ombyttet med Apostelen Paulus's Bronzestatue, paa en mægtig Sneglesøjle, hvor hans Krigsbedrifter vare afbildede i Relief, **Antoninussøjlen** paa Piazza Colonna i Rom. En fortræffelig Rytterstatue af ham staar endnu midt paa Capitoliumspladsen. — S. fremdeles **Commodus** og **Caracalla**.

Antoninus Liberālis, en græsk Grammatiker, der antages for en Frigiven af A. Pius, er Forfatter til en Samling „Metamorphoser"

eller mythologiske Fortællinger, der ende med Forvandlinger.

António, Prior af Crato, uægte Brodersøn af den portugisiske Konge Johan III, f. 1531, blev af sin Fætter Kong Sebastian udnævnt til Connétable af Portugal og blev tagen til Fange af Marokkanerne i Slaget ved Alcazar 1578. Da den burgundiske Mandslinje var uddød 1580, optraadte han som Tronprætendent og blev ogsaa udraabt som Konge, men blev 24 Aug. s. A. besejret af Hertugen af Alba ved Alcantara, og de Forsøg, som han 1582 med fransk og 1589 med engelsk Hjælp gjorde paa at fravriste Philip II Portugal, mislykkedes, da han selv viste Udueligked og Fejhed. Han døde i Paris 1595.

António, San, ell. **Antão,** 1) den nordligste af de capverdiske Øer i Atlanterhavet, ud for det grønne Forbjærg, tilhører Portugiserne. A. er bjærgfuld og har et 7,000 F. højt Keglebjærg; den er vandrig og frugtbar. 15,000 J. 2) Stad paa den portugisiske Ø Principe i Guineabugten. 4,000 J.

António de Bexār, San, Stad i Texas i de forenede Stater i Nordamerika, 16 M. s. v. for Austin. 20,000 J.

Antónius hed flere bekjendte Romere. 1) **Marcus A.,** Consul 99 f. Chr., anklagede 113 C. Papirius Carbo i Anledning af det Nederlag, han havde lidt mod Cimbrerne, og var en af Roms dygtigste Talere før Cicero. Han myrdedes 87 paa Marius's Befaling. 2) Hans Søn, **Cajus A. Hybrida,** var Ciceros Collega i Consulatet 63. Han havde først været en Tilhænger af Catilina, men blev vunden af Cicero, da denne overlod ham den rige Provins Makedonien. Han var Overanfører for den Hær, som overvandt og fældede Catilina ved Pistoria i Begyndelsen af Aar 62. Som Statholder i Makedonien gjorde han sig skyldig i Udsugelser, hvorfor han blev anklaget og domfældt trods Ciceros Forsvar og maatte gaa i Landflygtighed til Kephalonia. 3) Dennes Brodersøn, **Marcus A.,** Triumviren, f. 83, var paa mødrene Side beslægtet med Cæsar. Han var en talentfuld, men udsvævende og egennyttig Person. Efter at have været Quæstor under Cæsar i Gallien blev han Folketribun 49, og. da han som saadan modsatte sig Cæsars Afsættelse fra Statholderposten i Gallien, blev han fordreven fra Rom, hvilket gav Anledning til Borgerkrigens Udbrud. I denne udmærkede han sig og blev udnævnt til magister equitum, ligesom han ogsaa var Consul sammen med Cæsar ved dennes Mord 44. I det første Øjeblik lod han, som om han ikke var Republiken ugunstig, men da han saa, hvor raadvilde Morderne vare, kastede han, efter at have bemægtiget sig Cæsars Skatte og efterladte Papirer, Masken, ophidsede ved Cæsars Begravelse Folket mod Morderne og tvang dem til at forlade Byen. Derpaa herskede han aldeles egenmægtig i Rom, nægtede at udlevere Arven efter Cæsar til dennes Adoptivsøn, Octavianus, men da denne vandt Folket ved sin Gavmildhed og samlede Cæsars Veteraner om sig, forlod A. Rom for at fratage en af Cæsars Mordere, D. Brutus, Gallia Cisalpina. Men nu optraadte Cicero mod ham i sine philippiske Taler og fik ham erklæret for Fædrelandets Fjende, hvorpaa A. blev slaaet af den mod ham udsendte Hær ved Mutina 43 og maatte flygte til M. Æmilius Lepidus. Ved deres Trusler om ellers at forene sig med Cæsars Mordere tvang de nu Octavianus til at slutte det andet Triumvirat med dem 43, hvorpaa de ryddede deres Fjender (f. Ex. Cicero) af Vejen og samlede Skatte til Kampen mod Republikanerne, hvis Nederlag ved Philippi 42 især skyldtes A. Derpaa drog A. til Asien, hvor han blev bedaaret af Kleopatra, og fulgte med hende til Ægypten. En Strid med Octavianus endtes ved Freden i Brundisium 40, hvorved A. fik hele den østlige Del af Riget. Her opholdt han sig især i Alexandria, forringede sin Anseelse ved uheldige Krige mod Partherne, hengav sig til orientalsk Luxus og bortskænkede romerske Provinser til Kleopatra og hendes Børn. Da fik Octavianus Romerne til at erklære Krig mod Kleopatra, i hvilken hun og A. bleve slaaede ved Actium 31, hvorefter de flygtede til Ægypten, hvor A. dræbte sig selv 30, da han troede, at Kleopatra var død.

Antónius af Padua, f. 1195 i Lissabon af adelige Forældre, modtog en omhyggelig Opdragelse; traadte allerede 1210 ind i Augustinerordenen og gik 1220 over i den ny stiftede Franciskanerorden; kort efter drev en glødende Iver for Missionen ham over til Maurerne i Afrika, hvorfra han efter mange Fata kom tilbage med uforrettet Sag. Nu drog han til Italien for at lære den hellige Franciscus personlig at kjende, levede nogen Tid i usædvanlige Bodsøvelser i et Kloster i Bologna, kastede sig derpaa over theol. Studier og optraadte derpaa som Lærer i Theologien i Bologna, Toulouse, Montpellier og Padua. Men pludselig opgav han Videnskaben som menneskelig Forfængelighed og opofrede sig udelukkende til Sjælesorg og Prædiken; som Prædikant erhvervede han sig et saa udelt Bifald, at Legenden fortæller, at Dyrene lyttede ærbødig til hans Tale under aaben Himmel, og at Fiskene utvetydig meddelte ham deres Bifald. Efter Franciscus's Død 1226 kæmpede han energisk imod de Formildelser i Franciskanernes Regel, som allerede den anden Ordensgeneral stræbte at indføre, kom herved i mangehaande Forviklinger og maatte endog flygte for de laxe Ordensbrødres Efterstræbelser. Allerede 1231, 13 Juni, døde han, 36 Aar gl., i Padua; men hans Lig, som endnu opbevares i Padua, sagdes at gjøre Mirakler, og derfor blev han allerede 1232 kanoniseret. Malere fremstille ofte A. i Færd med at prædike for Fiskene eller rækkende et knælende Æsel eller en knælende Hest Hostien.

Antónius, den hellige, Munkevæsenets Fader, f. 251 i Koma ved Heraklea i Overægypten af velhavende Forældre. Som Dreng skyede han andre Børns Omgang og forsmaaede al Undervisning, 20 Aar gl. bortgav han al sin Ejendom, besøgte derpaa de mest ansete Asketer for at tilegne sig deres Dyder, trak sig saa tilbage, først til et Gravsted, senere til et forfaldet Bjærgslot og hengav sig her til de frygteligste Bodsøvelser, medens Djævelen bestandig udæskede ham til Kamp. Thi Sanselighedens

Tillokkelser og Ørkenens Rædsler forvandlede sig i hans ophidsede Phantasi til Anfægtelser af Satan, der snart lokkede ham som forføreriske Kvinder, snart ængstede ham i Skikkelse af Uhyrer. Rygtet om denne Helgen udbredte sig; beslægtede Aander opsøgte ham for at slutte sig til ham: rundt om ham befolkedes snart Ørkenen af Eneboere i deres afsondrede Hytter. To Gange forlod han Ensomheden og optraadte i Alexandria: første Gang under Maximins Forfølgelse (311) for at trøste de forfulgte og, hvis Herren forundte ham det, at lide Martyrdøden; anden Gang (351) for at bekæmpe Arianismen. Det var et Særsyn for de yppige Alexandrinere, en Vildmand, som aldrig vaskede eller rensede sig og ej havde andre Klæder end en Haarskjorte og derover et Faareskind. Men Beundringen vedblev at voxe, og for at kunne leve i Ro, fjærn fra Menneskenes Forgudelser, maatte han bestandig trænge dybere ind i den ægyptiske Ørken. Over 100 Aar gammel døde han 356 i to Disciples Arme: „barnløs og dog Fader til en talrig Slægt". — En saa mærkværdig Mand har den beundrende Eftertid naturligvis omgivet med en Kreds af vidunderlige Fortællinger. 561 mente man at have fundet hans Legeme i Ørkenen og bisatte det i Alexandria; da denne Stad erobredes af Saracenerne, blev det 636 ført til Constantinopel; siden (c. 1000) kom det til Vienne i Dauphiné og fandt endelig et blivende Sted i Arles. Kirken højtideligholdt fra gammel Tid hans Dødsdag 17 Jan. Kunsten fremstillede ham med det ægyptiske eller Antonii Kors (T) og Tiggerklokken, fristet af Djævle, ved Siden et Svin. Han er Munkenes Patriarch, Svinenes Patron, hjælper Menneskene imod Smitsot og Pest (s. **Antoniusordenen**).

Antöniusordenen, Ordenen af St. Anton af Vienne. I det 11te Aarh. anrettede en Sygdom, som kaldtes den hellige ell. Helvedes Ild (**ignis sacer, infernalis**) og i Almuesproget St. Antonii Ild, megen Ødelæggelse, især i Frankrig. Den fik det sidste Navn, fordi man mente, at Benene af den hellige Antonius fra Ægypten, hvilke man den Gang gjemte i en Kirke i Vienne, ene kunde helbrede Sygdommen. Da nu en Adelsmand fra Dauphiné ved Navn Gaston saa sin eneste Søn angreben af denne Sygdom, gjorde han hin Helgen det Løfte, at han med sin Søn og hele Formue vilde ofre sig for sine af denne Sygdom hjemsøgte Medmennesker, hvis Sønnen helbrededes. Ønsket opfyldtes, og strax (1091) oprettede han et Hospital i Vienne, hvori han selv med Sønnen og 8 ligestemte ydede de syge Pleje. Det var et Lægbroderskab, der uden nogen Klosterregel bar en sort Dragt med et emailleret, blaat Halvkors (omtrent som T) paa venstre Bryst; naar Brødrene gik ud at samle Almisse, bare de en Klokke om Halsen for at antyde deres Komme. Først 1218 gik **Antonibrødrene** over til at danne en egentlig Munkeorden; 1297 bleve de af Pave Bonifacius VIII forvandlede til regulerede Kanniker af Augustins Regel; Hospitalet i Vienne blev Ordenens Hovedabbedi. Ordenen udbredte sig over hele den vesterlandske Kirke, blev rig og forfaldt; paa Reformationstiden vare Antoniterne almindelig Gjenstand for Haan; de truede alle dem, der ikke vilde give dem Gaver, med Antonsild og bedroge saaledes Almuen; da alle Reformforsøg vare frugtesløse, bleve de 1774 indlemmede i Malteserordenen. — I Danmark havde A. fra det 14de Aarh. et Kloster i Morker (Mohrkirchen) i Angel; under dette stod et Antonikloster i Præstø, hvis Kirke endnu er denne Bys Sognekirke. Dette Kloster ejede bl. a. et Hus i Kjøbenhavn i Lille-Pilestræde, som derfor fik Navnet Antonistræde; om dette Hus var et Filialkloster, vides ikke. I Norge skulle A. have haft et Kloster i Bispestaden Hammer; sikkert er det, at fra omtr. 1500 indrømmedes dem det forhenværende Nonnekloster Nonneseter i Bergen. I Sverige havde denne Orden, saa vidt vides, kun et Kloster, nemlig Krokeks Kloster paa Grænsen mellem Södermanland og Östergötland.

Antonomasi, Navneomvexling; en Talefigur, der bestaar i, at Egennavnet bruges i Steden for Fællesnavnet, eller omvendt, f. Ex. „en Demosthenes" i Steden for „en stor Taler", „de sidste Romere" for „Brutus og Cassius".

Antszön, s. **Ogsn.**

d'Antraigues, Em. Louis H. D., Greve [d'angtrægh], fransk Adelsmand, f. 1755, udtalte sig 1788 i et Skrift »**Mémoire sur les états-généraux**«, som gjorde umaadelig Opsigt, i ultrademokratisk Retning, men skiftede pludselig om, da han 1789 var bleven valgt til Deputeret i Nationalforsamlingen, idet han optraadte som Forfægter af Adelens og Kronens Rettigheder mod tredje Stands Førere. 1790 forlod han Frankrig, opholdt sig som politisk Agent dels for Bourbonerne, dels for den russiske Regering, i forskjellige Lande i Europa og arbejdede med Iver og Udholdenhed for en Modrevolution i sit Fædreland. 1797 blev han fængslet i Milano paa Bonapartes Befaling, men hans Ægtefælle, en bekjendt Operasangerinde Huberty, skaffede ham Lejlighed til at undfly. 1803 blev han russisk Statsraad og sendt i diplomatiske Anliggender til Dresden, hvor han udgav et bittert Skrift »**Fragment du 18me livre de Polybe, trouvé sur le mont Athos**« mod den franske Førsteconsul, hvilket havde hans Forvisning fra Dresden til Følge. Efter at være vendt tilbage til Rusland fik han Kundskab om de hemmelige Artikler i Tilsitfreden, begav sig til London og meddelte samme til den engelske Regering, hvorved han vandt stor Indflydelse hos Canning. Imidlertid vedligeholdt han Forbindelser med Bourbonernes Tilhængere i Frankrig. 22 Juli 1812 blev han tillige med sin Ægtefælle myrdet i en Landsby ved London af sin Tjener.

Antrim, 1) Shire i Irland, Prov. Ulster, omgivet mod N. af Atlanterhavet, mod Ø. af Nordkanalen, og for øvrigt af Shirerne Down, Armagh, Tyrone og Londonderry. 56 □ M. med 412,000 I. (1881). Dets Overflade er en Afvexling af Bjærge, der naa op mod 2,000 F., og Bakkeland med mange smukke Dale. Mod S. er den store Sø Lough Neagh, der gjennem Floden Bann har Afløb mod N. til Atlanterhavet. Omtrent ⅓ af Arealet er under Plov og frembringer især Havre, Kartofler,

Turnips og Hør; henimod Halvdelen er Græsland. Lærredsvæveri er den vigtigste Industri. 2) A., Stad ved Lough Neagh, 20 M. n. for Dublin. 5,000 I. Lærredsvæveri og Blegeri.

Antwerpen, fr. **Anvers** [angvæhr], 1) Prov. af Kongeriget Belgien, omgiven mod N. af den hollandske Prov. Nord-Brabant og for øvrigt af de belgiske Prov. Limburg, Syd-Brabant og Øst-Flandern. 52 □ M. med 577,000 I. (1880). Prov. er et Sletteland, mod V. begrænset af Fl. Schelde og gjennemskaaren af dens talrige Bifloder og flere Kanaler. Jordbunden er i det hele frugtbar, medens der dog mod Ø. findes Hedestrækninger og store Moser. Baade Landbrug og Industri staa paa et meget højt Trin. 2) Stad i Prov. A., 5½ M. n. for Brüssel, ved Scheldes højre Bred. 169,000 I. (1880). A. er en Fæstning, hvis Værker ere blevne betydelig forstærkede siden 1859, da Byen bestemtes til Hovedpunkt i Belgiens Forsvarsvæsen. Blandt dens Bygninger fortjene at mærkes: Vor Frue Kathedralkirke med et 440 F. højt Taarn og en stor Mængde Mindesmærker og Malerier (Rubens's Nedtagelsen af Korset), Jakobskirken med Rubens's Begravelse, Raadhuset, Børsen, Theatret. A. har flere lærde Selskaber og Kunstforeninger, et videnskabeligt Akademi, et Maler- og Billedhuggerakademi, et rigt Billedgalleri, en botanisk og en rig zoologisk Have. I industriel Henseende staar Staden højt ved sine Sukkerraffinaderier, Spinderier, Kattun-, Klæde-, Silke- og Sejldugsvæverier, Kniplings- og Bobinetsvæverier, Bryggerier og Skibsværfter. Den er Belgiens første Handelsstad og indfører især Kaffe, Sukker o. a. Kolonialprodukter, Stenolje, Korn, Bomuld, Uld, Læder, Trælast, Salt, Rujærn, Vin og Frugter og udfører Manufakturvarer, raffineret Sukker, Glas, Korn, Frø, Kniplinger m. m. 1881 indkom i Havnen 4,110 Skibe af 2,938,000 Tons, deraf 2,963 Dampskibe med 2,423,000 Tons. Der udgik 3,954 Skibe med Ladning og 1,115 i Ballast. Indenrigsfarten omfattede 33,073 Fartøjer, de fleste fra Rhinen, med 1,687,000 Tons. En stor Mængde Udvandrere befordres herfra til Amerika. I de senere Aar er Havnen betydelig udvidet ved Anlæg af storartede Dokker. 29 Sept. 1870 blev Staden hjemsøgt af en forfærdelig Ildsvaade. — A. nævnes først i det 8de Aarh., var allerede i det 12te Aarh. en betydelig Stad og skal i det 16de Aarh. have haft 240,000 I. Dens Erobring af Spanierne 1585 efter 13 Maaneders Belejring bibragte dens Velstand et betydeligt Knæk, og den sank endnu mere, da den westfalske Fred 1648 lukkede Schelde for Skibsfarten. Da Belgien 1815 forenedes med Nederlandene, hævede A. sig atter, og dens Handel er ogsaa efter disse Landes Adskillelse vedbleven at udvide sig. I A. sluttedes 1609 en 12 Aars Vaabenstilstand mellem Spanien og Generalstaterne og 1715 Barrièretractaten. Citadellet, som var anlagt 1567 af Hertugen af Alba, har flere Gange spillet en vigtig Rolle i Krigshistorien og udholdt talrige Belejringer. Under Revolutionen 1830 lod General Chassé herfra Staden bombardere i 7 Timer, da Opstandspartiet havde bemægtiget sig den; men i Dec. 1832 maatte han efter et tappert Forsvar overgive Citadellet til de franske under General Gérard. Efter Anlæget af den nye Befæstning tabte det sin Betydning og har 1874 delt Skæbne med de gamle Volde, der for længst ere sløjfede.

Antvorskov Kloster, tæt uden for Slagelse, et rigt Johanniterkloster, stiftet af Valdemar d. store c. 1177 og tidlig bekjendt af Hellig-Anders's Ophold. Samtlige Johanniterklostre i Danmark vare det underlagte, og dets Priorer indtoge en saa anselig Plads blandt Rigets Prælater, at flere af dem vare Medlemmer af Rigsraadet. I A. var Hans Tausen Munk; paa Klostrets Bekostning rejste han udenlands, og fra dets Fængsel gik han siden ud for at begynde Reformationsværket i Danmark. 1546 holdtes i A. en af de Synoder, paa hvilke Kirkevæsenet ordnedes her i Landet efter Reformationen. 1580 foregik Klostrets Secularisering; Frederik II ombyggede det til et Slot, hvor han ofte opholdt sig og døde 1588. Men efter Christian IV blev dette Slot ikke benyttet af Kongerne; det afgav en Tid lang Bolig for Amtmanden i det efter Slottet benævnte Amt og blev 1720 med tilliggende Gods af Frederik IV udlagt til Rytterdistrict. A. var kongelig Ejendom indtil 1774, da det blev solgt til en Privatmand, som nedrev den gamle smukke Klosterkirke og af dens Sten opbyggede Herregaarden Falkensten. Godset blev i Begyndelsen af dette Aarh. udparcelleret, og Slotsbygningen er siden 1816 ganske nedbrudt; men et Birk har endnu Navn efter det gamle A.

Antǣos, Jordens Søn, en vældig Kæmpe, herskede i Libyen og dræbte i Brydekamp alle fremmede, der kom derhen. Men Herakles, der mærkede, at det var Berørelsen med hans Moder, der altid gav ham ny Styrke, løftede ham op fra Jorden og kvalte ham i sit Favnetag.

Anūbis, en gammelægyptisk Gud, der forestod Balsameringen og Begravelsen, som Vejviser førte de afdøde over til den hinsidige Verden og var behjælpelig ved Vejningen af den dødes Hjærte foran Osiris's Domstol i Underverdenen. Han afbildes sædvanlig som en Schakal eller som et Menneske med Schakalhoved. A. forekommer paa de ældste Monumenter og synes i hine urgamle Tider, da Ægypternes Religion ved Siden af Dyrkelsen af nogle faa Naturguder hovedsagelig var en Dødscultus, at have spillet en mere fremragende Rolle end senere.

Anund, Konge i Upsala, Søn af Kong Yngvar og Fader til Ingjald Illraade, førte, efter at han for at hævne Faderens Død havde gjort et Krigstog til Estland, en fredelig Regering, ryddede Skove, bebyggede øde Landstrækninger, brød Veje og blev derfor kaldet Brant-A. Han siges at være bleven dræbt ved et Fjældskred. — **A.**, Konge i Sverige, f. c. 1008, kaldtes i Daaben Jakob, hvilket Navn ombyttedes med A., da han af det mod Faderen (s. **Olof Skötkonung**) ophidsede Folk kaaredes til dennes Medregent 1019. Efter at være bleven Eneregent deltog A. med sin Svoger Olaf d. hellige i Krigen mod Knud d. store og gav ham senere en Del af sin egen Hird, da han vilde tilbageerobre Norge. Ligeledes understøttede A. Svend Estridsøn i Kampen om den danske Krone; han døde sønneløs c. 1050, elsket af Folket, om end frygtet for sin Strænghed,

som havde paadraget ham Navnet Kolbränna. Om A.s Hustru og Datter s. **Svend Estridsen.**

Anūrer, haleløse Padder.

Anuri, formindsket eller standset Urinafsondring, skyldes oftest Lidelser i Nyrerne og maa ikke forvexles med Urinretention, der bestaar i, at den afsondrede Urin holdes tilbage i Urinvejene ved Forhindringer for dens Udtømmelse. A. er næsten altid forbunden med Uræmi (s. d. A.).

Anus, lat. [ā], Endetarmens Aabning, Gattet.

Anvers [angvæhr], d. s. s. Antwerpen.

d'Anville, J. B. Bourguignon [d'angvill], f. 1697 i Paris, d. 1782, var sin Tids berømteste Geograph og er navnlig bekjendt for sine ypperlige Landkort. Hans 10,500 Nummere store Kortsamling kjøbtes 1779 for det store Bibliothek i Paris.

Anvisning, Assignation, kaldes et Document, hvori en Person, **Assignānten,** anmoder en anden, **Assignātus,** om at udbetale en tredje Person, **Assignatārius,** et opgivet Beløb; er altsaa efter sit Væsen en simpel Fuldmagt, der først, naar den er accepteret, bliver et Gjældsbrev, hvis Accept dog ikke frigjør Assignanten, der vedblivende hæfter for sin Gjæld til Assignatarius, indtil Betaling virkelig er sket, og derefter er forpligtet til at erstatte Assignaten den erlagte Sum. Skjønt i meget lig en Vexel, er den dog ikke den strænge Vexelret undergivet og bruges derfor ogsaa mest kun paa Handelspladser med et meget udviklet Creditsystem, saaledes navnlig i London.

Anytos [ān], en rig Læderhandler, spillede som ivrig Demokrat en Rolle i Athen i Slutningen af den peloponnesiske Krig og i den nærmest følgende Tid. Han var en af Hovedmændene for at styrte de 30's Tyranni og var siden en af Sokrates's Anklagere.

Anzaska, Alpedal ved Foden af Mont Rosa paa italiensk Side. Her er Guldminer, som i Romernes Tid beskæftigede 5,000 Slaver, og som endnu bearbejdes, men uden stort Udbytte.

Anzin [angsäng], Stad i Frankrig, Dept. Nord, med 9,000 J., er nu en Forstad til Valenciennes. Vigtige Stenkulsbrud og betydelig Handel.

Anzuān, ogsaa kaldet Johanna, en af de comoriske Øer, ø. for Afrika. 35 □ M. med 30,000 J.

Anæmī, Blodmangel, s. **Blod.**

Anæsthesī, d. s. s. Følesløshed. **Anæsthētiske Midler** frembringe Følesløshed og Slappelse af Musklerne; den kunstmæssige Anvendelse af dem, der har til Hensigt at gjøre Legemet ufølsomt for Smerter, kaldes **Anæsthesēring,** der enten kan være local eller almindelig. Den locale A., hvis Virkning begrænses til et enkelt Parti af Legemet, udføres i Almindelighed ved at udsætte dette for Indvirkning af stærk Kulde, enten ved kunstige Kuldeblandinger eller ved Richardsons Ætherdouche, der navnlig anvendes af Tandlæger, og ved hvilken en Strøm af pulveriseret Æther (s. **Pulverisation**) ved sin Fordampning frembringer en stærk Kulde. Den almindelige A. iværksættes næsten altid ved Indaanding af Chloroformdampe, der tillige frembringe Bevidstløshed. Chl. har saa godt som ganske fortrængt Æther, der tidligere anvendtes, ligesom den har holdt sig lige over for de mange andre Midler, man har forsøgt i lignende Hensigt, f. Ex. Amylén. Ved mindre Operationer, f. Ex. Tandudtrækning, anvendes meget almindelig Indaanding af Kvælstofforilte (Lystgas), hvis Egenskaber alt 1799 opdagedes af Chemikeren Davy, medens Ætherens bedøvende Egenskaber først opdagedes 1846 og Chloroformens 1847.

Aōnien, gammelt Navn for Bøotien, hvori Helikon laa, brugtes ofte om dette Musernes Hjem hos de senere græske og latinske Digtere.

Aōnius Paleārius, s. **Palearius.**

Aorist, ubestemt, kaldes en for Græsk og enkelte andre Sprog ejendommelig Tidsform, hvori Verbet sættes ved den ligefremme Fortælling om det forbigangne, uden Angivelse af Handlingens Forhold til en bestemt anden Tid. I det latinske Sprog træder det historiske Perfectum, i vort Sprog Imperfectum, i det franske Sprog passé défini i A.s Sted.

Aōrta, den store Hovedstamme for alle Legemets Pulsaarer, der udgaar fra Hjertets venstre Kammer og i en Bue bøjer sig ned gjennem Bryst og Underliv. Ved sit Udspring fra Hjertet er den forsynet med 3 hindeagtige Klapper, **Aortaklapperne,** der hindre Blodet i at strømme tilbage fra A. til Hjertet. S. ogsaa **Blodkar** og **Hjerte.**

Aōsta, Stad i Norditalien, 11 M. n. v. for Turin, ved Floden Dora Baltea. 10,000 J. Handel med Vin, Ost, Hamp og Læder. Efter denne By fører Kong Umbertos Broder Amadeo Titlen Hertug af A. Romerske Oldtidsminder.

Apāfi, Michael I, Fyrste af Transsylvanien, f. 1632 af en gammel, men kun lidet anset Familie, ledsagede Fyrst Georg II Rakoczy paa hans uheldige Tog til Polen 1656, blev 1661 valgt til Fyrste af Transsylvanien imod den daværende Fyrste Johan Kemeny og kom til Herredømmet efter dennes Fald i Slaget ved Nagy-Szöllös 23 Jan. 1662. Tyrkernes Overherredømme hvilede som en tung Byrde paa hans Land; Østerrigernes Sejre og Freden i Vasnar 1664 befriede det vel fra de tyrkiske Besætninger, men ikke fra Sultanens Lenshøjhed, og under Wiens Belejring 1683 maatte A. bevogte Overgangen over Donau ved Raab. Efter de christnes Sejer trængte en østerrigsk Hær ind i Transsylvanien 1685; i Stæderne blev der lagt østerrigsk Besætning, og ved den lothringske Transaction (saa kaldet, fordi den afsluttedes ved den kejserl. Overfeltherre, Hert. Carl af Lothringen) af 27 Oct. 1687 blev Transsylvanien unddraget Tyrkernes Overherredømme og stillet under Kejserens Højhed, hvorpaa Stænderne aflagde Troskabsed til Huset Habsburg. A. døde 15 Apr. 1690. — **Michael A. II,** den foregaaendes Søn og Efterfølger, f. 1680, blev fortrængt af Grev Emerik Tököly ved tyrkisk Hjælp, men snart igjen indsat ved østerrigske Vaaben, hvorpaa Kejseren i hans Mindreaarighed lod Landet regere ved et Statholderskab. Da den unge Fyrste senere paadrog sig Kejserhoffets Mistro, blev han bragt til Wien, hvor han 1699 aftraadte sit Fyrstendømme til Østerrig mod en aarlig Pension. Han døde barnløs i Wien 1 Feb. 1713.

Apage, gr. [äp], bort herfra! vig bort!

Apagōge, gr., den logiske Fremgangsmaade, hvorved man gjendriver en Mening ved at paavise Modsigelser enten i den selv eller i dens Følger. Det apagogiske Bevis føres indirecte; man beviser herved ikke ligefrem det, der skal bevises, men godtgjør først Urimeligheden af det modsatte og slutter herfra tilbage til Sandheden af det, man paastaar.

Apalacherne, s. Alleghany.

Apalachicōla [latji], Stad i Florida i de forenede Stater i Nordamerika, ved Floden us Udløb i den mexicanske Bugt. Betydelig Bomuldsudførsel.

Apanage, fr. [nāhsche], af lat. panis (Brød), en livsvarig, aarlig Underholdning til fyrstelige Personer, kan efter den danske Grundlov tilstaaes Medlemmer af Kongehuset, men kun ved Lov. I Norge kaldes saa vel hvad der bevilges til Kongen, som til Medlemmer af Kongehuset, A.

Apārte (fr. à part), til Siden, afsides, for sig selv; ejendommelig, besynderlig.

Apathi, Følesløshed, Frihed for Lidenskaber, Affectløshed. Hos Stoikerne var A. det negative Element i Dyden: Affecterne skulde som fornuftstridige ganske undertrykkes; „den vise" er affectfri, d. e. apāthisk. — A. i Medic., en høj Grad af legemlig og aandelig Træghed med Mangel paa Modtagelighed for ydre Indtryk og paa Evne til Modvirkning, der følger med visse sygelige Tilstande.

Apatin, Stad i det sydlige Ungarn, ved Donaus venstre Bred. 12,000 I. Fabrikation af Uldstoffer. Omegnen er lavt liggende og frugtbar. Der dyrkes megen Hamp og Majs.

Apatit, et Mineral, der krystalliserer i regelrette, sexsidede Prismer med afstumpede Pyramider ved Enderne; har hvid, grøn, blaa eller gul Farve, Glas- og Fedtglans, Haardheden 5 og Vægtfylden 3—3,2. A. forekommer i Cornwall, Sachsen, Alperne, Norge, Canada, Grønland o. fl. St., og da den indeholder henved 90 pCt. phosphorsur Kalk (Calciumphosphat), der er et af de vigtigste plantenærende Stoffer, anvendes den meget til kunstig Gødning. I Norge har man i den nyere Tid fundet betydelige Mængder af næsten ren A. paa Gange, især i Egnen mellem Langesundsfjord og Arendal. Ved Kragerø blev der saaledes i Aarene 1854—58 vundet c.10,000 Td., men Brydningen maatte ophøre, da Apatitmængden aftog i Dybden. De 1872 opdagede Apatitgange ved Ødegaarden i Bamle, mellem Kragerø og Langesund, have givet endnu større Udbytte; 1882 udførtes, især til Danmark og Nordtyske Havne, fra Langesund 4,166 Tons og fra Kragerø 11,158 Tons. Tæt, ikke krystalliseret A., den saakaldte Phosphorit, vindes især i Nassau, Spanien og England og benyttes ligeledes til Jordforbedring.

Apatūrier, en athenienfisk eller rettere almindelig ionisk Folkefest, ved hvilken Borgerne lode deres Børn optage og indskrive i Phratrierne. Festen holdtes i Athen i 3 Dage i Forbindelse med Ofringer, Gjæstebud osv.

A. p. C. (n.), d. e. Anno post Christum (nātum), lat., i Aaret.... efter Christi Fødsel.

Apeldoorn, Flække i den holl. Prov. Geldern, 3 M. n. for Arnhem. 14,000 I. Papirfabrikation. I Nærheden Lystslottet Loo, Kongens Sommeropholdssted.

Apĕlles, græsk Maler, f. 356 i Kolophon, d. 308 f. Chr., var Oldtidens berømteste Maler, der uddannede sig først i den ioniske Skole, hvor allerede den Gang Coloriten var højst udviklet, og senere under Pamphilos i Sikyon, hvor man lagde mere Vægt paa stræng og grundig Tegning. A. indrømmede selv villig, at andre Malere kunde maale sig med ham, Protogenes endog overgaa ham i andre Ting; men som sit særlige Fortrin, hvori ingen kom ham nær, hævdede han Ynden (Charis). Utallige Anekdoter fortælles om hans Virtuositet som Kunstner og om hans elskværdige, uegennyttige Charakter. Som hans herligste Værk omtales Aphrodite, der stiger op af Havet og trykker Skummet af sit Haar (Anadyomene); det tilhørte Staden Kos, men førtes af August til Rom. Desuden flere Portræter af Alexander d. store, der skattede ham højt og ikke lod sit Portræt male af andre end ham; et af disse Portræter, som var i Ephesos, fremstillede Alexander holdende Lynet og var saa fortrinlig malet, at Haanden med Lynet syntes at springe frem fra Billedfladen.

Apenninerne, en Bjærgmasse, der udgaaende fra Col di Tenda i Søalperne ved Tanaros Kilder strækker sig rundt om Genua-Bugten og gjennem hele Længden af den italienske Halvø. I den nordligste Del af A. ere Bjærgene meget stejle, men naa kun 3,000 F.s Højde; i Mellemitalien stige de til 4,000 F.s Middelhøjde, og denne voxer i Abruzzo til 6,000 F. Her findes Bjærgmassens højeste Parti, Gran Sasso, hvis højeste Top Monte Corno er c. 9,500 F. Paa begge Sider af Hovedkjæden ligge lavere Kjæder, der paa Middelhavssiden for det meste danne Længdedale, hvorimod de imod det adriatiske Hav som oftest ere Tværkjæder. N. for Taranto-Bugten deler Hovedkjæden sig og sender en Landryg ned igjennem den apuliske Halvø, der dog snarere dannes af en Række betydelige Høje end af Bjærge og ender i lave Højder mellem Gallipoli og Otranto. Den anden Kjæde gaar med stejlt Affald mod Havet og vexlende Højde igjennem Calabrien til Messina-Strædet; dens højeste Punkt, Monte Pollino, er 7,700 F. Det italienske Jærnvejsnet har nu paa flere Steder overskredet Bjærgkjæden. — A.s Hovedmasse bestaar af en fast, hvidgraa Kalksten; dog forekommer ogsaa Granit, Gnejs og andre Bjærgarter, navnlig i den sydlige Del. Bjærgene ere fattige paa Metaller, men rige paa fortrinligt Marmor og have mange mineralske Kilder. I den midterste Del, især i det nordlige Neapel, ere mange Spor af vulkansk Virksomhed; men Vesuv, den eneste virksomme Vulkan paa Europas Fastland, danner en isoleret Bjærgmasse uden for de egentlige A. Hovedbjærgmassen er for det meste skovløs og tør; derimod have Sidekjæderne en langt frodigere og venligere Charakter. Agerdyrkning drives kun lidet i A., da Kornavlen allerede ophører i Bøgens Bælte; derimod findes udstrakte Græsgange, der om Sommeren søges af Apuliens Hyrder.

Apenrade, s. Aabenraa.
Apepsi, svækket, forstyrret Fordøjelse.
Aperçu, fr. [sü], et Overblik, en kortfattet Fremstilling.
Apertür, Aabning. En Kikkerts A. angives ved Objectivets Diameter.
Apex, lat.[ā], d. e. Top, Spids, bet. i Astronomien det Punkt af Himmelkuglen, hen imod hvilket et Himmellegemes Bevægelse i et givet Øjeblik er rettet. Saaledes tales der om A. for Jordens Bevægelse i sin Bane i et givet Øjeblik, om A. for vort Solsystems Bevægelse i vore Tider, om A. for et System Stjerneskud i en given Nat osv. — A. bet. ogsaa Længde- eller Tonetegn over en Stavelse.
Aphasi, en ved Hjærnesygdomme optrædende Taleforstyrrelse, der viser sig ved, at Individet ikke eller kun ufuldkomment kan udtrykke sig ved de en Gang vedtagne Symboler, Ordene, eller ved Skrift eller Gebærder; maaske har han bevaret enkelte af disse Færdigheder i mere eller mindre mangelfuld Form, eller han frembringer nye og ubekjendte Ord, der kun forstaas af ham selv, eller Ordene optræde i en forvansket Form.
Aphēlium, s. Apsider.
Aphīder, d. s. s. Bladlus.
Aphonī, Tab af Stemmen, beror enten paa Forandringer i Stemmebaandene (Betændelse, Lamhed, osv.) eller paa Mangel af en tilstrækkelig kraftig Strøm af udaandet Luft til at fremkalde de Svingninger af Stemmebaandene, hvorved Stemmen dannes (paa Grund af Sygdomme i Aandedrætsorganerne eller almindelig Svækkelse af Legemet).
Aphorisme, en løsreven Sætning, kort Tankesprog, Strøtanke. **Aphoristisk,** usammenhængende, afbrudt.
Aphrodite, lat. Venus, var hos Grækerne Kjærlighedens og Skjønhedens Gudinde. Efter den oprindelige helleniske Mythe var hun en Datter af Zeus og Dione, men efter den orientalske Forestilling, der over Cypern og Kythera forplantedes fra Phønikien til Hellas og snart blev den herskende, var hun opstaaet af Havets Skum (ἀφρός), den Gang da den Uranos berøvede Avlekraft faldt i Havet, og dyrkedes derfor ogsaa under Navnet „Anadyomene", d. e. den af Havet opstigende. Som Skjønhedens Gudinde var hun gift med Kunstfærdighedens Gud Hephæstos, men som Kjærlighedens Gudinde foretrækker hun den mandig skjønne Ares, ligesom ogsaa andre Sagn tale om hendes Kjærlighed til de skjønne Mænd Anchises og Adonis. Hun kaldes med forskjellige Tilnavne efter Hovedstederne for hendes Dyrkelse: Kypria, Paphia, Amathusia (Paphos og Amathus paa Cypern), Kytherea, Erykina (Bjærget Eryx paa Sicilien) osv. Grækerne sondrede mellem A. Urania, den himmelske, d. e. Gudinden for den paa moralsk Grundlag hvilende Kjærlighed, og A. Pandemos, d. e. Gudinden for den sanselige Kjærlighed. A. Urania er fremstillet i den berømte Statue, som er funden paa Øen Melos (opbevaret i Louvre) og kaldes den meliske A.; men allerede Praxiteles begyndte at fremstille A. nøgen, som hun stiger op af Badet (den knidiske A.), og de senere Kunstnere fremstillede hende i en mere og mere sanselig og yppig Skikkelse (den mediceiske A. o. a. Statuer).
Aphthartodokēter, et yderliggaaende monophysitisk Parti fra Begyndelsen af det 6te Aarh., som lærte, at Christi Legeme ikke havde været underkastet den Forgængelighed og Forkrænkelighed, som ellers er det menneskelige Legemes Lod. Kejser Justinian I erklærede 564 denne Lære for orthodox; men Aaret efter lod hans Efterfølger den atter falde.
Aphther, en med Dannelse af smaa, hvide eller gullige, af en rød Rand omgivne, let ophøjede og fastsiddende Pletter forbunden Betændelse af Mundens Slimhinde, der især forekommer hos mindre Børn, fremkaldt ved Tandfrembruddet eller anden Irritation af Mundslimhinden eller andre Sygdomme. A. optræde undertiden epidemisk, ere vistnok smitsomme, men i øvrigt en ikke farlig Sygdom.
Aphthōnios fra Antiochia, formodentlig fra det 4de Aarh., Forfatter til en elementær Lærebog i Rhetoriken under Navn af »Progymnasmata«, d. e. foreløbige Øvelser, som endnu i det 17de Aarh. ofte lagdes til Grund for rhetoriske Forelæsninger.
A piacere, it. [tschāre], efter Behag, ensbetydende med **ad libitum** og **a capriccio.**
Apicius, Marcus Gabius, en berygtet Lækkermund paa Kejser Tibers Tid, hvis Navn siden er blevet brugt til at betegne en Gourmand overhovedet. Man fortæller om A., at han efter at have opbrugt den største Del af sin uhyre Formue tog sig selv af Dage ved Gift, fordi han mente ikke længere at kunne leve paa en behagelig Maade. Et latinsk Skrift over Kogekunsten, som tilhører Oldtidens sidste Dage og fører Navnet »Apicius de re culinaria«, er rimeligvis forfattet af en Mand ved Navn Coelius.
Apis, Ægypternes hellige Tyr, antoges født af en jomfruelig Ko, der var befrugtet ved en Straale fra Himmelen. Han kaldtes „Ptahs andet Liv" og betragtedes altsaa som en Incarnation af Guden Ptah her paa Jorden. Monumenterne fremstille ham som en Oxe med Solskiven og Uræusslangen paa Hovedet og visse, dog ikke altid de samme Mærker paa Legemet; undertiden er han dog ogsaa fremstillet i menneskelig Skikkelse, men med Hoved af en Tyr. I Memphis var hans Tempel **Apieum,** hvor han plejedes med stor Omhu og Luxus; i Nærheden laa Serapeum, hvor han begravedes med megen Højtidelighed; her ses endnu de svære Apissarkophager staaende i lange underjordiske Hvælvinger. Naar en A. var død, var der stor Sorg over det hele Land, indtil en ny blev funden. Ved Sarkophagen sattes en Sten med Indskrift, der nøjagtig angav Fødsels- og Dødsdagen, samt hvor mange Aar, Maaneder og Dage, A. havde levet; disse saakaldte **Apisstēler** faa herved stor Betydning for Chronologien.
Apisti, Vantro.
Aplanātisk Linse, en achromatisk Linse, der tillige er befriet for Fejlen paa Grund af Kuglefiguren (den sphæriske Aberration).
Aplatissement, fr. [māng], s. Fladtrykning.
Aplomb, fr. [plōng], Ligevægt, sikker og fast Optræden.
Apnōe, modf. Dyspnoe, den Tilstand, i hvil-

ken Aandedrættet standser, fordi Blodet er overmættet med Ilt, og Organismen derfor foreløbig ikke behøver mere, kan kun fremkaldes hyppig ved vedholdende Indblæsning af Luft i Lungerne eller Transfusion med stærkt iltholdigt Blod. Tidligere brugtes A. ogsaa om Aandedrættets Standsning af anden Aarsag.

Apobăt, en, der stiger af Vognen. De Vogne, Grækerne benyttede til deres Hestevæddeløb, havde samme Form som de ældre Tiders Stridsvogne; de havde ligesom disse foruden Kusken en Mand paa. Naar de vare komne i en vis Afstand fra Maalet, sprang denne af og løb ved Siden af Vognen.

Apodiktisk kaldes den Erkjendelse, som hviler paa Indsigt i Sagens nødvendige Sammenhæng. **Apodiktisk Dom**, s. **Assertorisk**. **Apodiktik** er Læren om Videns nødvendige Grundlag.

Apŏdosis, gr., kaldes Eftersætningen i Modsætning til Forsætningen (Protasis).

Apogæum, det Punkt af Maanens Bane, hvor den er længst fra Jorden, altsaa det samme for Maanen som Aphelium for Planeterne. Hos de gamle (før Kopernikus) omtales ogsaa Solens A., idet Solen antoges at bevæge sig omkring Jorden. Samme Talemaade bruges ogsaa ofte af de nyere, idet man gaar ud fra det tilsyneladende i Stedet for fra det virkelige.

Apokalypse betyder i Almindelighed Aabenbaring, men bruges i Kirken specielt om den sidste Bog i det nye Test., Johannes's Aabenbaring. **Apokalyptikere**. Fra ældgammel Tid have mange i Apokalypsen fundet en Propheti om Kirkens Udviklingshistorie, en „Kirkehistorie i Logogripher", og denne Opfattelse har givet Anledning til mange sværmerske Forhaabninger om snarlig Oprettelse af det 1000aarige Rige og det nye Jerusalem (jvfr. **Chiliasme**). Rækken af A. aabnes allerede i det 2det Aarh. med flere af de apostoliske Fædre og de store Kirkelærere Justinus Martyr og Irenæus. Under Kirkens Fordærvelse i Middelalderen tyede flere dybere Aander til Apokalypsen, hvori de fandt Bestyrkelse for deres Anelser om en nær forestaaende ny Tingenes Tilstand. Fremfor alle maa her nævnes Abbed Joachim fra Floris (s. d. A.), og de af ham paavirkede Fraticeller og Begharder; men ogsaa Katharer, Valdensere, Taboriter o. m. a. fandt i Apokalypsen Spaadomme imod det romerske Hierarchi. Blandt den nyere Tids A. maa navnlig nævnes Bengel og i vore Dage Irvingianerne (s. d. A.). **Apokalyptisk**, hemmelighedsfuld, gaadefuld, uforstaaelig. **Apokalyptisk Poesi** henlægger i Regelen Skuepladsen til Livet efter Døden og skildrer, hvorledes Sjælene lutres i Kampen, f. Ex. Dante i „den guddommelige Komedie" eller — med ironisk Opfattelse — J. L. Heiberg i „En Sjæl efter Døden". **Apokalyptiske Tal** kaldes det mysteriøse Tal χξς' (666), der i Joh. Aab. XIII. 18 angives som „Dyrets Tal", hvilket enhver, der har Forstand, skal beregne. Paa mangfoldige Maader er denne Talgaade, der indeholder Antichristens Navn, bleven løst. I den ældre Kirke fremsattes den Løsning, som ogsaa i den nyere Tid har vundet Bifald, at det skulde betyde Λατεῖνος (Latineren), da Latinerne paa den Tid vare Verdensherskere, og Tallet 666 netop udkom ved at lægge Talværdien sammen af de græske Bogstaver i hint Navn. I den nyeste Tid have mange foretrukket den Forklaring, at Tallet skulde betegne Nerôn Kesar, Kejser Nero, da den hebraiske Bogstavværdi af Nerôn Kesar er 666.

Apokatăstasis, gr., d. e. Gjenoprettelse, den hele Tilværelses Tilbageførelse til dens oprindelige Renhedstilstand. Læren om A. gaar ud paa, at der ikke skal gives nogen evig Fordømmelse; til sidst skulle alle Syndens Følger udslettes, saa at de fordømte, efter at være lutrede ved langvarige Pinsler, skulle ende med at blive salige, ja endog Djævelen skal til sidst blive syndfri. Allerede Origenes opstillede denne Lære, som i Middelalderen hævdedes af Scotus Erigena, enkelte Mystikere og flere sværmerske Partier, paa Reformationstiden af Anabaptisterne og i nyere Tid af Schleiermacher og den rationalistiske Theologi. Man gjør gjældende, at Guds Kjærlighed ikke vil kunne udholde, at nogen af hans Skabninger bliver evig fordømt, og at Guds Almagt maa kunne virkeliggjøre Guds Kjærligheds Vilje, at alle skulle blive salige (Origenes: intet er umuligt for den almægtige, og Skabningens Sygdom maa kunne helbredes af Skaberen); men herimod indvendes fra den modsatte Side, at Guds Kjærlighed ikke vil, hvad hans Hellighed forbyder, at Guds Almagt ikke er physisk, men ethisk, og at Gud selv har begrænset sin Almagt ved at give Mennesket fri Vilje, saa at ingen kan frelses imod sin Vilje. Fremdeles har man til Forsvar for A. beraabt sig paa Steder i den hellige Skrift, hvor denne Lære formentlig skulde være udtalt, f. Ex. Rom. V, 18; XI, 32; 1 Cor. XV, 22, 28; Eph. I, 10 o. a.; men om alle den Slags Steder gjælder det, at enten fremgaar det klart af Sammenhængen, at der kun tales om de troendes Frelse, eller ogsaa tales der om, hvad der var Guds Hensigt med hans Frelsesaabenbaring, uden at der tilføjes, — hvad der imidlertid paa andre Steder siges udtrykkelig nok — at denne Guds Hensigt paa Grund af Menneskenes Vantro ikke bliver fuldstændig virkeliggjort. Der findes ikke et eneste Sted i det nye Test., hvor der utvetydig læres en A.; men derimod findes der Steder nok, hvor Læren om en evig Fordømmelse utvetydig forkyndes (Matth. III, 12; XII, 32; XXV, 41; Marc. IX, 48; I Joh. V, 16 o. m. a.) Det eneste Sted i det nye Test., hvor Ordet A. forekommer i den græske Text, Ap. Gjern. III, 21—23, taler afgjort imod Læren om A. Kirken har derfor ogsaa til alle Tider modsat sig Læren om A., og alle Kirkesamfund ere enige om at hævde, at der ikke vil blive Ende paa Djævelens og de fordømtes Usalighed.

Apŏkope, gr., kaldes i Grammatiken Udeladelse af et Bogstav eller en Stavelse ved Enden af et Ord.

Apokrÿpher, apokryphiske Bøger (af gr. apokryphos, hemmelig), d. e. ikke-kanoniske Bøger (jvfr. **Bibel**). 1) **Gammeltestamentlige A.**, de religiøse Skrifter, som, efter at det gamle Test.s Kanon var afsluttet, bleve forfattede dels af palæstinensiske, dels af alexandrinske Jøder, og som vel ikke bleve optagne i den hebraiske Bibel, men i den alexandrinske Oversættelse, og som derved ogsaa fandt Udbredelse hos de ældste christne, der

dog ikke stillede dem lige med de kanoniske Bøger. De fleste A. ere oprindelig skrevne paa Græsk, enkelte paa Hebraisk; men disses hebraiske Grundtext existerer ikke mere. I den græske Kirke fastslog Conciliet i Laodikea 360, at de ikke maatte optages i Kanon; i den latinske Kirke derimod optog Conciliet i Hippo i Nordafrika dem 393, og derfor forsvandt efterhaanden i Vesterlandene al Bevidsthed om deres ringere Værd end de kanoniske Bøgers. Protestanterne vendte tilbage til den hebraiske Kanon, udelukkede altsaa A., men „ansaa dem dog for gode og nyttige at læse“ (Luther). Romerkirken stillede dem paa Synoden i Trient (1545—63) ganske lige med de øvrige Skrifter i det gl. Test. 1827 besluttede det store britiske Bibelselskab at udelukke dem af de Bibler, som det udgiver i næsten alle Jordens Tungemaal; derimod have baade de tyske og de danske, norske og svenske Bibelselskaber efter Luthers Exempel, af Hensyn til det store Værd, som baade i religiøs og historisk Henseende tilkommer dem, kun udeladt Esra 3dje og Makkabæernes 3dje Bog, men derimod i et Tillæg til det egentlige gl. Test. optaget de andre Bøger, nemlig: Tobias's, Judiths, Visdommens, Baruchs, Makkab. I og II, samt Jesu Sirachs Visdom og nogle a. Tilføjelser til Esther og Daniel, samt Kong Manasse's Bøn. — Til g. A. regnes ogsaa stundum, men med Urette, de saakaldte Pseudepigrapha (gr., d. e. Skrifter, der gaa under falsk Navn), en Række Skrifter, der udgive sig for forfattede af Mænd som Enoch, Moses, Patriarcherne osv., men som i Virkeligheden ere skrevne fra c. 200 f. Chr. til c. 100 e. Chr. Mange af dem ere skrevne eller ogsaa omarbejdede af Christne, navnlig Jødechristne; men de bleve i Oldkirken ofte ansete for gamle jødiske Spaadomme og som saadanne benyttede til at bevise Christendommens Sandhed. — 2) Af nytestamentlige A. gaves der i Oldkirken en stor Mængde, navnlig Evangelier, Apostelhistorier og Aabenbaringer, derimod færre Breve. Nogle maa betragtes som uskadelige, men ubetydelige Opbyggelsesskrifter, hvis største Fortjeneste er, at en Sammenligning med dem kan tjene til at vise, hvor højt vort nye Test.s kanoniske Skrifter staa, andre ere smagløse Legendedigtninger til Christi eller Apostlenes formentlige Forherligelse; men atter andre ere kjætterske Skrifter, skrevne af Ebioniter, Gnostikere eller Manichæere i den Hensigt, at udbrede deres falske Lærdomme. Flere n. A. bleve meget brugte i Oldkirken, uden dog nogen Sinde at blive optagne i Kanon, og efter at man i Slutningen af 4de Aarh. var bleven enig om kun at bruge kanoniske Bøger ved Gudstjenesten, gik en meget stor Del af A. efterhaanden til Grunde.

Apolda, Stad i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar-Eisenach, 2 M. ø. n. ø. for Weimar. 16,000 J. Slot, Mineralbad, Strømpevæveri, Uldspinderi og Kniplingsfabrikation.

Apollināris d. yngre, Arianernes bestemte Modstander, var fra 362 Biskop af Laodikea i Syrien. Da Julian Apostata forbød de christne at studere de gamle Klassikere og besøge Skolerne, skrev A. og hans Fader, A. d. ældre, dramatiske og episke Digte og Dialoger, hvori Situationer og Personer vare bibelske. Senere fremsatte A. den Lære, at Christus ikke havde haft en menneskelig Aand, at den guddommelige Logos havde indtaget dennes Plads og saaledes kun forbundet sig med et menneskeligt Legeme og en animalsk Sjæl. Denne Lære, Apollinarismen, fordømtes paa flere Synoder. A.s Tilhængere, Apollinaristerne, udbredte sig i Syrien og de tilgrænsende Lande. Efter A.s Død 390 spaltedes de i flere Partier og vendte i 5te Aarh. enten tilbage til Kirken eller smeltede sammen med Monophysiterne.

Apollinārisbrunnen, ved Ahrweiler i Ahrdalen, den preussisk. Rhinprovins, v. for Rhinen, giver et kulsyreholdigt, velsmagende Vand, omtrent af samme Sammensætning som Seltersvand, som i stor Mængde forsendes især til Holland, England og Amerika.

Apollodōros, græsk Maler fra Athen, der arbejdede omtrent 400 f. Chr. F., nævnes som den, der bragte Staffelibilleder i større Anseelse, navnlig paa Grund af den større maleriske Virkning, han forstod at frembringe ved Iagttagelsen af Lys og Skygge (hvoraf han fik Navnet „Skyggemaleren“).

Apollodōros, Asklepiades's Søn, fra Athen, græsk Grammatiker c. 140 f. Chr., skrev foruden flere andre, nu tabte Skrifter den bedste mythologiske Haandbog, vi have fra Oldtiden, under Navnet „Bibliothek“. Det er en ordnet Sammenstilling af alle den græske Oldtids Myther fra de ældste Gudesagn til den historiske Tid, skreven i en kort og simpel Stil.

Apollodōros fra Damaskus, berømt Bygmester paa Trajans Tid. Hans Værker ere Trajans Forum med den berømte Søjle, Donaubroen o. m. a. Hadrian lod ham dræbe 129 af Skinsyge og Forbitrelse, fordi han havde dadlet et af denne Kejser selv opført Tempel. Han er Forf. af et Hadrian tilegnet Værk om Belejringsmaskiner (udg. i Thévenots »Veteres mathematici«).

Apŏllon, lat. Apollo, Søn af Zeus og Leto, Tvillingbroder til Artemis, f. paa Øen Delos, var en af Grækernes Hovedguddomme. Han dyrkedes ogsaa under Navnet „Phøbos“ (den straalende og rene) og var fra først af en Solens og Lysets Guddom, skjønt Homer nævner en egen Solgud, „Helios“; om Vinteren tænktes han at opholde sig i de lykkelige Hyperboræers Land, langt mod Nord, eller i Lykien. Med sine Pile straffer han øjeblikkelig enhver, der fornærmer ham, hans Slægt eller Yndlinge, hvorfor han kaldes „den fjærntrammende“, men paa den anden Side siges han ogsaa med sine Pile at sende en hurtig og smertefri Død. Han dyrkedes ogsaa som Hyrdegud (Sagnet om Admetos) og Ynglingenes Beskytter, hvorfor disse ogsaa indviede ham deres Lokker; endvidere læger han den syge og udsoner menneskelig Brøde (Orestes). Han er Sangens og Strængespillets Gud og leder ved Gudernes Fester Musernes Chor („Musagetes“); men fremfor alt er han bekjendt som Spaadomskunstens Gud, der ved forskjellige Orakler, af hvilke Branchidernes ved Milet og Oraklet i Delphi ere de mest berømte, forudsiger Menneskene det tilkommende. Han dyrkedes over hele Hellas og havde mange Tilnavne efter Hoved-

stederne for hans Dyrkelse, f. Ex. den lykiske, pythiske (i Delphi, hvor der til hans Ære fejredes den pythiske Fest), deliske osv. Hans Dyrkelse antages at have haft stor Indflydelse paa Udbredelsen af mildere Sæder i Hellas. Kunstnerne fremstillede ham som en Yngling med rige Lokker, nøgen og med Bue og Pil eller med Ægiden i venstre Haand, f. Ex. den vaticanske eller belvederiske A., der blev funden ved Antium, eller som den sig hvilende A. i Firenze. Sjældnere fremstilles han som Citharspiller i den lange Dragt, som Musikerne plejede at bruge. Laurbærtræet og Svanen vare helligede A.

Apollōnia, flere Stæder i Oldtiden. De bekjendteste ere A. i Illyrien, en Koloni fra Korinth og Korkyra, der i Romertiden var et Sæde for videnskabelige Studier, og A. ved Pontos, en Koloni fra Milet.

Apollōnios, flere græske Rhetorer og Grammatikere. **A. Molo** fra Rhodos var Ciceros Lærer i Veltalenhed. — **A.**, Anchibios's Søn, fra Alexandria, forfattede, formodentlig paa Augusts Tid, et Glossarium til Homer, som vi endnu have. — **A. Dyskolos**, d. e. den vrantne, f. i Alexandria i trange Kaar, kom til Rom under Marcus Aurelius og blev der en anset Lærer i Grammatik. Han var den første, der bragte denne Videnskab i System. Vi have Skrifter af ham om Pronominerne, om Conjunctionerne, om Adverbierne og et Hovedskrift „om Syntaxen".

Apollōnios fra Athen, græsk Billedhugger, levede i Hundredaaret f. Chr. og udførte en Billedstøtte af den hvilende Herakles, hvoraf kun Torsoen, d. v. s. Kroppen uden Lemmer, er bevaret og almindelig bekjendt under Navnet Torso'en eller il torso di Belvedere. Den blev funden i Rom, omtr. 1500, og var tidligere berømt som Oldtidens maaske ypperste Værk. **A.** fra Tralles i Karien, græsk Billedhugger af den rhodiske Skole, udførte i Forening med sin Broder Tauriskos den store og berømte Gruppe „Den farnesiske Tyr", som nu bevares i Neapels Museum (s. **Antiope** og **Farnese**).

Apollōnios fra Perge i Pamphylien indlagde sig i Slutningen af det 3dje Aarh. f. Chr. Fortjeneste som en af Oldtidens største Mathematikere. Hans Hovedværk er et Skrift „om Keglesnittene" i 8 Bøger, af hvilke dog kun de 4 første existere paa Græsk, de 3 følgende i en arabisk Oversættelse. Halley har i sin Udgave af dette Værk (Oxford, 1710) givet en Restitution af den 8de Bog.

Apollōnios fra Tyana i Kappadokien, en Mager i 1ste Aarh. e. Chr., der vakte megen Opsigt ved sine Syner og Spaadomme, bl. a. ved i Ephesos at forkynde Domitians voldsomme Død i samme Øjeblik, da denne myrdedes i Rom. Dette er alt, hvad Historien ved om ham, men c. 220 skrev den græske Rhetor Flav. Philostratos en Tendensroman, som han udgav for en Biographi af A., efter hvilken A. skulde være født samtidig med Christus og faren til Himmels Aar 100, efter i sit lange Liv at have øvet en betydelig politisk Virksomhed som de romerske Kejseres gode Aand og som Tyranniets Bekæmper, samt efter at have samlet en stor Discipelskare ved sin vise Lære og sine Mirakler. Romanens Tendens er dels at angribe Kejsernes Tyranni, dels at modarbejde Hedenskabets religiøse og sædelige Forfald; men naar man har ment, at den tillige og navnlig skulde gaa ud paa at aflede Hedningenes Opmærksomhed fra Christendommen ved at give en Fremstilling af A., hvorefter denne var større end Christus, da maa denne Opfattelse af Bogen anses for meget tvivlsom; thi vel er der enkelte Stykker i den, som ligne Fortællinger i Evangelierne; men det meste er dog hentet fra Sagnene om Pythagoras og gaar ud paa at fremstille A. som en ny og større Pythagoras.

Apollōnios fra Tyros er Helten i en i Middelalderen meget yndet Roman, som ikke mere haves i den græske Original, men kun i en gammel latinsk Oversættelse; Bearbejdelser af denne ere skrevne i de fleste europæiske Sprog (jfr. **Gower**).

Apollōnios Rhōdios, f. i Alexandria eller Naukratis c. 240 f. Chr. Han blev vejledet i græsk Sprog og Literatur af Kallimachos, men da han fjernede sig fra sin Lærers kunstige og forskruede Stil og søgte at gjenindføre den homeriske Simpelhed i Digtekunsten, blev han nødt til at forlade Alexandria. Han nedsatte sig da paa Rhodos og fuldførte der sit Digt „om Argonautertoget" i 4 Bøger, som vi endnu have, et Værk, der viser mere Lærdom og Flid end Digtergave, men som blev overordentlig beundret af Romerne og oftere oversat paa Latin. Efter Kallimachos's Død vendte han tilbage til Alexandria og døde der som en anset Grammatiker.

Apŏllos ell. **Apollōnios**, en dannet, skriftkyndig, alexandrinsk Jøde, som i Ephesos blev undervist i Christendommen, derfra drog til Korinth, sluttede sig til Paulus og ved sin Lærdom og Veltalenhed bidrog meget til Christendommens Udbredelse, men imod sin Vilje kom til at give Anledning til en Partispaltning i den korinthiske Menighed. Mange, deriblandt Luther, have antaget, at A. har forfattet Brevet til Hebræerne.

Apŏllo-Sommerfugl (Papilio Apollo), en stor, smuk Sommerfugl med hvide Vinger med 5 sorte Pletter paa Forvingerne og 2 røde Øjepletter paa Bagvingerne, hører hjemme i Mellemeuropas Bjærgegne.

Apolŏg kaldes en opdigtet Fortælling, hvorigjennem en eller anden moralsk Formaning skal gjøres anskuelig; især bruges det om de æsopiske Fabler, hvori Dyr eller andre Naturgjenstande indføres talende.

Apologi, Forsvarstale ell. Forsvarsskrift for en anklaget. Bekjendte ere fra den helleniske Oldtid de A. for Sokrates, der have Platon og Xenophon til Forfattere. I den christelige Kirkes første Aarhundreder betegnede man med Navnet A. Forsvarsskrifter for Christendommen imod de hedenske og jødiske Indvendinger og blodige Forfølgelser. Man beskyldte de christne for Atheisme, unaturlige Laster og Højforræderi; **Apologēterne**, d. e. Christendommens Forsvarere, gjendreve og afviste disse falske Beskyldninger og søgte i Modsætning hertil at vise Christendommens indre Sandhed, de talende Vidnesbyrd, den aflagde om sig i de christnes Liv og

Vandel, dens Overensstemmelse med de dybsindigste hedenske Philosophers Anelser osv. Et udmærket Navn som Apologeter have fornemmelig følgende opnaaet: Justinus Martyr, Athenagoras, Clemens Alexandrinus, Origenes, Tertullian, Minucius Felix, Arnobius, Lactantius og Augustin. Da Christendommen havde opnaaet Herredømmet i det romerske Rige, maatte de christne dog fortsætte deres **apologetiske** Virksomhed imod Muhammedanernes og Jødernes Anklager; herhen høre Isidor af Sevilla i 7de, Agobard af Lyon i 9de og Raimund Martini i 13de Aarh. Da i det 15de Aarh. ved de klassiske Studiers Fornyelse ogsaa Studiet af Platon og Aristoteles befriedes fra den hidtil nedtrykkende Kirkeautoritet, udbredte sig fra de philosophiske Læresale en Tvivl, ikke blot om de positive Kirkedogmer, men ogsaa om saadanne almindelige Sandheder som Sjælens Udødelighed. Imod en saadan opløsende Skepsis forfattede da i 15de Aarh. Marsilius Ficinus, Hieron. Savonarola og Ludvig Vives deres apologetiske Skrifter. I det 17de og 18de Aarh. gjorde Deisternes, Naturalisternes og Fritænkernes Angreb paa Christendommen nye Forsvarsskrifter nødvendige, ja der oprettedes endog i forskjellige protestantiske Lande egne **apologetiske Institutter** (i Stockholm 1771, i Haag 1785, i Basel 1775). Endelig have ogsaa de bestandig fornyede Angreb paa Aabenbaringen i vort Aarh. fremkaldt en egen theologisk Disciplin, **Apologetiken**, hvorved forstaas den Videnskab, der opstiller de Grundsætninger, hvorefter Christendommen maa forsvares; medens Apologien er selve den apologetiske Praxis, er Apologetiken derimod Apologiens Theori. **Apologīen**, s. **Augsburgske Confession.**

Apomorphin, en organisk Base, der dannes, naar Morphin ophedes med rygende Saltsyre uden Luftens Adgang. Det fremkalder, saavel indvendig taget som indsprøjtet under Huden, Kvalme og Brækning.

Aponeurōse, s. **Senehinde.**

Apophthēgma, gr., kort og træffende Tankesprog (f. Ex. Salomos Ordspr., de 7 vises Udsagn).

Apophyllit, et Mineral, der krystalliserer i farveløse, hvide eller rødlige kvadratiske Prismer, hvis Sideflader have Glasglans, medens Endefladerne derimod have Perlemorglans; Haardheden 4,5—5. Den henregnes til Zeolitherne og findes i Blærehuller i Mandelsten paa Færøerne, Island, i Grønland, Tyrol o. fl. St.

Apoplexi, egtl. enhver Blodudtrædelse i Legemets Væv paa Grund af Bristning af de i Vævets Indre forløbende Blodkar, i snævrere Forstand Blødningen i Hjærnen, **Hjærneapoplexien.** Denne, der som oftest beror paa sygelige Forandringer i Hjærnens smaa Blodkar, hvorved disse blive skjøre (Atherom, smaa Pulsaaresvulster), forekommer hyppigst efter det 50de Aar og hyppigere hos Manden end hos Kvinden. Det udtraadte Blod sønderriver Hjærnevævet og hemmer derved Hjærnens Virksomhed, hvilket navnlig viser sig ved Bevidstløshed og Lamhed af den ene Side af Legemet (Hemiplegi). Naar den syge ikke dør som Følge af Anfaldet, indtræder der efter kortere eller længere Tids Forløb en, sædvanlig dog ikke fuldstændig, Helbredelse. Nye Anfald optræde i Almindelighed senere, og for hvert saadant nyt Anfald blive naturligvis Udsigterne for den syge alvorligere. **Apoplektisk**, lidende af eller ejendommelig for Hjærneapoplexien. En a. Constitution, charakteriseret ved kort Hals og brede Skuldre, som skulde gjøre særlig tilbøjelig til at angribes af Hjærneapoplexi, existerer næppe.

Aporētiker, Tvivler. **Aporī**, Tvivl, Uvished.

Aposiopēsis, gr., Fortielse, kaldes i Rhetoriken det at afbryde Talen midt i Sætningen, hvorved man altsaa ikke udtaler („tier med") en Del af Tanken, men overlader til Tilhøreren eller Læseren at udfylde det manglende.

A pŏsse ad ēsse non vălet consequēntia, lat., fra at en Ting kan være kan man ikke slutte, at den er.

Apostāt, d. e. Frafalden, fornemmelig saadanne, der forlade deres Fædrenereligion for at gaa over til en anden. I den christne Kirke brugtes tidlig A. om dem, der affaldt fra Christendommen; i denne Betydning blev Navnet A. især berømt ved Kejser Julian (Julianus Apostata). Den romerske Statskirke straffede **Apostāse** med Excommunication uden Gjenoptagelse; idet den tillige betragtedes som borgerlig Forbrydelse, havde den undertiden Formuestab, Landsforvisning, ja selv Døden til Følge. I den nyere Tid tales der ogsaa om Apostase i andre Sphærer, saaledes om politiske A.

Apŏstel bet. en Udsending. Saaledes kaldes de 12 Mænd, Jesus udvalgte for at uddanne dem til at forkynde Evangeliet efter hans Bortgang. Deres Navne ere: Simon Petrus, Andreas, Jacobus Zebedæi Søn, Johannes, Philippus, Bartholomæus (Nathanael), Thomas, Matthæus, Jacobus Alphæi Søn, Judas Thaddæus, Simon Zelotes og Judas Ischarioth. Efter Christi Død valgtes i Forræderen Judas's Sted Matthias, og ved Siden af dette Apostolat for Jøderne, valgte Herren selv paa underfuld Maade Paulus til Apostel for Hedningene. Det er kun lidet, „Apostlenes Gjerninger" berette om A.s Virksomhed; derimod fortælle apokryphiske Apostelhistorier meget, men saare upaalideligt, om deres Virken og Martyrium. En gammel Legende fra det 4de ell. 5te Aarh. fortæller, at A. 12 Aar efter Christi Himmelfart, medens de endnu vare samlede i Jerusalem, fordelte den da bekjendte Verdens Lande mellem sig ved Lodkastning og derpaa spredte sig til alle Verdens Sider. Denne Fortælling stemmer ikke med „Apostlenes Gjerninger"; imidlertid fejrer Romerkirken til Minde herom en Fest for **Apostlenes Deling** 15 Juli. Desuden højtideligholdes Festdage for de enkelte A., de saakaldte **Apostelдage.** Navnet A. har man senere ogsaa overført paa andre Mænd, der have udmærket sig ved Evangeliets Forkyndelse blandt Hedningene; saaledes kalder man Ansgar Nordens A., Augustinus Englændernes A., Bonifacius Tyskernes A. I den nyeste Tid bliver Navnet ogsaa brugt uden for det christelige; saaledes taler man om Maadeholdenheds-A., ja endog om Atheismens A.

Apostelbrødre ell. **Apostōlikere**, en Sekt, der i sidste Halvdel af 13de Aarh. optraadte mod den ro-

merske Kirke. Stifteren Gherardo Segarelli, en Haandværker fra Parma, havde, kjed af Verden, villet optages i Franciskanernes Orden, men var bleven afvist og satte sig nu den Opgave at efterligne Apostlenes fattige Liv. Klædt i Pjalter drog han fra 1260 om i Norditalien og prædikede Bod; snart sluttede sværmerske Mænd og Kvinder sig til ham og dannede **Apostelordenen.** Med stor Fanatisme angreb de Kirkens Verdslighed og Overdaadighed. Paven forbød 1286 denne farlige Tiggerorden, men fremmede derved kun dens antikirkelige Færd. Gherardo blev brændt i Parma 1300. I hans Sted traadte nu Mailænderen Dolcino i Spidsen for A. Ved sin sværmerske Iver og sine apokalyptiske Spaadomme om Kirkens Undergang og den Hellig-Aands Tidsalders Frembrud i Aaret 1303 fanatiserede han sine Tilhængere, saa at disse, c. 1000 i Tallet, begyndte en rasende Kamp imod Hierarchiet og dets udsendte Krigshære; endelig lede de 1307 et […]ngteligt Nederlag; Dolcino blev fangen og brændt. Trods de bestandige Forfølgelser vedligeholdt A. sig endnu i flere Menneskealdere i Italien, Tyskland, Frankrig og Spanien; siden tabte de sig i lignende revolutionære, spiritualistiske Partier. A. bekjendte sig til antinomistiske Anskuelser. Under Navnet **Apotaktikere** omtaler allerede Kirkefaderen Epiphanius (d. 402) en Sekt i Lilleasien, hvis strenge asketiske Liv sikkert var grundet i gnostiske Forestillinger om det sanselige som onde Aanders Værk. Ogsaa i det 12te Aarh. kaldte en Del Katharer ved Nederrhin og i Frankrig sig A. **Apostelconventet** kaldes i Almindelighed den Forsamling i Jerusalem, der fandt Sted c. 50 (Ap. Gjern. XV og Gal. II), hvor der blev vedtaget, at de Hedninger, som bleve christne, skulde afholde sig fra Nydelsen af Offerkjød, af Blod og kvalte Dyr, samt fra at bedrive Utugt. **Apostelfædre** ell. **apostoliske Fædre** (**Patres apostolici**), de af Apostlenes umiddelbare Disciple, som have efterladt Skrifter eller som antages for Forfattere til Skrifter, som endnu haves; thi ikke alle de Skrifter, som tillægges dem, kunne anses for ægte. Til A. regnes Barnabas, Clemens Romanus, Hermas, Ignatius af Antiochia, Polykarp, Papias og Forfatteren af Brevet til Diognet. **Apostlenes Gjerninger**, s. **Lucas.** **Apostolisk**, hvad der staar i Forbindelse med Apostlene. Saaledes kaldes det første christne Aarh. eller Tidsrummet fra Herrens Himmelfart til den længst levende Apostel Johannes's Død **den a. Tidsalder.** I snævrere Forstand kaldes det a., som enten hidrører og nedstammer umiddelbart fra Apostlene eller stemmer overens med deres aandelige Veien; disse Bestemmelser betinge altsaa Begrebet **Apostolicitet.** Da den katholske Kirke mener at kunne tilbageføre sin Bestaaen igjennem en uafbrudt Række af romerske Biskopper til Petrus, den saakaldte Apostelfyrste, kalder den sig **den a. Kirke,** og den romerske Stol **a. Stol** ell. **Sæde.** Denne Ærestitel tilkommer imidlertid med samme eller til Dels endnu større Ret Kirkerne i Jerusalem, Antiochia, Ephesos og Korinth, ligesom ogsaa Alexandria gjør Fordring derpaa; men det er efterhaanden lykkedes Romerkirken at tilegne sig en Forret til at bruge dette Æresnavn; derfor titulerede vesterlandske Biskopper sig allerede i Middelalderen **„af Guds og den a. Stols Naade“.** Den Velsignelse, som Paven uddeler, kaldes **den a. Velsignelse.** **Den a. Tradition** er den Overlevering af Troslærdomme og Kirkeskikke, som tillægges Apostlene uden at findes i deres Skrifter; Romerkirken betragter hele sin Tradition som a. **A. Vicar** benævnes den Cardinal, der ved vigtige Sendelser repræsenterer Paven; **det a. Kammer** kaldes den Gren af Statsstyrelsen i Rom, der forvalter de pavelige Finanser, osv. **Apostoliske Constitutioner og Kanones.** Under Navnet „a. C.“ have vi en paa Græsk affattet Samling af Forskrifter om de forskjellige kirkelige Forhold i den gamle Kirke; Samlingen bestaar af 8 Bøger, af hvilke de 6 første ere fra det 2det eller 3dje Aarh., de 2 sidste lidt yngre, medens de selv udgive sig for forfattede af Apostlene og samlede af Clemens Romanus. Deres store Betydning bestaar i, at de give os en fuldstændigere og langt mere omfattende Kundskab om den orientalske Kirkes Retssædvaner og Love i det 3dje og 4de Aarh., end vi kunne faa af de tilfældig forekommende Ytringer hos samtidige Kirkelærere. De ere aldrig blevne anerkjendte for ægte i den latinske Kirke, derimod i den græske; men ogsaa her bleve de forkastede ved Concilium quinisextum 692. — De saakaldte **Canones apostolici** indeholde en Række af 85 kirkelige Lovbud, der ligeledes udgive sig for at være fra Apostlene selv og publicerede af Clemens Romanus, men i Virkeligheden kun ere uddragne af Constitutionerne og det 4de Aarh.s Synodallovgivning og saaledes sandsynligvis først affattede i det 5te Aarh. Den romerske Kirke antog fra c. 500 de første 50 af disse Kanones; den græske anerkjendte desuden de øvrige 35 og fastsatte, netop i Modsætning til Romerne, paa Conc. quin. 692 Antallet af de apostoliske Kanones til 85. **Apostolisk Majestæt,** en Titel, som Pave Sylvester II gav den ungarske Konge Stephan I 1000, og som Pave Clemens XIII 1758 fornyede for Marie Theresia som Dronning af Ungarn og hendes Efterfølgere. **Apostoliske Parti** kaldte sig de fanatiske Katholiker i Spanien, som 1820—30 arbejdede paa at opretholde det uindskrænkede Kongedømme og den dermed forbundne Præstevælde. Strax efter Revolutionen 1820 dannedes en **a. Junta,** hvis Ledere især vare flygtede Præster, og deres Tilhængere udgjorde det **a. P.** 1822 forsøgte det at omstyrte den frisindede Regering i Madrid, men „Troshæren“ blev slaaet og sprængt, og „det øverste Regentskab“ maatte flygte til Frankrig. Efter at den franske Hær 1823 havde omstyrtet Friheden, dannede Juntaen en hemmelig og mægtig Camarilla; 1825 og 1827 gjorde Partiet smaa Opstande imod den maadeholdne Regering og understøttede 1826 sine Meningsfæller i Portugal, men efter at Isabella var født 1830, gik det over i det carlistiske Parti. **Apostoliske Symbolum** ell. den apostoliske Trosbekjendelse, de 3 Troens Artikler, „Troen“, den ældste christelige Trosbekjendelse. I det 17de Aarh. fremhævede G. Calixtus (s. d. A.) under sine Unionsbestræbelser det a. S. som Udtryk for den ældste christelige Overlevering,

hvis Antagelse er nødvendig for at være en sand Christen. Senere har Lessing (og efter ham Delbrück) i Modsætning til de protestantiske Skrifttheologer gjort gjældende, at det a. S. (der gjordes til et med de i den gamle Kirke forekommende „Trosregler“, regulæ fidei) var den Klippe, paa hvilken Kirken er bygget, at det var ældre end Kirken, givet af Herren selv i de 40 Dage efter Opstandelsen. I Danmark er denne Opfattelse i en mere udviklet Form bleven fremsat af Grundtvig i den saakaldte „kirkelige Anskuelse“. Grundtvig mente at have gjort den „Opdagelse“, at Trosordet, „det lille Ord af Herrens egen Mund“, er blevet talt til Apostlene i de 40 Dage og tillige med Daabsordet forplantet fra Slægt til Slægt som et levende Ord, et Lysord og et Livsord, der er Grundvolden for den christelige Menighed, hvorimod den hellige Skrift, der er forfattet bag efter, ikke kan være Grundvold. Da Daabsbekjendelsen er Herrens eget Mundsord, er den tillige den christelige Kirkes Grundlov og den uforanderlige Regel for al Skriftfortolkning; Kirken bruger kun Skriften som hellig Skrift, fordi den stemmer med denne af Christus givne Trosregel, og ikke omvendt. Paastanden om Trosbekjendelsens Oprindelse fra Herren støtter sig ikke paa historiske Beviser, men paa den Ide, at det nødvendigvis maa være saaledes. Thi da Kirken, hedder det, lover de troende Salighed, saa maatte det ved Kirkens Stiftelse nødvendigvis fastsættes, hvad og hvor meget der skulde tros til Salighed, eller med andre Ord Salighedsvilkaaret maa til alle Tider lyde ens ved Daaben. Derfor maa den nuværende Daabsbekjendelse allerede have lydt ved den første christelige Daab; ikke et Led kan være taget fra, og ikke et Led kan være lagt til; thi da vilde Kirken have stiftet Bekjendelse og have forandret Salighedsvilkaar, naar den til en Tid havde lært mere og til en anden Tid mindre som nødvendigt til Salighed. Imod denne Betragtning gjøres bl. a. gjældende, at der ikke blot ikke foreligger noget Vidnesbyrd fra Oldkirken om at Sagen forholder sig saaledes, men at det historisk lader sig godtgjøre, at a. S. i sin nuværende Form ikke har været i Brug i Kirken før Slutn. af 5te Aarh., medens de Symb., som før den Tid brugtes i de forskjellige Egne af Kirken, om end overensstemmende i det væsentlige, dog afvege fra hverandre baade i Leddenes Antal og i deres Ordlyd. Dette har man ganske vist søgt at forklare ved at Arcandisciplinen (s. d. A.) skulde have medført, at der i Oldkirken ikke maatte tales om a. S., og at det derfor skulde følge af sig selv, at man ikke kunde vente hos Kirkefædrene at finde hverken Beretninger om dets Oprindelse eller dets Ordlyd, men kun Omskrivninger deraf; men denne Forklaring synes ikke at kunne forslaa over for alle de historiske Kjendsgjerninger, som i de senere Aar ere blevne fremdragne, navnlig af Prof. Caspari i Christiania, og som synes at gjøre det utvivlsomt, at a. S. i sin nuværende Form er en Udvidelse af et i alt væsentligt dermed overensstemmende, men lidt kortere Symbol, som har været i uforandret Brug i den romerske Kirke fra Beg. af 2det Aarh. — eller vist endnu tidligere, — indtil c. 460. Om dette ældre a. S. berettes hos Kirkefædrene, at det skyldes de 12 Apostle, som hver have fremsat et af dets Led; men denne Tradition kan næppe anses for rigtig, da man saa næppe vilde have tilladt sig saadanne Forandringer, som man i de følgende Aarh. rundt om i Kirken foretog. Derimod tør det vistnok med temmelig Sikkerhed antages for godtgjort, at det ældre a. S. maa hidrøre enten fra Slutningen af Aposteltiden eller fra den umiddelbart efterapostoliske Tid.

Aposteriōrisk, s. Apriorisk.

Apostroph [stroff], et Læsetegn ('), der betegner, at et Bogstav er udeladt. **Apostrŏphe**, gr., en Taleform, som bestaar i, at Taleren for Eftertryks Skyld eller greben af Øjeblikkets Stemning umiddelbart henvender Talen til (apostrophērer) en nærværende eller fraværende Person eller Gjenstand.

Apothēk, Officin, et privilegeret Tilberednings- og Udsalgssted for enkelte og sammensatte Lægemidler. Oprindelig tilberedte og solgte Lægerne selv de Lægemidler, de anvendte, men denne Forretning adskiltes omtr. i det 15de Aarh. fra Lægens, og det paalagdes da Sundhedspolitiet at føre Tilsyn med A. Af denne Grund foretages i Regelen en Gang om Aaret Apothekervisitation, ved hvilken Lægemidlerne undersøges og prøves af den overordnede Embedslæge, ligesom der ogsaa udgives en autoriseret Taxt, der ikke maa overskrides af Apothekeren, og en autoriseret Bog, Pharmakopoe, hvorefter Apothekerne skulle rette sig, hvad angaar de Midler, der ere optagne i den. Der findes kun A. paa de Steder, hvor der dertil er givet kongeligt Privilegium, som paa de fleste Steder i Danmark kan sælges og kjøbes, idet det hører til den Gaard, i hvilken A. er indrettet, og for saa vidt kaldes Privilegiet „reelt“. Paa Steder, hvor der er særlig Trang til et A., tillader Regeringen imidlertid Oprettelsen af nye, men disse Privilegier kunne ikke sælges, ere „personlige“ og falde ved Ihændehaverens Død tilbage til Staten. Kun pharmaceutiske Candidater tilstaas der Ret til at drive et A. Sædvanlig kaldes kun Udsalgsstedet A., men til et A. hører der desuden et Laboratorium, Kjælder, Urte- og Materialkammer m. m. Det Sted i A., hvor Tilberedningen efter Lægens Forskrift (Recept) foretages, kaldes Receptur. I Danmark findes for Tiden (1883) 134 A., 82 med reelle, 52 med personlige Privilegier; i Norge, hvor Forholdene i det væsentlige ere de samme, findes 83 A., 38 med reelle, 45 med personlige Privilegier. Det ældste A. i Danmark er Svaneapotheket i Kjøbenhavn (1536), derefter Aalborg Svaneapothek (1543), Odense Løveapothek (1549); det ældste i Norge er Svaneapotheket i Bergen (1595). **Apothekerkunst**, Pharmaci, den praktiske Anvendelse og Udøvelse af de Regler, der bør anvendes ved Tilberedning af Lægemidler. Den dertil fornødne Kundskab og Færdighed erhverves dels i et Apothek, dels ved et Universitet eller en anden højere Læreanstalt. Vedkommende prøves i Danmark af en dertil udnævnt Commission; men førend han indstiller sig til denne saakaldte pharmaceutiske Examen, maa han have

underkastet sig den almindelige Forberedelsesexamen og en „Physikatexamen", der tages paa et Apothek (fremtidig i Kjøbenhavn, 2 Gange aarlig, 1ste Gang i Jan. 1886), og som giver Ret til at tilberede Medicin efter Recept, d. e. til at være „Medhjælper"; i Norge har han kun at underkaste sig en „Medhjælperprøve". Den, der bestyrer et Apothek for en anden, f. Ex. for en Enke, kaldes Provisor. **Apothekervægt** i de tre nordiske Riger er den franske Gramvægt, s. **Medicinalvægt**.

Apothēm, den vinkelrette fra Centrum paa en af Siderne i en regelmæssig Mangekant.

Apotheōse, Forgudelse. Paa den Tid, da Grækerne mente, at Guderne havde levet som Mennesker paa Jorden, førend de bleve Guder, troede de ogsaa at kunne antage, at ansete Fyrster i deres egen Tid efter Døden bleve Guder. Dette skete med Alexander d. store og med mange efter ham og havde oftere sin Grund i Smiger imod den afdødes Familie end i Beundring. Fra Cæsar og August af bleve alle de romerske Kejsere apotheoserede, naar de ikke havde opført sig saa slet, at deres Minde blev fordømt. Naar Kejserens Lig blev brændt paa Baalet, plejede man at lade en Ørn flyve op derfra, som om den førte hans Aand op til Himlen, og Kunstnerne fremstillede hans A. ved at lade hans Buste bæres af en Ørn.

A potiōri, lat., efter Hovedsagen; **a p. fit denominātio**, efter sin vigtigste Del faar Tingen sit Navn.

Appalacherne [lätjer], s. **Allegheny**.

Appareille (egtl. fr. **Appareil** [räj]), enhver Opkjørsel til en Voldgang, til Terreplainet i et Fæstningsværk, til en Kanonbænk osv. I Stedet for A. bruges ofte Ordet Rampe; paa Dansk kan man sige Voldbakke.

Apparēnt, tilsyneladende, modsat virkelig; f. Ex. en Stjærnes a. Højde er paa Grund af Refractionen større, end den vilde være uden samme. S. ogsaa **Angulær**.

Appartement, fr. [mäng], en større Bolig, en Række af Værelser; ogsaa et enkelt Værelse.

Appassionāto, it., lidenskabelig (musikalsk Foredragsbetegnelse).

Appēl, Signal for Soldaterne til at samle sig. Ordet bruges derhos om den daglige Forsamling af en Afdelings Mandskab til en bestemt Tid, ved hvilken der ses efter, om alle ere til Stede, og hvorved tillige de daglige Befalinger udgives. A. ell. **Appellatiōn**, den Handling, hvorved en af en underordnet Ret afsagt Dom eller Kjendelse eller anden af den foretagen Handling undergives en overordnet Rets Prøvelse. Appelinstitutet er indført i alle Lande, dog i meget forskjelligt Omfang, ligesom det kan være ordnet paa forskjellige Maader. Dels kan nemlig den overordnede Domstols Bemyndigelse være indskrænket til enten at stadfæste den underordnede Rets Dom eller at cassere den og henvise den til ny Paadømmelse af den samme Ret, der har afsagt Dommen, eller af en anden samme sideordnet Ret (dertil er f. Ex. den franske Cassationsrets Myndighed indskrænket); dels kan Forholdet være saaledes ordnet, at den overordnede Domstol, hvis den finder den underordnede Rets Afgjørelse i Realiteten urigtig, giver en ny Dom i Stedet for den. I Skandinavien er Regelen, at alle Procesager, der have en vis Betydning, kunne undergives en tredobbelt Prøvelse, saaledes at der fra Underretterne kan appelleres til Overretterne og fra disse til Højesteret, og baade Overretterne og Højesteret kunne give ny Dom i Realiteten. Der vil alle Vegne være fastsat en vis Frist, inden hvilken en Sag, for at kunne erholdes prøvet af en højere Ret, maa være indbragt for denne, **Appellationsfristen**, ligesom der er fastsat en vis Værdi, enhver Sag skal have for at kunne erholdes paakjendt af den overordnede Ret, den saakaldte **summa appellābilis**. A. kan i Danmark og Norge ikke blot være begrundet i Misfornøjelse med den underordnede Rets Afgjørelse, saa at man ønsker denne enten paa Grund af begaaede Formfejl erklæret ugyldig (annulleret, kjendt uefterrettelig eller hjemvist) eller i Realiteten forandret (underkjendt); men man kan efter dansk og norsk Ret ogsaa appellere til Stadfæstelse, hvilket der kan være Anledning til, naar man hurtig ønsker en endelig og urokkelig Afgjørelse af Sagen. **Appellābel** er en underordnet Rets Dom eller anden Afgjørelse, naar den (idet Appellationsfristen endnu ikke er udløben, og Sagen tillige har den behørige Værdi) kan undergives højere Rets Prøvelse. **Appellānt** kaldes den Person, som iværksætter Appel. **Appellēre** er at iværksætte Appel. **Appellanter**, s. **Jansenister**.

Appellativ, s. **Navneord**.

Appelsin, s. **Orangefamilien**.

Appēlskorsten, s. **Ventilation**.

Appēndix, lat., Tillæg, især til en Bog.

Appenzell, 1) Canton i Schweiz, helt omgivet af Canton St. Gallen, $7\frac{1}{4}$ □ M. med 65,000 I. (1880), er et af Alpernes Sidegrene opfyldt Bjærgland, hvis højeste Punkt Säntis (8,000 F.) naar over Snegrænsen. Agerdyrkningen er ubetydelig, men derimod give de rige Græsgange Anledning til udstrakt Kvægavl. A., som stod under Abbederne i St. Gallen, blev efter mange Stridigheder med disse 1513 optaget som det 13de Schweizercanton. Siden 1597 er det delt i en nordlig Del, „Außer Rhoden" ($4\frac{3}{4}$ □ M. med c. 52,000 mest reformerte I.), og en sydlig, „Inner-Rhoden" ($2\frac{3}{4}$ □ M. med c. 13,000 mest katholske I.). I Außer-Rhoden findes betydelig Husflid ved Forfærdigelse af Lærred og broderet Musselin. Begge Halvcantonerne have en ren demokratisk Forfatning, idet Folkeforsamlingen („Landesgemeinde") umiddelbart giver Love og Bevillinger. 2) Stad i A., Inner-Rhoden, $1\frac{1}{2}$ M. s. for St. Gallen. 4,000 I.

Apperceptiōn betegner i Psychologien den bevidste, med activ Opmærksomhed anstillede Jagttagelse i Modsætning til den blotte Perception, som er en rent umiddelbar og uvilkaarlig Gjenkjendelse af Phænomenet.

Appert, Franç. [appæhr], fransk Kok, Conditor og Destillateur, gjorde sig fortjent ved i Begynd. af dette Aarh. at offentliggjøre den efter ham benævnte appertske Methode til Opbevaring af Fødemidler. Denne beror paa, at Bakterier o. lign. og deres Sporer tilintetgjøres ved at man bringer Fødevarerne i her-

metisk lukkede Kar og derpaa opvarmer dem en kort Tid til Vandets Kogepunkt. A. døde 1840.

Appertinēns ell. Pertinēns kaldes en Ting, som udvortes fra er sat saaledes i Forbindelse med en anden, at den er at betragte som Accessorium, Biting eller Tilbehør til denne (i Modsætning til Frugterne af en Ting, d. e. de Ting, som paa Grund af deres indvortes organiske Forbindelse med en anden ere at betragte som Accessorier til denne). Appertinentierne inddeles i naturlige, lovbestemte og viljesbestemte eller conventionelle. Naturlige kaldes de, som efter den almindelige Opfattelse maa være til Stede, hvis Tingen skal undgaa at blive betragtet som mangelfuld, hvad enten det er mur- og nagelfaste A. (f. Ex. Døre, Tagrender paa et Hus) eller ej (f. Ex. Husets Nøgler). Lovbestemte A. ere de, som i Følge Lovgivningens Bydende bestandig skulle følge med og ikke maa skilles fra Hovedtingen, f. Ex. Brandredskaberne til et Hus. Viljesbestemte A. ere endelig de, som kun i Følge Overenskomst mellem Parterne, naar der afsluttes en Contract om en Ting, eller i Følge Bestemmelse af Testator, naar han ved Testament bortskjænker en Ting, skulle betragtes som Tilbehør til denne; i første Tilfælde kaldes de viljesbestemte A. ogsaa conventionelle.

Appetit, Sult, Hunger, forskjellige Grader af den samme Fornemmelse, der instinktmæssig antyder Organismens Trang til Optagelse af Føde, opstaar rimeligvis ved en fra Mavens Slimhinde udgaaende Paavirkning af visse Følenerver, der imidlertid ikke nærmere kunne paapeges. A. formindskes i de fleste og navnlig i de febrile Sygdomme, samt Sygdomme i Maven selv. Sygelig forøget A. ledsager jævnlig Svangerskab, Hysteri, Sindssygdomme og tærende Sygdomme, som Sukkersyge; undertiden er hermed forbundet Lyst til visse Næringsmidler (Malaci) eller til ufordøjelige eller væmmelige Stoffer, som Kridt, Grifler, Haar, Excrementer osv. (Allotriophagi, Pica).

Appiāni, Andrea, ital. Maler, f. 1754 i Milano, d. 1817 smstds., søgte at hæve den italienske Malerskole og udmærkede sig meget som Frescomaler. Samtiden kaldte ham „Gratiernes Maler", og Napoleon I gjorde ham til sin Hofmaler med aarlig Gage. Efter Napoleons Fald mistede han denne og døde i Armod. Thorvaldsen har udført hans Portrætmedaillon og Reliefet „de sørgende Gratier" til hans Monument.

Appiānos, græsk Historieskriver, levede under Kejserne Trajan, Hadrian og Antoninus Pius. Han var født i Alexandria og beklædte Embeder der, levede siden som Sagfører i Rom og endte som kejserlig Finansembedsmand. Han forfattede en vidtløftig romersk Historie i 24 Bøger fra Roms ældste Tid indtil August. Efter den gamle Catos Exempel fulgte han en halv ethnographisk Methode, idet han fortalte de enkelte Folkeslags Historie, efterhaanden som de bleve undertvungne af Romerne. Omtrent Halvdelen af Værket er bevaret; den vigtigste Del er Afsnittet om Roms Borgerkrige.

Appin [æ], Flække i Argyle-Shire i Skotland, ved Loch Linnhe, 17 M. s. v. for Inverness. 2,000 J. N. ø. herfor ligger den smukke Dal Glencoe, hvorhen Sagnet lægger Ossians Fødested.

Appiske Vej [ā], Romernes ældste Kunstvej, blev anlagt af Censoren Appius Claudius d. blinde 312 f. Chr.; den gik fra Rom til Capua og blev senere fortsat til Brundisium. Den var opført paa fortrinlige Underbygninger og brolagt med store sexkantede Lavastene, der passede nøje i hverandre; Fortovene paa Siderne vare til Dels brolagte med Fliser; dens Bredde var c. 12 Al. Den bestod uforandret til ind i Middelalderen, men blev opgiven paa Grund af Cajetanernes der anlagte Røvercastel. Ved Udgravninger har man fundet betydelige Levninger af den ved Aricia og i Nærheden af Rom. 1850—53 er den bleven udgraven fra Rom til Bovillæ (Albano), d. e. $2\frac{1}{2}$ M. Hele Vejen har vist sig paa begge Sider besat med de pragtfuldeste Gravmonumenter, hvorimellem et Par store Villaer og nogle smaa Templer blande sig.

Appius [āp], rom. Fornavn i den claudiske Familie, s. **Claudius**.

Applanēre, jævne.

Applaus [āvs], Bifald ved Haandklap; **applaudēre**, bifalde ved H. Allerede Grækerne og Romerne brugte denne Maade at ytre Tilfredshed paa.

Appledore [ăppeldaar], Søstad i Devon-Shire i England, 8 M. n. v. for Exeter, ved Floden Torridges Udløb i Barnstaple-Bugten. 5,000 J. Udmærket og stærkt besøgt Havn.

Applicābel, anvendelig. **Applicatiōn**, Anvendelse, Anbringelse; **fiat applicātio**, lat., man gjøre Anvendelse deraf. **Applicatūr**, Fingersætning, d. e. Fingrenes Anvendelse ved Behandlingen af et musikalsk Instrument. **Applicēre**, anvende; bibringe, anbringe paa.

Appoggiatūra, it. [poddja], d. s. s. Forslag (s. d. A.)

Appoint, fr. [poäng], ell. **Appūnto**, it., egtl. nøjagtig. En Vexel kaldes A. eller siges at være trukket pr. A., naar den nøjagtig svarer til den Gjældspost, der skal betales. Uden Hensyn hertil bruges dog ogsaa A. hyppig i Stedet for Ordet „Vexel".

Apponyi [äpponji], gl. ungarsk Adelsslægt. Grev **Anton Georg A.**, f. 1751, d. 1817, grundlagde en stor Bogsamling paa 50,000 Bind i Presburg, som fra 1827 staar aaben for Almenheden. Hans ene Søn, **Anton A.**, f. 1782, d. 1852, var 1826—49 Afsending i Paris, og dennes Søn, **Rudolf A.**, f. 1812, d. 1876, 1856—71 Afsending i London og derefter i Paris. En anden Sønnesøn af Anton Georg, Grev **Georg A.**, f. 1808, var paa Rigsdagen 1843—44 Leder for det aristokratisk-conservative Parti og blev Hofkansler 1847 indtil Martsdagene 1848. 1860 blev A. Medlem af det forstærkede Rigsraad og krævede Gjenoprettelsen af Ungarns Tilstande, som de havde været før 1848, men i nøje Forbindelse med det øvrige Monarchi. 1860 blev han Judex Curiæ i Ungarn, d. v. s. Formand i Højesteret og tillige i Magnaternes Hus. Som saadan overgav han Kejseren i Aug. 1861 den Rigsdagsadresse, der krævede Forfatningen af 1848 gjenoprettet; men da ethvert Forsøg paa en Udsoning strandede, nedlagde han i Apr. 1863 sin Post. 1866 søgte

A. paa ny at mægle og forberedte derved Ordningen 1867.

Apportére, bringe, hente (om Hunde); apporte, fr. [appŏrt], hent, bring hid!

Appositiōn, den umiddelbare Samstillen af to Ord (Substantiver), af hvilke det sidste føjer en nærmere Bestemmelse til det første, f. Ex. Alexander, Konge af Makedonien.

Appretūr, Tilberedning, Afpasning, en Række Arbejder, som i Væverier, Kattuntrykkerier, Klædefabrikker o. s. v. gaa ud paa at give Varerne den sidste Fuldendelse. Bomuldsvarer svides, bleges, stives med Klister, glattes og presses; linnede Varer bleges, stives og glattes; Klæde rues og overskæres, dekateres, børstes og presses; Kamuldsvarer svides eller overskæres, stives, kalandres, karejes og presses, samt blive undertiden vatrede. Naar Silketøjer appreteres, blive de lette Varer gummerede og kalandrede, de svære vatrede. **A.** (fr. accommodement) betegner ogsaa Forholdet mellem de enkelte Dele af et musikalsk Instrument.

Approbatiōn, Samtykke, især en Øvrigheds.

Approche, fr. [prŏsch], s. Løbegrav.

Appropriatiōn, Tilegnelse.

Approximatiōn, Tilnærmelse, er ved mathematiske Regninger Angivelsen af Talværdier, som, uden at være fuldkommen rigtige, komme den sande Værdi mere eller mindre nær; approximatīv, tilnærmet, nærmelsesvis.

Appui, fr. [pyi], Støtte; Støttepunkt.

Apráxin, en fornem russisk Slægt af tatarisk Oprindelse. **Marfa A.** blev 1682 taget til Hustru af Czar Feodor III Alexievitsch; d. 1716. — Hendes Broder, Grev **Peter A.** ledsagede Peter d. store paa hans Rejser og var hans General; d. 1720. — Grev **Feodor A.**, f. 1671, blev af Peter d. store udnævnt til Storadmiral og er Skaber af den russiske Sømagt. Han var en tapper Søkriger, men gjorde sig i Bestyrelsen af de ham underlagte Sager skyldig i mange Misbrug; d. 1728. — Grev **Stephan Feodorovitsch A.**, Slægtning af den foregaaende, russ. Feltmarschal under Kejserinde Elisabeths Regering, commanderede paa det første Felttog mod Preusserne i Syvaarskrigen en Hær paa 97,000 Md., med hvilken han erobrede Memel, gik over Pregel og slog General Lehwald ved Großjägerndorf 30 Aug. 1757. Men da Elisabeth blev farlig syg, forfulgte han ikke sin Sejer, men trak sig, i nøje Forstaaelse med Kansleren Bestuschev, tilbage til Kurland, i Stedet for at indtage Königsberg, som Elisabeth ventede. Under den derom indledede Undersøgelse døde A. i Fængsel 1758.

A. p. R. c., d. e. **ānno post Rōmam cōnditam**, lat., i Aaret . . efter Roms Anlæggelse.

Après nous le déluge, fr. [aprǟ nu lø dælyhsch], „efter os Syndfloden“, „ske, hvad der vil, efter os“. Ytringen tillægges Marquisen af Pompadour og skal være fremkommen i Anledning af Nederlaget ved Roßbach.

Apries [ā] ell. **Uāphres**, ægyptisk Konge af det 26de Dynasti; han var Søn af Psammetich II og regerede 591—72 f. Chr. Under et Oprør blev han styrtet fra Tronen af sin Eftermand Amasis.

Aprikōstræ (**Armeniaca vulgaris**), Frugttræ af Stenfrugtfamil. med æghjærteformede, dobbelt savtakkede glatte Blade, som udvikles senere end de hvide Blomster, næsten kuglerunde Frugter med en Fure paa langs og med dunhaaret, orangefarvet og paa den mod Solen vendte Side rødlig Overhud, gult, velsmagende Kjød og en ægformet, i den øvre Ende tilspidset, tvehvælvet Sten med jævn Overflade. Det dyrkes i vort Klima kun som Espaliertræ og opnaar en Højde af c. 15—20 F. Dets Ved har ikke megen Værdi, men den benhaarde Sten leverer ved at brændes til Kul et sort Farvestof. Frøet har en behagelig Smag, omtr. som Mandler, og der gives ligesom af disse bitre Afarter. Frugterne kaldtes af Grækerne **mela armeniaca**, af Romerne **pruna armenia** eller blot **armenia**, hvoraf det systematiske Navn. Paa Grund af dette Navn antages A. af nogle for at nedstamme fra Armenien, hvilket næppe er Tilfældet, medens det dog er sandsynligt, at Asien er dets oprindelige Hjem, men det findes vistnok ikke mere virkelig vildtvoxende.

April (lat. **Aprīlis**, af **aperīre**, aabne, fordi Jorden i A. aabner sig til sine Frembringelser), den 4de Maaned i Aaret, hos Romerne den 2den; Carl d. store kaldte den Paaskemaaned, fordi Paasken oftest falder i A. Vejret er i denne Maaned meget foranderligt og ustadigt; deraf Udtrykket Aprilsvejr og maaske den Skik 1 A. at narre A., Aprilsnar. Maanedens danske Navn er Faaremaaned; den bestaar af 30 Dage.

A prīma vīsta ell. **a vīsta**, it., ved første Syn, „fra Bladet“.

Apriōrisk (lat. **a priōri**) siges en Erkjendelse at være, naar den vindes uden Erfaringens Hjælp, aposteriōrisk (lat. **a posteriōri**) derimod, naar den bygges paa Erfaring. — Det philosophiske Problem om det aprioriske angaar dels den aprioriske Erkjendelses Mulighed og Udstrækning, dels det Spørgsmaal, om ikke al aposteriorisk Erkjendelse hviler paa visse aprioriske Forudsætninger.

A propos, fr. [pō], i det rette Øjeblik, vel anbragt (**mal à propos**, til ubelejlig Tid, ilde anbragt); „hvad jeg vilde sige“! „Det falder mig netop ind“. Et Apropos, et vel anbragt Indfald.

Apscheron [ā], Halvø paa Vestsiden af det kaspiske Hav. Dyndvulkaner og Naphtakilder.

Apsider, de Punkter i en Planets eller Komets elliptiske Bane, i hvilke den er nærmest ved og længst fra Solen, hvis Centrum er Ellipsens ene Brændpunkt. Det første Punkt kaldes Perihelium, det andet Aphelium. Den rette Linje, som forbinder dem, og som gaar igjennem Solens Centrum, kaldes Apsidelinjen og er den samme som Ellipsens store Axe. Dersom Planeterne alene vare underkastede Solens Tiltrækning, vilde Apsidelinjens Beliggenhed være uforanderlig. Men ved de andre Planeters Indvirkning (Perturbation) undergaar den en langsom Forrykkelse. Saaledes bevæger Jordens Perihelium sig c. 11 Sek. aarlig mod Øst. — Benævnelsen A. bruges ogsaa om Maanen og de andre Biplaneter i Forhold til Hovedplaneten; men i Stedet for Perihelium og Aphelium træde andre tilsvarende Benævnelser; saaledes for

Maanen Perigæum og Apogæum, for Jupiterdrabanterne Perijovium og Apojovium osv. Maanens Apsidelinje forandrer sin Beliggenhed saa hurtig, at den fuldender et Omløb paa Himlen i c. 9 Aar. Dette er grundet i Solens perturberende Indflydelse, medens Jorden her er Hovedlegemet.

Apsis [ā], en halvrund, med en Halvkuppel dækket Niche. Navnet bruges især om Chornichen i de ældre christne Kirker.

Apsley Strædet [āpsli] adskiller Øerne Melville og Bathurst ved Australiens Nordkyst.

Apt [apt ell. att], Stad i det franske Dep. Vaucluse, 7 M. ø. for Avignon. 6,000 J. Gammel Kathedralkirke; romerske Oldtidsminder. Silke- og Frugtavl. Handel med Landbrugsprodukter.

Aptērer, de vingeløse. Under dette Navn sammenfattede Linné alle højere Leddyr uden Vinger; efter at de øvrige Former vare anbragte i de 3 med Insekterne sideordnede Klasser: Krebsdyr, Edderkopper og Tusendben, bleve „de vingeløse Insekter" tilbage, men selv disse udgjøre ikke noget naturligt hele, hvorfor der er opstillet særegne Ordener for nogle af dem, medens andre ere henførte til de Ordener af vingede Insekter, med hvilke de stemme mest overens, f. Ex. Lopperne til Fluerne, Lusene til Tægerne osv.

Aptēring, Inddeling af Rummet paa Dækkene i et Skib ved dertil anvendte Skillerum eller „Skodder".

Apteryx [ā], s. Kivi.

Aptychus [ā], s. Ammonitter.

Apulējus, L., f. i Madaura i Afrika 130, studerede først i Carthago, derpaa i Athen, og efter vidtløftige Rejser, paa hvilke han blandt andet alle Vegne lod sig indvie i Mysterierne, opholdt han sig en Tid lang i Rom som Sagfører. Efter sin Tilbagekomst til Afrika ægtede han en rig Enke, der havde voxne Børn; hendes Slægtninge anklagede ham for at have forlokket hende ved Trolddom; den Forsvarstale (Apologi), han holdt i denne Anledning, er endnu bevaret. Han var som Philosoph nærmest Nyplatoniker og stod i stort Ry baade for Visdom og Veltalenhed. Vi have flere philosophiske og rhetoriske Skrifter tilbage af ham. Paa Grund af deres forskruede Stil tiltale de os ikke synderlig; derimod er hans Roman „Æslet eller Forvandlingerne" ikke blot et charakteristisk Livsbillede fra den Tid, men ogsaa fuld af Lune og vittig Satire. Mythen om Amor og Psyche fremtræder for første Gang som en Episode deri.

Apūlien, it. Puglia, et Landskab i det sydøstl. Italien, omfatter de forrige neapolitanske Provinser Capitanata, Bari og Otranto. 402 □ M. med 1,588,000 J. (1881). Landet gjennemstryges rigtignok i næsten hele dets Længde af Apenninerne, men er dog i Sammenligning med det øvrige Syditalien forholdsvis fladt; i dets nordl. Del ligger den isolerede Bjergmasse Gargano, der danner Italiens Spore. Kysterne ere flade og mangle Havne, men langs dem findes talrige Laguner, af hvilke de betydeligste ere Lesina, Varano, Pantano Salso og Salpi. Otranto og Bari ere i en mærkelig Grad fattige paa rindende Vand; derimod er Capitanata bedre forsynet, hvorvel ogsaa her Floderne for det meste ere tørre i Sommertiden. De betydeligste ere Candelaro med talrige Tilløb, der falder ud i Pantano Salso, og Ofanto, der falder i Adriaterhavet. Landets Hovedprodukter ere Korn, Vin, Olje, Mandler, Safran, Tobak og Kapers; dog henligger den større Del som Græsgang, der benyttes af vandrende Hjorder af Oxer, Bøfler, Faar og Geder. — Det gamle Apulia indbefattede Peucetia, Messapia o. m., men omfattede ikke Prov. Otranto, der i Oldtiden kaldtes Calabrien; det spillede en Rolle i mange gamle Sagn og var en Tid lang Skuepladsen for den 2den puniske Krig. De bekjendteste Stæder i samme vare Cannæ og Venusia. Efter det vestromerske Riges Fald stiftede A. Herrer tillige med det øvrige Syditalien; c. 1040 satte de franske Normanner sig fast her, og Robert Guiscard blev 1059 af Paven belenet med A. som Hertugdømme. Siden blev det en Del af Kongeriget Neapel. Kong Victor Emanuels Sønnesøn, den førstefødte italienske Prins, Søn af Pr. Amadeo Hertug af Aosta, f. 1869, fører Titel Hertug af A.

A punto, it., punktlig, nøje; a p. d'arco, med Spidsen af Buen (i Mus.).

Apūre, Flod i det nordlige Sydamerika, udspringer paa Andes under 7° n. Br., løber med østl. Retning til Orinoco og er sejlbar i stor Udstrækning. Den optager flere meget vandrige Floder, af hvilke de betydeligste ere fra venstre Side San Domingo og Portuguesa, fra højre Side Cancagua. Neden for den sidstes Udløb ligger Landet ved A. saa lavt, at den i Regntiden oversvømmer det i en Udstrækning af flere Hundrede □ M.

Aquamarin, en yndet, dog ikke meget kostbar Ædelsten af blaaliggrøn Farve, en Varietet af Beryl. Grønne og blaa Topaser gaa ogsaa i Handelen under Navn af A. Orientalsk A. er derimod en Saphir, der har større Haardhed og Glans end den egentlige A.

Aquarēl, Maleri med Vandfarve paa Papir. Det højeste Lys fremkommer ved det hvide Papir selv, det svagere ved at Papiret skinner igjennem den tyndt paasatte Farve. A. kræver Sikkerhed i Haand og Øje, da den ikke tilsteder at gjøre det gjorte om igjen. Det er egentlig først i dette Aarh., at man har begyndt at øve det som en særlig Kunst, og nu dyrkes det navnlig i England med stor Forkjærlighed (Society of painters in water colours, oprettet allerede 1805), saaledes at det undertiden ikke er langt fra at naa Oljemaleriet i malerisk Virkning. Vandfarvemaleri udføres ogsaa med Dækfarver, en Malemaade, som den nyere Tids Mestre have gjenoptaget. Jvfr. Gouache.

Aquārium, en Vandbeholder, hvori Vandplanter og Vanddyr næres. Ferskvandsaquarierne ere i det hele taget lettest at passe. I Haver og Drivhuse ere A. i Regelen større eller mindre Bassiner, i Værelser derimod Kasser eller Skaaler af Glas; ved A. i større Stil er det nødvendigt at sørge for en rigelig Tilførsel af Luft for at vedligeholde Dyrenes Aandedræt, f. Ex. ved at presse Luft ned i

Vandbeholderen eller ved at lade Vandet falde ned i den fra betydelig Højde, og slige Etablissementer høre derfor til de forholdsvis kostbare Anlæg. Større A. existere dels som selvstændige Anlæg (Berlin), dels knyttede til zoologiske Haver (London, Hamborg) eller Stationer (Neapel). Til de Dyr, det er taknemmeligst at holde i Saltvands A., høre Sø-Anemoner, visse Rørorme, Krabber, Fiske osv.

Aquārius, lat., Vandmanden, et Stjernebillede i Dyrekredsen.

Aquatinta bet. oprindelig en Tegning, udført med Tusch- eller Sepiafarver, opløste i Vand; nu forstaas sædvanlig ved A. en Efterligning af saadanne Tegninger i Kobberstik. Tegningens Contourer fremstilles paa Kobberpladen ved Radering; efter at derpaa Ætsegrunden er fjærnet, bedækkes Pladen med en Mastixopløsning, som ved Tørring slaar en Mængde usynlige Revner, hvorigjennem Ætsevædsken kan trænge ned. Man bedækker nu de Partier, som skulle holdes hvide, med et beskyttende Lag og ætser Pladen ganske kort, saa bedækkes de lyseste Partier, Pladen ætses atter o. s. fr. Denne Maner var meget yndet i forrige Hundredaar, da den blev opfundet af en fransk Kobberstikker J. B. le Prince (1768).

Aqua Tofāna, en af en siciliansk Giftblanderske Tofana i det 17de Aarh. benyttet Giftdrik, hvis Hovedbestanddel var Arsenik. Opfinderinden blev 1709 henrettet for sine Forbrydelser.

A quatre mains, fr. [kätter mæng], for fire Hænder.

Aqua vītæ, lat., „Livsvand" (opr. it. **acqua di vita**, Druevand), s. **Brændevin**.

Aquavīva, Claudio, en Neapolitaner, der har spillet en vigtig Rolle i Jesuiterordenens Historie som den snildeste Diplomat og mest energiske Hersker blandt alle dens Ledere. F. 1543 blev han allerede 1581 Ordenens General, den 5te i Rækken. Med stor Klogskab og Kraft forstod han at hævde sit Herredømme imod de spanske Jesuiters Oprørsforsøg, skjønt de støttedes af Inqvisitionen og Pave Clemens VIII, og da Inqvisitionen senere stod i Begreb med at fordømme Ordenen paa Grund af Molinas Semipelagianisme, fik han med stor Snildhed Sagen ind under Pavens Afgjørelse og derefter udsat. (Jvfr. Molina). Da Jesuiten Johan Mariana af Toledo i Anledning af Snigmordet paa den franske Konge Henrik III i et Skrift søgte at bevise, ikke blot at et helt Folk har Ret til efter formelig Procedure at afsætte og henrette en Tyran, men ogsaa at hvilket som helst Individ har Ret til at snigmyrde en Fyrste, der ikke virker for den katholske Kirke, dæmpede A. den Storm, der fra Staternes Side rejste sig imod Ordenen, ved det jesuitisk-tvetydige Decret af 1610, hvorved det forbødes alle Ordensmedlemmer at lære, at det er tilladt enhver Person under ethvert Foregivende af Tyranni at myrde Konger og Fyrster. Under A. vandt Ordenen mere Terrain fra Protestantismen end nogen Sinde før eller senere og tilkæmpede sig fin Verdensstilling. A. døde 1615.

Aquila, lat. [ā], en Ørn; Stjernebilledet Ørnen paa den nordlige Himmel.

Aquila [ā], Forfatter til en græsk Oversættelse af det gamle Testament, hvoraf der nu kun haves Brudstykker, levede i den første Halvdel af det 2det Aarh. Hans Oversættelse gjengiver den hebraiske Text med ordret Nøjagtighed, men støder derved ofte an mod det græske Sprogs Love. Jøderne foretrak denne ordrette Oversættelse for den mere frie af de 70 Fortolkere (Septuaginta), hvilken sidste de christne derimod helst benyttede.

Aquila degli Abrūzzi [ākvi], Stad i Mellemitalien, 12 M. n. ø. for Rom. 18,000 J. Bispesæde. Fabrikation af Papir, Lærred og Voxlys.

Aquilēia, Stad i det nuværende østerrigske Fyrstgrevskab Görz og Gradisca, et Par M. fra Vestkysten af Bugten ved Triest, i en moradsig Egn, var under de romerske Kejsere en blomstrende Handelsstad og stærk Fæstning ved Havet, der betragtedes som Italiens Bulværk imod Barbarerne. Den blev aldeles ødelagt af Attila ved hans Indfald i Italien 452; endnu findes mange Levninger fra Oldtiden i Omegnen. Nu er den en ubetydelig By, ogsaa kaldet Aglar, med 2,000 J.

Aquitānien, en af de 4 store Provinser i det gamle Gallien, imellem Cevennerne, Loire, Atlanterhavet og Pyrenæerne, var beboet af Folkeslag af iberisk Herkomst. 412 bemægtigede Vestgoterne sig A. og gjorde Tolosa (Toulouse) til deres Hovedstad; Frankerkongen Chlodevig fravev dem det 507 efter Slaget ved Poitiers. Efter mange Omvexlinger blev Landet erobret af Carl d. store, der overgav det som et Kongerige til sin Søn Ludvig d. fromme. S. for øvrigt **Guienne**.

Aquædūct, Vandledning, et Slags Bro, der i en aaben Kanal leder Vand fra et Sted til et andet, f. Ex. for at forsyne dette med Drikkevand, eller for at etablere Skibsfart imellem dem. Allerede i de ældste Tider opførtes, især i førstnævnte Øjemed, store murede A., blandt hvilke de romerske ere de navnkundigste. De ere ofte flere Mile lange og meget høje med 2—3 Etager Buer. Den første romerske A. anlagdes af Appius Claudius Cæcus 312 f. Chr. Senere tiltog Iveren for at bygge saadanne Værker mere og mere; og ikke alene ved Rom, men saa godt som i alle Lande, der have været underkastede det romerske Herredømme, er der Ruiner tilbage af dem. Ved Rom føre 3 gamle A. endnu Vand til Byen. Ved Lissabon ser man Levninger af en lignende, der hidrører fra Trajan og hæver sig mere end 200 F. over Dalens Bund. Men alle de ældre overtræffes dog i Dristighed og Højde af den, Theodorich c. 500 anlagde ved Spoleto, og som bestaar af 2 Etager Buer, tilsammen af 400 F.s Højde. Fra den nyere Tid finder man især i Frankrig og England A. opførte, som oftest for Skibsfartens Skyld, da man til Drikkevandsledninger nu næsten altid anvender Rør. Kanalsengen er i Regelen ikke bredere end fornødent for et Skibs Passage og har Trækveje paa begge Sider. Af Ex. fra nyere Tid kan nævnes A., som ved Agen fører over Garonne, Croton-A. (s. d. A.) ved New York, A. for Bridgewaterkanalen over Irwell. A. opføres hyppigst af Sten; kun

meget smaa A. bygges af Træ; i nyere Tid finder man dog ogsaa A. byggede af Jærn, før Støbejærn, nu Smeddejærn, og Jærnkassen hviler da paa Piller af Jærn eller Sten eller bæres af Jærnkjæder som en Hængebro; en Jærn-A. findes bl. a. ved Saaralben i Lothringen.

Aquæ Sēxtiæ, det nuværende Aix i Provence, er bekjendt af den store Sejer, som Marius der vandt over Teutonerne 102 f. Chr.

A. R., d. e. **ănno rĕgni**, lat., i Regeringens Aar.

Ar, Cicatrice, det hvidlige, af en fast Bindevævsmasse med iblandede elastiske Traade bestaaende Væv, hvormed Helingen af Saar i Hud, Slimhinder, Binde-, Sene- og Muskelvæv iværksættes. **Arдannelsen**, Cicatrisationen, sker enten uden eller med Suppuration, alt efter Saarenes mindre eller større Udstrækning og andre individuelle eller uden fra indvirkende Forhold (Alder, constitutionelle Sygdomme, hygieiniske Forhold, Forbindingsmaaden osv.). A. er meget sparsomt forsynet med Kar og Nerver og har derfor mindre Livskraft end Legemets normale Væv, især naar A. er meget stort, i hvilket Tilfælde det let destrueres igjen. A., og navnlig de store, have den Egenskab med Tiden at trække sig sammen, hvorved betydelige Deformiteter (Contracturer osv.) kunne opstaa i de omgivende Dele.

Ara, Gruppe af Papegøjernes Familie, udmærket ved nøgne Kinder, lang Hale, forholdsvis betydelig Størrelse og pragtfulde Farver; er indskrænket til Sydamerika.

Arabah, Dalfuren fra det døde Havs Sydspids til Akaba-Bugten. Den højeste Del af dens Bund ligger c. 9½ M. n. for Akaba-B. og 740 F. over dennes, 2000 F. over det døde Havs Niveau. Mange Sidedale, hvoribl. Wadi-Musa med Rester af den gamle nabathæiske By Petra.

Arabāt, en lille befæstet Stad paa Halvøen Krim i Rusland ved Begyndelsen af den lange smalle Landtange, der begrænser det saakaldte raadne Hav mod Ø.

Arabēsker, Ornamenter, hvis Former ere laante fra Planteriget. De kaldes saaledes efter Araberne, der især uddannede dem, da deres Religion forbød dem at afbilde Dyr og Mennesker. De Former af A., som nu anvendes, ere imidlertid mere laante fra græsk eller romersk Kunst, hvor der ofte indflettes Dyre- og Menneskefigurer i dem.

Arabi, Achmed, ægyptisk Officer, f. 1839, Søn af en simpel Bonde og selv uden egentlig Dannelse, deltog i Febr. 1879 i den Militærtumult i Kairo, hvorved Nubar Paschas Ministerium styrtedes, og blev derefter Oberst. I Sept. 1881 stod A. i Spidsen for den militære Bevægelse, som udgik fra det saakaldte „Nationalparti“ og var rettet imod den europæiske Indflydelse. I Jan. 1882 blev A. Krigsminister og blev snart Ministeriets egentlige Leder; han viste stor Ulydighed imod Khediven, ja fik endog hans Afsættelse vedtagen af Notabelforsamlingen, men erklærede at være Sultanen tro. A. stod vistnok bagved de blodige Optrin, der fandt Sted i Alexandria 11 Juni, og lod Pøbelen og Soldaterne plyndre og ødelægge det europæiske Kvarter af Byen, da den engelske Flaade 11 Juli havde bombarderet Forterne. I Kampen med de engelske Tropper viste A. hverken Dygtighed eller Tapperhed; han overgav sig 15 Sept. i Kairo uden at forsøge Modstand og blev i Dec. dødsdømt, men benaadet med Landsforvisning og derefter ført til Ceylon.

Arabien, en stor Halvø, der danner Asiens sydvestl. Del. Grænser: den persiske Bugt, Oman-Bugten, det arabiske Hav, Aden-Bugten, det røde Hav. Mod N. V. og N. er der ingen naturlige Grænser, men sædvanlig antages en Linje fra Suez-Bugtens Spids til El-Arisch, Middelhavets sydøstl. Hjørne, derfra over Sydspidsen af det døde Hav til Euphrats nedre Løb og parallel med denne Flods højre Bred til dens Udløb for Grænsen. — Fladeindholdet er c. 60,000 □ M., Halvøens Axe har en Længde af 330 M. (c. 70—75 Karavane-Dagsrejser), Bredden mellem det røde Hav og den persiske Bugt er 130 M. — Indbyggerantallet anslaas til 7—8 Mill., hvoraf 5 Mill. under tyrkisk Højhed. — Overfladebeskaffenhed. A. kan betragtes som en Højslette af Middelhøjde som Sahara, hvis Fortsættelse det er. Mod V. støtter det sig til en Bjærgrække, der mellem sig og det røde Hav efterlader et sandet Kystland, som kun paa enkelte Steder naar nogle Dagsrejsers Bredde og kaldes Tihama, d. e. Kystsletten. Den Del af disse Bjærge, der ligger s. for Mekka, er den højeste og kaldes Asir el Jemen. S. herfor udvide Bjærgene sig til et Plateau med mange Dale. Dets i Forhold til Bredden (13°—17° n. B.) kølige Luft har skaffet det Navnet „det lykkelige A.“ Hele den arabiske Halvø hælder mod Ø., hvor Randbjærgene Dschebel Achdar ved Oman-Bugten naa op mod 10,000 F.s Højde. Det indre er ligesom Saharas gjennemstrøget af lidet kjendte Bjærge, der danne Bjærgegne, som kaldes Nedschd; det egtl. Nedschd, hvis højeste Del er Dschebel Schammar, ligger omtrent i Halvøens Midte og har en Længde af c. 20 Dagsrejser. I Bjærgegnene er der Kilder og rindende Vand samt en agerdyrkende Befolkning med talrige større og mindre Byer. De øvrige Dele af Plateauet ere ubeboelige, mer eller mindre øde Ørkener, der naa ud til Randene og indtage omtrent en Tredjedel af hele Arealet. Mod S. er det fortrinsvis Sandørkener, Dehna, hvoraf mange Dele maaske aldrig ere betraadte af Mennesker. Mod N. er det især Stenørkener eller røde Sandørkener, Nefud. Landet hviler i Almindelighed paa et granitisk, sjældnere basaltisk eller Kalkstens Underlag, der har en Mægtighed af indtil 600 F. og er dækket med lange Sandklitter eller med hesteskoformige Fordybninger. Der er mange Oaser, maaske gamle Indsøer, og til visse Aarstider skal der paa sine Steder være en temmelig rig Plantevæxt og mange Dyr. Højst mærkelig er en jævnlig afbrudt Række Vulkaner i den vestlige Del af A., parallelt med det røde Hav, lige fra Hauran-Bjærgene i Syrien til Bab-el-Mandeb, hvorfra den fortsætter sig ud paa nogle vulkanske Øer. Store Flader ere dækkede med Lavastykker og kaldes Harras. Alle Vul-

kanerne ere nu slukte; en skal dog have haft et Udbrud endnu paa Kalifen Omars Tid (c. 640). — **Floder:** Ingensteds i A. er der en Flod, som naar Havet. I Bjærgene opstaar der talrige Vandløb, som i det mindste en Del af Aaret føre Vandet ud i Ørkenerne i Dale, som kaldes **Wadi'er**, men som ere tørre de ni Tiendedele af Aaret. De største af de kjendte Wadier ere 1) **Wadi Sirrhan**, der begynder i Hauran og ender i den store Oasedal el **Dschof**, mellem 29° og 30° n. Br., 58° ø. L. 2) **Wadi er Rumem**, der fra S. V. til N. Ø. gjennemfurer Halvøen i næsten hele dens Bredde, 170 M. lang. I Regntiden maa den kunne sammenlignes med Rhinen, og der fortælles, at den en enkelt Gang skal have ført Vandet helt ud i den nedre Euphrat. — A.s **Kyster** ere mod det røde Hav høje og sandede, mægtige Koralrev og talrige Smaaøer besværliggjøre Landingen. Mod S. gaar Plateauet helt ud til Havet med Højder paa 7—8,000 F., men ved den persiske Bugt findes flade Kyster med indskaarne Bugter. — **Klima.** I Bjærgegnene haves en Regntid paa nogle Maaneder, men enkelte Aar kan den udeblive. I de andre Egne er Regn kun sjælden. Varmen er overordentlig stærk i Tihama, mindre i Bjærgegnene, hvor det endog kan sne om Vinteren. I de nordlige Ørkener raser stundum i den varmeste Aarstid Ørkenvinden Samum. — **Inddeling:** **Hedschas** kaldes den nordlige Del af Kystlandet ved det røde Hav; **Jemen** er Halvøens sydvestl. Hjørne, den bedst beliggende og befolkede Del af A.; **Hadramaut**, **Mahra** og **Kara** ere Strækninger ved det arabiske Hav; **Oman** ved Oman-Bugten, **El Hasa** ved den persiske Bugt; om **Nedschd** s. ovenf. Ørkenen har forskjellige Navne: **Dehna** ell. **Roba el Khali**, **Nefud**, **Hamid**. **Sinai-Halvøen** danner et eget hele, som de orientalske Geographer oftest ikke regne med til A. Alle disse Navne ere dog nærmest kun geographiske Betegnelser. I politisk Henseende inddeles Landet i: 1) **Ægyptiske Besiddelser:** Sinai-Halvøen og den nordl. Del af Kysten ved det røde Hav, i gamle Dage Midianiternes Land. 2) **Tyrkiske Besiddelser:** Hedschas og Jemen. En tyrkisk Generalguverneur residerer i Taïf i Højlandet s. ø. for Mekka,. men Stor-Sherifen i denne By er dog den egentlige Magthaver over de hellige Steder. I Jemen er der en indfødt Fyrste, en Imam i Byen Sana, og han er ogsaa her den virkelige Magthaver. Mellem Hedschas og Jemen er der et stort Land, der ofte kaldes Asir, skjønt Bjærgene af dette Navn kun indtage en ringe Del deraf. Dette Land er delt mellem mange uafhængige Stammer, over hvilke Imamen i Sana paastaar at have Overherredømmet. Det samme gjælder om alle Landene langs Sydkysten. El-Hasa ved den persiske Bugt er efter Wahabiternes Riges Opløsning kommet under Tyrkiet. 3) **Oman** har i Maskat en egen Fyrste, der tidligere kaldtes Imam, nu Sultan. Nylig har dette Rige annecteret Landskabet Safar paa Sydkysten. 4) **Beduinerne i Ørkenen** anerkjende ikke andre Herrer end deres egne Scheiker. 5) **Wahabiternes Rige** i det indre A., ø. for Hedschas, og for øvrigt omgivet af Ørkenen. 6) **Schammar**, hvortil El-Dschof hører, er nu den mægtigste Stat i Nedschd (Hovedstad: Hail). 7) **Britiske Besiddelser** ere Aden med omliggende Land, Kamaran-Øen i det røde Hav, Perim i Bab-el-Mandeb-Strædet og Churian-Murian Øerne n. ø. for Aden. — **Planter, Dyr og Mineralier.** I A. dyrkes Daddelpalmen, som er Beduinernes vigtigste Træ, Byg og Durra i Bjærgegnene, Kaffetræet v. for Jemens Bjærge, Vinranken og andre Sydfrugter, Bomuld i Oman, Sukkerrør i det sydl. A. Vildt vokser Mekkabalsamtræet i Hedschas og Jemen, Cassia, Sennes og Gummi-Akacier. — Af vilde Dyr træffes i Arabien: Løver, Leoparder, Ulve, Vildsvin, Hyæner, Schakaler, Antiloper og Gazeller, Ræve, Aber og Stenbukke paa de højeste Bjærge. Strudse forekomme temmelig almindelig. Græshoppesværme optræde hyppig i Ørkenerne og udbrede sig derfra over de dyrkede Strækninger. Af Husdyrene ere især Kamelen og Hesten vigtige. Hestenes Antal er dog kun ringe; nogle Steder ere de fortrinlige; men deres Godhed i Nedschd synes dog at være bleven overdreven. Derimod opdrættes der udmærkede Kamelracer i det indre. A. har rige Metallejer, men der produceres næsten intet. I Oldtiden var det anderledes; Undersøgelser i Midian i de senere Aar have paavist store Mængder af forladte Gruber. Langs den sydlige Kyst og især ved Bahrein-Øerne er der vigtige Perlefiskerier. — **Industri og Handel** er især i Hænderne paa Jøder og Banianer, indvandrede hindostanske Kjøbmænd. Industrien er meget ringe, Handelen derimod betydeligere. Der udføres Dadler, Strudsfjer, Gummi, Heste, Sennes og Perler. Der indføres fra Indien og Persien: Tæpper og Shawler, Krydderier og Sukker, fra Afrika: Korn, Slaver, Myrrha; fra Amerika: Hamp, Jærn, Staal, Kobber-, Tin- og Blysager, fra tyrkisk Asien: Vaaben og Bygningstømmer, fra Europa: Luxusvarer. **Mocha** er ikke som før den mest besøgte Havn i Jemen; det er nu **Hodeidah** og **Loheia** længere mod N. Hovedoplagsstedet for Kaffe er **Beit-el-Fakih** i Jemen; men til Europa udføres næsten intet. Efterhaanden drages Handelen over til **Aden**. **Dschidda** ved det røde Hav og **Maskat** i Oman ere i øvrigt de betydeligste Handelspladser. — **Befolkning.** Uagtet A.s Befolkning tydelig nok baade ved Sprog og Ydre hører til en Klasse, af semitisk Æt, er der dog i Henseende til Levemaade og Skikke en ikke ringe Forskjel mellem to Dele af Folket, der sædvanlig benævnes **Beduiner** og **Hadheri**. Beduinerne leve nomadiserende af Kvægavl, delte i talrige, mindre Samfund med patriarchalsk Forfatning, under Scheiker og Emirer; Hadheri bebo Byer og Landdistricter og drive Handel og Agerdyrkning (Fellah'er). Man skjelner i Regelen i Henseende til Afstamning mellem forskjellige Grene af Befolkningen (s. saaledes Himjariter, Ismael); Angivelserne herom ere imidlertid næppe ganske overensstemmende. I det sydl. A. er Befolkningen i øvrigt meget blandet med Negere, paa Grund af de mange til Haremerne ind-

førte Negerslavinder. Desuden bor der rundt om i A. Jøder, Banianer o. a. Folk.

Arabernes Historie før Muhammed er kun lidet kjendt. Efter arab. Sagn nedstamme de fra Abraham, dels fra hans ældste Søn Ismael, dels fra hans yngre Sønner med Keturah. A. vedligeholdt deres Uafhængighed over for alle Oldtidens Verdensriger, medens de forurolígede de jødiske Riger. Døden hindrede Alexander den stores paatænkte Tog, og senere indtog A. en Del af Mesopotamien, som endnu kaldes Irak Arabi, og grundlagde et Rige i Syrien. Herfra fortrængtes de senere af Romerne; Augustus lod 24 f. Chr. gjøre et Tog imod A., men det mislykkedes ganske, og Trajan trængte vel ind i Landet, men gjorde kun nogle af de nordlige Stammer afhængige af Rom. Christendommen vandt tidlig Indgang, og herhen flygtede under Forfølgelserne i det østromerske Rige mange Nestorianere og Monophysiter; ligeledes var der siden Jerusalems Ødelæggelse flygtet mange Jøder til A., især til Jemen. I Himjariternes Rige vare Herskerne en lang Tid christne, men omtr. 500 gjorde en Jøde sig til Herre og forfulgte de christne; disse fik Hjælp fra Abessinien, som nu gjorde Landet afhængigt, indtil A. 570 ved persisk Hjælp fordrev dem. Med Muhammed begynder et nyt Afsnit i A.s Historie. Han udslettede det gamle Hedenskab (et Slags Stjernedyrkelse) og samlede de hidtil splittede Stammer ved en fælles Tro og en religiøs Begejstring, der drev A. langt ud over deres naturlige Grænser, saa at de stiftede Riger i alle tre Verdensdele og bredte deres Sprog og Nationalitet tillige med deres Tro ud over en stor Del af Forasien og Nordafrika. Herredømmet i Asien tabtes ved Kalifatets Fald 1258; det sidste mauriske Rige i Europa (Granada) gik til Grunde 1492, og i den følgende Menneskealder bredte Tyrkerne deres Magt over Nordafrika. Efter den Tid indskrænker A.s Historie sig til indre Kampe. 1570 indtog Tyrkerne Jemen og flere Landskaber, men mistede dem igjen i det 17de Aarh.; 1508—1659 vare Portugiserne Herrer over Maskat, men det havde heller ingen varige Følger. I Midten af 18de Aarh. grundlagde Abdel-Wahab en ny religiøs Sekt, Wahabiterne, et Slags reformeret Muhammedanisme, som ikke vilde erkjende Prophetens Betydning som Forbeder hos Allah, men fremhævede Sædelighed og Tarvelighed, samt Kampen imod de vantro. Den bredte sig ikke alene over hele det indre A., men langt ned til Jemen imod Syd og til Basra og den persiske Havbugt imod Øst. 1810 indtog de endog Mekka og Medina, plyndrede begge Byer, ja skaanede end ikke de hellige Steder og Muhammeds Grav. Mehemed Ali af Ægypten sendte derfor 1811 en Hær til A. og indtog de tvende Byer; Krigen fornyedes 1815—18 og endte med, at Mehemed Alis Søn Ibrahim tog Wahabiternes Høvding Abdallah til Fange og sendte ham til Constantinopel, hvor han blev henrettet. Det vestlige A. stod derefter under Ægypten indt. 1840 og kom da under Sultanens Overherredømme. 1871—73 indtog Tyrkerne ogsaa Jemen og Sana, men Herredømmet er kun usikkert, og i det indre A. have Wahabiterne endnu et Rige i Nedschd med Hovedsæde Riad og 1½ Mill. Indb. 1839 besatte Engelskmændene Aden.

Arabisk Bygningsstil er en ikke ganske nøjagtig Betegnelse for den Stil, hvori Muhammedanerne bygge, idet den dels ikke udgik fra Arabien, dels udvikledes hos muhammedanske Folkeslag af forskjellig Oprindelse. I Mekkas Moske findes vel Grundformen for Islams Gudshus, den rummelige Gaard til Tvætningerne uden om de egentlige hellige Bygninger; men i Løbet af Middelalderen udviklede sig dog først en ejendommelig Bygningsstil, væsentlig paa Grundlag af de oldchristelige Bygningsformer, som atter for en Del vare laante fra Romernes Bygningskunst. Med al Forskjel i de enkelte Lande bevarer denne Stil som Særkjende en vis elegant Smakkerhed, men ogsaa en vis Fattigdom, idet man foretrækker at udsmykke de store Murflader med Arabesker og Indskrifter, fremfor at frembringe et rigere Spil ved stærkt udtrædende Led. Ejendommelige saa vel for Muhammedanernes Paladser som for deres Mosker ere en Mængde sære, om end tit elegante Bueformer o. a. m. Moskeerne, som for det meste danne vidtstrakte Bygningscomplexer, hvis kunstneriske Stil og Udsmykning især fremtræder i det indre, have som udvortes Egenheder de mange Kupler og de smække Taarne (Minareter), hvorfra Udraaberne kalde til Bøn.

Arabisk Kirke. Paa Grund af Gal. I, 17 antage mange, at allerede Paulus har forkyndt Christendommen i Arabien. Senere gik der Missionærer fra Alexandria derhen, i 3dje Aarh. f. Ex. Origenes, og den a. K. maa paa denne Tid have været temmelig blomstrende. Ogsaa opholdt flere christelige Asketer sig i den arabiske Ørken og omvendte mange af Nordarabiens nomadiske Horder, f. Ex. Hilarion i det 4de Aarh. og Simon Stylites i det 5te Aarh. I Sydarabien (Jemen), hvor der boede en stor Mængde Jøder, grundlagde i det 4de Aarh. Theophilus fra Diu Christendommen, understøttet af Kejser Constantinus; Jødernes fanatiske Had, som især i det 6te Aarh. steg til en blodig Forfølgelse af de christne, hindrede, at Landet blev fuldstændig christnet. Den i det 7de Aarh. optrædende Muhammedanisme gjorde Ende paa Christendommen i Arabien.

Arabisk Literatur. Den a. L. begynder først med Muhammed, der paa ên Gang grundlagde sit Folks politiske, religiøse og videnskabelige Betydning. Af den foregaaende Literatur have vi kun enkelte Prøver og Brudstykker i lyrisk Poesi, der senere bleve samlede og udgivne, som: Hamasah, en Samling af den ældste arab. Folkepoesi ved Abu Temmâm, udgiven og oversat paa Lat. af Freytag (»carmina Hamasæ«, Bonnæ 1828), paa Tysk af Rückert (Stuttg. 1846); Kitab-el-agani, d. e. Sangenes Bog, udg. af Kosegarten, og Hudeiliternes Divan ved samme. Desuden ere os enkelte større Digte bevarede, hvoraf vi her ville nævne de 7 Muallaqat, d. e. de ophængte, muligvis fordi disse, efter ved den offentlige Fest paa Markedet i Ocazh nær ved Mekka at have vundet Præmien, bleve ophængte i Templet i Mekka;

Digtene af Nâbiga, Ascha og Schanfara, der ere meddelte af de Sacy i »Chrest. Arab.«, t. II., høre til samme Periode. Disse ældste Digte vare hverandre meget lige, idet de alle have omtrent samme Anlæg, begyndende med en erotisk Indledning, hvorefter følger en glimrende Beskrivelse af Digterens mange udstandne Farer, Tog paa hans Stridshingst eller Kamel, hans vilde, tøjlesløse Ungdoms Liv; undertiden afbrydes denne derved, at korte moralske Sentenser indflettes. Vi have derfor snarere i et saadant Digt en Række glimrende Tableaux end en sammenhængende Tankeudvikling, idet Overgangen undertiden er ganske pludselig og uden Forbindelse. Rückerts Oversættelser af Imrûlqais's Muallaqah og Hamasah give os et tro og smagfuldt Billede af den ældste a. Poesi. Efter at Koranen havde samlet de før adspredte Stammer til et politisk Samfund og grundlagt en velordnet Stat, begynder den a. L., idet Koranens Studium fremkaldte iblandt de første Videnskaber Grammatik, Theologi og Traditionssamling. Bestræbelsen efter at have en sikker og fast Text for deres hellige Skrift gjorde nemlig en Samling af Sprogets Former og syntaktiske Regler nødvendig, ligesom Ærbødighed for Propheten bragte Araberne til at bevare ethvert Udsagn af ham som en hellig Norm, hvorved Sunnaer eller Traditionssamlinger fremstode. Af Grammatikere nævnes Abul-aswad (d. 688) som den første, dernæst Ali, den 4de Kalif, Sibaweihi i Slutningen af det 8de Aarh., hvis Værk til Udmærkelse benævnes „Bogen“; hans Samtidige, Chalil ben Ahmed (d. 787), begrundede den arabiske Metrik under Almansur, Videnskabernes første Beskytter. Senere have vi at omtale blandt saadanne Forfattere, hvis Værker ere udgivne og almindelig brugte: Ibn-Mâlik i det 13de Aarh., hvis versificerede Grammatik Alfiyia er udgiven af de Sacy, Paris 1833, og af Dieterici med Commentar og tysk Oversættelse, Leipzig og Berlin 1851—52; Ibn-ul-Hâgib omtr. fra samme Tid, hvis Syntax Kâfyia er udgiven i Rom 1592; Zamachschari i det 12te Aarh. (al-Mufassal, ed. J. Broch, Christian. 1859 og 79). I nær Forbindelse med Grammatiken staar hos Araberne Rhetorikens Studium, hvis vigtigste Formaal var at eftervise de forskjellige Skjønheder i Koranens Stil. Den inddeles sædvanlig i 3 Hoveddele: Begrebslære, Fremstillingslære og Tropelære, og efter en iblandt de i Orienten mest brugelige Rhetoriker af Qazwini (fra det 14de Aarh., med Teftazanis Commentar) er denne Videnskab første Gang i sin Helhed fremstillet af A. F. Mehren („Rhetorik der Araber“, Wien 1853). Tidligere havde Garcin de Tassy især efter persiske Kilder givet en noget kortere Fremstilling (»la Rhétorique des nations Musulmanes«, Journ. As. 1844—47, senere udg. 1873). Iblandt de vigtigste Traditionssamlinger, et Fag, der uagtet sin store Vigtighed for Opfattelsen af den muhammedanske Religion ikke endnu er tilstrækkelig behandlet af europæiske Lærde, have vi at nævne Bocharis Sahih, d. e. den paalidelige, fra det 9de Aarh., udg. af Krehl, Leipzig, og Værket Mischkat ul-Mesabih fra det 14de Aarh., oversat paa Engelsk af Matthews, Calcutta 1809, 2 Bd. En stor Mængde Fortolkninger af Koranen er en just ikke behagelig Tilvæxt til den a. L.; iblandt saadanne, der ved Lærdom og Smag hæve sig over den sædvanlige, ogsaa fra den christelige og jødiske Exegese bekjendte Middelmaadighed, fortjene at nævnes: Zamachscharis Kaschschaf fra det 12te Aarh., hvoraf en Udgave skyldes Lees, Calcutta 1856, og Beidhawis herfra i orthodox Retning afledede fra det 13de Aarh., udgivet af H. Fleischer, Leipzig 1844—48. Til Fortolkningen af Koranen slutte sig Dogmatik, Jurisprudens, som begge have Koranen til fælles Udgangspunkt, og de mere selvstændige philosophiske Studier. I dogmatisk Henseende ansaas 4 Partier, opstaaede i det 8de Aarh., som orthodoxe, idet de vel afvige i mindre Spørgsmaal, men ere enige i at anerkjende Koranen og Sunna som Rettesnor i alle Sager, nemlig Schafeiter, Hanafiter, Hanbaliter og Malekiter. De øvrige Sekter antoges at udgjøre med et rundt Tal 72 og betragtedes som Kjættere; deres Læresætninger ere fremstillede i et vigtigt Værk af Scharastani fra det 12te Aarh.: „Bogen om Religionspartier og Philosophskoler“, udgiven af Cureton: »Book of religious and philosophical sects«, 1842—46, oversat paa Tysk af Haarbrücker, Halle 1850. En bekjendt Dogmatik have vi i Omar al-Nassafis Værk: „Troens Grundlære“ fra det 12te Aarh., og en Lovbog af Scheich Ibrahim fra Haleb fra det 16de Aarh., begge oversatte af Muradgea d'Ohsson i »Tableau général de l'empire Ottoman«, Par. 1787. Større juridiske Værker ere udgivne i Calcutta, som „Hidaya“ (1830), oversat af Hamilton paa Engelsk, 4 Bd. (Lond. 1791); i den senere Tid skyldes en Del Udarbejdelser af muhammedansk Ret til Brug for Befolkningen i Algier franske Lærde, som »Précis de jurisprudence Musulmane par Perron«, Par. 1848 o. a. Philosophiens Studium hentede Araberne især hos Grækerne, idet fra Harun al-Raschids Tid de fleste Aristoteliske Skrifter oversattes paa Arabisk, som af Honain og dennes Sønner, af al-Kindi, senere af Alfarabi i det 10de Aarh., Avicenna og Averroes. De Philosopher, der fremstille Troens Grundsætninger med philosophisk Behandling, kaldes Mutakallim, d. e. Dialektikere, og en egen Sekt, de saakaldte Mutazaliter, ere at anse som de muhammedanske Protestanter, idet de afvige fra den strænge Orthodoxi. Blandt orthodoxe Philosopher indtager al-Ghazzali i det 11te Aarh. en udmærket Plads, idet han søger at forbinde Aabenbaringens eller Koranens Sætninger med Philosophien og desuden er Forfatter til ethiske Værker. Blandt europæiske Lærde, der i Skrifter have behandlet Arabernes Philosophi, ere at nævne: A. Schmölders (»Documenta philosophiæ Arab.«, Bonnæ 1837; »Sur les écoles philos. des Arabes«, Par. 1842), Renan (»Averrhoès et l'Averrhoisme«, Par. 1854), A. F. Mehren, la philosophie d'Avicenne, Louvain 83 (Extrait du Muséon) og »Corresp. du philosophe soufi Ibn Sab'in avec l'emp. Fred. II de Hohenst.«, Par. 1880. En ejendommelig Sekt i Muhammedanismen danne de saakaldte Sufikere, hvis

Lære oprindelig er indisk eller persisk, har en pantheistisk Retning og udmærker sig ved en streng Askese; til denne Sekt høre enkelte arabiske Digtere og de berømte persiske Saadi og Häfiz. En overordentlig Vigtighed frembyder den a. L. i historisk Retning, idet vi finde de vigtigste Arter i Historieskrivning fra den blotte Sammenstilling af Sagn til den philosophiske Behandling repræsenterede hos Araberne. De ældste Historikere behandlede især Arabernes tidligste Historie, idet de, som Ibn-Kotheiba (d. 889), bekjendt af Rasmussens Afhandlinger: »Histor. Arab. ante Islamismum« og »Additam. ad hist. Arab.«, Haun. 1817 og 1821, give en Fortegnelse over Arabernes Slagdage og hedenske Skikke, eller, som Wakidi og Beladori i det 9de Aarh., beskrive Arabernes Erobringstog under Islam. En ganske anden Retning betraadte først Thabari, idet han forfattede en almindelig Verdenshistorie, hvori han samlede alle Beretninger om den ældste Tid og stillede dem uden Kritik ved Siden af hverandre. Dette Værk, der gaar fra Adam til 914, var hidtil kun for en Del bevaret, og Udgivelsen heraf skyldes Kosegarten (»Annales Tabari«, Gryphiswald. 1831—38; 1ste Del oversat paa Fransk af Dubeaux, Par. 1836); en senere samlet Udgave er begyndt i Leiden 1879, af hvilken 5 Bd. ere trykte. Desuden haves Oversættelser og Bearbejdelser paa Persisk og Tyrkisk. Omtr. samtidig med Thabari var den berømte Masudi (d. 956), baade Historiker og Geograph, der tillige i sine encyklopædiske Skrifter beskriver de forskjellige Landes Literatur, Religion og Culturhistorie. Af hans mange vidtløftige Værker er kun det under Navnet „Murug edh-dheheb" (de gyldne Enge) bekjendte os bevaret, hvis Udgivelse i Paris hører til et af den arabiske Philologis vigtigste Fremskridt (Maçoudi, les prairies d'or, texte et traduction par Barbier de Meynard, T. I—IX). Af mindre Betydning er Hamzah fra Ispahan i det 10de Aarh., hvis Annaler ere udgivne med latinsk Oversættelse af Gottwaldt, 2 Bd., Leipz. 1844. Eutychius ell. Said ben Batrik (d. 940) skrev en Verdenshistorie, udgivet af Pococke, Lond. 1658, og efterfulgtes heri af de senere Abulfarabj (s. d. A.) ell. Barhebræus og Elmakin fra det 13de Aarh., begge Christne; den sidste gav et Udtog af Thabaris Annaler, udgivet af Erpen, Leid. 1625; en lignende Bearbejdelse skyldes den ligeledes i det 13de Aarh. levende Ibn-ul-Athir, hvis berømte Værk nu er udgiven af Tornberg. I det 14de Aarh. have vi at omtale Abulfeda, hvis Geographi og Verdenshistorie ere længst bekjendte (s. d. A.). Den berømte Ibn-Chaldun (d. 1406) danner Epoche i den arabiske Historieskrivning ved en philosophisk Indledning til de historiske Videnskaber i Forbindelse med Annaler til Arabernes Historie; en Udgave af den første skyldes de Slane; desuden er han Forfatter til Berbernes Historie, der er udgiven og oversat af Mac G. de Slane, Alger 1842. Lidt senere levede Makrizi (d. 1442), Forfatter til to vigtige Værker: Ægyptens Beskrivelse og de mamlukiske Sultaners Historie, af hvilken sidste en Del er oversat af Quatremère, Par. 1837; desuden have vi af samme Forfatter en Kopternes Historie, udgiven af Wüstenfeld med Oversættelse, Götting. 1846. Nuweiri (d. 1332) er Forfatter til en Encyklopædi, hvoraf en Del behandler Arabernes ældste Historie; Prøver heraf ere givne af Rasmussen 1821 i »Addit. ad hist. Arab.« Foruden disse Verdenshistorier og Behandlinger af mere omfattende Tidsafsnit besidder den a. L. vigtige Biographier og Monographier, af hvilke vi her nævne Bohâ ed-din og Amâd-eddin fra det 12te Aarh., Forfattere af Saladins Levnet, udgivne af Schultens, Leid. 1733; disses Samtidige Abdullathif forfattede en Beskrivelse af Ægypten, ved hvis Oversættelse (»Relation de l'Egypte«, Par. 1810) de Sacy har erhvervet sig store Fortjenester af Videnskaben. Til det 15de Aarh. hører Ibn Arabschah, Forfatter af Timurs Levnet, et Værk, der ved sit rhetoriske Sprog bærer Præg af en fordærvet Smag, men dog er af Vigtighed i historisk Henseende, udgivet af Golius 1636 og i Calc. 1812; oversat af Manger, Leeuwarden 1767, 2 Bd. Den lærde Polyhistor Soyuthi (d. 1505) fra Soyuth ell. Siut i Overægypten skrev en Ægyptens Historie, der omtrent paa samme Tid bearbejdedes af Tagri Bardi lige fra Arabernes Erobring af dette Land til 1453 (udgivet af Carlyle 1793). Ibn Schohnah i det 15de Aarh. efterlignede Abulfedas Verdenshistorie. De mauriske Historieskrivere ere meget vigtige for Spaniens Historie, og et Hovedværk besidde vi af Makkari fra Begyndelsen af det 17de Aarh., udgivet af Wright, Krehl, Dugat (»Analectes sur l'histoire et la littérat. des Arabes d'Espagne par al-Makkari«, og bearbejdet af Gayangos: »The hist. of the Mahommed. Dynast. of Spain«). I dette Værk meddeles en vidtløftig Fortegnelse over spanske Historieskrivere, iblandt hvilke Ibn-Khatib (d. 1374) og Ibn-Abdari, udg. af Dozy, Leid. 1849, ere de vigtigste. De arabiske Dynastiers Historie i Mauritanien er behandlet i et omfattende Værk af Ibn-Abi-Zerr i det 14de Aarh., udgivet med latinsk Oversættelse af C. Tornberg, Upsaliæ 1843 (»Annales regum Mauritaniæ«), tidligere oversat i Udtog paa Tysk af Dombay, Agram 1793, 2 Bd., paa Portugisisk af Ant. Moura, Lissab. 1828. En ejendommelig Art Skrifter af største Vigtighed for Literaturhistorien er Levnedsbeskrivelser af berømte Mænd, Digtere, Læger o. l.; hertil hører det berømte Værk af Ibn-Challigan (d. 1281), der er udgivet af de Slane (»Vies des hommes illustres«, 2 Bd., Par. 1838), med engelsk Oversættelse i 3 Bd., Lond. 1842; Ibn-Abu-Ozeibiah, Forfatter til en Levnedsbeskrivelse af berømte Læger (d. 1269); Dhahebi og Nawawi skreve biographiske Ordbøger, udgivne af Wüstenfeld, Götting. 1833 og 1842. Vi forlade denne saa rige Literatur efter at have meddelt det vigtigste og ved Udgaver bekjendte og komme til Geographien og de dermed beslægtede Videnskaber, Mathematik, Astronomi og Naturvidenskaberne, i hvilke Fag fremfor alle andre Araberne med Rette fortjene vor Anerkjendelse for at have bevaret Videnskabens i de christne Lande indtil Reformationstiden næsten udslukte Lys. I Geographien naaede Araberne snart Grækernes

Standpunkt ved Oversættelser af Ptolemæos, efter at fra det 8de Aarh. ved Islams Udbredelse Trangen til geographiske Kundskaber gjorde sig gjældende. Under Almamun (d. 833) oversattes Ptolemæos's μεγάλη σύνταξις under Navnet al-Megist, og noget senere sammes Geographi af al-Kindi, hvoraf desuden en Bearbejdelse er bekjendt under Navnet Rasm-ul-ardh. Ogsaa Marinus fra Tyros siges at være oversat paa Arabisk. I Bagdad og Damaskus grundedes to Observatorier under denne Kalif, der ogsaa lod foretage en bekjendt Gradmaaling imellem Racca og Tadmor og paa Sletten ved Sinjar. I Følge Arabernes Forestillinger tænktes Himlen at omfatte først de 7 Planetsphærer, derefter Fixstjernehimlen og efter denne de saliges Opholdssteder; i Overensstemmelse hermed deltes den beboede Del af Jorden, der, idet kun den ene Halvdel indtil noget s. for Ækvator var bekjendt, kaldtes den beboede Fjerdedel, i 7 Klimater. Disses Længdegrader antoges efter Ptolemæos at udgjøre det faste Tal 180°, idet man, udgaaende fra Vest, snart regnede fra de lykkelige Øer (rimeligvis de canariske Øer), snart fra et yderste Punkt paa Afrikas Vestkyst, efter Abulfeda Cap Verde; kun faa regne i Overensstemmelse med indiske Geographer fra den yderste Østgrænse Jamokata, der undertiden ombyttes med et imaginært Midtpunkt for Jorden, kaldet Qobbet Arin ell. Azin, som efter de geographiske Kundskabers Udvikling henlagdes til forskjellige Steder. Angaaende Afrikas Form hersker en væsentlig Forskjel i arabiske Geographers Anskuelser, idet nogle efter Eratosthenes og Strabo antoge Afrika omgivet af Hav, andre efter Ptolemæos mente, at dets Østkyst strakte sig parallel med Asiens Sydkyst, hvorved det indiske Hav blev en Art stor Indsø. Jordens Udstrækning fra Ø. til V. paa 180° ansaas dog snart af nøjagtigere Geographer at være for stor, hvilke da for at bevare den nedarvede Theori om 180° skjelnede imellem Jordens bekjendte eller beboede og sande, men ukjendte Vestgrænse; der antoges imellem begge Grænser en constant Differens af 17° 30′. Næsten alle arabiske Geographer inddele Jorden i 7 Klimater, idet de gaa ud fra $12\frac{1}{2}$° n. for Ækvator og anse et med denne parallelt Bælte, der strækker sig fra Ø. til V., og hvor Forskjellen for Dagens Længde i Sommersolhverv ikke overstiger $\frac{1}{2}$ Time, for et Klima. Abulfeda lader den længste Dag i 1ste Klima fra $12\frac{1}{2}$° n. Br. være $12\frac{1}{2}$ Time, i 7de Klima, der ophører med $50\frac{1}{2}$° n. Br., 16 Timer; Jorden antoges beboet mod N. indtil $66\frac{1}{2}$° n. Br.; s. for Ækvator antoges en lignende Inddeling i 7 Klimater, men man kjendte kun Landet indtil den 24° s. Br. og sluttede sig for øvrigt til Muligheden af en beboet tempereret Zone s. for Ækvator. Jordens Halvkugle tænktes rundt omgiven af Hav, der mod V. kaldes Oceanet eller det grønne Hav, mod S. Ø. det mørke eller Beghavet, mod S. det røde, mod N. og V. det mørke, hvoraf en Del kaldes Varengerhavet. En Forbindelse imellem det sydlige Hav og Atlanterhavet antoges vel for mulig bag de saakaldte Maanebjærge, hvor Nilens Kilder vare, men var endnu uopdaget; en Kanal skulde efter denne Forestilling danne Forbindelsen og skille Afrikas Sydkyst fra et ukjendt Land. Imod N. kjendtes Beliggenheden af England, hvorfra Havet antoges at bugte sig mod N. Ø. og danne Varengerhavet, d. e. Østersøen, efter et Folk Varenk (Væregerne); med dette Hav antoges af de fleste Middelhavet og det sorte Hav at være forbundne ved en Kanal, der skulde gaa igjennem de saakaldte Slavestater, ad hvilken Magerne, en Benævnelse for normanniske Sørøvere, tænktes paa deres Tog at være komne ned imod Syd. Det kaspiske Hav eller Khazarerhavet antoges af nogle for isoleret, af andre ved en Arm af Volga at staa i Forbindelse med det asovske. Ved Sejladsen paa denne Flod bleve Araberne dels directe bekjendte med en Del af det nordlige Rusland, saa at vi ad denne Vej finde arabiske eller kufiske Mønter førte op til Østersøens Kyster; dels erholdt de gjennem andre Efterretninger om disse nordlige Lande. Med et almindeligt Navn benævnes efter et Sagn, vi allerede finde hos Ezechiel, Cap. 38—39, disse nordlige Folk Jagog og Magog, der antoges at være skilte fra den øvrige Verden ved den af Dsul-Qarnain, rimeligvis Alexander d. store, opførte Mur, som efter de geographiske Kundskabers Udvikling snart maa anses for Kaukasus, snart for den chinesiske Mur og Uralbjærgene. Om Araberne ere komne imod V. til Azorerne er ikke ganske vist, skjønt det efter Edrisis Beskrivelse af en Expedition, der foretoges af de saakaldte Magrurin, d. e. vildfarende, synes højst rimeligt. Den samme Geograph meddeler os tillige en temmelig vidtløftig Beskrivelse af de nordlige Lande og Skandinavien, hvorom imidlertid Forestillingerne ere uklare og til Dels laante af normanniske Søfarende, med hvem Edrisi traf sammen ved Roger II.s Hof paa Sicilien. Efter disse almindelige Bemærkninger skulle vi anføre Navnene paa de vigtigste arabiske Geographer: Alfargani (d. 830), Forfatter til en mathematisk Geographi og Astronomi, hvis Begyndelse er udgiven af Golius 1669; en vigtig Beskrivelse over en Rejse fra Basra til Cansu i det 9de Aarh. er udgiven af Reinaudot 1719 og af Reinaud, »Relation de voyages dans l'Inde et à la Chine«, Par. 1845. Abu-Maaschar (s. d. A.) ell. Albumazar (d. 884) fulgte især Indernes System. Den under Kalifen al-Wathik-billah foretagne Expedition til de nordlige Egne, beboede af Jagog og Magog, 842—47, findes hos Edrisi og d'Ohsson, »Des peuples du Caucase et des pays au Nord de la mer noire dans le Xme siècle«. Ibn Chordadbeh (d. 912) er Forfatter til en bekjendt Jordbeskrivelse, der benyttes af hans Efterfølgere; Albattani (s. d. A.) skrev astronomiske Tavler og efterfulgtes af den berømte Masudi (d. 956), der foretog vidtløftige Rejser i Persien, Indien, Afrika, Armenien og Spanien. Berømt er ogsaa Alsufi (s. d. A.) ved sit Værk om Fixstjærnerne. Ahmed ben Fozzlân beskrev en Expedition, der foretoges i det 10de Aarh. til Bulgarerne, hvori han giver os en interessant Beretning om Russernes Sæder og religiøse Forestillinger, udgiven af Frähn

("Ibn Fozzlans u. anderer Araber Berichte über die Russen", St. Petersb. 1823). Istachri og Ibn Haukal, begge fra det 10de Aarh., forfattede en Beskrivelse af Islams Stater, der er udg. af Möller, »Liber climatum, Gothæ 1839«, overs. af Mordtmann, Hamb. 1845 ("Das Buch der Länder"), og af Ouseley: »The oriental Geography of Ibn Haukal« (Lond. 1800). Albirunis Værk fra det 11te Aarh. om Indien og et andet, kaldet Canun, danne Epoche i Geographiens Behandling (smlgn. Albiruni); det første Arbejde er bekjendt ved Reinauds Meddelelser i »Fragments Ar. et Pers. relatifs à l'Inde«. Ibn-az-Zarqaleh forfattede astronomiske Tavler, der benyttedes i Middelalderen og gjorde den omtalte Forskjel imellem Jordens bekjendte og imaginære Bestgrænse. Al-Bekri i det 11te og Abu-Abdallah Hamid fra det 12te Aarh. vare begge Spaniere, hvoraf den første beskrev Spanien og Afrika, den sidste de nordlige Lande ved Volga, Bulgar og Chazar. Edrisi, f. 1093 i Ceuta, opholdt sig 1154 ved Roger II.s Hof paa Sicilien og skrev for denne sit berømte Værk al-Rogari, hvori han har nedlagt sin Tids geographiske Kundskaber; desuden forfattede han en Planisphære og 70 Kort. Dette Værk er efter et Udtog udgivet i Rom, overs. paa Latin under Titel »Geographia Nubiensis, Paris 1619«, og fuldstændig paa Fransk af Jaubert, 2 Bd., Par. 1836—40; Kortenes Udgivelse blev begyndt af Jomard. I det 13de Aarh. er Jaqut Forfatter af et geographisk Lexikon med en vigtig Indledning til den mathematiske Geographi, udg. af Wüstenfeld; et Udtog heraf er bekjendt ved Juynbolls Udgave, »Lexicon geogr.«, Lugd. Bat. 1842. Ved denne Tid grundlagdes Observatoriet i Meraga under Hulagu af Nasir ed-din Thusi, der har forfattet geographiske Kort med Tabeller over Længde og Bredde, udgivne af Gravius, Oxoniæ 1711. Abul-Hassan-Ali, sædvanlig kaldet Ibn Said, fra Granada (d. 1273) bearbejdede Edrisis Værk, beskrev Afrikas Vestkyst til Cap Blanco og er ofte benyttet af Abulfeda. Han deler Jorden i 9 Klimater, der strække sig fra 17° s. for Æqvator til 68° n. Br. Hans Samtidige, Abul-Hassan fra Marokko, frembragte en Reform i Geographien ved rigtigere Angivelser af Længdegrader for Stæder i Afrika og Spanien. Desuden er han Forfatter til et Værk om astronomiske Instrumenter (»Traité des instruments astronomiques des Arabes, par Abu-l-Hassan Ali, traduit par L. Am. Sédillot«, Par. 1834). Ved Qazwini (d. 1283) have vi et udmærket Billede af den Tids samtlige Naturvidenskaber, idet han skrev to Værker: »Agaib el-machluqat«, d. e. Vidunderligheder i de skabte Ting, og en Geographi »kitab-ul-atsar«, begge udgivne af Wüstenfeld under Titlen "Die Wunder der Schöpfung und die Denkmäler der Länder", Gött. 1847—49; et lignende Arbejde forfattede Dimasqi (d. 1327), udg. og oversat paa Fransk af A. F. Mehren, St. Petb. 1866, Paris 1874, der ligeledes forbinder Geographien med de øvrige Naturvidenskaber. Ibn-ul-Wardis (d. 1349) Kosmographi, til Dels udgivet og oversat af Hylander, Lundæ 1823, og af Tornberg, Upsal. 1835, er et middelmaadigt Arbejde, der især udmærker sig ved æventyrlige Fortællinger. Efter den under Historien omtalte Encyklopædist Nuweiri (d. 1332), der i den første Del af sit Værk behandler Geographien, komme vi til Abulfeda, der skjønt han for en Del kun gjengiver sine Forgængere dog anvender Kritik og er begavet med Geni og Lærdom. I Modsætning til Edrisi antager han, at Afrika kan omsejles; Jorden inddeles i 7 Klimater fra 12½°—50½° n. Br., og efter en omstændelig Beskrivelse af hvert Land tilføjes Tavler med Angivelse af de enkelte Steders Længde og Bredde. Med Abulfeda slutter Rækken af de strængt videnskabelige Arbejder, idet vi efter ham kun have at omtale nogle Rejsebeskrivelser, hvoriblandt Ibn Bathutas er den vigtigste. Han foretog i det 14de Aarh. Rejser gjennem Arabien, Syrien, Persien, Irak, Lilleasien, Zanguebar, det sydlige Rusland, Tatariet, Indien, China, det indiske Archipelag, ja endog det indre Afrika, og vi skylde ham en næsten fuldstændig Beskrivelse over den hele da bekjendte Verden. En fransk Udgave med Oversættelse skyldes Defremery og Sanguinetti (»Voyages d'Ebn Bathuta«, Par. 1853). Baqui i det 15de Aarh. forfattede et Uddrag af Qazwinis Geographi, meddelt af Deguignes i »Not. et extr. t. II.« Ulugh Begh indtager i det 15de Aarh. en vigtig Plads som Astronom, idet under ham Observatoriet i Samarkand stiftedes 1437; af samme haves Tavler over Fixstjærnernes Stilling, hvilke endnu benyttes i Orienten (udgivne af Hyde 1665 og Gravius 1712; Indledningen af Sédillot; Par. 1847). Ved denne Tid standsede Geographiens Studium hos Araberne, saa at Ibn-Aijas, der 1516, altsaa efter Søvejens Opdagelse til Ostindien, skrev et geographisk Værk, endnu beskriver det vestlige Ocean som det mørke Hav, der ikke kan besejles. — Ogsaa i Mathematikens Studium have Araberne indtaget en vigtig Plads baade ved deres Oversættelser fra det græske, som af Euklid, Archimedes, Apollonios og Diophantos, og ved selvstændige Arbejder. Iblandt bekjendte Mathematikere ere at nævne al-Kindi under Kalifen Almamun, Thabit ben Qorra (d. 902) og hans Samtidige, Muhammed ben Musa, hvis Algebra er udgiven af F. Rosen 1831. Hassan ben Haithem (d. 1038) har Navnet den arabiske Euklid. Arabernes Fortjenester af Mathematiken bestaa især i, at de have opbevaret den græske Geometri og den indiske Beregningskunst, og at de med Flid have ordnet og systematiseret, hvad de modtoge. Gjennem dem have vi faaet den nu brugelige Talskrivningsmaade, hvilken forud kjendtes af Inderne. De beskæftigede sig meget med Ligninger (Muhammed ben Musa, Omar ben Ibrahim al Hajjami, d. 1123, o. fl.), som de behandlede baade geometrisk og gjennem Regning; for Ligningen af 3dje Grad, der hos Grækerne kun findes behandlet i særlige Former, opstillede de Hovedformerne (Abul Djud, 1038), men formaaede i øvrigt ligesom Grækerne kun at løse dem geometrisk, nemlig ved Keglesnit. Størst selvstændig Fortjeneste have de af Trigonometrien, hvor de ikke *som* Grækerne brugte Chorder, men som Inderne

Sinus, hvortil de føjede Tangens og Secans. (S. [illegible]). — I Optiken haves et bekjendt Arbejde af Alhazin, hvilket næsten endnu kan betragtes som et Hovedværk. I de øvrige Naturvidenskaber vinde Arabernes Fortjeneste stedse mere Anerkjendelse, og efter Humboldt ere de for en Del disses Begrundere, idet de udmærkede sig i Experimentalphysik og tidlig gave sig af med Botanik og Chemi. I sidste Videnskab have vi at nævne Razes (Arrazi) (d. 932), i Botanik Avicenna og Averroes (s. disse A.); Cordova besad allerede i det 9de Aarh. en botanisk Have. Den under Geographien omtalte Qazwini, Arabernes Plinius i det 13de Aarh., og Damiri i det 14de som Zoolog have efterladt lexikalske Beskrivelser af Dyre- og Planteverdenen. I Lægekunsten vare især Harran og Antiochia berømte ved udmærkede Skoler, idet fra sidste Sted udgik Mesua, Harun al-Raschids Læge (d. 855); Honain, Oversætter af Galenos og Hippokrates (d. 874); Razes ell. Arrazi, d. e. fra Byen Rei, berømt ved en Afhandling over Kopper og de i Venezia 1510 udgivne samlede Værker; Avicenna (d. 1037), Forfatter af Værket Canun. I Spanien have vi at omtale Albucazis, berømt Chirurg, Aven-Zoar og Averroes i det 12te Aarh.; Ibn-Beithar (d. 1248, »Medicamenta simplicia«, ed. Sontheimer, Stuttg. 1840).

Inden vi komme til den skjønne Liter., have vi at omtale den ejendommelige Art Samlinger af Ordsprog og Sentenser, der kunne henføres under praktisk Philosophi. Foruden den allerede omtalte Sunna, en Samling af Prophetens forskjellige Udsagn, til hvem i øvrigt næsten ethvert smukt Tankesprog henføres, have vi Ordsprog af Kalifen Ali ben Abi Thalib, udgivne af Stickel, Jena 1834, og med persisk og tysk Oversættelse af Fleischer („Alis 100 Sprüche", Leipz. 1837), der for øvrigt ere temmelig matte og for en Del uægte. En større Samling paa 6000 Ordsprog fra forskjellige Tider og ordnede alphabetisk skyldes Meidâni (d. 1124), der tilføjede en Commentar, et Arbejde af største Vigtighed til Forstaaelsen af den a. Poesi, udg. af Freytag, »Arabum proverbia T. I—III«, Bonnæ 1838—42. En omfattende Samling af ar. moderne Ordsprog er begyndt af C. Landberg: Prov. et Dictons de Syrie, Leyde 1883. I nær Forbindelse med denne Literatur staar Fablen og Parablen, hvor i Almindelighed en Livslære fremstilles i Indklædning af Samtale imellem Dyrene. En saadan have vi i en Oversættelse af det indiske Værk Hitopadesa, kaldet paa arab. Kalila wa Dimnah ell. Bidpais Fabler, udgivne af de Sacy (»Calila wa Dimnah«, Par. 1816); desuden haves persiske Bearbejdelser under Navnet Anwari Suhaili og Aiyari Danisch, og en tyrkisk kaldet Humajun-námeh. Temmelig slet er den med den græske Æsop overensstemmende Samling af Fabler, bekjendt under Navnet Lokmans Fabler, hvis Oprindelse er uvis. De ere mange Gange udgivne, som af Rödiger, »Fabulæ Locmani«, Halæ 1830 og 1839.

I Poesi bemærke vi den Ejendommelighed hos Araberne, at de aldeles mangle den dramatiske Digteart og kun besidde svage Spor af den episke, hvorimod den lyriske er den overvejende. Idet vi allerede som de første Spor af Literatur have omtalt den formuhammedanske Poesi, skulle vi her kun omtale nogle af de vigtigste Digtere under Islam. Muhammeds Samtidige, Kaab ben Zuhair, besang i et langt Digt, en saakaldet Qaside, Prophetens Pris, udgivet af Freytag (»Caabi b. Zuhair carmen in laudem Muhammedis dictum«, Halæ 1823). Den sædvanlige Typus for arabiske Digte er at begynde med en erotisk Indledning, hvor den elskede Pige lovprises, og herfra sker Overgangen undertiden pludselig til Digtets Formaal, sædvanlig en Smiger over en eller anden Fyrste. Den ældre Poesi er den skjønneste, idet vi i denne ofte finde phantasirige og glimrende Beskrivelser, blandede med moralske Betragtninger; senere taber den sin Renhed, bliver fuld af Smiger og Lovprisning og forfalder til et smagløst og svulstigt Sprog. Den berømteste Repræsentant for den sidste Art Digtere er Mutanabbi i det 10de Aarh., hvis Digtsamling ell. Divan, for største Delen Lovsange, ere udgivne i Calcutta 1230 Heg., senere af Dieterici med Comment., »Mutan« carmina, Berol. 1861, og oversatte temmelig unøjagtig af v. Hammer-Purgstall (Wien 1823), der med Reiske hørte til denne Digters ivrigste Beundrere. I den erotiske og satiriske Poesi have Araberne frembragt enkelte udmærkede Digtere, hvoraf vi fremhæve Ibn ar-Rumi og Ibn al-Mutazz, Søn af den 13de abassidiske Kalif, begge i Slutn. af det 9de Aarh. Ogsaa Ibn Dureid omtr. fra samme Tid erhvervede sig et anset Navn som Digter og Lærd; et langt panegyrisk Digt, der indeholder en Mængde moralske Betragtninger, er bekjendt under Navnet Maqzurah og udgivet af Scheidius, Harderov. 1786, og Boisen, Hafniæ 1828, fasc. I. En smuk Undtagelse fra den almindelige a. Poesi, hvis Udgivelse vistnok uden Skade kan opsættes, indtil de for de fleste Videnskaber saa rige Kilder i den øvrige Literatur ere udtømte, er den sufiske eller theosophiske Retning, der uden Tvivl er af indisk eller persisk Oprindelse, men sammensmeltet med Muhammedanismen. Navnet „Sufi" kommer af „Suf", Uld, fordi denne Sekts Tilhængere vare klædte i en ulden Kappe. Til denne Art Digtere, hvis Anskuelse er pantheistisk, og som fremstille Forholdet imellem Gud og Menneskene som et Kjærlighedsforhold, hvori Gud som det elskede Væsen tillægges alle Arter Attributer, laante fra Sanseverdenen, og hvorefter Menneskets højeste Formaal er at fortabe sig i Foreningen med det elskede Væsen (jfr. Tholuck »De Sufismo«, Berol. 1821), høre Digterne Abul-Ala; Omar Ibn-ul-Faredh i det 13de Aarh., af hvem man har et længere Digt, hvis Udgivelse og Oversættelse skyldes v. Hammer („Das Hohe-Lied der Araber", Wien 1854), og hvis hele Divan med Commentar er udgivet af Roschei̇d Dahdah, Marseille 1848; Busiri i Slutn. af det 13de Aarh., hvis Lovsang (Bordah) over Muhammed, der heri skildres næsten som et christeligt Ideal, er almindelig udbredt i Orienten, smlgn. d. Art.

En Mellemting mellem den strænge poetiske Form, der i det arab. forener Metrum med Rim, og Prosa er den saakaldte rimede Prosa (sedg'), hvori Endeordene i Sætninger af omtrent lige Størrelse have Rim. Denne Form forekommer i enkelte Afsnit af Koranen og findes desuden i en Mængde Skrifter, henhørende til Novelleliteraturen og Romanen. Den første, der optraadte med et Værk af denne Art, var Hamadani med Tilnavnet „Tidens Under" i Slutn. af det 10de Aarh. Han efterlod en Samling af Fortællinger under Navn af Maqamer (egtl. Selskab, der kommer sammen til Underholdning, séance), hvoraf de Sacy har meddelt Prøver i Chr. Arab. T. III. Senere fremstod dennes Efterligner, den berømte Hariri (d. 1122), der skrev 50 saadanne Maqamer, bekjendte overalt ved de Sacys udmærkede Udgave (»Les séances de Hariri«, Par. 1822), 2den Udg. ved Reinaud og Derembourg, Par. 1848, og ved Rückerts Mesterværk af tysk Oversættelse („Die Verwandlungen des Abu-Zeid von Serug", Stuttg. 1836 og 1844), der fuldkommen gjengiver den arabiske Digters Lune, Ordspil og besynderlige Indfald. En ædlere Digtning, der med Troskab skildrer os Orientens Liv og Sæder, have vi i den over hele Verden bekjendte Samling Fortællinger, kaldet „1001 Nat", der oprindelig er af persisk Oprindelse, men aldeles omarbejdet i muhammedansk Aand og synes at have modtaget sin sidste Redaction i Tiden mellem Harun al-Raschid og det 13de Aarh.; tillige med Antars Heltelevned, oversat af Hamilton (»Antar, a Bedoueen Romance«, Lond. 1820, 4 vols.) er den endnu i Orienten den almindeligste Underholdning og forelæses i Kaffehuse og paa offentlige Steder. Den er oversat paa næsten alle europæiske Sprog, dog ikke efter Originalen, idet kun to Oversættelser have videnskabeligt Værd: af Galland »Les 1001 nuits«, Par. 1704—17, og ofte gjenudgiven; af Lane, Lond. 1839. Af Udgaver er den i Bulak 1251 Heg., d. e. 1835, og 1279 Heg., d. e. 1862, udgivne den bedste. Habicht og efter hans Død Fleischer have udgivet en anden Redaction i det vulgære Sprog, Breslau 1835—43.

Af denne korte Skizze af den arab. Literatur se vi altsaa, at den naaede sit højeste Flor under de abbassidiske Kalifer fra Almansur indtil det 14de eller 15de Aarh.; i denne Periode vare Araberne paa et højere Culturtrin end det i Middelalderens Mørke og Fanatisme hensygnende Europa og overgik i Videnskaben den christne Verden i samme Forhold, som deres Magt tiltog. Vi se Akademier fremstaa i Bagdad, Basra, Kufa, Bochara og Samarkand. Spanien hævede sig til en blomstrende Velstand, og Videnskaben udbredte sit Lys fra Cordova, Granada, Toledo, Sevilla, Almeria o. a. St., saa at endog christne Lærde i det 10de—13de Aarh. søgte deres Uddannelse hos Araberne. Uagtet Kalifatets Magt aftog og opløstes, indtil dets endelige Omstyrtelse ved Mongolerne i det 13de Aarh., i forskjellige Dynastier, se vi dog mange af disse beskytte Videnskaberne; men fra det 15de Aarh. hensygner Arabernes videnskabelige Kraft. Hvor meget Araberne en Gang have indvirket paa europæisk Cultur, beviser den store Mængde Ord, der findes optagne i sydeuropæiske Sprog, fornemmelig Spansk, Italiensk og Fransk, hvor de have vundet en saadan Borgerret, at deres fremmede Oprindelse er glemt. Endog i nordiske Sprog ere ikke faa saadanne blevne tilbage, hvis Oprindelse imidlertid er de færreste bekjendt, f. Ex. Sirup, Tarif, Magasin, Alkove, Alkohol, Azimuth, Nadir, Zenith, Arak, Kaliber, Kattun, Admiral, Luth, Sukker (der indførtes af Araberne til Sicilien og Spanien), Siffer, Baldakin, Maroquin, Kamelot, en Del Stjerne- og Plantenavne o. a. I den nyere Tid frembyder den a. L. næsten ingen Udvikling, idet vi kun besidde nogle Prøver af den seneste Folkepoesi, hjembragte af Wallin fra Arabien (s. „Zeitschr. d. deutsch-morgenländ. Gesellsch.", 5 B., 1851). Enkelte Lærde ere vel opstaaede i den senere Tid i Orienten, som Michael Sabbagh, hvis Afhandling om Brevduen er oversat af de Sacy (»La colombe messagère«, Par. 1805), Nasif el-Yazidgi i Beirut, hvis Kritik til de Sacys Udgave af Hariri er udgiven med Oversættelse af A. F. Mehren, Leipz. 1848, og af hvem vi desuden have en efter Hariri forfattet Maqamesamling, udgivet i Beirut 1856; Scheich Tantawi, Professor i Arabisk i St. Petersborg, der har skrevet en vulgær-arab. Grammatik, den nylig afdøde Bothrus Bistani fra Beirut, Forfatter til et meget brugbart Lexikon og et arab. Conversationslexikon, o. fl. Men disse ere enten dannede i den europæiske Videnskab eller blot Efterlignere af den ældre Literatur. Som Hovedværk i den a. Literaturhistorie have vi at anføre den berømte Encyklopædi af Hagi Chalfa, en tyrkisk Skribent fra det 17de Aarh. (udgivet af Flügel: »Lexicon encyclopædicum et bibliographicum«, Leipz. 1835—48), der meddeler en Oversigt over alle af Araberne dyrkede Videnskabsfag med en Fortegnelse over den a. L.s Værker; desuden har den 1856 afdøde v. Hammer-Purgstall udgivet 7 Bind af en a. Literaturhistorie, der naar til Kalifatets Undergang; uagtet dette Værks Vigtighed maa det dog mere betragtes som et kostbart Materiale for kommende Bearbejdere end en virkelig Literaturhistorie. For enkelte Videnskaber findes ret omfattende Beskrivelser af den a. L., som for Mathematik og Astronomi af Sédillot i hans »Histoire des Arabes«, Par. 1854, af Delambre i »Histoire de l'astronomie du moyen âge«; for Geographi af Reinaud i den franske Oversættelse af Abulfeda; og ved lignende særskilte Bearbejdelser vil en fuldstændig Literaturhistorie, der for den enkelte bliver et uoverkommeligt Arbejde, vistnok snart fremstaa. Et vigtigt Hjælpemiddel til en saadan ere de over de fleste større Bibliothekers arabiske Haandskriftsamlinger udgivne Kataloger. Til de paa arabiske Haandskrifter rigeste Bibliotheker hører det kejserlige i Paris, med en rigtignok forældet Katalog fra 1789, det i Escorial med Katalog af Casiri, Matr. 1760—70, St. Petersborg med Katalog af Dorn 1849, Oxford (Nicoll og Pusey, Oxonii 1835), British Museum (Cureton, London 1846—52), Vaticanerbibliotheket, bestrebet

af Assemani, Romæ 1719—28, 4 Bd., Bibliotheket i Kjøbenhavn med en Katalog over arabiske Haandskrifter, begyndt af Olshausen og fuldendt af A. F. Mehren; i Wien, Berlin, Leipzig og Dresden (de to sidste beskrevne af Fleischer), Upsala og Lund af Tornberg o. a. St. Skjønt de almindeligste Værker i den orientalske Literatur, der tillige paa Grund af deres Udbredelse maa anses for de bedste, findes udbredte i flere Exemplarer paa europ. Bibliotheker, savnes dog endnu særdeles vigtige, til hvis Anskaffelse eller Afskrivning i Orienten der stadig anvendes anselige Summer, især af Bibliothekerne i Paris og St. Petersborg.

Det **arabiske Sprog** hører til de saakaldte semitiske og er det rigeste og mest udannede af disse, nagtet det hebraiske mulig kan være ældre og i al Fald har den ældste Literatur. Før Muhammed kjende vi, med Undtagelse af de i den senere Tid opdagede himjaritiske Indskrifter (s. Himjariter), kun meget lidt til det a. S., hvorimod først fra hans Tid ved Slutningen af det 6te Aarh. Skriftsproget og Literaturen begynde, idet den kureischitiske Dialekt bliver den herskende; ogsaa anvendes et fuldkomnere Alphabet, idet det ældre, rimelig paa Muhammeds Tid indførte saakaldte kufiske, der kun afgiver 16 Bogstaver, efterhaanden i de nærmeste Aarhundreder efter Propheten uddannes til Neschi, d. e. det i Haandskrifter brugte, hvor diakritiske Punkter adskille de hverandre lignende Bogstaver, og hvorved 6 nye Lyd ere fremkomne i det a. Alphabet flere end i det hebraiske; ialt 28 Bogstaver. Det a. S., der tilforn kun dyrkedes som et Hjælpemiddel til Opfattelsen af det hebraiske, læres nu ved de fleste Universiteter i Europa, paa Grund af Literaturens Vigtighed, idet denne i Middelalderen bevarede og udviklede den græske Videnskab i mangfoldige Retninger. Iblandt den utallige Mængde Lærebøger i det a. S. indtager Sylv. de Sacys »Grammaire Arabe«, Par. 1831, og Lumsdens »Grammar of the Arab. language«, Calc. 1813, Rang som Kildeskrifter; støttende sig til disse har Ewald givet en fortjenstfuld Bearbejdelse af den a. Grammatik i Værket »Grammatica critica linguæ Arab.«, Lips. 1831. En senere Udvikling af det a. S. er det vulgær-a., der imidlertid, hvor det ikke blandes med Dialektforskjelligheder, som i Ægypten og Vestafrika, kun afviger fra det lærde Sprog ved Opgivelse af Endelydenes Udtale; det bruges kun i Skrifter af lettere Indhold, som i Romaner og lignende, f. Ex. i „1001 Nat“. De almindeligste Dialekter af det vulgær-a. ere den syriske, ægyptiske og den i Berberiet brugte, som ere behandlede i et fortjenstfuldt Arbejde af Caussin de Perceval (»Grammaire Arabe vulgaire pour les dialectes d'Orient et de Barbarie«, Par. 1833) og den særskilt ægyptiske af Scheich Tantawy, »Traité de la langue Arabe vulgaire«, Leips. 1848, samt W. Spitta »Gr. d. arab. Dial. von Äg.“ En fordærvet Dialekt af det a. S. tales paa Malta; for øvrigt findes i det a. S. kun en ringe Dialektudvikling, idet Koranen efter det muhammedanske Dogme anses for et Underværk og dens Sprog som det Mønster, enhver Forfatter har at holde sig til. Af lexikalske Arbejder ere at nævne Lexika af Golius 1653, Meninski (tillige for Persisk og Tyrkisk) 1687 og 1780, 2den Udg., Freytag 1830, et stort i 4 Bd. og et Haandlexikon i 1 Bd., Kazimirski (1848). Iblandt arab. Lexikographer ere at nævne al-Gewhâri, d. 1002, Forfatter til al-Sihah, d. e. „Renheden“, der udgaves paa A., Cahirah 1282 Heg., d. e. 1866, i tyrkisk Oversættelse af Van-Kuli, 2 Bd., Constant. 1728, i persisk Oversættelse, Calc. 1812, og al-Firuzabadi, d. 1414, Forfatter af Kamus, d. e. Oceanet, udgivet i Calc. 1817 og oversat paa Tyrkisk og Persisk i flere Udgaver til den nyeste Tid; desuden den nylig afdøde syriske Lærde Bothrus Bistani, Forfatter af et meget brugbart arab. Lex., „Muhith“ (det omfattende), Beirut 1867 i to B. — Det a. S.s Metrik er dels behandlet som Tillæg til Grammatiken af S. de Sacy, dels særskilt af Ewald 1825 og Freytag 1831.

Arabin ell. **Arabinsyre**, det organiske Stof, der i Forbindelse med Kalk, Magnesia og Kali danner arabisk Gummi.

Arabiske ell. **persiske Hav**, den Del af det indiske Ocean, som n. for 10° n. Br. omgives af Forindien, Beludschistan, Arabien og Afrika, og hvorfra mod N. udgaar den persiske Bugt gjennem Ormus-Strædet og den arabiske Bugt eller det røde Hav gjennem Bab-el-Mandeb-Strædet. **Arabiske Havbugt**, d. s. s. Røde Hav.

Aracāty, Stad i Prov. Ceara i Brasilien, 2 M. fra Floden Jaguaribes Udløb i Atlanterhavet. 20,000 I. Udførsel af Bomuld, Huder og Farvetræ.

Arăchne, efter græske Sagn en Datter af en Purpurfarver Idmon i Lydien, var saa stolt af sit Mesterskab i Væverkunsten, at hun opfordrede Athene selv til at maale sig med hende og i denne Anledning fremstillede et Tæppe, hvori hun havde indvævet Gudernes Elskovshandeler. Gudinden sønderrev det forargelige Kunstværk. A. hængte sig af Fortvivlelse derover, men Athene lod hende leve, forvandlet til en Edderkop.

Arachnider, Leddyrenes 2den Klasse, omfattende Edderkopper, Skorpioner, Mejere, Mider osv. Deres Legeme bestaar i Alm. af 2 Afsnit: Forkroppen, der svarer til Insekternes Hoved og Bryst, og Bagkroppen. Paa Forkroppen findes 4 Par Ben og 2 Par Munddele (Kindbakkerne og Kjæverne), men ingen Følehorn (med mindre de saakaldte „Kindbakker“ ere omdannede Følehorn); paa Ryggen findes i Alm. flere Smaaøjne, grupperede paa forskjellig Maade. Paa Bagkroppen, hvis Led sjældnere (Skorpion) ere tydelig adskilte, findes ingen Lemmer, men flere (1—4 Par) Aandehuller, der enten føre ind til Aanderør eller til et Slags Lunger. De gjennemgaa ikke nogen egentlig Forvandling og mangle altid Vinger. Det er i det hele mørke, lyssky Dyr, der leve enlig og nære sig af andre Leddyr, som de gribe og udsuge; af de mindre A. (Miderne) leve mange som Snyltedyr. Flere, f. Ex. Edderkopperne og Skorpionerne, ere udstyrede med Giftredskaber.

Arad [ā], Stad i Ungarn, ved Floden Maros, 31 M. s. ø. for Buda-Pest, 36,000 I.

(1880), ligger paa højre Side af Floden (Gammel-A); paa den modsatte Side ligger det befæstede Ny-A. Græsk Bispesæde. Tobaksfabrikation og Brændevinsbrænderi. Betydelig Handel med Korn og Kvæg. A. spillede en vigtig Rolle i den ungarske Frihedskrig 1849. Først forsvarede den østerrigske General Berger sig her i flere Maaneder imod Ungarerne, indtil han 1 Juli maatte overgive Fæstningen mod fri Bortgang. Senere tog den ungarske Rigsdag sin Tilflugt dertil i August, og Staden blev nu belejret af Russerne, indtil den blev overgivet 17 Aug. paa Görgeys Bud. A. var derefter Skuepladsen for en Række Henrettelser af ungarske Statsmænd og Hærførere.

Arafat, en 200 F. høj Klippe 3 M. s. ø. for Mekka i Arabien, hvis Bestigelse danner Slutningen af Muhammedanernes Pilegrimsfart.

Aragō, Franç. Domin., f. 26 Febr. 1786 i Estagel ved Perpignan, d. 2 Oct. 1853 i Paris. Efter at have gjennemgaaet den polytechniske Skole i Paris blev A. 1805 Secretær ved Bureau des longitudes, men fortsatte i Forbindelse med Biot og to Spaniere den af Delambre og Méchain begyndte Meridianmaaling fra Barcellona til Formentera. Under Spaniens Opstand mod Napoleon I blev han fængslet paa Mallorca, men kom efter nogen Modgang tilbage til Frankrig 1809 med sine Manuskripter frelste og blev strax Medlem af Akademiet og Lærer ved den polyt. Skole. A. er berømt som Astronom, men især som Physiker, navnlig ved sine Undersøgelser over Lysets Interferens og Polarisation, over Vanddampes Spændkraft ved Temperaturer over Kogepunktet, over den elektriske Strøms magnetiske Virkninger og bevægede Metallers Indvirkning paa Magnetnaalen (Rotationsmagnetismen). Hans populære Foredrag udmærkede sig ved uovertræffelig Klarhed og Liv, og de af ham forfattede Biographier over forskjellige Videnskabsmænd ere sande Mesterstykker. Efter hans Død ere hans samlede Skrifter (17 Bd.) udkomne samtidig paa Fransk og Tysk. Fra 1830 tog A. Del i det politiske Liv som yderlig liberal. I Julidagene 1830 søgte han tillige med Lafitte at overtale Marmont til at standse Kampen; han lod sig 1831 vælge til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til de yderlige liberale og udmærkede sig som Taler. Efter Februarrevolutionen 1848 blev A. Medlem af den provisoriske Regering og overtog Flaadens Styrelse, valgtes i Maj til Medlem af det udøvende Udvalg og viste stort Mod under Juniopstanden. Senere var A. ivrig Modstander af Prins Louis Napoleon og vægrede sig efter Statscoupet 1851 ved at aflægge Ed til ham, uden at Magthaverne vovede at fjærne ham fra hans Embede. — Hans yngre Broder, **Étienne A.**, f. 1803, var fra 1824 frugtbar Sangspilforfatter og styrede 1829—40 Vaudeville-Theatret i Paris. Tidlig knyttet til det republikanske Parti, var A. meget virksom i Julidagene 1830, lukkede strax Theatret som Tegn til Opstand, uddelte dets Vaaben til Gadekæmperne og deltog selv i Kampen. 1832 og 1834 var A. ligeledes indviklet i de republikanske Opstande i Paris og var 1841 Medstifter af det radicale Blad »Réforme«. 1848 samvirkede han med Ledru Rollin og gjorde sig i Februardagene til Herre over Posthuset; blev derefter sat i Spidsen for Postvæsenet (indt. Dec. s. A.) og gjennemførte Postreformen med Brug af Frimærker. Som Medlem af Nationalforsamlingen arbejdede A. imod Præsidenten, deltog i Opstanden i Juni 1849, men undkom til Belgien. 1859 vendte A. tilbage, blev paa ny Medarbejder i den frisindede Presse og var i Sept.—Oct. 1870 Maire i Paris, men afslog paa Grund af sin Alder 1871 Valg til Nationalforsamlingen. — **Emanuel A.**, Søn af F. A., f. 1812, blev 1837 Sagfører og optraadte 1839 som Forsvarer for Barbès og andre Deltagere i det republikanske Opstandsforsøg. I Febr. 1848 kæmpede A. ivrig og var en af dem, som i Deputeretkammeret udraabte den orléanske Slægts Afsættelse. Han sendtes som Regeringscommissær til Lyon og hindrede ved sin raske Optræden alvorlige Uroligheder; var i Maj—Dec. 1848 Afsending i Berlin og virkede for Polakkerne, hvorefter han sammen med sin Fader og Farbroder i Nationalforsamlingen kæmpede mod Præsidenten, indtil Statscoupet 1851 fjærnede ham fra det politiske Liv. 1867 optraadte A. som Forsvarer for Berezowski og i Dec. 1868 sammen med Gambetta, Crémieux o. a. for de anklagede i den Baudinske Sag. I Nov. 1869 valgtes A. til den lovgivende Forsamling og var en af de faa, der 1870 stemte imod Krigen; var derefter Medlem af den provisoriske Regering (Sept.—Jan.) og senere af Nationalforsamlingen. 1875 blev A. livsvarig Senator og 1880 Afsending i Bern.

Aragōna, Stad paa Sicilien, 2 M. n. ø. for Girgenti, i Nærheden af Dyndvulkanen Maccaluba. 13,000 I.

Aragōnien, Landsdel i det nordøstlige Spanien med Titel af Kongerige, omgives af Frankrig, Catalonien, Valencia, Ny- og Gammel-Castilien og Navarra og bestaar af Provinserne: Zaragoza (311 □ M. m. 400,000 I.), Huesca (276 □ M. m. 252,000 I.), Teruel (258 □ M. m. 242,000 I.); i alt 845 □ M. m. 894,000 I. (1877). A. er et Bjærgland, der kun i Ebrodalen s. og s. ø. for Zaragoza har et større Sletteparti. Grænsen mod Frankrig dannes af Pyrenæerne, hvis talrige Sidegrene opfylde Provinsens nordlige Del, og som her naa deres største Højde i Maladetta (10,700 F.) og Monte Perdido (Mont Perdu) (10,600 F.). Ø. for Zaragoza mellem Ebro og Alcanadre er det isolerede Bjærgparti Sierra de Alcubierre; s. for Ebro i Landets vestlige Del Sierra de Moncayo, et nøgent Klipparti af indtil 8,000 F.s Højde, og herfra mod S.Ø. en Mængde lavere Kjæder, Sierra de la Virgen, Sierra de Vicor, Sierra de Cuçalon og Sierra de San Just. Landets sydlige Del er ligeledes opfyldt af Bjærge under forskjellige Navne, Sierra de Albaracin, Sierra de Gudar og Sierra de Javalambre o. fl. Floden Ebro flyder næsten midt igjennem Landet med sydøstl. Hovedretning og optager fra begge Sider en Mængde mindre Floder. Mod Syd

udspringer **Guadalaviar**, der gjennem Valencia løber til Middelhavet. **Klimaet** er forskjelligt efter Højdebeliggenheden; paa Sletterne er det overordentlig varmt og tørt, saa at man paa mange Steder ved kunstige Midler maa sørge for Jordens Vanding. Ris, Vin, Oliven og de almindelige Kornsorter ere Landbrugets Hovedfrembringelser. Skovenes Hovedbestanddel er Eg, Bøg og Naaletræer. I Bjergene findes Stengeder og en Mængde Ulve, hvorimod Bjørnene ere meget sjældne. De vigtigste Mineralier ere Stensalt, Jærn, Kobber og Bly. Industrien er ubetydelig. Aragonierne ere et modigt, haardført og stolt Folk, der afgiver ypperlige Soldater. — A. blev med det øvrige Spanien erobret af Romerne; under Folkevandringen blev det besat af Vestgoterne i det 5te Aarh. og i det 8de af Maurerne. Under Kampene mellem disse og de kristne opkom i det nordlige Spanien de smaa Riger Sobrarbe og Ribagorza, hvis Hersker Ramiro I, uægte Søn af Kong Sancho Major, først kaldte sig Konge af A. (1035—63). Hans Efterfølgere vare: Sancho (1063—94); Peter I (1094—1104); **Alfons I el batallador** (1104—34); disse tre vare tillige Konger af Navarra; Ramiro II (1134—37); Petronella, gift med Grev Raimund af Barcelona (1137—62), hvorved Catalonien forenedes med A.; Alfons II (1162—96); Peter II (1196—1213); **Jakob I Erobreren** (1213—76); Peter III, som efter den sicilianske Vesper blev Konge af Sicilien (1276—85); Alfons III (1285—91); Jakob II, under hvem Sardinien kom til A. (1291—1327); Alfons IV (1327—36); Peter IV (1336—87); Johan I (1387—95); Martin, der igjen forenede Sicilien, hvor en Sidelinje af Kongehuset imidlertid havde regeret, med A. (1395—1410); Ferdinand I, en castilisk Prins (1412—16); **Alfons V**, som erobrede Neapel (1416—58); Johan II (1458—79); **Ferdinand d. katholske**, som ægtede Dronn. Isabella af Castilien (1479—1516) og derved lagde Grunden til Foreningen af A. og Castilien til et Rige, Spanien, under deres Dattersøn Carl I (Kejser Carl V). I A. var Kongens Magt meget indskrænket ved Stænderne; en mægtig Mellemperson, „Justicia", var forfatningsmæssig Dommer i alle Stridigheder mellem Kongen og disse.

Aragonisk Kanal ell. **Kejserkanalen**, en Kanal i det nordøstl. Spanien, langs Ebros højre Bred, 15 M. lang og c. 10 F. dyb.

Aragonit, et Mineral, der bestaar af kulsur Kalk ligesom Kalkspat, men har lidt større Haardhed og Vægtfylde og tillige adskiller sig fra Kalkspat derved, at det krystalliserer i andre Former, hvorfor den kulsure Kalk siges at være dimorph. A. forekommer ikke i store Masser i Danmark, især i Brunkulleret i Jylland.

Araguaya, en betydelig Flod i det indre Brasilien i Sydamerika, udspringer paa Sierra Cayapo under 18½° s. Br. og løber under Navnet **Rio Grande** mod N. Efter Foreningen med **Claro** faar den Navnet A., deler sig under 12½° s. Br. i to Arme, **Braço major** vestlig og **Braço menor** østlig, der omslutte den store Ø **Bananal** og atter samles under 9½° s. Br. Efter et Løb af c. 200 M. forener A. sig med **Tocantins**, der med nordlig Retning som **Rio Para** falder i Atlanterhavet.

Arak [ăr], Risbrændevin.

Arakan, 1) engelsk Besiddelse i Bagindien, indtaget 1826, udgjør den nordlige Del af det nuværende Britisk Barma og begrænses mod Ø. af den skovbevoxede Bjærgkjæde **Joma**. Det gjennemstrømmes af talrige Floder, der med Undtagelse af **Koladan** og **Arakan** kun have et kort Løb, men som ved den stærke Regn fra April til Nov. foranledige store Oversvømmelser og gjøre Klimaet usundt. Hovedprodukter ere Ris, Indigo, Peber, Sukkerrør og fortrinligt Tømmer fra de store Teakskove, samt Søsalt. Befolkningens Hovedmasse er Barmaner. 2) En forfalden Stad i A. ved Floden A., tidligere Landets Hovedstad. 3,000 I.

Araktschejev, Alexei, russisk General, f. 1769, blev Kejser Pauls Yndling og derfor Militærgouverneur i St. Petersborg og Baron, men fjærnedes 1799 for sin overdrevne Haardhed. Senere vandt A. ogsaa Alexander I.s Tillid, blev 1807 Chef for Artilleriet og 1808 Krigsminister; viste stor Forvaltningsdygtighed, men vilde ikke modtage nogen Commando i Krigen; modarbejdede Speranski og fik efter hans Fald 1812 en overvejende Indflydelse, gjennemførte et strængt Undertrykkelsessystem i Rusland og grundlagde Militærkolonierne 1819. A. fik sin Afsked 1826 og døde 1834.

Arália, Slægt af Araliaceernes med Skjærmplanterne nær beslægtede Familie, der for største Delen har hjemme i de varme Lande. En Art, **A. japonica**, fra Japan, er en yndet Prydplante. En anden Art, **A. Ginseng**, har nydt stor Berømmelse i China som Lægeplante, men synes at være virkningsløs. En tredje Art er **A. papyrifera**, der dyrkes i det østlige Asien; af dennes Marv forfærdiges i China det bekjendte saakaldte „Rispapir".

Arálsøen ell. **det blaa Hav**, en Indsø i Asien, 40 M. ø. for det kaspiske Hav, ligger næsten ganske inden for Grænsen af det russiske Asien. Dens største Længde fra N. til S. er 50 M., største Bredde 40 M., Fladeindhold c. 1,200 □ M. Dens Vandspejl ligger ikke 150 F. over det sorte Havs, og dens Vand er mindre bittert end Vandet i det kaspiske Hav. I dens sydlige Del ere mange Øer. Den optager Floderne **Amu-Darja** og **Syr-Darja**, som ved deres Udløb danne store rørbevoxede Deltaer. A., der er rig paa Fisk og Sælhunde, har tidligere været meget større end nu.

Aram ell. **Araméa** (d. e. Højlandet), Landet n. og ø. for Palæstina, omtrent d. s. s. Syrien og Mesopotamien. Sproget hørte til de semitiske Sprog, men blandedes efterhaanden stærkt med fremmede Bestanddele fra de Folkeslags Sprog, der trængte ind i Landet som Erobrere. Senere skjelnede man mellem Østaramæisk, der ogsaa kaldes Syrisk, og Vestaramæisk, der ogsaa kaldes Chaldæisk eller Syrochaldæisk, det Sprog, som taltes i Jødeland paa Jesu Tid, og hvori nogle Afsnit af Daniel og Esra ere skrevne.

Aránda, Don Pedro Pablo Abaraca de Bolea, Greve af, spansk Statsmand, f. 1718 i Zaragoza, blev Minister 1765 og arbejdede for

Reformer i flere Retninger, indskrænkede Inqvisitionen og bevirkede Jesuiternes Fordrivelse fra Spanien 1767. 1773—87 var A. spansk Afsending i Paris, kom vel 1792 atter til Roret, men styrtedes s. A. af Godoy og døde i Unaade og forvist til sine Godser 1799.

Aranjuez [kuæds], Stad i Spanien, Ny-Castilien, 5 M. s. for Madrid ved Tajo. 8,000 J. Smuk Bro over Floden. Prægtigt, af Philip II opført Slot, der har været den spanske Kongefamilies sædvanlige Foraarsresidens og har et ypperligt Billedgalleri. A. er historisk bekjendt af den der sluttede Alliancetractat mellem Frankrig og Spanien 12 Apr. 1772, af Revolutionen 18 Marts 1808, der stødte Carl IV fra Tronen og gav Napoleon I en velkommen Lejlighed til at occupere Spanien, og af Begyndelsesverset i Schillers „Don Carlos“: „Die schönen Tage in A. sind nun zu Ende“, der er bleven til et Ordsprog.

Arany, János [ärranj], ung. Digter, f. 1817, bestemt til Gejstlig, blev omrejsende Skuespiller, siden Notar, derpaa 1848 Embedsmand under Revolutionen, blev forvist, men kom tilbage efter Amnestien. Han er lyrisk og episk Digter (har ogsaa skrevet et satirisk-politisk Epos); hans Lyrik har Folkevisens Naturklang. Hans Hovedværk er det episke Digt »Toldi«, hvis første Del allerede udkom 1847, men som først fuldendtes 1879. Efter at have beklædt nogle Lærestole grundede han 1860 det ansete belletristiske Ugeblad „Kransen“. D. 1882. — Hans Søn, **László A.**, f. 1844, er bekjendt som æsthetisk Kritiker, smagfuld Oversætter af Shakspeare og Molière, Samler af Folkesange, Epiker og Satiriker. I Digtet „Hunnerslaget“ behandler han Fjendskabet mellem Germaner og Magyarer.

Ararat [är], et mægtigt Bjærg i det russiske Armenien, n. ø. for Søen Van, hæver sig til en Højde af 16,400 F. og blev første Gang besteget 1829 af Parrot. Perserne kalde det Kuhi Nuh (Noahs Bjærg), som det Sted, hvor Arken efter Syndfloden landede. Man har alm. opfattet den bibelske Beretning om, at Noah landede paa A.s Bjærg som om der mentes „Bjærget A.“, medens A. (assyr. Urartu) i det gl. Testamente og i assyr. Indskrifter betyder Landet A. ell. Armenien. Uagtet A. aldrig, saa langt Historien rækker, havde vist Spor af vulkansk Virksomhed, fandt dog 1840 et overordentlig heftigt vulkansk Udbrud Sted, ledsaget af voldsomme Jordskjælv, hvorved endog en Del af Bjærgets Top nedstyrtede.

Aras [är], fordum Araxes, Flod i Asien, udspringer s. for Erzerum, danner paa en lang Strækning Grænsen mellem Persien og Rusland og falder i Kur, 10 M. fra dennes Udløb i det kaspiske Hav.

Arason, s. **Jon Arason**.

Arātos fra Sikyon i Achaia, f. 272 f. Chr., en talentfuld græsk Statsmand. Da han var 7 Aar gammel, blev hans Fader Klinias dræbt af en Tyran, og han selv undkom kun med Nød og næppe til Argos. 20 Aar gammel vendte han tilbage, styrtede Tyranniet og bragte ved Ptolemæos Philadelphos's Understøttelse paa ny Orden i Republiken. Han fik Sikyon til at tiltræde det achæiske Forbund, som han hævede til en betydelig Højde og i længere Tid stod i Spidsen for som Strateg. Stridigheder med Sparta bevægede ham til at forbinde sig med de makedoniske Konger, men disse betragtede ikke den frisindede Græker som nogen paalidelig Forbundsfælle og ryddede ham af Vejen ved Gift 213 f. Chr. Han efterlod „Erindringer“, der roses af Polybios, men nu ere tabte.

Arātos fra Soli i Kilikien, græsk Digter fra den første Halvd. af det 3dje Aarh. f. Chr., opholdt sig hos Kong Antigonos Gonatas i Makedonien og forfattede et astronomisk Læredigt „Phænomena“, som blev meget læst baade af Grækere og Romere. Vi have ikke blot Originalen, der er skrevet i en let og behagelig Stil, men ogsaa udførlige græske Fortolkninger, og tre latinske Oversættelser, af Cicero, Germanicus og Avienus, dog kun den sidste fuldstændig.

Araucānien, Landskab imellem det egentlige og det patagoniske Chile, mellem 37° og 40° s. Br. Største Delen af A. danner siden 1875 en Provins af Chile, Arauco (400 □ M. med 56,000 J.). **Araucānerne**, det indianske Urfolk i Republiken Chile og det vestlige Patagonien, som mere end alle andre Sydamerikanere har udmærket sig ved Tapperhed og krigersk Dygtighed under sine næsten 300aarige Kampe med de spanske Kolonister. Især ere de blevne berømte ved, at Ercilla, død c. 1596, gjorde den Krig imod dem, hvori han selv havde deltaget, til Stof for et meget anset Heltedigt, »Araucana«. Efter de sidste Krige 1868—71 regnes A. for at staa under Chile og anslaas endnu til et Antal af 80,000 Mennesker, som bo s. for Floden Biobio eller Havnestaden la Concepcion. I Ø. strække deres Grænser sig til Cordillera-Kjæden, som adskiller dem fra det patagoniske Steppefolk; dog ere nogle Stammer i nyere Tid trængte ind i de sydlige Pampas omkring Floden Salcado; mod S. grænse de til det pescheræiske Fiskerfolk, som især befolker Ildlandets Øgruppe. A. høre til de mere cultiverede Indianerstammer, idet de især leve af Agerbrug, som rimeligvis har udbredt sig til dem fra Peru; de dyrke Majs, Bønner, Quinoa og Kartofler, de bruge kunstig Vanding ved Kanaler og have tæmmet Lamaen. Efter at have optaget Europæernes Husdyr og Culturplanter, drive de ogsaa Kvægavl og dyrke de europæiske Kornsorter. De ere delte i flere Stammer med aristokratisk Forfatning. En fransk Æventyrer, Orélie Antoine de Tonneins, lykkedes det 1860 at gjøre sig til Konge over A., men han blev snart fordrevet af Chilenerne.

Araucāria, Slægt af Granfamil. af Naaletræernes Orden, har Navn efter Araucanernes Folkestamme; høje Træer med kransstillede Grene og taglagte, flade, lancetdannede, stikkende Blade; Tveboplanter; Koglernes tæt taglagte Kogleskæl bære hver kun et eneste, med Kogleskællet sammenvoxet Frø. **A. imbricata** med brede Blade og kugleformede, fra Spidsen af Grenene nedhængende Kogler af et Menneskehoveds Størrelse danner det øverste Skovbælte paa Andesbjærgene i Chile (36°—48° s. Br.); **A. brasiliensis** med meget smallere, mindre stive Blade og mindre Kogler

voxer i Brasilien (21°—29° s. B.). Begge Arter ere høje (indtil 150 F.) Træer med brugbart Ved, men have navnlig stor Betydning paa Grund af deres spiselige Frø. En beslægtet Art, som nu henføres til en egen Slægt, er Norfolkgranen (Eutassa excelsa) fra Norfolk og Tasmannia; den kan naa en Højde af 160—200 Fod og leverer udmærket Skibstømmer.

Aravalli, Bjergkjæde i det nordl. Forindien, strækker sig parallelt med den indiske Ørkens Ø.grænse med nordøstl. Retning op mod Delhi, 70 M. lang med vexlende Bredde, 3,000 F.s Middelhøjde og et overordentlig stejlt Fald mod V.

Aravan, el, en lille Oase i Afrika, paa Karavanvejen fra Marokko til Timbuktu, 30 M. n. til v. for Timbuktu.

Arbejde, enhver Virksomhed, som vilkaarlig foretages i den Hensigt at tilvejebringe et bestemt Resultat, sigtende til at tilfredsstille en eller anden menneskelig Fornødenhed. Ligesom det heraf fremgaar, at Mennesket er det eneste Væsen, der i egentlig Forstand kan siges at arbejde, saa at enhver Benyttelse af dette Udtryk om Dyr, Naturkræfter eller Maskiner kun er en billedlig Overførelse, saaledes følger af det anførte endvidere, at A. efter sin Natur nødvendig forudsætter en Anvendelse af baade Aands- og Legemskræfter i Forening. Selv det mest materielle, legemlige Arbejde maa dog foretages med Bevidsthed og ledes af en styrende Vilje, medens paa den anden Side en Aandsanstrængelse først da bliver en egentlig Arbejdsvirksomhed, naar den ved Benyttelsen af et af de legemlige Organer (gjennem Tale eller Skrift) bringes i Forhold til Omverdenen. Men i saa Fald er denne Virksomhed lige saa fuldt som den mest mechaniske et A., og Benævnelsen „Arbejdere" og „de arbejdende Klasser" er derfor urigtig forbeholdt dem, hvis Virksomhed fortrinsvis kræver legemlig Anstrængelse. **Arbejderboliger**, særlig bestemte til at give Arbejderne baade bedre og lystigere Husly, end de i Almindelighed kunne forskaffe sig i de større Byer, bygges i nyere Tid dels af større Arbejdsherrer, dels af særlige Foreninger efter forskjellige Principer, snart i det Øjemed at gjøre A. selv til Ejere af deres Boliger, snart — i Erkjendelsen af, at man vanskelig kan sikre sig, at disse virkelig forblive i Arbejdernes Eje — i det Øjemed at sikre A. fri Bolig i deres Alderdom ved at fastsætte en efterhaanden aftagende Leje, beregnet efter Principerne for Erhvervelse af Livrente, snart blot for at tilvejebringe gode Boliger til billigst mulige Leje. Ved Kjøbenhavn findes et ikke ringe Antal af saadanne Arbejderboliger, ved hvis Opførelse der ikke er tilsigtet nogen Fortjeneste ud over en passende Rente af Anlægscapitalen, og anlagte efter de nævnte tre forskjellige Principer, de fleste dog efter det sidst anførte (saaledes: Lægeforeningens Boliger, opf. dels paa Østerfælled m. 576 Lejligheder, dels ø. for Strandvejen m. 170 Lejlgh.; de af det Classenske Fideicommis ved Godthaabsvejen opf. Boliger m. 352 Lejlgh.; de af et Interessentskab i Nyboder opf. A. med c. 150 Lejlgh.; de af et Aktieselskab ved Jagtvejen og Tagens Vej opførte A. med c. 142 Lejlgh.; de af Christianshavns Understøttelsesforening opførte A. paa Christianshavn med c. 100 Lejlgh. — i alt altsaa omtr. 1,500 Lejligheder til alm. Udleje). Bestemte til at udlejes mod en aftagende, efter 20 Aar ophørende, Leje ere de af Foren. for Alderdomsfriboliger opførte A. med 165 Lejligh., hvoraf dog kun 101 i og ved Kbhvn., 64 i Aarhus, Aalborg og Odense; bestemte til at blive Arbejdernes Ejendom ere de af „Arbejdernes Byggeforening" (stiftet af Burmeister og Wains Arbejdere i 1865) med en Bekostning af 3,38 Mill. Kr. opf. 478 Huse, der ere bortloddede til Medlemmer af Foreningen, som 1 Jan. 1883 talte 11,626 Medlemmer, der dog ikke behøve at være Arbejdere i snævrere Forstand. I Christiania har et (1851 stiftet) „Selskab til Opførelse af Arbejderboliger" opført 7 A. i forskjellige Dele af Byen med tilsammen 464 Lejligh.; Bygningernes Skattetaxt er 925,500 Kr.; Udbyttet af Aktierne ud over 5 p. Ct. henlægges til Driftscapitalen. **Arbejdercommissionen** kaldes alm. i Danmark den i Følge kgl. Resol. af 20 Sept. 1875 til Undersøgelse af Arbejderforholdene nedsatte Commission, der i Oct. 1878 har afgivet en udførlig Betænkning. **Arbejderforeninger** dannes navnlig i den nyere Tid hyppig for at varetage Arbejdernes Interesser. Ofte har deres Hovedøjemed været at fremtvinge en højere Arbejdsløn, hvilket ikke sjælden er lykkedes (s. Arbejdsløn), men hyppigst kun efter mer eller mindre langvarige, stundum af Voldsomheder ledsagede, Stridigheder med Arbejdsherrerne, der svække saa vel det hele Samfunds som navnlig selve Arbejdernes økonomiske Vilkaar, hvorfor Staterne i tidligere Tid ofte have forbudt Indgaaelsen af A. eller dog nægtet dem retlig Anerkjendelse. Hyppig sigte de imidlertid til at fremme Arbejdernes Interesse ad mere fredelig Vej (s. Association), enten deres rent økonomiske Kaar eller deres Oplysning og Uddannelse. I sidste Øjemed virker navnlig i Kjøbenhavn den af C. V. Rimestad stiftede A. af 1860, der har bidraget betydelig til den kjøbenhavnske Arbejderstands Uddannelse, ligesom den ved Oprettelsen af en Byggeforening har virket hen til at skaffe bedre Boliger (de ovenfor nævnte Arbejderboliger ved Jagtvejen og Tagens Vej). De første norske A. stiftedes under Arbejderbevægelserne 1848—50 (s. Thrane), til Dels for at modarbejde disse. Nu er der A. i omtrent hver By, samt i flere Landdistricter; størst er „Christiania Arbejdersamfund" (stiftet 1864 af Eilert Sundt) med de dertil knyttede vestre, østre og Sagenes A. Formaalet er væsentlig Uddannelse og selskabelig Underholdning; dog have flere af dem Sygekasser, Husflidsskoler o. lign. Jfr. Brugsforeninger, Cooperation, Produktionsforeninger. — **Arbejdernes Ring** er en Arbejderforening, der blev stiftet i Forsommeren 1883 i Stockholm, oprindelig med samme Formaal som en lidt tidligere under Navnet „Afskyv Kroerne" dannet Forening, nemlig at ophjælpe Arbejderne og fremme Maadehold iblandt dem derved, at Medlemmerne forpligtede sig til ikke

at komme paa de Værtshuse, hvor der udskjænkedes Spirituosa. Snart optog dog Foreningen mere positive Formaal paa sit Program. I Juni udstedtes der Indbydelse til Aktietegning i en Bank, der skulde bære Foreningens Navn og funderes paa Aktier à 25 Kroner. Imellem Bankens Formaal nævnes det at tjene som Mellemmand imellem Arbejdere og Arbejdsgivere, idet man vil virke hen til, at de sidstnævnte hver Lørdag Aften indsætte Ugelønnen paa Arbejdernes Conto; man agter dernæst at slutte Overenskomst med visse Handlende om at sælge til Foreningens Medlemmer med betydelig Rabat mod Anvisninger paa Banken. Fremdeles paatænker man ved Bankens Mellemkomst at oprette Aktieboliger for Arbejderne. Endelig vil Banken ved mindre Driftlaan søge at sætte Foreningens Medlemmer i Stand til at oprette smaa, selvstændige Erhverv. 2 Sept. 1883 constitueredes Bankbestyrelsen. Efterhaanden er der blevet dannet Ringe i største Delen af de betydeligere svenske Byer, ligesom der 28 Aug. s. A. blev dannet en Ring i Christiania. **Arbejdshuse**, 1) offentlige Værksteder, oprettede af Staten eller Communerne, hvor enhver Arbejder, der ikke kan finde Anvendelse i den private Industri, kan melde sig og faa Arbejde. I Almindelighed kunne saadanne Anstalter næppe anses for hensigtsmæssige, da de dertil medgaaende Capitaler unddrages den private Industri, hvor de vilde finde en bedre Anvendelse og saaledes strække til at lønne flere Arbejdere, end A. kunne sysselsætte. Saadanne Anstalter ere derfor kun fuldt berettigede som 2) Huse, hvor Lediggængere, der ere farlige for den offentlige Sikkerhed, ved Tvang blive holdte til Arbejde. Saadanne Tvangsarbejdsanstalter bør da ikke gjøres til ēt med eller endog blot forenes med Fattighuse, hvor arbejdsudygtige Fattige faa deres Underhold. A. bruges ogsaa stundum enstydig med 3) Straffeanstalter, Tugthuse. **Arbejdsløn**, i videre Forstand ethvert Vederlag for personlig Virksomhed, bruges hyppigst som Betegnelse for den Betaling, som ydes for Benyttelsen af en til en andens Tjeneste stillet Arbejdskraft. Dennes Højde bestemmes af Forholdet imellem Tilbud (Arbejdernes Antal) og Efterspørgsel (den til Lønninger bestemte Capitals, Lønningsfondets, Størrelse), og kun de Omstændigheder, som indvirke paa det ene eller det andet af disse Momenter, kunne bidrage til at forhøje eller formindske A. I sidste Instans beror imidlertid Lønningsfondets Størrelse, der ingenlunde, saaledes som tidligere ofte paastaaet, er objectivt givet, paa et Viljesmoment, nemlig hvad Arbejdsherrerne ville anvende til at kjøbe Arbejde for, og hvad de ville nøjes med som deres eget Udbytte af Virksomheden; og heri maa Grunden søges til, at A. ved Striker (s. d. A.) kan drives i Vejret, stundum rigtignok kun for en kortere Tid. A. betales enten efter Tid (Dagløn) — hvilket indeholder en Fristelse til at trække Arbejdet i Langdrag — eller efter Accord, d. e. med en vis Løn for en i ethvert enkelt Tilfælde nærmere fastsat Mængde Arbejde. Denne sidste Fremgangsmaade er i den senere Tid bleven stedse mere almindelig, men er ikke altid let anvendelig og kræver i ethvert Fald et skarpere Tilsyn med det leverede Arbejdes Beskaffenhed. I den seneste Tid har man ogsaa begyndt at lønne A. ved en forholdsvis Andel i Udbyttet, s. Andelssystem. **Arbejdsmængden** maales i Mechaniken ved Produktet af den overvundne Modstand og den gjennemløbne Vej; skal saaledes en Byrde hæves, er det dertil krævede Arbejde lig Byrdens Vægt, multipliceret med den lodrette Højde, i hvilken den hæves. Maskinerne fordre et vist A. for at holdes i Gang, og det A., de derved komme til at udføre, er altid mindre end det, der er indført i Maskinen. Det A., der udføres ved Maskinen, kaldes det nyttige A., og Forholdet imellem dette og det, der bevæger Maskinen, kaldes dennes Nyttevirkning.

Arbejdere kaldes hos de selskabelig levende Dyr, Myrer, Hvepse og Termiter de Medlemmer af Samfundet, som udføre alle forefaldende Arbejder, bygge Boligerne, skaffe Forraad, pleje og made Yngelen, forsvare det mod Angreb osv. Det er Hunner (hos Termiterne ogsaa Hanner) med hemmet Udvikling af Forplantningsredskaberne. Ofte ere de mindre, men udrustede med større Hoved, stærkere Kjæver osv. end Hannerne og Hunnerne; Myrernes og Termiternes A. ere desuden vingeløse. — Hos Termiterne og nogle Myrearter findes tillige en særegen Form af A., de saakaldte Soldater, med et uhyre stort Hoved og lange syldannede Kjæver, som kun forsvare Reden mod Angreb, men ikke deltage i de egentlige A.s sædvanlige Forretninger.

Arbejds-Sejsing, et Stykke Tov med et Øje i den ene Ende og for øvrigt flettet af en stor Del fine Kabbelgarn; benyttes til at binde om meget svære Gjenstande, der skulle hejses. Den nederste Bloks Hage af Takkelet hugges da i Sejsingen.

Arbēla, nu Erbil, Stad i Assyrien, ø. for Tigris, i Nærheden af hvilken (ved Gaugamela) Alexander d. store vandt det afgjørende Slag over Perserkongen Darios Kodomannos 331 f. Chr.

Arbien, Magn. Gustav, dansk Medailleur, f. 1716 i Christiania, d. 1760 i Kjøbenhavn, uddannede sig dels i Kjøbenh. ved Kunstakademiet, dels i Stockholm hos den schweizíske Medailleur Hedlinger. Han blev 1744 Hofmedailleur og 1757 Medlem af Kunstakademiet. Han udmærkede sig ved sand kunstnerisk Følelse; af hans Arbejder kan nævnes Frederik V.s Salvingsmedaille, Medaillen over Holberg; Medaillerne til Erindring om Souverænitetens Indførelse (1760).

Arbiter [ā], lat., Voldgiftsmand. **Arbitrium**, Voldgiftskjendelse. **Arbitrage**, fr. [trāhsche], 1) Beregning af Courser paa forskjellige Vexelpladser, for at udfinde den Pengesort, som fordelagtigst kan benyttes, ofte for derpaa at grunde en selvstændig Spekulation. 2) Selve den beregnede Spekulation ell. Vexeloperation. **Arbitrær**, vilkaarlig. A. Straf, s. Straf.

Arbo, Peter Nikolai, norsk Historiemaler, f. 18 Juni 1831 paa Gulskoven ved Drammen. Efter at A. havde fuldendt sine Studier ved Christiania Universitet, ofrede han sig helt for Malerkunsten. Efter et kortere Studieophold i Kjøbenhavn, begav han sig 1852 til Düssel-

dorf. Han var en af de faa Nordmænd, der havde viet sig til Historiemaleriet, som han studerede under Carl Sohn og Slagmaleren Hünten. Senere tilbragte han adskillige Aar i Paris. A.s Berømmelse er navnlig knyttet til hans „Valkyrie", som han har malet 3 Gange (det ene Exemplar i Nationalgalleriet i Christiania 1866, det andet i Nationalmuseet i Stockholm); ogsaa „Asgaardsrejen", indkjøbt for Chr. Nationalgalleri 1872, og „Rolf Krakes Død" (1872) maa regnes til hans bedste Billeder. A. bor for Tiden i Christiania, hvor han er Medlem af Nationalgalleriets Bestyrelse. Han fik Medaille for „Valkyrien" paa den skandinaviske Udstilling i Stockholm 1866.

Arböga, gammel Kjøbstad i Westmanland i Sverige, omtr. 2 Mil (16 Kilom.) fra A.-Aaens Udløb i Mälaren, har flere Fabriker, et mechanisk Værk, driver temmelig livlig Søfart og staar ved Köping-Örebro Jærnbanen i Forbindelse med Statens. 3,833 J. (1880). I Middelalderen var A. en betydelig Stad og formedelst sin Beliggenhed ofte valgt til Samlingsplads for politiske Møder, af hvilke man tæller flere end 30, holdte i A., fra det 14de til det 16de Aarh.

Arbogästes, en aqvitanisk Galler, var tidlig traadt i romersk Krigstjeneste og udmærkede sig under Kejser Gratian (375—83) som Feltherre imod Germanerne ved Rhinen og Donau. Under Valentinian II commanderede han i Gallien med uindskrænket Magt og tog intet Hensyn til Kejseren. Da denne paa Grund af hans Overmod afskedigede ham, dræbte A. ham i Vienne 392, hvorpaa han satte den lærde Grammatiker Eugenius paa Tronen i den vestlige Del af det romerske Rige, imedens Theodosius herskede i den østlige. Theodosius vilde imidlertid ikke anerkjende Eugenius; i et Slag ved Aquileia blev Eugenius fangen og siden henrettet; A. undkom til Bjærgene, men dræbte sig selv 394, da han mistvivlede om sin Frelse.

Arbois [boā], Stad i det franske Dep. Jura, 4 M. n. ø. for Lons le Saulnier. 5,000 J. I Omegnen stærk Vinavl. Jærnværker. Pichegrus Fødeby.

Arbor Dianæ, A. Jovis, A. Saturni, lat., trælignende, metalliske Bundfald, der dannes i tynde Opløsninger af et Metal (Sølv, Tin, Bly) ved Tilsætning af et andet, mere elektropositivt.

Arborelius, Olof Per Ulr., svensk Landskabsmaler, f. 4 Nov. 1842, studerede 1860—68 ved Akademiet i Stockholm, besøgte 1869—72 med Rejseunderstøttelse Düsseldorf og Rom og agreeredes 1872. Dels fra den svenske, dels fra den italienske Natur henter han Motiverne til sine Billeder; bedst lykkes ham de svenske, især de, der gjengive Dalarnes Natur.

Arbroath [ārbraadd], d. s. s. Aberbrothwick.

Arbuthnot, John [ārbødhnot], engelsk Skribent, f. 1675, d. 1735, var Læge og Ven af Pope og Swift, skrev satiriske Værker, en Commentar til Swifts Gulliver og Romanen „John Bulls Historie", der er en Satire mod Marlborough og Whigpartiet. Af denne Bogs Navn er det engelske Folks Øgenavn taget.

Arc (lat. arcus), Bue; arc (sin = x) eller arc sin x bet. den Bue, som har x til sinus, Radius for Buen tagen som Enhed.

Arca, Slægt af tykskallede Muslinger, udmærkede ved deres lange og lige Hængsel med talrige Tænder; hertil „Noahs Ark" (A. Noæ), i Middelhavet.

Arcachon, Bassin d' [bassæng d'arkaschōng], en Kystsø i det franske Dep. Gironde med Afløb til Atlanterhavet. I sin sydøstlige Del optager den Fl. Leyre. Søen er omgiven af Sandflugt, der er beplantet med udstrakte Naaletræskove, hvorfra der udføres meget Tømmer, Harpix og Beg. Stærkt besøgt Badeetablissement A. ved Søens Udløb.

Arcāde, s. Buegang.

Arcadelt ell. **Arkadelt**, f. c. 1500 i Nederlandene, d. c. 1570, betydelig Kirkecomponist, kan tillige med Goudimel betragtes som den romerske Skoles Stifter. Visse Compositioner af A. minde om Palestrina.

Arcādius, den første Kejser i det østromerske Rige, Theodosius d. stores ældste Søn, f. 377 i Spanien, besteg Tronen ved sin Faders Død 395. Han var en pragtlysten og sløv Fyrste, der overlod Regeringen til andre. Rufinus, Eutropius, Gainas og Kejserinden Eudoxia styrede efter hverandre det vidtstrakte Rige, der under hans Regering plagedes af Barbarernes Indfald, Jordskjælv og Hungersnød. Han døde 408.

Arcāna, lat.(Enkeltt. Arcānum, Hemmelighed), Lægemidler, hvis Tilberedning og Sammensætning holdes hemmelig af deres Opfindere. I Almindelighed søge Industririddere, og ofte med Held, igjennem dem at brandskatte de lettroende, ikke sjælden til Skade for disse; thi enten ere de lovpriste A. uden al Virkning, og den Sygdom, hvorimod de anvendes, gaar da sin Gang og bliver maaske uhelbredelig, eller de ere meget stærkt virkende og kunne ganske vist i enkelte passende Tilfælde gjøre Nytte, medens de i Regelen ved ikke at afpasses efter den syges Individualitet og Constitution gjøre directe Skade. Efter vor Lovgivning maa Salget af A. ikke annonceres i de offentlige Blade. **Arcāndisciplin** (disciplina arcāni, Lære om det hemmelige), et fra 17de Aarh. stammende Navn for den i Oldtiden fra c. 250 til c. 600 herskende Skik, at holde visse Dele af Gudstjenesten hemmelig for alle udøbte. A. har vistnok udviklet sig jævnsides med Katechumenatet (s. Katechumener). Under Forfølgelserne indtil 250 maatte de christne af Sikkerhedshensyn udelukke alle ikke-christne fra deres Gudstjeneste; under de roligere Tider efter Kejser Decius's Død aabnedes der derimod ogsaa udøbte Adgang til at høre Evangeliets Forkyndelse; men ved Udførelsen af de sacramentale Handlinger maatte de ikke være til Stede. Herved uddannede sig saa den Forestilling, at disse hellige Handlinger og de ved deres Udøvelse lydende Ord, altsaa navnlig Trosbekjendelsen og Fadervor, vilde blive vanhelligede, naar andre end døbte christne saa Handlingernes Udøvelse eller fik nøjagtig Besked om de derved lydende Ord. Efter at Christendommen var bleven Statsreligion, tabte A. efterhaanden sin Betydning; men i nyere Tid paaberaabe de romerske Theologer sig A. til Støtte for deres Paastand om Oprindelig-

heden af Romerkirkens Tradition; thi, sige de, Helgendyrkelse, Billedtilbedelse osv. fandt allerede Sted i den ældste Kirke; men paa Grund af A. taltes der ikke derom; derfor have vi nu heller ingen Beretninger derom fra hine Tider. En lignende Brug har den grundtvigske Retning gjort af A. til Forsvar for sin Lære om Apostelsymbolet (s. d. A.).

Arcembold, Joh. Angelus, den sidste Afladskræmmer i Norden, blev af Pave Leo X valgt til pavelig Legat med det bestemte Hverv, til bedste for Peterskirken i Rom at prædike Aflad i de tre Unionsriger. Han kom til Danmark 1517 tillige med sin Broder Antonellus og flere Medhjælpere og fik Kong Christiern II.s Tilladelse til at drive Afladshandelen mod en Sum Penge. Efter at have beriget sig i Danmark tænkte han paa at begive sig til Sverige for der at drive samme indbringende Forretning. Kongen troede, at A., der som Pavens umiddelbare Sendebud til Norden nød stor Anseelse, kunne være ham nyttig ved hans Planer paa Sverige. Legaten lovede ogsaa paa enhver Maade at befordre hans Hensigter, men da han var kommen til Sverige, lod han sig bestikke af Sten Sture og aabenbarede ham alle de Hemmeligheder, Kongen havde betroet ham. Forbitret herover lagde denne nu Beslag paa de Penge og Varer, Korn, Ost, Smør osv., som Legaten havde fralokket den lettroende Almue, og søgte endog at bemægtige sig hans Person. Hans Broder blev fængslet, men han selv undkom 1519 til Sverige og derfra til Lybek, hvorpaa Kongen anlagde Proces mod A. i Rom. Ogsaa Paven misbilligede hans Færd i Sverige, og han var i nogen Tid i Unaade. 1525 blev A. Biskop af Novara, 1550 Ærkebiskop af Milano; d. 1555.

d'Arcet, J. P. J. [sæh], fransk Chemiker, f. 1777, d. 1844, indførte først Gulds og Sølvs Adskillelse ved conc. Svovlsyre i Praxis og var Medlem af den Commission, der under Revolutionen vedtog Leblanc's Methode til Sodafabrikation (s. Leblanc).

Arch, Joseph [artsch], f. 1826, engelsk Landarbejder, grundlagde 1872 den nationale Union for Landarbejderne med det Formaal at forbedre deres Lønningsvilkaar og øvrige Stilling. A. blev Formand og vakte en vis Bevægelse paa Folkemøder, samt gav derved Stødet saa vel til visse Love til bedste for Arbejderne som til en forøget Udvandring af disse.

Archäisk, gr. archaios, bet. egtl., hvad der hører til en forbigangen og afsluttet Tid. I den klassiske Archæologi betegnes herved, hvad der skriver sig fra den ældste Kunstperiode, før Udviklingen af den skjønne Kunst. **Archaiserende** bruges i den klassiske Archæologi om Arbejder, som mere eller mindre bære Præg af at tilhøre den ældste Kunstudvikling, uden dog at skrive sig fra denne fjærne Periode. De ere enten fra Overgangstiden mellem den archaiske og den fuldt udviklede Kunst, eller de ere Udtryk for den Forkjærlighed, man i den senere græsk-romerske Verden almindelig nærede for det gamle, og som ofte forledte Kunstneren til i sine Arbejder at efterligne den førklassiske Stil.

Archaïsme, Anvendelse i Sproget af noget forældet, hvad enten dette bestaar i det brugte Ord og Udtryk eller i de grammatikalske Former eller i Bøjninger og Forbindelser. Oftest forekomme A. i Retssproget, i det kirkelige Sprog, i Ordsprog og i Menigmands Sprogbrug. Anvendte med Smag og Takt kunne A. ogsaa i nyere Værker af Taler- og Digtekunsten tjene til at give Udtrykket Kraft og Værdighed; en for hyppig Anvendelse deraf gjør Talen affecteret og unaturlig.

Archängel, 1) det nordligste Gouv. i det europæiske Rusland, omgivet af det nordlige Ishav, Norge, Finland, Gouv. Olonetz og Vologda og Sibirien. 15,592 □ M. med 307,000 J. (1879). Det er i Hovedsagen en udstrakt Slette, hvis nordlige Del bestaar af øde Sumpland, Tundra, der er frossen i stor Dybde, og hvis øvre Lag kun optøs i et Par Sommermaaneder. Paa Halvøen Kola mellem Ishavet og den fra dette indskydende store Havbugt det hvide Hav med Kandalakscha-, Onega-, Archangelsk- og Mesenbugterne findes spredte Bjærgpartier, der mod Ishavet og det hvide Hav fremtræde i Forbjærgene Svjatoi Noss og Orlov. Mellem det hvide Hav og Tschesskaja-Bugten ligger Halvøen Kanin, der ganske dækkes af Tundra. Bugten afsluttes mod Ø. af Forbjærget Svjatoi Noss. Længere mod Ø. danner Petschorafloden i sit Udløb et stort Delta og uden for dette en Havbugt, og hen imod Siberiens Grænse indskærer Chaipudyrskaja-bugten sig fra Ishavet. Fra denne Bugt fører Jugorstrædet mod Ø. mellem Fastlandet og Øen Vaigatsch ind til det kariske Hav. N. for Vaigatsch, mellem denne Ø. og Novaja Zemlja, ligger Vaigatschstrædet, hvis sydligste Del ogsaa benævnes den kariske Port, og længere mod N. deler Matotschkin-Scharr Novaja Zemlja i 2 Øer. Endnu hører til A. Øen Kolgujev ud for Tschesskaja-Bugten. Over den østlige Tundra strække sig spredte lave Bjærgkjæder, der mod Ø. støtte sig til Uralkjæden, som danner Grænsen mod Sibirien. I den vestlige Del af Gouv. findes talrige Søer. Af Floderne ere de betydeligste fra V. mod Ø. Kem, Vym, Onega, Dvina, Mesen, Petschora og Grænsefloden Kara. Klimaet er meget strængt, men Sommeren ofte forholdsvis varm. De fleste Floder fryse til i Slutningen af September og tø først op i Begyndelsen af Juni. Jordbunden egner sig kun lidet til Dyrkning; dog avles i den sydligste Del noget Hør, Hamp, Rug og Køkkenurter. Derimod er Landet i stor Udstrækning dækket af Skov, hvis Hovedbestand er Fyr, Gran, Lærketræer, Birk og El, som alle naa en betydelig Størrelse. Jagten paa de i Skovene levende talrige Pelsdyr er af stor Betydning, ligesom ogsaa Tilvirkningen af Beg og Tjære. Bygning af Flodbaade drives i stor Udstrækning, og Væveri drives af Befolkningen som Husflid. De vigtigste Udførselsgjenstande ere Tømmer og Talg, det sidste fra de tilgrænsende Gouv. Befolkningens Hovedmasse er af russisk Stamme; kun omtr. 5 p. Ct. er Samojeder, Lapper og Finner. 2) Hovedstad i Gouv. A., ved Floden Dvina, 5 M. oven for dens Udløb i det hvide Hav. 20,000 J. A. er Sæde for et Admiralitet og en Ærke-

biskop, har 13 Kirker, et Ærkeengelen Michael helliget Kloster, som allerede var til Stede 1584, da A. grundlagdes, og som gav Anledning til dens Navn, et Gymnasium, en udstrakt Bazar, Navigations- og Ingenieurskoler, Søhospital og Skibsværfter. Industrien bestaar i Uld- og Linnedvæveri, Sejldugsfabrikation, Garveri og Skibsbygning. Betydelig Handel og Skibsfart. 28 Juli 1847 led Staden meget ved Ildsvaade. 1553 kom Englænderen Richard Chancellor til A. og aabnede over denne By en levende Handelsforbindelse mellem England og Rusland.

Archelāos, Perdikkas's Søn, blev Konge i Makedonien 413 f. Chr. ved sin Broders og sin Farbroders Mord. I sin 14aarige Regering virkede han overordentlig meget til at styrke og befæste Riget. Hans Hof var et Samlingssted for de berømteste græske Digtere og Kunstnere i hans Tid, saasom Euripides, Agathon, Zeuxis o. a.

Archelāos, Mithridates d. stores Feltherre, blev sendt med en stor Hær og Flaade til Grækenland for at bekæmpe Romerne. Det lykkedes ham ogsaa at faa en stor Del af Landet i sin Magt, men Sulla tilbageerobrede Athen og slog ham ved Chæronea og Orchomenos 86 f. Chr., saa at han maatte være glad ved at kunne skaffe sin Konge en taalelig Fred. Da Mithridates fattede Mistanke til A., flygtede denne 81 til Romerne. Hans Søn, Sønnesøn og Sønnesøns Søn, der alle havde det samme Navn, vare under romersk Højhed Regenter i Komana og Kappadokien.

Archelāos, græsk Philosoph, Discipel af Anaxagoras, forbandt den anaxagoriske Lære om „Homøomerierne" og Fornuften med Anaximenes's Lære om Luften som Urstoffet. Hos A. er Urstoffet den af Fornuften besjælede Luft, hvoraf Tingene fremgaa ved Fortynding og Fortætning.

Archelāos, Herodes d. stores Søn, fik efter dennes Død Judæa, Samaria og Idumæa. Efter 9 Aars Regering blev han afsat paa Grund af sin Grusomhed og forvist til Vienne i Gallien.

Archenholz, Joh. Wilh., Baron af, f. 1745 i Nærheden af Danzig, var preussisk Officer under Syvaarskrigen, færdedes senere meget paa Rejser og beskæftigede sig med literære Arbejder, d. 1812 i en Landsby i Holsten. Af hans større histor. Skrifter ere følgende de vigtigste: „England u. Italien" (5 Bd., 2den Udg. 1787), „Annalen der brit. Geschichte" (20 Bd., 1789—98), „Geschichte des Siebenjähr. Kriegs" (2 Bd., 1793, 11te Udg. 1879), „Gesch. der Königin Elisabeth" (1789) og „Gesch. Gust. Wasas" (2 Bd., 1801). Som polit. Journalist fulgte han i det af ham 1792 stiftede Blad „Minerva" Tidens store Begivenheder med levende Deltagelse og klar Indsigt.

Arches [arsch], Fæstning i det franske Dep. Vosges, 1½ M. s. ø. for Epinal, ved Moselle, hører til Frankrigs første Forsvarslinje mod Tyskland.

Archetyp, Uraftryk, bet. egtl. kun det oprindelige Aftryk, f. Ex. af Bøger eller første Aftryk af Kunstsager, men bruges ogsaa om første Afskrift eller Exemplar af, hvad der ikke er trykt, saa vel som i Betydn. Mønster, Forbillede o. lign.

l'Archevesque ell. **Larchevêque**, Pierre Hub. [larschevæhk], fransk Billedhugger, f. c. 1721 i Nîmes, var Elev af E. Bouchardon og havde derefter uddannet sig i Rom; 1755 kaldtes han til Stockholm, hvor han udnævntes til Hofbilledhugger og senere til Directeur for Maler- og Billedhuggerakademiet. Til det kongelige Slot udførte han flere decorative Arbejder, men hans vigtigste Værker ere Gustav II Adolfs Rytterstatue, paa Gustav Adolfs Torv i Stockholm, og Gustav I.s Statue, foran Ridderhuset sammesteds. Paa den første, som kostede 174,000 Kr. og først afsløredes 1794, arbejdede han i 14 Aar; den anden, udført efter Bestilling af den svenske Adel, medtog 10 Aar og blev afsløret 1774. Begge ere udførte i Datidens franske, theatralske og affecterede Maner, men Gustav I.s Statue gjør dog et behageligere Indtryk end den tunge Rytterstatue. For sit Helbreds Skyld vendte l'A. 1777 tilbage til sin Fødeegn, men døde allerede 1778 i Montpellier. Han var Sergels Lærer.

Archias, Aul. Licin. [ā], græsk Digter fra Antiochia i Syrien, f. 121 f. Chr., bekjendt ved den Tale, som Cicero holdt til hans Forsvar, da en vis Gratius gjorde ham den romerske Borgerret stridig, som Lucullus havde skjænket ham. Af hans Digte er intet tilbage.

Archidāmos hed flere spartanske Konger. Mest bekjendt er A. II, som 455 endte den 3dje messeniske Krig ved Erobringen af Ithome og 431 begyndte den peloponnesiske Krig med et Indfald i Attika.

Archidiakōn, d. e. den øverste Tjener, hos os Ærkedegn. Hermed betegnedes oprindelig den øverste af Diakonerne ved en Kathedralkirke, der var Biskoppens Medhjælper og, naar det behøvedes, hans Stedfortræder, altsaa samme Stilling som nu Biskoppens Generalvicar i Romerkirken. Af denne nære Stilling til Biskoppen fulgte A.s store Anseelse; ikke sjælden var **Archidiakonātet** det sidste Trin op til Episkopatet (saaledes for Athanasius, Leo d. store o. a.). I Middelalderen, efter at Capitelvæsenet havde udviklet sig, forenedes A.s Embeder med Provsteembederne i Høj- og Collegiatstifterne, og de betragtedes nu ikke længere som Biskoppens Hjælpere, men som en selvstændig Klasse af Gejstlige med egen Jurisdiction. Siden indskrænkedes deres Magt og Antallet af deres Embedsfunctioner mere og mere; Tridentinerconciliet gav dem det sidste Stød. I den græske Kirke forsvinde A. allerede i det 7de Aarh. Kun i den biskoppelige Kirke have A. beholdt deres fremragende kirkelige Stilling. Med Tilsidesættelse af den historisk begrundede Sprogbrug har man i den tyske protestantiske Kirke vilkaarlig kaldet den øverste blandt de lavere gejstlige ved større Menigheder A.; det samme er Tilfældet ikke blot i Holsten, men ogsaa paa flere Steder i Slesvig.

Archilochos fra Paros, den ældste græske Lyriker, blomstrede i Beg. af det 7de Aarh. f. Chr. Han skal have opfundet det jambiske Versemaal. Hans Digte vare fulde af den bitreste Satire, og man fortalte, at den ham bestemte Bruds Fader, der havde brudt sit Ord,

tog Livet af sig paa Grund af A.s Smædevers. Vi have kun Brudstykker af hans Digte tilbage, men Horats har efterlignet ham i sine Epoder. Det efter ham opkaldte **archilochiske Vers** bestaar af $2\frac{1}{2}$ Daktyler.

Archimandrit, Forstander for en Mandra (d. e. Klostersamfund), fra Beg. af det 5te Aarh. det almindelige Navn i den græske Kirke for en Klosterforstander, svarer nærmest til Abbed i de occidentalske Klostre. Ogsaa enkelte Steder i den vestlige Kirke har denne Titel været brugt.

Archimēdes, en af Oldtidens største Mathematikere, f. 287 f. Chr. i Syrakus, d. 212. Han bestemte Forholdet mellem Cirklens Diameter og Omkreds som 7 : 22 (nærmere angivet som større end 7 : 22, mindre end 71 : 223), udfandt Kuglens Flade- og Rumindhold ved Sammenligning med den omskrevne Cylinder, bestemte Ligevægtsbetingelserne for Vægtstangen og opstillede de første tydelige og bestemte Grundsætninger i Hydrostatiken. Ogsaa opfandt han Vandskruen og Skruen uden Ende, ligesom han ved Romernes Belejring af Syrakus tilføjede Belejrerne stor Skade ved sine Krigsmaskiner og efter nogle, dog maaske ikke ganske troværdige, Beretninger skal have stukket deres Skibe i Brand ved Brændspejle. Da Romerne omsider stormede Staden, sad A. fordybet i sine Studier og tegnede Figurer i Sandet, han havde strøet paa Gulvet i sit Arbejdsværelse; han tilraabte den Soldat, der traadte ind for at plyndre, »Noli turbare circulos meos!« („forstyr ikke mine Cirkler!“), men dræbtes af ham trods Marcellus's Forbud. Den nyeste Udgave af A.s samlede Skrifter med Eutokios's Commentarer er givet af Heiberg (3 Bd., Leipzig 1880—81). **A.s Princip**, den Lov, at et Legeme ved at sænkes i en Vædske taber saa meget i Vægt, som den Vædskemængde vejer, hvis Plads Legemet indtager. Vægttabet hidrører derfra, at den nedad vendte Del af Legemets Overflade modtager et større Tryk opad, end den opad vendte nedad, og saa meget større, som den nævnte Vædskemængdes Vægt angiver. Af samme Grund vejer et Legeme mere i lufttomt end i luftfyldt Rum. **A.-Skrue**, d. s. s. Vandskrue.

Archipēlagus ell. **Archipēl**, almindelig geographisk Benævnelse paa en større Samling Øer eller Øgrupper, ligesom ogsaa paa det Hav, der omslutter disse. Brugt uden nærmere Bestemmelse betegner Ordet det græske A., d. e. Havet med den store Øsamling mellem Lilleasien, Tyrkiet, Grækenland og Kreta. Øerne have for det meste Bjergkarakter med høje, stejle Kyster og mange gode Havne. Man skjelner mellem Øerne langs med den tyrkisk-græske Kyst (fra Thaso til Hydra), Kykladerne, som ligge i en samlet Gruppe s. ø. for Grækenland (fra Andro til Santorin), og Sporaderne langs Lilleasiens Vestkyst (fra Imbro til Rhodos).

Architēkt, d. s. s. Bygmester. **Architektūr**, d. s. s. Bygningskunst. **Architektūrmaleri**, den Gren af Malerkunsten, som vælger Værker af Bygningskunsten til Hovedgjenstande for den maleriske Fremstilling. Som særligt Kunstfag fremtræder A. først i Løbet af det 17de Aarh., navnlig i Nederlandene (P. Neefs, Steenwijk o. a.), senere i Venezia (Canaletto). Det er ikke A.s eneste Opgave at give en correct Fremstilling af en bestemt Bygnings Architektur; det kan ofte foretrække det, som i architektonisk Henseende har mindre Betydning og Værd, naar det frembyder en interessant malerisk Virkning; denne bliver altid Hovedsagen for A. Som et af Kunstens Bifag kræver det for at faa Betydning en stor Virtuositet hos Kunstneren; han maa fremfor nogen anden Kunstner være Herre over Linearperspectiven og den perspectiviske Skyggelære og have et særlig udviklet Øje for Farvernes Fortoninger og Afskygninger efter det forskjellige Lys og den Afstand, hvori de ses (Luftperspectiven). — Ogsaa i de nordiske Riger har A. talentfulde Dyrkere (Heinr. Hansen, Vinc. St. Lerche o. fl.).

Architrāv ell. **Epistyl** kaldes den nederste Del af Bjælkeværket i en antik Søjlebygning, Hovedbjælken, der for Øjet skal se ud som en sammenhængende Tværbjælke af Sten, men er sammensat af Stykker, som naa fra Midten af den ene Søjle til den anden. Den hviler paa Søjlernes Abacus og krones oven til af nogle finere Led, som skiller den fra Frisen. I den doriske Stil er den glat og, især i den ældre Tid, forholdsvis høj; i jonisk og korinthisk Stil er den lavere og tillige inddelt i to eller tre smalle, vandrette Striber, hvoraf den øvre rager lidt frem foran den nedre.

* **Archīv**, egtl. Øvrighedsbygning, det Sted, hvor offentlige eller private Documenter, Breve og forskjellige Aktstykker opbevares; bruges ogsaa til at betegne selve Documentsamlingen; s. **Gehejmearchiv**, **Rigsarchiv**.

Archivōlte kaldes i Bygningskunsten Indfatningen af en Bue, for saa vidt som den er behandlet som en bøjet Architrav.

Archōnt, Hersker, kaldes ofte hos Homer Grækernes Høvdinge, der ellers i Regelen benævnes „Konger“; men særlig bruges Navnet A. for at betegne de øverste Embedsmænd i Athen. Her, fortæller Sagnet, afskaffedes efter Kodros's Død Kongenavnet, men den livsvarige, arvelige A. bevarede i Virkeligheden Kongemagten, indtil 752 f. Chr. hans Embedstid indskrænkedes til 10 Aar, og fra 683 valgtes der aarlig mellem alle adelige (Eupatrider) 9 A. Den første af disse, som i særlig Forstand kaldes A., var at betragte som Republikens Præsident, havde Overopsynet med hele Statsstyrelsen, og efter ham benævnedes Aaret; den anden, Kongen, havde Opsynet med Religionsvæsenet, og den tredje, Polemarchen, med Krigsvæsenet (han nævnes sidste Gang som en af Athenienfernes Anførere i Slaget ved Marathon); de 6 andre kaldes Thesmotheter og synes at have haft Dommerfunctioner. Men Solons Lovgivning forringede meget A.s Betydning, idet Raadet og Folkeforsamlingen nu fik den væsentligste Andel i Forvaltningen og Lovgivningen, og A.s Hverv indskrænkedes hovedsagelig til at føre Forsædet ved forskjellige Domstole. Efter Solons Love skulde A. høre til første Formueklasse, men Aristides gjorde Embedet tilgængeligt for alle Borgere. De fratrædende A., der havde aflagt Regnskab for deres Embedsførelse, gik over i Areopagiternes Raad.

Archytas fra Tarent, pythagoræisk Philosoph, samtidig med Platon og den yngre Dionysios, berømt som Philosoph, Statsmand og Feltherre; han udmærkede sig tillige i Mathematik, Mechanik og Harmonik. Man tilskriver ham Løsningen af flere geometriske og mechaniske Problemer; han er den første, der har kjendt og benyttet en vindskjæv Curve.

Archæologi bet. hos Oldtidens Grækere Studiet af et Folks ældste Institutioner, dets Sæder, Skikke og hele Liv i en fjærn og afsluttet Tid. I det 17de Aarh. gjenoptoges Ordet, men blev først i Slutningen af det 18de Aarh. almindeligt som Betegnelse for Studiet af den græsk-romerske Oldtids Kunst. I vort Aarh. har Ordet faaet en videre Betydning, idet man i alle Lande bruger det om den videnskabelige Sysselsættelse, navnlig under et culturhistorisk eller almindelig historisk Synspunkt, med Monumenter og materielle Levninger af alle Arter, henhørende under Industri og Kunst i videste Forstand, fra den fjærneste Fortid indtil Middelalderens Slutning. Videnskaben er delt i flere Grene efter chronologisk-ethnographiske og geographiske Forhold, saaledes: forhistorisk, klassisk og middelalderlig A., og nordisk, germansk, slavisk A. osv. Andre Fag ere knyttede til en bestemt Art af Stof, saaledes den kirkelige A. Under A. i videre Forstand maa ogsaa henregnes flere Videnskabsgrene, som allerede i ældre Tid have antaget en bestemt Form under særlige Navne, som Heraldik og Numismatik. Først i vort Aarh. have de archæologiske Studier efterhaanden i alle Lande bestemt skilt sig fra de historiske, dels ved at der nu er blevet samlet et brugeligt Materiale, dels ved Oprettelsen af egne Institutioner og endelig ved Uddannelsen af en særlig Undersøgelsesmaade. — Ved klassisk A. forstaas oftest udelukkende Studiet af den græsk-romerske Oldtids kunstneriske Monumenter, hvorfor denne Del af A. ogsaa betegnes som Kunst-A.; undertiden indbefattes dog ogsaa herunder klassisk Numismatik, Epigraphik og Topographi. Allerede i den ældre Renaissancetid, i det 15de Aarh., toge disse Studier deres Begyndelse i Italien og ere senere udviklede uafbrudt ved Undersøgelsesrejser, tilfældige Fund og Udgravninger og ved Grundlæggelsen af Samlinger og videnskabelige Institutioner. Til den rige Literatur er der ydet Bidrag fra alle Lande. Videnskabens nuværende Retning skriver sig fra Winckelmanns og hans Samtidiges Virksomhed, fra Midten af det 18de Aarh. Blandt de mest fremragende ældre Forskere indtil Midten af vort Aarh. kunne nævnes Visconti, Zoëga, Caylus, Dodwell, Gell, Brøndsted, Niebuhr, Welcker, Gerhard og Otfr. Müller. — I den nyere Tid har der udviklet sig en særlig kirkelig A. (hvorunder kirkelig Epigraphik, Symbolik og Ikonographi), som behandler alle større og mindre kirkelige Monumenter og alle Gjenstande, henhørende til Kirkers eller gejstlige Stiftelsers Udstyr. Hovedværker af Otte, Piper og Rossi. I Norden have hidtil navnlig de architektoniske Monumenter været Gjenstand for Undersøgelse. En samlet Udsigt er givet af H. Hildebrand. — Som nordisk A. betegnes ofte Studiet alene af de forhistoriske Tidsrum, der længe fortrinsvis have tiltrukket sig Forskernes Opmærksomhed. Skjønt der allerede fra det 17de Aarh. af var Lærde, som gave sig af med Studiet af Nordens Oldtidslevninger — navnlig maa nævnes Ole Worm — kan en videnskabelig Undersøgelse først siges at være begyndt med Dannelsen af større offentlige Samlinger og med Opstillingen af det første System, den saakaldte Tredeling i Sten-, Bronze- og Jærnalderen (s. disse A.), som først praktisk gjennemførtes af C. J. Thomsen ved Ordningen af Museet for de nordiske Oldsager i Kjøbenhavn. Betydelige Fremskridt gjordes kort efter og senere ved nye Fund, Udgravninger og videnskabelige Arbejder af C. Engelhardt, H. Hildebrand, B. E. Hildebrand, O. Montelius, S. Nilsson, O. Rygh, J. Steenstrup og navnlig ved J. J. A. Worsaaes Delinger af Hovedperioderne og hans Sondring mellem Gravfund og Mark- og Mosefund (s. disse A.). Samlede Fremstillinger ere givne af J. J. A. Worsaae og O. Montelius. Ogsaa for Udviklingen af de forhistorisk-archæologiske Studier i Udlandet fik den nordiske Forskning en ikke ringe Betydning. Ofte gaa de nordiske Archæologer ud over deres egentlige Materiale, Mindesmærkerne og Oldsagerne, idet de under Optagelse af flere Videnskabers Resultater tilstræbe den fuldstændige og alsidige Oplysning af Nordens Oldtid. Saaledes vilde den mere omfattende Betegnelse: Oldkyndighed vel kunne anvendes paa det forhistorisk-archæologiske Studium i Norden. En anden, mindre heldig Betegnelse, som ofte bruges, er comparativ A.

Archæopteryx, en mærkelig Fugleform fra Juratiden, hvoraf man kun kjender to Exemplarer fra den lithographiske Kalksten ved Solenhofen, der opbevares i „British Museum" i London og i Berlin. Disse ældste sikre Vidnesbyrd om Fugleklassens Optræden paa Jorden hidrørte fra en Fugl af omtrent en Krages Størrelse, udstyret med Svingfjer, Styrefjer, Fødder osv. som andre Fugle; de vigtigste Ejendommeligheder ere, at Mellemhaandsknoglerne i den trefingrede Vinge ikke ere sammenvoxede som hos Nutidens Fugle, og at Halen ikke var forkortet, men Halefjerene ordnede ud ad den i Dobbeltrække, ikke samlede til en Vifte. Rimeligvis havde A. Tænder ligesom Kridttidens Fugle.

Archæus, den gamle; ogsaa kaldet Archeus, den styrende. Alchemister og Kabbalister forskede efter A., d. e. et Urstof, Urprincip, hvorved man skulde kunne frembringe alt og navnlig forvandle slette Metaller til ædle. Hos Paracelsus og Helmont er A. Navnet paa et fra Sjælen forskjelligt Væsen, som tænktes at bo i Organismen, hvis Virksomheder den beherskede og styrede; dette Livets Princip havde fornemmelig sit Sæde i Maven, hvor det regulerede Fordøjelsen efter en bestemt Plan. I det hele er A. en phantastisk Personification af de i Organismen virksomme Kræfter; det er den samme Tanke, men i mere rationel Form, som paa forskjellig Maade kommer igjen i Stahls Animisme og i Læren om Livskraften.

Arcis sur Aube [arsi syr aahb], Stad i det franske Dep. Aube ved Floden A., 4 M. n. til ø. for Troyes. 3,000 J. Bekjendt ved Napoleon

l.s Kampe 20—21 Marts 1814 med de allierede under Fyrst Schwarzenberg. Dantons Fødeby.

Arco, Stad i Tirol, ½ M. fra Gardasøens Nordende, med 5,000 J. og det forfaldne Bjærgslot A. ell. Arch, hvorefter en ældgammel bayersk Grevesłægt v. Bogen skal have faaet sit Navn italieniseret.

Arco, d. s. s. Raamesfing. **A** ell. **coll'arco**, it., betegner i Musik for Strygeinstrumenter efter et foregaaende **pizzicato** (s. d. A.), at Buen atter tages i Brug.

d'Arco, Carlo, italiensk Kunstforfatter, f. 1799, d. 1873 i Mantua, har bl. a. skrevet en Biographi af Giulio Romano (1838) og »**Delli arti e degli artefici di Mantova**« (1857—59).

Arcole [ā], Landsby i Norditalien, tæt ved Adige, 3 M. s. ø. for Verona, bekjendt af den blodige Kamp, som 15—17 Nov. 1796 fandt Sted her mellem Franskmændene under Bonaparte og Østerrigerne, som under Alvinczy rykkede frem for at undsætte Mantua. Efter at Augereau 15 og 16 Nov. forgjæves havde forsøgt at tage den af Østerrigerne besatte Bro over den lille Flod Alpon ved A., lykkedes det 17 Nov. Bonaparte selv, idet han personlig udsatte sig for den største Fare, at tage Broen og tvinge Østerrigerne til med stort Tab at trække sig tilbage.

Arcos de la Frontēra, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 6 M. n. ø. for Cadiz, ved Floden Guadalete. 16,000 J. Garverier.

Arcot ell. **Arcat**, Stad i Madras i Forindien, 15 M. v. for Madras. 55,000 J. Tilvirkning af grove Bomuldsstoffer.

Arcueil [kōi], en lille By s. for Paris med en anselig Kirke, Ruiner af en romersk Aquæduct og en berømt Vandledning fra Marie af Medicis Dage, er nu inddragen i Paris's Befæstning.

Ard, norsk (oldn. **arðr**, lat. **aratrum**), gammeldags Træplov, som endnu bruges i stenet Jord.

Ardahan (Ardagan), lille befæstet By i den øvre Kurdal i Distr. Kars, russisk Armenien. 1,600 J. Stormet af Russerne 17 Maj 1877.

Ardebil [ā], befæstet Stad i Persien, ved Floden Karasu, 25 M. ø. for Tabris. 4,000 J. Vigtig Handel. Flere Moskeer med persiske Fyrstegrave, hvortil der gjøres mange Valfarter.

Ardèche [dǣsch], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Cevennerne i Dep. A., ikke langt fra Loires Kilder, og falder fra højre Side i Rhône. 3½ M. fra dens Udløb i Rhône passerer den under en naturlig Bro „Pont de l'Arc“, dannet af en Klippebue, 185 F. lang og 90 F. over Floden. 2) Dep. i det sydøstl. Frankrig langs Rhônes højre Bred, 100 □ M. med 377,000 J. (1881), hører med Undtagelse af det nordvestligste Hjørne, hvor Loire udspringer, til Rhônes Flodgebet og gjennemskæres af dens Bifloder A., Erieux og Doux. Cevennerbjærgenes Sidegrene opfylde næsten hele Dep. lige ned til Rhône (højeste Punkt 5,600 F.). Bjærgene vise mange Spor af vulkansk Virksomhed. Kornavlen er utilstrækkelig; derimod avles i Mængde Vin, Kastanier og Silke, og Kvægavlen er betydelig. A. er rigt paa Mineralprodukter og har en dertil knyttet betydelig Industri. Hovedstad Privas.

Ardēnnerne, 1) Bjærglandskab i det nordl. Frankrig, det sydøstl. Belgien og Luxemburg, danner brede, snart jævne, snart bølgeformede Bjærgflader af 14—1500 F.s Højde med enkelte, ubetydelig fremspringende Punkter og med dybe, stejlt indskaarne Dale. A.s Hovedbestanddel er Lerskifer, Kvarts og Sandsten med ubetydelig Kalk. Af Metaller findes Jærn, Bly og Antimon; desuden Stenkul. Sandstenene give gode Slibe- og Møllestene, Lerskiferne Tagstene. Det af A. optagne Land er ikke synderlig frugtbart; der er kun faa Skove, men mange Heder og Moser. Kornavlen er ubetydelig, men erstattes ved Kvægavl. 2) Dep. i det nordlige Frankrig ved den belgiske Grænse. 95 □ M. med 334,000 J. (1881). Det hører til A.s Bjærgland og gjennemstrømmes af Floderne Meuse og Aisne. Oise med dens Biflod Ton udspringer mod N. V. Skovene bestaa af Eg, Bøg og andre Løvtræer. Agerdyrkningen har kun Betydning i Aisnedalen og Dep.s Midte. Af Mineralprodukter vindes Kul, Jærn, Skifer, Porcelænjord. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig Jærnstøberierne, Uldmanufakturerne og Glasværkerne. Hovedstad Mézières.

Arditi, Luigi, f. 1822 i Piemont, fik sin musikalske Uddannelse paa Milanos Conservatorium, men blev senere Orchesterchef ved den italienske Opera i London. Han har foruden Compositioner for Violin skrevet nogle Operaer og en Del Bravoursange, blandt hvilke den bekjendte Valsarie »**Il bacio**«.

Ardīto, it., dristig, frisk (i Mus.)

Ardres [ardr], Stad i det franske Dep. Pas de Calais, 2 M. s. ø. for Calais. 2,000 J. — 1520 havde den franske Konge Frants I her en Sammenkomst med den engelske Konge Henrik VIII, som han søgte at vinde for sig i den forestaaende Kamp med Kejseren; den kaldtes »**Camp de drap d'or**« (Guldstofslejren) af den overordentlige Pragt, som derved udfoldedes.

Ardrossan, Flække i Ayrshire i Skotland, s. v. for Glasgow, med Havn ved Clydebugten. 2,000 J. Stenkulshandel.

Ardschisch ell. **Erdschisch-Dagh**, ford. **Mons Argæus**, en udslukt Vulkan s. for Kaisarieh i Lilleasien, 12,200 F. høj.

Are, Grundenheden for det metriske Flademaal, er 100 □ Meter ell. 253,80 danske □ Alen.

Areāl, Fladeindhold. **Arealernes Lov**, den første Keplerske Lov. **Arealfagværk**, den Benyttelsesmaade, ved hvilken Skoven inddeles i lige store Dele, af hvilke ēn hvert Aar borthugges og atter tilcultiveres. For at dette skal kunne fortsættes uafbrudt, maa Delenes Antal svare til den Alder, Bevoxningerne ved Afdrivningen bør have opnaaet, hvorfor Bestemmelsen af Omdriften (s. d. A.) ved denne Benyttelsesmaade er af væsentlig Betydning. S. for øvrigt **Fagværksmethoderne**. **Arealskat**, s. **Bygningsafgift**.

Arecife, Havn paa Østsiden af den canariske Ø Lancerota. 3,000 J. Ved Flodtid tilgængelig for de største Skibe.

Are Frode (**Ari Þorgilsson hinn fróði**; **fróðr**, d. e. kundskabsrig, lærd), f. 1067, d. 1148, kan med Rette betragtes ikke alene som den islandske Historieskrivnings, men overhovedet som den islandske Literaturs Fader. Han tilhørte en

berømt Høvdingeslægt paa Vestlandet, men opfostredes paa Gaarden Haukadal paa Sydlandet, hvor den for sin Lærdom og videnskabelige Interesse bekjendte Høvdingeslægt Haukdølerne hørte hjemme, og hvor nu ogsaa hans historiske Sans under de gunstigste Forhold vaktes og næredes. A. tilhørte den geistlige Stand, hvad der dog — efter Tidens Opfattelse — ikke hindrede ham i at indtage sin Plads blandt Landets styrende Høvdinger (Goder) lige saa lidt som fra at gifte sig. Navnet paa hans Hustru og to Børn kjendes; men ellers vides omtrent intet om hans Privatforhold, efter at hans Ungdomsophold paa Haukadal var til Ende. Han maa have boet paa Vestlandet paa den store Snefjældsnæs-Halvø, men Gaardens Navn kan ikke med Sikkerhed angives (snarest det nuværende Stadastad). Af hans Værker kjendes i uforandret Skikkelse kun den lille Islændingebog (**Íslendingabók, Libellus Islandorum, Schedæ de Islandia**), som alt hvad A. vides at have forfattet skrevet paa Modersmaalet; den indeholder kortfattede Meddelelser om Islands Bebyggelse, Lovgivningen, Grønlands Opdagelse, Christendommens Indførelse og de første Biskopper; men denne »libellus« antages at være et Sammendrag af en ældre, udførligere »liber«, en større Islændingebog. Endvidere antager man, at A. ved en nu tabt Kongebog (**Konungabók**) har lagt Grundvolden for alle senere islandske Historieskrivere, Snorre Sturlesøn indbefattet, samt at et af den gamle islandske Literaturs mærkeligste Værker Landnamsbogen (**Landnámabók**), med udførlige Oplysninger om hele Landets første Bebyggelse, i alt væsentligt skyldes ham. Ogsaa den med Landnama i nøie Forbindelse staaende Christendoms Saga (**Kristni saga**), om Christendommens Indførelse paa Island og de to Bispedømmers Indstiftelse, mener man at kunne føre tilbage til ham.

Aréka- ell. Betelnød-Palme (**Areca Catechu**), en i Ostindien og paa de indiske Øer almindelig dyrket Palme, med en 30—50 F. høi Stamme med finnede Blade, vellugtende Enboblomster og bæragtige, enfrøede Stenfrugter med trævlet Kjød og tyndskallet Sten, som er sammenvoxet med Frøets Skal. Dens oprindelige Hjem er sandsynligvis Sundaøerne og Philippinerne. De umodne Frugter, almindelig kaldte Betelnødder, bruges i Ostindien, China og paa de indiske Øer omtrent paa samme Maade som Skraatobak hos os, efter først at være indviklede i Betelpeberblade, som forinden ere bestrøgne med læsket Kalk. Betelnødden indeholder et rødt Farvestof, som giver Tænderne en rød og Tandkjødet en stærk rødbrun Farve. B. er en vigtig Handelsartikel paa det ostindiske Marked; den største Mængde produceres paa Sumatra, hvorfra der alene aarlig skal udføres c. 100,000 Centn.

Arelát ell. det arelátiske Rige, saa kaldet af Hovedstaden Arles (Arelatum), et Kongerige i Middelalderen, som dannedes 933 ved Foreningen af de to Kongeriger det cisjuranske og det transjuranske Burgund under Rudolf II, og som omfattede det nuv. Franche-Comté, Lyonnais, Dauphiné, Provence og Savoien. Rudolf II efterfulgtes af sin Søn Conrad (937—93) og Sønnesøn Rudolf III. Denne, som ingen Børn havde, indsatte sin Søstersøn Keiser Henrik II til sin Arving, men Henrik døde før ham. Den følgende Keiser Conrad II, der var gift med en Søsterdatter af Rudolf, gjorde ved dennes Død 1032 Fordringen gjældende og lod 1038 sin Søn Henrik III vælge og krone til Konge af Burgund. Fra den Tid stod A. i Forbindelse med det tyske Rige, men Forbindelsen var kun løs, og betydelige Dele deraf kom efterhaanden til Frankrig eller løsreves paa anden Maade.

Aremark, Herred og Præstegjæld i Borgesyssel i Norge, Smaalenenes Amt, Grænsebygd mod Sverige, gjennemstrømmes af Tistedalselven og dens Tilløb, som ved Stenskanalen er sat i seilbar Forbindelse med Frederikshald. A. er Skovbygder.

Aremberg ell. **Arenberg**, Flække i den preuss. Rhinprov. i Nærheden af Koblenz, med Hertugerne af A.s Stamslot. — Først nævnes Borggrever af A.; disses Besiddelser gik 1298 ved Giftermaal over til Greverne af Mark og senere til Huset Ligne, til hvilket hørte den Grev **Carl**, som 1576 blev gjort til Rigsfyrste af Keiser Maximilian II. Ved Giftermaal vandt han ogsaa Hertugdømmet Arschot i Nederlandene. Under hans Sønnesøn, **Philip Frants**, blev A. 1644 ophøiet til et Hertugdømme. Ved Freden i Lunéville 1801 mistede Hertugen af A. sine Besiddelser v. for Rhinen og fik til Erstatning derfor Amtet Meppen i Hannover, samt Grevskabet Recklinghausen i Westfalen. Huset blev 1808 mediatiseret, skjønt Hertugen havde tiltraadt Rhinforbundet og giftet sig med en Niece af Keiserinde Josephine. Den mest bekjendte af Familien i den nyere Tid er **Aug. Maria Raimund**, Fyrste af A., f. 1753, sædvanlig kaldet efter sin Morfader „Greve af Lamarck". Han gik tidlig i fransk Krigstjeneste og blev haardt saaret i Krigen i Ostindien, men er især bleven bekjendt i Begyndelsen af den franske Revolution af sit fortrolige Forhold til Mirabeau, idet han mæglede mellem denne og Kongefamilien og vandt ham for at standse Revolutionens Udskeielser; men uheldigvis døde Mirabeau netop i det Øieblik, da han begyndte at virke eftertrykkelig for Kongedømmet, hvorpaa Fyrst A. udvandrede. Han døde i Brüssel 1833; den efter hans Død udgivne »**Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de La Marck**« giver de udførligste Efterretninger om hans Forhold til Revolutionen. Familien A. er katholsk og lever i Brüssel.

Aréna, egtl. Sand, kaldte Romerne den midterste, med Sand belagte Plads i Amphitheatrene, hvor Kampene foregik. At optræde paa A. bet. derfor at optræde som Gladiator eller som Kæmper mod vilde Dyr.

Arendal, Kjøbstad i Norge, Nedenæs Amt, Christiansands Stift, ved Udløbet af Nidelven, ligger dels paa Fastlandet, dels paa Øer, med en ypperlig Havn, har 4,100 I., med de omliggende Forstæder Kolbjørnsvik, Strømmen og Barbo c. 7,000. Dens vigtigste Virksomhed er Trælasthandel og Skibsfart. A. udførte 1880 Trælast og Træmasse for 1,570,000 Kr.; dens Handelsflaade (1881 412 Skibe med 172,000

Tons) er den største af alle norske Byers; dog ejer Stavanger et større Antal Skibe (669). Som Følge af mange Aars heldige og betydelig Skibsfart er A. forholdsvis den rigeste By i Norge (antagen Formue i 1881 13,100,000 Kr., pr. Individ 3,195 Kr.), og Formuen er ogsaa forholdsvis jævnt fordelt, saa at Fattigskatten er ubetydelig (29 Kr. pr. 1,000 J.). Efter en stor Ildebrand (1868) blev Byen mere regelmæssig og smukt bebygget, saa at den fra Havnen tager sig meget smukt ud. A. skylder Trælasthandelen i 16de Aarhundrede sin Oprindelse, men fik ikke Kjøbstadsrettigheder før 1723. Byen har en Middelskole (fra 1883 med Latingymnasium) og et lille, dels naturhistorisk, dels archæologisk Museum, Theater og Kunstforening.

Arendt, Martin Fred., Oldgransker, f. 1769 i Altona, blev 1797 ansat ved den botaniske Have i Kjøbenhavn og sendtes 1798 til Finmarken for at samle Planter, men forsømte dette Hverv, fordi hans Tanker ene vare rettede paa Oldsager, og mistede derfor sin Stilling. Resten af sit Liv tilbragte A. paa Vandringer i Mellem- og Sydeuropa, kun afbrudte ved enkelte længere Ophold i Paris og Venezia. Han forsmaaede enhver Bekvemmelighed og sov tit under aaben Himmel, men vandt et skarpt Blik for Oldtidsmindesmærker, især Runestene, dog ogsaa for Haandskrifter og Mønter. D. 1824 i Nærheden af Venezia. Kun Smaastykker har A. ladet trykke, og kun faa af hans Optegnelser findes i Kjøbenhavn (i oldnordisk Museum), fordi han i Regelen bar dem hos sig eller gjemte dem under Stensætninger paa Marken.

Arënenberg, Slot ved Untersee i Canton Thurgau i Schweiz, hvor Dronning Hortense af Holland, Kejser Napoleon III.s Moder, opholdt sig i mange Aar.

Arenis de Mar, Stad i den spanske Prov. Catalonien, ved Middelhavet, 5 M. n. ø. for Barcelona. 5,000 J. Havn, Skibsbyggerier, Navigationsskole, Søbade.

Arensburg, Stad paa den til det russiske Gouv. Lifland hørende Ø Øsel i Østersøen. 3,000 J. Havn, Søbade.

Arentzen, Christian Aug. Emil, dansk Digter og Literaturhistoriker, f. 10 Nov. 1823, foretog 1852 en Rejse til Island og rejste senere udenlands; han underkastede sig 1856 Magisterconferens i Æsthetik og var 1860—72 Adjunct ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn. Hans vigtigste poetiske Skrifter ere de dramatiske Digtninge „Gunløg Ormetunge“ (1852), „Knud den hellige“ (1853), samt flere Samlinger af lyriske Digte. Han har fremdeles udgivet nordiske Myther og oldnordiske Sagn og Sagaer. Som Digter tilhører han den oehlenschägerske Skole, og som Literaturhistoriker har han ydet et højst værdifuldt Bidrag til Forstaaelsen af den oehlenschägerske Frembruds- og Kamptid i sit fra 1870 til 1878 udkomne Værk i 8 Bd., „Baggesen og Oehlenschläger“.

Areōpagos ell. Ares's Høj, en Høj i Athen nær ved Akropolis. Der samledes fra gammel Tid de forhenværende Archonter til et Raad, der skulde vaage over Lovene og dømme i Mordsager og lignende Forbrydelser. Indtil Perikles's Tid nød det areopagitiske Raad en overordentlig Anseelse; men ved hans Bestræbelser mistede det sin politiske Indflydelse og beholdt kun den dømmende Virksomhed. Ogsaa denne indskrænkedes efterhaanden, og under Romernes Herredømme var kun en Skygge af den gamle Magt tilbage.

Arequipa [ki], Stad i Peru, 45 M. s. for Cuzco, 4 M. fra Vulkanen A., med 30,000 J., ligger 7,800 F. over Havet, er en af Sydamerikas smukkeste Stæder og driver betydelig Handel over Havnen Port-Islay. Silke-, Uld- og Bomuldsvæverier. A. blev forfærdelig medtaget af Jordskjælv 1868.

Ares [ā], hos Grækerne den vilde og rasende Strids Gud, en Søn af Zeus og Hera, var vistnok oprindelig en Gud for Stormen. Han kaldes ogsaa med Tilnavnet Enyalios. Han var en vild og grusom Gud, der glædede sig ved Vaabenlarm og Blodsudgydelse; dog maatte han, f. Ex. i Kampen ved Troja, vige for Athene, den besindige Tapperheds og Krigskunsts Repræsentant. Han var Aphrodites Elsker og havde med hende Børnene: Eros, Anteros og Harmonia (s. disse A.); hans Ledsagere vare Dimos og Phobos (Frygt og Skræk). Han dyrkedes ikke meget i Grækenland; uden for dette (da Grækerne overførte deres Guders Navne paa beslægtede Guddomme hos de barbariske Folkeslag) var hans Dyrkelse herskende, især hos Thrakerne. Romerne gjorde ham til deres Mars, som oprindelig var en noget forskjellig Gud (s. Mars). A. fremstilles som en ungdommelig Kriger, f. Ex. i den bekjendte Statue i Villa Ludovisi.

Areschoug, Johan Erhard, sv. Botaniker, f. 1811 i Göteborg, var først Docent i Botanik i Lund, 1841—49 Lector i Göteborg, derefter botan. Demonstrator og 1859—76 ordin. Prof. ved Universitetet i Upsala. A.s vigtigste Skrifter ere »Symbolæ Alg. Scand.« (1838), »Phyceæ marinæ« (1850), »Corallineæ« (i J. Agardhs »Spec., Gen. et Ord. Alg.«) og »Observationes phycolog.« (i Acta Soc. scient. Ups.)

Arethūsa, flere Kilder i det gamle Grækenland; den berømteste laa i Syrakus paa Øen Ortygia og er endnu Stadens Hovedkilde. Lige uden for Øen, i Havet selv, springer en Ferskvandskilde op af Havbunden. Sagnet fortalte, at A. oprindelig var en arkadisk Nymphe, i hvem Flodguden Alpheos havde forelsket sig; hun flygtede for ham under Havet til Sicilien, og hendes Elsker forfulgte hende der hen.

Aretin, bayersk Friherreslægt. Mest bekjendt er **Christoph A.**, f. 1772, Overbibliothekar i München, der 1809 ivrig forsvarede det særlig bayerske Væsen og Forbundet med Frankrig, medens han stærkt angreb Preussen og Protestantismen; d. 1824. — Hans Søn, **Carl Maria A.**, f. 1796, blev 1834—47 Rigsarchivar og 1854 Directeur for det bayerske Nationalmuseum. Forfatter af Skrifter om Bayerns Historie i streng katholsk Aand, bl. a. Kurfyrst Maximilian I.s Historie (1842), Wallenstein (1847). D. 1868.

Aretino, italiensk Maler, s. **Spinello**.

Aretino, Pietro, ital. Skribent, f. 1492 i Arezzo, uægte Søn af en Adelsmand, fik en forsømt Opdragelse og førte et omflakkende Liv. Han blev forvist fra Rom paa Grund af nogle

tiske Sonetter, som han havde skrevet som Forklaring til nogle ligesaa kyniske Tegninger af Giulio Romano. Giovanni af Medici, Frants I og Carl V yndede ham, til Dels vel paa Grund af, at han lod sin bidske Tunge og Pen spille paa de Smaafyrsters Bekostning, der stode deres Politik i Vejen. Da han senere kom til Rom, overfaldt en bolognesisk Adelsmand, som han havde spottet, ham paa Gaden med Dolkestik; i Venezia truede Tintoretto, hvem A. som Ven af Tizian havde forhaanet, ham til Tavshed. Siden fik han Pension af Paven og døde c 1557 i Venezia. Han var en genial og vittig Autodidakt, men en samvittighedsløs Person, afvexlende underdanig og uforskammet mod Stormænd. Pralende kaldte han sig »flagello de' principi« (Fyrsternes Svøbe); hans Fjender polemiserede mod ham baade med Pen, Dolk og Stok.

Aretinske Stavelser i Musik (Navnet efter Guido fra Arezzo) ere **ut, re, mi, fa, sol, la.** S. for øvrigt **Solmisation.**

Aretæos, berømt Læge fra Kappadokien, som antages at have levet i Slutn. af 1ste Aarh. e. Chr., gjaldt hos de gamle for den bedste Jagttager af Sygdommene næst efter Hippokrates, idet han studerede deres naturlige Ytringer og især lagde Vægt paa Anatomien. Han er den første, der har anvendt Spanskfluen som blæretrækkende Middel. Fuldkommen klassiske ere hans Værker over de acute og chroniske Sygdomme.

Arezzo, Stad i Mellemitalien, 8 M. s. ø. for Firenze. 40,000 J. Bispesæde; Kathedralkirke med rige Archiver; etruskisk Oldsagsmuseum. Klædefabrikation; i Omegnen Silkeavl. Mæcenas, Petrarca, Guido (s. **Guido fra A.**), Aretino og Cesalpini vare fødte i A., der i Oldtiden var en af Etruskernes 12 Hovedstæder.

Arfvedson, Johan August [ārved], sv. Chemiker, f. 12 Jan. 1792, studerede Chemi under Berzelius, men nedsatte sig snart som Bjergværksejer og Landmand; d. 28 Oct. 1841. Han er bekjendt ved sin Opdagelse (1817) af Alkaliet Lithion.

Argali-Faar [ār], vild Faareart, der bebor Mellemasiens høje Bjerglande, er større end vort tamme Faar og brunt af Farve; Pelsen er ikke ulden som det tamme Faars. Begge Kjøn have Horn af lignende Form som vore Bæderes, men meget større. Er maaske det tamme Faars Stamfader.

Argand, A. [gāng], f. 1755 i Genf, d. 1803 i England, opfandt de efter ham opkaldte a r g a n d s k e Lamper med hul, cylindrisk Væge, hvorved Luften kommer i inderligere Berøring med Flammen og frembringer en større Hede og et stærkere Lys.

Argand, Jean Rob. [gāng], Mathematiker, f. 1768 i Genf, var en Tid lang Bogholder i Paris, hvor han ogsaa antages at være død, uvist hvornaar. I sin 1806 i Paris udgivne **»Essai sur une manière de représenter les quantités imaginaires dans les constructions géométriques«** (2den Udg. ved Hoüel, 1874) har han givet det første klare Grundlag for Behandlingen af de imaginære Størrelser.

Argas persicus, en i Persien levende Mide, hvis Stik skal være giftigt eller endog dødeligt, særlig for Fremmede.

Argelānder, Fried. Wilh. Aug., berømt Astronom, f. 1799 i Memel, d. 1875 i Bonn. 1820 blev han Bessels Medhjælper ved Observatoriet i Königsberg. 1823 overtog han Observatoriet i Åbo, hvor han lagde Grunden til sin bekjendte Åboer Stjernekatalog. Efter Åbos Brand 1827 flyttede han 1832 tillige med Universitetet til Helsingfors, hvor det nye Observatorium under hans Opsigt fuldendtes 1834, og hvor han udgav sin berømte Afhandling om Solsystemets Egenbevægelse, i hvilken han ud af sine Åboer Jagttagelser med Sikkerhed paaviser, at denne Bevægelse, som allerede Herschel formodede, foregaar i Retning af Stjernebilledet Hercules. 1837 blev han Prof. i Astronomien i Bonn, hvor ligeledes under hans Opsigt et nyt Observatorium blev bygget 1845. Her udførte han, foruden meget andet, med Bistand af sine Disciple Schönfeld og Krüger sit store Værk „Bonner Durchmusterung“, en Katalog af alle Stjærner nord for Ækvator fra første til niende Størrelse (over 300,000), med tilhørende Atlas.

d'Argens, Jean Bapt. de Boyer, Marquis [schāng], fr. Populærphilosoph, f. 1704 i Aix, traadte 15 Aar gammel i fransk Krigstjeneste, flygtede af Kjærlighed til en Skuespillerinde til Spanien, men blev her fængslet og sendt tilbage til Frankrig, hvorfra han gik med den franske Gesandt til Constantinopel. Efter sin Hjemkomst til Frankrig blev han atter Officer, men 1734 ved et Fald med Hesten Invalid. Da hans Fader gjorde ham arveløs, blev han nødt til at søge sit Livs Ophold ved literære Arbejder. Hans Skrifter gaa i materialistisk Retning med stærk Polemik mod Christendommen. Af den preuss. Konge Frederik II, der i ham fandt en beslægtet Aand ligesom i Voltaire, blev han 1744 kaldet til Potsdam, udnævnt til Kammerherre og Directeur for Kunsterne ved Akademiet i Berlin, og han hørte til Kongens daglige Omgang. Næsten 60 Aar gammel ægtede han Skuespillerinden Cochois, hvorved han paadrog sig Kongens Uvilje og Spot. Han vendte hjem 1769 og døde paa en Rejse i Toulon 1771.

Argensōla, Lupercio og Bartolomé Leonardo de, Brødre, spanske Digtere og Historieskrivere, f. i Aragonien 1564 og 1566. L. blev Secretær hos Enkekejserinde Marie (Philip II.s Søster), der opholdt sig i Spanien, og siden af Philip III udnævnt til Historiograph for Aragonien; B. udgav i Madrid sit klassiske Skrift **»Conquista de las Molucas«.** 1611 fulgte begge, allerede den Gang bekjendte som Digtere, den til Vicekonge af Neapel udnævnte Greve af Lemos derhen, hvor L. døde 1613 som Minister. B. vendte 1616 tilbage og blev i sin Broders Sted Historiograph; som saadan skrev han sit ogsaa i stilistisk Henseende udmærkede Værk **»Primera parte de los Anales de Aragon«**, en Fortsættelse af Zuritas Annaler; han døde 1631. Brødrene A. kaldes „de spanske Horats'er“, fordi deres **»Rimas«**, som først efter deres Død udkom samlede 1634, og som bestaa af Epistler, Satirer, Oder og Sonetter, ere dannede efter den berømte latinske Digter; de udmærke sig

at komme paa de Værtshuse, hvor der udskjænkedes Spirituosa. Snart optog dog Foreningen mere positive Formaal paa sit Program. I Juni udstedtes der Indbydelse til Aktietegning i en Bank, der skulde bære Foreningens Navn og funderes paa Aktier à 25 Kroner. Imellem Bankens Formaal nævnes det at tjene som Mellemmand imellem Arbejdere og Arbejdsgivere, idet man vil virke hen til, at de sidstnævnte hver Lørdag Aften indsætte Ugelønnen paa Arbejdernes Conto; man agter dernæst at slutte Overenskomst med visse Handlende om at sælge til Foreningens Medlemmer med betydelig Rabat mod Anvisninger paa Banken. Fremdeles paatænker man ved Bankens Mellemkomst at oprette Aktieboliger for Arbejderne. Endelig vil Banken ved mindre Driftlaan søge at sætte Foreningens Medlemmer i Stand til at oprette smaa, selvstændige Erhverv. 2 Sept. 1883 constitueredes Bankbestyrelsen. Efterhaanden er der blevet dannet Ringe i største Delen af de betydeligere svenske Byer, ligesom der 28 Aug. s. A. blev dannet en Ring i Christiania. **Arbejdshuse**, 1) offentlige Værksteder, oprettede af Staten eller Communerne, hvor enhver Arbejder, der ikke kan finde Anvendelse i den private Industri, kan melde sig og faa Arbejde. I Almindelighed kunne saadanne Anstalter næppe anses for hensigtsmæssige, da de dertil medgaaende Capitaler unddrages den private Industri, hvor de vilde finde en bedre Anvendelse og saaledes strække til at lønne flere Arbejdere, end A. kunne sysselsætte. Saadanne Anstalter ere derfor kun fuldt berettigede som 2) Huse, hvor Lediggængere, der ere farlige for den offentlige Sikkerhed, ved Tvang blive holdte til Arbejde. Saadanne Tvangsarbejdsanstalter bør da ikke gjøres til ét med eller endog blot forenes med Fattighuse, hvor arbejdsudygtige Fattige faa deres Underhold. A. bruges ogsaa stundum enstydig med 3) Straffeanstalter, Tugthuse. **Arbejdsløn**, i videre Forstand ethvert Vederlag for personlig Virksomhed, bruges hyppigst som Betegnelse for den Betaling, som ydes for Benyttelsen af en til en andens Tjeneste stillet Arbejdskraft. Dennes Højde bestemmes af Forholdet imellem Tilbud (Arbejdernes Antal) og Efterspørgsel (den til Lønninger bestemte Capitals, Lønningsfondets, Størrelse), og kun de Omstændigheder, som indvirke paa det ene eller det andet af disse Momenter, kunne bidrage til at forhøje eller formindske A. I sidste Instans beror imidlertid Lønningsfondets Størrelse, der ingenlunde, saaledes som tidligere ofte paastaaet, er objectivt givet, paa et Viljesmoment, nemlig hvad Arbejdsherrerne ville anvende til at kjøbe Arbejde for, og hvad de ville nøjes med som deres eget Udbytte af Virksomheden; og heri maa Grunden søges til, at A. ved Striker (s. d. A.) kan drives i Vejret, stundum rigtignok kun for en kortere Tid. A. betales enten efter Tid (Dagløn) — hvilket indeholder en Fristelse til at trække Arbejdet i Langdrag — eller efter Accord, d. e. med en vis Løn for en i ethvert enkelt Tilfælde nærmere fastsat Mængde Arbejde. Denne sidste Fremgangsmaade er i den senere Tid bleven stedse mere alminbelig, men er ikke altid let anvendelig og kræver i ethvert Fald et skarpere Tilsyn med det leverede Arbejdes Beskaffenhed. I den seneste Tid har man ogsaa begyndt at lønne A. ved en forholdsvis Andel i Udbyttet, s. **Andelssystem.** **Arbejdsmængden** maales i Mechaniken ved Produktet af den overvundne Modstand og den gjennemløbne Vej; skal saaledes en Byrde hæves, er det dertil krævede Arbejde lig Byrdens Vægt, multipliceret med den lodrette Højde, i hvilken den hæves. Maskinerne fordre et vist A. for at holdes i Gang, og det A., de derved komme til at udføre, er altid mindre end det, der er indført i Maskinen. Det A., der udføres ved Maskinen, kaldes det nyttige A., og Forholdet imellem dette og det, der bevæger Maskinen, kaldes dennes Nyttevirkning.

Arbejdere kaldes hos de selskabelig levende Bier, Myrer, Hvepse og Termiter de Medlemmer af Samfundet, som udføre alle forefaldende Arbejder, bygge Boligerne, skaffe Forraad, pleje og made Yngelen, forsvare det mod Angreb osv. Det er Hunner (hos Termiterne ogsaa Hanner) med hemmet Udvikling af Forplantningsredskaberne. Ofte ere de mindre, men udrustede med større Hoved, stærkere Kjæver osv. end Hannerne og Hunnerne; Myrernes og Termiternes A. ere desuden vingeløse. — Hos Termiterne og nogle Myrearter findes tillige en særegen Form af A., de saakaldte Soldater, med et uhyre stort Hoved og lange syldannede Kjæver, som kun forsvare Reden mod Angreb, men ikke deltage i de egentlige A.s sædvanlige Forretninger.

Arbejds-Sejsing, et Stykke Tov med et Øje i den ene Ende og for øvrigt flettet af en stor Del fine Kabbelgarn; benyttes til at binde om meget svære Gjenstande, der skulle hejses. Den nederste Bloks Hage af Takkelet hugges da i Sejsingen.

Arbēla, nu Erbil, Stad i Assyrien, ø. for Tigris, i Nærheden af hvilken (ved Gaugamela) Alexander d. store vandt det afgjørende Slag over Perserkongen Darios Kodomannos 331 f. Chr.

Arbien, Magn. Gustav, dansk Medailleur, f. 1716 i Christiania, d. 1760 i Kjøbenhavn, uddannede sig dels i Kjøbenh. ved Kunstakademiet, dels i Stockholm hos den schweiziske Medailleur Hedlinger. Han blev 1744 Hofmedailleur og 1757 Medlem af Kunstakademiet. Han udmærkede sig ved sand kunstnerisk Følelse; af hans Arbejder kan nævnes Frederik V.s Salvingsmedaille, Medaillen over Holberg; Medaillerne til Erindring om Souverænitetens Indførelse (1760).

Arbiter [ā], lat., Voldgiftsmand. **Arbitrium**, Voldgiftskjendelse. **Arbitrage**, fr. [trāhsche], 1) Beregning af Courser paa forskjellige Vexelpladser, for at udfinde den Pengesort, som fordelagtigst kan benyttes, ofte for derpaa at grunde en selvstændig Spekulation. 2) Selve den beregnede Spekulation ell. Vexeloperation. **Arbitrær**, vilkaarlig. A. Straf, s. **Straf**.

Arbo, Peter Nikolai, norsk Historiemaler, f. 18 Juni 1831 paa Gulskoven ved Drammen. Efter at A. havde fuldendt sine Studier ved Christiania Universitet, ofrede han sig helt for Malerkunsten. Efter et kortere Studieophold i Kjøbenhavn, begav han sig 1852 til Düssel-

dorf. Han var en af de faa Nordmænd, der havde viet sig til Historiemaleriet, som han studerede under Carl Sohn og Slagmaleren Hünten. Senere tilbragte han adskillige Aar i Paris. A.s Berømmelse er navnlig knyttet til hans „Valkyrie", som han har malet 3 Gange (det ene Exemplar i Nationalgalleriet i Christiania 1866, det andet i Nationalmuseet i Stockholm); ogsaa „Asgaardsrejen", indkjøbt for Chr. Nationalgalleri 1872, og „Rolf Krakes Død" (1872) maa regnes til hans bedste Billeder. A. bor for Tiden i Christiania, hvor han er Medlem af Nationalgalleriets Bestyrelse. Han fik Medaille for „Valkyrien" paa den skandinaviske Udstilling i Stockholm 1866.

Arbŏga, gammel Kjøbstad i Vestmanland i Sverige, omtr. 2 Mil (16 Kilom.) fra A.-Aaens Udløb i Mälaren, har flere Fabriker, et mechanisk Værk, driver temmelig livlig Søfart og staar ved Köping-Örebro Jærnbanen i Forbindelse med Statens. 3,833 J. (1880). I Middelalderen var A. en betydelig Stad og formedelst sin Beliggenhed ofte valgt til Samlingsplads for politiske Møder, af hvilke man tæller flere end 30, holdte i A., fra det 14de til det 16de Aarh.

Arbogāstes, en aqvitanisk Galler, var tidlig traadt i romersk Krigstjeneste og udmærkede sig under Kejser Gratian (375—83) som Feltherre imod Germanerne ved Rhinen og Donau. Under Valentinian II commanderede han i Gallien med uindskrænket Magt og tog intet Hensyn til Kejseren. Da denne paa Grund af hans Overmod afskedigede ham, dræbte A. ham i Vienne 392, hvorpaa han satte den lærde Grammatiker Eugenius paa Tronen i den vestlige Del af det romerske Rige, imedens Theodosius herskede i den østlige. Theodosius vilde imidlertid ikke anerkjende Eugenius; i et Slag ved Aquileia blev Eugenius fangen og siden henrettet; A. undkom til Bjærgene, men dræbte sig selv 394, da han mistvivlede om sin Frelse.

Arbois [boā], Stad i det franske Dep. Jura, 4 M. n. ø. for Lons le Saulnier. 5,000 J. I Omegnen stærk Vinavl. Jærnværker. Pichegrus Fødeby.

Arbor Diānæ, A. Jovis, A. Saturni, lat., trælignende, metalliske Bundfald, der dannes i tynde Opløsninger af et Metal (Sølv, Tin, Bly) ved Tilsætning af et andet, mere elektropositivt.

Arborelius, Olof Per Ulr., svensk Landskabsmaler, f. 4 Nov. 1842, studerede 1860—68 ved Akademiet i Stockholm, besøgte 1869—72 med Rejseunderstøttelse Düsseldorf og Rom og agreeredes 1872. Dels fra den svenske, dels fra den italienske Natur henter han Motiverne til sine Billeder; bedst lykkes ham de svenske, især de, der gjengive Dalarnes Natur.

Arbroath [ārbraadd], d. s. s. Aberbrothwick.

Arbuthnot, John [ārbødhnot], engelsk Skribent, f. 1675, d. 1735, var Læge og Ven af Pope og Swift, skrev satiriske Værker, en Commentar til Swifts Gulliver og Romanen „John Bulls Historie", der er en Satire mod Marlborough og Whigpartiet. Af denne Bogs Navn er det engelske Folks Øgenavn taget.

Arc (lat. arcus), Bue; arc (sin = x) eller arc sin x bet. den Bue, som har x til sinus, Radius for Buen tagen som Enhed.

Arca, Slægt af tykskallede Muslinger, udmærkede ved deres lange og lige Hængsel med talrige Tænder; hertil „Noahs Ark" (A. Noæ), i Middelhavet.

Arcachon, Bassin d' [bassæng d'arkaschōng], en Kystsø i det franske Dep. Gironde med Afløb til Atlanterhavet. I sin sydøstlige Del optager den Fl. Leyre. Søen er omgiven af Sandflugt, der er beplantet med udstrakte Naaletræskove, hvorfra der udføres meget Tømmer, Harpix og Beg. Stærkt besøgt Badeetablissement A. ved Søens Udløb.

Arcāde, s. Buegang.

Arcadelt ell. **Arkadelt**, f. c. 1500 i Nederlandene, d. c. 1570, betydelig Kirkecomponist, kan tillige med Goudimel betragtes som den romerske Skoles Stifter. Visse Compositioner af A. minde om Palestrina.

Arcādius, den første Kejser i det østromerske Rige, Theodosius d. stores ældste Søn, f. 377 i Spanien, besteg Tronen ved sin Faders Død 395. Han var en pragtlysten og sløv Fyrste, der overlod Regeringen til andre. Rufinus, Eutropius, Gainas og Kejserinden Eudoxia styrede efter hverandre det vidtstrakte Rige, der under hans Regering plagedes af Barbarernes Indfald, Jordskjælv og Hungersnød. Han døde 408.

Arcāna, lat. (Enkeltt. Arcānum, Hemmelighed), Lægemidler, hvis Tilberedning og Sammensætning holdes hemmelig af deres Opfindere. I Almindelighed søge Industririddere, og ofte med Held, igjennem dem at brandskatte de lettroende, ikke sjælden til Skade for disse; thi enten ere de lovpriste A. uden al Virkning, og den Sygdom, hvorimod de anvendes, gaar da sin Gang og bliver maaske uhelbredelig, eller de ere meget stærkt virkende og kunne ganske vist i enkelte passende Tilfælde gjøre Nytte, medens de i Regelen ved ikke at afpasses efter den syges Individualitet og Constitution gjøre directe Skade. Efter vor Lovgivning maa Salget af A. ikke annonceres i de offentlige Blade. **Arcāndisciplin** (disciplina arcāni, Lære om det hemmelige), et fra 17de Aarh. stammende Navn for den i Oldtiden fra c. 250 til c. 600 herskende Skik, at holde visse Dele af Gudstjenesten hemmelig for alle udøbte. A. har vistnok udviklet sig jævnsides med Katechumenatet (s. Katechumener). Under Forfølgelserne indtil 250 maatte de christne af Sikkerhedshensyn udelukke alle ikke-christne fra deres Gudstjeneste; under de roligere Tider efter Kejser Decius's Død aabnedes der derimod ogsaa udøbte Adgang til at høre Evangeliets Forkyndelse; men ved Udførelsen af de sacramentale Handlinger maatte de ikke være til Stede. Herved uddannede sig saa den Forestilling, at disse hellige Handlinger og de ved deres Udøvelse lydende Ord, altsaa navnlig Trosbekjendelsen og Fadervor, vilde blive vanhelligede, naar andre end døbte christne saa Handlingernes Udøvelse eller fik nøjagtig Besked om de derved lydende Ord. Efter at Christendommen var bleven Statsreligion, tabte A. efterhaanden sin Betydning; men i nyere Tid paaberaabe de romerske Theologer sig A. til Støtte for deres Paastand om Oprindelig-

heden af Romerkirkens Tradition; thi, sige de, Helgendyrkelse, Billedtilbedelse osv. fandt allerede Sted i den ældste Kirke; men paa Grund af A. taltes der ikke derom; derfor have vi nu heller ingen Beretninger derom fra hine Tider. En lignende Brug har den grundtvigske Retning gjort af A. til Forsvar for sin Lære om Apostelsymbolet (s. d. A.).

Arcembold, Joh. Angelus, den sidste Afladskræmmer i Norden, blev af Pave Leo X valgt til pavelig Legat med det bestemte Hverv, til bedste for Peterskirken i Rom at prædike Aflad i de tre Unionsriger. Han kom til Danmark 1517 tillige med sin Broder Antonellus og flere Medhjælpere og fik Kong Christiern II.s Tilladelse til at drive Afladshandelen mod en Sum Penge. Efter at have beriget sig i Danmark tænkte han paa at begive sig til Sverige for der at drive samme indbringende Forretning. Kongen troede, at A., der som Pavens umiddelbare Sendebud til Norden nød stor Anseelse, kunne være ham nyttig ved hans Planer paa Sverige. Legaten lovede ogsaa paa enhver Maade at befordre hans Hensigter, men da han var kommen til Sverige, lod han sig bestikke af Sten Sture og aabenbarede ham alle de Hemmeligheder, Kongen havde betroet ham. Forbitret herover lagde denne nu Beslag paa de Penge og Varer, Korn, Ost, Smør osv., som Legaten havde fralokket den lettroende Almue, og søgte endog at bemægtige sig hans Person. Hans Broder blev fængslet, men han selv undkom 1519 til Sverige og derfra til Lybek, hvorpaa Kongen anlagde Proces mod A. i Rom. Ogsaa Paven misbilligede hans Færd i Sverige, og han var i nogen Tid i Unaade. 1525 blev A. Biskop af Novara, 1550 Ærkebiskop af Milano; d. 1555.

d'Arcet, J. P. J. [sæh], fransk Chemiker, f. 1777, d. 1844, indførte først Gulds og Sølvs Adskillelse ved conc. Svovlsyre i Praxis og var Medlem af den Commission, der under Revolutionen vedtog Leblanc's Methode til Sodafabrikation (s. **Leblanc**).

Arch, Joseph [artsch], f. 1826, engelsk Landarbejder, grundlagde 1872 den nationale Union for Landarbejderne med det Formaal at forbedre deres Lønningsvilkaar og øvrige Stilling. A. blev Formand og vakte en vis Bevægelse paa Folkemøder, samt gav derved Stødet saa vel til visse Love til bedste for Arbejderne som til en forøget Udvandring af disse.

Archäisk, gr. archaios, det. egtl., hvad der hører til en forbigangen og afsluttet Tid. I den klassiske Archæologi betegnes herved, hvad der skriver sig fra den ældste Kunstperiode, før Udviklingen af den skjønne Kunst. **Archaiserende** bruges i den klassiske Archæologi om Arbejder, som mere eller mindre bære Præg af at tilhøre den ældste Kunstudvikling, uden dog at skrive sig fra denne fjærne Periode. De ere enten fra Overgangstiden mellem den archaiske og den fuldt udviklede Kunst, eller de ere Udtryk for den Forkjærlighed, man i den senere græsk-romerske Verden almindelig nærede for det gamle, og som ofte forledte Kunstneren til i sine Arbejder at efterligne den førklassiske Stil. **Archaïsme,** Anvendelse i Sproget af noget forældet, hvad enten dette bestaar i det brugte Ord og Udtryk eller i de grammatikalske Former eller i Bøjninger og Forbindelser. Oftest forekomme A. i Retssproget, i det kirkelige Sprog, i Ordsprog og i Menigmands Sprogbrug. Anvendte med Smag og Takt kunne A. ogsaa i nyere Værker af Taler- og Digtekunsten tjene til at give Udtrykket Kraft og Værdighed; en for hyppig Anvendelse deraf gjør Talen affecteret og unaturlig.

Archängel, 1) det nordligste Gouv. i det europæiske Rusland, omgivet af det nordlige Ishav, Norge, Finland, Gouv. Olonetz og Vologda og Sibirien. 15,592 □ M. med 307,000 J. (1879). Det er i Hovedsagen en udstrakt Slette, hvis nordlige Del bestaar af øde Sumpland, Tundra, der er frossen i stor Dybde, og hvis øvre Lag kun optøs i et Par Sommermaaneder. Paa Halvøen Kola mellem Ishavet og den fra dette indskydende store Havbugt det hvide Hav med Kandalakscha-, Onega-, Archangelsk- og Mesenbugterne findes spredte Bjærgpartier, der mod Ishavet og det hvide Hav fremtræde i Forbjærgene Svjatoi Noss og Orlov. Mellem det hvide Hav og Tschesskaja-Bugten ligger Halvøen Kanin, der ganske dækkes af Tundra. Bugten afsluttes mod Ø. af Forbjærget Svjatoi Noss. Længere mod Ø. danner Petschorafloden i sit Udløb et stort Delta og uden for dette en Havbugt, og hen imod Sibiriens Grænse indskærer Chaipudyrskajabugten sig fra Ishavet. Fra denne Bugt fører Jugorstrædet mod Ø. mellem Fastlandet og Øen Vaigatsch ind til det kariske Hav. N. for Vaigatsch, mellem denne Ø. og Novaja Zemlja, ligger Vaigatschstrædet, hvis sydligste Del ogsaa benævnes den kariske Port, og længere mod N. deler Matotschkin-Scharr Novaja Zemlja i 2 Øer. Endnu hører til A. Øen Kolgujev ud for Tschesskaja-Bugten. Over den østlige Tundra strække sig spredte lave Bjærgkjæder, der mod Ø. støtte sig til Uralkjæden, som danner Grænsen mod Sibirien. I den vestlige Del af Gouv. findes talrige Søer. Af Floderne ere de betydeligste fra V. mod Ø. Kem, Vym, Onega, Dvina, Mesen, Petschora og Grænsefloden Kara. Klimaet er meget strængt, men Sommeren ofte forholdsvis varm. De fleste Floder fryse til i Slutningen af September og tø først op i Begyndelsen af Juni. Jordbunden egner sig kun lidet til Dyrkning; dog avles i den sydligste Del noget Hør, Hamp, Rug og Køkkenurter. Derimod er Landet i stor Udstrækning dækket af Skov, hvis Hovedbestand er Fyr, Gran, Lærketræer, Birk og El, som alle naa en betydelig Størrelse. Jagten paa de i Skovene levende talrige Pelsdyr er af stor Betydning, ligesom ogsaa Tilvirkningen af Beg og Tjære. Bygning af Flodbaade drives i stor Udstrækning, og Væveri drives af Befolkningen som Husflid. De vigtigste Udførselsgjenstande ere Tømmer og Talg, det sidste fra de tilgrænsende Gouv. Befolkningens Hovedmasse er af russisk Stamme; kun omtr. 5 p. Ct. er Samojeder, Lapper og Finner. 2) Hovedstad i Gouv. A., ved Floden Dvina, 5 M. oven for dens Udløb i det hvide Hav. 20,000 J. A. er Sæde for et Admiralitet og en Ærke-

bisp, har 13 Kirker, et Erkeengelen Michael helliget Kloster, som allerede var til Stede 1584, da A. grundlagdes, og som gav Anledning til dens Navn, et Gymnasium, en vidtløftig Bazar, Navigations- og Ingenieurskoler, Søhospital og Skibsværfter. Industrien bestaar i Uld- og Linnedvæveri, Sejldugsfabrikation, Garveri og Skibsbygning. Betydelig Handel og Skibsfart. 28 Juli 1847 led Staden meget ved Ildsvaade. 1553 kom Englænderen Richard Chancellor til A. og aabnede over denne By en levende Handelsforbindelse mellem England og Rusland.

Archelāos, Perdikkas's Søn, blev Konge i Makedonien 413 f. Chr. ved sin Broders og sin Farbroders Mord. I sin 14aarige Regering virkede han overordentlig meget til at styrke og befæste Riget. Hans Hof var et Samlingssted for de berømteste græske Digtere og Kunstnere i hans Tid, saasom Euripides, Agathon, Zeuxis o. a.

Archelāos, Mithridates d. stores Feltherre, blev sendt med en stor Hær og Flaade til Grækenland for at bekæmpe Romerne. Det lykkedes ham ogsaa at faa en stor Del af Landet i sin Magt, men Sulla tilbageerobrede Athen og slog ham ved Chæronea og Orchomenos 86 f. Chr., saa at han maatte være glad ved at kunne skaffe sin Konge en taalelig Fred. Da Mithridates fattede Mistanke til A., flygtede denne 81 til Romerne. Hans Søn, Sønnesøn og Sønnesøns Søn, der alle havde det samme Navn, vare under romersk Højhed Regenter i Komana og Kappadokien.

Archelāos, græsk Philosoph, Discipel af Anaxagoras, forbandt den anaxagoriske Lære om „Homøomerierne" og Fornuften med Anaximenes's Lære om Luften som Urstoffet. Hos A. er Urstoffet den af Fornuften besjælede Luft, hvoraf Tingene fremgaa ved Fortynding og Fortætning.

Archelāos, Herodes d. stores Søn, fik efter dennes Død Judæa, Samaria og Idumæa. Efter 9 Aars Regering blev han afsat paa Grund af sin Grusomhed og forvist til Vienne i Gallien.

Archenholz, Joh. Wilh., Baron af, f. 1745 i Nærheden af Danzig, var preussisk Officer under Syvaarskrigen, færdedes senere meget paa Rejser og beskæftigede sig med literære Arbejder, d. 1812 i en Landsby i Holsten. Af hans større histor. Skrifter ere følgende de vigtigste: „England u. Italien" (5 Bd., 2den Udg. 1787), „Annalen der brit. Geschichte" (20 Bd., 1789—98), „Geschichte des Siebenjähr. Kriegs" (2 Bd., 1793, 11te Udg. 1879), „Gesch. der Königin Elisabeth" (1789) og „Gesch. Gust. Wasas" (2 Bd., 1801). Som polit. Journalist fulgte han i det af ham 1792 stiftede Blad „Minerva" Tidens store Begivenheder med levende Deltagelse og klar Indsigt.

Arches [arsch], Fæstning i det franske Dep. Vosges, 1½ M. f. ø. for Épinal, ved Moselle, hører til Frankrigs første Forsvarslinje mod Tyskland.

Archetyp, Uraftryk, bet. egtl. kun det oprindelige Aftryk, f. Ex. af Bøger eller første Aftryk af Kunstsager, men bruges ogsaa om første Afskrift eller Exemplar af, hvad der ikke er trykt, saa vel som i Betydn. Mønster, Forbillede o. lign.

l'Archevesque ell. **Larchevêque**, Pierre Hub. [larschevæhk], fransk Billedhugger, f. c. 1721 i Nîmes, var Elev af E. Bouchardon og havde derefter uddannet sig i Rom; 1755 kaldtes han til Stockholm, hvor han udnævntes til Hofbilledhugger og senere til Directeur for Maler- og Billedhuggerakademiet. Til det kongelige Slot udførte han flere decorative Arbejder, men hans vigtigste Værker ere Gustav II Adolfs Rytterstatue, paa Gustav Adolfs Torv i Stockholm, og Gustav I.s Statue, foran Ridderhuset sammesteds. Paa den første, som kostede 174,000 Kr. og først afsløredes 1794, arbejdede han i 14 Aar; den anden, udført efter Bestilling af den svenske Adel, medtog 10 Aar og blev afsløret 1774. Begge ere udførte i Datidens franske, theatralske og affecterede Maner, men Gustav I.s Statue gjør dog et behageligere Indtryk end den tunge Rytterstatue. For sit Helbreds Skyld vendte l'A. 1777 tilbage til sin Fødeegn, men døde allerede 1778 i Montpellier. Han var Sergels Lærer.

Archias, Aul. Licin. [ā], græsk Digter fra Antiochia i Syrien, f. 121 f. Chr., bekjendt ved den Tale, som Cicero holdt til hans Forsvar, da en vis Gratius gjorde ham den romerske Borgerret stridig, som Lucullus havde skjænket ham. Af hans Digte er intet tilbage.

Archidāmos hed flere spartanske Konger. Mest bekjendt er A. II, som 455 endte den 3dje messeniske Krig ved Erobringen af Ithome og 431 begyndte den peloponnesiske Krig med et Indfald i Attika.

Archidiakōn, d. e. den øverste Tjener, hos os Ærkedegn. Hermed betegnedes oprindelig den øverste af Diakonerne ved en Kathedralkirke, der var Bispens Medhjælper og, naar det behøvedes, hans Stedfortræder, altsaa samme Stilling som nu Bispens Generalvicar i Romerkirken. Af denne nære Stilling til Bispen fulgte A.s store Anseelse; ikke sjælden var **Archidiakonātet** det sidste Trin op til Episkopatet (saaledes for Athanasius, Leo d. store o. a.). I Middelalderen, efter at Capitelvæsenet havde udviklet sig, forenedes A.s Embeder med Provsteembederne i Høj- og Collegiatstifterne, og de betragtedes nu ikke længere som Bispens Hjælpere, men som en selvstændig Klasse af Gejstlige med egen Jurisdiction. Siden indskrænkedes deres Magt og Antallet af deres Embedsfunctioner mere og mere; Tridentinerconciliet gav dem det sidste Stød. I den græske Kirke forsvinde A. allerede i det 7de Aarh. Kun i den biskoppelige Kirke have A. beholdt deres fremragende kirkelige Stilling. Med Tilsidesættelse af den historisk begrundede Sprogbrug har man i den tyske protestantiske Kirke vilkaarlig kaldet den øverste blandt de lavere gejstlige ved større Menigheder A.; det samme er Tilfældet ikke blot i Holsten, men ogsaa paa flere Steder i Slesvig.

Archilochos fra Paros, den ældste græske Lyriker, blomstrede i Beg. af det 7de Aarh. f. Chr. Han skal have opfundet det jambiske Versemaal. Hans Digte vare fulde af den bitreste Satire, og man fortalte, at den ham bestemte Bruds Fader, der havde brudt sit Ord,

tog Livet af sig paa Grund af A.s Smædevers. Vi have kun Brudstykker af hans Digte tilbage, men Horats har efterlignet ham i sine Epoder. Det efter ham opkaldte archilochiske Vers bestaar af 2½ Daktyler.

Archimandrit, Forstander for en Mandra (d. e. Klostersamfund), fra Beg. af det 5te Aarh. det almindelige Navn i den græske Kirke for en Klosterforstander, svarer nærmest til Abbed i de occidentalske Klostre. Ogsaa enkelte Steder i den vestlige Kirke har denne Titel været brugt.

Archimēdes, en af Oldtidens største Mathematikere, f. 287 f. Chr. i Syrakus, d. 212. Han bestemte Forholdet mellem Cirklens Diameter og Omkreds som 7 : 22 (nærmere angivet som større end 7 : 22, mindre end 71 : 223), udfandt Kuglens Flade- og Rumindhold ved Sammenligning med den omskrevne Cylinder, bestemte Ligevægtsbetingelserne for Vægtstangen og opstillede de første tydelige og bestemte Grundsætninger i Hydrostatiken. Ogsaa opfandt han Vandskruen og Skruen uden Ende, ligesom han ved Romernes Belejring af Syrakus tilføjede Belejrerne stor Skade ved sine Krigsmaskiner og efter nogle, dog maaske ikke ganske troværdige, Beretninger skal have stukket deres Skibe i Brand ved Brændspejle. Da Romerne omsider stormede Staden, sad A. fordybet i sine Studier og tegnede Figurer i Sandet, han havde strøet paa Gulvet i sit Arbejdsværelse; han tilraabte den Soldat, der traadte ind for at plyndre, »Noli turbare circulos meos!« („forstyr ikke mine Cirkler!"), men dræbtes af ham trods Marcellus's Forbud. Den nyeste Udgave af A.s samlede Skrifter med Eutokios's Commentarer er givet af Heiberg (3 Bd., Leipzig 1880—81). **A.s Princip**, den Lov, at et Legeme ved at sænkes i en Vædske taber saa meget i Vægt, som den Vædskemængde vejer, hvis Plads Legemet indtager. Vægttabet hidrører derfra, at den nedad vendte Del af Legemets Overflade modtager et større Tryk opad, end den opad vendte nedad, og saa meget større, som den nævnte Vædskemængdes Vægt angiver. Af samme Grund vejer et Legeme mere i lufttomt end i luftfyldt Rum. **A.-Skrue**, d. s. s. Vandskrue.

Archipēlagus ell. **Archipēl**, almindelig geographisk Benævnelse paa en større Samling Øer eller Øgrupper, ligesom ogsaa paa det Hav, der omslutter disse. Brugt uden nærmere Bestemmelse betegner Ordet det græske A., d. e. Havet med den store Øsamling mellem Lilleasien, Tyrkiet, Grækenland og Kreta. Øerne have for det meste Bjergcharakter med høje, stejle Kyster og mange gode Havne. Man skjelner mellem Øerne langs med den tyrkisk-græske Kyst (fra Thaso til Hydra), Kykladerne, som ligge i en samlet Gruppe s. ø. for Grækenland (fra Andro til Santorin), og Sporaderne langs Lilleasiens Vestkyst (fra Imbro til Rhodos).

Architĕkt, d. s. s. Bygmester. **Architektūr**, d. s. s. Bygningskunst. **Architektūrmaleri**, den Gren af Malerkunsten, som vælger Værker af Bygningskunsten til Hovedgjenstande for den maleriske Fremstilling. Som særligt Kunstfag fremtræder A. først i Løbet af det 17de Aarh., navnlig i Nederlandene (P. Neefs, Steenwijk o. a.), senere i Venezia (Canaletto). Det er ikke A.s eneste Opgave at give en correct Fremstilling af en bestemt Bygnings Architektur; det kan ofte foretrække det, som i architektonisk Henseende har mindre Betydning og Værd, naar det frembyder en interessant malerisk Virkning; denne bliver altid Hovedsagen for A. Som et af Kunstens Bifag kræver det for at faa Betydning en stor Virtuositet hos Kunstneren; han maa fremfor nogen anden Kunstner være Herre over Linearperspectiven og den perspectiviske Skyggelære og have et særlig udviklet Øje for Farvernes Fortoninger og Afskygninger efter det forskjellige Lys og den Afstand, hvori de ses (Luftperspectiven). — Ogsaa i de nordiske Riger har A. talentfulde Dyrkere (Heinr. Hansen, Vinc. St. Lerche o. fl.).

Architrāv ell. **Epistyl** kaldes den nederste Del af Bjælkeværket i en antik Søjlebygning, Hovedbjælken, der for Øjet skal se ud som en sammenhængende Tværbjælke af Sten, men er sammensat af Stykker, som naa fra Midten af den ene Søjle til den anden. Den hviler paa Søjlernes Abacus og krones oven til af nogle finere Led, som skiller den fra Frisen. I den doriske Stil er den glat og, især i den ældre Tid, forholdsvis høj; i jonisk og korinthisk Stil er den lavere og tillige inddelt i to eller tre smalle, vandrette Striber, hvoraf den øvre rager lidt frem foran den nedre.

Archiv, egtl. Øvrighedsbygning, det Sted, hvor offentlige eller private Documenter, Breve og forskjellige Aktstykker opbevares; bruges ogsaa til at betegne selve Documentsamlingen; s. Gehejmearchiv, Rigsarchiv.

Archivōlte kaldes i Bygningskunsten Indfatningen af en Bue, for saa vidt som den er behandlet som en bøjet Architrav.

Archōnt, Hersker, kaldes ofte hos Homer Grækernes Høvdinge, der ellers i Regelen benævnes „Konger"; men særlig bruges Navnet A. for at betegne de øverste Embedsmænd i Athen. Her, fortæller Sagnet, afskaffedes efter Kodros's Død Kongenavnet, men den livsvarige, arvelige A. bevarede i Virkeligheden Kongemagten, indtil 752 f. Chr. hans Embedstid indskrænkedes til 10 Aar, og fra 683 valgtes der aarlig mellem alle adelige (Eupatrider) 9 A. Den første af disse, som i særlig Forstand kaldes A., var at betragte som Republikens Præsident, havde Overopsynet med hele Statsstyrelsen, og efter ham benævnedes Aaret; den anden, Kongen, havde Opsynet med Religionsvæsenet, og den tredje, Polemarchen, med Krigsvæsenet (han nævnes sidste Gang som en af Athenienserternes Anførere i Slaget ved Marathon); de 6 andre kaldes Thesmotheter og synes at have haft Dommerfunctioner. Men Solons Lovgivning forringede meget A.s Betydning, idet Raadet og Folkeforsamlingen nu fik den væsentligste Andel i Forvaltningen og Lovgivningen, og A.s Hverv indskrænkedes hovedsagelig til at føre Forsædet ved forskjellige Domstole. Efter Solons Love skulde A. høre til første Formueklasse, men Aristides gjorde Embedet tilgængeligt for alle Borgere. De fratrædende A., der havde aflagt Regnskab for deres Embedsførelse, gik over i Areopagiternes Raad.

Archytas fra Tarent, pythagoræisk Philosoph, samtidig med Platon og den yngre Dionysios, berømt som Philosoph, Statsmand og Feltherre; han udmærkede sig tillige i Mathematik, Mechanik og Harmonik. Man tilskriver ham Løsningen af flere geometriske og mechaniske Problemer; han er den første, der har kjendt og benyttet en vindskjæv Curve.

Archæologi bet. hos Oldtidens Grækere Studiet af et Folks ældste Institutioner, dets Sæder, Skikke og hele Liv i en kjærn og afsluttet Tid. I det 17de Aarh. gjenoptoges Ordet, men blev først i Slutningen af det 18de Aarh. almindeligt som Betegnelse for Studiet af den græsk-romerske Oldtids Kunst. I vort Aarh. har Ordet faaet en videre Betydning, idet man i alle Lande bruger det om den videnskabelige Sysselsættelse, navnlig under et culturhistorisk eller almindelig historisk Synspunkt, med Monumenter og materielle Levninger af alle Arter, henhørende under Industri og Kunst i videste Forstand, fra den fjerneste Fortid indtil Middelalderens Slutning. Videnskaben er delt i flere Grene efter chronologisk-ethnographiske og geographiske Forhold, saaledes: forhistorisk, klassisk og middelalderlig A., og nordisk, germansk, slavisk A. osv. Andre Fag ere knyttede til en bestemt Art af Stof, saaledes den kirkelige A. Under A. i videre Forstand maa ogsaa henregnes flere Videnskabsgrene, som allerede i ældre Tid have antaget en bestemt Form under særlige Navne, som Heraldik og Numismatik. Først i vort Aarh. have de archæologiske Studier efterhaanden i alle Lande bestemt skilt sig fra de historiske, dels ved at der nu er blevet samlet et brugeligt Materiale, dels ved Oprettelsen af egne Institutioner og endelig ved Uddannelsen af en særlig Undersøgelsesmaade. — Ved **klassisk A.** forstaas oftest udelukkende Studiet af den græsk-romerske Oldtids kunstneriske Monumenter, hvorfor denne Del af A. ogsaa betegnes som **Kunst-A.**; undertiden indbefattes dog ogsaa herunder klassisk Numismatik, Epigraphik og Topographi. Allerede i den ældre Renaissancetid, i det 15de Aarh., toge disse Studier deres Begyndelse i Italien og ere senere udviklede uafbrudt ved Undersøgelsesrejser, tilfældige Fund og Udgravninger og ved Grundlæggelsen af Samlinger og videnskabelige Institutioner. Til den rige Literatur er der ydet Bidrag fra alle Lande. Videnskabens nuværende Retning skriver sig fra Winckelmanns og hans Samtidiges Virksomhed, fra Midten af det 18de Aarh. Blandt de mest fremragende ældre Forskere indtil Midten af vort Aarh. kunne nævnes Visconti, Zoëga, Caylus, Dodwell, Gell, Brøndsted, Niebuhr, Welcker, Gerhard og Otfr. Müller. — I den nyere Tid har der udviklet sig en særlig **kirkelig A.** (hvorunder kirkelig Epigraphik, Symbolik og Ikonographi), som behandler alle større og mindre kirkelige Monumenter og alle Gjenstande, henhørende til Kirkers eller gejstlige Stiftelsers Udstyr. Hovedværker af Otte, Piper og Rossi. I Norden have hidtil navnlig de architektoniske Monumenter været Gjenstand for Undersøgelse. En samlet Udsigt er givet af H. Hildebrand. — Som **nordisk A.** betegnes ofte Studiet alene af de *forhistoriske* Tidsrum, der længe fortrinsvis have tiltrukket sig Forskernes Opmærksomhed. Skjønt der allerede fra det 17de Aarh. af var Lærde, som gave sig af med Studiet af Nordens Oldtidslevninger — navnlig maa nævnes Ole Worm — kan en videnskabelig Undersøgelse først siges at være begyndt med Dannelsen af større offentlige Samlinger og med Opstillingen af det første System, den saakaldte Tredeling i Sten-, Bronze- og Jernalderen (s. disse A.), som først praktisk gjennemførtes af C. J. Thomsen ved Ordningen af Museet for de nordiske Oldsager i Kjøbenhavn. Betydelige Fremskridt gjordes kort efter og senere ved nye Fund, Udgravninger og videnskabelige Arbejder af C. Engelhardt, H. Hildebrand, B. E. Hildebrand, O. Montelius, S. Nilsson, O. Rygh, J. Steenstrup og navnlig ved J. J. A. Worsaaes Delinger af Hovedperioderne og hans Sondring mellem Gravfund og Mark- og Mosefund (s. disse A.). Samlede Fremstillinger ere givne af J. J. A. Worsaae og O. Montelius. Ogsaa for Udviklingen af de forhistorisk-archæologiske Studier i Udlandet fik den nordiske Forskning en ikke ringe Betydning. Ofte gaa de nordiske Archæologer ud over deres egentlige Materiale, Mindesmærkerne og Oldsagerne, idet de under Optagelse af flere Videnskabers Resultater tilstræbe den fuldstændige og alsidige Oplysning af Nordens Oldtid. Saaledes vilde den mere omfattende Betegnelse: Oldkyndighed vel kunne anvendes paa det forhistorisk-archæologiske Studium i Norden. En anden, mindre heldig Betegnelse, som ofte bruges, er comparativ A.

Archæöpteryx, en mærkelig Fugleform fra Juratiden, hvoraf man kun kjender to Exemplarer fra den lithographiske Kalksten ved Solenhofen, der opbevares i „British Museum" i London og i Berlin. Disse ældste sikre Vidnesbyrd om Fugleklassens Optræden paa Jorden hidrørte fra en Fugl af omtrent en Krages Størrelse, udstyret med Svingfjer, Styrefjer, Fødder osv. som andre Fugle; de vigtigste Ejendommeligheder ere, at Mellemhaandsknoglerne i den trefingrede Vinge ikke ere sammenvoxede som hos Nutidens Fugle, og at Halen ikke var forkortet, men Halefjerene ordnede ud ad den i Dobbeltrække, ikke samlede til en Vifte. Rimeligvis havde A. Tænder ligesom Kridttidens Fugle.

Archæus, den gamle; ogsaa kaldet **Archeus**, den styrende. Alchemister og Kabbalister forstode efter A., d. e. et Urstof, Urprincip, hvorved man skulde kunne frembringe alt og navnlig forvandle slette Metaller til ædle. Hos Paracelsus og Helmont er A. Navnet paa et fra Sjælen forskjelligt Væsen, som tænktes at bo i Organismen, hvis Virksomheder den beherskede og styrede; dette Livets Princip havde fornemmelig sit Sæde i Maven, hvor det regulerede Fordøjelsen efter en bestemt Plan. I det hele er A. en phantastisk Personification af de i Organismen virksomme Kræfter; det er den samme Tanke, men i mere rationel Form, som paa forskjellig Maade kommer igjen i Stahls *Animisme* og i Læren om *Livskraften*.

Arcis sur Aube [arsi syr aahb], Stad i det franske Dep. Aube ved Floden A., 4 M. n. til ø. for Troyes. 3,000 J. Bekjendt ved Napoleon

l.s Kampe 20—21 Marts 1814 med de allierede under Fyrst Schwarzenberg. Dantons Fødeby.

Arco, Stad i Tirol, ½ M. fra Gardasøens Nordende, med 5,000 I. og det forfaldne Bjergslot A. ell. Arch, hvorefter en ældgammel bayersk Greveslægt v. Bogen skal have faaet sit Navn italieniseret.

Arco, d. s. s. Naamesting. **A** ell. **coll'ārco**, it., betegner i Musik for Strygeinstrumenter efter et foregaaende **pizzicato** (s. d. A.), at Buen atter tages i Brug.

d'Arco, Carlo, italiensk Kunstforfatter, f. 1799, d. 1873 i Mantua, har bl. a. skrevet en Biographi af Giulio Romano (1838) og »**Delli arti e degli artefici di Mantova**« (1857—59).

Arcole [ā], Landsby i Norditalien, tæt ved Adige, 3 M. s. ø. for Verona, bekjendt af den blodige Kamp, som 15—17 Nov. 1796 fandt Sted her mellem Franskmændene under Bonaparte og Østerrigerne, som under Alvinczy rykkede frem for at undsætte Mantua. Efter at Augereau 15 og 16 Nov. forgjæves havde forsøgt at tage den af Østerrigerne besatte Bro over den lille Flod Alpon ved A., lykkedes det 17 Nov. Bonaparte selv, idet han personlig udsatte sig for den største Fare, at tage Broen og tvinge Østerrigerne til med stort Tab at trække sig tilbage.

Arcos de la Frontēra, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 6 M. n. ø. for Cadiz, ved Floden Guadalete. 16,000 I. Garverier.

Arcot ell. **Arcat**, Stad i Madras i Forindien, 15 M. v. for Madras. 55,000 I. Tilvirkning af grove Bomuldsstoffer.

Arcueil [köi], en lille By s. for Paris med en anselig Kirke, Ruiner af en romersk Aquæduct og en berømt Vandledning fra Marie af Medicis Dage, er nu inddragen i Paris's Befæstning.

Ard, norsk (oldn. **arðr**, lat. **aratrum**), gammeldags Træplov, som endnu bruges i stenet Jord.

Ardahan (Ardagan), lille befæstet By i den øvre Kurdal i Distr. Kars, russisk Armenien. 1,600 I. Stormet af Russerne 17 Maj 1877.

Ardebil [ā], befæstet Stad i Persien, ved Floden Karasu, 25 M. ø. for Tabris. 4,000 I. Vigtig Handel. Flere Moskeer med persiske Fyrstegrave, hvortil der gjøres mange Valfarter.

Ardèche [dæsch], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Cevennerne i Dep. A., ikke langt fra Loires Kilder, og falder fra højre Side i Rhône. 3½ M. fra dens Udløb i Rhône passerer den under en naturlig Bro „Pont de l'Arc", dannet af en Klippebue, 185 F. lang og 90 F. over Floden. 2) Dep. i det sydøstl. Frankrig langs Rhônes højre Bred, 100 □ M. med 377,000 I. (1881), hører med Undtagelse af det nordvestligste Hjørne, hvor Loire udspringer, til Rhônes Flodgebet og gjennemstrømmes af dens Bifloder A., Erieux og Doux. Cevennerbjergenes Sidegrene opfylde næsten hele Dep. lige ned til Rhône (højeste Punkt 5,600 F.). Bjergene vise mange Spor af vulkansk Virksomhed. Kornavlen er utilstrækkelig; derimod avles i Mængde Vin, Kastanier og Silke, og Kvægavlen er betydelig. A. er rigt paa Mineralprodukter og har en dertil knyttet betydelig Industri. Hovedstad Privas.

Ardennerne, 1) Bjerglandskab i det nordl. Frankrig, det sydøstl. Belgien og Luxemburg, danner brede, snart jævne, snart bølgeformede Bjergflader af 14—1500 F.s Højde med enkelte, ubetydelig fremspringende Punkter og med dybe, stejlt indskaarne Dale. A.s Hovedbestanddel er Lerskifer, Kvarts og Sandsten med ubetydelig Kalk. Af Metaller findes Jærn, Bly og Antimon; desuden Stenkul. Sandstenene give gode Slibe- og Møllestene, Lerskiferne Tagstene. Det af A. optagne Land er ikke synderlig frugtbart; der er kun faa Skove, men mange Heder og Moser. Kornavlen er ubetydelig, men erstattes ved Kvægavl. 2) Dep. i det nordlige Frankrig ved den belgiske Grænse. 95 □ M. med 334,000 I. (1881). Det hører til A.s Bjergland og gjennemstrømmes af Floderne Meuse og Aisne. Disse med dens Biflod Ton udspringer mod N. V. Skovene bestaa af Eg, Bøg og andre Løvtræer. Agerdyrkningen har kun Betydning i Aisnedalen og Dep.s Midte. Af Mineralprodukter vindes Kul, Jærn, Skifer, Porcelænjord. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig Jærnstøberierne, Uldmanufakturerne og Glasværkerne. Hovedstad Mézières.

Arditi, Luigi, f. 1822 i Piemont, fik sin musikalske Uddannelse paa Milanos Conservatorium, men blev senere Orchesterchef ved den italienske Opera i London. Han har foruden Compositioner for Violin skrevet nogle Operaer og en Del Bravoursange, blandt hvilke den bekjendte Valsarie »**Il bacio**«.

Ardīto, it., dristig, frisk (i Mus.)

Ardres [ardr], Stad i det franske Dep. Pas de Calais, 2 M. s. ø. for Calais. 2,000 I. — 1520 havde den franske Konge Frants I her en Sammenkomst med den engelske Konge Henrik VIII, som han søgte at vinde for sig i den forestaaende Kamp med Kejseren; den kaldtes »**Camp de drap d'or**« (Guldstofslejren) af den overordentlige Pragt, som derved udfoldedes.

Ardrossan, Flække i Ayrshire i Skotland, s. v. for Glasgow, med Havn ved Clydebugten. 2,000 I. Stenkulshandel.

Ardschisch ell. **Erdschisch-Dagh**, fordum **Mons Argæus**, en udslukt Vulkan s. for Kaisarieh i Lilleasien, 12,200 F. høj.

Are, Grundenheden for det metriske Flademaal, er 100 □ Meter ell. 253,80 danske □ Alen.

Areāl, Fladeindhold. **Arealernes Lov**, den første Keplerske Lov. **Arealfagværk**, den Benyttelsesmaade, ved hvilken Skoven inddeles i lige store Dele, af hvilke ēn hvert Aar borthugges og atter tilcultiveres. For at dette skal kunne fortsættes uafbrudt, maa Delenes Antal svare til den Alder, Bevoxningerne ved Afdrivningen bør have opnaaet, hvorfor Bestemmelsen af Omdriften (s. d. A.) ved denne Benyttelsesmaade er af væsentlig Betydning. S. for øvrigt **Fagværksmethoderne**. **Arealskat**, s. **Bygningsafgift**.

Arecife, Havn paa Østsiden af den canariske Ø Lancerota. 3,000 I. Ved Flodtid tilgængelig for de største Skibe.

Are Frode (**Ari Þorgilsson hinn fróði**; **fróðr**, d. e. kundskabsrig, lærd), f. 1067, d. 1148, kan med Rette betragtes ikke alene som den islandske Historieskrivnings, men overhovedet som den islandske Literaturs Fader. Han tilhørte en

berømt Høvdingeslægt paa Vestlandet, men opfostredes paa Gaarden Haukadal paa Sydlandet, hvor den for sin Lærdom og videnskabelige Interesse bekjendte Høvdingeslægt Haukdølerne hørte hjemme, og hvor nu ogsaa hans historiske Sans under de gunstigste Forhold vaktes og næredes. A. tilhørte den gejstlige Stand, hvad der dog — efter Tidens Opfattelse — ikke hindrede ham i at indtage sin Plads blandt Landets styrende Høvdinger (Goder) lige saa lidt som fra at gifte sig. Navnet paa hans Hustru og to Børn kjendes; men ellers vides omtrent intet om hans Privatforhold, efter at hans Ungdomsophold paa Haukadal var til Ende. Han maa have boet paa Vestlandet paa den store Snefjældsnæs-Halvø, men Gaardens Navn kan ikke med Sikkerhed angives (snarest det nuværende Stadastad). Af hans Værker kjendes i uforandret Skikkelse kun den lille Islændingebog (**Islendingabók**, **Libellus islandorum**, **Schedæ de Islandia**), som alt hvad A. vides at have forfattet skrevet paa Modersmaalet; den indeholder kortfattede Meddelelser om Islands Bebyggelse, Lovgivningen, Grønlands Opdagelse, Christendommens Indførelse og de første Biskopper; men denne »**libellus**« antages at være et Sammendrag af en ældre, udførligere »**liber**«, en større Islændingebog. Endvidere antager man, at A. ved en nu tabt Kongebog (**Konungabók**) har lagt Grundvolden for alle senere islandske Historieskrivere, Snorre Sturlesøn indbefattet, samt at et af den gamle islandske Literaturs mærkeligste Værker Landnamsbogen (**Landnámabók**), med udførlige Oplysninger om hele Landets første Bebyggelse, i alt væsentligt skyldes ham. Ogsaa den med Landnama i nøje Forbindelse staaende Christendoms Saga (**Kristni saga**), om Christendommens Indførelse paa Island og de to Bispedømmers Indstiftelse, mener man at kunne føre tilbage til ham.

Areka- ell. Betelnød-Palme (**Areca Catechu**), en i Ostindien og paa de indiske Øer almindelig dyrket Palme, med en 30—50 F. høj Stamme med finnede Blade, vellugtende Enboblomster og bæragtige, enfrøede Stenfrugter med trævlet Kjød og tyndskallet Sten, som er sammenvoxet med Frøets Skal. Dens oprindelige Hjem er sandsynligvis Sundaøerne og Philippinerne. De umodne Frugter, almindelig kaldte Betelnødder, bruges i Ostindien, China og paa de indiske Øer omtrent paa samme Maade som Skraatobak hos os, efter først at være indviklede i Betelpeberblade, som forinden ere bestrøgne med læsket Kalk. Betelnødden indeholder et rødt Farvestof, som giver Tænderne en rød og Tandkjødet en stærk rødbrun Farve. B. er en vigtig Handelsartikel paa det ostindiske Marked; den største Mængde produceres paa Sumatra, hvorfra der alene aarlig skal udføres c. 100,000 Centn.

Arelāt ell. det arelātiske Rige, saa kaldet af Hovedstaden Arles (**Arelatum**), et Kongerige i Middelalderen, som dannedes 933 ved Forening af de to Kongeriger det cisjuranske og det transjuranske Burgund under Rudolf II, og som omfattede det nuv. Franche-Comté, Lyonnais, Dauphiné, Provence og Savoien. Rudolf II efterfulgtes af sin Søn Conrad (937—93) og Sønnesøn Rudolf III. Denne, som ingen Børn havde, indsatte sin Søstersøn Kejser Henrik II til sin Arving, men Henrik døde før ham. Den følgende Kejser Conrad II, der var gift med en Søsterdatter af Rudolf, gjorde ved dennes Død 1032 Fordringen gjældende og lod 1038 sin Søn Henrik III vælge og krone til Konge af Burgund. Fra den Tid stod A. i Forbindelse med det tyske Rige, men Forbindelsen var kun løs, og betydelige Dele deraf kom efterhaanden til Frankrig eller løsreves paa anden Maade.

Aremark, Herred og Præstegjæld i Borgesyssel i Norge, Smaalenenes Amt, Grænsebygd mod Sverige, gjennemstrømmes af Tistedalselven og dens Tilløb, som ved Stenskanalen er sat i sejlbar Forbindelse med Frederikshald. A. er Skovbygder.

Aremberg ell. Arenberg, Flække i den preuss. Rhinprov. i Nærheden af Koblenz, med Hertugerne af A.s Stamslot. — Først nævnes Borggrever af A.; disses Besiddelser gik 1298 ved Giftermaal over til Greverne af Mark og senere til Huset Ligne, til hvilket hørte den Grev **Carl**, som 1576 blev gjort til Rigsfyrste af Kejser Maximilian II. Ved Giftermaal vandt han ogsaa Hertugdømmet Arschot i Nederlandene. Under hans Sønnesøn, **Philip Frants**, blev A. 1644 ophøjet til et Hertugdømme. Ved Freden i Lunéville 1801 mistede Hertugen af A. sine Besiddelser v. for Rhinen og fik til Erstatning derfor Amtet Meppen i Hannover, samt Grevskabet Recklinghausen i Westfalen. Huset blev 1808 mediatiseret, skjønt Hertugen havde tiltraadt Rhinforbundet og giftet sig med en Niece af Kejserinde Josephine. Den mest bekjendte af Familien i den nyere Tid er **Aug. Maria Raimund**, Fyrste af **A.**, f. 1753, sædvanlig kaldet efter sin Morfader „Greve af Lamarck". Han gik tidlig i fransk Krigstjeneste og blev haardt saaret i Krigen i Ostindien, men er især bleven bekjendt i Begyndelsen af den franske Revolution af sit fortrolige Forhold til Mirabeau, idet han mæglede mellem denne og Kongefamilien og vandt ham for at standse Revolutionens Udskejelser; men uheldigvis døde Mirabeau netop i det Øjeblik, da han begyndte at virke eftertrykkelig for Kongedømmet, hvorpaa Fyrst A. udvandrede. Han døde i Brüssel 1833; den efter hans Død udgivne »**Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de La Marck**« giver de udførligste Efterretninger om hans Forhold til Revolutionen. Familien A. er katholsk og lever i Brüssel.

Arēna, egtl. Sand, kaldte Romerne den midterste, med Sand belagte Plads i Amphitheatrene, hvor Kampene foregik. At optræde paa A. bet. derfor at optræde som Gladiator eller som Kæmper mod vilde Dyr.

Arendal, Kjøbstad i Norge, Nedenæs Amt, Christiansands Stift, ved Udløbet af Nidelven, ligger dels paa Fastlandet, dels paa Øer, med en ypperlig Havn, har 4,100 J., med de omliggende Forstæder Kolbjørnsvik, Strømmen og Barbo c. 7,000. Dens vigtigste Virksomhed er Trælasthandel og Skibsfart. A. udførte 1880 Trælast og Træmasse for 1,570,000 Kr.; dens Handelsflaade (1881 412 Skibe med 172,000

Tons) er den største af alle norske Byers; dog ejer Stavanger et større Antal Skibe (669). Som Følge af mange Aars heldige og betydelig Skibsfart er A. forholdsvis den rigeste By i Norge (antagen Formue i 1881 13,100,000 Kr., pr. Individ 3,195 Kr.), og Formuen er ogsaa forholdsvis jævnt fordelt, saa at Fattigskatten er ubetydelig (29 Kr. pr. 1,000 J.). Efter en stor Ildebrand (1868) blev Byen mere regelmæssig og smukt bebygget, saa at den fra Havnen tager sig meget smukt ud. A. skylder Trælasthandelen i 16de Aarhundrede sin Oprindelse, men fik ikke Kjøbstadsrettigheder før 1723. Byen har en Middelskole (fra 1883 med Latingymnasium) og et lille, dels naturhistorisk, dels archæologisk Museum, Theater og Kunstforening.

Arendt, Martin Fred., Oldgransker, f. 1769 i Altona, blev 1797 ansat ved den botaniske Have i Kjøbenhavn og sendtes 1798 til Finmarken for at samle Planter, men forsømte dette Hverv, fordi hans Tanker ene vare rettede paa Oldsager, og mistede derfor sin Stilling. Resten af sit Liv tilbragte A. paa Vandringer i Mellem- og Sydeuropa, kun afbrudte ved enkelte længere Ophold i Paris og Venezia. Han forsmaaede enhver Bekvemmelighed og sov tit under aaben Himmel, men vandt et skarpt Blik for Oldtidsmindesmærker, især Runestene, dog ogsaa for Haandskrifter og Mønter. D. 1824 i Nærheden af Venezia. Kun Smaastykker har A. ladet trykke, og kun faa af hans Optegnelser findes i Kjøbenhavn (i oldnordisk Museum), fordi han i Regelen bar dem hos sig eller gjemte dem under Stensætninger paa Marken.

Arénenberg, Slot ved Untersee i Canton Thurgau i Schweiz, hvor Dronning Hortense af Holland, Kejser Napoleon III.s Moder, opholdt sig i mange Aar.

Arenis de Mar, Stad i den spanske Prov. Catalonien, ved Middelhavet, 5 M. n. ø. for Barcelona. 5,000 J. Havn, Skibsbyggerier, Navigationsskole, Søbade.

Arensburg, Stad paa den til det russiske Gouv. Lifland hørende Ø Øsel i Østersøen. 8,000 J. Havn, Søbade.

Arentzen, Christian Aug. Emil, dansk Digter og Literaturhistoriker, f. 10 Nov. 1823, foretog 1852 en Rejse til Island og rejste senere udenlands; han underkastede sig 1856 Magisterconferens i Æsthetik og var 1860—72 Adjunct ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn. Hans vigtigste poetiske Skrifter ere de dramatiske Digtninge „Gunløg Ormetunge“ (1852), „Knud den hellige“ (1853), samt flere Samlinger af lyriske Digte. Han har fremdeles udgivet nordiske Myther og oldnordiske Sagn og Sagaer. Som Digter tilhører han den oehlenschlägerske Skole, og som Literaturhistoriker har han ydet et højst værdifuldt Bidrag til Forstaaelsen af den oehlenschlägerske Frembruds- og Kamptid i sit fra 1870 til 1878 udkomne Værk i 8 Bd., „Baggesen og Oehlenschläger“.

Areopagos ell. Ares's Høj, en Høj i Athen nær ved Akropolis. Der samledes fra gammel Tid de forhenværende Archonter til et Raad, der skulde vaage over Lovene og dømme i Mordsager og lignende Forbrydelser. Indtil Perikles's Tid nød det areopagitiske Raad en overordentlig Anseelse; men ved hans Bestræbelser mistede det sin politiske Indflydelse og beholdt kun den dømmende Virksomhed. Ogsaa denne indskrænkedes efterhaanden, og under Romernes Herredømme var kun en Skygge af den gamle Magt tilbage.

Arequipa [ki], Stad i Peru, 45 M. s. for Cuzco, 4 M. fra Vulkanen A., med 30,000 J., ligger 7,800 F. over Havet, er en af Sydamerikas smukkeste Stæder og driver betydelig Handel over Havnen Port-Islay. Silke-, Uld- og Bomuldsvæverier. A. blev forfærdelig medtaget af Jordskjælv 1868.

Ares [ā], hos Grækerne den vilde og rasende Strids Gud, en Søn af Zeus og Hera, var vistnok oprindelig en Gud for Stormen. Han kaldes ogsaa med Tilnavnet Enyalios. Han var en vild og grusom Gud, der glædede sig ved Vaabenlarm og Blodsudgydelse; dog maatte han, f. Ex. i Kampen ved Troja, vige for Athene, den besindige Tapperheds og Krigskunsts Repræsentant. Han var Aphrodites Elsker og havde med hende Børnene: Eros, Anteros og Harmonia (s. disse A.); hans Ledsagere vare Dimos og Phobos (Frygt og Skræk). Han dyrkedes ikke meget i Grækenland; uden for dette (da Grækerne overførte deres Guders Navne paa beslægtede Guddomme hos de barbariske Folkeslag) var hans Dyrkelse herskende, især hos Thrakerne. Romerne gjorde ham til deres Mars, som oprindelig var en noget forskjellig Gud (s. Mars). A. fremstilles som en ungdommelig Kriger, f. Ex. i den bekjendte Statue i Villa Ludovisi.

Areschoug, Johan Erhard, sv. Botaniker, f. 1811 i Göteborg, var først Docent i Botanik i Lund, 1841—49 Lector i Göteborg, derefter botan. Demonstrator og 1859—76 ordin. Prof. ved Universitetet i Upsala. A.s vigtigste Skrifter ere »Symbolæ Alg. Scand.« (1838), »Phyceæ marinæ« (1850), »Corallineæ« (i J. Agardhs »Spec., Gen. et Ord. Alg.«) og »Observationes phycolog.« (i Acta Soc. scient. Ups.)

Arethūsa, flere Kilder i det gamle Grækenland; den berømteste laa i Syrakus paa Øen Ortygia og er endnu Stadens Hovedkilde. Lige uden for Øen, i Havet selv, springer en Ferskvandskilde op af Havbunden. Sagnet fortalte, at A. oprindelig var en arkadisk Nymphe, i hvem Flodguden Alpheos havde forelsket sig; hun flygtede for ham under Havet til Sicilien, og hendes Elsker forfulgte hende der hen.

Aretin, bayersk Friherreslægt. Mest bekjendt er **Christoph A.**, f. 1772, Overbibliothekar i München, der 1809 ivrig forsvarede det særlig bayerske Væsen og Forbundet med Frankrig, medens han stærkt angreb Preussen og Protestantismen; d. 1824. — Hans Søn, **Carl Maria A.**, f. 1796, blev 1834—47 Rigsarchivar og 1854 Directeur for det bayerske Nationalmuseum. Forfatter af Skrifter om Bayerns Historie i streng katholsk Aand, bl. a. Kurfyrst Maximilian I.s Historie (1842), Wallenstein (1847). D. 1868.

Aretino, italiensk Maler, s. **Spinello.**

Aretino, Pietro, ital. Skribent, f. 1492 i Arezzo, uægte Søn af en Adelsmand, fik en forsømt Opdragelse og førte et omflakkende Liv. Han blev forvist fra Rom paa Grund af nogle

kyniske Sonetter, som han havde skrevet som Forklaring til nogle ligesaa kyniske Tegninger af Giulio Romano. Giovanni af Medici, Frants I og Carl V yndede ham, til Dels vel paa Grund af, at han lod sin bidske Tunge og Pen spille paa de Smaafyrsters Bekostning, der stode deres Politik i Vejen. Da han senere kom til Rom, overfaldt en bolognesisk Adelsmand, som han havde spottet, ham paa Gaden med Dolkestik; i Venezia truede Tintoretto, hvem A. som Ven af Tizian havde forhaanet, ham til Tavshed. Siden fik han Pension af Paven og døde c. 1557 i Venezia. Han var en genial og vittig Autodidakt, men en samvittighedsløs Person, afvexlende underdanig og uforskammet mod Stormænd. Pralende kaldte han sig »flagello de' principi« (Fyrsternes Svøbe); hans Fjender polemiserede mod ham baade med Pen, Dolk og Stok.

Aretinske Stavelser i Musik (Navnet efter Guido fra Arezzo) ere **ut, re, mi, fa, sol, la.** S. for øvrigt **Solmisation.**

Aretæos, berømt Læge fra Kappadokien, som antages at have levet i Slutn. af 1ste Aarh. e. Chr., gjaldt hos de gamle for den bedste Jagttager af Sygdommene næst efter Hippokrates, idet han studerede deres naturlige Ytringer og især lagde Vægt paa Anatomien. Han er den første, der har anvendt Spanskfluen som blæretrækkende Middel. Fuldkommen klassiske ere hans Værker over de acute og chroniske Sygdomme.

Arëzzo, Stad i Mellemitalien, 8 M. s. ø. for Firenze. 40,000 J. Bispesæde; Kathedralkirke med rige Archiver; etruskisk Oldsagsmuseum. Klædefabrikation; i Omegnen Silkeavl. Mæcenas, Petrarca, Guido (s. **Guido fra A.**), Aretino og Cesalpini vare fødte i A., der i Oldtiden var en af Etruskernes 12 Hovedstæder.

Arfvedson, Johan August [ärved], sv. Chemiker, f. 12 Jan. 1792, studerede Chemi under Berzelius, men nedsatte sig snart som Bjærgværksejer og Landmand; d. 28 Oct. 1841. Han er bekjendt ved sin Opdagelse (1817) af Alkaliet Lithion.

Argali-Faar [är], vild Faareart, der bebor Mellemasiens høje Bjærglande, er større end vort tamme Faar og brunt af Farve; Pelsen er ikke ulden som det tamme Faars. Begge Kjøn have Horn af lignende Form som vore Væderes, men meget større. Er maaske det tamme Faars Stamfader.

Argand, A. [gāng], f. 1755 i Genf, d. 1803 i England, opfandt de efter ham opkaldte argandske Lamper med hul, cylindrisk Væge, hvorved Luften kommer i inderligere Berøring med Flammen og frembringer en større Hede og et stærkere Lys.

Argand, Jean Rob. [gāng], Mathematiker, f. 1768 i Genf, var en Tid lang Bogholder i Paris, hvor han ogsaa antages at være død, uvist hvornaar. I sin 1806 i Paris udgivne **»Essai sur une manière de représenter les quantités imaginaires dans les constructions géométriques«** (2den Udg. ved Houel, 1874) har han givet det første klare Grundlag for Behandlingen af de imaginære Størrelser.

Argas pérsicus, en i Persien levende Mide, hvis Stik skal være giftigt eller endog dødeligt, særlig for Fremmede.

Argelander, Fried. Wilh. Aug., berømt Astronom, f. 1799 i Memel, d. 1875 i Bonn. 1820 blev han Bessels Medhjælper ved Observatoriet i Königsberg. 1823 overtog han Observatoriet i Åbo, hvor han lagde Grunden til sin bekjendte Åboer Stjærnekatalog. Efter Åbos Brand 1827 flyttede han 1832 tillige med Universitetet til Helsingfors, hvor det nye Observatorium under hans Opsigt fuldendtes 1834, og hvor han udgav sin berømte Afhandling om Solsystemets Egenbevægelse, i hvilken han ud af sine Åboer Jagttagelser med Sikkerhed paaviser, at denne Bevægelse, som allerede Herschel formodede, foregaar i Retning af Stjærnebilledet Hercules. 1837 blev han Prof. i Astronomien i Bonn, hvor ligeledes under hans Opsigt et nyt Observatorium blev bygget 1845. Her udførte han, foruden meget andet, med Bistand af sine Disciple Schönfeld og Krüger sit store Værk „Bonner Durchmusterung", en Katalog af alle Stjærner nord for Ækvator fra første til niende Størrelse (over 300,000), med tilhørende Atlas.

d'Argens, Jean Bapt. de Boyer, Marquis [schäng], fr. Populærphilosoph, f. 1704 i Aix, traadte 15 Aar gammel i fransk Krigstjeneste, flygtede af Kjærlighed til en Skuespillerinde til Spanien, men blev her fængslet og sendt tilbage til Frankrig, hvorfra han gik med den franske Gesandt til Constantinopel. Efter sin Hjemkomst til Frankrig blev han atter Officer, men 1734 ved et Fald med Hesten Invalid. Da hans Fader gjorde ham arveløs, blev han nødt til at søge sit Livs Ophold ved literære Arbejder. Hans Skrifter gaa i materialistisk Retning med stærk Polemik mod Christendommen. Af den preussk. Konge Frederik II, der i ham fandt en beslægtet Aand ligesom i Voltaire, blev han 1744 kaldet til Potsdam, udnævnt til Kammerherre og Directeur for Kunsterne ved Akademiet i Berlin, og han hørte til Kongens daglige Omgang. Næsten 60 Aar gammel ægtede han Skuespillerinden Cochois, hvorved han paadrog sig Kongens Uvilje og Spot. Han vendte hjem 1769 og døde paa en Rejse i Toulon 1771.

Argensöla, Lupercio og Bartolomé Leonardo de, Brødre, spanske Digtere og Historieskrivere, f. i Aragonien 1564 og 1566. L. blev Secretær hos Enkekejserinde Marie (Philip II.s Søster), der opholdt sig i Spanien, og siden af Philip III udnævnt til Historiograph for Aragonien; B. udgav i Madrid sit klassiske Skrift **»Conquista de las Molucas«**. 1611 fulgte begge, allerede den Gang bekjendte som Digtere, den til Vicekonge af Neapel udnævnte Greve af Lemos derhen, hvor L. døde 1613 som Minister. B. vendte 1616 tilbage og blev i sin Broders Sted Historiograph; som saadan skrev han sit ogsaa i stilistisk Henseende udmærkede Værk **»Primera parte de los Anales de Aragon«**, en Fortsættelse af Zuritas Annaler; han døde 1631. Brødrene A. kaldes „de spanske Horats'er", fordi deres »Rimas«, som først efter deres Død udkom samlede 1634, og som bestaa af Epistler, Satirer, Oder og Sonetter, ere dannede efter den berømte latinske Digter; de udmærke sig

dog mere ved sirlig og afrundet Form end ved Originalitet i Opfindelse.

d'Argenson, Voyer [d'arschangsóng], en gammel fransk Familie fra Touraine, som har givet Frankrig flere fremragende Statsmænd og Forfattere. **Marc René**, Marquis **d'A.**, f. 1652, indlagde sig Fortjenester som Chef for Politiet i Paris, blev under Hertugen af Orléans's Regentskab Præsident for Finansraadet og Storseglbevarer, men nedlagde som Modstander af Laws Finansprojecter begge disse Embeder; d. 1721. — Dennes Søn, **René Louis**, Marquis **d'A.**, f. 1694, var Udenrigsminister 1741—47, levede siden for Videnskaberne og var en Ven af Voltaire; han har skrevet værdifulde politiske Værker, som »**Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France, comparé avec celui des autres états**«, og døde 1757. — **Marc Pierre**, Greve af **A.**, Broder til den foregaaende, f. 1696, blev Krigsminister under Ludvig XV 1742, men fik sin Afsked 1757 ved Mad. Pompadours Indflydelse; d. 1764. — **Marc Antoine René**, Marquis **d'A.**, Søn af René Louis, f. 1722, d. 1787 som Gouverneur over Arsenalet, ledede Udgivelsen af flere bibliographiske Værker og samlede det saakaldte „Arsenalbibliothek“ paa 150,000 Bd. — **Marc René** de. Voyer **d'A.**, f. 1771, var 1815—29 og 1830—34 Deputeret; haardnakket Modstander saa vel af den bourbonske Reaction som af Julikongedømmet. D. 1842.

Argentan [schangtáng], Stad i det franske Dep. Orne, 5 M. n. for Alençon. 6,000 J. Lærredsvæverier, Garverier.

Argentán, d. s. s. Nysølv.

Argenteuil [schangtöi], Flække i det franske Dep. Seine-Oise, 1¼ M. n. v. for Paris, ved Seine. 9,000 J. Silkevæverier.

Argentiéra ell. **Kimolo**, en af Kykladerne i Archipelagus, tæt n. ø. for Milo. 1 □ M. med 3,000 J. God Havn. Udførsel af Valkjord.

Argentina ell. den argentinske Republik, la Plata-Staterne, indtager den Del af Sydamerika, som gaar fra 22° til 52° s. Br., ø. for Andes, mod N. og Ø. omgivet af Bolivia, Paraguay, Brasilien, Uruguay og Atlanterhavet, og mod V. af Chile. Ogsaa den østl. Del af Ildlandet og de lige ø. for dette liggende Øer høre til A. Arealet anslaas til c. 52,000 □ M. med 2,540,000 J. (1880). I Andernes sydlige Del staa Bjærgene mod V. som en Mur med snedækte Tinder, der ligge lige paa Grænsen mellem Chile og A. Dog ligger Aconcagua (22,000 F.) helt paa A.s Grund. Igjennem denne Del af Kjæden føre flere Passer, hvoriblandt det lave Rosales (3,200 F.) lidt n. for 41° s. Br. og P. de la Cumbre (12,000 F.), hvorigjennem lidt n. for Aconcagua den store Landevej gaar fra Valparaiso til Mendoza. N. for 35° begynde Andernes Delinger og Udløbere, der dække A.s nordvestl. Hjørne, de uhyre Puntas øde Højlande, med forskjellige Bjærge, hvoriblandt Sierra de Aconquija (henimod 18,000 F.). I A.s midterste Del ligger en Række Højlande, hvoraf Cordova og San Luis ere de vigtigste; det første har Toppe paa indtil 7,000 F.s Højde. Endelig findes i den østligste Del, omtr. s. for la Platas Udløb ved Cap Corrientes, nogle mindre Højder, hvoriblandt Sierra de Tandil (1,400 F.). Hele A.s øvrige Territorium bestaar af flade Sletter. Mellem Andes og Central-Højlandene er Jordbunden Saltstepper, dækkede med tornede Ørkenplanter. Gjennem de østlige Dele af A. strække Pampas sig lige fra Vendekredsen til Patagonien. Deres nordligste Del bærer Navnet Gran Chaco, i hvilken der mod N. er Palmelunde og Smaaskove, mod S. tornet Mimosa-Buskads. Fra Floden Salado i N. til Patagonien i S. udstrække de egentlige Pampas deres Græssletter; Salt- og Ferskvandssumpe med Rørskove afbryde deres Ensformighed. Her græsse de umaadelige Kvæghjorder, A.s Rigdom. I den sydligste Del dække nogle fra Europa indvandrede Tidsler store Strækninger med et selv for Kvæget uigjennemtrængeligt Krat; i den sydvestlige Del afvexle mindre Skove med Græssletterne. Den østl. Del af A. mellem Floderne Parana og Uruguay kaldes „det argentinske Mesopotamien“, har en overordentlig frugtbar, let oversvømmet Jordbund, umaadelige Skove, gode Vandveje; den er et Fremtidsland. Om Patagonien s. d. A. — A.s Floder kunne med Undtagelse af la Plata ikke sammenlignes i Vandmasse med Brasiliens. La Platas Bifloder: Pilcomayo, Vermejo og Salado tabe ved Udtørring meget af deres Vand; Rio Dulce, der udspringer ved Aconcagua, taber sig i Mar Chiquitas Saltsø, og paa samme Maade gaar det de fleste af de Floder, der udspringe paa Andes og Central-Højlandene. I Patagonien findes derimod en Række større Floder, der naa Atlanterhavet: Colorado, Rio Negro og Chupat. A.s Natur gjør det tilsyneladende til et fattigt Land. Metallejerne findes i Andes langt fra Havet; med Undtagelse af Lamaerne fandtes oprindelig næsten ingen nyttige vilde Dyr, og Skovene ere ikke meget udstrakte. A.s store Græssletter have dog efterhaanden gjort det til et rigt Land, hvor mere og mere Jord opdyrkes, nye Erhvervskilder skabes og storartede Vejanlæg udføres. Om Dyr- og Planteverdenen s. for øvrigt **Amerika**. Af Naturprodukter er det vigtigste Salt, der findes paa mangfoldige Steder. Industrien er ubetydelig; vigtigst ere Brænderierne i Landets østl. Del og Slagterierne i Buenos Ayres og Omegn. Tidligere benyttedes af det slagtede Hornkvæg saa godt som alene Huden og Talgen; men nu bringes ogsaa Kjødet paa Markedet som saltet eller henkogt og som Kjødextract. Handelen er i Forhold til Folketallet meget betydelig og drives især over Buenos Ayres. Den omfatter især Uld, Huder og Skind, Talg og Fedt og saltet og tørret Kjød. Af Indførselen hidrører omtrent Halvdelen fra England, Resten fra Frankrig og Brasilien. 1880 udgjorde Udførselen af Uld c. 200 Mill. Pd., Oxehuder 2,800,000 Stkr., Faareskind 58 Mill. Pd., Hestehuder 327,000 Stkr., Talg 25 Mill. og saltet Kjød 52 Mill. Pund. Totalværdien af Omsætningen var for Indførsel 165 og for Udførsel 211 Mill. Kr. Længden af færdige Jærnbaner var 330 Mil og af Telegrafledninger 1034 Mil. Befolkningen bestaar af Efterkommere af de tidligere

indvandrede Spaniere, civiliserede og uafhængige Indianere, Blandinger og indvandrede Europæere. De uafhængige Indianere leve som vandrende, meget krigerske Stammer dels mod N. Ø. i Steppelandet Gran Chaco, dels mod S. og S. V., syd for 35° s. Br. Af Blandingerne ere de mærkeligste de saakaldte Gauchos, nomadiserende Hyrder paa Pampassletterne, der ere berømte for deres Færdighed i Brugen af Lassoen. Af de indvandrede Europæere vare (1880) Italienere 154,000, Spaniere 73,000, Franskmænd 69,000, Englændere 23,000, Schweizere 12,000, Tyskere 10,000. Indvandringen, der i Gjennemsnit af Aarene 1858—62 udgjorde 5,600 aarlig, steg i 1879 til 32,700, 1880 til 26,600 og 1881 til 31,000. — Den romerskkatholske Religion er Statsreligion, men Protestanterne have fri Religionsøvelse. — A. er en republikansk Forbundsstat med en paa 6 Aar valgt Præsident og en af et Senat og et Deputeretkammer bestaaende Congres. Senatet tæller 28 Medlemmer, 2 fra hver Provins, valgte paa 9 Aar, med en Tredjedels Fornyelse hvert tredje Aar; Deputeretkammeret har 50 Medlemmer, valgte paa 4 Aar efter Folketal. Den nu gjældende Forfatning er af 25 Sept. 1860. De 14 Provinser, der styres af folkevalgte Gouverneurer og særlige Forsamlinger, ere:

	□ M.	Indbyggere.
a) Flod- og Kystprovinser		
Buenos Ayres	3,598.	495,000.
Santa Fé	1,811.	89,000.
Entrerios	1,216.	134,000.
Corrientes med Territoriet Missiones	2,168.	132,000.
b) Andesprovinser		
La Rioja	1,629.	49,000.
Catamarca	1,984.	80,000.
San Juan	1,566.	60,000.
Mendoza	1,602.	65,000.
c) Centralprovinser		
San Luis	1,102.	53,000.
Cordova	2,614.	210,000.
Santiago	1,460.	133,000.
Tucuman	566.	109,000.
d) Nordprovinser		
Salta	1,529.	89,000.
Jujui	1,132.	40,000.
	23,977.	1,738,000.

Hertil kommer endnu for Territorierne Gran Chaco og Pampas samt Patagonien 28,000 □ M. med c. 90,000 I. I alt 52,000 □ M. med 1,832,000 I. Officielt angives Befolkningen til 2,540,000 I. De fælles Statsindtægter (hver Provins har for sine særlige Anliggender sit eget Budget) udgjorde netto c. 67 Mill. Kr. for 1880, Udgifterne c. 100 Mill. Kr., hvoraf c. 27 Mill. Kr. Gjældsrestancer fra tidligere Aar, og Statsgjælden 312 Mill. Kr. Størrelsen af Republikens Hær angives til 7,400 Md., foruden Nationalgarden, Flaaden til 2 Panserskibe med 12 Kanoner, 2 Torpedodampere, 6 Kanonbaade, 6 større og 6 mindre Dampskibe. Hovedstaden er **Buenos Ayres.**

A.s Historie. La Plata Floden blev opdaget 1516 af Spanieren de Solis og senere besejlet af Portugiseren Magalhaës 1520 og Italieneren Seb. Cabot, der 1527 grundlagde det første spanske Fort, San Espiritu, ved Parana. Bebyggelsen begynder dog først 1535 og falder især mellem 1555 og 1580. 1620 ophøjedes Landene ved La Plata til et eget Gouvernement, men først 1776 til et Vicekongedømme, medens de tidligere stod under Vicekongen i Lima. Samtidig begynder Landets materielle Udvikling at fremmes ved et fornuftigt Handelssystem, medens hidtil udelukkende Hensyn toges til Moderlandets Handel. 1806 tog en engelsk Flaade Buenos Ayres i Besiddelse, dog kun for en kort Tid, og opfordrede Indbyggerne til at rive sig løs fra Spanien; men dette fandt ikke Gjenklang, og først 1810 som Følge af Kongestiftet i Moderlandet vaktes Ønsker herom, og en Junta indsattes i Buenos Ayres. Paraguay og Cordova vilde dog ikke godkjende den, og i Uruguay holdt Spanierne sig. Tillige stredes flere Partier indbyrdes, idet nogle vilde danne en egen Stat, og andre holdt paa det bourbonske Kongehus; lignende Strid opstod om den indre Statsordning, og Statsstyrerne skiftede hurtig. Da Ferdinand VII 1814 vendte tilbage til Spanien, vilde de løsrevne Kolonier dog ikke knytte den gamle Forbindelse, og 9 Juli 1816 kundgjorde La Plata-Landene under Pueyredons Ledelse deres Uafhængighed. Uruguay og Paraguay skilte sig dog snart fra A. og dannede egne Stater; ligeledes gjorde den Del af Øvre-Peru, som hidtil hørte til A.; men Resten grundlagde 1825 en Forbundsstat af 14 Republiker, blandt hvilke Buenos Ayres skulde være den ledende Stat. En Krig udbrød med Brasilien om Besiddelsen af Uruguay, paa hvilken man fra begge Sider gjorde Paastand; men ved Englands Mægling endte Krigen 1828, idet Uruguay blev uafhængigt. Imidlertid førtes heftige Kampe om Statens indre Ordning mellem „Unitarierne" og „Føderalisterne"; 1826—27 havde hine Overhaanden, støttede af Kjøbmandsstanden i Buenos Ayres og det rige Landaristokrati, og ledede af **Rivadavia**; men 1829 blev **Rosas** ved Gauchoernes Hjælp Gouverneur i Buenos Ayres og Leder i hele A. og beholdt denne Magt i 23 Aar. Vel nedlagde han paa Skrømt sin Myndighed 1833, men fra 1835 var han Dictator, idet hans Magt fornyedes hvert 5te Aar. Han afværgede de vilde Indianeres Plyndringer og holdt A. samlet uagtet gjentagne Opstande af Unitarierne, ja gjennemførte, skjønt af Navn Føderalist, en meget streng Enhed, og udryddede eller fordrev enhver, som vovede at gjøre Modstand. 1829—43 regnedes Tallet paa hans Ofre til 22,400, hvoraf 15,000 faldt i Kampene, 6,700 henrettedes, og 700 myrdedes hemmelig; desuden 10,000 Flygtninger. Med Nabostaterne havde han jævnlig Strid og søgte især at vinde Indflydelse i Uruguay ved at blande sig i dets Partikampe. A. kom derved 1838 i Strid med Frankrig, som i 2 Aar blokerede La Plata-Floden med en Flaade, og 1845 baade med England og Frankrig, hvis Flaader paa ny blokerede Floden, men uden at udrette noget. Imidlertid voxede Misnøjen i A. mod hans Tyranni, selv hos hans gamle Tilhængere, og 1851 indgik de misfornøjede under **Urquiza**, Gouverneur i Entrerios, Forbund med Brasi-

lien, Paraguay og Uruguay imod Rosas, som blev slaaet 3 Febr. n. A. og forjagen af Landet. For at lønne sine Forbundsfæller og vinde de europæiske Magter kundgjorde Urquiza fri Skibsfart paa La Plata-Floden og vilde nu indføre en ny Ordning, hvorved Buenos Ayres skulde miste den Overvægt, den havde nydt under Rosas's Enevælde. Dette førte til en Spaltning, idet Buenos Ayres i Sept. 1852 løsrev sig til en særlig Stat under Alsina, medens A. valgte Urquiza til Præsident og vedtog en Grundlov efter nordamerikansk Mønster, dog saaledes at Buenos Ayres skulde kunne slutte sig til Forbundet. Forsøg paa en Gjenforening mislykkedes, og efter flere Rivninger kom det 1859 til aaben Kamp. Først sejrede Urquiza, og Unionen blev nu fornyet 6 Juni 1860; men 1861 fik Buenos Ayres's Gouverneur Mitre Overmagten, og de to Stater forenedes under ham, hvorhos Staden Buenos Ayres skulde indtage en lignende Stilling som Forbundsdistrictet Columbia i Nordamerika. Urquiza beholdt dog til sin Død (1870) en stor Indflydelse i det indre A. og viste stundum Lyst til at frigjøre sig for Afhængigheden. Under Mitres Styrelse udvikledes Handel og Næringsdrift; flere Jærnbaner byggedes, og Indvandring tiltog, især af Italienere og Baskere. Desuden førtes 1864—66 Krig med Paraguay (s. d. A.). Mitres Efterfølger, Sarmiento (1868—74), viste særlig Iver for Undervisningens Fremme, og Udviklingen gik rask fremad; en Opstand i Entrerios 1873 undertryktes. Føderalisten Avellaneda maatte 1874 først kæmpe med Mitre, inden hans Myndighed godkjendtes, udvidede senere Landet imod Sydvest ved at undertvinge de vilde Indianere og gjennemførte endelig 1880 den Stilling, som 1860 var tiltænkt Staden Buenos Ayres. Præsidentvalget 1880 fremkaldte en ny Borgerkrig, idet Buenos Ayres ikke vilde bøje sig derfor, men blev knet efter 2 blodige Fægtninger, hvorefter Føderalisten Rocca indsattes. Ved en Fred med Chile i Juli 1881 deltes Patagonien mellem de to Stater; Planer næres nu om en Jærnbane over Andesbjærgene til Chile og om Uruguays Tilslutning.

Argenton [schangtõng], Stad i det franske Dep. Indre, 4 M. s. til v. for Châteauroux, ved Fl. la Creuse. 6,000 J. Linned- og Uldindustri.

Argentorātum, nu Strasburg, et befæstet romersk Municipium ved Rhinen; her sejrede Kejser Julian over Alemannerne 357.

Arginūsæ, 3 smaa Øer ved Lilleasiens Vestkyst, lige over for Lesbos, ere bekjendte af Søslaget 406 f. Chr., hvor Athenienserne overvandt den spartanske Admiral Kallikratidas.

Argīver kaldte de gamle Beboerne af Argos. Hos Homer bruges det som et Fællesnavn for Grækerne, da Argos hos ham betegner hele Peloponnes.

Argo [ā], efter de oldgræske Sagn det første Skib, der drog over Havet. Athene selv havde lært Grækerne at bygge det. Det førte 50 Aarer, men var dog saa let, at Mændene kunde bære det paa deres Skuldre; det kunde spaa, thi Athene havde sat et Stykke af den dodonæiske Eg ind i Forstavnen; efter at have udtjent, blev det hensat blandt Stjærnerne.

Argonāuter kaldtes de Helte, der paa dette Skib foretog den første lange Søreise. Jason, Pelias's Søn, havde faaet den Opgave at skulle hente det gyldne Skind fra Kolchis. De ypperste græske Helte sluttede sig til ham, Herakles, Kastor, Polydeukes, Orpheus o. m. a. Efter mange Haande Kampe med Naturens og Menneskenes Vildhed naaede de Kolchis. Ogsaa her lagde Kong Æetes dem store Hindringer i Vejen, men ved hans Datter Medeas Hjælp overvandt Jason dem, og de rejste atter tilbage under nye, farlige Æventyr. Sagnet om A. var allerede før Homers Tid i alles Munde. De senere uddannede det hver paa sin Maade efter de Forestillinger, de gjorde sig om Jordens yderste Grænser. For ikke at lade Argonauterne vende tilbage den samme Vej, ad hvilken de vare komne, lade de dem snart sejle op gjennem Floden Phasis til det røde Hav og bære Skibet igjennem Libyens Ørken til Middelhavet, snart sejle op ad Tanais (Don) og drage til Lands til det atlantiske Hav, snart sejle op ad Ister (Donau), hvis Kilder skulde gaa sammen med Eridanus's (Rhône), og saaledes komme ud i den vestlige Del af Middelhavet. Sagnet er udførlig behandlet af den græske Digter Apollonios Rhodios og af den latinske Digter Valerius Flaccus.

Argolis [ā], den østlige Halvø af Peloponnes imellem den saroniske og den argoliske Bugt (Bugterne ved Ægina og Nauplia). Foruden Argos indbefattede den Staderne Mykenæ, Tiryns, Nauplia, Hermione, Trøzen og Epidauros. Det nuværende Gouvernement A. strækker sig længere mod N. og omfatter tillige Korinth; det har 136,000 J., og Nauplia er Hovedstaden.

Argonāuter, s. **Argo**. **Argonaut**, d. s. s. Papirsnække.

Argonne [gõnn], Skovlandskab i Nordfrankrig, i Dep. Meuse og Ardennerne, danner en Højslette mellem Aisnes og Meuses Floddale.

Argos [ā], ældgammel Stad i Grækenland, Prov. Argolis, paa en Slette ved det indre af A.- ell. Naupliabugten, 1 M. fra Havet. Fra det 11te til det 7de Aarh. f. Chr. spillede den en Hovedrolle i Peloponnes og stod ogsaa senere som en anselig Medbejler ved Siden af Sparta, indtil den 243 gik ind i det achæiske Forbund. Det er nu en By med 9,000 J. Under Frihedskrigen blev den flere Gange haardt hjemsøgt af Tyrkerne. Af Oldtidsminder er her endnu Murene af et Tempel og et i en Klippe udhugget Theater. I Nærheden af A. er den i Heraklessagnet omtalte lernæiske Sump, der ogsaa i vore Dage er ilde berygtet for sine pestsvangre Uddunstninger.

Argos [ā], med Tilnavnet Panoptes, den altskuende, havde 100 Øjne. Derfor satte Hera ham til at bevogte den til en Ko forvandlede Io. Men det lykkedes Hermes at dysse ham i Søvn ved sit Fløjtespil, hvorpaa han dræbte ham. Hera satte hans Øjne i Paafuglens Hale.

Argostoli, Hovedstad paa den til Grækenland hørende joniske Ø Kephalonia. 9,000 J. God Havn, livlig Handel.

Argot, fr. [gō], Tysternes „Rotwelsch", Eng-

landernes »cant«, et selvlavet Blandingssprog, hvori Forbrydere gjøre sig forstaaelige for hverandre.

d'Argout, A. M. A., Grev [gū], fransk Finansmand, f. 1782, var 1812—14 Generaldirecteur over Rhinskibsfarten, men sluttede sig 1816 til Bourbonerne, blev Præfect og 1819 Pair og Greve. A. søgte 1830 at overtale Carl X til at tilbagekalde Juliordonnanserne og overtog selv det Hverv, at bringe Budskab derom til Paris, men uden at kunne standse Revolutionen; var derefter Medlem af flere Ministerier indtil 1834, støttende den conservative Retning, og Gouverneur for Frankrigs Bank under alle de skiftende Styrelser fra 1834 til sin Død 1858, udfoldende stor Forvaltningsdygtighed ved Siden af politisk Holdningsløshed. 1852 blev A. Senator og Medlem af Paris's Communalstyrelse.

Arguelles, Augustin [gueljes], spansk Statsmand, f. 28 Aug. 1775, valgtes 1812 til Nationalforsamlingen, hvor han affattede Udvalgsbetænkningen over Spaniens nye Grundlov og udmærkede sig som Taler (fik Tilnavnet „Spaniens Tullius"). 1814 blev A. for sit Frisind fængslet og uden nogen Skyld efter Kongens egen Kjendelse sendt paa 10 Aar til Strafarbejde i Ceuta, men flyttedes derfra til en lille usund Ø ved Mallorca. 1819 afslog A. de frisindedes Tilbud om at medvirke ved den da paatænkte Opstand; men 1820, da Opstanden havde sejret, hentedes han hjem og var et Aars Tid Indenrigsminister. Trods Kongens tidligere Uret vedblev A. at høre til de maadeholdne og kæmpede mod Republikanerne og Riego. Ikke des mindre maatte han 1823 flygte til England og kom først hjem 1832. Da den constitutionelle Regering gjenoprettedes 1834, valgtes A. til andet Kammer og var gjentagne Gange Formand. Ved Regentvalget 1841 fik A. flest Stemmer efter Espartero og blev derefter Formynder for Dronning Isabella og hendes yngre Søster indtil Opstanden 1843. D. 23 Marts 1844.

Arguin, en Gruppe af 3 Smaaøer ved Afrikas Vestkyst s. for Cap Blanco, besøgtes allerede af Portugiserne 1446.

Argumènt, Grund, Bevisgrund. I mathematiske Tavler kaldes den uafhængige Størrelse, af hvilken der angives rationale Værdier med constante Differenser, Tavlens A. I de sædvanlige Logarithmetavler er Tallet A., i Antilogarithmetavlerne er Logarithmen A. **Argumentatiòn,** Bevisførelse. **Argumèntum ad hóminem,** lat., et Bevis, der støtter sig paa en bestemt Persons (især den tiltaltes) Grundsætninger eller Erfaringer; **argumentum a túto,** et Bevis, der støtter en Sætning ved at paavise, at det modsatte vilde medføre Skade eller Fare; **argumentum e consénsu géntium,** et Bevis, der paaberaaber sig, at noget er blevet anset for rigtigt altid og af alle.

Argus [ā], s. **Argos. Argusøjne,** mistroiske, skarpt iagttagende Øjne.

Argusfasán paa Borneo og Sumatra har sit Navn af de talrige, store og smukke Pletter, hvormed dens store Vinger og Hale ere prydede.

Argus-Sommerfugl (Papilio Argus), en paa Marker almindelig Dagsommerfugl, hvis Vinger paa Undersiden ere prydede med mange Øjepletter.

Argyle ell. **Argyll** [ārgejl], Shire i det vestlige Skotland, bestaaende af Fastland og talrige Øer, der høre til Hebriderne. 153 □ M. med 81,000 (1881). Det er et Bjergland, hvis højeste Punkt, Ben Cruachan, naar 3,500 F., og hvis Kyster danne talrige Bugter og Stræder mellem Øerne. De vigtigste af disse ere fra N. mod S. Loch Sunart, der begrænser Halvøen Morvern mod N., Mull-Sund mellem denne og Øen Mull, Loch Linnhe, der fortsættes i Firth of Lorn syd om Mull, Gigha-Passagen og Jura-Sund mellem Halvøen Cantyre og Øerne Islay og Jura, Kilbrennan-Sund mellem Cantyre og Øen Arran. De betydeligste Øer ere fra N. mod S. Rum, Coll, Tiree, Mull, Colonsay, Jura og Islay. Næppe $\frac{1}{12}$ af Landet er egnet for Dyrkning; derimod er Kvægavlen af Betydning. Af Mineralprodukter findes Jærn, Kobber, Bly og Kul. Hovedstad Inverary.

Argyle [s. o.], Georg John Douglas Campbell, Hertug af, engelsk Statsmand, f. 30 Apr. 1823, tog allerede 1842 som Marquis af Lorne ivrig Del i den skotske Kirkestrid og hævdede i Flyveskrifter Kirkens Selvstændighed over for Statsmagten. 1847 fulgte A. sin Fader i Peersværdigheden, sluttede sig strax til de liberale og vandt snart Ry for sine vittige Taler. I Dec. 1852 blev A. Lord-Seglbevarer, var 1855—58 Generalpostmester, 1859—66 paa ny Seglbevarer og som saadan en af Ministeriets Ordførere i Overhuset. Under Gladstones første Ministerium 1868—74 var A. Minister for Indien og bekæmpede senere skarpt Beaconsfields indiske Politik. 1880 overtog han igjen Posten som Seglbevarer, men udtraadte n. A. af Misnøje med Gladstones Indrømmelser til de irske Fæstere. A. har ogsaa vist sig som Beskytter af Videnskab og Kunst og har udgivet en Række Studier om Menneskets ældste Tilstand (1869), samt flere politiske Skrifter (»Reign of law«, 1866); blev 1851 Kansler for St. Andrews Universitet og 1873 Formand for det geologiske Selskab. Jvfr. **Campbell.**

Argyrokástro, Stad i tyrkisk Albanien, 10 M. n. v. for Janina, med 4,000 I., er bygget paa flere ved dybe Kløfter adskilte Smaahøje. Fabrikation af Snustobak, der anses for den bedste i Tyrkiet.

Aria cattìva [āria], it., d. e. usund Luft, s. **Malaria.**

Ariàdne, Datter af Kong Minos paa Kreta og Pasiphae, blev forelsket i den unge Theseus, der frivillig var gaaet med iblandt de Drenge og Piger, der skulde sendes som Offer til Minotauros. Da Theseus havde fældet Uhyret, slap han ud af Labyrinthen ved Hjælp af et Nøgle Traad, hvormed A. havde forsynet ham. Han flygtede med hende til Naxos, men forlod hende der. Da saa Dionysos den forladte A. og gjorde hende til sin Hustru. **Ariadnetraad** bruges derefter om et Middel, hvorved man reder sig ud af indviklede Forhold.

Ariànere, s. **Arius.**

Ariàno di Puglia, Stad i Syditalien, 11 M. ø. n. ø. for Neapel. 14,000 I. Fajencefabriker.

Arica, Havnestad paa Sydamerikas Vestkyst, ved A.-Bugten. Var tidligere en vigtig Handelsby, især da Trafiken med Bolivia gik denne Vej, men er nu gaaet meget tilbage. Ødelagdes næsten helt ved Jordskjælv 13 Aug. 1868. Tilhørte tidligere Peru, men stormedes af Chilenerne 7 Juni 1880 og er nu i Chiles Besiddelse.

Ariccia [ritschia], Flække i Mellemitalien, 3 M. s. ø. for Rom, mellem Albaner- og Nemisøen. 2,000 J. Stærkt besøgt af Tourister.

Arie [ā], it. **Aria**, fr. **Air**, er et for en enkelt Stemme componeret Sangstykke med instrumental Ledsagelse. Den kan være selvstændig ell. indflettet i Opera, Oratorium ell. Cantate. Den accompagnerede Solosang kjendtes ikke før c. 1600, da Recitativet opfandtes; af dette har A. udviklet sig. Af største Betydning for Udviklingen af den melodiøse Stil var Carissimi (f. 1604), men en bestemt Form fik A. først ved Alessandro Scarlatti (f. 1650). De Misbrug, som denne Form senere gav Anledning til, bekæmpedes af Gluck, hvorefter Mozart, idet han forenede den afsluttede musikalske Form med Stræben efter charakteristisk Udtryk, gav A. den Skikkelse, der i det væsentlige endnu bruges. I den nyeste Tid er A., den afsluttede Form, dog bleven angrebet af Rich. Wagner (s. d. A.) som en Hindring for den dramatiske Handlings Fremadskriden. — **Ariette** ell. **Cavatine** betegner en mindre bredt udført A.

Ariége [äsch], Dep. i Sydfrankrig ved den spanske Grænse. 89 □ M. med 241,000 J. (1881). A. ligger paa Pyrenæernes Nordskraaning og har flere Punkter af 9—10,000 F.s Højde; dets betydeligste Flod er A., der flyder mod N. til Garonne. Agerdyrkningen er kun nogenlunde tilstrækkelig; derimod er Kvæg-, Faare- og Biavlen betydelig. Af Mineralprodukter vindes Jærn, Marmor og Porphyr. Den vigtigste Industri er Jærnets Forarbejdning. Hovedstad Foix.

Ariel, hebr. [ā], d. e. Guds Løve, et Navn paa flere Personer i det gamle Test. I den senere Tids Dæmonologi bet. A. en Vandaand. A., Biplanet for Uranus.

Ariēnzo, Stad i Syditalien, 4 M. n. ø. for Neapel. 10,000 J.

Arier [ā], det ældste nationale Navn paa de østlige Folkeslag af den japetiske Race. I Indien betegnede **Arya** (modsat **Mlescha**, Barbarer) navnlig Inderne som Bekjendere af den brahmanske Tro, og **Aryávarta** (**Aryadeça**, **Aryabhúmi**) hed Landet mellem Himalaya og Vindhyabjærgene. I Persien modsattes **Airya** saa vel **anairya** (ikke-arisk) som **tuirya** (turansk). I Følge Herodot kaldte Mederne sig A., ligesom ogsaa Darius Hystaspis i Gravskriften over ham hedder en A. af arisk Byrd, og Sassaniderne nævne sig som Konger over A. og Ikke-A. Navnet gjenfindes desuden i Strabos **Ariana**, i det nyere Iran og i Osseternes nationale Navn Iron. „A." blev derfor af den nyere Videnskab først anvendt som Fællesnavn for Inder og Perser, men da det senere paavistes, at der ogsaa hos Grækerne, Romerne, Slaverne, Germanerne, ja selv hos Kelterne, fandtes Minder om dette Navn, er det i den sidste Tid tillige blevet brugt i udvidet Betydning om den hele japetiske (indoeuropæiske) Race.

Aries, lat. [ā], Væder; Stjernebilledet Væderen i Dyrekredsen. S. ogsaa **Krigsmaskiner**.

Ariette, s. **Arie**.

Arilds Tid [ā], d. s. s. Alders Tid (s. d. A.). Om Etymologien af A. T. har der i ældre Tider været opstillet de mest urimelige Hypotheser. Rimeligvis maa det gamle danske »**areld**« („af arelde") afledes af samme Ord som isl. **ár** (fordum) og **öld** (Tid).

Arimăsper, efter de gamle Grækeres Forestillinger et skythisk Folk, der kun havde ét Øje og altid kæmpede med Grifferne for at berøve dem det Guld, disse Uhyrer rugede over. Det er formodentlig de guldrige Ural- ell. Altaibjærge, der have givet Anledning til Sagnet.

Arinbjørn Herse fra Fjordene (Firdafylke) skildres i Egilssaga som Egil Skallagrimssøns trofaste Ven, der reddede ham flere Gange fra at falde i hans Fjenders Vold. Da Erik Blodøxe maatte forlade Norge, fulgte A. ham og delte hans og hans Sønners Skæbne; efter Haakon den godes Fald kom han tilbage og blev atter Herse i Firdafylke og fulgte nu Harald Graafeld til dennes Fald i Slaget ved Hals 970.

Arion, en berømt Citherspiller i Slutn. af det 7de Aarh. f. Chr., var født i Methymnæ paa Lesbos, men opholdt sig især hos Tyrannen Periandros i Korinth. Han skal have opfundet Dithyramben, og et Brudstykke af ham er endnu bevaret. Til Minde om en musisk Sejer, han havde vundet i Tarent, indviede han i Poseidons Tempel paa Forbjærget Tænaron et Kunstværk, forestillende en citherspillende Apollon ridende paa en Delfin. Heraf opstod det Sagn, at Søfolkene, der førte ham tilbage fra Tarent, af Begjærlighed efter hans Rigdomme havde tvunget ham til at springe over Bord, men at en Delfin havde baaret ham uskadt til Tænaron, hvorfra han til Fods kom til Korinth, og at de senere ankommende Søfolk her fik deres fortjente Straf.

Arioso, it., en kort, ariemæssig Sang, der afløser Recitativet, naar Texten giver Anledning dertil, hvorefter Recitativet fortsættes. Bruges ogsaa i samme Betydning som Ariette.

Ariōsto, Lodovico, berømt ital. Digter, f. 8 Sept. 1474 i Reggio. Faderen bestemte ham til Studiet af Retsvidenskaben, men Læsningen af de latinske Digtere optog hans Tid, og han erhvervede sig tidlig Ry som latinsk Poet. Da Faderen døde, befandt han sig i en trængende Stilling; da optog Cardinal Ippolite af Este ham ved sit Hof og brugte ham til diplomatiske Sendelser i sin Families Anliggender, navnlig til Pave Julius II. A. dedicerede sit Hovedværk, »**Orlando furioso**«, hvorpaa han havde arbejdet i 10 Aar, til Cardinalen, men da han paa Grund af Svagelighed havde undslaaet sig for at følge sin Herre paa Rejse til Ungarn 1517, faldt han i Unaade og var berøvet alle Subsistensmidler. Men Cardinalens Broder, Hert. Alfonso af Ferrara, tog sig af ham og gav ham en af sine Provinser at bestyre. Pave Leo X yndede ham ligeledes, og der blev tilbudt ham en Plads som Gesandt hos Clemens VII, som han afslog, da han længtes efter Ro til at fortsætte sit store Digt. »**Orlando furioso**« blev trykt første Gang i

Ferrara 1516 og udkom senere flere Gange med Rettelser og Ændringer, thi A. arbejdede egentlig paa det lige til sin Død 6 Juni 1533. Æmnet er det fra de middelalderlig-franske Digtninger bekjendte om Carl d. store og hans Jævninge, hvis phantastisk-romantiske Apparat af Ridderbedrifter, Feihistorier og Kjærlighedsæventyr er optaget i broget Blanding med Motiver fra antike Myther og Digtninger, alt i en sanselig-pragtfuld Colorit og behandlet med en halvdulgt, over det hele svævende Humor. Paa Homers Vis er Compositionen gjennemvævet med store Episoder og yderst indviklet (Rolands Raseri i Anledning af hans Skinsyge paa hans Dame Angelica begynder først med 23de Bog). Digtet er skrevet i Ottaverim. Carl d. stores Kamp med Saracenerne er stadig Handlingens Baggrund. Af sine Forgængere har A. navnlig haft Nytte af Bojardos »Orlando inamorato«, men han overgaar de fleste italienske Digtere i Dictionens Flugt og Versenes Klang. A. var selv en elskværdig, sangvinsk og ustadig Natur, hvad hans mange Kjærlighedshistorier bl. a. ere et Bevis paa. Forуden sit Hovedarbejde har A. oversat Komedier af Plautus og Terents, samt digtet originale, hvoriblandt »I suppositi«, »Negromante«, »Lena« og »Scolastica« (ufuldendt), dels i Prosa, dels i 5fodded Jamber, latinske Digte, Satirer og Sonetter. 1845 fandt Giamperi, Bibliothekar i Firenze, et fragmentarisk Manuskript i Nærheden af Ferrara, kaldet »Rinaldo ardito«, som han paastod var skrevet med A.s Haandskrift, men hvis Uægthed er temmelig afgjort. Orlando er oversat paa Tysk af Gries.

Ariovist, Anfører for en Del germanske Folkeslag, drog, da han af Arvernerne og Sequanerne var kaldt til Hjælp mod Æduerne, over Rhinen ind i Gallien og undertvang nogle af Folkene der, indtil Cæsar, kaldt til Hjælp af Æduerne, slog A. 58 ved Besontio (Besançon), hvorefter Germanerne maatte trække sig tilbage over Rhinen.

Arisch, El, 1) ogsaa kaldet Laraisch, Havn i Marokko ved Atlanterhavet, 10 M. s. til v. for Tanger. 10,000 J., hvoraf 2,000 Jøder. 2) befæstet Punkt i Ægypten paa Grænsen af Syrien, ved Middelhavet. 3,000 J.

Aristăgoras, græsk Tyran under persisk Overhøjhed i Milet, Histiæos's Fætter og Svigersøn, fremkaldte efter dennes Tilskyndelse de græske Koloniers Opstand mod Darius Hystaspis 500 f. Chr. For at faa sine Landsmænd med sig, nedlagde han sin Tyranmagt og styrtede ogsaa de andre græske Tyranner paa Lilleasiens Vestkyst, fik Hjælp fra Athen og opbrændte Sardes, men da det begyndte at gaa uheldig med Opstanden, forlod han Milet og drog til Makedoniens Kyst, hvor han blev dræbt.

Aristărchos fra Samos, en af Oldtidens genialeste Astronomer (270 f. Chr.). Han bestemte Maanens Afstand fra Jorden til 56 Jordradier (den sande Værdi er omtr. 60) og Solens til 18—20 Gange saa meget som Maanens. Dette sidste var langt fra Sandheden (det rette Forhold er 400), men var meget anerkjendelsesværdigt efter den Tids Hjælpemidler. Men især er det mærkeligt, at han har antaget baade Jordens Rotation og dens aarlige Bevægelse om Solen, ligesom senere Kopernikus, og skal være bleven forfulgt derfor af Athenerne. Vi have kun et lille Skrift af ham om Solens og Maanens Størrelse og Afstand.

Aristărchos fra Samothrake, en berømt græsk Grammatiker i den første Halvdel af det 2det Aarh. f. Chr., var en Discipel af Aristophanes fra Byzants og stiftede i Alexandria en Skole for Grammatik og Kritik, som blomstrede i lang Tid. Han var Lærer for to ægyptiske Konger; men misfornøjet med den Maade, hvorpaa de behandlede Videnskaben, forlod han Alexandria og drog til Cypern, hvor han 72 Aar gammel sultede sig selv ihjel. Den Text af Homer, vi have, er for største Delen af ham. Hans Kritik var saa skarp, at man endnu plejer at kalde en streng Kunstdommer en A.

Aristĕas fra Prokonnesos i Marmorahavet, en græsk Digter i det 6te Aarh. f. Chr., som forfattede et Digt om Arimasperne, der var fuldt af Fabler. Fablerne gik ogsaa over paa ham selv. Han skulde være Apollons stadige Ledsager, have vist sig paa Jorden 3—400 Aar tidligere og have været Homers Lærer. I Stridighederne mod den christne Kirke opstillede de hedenske Forfattere ofte A. som en Mand, der havde gjort endnu større Vidundere end Christus. — A. kalder sig Forfatteren til det uægte Brev, der staar foran den græske Oversættelse af det gamle Test. Han udgiver sig for at have levet ved Ptolemæos Philadelphos's Hof og af denne at være sendt til Jerusalem for at hente de 72 Oversættere.

Aristīdes, med Tilnavnet den retfærdige, Lysimachos's Søn fra Athen, f. c. 540, var en af de 10 Feltherrer, der anførte Athenerne i Slaget ved Marathon. Partistridigheder imellem ham og Themistokles endtes ved Ostrakismos med, at han 483 maatte forlade Athen; men hans bestandige Iver for at gavne sit Fædreland bevirkede hans Tilbagekaldelse, og han kæmpede atter med i Slaget ved Platææ 479. Han bidrog, uagtet han var Aristokrat, til Demokratiets Udvikling ved at sætte igjennem, at Archontembedet for Fremtiden skulde staa aabent for alle Borgere uden Hensyn til deres Formue. Han bidrog meget til Oprettelsen af det store atheniske Forbund ved sin uegennyttige og forstandige Fastsættelse af Forbundsbidragene og efterlod sig ved sin Død (467 f. Chr.) et udmærket Ry for Redelighed.

Aristīdes, flere græske Forfattere. A. fra Milet i det 1ste eller 2det Aarh. f. Chr. skrev under Navn af „Milesiske Fortællinger" en Del temmelig lascive Noveller, hvis Skueplads det rige og yppige Milet var. De gjorde stor Lykke i den Tid, men vi have intet af dem tilbage. — P. Ælius A., f. 117 e. Chr. i Mysien, var sin Tids berømteste Rhetor og Sophist. Han gjennemrejste hele den bekjendte Verden og gjorde alle Vegne Lykke ved sin Veltalenhed; d. 189 i Smyrna. Foruden et Skrift over Veltalenhedens Theori have vi endnu 55 Taler og Declamationer af ham.

Aristillos, 300 f. Chr., en af de ældste Astronomer af den alexandrinske Skole. Det var de af ham og Timocharis anstillede Observationer over Fixstjærnerne, som satte Hipparch i Stand til 150 Aar senere at erkjende,

at deres Længde havde forandret sig, og derved opdage Præcessionen.

Aristippos fra Kyrene, 4de Aarh. f. Chr., Stifteren af den kyrenaiske Skole. A. tilhørte en velhavende Familie, kom som ung Mand til Athen, hvor han omgikkes Sokrates, dog vist uden egentlig at blive hans Discipel. Som dannet Verdensmand lærte han hos Sokrates, hvad han kunde bruge, især den aandelige Frihed og Bevægelighed. I A.s Livsanskuelse var Øjeblikkets Lyst det eneste gode, og den Virtuositet, som udfordres for at udfylde hvert Øjeblik med Lyst, synes han ogsaa (efter de talrige overleverede Anekdoter at dømme) at have besiddet. De senere Kyrenaikere kunde ikke fyldestgjøre dette Ideal, og Skolen opløstes derfor snart.

Aristobūlos, 2 jødiske Konger af Makkabæernes Slægt. **A. I**, Johannes Hyrkanus's ældste Søn, blev efter sin Faders Død henimod 106 f. Chr. udnævnt til jødisk Ypperstepræst. Dermed forenede han Titlen af Konge, der ikke havde været brugt siden det babyloniske Fangenskab. Forført ved løgnagtig Bagvaskelse lod A. sin Broder Antigonos myrde, fik kort efter Sagens sande Sammenhæng at vide og døde af Sorg 105. — **A. II.**, Søn af Alexander Jannæus og Brodersøn af den foregaaende, Konge og Ypperstepræst c. 70 f. Chr., vandt Herredømmet efter en Kamp med sin ældre Broder Hyrkan; men Romerne vilde ikke anerkjende ham, og Pompejus overvandt ham og førte ham fangen til Rom 63 f. Chr. Det lykkedes ham at undslippe af Fængslet, hvorpaa han drog til Judæa; Romerne fangede ham atter, men Cæsar gav ham Friheden 48; kort efter blev han forgivet af Pompejus's Tilhængere.

Aristobūlos, en alexandrinsk Jøde i det 2det Aarh. f. Chr., strev i den hos Jøderne i Alexandria herskende Aand, i Følge hvilken de søgte at forbinde Jødedommens monotheistiske Religion med den græske, navnlig den platoniske og aristoteliske Philosophi. A. søgte at vise, at de græske Philosopher havde hentet deres Lærdom fra det gamle Test.; men han begik derved den Vilkaarlighed, baade at forvanske de paagjældende Steder i Klassikerne og at forklare det gamle Test. paa allegorisk Maade.

Aristodēmos, Konge i Messenien under den 1ste messeniske Krig, ofrede i Følge et Orakelsvar sin egen Datter for at kunne sejre over Spartanerne. Senere dræbte han sig selv 724 f. Chr., da han mistvivlede om et heldigt Udfald af Krigen.

Aristogiton og Harmodios hed de to Athenienfere, der 514 sammensvore sig om at dræbe Pisistratos's Sønner, Hippias og Hipparchos. Det lykkedes dem ogsaa at dræbe Hipparchos, men derpaa bleve de selv dræbte. Senere æredes de af Athenienserne som Tyranmordere og Heroer.

Aristokrati, egtl. „de bedstes Herredømme", betegnede allerede i Oldtiden den Forfatningsform, hvor Regeringsmagten tilkommer en begrænset, ved mer eller mindre tilfældige Omstændigheder, Fødsel eller Rigdom, udmærket Samfundskreds, og modsættes saaledes Demokrati, det almene Folks Herredømme. Som **aristokrātisk (Aristokrāt)** betegnes derfor enhver Adfærd og Stræben, der strider imod Demokratiets Ide eller Fordringer. Det af et lidet, begrænset Antal Slægter udøvede Herredømme kaldes **Oligarchī**, det paa Formue beroende Herredømme **Timokratī**.

Aristolŏchia, d. s. s. Slangerod.

Aristŏmenes, Messeniernes ypperste Helt i den 2den messeniske Krig i Midten af 7de Aarh. f. Chr., udbredte ved sin utrolige Tapperhed Forfærdelse blandt Spartanerne, indtil deres Mod atter blev hævet ved Digteren Tyrtæos's Sange. Efter at være bleven forraadt af Arkaderne trak A. sig tilbage til Ira, som han endnu forsvarede i en Række af Aar, men da han ikke kunde holde sig længere, brød han ud igjennem Spartanerne og raadede sine Landsmænd til under Anførsel af hans Søn Gorgos at udvandre til Sicilien, hvor Staden Zankle efter dem fik Navnet Messana. Selv drog han til Rhodos, hvor han døde.

Ariston fra Chios, 3dje Aarh. f. Chr., Søn af Miltiades, Discipel af den stoiske Skoles Grundlægger Zenon, fra hvem han dog senere afveg. A. besteg Antisthenes's Lærerstol i Kynosarges for ogsaa derved at betegne sig som Efterkommer af Kynismen.

Aristŏphanes fra Athen, Oldtidens største Komediedigter, blomstrede 428—388 f. Chr. Af hans 53 Stykker ere 11 bevarede. De ere ikke blot interessante som de eneste Levninger af den oldattiske Komedie, men ogsaa i sig selv uforlignelige Mesterværker. Uudtømmelig Vittighed, slaaende Komik og træffende Satire, der drejer sig om alt, hvad der bevæger sig i Livet, Politiken og Literaturen, mageløs Dristighed, saa vel i Phantasiens Flugt som i de personlige Angreb, forbinder sig med en sjælden Ynde og Fuldendthed i Formen. Paa Grund af de talrige Hentydninger til Datidens Forhold og Personer og de hyppige Ordspil kan A. ikke forstaas uden Anmærkninger og er saare vanskelig at oversætte; en Localisering af Hentydningerne og Vittighederne skader Totalindtrykket alt for meget. En Del af Stykkerne ere oversatte paa Dansk af Krag; langt mere tilfredsstillende er Dorphs Oversættelse af flere Stykker. **Aristophānisk**, bidende vittig.

Aristŏphanes fra Byzants, græsk Grammatiker fra det 3dje Aarh. f. Chr., forestod det alexandrinske Bibliothek under Ptolemæos II og III. Man tillægger ham Indførelsen af Accent- og Skilletegn. Han havde store Fortjenester af de ældre Digteres, navnlig Homers Kritik, og skal være den første, der opstillede en Kanon eller et Udvalg af de Forfattere, der maatte anses for klassiske i enhver Literaturgren. Aristarch var hans Discipel.

Aristŏteles, ved Siden af sin Lærer Platon Grækenlands største Philosoph, Stifter af den peripatetiske Skole, f. 384 f. Chr. i Stagira, en græsk Koloni i Thrakien; han kaldes derfor ofte „Stagiriten". Hans Fader Nikomachos var den makedoniske Konge Amyntas's Livlæge og Ven; hans Moder Phæstis var fra Stagira. Efter sine Forældres Død opdroges han først af en vis Proxenos fra Atarneus og

kom i sit 18de Aar til Athen, hvor han i 20 Aar hørte til Platons Disciple. Efter Platons Død rejste A. til Assos efter Indbydelse af Hermias, hvis Slægtning Pythias han ægtede. 343 blev A. af Kong Philip af Makedonien kaldet til Lærer for hans 13aarige Søn Alexander, for hvis Udvikling han fik saa stor Betydning. Da Alexander drog til Persien, begav A. sig atter til Athen, hvor han nu under et 12aarigt Ophold stiftede sin Skole og udfoldede en storartet videnskabelig Virksomhed. I Gymnasiet Lyceum philosopherede han med sine Disciple, idet han vandrede omkring (περιπατεῖν, deraf Peripatetiker) i Gymnasiets skyggefulde Gange; om Morgenen holdt han særegne (akroamatiske) Foredrag for modnere Tilhørere, om Eftermiddagen mere populære (exoteriske) Foredrag. Efter Alexanders Død maatte han under Grækenlands Opstand mod Makedonerne forlade Athen; Anklagen for Gudsbespottelse var kun et Paaskud for politisk og personligt Had. Han flygtede til Chalkis paa Euboa, hvor han døde 322. I Genialitet og skabende Phantasi kan A. vel ikke sammenlignes med Platon, men i streng videnskabelig Forskning, i skarp Kritik og i omfattende Lærdom overgik han sin Lærer. A. er Oldtidens Polyhistor; hvor megen Hjælp han end kan have haft af sine Venner og Disciple, bliver det dog næsten ubegribeligt, hvorledes han kunde omfatte og beherske saa godt som alle Grene af den menneskelige Viden. **Aristotelisk Philosophi.** Aristoteles kan betragtes som Logikens Grundlægger; i sin „Analytik" udviklede og fuldendte han Læren om Slutninger og Beviser saa vidt, at Logiken, som Kant sagde, siden A. i det hele hverken er gaaet frem eller tilbage. I øvrigt betragtede A. Logiken nærmest som et Redskab (Organon) for Philosophien, hvis systematiske Grundlag er Metaphysiken („den første Philosophi"). I Følge A. er det sande værende ikke, som hos Platon, at søge uden for den reale Virkelighed i en oversanselig Verden af almene, evig værende og hvilende Ideer, men netop i den reale Virkelighed selv, i Enheden af det enkelte og det almene, i de concrete Enkeltexistenser, Substanserne. Stoffet (Materien) er ikke, som hos Platon, det rent Ikke-Værende, thi deraf kunde intet vorde; det er den rene Mulighed og som saadan Grundlag for al Vorden; det er Mulighed til alt, men i Virkeligheden intet bestemt. Formen (Ideen) er ikke hvilende som Platons Ideer, men lutter Virksomhed; den kalder Stoffets Muligheder frem til Virkelighed og er saaledes Sjælen i enhver Ting. Da Overgangen fra Mulighed til Virkelighed forudsætter Bevægelse og denne atter et Formaal, saa er „Formen" ikke blot Tingens Begreb, men dens bevægende Aarsag og Formaalsaarsag. — I sin Physik opfattede A. den hele Natur som en storartet Organisme, som et levende Væsen (Hylozoisme), der udtrykker den virksomme Forms fortsatte Udarbejdelse af Mulighederne til Virkelighed. Naturen udgjør en uafbrudt Række, hvori ethvert højere Trin optager de lavere i sig, og hvori ethvert Mellemtrin paa en Gang er Form og Stof: Form over for det relativ lavere, Stof i Forhold til det højere. Naturen er den successive Udfoldning af den højeste (d. e. guddommelige) Form, under Overvindelsen af Naturens Modstand. I den virksomme Fornuft, det højeste i Menneskeaanden, naar Naturen Enheden med det guddommelige. Den højeste Form, den absolute Virksomhed og fuldendte Virkelighed, hvorfra alt Stof, al Mulighed er udelukket, er Gud, som bevæger Verden uden selv at bevæges; dette første bevægende er som immaterielt, ren Intelligens paa en Gang Subject og sit eget Object, den sig selv tænkende Tanke. — I Anthropologien ses Mennesket som optagende de lavere Virksomheder i sig; medens der kun tilkommer Planten Ernæring, Dyret tillige Fornemmelse og Stedsforandring, har Mennesket desuden Fornuften, hvis højeste Form, den „virksomme Fornuft" (νοῦς ποιητικός), ikke gaar til Grunde med Legemet, men er som almen Fornuft udødelig. Som indbefattende alle de lavere Virksomheder i sig er Mennesket, navnlig Manden, den hele Naturs Formaal. — Den a. Ethik har, som altid hos Grækerne, et anthropologisk Grundlag; den søger ikke Menneskelivets Formaal i en overmenneskelig Ideverden som Platon, men bestemmer det ud fra Begrebet om det menneskelige selv. — A.s nærmeste Efterfølgere vare Theophrastos, Eudemos og Straton. I Eklekticismens Periode traadte den a. Ph. i Skyggen for Platon, Stoikerne og Epikuræerne indtil den igjen bragtes frem af Nyplatonikerne. Den a. Ph. fik en Mangfoldighed af Commentatorer, blandt hvilke de betydeligste ere Alexandros fra Aphrodisias (2det Aarh. e. Chr.) og Simplikios (6te Aarh.). Betydelig Indflydelse øvede den a. Ph. i det 8de Aarh. paa Araberne, som i øvrigt kun kjendte den gjennem slette Oversættelser og Commentarer; arabiske Aristotelikere ere Avicenna og Averroës (s. disse A.), jødisk Aristoteliker Moses Maimonides (1139—1208). I Middelalderen fik den a. Ph. en overordentlig Betydning i Scholastiken, som ved subtilt at udspinde den a. Logik bearbejdede Dogmernes formelle Yderside; i det 12te Aarh. kjendte man hele Organon (Commentatorernes Benævnelse paa samtlige anthropologiske Skrifter) og fra slette Kilder de metaphysiske og physiske Skrifter. A.s Autoritet antog efterhaanden fabelagtige Dimensioner; selv benævnedes han som „Philosophen", og for at forsvare ham mod Beskyldningerne for Kjætteri distingverede man mellem theologisk og philosophisk Sandhed. Forsøget paa at faa A. kanoniseret forhindrede Pavedømmet med samme Takt, hvormed det senere afværgede en paatænkt Kanonisation af Platon. Gjenoplivelsen af de klassiske Studier og Kirkens Reformation fortrængte Scholastiken; vel lagde Melanchthon endnu den a. Logik til Grund for sin „Dialektik", men de kraftige Angreb paa den a. Ph. af Petrus Ramus og de italienske Naturphilosopher undergravede dens Autoritet; med Baco af Verulam og Cartesius er den a. Ph. i Realiteten fortrængt. Dog forekomme Grundbestemmelser af den a. Metaphysik, til Dels saaledes som de omformes gjennem Scholastiken, paa senere

Stadier, i Leibnitz's, Wolffs og senest i Hegels Philosophi.

Aristŏteles's Lygte, Søborrernes Kjæbeapparat, hvori de 5 Tænder ere fæstede.

Aristŏxĕnos fra Tarent, Discipel af Aristoteles, levede c. 300 f. Chr. og var en af de ældste og betydeligste musikalske Forfattere i Grækenland.

Aristæos, en velsignelsesrig Dæmon, der dyrkedes mange Steder i Grækenland, mest i Forbindelse med Apollon, med hvem han undertiden identificeres. Efter det almindelige Sagn er han en Søn af Apollon og Nymphen Kyrene, opdragen af Horaerne og Muserne og af Chiron, og derfor kyndig i Lægekunst og Spaadomskunst. Han beskytter Hyrderne og Jægerne og har lært Menneskene Biavlen og Oljeavlen.

Aristæos, græsk Mathematiker af Platons Skole, c. 350 f. Chr., nævnes som Forfatter til to Værker, begge om Keglesnittene, men som ere tabte; det ene, »de locis solidis«, i 5 Bøger, er ved Conjectur restitueret af Viviani.

Arithmetik (af gr. arithmos, Tal) bet. dels Tallære, Regning med bestemte Tal, i Modsætning til Bogstavregning (Algebra), dels, i strængere Betydning, Læren om de discrete Størrelser, der kunne udtrykkes ved hele Tal og Brøker, i Modsætning til de continuerte Størrelser, som ogsaa antage irrationale Værdier. Grænsen mellem A. og Algebra er dog noget svævende. **Arithmĕtisk Progression**, d. s. s. Differensrække.

Arius og **den ariānske Strid** (313—81). A. var født i Libyen c. 256, men uddannet i den antiochenske Skole under Lucian, havde en klar og skarp Forstand, var en udmærket Dialektiker og udtrykte sig med lige Lethed i Prosa og paa Vers. 313 blev han Presbyter i Alexandria og fremsatte her den Lære, at Guds Søn vel har været til før Verden, men ikke fra Evighed, at Verden vel er skabt ved ham, men ogsaa han er en Skabning, skabt af Faderen, ikke født af Faderens Væsen, altsaa heller ikke lige med Faderen i Væsen. Hermed fornægtede han Christendommens inderste Grundsandhed; thi Forudsætningen for Troen paa Christus som Frelser og Forsoner er jo den, at han er baade sand Gud og sandt Menneske; var han ikke begge Dele, kunde han ikke tilvejebringe en sand Enhed imellem Gud og den faldne Menneskehed. Dette forstod A.s Biskop, Alexander, og han holdt derfor 321 en Synode i Alexandria, der hævdede Christi Homousi, d. e. hans Enhed og Lighed med Faderen i Væsen, samt affatte A.; men denne vedblev at udbrede sin Lære, navnlig ved at digte folkelige Sange og Viser, som faldt i Menigmands Smag og bleve sungne paa Gader og Stræder. Dertil kom, at A. stod i høj Anseelse som ivrig Asket; mange, deriblandt to af Østens mest ansete Biskopper, Eusebius af Nikomedien, A.s Ungdomsven, og Kirkehistorikeren Eusebius af Cæsarea, holdt med ham, og der opstod en Spaltning, som strakte sig over hele Orienten; men især i Ægypten førtes Striden med stor Lidenskab. Kejser Constantin d. store formanede først til at høre op med „de ugudelige Kjævlerier", men maatte omsider sammenkalde den første almindelige Kirkeforsamling i Nikæa 325. Der samledes c. 300 Biskopper, de fleste tilbøjelige til at mægle; men den unge Diakon Athanasius godtgjorde med saa stor Dygtighed **Arianismens** Uforenelighed med sand Christendom, at A. næsten med Enstemmighed blev excommuniceret, hans Skrifter dømte til at brændes og han selv forvist til Illyrien. Imidlertid forandrede Hoffets Stemning sig, Kejseren blev vunden for Semiarianernes (d. e. Halvarianernes) eller Eusebianernes Lære om Christi Homøusi (d. e. hans Væsen ligner Faderens, men er ikke lige eller ēt dermed). 328 fik A. Lov til at opholde sig i Constantinopel, 330 befalede Kejseren Athanasius, som nu var Biskop i Alexandria, at gjenindsætte ham i hans Embede; Athanasius vægrede sig; men 335 lod Kejseren en af Athan.s Fjender sammensat Synode i Tyros dømme ham til Afsættelse, og derpaa skulde A. 336 højtidelig optages i Kirkesamfundet igjen; men Aftenen forud døde han pludselig. Athanasius fandt trofast Understøttelse hos Vestens Kirkelærere, der næsten alle vare Homousianere; medens **Arianere** og Semiarianere holdt sammen under Fællesnavnet Homøusianere og i Regelen vare de herskende i det østromerske Riges Kirker. 343 skulde der holdes en ny Kirkeforsamling i Sardica for at udjævne Striden; men Østens Kirkelærere droge til Philippopolis i Steden for til Sardica, og saaledes stod Synode mod Synode. Striden optog ikke blot Præsternes, men ogsaa Menigmands Tanker; den drøftedes i alle Samfundslag med samme Iver som nu til Dags de mest brændende politiske Spørgsmaal. Imidlertid brast Enigheden mellem Arianere og Semiarianere, fordi der blandt de første opstod yderliggaaende Partier (Homøer, der kun vilde indrømme, at Sønnen lignede Faderen, ikke at han havde et lignende Væsen, Anomøer, som sagde, at han var Faderen ulig). Dette aabnede mange Semiarianeres Øjne for, at deres Lære i sine Consequenser kom i Strid med Christendommen, og derfor lykkedes det Kejser Theodosius d. store at faa den 2den almindelige Kirkeforsamling i Constantinopel 381 til at gjentage Beslutningerne fra Nikæa 325. Beslutningerne udtaltes i det nicæno-constantinopolitanske Symbol. Hermed havde Homousien omsider sejret i det romerske Rige; men Arianismen holdt sig gjennem Aarhundreder hos mange af de hedenske Folkeslag, som den Gang antog Christendommen, hos Burgunderne til 517, hos Vandalerne til 533, hos Østgoterne til 554, hos Vestgoterne i Spanien til 589 og hos Longobarderne endog til Midten af det 7de Aarh., og efter Reformationen er den kommen frem igjen hos Socinianere, Unitariere og Rationalister.

Arizōna, et 1863 organiseret Territorium i de forenede Stater i Nordamerika, udgjør den vestlige Del af det 1853 af Mexico afstaaede Ny-Mexico. 5,358 □ M. m. 40,000 J., hvoraf 28,000 Mænd og 12,000 Kvinder, deraf 35,000 Hvide og 3,500 Indianere. Landet er

bjergfuldt og rigt paa Mineralprodukter (Guld, Sølv og Kobber). Det begrænses mod V. af Floden **Colorado** og gjennemstrømmes af dens Bifloder **San Juan**, **Colorado Chiquito** og **Gila**. Hovedstad **Tucson**.

Ark, Pagtens (2 Moseb. XXV. 10 flg.), en indvendig og udvendig guldbeslagen Kiste af Akacietræ, 2½ Al. lang, 1½ Al. bred og 1½ Al. høi, som stod midt i det allerhelligste af Tabernaklet og senere i Salomos Tempel, ved hvis Ødelæggelse A. ogsaa gik til Grunde; i det efterexilske Tempel fandtes ingen A. Rundt om Kisten løb en Krans af Guld. Paa de 4 Hjørner var der Ringe af Guld, hvori stak Bærestænger af Akacietræ, ligeledes beslagne med Guld. Laaget var den saakaldte „Naadestol" af Guld, hvorpaa stode 2 gyldne Cheruber med udbredte Vinger, der dækkede over Naadestolen. I A. laa de to Stentavler med de 10 Bud (1 Kong. VIII, 9).

Arkādi, Landsby paa den tyrkiske Ø Kreta i Middelhavet, berømt ved et befæstet Kloster, der af Beboerne sprængtes i Luften i Nov. 1866, da 6,000 Tyrker rykkede imod det.

Arkādien, den midterste og største Del af Peloponnes, er helt gjennemskaaret af Bjærge, der indeslutte skjønne, vandrige Dale, stundum saa fuldstændig lukkede, at Vandet maa søge sit Afløb igjennem underjordiske Kanaler. De fleste Vandløb samles af Floden Alpheos, der løber mod V. ud igjennem Elis. Af Byerne i A. vare Tegea og Mantinea de vigtigste. Landet er bedst skikket til Kvægavl. Paa Grund af sin afsides Beliggenhed var det mindre udsat for Folkevandringers Omvexling end de fleste andre Egne i Grækenland, og de fattige Beboere bevarede længe de gamle Sæder. Som Schweizerne i den nyere Tid droge Arkadierne ud for at tjene som Lejetropper hos Fremmede, men de kunde ikke let samles til en Enhed og spille en politisk Rolle. Epaminondas's Forsøg i denne Retning og hans Oprettelse af en fælles Hovedstad Megalopolis havde kun forbigaaende Betydning. Det var et Hyrde- og Jægerfolk, som elskede Musik og Dans, og i den senere cultiverede Tid plejede Digterne at prise det stille, fredelige A. som det mest velsignede Land paa Jorden. A. er nu et græsk Nomarchi, 78 □ M. med 149,000 I. (1879). — **Arkadisk**, landlig, hyrdeagtig, idyllisk.

Arkādiernes Akademi (Accademia degli Arcadi) i Rom, et Selskab af Digtere og Kunstvenner, der stiftedes 1690 og havde til Formaal at rense og hæve Smagen i den italienske Poesi. Ethvert af Medlemmerne indskreves i Selskabet under et græsk Hyrdenavn; Selskabets Love vare en Efterligning af det gamle Roms 12 Tavler, dets Vaaben en græsk Hyrdefløjte (Syrinx), omvunden med Fyr og Laurbær; det benyttede stedse Olympiadetidsregningen. Snart dannede lignende Selskaber sig rundt om i flere andre Byer (Bologna, Pisa, Siena, Ferrara, Venezia). A. A., som endnu udgiver et eget Tidsskrift (»Giornale Arcadico«), har en Gang stiftet megen Nytte, men har nu tabt sin Betydning, da det efterhaanden har skiftet Charakter og er gaaet over til at blive en Slags adelig Klub.

Arkansas, 1) Flod i Nordamerika, udspringer under 39° n. Br. paa Rocky Mountains og løber mod Ø. til Mississippi; 400 M. lang. Den optager talrige Bifloder, af hvilke fra h. Side de betydeligste ere **Cimarron** og **Canadian**. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, v. for Mississippi. 2,455 □ M. med 803,000 I., hvoraf 211,000 farvede. Landet, der langs Mississippi er Marskland, hæver sig mod V. op til **Ozarkbjærgene**, hvis Udløbere opfylde dets nordvestl. Del. I Midten findes udstrakte Prairier og Skove. Foruden af Floden A. gjennemstrømmes det af **St. Francis**, **White** og **Washita**, der alle sende deres Vande til Mississippi og ligesom A. ere sejlbare i stor Udstrækning. Hovednæringskilderne ere Majs- og Bomuldsavl, Heste- og Kvægavl, samt Bjærgværksdrift paa Jærn og Stenkul. A. hørte til det fra Frankrig 1803 kjøbte Louisiana, optoges som Stat i Unionen 1836, udtraadte 1861 tillige med de andre Slavestater, men var allerede i Efteraaret 1863 for største Delen vundet tilbage. 1868 optoges A. igjen i Unionen og sender nu 4 Medlemmer til Repræsentanthuset. Hovedstad **Little Rock**.

Arkansasfisken, s. Ofjesæne.

Arkeli, den agterste Del af det underste Batteri paa et Linjeskib, er ved et Skillerum afsondret fra det øvrige Dæk. Her opbevares Haandarmaturen og enkelte mindre Dele under Kanonerens Tilsyn. Undertiden findes Officerernes Messe her.

Arkesilaos, f. c. 315 f. Chr. i Pitane i Aeolien, græsk Philosoph, Platoniker af det nyere Akademi. I Athen hørte han først Theophrast, men blev af Krantor vundet for Akademiet, hvis Ledelse han selv senere overtog. Hans Skepsis fremkom ved Modsætningen til Stoikernes Dogmatisme. A. tvivlede saa vel om den sanselige Jagttagelses, som om Fornufterkjendelsens Paalidelighed. Man maa derfor opgive al Visheb; vi kunne ikke en Gang med Vished vide, at vi intet kunne vide. I sædelig Henseende var det tilstrækkeligt at holde sig til det sandsynlige.

Arkiko, en ægyptisk Havn ved det røde Hav, tæt s. for Massaua ved A.-Bugten. Befolkningen bestaar for største Delen af Kjøbmænd og Kjødhandlere.

Arklow [ärkloh], Stad i Wicklow Shire paa Irlands Østkyst, 9 M. s. for Dublin, ved St. Georgskanalen. 7,000 I. Betydeligt Fiskeri og Østersfangst.

Arkōna ell. **Arkon**, Rygens gamle Hovedstad, laa paa Øens nordøstl. Spidse paa Halvøen Wittow, paa en høj Klippe ved Havet, aldeles utilgængelig fra de tre Sider, og mod V., hvor den hang sammen med det øvrige Rygen, befæstet med en høj Vold. Midt i Byen paa en aaben Plads stod Svantevits prægtige Tempel. A. blev indtaget af Erik Emun 1136, men gik strax efter Kongens Bortrejse igjen tabt. 1168 belejrede Valdemar d. store og Absalon atter A. og forberedte sig med store Anstrængelser paa at indtage den, da en ung Dansker St. Viti Dag 15 Juni fandt paa igjennem en Aabning i Porten at stikke Ild paa Taarnet og Volden, hvis Brand i den Grad forskrækkede Indbyggerne, at de overgave deres By. Den øvrige Ø fulgte

strax Exemplet; alle Afgudstempler bleve nedrevne og Afgudsbillederne sønderhuggede; Rygboerne maatte lade sig døbe; Kirker bleve opførte, hvor de hedenske Templer havde staaet, og Rygen blev lagt under Sjællands Bispestol. Paa A.s Klippevæg brænder nu et stort Fyr.

Arktisk [ā], egtl. hvad der hører til Stjernebilledet Bjørnen (Arktos), bruges nu til at betegne Nordpolens Omgivelser. **A. Lande**, s. **Nordpolarlande**.

Arktūrus, *α* **Bootis**, en meget klar Stjerne imellem Benene af Bootes paa den nordl. Himmel.

Arkwright, **Rich.** [ārkrajt], f. 1732 i Preston i England, oprindelig Barber, construerede en Maskine (waterframe) til Bomuldsspinding, paa hvilken han tog Patent 1769. Han oprettede senere det første Maskinspinderi og gav ved sin Opfindelse Stødet til Bomuldsindustriens umaadelige Opsving i England. Han blev 1786 ophøjet i Adelsstanden og døde 1792.

Arlecchino, it. [kino], s. **Harlekin**.

Arles [arl], Stad i Frankrig, Dep. Rhônemundingerne, ved Rhônes venstre Bred, 6 M. fra dens Udløb. 25,000 J. Flere gamle Kirker med mange Malerier og Marmorbilleder. Talrige Mindesmærker fra Oldtiden: et Amphitheater, med Plads til c. 25,000 Tilskuere, restaureret 1846, en 50 F. høj Obelisk, en Vandledning og 2 Templer, Levninger af det gamle Forum, af antike Thermer osv. Smukt Raadhus. Store Slagterier. I Omegnen Saliner, Vin- og Frugtavl. Vigtig Handel. Kanal til Havnen Bouc ved Middelhavet. A., Romernes Arelate, var fra 879 Hovedstad i Kongeriget Arelat.

Arlesheim, et stærkt besøgt Badested i Schweiz, Canton Basel, 1 M. s. ø. for B. 1,000 J.

Arlon [lōng], Hovedstad i den belgiske Prov. Luxemburg, 23 M. s. ø. for Brüssel. 7,000 J. I Nærheden sloge de franske under Jourdan Østerrigerne 19 Apr. 1794.

Arm. A. er beregnet paa at muliggjøre en fri, udstrakt og kraftig Benyttelse af dens vigtigste Del, Haanden. Den er ophængt til Kroppen ved et om Brystets øvre Del løbende, bevægeligt Bælte af Ben, dannet af det flade, til Ryggen ved Muskler befæstede *Skulderblad* og det lange, tynde *Krave-* ell. *Nøgleben*, der forener Skulderbladets ydre Ende med Brystbenets øvre Ende. Det lange *Overarmsben* er igjen ved Legemets mest bevægelige Led *Skulderleddet* forbundet med Skulderbladet, medens det nedad til ved *Albuleddet* er forenet med Underarmen. Denne er sammensat af to lange, ved Siden af hinanden liggende Ben, *Albubenet* og *Spolebenet*, der ikke alene begge tilsammen kunne bevæges imod Overarmen, men tillige ved en indbyrdes Ledforbindelse roteres omkring hinanden. *Haandens* Forbindelse med Underarmen er iværksat ved et bevægeligt System af 8 smaa, rundagtige, ved Led sammenføjede Ben, *Haandroden*, medens Haanden selv dannes af de 5 lange *Mellemhaandsben* og de kortere *Fingerledsben*, af hvilke Tommelfingeren kun har 2, de øvrige hver 3; Tommelfingeren er forbunden med Haandroden ved et meget friere Led end de andre Fingre, saa at den kan stilles imod disse, hvorpaa Haandens Anvendelse som Fatteredskab væsentlig beror. Til dette Bengrundlag slutte sig de Muskler, der skulle bevæge A.s forskjellige Dele, og som give den dens ydre Form; Overarmen hæves og svinges i de forskjellige Retninger ved overordentlig kraftige Muskler, der udspringe fra Skulderbladet, Ryggen og Brystet og sætte sig paa Overarmbenets øvre Ende; Underarmens, Haandens og Fingrenes Bevægelser udføres ved Muskler, af hvilke de, der ligge paa samme Side af Armen som Haandfladen, ere Bøjemuskler, de paa den modsatte Side Strækkemuskler, og andre igjen tjene til at rotere Underarmen og dermed Haanden om dens Axe. Hovedstammerne for A.s Blodkar og Nerver forløbe alle mellem Musklerne paa Bøjesiden, hvor de ere mindst udsatte for Beskadigelser; Haandfladens og navnlig Fingerspidsernes Hud har en overordentlig fin Forgrening af Følenerver, der betinge Haandens Anvendelse som Føleorgan. Neglene give Fingerenderne større Fasthed. Ogsaa hos Aber og Pungdyr findes Hænder, der dog i flere af de væsentligste Punkter adskille sig fra Menneskets.

Armāda, sp., enhver Udrustning, bevæbnet Magt, især Krigsflaade, bruges navnlig om den store Expedition, som den spanske Konge Philip II 1588 udrustede mod Dronn. Elisabeth i England, og som han selv i stolt Tillid til Sejrens Vished kaldte „den uovervindelige". Den bestod efter spanske Angivelser af 130 store Skibe med 2,630 Kanoner og 30,000 Md., var udrustet med alle Haande Krigsfornødenheder og Mundforraad for et halvt Aar og havde Storinqvisitoren og 150 Dominikanermunke med om Bord. Dens nærmeste Bestemmelse var at forene sig med en Flaade og Hær under Hert. Alexander Farnese af Parma i Nederlandene, derpaa sejle til London og erobre England, som Pave Sixtus V havde skjænket den spanske Konge. Til Anfører for Toget satte denne Hertugen af Medina-Sidonia, en øvet Kriger, men ukyndig i Søvæsenet. Lige fra den Dag, da Flaaden løb ud af Lissabons Havn (29 Maj), maatte den kæmpe med Storm og Uvejr, og den blev nødt til at ty ind i Coruñas Havn for at faa Skibene reparerede. Paa Vejen til den flanderske Kyst blev Flaaden i Kanalen angreben af de lettere engelske Skibe og maatte i en ynkelig Tilstand søge Ly paa Reden ved Calais, hvor Howard med sine Brandere tilføjede den nye Tab (8 Aug.). Da det ene Uheld efter det andet traf Flaaden, og Anføreren indsaa, at det vilde være ham umuligt at befri de af engelske og hollandske Skibe indesluttede Havne, hvor Landingshæren skulde indskibes, besluttede han at opgive det hele Foretagende og vende tilbage til Spanien ved at sejle nord om Skotland, thi en heftig Søndenvind og Frygt for de engelske Brandere afholdt ham fra at tage Vejen gjennem Kanalen. Men ogsaa paa denne Sejlads forfulgte Skæbnen ham: frygtelige Storme overfaldt ham ved Orknøerne; nogle af Skibene

bleve forslaaede til Norges Kyster, andre strandede paa Kysterne af Skotland og Irland, hvis protestantiske Befolkning myrdede de skibbrudne af Frygt for, at de misfornøjede Katholiker skulde forene sig med dem, og kun forholdsvis faa Skibe naaede Spaniens Havne, medens 72 store Skibe foruden en Mængde mindre og over 10,000 Md. gik til Grunde. Philip II modtog Anføreren med den ham egne Koldblodighed; „jeg har sendt min Flaade mod Mennesker og ikke mod Elementerne“ sagde han og takkede Hertugen for hans Tjenesteiver. Men Spaniens Verdensherredømme var brudt, og Europa saa med Glæde Nederlandene og England redbede.

Armadil, d. s. s. Bæltedyr.

Armadille [dilje], bevæbnet spansk Toldkutter.

Armagh [mâh], 1) Shire i Irland, Pr. Ulster, omgivet af Shirerne Tyrone, Antrim, Down, Louth og Monaghan. 24 □ M. med 171,000 J. (1881). Den nordlige Del er Sletteland med Fald mod Lough Neagh, Midten er Bjærgland med enkelte Punkter, der naa op mod 2,000 F., og mod S. er atter Sletteland. Lidt over Halvdelen af Arealet er under Plov og henimod ⅓ Græsland. De vigtigste Afgrøder ere Havre, Hvede, Kartofler og Hør. Linnedvæveri er den betydeligste Industri. 2) **A.**, Hovedstad i A.-Shire, 15 M. n. for Dublin. 8,000 J. Anglikansk Ærkebispesæde, stor Kathedralkirke, Observatorium. Betydelig Lærredshandel. Den katholske Ærkebiskop af A. residerer i Drogheda.

Armagnac [manjâk], det rom. Ager Aremonicus, et Landskab i Sydfrankrig, udgjorde en Del af den gamle Prov. Gascogne og indtages nu for største Delen af Dep. Gers. — Greverne af A., som udledede deres Herkomst fra Frankerkongen Chlodevig, stode ofte i Middelalderen i Spidsen for politiske Partier, og deres Historie er knyttet til en raa og lastefuld Tid. Mest bekjendt er Grev **Bernhard** VII, som under Stridighederne mellem Hertugerne af Burgund og Orléans, der under den sindssvage Konge Carl VI opfyldte Frankrig med alle Borgerkrigens og Anarchiets Rædsler, efter Hertug Ludvig af Orléans's Mord som dennes Søn Carls Svigerfader sluttede sig til det orléanske Parti og blev dets Hoved. Hoffet, som den oprørske Pøbel i Paris beherskede, søgte dette Partis Hjælp, og Greven af A. drog 1413 i Spidsen for sin Hær ind i Paris, lod sig udnævne til Connétable og herskede i Kongens Navn uindskrænket og med oprørende Strænghed. Men Hertug Johan den uforfærdede af Burgund fik ved at forbinde sig med Dronning Isabella og ved Understøttelse fra England Overhaand, erobrede Paris og fangede Greven af A., som kort efter blev myrdet i sit Fængsel af det forbitrede Folk 12 Juni 1418. — Hans Sønnesøn, **Johan** V, f. 1420, afgiver et mærkeligt Exempel paa den Tøjlesløshed og Sædernes Raahed, som en halvbarbarisk Adelstand den Gang kunde tillade sig. Han levede i Blodskam med sin Søster Isabella, en af Frankrigs skjønneste Kvinder, der havde været bestemt til Brud for den engelske Konge Henrik VI, og havde to Børn med hende; Kirkens og Kongens Trusler aftvang ham vel det Løfte at bryde denne unaturlige Forbindelse, men han holdt det ikke; tvært imod lod han sig ved at forelægge sin Huscapellan en falsk pavelig Bulle vie til Søsteren. Da han herefter blev sat i Ban og erklæret fredløs, flygtede han til Aragonien og siden til Italien, hvor han af Paven skaffede sig Absolution, skjønt han levede baade i Blodskam og Dobbeltægteskab. Af Ludvig XI fik han sine af Carl VII beslaglagte Godser tilbage; men da han siden tog Del i „Liguen for det almindelige bedste“ mod Ludvig og overhovedet arbejdede med dennes Fjender imod ham, vendte Kongen sig mod Greven af A., der blev nødt til at indeslutte sig i Slottet Lectour og blev myrdet 1473. Hans Broder, **Carl** af **A.**, blev fængslet og lagt paa Pinebænken som medskyldig i Johans oprørske Planer, og uden at der forelaa noget Bevis imod ham holdtes han i 11 Aar indespærret i en dyb og fugtig Kjælder i Bastillen, hvorefter han blev sindssvag Resten af sit Liv. Med ham uddøde de gamle Grever af A.s Slægt 1497, og Grevskabet blev inddraget under Kronen. Men da Hert. Carl IV af Alençon paa Grund af Slægtskab gjorde Fordring paa samme, gav Kong Frants I ham sin Søster Margrete til Ægte tillige med Grevskabet A. paa det Vilkaar, at det skulde falde tilbage til Kronen, hvis Hertugen ingen Børn fik. Denne døde barnløs 1525; hans Enke giftede sig med Henrik II d'Albret, Konge af Navarra, og bragte ham A. under samme Betingelse. Deres Datter Johanne d'Albret ægtede 1548 Hert. Anton af Bourbon, hvis Søn og Arving, Henrik IV, igjen forenede A. med Kronen 1589. I det 17de Aarh. bleve Greverne af Harcourt forlenede mod A., som de besade indtil Revolutionen. — **Armagnaker** kaldes saa vel det orléanske ell. armagnacske Parti i Frankrig, der, som oven for omtalt, under Carl VI stred med det burgundiske, som især de Bander af lejede eller hvervede Soldater, der under Anførsel af Johan IV af A. (Søn af oven nævnte Connétable Bernhard af A. og Fader til Johan V) og andre Bandeførere havde tjent i Carl VII.s Krige mod Englænderne og deres Forbundsfæller, og som, efter at der var sluttet Vaabenstilstand, ikke vilde stilles ad, men med tøjlesløs Voldsomhed plyndrede vidt og bredt og i Forbindelse med stedse tilstrømmende Æventyrere og Landstrygere opfyldte Landet med Skræk og Ødelæggelse, uden at Kongen besad Magt til at tæmme dem. Det lykkedes imidlertid Carl VII at faa den vilde Strøm ledet andensteds hen. Tyske Fyrster begjærede disse Troppers Tjeneste mod Stæderne i Elsaß og Schwaben; den tyske Kejser vilde bruge dem mod de frihedselskende Schweizere; Paven ønskede et Krigsforetagende, som kunde jage den gjenstridige Kirkeforsamling i Basel fra hinanden, og den franske Konge selv haabede at kunne udvide sit Land til Rhinen. Dauphinen (Ludvig XI) rykkede med 30,000 af disse vilde Krigere mod Basel, hvor 1600 Schweizere stillede sig imod dem ved St. Jakob an der Birs 26 Aug. 1444. Schweizerne faldt som Oldtidens Spartanere i Thermopylerne, paa 16 Mand nær, der ved Overgangen over Birs tilfældigvis vare blevne

skilte fra deres Landsmænd; men 8,000 faldne Fjender bedækkede Valpladsen. Efter en saadan Modtagelse trak Dauphinen sig tilbage og sluttede en for Schweizerne ærefuld Fred i Ensisheim 28 Oct. s. A. Mod Elsaß og de lothringske Stæder Metz, Toul og Verdun var en Hær paa 20,000 Mand draget under frygtelige Ødelæggelser, men disse opbragte endelig de tyske Fyrster mod dem, og dels ved Vaabenmagt, dels ved Overenskomster bleve de omsider 1445 skaffede ud af Landet, hvorpaa de opløste sig. Denne saakaldte **Armagnackrig** kaldtes i Tyskland, hvor man forvanskede A. til „Armer Geck“, „der **Armegeckenkrieg**“. I Frankrig selv tabte Navnet sig, medens Carl VII beholdt en lille udvalgt Skare af Skytter og Lansedragere i sin Tjeneste; og saaledes fremspirede af A.s frygtelige Bander det nyere Krigsvæsen i Europa, en staaende Hær og ordnet Krigstugt.

Armagnac [manjäk], en cognaclignende Spiritus, som tilberedes af Vinene i de franske Departementer Gers og Landes.

Armand-Dumaresq, Charl. Ed. [mäng dymarèsk], fransk Slagmaler, f. 1826 i Paris, Elev af Couture, har især gjort sig bekjendt ved sine Krigsbilleder fra Napoleon I og III.s Krige, saaledes bl. a. „Slaget ved Solferino“ i Versailles.

Armansperg, J. L., Grev, bayersk Statsmand, f. 1787, var 1813—15 Civilcommissær ved den bayerske Hær under dens Indrykning i Frankrig og deltog 1815 i Congressen i Wien. A. udmærkede sig 1816—23 som Regeringsdirector for Rhinkredsen og tillige som Medlem af Landdagens 2det Kammer, hvor han hørte til den maadeholdne Opposition; blev derfor 1826 Minister, først Finans-, siden Udenrigsminister, og virkede med Held for at bringe Orden i Finanserne, samt for at udvikle Landets frie Indretninger og fjærne de indre Toldgrænser i Tyskland. Men da A. modsatte sig Pavehoffets overdrevne Krav, blev han fjærnet 1831. Derimod fulgte A. 1833 den unge Kong Otto til Grækenland som første Medlem af Regentskabet og blev 1835 hans Statskansler. Her havde A. jævnlige Stridigheder med de andre Medlemmer af Regentskabet (Abel og Maurer) og med Stormagternes Affendinger og vakte Grækernes Uvilje ved sin Iver for at indføre tyske Indretninger. 1837 nødtes A. til at vende hjem til Bayern og deltog kun i det offentlige Liv som Medlem af 1ste Kammer (udnævnt 1828). D. 1853.

Armatöler, græske Krigere, som under egne Høvdinger gjorde Tjeneste først for Venezianerne paa Peloponnes i 15. Aarh., senere for Tyrkerne i Thessalien. De stode i tyrkisk Sold og dannede en Modvægt imod Janitscharerne, men sluttede sig stundum til Klephtherne, især efter 1739, da Tyrkerne begyndte at mistro dem. De maa dog ikke forvexles med hinanden, skjønt begge udgjorde en Forskole for Grækernes Frihedskamp.

Armatūr, en Soldats personlige Udrustning med Vaaben og hvad dertil hører. **A.**, Beslag paa Bjælker, tjenende til deres Forstærkning; dannes i Regelen af Jærn, dog ogsaa af Jærn og Træ i Forening. At forsyne en Bjælke med A. kaldes at **armere** den. **A.**, Stillads af Jærnstænger til at styrke Kjærner og Forme af Ler ved Støbearbejder. **Magnetiske A.** ere Stykker af blødt Jærn, som man bringer i Berøring med Magneter for at forstærke dem eller hindre dem fra at svækkes. Ligeledes armerer man en naturlig Magnet ved til enhver af dens Poler at lægge Plader af blødt Jærn, der udad til ere forsynede med fremspringende Knopper, i hvilke man da faar intensivere Poler end selve Magnetens.

Armbrøst ell. **Armbyrst**, s. **Bue**.

Armé, Hær, Benævnelse for en Stats organiserede Krigsmagt til Lands i dens Helhed, omfattende saa vel den egentlige Troppestyrkes forskjellige Vaabenarter og Corpser, Fodfolket, Rytteriet, Artilleriet, Ingenieurerne og Generalstaben, som de øvrige Institutioner og Corpser, der staa i Krigsmagtens Tjeneste, saasom Forplejningscorpset, Lægevæsenet osv. Ved en A. forstaas dernæst en af alle Vaabenarter sammensat, ikke altfor ubetydelig Troppestyrke, der er samlet og underlagt en commanderende Generals Anførsel. En Stat kan saaledes have flere A. samtidig i Marken, hver under sin Overgenerals Commando. En A. deles ofte i **Armécorpser** og disse igjen i Divisioner, af hvilke Hærafdelinger enhver er sammensat af alle Vaabenarter og for saa vidt skikket til at træde selvstændig op paa Krigsskuepladsen; derimod er det kun undtagelsesvis, at Divisionens Underafdeling, Brigaden, er saaledes selvstændig organiseret, om der end i visse Tilfælde kan blive tildelt f. Ex. en Infanteribrigade Afdelinger af de andre Vaabenarter. Om de enkelte Staters A. s. disses Art.

Armellini, C., italiensk Statsmand, f. 1777 i Rom, blev 1809 Dommer i Roms Overret og brugtes efter Pavens Tilbagekomst 1814 ved Udarbejdelsen af de nye Civil- og Handelslovbøger, men levede senere i mange Aar som Sagfører. Fra 1846 overdroges det A., der gjaldt for en ypperlig Retslærd, at forberede flere af de paatænkte Reformer; 1848 valgtes han til Medlem af Kirkestatens lovgivende Forsamling og blev dens Næstformand; efter Pavens Flugt til Gaëta blev han Indenrigsminister i den midlertidige Styrelse (Dec. 1848) og udfoldede som saadan en stor og nyttig Virksomhed. Efter at Rom i Febr. 1849 var erklæret for Republik, blev A. en af dens tre Styrere indtil Republikens Omstyrtelse i Juli. A. udvandrede nu til Brüssel og døde 4 Juni 1863.

Armengaud, J. G. Désiré [manggō], fransk Kunstforfatter, f. 1797 i Castres, d. 1869 i Passy. Hans Hovedværk er »**Histoire des peintres de toutes les écoles depuis la renaissance**« (1849).

Arménien, en Landstrækning i Vestasien mellem Kaukasus og Taurusbjærgene og mellem det sorte og det kaspiske Hav, bestaaende af Højsletter af 5—7,000 F.s Højde, der gjennemstryges af Bjærgkjæder med vest-østlig Hovedretning, hvis højeste Punkt, Vulkanen Ararat, er 16,400 F., og som indeholde Kilderne til Floderne Euphrat, Tigris, Rion, Kur og Aras. Vulkanen omgives af tre store Søer uden Afløb: Van (i tyrkisk A.),

Urmia (i persisk A.) og Goktscha (i russisk A.). A. er nu delt mellem Tyrkiet, Rusland og Persien; af den oprindelige Befolkning er en stor Mængde udvandret til Østeuropa, Persien, Indien og Afrika, og dens Plads indtages af Tyrker, Persere, Russere, Turkomaner og Kurder. — A.s ældste Historie er mythisk; kun saa meget lader sig sige med Vished, at Landet i Begyndelsen regeredes af egne Konger og senere blev skatskyldigt til Assyrerne og Mederne. Med Kong Tigranes I (Dikran) begynder den historiske Tid; han løsrev sig i Midten af det 6te Aarh. f. Chr. fra Mederne. Hans Dynasti maatte dog snart anerkjende Persernes Overherredømme; den sidste af samme faldt 328 f. Chr. i Kampen mod Alexander d. store, hvorpaa Landet blev en makedonisk Provins. Efter Alexanders Død kom A. under Seleukiderne, som lode Landet regere af Statholdere. To af disse, Artaxias og Zariadres, gjorde sig under Kong Antiochos d. stores Krig mod Romerne nafhængige (c. 190 f. Chr.) og stiftede to Riger, Store-A. mod Ø. og Lille-A. mod V., der adskiltes ved Euphrat. I Stor-A. blev Artaxias's Dynasti allerede i Midten af det 2det Aarh. f. Chr. fortrængt af en Gren af de parthiske Arsakider. Den berømteste Fyrste af dette Dynasti var Tigranes d. store, som erobrede Syrien, Kappadokien og Lille-A., slog Partherne og fratog dem Mesopotamien m. m.; men hans Forbindelse med hans Svigerfader Mithridates bragte ham i Krig med Romerne, hvorved han 63 f. Chr. mistede næsten alle de gjorte Erobringer. Riget var derefter en Tumleplads for Romere og Parthere, som kæmpede om Herredømmet og Ret til at indsætte Konger, og en kort Tid under Trajan (106—17) var det endog en rom. Provins. Sassanidernes Dynasti i Persien erobrede det 259 og beholdt det i 27 Aar. Under Kong Tiridates III, som 286 af Romerne var bleven gjenindsat i sit Rige, begyndte Christendommen at udbrede sig i A. og fortrængte efterhaanden Hedenskabet, som her synes at have været en Afart af Zoroasters Lære. 428 blev Stor-A. igjen en persisk Provins, og Sassaniderne søgte med Grusomhed at udrydde Christendommen; men de fortrængtes 636 af Araberne, som nu gjorde sig til Herrer i Forasien. Under Kampen mellem dem og de byzantinske Kejsere led Landet frygtelig, indtil Aschod I af den gamle og mægtige Slægt Bagratiderne 859 skaffede sit Fædreland Uafhængighed og 885 satte Kronen paa sit eget Hoved. Under hans Hus (indt. 1046) nød Stor-A. en længe ukjendt Ro og Fred og blomstrede hurtig op; men fra Slutningen af det 10de Aarh. udbrød der indvortes Stridigheder, saa at Landet ikke kunde modstaa Grækernes og Seldschukernes samtidige Angreb. Grækerne underkastede sig en stor Del af Riget, medens Tyrker og Kurder indtog Resten, og kun enkelte Smaafyrster bevarede en usikker Uafhængighed, indtil Mongolerne erobrede Landet 1242. 1472 kom Stor-A. under Perserne, som dog 100 Aar senere maatte afstaa den vestlige Del til Tyrkerne, og 1828 Resten (Erivan og Nachitschevan) til Rusland, der knyttede den til sine kaukasiske Lande. I den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 blev en stor Del af A. indtaget af Russerne, og ved Fredsslutningen blev Batum, Ardahan og Kars med omliggende Landskab afstaaet til Rusland, som aabent stræber at samle hele A. under sit Herredømme. Mange Armeniere udvandrede efter 1828 og ligeledes efter 1878 fra tyrkisk A. til Kaukasien. I Lille-A. herskede Zariadres's Slægt fra 190 f. Chr., indtil Tigranes d. store af Stor-A. erobrede det, men snart igjen maatte afstaa det til Romerne, som skjænkede det til Kong Dejotarus i Galatien. Siden blev det givet til forskjellige Herskere og omsider af Vespasianus gjort til en romersk Provins. Ved Romerrigets Deling 395 tilfaldt Lille-A. det østlige ell. græske Kejserdømme og delte dettes Skæbne indtil Slutningen af det 11te Aarh.; da blev Lille-A., i hvilket mange fra Stor-A. havde søgt Tilflugt for at undgaa Persernes og Tyrkernes Forfølgelser, 1080 uafhængigt under Rhupen, en Slægtning af den sidste bagratidiske Konge i Stor-A. Hans Efterfølgere udvidede deres Herredømme over Kappadokien og Kilikien og spillede en ikke ringe Rolle under Korstogene, saa at Leo II 1198 fik Kongetitel af Kejser Henrik VI og stillede sig under Pavens Overhøjhed. De ægyptiske Sultaner foretoge fra 1266 gjentagne Tog mod Lille-A., og 1375 blev den sidste Konge Leo VI fangen og bortført. Fra den Tid af blev Lille-A. ikke mere uafhængigt; det kom 1403 fra Ægyptens Herredømme under Turkomanernes, 1508 under Persernes og snart efter under Tyrkernes. Under det haarde Tryk, som Persere og Tyrkere underkastede A., flygtede mange Armeniere fra Landet, og man finder dem derfor i Lighed med Jøderne udbredte over hele For- og Mellemasien, ja selv i China og Indien imod Øst, samt over det europæiske Tyrki imod Vest, overalt øvende stor Indflydelse som Handelsmænd. I Constantinopel ere de især talrige; men ogsaa i Rusland og Ungarn bo mange Tusender; i Venezia er der en særlig armenisk Koloni, Mechitaristerne, og i flere af Europas store Stæder er der armeniske Handelshuse.

Armenisk Kirke. A. Historieskrivere fortælle, at først Thaddæus, en af de 70 Disciple, derefter Apostlene Bartholomæus, Simon Kananites og Judas Lebbæus prædikede Christendommen i A. og led Martyrdøden der. Sikkert er det, at der allerede i 2det Aarh. fandtes Christne i A.; men de bleve blodig forfulgte af Herskerne, indtil Gregorius Illuminator (s. d. A.) 301 omvendte Kong Terdat, hvorefter hele Landet blev christnet, saa at a. K. maa nævnes som den ældste af alle Statskirker. I over 100 Aar beklædtes Værdigheden som Patriarch eller Katholikos af Medlemmer af G.s Familie i 4 Slægtled. Hans Sønnesøns Sønnesøn, Sahak d. store, Katholikos fra 390, hjalp Miesrob, der tidligere havde været kongelig Secretær, med at opelske en national Literatur (s. Armen. Sprog). I 5te Aarh. erobredes A. af Perserne, som under gruelig Blodsudgydelse søgte at føre Folket tilbage til Zoroasters Lære; Katholikos Joseph led Martyrdøden 454; men Folket gjorde idelig Oprør for at værge sin Tro, og 485 maatte Perserne tilstaa A. fri Religionsøvelse. 491 sluttede a. K. sig til

Monophysiterne (s. d. A.), og vel er der siden den Tid lige indtil vore Dage baade fra den græske Kirkes og fra Romerkirkens Side gjort talrige Forsøg paa at drage a. K. over til sig, og gjentagne Gange have Patriarcher og Synoder virkelig sluttet Union, navnlig med Romerkirken; men den store Masse af Gejstligheden og Folket har altid hurtig forkastet Unionen. Egentlig Betydning har kun den Union faaet, som sluttedes paa Conciliet i Firenze 1493 paa Vilkaar, at a. K. skulde beholde sine nationale og rituelle Ejendommeligheder, Modersmaalets Brug ved Gudstjenesten osv., men opgive sin Monophysitisme og anerkjende Pavens Primat. Denne Union blev nemlig vel forkastet hjemme i A., men fastholdt af en stor Mængde af de uden for A. boende Armeniere, og derfor bestaar der siden den Tid et Schisma mellem unerede og ikke-unerede A., men af de 2½ Million, hvortil Folket for Tiden anslaas, ere næppe 100,000 unerede. Den ikke-unerede a. K. ligner, naar undtages dens Monophysitisme, den græske K. overmaade meget baade i Lære og Ritus. Dens Katholikos bor nu i Klosteret Etschmiadschin ved Foden af Ararat, siden 1828 paa russisk Grund; men tre Patriarcher, i Jerusalem, Constantinopel og Sis i Armenien, gjøre Krav paa Uafhængighed. Gejstligheden er talrig, meget fattig og meget uvidende; Aarhundreders ulykkelige politiske Forhold have knet det en Gang blomstrende aandelige Liv. Den unerede a. K. tæller blandt sine Tilhængere den rigeste og mest oplyste Del af Folket, og i den findes der endnu levende Sans for videnskabelig Syssel. Den har to Patriarcher, en i Constantinopel og en paa Libanon. En stor Del af den skilte sig 1870 fra Pavestolen i Anledning af Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, som de forkastede; men 1879 underkastede de sig dog igjen. Siden 1839 er der ved engelske og amerikanske Missionærers Virksomhed begyndt at danne sig en lille protestantisk a. K., som nu tæller omtrent 10,000 Medlemmer.

Armenisk Sprog og Literatur. Det a. S. hører til den indo-germanske Sprogstamme, skjønt dog i det nyere mange fremmede, især tyrkiske Ord og Constructioner ere indblandede. Det gammel-a. eller Literatursproget er uddød. Før Christendommens Indførelse var Armeniens Cultur den samme som i Assyrien og Medien; med Christendommen udviklede sig en ejendommelig Literatur, idet Miesrob 406 indførte en egen Skrift, bestaaende af 36 Bogstaver, til Dels laante af det græske. En Del theologiske og historiske Værker affattedes paa A. imellem det 4de og 14de Aarh., hvoraf de sidste ere vigtige for Orientens Historie, men endnu ikke benyttede; blandt de første er Bibeloversættelsen, begyndt af Miesrob (411) og hans Disciple, et Mønster for klassisk Sprog; desuden ere enkelte af Kirkefædrenes Værker, som Eusebii Chronikon, Chrysostomus's Homilier o. a., bevarede i armen. Oversættelse. Moses fra Chorene, d. 487, er den vigtigste Historieskriver og desuden Forfatter af en Geographi, udgiven af St. Martin: »Mémoires hist. et géogr. sur l'Arménie« (2 Bd., Paris 1818). Fra det 14de Aarh. taber den a. L. sig, og man skrev da i det vulgær-a., uden at dog vigtige Værker mere fremtræde. Paa Grund af Folkets langvarige Undertrykkelse af fremmede Herskere ere en stor Del Armeniere adspredte overalt i Verden; de have bevaret en stor Kjærlighed til deres Fædres Literatur og Sprog og derfor paa mange Steder anlagt store Trykkerier, som i Constantinopel, Smyrna, Calcutta, Madras; s. ogsaa **Mechitarister**. Det a. S. er endnu kun lidet dyrket ved Universiteterne; Schröder skrev en a. Grammatik (Amsterdam 1711); af G. Petermann i Berlin haves en Grammatik og Chrestomathi (Berlin 1837 og 1841); desuden var den omtalte franske lærde St. Martin bekjendt ved sine Studier af a. S.

Armentières [armangtiæhr], Stad i det franske Dep. Nord, 2 M. v. for Lille ved den belgiske Grænse. 23,000 J. Betydelig Industri (Kniplinger, Klæde, Lærred, Sejldug, Læder).

Armēring, Bestykning, en Fæstnings eller et Krigsskibs Udrustning med svært Skyts. Ved en Fæstnings Sikkerheds-A. forstaas den mindre stærke Bestykning, der, saa snart den trues med Belejring, opstilles hele Volden rundt og paa de vigtigste Udenværker for at afværge et voldsomt Angreb og for at tvinge Belejreren til at aabne sine Løbegrave og anlægge sine Batterier i en ikke ringe Afstand. Forsvars-A. er den stærkere Bestykning, som opstilles paa Angrebsfronten (s. d. A.) og overhovedet paa alle de Værker, hvorfra Belejringsarbejderne kunne beskydes, saa snart man er kommen til Kundskab om, hvilken Del disse ville blive rettede imod. A. af en Magnet, s. **Armatur**.

Armfelt, Carl Gustav, sv. General, f. 1666, af en 1648 adlet Slægt, tjente 12 Aar i den franske Hær, fik 1713 som Generalmajor Commandoen over Tropperne i Finland og kæmpede tappert, om end uheldig, mod Russerne ved Stor-Kyro 1714. Som Generallieutenant rykkede A. 1718 ind i Øvre-Norge med 6,000 Md., men paa Tilbagetoget efter Carl XII.s Død omkom næsten hele hans Corps paa Fjeldene af Kulde og Sult. A. blev senere Friherre og commanderende General i Finland; han døde der 1736. — **Gustav Maur. A.**, Sønnesøns Søn af den foreg., bekjendt som Gustav III.s Yndling, f. 1 Apr. 1757 i Finland, maatte en Tid som Lieutenant ved Garden formedelst letsindige Forbindelser opholde sig udenlands, indtil det under et Ophold i Spaa lykkedes ham at vinde Gustav III.s Yndest. I Løbet af faa Aar udnævntes A. til øverste Kammerjunker, Chef for Skuespillene og Oberst, deltog 1788—90 med Udmærkelse i den finske Krig og sluttede som Generalmajor Freden i Verelä. Efter Gustav III.s Død sendtes A. som Minister til Neapel, men anklagedes 1794 for Forræderi mod Fædrelandet, dømtes fra Liv, Ære og Gods og opholdt sig derefter i Rusland, indtil Gustav IV Adolf 1799 ophævede Dommen. Efter Tilbagekomsten afgik A. først som Minister til Wien, overtog for en Tid Commandoen over de svenske Tropper i Pommern og senere over den svenske Hær ved den norske Grænse, men vakte Kongens Mishag og maatte nedlægge Commandoen. A. var senere virksom for Revolutionen 1809, blev derefter Præsident i Krigscollegiet, men tog Afsked fra

fine Embeder af Misfornøjelse med Prins Gustavs (Gust. IV.s Søns) Udelukkelse fra Tronfølgen og gik 1810 i russisk Tjeneste. I Rusland blev A. Ordfører i Comiteen for de finske Anliggender, Medlem af det kejserlige Raad, Kansler for Åbo Universitet og finsk Greve, men døde allerede 19 Aug. 1814. Med udmærkede naturlige Anlæg forenede A. Ærgjærrighed, Nydelsessyge og en grænseløs Letfindighed, hvilke Egenskaber tillige med hans vexlende Skæbne har skaffet ham Navn af „Nordens Alkibiades".

Armfinnede Fiske, d. s. s. Tudsefiske.

Armfødderne (Brachiopoda), en Dyregruppe, der sædvanlig henføres til Bløddyrene og stilles i Nærheden af Muslingerne, med hvilke de dog kun have ydre Lighed, idet de nemlig ere omsluttede af 2 Skaller, der paafaldende ligne Muslingskaller, men dog ikke svare til højre og venstre Side, men til Ryg og Bug. Ligesom visse Rørorme ere de forsynede med to knæbøjede eller spiralsnoede Arme med en Bræmme af Føletraade; mellem disse Arme sidder Munden. I nærværende Jordperiode ere de sjældnere og findes i de nordlige Have kun paa dybt Vand, i de varmere ogsaa i Kystbæltet; i tidligere Jordperioder vare de derimod hyppige, navnlig Arterne af Slægten Terebratula; især ere de ældre Jorddannelser rige paa A. Deres Plads i Systemet er rimeligvis i Nærheden af Rørorme og Mosdyr.

Armida, den forføreriske Fe i Tassos „Befriede Jerusalem". Derefter bruges A. typisk om enhver skjøn Forførerske, A.s Have om yppige Naturskjønheder. Figuren fra Tasso er brugt i Operaer af Gluck og Rossini og i Gades „Korsfarerne".

Armillarsphære ell. blot **Armilla,** en Sammensætning af Ringe, som fremstiller de vigtigste Cirkler paa Himmelkuglen. Den bruges nu kun til at anskueliggjøre disse Cirklers Stilling mod hverandre og mod Verdensaxen; men de gamle Astronomer og selv endnu Tyge Brahe betjente sig af dem til virkelige Observationer.

Arminia, s. Burschenschaft.

Arminius, sædvanlig, men urigtig kaldet **Hermann,** Søn af Cheruskerfyrsten Segimer, f. omtr. 16 f. Chr., gjorde i sin Ungdom Krigstjeneste hos Romerne og udmærkede sig som Høvding for en germansk Krigerskare, hvorfor han af Kejser Augustus fik romersk Borgerret og Ridderværdighed. Da A. 9 e. Chr. kom tilbage til sit Fædreland, var den romerske Statholder P. Quinctilius Varus netop i Færd med at indføre romersk Rets- og Skattevæsen i Germanien. A. fattede nu den Plan at frigjøre sit Folk for det truende Herredømme, sluttede Forbund med andre germanske Stammer og lokkede Varus med hans Hær (50,000 Md.) ind i den uvejsomme og skovrige Bjærgegn Teutoburgerwald (mellem Lippes og Ems's Kilder); her blev Varus overfalden af store germanske Hære, og efter tre Dages Kamp blev Romerne fuldstændig slagne. Varus dræbte sig selv for ikke at overleve Nederlaget; mange romerske Krigshøvdinger ofredes til Guderne; de overlevende Krigere bleve Slaver. Efter Sejren bortførte A. Thusnelda (rettere Thursinhild), Datter af Segest, der var venlig findet mod Romerne og havde advaret Varus imod A.; senere kom hun dog i sin Faders Vold, og da Germanicus 14 rykkede ind i Germanien, kaldte Segeste ham til Hjælp, hvorefter Thusnelda førtes til Rom i Fangenskab og der fødte en Søn, Thumelicus. Ophidset herover kaldte A. paa ny sine Landsmænd til Kamp, men blev 16 aldeles slaaet ved Idistavisus nær ved Weser og undkom kun ved Flugt fra Nederlaget. Dog trak Romerne sig snart igjen tilbage fra Germanien, og A. fortjener derfor Navn af sit Folks Befrier. Senere kom A. i Krig med Markomannernes Fyrste Marbod og overvandt ham 19; denne tog senere sin Tilflugt til Romerne og døde i Ravenna. Men ikke længe efter Sejren blev A. 21 myrdet af en Slægtning, da han mistænktes for at efterstræbe Kongemagten. Hans ovennævnte Søn blev maaske oplært til romersk Gladiator; hans Skæbne blev Emne for Münch-Bellinghausens Drama „Fægteren fra Ravenna". — Et kæmpestort Mindesmærke er rejst A. i Nærheden af Detmold (s. Bandel).

Arminius, Jakob, f. 1560 i Oudewater i Sydholland, studerede først i Holland, senere i Genf under Th. Beza og blev 1588 Præst i Amsterdam. Da der paa den Tid førtes en Strid i Holland om Prædestinationslæren, overdroges det A. at forsvare Calvins Lære; men de Studier, hvortil dette Hverv foranledigede A., førte ham netop bort fra Calvin. 1603 blev han Prof. i Leiden og kom der strax i Strid om Prædestinationen med sin Collega **Gomarus,** en ivrig Forsvarer af Calvins Lære. Under denne Strid døde A. 19 Oct. 1609; men hans Lære havde allerede vundet stor Udbredelse. **Arminianismen** lærer, at Guds Naade omfatter alle Mennesker, at Menneskets Frihed formaar at modtage og forskyde Naaden, at Gud først efter at have forudset Syndefaldet (**Infralapsarier**) har forudbestemt de enkelte til Salighed eller Fordømmelse, eftersom han forudsaa, om de vilde blive troende eller vantro. Derimod lærte Gomarus efter Calvin, at selve Syndefaldet er medindbefattet i Guds evige Prædestination (**Supralapsarier**), at altsaa baade Tro og Vantro er forudbestemt og virket af Gud. **Arminianerne,** Arminius's Tilhængere, overrakte 1610 Stænderne en Remonstration (deraf Navnet **Remonstranter**), i hvilken de i 5 Artikler udviklede og retfærdiggjorde deres Lære. Herimod udgave Gomarus's Tilhængere en Contraremonstration (derfor Contraremonstranter). Politiske Stridigheder blandede sig med de theologiske, idet A. vare Republikanere, medens Gomaristerne understøttede Morits af Oraniens monarchiske Bestræbelser. En Synode sammenkaldtes i Dordrecht (Nov. 1618—Maj 1619) for at afgjøre det religiøse Stridsspørgsmaal. Synoden fordømte A., 200 Præster bleve afsatte og alle A., som ikke vilde underkaste sig, bleve forviste fra Nederlandene. Den Anklage for Delagtighed i en Sammensværgelse imod Morits af O., som samtidig uden Grund blev rejst imod dem, førte til **Olden-Barneveldts** Henrettelse og **Grotius's** Fængsling (s. d. A.).

En stor Del af A. flygtede til Slesvig, hvor Hertug Frederik III af Holsten-Gottorp tilstod dem frit Ophold, og hvor de anlagde Byen Frederiksstad 1621. Efter Morits af Oraniens Død 1625 bleve A. paa ny taalte i Nederlandene og fik 1630 fri Religionsøvelse; men saa aftog deres Tal lige saa stærkt, som det var tiltaget under Forfølgelserne. 1634 stiftede de en theologisk Skole i Amsterdam, blandt hvis Lærere flere have vundet stort Navn i Videnskabens Verden; men den Anseelse, som disse Mænds Lærdom skaffede A., medførte, at Socinianere og Medlemmer af lignende rationaliserende Retninger sluttede sig til dem, og disse Elementer fik efterhaanden saadan Indflydelse, at der ikke blot opstod Spaltninger, men der kom en Tid, da næsten alle A. maatte regnes for Rationalister. I nyere Tid er der dog atter foregaaet et religiøst Opsving iblandt dem. I Spidsen for deres Samfund staar en af Gejstlige og Lægfolk sammensat Synode.

Armitage, Edward [ārmitædsch], engelsk Historiemaler, f. 1817 i London, kom som Yngling til Paris og blev Lærling af P. Delaroche, hvem han hjalp ved Udførelsen af l'hémicycle. Han har malet mange store Billeder al fresco, bl. a. i Parlamentshuset i London o. fl. St. Blandt hans Staffelibilleder maa nævnes „Samson ved Kværnen", „Esthers Gjæstebud" og „Slaget ved Inkerman". Han blev 1867 Medlem af Akademiet i London.

Armŏrica (d. e. Landet ved Havet; Armorici, Kystbeboere), det keltiske Navn paa det nordvestlige Gallien, navnlig mellem Seines og Loires Mundinger, indskrænkedes senere til Bretagne og Normandiet, hvis Beboere c. 420 løsreve sig fra Roms Herredømme og 497 gave sig under Frankerkongen Chlodevig.

Armpolyp (Ferskvandspolyp, Hydra), en Slægt af smaa Polypdyr, der leve i ferskt Vand og gjærne sidde fasthæftede til Vandplanter; de have et cylindrisk Legeme, der bagtil ender med en Hæfteskive, fortil med en Mund, omgiven af fine, traaddannede Fangearme, der ere besatte med mikroskopiske „Traadceller" eller „Nældeblærer" og tjene til at gribe Byttet (Myglarver, Vandlopper o. desl.) og føre det ind i Maven. De besidde i høj Grad den Evne at sammentrække deres Arme og deres Legemer og kunne flytte sig ved stiktevis at tage fat med Armene og Hæfteskiven. De forplante sig dels ved Knopskydning, dels ved Æg, hvilke alene overvintre. A.s overordentlige Sejlivethed og Reproductionsevne er berømt.

Armstrong, John, skotsk Digter, f. 1709, d. 1779, var Læge og Forf. til »The art of preserving health«, et Læredigt i Tidens Smag, og det alt andet end anstændige »The economy of love«.

Armstrong, William G., berømt engelsk Ingenieur, f. 1810, studerede først Retsvidenskaben, men forlod snart dette Studium for at ofre sig for Mechaniken. Han opfandt forskjellige nye Maskiner (blandt hvilke den hydrauliske Kran), til hvis Udførelse han oprettede Elswick-Fabrik ved Newcastle, hvor han ogsaa 1854 construerede den bekjendte Armstrongkanon (s. ndf.) Regeringen overdrog ham Opsynet med dens Fabrikation til den engelske Militærtjeneste, men han opgav denne Post 1863 og traadte tilbage i privat Virksomhed. **Armstrongkanonen**, Bagladeskyts, der 1859 o. flg. A. indførtes i England, er tilvirket af Smedbejærn, hovedsagelig af »coils«, d. e. Rør dannede af spiralformig opviklede og sammensvejsede Jærnstænger, det ene uden om det andet. Kanonen er helt gjennemboret efter Længden; dens bageste Del danner Skruemoder for en stor, hul Stødbundsskrue; foran denne er der anbragt en Aabning for oven i Kanonen, hvorigjennem et løst Bundstykke indsættes for dernæst med Stødbundsskruen at klemmes haardt imod den bageste Aabning af Løbet; udtages Bundstykket, da kan Projectilet og Ladningen igjennem Hullet i Stødbundsskruen bag fra bringes ind paa sin Plads i Løbet. Længere fremme er dette riflet med et stort Antal smaa, skarpkantede Riffelgange, efter hvilke den Blytrøje, der er støbt om Projectilet, tager Form under Udfarten gjennem Løbet. Da Armstrongs Bagladmechanisme viste sig mindre hensigtsmæssig, bleve hans Kanoner i England allerede fra 1864 ombyttede med riflede Forladekanoner, som man nu igjen er i Færd med lidt efter lidt at erstatte ved Bagladekanoner med en bedre Mechanisme efter fransk Mønster. Dog har man i det væsentlige bibeholdt den armstrongske Tilvirkningsmaade for Skytset, hvilken ogsaa er benyttet ved de 8"s, 9"s og 10"s Riffelkanoner, som den danske Marine i Aarene 1864—76 har anskaffet fra Armstrongs Værksteder „Elswick-Works", saa vel som ved de 20, 22,9 og 26,7 cm. riflede Skibs- og Fæstningskanoner, som den norske Regering 1866 o. flg. A. lod forarbejde smstds.

Arnăl, E. N. J., f. 1794, en af Frankrigs første komiske Skuespillere, som afvexlende har spillet paa Gymnase, Vaudeville og Palais Royal. D. i Genf 1872.

Arnamagnæanske Commission, Legat, Samling, s. Arne Magnussen.

d'Arnaud, Franç. Thom. Marie de Baculard [nō], fransk Forf., f. 1718 i Paris, skrev allerede som Dreng Tragedier, kaldtes af Frederik II til Berlin og d. 1805 i Fattigdom i Paris. — **Henriette d'A.**, s. Reybaud.

Arnaud, Arn. Jacq. Leroy de St. [nō], fransk General, f. 1801 af borgerlige Forældre ved Navn Leroy, blev tidlig som exalteret Royalist Lieutenant i Kongens Garde, men fjærnedes 1823 paa Grund af sin Færd under Toget i Spanien. Efter at have ført et omflakkende Liv, bl. a. som Philhellen og Skuespiller, blev han efter Julirevolutionen igjen optagen i Hæren, idet han fremstillede sig som et Offer for sine frisindede Meninger. Han antog nu Navnet Saint-A., deltog i Kampen i Vendée 1832 og fik bl. a. det Hverv at holde Vagt over Hertuginden af Berry paa Slottet Blaye. 1836 ansattes A. i Fremmedlegionen i Algérien og udmærkede sig snart ved sit Mod og sin Tapperhed, bl. a. ved Constantines Indtagelse, men gjorde sig tillige kjendt ved sit vilde Levned og sin store Gjæld. 1840 blev A. Batailonschef, 1844 Oberst og efter at have taget Høvdingen Bu-Maza til Fange 1847 Brigadegeneral. 1850 fik A. Overbefalingen i Provinsen Constantine, gjorde 1851 et omfattende Tog mod

Kabylerne, undertvang dem efter 26 blodige Kampe og svang sig op til Divisionsgeneral. Derefter kaldtes A. til Paris, blev 26 Oct. Krigsminister og deltog virksomt i Statscoupet 2 Dec. 1851, hvorfor han Aarsdagen derefter fik Marschalsstaven og senere Hofembedet som Overstaldmester. I Maj 1854 overtog A. Ledelsen af Hæren i Tyrkiet; førte den i Sept. fra Donau til Krim og vandt Slaget ved Alma 20 Sept. Men faa Dage efter fik han Cholera og døde 29 Sept. paa Overfarten til Konstantinopel.

Arnauld, Antoine [nō], den største Sagfører i Frankrig paa sin Tid, f. 1560, paadrog sig som ivrig Forfægter af Henrik IV.s Sag og ved sit Forsvar for Universitetet i Paris 1594 Jesuiternes Had og blev forfulgt af dem lige til sin Død 1619. Hans Børn og Børnebørn hørte til de mest fremragende Jansenister. — Antoine A. (d. yngre), af Jansenisterne kaldet den store A. og Dr. A., yngste Barn af den foreg., f. 6 Febr. 1612, studerede Theologi og blev 1643 Doctor i Sorbonnen. Med sin stærke og dybe Aand sluttede han sig til Jansenismen, og hans Livs Hovedopgave blev at bekæmpe Jesuiterne, at forsvare den jansenistiske Lære og hævde den gallicanske Kirkes Frihed saa vel mod Kongen som Paven. Derfor blev han 1656 udstødt af Sorbonnen og holdt sig i lang Tid skjult hos Eneboerne i Port-Royal. Da Jansenisterne 1668 fik Fred, kunde han igjen optræde i Paris og angreb 1669—79 tillige med Nicole den reformerte Nadverlære. Men Jesuiterne nødte ham 1679 til at flygte til Nederlandene, hvor han blev Hovedet for Jansenisterne og døde 8 Aug. 1694 i Nærheden af Liége. — Jakobine A., Søster til sidstnævnte, mest bekjendt under sit Klosternavn Angelica, f. 8 Sept. 1591, d. 6 Aug. 1661, blev allerede som Barn udnævnt til Abbedisse for Nonneklostret Port-Royal des Champs i Nærheden af Versailles. Tidlig blev hun begejstret for at føre et Liv ganske indviet til Gud. I sit 17de Aar begyndte hun at reformere sit Kloster ved at gjenoprette den forfaldne Klostertugt, og snart blev Klostret berømt for sin Fromhed vidt omkring. A. stod i Forbindelse med sin Tids frommeste Mænd, og siden 1648 dannede der sig omkring Port-Royal et Samfund af Eneboere, Mænd af den jansenistiske Retning, som talte flere af Frankrigs mest udmærkede Aander i deres Midte.

Arnault, Ant. Vinc. [nō], fransk Digter, f. 1766, tidligst bekjendt ved Tragedierne »Marius à Minturnes« og »Lucrèce« (sammentrængt Handling og tør Dialog). 1792 emigrerede han, kom tilbage 1793, blev fængslet, men atter frigiven som Forf. til »Marius«. Napoleon I yndede ham og benyttede ham til de joniske Øers Reorganisation 1797. 1798 gik han med den orientalske Arme, men standsede paa Malta, blev fangen paa Tilbagerejsen af Englænderne, men kort efter løsladt. 1803 blev han Medlem af Akademiet (gjenoptagen efter Reorganisationen), 1805 Vicepræsident for l'Institut national, 1815 Deputeret, 1816 forvist af Ludvig XVIII, fordi han havde tjent Kejseren under de 100 Dage, kom tilbage 1819, blev 1829 for tredje Gang Akademiker og døde 1834. Som pointerig Fabeldigter (»Fables«, 1813) er han paa sin Hylde; hans Tragedie »Germanicus« gav Anledning til en liberal Demonstration 1817. 1833 udkom hans »Souvenirs d'un sexagénaire.«

Arnāūt, Arnāūter, s. Albanien.

Arnay le Duc [næh lø dykk], Stad i det franske Dep. Côte d'Or, ved Arroux. 3,000 I. Slag 27 Juni 1570.

Arnbjørn Jonssøn, Søn af Lendermanden Jon paa Ænes (Søndhordland), blev opfostret hos Biskop Nikolaus i Oslo til Kamp mod Sverre og hans Æt og var i den fornyede Strid mellem Birkebener og Bagler 1204—8 altid en af de fornemste Forkæmpere for Baglerne. Efter Freden holdt han sig fremdeles til Philippus, men efter dennes Død (1217) ledede han Vikens Overgang til Kong Haakon, til hvem han nøje sluttede sig. Han blev Lendermand og fik Borgesyssel at bestyre, hvor han i Glommen byggede sig en Borg paa Baldensholm. Da Hertug Skule gjorde Oprør og vilde erobre Østlandet, drog A. mod ham sammen med Knut Jarl, men blev slagen ved Laaka i Baaren 1240; da Skules Mænd ogsaa vilde angribe ham i hans Syssel, slog han dem til Søs, men døde kort efter af Overanstrængelse. „Det var alles Tale, at i den Tid var der ingen Lendermand, som han, i Norge", siger Sturla Thordssøn.

Arndt, Ernst Morits, tysk Historiker og Politiker, f. 26 Dec. 1769 paa Rygen, hvor hans Farfader havde været en livegen Bonde. A. blev 1791 Student i Greifswald, gjorde 1797—1800 omfattende Rejser gjennem Tyskland, Østerrig, Italien og Frankrig og virkede som Privatdocent i Greifswald. Hans Skrift om Livegenskabets Historie i Pommern og paa Rygen (1803) paadrog ham Adelens Uvilje og nødte ham til et halvt Aars Ophold i Sverige, men gav dog Stødet til dets Afskaffelse 1806. 1807 skrev A. 1ste Del af „Geist der Zeit" med mange skarpe Angreb paa den franske Revolution og Napoleon I (1809—18 udkom endnu 3 Bd.); maatte derfor flygte til Sverige, drog senere til Berlin og 1812 efter Steins Opfordring til St. Petersborg. Da Frihedskrigen udbrød, virkede A. ufortrødent dels med Flyveskrifter („Der Rhein, Deutschlands Strom, nicht Deutschlands Grenze"), dels med Krigs- og Folkesange („Was blasen die Trompeten?", „Was ist des Deutschen Vaterland") til at opflamme Folket til Kamp og vække Følelsen for Frihed og Tysklands Enhed. Efter at have fulgt Stein til Paris 1814, bosatte A. sig i Køln og blev 1818 Professor i Bonn, samt ægtede Schleiermachers Søster (f. 1785, d. 1869); men indvikledes 1819 i Undersøgelserne mod de hemmelige Studenterselskaber og afskedigedes 1820, skjønt frifunden, og blev først gjenindsat 1840. Blandt andre Skrifter udgav A. Sveriges Historie under Gustav III og IV (1839); „Versuch in vergleichender Völkergeschichte" (1844) og en Samling af sine „Schriften für und an meine lieben Deutschen" (4 Bd., 1845—55). En fuldstændig Samling af hans Digte udkom 1860. 1848 valgtes A. til Medlem af det tyske Parlament, hvor han sluttede sig til det maadeholdne Parti og hørte til den De-

putation, der i April 1849 bragte Kong Frederik Vilhelm IV Tilbud om Keiserkronen. A. tog 1854 sin Afsked og døde 29 Jan. 1860.

Arndt, Johan, f. 27 Dec. 1555 i Ballenstedt i det anhaltske, d. 11 Maj 1621 som Superintendent i Celle, er en af de mest udmærkede opbyggelige Forfattere i den lutherske Kirke. I den tørre Bogstavorthodoxis Tidsalder indskærpede A. Nødvendigheden af, at Troen skal vise sig som den levende Tro ved at fremkalde et sandt christeligt Liv, og blev saaledes en af Forløberne for den pietistiske Opvækkelse. A.s vigtigste Opbyggelsesskrifter ere „6 Bøger om den sande Christendom", som er oversat i næsten alle europæiske Sprog (flere Gange paa Dansk) og „Paradisets Urtegaard" (ogsaa oversat paa Dansk). Endnu læses A. meget.

Arne, Th. Aug. [arn], f. 1710 i London, d. 1778 smstds., en ret betydelig engelsk Componist. Han har componeret flere Oratorier og Operaer; i nogle af de sidste anvendte han engelske og skotske Folkemelodier. Den engelske Nationalsang »Rule Britannia« tillægges ham.

Arne Helgason (Arni Helgason), f. 1777 paa Island, d. 1869 smstds. som titulær Biskop efter at have beklædt flere gejstlige Embeder der i Landet. Var tillige med R. Rask en af Stifterne af det islandske literære Selskab. En af ham udgiven Postil har vundet megen Udbredelse paa Island.

Arne Magnussøn (Arni Magnússon, lat. Arnas Magnæus), f. 1663 i Dala Syssel i det vestlige Island, hvor hans Fader, tidligere Præst, da var Sysselmand, opdroges hos sin Morfader, den ansete Præst Ketill Jørundarson, paa den historisk bekjendte Gaard Hvamm i samme Syssel, indtil han efter en treaarig Skolegang i Skalholt dimitteredes 1683. I Kjøbenhavn blev han snart Thom. Bartholins Discipel, Ven og Medarbejder ved hans »Antiquit. Dan.« og opholdt sig stadig i hans Hus fra 1686 til Bartholins Død 1690. Under et Ophold i Tyskland (1694—96) designeredes han til Professor, og efter sin Hjemkomst udnævntes han (1697) til Archivsecretær; men først 1701 fik han en lønnet Stilling som virkelig Professor ved Universitetet, efter de Tiders Skik i Tidens Løb i forskjellige Fag, og senere hen tillige Opsyn med Universitetsbiblioteket. Hans Virksomhed som Universitetsprofessor er imidlertid uden Betydning; i Aarene 1702—12 opholdt han sig tilmed den længste Tid paa Island for at deltage i Udarbejdelsen af en almindelig Jordebog. To Aar efter den for ham saa skæbnesvangre Kjøbenhavns Ildebrand døde han 1730. A. M.s Hovedfortjeneste er som Samler. Hvad han har efterladt sig af Haandskrifter henhørende til den gamle nordiske — særlig norsk-islandske — Literatur, har gjort Kjøbenhavn til Centrum for Studiet af nordisk Philologi og er af ganske overordentligt Værd som omfattende den langt overvejende Del af, hvad der er i Behold af de saa mærkelige islandske Middelalders-Skrifter, der uden hans Samlerflid og Opofrelser sikkert i Tidernes Løb vilde være hensmulrede uden i nogen væsentlig Grad at komme Videnskaben til gode. Herved faar denne Mand en Betydning langt ud over hvad hans ubetydelige Forfattervirksomhed lader formode. 1695 udgav han »Chronica Danorum præcipue Sialandiæ« og 1719 »Testamentum Magni regis Norvegiæ«. Allerede tidlig havde A. M. begyndt at samle Haandskrifter og sjældne Bøger, saaledes under et Besøg paa Island 1685—86 og paa en Rejse i Norge 1689, men Hovedmassen af Haandskrifterne erhvervede han sig dog under sit lange Ophold paa Island 1702—12 og ved de Forbindelser, som han herved indledede med sine Landsmænd rundt omkring paa Øen. Man har fejlagtig ment, at næsten hele A. M.s Bibliothek gik til Grunde ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728; dette beror paa en fuldstændig Misforstaaelse. Branden tilføjede A. M. personlig et Knæk, som han aldrig forvandt, hans Optegnelser — Forarbejderne til et eller flere Værker — gik til Grunde, en Mænge uerstattelige gamle Bøger, samt en Del Diplomer og Afskrifter af saadanne blev et Rov for Luerne, men næppe mere end 6—7 Pergamentshaandskrifter og deriblandt ikke en eneste Saga, som ikke andenstedS fra er kjendt. Universitetsbiblioteket med dets om end ikke store, saa dog værdifulde Samling af norsk-islandske Mannskripter brændte derimod; dog ogsaa her var Tilfældet for saa vidt gunstigt, som de vigtigste Haandskrifter forud vare afskrevne for Torfæus og dennes Bibliothek 1719 erhvervet af A. M. — I Henhold til et af A. M. efterladt Testament oprettedes af hans efterladte Formue i Forbindelse med hans Bibliothek det Arnamagnæanske Legat eller Stiftelse, der nu (foruden af en Del trykte Bøger) bestaar dels af en Capital, c. 64,000 Kr., dels af en Haandskriftsamling, der indeholder henved 2,000 Pergaments- og Papirs-Haandskrifter, vel for største Delen islandske, men dog ogsaa mange norske og danske, samt 5—6,000 Diplomer. Den A. M.'ske Samling er knyttet til Kjøbenhavns Universitet og opbevares paa Universitetsbiblioteket. Stiftelsens Formaal er at fremme nordisk Oldtidsvidenskab. Renten af Capitalen anvendes i Følge Fundatsen dels til at lønne to Stipendiarer, islandske Studenter, der arbejde i Samlingens Tjeneste, dels til Udgivelse af Skrifter af eller om den gamle nordiske Literatur. Stiftelsen bestyres af den af 5 Mænd bestaaende Arnamagnæanske Commission under Overtilsyn af Consistorium ved Kjøbenhavns Universitetet.

Arnesen, Anton Ludvig, f. 1808 i Kjøbenhavn, d. 29 Juni 1860 smstds. som juridisk Embedsmand, et af de flere underordnede dramatiske Talenter, som Vaudevillens Indførelse paa Scenen gav Mod og Lyst til at forsøge deres Kræfter. Theatret var hans Hovedinteresse, og det var paa sit fuldkomne Kjendskab til det, at han byggede sine lette og lystige Bagateller, som han kun beregnede paa Øjeblikket, ikke udgav og ikke engang holdt af at se gjenoptagne paa Scenen. „Intriguen paa Morskabstheatret" og „Et Rejse-Eventyr" ere de mest bekjendte af hans Lystspil. I Forening med Overskou skrev han den yndede Folkekomedie „Capriciosa" (1836).

Arnesen, Poul, dansk Philolog, f. 1776 paa Island. Efter at have beklædt forskjellige Skoleembeder siden 1803 blev han 1815 Rector ved den lærde Skole i Fredericia. Efter Skolens

Nedlæggelse 1817 tog han til Kjøbenhavn, hvor han virkede som Lærer ved Borgerdydskolen. Han har udgivet en græsk-dansk (1830) og en latinsk-dansk (1848) Ordbog. D. 1851.

Arneth, Alfred v., tysk Historiker, f. 1819, blev 1859 Vicedirecteur og 1868 Directeur for det østerrigske Statsarchiv, 1869 livsvarigt Medlem af Herrehuset. A.s Hovedværker ere „Prins Eugen af Savoien" (1858—59, 3 Bd.) og „Marie Theresias Historie" (10 Bd., 1863—70), men desuden har han udgivet en Række omfattende Samlinger af Maria Antoinettes Brevvexling med sin Moder og sine Brødre, samt disses Brevvexling indbyrdes.

Arnfast, Abbed i Ry Kloster, blev, da Kong Christopher I pludselig døde i Ribe 1259, almindelig beskyldt for at have forgivet ham, et senere Sagn fortæller endog, ved den hellige Nadvere. Næste Aar indviede Jakob Erlandsen A. til Biskop i Aarhus, skjønt Domcapitlet der havde valgt Mester Tyge; men denne rejste til Rom, hvor Pave Urban IV selv indviede ham til Embedet, som A. derfor aldrig kom til virkelig at beklæde.

Arngrim Jonsson (Arngrimur Jónsson), lat. Arngrimus Jonæus, f. 1568 i Videdalen i det nordlige Island, hvoraf han fik Tilnavnet Vidalin, er Stamfader til de senere Vidaliner, d. 1648. Han blev Rector ved den lærde Skole paa Holar 1589 og præsteviedes kort efter. Nogle Aar senere forflyttedes han til Melstad i Hunavatns Syssel; han udnævntes til Provst og var for en Tid tillige biskoppelig Vicar paa Nordlandet. Han anses for at have været en af Islands lærdeste Mænd og har stor Betydning som den, der først har vakt Interessen for de islandske Oldtidsværker og disses Studium. Han er saa godt som udelukkende „lærd" Forfatter, der skrev for Udlandet, paa Latin. Blandt hans Arbejder kan mærkes: »Brevis Commentarius de Islandia« (1593 — Om Island og dets Befolkning), »Crymogæa, s. rerum islandic. libri tres« (1609 — Islands Samfundsforhold, Historie, Forfatning), »Specimen Islandiæ historicum« (1643 — Om Islands første Bebyggelse); endvidere nogle Stridsskrifter i Anledning af fremmede Skribenters nedsættende Domme om Island. I Haandskrift efterlod han sig et, ligeledes latinsk, Arbejde »Grønlandia«, overs. paa Dansk af Bussæus (1732). Han brevvexlede med den bekjende danske Lærde Ole Worm, blandt hvis »Epistolæ« adskilligt af Betydning fra hans Haand vil findes.

Arnhem, tysk Arnheim, Hovedstad i den hollandske Prov. Geldern, ved Rhinens højre Bred, 11 M. s. ø. for Amsterdam. 43,000 I. (1881). Uld- og Bomuldsmanufakturer, Tobaksfabriker, Papir- og Krudtmøller. Skibsbro over Rhinen. Levende Handelsforbindelse med Tyskland. Herlig Omegn med talrige pragtfulde Landgodser.

Arnhem Land er et ældre Navn paa Nordkysten af Australien, v. for Carpentariabugten.

Arnica [är], Slægt af de kurvblomstredes Familie (Astergruppen). A. montana (Bjærg-Volverlej), Urt med talrige Rodblade, faa modsatte Stængelblade og store, gulblomstrede Blomsterkurve, enlige i Spidsen af Hovedstængelen og de faa Grene, vokser i Nordeuropa, ogsaa i Danmark og Norge. Arnicablomster indeholde Stoffer, der virke inciterende paa Aare- og Nervesystemet, og anvendes temmelig ofte, dog især udvortes som fordelende Middel ved Contusioner eller imod Lamhed; der bruges enten et varmt, vandigt Udtræk af dem eller et spirituøst, **Arnicadraaber,** som nyder stor Anseelse i det nævnte Øjemed, især hos Menigmand.

Arnim (tidligere skreves Navnet ogsaa **Arnimb, Arnheim, Arnheimb**), en gammel adelig Slægt, som skal stamme fra Holland, hvor den derværende Linje uddøde 1716, og som har udbredt sig i Preussen, Sachsen og Bayern. — **Joh. Georg v. A.** (**Arnheim**), en af Trediveaarskrigens Notabiliter, f. 1581, tjente først som Oberst under Gustav Adolf i den svenske, derpaa i den polske og kejserl. Hær, hvor han 1628 blev Feltmarschal, og gik derpaa i kursachsisk Tjeneste, hvilken han 1635 igjen forlod og trak sig tilbage til sit Fødested Boitzenburg. De svenske, hvem hans Bestræbelser for en almindelig Fred vare imod, toge ham 1637 til Fange paa hans Gods og holdt ham fængslet i Stockholm, indtil han det næste Aar ved en dristig Flugt skaffede sig sin Frihed. Efter forgjæves Mæglingsforsøg vilde han stille sig i Spidsen for en forenet kejserlig og kursachsisk Hær i Schlesien, men døde forinden i Dresden 1641. — Flere Medlemmer af Slægten have beklædt høje Poster i preuss. Tjeneste, og **Fred. Vilh. v. A.** til Boitzenburg, f. 1739, d. 1801 som Stats- og Krigsminister, blev 1786 ophøjet i den preuss. Grevestand. — **Heinrich Alex.,** Friherre af A.-Suckow, f. 1789, indtraadte 1820 i den diplomatiske Tjeneste og blev 1840 Afsending i Brüssel, 1846 i Paris. I Marts 1848 vendte A. tilbage til Berlin og tilraadede en frisindet national Politik, samt udvirkede 21 Marts Kongens Tilkjendegivelse af, at han vilde „gjøre den tyske Sag til sin og Preussens". A. blev nu Udenrigsminister indtil 20 Juni og medvirkede ogsaa til Preussens Angreb paa Danmark. 1849 valgtes A. til Medlem af 1ste Kammer og vedblev at kæmpe for en tysk og frisindet Politik, især imod Manteuffel. D. 1861. — **Heinrich Friedrich,** Greve af A.-Heinrichsdorff, f. 1791, var fra 1831—48 efterhaanden Afsending i Brüssel, Paris og Wien og overtog i Febr. 1849 Udenrigsministeriet, men traadte allerede tilbage i Maj, fordi han ikke billigede „Unionstanken". Derimod var han Afsending i Wien 1851—58 under Manteuffels Styrelse; d. 1859. — **Adolf Heinrich,** Grev A.-Boitzenburg, f. 1803, blev 1840 Overpræsident i Posen og 1842—45 Indenrigsminister. Hans Udnævnelse hilstes med Glæde, især da han kort efter afskaffede det hemmelige Politi, men hans Strænghed imod Pressen gjorde ham snart forhadt. Dog arbejdede A. for Indførelsen af en Forfatning, men i stræng conservativ Aand. 1847 var A. Medlem af den forenede Landdag, og 19 Marts 1848 blev han Førsteminister, men afgik 10 Dage senere, da han ikke vilde Preussens Opgaaen i Tyskland, men foretrak en storpreussisk Politik. I den preussiske Landdag 1849—53 virkede A. for en maadeholden Reaction og særlig for 1ste Kammers Omdannelse til et

Herrehus. A. blev 1854 arveligt Medlem af dette og var efter 1858 Junkerpartiets Fører; særlig gav han 1862 Tegnet til Kampen mod Underhuset ved at foreslaa Herrehuset at føre Finansloven tilbage til dens oprindelige Affattelse. D. 1868. — **Dietlof Fried. Adolf**, Grev A.-Boitzenburg, den foregaaendes Søn, f. 1832, gjorde 1864 Tjeneste som Ordonnansofficer ved Overgangen til Als, var Landraad 1868—78 og Overpræsident i Schlesien 1874—77. Han indtraadte 1868 i Herrehuset og valgtes 1874 til Rigsdagen; hørte til det friconservative Parti og var 1879—80 Formand for Rigsdagen og endvidere for den preussiske Generalsynode. — **Harry C. K. E.**, Grev A., f. 3 Oct. 1824, indtraadte 1850 i den diplomatiske Tjeneste og sendtes 1864 til Rom som Afsending ved Pavehoffet. Under det vaticanske Kirkemøde 1870 raadede A. sin Regering til at fremkalde en Indsigelse fra de tyske Biskopper imod Ufejlbarhedsdogmet, men kunde ikke trænge igjennem. Dog blev han ophøjet til Greve og brugtes 1871 ved Fredsunderhandlingerne med Frankrig, samt blev derefter Afsending i Paris, men var principielt uenig med Bismarck og blev derfor tilbagekaldt 1874. Det viste sig nu, at A. havde tilbageholdt vigtige Skrivelser, der vare ham tilstillede i Embeds Medfør, og da han nægtede at udlevere samme, blev han i Oct. s. A. fængslet og derefter dømt til 3 Maaneders, samt ved Overretten til 9 Maaneders Fængsel. A. havde unddraget sig Straffen ved en Rejse til Schweiz og udgav herfra et Flyveskrift »Pro nihilo« (1876) med skarpe Angreb paa Bismarck og Oplysninger om hans hemmelige Politik. En ny Tiltale for Landsforræderi medførte en Dom paa 5 Aars Tugthusstraf og nye Afsløringer fra A.s Side. Døde 19 Maj 1881 i Nizza.

Arnim, Ludv. Achim v., tysk Digter af den romantiske Skole, f. 1781 i Berlin, studerede Medicin og Naturvidenskaberne og blev Ven af Clemens Brentano, hvis Søster han ægtede. D. 1831 paa sit Gods Wiepersdorf ved Dahme. Foruden physiske Monographier skrev han Romaner, Noveller, Skuespil og Digte. Han var genial, men dunkel og uden plastisk Evne som mange af Romantikerne. Hans Hovedværk er Romanen „Armuth, Reichthum, Schuld und Buße der Gräfin Dolores“ (1810). Sammen med Brentano udgav han „Des Knaben Wunderhorn“, nydelige Bearbejdelser af middelalderlig Folkepoesi. — **Elisabeth v. A.**, alm. kaldet Bettina, den forriges Hustru, f. 1785 i Frankfurt a. M., kom i Kloster, røbede tidlig et varmt Gemyt og en stærk, febrilsk Phantasi, klavrede snart i Træer og paa Tage som en Kat, snart studerede hun Naturvidenskaberne med Stiftsfrøken Günderode („Die Günderode“, 1840, indeholder hendes Brevvexling med hende), forelskede sig phantastisk i Goethe, til hvis Moder hun havde sluttet sig. Goethe betragtede hende med overlegen Velvilje som et interessant Phænomen, men hendes aandelige og legemlige Voltiger trættede ham til sidst. Fra dette Forhold stammer hendes Bog „Goethes Briefwechsel mit einem Kinde“ (1835). Til sidst plejede hun ivrig Fattige og Syge, skrev om Tidens sociale Spørgsmaal fra et mystisk-pantheistisk Sværmeris Standpunkt („Dies Buch gehört dem Könige“, „Ilius Pamphilius und die Ambrosia“, „Gespräche mit Dämonen“). D. 1859 i Berlin.

Arnkilsøre, Nordenden af den Halvø paa Als, som ligger mellem Als Sund og Augustenborg Fjord. Hertil gik Preusserne over i Baade Natten til 29 Juni 1864.

Arnmødlingeætten ell. **Arnungernes** Slægt, en ældgammel, mægtig og berømmelig Slægt i Norge, med hvilken saa godt som alle de øvrige Magnatætter og selve Kongeætten i Tidens Løb bleve besvogrede og beslægtede. Dens Stamfader var **Arnmød Jarl** eller Herse fra Søndmøre, der faldt i Slaget ved Hjørungavaag c. 988, og hans Søn **Arne**; denne havde flere Sønner, der levede paa Olaf d. helliges Tid og under hele hans Regering spillede en meget fremragende Rolle. De mest bekjendte af dem vare **Kalv**, **Finn**, **Thorberg** og **Arne**. — **Kalv** var først en ivrig Tilhænger af Olaf og blev ved hans Medvirkning gift med Enken efter den mægtige Ølver paa Egg, hvorved han kom til at besidde denne store Gaard i Indherred i Thrøndelagen. Men hans Hustru ophidsede ham til Fjendskab mod Kongen; han sluttede sig ivrig til den danske Konge Knud d. store og var selv en af Hovedanførerne for Bondehæren ved Stiklestad, hvor Olaf faldt 1030; det hed endog, at han med egen Haand skulde have saaret Olaf. Men da han troede at finde, at Knud ikke opfyldte de glimrende Løfter, han havde givet ham, og han dertil var misfornøjet med hans Søn Svend Alfivasøns Regimente, forenede han sig med Einar Tambeskjælver om at forjage Svend og tage Olafs Søn Magnus til Konge, hentede selv tillige med Einar Magnus fra Rusland og fik ham sat paa Norges Trone. Men der opstod snart Skinsyge mellem Einar og Kalv, der begge vilde have mest at sige hos den unge Konge, og da Kalv havde Ord for at være en af St. Olafs Banemænd, var det ikke vanskeligt at indtage Kongen saaledes imod ham, at Kalv maatte forlade Landet. Han drog nu til Orknøerne, laa paa Vikingetog i Farvandene omkring Skotland og England og opholdt sig senere hos Jarlen paa Orknø, indtil hans Broder Finn hos Harald Haardraade udvirkede Tilladelse for ham til at komme tilbage til Norge; men allerede Aaret efter faldt han ved en Landgang paa Fyn, som Kongen foranstaltede paa et af sine sædvanlige Tog til Danmark. Man antog, at Kongen med Flid magede det saaledes, at han blev dræbt. — **Finn Arnesøn** var en af Olaf d. helliges troeste Tilhængere; han fulgte ham i Landflygtighed, kæmpede ved hans Side ved Stiklestad og blev liggende farlig saaret paa Valpladsen. Da hans Broder Kalv kom til for at tage ham op og lade ham pleje, modtog han ham med Bebrejdelser og slængte et Sværd efter ham. Dog bleve de siden atter gode Venner. Finn, der ligesom alle Brødrene havde Lendermandsværdighed, opslog nu sin Bolig paa Austraat (Østraat) og ægtede en Broderdatter af Kong Harald Haardraade. Da Kong Harald havde ladet Einar Tambeskjælver dræbe, og en Opstand i den Anledning var nær ved at bryde ud, henvendte

Kongen sig til den mægtige Finn for at faa ham til at tale de misfornøiede tilrette. Finn paatog sig dette, imod at Kongen ophævede hans Broder Kalvs Landflygtighed; da Finn efter Ønske havde opfyldt sit Hverv, blev Kalv ogsaa kaldet tilbage, men da det siden hed, at Kongen var Skyld i hans Død, blev den hidsige Finn saa forbitret, at han forlod Kongen, rejste til Danmark og traadte i Tjeneste hos Kong Svend Estridsøn, med hvem Harald da laa i Krig. Svend udnævnte Finn til Jarl og satte ham til Befalingsmand i Halland, hvilket Embede han beklædte i flere Aar. Skjønt gammel og næsten blind, deltog han i Søslaget uden for Nisaa (1062), hvor Kong Svend blev slagen og Harald vandt Sejer. Finn blev tagen til Fange og bragt til Kong Harald, der behandlede ham mildt og rolig fandt sig i, at Finn i sin Harme overfusede ham med de groveste Skjældsord. Han gav ham endelig efter kort Tids Forløb ganske fri, da han blev kjed af at døje hans Ukvemsord og dog ikke nænnede at lade ham dræbe. Finn synes kort efter at være død. Han efterlod kun en Datter Ingeborg, der først var gift med den mægtige Orknøjarl Thorfinn og med ham havde Sønnerne Paul og Erlend Jarler, hvorfor hun kaldtes Jarlemoder; siden ægtede hun den skotske Konge Malcolm Ceanmor og havde med ham Sønnen Duncan, der efter hans Død blev Konge i Skotland. — **Thorberg Arnesøn** blev ligesom Finn Kong Olaf d. hellige tro og deltog med ham i Stiklestadslaget, hvor han ogsaa blev saaret. Han var gift med Ragnhild, Datter af den mægtige Erling Skjalgsøn, og boede paa Gaarden Giske, efter hvilken den Linje, der nedstammede fra ham, kaldes Giskeætten. Thorbergs Datter Thora blev gift med Kong Harald Haardraade og derved Stammoder til den følgende Kongeslægt. Thorbergs Sønnesøn Skofte paa Giske døde paa et Korstog 1103 og maa vistnok kaldes den første norske Korsfarer. Hans yngste Søn Paal forplantede Ætten i Norge, hvis Medlemmer, Mand efter Mand, alle vare Lendermænd. Medens Paals Søn Nikolas Kuvung var en tro Tilhænger af Magnus Erlingssøn, sluttede hans Søn Paal Flida og Paals Søn Peter (d. 1254) sig til Birkebenerne; Linjen uddøde paa Mandssiden 1265 med Paals Søn Nikolas i Giske, hvis eneste Datter Margrete ægtede Bjarne Erlingsøn af Bjarkø. — **Arne Arnesøn**, ligeledes en tro Tilhænger af St. Olaf og saaret i Stiklestadslaget, ægtede en anden Datter af Erling Skjalgsøn; hans Søn Jon ægtede en Sønnedatter af Thore Hund paa Bjarkø og fik derved dette Herresæde, hvorefter hans Linje kaldes Bjarkøætten (s. d. A.). Hans Søn Vidkunn Jonsøn var en af Kong Magnus Barfods ypperste Lendermænd. Sønnen Erling i Bjarkø sluttede sig med sin Søn Vidkunn, som de øvrige Aristokrater, til Magnus Erlingssøns Parti mod Sverre, og Vidkunn blev derfor strax efter hans Død overfaldet og dræbt af Sverres Tilhængere 1183. Da han ingen Sønner efterlod, uddøde Ætten paa Mandssiden med ham. Hans Søster Ragna ægtede den lovkyndige Bjarne Mardssøn, siden Lagmand paa Haalogaland, fra hvem den yngre Bjarkøæt nedstammede.

Arno, Flod i Mellemitalien, udspringer paa Apenninerne, løber forbi Firenze og Pisa og falder efter 35 M.s Løb i Middelhavet. Dens Udløb var tidligere længer imod S. Senere har den forandret sit Løb gjentagne Gange og paa flere Steder forlænget Kysten ud i Havet. Pisa er nu tre Gange saa langt borte fra Havet som den var paa Strabons Tid. I de sandede Strækninger ved A.s Munding er — siden Korstogenes Tid, siges der — Kamelen acclimatiseret.

Arnobius var Lærer i Veltalenheden i Sicca i Numidien og havde baade mundtlig og skriftlig angrebet Christendommen, da han, dybt rystet ved et Drømmesyn, 303 antog den christne Tro. Biskoppen i Sicca vilde ikke tro paa hans Omvendelse, og for at godtgjøre den, maatte A. skrive sit apologetiske Værk »Adversus gentes« (mod Hedningene), der uden Sky drager Hedenskabets skjulte Laster frem og giver værdifulde Oplysninger om den romerske og græske Mythologi, men mangler meget i christelig Henseende.

Arnold, Benedict, nordamerikansk Officer, f. 1745, fulgte 1775 med paa Toget imod Canada og førte Hæren tilbage efter Montgomerys Fald ved Quebec; udmærkede sig 1776—77 imod Burgoyne og medvirkede til hans Overgivelse, men traadte senere i forræderisk Forbindelse med de engelske Generaler og kæmpede 1780—83 imod sine Landsmænd. D. 1801 i London.

Arnold, Carl, f. 1794 i Neukirchen, død i Christiania 11 Novbr. 1873, dygtig Claverspiller, Componist og Musiktheoretiker; kom 1847 til Christiania, hvor han til sin Død virkede som Lærer i Musik, Directeur for det „philharmoniske Selskab" og Organist ved Trefoldighedskirken. Han har megen Fortjeneste af Musiklivets Opkomst i Christiania og har uddannet en Række dygtige Elever, bl. a. Joh. Svendsen og Halfdan Kjerulf. Han efterlod sig en Række større og mindre Compositioner, bl. a. en Symphoni, Strygekvartet, Trio, Pianosextet, Cantater m. v.

Arnold, Gottfried, Kirkehistoriker af den pietistiske Skole, f. 1666 i Annaberg i Sachsen, studerede Theologi og Philosophi i Wittenberg, men følte tidlig Afsky for den lutherske Bogstavorthodoxi og sluttede sig til Spener. Men snart hengav han sig til chiliastiske Sværmerier og en kirkeopløsende Separatisme, som Spener fordømte. 1697 blev A. Prof. i Historie i Gießen, men hans urolige Aand drev ham til at tage sin Afsked allerede Aaret efter; siden var han en kort Tid preussisk Historiograph; d. som Prædikant i Perleberg 1714. Sit egentlige literære Navn har han vundet ved sin epochegjørende „Unpartheiische Kirchen- und Ketzerhistorie", der i annalistisk Orden skildrer Kirkens Historie fra dens Begyndelse til 1688. Idet A. ene sætter Christendommens Væsen i Bod og Omvendelse, i den subjective Tro og Fromhed, men udleder Kirkens Fordærvelse af Dogme- og Symbolvæsenet og hierarchiske Bestræbelser, tager han Parti for Sekter og Kjættere mod den herskende Kirke, baade imod den ka-

tholske og protestantiske. Derved er hans „unpartheiische" Kirkehistorie bleven en nyere Ensidighed; men han har Fortjeneste af at have banet Vejen for en mere fordomsfri Opfattelse af de forskjellige Kirkesamfund og en større Tolerance i Kirkesager.

Arnold, Matthew engelsk Digter, f. 1822, debuterede 1843 med Digtningen »Cromwell«, stærkt paavirket af Shelley, udgav siden lyriske Digte, gjennemaandede af en begejstret Hellenisme. 1858 blev han æsthetisk Prof. i Oxford (indt.1867), gjorde lange Rejser paa Fastlandet og studerede den højere Undervisning i de forskjellige Lande. I bibelkritiske »Essays« er han optraadt som en vidt fremskreden Rationalist.

Arnold, Thomas, „den christelige Skolemand fra Rugby", f. 13 Juni 1795 i West-Cowes paa Øen Wight modtog sin videnskabelige Uddannelse i Oxford. Han havde bestemt sig for den gejstlige Stand, men hans Hovedvirksomhed tilhører Skolen og ikke Kirken. 1827 blev han ansat som Rector ved den lærde Skole i Rugby i Warwick-Shire og overtog tillige frivillig Prædikeembedet i Skolecapellet. Her virkede han i 15 Aar. Sin Fritid anvendte han til en betydelig Forfattervirksomhed om sociale, religiøse og kirkelige Tidsspørgsmaal. 1841 blev han udnævnt til Prof. i den nyere Historie ved Universitetet i Oxford; men allerede 12 Juni 1842 døde han, kun 47 Aar gl. A. var en sjælden ren og sund Personlighed, og ved denne virkede han endnu mere paa sine mange Disciple end ved sin mangfoldige literære Virksomhed. Med Iver bekæmpede han det højkirkelige Parti og Puseyismen, idet han heri, ligesom i Papismen, saa en afgudisk Bestræbelse for at sætte Kirken med dens Sacramenter og Tjenere i Christi Sted. Men med ikke mindre Kraft bekæmpede han den moderne Anskuelse om Adskillelsen af Kirke og Stat. For A. var Staten en religiøs-sædelig Anstalt, der i sin Fuldendelse skulde afløse Kirken; i dette Punkt sluttede han sig ganske til Heidelberger-Theologen Richard Rothe, til stor Sorg for mange af hans Venner, der delte Vinets Anskuelser.

Arnold af Brescia, kirkelig Reformator i det 12te Aarh. og Discipel af Abailard. Opfyldt af christelig Nidkjærhed og tillige paavirket af den Frihedsaand, der rørte sig i de lombardiske Stæder, kæmpede han mod Kirkens Fordærvelse og Verdslighed. Selv streng i Levevis fordrede han, at Gejstligheden skulde opgive sine verdslige Goder og vende tilbage til apostolisk Fattigdom, men i øvrigt synes han ikke at have afveget fra Kirkens Lære. Det andet Lateranconcilium 1139 paalagde ham Tavshed, og han maatte flygte omkring i Frankrig og Italien, indtil han 1145 fandt en Tilflugt i selve Rom, der den Gang var i Oprør mod Paven. Tilskyndede ved A.s Prædikener og Taler ophævede Romerne Pavens Magt og omdannede Staden til en Fristat under Kejserens Overherredømme, men 1155 belagde Pave Hadrian IV Staden med Interdict; saa tabte Romerne Modet; A. maatte flygte og blev udleveret til Kejser Frederik I, der i Steden for at bruge A. som allieret mod Paven, begik den Taabelighed at søge at vinde Pavens Gunst ved at udlevere ham A., hvem Paven saa lod hænge, hans Lig brænde og Asken strø i Tiberen. — Et Parti, Arnoldister, havdede endnu længe efter hans Død hans kirkelige Idealer.

Arnold af Lübeck, oprindelig Benedictinermunk i St. Ægidii Kloster i Brunsvig, senere den første Abbed i Johannesklostret i Lübeck, d. efter 1212, har skrevet en Fortsættelse af Helmolds slaviske Krønnike fra 1171 til 1209 under Titlen »Derelictorum Helmoldi supplementum«, som ogsaa giver vigtige Bidrag til Danmarks Historie i det nævnte Tidsrum.

Arnold Islænder (Arnoldus Thylensis), der opholdt sig hos Absalon, omtales en Gang hos Saxo i Anledning af hans Evne til at forudsige tilkommende Ting, og ved den Lejlighed fremhæves tillige hans Dygtighed i historisk Fortælling, hvormed en høj Grad af Oldtidskundskab var forbunden, saa at Kong Valdemar med Begjærlighed lyttede til hans Fortællinger. Denne A. er rimeligvis den Arnaldr eller Arnhallr Þorvaldsson, der i Følge den bekjendte Skjaldefortegnelse Skáldatal har digtet om Valdemar den store, men om hvem for Resten intet vides.

Arnolfo di Cambio, italiensk Bygmester og Billedhugger, tidligere mindre rigtig kaldet A. di Lapo, f. 1232 i Firenze, d. 1311, byggede meget i Toscana; hans Hovedværk er Domkirken Santa Maria del Fiore i Firenze, som han grundlagde og for en Del opførte. Arbejdet fortsattes af flere og fuldførtes af Brunellesco. Blandt hans Billedhuggerarbejder nævnes Gravmælet over Cardinal de Braye i Orvieto og over Pave Honorius III i Sta. Maria Maggiore i Rom.

Arnould, Sophie [nū], f. 1744 i Paris, opnaaede ved Marquise de Pompadours Gunst at debutere i den store Opera, hvor hun i Roller som Iphigenia i Glucks »Iphigénie en Aulide« var en forgudet Sangerinde. Ikke mindre bekjendt gjorde hun sig ved sine mange galante Æventyr og sit glimrende Vid. En Samling af hendes aandrige Impromptu'er og Vittigheder, der kom ud under Titlen »Arnouldiana«, fandt stor Afsætning. Hun døde 1803.

Arnould-Plessy, Jeanne [nū-si], f. i Metz 1819, debuterede 1834 som Skuespillerinde paa Théâtre français, hvor hun allerede s. A. blev Sociétaire. 1845 forlod hun pludselig Paris, giftede sig i London med Dramatikeren Arnould og spillede under nyere Bifald Komedie i Petersborg indtil 1855, da hun atter fik Ansættelse ved Théâtre français, fra hvilket hun 1876 trak sig tilbage.

Arnsberg, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 9 M. s. s. ø. for Münster, ved Floden Ruhr. 6,000 I. Linnedvæveri.

Arnstadt, Stad i Fyrstendømmet Schwarzburg-Sondershausen, 3 M. s. ø. for Gotha. 11,000 I. Betydelig Havedyrkning; Ølbryggerier, Maskinværksteder. Stærkt besøgt Cursted.

Arnswalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 20 M. n. ø. for Berlin. 7,000 I. Klædefabriker, Garverier.

Arntzen, en Slægt, der i det sidste Hundredaar har skjænket Norge flere fremragende Politikere, Jurister og administrative Embedsmænd.

Andreas A., f. 1777, d. 1837, Søn af en Gaardbruger i Solør, blev, efter at have taget juridisk Embedsexamen 1802, Overretsprocurator og Magistratspræsident i Christiania, samt 1836—37 Statsraad og Chef for Justitsdepartementet. Han var Christianias Repræsentant paa Stortinget 1814, 1818, 1821 og 1822 og valgtes til Præsident i Lagtinget 1818 og 1821 i det samlede Storting. — Hans Søn, **Carl A.**, f. 1801, d. 1877, blev Student i Kjøbenhavn 1819, tog 1824 juridisk Embedsexamen i Christiania, var 1826—27 const. Docent i Lovkyndighed ved det norske Universitet, 1830—32 Høiesteretsadvocat, derefter Expeditionssecretær i Revisionsdepartementet og 1845—76 Justitiarius i Christiania Stiftsoverret. Han har deltaget i Forberedelsen af en Mængde vigtige Lovarbeider, især om Communalvæsenet, om Concurs og om Værnepligt og Udskrivning. Af trykte Afhandlinger af ham kunne især nævnes hans Bidrag til Fortolkning af visse Punkter af Grundloven: „Om Lov og Kongebud for Armeen" (1874) og „Om høieste Befaling over Krigsmagten" (1876). 1848—53 deltog han i Redactionen af „Christiania-Posten", som han var med at grundlægge. — Hans Broder, **Karelius August A.**, f. 1802, d. 1875, blev Student ved Kjøbenhavns Universitet 1820, tog juridisk Embedsexamen i Christiania 1827, blev 1840 Stiftamtmand i Throndhjem og var 1857—74 Stiftamtmand i Christiania; høit anset administrativ Embedsmand.

Arnulf, tysk Keiser, uægte Søn af den tyske Konge Carlmann med den skjønne Luitswinda og Sønnesøn af Ludvig d. tyske, fik ved sin Faders Død 880 Hertugdømmet Kärnthen og blev 887 ved sin Farbroder Carl d. tykkes Afsættelse valgt til Konge i Tyskland. A. var undtagelsesvis blandt Carolingerne tapper og virksom, slog Burgunderne 890, Normannerne ved Löwen 891 og Slavernes Anfører Zwentibold, som efter det avariske Riges Undergang havde stiftet et mægtigt Rige i Böhmen og Mähren, 892; men da han mistvivlede om at kunne holde Slaverne borte, greb han til det farlige Middel at slutte Forbund mod dem med Magyarerne, som fra nu af hærjede Tyskland ved ødelæggende Indfald. Han gjorde flere Tog til Italien, tog Rom med Storm og lod sig krone til Keiser 896, men døde allerede 29 Nov. 899 i Keiserborgen i Regensburg. Hans Søn Ludvig Barn var den sidste af Carolingerne paa Tysklands Trone.

Arnæs, Flække i Slesvig paa en Ø i Slien, der ved en Dæmning er forbunden med Angel. 700 J. Beboernes Hovederhverv er Fiskeri og Skibsfart.

Aroidēer, s. **Kolbeblomstrede**.

Arok Szalbas, Flække i Ungarn, 10 M. ø. til n. for Buda-Pest. 13,000 J. Frugtbar Omegn. Betydelig Kornhandel.

Arolas, Juan de, spansk Digter, f. 1805 i Barcelona, blev Medlem af en geistlig Undervisningscongregation, derpaa 1825—42 Lærer ved et Gymnasium, d. 1849 som sindssyg. Han er navnlig bekjendt ved sine Ridderromancer („Moriscos") og orientalske Digtninger. Hans Værker ere udkomne samlede 1879.

Arolsen, Hovedstad i det tyske Fyrstendømme Waldeck, 9 M. v. s. v. for Göttingen. 2,500 J. Fyrsteligt Residensslot med Bibliothek, Billedgalleri og en Samling af pompejanske Oldsager.

Arōma, Vellugt, „Blomst", skyldes i Regelen enten ætheriske Olier eller sammensatte Ætherarter, af hvilke de første findes færdigdannede i en Mængde Planters forskjellige Dele, de sidst nævnte derimod dannes f. Ex. i Vin under dens Aflagring og giver den dens Vellugt. **Aromātiske Forbindelser** kaldes i Chemien en stor Række organiske Legemer, der alle kunne afledes af Benzol $C_6 H_6$. De stilles i Modsætning til de fede (aliphatiske) Forbindelser, der paa lignende Maade afledes af Methan, CH_4. Alle a. F. kunne opfattes som Benzol, hvori ēt eller flere Brintatomer ere ombyttede med forskjellige Grundstofatomer eller Atomgrupper (Radicaler). Saaledes er Phenol $C_6 H_5 . OH$, Pikrinsyre $C_6 H_2 (NO_2)_3 . OH$, Benzoesyre $C_6 H_5 . CO_2 H$, Toluol $C_6 H_5 . CH_3$. De a. F. udmærke sig ved en forholdsvis stor Bestandighed og ved ganske særegne Isomeriforhold, som man har Grund til at antage bero paa Benzolets ejendommelige atomistiske Bygning. **Aromātiske Midler** kaldes i Lægekunsten saadanne Stoffer, der væsentlig indeholde ætheriske Olier. En stor Mængde af disse Midler anvendes meget i det daglige Liv som Krydderier (Kanel, Kryddernelliker, Cardamome osv.), andre anvendes især som Husmidler, f. Ex. Kamilleblomster, Hyldeblomster, Lindeblomster. De virke let oplivende og forøge Spyt- og Mavesaft-Afsondringen.

Aron (hebr. Aharon), Moses's ældre Broder, hans Ordfører og Medhjælper ved Jødernes Befrielse fra Trældommen i Ægypten, blev paa overnaturlig Maade bekræftet i Ypperstepræsteværdigheden af Jehova selv, s. 4de Moseb. XVII. Al Præsteværdighed i Israel tilkom A.s Efterkommere, medens den lavere Tjeneste ved Helligdommen tilkom den øvrige Del af Levi Stamme. A. d. 123 Aar gl. paa Bjærget Hor.

Arōna, Stad i Norditalien, ved Lago Maggiore, 14 M. n. ø. for Turin. 4,000 J. I Nærheden en kolossal Billedstøtte af den 1584 i Milano afdøde Ærkebiskop Carlo Borromeo.

Arpad, Magyarernes Anfører ell. Hertug efter sin Fader Almus's Død 889, underkastede sig hele det nuværende Ungarn, tvang Zwentibold til at afstaa en Del af Mähren og gjorde to ødelæggende Streiftog igjennem det sydlige Tyskland til Italien 899 og 900. Fra Tyskland bleve hans Hære vel drevne tilbage af Bayrerne 900 og af Markgrev Luitpold af Kärnthen 901, men derfor ophørte ikke Magyarernes røverske Indfald. A. døde 907; han er bleven Ungarernes Nationalhelt og er Stifter af det ældste Kongehus i Ungarn, det **arpadske Dynasti**, der regerede til 1301, da Mandsstammen uddøde med Kong Andreas III.

Arpe, den Skorpe, der bedækker Pattebarnets Isse og kun bestaar af Overhudsskæl og Smuds, sammenklistrede med de korte Hovedhaar, spiller en stor Rolle i Folketroen, idet det anses som skadeligt for Barnet at fjærne den, hvorimod den affaldne A. gaar for et virksomt Forebyggelses- og Lægemiddel mod visse Sygdomme.

Arpeggio, it. [pēdschio] (af arpa, Harpe), be-

tegner en harpemæssig Udførelse af en **Accord**, saaledes at dens Toner, i Stedet for at gives paa en Gang, følge efter hverandre.

Arpent [pang], et forhenværende fransk Flademaal, lig 100 □ Perches. Men da der var 3 forskjellige Perches, blev der ogsaa 3 A., nemlig 1) A. de Paris, lig 8,677 danske □ Al., 2) A. d'ordonnance ell. A. des eaux et des forêts, lig 12,962 □ Al., 3) A. commun, 10,712 □ Al.

Arpino, Stad i Syditalien, 14 M. n. n. v. for Neapel. 6,000 J. Klædefabriker, Garverier, Papirmøller. Oldtidens Arpinum, Ciceros og Marius's Fødeby.

d'Arpino, il Cavaliere, it. Maler, s. **Cesari**.

Arqua, Landsby i Norditalien, s. v. for Padua. Her er Petrarcas Hus og Grav.

Arquebuse [byhs], rimeligvis en fransk Fordrejelse af det tyske Ord „Hakenbüchse", et forholdsvis let Haandskydevaaben, som brugtes i det 16de og 17de Aarh. **Arquebusier** [bysieh], en med dette Vaaben udrustet Kriger. **Arquebusére**, henrette ved Skydning. **Arquebusadevand** faas ved at destillere Spiritus over forskjellige aromatiske Urter. Det benyttes som Badevand paa Saar og som fordelende Middel ved Contusioner.

Arques [ark], Flk. i det franske Dep. Nedre-Seine, 1 M. s. til ø. for Dieppe, bekjendt af den Sejer, som Henrik IV her vandt over den katholske Ligues Hær under Hertugen af Mayenne 21 Sept. 1589.

Arracacha [katscha], Slægt af Skjærmplanternes Familie, nærmest beslægtet med vor plettede Skarntyde. A. esculenta, som voxer vildt paa Bjærgene (den tempererede Region) ved Bogota, dyrkes baade der og mange andre Steder i Amerika paa Grund af sine som Kartofler spiselige Rødder; Planten bærer nemlig flere knollede Rodgrene af Form og Størrelse som et Oxehorn og af en hvid, gul eller rødlig Farve. I Frankrig og England har man forsøgt at dyrke denne Plante i det store i Stedet for Kartoflen, men uden Held.

Arran, 1) den største af Øerne i Clydebugten i Skotland, 3 M. lang og halvt saa bred, med 6,000 J., er bjærgfuld (indtil 2,700 F.), men frugtbar og veldyrket. Paa Østkysten findes to gode Havne. Beboerne tale Gaelisk, men forstaa Engelsk. Keltiske Oldtidsminder og mange Erindringer om de danskes Herredømme. 2) **Nord-A.**, en Gruppe Smaaøer ved Irlands Nordvestkyst, høre til Donegal-Shire. 3) **Syd-A.**, 3 Smaaøer uden for Galway-Bugten paa Irlands Vestkyst. 3,000 J.

Arrangere [schére], ordne; indrette et Musikstykke for andre Stemmer eller Instrumenter end dem, det oprindelig er skrevet for.

Arras [arrä], stærkt befæstet Hovedstad i det franske Dep. Pas de Calais, 23 M. n. for Paris. 22,000 J. Bispesæde, flere højere Undervisningsanstalter og botanisk Have. Traadspinderier, Kniplingsfabriker, Roesukkerfabriker, Bryggerier. Betydelig Handel. A., Romernes Nemetacum, var Hovedstad i Atrebaternes Land, senere i Artois og kom 1640 under Frankrig. Fredslutning 1435 mellem Frankrig og Hertugen af Burgund, 1482 mellem Ludvig XI og Maximilian af Habsburg. Robespierres Fødeby.

Arrebo, Anders Christensen, f. 1587 paa Ærø, blev i en meget ung Alder Slotspræst i Kjøbenhavn og 31 Aar gl. Biskop i Throndhjem. Her paadrog hans Uforsigtighed og ungdommelige Lystighed ham Anklage for forargeligt Levned, hvilket havde hans Afsættelse til Følge. Dog benaadedes han atter og blev Sognepræst i Vordingborg, hvor han døde 1637. Han kaldes sædvanlig „den danske Digtekunsts Fader", et Navn, som med Rette tilkommer ham, for saa vidt han var den første Digter, der med Held anvendte det danske Sprog til kunstmæssig Poesi. Hans betydeligste Værk er „Hexaëmeron" (udg. efter hans Død 1661), hvortil vel den franske Digter Bartas's Digt om Verdens Skabelse har tjent som Forbillede, men som paa mange Steder er fuldkommen originalt og udmærker sig ved friske og livlige Naturskildringer. Af hans andre Arbejder mærkes hans Oversættelse af Davids Psalmer (1623), egentlig en fri Bearbejdelse, der grundede hans Anseelse som Digter og berigede Kirken med gode Psalmer. Baade Kirken, Poesien og Sproget skylde ham meget.

Arrénde, Forpagtning; **Arrendátor**, Forpagter.

Arreskov Sø, Fyns største Indsø, 1½ M. n. ø. for Faaborg, ½ M. lang og ¼ M. bred, har Afløb til Odense Aa. Ved Søen ligger det gamle Herresæde A.

Arrest i Ordets egentlige og oprindelige Betydning (civil A.) er et retligt Baand, som lægges paa en Skyldners Person eller hans Gods for at sikre deres Tilstedeblivelse eller for at forhindre, at Skyldneren, inden Creditor kan erholde sin Fordring fyldestgjort ved Execution, skal gjøre ham dette umuligt ved at afhænde sine Ejendele til andre. A. paa Personen bliver, hvor den tilstedes, i Almindelighed iværksat ved at den paagjældende sættes i Fængsel (Gjældsarrest; egentlig er det dog blot den foreløbige Fængsling før Dom eller før Dommens Execution, som benævnes A., Gjældsarrest i Modsætning til Gjældsfængsel). Saadan personel A. kunde tidligere anvendes, navnlig naar Creditor ikke havde kunnet gjøre A. i Gods for sin hele Fordring, fordi tilstrækkelige Midler ikke forefandtes; men nu er Gjældsarrest ligesom Gjældsfængsel (s. d. A.), bortset fra enkelte, lidet omfattende Undtagelsestilfælde, afskaffet i Danmark ved Concursloven af 25 Marts 1872 og i Norge ved L. af 3 Juni 1874. Derimod er A. paa Gods (reel A.) et vedblivende i fuld Kraft staaende Retsinstitut. Saadan A. iværksættes af Fogden, der dog i Regelen ikke vil foretage den, førend den, som fordrer den iværksat, har stillet Sikkerhed for den Erstatning, han i Tilfælde af, at A. siden befindes ulovlig (navnlig fordi den Fordring, for hvilken den er iværksat, ikke er gyldig), vil have at udrede til **Arrestatus** (den, hvis Gods er bleven belagt med A.) for det denne ved A. tilføjede Tab, Tort og Creditspilde; og fremdeles maa den, som har begjæret A. iværksat, **Arrestimpetranten** ell. **Arrestrequirenten**, naar han ikke allerede har Dom over Arrestatus, strax anlægge Sag imod denne for ved Dom at erholde A. stadfæstet eller kjendt lovlig og sin Fordring paa Arrestatus anerkjendt. Dette kaldes at forfølge A. til Justification eller

Stadfæstelse, og den Retssag, hvorved dette sker, kaldes **Arrestforfølgnings-** ell. **Justifikationssag.** A. paa Gods foretages i Almindelighed blot ved en af Fogden til Retsprotocollen afgiven Erklæring, som medfører, at Arrestatus, der saaledes i Almindelighed vedbliver at være i fuld Besiddelse af de arresterede Gjenstande, om Arresten stadfæstes, ikke uden at paadrage sig Strafansvar kan disponere over dem, ligesom alle saadanne Dispositioner ogsaa ere ugyldige, naar Arrestforretningen er bleven tinglæst, eller den er Tredjemand personlig bekjendt, hvorimod A. ikke er til Hinder for, at andre af Arrestati Creditorer gjøre Execution i det arresterede Gods, ligesom A. paa Gods ogsaa bliver til intet, saasnart Arrestatus gaar fallit. — Den her omhandlede civile A. er altsaa det Institut, der oprindelig betegnes ved Ordet A.; men efter den senere Sprogbrug tales der nu ogsaa om criminel A., hvorved forstaas Fængsling af en Person, der er mistænkt for en Forbrydelse (hans Hensættelse i Varetægtsfængsel). Saadan A. maa for dansk Rets Vedkommende vel skjelnes fra simpel Anholdelse, som kan foretages af Politiet, ja til Dels endog af private Folk, medens egentlig criminel A. kun kan decreteres af en Dommer. Den, som er belagt med criminel A., kaldes **Arrestánt.** Endelig kaldes ogsaa Fængsel, der paalægges nogen som Straf, i visse Tilfælde, især i Militæretaten, A. I Norge kaldes Straffængsel, under hvilket den fængslede selv kan forskaffe sig det Underhold, han vil, A., i Modsætning til Fængsel paa almindelig Fangekost eller paa Vand og Brød. A. kaldes ogsaa selve det Sted, hvor de i en civil eller criminel Sag arresterede holdes indespærrede. **Arrestbøjle,** en Jærnstang, forsynet med en eller to Bøjler. Den bruges til Arrestering paa Krigsskibene, idet Bøjlen sluttes om Benet paa Manden, og Jærnstangen laases til en Øjebolt i Dækket.

d'Arrest, Heinrich Ludwig [d'arrē̆h], Astronom, f. 1822 i Berlin, d. 1875 i Kjøbenh., blev 1848 ansat ved Observatoriet i Leipzig og 1852 som Prof. ved Universitetet dersteds. 1857 blev han Prof. ved Kjøbenhavns Universitet, hvor under hans Ledelse et nyt, med fortrinlige Instrumenter forsynet Observatorium opførtes 1861. A. har opdaget flere Kometer, hvoriblandt en med kort Omløbstid, og en Planet, Freja. I øvrigt har han især beskæftiget sig med Observation af Stjernetaager, af hvilke han har opdaget over 400 nye. Foruden talrige Afhandlinger i „Astron. Nachr.", det kgl. sachsiske og det kgl. danske Videnskabsselskabs Skrifter har han udgivet Skrifter om de smaa Planeter, om Kjøbenhavns nye Observatorium og et Hovedværk om Stjernetaager, »Siderum nebulosorum observationes Havnienses«, hvilket sidste udkom 1867 paa det danske Videnskabsselskabs Bekostning og 1875 kort før hans Død skaffede ham det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. Ogsaa Stjernetaagernes spectroskopiske Forhold helligede han i sit Livs sidste Aar sin Opmærksomhed, ligesom spectroskopiske Undersøgelser i det hele taget, og hans sidste Arbejde, udført i Vinteren 1874—75, var en spectroskopisk Gjennemsøgning af Fixstjernehimlen, ved hvilken han fandt mange særlig mærkelige Fixstjerne-Spectra.

Arresø, Danmarks største Indsø, ligger i Nordsjælland og har 5 M. i Omkreds, er henimod 1 □ M. stor, men har kun ringe Dybde. Tidligere var Søen i Forbindelse med Kattegattet; nu har den ved en Kanal, der driver en Del af Maskinerne i Frederiksværks Fabriker, Afløb til Roskilde Fjord.

Arrha, lat., Haandpenge, et Pengebeløb, der ofte ved Contracters Afslutning og som Tegn paa denne af den ene Contrahent gives den anden. Navnlig er det hyppigt, at den, der fæster et Tyende, giver dette Penge paa Haanden, hvilke kaldes Fæstepenge. At Haandpenge ere givne gjør dog ikke Contracten i sig selv mere bindende, end den ellers vilde være, og hvis Contracten uden den Contrahents Skyld, som har erlagt den, gaar tilbage, maa ogsaa Haandpengene i Regelen gives tilbage.

Arrhénius, Johan, sv. Botaniker og Agronom, f. 1811 i Järeda i Calmarlän, blev 1846 Forstander for Landbohøjskolen paa Ultuna, men forlod denne Plads 1862 for at overtage Secretærposten ved Landvæsensakademiet, hvilken han fratraadte 1881. A. har ved »Tidskrift för landtmanna- och communal-ekonomien« (1845—61), »Handbok i Sv. jordbruket« (4de Opl. 1879), »Smärre samlade skrifter i landthushållningen« (1858—81, hidtil 21 H.), »Jordbruksläraus hufvudgrunder« (3dje Opl. 1876) m. m. kraftig bidraget til at forhøje Interessen for den svenske Agerdyrknings Forbedring.

Arrhephórer kaldtes i Athen 4 smaa Piger, som i en Alder af 7 Aar valgtes til at tjene Athene og i Løbet af 4 Aar boede ved hendes Tempel og anvendtes til forskjellige Tjenester, hvortil der krævedes barnlig Uskyld eller Uvidenhed.

Arrhidǽos, Philippos, Alexander d. stores aandssvage Halvbroder, blev efter Alexanders Død 323 f. Chr. af Navn Konge i det makedoniske Rige, men var kun et Redskab for de forskjellige Rigsforstandere. Han dræbtes 317 af Alexanders Moder Olympias, der altid havde hadet denne sin Mands uægte Søn.

Arria [är], en Romerinde, gift med Cæcina Pætus, hvem Kejser Claudius paa Grund af en Mistanke vilde lade henrette. Pætus og hans Hustru flygtede, men bleve indhentede. For at give sin Mand Mod til at dræbe sig selv stødte A. en Dolk i sit Bryst med de Ord: „Det gjør ikke ondt, Pætus".

Arriános, Flavius, græsk Historieskriver, Ven og Discipel af Stoikeren Epiktet, blev under Hadrian Præfect over Kappadokien, hvor han tilbagedrev et Indfald af Alanerne. Efter at have været Consul under Antoninus Pius trak han sig tilbage til Privatlivet. Han har efterladt sig „Epiktets Samtaler" (»Diatribe«) i 8 Bøger, af hvilke de 4 første ere bevarede, samt udgivet Epiktets Haandbog (»Enchiridion«). Hans »Anabasis« i 7 Bøger skildrer Alexanders Tog til Asien; det er en troværdig og livlig Skildring af de store Begivenheder. Hertil slutter sig hans i ionisk Dialekt forfattede Beskrivelse af Indien. Hans øvrige Værker ere tabte, med Undtagelse af en Beskrivelse af det

forte Havs Kyst (»Periplus«) og et Stykke af en Lærebog i Taktiken.

Arriaza y Superviela, Juan Bautista de [riābsa i], sp. Digter, f. 1770 i Madrid, var først Søofficer, saa Legationssecretær i London og Paris. 1807 kom han til Spanien, optraadte som ivrig Royalist, satiriserede over det franske Parti, blev Cabinetssecretær hos Ferdinand VII, senere Kammerherre. D. 1837. Hans Digte ere let henkastede, halve Improvisationer. Hans Hovedværk er »Cantos patrióticos« (1810).

Arrière-Ban [riæhr=bang], tidligere i Frankrig Benævnelse paa den i Nødsfald til Krigstjeneste opbudne Almue i Modsætning til Lenstropperne og Lejesvendene, saa vel som senere den hvervede, staaende Hær. **Arrièregarde**, den Del af en Hær eller mindre Troppestyrke, der paa Marchen og navnlig under tilbagegaaende Bevægelser følger i nogen Afstand bag Hovedstyrken for at sikre denne mod Angreb af en forfølgende Fjende.

Arrière-pensée, fr. [riæhr=pangsēh], en Tanke, man beholder for sig selv; Bagtanke.

Arriēro, sp., en Mulæseldriver.

Arrighi, Jean Touss., fr. General, f. 1778 paa Corsica, var i Slægt med Familien Bonaparte og fulgte 1797 som Secretær Joseph Bonaparte til Rom, hvor han blev Øjenvidne til General Duphots Mord under Folketumulten. A. deltog derefter i Toget til Ægypten, hvor han blev Capitain, og senere i Slagene ved Marengo, Austerlitz, Friedland og Wagram; blev 1809 Divisionsgeneral i Rytteriet og Hertug af Padua. 1812 havde A. det Hverv at sikre Kysterne imod engelsk Landgang og at organisere Nationalgarden, hvilken blev Grundlaget for Hæren 1813; han førte et Cavalericorps i Slaget ved Leipzig og var 1815 Gouverneur paa Corsica, men blev derefter forvist indtil 1820. A. var 1846 Fuldbyrder af Ludvig Bonapartes Testamente, valgtes 1849 til Nationalforsamlingen, blev i Nov. s. A. Generalpostdirecteur og 1852 Senator og Gouverneur for Invaliderne. D. 1853. — Hans Søn, **Ern. Louis Henri A.**, Hertug af Padua, f. 1814, blev 1849—52 Præfect og 1853 Senator, var 1859 et halvt Aar (Maj—Nov.) Indenrigsminister, i hvilken Stilling han forberedte en Fængsling af alle Kejserdømmets Modstandere, og 1876—81 Medlem af Deputeretkammeret som en af Napoleonisternes Førere.

Arrivēre, ankomme; times, hændes.

Arrōba var i Spanien en Vægt og et Maal, som Vægt 25 Libras ell. 23 d. Pd., som Vinmaal (A. mayor ell. Cantara) 16,70 d. Potter og delt i 4 Quartillas, 8 Azumbres ell. 128 Copas, som Oljemaal (A. menor) 13 d. Potter. **A. métrica**, 10 Kilogram.

Arrogānt, fordringsfuld, hovmodig. **Arrogance**, fr. [gāngse], Fordringsfuldhed, Hovmod.

Arrondēre [rong], afrunde; Udtrykket bruges især om at bringe en Landejendoms eller Stats Besiddelser i et saadant Sammenhæng, at ingen fremmed Ejendom ligger inden for Territoriets Omraade, og at dettes Grænser blive naturligere og lettere at beskytte. **Arrondēring**, s. **Vælsning**. **Arronderingspolitikens Tid** kaldes i Historien den efter den preussiske Syvaarskrig nærmest følgende Tid, da Polen blev delt mellem Preussen, Østerrig og Rusland, Østerrig søgte at erhverve Bayern, og Rusland fratog Tyrkiet flere Landstrækninger. **Arrondissement** [arrongdiss'māng], i Frankrig Underafdeling af et Departement; Bykvarter (f. Ex. af Paris).

Arrow-Root [ārro=ruht], s. **Salep**.

Ars (Flert. **artes**), lat., Kunst; **ars lōnga, vīta brĕvis**, Kunsten er lang, Livet kort. Jfr. **Artes**, **Artium**.

Ars an der Mosel, Stad i det tyske Lothringen, 1 M. s. v. for Metz, ved Mosel. 6,000 J. Jærnværker, Papirfabrikation. Ruiner af en romersk Vandledning.

Arsākes løsrev 256 f. Chr. Persien fra Seleukidernes Herredømme og gjorde sig til Konge i det parthiske Rige, hvis Hovedstad først var Hekatompylos, senere Ktesiphon og om Sommeren Ekbatana. Hans Efterkommere, **Arsakiderne**, regerede baade i Parthien og Armenien. Parthien havde bestandig Krige, først med Seleukiderne i Syrien, siden med Romerne. Indvortes Uroligheder svækkede Riget; Artabanos IV, den sidste af Arsakiderne, blev 226 e. Chr. styrtet af Perseren Artaxerxes, som stiftede Sassanidernes Dynasti i det nypersiske Rige. I Stor=Armenien kom c. 130 f. Chr. en Fyrste af A.s Stamme paa Tronen, og Arsakiderne regerede der, indtil Riget 428 kom under Sassanidernes Herredømme.

Arsamās ell. **Arsomāst**, Stad i Rusland, Gouv. Nischnij=Novgorod, og 13 M. s. til v. for N.=N. 12,000 J. Tilvirkning af Læder, Sæbe, Sølv= og Jærnvarer, samt Skotøj.

Arschin, den russiske Alen, 1,13 d. Alen. Den deles i 16 Werschok, og 3 A. udgjøre 1 Saschen.

Arsēn, d. s. s. Arsenik.

Arsenāl, d. s. s. Tøjhus.

Arsenik ell. **Arsēn**, As, et graat, metallignende Grundstof, der er sprødt, flygtigt, og hvis Dampe have Løglugt. Det findes dels frit, dels i Forbindelse med Metaller, med Svovl eller samtidig med Metaller og Svovl. Den vigtigste A.=Malm er **Arsenikkis**, som indeholder A., Jærn og Svovl. Opheder man denne uden Luftens Adgang, sublimerer A., og Svovljærn bliver tilbage. Ophedes under Luftens Adgang, iltes alle Bestanddelene, nemlig Svovlet til Svovlsyrling, som gaar luftformig bort, Jærnet til Tveilte, som bliver tilbage, A. til den giftige **Arseniksyrling**, Rottekrudt, som fortættes til et hvidt Pulver i Trærør (Giftfangere). Ved gjentagen Sublimation i Jærnkjedler faar man Arseniksyrlingen som en glasagtig Masse, der ved at ligge hen bliver nigjennemsigtig (porcelænagtig). Arseniksyrlingen opløses kun lidet i Vand, let i Saltsyre. Ophedet med Kul giver den A. Med Kongevand eller Salpetersyre iltes den højere til **Arseniksyre**. Med Zink og svag Svovlsyre giver A. og dets Iltforbindelser **Arsenikbrinte**, en giftig, ildelugtende Luftart, der er vigtig som Kjendemiddel paa A. i Forgiftelsestilfælde. Arseniksyrlingen danner forskjellige **Kobbersalte**, der udmærke sig ved deres smukke, grønne Farve og ved deres store Giftighed (s. **Scheelesgrønt**, **Schweinfurtergrønt**). Med Svovl forener A. sig i flere Forhold (s. **Auripigment**, **Realgar**). Næsten i alle sine Forbindelser, baade organiske og uorganiske, viser A. den største Analogi med

Phosphor. A. anvendes meget i Lægekunsten, især som Arseniksyrling, arseniksurt Natron og arseniksyrlet Kali mod Hudsygdomme og Koldfeber. **Arsenikforgiftning** er enten acut eller chronisk. Ved den acute Forgiftning er det A.s ætsende Virkning, der især gjør sig gjældende, idet den navnlig fremtræder som en heftig Betændelse af Tarmkanalen med Smerter, Brækninger og blodig Diarrhoe, hvortil der slutter sig en overordenlig Svaghed, Lammelse af Hjærtet og Nervesystemet, samt Anuri; Tilstanden ligner ofte paafaldende Cholera. Denne Form iagttages fortrinsvis, naar større Mængder af en Arsenikforbindelse paa en Gang indføres i Maven forbryderſk eller frivillig: Rottegift, arsenikholdige Badevande, Confect, farvet med Arsenikfarver (Scheelesgrønt, Schweinfurtergrønt, Anilinfarver). Indtil Lægen kan blive hentet, maa man ved en acut A. understøtte Brækningen ved Sæbevand og give Æggehvide udrørt i Vand, samt slimede Drikke. Den chroniske Forgiftning opstaar, naar Organismen i længere Tid optager smaa Mængder af A. enten gjennem Maven (ved arsenikholdigt Drikkevand, Fødemidler kogte i Kar med arsenikholdig Fortinning) eller gjennem Lungerne (ved Indaanding af Arsenikstøv fra Tapeter og Klædningsstykker, farvede med Arsenikfarver, især grønne, i Fabriker) eller endelig gjennem Huden (ved arsenikholdig Sminke, Badevand o. desl.). Den viser sig ved en fuldstændig Forstyrrelse af Ernæringen, **Arsenikkakexi**, i Forbindelse med forskjellige nervøse Symptomer (Skjælven, Lamheder osv.), der kan ende dødelig. A. er en af de stærkeste Gifte, men nydes ikke desto mindre i adskillige Egne i Europa, især Bjærgegne (Steiermark og Tirol), som et Middel til at skaffe Legemet Huld og Udholdenhed; at den i disse Tilfælde taales saa godt endog i temmelig stor Mængde beror vel bl. a. paa at „Arsenikspiserne“ kun lidt efter lidt stige med Dosis og jævnlig høre op i nogen Tid, hvorved Giften da faar Tid til atter at udskilles af Legemet.

Arsēnius, Patriarch i Constantinopel, tidligere Eneboer paa Bjærget Athos. Da Michael Palæologos bemægtigede sig Tronen og 1262 lod sin Forgængers 10aarige Søn blinde, satte A. ham i Ban og forlangte, at han skulde frasige sig Kronen. Kejseren lod A. afsætte og forvise til en Ø i Marmarahavet, hvor han døde 1267. Et stort Munkeparti, **Arseniter**, vilde ikke anerkjende de efter A. udvalgte Patriarcher; først 1312 bleve de forsonede med Kirken, da A. blev kanoniseret og hans Lig ført til Sophiekirken i Constantinopel.

Arsew [søh], Havn i den franske Prov. Oran i Nordafrika, 5 M. n. ø. for Oran. 3,000 I. God Red. Korn- og Salthandel.

Arsinoe, flere ægyptiske Prinsesser af Ptolemæernes Slægt, deriblandt en Datter af Ptolemæos I, som blev gift med Lysimachos og bevægede ham til at myrde sin Søn af første Ægteskab Agathokles. Senere ægtede hun sin Helbroder, Ptolemæos II Philadelphos. Flere Stæder i Ægypten og paa Cypern opkaldtes efter dem; mest bekjendt er den saakaldte Krokodilstad mellem Nilen og Mørissøen, i Nærheden af hvilken den berømte Labyrinth findes.

Arsis [ār] og **Thēsis**, d. e. Hævning og Sænkning (af Foden ell. Taktstokken) kaldte de græske Metrikere de to Dele, hvoraf enhver Versfod bestaar; A. betegnede den stærkere Del, den lange Stavelse, T. den svagere Del, ēn ell. to korte Stavelser. — Musikerne bruge Ordene A. og T. i omvendt Betydning, saaledes at A. (Optakt) betegner de lette (slette) Taktdele, T. (Nedtakt) de svære (gode) Taktdele.

Art (**species**), Naturhistoriens laveste systematiske Begreb, omfatter alle de Individer eller Exemplarer af Dyr eller Planter, som i alt væsentligt stemme overens med hverandre og ikke frembyde andre Forskjelligheder end dem, der følge med Alder, Kjøn, Pleje, Klima, saasom forskjellig Størrelse, Farve o. desl. Kun Individer af samme A. kunne i Regelen og i Længden avle frugtbart Afkom med hinanden, og Dyr, som formaa dette, ere af samme A., hvor forskjellige de end undertiden kunne se ud. Derfor udgjøre f. Ex. alle Menneskeracer kun ēn A., alle Hunderacer, alle Tamdunens Afarter ligeledes, hvorimod f. Ex. Kronhjorten og Daahjorten ere to forskjellige A. af samme Slægt (s. d. A.), ligeledes Tiger, Løve, Leopard, Jaguar, Los, Vildkat, eller Krage, Ravn, Allike og Raage osv. Individer af forskjellige, men beslægtede A. kunne dog ikke sjælden avle Afkom, men dette (Bastarder) er i Regelen ufrugtbart, i al Fald Handyrene, følgelig altid ufrugtbart indbyrdes. De Forskjelligheder, ydre ell. indre, hvorved den ene A. kan kjendes fra den anden, kaldes A.s Kjendemærker eller Charakterer, og disse deres virkelige Ejendommeligheder gaa ved Avl af nye Individer i Arv til disse. Inden for A.s Omraade kan der dog være stor Forskjel, eftersom Dyret er ungt eller gammelt, Han eller Hun (s. **Forvandling**, **Generationsvexel**, **Kjøn**). For saa vidt Forskjellighederne afhænge af Klima, Cultur, Opholdssted eller andre tilfældige Forhold, kan A. omfatte flere Afarter (s. d. A.); hos Mennesket og Husdyrene kalder man disse Racer. Om A.s Oprindelse s. **Darwin**.

Arta, Stad i det nordvestlige Grækenland (til 1881 i Albanien), ved Floden A., 2 M. fra dens Udløb i **A.-Bugten**, der fra det ioniske Hav skærer sig 5 M. ind i Grækenland. 6,000 I. Ved A. stod 16 Juli 1822 et Slag mellem Grækerne under Maurokordatos og Tyrkerne under Redschid Pascha, hvor sidste sejrede.

Artabāzos, flere fornemme Persere. En A. anførte paa Xerxes's Tog mod Hellas en Del af Hæren og trak sig efter Slaget ved Platææ heldig tilbage til Asien. En anden A. gjorde Opstand mod Artaxerxes III, tjente siden med stor Troskab Darios Kodomannos og blev af Alexander d. store udnævnt til Statholder i Baktrien.

Artaphērnes, en Perser, der sammen med Mederen Datis var Anfører paa Persernes Tog mod Grækenland 490 f. Chr.

Artaxērxes, persisk Kongenavn (pers. Artakschatra, mægtig af Herredømme). A. I, med Tilnavn „den langhaandede“ (hed egentlig Cyrus), Søn af Xerxes I, regerede 465—425; havde at kæmpe med flere Opstande, deriblandt mod Inarus i Ægypten, som blev understøttet af Grækerne, men dæmpede dem alle. — A. II

„Mnemon“ (hed egentlig Arsakes), 405—359, besejrede sin yngre Broder Cyrus's Opstand i Slaget ved Kunaxa 401, vandt efter Kampe med Grækerne ved den antalkidiske Fred 387 Herredømmet over de græske Kolonier i Asien og havde ogsaa stor Indflydelse i de græske Staters politiske Forhold. — A. III (hed egentlig Ochos), den forriges Søn og Efterfølger, 359—338, havde gjennem sin hele Regering at kæmpe med Opstande i Lilleasien, Syrien og Ægypten, men det lykkedes ham dog, især ved græske Lejetropper, at dæmpe disse; han gjorde sig forhadt ved sin Grusomhed og blev myrdet 338. — A. (Ardeschir) hed ogsaa Stifteren af det nypersiske Rige (s. Persien), Sassanidernes Stamfader.

Artēdi, Peter, sv. Naturforsker, f. 1705 i Ångermanland, druknede 1735 i Amsterdam. A. var en fortrolig Ven af Linné, som udgav hans »Ichthyologia« (1738), hvorigjennem lagdes Grunden til en videnskabelig Behandling af denne Del af Zoologien.

Artemidōros hed flere græske Forfattere. A. fra Ephesos c. 100 f. Chr. leverede en Beskrivelse af Middelhavets og andre Landes Kyster, hvoraf man troede at have et Udtog af Markianos fra Herakles, men dette Skrift er dog vistnok et Udtog af Geographen Menippos's Værk. — A. fra Daldis i Lydien skrev i det 2det Aarh. e. Chr. et Skrift om Drømmetydning (»Oneirokritika«) i 5 Bøger, der giver vigtige Bidrag til den gamle Mythologi.

Artemis [ăr] (hos Romerne Diana), Datter af Zeus og Leto (Latona), Tvillingsøster til Apollon, f. paa Delos, dyrkedes som Jagtens Gudinde. Hun dræber med sine Pile Kvinderne, ligesom Apollon Mændene; som den jomfruelige Gudinde straffer hun strængt ethvert Brud paa Kyskheden. Hun afbildes som en ung, slank Mø med Bue og Pilekogger, med kort Dragt og Halvstøvler. Siden dyrkedes A. ogsaa som Maanegudinde (ligesom Apollon gjordes til Solgud) og som Fødselsgudinde; især hos Romerne sammenblandedes hun med Hekate og Proserpina og blev en underjordisk Gudinde for Trolddom o. desl. Under Navn af den tauriske A. dyrkedes paa Krim en Gudinde, til hvilken der ofredes Mennesker. I Ephesos tilbades under Navnet A. en Naturgudinde, der afbildedes som en Kvinde med en stor Mængde Bryster.

Artemisia, s. Bynke.

Artemisia, Dronning i Halikarnassos, ledsagede Xerxes paa hans Tog mod Hellas. Hun udmærkede sig særlig i Slaget ved Salamis. — En yngre A., den kariske Konge Mausolos's Hustru, regerede efter hans Død (352 f. Chr.) Karien i 2 Aar. Hun oprejste for sin afdøde Mand et pragtfuldt Mindesmærke (Mausoleum), der regnedes for et af Verdens 7 Underværker.

Artemision kaldtes Nordspidsen af Euboa efter et der liggende Artemistempel. Stedet er bekjendt af de der 480 f. Chr. stedfundne Søkampe mellem Perserne og Grækerne.

Artemon ell. **Artemas**, en Kjætter i Rom i Beg. af 3dje Aarh., paastod, at Læren om Christi Guddom var en af Pave Zephyrinus (197—217) foretagen Forfalskning af den oprindelige Kirkelære. — Under Pseudonymet A. skrev Socinianeren Samuel Crell 1726 sit Angreb paa Kirkelæren.

Artenay [næ], lille By i det franske Dep. Loire, n. for Orléans, hvor der 10 Oct. og 1—4 Dec. 1870 stod flere Kampe mellem Franskmændene og Tyskerne.

Artērie, Pulsaare, s. Blodkar. Arteriel, hvad der angaar Pulsaarerne, bruges om det i dem flydende, lyserøde Blod og om det hele System af Pulsaarer.

Artes liberāles, lat. (jvfr. Ars), de frie, skjønne Kunster (s. Kunst).

Artevelde ell. **Artevelle**, Jakob, flamsk Adelsmand (han havde ladet sig indskrive i Bryggernes Gilde i Gent), som i Begynd. af det 14de Aarh. stod i Spidsen for Folkepartiet i Flandern, forjog Grev Ludvig I og arbejdede for den engelske Konge Edvard III mod Philip VI af Frankrig, der understøttede Greven. Men den bevægelige Folkestemning vendte sig til sidst imod ham: da han vilde føre Englænderne ind i Gent, blev han dræbt ved et Opløb 1345, og den kraftige Folkeførers Drab banede Vejen for den franske Greves Gjenindsættelse. — Hans Søn, Philip A., var 1381 Anfører for Genterne i en ny Opstand mod Greven af Flandern (Ludvig II); han faldt 1382 i Slaget ved Rosebecque mod Franskmændene, der vare komne den fordrevne Greve til Hjælp.

Arth, Flække i Schweiz, Canton Schwyz, ved Sydenden af Zuger-Sø. 3,000 I. A. ligger ved St. Gotthardsbanen, og herfra udgaar en Jærnbane, der fører op til Toppen af Rigi.

Arthritis (af gr. arthron, Led), s. Gigt. Arthrītis, Betændelse i Leddene. Arthropōder, d. s. s. Leddyr.

Arthur, s. Artus.

Arthur, Hertug af Bretagne, Søn af den engelske Konge Henrik II.s tredje Søn Gotfred og Constantia, Arving til Bretagne, f. 1187. Hans Farbroder, den engelske Konge Johan uden Land, der frygtede for, at A. som nærmere berettiget til Tronen og understøttet af den franske Konge Philip II August skulde blive ham farlig, fik ham i sin Magt og førte ham til Rouen, hvor han skal have myrdet den 15aarige, meget lovende Fyrste med egen Haand og lod hans Lig kaste i Seine 1202. A.s Mord havde Tabet af de engelske Besiddelser i Frankrig til Følge for Johan, idet Philip August som begges Lensherre indstævnede Johan for Pairsretten og, da han ikke mødte, fradømte ham hans Len.

Arthur, Chester A., nordamerikansk Præsident, f. 1830 i Staten Vermont, blev 1851 Sagfører i New-York og medvirkede 1856 til Dannelsen af det republikanske Parti, samt var under Borgerkrigen 1861—65 som Generalkvartermester sysselsat med Troppernes Udrustning. 1872 blev A. Tolddirecteur ved New-Yorks Havn, men mistede 1878 dette vigtige Embede paa Grund af sin Modstand mod den af Præsident Hayes paatænkte Reform af Civiltjenesten. Ved Præsidentvalget 1880 opstilledes A. som Republikanernes Candidat til Vicepræsidentposten for at forsone det af Cameron og Conkling ledede Mindretal, valgtes med faa Hundrede Stemmers Overtal og fulgte i Sept. 1881 den myrdede Garfield i Præsident-

værdigheden. I denne Stilling gjennemførte A. en friere Toldtarif og fremmede den Reform af Civiltjenesten, som han tidligere havde bekæmpet.

Articulatiōn, d. s. s. Led. **Articulāter**, d. s. s. Leddyr. **Articulēre**, leddele; udtale Stavelse for Stavelse; angive tydelig, Punkt for Punkt. **Artikel**, Led, Afdeling, Opsats i et Blad ell. lign.; Vareſort; s. ogsaa **Kjendeord**. **De 39 Artikler**, s. **bischöpelige Kirke**.

Artilleri var allerede før Ildvaabnenes Opkomst Benævnelse baade paa det svære Krigsmateriel, som Belejringsmaskinerne og Slyngetøjet, og paa det Personel, der særlig havde dermed at gjøre, hvad man nu vilde kalde de techniske Tropper. Senere bruges A. dels om det grove Skyts og hvad dertil hører af Materiel, dels om den Del af Armeen, som har det dobbelte Hverv at betjene det svære Skyts lige over for Fjenden og saa vel i Freds- som i Krigstid at varetage Hærens Forsyning med Vaaben og Ammunition; de øvrige Grene af Hærens techniske Tjeneste, f. Ex. Sappeur- og Minørtjenesten samt Brovæsenet, ere Tid efter anden, hos os dog først i og efter 1842, udskilte af A.s Hverv og overdragne Ingenieurerne; i nogle Armeer, f. Ex. den franske, sorterer dog Brovæsenet endnu under A. — Landartilleriet plejer man med Hensyn til Materiellets Beskaffenhed at sondre i 4 Hovedklasser: Felt-, Belejrings-, Fæstnings- og Kystartilleriet, men den Omvæltning i A.s Forhold, som Indførelsen af Riffelskytset har medført i de sidste Aar, vil rimeligvis for en Del udjævne den tidligere temmelig skarpe Adskillelse mellem disse Klasser. Feltartilleriet, det Skyts, som Hæren fører med sig i aaben Mark, og som derfor maa have en ikke ringe Bevægelighed, saa at det kan følge de andre Vaabenarter i de fleste Slags Terrain, bestaar af lette Kanoner, nu vel altid Riffelkanoner, der ere affuterede i Lavetter (s. **Affutage**), som i Forening med deres Forstillinger, forspændte med 4, 6 eller stundum 8 Heste, udgjøre et Kjøretøj, der kan komme frem de fleste Steder. Tidligere havde man næsten i alle Stater to Slags F., et lettere bestaaende af 6pds. Kuglekanoner og Granatkanoner eller Haubitser af lignende Vægt og et sværere af 12pds. Kanoner og dertil svarende Granatkanoner. Nu er en slig Sondring langt mindre nødvendig, og det danske A. nøjes saaledes med en Feltpiece, en omtr. 3"s (8,7 cm.) riflet Bagladekanon af Model 1876, som fuldt udrustet vejer noget mere end den gamle Sexpunder, men i Virkning staar langt over den gamle Tolvpunder; i Norge og Sverige er man i Færd med som Hovedkaliber for Feltartill. at indføre en 8,4 cm. riflet Bagladekanon, ligesom den danske af Krupps Construction og Tilvirkning, i Stedet for de hidtil benyttede 7,5 og 9,6 cm. (d. e. 3pds. og 6pds.) Forladekanoner. Feltskytset samles i taktiske Afdelinger, Batterier, i de fleste Lande paa 6, hos os paa 8 Kanoner, der efter Riffelskytsets Indførelse altid ere af samme Slags i hvert Batteri, men tidligere gjærne vare Kugle- og Granatskyts i et noget varierende Forhold. Eftersom Betjeningsmandskabet følger Kanonerne til Fods, eller kjørende paa Lavetter og Forstillinger, eller endelig til Hest, kaldes Feltartilleriet Fodartilleri, kjørende eller ridende A.; de danske Feltbatterier ere alle kjørende, hvorimod Norge og Sverige ligesom de fleste andre Stater endnu have beholdt nogle ridende Batterier, uagtet det er mere end tvivlsomt, om disses forøgede Bevægelighed staar i Forhold til de forøgede Bekostninger og Vanskeligheden ved Indøvelsen af Mandskabet. Feltartilleriet medgives som oftest Armeerne i et Forhold af 2—3 Kanoner for hver 1,000 Mand, stundum i noget større Forhold, naar Armeen bestaar af ukrigsvant og ufuldstændig øvet Mandskab. En Del af A. fordeles til de større Hærafdelinger, Divisionerne, for af disse at anvendes til Indledning af Kampen samt til Understøttelse for de andre Vaabenarter; en anden Del af A. beholdes derimod som en samlet Artillerireserve eller Corpsartilleri til Feltherrens mere umiddelbare Raadighed for at bruges til i Slagets afgjørende Øjeblik at tilvejebringe en mere overvældende Virkning paa det Punkt, hvor det behøves for at forberede eller tilbagevise et Hovedangreb. Gustav Adolf har Fortjenesten af først at have gjennemført en Sondring mellem Feltartilleriet og det øvrige sværere Skyts; i Frankrig blev denne Adskillelse først gjennemført for c. 100 Aar siden af Gribeauval. Napoleon I var den første, som anvendte A. i store samlede Masser. Til Feltartill. kan man henregne Bjærgartilleriet, der for at kunne komme frem i det Krigstheater, for hvilket det er bestemt, udrustes med smaa Kanoner eller Haubitser, der ere lette nok til ligesom Lavetterne at føres paa Heste- eller Muldyrryg eller i al Fald trækkes paa vanskelige Fjældveje af enkelt Hest; som en Følge deraf kan Skytset ikke godt være i Besiddelse af nogen stor eller vidtstrakt Virkning. Norge besidder et Bjærgartilleri af 7,5 cm. (d. e. 3pds.) riflede Haubitser. Belejringsartilleriet behøver kun saa megen Bevægelighed, at Piecerne og deres Affutager uden alt for stor Kraftanvendelse kunne transporteres ad banede Veje samt igjennem Løbegravene til Belejringsbatterierne; Kanonerne regnes derfor at kunne have en Vægt af indtil c. 6,000 Pd., ihvorvel saa svære Piecer ikke altid behøves til den egentlige Kamp med Fæstningens A. og strængt taget ej heller til Brecheskydningen i sædvanlige Tilfælde. Derimod bør Belejringskanonerne have en stor Skudsikkerhed og vidtstrakt Skudvidde, og man vil derfor i Fremtiden altid vælge riflede Kanoner dertil; disse Piecer egne sig tillige til Brug ved Bombardement, men helt vil man næppe kunne undvære Morterer til Brug ved Beskydningen af de fjendtlige Værker. Fæstningsartilleriet har Brug for Piecer af alle Slags og alle Størrelser; meget svære Kanoner finde dog af den Grund kun en indskrænket Anvendelse, at deres Vægt og Uhandelighed gjøre dem vanskelige at flytte fra Sted til andet paa Fæstningsværkerne og fremfor alt vanskelige at montere under Ilden fra Belejringsbatterierne. Til at optage Artillerikampen med disse ville Piecer af samme Beskaffenhed som de, hvormed disse ere monterede, være de hyppigst anvendelige. Til ved det indbyrdes Flankeforsvar imellem Fæstningsværkerne at be-

skyde de fjendtlige Stormcolonner paa kort Hold vilde de glatløbede Kanoner, selv de af smaa Kalibre, være fortrinlig anvendelige. Kystartilleriet vil ofte være henvist til Skydning paa store Afstande, og da det i mange Tilfælde er magtpaaliggende, at de enkelte Skud, der kunne bringes til at ramme f. Ex. et forbisejlende Skib, afstedkomme en eftertrykkelig og om muligt afgjørende Virkning, har man altid monteret Kystbatterierne med de sværeste Kanoner, noget som man kan gjøre saa meget bedre, som der aldrig er Tale om at flytte dem under staaende Fægtning. Opkomsten af de jærnklædte Skibe har gjort det nødvendigt at gaa til meget svære Riffelkanoner, der i det danske A. repræsenteres ved den 14"s og de 11"s Riffelkanoner, i Norge ved 22,1, 26,7 og 30,5 cm. Riffelkanoner. Til at virke mod Panserskibenes Dæk, der ikke er beskyttet mod svære Skud, har man foreslaaet Riffelkanoner eller Morterer af stort Kaliber, som udslynge tunge Spidsgranater med relativ smaa Ladninger og altsaa i stejle Baner. — Søartilleriet har naturligvis deltaget i den samme gjennemgribende Omvæltning som den, Landartilleriet har undergaaet ved Indførelsen af det riflede Skyts. Endnu for faa Aar siden bestod Krigsskibenes Bestykning i saa godt som alle Mariner fornemmelig af et større Antal Kuglekanoner, i Regelen af 30pds. Kaliber. Disse ere nu overalt fortrængte af Riffelkanoner af lignende Vægt. Men Opkomsten af de pansrede Skibe har ogsaa her nødvendiggjort Anvendelsen af meget sværere Piecer, af hvilke da hvert Skib kun er i Stand til at føre saa meget færre. Endelig behøver Flaaden til Bevæbningen af Krigsskibenes større Fartøjer en let Piece (s. i øvrigt **Kanon**, **Morter**, **Affutage**, **Projectil**). **Artilleripark**. En Armé, som staar i Marken, fjærner sig ofte saa langt fra sine faste Arsenaler, at den ikke umiddelbart fra dem kan hente Erstatning for, hvad der daglig forbruges af Ammunition eller hvad der gaar tabt af Vaaben m. m., lige saa lidt som den der kan lade foretage de nødvendige Istandsættelser af Krigsmateriel. Med Armeen maa derfor følge en Slags bevægelige Filialer af Arsenalerne, som kaldes A., og som foruden at medføre Reserveforraad tillige ere indrettede paa i midlertidig etablerede Værksteder at foretage de hyppigst forefaldende Reparationer. I en Afstand af omtrent en Dagsmarche bag Armeen følger sædvanlig en mobil Park, der fører sine Forraad paa Kjøretøjer og har sine Værksteder etablerede saaledes, at de med korteste Varsel kunne bryde op. I noget større Afstand bag Hæren oprettes ofte en fast Park, der er at betragte som et midlertidigt Arsenal. — Naar man fører Krig i Nærheden af Havet, og Forbindelsen over dette er fuldkommen sikret, har man ofte en Del af Armeens Reserveforraad i dertil fragtede Skibe, som udgjøre en Skibspark. — Naar man laver sig til at belejre en Fæstning, samler man det Krigsmateriel, som dertil behøves og som ikke hører til Feltarmeens sædvanlige Udrustning, i en Belejringspark; under selve Belejringen etableres den paa et Sted, der ligger nogenlunde bekvemt for den daglige Forsyning af Belejringsbatterierne og dog saa fjærnt fra Fæstningen, at denne ikke kan naa den med sine Kanoner. **Artillerividenskab**, Indbegrebet af de paa videnskabelige Forudsætninger byggede Kundskaber, som en Artilleriofficer maa besidde for at kunne gjøre Fyldest i de mangfoldige og højst forskjelligartede Hverv, der kunne blive ham tildelte. A. foredrages gjærne i 3 Hovedafsnit, der dog paa mange Punkter gribe ind i hverandre: 1) Ballistik ell. Lære om Skydekunsten; 2) Artilleritechnik ell. Lære om Construction og Tilvirkning af alle Arter Vaaben og andet Krigsmateriel; 3) Artilleriets Organisation og Anvendelse lige over for Fjenden.

Artiskok [är] (Cynara Scolymus), en tidselagtig Plante af de kurvblomstredes Familie (Tidselgruppen), med 3—5 F. høj Stængel, store, fjerdelte Blade og store Blomsterkurve med et kjødfuldt Blomsterleje, kjødfulde, ægformede Kurvblade og lysviolet-rødlige Blomster. Den dyrkes (især i Frankrig) for de unge Blomsterkurves Skyld, af hvilke Blomsterlejet og det nederste af Kurvbladene spises. A. findes kun i dyrket Tilstand og er nær beslægtet med den i Middelhavslandene vildt voxende Cardon (C. Cardunculus), hvis unge Bladstilke og Bladribber spises.

Artist, Kunstner, brugtes indtil 1857 ved det danske Kunstakademi om den, der ved at have vundet den store Guldmedaille havde faaet Ret til dets store Rejsestipendium. **Artistisk**, kunstnerisk.

Artium, fuldst. Examen a. (jvfr. Artes), kaldtes den Prøve, som tidligere aflagdes ved Universitetet af dem, som vilde være Studenter. Ved Bekjendtg. af 13 Maj 1850 henlagdes Prøven med et noget forandret Indhold („Afgangsexamen") til de offentl. Skoler og de private Skoler, som dertil fik Bemyndigelse; for Privatister afholdtes en „Abgangsexamen" af lignende Indhold ved Universitetet. Ved Lov af 1 Apr. 1871 er denne bortfalden og Privatisternes Examen ligeledes henlagt til Skolerne. I Skolens to øverste Klasser deles Undervisningen i to Cursus: sproglig-historisk Afgangsexamen aabner Adgang til de forskjellige Facultetsexaminer ved Universitetet efter aflagt philosophisk Prøve, mathematisk-naturvidenskabelig giver Adgang til den polytechniske Læreanstalt og ved Universitetet til de under det mathematisk-naturvidenskabelige og det philosophiske Facultet hørende Prøver, til statsvidenskabelig Examen og lægevidenskabelig Embedsexamen. I Norge er det lærde Skolevæsen senest ordnet ved Lov af 17 Juni 1869. Skolen deler sig de sidste tre Aar i et Real- og et Latingymnasium; den afsluttende Examen, som indtil 1883 toges ved Universitetet, skal fra 1884 tages dels ved Skolerne, dels for en af Kirkedepartementet udnævnt Examenscommission.

Artocārpus, s. **Brødfrugttræ**.

Artois [toā], forhen en Provins i det nordlige Frankrig, svarer omtr. til det nuværende Dep. Pas de Calais og havde Arras til Hovedstad. Det var oprindelig en Del af Westflandern, men blev 1180 skilt derfra, da Grev Philip gav det til sin Søsterdatter Isabella af Hennegau som Brudegave ved hendes Giftermaal med Kong Philip II August, hvorved A.

kom under Frankrig. Ludvig IX ophøjede det 1237 til et Grevskab for sin Broder Robert, hvis Efterkommere regerede efter ham. Siden blev det forenet med Flandern og tillige med dette med Burgund, kom med den øvrige burgundiske Arv til Østerrig og ved Kejser Carl V til Spanien, som ved Pyrenæerfreden 1659 og Freden i Nijmegen 1679 afstod det til Frankrig. Den anden Restaurationskonge, Carl X, førte baade som Prins og efter sin Fordrivelse og Tronfrasigelse Titlen Greve af A.

Artôt, A. J. M. [tô], f. 1815 i Brüssel, d. 1845 ved Sèvres, bekjendt Violinvirtuos, uddannet i Pariser-Conservatoriet under Brødrene Kreutzer. — **Désirée A.**, f. i Brüssel 1839, Niece af den foregaaende, er en af Nutidens berømteste Sangerinder (Mezzo-Sopran). Hendes eminente Sangkunst er uddannet under Pauline Viardot-Garcia's Vejledning. Er siden 1869 gift med Sangeren Padilla.

Artus ell. **Arthur**, en britisk Fyrste i Wales i Beg. af det 6te Aarh., der længe kæmpede mod de angelsachsiske Erobrere, uden at hans enkelte Sejre kunde standse deres Fremgang. Snart blev han af de britiske Barder omgiven af en mythisk Glorie; baade de i England tilbageblevne og de til Bretagne flygtende glædede deres Landsmænd, med hvis Religion Poesi og Musik vare nær sammenknyttede, ved Sange om Forkæmperen for deres Uafhængighed. Men endnu var han ikke gjort til Høvding for Ridderne ved det runde Bord og den ideale Ridderkonge. Henimod Slutningen af det 12te Aarh. medbragte en Archidiakon fra Oxford, Walter Calenius, fra en Rejse i Bretagne en Bog med keltiske Sagn, der bleve bearbejdede paa Latin af Gotfred af Monmouth, Biskop i Wales, hvoraf Klerken fra Caen Robert Wace 1155 digtede sin »Brut«. Blandt de fabelagtige storbritanniske Konger staar A. som Ridderlighedens Typus, der samler om sig Blomsten af Ridderne om det runde Bord og kæmper med Riser og Drager. Selv bor han i Caerleon i Wales med sin skjønne Dronning Ginevra. De nordfranske Trouverer (s. d. A.) udvidede efterhaanden Stoffet, og om Artussagnet dannede sig en hel cyklisk Digtning (de vigtigste Digte ere »Merlin«, »Lancelot du Lac«, »Le chevalier à la charrette«, »Erec et Enide«, »Tristan«, »Chevalier au lion« med ren ridderlig Tendens og »Le saint Graal« med mystisk-religiøse Tendenser; af deres Forfattere mærkes Chrétien af Troyes 1160). Denne Cyklus har været en rig Fundgrube for senere Digtere: Dante (Episoden om Francesca da Rimini), Pulci, Bojardo, Ariost, Chaucer, Spencer og Shakspere, foruden tyske Digtere fra Middelalderen. **A.s Sæde**, et Bjerg ved Edinburgh, hvorfra A. skal have overskuet Landet, før han slog Angelsachserne. **Artusgaarde** (Junkergaarde), Samlingshuse for Riddere, med det runde Bord som Forbillede. Et saadant bestod i Thorn; hertil sigter Sagnet og Sangen om Fyrsten af Thorn.

Arúba ell. **Oruba**, hollandsk Ø i Vestindien ved Sydamerikas Kyst. 3 □ M. med 6,000 J. Gode Græsgange.

Arundel [ærrøndel], Stad i England, Sussex-Shire, 10 M. s. s. v. for London. 3,000 J. Mærkeligt gammelt Slot, der allerede omtales paa Kong Alfreds Tid.

Arundel, Thomas IV Howard, Earl [s. o.], formaaende engelsk Mæcenat og en ligesaa fin som alsidig dannet Kunstkjender, d. 1646. Berejste i Begyndelsen af 17de Aarh. det sydlige Europa og hjemførte til England talrige Kunstskatte, navnlig antike Marmorværker; en Del af disse (»Arundelian marbles«) opbevares nu i Oxford (s. Marmorkrønike). Hans værdifulde Samling af gamle Manuskripter findes i British Museum. Efter ham er opkaldt Arundel Society, et 1849 i London stiftet Selskab til Kunststudiers Fremme, der har udgivet adskillige Pragtværker især over ældre italiensk Kunst.

Arup, Jens Lauritz, norsk Gejstlig, f. i Christianssand 1793. Han blev Student ved Kjøbenhavns Universitet 1811, men maatte paa Grund af sine trange Kaar Aaret efter forlade Universitetet og tog i Antwerpen Ansættelse som Skibssecretær paa det med Danske og Nordmænd bemandede Orlogsskib „Danzig". I flere Aar efter sin Hjemkomst (1813) levede han som Huslærer paa forskjellige Steder i Norge og Danmark (paa Falster). 1818 tog han ved det norske Universitet theologisk Embedsexamen med Udmærkelse, blev 1819 resid. Cap. til Ullensaker, 1825 resid. Cap. til Bragernæs (Drammen), 1832 Sognepræst smstds., 1845 Stiftsprovst i Christiania og 1846 Biskop i Christiania Stift, hvilket Embede han beklædte med fremragende Dygtighed til sin Død 1874. Han deltog i tidligere Aar ogsaa i sit Fædrelands politiske Liv, idet han var en anset Stortingsmand for Drammen 1836, 1837, 1842 og 1845. Som Formand i Kirkecomiteen i sidstnævnte Aar havde A. væsentlig Andel i den vigtige Dissenterlovs Tilblivelse. Han var ogsaa Medlem af forskjellige kgl. Commissioner, som forberedte vigtige Lovarbejder, og tre Gange under Kongens Fraværelse i Udlandet eller hans Sygdom Medlem af Interimsregeringen.

Aru-Øerne, den østligste Gruppe i Molukker-Archipelaget i Ostindien, høre til Bandaøerne og ligge kun 20 M. fra Kysten af Ny-Guinea. De bestaa af flere ved smalle Sunde adskilte meget frugtbare Øer (Kobrur, Trangan, Bokan og Vassia) samt en Mængde mindre, til Dels ubeboede med et samlet Areal af 125 □ M. og 15,000 J., Haraforer og Papuas, af hvilke i den nyere Tid mange antage Christendommen.

Arv, Erhvervelsen af en afdøds Efterladenskaber. Denne kan ske paa to Maader, nemlig enten saaledes, at det er selve den afdødes Formue med samtlige til den hørende Rettigheder og Forpligtelser, der gaa over til andre, saa at disse, hvis de ere flere, erhverve hver en Anpart deraf, eller saaledes, at det kun er de enkelte, i den afdødes active Formue indbefattede Gjenstande, enten Pengebeløb eller andre Ting, som ved hans Død tilfalde andre, saa at disse, hvis de ere flere, erhverve hver et Qvantum deraf eller visse enkelte bestemte Ting. I stræng Forstand bruges Ordet A. kun om den Erhvervelse, der sker paa den førstnævnte Maade (ved Universalsuccession), men i mindre stræng Forstand ogsaa om Erhvervelse

paa sidstnævnte Maade (ved Singulærsuccession). Ordet A. brnges ogsaa for at betegne det, der erhverves efter en afdød, i egentlig Forstand dog kun det, som erhverves paa den første af de oven nævnte Maader, hvorimod det, som erhverves paa den anden, kaldes Legat ell. Gave (Dødsgave). **Arveafgift** indførtes første Gang i Danmark og Norge ved Frdn. 12 Sept. 1792 (jfr. Frdn. 8 Febr. 1810) og opkræves nu i Danmark efter Lov 19 Febr. 1861 med 1 pCt. af al Arv, der tilfalder Ægtefæller, Livsarvinger eller Forældre, med 4 pCt. af Arv, der tilfalder Søskende eller disses Børn (1ste Sidelinje) og med 7 pCt. af Arv, der tilfalder alle andre, beslægtede eller ikke beslægtede. I Norge fastsættes A. for hvert Aar og er nu i første Sidelinje 4, ellers 6 pCt. af al Arv, undtagen hvad der tilfalder Ægtefælle, Descendenter og Forældre. **Arvebed** var et med det efter de gamle danske Love stedfindende Formuesfællesskab mellem Familiens Medlemmer sammenhængende Retsinstitut, som bestod deri, at Løsøre, som en af Familien havde arvet, kom til at tilhøre alle de i Fælliget samlevende Familiemedlemmer i Forening, naar de andre Medlemmer ogsaa selv arvede noget Løsøre (efter sjællandsk og skaansk Ret dog kun for saa vidt dette havde en vis Værdi). **Arvebogen** kaldes den Del af Kong Valdemars sjællandske Lov, der handler om Arv, og som i Begyndelsen af det 13de Aarh. blev gjort gjældende i Skaane, idet den som et Tillæg føjedes til skaanske Lov. **Arvefald** kaldes den Begivenhed, at en Persons Efterladenskaber tilfalde andre som Arv (falde i Arv). Arvefaldet sker i samme Øjeblik, Personen dør. **Arvefaldsret** (Kongens A.) kaldes den Kongen eller rettere Staten tilkommende Ret til at arve en Person, som ingen Arving efterlader sig. **Arvefæste** betegner to væsentlig forskjellige Forhold. A. i egentlig Forstand er et virkeligt Fæste, d. e. Lejeforhold angaaende en Gaard eller et Hus, hvis Særegenhed bestaar deri, at Fæsterettigheden gaar over fra Fæsteren til hans Arvinger i visse Led eller saaledes, at først, naar hele Slægten er uddød, den uindskrænkede Ejendomsret over Stedet vender tilbage til Ejeren. Dette Slags A. forekommer dog kun sjælden. Meget hyppig forekommende er derimod det saakaldte A. med Ret til at sælge og pantsætte, hvilket er et virkeligt Ejendomsforhold. Arvefæsteren er nemlig her en egentlig Ejer, hvis Ret ikke blot gaar over paa hans Arvinger, men som ogsaa i levende Live frit kan sælge, pantsætte og paa anden Maade disponere over Stedet, kun at der bestandig vedbliver at paahvile dette visse Indskrænkninger til Fordel for den tidligere Ejer (Herskabet eller Herlighedsejeren, Jorddrotten, Afgiftsejeren). Saaledes at bortsælges til A. med Ret til at sælge og pantsætte er en meget almindelig Maade, hvorpaa Fæstesteder nu gaa over til at blive Ejendomssteder. Grunden til, at dette uegentlige A. er opkommet, er uden Tvivl nærmest at finde deri, at man søgte paa denne Maade at undgaa de ved Skjødning og særskilt Skyldsætning forbundne Udgifter, men det fastholdes nu strængt baade i Danmark og Norge, at Forholdet altid behandles som virkeligt Salg. Det samme maa ogsaa gjælde, hvor Arvefæstet vistnok ikke kan afhændes, men dog vil forblive hos Slægten i al Fremtid. **Arvefæstebrev** kaldes det Document, hvorved Arvefæsteforholdet stiftes; dog bruges, for saa vidt Talen er om A. med Ret til at sælge og pantsætte, ogsaa Benævnelsen Arvefæsteskjøde. **Arvefølge**, den Orden, hvori de forskjellige til Tronen i et Land berettigede Personer efter Tronfølgelovens Bestemmelser kaldes til Regeringen. Om de forskjellige Maader, hvorpaa A. kan være ordnet, s. **Agnater** og **Cognater**. I Danmark var A. tidligere efter Kongeloven agnatisk-cognatisk; nu derimod efter den nye Tronfølgelov af 31 Juli 1853 er den ren agnatisk med Udelukkelse af Kvinderne og deres Børn. I Norge og Sverige er Tronfølgen efter Successionsordningen af 1810 (cfr. den norske Grundlov 4 Nov. 1814) ligeledes agnatisk. **Arvekjøb** var et Retsinstitut, som efter de ældste Statsretter fandt Sted i adskillige Kjøbstæder og bestod deri, at naar en Fremmed døde i Byen, maatte hans fraværende Arvinger betale en vis Afgift for at faa Ret til at arve ham, da hans Efterladenskaber ellers tilfaldt Kongen. Dette Institut afskaffedes ved Valdemar Eriksøns Haandfæstning 1326; men endnu over et Aarhundrede senere forekomme der dog Spor deraf enkelte Steder. **Arvelader** er den, efter hvem der falder en Arv, **Arving** den, der erhverver en Arv; i stræng Forstand betegnes ved Arving (eller Universalarving) dog kun den, som erhverver en Arv i egentlig Forstand (altsaa ved Universalsuccession), hvorimod den, som ved Singulærsuccession erhverver et Legat eller en Dødsgave, kaldes Legatar eller Donatar. **Arvelod** er den en Person tilfaldende Andel af en afdøds Efterladenskaber. **Arveløsgjørelse**, d. e. Berøvelse af Arveret, kan der i egentlig Forstand kun være Spørgsmaal om med Hensyn til dem, der have en af Arveladerens Vilje uafhængig Arveret, saaledes efter den danske Lovgivning med Hensyn til Børn og andre Descendenter, da enhver uden videre blot ved at oprette Testament aldeles kan udelukke alle sine andre Slægtninge fra at arve sig. Egentlig A. kan undtagelsesvis finde Sted efter norsk Ret, nemlig naar Børnene udvise et i høj Grad misligt Forhold lige over for Forældrene, og maa da ske i testamentariske Former og under Angivelse af Grund. Efter dansk Ret kunne Forældrene overhovedet ikke ved en privat Akt gjøre dem arveløse, men vel bevirke eller tillade, at de for visse Forbrydelser fradømmes deres Arveret. **Arvemaade** ell. **Arvegangsmaade** er den Orden, hvori en Persons Slægtninge eller andre ved Lovgivningen kaldes til Arv efter ham. De forskjellige Landes Lovgivninger indeholde herom til Dels meget forskjellige Bestemmelser. Efter den nugjældende danske Arvelov (Frdn. 21 Maj 1845) er Hovedregelen den, at den afdødes Afkom (Livsarvinger) altid er hans nærmeste Arvinger (udgjøre første Arveklasse); efterlader han sig intet Afkom, arve hans Forældre eller, hvis nogen af disse er død, dennes Børn eller øvrige Afkom, d. e. første Sidelinje, i afdødes Sted (anden Arveklasse); ere ingen af disse til, arve den afdødes Bedsteforældre eller disses Afkom og saa fremdeles indtil hans Tipoldeforældre og disses Afkom (tredje, fjerde og femte Arveklasse).

Foruden disse Slægtninge arver imidlertid ogsaa den afdødes Ægtefælle i ethvert Tilfælde en vis Lod. Uægte Børn arve i Regelen paa Mødrenes Side lige med ægte, paa Fædrenes Side arve de, naar de ere fuldbyrdede, i Regelen halvt med ægte. Alle i samme Grad beslægtede arve lige, og Børnene træde i deres Forældres Sted. Væsentlig overensstemmende hermed er den norske Arvelov af 1854. Dog er her Arveretten ubegrænset i lige opstigende saa vel som i nedstigende Linje og i første Sidelinje, men derimod i de fjærnere Sidelinjer indskrænket til 7de Led. Medens i Danmark saaledes Tipoldeforældre og deres Afkom have en ubegrænset og Tiptipoldeforældre aldeles ingen Arveret, kunne i Norge ogsaa disse sidste og deres Afkom arve. Endvidere er at mærke, at i Norge Ægtefælle ikke arver ved Siden af Livsarvinger; ved Siden af andre Slægtsarvinger arver han ligesom i Danmark en Tredjedel, og er der ingen arveberettigede Slægtninge til, det hele. **Arvepagt** ell. **Arveforening** er især Benævnelsen for en Contract, hvorved En enten indsætter en anden til sin Arving i egentlig Forstand (saa at denne efter hans Død erhverver hele hans Formue eller en Qvotadel deraf) eller dog tillægger ham Ret til den beholdne Formue, han ved sin Død maatte efterlade, et vist Qvantum deraf eller visse enkelte dertil hørende Gjenstande; denne sidste Art A. kaldes i Danmark Dødsgaver i Modsætning til den første Art som de egentlige A. I ethvert Tilfælde maa imidlertid Testamentsformerne iagttages lige saa vel som ved de almindelige gjenkaldelige Testamenter. Romerretten nægtede de egentlige A. Retsgyldighed; efter dansk og norsk Ret maa derimod saa vel disse som Dødsgaver fuldkommen gyldig kunne stiftes. Foruden de her nævnte Contracter (de specielt saakaldte acquisitive A.) er der imidlertid ogsaa mange andre Slags Contracter angaaende Arv, som tillægges Navn af A., nemlig dels saadanne Contracter, hvorved En forpligter sig til at lade sin efter Loven arveberettigede Slægtning beholde hans naturlige Arveret efter sig og altsaa ikke oprette Testament til Skade for ham (conservativ A.), dels saadanne, hvorved en Arving opgiver sin naturlige Arveret (renunciativ A. ell. Afkald), dels endelig saadanne, hvorved En overdrager den ham tilfaldne Arv til en anden (dispositiv A.). En Arv, som endnu ikke er tilfalden En, men som man kun har i Vente, idet den, man skal arve, endnu ikke er død, kan man derimod efter dansk og norsk Ret hverken sælge eller paa anden Maade disponere over undtagen ved Afkald. **Arveret**, d. e. Berettigelse til at erhverve en afdøds Efterladenskaber, kan grunde sig ikke blot paa Slægtskab eller Ægteskab med den afdøde, men ogsaa paa dennes Viljebestemmelse, der atter kan være enten gjenkaldelig (Testament) eller uigjenkaldelig (Arvepagt). Efter de skandinaviske og germanske Retsanskuelser er Familieforbindelsen det naturlige Grundlag for Arveretten; i disse Retter er Slægtskabsarven derfor det oprindelige, den viljesbestemte Arv først senere indført og betragtet som mere subsidiær. Omvendt betragtedes Forholdet derimod i Romerretten, efter hvilken den testamentariske Arv var det principale, og Slægtningenes Arveret oprindelig endog kun indtraadte, naar den afdøde slet intet Testament havde efterladt sig. Foruden i den nævnte Betydning bruges Ordet A. i øvrigt ogsaa om den Del af Retssystemet, som omhandler Arveforholdene.

Arvaliske Brødre kaldtes i Rom et ældgammelt Præsteskab af 12 Medlemmer, der ofrede for Landets Frugtbarhed til en Gudinde Dia og paa hendes Fest afsang en Sang, der er det ældste, vi have af latinsk Sprog, og som vi kun ufuldkomment forstaa. I Kejsertiden vare de mest ansete Mænd Medlemmer af dette Præsteskab. Man har i Nærheden af Rom fundet en stor Mængde Marmortavler, der indeholde dette Collegiums med stor Omstændelighed førte Protocoller.

Arve (**Anagallis**), Slægt af Kodriverfamil.; smaa Urter med modsatte, hele Blade, enlige røde, blaa eller hvide Blomster i Bladhjørnerne og en med et Laag opspringende Kapsel. **Rødarve** (**A. arvensis**) med højrøde Kroner, der er almindelig i Danmark som Ukrut mellem Sæden, har tidligere været anvendt i Lægevidenskaben; især blev den anset som virksom mod Vandskræk. Flere Arter med Kroner af forskjellig Farve dyrkes som Prydplanter.

Arve [arrv], en lille Flod i det franske Savoien, der optager Vandene fra Montblancs Gletschere og efter 14 M.s Løb fra venstre Side falder i Rhône tæt neden for Genf.

Arvelighed, Muligheden af visse, før Avlingen hos Forældrene tilstedeværende Tilstandes eller Evners Forplantning til Børnene. Saa vel for Dyrenes som for Menneskenes Vedkommende give de forskjellige Racer, Slægter og Familier os hyppige Exempler paa A. saa vel af legemlige Egenskaber som af aandelige Evner, hvilket ogsaa ofte fremtræder meget tydelig ved tvende Racers Krydsning. Ogsaa Sygdomme kunne være arvelige i Familier og Slægter, f. Ex. Misdannelser, Syphilis, Sindssygdomme; for andre Sygdommes Vedkommende, som Svindsot, Kjertelsyge, Kræft, er det maaske ikke Sygdommen selv, men kun Anlæget til den, der arves. A. viser sig ofte i Familier efter visse Love, saaledes at kun bestemte Led (de mandlige eller de kvindelige, eller kun hvert andet Led) angribes.

Arverner var et mægtigt Folk i Gallien (det nuværende Auvergne), som bleve undertvungne af Romerne 121 f. Chr.

Arvesynd, den ved Syndefaldet opkomne og til alle Adams Efterkommere forplantede Fordærvelse i den menneskelige Natur, der bestaar i Mangel paa sand Erkjendelse af Gud og Kjærlighed til ham, samt i Lyst til det onde, og som medfører evig Fortabelse for alle, som ikke frelses af Guds Naade i Christus ved at gjenfødes til et nyt Liv i Samfund med Gud. Denne Lære, der har sin Begrundelse i den gjenfødtes Bevidsthed om at være frelst alene ved Guds Naade uden nogen som helst egen Fortjeneste, og hvis tilsyneladende Haardhed forsvinder, naar det erindres, at Frelsen tilbydes alle uden Undtagelse, er først udtalt af Paulus i Rom. V, 12—14, men blev ikke videre udviklet i de første Aarh. Tværtimod medførte den østerlandske Kirkes Kamp mod Gnostikeres

og Manichæeres dualistiske Lære om et medskabt ondt Princip i Menneskenaturen, at dens Lærere fremhævede Menneskenaturens Herlighed saa stærkt, at de ofte syntes at glemme den medfødte Fordærvelse. I Vesterlandet derimod udtalte allerede Tertullian, at idet Sjælene forplantes fra Forældrene, forplantes ogsaa Synden (Traducianisme); men først da Pelagius krænkede den christelige Bevidsthed ved at lære, at Menneskets Frihed ikke er bleven formindsket ved Synden, og at man derfor baade kan og skal frelse sig selv ved egne gode Gjerninger, medførte Augustins Polemik mod Pelagius, at Læren om A. fik kirkelig Anerkjendelse paa den tredje almindelige Kirkeforsamling i Ephesos 431 (s. Pelagius). Men da det for det naturlige Menneskes Hovmod er utaaleligt at skulle vide sig ubetinget afhængig af Guds Naade, rejste sig snart en mæglende Anskuelse, den semipelagianske, som lærte, at A. kun bestod i en Sygdom, en Svækkelse af den oprindelige Menneskenaturs aandelige Kræfter, og at det naturlige Menneske baade kunde og skulde bidrage til sin Frelse ved at arbejde sammen med Guds Naade. Denne Lære, der især fandt Medhold hos Munke, blev vel theoretisk overvunden paa forskjellige Synoder; men i Praxis blev den den herskende ikke blot i Middelalderens Kirke, men i Virkeligheden ogsaa i Romerkirken efter Reformationen, om end i en ændret Form (s. Semipelagianere). Derimod hævde baade den lutherske og den reformerte Kirke Augustins Lære, og Synergismens semipelagianske Tendenser bleve tilbageviste lige saa vel som Flacius's Tendens til manichæisk Dualisme (s. Synergisme og Flacius). Derimod forkastedes Augustins Lære af Arminianere, Socinianere og Rationalister.

Arwidsson, Adolf Ivar [är], sv. Forfatter, f. 1791 i Finland, deltog som Docent i Historie ved Åbo Universitet i et literært Tidsskrift „Aura" (1817—18) og udgav 1821 „Åbo Morgonblad", som s. A. blev inddraget. For nogle i Tidsskriftet „Mnemosyne" indførte »betraktelser« over finske Forhold blev A. forvist fra Finland, flyttede til Sverige, ansattes ved det kgl. Bibliothek i Stockholm og blev 1843 Bibliothekar; d. 1858 under et Besøg i Finland. A. udgav en Omarbejdelse paa Svensk af Rühs's „Finland u. dessen Bewohner", et Bind Digte, betitlet »Ungdoms Rimfrost af Sonen i Örnskog« (1832, kun 25 Exempl.), »Sv. Bibliographi« (1830—43), en Samling svenske Folkeviser, kaldet »Sv. Fornsånger« (1834—42), »Handlingar till upplysning af Finlands häfder« (1846—58), samt en Mængde Skrifter af historisk, politisk og literært Indhold.

Arvika, Flække i Vermland i Sverige, anlagt 1811, kaldtes indtil 1821 Oscarsstad; 1,535 I. (1881).

Aryabhatta [bät], indisk Astronom og Mathematiker, f. 476, s. Sanskrit.

Arzachel, hvis egentlige Navn er Abu-Ishaq Ibn az-Zarqalah, berømt arabisk Astronom og Geograph i Spanien i det 11te Aarh., er Forfatter til astronomiske Tavler og bestemte nøjagtigere end de foregaaende Geographer Længdegraden for en Mængde Steder. Desuden omtales han som Opfinder af to berømte Vandure i Toledo, samt af et astronomisk Instrument, der er opkaldt efter ham, Zarqalla ell. Zarcallicum.

Aræometer, d. s. s. Flydevægt.

As, de gamle Romeres Vægtenhed, et Pund (lig 327,45 Gram). Det deltes i 12 unciæ. Det var ligeledes Møntenhed. Den ældste A. var en Kobbermønt, der vejede 1 Pund, af Værdi omtr. 42 Øre, men senere udmøntedes den lettere og lettere. De ældste Stykker ere støbte i Former, først firkantede med en Ko som Mærke, dernæst runde med et Janushoved paa den ene Side og et halvt Skib paa den anden. Den ældste Tids fuldvægtige Mønter (æs grave) ere meget sjældne. De senere enkelte, dobbelte og tredobbelte A. have paa Forsiden et kvindeligt Hoved med Hjælm paa.

Asaa, et Handelsetablissement og Udskibningssted paa Jyllands Østkyst, 4 M. n. ø. for Aalborg ved Asaaens Udløb i Kattegattet.

Asa foetida [fö], d. s. s. Dyvelsdræk.

Asalæren, Læren om Aserne, de nordiske Guder.

Asamor, Havnestad i Marokko, ved Fl. Umer Rebias Udløb i Atlanterhavet, under 33° n. Br. 15,000 I.

Asaph, Søn af Berechia, ansat Levit og Sangmester hos Kong David. I Følge Overskrifterne er han Forfatter til 12 af det gamle Test.s Psalmer, nemlig Nr. 50 og 73—83.

Asaph, Saint [sænnt], Stad og Bispesæde i Nordwales i England, 5 M. v. n. v. for Chester. 2,000 I. Mærkelig Kathedralkirke.

Asben, d. s. s. Air.

Asbest, haarformige, trævlede Varieteter af Hornblende o. fl. a. Mineralier, har en grønlig, graa eller hvid Farve. Den langtrævlede, bøjelige, silkeglinsende A. kaldes Amiant, der anvendes til Fremstilling af uforbrændelige Tøjer. I Oldtiden brugtes saadanne til Klædningsstykker for de døde, der bleve brændte, da man derved lettere kunne opsamle Asken af Liget.

Asbjørn af Medalhus (Melhus i Guldalen), Thrøndernes djærve Leder, da de modsatte sig Haakon d. gode (s. d. A.), der vilde indføre Christendommen.

Asbjørn Jarl, Svend Estridsøns Broder, var en af Anførerne for det danske Tog til England 1069, men lod sig bestikke af Vilhelm Erobreren og blev derfor jaget i Landflygtighed af sin Broder. Senere var han Jarl over de danske Øer og hjalp sin Svigersøn, Harald Hein, paa Tronen 1076; derpaa stod han i Spidsen for Oprøret mod sin Brodersøn, Knud d. hellige, og døde kort efter Kongens Mord 1086.

Asbjørn Selsbane, s. Thore Hund.

Asbjørnsen, Peter Christian, norsk Forfatter og Naturforsker, f. 15 Jan. 1812 i Christiania, hvor Faderen, hvis Slægt stammede fra Gudbrandsdalen, var Glarmester. Efter at være bleven Student 1833, maatte han strax tage ud som Huslærer. 1837 kom han tilbage til Christiania, hvor han nu tog anden Examen ved Universitetet og derefter i nogen Tid studerede Medicin, men dog fornemmelig Naturhistorie, hvori han var Lærer ved flere Skoler. Allerede Aaret før han blev Student havde han saa smaat begyndt at nedtegne de Æven-

tyr og Sagn, som han fandt bevarede hos sine nærmeste Omgivelser, og dette Yndlingsarbejde fandt han den bedste Lejlighed til at fortsætte ude paa Landet, medens han var Huslærer. Sammen med sin Barndomsven, Jørgen Moe (s. d. A.), som med Flid og Held havde arbejdet i samme Retning, udgav han 1842 1ste Hæfte af „Norske Folkeæventyr", hvoraf 5te Udgave udkom 1874, og som i Tidens Løb er bleven oversat i sin Helhed paa Fransk, Tysk og Engelsk og i Udvalg derhos paa Fransk, Italiensk, Polsk og Russisk. Jævnsides med Studiet af Folkepoesien og Folketraditionen gik i A.s tidligere Liv Studiet af Zoologien, særlig af den norske Dybhavsfauna. I Aarene mellem 1846 og 1853 foretog han med Stipendier fra Universitetet fem Undersøgelsesrejser paa forskjellige Strøg af Norges Kyster. 1853 opdagede han i Hardangerfjorden en ny Søstjærne, Brisinga endecacnemos, nærmest beslægtet med uddøde Dyr fra den siluriske Periode, hvilket Fund kastede det første Lys over tidligere ukjendte Forhold. 1856—58 studerede han Forstvæsen i Tyskland og Østerrig, fornemmelig i Tharandt, og 1860 ansattes han som Forstmester. 1864 rejste han paa Statens Bekostning til Holland, Tyskland og Danmark for at lægge sig efter Tilvirkningen af Brændtørv og ansattes efter Hjemkomsten som Bestyrer af de offentlige Undersøgelser og Foranstaltninger, sigtende til en forbedret Behandling af Tørven. I denne Stilling virkede han til 1876, da han tog Afsked med Pension. Faa Nordmænd have haft den Lejlighed som A. paa sine Embedsrejser til at erhverve et udstrakt Localkjendskab til Fødelandet, hvilket igjen paa mange Maader er kommet hans mangesidige Forfatterskab til gode. Dette har strakt sig over et Omraade, der begrænses af Børnebøger og alle Slags populære Skrifter, originale og oversatte, paa den ene Side og af rent videnskabelig zoologiske eller technisk forstlige Arbejder paa den anden Side. Derhos har han strevet Rejseskildringer og biographiske Monographier, udgivet agronomiske Tidsskrifter og Aarbøger, desuden en talrig Mængde Bidrag til Samtidens Ugeblade, Kalendere og Nytaarsgaver. Men først og fremmest er hans Navn knyttet til de med saa stor Troskab gjengivne Folkeæventyr, hvoraf en ny Samling udkom 1871 (2den Udg. 1876), og til hans med friskt Lune og fin digterisk Sans i et mønstergyldigt norsk Sprog fortalte „Norske Huldre-Æventyr og Folkesagn" (3dje Udg. 1870). Et Udvalg af hans „Folke- og Huldreæventyr" med Illustrationer efter Originaltegninger af norske Kunstnere udkom i et betydeligt Oplag 1879 og er senere udgivet i autoriserede svenske og tyske Oversættelser.

Ascănius, Æneas's Søn, skal efter Faderens Død have anlagt Alba longa. Under Navnet Iulus gjaldt han for den juliske Slægts Stamfader.

Ascănius, Peter, f. 24 Maj 1723 i Aure i Nordmøre i Norge, hvor Faderen var Præst, studerede i Upsala og blev 1759 Professor i Naturhistorie og Mineralogi ved det „økonomisk-naturhistoriske Amphitheater" paa Charlottenborg. 1768—70 berejste han de norske Kyster paa kongelig Foranstaltning, ledsaget af en Maler, for at samle Materialier til sit især for den nordiske Ichthyologi for sin Tid vigtige Værk »Icones rerum naturalium«, der for Dyrenes Vedkommende skulde være et Sidestykke til, hvad »Flora danica« var for Planternes. A. fik dog kun udgivet 4 Hæfter, da han 1776 blev Berghauptmand i Norge; 5te Hæfte udgaves efter hans Død af Prof. Rathke. Efter sin Entledigelse 1788 vendte A. tilbage til Kjøbenhavn, hvor han døde 1803.

Ascendĕnt, en Persons Slægtning i den rette opadstigende Linje, altsaa Fader eller Moder, Bedstefader eller Bedstemoder, Oldefader eller Oldemoder osv. **Ascendĕns**, Indbegrebet af de til denne Linje hørende Slægtninge.

Ascensiōn, Opstigning, Opgang. **Ascensiōnsret** Oprykningsret, kaldes den en secundær Panthaver tilkommende Ret til, naar den foran ham staaende Prioritet indfris, at rykke op i dennes Plads, saa at han f. Ex. i Stedet for tidligere at have haft 2den Prioritet for sin Fordring nu faar 1ste. Hvorvidt en saadan A. tilkommer den yngre Panthaver, eller om Debitor ikke tværtimod maa have Ret til paa ny at besætte den indfriede fortrinligere Prioritet ved at give en anden den samme Panteret, derom lader sig ingen almindelig Regel opstille, men det beror paa, hvad der i Følge det til den secundære Panthaver udstedte Pantebrev maa antages vedtaget mellem ham og Debitor.

Ascension [sĕnsj'n], d. e. Himmelfartsøen, en lille Klippeø i Atlanterhavet under 7° 55′ s. Br., 3° 15′ ø. L.; 2 □ M. Dens eneste Befolkning er den engelske Garnison paa c. 400 Md. Georgetown er en stærkt befærdet Havn med et Søhospital og store Magasiner af Skibsfornødenheder.

Asch, Stad i det østerrigske Kronland Böhmen, 3 M. n. v. for Eger, ved den bayerske Grænse. 13,000 I., for største Delen Protestanter. Betydelig Uld-, Bomulds- og Linnedfabrikation; Garveri og Papirfabrikation.

Aschaffenburg, Stad i den bayerske Prov. Nedre-Franken, 8 M. n. v. for Würzburg ved Fl. Main. 12,000 I. Smukt kgl. Slot Johannisburg med Kunstsamlinger; kgl. Lystslot Villa Pompejana, opført af Kong Ludvig I efter en i Pompeji udgravet Bygning; flere mærkelige Kirker. Præsteseminarium, Landbrugsskole, Forstakademi, Lyceum. Fabrikation af couleurt Papir; Sæbesyderi, Vinavl og Tømmerhandel. — A. er en gammel Stad, der i Middelalderen først hørte til Hertugdømmet Franken og senere til Ærkestiftet Mainz. Efter det tyske Riges Opløsning 1806 kom den under Rigsærkekansleren Carl v. Dalberg. Efter Napoleon I.s Fald tilhører den siden 1814 Bayern. Ved Aschaffenburgerconcordatet 1448, der egentlig sluttedes af Kejser Frederik III med Paven i Wien, men bekjendtgjordes for de tyske Rigsstænder i A., fik Paven Bekræftelse paa de fleste af sine Rettigheder i Tyskland. Ved A. stod 1866 en haard Kamp mellem Østerrigerne under Neipperg og Preusserne under Goeben.

Aschănti, et Negerrige i Øvre-Guinea i Afrika, gjennemstrømmet af Floderne Assini og Volta. Rimeligvis strækker det sig dybt ind i Landet. Fra Guldkysten er det skilt ved

et smalt Bælte af uafhængige Territorier under Englands Protectorat, hvorimod det mod Ø. paa Slavekysten kræver Herredømmet indtil Havet. Hovedprodukterne ere Palmeolje, Gummi, Elfenben og Guld. Folket, hvis rette Navn er **Assante**, er et smukt Negerfolk med et krigersk Aristokrati og en barbarisk Regering, tidligere berygtet ved store Menneskeofringer. Hovedstaden er **Kumassi**. A. have gjentagne Gange kæmpet tappert mod Englænderne (1824—26 og 1863), indtil de 1874 bleve overvundne af General Wolseley.

Aschbach, Jos., tysk Historieskriver, f. 1801, blev 1843 Professor i Bonn og 1853 i Wien. A.s Skrifter omhandle dels Folkevandringen (Vestgoternes Historie, 1827, Herulernes og Gepidernes, 1835), dels Spaniens og Portugals Historie under Maurerne (1829—37); desuden har han skrevet Kejser Sigismunds Historie (1838—45, 4 Bd.). D. 1882.

Ascheberg, Rutger v., sv. Feltmarschal, Greve, f. 1621 i Kurland, d. 1693, deltog med den svenske Hær i Trediveaarskrigen, gik 1655 fra hessisk i svensk Tjeneste, udmærkede sig under Carl X.s og Carl XI.s Felttog og bidrog navnlig til Sejrene ved Halmstad, Lund og Landskrona. Efter Freden blev A. Generalgouverneur i de tidligere danske Provinser, som først ved A.s Styrelse helt indlemmedes i det øvrige Sverige.

Aschehoug, Torkel Halvorsen, norsk Retslærd og Politiker, f. 1822 paa Id Præstegaard i Smaalenene. 1839 blev han Student fra Frederikshalds Skole, 1844 juridisk Candidat. Derefter studerede han fortrinsvis Statistik og Statsøkonomi, i hvilke Fag han blev Universitetsstipendiat 1846. Med Stipendium af Statskassen foretog han derpaa en videnskabelig Rejse til Sverige og England. 1852 ansattes han ved Universitetet som Lector, fra 1862 som Professor i Lovkyndighed. Foruden statistiske, historiske og juridiske Afhandlinger i videnskabelige Tidsskrifter har han især gjort sig bekjendt som Forfatter ved det store, endnu ikke afsluttede Værk „Norges offentlige Ret" (1—4 Bd., 1866—83). Da de to første Bind heraf, indeholdende bl. a. en Fremstilling af „Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814", vare udkomne, blev Arbejdet belønnet med den Ørstedske Prismedaille i Guld. 1852—68 redigerede han den udenlandske Artikel i „Morgenbladet", ved hvilket Blad han derhos var en af de betydeligste Medarbejdere for den indre Politik i Aarene 1856—68. I „Selskabet for Norges Vel" var han Secretær 1851—60 og Directeur 1865—70. I disse Stillinger virkede han meget for Forbedringer i det norske Jordbrug, navnlig for Indkaldelse af schweiziske Kvægrøgtere, Ansættelse af Statsagronomer og Indførelse af systematisk Draining. Af Regeringen har han været benyttet som Norges Udsending til forskjellige internationale Congresser og som Medlem af en stor Mængde kgl. Commissioner, hvis Lovudkast dels ere blevne ophøjede til Lov (saasom Husmandsloven af 1851, Maltskatloven af 1857, den skandinaviske Møntcommission 1872, Toldcommissionen 1880—81), dels endnu ere under Forberedelse (som Forslaget til Lov ang. Formuesforholdet mellem Ægtefæller og Commissionen ang. Ordning af Retsforholdet mellem Naboejendomme), dels endelig ere blevne forkastede af Stortinget (som Unionscommissionen 1865—67, hvis Betænkning omtrent helt var forfattet af A., der ogsaa i et særskilt udgivet Skrift „Om Unionscomiteens Udkast til en ny Foreningsakt", 1870, optraadte som Forsvarer af Forslaget). Hans Stilling som Medlem af Unionscomiteen bragte ham frem i den politiske Kamps første Rækker, idet han valgtes til en af Hovedstadens Repræsentanter paa Stortinget 1868—69, hvortil han senere har været gjenvalgt uden Afbrydelse, indtil han ved Valget 1882 benyttede sig af sin grundlovmæssige Ret til at undslaa sig for nyt Valg. Paa Stortinget var han, efter Schweigaards Død 1870, Regeringspartiets erkjendte Leder og deltog som saadan ofte og med den Styrke, som hans mangesidige Kundskaber og hans Overbevisning gav, i Debatterne, men øvede paa Grund af Partistillingen liden Indflydelse paa Sagernes Udfald. Dog skyldes det for den største Del hans mæglende Optræden mellem Regering og Stortingsoppositionen, at de vigtige nye communale Skattelove kom i Stand 1882. Siden 1863 har A. været extraordinær Assessor i Højesteret og siden 1874 Directeur i Hypothekbanken.

Aschëra, hos Babylonierne **Bilit** (af Herodot gjengivet **Mylitta**), hos Syrerne **Baaltis**, semitisk Gudinde for Frugtbarhed, Fødsel og Elskov, dyrkedes især af Kvinderne, som hos Babylonierne og til Dels ogsaa hos Syrerne maatte ofre hende deres Jomfrudom. Planeten Venus er hendes Bolig; helligede hende ere de eviggrønne Træer, Granatæblet og Duerne. Hun kaldes „Herskerinde i Byblos"; fra Byblos blev hendes Cultus indført til Cypern og Kythera og derfra til Hellenerne, som kaldte hende Aphrodite (s. d. A.), ofte med Tilnavnet Urania, og lod hende „stige op af Havet". Elskovsgudindens Cultus er skildret i Lukians Skrift „om den syriske Gudinde".

Aschersleben, Stad i den preuss. Prov. Sachsen, 4 M. ø. s. ø. for Halberstadt. 20,000 I. Vigtige Klæde- og Linnedmanufakturer. I Nærheden Ruiner af Huset Anhalts Stamborg Askanien.

Ascidie, d. s. s. Søpung.

Ascītes, s. Bugvattersot.

Ascoli [ā], 1) Stad i Mellemitalien, 11 M. s. for Ancona. 11,000 I. Smuk Stad, Romernes Asculum Picenum. 2) **A. di Satriano**, Stad i Syditalien, 5 M. s. for Foggia. 6,000 I. Romernes Asculum Apulum, bekjendt af Slaget mellem dem og Kong Pyrrhos 279 f. Chr.

Ascōnius Pediānus (Quintus), romersk Grammatiker fra den første Kejsertid, skrev Commentarer til Ciceros Taler, hvoraf endnu en Del er bevaret. De have stor historisk Betydning. En Mængde værdiløse Commentarer til Ciceros Taler ere med Urette tillagte ham.

Ascot, Slette i Berk-Shire i England, 1½ M. s. v. for Windsor, bekjendt af de fashionable Væddeløb, som afholdes der.

Asdod ell. **Azotos**, en af Philisternes 5 Fyrstestæder, Sædet for Dagons Dyrkelse, nu en Landsby Esdud 3 M. fra Askalon.

Aseitet [e=i], det at have alt af sig selv, Selvstændighed, absolut Uafhængighed; anvendtes tidligere om Gudsbegrebet for at betegne, at Gud har Grunden til sin Væren i sig selv.

Asellus, Krebsdyrslægt af Isopodernes Orden, nær beslægtet med Bænkebiderne, lever i ferskt Vand, især i Bække (A. aquaticus, Vandlus).

Asen, d. s. s. Æsel.

Aseptin, et Præparat til Conservering af Mælk, Kjød, Øl og andre Næringsmidler, og som væsentlig bestaar af Borsyre, der utvivlsomt virker antiseptisk, men næppe er fuldkommen uskadelig. **Dobbelt-A.** fremstilles af lige Dele Borsyre og Alun.

Aser, de nordiske Guder, s. for øvrigt Nordisk Mythologi. **Asgaard**, Asernes Borg eller Verden.

Asger Ryg (skrives ogsaa Rog), den yngste af Skjalm Hvides 4 Sønner, boede paa sin Gaard Fjenneslev ved Sorø. Han var en rig, tapper og from Mand, var gift med Fru Inge, som efter Sagnet under hans Fraværelse paa Leding fødte Esbern Snare og Absalon (s. disse A.), var Valdemar I.s Fosterfader og stiftede tillige med sine Brødre Sorø Kloster, hvor han begav sig hen i sin Alderdom og døde rimeligvis 1153; han blev begravet i Klosterkirken.

Asger (ell. Adser) **Svendsøn**, fjerde Biskop og første Ærkebiskop i Lund, Søn af Svend Thorgunnesøn, efter Sagnet af Palnatokes Æt, blev 1089 indviet til Biskop i Lund. Da Kong Erik Ejegod 1103 drog til det hellige Land, indsatte han A. og sin Søn Harald Kesia til Rigsforstandere. Samme Aar kom den pavelige Legat, Cardinal Alberik, her til Landet for at oprette en Ærkebispestol for de tre nordiske Riger; han valgte Lund til Ærkesæde og indviede A. til Ærkebiskop; men 1123 forelagde Ærkebiskop Adalbert af Bremen for et Concilium i Rom en Række falske Pavebuller, der tilsagde Bremen stedsevarende Overhøjhed over de nordiske Kirker. Bedrageriet lykkedes, saa at der blev udstedt gjentagne Pavebuller, der paa ny fratog A. hans Værdighed som Ærkebiskop; han bøjede sig imidlertid ikke for disse, og først da den tyske Kejser blandede sig deri, saa at det saa ud til, at Sagen kunde blive farlig ikke blot for den nordiske Kirkes, men ogsaa for den danske Stats Uafhængighed, sendte A. en Afsending til Rom, hvem det lykkedes at bevæge Pave Innocens II til at bekræfte A. i hans ærkebiskoppelige Værdighed 1134. A. indviede 1123 Krypten under Lunds Domkirke, og under de Uroligheder, der herskede i Landet efter Snigmordet paa Knud Lavard 1131, var det alene ved A.s Hengivenhed at Kong Niels blev reddet ud af den store Fare, hvori han befandt sig paa Tinget i Ringsted s. A. A. døde 5 Maj 1137 og blev begravet i Lunds Domkirke. Saxo berømmer hans høje Byrd og ædle Sæder. Med den berømte Scholastiker Ærkebiskop Anselm af Canterbury stod han i fortrolig Brevvexling.

Ashburton, Alex. Baring [æschbørtn], Lord, eng. Statsmand, f. 1773, var i den første Halvdel af sit Liv udelukkende sysselsat med Handelsforretninger som Medlem af Huset Baring. 1812 valgtes han til Underhuset, stod 1818 i Spidsen for Tilvejebringelsen af et stort fransk Statslaan og deltog 1820 i Handelsstandens Adresse om Fjærnelse af de mange Indskrænkninger i Udenrigshandelen. 1830 trak han sig tilbage fra Handelshuset og ofrede sig helt til det offentlige Liv, men medens han tidligere havde støttet Whigerne, sluttede han sig nærmere til Rob. Peel og blev i Dec. 1834 Handelsminister (indt. Apr. n. A.) og derefter ophøjet til Peer som Baron A. 1842 var A. Afsending i Nordamerika og bilagde en Strid om Grænserne mellem Fristaterne og Englands nordamerikanske Lande. Derimod forlod han sine tidligere Frihandelsgrundsætninger og stemte 1846 imod Peels Lov om Korntoldens Ophævelse. D. 1848.

Ashby de la Zouche [æschbi; susch], Stad i England, Leicester Sh., 4 M. n. v. for L. 5,000 I. Speditionshandel. Hestemarkeder.

Ashford [æsch], Stad i England, Kent Sh., 10 M. s. ø. for London. 10,000 I. Store Jærnbaneværksteder.

Ashley, Lord [æschli], s. Shaftesbury.

Ashton under Lyne [æschten önnder lejn], Stad i England, Lancaster Sh., 1 M. ø. for Manchester. 37,000 I. Storartede Bomuldsspinderier. Kulværker.

Asi, s. Orontes.

Asiago, Flække i Norditalien, 5 M. n. for Vicenza. 5,000 I. Straafletterier. A. er Hovedstedet i Districtet »Sette Communi« (de 7 Communer), der tæller 50,000 I. af germansk Herkomst, hvilke af nogle anses for Efterkommere af Cimbrerne, medens andre mene, at de nedstamme fra Alemanner, som i Slutningen af det 5te Aarh. skulle have nedsat sig her for at unddrage sig Frankerkongen Chlodevigs Magt.

Asiatiske Selskaber, Foreninger til Udbredelse af Orientens Literatur, Historie, Sprog osv. Det første grundedes af Hollænderne i Batavia 1781; »Asiatic society of Bengal«, stiftet af Jones i Calcutta 1784, udgiver siden 1832 »Journal of the asiatic soc. of Bengal«. I Bombay stiftedes et senere, der ligeledes udgiver et Tidsskrift, og paa samme Maade i Madras. Af europæiske er det ældste og berømteste »Société Asiatique«, der siden 1823 udgiver »Journ. Asiat.« og lader mange orientalske Værker trykke; »Royal Asiat. society of Great-Britain and Ireland«, omtrent fra samme Tid og forbundet med »Oriental translation comittee«, udgiver siden 1833 »Journal of the As. society«; „Deutsch-morgenl. Gesellschaft" stiftedes 1845 i Leipzig og udgiver et Tidsskrift. Ogsaa i Amerika stiftedes et American oriental society i Boston; et Videnskabernes Selskab bestaar endelig ogsaa i Beirut siden 1847, og et i Constantinopel.

Asien, den største Verdensdel, ligger paa den østlige Halvkugle, er mod N. V. sammenhængende med Europa og mod S. V. forbundet med Afrika ved Sueztangen, hvorimod det 12½ M. brede Beringsstræde adskiller A. fra Amerika. Fladeindholdet anslaas til 812,750 □ M., hvoraf 48,000 falde paa Øerne. Folkemængden er omtr. 800 Mill. A.s Fastland ligger paa den nordlige Halvkugle. Nordspidsen er Cap Tscheljuskin (77° 30′ n. Br.), Sydspidsen Cap Burn paa Halvøen Malaka (1° 18′ n. Br.), og Afstanden mellem disse

tvende Punkter bliver saaledes 1145 M. Øerne gaa dog langt neden for Ækvator; Javas Sydkyst naar 9° s. Br. Vestspidsen er Cap Baba paa Lilleasien (43° 44′ ø. L.), Østspidsen Østcap paa Tschuktschernes Halvø (207° 56′ ø. L.). Afstanden er saaledes 164 Længdegrader; A.s Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. den samme som fra N. til S. — A.s Kyst er langt mere indskaaren end Afrikas; hele Kystlængden kan anslaas til 11,000 M., hvoraf de 2,100 M. falde paa det nordlige Ishav, 3,600 M. paa det store Ocean, 4,500 M. paa det indiske Ocean og omtr. 800 M. paa Middelhavet med det sorte Hav. Der kommer omtr. 1 Mil Kystlængde paa 70 □ M., og Kystudviklingen staar saaledes dog tilbage baade for Europas og Amerikas. Det indre er temmelig utilgængeligt og isoleret fra Kysterne, og Verdensdelens forskjellige Folkeslag have aldrig følt sig som udgjørende et sammenhængende Hele. Ishavet beskyller A. mod N.; en Del af dette er det kariske Hav, som ved Samojedernes Halvø skilles fra Obibugten; længere mod Ø. følger Dobbelthalvøen Taimyr med Cap Tscheljuskin, hvorfra Kysten først bøjer directe mod S., derpaa mod Ø. og nu beholder denne Retning til Østcap uden at danne betydeligere Bugter. N. for Lenas Delta mærkes Øgruppen Nysibirien og længere mod Øst Wrangels Land (200° ø. L.). Beringsstrædet fører ind i det store Ocean, som beskyller A.s Østkyst og her danner 5 Indhave: Beringshavet med Anadyrbugten, det ochotske Hav, det japanske Hav med Peter den stores Bugt (Havnen Vladivostok), det østchinesiske Hav, hvoraf den nordre Del kaldes det gule Hav (Hoanghai), og det sydchinesiske Hav (Nan-hai), som gaar ned til Malakka og afsætter Tongking- og Siambugterne. Af Halvøerne ere de betydeligste Kamtschatka (med Cap Lopatka) og Korea; af Øerne Kurilerne, den russiske Ø Sachalin, de fire store japanske Øer, Liu-kiu Øerne, de tvende chinesiske Øer Formosa (Thaivan) og Hai-nan samt det ostindiske Archipelag. Mod S. udsender A. tre Halvøer, Bagindien med Malaka, Forindien og Arabien, og beskylles her af det indiske Ocean, som ved Malaka- og Sundastræderne forbindes med det store Ocean; to Have, den bengalske Bugt og det arabiske Hav, skille de tre nævnte Halvøer. Forindiens Sydspids er Cap Comorin, Arabiens Nordøstspids Ras el Hadd. Den bengalske Bugt afsætter Martabanbugten (Bugten ved Pegu) paa Bagindien. Mindre Dele af det arabiske Hav ere den persiske Bugt, som skiller Persien fra Arabien, og Adenbugten, Bab-el-Mandebstrædet og det røde Hav, som skille Arabien fra Afrika. Af Øer ere de betydeligste Andamanerne og Nikobarerne i den bengalske Bugt, Ceylon (Seilang) ved Forindiens Sydspids, Lakkadiverne og Malediverne i det arabiske Hav. Middelhavet med Strædet ved Dardanellerne, Marmarahavet, Strædet ved Constantinopel og det sorte Hav beskyller A.s Sydvestkyst, men afsætter ingen betydeligere Bugt og afskærer kun en Halvø, Lilleasien. Blandt Øerne mærkes Cypern og de østlige Sporader. — Højdeforhold. A. har Jordens mest udstrakte Højland, det største Lavland, de højeste Bjærgkjæder og Toppe. Lavlandene indtage tilsammen lidt over en Tredjedel. A. er altsaa ligesom Afrika væsentlig et Bjærgland, og charakteristisk i saa Henseende er det store Bælte af Højsletter, der i en Længde af 1,100 M., men med vexlende Bredde, strækker sig gjennem hele Verdensdelen, fra det ægæiske Havs Kyster lige til det japanske og ochotske Hav. Under 86°—90° ø. L. nærmer A.s nordlige Lavland sig det indiske Lavland paa 70 M.s Afstand, og herved fremkommer en naturlig Adskillelse mellem det vestlige eller forasiatiske Højland og det store østasiatiske Højland. Desuden findes der flere isolerede Bjærglande. — Det store østasiatiske Højland kaldes nu i Regelen Centralasien; man forstaar herved de udstrakte Højsletter, der med tilhørende Randbjærge udfylde Rummet mellem 93°—138° ø. L. og 28°—50° n. Br. og indtage en Sjettedel af hele Fastlandet. Centralasien falder igjen i to, meget forskjellige Dele, mod N. det udtørrede Bækken af et tidligere Indhav, mod S. det mægtige tibetanske Højland; for det nordlige Bækken bruges nu som Fællesnavn det chinesiske Han-hai, „det udtørrede Hav". Han-hai begynder mod V. under 93° ø. L. ved Pamirs Højland og strækker sig 500 M. mod Ø. N. Ø. til Chinganbjærgene, som danne Grænsen mod Mandschuriet; midtvejs har dette Bækken tvende Fortsættelser, en bredere, Dsungariet, som har nordvestlig Retning og indesluttes af Altai og Thian-schans østlige Kjæder, og en smallere sydøstlig, som fører til Hoang-hos øvre Løb; begge disse Fortsættelser have stor Betydning som Folkeporte for det centrale Asien. Det hele Bækken har tidligere været dækket af et Indhav, der har efterladt en Jordbund, gjennemtrængt med Salt, og Han-hai udgjør saaledes i det hele et bredt Steppe- og Ørkenbælte, den sidste Del af den gamle Verdens mægtige Ørkenbælte, som tager sin Begyndelse med Sahara. Han-hai falder atter i tvende Dele, en vestlig og en østlig. Den vestlige Del er Østturkestan, som paa tre Sider fuldstændig omsluttes af mægtige Bjærgkjæder, men mod Ø. gaar jævnt over i det andet Bækken. Talrige Smaafloder komme ned fra de høje Randbjærge, danne Oaser ved disses Fod og tabe sig derpaa i Ørkensandet. Kun en eneste Flod, Tarim, har en større Udvikling og taber sig med østligt og sydøstligt Løb i flere Ferskvandssøer, Lob-noor. Det østlige Bækken er Ørkenen Gobi eller Schamo, „Sandhavet". Randbjærgene naa langt fra den samme Højde som i Østturkestan, Gobi er derfor meget fattigt paa rindende Smaafloder, men Atmosphæren har en større Fugtighed, og Stepperne have dog saa megen Plantevæxt, at de kunne tjene til Opholdssted for Nomader; faste Boliger mangle derimod fuldstændig i hele den midterste Del, og selv Chineserne have her kun kunnet oprette Militærposter. Mod S. V. (38°—39° n. Br.) begrænses Gobi af Tibets nordøstligste Kjæder,

Altyn-tagh og Nan-schan, og her er ogsaa det Sted, hvor de nordlige og de sydlige Randbjærge mest nærme sig hinanden; dette er Chinesernes Jü-mønn-Vej (s. d. A.), som er af største Vigtighed for Samfærdselen med deres nordvestlige Landskaber. Resten af Gobis Sydrand dannes af lave Kjæder, der følge Hoanghoflodens nordlige Bred; ved Peking falde de meget brat ned til Lavlandet omkring Floden Pei-ho og forene sig derpaa med den ovenfor nævnte Chingankjæde. Mod Nordøst begrænses Gobi af Dauriens Bjærgland (Transbaikalien), og derpaa følge flere parallele Bjærgstrøg (Tan-nubjærgene, Ektag-Altai), der mod V. synes at staa i Forbindelse med det egentlige Altai. Syd for disse Kjæder ligger det oven nævnte vigtige Gjennemgangsland Dsungariet, der mod Vest straaner ned til de syv Floders Land og den store Steppesø Balchasch. Dsungariets Sydrand er Thian-schan (Tiën-schan) eller Himmelbjærgene, en Række parallele Kjæder, der strække sig fra Ørkenen Gobi (104° ø. L.) mod V. S. V. til Turans Sletter; blandt de nordvestlige Længdedale er navnlig Iliflodens af Vigtighed. Bjærgpasserne have gjennemsnitlig en betydelig Højde, og mange Toppe naa den evige Sne. I Bjærgene nordvest for Tarimfloden findes udslukte Vulkaner; derimod ere de formentlige Vulkaner i den østlige Del kun brændende Kullejer. Thian-schan støder i sin sydvestlige Del sammen med Højlandet Pamir (s. d. A.), som danner Han-hais Vestrand, fylder Rummet mellem 37°—40° n. Br. og støder op til Himalaja; nogen mægtig Kjæde Bolor-tagh, med Retning fra N. til S. gives derimod ikke. Fra Pamir udgaar mod Ø. en mægtig Kjæde Kuën-lün (Kwenlun), hvis Mellemhøjde er 19,000 F., og hvis Bjærgpasser langt overstige Snelinjen. Syd for Kuën-lün hæver sig Tibets Højland, hvis Størrelse mindst er 36,000 □ M. Mod V. er dets Bredde kun 80 M.; men denne tiltager mod Ø. og naar under Lhasas Meridian (109° ø. L.) mere end den dobbelte Størrelse. Som Østrand sættes det chinesiske Bjærgland Jün-ling, og Sydranden dannes af Jordens højeste Bjærgmasse Himalaja, der bestaar af flere parallele Kjæder, som med en Længde af over 300 M. først have Retning fra N. V. til S. Ø., i den østlige Tredjedel derimod bøje lige mod Ø.; her ligge flere af Jordens højeste Toppe som Dhaulagiri, Kantschintschinga og Gaurisankar (28,166 F.), der for Tiden er Jordens højest maalte Bjærg. Mellem disse Randbjærge breder Tibet sig nu som en Højsteppe, der er dækket med talrige Saltsøer og Saltsumpe; paa store Strækninger er Landet ganske folketomt, kun de østligere dybe Dale tilstede nogen Kornavl (Byg). Af de talrige Søer er Tengri-noor den største; helt op mod N. Ø. ligger Kuku-noor. Over Tibets Højsletter hæve sig atter Kjæder, af hvilke den vigtigste er Karakorum, som ligger nord for Floden Indus og støder op til Pamir; Middelhøjden er 22,000 F., og mange Toppe naa over en Mil, deriblandt Dapsang (27,460 F.), Jordens næsthøjeste Bjærg. — Det her skildrede egentlige Centralasien staar i umiddelbar Forbindelse med andre mægtige Bjærglande. Mod S. Ø. ligge de tibetansk-chinesiske Grænsebjærge, der for største Delen ere ukjendte for Europæerne; vilde Kjæder med sneklædte Toppe strække sig fra N. til S. og fortsættes i lavere Forgreninger, som gaa helt ned i Bagindien og her danne Adskillelsen mellem de brede, frugtbare Flodbale. Ogsaa Chinas meget afvexlende Bjærglande staa i umiddelbar Forbindelse med Centralasien. Sydchinas Bjærgland (s. for Jang-tse-kiang) bestaar af lavere Kjæder, som med nordøstlig Retning naa ud til Havet; den vigtigste er Nan-schan. Af Mellemchinas Bjærge er alt nævnt Jün-ling, flere parallele Kjæder, som med Retning fra N. til S. begrænse Tibet; Forgreninger af Kuën-lün strække sig mod Ø. langt ind i det egentlige China og danne Vandskjellet mellem Chinas to Hovedfloder. Nordchinas Bjærge følge Floden Hoang-ho i alle dens Krumninger og støde saaledes op til Mongoliets Sydrand. Disse nordchinesiske Bjærge ere lige til deres højeste Toppe dækkede med en leragtig, porøs, gul Jord „Løs", der er let dyrkelig og overordentlig frugtbar, men kræver rigelig Vanding. Nord for det egentlige China ligger Mandschuriet, hvis Indre for største Delen er et frugtbart Lavland, som omsluttes af lave Randkjæder. Mod V. danner den allerede nævnte Chingan Grænsen mod Mongoliet, mod Ø. falder Sichota Alin brat ned til det japanske Hav, og Nordgrænsen dannes af Stanovoi-Bjærgene, som fortsættes mod N. Ø. langs det ochotske Hav, opfylde Tschuktschernes Halvø og naa helt op til Østcap. Forgreninger fra denne Kjæde opfylde Østsibirien lige til Lenafloden. Den vestlige Fortsættelse af Stanovoibjærgene dannes af Jablonoibjærgene, der opfylde Daurien eller Transbaikalien. Længere mod V. ligger den store Alpesø Baikal, og derpaa følger en Række Kjæder, der sammenfattes under Navnet Altai (s. d. A.). — Fra Pamirs Højland og som en umiddelbar Fortsættelse af Karakorum strækker Hindukusch sig mod V. og danner saaledes Forbindelsen mellem Centralasien og det langt mindre vestasiatiske Højland, der naar lige til Middelhavets Kyster. Dettes forskjellige Dele ere: 1) Irans Højland mellem Floderne Indus og Tigris og mellem den persiske Bugt og det kaspiske Hav. Østranden dannes af flere parallele Kjæder, som falde stejlt ned til Indussletten; de nordligste kaldes Soleimansbjærgene, der fortsættes i de lavere Brahuibjærge. Den eneste bekvemme Adgang til Indien følger Kabulflodens Dal, som mod S. begrænses af Sefid-Koh (s. Afghanistan). Sydranden dannes ligeledes af parallele Kjæder, som strække sig mod V. til Ormusstrædet og herfra mod N. V. langs den persiske Bugt; mellem Kjæderne ligge langstrakte Dale eller smaa Højsletter, der hyppig ikke have Afløb til Havet og derfor indeslutte Saltsøer og Saltsumpe; hvor der er rigeligt Vand, findes frugtbare Oaser. Irans Vestrand dannes af Kurdernes Bjærgland, som med faa, vanskelige Passer falder brat ned til

Mesopotamiens Lavland og atter mod N. V. støder op til Aderbeidschans Højslette, som omslutter Urmia Saltsø. Irans Nordrand dannes af Hindukusch, der ender i Bjærgknuden Koh-i-baba med det vigtige Bjærgpas Bamian, som fører fra Afghanistan mod N. ned i Turan. Længere mod V. ligge lavere Kjæder, som sammenfattes under Navnet Khorasanbjærgene. Syd for det kaspiske Hav ligger endelig den mægtige Kjæde Elburs, som i Vulkanen Demavend naar 18,000 F. og støder op til det alt nævnte Højland Aderbeidschan. Inden for de her skildrede Randbjærge bestaar Iran af vidtstrakte Sletter, som i Vest hist og her synke ned til en Højde af 1000 F., medens de østligere Dele, t. Ex. største Delen af Afghanistan, have en Middelhøjde af 6,000 F. Sletterne deles ved lave Tværkjæder i mindre Dele og ere gjennemgaaende Saltstepper, kun i ringere Grad egentlige Sandørkener. Man skjelner især mellem den store Saltsteppe s. for Khorasanbjærgene, Ørkenen Lut og Steppen Seistan med Hamun-Sø, som optager Floden Hilmend. Aderbeidschan støder op til 2) Armeniens Højland, som mod N. strækker sig til Kurflodens Dal, mod N. V. og V. til det sydøstlige Hjørne af det sorte Hav og til Euphrats øvre Løb. Det bestaar væsentlig af Højsletter, der indeslutte store Søer som Goktscha og Van. Smaa Bjærgstrøg dele atter Sletterne i mindre Dele; den vigtigste Bjærgmasse er Vulkanen Ararat n. ø. for Vansø. 3) Nord for Kurfloden strækker Kaukasus sig i en Længde af 150 M. med flere parallele Kjæder i Retning fra Ø.S.Ø. til V.N.V., fra det kaspiske Hav til Strædet ved Kertsch, og danner Grænsen mod Europa. Lave Forgreninger langs det sorte Havs Østkyst sætte K. i Forbindelse med Armenien. 4) V. for Armenien ligger Lilleasiens Højland, der danner den 9,200 □ M. store Halvø mellem det sorte Hav, Archipelagus og Middelhavet. Fra Vansøens sydlige Side udgaar Kjæden den armeniske Taurus, som danner Grænsen mellem Armenien og Mesopotamien, mod V. gjennembrydes af Euphrat i en vild Tværdal og nord for Iskanderunbugten gaar sammen med Antitaurus. Denne Kjæde udgaar fra Vestsiden af Armenien mod S. V., danner Vandskjellet mellem Euphrat og Kysyl Irmak (Halys) og støder i Landskabet Kilikien sammen med den armeniske T., gaar nu mod S. V. og V. og danner under forskjellige Navne (den lyciske Taurus) den bratte Sydrand mod Middelhavet. Nordranden langs det sorte Hav udgjør ikke en sammenhængende Kjæde, men deles ved brede Floddale i en Mængde isolerede lave Kjæder. Kystlandet langs Archipelagus opfyldes af Parallelkjæder med øst-vestl. Retning, der danne en Mængde fremspringende Forbjærge med mellemliggende dybe og sikre Bugter. Frugtbare Floddale, Gedis Tschai (Hermus) og Menderes (Mæander), danne bekvemme Adgange til det indre, som dels bestaar af saltholdige Stepper, der bedst egne sig til Faareavl, dels af en øde Saltørken omkring den store Saltsø Tüs-Tschöllü. Hist og her findes dog vel vandede og derfor meget frugtbare Strækninger, saaledes langs Floderne Kysyl Irmak (Halys) og Sakaria (Sangarius). 5) Syriens Højland forbindes med Lilleasien ved en Forgrening fra den armeniske Taurus; sydligere følge de to parallele Kjæder, Libanon og Antilibanon, der adskilles ved en frugtbar Længdedal, Oldtidens Cølesyrien, som mod N. vandes af Asi (Orontes), mod S. af Leontes. Cølesyriens Længdedal fortsættes mod S. i den dybe Tværspalte el Ghor, hvis dybeste Sted (1,255 F. under H.) er det døde Hav (16½ □ M.). Gjennem el Ghor har den lille rivende Jordan banet sit Løb ned til det døde Hav og skiller saaledes det vestlige Palæstina fra de østlige Jordan-Landskaber, der væsentlig ere et Steppeland, som mod Ø. sænker sig til den syriske Ørken. Den sydligste Del af Syriens Højland er Halvøen Sinai mellem Bugterne ved Suez og Akaba. — Foruden de foran omhandlede Højlande mærkes endnu følgende isolerede Bjærge og Højlande: 1) Uralkjæden, der i en Længde af 350 M. strækker sig fra Ishavet mod S., hvor den taber sig i Kirgisersteppeerne. 2) Arabiens Højland, der hæver sig fra den store syriske Ørken, som udfylder Strækningen mellem Syrien og Euphratdalen. Nordligst ligger den store Flyvesandsørken Nefud, som kun om Vinteren hist og her dækkes med sparsomme Græsgange; Midten indtages af Højsletten Nedschd, der omfatter flere dyrkelige Landskaber; men sydligere brede sig atter øde, vidtstrakte Sandørkener. Det indre omsluttes af Randbjærge, som sænke sig til Kysten gjennem Terrasse-Landskaber. 3) Forindiens Højland eller Dekan, som har en Størrelse af 30,000 □ M. og bestaar af tørre, steppeagtige Strækninger, der begrænses af Randbjærge, hvoraf her kun nævnes de vestl. Ghats, som falde brat ned til Malabarkysten, og de østl. Ghats, som sænke sig til den brede Coromandelkyst. Højlandets fleste Floder (Godavari, Krischna, Caveri) løbe mod Ø. til den bengalske Bugt. — A.s Lavlande: 1) Det vestsibiriske L. begrænses mod Ø. af det østsibiriske Bjærgland, mod S. Ø. af Altai, mod V. af Ural og skraaner mod N. til Ishavet. Kystlandet bestaar for største Delen af Tundraer, Sumpstepper, der ere tilfrosne i ti Maaneder af Aaret, men om Sommeren tø op til en ringe Dybde og dækkes med Mosarter, Siv og Rør. Omtrent ved Polarkredsen vige Tundraerne efterhaanden for Naaleskove, som udgjøre det sibiriske Jagtdistrict; kun hist og her findes smaa opdyrkede Pletter. Syd for Tobolsk følger en Strækning, der med en Bredde af 50 M. gaar tværs over hele Lavlandet og er et udmærket Kornland. Ved 55° n. Br. vige baade Kornmarker og Skove for de saltholdige kirgisiske Stepper, som dog om Sommeren dækkes med et yppigt Græshav; talrige Søer ere spredte hist og her, navnlig mellem Floderne Ob og Irtysch. 2) Turans Lavland skilles fra Kirgisersteppeerne ved en Landryg af næppe 1000 F.s Højde og begrænses i øvrigt af Thian-schans Forgreninger, det iranske Højlands Nordrand og det kaspiske Hav (8,000

□ M.), der ligger 83 F. under Havfladen. Øst for denne store Indsø breder sig den øde, stenede Slette Ust-Urt, som strækker sig til den anden store Indsø, Aralsøen (1217 □ M.), der allerede ligger 153 F. over Havfladen og optager de store Floder Syr, hvis Kilde ligger i Thian-schan, og Amu, som udspringer paa Pamir. De turanske Stepper ere øde og ørkenagtige. Frugtbare Strækninger findes kun langs Floderne og skyldes Vandingskanaler. 3) Chinas Lavland, som strækker sig langs det gule Hav og indtager et Flademaal af 10,000 □ M. Det vandes af mægtige Floder, gjennemskæres i alle Retninger af Skibsfarts- og Vandingskanaler og er vistnok Jordens tættest befolkede og flittigst dyrkede Egne. 4) Forindiens Lavland ligger ved Himalajas sydlige Fod og falder i tvende Dele, Gangessletten, som er meget frugtbar, og Indussletten, som til Dels er en Ørken. 5) Mesopotamiens Lavland, som begrænses mod Ø. af Kurdernes Bjergland, mod N. af Armenien, mod V. af den syriske Ørken. Den nordlige Del er et Steppelandskab med enkelte mere frugtbare Egne; mod S. Ø. gaa Stepperne efterhaanden over til et yppigt Lavland, hvis Frugtbarhed dog betinges af Flodernes Oversvømmelse. — A.s Floder. Amerikas Floder ere væsentlig Lavlandsfloder, Afrikas især Højsletteflader, hvorimod Asien m. H. t. sine Flodsystemer staar midt mellem de nævnte Verdensdele og kan opvise Floder af begge Arter. Særlig charakteristisk for Asien er dernæst den betydelige Mængde af Indlands- eller continentale Floder; i det foregaaende er allerede omhandlet de vidtstrakte Omraader, hvis Floder ikke kunne finde noget Udløb til Havet, men enten tabe sig i Sandet eller give Anledning til Sødannelser. En anden charakteristisk Omstændighed er, at de asiatiske Floder hyppig optræde parvis som „Tvillingfloder". Til det nordlige Ishav strømme Sibiriens Floder Ob, Jenissei og Lena; de østligere Floder, som Jana, Indigirka og Kolyma, staa langt tilbage for de tre førstnævnte. Til det store Ocean løbe Amur, Chinas to Tvillingfloder Hoang-ho, „den gule Flod", og Jang-tse-kiang, urigtig kaldet den „blaa Flod", Si-kiang, Song-ka, Me-kong, hvis Kilde er ukjendt, men maa søges i det østlige Tibet, samt Menam. Til det indiske Ocean løbe Saluën og Iravadi, Brahmaputra, der under Navnet San-po udspringer paa Himalajas Nordside, løber mod Ø., gjennembryder Kjæden og danner et mægtigt Delta sammen med Ganges, der udspringer paa Himalajas Sydside og falder i den bengalske Bugt; Dekans Floder Godavari, Krischna og Caveri; Indus, der udspringer paa Nordsiden af Himalaja, gjennembryder Kløften mellem denne Kjæde og Hindukusch, optager Kabul i højre og Satladsch i venstre Bred og med et sydvestligt Løb falder i det arabiske Hav; endelig Mesopotamiens Tvillingfloder Tigris og Euphrat, der under Navnet Schat-el-Arab falde i den persiske Bugt. Floderne til Middelhavet med det sorte Hav ere forholdsvis ubetydelige. — Klimaet. Af A.s Fladeindhold ligger en Ottendedel i det tropiske Bælte, en Ottendedel i det kolde, de øvrige tre Fjerdedele i det tempererede Bælte; men A.s store Udstrækning i Retning fra V. til Ø., dets mægtige Fastlandsmasse og det langstrakte sammenhængende Bælte af Højlande fremkalde særlige Forhold og ere navnlig Aarsag til, at der paa vide Strækninger maa herske et udpræget Fastlandsklima. Paa de flade Højsletter er Atmosphæren allerede i og for sig tør, og naar den nu ikke ved en skyfuld Himmel skyttes mod en stærk Opvarmning og tilsvarende Udstraaling, maa der udvikle sig store Modsætninger i Temperaturen; ogsaa herved fremkaldes store Forskjelligheder i Lufttrykket, og heraf betinges igjen Vindretningen. En meget stor Del af A. har fremherskende vestlige Vinde, og her optræder nu et nyt Moment, der forklarer Verdensdelens udprægede Fastlandsklima; v. for Asien ligge Europas og Afrikas Fastlandsmasser, og det udgjør i denne Henseende paa en vis Maade den nordøstlige Provins af den gamle Verdens Fastland, hvorfra Atlanterhavet ligger langt borte; de herfra kommende varme, fugtige Vinde have derfor kun en ringe Nedbør tilbage, naar de komme ind over A. Vestenvindene optræde altsaa i A. som tørre Landvinde. Om Sommeren hviler dernæst rigtignok et meget lavt Lufttryk over Centralasien; herved suges de Luftlag, som hvile over Nabohavene i Ø. og S., ganske vist ind over Continentet, men de Bjergkjæder, som paa disse Kanter omslutte de indre Højlande, ere til Hinder for, at de fugtigere Vinde kunne trænge ind i Verdensdelens Indre, som Tilfældet er i Europa. Af alle disse Momenter fremgaar, at Fastlandsklimaet maa udvikle sig skarpere og skarpere mod N. Ø., og at Modsætningerne her sluttelig maa voxe til en Grad som intet andet Sted paa Jorden. I Østsibirien ligger den asiatiske Kuldepol; Vintertemperaturen synker her ned til en forbavsende lav Grad, og her findes Egne med en Middeltemperatur af 16—17° under Nulpunktet; Verchojansk (67° 34′ n. Br.) har en Aarstemperatur af ÷ 16,7°, i Februar ÷ 49°, i Juli + 15,4°; men man har her iagttaget en Kuldegrad af ÷ 61°. Urga (under Bredde med Paris) har en Aarstemperatur af ÷ 2,8°, medens Januar har ÷ 26,7° og Juli + 17,7°. Det vestlige Højland har et mindre strængt, men meget tørt Klima, der stærkt minder om Nordafrikas Ørkenbælte. Armenien, Syrien og Lilleasien have et Klima, der svarer til Sydeuropas; saa langt Middelhavets Indflydelse naar, formindsker det Modsætningerne, hæver Vintervarmen, sænker Sommervarmen. Asiens Syd- og Østkyst høre til det asiatiske Monsunbælte med en regelmæssig indtrædende Vexling af Aarstiderne. Fælles for hele dette Omraade er klar Luft om Vinteren, paa Grund af de fremherskende tørre Landvinde, og en meget skyfuld Himmel under den fugtige Sydvestmonsun, altsaa et Forhold, der er omvendt Europas. Den nordlige Del af disse Strækninger (Mandschuriet og China) frembyder det mærkelige Forhold, at Klimaet er i en væsentlig Grad

strængere end under en tilsvarende Breddegrad paa Europas og Amerikas Vestkyst; det gule Havs Kyster dækkes regelmæssig hver Vinter af Is; Peking (40° n. Br., svarende til Italiens Sydspids) har i Januar ÷ 4,6°, i August + 26°. Aarsagen til denne Fremtoning er de fremherskende kolde Fastlandsvinde om Vinteren og de kolde Havstrømninger langs Østkysten. Kun en forholdsvis ringe Del af Asien, nemlig Sydøstkysten af Bagindien og hele den ostindiske Øverden, hører til det ægte Tropebælte med næsten lige Temperatur hele Aaret rundt, ringe daglige Forskjelligheder og stor Fugtighed. Vind- og Regnforholdene betinges ganske af Monsunerne, der her vexle med største Regelmæssighed. — **Plante- og Dyreverden.** En saa stor Verdensdel maa naturligvis frembyde en Rigdom af Planteformer, men A. staar dog i saa Henseende tilbage for Amerika, hvis Urskove ikke have noget Sidestykke. Derimod kan A. opvise et større Antal af nyttige Planter, hvis Cultur herfra har udbredt sig over alle Verdensdele. I det høje Nord, hvor Jordbunden hele Aaret rundt er frossen i en betydelig Dybde, kan der væsentlig kun trives blomsterløse Planter. Længere mod S. optræde Kratskove, mest af Naaletræer, blandede med El, Pil og Bærplanter. Nordgrænsen for Kornsorterne ligger mellem 60° og 56° n. Br. og er højest mod V., Skovgrænsen omtr. ved Polargrænsen, skjønt man endnu træffer Lærketræer ved Lenas Munding under 71° n. Br. Imod Øst, i Altai og dens Forgreninger, findes ligeledes ensformige Naaleskove, som længere opad Bjærgskraaningerne afløses af Alpegræsgange; i Dalene kan der overalt finde Agerdyrkning Sted (Vaarsæd). Mandschuriet eller Amurlandet har ligeledes mægtige Skove og tillige fortrinlige Græsgange og store Strækninger, der egne sig til Agerdyrkning. Med den 45de Breddegrad begynder et Plantebælte, der svarer til Sydeuropas. Lilleasien har paa sin Nord- og Sydkyst endnu prægtige Skove, der levere Skibstømmer; her er Kirsebærtræets og Kastaniens Hjemstavn; selve Højsletten, der i Oldtiden var saa frugtbar og vel dyrket, er nu ved Skovenes Bortrydning for en stor Del forvandlet til Steppe. Armeniens Højsletter ere mere ugunstig stillede, dets Culturplanter svare til Mellemeuropas. I Dele af Kurdalen og ved det kaspiske Havs Sydkyst findes derimod atter yppige Landskaber, og Vinranken voxer vild. I Turan vexler Ørkenen med frugtbare Oaser, hvor Vinen, Figen- og Granattræet trives trods Vinterkulden, og hvor Meloner og Græskar voxe i Mængde. Det østlige Højland charakteriseres ved Mangel paa Skov, og dyrkeligt Land findes kun i ringe Omfang; her er Boghvedens Hjem, og ved Kuku-noor findes den ægte Rhabarber. Fra det øde Gobi kommer man pludselig ind i det rige nordchinesiske Land, hvis frugtbare, men ensformige Slette indesluttes af frodige Skove med prægtige Blomster (Magnolien). Med den 35te Breddegrad begynder det subtropiske Bælte, som naar til Vendekredsen. I Vest charakteriseres Bæltet ved Daddelpalmen, som naar frem til Indus, ved Bananen og Sukkerrøret, men derhos findes alle Mellem- og Sydeuropas Culturplanter; dog er al Cultur her betinget af naturlig eller kunstig Vanding. De indiske Sletter og det sydlige Mesopotamien charakteriseres m. H. t. Agerdyrkning ved den Omstændighed, at man her har en dobbelt Høst; i Regntiden dyrkes Ris, Majs, Hirse, Bomuld, Indigo, Ingefær; om Vinteren derimod vore europæiske Kornsorter og Grøntsager. Jo længere man i Gangeslandet naar frem mod Øst, desto yppigere bliver Plantevæxten; Rismarkerne tiltage i Udstrækning, og Opiatvalmuen naar 30 F. i Højde; blandt Træerne mærkes Banianen (Ficus religiosa), af hvilken et enkelt Exemplar kan danne en hel Skov, Brødfrugttræet og Mangotræet. Ogsaa det sydlige China har en overordentlig rig Plantevæxt; herfra stammer en Mængde af vore skjønneste Haveplanter, t. Ex. Camelliaen. Risen er Hovednæringsmidlet; af særlig Vigtighed er dernæst Morbærtræet, Bomuldsplanten og Teen, hvis oprindelige Hjem er Assam. I Tropebæltet, fra Vendekredsen til omtr. 12° n. Br., ligger det sydlige Arabien, Dekan og Bagindien. I Jemen har Kaffetræet fundet sit rette Hjem, hvorfra Hollænderne have forplantet det til de indiske Øer. Paa den frugtbare, vel vandede Malabarkyst mærkes Kokospalmen, en Viftepalme (Borassus flabelliformis), hvis Saft yder Sukker og Vin; her findes fremdeles Peberet, og Skovene i de vestlige Ghatsbjærge levere et udmærket Skibstømmer (Teaktræet) og Sandeltræ. Bagindien svarer i det hele til Malabarkysten; Risavlen er her af stor Vigtighed. I det egentlige Æqvatorialbælte ligger det ostindiske Archipelag. Begunstiget af Varmen, Fugtigheden og Jordbundens naturlige Frugtbarhed naar Plantevæxten her sin højeste Fylde; her findes alle Slags Krydder- og Lægeplanter som Cardamome, Kanel, Muskat, Nelliker, Ingefær, Peber, Campher; her voxe Sagopalmen, Guttaperchatræet og Brødfrugttræet; Kaffetræet, Chinatræet og Tebusken ere indførte. — A. er ogsaa Hjemstavn for de fleste Husdyr. I Sibirien mærkes Renen, af Pelsdyr Bæveren og Zobelen. Det sydlige Sibiriens og Turans Stepper ere fattige paa Dyr; blandt de faa Pattedyr ere Springmusene fremherskende; derhos findes Antiloper i store Hjorder. Husdyrene som Faaret, Hesten og Kamelen ere samtlige indførte. Lilleasiens vilde Dyr svare til Sydeuropas. Arabien og Mesopotamien have en Dyreverden som Nordafrikas; Dromedaren har her sin Hjemstavn, har været tæmmet i umindelige Tider og findes ikke mere vild. Centralasien er Hestens Hjemstavn. Foruden den egentlige Hest, der ikke mere findes vild, mærkes Halvæselet og det vilde Æsel, fremdeles flere Arter vilde Faar og Geder, hvorfra rimeligvis vore tamme Arter nedstamme; som Jagtdyr er Moskushjorten af Vigtighed; blandt Husdyrene maa endnu den topuklede Kamel og Yakoxen fremhæves. Det tætbefolkede China har Mangel paa store Husdyr; derimod fremhæves Guld- og Sølvfasanen, Guldfisken, men især Silkeormen. Indiens Dyreverden er sandsynligvis den rigeste paa Jorden, kun paa Insekter og

Fugle er Brasilien rigere. Her optræder først Aben; blandt Rovdyrene nævne vi kun Leoparden og Tigeren, hvis egentlige Hjemstavn er Dekan, men som herfra har udbredt sig lige til Altai; blandt Tykhudene fremhæves Elefanten (i Siam forekommer en hvid Afart); af Oxearter findes fire, hvoriblandt Zebuen eller Pukkeloxen er en Afart af den almindelige, hvis Hjemstavn rimeligvis er Himalaja. Paafuglen og den almindelige Hane stamme ligeledes fra Indien. Blandt Amphibierne mærkes Gavialen. Ogsaa de ostindiske Øer have en rig Dyreverden, t. Ex. menneskelignende Aber (Gibbon og Orang-Utan), Elefanten, to Rhinocerosarter; af Fuglene fremhæves Kasuaren og de talrige Papegøjearter. Ingensteds gives der flere Krybdyr, og lige saa uovertruffen er Rigdommen paa Fiskearter. Denne Rigdom paa Dyrearter gaar omtrent til Øen Timor; derpaa begynder Australiens Fattigdom. — **Mineralier.** Guld og Sølv forekomme paa mange Steder, især i Altaibjærgene og Ural, Tin i Bagindien, Jærn, Bly og Kobber paa mange Steder. Stenkul er meget udbredt, især i China, men benyttes kun lidet. Salt forekommer næsten overalt, i større Mængde i Steppelandene. Af Ædelstene findes omtrent alle bekjendte Arter, særlig i For- og Bagindien.

A.s Indbyggere. Ligesom A. er den største Verdensdel, saaledes er det ogsaa den folkerigeste. Imidlertid haves ikke engang tilnærmelsesvis nøjagtige og troværdige Tællinger over de Lande, som endnu ikke ere komne under Europæernes Indflydelse. Nogle af disse, saasom China og Japan, høre netop til de mest befolkede. Om Indien ved man af de engelske Folketællinger, at det indeholder nogle Byer, som høre til de folkerigeste paa Jorden. Omvendt ved man af de russiske Opgivelser, at Sibirien og nogle af det indre A.s Stepper allermest nærme sig til at være ubeboede Ørkener. A.s Befolkning staar paa alle bekjendte Culturstandpunkter. Der findes vilde Menneskeædere (f. Ex. paa Andamanøerne), og der findes i de store despotiske Riger en Sædernes Fordærvelse og Overforfinelse, som endog overgaar de Udskejelser, der ere gængse i Europa. Med Hensyn til Sprog og Herkomst ere næsten alle Menneskeslægtens Racer og Hovedafdelinger repræsenterede. A. Den **semitiske** Stamme har sit Hovedsæde i Arabien og det asiatiske Tyrki. Her er endnu Arabisk det herskende eller mest udbredte Sprog. Men derhos ere en Mængde Arabere indvandrede til Persien og Indien, idet de der indførte den muhammedanske Religion. Disse Landes Sprog bleve ogsaa derved meget blandede med Arabisk. Blandt alle de muhammedanske Folkeslag ere en stor Mængde B. **Negere** indførte ved en endnu ikke afskaffet Slavehandel. C. Den indo-europæiske Race havde en Gang Herredømmet i Forasien (**Grækere**), samt i Persien og Indien (**Arier**, s. d. A.). Dog ere deres Efterkommere nu overalt formedelst senere Erobringer meget blandede og i Sæder blevne ganske forskjellige fra Europas Beboere. D. De fleste Asiater høre dog til den **højasiatiske** eller **mongolske** Race, nemlig 1) de, som tale Enstavelsessprog: **Barmaner, Siamesere, Annamesere, Chinesere** og **Tibetanere**; 2) de, som tale Flerstavelsessprog, nemlig a) **Tunguser** med **Mandschurer, Mongoler, Tyrker** og **Tatarer**, b) **Japanesere**, c) **Koreanere**, d) **Samojeder** og **Ugrier**. E. De **arktiske Folk**, nemlig Jukagirer, Tschuktscher, Kamtschadaler, Aino, Ostjaker, Aleuter (samt i Amerika Eskimoer). F. De egentlig **kaukasiske** Folkeslag, **Lesgiere, Tscherkessere, Georgiere**. G. De **dravidiske** eller **tamuliske** Folkeslag i det sydlige Indien s. for Vindhyabjærgene. H. **Malayer** paa Halvøen Malaka. De ere ogsaa Hovedfolket paa Øgrupperne s. og ø. for A. Ved Erobringer ere flere af disse Folkeslag trængte ind paa andres Gebet. Navnlig have Tyrkerne besat det nordlige Persien samt Forasien, hvor deres Sprog nu er det herskende. I mange andre Egne af Tyrkiet, Persien og Indien, hvor Tyrkerne ere eller nylig have været herskende, have de siden antaget de talrige indfødtes Tungemaal. De seneste Erobringer ere Europæernes, som allerede udøve en stedse stigende Indflydelse til at forvandle Asiaternes ældgamle Sæder. Det er fornemmelig Englænderne i Indien som regerende Herrer og i flere andre sydasiatiske Lande som Kjøbmænd og Besiddere af vigtige Kolonier. Med samme overvældende Kraft optræde Russerne i det nordlige A., hvor de forlængst have bemægtiget sig Sibirien og nu senest indtaget Transkaukasien, Kirgiserstepperne, det saakaldte uafhængige Turkestan, Daurien (Transbaikalien) og Amurlandet, idet de overalt trænge sejrende frem i Højasien og udvide deres Grænser saa vel imod frie Barbarer som paa det chinesiske Riges Bekostning.

Politisk Inddeling. Verdensdelen er nu til Dags delt mellem forholdsvis faa Stater, og disse brede sig dels over saa mægtige Omraader, dels have de saa talrige Indbyggere, at de andre Verdensdele, navnlig i sidste Henseende, ikke kunne opvise noget tilsvarende. Her indskrænke vi os nærmest til en kort Oversigt: 1) **Asiatisk Tyrki** med Fastlandet Samos og det under engelsk Bestyrelse staaende Cypern. 2) **Asiatisk Rusland.** 3) Staterne i **Turan** (Khanaterne Chiva, Buchara og de uafhængige Turkmeners Land). 4) De **uafhængige Stater i Arabien** (navnlig Wahabiternes Stat og Sultanatet Oman). 5) **Persien.** 6) **Afghanistan** med **Kafiristan.** 7) **Baludschistan.** 8) **Britisk Indien.** 9) De uafhængige Stater i Himalaja (**Nepal** og **Bhutan**). 10) De uafhængige Stater i Bagindien (**Barma, Siam, Annam** og de uafhængige Stater paa Malaka). 11) **Kejserdømmet China** med **Korea.** 12) **Kejserdømmet Japan.** — Europæerne have især sat sig fast i Nord og Syd. Medens Rusland har taget hele det nordvestlige og nordlige A., langt over en Tredjedel af hele Verdensdelens Flademaal, har England bemægtiget sig de rigeste og mest folkerige Landstrækninger i Syd. Det **britiske Rige** behersker foruden det umaadelige indiske Kejserdømme endnu følgende Besiddelser i Sydasien: a. Aden samt flere Øer ved Arabiens Sydkyst (Kamaran, Perim og

Churian-Murian Øerne). b. Lakkadiverne og Malediverne. c. Ceylon. d. Andamanerne og Nikobarerne. e. Britisk Barma. f. Straits-Settlements (Malaka, Pulo Pinang og Singapur). g. Øen Labuan og Nord-Borneo. h. Øen Hongkong. Dernæst har Frankrig: a. Pondicherry og fire andre Handelsfactorier i Forindien. b. Nedre-Cochinchina ved Mekongs Delta. c. Vasalstaten Kambodja. Portugal ejer: a. Diu og nogle andre Smaabesiddelser i Forindien. b. Det østlige Timor. c. Macao ved Canton. Spanien ejer Philippinerne og Suluøerne. Nederlandene eje alle Sundaøerne og Molukkerne paa nær det nordlige og nordøstlige Borneo samt det østlige Timor.

Historie. De ældste Efterretninger om A. findes hos Homer, men angaa kun den yderste vestlige Del af Lilleasien. De første Opdagelser knytte sig til Phønikerne, som dreve Handel paa Ophir, der maaske laa i Forindien. De græske Kolonier langs Lilleasiens Vestkyst dreve en udstrakt Handel, havde talrige Kolonier langs det sorte Hav og vandt saaledes nøjere Kjendskab til Forasien. Herodot gjennemrejste selv Forasien til Babylon; Uralbjærgene og Induslandene ere de yderste Grænser for hans Viden. Alexander den stores Felttog udvidede pludselig Kundskaberne langt videre; mod N. naaede hans Hære frem til Syr Darja (Jaxartes) og mod Øst til Pandschab, og Admiral Nearchos sejlede fra Indusflodens Delta til Euphrats Munding. Endnu vigtigere var Anlæggelsen af det ægyptiske Alexandria, hvis Kjøbmænd vedligeholdt en regelmæssig Handelsforbindelse med Indien. Romerne have kun lidet udvidet Kjendskabet til A.; under de første Kejsere strakte deres Rige sig mod Ø. til det kaspiske Hav, og da China omtr. Aar 100 e. Chr. naaede lige saa langt frem mod V., udviklede sig en levende Karavanehandel over Højasien til Silkelandet (Serica). Det endelige Resultat af Oldtidens geographiske Viden om A. er opbevaret i Strabons, Plinius's og Ptolemæos's Værker; men hvor usikker den har været, ses bl. a. deraf, at medens Herodot kjendte det kaspiske Hav som en Indsø, antager Strabon det for en Havbugt; Ptolemæos er vel vendt tilbage til den rigtige Forestilling om dets Natur, men han lægger dets største Udstrækning i Øst istedenfor N.—S. Af stor Betydning blev Arabernes Fremtrængen og Muhammedanismens Udbredelse til Centralasiens Grænser og de ostindiske Øer; Pilegrimsfarterne til Mekka satte store Masser i Bevægelse og fremkaldte de mest storartede Handelsforbindelser, og den Araberne medfødte Vandrelyst skabte Rejsende, f. Ex. Ibn Bathuta fra Tanger, der i hele tredive Aar (fra 1325) gjennemvandrede Orienten til China og Indien og skrev en udførlig Rejsebeskrivelse. De astronomiske Studier, der med Ptolemæos som Grundlag blomstrede i Kalifatet, gjorde det dernæst muligt at bearbejde de indvundne Kundskaber systematisk; blandt de store geographiske Forfattere fra hin Tid nævne vi Masudi (død 956), Edrisi fra Ceuta (1154) og Abulfeda (d. 1331). I det 11te og 12te Aarh. udvidedes Europæernes Kjendskab til A. meget ved Korstogene og senere ved de italienske Republikers Handelsforbindelser. Af størst Betydning er i saa Henseende den dristige Venezianer Marco Polos Rejsebeskrivelse; fra det sorte Havs Kyster trængte han 1271 frem over Pamir til Mongolernes Storkhan Kublais Hof i China, hvor han opholdt sig i en Snes Aar og lærte store Dele af hans Rige at kjende med egne Øjne. Den Dag i Dag ere hans Meddelelser endnu en vigtig Kilde for de afsides Provinser af China; han nævner første Gang Zipangu (Japan), og hans Skildring af dets Guldrigdomme fremkaldte senere Columbus's Tanke om at naa herhen til Søs. Den store mongolske Oversvømmelse, der kort forud var gaaet hen over hele Østeuropa, fremkaldte ligeledes Rejser til det nordlige A.; saaledes gik t. Ex. Flamlænderen Ruysbroek eller Rubruk (1253) som Ludvig IX.s Gesandt til Mongolernes Hovedstad Karakorum ved Baikalsøen. Det næste store Skridt til Udvidelsen af den geographiske Kundskab om denne Verden var Vasco da Gamas Opdagelse af Søvejen til Indien og den herved fremkaldte Udvidelse af Handelsforetagenderne og Sørejserne over det indiske Archipelag samt Kysterne af China og Japan, medens Spanierne under Magalhães kom til Philippinerne 1521. Sibirien blev først ret bekjendt ved Russernes Erobringer i Slutningen af det 16de til Midten af det 17de Aarh., og allerede 1648 omsejlede de Østcap; men man holdt sig dog ikke ret overbevist om, at A. ikke var landfast med Amerika, førend den i russisk Tjeneste staaende danske Søfarende Bering (1728) havde gjennemsejlet det efter ham opkaldte Stræde. Jesuiternes Omvendelsesforsøg i Japan og senere i China i det 17de og den første Halvdel af det 18de Aarh. have ogsaa forøget Geographiens Materiale i betydelig Grad; ved det chinesiske Hof benyttede man dem som Ingenieurer, Astronomer og Geographer, saa at deres Beretninger til Slutningen af forrige Aarh. vare Hovedkilden for vor Kundskab til China. Vort Kjendskab til A. ved Midten af vort Aarhundrede fremgaar tydeligst af Carl Ritters og A. v. Humboldts epochegjørende Værker. Naturligvis have Englændernes Krigstog i For- og Bagindien og Afghanistan og deres diplomatiske Forbindelser med de tilgrænsende Stater ligesom Franskmændenes i Bagindien og Russernes Fremtrængen i Amurlandet og Turan i de nyere Tider bidraget meget til at berige Geographien. Af senere Rejsende kunne nævnes for Sibiriens Vedkommende Middendorff (1842—45) og Nordenskiöld, der 1878—79 omsejlede hele A.s Nordkyst og saaledes løste Spørgsmaalet om den saakaldte nordøstlige Gjennemfart. Turan er især bekjendt ved Vambéry (1864), Centralasien ved Szewerzow, Potanin, Rafailoff, Pjewzow, Regel, men frem for alle ved Przewalskij. Pamir blev egentlig først opdaget af Hayward (1869), senere nøjere udforsket af Fedschenko, Forsyth, Szewerzow og Muschketow. For Himalaja og Tibet maa især nævnes Brødrene Schlagintweit, der som de første Europæere 1856 trængte frem gjennem Karakorumpasset og Kuën-lün, samt de mange, af den engelske Generalstab

udsendte Indiere, de saakaldte Panditer. China er undersøgt af mange Rejsende; særlig maa nævnes den franske Missionær Arm. David (1862—74), Széchényi og Kreitner (1879—80), men især Richthofen (1868—72). Bagindien er nærmere undersøgt af Bastian (1861—63), Garnier (1867—68), Dupuis (1872) og Harmand (1876—77), de indiske Øer af Junghuhn og Wallace, Kaukasus og Armenien af G. Radde, Arabien af Burton (1853), Palgrave (1862), Blunt (1878—79) o. fl., Lilleasien især af Tschichatscheff (1847—58).

Asināra, en lille Ø i Middelhavet, ved Sardiniens Nordvestkyst, med en god Havn. Koralbanker.

Asināri, Federigo, Greve af Camerano, it. Digter, f. i Asti i det 16de Aarh., skrev Canzoner og Sonetter, samt Tragedien »Tancredi«, som falskelig er tillagt Tasso o. a.

Asinius Pollio, Cajus, f. 76 f. Chr., d. 4 e. Chr., var en anset Romer, der først sluttede sig til Cæsar og senere til Antonius. Han var Consul 40 og triumpherede 39 over Dalmaterne, men trak sig derpaa tilbage fra det politiske Liv og nægtede at deltage i Octavians Kamp mod Antonius. Han beskyttede Vergil, gav sig selv meget af med literære Sysler og vandt Berømmelse som Taler, Historieskriver og Digter, men vi have intet af hans Værker tilbage. Som Kritiker udmærkede han sig ved sin Strænghed i Bedømmelsen af andre Forfattere, f. Ex. Cicero og Livius. Han anlagde det første offentlige Bibliothek i Rom og indførte den siden almindelige Skik, at Forfatterne indbød en stor Kreds af Tilhørere for at oplæse deres nye Værker for dem. — Hans Søn, **C. A. Gallus Saloninus**, var Consul 8 f. Chr. Forhadt af Kejser Tiberius paa Grund af sin Frimodighed og fordi han havde ægtet Tiberius's første Gemalinde Vipsania, blev han domfældt og dræbt 33 e. Chr.

Asiōli, Bonifacio, f. 1769 i Correggio, d. smstds. 1832, er af Betydning baade som Komponist og som Forfatter af musiktheoretiske Værker.

Ask (Fraxinus), Slægt af Olivenfamil.; oftest høje Træer med modsatte, finnede (sjældnere enkelte) Blade og smaa, i Blomsterstande samlede, paa samme Plante baade tve- og særkjønnede Blomster, som hos nogle Arter ere nøgne, hos andre forsynede med Bæger, hos atter andre baade med Bæger og Krone. Frugten en Vingefrugt. Almindelig A. (F. excelsior), et 80—90 F. højt Træ med nøgne Blomster, som udvikles før Bladene af Sideknopper, der kun indeslutte Blomsterstanden, men ingen grønne Stængelblade, er vildtvoxende i Danmark, det tempererede Europa og Asien og dyrkes almindelig, saa vel Hovedarten som flere Afarter, f. Ex. Hængeask, den krusede A. A. danner i Højskoven aldrig større ublandede Bevoxninger, men forekommer sædvanlig enkeltvis eller i mindre Grupper indblandet i Bøgeskoven, hvor den ikke sjælden bruges til at udfylde tilfældige Aabninger i Opvæxten, navnlig paa alle fugtige Steder. Hyppig anvendes den i Lavskoven, især i saadanne Ellemoser, hvor Jordbunden er bleven for tør for Ellen. Veddet benyttes paa mange Maader i Landhusholdningen til forskjelligt Gavnbrug, men har ingen stor Varighed som Bygningstømmer. Som Brændsel staar det noget tilbage for Bøgeved. Manna-A. (F. Ornus), et 20—30 F. højt Træ, hvis hvide Blomster have 4delt Bæger og Krone. Den voxer vildt i Sydeuropa og dyrkes især i Calabrien og paa Sicilien. Af Stammen udflyder enten af sig selv eller paa Grund af Indsnit i denne en rød, i Luften størknende Saft, som er den i Medicinen anvendte Manna. Den har et gummilignende Udseende og en sødlig Lugt og Smag og indeholder Mannasukker (Mannit) og Gummi.

Ask, i den nordiske Mythologi den første Mand. Børs 3 Sønner, med Odin i Spidsen, fandt paa Strandbredden to Træer, hvoraf de skabte Mennesker. Manden blev kaldet A., Kvinden **Embla**. Fra dem nedstammer Menneskeslægten, som fik Midgaard til Bolig.

Askalon [ā] i Syrien ved Middelhavet, en af Philisternes 5 Fyrstestæder, var i Oldtiden Hovedsædet for Gudinden Derketos Dyrkelse og en af Palæstinas fasteste Stæder. Nu er Stedet ubeboet, og der er kun Ruiner tilbage. Ved A. vandt Gotfred af Bouillon 1099 en stor Sejer over en langt talrigere ægyptisk Hær. De i Omegnen hyppig dyrkede Skalotter (Ascalonitæ) have Navn af A.

Askānien, gammel Borg ved Aschersleben, hvoraf der endnu findes Ruiner, Midtpunktet for Grevsk. Aschersleben og Ballenstedt, de anhaltske Fyrsters Stambesiddelse, hvorefter Huset ogsaa kaldes det **askaniske**. Allerede Albert Bjørn besad denne Borg, og fra Midten af det 13de Aarh. til 1315 residerede her en Linje af Huset Anhalt. Efter at den var uddød, kom Grevsk. Aschersleben til Biskopperne af Halberstadt.

Askarider, smaa, 2—3''' lange, traadtynde, hvide Indvoldsorme (Oxyuris vermicularis), der opholde sig i Menneskets Endetarm, ofte i uhyre Mængde. Ved deres Bevægelser foraarsage de Kløe, Uro og Slimflod; ja den derved fremkaldte Irritation kan hos Børn endog give Anledning til Kramper.

Aske, de mineralske Bestanddele, som blive tilbage ved Forbrændingen af organiske Stoffer. A. af flere Planter, især Træer, finder stor Anvendelse i Industrien. Om dens Bestanddele s. **Ernæring** (Planternes). **Askekegle**. Ved vulkanske Udbrud sammenhobes de udkastede Aske- og Slakkemasser især omkring Udbrudsaabningen og danne en kegleformig Høj, i hvis Top Udbrudsaabningen findes. En saadan A. kan være meget foranderlig og gaar undertiden ved nye Udbrud halvt eller helt til Grunde, ligesom der ogsaa kan danne sig en ny. Man tæller paa Skraaningen af Ætna over 700 saadanne, til Dels smaa A., skjønt enkelte, som Monte Minardo og det ene af de tvende Monte Rossi, naa en anselig Højde (700 og 420 F.). **Askeregn**, det ved vulkanske Udbrud stedfindende Fald af findelt, askelignende Lava, der slynges ud af Krateraabningen indtil en Højde af flere Tusende Fod og dernæst som en Regn falder ned over Vulkanens Omgivelser. Ved Luftstrømninger føres denne Aske ofte til fjærne Egne, (Ætnas til

Nordafrika, Cosiguinas ved det stille Hav til Jamaica, og fra Island førtes Heklas A. 1845 til de britiske Øer, Askjas 1875 til Stockholm, 250 Mil i 30 Timer). Den er snart sort, snart næsten snehvid, undertiden aldeles gold, til andre Tider meget frugtbar, alt efter Bestanddelenes Beskaffenhed. Plantevæxten tilintetgjøres ofte aldeles af den; derimod er den sjælden fordærvelig for Mennesket, naar ikke frygtelige Vandstrømme bemægtige sig den, som ved Herculanums og Pompejis Undergang, da den paa enkelte Steder sammenklyrdes i over 100 F. tykke Lag. Fra den støvformige, vulkanske Aske er der Overgang til det vulkanske Sand og Smaasten (lapilli) og til større Sten og Lavastykker (Slakker).

Askelöf, Johan Christoffer, svensk Publicist, f. 1787, d. 1848, optraadte i den literære Fejde mod den ældre Skole i den svenske Literatur med Udgivelsen af Bladet „Polyphem" (1810—12), kvik, men hensynsløs og ofte grov. Embedsbanen, paa hvilken han naaede til Expeditionssecretær og Medlem af Statskontoret, forlod han 1828 for at udgive den conservative Avis „Svenska Minerva", hvilken han ved sin Vittighed, sin store stilistiske Begavelse og sit Mesterskab i Ironi og Polemik gjorde til et af de mest læste Blade i Sverige, paa samme Tid som han gjennem den erhvervede sig stor personlig Indflydelse og blandt svenske Publicister kom til at indtage en af de første Pladser.

Askeonsdag, den første af de 40 Festdage, der gaa forud for Paaskefesten. De to Dage før A. ere i Katholicismen ofrede Kjødspise og verdslige Lystigheder; først med Onsdagen indtræder Fasten. Navnet A. har ikke alene Hensyn til det gammeltestamentlige „i Sæk og Aske", men ogsaa specielt til Romerkirkens Ritus den Dag. De paa det foregaaende Aars Palmesøndag indviede Palmegrene brændes til Aske og hensættes før Messen i et Kar paa Alteret. Asken indvies nu af Præsten, der fungerer i violet Kappe; den indviede Aske bestænkes tre Gange med Vievand, ryges med Virak og strøs derefter paa de knælende troendes Hoveder med de Ord: „Husk Menneske, at du er Støv og skal blive til Støv!" I den protestantiske Kirke begynde de saakaldte Fasteprædikener paa A. I den engelsk-episkopale Kirke fejres den (Ash-Wednesday) med en speciel Bodsliturgi.

Askepot, Hovedpersonen i et gammelt Eventyr, en Kongedatter, der behandles ilde af sine hovmodige og misundelige Søstre, men ved sin Skjønhed og Dyd vinder en Kongesøns Kjærlighed. Stoffet ligger til Grund for Isouard's Opera »Cendrillon« og for Rossinis »Cenerentola«.

Asker, Præstegjæld og Herred i Norge, Aker og Follo Fogderi, Akershus Amt, vest for Aker ved det indre af Christianiafjorden, strækker sig op mod Ringerike. A. er et frugtbart District, berømt for de smukke Askerkjælde.

Askersund, Kjøbstad i Nerike, med smuk Beliggenhed ved Vetterns nordlige Vig Alsen; 1,638 J. (1881). Fik Privilegier 1643.

Askese, gr. Øvelse, brugtes om de Øvelser, Athleterne foretoge for at hærde deres Legemer til Væddekampene, men betegner nu i Almindelighed Forsagelse af denne Verdens usfyldige Goder, Øvelse i Selvpinsler og Kjødets Spægelse. Saadan A. fremkommer let inden for Hedenskabet som Følge af en dualistisk Opfattelse af Verden, efter hvilken Legemet „er af det onde"; ogsaa Jødedommens Lovvæsen kan føre til ensidig A. Christendommen derimod hævder Grundsætningen „Alt er Eder tilladt" (1 Cor. III, 21; VI, 12), men anerkjender paa den anden Side en bestandig A.s ethiske Berettigelse og relative Værd i Forhold til de individuelle Anlæg og Fornødenheder (Matth. XIX, 12; 1 Cor., VII, 5. 7). Men allerede i det 2det Aarh. kom man bort fra denne evangeliske Besindighed, og efterhaanden gjorde en bestandig stigende Overvurdering af A. sig gjældende som et højere Sædeligheds-trin med Krav paa særegen Fortjenstlighed. Navnlig krævedes der Faste, Cølibat, Fattigdom, Meditation og Bøn. Gejstligheden mentes i særegen Grad at være kaldet til et asketisk Liv og som Følge deraf at have særegen Fortjeneste hos Gud. Denne Anskuelse, som den katholske Kirke endnu hævder, forkastedes af Protestanterne. De christelige Asketer trak sig i det 3dje Aarh. jævnlig bort fra det menneskelige Samfund for at leve som Eneboere, ofte under de frygteligste Selvpinsler, som mangen Gang førte til Affindighed eller Døden. Igjennem hele Middelalderen fortsattes dette A.s Uvæsen, fornemmelig blandt Munke og bodfærdige; men især ere Flagellanterne i det 13de og 14de Aarh. mærkelige Exempler paa denne Bodsfanatisme. Asketik opstilles af mange som en særegen Afdeling af Sædelæren, nemlig som Lære om de Midler (Aarvaagenhed, Bøn, Faste osv.), hvorved man indøver sig i Dyden.

Askevold, Anders, norsk Dyremaler, f. i Askevold Sogn i Søndfjord i Bergens Stift 25 Dec. 1834. Hans Bygdefolk bleve opmærksomme paa det fremspirende Talent og satte ham i Stand til at søge Udvikling i Düsseldorf, hvorefter han nogen Tid studerede i Paris. 1866 vendte han tilbage til Norge, hvor han opslog sin Bolig i Bergen, indtil han 1877 drog til München, hvis betydelige Dyremaler Fr. Voltz allerede tidligere havde øvet Indflydelse paa hans Fremstillingsmaade. Nationalgalleriet i Christiania ejer to smukke Billeder af ham. Med Forkjærlighed fremstiller han Køer — paa den varme Sommerdag søgende Køling i Vandet, eller paa Vejen til Sæteren. 1873 fik A. Medaille paa Verdensudstillingen i Wien.

Askja, en omtrent 1 □ M. stor Dal midt inde i Islands største Lavastrækning, Odadahraun, noget over 3,000 F. o. H. Der har været mange vulkanske Udbrud i A., men der haves ingen directe Jagttagelser derover, undtagen fra det sidste (1875), da Pimpstensasken derfra spredtes over en Del af Østlandet helt over til Norge og Sverige.

Asklepiadeisk Vers, saaledes kaldet efter Epigramdigteren Asklepiades (3dje Aarh. f. Chr.), benyttedes ofte af Horats. Det bestaar af en Optakt (hos Horats altid en Spondæ), en eller to Choriamber, en Daktyl, en Trochæ og en Stavelse. Det a. V. bruges enten fort-

løbende eller i Forbindelse med det glykoniske og pherekrateiske.

Asklepiāder, d. e. Asklepios's Efterkommere, kaldte de græske Læger sig ofte. De i Iliaden omtalte Læger Machaon og Podalirios vare Sønner af Asklepios. I Kos og Knidos blomstrede i Aarhundreder Samfund af Læger, der gjorde Fordring paa dette Navn og edelig forpligtede sig til ikke at røbe Kunstens fra Forfædrene nedarvede Hemmeligheder.

Asklepiades, den berømteste af Oldtidens mange Læger af dette Navn, f. i Bithynien, d. 56 f. Chr. i Rom, hvor hans Hovedvirksomhed fandt Sted, er at betragte som den egentlige Stifter af den methodiske Skole. Hans Pathologi var grundet paa det atomistiske System. Af Sygdommenes Behandling havde han stor Fortjeneste, idet han forkastede Brugen af de stærkt indgribende Curmethoder og mere søgte at virke ved Ordningen af de syges Diæt og øvrige Forhold.

Asklēpios (hos Romerne **Æsculapius**), Lægekunstens Gud hos Grækerne, var en Søn af Apollon og Koronis. Han sagdes at være født i Thessalien ell. i Epidauros; Kentauren Chiron skal have været hans Opdrager. Da han ikke blot helbredede de syge, men ogsaa kaldte de døde tilbage til Livet, beklagede Underverdenens Hersker sig over ham, og Zeus dræbte ham med sit Lyn; men Menneskene ærede ham som en Gud. Hans berømteste Helligdom var i Nærheden af Epidauros. Slangen var ham hellig; da Romerne optoge hans Dyrkelse, var det i en Slanges Skikkelse, at han fulgte med dem fra Epidauros og gik i Land paa Tiberøen, hvor hans Tempel blev rejst. Han fremstilles som en ældre, skjægget Mand, indhyllet i en Kappe og støttende sig til en Stav, opad hvilken en Slange snor sig.

Askmanner kaldes stundum (saaledes hos Adam af Bremen) de nordiske Vikinger, af Ask ell. Æsk, Navnet paa et eget Slags Vikingeskibe.

Askø, en lille Ø ved Laalands Nordkyst, i „Søen mellem Smaalandene", ¼ M. lang og ⅛ M. bred, med 230 I. Den udgjør et Kirkesogn i Fuglse Herred, Maribo Amt.

Aslaug, efter Vølsungesaga Regner Lodbrogs senere Dronning. For at dæmpe sin Sorg over Thora Borgehjorts Død drog Regner paa Søtog og lagde undervejs ind ved Lindesnæs. I Nærheden, ved Gaarden Spangarhede, stødte hans Folk paa en Gedevogterske ved Navn Kraaka. Hun tjente en ond Bonde Aage og hans endnu værre Kvinde Grima; Madsvendene forbrændte Brødet af Forundring over hendes Dejlighed og forsikrede R., at hun overgik selv Thora i Skjønhed. Han sendte da Bud efter hende, og for at prøve hendes Kløgt befalede han, at hun ikke maatte være paaklædt og dog heller ikke nøgen, intet have spist og dog ikke være fastende, ikke komme ene og dog ikke ledsages af nogen. Hun kom, med et Fiskernæt viklet om sig, over hvilket hendes lange, tætte Haar rullede ned og dækkede hende; hun havde bidt i et Løg, men ikke spist det, og sin Hund lod hun følge sig. R. fortrylledes af hendes Skjønhed og Vid, men hun vilde først give ham sit Ja, hvis han endnu var af samme Tanker, naar han vendte hjem fra sin Leding. Han forblev hende tro, og nu fulgte hun ham gjærne. Hun var i mange Aar hans trofaste Hustru og vidste ogsaa at bevare sin Mands Troskab, da den svenske Konge Eisten Ildraade bød ham sin Datter Ingeborg til Ægte, idet hun nemlig aabenbarede ham, at hun ikke var født til Trællekaar, men en Datter af den berømte Sigurd Faavnesbane, at hun af sin Fosterfader Heime var ført til Norge, skjult i en Harpe, og som Barn var stjaalet af Heimes Snigmordere, det onde Ægtepar, hun havde tjent, og havde maattet ombytte sit eget Navn A. med Trællenavnet Kraaka. Senere drog hun som Skjoldmø under Navnet Randalin mod denne Kong Eisten for at hævne sine Stifsønner, og endelig, da R. drog ud paa sit sidste Tog, advarede hun ham mod at hærje paa England med saa ringe en Styrke, men han mente, at jo færre Skibe han havde, des større Hæder var der at vinde.

Asmannshausen, Landsby i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ved Rhinen, 6 M. s. f. ø. for Koblenz, bekjendt for sin fortrinlige røde Rhinskvin.

Asmild Kloster ligger paa den østre Side af Viborg Sø. Det var et Nonnekloster af Augustinerordenen, der 1163 af Viborg Bisp flyttedes til A., da Nonnernes Forhold til Augustinermunkene i Viborg blev for intimt. Tilsynet med Klosteret, der styredes af en Prior og Priorinde, synes at have været overdraget Provsten og Domcapitlet i Viborg, indtil fra 1330 Bisperne begyndte at tilegne sig det. Den bekjendte Biskop Gunner opholdt sig ofte paa Klosterets Avlsgaard og døde der 1251. Ved Reformationen blev Klosteret seculariseret og i Regelen forlenet til den ældste Landsdommer i Jylland indtil 1671, da det solgtes, og senere har det været i privat Eje. Kirken, der er den fjerde Fløj af Borggaarden, er den eneste tilbageblevne Bygning af det gamle Kloster. I Klosterhaven er siden 1866 Udklækningsapparat for Laxefiske.

Asmōdi ell. **Asmodæus,** d. e. Ødelæggeren, i de senere jødiske Skrifter Navnet paa en af de onde Dæmoner, en af Ærkedjævlene. I Tobias's Bog forekommer A. som Ægteskabsforstyrrer og dræber Saras syv Ægtemænd, den ene efter den anden, i Brudenætterne. Nu bruges A. spøgende om en Ægteskabsdjævel, der har sin Glæde af at forhindre Ægteskaber.

Asmus (Pseudonym), s. **Claudius** (Matthias).

Asnières [aniæhr], 1. en Commune i Frankrig, paa den venstre Seinebred, tæt n. v. for Paris, med mange Forlystelsessteder, der paa Søn- og Festdage samle en talrig Mængde af Paris's Ungdom. 2. Befæstning i det franske Dep. Côte-d'Or, 1 M. n. for Dijon, til Beskyttelse af Jærnbanen mellem Dijon og Langres.

Asnyk, Adam, polsk Digter, f. 1838 i Kalisch, studerede Medicin i Warschau og Breslau, deltog i den polske Opstand 1863, tog 1866 Doctorgraden i Heidelberg, bosatte sig derpaa i Lemberg og 1872 i Krakow. Han er Forfatter til alvorlige Dramaer og Lystspil.

Asnæs, den skovbevoxede Halvø, der mod

S. indeslutter Kallundborg Fjord. Hovedgaarden Lerchenborg indtager største Delen af A.

Asoka (Açoka), Søn af Bimbisara og Sønnesøn af Chandragupta (Sandrakottos), den berømteste indiske Konge i Buddhisternes Aarbøger, regerede c. 250 f. Chr. over den største Del af Indien. Oprindelig en Tilhænger af den brahmanske Religion, antog han siden den buddhistiske Lære, som han ivrig søgte at udbrede. I hans Regeringstid holdtes der et almindeligt buddhistisk Concilium, der havde til Følge, at der affendtes Missionærer til fremmede Lande; han har efterladt sig 10 Indskrifter paa Klipper og Piller.

Asōpos, to Floder i Grækenland; den ene løber gjennem Bøotien ud i Euripos, den anden gjennem det sikyoniske Land ud i den korinthiske Bugt. Flodguden A. var efter Sagnet Fader til et talrigt Afkom. En af hans Døtre, Ægina, blev røvet af Zeus og ved ham Moder til Æakos.

Asov, befæstet Stad i Rusland, Gouv. Jekaterinoslav, ved Floden Dons Udløb i det asovske Hav. 17,000 J. Dens Havn er kun tilgængelig for Smaaskibe; dens Fæstningsværker ere i Forfald. A. tilhørte Genueserne fra det 12te til det 15de Aarh. og derefter Tyrkerne, som 1699 afstode den til Russerne, fik den tilbage 1711, men atter maatte afstaa den 1739 ved Freden i Belgrad. **Asovske Hav**, et Indhav i det sydl. Rusland, der fra Halvøen Krims Østkyst strækker sig mod Ø. N. Ø. til Dons Udløb, 50 M. langt og 4—20 M. bredt, 670 □ M., er mere en Landsø, der ved Kertsch- ell. Jenikalestrædet har Udløb til det sorte Hav, end et Hav. Dets Vand, hvis største Dybde ikke er over 7 Favne, hurtig aftagende mod Kysterne, er sædvanlig ferskt og drikkeligt, men har en hæslig Lugt; kun naar vedvarende Sydvestvinde drive Sortehavets Vande gjennem Kertschstrædet, bliver Vandet i A. brak. Bunden er paa nogle Steder moradsig, ellers overalt Sand. Paa Grund af den ringe Dybde og den store Mængde Drivis, som Floden Don medfører, fryser A. til i stor Udstrækning fra Nov. til Marts. I den vestlige Del adskiller den fra Krim udskydende lange, smalle og sandede Landtange Arabat det saakaldte „raadne Hav“ ell. Sivasch fra det egentlige Hav. Det er, naar ikke Østenvinden driver A.s Vande derind, kun et Morads, hvis pestagtige Uddunstninger gjøre det omliggende Land næsten ubeboeligt.

Asp (Cyprinus aspius), en af Karpefamiliens største Arter (kan veje 11—12 Pd.), udmærker sig ved en i denne Familie ualmindelig Graadighed, da den foruden Orme, Bløddyr osv. fortærer smaa Fiske. Den findes i det østlige og nordlige Europa fra Volga til Donau og Elben, samt i en Del af Mellemsverige.

Asp, s. Poppel.

Asparges (Asparagus), Slægt af Convalfamil. Almindelig A. (A. officinalis) med en dybt i Jorden liggende, kort og tyk, med skælformede Blade tæt beklædt Rodstok, hvorfra udgaa talrige og kraftige Birødder og flere 2—3 F. høje, grønne, blomstrende Stængler; disse ere nederst grenløse med større skælformede, ikke grønne Blade, foroven stærkt grenede med meget smaa, skælformede, hindeagtige, ikke grønne Blade, i Hjørnet af hvilke sidde enten 1—3 stilkede, smaa, hvidlig-gulgrønne Blomster eller flere knippestillede, bladløse, naaleformede, grønne Grene; Bærrene røde med sorte Frø. A. er vildtvoxende i næsten hele Europa, navnlig ved Strandbredder, og dyrkes almindelig i Europa og Nordamerika paa Grund af de spiselige unge, underjordiske Skud, hvoraf de blomstrende Stængler senere udvikles. Plantens Navn kommer af det græske asparagos, der i videre Forstand betyder et hvilket som helst ungt Skud og i snævrere netop de unge Skud af den her omtalte Plante. A. anvendes ogsaa i Lægevidenskaben. A. dyrkes paa Bede, der forsynes med et tykt Lag Gødning, Tang, Fejeskarn osv. og aarlig forhøjes ved Paaførsel af Gødning, hvilket er nødvendigt for at faa lange, sprøde og saftfulde Skud. Man tiltrækker Planter af Frø og begynder at stikke dem i 4de—5te Aar. Naar Stikningen er forbi ved St. Hansdagstid, overdrysses Bedene gjentagne Gange med Salt og kunne da give et godt Udbytte i 15—20 Aar.

Aspāsia kom fra Milet til Athen som Hetære; hun udmærkede sig ikke blot ved Skjønhed, men ogsaa ved Aandrighed og Forstand, saa at Statens første Mænd søgte hendes Selskab. Perikles havde en Søn med hende, der fik Faderens Navn og blev adopteret af ham. Da A. blev anklaget for Ugudelighed, bevirkede Perikles hendes Frifindelse. Efter hans Død ægtede hun en Kvæghandler ved Navn Lysikles, der søgte at spille en politisk Rolle i Athen. En anden A. fra Phokæa var Cyrus d. yngres Elskede og kom efter hans Død 401 i Perserkongen Artaxerxes II.s Harem, hvor hun vandt stor Indflydelse.

Aspēcter, et Kunstord, hvormed betegnes visse Stillinger af to Himmellegemer mod hinanden. De ere fornemmelig Conjunction, Opposition og Kvadratur, hvilke Benævnelser have Hensyn til den Vinkel, som Synslinjerne fra Jorden mod de to Himmellegemer danne med hinanden, eller strængere den Vinkel, som dannes af de Planer, der fra Jorden kunne lægges igjennem Himmellegemerne vinkelret paa Ekliptika. Naar denne Vinkel er 0, kaldes Stillingen Conjunction; naar den er 180°, Opposition; naar den er 90°, Kvadratur. A. betegnes i Kalenderen med særskilte Tegn: ☌ betyder Conjunction, ☍ Opposition, □ Kvadratur.

Aspern og Esslingen, to Landsbyer i Østerrig, tæt ø. for Wien, paa den nordlige Bred af Donau, imellem hvilke den franske Hær under Kejser Napoleon I bestod en blodig Kamp med Østerrigerne under Ærkehertug Carl 21—22 Maj 1809. Næppe Tredjedelen af den franske Hær var kommen over Donau 21 Maj, da Østerrigerne angrebe den, og Franskmændenes Stilling blev kritisk, da Donaus Stigning gjentagne Gange afbrød Broerne, saa at kun lidt over Halvdelen af hele Hæren kom over og Artilleriets Forsyning med Ammunition slap op, og det var nærmest denne sidste Omstændighed, som tvang Napoleon til at afbryde Kampen d. 22 og trække sig tilbage til Den Lobau. Paa fransk Side var det især Lannes,

som blev dødelig saaret, og Masséna, der udmærkede sig, hvorfor Masséna fik Titlen „Prins af Eßlingen". Kampen var i Virkeligheden en Sejer for Østerrigerne, thi Napoleon standsedes i sin Overgang over Donau, men Erkehertug Carl benyttede ikke Sejren.

Asphált, s. Jordbeg.

Asphyxi, egtl. Pulsløshed, den Tilstand, i hvilken Livsytringerne (Puls, Aandedræt, Bevidsthed, Føle- og Bevægelsesevne) for en Tid ere ophørte, bruges jævnlig ensbetydende med Skindød (s. d. A.), men betegner strængt taget kun den Skindød, der er en Følge af Blodforandringer og navnlig af den ved Kvælningen frembragte Blodforandring, hvor A. da er en Følge af, at det iltfattige Blod i Længden ikke kan ernære Nervecentrerne, hvis Virksomhed derfor standses (s. Aandedræt og Aandenød).

Aspinwall [äspinwaahl] ell. **Colon**, Stad i Staten Panama i Mellem-Amerika, ved det caribiske Hav. 2,000 J. Ved A. begynder Jærnbanen til Panama. Sikker Red.

Aspiránt, En, som attraar eller stræber efter noget, især et Embede. **Aspiratión** i Grammatiken, Beaanding, et Bogstavs Udtale med et Aandestød, som vi betegne med H. **Aspirere** et Bogstav er at udtale det med et Aandestød. Forekommer ofte, som Fejl, i Sang, især naar der er flere Noder paa en Stavelse. **Aspirátor**, et Kar, som kan fyldes med Vand, og hvoraf man kan lade Vandet flyde langsomt ud. Sættes en A. i lufttæt Forbindelse med et andet Kar, kan man altsaa lade en jævn Luftstrøm passere gjennem dette.

Aspromónte, den yderste Gren af Apenninerne i det sydlige Italien. Her blev Garibaldi angrebet, saaret og tagen til Fange af den italienske Oberst Pallavicini 28 Aug. 1862, da han paa sit første Tog til Kirkestaten med sine Frivillige var kommen frem gjennem Bjærgene med Omgaaelse af de større Byer.

Aspropótamo, Oldtidens Acheloos (s. d. A.), en Flod, der udspringer paa Pindos ved Grækenlands Nordgrænse og med sydl. Retning løber gjennem det nordvestl. Grækenland til det joniske Hav. 30 M. lang.

Assab-Bugten, paa Vestkysten af det røde Hav, ligger lige over for den arabiske By Mocha og 8 M. n. for Bab-el-Mandebstrædet. Bugten beskyttes af lave Koraløer og frembyder god Ankergrund med tilstrækkelig Dybde. Ved Suezkanalens Aabning købte et italiensk Dampskibsselskab, der drev Skibsfart paa det røde Hav, en Strækning Land ved A. B.; denne Landstrækning gik 1881 over i den italienske Regerings Besiddelse og erklæredes 1882 for Kronens Koloni trods Protest fra Egypten, som med Englands Understøttelse vil hævde Besiddelsen af hele det røde Havs Vestkyst til 9° n. Br. — Kolonien A. udgjør 11 □ M. med næppe 200 Indb., væsentlig Arabere.

Assái, it., meget, d. s. s. molto.

Assam, en af Englands Besiddelser i Bagindien, paa begge Sider af Brahmaputra. 2,130 □ M. med 4,815,000 J. (1881). Det er et frugtbart Lavland, der for en stor Del aarlig oversvømmes af Brahmaputra; det frembringer Ris, Opium, Betelpeber, Tobak, Bomuld og Sukker. Teavlen har i den nyeste Tid vundet megen Udbredelse. Skovene levere en stor Mængde Gavntræ og Tømmer, samt Kautschuk, og ere overordentlig rige paa Elefanter, Næsehorn, Bjørne og Tigre. I Brahmaputras talrige Bifloder vindes meget Guld; desuden forekommer i stor Mængde Salt, Stenkul og Stenolje. Befolkningens Hovedmasse er Hinduer, der for største Delen bekjende sig til Brahmalæren. A. var tidligere et eget Kongerige, der 1822 indtoges af Barmanerne og 1825 kom i Englændernes Besiddelse; 1838 blev det en Provins under Gouvernementet Bengalen, 1873 organiseret som selvstændig Prov.

Assassiner (Haschischin) ell. orientalske Ismaeliter, en muhammedansk Sekt, der stiftedes i Slutn. af det 11te Aarh. af Hassan Sabbah. Denne var Perser af Fødsel, havde studeret i Nischapur og begav sig til Kahira for at indvies i Ismaeliternes hemmelige Lære; senere nødtes han til at flygte til Persien, erobrede ved List det befæstede Slot Alamût (d. e. „Ørnens Rede") nær Kaswin og grundlagde her under Navnet „den gamle fra Bjærget" den frygteligste Magt, der maaske nogen Sinde har været til. Han havde organiseret en Art hierarchisk Forfatning, hvori han selv udøvede den øverste, absolute Magt; under ham stode 3 Over-Dais, der herskede i Kuhistan, Dschebail og Syrien, under disse igjen Under-Dais; den laveste Grad indtoge de saakaldte Fedawis, d. e. Ofre, der kun anvendtes som Redskaber til at udføre enhver Befaling. Disse bleve i Forvejen bedøvede ved en Drik, tilberedt af Haschisch, d. e. Bladene af indisk Hamp, og berusede ved enhver Art Vellyst troede de at have en Forsmag paa Paradisets Glæder, hvorved de følte Mod og Kraft til ethvert Foretagende. Denne Sekts Formaal var Afskaffelsen af enhver positiv Religion og Tilintetgjørelsen af alle Fyrster ved Dolken, hvorved de bragte det vestlige Asien til at skjælve i henv. to Aarh. Korstogenes Historie giver ofte Beretninger om den blinde Lydighed, hvormed denne Sekts Tilhængere adløde deres Fyrste. Efter Hassans Død 1124 svækkedes deres Magt ved indre Stridigheder, og Mongolerne ødelagde 1256 deres befæstede Slot i Persien. I Syrien og Kuhistan holdt de sig endnu længere, og under Navnet Ismaeliter forekomme endnu for Øjeblikket Levninger af denne Sekt i disse to Lande. Det franske Ord »assassin« er rimeligvis udledet af denne Sekts Navn. En udførlig Historie skyldes den bekjendte Orientalist v. Hammer-Purgstall.

Assecuráns, s. Forsikring.

Assegaj, et Slags Spyd, Hottentotternes og Kaffernes Hovedvaaben, har Navn efter et Træ, hvis Stamme leverer Vaabenets Skaft; Skaftet er 5—6 Fod, Klingen, som forfærdiges af Jærn eller hærdet Træ og bindes til Skaftet med Strænge, 6—18 Tommer lang. Det bruges til Stød, men mest som Kastevaaben; undertiden forgiftes Klingen.

Asselyn, Jan, nederlandsk Maler, f. noget efter 1600, mulig i Diepenheim, d. 1660 i Amsterdam, bærer Tilnavnet Krabbetje (Krebs) af en forkrøblet Haand. Han uddannede sig i Italien under Paavirkning af Pieter van Laar og Claude Lorrain. Af hans Arbejder ere

enkelte Slagbilleder, men især hans Landskaber og Folkelivsbilleder af ikke ringe Værd.

Assemāni, Jos. Simon, berømt Orientalist, f. 1687 i Syrien af en christelig Familie, blev ansat ved Vaticanerbibliotheket i Rom, hvor han døde 1768. Iblandt hans Værker, der udmærke sig ved omfattende Lærdom, ere især at nævne »Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana« (4 Bd., Rom 1719—28) og Udgaven af »Opera Ephraemi Syri syr. et lat.« (6 Bd., Rom 1732—46). — **Joh. Aloysius A.**, den foregaaendes Brodersøn, Professor i de orientalske Sprog i Rom, d. 1782, Forfatter til »Codex liturgicus ecclesiæ univers.« (13 Bd., Rom 1749—66) og »De catholicis seu patriarchis Chaldæorum et Nestorianorum« (5 Bd., Rom 1775). — **Stephan Evodius A.**, ligeledes Brodersøn til Jos. Sim. A., d. 1782, er Forfatter til »Bibl. Mediceo-Laurentinæ et Palatinæ cod. mnscrt. orient.« (2 Bd., Flr. 1742) og »Acta martyrum sanctorum orient. et occident.« (2 Bd., Rom 1748). — **Simon A.**, en Slægtning af de foreg., Professor i Padua fra 1785, d. 1821, skrev »Saggio sull' origine degli Arabi« (Padua 1787), »Catalogo dei codici mnscrt. orient. della bibliotheca Naniana« (2 Bd., Padua 1787) og »Globus coelestis Cufico-Arabicus« (Padua 1790).

Assemblée, fr. [assangblēh], Forsamling, Selskab, især et stort, elegant Aftenselskab; ogsaa en Forsamling af Landstænder ell. Folkerepræsentanter, som **a. constituante** og **a. législative** under den franske Revolution.

Assen, St. i Kgr. Nederlandene, Prov. Drenthe, 17 M. n. ø. for Amsterdam. 7,000 I. A. staar i Kanalforbindelse med Zuidersøen og Nordsøen. Kornhandel.

Assens, Kjøbstad paa Fyns Vestkyst ved Lillebælt, 5 M. s. v. for Odense. 3,196 I. (1880). Smuk gotisk Kirke, Real- og Borgerskole, Amtstue. Ubetydelig Industri, nogen Kornhandel. Told- og Brænderiindtægterne i Finansaaret 1881—82 var kun 66,000 Kroner, Handelsflaaden udgjorde 1883 49 Skibe af 1733 Tons, samtlige Sejlfartøjer. God Havn for Skibe af 12 F.s Dybgaaende. Fyr. A. er Valgsted for Odense Amts 3dje Folketingskreds. Der er tilvejebragt Jærnbaneforbindelse med Odense. — A., oprindelig Asnæs, var i Middelalderen omgivet med Mure og Taarne, men da Borgerne i Grevens Fejde havde sluttet sig til Folkepartiet, blev A. derfor belejret af Joh. Rantzau og strax efter Slaget ved det nærliggende Øxnebjærg 1535 tagen med Storm og given til Pris for Landsknægtenes Plyndring, hvorpaa dens Fæstningsværker bleve nedbrudte. Under Krigen med de kejserlige lod Christian IV atter Byen omgive med Volde og Grave 1628, men ogsaa disse ere for længe siden forsvundne. I Slutningen af den katholske Periode havde A. et Carmeliterkloster. A. er Søhelten Peder Willemoes's og Billedhuggeren Jerichaus Fødeby.

Asser, 1) Søn af Jakob, Stamfader til A.s Stamme. 2) By i Nærheden af Sichem i Canaan.

Asserbo, Gaard i det nordøstlige Sjælland, ved Kattegattet, paa den nordøstl. Side af Halvøen Halsnæs, tilhørte Hvideslægten og blev af Absalon overladt til Bolig for nogle af Ærkebisk. Eskil c. 1163 fra Frankrig indkaldte Cartheusermunke. Da disse allerede c. 1169 vendte tilbage til Frankrig, tog Absalon atter Gaarden til sig, men mageskiftede den snart til Sorø-Kloster, under hvilket den derpaa i henv. 300 Aar var en Ladegaard og ligesom et lille Filialkloster. Til sidst skilte Klostret sig dog ved denne Ejendom, der var af betydeligt Omfang og Værdi, og fra c. 1446 tilhørte A. først Familien Oxe, derpaa den bekjendte Rigshofmester Poul Laxmand og dennes Arvinger. 1560 kom A. ved Mageskifte til Kronen, men omtr. ved samme Tid begyndte Flyvesandet fra Kattegattet at ødelægge Gaarden og dens Jorder, og allerede inden Midten af forr. Aarh. var der saa godt som intet Spor tilbage af Bygningerne. I Sommeren 1849 lod Kong Frederik VII Ruinerne udgrave af Flyvesandet, som skjulte dem.

Assertōrisk, paastaaende, forsikrende, kaldes en Dom, naar den kun udsiger, at noget forholder sig paa en vis Maade. Den gjør, uden Angivelse af Grunden, Fordring paa Udsagnets virkelige, factiske Gyldighed. Den adskiller sig dels fra den problematiske Dom, som holder den Mulighed aaben, at det kan forholde sig anderledes; dels fra den apodiktiske Dom, som hviler paa Bevis og saaledes udelukker Muligheden af det modsatte. Den problematiske, assertoriske og apodiktiske Dom forholde sig altsaa som Mulighed, Virkelighed og Nødvendighed. **Assertum**, Paastand, bruges især om den Paastand, som en af Parterne i en Retssag fremfører om en factisk Omstændighed. **Asserēre**, paastaa. **Assertiōn**, den Handling at paastaa.

Assessor (i Ordets egentl. Forstand som Embedsbenævnelse, ikke blot som Titel), enhver af Dommerne i en collegial, d. e. af flere Dommere sammensat Ret.

Assi, Ad. Alph., f. 1840, fransk Arbejder, var 1860 Frivillig under Garibaldi og tog Tjeneste 1868 ved Maskinfabrikerne i Creuzot, hvor han 1870 var en af Hovedmændene for den store Arbejderstrike. Som Grundlægger af Nationalgardens Centralcomite havde A. vigtig Del i Communalisternes Oprør i Paris i Marts 1871 og blev til Straf n. A. deporteret til Ny-Caledonien, men hjemvendte efter Amnestien 1880.

Assignater [njāter], de af den franske Nationalforsamling 1790 decreterede Anvisninger paa Domainernes, de gejstlige og confiskerede Godsers Værdi, der vare bestemte til at cirkulere som Papirspenge, men ved at udstedes i altfor stor Mængde (til Beløb af 45,578 Mill. Fr.) sank saa betydelig i Værdi, at der i Marts 1796 gaves 7,200 Fr. i A. for en Louisdor (20 Fr.), hvorfor de indkaldtes til Ombytning med nye Papirspenge, „Mandater“, hvoraf der kun gaves 1 for hver 30 Fr. i A., men som desuagtet ligeledes sank saa meget i Værdi, at de Aaret efter maatte opgives og ombyttes med Rescriptions métalliques. Først Napoleon I tilvejebragte igjen et ordnet Pengevæsen. **Assignatiōn** [nja], s. **Anvisning**.

Assimilatiōn, den Virksomhed, hvorved Organismen tilegner sig det i Føden optagne

Næringsmateriale og gjør det til en Del af sin egen Masse, assimilerer det. A. kaldes hos Grammatikerne den Consonantforandring, der (hyppigst i sammensatte Ord) fremkommer derved, at Endeconsonanten gaar over til samme Lyd som den følgende Consonant, f. Ex. assimilatio for adsimilatio, Jylland for Jydland.

Assing, Ludmilla, tysk Forfatterinde, f. 1821 i Hamborg. Efter sine Forældres Død tog hun i Huset hos sin Onkel, Varnhagen von Ense, i Berlin og kom saaledes i Berøring med Tysklands aandfuldeste Personligheder. Hun har skrevet en Række literaturhistorisk-biographiske Arbejder. Efter Onkelens Død paatog hun sig at udgive hans literære Efterladenskaber, bl. a. hans „Tagebücher“. De uforbeholdne Udtalelser i Bogen om det preussiske Hof skaffede L. A. en Fængselsdom. For at undgaa denne rejste hun til Italien, hvor hun 1874 giftede sig med en Officer Cerio Grimelli, men blev snart skilt fra ham. D. sindssyg i Firenze 1880.

Assiser, en Benævnelse for Edsvorneretter, d. e. de af Edsvorne (som skulle afgjøre det factiske Spørgsmaal i Sagerne) og et vist Antal — i England i Regelen 1, i Frankrig 3 — retslærde Dommere (der skulle afgjøre Retsspørgsmaalet i Sagerne) bestaaende Retter, der sammentræde et vist Antal Gange om Aaret for at afgjøre de siden deres sidste Session i det dem underlagte District opstaaede Sager, som henhøre under deres Ressort.

Assisi, Stad i Kongeriget Italien, 3 M. ø. for Perugia, med 8,000 J., bekjendt som den hellige Franciscus's (Frants af A.), Franciskanerordenens Stifters Fødeby; han ligger begravet i den prægtige gotiske Kirke S. Francesco.

Assistenshus, en Anstalt, hvor der gives Laan paa haandfaaet Pant. A. i Kjøbenhavn stiftedes 1688; dets Overskud tilfalder Invalidefondet.

Assistenskirkegaard (Kjøbenhavns). Ved Rescr. 20 Maj 1757 bestemtes det, at der skulde udses et passende Sted uden for Kjøbenhavn, der kunde tjene til Kirkegaard for Nikolaj, Helliggejstes, Frue, Trinitatis, Vartov og Vajsenhusets Sogne, hvis indenbys Assistenskirkegaarde dernæst ikke maatte benyttes oftere. Man valgte en ubebygget Fælled uden for Nørreport, der tilhørte Communen, og af hvilken en Del udlejedes, bl. a. til Tobaksavl, medens Resten henlaa som en ufremkommelig Sump. Pladsen beplantedes, indhegnedes med en Ringmur og indviedes endelig 6 Nov. 1760. I Begyndelsen benyttedes A. kun af mindre formuende. Den var dog allerede overfyldt inden Aarhundredets Udgang, skjønt Nikolaj og Vajsenhusets Sognekirker ødelagdes under Kjøbenhavns store Brand 1795 for ikke at rejse sig igjen. Efter at først katholsk og reformert, senere Vor Frelsers, Frederiks og Johannes's Kirker havde faaet Del i A., udvidedes den gjentagne Gange betydelig, saa at den nu indtager et Fladerum af c. 48 Tdr. Land. A. tæller en Mængde Mindesmærker over bekjendte Mænd.

Associatiōn, Forening, fortrinsvis en Forening til Virksomhed for et bestemt, fælles Formaal, navnlig et saadant, til hvis Opnaaelse en enkelts Kræfter i Almindelighed ikke strække til, eller som i alt Fald kræver saa betydelige Midler (Capital), at mindre formuende Personer kun paa denne Maade kunne øve den paagjældende Virksomhed. Arbejder-A. ere derfor navnlig i den nyere Tid hyppig blevne indgaaede til Udøvelsen af en eller anden industriel Virksomhed, som Deltagerne tidligere kun udøvede som en Fabrikherres lønnede Tjenere, eller til Fremme af Arbejdernes materielle Kaar (Bygge- og Forbrugsforeninger). Saadanne A., navnlig productive, have forskjellige økonomiske Systemer tildelt en stor Rolle i Fremtidens industrielle Udvikling, ikke sjælden paa Individualitetens Bekostning (Socialismen). Associationsfrihed, som tidligere hyppig har været forbudt eller stærkt begrænset, blev i Danmark hjemlet Borgerne ved Grundlovens § 92 (Grundl. 1866 § 87) „i ethvert lovligt Øjemed“, saa vel politisk som økonomisk. Associé, fr., Medejer af en Forretning, Handelsfælle.

Assollant, Jean Baptiste Alfred [sollāng], fransk Forfatter, f. 1827, virkede nogle Aar som Lærer ved højere Undervisningsanstalter, drog til Amerika, offentliggjorde Indtryk og Resultater af sin Rejse i »Revue des deux mondes« og skrev Noveller med interessant amerikansk Localcharakter. Han har siden leveret en Mængde livlige Fortællinger og forsøgt sig som radical Politiker og som Candidat til Akademiet. Hans mest bekjendte Bog er »A ceux qui pensent encore« (1861). I »Marseillaise« har han bekæmpet det republikanske Venstres „opportunistiske“ Politik.

Assonāns kaldes det, naar i Digterværker flere paa hinanden følgende Ord i deres Hovedstavelser have samme ell. beslægtede Selvlyd. A. er især almindelig i Spaniens Romanceliteratur.

Assortiment, fr. [māng], Vareforraad, Udvalg af sammenhørende Artikler; assortēret, forsynet med forskjellige Sorter; Assortimentshandel, s. Boghandel.

Assos, en gammel græsk Stad i Mysien, berømt ved de der fundne Levninger af et dorisk Tempel med Reliefer paa Architraven, der høre til den græske Kunsts allerældste Mindesmærker. De ere nu i Louvre.

Assuān, Oldtidens Syene, Stad i Øvreægypten paa den højre Nilbred, ved den nubiske Grænse. Nilen danner her sit sidste Vandfald. I Nærheden ligge de berømte Niløer Elephantine og Philæ med mange Oldtidsminder.

Assuncion (d. e. Himmelfartsstad), Hovedstad i Paraguay ved Floden P. 20,000 J. Slet bygget Stad. Handel med Huder, Tobak, Paraguaythe m. m.

Assurance [rāngse], s. Forsikring.

Assyria, det græske Navn paa Landet Assur ved den nordøstlige Side af Tigris og dennes Bifloder, det nuværende Kurdistan. Assur („den gode“) er et Navn paa den assyriske Hovedgud, og med hans Navn kaldtes Rigets ældste Hovedstad (nu Kalaat Scherkat). Riget A. er stiftet før 1800 f. Chr. af Semiter, som fra de sydligere Semiter i Babylon

(Chaldæer) modtoge en ældre Cultur, der i A. især uddannedes i krigersk Retning. Assyrerne bleve derfor et erobrende Folk, der gjorde Hærtog til alle Sider, udpressede Skat og tvang Kongerne til at underkaste sig. A.s Konger byggede senere flere store Byer, saa at Hovedstaden snart flyttedes til Ninive (nu Kujundschik), snart til Chalah (nu Nimrud). Sagnene om de assyriske Storkonger have Perser og Grækere samlet om de mythiske Personer Ninus og Semiramis (s. d. A.). Allerede Tiglath-Pilesar I (omtr. 1100) trængte frem til Syrien og til „Vesterlandets store Hav“, men mod Babylon led han Nederlag. Salmanassar II gik 854 f. Chr. over Euphrat for at erobre Syrien, men de forenede syriske, phønikiske og israelitiske Konger kæmpede tappert mod ham i et Slag ved Orontes, og Salmanassar maatte trække sig tilbage; senere benyttede han sig af de forenede Kongers Uenighed, og omtr. 840 maatte Tyros, Sidon og Israels Konge (Jehu) hylde ham; ogsaa langt mod Øst ind i Medien gjorde han Hærtog. Tiglath Pilesar II (745—27, i Bibelen ogsaa kaldet Phul) erobrede de syriske Riger, Achas i Juda hyldede ham, og da Israel gjorde Oprør, indsatte han i Samaria Hosea som Underkonge; endog Babylon maatte underkaste sig ham. Men mod hans Efterfølger Salmanassar IV (727—22) rejste de undertvungne sig atter med Hjælp fra Ægypten; Hosea bortførtes i Fangenskab, men Tyros og Samaria forsvarede sig i flere Aar, og først hans Efterfølger Sargon (722—5) indtog Samaria 722, bortførte Indbyggerne til Assur og Mesopotamien og førte Chaldæer og Arabere til Samaria i Stedet; Ægyptens Konge blev slagen ved Raphia, og Tyros maatte efter en Belejring overgive sig. Arabien, Armenien, Babylonien, Medien og flere Lande underkastede sig, og Sargon byggede sig en ny Hovedstad Dur-Sarrukin („Sargons Borg“, nu Khorsabad). Sargon blev dræbt 705, og hans Søn Sancherib (705—681) maatte atter kæmpe mod Oprør. Efter at have underkuet de østlige Folk vendte han sig til Syrien, hvor Phønikere, Philistere og Judas Konge Hiskia havde forenet sig, til Dels med Hjælp fra Ægypten. Medens en af hans Hære belejrede Jerusalem, kæmpede han selv et uafgjort Slag ved Eltekeh, og da hans Hær hærjedes af Pest, trak han sig pludselig tilbage og kæmpede i sine senere Aar med afvexlende Held mod Babylon. Hans Søn Asarhaddon (681—668) undertvang atter Babylon og Syrien, Juda Konge Manasse maatte ogsaa underkaste sig, og hans Vælde strakte sig ud over Cypern og Ægypten. Han efterfulgtes af sin endnu mægtigere Søn Assur-bani-pal (668—626), som trængte frem i Ægypten indtil Theben og endog hyldedes af Lydiens Konge Gyges; ogsaa han havde at kæmpe med Oprør, især i Babylon, og mod de iranske Folk. I hans senere Aar lykkedes det Psammetich at løsrive Ægypten, og røverske Nomadefolk fra Nord, Kimmerier og senere Skyther, gjorde voldsomme Tog ind i Vestasien, hvor de trængte frem gjennem Syrien. Under Assyrernes Kampe mod disse løsrev flere af de undertrykte Folk sig, Ægypterne under Necho begyndte Erobringer i Syrien, og den sidste assyriske Konge, Assur-idil-ili, blev belejret i sin Hovedstad af Kongerne af Babylon og Medien, som til sidst indtog den (625 ell. 605) og derved omstyrtede det assyriske Rige. Dettes sidste Konge kaldes i persisk-græske Sagn Sardanapal (s. d. A.). — A.s Historie kjendes nu mest fra samtidige Indskrifter i den sydfra laante Kileskrift (s. d. A.) og andre Monumenter, som ere udgravede i dette Aarhundrede navnlig af engelske Forskere (Layard, Rawlinson, Smith o. fl.). **Assyrisk**, det Sprog i Assyrien og Babylonien, der taltes af den sammesteds indtrængte semitiske Folkestamme, er nøje beslægtet med Hebraisk. Den assyriske Literatur bestod for en stor Del af Oversættelser fra den ældre akkadiske. **Assyriolog**, den som studerer **Assyriologi**, Videnskaben om assyrisk Sprog og Literatur. Jfr. **Kileskrift**.

Ast, G. A. F., tysk Philolog, f. 1776, d. 1841 som Professor i München, er især bekjendt ved sin Udgave af Platon.

Astārte, hebr. Astoreth (Stjerne), chald. Ischtar, en semitisk Gudinde for Krig og Fordærvelse; hende er Planeten Venus helliget; hos Syrerne er hun knyttet til Maanen og bærer paa sit Hoved Maanehornene; hun er evig Jomfru og hendes Præster Gildinger. Efterhaanden blev hun identificeret med Elskovsgudinden Aschera (s. d. A.) og bliver da Guden Melkarts Elskede; ofte forenes hun med Guden til ēn Guddom, der paa en Gang er Mand og Kvinde. Den græske Artemis har laant mange Træk fra A.

Astātisk kaldes en Magnetnaal, naar Jordmagnetismens Virkning paa den næsten er ophævet. Man kunde danne en saadan ved at forbinde to lige stærke Magnetnaale med hinanden, saaledes at de ere parallele, men vende Nordenderne til modsatte Sider; men da det er umuligt at faa dem nøjagtig lige stærke og parallele, vil Dobbeltnaalen ophængt i et Silkespind stille sig i en bestemt Retning, men med meget ringe Kraft, og derpaa beror dens Anvendelse i Multiplicatoren. En Magnetnaal, der kun kan dreje sig i en Plan lodret paa Inclinationsnaalens Retning, er ogsaa a.

Aster, Slægt af de kurvblomstredes Famil. (Astergruppen) med gule (undertiden omsider purpur- eller brunrødlige), rørformede Skivekroner og hvide, blaa, røde eller violette, tungeformede Randkroner, fra Europa, Asien og Amerika, de fleste dog fra Nordamerika. Strand-A. (A. Tripolium), med violette Randkroner, er almindelig i Danmark ved Strandbredder. Talrige Arter dyrkes som Prydplanter, deriblandt almindeligst den chinesiske A. (A. chinensis) i mange Varieteter. Ordet A. er græsk og betyder Stjerne.

Asteride, d. s. s. Søstjerne.

Asterion er Navnet paa den nordligste Hund i Stjernebilledet Jagthundene, som ere to, A. og Chara, hvilke Bootes holder i et Kobbel.

Asteriscus (d. e. lille Stjerne), et Tegn (*), der i gamle Dage brugtes af Kritikerne til at betegne særlig skjønne Steder i Haandskrifterne og af Metrikerne for at antyde, hvor et Digt endte eller et nyt Versemaal begyndte.

Nu bruges det som Henvisning til en Anmærkning under Texten ell. for at antyde, at der mangler noget.

Asteroide, d. s. s. Planetoide.

Astheni, s. **Adynami.**

Asthenopi, Mangel paa Udholdenhed af Synsevnen, staar enten i Forbindelse med andre Synsanomalier og hidrører fra den ved Øjets Bestræbelser for at overvinde disse fremkaldte Overanstrængelse af det, eller beror paa en sygelig Irritabilitet af Nethinden, der især findes hos svage, nervøse Individer.

Asthma, Anfald af Aandenød, der hidrøre fra en krampagtig Tilstand i Aandedrætsapparatet (Mellemgulvet, Luftrørets fineste Grene), hvorved Luften hindres i at strømme ind i Lungerne. De asthmatiske Anfald optræde oftest om Natten; den syge vaagner da op med Følelsen af, at han skal kvæles, og kæmper nu for at faa Luft, indtil Anfaldet efter nogle Minutter eller i andre Tilfælde først efter 1 til flere Timer hører op af sig selv. Hyppigheden af disse Anfald er overordentlig forskjellig. Som oftest staar A. i Forbindelse med andre Sygdomme i forskjellige af Legemets Organer (Næsehulen, Lungerne, Hjærtet, Underlivsorganerne o. a.), som da ved Reflex (s. d. A.) igjennem Nervesystemet fremkalde den Krampe, der ligger til Grund for A.; paa Helbredeligheden af disse Grundsygdomme beror da Helbredeligheden af A.

Asti, Oldtidens **Asta Pompeia,** Stad i Norditalien, 4 M. v. for Alessandria. 33,000 I. Bispesæde, smuk Kathedralkirke, Theater og stort Invalidehus. Handel med Vin og Trøfler. Silkemanufakturer. Digteren Alfieris Fødeby.

Astigmatisme, en Synsanomali, der beror paa en uligeartet Brydning i Øjet af de forskjellige Lysstraaler, saa at kun nogle af dem samles paa Nethinden, er hyppigst en Følge af, at Hornhinden har forskjellig Krumning i sine forskjellige Partier.

Aston Manor, Stad i England, tæt ø. for Birmingham, med 54,000 I. og betydelig Industri, er nu en af B.s Forstæder.

Astor, Joh. Jak., f. 1763 ved Heidelberg, udvandrede 1783 til Nordamerika, hvor han lagde sig efter Pelshandelen og vandt stor Formue derved. A. stræbte at trække Handelen i de vestlige Egne over til Nordamerika og udsendte Togter til Oregon for at faa fast Fod ved Sydhavet og knytte umiddelbart Samkvem med China. Ved Columbiaflodens Munding grundlagdes 1811 en Nybygd ved Navn Astoria, men den blev indtaget 1813 af Engelskmændene og senere forladt. Ved udstrakt Handel og Spekulationer i Grundejendomme blev A. en af Nordamerikas største Rigmænd. Ved sin Død 1848 efterlod han 20 Mill. Doll. og grundlagde en offentlig Bogsamling i New York, **Astor Library,** hvortil han gav 400,000 Doll., og som nu tæller 150,000 Bd.

Astōrga, Stad i Spanien, Prov. Leon, 6 M. s. v. for L. 5,000 I. Romerske Oldtidsminder.

d'Astōrga, Emanuele, f. 1681 i Palermo, en af de betydeligste Componister af den neapolitanske Skole. Efter at Faderen, en siciliansk Adelsmand, var bleven henrettet paa Grund af Deltagelse i en Sammensværgelse mod det spanske Herredømme, fandt den unge d'A. et Tilflugtssted i et Kloster i den spanske By Astorga, hvis Navn han senere antog i Stedet for sit Familienavn. Efter et meget bevæget Liv døde han i et Kloster i Böhmen 1736. Han er navnlig bleven berømt ved sit »Stabat mater«, men ogsaa hans mindre Sangcompositioner ere af stor Skjønhed.

Astrabād, Stad i Persien i Nærheden af det kaspiske Havs Sydøsthjørne, i en frugtbar, men yderst usund Egn. 10,000 I.

Astrachān, Stad i Rusland, Hovedstad i Gouv. A., paa en Ø i Volga, 6 M. oven for dens Udløb i det kaspiske Hav, 58,000 I., er Sæde for en græsk og en armenisk Ærkebisp og et Admiralitet, bestaar af Fæstningen, den hvide Stad og 16 Forstæder og har talrige Kirker og tatariske Mosker, et Gymnasium, en botanisk Have, Skibsværfter, Bomulds-, Silke- og Saffiansfabriker og vigtig Handel, Skibsfart og Fiskeri. Dette sidste nærmer sig i Betydning til Fiskeriet paa New-Foundlandsbanken. Stadens Befolkning er en broget Blanding af europæiske og asiatiske Folkeslag. A. var fra 1485 Sædet for en egen Tatarchan, men erobredes 1554 af Russerne.

Astrachān, s. **Ratin. Astrachan-** ell. **Baranlasskind,** fint Pelsværk fra Egnene om det sorte og kaspiske Hav, faas af ufødte eller nyfødte Lam.

Astrăgel (Astragalus), Slægt af de ærteblomstredes Famil., Urter, Halvbuske eller smaa Buske med ulige- eller ligefinnede Blade, violette, blaa, hvide, gulhvide eller gule Blomster og ufuldstændig paa langs torummede Bælter, i den nordlige Halvkugles tempererede Egne. I Danmark findes 2 Arter, af hvilke den søđbladede A. (A. glycyphyllos) eller vild Lakrits (Bladene have en lakritsagtig Smag) er almindelig. Talrige Arter i Sydeuropa, deriblandt svensk Kaffe ell. Astragelkaffe (A. baeticus), hvis Frø i ristet Tilstand anvendes som Kaffe. Det største Antal Arter findes i Mellemasien, deriblandt den ægte og syriske Traganthbusk (A. verus og A. gummifer), af hvis Stammer og Grene der udsveder en i Luften hærdnende Saft, som er bekjendt under Navn af Traganthgummi. Ogsaa af den græske Traganth (A. creticus) vindes denne Gummi.

Astrallampe, d. s. s. Argandsk Lampe, s. **Argand, A.**

Astrid Eriksdatter, Kong Trygves Hustru, flygtede omtr. 968 med sin spæde Søn Olaf Trygvessøn for Dronning Gunhilds Efterstræbelser ud af Norge til Sverige og vilde derfra drage til Rusland, men blev fangen paa Vejen af Sørøvere og solgt som Trælkvinde; som saadan blev hun opdaget af en Landsmand Loden, som løskjøbte og ægtede hende.

Astrognosi, Kundskab om Stjærnebillederne og de enkelte deri forekommende Stjærner. Hjælpemidler hertil ere Stjærnekort og Himmelglober.

Astrolābium, et Instrument til at maale Vinkler med. Det bestaar af en hel Cirkel (undertiden kun en halv), inddelt i Grader og mindre Dele, som kan stilles vandret

og er forsynet med to Diopterlinealer. Den ene er fast, og ved denne er Inddelingens Nulpunkt; den anden (Alhidaden) er bevægelig omkring Cirklens Centrum og bærer i begge Ender en Viser eller Nonius. Stilles nu den faste Diopterlineal paa et Object, og drejes den bevægelige, indtil den sigter paa et andet bestemt Object, da vil den afløste Bue være Maalet paa den Vinkel, som Synslinjerne mod begge Objecter danne med hinanden. I Stedet for Dioptere anvendes undertiden Kikkerter. Dette Instrument benyttes ikke ret meget i vore Tider; i den lavere Landmaaling foretrækker man Maalebordet, i den højere Theodoliten.

Astrologi, egtl. Lære om Stjærnerne, bruges udelukkende i sin mere indskrænkede Betydning om Stjærnetyderi eller Videnskaben om de Regler, hvorefter man troede af Stjærnernes Stilling mod hverandre at kunne forudsige tilkommende Ting, især Menneskenes Skæbner. Denne for al fornuftig Grund blottede Indbildning havde vundet en saadan Indgang, at selv Mænd som Tyge Brahe ikke kunde frigjøre sig derfor, og først det Kopernikanske System, støttet ved Kepler og Newton, har efterhaanden gjort Ende paa denne Overtro. **Astrolōg**, Stjærnetyder.

Astronōm, Stjærnekyndig. **Astronomī**, egtl. Læren om Lovene for Stjærnernes Bevægelse, bruges altid i den almindelige Betydning af Stjærnelære eller Læren dels om alle himmelske Phænomener, dels om Lovene for disse. Man plejer at inddele den i 3 Dele. 1) Sphærisk A. behandler Phænomenerne saaledes, som de vise sig for en Jagttager paa Jorden, og anviser Midlerne til at observere og beregne dem ved Hjælp af disse Cirkler, som man tænker sig paa Himlen, betragtet som Kugle (deraf Navnet sphærisk, af gr. sphaira, en Kugle). 2) Theorisk ell. theoretisk A. undersøger de virkelig stedfindende Forhold, Himmellegemernes virkelige Størrelse, deres Afstande, virkelige Bevægelser osv. 3) Physisk A. udleder alle Bevægelserne efter Mechanikens Love af den almindelige Tiltrækningskraft eller Tyngden som deres sande Aarsag. — Ved praktisk A. forstaar man dels Videnskabens Anvendelse til praktiske Formaal, saasom Tidsbestemmelser, Bestemmelse af Steders Beliggenhed paa Jordens Overflade (f. Ex. til Søs, nautisk A.), dels den udøvende Del af Videnskaben, hvor man da atter kan skjelne mellem Observation og Beregning. — De ældste astronomiske Kundskaber finde vi hos Chaldæerne, Inderne, Chineserne og Ægypterne, og enkelte Jagttagelser gaa endog tilbage til 1500 f. Chr., ja i China fandtes endog mer end 2,000 Aar f. Chr. Hofastronomer. Det var dog især Grækerne, der bidroge til denne Videnskabs Fremskridt. Allerede Meton (430 f. Chr.) bestemte Forholdet imellem Aarets og Maanedens Længde, idet han antog, at 235 synodiske Maaneder vare lig 19 tropiske Solaar (den Metonske Cyklus), hvori han kun fejlede lidt over 2 Timer. Især bidrog Grundlæggelsen af den alexandrinske Skole til A.s Udvikling. Aristillos og Timocharis (c. 300 f. Chr.) bestemte Stederne for adskillige Fixstjærner. Aristarch fra Samos (270 f. Chr.) bestemte Maanens og Solens Afstande fra Jorden, den sidste dog meget ufuldkomment, og antog Jordens dobbelte Bevægelse. Eratosthenes (samme Tid) anstillede den første Gradmaaling for at bestemme Jordens Omkreds, idet han maalte Buen fra Alexandria til Syene. Hipparch (150 f. Chr.), Oldtidens fortrinligste Astronom, udfandt, at Solens og Maanens Afstand fra Jorden er foranderlig; han bestemte Aarets Længde til 365 Dage 5 Timer og 55 Min. (6 Min. for meget); han forfattede et Stjærnekatalog, og ved at sammenligne sine egne Stjærnesteder med de før nævnte, af Aristillos og Timocharis angivne, fandt han Præcessionen, som han angav til mindst 36 Sek. aarlig. Posidonios (60 f. Chr.) angav Maanen som Aarsag til Ebbe og Flod. Ptolemæos (130 e. Chr.) opstillede det ptolemæiske Verdenssystem, som forblev det almindelig antagne lige til Kopernikus. Han stillede Jorden i Midten af Verden; omkring den bevægede sig de 7 Planeter i følgende Orden: Maanen, Mercurius, Venus, Solen, Mars, Jupiter og Saturnus, saa at Solen blev den midterste af Planeterne. Han, som alle de gamle, antog enhver Bevægelse af et Himmellegeme at være cirkelformig og jævn; for at forklare sig de iøjnefaldende Uregelmæssigheder i Planeternes Bevægelser antog han dels, at Cirkelbanerne vare excentriske, d. e. at deres Centrum faldt uden for Jordens Centrum, dels, at det, der bevægede sig om Jorden, ikke var Planeten selv, men dens Middelsted eller Centrum af en mindre Cirkel (Epicykel), i hvis Omkreds Planeten atter bevægede sig. — Romerne have ikke bidraget synderlig til A.s Udvikling. Kalenderforbedringen under Cæsar (den julianske Kalender, 45 f. Chr.) var især Alexandrineren Sosigenes's Værk. — I det 8de og 9de Aarh. e. Chr. blev A. begunstiget af Kaliferne i Bagdad, især Almamun (813—33), som lod Grækernes Værker oversætte paa Arabisk. Berømte arabiske Astronomer vare Alfragani (850), Thabit-ben-Qorra, Albattani (880), Alsufi (950), samt Alhazen (1100). — Den første occidentalske Astronom efter Videnskabernes Gjenoplivelse var Georg Peurbach (f. 1423). Hans berømteste Discipel var Joh. Müller fra Königsberg i Franken (f. 1436), bekjendt under Navnet Regiomontanus. Nikolaus Kopernikus fra Thorn (f. 1473) fremsatte først med Bestemthed Læren om Jordens dobbelte Bevægelse. Den danske Astronom Tyge Brahe (f. 1546) bragte Observationskunsten et betydeligt Skridt fremad, og hans Discipel, Johannes Kepler (f. 1571), bestemte først Planeternes virkelige Baner ved de tre berømte Keplerske Love. Galilei (1564—1642) fandt Lovene for Faldbevægelsen og har den største Del af Æren for Kikkertens Opfindelse (1609), ved hvis Hjælp saa mange Phænomener ere opdagede paa Himlen, som ellers for evig vilde have været Menneskene ubekjendte. Huygens (f. 1629) opfandt Penduluret, hvorved de skarpe Tidsbestemmelser bleve mulige, som hæve den nyere A. i en saa betydelig Grad over den ældre. Isaak Newton (1642—1727) udfandt, at Tyngdens Lov, som er virksom

her paa Jorden, er identisk med Loven for den almindelige Tiltrækning, som alle Himmellegemer udøve paa hverandre, og viste, at alle Bevægelser i Himmelrummet deraf kunne forklares. De Mænd, som i de nyere Tider mest have bidraget til A.s Fremskridt, ere Laplace, Flamsteed, Cassinierne, Halley, Ole Rømer, Bradley, Maskelyne, Herschel (Fader og Søn), Olbers, Bessel, Gauß, Struve (Fader og Søn), Encke, Argelander, Leverrier o. fl. **Astronomiske Tavler.** Da Forudberegningen af Himmellegemernes Steder er et meget vidtløftigt Arbejde, har man lettet sig samme ved dertil indrettede Tavler, og man har saaledes Soltavler, Maanetavler og Tavler for hver enkelt nøje bekjendt Planet. Af disse, som ere almengjældende, saa længe ikke Videnskabens Fremskridt har væsentlig forandret de til Grund lagte constante Størrelser, beregnes da igjen Ephemeriderne, som forud for hver Dag i et bestemt Aar angive Himmellegemets Sted. **Astrophysik**, en moderne Gren af Astronomien, der særlig giver sig af med Himmellegemernes physiske og chemiske Forhold til Forskjel fra den ældre Astronomi, der særlig giver sig af med deres Bevægelser. A.s vigtigste Hjælpemidler ere, i Forbindelse med Kikkerten, Spectroskopet, Photographien og Photometret. Det er navnlig efter Kirchhoffs og Bunsens store Opdagelse (1860) af Spectrallinjernes Omvenden, at A. har udviklet sig og i faa Aar bragt os Kæmpeskridt fremad med Hensyn til Kundskaben om Fixstjernernes, Kometernes og ganske særlig Solens Constitution. Af Videnskabsmænd, der have erhvervet sig et Navn i denne Retning, kunne nævnes Ångström, Draper, Huggins, Janssen, Lockyer, Secchi, Vogel, Warren de la Rue, Young, Zöllner m. fl. Da Dyrkningen af A. kræver Apparater, der mindre let lade sig anbringe i de ældre Observatorier, og Kikkerter af særlig Construction, er der i den senere Tid blevet oprettet **astrophysikalske Observatorier**; de to største af denne Art ere i Potsdam og i Meudon.

Astropalia, en af de tyrkiske Øer i Archipelagus, s. ø. for Kykladerne, med c. 1,500 I., der ere bekjendte som gode Dykkere.

Astrup, Mette Marie, Skuespillerinde ved det kgl. danske Theater, hvor hendes Fader var Portner, f. 25 Apr. 1760, debuterede 2 Juni 1773 som Leonore i Holbergs „Den Stundesløse“. Dels ved Figurens og Ansigtets ædle Skjønhed, dels ved den overdrevne Ros, hvormed hun omtales af sin Tids Dramaturger, fik hun efterhaanden et saa glimrende og taknemmeligt Repertoire i de højere og tragiske Elskerinders saa vel som de fornemme Verdensdamers Fag, at hun hos Publikum vandt Anseelse som en af Skuepladsens første Kunstnerinder, og dog var hendes Declamation lige saa monoton, som hendes Holdning var stiv. Hun spillede sidste Gang til sit 50aarige Jubilæum ved Theatret 31 Maj 1823 Grevinde Orsina i „Emilie Galotti“, gik derpaa af med Pension og Fribolig i Theaterbygningen og døde 16 Febr. 1834.

Astræa, Retfærdighedens Gudinde, ogsaa kaldet Dike, Datter af Zeus og Themis. Hun var den sidste af Guderne, der forlod Jorden, som Menneskenes Ugudelighed efterhaanden havde givet dem Lede til. Paa Himlen ses hun som et Stjærnebillede i Dyrekredsen under Navn af „Jomfruen“. A., s. Planetoider.

Astūrien (sp. Asturias), Provins i det nordlige Spanien med Titel af Fyrstendømme, omgivet af Galicien, Leon og den biscayiske Bugt; 192 □ M. med 576,000 I. (1877). A., som nu benævnes efter Hovedstaden Oviedo, er et Bjærgland, der opfyldes af de asturisk-galiciske Bjærges Sidegrene, hvis højeste Toppe her naa c. 8,000 F. En Mængde stride Bjærgstrømme gjennemløbe Landet til den biscayiske Bugt; den betydeligste er Nalon, der løber forbi Oviedo til Praviabugten. Klimaet er i Bjærgene skarpt, men i Dalene og ved Kysten mildt. Landbrugets Hovedprodukt er Majs; dog dyrkes ogsaa fortrinlig Hvede og Kartofler, ligesom Kastanier indtage en vigtig Plads i Befolkningens Vinterforsyning. Der haves udstrakte Skove, mest af Eg og Naaletræ. Faaret er det vigtigste Husdyr. Foruden Stenkul og gode Møllesten forekommer af Mineralier noget Jærn og Kobber. Beboerne ere et tappert, frihedselskende Folk, der har holdt sig frit for maurisk eller jødisk Blanding. — Da Maurerne havde erobret det øvrige Spanien, trak Vestgoterne under Pelayo sig tilbage til A., som det aldrig lykkedes Maurerne at undertvinge, men hvorfra Pelayos Efterfølgere derimod udbredte deres Herredømme over Leon, der gav den samlede Stat Navn og senere forenedes med Castilien. Den spanske Kronprins fører Titlen Prins af A.

Astyages, Medernes sidste Konge, Søn af Kyaxares, mistede sit Rige ved Perserkongen Cyrus; efter Sagnet hos Herodot var Cyrus hans Dattersøn, som han havde stræbt efter Livet; efter Sagnet hos Ktesias havde Astyages kun en Datter, hvis Sønner med en Meder vare hans Arvinger, medens Cyrus tjente sig op i Kongsgaarden, stillede sig i Spidsen for Perserne og forsvarede sig heldig i Slaget ved Pasargadæ og siden overvandt og fangede A., som han lod beholde Livet og hædrede ved at ægte hans Datter. En nylig fundet babylonisk Kileskriftberetning viser, at Kong A. („Istuvegu“) drog med sin Hær mod Perserne, at Hæren gjorde Opstand, fangede A. og overgav ham til Cyrus, der som Sejerherre drog ind i Ekbatana 550 f. Chr.

Astyanax, der egentlig hed Skamandrios, var Hektors og Andromaches Søn. Ved Trojas Erobring blev han dræbt af Grækerne ved at styrtes ned af Muren, fordi han efter en Spaadom skulde hævne Trojas Fald.

Asur, s. Azur.

Asyl, opr. ethvert Tilflugtssted, hvor en Flygtning, en Skyldner eller en Forbryder frit kunde opholde sig uden Frygt for Forfølgelse. Flere af Oldtidens vigtigste Byer (Rom, Athen, Theben) tilbød fra første Færd et saadant A. Nu bruges Ordet mest om velgjørende Stiftelser, som skjænke syge og fattige frit Husly og Underhold, og særlig om **Børneasyler**, der optage Børn fra omtr. 2 til 6 Aar, hvis Forældre paa Grund af Arbejde uden for Hjemmet eller af lignende Aarsager ikke

kunne føre det fornødne Tilsyn med dem; Børnene sysselsættes efter hvers Evne ved Leg, Sang, Fortælling, let Haandarbejde, hyppig Bevægelse i fri Luft og paavirkes samtidig sædelig. Det første A. oprettedes 1779 af Oberlin i Elsaß (55 Aar virkede Louise Scheppler her), og Englænderne have i Beg. af dette Aarh. paa en praktisk Maade ført Tanken om A. ud i Livet. 1820—1840 udbredte de sig med rivende Hurtighed under forskjellige Navne (Kinderbewahranstalten, salles d'asile, infant schools) rundt om i Europa og Nordamerika. I Danmark oprettedes det første A. 1828 af „det kvindelige velgjørende Selskab" i Kjøbenhavn; senere er deres Antal rask tiltaget i Hovedstaden (nu 15) og det øvrige Land. Umiddelbart ledes A. af en **Asylmoder**; over hende staar en Bestyrelse, understøttet af en Damecomité. Alle A. hos os optage Børn uden Vederlag. Betalingsasyler for Børn af formuende Forældre forsøgtes, men uden Held, oprettede 1840 af O. Syversen og 1842 af N. B. Krarup, der kaldte dem Elysier. Af **Asylskoler**, bestemte til Optagelse af Børn, som udgaa fra A., er der i Kjøbenhavn 3. **Asylret** kaldes i Særdeleshed den Ret, som tidligere ansaas at tilkomme fremmede Magters Gesandter (i Følge deres Ukrænkelighed og Exterritorialitetsret) til at nægte Udleveringen af Forbrydere, som havde taget deres Tilflugt til Gesandternes Boliger. Denne Ret, som enkelte Magter til sine Tider endog have forsøgt at udstrække til ethvert Hus i det Kvarter, hvori Gesandten boede, naar han ophængte sit Vaaben derpaa (den saakaldte Kvarterfrihed), er imidlertid nu ophævet. Ogsaa uden for Folkeretten kan der i øvrigt være Tale om A. eller Ret til at afgive Fristed, idet en saadan Ret undertiden er bleven indrømmet visse Stæder med Hensyn til visse Arter af Personer. Saaledes var Fredericia lige indtil 1821 et Fristed for Fallenter, som flygtede dertil.

Asymptōte, en ret (eller krum) Linje, som nærmer sig stedse mere til en uendelig Gren af en krum Linje, uden dog at naa den. De retlinede A. til en Curve kunne betragtes som Tangenter til dens uendelig fjærne Punkter.

Asyndĕton, gr., „uforbundet", i Grammatiken et Led af Talen (et Ord eller en Sætning), som tilføjes uden at tilknyttes ved et forbindende Ord, hvor altsaa navnlig Conjunctionen „og" er udeladt.

Asynjerne, i den nordiske Mythologi Navnet paa Gudinderne.

Atabēg, tyrkisk Ord, egtl. Fyrstens Fader eller Opdrager, Navnet paa en Værdighed, der oprindelig var under de seldshukiske Sultaner, men snart lig majores domus i Occidenten blev mægtigere end disse. Vi finde derfor i Orienten flere Dynastier, der føre Navnet A., som A. i Irak i det 12te og 13de Aarh., i Medien og Persien omtrent til samme Tid.

Atacāma, en ørkenagtig Højslette paa Sydamerikas Vestkyst (21½°—27½° s. Br.), hæver sig med en Mellemhøjde af 2—3,000 F. brat op fra det store Ocean og støder mod Øst op til Andesbjærgene. Den nordlige Del, den egentlige Ørken A., bestaar af en 9 Mil bred Kyststrækning, hvis Jordbund gjennemgaaende er stenet og kun hist og her opviser en yderst sparsom Plantevækst. Øst for disse Udørkner ligge A.s Cordillerer med tilstødende Højsletter og mægtige Saltsumpe; blandt disse mærkes især Salina de A. (i en Højde af 7,200 F., 50 □ M.) og Salina de Punta-Negra; øst for denne sidste hæver sig den mægtige Vulkan Llullaillaco, 19,700 F. A. gjemmer store mineralske Rigdomme, især Kobber og Sølv, men ogsaa Bly, Nikkel og Jærn. De nævnte Saltsumpe levere ypperligt Kogsalt, og der findes Chilisalpeter i uudtømmelige Masser. A. har hidtil været delt mellem Chile, som ejer den større sydlige Del, og Bolivia; og hver af disse Republiker har en Provins. A.s Bjærgværker i den bolivianske Provins A. ejedes især af chileniske Borgere, som i Følge særlige Tractater vare berettigede til at drive dem. Bolivias Regering overtraadte imidlertid disse Tractater og fremkaldte herved i Aaret 1879 en blodig Krig med Chile, som i Krigens Løb bemægtigede sig hele Provinsen. De vigtigste Bjærgværksbyer ere Copiapo, Chañarcillo (især Sølvminer) og Tres-Puntas, alle i Chile; deres Havneby er Caldera. I den bolivianske Provins mærkes Caracoles (rige Sølvminer) med Havnebyen Antofagasta.

Atacāmes ell. **Tacames**, Stad i Ecuador i Sydamerika, ved det store Ocean, 24 M. n. v. for Quito. Havn, hvor Pizarro landede.

Atahualpa, Konge i Quito, havde ved krigersk Tapperhed og troløs Grusomhed tillige gjort sig til Herre over Peru, der tilhørte hans ægtefødte Halvbroder Huascar (han selv var uægte født), kort før Spanierne under Pizarro kom til Landet. Ved en Sammenkomst, der fandt Sted imellem A. og Pizarro i Staden Caxamalca 16 Nov. 1532, fremtraadte Dominikanermunken Valverde og udviklede i en Tale om Treenigheden og Paven, hvorledes denne som Christi Statholder havde givet den spanske Konge A.s Rige, og hvorledes Pizarro i Kongens Navn var kommen for at omvende Indianerne til Christendommen. A. nægtede at ville underkaste sig eller skifte Tro og vilde ikke erkjende Pavens Ret til at give hans Rige til en anden. Da Munken nu rakte ham Bibelen som Hjemmel for sin Paastand, kastede A. den paa Jorden og truede med at straffe Spanierne for deres Voldsgjerninger. Pizarro, der forud havde beredt alt til et svigefuldt Overfald, lod nu sine Folk angribe, splittede de overraskede Indianere og tog efter et græsseligt Blodbad A. til Fange. For at faa sin Frihed tilbød A. at fylde et stort Værelse med Guld og to mindre med Sølv; men da Broderen Huascar, som A. endnu havde i sin Vold, tilbød Pizarro en langt større Løsepenge, og Pizarro udtalte, at han vilde dømme Brødrene imellem i deres Arvestrid, lod A. Huascar drukne. Til Straf herfor og i Haab om at vinde større Rigdomme ved Landets fuldstændige Indtagelse lod Pizarro A. tiltale og dømme til Baalet, men benaadede ham med Kvælning, da han lod sig døbe. Saaledes omkom A., den sidste Inka, 29 Aug. 1533, omtr. 30 Aar gl.

Atalänte, i de gamle græske Sagn en berømt Jægerinde, der deltog i Jagten paa det kalydoniske Vildsvin; Meleagros, der fældede Dyret, forærede hende sin Del af Byttet. Efter et andet Sagn vilde hun ikke gifte sig uden med den, der kunde overvinde hende i Væddeløb. Melanion blev ved Aphrodites Hjælp i Stand til dette, idet hun forærede ham 3 Guldæbler, som han lod falde under Løbet, og som A. ikke kunde modstaa Lysten til at tage op. Ved ham blev A. Moder til Parthenopæos. Da de elskende derpaa krænkede Kybeles Helligdom, bleve de forvandlede til Løver.

Ataman, d. s. s. Hetman.

Ataraxi, Uforstyrrelighed, Sindets Ligevægt. Stoikerne og Epikuræerne tilstræbte A. og vare, uagtet deres store Forskjellighed, enige om, at A. var betinget af Kundskab til Verden og dens Love. Skeptikerne søgte A. netop ved at give Afkald paa Viden: saa længe man endnu tilstræber Sandheden, kan Sindet ikke komme til Ro; dette sker først, naar man har overbevist sig om Videns Umulighed.

Ataulph, d. s. s. Adolf, Stifteren af det vestgotiske Rige i Gallien, havde ved Tapperhed og Mildhed gjort sig saa elsket af sit Folk, at det tog ham til Konge 410 efter Alarik I, der var gift med hans Søster. A. tænkte først paa at gjøre Italien til et gotisk Rige, men opgav snart denne Plan, da han ikke fandt sit endnu raa Folk skikket til at danne et Verdensrige, og knyttede Underhandlinger med Kejser Honorius, til hvis Søster Placidia, der ved Roms Erobring af Alarik var kommet i Fangenskab hos Goterne, han havde fattet Kjærlighed og som han begjærede til Ægte. 412 førte han sine Goter ud af Italien og ind i Gallien og 414 holdt han med stor Pragt i Narbonne Bryllup med Placidia imod Kejserens Vilje. Da denne begyndte nye Fjendtligheder, ægget dertil af Feltherren Constantius, der havde været A.s Medbejler til Placidias Haand, foretrak A. at drage til Spanien, i hvilket Land allerede Alaner, Vandaler og Svever vare trængte ind, for at kæmpe med sin Dronnings Landsmænd. A. erobrede Barcelona, men blev kort efter dræbt i sin Stald af en af sine egne Folk 415. Endnu i hans Dødsstund var hans ædle Sjæl opfyldt af den Tanke at skaffe Goterne Fred og derved Tid til Dannelse, og han besvor derfor sin Broder Wallia at sende Placidia tilbage til Honorius og saaledes gjenoprette Venskabet med Romerne.

Atavisme (af lat. atavus, Tiptipoldefader), det Forhold, at et Individ ligner sine Bedsteforældre eller endnu fjærnere Forfædre, hvilket ofte optræder ved Husdyrracer. I Darwins Nedstamningslære betegner A. en Tilbagevenden til Ejendommeligheder, som formodes at have været charakteristiske for den oprindelige Stamform, men som dennes forandrede Efterkommere ellers have mistet. Naar saaledes Heste undertiden vise Spor for Striber, f. Ex. paa Benene, tydes denne Farvetegning som en A., idet Hestens oprindelige Stamform formentlig har været zebrastribet.

Ataxi, visse uregelmæssige Bevægelser, der skyldes en Forstyrrelse i Ledningen af den vilkaarlige Bevægeimpuls fra Hjærnen igjennem Rygmarven. Særlig bruges Navnet A. om det Sygdomsbillede, som i det store Flertal af Tilfælde er knyttet til den „graa Degeneration af Rygmarvens Bagstrænge“ (Tabes dorsalis, Rygmarvstæring).

Atbarā, s. Abessinien.

Atchafalaya [atschafalāja], Floden Mississippis vestligste Mundingsarm i den mexicanske Bugt.

Ate, Skade, Bedaarelse; allerede hos Homer personificeret som Gudinde. Hyppigere fremtræder hun hos Tragikerne, der lade hende straffe Synderen ved at forblinde ham og forlede ham til ny Synd og Daarskab.

Atelektāse, ufuldstændig Fyldning af Lungerne med Luft, sædvanlig kun i enkelte Partier af dem, er enten medfødt hos svage Børn, der ikke have Kraft til at aande dybt, eller kan opstaa senere ved Tilstopning af en Bronchiegren med Slim. Døden er ofte en Følge deraf.

Atelier, fr. [liëh], en Kunstners, navnlig en Billedhuggers eller Malers Værksted. Ved et saadant maa der gjøres særlige Fordringer til Plads og især til et roligt og kraftigt Lys; i Valget af A. og dets Lys viser sig ofte en individuel malerisk Smag, og A.s Beskaffenhed har ofte en vis Indflydelse paa Malerens Værker. A. bruges i Kunstsproget undertiden omtrent enstydig med „Skole“; navnlig bruges Udtrykket „Atelierbillede“ om et Værk, som ikke er udført af Mesterens egen Haand, men udført i hans A. under hans Øjne.

Atellāner (Fabulæ Atellanæ) ell. oskiske Skuespil, hos Romerne et Slags Nationalskuespil med staaende Charaktermasker. Navnet skriver sig fra den oskiske By Atella. Ligesom Harlekin og Pierrot optræde i den nuværende Pantomime (Comedia dell'arte), der maaske stammer fra A., optraadte i disse Dumrianen Maccus, Fraadseren Bucco m. fl. De spilledes ikke af Skuespillere af Faget, men af unge Romere, ofte af god Herkomst, og synes for en stor Del at have været extemporerede. I det sidste Aarh. f. Chr. vandt Digterne Novius og Pomponius et anset Navn ved at forfatte A.

A tĕmpera, it., s. Temperamaleri.

A tĕmpo, it., betegner, at man efter en Tempoforandring skal vende tilbage til det tidligere Tempo.

Ath, Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 3 M. n. n. v. for Mons. 9,000 I. Smukt Raadhus. Linned-, Uld- og Bomuldsmanufakturer, Sæbesyderier, Oljemøller.

Athabasca, Flod og Sø i de engelske Hudsonsbugtlande i Nordamerika. Floden udspringer under 52° n. Br. paa Klippebjærgene, hvis østlige Kjæde den gjennembryder, og optager i sit videre Løb Vandene fra den lille Slavesø, hvorpaa den omtr. under 58° n. Br. falder i A.-Søen, der er 35 M. lang fra V. til Ø., og som gjennem Slavefloden har Afløb til den store Slavesø, hvis Vande gjennem Mackenziefloden føres til det nordlige Ishav.

Athălarik, østgotisk Konge i Italien, Theodorich d. stores Dattersøn, blev Konge 526 ved sin Morfaders Død. Hans Moder Amalasuntha, der regerede i hans Navn, opdrog ham strængt og paa romersk Vis, hvilket vakte Misfornøjelse

hos Østgoterne, men da hun blev tvungen til at give A. frie Hænder, hengav han sig til Udsvævelser og døde allerede 534.

Athălia, Datter af Achab og Jesabel, gift med Judæ Konge Joram og Moder til Achasia, indførte Baalsdyrkelsen i Juda Rige og bemægtigede sig efter sin Søns Død Regeringen. Alle mandlige Personer af Kongefamilien lod hun dræbe; kun Achasias spæde Søn Joas blev reddet og hemmelig opdraget i Templet af Ypperstepræsten Jojada, som 6 Aar efter lod ham udraabe til Konge og lod A. dræbe 878 f. Chr. S. 2 Kong. XI og 2 Krønn. XXII—XXIII.

Athamas [āta], Søn af Æolos, var i de oldgræske Sagn en rasende Mand, der ved Menneskeofre søgte at forsone Gudernes Vrede, men derved kun styrtede sig dybere i Ulykken. Han havde først med Nephele 2 Børn, Phrixos og Helle, siden med Ino, Kadmos's Datter, Learchos og Melikertes. Here hadede Ino som Dionysos's Plejemoder og gjorde hende til en ond Stedmoder. Under en frygtelig Tørke opdigtede Ino et Orakelsvar, der forlangte, at Phrixos og Helle skulde ofres til Zeus. A. var i Færd dermed, da Nephele kom og frelste sine Børn ved at lade dem flygte paa en gylden Væder. Da Bedrageriet opdagedes, blev A. rasende; han dræbte Learchos; Ino og Melikertes flygtede for ham og styrtede sig selv i Havet.

Athanasiānske Symbolum, ogsaa efter Begyndelsesordet kaldet »Symbolum Quicunque«, er opkaldt efter Athanasius, hvem man med Urette har tillagt det. Det bestaar af to Hovedbele: den første indeholder en omhyggelig Fremstilling af den kirkelige Treenighedslære; den anden udvikler Incarnationsdogmet. Symbolet begynder og ender med at fordømme alle dem, der ikke tro paa disse Lærdomme. Efter sit dogmatiske Indhold viser Symbolet hen til Augustinus's Udvikling af Treenighedslæren og de nestorianske og eutychianske Stridigheder, men kan dog med Føje bære Athanasius's Navn, da det bestemt udtaler Resultaterne af den fra ham udgaaende Dogmeudvikling. Rimeligvis er det forfattet i Slutningen af 5te Aarh.; hvem Forfatteren er, vides ikke. Det opnaaede hurtig stor Anseelse og stilledes ved Siden af Apostelsymbolet og Nicænersymbolet som det tredje af Kirkens økumeniske (almindelige) Symboler. Denne Plads indtager det ogsaa i den protestantiske Kirkes Bekjendelsesskrifter.

Athanăsius, den hellige, den mest fremragende Skikkelse i det 4de Aarh.s Kirkehistorie, med Tilnavnene „den store“ eller „Rettroenhedens Fader“, f. c. 296 i Nærheden af Alexandria. I Askesen var den hellige Antonius hans Vejleder; sin philosophisk-theologiske Dannelse skyldte han Origenes. 319 blev han Diakon i Alexandria, og Biskop Alexander erkjendte snart hans ualmindelige Evner. I hans lille og uanselige Legeme boede der en mægtig Aand, et Trosmod og en Viljeskraft, forbunden med Dybsindighed og den mest gjennemtrængende Forstand, der bragte ham til trods Forfølgelser og Lidelser at føre sit Livs Tanke igjennem, at forsvare Christi Guddommelighed imod Arianismens Fornægtelse. Jfr. **Arius**. 328 blev han Alexanders Efterfølger paa Bispestolen; men i de 45 Aar, han beklædte denne Værdighed, blev han paa Grund af sin hensynsløse Modstand mod Arianere og Halv-Arianere 10 Gange fordreven og maatte tilbringe 20 Aar i Landflygtighed, især i Vesterlandet, i Trier og Rom. Fra 366 kunde han uforstyrret fortsætte sin biskoppelige Styrelse i Alexandria, elsket som en Folkeven og tilbedt som en Helgen, indtil sin Død 373. A.s Skrifter ere for største Delen helligede Kampen med Arianismen; i nogle Skrifter har han forsvaret Christendommen mod Hedenskabets Angreb, i andre ivrig anbefalet Munkevæsen og Askese. Det saakaldte athanasianske Symbol er ikke forfattet af ham.

Atheisme, Nægtelse af Guds Tilværelse.

Athelstan, Alfred d. stores Sønnesøn, Angelsachsernes Konge 925—941, slog de danske Vikinger ved Brunanborg 937 og skaffede sig Herredømmet over Danelagen. Hos ham opfostredes Harald Haarfagers yngste Søn, den senere norske Konge, Haakon Adelstensfostre.

Athēn (Athenæ), Hovedstaden i Attika, laa 1 M. fra Havet paa en Gruppe af Høje, der mod Ø. og S. hænge sammen med Hymettosbjærget, hvorfra de adskilles ved den næsten tørre Ilissosflod, og mod N. og V. beherske en Slette med Olivenskove, som gjennemstrømmes af Kephissos. De mest fremtrædende af disse Høje ere Areopagos og Akropolis, paa hvilken sidste Kekrops skal have anlagt den ældste By; men Theseus var Byens egentlige Stifter, idet han ved Foreningen af 12 mindre Stæder gjorde den til Landets Hovedstad. A. blev som de andre græske Stæder i Begyndelsen regeret af Konger eller Archonter. Men i 8de Aarh. blev Forfatningen mere og mere aristokratisk, idet der aarlig valgtes 9 Archonter blandt alle de adelige. Da der imidlertid herskede stor Misfornøjelse med Adelens Undertrykkelse af Almuen, valgtes for at forebygge en Revolution Solon til Archont 594 med det Hverv at give Love. Efter at have lettet den gjældbundne Almues Kaar indførte han en timokratisk Forfatning, d. e. han paalagde Borgerne Forpligtelser og gav dem Rettigheder efter deres Formue, dog saaledes at selv de fattigste Borgere havde fuld Stemmeret i Folkeforsamlingen, der afgjorde Statens vigtigste Anliggender. Pisistratos tilrev sig, støttet af Almuen, Tyranniet (560), men regerede i det hele godt, fremmede Kunst og Videnskab og befæstede sin Magt i den Grad, at den gik i Arv til hans Søn Hippias. Da denne var bleven fordreven af Spartanerne (510), uddannede Klisthenes Forfatningen i demokratisk Retning og styrkede ved at optage en Mængde nye Borgere Folket i den Grad, at A. ikke blot sejerrig kunde maale sig med sine Naboer, men ogsaa afslaa Persernes Angreb ved Marathon (490). Efter at Themistokles havde fortrængt Aristides, gjorde han A. til Grækenlands første Sømagt, hvilket frelste Grækenlands Frihed fra Xerxes's Anfald; thi da Xerxes havde taget A. i Besiddelse, ydede Flaaden Borgerne et Tilflugtssted og skaffede dem efter Sejren ved Salamis (480) deres Land igjen, samt gjorde A. til Hovedstaden i et stort og rigt Forbund af Søstater, der, da Sparta og Peloponneserne trak sig tilbage fra Krigen mod Perserne, fort-

satte denne indtil 449. Dette er A.s mest glimrende Tid under Kimon og Perikles. Allerede Themistokles havde gjenopbygget og befæstet det af Perserne afbrændte A. og anlagt og befæstet den nye Havnestad Piræeus, men nu blev denne af Perikles forbunden med A. ved de lange Mure, hvorved A. efter Datidens Forhold forvandledes til en uindtagelig Fæstning, saa længe som A.s Flaade beherskede Havet. Perikles udviklede endnu mere Demokratiet i A., idet han gav Borgerne Betaling for at møde i Folkeforsamlingen og som Dommere, men han var ogsaa ivrig for at danne Borgerne ved at give dem fri Adgang til Theatret og ved de mange Pragtbygninger, hvormed han smykkede A. og især Akropolis (Propylæerne og Parthenon), og hvortil Udgifterne for største Delen bestredes ved Bidrag fra Forbundsfællerne, der lidt efter lidt forvandledes til skatskyldige Undersaatter. Paa den Tid blomstrede i A. Maler- og Billedhuggerkunsten ved Polygnotos, Phidias og Myron og den dramatiske Poesi ved Æschylos, Sophokles, Euripides og Aristophanes; Veltalenheden uddannedes, Thukydides skrev sin Historie, og Philosophien modnedes ved Sokrates. I den peloponnesiske Krig (431—404) kæmpede A. med Sparta om Herredømmet over hele Grækenland, og efter at A.s Kraft var brudt ved Pesten (430—29), der bortrev en Masse af de ældre patriotiske Borgere og aabnede Vejen for en nydelsessyg Generation, hvis Medlemmer satte deres egne Interesser højere end Statens, og ved det ulykkelige Tog til Sicilien (415—13), maatte A. bøje sig for Sparta og modtage en spartansksindet Regering („de 30 Tyranner") 404; vistnok befriede A. sig allerede 403 og kæmpede heldig mod Spartanerne i den følgende Krig 394—87, men det hævede sig aldrig mere til sin tidligere politiske Magt; dog vedblev det ogsaa i det 4de Aarhundrede at spille en Hovedrolle i Grækenland, og Kunst og Literatur blomstrede ved Praxiteles, Xenophon, Platon, Isokrates, Demosthenes, Æschines o. fl. Efter Slaget ved Chæronea 338 blev A. lige som hele Grækenland afhængigt af Makedonien. A.s politiske Rolle var udspillet, og dets Deltagelse i Verdenskampen bragte kun Ulykke over det, som da det 87 havde taget Mithridats Parti og efter en haardnakket Modstand blev erobret af Sulla; men det vedblev at være et Hovedsæde for Kunst og Videnskab. Den nyere Komedie (Menandros) udgik derfra. Philosophien og Veltalenheden blomstrede der indtil Hedenskabets Undergang, og de velhavende Romere rejste der hen for at studere. Konger, Kejsere og Rigmænd satte en Ære i at smykke Staden med Pragtbygninger og Kunstværker, fremfor alle Hadrian, der byggede et helt nyt A. ved Siden af det gamle. Først da Constantinopel havde rejst sig, sank A. ogsaa i denne Henseende; den gamle Kunsts Mesterværker bortførtes og ødelagdes. Under de frankiske Hertuger (efter 1204) og Tyrkerne (1460—1830) gik Ødelæggelsen stedse videre, og først efter Grækenlands Gjenoprettelse som selvstændigt Rige har man ivrig bestræbt sig for at gjenopvække og bevare de gamle Minder. — Det nuværende A., nygræsk Athinæ, ligger ikke ganske paa samme Plads som det gamle; dette sidste laa nemlig mere s. og v. for Akropolis, det nuværende mere n. ø. derfor. 69,000 I. (1879). To brede Gader dele Byen i 4 Kvarterer: Hermesgaden, Fortsættelse af Vejen fra Piræeus, ender foran det kgl. Slot, Wolosgaden, Forts. af Vejen fra Patissia, ender ved Akropolis's Fod. Nærmest ved Akropolis ligge Levningerne af den gamle tyrkiske By med snævre Stræder og usle Bygninger; langs Hovedgaderne findes derimod større moderne Bygninger med Butiker og Caféer. Af nyere Bygninger har A. et kgl. Slot, en ny Domkirke, en meget smuk Universitetsbygning, bygget af Theoph. Hansen, et Observatorium, en Bygning for Deputeretkammeret, flere større Skoler osv. Ved den af den franske Stat opretholdte „franske Skole i A." har en Række senere berømte Archæologer studeret. Af Ruiner fra Oldtiden mærkes paa Akropolis Resterne af Propylæerne og Parthenon, af Erechtheion, samt det nu restaurerede Niketempel. Neden for Akropolis findes „Vindenes Taarn" og det saakaldte „Theseion" (nu Museum).

Athenagoras, christelig Philosoph i Athen ved Midten af det 2det Aarh., har faaet et Navn som christelig Apologet ved sit „Indlæg for de christne", som er henvendt til Kejser Marcus Aurelius og hans Søn Commodus.

Athenaïs, Datter af Sophisten Leontinos i Athen, tildrog sig ved sin Skjønhed og Dannelse Kejserinde Pulcherias Opmærksomhed, saa at hun valgte hende til Brud for sin Broder, Kejser Theodosius II, efter at A. havde ladet sig døbe under Navnet Eudokia. Senere tabte hun Kejserens Kjærlighed, forlod Hoffet og døde i Jerusalem 460. Hun har skrevet flere religiøse Digte, som ere tabte. Med Urette har man tillagt hende de saakaldte „Homerocentra" ell. Fortællinger af den hellige Historie i Hexametre, der alle ere laante fra Homer.

Athēne (hos Romerne Minerva), født af Zeus uden Moder, var en af Grækernes Hovedguddomme. Efter Sagnet var hendes Moder egentlig Metis (d. e. Klogskab), men hende havde Zeus opslugt for at forebygge Opfyldelsen af det Orakelsvar, at Metis skulde føde en Søn, der skulde blive mægtigere end sin Fader; da Barnet var fuldbaaret, kløvede Hephæstos Zeus's Hoved, og A. sprang frem fuldrustet, forfærdelig og dejlig. Hephæstos bejlede til hende, men hun forblev altid Mø („Parthenos"). Oprindelig var hun ligesom Zeus en Himlens og Lysets Guddom, men for de senere Grækere var hun Gudinde for Klogskaben, hvad enten denne viser sig i Krigens eller i Fredens Gjerninger. Hun svinger Lansen („Pallas") og deltager i Mændenes Kamp; hun beskjærmer Stæderne („Polias"), hun lærer Kvinderne at væve og arbejde („Ergane"). Hendes Dyrkelse var udbredt over hele Hellas. Iblandt dens Udgangspunkter maa nævnes Athen og Bøotien, hvor den lille Flod Triton var, hvorefter hun havde Tilnavnet „Tritogeneia" (den ved T. fødte). Hendes berømteste Fest var Panathenæerne, der fejredes i Athen hver Sommer og hvert 4de Aar holdtes med særegen Pragt (de store P.). Hun fremstilles som en alvorlig Mø med blaa Øjne, med Hjælm og Lanse, lang Kjole med et Kaste-

klæde (Peplos) over og paa Brystet Ægiden som et Harnisk. Af Phidias's berømte Athenebilleder er intet tilbage; dog antages en 1880 i Athen funden Marmorstatue at være en Copi af Phidias's A. Parthenos. De bedste bekjendte Statuer af hende ere den saakaldte Minerva fra Velletri i Louvre, Minerva Giustiniani i Vaticanet og A. i Villa Albani.

Athenodōros fra Tarsos i Kilikien, en stoisk Philosoph, der paa Rhodos var bleven bekjendt med August og fulgte med ham til Rom, hvor han opholdt sig i lang Tid som Kejserens Ven og ikke var uden Indflydelse. Hans Skrifter ere tabte.

Athens [ǣddhins], 1) Stad i Georgia i de forenede Stater i Nordamerika, 12 M. n. for Milledgeville. 5,000 J. Universitet. 2) Stad i Ohio, 28 M. ø. til n. for Cincinnati, er Sæde for et Statsuniversitet.

Athenǣos, græsk Grammatiker og Sophist, levede omtrent 200 e. Chr. Vi have af ham et Skrift »Deipnosophistæ« (lærde Bordsamtaler) i 15 Bøger, som indeholder en Mængde Oplysninger om Grækernes Privatliv, og som har særlig Betydning derved, at det har opbevaret mangfoldige Citater af tabte Forfattere.

Athenǣum. Under dette Navn, der er laant fra Athen som Videnskabernes Hjem, oprettede Kejser Hadrian i Rom et Slags Akademi for Philosophi og Veltalenhed med et bestemt Locale og egne lønnede Lærere. Nu bruges A. jævnlig som Navn paa videnskabelige Anstalter, Foreninger eller Tidsskrifter (A. i London). A. i Kjøbenhavn er en Læseforening, som stiftedes 1824 og ejer et Bibliothek paa henved 40,000 Bd.; A. i Christiania, stiftet 1832, har et Bibliothek paa c. 14,000 Bd.

Athermānt er et Legeme, som ikke lader Varmestraalerne gaa igjennem sig.

Atherōm, egtl. en Svulst med grødet, fedtagtigt, *atheromatøst* Indhold, bruges dels om en Art Sækkesvulster (s. d. A.), der især sidde i Haarbunden, dels om en Sygdom i Pulsaarerne og navnlig i Aorta, som bestaar i en Fedtdegeneration (s. Degeneration) af disses Vægge, hvorved der i dem dannes Ansamlinger af en lignende Masse, der senere kunne bryde op paa P.s indvendige Flade; Embolier og uægte Pulsaaresvulster kunne opstaa som Følge deraf.

Athetōse, visse krampagtige Bevægelser af Fingre og Tæer, der kunne forekomme ved forskjellige Hjærnesygdomme.

Athlēt kaldtes hos Grækerne den, der optraadte i de gymnastiske Kamplege; men især brugtes Ordet om Brydere og Nævekæmpere (*athletisk*, kraftig, muskuløs). A. uddannedes i særegne Skoler og forberedte sig baade ved Legemsøvelser og ved bestemt Diæt. Den sejrende A. fik store Æresbevisninger.

Athlone [ǣddhlōhn], Stad i Westmeath-Shire, Prov. Leinster i Irland, ved Fl. Shannon, 15 M. v. for Dublin. 7,000 J. Garverier og Brænderier. Store Caserner.

Athor, s. Hathor.

Athos, den østligste og højeste af de 3 Landtunger i det europæiske Tyrki, som den makedoniske Halvø Chalkis sender ud i Archipelagus. Den er henimod 7 M. lang, paa det bredeste 1½ M. bred og over 6,000 F. høj i Bjærget A. I Oldtiden laa her flere Stæder; Bygmesteren Dinokrates foreslog Alexander d. store at omforme et af Bjærgene til en kolossal Statue. — A. kaldes nu Hagion Oros (det hellige Bjærg). Paa dette Bjærg findes en stor Mængde Kirker, Klostre, Capeller og Eremitboliger, der til sammen rumme henimod 4,000 græske Munke, som ved Siden af deres Ordenspligter dyrke Vin og Olje og drive stærk Biavl, samt forfærdige Helgenbilleder og udskaarne Træsager. Klostrene hidrøre næsten alle fra den byzantinske Kejsertid og ere i Besiddelse af store Rigdomme; de ligne Smaafæstninger og ere heller ikke uden Forsvarsmidler. Munkenes Anliggender styres af den hellige Synode i Karyæ, en Flække midt paa Halvøen, i hvilken den tyrkiske Øvrighed har sit Sæde. Der udredes en Kopskat til Tyrkiet af c. 12 Kroner aarlig.

Athy [ǣddhēj], Hovedstad i Kildare-Shire i Prov. Leinster i Irland, ved Floden Barrow, 8 M. s. v. for Dublin. 5,000 J.

Atimi var hos Grækerne en Straf, der bestod i Berøvelsen af en Borgers Rettigheder, enten dem alle ell. nogle, f. Ex. Retten til at optræde som Anklager. Hos Romerne kaldtes den capitis deminutio.

Atkarsk, Stad i Rusland, Gouv. Saratov, 12 M. v. n. v. for Saratov. 15,000 J. A. ligger i et i de senere Aar ved Kolonisation rask fremblomstrende District.

Atkins, Rob. [ǣtt], f. 1621, engelsk Overdommer 1672—80, gjorde sig senere især bekjendt ved sit modige og talentfulde Forsvar for Lord Russell 1683. Han sluttede sig 1688 til Revolutionen, men trak sig 1695 ganske tilbage fra det offentlige Liv og døde 1709. Hans politiske Afhandlinger indeholde vigtige Bidrag til den Tids Historie.

Atlanta, Stad i Georgia i de forenede Stater i Nordamerika og et Knudepunkt i Sydstaternes Jærnbanenet, 17 M. n. v. for Milledgeville. 40,000 J. Bekjendt af et heftigt, men uafgjørende Slag 23 Juli 1864 mellem Unionsgeneralen Sherman og de consødereredes General Hood; denne maatte dog 1 Sept. rømme A., som Sherman da tog i Besiddelse.

Atlanterhavet, et af de to store Verdenshave, indesluttes mod V. af Amerika, mod Ø. af Europa og Afrika; mod N. og S. flyder det sammen med Polarhavene, hvis Grænser sættes ved Polarkredsene. I sin sydligste Del begrænses det mod Ø. og V. ved Meridianerne gjennem Afrikas og Amerikas Sydspidser. Størrelsen anslaas, naar alle de store Bugter og Sidehave (Hudsonsbugten, mexicanske Bugt, caribiske Hav, Nord- og Østersøen, Middel- og Sortehavet) medregnes, til over 1,600,000 □ M., uden disse til 1,450,000. A. falder i to Dele: det nordatlantiske Bækken, af rund Form, til omtr. 20° n. Br. og det sydatlantiske Hav, smallere mod N. og tiltagende i Bredde mod S. — A.s Dybdeforhold. Ved en Tværryg, der gaar fra Nordsøens Aabning mod N. over til Grønland, og paa hvilken Shetlandsøerne, Færøerne og Island ligge, er A. skilt fra Ishavets Dybder, hvis under 0° afkølede Vand paa Grund af denne Ryg ikke kan trænge ned i A. En Længderyg, der kun

bærer vulkanske Øer (deriblandt Azorerne, St. Paul, Ascension og St. Helena), gaar fra Island mod S. („Dolphin" ell. „den azoriske Ryg"); ved omtr. 20° n. Br. drejer den mod V., danner det saakaldte „atlantiske Plateau", derpaa mod S. Ø. („Æqvatorial"- ell. „Forbindelsesryggen"), indtil den ved Æqvator omtr. s. for Cap Palmas i Guinea drejer mod S. („den sydatlantiske" ell. „Challenger-Ryggen"). Ved denne Længderyg deles A. i to lange Render. I den vestlige Rende, der begynder mellem Grønland og Labrador, ligger „den nordatlantiske Kjedel" omtr. under 40° n. Br. (indtil 21,500 F.s Dybde), „det vestindiske Dyb", n. for Jomfruøerne (indtil 26,600 F.s Dybde) og „det brasilianske Bækken" mellem 15° og 20° s. Br. og under c. 7° v. L. (indtil c. 19,000 F.). I den østlige Rende er Dybden mere ensformig, men naar ikke saa langt ned, undt. i „den vestl. azoriske Rende", hvor den lige v. for de capverdiske Øer naar 19,000 F. I „det capverdiske Bækken" s. for Øerne af samme Navn og i „det vestafrikanske Bækken" mellem St. Helena og Afrika naas kun omtr. 17,500 F. — A.s Bund bestaar i Kysternes Nærhed mest af Ler og Sand, længere ude af Kalk- og Kiselskaller af Smaadyr, liggende i et slimet Lag af organisk Oprindelse, samt af Smaastykker af vulkansk Oprindelse. — Vandets Varme ved Bunden er i det hele lavere i den vestl. Rende, hvor det paa enkelte Steder i Syd-Atlanterhavet synker til 0,8°, medens det i den østl. Rende næsten ikke er under 2°. Paa Overfladen findes derimod det koldeste Vand i N. V. i det nordatlantiske Bækken, og derfra stiger Varmen mod Ø. og S.; i det sydatlantiske Hav er Varmen noget større i den vestlige end i den østlige Del. Grænsen for Drivisen gaar i det sydatl. Hav fra Amerikas omtr. til Afrikas Sydspids. I det nordatl. Bækken ligger den ved Amerikas Østkyst paa omtr. 40°, men hele den Del, der ligger ø. for omtr. 23° v. L., er helt fri for Drivis; her træffes den først i Ishavet n. for 75° n. Br. — Lufttrykket og Vindene. Hele Aaret igjennem hviler der to høje Lufttryk over Atlanterhavet, et s. for Azorerne og et midt i det sydatlantiske Hav, omtr. under Vendekredsen. Derimod er der s. v. for Island, naar Sommertiden undtages, et stærkt udviklet lavt Lufttryk, som støttes af flere mindre udviklede og mere foranderlige, dels i Davisstrædet, dels langs op med Europas nordvestl. Kyster. Mellem de to høje Lufttryk og støttede af dem blæse Passaterne, N. Ø.-Passaten paa den nordl., S. Ø.-Passaten paa den sydl. Halvkugle. Imellem dem ligger Calmernes Bælte. I Marts findes N. Ø.-Passaten mellem 26° og 3° n. Br., Calmerne fra 3°—0° n. Br. og S. Ø.-Passaten fra 0°—25° s. Br. I September findes N. Ø.-Passaten mellem 35° og 11° n. Br., Calmerne fra 11°—3°, S. Ø.-Passaten fra 3° n. Br.—25° s. Br. Uden for Passaterne blive Vindene i det nordatlantiske Bækken fortrinsvis vestl. og sydvestl. paa Grund af Beliggenheden mellem det høje Tryk i S. og det lave i N. V. og N. De lave Lufttryks større eller mindre Uddannelse og deres Beliggenhed blive derved bestemmende for Vesteuropas og det østl. Nordamerikas Klima. I det sydatlantiske Hav ere Vindene s. for det høje Lufttryk fremherskende vestlige. Af Vindforholdene ere oftest Strømforholdene afhængige. Passatvindene fremkalde paa begge Sider af Æqvator en Æqvatorialstrøm fra Ø. til V. Da Vandet derved opstemmes noget i Calmernes Bælte, fremkaldes her mellem Æqvatorialstrømmene en Modstrøm fra V. til Ø., Guineastrømmen, der er stærkest og bredest i Havets østlige Del og fortsætter sig ind i Guineabugten. Det fra Ø. mod V. drevne Vand støder mod Brasiliens Spids og deles derved i to egentlige „Havfloder", der drives frem af det bagfra fremtrængende Vand. Den ene mindre Strøm, „den brasilianske Strøm", gaar langs Brasiliens Kyster indtil den ved omtr. 40° s. Br. for en Del (en Gren gaar ned til Falklandsøerne) bøjer mod Ø. og gaar op i den ved de stadige vestlige Vinde fremkaldte sydatlantiske Driftstrøm, der ved Afrikas Sydspids møder og kæmper med den Ø. fra kommende Agulhasstrøm og derpaa gaar op langs Sydafrikas Vestkyst, for derefter at gaa over i Æqvatorialstrømmen. Den anden større Strøm gaar fra Brasiliens Østspids mod N. V. under Navn af Guajana Strøm, trænger ind i det caribiske Hav og den mexicanske Havbugt, trænger ud gjennem Floridastrædet og gaar under Navnet Golfstrøm langs Nordamerikas Østkyst; ved Halifax deler den sig i forskjellige mindre Arme som et Delta. Nord for det høje Lufttryk ved Azorerne frembringe de vestlige og sydvestlige Vinde en stor Driftstrøm, hvis Hovedretning gaar mod Nordost, og som bringer Atlanterhavets varme Overfladevand helt op til Spitsbergens Breddegrader; denne Strøm, der er af største Betydning for Europas Vinterklima, forvexles alm. med Golfstrømmen; fra dens sydlige Del gaar der mellem de azoriske Øer og Portugal en Arm mod S. til den nordl. Æqvatorialstrøm. Mellem Spitsbergen og Grønland flyder en mægtig kold Polar-Driftstrøm, der i Danmarksstrædet holder sig op til Grønlands Østkyst, og som kaldes „den østgrønlandske Strøm". Vestlig for Grønlands Sydspids forener den sig med det gjennem Baffinsbugten og Davisstrædet neddrevne kolde Vand, Labradorstrømmen; stadig holdende sig mod V. og fremhjulpen af de nordl. og nordøstl. Vinde paa det lave Lufttryks vestlige Side naar den kolde Strøm med sine svømmende Ismasser New-Foundlandsbanken, hvor den træffer lige paa Golfstrømmen, under hvilken den dukker ned for at forsvinde i Oceanets kolde Dybder. Saa vel paa den nordl. som paa den sydl. Halvkugle dannes inden for de krebsende Strømme rolige Havegne, hvori alt, hvad der kastes ind af Strømmen, bliver drivende. Disse Egne, der ere fyldte med svømmende Tangbanker, kaldes Sargassohavene. — Det efterhaanden udviklede Kjendskab til Vind- og Strømforholdene paa Atlanterhavet har været af Vigtighed for Angivelsen af Sejlskibsrouter, saaledes at de gunstigste Vind- og Strømforhold til enhver Aarstid fuldstændig benyttes. Det er derved lykkedes at forkorte Varigheden af en Sejlskibsrejse over det nordatlantiske Bækken til omtrent det halve. A. er det vigtigste Hav for Handel

og Samfærdsel; dets Bund er derfor ogsaa dækket af en hel Række Telegraphkabler. Efter et mislykket Forsøg i 1865 blev det første Kabel (452 M. langt) nedlagt 1866 mellem Valentia i Irland og New-Foundland. Senere er det brudte Kabel fra 1865 opfisket og sat i Forbindelse med New-Foundland, og et helt nyt Kabel nedlagdes 1873, saa at her nu er 3 Kabler. 1875 sattes Valentia ved et Kabel i Forbindelse med Halifax i Nova Scotia. Fra Penzance paa Spidsen af Cornwall førtes 1879 over Scilly-Øerne og den franske Ø St. Pierre s. for New-Foundland et Kabel til New-Hampshire. Fra Brest førtes 1869 et andet, 813 M. langt, over St. Pierre til Duxbury i Massachusetts. Endelig gaar der fra Lissabon over Madeira, de canariske og capverdiske Øer til Pernambuco et Kabel, der staar i Forbindelse med de derfra mod N. og S. udgaaende Kystkabler langs Sydamerikas Østkyst. I sidste Halvdel af 1883 ere to nye transatlantiske Kabler projecterede.

Atlântis, efter Platons Fortælling en uhyre stor Ø, der skulde have ligget i Oceanet uden for Gibraltarstrædet og været Sædet for en overordentlig Cultur, men efter at dens Indbyggere vare forfaldne til Laster, sank ned i det Hav, som siden kaldtes det atlantiske. Nogle have antaget, at det var Amerika, hvorom en eller anden phønikisk eller carthagisk Sømand, der var dreven for langt mod V., havde bragt et dunkelt Rygte hjem.

Atlas, Bjærgsystem i det nordvestl. Afrika, mellem Syrtebugten og Atlanterhavet. Det bestaar af to vel adskilte Partier, det vestl. og centrale, som er det højeste og ligger i Marokko, og det østlige, lavere, som ligger i Algérien og Tunis. Det første er en virkelig Bjærgkjæde med sammenhængende Ryg. Toppene naa her op over Snegrænsen (11,000 F.); enkelte ere sikkert mindst 12,500 F. høje. Kyststrækningen mod Atlanterhavet har en Bredde af 40 M. Det østl. Parti af A. har en helt anden Natur. I Algérien bliver Ryggen til et Højland paa omtr. 20 M.s Bredde. Mod N. sender det en Mængde Udløbere ned mod Middelhavet, imellem hvilke der ligger et frugtbart Land (Tell); Højlandets Sydrand er dækket med en Række Bjærggrupper (Dschebel Amur og Dschebel Aures), s. for hvilke der er stærkt straanende Stepper eller bratte Fald ned mod Sahara. Yderst mod Ø. drager Højlandet sig atter sammen til en smal Bjærgkjæde, der gaar gjennem Tunis i nordøstl. Retning og ender i Cap Bon, medens den i trinvis lavere Højder sænker sig mod Syrtebugten. Højlandet i Algérien har en Middelhøjde af noget over 3,000 F., og Bjærggrupperne paa dets Sydrand naa c. 7,000 F. I Bjærglandet n. derfor og særlig i Kystkjæden ligge Toppe paa over 7,000 F. Ved Lille-A. forstaas i Algérien Bjærglandet nærmest Kysten, af hvilket Kystkjæden, der fra Marokko fortsætter sig gjennem Algérien og Tunis, særlig kaldes „Rif"; ved Store-Atlas forstaas i Algérien Bjærgene paa Højlandets Sydrand.

Atlas, den stærkeste af Titanerne, Fader til Plejaderne og Hesperiderne, anførte Titanerne i Kampen mod Zeus; efter sin Overvindelse forvistes han til det yderste Vesten, hvor han med sit Hoved og sin Arm skulde bære Himlens Hvælving og sørge for, at den ikke faldt ned paa Jorden. Senere Sagn identificerede ham med Bjærget A. i Afrika; Perseus skulde have forstenet ham med Medusahovedet, da han ikke viste ham Gjæstfrihed. Han var en vis Olding, der kjendte baade Himlen, Jorden og Havets Dybder. — Da man i en senere Tid plejede at anbringe en Afbildning af A. med Himmelkuglen paa Titelbladet til Samlinger af Land- og Himmelkort, kaldte man efter Mercators Exempel en slig Samling et **A.**, og dette Ord er siden overført paa andre Samlinger af Afbildninger. — Hvirveldyrenes øverste Halshvirvel, som bærer Hovedet, benævnes ogsaa **A.** **Atlânter** (Flert. af A.) kaldtes i Oldtiden mandlige Billedstøtter, der brugtes som bærende Led i Stedet for Søjlen, undertiden udførte i et Slags Relief i Forbindelse med en Pille (jvfr. **Telamon**). Lignende kvindelige Billedstøtter kaldtes Karyatider (s. d. A.).

Atlas, glansfuldt Silketøj, hvis Glans hidrører fra, at en overordentlig stor Del af Kjæden er synlig paa Retten, idet nemlig Vævet er et mangetraadet, plettet Kiper. Islættraadene kunne være af Bomuld.

Atlastræ (Satintræ, Satinettræ), Veddet af **Ferolia guyanensis** paa Antillerne, er fint, haardt, med smalle Aarringe og et fint Spejl, der efter Polering viser en atlasagtig Glans; det er gjærne bleggult, undertiden med røde Aarer eller helt rødligt. Kjærneveddet af Blommetræ kaldes undertiden A.

Atle, en af Hovedpersonerne i Vølsunge-Sagnene, i sit Navn mindende om den historiske Attila, dræber svigefuldt sine Svogre Gunnar og Høgne; men disse hævnes frygtelig af deres Søster, hans egen Hustru, Gudrun Gjukesdatter.

Atmomêter, Atmidomêter, et Instrument, som tjener til at maale den Mængde Vand, der i en vis Tid fordampes fra en given Flade. Indretningen maa være forskjellig efter Beskaffenheden af den Flade, hvis Fordampningsmasse man vil undersøge. Mængden bestemmes oftest ved Vejning.

Atôl ell. Ringrev, s. **Koralrev.**

Atmosphære, den Luftmasse, der omgiver Jorden og følger dens Bevægelse, er en mechanisk Blanding af forskjellige luftformige Legemer, hvoraf Ilt og Kvælstof udgjøre den overvejende Del. Disse to Luftarter ere overalt til Stede i det samme Blandingsforhold, nemlig 20,81 Maal Ilt og 79,19 Maal Kvælstof; desuden findes overalt en ringe Mængde Kulsyre, fra 2 til 5 Titusendedele, og Vanddampe, hvis Mængde er meget forskjellig efter Tid og Sted. Ilten vedligeholder Aandedrættet (s. d. A.); Kvælstoffets Virkning er væsentlig at fortynde Ilten og dæmpe dens Virkning. A. har Vægt og udøver derfor et Tryk, som maales ved Barometret og i Gjennemsnit holder Ligevægt med Trykket af en Kvægsølvsøjle paa 29 Tommers Højde. Man kan deraf beregne dens samlede Vægt til c. $10\frac{1}{2}$ Trillioner Pund. A.s Tryk aftager opad, da der i større Højder er mindre Luft over Stedet end i mindre, og derfor vil A.s Tæthed aftage opad, hvorfor man ikke kan

angive noget bestemt om dens Højde. I en Højde af 10 Mile vil Luften omtrent være 10,000 Gange tyndere end ved Jordens Overflade. Da A.s Tæthed forandres baade ved Trykket og Varmegraden, som idelig forandres, er Vægten af en Kubikfod Luft ogsaa underkastet Forandringer; men ved det omtalte Middeltryk og Isens Tøpunkt vejer en Kubikfod Luft meget nær 8 Kvint. A.s Varme hidrører næsten udelukkende fra Solens, hvis Straaler til Dels indsuges af A. ved deres Gjennemgang igennem den, men for største Delen opvarme Jordens Overflade, hvorfra Varmen igjen meddeles A., dels ved Udstraaling, dels ved umiddelbar Berøring, dels endelig ved at den Luft, som er bleven opvarmet i Berøring med Jordoverfladen, udvides og stiger op i de højere Luftlag. Varmens Fordeling over Jordoverfladen er af største Betydning for det organiske Liv. I Almindelighed kan det siges, at Middelvarmen er desto mindre, jo længere Stedet ligger fra Æqvator og jo højere det ligger over Havets Overflade; men mange andre Omstændigheder have Indflydelse derpaa. Ved Varmen fordamper Vandet fra Jordens Overflade, og Vanddampene optages i A., som deraf kan optage desto mere, jo varmere den er. I koldere Egne vil en Del af Vanddampen fortættes og danne Skyer og Taage, som bestaa af ganske smaa synlige Vanddele, og til sidst vender Vandet i Form af Regn, Sne, Hagl, Dug, Rim tilbage til Jorden. Den hele faldne Vandmængde (Nedbør) angives ved den Højde, hvortil Vandet vilde stige, hvis det hverken trængte ned i Jorden eller fordampede, og bestemmes ved Hjælp af Regnmaalere. Den ulige Fordeling af Varme i A. hindrer denne i at komme i Ligevægt og foraarsager Vindene; A. er desuden Sædet for mangfoldige optiske, elektriske og andre Phænomener, der afhandles i særegne Artikler. Paa flere af Planeterne, Mercur, Venus, Mars, Pallas, Ceres, Jupiter og Saturn, saa vel som paa selve Solen, har man tydelig kunnet iagttage en A., derimod ikke paa Maanen. — A. betegner ogsaa den Indhylning af fortættede Luftarter, som omgive de fleste Legemer. — En A.s Tryk betegner et Tryk af 14,14 Pund paa hver □ Tomme.

Atom. Theoretiske Betragtninger have ledet Physikerne til at antage, at Legemerne bestaa af utallige Smaadele, A., der da maa være adskilte fra hverandre ved Mellemrum, mangfoldige Gange større end A. Disse maa være saa smaa, at de nødvendigvis maa undgaa enhver Sondring, og Erfaringen vil derfor aldrig directe kunne dømme imellem Atomisterne, som antage A., og Dynamisterne, der betragte Legemerne som delelige i det uendelige. Atomtheorien hidrører fra den indiske og ægyptiske Philosophi og kom derfra til Grækerne, mellem hvem Leukippos og Demokritos især udviklede den. Ordet A. stammer fra Epikur. En exact Betydning fik Læren dog først, da Dalton (1804—8) indførte den i Chemien. Han antog, at hvert Grundstofs A. have en bestemt Vægt og ere fuldkommen ens, og at de sammensatte Legemers A. dannes ved, at et vist Antal forskjellige Grundstof-A. lejre sig sammen. Læren mødte strax Modstand, fordi den stred mod den philosophiske Sætning om Legemernes uendelige Delelighed, en Sætning, som dog næppe er berettiget, med mindre man ved Legemlighed forstaar mathematisk Legemlighed. Berzelius gjør ogsaa den træffende Bemærkning, at det ikke bør synes mindre rimeligt, at Materiens mechaniske Delelighed møder en Grænse, end at den chemiske standser ved Grundstofferne. I alt Fald giver A.-Theorien en saa klar Opfattelse af Legemernes chemiske Sammensætning, at den hurtig blev Grundlag for hele Chemiens Theori. Før Dalton var man vel ikke ubekjendt med, at Stofferne forene sig i bestemte Forhold, men A.-Theorien gav Forklaringen deraf. Dalton fandt, at 6 Vægtdele Kulstof i Forening med 2 Vd. Brint danne den lette, med 1 Vd. Brint den tunge Kulbrinte, at 1 Vd. Brint med 8 Vd. Ilt danne Vand, og at 8 Vd. Ilt atter med 6 Vd. Kulstof give Kulilte, medens de samme 6 Vd. Kulstof med 2 × 8 Vd. Ilt danne Kulsyre. Dette forklarede han saaledes, at naar 1 A. Brint (⊙) vejer 1, vejer 1 A. Kulstof (●) 6, 1 A. Ilt (○) 8 Vd., og skrev derfor disse Forbindelser saaledes:

●⊙	⊙●⊙	●○	○●○	○⊙
tung Kulbrinte.	let Kulbrinte.	Kulilte.	Kulsyre.	Vand.

Lignende Forhold gjenfindes hos alle Grundstoffer. Men Bestemmelsen af A.s relative Vægt har en praktisk og en theoretisk Side. Om Iltens A. er 7 (som Dalton i Grunden antog) eller 8, om Kvælstoffets er 15 eller 14, maa godtgjøres ved Experiment, og i saa Henseende glimrer Berzelius ved med en mageløs Udholdenhed og Skarpsindighed at have bestemt Grundstof-Atomernes relative Vægt saa rigtig, at de senere Rettelser ere forsvindende. Om derimod Iltens A. er 8 eller 16, naar Brintens er 1, om med andre Ord Vand bestaar af 1 A. Brint og 1 A. Ilt eller af 2 A. Brint og 1 A. Ilt, er et andet Spørgsmaal, som er afhængigt af en Mængde chemiske Analogier og physiske Forhold (s. **Isomorphi, Atomvarme**). Med Hensyn til de første føre alle chemiske Grunde til nedenstaaende A-Vægte. Daltons Betegnelse bruges ikke mere, men efter Berzelius's Forslag Begyndelsesbogstaverne af Stoffernes latinske Navne. H (Hydrogenium) betegner da ikke blot Brint, men 1 Vægtdel Brint, O (Oxygenium) ikke blot Ilt, men 16 Vd. (1 A.) Ilt, og paa samme Maade ethvert af de følgende Tegn et A. af vedkommende Stof. Et sammensat Stof betegnes ligefrem ved at sammenstille det Antal Grundstof-A., som findes deri, f. Ex. H_2O (Vand), CO (Kulilte), CO_2 (Kulsyre), CH_4 (let Kulbrinte) osv. — Af physiske Grunde for disse Atomtal er navnlig Gay-Lussacs Opdagelse, at Luftarterne forene sig i bestemte og simple Rumforhold, bleven vigtig. Men først maa Forskjellen mellem A. og Molecule præciseres. Naar 1 Vægtdel Brint sættes lig 1 A. Brint, er et A. den mindste Vægtmængde af et Stof, som indgaar i en Forbindelse, et Molecule den mindste Vægt af et Stof eller en Forbindelse, som kan forekomme i fri Tilstand. Gay-Lussacs Undersøgelser (1805—8) føre nu ligesom alle andre physiske Grunde til

den Anskuelse, at lige Rumfang af alle Luftarter (enkelte og sammensatte) ved samme Tryk og Temperatur indeholde lige mange Moleculer, en Lov, som Avogadro først opstillede. Vægten af lige store Rumfang af Luftarterne giver altsaa lige frem Moleculernes relative Vægt. Men Vægten af lige Rumfang er Vægtfylden. Forholdet mellem Legemernes Vægtfylde i Dampform er da samtidig Forholdet mellem Moleculernes Vægt, saa at naar man fastsætter Moleculernes Vægt for ēt Stof eller ēn Forbindelse og kjender dens Vægtfylde i Luftform, er det nok at kjende ethvert andet Stofs Vægtfylde under samme Betingelser for ved en simpel Reguladetri at finde Vægten af dets Molecule. Heraf kan da atter gjøres Slutninger til A.s Vægt; thi A. er jo netop den mindste Vægt af et Stof, som findes i noget Molecule. Man kommer atter her til samme A.-Tal som ovenfor, og det viser sig endvidere, at naar 1 A. = 1 Vægtdel Brint fylder 1 Rumfang, vil et A. af de fleste andre Stoffer i Luftform fylde 1 saadant Rumf. (et A. Phosphor eller Arsenik dog kun ½, et A. Kvægsølv eller Cadmium derimod 2), medens et Molecule saa godt som altid vil indtage 2 saadanne Rumf. Heri ligger da, at for de fleste Grundstoffer bestaar et Mol. af 2 A., for Phosphor og Arsenik af 4, for Kvægsølv og Cadmium af 1 A. Da nu Vandets Mol. er H_2O, staar der i denne Formel: 2 Vægtdele Brint eller 2 A. eller 2 Rumf. eller 1 Mol. forene sig med 16 Vægtdele eller 1 A. eller 1 Rumf. Ilt til 18 Vægtd. eller 1 Mol. eller 2 Rumf. Vanddamp. Det vil ikke være let at finde et mere præcist og indholdsrigt Sprog. De vigtigste Grundstoffer ere:

Stoffernes Navne.	A.-Tegn.	A.-Vægt.	Ældre A.-Vægte, som endnu undertiden benyttes, dog ikke i dette Værk.
Aluminium	Al	27	13,5
Antimon	Sb	122	122
Arsenik	As	75	75
Baryum	Ba	137	68,5
Bly	Pb	207	103,5
Bor	B	11	11
Brint	H	1	1
Brom	Br	80	80
Cadmium	Cd	112	56
Calcium	Ca	40	20
Chlor	Cl	35,5	35,5
Chrom	Cr	52,5	26,2
Fluor	Fl	19	19
Guld	Au	197	197
Ilt	O	16	8
Jærn	Fe	56	28
Jod	J	127	127
Kalium	K	39	39
Kobolt	Co	59	29,5
Kobber	Cu	63,5	31,8
Kulstof	C	12	6
Kvægsølv	Hg	200	100
Kvælstof	N	14	14
Magnium	Mg	24	12
Mangan	Mn	55	27,5
Natrium	Na	23	23
Nikkel	Ni	59	29,5
Phosphor	P	31	31
Platin	Pt	195	97,5
Silicium	Si	28	14
Strontium	Sr	87,6	43,8
Svovl	S	32	16
Sølv	Ag	108	108
Tin	Sn	118	59
Bismut	Bi	210	210
Zink	Zn	65	32,5.

Baade i den græske og i den moderne Philosophi spiller Læren om Atomerne (Atomistiken) en stor Rolle. S. især **Demokritos, Epikur, Gassendi, Fechner.** **Atomitet,** Valens, Affinivalens, Quantivalens. Ganske uafhængig af den egentlige chemiske Kraft, Affiniteten, er det Antal Atomer Brint ell. lign. Stoffer, hvormed et Grundstofatom kan forene sig. Chlor og Brint have en stor Affinitet til hinanden, Chlor og Kulstof en forholdsvis ringe. Dog forener et Brintatom sig kun med 1 Chloratom, et Kulstofatom med 4. Vi finde ligeledes, at

1 At. Chlor foren. sig m. 1 At. Br. til Saltsyreluft,
— Ilt — — 2 „ — Vand,
— Kvælstof — — 3 „ — Ammoniak,
— Kulstof — — 4 „ — let Kulbrinte,

og kalde derfor Chlor eller Brint 1atomet, Ilt 2atomet, Kvælstof 3atomet, Kulstof 4atomet eller i samme Orden: monovalent, divalent, trival., tetraval., engyldig, to-, tre-, firegyldig. I Regelen betegnes denne Egenskab saaledes: $\overset{I}{Cl}, \overset{II}{O}, \overset{III}{N}, \overset{IV}{C}$. Heraf følger, at en Combination som O—H maa være 1at., fordi Iltatomet endnu har 1 A. fri; ligeledes bliver NH_2 1at., NH 2at., CH_3 1at., CH_2 2at., CH 3at. Undertiden optræder samme Atom over for forskjellige Stoffer med forskjellig A. Phosphoratomet P er saaledes 3at. over for Brint, men kan være 5at. over for Chlor. Hyppig er A. ikke bunden af et fremmed, men af samme Stof. Iltmoleculet er f. Ex. O=O. Saaledes forstaas ogsaa, at baade $\overset{II}{Cu}$ (Kobber) og $\overset{II}{Cu}$-$\overset{II}{Cu}$ kan være 2at. Dette Forhold spiller navnlig en stor Rolle i Kulstofforbindelserne (de organiske Forbindelser). Da C er 4at., kan C_2 være 6at. ($\equiv\overset{IV}{C}$—$\overset{IV}{C}\equiv$) eller 4at. ($=\overset{IV}{C}=\overset{IV}{C}=$) eller 2at. (—$\overset{IV}{C}\equiv\overset{IV}{C}$—), og i en Combination af flere Kulstcfatomer kunne disse være indbyrdes forbundre paa forskjellig Maade. **Atomvarme.** En Varmeenhed er den Mængde Varme, der skal til at opvarme en Vægtenhed Vand 1°. Det Antal Varmeenheder, der skal til at opvarme en Vægtenhed af et Stof 1°, kaldes dette Stofs Varmefylde. Vandets Varmefylde er da 1. Det Antal Varmeenheder, der skal til at opvarme et Atom af et Stof 1°, er dette Stofs Atomvarme. Da Jærnets Atom er 56, dets Varmefylde 0,1138, er dets A. altsaa 56 × 0,1138 eller 6,38 Varmeenheder. Men det samme Tal gjenfindes for alle faste Grundstoffer. Til at opvarme et Atom af et hvert Grundstof 1° behøves der lige megen Varme (Dulong og Petits Lov). Et Par enkelte Stoffer (Bor, Kulstof, Silicium) ere Undtagelser, men disse optræde netop i forskjellige

Modificationer, og i forskjellige Modificationer har samme Stof ikke samme Varmefylde. Dulong og Petits Lov er da et nyt Middel til at bestemme Atomernes Vægt. Naar man nemlig kjender Varmefylden (c) for et fast Grundstof, vejer Atomet $\frac{6,4}{c}$. Ogsaa denne Methode fører til de under Atom nævnte Tal. Kjendes omvendt Atomets Vægt (a), er Stoffets Varmefylde $\frac{6,4}{a}$. **Atŏmvolūmen**, s. Molecule-Rumfang.

Atoni, Mangel paa Tonus eller Spændkraft, en abnorm Slaphedstilstand i Legemets Væv eller Organer, ofte forbunden med en formindsket Livsvirksomhed i Delen. Et atonisk Saar, et S., der har et slapt Udseende og heler langsomt.

Atout, fr. [atū], Trumf (i Kortspil). **A tout prix** [atupri], for enhver Pris, under alle Omstændigheder.

Atramĕntum, lat., Blæk; de vises Sten.

Atrāto, ogsaa kaldet Darien ell. Choco, en Flod i det nordlige Sydamerika, udspringer fra en Bjærgknude i Andes omtr. under 5½° n. Br. og løber mod N. til Darienbugten og det caribiske Hav. Da denne Flod ved en for Kanoer sejlbar Kanal er forbunden med Floden San Juan, der under 4° n. Br. falder i det store Ocean, danner den saaledes en Vandforbindelse mellem dette Hav og det caribiske.

Atrek (Etrek), Flod i Asien, udspringer i det nordøstlige Persien paa Khorasans Bjærge, løber mod V. og falder efter et Løb paa omtr. 60 Mile ud i det sydøstlige Hjørne af det kaspiske Hav. I Følge Tractat af Dec. 1881 danner dens nedre Løb Grænsen mellem Persien og de russiske Turkomaners Land. Flodbalen er gjennemgaaende frugtbar, men kun beboet af nomadiserende Turkomaner, som gjentagne Gange have lidt svære Tugtelser af Russerne, især 10 Febr. 1873.

Atresi, en saadan Misdannelse, hvorved en af Legemets naturlige Aabninger eller Kanaler (Munden, Pupillen, ydre Øregang, Endetarmsaabningen, de kvindelige Kjønsdele) er tillukket. Benævnelsen A. bruges mest om de medfødte Fejl af denne Art, dog ogsaa om de senere (ved Sammenvoxning) opstaaede, ensbet. med Obliteration. A. medfører naturligvis Forstyrrelser i de paagjældende Organers Virksomhed, men kan hæves ved Operation.

Atreus [ā], Søn af Pelops og Broder til Thyestes. Denne havde forført hans Hustru og faaet ham til at dræbe sin egen Søn; for at hævne sig dræbte A. Thyestes's Sønner og beværtede Faderen, der ikke vidste af det, med deres Kjød. A. var en mægtig og rig Konge i Mykenæ. En ældgammel, med stor Kunst opført underjordisk Rundbygning med Bikubehvælving, som endnu existerer, kaldte de gamle A.s Skatkammer. Hans Sønner vare Agamemnon og Menelaos (Atriderne).

Atri [ā], Stad i Syditalien, 4 M. s. ø. for Teramo. 7,000 I. Bispesæde.

Atrium [ā] var i det gamle romerske Hus den store Hal, i hvilken man traadte ind fra Forgaarden (vestibulum); den var Familiens Hovedopholdssted, og der stod Arnen med Husguderne og Ægtesengen. Senere, da Luxus steg, brugtes A. af Husets Herre som Modtagelsesværelse og fik en anden Udstyrelse. Templernes A. brugtes som offentlige Forretningslocaler, Archiver, Bibliotheker osv. I den christelige Architektur kaldes den af Søjlegange omgivne Forgaard foran Basilikaen A.

Atrophi, Hensvinden, Legemets eller en enkelt Legemsdels Aftagen i Omfang paa Grund af en mangelfuld Ernæring, indtræder normalt i Olbingsalderen, senil A., men er ellers altid en sygelig Proces, der skyldes en almindelig (slet Føde, Sygdomme i Fordøjelsesorganerne) eller en local (Tryk, Mangel paa Brug, Tillukning af Blodkar) Forhindring for Ernæringen; den almindelige A. er hos smaa Børn ofte Aarsag til Døden.

Atropin, et meget giftigt Alkaloid i Galnebær og Pigæble, har i høj Grad Evne til at udvide Pupillen. 0,01 Gr. foraarsager allerede alvorlige Forgiftelsestilfælde hos en voxen. Men Svin æde Galnebærrødder, Kaniner og Snegle Bladene uden Skade. Det anvendes meget i Lægekunsten (svovlsur A.) som pupiludvidende Middel i forskjellige Øjensygdomme.

Atropos [ā], Dødens ubøjelige Gudinde, en af de 3 Skæbnens Gudinder (Mørerne ell. Parcerne) hos Grækerne og Romerne.

Atschin, rigtigere Atjih, nederlandsk Gouvernement (c. 900 □ M. med maaske 400,000 I.) i det nordl. Sumatra, dog kun omfattende Kystegnene; det indre, der ved et bredt Bælte af øde og ubeboet Bjærgland er skilt fra Kystlandet, er endnu uafhængigt. A. forvaltes af en Gouverneur med 3 Assistent-Residenter. — Staden A. har en ret god Havn og temmelig betydelig Handel, som dog kun er ringe mod, hvad den var i det 17de Aarhundrede. Riget A., som skal være grundet i Beg. af det 13de Aarh., var i sin Tid meget mægtigt, og hele det nordl. Sumatra erkjendte Sultanen af A. som Overhoved. I Løbet af det 16de Aarh. modstod det flere Gange sejerrigt Portugisernes Angreb. 1872, efter at Nederlandene til Gjengjæld for Afstaaelsen af sine Kolonier paa Guineakysten havde faaet England til at indrømme Hollands tidligere bestridte Overhøjhed over hele Sumatra, begyndtes en Krig med Sultanen af A. 1878 var hele Kyststrækningen underkastet Nederlænderne, men endnu er det indre ubetvunget, og Krigen fortsættes stadig.

Atschinsk, Stad i det asiatiske Rusland ved en af Obs Bifloder, er et vigtigt Punkt i den sibiriske Handel. 4,000 I.

Attăcca, it., „føj til", sat ved Enden af en af et større Musikstykkes Afdelinger, betyder, at man uden Ophold skal tage fat paa den følgende Afdeling.

Attaché, fr. [sché], egtl. vedføjet, kaldes en Person, oftest af Stand eller Formue, som uden Gage er „attacheret" et Gesandtskab for at give det større Glans eller for paa denne Maade at begynde en diplomatisk Løbebane.

Attalos [āt], 3 pergamenske Konger. A. I (241—197) antog Kongetitlen 239 efter en Sejer over Gallerne. Romerne beskyttede ham mod Antiochos III af Syrien, og til Gjengjæld understøttede han Romerne mod Kong Philip III af Makedonien i Krigen 200—197. Han

var en mild og klog Fyrste, der befordrede Videnskab og Kunst. — Hans yngre Søn, A. II (159—38), traadte i Faderens Fodspor og hjalp Romerne i deres Krige paa den græske Halvø. — Dennes Brodersøn, A. III (138—33), var en grusom Tyran. Ved hans (rimeligvis forfalskede) Testament overlodes hans Rige til Romerne, der 130 f. Chr. gjorde det til Provinsen Asia.

Attalus [ät], Præfect i Byen Rom, blev 409 af Alarik udraabt til Modkejser mod Honorius, men 410 atter afsat af Alarik. 415 antog A. efter den vestgotiske Konge Ataulphs Tilskyndelse atter Kejsertitlen i Gallien, men blev fanget 416 af Honorius's Feltherre Constantinus, lemlæstet og forvist til Øen Lipari.

Attaque, fr. [täkk], Angreb, fortrinsvis dog Angreb med blanke Vaaben. **Attaquere** [kēre], udføre en A., angribe.

Attentät, Forsøg paa at udføre en Forbrydelse. Efter dansk som efter de fleste andre Landes Lovgivninger (dog f. Ex. ikke efter den franske) straffes A. i Regelen betydelig mildere end den fuldbyrdede Forbrydelse.

Atterbom, Per Daniel Amadeus, sv. Digter og Literaturhistoriker, f. 19 Jan. 1790, d. 21 Juli 1855 som Prof. i Æsthetik ved Upsala Universitet. Som 20aarig Yngling optraadte A. med flammende Enthusiasme og ungdommeligt Overmod i Kampen mod den herskende franske Smag. Han er den egentlige Stifter af den nyromantiske Skole i Sverige, som efter det af ham og Palmblad udgivne Tidsskrift „Phosphoros" (1810—13) blev kaldet den „phosphoristiske". Gjennem dette Tidsskrift og „Poetisk Kalender" (1812—22) søgte han at udbrede de fra Tysklands Romantikere laante Anskuelser om Kunst og Poesi. Begavet med en livlig og glødende Phantasi, samt en varm Følelse, er dog A. ofte uklar og dunkel, i Særdeleshed naar han søger at ligne sine tyske Mønstre i metaphysisk Dybsind. Men jo mere det lykkedes ham at arbejde sig op til større Selvstændighed, desto mere veg Dunkelheden fra ham. Hans vigtigste poetiske Arbejder ere Digtcyklen »Blommorna« og det efter Tiecks Forbillede dramatiserede Folkesagn »Lycksalighetens Ö«, hvilket Digt, uagtet sin paa flere Steder forsætlige Uklarhed, indeholder mange herlige Partier og med Rette regnes for et af den svenske Literaturs vigtigste Værker. De sidste Aar af sin Levetid helligede A. til Studier i den svenske Literatur, og hans ypperlige Arbejde »Svenska Siare och Skalder« (1841—55) gjemmer Frugterne heraf. Blandt de svenske Literaturhistorikere indtager A. uden Modsigelse den første Plads. Som Philosoph var A. Schellingianer. 1839 fik han Plads i det svenske Akademi. Flere af A.s Digte, hvoriblandt »Lycks. Ö«, ere oversatte paa Tysk, paa hvilket Sprog han ogsaa selv digtede. A. begyndte selv at udgive sine »Samlade Dikter« (1854—63); hans »Samlade Skrifter i obunden stil« udgaves efter hans Død (1859—70).

Attersø, ogsaa kaldet Kammersø, en for sin Skjønhed bekjendt Bjærgsø i Østerrig, ø. for Salzburg.

Attēst, skriftlig Bevidnelse. **Attestats,** Vidnesbyrd om bestaaet Embedsexamen, særlig den theol. og jurid.; **tage A.,** bestaa en saadan Examen.

Atticisme, Bestræbelse for at tale rent attisk Græsk. Fra det 4de Aarh. af havde den attiske Dialekt været det dannede græske Skriftsprog; men med Tiden blev det vanskeligere at bevare denne Enhed og Renhed, og Grammatikere og Rhetorer vidste kun at hjælpe sig ved Studium og Efterligning af de gamle attiske Forfattere. Vi have Lexika, der vejlede til at finde ægte attiske Ord, som Atticisten Möris's. Iblandt de Stilister, der især hylde A., kunne Lukian, Aristides, Arrian og Longos nævnes.

Atticus, Titus Pomponius [ät], Ciceros Ven, f. 109 f. Chr., d. 32. Han var en anset og formuende Ridder, men følte ingen Lyst til det politiske Liv. Af sit jævnlige Ophold i Attika fik han Tilnavnet A. Han var Forfatter til flere historiske Værker, som ere tabte. Vi have en stor Samling af Breve fra Cicero til ham (16 Bøger); hans Ven Cornelius Nepos har skrevet hans Levnedsbeskrivelse.

Attigny [tinjih], Stad i det franske Dep. Ardennerne, 5 M. s. for Mézières, med 1,500 I., er historisk mærkelig som Residens for flere merovingiske Konger og ved flere Kirkeforsamlinger.

Attika, den sydøstlige Ende af det egentlige Hellas, 39 □ M. stor, danner en Trekant, hvis Toppunkt, Forbjærget Sunion, vender mod S. Grundlinjen dannes af Bjærgene Kithæron og Parnes. Til det sidste slutter sig det for sit hvide Marmor bekjendte Pentelikon, og til dette atter Hymettosbjærget. Længere mod S. ligge de lauriske Bjærge, der i Oldtiden havde Sølvminer. Af Sletter mærkes den athenæiske og den eleusinske. Landet er for største Delen stenet og kun bedækket med et tyndt Lag Jord, men fortrinlig skikket til Oljeavl. A.s Historie falder sammen med Athens. — **Attisk** Sprog, a. Veltalenhed, a. Vittighed (i Oldtiden kaldet a. Salt) blomstrede i Athen og betragtes som det mest fuldendte, Grækenland frembragte.

Attike, i den antike Bygningskunst en lavere, lodret Murflade over Kransningen eller Taglisten, som f. Ex. ikke sjælden findes paa de romerske Triumphbuer.

Attikos, Herodes [at], s. **Herodes.**

Attila [ät], Søn af Mundzuk, blev 433 sammen med sin Broder Bleda Konge og 444 efter at have myrdet Bleda Enekonge over Hunnerne, som den Gang, efter deres første Optræden i Europa 372, vare blevne staaende i Landene omkring Nedre-Donau og det sorte Hav, opløste i flere Horder og hærjende Nabolandene ved grusomme Plyndringer. A. forenede Tapperhed og Grusomhed med overlegne Aandsevner; han stræbte efter et Verdensherredømme, kaldte sig selv „Guds Svøbe" og bøjede alt under sin Jærnvilje. Først forenede han under sit Herredømme samtlige hunniske Horder; fra sin Hovedlejr paa Sletterne mellem Donau og Theiß undertvang han efterhaanden de omkring boende Folkeslag, saa at en Skare af Konger omgav hans Trone, og Østgoter, Gepider, Heruler, Longobarder, Vandaler o. fl. Folkeslag fulgte hans Faner. Kejser Theodosius II i Constantinopel maatte med store Ydmygelser tilkjøbe sig Freden 444; han krelste

derved sin Hovedstad, men ikke Rigets Provinser, af hvilke flere allerede vare ødelagte. Da senere Kejser Valentinian III.s Søster Honoria hemmelig tilbød ham sin Haand og det vestromerske Rige til Medgift, fik han et Paaskud til at fordre Italien. Først drog han med en Hær paa 700,000 Md., sammensat af forskjellige Folkeslag, mod Vest for at erobre Gallien. Da bragte den fælles Fare Vestens Folkeslag, Romerne, Frankerne, Vestgoterne, Burgunderne, de ved Loire boende Alaner, Levningerne af Gallerne til at forene sig under den romerske Feltherre Aëtius mod den vilde Fjende. Paa de catalauniske Marker i Egnen ved Châlons sur Marne blev A. slagen efter et uhyre Blodbad 451. Skinsyge mellem hans Modstandere reddede A. for videre Angreb, og Aaret efter faldt han ind i Italien, hvor han angreb og ødelagde Aquileia; et Gesandtskab fra Rom med Pave Leo I i Spidsen bevægede ham kun til at drage bort for dette Aar. Da befriedes Italien for den truende Fare, idet A. efter et nyt forgjæves Forsøg paa at erobre Gallien døde af et Slagtilfælde 453. Efter hans Død opløstes hans Rige, og Folkets Navn forsvinder af Historien. I senere tyske og nordiske Sagn spiller han en stor Rolle som Hunnernes Konge Etzel ell. Atle.

Attis ell. **Atys**, en skjøn, phrygisk Hyrde, var Gudinden Kybeles Yndling og stadige Ledsager. Han er Forbilledet for Kybeles Præster og ligesom disse Gilding. Ved Foraarstid fejredes en Fest for ham i 3 Dage, hvor man klagede over hans Død og jublede over hans Gjenfødelse.

Attisk Philosophi [ät] kaldtes den i Athen blomstrende Philosophi, hvis vigtigste Repræsentanter vare Sokrates, Platon, Aristoteles, Antisthenes, Zenon o. fl. **Attisk Salt**, vittig og aandrig Tale (jvfr. **Attika**).

Attitude, fr. [tyde], Stilling (af lat. aptus, passende, skikket til), et Udtryk fra den franske Kunstskole, betyder en Stilling af Legemet, som er skikket til at gjøre Effect (f. Ex. paa Scenen).

Attok, Stad i det nordvestl. Forindien ved Indus, hvor den optager Kabul. Man antager, at det var her, at Alexander d. store passerede Indus paa sit Tog til Indien.

Attorney [ättörrni], en i England brugelig Art Procesfuldmægtige, som foruden at meddele deres Clienter Raad osv. kun have Lov til at indlevere skriftlige Indlæg for dem til Retten, men ikke til at plaidere deres Sager for Retten, saaledes som de højere Klasser af Sagførere, de saakaldte Barristers. A. danne en sluttet Corporation under Rettens Opsyn. **Attorney general** [djënerell] er derimod en meget højtstaaende Embedsmand, neml. Kronens juridiske Raadgiver eller Kronadvocaten, som i civile Retssager optræder paa Kronens Vegne og for visse Forbrydelser som Anklager i dens Navn.

Attractiōn, Tiltrækning.

Attrape, fr. [träpp], Fælde; en Gjenstand, der er fabrikeret saaledes, at den skuffende ligner en ganske anden Gjenstand. **Attrapēre**, fange, opsnappe, overliste.

Attribūt, en betegnende Egenskab, som tillægges en Person eller Gjenstand. I Billedkunsten bruges A. som charakteristisk Kjendetegn paa mythologiske eller allegoriske Figurers Betydning. Saaledes er Lynet og Ørnen Zeus's A., Køllen og Løvehuden Herakles's, den omvendte Fakkel Dødens, Palmegrenen og Hjulet d. hell. Katharines, Risten den hellige Laurentius's osv.

Atum ell. **Tum**, en ægyptisk Solgud, fornemmelig dyrket i Heliopolis; han repræsenterede særlig Solen i sin Nedgang og i Underverdenen; i gamle Texter optræder han ogsaa som Skabergud, der før Verdens Skabelse svævede alene paa Himmelvandene.

Atwoods Faldmaskine [ättwuht], opfunden af Atwood, Prof. i Physik i Cambridge, f. 1745, d. 1807, tjener til at eftervise Lovene for Legemernes Fald. Den bestaar af en meget let bevægelig Trisse, over hvilken der i en tynd Silkesnor er ophængt to lige store Vægte, som altsaa ere i Ligevægt. Lægges nu en Overvægt paa den ene af dem, vil den synke, men med en Hastighed saa mange Gange mindre end den ved det frie Fald, som de to Vægtes Masse tillige med Overvægten er større end denne Masse alene. Faldet kan da gjøres saa langsomt, at Luftens Modstand ingen Indflydelse faar, og Øjet let kan følge den faldende Vægt. En lodret Maalestok angiver den gjennemløbne Vej, et Sekundpendul Tiden, og det viser sig da, at den gjennemløbne Vej forholder sig som Kvadratet af den anvendte Tid.

Atypisk, s. **Typisk**.

A. u. ell. **A. u. c.**, d. e. Anno urbis ell. Anno urbis cōnditæ, lat., i Aaret . . . efter Byens (Roms) Anlæggelse.

Aubagne [aabanj], Stad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 2 M. ø. for Marseille. 8,000 I. Vinhandel.

Aubaine, Droit d' [droā daabǟhn]. Det var i Middelalderen almindeligt, at Staten, naar en Udlænding døde inden for dens Grænser uden der at efterlade sig Arvinger, tilegnede sig hans Efterladenskaber. Den Ret, Staten saaledes tiltog sig, kaldtes jus albinagii (Fremmedret), paa Fransk droit d'aubaine, paa Tysk „Heimfallsrecht". Det var især i Frankrig, at denne Ret blev udviklet, og her holdt den sig ogsaa længst, idet den (efter at være ophævet 1790, men til Dels gjenindført 1803) først blev fuldstændig og endelig ophævet der 1819. I de gamle danske Love forekommer intet andet Spor af jus alb. end det saakaldte Arvekjøb.

Aube [aahb], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Langres-Plateauet i Dep. Øvre-Marne og løber fra dette Dep. gjennem Dep. A. og Marne til Seine. 25 M. lang. 2) Dep. i det nordøstl. Frankrig, 109 □ M. med 255,000 I. (1881), er et bølgeformet Sletteland, højest mod S. og Ø., dog ikke over 600 F.; det gjennemstrømmes af Seine, som herfra optager A. Det er et udmærket Kornland, men fattigt paa Mineralprodukter. Industrien omfatter fornemmelig Tilvirkningen af Papir, Brændevin, Eddike, Roesukker og Stivelse. Hovedstad Troyes.

Aubenas [aabenā], Stad i det franske Dep. Ardèche, 3 M. s. v. for Privas. 5,000 Indb. Silkemanufakturer. Særdeles betydelig Handel med Raasilke.

Auber, Dan. Franç. Esprit [aabæhr], en af den franske Operaskoles berømteste Mestre, f. i Caen 29 Jan. 1784. Skjønt hans musikalske Talent tidlig gav sig til Kjende, var det først i en modnere Alder, at han fulgte sit virkelige Kald. Efter at have modtaget en grundig musikalsk Uddannelse under Boieldieu og Cherubini, begyndte han sin Løbebane som dramatisk Componist, men vakte i Begyndelsen ikke synderlig Opmærksomhed. Snart forandredes imidlertid Forholdet, navnlig da han begyndte at componere Texter af Scribe, og han fejrede nu en Række Triumpher, ikke blot i Paris, men paa alle udenlandske Operascener af Betydning. Til A.s berømteste Værker høre „Murmesteren"(1825), „Den Stumme i Portici" (1828), „Bruden" (1829), „Fra Diavolo" (1829) og „Den sorte Domino" (1837). De senere Operaer ere mindre fremragende, dog findes endog i de svagere iblandt dem meget af Værdi. Ved Cherubinis Død blev A. Directeur for Pariser-Conservatoriet, og han har ogsaa her udfoldet en betydningsfuld Virksomhed. D. 12 Maj 1871.

Aubert [aabæhr], en fransk Familie, som i Danmark og Norge har frembragt flere udmærkede Mænd. **François d'A.** (f. 1727), som først fra Frankrig indkom til Danmark efter at have deltaget i Syvaarskrigen, døde 1793 som Generalmajor og Commandant paa Kronborg. — Hans Søn, **Benoni A.**, f. 1768 i Kjøbenh., deltog i Aarene 1790 til 1800 tillige med en anden Ingenieurofficer (senere Amtmand) N. A. Bibe og Søofficer Grove i den Opmaaling af Norges Kyster, som blev Grundlag for de første nøjagtige norske Søkort. 1810 blev han Major i den norske Ingenieurbrigade, 1815 dens Chef og Oberst, 1818 Generalmajor. Indtil sin Død 1832 var han tillige Directeur for Norges topographiske Opmaaling, af hvilket storartede Arbejde han gjorde sig meget fortjent. — Af hans Sønner have flere gjort sig bekjendte som Forfattere. **Emil A.**, f. 1811, d. 1872 som Sorenskriver i nordre Jarlsberg, berejste 1846—47 flere europæiske Lande for at undersøge Juryinstitutionen, hvorom han skrev en Indberetning „Om mundtlig Rettergang og Edsvorne" (Christ. 1849). Han var i sin Tid (1852—60) Amtmand i nordre Bergenhus og (1860—66) Borgemester i Throndhjem. 1851 var han Stortingsmand for Nordlands Amt, medens han var Sorenskriver i Lofoten og Vesteraalen, og som Suppleant mødte han fra Trondhjem paa det overordentlige Storting 1864, der var sammenkaldt i Anledning af den dansk-tyske Krig. — **Ludvig Cæsar Martin A.**, f. 30 Marts 1807, blev 1834 Lector og 1840 Professor i latinsk Philologi ved Norges Universitet, fra hvilket Embede han fik Afsked med Pension 1875. Han har skrevet paa Tysk og Latin en Mængde Afhandlinger om det latinske Sprog, som ere lige udmærkede ved Lærdom og grammatisk Skarpsind. Hans Hovedværk er et 1875 udkommet omfangsrigt Arbejde „Den latinske Verbalflexion". — Hans Søn, **Ludvig Maribo A.**, f. 22 Nov. 1838, Student med Udmærkelse 1855, blev 1864 Professor i Lovkyndighed ved Norges Universitet. Han var Formand i den norske Vexellovcommission 1877—79 og deltog som saadan i Udarbejdelsen af de nye nordiske Vexellove af 1880. Han har udfoldet en omfangsrig literær Virksomhed, dels som Forfatter af fremragende juridiske Arbejder, saasom „Contractspantets historiske Udvikling især i dansk og norsk Ret" (1872), „De norske Loves Historie indtil Nutiden" (1875), „De norske Retskilder og deres Anvendelse" (1877), „Det norske Handelsflag" (1879), „Den nordiske Vexelret" (1880—81), dels som bidragydende til en stor Mængde fagvidenskabelige Tidsskrifter og politiske og kirkelige Blade. — Hans Hustru, **Elise A.**, f. Aars (f. 8 Febr. 1837) har i de senere Aar vundet et Navn som Forfatterinde af meget læste Noveller („Kirsten", „Et Juleminde", „Dagny" o. fl.).

Aubervilliers [aabærvilië], Flække i det franske Dep. Seine, ½ M. fra Saint Denis. 14,000 J. Betydelig Industri. Fort. Under Kampene 1815 blev A. gjentagne Gange taget og tilbageerobret af de allierede og de franske.

d'Aubigné, Merle [merl daabinië], s. **Merle d'Aubigné**.

d'Aubigné, Theod. Agrippa [s. o.], fransk Statsmand og Skribent, f. 1550 af en gammel adelig Familie, var ivrig Protestant og traadte ganske ung ind i den protestantiske Hær, hvor han udmærkede sig saa meget, at Henrik IV lod ham beklæde flere høje Embeder og til sidst udnævnte ham til Viceadmiral af Guienne og Bretagne. Men under Ludvig XIII forlod han Hoffet og begav sig til Genf, hvor han døde 1630. Hans »Histoire universelle 1550—1601« blev i Frankrig brændt af Bøddelen, forbi Hoffet fandt sig fornærmet ved mange dristige Sandheder; i sin »Histoire secrète, écrite par lui-même« har han med levende Træk skildret sin Tids Historie. A. var ogsaa Digter; hans Satirer vare skarpe og træffende. Hans Søn, **Constant d'A.**, var Fader til den bekjendte Mad. Maintenon.

Aubin, Saint [sængt aabæng], Havn paa den engelske Kanalø Jersey, tilgængelig for de største Skibe. 2,000 J.

Auburn [ääbørn], Stad i Staten New-York i Nordamerika, 42 M. n. v. for N.-Y. 22,000 J. Stor Straffeanstalt.

Aubusson [aabysöng], Stad i det franske Dep. Creuse, 5 M. s. ø. for Guéret, ved Creuse. 6,000 J. Uldmanufakturer. Berømt Tæppefabrikation.

d'Aubusson, Pierre [s. o.], fransk Adelsmand, bekjendt som Johanniterriddernes Stormester i Slutningen af det 15de Aarh., kæmpede i sin første Ungdom i Kejser Sigismunds Tjeneste mod Tyrkerne, tog siden Del i Armagnakernes Tog mod Schweizerne og Slaget ved St. Jakob 1444, og begav sig derefter til Rhodos, som Johanniterridderne den Gang besade. Han lod sig optage i Ordenen, udmærkede sig ved flere Lejligheder under de idelige Kampe med Tyrkerne og blev 1476 valgt til Ordenens Stormester. Paa denne Tid truede Sultan Muhammed II, som allerede havde erobret Constantinopel og Levningerne af det græske Kejserdømme, med at udvide sit Herredømme over de øvrige Lande ved Middelhavet, men vilde først underkaste sig Øen Rhodos, der som en christen Forpost hindrede hans Fremtrængen

mod Vest. Han sendte derfor en Flaade mod Øen og begyndte Belejringen af Staden 1480, men maatte efter mange forgjæves Forsøg og en mislykket Storm, ved hvilken d'A. personlig kæmpede med stor Tapperhed og blev farlig saaret, ophæve Belejringen. Baade hos Paven og hos Europas Regenter nød d'A. stor Anseelse, men han hævdede ogsaa imod dem med Fasthed Ordenens og sin egen Uafhængighed, medens han ved gode Love stræbte at vedligeholde Orden og Tugt blandt Ridderne paa Øen. Han døde 1503, over 80 Aar gl.

A. u. c., s. **A. u.**

Auch [ohsch], Hovedstad i det franske Dep. Gers, 23 M. ø. for Bayonne, ved Floden Gers. 14,000 I. Ærkebispesæde, Uldmanufakturer, Vinhandel. A. var i det 8de Aarh. Hovedstad i Gascogne, senere i Grevskabet Armagnac.

Auckland [aaklænnd], By i det eng. Shire Durham, efter hvilken Familien Eden siden 1672 fører Baronettitel. **Will. Eden**, Bar. A., f. 1750, traadte tidlig ind i det offentlige Liv, blev 1778 sendt til Nordamerika for at bevæge Kolonierne til Underkastelse, var 1780—82 Statssecretær for Irland og siden engelsk Gesandt i Paris, Madrid og Haag; blev Peer 1789, d. 1814. — Hans Søn, **Georg A.**, f. 1784, var siden 1814 i Overhuset en af Whigernes Ledere, blev 1830—34 Handelsminister og 1836 Generalgouverneur i Indien indtil 1842. A. førte Krigen mod Afghanistan 1838—42, blev 1846 første Admiralitetslord og d. 1 Jan. 1849.

Auckland [s. o.], Stad i den engelske Koloni Ny-Seeland, paa Nordøen, i det indre af Haurakibugten. 25,000 I., hvoraf 14,000 i den egentlige Stad og Resten i 7 Forstæder. Udmærket Havn og betydelig Handel og Skibsfart. A. var til 1864 Sæde for Gouverneuren og Provinsregeringen.

Aucklandsøer [s. o.], en Gruppe af 4 større og 3 mindre Øer i Australien, 60 M. s. for Ny-Seeland, opdagede 1806. Hovedøen A. er 6 M. lang og bjærgfuld. Ved Øerne ere mange Sælhunde.

Au contraire, fr. [aakongtræhr], tvært imod!

Au courant, fr. [aakurang], i Løbet af en vis Tid, til den løbende Pris; være a. c. med en Sag, være inde i dens Udvikling, følge med.

Auctiōn (af lat. augere, forøge, bringe (Prisen) til at stige), den offentlige Handling, hvorved under de lovbestemte Formers Jagttagelse en Gjenstand af den dertil beskikkede offentlige Autoritet opraabes og bortsælges til den højstbydende; selv, og uden Jagttagelse af Lovgivningens Forskrifter, at foretage en saadan Handling er i Danmark ingen privat Mand tilladt, medens dette nu i Norge er tilladt med Hensyn til frivillige A. A. kan enten være frivillig, naar det nemlig er Ejeren selv, der paa denne Maade vil have sin Ejendom solgt, eller nødvendig, naar Ejendommen af en eller anden Grund, især fordi den er bleven udlagt til en Creditor, skal bortsælges (Tvangsauction). I Tilfælde af Concursbehandling er ligeledes A. den almindeligste Maade, hvorpaa Boets Ejendele realiseres. Det samme gjælder med Hensyn til Dødsboer, for saa vidt Afhændelse er fornøden til Betaling af Creditorerne. I Danmark kan derimod Arvingerne kræve Løsøret udlagt efter Vurdering, medens i Norge dette blot gjælder den efterlevende Ægtefælle, og denne kan i begge Lande faa faste Ejendomme udlagte. Den Autoritet, som forretter A., **Auctionsretten**, er en virkelig Ret, som ikke blot er bemyndiget til at paakjende Retsstridigheder, der opstaa i Anledning af A., men hvis samtlige Handlinger, og navnlig det af den givne Tilslag til den højstbydende (Hammerslaget), ere at betragte som Retshandlinger og som saadanne Gjenstand for Appel til de overordnede Retter. Hovedpersonen i Auctionsretten, som i Kjøbenhavn er en særegen, ved Hof- og Stadsretten ansat Embedsmand, uden for Kjøbenhavn i Regelen den ordinære Underdommer, kaldes **Auctionsdirecteur** ell. **Auctionsforvalter** (i Norge altid Auctionsforvalter); hvorimod **Auctionsholder** er Benævnelsen paa en privat Person, som modtager Gjenstande for at besørge dem ved de ovennævnte Autoriteter bortsolgte ved A. og indkassere Auctionsbeløbet mod en vis Godtgjørelse. **Auctionsconditiōner**, de Vilkaar, paa hvilke Bortsalget ved A. sker. **Auctionsplakāt**, den af Auctionsdirecteuren udstedte offentlige Bekjendtgjørelse om, at en A. skal afholdes. **Auctionsrequirēnt**, den, som begjærer en A. afholdt.

Audācter calumniāre, sēmper āliquid hæret, lat., bagvask kun frækt, der bliver altid noget hængende.

Aude [aahd], 1) Flod i Sydfrankrig, udspringer i Dep. Øst-Pyrenæerne, løber mod N. til Carcassonne og derfra mod Ø. til Middelhavet. 30 M. lang. 2) Dep. i Sydfrankrig, grænser mod Ø. til Middelhavet (Lionbugten) og er for øvrigt omgivet af Dep. Hérault, Tarn, Øvre-Garonne, Ariége og Østpyrenæerne; 115 □ M. med 328,000 I. (1881). A. er et Bjærgland, hvis sydl. Del opfyldes af Pyrenæernes Sidegrene, ligesom den nordl. Del af Montagnes Noires, de sydligste Udløbere af Cevennerne. Dalen imellem de to Bjærgsystemer gjennemskæres af Languedockanalen og i dens østl. Del tillige af Floden A. Langs Middelhavskysten er der en Række betydelige Kystsøer. Der frembringes meget Korn, Vin og Sydfrugter. Af Mineralprodukter ere Stenkul, Kalk og Jærn de vigtigste. Industrien omfatter især Jærnets Bearbejdelse, Klæde-, Papir- og Læderfabrikation samt Brændevinsbrænding. Hovedstad Carcassonne.

Audh, tidligere et til Dels uafhængigt Rige i Forindien, men siden 1856 en af de saakaldte Nordvestprovinser, ligger mellem Gangesfloden og den uafhængige Stat Nepal. Landets nordlige Del er opfyldt af Himalajas Sidekjæder, hvorimod den sydlige Del hører til den yderst frugtbare Gangesslette. Hovedstad Lakhnau. A. spillede en vigtig Rolle i den store Opstand 1857.

Audiencia, Benævnelse for Overretterne i Spanien (14 i Tallet), der alle staa under Overtribunalet i Madrid som 3dje og sidste Instans. **Audiēns**, Adgang til at blive hørt, Foretræde, bruges om den Lejlighed, som Fyrster og højtstaaende Personer give Undersaatter, underordnede eller fremmede til at vise deres Ærbødighed eller fremkomme med mundtlige Henvendelser.

Audiffret-Pasquier, Edme Arm. Gast., Hertug af [aadifrä pasktëh], fransk Statsmand, f. 1815, valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og kom snart til at spille en vis Rolle, idet han som frisindet Orléanist udtalte sig med stor Skarphed imod Kejserdømmets Regeringssystem og grove Forsømmelse af Landets Forsvar. A. blev 1873 Hovedlederen for højre Centrum og tog væsentlig Del i Forhandlingerne om Kongedømmets Gjenoprettelse under Greven af Chambord, men afviste dennes Forlangende om den hvide Fane og om Fornægtelse af Folkets Souverænitet. 1874 blev A.-P. Viceformand og 1875, efter Forfatningens Vedtagelse, Formand for Nationalforsamlingen; valgtes i Nov. s. A. til livsvarig Senator og blev derefter Senatets Formand 1876—78, i hvilken Stilling han i Dec. 1877 indtrængende advarede Præsident Mac Mahon mod at bryde med Deputeretkammeret og vistnok hindrede Forsøg paa Statscoup.

Audiphön, et Høreapparat, der er construeret paa Grundlag af Lydens Ledning igjennem Kraniets Knogler, hvorved man har villet hjælpe paa de (hyppigste) Tilfælde af Døvhed, i hvilke Aarsagen til denne har sit Sæde i de lydledende Organer, medens de lydmodtagende Organer og Hørenerven ere uskadte. A. bestaar af en forskjellig construeret Plade, der opfanger Lydbølgerne og leder disse til Kraniets Knogler, naar Pladen bringes i Berøring med Tænderne i Overmunden. A. har dog næppe noget Fortrin for Hørerøret.

Auditeur [töhr], i Norden som i Tyskland Benævnelse paa den Embedsmand, der har med den militære Retspleje at gjøre. Hans væsentligste Forretninger bestaa i Danmark og Norge i at optage Forhør i Anledning af de Forbrydelser, som begaas ved den Afdeling, hvor han er ansat, lede Processens Gang, foredrage sin Mening om Sagens Udfald for Krigsretten og forfatte Dommen i Overensstemmelse med de afgivne Vota, hvorimod han selv ikke uden i Søetaten har nogen Stemme ved Dommens Afsigelse. Han er derhos Rettens Skriver, foretager Arrester og Executioner efter Krigsrettens Domme, samt Auctioner over Militæretatens Ejendele. De Forretninger, enhver A. saaledes udfører ved sin Afdelings Krigsret, paahvile ved Overkrigsretterne **Generalauditeuren**; men denne har desuden Opsyn med Retsplejen ved hele Hæren og navnlig med Afdelingsauditeurerne, hvis Overordnede han er. **Overauditeur** er derimod i Danmark kun en Titel, som hidtil efter en vis Tjenestetid er bleven tildelt Afdelingsauditeurerne.

Auditorium, lat., Høresal, Læsesal; ogsaa Tilhørerne smstds.

Audouard, Olympe Félicité [aaduähr], fransk Forfatterinde, f. 1839, Datter af en Godsejer de Jouval, blev meget tidlig gift, men snart skilt fra sin Ægtefælle og foretog senere Rejser i Østerland, Rusland og Nordamerika. Hun har dels skrevet en Række Skildringer af disse Landes indre Forhold (»Les mystères du sérail et des harems turcs«, 1863, »Les mystères de l'Egypte dévoilés« 1865, »L'Orient et ses peuplades« 1867, »A travers l'Amérique« 1869—71, 2 Bd., »Les nuits russes« 1876), dels Romaner (»L'ami intime« 1873, »Le secret de la belle mère« 1876), men har desuden givet sig af med Politik og saa vel i Blade og Flyveskrifter som ved offentlige Foredrag kæmpet for Kvindens borgerlige Ligestilling, Ægteskabs-Skilsmisse o. desl.

Audouin, Jean Victor [aaduäng], f. 1797, d. 1841 som Professor i Entomologi ved Museet i Paris, blev især berømt ved sin Afhandling om Insekternes Thorax, som i Forbindelse med Savignys Arbejder over Insekternes Munddele bragte Studiet af Leddyrenes Bygning et stort Skridt fremad. Efter Savignys Sygdom udarbejdede han Texten til den zoologiske Del af det store franske Værk over Ægypten og i Forening med Milne-Edwards et ypperligt, men ufuldendt Værk om de ved Frankrigs Kyst levende Ledorme.

Audran [aadräng], fransk Kobberstikkerfamilie og tillige Kobberstikkerskole i det 17de og 18de Aarh. Man kjender 10 Medlemmer af denne Familie, som øvede Kunsten for det meste med stor Dygtighed. Den berømteste er **Gérard A.**, f. 1640, d. 1703, som har stukket udmærkede Blade efter Rafael, Domenichino og Lebrun.

Audry de Puyraveau [aadri dø pyiravõ], fransk Politiker, f. 1783, var Vognfabrikant i Paris, blev 1822 Deputeret og hørte til de yderligste Oppositionsmænd; tog virksom Del i Julirevolutionen 1830, gjorde sit Hus til Samlingssted for Frihedens Forsvarere og ofrede sit store Materiel til Barrikadebygningen; var Medlem af den foreløbige Regering og modsatte sig bestemt enhver Udsoning med Carl X. Som Republikaner var han ogsaa senere Modstander af Julikongedømmet og dømtes 1835 til flere Maaneders Fængsel; aabnede 1848 som Aldersformand Nationalforsamlingen; d. 1853.

Audschila, en Oase i den sydl. Del af det tyrkiske Vilajet Barka i Nordafrika, s. ø. for den store Syrte, med Hovedstad A., der tæller 10,000 J. A. er berømt for sine allerede hos Herodot omtalte ypperlige Dadler.

d'Audubon, John James [aadybõng], berømt nordamerikansk Zoolog, især Ornitholog, f. 1790 i Louisiana, d. 1851, udgav et pragtfuldt og kostbart Værk over Amerikas Fugle og senere i Forening med Prof. Bachmann og sine to Sønner et lignende over Amerikas Pattedyr. Hans »Ornithological biography« er rig paa fortræffelige Jagttagelser og Skildringer af Fuglelivet i Nordamerikas Urskove.

Audun Hugleikssøn med Tilnavnet Hestakorn, ogsaa kaldet A. af Hegranæs, en fornem Nordmand, der levede i den anden Halvdel af det 13de Aarh. Han var beslægtet med Kongehuset gjennem sin Moder, der var en Slægtning af Kongemoderen Inga fra Vartejg (s. d. A.); hans Ættegaard, hvoraf han havde Tilnavnet, var Hegranæs i Jölster i Søndfjord, hvor der endnu findes ubetydelige Levninger af hans Borg. A. blev Staller og siden Lendermand (Baron) hos Kong Magnus Haakonssøn mell. 1270 og 1280 og berømmes for sine Indsigter i den fædrelandske Lovkyndighed, hvorfor man maa antage, at han havde en væsentlig Del i de Lovreformer, som Kong Magnus bragte til Veje. Under Kong Erik

Magnussøn var han kgl. Fehirde (Skatmester) og som saadan maaske Befalingsmand paa Tunsberg-Slot. Han brugtes i Gesandtskaber, navnlig 1295 til Frankrig for at afslutte en Tractat mellem Kong Philip d. smukke og Norges Konge. I Kong Eriks senere Aar synes han ganske at have behersket denne, men faldt strax i Unaade hos hans Efterfølger Haakon, blev fængslet 1299, anklaget for Landsforræderi og 1302 hængt paa Nordnæs ved Bergen; hans store Gods, især i Sønd- og Nordfjord („Hestakornsgodset") blev confiskeret. I nyere Tid har man, tvivlsomt med hvilken Ret, sat hans Fald i Forbindelse med „den falske Margrete" (s. d. A.) og antaget, at A. vilde benytte hende som Kronprætendent mod Kong Haakon. A. kalder sig i latinske Breve Odoenus baro de Hegranes; Tilnavnet Hestakorn skal han — efter Absalon Pederssøn — have faaet, fordi han var den første i Norge, som gav sine Heste Korn (Havre), hvilket dog er urigtigt.

Audæus, **Audius** ell. Udo, en Lægmand i Mesopotamien, kom c. 340 i Strid med Gejstligheden, hvilken han beskyldte for Gjerrighed og Usædelighed, traadte ud af Kirken og lod sig af sine Tilhængere, hvoriblandt vare flere Gejstlige, indvie til Biskop. Han lærte, at Gud havde et Legeme ligesom Menneskene. I sin Alderdom forvistes A. til det sorte Hav og døde der c. 370. Hans Tilhængere, **Audianerne**, forsvandt i det 5te Aarh.

Auenbrügger, Leop., f. 1722, Læge ved det spanske Hospital i Wien, opdagede 1754 Percussionen; hans Opdagelse blev længe upaaagtet, men er senere, efter at Corvisart og Laennec havde gjenoptaget og udviklet den, bleven et af den nyere Tids vigtigste diagnostiske Hjælpemidler; d. 1809.

Auerbach, Stad i Konger. Sachsen, Prov. Zwickau, 3 M. s. til v. for Z. 6,000 I. Betydelig Handel med Beg og Kønrøg.

Auerbach, Berthold, tysk Digter, f. 28 Feb. 1812 i det Scharzwaldske af Jødeslægt, studerede i sin Ungdom jødisk Theologi, Philosophi og Historie, skrev 1836 „Das Judenthum und die neueste Literatur", Romanerne „Spinoza" (1837) og „Dichter und Kaufmann" (1841), samt oversatte Spinozas Værker. Sin egentlige Betydning har han ved sine „Schwarzwälder Dorfgeschichten", udkomne 1843—64. De bekjendteste af de senere Arbejder i hans egentlige Digterfag ere „Die Frau Professorin" (1848), „Barfüßele" (1856), „Joseph im Schnee" (1860), „Auf der Höhe" og „Das Landhaus am Rhein" (1869). Siden 1848 levede han i Nordtyskland, sidst i Dresden og Berlin. 1874 udgav han „Waldfried, eine vaterländische Familiengeschichte", 1879 „Der Forstmeister" og 1880 „Brigitta". Hans Landsbyhistorier have vakt stærk Beundring og fremkaldt mange Efterlignere. Humor, Følelse og energisk Fremstillingsmaade besidder han i høj Grad. Han er ikke en naiv Skildrer af Bondelivet; man opdager bestandig den æsthetisk og philosophisk dannede Forfatter med de demokratiske Doctriner og den øvede Kunstner, der forstaar at gruppere og arrangere med fin Beregning. D. 8 Feb. 1882 i Cannes.

Auerbachs Hof, en stor Bygning i Leipzig, der forhen var et berømt Messelocale. Kjælderen i denne Gaard, en meget besøgt Vinkjælder, nævnes i Sagnet som det Sted, hvorfra Dr. Faust red ud paa et Vinfad, og hvor han udførte flere Hexekunster. Husets Opbygger var en Læge og Professor, siden Senator, Heinrich Stromer (f. 1482, d. 1542), som kaldte sig A. efter sin Fødeby.

Auersperg, en gammel Adelsslægt i Østerrig, som skriver sig fra Schwaben og allerede i det 11te Aarh. skal være dragen til Krain, hvor den byggede Borgen A. ved Laibach. Den delte sig i flere Linjer, som dels opnaaede rigsgrevelig, dels rigsfyrstelig Værdighed. Flere af Slægten A. commanderede østerrigske Hære, navnlig i Krigene mod Tyrkerne. Fyrst **Carl** af **A.**, østerrigsk Feltmarschal, f. 1740, lod sig 1805 af Marschallerne Murat og Lannes ved Foregivende om en afsluttet Vaabenstilstand forlokke til ikke at forsvare Donaubroen i Nærheden af Wien, hvorpaa Franskmændene gik over den; han blev derfor stillet for en Krigsret og dømt til haard Straf, men benaadet; d. 1822. — **Carl Wilhelm**, Fyrste af **A.**, f. 1 Maj 1814, en af Østerrigs største Godsejere, blev 1861 arveligt Medlem af Rigsraadets Herrehus og var 1861—65 dets Formand. 1861 blev A. ligeledes valgt til Böhmens Landdag og var Fører for de tyske Godsejere, modarbejdede kraftig det czechiske Forslag til en ny Valglov 1863, men nedlagde sit Valgbrev, da Ministeriet Belcredi 1865 satte Helstatsforfatningen ud af Kraft. Derimod tog A. 1867 levende Del i Valgene til Landdagen, og det skyldtes til Dels hans Indflydelse, at Tyskerne vandt saa stort Flertal i Godsejerklassen. I Jan. 1868 blev A. Førsteminister, men trak sig allerede i Sept. s. A. tilbage af Misnøje med Beusts Underhandlinger med Czecherne. Derimod vedblev A. at være en af Herrehusets Ledere, var paa ny dets Formand 1871—79 og modarbejdede saa vel her som i den bøhmiske Landdag Ministerierne Potocki og Hohenwart, samt siden 1879 ogsaa Ministeriet Taaffe, fordi de søgte Udsoning med de slaviske Folkeslag, endskjønt han selv 1879 medvirkede til en Overenskomst mellem de tyske og de czechiske Godsejere om Valg til Rigsraadet. — Hans Broder, **Adolf**, Fyrste af **A.**, f. 21 Juli 1821, valgtes 1861 til den bøhmiske Landdag og blev 1868 livsvarigt Medlem af Herrehuset; var 1868—71 Formand for Landdagen og 1871—79 Førsteminister. Han styrede i samme Aand som Broderen, gjennemførte 1873 Valgreformen og senere nogle Kirkelove, men formaaede hverken at bryde Czechernes Modstand eller at tilfredsstille det tyske Forfatningsparti. — **Ant. Alex.**, Greve af **A.**, som tysk Digter bekjendt under Navn af Anastasius Grün, f. 1806 i Laibach. Hans første Arbejde er den smukke Romancecyklus „Der letzte Ritter" (1830); som politisk-liberal Digter viser han sig i „Spaziergänge eines Wiener-Poeten", der gjorde stor Opsigt. Hans senere Værker ere forskjellige lyriske Digtsamlinger, det humoristiske Digt „Die Nibelungen im Frack" (1843), Bearbejdelser af Folkesange fra Krain, „Robin Hood" (1864) i engelsk-skotsk Folkesangstone; d. 1876. Hans Stil sigter mod formel Skjønhed og

Billedpragt. 1848 sendtes A. til det tyske Forparlament og valgtes senere til det egentlige Parlament, men trak sig tilbage i Slutn. af Sept. Han deltog ikke i den politiske Kamp i Østerrig 1848—49, men modtog 1860 Udnævnelse til det forstærkede Rigsraad og blev n. A. livsvarigt Medlem af Herrehuset. Her indtog A. en indflydelsesrig Stilling og var gjentagne Gange Ordfører for vigtige Udvalg; særlig kæmpede han for Concordatets Afskaffelse og en friere Udvikling af Kirkeforholdene; han ønskede vel Udsoning med Ungarn, men fastholdt bestemt Helstatsordningen over for Slovernes Ønsker. Ligeledes var A. paa Landdagen i Krain Tyskernes Fører over for Slovenerne og modsatte sig haardnakket enhver Indrømmelse til bedste for disse.

Auerstädt, Landsby i den preussiske Prov. Sachsen, 5 M. s. v. for Merseburg, hvor den franske Marschal Davout 14 Oct. 1806 slog en overlegen preussisk Hær under Hertugen af Brunsvig, medens Napoleon I selv slog den anden Del af den preussiske Hær 3 M. derfra ved Jena. Davout fik af denne Sejer Titlen Hertug af A.

Auerswald, Hans Adolf E., preussisk General, f. 1792, deltog 1813 i Frihedskrigen som Frivillig og udmærkede sig ved flere Lejligheder, blev Officer og 1846 Brigadegeneral. A. valgtes 1848 til det tyske Parlament, sluttede sig her til Højre og udarbejdede et Udkast til en tysk Hærordning. Under Gadekampen i Frankfurt 18 Sept. blev A. tillige med Fyrst Lichnowsky overfalden paa et Ridt uden for Byen og myrdet af Pøbelen. — Hans Broder, **Rudolf A.**, f. 1795, deltog 1812 som Frivillig i Toget til Rusland og senere i Krigen mod Frankrig, men trak sig 1820 tilbage til sine Godser i Østpreussen. Her blev A. Landraad, Medlem af Provinslanddagen og Overborgmester i Königsberg, 1842 Regeringspræsident i Trier og 1848 Første- og Udenrigsminister (Juni—Sept.). 1849—50 var A. Formand i første Kammer og 1850 tillige i „Staatenhaus" i Erfurt-Parlamentet, samt derefter et Aarstid Overpræsident i Rhinpreussen, men fjærnedes under Reactionen og var 1853—58 liberalt Medlem af Landdagen. I Nov. 1858 kaldtes A. af sin Ungdomsven Prinsregenten (Vilhelm I) til Statsminister og var den egentlige Leder under „den nye Æra", indtil Marts 1861. D. 15 Jan. 1866. — Den tredje Broder, **Alfred A.**, f. 1797, var 1830—44 Landraad og siden 1837 Medlem af Provinslanddagen i Preussen; stillede 1840 Forslag om Indkaldelse af de 1813 lovede Rigsstænder og var 1847 paa den forenede Landdag en af Førerne for det frisindede Parti. I Marts 1848 blev A. Indenrigsminister indtil Juni s. A., kæmpede i Nationalforsamlingen imod det demokratiske Flertal, men hørte senere i andet Kammer til Mellempartiet og stemte for Radowitz's Unionspolitik og imod Manteuffels reactionære Styrelse. D. 1870.

Au fait, fr. [aa fæh], til Sagen; være a. f. med noget, være nøje bekjendt dermed.

Auffenberg, Joseph, Friherre af, tysk dramatisk Digter, f. 1798, kæmpede mod Napoleon I i den østerrigske Hær 1815, udgav i Wien Tragedien „Pizarro", blev Gardelieutenant i Baden og skrev en Række Dramaer, paavirkede af Schillers rhetoriske Dramastil. Paa en Rejse i Spanien 1832 blev han farlig saaret ved et Røveroverfald. 1835 udkom hans „Humoristische Pilgerfahrt nach Granada und Cordova". I Carlsruhe var han først Theaterchef, siden Hofmarschal. En rask og flydende Diction er hans Hovedfortrin. D. 1857.

Au fond, fr. [aa fong], i Grunden.

Auge, Aleos's Datter fra Tegea i Arkadien, blev ved Herakles Moder til Telephos. Hendes Fader kastede hende derfor ud i det vilde Hav, men hun frelste sig til Mysien, hvorhen senere ogsaa Telephos kom.

Auger, A. [aaschēh], fransk Philolog, f. 1734, d. 1792, først Professor i Rhetorik i Rouen, siden Generalvicar hos Biskoppen af Lescar, er bekjendt som smagfuld Oversætter af de græske Talere og ved et stort Værk »De la constitution des Romains«.

Augereau, Pierre Franç. Charl. [aaschērō], fransk Marschal og Pair, Hertug af Castiglione, f. 11 Nov. 1757 i Paris, hvor hans Fader var Frugthandler, var en af de mange, der under Revolutionskrigene ved Tapperhed og Vaabenheld svingede sig op fra lav Stand til de højeste militære Poster. Han var først simpel Soldat blandt de franske Carabinierer, derpaa i neapolitansk Tjeneste og bosatte sig 1787 som Fægtemester i Neapel. Forvist derfra tillige med sine Landsmænd 1792 traadte han igjen i de frygtelige Septemberdage som Frivillig ind i den franske Hær og udmærkede sig i den Grad først ved Østpyrenæerhæren i Spanien, derpaa ved Hæren i Italien i Slagene ved Millesimo, Dego, Lodi og Castiglione, hvoraf han senere fik Hertugtitel, ved Mod og Dristighed, at han hurtig steg til Divisionsgeneral. Efter det blodige Slag ved Arcole, hvor A. kappedes med Bonaparte i personlig Tapperhed, blev han 1797 af Overgeneralen sendt som Overbringer af de erobrede østerrigske Faner til Paris; her blev han af Directoriet udnævnt til Commandant for den 17de Militærdivision (Tropperne i Paris og Omegn) og udførte som saadan Voldshandlingen af 18 Fructidor (4 Sept.), hvorved 2 af Directoriets og flere af Raadenes Medlemmer, deriblandt Pichegru, bleve fængslede og deporterede til Cayenne. Han blev dog ikke selv, som han havde ventet, Medlem af Directoriet, men sendt som Overgeneral til Armeen ved Rhinen. 1799 blev A. Medlem af de 500s Raad, sluttede sig efter nogle Demonstrationer i modsat Retning under Statscoupet af 18 Brumaire til Bonaparte og blev 1800 Overgeneral i Holland, 1804 Marschal og 1805 Hertug. I Krigene 1805, 1806—7 og 1809 tog han hæderlig Del; i Slaget ved Eylau, hvor hans Armecorps næsten ganske blev tilintetgjort, lod han sig, lidende af en heftig Feber og et Saar, binde fast til Hesten og commanderede under Kugleregnen og Snefoget indtil Slagets Ende. Men efter den Tid viste det sig ved flere Lejligheder, at hans Aands- og Legemskraft var svækket; dog tog han 1813 hæderlig Del i Slaget ved Leipzig, hvor han en hel Dag forsvarede en Skov mod overlegne Stridskræfter. Ved de allieredes

Indtrængen 1814 skulde A. ordne Landstormen i det sydlige Frankrig og dække Lyon, men han indlod sig i Underhandlinger med de allierede og overgav Staden 20 Marts, hvorpaa han forkyndte sine Soldater Napoleons Tronfrasigelse i saa haarde Udtryk, at Kejseren betragtede ham som en Forræder og siden ikke havde nogen Tiltro til A., da denne, der imidlertid af Ludvig XVIII var udnævnt til Pair, i de 100 Dage i Spidsen for den 14de Militærdivision i Caen sluttede sig til ham. Efter Ludvig XVIII.s Tilbagekomst traadte A. atter ind i Pairskammeret, var Medlem af Krigsretten over Ney, men erklærede sig for incompetent og døde 11 Juni 1816 paa sit Landgods La Houssaye ved Melun. Efter Samtidens Dom hørte A. til den franske Hærs mest udmærkede Devisionsgeneraler, men der fattedes ham den for en Overgeneral nødvendige Dannelse og det store Overblik.

Augias [āv], efter de græske Sagn en Konge i Elis, der havde store Hjorde af Hornkvæg, og som havde ladet Møget i Stalden opdynge sig i en saaban Grad, at det syntes umuligt at rense den. Det blev Herakles paalagt at gjøre det paa ēn Dag, og han udførte det ved at lede Floderne Alpheos og Peneos igjennem den, men da A. ikke vilde give Herakles den lovede Løn, blev han dræbt af denne.

Augier, Guill.Vict.Em. [aaschiēh], fr. Digter, f. 17 Sept. 1820, Medlem af Akademiet 1858. Han aabnede 1844 Rækken af sine versificerede Dramaer med »La cigüe«, der efterfulgtes af »L'aventurière« (1848), »Gabrielle« (1849), »Diane« (1852), »Philiberte« (1853) osv., og skrev med A. de Musset et Proverbe »L'habit vert«. Af hans lyriske Digte staa »Pastorales« højest. Han begyndte med en Reaction mod Hyperromantiken og hævdede den sunde Fornuft mod Svindelen i Livet og Phantasien med Aand og Ynde. Senere slog han ind paa den realistiske-sociale Comedie i Prosa og har vist sig som en skarp Jagttager, bidende Satiriker og en af det moderne Dramas fineste Kunstnere med lidenskabelig Kjærlighed til Sandheden, med ubarmhjærtigt Had til conventionel og løgnagtig Moral. Gjenstanden for hans Satire er især den moderne Journalistik og Pengematadorerne. Til denne Række Comedier høre »Les lionnes pauvres« (1858), den mesterlige »Les effrontés« (1861), »Le fils de Giboyer« (1862), »Lions et renards« (1869) »Madame Caverlet« (1876) og hans nyeste Stykke »Les Fourchambault« (1878).

Augit, Pyroxen, et Mineral, der krystalliserer i skjæve, rhombiske Prismer, har Glasglans, sort eller mørkegrøn Farve, Haardheden 5—6, Vægtfylden 3,$_2$—3,$_5$. A. indeholder Kiselsyre, Kalk, Magnesia og Jærnilte, er en væsentlig Bestanddel af flere plutoniske Bjærgarter, som Dolerit, Augitporphyr, Basalt og flere Arter Lava, og har derfor en overordentlig stor Udbredelse.

Augmént, en Tilsætning foran Ordet, som Verberne i visse Sprog (navnlig Græsk og Sanskrit) antage som Betegnelse af den forbigangne Tid. Begynder Verbet med en Vocal, bestaar A. blot i en Forlængelse af denne. Begynder det med en Consonant, kommer der en ny Stavelse til, idet der enten tilføjes en enkelt Vocal (e ell. a) eller Verbets Begyndelsesbogstav gjentages med en saaban Vocal (Reduplication).

Augsburg, Hovedstad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg, ved Fl. Lech, 8 M. n. v. for München. 61,000 J. (1880), hvoraf omtr. ¾ Katholiker, Resten Protestanter. A. er Sæde for en katholsk Biskop og Provinsens højere Forvaltningsmyndigheder og er en af Tysklands smukkeste Stæder med mange brede Gader, hvoriblandt Maximiliansgaden med smukke offentlige og private Bygninger, store, med prægtige Vandspring prydede Pladser og en herlig Omegn. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves: Raadhuset med den saakaldte gyldne Sal; Domkirken, opført i det 15de Aarh., med mærkelige Metaldøre fra det 11te Aarh.; Regeringsbygningen, tidligere bispeppelig Residens; flere Kirker; Tøjhuset; Fuggerhuset med herlige Frescomalerier; Børsen. I en af Forstæderne er det saakaldte „Fuggerei", 53 Huse med 106 Boliger for trængende Borgere, opført 1519 af Brødrene Fugger. Talrige videnskabelige og højere Læreanstalter, meteorologisk Observatorium, rigt Billedgaleri og Antiqvitetsmuseum. A. har en meget betydelig Industri, hvis vigtigste Frembringelser ere Bomulds-, Uld- og Silkestoffer, Guld- og Sølvarbejder, Papir, Tobak, Vorbug, Maskiner, Kattun, Klæde, Metalvarer, mathematiske, physiske og musikalske Instrumenter samt chemiske Præparater; Kanonstøberi. Berømt Bogtrykkeri, tilhørende Familien Cotta. Særdeles betydelig Handel. Malerne Hans Holbein d. ældres og d. yngres Fødeby. — A., Romernes Augusta Vindelicorum, var allerede i Oldtiden en betydelig Stad, blev i Middelalderen en fri Rigsstad og havde sin største Betydning fra Midten af det 14de til Midten af det 16de Aarh. Paa Lechfeld ved A. slog Otto I 955 Magyarerne. Staden er mærkelig af flere Rigsdage, især i Reformationstiden, saaledes 1530 (s. **Augsburgske Confession**), 1548 (s. **Interim**) og 1555, hvor Religionsfreden sluttedes, som endte den schmalkaldiske Krig. Efter Freden i Presburg blev A. 1806 indlemmet i Bayern.

Augsburgske Confession, Confessio Augustana, Augustana, den lutherske Kirkes vigtigste Bekjendelsesskrift. Da Kejser Carl V havde udskrevet en Rigsdag i Augsburg 1530 for at bilægge den kirkelige Splid, paalagde Kurfyrst Johan af Sachsen de wittenbergske Theologer kort og klart at fremstille den evangeliske Tros Grundlærdomme. Der overraktes ham da i Torgau de saakaldte Torgauerartikler, som vistnok i alt væsentligt vare identiske med de 17 Schwabacherartikler, hvilke Luther havde skrevet og paa Conventet i Schwabach 1529 fremlagt for de sydtyske Protestanter, da disse ønskede en Sammenslutning med de nordtyske. Paa Grundlag heraf udarbejdede Melanchthon paa Vejen fra Sachsen til Augsburg et Bekjendelsesskrift, som skulde fremlægges for Rigsdagen; men da han 2 Maj 1530 kom til Augsburg med Kurfyrsten, fik han at vide, at Eck havde sendt Kejseren et Stridsskrift, hvori han beskyldte Protestanterne for alle mulige Kjætterier. Derfor udarbejdede han i Dagene 2—10 Maj

sin „Apologi", der senere fik Navnet a. C., en Trosbekjendelse, der ligesaa bestemt paapeger Overensstemmelsen med den gammel-kirkelige Lære, som den fremhæver Modsætningen til Papismen. Den bestaar af to Dele: 1) 21 Artikler om de vigtigste Trosspørgsmaal, 2) 7 om de afskaffede Misbrug. 11 Maj sendte Kurfyrsten den til Luther, som fordi han siden 1521 var i Rigets Acht havde maattet blive i Koburg; han billigede den; den blev saa underskreven af de evangeliske Fyrster og Rigsstæder og i deres Navn forelæst for Kejser og Rigsdag 25 Juni 1530 og overrakt dem baade paa Latin og Tysk. Efter Kejserens Befaling forfattede de tre Theologer Joh. Faber, Eck og Cochlæus en Gjendrivelse af Confessionen, den saakaldte confutatio, der oplæstes 3 Aug. Protestanterne forlangte en Afskrift af Confutationen; men dette blev afslaaet af Kejseren, der sagde, at han vilde blive staaende ved Confutationen. Under Oplæsningen havde nogle af de evangeliske Theologer optegnet Hovedpunkterne, og efter dem affattede Melanchthon en Apologi for den a. C., som overraktes Kejseren 22 Sept. 1530, men ikke blev modtagen. Senere fik Melanchthon en fuldstændig Afskrift af Confutationen, hvorefter han supplerede og omarbejdede hint første Udkast til Apologien for den a. C. (1531), et Skrift, der udmærker sig baade ved Klarhed og ved stor Lærdom og theologisk Indsigt. — Senere gav den a. C. Anledning til mange Stridigheder. Uden Hensyn til at a. C. var bleven et officielt Aktstykke tillod M. sig ved nye Udgaver bestandig Forandringer; især var dette Tilfældet med Udgaven af 1540, der siden fik Navnet Confessio Variata eller blot Variata, „den forandrede a. C.". Her omarbejdede han den 10de Artikel om Nadveren for at forene Luthers og Calvins Anskuelser. Dette gav Anledning til de mest hadefulde Beskyldninger mod Melanchthon. Ved Religionsfreden i Augsburg 1555 bleve kun Tilhængerne af den uforandrede a. C. af 1530 anerkjendte fra det tyske Riges Side. 1580 blev den tillige med Apologien optagen i Concordiebogen. I Danmark-Norge fik den uforandrede a. C. symbolsk Anerkjendelse ved en Forordning af 1574, i Sverige ved Kirkemødet i Upsala 1593.

Augūr, Navn paa Medlemmerne af et Præstecollegium i Rom, hvis Hverv det var at tyde Fremtidens Skæbne og Gudernes Vilje af de Tegn, der viste sig i Fuglenes Flugt, Skrig osv. I Tidernes Løb tabte man Troen paa denne Spaadomskunst, men af politiske Hensyn bibeholdtes den gamle Indretning, selv i den Tid, „da den ene A. ikke kunde se den anden uden at le". A.s Tal var først 4, fra 300 f. Chr. 9; Sulla forøgede Antallet til 15.

August, den 8de Maaned i vort Aar, den 6te i det romerske (derfor den Gang Sextilis), har Navn af Kejser Augustus. Maanedens danske Navn er Høstmaaned; den bestaar af 31 Dage.

August, Kurfyrste af Sachsen, Søn af Hert. Henrik d. fromme, f. 1526, blev efter sin berømte ældre Broder Morits's Død 1553 Kurfyrste og udvidede sine Besiddelser paa forskjellig Maade. Han blandede sig med stor Iver i de kirkelige Anliggender. Først var han den calvinske Retning hengiven og forfulgte de strænge Lutheranere; siden, da hans Anskuelse havde forandret sig, viste han endnu større Strænghed mod Kryptocalvinisterne og lod, for at forebygge alle Stridigheder i Fremtiden, ved nogle Theologer 1580 forfatte den saakaldte „Concordieformel", som skulde danne en for alle bindende Trosregel. I Landets indre Forvaltning viste A. sig som en ypperlig Regent. Han forbedrede Retsplejen og gav ypperlige Love, ordnede Finans- og Skattevæsenet, ophjalp Agerdyrkning (navnlig Havevæsen og Frugtavl), Industri og Handel, tog sig med Iver af Skolevæsenet, befordrede Videnskaber og Kunster osv. Hans første Ægtefælle, den danske Prinsesse Anna, understøttede ham trolig i alt dette, ogsaa i hans alchemistiske Forsøg. Han døde 11 Feb. 1586 efter en Maaned i Forvejen at have ægtet den endnu ikke 13aarig Prinsesse, Agnes Hedvig af Anhalt, som senere blev gift med Hert. Hans d. yngre af Sønderborg, der var bleven Enkemand netop samme Dag, som hun blev Enke.

August II, Konge i Polen (den polske Kong A. I kaldes i Regelen Sigismund A. ell. **Sigismund II**) og Kurfyrste af Sachsen (som saadan **Fred. A. I**), Søn af Kurfyrst Johan Georg III og den danske Prinsesse Anna Sophie (Frederik III.s Datter), en Sønnesøns Sønnesøns Søn af den foregaaende, f. 12 Maj 1670, fik for sin overordentlige Legemsstyrke Tilnavnet d. stærke. Efter at have gjort vidtløftige Rejser i Europa blev han 1694 Kurfyrste efter sin ældre Broder Johan Georg IV. Han anførte derpaa den østerrigsk-sachsiske Hær i Ungarn i Krigen mod Tyrkerne, hvor han viste mere personlig Tapperhed end Feltherretalent. Ærgjerrighed og Forfængelighed bragte ham til at tragte efter den polske Krone; ved sin Underhandler Flemmings Snildhed, ved at bestikke de polske Stormænd, ved Østerrigs Bistand og ved at gaa over til Katholicismen naaede han Maalet og blev 1697 valgt til Polens Konge. 1700 tiltraadte han den nordiske Alliance mod Carl XII; da denne efter at have erobret Polen trængte frem mod Sachsen, blev A. for dog at redde dette nødt til ved Freden i Altranstädt at frasige sig Polens Krone til Fordel for den af Carl valgte Konge Stanislaus Lesczinsky. Efter Slaget ved Pultava 1709 besteg han atter den polske Trone og hjalp nu uden nogen Fordel for sig til Krigens Fortsættelse mod Sverige. Polakkerne vare forbitrede over, at de sachsiske Tropper imod Constitutionen bleve liggende i Landet, og gjorde Angreb paa dem; i Følge Forliget i Warschau 1716 maatte de forlade Polen, og A. maatte opgive sin Plan ved Magt at knytte dette Land nærmere til sig. Derimod lykkedes det ham bedre at fængsle de polske Stormænd til sig ved et yppigt og glimrende Hofs Tillokkelser. Mod Dissidenterne blev der ved Jesuiternes Indflydelse givet haarde Love. A. var ikke uden Aand, men behersket af Pragtlyst, Sanselighed og Ødselhed. Sachsen har ham at takke for skjønne Bygninger og rige Kunstskatte, men de sigtede kun til at tilfredsstille hans egen Forfængelighed; Landets Ind-

tægter ødsledes paa hans Maitresser og Yndlinger, saa vel som paa Hoffester, og store Slattepaalæg bleve derved nødvendige. Han døde i Warschau 1 Feb. 1733. Af hans mange nægte Børn, hvis Tal angives at have været 352, er Grev Morits af Sachsen, som Grevinde Aurora Königsmark fødte ham, mest bekjendt.

August III, Konge i Polen og Kurfyrste af Sachsen (som saadan Fred. A. II), Søn af den foregaaende, f. 7 Oct. 1696, blev af sin Moder, en Prinsesse af Brandenb.-Kulmbach, der efter Faderens Overgang til Katholicismen havde levet adskilt fra ham, opdragen i den protestantiske Religion, men gik paa en Rejse i Italien 1712 hemmelig over til den katholske Kirke. 1733 arvede han Kursachsen efter sin Fader og ved den polske Successionskrig, hvori Østerrig og Rusland understøttede ham mod Stanislaus Lesczinsky, som fik Hjælp af Frankrig, blev han ogsaa Konge i Polen. Han havde arvet sin Faders Sans for Kunst og Pragt, men var fri for hans Udskejelser med Hensyn til det andet Kjøn; Regeringen tog han sig endnu mindre af end denne og overlod den ganske til sine Ministre, især til sin Yndling Grev Brühl, som i hans Navn skaltede og valtede med uindskrænket Myndighed og indviklede Sachsen baade i de to schlesiske Krige og i Syvaarskrigen mod Frederik II, hvorved mangfoldige Trængsler bragtes over dette Land under denne A., ligesom over Polen under hans Fader. Under Syvaarskrigen opholdt A. sig i Polen og vendte først efter Freden i Hubertsburg 1763 tilbage til Dresden, hvor han døde 5 Oct. s. A. Ved hans Søn, Kurfyrst Frederik Christian, nedstammer det sachsiske Kongehus fra A.; hans Efterkommere ere forblevne i den katholske Kirke.

August, Paul Frederik, Storhertug af Oldenburg 1829—53, f. 1783, fulgte 1811 Faderen til Rusland, da Oldenburg inddroges af Napoleon I, og blev Gouverneur i Estland, hvor han forberedte Bøndernes Frigjørelse; udmærkede sig i Krigen 1812—13 og blev 1821 Faderens Medregent, samt fulgte ham 1829. A. styrede vel, men enevældig og gav kun modstræbende 1849 en fri Forfatning, som 1852 blev gjennemset i conservativ Aand. D. 27 Feb. 1853. A. var 3 Gange gift, 2 Gange med Prinsesser af Anhalt-Bernburg og sidst (1831) med Gustav IV.s Datter Cæcilie (d. 1844).

August, Prins af Würtemberg, f. 1813, indtraadte 1831 i den preussiske Hær som Ritmester, blev 1844 General og 1858 Chef for Garden; udmærkede sig 1866 især ved Königgrätz og 1870 ved Gravelotte og Sédan. 1873 blev han Generaloberst i Rytteriet.

Augūsta, Navn paa mange af romerske Kejsere anlagte Stæder, saasom **A. Emerita** (Merida), **A. Salassorum** (Aosta), **A. Taurinorum** (Turin), **A. Trevirorum** (Trier), **A. Vindelicorum** (Augsburg), **A. Suessionum** (Soissons), **A. Turonum** (Tours), **A. Trecarum** (Troyes).

Augusta, 1) Hovedstad i Staten Maine i Nordamerika ved Floden Kennebec. 8,000 I. Statsarsenal. 2) Stad i Georgia ved Floden Savannah, 18 M. ø. til n. for Milledgeville. 23,000 I. Betydelig Bomuldshandel.

Augustāna, s. **Augsburgske Confession.**

Augustd'or, ældre sachsisk Guldmønt af samme Værdi som den preussiske Friedrichd'or ell. 14 Kr. 96 Øre; der fandtes hele, halve og dobbelte A.

Augustenborg, Slot paa Als ved den nordre Bred af A.-Nor, opført i Midten af det 17de Aarh. (s. nedenfor); men den nuværende Bygning er først opført 1770—76. Ved Slottet har dannet sig en lille By af samme Navn med 600 I. **A.-Fjord**, der i sydøstl. Retning fra Alssund skærer sig ind paa Vestsiden af Øen, er c. 5 Favne dyb og en Vinterhavn af første Klasse; dens inderste smalle Del kaldes **A.-Nor** og har ringe Dybde, ved Byen A. kun 8 F. — **A.** er den ældste af de to endnu tilbageværende hertugelige Sidelinjer af det oldenborgske Kongehus, der nedstamme fra Kong Christian III.s yngste Søn, Hert. Hans d. yngre af Sønderborg, igjennem hans tredje, men ældste gifte Søn Hert. Alexander. Den mellemste af dennes 5 Sønner, **Ernst Günther**, f. 1609, d. 1689, ægtede sit Søskendebarn Prinsesse Augusta af Glücksborg og byggede Slottet A., som han gav Navn efter hende, og hvorefter hans Linje kaldes Slesv.-Holst.-Sønderb.-A. Af hans 4 Sønner fortsatte den yngste, **Frederik Wilhelm**, f. 1668, d. 1714, Linjen; han efterfulgtes af sin Søn, **Christian August**, f. 1696, d. 1754. Dennes Søn, **Frederik Christian** (d. ældre), f. 1721, d. 1794, byggede det nuværende A.-Slot. Af hans 3 Sønner var den ældste Hert. **Frederik Christian** (d. yngre), f. 28 Sept. 1765. Efter at have studeret tillige med sine Brødre i Leipzig blev han 1786 gift med den danske Prinsesse Louise Augusta, Frederik VI.s eneste Søster, ved hvilket Giftermaal Slægtens ærgjerrige Drømme betydelig næredes. Han tog Ophold i Kjøbenhavn, blev strax dansk Statsminister, 1788 tillige Universitetspatron og 1805 første Medlem af den da oprettede Direction for Universitetet og de lærde Skoler. F. C. var en videnskabelig dannet Mand, der gjærne tog sig baade af Digtere (som Baggesen), Lærde og Kunstnere, og trods sin Ensidighed erhvervede han sig unægtelig Fortjenester af vort lærde Undervisningsvæsen. Til hans kongelige Svoger var Hertugens Forhold ofte meget spændt, og 1806 trak han sig i Anledning af Holstens Indlemmelse i den danske Stat tilbage til sine Godser paa Als. Misstemningen tiltog, da Hertugen efter sin Broders Død 1810 (s. nedenfor) tragtede efter at blive valgt til Tronfølger i Sverige og fik en Medbejler i Kongen, som med stor Iver attraaede det samme Valg og paa en temmelig stødende Maade benyttede sin souveræne Stilling lige over for Hertugen som hans Undersaat. Ingen af Svogrene naaede dog Maalet, idet Prinsen af Pontecorvo sejrede over dem begge; men Bruddet imellem dem var ulægeligt. Hertugens Ægteskab bragte ham 3 Børn: Christian VIII.s Dronning Caroline Amalie, Hert. Christian August og Prins Frederik. Han døde 14 Juni 1814, efter at han i sit Testament havde forpligtet sine Sønner til ikke at opgive nogen af deres Stammes Rettigheder. — Den anden Broder, **Fred. Carl Emil**, dansk General, f. 1767, d. 1841, giftede sig med en Frøken Scheel og

bosatte sig med sin Familie i Leipzig; en Søn af ham, **Valdemar**, f. 1810, er preussisk General. — Mere bekjendt er den yngste af Brødrene, **Christian August**, f. 9 Juli 1768 paa A. Han blev 1803 sendt som commanderende General til Norge, og da der 1808 var udbrudt Krig mellem Danmark og Sverige, førte han med Raskhed Nordmændene i Ilden, drev Svenskerne ud af Norge og førte Krigen ind i Vermland. Men den sygnede nu hen, og ikke engang Kong Frederik VI.s gjentagne udtrykkelige Ordrer kunde bringe Prinsen til at gjenoptage den. Derimod indgik han den udtrykkelige Forpligtelse til den svenske Anfører Oberst Adlersparre, som stod ved Vesthæren mod Norge, at han ikke vilde angribe Sverige, medens denne drog til Stockholm for at afsætte Kong Gustav IV. Da dette var udført, valgtes C. A. paa en Rigsdag 18 Juli 1809 til Tronfølger af det Folk, som han nylig havde kæmpet imod, men som var gjennemtrængt af Beundring for sin tapre og lykkelige Fjende, til hvem det stod i Taknemmelighedsgjæld, hvorhos mange Svenskere ogsaa ventede, at Nordmændene, som vare Prinsen oprigtig hengivne, vilde følge ham og forene sig med Sverige. Prinsen, som forgjæves havde raadet Frederik VI at give Danmark-Norge en fri Forfatning, for at denne selv kunde blive valgt og saaledes forene de skandinaviske Riger, modtog Valget, naar først Freden mellem Danmark og Sverige var afsluttet, og da dette var sket i Jönköping 10 Dec., begav han sig under Navnet **Carl August**, som han antog for at behage Svenskerne, og som den gamle Konge Carl XIII.s Adoptivsøn til sit nye Hverv som Sveriges Kronprins. Overalt modtog han Folkets begejstrede Hylding, men sit Hverv fik han ikke fuldført, thi 5 Maaneder senere faldt han under en Mønstring paa Quidinge Hede ved Helsingborg af Hesten og døde faa Timer derefter 28 Maj 1810. Skjønt Prinsens Helbred i den sidste Tid havde været vaklende, kom hans Død dog saa pludselig og uventet, at der udbredte sig Rygter om Forgiftning, og Mistanken kom til Udbrud i afskylige Pøbelexcesser ved hans Ligbegængelse i Stockholm 20 Juni, s. **Fersen**, H. A. Prinsen døde ugift. — Hertug **Christian Carl Fred. August**, Søn af Hertug Frederik Christian, f. 19 Juli 1798 i Kjøbenhavn, blev opdragen paa Dansk, samt ægtede 1820 Louise Sophie af Danneskjold-Samsø (f. 1796, d. 1867). Han var i en Række Aar mest bekjendt for sin Iver for Fuldblodsheste og Væddeløb og søgte tidlig at omdanne sine Godser til et Slags fyrsteligt Len, medens han baade i Skrivelser til Kongen efter U. Lornsens Optræden 1830 og som Medlem af de slesvigske Stænder 1836 udtalte sig som afgjort Aristokrat og Legitimist. Men krænket over Frederik VI.s Mistillid og paavirket af sin Faders Lære om sin Arveret, begyndte han 1837 at virke for den Plan, han siden haardnakket forfulgte, nemlig den at tilvende sig Besiddelsen af Slesvig og Holsten i Kraft af Doctrinerne om de to Landes uopløselige Forbindelse og Mandsstammens udelukkende Arvefølge. Et Flyveskrift „Die Erbfolge in Schleswig-Holstein" udgaves i Halle under den dybeste Anonymitet, og hermed aabnedes en udbredt journalistisk Agitation dels i indenlandske, dels i tyske Blade, saa vel af ham selv som af hans lejede Hjælpere (hele denne Færd er omhyggelig oplyst i C. F. Wegener's „Om Hertugen af A.s Forhold til det holstenske Oprør" 1849). Ved Siden deraf arbejdede han paa at fortrænge det danske Sprog i Nordslesvig og ledede hemmelig Oppositionen i de slesvigske Stænder. Først da det kgl. aabne Brev om Arvefølgen udkom 1846, nødtes han til at kaste Masken og traadte offentlig frem som Oppositionens Fører. Da Oprøret udbrød i Marts 1848, ilede C. til Berlin og udvirkede hos Kong Fred. Vilhelm IV en Erklæring om, at han godkjendte og vilde hævde de tre Hovedsætninger i det slesvigholstenske Program, medens hans Familie fordreves fra A. af de danske Bønder. Under Krigen spillede han ingen Rolle, og efter dens Ophør blev han 10 Maj 1851 tillige med sin Slægt udelukket fra Amnesti og landsforvist, hvorhos den danske Regering afkjøbte ham alle hans Godser for 6 Mill. Kr., imod at han 30 Dec. 1852 i Frankfurt a. M. i en Renunciationsakt „ved sit fyrstelige Ord og Ære" forpligtede sig, sit Hus og Arvinger til altid at holde sig uden for Kongen af Danmarks Lande og aldrig foretage noget, hvorved deres Ro kunde forstyrres, ej heller modarbejde den besluttede Ordning af Arvefølgen. 1853 kjøbte han Godset Primkenau i Schlesien og levede nu i Stilhed her; men saa snart Frederik VII var død, overdrog han sine „Rettigheder" til sin ældste Søn. Han døde 11 Marts 1869 uden at se mindste Frugt af alle sine Rænker for sig eller sit Hus. — Hans ældste Søn, **Frederik**, f. 6 Juli 1829, havde 1848—50 tjent i Oprørshæren og var siden Major i preussisk Tjeneste, kundgjorde 16 Nov. 1863 fra Dolzig sin Regerings Tiltrædelse i Slesvig-Holsten og indfandt sig 30 Dec. (11-Aarsdagen efter Faderens Afkald) for at tage sit „Land" i Besiddelse. Han levede nu i Kiel, omgiven af nogle Ministre, modtog Adresser og Deputationer som retmæssig Herre og øvede stor Indflydelse ved de oprørske Embedsmænd; blev ogsaa paa London-Conferencen fra tysk Side foreslaaet til Hertug, men kom efter Freden i Wien i Strid med den preussiske Regering, fordi han ikke vilde træde i Vasalforhold, og nødtes i Juni 1866 til at forlade Holsten, samt maatte 2 Jan. 1867 løse Indbyggerne fra alle Forpligtelser ved Ed og Løfte til ham. Døde 14 Jan. 1880 aldeles upaaagtet. I Ægteskab med Adelaide, Fyrstinde af Hohenlohe-Langenburg (f. 1835) havde han 1 Søn, Ernst Günther (f. 1863), og 4 Døtre, af hvilke den ældste, Victoria (f. 1858) 1881 ægtede den preussiske Kronprins's ældste Søn. — Frederiks yngre Broder, **Christian**, f. 1831, ægtede 1866 Dronning Victorias Datter Helene og lever i England; Søsteren **Henriette**, f. 1833, ægtede 1872 Professor Esmarch i Kiel. — Hertug Christians yngre Broder, **Frederik Emil Aug.**, sædvanlig kaldet „Prinsen af Noer" (efter et Gods ved Ekernførde), f. 23 Aug. 1800 i Kjøbenhavn, ægtede 1829 sin Broders Svigerinde, Henriette af Danneskjold-Samsø (f. 1806, d. 1858). Han blev i Marts 1842 Statholder

og General i Slesvig og Holsten og brugte sin mægtige Stilling til at fremme sin Broders ærgjerrige Planer, medens han hos Kongen mistænkeliggjorde de danske Bestræbelser og undskyldte de tyske. Han drev dette Rænkespil lige til 1846, da han blev fjærnet 18 Aug. for sin Indsigelse mod det aabne Brev. I Natten 23—24 Marts 1848 indtraadte han som Medlem i den provisoriske Oprørsregering, overrumplede næste Dag Fæstningen Rendsborg ved oprørske Officerers Hjælp, idet han erklærede at handle i Kongens Navn, eftersom denne ikke var fri, men i den kjøbenhavnske Pøbels Vold. Han førte derefter Tropperne ind i Slesvig for at „slaa de danske, inden fremmede Tropper tage Laurbærrene fra os" og lovede at være med dem „paa Ærens Dag", men han kom kun til Bov for at se dem flygte og var selv iblandt de første. Han overværede Slaget ved Slesvig, men trak sig i Sept. 1848 tilbage baade fra sin Commando og fra den provisoriske Regering. 1851 blev han landsforvist, flakkede siden om i Europa og skrev „Optegnelser" om Krigen 1848—50 (1861) og nogle politiske Flyveskrifter. I Oct. 1864 fik han af den østerrigske Kejser Titel „Fyrste af Noer" og ægtede kort efter en nordamerikansk Dame, Marie Esther Lee (f. 1838). D. 2 Juli 1865 i Beirut. Hans Søn, **Frederik**, f. 1830, fik 1870 af den preussiske Konge Titel Greve af Noer og ægtede Carmelita Eisenblatt (f. 1848), Datter af en tysk Kjøbmand i Venezuela. D. 25 Dec. 1881. Han var i Modsætning til sin hele Slægt oprigtig danskſindet.

Augustforeningen stiftedes 23 Aug. 1864 under Indtrykket af den Stemning, som det ulykkelige Udfald af Danmarks Kamp mod Østerrig og Preussen havde fremkaldt. Foreningens Formaal skulde være „at styrke og befæste Baandet imellem Kongen og Folket og hævde Kongedømmets Betydning, at virke for en fri og selvstændig Statstilværelse, at udbrede rigtige Anskuelser om Landets indre og ydre Forhold og at modarbejde Partianskuelser i Pressen"; men dens ledende Medlemmer syntes baade at nære reactionære og unationale Planer og fornemmelig at have til Hensigt om muligt at bringe Holsten, Lauenborg og Slesvig tilbage under Kronen i en Personalunion, selv om enhver Forbindelse imellem Kongeriget og Slesvig derved skulde afskæres. I Begyndelsen syntes det, som om A. kunde vinde større Tilslutning; men denne Strømning varede kun en kort Stund. A.s Bestræbelser for at paavirke Valgene mislykkedes fuldstændig, og dens Organ „Dansk Rigstidende" vandt ingen Udbredelse. A., der paa sit højeste Punkt havde naaet et Medlemstal af 2,000, tabte derfor snart Grundlag for en praktisk Virksomhed og opløstes 30 Marts 1869.

Augusti, Joh. Chr. Wilh., lærd tysk Theolog, bekjendt Forfatter paa den christelige Archæologis Omraade, f. 1772 i Eschenberga i det gothaiske, d. 28 Apr. 1841. Efter at have beklædt forskjellige Universitetsstillinger, blev han 1819 theol. Prof. i Bonn og skrev her i Anledning af Frederik Vilhelm III.s Unionsbestræbelser (s. **Union**) et anonymt Forsvar for den nye Agende og for Statens absolute Ret til kirkelig Lovgivningsvirksomhed, der tiltalte Kongen saaledes, at han sørgede for at faa opdaget, hvem Forfatteren var, og derpaa gjorde A. til Overconsistorialraad i Koblenz.

Augustine, Saint [sengt stihn], Stad i den nordlige Del af Staten Florida i Nordamerika, ved Atlanterhavet, 2,000 J., er Unionens ældste Stad, anlagt af Spanierne 1565.

Augustinere, Augustiner-Eremiter. Augustinus levede fra sin Daab til sin Død et Fællesliv med nogle af sine Venner. De delte alt med hverandre, men levede ikke efter nogen Munkeregel. Senere dannedes der imidlertid ved Uddrag af hans Skrifter en saakaldet Augustinus's Regel, og 1244 bestemte Innocens IV, at denne skulde følges af en Del mindre Samfund, som efterhaanden havde dannet sig i Italien (Johanboniter, Brittinianere, toscanske Brødre, Christi Bods- eller Sækkebrødre). 1256 forenede Alexander IV dem til ėn Orden under Navnet A.-E. De stilledes uden for Biskoppernes Jurisdiction og fik store Forrettigheder; 1287 bestemtes det f. Ex. at Pavens Sjælesørger altid skulde være en A. Deres Forstander er en i Rom boende General; men hvert 5te Aar holdes der en Ordensforsamling, som har Ret til at vælge en ny General. De vandt hurtig Udbredelse; men der indtraadte ogsaa ibelig sædeligt Forfald iblandt dem, og allerede i 14de Aarh. begyndte der derfor at danne sig strængere Congregationer af A. med egne Generalvicarer, som dog stode under Ordenens General. Saadanne A. kaldte sig **regulerede Observanter** i Modsætning til de gamle Observanter eller Conventualer. 1493 stiftedes den sachsiske Congregation af r. O., hvis Generalvicar Staupitz senere blev, og i hvilken Luther senere indtraadte. Beg. af 16de Aarh. var A.s Blomstringsperiode; den havde da 2,000 Munke- og 300 Nonneklostre; men Studiet af Augustinus's Skrifter, som dreves ivrig i mange af Klostrene, førte talrige A. over til Reformationen; i mange Egne af Tyskland opløste Klostrene sig helt. 1567 gav Pius V A. Rettigheder som Tiggerorden ved Siden af Dominikanere, Franciskanere og Carmeliter. I Spanien dannede sig en ny stræng Congregation, **Augustiner-Barfodderne** ell. **Recollecterne**, som fik deres Statuter 1588 og vandt stærk Tilslutning ikke blot i Spanien, men ogsaa i Frankrig, Italien, Østerrig og Sydtyskland. Til dem hørte Abraham a Sancta Clara. I Spanien havde hver Ordensprovins et Recollecthus, d. e. et ensomt liggende Kloster med Eneboerceller, hvor de Brødre, der ønskede det, kunde trække sig tilbage og føre et Liv i Askese og Contemplation. **Augustinerinder** gaves der allerede i Augustinus's Dage; hans Søster Perpetua ledede et Nonnekloster i Hippo, som A. gav en Regel. 1177 stiftedes et Kloster i Venezia af Pave Alexander III, og de udbredte sig efterhaanden til de tilgrænsende Lande; fra Slutningen af 16de Aarh. delte A. sig i barfodede og ikke-barfodede Søstre. — Den franske Revolution medførte, at Ordenen blev ophævet i Frankrig, Spanien og Portugal og indskrænket i de andre katholske Lande; nu er den mest udbredt i Sydamerika. A. bære hvide, uldne Under- og Hjemmeklæder, men oven paa disse,

Choret og uden for Klostret, sorte Kapper med lange, vidt nedhængende Ærmer og et Læderbælte om Livet. Der er intet Spor af, at der har været Augustiner-Eremitklostre i de nordiske Riger. De mange Augustinerklostre, der omtales i Norden, tilhørte uden Tvivl de regulære Kanniker af St. Augustin (s. **Kanniker**).

Augustiner-Kanniker, Augustiner-Chorherrer, s. **Kanniker.**

Augustinus, Englændernes Apostel, en Benedictinermunk, blev af Pave Gregor I d. store 596 sendt til Angelsachserne med 40 Ordensbrødre for at omvende dem til Christendommen og bringe dem under den romerske Kirkes Højhed. Paa mange Maader lempede han sin Christendomsforkyndelse efter de hedenske Religionsskikke; ved hans formentlige Underværker og ved den Omstændighed, at Bertha, Kong Ethelbert af Kents Ægtefælle, var ivrig Christen, blev ogsaa Kongen selv og en stor Del af hans Folk lokket til Daaben. Det lykkedes dog først efter lang Tids Forløb og flere Tilbagefald at skaffe Romerkirken blivende Sted i det angelsachsiske Heptarchi. A.s ivrige Bestræbelser for ogsaa at bringe de gamle britiske christne til at anerkjende Romerkirken indviklede ham i langvarige Stridigheder. Han blev 597 Ærkebiskop af Canterbury og døde 605.

Augustinus, Aurelius, den betydeligste af alle Kirkefædrene, f. 12 Nov. 353 i Tagaste i Numidien. Hans Fader Patricius var Hedning; men af sin christelig-fromme Moder Monica fik han tidlig Undervisning i Christendommen uden dog at modtage Daaben. Senere kom han til Carthago for at fuldende sine klassiske Studier, men blev forført af Stadens Yppighed og sængslet af en Elskerinde, der fødte ham en Søn Adeodatus. Ciceros Forsvar for Philosophien i »Hortensius« vakte atter hans Længsel efter noget højere; men den philosophiske Søgen gav ham ingen Hvile, og han søgte at finde Fred ved at læse den hellige Skrift. Men dens Stil var for simpel for hans Phantasi, der var vant til Hedenskabets veltalende Skoler, og lokket af Manichæernes Tilsagn, at i deres dualistiske System var den fulde Sandhed at finde, blev han deres Lærling i 9 Aar, indtil det gik op for ham, at han var bleven ført bag Lyset; han vilde da være sunken ned i Fortvivlelse om nogen Sinde at finde Sandheden, hvis ikke den platoniske Philosophi havde givet ham nyt Haab og Mod. Dog ej heller her fandt han den Fred, han søgte. 383 rejste han fra Afrika til Rom, hvor han med Held optraadte som Rhetor. 384 drog han til Milano, hvor man søgte en Lærer i Veltalenhed. Her kom han i Berøring med Ambrosius, der gjorde et mægtigt Indtryk paa ham; og den Omgang, han fra nu af førte med ældre christne Venner og sin Moder Monica, som havde opsøgt Sønnen i Italien, førte ham bestandig nærmere til Christendommen. Han trak sig tilbage til en ensom Villa uden for Milano og levede her fordybet i Læsning af Pauli Breve og religiøse Betragtninger, hvis Resultater han nedlagde i forskjellige Skrifter. Under svære Kampe og dyb Forskning modnedes den Beslutning hos ham at gaa over til Christendommen, og Paaskelørdag 387 lod han sig og sin Søn døbe af Ambrosius. Strax efter forlod han Milano for at drage til Afrika; men hans Moder døde paa Vejen i Ostia, og A. blev nu et Aar i Rom. 388 vendte han tilbage til sin Fødeby Tagaste, hvor han tillige med nogle Venner levede et strængt afsondret Liv, helliget Askese og Contemplation. En Dag i 391 besøgte han en Kirke i Hippo Regius (nu Bona) i Numidien; Menigheden blev opmærksom paa ham, og da den kjendte hans sejerrige Skrifter mod Manichæerne, forlangte den enstemmig, at han skulde blive dens Præst. A. maatte mod sin Vilje give efter og flyttede nu til Hippo 391. Som Præst er han bleven et Mønster for alle Tider, mægtig som Prædikant, bekæmpende Tidens religiøse Vildfarelser, rig paa Kjærlighedsgjerninger, Forfatter til de dybsindigste Værker, paa en Gang udmærket som Tankens og Handlingens Mand. 395 gjorde Biskop Valerius i Hippo ham til sin Medbiskop, et Par Aar efter blev han hans Eftermand, beklædte saa dette Embede til sin Død og udøvede i denne Stilling en overordentlig Indflydelse paa hele den nordafrikanske Kirke. I sine sidste Dage maatte han se sit Land og sin Kirke stedt i stor Nød ved Vandalernes Indfald; medens de belejrede Hippo, døde han 28 Aug. 430. Ingen af Kirkelærerne har udøvet en saa stor og blivende Indflydelse som A. I alle sin Tids dogmatiske Spørgsmaal har han grebet fremmende ind, i nogle epochegjørende, i andre endog afsluttende. Igjennem hans Kampe med Vranglærere og Schismatikere (Manichæere, Arianere, Donatister, Pelagianere, Semipelagianere) have Kirkens dogmatiske Anskuelser som oftest fundet deres afgjørende Skikkelse; men især er det i Treenighedslæren, i Dogmerne om Arvesynden, Naaden og Prædestinationen, at han har talt det afgjørende Ord. Hans Forfattervirksomhed er overordentlig rig og lige saa udmærket ved Tankens Dybde og Inderlighed, som ved Klarhed og dialektisk Finhed. Han besidder vel ikke Ynde og Skjønhed i Sproget, men hans Ord gaa til Hjærtet, og hans Aand er uudtømmelig paa nye Tanker og Syner. Sit tidligere Liv med alle dets Vildfarelser og Naadestræk har han, bedende i dybeste Ydmyghed og i det helligste Alvor for den alvidendes Aasyn, skildret i sine »Confessiones«; og i sine »Retractationes« har han med samme Samvittighedsfuldhed holdt Dom over sin Forfattervirksomhed. Efter hans Død blev hans Legeme, for ikke at falde i Vandalernes Hænder, ført til Sardinien og senere kjøbt for en betydelig Sum af den longobardiske Konge Luitprand. Det opbevaredes derpaa som en kostelig Reliqvi i Peterskirken i Pavia, indtil det med Pavens Tilladelse 1842 blev bragt til Algier for at nedlægges ved det Mindesmærke, som de franske Biskopper havde oprettet for A. ved Bona paa Ruinerne af det gamle Hippo.

Augustinus, den hellige, Helgennavn for den norske Ærkebiskop Eystein (s. d. A.).

Augustovo, Stad i russisk Polen, 38 M. n. ø. for Warschau. 11,000 I. Vigtige Kvæg- og Hestemarkeder.

Augustulus, s. **Romulus.**

Augŭstus, Cajus Julius Cæsar Octavianus, det romerske Kejserdømmes Stifter, f. 63 f. Chr., hed egentlig Octavius, men som Cæsars Søstersøn blev han adopteret af denne og indsat som hans Hovedarving. Ved Cæsars Mord var han 18 Aar gammel og studerede i Apollonia, men ilede strax til Rom for at tiltræde Arven, som Antonius imidlertid havde bemægtiget sig. Dette bragte ham i Fjendskab med Antonius, hvorfor han søgte at vinde Almuen ved at sælge sine Familiegodser for at kunne udbetale de af Cæsar bestemte Legater, samlede Cæsars Veteraner omkring sig og nærmede sig ved Ciceros Hjælp til Senatspartiet; men han følte ingen sand Kjærlighed til Republiken, og derfor ilede han ogsaa, efter at Antonius var overvunden ved Mutina 43, til Rom og tiltrodsede sig Consulatet, hvorpaa han drog ud for atter at bekæmpe Antonius, der havde forenet sig med Lepidus. Men da disse truede med at ville forene sig med Cæsars Mordere, hvis han ikke vilde slutte Forbund med dem, maatte han indgaa det andet Triumvirat 43, hvorpaa han hævnede Cæsars Mord i Slagene ved Philippi 42. Understøttet af Mæcenas's forstandige Raad og Agrippas Feltherredygtighed lykkedes det ham at faa Bugt med sine Medbejlere, S. Pompejus og Lepidus 36 og Antonius i Slaget ved Actium 31, hvorpaa denne dræbte sig selv, og Octavian i 44 Aar som Enehersker styrede den romerske Stat og grundlagde Kejsermagten. Rom, der i henved 60 Aar havde været plaget af blodige Borgerkrige, var glad ved at komme til Ro under en mild og klog Hersker, som forstod at bringe Orden efter Forvirringen og sørgede for at skaffe Almuen Brød og Fornøjelser, tilmed da han vel vogtede sig for at støde an mod de republikanske Former. Han antog ikke Navnet Konge, men nøjedes med i Virkeligheden at være den ene raadende, idet han i sig samlede de forskjellige republikanske Embeders Magt og Myndighed. Men især beroede hans Magt paa hans Værdighed som Hærens Overfeltherre (imperator), hvorved han tillige var Overbestyrer af alle Provinser og havde Ret til at omgive sig med en Livvagt (Prætorianerne); han var tillige Senatets Formand (princeps) og hædredes med Tilnavnene A., d. e. den ærværdige (27), og „Fædrelandets Fader". Han førte i det hele en fredelig Regering, men dog undertvang han Landene mellem Alperne og Donau; derimod strandede hans Forsøg paa Erobringen af Tyskland paa det Nederlag, som Arminius tilføjede Romerne i Teutoburgerskoven 9 e. Chr. Han interesserede sig levende for Kunst og Literatur, ja arbejdede selv som historisk Forfatter. Den romerske Poesi havde sin Guldalder under ham (Vergilius, Tibullus, Ovidius, Propertius og Horatius), ligesom ogsaa Rom af ham smykkedes med en Mængde Pragtbygninger, og andre restaureredes. Han døde 14 e. Chr. i Nola i Campanien. Hans Svigersønner, Marcellus og Agrippa, og hans 2 Dattersønner, C. og L. Cæsar, som han efter hverandre havde bestemt til Tronfølgen, vare alle døde; men hans Enke Livia og hendes Søn af første Ægteskab Tiberius vare ikke uskikkede til at opretholde den Magt, han havde grundlagt. Han var lille af Vært, men havde et smukt Ansigt, hvorom mange fortræffelige Buster endnu vidne.

Augŭstusbad ved Radeberg, 2 M. ø. n. ø. for Dresden, har Jærnkilder og Slambade, der anvendes mod Blegsot, Kjertelsyge, Gigt, Rheumatisme, chroniske Livmodersygdomme, Tarmkatarrher, Lamheder og chroniske Hudsygdomme. Landligt, billigt og behageligt.

Aula, lat., bet. egtl. en Forsal ell. Forgaard, dernæst et Hof. I Middelalderen betegner det stundum Lægfolkenes Plads i Kirken i Modsætning til Præsternes (Choret). A. acadēmica, Festsalen i et Universitet.

Aulich, Ludv., ungarsk General, f. 1792, var 1848 Oberstlieutenant og sluttede sig strax til den nye Statsordning; udmærkede sig i Kampen mod Serberne og medvirkede væsentlig til Sejrene over Windischgrätz i Foraaret 1849 og til Budas Indtagelse. A. søgte senere at formaa Görgey til Lydighed mod Regeringen og overtog Krigsministeriet, men billigede dog Underhandlingerne med den russiske Hærfører. Alligevel blev A. efter Overgivelsen hængt i Arad 6 Oct. 1849 tillige med 12 andre Generaler.

Aulis, en lille Flække i Bøotien ved Euripos med en Havn, som bærer Navnet Bathy (d. e. den dybe). Der samledes Grækernes Flaade, da den skulde drage til Troja, og der var Scenen for Iphigenias paatænkte Ofring.

Aumale [aamāll], befæstet Stad i den franske Prov. Algier i Nordafrika, 12 M. s. ø. for Algier.

Aumale [s. o.], lille By i det franske Dep. Nedre-Seine, 8 M. n. ø. for Rouen, med mineralske Kilder, Midtpunktet for et efter samme opkaldt Grevskab, der hørte til Lothringen og i det 16de Aarh. ophøjedes til Hertugdømme, hvorefter en Sidelinje af det lothringske Hertughus førte Navn. Disse Hertuger af A. vare under Borgerkrigene i Frankrig Hoveder for det katholske Parti og Liguen. **Claude I**, Stifteren af Linjen Guise, d. 1550, Søn af Hert. René II af Lothringen, var Fader til den berømte Hert. Frants af Guise og til **Claude II**, Hert. af A., en af Hovedmændene for Bartholomæusnattens Rædsler, og som faldt under Belejringen af Rochelle 1573; dennes Søn **Carl**, Hert. af A. forsvarede 1589 Paris mod Henrik IV og gik derefter over til Spanierne, hvorpaa han blev dømt fra Livet og døde landflygtig i Brüssel som den sidste af sin Linje 1631. Hertugdømmet A. tilfaldt derefter en yngre Linje af Huset Savoien. 1695 blev det givet til Ludvig XIV.s uægte Søn, Hertugen af Maine, og 1755 inddraget; ved Giftermaal mellem Hertugen af Maines Sønnedatter og Hertug Philip af Orléans gik Titlen over til Familien Orléans.

Aumale, Henri Eug. Ph. L. [s. o.], Hertug af, Kong Ludvig Philips 4de Søn, f. 16 Jan. 1822, blev 1830 Hovedarving efter den rige Hertug af Bourbon, hvis Selvmord fremkaldte en meget uhyggelig Retssag. 1840 fulgte A. som Adjudant sin ældste Broder, Hertugen af Orléans, til Algérien og udmærkede sig i Krigen. 1842 gik A. paa ny til Algérien som Brigadegeneral og overrumplede

16 Maj 1843 Abdel-Kaders Lejr, gjorde 3,600 Fanger og stort Bytte og blev til Løn Gouverneur i Provinsen Constantine. I Sept. 1847 blev A. Generalgouverneur i Algérien, modtog 3 Maaneder efter Abdel-Kaders Overgivelse, men opgav sin Stilling uden mindste Modstand efter Februarrevolutionen og drog til England. Herfra skrev han Artikler i »Revue des deux mondes« om Frankrigs Krigshistorie og militære Indretninger (1867), og da Prins Napoleon 1861 i det franske Senat havde rettet et stærkt Angreb paa det orléanske Kongehus og dets Styrelse, sendte A. ham en Udfordring og udgav „et Brev om Frankrigs Historie", hvori han hævdede Grundsætningerne fra 1789 og fældte en streng Dom over Kejserdømmet. Dette Flyveskrift vakte stor Opsigt og medførte, at A.s Skrift „Prinserne af Condé's Historie" blev beslaglagt fra 1862 til 1869 (1—2 Del; 3dje udkom 1882). 1870 tilbød A. sin Tjeneste under Krigen, men blev afvist; valgtes 1871 til Nationalforsamlingen, men indtog i Følge Aftale med Thiers først i Dec. s. A. sit Sæde og holdt sig i det hele tilbage. Han blev gjenindsat i Hæren som Divisionsgeneral og fik 1872 sine Godser tilbage, der vare blevne inddragne 1852. I Efteraaret 1873 blev A. Chef for et Hærcorps og fik Forsædet i den Krigsret, der fældte Dom over Bazaine; men mistede 1879, da Grévy blev Præsident, sin Commando. 1844 ægtede A. Marie Carol., Datter af Prins Leopold af Salerno (f. 1822, d. 1869); begge hans Sønner, Ludvig Philip, Prins af Condé (f. 1845), og Frants, Hertug af Guise (f. 1854), døde i en ung Alder, henholdsvis 1866 og 1872.

Aumônier [aamoniēh], d. s. s. Almosenier.

Aumont [aamōng], en fransk, adelig Familie, der allerede omtales paa Korstogenes Tid. Mest bekjendte ere Marschal **Jean d'A.**, f. 1522, d. 1595, der i de franske Religionskrige i det 16de Aarh. altid viste sig som Kongehusets tro Tilhænger, og **Louis Marie Céleste**, Hertug af **A.**, f. 1762, der emigrerede og i tysk, spansk og svensk Tjeneste kæmpede mod Napoleon I, 1814 vendte tilbage til Frankrig og 1815 fra Jersey førte en Expedition til Normandiet til Fordel for Ludvig XVIII. Han døde 1831.

Aune [aahn], Alenmaal i Frankrig. Den ældre A. var 526⅝ Par. Lin., lig 1,89 d. Alen, **A. usuelle** [ysyēl] var 1⅕ fr. Meter ell. 1,91 d. Alen. Den i Østerrig tidligere benyttede A. ell. **Auna** var lig 1⅓ ældre Wiener Ellen ell. 1,89 d. Alen. **A.** og **A. carrée** var det tidligere Navn i Belgien for henholdsvis Meter og Centiare.

Aunis [onih], Landskab i Vestfrankrig, den nordl. Del af Dep. Nedrecharente. God Rødvin.

Aur, norsk, Grus, Sandjord, haard Jord med Smaasten, hyppig i norske Stedsnavne; Afledning deraf er Ør ell. Øre, Sandslette, som strækker sig ud i Vandet, især ved Elvemundinger (Lærdalsøren; slgn. Helsingør, Øresund).

Aura, lat., Luftning. **A. populāris**, Folkegunst.

Aurangabad, Stad i Forindien i Nisams Stat, 57 M. n. v. for Haidarabad. 60,000 I. A. var Aureng-Zebs Residens og har fra denne Tid et prægtigt Palads og et Mausoleum for hans Gemalinde Rabia Durani. Stor Basar. Handel med Silke og Bomuld.

Auranitis, i Oldtiden et Landskab i Palæstina, ø. for Jordan, kaldes nu med sit oprindelige hebr. Navn Hauran.

Auray [aarǟh], Stad i det franske Dep. Morbihan ved en Vig af Morbihan-Bugten, som kan optage de største Skibe. 5,000 I.

Aurdal, Nordre og Søndre, 2 Herreder og Præstegjæld i Valders i Norge, gjennemstrømmes af Bægna.

Aure ell. **Aurride**, norsk, d. s. s. Bækørred.

Aurea mediocritas [āv], lat., den gyldne Middelvej.

Aureliānus, Lucius Domitius, romersk Kejser 270—75, havde udmærket sig som Feltherre under Valerian og Claudius II og blev efter den sidstes Død udraabt til Kejser af Hæren i Møsien. Han fordrev Marcomannerne og Alemannerne fra Italien, slog Goterne, der vare gaaede over Donau, overvandt sine Medbejlere til Tronen og besejrede den stolte Zenobia, hvis Hovedstad Palmyra han indtog og ødelagde. Saaledes lykkedes det ham for sidste Gang at samle hele Romerriget — undtagen det n. for Donau liggende Dacien — og at gjennemføre Mandstugt og Orden; han blev med Rette kaldet „Rigets Gjenopretter". Paa et Tog mod Perserne blev han dræbt af nogle Sammensvorne.

Aurēlius, Marcus, s. **Antoninus**.

Aurēlius Victor, Sextus, romersk Historieskriver fra det 4de Aarh., har efterladt sig en kortfattet Fremstilling af de romerske Kejseres Historie (»De Cæsaribus«). Nogle andre ubetydelige Skrifter tillægges ham uden Grund.

Aurelle de Paladines [aarēll dø paladihn], fransk General, f. 1804, blev 1824 Underlieutenant og 1847 Oberstlieutenant; deltog 1849 i Toget mod Rom og var 1854 Brigadegeneral i Slaget ved Alma. A. udtraadte af Tjenesten 1869, men fik i Oct. 1870 Overanførselen over Loirehæren, trængte (9 Nov.) v. d. Tann tilbage ved Coulmiers, men blev 28 Nov. slaaet af Prins Frederik Carl ved Orléans og fjærnet paa Grund af Uenighed med Gambetta. 1871 valgtes A. til Nationalforsamlingen, 1876 til livsvarig Senator og hørte til det monarchistiske Parti. D. 17 Dec. 1877.

Aureng-Zeb (d. e. Tronens Pryd), Stormogul i Indien 1658—1707, f. 1619, udmærkede sig tidlig som Kriger og kom til Magten efter at have affat sin Fader og ladet sine ældre Brødre dræbe. Han naaede sit Maal lige saa vel ved Forstillelse som ved Tapperhed. Under A. naaede Stormogulens Rige sin største Glans; han førte mange heldige Krige, bl. a. mod Afghanerne og Mahratterne, tilknyttede Golconda og andre Landskaber og styrede med Kraft og Klogskab; haandhævede med Strenghed Retten, yndede Kunst og Videnskab og var venlig stemt mod Europæerne. D. 21 Febr. 1707.

Aurēola, lat., Straalekrans, Helgenglorie; fig. Berømmelse.

Aureus [āv], gammel romersk Guldmønt, blev først almindelig ved Republikens Slutning og vejede da $\frac{1}{40}$ Pd.; den gjaldt 25 Denarier eller 100 Sestertier (c. 19 Kroner). I

Tidens Løb blev den lettere og lettere; fra Constantin d. stores Tid vejede den kun $\frac{1}{72}$ Pd.

Au revoir, fr. [o røvoar], paa Gjensyn!

Aurich, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 26 M. n. v. for Hannover. 5,000 I. Gammel, regelmæssig By med Volde og Grave og et gammelt fyrsteligt Slot. Store Korn- og Hestemarkeder.

Auriga, Stjernebilledet Kusken paa den nordlige Himmel.

Aurikel, s. **Kodriver**.

Aurillac [aarijäk], Hovedstad i det franske Dep. Cantal, 59 M. s. for Paris. 11,000 I. Fabrikation af Kniplinger; Stutteri.

Aurin, d. s. s. Corallin.

Auripigmënt, Operment, et af 39 Dele Svovl og 61 Dele Arsenik bestaaende Mineral, er gjennemskinnende, har Perlemor- og Fedtglans, citron- eller pomeransgul Farve; Haardheden 1,5—2; Vægtfylden 3,5. A. er meget giftigt, forekommer i Ungarn, Tirol og Harzen og anvendes som Malerfarve. Største Delen af den A., der gaar i Handelen, tilberedes dog ved Kunst.

Aurland, Herred og Præstegjæld i Indre Sogn i Norge, omfatter Sognene Aurlandsvangen, Flaam, Underdal og Nærødal (s. d. A.); fra A. er Fjældovergang til Hallingdal.

Aurōra, Morgenrødens Gudinde hos Romerne, s. **Eos**. **A. boreālis**, lat., Nordlyset.

Aurora, St. i Staten Illinois i Nordamerika, 6 M. v. s. v. for Chicago. 11,000 I.

Aursun Sø, Fjældsø ovenfor Tydalen i det sydøstligste Hjørne af Throndhjems Stift i Norge, 2,200 Fod over Havet, gjennemstrømmes af Glommen og angives ofte som dennes Kilde.

Ausbruch kaldes i Ungarn den næstbedste Sort Vin; den presses af udsøgte, før den egentlige Høst særskilt afplukkede Druer. Den bedste Sort, der tilvirkes af halvtørre Druer uden Presning, kaldes Essens, den tredje Sort Maschlasch, den fjerde Landvin.

Auscultänt ell. **Auscultätor** (i Tyskland ogsaa Auditor), en Person, som deltager i Forretningerne i et Collegium eller en collegial Domstol uden Løn og uden Stemmeret for derved at erholde Adgang til Befordring. Efter Regeringscollegiernes Omdannelse til Ministerier kjendes saadanne A. ikke længer i Danmark.

Auscultatiōn, den af Laennec opfundne Undersøgelse af Lungerne, Hjærtet og de større Karstammer ved Hjælp af Hørelsen, udføres enten umiddelbart ved at anbringe Øret paa Legemets Overflade eller middelbart ved Hjælp af Stethoskopet, Hørerøret. Man kommer derved til Kundskab om Beskaffenheden af Aandedræts-, Stemme- og Hjærtelydene, Tilstedeværelsen af fremmede Lyde som Ralle- og Gnidningslyde (s. disse A.) og kan deraf igjen slutte sig til, om de paagjældende Organer ere i sund eller syg Tilstand.

Ausōner, et forhistorisk Folk i Italien, synes at have boet i den sydvestl. Del af Halvøen. Efter dem kalde Digterne Italien **Ausonien**.

Ausōnius, Decimus Magnus, romersk Digter, f. 309 i Gallien. Kejser Valentinian I gjorde ham til **Præfectus Prætorio** og til Lærer for sin Søn Gratian. Foruden en Takketale (»Panegyricus«), holden i Anledning af, at han var bleven valgt til Consul, have vi af ham en Samling Digte, for største Delen metriske Kunststykker uden digterisk Værd. De fleste ere Epigrammer; hans Idyl »Mosella« (en Beskrivelse af Moselfloden) har opnaaet en vis Berømthed.

Auspicier, d. e. Varsler, især Fuglevarsler (jfr. **Augur**), spillede en vigtig Rolle i det gamle Rom, idet ingen Hær kunde drage ud, intet Slag leveres, ingen Folkeforsamling holdes, inden man ved A. havde faaet Udsigt til et godt Udfald. Det var altid den øverste Befalingsmand, der paa denne Maade spurgte Guderne om deres Vilje (tog A.). Derfor siges alt, hvad der udførtes under Ens Overcommando eller paa Ens Befaling, at foregaa under hans A.

Aussee, 1) Flække i det østerrigske Hertugdømme Steiermark, ved Floden Traun, i det saakaldte Salzkammergut, med betydeligt Saltværk. 2,000 I. Ligger 2,100 F. højt og er et stærkt besøgt og godt beliggende Badested med Soolbade, Vallecur og Grannaalebade, Inhalation; søges navnlig af brystsyge. 2) Stad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, 4 M. n. n. v. for Olmütz. 2,000 I. Jærnværk.

Aussig, Stad i det østerrigske Kongerige Böhmen, ved Elben, 9 M. n. til v. for Prag. 17,000 I. Lærredsvæveri. Maleren Raphael Mengs's Fødeby. Ved A. vandt 1426 de bøhmiske Hussiter en stor Sejer over Tyskerne.

Ausstich, tysk, den bedste Vin fra et bestemt Bjærg eller af en bestemt Aargang.

Austen, Jane [äästen], engelsk Romanforfatterinde, f. 1775, d. 1817, der i sine Værker holder sig til genreagtige, ret naturlige Skildringer af Hverdagslivet.

Austerlitz, St. i det østerrigske Markgrevskab Mähren, 3 M. ø. for Brünn, med 4,000 I., hvor Napoleon I 2 Dec. 1805 vandt en glimrende Sejer over den russisk-østerrigske Hær, som anførtes af Kutusov, og ved hvilken begge Kejserne Alexander I og Frants II vare til Stede. Følgen af dette Slag („Trekejserslaget") var en Vaabenstilstand med Østerrig, Russernes Tilbagetog og inden Maanedens Udgang Freden i Presburg.

Austin [äästen], Hovedstad i Staten Texas i Nordamerika, ved Floden Colorado. 11,000 I.

Austin, Alfr. [s. o.], engelsk Digter og Publicist, f. 1835, var en Tid Medarbejder af »Standard«, blev bekjendt ved sin Satire paa Vers »The season« (1861), der fremkaldte en lang Polemik. Hans senere Digte ere ogsaa politisk-sociale Satirer. 1877 udkom »Leszko, the bastard, or a tale of Polish grief«, der aander et heftigt Russerhad.

Austin, Stephan [s. o.], Staten Texas's Grundlægger, var født i Connecticut og førte siden 1823 saa mange nordamerikanske Nybyggere ind i Landet, at de 1835 kunde løsrive det fra Mexico. D. 1836. Hovedstaden i Texas er opkaldt efter ham.

Austin Strædet, d. s. s. Byam-Martin Strædet.

Austle [äästel], Stad i England, Cornwall-Shire, 3 M. n. ø. for Truro. 15,000 I.

Rige Tin- og Kobberminer, samt Stenbrud i Omegnen. Porcelænsfabrikation.

Austraat, s. Østraat.

Austrālasien, hos engelske Geographer en Benævnelse, der omfatter Australfastlandet eller Ny-Holland, Ny-Guinea, Ny-Seeland og alle de Øer, der sammenfattes under Benævnelsen „de nærmere Øer".

Australien, den femte og mindste Verdensdel, omfatter et Fastland, Australien eller Ny-Holland, 4 store Øer (Tasmania, Ny-Guinea eller Papua og Ny-Seelands to Øer) og en talløs Mængde Smaaøer, der ligge spredte over det store Ocean, paa faa Undtagelser nær mellem Vendekredsene og fra 152° øst. L. (Palaosøerne) til 91° vest. L. (Paaskeøen), altsaa paa ikke mindre end 1,700 M. eller omtrent en Tredjedel af hele Jordens Omkreds; men trods denne uhyre Udstrækning udgjøre disse Tusender af Smaaøer tilsammen ikkun 3,200 □ M. I det her angivne Omfang har hele Verdensdelen et Fladeindhold af 162,500 □ M., hvoraf Australfastlandet med Smaaøer 138,530, Tasmania 1,230, Ny-Guinea 14,300 og Ny-Seeland 4,900 □ M. Indbyggerantallet for den hele Verdensdel er kun 4,200,000, hvoraf de 2,200,000 I. falde paa Fastlandet, 116,000 paa Tasmania, 535,000 paa Ny-Seeland, 500,000 paa Ny-Guinea.

A.s Fastland eller Ny-Holland ligger paa den østlige Halvkugle og ubelukkende syd for Ækvator. Dets nordligste Punkt er Cap York ved Torres-Strædet (10° 43' s. Br.), dets sydligste C. Wilson ved Bass-Strædet (39° 10' s. Br.), det østligste C. Byron (171° 20' ø. L.), det vestligste Steep Point (130° 20' ø. L.). Den største Bredde fra N. til S. udgjør saaledes 430 M., den største Længde fra Ø. til V. 530 M. A. beskylles paa Østsiden af det store, paa de tre andre Sider af det indiske Ocean. Kysterne ere meget ensformige. Mod N. skærer den store Carpentariabugt sig dybt ind mellem Halvøerne York og Arnhems Land; mod S. ligger den store Australbugt med Spencergolf, St. Vincentgolf og Encounterbay. De øvrige Bugter ere forholdsvis ubetydelige; paa Østsiden kunne nævnes Edgecumbebay med Port Denison, Hervey-, Moreton-, Port Jackson- og Botanybay, paa Sydsiden Port Phillip, mod V. Sharksbay og Exmouthgolf, mod N. Kingssund, Cambridge- og Vandiemensgolf samt Port Essington paa Halvøen Coburg. Kystomfanget, Tasmania indbefattet, er 2,900 M., altsaa 1 M. Kystlængde for hver 48 □ M. Fladeindhold. Kysten er af forskjellig Beskaffenhed, men falder dog i Regelen brat ned til Havet paa den inderste Del af Carpentariabugten nær. Fra C. York til C. Sandy omgives den af et bredt Bælte af Koralrev, det store Barrière Rev, hvor smalle Stræder føre ind til det indre rolige Hav, som imidlertid formedelst Grunde og Klipper er vanskeligt at befare, hvorimod Kysten er rig paa gode Havne. Det samme er i endnu højere Grad Tilfældet med Sydøstkysten og det 30 M. brede Bassstræde, som skiller A. fra Tasmania; derimod er den halvmaaneformige Kyst ved Australbugten vel steil, men aldeles uden nogen Havn eller Red. Det 20 M. brede Torresstræde, som skiller A. fra Ny-Guinea, er vanskeligt at beseile paa Grund af sine Koraldannelser, Sandbanker og Smaaøer, men er af største Betydning som Forbindelsesled mellem Indien og Østaustralien. Af Øer mærkes kun Kænguruhøen (Kangaroo) ud for St. Vincentgolf, samt Melville og Bathurst ved Arnhems Land. — Højdeforhold. A. er gjennemgaaende en Højslette med en Mellemhøjde af kun 600—1500 F.; de senere Opdagelsesreiser have overalt stadfæstet dette og tillige godtgjort, at en meget stor Del af Fastlandet er en Ørken. Dette gjælder navnlig om den større vestlige Halvdel, medens den østlige Del, som begrænses af en Sænkning fra Carpentariabugt til Spencergolf, er mere afvexlende; over Højsletterne hæve sig her smaa Kjæder, og større Lavlande brede sig om Floderne. Bjergkjæderne strække sig i Regelen parallelt med Kysten, i en Afstand af 15—20 M., og give Plads for en Række isolerede Kystsletter og Floddale. Den sydøstligste og højeste Del af dette østlige Bjergsystem er de australske Alper eller Warragongbjærgene, med Mt. Hotham (6,230 F.) og Mt. Kosciußko (6,970 F.), det højeste Punkt paa hele Fastlandet, der vel ikke naar Grænsen for den evige Sne, men dog største Delen af Aaret er hyllet i Snemasser. En vestlig Fortsættelse med enkelte Toppe paa 5—6,000 F. strækker sig langs Bassstrædet under Navnet de australske Pyrenæer og Grampianskjæden. Længere mod N. ligge de blaa Bjærge, v. for Sydney; skjønt kun enkelte Toppe her naa 4,500 F., hindrede dog dybe Kløfter og steile, besværlige Passer længe enhver videre Fremtrængen mod V.; nu krydse dog flere Baner de blaa Bjærge (Coxpasset, 3,200 F.). Af den nordligere Fortsættelse nævnes endnu Liverpoolkjæden (Mt. Sea View, 5,800 F.) og Ny-Englandsbjærgene med Mt. Lindsay (5,400 F.), paa Grænsen af Ny-Sydwales og Queensland. Herfra opløser Bjærglandet sig i enkelte, lidet sammenhængende Højdedrag, som ogsaa her i Regelen strække sig parallelt med Kysten; enkelte Toppe naa endnu 5,000 F. Alle de nævnte Bjærgmasser sænke sig mod V. ned til A.s største Lavslette omkring Floderne Darling og Murray. Bjærgene i Sydaustralien danne et særligt Bjærgsystem med lave Kjæder, der strække sig fra S. til N.; nord for Spencergolf mærkes Flinderskjæden (Mt. Serle, 3,000 F.), der overalt omsluttes af Lavsletter, med talrige Søer som Gairdner- og Torrenssøen i V., Eyresøen og Gregorysøen i N. Alle Søerne have salt Vand, udtørre næsten aldeles i den regnløse Tid, og Jordbunden dækkes da vidt og bredt med Saltlag. Eyresøen, der kun ligger 70 F. over Havet, optager Vandet fra et andet stort Lavland, der mod N. Ø. naar ud over Vendekredsen; hertil høre Floderne Cooper (Barcoo) og Diamantina, som dog kun have Vand i Regntiden. Et tredje Lavland af større Omfang ligger langs Carpentariabugten og

gaar ved Kysten over i ufremkommelige Sumpstrækninger. Den store Højslette, der indtager hele den vestlige Del af Verdensdelen, afbrydes i sin sørgelige Ensformighed kun paa enkelte Steder af Højdedrag. I Fastlandets Midte hæver sig Mac Donnel-Kjæden (3,500 F.), ved hvis Fod der lades Plads til Græslandskaber; s. v. for samme ligger den langstrakte Saltsump Amadeus, kun 650 F. over Havet. Medens Højsletten mod Ø. endnu frembyder en Afvexling af Græsland med udyrkelige Egne, er den vestlige Del endnu langt mere øde, og navnlig breder der sig en sammenhængende Ørken mellem 138° og 148° ø. L. (Gibsons Ørken), der under Navn af store Victoria-Ørken naar frem til det oven omtalte Søparti og mod S. lige til den australske Bugt, som ikke optager en eneste Flod. Kun enkelte Dele af disse Ørkener ere nøgne og stenede; i Regelen er Jordbunden dækket med uigjennemtrængeligt Tjørnekrat (Scrub) eller høje, stive Græsarter, som ikke afgive noget Næringsstof for Dyreverdenen. Paa vide Strækninger bestaar Jordskorpen af rødt, sandholdigt Ler, der den største Del af Aaret fuldstændig opsuger selv de større Floder, men i Regntiden forvandles til Moradser. Ud mod Vestkysten hæver Højsletten sig til en Granitflade med talrige Smaasøer og falder derpaa som Darlingkjæderne (Mt. Bruce og Augustus, 4,000 F.) med skovklædte Skraaninger brat ned til Kysterne, idet den lader Plads til større eller mindre Sletter. Efter de nyeste Opdagelser er af den hele Vestkyst kun Kimberleydistrictet ved tilstrækkelig Vandmængde egnet til Kvægavl; det breder sig mod N. V. mellem Victoriafloden og Fitzroyfloden, der falder i Kingssund. I øvrigt synes den indvandrede Befolkning allerede for største Delen at have taget den brugbare Jord i Besiddelse, og selv Kvægavlen, der er henvist til Steppelandskaberne, synes ikke at kunne vinde synderlig større Udstrækning. — **Klima.** Nordaustralien falder inden for Tropernes Bælte; Middeltemperaturen er her 26° (i Port Darwin, 12° 30′ s. Br., er Middelvarmen 28°, Januar har 32°, Juli 24½°); i de sydligere Dele synker den derimod til 14° (i Melbourne, 38° s. Br., er Middelvarmen 14¼°, Januar har 20°, Juli 8½°); i Melbourne kan Thermometret endog synke under Frysepunktet, medens det omvendt, naar de gløbende Vinde blæse fra Fastlandets Indre, kan stige til 40°. Paa Højsletterne, hvor Bjærgkjæderne standse Søvindene, kan Sommervarmen stige til 55°. Nordaustralien har en Regntid (Oct.—April), naar Nord- og Nordvestmonsunen blæser, Resten af Aaret en tør Tid; Regnmængden er betydelig, i Cap York t. Ex. 84 Tommer; men denne tropiske Regn strækker sig næppe til 17° s. Br. Sydøstkysten har Regn til alle Tider, særlig dog i Sommeren og Efteraaret, hvorimod Vest- og Sydvestkysten overvejende have Vinterregn (Juni—August). Den Regnmængde, som falder i alle Kystlandskaber, er ingenlunde ubetydelig; men Regnmængden er højst ulige fordelt paa de forskjellige Aarstider, og Særkjendet for det australske Kystklima er stor Ubestandighed i Vejrliget; længe vedholdende Tørke, under hvilken Millioner af Husdyr omkomme, afløses pludselig af voldsomme Regnskyl. Hele Australiens Indre er meget regnfattigt; Sydøstpassaten er fremherskende, men den har allerede afsat sin Fugtighed i Victorias og Ny-Sydwales Bjærge, og det indre, som ligger paa Læsiden, faar derfor ingen Regn; ved den store Telegraphlinjes Stationer synker Regnmængden ned til 4—7 Tommer, ved Eyresøen endog til ½ Tomme. — **Floder.** Paa Grund af det tørre Klima har A. stor Mangel paa Floder; de fleste opløse sig største Delen af Aaret i en Række Vandpytter og Sumpe, og deres Løb er kun kjendeligt i Sandet og paa Gummitræerne, som gro langs Bredderne; mangen Flod, der kommer ned fra Bjærgene med anselig Mægtighed, udtørres allerede efter nogle Mils Løb, og de fleste have ingen fast Flodseng. Den eneste virkelige Flod er Murray eller Gulba, 170 M. lang, der i største Delen af sit Løb danner Grænsen mellem Kolonierne Victoria og Ny-Sydwales; den udspringer paa de australske Alper og har en lang Strækning et nordvestligt Løb, til den under 157° ø. L. pludselig bøjer mod S. og falder i den fide Alexandrina- eller Victoriasø, en Lagune, der ved Sandrevler er fuldstændig afspærret fra Havet, selv for Smaaskibe; selve Murray, der kommer fra de sneklædte Bjærgmasser, befares derimod af Dampskibe og har Vand hele Aaret rundt ligesom dens Tilløb i højre Bred, Murrumbidgee, der optager Lachlan fra de blaa Bjærge; derimod er den anden, langt større Biflod Darling eller Calewatta, som udspringer paa Ny-Englandsbjærgene, trods sine talrige Tilløb som Condamine og Warrego fra N., Peel, Macquarie og Bogan fra S., den største Del af Aaret halvt udtørret. I det indre løber den østlige Victoria eller Barcoo, som i Forening med Thomson danner Cooper, der falder i Søen Eyre, medens en ubetydelig Arm, Cooper- eller Strzelecki Creek, naar Gregorysø. Alle A.s øvrige Floder ere kun Kystfloder, der dog i Regntiden kunne svulme op til rivende, ødelæggende Strømme. Mod Ø. løbe Hawkesbury, Hunter, Clarence, Brisbane, Fitzroy samt Burdekin i Queensland. Paa Nordkysten mærkes Mitchell, Van Diemen, Flinders o. fl. til Carpentariabugt, Alligator, Adelaide, Victoria og Fitzroy. Til Vestkysten flyde Fortesque, Ashburton, Gascoyne, Murchison, Svanefloden og Blackwood. Mod S., i Kolonien Victoria, løbe Glenelg, Hopkins og Yarra-Yarra. — Plante- og Dyreverdenen ere meget ejendommelige. De australske Ørkener ere enten overgroede med lavt voxende, tæt i hinanden filtrede Buske (Scrub), som ikke engang Ilden kan faa Bugt med, eller med det stikkende Pindsvinegræs (Triodia irritans), der i Forening med lave Proteaceer og Saltplanter give Tusender af Kvadratmil et lige saa afskrækkende Udseende som de mellemasiatiske Ørkener. Græsgangene ere langt fra saa frodige som i det tempererede Bælte, og Kvægavlen kræver derfor større Omraade end hos os; langs Flodbredderne voxe uigjennemtræn-

geligt Krat af de bladløse Akacier og Gummitræer. Græslandet optræder imidlertid hyppig under Form af Skovsavanner, aabne, lyse Skove, hvor Træerne staa saa langt fra hverandre, at deres Kroner ikke berøre hinanden, og hvor der ikke findes Underskov, men et Engtæppe med blomstrende Smaabuske som enfrøbladede Knoldvæxter (Lilier, Orchideer) og talrige Kurveblomster, især Gnaphalier. Ogsaa i disse Skove ere kæmpemæssige Gummitræer (Eucalyptus colossea og amygdalina) af indtil 500 F.s Højde og Akacier af mange forskjellige Arter fremherskende; hos mange Akacier er det Bladstilken, der træder i det dobbelt finnede Blads Sted og antager de forskjelligste Former; Bladene paa Akacierne og Gummitræernes sabelformige, blaaliggrønne Blade staa derhos lodret i Vejret, hvorfor Skovene frembyde endnu mindre Skygge. Sletterne i Bjærglandskaberne have en frodigere Græsvæxt, og Skovene fremtræde med mere vexlende Former som Casuariner med hængende, stavgræsagtige Grene, Græstræer (Xanthorrhoea og Kingia) og Naaletræer. I Nordaustralien findes Palmer, Pandanus, Araucarier, Laurineer og andre til Dels indiske Planteformer. Oprindelig fandtes næsten ingen Næringsplanter; nu have Europæerne overført vore Kornsorter og Frugttræer, Sydfrugter, Oliven og Vinen; i Queensland trives Sukkerrøret og Bomuldsplanten fortrinlig. Dyrelivet har ligeledes et ganske særligt Præg. Med Undtagelse af nogle Gnavere og Flaggermus samt den dels halvtæmmede, dels vilde Hund, Dingo, der er en farlig Fjende for Faarehjordene, bestaar den øvrige Pattedyrfauna udelukkende af Pungdyr i mange forskjellige Arter som Kænguruher, Pungmaare, Pungaber osv.; særlig ejendommelige ere Myrepindsvinet og Næbdyret. Blandt Fuglene ere særlig mærkelige en Art Kasuar (Emuen), Lyrehalen og den sorte Svane; men A. har tillige mange Honningfugle, Duer, Natravne, talrige Arter Papegøjer, deriblandt sorte Kakaduer og græsædende Jordpapegøjer; af Hønsefuglene fremhæves Talegallaen. Der findes kun faa farlige Giftslanger, derimod store Giftedderkopper (saakaldte Taranteler), Skorpioner og talrige Myrearter; Græshoppesværme anrette ofte stor Skade. Fra Europa ere ikke blot vore almindelige Husdyr, men ogsaa vore Fiskearter, Sangfugle osv. indførte og trives fortrinlig. Særlig egner Landet sig for Kvægavl. I Slutningen af Aaret 1880 fandtes 1 Mill. Heste, 7 Mill. Oxer og 65 Mill. Faar. A. er nu et af de mest uldproducerende Lande; i Aaret 1881 udførtes omtr. 900,000 Baller. — Mineralier. A.s Guldrigdom har været af største Betydning for Verdensdelens hurtige Fremvæxt; Victoria er det egentlige Guldland. Sydaustralien hører til de Lande, som er rigest paa Kobber, og store Kullejer findes paa Østkysten.

Inddeling m. m. Siden Cook i Aaret 1770 betraadte A.s Fastland, betragtede England den nye Verdensdel efter Opdagelsens Ret som sin Ejendom; dog blev der først 1788 gjort Begyndelsen til en Forbryderkoloni, Ny-Sydwales. Fra Sydney blev Van Diemens Land (nu Tasmania) koloniseret 1803. Hertil kom 1829 den nye Forbryderkoloni, Vestaustralien, paa Verdensdelens Sydvestkyst, og fremdeles 1836 Sydaustralien paa Midten af Sydkysten. Ved den tiltagende Indvandring blev Ny-Sydwales senere flere Gange delt; 1851 udskiltes Sydøsthjørnet som Kolonien Victoria og 1859 den større nordlige Del med Halvøen York som den sjette Koloni, Queensland. I de første 30 Aar var Landet saaledes egentlig kun et eneste stort Tugthus, hvis Beboere bestode af Embedsmænd, Soldater og Deporterede (»convicts«); de værste Forbrydere sendtes til Øen Norfolk og til Tasmania; men i Tidernes Løb fremstod der en fri Befolkning af frigivne Fanger og deres Afkom samt af frie Nybyggere, især efter Opdagelserne af Guldminerne 1851, og efter Befolkningens Ønske ophørte enhver Deportation først til Ny-Sydwales, senere til Tasmania. Den optoges dernæst nogle Aar for Vestaustraliens Vedkommende, men fra 1867 er den aldeles ophævet. A. udgjør saaledes for Tiden sex selvstændige Kolonier, hvortil Ny-Seeland officielt medregnes som den syvende australske Koloni. Hver Koloni har sin egen, af Moderlandet udnævnte, Gouverneur med et Ministerium og et Over- og Underhus ved Siden. De fem Kolonier paa Fastlandet havde 1881 i offentlige Indtægter 296 Mill. Kroner, mod 272 Mill. i Udgifter, og en Statsgjæld paa 1165 Mill., som dog væsentlig hidrører fra offentlige Arbejder; alene Jærnbane- og Telegraphanlæg repræsentere en Værdi som Statsgjældens Beløb. Værdien af Indførselen udgjorde 1881 i alt 793 Mill. Kr. og Udførselen 738 Mill., hvoraf 139 Mill. for ædle Metaller. Stor Betydning for det indre A.s Opkomst har den Telegraphlinje, som Sydaustralien 1872 har anlagt tværs over Fastlandets Midte, fra Port Augusta ved Spencergolf til Port Darwin paa Nordkysten, og som den engelske Regering har fortsat ved et Kabel til Java.

A.s Øer ligge alle i det store Ocean og næsten alle inden for Vendekredsene, altsaa i det tropiske Bælte; men Varmen mildnes meget ved Havets og Passatvindenes Indflydelse; der er kun en Forskjel af nogle faa Grader mellem den koldeste og den varmeste Maaned; Øerne have en „evig mild og behagelig Sommer"; Nedbøren er i det hele rigelig; dog lide de lave Øer hyppig af Tørke. Plantevæxten nærmer sig de indiske Øers, dog gjælder dette nærmest kun de nordvestlige Øgrupper, derimod bliver Tallet af Arterne mindre og mindre mod Ø. Mærkes maa Brødfrugttræet og Kokospalmen, som paa mange af de lave Øer er det eneste Træ; desuden dyrkes Yams, Batater og Taro, den sidste især paa Sandwichsøerne. De australske Øer staa saaledes med Hensyn til oprindelige Næringsplanter langt over Fastlandet; paa Ny-Seeland fandtes dog kun spiselige Bregnerødder. Til Klædningsstoffer anvendes Basten af flere Træer, især Papirmorbærtræet; ogsaa maa mærkes nyseelandsk Hør. Den oprindelige Dyreverden var meget fattig; paa Ny-Guinea mærkes mange Pungdyr, den vilde Hund og

Paradisfuglen. Arterne aftage ligesom ved Planterne stærkt mod Ø., paa mange Øer fandtes af Pattedyr kun Flaggermusen; de indfødte havde som Husdyr kun Svin, Hunde og Høns; derimod have Europæerne nu paa mange Øer indført Heste og Hornkvæg. De omliggende Have ere meget rige paa Krebsdyr, Fiske, Skildpadder og Sæler. Øerne ere enten høje og vulkanske eller lave Koraløer; de deles sædvanligst i de nærmere og de fjærnere Øer. De nærmere Øer deles i følgende Grupper: 1) Ny-Guinea, 2) Ny-Britannia med Admiralitetsøerne og Louisiade-Archipelaget, 3) Salomonsøerne, 4) St. Cruz eller Dronning Charlottes Øer, 5) Ny-Hebriderne, 6) Ny-Caledonia (Baladea) med Loyaltyøerne, 7) Viti eller Fidschiøerne, 8) Ny-Seeland. Alle disse Øer ere høje, bjærgfulde og for en stor Del vulkanske. De under 2—7 nævnte sammenfattes hyppig under Navnet Melanesia. De fjærnere Øer deles i følgende Grupper: 1) Boninøerne, 2) Marianerne eller Ladronerne, 3) Palaosøerne (Pelew), 4) Carolinerne, 5) Marshallsøerne (Ralik og Ratakgruppen), 6) Gilberts- eller Kingsmilløerne, 7) Elliceøerne. Disse 7 Grupper sammenfattes hyppig under Benævnelsen Mikronesien. 8) Phønixøerne, 9) Unionøerne eller Tokelau, 10) Samoa- eller Skipperøerne, 11) Tonga- eller Venskabsøerne, 12) Cooksøerne, 13) Australøerne eller Tubuai, 14) Selskabsøerne, 15) De lave eller Tuamotuøerne, 16) Manihikigruppen, 17) Marquesasøerne, 18) Sandwichsøerne, 19) de centralpolynesiske Sporader. De tolv sidste Øgrupper sammenfattes ofte under Benævnelsen Polynesien. Flere af disse Øgrupper, især Selskabsøerne, Manihiki-, Marquesas- og Sandwichsøerne, ere høje og meget vulkanske; men Hovedmassen er dog lave Koralgrupper, hvilket især gjælder Mikronesien. England ejer Ny-Seeland og Vitiøerne; Frankrig har bemægtiget sig Ny-Caledonien med Loyaltyøerne, Australøerne, Selskabs-, de lave og Marquesasøerne; Spanien har Marianerne og gjør Fordring paa Carolinerne; Holland gjør Fordring paa den vestlige Del af Ny-Guinea. De øvrige Øer ere uafhængige.

Indbyggere. Naar man skal beskrive disse, er det bekvemmest at forbinde Sundaøerne, Molukkerne og Philippinerne (det saakaldte Malaysia) med de øvrige Øer i det stille Hav til ēn Verdensdel, Oceanien; thi Malaysia hører ethnographisk sammen med A. Oceanien bør da fordeles saaledes: A. De vestligste Øer, Malaysia, ere beboede af de egentlig saakaldte Malayer, som dog have været under en stærk religiøs og industriel Paavirkning af mange mere cultiverede, indvandrede Folkeslag: braminske Hinduer, muhammedanske Arabere, buddhistiske Chinesere og christne Europæere, hvilke alle enten have anlagt Kolonier eller gjort Erobringer og til Dels omvendt de indfødte til deres Tro. Dog findes i det indre af flere af disse Øer vildere Stammer, endog af Menneskeædere, som paa Sumatra kaldes Battaer, paa Philippinerne og Molukkerne Haraforaer ell. Alforaer. Men da man om nogle af dem med Sikkerhed ved, at de tale det malayiske Sprog, er der ingen Grund til at opføre dem som en i Oprindelse særskilt Folkeklasse. B. Polynesien og Mikronesien ere beboede af Folkestammer, der ere beslægtede med Malayerne, men paa et langt mere raat Standpunkt end de, som bo nærmere Asien. Thi i Polynesien havde der ikke før Europæernes Ankomst været nogen Paavirkning af højere Cultur. Dog fandtes Folket delt i Klasser: Høvdinger, Frie og Trælle. De havde drevet det vidt i Skibsbygning, Agerdyrkning og adskillig Industri. Ogsaa viste Polynesierne stor Modtagelighed for Christendommen og Europas Cultur, saa at nu de fleste af dem ere omvendte, endskjønt de for en Menneskealder siden vare Menneskeædere og meget lastefulde. De dermed i Forbindelse staaende Børnemord ere en af Aarsagerne til, at Folkemængden paa mange af de polynesiske Øer er taget betydelig af i den Tid, Europæerne have kjendt dem. C. Melanesien bebos af en sortere Stamme, der kaldes Papua. Den har ikke været paavirket af nogen nyere Kolonisation og er meget fjendtlig mod Fremmede, men viser stor Sømandsdygtighed og nogen Industri, endskjønt baade disse usunde Øer og deres Beboere ere lidet kjendte. D. A.s store Fastland er maaske den Del af Jordkloden, som havde den mindst talrige og mest barbariske Befolkning („Australnegre"). Til Dels hidrørte vel dette fra Landets Uvejsomhed og Fattigdom paa Næringsplanter og vilde Dyr. De indfødte ligne mest Papuaerne i den sorte Hudfarve, men staa endnu lavere, da de ikke drive Skibsfart og ikke bygge sig Hytter. Ogsaa deres Vaaben ere mærkelig ufuldkomne. Indbyggerne paa Tasmania stemmede overens med dem, men ere nu allerede forsvundne, idet de sidste Levninger af dens Urbeboere ere af Englænderne førte over til Fastlandet. Men ogsaa dettes Stammer befinde sig i rask Udøen eller Formindskelse i Antal.

Historie. Magalhães, den første Verdensomsejler (1519—21), tog efter at have omsejlet Amerikas Sydspids Coursen først mod N. og senere mod N. V. og V., saa at han aldeles forfejlede Polynesiens Hovedgrupper og af dem alle kun opdagede Marianerne ell. Ladronerne (6 Marts 1521). Ny-Guinea opdagedes af Portugiserne 1526, Marshalls-, Salomons- og Marquesas-Øerne i Løbet af det 16de Aarh. af Spanierne. Fastlandets Vestkyst findes allerede 1542 indtegnet paa et Kort under Navnet „Storjava" i Følge Antydninger, der skyldtes portugisiske Søfarende; men fra nu af skyldes Opdagelserne væsentlig Hollænderne, som i den første Halvdel af det 17de Aarh. besejlede Vest-A.s Kyster fra Carpentariabugten til den store austral. B., medens Abel Tasman paa sin store Opdagelsesrejse 1642 fandt Sydkysten af Tasmania og saaledes beviste, at Landet ikke strakte sig til det sydlige Ishav; paa samme Rejse fandt han ogsaa Ny-Seeland, Viti- og Venskabsøerne og flere af de lave

Øer, medens Spanierne 1606 opdagede Selskabsøerne og Ny-Hebriderne. Slutningen af det 17de og den første Halvdel af det 18de Aarh. udvidede kun i ringe Grad Kundskaben om Sydhavsøerne og Australien; dog besøgte Englænderen W. Dampier Fastlandets Vestkyst, og Hollænderen Roggeveen opdagede 1722 Paaskeøen, en Del af de lave Øer og Samoagruppen. Fra 1765 begyndte man paa ny ivrig at udforske disse Farvande, og Admiralitetsøerne opdagedes af Englænderne, Louisiade-Archipelaget af Franskmændene. Af endnu større Betydning vare dog Cooks Verdensomsejlinger (1768—79), paa hvilke han ikke blot opdagede Sandwichsøerne, Cooksøerne, Ny-Caledonien o. fl., men ogsaa nærmere bestemte ældre Opdagelser, besejlede hele Fastlandets Østkyst, som han kaldte Ny-Sydwales, og gjennemsejlede Torresstrædet. Senere er her ikke forekommet Opdagelser af Betydning, men man har ivrig stræbt at bestemme Beliggenheden af den store Mængde adspredt liggende Øer. A.s Fastland blev koloniseret 1788 af Englænderne, som her anlagde en Forbryderkoloni ved Botanybay, der dog snart flyttedes til det et Par M. nordligere liggende Port Jackson. Allerede 1794 begyndte den frie Indvandring, hvis Tiltagen efterhaanden førte til, at Forbryderkolonierne maatte flyttes. I dette Aarhundrede er der med stor Udholdenhed arbejdet paa at udforske Landets Indre. 1829—30 opdagede Sturt Darling og Murray, de følgende Aar undersøgte Mitchell den nuværende Koloni Victoria, 1840 opdagede Eyre Torrens-Søen, ligesom han ogsaa berejste en Del af Sydkysten mod V. 1845 trængte Sturt og Browne fra Ny-Sydwales frem mod N. V. til 25° s. Br., 157° ø. L. Samme Aar undersøgtes de nordlige Strækninger af den tyske Naturforsker Leichhardt, som 1848 foretog en ny Expedition fra Moretonbugten mod N. V. til Van Diemens-Bugten med saa ulykkeligt Udfald, at man senere trods ivrige Anstrængelser ikke har opdaget noget sikkert Spor af ham eller hans Ledsagere. Et næsten lige saa ulykkeligt Udfald havde Kennedys Expedition s. A. langs Østkysten af Halvøen York; han selv blev dræbt af de indfødte, og af Expeditionens 14 Medlemmer kom kun 3 tilbage i en ynkelig Forfatning. A. C. Gregory trængte 1856 frem i Landets nordlige Del indtil 20—21° s. Br. og foretog 1858 tillige med sin Broder en Expedition fra Moretonbugten mod V. for at skaffe Oplysning om Leichhardt. Vel løste de ikke denne Del af deres Opgave, men de bidroge dog meget til Kundskaben om det indre, da de, efter at være trængte langt frem mod V., vendte sig mod S. og naaede Torrensbækkenet, ligesom de ogsaa foretoge vidtløftige Rejser i Vestaustralien, hvor desuden Austin (1854), Lefroy (1863) og Hunt (1864) naaede frem til 140° øst. L. Den berømteste australske Rejsende i den nyere Tid er dog John Mc. Donall Stuart, som allerede 1845 havde ledsaget Sturt og derefter foretaget mange Rejser i Sydaustralien; men hans egentlige Berømmelse skriver sig fra Aarene 1860—62. Med kun 2 Ledsagere gjennemrejste han 1860 de to Tredjedele af Strækningen fra Torrenssøen til Carpentariabugten, men blev af de indfødte hindret i videre Fremrykning. Nyaarsdag 1861 tiltraadte han en ny Rejse, paa hvilken han 12 Juli s. A. saa Thomkinson Creek (18° 25′ s. Br.) efter store Savn og Anstrængelser; men af Foder- og Vandmangel nødtes han til at vende om. Allerede 25 Oct. s. A. tiltraadte han en ny Expedition fra Adelaide, rigelig udrustet med Heste, Proviant og Ammunition, og naaede 24 Juli 1862 Van Diemens-Bugten, hvorfra han med alle sine Ledsagere lykkelig kom tilbage til Adelaide. Samtidig med Stuarts første Rejse (Aug. 1860) var Burke fra Melbourne draget mod N. med tre Ledsagere og 11 Febr. 1861 trængt frem til Nærheden af Carpentariabugten, da han maatte vende om. Paa Tilbagevejen omkom saa vel han som Astronomen Wills, og kun deres Ledsager King lykkedes det at vende tilbage. Landsborough gik 1862 fra Darling-Floden under 30° s. Br. mod N. og naaede Albert-Floden 5 M. fra dens Udløb i Carpentariabugten. Mellem denne Route og Stuarts trængte Mc. Intyre 1865 ligeledes frem til Nærheden af Carpentariabugten. 1869 naaede John Forrest fra Vestkysten længere frem i det indre end nogen tidligere Rejsende, og efter at Telegraphlinjen 1872 var fuldendt, have dens Stationer været Udgangspunkter for nye Expeditioner i Vestaustralien, saaledes af Warburton, hvem det 1874 lykkedes at naa helt ud til Vestkysten, Forrest, der 1874 fra Vestkysten naaede Telegraphlinjen, og Giles, der i 1875—78 to Gange krydsede hele Vestaustralien, som altsaa nu fire Gange er berejst med det lidet trøstelige Resultat, at største Delen er en Ørk. Derimod opdagede Alex. Forrest 1879 det frugtbare Kimberleysdistrict paa Nordvestkysten.

Australøerne ell. **Tubuäi**, en lille Øgruppe i det store Ocean mellem 22° og 28° s. Br. og 125° og 138° v. L., indtage et Areal af lidt over 5 □ M. med 2,000 christnede Indvaanere. Klimaet er sundt og behageligt. Øerne, 7 i Tallet, staa under fransk Protectorat. Den største Ø er Tubuai, c. 2 □ M. og bjærgfuld. De andre Øer ere: Vavitao ell. Ravaivai, 1 □ M., Rurutu, 1 □ M., Rapa ell. Oparo, c. 2,000 F. høj, noget mindre, og Smaaøerne Hull, Rimatara og Bass.

Austrasien (d. e. Østriget) kaldtes under Merovingerne i Modsætning til Neustrien den østlige Del af Frankernes Lande, navnlig Lothringen, Belgien og Landene ved Mosel og Rhinen, med Metz til Hovedstad. Under Carolingerne gik A. op i Tyskland og Neustrien i Frankrig.

Austrägalgericht. I det gamle tyske Retssprog kaldtes Voldgiftsmænd „Austräge" (af austragen, fordi de skulde stille de stridende Parter imellem); og i Middelalderen skete det ofte under den krafteløse Retsforfatning i det tyske Rige, at mægtige Medlemmer af Riget enedes om at lade de mellem dem forefaldende Retsstridigheder afgjøre af bestemte Voldgiftsmænd. Derfra skriver sig Navnet A., der senere i den tyske Forbundsforfatning brugtes

om den Ret, Forbundsforsamlingen beskikkede til Afgjørelse af Stridigheder mellem de enkelte Forbundsmedlemmer og til Paadømmelse af Sager angaaende saadanne af Private fremsatte Fordringer, som af den Grund ikke kunde erholdes fyldestgjorte, at Forpligtelsen dertil var omtvistet mellem flere af Forbundsmedlemmerne indbyrdes.

Aut-aut, lat., enten—eller; **aut Cäsar, aut nihil**, enten alt eller intet; **aut vincere, aut möri**, enten sejre eller dø.

Autarchi, Selvherskerdømme, Enevælde.

Autarki, det at være sig selv nok, Selvstændighed.

Autbert, s. Ansgar.

Auteuil [aatøi], tidligere en selvstændig Commune i Frankrig, v. for Paris, med Landsteder og Parkanlæg, er nu indlemmet i Paris.

Authenti, Ægthed, Troværdighed, især om Documenter og Skrifter. **Authentiker** (lat. Authenticæ) kaldte Glossatorerne dels de fuldstændige justinianeiske Noveller i Modsætning til det allerede kort efter Justinians Tid forfattede Udtog af dem, dels de af dem selv forfattede korte Udtog af de Steder i Novellerne, som gjorde Forandringer i Codex eller Digesterne, hvilke Udtog de føjede til Dels til Institutionerne, men navnlig til Codex, hvorved de altsaa fik Plads i Corpus juris uden dog at have Lovskraft. Endelig blev Navnet A. eller specielt Authenticæ Fredericianæ ogsaa tillagt 13 Forordninger, som udstedtes i Italien af Kejserne Frederik I og II og optoges i den justinianeiske Codex; disse sidste A. havde altsaa fuld Lovskraft. **Authentisk**, troværdig, ægte; **a. Lovfortolkning**, en fra Lovgiveren selv udgaaet, altsaa i en Lov given Fortolkning af en ældre Lov. Hvor vidt en Lov, som indeholder en a. Fortolkning, kan, imod hvad der ellers gjælder om andre Love, tillægges tilbagevirkende Kraft, d. e. gives Anvendelse paa Handlinger, som allerede ere foretagne før dens Udstedelse, er et i Retsvidenskaben meget omtvistet Spørgsmaal.

d'Autichamp [daatischäng], Tilnavn for den franske adelige Familie Beaumont, af hvilken flere under Revolutionen gjorde sig bekjendte som ivrige Royalister. **Jean Thérèse Louis de Beaumont**, Marquis d'A., f. 1738, var Officer i Syvaarskrigen, emigrerede 1789 med Prinsen af Condé og traadte 1797 i russisk Tjeneste; efter Restaurationen blev han Greve og Gouverneur over Louvre; d. 1831. — Hans Halvbrodersøn, **Charles de B.**, Greve af A., f. 1770, var 1792—99 en af Vendéernes Førere, men traadte siden i Kejserens Tjeneste. Efter Restaurationen 1814 blev han Generallieutenant og Pair; under de 100 Dage søgte han forgjæves at fremkalde en legitimistisk Opstand i Anjou. 1823 commanderede han en Afdeling af den franske Hær i Spanien. Efter Julirevolutionen gjorde han et Opstandsforsøg i Vendée, blev fraværende dømt til Døden, men benaadet, og levede siden som Privatmand; d. 1859.

Auto (lat. actus) kaldes i Spanien enhver offentlig Handling eller Decret og dens Udførelse. I Middelalderen fik de til Franskmændenes miracles, mystères og moralités svarende Dramaer dette Navn (jfr. Dramatisk Poesi). Deres Æmner hentedes fra Bibelen eller fremstillede allegorisk Partier af Tros- og Sædelæren; ofte spilledes de i Kirkerne og forherligede især Christi Legemsfest (a. sacramentales) og Fødselsfest (a. al nacimiento). De indledededes tit med en Prolog (loa); mellem Afsnittene indskødes entremeses (Intermezzer med komiske Figurer og af burlesk Indhold). Lope de Vega og Calderon uddannede dem til regelmæssigere Dramaer, hvis Pathos var af lyrisk-religiøs Natur.

Autobiographi, Beskrivelse af eget Liv og Levned.

Autochthoner (d. e. fra selve Jorden) kaldte Grækerne de Folk eller Stammer, som ansaas for de ældste eller oprindelige Indbyggere i et Land, dem, om hvem intet Indvandringssagn kjendtes. Navnet svarer altsaa til vore Urindvaanere eller til det latinske Aborigines (s. d. A.).

Auto-da-fé (portug., d. s. s. lat. actus fidei, d. e. Troshandling), den fordum navnlig i Spanien og Portugal af Inqvisitionen foranstaltede højtidelige Afstraffelse af Kjættere, hvilken som oftest fandt Sted paa en Søndag mellem Pinse og Advent eller paa Allehelgensdag. Ved Solens Opgang tilkjendegav Klokkering ning Processionens Begyndelse. Toget aabnedes af Dominikanerne, til hvilken Munkeorden Inqvisitionen var betroet, med Inqvisitionens Fane. Efter dem fulgte de bodfærdige, som kun skulde straffes med livsvarigt Fængsel ell. lign. (jvfr. Inqvisition); derefter de, som skulde lide Døden, iførte en gul Klædning, paa hvilken der var malet sorte Djævlefigurer, og med en Papirshue, der ligeledes var bemalet med Flammer og Djævle; vare nogle anklagede flygtede, blev deres Billede baaret frem i deres Sted, og ligeledes bares Benene af de før Dommen afdøde i sorte, med Luer og Djævle bemalede Kister. Herefter fulgte nu Gejstligheden, Øvrigheden og mange fornemme af Folket. Denne Procession gik gjennem Hovedgaderne til en Kirke, hvor først Øvrigheden maatte sværge at staa Inqvisitionen bi og udføre dens Befalinger; derpaa holdtes en Prædiken om Troen, og efter denne forkyndtes Dommen. For de anklagede, som ikke havde villet tilbagekalde deres Kjætteri, bestod Straffen i, at Kirken excommunicerede dem og overgav dem til den verdslige Øvrighed, som saa havde at udføre Dødsstraffen; thi Kirken selv straffer ingen paa Livet. Fra Kirken førtes de tilbage til Fængslet og kort efter til Retterstedet, hvor de bleve brændte; hvis de, med Baalet for Øje, tilbagekaldte, bleve de kvalte, førend Luerne dræbte dem; ligeledes brændtes Billederne af de flygtede og Benene af de afdøde. Ikke blot Folket var til Stede ved denne Handling i talrig Mængde, men ogsaa Kongen og hans Hof; Kongen maatte sidde med ubedækket Hoved og paa en lavere Stol end Storinqvisitoren. Mange Tusende Mennesker ere blevne henrettede ved A., især i det 15de Aarh., da Inqvisitionen søgte at udrydde Jøderne og Maurerne, og efter Reformationen, da alle, som vare mistænkte for protestantiske Tendenser,

forfulgtes paa samme Maade. Den sidste A. fandt Sted henimod Midten af forrige Aarh.

Autodidákt, Selvlærd; den, der uden fremmed Hjælp ved egen Flid har erhvervet sig al sin Kundskab eller sin Kundskab i en vis Retning.

Autográph, en egenhændig Skrivelse, et Haandskrift af en Forfatter selv. I den nyere Tid er der blevet samlet meget paa A. af bekjendte Personer; man har nu endog Tidsskrifter, indeholdende Aftryk af saadanne A. **Autographī**, s. Overtryk.

Autokrāt, Selvherster, Eneherster. **Autokratī**, Enevælde, den Regeringsform, i Følge hvilken alle Statsmyndigheder ere forenede hos Regenten.

Autōlykos fra Pitane i Æolis, c. 330 f. Chr., den ældste græske Mathematiker, af hvem vi have noget tilbage, nemlig to Smaaskrifter, henhørende til den elementære Astronomi (udg. af Hoche, Hamb. 1877).

Automāt, Maskine, der bevæges ved en skjult Kraft, saa at den synes at besidde vilkaarlig Bevægeevne, oftest en saadan, der har den ydre Form af et Menneske (Androide) ell. et Dyr. Man har meget gamle Efterretninger om A., flest fra det forrige Aarh., saaledes Vaucansons Fløjtespiller fra 1738, hans Trommeslager og And, v. Knauß's skrivende A. fra 1760, Brødrene Droz's ogsaa i Danmark bekjendte A.: Claverspillerinden, den skrivende og tegnende Dreng fra samme Tid eller lidt senere, Kempelens talende A. og fra dette Aarh. Kauffmanns forskjellige musikalske A. Med Urværker har man ofte forbundet A., der bevæge sig, naar Uret skal slaa. **Automātisk** kaldes ofte ved en Maskine en Bevægelse ell. Forandring af en Bevægelse, som tidligere er bleven iværksat af en Arbejder, f. Ex. Staalets forskjellige Bevægelser ved Jærnhøvlemaskinen.

Autŏmedon, Achilleus's Vaabendrager og Vognstyrer. A. bruges ogsaa som Fællesnavn for at betegne en Kusk.

Autonomī, Selvlovgivning, finder Sted, naar Borgerne i en Stat have Ret til selv i større eller mindre Omfang med fuld Lovskraft at tage Bestemmelser i deres egne Anliggender. Det vigtigste Exempel paa A. i Danmark frembøde i Middelalderen Kjøbstæderne, som dels med, dels uden Stadfæstelse af Kongen eller Byens Overherre gave sig selv deres egne Stadsretter. Under en bedre organiseret Statsforfatning kan der imidlertid kun i et langt ringere Omfang indrømmes Borgerne eller de mindre Samfund i Staten Ret til saaledes at give sig selv Love, og navnlig finder nu i Danmark og Norge A. kun Sted i meget ringe Udstrækning; det vigtigste Exempel herpaa frembyder endnu Communebeboernes Ret til (dels ved umiddelbar Overenskomst, dels gjennem deres lovlige Repræsentanter, dels uden, dels med Autoriteternes Approbation) at træffe Vedtægter om enkelte, dem selv alene vedkommende Anliggender. — A. betegner hos Kant den Egenskab ved Viljen, at den, uafhængig af enhver Beskaffenhed ved den tilstræbte Gjenstand, er sin egen Lov. Den Handlingens Nødvendighed, som hviler alene paa Agtelsen for denne Lov, er Pligten. Naar Viljen ikke søger Loven i sig selv, men i sine Objecters Beskaffenhed, naar den lader sig lede af Tilbøjelighed, Haab, Frygt osv., fremkommer Heteronomi (fremmed Lovgivning), som kun medfører Usædelighed.

Autonomister kaldes i Elsaß det Parti, der siden 1871 har arbejdet paa at sikre Landet udstrakt politisk Selvstændighed, underkastende sig Løsrivelsen fra Frankrig som en folkeretlig Kjendsgjerning, i Modsætning til „Protestpartiet", der fastholder Tanken om Tilbagevenden til Frankrig.

Autoplastik er Formaalet for de navnlig af Dieffenbach uddannede plastiske Operationer, ved hvilke man søger at fuldstændiggjøre eller erstatte Dele af Legemet, der delvis eller ganske mangle paa Grund af Misdannelser, Beskadigelser eller andre Sygdomme; de finde især Anvendelse paa Læber, Øjelaag, Næse og Gane. Er Substanstabet ringe, er en simpel Sammensyning, efter at Randene med Kniven ere forvandlede til friske Saarflader, tilstrækkelig, som ved mindre Hareskaar og Ganespalter (Staphyloraphi). I modsat Fald maa det nødvendige Erstatningsmateriale tages fra andre Dele af Legemet, hvis Bløddele da løsnes saa meget, at deres Ernæring endnu netop kan vedligeholdes, derpaa forenes med Substanstabets Rande og først efter at de ere tilvoxede her fjærnes helt fra det tidligere Sted ved Overskæring af den tilbageblivende Forbindelse; denne Methode anvendt paa Læberne kaldes Cheiloplastik, paa Øjelaagene Blepharoplastik, paa Næsen Rhinoplastik, paa Ganen Uranoplastik osv.

Autopsi, Jagttagelse med egne Øjne; ogsaa d. s. s. Obduction.

Autor [ăv], Hjemmelsmand; Forfatter. **Autoritēt**, Myndighed, Anseelse, Troværdighed; i overført Betydning bruges A. om en Mand, hvis Mening anses for saa vægtig, at den uden videre antages; **Autoritēter**, Statsmyndigheder, Øvrighedspersoner. **Autorisēre**, bemyndige. **Autorisatiōn**, Bemyndigelse. **Autorret**, d. s. s. literær Ejendomsret.

Autŏs ĕpha, „han har selv sagt det", en Talemaade, der tillægges Philosophen Pythagoras's Disciple, hvorved de søgte at fjærne enhver Indvending, støttende sig blindt til deres Lærers Ord. Nu bruges Udtrykket a. e. om at beraabe sig paa Ens Ord som fyldestgjørende Bevis.

Autran, Joseph [aatrāng], fransk Digter, f. 1813, d. 1877, har i en frugtbar lyrisk Produktion i klassisk smuk Stil tolket Naturstemninger og Kunstbegejstring. 1848 gjorde hans Drama paa Vers »La fille d'Eschyle« stor Lykke. 1869 optoges han i Akademiet.

Autun [aatǫng], Stad i det franske Dep. Saône-Loire, 12 M. n. v. for Mâcon. 11,000 J. Bispesæde, som beklædtes af Talleyrand ved Revolutionens Begyndelse. Uldmanufakturer, Garverier. A. er Romernes Augustodunum og har mange Oldtidsminder.

Auvergne [aavĕrnj], en af Frankrigs gamle Provinser, med Clermont til Hovedstad, omfatter nu Dep. Cantal, Øvre-Loire og Puy de Dôme. Landskabet er bjærgfuldt; A.-Bjærgene, en Sidegren af Cevennerne, ere

af vulkansk Natur. Indbyggerne, Auvergnaterne, nedstamme fra de gamle Kelt. Arverni, som længe tappert forsvarede deres Bjergland mod Cæsar og senere blandede sig med Frankerne; de ere godmodige, men fattige og uvidende Mennesker og anses for nogle af Frankrigs mindst civiliserede Beboere; de leve mest som Hyrder og af Agerdyrkning. Mange drage til Paris for at være Vandbærere og udføre andre simple Arbejder. A.-Vinene høre til de simplere franske Vine; de kunne ikke holde sig længe og tjene kun til at blandes med andre Vine. — Allerede i det 8de Aarh. nævnes Grever af A.; men deres Slægt uddøde tidlig.

Auvernat [aavernāh] (Casse tête), en tyk, svær Rødvin fra Omegnen af Blois; den kan først drikkes, naar den har ligget 2—3 Aar og bruges som Dessertvin eller til Blanding med andre Vine.

Auwers, Arth., tysk Astronom, f. 1838 i Göttingen, 1866 Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin, bekjendt ved sine Arbejder i theorisk og sphærisk Astronomi.

Auxerre [aasǟhr], Hovedstad i det franske Dep. Yonne, 20 M. s. ø. for Paris. 14,000 I. Bispesæde; smuk Kathedralkirke med Kryptkirke, Bibliothek, Theater, Uld- og Bomuldsmanufakturer, Vinhandel; A.-Vin er en let, god Burgundervin. — Det forrige Grevskab Auxerrois [aasæhrroā] blev i det 11te Aarh. arveligt og kom efter forskjellige Omvexlinger endelig efter Carl d. dristiges Fald 1477 under den franske Krone.

Auxiliærtropper, Hjælpetropper.

Auxonne [aasōnn], befæstet Stad i det franske Dep. Côte d'Or, ved Floden Saône, 4 M. s. ø. for Dijon, hører til Frankrigs 2den Forsvarslinje mod Tyskland. 3,000 I. Kanonstøberi. Krudtmølle.

Ava, Stad i Barma i Bagindien, ved Floden Iravaddi, var en Tid lang Rigets Hovedstad, men ligger nu i Ruiner.

Ava, s. Peber.

Avaldsnæs ell. **Agvaldsnæs** (ikke Augvaldsnæs) var i Oldtiden en meget bekjendt Kongsgaard og Tingsted paa Nordkanten af Øen Karmt (Karmøen) i Ryfylke. Harald Haarfager opholdt sig der meget i sin Alderdom og døde der. Efter Sagnet skulde Gaarden have sit Navn efter en Konge Ogvald, hvis Gravhøj endnu vises der. I Nærheden af Kongsgaarden stod det mærkelige Slag 953 mellem Kong Haakon d. gode og Erik Blodøxes Sønner. Kong Haakon Haakonssøn lod her bygge en prægtig Kirke (Olafskirken), der siden blev et af de 14 kongelige Capeller, og hvoraf endnu Levninger findes i den nuværende Kirke. Paa Gaarden er der endnu mange Oldtidsminder.

Avallon [avallōng], Stad i det franske Dep. Yonne, 6 M. s. ø. for Auxerre. 6,000 I. Klædefabriker, Garverier.

Avance, fr. [avāngse], 1) Fordel, Fortjeneste, Overskud paa en Forretning eller Handel. A. beregnes almindelig procentvis af Indkjøbsprisen (med Tillæg af Omkostninger indtil Salg finder Sted). 2) Forskud, Udlæg for fremmed Regning. Avancere, rykke fremad, i overført Bet. rykke op til en højere Embedsstilling. Avancering, Fremrykning mod Fjenden, modsat Retraite. Avancement [māng], Forfremmelse til en højere Embedsstilling, især i Militæretaterne. A. foregaar i de fleste Stater efter Tjenestealder, s. Anciennitet. Ved Siden af eller frem for denne Regel for Forfremmelse bruges i mange Stater, ogsaa nu i Danmark, A. efter Valg, ved hvilket Pladsen besættes med den, som anses for den dueligste. I det engelske Infanteri og Cavaleri foregik indtil for faa Aar siden A. paa den Maade, at den Officer, som ønskede at træde ud af Tjenesten, solgte sin Post til en Officer af den paafølgende Charge, i hvilken dog Forkjøbsretten fulgte med Tjenestealderen.

Avantduc, fr. [avangdȳkk], Spundsvæg, nedrammes foran en Bro, Dæmning ell. desl. for at beskytte den mod Strømmen.

Avantgarde [avāng], den Del af en Hær, der paa Marchen bevæger sig foran Hovedstyrken, dels for at sikre den imod uformodentlig at støde sammen med Fjenden, dels for at rydde de Hindringer af Vejen, der kunde sinke eller standse dens Marche. Under Forfølgning skal A. angribe og fastholde Fjenden, indtil Hovedstyrken kan komme til.

Avant la lettre, fr. [avāng la letr], og **avant toute lettre** [tūtt letr], d. s. s. épreuve d'artiste, s. Kobberstik.

Avanturin, en rød, gul eller brun Kvarts med indblandede Glimmerblade eller med mange smaa Ridser, der glimre som Guld eller Sølv, findes i Sibirien, Spanien o. a. St. A. benyttes som Smykkesten, og man har tidligere i Italien eftergjort den ved Hjælp af en Glasflus. — Der gives ogsaa en A.-Feldspat, der er rødlig hvid og har et lignende smukt Farvespil, som hidrører fra, at der i Feldspatmassen findes utallige Smaablade af Jærnglans. Smukke Stene af denne Art forekomme ved Tvedestrand i Norge.

d'Avānzo, Jacopo, en Maler fra Verona, udførte fra 1376, mest i Forening med Aldighiero, en Række Frescobilleder i og ved S. Antoninskirken i Padua (den hell. Jakobs Legende og andre bibelske og legendariske Emner), i hvilke han viser sig paavirket af Giottos Retning, men er forud for ham og enhver samtidig Maler i individuelt Udtryk i Physiognomierne, ved en rigere Farve og kraftigere Modellering.

Avārerne antages at have været et Folk af turansk Stamme, altsaa Mongoler eller Skyther, endskjønt man ikke kan vide, med hvilken af de nøjere bekjendte Underafdelinger de vare mest beslægtede. De skulle være dragne den samme Vej som Hunnerne, følgende efter disse fra Højasien til Floderne Volga og Don, samt derfra til Ungarn. I det 6te Aarh., da Longobarderne vare dragne til Italien, besatte A. efter at have omstyrtet Gepidernes Rige Landet ved Donau og Theiß. De boede her paa Hyrdefolkenes Vis ikke i Stæder, men i Lejre, omgivne af Grave og Palissader. Af disse saakaldte „Ringe" findes endnu Spor. Til dem bragte de Byttet fra deres vidtstrakte Plyndringstog. Et saadant førte dem til Constantinopels Mure, hvis Kejser Heraklios maatte kjøbe Freden af dem. Andre Tog gik

mod V. til Tydskernes Lande. Men i det 7de Aarh. svækkedes A.s Magt ved Tronstridigheder: Bulgarerne, Czecherne, Mährerne o. a. Folk løsreve sig, og da Tyskerne vare komne under Carl d. stores mægtige Herredømme og Beskyttelse, besluttede han at tugte deres vilde Fjender A. 791 trængte han ind i deres Land indtil Floden Raab, hvor han gjorde stort Bytte. Medens han selv siden kæmpede imod Sachserne, lod han sin Søn Pipin fortsætte Krigen mod A. 796 indtog denne A.s stærkeste Ring, og 799 antog man Krigen endt med Folkets Underkastelse. Der blev ogsaa nedsat tydske Kolonister i det Land, som kaldtes **Østmark** ell. den **avariske Mark** mellem Ens og Raab, hvilket blev Oprindelsen til Østerrig. Men dets Markgreve kunde ikke hindre, at de lige saa vilde Magyarer siden trængte ind i Ungarn. Da de vare beslægtede baade med A. og med Hunnerne, sammensmeltede alle disse turanske Folkeslag i Ungarn til ét, saaledes at der ikke længer kan bemærkes nogen Sprogafvigelse hos de nu mærkelig ensartede Magyarer.

Avaris, en By i Nedreægypten, enten det senere Tanis eller, som andre mene, Pelusium. Her var Hovedsædet for Hyksoskongerne.

Avatschabugten, en Havbugt paa Østsiden af Halvøen Kamtschatka i Asien, med Peter-Pauls-Havnen (Petropavlovsk).

Avec la lettre grise, fr. [avékk la letr grihs], s. Kobberstik.

Ave Cæsar, moritūri te salūtant, lat., „hil Dig, Cæsar, de, der skulle dø, hilse dig!“, Gladiatorernes Tilraab til den romerske Kejser før Kampens Begyndelse.

Aveiro [vēru], Stad i den portug. Prov. Beira ved Floden Vouga, 7 M. n. n. v. for Coimbra. 7,000 J. Bispesæde. Tilvirkning af Søsalt. Havn, livlig Handel med Salt og Vin. — A. tillige med et omliggende District udgjorde fra det 16de Aarh. et Hertugdømme, som i Midten af det 18de Aarh. tilhørte Don **Joseph Mascarenhas**, Hert. af A., f. 1708. Denne havde under Kong Johan V været Overhofmarschal, men blev under Kong Joseph Emanuel fortrængt ved Pombal og betragtedes fra den Tid som dennes Modstander og et af Hovederne for den misfornøjede Adel. Da Kongen Natten 3—4 Sept. 1758 uden Følge kjørte hjem fra et Stævnemøde, blev der skudt paa ham, og han blev let saaret. Hertugen af A., Marquien af Tavora og nogle andre, mest Slægtninge af disse, bleve af den dertil nedsatte Undersøgelsescommission dømte skyldige i dette Attentat, og Jesuiterne erklæredes for Ophavsmænd dertil. Adelsmændene bleve 13 Jan. 1759 henrettede paa den grusomste Maade, deres Godser confiskerede og deres Hustruer satte i Klostre; Jesuiterne forvistes fra Portugal. Siden blev Processen revideret, og en senere Dom af 1781 erklærede 6 af de dømte for uskyldige, uden at dette dog kom deres Efterkommere til gode.

Avellanēda, Gertrudis Gomez de, f. 1816 paa Cuba, drog til Europa og opholdt sig fra 1840 i Madrid. Hun debuterede med lyriske Digte under Navn af Peregrina, som efterfulgtes af Noveller og Dramaer. Efter at være bleven gift 1846 mistede hun samme Aar sin Mand, gik af Sorg i Kloster og skrev smertefulde Digte med stærkt religiøst Anstrøg. 1854 giftede hun sig igjen med en Oberst, efter hvem hun atter blev Enke. Hun skylder mere teknisk Virtuositet, erhvervet ved Studium af de spanske Klassikere, end originalt Geni sin Berømmelse. Et af hendes Dramaer (»La hija del Rey René«) er bygget over samme Handling som H. Hertz's Stykke „Kong Renés Datter“. D. i Sevilla 1873.

Avellino, Stad i Syditalien, 6 M. ø. for Neapel. 23,000 J. Bispesæde, Klædefabriker, Handel med Landbrugsprodukter. Stort Fængsel.

Avellino, Francesco Maria, dygtig ital. Archæolog, f. 1788, var Professor ved Universitetet i Neapel og Forstander for Museo Borbonico (nu M. nazionale), d. 1850. Hans Afhandlinger, der dreje sig om opdagede Huse i Pompeji, om Numismatik, Epigraphik og Forklaring af de enkelte Kunstværker, findes for en stor Del i de literære Akademiers Skrifter.

Ave Maria, d. e. „hil dig, Maria“, ogsaa kaldet „Engelens Hilsen“, er hos Katholikerne en til Jomfru Maria henvendt Bøn, dannet paa Grundlaget af Engelen Gabriels Ord til Maria, da han forkyndte hende Christi Fødsel (Luc. Evang. I. 28). Denne Paakaldelse af den allerhelligste Jomfru sattes fra det 11te og 12te Aarh. i Forbindelse med „Fader vor“ og ansaas for lige saa hellig som dette. Enhver Katholik skal i det mindste bede sit A. M. tre Gange om Morgenen og lige saa ofte Middag og Aften. Antallet af A. M. tælles ved Hjælp af de smaa Kugler paa Rosenkransen, hvilke derfor i det populære Sprog kaldes A.-M. (i Modsætning til de større Paternosterkugler). Den hele A.-M.-Formel lyder nu i det privilegerede latinske Sprog: »**Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui, Jesus Christus! Sancta Maria, genetrix Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostræ!**« (d. e. Hil dig, Maria, fuld af Naade, Herren være med dig; velsignet være du blandt Kvinderne, og velsignet dit Livs Frugt, Jesus Christus! Hellige Maria, Guds Moder, bed for os Syndere nu og i vor Døds Time!).

Avenches [avängsch], tysk **Wifflisburg**, Stad i Schweiz, Canton Vaud, ½ M. s. for Murten-Søen. 2,000 J. Handelsskole. A. var i Oldtiden den blomstrende romerske Koloni **Aventicum**. Ruiner af Amphitheater og Vandledning.

Aventinus, Aventinerbjerget, s. Rom.

Aventinus, Johannes, egtl. Thurmayr, bayersk Historieskriver, f. 1477 i Abensberg, hvorefter han tog Navn, blev 1512 Opdrager for to bayerske Prinser og 1517 bayersk Historiograph. Han er den mest fremragende tydske Historieskriver i det 16de Aarh., og hans »**Annales Bojorum**« og »**Chronicon Bavariæ**« ere vigtige Værker ved den overordentlige Flid, hvormed deres Forfatter har opsøgt og benyttet alle Slags Kilder til sit Fædrelands Historie, om end Nutidens Kritik kan have adskilligt at udsætte paa Enkelthederne. A. døde 1534 i Regensburg. Hans frimodige Ytringer om

Misbrug i Kirken paadrog ham Forfølgelse fra Gejstlighedens Side.

Aventurier, fr. [avangtyrīēh], Lykkeridder, Bovehals.

Avenue, fr. [av'nŷh], Indgang; Alle, der fører op til et Sted; ogsaa om store Gader, beplantede med Træer, ved Indgangen til Byer.

Averkino, Ant., it. Billedhugger, s. Filarete.

Avernakø, en lille dansk Ø i Indrehavet, 1 M. s. for Faaborg, $\frac{1}{16}$ □ M. med 345 J. (1880), udgjør et Sogn under Salling Herred, Svendborg Amt, og hører under Grevskabet Brahesminde. Den bestaar af to, ved en smal Landstrimmel forbundne Dele. Ved Landingsstedet Korshavn paa Østsiden er god Ankergrund for større Skibe.

Avērnus, nu Lago d'Averno, en Sø mellem Puzzuoli og Cumæ i Syditalien. Hele Egnen er fuld af vulkanske Phænomener, og Søen selv er et nedsunket Krater. Her hensatte Sagnet Nedgangen til Underverdenen og den cumanske Sibyllas Grotte, hvorfor ogsaa Vergil fører Æneas derhen. Agrippa forvandlede dette frygtede Sted til Vinbjærge og Haveanlæg og lod hugge en Tunnel gjennem Bjærget til Cumæ, som for største Delen er tilkastet, men dog endnu forevises under Navn af Sibyllas Grotte.

Averroës, Abul-Walid Muhammed ben Roschd, omtrent samtidig med den berømte Læge Abu-Merwan ibn Zohr og Philosophen Abu-Bekr ibn Tophail, f. 1120 (efter en anden Angivelse 1126) i Cordova, var en af Arabernes berømteste Læger og Philosopher, men led paa Grund af sin Kjærlighed til Philosophien hyppige Forfølgelser. Vi finde ham som Kadi vexlende snart i Cordova, snart i Sevilla og Marokko under Fyrsterne af det almohadiske Dynasti Abdul-Mumen og Jussuf; efter at være bleven afsat af den sidstnævntes Efterfølger, Almansur, og forvist til Byen Lucena nær ved Cordova, tillodes det ham dog i Slutningen af hans Liv at tage Ophold i Marokko, og her døde han 1198, henved 78 Aar gl. Han oversatte Aristoteles paa Arabisk, et Værk, der blev Kilden til de latinske Oversættelser og Bearbejdelser af Aristoteles i Middelalderen; A. skrev talrige Commentarer til samme og forfattede et medicinsk Værk, bekjendt under Navn af „Colliget", en Fordrejning af det arabiske Kulliât, d. e. samtlige Værker. Dette er udgivet flere Gange i Venezia (1482, 1514 osv.). Den averroiske Philosophi har sit væsentlige Grundlag i Aristoteles, men er blandet med Nyplatonikernes Læresætninger og har en stærkere pantheistisk Retning end Avicenna's; dens senere Udvikling er behandlet af E. Renan i Skriftet Averroës et l'Averroïsme (Paris 1852), og et med Av. nær beslægtet Standpunkt fremstillet af A. F. Mehren i Skriftet: »Correspondance du philosophe Soufi Ibn Sab'în Abd-oul-Haqq avec l'empereur Frédéric II de Hohenstaufen«, Paris 1880 (Extr. du journ. Asiat.).

Avērs, i Numismatiken Møntens For- ell. Billedside. Den indeholder som oftest enten et Symbol, som en Stads Vaaben, eller en mythologisk Figur eller et Portræthoved. Bag- eller Skriftsiden hedder Revers.

Avērsa, Stad i Syditalien, 2 M. n. for Neapel. 4,000 J. Bispesæde med Kathedralkirke, Hittebørnshospital og Daareanstalt. Overordentlig frugtbar Omegn. — A. var den første normanniske Koloni i Italien, grundet af Rainulf 1029, og en kort Tid Midtpunktet i et Grevskab.

Aversiōn, Modbydelighed, Afsky. **Aversionāl-** ell. **Aversālsum**, Affindelsessum, en Sum, der udredes til at afgjøre gjensidige uklare eller uberigtigede Fordringer, hvorved man affinder sig med en anden.

Avertissement, fr. [māng], Tilkjendegivelse, Efterretning. **Avertissementspost**, en i Krigen udstillet Post, hvis Hverv det er at iagttage og varsko om Fjendens Bevægelser og Foretagender fra et eller andet dertil skikket Punkt, f. Ex. en høj Bakke eller et Kirketaarn.

Avesta [ā], forhen Jærn- og Kobberværk, nu Jærnværk i Dalarne i Sverige, havde 1641—86 Kjøbstads Privilegier og var 1644 —1831 Møntplads for Sveriges Kobbermøntning.

Aveyron [aværōng], 1) Flod i Sydfrankrig, udspringer paa Østgrænsen af Dep. A. og forener sig efter 30 M.s vestl. Løb med Floden Tarn i Dep. Tarn-Garonne. 2) Dep. i Sydfrankrig, 159 □ M. med 415,000 J. (1881). A.s nordlige Del gjennemstrømmes af Floden Lot med dens Biflod Truyère, Midten af A. med dens Biflod Viaur, og den sydl. Del af Tarn med dens smaa Bifloder. Landet er bjærgfuldt; dets højeste Punkt Aubrac, nord for Lot, er 4,600 F. Utilstrækkelig Kornavl, men betydelig Kvæg- og Faareavl; der tilvirkes megen Faaremælksost (Roquefortost); end videre opdrættes mange Muldyr, som sælges til Spanien. De vigtigste Mineralprodukter ere Stenkul, Jærn og Alun; talrige mineralske Kilder. Industrien omfatter især Tilvirkning af groft Klæde, Lærreder, Bomuldstøjer og Læder, samt Bearbejdelsen af Mineralprodukterne. Hovedstad Rhodez.

Aviānus, romersk Digter, formodentlig fra det 5te Aarh. e. Chr., har skrevet en Samling af æsopiske Fabler i Disticha.

Avicēnna, Abu-Ali Husein ben-Sina, i Almindelighed kaldet af arabiske Forfattere „ar-Rais", d. e. „Fyrsten", fortjener dette Tilnavn, da han var den første, der bragte den peripatetiske Philosophi til en afrundet systematisk Fremstilling. Han var født i den lille By Afschena nær Buchara 980 og fandt omtrent 18 Aar gammel sin første Beskytter i den da regerende samanidiske Fyrste Nuh ben Mansur. Efter dette Dynastis Undergang søgte han afvexlende Tilflugtssted hos forskjellige Fyrster af den buidiske Slægt og opholdt sig i Hovedstæderne Djordjania, Balch, Rai og Hamadhân dels som Hoflæge, dels hengivende sig til philosophiske Værkers Udarbejdelse, saa at han omtrent paa samme Tid begyndte sit berømte lægevidenskabelige Arbejde Canon, der, inddelt i 5 Bøger, henved 600 Aar dannede Grundlaget for Lægevidenskaben, og sin systematiske Fremstilling af Aristoteles's Philosophi, bekjendt under Navnet Schefâ. Indviklet i politiske Stridigheder og en Tid fængslet i Hamadhân,

flygtede han herfra til Ispahan, hvor den buidiske Fyrste Alâ-ed-Dawlah tog ham i Beskyttelse. Da denne efter sin Hovedstads Erobring af Ghasneviden Masûd maatte flygte, ledsagedes han paa Vejen til Hamadhân af A. Et apoplektisk Tilfælde, der allerede tidligere havde lammet hans Kræfter, endte paa denne Flugt hans Liv, og han døde i Hamadhân 1037, omtrent 58 Aar gammel. Hans berømteste Discipel *Djuzdjani*, som oftest i Middelalderens Skrifter kaldet *Gorganius*, giver os en Liste af over 70 forskjellige af ham efterladte Skrifter, henhørende til Medicin, Philosophi, speculativ Theologi, Mathematik og Philologi, af hvilke en Del endnu er bevaret paa Bibliotheker i London, Oxford og Leiden. Han fortjener med Rette Navn af sin Tids frugtbareste Forfatter. Hans Værk *Canon* er udgivet i Rom 1593 tillige med et Udtog, kaldet *Nedjât*, af hans store systematiske Værk *Schefâ*. Med den peripatetiske Hovedsætning forbinder han en vis Mysticisme, især i de særskilte mindre Afhandlinger, ved hvilken han stræber at forene Islams Orthodoxi med græsk Philosophi, en Retning, der føres langt videre af hans berømte Efterfølger *Ibn-Roschd* eller *Averroës*. En Fremstilling af A.s metaphysiske Anskuelse er given i Tidsskriftet »Muséon« af A. F. Mehren: »La philosophie d'Avicenne, exposée d'après des documents inédits«, Louvain 1882 og 83.

Avidius, Cassius, var en Syrer, der havde udmærket sig som romersk Feltherre i Kampene med Partherne og Sarmaterne under Kejserne Antoninus Pius og M. Aurelius. 172 gjorde han Oprør og antog Kejsernavn, men blev endnu s. A. dræbt af to af sine Officerer.

Aviēnus, Rufus Festus, romersk Digter, formodentlig fra det 4de Aarh. e. Chr., Forf. til forskjellige beskrivende, især geographiske Digte, navnlig »Ora maritima«, en Beskrivelse af Kysten fra Civita Vecchia til Marseille, samt Oversættelser af Aratos's »Phænomena« og Dionysios's Jordbeskrivelse eller „Periegese“. Hans Stil er klar og smuk.

Avignon [aviniōng], Hovedstad i det franske Dep. Vaucluse, ved Rhônes venstre Bred, 38,000 J. (1881), ligger paa en stejl Klippeskraaning, hvorfor dens Gader enten ere stejle eller ligge terrasseformig over hverandre. Ærkebispesæde; talrige milde og nyttige Stiftelser, Samlinger af Malerier og Oldsager, naturhistorisk Museum, botanisk Have, Bibliothek med mange Haandskrifter. Blandt de talrige Minder om Pavernes Ophold mærkes Kathedralkirken og det pavelige Palads, der nu er Caserne. Betydelige Silkevæverier, Kanonstøberi, Metalstøberier, Papirmøller, Garverier; udbredt Handel. Crillons Fødeby. A. er Romernes Avenio, kom under Folkevandringen til Burgund og 1251 til Grevskabet Provence. 1309—76 residerede her 7 Paver og senere flere Modpaver. Paven kjøbte 1348 A. af Dronning Johanne I af Neapel, og indtil 1791 hørte den under Pavestolen, som, da Staden sluttede sig til Frankrig, maatte afstaa den til Republiken ved Freden i Tolentino 1797. Flere Kirkeforsamlinger ere holdte i A. i det 14de Aarh. Petrarca levede her i flere Aar; hans Laura ligger begravet i Franciskanerkirken.

Avila [ā], Stad i Spanien, Gammel-Castilien, 12 M. v. n. v. for Madrid. 9,000 J. Bispesæde med smuk gotisk Kathedralkirke. Indtil 1808 var her et Universitet.

Avila [ā], Navn paa flere Spaniere, som have gjort sig fortjente ved Daad og Skrifter. Don **Luiz de A. y Zuniga**, af en adelig Familie fra Placencia i Estremadura, fulgte Kejser Carl V paa hans Krigstog til Afrika og i Tyskland og har skrevet den schmalkadiske Krigs Historie i et værdifuldt Værk »Commentarios de la guerra de Allemaña etc.«, Venet. 1548. Han gik oftere som Kejserens Gesandt til Rom og til Tridentinerconciliet; i Tyskland og under Belejringen af Metz commanderede han det kejserlige Rytteri. Endnu under Kejserens Klosterliv efter hans Tronfrasigelse hørte A. til hans hyppige Gjæster. — **Gil Gonzalez de A.**, f. 1559, d. 1658, Jesuit og Kannik i Salamanca, fra 1612 kongl. Historiograph, har skrevet flere historiske Værker, blandt hvilke Henrik III af Castiliens, Philip III.s og Salamancas Historie indeholde værdifulde Efterretninger.

Avilēs, Havn i den spanske Prov. Asturien, 3 M. n. for Oviedo. 9,000 J. Havn for Smaaskibe.

Avis, fr. [vih] (it. Aviso), Melding, Beretning, Efterretning; s. **Avis**. **Avis au lecteur** [o lektøhr], egtl. „Fortale“, bruges dernæst om en indirecte henvendt Bebrejdelse, Raad o. l. **Avisskib** ell. **Avisoskib**, et lille Fartøj til at bringe Ordrer og Efterretninger fra et Skib til et andet i en Flaade, eller imellem Stæder paa Kysten. **A viso-Vexler** kaldes i den nordiske Vexellov af 7 Maj 1880 saadanne Vexler, der skulle betales en vis, i Vexlens Indhold angiven Tid efter at være foreviste for Vexelbetaleren.

Avis, Navn for et — i Regelen politisk — Efterretningsblad, som udkommer daglig eller flere Gange ugentlig. Navnet stammer fra det italienske Ord aviso, Efterretning, der bl. a. brugtes om de korte Meddelelser, den venezianske Regering længe før Bogtrykkerkunstens Opfindelse lod affatte om de nyeste Tildragelser, til Brug for sine Diplomater og for Patricierne. Som den ældste A. kan paa en Maade regnes de **acta diurna**, som i den romerske Kejsertid daglig affattedes dels med officielle Efterretninger, dels med Hof- og Bynyt, og som offentliggjordes ved Opslag og i Afskrifter. I Slutningen af 15de Aarh. begyndte man baade i Frankrig og Tyskland, senere ogsaa i Italien, at udgive trykte Flyveblade om særlig mærkelige Tildragelser, to eller fire Blade store, jævnlig udstyrede med Træsnit og under saadanne Navne som **Relations, Nouvelles, Avis**, Zeitung o. lign. Lidt efter lidt blev Udgivelsen af saadanne Flyveblade jævnligere og mere regelmæssig; ogsaa brugtes denne Form under Reformationen til politiske Smaaskrifter. Ved Siden heraf udkom aarlige eller halvaarlige Oversigter over Tildragelser i Ind- og Udland (omtr. fra 1590); de vigtigste ere **Mercure français** (1605—45) og **Theatrum Europæum** (1617—95). 1597

udgaves i Prag en czechisk Maaneds-A. Ogsaa opstod Kontorer, der samlede Nyheder og skriftlig forsendte dem til Abonnenter rundt om i Landene. I Beg. af 17de Aarh. udkom den første Uge-A. i Strasburg (den første kjendte Aargang er fra 1609, men den er ikke den ældste); 1615 grundlagdes en anden i Frankfurt („Oberpostamts-Zeitung", der holdt sig indtil 1866), og snart efter lignende i Nürnberg og Hildesheim (1619) og flere andre Byer (Berlin 1626, Hamburg 1630); i Antwerpen (1616) og Amsterdam (1617); i England (1622) og i Frankrig 1631. I England opstod en Mængde Blade under Kampen mellem Carl I og Parlamentet, og et lignende Opsving fik A.-Literaturen ved Revolutionen 1688. Det ældste nuværende Blad i England er London Gazette (fra 1666); det første Dagblad udkom 1702 (Daily Courant), og medens der 1724 kun var 3 saadanne, var der 1792 13. Englands største Blad Times er fra 1788 og Morning Post fra 1772; langt yngre ere Standard (1827) og Daily News (1845), medens der er Provinsblade og skotske A. fra Slutn. af 17de Aarh. Allerede 1715 gave A. korte Meddelelser om Parlamentets Forhandlinger, men først fra 1770 udførlige Beretninger; Wilkes har især Fortjeneste heraf. I vort Aarh. har dette Referent- (reporter) System faaet en stedse større Udvikling, især ved Stenographiens og Telegraphens Hjælp. Efter Stempelafgiftens Ophævelse 1855 opkom først billige A.; 1870 var der 97 Dagblade. — I Frankrig udkom det første Dagblad (Journal de Paris) 1777, men den store Revolution fremkaldte en Mængde A. (1779 var der kun 27 i Paris, 1790 350), og ikke faa fremragende Politikere udgave hver sit Blad (Brissot, Condorcet, Cam. Desmoulins, Marat, Mirabeau o. fl.). Moniteur universel stammer fra 1789 og er mærkelig ved sine Beretninger om Nationalforsamlingen og senere om Conventet. Journal des Debats begyndte 1800, medens Gazette de France, der 1792 blev Dagblad, er en Fortsættelse af Frankrigs ældste Blad (fra 1631). Under Consulatet og Kejserdømmet aftog Bladenes Tal meget stærkt (1800 undertryktes 73 af de 86, der udkom i Paris), men efter Restaurationen 1814 og især efter Julirevolutionen 1830 og Februarrevolutionen 1848 opstod mange nye, af hvilke de fleste dog kun fik et kortvarigt Liv. 1836 fremkaldte E. Girardin ved »Presse« en væsentlig Omvæltning ved at nedsætte Prisen og indføre Roman-Feuilleton. Af de franske Blade bør fremhæves Constitutionnel (siden 1815), National (1830—51), Siècle (siden 1836), det klerikale Univers (1833—60 og siden 1867) og fra den nyeste Tid République française (1871). — I Tyskland kom A. først ret til Udvikling 1848 som Følge af den strænge Censur, der kvalte Tilløbene efter 1815 og 1830. De vigtigste ældre A. ere „Hamburg. Correspondent" (fra 1714), „Vossische Zeitung" (Berlin, 1722), „Allgem. Zeitung" (stiftet 1798 i Augsburg) og „Kölnische Zeitung", det mest ansete Provinsblad i Preussen. 1848 grundlagdes i Berlin „Neue preussische Zeitung" (sædvanlig kaldet „Kreuzzeitung"), „Nationalzeitung" og „Volkszeitung", senere Hovedorganer hver for sit Parti. 1866 stiftedes „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" (Bismarcks Organ). — Af de belgiske Blade er l'Indépendance Belge mest bekjendt. Italien fik først politiske Blade 1847 (Cavours Risorgimento) og de nærmest følgende Aar; tidligere vare A. nærmest literære. De mest bekjendte ere Opinione (1848), Diritto (1854) og Perseveranza (i Milano 1859). I Spanien udkom allerede 1704 et officielt Blad, men først under Frihedskrigen (1808—14) og senere under Revolutionen (1820—23) udviklede sig en politisk Presse, som efter nogen Standsning igjen kom til Live efter 1834. Det samme gjælder om Portugal, hvor først den politiske Frihed har udviklet egentlige A. I Rusland grundlagdes 1703 en A., som dog kun holdt sig et Aar; den ældste A. er fra 1708, og de betydeligste ere „den russiske Invalid" (1813), „Moskov-A.", »Golos« (d. e. Røsten) og det franske Hofblad »Journal de St. Pétersbourg«. Her har A. især udviklet sig under Alexander II.s Regering. — I intet Land i Verden har A.-Literaturen faaet et større Omfang end i Nordamerika. Den ældste A. udkom 1673 i Cambridge (May-Flower); 1704 fulgte et andet i Boston, og 1729 stiftede Franklin et Blad i Philadelphia. 1776 var der 37 A., og 1784 udkom det første Dagblad; nu findes der en A. selv i de mindste Byer (1870 5,500, deraf 574 Dagblade, 1880 10,100), og næsten alle Europas Sprog ere repræsenterede i Unionens Presse; ogsaa er der Blade, som i Størrelse og Indretning kunne maale sig med Europas vigtigste A. I vort Aarh. ere A. opstaaede dels i Europas sydøstlige Lande, dels i dets Kolonilande i de fremmede Verdensdele (især Indien og Australien), samt i Lilleasien og Ægypten. Fra meget gammel Tid har China officielle A. — I Sverige udkom den første regelrette A. 1645, Ordinarie Post-Tidning, og den holdt sig med nogle Afbrydelser og under lidt ændrede Navne indtil 1717 (1674—78 og 1681—85 traadte Svensk Mercurius i Stedet). Den ældste nuværende er »Nya dagligt Allehanda« (siden 1767), medens Aftonbladet (s. d. A.) siden 1830 har haft den største Betydning. — I Danmark indledes A. ligesom i andre Lande med Flyveblade, især fra Frederik II.s og Christian IV.s Tid, samt under Krigen 1657—60, for en stor Del affattede paa Tysk. Ogsaa kjendes her strøvne A., og 1634 gives der to Mænd Privilegium paa at trykke de ugentlige A. paa Dansk og Tysk; men de ere ligesom de senere fra 1657 kun Optryk af tyske A. 1666—77 udgav A. Bording, i Lighed med samtidige franske Forbilleder, sin „Danske Mercurius" paa Vers (fortsat af andre Forfattere indtil 1691); og 1672 begyndte D. Paulli at udgive et tysk Ugeblad („Extraordinaire Relationes") og et dansk Maanedsblad, samt 1675 et dansk Ugeblad („Dansk Advis"). Disse A. vare ret agtværdige og selvstændige Arbejder, og de fortsattes efter Paullis Død (1684) indtil 1731 under forskjellige Navne, men af ringere Indhold. Exemplet fulgtes af „Ordinær Posttidende" (1672—81), „Den kjøbenhavnske Post-Rytter" (1703—29), baade dansk og tysk, og

„Extraordinaire Relationer", som J. Wielandt ledede 1720—48. Endelig begyndte 1749 „Berlingske Tidende" (s. d. A.) og 1759 „Adresseavis" for Bekjendtgjørelser (s. d. A.); senere fulgte „Dagen" (1803—43) og „Politivennen" (1816—45), men de første egentlige politiske Blade vare „Kjøbenhavnsposten" (siden 1834, stiftet 1827) og „Fædrelandet" (Ugeblad 1834, Dagblad 1839). Under Christian VIII opstod „Almuevennen" (1842) og „Flyveposten" (1845); derefter kommer „Dagbladet" (1851), „Folkets Avis" (1860), „Dagstelegrafen" (1864, udvidet 1876 til „Nationaltidende"), „Dagens Nyheder" (1868), „Morgenbladet" (1873), „Socialdemokraten"(1874; oprindelig Ugeblad, „Socialisten", siden 1871). De ældste Provinsblade ere „Jydske Efterretninger", nu „Aalborg Stiftstidende" (1762), „Odense Adressekontors Efterretninger", senere „Fyns Stiftstidende" (1772), „Viborg Samler", senere „Viborg Stiftstidende" (1773), og „Fyns Stiftsjournal" (1780), senere „Fyns Avis" (indtil 1866); men allerede 1735 udkom en ugentlig „Provinciel Notifications-Liste" i Odense. Før 1848 var der 8 A. i Kjøbenhavn, 23 i Kongeriget og 2 danske i Slesvig; 1864 var der 67 og 1882 178 A. i Danmark. — I Norge opstod i Begyndelsen kun privilegerede Avertissements-A.: først 1763 „Norske Intelligenssedler" (siden 1807 „Christiania Intelligenssedler"), 1765 „Efterretninger fra Adressekontoret i Bergen", 1767 Throndhjems Adressekontors Efterretninger og 1790 Christiansands Stiftsavis. De første politiske A. vare de halvofficielle „Budstikken" (1808—14) og „Tiden" (1808—14), der fra 1815 blev officiel A. under Navn „Norske Rigstidende" (indtil 1882). Den første daglige A. i Christiania var „Morgenbladet" (s. d. A.), siden 1819; de vigtigste A. i nyere Tid have været „Den Constitutionelle" (1836—47, s. Schweigaard) med dens Fortsættelse „Christianiaposten" (1848—63), „Granskeren" (1840—42, s. Daa), „Aftenbladet" (1855—81, s. Meidell), „Aftenposten" (1860), „Dagbladet" (1868) og „Verdens Gang" (1869). Stiftsstæderne have i lang Tid lidt under Stiftsavis-Privilegierne, som først efterhaanden ere hævede. I hele Norge er der c. 230 A. — I den hele Verden antoges der 1881 at være 25,000 A., hvoraf 4,000 Dagblade.

A vista, it., fr. à vue [vyh], ved Synet, ved Sigt, ved Forevisning. En **a v.**-Vexel er en V., som skal betales strax ved Forevisningen. I Musiken (ligesom **a prima vista**) at spille eller synge fra Bladet.

Avitus, M. Mæcilius, en Romer af gallisk Herkomst, der 451 sluttede Forbundet mellem Aëtius og Vestgoterne mod Attila og 454 blev romersk Overfeltherre i Gallien. A. blev 455 af Vestgoterne udraabt til vestromersk Kejser, men allerede 456 afsat af Feltherren Ricimer og døde kort derefter.

Aviz, Stad i den portug. Prov. Alemtejo, 7 M. n. for Evora. Hovedsædet for den 1146 stiftede Avizorden. 2,000 J.

Avlōna ell. **Valona**, Stad i tyrk. Albanien ved A.-Bugten, 20 M. n. v. for Janina. 6,000 J. Græsk Bispesæde. God Havn, hvorfra drives Handel paa Venezia.

Avnbøg (**Carpinus Betulus**), et ikke meget (sjælden 60—70 F.) højt Træ af de Raklefrugtedes Familie (Hasselgruppen) med glat, lysgraa Bark, afvexlende ægdannet elliptiske, tilspidsede, dobbelt savtakkede, fjerribbede Blade og Enboblomster. Hanraklerne hængende i Enden af oftest af Sideknopper udviklede, korte Grene, der for neden kun bære Knopskæl og i Almindelighed ingen grønne Stængelblade mellem disse og Raklen; Hunraklerne hængende i Enden af Grene, som udvikles af Endeknopper eller de øverste Sideknopper, og som bære flere vel udviklede Stængelblade. Frugten en Nød, ved Grunden omgiven af et stort, trefliget Smaadækblad. A. er udbredt i hele Europa indtil 58° n. Br., Lilleasien og Kaukasus; den forekommer hos os, navnlig i Landets sydligere Egne, spredt i Bøgeskoven, men har ringe Betydning som Højskovtræ, da den sjælden opnaar nogen betydelig Størrelse. Hvor den forefindes, borttages den derfor som oftest ved de første Gjennemhugninger. I Stævningsskoven er den derimod paa sin Plads og maa paa Grund af sin stærke Reproductionsevne og Skuddenes kraftige Tilvæxt regnes blandt de bedste Stævningstræer. Veddet er fast og hvidt og bruges til forskjelligt Træarbejde; som Brændsel staar det endog lidt over Bøgeved. Frøet, der sædvanlig forefindes i rigelig Mængde, taber let sin Spireevne og maa derfor helst saas strax efter Modningen i Oct. eller opbevares Vinteren over i fugtig Jord.

Avner, tørre, mer eller mindre hinde- eller pergamentagtige Dækblade hos visse Plantefamilier, f. Ex. de kurvblomstrede, Græsarterne. Hos vore Kornsorter gaar Tærskningen og Rensningen af Sæden netop ud paa at befri dem fra A.

Avogādro's Lov, fremsat 1811, udsiger, at lige Rumfang af alle Luftarter ved samme Temp. og Tryk indeholde lige mange Molecüler (s. Atom).

Avoirdupois [avēhrdjupojs], den engelske Handels- og Medicinalvægt, modsat Troyvægten, der bruges som Guld-, Sølv- og Møntvægt. 1 Pound A. er 453,59 franske Gram ell. 0,90719 d. Pund.

Avōla, Stad paa Sicilien, 3 M. s. v. for Siracusa, ved Middelhavet. 12,000 J. Sukkerplantninger i Omegnen.

Avon [ævven], flere Floder i England, af hvilke de mærkeligste ere 1) **Lower-A.** der løber forbi Bath og Bristol og falder fra venstre Side i Severns Munding; den er sejlbar op til Bristol for de største Handelsskibe; 2) **Upper-A.**, der løber forbi Warwick og Stratford (hvor Shakspeare, „Svanen fra A.", var født og døde) og ved Tewkesbury falder i Severn.

Avranches [avrāngsch], Stad i det franske Dep. La Manche, 7 M. s. v. for Saint Lô ved Floden Sée. 8,000 J. Botanisk Have. Laxefiskeri; Fabrikation af Kniplinger og Voxlys.

Ax, s. Blomsterstand. **Axet**, s. Spica.

Ax, Stad i det franske Dep. Ariège, 5 M. s. ø. for Foix. 3,000 J. Stærkt besøgt Sundhedsbrønd.

Axe bruges i forskjellige Betydninger, der kunne henføres til Begrebet af en Midtlinje.

I Geometrien forstaas ved A. af en plan Curve en ret Linje, som halverer alle derpaa vinkelrette Chorder, ved A. af et Legeme en ret Linje, der gaar gjennem Midtpunkterne af alle derpaa vinkelrette Snit. Ved et Legemes Omdrejning kaldes den Linje A., hvorom Drejningen foregaar. Magnetisk A., den Retning i en Magnet, som, naar denne frit kan dreje sig, stiller sig i den Retning, hvori Jordmagnetismen virker. En Linses A., den Linje, som forener begge Linsens Krumningscentre; Hulspejlets A., en Linje fra Kugleskadens Centrum til Midten af Spejlets Figur; A. i et optisk Instrument (Kikkert, Mikroskop), den fælles A. for alle dets Bestanddele (Linser, Spejle). En Krystals optiske A. eller Axer, de Retninger i den, langs hvilke Lyset ikke brydes dobbelt. **Axe, Axedele, Axeorganer** bruges i Botaniken i Modsætning til Blad, Bladorganer (Sideorganer) enten om Stængelen alene eller, hos de tokimbladede Planter, om denne tillige med Hovedroden.

Axel, materiel Gjenstand, hvorom og hvorpaa et Hjul ell. andet Maskinelement drejer sig. Kan være fast som paa almindelige Vogne eller bevægelig som paa Dampvogne, i Ure; en bevægelig Axel har to Tapper, hvorpaa Omdrejningen finder Sted.

Axelhulen, Axillen, den nederste, mellem Overarmen og Kroppen liggende Del af Skulderen (**Axelen**), gjennem hvilken Armens store Kar- og Nervestammer passere.

Axelhus, Axelstad, nyere poetiske Navne, det første for Kjøbenhavns Slot, det sidste for selve Kjøbenhavn; jfr. **Absalon.**

Axelsen, Cort, eller Conrad Aslaksen, bekjendt Theolog, f. 1564 i Bergen, kom 1584 til Kjøbenhavns Universitet, var 1590—93 Tyge Brahes Medhjælper paa Hveen, rejste derpaa 1593—1600 udenlands og blev efter sin Hjemkomst ansat som Professor, først i Latin og Græsk og derpaa i Theologien, d. 1624. Han omtales som en dygtig Naturforsker, en lærd Mand paa mange Omraader og en mild og elskelig Personlighed, der helst gjorde hvad han kunde — stundum maaske mere end han burde — for at undgaa Strid. Dette kom frem i Tidens dogmatiske Stridigheder, i hvilke han efter sin Overbevisning egentlig holdt med Resens Modstandere, men altid endte med at bøje sig for denne sin Collegas overlegne Personlighed. A. har efterladt sig adskillige theologiske Arbejder, iblandt hvilke en kortfattet Kirkehistorie paa Dansk.

Axelsønnerne, s. **Thott.**

Axenberg, et Bjærg i Schweiz, ø. for Urnersøen. Ved dets Fod vises det Sted, hvor Sagnet lader Vilhelm Tell springe i Land fra Geßlers Baad.

Axemēter, et lille Instrument til at betegne Rorets Stilling om Bord i et Skib; det drejes nemlig ved samme Middel, hvormed Rorpinden bevæges, og samtidig med denne.

Axevalla-Hede, Slette i Vestergötland i Sverige, mellem Skara og Sköfde, bruges som Exercerplads for de i Egnen stationerede Regimenter. Den har sit Navn af et i Nordens Krigshistorie i Middelalderen bekjendt Slot, ødelagt 1469 af Vestergötlands Almue under en Opstand mod Christiern I.

Axiōm, Grundsætning.

Axis-Hjort (Cervus Axis), en mindre, ostindisk Hjort med lange og tynde Takker; den og en nærstaaende Art (C. porcinus) holdes i deres Fædreland ofte i halvtam Tilstand, og da de let forplante sig i europæiske Menagerier, har man i den senere Tid ogsaa forsøgt at acclimatisere dem i Europa til Prydelse for Skove og Parker.

Axolōtl (Siredon mexicanus) kaldes de store Larver af visse nord- og mellemamerikanske Salamandre (Amblystoma), der voxe ud til fuld Størrelse inden de forvandle sig; saadanne findes blandt andet i de Byen Mexico omgivende Søer; de fanges og spises der som Fisk. Længe var man uvis om A. var en Salamanderlarve, eller om den var en egen Slægt af Fiskepadder, og den sidste Mening vandt Overhaand, da det viste sig, at den — i Aqvarier — forplantede sig let uden at forvandle sig, og endnu senere, da det viste sig, at den dog ogsaa kunde bringes til at forvandle sig i Fangenskab, men da forblev gold, ikke forplantede sig. Omsider viste det sig dog, at denne Vanskelighed ogsaa lod sig overvinde, og Jagttagelser i Naturen godtgjorde, at Forvandling der som hos andre Salamandre gaar forud for Forplantningen.

Axum, engang Abessiniens prægtige Hovedstad, 2 M. v. for Adova, 7,000 F. over Havet, er nu ubetydelig, men har interessante Oldtidsminder fra den græsk-romerske Tid.

Ay [ai], Flække i Frankrig, Dep. Marne, 3 M. s. for Reims, ved Fl. Marne. 4,000 J. Udmærket mousserende Vin.

Ayacucho [kūtscho] ell. Guamanga, Stad i Peru i Sydamerika, 45 M. s. ø. for Lima, henv. 8,000 F. over Havet. 10,000 J. Bispesæde. Universitet. Her blev den spanske Hær under Vicekongen La Serna 9 Dec. 1824 fuldstændig slaaet af Bolivars Hærfører Le Sucre, hvorved Perus Uafhængighed blev sikret. Spanien kaldte Egnen „Dødningeporten" og gav de Generaler, som havde kæmpet i Syd- og Mellemamerika, Spottenavnet **Ayacuchos** (deriblandt Espartero, Maroto, Rodil o. fl.).

Ayala, Pedro Lopez de [ajāla], f. 1332 i Murcia, stod i stor Anseelse hos flere Konger i Castilien og beklædte de højeste Embeder, til sidst som Storkansler og Overkammerherre i Castilien til sin Død 1407. Han er den første spanske Historieskriver, der har forsøgt en pragmatisk Fremstilling af Begivenhederne i de castiliske Konger Peter d. grusommes, Henrik II.s, Johan I.s og Henrik III.s Historie, oversatte Livius paa Spansk og har skrevet en saakaldet „Bog i Rim om Hoflivet", hvori han skildrer dette, som det var paa hans Tid, og som det burde være.

Ayamonte [ajamōnte], Stad i den spanske Prov. Andalusien, ved Guadianas Udløb i Atlanterhavet. 6,000 J. Havn; Skibsbyggeri; Thun- og Sardelfiskeri.

Aye-Aye, d. s. s. Gnaverabe. Jfr. **Ai-Ai.**

Aylesbury [æhlsbørri], Hovedstad i Buckingham-Shire i England, 8 M. n. v. for London. 8,000 J. Kniplingsfabrikation.

Ayr [æhr], 1) Shire paa Skotlands Vestkyst, mod V. omgivet af Clydefjorden. 54 □ M. med 218,000 J. (1881). Den sydlige og østlige Del af Shiret er Bjærgland af indtil 2,000 F.s Højde. Landets Indre er Bakkeland, der paa flere Steder ved Kysten gaar over i Smaasletter. Landbruget har i dette Aarhundrede gjort store Fremskridt og navnlig Kvægavlen (fortrinlig Mælkerace) er betydelig. Ogsaa Industrien staar paa et højt Trin og omfatter fornemlig Fabrikationen af Uld-, Linned-, Bomulds- og Silkevarer. 2) Hovedstad i A.-Shire, ved Floden A.s Udløb i Clydebugten. 20,000 J. Havn. Fabrikation af Tæpper og Læder. Udførsel af Stenkul.

Ayrer, Jakob, tysk Dramatiker, d. i Beg. af det 17de Aarh., næst Hans Sachs den berømteste Digter i sit Fag. Hans »Opus theatricum«, udgivet efter hans Død, indeholder 30 Komedier og Tragedier og 36 Fastelavnsspil eller Farcer, hvis Stof er taget af Sagn, Historien og Legender, ogsaa af Boccaccio, og til Dels behandlet i den gamle engelske Maner, der var kommen i Ny ved de oversatte Stykker, som de saakaldte „engelske Komedianter" opførte i Tyskland. En ny Udg. af »Op. theatr.« er givet af Keller (Stuttg., 1865; 5 Bd.).

Ayton, Rob. [ähten], skotsk Digter, f. 1570, d. 1638, yndet af Jakob I for sine latinske Digte, har ogsaa skrevet lyriske Arbejder paa Engelsk.

Aytoun, Will. Edmondstoune [ähten], skotsk Digter, f. 1813, optraadte 1831 som Digter med »Poland and other poems«, der ikke ændsedes synderlig. 1840 blev han Advocat i Edinburgh, gik fra Whigpartiet over til Toryerne, skrev bidende mod Jærnbanesvindelen og vandt et anset Digternavn ved »Lays of Scottish cavaliers«, hvori de gamle Stuarter forherliges. Hans Bidrag til de i »Punch« indrykkede »Bon Gualtiers ballads« udmærke sig ved ætsende Vittighed. Han skrev bl. a. et historisk Værk om Richard I af England. 1854 blev han Redacteur af »Blackwoods Magazine«; Derbys Ministerium belønnede hans conservative Iver med Ærespostel. Hans »Firmilian« (1854) er et Angreb paa den nyeste engelske Poesi. D. 1865.

Ayuntamiénto [ajun], Navn paa de spanske Communalraad. Udsprungne af den gamle romerske Ordning og fæstnede under Kampen mod Maurerne havde A. en udstrakt Selvstændighed over for Statsmagten. Efter Juan de Padillas Opstand 1521, hvorved han forgjæves søgte at værne A. imod Carl V.s Overgreb, led A.s Frihed et Knæk, og under de bourbonske Konger i det 18de Aarh. gik den helt tabt. Men Folket holdt fast ved dem, og derfor gjenoprettedes A. ved Grundloven 1812 og senere hver Gang Folket gjenvandt sin Frihed (1820, 1837 og 1868), men indskrænkedes paa ny, naar Kongemagten fik Overhaand (1814 og 1823). Da Dronning Christine 1840 vilde omdanne A. efter fransk Mønster, saa at de tabte al politisk Myndighed, vakte det en Opstand, og hun blev fordreven; derimod lykkedes det 1845 for Narvaez og paa ny 1876 for Canovas del Castillo.

Ayuthia, tidligere Hovedstad i Riget Siam i Bagindien, paa en Ø i Floden Menam, 10 M. n. for Bangkok. 30,000 J.

Azálea, Slægt af Lyngfamil., nær beslægtet med Alperoseslægten. De fleste Arter fra Nordamerika. En Mængde Afarter og Bastardformer dyrkes som Prydplanter for de smukke Blomsters Skyld. A. pontica fra Landene ø. og s. for det sorte Hav er en narkotisk Giftplante; ikke sjælden dræber den de Geder, som æde af dens Blade; men endog den Honning, som Bierne tilberede af Blomsternes Honningsaft, er giftig, idet Nydelsen af den frembringer en Slags Beruselse eller Galskab, hvad allerede Xenophon paa sit berømte Tilbagetog iagttog paa sine Soldater.

d'Azara, Fel. [addsā], spansk Officer, f. 1746, d. 1811 som Brigadegeneral, Forfatter til to for deres Tid ypperlige Værker over Paraguays Naturhistorie.

d'Azeglio, Massimo Taparelli, Marchese [addséljo], italiensk Statsmand og Forfatter, f. 2 Oct. 1798 i Turin, fulgte 1814 Faderen, som blev sardinsk Affending ved Pavehoffet, til Rom og lagde sig her efter Malerkunsten, men gjorde dog en kort Tid Tjeneste i den sardinske Hær. 1821 gik A. paa ny til Rom og hengav sig udelukkende til Kunst og Videnskab, ja vandt endog Ry som Landskabsmaler. 1830 bosatte A. sig i Milano, ægtede Manzonis Datter og skrev to Romaner, som vandt stærkt Bifald og medvirkede til at vække Italienernes Nationalfølelse (»Ettore Fieramosca« 1833 og »Nicolo de' Lapi« 1841). Fra nu af ofrede A. sig helt til at virke for Folkets Gjenfødelse, dels ved Rejser, dels ved Flyveskrifter, bl. a. om Romagnas slette Styrelse (1845); udvistes 1846 fra Milano, men tog Ophold i Rom og gav ved sine Skrifter Stødet til flere af Pius IX.s Reformer. 1848 fulgte A. som Officer med den pavelige Hær, senere med den venezianske og kæmpede tappert ved Vicenza som Oberst for en frivillig Legion. Saaret i Kampen førtes han til Firenze, hvor han sluttede sig til de maadeholdne Frihedsvenner imod Republikanerne. Da disse sejrede i Febr. 1849, gik A. til Turin og valgtes til 2det Kammer, samt blev 11 Maj Førsteminister indtil Oct. 1852. 1859 var A. en Tid lang Regeringscommissær i Romagna og senere Statholder i Milano, men trak sig derefter tilbage til Privatlivet. I et Flyveskrift 1865 om det romerske Spørgsmaal raadede A. til Forlig med Paven, idet Rom vel skulde høre til Italien, men ikke være dets Hovedstad. D. 15 Jan. 1866. — Hans Broder, **Roberto Taparelli,** Marchese d'A., Kunsthistoriker og Maler, f. 1790 i Turin, d. 1862, blev Directeur for Turins Malerisamling og udgav et Billedværk herom. — Dennes Søn, **Vitt. Emm.,** Marchese d'A., f. 1815, var 1850—69 Affending i England.

Azimuth [ā], arab. as-semt, d. e. Retning, et af Bestemmelsesstykkerne for en Stjærnes Sted med Hensyn til Horizonten, nemlig en Bue af Horizonten fra Sydpunktet til det Punkt, som er lodret under Stjærnen. Den regnes østlig eller vestlig, eftersom Stjærnen er ø. eller v. for Meridianen. **Azimuthālcirkel** paa et astronomisk Instrument er en inddelt horizontal Cirkel, som tjener til at maale Azimuth. **Azi-**

muthsolur. Naar en lodret Stift opreises i en vandret Plan, vil den Vinkel, som Skyggen af denne Stift danner med en igjennem Stiftens Fodpunkt trukken Middagslinje, være Solens Azimuth. Deraf kan Klokkeslættet bestemmes, men kun ved en dertil beregnet Tavle, da Solens Azimuth ved samme Klokkeslæt er forskjellig efter dens Declination. Men ved at gjøre Stiftens Fodpunkt foranderlig efter Declinationen kan denne Indretning blive anvendelig til at bestemme Tiden. Klokkeslættene blive da betegnede, ikke ved Streger, men ved Punkter. Disse komme til at ligge i Omkredsen af en Ellipse, og Indretningen kaldes derfor det elliptiske A. **Azimuthcompas**, et Compas, der er indrettet til Pejling af Solen saaledes, at man kan benytte det til Bestemmelse af dens Azimuth.

Azincourt [asængkuhr], Landsby i det franske Dep. Pas de Calais, 8 M. s. til ø. for Calais, hvor den engelske Konge Henrik V paa sit Tilbagetog fra Normandiet til Calais 25 Oct. 1415 blev angrebet af en langt overlegen fransk Hær (50,000 Md. mod 14,000) under Dauphinen og vandt en fuldstændig Sejer. Henved 10,000 Franskmænd faldt, deriblandt Connétablen d'Albret og 6 Prinser og Hertuger; 5 Prinser bleve fangne. Englænderne mistede kun 1,600 Md., deriblandt Hertugen af York.

Azórerne, en Øgruppe i det atlantiske Hav, omtr. v. for Gibraltarstrædet, 220 M. fra Portugals Kyst, mellem 37°—39° 40′ n. Br. Uagtet de ligge lidt nærmere Europa end Afrika, regnes de dog hyppigst til sidstnævnte Verdensdel. A. tilhøre Portugal og ere alle vulkanske paa Santa Maria nær, der bestaar af Lag fra den øvre Miocæn. Havet rundt om gaar ned til henved 2,000 Favnes Dybde, Øerne ere altsaa oceaniske. Der er 9 Hovedøer i tre temmelig skilte Grupper: 1) I S. Ø. Sta Maria og San Miguel med Formigas-Skjærene, 2) i Midten Terceira, San Jorge (med en endnu virksom Vulkan), Pico, Fayal, Graciosa, 3) i V. Flores og Corvo. Angra paa Terceira er Hovedstaden og Sædet for de civile og militære Øvrigheder. Øernes samlede Areal er 43 □ M. og Indb. Antal 260,000, hvoraf San Miguel har 16 □ M. og 114,000 I. og Terceira 11 □ M. og 40,000 I. A. ere bjærgfulde og have faa Havne og beskyttede Bugter. Højeste Top er Pico paa Øen P., 7,460 F. — Pattedyr, Krybdyr, Padder og Ferskvandsfisk mangle ganske, undt. nogle enkelte, som Europæerne have indført; Vade- og Svømmefugle ere talrige. Dyre- og Planteverdenen har i øvrigt mest Lighed med den europæiske. Agerbruget er noget forsømt, men der er megen Kvægavl, lidt Industri og større Provianteringsforretning, da Skibene til Brasilien og Ost- og Vestindien ofte anløbe dem, især Ponta Delgada paa San Miguel. Den vigtigste Udførselsartikel er Oranger, hvoraf San Miguel alene udfører 200 Mill. om Aaret. Stærk Udvandring fra A. til Vestindien og Brasilien. — A. blev 1432 opdagede og besatte af Portugiserne. Det var herfra at Dom Pedro brød op 1832 for at bekæmpe sin Broder Dom Miguel og sætte sin Datter Maria da Gloria paa Portugals Trone.

Azótos, s. Asdod.

Azpeytia, Stad i de baskiske Provinser i Spanien, 2 M. s. v. for San Sebastian. 7,000 I. Jesuiterordenens Stifter Ignatius Loyola fødtes her 1491.

Aztéker, det Folk, som beherskede Mexico, den Gang det opdagedes af Europæerne. Denne Del af Mellemamerika er beboet af mange (over 20) Folkeslag med beslægtede Sprog, som til forskjellige Tider ere indvandrede fra Nord. Thi det har været Tilfældet i Amerika, ligesom i den gamle Verden, at Nordens haardførere Stammer altid have forsøgt og ofte med Held at trænge ned til de frugtbarere sydlige Egne. De mexicanske Sagn omtale navnlig to saadanne Erobringer, nemlig først Toltekernes, som i det 6te Aarh. stiftede et Rige paa Anahuacs Fjældslette. Efter at de havde opnaaet en høj Civilisation og udbredt deres Erobringer mod Syd til Guatemala og Yucatan, skulle de være svækkede af indre Uroligheder og Kampe mod de undertvungne Folk, som løsrev sig. Toltekerne sluttede sig siden til de stridbarere A., som brøde ind fra N. V., Egnen ved Gila-Floden og den californiske Bugt, og i Anahuac stiftede Riget Mexico, der forbandt sig med Staterne Tezcuco og Tlacopan. A. anlagde 1325 Staden Tenochtitlan ell. Mexico, hvorfra de udbredte deres Herredømme over de omliggende mindre Folkeslag, idet de med stor Grumhed ofrede Fangerne til deres Guder. Dog lykkedes det aldrig A. at indtage hele Anahuac. Endog nær Hovedstaden boede uafhængige fjendtlige Folkeslag, som Tlaskalanerne; og de fleste af A.s Undersaatter vare saa misfornøjede med deres Tyranni, at de forenede sig med Cortez imod dem, hvorved det bliver forklarligt, at en lille Hob Europæere kunde overvinde et krigersk Folk paa maaske et Par Millioner. A.s egen Statsform var aristokratisk-monarchisk, som efterhaanden udviklede sig til fuldstændigt Despoti. Kongen valgtes af Adelen blandt den afdøde Konges Slægtninge. Landejendommene tilhørte Adelen og Præsterne. Disse saa vel som Statholderne udsugede og plagede den fattige Arbejderklasse. Under Montezuma II strakte Riget sig ved Atlanterhavets Kyst fra 18°—21° og ved det stille Hav fra 14°—19° n. Br. Imellem 1482 og 1502 vare Guatemala og Nicaragua undertvungne af Kong Ahuitzotl. Efter at A. ved den spanske Erobring havde tabt Herredømmet, og deres krigerske Høvdinger vare udryddede, faldt de sammen med de øvrige undertvungne Folkeslag til en Almue eller Arbejdsklasse, som i de spanske Erobrere alle fik lige haarde Herrer. De indfødte antoge Christendommen og blandedes med Europæerne, saa at snart Mestizerne bleve den talrigste Del af Folket og Spansk det almindeligste Sprog. Denne Tilstand er ikke bleven væsentlig forandret derved, at Mexico er bleven en uafhængig Republik. Det aztekiske Sprog er heller ikke siden blevet dyrket, og Herredømmet i Staten er fremdeles hos Creolerne og Mestizerne.

Azúmbre, spansk Vinmaal, lig 2,09 danske Potter.

Azúni, Domin. Alb., f. 1749 i Sassari, har gjort sig fortjent ved sine Skrifter om Søretten og Øen Sardiniens Historie. Han

var først af den sardinske Regering og senere af Napoleon I ansat ved forskjellige Domstole; d. 1827 som Medlem af et Tribunal i Cagliari.

Azur [ä], Himlens blaa Farve, himmelblaa; ogsaa d. s. s. Lasur, Ultramarin.

Azymiter, gr., d. e. usyrede, et af den græske Patriarch Michael Cerularius i Midten af det 11te Aarh. opfundet Kjætternavn, som han tillagde de vesterlandske christne, fordi de brugte usyret Brød ved den hellige Nadvere, medens Grækerne brugte almindeligt syret Brød. Striden herom blev en af Grundene til Adskillelsen mellem den græske og romerske Kirke. Senere fik ogsaa de unerede Armeniere og Maroniterne dette Øgenavn af Grækerne, fordi de efter deres Union med Romerkirken ligeledes bruge usyret Brød.

B.

B, det 2det Bogstav i Alphabetet, Læbelyd, var oprindelig ogsaa det 2det Bogstav i det musikalske Alphabet (s. d. A.) og betegnede den Tone, vi nu kalde H. Som Forkortning bet. B. Basso ell. Beatus, den afdøde.

Baade, Knut, norsk Landskabsmaler, f. 28 Marts 1808 i Skjold, nær Stavanger, studerede en Tid i Kjøbenhavn, senere under Dahl i Dresden. Hans Specialitet var Søen i Maaneslys; han vovede sig ikke gjærne uden for dette snævre Omraade, som han beherskede med stor Dygtighed. Fra 1845 tog han fast Bolig i München; 1861 fik han 1ste Medaille paa Udstillingen i Genf. Christiania Nationalgalleri ejer 2 Billeder af ham. Hans Buste blev af Kong Ludvig I opstillet i Pinakotheket i München, hvor han døde 24 Nov. 1879.

Baader, Frants Xaver v., genial katholsk Philosoph, f. 1765 i München, studerede først Medicin og blev Dr. med. i Ingolstadt; men utilfreds med Lægevirksomheden kastede han sig over Bjærgvidenskaberne, fik efter et længere Ophold i Udlandet et overordnet Embede ved det bayerske Bjærgvæsen og blev optagen i den personlige Adel. Samtidig fulgte han Tidens philosophiske Bevægelser, blev ved Schellings Skrifter ført til Studiet af Jakob Böhme, og paavirket af denne og andre Mystikere opstillede han sin Physiosophi, en paa Naturbetragtning hvilende mystisk-theosophisk Gnosis. Hans Skrifter skaffede ham 1826 en Kaldelse som Professor i Philosophi ved Universitetet i München. Midtpunktet i hans Lære er den absolute Gudssol, som den skabte Aand omkredser; den intelligente Natur kan kun vide sig fri og uafhængig i, med og ved Gud, ligesom den ikke i Sandhed kan vide noget om sig selv eller andet, naar den ikke ved sig kjendt af Gud, og denne Kjenden er atter Forudsætningen og Grundlaget for dens egen Viden. Først derved bliver Philosophien i Sandhed religiøs og christelig, naar den anerkjender Nødvendigheden og Virkeligheden af en højere befriende Assistens for det i en arvelig Forvildelse fortabte Menneske. Denne Lære forenede B. med det katholske Dogme og ansaa sig selv for ægte katholsk; men da han i sine sidste Aar talte for, at „Katholicismen burde emancipere sig fra det romerske Dictatur" og i Forfatningen mere organisere sig efter den græske Kirkes Anvisning, blev det ham 1828 forbudt at docere speculativ Dogmatik og Religionsphilosophi. Han døde i München 1841. B. samlede en Skare beundrende Disciple om sig, og efter hans Død ere hans samlede Skrifter blevne udgivne af Prof. Hoffmann i Würzburg, der ved ypperlige Indledninger til hvert Bind har søgt at lette Forstaaelsen af det ofte barokke og dunkelt mysteriøse i hans Udtalelser. — **Joseph v. B.**, Broder til den foregaaende, f. 1763, bayersk Overbjærgraad, fik et berømt Navn som Ingenieur og Mechaniker og døde 1835.

Baadnæb, Cancroma, sydamerikansk Hejreslægt med bredt, baaddannet Næb.

Baadshage, en Stang med Krog og Spids i den ene Ende. Den bruges til at tage Stød med, naar Baadene lægge til Land eller til et Skib, og til samtidig hermed at kunne holde Baaden ved den Gjenstand, man ligger ved.

Baadsmand, en af de højere Underofficerer i et Krigsskib; han fører Tilsyn med Masterne og Takkeladsen, Skibets Eqvipering og Aftakling.

Baadstø, norsk, „Skibsstade", Indretning til deri at sætte Fartøjer paa Land. Paa mange Steder i Norge, nær Kysten, findes hesteskoformede Jordvolde, som man tidligere antog for B. fra den fjærne Oldtid. I den nyeste Tid har det vist sig, at i det mindste nogle af disse Fortidslevninger indeholde Grave fra den yngre Jærnalder.

Baae (ell. **Bode**), norsk, Skjær eller Klippe, som naar saa nær til Havfladen, at Bølgerne brydes derpaa.

Baagø, flere danske Smaaøer: 1) en ved Halvøen Hindsholm i det nordøstl. Fyn; 2) en i Odense-Fjord; 3) en i Lillebælt n. v. for Assens, hører til Grevskabet Wedellsborg og er omgiven med flakke Grunde; 4) d. s. s. **Bogø**.

Båhus, s. **Bohus**.

Baake, et Mærke opsat paa Land for at hjælpe Sejladsen i snævre Farvande.

Baal [bä-al], (hos Babylonierne **Bel**, d. e. Herre), den mandlige Hovedguddom hos Phønikerne og andre Semiter. Fremherskende betragtes han som Solgud, som den ved Varme og Lys befrugtende Naturkraft; men som Solgud kan han ogsaa opfattes som fordærvelig. Locale Afarter af B. ere **B.-Berith** i Sichem, Canaaniternes Hovedgud, **B.-Peor**, som dyrkedes med Udsvævelser; **B.-Sebub** („Flue-Guden") i Philisterbyen Ekron, **Beelzebub**; **B.-Melkart** i Tyros,

om hvis Vandringer og Kampe fortaltes mange Myther, der af Grækerne optoges og bearbejdedes til Herakles-Myther; **B.-Moloch**, Solen som fortærende og ødelæggende Gud, dyrkedes med Menneskeofringer. De afgudiske Israeliter dyrkede B. under Dommerne og de senere Konger og oprejste Altre for ham paa Højene, hvor de fejrede pragtfulde Fester; under Achab og Jesabel blev B.-Dyrkelsen Statsreligion i Israel, og under hans Svigersøn Joram trængte den ogsaa ind i Juda Rige; men med disse Kongers Død blev den atter udryddet; dog ofrede Jøderne ogsaa længe efter paa „Højene". Som kvindelig Guddom svarer til B. **Baalit**, **Baaltis** (s. Aschera).

Baalbek ell. **Balbek** [bā-al], d. e. Baals Stad, af Grækerne og Romerne kaldet Heliopolis (Solstaden), en for fine prægtige Ruiner, navnlig af et stort Soltempel, berømt, men nu kun ubetydelig By i Syrien (det gamle Cølesyrien) n. v. for Damaskus, under 34° n. Br., ved Foden af Antilibanon, i Oldtiden et Hovedsted for Baals Dyrkelse. Den blev først erobret af Kalifen Omar og 1401 hærjet af Timur; hvad hans Grusomhed levnede, ødelagdes ved et Jordskjælv 1759.

Baaltis, s. **Baal**.

Baan, Jan van der [bahn], hollandsk Portrætmaler, f. 1633 i Haarlem, d. 1702 i Haag, efterlignede van Dyck og vandt Navn baade i Holland og England. — Hans Søn, **Jakob v. d. B.**, f. 1673, havde allerede vundet større Ry end Faderen, da Døden bortrev ham 1700.

Baand, i Architekt. et stort, glat eller ornamenteret Led, der anbringes i Bjælkeværker eller Gesimser enten alene eller mellem andre Led. **Baandgesimser** (Cordongesimser) tjene til at antyde Adskillelsen mellem Etagerne uden paa Bygninger. Smalle B. benævnes Remme. — **B.** ell. **Skraabaand** i Tømmerværker, ethvert Tværstykke, der paa skraa er anbragt mellem to andre Stykker Tømmer saaledes, at de tilsammen danne en trekantet Forbindelse, bestemt til at forebygge Bygningsdelenes Forskydning. Store Skraabaand kaldes ogsaa **Stormbaand**. Tjener Skraabaandet tillige væsentlig til Understøttelse af en oven over liggende Bjælke, kaldes det **Sprængbaand**. — **B.** i Anat., Ligamenter, faste, af Bindevæv (s. d. A.) bestaaende, hindeagtige eller strængformede Dannelser, der i Legemet tjene til at knytte de forskjellige Organer og andre Dele til hverandre. Fortrinsvis forstaas ved B. Forbindelsesmidlerne mellem de enkelte Knokler; disse kunne enten være stramme og uefttergivende, som mellem Rygsøjlens Hvirvler, eller saaledes indrettede, at de tillade en mere eller mindre udstrakt Bevægelse (s. **Led**).

Baandfisk (Tænioidei), Gruppe af baanddannede Fiske, af anselig Størrelse; Huden er sølvglinsende, uden Skæl, nogle af Finnestraalerne lange og skjøre som Glas, ligesom Skelettet er overmaade skjørt og svagt. B. leve paa Dybet, men kastes undertiden af heftige Storme op paa Kysterne; ved nordiske Kyster træffes af og til Sildekongen ell. Sildetusten (Gymnetrus Grillii), indtil 9 Alen lang, og Baagmæren (Trachypterus), 1—4 Al. lang.

Baandgople eller Venusbælte (Cestum), baanddannede Ribbegopler fra de varmere Have, kunne blive flere Alen lange.

Baandjærn, Stænger af $\frac{3}{4}$—$1\frac{1}{3}$ Tommes Bredde og 1—2 Liniers Tykkelse, bruges bl. a. til Baand om solidt Bødkerarbejde og til at forfærdige Klipsøm af.

Baandkjæde (den vaucansonske Kjæde), en flad og i en Retning meget bøjelig Kjæde uden Ende med Led af ejendommelig Form; den bruges til at forplante en ringe Kraft med en ringe Hastighed.

Baandkniv, tyk, over alt lige bred Kniv, tilsleben fra den ene Side og for begge Ender forsynet med Angel og Skaft, bruges af Bødkere, Hjulmænd o. fl.

Baandsav, s. **Sav**.

Båstad, Flække i Christianstads Län i Sverige, ved Laholmsbugten. 1,046 J. (1880). Dens smukke Beliggenhed ved Foden af en Gren af Hallandsaas har gjort, at den hyppig benyttes som Søbadested. I Krigen 1788 gjorde B. sig bekjendt ved det Mod, hvormed den tilbagedrev et af den russiske Flaade tilsigtet Landingsforsøg.

Babadagh, Stad i Kongeriget Rumænien, 29 M. ø. n. ø. for Bukurescht, i Dobrudscha. 7,000 J.

Babbage, Charl. [bābbædsch], fremragende engelsk Mathematiker og Mechaniker, f. 1792, 1829—38 Prof. i Mathematik i Cambridge, d. 1871. Han har udgivet en Logarithmetavle (Lond. 1826, ny Udg. 1872) og strevet om Livsforsikring og et ypperligt Arbejde om Maskin- og Fabrikvæsen (»Economy of machinery and manufactures of Great Britain«, 4 Opl. 1846), men er især bekjendt som Opfinder af en Regnemaskine.

Babel, hebr. d. e. Forvirring, det gammeltestamentlige Navn for Hovedstaden i det babylonisk-chaldæiske Verdensrige, som i assyriske Kileindskrifter kaldes **Bab-Il** ell. **Bab-Ilu** (d. e. Guds Port), og som af Romere og Grækere kaldtes Babylon. 1ste Moseb. XI fortæller, at Menneskene, medens de endnu talte ét Sprog, besluttede at bygge en Stad i Landet Sinear med et Taarn, der skulde naa op til Himlen; men Herren forvirrede deres Tungemaal, saa at de ikke længere forstode hverandre; saa opgave de at bygge Taarnet, der blev kaldet **B.s Taarn**, ligesom Dannelsen af de forskjellige Sprog fik Navnet **den babelske** eller den **babyloniske** Sprogforvirring. Som den store Verdensstad stod B. for den gammeltestamentlige Bevidsthed som Typus for Verdens Riger med deres Herlighed, Ugudelighed og Forvirring i Modsætning til Guds Rige og dets Fred. Ud fra denne Betragtning er det ogsaa, at Johannes i Aabenb. XVII betegner Rom, Hovedstaden i det mod Christendommen fjendtlige Verdensrige, med Navnet Babylon.

Bab-el-Mandeb („Taarernes Port"), det c. 3 M. brede Stræde, som fra Aden-Bugten fører til det røde Hav. I Strædet ligger $\frac{1}{2}$ M. fra Arabiens Kyst den af Englænderne befæstede Klippeø Perim. Kanalen ø. for Øen har 7—14 Favne Vand, medens den vestlige er over 100 Favne dyb i Midten. Fra Maj til Oct., da Nordvindene ere fremherskende, løber Strømmen sædvanlig fra det røde Hav ud ad,

i den øvrige Del af Aaret i modsat Retning. Strædet er vanskeligt at besejle.

Babelsberg, kgl. Slot i Preussen, ¼ M. n. ø. for Potsdam, ved Havels venstre Bred. Bygningen paabegyndtes 1834 efter Schinkels Planer. Kejser Vilhelm I har ladet Parken betydelig udvide.

Babenberg, en gammel grevelig tysk Slægt, som har sit Navn af Slottet B. i Nærheden af Bamberg. Slægten forekommer allerede i det 9de Aarh. i Besiddelse af store Godser, men politisk Betydning fik den dog først, da Leopold af B. 983 blev Markgreve af Østerrig, hvor Familien derefter regerede, indtil den 1246 uddøde med Hert. Frederik d. stridbare.

Baber ell. **Babur**, „Løven", egtl. Scheir-eddin-Muhammed, Stifteren af det mongolske Rige i Indien, f. 14 Febr. 1483, Ætling af Timur, fulgte 1496 sin Fader i Regeringen over en Del af Turkestan, underkastede sig Kaschgar og de andre Bjerglande, samt Kabul og Kandahar og banede sig derefter Vej til Indien, som efter Sejren ved Panipat (i Nærheden af Delhi) 1526 faldt i hans Hænder. D. 28 Dec. 1530. Foruden at være Statsmand og Feltherre havde B. videnskabelig Sans og beskrev selv sit Levned paa Tatarisk. Af hans Ætlinger, **Baburiderne**, vare de navnkundigste Akbar og Aureng Zeb; efter den sidstes Død 1707 forfaldt Riget, og det opløstes 1803; den 14de og sidste Stormogul var Akbar II.

Babeuf ell. **Baboeuf**, Franç. Noël [bøff], med Tilnavn Cajus Gracchus, Hovedet for en communistisk Sammensværgelse under Directorialregeringen i Frankrig, f. 1764 i St. Quentin, var først i privat Tjeneste og fik siden et Embede, men maatte gjentagne Gange flygte for Bedrageri, indtil Revolutionen skaffede ham en ufortjent Berømthed. Han optraadte strax som dens ivrigste Apostel og udgav under Navnet Gracchus B. et Dagblad »Tribun du peuple«, hvori han prædikede Communismen og fuldstændig Lighed for alle. Da han havde stiftet en Sammensværgelse, der gik ud paa at omstyrte alle bestaaende Forhold, og den var røbet for Regeringen, bleve B. og de andre Hovedmænd fængslede. I det Øjeblik, Dødsdommen forelæstes, stødte B. og hans medsammensvorne Darthé sig en Dolk i Brystet; blødende og kæmpende med Døden slæbtes de 24 Maj 1797 til Skafottet og guillotineredes.

Babinet, Jacques [næ], fransk Physiker, f. 1794 i Lusignan, d. 1872, var først Prof. i Mathematik i Fontenay-le-Comte, senere i Physik ved Collège Louis-Grand i Paris. Hans fortjenstfulde Arbejder omhandle især Optik, Varmens og Lysets Theori, Magnetisme og Meteorologi. B.s Hane anvendes ved dobbeltvirkende Luftpumper for at formindske Virkningen af det „skadelige Rum".

Babington, Ant. [bäbbingt'n], en katholsk Adelsmand fra Derby-Shire, stiftede 1586 en Sammensværgelse mod Dronn. Elisabeth for at befri den fangne Marie Stuart, men Sammensværgelsen blev opdaget og B. tillige med sine medskyldige henrettet 13 Sept. Da Marie Stuart antoges at være Medviderske i B.s Planer, fremskyndede denne Sammensværgelse Elisabeths Beslutning at lade den fangne Dronning henrette.

Babinsk Republik, et lystigt Selskab, som 1568 blev stiftet af en polsk Adelsmand Pszala paa hans Gods Babin, og som begunstigedes af Kong Sigismund II. Dets Øjemed var at latterliggjøre de menneskelige Daarskaber, og det sendte Optagelsesdiplomer til saadanne, som udmærkede sig ved et eller andet latterligt eller komisk Træk, saa at det er ensbetydende med Narreselskab. Det bestod til 1677.

Babirus [rūs] ell. **Hjortesvin** (**Sus Babirussa**), en paa Celebes og enkelte af Molukkerne levende Art af Svineslægten, udmærket ved sin næsten nøgne, rynkede Hud og sine forholdsvis høje Ben, samt derved, at Hjørnetænderne i begge Kjæver hos de gamle Orner blive saa lange og krumme, at de rage langt ud af Munden og ligne Horn (deraf Navnet „Hjortesvin").

Babo, Jos. Mar. v., tysk Theaterdigter, f. 1756, blev 1778 kaldet til München for at bestyre Theatret (det Marchandske Selskab fulgte ham), der snart blev en Scene af første Rang. Hans Drama „Otto v. Wittelsbach" er et af de bedste blandt Götz v. Berlichingens talrige Afkom; af hans Lystspil mærkes „Der Puls". D. 1822.

Bábolna, Landsby i Ungarn, 1 M. s. v. for Komorn, med fortrinligt Stutteri.

Babouches [būsch], broderede, i Spidsen lidt opad bøjede Silke- ell. Maroquinsko uden Hæle, der bruges meget i Østerlandene i Husene, „Pampusser".

Babrios, en græsk Digter, hvis Levetid ikke er bekjendt, har efterladt sig en Samling Fabler i jambiske Vers (Mythjamber). Indtil den nyeste Tid havde man kun Brudstykker, men Grækeren Minoides Minas fandt i et Kloster paa Athos et Haandskrift med 123 Fabler af ham, som blev udgivet af Boissonade i Paris 1844; ny Udg. af Eberhard, Berlin 1876.

Babur, Baburider, s. **Baber**.

Babuyanerne, en Øgruppe i Philippinernes Archipelag i Ostindien, n. for Luzon, tilhører Spanierne og bestaar af 6 større og en Mængde smaa Øer, beboede af et Par Tusende christnede Malayer. De vigtigste Øer ere Babuyan og Calayan.

Babylonien kaldtes af Assyrerne Kaldi, derfor af Grækere og Romere Chaldæa, i Bibelen Sinear, det nuværende Irak-el-Arabi; det var et af de ældste Riger i Verden og et af den menneskelige Culturs første Sæder. Det laa ved Euphrats nedre Løb, begrænset af Floden Chabor imod N. Her var det, at efter Genesis X, 8—10 Kuschiten Nimrod grundede et ældgammelt Rige, „i Babel, Erech, Akkad og Kalne i Landet Sinear"; ved Kuschiter betegnes her de Folk af ikke-semitisk Race, som opfandt Kileskriften (s. d. A.), og som man efter Hovedstæderne Akkad og Sumir i nyere Tid har kaldt Akkadier (eller Sumerer). Disses Rige (eller Riger) blev i meget gammel Tid omstyrtet af indvandrede Semiter, der grundede **Babylon** (Bab-ilu, Guds Port). B.s ældre Historie er lidet kjendt, da kun faa gamle Indskrifter ere fundne. Riget synes i lang Tid at have bestaaet selvstændig ved Siden af det assyriske Rige, men oftest dog at have været afhængigt af Assyrerne. Af de assyriske Ind-

Skrifter ses, at de fleste assyriske Konger i 8de og 7de Aarh. maatte gjøre gjentagne Tog til Babylon for at kue Oprør. Ikke desto mindre lykkedes det en Statholder Nabopalassar (625—605) at grunde en selvstændig Magt i B. og i Forening med Mediens Fyrste Kyaxares at tilintetgjøre Assyriens Magt ved Ninives Erobring. Hans Søn Nebuchadnezar eller Nabochodorossor overvandt efter Sejren ved Carchemisch (Circesium) Ægypten og erobrede siden Syrien, Tyros med Phønikien og Judæa. Han udvidede Babylons Omfang til det dobbelte, opførte et prægtigt Tempel for Bel og byggede de bekjendte hængende Haver, der med en Mængde andre Bygninger af Sagnet henføres til den mythiske Semiramis (s. d. A.); desuden sørgede han for Hovedstadens Befæstning og Handel ved vigtige Kanaler, hvoraf den saakaldte Kongekanal (Nahr-el-malik) imellem Euphrat og Tigris endnu bestod, da Muhammedanerne erobrede Landet. Næsten alle i den seneste Tid fundne Monumenter bære denne Konges Navn. Efter 44 Aars Regering døde Nebuchadnezar 561 og afløstes af uduelige Efterfølgere, indtil B. erobredes af Cyrus 538 f. Chr. under Nabonnid (Labynetus). Under Perserne vedblev Babylon at være en af Hovedbyerne, saa vel som under Alexander d. store, der døde i denne Stad; men under dennes Efterfølgere Seleukiderne opbyggedes Seleukia ved Tigris (Almadain) af Seleukos Nikator; denne Stad fortrængtes igjen under det parthiske Herredømme fra 140 af Ktesiphon, der endelig maatte vige for det under Kalifen Almansur 762—66 ved Tigris anlagte Bagdad. Paa Plinius's Tid laa Babylon allerede fuldstændig i Ruiner, og for Øjeblikket betegne uhyre Grushobe, der have Udseende af naturlige Høje, i Omegnen af den lille By Hillah den en Gang mægtige Stads Porte. En af de vigtigste Ruiner er den paa Forsiden af Euphrat liggende Høj ved Navn Birs-Nimrud, hvor der endnu ses et 35 F. højt Taarn, der antages at være Levning af Belstemplet; en anden er Højen Mugallibeh, der formodentlig indeslutter den ødelagte Kongeborg. **Babyloniske Exil** ell. **Fangenskab**, Jødernes Bortførelse til Babylon under Nebuchadnezar, begyndte 598 med Bortførelsen af Kong Jojachin og en Del af Folket; men Bortførelsen af hele Folket foregik først 588 efter Jerusalems Ødelæggelse under Kong Zedechias. Det b. E. varede til 536, da Cyrus 2 Aar efter Babylons Erobring tillod Jøderne at vende tilbage til Palæstina; men dog regnes dets Varighed til 70 Aar efter Jeremias XXV, 11, idet Propheten betragter 606, det Aar, da Nebuchadnezar fik Overmagten i Forasien, som Fangenskabets Begyndelse, fordi Jødefolket allerede den Gang mistede sin nationale Uafhængighed. Jøderne havde det i det hele godt i Babylon; flere af dem beklædte høje Embeder, og det var derfor ogsaa kun en forholdsvis lille Del af Folket, der benyttede sig af Tilladelsen til at vende tilbage til Palæstina. I Kirkehistorien kaldes Pavernes Ophold i Avignon 1309—77 ofte **b. E.**

Baccalāureus, en Betegnelse, der til forskjellige Tider har været brugt i forskjellige Stænder for at angive det første Værdighedstrin, der maatte gjennemgaas, inden man opnaaede den fulde Frihed, som Mesteren var i Besiddelse af. B. kaldtes saaledes en Riddersvend, der havde aflagt den fornødne Tapperhedsprøve, men som paa Grund af Fattigdom, Herkomst eller Alder endnu ikke kunde kæmpe under eget Banner; dernæst en Kannik af lavere Rang. Længst har Navnet holdt sig ved Universiteterne som Betegnelse for den, der har taget den laveste akademiske Grad. Nu er det paa de fleste Steder afskaffet eller blottet for al Betydning. Oprindelsen til Ordet B. er uvis; man har søgt at udlede det af lat. bacca laurea, Laurbær, eller af baculus ell. kelt. bachall, en Stok (som Værdighedstegn) o. a.

Baccanarister ell. Paccanarister, ell. „regulerede Klerikere af Jesu Tro“, et af de Broderskaber, i hvilke de 1773 ophævede Jesuiter fortsatte deres Virksomhed. Stifteren Baccanari ell. Paccanari blev i Rom Forstander for et af Jesuiten Caravita oprettet Broderskab; Pave Pius VI gav det store Privilegier, og 1799 blev det forenet med det i Wien oprettede Broderskab „af Jesu Hjærte“, hvorved dets Indflydelse kom til at strække sig over Tyskland, England, Holland og Italien; men Ordenen forfaldt hurtig ved indre Stridigheder og 1814 gik Resterne ind i den gjenoprettede Jesuiterorden.

Baccarat [räh], Stad i det franske Dep. Meurthe et Moselle, 3 M. s. ø. for Lunéville, ved Fl. Meurthe. 6,000 I. Fabrikationen af Krystalglas sysselsætter 1,600 Mennesker.

Bacchanāl, en Fest for Bacchus. Disse Fester, der som Mysterier kun vare aabne for de indviede, holdtes først af Kvinder alene, men senere deltog ogsaa Mænd i dem. De holdtes først om Natten og vare forbundne med vild Lystighed og alle Haande Udsvævelser, saa at det romerske Senat allerede 186 f. Chr. fandt sig beføjet til at forbyde dem i Italien. En Malmplade, hvorpaa dette Forbud er indhugget (Senatus consultum de Bacchanalibus), en af de ældste latinske Indskrifter, opbevares i Wien. Nu bruges B. som Benævnelse for et støjende og udsvævende Sviregilde.

Bachānt, Deltager i en lystig Bacchusfest. De gamle have ofte i deres Kunstværker fremstillet berusede Mænd og Kvinder, der sværme omkring som saadanne. **Bacchantinderne** er en berømt Tragedie af Euripides, der behandler Sagnet om Pentheus, som blev sønderrevet af Bacchantinder, fordi han modsatte sig Vingudens Dyrkelse. **Bacchanter** kaldtes i det 14de—16de Aarh. i Tyskland de voxne Skoledrenge, der i den sidste Tid før de bleve Studenter droge om fra den ene Skole til anden og vare meget ilde ansete som Landstrygere og Betlere. Ordet brugtes senere ved Universiteterne til at betegne dels en Skolediscipel, dels en begyndende Student, en Beanus.

Bacchius kaldes i den antike Metrik en uegentlig Fod, bestaaende af en kort og to lange Stavelser (◡ — —).

Bācchus, s. **Dionysos.**

Bacciochi, Felice Pasquale [batschiökki], Napoleon I.s Svoger, f. 18 Maj 1762 i Ajaccio af en adelig, men fattig Familie (hans Fader var Oberst), deltog som Officer i Bonapartes

Felttog i Italien og blev 1797 gift med hans ældste Søster Elise, hvorpaa han hurtig avancerede og 1805, da hans Ægtefælle blev regerende Fyrstinde i Lucca og Piombino, fik Fyrstetitel. Efter Napoleons Fald fulgte B. med sin Hustru til Østerrig; efter hendes Død i Triest 1820 tog han sit Ophold i Bologna, hvor han døde 27 Apr. 1841. — Deres Datter, **Napoleone Elisa B.**, f. 1806, blev 1825 gift med Grev Camerata, en af de rigeste Godsejere i Mark Ancona; hun havde stor Hengivenhed for sin Fætter, Hertugen af Reichstadt, og gjorde en Gang et Forsøg paa at føre ham bort fra Schönbrunn; levede fra 1830 skilt fra sin Mand, flyttede 1852 til Frankrig og d. 1869. — En Brodersøn af Felice B. af samme Navn, f. 1803, knyttede sig tidlig til Louis Napoleon og blev 1852 første Kammerherre hos Kejseren, Overintendant ved Theatret og Senator, d. 1866.

Baccio della Porta [bätschio], s. Bartolommeo.

Bach, Alexander, østerrigsk Statsmand, f. 4 Jan. 1813, blev 1838 Dr. jur. og 1843 Advocat i Wien, vandt snart Ry som en af Hovedstadens dygtigste Sagførere og var med at grundlægge en juridisk Læseforening, som blev et Midtpunkt for det liberale Parti. I Marts 1848 tog B. livlig Del i Bestræbelserne for en fri Forfatning, men vilde ikke lade Østerrig gaa op i Tyskland saaledes som mange af hans Partifæller. B. valgtes til Rigsdagen og blev i Juli Justitsminister; var en dygtig Ordfører for Kejserens Veto og for fuldt Vederlag til Godsejerne for Bøndernes Frigjørelse, samt arbejdede for en Helstatsordning for hele det østerrigsk-ungarske Monarchi. Under Opstanden i Wien i Oct. 1848 var B.s Liv i Fare, og han maatte flygte forklædt fra Byen; men allerede i Nov. blev han paa ny Justitsminister under Fyrst Schwarzenberg og fra Maj 1849 Indenrigsminister. B. gjennemførte mange Forvaltnings- og Lovgivningsændringer, bl. a. Ophævelsen af Godsejernes Domsmagt og Afløsning af Realbyrderne, men sluttede sig stedse inderligere til den politiske og kirkelige Reaction og søgte at gjennemføre en stræng Centralisation i hele Monarchiet med Ringeagt for alle historiske Rettigheder og nationale Uligheder, saa at han til sidst selv ophævede den Frihed, han havde været med at grundlægge. B. var den egentlige Ophavsmand til Concordatet med Paven 1855, men nødtes i Aug. 1859 til at udtræde af Ministeriet og blev derefter Affending ved Pavehoffet indtil 1867. 1854 var B. bleven Friherre.

Bach, Johann Sebastian, f. 21 Maj 1685 i Eisenach, er udgaaet af en Slægt, hvis Medlemmer gjennem flere Slægtled virkede i Thüringen og Sachsen som Organister og Musikere. Efter at Faderen, der var Stadsmusikant, var afgaaet ved Døden, kom B., endnu ikke 10 Aar gammel, i Huset hos en ældre Broder. Her fik han Undervisning i Claverspil, men den mindre begavede ældre Broder synes at have betragtet hans Fremskridt med misundelige Øjne, i alt Fald nægtede han ham Brugen af en Bog med Compositioner af Datidens berømteste Clavermestre, Buxtehude, Frohberger, Kerl o. a., et Forbud, som B. dog omgik, idet han om Natten afskrev den omtalte Bog. Faa Aar efter døde imidlertid Broderen, og den unge B., der nu var henvist til sig selv, begav sig til Lüneburg, hvor hans smukke Sopranstemme skaffede ham Ansættelse i et Kirkechor. Samtidig øvede han sig paa Claver, Orgel og Violin og opnaaede, 18 Aar gammel, Plads som Violinist i Hofcapellet i Weimar. Men allerede Aaret efter ombyttede han denne Stilling med det bedstelønnede Organistembede i Arnstadt. Studiet af de store italienske Mestre, af hvis Værker han afskrev saa mange som han kunde overkomme, ansporede ham her til at forsøge sig som Componist, medens han samtidig ikke skyede nogen Anstrængelse, naar det gjaldt om at uddanne sig. Han vandrede endog paa sin Fod til Lübeck for der at studere den berømte Buxtehudes Orgelspil. Efter at han havde modtaget den ham tilbudte Plads som Organist i Mühlhausen, opgav han den igjen Aaret efter (1708), da Hertugen af Weimar, der havde hørt ham spille, tilbød ham Ansættelse som Hoforganist. Som saadan paalaa det ham at componere og lede Opførelsen af kirkelige Musikværker, og B. havde saaledes omsider netop fundet den Virksomhed, der var hans rette. Af hans Compositioner fra denne Periode kan fremhæves Cantaten „Ich hatte viel Bekümmerniß" (1714), der regnes blandt hans bedste Værker. 1717 forlod han Weimar, da Fyrsten af Anhalt-Köthen udnævnte ham til sin Capelmester, en Stilling, der gav ham Anledning til at componere Orchestersuiter og Kammermusik, og i hvilken han følte sig meget tilfreds, da han tillige stod i et hjerteligt Forhold til den kunstforstandige Fyrste. Det kostede ham derfor Overvindelse at skilles fra sin Velynder for 1723 at overtage Embedet som Cantor ved den bekjendte Thomasskole og Musikdirecteur ved Hovedkirken i Leipzig. Her udfoldede sig hans mægtige Geni i sin hele Storhed, her skabte han de uforgængelige Mesterværker, der have gjort hans Navn udødeligt. Samtiden anede dog langtfra hans store Betydning, idet den væsentlig kun beundrede ham som Orgelvirtuos; men stille og beskeden, som han var, fandt han i et lykkeligt Familieliv Erstatning for denne Mangel paa Forstaaelse. Kun i sine sidste Leveaar led han noget under tiltagende Svagelighed, og en Øjensygdom berøvede ham til sidst Synet. Et Slagtilfælde endte hans virksomme Liv d. 28 Juli 1750. Man kan betragte B. som den, ved hvem den polyphone Musikstil har opnaaet sin højeste Udvikling, og ved hvem de strænge contrapunktiske Former ere uddannede til Fuldendthed. Men naar den nærmeste Eftertid kun havde Øje for denne Side af hans Virksomhed, maa det betones, at det techniske Mesterskab, der ganske vist er fremtrædende i alle B.s Compositioner, ingenlunde er deres væsentlige Særkjende. Det er det mægtige Følelsesindhold, Dybden og Alvoren, hvorpaa hans Storhed beror. Fortjenesten af at have henledet Opmærksomheden paa B.s Compositioner, som paa nogle Claverfuger og Orgelstykker nær omtrent vare glemte i Begyndelsen af dette Aarhundrede, tilkommer især Mendelssohn,

som bragte hans Passionsmusik efter Evangelisten Matthæus (1729) til Opførelse i Leipzig omtrent 100 Aar efter dens Tilblivelse. Siden den Tid har Interessen for den gamle Mester været i stadig Stigen. Et „Bachselskab" i Leipzig har paataget sig det fortjenstfulde Arbejde at udgive hans Værker, blandt hvilke foruden de allerede nævnte kan anføres: Messe i H-moll (1733), Juleoratorium (1734), en Mængde Cantater, Orgel- og Clavercompositioner, deriblandt den skjønne Samling af Præludier og Fuger „Das wohltemperirte Clavier" osv. — Af B.s Sønner fortjene fire særlig Omtale. Den ældste af disse, **Wilh. Friedemann B.**, f. 1710 i Weimar, var bestemt til Musiker af Faderen og modtog af denne den grundigste Undervisning saa vel paa Claver og Orgel som i Theori. Han var af Brødrene vistnok den, der besad mest af Faderens Genialitet, men han manglede dennes pligtopfyldende Punktlighed og kunde ikke finde sig til Rette i den tarvelige Existens som Organist, først i Dresden og siden i Halle. Han opgav sin Stilling og førte et omstreifende Liv, blev mere og mere forfalden og døde i Nød og Uselhed i Berlin 1784. Lykkeligere Kaar vare forbeholdte den næstældste af Brødrene, **Carl Philipp Emanuel B.**, f. 1714 i Weimar. Skjønt hans musikalske Begavelse var utvivlsom, ønskede Faderen, at han skulde studere Jura; men hans Tilbøjelighed for Musik drog ham bort fra Studierne, og efter at have vakt Opmærksomhed ved sit ypperlige Claverspil fik han allerede 1740 Ansættelse som Accompagnateur hos Frederik d. store. Men da man under Syvaarskrigen ingen Lønning udbetalte ham, modtog han 1767 Ansættelse som Capelmester i Hamborg, hvor han døde, højt æret og agtet, 1788. Blandt hans Compositioner kan nævnes flere Oratorier og anden Kirkemusik, men det er navnlig ved sine talrige Clavercompositioner i friere Stil han har faaet stor Betydning som Forløber for Haydn og Mozart. Ved sit Værk „Versuch über die wahre Art das Clavier zu spielen" blev han det nye Claverspils Grundlægger. Af mindre Betydning er **Joh. Christoph Friedrich B.** (1732—95), Capelmester i Bückeburg, hvorimod **Joh. Christian B.** (1735—82), der først var Organist i Milano og siden Capelmester i London, i sin Tid var meget skattet som Componist af italienske Operaer og desuden ved sine Symphonier og navnlig ved sine Claversonater fik Indflydelse i samme Retning som Broderen Phil. Emanuel B.

Bacharach, Stad med gamle Mure og Taarne i den preuss. Rhinprovins, 2 M. n. v. for Bingen, ved Rhinen. 2,000 J. I Omegnen betydelig Vinavl. Paa Klippen oven over B. Ruiner af Slottet Stahleck.

Bache, Alex. Dallas [bætsch], Dattersøn af Franklin, f. 1806 i Philadelphia, gjennemgik Militærskolen i Westpoint og overtog 1843 Ledelsen af den store Kystmaaling i de forenede Stater. Resultatet af hans utrættelige Virksomhed for denne store Opgave har han nedlagt i en lang Række »Reports of the United States Coast Survey«. B. døde 1867 i Newport i Rhode-Island.

Bache, Otto, dansk Maler, f. 21 Aug. 1839 i Roskilde, uddannedes ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og hos W. Marstrand. Uagtet han har vundet anset Navn baade som Portrætmaler og som Genremaler, dvæler han dog med Forkjærlighed ved Optrin af Dyrelivet. Medens han saaledes 1863 fik den Neuhausenske Præmie for „Husdyr i Bondegaarden" og under sin Udenlandsrejse med Akademiets større Stipendium (1866—67) fra Paris hjemsendte et Par Billeder med Heste, tilkjendtes Udstillingsmedaillen ham 1872 for „Portrætgruppe", et Billede med hele Figurer i mindre Størrelse i Aftenbelysning. Samme Aar blev han Medlem af Akademiet. Af hans øvrige Arbejder kan nævnes „Hundene skal have Mad", „Parforcejagt i forrige Aarh." og „De sammensvorne ride fra Finderup efter Erik Glippings Drab".

Bachelier [baschlieh] kaldes i Frankrig, **Bachelor** [bättschelor] i England en Baccalaureus.

Bachelier, Jean Jacques [s. o.], fransk Blomster- og Frugtmaler, f. 1724, d. 1805, har Fortjenester af Porcelænsmaleriet, som han forbedrede, ligesom han ogsaa gav sig af med enkaustisk Maleri. I Paris oprettede han en Tegneskole for Haandværkere.

Bachelier, Nic. [s. o.], fransk Billedhugger fra c. 1550, uddannede sig i Italien efter Michel Angelo og overførte dennes Indflydelse til Frankrig.

Bachke, Ole Andreas, norsk Retslærd og Politiker, f. paa Røros 6 Maj 1830, blev juridisk Candidat 1852. 1854—56 studerede han ved tyske Universiteter, samt i Paris og London; efter sin Hjemkomst nedsatte han sig i Christiania som Overretssagfører, blev 1864 Assessor og 1878 Justitiarius i Christiania Stiftsoverret. 13 Oct. 1879 blev han udnævnt til Justitsminister. I denne Egenskab blev han, der var den foredragende i Sagen angaaende kgl. Sanction paa Stortingets 4de Gang gjentagne Beslutning (1880) om Statsraadernes Adgang til Stortingets Forhandlinger, 1883 tillige med sine øvrige Colleger i Ministeriet Selmer sat under Tiltale ved Rigsret. Af hans videnskabelige Arbejder kan mærkes „Om det borgerlige Ægteskab" (1861), „Om Forbrydelsers Sammenstød" (1862) og „Om den saakaldte literære og kunstneriske Ejendomsret" (1871—75). Dette sidste omfangsrige Arbejde ligger til Grund for de norske Love, som udkom om Skriftejendomsret og kunstnerisk Ejendomsret 1876 og 1877. Saa vel før som efter hans Indtrædelse i Regeringen er B. bleven benyttet ved større Lovcommissioner; 1877—78 var han Medlem af den skandinaviske Vexellovcommission; for Tiden er han Medlem af en skandinavisk Commission til Udarbejdelse af Lovforslag om Firma, Procura og Varemærker. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubelfest 1879 blev B. Æresdoctor i det juridiske Facultet.

Bachmann, G. L. E., tysk Philolog, f. 1792, d. 1881, har udgivet »Anecdota Græca e codicibus bibliothecæ regiæ Parisiensis« (1828) og »Scholia in Homeri Iliadem« (1835—38).

Bachmut, Stad i Rusland, Gouv. Jekaterinoslav, 30 M. ø. for J. 18,000 J. Kejserlig Klædefabrik, store Talgsmelterier, Saltkilder, Alabast- og Stenkulsbrud. Stærkt besøgte Hestemarkeder. I Omegnen findes tal-

rige Gravhøje, der ere rige paa Oldsager fra Stenalderen.

Bachtegân, en Saltsø i Persien, ø. for Schiras, 12 M. lang og 3 M. bred.

Baciller, tynde Cylindre, som man undertiden trykker flade eller giver en spiralformet Skikkelse, tilberedes af virksomme pulveriserede Lægemidler, der laves til en Dej ved Hjælp af Tragauthslim eller Cacaosmør. **B.**, s. **Bakterier.**

Back, George [bækk], eng. Søfarende, der navnlig er bekjendt ved sine Rejser i Nordpolaregnene, f. 1796. 1818 tog han Del i en Opdagelsesrejse til Spitzbergen og senere i begge Franklins Rejser. Da man længe havde været uden Efterretning om Ross, som 1829 var gaaet ud paa en Norpolerxpedition, paatog B. sig 1833 Ledelsen af en Expedition for at opsøge ham og var allerede trængt langt frem i det nordlige Nordamerikas øde Egne, da han fik Efterretning om, at Ross var lykkelig vendt tilbage. Ikke desto mindre fortsatte han sin Rejse og trængte fra den store Slavesø under overordentlige Besværligheder frem gjennem en Mængde større og mindre Søer til den store Fiskeflod eller, som den ogsaa efter ham kaldes, B.s Flod. Han bidrog saaledes meget til at udvide Kundskaben om disse Egne og gjorde desuden interessante Iagttagelser over Nordlysene. I Efteraaret 1835 vendte han tilbage til England, men gik atter ud paa en ny Rejse 1836—37 til de samme Egne. Denne Rejse var uheldig, idet B. i flere Maaneder indespærredes af Is, maatte udholde meget store Savn og kun ved et rent Under undgik Døden. Han har 1836 og 1839 udgivet Beskrivelser over sine Rejser, blev 1867 Admiral og døde 1878.

Backhuijzen, Hendrikus B. v. d. Sande [højsen], hollandsk Landskabsmaler, f. 1795 i Haag, d. 1860 smstds., regnes for en af den nyere hollandske Kunsts bedste Mestere og har øvet stor Indflydelse som Lærer.

Backhuijzen, Ludolf [s. o.], hollandsk Sømaler, f. 1631 i Emden, d. 1709 i Amsterdam, var først ved Handelen, men gav sig af Kjærlighed til Kunsten i Lære hos Everdingen; han paavirkedes stærkt af Dubbels, hvis Elev han efter nogles Mening skal have været. Han gjengav Havet, som han saa det ved Hollands Kyster, dels det af Storm oprørte Vesterhav, dels Havnepartier med rolig Sø. Han kaldes undertiden „den ældre" i Modsætning til en Brodersøn af samme Navn, der var Slagmaler.

Backnang, Stad i Kongeriget Württemberg, 4 M. n. ø. for Stuttgart, ved Floden Murr. 6,000 I. Bøverier og Garverier.

Backs Flod, ogsaa kaldet den store Fiskeflod, en betydelig Flod, der med Retning mod Ø. N. Ø. gjennemløber det øde Land i den nordvestl. Del af Nordamerika og falder ud i den Bugt, der mellem King Williams Land og Boothia-Felix skærer sig dybt ind i Fastlandet.

Backwoods [bækkwuhds], d. e. Bagskove, kaldte de tidligste nordamerikanske Nybyggere Urskovene v. for Alleghanybjærgene. Nu bruges Benævnelsen undertiden om de udyrkede Strækninger i det fjærne Vesten.

Bacninh, befæstet Stad i Provinsen Tongking i Kejserdømmet Annam, ligger omtr. 10 M. fra Chinas Grænse paa den nordlige Bred af Floden Songka (den røde Flod), ved Deltaets Begyndelse. B. blev i Slutn. af 1883 besat af chinesiske Tropper.

Bacon, Francis [běhk'n], f. 1561, studerede i Cambridge og opholdt sig i sin første Ungdom ved det franske Hof. Da hans Fader, der var Storseglbevarer under Dronning Elisabeth, døde, maatte han slaa ind paa den juridiske Bane, ad hvilken han langsomt arbejdede sig frem trods sin Begavelse og sin store Ærgjerrighed. Som Medlem af Parlamentet stod han først paa Oppositionens, siden paa Dronningens Side, og da Essex styrtedes, førte B. Sagen imod ham og forfattede et Skrift til Forsvar for hans Henrettelse, uagtet Essex havde været hans Beskytter og Ven. Under Jakob I steg B. til de højeste Værdigheder, blev Storseglbevarer, Storkansler, Baron af Berulam og Viscount af St. Albans. Men alle disse Værdigheder mistede han pludselig, da han blev anklaget for Underslæb og befunden skyldig. For en stor Del var det sikkert af uværdig Føjelighed over for Kongen og Buckingham, at han var kommen ind paa Forbrydelsernes Vej, og den mod ham af Parlamentet anlagte Proces var egentlig rettet mod endnu højere staaende Mænd. Kongen eftergav snart hans Straf, men han vendte ikke tilbage til Hoffet. D. 1626. B. betragtes i Almindelighed som en af den nyere Philosophis Grundlæggere og fortjener dette Navn ved sin skarpe Kritik af den aristoteliske og den scholastiske Philosophi saa vel som ved sin Lovprisning af den inductive Methode, som han har gjort det første, endnu meget ufuldkomne Forsøg paa at formulere. Det mærkelige er, at han som Naturforsker ganske tilhører Middelalderen og ikke har Blik for Kopernikus's og Galilei's Betydning. At han aldeles miskjender Mathematikens Betydning for Naturvidenskaben, hænger sammen med hans ensidig empiriske Standpunkt, der nærer Mistro til enhver Deduction. I »Novum Organum« (1620) undersøger han de Fordomme (idola mentis), der bevirke, at Menneskene foregribe Naturen i Stedet for at fortolke den, og fremstiller dernæst Reglerne for den rette Fortolkning. Opgaven er at finde de virkende Aarsager og de Love, hvorefter de virke; Hensigtsaarsagerne give ingen Forklaring og hjælpe os intet i Praxis. Videnskabens sidste Maal er ikke at yde os en intellectuel Tilfredsstillelse, men at udstyre det menneskelige Liv med nye Opfindelser. I Skriftet »De dignitate et augmentis scientiarum« (1623) giver han en encyklopædisk Oversigt over de forskjellige Videnskaber og paaviser deres Mangler og Huller.

Bacon, John [s. o.], engelsk Billedhugger, f. 1740 i Southwark, d. 1799 i London, vandt Navn ved en Statue af Mars i Marmor, men mindes mest for hans Gravmæler i St. Paulskirken og Westminster-Abbediet i London. Blandt disse kunne nævnes Mindesmærker over Lord Chatham, Lord Halifax o. fl., samt hans Billedstøtte af Samuel Johnson.

Bacon ell. **Baco**, Roger [s. o.], f. 1214 i Ilchester (Somerset-Shire), studerede i Oxford

og Paris og blev derpaa Munk. Han var paa en Gang Physiker, Chemiker, Mathematiker, Astronom og Læge; han studerede Latin, Græsk, Hebraisk og Arabisk og havde Mod nok til at stille Forsøgets Autoritet mod Aristoteles's. Han var en af de første, der bemærkede Fejlen i den julianske Kalender; han opfandt Forstørrelsesglasset, kjendte Krudtet og vidste, at „Luften er Ildens Føde", men at der gives andre Luftarter, som slukke Ild. Paa Grund af sin udstrakte Viden fik han Navnet doctor mirabilis. Men den Uforbeholdenhed, hvormed han udtalte sig mod sin Tids Overtro, mod Gejstlighedens Uvidenhed og Usædelighed, paadrog ham Munkenes Had; hans Syslen med physiske og chemiske Forsøg gjorde det let at beskylde ham for Trolddom, og i over 13 Aar maatte en af Middelalderens største Aander hensmægte i Fængsel. Først ved Pave Nikolaus IV.s Død fik han sin Frihed, men døde kort efter, 1292 ell. 1294. Han var naturligvis ikke fri for alle sin Tids Fordomme; han var saaledes en ivrig Alchemist, men i det hele stod han langt over sin Tid. Hans Hovedværk er »Opus majus«, men han har efterladt mange andre Skrifter, hvoraf flere endnu ikke ere trykte.

Bacs [bártsj], Flække i Ungarn, 6 M. s. for Zombor, har givet Comitatet Bacs-Bodrog Navn. 4,000 J. Ruiner af Slottet B.

Bacsányi, J. [batschänji], ungarsk Digter, f. 1763, traadte, medens han var Embedsmand i Kaschau, op som liberal Publicist og Digter og blev som Deltager i en politisk Sammensværgelse sat paa Spielbergs Fæstning 1796. Siden fik han et Embede i Wien, men da han 1809 oversatte Napoleon I.s Proclamation til Ungarerne i deres Sprog, maatte han flygte til Paris; 1814 blev han udleveret, og Linz anvistes ham som tvungent Opholdssted, hvor han nød en Pension fra Frankrig. Hans Digte ere lyriske. D. 1845.

Baculit [litt], Forstening fra Kridtet, af Ammonitfam.; medens de ægte Ammoniter ere rullede i Spiral ligesom Nautilerne, ere B. lige som en Stok. Fra Orthoceratiterne, som de ligne i denne Henseende, skjelnes B. ved de bugtede Kammervægge.

Bacup [bækkøb], Flække i Lancashire i England, 4 M. n. for Manchester. 25,000 J. Kulminer; betydelig Bomulds- og Uldindustri.

Bad bruges dels om Vandets methodiske Anvendelse til udvendig Paavirkning af Legemet, dels ensbetydende med **Badested** om de Localiteter, hvor denne Anvendelse, **Badecuren**, finder Sted, sædvanlig under Ledelse af egne, offentlige eller private Læger, **Badelæger**. Det er ikke alene ferskt Vand og Søvand, men ogsaa forskjellige Mineralvande, der anvendes til B., og derved er B. ogsaa blevet en Benævnelse for de mineralske Kilder, selv om disse ikke bruges til B., men kun drikkes (s. **Brønde**); de fleste af dem anvendes dog paa begge Maader. Vandet benyttes til B. enten i dets naturlige Lejer (Sø- og Flodbade) eller i dertil indrettede Bassiner (de mineralske B.) eller Kar eller under andre særegne Former, sigtende til at paavirke Legemet paa en vis Maade, hvortil de forskjellige Arter af Styrtebade, Doucher, høre, med finere eller grovere Regn eller med en større, samlet Straale, ligesom ogsaa de mindre almindelig anvendte Skeletbade, ved hvilke ringformige Rør udsende en Regn over hele Legemets Overflade. Enten udsættes hele Legemet for Paavirkningen af Vandet ved B., d. e. Helbade, eller kun enkelte Dele af det, d. e. locale B. (Sæde- og Fodbade, Øje-, Næse- og Vaginaldoucher osv.). Vandet anvendes enten koldt eller varmt. Af de kolde B. ere i det mindste i Norden Søbadene de mest anvendte; de bedste Søbade ere de, hvor Vandet er mest saltholdigt, Bølgebevægelsen stærk og Vandets Varme nogenlunde ensformig, 12—14°; i Norden findes flere fortrinlige Søbade, de bedste ved Nordsøen (Saltmængden 30—35 Promille), paa Øerne langs Slesvigs Vestkyst (Føhr, Sild, Fanø) og i Kattegattet langs den norske (Sandefjord, Moss, Thorsøkilen, Hanko, Laurvik) og svenske (Gustafsberg, Marstrand, Varberg, Strömstad, Lysekil, Särö) Kyst (Saltmængden 20—25 Promille), samt ved lille Bælt (Fredericia, Middelfart) og Sundet (Marienlyst, Klampenborg), hvor Saltmængden til Dels er endnu lavere. De varme B. ere enten kunstige eller naturlige, ydede af de varme mineralske Kilder, Thermer, hvis Vand undertiden er saa varmt (over 50°), at det maa afkøles før Brugen, og til hvilke navnlig de indifferente Kilder, Svovl- og nogle af Kogsaltkilderne, høre, medens andre af disse sidste ere kolde og først maa opvarmes; de varme Kogsaltbade, hvad enten de ere hentede fra naturlige Kilder eller tilberedte af Saltluden (Soolen) fra Saltværker, kaldes Soolbade, og de forstærkes undertiden ved Tilsætning af Moderlud. Foruden de tre nævnte Arter af Mineralvande (s. d. A.) anvendes ogsaa Jærnvandene (Jærn- eller Staalbade) og Natronvandene ligeledes varme til B.; paa Steder, hvor de naturlige Mineralvande ikke haves, søger man ofte kunstig at efterligne dem ved Tilsætning af de paagjældende Stoffer til almindeligt Vand. Ogsaa egentlige Lægemidler opløses jævnlig i B. (medicamentøse B.), f. Ex. Sublimat, Jod osv., men om disse saa vel som om de mineralske B. maa det dog bemærkes, at den egentlige Hensigt, en Opsugning af de forskjellige faste Bestanddele gjennem Huden, kun for en meget ringe Del opnaas, saa at blot Huden paavirkes af dem. Slambade (Gytjebade) bestaa af det af de mineralske Kilder afsatte eller kunstig tilberedt Dynd (f. Ex. ved at lade Tørvejord i længere Tid gjennemtrænges af Vandet); ogsaa af Søvand tilberedes Slambade. Grannaalebade (Granbarbade), der bestaa i et Afkog af Naaletræernes Naale, og hvis virksomme Bestanddele navnlig ere Terpentin og Myresyre, anvendes meget paa flere Steder i Sverige, Norge og Tyskland. — Ikke alene i draabeflydende Tilstand anvendes Vandet for øvrigt til B., men ogsaa i mere fint fordelt som Støv og Damp. Støv- eller Dunstbade fremstilles kunstig paa forskjellige Maader, enten ved at lade Vandet falde ned fra betydelige Højder eller ved egne saakaldte Pulverisationsapparater (s. d. A.), hvorved Vandet forvandles

til et fint Støv; det er baade det almindelige Vand uden eller med Tilsætning af medicamentøse Stoffer og visse Mineralvande (Kogsalt- og Svovlvandene), der anvendes paa denne Maade. Dampbade bestaa af de ved kunstig Ophedning af Vandet dannede (s. d. A. under Damp) eller af de naturlige Thermer udviklede, varme Dampe; ogsaa til disse sættes forskjellige flygtige Stoffer, f. Ex. Terpentin, d. e. Terpentinbade. — Foruden Vandet anvendes ogsaa andre Medier til methodiske Badecure i forskjellige Øjemed. De almindeligst anvendte af saadanne ere Værmebade, bestaaende af den varme Værme, der bliver tilbage ved Brændevinsdestillationen; Dyrebade, hvortil de endnu varme, nylig udtagne Indvolde af slagtede Dyr benyttes; Sandbade, ved hvilke Legemet omgives med opvarmet Sand; ogsaa disse B. anvendes som Hel- ell. Localbade. Endelig benyttes ogsaa luftformige Medier til B. Ophedet atmosphærisk Luft er saaledes Principet ved de romerske ell. tyrkiske B., hvorved dog de tilhørende Gnidninger, Bøjninger og Strækninger af Lemmerne spille en væsentlig Rolle (s. romersk Bad). Om B. i fortættet atmosphærisk Luft s. Aërotherapi. Til Gasbade benyttes de Luftarter (Kulsyre, Kvælstof, Svovlbrint), der udvikles af mange mineralske Kilder, enten kun til Indaanding eller til Helbade eller som locale Doucher. — For ikke at bringe det Kar, hvori et Stof opvarmes, i directe Berøring med Flammen anvendes i Chemien Bade, i Almindelighed Metalkar, fyldte med Luft af en bestemt Temperatur (Luftbade) eller med Sand (Sandbade) eller med forskjellige Vædsker (Vand, Olje, smeltet Chlorzink eller Metaller osv.), hvorefter da B. faar Navn.

Badajoz [bǎdǎhǒth], stærkt befæstet Stad i Spanien, Hovedstad i Estremadura, ved Guadiana. 23,000 J. (1877). Sæde for Generalcapitainen i Estremadura og Bispen af B. Kathedralkirke, Arsenal, Militærhospital, Garverier, Sæbesyderier. Stærk Smughandel med Portugal. Mærkelig Bro over Guadiana. — B. er Romernes Pax Augusta. Under Maurerne var B. Hovedstad i et eget Kongerige. Portugal sluttede 1801 Fred i B. med Spanien og Frankrig. De franske under Marschal Soult erobrede Staden 1811, men bleve det følgende Aar fordrevne af Englænderne under Wellington.

Badakschān, Bjærgland i Asien mellem Amu-Darjas øvre Løb og Hindukusch-Bjærgene, bestaar af en Afvexling af frugtbare Dale og golde Bjærge. Befolkningen, væsentlig Nyppere af den schiitiske Sekt, anslaas til 100,000 J. og staar under Afghanistans Højhed.

Badalōna, Stad i Spanien, Catalonien, ved Middelhavet, 1 M. n. ø. for Barcelona. 14,000 J. Skibsbyggeri, Fiskeri.

Baddam, bitre Mandelkjærner, der i Indien bruges som Skillemønt.

Baden, et Storhertugdømme i det sydvestl. Tyskland, skilles ved Rhinen mod S. fra Schweiz og mod V. fra Frankrig og omgives mod N. af Hessen-Darmstadt og Bayern, mod Ø. af Württemberg og Hohenzollern. 277 □ M. med 1,570,000 J. (1880). B.s vestlige Sjettedel hører til Rhindalen; Resten er Bjærgland (omtrent det halve Areal) eller stærkt gjennemskaaret Bakkeland. Schwarzwald strækker sig fra Rhinens sydvestlige Krumning parallelt med Floden mod N. B. til Neckars venstre Bred med en Middelhøjde af 3,000—3,500 F.; det højeste Punkt Feldberg er c. 4,800 F. N. for Neckar hæver Odenwald sig, men hører kun i ringe Udstrækning til B. I Landets sydøstl. Del træffer man en Gruppe isolerede Bjærgkegler og mellem Donaus og Neckars Kilder Højsletten Baar. Fra Rhinsletten hæver den enkeltstaaende Bjærggruppe Kaiserstuhl sig n. v. for Freiburg til c. 1,800 F. Hovedfloden er Rhinen, der fra Schwarzwald modtager en Mængde Smaafloder, af hvilke de betydeligste ere Wutach, Wiese, Dreisam, Kinzig, Murg og Pfinz. Neckar, der ligeledes falder i Rhinen, udspringer i Landets sydøstlige Del, løber i en stor Bue gjennem Württemberg og har sit Udløb ved Mannheim. Main berører paa en Strækning Nordgrænsen og optager herfra Tauber og Erfa. Endelig høre ogsaa Donaus Kildefloder, de paa Schwarzwald udspringende Brege og Brigach, herhen; de forene sig ved Donaueschingen. Af Bodensøen høre de to nordvestlige Bugter Ueberlingen-Sø med Øen Mainau og Untersee med Øen Reichenau til B.; desuden findes i Landet en stor Mængde smaa Bjærgsøer. — Klimaet paa Rhinsletten og ved Bodensøen er mildt og sundt med 10° Middeltemperatur; i Bjærgegnene bliver det koldere efter Højdebeliggenheden og i højere Dele af Schwarzwald raat med megen Regn og Taage og lange og barske Vintre. Jordbunden er paa Sletten og i Bakkelandet samt de lavere Bjærgstrøg meget frugtbar. Af det hele Areal angives 105 □ M. som Agerland, 4 □ M. Vinland, 39 □ M. Eng og Græsland, 98 □ M. Skovland, Resten Haver, Moser, Veje og Byggeplads samt øde Land. Der dyrkes de almindelige Kornsorter, Hør, Hamp, Humle, megen Tobak, Raps, Runkelroer, Cichorie, Krap, Vin og fortrinlig Frugt. Kvægavlen er betydelig, især Hornkvæg og Svin. Det store Vildt er stærkt aftaget; derimod findes endnu en Mængde Harer, Ræve og Fuglevildt. Mineralriget leverer Jærn, Salt, Stenkul, noget Bly og Kobber, ubetydeligt Sølv og Guld (fra Rhinen); endvidere Møllestene, Marmor, Porcelænjord og Pottemagerler. Antallet af Mineralkilder er meget stort; de mest bekjendte ere B.-Baden, Ueberlingen, Rippoldsau, Langenbrücken og Oppenau. — Industrien staar paa et meget højt Trin; dens vigtigste Frembringelser ere: Bijouterier, alle Slags Jærnvarer, Maskiner, Bomulds-, Linned-, Uld- og Silkevarer, Papir, Glas, Læder og Roesukker. Træskæreri drives meget i Schwarzwald, og der leveres aarlig henved en Million saakaldte Schwarzwalderure, ligesom ogsaa Straafletning sysselsætter mange Arbejdere. I de større Stæder findes storartede Ølbryggerier. Handelen er meget omfattende, og navnlig Transithandelen betydelig. Jærnbanerne have en Længde af 176 M. (1883); de ere næsten alle Statsbaner. De vigtigste Udførselsartikler ere Korn, Vin, Frugt, Tobak, Kvæg, Tømmer og Industriprodukter.

Befolkningen bestaar af Schwabere omkring Bodensøen, Alemanner i den sydl. Del af Rhinsletten og paa Schwarzwald og Frankere. Efter Religionsbekjendelsen vare 993,000 Katholiker, 546,000 Protestanter, 27,000 Jøder og Resten af forskjellige Sekter. — Regeringsformen er efter Forfatningen 22 Aug. 1818 (ændret 1848—49 og 1869) indskrænket monarchisk. Storhertugen styrer Landet med 5 ansvarlige Ministre (for det storhertugelige Hus, for Retsvæsen, for Finanser, for Handel og for Indenrigsforhold) og deler Lovgivningsmagten med Landdagen, som har 2 Kamre. Første Kammer sammensættes af de myndige Prinser (3), af Hovederne for de mediatiserede Standesherreslægter (5 Fyrster og 2 Grever), 8 valgte af Adelen (paa 8 Aar), den katholske Ærkebiskop i Freiburg, en protestantisk Prælat, 2 Repræsentanter for Universiteterne (paa 4 Aar) og 8, som Storhertugen vælger (for hver ny Landag). Andet Kammer bestaar af 63 Medlemmer, valgte i 56 Kredse ved almindelig Valgret og hemmelig Afstemning, men ved middelbare Valg; de vælges paa 4 Aar, og Halvdelen afgaar hvert andet Aar. For Valgret kræves 25 Aars, til Valgbarhed 30 Aars Alder. Kamrene have stor Indflydelse, skjønt Finansperioden er toaarig. B. inddeles siden 1864 i 11 Kredse, der ere samlede under 4 Landscommissærer og delte i 52 Districter („Bezirke"); hver Kreds har en folkevalgt Kredsdag med et staaende Udvalg; Communerne have udstrakt Selvstændighed. Siden 1877 er den øverste Domstol i Carlsruhe, og under den staa 7 Landretter og 57 Amtsretter. Til den tyske Rigsdag vælger B. 14 Medlemmer, og i Forbundsraadet har det 3 Stemmer. I Spidsen for den katholske Kirke staar Ærkebiskoppen af Freiburg; den evangelisk-protestantiske styres af et Overkirkeraad. I Freiburg er et katholsk, i Heidelberg et protestantisk Universitet, begge med Bibliotheker paa c. 200,000 Bd., i Carlsruhe en berømt og stærkt besøgt polytechnisk Skole. Undervisningsvæsenet er adskilt fra Kirken. I Spidsen for Folkeskolevæsenet staar et Overskoleraad, under hvilket der fungerer et Raad for hver Kreds og i de enkelte Communer Skoleraad paa 6—8 Medlemmer. — Statsindtægterne udgjorde efter Budgettet for 1882 netto 28 Mill. Kr., Udgifterne c. 34 Mill., hvortil endnu kommer c. 2 Mill. overordentlige Udgifter. Den egentlige Statsgjæld udgjorde ved Begyndelsen af 1882 et Beløb af 34 Mill. Kr., hvoraf dog kun 19 Mill. rentebærende; Statsactiver c. 24 Mill.; Jærnbanegjæld 292 Mill. Jærnbaneindtægten er ikke optagen i Budgettet, Driftsindtægten anslaas til c. 33 Mill. Kr. — Hæren er efter den med Preussen 1867 sluttede Tractat organiseret efter preussisk Mønster, siden 1871 en integrerende Del af den preussiske Hær og hører under det 14de tyske Armecorps, af hvilket den udgjør Hovedbestanddelen. Den bestaar af 3 Infanteribrigader med 6 Regimenter, 1 Cavaleribrigade med 3 Regimenter, 1 Feltartilleribrigade, 1 Fæstningsartilleribataill., 1 Pioner- og 1 Trainafdeling og 10 Batailloner Landeværn. Krigsstyrke c. 44,000 Md. og 7,500 Heste. — B. har 3 Ridderordener: Troskabsordenen, den militære Carl Friedrichs-Orden og Zähringer-Løveordenen.

Landet deles i 4 Landscommissariater:

	□ M.	Befolkning
Constanz....	75,7	282,000
Freiburg ...	86,1	454,000
Carlsruhe ..	46,7	407,000
Mannheim..	65,5	427,000
	274,0	1,570,000.

Andel i Bodensøen 3,5 □ M.

I retslig Henseende bestaar en Inddeling i 11 Kredse. Hoved- og Residensstad er Carlsruhe.

B.s Historie. Det nuværende B. hørte under de romerske Kejsere til Agri decumates, udgjorde derpaa en Del af Alemannernes Rige og kom efter Chlodevigs Sejer ved Zülpich 496 under Frankernes Herredømme. Efterkommere af de sidste alemanniske Hertuger skulle have været Grever af Baar. Fra dem nedstammede en Grev Gebhard af Breisgau, hvis Søn Berthold byggede Borgen Zähringen og blev den første Hertug af Z.; men Hertugerne af Zähringen uddøde allerede 1218 med Berthold V. Berthold I.s anden Søn, Hermann I, var Markgreve af Hochberg i Breisgau; dennes Søn, Hermann II, kaldte sig Markgreve af B. og er Stamfader til det nu regerende storhertugelige Hus. Han døde 1130; ved hans Sønnesøns Sønner, Hermann V og Henrik, delte Huset sig 1190 i to Linjer, den badenske og den hochbergske. Den sidste uddøde 1503, og den største Del af dens Besiddelser kom til den badenske Linje. Af denne fik Hermann V.s Søn, Hermann VI, ved sit Giftermaal med Gertrud, en Broderdatter af den sidste østerrigske Hertug af den babenbergske Slægt Frederik d. stridbare, Arveret til Østerrig og satte sig ogsaa virkelig i Besiddelse deraf efter Frederiks Død, men et Par Aar efter blev han forgivet (1250); hans Søn, Frederik, fulgte med sin Ven og Vaabenfælle, Hohenstauferen Conradin, paa dennes Tog til Italien, men blev tillige med ham efter det uheldige Udfald af Slaget ved Tagliacozzo fangen og henrettet i Neapel 1268, hvorpaa hans Farbroder Rudolf forplantede Slægten i B. I den følgende Tid deltes Landet flere Gange, men samledes atter og udvidedes efterhaanden ved Erhvervelsen af forskjellige mindre Herskaber, især ved den oven omtalte Gjenforening af det meste af den hochbergske Linjes Besiddelser med den badenske. Ved Markgrev Christophs Død 1527 deltes Landet igjen i to i længere Tid ved Siden af hinanden bestaaende Linjer, B.-Baden og B.-Durlach. Stifteren af den første, Bernhard III (d. 1537), indførte Reformationen i sine Lande; til denne Linje hørte den som østerrigsk Feltherre i Krigene med Tyrkerne og de franske berømte Markgrev Ludvig Vilhelm (d. 1707); den uddøde 1771 med August Georg, og dens Besiddelser tilfaldt Linjen B.-Durlach, hvormed Delingerne af Landet ophørte. Stifteren af sidstnævnte Linje, Ernst (d. 1553), begyndte Reformationen, som hans Søn, Carl (d. 1577), fuldstændig indførte. Markgrev Frederik VI af denne Linje (1659—77) var gift med den svenske Konge Carl Gustavs Søster, Christine

Magdalene, og dermed begynder den Række ægteskabelige Forbindelser, der lige til den nyeste Tid have fundet Sted mellem det badenske Hus og det forrige svenske Kongehus. Under deres Søn, Frederik Magnus (1677—1709), led Landet meget ved de franskes Indfald under Ludvig XIV.s Regering. Hans Søn, Carl Vilh. (1709—38), byggede Carlsruhe og efterfulgtes af sin Sønnesøn, Carl Frederik, en ypperlig Regent, som i enhver Henseende fremmede sit Lands Vel. Han udvidede det ved Erhvervelser i Pfalz og Breisgau, arvede den badenske Linjes Besiddelser og fik 1803 Kurværdigheden, 1806 Titel af Storhertug, idet han tiltraadte Rhinforbundet. Han døde 1811 og efterfulgtes af sin Sønnesøn, Carl Ludv. Fred., som 1806 var bleven gift med Napoleon I.s Adoptivdatter, Stéphanie Beauharnais; han fratraadte Rhinforbundet 1813 og tiltraadte det tyske Forbund 1815. Carl udstedte til sidst 22 Aug. 1818 en Forfatning, der i lang Tid var den mest frisindede i Tyskland, baade ved Landdagens Sammensætning og den Myndighed, der tilstodes den. Han døde barnløs 8 Dec. s. A. og fulgtes af sin Farbroder, Ludvig (f. 1763), som slet ikke kunde finde sig i at være en indskrænket Fyrste. Han udstedte paa egen Haand en Forordning om Adelens Stilling og kom derved i Strid med Landdagens andet Kammer. Dette førte til Landdagens Hjemsendelse, Dadel mod de Embedsmænd, som havde Sæde deri, og Forbud mod, at de fremtidig gav Møde. Da nye Tvistemaal kom til, blev Kammeret opløst 1824, og ved et stærkt Tryk paa Vælgerne lykkedes det næsten helt at fortrænge Oppositionen (Rotteck m. fl.), hvorefter Forfatningen ændredes i reactionær Aand. Ludvig døde ligeledes barnløs 30 Marts 1830, og hans yngre Broder, Leopold, kom til Regeringen. Han var selv frisindet, og det politiske Røre, Julirevolutionen vakte i Europa, gav det constitutionelle Liv i B. et stærkt Opsving, saa at B. blev Tysklands Mønsterstat. Valgene gav det liberale Parti et stort Flertal i Landdagen, og de nye Ministre hørte til den frisindede Embedsstand, særlig Winter, der tidligere selv havde virket paa Landdagen. De Ændringer, som vare gjorte i Forfatningen 1825, toges tilbage; en frisindet Communallov gaves; Offentlighed og Mundtlighed indførtes i Retsplejen; Pressefrihed tilstodes efter Welckers Forslag; Hoveriet afskaffedes, og Tienden afløstes. Men Forbundsdagen vilde ikke tillade denne frie Udvikling, og Regeringen nødtes 1832 til at indskrænke Pressefriheden og med Magt undertrykke de Udbrud af Folkets Uvilje, som derved fremkaldtes. Universitetet i Freiburg blev en Tid lang lukket, og Professorerne Rotteck og Welcker afsattes. Endvidere mistede Communalloven sit demokratiske Præg; derimod tiltraadte B. 1834 den tyske Toldforening. Efter Winters Død 1838 opkom ny Spænding mellem Regeringen og Oppositionen, og i Samlingen 1842 var denne især stærk under Welcker og Itzstein, medens første Kammer støttede Regeringen. 1846 begyndte denne at gjøre Indrømmelser, men kunde ikke tilfredsstille det radicale Parti, medens det constitutionelle sluttede sig til den. Da Landdagen aabnedes i Dec. 1847, lovedes de længe krævede Reformer; men 12 Febr. n. A. indbragte Bassermann det Forslag, at det tyske Folk skulde repræsenteres paa Forbundsdagen ved Siden af Regeringen — en Tanke, som Welcker allerede havde fremsat 1832. Da Februarrevolutionen kort efter satte Europa i nyt stærkt Røre, stilledes langt videre Krav: Pressefrihed, Ministeransvarlighed, Folkevæbning, Nævninger, politisk Ligestilling for alle Trosbekjendere, Afskaffelse af alle Rester af Lensvæsenet osv. Storhertugen indrømmede alt, hvad der ønskedes, og valgte desuden nye Ministre. Alligevel udtalte et Folkemøde i Offenburg under Heckers og Struves Ledelse sig aldeles republikansk (19 Marts), en Mængde demokratiske Klubber dannedes, og i April udbrød Opstand. Denne dæmpedes snart, og den tyske Arbejderlegion, som Herwegh førte med sig fra Frankrig, sprængtes fra hinanden. Regering og Landdag toge nu fat paa Omdannelsen af Forvaltning og Retspleje; men i Sept. udbrød nyt Oprør, idet Struve kom fra Schweiz med en Flok af alskens Flygtninge og udraabte den tyske Republik. Endnu denne Gang fik Regeringen Bugt med Oprøret, men skjønt Storhertugen viste fuld Redebonhed til at fremme Tysklands Enheds- og Frihedsudvikling, vedblev Gjæringen, og 13 Maj 1849 udbrød det tredje Oprør; Tropperne gik over, Storhertugen forlod Landet; en ny Regering dannedes under Brentano og Gögg, og Polakken Mieroslawski stilledes i Spidsen for Hæren. Han slog vel først de tyske Rigstropper tilbage ved Neckar, men blev 21 Juni slaaet af Preusserne, som trængte ind fra Pfalz, og snart var al Modstand brudt. 11 Juli flygtede de sidste Oprørsflokke ind paa Schweiz's Grund, og 23 Juli overgav Fæstningen Rastatt sig. Storhertugen kom tilbage med nye Ministre (bl. a. Roggenbach), en omfattende Undersøgelse indlededes imod Oprørets Ledere, og 30 Dødsdomme udførtes, hvorhos en preussisk Besætning forblev et Aar i Landet. Dog blev Forfatningen vedligeholdt med nogle mindre Ændringer og ligeledes de vigtigste Reformer, saa at B. endnu vedblev at være den frieste Stat i Tyskland. Leopold døde 1852 og fulgtes af sin ældste Søn, Ludvig (f. 1824, d. 1858); men da denne var svagsindet, blev den yngre Søn, Frederik, Regent og senere Storhertug. Han havde først at udstaa en Strid med det katholske Præsteskab („den badenske Kirkestrid"). Ærkebiskoppen af Freiburg havde allerede 1848 gjort Paastand paa at besætte Præstekaldene og styre Kirkens Formue (50—60 Mill. Gylden) uafhængig af Statsmagten, samt indkaldte 1850 Jesuiterne. B.s Regering vilde ikke give efter for Præsteskabets Paastande, og Banlysning udtaltes derfor 1853. Efter langvarige Underhandlinger sluttedes 28 Juni 1859 et Concordat med Paven; men da det kundgjordes i Dec. s. A., var i Mellemtiden et Omslag foregaaet i Folket som Følge af Østerrigs Nederlag i Italien og det Aaret forud indtraadte Regentskifte i Preussen. En stærk Agitation begyndte, og i Marts 1860 udtalte andet Kammer sig med stort Flertal imod Concordatets Gyldighed. Ministeriet gik nu af, og Oppositionens Førere Lamey og Stabel

kom i Stedet. B. gik nu igjen, ligesom 1830, forrest i frisindet Retning. Concordatet blev ikke sat i Kraft, men baade den katholske og den protestantiske Kirke stilledes næsten uafhængige af Staten; Jøderne fik fuld Ligestilling; Skolerne frigjordes for geistligt Tilsyn og stilledes under læge Skoleraad, valgte dels af Communalraadene, dels af Familiefædrene saaledes, at hver Trosbekjendelse fik Medlemmer i Forhold til sin Talrighed. Endvidere indførtes Næringsfrihed, Retsplejen skiltes fra Forvaltningen, og denne omordnedes saaledes, at udstrakt Communalselvstyrelse blev Grundlag for hele Statslivet. Endelig udvidedes den politiske Frihed ved en ny Presselov o. s. fr., og Storhertugen, som 1856 havde ægtet en Datter af Kong Vilhelm af Preussen, sluttede sig med Iver til den tydske Enhedsstræben. Under Roggenbachs Ledelse af Udenrigsstyrelsen (fra Maj 1861—Oct. 1865) tog B. flere Gange Ordet for en Forbundsreform med et Folkeparlament og med Preussen som ledende Magt. Ogsaa understøttede B. Preussens Handelspolitik og var den første tydske Mellemstat, som godkjendte det nye Kongerige Italien. Men af Hensyn til Hertugen af Augustenborg, hvis Arveret B. fastholdt, sluttede B. sig 1866 til Østerrig og de andre Mellemstater, men spillede ingen Rolle i Kampen og viste efter Fredslutningen den største Iver for at nærme sig til Nordtydskland. Allerede 27 Juli var et nyt Ministerium under Freydorf og Mathy kommet i Stedet for det østerrigskfindede under Edelsheim, og i de følgende Aar indførtes mange vigtige Fremskridt: 1867 almindelig Værnepligt og Skolepligt, samt en Statsprøve for alle Theologer, for at sikre en mere almindelig Dannelse, 1868 Ministeransvarlighed, 1869 borgerligt Ægteskab, almindelig Valgret og hemmelig Afstemning, Lægmands-Forvaltning af alle offentlige Stiftelser. Da Preussens Krig udbrød med Frankrig, var B. strax rede med sin Hjælp; dets Hær under Werder udmærkede sig ved Strasburgs Belejring og senere ved Belfort, og Regeringen opfordrede selv til det tydske Riges Dannelse. 1871 opløstes Krigs- og Udenrigsministeriet; alle Affendinger ved fremmede Hoffer hjemkaldtes, og Hæren blev en Del af den preussiske. Saavel ved Landdags- som ved de tydske Rigsdagsvalg har det nationalliberale Parti stadig haft Overvægten, og paa flere Maader har B. vist at ville hævde Statens og Samfundets Uafhængighed af det katholske Præstevælde; bl. a. godkjendtes de gammelkatholske Menigheder og Bispedømme (1872), Jesuiternes Missioner forbødes, og en Lov gaves om blandede Folkeskoler (1876).

Baden ell. **B.-Baden**, Stad i Storhertugd. Baden, 4 M. s. til v. for Carlsruhe. 12,000 I. I den herlige Omegn ligger et storhertugeligt Lystslot og de mægtige Ruiner af den regerende Families 1689 af Franskmændene ødelagte Stamborg. Industrien bestaar fornemmelig i Fabrikation af Stentøj og Læder. B. er et af Nutidens mest moderne og luxuriøse Badesteder, der hver Sommer besøges af mere end 40,000 Gjæster, af hvilke dog de færreste komme dertil for Badenes Skyld. Der er 29 varme Kilder, som daglig levere næsten 30,000 Kbfd. af et svagt Kogsaltvand, der mest benyttes til Bade mod Gigt, lette Former af Rheumatisme, Kjertelsyge og Brystkatarrher.

Baden, Stad i Nedre-Østerrig, ved Floden Schwechat, 3 M. s. for Wien. 10,000 I. Et af de ældste Badesteder, kjendt af Romerne i det 1ste Aarh. e. Chr. (Aquæ Pannoniæ), med varme Svovlkilder, der anvendes som de i Aachen, og aarlig besøges af c. 3,500 Curgjæster, ligesom Byen ogsaa i Sommertiden besøges meget af Wienerne. Herlig Omegn.

Baden, Stad i Canton Aargau i Schweiz, 3 M. n. v. for Zürich, ved Floden Limmat. 4,000 I. Fredslutning 7 Sept. 1714, hvorved den spanske Arvefølgekrig fuldkommen blev endt og de væsentligste Bestemmelser i Utrechterfreden anerkjendte af den tydske Kejser. B. er et meget besøgt Badested med varme Kilder, der almindelig antages for Svovlkilder, men kun indeholde et Spor af Svovlbrint og ingen andre Svovlforbindelser, medens derimod Kogsalt og Kalksalte ere de mest fremtrædende Bestanddele af Vandet; dette benyttes til Bade imod Lidelser i Nervesystemet, Rheumatisme, Kjertelsyge, chroniske Katarrher i Svælget og Luftvejene (Gasbade).

Baden, Jakob, dansk Philolog, f. 1735, d. 1804 som Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Foruden en latinsk Grammatik og et latinsk-dansk og dansk-latinsk Lexikon har han leveret Oversættelser af Tacitus, Suetonius og Horats. For sin Samtids Literatur virkede han ved sine „Maanedlige Bidrag til Adresseavisen (1767) og „Kritisk Journal" (1768—69). — **Hans Broder, Torkel B.**, f. 1734, d. 1805, havde store Fortjenester af Landboreformerne i Slutningen af 18de Aarh., først som Forvalter paa de bernstorffske Godser, siden som Embedsmand i Statens Tjeneste, og da den store Landbocommission blev nedsat 1786, stod han den bi med Raad og Daad. — **Gustav Ludv. B.**, Søn af I. B., f. 1764, beklædte 1787—1825 forskjellige Dommerembeder, men blev afsat 1825, d. 1840; han har gjort sig fortjent af den danske Stats-, Rets- og Culturhistorie, skjønt hans store Bitterhed og Ensidighed, især hans stærkt udprægede Had til Adel og Geistlighed, gjøre ham i den Grad partisk og upaalidelig, at man kun med stor Forsigtighed kan benytte hans omfattende Undersøgelser og sammes Resultater. En stor Mængde Afhandlinger, hvori han Tid efter anden belyste forskjelligartede Indretningers og Forholds Opkomst og Udvikling i Tidernes Løb, bære alle Præg af Forfatterens flersidige Lærdom og hensynsløse Selvstændighed, men ere skrevne i et knudret og ubehageligt Sprog; de ere for en Del udgivne samlede i „Afhandlinger i Fædrenelandets Cultur-, Stats-, Kirke- og Literærhist." (3 Bd., 1820—22). Af hans øvrige Arbejder maa nævnes „Danmarks Riges Hist." (5 Bd., 1829—32). — **Torkel B.** (d. yngre), Broder til den foregaaende, f. 1765, Prof. eloquent. i Kiel 1794, Secretær ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn 1804—23, d. 1849, forfattede en Del archæologiske, philologiske, kritiske og æsthetiske Afhandlinger, som „Kort Begreb af det græske Maleris Hist." (1825), og har besørget en Udgave af Senecas Tragedier (2 Bd., 1819—21).

Magdalene, og dermed begynder den Række ægteskabelige Forbindelser, der lige til den nyeste Tid have fundet Sted mellem det badenske Hus og det forrige svenske Kongehus. Under deres Søn, Frederik Magnus (1677—1709), led Landet meget ved de franskes Indfald under Ludvig XIV.s Regering. Hans Søn, Carl Vilh. (1709—38), byggede Carlsruhe og efterfulgtes af sin Sønnesøn, Carl Frederik, en ypperlig Regent, som i enhver Henseende fremmede sit Lands Vel. Han udvidede det ved Erhvervelser i Pfalz og Breisgau, arvede den badenske Linjes Besiddelser og fik 1803 Kurværdigheden, 1806 Titel af Storhertug, idet han tiltraadte Rhinforbundet. Han døde 1811 og efterfulgtes af sin Sønnesøn, Carl Ludv. Fred., som 1806 var bleven gift med Napoleon I.s Adoptivdatter, Stéphanie Beauharnais; han fratraadte Rhinforbundet 1813 og tiltraadte det tyske Forbund 1815. Carl udstedte til sidst 22 Aug. 1818 en Forfatning, der i lang Tid var den mest frisindede i Tyskland, baade ved Landdagens Sammensætning og den Myndighed, der tilstodes den. Han døde barnløs 8 Dec. s. A. og fulgtes af sin Farbroder, Ludvig (f. 1763), som slet ikke kunde finde sig i at være en indskrænket Fyrste. Han udstedte paa egen Haand en Forordning om Adelens Stilling og kom derved i Strid med Landdagens andet Kammer. Dette førte til Landdagens Hjemsendelse, Dadel mod de Embedsmænd, som havde Sæde deri, og Forbud mod, at de fremtidig gav Møde. Da nye Tvistemaal kom til, blev Kammeret opløst 1824, og ved et stærkt Tryk paa Vælgerne lykkedes det næsten helt at fortrænge Oppositionen (Rotteck m. fl.), hvorefter Forfatningen ændredes i reactionær Aand. Ludvig døde ligeledes barnløs 30 Marts 1830, og hans yngre Broder, Leopold, kom til Regeringen. Han var selv frisindet, og det politiske Røre, Julirevolutionen vakte i Europa, gav det constitutionelle Liv i B. et stærkt Opsving, saa at B. blev Tysklands Mønsterstat. Valgene gav det liberale Parti et stort Flertal i Landdagen, og de nye Ministre hørte til den frisindede Embedsstand, særlig Winter, der tidligere selv havde virket paa Landdagen. De Ændringer, som vare gjorte i Forfatningen 1825, toges tilbage; en frisindet Communallov gaves; Offentlighed og Mundtlighed indførtes i Retsplejen; Pressefrihed tilstodes efter Welckers Forslag; Hoveriet afskaffedes, og Tienden afløstes. Men Forbundsdagen vilde ikke tillade denne frie Udvikling, og Regeringen nødtes 1832 til at indskrænke Pressefriheden og med Magt undertrykke de Udbrud af Folkets Uvilje, som derved fremkaldtes. Universitetet i Freiburg blev en Tid lang lukket, og Professorerne Rotteck og Welcker afsattes. Endvidere mistede Communalloven sit demokratiske Præg; derimod tiltraadte B. 1834 den tyske Toldforening. Efter Winters Død 1838 opkom ny Spænding mellem Regeringen og Oppositionen, og i Samlingen 1842 var denne især stærk under Welcker og Itzstein, medens første Kammer støttede Regeringen. 1846 begyndte denne at gjøre Indrømmelser, men kunde ikke tilfredsstille det radicale Parti, medens det constitutionelle sluttede sig til den. Da Landdagen aabnedes i Dec. 1847, lovedes de længe krævede Reformer; men 12 Febr. n. A. indbragte Bassermann det Forslag, at det tyske Folk skulde repræsenteres paa Forbundsdagen ved Siden af Regeringen — en Tanke, som Welcker allerede havde fremsat 1832. Da Februarrevolutionen kort efter satte Europa i nyt stærkt Røre, stilledes langt videre Krav: Pressefrihed, Ministeransvarlighed, Folkevæbning, Nævninger, politisk Ligestilling for alle Trosbekjendere, Afskaffelse af alle Rester af Lensvæsenet osv. Storhertugen indrømmede alt, hvad der ønskedes, og valgte desuden nye Ministre. Alligevel udtalte et Folkemøde i Offenburg under Heckers og Struves Ledelse sig aldeles republikansk (19 Marts), en Mængde demokratiske Klubber dannedes, og i April udbrød Opstand. Denne dæmpedes snart, og den tyske Arbejderlegion, som Herwegh førte med sig fra Frankrig, sprængtes fra hinanden. Regering og Landdag toge nu fat paa Omdannelsen af Forvaltning og Retspleje; men i Sept. udbrød nyt Oprør, idet Struve kom fra Schweiz med en Flok af alskens Flygtninge og udraabte den tyske Republik. Endnu denne Gang fik Regeringen Bugt med Oprøret, men skjønt Storhertugen viste fuld Redebonhed til at fremme Tysklands Enheds- og Frihedsudvikling, vedblev Gjæringen, og 13 Maj 1849 udbrød det tredje Oprør; Tropperne gik over, Storhertugen forlod Landet; en ny Regering dannedes under Brentano og Gögg, og Polakken Mieroslawski stilledes i Spidsen for Hæren. Han slog vel først de tyske Rigstropper tilbage ved Neckar, men blev 21 Juni slaaet af Preusserne, som trængte ind fra Pfalz, og snart var al Modstand brudt. 11 Juli flygtede de sidste Oprørsflokke ind paa Schweiz's Grund, og 23 Juli overgav Fæstningen Rastatt sig. Storhertugen kom tilbage med nye Ministre (bl. a. Roggenbach), en omfattende Undersøgelse indlededes imod Oprørets Ledere, og 30 Dødsdomme udførtes, hvorhos en preussisk Besætning forblev et Aar i Landet. Dog blev Forfatningen vedligeholdt med nogle mindre Ændringer og ligeledes de vigtigste Reformer, saa at B. endnu vedblev at være den frieste Stat i Tyskland. Leopold døde 1852 og fulgtes af sin ældste Søn, Ludvig (f. 1824, d. 1858); men da denne var svagsindet, blev den yngre Søn, Frederik, Regent og senere Storhertug. Han havde først at udstaa en Strid med det katholske Præsteskab („den badenske Kirkestrid"). Ærkebiskoppen af Freiburg havde allerede 1848 gjort Paastand paa at besætte Præstekaldene og styre Kirkens Formue (50—60 Mill. Gylden) uafhængig af Statsmagten, samt indkaldte 1850 Jesuiterne. B.s Regering vilde ikke give efter for Præsteskabets Paastande, og Banlysning udtaltes derfor 1853. Efter langvarige Underhandlinger sluttedes 28 Juni 1859 et Concordat med Paven; men da det kundgjordes i Dec. s. A., var i Mellemtiden et Omslag foregaaet i Folket som Følge af Østerrigs Nederlag i Italien og det Aaret forud indtraadte Regentskifte i Preussen. En stærk Agitation begyndte, og i Marts 1860 udtalte andet Kammer sig med stort Flertal imod Concordatets Gyldighed. Ministeriet gik nu af, og Oppositionens Førere Lamey og Stabel

kom i Stedet. B. gik nu igjen, ligesom 1830, forrest i frisindet Retning. Concordatet blev ikke sat i Kraft, men baade den katholske og den protestantiske Kirke stilledes næsten uafhængige af Staten; Jøderne fik fuld Ligestilling; Skolerne frigjordes for gejstligt Tilsyn og stilledes under læge Skoleraad, valgte dels af Communalraadene, dels af Familiefædrene saaledes, at hver Trosbekjendelse fik Medlemmer i Forhold til sin Talrighed. Endvidere indførtes Næringsfrihed, Retsplejen skiltes fra Forvaltningen, og denne omordnedes saaledes, at udstrakt Communalselvstyrelse blev Grundlag for hele Statslivet. Endelig udvidedes den politiske Frihed ved en ny Presselov o. s. fr., og Storhertugen, som 1856 havde ægtet en Datter af Kong Vilhelm af Preussen, sluttede sig med Iver til den tyske Enhedsstræben. Under Roggenbachs Ledelse af Udenrigsstyrelsen (fra Maj 1861—Oct. 1865) tog B. flere Gange Ordet for en Forbundsreform med et Folkeparlament og med Preussen som ledende Magt. Ogsaa understøttede B. Preussens Handelspolitik og var den første tyske Mellemstat, som godkjendte det nye Kongerige Italien. Men af Hensyn til Hertugen af Augustenborg, hvis Arveret B. fastholdt, sluttede B. sig 1866 til Østerrig og de andre Mellemstater, men spillede ingen Rolle i Kampen og viste efter Fredslutningen den største Iver for at nærme sig til Nordtyskland. Allerede 27 Juli var et nyt Ministerium under Freydorf og Mathy kommet i Stedet for det østerrigsksindede under Edelsheim, og i de følgende Aar indførtes mange vigtige Fremskridt: 1867 almindelig Værnepligt og Skolepligt, samt en Statsprøve for alle Theologer, for at sikre en mere almindelig Dannelse, 1868 Ministeransvarlighed, 1869 borgerligt Ægteskab, almindelig Valgret og hemmelig Afstemning, Lægmands-Forvaltning af alle offentlige Stiftelser. Da Preussens Krig udbrød med Frankrig, var B. strax rede med sin Hjælp; dets Hær under Werder udmærkede sig ved Strasburgs Belejring og senere ved Belfort, og Regeringen opfordrede selv til det tyske Riges Dannelse. 1871 opløstes Krigs- og Udenrigsministeriet; alle Afsendinger ved fremmede Hoffer hjemkaldtes, og Hæren blev en Del af den preussiske. Saavel ved Landdags- som ved de tyske Rigsdagsvalg har det nationalliberale Parti stadig haft Overvægten, og paa flere Maader har B. vist at ville hævde Statens og Samfundets Uafhængighed af det katholske Præstevælde; bl. a. godkjendtes de gammelkatholske Menigheder og Bispedømme (1872), Jesuiternes Missioner forbødes, og en Lov gaves om blandede Folkeskoler (1876).

Baden ell. **B.-Baden**, Stad i Storhertugd. Baden, 4 M. s. til v. for Carlsruhe. 12,000 J. I den herlige Omegn ligger et storhertugeligt Lystslot og de mægtige Ruiner af den regerende Families 1689 af Franskmændene ødelagte Stamborg. Industrien bestaar fornemmelig i Fabrikation af Stentøj og Læder. B. er et af Nutidens mest moderne og luxuriøse Badesteder, der hver Sommer besøges af mere end 40,000 Gjæster, af hvilke dog de færreste komme dertil for Badenes Skyld. Der er 29 varme Kilder, som daglig levere næsten 30,000 Kbfd. af et svagt Kogsaltvand, der mest benyttes til Bade mod Gigt, lette Former af Rheumatisme, Kjertelsyge og Brystkatarrher.

Baden, Stad i Nedre-Østerrig, ved Floden Schwechat, 3 M. s. for Wien. 10,000 J. Et af de ældste Badesteder, kjendt af Romerne i det 1ste Aarh. e. Chr. (Aquæ Pannoniæ), med varme Svovlkilder, der anvendes som de i Aachen, og aarlig besøges af c. 3,500 Curgjæster, ligesom Byen ogsaa i Sommertiden besøges meget af Wienerne. Herlig Omegn.

Baden, Stad i Canton Aargau i Schweiz, 3 M. n. v. for Zürich, ved Floden Limmat. 4,000 J. Fredslutning 7 Sept. 1714, hvorved den spanske Arvefølgekrig fuldkommen blev endt og de væsentligste Bestemmelser i Utrechterfreden anerkjendte af den tyske Kejser. B. er et meget besøgt Badested med varme Kilder, der almindelig antages for Svovlkilder, men kun indeholde et Spor af Svovlbrint og ingen andre Svovlforbindelser, medens derimod Kogsalt og Kalksalte ere de mest fremtrædende Bestanddele af Vandet; dette benyttes til Bade imod Lidelser i Nervesystemet, Rheumatisme, Kjertelsyge, chroniske Katarrher i Svælget og Luftvejene (Gasbade).

Baden, Jakob, dansk Philolog, f. 1735, d. 1804 som Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Foruden en latinsk Grammatik og et latinsk-dansk og dansk-latinsk Lexikon har han leveret Oversættelser af Tacitus, Suetonius og Horats. For sin Samtids Literatur virkede han ved sine „Maanedlige Bidrag til Adresseavisen (1767) og „Kritisk Journal" (1768—69). — Hans Broder, **Torkel B.**, f. 1734, d. 1805, havde store Fortjenester af Landboreformerne i Slutningen af 18de Aarh., først som Forvalter paa de bernstorffske Godser, siden som Embedsmand i Statens Tjeneste, og da den store Landbocommission blev nedsat 1786, stod han den bi med Raad og Daad. — **Gustav Ludv. B.**, Søn af J. B., f. 1764, beklædte 1787—1825 forskjellige Dommerembeder, men blev afsat 1825, d. 1840; han har gjort sig fortjent af den danske Stats-, Rets- og Culturhistorie, skjønt hans store Bitterhed og Ensidighed, især hans stærkt udprægede Had til Adel og Gejstlighed, gjøre ham i den Grad partisk og upaalidelig, at man kun med stor Forsigtighed kan benytte hans omfattende Undersøgelser og sammes Resultater. En stor Mængde Afhandlinger, hvori han Tid efter anden belyste forskjelligartede Indretningers og Forholds Opkomst og Udvikling i Tidernes Løb, bære alle Præg af Forfatterens flersidige Lærdom og hensynsløse Selvstændighed, men ere strevne i et knudret og ubehageligt Sprog; de ere for en Del udgivne samlede i „Afhandlinger i Fædrenelandets Cultur-, Stats-, Kirke- og Literærhist." (3 Bd., 1820—22). Af hans øvrige Arbejder maa nævnes „Danmarks Riges Hist." (5 Bd., 1829—32). — **Torkel B.** (d. yngre), Broder til den foregaaende, f. 1765, Prof. eloquent. i Kiel 1794, Secretær ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn 1804—23, d. 1849, forfattede en Del archæologiske, philologiske, kritiske og æsthetiske Afhandlinger, som „Kort Begreb af det græske Maleris Hist." (1825), og har besørget en Udgave af Senecas Tragedier (2 Bd., 1819—21).

Badenweiler, Landsby i Storhertugd. Baden, 3 M. s. s. v. for Freiburg, ved Foden af det 3,700 F. høje Bjærg **Blauen**, ligger i en Højde af 1,400 F., med frisk og dog mildt Klima, indifferente Thermer og Ballecur; benyttes i den sidste Tid meget som Cursted for Brystsyge. 1784 opdagede man her en gammel romersk Badebygning, indrettet til kolde, varme og Dampbade.

Bader, Badskær (opr. Bartskær, s. d. A.), ældre Betegnelser for de Personer, der førte Opsyn med Badestuerne, og som tillige gave sig af med Behandlingen af visse Sygdomme, især Hudsygdomme og Saar.

Badia Polesina, Stad i Norditalien, ved Floden Adige, 6 M. s. v. for Padua. 6,000 I. Fajencefabrik.

Badia y [i] **Leblich**, Domingo, spansk Rejsende, f. 1766 i Barcelona, gik 1803 til Afrika, hvor han under Navnet Ali Bej udgav sig for en Efterkommer af Abbassiderne og Søn af Osman Bej. 1805 rejste han til Mekka og var den første christne, der siden 622 havde sat sin Fod i Muselmændenes hellige Stad. Derfra drog han gjennem Jerusalem og flere Stæder i Palæstina og Syrien til Constantinopel, hvor han blev angiven som Christen og derfor hurtig maatte forlade Staden. Senere gjorde Joseph Bonaparte ham til Intendant i Segovia og siden i Valencia. Efter Josephs Fald maatte han forlade Spanien og udgav nu i Frankrig 1814 sit Rejseværk »Voyages d'Ali Bei en Afrique et en Asie« 1803—7. Paa en ny Rejse under Navnet Hali-Osman brød han 1818 op fra Damaskus for at gaa til Mekka, men døde undervejs.

Badigeon [schōng], Mørtel eller Kit af Gips, Stenmel og Lim, bruges til Udbedring af Sten- og Billedhuggerarbejder.

Badinguet [badenggēh] var Navnet paa den Murſvend, i hvis Klæder Prins Louis Napoleon 1846 flygtede fra Ham, og brugtes senere som Spottenavn for Kejser Napoleon III.

Badrinath, hinduisk Valfartssted i Forindien, Nordvestprovinserne, ligger i 10,000 F.s Højde i en af Himalajas Dale ved Alakananda og har et Vischnutempel med en overordentlig rig Tempelskat, som er et stærkt besøgt Valfartssted.

Badskær, s. Bader.

Badstue, oprindelig et eget Hus, indrettet til Dampbad, som efterhaanden i Løbet af 17de Aarh. kom ud af Brug, nu paa mange Bøndergaarde i Norge og Sverige et lidet Hus til at tørre Korn eller Hør; paa Island er **badstofa** nu det egentlige Dagligværelse.

Badütspring (formodentl. af fr. badaud, en Tosse), et tilsyneladende kejtet Spring, som netop derfor vidner om stor Behændighed.

Baëna, Stad i Spanien, Andalusien, 5 M. s. ø. for Cordova. 15,000 I. Saltværker.

Baër, Carl Ernst v., Medlem af det kejserlige Videnskabernes Akademi i St. Petersborg, tidligere Prof. i Königsberg, f. 1792 i Estland, d. 1876 i Dorpat, berømt Naturforsker, især ved sine Undersøgelser over Hvirveldyrenes Udviklingshistorie. Hans Opdagelse af det ægte Pattedyræg er en af de vigtigste, der er gjort paa Physiologiens Omraade. Efter sin Ansættelse i Rusland virkede v. B. paa mangehaande Maader til Videnskabens Fremme, ogsaa ved Rejser inden for det europæiske Ruslands udstrakte Omraade, 1834 til Novaja-Semlja, 1853—57 til det kaspiske Hav, Volgafloden osv. Flere af disse Rejser havde det særlige Formaal at studere de russiske Fiskerier; Paavisningen af „en almindelig Lov i Flodlejernes Form", d. e. at de mod Nord flydende Floder stadig virke mest nedbrydende paa den højre Flodbred, er ogsaa en Frugt af disse Rejser. B.s vigtigste Skrifter ere »Epistola de ovi mammalium et hominis genesi« (1827); „Entwickelungsgeschichte der Thiere" (2 Bd., 1828—37); „Untersuchungen über die Entwickelung der Fische" (1835); „Beiträge zur Kenntniß der niederen Thiere" (1827), „Kaspische Studien", „Reden und kleine Aufsätze" (3 Bd., 1864—73), forskjellige anthropologiske Arbejder, samt Afhandlinger i Petersborger-Akademiets Skrifter (f. Ex. om Hvalrossen og den stellerske Søko). Tillige med Helmersen udgav B. Tidsskriftet „Beiträge zur Kunde des russischen Reichs". Hans 50aarige Doctorjubilæum fejrede Estlands Ridderskab ved at udgive dets berømte Medlems Selvbiographi i en Pragtudgave (1864).

Baeyer, Joh. Jac., preussisk Generallieutenant og Geodæt, f. 1794, Bessels Medarbejder ved den preussiske Gradmaaling 1831—36, siden 1870 Præsident for det til den europæiske Gradmaaling nyt oprettede geodætiske Institut i Berlin.

Baëz, Bonaventura, Præsident i San Domingo, f. 1820, en Mulat, hvis Fader havde taget virksom Del i Tildragelserne paa Øen i Aarhundredets Begyndelse. B. vandt tidlig Indflydelse ved sin Rigdom og sine Evner og blev 1849 efter den tidligere Præsidents Fordrivelse valgt til Præsident. B. styrede Landet vel, men da hans Embedstid var udløben 1853, og hans fordums Ven og Fælle i Borgerkampen Santana lod sig vælge i hans Sted, udbrød Strid imellem dem, og B. blev endog forvist fra Landet, men kom tilbage, da hin blev styrtet i Maj 1856, og blev hans Efterfølger. Efter gjentagne Opstande blev B. i Jan. 1858 paa ny fordreven og maatte leve i Udlandet, indtil Santana var død, og San Domingo igjen var bleven uafhængig af Spanien. B. vendte hjem i Efteraaret 1865 og blev for tredje Gang valgt til Præsident, men allerede fortrængt i Juni 1866 og kom først tilbage i Jan. 1868. Han beholdt nu Magten indtil 1873, men hans Stilling var flere Gange stærkt truet, og han søgte derfor Støtte i Nordamerika, ja arbejdede endog paa at knytte San Domingo til Unionen, hvilket dog mislykkedes. Senere har B. ingen Rolle spillet.

Baëza, Stad i Spanien, Andalusien, 6 M. n. ø. for Jaen. 15,000 I. Bispesæde. Gammel Kathedralkirke. Prægtigt Vandspring. B. havde tidligere et Universitet.

Baffi, Vinc., italiensk Digter, f. 1832 i Calabrien, studerede Jura i Neapel og betraadte Embedsbanen. Hans »Poesie« nyder Anseelse som hørende til den finest formede Lyrik i den nye italienske Literatur.

Bäffin, William, berømt engelsk Søfarende, f. 1584, tog som Styrmand Del i flere Rejser for at finde Nordvestpassagen. 1616 opdagede

han den efter ham opkaldte store Havbugt og trængte frem til 77½° n. Br. 1622 faldt han ved Englændernes Erobring af Øen Ormus.

Baffinsbugt kaldes Havet, der mellem de store Øer n. for Nordamerika og Grønlands Vestkyst strækker sig fra 68° til 78° n. Br. Foruden ved de endnu ikke fuldt udforskede Sunde, som gjennemskære Baffins-Land, staar det ved Lancastersund og Jonessund mod V. og ved Smithssund mod N. i Forbindelse med Polarhavet; dets Fortsættelse mod S. til Atlanterhavet kaldes Davisstrædet. Arealet anslaas til 13,000 □ M.; den største hidtil fundne Dybde er 6,000 F. Kysterne, der ere indskaarne i en utallig Mængde Bugter, bestaa for største Delen af nøgne, stejle Klipper, hvis Mellemrum ere opfyldte af mægtige Jøkler, der efterhaanden skyde sig ud i Havet og danne Isbjærge. B. kan kun besares i nogle Sommeruger og er i den øvrige Del af Aaret spærret af Is. Den har kun faa Øer langs Grønlands Vestkyst (Disko, Upernivik og Sabine-Øerne). B. blev egentlig først besejlet fra Begyndelsen af det 19de Aarh., uagtet den allerede var set 1562 og atter opdaget 1616.

Baffinsland kaldes sædvanlig med et fælles Navn den Øflok i Nordamerika, som mellem Lancastersund mod N. og Hudsonsstrædet mod S. begrænser Baffinsbugten og Davisstrædet mod V. Landet er befolket af nogle spredte Eskimofamilier, der væsentlig leve af Robbe- og Hvalfangst. Plantevæxten i dets sydlige Del synes at være rigere end under samme Bredde i Grønland. Af Mineralprodukter findes Stenkul.

Baffo, Oldtidens Paphos, Flække paa Sydvestkysten af Øen Cypern, med Ruiner af det berømte Aphrodite-Tempel.

Bafra, Stad i Lilleasien, ved Floden Kysyl-Irmak, 3 M. fra dens Udløb i det sorte Hav. 7,000 I. Tobaksudførsel.

Bag [bægg] ell. **Sak**, engelsk Kulvægt, lig 2 Centner eller 203¼ d. Pund.

Bagage, fr. [gahsche], det Rejsegods, som man ikke fører paa sin Person. En Troppeafdeling har i Felten, foruden hvad Soldaterne selv føre med i Tornystre og Mantelsække, altid en Del B., som maa føres efter den enten paa Kjøretøjer, Bagagevogne, eller stundum paa Ryggen af Lastdyr, f. Ex. Muldyr.

Bagalpur, Stad i Forindien, Prov. Bengalen, ved Ganges, 45 M. n. n. v. for Calcutta. 30,000 I. Silke- og Bomuldsmanufakturer. Regeringsskole.

Bagasse, de udpressede Sukkerrør, der ved Fabrikationen af Kolonialsukkere bruges som Brændsel.

Bagatel [têll], en Ubetydelighed, vistnok et Diminutiv af det middelalderl.-lat. baga, Bagage.

Bagbord, den venstre Side af et Skib, naar man staar med Ansigtet vendt mod Forenden. Til Søs benyttes det stedse i Stedet for „venstre" ved alle Ting, der staa i Forbindelse med Skibet. At sejle med **bagbords Halse** er at sejle „bi de Vind", med Vinden kommende fra bagbords Side af Skibet.

Bagdad, en vigtig Handelsstad ved Tigris i det tyrkiske Forasien. 70,000 I. Staden er Sæde for Generalgouverneuren i Vilajetet B., har c. 100 Moskeer, talrige Karavanserajer, Basarer og Bade. Mærkeligt Gravmæle for Zobeide, Harun al-Raschids Gemalinde. Industrien leverer især stribede Silke- og Bomuldsstoffer, Kobbervarer og Maroquin. Skibsbro over Tigris. Staden er befæstet og ligner de fleste andre asiatiske Stæder deri, at dens Gader ere uden Brolægning. Omegnen er rig paa smukke Haver og Daddelplantninger, men ogsaa paa Ruiner af Fortids Herlighed. B. var en Gang de abbasidiske Kalifers Residens, blev anlagt af Almansur 762—66 og kaldet Dârusselâm, „Fredens Bolig"; dens almindelige Navn B. er af en ældre persisk Oprindelse og betyder „Afgudens Gave". Den danner endnu et vigtigt Foreningspunkt for Handelen med europæiske og indiske Varer, skjønt dens Glans var størst under Harun al-Raschid i det 9de Aarh.; senere erobredes den af Mongolerne 1258, og var i længere Tid fra det 16de Aarh. et Stridsæmne imellem Perserne og Tyrkerne, indtil den 1638 erobredes af de sidste under Sultan Murad IV. 1831 led Staden frygtelig af Pest og Oversvømmelse af Floden.

Bagehot, Walter [bæhdschhott], f. 3 Febr. 1826, var i en Aarrække Redacteur af det engelske Ugeskrift »The Economist« og en Tid lang ved Siden deraf tillige Bestyrer af en af de største Provinsbanker. Foruden en stor Mængde Artikler i dette Blad, særlig om Bankforhold, har han udgivet flere økonomiske og sociale Skrifter, som have tildraget sig almindelig Opmærksomhed, navnlig »Lombard Street, the Money Market« (7de Udg. 1875, oversat paa Fransk), »Articles on the depreciation of silver« (1877), »Economic Studies« (udk. 1880) m. fl. Ogsaa skrev han politiske Skrifter: »The English constitution« (1867) og »Physics and politics« (1872), i hvilket Darwins Theorier overføres paa Samfundslivet. D. 1877.

Bagepulver, forskjellige Blandinger, som i Dejen udvikle Kulsyre og derved gjøre den porøs. Hertil anvendes især det saakaldte Gjærpulver, en Blanding af Vinsyre og tvekulsurt Natron, hyppig blandet med Mel, der anvendes til finere Bagværk, og Hoesfords's B., der bruges meget i Amerika og bestaar af en indtørret Blanding af sur phosphorsur Kalk og Mel (Syrepulver) og tvekulsurt Natron (Alkalipulver). Syre- og Alkalipulveret blandes efter bestemte Maalforhold med Melet. En saadan Blanding gaar ogsaa i Handelen som „selvhævende Mel".

Bagevje, norsk, Bagstrøm, tilbagegaaende Strømning i Bugterne eller i Elvene ved Kysten; i overført Betydning Reaction.

Bagge, Jakob, sv. Admiral, f. 1499 i Norge, d. 1577 som Statholder i Stockholm. Faderen, Thord B., var Høvedsmand under Christian II, men gik 1523 i svensk Tjeneste. B. havde under Gustav I og Erik XIV med Udmærkelse gjort Tjeneste til Lands, førend han 1563 sendtes med den svenske Flaade for at hente Prinsessen af Hessen, Kongens Forlovede, men tillige for at møde den danske Flaade. Ud for Rønne mødte han denne under Jakob Brockenhuus. Der opstod en heftig Kamp, i hvilken Brockenhuus blev tagen til Fange, og dette var Begyndelsen til den nordiske Syvaarskrig. I et Søslag under Øland n. A. kæmpede B. med

kun et Par Skibe i mange Timer mod den dansk-lybske Flaade, indtil endelig hans Admiralskib antændtes og sprang i Luften. B. blev reddet, men førtes i Fangenskab til Danmark, hvor han holdtes tilbage til Krigen var endt.

Bagger ell. **Baggert**, en Muddermaskine.

Bagger (**Bagge** bet. paa Svensk Væder, d. e. stivsindet Person), fra gamle Tider et Ogenavn, som svenske og danske havde paa Nordmænd; det ses af Haakon Haakonssøns Saga (Cap. 288), at Nordmændene ansaa det for fornærmeligt: da den unge Konge Haakon 1257 besøgte sin Svigerfader Birger Jarl i Vestergötland, forbød denne strængt sine Mænd at kalde de Nordmænd, som vare med Haakon, „B. eller andre Spottenavne". I Unionstiden synes det at have tabt sin fornærmelige Charakter, og Nordmænd, som særbedes i Sverige eller Danmark, optog ofte B. som Familienavn; endnu den Dag i Dag kaldes Indbyggerne i det før norske Landskab Bohuslen af Vestgöterne B. I Danmark brugte man hyppig Sammensætningen Norbagge, og denne Benævnelse har holdt sig som Navn paa de smaa, norske Heste af Fjordracen.

Bagger, Carl Christian, dansk lyrisk Digter, f. 1807 i Kjøbenhavn, blev Student 1826 og levede i Kjøbenhavn, indtil han 1836 kom til Odense, hvor han var Redacteur af Fyns Stifts Avis indtil sin Død 25 Oct. 1846. De bedste af hans Arbejder bære Præget af ejendommelig og kjæk, men urolig og ulykkelig Ungdom. Frihedsdrift og Frihedsbegejstring, Skjønhedstrang i Kamp med tøjlesløs og slet behersket Lidenskab udtaler sig i hans Digte og i en større, betydelig Fortælling „Min Broders Levned" (1835, 2det Opl. 1847), hvori han skildrer et ungt, begavet Menneske, der falder som Offer for sit ryggesløse Levned. Der er i denne Bog, hvis indstrøede Vers have højt Værd, noget vildt og heftigt, som er højst ualmindeligt i vor fredelige Fortællingsliteratur. Iblandt hans i flere forskjellige Samlinger („Smaadigte" 1834, „Digtninger" 1836, „Øjeblikkets Børn" 1845) udgivne Digte findes enkelte dejlige, en stor Digter værdige; blandt disse maa især „Bortrejsen" og „Hjemkomsten" nævnes, af hvilke det første har den fineste indiske Charakter i Farve og Tone. „Den engelske Capitain" og „Dusterne" høre til de smukkeste og mest betegnende af hans Digte. Sløvende Forretninger og et uregelmæssigt Levneds Mismod fortærede hans Aandskraft og gjorde for tidlig Ende paa hans Liv. Hans „Samlede Skrifter" udkom 1867.

Bagger, Hans, den 11te evangeliske Biskop i Sjælland, f. 2 Sept. 1646 i Lund, hvor hans Fader var Lector og siden (efter det svenske Universitets Stiftelse) Prof. i Theologien. Fra Lunds Kathedralskole dimitteredes han 1663 til Universitetet i Kjøbenhavn, rejste udenlands, opholdt sig en Tid i Wittenberg og Leipzig og sluttede sig nær til den strengt orthodoxe Abraham Calovius. Efter sin Hjemkomst 1668 blev han ansat som Prof. i Philosophien i Lund, men rejste atter udenlands til England og Holland, hvor han lagde sig efter orientalske Studier. Hans Fætter Hans Vandal var den Gang Biskop i Sjælland, og ved hans Hjælp blev han af Christian V 1674 kaldet til Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Kirke. Samme Aar ægtede han sin Formands, Stiftsprovst Fabers unge Enke, Margrete Schumacher, en Søster til Griffenfeldt. Dette Forhold til den formaaende Minister skaffede ham næste Aar, da Vandal døde, Sjællands Bispestol, skjønt han den Gang kun var 29 Aar gammel. Men B. viste sig sin Plads voxen og hævdede med Værdighed sin Stilling, ogsaa efter at Griffenfeldt var bleven styrtet. B.s kirkelige Standpunkt var det strængt statskirkelige: Enevoldskongen skal som Guds Statholder paa Jorden værne om Menighedslivet og Troens Renhed. Ud fra dette Standpunkt maatte han, da en Skare franske Reformerte 1680 søgte Tilladelse til at bosætte sig i Riget, i sin Betænkning paalægge Kongen det som Pligt at holde dem ude af Landet som farlige for den rene Lære og for Enevoldsmagten. Da Kongen desuagtet 1684 tillod dem at bo i Kjøbenhavn og Fredericia, holdt B. en Bededagsprædiken paa Slottet, der medførte, at han for en kort Tid blev suspenderet fra sit Embede; men han vandt snart igjen Kongens Gunst. B.s Betydning for den danske (og norske) Kirke knytter sig til den væsentlige Andel, han har haft i Ordningen af den kirkelige Lovgivning, i det nye Kirkeritual 1685 og Alterbogen 1688. D. 30 Aug. 1693. Hans theologiske Arbejder ere kun faa. De Prædikener, han har efterladt sig, vidne om en begavet Taler og en alvorlig, dygtig Natur. Ret mærkelig er en Brevvexling, han førte med Cardinal Albani, senere Pave Clemens XI, angaaende Katholikernes Stilling i Danmark; B. viste sig her mere tolerant end i sin Betænkning om de reformerte.

Bagger, Oluf Nielsøn, Kjøbmand og Raadmand i Odense, f. 1522, d. 1602, maaske den rigeste Borger, Danmark har haft uden for Hovedstaden, havde en Mængde Skibe i Søen, med hvilke han drev Handel selv paa fjærne Lande, forstrakte jævnlig Regeringen med Penge og blev navnlig under den nordiske Syvaarskrig brugt af Peder Oxe som Leverandeur af Klædningsstykker m. m. til Krigsfolket, ligesom han ogsaa stod i stor Anseelse hos Frederik II, paa hvis Vegne han drev Handel som en Slags kongelig Kjøbmand. At han en Gang, da Kongen besøgte ham, skal have ladet gjøre Ild i sin Kamin med Kanelbark og derved opbrændt de kongelige Gjældsbreve, er et Sagn, der haves om flere Rigmænd, saaledes om Fuggerne i Augsburg under Kejser Carl V. Han havde Ret til at slaa Skillemønt og udøvede denne Ret. Han forskjønnede Odense ved mange Bygninger; hans Gaard paa Overgade bærer endnu Vidnesbyrd om hans Pragt og Smag; men hans mange Byggeforetagender og store Gavmildhed mod hans mange Børn skulle mod Slutningen af hans Liv have bragt ham til forholdsvis Fattigdom.

Baggesen, Jens, berømt dansk Digter, f. 15 Febr. 1764 i Korsør, hvor hans Fader Bagge B. var Kornskriver. Hans Forældre vare fattige og gudfrygtige Folk. Moderen, Anna Meier, var streng mod sine Børn, og dette i Forening med hendes mystiske Re-

ning har næppe været uden Indflydelse paa Sønnen, der var stille, indesluttet og sygelig, aldrig legede, men altid læste; han kunde næsten Bibelen uden ad, og i sit 7de og 8de Aar plagedes han af Religionsskrupler og Samvittighedsnag. Hans Forstand var overmoden og hans Phantasi overspændt; en aandelig Sygelighed, medfødt og næret ved legemlige Sygdomme, synes at have været Særkjendet for hans Barndom, der ogsaa i andre Henseender kun var lidet glædelig: hans Forældres Fattigdom var saa trykkende, at de ikke havde Raad til at anvende meget paa at lade den videbegjærlige og læselystne Søn lære noget; den Undervisning, han kunde faa i Korsør, var kun maadelig, og allerede i sit 12te Aar sattes han paa et Kontor som Skriverdreng. Men denne Stilling var ham alt for utaalelig; hans Kjærlighed til Læsning sejrede over alle Hindringer, og det lykkedes ham, 13 Aar gammel, at naa sit Ønske at komme i en lærd Skole, nemlig i Slagelse Latinskole, hvor han var i 5 Aar og underholdtes ved Stipendier og privat Godgjørenhed. Det mere bevægede Skoleliv medførte en heldig Forandring i hans Natur; han blev livlig og munter. Hans gode Evner og poetiske Talent bemærkedes snart, og han skrev i sin Skoletid baade muntre og alvorlige Digte. Da han 1782 var bleven Student, gav han snart i mindre Digte saadanne Prøver paa usædvanlige Aandsgaver, ægte Vittighed og et stort Herredømme over Sproget, at han vandt almindelig Yndest som Digter, og de i hans 21de Aar udgivne „Komiske Fortællinger" (1785) modtoges alle Vegne med overordentligt Bifald og fik en meget stor Læsekreds. Samme Aar skrev han flere Digte til Tidsskrifter og Digtsamlinger, deriblandt det klassiske „Da jeg var lille", det mest bekjendte af alle hans Digte. Wessel havde allerede Aaret før sin Død hilset den unge B. som Digter, og flere andre af Datidens Forfattere tilkjendegave ham deres Bifald paa en smigrende Maade. Hans livlige og underholdende Personlighed gjorde ham almindelig yndet og skaffede ham hurtig Adgang til Landets ædleste, bedste og navnlig fornemste Kredse, hvis Omgang virkede dannende og befrugtende paa hans Aand. Et nyt Bevis paa hans overordentlige Herredømme over Sproget og hans udmærkede Evne til at behandle det fik man i hans aandfulde Oversættelse af Holbergs „Niels Klim", der udkom 1789 med Kobbere af Abildgaard og Clemens. En Operatext af ham, „Holger Danske", gav Anledning til en lang literær Fejde (i hvilken P. A. Heiberg skrev Parodien „Holger Tyske"), hvilket i høj Grad afficerede den pirrelige B., skjønt Stykket gjorde Lykke og Polemiken egentlig kun tog B.s Arbejde til Udgangspunkt for at ramme ganske andre kunstneriske og navnlig politiske Forhold. Da B. paa denne Tid nu ogsaa følte sig legemlig syg, ansaa hans Belyndere en Rejse nødvendig for ham, og hans høje Beskytter, Prinsen af Augustenborg, der var Universitetets Patron, satte ham samme Aar i Stand til at foretage en saadan. Denne hans første Rejse (1789—90) til Tyskland, Schweiz og Frankrig virkede ikke blot gavnlig paa hans Helbred, men ogsaa paa hans hele aandelige Udvikling; den bragte ham i Berøring med en Mængde af Datidens udmærkede Mænd, med Voß, Klopstock, Jacobi, Bürger, Wieland, Reinhold, Schiller og Herder; den gjorde ham bekjendt med den franske Revolution, som han omfattede med levende Interesse, og fornemmelig gjorde den ham fortrolig med det tyske Sprog, hvori han snart bevægede sig næsten med samme Lethed som i Modersmaalet; fra den Tid tilhører han tillige den tyske Literatur. Han ægtede paa denne Rejse Sophie Haller i Bern, Datterdatter af den lærde Naturforsker og Digter A. v. Haller. Efter sin Hjemkomst beskrev han sin Rejse i „Labyrinthen eller Digtervandringer" (2 Bd., 1792—93), et livfuldt og vittigt Værk og en af de ejendommeligste Bøger i den danske Literatur. Den modtoges med levende Bifald, saa vel som ogsaa hans „Ungdomsarbejder" (2 Bd., 1791), der dels indeholdt tidligere Arbejder i en forbedret Form, dels flere nye, hvoriblandt Digtet „Emma" i 5 Sange var det, B. satte højst Pris paa og helst hørte sig nævnet efter. Men hans Ophold i Danmark efter hans første Rejse varede kun et Par Aar. Hans Hustrus Sygelighed nødvendiggjorde en ny Udflugt, som hans fornemme Belyndere satte ham i Stand til at gjøre 1793—95; hans Ophold i Tyskland, Schweiz, Frankrig og Italien bragte ham ligesom det tidligere sammen med flere af Samtidens mærkeligste Mænd, Lavater, Fichte, Pestalozzi o. fl., og med mange af dem knyttede han de nøjeste Venskabsforbindelser. Paa samme Tid vaktes hans levende Interesse og Beundring for den Kantiske Philosophi, og til Ære for Kant antog han Navnet Immanuel. Efter sin Hjemkomst til Kjøbenhavn blev han Viceprovst paa Regensen og tog fat paa Oversættelsen af Homer, men maatte kort efter afbryde Arbejdet for paa Grund af sin Kones svage Helbred at tiltræde en ny Rejse (den tredje, 1797—98), paa hvilken han mistede hende i Kiel 5 Maj 1797. Efter denne sørgelige Begivenhed, der gjorde et dybt Indtryk paa ham, rejste han til Bern, hvor han opholdt sig i længere Tid. Senere kom han til Paris og ægtede der Fanny Reybaz, hvis Fader, forhen Præst i Genf, nu var Ministerresident i Frankrig. Ved sin Tilbagekomst til Kjøbenhavn, hvor en ny Opera af ham, „Erik Ejegod", var opført og havde gjort Lykke, blev han udnævnt til Meddirecteur ved det kgl. Theater. Men heller ikke denne Gang forblev han længe i Fædrelandet; flere Omstændigheder bragte ham til at søge Permission, og da han fik denne, rejste han (fjerde Gang) til Paris 1800, hvor han med sin Familie bosatte sig lige til 1810. Dog gjorde han i dette lange Tidsrum mange kortere Rejser og deriblandt ogsaa to til Kjøbenhavn; paa den ene af disse (1802) bevilgedes der ham en aarlig Pension; paa den anden opholdt han sig henved et Aar i Kjøbenhavn (1806—7), og i denne Tid levede han, der ellers plejede at føre et uroligt og bevæget Liv, stille og indgetogent; han havde mod Sædvane kun en snæver Omgangskreds og ofrede sig ganske for literære Beskæftigelser. Det stille Liv i Kjøbenhavn var da ogsaa usædvanlig rigt paa literære Frugter fra hans Haand

blandt hvilke først og fremmest maa nævnes hans ejendommelige „Skjæmtsomme Rimbreve“ (1807), der regnes blandt de fortrinligste af hans Værker, og dernæst det interessante satiriske Digt „Gjengangeren eller B. over B.“ (1807), der vakte megen Opmærksomhed, men tillige Mishag og Harme hos mange ved den skarpe Maade, hvorpaa B. i dette Digt angriber flere højt ansete literære Personer, deriblandt Rahbek. Med dette Digt erklærer B. sin Rolle som komisk Digter for afsluttet og regner fra 1807 en ny Periode i sit Digterliv af mere alvorlig Charakter. Medens B. tidligere var stærkt paavirket af Klopstock, Wieland og Voß, mærkes denne Paavirkning fra den Tid af mindre, og et friere selvstændigt Standpunkt spores i hans senere Værker. Paa en Rejse til Amsterdam udgav han en Samling tyske Digte „Heideblumen“ og det idylliske Digt „Parthenais oder die Alpenreise“, der udkom mange Gange paa Tysk, oversattes paa Fransk og forøgede hans Navnkundighed i Udlandet. Flere af sine Rejser foretog han i Forening med sin Ungdomsven, Grev Adam Moltke. Hans Ophold i Paris selv var ham ikke altid behageligt; meget ofte var han syg og havde paa flere Maader Modgang, der nok kunde sætte ham i en mismodig Stemning. Da Kongen kaldte ham tilbage til Danmark, forlod han Paris 1810 og blev ved sin Hjemkomst 1811 udnævnt til Professor i det danske Sprog ved Universitetet i Kiel. Men hindret ved idelig Sygdom og Sorg kunde han først det næste Aar begynde sine Forelæsninger „over Sproget overhovedet og de nordiske Sprog i Særdeleshed“. Disse interessante Forelæsninger bleve desværre afbrudte ved B.s Sygdom, men efter hans Udarbejdelser har hans Søn, August B., udgivet dem i en Samling, betitlet „Fragmente von J. B.; aus dem litterarischen Nachlaße des Verfaßers“, Kopenh. 1855. I Kiel var B.s Forfatning ingenlunde glædelig; han var selv tit syg og lidende, og sin Hustrus Ønske at vende tilbage til Frankrig kunde han ikke opfylde. Derimod fik han kgl. Tilladelse til at opholde sig i Kjøbenhavn, og der bosatte han sig 1813, hvorpaa han det næste Aar blev i Naade afskediget fra sit Embede i Kiel med en aarlig Pension. I de følgende 7 Aar (1813—20), som B. tilbragte i Kjøbenhavn, udfoldede han den polemisk-kritiske Virksomhed, der allerede havde bebudet sig i „Gjengangerbrevene“, og hvis Hovedformaal han angav at være at værne om Sprogets, Smagens og Kunstens Renhed. Men hans Virksomhed i denne Retning havde en saa heftig, bitter og lidenskabelig Charakter og udartede i Stridens Hede til en saadan Yderlighed, at hans Modstandere ophidsedes mod ham, undervurderede ham, ja endog frakjendte ham Digternavnet. B. havde tidligere været Publikums Yndlingsdigter; men efter at han i saa lang Tid havde været borte fra sit Fødeland, og efter at Oehlenschläger var fremstaaet og ved sine mægtige Værker havde begyndt en ny Æra i den danske Poesi, der navnlig af den yngre Slægt omfattedes med den største Begejstring, kunde B. ikke længere staa med den Glorie som før, og da han rettede sine skarpe Vaaben mod Oehlenschläger, hvis mindre heldige Arbejder fra hin Tid ikke uden Føje kunde fremkalde et Angreb, vakte han en stærk Opposition mod sig. I en Række udførlige dramaturgiske Kritiker i Tidsskrifterne „Dannora“ og „Den nordiske Tilskuer“ angreb han (1813—14) voldsomt flere af Oehlenschlägers Værker, og navnlig fordømte han 1816 i sit eget Maanedsskrift „Dansana“ med bitter Spot og vittige Fordrejelser Oehlenschlägers Syngespil „Ludlams Hule“, hvis ucorrecte Sprogform gav ham Vaaben i Hænde. Senere (1818) efter Oehlenschlägers Hjemkomst fra en Udenlandsrejse udgav han spottende og satiriske „Breve til Oehlenschläger“ i Anledning af dennes „Rejse, fortalt i Breve til sit Hjem“, et af Oehlenschlägers daarligste Arbejder, som B. paa ny persifflerede i „Rejsen til sit Hjem i Udtog, eller Reiserst Adfærd og Tale i hundrede Aphorismer og Een, uddragne af Ædedigtet“ (1818). Imod disse og flere Angreb rejste den ene efter den anden sig til Oehlenschlägers Forsvar. P. Hjort angreb i 12 Paragrapher i Maanedsskriftet „Athene“ (1816) næsten hele B.s Forfattervirksomhed og det følgende Aar hans Syngespil „Trylleharpen“ som et Plagiat, en Beskyldning, som B. ved Retten frikjendtes for; A. E. Boye angreb B. under Navnet Peter Wegner i et grundigt Forsvar for „Ludlams Hule“ (1816); Hauch angreb B.s Breve til Oehlenschläger, og endelig udfordrede 12 af de dygtigste og mest begavede Studerende ved Kjøbenhavns Universitet („Tylvten“) B. til i en latinsk Disputats at forsvare sine kritiske Grundsætninger. Da han ikke vilde modtage Udfordringen, vedblev Striden med Heftighed, og B. angrebes navnlig af Hauch og Poul Møller, der skrev det parodiske Digt „Om Jenses Lidenhed“. Paa B.s Side stode ikke andre literære Notabiliteter end hans tidligere Modstander Grundtvig. Oehlenschläger besvarede flere Gange disse Angreb med Allusioner i sine Digterværker, men kun ēn Gang i et directe Modskrift „Erklæring til Publikum“ (1818). Med B.s „Rosenblade med et Par Torne“ (1819), der bl. a. indeholdt en Parodi paa Oehlenschlägers Komedie „Robinson i England“, endte Striden, som B. bestandig paastod, at han førte for at hævde Modersmaalet og Smagen, medens hans Modstandere i hans Angreb kun saa Misundelse mod Oehlenschläger. Det er ikke forunderligt, at B. i denne lange Stridsperiode ikke berigede Literaturen med mange poetiske Værker; men de faa, han leverede, høre til hans bedre Arbejder, navnlig de smukke erotiske „Digte til Nanna“, det ufuldendte episke Digt „Thora fra Havsgaard“ og Gaaden „Det evige Sindbillede“. Da Opholdet i Kjøbenhavn blev B. mere og mere ubehageligt, da han led af Sygdom og Krænkelse, var det et varmt Ønske saa vel hos ham som hos hans sygelige Hustru atter at komme til Paris; og det lykkedes ham endelig 1820 at faa Rejsen i Stand; i Sept. forlod han Kjøbenhavn, som han aldrig mere saa. De sidste 6 Aar af hans Liv (1820—26) medførte en Række Lidelser og sørgelige Tilskikkelser for ham. Han selv faldt i en langvarig Sygdom, og da han efter dennes Ophør blev sat i Stand til at gjøre en Baderejse, blev han strax kaldt tilbage i Anledning af sin Hustrus heftige Sygdom. B. ilede hjem,

men fandt hende allerede død (1822), og nogle Maaneder efter mistede han ogsaa sin yngste Søn. Han forlod i det følgende Aar Paris og rejste til Bern, hvor hans ældste Søn, Carl B., var bosiddende. Her beskæftigede han sig dels med philosophiske Studier, dels med at slutte sit tidligere paabegyndte humoristiske Epos „Adam und Eva". Medens hans aandelige Evner vare usvækkede, aftoge hans legemlige Kræfter mere og mere; han forlod Bern og rejste til forskjellige tyske Badesteder; da hans Helbredstilstand bestandig forværredes, begav han sig med sin yngre Søn, August B., paa Rejsen til Kjøbenhavn, men kom ikke længere end til Hamborg, hvor han døde 3 Oct. 1826 i sit 63de Aar. Han blev begravet i Kiel ved Siden af sin første Hustru og sin Ven Philosophen Reinhold. — En udtømmende Charakteristik af B. som Menneske og som Digter kan ikke gives i faa Ord. Hvad der kan siges om enhver Digter, at den fulde Anskuelse af hans personlige Ejendommelighed kun kan vindes gjennem Læsningen af hans Værker, gjælder i rigeste Maal om en saa ejendommelig Natur som B. Hans Digtervirksomhed og hans personlige Liv belyse gjensidig hinanden, og den ene kan ikke forstaas uden det andet. Et Bidrag til en sandere og fyldigere Opfattelse af hans Liv har hans Søn, August B., leveret i en interessant og udførlig Biographi af ham i 4 Bd. (1843—56), der er streven med megen Pietet, med Flid og Grundighed og med en agtværdig Stræben efter Upartiskhed. Den støtter sig for en stor Del paa en Mængde af B.s egenhændige Haandskrifter og en stor Del interessante Breve, vexlede mellem B. og de mange aandrige Mænd, til hvem han stod i personligt Forhold. Denne Biographi giver i mange Henseender et rigt Udbytte og kaster nyt Lys over flere Sider af B.s Virksomhed; den indeholder saaledes mange Bidrag til Kundskab om B.s religiøse og philosophiske Anskuelser. Det er navnlig med den berømte Philosoph Jacobi, at B. stærkest sympathiserer; hans philosophiske Correspondance med denne og Reinhold offentliggjordes 1831 (Leipz., 2 Bd.). Ligesom Jacobi søgte B. Trøst i Visheden om en personlig Gud, og hans Biographi viser, at der med Aarene modnedes en fyldigere Tro hos ham, og at han døde som en troende Christen. B. var baade philosophisk Tænker og Digter, og som Digter baade komisk og alvorlig, men dog ulige større i sin komiske Poesi, i hvilken Henseende han kan betragtes som Wessels Efterfølger i den danske Literatur, medens Ewald (og Klopstock) var hans Forbillede i den alvorlige Digtning. Men det komiske og det alvorlige slaa hos B. over i hinanden; gjennem hans stærkt udviklede Sans for det muntre og lunefulde spores ofte hans medfødte alvorlige, religiøse Gemyt. Som han i sine Digte flagrer fra den ene Stemning til den anden, saaledes gjorde de mest forskjellige Phænomener i Videnskab, Kunst, Natur og Menneskeliv et levende Indtryk paa hans let bevægelige og let modtagelige Aand; han sætter sig strax med Lethed ind i de forskjelligste Stemninger, og han har strax Ord og Udtryk paa rede Haand til at gjengive dem. Sproget bøjer sig efter hans Vilje, og han behandler det ofte paa en saa let og gratiøs Maade, at man kaldte ham Gratiernes Digter; men ofte er han ogsaa svulstig og opskruet i sine Udtryk, ligesom hans Følelse tit mangler Dybde. I hans Digte gjøre de samme Modsigelser og Extremer som i hans Person: levende Phantasi og skarp Forstand, inderlig Kjærlighed og bitter Ironi, Ydmyghed og Forfængelighed, barnlig Fred og Ro og et uroligt Spil af Lidenskaber og Luner. Hans bevægede Liv faldt i en urolig og gjærende Tid, da der i Poesien fandt en Brydning Sted mellem en ældre og en nyere Retning, en Brydning, som i Danmark viste sig ved Striden mellem B. og Oehlenschläger; B. stod paa Overgangen mellem den gamle og den nye Tid, men tilhørte mest den gamle, hvis genialeste og dygtigste Repræsentant han den Gang var; den nye Retning kunde han ikke til fulde forstaa, men dog vilde han optage den i sig og bebudede en Forandring hos sig, som det var ham umuligt at gjennemføre. Men hvor meget man end har dadlet og hvor meget man end med Rette kan dadle hos ham, er og bliver han dog en af Danmarks mærkeligste og ejendommeligste Digtere, der har udøvet en betydelig Indflydelse paa det danske Sprog og den danske Literatur. Hans danske Værker ere første Gang udgivne samlede ved hans Sønner og C. J. Boye i 12 Bind (1827—32), anden Gang af hans Søn August B. (1845—47), der ogsaa leverede et Udvalg af hans Digte (1857). Endvidere ere hans tyske poetiske Værker udgivne af hans Sønner (5 Bd., Leipz. 1836). Den fyldigste Charakteristik af hans Liv og Digtning har Chr. Arentzen givet i sit store Værk „Baggesen og Oehlenschläger" (I—VIII, 1870—78). — Af hans ovennævnte Sønner var **Carl Reinhold B.** f. 27 Sept. 1793 i Bern, hvor han fra 1823 var Præst; d. 1873; **Fred. Lud. Aug. Haller B.**, f. 14 Aug. 1795 paa Augustenborg, d. 18 Apr. 1865 i Kjøbenhavn, blev 1812 Officer i det holstenske Skarpskyttecorps, det senere lauenborgske Jægercorps, med hvilket han deltog i Felttoget i Holsten og Mecklenburg; var 1832—42 Lærer i Danmarks militære Geographi paa den militære Højskole. 1839 blev han forsat til Generalstaben, deltog i Felttogene 1848—50, navnlig i det sidste som Oberst og Brigadecommandeur, blev 1854 Generalmajor og var nogle Aar Chef for Generalstaben, senere Commandant i Rendsborg, indtil han 1860 modtog sin Afsked. 1820—40 var han en flittig Medarbejder af de militære Tidsskrifter; sine Forelæsninger paa Højskolen over Danmarks Militærgeographi sammenarbejdede han til et større Værk „Den danske Stat" (1840), som han i sin Alderdom udgav paa ny (1861—62) i en meget omarbejdet og udvidet Skikkelse.

Bagheria, Stad paa Nordkysten af Sicilien, ved det tyrrhenske Hav, 2 M. ø. for Palermo. 12,000 J. Staden og dens Omegn er rig paa herlige Villaer, blandt hvilke fremhæves Paladserne Palagonia, Butera og Valguarnera.

Baghirâti, s. **Ganges**.

Bagindien er et ikke meget benyttet Navn paa den store Halvø, der mellem den bengalske Bugt og det sydchinesiske Hav fra Asiens Hovedmasse udstrækker sig mod S. mellem 23° og

1° n. Br. Den omfatter, foruden de større uafhængige Stater Birma, Siam og Annam samt flere mindre, desuden engelske Besiddelser mod B. og franske mod Sydøst.

Bagirmi, et Rige i det østlige Sudan i Afrika, s. ø. for Søen Tsad, skilles fra Bornu ved Floden Schari; 3,300 □ M. Befolkningen, der anslaas til 1½ Million, tilhører en krigersk Negerrace og har for en stor Del antaget Muhammedanismen. Hovedstad Massenja med 10,000 J.

Bagladning. Indtil den nyeste Tid have de fleste Ildvaaben været indrettede til at lade fra Mundingen; deres Løb var lukket i den bageste Ende, og Krudtladningen saa vel som Projectilet førtes ind igjennem Mundingen, hvornæst de førtes til Bunds i Løbet ved Hjælp af Ladestokken eller Sætteren. Dog vare nogle af de tidligste Ildvaaben indrettede til B., d. v. s. Løbet var aabent i den bageste Ende, hvorigjennem Projectilet og Ladningen førtes ind, hvorpaa det lukkedes med en mere eller mindre simpel Mechanisme. Vanskelighederne ved at gjøre denne stærk og tæt nok førte dog snart til at opgive B., og omtrent fra Beg. af det 16de Aarh. indrettedes saa vel det svære Skyts som Haandvaabnene næsten altid til at lade fra Mundingen; de Bagladevaaben, der findes i Samlingerne fra de følgende 3 Aarh., ere kun at betragte som mislykkede Projecter. Først i den nyeste Tid ere Bagladevaabnene igjen komne til Ære. Siden 1830 ere Lefaucheux Bagladegeværer komne i Brug som Jagtvaaben. Som Krigsvaaben indførtes „Kammerladningsriflen" i Norge 1846, og kort efter (1848) Dreyses „Naaleriffel" eller „Zündnadelgewehr" i Preussen; i andre Lande experimenterede man vel med Bagladevaaben, idet man indsaa, at man derved maatte kunne gjøre Skydningen hurtigere og lettere, men de techniske Vanskeligheder og Frygten for et alt for stort Forbrug af Ammunition skræmmede fra at skride til Indførelsen af saadanne Vaaben for Fodfolket og Rytteriet. Først Erfaringen fra Preussens Krige 1864 og især 1866 aabnede Øjnene for, hvilke Fordele B. medfører ved Haandvaabnene, og siden den Tid have alle Stater indført Bagladeriffer af forskjellige Constructioner, de fleste opkaldte efter Opfinderen; Danmark, Norge og Sverige have antaget Remingtonriflen, England Snider- og senere Martini-Henryriflen, Frankrig Chassepotriflen, det tyske Rige Mausergeværet osv. — Ogsaa det svære Skyts har man i den nyere Tid begyndt at indrette til B. Omtr. 1845 opfandt Svenskeren Wahrendorff og Italieneren Cavalli Baglademechanismer, der vare om ej fortrinlige, saa dog brugelige. Ved Indførelsen af det riflede Skyts indrettede man dette flere Steder til B., fordi man derved opnaaede at kunne bruge Projectiler omstøbte med en Trøje af Bly af en saadan Diameter, at de med Lethed kunde føres bag fra ind i det her noget udvidede Løb, medens de for at passere dettes forreste, riflede Del maatte forme sig efter Riffelgangene og derfor følge disses Snoning, og i de senere Aar har man i alle Stater indført Kanoner, som ere indrettede til Bagladning, efter at man har lært at kjende Fordelene ved at ombytte Blytrøjerne paa Projectilerne med Ringe af blødt Kobber, der tage Form efter Riffelgangene. Saa vel i Danmark som i Norge har man dog paa Grund af de indskrænkede Pengebevillinger hidtil maattet indskrænke sig til at indføre B. ved Feltskytset og det allersværeste Kystskyts.

Bagler kaldtes det Parti, som stiftedes 1195 af Biskop Nikolaus i Oslo mod Kong Sverre. Det var nærmest en Fortsættelse af det Parti, som var stiftet af Erling Skakke og Ærkebiskop Eystein for at skaffe Magnus Erlingssøn Tronen og lægge Kongevalget i Biskoppernes og Stormændenes Hænder, og som efter Erlings og Magnus's Død længe uden Held havde kæmpet mod Sverre. Det lykkedes Nikolaus at vinde Reidar Sendemand, som med Sverres Tilladelse havde hvervet en Hær til den græske Kejser, for sit Parti; med de af ham hvervede Skarer grundedes Partiet i Danmark under Beskyttelse af Ærkebiskop Absalon og begyndte strax 1196 en forbitret Kamp mod Sverre; til Konge tog de en dansk Dreng, Inge, som de udgav for en Søn af Magnus Erlingssøn. Navnet B. udledes af Bagall (baculus), Bispestav, altsaa „det biskoppelige Parti". Sverre forsvarede sig med stor Energi, blev længe belejret af B. i Bergen, vandt over dem Søslaget paa Strindsøen og fordrev dem fra Landet 1199, men Aaret efter kom de tilbage og satte sig fast i Tønsberg; her maatte de endelig overgive sig med de fornemste af deres Høvdinger (Vaaren 1202). Da Sverre kort efter døde og hans Søn Haakon forligte sig med Biskopperne, opløstes Partiet, og dets Konge Inge blev dræbt. Men efter Haakons pludselig Død Jan. 1204 fornyedes det atter; de valgte en anden foregiven Søn af Magnus Erlingssøn, Erling Steinvæg, til Konge, og med Hjælp fra den danske Konge, Valdemar II, hyldedes han i Viken. Krigen mod Birkebenerne fortsattes med vexlende Held; da Erling døde 1207, fik Biskop Nikolaus sin Søstersøn, Philip, tagen til Konge, og efter endnu en Sommers Kampe mæglede han et Forlig, hvorved Birkebenerne maatte overlade B. Herredømmet i Viken og Oplandene, dog under Kong Inges Overhøjhed. Da Philip døde 1217, gav B. sig frivillig under Kong Haakon og nedlagde Partinavnet; flere af deres Høvdinger, hvoriblandt Arnbjørn Jonssøn, blev Lendermænd hos Kong Haakon og tjente ham med ubrødelig Troskab. Baglerpartiet, som havde opstillet et hierarchisk Program, havde 1207 forladt dette for at forfølge rent aristokratisk-personlige Formaal og kunde derfor 1217 ganske slutte sig til Kongedømmet, der opretholdt disse.

Bagnacavallo [banja], Stad i Norditalien, 2 M. v. for Ravenna. 4,000 J. Silkespinderier. Ramenghis Fødeby.

Bagnara [banjärra], Stad paa Syditaliens Vestkyst, 3 M. n. ø. for Reggio. 9,000 J. Havn ved Indgangen til Messinastrædet.

Bagnères [banjæhr], to stærkt besøgte Badesteder i Sydfrankrig, der begge udmærke sig ved henrivende Beliggenhed (c. 2,000 F. højt), mildt Klima og storartede Badeindretninger. 1) **B. de Bigorre** [bigörr] i Dep. Øvre-Pyrenæerne, ved Floden Adour, 3 M. s. for Tarbes,

var allerede paa Romernes Tid kjendt under Navnet Vicus Aquensis ell. Aquæ Bigerrionum; det har varme, jærnholdige Kogsaltkilder, der især anvendes som Bade mod Gigt, Rheumatisme og Lamheder. 7,000 J. Mærkeligt Museum. 2) **B. de Luchon** [lyschong] i Dep. Øvre-Garonne, 5 M. s. s. v. for Saint-Gaudens, 4,000 J., har kolde og varme Svovlkilder, storartede Badeindretninger og er det smukkeste og mest besøgte af alle Pyrenæerbadene; det er navnlig chronisk Rheumatisme og Hudsygdomme, der behandles her.

Bagning bestaar i at udsætte den gjærede og formede Brøddej for en Temp. af 180°—210°. Før Brødene bringes i Ovnen, bestryges de med Vand, for at Overfladen ikke ved for stærk Udtørring skal slaa Revner. Den alm. Bagerovn er ikke væsentlig forskjellig fra dem, der findes i Pompeji; den ødsler i høj Grad med Brændselet. Ovnen fyldes nemlig med tørt, let Brænde, og naar den er bleven varm nok, tages Kul og Aske ud, og Brødene sættes ind; disse bages da dels ved Straalevarme fra Loft og Sider, dels ved Ledevarme fra Bunden. Men i den nyere Tid har man i større Bagerier indført Ovne, der varmes udvendig fra (hvor altsaa Stenkul kunne bruges), idet Forbrændingsprodukterne circulere i Kanaler under Bunden og tilbage i andre Kanaler over Ovnens Loft (særdeles praktisk synes en om en lodret Axe roterende Ovnbund, navnlig med Hensyn til Brødenes Indsættelse og Udtagelse); eller Ovnen ophedes ved overhedet Vand og Damp enten i lukkede Rør eller saaledes, at Dampen circulerer gjennem et Rørsystem. Ved B. udsættes den yderste Del af Brødet for den nævnte høje Temp., hvorved Skorpen dannes, idet al Stivelse her ombannes til Dextrin og let brankede Produkter af en behagelig Smag, medens Glutenet (s. **Brød**) samtidig bliver lettere fordøjeligt. I Brødets Indre stiger Temp. ikke over 100°; her sprænges Stivelseskornene; desuden standses Gjæringen, og navnlig hindres Eddikedannelse; endelig udvides Porerne, idet Luft, Alkohol- og Vanddampe opvarmes. Under B. taber Dejen omtr. Tredjedelen af det ved Æltningen tilsatte Vand; dog er dette noget forskjelligt efter Brødets Størrelse. Jfr. **Brød**.

Bagni San Giuliano [bänji san djiuliäno], Flække i Mellemitalien, 1 M. n. til ø. for Pisa. Varme, især i Foraarstiden stærkt besøgte Bade.

Bagno [banjŏh], egtl. Bad, en Art Strafanstalter, som i Frankrig traadte i Stedet for Middelalderens Galejer. Allerede under Richelieu og Colbert bleve Galejslaverne brugte til Havnearbejder, og 1748 bleve B. ordnede ved Lov; nu ere de ophævede.

Bagnoles [banjŏll], Landsby i det franske Dep. Orne, 2½ M. s. ø. for Domfront. Svovlkilder.

Bagnols [banjŏll], Stad i det franske Dep. Gard, 6 M. n. ø. for Nimes. 5,000 J. Store Silkefabriker. Rig Vinavl i Omegnen. **B. les Bains** [læ bæng], Stad i det franske Dep. Lozère, 2 M. ø. for Mende, ved Fl. Lot, med varme Svovlkilder, der især anvendes imod Rheumatisme.

Bagratiderne, en gammel Fyrsteslægt i Armenien og Georgien, af hvilken Aschod 885 opkastede sig til Konge i Stor-Armenien, hvor B. derpaa regerede indtil 1079. Fra en Sidelinje af Slægten i Georgien udleder den russiske Fyrsteslægt Bagration sin Oprindelse.

Bagrātion, Peter, Fyrst, russisk General, f. 1765 af den i forr. A. nævnte georgiske Slægt, gik 1783 i russisk Krigstjeneste og kæmpede under Suvarov imod Tyrkerne ved Bestormelsen af Oczakov 1788, i Polen 1792 og 1794 og mod de franske i Italien og Schweiz 1799. I Krigen 1805 vandt han især sine Laurbær: 16 Nov. opholdt han med en ubetydelig Styrke Murat og hele Lannes's Corps, hvorved han gjorde det muligt for Overgeneralen Kutusov at naa Znaym med Hovedarmeen. Lige saa stor Tapperhed og Dygtighed udviste han i Slagene ved Austerlitz, Eylau og Friedland. Under Ruslands Krig med England og Sverige besatte han 1809 Alandsøerne, som kort efter bleve afstaaede til Rusland. I Krigen mod Tyrkerne 1809 tog han Del i de blodige Kampe ved Silistria og bragte Tyrkerne til at trække sig tilbage over Donau ved Hirsova, hvorved han gjorde Ende paa dette Felttog. 1812 anførte B. den anden Vestarmē og iværksatte ved snilde Marcher og tappert udførte Angreb, navnlig paa Davout, sin Forening med den første Vestarmē under Barclay de Tolly ved Smolensk. I Slaget ved Moskva 7 Sept. 1812 blev B. haardt saaret og døde 7 Oct.

Bagskot, norsk, Agterenden af en Baad.

Bagslag. I et uelektrisk Legeme, som stilles i Nærheden af et elektrisk, blive de to elektriske Kræfter fordelte, men fjærnes det elektriske Legeme pludselig eller udlades det, ville de adskilte Elektriciteter forene sig igjen. Er det paavirkede Legeme et levende eller nylig dræbt Dyr eller Menneske, kan denne pludselige Gjenforening af Elektriciteterne frembringe Trækninger og Fornemmelsen af et elektrisk Stød, og dette kaldes B. Er det en Tordensky, der udlades, kan B. være saa stærkt, at det kan dræbe Mennesker og Dyr.

Bagstag, et Slags Forstøtning for Masten i Slupper og Jagter; det bestaar af et Tov, der ligger med et Øje om Masten og et Takkel i den nedad gaaende Ende, der gaar lidt agter efter. Det benyttes ofte ved Losning og Ladning til at løfte svære Gjenstande op med.

Bagstehelle, norsk, rund Jærnplade til at bage Fladbrød paa.

Bagtrop, en lille Afdeling, som et Troppecorps paa Marchen lader følge sig i nogen Afstand for at sikre sig imod uformodentlig at blive angrebet bag fra, inden det har belavet sig paa Angreb.

Bagvand kaldes det Vand, der har sat et Vandhjul i Gang, saa længe det endnu ikke har forladt Hjulet. Ved Overfaldshjul og Hjul med radiale Skovler gjør B. stor Skade og maa fjærnes snarest muligt.

Bahamākanalen, sædvanl. kaldet den gamle B., den Havarm, der skiller Bahamaøerne fra Cuba. Strædet mellem Bahamaøerne og Florida kaldes undertiden den nye B.

Bahamāøerne ell. de lucayiske Øer strække sig fra Floridas Sydøstkyst i sydøstl. Retning mod Haïti mellem 27½° og 21° n. Br., bestaa

af 14 større og henved 500 mindre Øer og indtage tillige med Caicos og Turks Island et Areal af 264 □ M. med 44,000 I. Øerne skilles ved Floridastrædet fra Florida og ved den gamle Bahama-Kanal fra Cuba. De ere ganske forskjellige fra Antillerne og skylde Koraldannelser deres Oprindelse, hvorfor de almindelig bestaa af lave, flade Kalkklipper, kun til Dels bedækkede med frugtbar Jord og sparsomt forsynede med Kilder; derfor ere ogsaa kun faa beboede. De ligge paa saakaldte Banker, af hvilke den lille nordlige ved Providence-Kanalen skilles fra den store mod S. Bankerne hæve sig steilt fra store Dybder indtil 30 F. under Havfladen og ere opfyldte af en uendelig Mængde Koraldannelser, der fremtræde som større eller mindre Øer eller som Rev. De Øer, der ikke ligge paa Bankerne, omgives af et smalt Rev, der hæver sig fra stor Dybde. Klimaet er sundt og meget varmt. Der dyrkes Kaffe, Sukker, Bomuld, Indigo, Ananas i overordentlig Mængde, Yams, Majs, Meloner og Bælgfrugter. Skovene bestaa af Mahogni og forskjellige Træsorter til Skibsbygning. Tilberedning af Søsalt, Skibsbyggeri, Søfart og Handel ere vigtige Erhvervskilder; en egen Klasse af Befolkningen lever af Bjærgningsforretningen, da Skibbrud ere meget hyppige. De betydeligste Øer fra N. mod S. ere: Lille Abaco, Bahama, Store Abaco, Eleuthera, Ny Providence, Andro, Cat Island, Watling, Long-Island, Exuma, Acklin, Mariguana, Caicos, Turks og Inagua. Øerne tilhøre siden 1783 England og bestyres af en Gouverneur. Hovedstad Nassau paa Ny Providence. Øerne vare det første amerikanske Land, Columbus opdagede 1492; om Guanahani, som Columbus gav Navnet San Salvador, har været Cat Island, som man hidtil har troet, eller Watling, er ikke afgjort med Vished.

Bahia [baïa], 1) Prov. af Kejserd. Brasilien, omgiven af Prov. Sergipe, Alagoas, Pernambuco, Piauhy, Goyaz og Minas Geraes samt Atlanterhavet. 7,744 □ M. med 1,655,000 I. (1882). B. er et Bjærgland, der fra S. mod N. gjennemstrømmes af den store Flod San Francisco. Fra Landet ø. for denne flyde talrige mindre Floder til Atlanterhavet og danne en Mængde Smaabugter. Hovedprodukterne ere Kaffe, Ris, Bomuld, Tobak og Sukker. 2) **B.** ell. **San Salvadór**, Hovedstad i Prov. B., ligger dels paa en Landtunge ved Indløbet til B.-Bugten, dels paa en steil Skraaning. 130,000 I. (1872). B. bestaar af en øvre og en nedre Stad og flere Forstæder, har mange Kirker, hvoriblandt en pragtfuld Kathedralkirke og flere smukke Klosterkirker, talrige Klostre, storartet Regeringsbygning, ærkebiskoppeligt Palads, medicinsk Skole, Mønt, Børs, offentligt Bibliothek, Theater, Militærhospital og mange Pragtbygninger. Industrien omfatter Tilvirkningen af Glas, Sukker, Rom, Cigarer, Bomuldstøjer m. m. Havnen er en af de bedste i Amerika. Skibsbyggeri og betydelig Handel. Indførselen angives til 28 Mill., Udførselen til 36 Mill. Kr. Udførselen bestaar fornemmelig i Sukker, Rom, Tobak, Kaffe, Bomuld og andre Produkter fra Omegnens talrige Plantager, samt Huder. Stadens Omgivelser ere opfyldte med talrige prægtige Landsteder.

Bahr, arab., bet. et Hav, en stor Vandmasse og bruges lige saa vel om Indsøer som om Floder. Oftest forekommer det i følgende Forbindelser: 1) **B.-el-Abiad**, d. e. den hvide Flod, 2) **B.-el-Arak**, 3) **B.-el-Azrek**, d. e. den blaa Flod, alle 3 Kildefloder til Nilen. 4) **B.-el-Lut** (Lots Sø), det arabiske Navn paa det døde Hav i Syrien, i hvilket Jordan falder.

Bahrdt, Carl Friedr., bekjendt rationalistisk Theolog, f. 1741. Ved Universitetet i Leipzig, hvor Faderen var theol. Prof., studerede han Theologi, blev selv Præst og Professor og vandt Anseelse som orthodox Prædikant, men fik paa Grund af Usædelighed Tilhold om at nedlægge sit Embede, og dermed var det ude med hans Orthodoxi. Han gik nu fra det ene theologiske Universitetslærer- eller gejstlige Embede til det andet, indtil han 1778 af den tyske Rigshofret blev erklæret for uværdig til mere at beklæde et saadant paa Grund af sin forargelige Bibeloversættelse. 1779 bosatte han sig i Halle, holdt stærkt besøgte Forelæsninger over Rhetorik, Ethik og de gamle Sprog, samtidig med, at han udfoldede en overordentlig frugtbar Forfattervirksomhed; men efter nogle Aars Forløb gav han sig til at holde Værtshus uden for Halle, efter først at have forstødt sin Hustru for at leve med sin Tjenestepige. 1789 blev han dømt til et Aars Fæstningsarrest, fordi han i et Lystspil havde spottet over den preussiske Regering. I Fængslet skrev han sin Selvbiographi i 4 Bind, hvori han angiver sig som Forf. til 126 Skrifter. D. 1792.

Bahreinbugten skærer sig fra den persiske Bugt med Retning fra N. mod S. 20 M. ind i Arabiens Østkyst, men er paa Grund af Sandbanker vanskelig at besejle. **B.-Øerne** ligge spredte i Bugten. Hovedøen B. er 6 M. lang og c. 2 M. bred, omgiven af Grunde og med lave Kyster, men bjærgfuld i det indre; den er frugtbar, men maadelig dyrket. Bugten og Øerne ere bekjendte paa Grund af Perlefiskeriet, som her Juni—Sept. drives af talrige Smaafartøjer, hvert med 6—8 Mands Besætning. Paa Nordkysten af B. ved Staden Menama er en god Havn.

Baiern, s. **Bayern**.

Baikal, en Alpesø i det sydlige Sibirien, 80 M. lang og i Gjennemsnit henimod 10 M. bred, c. 640 □ M. og omgiven af høje, til Dels vulkanske Bjærge, der mod V. gaa lige ned til Søen, men mod Ø. efterlade aabne Strækninger. Dybden er meget betydelig og Vandet overordentlig klart, rent og velsmagende. Om Vinteren fryser Søen til i 3—4 Maaneder, dog sjælden ved Flodernes Udløb. B. optager talrige Floder, blandt hvilke de betydeligste ere Øvre-Angara, Bargusin og Selenga. Dens eneste Afløb er Nedre-Angara, der falder i Jenissej, og hvis Vandmængde næppe udgjør $\frac{1}{10}$ af Tilløbet til Søen; Resten tabes ved Fordampning paa Grund af den yderst tørre Luft. Søen er meget fiskerig (især Stør og Lax); ogsaa Sælhunde ere talrige. Skibsfarten er temmelig betydelig, men forbunden med Fare formedelst de pludselige, stærke Storme;

om Vinteren finder en levende Samfærdsel Sted over Isen.

Baikie, Will. B. [bæhki], f. 1824 i Arbroath i Skotland, d. 1864 i Sierra-Leone i Afrika. Han ledede den engelske Expedition til Niger og Binue 1854. Atter 1857 drog han til Afrika og opholdt sig 7 Aar ved Nigerflodens Bredder, hvor han med Held virkede for et ordnet Handelssamkvem, Slavehandelens Afskaffelse og geographiske Undersøgelser. Fra Etablissementet Lukoja i Nupe foretog han udstrakte Rejser, bl. a. til Kano, hvorved han indsamlede værdifulde Efterretninger om en stor Del af Sudan. I Juni 1864 begav han sig paa Tilbagevejen til England, men døde undervejs af Feber.

Bailey, Ph. J. [bæhli], engelsk Digter, f. 1816, mest bekjendt af sit Digt »Festus«, en talentfuld Studie efter Goethes Faust, der allerede udkom 1839. Hans sidste større Arbejde er »Universal hymn« (1868).

Bailiff, eng. [bæhlif], lat. **Ballivus,** Forstander, efter gr. Bajulos. Dette var Navnet paa den Forstander for de fremmede Kjøbmænd, som Venezianerne havde Ret til at udnævne, og førtes af Johaniterne til det vestlige Europa som Titel for Medlemmerne i deres Ordens-Capitel. I England blev B. Navn for de kongelige Fogeder, men bruges nu kun om enkelte Retsbetjente og Øvrighedspersoner i visse Byer, i Skotland om Medlemmer af Byraad. I Frankrig vare de kongelige B. (bailli) oprindelig baade Dommere og Førere for Opbudet; senere skjelnedes mellem b. de robe (Dommere) og b. d' épée (Officerer), men 1770 bortfaldt Stillingen. Ogsaa de Godsejere, som havde Domsmagt, udnævnte B. indtil 1789.

Bailleul [bajøhl], Stad i det franske Dep. Nord, 3 M. n. v. for Lille. 10,000 I. Betydelig Industri i Linnedvarer, Roesukker, Olje, Sæbe og Læder.

Bailli, fr. [baji], s. **Bailiff.**

Baillie, Joanna [bæhli], f. 1762 ved Glasgow, d. 1851, engelsk Digterinde, debuterede 1798 med en Række Læsedramaer, der i stilistisk Henseende vidne om smagfuldt Studium af Shakspeare, men hvis Charakterer ere dannede altfor abstract-analytisk. Nye Rækker af Dramaer udkom 1802 og 1812; nogle af dem bleve opførte, men hverken W. Scotts Beskyttelse eller den ældre Keans Spil kunde holde dem paa Scenen. 1841 udgav hun fine »Fugitive verses«, en livlig og smuk Efterklang af de gamle skotske Ballader, samt Digtet »Beacon«. — Hendes Broder, **Matth. B.,** f. 1761, d. 1823, berømt Læge i London og Anatom, har navnlig store Fortjenester af den pathologiske Anatomi, der egentlig for første Gang er behandlet i systematisk Form af ham.

Baillot [bajō], berømt Violinvirtuos, f. 1771 i Passy ved Paris, d. 1842. Den Violinskole, han i Forening med Rode og Kreutzer udgav for Conservatoriet i Paris, opnaaede ligesom hans Etuder og Solosager for Violin stor Udbredelse.

Bailly, Jean Sylvain [baji], Præsident i den første franske Nationalforsamling og Maire i Paris, f. 1736 smstds., et af de mest bekjendte Ofre for den franske Revolutions Udskejelser, var bestemt til Maler, men kastede sig over Literaturen og Astronomien og skrev 1775 en med meget Bifald optagen »Histoire de l'astronomie« (5 Bd.). Den første Periode af B.s Liv, der var helliget Videnskaberne, var rolig og lykkelig; den anden, der var ofret Staten, var fuld af Uro og Modgang og endte paa Skafottet. Han blev 1789 af sin Fødeby valgt til Deputeret for Borgerstanden i Nationalforsamlingen, og denne valgte ham til sin Præsident. Som saadan viste han megen Fasthed, navnlig ved den mærkelige Forsamling i Boldhuset, da Medlemmerne ved Ed forbandt sig til ikke at skilles ad, før Frankrig havde faaet en ny Forfatning, og B. besvarede Regeringens Opfordring til at skilles ad med de Ord: „Den forsamlede Nation har ingen Ordre at modtage". Efter Bastillens Indtagelse blev han valgt til Maire i Paris, hvilket Embede han forestod med sin sædvanlige Redelighed og Fasthed; men det var umuligt at holde den rasende Mængde i Tømme uden at udsætte sig for Fare. Da efter Kongens mislykkede Flugt en Forsamling paa Marsmarken 17 Juli 1791 forsøgte en Opstand for at styrte Monarchiet, lod B. Urostifterne adsplitte ved Nationalgarden; fra den Tid var han Gjenstand for de fanatiske Revolutionsmænds Had. Eftersom Bevægelsen stedse blev heftigere, nedlagde han 1791 sit Embede og begav sig paa Landet i Egnen af Nantes, senere til Melun, hvor han, anklaget af Terroristerne, navnlig Hertugen af Orléans's Parti, for sit ovennævnte Forhold paa Marsmarken, den Aabenhed, hvormed han ytrede sig om de ugrundede Klagepunkter mod Dronningen og hemmelige Forbindelser med den kongelige Familie under dens Fangenskab, blev fængslet og slæbt til Paris, her af Revolutionstribunalet dømt til Døden og 12 Nov. 1793 guillotineret.

Baily, Edw. Hodges [bæhli], engelsk Billedhugger, f. 1788 i Bristol, d. 1867 i London, var Elev af Flaxman og vandt allerede 1818 europæisk Navn ved sin Statue „Eva ved Kilden". Gjennem et alvorligt Studium af Oldtiden vandt han, ligesom Thorvaldsen og Bissen i Danmark, Blik for, hvorledes Nutiden kan gjengives i plastisk Simpelhed. Hans Billedstøtter af Nelson paa Trafalgarsøjlen og af James Fox i Stephans-Hall ere blandt en Mængde andre Værker fremragende Vidnesbyrd om hans store Snille.

Bain, Alexander [bæhn], f. 1818 i Aberdeen, hvor han senere virkede som Professor i Philosophi, er en af de mest fremragende Repræsentanter for den moderne engelske Psychologi. Udrustet med skarp Jagttagelsesevne og grundige naturvidenskabelige Kundskaber — han construerede bl. a. elektriske Ure — forbinder han den engelske Skoles analytiske Methode med en sikker og charakteristisk Anvendelse af Physiologiens Resultater. Hans Hovedværker ere: »The Senses and the Intellect« (1855) og »The Emotions and the Will« (1859). Desuden har han forfattet Haandbøger for Studerende (»Logic« og »Mental and Moral Science«), samt Biographier af James Mill og Stuart Mill. — I Henseende til sit almindelige philosophiske Standpunkt er han en Discipel af Stuart Mill.

Baines, Edvard [bæhns], engelsk Forfatter,

f. 1774, begyndte som Bogtrykkerdreng, men kunde allerede 1801 tilkjøbe sig et Blad i Leeds og vandt stor Indflydelse; var 1834—41 Medlem af Underhuset, hørte til det liberale Parti og var særlig Dissenternes Talsmand imod Statskirken; skrev Georg III.s Regerings Historie 1822—23. D. 1848. — Hans Søn, **M. Talbot B.**, f. 1799, blev 1825 Sagfører og 1847 Underhusmedlem; var 1849—51 og paa ny 1852—55 Minister for Fattigvæsenet og 1855—58 Kansler for Lancaster (som saadan den første Dissenter, der fik Sæde i Cabinettet); d. 1860. — Den yngre Søn, **Edvard B.**, f. 1800, var Faderens Medhjælper og senere hans Efterfølger ved Bladet; skrev 1835 „Bomulds-" og senere „Uldvarefabrikernes Historie i England", var 1859—74 Medlem af Underhuset og indbragte gjentagne Forslag om Nedsættelse af Valgretscensus i Flækkerne; arbejdede ogsaa for Afskaffelsen af Kirkeskatterne og af den irske Statskirke; blev 1880 Ridder.

Baini, f. 1775 i Rom, d. 1844, Directeur for det pavelige Capel. Skjønt hans ottestemmige **Miserere** er den eneste Composition af nyere Datum, der udføres i Paaskeugen i det sixtinske Capel, har han dog mindre Betydning som Kirkecomponist end som Forfatter af musikhistoriske Værker. Det vigtigste af disse er et lærd og indholdsrigt Værk om Palestrina (Rom 1828, 2 Bd., Leipzig 1834 ved Kiesewetter), hvem han dog yder en noget for ensidig Beundring.

Baipur, Stad i Forindien, Præsidentsk. Madras, paa Malabarkysten, 23 M. s. v. for Seringapatam. 15,000 J. Havn, Skibsbyggeri. Handel med Tømmer og Jærn.

Bairaktär, d. e. Fanebærer, tyrkisk Æresnavn paa en for sin Energi bekjendt Storvezir Mustapha, f. 1755. Allerede 1806 havde han svunget sig op til Pascha af Rustschuk. Da en Opstand af Janitscharerne 1807 berøvede Sultan Selim III Tronen og satte hans Fætter Mustapha IV i hans Sted, skjulte B. i Begyndelsen sin Hengivenhed for Selim og drog tilsyneladende med sine Tropper mod Serberne, som havde gjort Opstand; men ved Adrianopel tog han Masken af og tvang Storvezirеn til at vende tilbage med ham til Constantinopel for at gjenindsætte Selim. Men han kom for silde, thi Selim var imidlertid myrdet i Serailet. Rasende herover lod han alle dem, der havde haft Del i Selims Skæbne, henrette, afsatte Mustapha og udraabte 28 Juli 1808 hans Broder Mahmud II til Sultan. Selv blev han Storvezir og arbejdede nu med Iver paa Janitscharernes fuldstændige Tilintetgjørelse. Disse gjorde derfor Oprør, angrebe 15 Nov. 1808 Serailet og fordrede Mustaphas Gjenindsættelse. Da B. indsaa, at al Modstand var forgjæves, dræbte han Mustapha og sprængte sig selv i Luften.

Baird, Spencer F. [bæhrd], f. 1823, Zoolog, Bestyrer af det store zoologiske Museum i Washington, Secretær ved »**Smithsonian Institution**« siden 1878 og siden 1870 Chef for den store, af Unionen oprettede nordamerikanske Fiskeri-Commission, som med stor Kraft har taget sig ikke alene af Foranstaltninger til de nordamerikanske Ferskvands- og Havfiskeriers Ophjælpning, men ogsaa af Undersøgelser over Dyrelivet ved Nordamerikas Kyster i Almindelighed, er Forfatter til omfangsrige Værker over Nordamerikas Pattedyr, Fugle, Krybdyr og Fiske, til Dels optagne i Beretningerne om de Rejser og Undersøgelser, som forberedte Anlæget af Forbindelsesbanerne mellem de østlige og vestlige Stater tværs over Prairierne og Klippebjærgene. I de senere Aar falder hans Virksomhed som Udgiver af den amerikanske Fiskeri-Commissions voluminøse Beretninger, som Leder af dennes Arbejder og som Udgiver af de til den og til Museet i Washington knyttede Tidsskrifter (»**Reports of the U. S. Commission of Fish and Fisheries**«, 1871—78, »**Bulletin**« og »**Proceedings of the U. S. National-Museum**« osv.).

Baireuth, Hovedstad i den bayerske Prov. Øvre-Franken, ved Røde-Main, 9 M. n. ø. for Nürnberg. 22,000 J. (1880), for største Delen Protestanter. Her er et gammelt og et nyt Slot med Statuer af Markgreve Christian Ernst og Kong Maximilian II, et stort Operahus, 5 Kirker, en smuk Synagoge og en prægtig Caserne. Store Ølbryggerier, Garverier, Linned-, Bomulds- og Uldindustri; Roesukkerfabrik. Digteren Jean Paul døde her 1825; til hans Minde er foran Gymnasiet opreist en Bronzestatue. Staden er i den nyeste Tid bleven bekjendt ved Componisten Wagners storartede Operaforestillinger paa et eget dertil opført Theater. Den var forhen Hovedstad i Fyrstendømmet B.; s. om dette **Ansbach**. Herlig Omegn med flere Slotte.

Baisse, fr. [bæhss], Falden, Synken i Cours, Pris, især paa Statspapirer og Aktier.

Baiter, Joh. G., tysk Philolog, f. 1801, siden 1849 Prorector ved Gymnasiet i Zürich, har Fortjeneste af flere gamle Forfatteres Textkritik. I Forening med Sauppe har han udgivet »**Oratores Attici**«; med Orelli besørgede han Udgaven af Scholiasterne til Cicero og med Halm den nye Udgave af Orellis Cicero. D. 1877.

Baj, Havbugt. Ogsaa d. s. s. Boj.

Baja, Stad i Ungarn, 20 M. s. for Buda-Pest i Nærheden af Donau. 19,000 J. Smukt Slot, tilhørende Fyrst Grassalcovich. Eddikebryggerier, Oljemøller. Store Svine- og Kornmarkeder.

Bajadēre (af portug. **balladeira**, Danserinde), de offentlige Danserinder og Sangerinder i Ostindien. De deles i to Klasser: de, der ere indviede til Tjeneste i Templerne, og de, der drage frit om i Landet. Tempelbajadererne maa ved religiøse Fester forherlige deres Gud ved Sang og Dans, flette Kranse og forrette den lavere Tempeltjeneste, hvorimod de ikke tør overvære de egentlige hellige Ceremonier, f. Ex. Ofringerne. De blive ogsaa efter Forlangende og Indbydelse af fornemme brugte til at forherlige Festligheder hos disse ved deres Dans og Sang, hvorfor de faa en bestemt Indtægt i Penge og Naturalier. De omrejsende B. ere Danserinder, der lejes til at optræde ved private Festligheder eller rundt om i Gjæstgivergaardene. Deres Dans er sanselig og deres Levevis i det hele meget udskejende.

Bājazet ell. **Bajesid**, 2 tyrkiske Sultaner. **B. I Jildirim** (d. e. Lynet), f. 1347, fulgte 1389 sin Fader Murad I paa Tronen og begyndte sin Regering med at lade sin eneste Broder henrette, hvilket Exempel de følgende Sultaner gjorde til Regel. I Løbet af faa Aar erobrede han Bulgarien, en Del af Serbien, Makedonien og Thessalien, og den græske Kejser Johan V Palæologos gjorde han skatskyldig. Den ungarske Konge Sigismund, som for at standse hans Fremgang førte en stor Hær imod ham, hvori Blomsten af Europas Ridderskab, især en udvalgt Skare fra Frankrig, deriblandt den senere burgundiske Hertug Johan d. uforfærdede og flere Prinser, deltog, blev overvunden i et blodigt Slag ved Nikopolis 28 Sept. 1396; 60,000 Tyrkers Lig bedækkede Valpladsen, og i sin Forbitrelse over det store Tab lod B. 3,000 Fanger nedsable. Sigismund selv undslap ved at sejle paa en Baad ned ad Donau og kom til Constantinopel; de fangne Riddere, saaledes den burgundiske Prins, maatte kjøbe deres Frihed for høje Løsepenge. Som et Lyn (deraf hans Tilnavn) gjennemfløj B. Asien indtil Euphrat og underkastede sig største Delen af Lilleasien; derpaa beredte han sig til at indtage Constantinopel, da en endnu mægtigere og grusommere Erobrer kaldte ham til en anden Kampplads. Mongolfyrsten Timur havde med Stolthed opfordret B. til at udlevere Fyrster, som han havde fordrevet, og som nu havde fundet Tilflugt hos B.; denne afviste hans Gesandter med Haan, hvorpaa Timur 1400 rykkede ind i Lilleasien, hærjende de tyrkiske Provinser med forfærdelig Grusomhed; en af B.s Sønner, der faldt i hans Hænder, lod han henrette. Paa Efterretningen herom ilede B. imod ham, og ved Angora kom det 20 Juli 1402 til et afgjørende Slag mellem de to Erobrere, hvis Hære tilsammen udgjorde ikke mindre end 1 Mill. Mennesker; i dette blev B. overvunden og fangen, og 8 Maaneder efter døde han 8 Marts 1403 i Sejerherrens Lejr i Karmanien. Fortællingen om, at Timur skal have ladet sin fangne Fjende føre omkring i et Jærnbur, hidrører fra en Misforstaaelse af det tyrkiske Ord „Kafes“, der ikke blot betyder et Bur, men ogsaa en tilgitret Bærestol, som brugtes paa Haremets Rejser; Timur skal tvært imod have behandlet sin Fange med en hos ham usædvanlig Højmodighed, og først efter et mislykket Forsøg af denne paa at flygte blev han holdt noget strængere. — **B. II**, en Sønnesøns Sønnesøn af den foregaaende, f. 1447, besteg Tronen efter sin Fader Muhammed II, Constantinopels Erobrer, 1481. Hans 31aarige Regering var en Række af mindre heldige Krige med Mamlukkerne i Ægypten, Venezianerne o. a., og hans sidste Aar foruroligedes af Stridigheder med hans Sønner. Til sidst blev han ved en Opstand af Janitscharerne nødt til at nedlægge Regeringen til Fordel for sin Søn, Selim I, og døde kort derefter 26 Maj 1512 paa en Rejse til sin Fødeby Demotika, som det antages, forgivet af en jødisk Læge paa Sønnens Befaling.

Bajäzzo, Bajads, en Spasmager, især hos Linedansere, Kunstberidere o. desl., som underholder Tilskuerne ved plumpe Løjer. Ordet har man villet udlede af it. baja, Spas, ell. af fr. paillasse, m., Straamand, oprindelig samme Ord som paillasse, fem., Straasæk, idet en saadan ofte tjente til Leje for B.

Bājesid, Stad i tyrk. Armenien i Lilleasien, n. ø. for Van-Søen, med 1,500 I., for største Delen Armeniere. Citadel. Omegnen er rig paa Salt, Salpeter og Svovl. Indtoges af Russerne 1828, 1854 og 1877, afstodes ved San-Stefanofreden til Rusland, men forblev dog, i Følge Berliner-Congressens Beslutninger, under Tyrkiet.

Bajmocz, Flække i det ungarske Comitat Neutra, 8 M. n. til ø. for Neutra, med stærkt besøgte varme Bade af 44°. Her er et ældgammelt, endnu vel vedligeholdt Bjærgslot med smuk Riddersal.

Bajōcco, ældre romersk Kobbermønt, hvoraf 100 paa en Scudo; Værdien c. $3\frac{1}{4}$ Øre. Der fandtes Sølvmønter paa 50 B. til Værdi 1 Kr. 93 Øre og paa 30, 20, 10 og 5 B. i Forhold hertil. I Kobber fandtes Mønter paa 5, 3, 2, 1 og $\frac{1}{2}$ B. Paa Sicilien var B. $\frac{1}{100}$ af Ducato di Regno og havde en Værdi af 3 Øre.

Bajonnet [nétt], en kort Stødklinge, som anbringes paa Løbet af Fodfolkets Geværer. Den kom først i Brug ved Midten af det 17de Aarh. i Form af en stor Kniv eller Dolk, hvis Haandfang blev stukket ind i Bøsseløbets Munding; men almindelig blev den først, da man fandt paa at lade den gribe uden om Forenden af Bøssepiben med en hul Dølle, saa at man kunde skyde med opplantet B. Det var Vauban, som 1703 satte igjennem, at hele det franske Infanteri bevæbnedes med Geværer med B. og helt bortlagde sit gamle Stødvaaben Piken; omtrent samtidig indførtes B. ved alle andre Hære. I den nyere Tid har man ofte indrettet Fodfolkets Sidevaaben til at sætte paa Bøssen i Stedet for B.; slige Sabelbaj. høre f. Ex. til det danske Fodfolks Bagladerifler. For det med B. forsynede Gevær er der uddannet en særegen Fægtekunst, **B.-Fægtningen.**

Bajsalt, Kogsalt, som i Sydeuropa vindes ved Fordampning af Søvand (s. **Salt**).

Bājus, Mich., egtl. de Bay, katholsk Theolog, berømt ved Lærdom og Fromhed, f. 1513 i Hennegau, blev 1551 Prof. ved Universitetet i Löwen. I Modsætning til den herskende pelagianiserende Scholastik foredrog B. den augustinske Lære; men Franciskanerne fremdroge 76 Sætninger af B.s Lære, som de ved Hjælp af Jesuiterne fik fordømte af Pave Pius V 1567. B. underkastede sig Dommen, men vedblev dog at foredrage den augustinske Lære, blev 1577 Universitetets Kansler og vovede endog at fordømme 34 pelagianske Sætninger hos Jesuiterne 1587. Han døde 1589; Striden om hans Lære (**Bajanisme**) fortsattes efter hans Død.

Bajza, Jos. [bājsa], ungarsk Skribent, f. 1804, blev 1823 Medarbejder af det æsthetiske Tidsskrift „Aurora“, der under Kisfaludys Ledelse virkede sit til en national Rejsning i den ungarske Literatur, og siden af flere lignende Skrifter, hvori han erhvervede sig stort Ry, navnlig som kritisk Dramaturg. 1835 udkom hans lyriske Digte »Versei«. Fra 1837 stod han i Spidsen for Pests Nationaltheater. Han har ogsaa oversat og bearbejdet fremmede historiske Ar-

hejder (i Tidsskr. Történeti Könyvtar); 1848 redigerede han Kossuths officielle Organ, men var fra 1850 til sin Død 1858 sindssvag.

Bajæ, en gammel Stad i Campanien paa den nordl. Kyst af Bugten ved Neapel, var i Roms blomstrende Dage paa Grund af sine varme Bade, sine Søbade og sin skjønne Beliggenhed et stærkt besøgt Badested, hvor den største Luxus udfoldede sig og mange romerske Rigmænd havde deres Lyststeder. Nu er Egnen, til Dels paa Grund af Naturrevolutioner, ganske forandret, og kun ubetydelige Ruiner minde om, at der stod en gammel Stad.

Bakacs, Thomas [bākatsch], Søn af en livegen Bonde i Erdöd i Ungarn, svang sig op til Primas og pavelig Legat i Ungarn, ja stræbte endog to Gange, skjønt forgjæves, efter Paveværdigheden. Uagtet Rigets elendige Tilstand under den svage Konge Ladislaus VII prædikede B. 1513 Korstog mod Tyrkerne; dette havde til Følge, at en Del Bønder forlode deres Marker og Vinbjærge og samlede sig i uordentlige Skarer, som det hed, for at drage mod de vantro, men i Stedet derfor vendte de sig mod Adelens Godser, som de plyndrede og ødelagde, indtil Johan Zapolya dæmpede denne Bondekrig. B., som man ansaa for den egentlige Ophavsmand til disse Rædsler, døde 1521 og efterlod sine Slægtninge, Familierne Erdödi og Palfi, umaadelige Rigdomme.

Bakchiāderne kaldtes Herakliderne, som regerede i Korinth først med kongelig Magt indtil c. 750 f. Chr. og som dernæst i 100 Aar dannede et strængt afsluttet Oligarchi, indtil deres Magt styrtedes af Kypselos, der kun paa mødrene Side hørte til dem.

Bakchylides, en anset græsk Digter fra Begyndelsen af det 5te Aarh. f. Chr., var en Søstersøn af Simonides og opholdt sig ligesom denne en Tid ved den syrakusanske Tyran Hierons Hof. Af hans lyriske Digte (Hymner, Dithyramber o. fl.) have vi kun Brudstykker tilbage.

Bake, Jan, Prof. i græsk og latinsk Philologi i Leiden, f. 1787 smdsts., d. 1864, har udgivet flere græske Forf., samt skrevet en Mængde mindre Afhandlinger i det af ham og andre udgivne »Bibliotheca nova« og i hans »Selectica hypomnemata«. Hans Udgave af »Cicero de legibus« er et mislykket Forsøg paa at følge Madvigs Methode, men har Værd ved de meddelte Haandskriftcollationer.

Baker, Samuel White [bāker], berømt engelsk Rejsende, f. 1821, har tilbragt den største Del af sit Liv med Rejser i Asien og Afrika. 1861 forberedte han sig til sin store Rejse til den hvide Nils Kildeegne, forlod i Dec. 1862, efter at have undersøgt Nilens Biflod Atbara, Byen Khartum, traf Speke og Grant i Gondokoro, og hørte der af den første de indfødtes Meddelelser om en stor Sø, der skulde være Nilens anden store Kildesø, men som Speke meget mod sin Vilje var bleven nødt til at opgive at besøge. B. besluttede strax, ledsaget af sin kjække Hustru, at fortsætte Undersøgelsen, og trods utallige Besværligheder og Lejesvendenes Frafald og Oprør lykkedes det dem at naa Latuka-Landet, dernæst Koug Kamrasis Land mellem Sobat og den hvide Nil og endelig 1864 Bredderne af Søen (Mvutan), som han kaldte Albert Nyansa. B. blev 1865 Baronet, udgav 1866 en Beskrivelse af sin Rejse under Titlen »The Albert Nyanza« og har senere (1870—73) som ægyptisk Pascha ledet en storartet Expedition til den hvide Nil, hvis Formaal var at undertrykke Slavehandelen ved den nævnte Flod, kolonisere Landet langs med Floden og udvide det ægyptiske Herredømme til Kildesøerne. Aaret 1879 tilbragte han paa Cypern (»Cyprus as I saw it in 1879«, London 1879).

Bakersbugt [s. o.], den Bugt, som Floden Columbia danner paa Nordamerikas Vestkyst ved sit Udløb i det store Ocean.

Bakersø [s. o.], i det store Ocean under 0° 13′ n. Br. og 158° 42′ v. L., er en af de mange Guanoøer, som Nordamerikanerne have taget i Besiddelse.

Bakewell, Rob. [bāhkl], Landmand, f. 1726 paa Dishley i Grevskabet Leicester, d. 1795 smsts., bekjendt som Kreaturopdrætter og navnlig som Skaber af den vigtige, languldede Faarerace Leicester-, efter B.s Gaard ogsaa kaldet Dishleyracen. B. holdt sin Fremgangsmaade strængt hemmelig, men hans Faarestamme, paa hvis Forædling (sandsynligvis ved strængt Udvalg og god Pleje) han begyndte c. 1755, vandt snart en saadan Anseelse, at han, der 1760 udlejede Vædere til mindre end 1 Pd. St. p. Stk. for en Vinter, 25 Aar senere tog 100 Guineer for Stk. i Leje og 1789 fik i Leje 1,200 Guineer for 3 Vædere foruden 2,000 Guineer for 7 andre.

Bakke, en Inddeling af Mandskabet i et Krigsskib. Hele Mandskabet er inddelt i forskjellige B., almindelig hver paa 8 Mand, hvilke faa Navn af Underofficers-, Constabels-, Baadsmands-, Fartøjs-, Hellegats-, Jollerors-B. osv., enhver efter den Art af Folk, som findes i samme.

Bakke med et Dampskib er at lade det gaa tilbage.

Bakke, anset norsk Nonnekloster af Benedictinerordenen, stiftet omtr. 1150, rimeligvis af en af Kongerne; det har sit Navn af „Bakken", d. e. Skraaningen ned mod Nidelven, ø. for Nidaros. Ved Reformationen blev det henlagt under en verdslig Forstander, indtil Nonnerne uddøde, hvorpaa det blev en verdslig Forlening; 1660 solgtes hele Klostrets betydelige Gods til 2 Privatmænd. Af Klostrets Bygninger er nu intet tilbage; paa dets Grund staar Kirken for „Baklandet", en Forstad til Throndhjem.

Bakke, Ole Svendsen, Klokker paa Id ved Frederikshald, en af de mange raske Partigængere, som fremstode under Carl XII.s Indfald i Norge 1716. Snart lagde han sig i Baghold, hvorfra han nedskød Svenskerne, snart gik han omkring og solgte Tobak for saaledes at udspejde dem. Til sidst faldt han i Enningdalen, hvor han med sine Bønder og Colbjørnsens Frivillige splittede og fangede en svensk Postering, som han selv havde givet Anvisning paa.

Bakkehuset, ½ M. v. for Kjøbenhavn, tæt ved Valby, var i henv. 40 Aar Ægteparret Rahbeks Bolig og havde som saadan en Betydning som næppe noget andet Hus i Norden, da det var den stadige Samlingsplads for alt,

hvad der udmærkede sig ved Aand og Vid og Videnskab. „De ædleste og ypperste Mennesker i Danmark" — som Rahbek siger i sine Erindringer — flokkedes her om den nye Tids „Philemon og Baucis." Efter Rahbeks Død rejste man hans Mindestøtte i et Hjørne af Haven. 1855 blev B. indrettet til en Opdragelses- og Undervisningsanstalt for svagsindede Børn (Idiotanstalt), ombygget og udvidet 1860.

Bakken, det lettere Dæk helt for ude paa et Skib i Højde med Rælingen, anlagt for at tjene Mandskabet til Tilflugtssted i daarligt Vejr og for her fra at kunne have en bedre Oversigt ved Commandoen; her opholder forreste Udkig sig. Ved B. forstaas ogsaa øverste Dæk fra Fokkemasten og for efter. **Bakgaster,** den Del af Skibsbesætningen, som hører til Skibets Betjening for ude.

Bakker, to Plader, der styrke Charnieret paa en Skruestik. Ellers i Regelen hulede Stykker, mellem hvilke cylindriske Stykker i forskjellige Øjemed indspændes; t. Ex. de skærende Organer i en Skrueklup, hvormed man danner Skruegænger i en Bolt. Ved Maskiner bruges B. undertiden om de „Pander" (f. Ex. af Bronze), hvori Jærnaxlernes Tapper hvile. **Bakkepatroner** kaldes ved Drejebænken saadanne „Patroner" til Arbejdsstykkets Indspænding, hvor dette klemmes fast mellem B., der forhindre Skade ved umiddelbart Tryk af Skruen.

Bakke Sejl, Sejl, der ere stillede saaledes, at Vinden kommer paa Forkant af dem; de bevirke at Skibets Fart standses noget, eller vel endog at Skibet kommer til at gaa tilbage (falke).

Bakonyskoven, et skovrigt Bjærgstrøg i det vestlige Ungarn, der fra Nordsiden af Platten-Søen strækker sig mod N. Ø. til den store Donaukrumning, 12 M. langt, 2—5 M. bredt og indtil 2,000 F. højt. Skovene bestaa af Eg, Bøg og Lind, ere rige paa Vildt og benyttes til Fedning af store Svinehjorder.

Bakov, Stad i Kongeriget Rumænien ved Floden Vistritza, 12 M. s. v. for Jassy. 13,000 J. Vigtig Handel med Korn, Tømmer og Salt.

Bakschisch, tyrk. og pers. Ord for Drikkepenge, der idelig fordres i Østerlandene for den mindste Tjeneste.

Bakterier (af gr. baktron, Stav) er Navnet paa en Gruppe af Planter, der indbefatter de mindste hidtil kjendte Organismer. Det nøjere Kjendskab til dem tilhører den nyeste Tid, men allerede Leeuwenhoek havde i Slutningen af det 17de Aarhundrede kjendt dem, og den danske Naturforsker O. F. Müller beskrev flere Former af dem. Af Ehrenberg opstilledes de 1830 som egen Familie, Vibrioner, der regnedes til Infusorierne. 1853 blev de af Cohn charakteriserede som Planter og senere af Nägeli henregnede til Svampene under Benævnelsen Schizomyceter. Det er navnlig efter at man har erkjendt dem som Aarsag til visse Sygdomme, at Studiet af dem er drevet med overordentlig Iver, men de herhen hørende Undersøgelser ere forbundne med stor Vanskelighed, bl. a. paa Grund af disse Organismers store Udbredelse, hvorved det gjøres vanskeligt at holde Culturerne deraf rene for fremmede Former, og paa Grund af deres Lidenhed, idet nogle af de mindste Former, forstørrede 1,000 Gange, ikke ere synderlig større end Prikken over et almindeligt i. Da de mangle Chlorophyl, mangle de Evnen til at assimilere Kulsyren og ere derfor henviste til foruddannet organisk Stof; nogle findes paa døde Organismer eller Opløsninger, ere Saprophyter, andre forekomme paa levende Dyre- og Plantelegemer og ere altsaa Parasiter. De saprophytisk forekommende B. optræde i naturlige Vandbeholdere, i kunstige Infusioner, i Drikkevarer og Madvarer, i Excrementer og Lig, selv i Jorden, for saa vidt den indeholder organiske Rester og er fugtig. Naar Substratet, hvori B. findes, tørrer ind, føres disse Organismer op i Luften og kunne da slaas ned andensteds og her forplante sig videre; de have saaledes en meget stærk Evne til at udbrede sig. Man plejer at skjelne mellem fire forskjellige Formgrupper: 1) Kugleformen, Coccus, af hvilke de meget smaa kaldes Micrococcus, de større Macrococcus. 2) Stavformen, hvoraf de kortere kaldes Bacterium, de længere Bacillus. 3) Traadformen kaldes, naar den er enkelt, Leptothrix, naar den er (tilsyneladende) forgrenet, Cladothrix. 4) Skrueformen omfatter Former, som ere snoede, nemlig Spirillum og Spirochaete. Disse 4 Hovedformer med dertil hørende underordnede Former tillagde man indtil den nyeste Tid Constanthed; de betragtedes som Udtryk for systematiske Forskjelligheder, men ved senere Undersøgelser viste det sig i flere Tilfælde, at den ene Form lod sig genetisk udlede af den anden, og at Formforskjelligheden skyldtes forandrede Næringsforhold. Det tør anses for sikkert, at B. ere i Besiddelse af en Cellehinde, ikke optræde som nøgne Slimceller. Indholdet er Protoplasma, i enkelte Tilfælde et stivelseagtigt Stof eller rent Svovl samt forskjellige Farvestoffer. Som Bevægelsesredskaber fungere hos mange B. Cilier eller Fimrehaar, for hvilke det er charakteristisk, at de ere endestillede, derimod aldrig sidestillede; dog optræde disse Cilier og den dermed forbundne Bevægelsesevne kun under visse Ernæringsbetingelser, og det samme er Tilfældet med den undertiden forekommende saakaldte oscillerende Bevægelse, der ikke er knyttet til særegne Redskaber. B.s vigtigste Formeringsmaade er ved Deling, og de kunne paa denne Maade formere sig ganske overordentlig stærkt, men der finder ogsaa en Formering ved Sporer Sted, hvis Spiring er directe iagttaget. Sporedannelsen er et Moment af afgjørende Betydning med Hensyn til Opfattelsen af B. som Planter. Til de betydningsfuldeste Forhold ved B. hører den Indflydelse, de have paa det Næringsmedium, hvori de voxe, og den bestaar da navnlig i, at mere eller mindre complicerede chemiske Forbindelser sønderdeles i simplere Forbindelser. Saaledes spille B. en yderst vigtig Rolle ved at bevirke Forraadnelse, der bestaar i, at de i det døde eller levende Dyre- eller Plantelegeme forekommende kvælstofholdige Forbindelser (Proteinlegemer) blive sønderdelte; ligeledes ved at fremkalde Gjæring (s. d. A.); endelig som Aarsager til mangfoldige, til Dels meget udbredte Sygdomme blandt Mennesker og Dyr. Især ved Pasteurs og Kochs Undersøgelser er

det i de allersidste Aar lykkedes at paavise, at der i Vævene af Mennesker eller Dyr, der lide af visse bestemte, smitsomme Sygdomme, constant forekommer snyltende B., som ved de forskjellige Sygdomme frembyde bestemte Forskjelligheder i Størrelse, Form, chemisk Sammensætning osv., at man fra de syge Menneskers og Dyrs Væv kan saa disse Smaaplanter over i passende Næringsvædsker (f. Ex. Urin, Kjødaskog), hvor de da kunne udvikle og forplante sig gjennem flere Generationer uden for den dyriske Organisme, endelig at man ved Indpodning af de saaledes dyrkede B. paa et Menneske eller Dyr hos disse kan fremkalde den samme Sygdom, der fandtes hos det Menneske eller Dyr, fra hvilket B. oprindelig bleve udsaaede. Hele denne Cyklus af Jagttagelser og Forsøg maa være udført, førend man kan anse det for bevist, at en B., der findes udbredt i en syg Organisme, virkelig er Sygdommens Aarsag. De vigtigste Infectionssygdomme, for hvis Vedkommende Beviset allerede nu er leveret, ere: Tuberkulose (fremkaldt af en lille stavformet Bakterieform), Snive, Rosen (kuglerund B.), Miltbrand (stor, stavformet, sporedannende B.), Hønsecholera, flere saakaldte Septikæmier hos Dyr; man har endvidere en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at Tilbagefaldsfeberen skyldes den skruesnoede B., der under Feberanfaldene optræder i Patienternes Blod i uhyre Masser. Ved Typhus, Barselfeber, Cholera, Spedalskhed o. fl. a. Sygdomme har man eftervist den constante Forekomst af mere eller mindre ejendommelige Bakterieformer, som man allerede nu med temmelig Sikkerhed kan anse for Aarsagen til de nævnte Sygdomme, om det end hidtil ikke er lykkedes ved Dyrknings- og Podningsforsøg at levere det afgjørende Bevis herfor. — Det er naturligt, at B. ligesom andre Organismer befinde sig bedst ved en vis Temperatur, men ejendommeligt for flere Arter er, at de kunne taale en meget høj Varmegrad uden at gaa til Grunde; de vegetative Celler staa i denne Henseende tilbage for Hvilesporerne; for disses Vedkommende er det i alt Fald for ēn Svamp bevist, at den i nogen Tid er i Stand til at modstaa Kogepunktets Varmegrad, en Kjendsgjerning, der er af Vigtighed med Hensyn til Undersøgelser over Selvdannelse. Hvad de systematiske Forhold angaar, da lader en naturlig Opstilling inden for Gruppen sig ikke tilvejebringe endnu; vel ere ved de af mange Forskere drevne ivrige Undersøgelser ikke faa Former kjendte, men disses Udviklingshistorie er for lidet kjendt til at en Gruppering, grundet paa virkeligt Slægtskab, kan forsøges.

Baktiārer, et tappert og krigersk Bjergfolk i Provinsen Luristan i Persien, c. ½ Million i Tal, have deres egen Khan og ere i Sæder og Skikke beslægtede med Kurderne.

Baktrien (de persiske Kileindskrifters Baktharis, Zendavestas Bakhdi, det indiske Bahli ell. Balhi, det nuværende Balch), en af de østligste Provinser i det store persiske Rige imellem Floden Oxus og Paropamisus, gjennem hvilken Landevejen gik til Indien. Efter Darius Kodomannus's Mord søgte Bessus at gjøre sig til Hersker i B., men blev overvunden af Alexander d. store, der byggede 12 Stæder i Landet og lod 14,000 Grækere blive tilbage der. Efter Alexanders Død blev B. en Del af det seleukidiske Rige, men kort før 256 gjorde Statholderen Theodotos sig uafhængig. Senere Regenter, navnlig Demetrios og Eukratides, udvidede Riget betydelig mod S., men i Slutn. af det 2det Aarh. f. Chr. synes det at være blevet erobret af Partherne og Skytherne. De gamle Forfattere melde kun lidet om dette Rige, af hvis Regenter 7 eller 8 nævnes; i den nyeste Tid har man fundet en Mængde baktriske Mønter med græsk og baktrisk Skrift, der gjøre os bekjendte med omtr. 40 Navne paa Konger, hvis nærmere Forhold vi dog ikke lære at kjende.

Baktschisarāi, „Havepaladset", Stad i det russiske Gouv. Taurien paa Halvøen Krim, 4 M. n. ø. for Sevastopol. 11,000 J., for største Delen Tatarer. B. var tidligere de krimske Tatarkhaners Residens; deres prægtige, vidtløftige Palads er endnu fuldstændig vedligeholdt. Her ere flere smukke Vandspring, talrige Moskeer og nogle græske og armeniske Kirker samt jødiske Synagoger. Gaderne ere i det hele snævre, smudsige og slet brolagte. I Følge en af Katharine II udstedt Ukas kunne kun Tatarer, men ingen Russere blive Borgere i B. Fabrikation af Maroquin og andre Lædervarer.

Bakū, Stad i Rusland, Kaukasien, Hovedstad i Gouv. B. og Sæde for Gouverneuren, ved det kaspiske Hav, paa Halvøen Apscheron. 23,000 J. Flaadestation. Safranavl. Betydelig Sælhundefangst og Handel med Petroleum fra Omegnens rige Kilder, der ere i Stand til at forsyne hele Rusland. Transithandel paa Persien.

Bakūnin, Michael, russisk Revolutionsmand, f. 1814 af en gammel rig Adelsæt, der er i nært Slægtskab med Muraviev'erne. B. blev oplært paa Cadetakademiet i St. Petersborg og var 1832—38 Fændrik, fik 1841 Tilladelse til at rejse udenlands, gik til Breslau, hvor han studerede hegelsk Philosophi, og derfra til Dresden, hvor han sluttede sig til Arnold Ruge. Under dennes Paavirkning skrev B. „Revolutionen i Tyskland", men maatte derfor forlade Sachsen og drog til Schweiz og Paris, hvor han knyttede Forbindelser med de polske Emigranter og Socialisterne. 1847 afviste han den russiske Regerings Paalæg om at vende hjem og holdt i Nov. ved de polske Flygtningers Aarsfest for Opstanden 1830 en meget voldsom Tale, der fremkaldte et Forlangende fra russisk Side om hans Udvisning, samt Udsættelse af en Pris (10,000 Rubler) paa hans Hoved. B. tog til Brysel, men optraadte i Juni 1848 paa Slavercongressen i Prag, hvor han søgte at tilvejebringe Udsoning mellem Tyskere og Slaver imod den russiske Enevælde. I Maj 1849 var B. den virkelige Leder af Gadekampen i Dresden, blev kort efter fængslet og dødsdømt, men 1850 udleveret til Østerrig og 1851 til Rusland. Her holdtes B. i strængt Fængsel indtil 1856, førtes da til Østsibirien og flygtede herfra 1861 til Japan og over Californien til London, hvor han blev Herzens Medarbejder.

1863 deltog B. i det polske Tog, der skulde gaa til Østersøen, og kom baade til Kjøbenhavn og Stockholm, bosatte sig derefter i Genf og var ivrig Forsvarer af Communismen, samt en af Lederne for den internationale Arbejderliga. 1870 deltog B. i Arbejderurolighederi Lyon og opstillede 1872 Anarchiet som Grundsætning, hvorfor han maa regnes som en af Nihilismens Grundlæggere. Døde 1 Juli 1876.

Balaguer [gĕhr], Stad i Spanien, Catalonien, ved Floden Segre, 5 M. n. ø. for Lerida. 5,000 J.

Balaguer, B. [s. o.], catalonisk Digter og Historiker, f. 1824 i Barcelona, hvor han blev Archivar, senere Prof. i Historie. Af hans traditionelt digtede Tragedier ere nogle som »Juan de Padilla« tagne af den nationale Historie, andre som »Anibal« behandle antike Emner. Hans Lyrik bevæger sig i den localfolkelige Tonart. (»Poesias completas« 1874). Hans historiske Hovedværk er: »Historia politica y literaria de los trovadores« (1878—80).

Balaklāva, lille befæstet Stad paa Sydsiden af den russiske Halvø Krim, 2 M. fra Sevastopol, med en ypperlig Havn og 700 J.; blev 26 Sept. 1854 tagen i Besiddelse af den engelsk-franske Hær og var siden et vigtigt Udskibningssted. Allerede i Middelalderen under Genueserne var B. befæstet og en blomstrende Stad, indtil den 1475 kom under Tatarerne. I Nærheden ligger det græske St. Georgs Kloster.

Balalājka, et Slags Cither med to eller tre Strænge, der er meget udbredt i Rusland blandt de lavere Klasser.

Balambāngan, en af Øerne i det store asiatiske Archipelag, ved Borneos Nordspidse, skovrig og med gode Havne. Englænderne have forgjæves søgt at anlægge en Koloni her.

Balān (Balanus), s. Rankefødder.

Balance, fr. [långse], Vægtskaal, Ligevægt. B.-Conto kaldes den særegne Conto i Hovedbogen, paa hvilken alle Saldoer opføres ved Bøgernes Afslutning.

Balancier, fr. [langsiēh], ved mange, især store Dampmaskiner en meget stærk, toarmet Vægtstang, hvis ene Ende modtager Stempelstangens vexlende Bevægelse, medens den anden ved en Forbindelsesstang afgiver den til en Pumpe ell. til en Krumtap o. sl. De dobbeltvirkende Dampmaskiner have nu sjældnere nogen B. — **Balancierstang**, den oftest med en Svingkugle for hver Ende forsynede Vægtstang, hvormed Skrueslagpresser, f. Ex. de ældre Møntpresser, sættes i Bevægelse.

Balanītis, s. Phimosis.

Balāschov, Stad i Rusland, Gouv. Saratov, 28 M. v. for S. 7,000 J.

Balasōr ell. **Balesar**, Stad i Forindien, 25 M. s. v. for Calcutta, i Nærheden af den bengalske Bugt, ved en sejlbar Flod. 20,000 J. Havn, Skibsbyggeri og Saltværk.

Balassa, B. [lāscha], ungarsk Lyriker, f. 1551, d. 1594 ved Stormen paa Gran. Hans patriotiske og krigerske Digte, der gave ham Navn af Ungarns Pindar, ere blevne til Folkesange. Han var tillige berømt for sit usædvanlige Sprogtalent. Først 1879 udkom en fuldstændig Udgave af hans Digte, hvoraf navnlig de erotiske udmærke sig ved dyb Følelse baade i de tungsindige og de livsmodige Stykker.

Balassa-Gyarmath [lāscha-djarmat], Stad i Ungarn, 9 M. n. til ø. for Buda-Pest, ved Floden Ipoly. 7,000 J. Frugt- og Vinavl. Stort Mønsterfængsel.

Balaton, det ungarske Navn for Plattensø.

Bālbi, Adr., berømt Geograph, f. 1782 i Venezia, d. 1848, opholdt sig efter 1820 i Portugal, hvor han indsamlede Materiale til det 1822 i Paris udgivne Skrift »Essai statistique sur le royaume de Portugal et d'Algarve«. I Paris forblev han til 1832 og udgav flere værdifulde geographiske og især statistiske Skrifter, blandt hvilke de mest ansete ere »Atlas ethnographique du globe«, en Classification af Folkeslagene efter Sprogene, og »Abrégé de géographie«. B. opholdt sig i sine sidste Aar i Padua.

Bālbi, Johan, kaldet de Janua ell. Januensis fordi han var fra Genua, en Dominikanermunk i det 13de Aarh., forfattede 1286 en Slags Encyklopædi ell. Conversationslexikon under Titlen „Katholikon" (det almindelige), hvori han behandlede forskjellige Gjenstande af Theologi, Lovkyndighed, Naturhistorie og Sprogvidenskab. Dette Værk var et af de første, som bleve trykte, udg. af Faust og Schöffer, første Gang i Mainz 1460, og siden oftere.

Balbīnus, Decius Cølius, var en fornem og anset Romer, der 237 sammen med Pupienus og Gordian III opstilledes som Modkejser mod Maximinus Thrax. Men efter dennes Drab myrdedes B. og Pupienus af de tøjlesløse Soldater 238.

Bālbo, Cesare, Greve, italiensk Statsmand og Historieskriver, f. 21 Nov. 1789 i Turin, ansattes 1807 i det franske Statsraad og brugtes som Secretær ved Toscanas og siden ved Roms Indlemmelse i Kejserriget. 1815—21 var B. sardinsk Legationssecretær i London, men afskedigedes og var i 3 Aar forvist for sin Forbindelse med Carl Albert. B. hengav sig nu til historiske Studier, skrev 1830 Italiens Historie indtil Carl d. store og 1846 en kort Udsigt over Italiens Historie indtil 1814 (11 Opl. 1860). 1844 stillede B. sig med sit Flyveskrift »Speranze d'Italia« (Italiens Haab) paa de maadeholdne Frihedsvenners Side og hævdede, at man maatte først vinde Uafhængighed udadtil, før man kunde tænke paa Friheden. Italien burde derfor samle sig om Sardinien som den kraftigste Militærstat, og Østerrig burde som Vederlag for Lombardiet og Venetien have de rumænske Lande. Fra 1847 tog B. vigtig Del i det politiske Liv og var Marts—Juli 1848 Førsteminister. Ogsaa som Digter optraadte B., og hans Noveller vare heldige ved deres Efterligning af de gamle italienske Novellers trohjærtige Tone. B. døde 3 Juni 1853; et Mindesmærke rejstes ham 1856 i Turin.

Balbōa, Vasco Nuñez de, spansk Opdager, f. 1475, førte et vildt Ungdomsliv og gik derefter som saa mange andre til det nys opdagede Amerika for at gjøre sin Lykke. Her smuglede han sig, gjemt i et tomt Fad, om Bord paa det Skib, som Enrico 1510 førte

mod Darien. Ved en Opstand blev han Leder af Foretagendet, satte sig dels ved List og dels ved Magt fast i det nye Land og drog nu, lokket af dunkle Fortællinger om et stort vestligt Ocean, ud paa Opdagelser. 25 Sept. 1513 saa han fra Toppen af et af Panamatangens Bakkestrøg det stille Hav ligge som et Spejl for sine Fødder og tog det højtidelig i Besiddelse for den spanske Krone. Ved Hofintriguer fik den raa og grusomme Davila Befalingen over de nye Landstrækninger, og skjønt B. nøjedes med en underordnet Stilling og i denne gjorde flere heldige Tog, samt forberedte et Tog til Peru, benyttede Davila dog den første Lejlighed, der frembød sig, til at faa B. i sin Magt, lod ham fængsle af Pizarro og halshugge som Oprører 1517.

Balbuēna, Bernardo de, spansk Digter, f. 1568 i Baldepeñas, kom ung til Mexico, studerede Theologi og vendte 1608 tilbage til Spanien, blev der Gejstlig og døde 1627 som Biskop paa Portorico. Hans beskrivende Digt »La grandeza mejicana«, Pastoralnovellen »El siglo de oro« og Epopeen »El Bernardo, ó la victoria de Roncesvalles« ere i den nyere Tid komne til Anseelse. Trods Stilens Klarhed og formelle Skjønhed lide de af nogen Ensformighed.

Bālbus, et Tilnavn, som flere ansete Romere af forskjellige Slægter førte. Mest bekjendte ere: 1) **Lucius Cornelius B.** med Tilnavnet Theophanes, f. i Gades i Spanien, udmærkede sig i Krigen mod Sertorius og var en Ven af Cæsar og Pompejus, som han forgjæves søgte at forlige. I Borgerkrigen slog han sig til Cæsars Parti. 2) **Titus Ampius B.**, Folketribun, Ven af Cicero og Tilhænger af Pompejus; i Borgerkrigen vilde han plyndre Templet i Ephesos, men blev hindret deri ved Cæsars Ankomst. Denne forviste ham, men tilgav ham senere paa Ciceros Forbøn.

Balch, Stad i det nordl. Afghanistan i Asien, 10 M. s. for Amu-Darja, paa en frugtbar Slette, tæller nu kun et Par Tusende Indbyggere og ligger for største Delen i Ruiner. Staden blev ødelagt af Dschingiskhan 1220. Om Sommeren drage Beboerne, for at undgaa Heden og Skorpionerne, til det højere liggende Masar. Khanatet B. hørte tidligere under Buchara, men er nu en Del af Afghanistan. Det er de gamles Baktrien.

Balchasch, en 375 □ M. stor Indsø i den sydlige Del af Districtet Semipalatinsk i Vestsibirien. B. har saltagtigt Vand, er fiskerig og uden bekjendt Afløb. Blandt dens Tilløb ere de betydeligste Ili og Karatal.

Balcon, fr. [kong], fremspringende, ofte overdækket Udbygning, anbragt uden paa eller inden i en Bygning i Højde med en af Etagerne. Den hviler paa Piller, Søjler, Consoler ell. lign., er forsynet med Rækværk og staar i Forbindelse med Etagen, saa at man herfra kan træde ud paa den. I Theatre og lignende Steder bruges B. til Anbringelse af Tilskuerpladse.

Baldakin, et paa Søjler hvilende eller til Væggen befæstet Dække over en Trone, en Prædikestol ell. desl.; en Bærehimmel, under hvilken Fyrster eller fornemme Gejstlige gaa ved Processioner. Ordet er af arabisk Oprindelse.

Baldasseroni, Giov., f. 1790 i Livorno, svang sig fra simpel Toldembedsmand i Pisa op til Styrer af det toscanske Finansvæsen 1845 og blev Finansminister 1847. Trods de politiske Omskiftelser holdt han sig ved Roret indtil 30 Juli 1848, da et republikansk Optrin styrtede Ministeriet. 24 Maj 1849 fik B. Forsædet i det nye reactionære Ministerium, tilbagekaldte Grundloven, indskrænkede Pressefriheden og førte alt igjen ind i det gamle Spor. B. blev i denne Stilling lige til Storhertugens Fordrivelse i Apr. 1859. D. 1876.

Balder (Baldr), i Følge de norsk-islandske Kilder til nordisk Gudelære en Søn af Odin og Frig, Fredens og Uskyldighedens Gud, den bedste af Aserne, hvem alle prise. Han er saa fager og lys, at det skinner af ham, vis, veltalende og barmhjærtig. Hans Bolig, hvor intet urent maa være, hedder Brejdablik, hans Hustru Nanna. Medens der om hans Liv kun er lidet at sige, har Fortællingen om hans Død des større Betydning. B. havde onde Drømme, som truede hans Liv; og Frig tog saa alt i Ed paa, at det vilde skaane Sønnen. Aserne morede sig derpaa med at lade ham staa frem paa Tinge og skyde, hugge og kaste paa ham; intet skadede ham. Loke gik da i en gammel Kones Skikkelse til Frigs Bolig, Fensale, og udlokkede af Asernes og Asynjernes Dronning, at en lille Vidje, Mistelten, havde tyktes hende for ung til at tages i Ed. Han rev derpaa denne op og ilede med den til Tinget, hvor B.s Broder, den stærke, men blinde Hød stod yderst i Kredsen uden at tage Del i Gudernes Tidsfordriv. Loke sagde: „Gjør ligesom de andre og yd B. Hæder. Jeg vil vise Dig, hvor han staar; skyd saa efter ham med denne Vaand!" Høds troskyldige Blindhed blev et Offer for Lokes Ondskab: han tog Misteltenen og skød; B. gjennemboredes og faldt død til Jorden. Det er den største Ulykkesgjerning — hedder det i den yngre Edda — som er bleven øvet blandt Guder og Mennesker. Alle Aserne brast i Graad. Hermod den hurtige bestiger Odins ottefodede Hest Slejpner og sprænger afsted ad Helvejen for at tilbyde Lokes grumme Datter Hel Udløsning, om hun vil lade B. vende tilbage til Asgaard. Aserne toge nu Liget og bragte det til Søen. De vilde skyde Hringhorne, B.s Skib, ud og brænde den døde derpaa, men kunde ikke faa det af Stedet. Der sendtes da Bud efter en Jættekvinde, og hun skyder det ved det første Tag ud. B.s Lig blev derpaa baaret ud paa Skibet. Da hans Hustru Nanna saa dette, brast hendes Hjærte, og hun blev lagt paa Baalet hos sin Mand. Hermod red imidlertid gjennem dybe og mørke Dale og kom til Hels Hal, hvor han saa sin Broder B. sidde i Højsædet. Han bad Hel om, at B. maatte ride hjem med ham, og fortalte, hvorledes Aserne begræd ham. Hel svarede, at det skulde prøves, om B. var saa elsket, som det hed sig: „hvis alt begræder ham, skal han vende tilbage, men i modsat Fald blive her!" Med den Besked red Hermod tilbage. Aserne sendte nu Bud over hele

Verden med Bøn om at græde B. fra Hel. Alt gjorde det; men i en Hule sad en Jættekvinde, som kaldte sig Thøk (d. e. Tak), og sagde: „Med tørre Taarer vil Thøk begræde B.s Baalfærd. Hel beholde, hvad hun har!" Det var Loke, han, som har tilføjet Aserne mest ondt. — Efter Ragnarok kommer B. tilbage fra Hel. — Denne Mythe er bleven opfattet som oprindelig Naturmythe, sigtende til Lysets Kamp med Mørket, og derfra overført paa aandelige Forhold, betegnende Modsætningen mellem Freden og Krigen, det gode og det slette osv. Denne ethiske Forklaring, som ligger saa nær, hænger sammen med Mythens paafaldende Overensstemmelse med christelige Forestillinger, saa at man endog i den nyeste Tid har villet lade Balders-Sagnet i denne Form være dannet i Vikingetiden under Paavirkning af den nytestamentlige Fortælling om Christi Lidelse og Død. — Forskjellig herfra er Sagnet om Balder og Hother hos Saxo. H., der her er Fortællingens Hovedperson, er en jordisk Kongesøn, Halvguden B. hans uheldige Medbejler til Kongedatteren Nannas Kjærlighed og lige saa uheldig i deres indbyrdes Kampe, indtil han sluttelig trods Gudernes Bistand fældes. Den samme fremragende norske Videnskabsmand (Prof. S. Bugge), der har villet hævde den stærkt christelige Paavirkning for det norsk-islandske Balders-Sagns Vedkommende, ser vel i det danske en ældre Sagnform, hvad der dog ikke forhindrer ham i at antage ogsaa dette dannet under fremmed Indflydelse, nemlig paa Grundlag af græske Sagn om den trojanske Krig. — Medens Oehlenschläger i sin „Baldur hin Gode" bygger paa det norsk-islandske Sagn, hviler Ewalds „Balders Død" paa Fortællingen hos Saxo.

Balderbraa, norsk, d. s. s. lugtløs Kamilleblomst (**Matricaria inodora**).

Baldrian (**Valeriana**), Slægt af Baldrianfamilien. Læge-B. (V. officinalis), en 2—5 F. høj Urt med modsatte, fjersnitdelte Blade og smaa, hvide eller blegrøde Blomster (med 3 Støvdragere) i en endestillet Kvast, vokser i fugtigt Krat i næsten hele Europa, ogsaa i Danmark og Norge. Den tørrede, ildelugtende Rodstok anvendes som nervestyrkende Middel. Nærbeslægtet med B. er Nardostachys Jatamansi (fra Nepal), hvis vellugtende Rodstok (Nardus indica) allerede i Oldtiden benyttedes, dels som Lægemiddel, dels til Tilberedelse af vellugtende Vande og Salver. **Baldriansyre**, d. s. s. Valerianesyre.

Balduin, 1) 9 Grever af Flandern (s. d. A.) og 3 af samme Slægt særlig i Hennegau. — 2) 5 Konger i Jerusalem (s. d. A.). — 3) 2 latinske Kejsere (den første og den sidste) i Constantinopel, s. Græske Kejserdømme.

Baldvin Einarsson, f. 1801 paa en Bondegaard i det nordlige Island, d. 1833 i Kjbhvn. ved et Ulykkestilfælde; skaffede sig saa at sige paa egen Haand de til Indtrædelse i den lærde Skole nødvendige Forkundskaber, dimitteredes nogle Aar efter, blev juridisk Candidat ved Kjøbenhavns Universitet og besøgte tillige den nyoprettede polytechniske Læreanstalt. Han har Betydning som den Islænder, der i dette Aarh. først søgte at vække sine Landsmænds Selvstændighedsfølelse og Lyst til Fremskridt, navnlig gjennem Aarsskriftet Ármann á Alþingi 1829—32. En videre Udvikling af hans rige Evner og store Virkelyst forhindredes dog ved hans pludselige Død.

Baleārerne, en Øgruppe i Middelhavet ø. for Balenciabugten, udgjøre en Prov. af Spanien. De ere 5 i Tallet, foruden Smaaøer, nemlig Mallorca, Menorca og Cabrera (de egentlige B.), Iviza og Formentera (de pithyusiske Øer). Fladeindhold 88 □ M. med 297,000 I. (1883). Øerne ere bjærgfulde med mildt og sundt Klima, samt meget frugtbare med Undtagelse af Cabrera, der benyttes som Forvisningssted. Hovedstad Palma paa Mallorca. B., hvis Indb. i Oldtiden udmærkede sig som Slyngekastere, bleve undertvungne af Carthaginienserne, senere af Romerne, Vandalerne, det græske Rige, Maurerne og endelig 1229 af Jakob I af Aragonien; denne dannede af B. et eget Kongerige, som dog atter 1343 kom under Aragonien.

Balen, Hendrik van, hollandsk Maler, født 1560 i Antwerpen, d. smstds. 1632, en dygtig Kunstner af den ældre Skole, malede mindre Billeder med mange Figurer, som oftest af mythologisk Indhold. Han var Elev af A. v. Oort og van Dycks Lærer.

Balēstra, Antonio, it. Maler og Kobberstikker (1666—1740), var en af Tilbagegangstidens talentfuldeste Malere. Den kgl. Maleris. paa Christiansborg ejer et anseligt Billede af ham: Madonna med Ignatius og flere Jesuit-Helgener.

Balestrand, Præstegjæld og Herred i Sogn i Norge, paa Sognefjordens nordre Side, med Annexet Vangsnes paa Fjordens søndre Side, bekjendt for sin storartede Natur og af at man har henført Begivenhederne i Frithjofs Saga til B., hvilket Navn man urigtig har afledet af Bele.

Balfe, Will. (egtl. **Balph**), f. 1808 i Limerick, d. 1870, gik 1825 til Italien, hvor han skabte sig et Navn som Operacomponist. 1835 vendte han tilbage til London og componerede en Række Operaer, af hvilke »The bohemian girl« (ell. La gitana), »Satanella« og »Les quatre fils d'Aymon«, skrevet for Paris, have gjort mest Lykke.

Bālfrusch ell. **Barferusch**, Stad i den persiske Prov. Masenderan, 22 M. n. ø. for Teheran, i Nærheden af det kaspiske Hav. 12,000 I. Vigtigt Handelssamkvem med Rusland. B. havde engang et langt højere Indvaanerantal, men har lidt meget af Pest og Cholera. Silkeavl.

Bali, en hollandsk Ø i Ostindien, ø. for Java, som den skilles fra ved B.-Strædet; omtr. 100 □ M. med 200,000 I. B. er bjærgfuld med Toppe indtil 9,000 F. og en virksom Vulkan. Hovedprodukter ere Majs, Tobak, Kaffe, Bomuld og Indigo samt tropiske Frugter. De vigtigste Husdyr ere Heste, Hornkvæg, Geder og Svin. Befolkningens Hovedmasse dannes af en med Javaneserne beslægtet Stamme, der for største Delen bekjender sig til Brahmalæren og er underkastet det hinduiske Kastevæsen. Foruden disse findes her en Del indvandrede Bugier fra Celebes og Chinesere.

B. var tidligere delt i flere Smaastater under et nominelt Overhoved, men staar fra 1849 under hollandsk Herredømme.

Balingen, Stad i Kgr. Württemberg, 8 M. s. s. v. for Stuttgart. 4,000 J. Sundhedsbrønd.

Baliol, John [bā], f. c. 1260, en Efterkommer paa Kvindesiden af de gamle skotske Konger, gjorde, da Kongestammen i Skotland var uddød med Alexander III 1286, Fordring paa Tronen, men fik blandt flere andre en farlig Medbejler i Robert Bruce, der paa lignende Maade nedstammede fra Kongehuset. For at undgaa Borgerkrig toge de skotske Stormænd den engelske Konge Edvard I til Voldgiftsmand. Denne erklærede sig 1291 for B., imod at han underkastede sig Edvards Lenshøjhed; B. kunde dog ikke længe finde sig i denne afhængige Stilling og greb til Vaaben i Haab om Hjælp fra Frankrig, men blev ladt i Stikken og maatte bukke under for den engelske Overmagt i Slaget ved Dunbar 1296, hvor han blev fangen og ført til London. Han gik senere til sine Godser i Frankrig og døde her c. 1314. — Hans Søn, **Edvard B.**, opkastede sig 1332 til Konge mod David Bruce og blev understøttet af den engelske Konge Edvard III, men kunde desnagtet ikke holde sig paa Tronen. Med ham uddøde Slægten.

Balk, norsk Bolk, isl. bálkr, Benævnelse paa Hovedafdelingerne af de gamle svenske, norske og islandske Love.

Balk, Hermann von, Grundlægger af de tyske Ridderes Magt i Preussen, sendtes af Ordenens Stormester Hermann von Salza med 100 Riddere til Hjælp for Hertug Conrad af Masovien mod Preusserne, begyndte Erobringen og Omvendelsen af Preussen 1230, anlagde Thorn og Elbing og vedblev, selv da han var bleven Sværdriddernes Hærmester efter Foreningen mellem denne Ridderorden og den tyske Ridderorden, at virke til Gavn for Preussen indtil sin Død 1247.

Bālkan, den Bjærgmasse paa Balkanhalvøen, som fra Schar-Dag ved de dinariske Alpers Østende strækker sig tværs over Landet til det sorte Hav og danner Vandskjellet mellem Donau og det ægæiske Hav. Den er en stærkt skovbevoxet Bjærgmasse, der kun kan passeres gjennem besværlige Passer og snævre Dale, med 3,000 F.s Middelhøjde og Punkter indtil 9,000 F. mod V., medens Middelhøjden mod Ø. ikke naar 2,000 F. Blandt Vejene over B. er den mest bekjendte i den nyere Tid den gjennem Schipkapasset, n. for Kesanlyk, som Russerne under Gurko holdt besat fra Sommeren 1877, da Tyrkerne i Dagene 20—28 Aug. forgjæves angreb dem og mistede 20,000 Md. 9 Jan. 1878 maatte den tyrkiske Schipkahær overgive sig til Russerne. Den østlige Del er ved Floddale adskilt i to parallele Kjæder. Fra B. udgaar i den vestlige Del Despoto-Dagh ell. Rhodope. B. er Oldtidens Hæmus, med hvilket Navn dog sædvanlig kun den østlige Del betegnes.

Balkis, efter Koranen Navnet paa Dronningen af Saba i det lykkelige Arabien, der foretog en Reise til Kong Salomo for at beundre hans Visdom.

Ball, Thom. [baahl], nordamerikansk Billedhugger, f. 1819 i Charlestown, har vundet Navn ved sine i realistisk Retning udførte Billedstøtter af Skuespilleren Forrest, Gouverneur Andrews, Lincoln, samt den store Rytterstøtte i Malm af Washington, der er opstillet i Boston. Af hans andre Værker har især „Eva“, som han flere Gange har gjentaget, vundet Opmærksomhed. Ligesom han har faaet sin Uddannelse i Italien, saaledes har han ogsaa som ældre foretrukket Opholdet der.

Ballāde (ital. Ballata, af ballare, danse) kaldtes et kortere lyrisk Digt, hvis Indhold som oftest var erotisk, allerede existerende fra det 12te Aarh. og anvendt bl. a. af Dante og Petrarca. Denne Digtform optoges i den franske Poesi, hvor den som en kunstig Drivhusplante længe var i Mode, navnlig da Hôtel Rambouillet gav Love for Smagen; B. og den dermed beslægtede Madrigal og Sonet angrebes af Molière. — Dernæst bruges Navnet om Folkesange, f. Ex. de engelske og skotske, især saadanne, der have en mørk og tragisk Charakter, og som, skjønt et episk Stof ligger til Grund, dog ved Stemningens Energi ligge den egentlige Lyrik en Grad nærmere end den anden Overgangsform mellem det episke og lyriske: Romancen. Blandt de danske Kæmpeviser kunne nogle kaldes B., andre Romancer, men Grænsen vil altid være flydende. Folkelige B. og Romancer have vistnok ligget til Grund for Digtninger som de homeriske, Tyskernes Nibelungenlied og Spaniernes Cid. Herder og Bürger indførte B. og Romancer i saadan Folkevisetone i den tyske Poesi; næppe har dog nogen moderne Digter paa det ved disse Navne betegnede Grænsegebet mellem Epos og Lyrik naaet Oehlenschläger, men hans herhen hørende Digte maa for største Delen regnes til Romancen (jfr. **Folkeviser, Kæmpeviser**).

Ballagi, Moritz, s. **Bloch**.

Ballanche, Pierre Sim. [långsch], fransk Digter og Philosoph, f. 1776 i Lyon, studerede ivrig Oldtidens Digtere og Philosopher og udgav 1801 det libet paaagtede Skrift: »Du sentiment dans ses rapports avec la littérature et les arts«. Først 1814 blev han egentlig Forfatter, da han optraadte med sit velskrevne historisk-philosophiske Digt »Antigone«. Hans Hovedværk er »Essai de palingénésie sociale«, en Historiens Philosophi, hvori han fremstiller Menneskeslægtens Udvikling, dens allerede tilbagelagte Stadier og dens nærmest forestaaende Ombannelse. D. 1847.

Ballantyne, James R. [bällentajn], udmærket Orientalist, f. 13 Dec. 1813, blev 1841 Directeur (Principal) for Benares College. 1861 gik han tilbage til England, hvor han ansattes som Bibliothekar i East India Library. D. 16 Febr. 1864. Hans vigtigste Arbejder ere Udgaver af Varadarája's Laghu Kaumudi, Mirzapur 1849, 2 ed., Benares 1867, og Patanjali's Mahábháshya vol. 1, Mirzapur 1855. Han har desuden givet nogle Hjælpemidler til Studiet af Sanskrit Hindustani og den ind. Philosophi.

Ballarāt, Stad i en af de rigeste Guldegne i Kolonien Victoria i Australien, 15 M. v.

s. Melbourne. 37,000 J. (1881), heri indbefattet B. East og Sebastopol.

Ballast ell. **Baglast**, de værdiløse eller saa godt som værdiløse svære Masser, f. Ex. Sten, Sand, Grus osv., som anbringes i Lastrummet af et Skib, naar dette ikke har Ladning inde, for at bringe det tilstrækkelig dybt ned i Vandet og derved skaffe det den fornødne Stivhed. I Krigsskibe findes altid B., som da bestaar af Jærn, støbt i firkantede eller trekantede Former saaledes, at de passe ind i hverandre. Vægten af en saadan B. kan være ⅓—½ Millioner Pd. ved de større Krigsskibe. Luftskipperen benytter Sandsække til B., som kastes over Bord, naar han vil have Ballonen til at stige.

Balle, i Papirhandelen 10 Ris, hvert paa 20 Bøger, s. **Bog**. I Klædehandelen er B. 12 Stykker à 32 Alen, i Lærredshandelen 12 Stykker à 30 Alen, i Læderhandelen 20 Ruller ell. 220 Stk. Ruslæder ell. 30 Stk. Pundlæder, i Uldgarnshandelen i England 60 Pakker à 4 Pd.

Balle, Nikolaj Edinger, den 16de evangeliske Biskop i Sjælland, f. 12 Oct. 1744 i Vestenskov paa Laaland, hvor hans Fader Søren B. var Degn. 11 Aar gammel blev han sat i Nakskov Skole, men kom senere til Slagelse, hvorfra han 1762 dimitteredes til Universitetet; 1765 tog han theologisk Examen, rejste derpaa udenlands, først til Leipzig, hvor han især sluttede sig til Ernesti og Gellert, og derefter til Göttingen, hvor han fornemmelig hørte Philologen Heyne og Kirkehistorikeren Walch. Under sit Ophold i Leipzig var han 1768 bleven creeret til Magister ved Kjøbenhavns Universitet, og senere blev der tilbudt ham en Plads ved Universitetet i Göttingen; men B. vendte tilbage til Danmark 1770 og holdt nu Forelæsninger over Kirkehistorie i det latinske Sprog. Utilfreds med Livet i Kjøbenhavn under Struensee drog han 1771 til Jylland som Sognepræst for Kjettrup og Gjøttrup i Aalborg Stift; men allerede det følgende Aar kaldte Guldberg ham til Universitetet som Prof. i Theologien. I denne Stilling holdt han Forelæsninger over de fleste theologiske Fag og udarbejdede flere akademiske Lærebøger, hvoraf især hans Dogmatik er bleven bekjendt, den sidste latinske Dogmatik, som er udkommen i Danmark. 1774 blev han Dr. theol., og allerede 1777 blev han den ældste theologiske Professor. 1782 indgik B. sit andet Ægteskab (hans første Hustru var en Datter af Præsten Otto Grundtvig i Ballekilde) med en Datter af Biskop Harboe og blev samme Aar udnævnt som adjungeret og succederende Biskop over Sjællands Stift. I denne sin Stilling har han udfoldet en betydningsfuld Virksomhed som Christendommens Forkæmper mod Tidens Vantro og værnet den danske Kirke mod Opløsning i „Oplysningens" Reformer. I sidste Henseende kom han til at staa skarpt mod den nye Tids formaaende Ordfører Christian Bastholm, og her er det B.s Hovedfortjeneste, at han har afværget dennes liturgiske Reformforslag, der vilde indføre Tidens Rationalisme i Kirkens Liturgi og Cultus. Som Bekæmper af den irreligiøse Aand, der fra Frankrig udbredte sig over hele Europa, holdt han fra 1793 i 10 Vintre hver Søndagaften Bibellæsning i en af Hovedstadens Kirker og udgav et Ugeblad „Biblen forsvarer sig selv" (1797—1802) mod de mange Ugeblade og Tidsskrifter, som paa den Tid havde sat sig til Opgave at nedbryde Kirke og Christendom. Det dygtigste og mest udbredte af disse Tidsskrifter var „Jesus og Fornuften", redigeret af Otto Horrebow, mod hvem derfor B. fornemmelig stilede sit Religionsblad. Udsat for megen Haan og Spot, men utrættelig i sin Nidkjærhed og fri for personlige Udfald mod Modstanderne, stod B. saa godt som alene i denne Kamp; derfor glædede det ham ogsaa, da en Del af Kjøbenhavns Borgere som Bevis paa deres Erkjendtlighed for hans ufortrødne Forsvar for Bibel og Christendom overrakte ham en Guldskuepenge, der smukt udtrykte denne hans Gjerning. Slaget paa Reden 1801 danner et Vendepunkt i B.s Liv; fra da af hørte Angrebene paa ham op, og efterhaanden vendte Stemningen sig til hans Fordel, saa at man til sidst med almindelig Ærefrygt saa op til den utrættelige Troens Stridsmand. Ved Kampen 1801 opfordrede han til tapper Modstand, og under Bombardementet 1807 gik han fra Bastion til Bastion for at opmuntre Krigerne til Forsvar, hvis Fjenden skulde forsøge at storme. Nedbøjet og svækket af mangefold tilstødende Kummer og overvældende Arbejde nedlagde han sit Embede 1 Apr. 1808 og levede nu Resten af sine Dage i velfortjent Ro til sin Død 19 Oct. 1816. — B.s theologiske Standpunkt er ingenlunde den strænge lutherske Orthodoxi; trods sin Kamp mod Tiden er han dog stærkt paavirket af den, fornemmelig i sine Prædikener og mere folkelige Skrifter, og hans Standpunkt kan da nærmest betegnes som en bibelsk Supranaturalisme, paavirket af Tidens Fornuftkrav. Hans videnskabelige Arbejder vidne om grundig Lærdom og et klart Hoved; men genial er han ikke, og intet af de Spørgsmaal, som Tiden stillede ham til Løsning, har han ført til Afslutning. Derfor har heller intet af hans Arbejder faaet blivende Betydning; men som nidkjær Kirkestyrer og ædelt udviklet Personlighed hører han til Danmarks mest udmærkede Mænd. Blandt de kirkelige Forandringer, som i hans Tid fandt Sted i den danske og norske Kirke, skulle vi her blot nævne Exorcismens (Djævleuddrivelsens) Afskaffelse ved Daaben 1783, Indførelsen af hans „Lærebog i den evangelisk-christelige Religion" som almindeligt Grundlag for den folkelige Religionsundervisning 1794 og Indførelsen af den uheldige „evangelisk-christelige Psalmebog" fra Aarhundredets Begyndelse.

Ballenstedt, St. i Htgd. Anhalt, 9 M. v. for Dessau. 5,000 J. Slottet var fordum Hert. af A.-Bernburgs Residens. I Slotskirken ligger Albrecht Bjørn (s. **Anhalt**) begravet. Pottemageri, Ølbryggeri.

Balleny-Øer, en Gruppe af vulkanske Øer i det sydl. Polarhav, under 66° s. Br. og 179° v. L., opdaget 1838. Paa Hovedøen Young er en 12,000 F. høj Vulkan.

Ballesteros, Franc. [balje], spansk General,

f. 1770 i Zaragoza, indtraadte 1788 i Hæren og kæmpede 1793 mod Franskmændene. 1804 afskedigedes han som Capitain, valgtes 1808 af Provinsjuntaen i Asturien til Oberst for de frivillige og kæmpede hæderlig i Uafhængighedskrigen. Da Regentskabet i Cadiz gav Wellington Overanførselen over de spanske Tropper, udtalte B. sin og andre Generalers Misnøje og blev derfor forvist til Ceuta. 1815 var B. en Tid lang Krigsminister, men allerede næste Aar forvistes han til Valladolid som frisindet. Efter Opstanden 1820 fik B. Kongen til at undertegne Grundloven af 1812 og undertrykkede i Juli 1822 Gardens Forsøg paa at omstyrte Friheden. 1823 blev B. stillet i Spidsen for en Del af Hæren imod Franskmændene, men viste kun liden Kraft og Iver og sluttede i Aug. en Overenskomst med Hertugen af Angoulême om at blive staaende rolig med sin Hær. Derimod gjorde han i Oct. Indsigelse mod Kongens Omstyrtelse af den constitutionelle Regerings Beslutninger og mod Enevældens Gjenoprettelse og maatte derfor flygte til Paris, hvor han døde i Juni 1832. — Hans yngre Broder, **Louis Lopez B.**, f. 1778, blev 1808 Krigscommissær, siden Generaldirecteur for Statsindtægterne og 1825—33 Finansminister, i hvilken Stilling han bragte større Orden i Statshusholdningen. D. 1853.

Ballet [lett], af it. ballare eller det gammelfranske baller, at danse. De gamle havde allerede meget tidlig „pantomimiske Danse", der stode i særdeles stor kunstnerisk Anseelse, men vare højst forskjellige fra, hvad vi forstaa ved B., hvorvel de ere blevne Spiren dertil. Hos Lukian og andre Oldtidsforfattere ses, at de til Fløjter, Cither og Cymbel udførtes af en enkelt Danser, der selv opfandt dem, og havde til Opgave, ved Legemsbevægelser at give en plastisk Fremstilling af Sangens Indhold, idet han afvexlende, ved hurtig at skifte Ansigtets Maske, Klædebon og Legemsholdning, forestillede de i Sangen omhandlede mythiske eller historiske Personer og livfuldt og bestemt udtrykte deres øjeblikkelige Affecter og Følelser. De „pantomimiske Dansere" søgte deres Berømmelse i at lægge Sandhed, Kraft og Skjønhed i deres Bevægelsers og Gebærders Udtryk, og flere af dem bleve højlig beundrede, fordi de „saaledes kunde tale med Hænderne, at man troede ikke blot at se, men ogsaa at høre dem", havde Kunstfærdighed til under en og samme Chorsang at fremstille 5—6 Personer af saa stor Forskjellighed som Mars, Vulcan, Venus og Juno og formaaede ved deres Lidelser som Heroer eller Heroiner at aflokke Tilskuerne Taarer. — Den nyere B. har sin Oprindelse fra, at en Grev Aglio i det 16de Aarh. vilde forherlige de glimrende Hoffester i Turin ved Opfindelsen af et nyt Pragtskuespil. Ledet af de gamles Beretninger om de „pantomimiske Danse" faldt han paa at bringe Efterligninger af dem ind i det, der hidtil havde afgivet størst theatralsk Forlystelse, hvorved der opstod et Slags Skuespil, som blev kaldet B., men hverken var pantomimiske Danse eller hvad der nu benævnes B. I idelig Afvexling og Bevægelse forekom Pantomime og Dans, som gjordes til Hovedbestanddele, sammenblandede med Recitativer, Sang og Tale, men uden nogen som helst indre Forbindelse ved en Handling. Dette Slags B. blev 1561 af Katharine af Medici ved hendes Musikdirecteur Baltazarini indført i Frankrig og gjorde saa stor Lykke ved Hoffet, at ikke blot Prinser af Blodet, men Kongerne Ludvig XIII og Ludvig XIV selv optraadte som Dansere deri. Som dette Pragtskuespil fandt Indgang ved alle anselige Hoffer, saaledes ogsaa ved det danske, for hvilket Hofmaleren Carl v. Mandern i Anledning af Christian IV.s Søn Christians Bryllup arrangerede den første i Danmark givne B., som opførtes 7 Oct. 1634, og hvori Grev Christ. Ulrik Gyldenløve, Kongens uægte Søn, dansede. — En Omdannelse af B., hvorved den blev endnu mindre balletmæssig, begyndte Quinault 1671 i Paris med Opførelsen af sin »Les fêtes de l'Amour et de Bacchus«, som han kaldte en Pastorale, men som Publikum betitlede B., da den var anlagt paa at glimre ved Dans, der dog aldeles underordnedes Operahandlingen, hvilken den kun skulde forskjønne og fuldstændiggjøre. Allerede 1697 kom dog B. til mere kunstnerisk Betydning, da La Motte i »l'Europe galante«, der egentlig var en Opera, men, udstyret med mange Danse, blev gjort til Mønster for hvad man kaldte B., lod Dansene udgaa fra Personernes Sindsstemning og især brugte dem og det pantomimiske til Udvikling af Handlingen, som imidlertid ikke endnu i denne Balletart havde Enhed, men i Almindelighed var en anden i endog hvert Aktafsnit. Det var først i Midten af det 18de Aarh., at B. ved den franske Danser Noverre, en kundskabsrig og smagfuld Tænker over sit Fag, kom til kunstnerisk Selvstændighed, idet han alene af Pantomime og Dans construerede en ved sig selv forstaaelig og af egen Natur poetisk dramatisk Digtart. Hans Opfattelse af B.s Væsen er: „Enhver B., som ikke klart og uden Forvirring gjennemfører den Handling, den skal forestille, hvori man ikke kan følge Forviklingen, der ikke viser en Plan, og som ikke har Exposition, Knude og Opløsning, er ingen B., men kun et simpelt Dansedivertissement." Handlingen i B. maa derfor selv kunne forklare sig uden Program, idet den udspringer fra og fremstiller sig igjennem Gemytsbevægelser, som kunne gives tydeligt Udtryk ved Pantomime og Danse, hvilke vel skulle være den theatralske Udførelses Smykke, men tillige maa udgaa fra Situationerne, saa at de blive væsentlige Dele af det hele. En B. kan ikke være uden Dans, men Dans uden Handling er ingen B. Alt, hvad der af Personerne skal udtrykkes, maa Mimik og Bevægelser være nok til at give Naturlighed og gjøre forstaaeligt; rent conventionelle og flertydige Gebærder ere uforenelige med god B., ligesom ogsaa Sang, Transparentindskrifter og Fremvisning af forklarende Billeder, der kun paatrænge Tilskuerne Følelse af, at der hos B. er en Mangel, som den ikke maa have og virkelig heller ikke har, naar Stoffet og Midlerne til dets Udvikling søges inden for dens kunstneriske Omraade, der allerede i levende Fremstilling af Lidenskaber, Sæder, Skikke, Fere-

monier og alle Tidsalderes Folkeliv frembyder et uudtømmeligt Indhold. Efter den æsthetiske Charakters Forskjellighed er B. tragisk eller komisk, efter Stoffets Forskjellighed mythologisk, allegorisk, phantastisk og idyllisk. — Der var paa det danske Theater lige fra dets Oprettelse givet en Mængde Dansetrivialiteter under Benævnelsen B., da Italieneren Sacco, som havde gjort Bekjendtskab med Noverres Betragtning af B.s Væsen, fra 1763 begyndte paa det at indføre dramatisk behandlet B., dog kun i smaa Compositioner. Først ved Galeotti var det fra 1775, at B. her kom til Fremblomstring som selvstændigt, efter Noverres Grundsætninger gjennemført, ved dramatisk Interesse, udtryksfuld Mimik og plastisk Skjønhed almenbeundret Kunstværk. Efter Galeottis Død 1816 sank B. atter mere og mere ned til en Skuepladsen uværdig Platitude, indtil A. Bournonville 1829 begyndte ved en lang Række geniale Compositioner at tilbageføre den i kunstnerisk Retning og ved sin Smag i Behandlingen og sjældne Dygtighed til at benytte og lede sit Personale gav den en æsthetisk Betydning, som selv i Udlandet har gjort den navnkundig.

Ballin, Joel ell. John, dansk Kobberstikker, f. 22 Marts 1822 i Vejle, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn for at blive Maler, men da han senere foretrak at lægge sig efter Kobberstikkerkunsten, rejste han 1846 til Leipzig og derfra til Paris, hvor han efter nogle Aars Forløb vandt saa godt et Navn, at anselige Bestillinger satte ham i Stand til at leve som bosiddende her indtil 1870, da Krigen nødte ham til at flytte til London; derfra er han i 1882 vendt tilbage til Kjøbenhavn, hvor han nu lever. Blandt hans Blade kan nævnes „Daaben“ efter Knaus, to Livsbilleder efter Gustave de Brion, to Slagbilleder efter Protais, en Madonna efter Murillo m. fl. Siden 1877 har han været Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn.

Ballina [bāllinah], Stad i Mayo Shire, Connaught, i Irland, ved Floden Moy, 1¼ M. fra dens Udløb i Killalabugten paa Øens Nordvestside. 6,000 J. Kornhandel, Laxefiskeri.

Ballinasloe [bællinæslōh], Stad i Galway Shire, Connaught, i Irland, 17 M. v. for Dublin. 5,000 J. Vigtige Kvæg- og Uldmarkeder.

Ballist, en af de ældste Krigsmaskiner (s. d. A.), der efter nogle udkastede Pile, efter andre Stene. **Ballistik** afhandler Lovene for Kastebevægelsen, navnlig med Hensyn til Bevægelsen af Projectiler fra det grovere Skyts. I det lufttomme Rum vilde Projectilet, der bevæger sig paa Grund af den oprindelig meddelte Hastighed og Tyngden, som stadig drager det nedad, bevæge sig i en Parabel; men ved de store Hastigheder, de udskudte Projectiler have, faar Luftens Modstand, der voxer i et meget stærkere Forhold end Hastighedens Kvadrat, en betydelig Indflydelse og bevirker, at den nedstigende Gren af Banen bliver langt stejlere end den opstigende og nærmer sig i det uendelige til en lodret Linje. Den saaledes bestrevne Bane kaldes den **ballistiske** Curve.

Ballon, fr. [ballōng], rundt, hult Legeme, ofte af Glas. I Physiken bruges en B. med Hane til Luftvejninger, i Chemien en B. med en eller flere Halse især som Forlag ved Destillation. S. **Luftballon.**

Ballottere, afstemme ved Hjælp af Kugler.

Ballston-Spa [bāālstn], et stærkt besøgt Badested i Staten New-York i Nordamerika, 5 M. n. for Albany.

Ballu, Théodore [lyh], fransk Bygmester, f. 1817 i Paris, Elev af Lebas 1850, afløste Gau ved Opførelsen af Kirken St. Clotilde, hvis smukke Taarn han byggede. Foruden Restaurationen St. Jacques la Boucherie og St. Germain l'Auxerrois byggede han Kirkerne St. Trinité og St. Ambroise i Paris, den sidste i en rigt smykket romansk Stil.

Ballum, Sogn med Ladeplads paa Slesvigs Vestkyst lige over for Røms, var indtil Fredslutningen 1864 en af de jyske Enclaver.

Ballymena [bællimīnæ], Stad i Antrim Shire, Ulster, i Irland, 5 M. n. v. for Belfast. 8,000 J. Lærredshandel.

Ballyshannon [bællischännen], Stad i Donegal Shire, Ulster, i Irland, ved Floden Erne, i Nærheden af dens Udløb i Donegalbugten. 4,000 J. Lærredsvæverier.

Balmoral [bællmörrel], kongeligt Slot i Aberdeen Shire i Mellemskotland, 10 M. v. til s. for Aberdeen ved Floden Dee. Dronning Victoria opholder sig jævnlig her om Sommeren.

Balneologi, Læren om Badene i dette Ords videste Betydning (s. **Bad**), deres forskjellige Arter og Anvendelse i Lægekunsten, hvilken sidste Del af B. ogsaa kaldes **Balneotherapi.**

Bālsam kaldes Safter, der enten frivillig eller efter Snit udflyde af forskjellige Træers Bark; de ere almindelig tykflydende, og deres væsentlige Bestanddele ere Harpix og ætherisk Olje. Destilleres de med Vand, gaar den ætheriske Olje over, og Harpix bliver tilbage. De benyttes en Del i Medicinen især til udvendig Brug (Plaster eller Salve), f. Ex. Terpentin (s. d. A.), canadisk og karpathisk B. (af Træer af Granfamilien), Copaivabalsam (s. d. A.) og Perubalsam (s. d. A.). **Balsamtræer** (Famil. Burseraceæ), tropiske Træer eller Buske med uligefinnede eller trekoblede Blade og smaa Blomster; de indeholde alle vellugtende harpixagtige Stoffer, som enten udsvede af sig selv af Barken eller ved Indsnit i samme. Af Myrrhatræet faas det allerede fra Oldtiden bekjendte og dels som Røgelse, dels som Lægemiddel anvendte Myrrha (s. d. A.). To andre Arter af samme Slægt ere ligeledes vigtige B., nemlig arabisk B. (B. gileadense), hvoraf faas Mekka-Balsam, og afrikansk B. fra Senegambien. Ostindisk Balsam (Olibanum indicum, Thus), Oldtidens Virak, en vellugtende, bittert smagende og bleggul Harpix, faas af det ostindiske Viraktræ (Boswellia serrata).

Bālsam (Tanacetum Balsamita), vedvarende Urt af Slægten Regnfang af de kurvblomstredes Familie (Synkegruppen), med ægformede, savtakkede Blade og talrige smaa Blomsterkurve i en halvskjærmformet Kvast; alle Blomsterne med gule, rørformede Kroner. B. er vildt-

voxende i Sydeuropa og dyrkes i Danmark og Norge, især i Bønderhaver, paa Grund af dens vellugtende Blade. B. anvendtes tidligere i Lægevidenskaben, nu kun undertiden som Husmiddel.

Balsamēring, den Kunst at præparere Lig saaledes, at de beskyttes imod Forraadnelse, skyldes oprindelig Ægypterne, der balsamerede alle deres Lig og mange af de hellige Dyr. Deres Methode bestod, saa vidt vides, hovedsagelig i Ligenes Behandling med vellugtende Harpixer og Balsamer (hvoraf Navnet) samt lufttæt Indhylning i Bind, men enhver „Mumie" (saaledes behandlet Lig) viser, hvor utilstrækkelig denne Fremgangsmaade var til at bevare Ligene. I den nyere Tid indsprøjter man i Ligets Aarer Opløsninger af forskjellige Stoffer, som dels berøve Vævene deres Vædsker, dels bringe Æggehviden i dem til at coagulere (Chlorzink, Lerjordsalte, Sublimat, Arsenik, Kreosot), for derved bedre at bevare Delenes Form.

Balsamin (Balsamina), Slægt af Balsaminfamil., Urter med en saftig Stængel, hele, savtakkede Blade, uregelmæssige Blomster med farvede Bægerblade, hvoraf det bageste er meget stort og forsynet med en Spore, og en Kapsel, som springer elastisk op og saaledes slynger Frøene langt bort. Have-B. (B. hortensis) fra Ostindien dyrkes paa Grund af de smukke, i forskjellige Farver varierende Blomster baade i Friland og som Potteplante. Spring-B. (Impatiens Noli tangere) med gule Blomster og meget elastiske Kapselklapper vorer vildt i Danmark og Norge i fugtige Skove.

Balsgaard, Carl Vilhelm, dansk Maler, f. 29 Dec. 1812 i Kjøbenhavn, uddannede sig ved Kunstakademiet og lagde sig efter Blomster- og Frugtmaleriet. 1855—56 var han udenlands med Akademiets mindre Stipendium og blev 1858 optaget som Medlem; 1867 fik han Titel af Professor.

Balslev, Carl Frederik, f. 10 Jan. 1805 i Haarslev i Fyn, hvor hans Fader Rasmus B. var Sognepræst, blev 1833 Sognepræst til Vejerslev og Blidstrup paa Mors og 1850 Sognepræst ved Ribe Domkirke og Stiftsprovst i Ribe Stift. 1860 kom han til Fyn som Sognepræst for Nørre-Broby, men vendte atter 1867 tilbage til Ribe som Stiftets Biskop. B. har fornemmelig erhvervet sig et fortjent Navn ved sine to Skolebøger: „Bibelhistorie tillige med lidet af Kirkens Historie efter Apostlenes Dage, til Brug for Almueskoler" (1844, 81 Opl. 1883); „Luthers Katechismus med en kort Forklaring, en Lærebog for den uconfirmerede Ungdom" (1849, 114 Opl. 1883); ved kgl. Resol. af 1856 blev det tilladt at bruge denne ved Religionsundervisningen i Skolerne og ved Confirmationen i Stedet for den forhen ene privilegerede „Balles Lærebog", hvilken den efterhaanden har fortrængt fra næsten alle Landets Skoler. 1883 blev B. Æresdoctor i Theologien.

Balsora, d. s. s. Basra.

Balta, Stad i det russiske Gouv. Podolien, 32 M. s. ø. for Kamenez-Podolsk. 20,000 J., for største Delen Jøder. Uldmanufakturer, Garverier. Besøgte Messer. 10 April 1882 Jødeforfølgelser.

Baltādschi (d. e. Brændehugger), egtl. Mehemed, hævede sig to Gange i Beg. af det 18de Aarh. (1704 og 1710) ved Rænker til tyrkisk Storvezir for en kort Tid. Da den svenske Konge Carl XII havde søgt Tilflugt i Tyrkiet og bevæget Porten til at begynde Krig med Rusland, anførte B. Hæren mod Peter d. store, som med en ringe Styrke havde vovet sig ind i Moldau, hvor han blev omringet og ingen Udvej saa til Frelse, da hans Ægtefælle Katharine ved Bestikkelse, idet hun skjænkede Storvezıren alle sine Juveler, bevægede denne til at slutte Fred og lade Peter med sine Tropper uhindret drage bort. I samme Øjeblik, som dette skete, kom Carl i den tyrkiske Lejr og spurgte forbitret B., hvorfor han ikke havde ført Czaren fangen til Constantinopel; men Tyrken svarede tørt: „Hvo skulde have regeret hans Rige i hans Fraværelse?" Carl hævnede sig ved at ville sine Sporer ind i Storvezirens Pels og sønderrive den. Anklaget for sit Forhold ved Hoffet i Constantinopel blev B. afsat og forvist til Lemnos, hvor han døde 1712.

Balta-Limān, en Flække i Tyrkiet, paa den europæiske Side af Bosporus, i Oldtiden kaldet Phidalia. Her blev i Maj 1849 sluttet en Aftale mellem Tyrkiet og Rusland, som gav dette i 7 Aar lige Ret med Tyrkiet til at indblande sig i de tre Donaufyrstendømmers Sager og derved medvirkede til Krimkrigen.

Baltard, Victor [tāhr], fransk Bygmester, f. 1805 i Paris, d. 1874, var Søn og Lærling af Louis Pierre B. (1764—1846) og hørte til Frankrigs mest fremtrædende Bygmestre i den nyere Tid. Hans Hovedværk er Kirken St. Augustin i Paris.

Baltimore [baaltimōhr], Stad i Staten Maryland i Nordamerika, ved Patapscobugten, en Vig af den store Chesapeakebugt. 340,000 J. (1881). Smuk, regelmæssig Stad med storartede offentlige Bygninger, blandt hvilke fremhæves Raadhuset, Domhuset, Fængslet, Børsen, Banken, den katholske Kathedralkirke og en Mængde andre Kirker. Her er et stort Washington-Monument og flere andre Mindesmærker, Marylands Statsuniversitet, en medicinsk Skole og et katholsk Præsteseminarium. B. er Sæde for en Ærkebiskop, der staar i Spidsen for Unionens katholske Gejstlighed. Industrien er meget betydelig, og her findes store Skibsværfter, Rebslagerier, Jærnstøberier, Maskinværksteder, Tobaksfabriker, Sukkerraffinaderier, Korn- og Savmøller; i Omegnen Kobber- og Jærnværker. B. har en udmærket rummelig og sikker Havn og driver betydelig Handel; de vigtigste Udførselsartikler ere Hvedemel og Tobak. Anlagt 1729 (s. næste A.)

Baltimore [s. o.], Lord, f. 1578, d. 1632, hed oprindelig George Calvert, engelsk Statsmand. Han stod i høj Gunst hos de to første Stuarter og modtog af Carl I en stor Strækning Land i Amerika. Dette Land kaldte han til Ære for Dronningen Maryland, og den der 1729 anlagte Stad fik Navn efter ham.

Bāltischport, Havn i Rusland, anlagt af Pete d. store ved en Vig af den finske Bugt,

5 M. v. for Reval; den er rummelig, men ikke dyb. 1,000 J. (1881).

Baltiske Hav, det først hos Adam af Bremen forekommende Navn paa Østersøen, dannet af Baltia, Navnet paa en af Plinius omtalt Ø i det nordl. Europa, sandsynligvis den sydlige Del af Sverige. **B. Sprog**, s. **Litauen**.

Baltrum, en af de langagtige og flade Smaaøer i Nordsøen ud for Hannovers Kyst, beboet af c. 200 Mennesker, der ernære sig som Lodser og Fiskere.

Baltschik, Stad i Fstd. Bulgarien, ved det sorte Hav, 4 M. n. ø. for Varna. 5,000 J. God Havn. Betydelig Viavl. Heste- og Kvægmarkeder.

Baludschistan, en Landstrækning i Asien, mod Ø. begrænset af Forindien, mod N. af Afghanistan, mod V. af Persien og mod S. af det arabiske Hav. 5,000 □ M. med 350,000 J. B. er et Bjærgland med talrige Sletter og Dale, der for største Delen have sandet Jordbund og paa Grund af Vandmangel antage Ørkenkarakter. Brahuibjærgene i Landets østlige Del skilles ved Bolanpasset fra de vestlige Soleimanbjærge i Afghanistan og løbe med N.—S. Hovedretning til det arabiske Hav, hvor de ende i Forbjærget Muvarik ell. Monz. De have en Bredde af over 30 Mil og danne omkring Kelat en Højslette paa henved 6,500 F.s Højde. Mod Ø. udsende de en Kjæde henimod den indiske Grænse, fra hvilken Kirthabjærgene gaa mod S. langs denne Grænse og sænke sig som Pabbjærgene ned mod det arabiske Hav. En anden høj Bjærgkjæde, der kommer fra Persien, gjennemstryger Landet fra V. mod Ø. i en Afstand af 12—14 M. fra Havet og gaar mod S. over i en Højslette, der sænker sig mod dette og til Slutning danner ubetydelige Højdepartier. Mod N. gaar Bjærgkjæden over i Brahuiplateauet. Landets vestlige og nordvestlige Del optages af Ørkenstrækninger, gjennemstrøgne af lave Kjæder. I disses nordvestlige Del er den store Saltsump Hamun. — B. har ingen større Floder. Fra Brahuisletten gaa Bjærgstrømmene Bolan og Mula gjennem de efter dem benævnte Pas mod S.Ø. og Ø.; de føre kun ringe Vandmængde og tabe sig sædvanlig i Sandet, inden de naa Indiens Grænse. Mod S. løber Pab langs Grænsen og Purali længere mod V. til det arabiske Hav; ogsaa disse føre kun ringe Vandmængde. Fra Højlandet langs Sydkysten føres Vandet gjennem talrige smaa Bjærgstrømme til Havet: den betydeligste af disse er Descht i Nærheden af den persiske Grænse. — Klimaet er paa Grund af Højdeforholdene og Beliggenheden af en meget forskjellig Charakter. Paa Brahuisletten vexler Dag- og Nattemperaturen meget stærkt; den højeste Dagtemperatur er om Sommeren omtr. 40°, hvorimod den om Natten kan synke til 9 à 10°. Vinteren er her meget stræng paa Grund af Nordostmonsunen, og Temperaturen synker i Februar endog til ÷ 13°. I Landet n. ø. for Brahuibjærgene er Sommeren trykkende hed, og selv om Vinteren kunne Dagene naa en Varme af henimod 37°, medens Nattemperaturen sjælden gaar under 5°. Regnmængden paa Brahuisletten er kun ringe; dog medfører Sydvestmonsunen om Sommeren undertiden et meget betydeligt Nedslag. — I Højlandet langs Sydkysten følger efter c. 3 Ugers stærk Regn i Februar og Marts den varme Tid indtil October med hyppig Regn i Juni og Juli og størst Hede i August og derefter den kolde Tid fra November til Januar. Denne Landstrækning skildres i det hele som usund og hjemsøgt af ondartede Febersygdomme. Landstrækningen mod N. Ø., der mod N. og V. er omgiven af høje Bjærge, hjemsøges ofte af heftige Sandstorme, der ligne Ægyptens Chamsin. — Foruden Centralgebetet Kelat deles Landet i 5 Provinser, Mekran, den vestlige, og Lus, den østlige Søprovins, Dschalavan og Katschi langs den indiske Grænse og Saravan mod N. V. henimod Ørkenen. — Befolkningen henhører til forskjellige Folkestammer og deles i talrige Smaaclaner. Den ledende Folkestamme, der bebor Højplateauet, er den tamuliske Brahuistamme, der har sit eget Sprog, Brahui. De egentlige Balutscher, der tale en fordærvet persisk Dialekt, deles i 2 Stammer, Rind og Lumri, hine fornemmelig i det vestl. Katschi, det nordøstlige Saravan og i nogle Strækninger af Mekran, disse for største Delen i Lus og det østlige Mekran. Desuden forekomme spredt Afghaner mod N. og Hinduer mod S. og langs Kysten samt i de større Stæder, hvor de drive Handel og Pengeforretninger. Balutscherne og Brahuierne ere semitiske Muhammedanere. — Khanen af Kelat er nominelt Landets Hersker; men ligesom han i mange Henseender staar i Afhængighedsforhold til engelsk Ostindien, saaledes er ogsaa hans Herredømme over de talrige Smaafyrster ofte meget usikkert. Landets Hovedstad er Kelat. I den nyeste Tid er en Jærnbanelinje ført fra Indusmundingerne op mod Bolanpasset og agtes fortsat til Kandahar i Afghanistan. — B. hed i Oldtiden Gedrosia, og Alexander den store drog gjennem Landet paa sit Tilbagetog fra Indien. Under sit nuværende Navn forekommer B. først, da en Stammehøvding Nasir 1739 blev godkjendt som Overhoved for alle Stammerne af Nadir Schah i Persien. Tidligere stod det i Afhængighed af Herskerne i Kabul. 1854 sluttede Khanen i Kelat en Overenskomst med den engelske Regering i Indien, hvorefter denne har Ret til at sende Tropper til Kelat. Under Englands Krig med Afghanistan 1879—80 stod B. paa Englands Side.

Balustrade [baly], Rækværk, f. Ex. paa en Balcon, hvis Haandsfang hviler paa smaa Søjler, **Balustre**.

Baluze, Etienne [lyhs], fransk Historieskriver, f. 1630, fra 1670 Professor i den kanoniske Ret i Paris, blev 1710 forvist, fordi han ved sit Værk »**Histoire généalogique de la maison d'Auvergne**« havde paadraget sig Ludvig XIV.s Mishag, kom tilbage 1715 og døde 1718. Foruden ovennævnte ere de mest bekjendte af hans Skrifter: »**Regum Francorum capitularia**«, »**Vitæ paparum Avenionensium**« og »**Collectio veterum monumentorum**«.

Balzac, Honoré de [sǟkk], en af de berømteste franske Novellister og Romandigtere, f. 1799 i Tours. Mod sin Tilbøjelighed blev han sat paa en Advocats Kontor i Paris, men forlod dette for at styrte sig ind i vilde literære Speculationer, og under forskjellige Pseudonymer sammenskrev han c. 30 Romaner, gik i Compagni med en Bogtrykker om Udgivelsen af et Tidsskrift og sank dybere og dybere i Gjæld. Først 1829 fandt han sit Talent. Romanen »Les derniers Chouans ou la Bretagne en 1800« forbavsede ved sin kraftige Realisme og ejendommelige pessimistiske Humor. »Physiologie du Mariage« (1831) gav en Række Reflexioner over og Billeder af det ægteskabelige Liv med genial Cynisme og underligt Sværmeri. I »Contes drôlatiques« (beg. 1833) bruges Rabelais's drøje Stil til Indklædning af et lige saa drøjt Indhold. Fra nu af vexer B.s Produktion til det uhyre. Overalt ses hans Skarpsyn for Sjælelivets fineste Udtryk i det ydre legemlige, og han forfølger sin psychologiske Anatomi med genialt videnskabeligt Skarpblik lige til Lidenskabernes Virkning paa Rygmarven og Nerverne. Det abnorme er for ham lige saa godt som det normale, det gemene som det ædle; blot det lader sig male med Effect. Det eneste absolut berettigede er Naturkraften i alle sine Former. Han er Fader til den moderne Naturalisme, men han hænger endnu stærkt sammen med Romantiken ved sin Hang til det effectfulde og romanagtige i triviel Forstand. Selv var han personlig overvældet af sin Phantasi; han løj over for sine bedste Venner uden at ville noget ondt dermed, thi han troede paa sine Historier i Øjeblikket. Overbevist om sin prophetiske Mission samlede han en stor Del af sine Romaner under Titlen »Comédie humaine« med Underafdelinger efter de forskjellige Samfundskredse, hvori de bevæge sig; de samme Personer fortsættes igjennem hele Rækker af Romaner, fulde af Enkeltheder af første Rang, men ofte forvirrede i Compositionen (de mest fremtrædende: »Peau de chagrin«, »La femme de trente ans«, »Eugénie Grandet«, »La recherche de l'absolu«, »Le père Goriot«, »Illusions perdues«). Der findes i dem Partier af shakspearsk Storhed. Omtr. 1830—40 ligger B.s Culminationsperiode; siden falder hans Produktion noget over i det industrielle; stadig nærede han Drømme om fabelagtige Rigdomme, som han kunde erhverve. En polsk Grevinde forelskede sig i ham ved Læsningen af en Roman »Un médecin de campagne«; fra 1835 corresponderede de ivrig; da Grevinden blev Enke, ilede B. til Polen og førte hende hjem som sin Hustru. Hans tiltagende Fedme besværede ham mere og mere; 18 Aug. 1850 døde han af et Onde i Hjærtet.

Balzac, J. L. G. de [s. o.], fransk Skribent, f. 1594. Han udgik fra Hôtel de Rambouillets Kreds, var yndet af Richelieu og blev Medlem af Akademiet. Han var en fint beregnende Stilist og var en af de første, der forstod i Prosaen at anvende de Antitheser og Parallelismer, som senere ansaas for en saa stor Skjønhed, men denne Færdighed bliver hos ham af Mangel paa Idefylde og Varme til Svulst og Bombast. »Le prince«, »Le Socrate chrétien« og de »Lettres«, som han, da han paa Grund af literære Kjævlerier havde trukket sig tilbage paa et Landsted, skrev til Kongen, Digteren Chapelain o. fl., ere hans mest bekjendte Arbejder. D. 1655.

Balæniceps, Vadefugl af meget betydelig Størrelse, nær beslægtet med Storkene; Næbbet overordentlig stort, Overnæbbet baaddannet; lever i Mellemafrika ved Søer og Sumpe af Skildpadder og andre Krybdyr.

Bambarra, et Kongerige, c. 1,000 □ M. stort, i det vestl. Afrika, paa begge Sider af Nigerens øvre Løb. Befolkningen, der angives til 2 Mill., bestaar af muhammedanske og hedenske Negere og nogle indvandrede Fellatahser og Maurere og driver Agerdyrkning, Kvægavl, Haandværk og Handel. Hovedstad Segu ved Niger.

Bambas, N., græsk Lærd og Archimandrit, f. paa Chios, studerede i Paris, var 1815—21 Gymnasieforstander paa Chios, derefter Prof. i Philosophi ved Korfus Akademi, til sidst i Athen. Under Frihedskrigen ledsagede han Demetrius Ypsilanti paa hans Tog i Peloponnes og gjorde stor Virkning som patriotisk Taler. Han har paa Nygræsk udgivet rhetoriske, grammatiske og philosophiske Arbejder og har ligeledes behandlet gammelgræsk Grammatik. D. 1855.

Bamberg, Stad i Bayern, 7 M. n. for Nürnberg, ved Floden Regnitz, ikke langt fra dens Udløb i Main. 30,000 I. (1880). Ærkebispesæde, prægtig Kathedralkirke, flere Slotte. Appellationsret, Lyceum, Gymnasium og Lærerseminarium. Bomuldsspinderier, Klædefabriker, store Bryggerier og Handelsgartnerier. Livlig Handel. B. er anlagt i Begyndelsen af det 9de Aarh. og var i Middelalderen Residens for flere Kejsere, ligesom her ogsaa gjentagne Gange er holdt Rigsdage. Kejser Henrik II, som arvede B. efter sin Fader Hert. Henrik af Bayern, stiftede 1007 her et Bispedømme, der bestod til 1801, da det ved Freden i Lunéville blev seculariseret og givet til Bayern. I Følge Concordatet af 1817 blev der oprettet et Ærkebispedømme i B., under hvilket Biskopperne i Würzburg, Eichstädt og Speier staa. Fra 1585 til 1803 havde B. et Universitet. I Nærheden af B. laa Slottet Babenberg, som Byen skylder sin Oprindelse og sit Navn. I B. holdt 8 tyske Mellemstater i Maj 1854 en Conference for at enes om en fælles Optræden under den orientalske Krig.

Bamberger, H. v., f. 1822 i Zwonarka ved Prag, var først klinisk Assistent hos Oppolzer i Wien, blev 1854 Prof. i medic. Klinik i Würzburg og ved Oppolzers Død 1872 Directeur for den medicinske Klinik i Wien. Han har især gjort sig bekjendt ved Arbejder over Sygdommene i Fordøjelsesorganerne.

Bamberger, Ludvig, tysk Politiker og Nationaløkonom, f. 22 Juli 1823 i Mainz af jødisk Slægt, blev Advocat smstds. 1845 og var en af Førerne for Bevægelsen 1848. B. deltog 1849 i Opstanden og maatte derfor flygte til Schweiz, samt levede 1853—67 i Paris som Leder af et stort Banquierhus. Efter at være amnesteret vendte B. tilbage til Tysk-

land, blev 1868 Medlem af Toldparlamentet og 1871 af den tyske Rigsdag, hvor han siden har været en af det nationalliberale Partis — og fra 1880 af de saakaldte „Secessionisters" — Førere. Især tog han Del i Forhandlinger om finansielle Spørgsmaal, Mønt- og Bankvæsenets Ordning; forsvarede ivrig Frihandelen imod Kathedersocialisternes Theorier og Bismarcks Tilbagevenden til Toldbeskyttelsen. B. har ogsaa udgivet flere Skrifter om herhenhørende Spørgsmaal og om Arbejderforholdenes Ordning.

Bambino, it., lille Barn, særlig Jesusbarnet. Santissimo B., en prægtig paaklædt Trædukke, forestillende Jesusbarnet, i Kirken Ara Coeli i Rom; den anses for at kunne gjøre Undere og hentes af den Grund ikke sjælden til Syge.

Bambocciader, it. [botschiāder], kaldes i Malerkunsten Fremstillinger af Almuens Liv, Bondegilder, Kroliv, Markeder o. lign. Den Slags Billeder vare især yndede i Holland, og talentfulde Malere gjengav snart med spillende Lune, snart med bred Naturalisme mange saadanne Optrin. Navnet kommer af, at Italienerne gav Pieter van Laar (s. d. A.) Øgenavnet Bamboccio paa Grund af hans Lidenhed, og da han netop var berømt for saadanne Folkelivsbilleder, overførtes Navnet paa dem. Han var dog ikke den første, der malede den Slags Emner; før ham havde f. Ex. Breughel (Bonde-B.) udmærket sig heri, og senere maa Teniers, Brouwer, Ostade, Steen o. fl. nævnes som berømte B.-Malere.

Bambūk, en Mandingo-Stat i Senegambien i Vestafrika, ø. for Floden Faleme, der falder i Senegal. Saa vel Faleme som dens Bifloder ere guldholdige. B. er et Bjergland, hvis rige Græsgange ernære talrige Kvæghjorder, ligesom her ogsaa findes store Strækninger frugtbart Agerland, der frembringer gode Afgrøder af Majs og Ris. I Bjergene findes Jærn, Guld og Sølv. Klimaet er meget hedt og Landet tyndt befolket.

Bāmbus (Bambusa), Slægt af Græssenes Familie, tropiske Træer med flere Straa, der ved alle de mellemste og øvre Led bære Knipper af tynde, stærkt forgrenede Grene; Blomsterstanden en Top, dannet af flerblomstrede Smaaax; 6 Støvdragere og en enkelt Griffel. Almindelig B. (B. arundinacea), den største af alle Græsarter (Straaet 20—60 F. højt og 2—6 T. i Tværsnit), har hjemme i Ostindien, hvor den danner Skove, men dyrkes mange Steder i Tropelandene. De gamle Straa benyttes som Bygningstømmer og paa mangfoldig anden Maade; de unge Skud af Rodstokken give en velsmagende Spise; af de gamle Straa faas det saakaldte Tabaschir, der som en hvid Masse udvikles i Leddene og væsentlig bestaar af Kiselsyre med noget Kalk og Kali; det anvendes som Lægemiddel; af Udløberne fra Rodstokken forfærdiges Spaserestokke. Flere andre B.-Arter have lignende Anvendelse.

Bamiyan, et Bjergpas i Asien, der afgiver den bekvemmeste Vej over Hindukusch-Kjæden i Afghanistan, 12 M. v. for Kabul, er mærkeligt ved de mange i Klipperne udhuggede Huletempler og Celler, der vidne om tidligere Buddhadyrkelse, samt ved to i Klipperne udhuggede kolossale Figurer, en mandlig, 120 F. høj, og en kvindelig af den halve Højde. Muhammedanerne fortrængte Buddhisterne, ødelagde deres Helligdomme og anlagde en Stad, som Dschingiskhan ødelagde 1221.

Bamle (Bamble), Præstegjæld og Herred i Norge, paa Vestsiden af Langesundsfjorden, omkring Ladestedet Stathelle; derefter har B.s Fogderi, Sorenskriveri og Provsti Navn. B. Fogderi bestaar af Herrederne Ejdanger, Gjerpen, Slemdal, B., Sandøkedal og Drangedal, samt Ladestederne Langesund og Stathelle.

Bamse, norsk Benævnelse for Bjørnen.

Ban ell. **Banus**, den gamle Benævnelse for de Overbefalingsmænd i de ungarske Grænsedistricter, der ligesom de tyske Markgrever i Krigstid anførte Districtets Tropper og i Fredstid varetog Retsplejen osv. Nu bruges Titlen kun af Statholderen i Kroatien. B. staar i Spidsen for den kroatisk-slavoniske Regering, er ansvarlig for Landdagen i Agram, staar i Provinsanliggender umiddelbart under Ungarns Regering og tager for ungarsk-kroatiske Fællesanliggender Del i det ungarske Ministerraad.

Ban (Kirkeban, Excommunication) bet. Udelukkelse af det kirkelige Samfund. Paa Christi Tid omtales B. hos Jøderne som en Udelukkelse af Synagogen enten paa en vis Tid eller for bestandig, i hvilket Tilfælde Synderen blev udstødt af Samfundet med Forbandelser. I Lighed hermed blev Banlysningen optagen i den christne Kirke, og allerede Paulus overgav Synderen i 1 Cor. 5te Cap. til „Satan til Kjødets Fordærvelse, at Aanden maatte frelses paa vor Herre Jesu Christi Dag"; fra da af var det enhver Christens Pligt at sky Omgang med ham. I Middelalderen skjelnedes mellem det store og det lille B.; det sidste bestod kun i Udelukkelse fra Sacramenterne, hvorimod det første, der ogsaa kaldtes Anathema (s. d. A.), var en fuldstændig Udstødelse af det kirkelige Samfund. Fra Pipins Tid gav Staten Kirkens Bestemmelser Kraft og Eftertryk ved verdslig Magt, og Pave Innocens III og Kejser Frederik II forordnede, at den banlyste skulde erklæres i Rigets Acht. Derved blev B. et frygteligt Vaaben i Pavernes Haand mod Fyrster og Folk og bidrog betydelig til deres hierarchiske Politiks Sejervindinger. Skjønt Luther gjorde gjældende, at B. kun maatte betragtes som en kirkelig Straf, udøvet i Fællesskab af Præst og Menighed, vedblev Statsmagten i de lutherske Statskirker at forbinde verdslige Straffe med de kirkelige, og i endnu højere Grad var dette Tilfældet i de reformerte Kirkesamfund; factisk vedblev altsaa det store B. at bestaa ved Siden af det lille ogsaa i de protestantiske Kirker og blev først afskaffet i 17de Aarh. Ogsaa i de katholske Lande har den nyere Tids Lovgivning berøvet Banlysningen dens borgerlige Virkninger, og mange Stater have under deres Kampe med Pavestolen forbudt deres Gejstlige at forkynde nogen Banlysning for Handlinger, som Staten har paabudt. Det lille B. bestaar derimod som ren kirkelig Straf ogsaa i mange prot. Kirkesamfund, men i de fleste rigtignok

kun paa Papiret. I Danmark og i Norge finder ingen Banlysning længere Sted; derimod kan der nok gives Tilfælde, hvori Præsten kan nægte en vitterlig Synder, som har givet aabenlys Forargelse, at fremstille sig som Fadder eller at deltage i Nadveren, det sidste dog kun efter dertil indhentet Tilladelse fra Biskoppen. Jvfr. **Kirketugt.**

Ban, fr., **Bann**, tysk, i Middelalderens Retssprog et Udtryk for enhver Art Overhøjhed eller overordnet Magt. Det brugtes saaledes navnlig som en Betegnelse dels for Lenshøjhed, dels overhovedet for et saadant Overordnelsesforhold over andre, som medførte en Tvangsret i en eller anden Henseende over disse (s. **Banret**). **Banāl**, hvad der befinder sig under B.; i overført Betydning hvad der ved hyppig Anvendelse er blevet betydningsløst; en b. Phrase bet. saaledes en forslidt Sætning.

Banān, s. **Pisang.**

Banāras, Stad i Forindien, Nordvestprovinserne, ved Ganges's venstre Bred, 82 M. v. n. v. for Calcutta, med hvilken den er i Jærnbaneforbindelse. 208,000 I. (1881). B. er Hinduernes helligste Stad og den hinduiske Lærdoms Hovedsæde, har en overordentlig stor Mængde Hindutempler og Mosteer (blandt de sidst nævnte er den pragtfuldeste opført af Aureng-Zeb), en berømt braminsk Højskole og et astronomisk Observatorium. Uld-, Bomulds- og Silkevæverier; betydelig Handel med Shavler, Musselin og Ædelstene. I Februar og Marts holdes her store Markeder. B. er et overordentlig stærkt besøgt Valfartsted, som mange fromme Hinduer søge hen til, naar de mærke deres Livs Ende, fordi de ved at dø der tro sig Himlen nærmere.

Banāt, oprindel. den af en Ban bestyrede Grænseprovins, brugtes særlig om den sydl. Del af Ungarn, der 1849—60 udgjorde et eget Kronland under Navnet „Voivodskabet Serbien og B. Temes".

Banausisk, haandværksmæssig; snæverhjærtet.

Banbury [bänbørri], Stad i England, Oxford-Shire, 5 M. n. for Oxford. 12,000 I. Store Bryggerier. I Omegnen laves en fortrinlig Ost. Ved B. stod 1469 en Kamp mellem Jarlen af Warwick og Edvard IV, hvorved denne nødtes til at forlade England.

Banco (it., en Bank) betegner en i Modsætning til den i tidligere Tider hyppig forandrede Courantmønt uforanderlig Regningsenhed, repræsenterende en efter Vægt bestemt Mængde Sølv; forekom bl. a. i Sverige, hvor dog „en Rigsdaler B." ingenlunde opfyldte denne Bestemmelse, men snart blev en almindelig Papirseddel, der paa Grund af en altfor stærk Emission blev Cours underkastet og var meget variabel, indtil det ved Lov blev fastsat, at 1 Rd. B. fra 1 Marts 1830 skulde være = $\frac{1}{4}$ Rd. Species (= $1\frac{1}{2}$ Rd. Rigsgjeld = 72 Sk. dansk). Derimod var „Hamburger-Mark-B." hverken en præget Mønt eller Papirseddel, men kun en Regningsenhed, baseret paa det i Hamborgs Girobank modtagne Sølv, hvoraf hver kølnsk Mk. f. S. regnedes til 27 Mk. 12 Sk. B., 1 Mk. B. altsaa lig 64 Sk. dansk. Ved Indførelsen af en for hele Tyskland fælles Guldmønt bortfaldt (1873) den hamborgske Mark-B. — **B.-Cours**, Coursen paa Hamb.-Vexler (B.-Vexler).

Bancroft, George [bänn], nordamerikansk Historieskriver, f. 3 Oct. 1800 i Worcester i Massachusetts, Søn af en unitarisk Præst. B. fik sin første Uddannelse ved Universitetet i Cambridge og rejste 1818 til Tyskland for at studere Historie; tog Doctorgraden i Göttingen 1820 og levede i Berlin sammen med flere store Videnskabsmænd. Efter sin Hjemkomst 1822 blev B. Lærer i Græsk i Cambridge, grundlagde en lærd Skole efter tysk Mønster og søgte at udbrede Kjendskab til tysk Literatur, bl. a. ved Oversættelser af tyske Digte. Ogsaa tog B. Del i det politiske Liv, sluttede sig til Demokraterne og blev 1838—41 til Løn Toldopkræver i Boston. 1844 var han Demokraternes Candidat til Gouverneurposten i Massachusetts, men faldt igjennem; derimod blev han 1845 Marineminister og 1846—49 Afsending i London. Allerede 1834 havde B. udgivet 1ste Bd. af det Hovedværk, der har gjort ham navnkundig blandt Nutidens Historieskrivere, nemlig „de forenede Staters Historie", og 1840 udkom 3dje Bd., hvormed første Række, der omfatter Landets Bebyggelse og Historie indtil 1748, sluttedes. I London fik B. ypperlig Lejlighed til at samle Materialier til Fortsættelsen, og 1851—54 udkom endnu 3 Bd., der gaa til Frihedskrigens Begyndelse 1774. Senere er der med lange Mellemrum kommet 4 Bd. til (det sidste 1874), hvorved Fortællingen føres ned til 1782. Dette Skrift har vundet en ualmindelig Udbredelse og er blevet oversat paa mange Sprog (paa Dansk de 6 første Bd. 1853—55 af Chr. Wulff). 1867—74 var B. Nordamerikas Afsending i Berlin.

Banda, it., et af Messing- og Slaginstrumenter bestaaende Musikcorps. **B. sul palco**, et paa selve Scenen anbragt Harmoniorchester, som f. Ex. i „Norma".

Banda, Stad i Forindien, 20 M. v. for Allahabad. 35,000 I. Bomuldshandel.

Bandage, fr. [dähsche], enhver Forbinding, som, sammensat af Forbindingsstykker (Bind, Compresser, Skinner, Puder osv.), anlægges i forskjelligt Øjemed, for at dække en Flade (f. Ex. et Saar), holde Dele i et bestemt Leje (f. Ex. et Benbrud), eller for at udøve et bestemt Tryk (Trykbandage). **Inamovible**, ubevægelige, B. ere saadanne, der skulle blive liggende urørte i længere Tid, og som derfor maa have en større Fasthed; dette opnaas ved at anvende klæbende eller stivnende Substanser som Stivelse, Vandglas, Dextrin, Gips til Forfærdigelsen af B. Ogsaa mere sammensatte chirurgiske Apparater, bestemte til at rette forkerte Stillinger eller Former af Legemsdele osv. kaldes B.; de Haandværkere, der forarbejde disse og lignende Apparater, kaldes **Bandagister** [schister].

Bandaksvand, Indsø i Thelemarken, 190 F. (60 M.) over Havet, den midterste af de 3 sammenhængende Søer B., Hvitesejdvandet og Flaavandet. Songa-Elven, som kommer fra Hardangerfjældene, danner disse 3 Vande og munder derpaa ud i Nordsjö. De 3 Søer befares af flere Dampskibe og besøges af en

Mængde Tourister, paa Grund af den skjønne og storartede Natur. Nær den øvre Del af B. er den bekjendte Udsigt Ravnegjuvet, hvor man har det mærkelige Naturspil, at lettere Gjenstande (Papir, Lommetørklæder o. l.), som kastes ud over Fjældkanten, med Lufttrækket føres op og tilbage.

Bandaños [ānjos], spansk Navn paa Tøjer af Bastsilke, der ofte ere trykkede. Kattun, trykket som B., kaldes Bandanna.

Bánda-Orientál, s. Uruguay.

Bandarabbas, Stad i Asien, i Kyststrækningen paa Nordsiden af Ormusstrædet, i Sultanen af Maskats Besiddelser. 8,000 J. God Havn.

Bándaøerne danne den sydligste Hovedgruppe i Molukkernes Archipelag i Ostindien og udgjøre tilsammen 410 □ M. med 120,000 J. Øerne, der dels umiddelbart, dels middelbart staa under hollandsk Højhed, udgjøre 4 særskilte Grupper: 1) De egentlige B.-Øer, 10 vulkanske Smaaøer, s. for Ceram, af hvilke B. med gode Havne og den lille befæstede St. Nassau, der er Sæde for den hollandske Resident, under hvem ogsaa den nordvestlige Del af Ny-Guinea henregnes, B.-Neira, Gunung-Api og Ai udelukkende anvendes til Dyrkning af Muskatnødtræet. 2) De sydvestl. Øer n. og ø. for Timor, bestaa af de større Øer Wetter, Kisser, Roma, Dammer, Letti, Moa, Lakor, Luang og Sermatta og flere mindre. 3) De sydøstl. Øer, ø. for de forrige, af hvilke de betydeligste ere N.- og S.-Timor-Laut, Larat og Key-Øerne. 4) Aru-Øerne, der ere den østligste Gruppe i Molukkerne, c. 20 M. fra Ny-Guinea. De bestaa af 4 større Øer Kobrur, Trangan, Maikar og Wammer, der skilles ved smalle Sunde, og flere mindre. Medens paa de tre førstnævnte Øgrupper Malayerne udgjøre den fremherskende Del af Befolkningen, er dennes Hovedmasse paa Aru-Øerne Haraforer og Papuas. Havet mellem de 4 Øgrupper kaldes sædvanlig Bandasøen.

Bandéira, Bernardo de Sa da, portugisisk General og Statsmand, f. 26 Sept. 1796, tog allerede 1810 Del i Krigen mod Franskmændene og sluttede sig strax 1820 til Revolutionen. 1823 kæmpede B. for den frie Forfatning og maatte derfor flygte, da Absolutisterne sejrede, men kom tilbage 1826, da den nye Forfatning („Chartet") gaves. Da Dom Pedro hjemvendte fra Brasilien 1832, sluttede B. sig strax til ham og var Commandant i Oporto, da Dom Miguel angreb Byen; han mistede ved Forsvaret sin højre Arm, men blev til Løn Baron da B. I Sept. 1833 kæmpede B. ved Lissabons Forsvar imod Miguelisterne og blev efter Krigens Slutning 1834 Pair, samt var i Vinteren 1835—36 Marineminister. I Septemberrevolutionen 1836 tog han ingen Del, men blev derefter Minister og var en af Lederne ved Gjenoprettelsen af Forfatningen fra 1822, ligesom han 1837 kæmpede imod Saldanhas og Terceiras Opstandsforsøg til bedste for Chartet. I Aarene 1838—42, medens den gjennemsete Forfatning bestod, var B. en lang Tid ved Roret han stod 12 Oct. 1846 i Spidsen for „Fremskridtsmændenes" Opstand i Oporto, samt blev en af den midlertidige Regerings Medlemmer. I April 1847 drog B. med en Hær imod Lissabon og fordreves først ved engelske og spanske Hjælpetropper; da Opstanden saaledes var mislykket, mistede han sine Embeder og Værdigheder, men fik dem snart tilbage ved den almindelige Benaadning og vedblev at være Oppositionens Leder i Pairskammeret. 6 Juni 1856 efter Saldanhas Fjærnelse blev B. Minister for Flaaden og Kolonierne indtil Maj 1859; han arbejdede for Sammenhold mellem de liberale Partier og viste sig som afgjort Fjende af Negerslaveriet. I Dec. 1860 blev B. Krigsminister indtil Jan. 1864 og var 1865 i nogle Maaneder Førsteminister, men da han kom i Strid med andet Kammer, greb han til den Udvej at opløse det og paa egen Haand udstede en ny Valglov. Skjønt Valgene efter denne ikke vare hans Styrelse ligefrem fjendtlige, og den nye Valglov blev godkjendt af Kammeret, var B. dog snart efter dettes Sammentræden nødt til at træde af 11 Aug. 1869. Endelig var B. Udenrigsminister fra 31 Aug. 1870—11 Sept. 1871; han døde 6 Jan. 1876.

Bandel, Jos. E. v., tysk Billedhugger, f. 1800 i Ansbach, d. 1876, udførte i Tiden 1835—75 under mange Vanskeligheder det store Mindesmærke over Cheruskernes Høvding, Arminius, paa Grotenburg ved Detmold. Paa en af Søjler baaren Kuppel af 90 F.s Højde hæver den mægtige Malmstøtte sig lige saa højt, med venstre Haand støttet til Skjoldet og Sværdet i den løftede højre.

Bandelkhand, Landskab i Forindien, mellem Floden Dschamuna og Vindhyabjærgene, hvis Sidegrene gjennemstryge Landet og give det stor militær Betydning. Beboerne ere krigerske Radschputer, der staa under egne Smaafyrster. Landet er frugtbart og skovrigt.

Bandéllo, M., it. Novelleforf., f. 1480 i Piemont, var Dominikanermunk i det Kloster i Milano, hvor Leonardo da Vinci malede sin berømte Nadver. Greben af Humanismens Aand studerede han de skjønne Videnskaber i Rom og Neapel og levede ved forskjellige Fyrstehoffer, navnlig hos Gonzagaerne i Milano. Da han havde virket for Frants I mod Carl V, blev han 1550 Biskop i Agen i Frankrig, hvor han døde 1562. Hans »Novelle« (1554) ere livlige og raske Studier efter Boccaccio (blandt dem findes »Romeo e Giulietta«, Shakspeares Kilde). De uforbeholdne sanselige Skildringer gave Anledning til, at Protestanterne brugte dem til at bevise den katholske Gejstligheds Fordærvelse. Hans »Rime« bleve først trykte 1816.

Bande noire [bangdh noāhr], sort Bande, kaldte man paa den første franske Revolutions Tid en Forbindelse af Capitalister, som tilkjøbte sig de ophævede gejstlige Stiftelsers og Emigranternes Ejendomme samt mange offentlige Bygninger, hvilke de derefter uden Hensyn til deres historiske Interesse eller Kunstværd lode nedbryde for at udstykke dem i mindre Dele.

Banderilla, sp. [rilja], den med en lille Fane prydede Lanse, som Kæmperne i Tyre-

fægtningerne i Spanien, **Banderilleros**, bære.

Banderium, Fane, Banner, kaldtes i Middelalderen det bevæbnede Følge af Lensmænd, hvormed de ungarske Magnater og høje Gejstlige plejede at vise sig i Felten, ved Rigsdagen og andre offentlige Forsamlinger. De mindre mægtige Adelsmænd samlede deres Følge til et fælles B. Denne Indretning ophørte efter Slaget ved Mohacz 1526. Nu bruges B. i Ungarn om de fra Comitaterne udsendte Adelsmænd, som ved Kroninger og Rigsdage til Hest og i Nationaluniform udføre de militære Æresbevisninger.

Banderole [bangderōhl] kaldtes i Middelalderen det lille Banner, der som Prydelse var fæstet til Trompeten; nu betegner det den forskjelligfarvede og med Kvast forsynede Trompetsnor (fr. banderean) og bruges desuden enstydigt med Vimpel. B., en Priscourant, ledsaget af Prøver eller Mønstre af Manufakturvarer.

Bandholm, en Ladeplads og Havn paa Nordkysten af Laaland, 1 M. n. for Maribo, udgjør et selvstændigt Sogn i Fuglse Herred og er Ladeplads og Toldsted for Maribo, hvormed den er forbunden ved en Jærnbane. 800 J. Skibsbyggeri. Jærnstøberi. Fra B. udføres en Del Korn, mest Hvede og Byg. Havnen er tilgængelig for Skibe af 10—11 F.s Dybgaaende. B.s Handelsflaade bestaar af 34 Fartøjer af i alt 1383 Tons, hvoraf 3 Dampskibe.

Bandiēra, A. og E., f. 1817 og 1819, Sønner af den østerrigske Contreadmiral B., som hørte til en gammel veneziansk Adelsæt, vare Officerer paa den østerrigske Flaade, men sluttede sig til det „unge Italien" og søgte i Flaadens Personale at vinde Tilhængere for den italienske Republik. Da dette opdagedes, flygtede de 1844 til Korfu. Forledede ved falske Efterretninger gjorde de 16 Juni s. A. Landgang i Calabrien med kun en Snes Stalbrødre i Haab om, at Folket vilde rejse sig i Masse; men de bleve forraadte og overvældede og 25 Juli skudte i Cosenza. 1867 førtes deres Lig tilbage til Venezia, hvor deres gamle Moder endnu levede.

Bandinēlli, Baccio, it. Billedhugger, f. 1493 i Firenze, d. 1560 (1559), var Søn af en Guldsmed og lagde sig efter Billedhuggerkunsten samtidig med Michel Angelo, hvem han efterlignede og efter Sigende var saa misundelig paa, at han ødelagde dennes berømte Carton (s. **Buonarotti** og **Vinci**). Uagtet hans betydeligste Værk, Hercules og Cacus, uden for Palazzo Vecchio i Firenze ligesaa lidt hævder hans Ry, som hans Copi efter Laokoonsgruppen, som Tizian drev Spot med ved at tegne en Caricatur af Gruppen med Aber i Stedet for Mennesker, er det en Kjendsgjerning, at han nød stor Berømmelse hos Samtiden og fik en Mængde anselige Bestillinger.

Bandit, egtl. en Landsforvist, senere en Landevejsrøver, der har erklæret det borgerlige Samfund Krig; oftest bet. B. dog en Morder, der for Penge lader sig leje til at stille en anden af med Livet. De italienske B. dannede tidligere en Slags Kaste ell. Forening, der havde sine egne Love og gjorde sig til af i visse Henseender at følge Ærens Bud. Trods Regeringens Anstrængelser ere B. endnu ikke fuldstændig udryddede i Italien. Ordet udledes af **bandire**, forbande.

Bandjermassin, Hovedstad i Hollændernes Besiddelser paa Borneos Sydkyst, oven for Mundingen af Floden Barito. 25—30,000 J., hvoriblandt mange Chinesere. Husene ere paa Grund af Flodens hyppige Oversvømmelser byggede paa Pæle.

Bandol [bangdŏll], Stad i det franske Dep. Var, 2 M. v. for Toulon. 2,000 J. God Havn.

Bandola, et Instrument i Luthform med 10 Metalstrænge, som spilles med en bøjelig Griffel af Horn eller Skildpadde. Det bruges endnu i Mexico.

Bandolēr (af it. **bandoliera**, fr. **bandoulière**), den Læderrem, som Infanteristen fordum bar over venstre Skulder, og paa hvilken der oprindelig hang en Kuglepung og en Del smaa Træhylstre, hvert med en Krudtladning, men som senere brugtes til at bære Patrontasken; nu om Stunder bæres denne sidste næsten altid paa den samme Livrem, ved hvilken Bajonetten og Sidevaabnet føres.

Bandolērvin, Provencevin, der udføres fra Bandol og Marseille.

Bandoline, en tyk, slimet Vædske, som Parfumeurerne tilberede af Kvædekjærner eller Loppefrø ved at overgyde disse med Vand, frasi Frøene efter Henstand i nogen Tid og parfumere det frasiede. Det bruges især af Damer til at sammenklistre Haaret.

Bandon [bænndn], Stad i Cork Shire, Munster, i Irland, ved Floden B., 3 M. s. v. for Cork. 8,000 J. Uld-, Linned- og Bomuldsmanufakturer.

Bandtke, Georg S., polsk Historieskriver og Bibliograph, f. 1768 i Lublin, fra 1811 Bibliothekar og Professor ved Universitetet i Krakow, d. 1835 sammesteds. Hans vigtigste Skrifter ere en polsk-tysk Ordbog, en polsk Grammatik for tyske, **»Dzieje narodu polskiego«** (det polske Folks Historie) og **»Historya drukarń w Polsce«** (de polske Trykkeriers Historie). — **J. W. B.**, Broder til den forrige, f. 1783, d. 1851 i Warschau, hvor han indtil 1830 var Professor i Lovkyndighed, har udgivet flere juridiske Skrifter og en Samling af polske Love osv. (**»Jus polonicum«** 1831).

Bane paa Hammer og Ambolt ere de to haarde Flader, mellem hvilke Metallet behandles under Smedningen.

Banegaard, den Samling af Bygninger ved en Jærnbane, der ligger ved hvert af dens Holdepunkter (Stationer) og hører til dens Drift, indeholder Bygninger for Person- og Godstransporten, for Locomotiver, Vogne, Værksteder, Magasiner, Kontorer m. m. i forskjellig Mængde og Størrelse, efter som den ligger ved en Hovedstation eller en mindre Station. Ved B. findes desuden stedse flere Sporsystemer med de fornødne Sporskifter og Drejeskiver, Vandbeholdere, Kraner osv.

Banér, en svensk, fra 1651 friherrelig Slægt, der anses for at have samme Udspring som den danske Slægt Banner. Slægtens berømteste Mand er **Johan B.**, Helten fra Trediveaarskrigen, f. 23 Juni 1596. Faderen, Gustav

B., og Farbroderen, Sten B., begge Rigsraader, halshuggedes ved Blodbadet i Linköping 1600. B. deltog 1615 i Krigen med Rusland, derefter, stedse med Udmærkelse, i alle Gustav Adolfs Felttog og blev 1630 Rigsraad og General over Infanteriet. Efter Kongens Død begjærede B. Afsked, men formaaedes til at blive i Tjenesten og blev 1634 Feltmarschal og Hærens Overbefalingsmand. Trods overlegne Fjender og troløse Forbundsfæller lykkedes det B. at hævde de svenske Vaabens Ære. Hans vigtigste Bedrifter vare Sejren ved Wittstock over Hatzfeldt 1636, Tilbagetoget fra Torgau til Pommern 1637, Sejren ved Chemnitz over Marazini 1639 og Tilbagetoget fra Øvre-Pfalz til Sachsen 1641, under hvilket B. blev syg, saa at han til sidst maatte føres paa en Baare og døde efter Ankomsten til Halberstadt 10 Maj s. A. B. var en af Datidens største Feltherrer og i Særdeleshed en udmærket Taktiker; Ven af Kvinder, Bordets og Glassets Glæder, lod han dog aldrig dette hindre sig i Udøvelsen af sine Pligter; i Tjenesten alvorlig og nøjeregnende, men retfærdig, var han i høj Grad afholdt af Soldaterne, som han undertiden gav frie Tøjler.

Banff [bæmmf], 1) Shire i Nordskotland, 32 □ M. med 60,000 J. (1881), begrænses mod N. af Nordsøen og er for Resten omgivet af Shirerne Elgin, Invernesſ og Aberdeen. Det har Klippekyst, inden for hvilken Landet et Par Mil mod S. er et udmærket Kornland; længer mod S. antager det mere Bjærgkarakter og benyttes som Græsgang. Paa Sydgrænsen hæver sig det c. 4,100 F. høje Bjærg Ben-Macdhui; Vestgrænsen berøres af den vandrige Flod Spey. 2) Hovedstad i B.-Shire ved Nordsøen, 14 M. ø. til n. for Invernesſ. 8,000 J. Fiskeri og Linnedvæveri.

Bang, en vidt udbredt dansk Slægt, som navnlig i det sidste Aarh. har frembragt flere mer eller mindre bekjendte og fortjente Personligheder, antoges tidligere, men med Urette, at nedstamme fra **Oluf B.** af Middelfart, der som Secretær hos den pavelige Legat Thomas i Ungarn 1517 blev adlet af Kong Ludvig II og senere blev Borgmester i Middelfart. Et temmelig almindeligt Sagn sætter Slægten i Forbindelse med Skjalm Hvides berømte Æt og den nedenfor omtalte Biskop Peder B., men herfor haves heller intet Bevis. — **Thomas B.**, f. 1600 i Flemløse i Fyn, blev 1630 Prof. i de østerlandske Sprog, 1652 i Theologi ved Kjøbenhavns Universitet, hvis første faste Bibliothekar han var fra 1647, d. 1661. — **Oluf B.**, f. 1710 i Hillerød, Stud. fra Frederiksborg Skole 1728, Klokker ved Holmens Kirke i Kjøbenh., d. 1783, udgav en „Samling af nyttige og opbyggelige Materier" (1743—47), men er især bekjendt som Stifter af det genealog.-heraldiske Selskab (1777), hvis første Forstander han blev. — **Oluf Lundt de B.**, f. 1731 i Ullerup i Odsherred, d. 1789, blev 1763 Kammeradvocat og var 1772 offentlig Anklager mod Dronn. Caroline Mathilde; blev 1777 optaget i den danske Adelstand, senere Generalprocureur og Conferensraad; han indlagde sig især Fortjeneste som et dygtigt og frisindet Medlem af den 1786 nedsatte store Landbocommission, hvis Hovedværk var Stavnsbaandets Løsning. — En Søn af ham var **Balthasar Nikolai de B.**, f. 1779, d. 1856 i Nøddebo i Sjælland, hvor han som Landmand henlevede et halvt Aarh., Forfatter af en Del dramatiske Arbejder af temmelig ringe Værd, af hvilke de mest bekjendte ere Sørgespillene „Laura" og „Criminalprocessen". — **Jens B.**, f. 1737 i Kjøbenh. Ugunstige ydre Vilkaar gjorde, at han først 1773 fik medic. Embedsexamen. 1776 blev han Læge ved Sorø Akademi, 1801 lægekyndig Viceborgmester i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han især har gjort sig fortjent af Sundhedsplejen og flere offentlige Byggeforetagender. 1805 blev han tillige Prof. i Anatomi ved Kunstakademiet. D. 1808. — **Frederik Ludvig B.**, Halvbroder til ovennævnte Conferensr. Oluf Lundt de B., f. 1747 paa Egeberggaard i Sjælland, tog med. Examen 1767, var 1775—1800 Overmedicus ved Frederiks Hospital og fra 1782 Prof. i Med. ved Universitetet, i hvilke Stillinger han bidrog særdeles meget til det med. Studiums Udvikling her i Landet. Han var ikke alene en lærd og erfaren Læge, men ogsaa en flittig, orthodox-theologisk Forfatter. I sit første Ægteskab blev han Stiffader til Lægen O. H. Mynster og Biskop J. P. Mynster. D. 1820. — Hans Søn **Oluf Lundt B.**, Gehejmeconferensraad, f. 1788 i Kjøbenh., blev med. Cand. 1808, Prof. i Med. 1818, var 1825—41 Overmedicus ved Frederiks Hospital; han var den første, der her i Danmark begyndte en egentlig klinisk Undervisning for de studerende, og en hel Generation af Landets Læger skylde ham deres praktiske Uddannelse. Den store Anseelse, han hurtig erhvervede sig, gjorde ham ikke alene til sin Tids mest søgte Læge, men skaffede ham ogsaa efterhaanden næsten alle offentlige Æres- og Tillidshverv paa det lægevidenskabelige Omraade. D. 1877. — **Peter Georg B.**, Gehejmeconferensraad, en Halvbroders Sønnesøn af Conferensraad Oluf Lundt de B., Søn af Domprovst Jak. Hansen B. i Roskilde, f. 7 Oct. 1797 i Kjøbenh., Stud. fra Frederiksborg Skole 1813, jur. Cand. 1816, tog 1820 den jur. Doctorgrad, blev 1826 Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten, 1830 Prof. i Retsvidenskaben ved Kjøbenhavns Universitet, 1836 Medlem af Directionen for Nationalbanken og 1845 Deputeret i Rentekammeret. Fra 1834 til 1844 var han Stænderdeputeret for Hovedstaden og 1846—47 kongelig Commissarius ved Provinsialstænderne. 28 Jan. 1848 fik B. tillige med C. Moltke og A. S. Ørsted det Hverv at udarbejde den paatænkte Helstatsforfatning, og i Martsdagene s. A. tog han vigtig Del i de Forhandlinger, som gik forud for det nye Ministeriums Dannelse, ja var endog et Øjeblik selv udset til en vigtig Plads i Regeringen. I Oct. valgtes B. til den grundlovgivende Rigsforsamling og blev 16 Nov. Indenrigsminister, i hvilken Stilling han var med at udstede Danmarks Riges Grundlov og forberedede de store Landboreformer, bl. a. ved Nedsættelsen af en Landbocommission. B. afgik dog allerede 21 Sept. 1849 og blev Domænedirecteur, kaldtes 7 Dec. 1851 paa ny

til Regeringen som Kirke- og Undervisningsminister (indt. 3 Juni n. A.) og 27 Jan. 1852 som Indenrigsminister, samt deltog derefter i Kundgjørelsen om den nye Helstatsordning af 28 s. M., men udgik 21 Apr. 1853, da Bruddet mellem Regeringen og det nationalliberale Parti blev ulægeligt. Efter Ministeriet Ørsteds Fald blev B. 12 Dec. 1854 Første- og Indenrigsminister og gjennemførte n. A. Fællesforfatningen, men udtraadte af Regeringen 18 Oct. 1856 og blev kort efter Justitiarius i Højesteret, i hvilket Embede han døde 2 Apr. 1861. Han har udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed; hans Hovedværker ere „Lærebog i de til den romerske private Ret henhørende Discipliner" (1833—35) og „Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade" (1841—43), som han udgav i Forening med afdøde Conferensraad J. C. Larsen, hans Forgænger som Justitiarius i Højesteret. Desuden har han skrevet en Mængde vigtige Monographier, især henhørende til den danske Civilret, samt en Del finansielle og politiske Afhandlinger. Som Inspector ved Universitetets Qvæstur 1834—36 har B. ogsaa indlagt sig store Fortjenester ved Ordningen af Universitetets Pengevæsen. — **Herman B.**, Sønnesøn af Oluf Lundt B., f. 20 Apr. 1858, Student fra Sorø 1875, debuterede 1879 med et lille Proverbe og skrev senere nogle Enaktsstykker, Romanerne „Haabløse Slægter" og „Fædra", mindre Skizzer og Stemninger, hyppigst stærkt paavirkede af og i Stil og Jagttagelsesmaade efterlignende franske Forbilleder, samt nogle Bind dramaturgisk og literær Kritik, samlede fra de Artikler, han en Tid lang skrev i „Dagbladet" og som Feuilletonist i „Nationaltidende".

Bang, Anton Christian, norsk Kirkehistoriker, f. i Næsne (Nordland) 18 Sept. 1840. Han begyndte først at studere 1860 efter at have taget Almueskolelærerexamen. 1862 blev han Student og 1867 theologisk Candidat, hvorpaa han gik over til praktisk gejstlig Virksomhed. Siden 1874 har han været Præst ved Gaustad Sindssygeanstalt ved Christiania og siden 1880 tillige Lærer ved Universitetets praktisk-theologiske Seminarium. 1878 tog han Doctorgraden i Theologi for en Afhandling „Om Christi Opstandelses historiske Virkelighed". Hans første større Arbejde er en grundig Monographi over den bekjendte, indflydelsesrige Lægprædikant, „Hans Nielsen Hauge og hans Samtid" (2 Udg., Chr. 1875), hvortil han samlede Materialet ved omfattende Rejser i Norge. For øvrigt ere hans Hovedværker hidtil en Fremstilling af „Kirken og Romerstolen indtil Constantin d. store" (Chr. 1879) og dennes Fortsættelse „Julian den frafaldne", skildret for den væsentligste Del paa Grundlag af dennes egne Skrifter (Chr. 1881), samt „Udsigt over den norske Kirkes Historie efter Reformationen" (Chr. 1883). I de sidste Aar har han særlig syslet med opsigtvækkende Studier paa den nordiske Mythologis Omraade „Völuspá og de Sibyllinske Orakler" (Chr. 1879), „Midgardsormens Prototyper" (i Norsk Historisk Tidsskrift, 2 R. III) m. fl.

Bang, Peder, Biskop i Roskilde, Søn af Skjalm, en Efterkommer af Skjalm Hvide, og en Søster til Ærkebiskop Jakob Erlandsen. Han var en ivrig Tilhænger af sin Morbroder, som han 1254 fulgte paa Roskilde Bispestol. Da Christoffer I 1259 havde ladet Ærkebispen fængsle, lyste P. B. Interdictet i sit Stift, hvorpaa han forlod Danmark og begav sig til Fyrst Jaromar paa Rygen, med hvem han samme Foraar hjemsøgte sit Fædreland med Ild og Sværd, indtog Kjøbenhavns Slot og tilføjede de sjællandske Bønder ved Næstved et stort Nederlag, efter hvilket Bispen ikke engang vilde unde sine faldne Fjender en christelig Begravelse. 1260 lyste han derpaa Ban over den unge Konge Erik Glipping, Enkedronningen og flere af Rigets fornemme, hvorpaa han atter forlod Landet. Efter Ærkebiskoppens Død forligede han sig endelig med Kongen i Maj 1274 og kom atter tilbage til sit Stift; han døde 23 Juni 1277. P. B. var Morbroder til Jens Grand.

Bangalūr, Stad i Forindien, i den britiske Skytsstat Maissur, staar i Jærnbaneforbindelse med Madras. 140,000 J. Stor engelsk Militærstation. Her er Hyder Alis gamle Palads med seværdige Haver. Fabrikation af Bomulds- og Silkestoffer, Jærn- og Messingvarer. Betydelig Handel.

Bāngkok, Hoved- og Residensstad i Riget Siam i Bagindien, ved Floden Menam, c. 8 M. fra dens Udløb i Siambugten, skal have 600,000 J., hvoraf omtr. Halvdelen Chinesere. B. gjennemskæres af en stor Mængde Kanaler, har et stort kongeligt Palads, et mærkeligt Buddhatempel med en kolossal Statue af Buddha, talrige andre Templer og et ringe Antal Stenbygninger, men bestaar for øvrigt for det meste af elendige Bambushytter. En stor Del af Befolkningen bor paa Tømmerflaader langs Flodbredderne. Handelen er meget betydelig og Havnen stærkt besøgt, især af chinesiske Fartøjer. Skibsbyggeri. B.s Havn for større Søskibe er ved Paknam paa en Ø i Flodmundingen.

Bangor [bänggor], 1) Stad i England, Caernarvon Shire i Nord-Wales, ved Menaistrædet. 8,000 J. Handel med Skifer. 2) Stad i Down Shire, Ulster, i Irland, ved Belfastbugten, 3 M. n. ø. for Belfast. 3,000 J. 3) Stad i Staten Maine i Nordamerika, ved Floden Penobscot, 12 M. n. ø. for Augusta. 17,000 J. Tømmerhandel.

Bangveōlo, en Sø i det indre Afrika (s. **Congo**). Ved dens sydlige Bred døde Livingstone 1 Maj 1873.

Baniān, i Indien en Mægler, Tolk, som hører til Handelskasten, overhov. en Kjøbmand.

Baniāntræ, s. **Figentræ.**

Banim, John [bännim], irsk Novellist, f. 1800, udmærkede sig ved realistiske Billeder af sit Lands Folkeliv og Historie, bl. a. i sine »Tales of the O'Hara family« (1825—27) og »The battle of Boyne«. »The denounced« fra 1830 skildrer de irske Katholikers Undertrykkelse; i »The smuggler« (1831) og »Father Connell« (1842) dvæler han ved Lidenskabernes mørke og tunge Raseri hos den halvbarbariske irske Race; i det hele har han Forkjærlighed for det rystende og stærkindjagende. Han døde i Fattigdom 1842.

Banjalūka (d. e. Lucasbad), befæstet Stad i Bosnien, ved Floden Verbas, 19 M. n. v. for Bosna-Serai. 10,000 J. Prægtig Moske. Romerske Oldtidsminder. Klædefabriker, Krudtmøller. Varme Bade. Levende Handel med Korn, Tobak, Heste og Svin.

Bānjer, det underste Dæk om Bord i et Krigsskib, ligger umiddelbart oven over Lasten og tjener til Opbevaringssted for Mandskabets Kister og Ransler; desuden har en stor Del af Mandskabet der sine Kojer. Banjerdækket er gjennemskaaret af en stor Mængde firkantede Luger til Nedgang i Lasten. Paa mindre Skibe findes Kabyssen paa dette Dæk.

Banjuvāngi, Prov. med Stad af samme Navn østligst paa Java, ved Balistrædet. Ris- og Kaffeavl. Upastræets Hjem.

Bank, et Institut, der paatager sig alle Slags Pengeforretninger, hvorved Pengeomsætningerne lettes og Handel og Industri fremmes. Den første B. oprettedes af Venezianerne i det 12te Aarh., en lignende af Genueserne 1407; Amsterdams B. stiftedes 1609, Hamborgs 1619, Englands B. 1694. Før Oprettelsen af de egentlige Bankinstituter dreves der vel af nogle Handlende enkelte Bankforretninger, men disse bestode næsten udelukkende i at vexle de forskjellige Møntsorter mod hverandre. Den egentlige Grund til Oprettelsen af B. var den Besværlighed og Usikkerhed, der var forbunden med at bruge Mønter til Betalinger i Handelen, især efter at Regeringerne havde begyndt at hjælpe paa deres finansielle Forlegenheder ved Udstedelsen af slette Mønter, der ikke indeholdt det Ovantum ædelt Metal, som deres Præg lovede. Man oprettede da de saakaldte **Deposits-** ell. **Giro-B.** Disse Bankers Forretninger bestaa i, at de modtage af dem, der ønske at være Interessenter, Deposita af ædle Metaller efter Vægt og Lødighed, og naar da Interessenterne have indbyrdes Betalinger at gjøre, ske disse ved Anvisninger paa B. og Overførelsen i dennes Bøger fra den enes til den andens Conto (Folio). Af denne Overførelse kommer Navnet Giro-B., da „girere" betyder at overføre. Man vandt herved, at man blev fri for Ulejligheden med Opbevaringen og Udtællingen af Mønterne, at man undgik Tabet ved Slid paa de ædle Metaller, og at man var sikker paa at modtage den virkelige Værdi; men den Masse af ædle Metaller, der var nedlagt i Banken, var en død Capital, som man maatte ønske at kunne give en produktiv Anvendelse. Interessenterne maatte svare B. en Godtgjørelse for deres Ulejlighed. B. i Amsterdam var den berømteste af disse. — De i B. nedlagte Deposita kunne laanes ud mod solid Sikkerhed og saaledes gjøres produktive, og i Stedet for at Interessenterne maa give B. en Godtgjørelse, kunne de saaledes modtage en Rente af disse. At dette kan ske, beror paa den Jagttagelse, at de i B. værende Deposita i Almindelighed ikke blive opsagte paa en Gang, men at meget mere de opsagte Deposita næsten altid blive erstattede med nye. Herved skete Overgangen til **Laanebankerne.** Disse B. ere funderede paa en Grundcapital, der tilhører B. selv — som oftest en Aktiecapital, da Virksomheden for at nyde almindelig Tillid maa baseres paa en temmelig betydelig Capital — og have desuden en Bankcapital, der dannes ved, at B. modtage Laan af Private, som de atter laane ud til andre, og da de af disse modtage rentebærende Fordringer, kunne de ogsaa give deres Creditorer en Rente. For at B. bestandig skal kunne opfylde sine Forpligtelser med Tilbagebetaling, er det imidlertid nødvendigt: først, at den ikke udlaaner den hele Capital, men bestandig har en vis bestemt Del af den i Beholdning i rede Valuta; dernæst, at den kun gjør Udlaan mod saadanne Papirer, der ere sikre og let realisable, altsaa især mod solide Vexler, hvorfor Bestyrelsen maa være vel bekjendt med Navnene. Statspapirer og Aktier ere mindre heldige Panter for B., da de ere underkastede store Værdiforandringer, hvorfor der aldrig bør laanes paa dem til deres fulde paalydende eller øjeblikkelige Værdi. Laan mod Prioriteter i faste Ejendomme bør B. kun gjøre i meget indskrænket Grad, da de i Almindelighed ske paa længere Tid og altsaa ikke hurtig kunne inddrages. J Lande, hvor dette Slags B. ere almindelige, kan man hjælpe sig med en forholdsvis meget ringe Masse af Omsætningsmidler, da de fleste større Omsætninger ske ved Anvisninger paa B. For at disse nu ikke skulle gjøre flere Udbetalinger indbyrdes end nødvendigt, have de i London indrettet det saaledes, at de daglig sende Befuldmægtigede til clearing-house (s. d. A.), hvor de da udvexle Anvisningerne og altsaa kunne afgjøre deres Mellemværende med et meget ringe Beløb. — Sin mest fuldendte Form naar en B., naar den gaar over til at blive en **Seddelbank.** Dette Slags B. har den Rettighed at udstede Papirsedler (Banksedler, Banknoter) paa større og mindre Beløb, der gaa som Betalingsmiddel mellem Mand og Mand og altsaa i endnu højere Grad end de andre B.s Anvisninger gjøre de ædle Metaller overflødige som Omsætningsmiddel. Men en saadan Udstedelse af Sedler er farlig, naar den ikke sker med Maadehold efter visse bestemte Regler. Sedlerne ere i og for sig uden Værdi og have kun deres Værdi fra det Instituts Credit, der har udstedt dem, d. e. fra den Overbevisning, at B. baade vil og kan opfylde den Forpligtelse, paa Anfordring at indløse enhver af den udstedt Seddel mod ædelt Metal. Saa længe B. opfylder denne Forpligtelse, ville Sedlerne gaa mellem Mand og Mand for deres fulde paalydende Værdi, og ingen vil vægre sig ved at modtage dem, da man altid kan faa Valuta for dem i B.; men har B. udstedt saa mange, at den ikke ser sig i Stand til at indfri dem, mister den sin Credit, og Sedlerne ville synke i Værdi; man maa for 100 Mønter give mer end 100 Sedler af samme paalydende Værdi. B. maa derfor bestandig have et Realisationsfond i ædle Metaller, hvormed den kan indløse Sedlerne; men dette behøver ikke at være saa stort som Seddelmassen. Erfaringen har vist, at naar B. er solid, ville Sedlerne aldrig paa en Gang strømme ind; en stor Del vil endog aldrig blive forlangte indløste. Men for den Del af Sedlerne, som ikke ere fun-

derede paa ædle Metaller, maa B. have solide, let realisable Fordringer. Man antager i Almindelighed, at en B. kun behøver at have ⅓ af sit Fond i ædle Metaller, ⅔ i Fordringer. Man har mange Exempler paa, at Seddelbanker have overtraadt den rette Grænse for deres Seddelemission; de have da maattet standse Realisationen af Sedlerne og derved frembragt store pecuniære Ulykker. Naar saadanne B. have været privilegerede, have Staterne ofte gjort deres irrealisable Sedler til et tvungent Betalingsmiddel; men de have ikke derved kunnet bringe dem til at have deres paalydende Værdi. — De to første Arter af B., Deposito- og Laane-B., kunne tilstrækkelig controlleres af Interessenterne, og Staten bør derfor ikke blande sig i saadanne B.s Anliggender, da dette kun vil virke hemmende paa deres frie Udvikling. Derimod er det meget omtvistet, hvorvidt det samme kan siges at være Tilfældet med Seddelbanker. Sedlerne blive let et almindeligt Omsætningsmiddel, selv om Staten ikke ved sit Magtsprog gjør dem dertil, og det er umuligt for Private at controllere dem. Man har derfor ment, at Staten maa træde controllerende til, hvilket den stundum har gjort ved selv at stille sig i Spidsen for en B.; men dette maa anses for urigtigt, da den controllerende og controllerede da falde sammen i én Person, og Erfaringen har vist, at de fleste saadanne Statsbanker ere gaaede til Grunde derved, at Staterne i finansielle Forlegenheder have taget deres Tilflugt til Udstedelsen af irrealisable Sedler. Staten bør derfor under alle Omstændigheder indskrænke sig til at give visse Regler for Oprettelsen af private Seddelbanker og controllere, at Reglerne overholdes. De Forpligtelser, som Staten da i Almindelighed paalægger, ere: 1) at B.s Realisationsfond skal staa i et vist Forhold til Seddelemissionen, f. Ex. udgjøre ⅓ af den udstedte Seddelmasse, samt at den øvrige Del af Seddelmassen skal være funderet paa bankmæssige Fordringer; 2) at B. kun maa udstede et vist Beløb Sedler; denne Bestemmelse er forøvrigt mindre heldig, da et Land til forskjellige Tider trænger til en forskjellig Masse Sedler, og den er overflødig for Sikkerheden, naar blot den første Bestemmelse overholdes; 3) at B. ikke maa udstede Sedler under et vist Beløb, som imidlertid i de forskjellige Lande er sat til en meget forskjellig Størrelse (i Danmark 10 Kr., tidligere 1 Rdl.; i Norge 5 Kr., i England 5 Pd. St.). — Englands B. er funderet efter et ganske særeget Princip, idet denne B.s Seddeldepartement, som er adskilt fra Bankdepartementet, har Ret til at udstede 14 Mill. Pd. Sterl. i Sedler uden derfor at have andet end Obligationer paa Staten, idet man antog, at Landet under ingen Omstændigheder kunde komme til at bruge mindre end 14 Mill. i sin Omsætning, og disse Sedler vilde altsaa aldrig blive forbrede indløste; men hvad den udsteder af Sedler over dette Beløb, skal den fundere med Guld. Erfaringen synes ikke at tale for Hensigtsmæssigheden af denne Maade at fundere en B., da den engelske Regering siden 1844, da B. blev ordnet paa denne Maade, allerede 3 Gange (1847, 1857 og 1866) har maattet sætte Bestemmelsen ud af Kraft og tillade Bankdirectionen at udstede Sedler uden at have tilsvarende Dækning i Guld, ved hvilken Tilladelse Krisen hver Gang standsede næsten uden at der behøvedes at gjøres Brug af samme. Desuagtet er det samme Princip i det væsentlige bleven lagt til Grund for den danske Nationalbanks Funderingsbestemmelser i nyere Tid (s. nedenfor). — I nær Forbindelse med Spørgsmaalet om Sedlernes rette Fundering staar Spørgsmaalet om **Bankfrihed**, der navnlig i Tidsrummet 1850—70 drøftedes stærkt af Økonomerne, særlig i Frankrig, d. e. Spørgsmaalet om, hvorvidt Udstedelsen af Sedler skal være et Monopol for en enkelt eller nogle enkelte, særlig controllerede, Banker eller frit staa aaben for enhver Bank, subsidiært under visse nærmere, for alle Banker fælles Betingelser. Uagtet det sidste maa siges at være det rigtigste, er det modsatte Tilfældet i de fleste Lande, og Principet er endog, til Trods for, at der næppe existerer en eneste monopoliseret Seddelbank, der ikke for kortere eller længere Tid har maattet suspendere Indløsningen af sine Sedler, fordi den havde misbrugt sin Ret og udstedt flere, end Omsætningen kunde bære, i nyere Tid snarere blevne strængere gjennemført og har vundet større Tilslutning, navnlig paa Grund af den Betydning, som det i 1870—71 viste sig at have for Frankrig at være i Besiddelse af et stort, monopoliseret Bankinstitut. Navnlig har det ny oprettede tyske Rige strax søgt at opnaa den samme Fordel igjennem Oprettelsen af en „Reichsbank", hvorved den tidligere Bankfrihed blev stærkt begrænset. Det er imidlertid ikke overalt, at Staten har givet Regler for og controlleret Seddelbankerne. — Danmark fik første Gang en B. 29 Oct. 1736, den saakaldte Courantbank i Kjøbenhavn; den var oprindelig en privat Aktiebank, men gik 1773 over til at blive en Statsbank. Allerede den private Bestyrelse havde udstedt for mange Sedler, saa at de vare blevne irrealisable, og Regeringen fortsatte den ufornuftige Seddelemission. B. omfattede saa vel Kongerigerne Danmark og Norge som Hertugdømmerne. For Hertugdømmerne oprettedes ved Frdn. af 29 Febr. 1788 en kongelig Speciesbank i Altona, hvorved altsaa Courantbanken kom til at gjælde alene for de to Kongeriger, og Hertugdømmerne bleve befriede for de irrealisable Courantsedler. 24 Juni 1791 oprettedes en privat Speciesbank paa Aktier for Kongerigerne; men denne B. var ikke som Hertugdømmernes funderet paa Sølv, men paa de gamle Courantsedler, eftersom det var Aktionærerne tilladt at gjøre deres Indskud i Courantsedler efter Cours, ligesom ogsaa B. kunde indløse sine Speciessedler paa samme Maade. Den kunde derfor ikke holde sig; den ophørte factisk med sin Virksomhed 1799, men vedblev at bestaa af Navn. Ogsaa Courantbanken bestod endnu og blev brugt som Hjælpemiddel for Finanserne i Stedet for efter Planen at blive opløst. 1799 oprettedes Depositokassen, der skulde være et Laaneinstitut; fra denne

modtage Finanserne stadig nye Laan, som Depositokassen lod Courantbanken udstede; og ligeledes oprettedes s. A. af Handelsstanden et „Institut til Handelens Fremme". Seddelmassen steg med hvert Aar, saa at den 1812 beløb sig til ikke mindre end c. 142 Mill. Rd. Dette maatte naturligvis have en stor Indflydelse paa Sedlernes Værdi; man maatte 1812 give 18 Rd. Courant for en Specie. Alle disse ovenfor omtalte B.-Institutter ophævedes ved Frdn. af 5 Jan. 1813, der i Stedet for oprettede en Rigsbank, som skulde omfatte hele Riget. Staten gjorde Fallit og gav Ihændehaverne af Sedlerne 1 Rd. Rigsbank for 6 Rd. Courant, og da 1 Rd. Rigsb. kun var = $\frac{5}{8}$ af 1 Rd. Cour., var det altsaa en Forringelse til næsten $\frac{1}{10}$ ($\frac{5}{48}$) af Sedlernes paalydende Værdi; der toges ligeledes Bestemmelser om, saa vel hvilke Procenter Statens andre Creditorer skulde have, som hvorledes Forholdet skulde ordnes mellem private Creditorer og Debitorer. B. var funderet paa 6 pCt. af alle Landets faste Ejendomme, men da Landmændene ikke kunde bære denne Byrde, eftergaves dem ved Frdn. af 9 Juli 1813 $\frac{5}{6}$ af Bankhæftelsesrenten i deres Skatter. Hertugdømmerne protesterede imod at modtage Rigsbankens Sedler, og ved Frdn. af 30 Juli 1813 indrømmedes det dem, at Sølvmønt skulde være det eneste lovbestemte Betalingsmiddel. B. udstedte Sedler i et langt større Omfang, end Landets Omsætning fordrede, og da de hæftelsespligtige Indvaanere ikke formaaede at indbetale deres Hæftelser, uagtet de vare stærkt opfordrede dertil, da de maatte forrente dem med $6\frac{1}{2}$ pCt., kunde B. ikke indløse Sedlerne. Disses Værdi var derfor overordentlig ringe, og det hele Pengevæsen slettere end nogen Sinde; for en Specie gaves der 1813 23 Rigsbankdalersedler eller 140 Courantsedler. Fra denne Tid begyndte imidlertid Sedlerne at stige i Værdi, hvortil flere forskjellige Omstændigheder bidroge, ikke mindst det af Regeringen udtalte Løfte, at B. skulde gaa over til en Nationalbank, der ikke skulde have med Staten at gjøre. Rigsbanken gik saaledes 1818 over til en Nationalbank, hvis Octroi udstedtes 4 Juli, og den nye B. begyndte sin Virksomhed 1 Aug. s. A. Nationalbanken overtog Rigsbankens Activer og Passiver; men fra Nationalbankens Grundfond unddroges: 1) de $\frac{5}{6}$ af Hæftelserne for Landejendomme og Tiender, hvoraf de hæftelsespligtige vel svarede Rente, men fik den godtgjort ved Eftergivelse i Grundskatten, saa at det altsaa var Staten, der svarede Beløbet; 2) den største Del af Hertugdømmernes Hæftelser, da Indvaanerne der ikke ønskede at træde i Forbindelse med B. som Aktionærer; for at fritages herfor afbetalte de fleste hæftelsespligtige 6 pCt. rede Sølv aarlig af deres Hæftelser, indtil den paa dem faldende Del af Bankens Seddel- og Obligationsgjæld var afgjort. Hvad der saaledes unddroges B.s Grundfond, blev midlertidige Indtægter for den, nemlig dels Afdragene fra de hæftelsespligtige i Hertugdømmerne, dels Renten af de $\frac{5}{6}$ af Hæftelserne paa Landejendomme og Tiender, der udgjorde 820,000 Rd., hvilke B. skulde modtage, indtil hele Seddelinddragningen var tilendebragt. I Anledning af denne sidste Bestemmelse opstod imidlertid senere en Strid mellem Staten og B., idet Staten paastod, at B. kun kunde fordre de 820,000 Rd., indtil den hele Seddelgjæld minus den Del deraf, som paahvilede Hertugdømmerne, og som udgjorde c. 12 Mill., var afgjort; thi ellers vilde B. faa de 12 Mill. betalt to Gange, eftersom jo Hertugdømmernes hæftelsespligtige Indvaanere skulde svare til deres Del af Seddelgjælden. Bankens Bestyrelse fordrede derimod de 820,000 Rd., indtil hele Seddelgjælden (31 Mill.) var afgjort, og havde Octroiens Ord for sig. Sagen blev ved det aabne Brev af 4 Dec. 1838 afgjort saaledes: B. fik 1) et Beløb af 2 Mill. Rd. i 4 pCt. Obligationer; 2) en 3 pCt. Hovedobligation paa 7,300,000 Rd., til hvis Forrentning og Amortisation B. aarlig i $38\frac{1}{2}$ Aar, altsaa indtil Aaret 1876, skulde oppebære de $\frac{2}{6}$ af Bankhæftelsesrenterne af Jorder og Tiender i Danmark, altsaa 328,000 Rd. Nationalbankens Aktier lyde paa 100 Rd., og Aktionær blev enhver, som havde indbetalt sin Hæftelse, og enhver, som havde gjort frivillige Indskud. Da der ikke maatte udstedes Aktier paa mindre Beløb end 100 Rd., fik enhver Ret til at supplere sit indbetalte Hæftelsesbeløb til fulde Hundreder ved contant Indbetaling, ligesom man ogsaa havde Ret til at sammenlægge Hæftelser. Disse Bankaktier have senere været Gjenstand for betydelige Speculationer, og deres Cours holder sig stadig langt over pari, da de give et betydeligt Udbytte, der endog har naaet 9 pCt. (1883: $8\frac{1}{2}$ pCt.). Nationalbankens Sedler kunde ikke erklæres realisable før 5 Maj 1845, endskjønt de fra 23 Oct. 1838 havde staaet pari. Ved kgl. Reskr. 11 Juni 1840 fastsattes, hvor stort et Beløb af Sedler der maatte udstedes, saa vel som det Forhold, hvori Sedlerne skulde være dækkede med Sølv; disse Funderings-Bestemmelser undergik nogen Forandring 1847, 1849 og 1854. 1859 ophævedes det absolute Maximum for Seddeludstedelsen, og 1872 tillodes det at dække Sedlerne med Guld i Stedet for med Sølv for indtil Halvdelen. Efter at dernæst Guldmøntfoden var bleven indført ved Lov 23 Maj 1873, fastsatte Kundgj. 20 Dec. 1873 de nu gjældende Funderingsbestemmelser, der dog ved Kundgj. 2 Nov. 1877 er undergaaet en lille Forandring. Herefter er Nationalbanken, der fremdeles er Rigets eneste, monopoliserede Seddelbank, berettiget til at udstede saa stort et Seddelbeløb, som Omsætningen til enhver Tid findes at udkræve, imod at den har i sin Besiddelse et — af a) lovlig gangbar Mønt, mindst for $\frac{1}{4}$ af Seddelmængden, dog kun indtil 12 Mill. Kr., b) Guld i Barrer og fremmede Guldmønter samt c) Sølvbarrer og fremmed Sølvmønt for indtil $\frac{1}{4}$ af Fondets Størrelse — bestaaende Metalfond, svarende til det Beløb, hvormed Seddelmængden overstiger 30 Mill. Kr., dog ingen Sinde mindre end $\frac{3}{8}$ af Seddelmassens Paalydende. For den Del af Seddelmassen, som ikke dækkes af Metalfondet, skal Banken give let realisable, gode og sikre Activer efter et Forhold af 150

Kr. i Activer for hvert 100 Kr. i Sedler. Sedlerne maa ikke lyde paa mindre Beløb end 10 Kr. Det udstedte Beløb har i 1882 bevæget sig imellem 70 og 80 Mill. Kr. N.-B. har oprettet Filialer i Aarhus (1837, det jydske Bankkontor) og i Flensborg (1844). I de sidste Aar ere nye Filialer oprettede, 12 Nov. 1881 i Aalborg og 9 Febr. 1882 i Nykjøbing p. F. B.s Bestyrelse bestaar af 15 Repræsentanter, af hvilke 3 aarlig afgaa, og 5 Directeurer, af hvilke de 4 vælges af Repræsentanterne, en af Kongen. Justitsministeren er som saadan Bankcommissær. — I de danske Provinser oprettedes det første Bankinstitut paa Aktier i Odense med en Capital af henved $\frac{1}{2}$ Mill. Rd. (nu 4 Mill. Kr.), og lignende Instituter ere senere oprettede i en Del andre Kjøbstæder; enkelte af disse ere dog atter blevne ophævede; for Tiden (1883) bestaa 32 Provinsbanker. De modtage Omegnens overflødige Capitaler som rentebærende Deposita og besørge de locale Transactioner med Hovedstaden og Udlandet. Ogsaa i Hovedstaden er der opstaaet flere Aktiebanker, først „Kjøbenhavns private Laanebank", stiftet i Febr. 1854 med en Capital af 20,000 Rd., med det Formaal at gjøre Udlaan til Haandværkere og andre Næringsdrivende mod antagelig Sikkerhed, senere udvidet, saa at den nu har en Capital af 4 Mill. Kr., hvorhos dens Formaal efter Statuterne er udvidet til at omfatte alt, hvad der henhører til en solid og velordnet Vexel- og Discontoforretning; dernæst 1857 „Privatbanken i Kjøbenhavn", hvis statutmæssige Øjemed det er „at tilvejebringe en yderligere Lettelse for Pengeomsætningen ved at supplere Nationalbankens Virksomhed i enkelte for Handelen vigtige Retninger", og som er forsynet med en kgl. Bevilling af 4 Marts s. A. Dens Aktiecapital er nu 12 Mill. Kr. — 1862 oprettedes Industribanken i Kjøbenhavn med en Aktiecapital af c. 30,000 Rd.; dens Capital er nu 1 Mill. Kr. I Jan. 1872 aabnedes „den danske Landmandsbank, Hypothek- og Vexelbank i Kjøbenhavn" med en tegnet Aktiecapital af 12 Mill. Kr., der nu er fuldt indbetalt, og i April 1873 „Kjøbenhavns Handelsbank" ligeledes med en nu indbetalt Capital af 12 Mill. Kr. Særlig med det Formaal „at opspare og frugtbargjøre, hvad Arbejderne kunne afse af deres Fortjeneste" oprettedes i Apr. 1872 „Dansk Arbejderbank, samt Laane- og Forsørgelseskasse" med en Grundfond af c. 32,000 Rd., hvortil nu kommer en Reservefond af c. 565,000 Kr.

B. uden for Danmark: I Norge oprettedes efter Forordn. af 30 Juli 1813 en egen Afdeling af den danske Rigsbank (i Christiania), og denne norske Bankafdeling gik som Følge af Ejdsvoldsforsamlingens Beslutninger ved kgl. Kundgjørelse af 23 Maj 1814 over til en midlertidig Rigsbank. Ved Lov af 14 Juni 1816 funderedes Norges Bank som Laane-, Giro- og Deposito-Bank med Eneret til Seddeludstedelse; den grundlagdes med et Fond af 8 Mill. Kr., der istandbragtes ved tvungne Indskud. Ved Lov af 13 Aug. 1818 stilledes Bankens Forpligtelse til at vexle sine Sedler med Sølv midlertidig i Bero, og da Banken samtidig udstedte et større Seddelbeløb end Omsætningen krævede, udsattes Landet for stor Usikkerhed i Pengevæsenet, indtil Vexlingen ved Lov af 15 Nov. 1822 paalagdes til en Cours af 190 pCt., hvilken ved de følgende Storting efterhaanden nedsattes, indtil Coursen siden 1842 er pari. Reglerne for Seddeludstedelsen er en Blanding af Forholds-Systemet og Differens-Systemet. Paa sit ældre Grundfond 10,009,273 Kr. har Banken Ret til at udstede Sedler i Forholdet 5 til 2, paa det andet Fond 2,500,000 Kr., og paa et Reservefond 4,055,057 Kr. har den Ret til at udstede Sedler i Forholdet 3 til 2, i alt saaledes paa et Fond af 16,564,330 Kr. Ret til at udstede Sedler til et Beløb af 34,855,769 Kr.; men for hvad herover udstedes af Sedler maa stedse tilsvarende Metalværdi haves i Kasse. Paa et lidet særligt Fond (297,364 Kr.), der er annecteret til Banken, kan den udlaane det dobbelte Beløb i Sedler, men efterhaanden som disse Laan tilbagebetales, inddrages dette Fond. Saa længe altsaa Bankens Beholdning overstiger 16,564,330 Kr., hvilket efter 1870 stedse har været Tilfældet, har man saaledes Differens-Systemet; synker Beholdningen derunder, har man Forholds-Systemet. Beholdningen af ædle Metaller bestod tidligere væsentlig af Sølv, men fra 1872 begyndte Banken væsentlig at anskaffe Guld, og fra 1874 bestaar dens Metalbeholdning næsten udelukkende af Guld. Bankens Metalfond var ultimo Novb. 1883 33,726,640 Kr., dens Udbytte for 1882 $8\frac{3}{4}$ pCt. Norges B. er for saa vidt en privat Institution, som den er grundet paa private Aktier, hvoraf dog Staten ejer en betydelig Del; men den administreres efter de af Staten givne Love, og dens Bestyrelse vælges helt af Stortinget. Norges B. har sit Hovedsæde i Throndhjem og har 5 Bankafdelinger, i Christiania, Christiansand og Bergen (oprettede 1816), Skien (1835) og Drammen (1838), samt 7 Bankkontorer: i Stavanger og Tromsø (oprettede 1852), Frederikshald (1854), Lillehammer (1860), Bodö (1875), Christiansund (1880) og Hamar (1881). — Af Privatbanker oprettedes den ældste i Christiania 1848; for Tiden er Antallet 17, nemlig 3 i Christiania (Ch. Bank- og Creditkasse, oprettet 1848, den norske Creditbank 1857, Christiania Handelsbank 1881), 1 paa Hamar (Oplandske Creditb. 1877), 2 i Drammen (Dr.s Privatb. 1868, Dr.s og Oplands Creditb. 1875), 1 i Tönsberg (T.s Privatb. 1870), 1 i Skien (Skiensfjordens Privatb. 1881), 1 i Arendal (A.s Privatb. 1875), 2 i Stavanger (S.s Creditb. 1865, S.s Privatb. 1879), 2 i Bergen (B.s Privatb. 1855, B.s Creditb. 1876), 1 i Aalesund (A.s Creditb. 1877), 1 i Christiansund (Ch.s Creditb. 1875), 2 i Throndhjem (T.s Privatb. 1859, den nordenfjældske Creditb. 1868). Disse Bankers indbetalte Grundfond var ved Udgangen af 1881 tilsammen 13,277,240 Kr., Reservefond 3,909,828 Kr., indestaaende Indlaan 85,348,436 Kr. (deraf alene i den norske Creditb. resp. 8,000,000, 1,241,832 og 18,590,623). — I Sverige, hvor der findes en seddeludstedende „Riksbank" i Stockholm,

har man søgt at gjennemføre Principet om Bankfrihed (s. ovenf.) ved at indrømme enhver privat Aktiebank, der opfylder visse Betingelser, Ret til at udstede Sedler, men dog samtidig givet særlige Funderingsbestemmelser for disse. Hovedbetingelsen er den, at Aktionærerne, der alle skulle være svenske Undersaatter og mindst 30 i Tallet, skulle være solidarisk ansvarlige med deres hele Formue for Bankens Forpligtelser, foruden at der skal være et fuldt indbetalt „Grundfond" paa mindst 1 Mill. Kr.; ere disse og de øvrige Betingelser (s. Kundgj. 12 Juni 1874) opfyldte, gives der kgl. Tilladelse til at udstede Sedler i Overensstemmelse med Funderingsreglerne for 10 Aar ad Gangen. Af saadanne »enskilda« (d. e. private) Seddelbanker bestaar der 27 med et samlet Grundfond af c. 57 Mill. Kr., hvortil kommer et Reservefond af c. 11 Mill. Kr. Af Grundfondet skal mindst 60 pCt. være anbragt i let realisable, til offentlig Bevaring overgivne Papirer (Grundfondshypothek). Seddelmængden kan svare til det samlede Beløb af 1) Grundfondshypothek, 2) Reservefond, 3) Bankens Fordringer indtil 50 pCt. af Grundfondet, saafremt der haves en contant Kassebeholdning i Guldmønt svarende til 10 pCt. af Grundfondet, samt 4) alt det herudover Banken tilhørende Guld. Herefter kunde samtlige enskilda Banker d. 31 Dec. 1881 udstede c. 73,2 Mill. Kr.; Seddelmængden var dog kun c. 49 Mill. Kr. — Riksbanken, — der er stiftet 1656 og fra 1668 har været en Statsbank, hvis Styrelse ganske hører under Rigsdagen, der hvert Aar vælger et »Bankutskott«, som fører det egentlige Tilsyn med Bankens Styrelse, og 7 »Bankfullmäktige«, som atter af deres Midte vælge 2 »Deputerade«, der ere de egentlige Directeurer for Banken, — har foruden Hovedkontoret i Stockholm 4 „Afdelings-Kontorer" i Göteborg, Malmö, Visby og Luleå. 1776 gik Banken fallit, idet det besluttedes at indløse dens Sedler med 50 pCt. af deres Paalydende, og dette gjentog sig, efter at Bankseddlerne fra 1818 havde været uindløselige, i 1834, da Bankens Creditorer kun fik 37½ pCt. af deres Tilgodehavende. Riksbanken, hvis nugjældende Funderingsbestemmelser datere sig fra 1845, men dog senere ere undergaaede enkelte Forandringer, kan udstede indtil 35 Mill. Kr. ikke af Metal dækkede Sedler (herunder dog indbefattet „Postremissvexler" og de paa Folio indsatte, ikke rentebærende Deposita); dog skal Metalbeholdningen udgjøre mindst 15 Mill. Kr. 31 Dec. 1881 udgjorde dens Circulation af egentlige Banksedler 37,79 Mill. Kr. I alt circulerede saaledes 86,78 Mill. Kr. i Sedler foruden 10,87 Mill. Kr. i „Postremissvexler". Foruden de nævnte B. findes der i Sverige endnu 16 Aktiebanker med begrænset Ansvar for Aktionærerne, og som ikke udstede Sedler.

Den hele Circulation af Banksedler i Europas Hovedlande ansloges i 1880 til henved 8,000 Mill. Kr., til Dækning for hvilket Beløb de paagjældende Banker havde en Metalbeholdning af omtrent det halve, saa at Pengecirculationen derved er forøget med noget over 4,000 Mill. Kr.

En Del andre Institutter, der drive ganske andre Forretninger end de ovenfor omtalte Bankforretninger, antage ogsaa undertiden Navnet B.; saaledes kaldes større Sparekasser undertiden Sparebanker, især i England (Savings-Banks). Institutter, hvis Formaal er Afløsning af Grundrenter og Afgifter, kaldes Rentebanker. S. ogsaa Art. **Hypothekbank**.

Banka, en Ø i Ostindien, ø. for Sumatra, som den skilles fra ved **B.-Strædet**, medens Gaspar-Strædet mod Ø. skiller den fra Billiton, hører til Hollændernes Besiddelser. 230 □ M. med c. 70,000 I., hvoraf omtr. ¼ Chinesere. B. har en ujævn Overflade, men dens højeste Punkt er kun 2,000 F. Agerdyrkningen er ubetydelig; derimod produceres fortrinligt Tin. Minerne drives af Chineserne for Regeringens Regning. Hovedstad **Muntok** paa Øens Vestpynt; 3,000 I.

Bankban ell. Banen **Bank**, en ungarsk Adelsmand, som stillede sig i Spidsen for en Sammensværgelse og i Kong Andreas II.s Fraværelse 1214 overfaldt og dræbte hans Dronning Gertrud af Meran, der havde gjort sig forhadt hos Rigets Stormænd ved sin energiske Charakter og sin Forkjærlighed for Tyskerne. Sagnet har udsmykket det historiske Factum og angiver som Grund til denne Udaad, at Dronningen en Gang i B.s Fraværelse havde skaffet sin Broder Lejlighed til at krænke hans skjønne Gemalinde. Stoffet er oftere blevet dramatisk behandlet.

Banke betegner dels en mindre Ophøjning, der paa Fastlandet hæver sig jævnt fra det omgivende Land, dels en Ophøjning af Havbunden, der nærmer sig betydelig mere til Havfladen end den omgivende Bund (Newfoundlandsbanken, Bahamabankerne, Doggersbanken o. fl.). Disse bestaa snart af løse Materialier (Sand, Ler, løse Sten), snart af faste Masser eller Klipper. B. bruges undertiden ogsaa for at betegne de store Tangsamlinger i Verdenshavene (Sargassobanken).

Bankebyg, de paa Skalkværnen afskallede, men dog ikke afrundede Bygkorn. B. er altsaa grovere end Perlegryn.

Bankerot [rött] (af it. Banco rotto, sønderbrudt Bænk) bruges undertiden som ensbetydende med Fallit (s. d. A.). Oprindelig anvendt i Italien om Vexellerere, som ikke kunde opfylde deres Forpligtelser, og hvis Vexelbænk (eller Bord) paa Torvet derfor blev sønderbrudt.

Banket [bangkett], fr. banquette, trinagtig Udvidelse af en Jordskraaning, f. Ex. paa et Dige, for at tjene til Anlæget af en Vej eller Sti; den ofte noget forhøjede Fodsti ved Siden af en Kunstvej; Forhøjning bag Brystværnet til Anbringelse af Forsvarerne, for at de derfra kunne skyde ud over Brystværnskronen; stort Festmaaltid (fr. banquet), især i politisk Øjemed.

Bankhæftelse. Herved forstaas den Prioritetsfordring af 6 pCt. af alle faste Ejendomme i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, som ved Frdn. af 5 Jan. 1813 tillagdes Rigsbanken som Grundfond. Disse B. skulde gaa foran enhver anden Hæftelse eller Fordring, men være uopsigelige fra Bankens Side. Saa længe Banken var en Rigsbank, indbetaltes kun en

ringe Del af Hæftelserne; efter at den var gaaet over til at blive privat, indbetaltes efterhaanden flere, saa at der nu kun er et ringe Beløb tilbage, som ikke er indfriet (s. for øvrigt Bank).

Bankivahøne (Gallus bankiva), vor Gaardhønes formentlige Stamart, lever vild paa Sundaøerne og i en Del af Forindien.

Banknoter, Sedler udstedte af en Bank (s. d. A.).

Banks, Sir Jos. [bængks], berømt engelsk Botaniker, f. 1743, d. 1820, foretog flere botaniske Rejser til Labrador og New-Foundland, de skotske Øer og Irland og ledsagede som Botaniker tillige med Svenskeren Solander Verdensomsejleren Cook paa dennes første Rejse 1768—71. Hans utrættelige Iver og Virksomhed under hele Rejsen var lige saa beundringsværdig, som den Opofrelse var sjælden, med hvilken han anvendte en Del af sin egen Formue for at gjøre Udrustningen til Rejsen fuldstændig. Han var fra 1778 Præsident i Videnskabernes Selskab i London og har indlagt sig store Fortjenester ikke saa meget ved Skrifter som ved en høj Grad af Iver for Botanikens Fremgang. Hans store Bibliothek og rige Herbarium var berømte i hans Tid; det sidste testamenterede han til British Museum.

Banks, Nathan. P. [s. o.], nordamerik. Politiker, f. 30 Jan. 1816 i Massachusetts, var oprindelig Fabrikarbejder, men vidste ved Selvstudium at udvikle sig til Taler og Medarbejder i Bladene. Som Tilhænger af Demokraterne fik B. under Præsident Polk et Toldembede i Boston; blev 1849 Medlem af Statens lovgivende Forsamling og 1851 dens Formand; 1853 var han Formand i den særlige Forsamling, der skulde gjennemgaa Statens Grundlov. Samme Aar sendtes B. til Congressen, men her skilte han sig fra sit tidligere Parti paa Grund af sin Uvilje mod Negerslaveriet og stemte imod Nebraskaloven. Han gjenvalgtes derfor af Modpartiet og blev 1856 efter to Maaneders forgjæves Afstemninger valgt til Repræsentanthusets Formand, hvilket Valg var den første Sejer for det nye republikanske Parti og Varsel om den senere Borgerkrig. 1857—60 var B. Gouverneur i sin Hjemstat, og da Borgerkrigen udbrød i Begyndelsen af 1861, overtog han Anførselen over et Corps af Militsen, hævdede Ordenen i Baltimore og blev Generalmajor blandt de frivillige. 1862 anførte han Potomachærens højre Fløj, men blev slaaet af Jackson ved Winchester 25 Febr. og senere ved Ceder-Mountain 9 Aug. B. blev selv haardt saaret i det sidste Slag og fjærnedes nu fra denne Afdeling, men sendtes i Dec. s. A. til New-Orleans og ledede herfra Indtagelsen af Port Hudson i Juli 1863. Dog udmærkede B. sig især ved sin Forvaltning af Louisiana og sin kloge Ordning af Negernes Forhold. 1865 indtraadte B. igjen for Massachusetts i Repræsentanthuset og hørte indtil 1873 til Republikanernes Ledere; særlig var han Formand for Udenrigsudvalget.

Banksland [s. o.] ell. **Baringsø**, en stor Ø i de amerikanske Nordpolarlande. Nordspidsen Cap Mac Clure ligger under 74° 32′ n. Br. og 102° 30′ v. L. Nordvestpassagen begrænser Øen mod S., og Prinsen af Wales's Stræde skiller den fra Prins Alberts Land, ligesom **Banksstræde** skiller den fra den mod N. Ø. liggende Melvilleø. Her findes en Mængde Rensdyr, Moskusoxer, Harer og Fuglevildt. Et andet **Banksstræde**, i Australien, skiller Tasmania fra den ved Øens Nordøstende liggende Øgruppe Furneaux.

Bann, Flod i Irland, udspringer i den sydøstlige Del af Prov. Ulster, løber gjennem Søerne Neagh og Beg mod N. og falder i Atlanterhavet 1 M. neden for Coleraine. Dens Munding er spærret af en Barre, som dog ved roligt Vejr i Flodtid kan passeres af Skibe paa 200 Tons.

Banner er et gjennem Tysk indkommet fransk Ord (fr. bannière), der ikke forekommer i det danske Sprog før det 14de ell. 15de Aarh. Hos de skandinaviske og germanske Folk fulgte Krigerne i de ældste Tider en Høvdings Fane, hvori hans „Mærke", ofte et Dyr, var afbildet, og som i Kampen bares foran ham af Mærkesmanden; i Hedenold var Odins Ravn de danskes Hovedmærke, men efterhaanden som Christendommen slog Rod, veg den for Korsets Tegn. Oprindelig havde hver Konge sit personlige Mærke, f. Ex. Harald Haardraade „Landøde", Sverre „Sejersfluen", og først fra en senere Tid kjendes almindelige Rigsfaner, f. Ex. i Danmark Danebrog, medens hver enkelt Provins dog endnu længe vedblev at beholde sit eget B. I Lenstiden betegnede B. Lensherrens Fane, under hvilken Vasallerne samlede sig i Krigstilfælde. I de katholske Lande bruges Udtrykket endnu om Munkeordeners og gejstlige Broderskabers Faner.

Banner, en gammel dansk Adelsslægt, som man, men uden Grund, har antaget at nedstamme fra Tymme, en Sjællander af ukjendt Herkomst, om hvem Saxo fortæller, at da i et af de mangfoldige blodige Slag, Knud d. store holdt med Englænderne, det danske Banner i Kampens Hede var blevet nedhugget, og der derved var kommen Uorden i Rækkerne, greb han en Bøgegren, stak den paa et Spyd og med det Feltskrig, som var brugeligt blandt Knuds Mænd, kaldte han dem tilbage under Bøgebanneret, hvorved Flugten forvandledes til Sejer; Kongen udnævnte ham til sin Bannermester, og Folket gav ham et Tilnavn efter denne Bedrift; Saxo siger imidlertid ikke, hvilket Tilnavn det var. — Den mest bekjendte af denne Slægt var **Erik Eriksen B.** til Kokkedal og Asdal. Han var en Tid Lensmand paa Kalø, og det var i denne Stilling, at han 1518 af Christiern II modtog det vanskelige Hverv at bevogte sin unge Frænde Gustav Eriksøn Vasa, som Kongen havde ført ned som Gissel fra Sverige til Danmark. Da Gustav det næste Aar undveg, maatte B. betale Kongen en stor Sum Penge, med hvilken han var gaaet i Borgen for ham. Under Frederik I.s Regering øvede han stor Indflydelse paa sine samtidige, og efter denne Konges Død stod han tillige med Rigshofmesteren Mogens Gøye i Spidsen for det jydske Adelsparti, der satte Christian III paa Tronen, ligesom han ogsaa tillige med den nævnte Adelsmand var en af de ivrigste Forkæmpere for Reformationen. Han

blev Rigsmarsk efter Tyge Krabbe 1541 og døde 1554. Jvfr. **Banér.**

Bannette [nètt] kaldes i Frankrig en af finspaltet Kastanietræ flettet Kurv til Varer. I den sydamerikanske Handel betyder B. et vist Antal Kreaturhuder, nemlig 2 store eller 3 smaa Oxehuder eller 4 Kohuder, samlede i et Bundt.

Bannockburn [bænnokkbørrn], By i Stirling Shire i Skotland, ½ M. s. ø. for Stirling, bekjendt af den Sejer, som Skotterne under Robert Bruce 24 Juni 1314 vandt over den engelske Konge Edvard II, hvorved Skotlands Uafhængighed sikredes og Familien Bruce hævedes paa Tronen.

Banquier, fr. [bangkiēh], en Kjøbmand, som driver Bankforretninger, d. e. Handel med Penge, Vexler, Aktier, Statspapirer osv. (s. **Bank**).

Banret (af Ban, s. d. A.) kaldes, navnlig i Tyskland, den særegne Ret, En kan have til at fordre, at visse Personer lade deres Fornødenheder i en eller anden Retning tilfredsstille udelukkende ved ham, f. Ex. naar Ejeren af en Mølle har Ret til at fordre, at Beboerne af Omegnen ikke lade deres Korn male hos andre end ham (den saakaldte Mølletvang). Slige Forhold opstode paa mange Steder i Middelalderen, navnlig derved, at den oprindelig frivillige Søgning efterhaanden forvandledes til en Tvangspligt, hvilket især let kunde ske, naar Besidderen af den Ejendom, hvori den paagjældende Næringsbrug blev dreven, tillige var Ejer af det omliggende Distrikt, saa at dets Beboere stode i Afhængighedsforhold til ham. I den nyeste Tid har man derimod, efter at være kommen til Erkjendelse af det i nationaløkonomisk Henseende skadelige i slige monopolistiske Rettigheder, paa de fleste Steder søgt at faa dem ophævede.

Bantam, det vestligste Landskab af den nederlandske Ø Java i Ostindien, frugtbart og veldyrket, med en Befolkning af 750,000 J. (1879). Hovedstad Serang i det indre, Byerne Anjer og B. ved Kysten. Et Udbrud af Vulkanerne paa Øen Krakatoa i Sundastrædet fandt Sted 25—27 Aug. 1883 og anrettede i Forening med en mægtig Flodbølge frygtelige Ødelæggelser; Tabet af Mennesker anslaas til 15—20,000, Anjer oversvømmedes fuldstændig, Bantam ødelagdes af Askeregn, og den ubeboede Krakatoa, hvis Kegle var 2,600 F., forsvandt til Dels i Bølgerne, og i dens Sted dannede sig flere vulkanske Smaaøer.

Bantengoxe (Bos banteng), en paa Java og Borneo levende vild Oxeform, hører til den Gruppe af indiske Vildoxer, som staar Tamoxen nær, og i hvilken dennes Stamform maaske kan søges.

Bantingskur, en 1863 i Mode kommen diætetisk Kur imod Fedme, opfunden af en engelsk Læge W. Harvey, men opkaldt efter en Begravelsesentrepreneur B., paa hvem den først blev anvendt, og som udgav en Brochure derom, der i kort Tid oplevede flere Oplag og blev oversat i forskjellige Sprog. Kuren bestaar i rigelig Nydelse af Kjød og Afholdelse fra alle Spiser, der indeholde meget Sukker, Fedt og Stivelse (intet Smør, ingen Mælk, Kartofler, meget lidt Brød osv.), og dens Berettigelse ligger i den physiologiske Erfaring, at Fedtdannelsen i Legemet staar i et bestemt Forhold til Tilførslen af den sidste Klasse Næringsmidler.

Bantry-Bugten [bænntri] skærer fra Atlanterhavet ind i det sydvestlige Irland mellem Forbjærgene Crow-Head og Sheeps-Head og danner en udmærket Havn for de største Skibe.

Bantu (-folk, -sprog), den i Ethnographien og Sprogvidenskaben almindeligst brugte Benævnelse paa den sydafrikanske Folkeæt (s. **Kaffer**).

Banville, Théod. de [bangvill], fransk Digter, f. 14 Marts 1823, blev allerede 1842 bekjendt ved sin Digtsamling »Les Cariatides«. De parodiske, pseudonymt udgivne »Odes funambulesques« (1846) gjorde endnu større Lykke. B. tilhører den saakaldte „phantasistiske" Digtergruppe, der ved Stræben efter en glansfuld Form og symmetrisk Composition søger at danne en Modvægt mod Naturalismen. Hans bekjendteste Drama er »Gringoire« (1866). Til hans fint udførte, men ikke meget livskraftige Noveller hører »La vie d'une comédienne« (1856). Han har været en flittig Feuilletonist og Kritiker i mange Tidsskrifter. 1881 udgav han en »Traité de versification française«.

Banya, magyar. [banja], d. e. Bjærgværk. 1) **Felsö-B.,** tysk Neustadt, Bjærgstad i Ungarn, 10 M. ø. til s. for Szathmar. 6,000 J. Bjærgværksdrift paa Guld, Sølv, Kobber og Bly; store Pottemagerier. 2) **Nagy-B.** [nadj], tysk Frauenbach, Bjærgstad 3 M. v. for Felsö-B. med lignende Bjærgværksdrift. 9,000 J. Betydelig Industri i Lervarer og Lærred.

Banyuls-sur-Mer [niūll syr mæhr], Søstad i Frankrig ved Middelhavet, Dep. Øst-Pyrenæerne, 4 M. s. ø. for Perpignan, nær ved den spanske Grænse. 4,000 J. Besøgte Søbade. I Nærheden voxe udmærkede Roussillon-Vine.

Banza Congo, d. s. s. **Ambassi.**

Baobab, Abebrødtræ (Adansonia digitata), Træ af den med Katostfamil. beslægtede Fam. Sterculiaceæ, har hjemme i det tropiske Afrika, men er indført baade i Ost- og Vestindien. I Henseende til Omfang er B. det største af alle bekjendte Træer. Træets Højde overgaar næppe 50—70 F. og den egentlige Hovedstamme næppe 15 F., men dennes Tværmaal kan naa 20—27 F., dens Omkreds 60—80 F., og Grenene, der kunne blive 50—70 F. lange, ere nedhængende og berøre Jorden, hvorved hele Træet faar Udseende af en uhyre halvkugleformet Masse med indtil 150 F. i Gjennemsnit. Frugten (Abebrød) er 1—1½ F. lang, omvendt ægformet eller svagt kølleformet, med et uopspringende, træagtigt, filtethaaret Frøgjemme, der er furet ligesom en Melon, og et 10-rummet Indre med talrige, sorte Frø, omgivne af et hvidt, melet Kjød, der har en behagelig, syrlig og forfriskende Smag, hvorfor det almindelig spises. De tørrede og pulveriserede Blade kaldes „Lalo" af de indfødte og spises almindelig blandet i deres Føde. Asken af Frugtens haarde Skal, som indeholder meget Kali, benyttes i Senegambien sammen med Palmeolje til Sæbe. Af det særdeles lette Ved forarbejdes forskjellige Brugsgjenstande, men som Tømmer er det aldeles ubrugeligt. Af Basten

laves bl. a. vandtætte, tragtformede Huer, der dels benyttes til Hovedbedækning, dels til at bære Vand i. B. kan opnaa en uhyre høj Alder, og man har fundet Exemplarer, hvis Alder man har beregnet til 5—6,000 Aar.

Baour-Lormian, Louis P. M. F. [bauhr-lormiäng], fransk Digter, f. 1772, bekjendt ved sine versificerede Bearbejdelser af Ossian og sine i klassisk Stil skrevne Hymner, Oder og Lystspil, men navnlig som hidsig Polemiker mod den ved V. Hugo og hans Skole frembrydende Romantik, hvis Tilhængere han behandlede som moralsk fordærvede Personer, saaledes i Komedien »Le classique et le romantique«. D. 1854.

Bapaume [päähm], en tidligere Fæstning i det franske Dep. Pas de Calais, 3 M. s. til ø. for Arras. 3,000 J. Slag 2—3 Jan. 1871 i den fransk-tyske Krig, hvor den franske Nordarme under Faidherbe blev besejret.

Baphomêt, et Symbol hos Tempelherrerne, hvis Betydning ikke er tilstrækkelig oplyst. Tidligere holdt man det for en Fordrejelse af Navnet Mahomed (Muhammed), idet Tempelherrerne bl. a. beskyldtes for hemmelig at hælde til den muhammedanske Religion og at tilbede et Billede B. Efter J. v. Hammer („Fundgruben des Orients") vare slige Symboler af Sten, halv Mand og halv Kvinde, med to Hoveder ell. Ansigter, omgivne af Slanger, Sol, Maane og andre sælsomme Attributer, og B. skulde betyde Ilddaab ell. gnostisk Daab.

Baptisme, egtl. Neddyppen, bruges nu almindelig om Baptisternes Lære og Gudsdyrkelse. **Baptist**, Medlem af et især i England og Nordamerika talrigt Trossamfund, der lærer, at fuldstændig Neddyppelse i Vandet er væsentlig Betingelse for en sand Daab, og at denne kun maa tildeles voxne, da kun disse kunne tro. B. staa ikke i nogen historisk Forbindelse med de fanatiske tysk-hollandske Gjendøbere paa Reformationstiden, men ere udgaaede fra de engelske Independenter, have derfor ogsaa beholdt disses løse (independente) Menighedsforfatning. Det første Samfund af B. omtales i England 1618; men de vare her underkastede Forfølgelser og Straffe, indtil Wilhelm III.s Toleranceact 1689 erkjendte dem som Dissenterparti. Deres første Menighed i Amerika stiftede Roger Williams 1639; han var som puritansk Gejstlig kommen til Massachusetts; men da han over for den puritanske Øvrighed hævdede Samvittighedsfrihed, blev han forjaget, stiftede saa med en Del ligesindede Staten Rhode-Island og gik der over til Baptismen. — 1691 spaltede B. sig i to Hovedgrene: de calvinsksindede **Particular-B.** og de arminiansksindede **General-B.** (i Nordamerika sædvanlig kaldte **Free-will-Baptists**), og den ensidige Anvendelse, som B. have gjort af det protestantiske Skriftprincip, i Forbindelse med mangelfuld theologisk Dannelse hos Lærerne har efterhaanden medført yderligere Spaltninger, som oftest fremkaldte ved, at en eller anden Lærer saa sig blind paa et enkelt eller nogle enkelte Skriftord, hvori han vilde finde den hele Sandhed, uden at bryde sig om, hvorvidt han derved kom i Strid med den øvrige Skrift. Saadanne Partier ere: 1) **Seventh-Day-Baptists**, Sabbatharianere, stiftede mod Slutn. af det 17de Aarh. af Frants Bompfield, overførte fra England til Fristaterne; de festligholde Sabbathen i Stedet for Søndagen; 2) **Reformed-Baptists**, Campbelliter eller, som de kalde sig selv, „Christi Disciple", der ikke anerkjende andet for Trosforskrift end hvad der lader sig godtgjøre ved Christi egne Udsagn; stiftede af Thom. og Alex. Campbell fra Kentucky have de udbredt sig stærkt, især i de sydlige Stater; 3) **Six-Principles-Baptists**, B. af de 6 Grundsætninger, betragte de i Hebræerbrevet VI, 1—2 omtalte 6 Fundamentallærdomme som den eneste gyldige christelige Trosbekjendelse. Disse og nogle andre Partier ere fremgaaede af B. og kalde sig B.; derimod staa flere andre Sekter, der hylde en lignende Daabspraxis, Mennoniter, Tunkere, Weinbrennerianere (eller „Guds Kirke") osv., ikke i nogen Forbindelse med de egentlige B. Alle B.-Partier, men navnlig Particular-B., have udfoldet stor Virksomhed; de have grundet flere selvstændige Bibelselskaber, der kun udbrede Bibler, hvori Grundtextens *βαπτίζειν* og *βαπτισμός* oversættes „neddyppe" og „Neddyppelse". Ogsaa paa Missionens Omraade have de været virksomme, ikke blot blandt Hedninger (i Indien og China), men ogsaa blandt de ældre vanslægtede christne Kirker i Orienten (Maroniter, Nestorianere osv.) og i den senere Tid tillige i katholske og protestantiske Lande i Europa (i Irland, Frankrig, Schweiz, Skandinavien, Tyskland, hvor fornemmelig den til Baptismen omvendte Hamborger G. Oncken (d. 1884) viste sig virksom). Medens B. tidligere saa vel i England som i Amerika af Grundsætning foragtede theologisk Videnskabelighed, vaagnede Trangen hertil hos dem i Midten af forrige Aarh.; paa begge Steder have de med rosværdig Iver grundet og doteret Universiteter, Collegier og Seminarier, og i deres nyere Historie glimre Gejstlige af første Rang, som Robert Hall og Spurgeon, nogle af Englands berømteste Prædikanter. Deres Antal er derfor ogsaa voxet betydelig i de senere Aar. Particularbaptisterne udgjorde 1882 henved 3 Millioner, deraf 2½ Mill. i Amerika, 300,000 i England, 16,000 i Tyskland, 20,000 i Sverige, 800 i Norge og 2,200 i Danmark. Alle de andre B.-Partier tilsammen udgjøre derimod kun c. ½ Mill. I Danmark begyndte B. at vinde Indgang 1838 og vandt i Begyndelsen ikke saa lidt Tilslutning, navnlig paa Grund af Regeringens Tvangsforholdsregler imod dem. Den lod endog Politiet slæbe deres Børn til Kirkerne for at døbes; men de forargelige Scener, som bleve Følgen heraf, bevægede Præsten (senere Biskop) P. C. Kierkegaard til, trods Regeringens Trusler om Afskedigelse, at nægte at udføre denne „Tvangsdaab". Da han fandt Støtte hos flere ansete Præster, F. Boisen, C. Clausen o. a., gav Regeringen efter; B. fik ved Plakat af 27 Dec. 1842 en dog meget begrænset Frihed, idet de fik Tilladelse til at danne en Menighed i Fredericia, og kun her maatte Baptistdaab udføres; andre Steder i Riget skulde de staa under Sognepræstens og Øvrighedens Control. Først ved Grundloven af 1849

fik de fuldkommen Frihed, og siden den Tid have de trods deres store Missionsiver ikke vundet synderlig Udbredelse her i Landet. Naar undtages Læren om Daaben og hvad deraf følger, staa Particular-B. endnu paa samme strængt calvinske og lovmæssige Standpunkt som Independenterne (jvfr. d. A.). De øve streng Kirketugt; de bruge det apostoliske Symbol, men med en mod Barnedaaben rettet Tilføjelse.

Baptistērium (gr. Baptistorion, d. e. „Døbehus"), i Oldtidens Badehuse det Rum, hvor man tog varme Bade; i Kirkesproget den Sidebygning ved Kirken, hvor Daaben udførtes. B. byggedes runde, kantede eller i Korsform, og da Daaben oprindelig foregik ved Neddyppelse, indeholdt de et stort Bassin. Oprindelig fandtes B. kun ved Hovedkirken, fordi Daaben udførtes der, senere ogsaa ved andre Kirker. Da Barnedaaben blev det almindelige, vare særegne B. ikke længere nødvendige. I deres Sted traadte Døbefonter inde i Kirken selv, i Almindelighed paa Nordsiden af Hovedindgangen.

Baptizānd, i den gamle Kirke den, der stod i Begreb med at modtage Daaben.

Bar, forhen et fransk Hertugdømme (Le duché de B., Le Barrois, lat. Ducatus Barensis) imellem Lothringen og Champagne i det nuv. Dep. Meuse, som under de frankiske Konger hørte til Austrasien og siden til Øvre-Lothringen, men stod under egne Grever, Greverne af Mouçon ell. Mousson. Den første af disse, Frederik af Ardennerne, nævnes 959 og skal have bygget Landskabets Hovedstad B. le Duc. Grev Robert antog 1355 Hertugtitlen og var gift med Kong Johan d. godes Datter Marie, for hvem den i Middelalderen berømte Roman „Den skjønne Melusine" blev skreven. Ved Giftermaal blev B. i det 15de Aarh. forenet med Lothringen og kom med dette senere til Frankrig.

Bar, Stad i Rusland, Gouv. Podolien, 12 M. n. ø. for Kamenez-Podolsk. 8,000 I. Her sluttedes 29 Febr. 1768 den saakaldte **B.-Konføderation,** en Forbindelse af polske Adelsmænd mod den russiske Indflydelse ved Kong Stanislaus Augusts Hof.

Bar, 1) **B. le Duc** [lø dykk], Hovedstad i det franske Dep. Meuse, 27 M. ø. for Paris ved Floden Ornain og ved Marne-Rhin Kanalen. 16,000 I. Handel med Vin og syltede Frugter. Billedstøtte for Marschal Oudinot, der blev født her 1767. I Omegnen Jærnværker og Stenbrud. 2) **B. sur Aube** [syr aahb], Stad i Dep. Aube ved Floden A., 6 M. ø. s. ø. for Troyes. 3,000 I. Garverier og Brænderier, Korn- og Vinhandel. I Nærheden stod blodige Kampe 24 Jan. og 27 Febr. 1814 mellem Franskmændene og de allierede. 3) **B. sur Seine** [syr sæhn], Stad i Dep. Aube, 4 M. s. ø. for Troyes ved Seine. 3,000 I. Betydelig Vinhandel.

Bar, Karl Ludvig v., tysk Retslærd, f. i Hannover 1836, blev 1866 Professor først i Rostock, senere i Breslau og 1879 i Göttingen; er især bekjendt som Processualist. Blandt hans Skrifter udhæves: „Das internationale Privat- und Strafrecht", 1862, „Recht und Beweis im Geschwornengericht", 1865, „Recht und Beweis im Civilprocesse", 1867, „Die Grundlagen des Strafrechts", 1869, „Das deutsche Reichsgericht", 1875 o. fl.

Bara, Jules, belgisk Statsmand, f. 31 Aug. 1835, blev Advocat og derefter Professor i Brüssel; valgtes 1862 til Repræsentanternes Kammer og udmærkede sig snart som Taler og Ordfører for den afgjort frisindede Retning. 1865 blev B. Justitsminister og søgte forgjæves at gjennemføre Afskaffelse af Dødsstraf og af Gjældsfængsel, hvilket strandede paa Senatets Modstand. 1870 gik B. af tillige med de andre liberale Ministre og blev først i Juni 1878 paa ny Justitsminister; viste sig som en haardnakket Modstander af Præsteskabets Indflydelse.

Baraba ell. den **Barabinskiske Steppe,** en lavt liggende, af Moradser og Saltsøer opfyldt Steppe i Sibirien mellem Floderne Irtysch og Ob; siden 1767 bo her Kolonister, der drive Agerdyrkning, Heste- og Kvægavl.

Bărabás, Michály, ungarsk Maler, f. 1810 i Markosfalva, uddannede sig i Wien under Markó og blev allerede 1837 Medlem af Akademiet i Buda-Pest. Han har især Navn som Portrætmaler.

Barābra, d. e. Berber, den ene af de 3 Stammer, hvoraf Nubierne bestaa. B. bo i Nildalen fra Assuan indtil Sebua og ere i den nyere Tid trængte frem i Øvre-Ægypten indtil Edfu.

Baracōa, Stad paa Nordsiden af Øen Cubas Østende. 3,000 I. God Havn. B. var Spaniernes første Koloni paa Cuba.

Baragnon, L. Numa [baranjōngh], fransk Politiker, f. 1835, Advocat i Nimes og ivrig Talsmand for Legitimismen. 1871 valgtes B. til Nationalforsamlingen og blev snart en af Lederne for Monarchisterne; fremkaldte 1872 en Henvendelse til Greven af Chambord (var selv Overbringeren af samme) og havde i Maj 1873 vigtig Del i Thiers's Fjærnelse fra Statsstyrelsen. B. blev nu Understatssecretær i Indenrigsministeriet og n. A. i Justitsministeriet og var en uforsonlig Modstander af Republikanerne, men fik Afsked i Febr. 1875. B. søgte forgjæves Valg til Deputeretkammeret 1876, og hans Valg 1877 blev senere forkastet; derimod blev han 1878 valgt til livsvarig Senator.

Baraguay d'Hilliers, Louis [baragāh billiēh], fransk General, f. 1764 i Paris, var Lieutenant ved den franske Revolutions Udbrud, udmærkede sig og forfremmedes til Brigadegeneral under Custine; da denne General blev anklaget, forsvarede B. ham og blev derfor selv fængslet. Han blev derefter Generalstabschef ved Armeen i det indre, steg under Napoleon I.s Krige til Divisionsgeneral, var 1809 Overgeneral i Tirol, 1810 ved Hæren i Spanien, 1812 paa Toget til Rusland og døde i Berlin Dec. 1812. — Hans Søn, **Achille B.,** f. 1795, blev 1812 Underlieutenant i Rytteriet, deltog i Slagene ved Moskva og Leipzig og mistede i det sidste sin venstre Underarm. 1823 var B. Capitain paa Toget til Spanien, og 1830 blev han Oberst paa Toget til Algier. 1833 blev han Undergouverneur ved Krigsskolen St. Cyr, undertrykte med Kraft en republikansk Bevægelse blandt Eleverne og blev 1836 Gouverneur for Skolen. 1841—44 tjente B. paa ny i Algérien, var i 3 Aar Generalinspecteur for Fodfolket

og stod i Febr. 1848 som Øverstbefalende i Besançon. Her hævdede han Ordenen imod de radicale Folkeledere, valgtes til Nationalforsamlingen og stemte med de maadeholdne Republikanere, men sluttede sig senere til Napoleonisterne og stemte for Indskrænkninger i Friheden. 1851 var B. i flere Maaneder Chef i Paris, men deltog ikke i Statscoupet. 1852 blev han Senator og sendtes i Oct. 1853 til Constantinopel, hvor han mere virkede som Officer end som Diplomat. 1854 ledede B. Toget til Ålandsøerne og vandt Marschalsstaven; førte 1859 et af Hærcorpserne i Italien, men havde ingen Commando i Krigen 1870—71. Derimod blev han 1872 Formand for den Commission, som skulde undersøge Fæstningernes Overgivelse. D. 6 Juni 1878.

Barăkke, en Hytte af Grene, Straa eller Træ, som bygges af Soldaterne i Felten, naar de ingen Telte have. Undertiden bruges ogsaa B. om visse lavt byggede og langstrakte Casernebygninger.

Barankasskind, s. Astrachan.

Barante, A. G. P. B. de [barāngth], Baron, fransk Historieskriver og Statsmand, f. 10 Juni 1783 i Auvergne af en gammel Adelsslægt, beklædte under Kejserdømmet flere Præfectembeder og nød Napoleon I.s personlige Yndest, men sluttede sig 1814 strax til Bourbonerne, blev 1815 Statsraad og Generalsecretær i Indenrigsministeriet, 1818 Generaldirecteur for de indirecte Skatter og 1819 Pair, men tabte n. A. sit Embede ved Decazes's Fald. Efter Julirevolutionen 1830 var B. en af det nye Kongedømmes varmeste Forsvarere; var Afsending først i Turin og 1835—40 i St. Petersborg; støttede stadig Guizots Ministerium og dadlede som Ordfører for Pairskammerets Adresseudvalg i Jan. 1848 stærkt hele Valgreformbevægelsen. Den kort efter følgende Februarrevolution trængte B. tilbage i Privatlivet. 1809 skrev B. en aandrig Udsigt over den franske Literatur i det 18de Aarh. (7de Opl. 1847) og gav 1821—24 Oversættelser af Schillers Tragedier og andre tyske Skuespil. 1814 udgav han et politisk Flyveskrift om „franske Forfatningsudkast“ til Forsvar for Ludvig XVIII.s Charte og 1821 et halvt politisk, halvt historisk Skrift om „Communerne og Aristokratiet“. Hans Hovedværk er »Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois« (1824—26, 13 Bd.; 9de Opl. 1859), der gav ham Sæde i Akademiet 1828. B. benyttede heri med stor Flid de gamle Krønniker og skrev helt i deres Aand og Stil, idet han alene fremstillede Tildragelserne uden at fælde nogen Dom eller paavise deres Sammenhæng og Virkning; han blev derved Skaber af „den fortællende Skole“ i Modsætning til den philosophiske (Guizot, Mignet o. a.). Senere skrev B. „Nationalconventets Historie“ (6 Bd., 1851—53) og „Directoriets Historie“ (3 Bd., 1855), der fælde en meget stræng Dom over Revolutionen; udgav R. Collards Levned og Skrifter 1861. D. 22 Nov. 1866.

Baras, graat Paklærred fra Øvrelausitz.

Baratăria-Bugten skærer sig v. for Missisippis Udløb i den mexicanske Havbugt ind i Sydkysten af Staten Louisiana i Nordamerika.

Barăthandel, Byttehandel, Omsætning af en Slags Varer med en anden Slags. **Baratteri**, det Bedrageri eller Underslæb, hvori Skipperen eller nogen af Skibsbesætningen gjør sig skyldig med Hensyn til det om Bord værende Fragtgods.

Baratinskij, J. A., russisk Digter, f. 1800, blev som Officer paa Grund af lystige Streger forsat til Finland, hvis ejendommelige Natur inspirerede ham til at skrive det smukke Digt »Eda«. Under Nikolaj I blev han afskediget og levede i Moskov og paa Landet, alene syslende med Poesien. Hans Hovedværk er „Zigeunersken“, der ved Pragt og Gratie hører til det bedste af nyere russisk Poesi. B. var en begejstret Beundrer af Goethe og personlig Ven af Puschkin. D. 1844 i Italien.

Barătta, Giov., florentinsk Billedhugger fra første Halvdel af forrige Aarh., har udført nogle Figurer: Samson („Hercules“), som sønderriver Løven, Orpheus og Euridike, som Frederik IV skal have bragt hjem fra Italien. Til disse byggede Harsdorff den smukke Loge (Herculespavillonen) i Rosenborg Have i Kjøbenhavn.

Barăttesbaand ell. Floretbaand, simple Silkebaand, vævede af Floretsilke og derfor ujævne. Ofte er Kjæden af Bomuld.

Barbadillo, A. G. de Sales [iljo], spansk Digter, f. c. 1580 i Madrid, d. 1630, Cervantes's Ven, Forfatter af mange Noveller (den mest bekjendte er Ridderhistorien »Don Diego de Noche«), Skuespil og Digte.

Barbădos, den østligste af de smaa Antiller i Vestindien, tilhører England. 8 □ M. med 162,000 I. (1880). B. har en ujævn Overflade, der dog ikke hæver sig til 1,000 F., et sundt Klima og er fortrinlig dyrket; Hovedprodukt Sukker. B. er Sædet for en Gouverneur, der tillige er Generalgouverneur for St. Lucia, St. Vincent, Grenada, Tabago og Trinidad. Hovedstad Bridgetown med den eneste gode Havn paa Øen. Opdaget af Portugiserne kom B. under England 1625. Øen har ofte lidt forfærdelig af Orkaner.

Barbădosben, s. Elephantiasis.

Barbăr var den Betegnelse, som de gamle Grækere brugte om alle fremmede Folkefærd. Ogsaa Romerne brugte Navnet B. for at betegne enhver, der ikke havde tilegnet sig den romersk-græske Civilisation. Fra den Tid, da Grækerne betragtede sig som det eneste dannede Folk, antog det Bibetydningen af raa og udannet. B. og **barbarisk** bruges ofte endnu i Bet. raa og grusom; **Barbarisme** derimod bruges om Fejl i Sproget, navnlig om en uhjemlet Optagelse af fremmede Ord og Former.

Bărbara, den hellige, f. i Nikomedia i Bithynien, led Martyrdøden 236 eller 306. Legenden fortæller, at hun var en Jomfru af stor Skjønhed og tidlig blev greben af Christendommen. Hendes Fader, som var en ivrig Hedning, pinte hende paa det grusomste og til sidst henrettede han hende med egen Haand, men blev i samme Øjeblik ramt af en Lynstraale. Derfor paakaldes B. i Tordenvejr og hører til de 14 saakaldte „Nodhjælpere“. I Felten er hun Artilleriets Skytspatron, og efter hende kaldtes Krudtkammeret paa de franske

Krigsskibe tidligere Sainte-Barbe. Mindedag 4 Dec.

Barbarelli, Giorgio, di Castelfranco, kaldet **Giorgione,** italiensk Maler af den venezianske Skole, f. 1478, d. 1511, var tillige med Tizian Elev af Giovanni Bellini, men forlod snart sin Lærers Maner. Han udmærkede sig ved sin smukke Malemaade og udmærkede Farvegivning, men stod tilbage i Sans for Anordningen af sine Emner og i poetisk Talent. Hans fleste og bedste Malerier ere derfor Portræter eller Billeder med enkelte Figurer. Om hans store Frescomalerier paa Forsiden af **Fondaco dei Todeschi** ved Rialtobroen sagde Vasari, at ingen kunde forstaa deres Indhold.

Barbarisker, s. **Berberiet.**

Barbarossa, it., d. e. Rødskjæg, Tilnavn for de to Brødre Horuk og Khaireddin, Sønner af en Pottemager fra Mytilene, der var gaaet over til Islam, to dristige Sørøvere, der grundlagde Sørøverstaten Algier. Den første blev af Emiren i Algier 1516 kaldt til Hjælp mod Spanierne; efter at have forjaget disses Flaade dræbte han Emiren og opkastede sig selv til Hersker i A. Da han var bleven dræbt 1519, fulgte hans Broder Khaireddin ham; han erklærede sig for den tyrkiske Sultans Vasal, blev hans Admiral og var den af de christne mest frygtede Sørøver paa Middelhavet i det 16de Aarh.; d. 1547. — B. var ogsaa Keiser Frederik I.s Tilnavn.

Barbaroux, Charles Jean Marie [rū], f. 1767 i Marseille, var Advocat i sin Fødeby, da 1789 Revolutionen udbrød, til hvilken han ivrig sluttede sig. Han forbandt sig nøje med Roland, tog virksom Del i Begivenhederne 10 Aug. 1792, der ganske omstyrtede Tronen, og blev kort efter Medlem af Conventet, i hvilket han var en af de mest fremragende Girondiner. I Processen mod Kongen stemmede han for Appellation til Folket. Da han siden angreb Jakobinerne, navnlig Marat og Robespierre, hvem han beskyldte for at tragte efter Dictaturet, blev han ved Girondinernes Fald 31 Maj 1793 erklæret fredløs som Fjende af Republiken. Paa sin Flugt faldt han i Egnen ved Bordeaux i sine Forfølgeres Hænder; efter et mislykket Forsøg paa at skyde sig blev han slæbt for Revolutionstribunalet i Bordeaux, der dømte ham til Døden, hvorpaa han blev guillotineret 25 Juni 1794.

Barbauld, Anna L. [bååld], f. Aikin, f. 1743, engelsk Digterinde, hvis »**Poems**« (1773) og »**Miscellaneous pieces in prose**« (1773, udg. i Forening med hendes Broder, en Læge) vel ikke udmærke sig ved Originalitet, men ved Enfold og Velklang. Til Brug for en Pensionsskole, bestyret af hendes Mand, skrev hun flere Børneskrifter. D. 1825. Hendes Digte med Biographi ere 1825 udgivne af hendes Broderdatter Lucy Aikin.

Barbe (Cyprinus barbus), en til Karpefamilien hørende Fisk, der lever i de fleste mellemeuropæiske Floder, men ikke i Danmark eller Skandinavien; den udmærker sig ved 4 Skjægtraade omkring Munden og opnaar en Længde af 3 Fod; roses ikke som Fødemiddel.

Barbe, fr., Baand og Kniplinger, der danne Hovedpynt for Damer.

Barbé-Marbois, François de, Greve af [marboā], fransk Statsmand, f. 1745, brugtes tidlig i diplomatiske Sendelser til de tyske Hoffer, var 1775—85 Generalconsul i Nordamerika og 1785—90 Intendant paa Haiti. 1791 sendtes B. til Rigsdagen i Regensburg for at ordne Forholdene med de tyske Fyrster, hvis Lande i Elsaß og Lothringen vare blevne indlemmede i Frankrig; levede derefter stille, indtil han 1795 valgtes til de ældres Raad. B. angreb her flere Gange den Lov, som udelukkede Adelsmænd og Emigranternes Slægtninger fra Embeder, og blev 1797 deporteret som Royalist. Under Consulatet kom B. tilbage og blev ved sin Ven Lebruns Hjælp Statsraad, Directeur for Skatkammeret og senere Finansminister; afsluttede 1803 Salget af Louisiana til Nordamerika, men fik Afsked 1806. 1808 blev B. Formand for Regnskabsretten og 1813 Senator. Han stemte 1814 for Keiserens Afsættelse og blev Pair; var efter de 100 Dage en kort Tid Justitsminister og blev i Maj 1816 paa ny Formand for Regnskabsretten lige indtil 1834, idet han lige saa vel hyldede Ludvig Philip i Aug. 1830, som han i Juli havde lykønsket Carl X til Algiers Indtagelse. D. 14 Jan. 1837.

Barberini, en romersk Fyrsteslægt, som stammer fra Toscana, og af hvilken **Maffeo** blev Pave under Navn af Urban VIII (1623—44). — **Francesco B.,** Cardinal 1623, byggede Paladset B. i Rom og stiftede det berømte barberinske Bibliothek paa 60,000 Bd. og 9,000 Haandskr.; d. 1679. — **Taddeo B.,** d. 1647, bragte ved sit Giftermaal med Anna Colonna Palestrina og andre af Colonnaernes Ejendomme til Huset B.; heraf opkom blodige Fejder mellem dette og Familierne Este, Farnese og Medici, hvorefter Familien af Paven blev forvist til Frankrig. — **Antonio B.,** bekjendt som Lærd, blev Cardinal og Erkebiskop af Reims, udsonede sig med Paven og vendte tilbage til Rom, hvor han døde 1671. Da Mandsstammen uddøde i første Halvdel af det 18de Aarh., gik Familiens Ejendomme, Vaaben og Navn over til **Giulio Cesare Colonna** gjennem hans Moder Cornel. Const. B., og han er Stamfader til den nuværende Familie B. Familien ejer bl. a. et prægtigt Palads i Rom, til hvis Opførelse de gamle Mindesmærker i Rom skulle være blevne stærkt medtagne, hvorfor man sagde: »Quod non fecerunt barbari, fecere B.« (hvad Barbarerne ikke have gjort, have B. gjort). I dette Palads var en Tid lang Thorvaldsens Atelier; her findes en herlig Malerisamling.

Barbès, Armand [bæhs], fransk Revolutionsmand, f. 18 Sept. 1810 paa Guadeloupe, kom 1830 efter Faderens Død som rig Arving til Paris for at studere Retsvidenskaben. Han blev Medlem af hemmelige Selskaber, var indviklet i Undersøgelserne om Aprilopstanden 1834 og Fieschis Mordforsøg 1835 og blev 1836 dømt til et Aars Fængsel for hemmelig Tilvirkning af Krudt. B. forenede sig senere med Blanqui o. fl., var en af Lederne for Opstanden i Maj 1839 og dømtes derfor til Døden, men benaadedes med livsvarigt Fængsel. Februarrevolutionen 1848 gjengav ham hans Frihed; han blev Oberst i Nationalgarden og

valgtes til Nationalforsamlingen. Men allerede 15 Maj deltog B. i Forsøget paa at sprænge Forsamlingen og foreslog en Skat af 1,000 Mill. paa de rige og en Hær sendt bort for at hjælpe Polen. Han søgte derefter tillige med Blanqui, Raspail og Huber at indsætte en ny Regering paa Raadhuset, men blev fængslet og dømt til livsvarigt Fængsel. Paa Grund af et Brev, hvori han udtalte sin Glæde over Krigen med Rusland, blev B. 1854 løsladt og gik til Udlandet; døde 26 Juni 1870.

Barbette, fr. [bätt], s. Bænk.

Barbezieux [siøh], Stad i det franske Dep. Charente, 4 M. s. v. for Angoulême. 3,000 J. Store Garverier. B. er især bekjendt for fine med Trøfler mæskede Kapuner.

Barbié du Bocage, J. D. [by bokähsch], fransk Geograph, f. 1760, studerede især den gamle Geographi og er berømt for fine Kort over den gamle Verden og til „Anarcharsis's Rejse". Efter at have været ansat i Udenrigsministeriet fik han 1792 Overopsynet over Kortsamlingen ved det store Bibliothek i Paris, blev senere Prof. ved Collège de France og stiftede 1821 det franske geographiske Selskab. B. døde 1825. — Hans Sønner, Jean Guillaume B., f. 1793, d. 1843, og Alexandre Frédéric B., f. 1798, d. 1834, vare ogsaa dygtige Geographer.

Barbier, Ant. Alex. [biëh], fransk Bibliograph, f. 1765, fra 1807 Bibliothekar hos Napoleon I og efter Restaurationen hos Ludvig XVIII, d. 6 Dec. 1825 i Paris, er især bekjendt ved sin »Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes«, 1806.

Barbier, Henri Auguste [s. o.], fransk Digter, f. 28 Apr. 1805 i Paris, studerede Jura, men optraadte 1830 med satirisk-pathetiske Digte i Tidsskrifter. Han hudflettede i dem (f. Ex. i la curée) det velhavende Bourgeoisi, der selv sad i Mag og Ro og høstede Fordelene af, hvad det havde drevet Blousemændene til at vove Livet for paa Barrikaderne. I »l'Idole« spotter han det mythiske Afguderi med Napoleon. 1831 samlede B. disse Digte under Titlen »Iambes«. Der er Sving og rhetorisk Glød i hans Vers, hvis Billeder tit ere forceret drøje. 1832—33 indrykkede han i »Revue des deux mondes« Digtene »Il Pianto og »Lazare«, der skildre mørke Indtryk af det italienske Folks Fordærvelse og det engelske Proletariats fortvivlede Stilling, men hans Pathos gjør her stundum et parodisk Indtryk. Hans senere Værker, Satirerne »Erostrate« og »Pot de vin« fra 1837, hans »Chants civils et religieux« (1841) og »Rimes héroïques« (en Slags historiske Sonetter, 1843) svarede endnu mindre til de ved Iamberne vakte store Forventninger. 1848 oversatte B. Shakspeares „Julius Cæsar" og udgav 1851 en i anakreontisk Stil holdt Samling »Chansons et odelettes«. De senere satiriske Digtsamlinger — den sidste »Satires« (1865) — have ikke vakt Opmærksomhed, saa lidt som Novellesamlingen »Trois passions« (1867). D. 14 Febr. 1882.

Barbier, Paul Jul. [s. o.], fransk dramatisk Digter, f. 1822 i Paris, debuterede med Versdramaet »Le Poëte« (1847). Til Dels sammen med Michel Carré har B. udarbejdet en Række alvorlige Dramaer og Vaudeviller, hvoriblandt »Cora ou l'esclavage« (1866) og »La loterie du mariage« (1868), samt en Mængde Librettoer til komiske Operaer. Efter Krigen udgav han 1871 en Samling patriotiske Digte: »Le franc-tireur, chants de guerre«.

Barbiëri, Giov. Francesco, italiensk Maler, kaldet Guercino, fordi han skelede, undertiden med Tilføjelsen da Cento, efter sin Fødeby, f. 1590, d. 1666, er en af de betydeligste Kunstnere af den bolognesiske Malerskole og dannede sig først efter Caravaggio (Amerigi) og Carracci'erne, senere naaede han sit største Mesterskab under Paavirkning af Venezianerne, indtil han i sin sidste Periode med mindre Held efterlignede Guido Reni. Foruden det berømte Frescobillede i Havehuset ved Palazzo Ludovisi i Rom har han malet en Mængde Alterbilleder og mindre Staffelibilleder, hvoraf de fortrinligste findes i Pinakotheket i Bologna.

Barbiëri, Ulisse, italiensk Forfatter, f. 1842 i Mantua, optraadte 1858 som ivrig Revolutionær og traadte i Forbindelse med Mazzini, blev dømt til 4 Aars Fængsel, som han afsonede i Milano, Mantua og Venezia. Fra et Samliv med de værste Banditer hentede han de barokke og forsorne Skildringer, som findes i hans Digte og Dramaer (bl. a. »I ladri umanitarii«, »La locanda dei fanciulli rossi«, Il Messia«). Nogle af Dramaerne have gjort Furore ved Rossis Udførelse af de vilde Helteroller.

Bărbiton, et gammelgræsk Strængeinstrument, der synes at have været en Art Lyre.

Barbour, John [bårrbørr], den ældste skotske Folkedigter, f. c. 1316, d. 1396. Som Archidiakon i Aberdeen blev han sendt til England for at underhandle om den fangne Kong David I.s Løskjøbelse 1357. Siden blev han Kongens Capellan og skrev sin Rimkrønnike »The Bruce« (Robert I.s Liv og Bedrifter), der baade har poetisk og sproglig Interesse (først trykt 1616). Et andet Digt »The Brute« (jfr. Artus, Brut d'Angleterre og Wace) er tabt paa Brudstykker nær.

Barbro Stigsdatter, en svensk adelig Kvinde, gift med den rige Arendt Persson (Örnflycht) paa Ornäs. Da Gustav Vasa fredløs og forfulgt vandrede omkring i Dalarne, søgte han Tilflugt ogsaa hos Arendt, hans fordums Studie- og Stridskammerat. Arendt havde dog i Sinde at udlevere ham til de danske, men B., som anede sin Mands Hensigt, advarede Gustav og skaffede ham paa en Slæde bort til Svärdsjö. Det siges, at B., som døde c. 1542, aldrig senere var rigtig lidt af Arendt.

Barbŭda, en af de smaa Antiller i Vestindien, 40 M. ø. for St. Croix. 3½ □ M. med 1,000 J., hvis Hovederhverv er Kvægavl. B. tilhører England. Meget sundt Klima.

Bărbuget, s. Bugfinne.

Barby [bi], Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 3 M. s. ø. for Magdeburg, ved Elben. 6,000 J. Roesukkerfabrik. Tidligere Hovedstad i et Grevskab B., hvis Ejere uddøde 1659.

Barby, Andreas v., en her i Landet indvandret Tysker, f. 1508, meget yndet af Christian III, som gjorde ham til sin tyske Kansler og rigelig udstyrede ham med Kannikedømmer og Jordegods. Han optoges i den danske Adel og fik Sæde i Rigsraadet. 1555 blev han

valgt til Biskop i Lübeck, men opgav derfor ikke sin Stilling som Kansler. Han roses som en dygtig Statsmand, men var meget pengekjær og i det hele kun lidet afholdt. Han døde i Aug. 1559.

Barcarōle (af it. barca, Baad), Navn paa de Sange, der tidligere især brugtes af de venezianske Gondolførere under Sejladsen paa Lagunerne.

Barcellōna [bartsch], Stad paa Siciliens Nordkyst, 4 M. v. for Messina. 20,000 J. i B. og dens District. Livlig Handel og Fiskeri. Udstrakt Olivendyrkning.

Barcelōna, Stad i Spanien, Hovedstad i Catalonien ved Floden Llobregats Udløb i Middelhavet. 250,000 J. (1877). Bispesæde. B. er befæstet og beherskes ganske af det c. 2,000 Alen mod S. liggende Klippefort Monjuich, Oldtidens Mons Jovis. Den saakaldte Rambla, oprindelig en udtørret Flodseng, men nu en smuk, i Midten med Træer beplantet Gade, deler Staden i en ældre Del med snævre, bugtede Gader og en nyere med mange smukke Bygninger. Blandt de offentlige Bygninger ere de mærkeligste: Audienciapaladset med Kongeriget Aragoniens berømte Archiver, Generalcapitajnens og Biskoppens Paladser, Raadhuset, Børsen, Toldhuset, det store Theater, Kathedralkirken, St. Maria og St. Michaels og mange flere Kirker. Her er et Universitet, store Bibliotheker, flere højere Undervisningsanstalter og talrige milde Stiftelser. B. er i industriel Henseende Spaniens første Stad. Størst Betydning have dens Bomuldsmanufakturer; men her er ogsaa store Maskinværksteder, Kanonstøberier, Jærnstøberier, Garverier, Farverier, Silke- og Uldmanufakturer, Sæbe-, Papir- og Fajencefabriker m. fl. Den er ligeledes Spaniens betydeligste Handelsplads, og dens Havn, der er en af de bedste i Spanien, besøges af en stor Mængde Skibe. Hovedudførselsartiklerne ere Vine, Sydfrugter, Raasilke og Safran; der indføres fornemmelig Bomuld og Stenkul. B. antages at være grundlagt af Phønikerne, var senere efterhaanden i Romernes, Vestgoternes og Maurernes Besiddelse, kom 801 under Carl d. store og blev 984 forenet med største Delen af Catalonien til et Grevskab B., der 1137 ved Giftermaal forenedes med Aragonien. 1640 var det Midtpunktet for en Opstand mod Philip IV og gav sig ind under Frankrig, men kom atter 1652 under spansk Herredømme. 1714 indtoges den af Hertugen af Berwick, 1809—14 var den i fransk Besiddelse. I de senere spanske Borgerkrige har B. været den mest urolige By i Landet, altid rede til at gribe til Vaaben og til Dels gjennemtrængt af stærk republikansk Stemning. Baade 1840 og 1841 kom det til blodige Optrin og 1842 fandt først en heftig Gadekamp Sted i Nov., da Byen gjorde Opstand mod Esparteros Styrelse, og senere blev den bombarderet 3—15 Dec. og nødt til at overgive sig. Dog udbrød allerede 1843 nye Uroligheder og et nyt Bombardement fandt Sted. 1854 var B. ogsaa tidlig med i Opstanden, men det kom ikke til Kamp; derimod fandt 18—20 Juli 1856 en blodig Gadekamp Sted imod O'Donnells Statscoup. Rejsningen mod Dronning Isabella i Sept. 1868 var ikke blodig. I Jan. 1874 var der derimod en blodig Arbejderopstand i B.

Barcelōna, Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika ved det caribiske Hav, 34 M. ø. for Caracas. 8,000 J.

Barcelonēta, Stad i den spanske Prov. Catalonien tæt ved Barcelona, som hvis Forstad den sædvanlig betragtes, bebos for største Delen af Fiskere.

Barcelonette [nètt], Stad i det franske Dep. Nedre-Alperne, 6 M. n. ø. for Digne, ved Floden Ubaye. 2,000 J. B. ligger i en Bjærgdal (4,000 F. over Havet).

Barchent, s. Bommesi.

Barclay, Alex. [bärrklæ], engelsk Digter, f. c. 1480, Præst i Devon-Shire, Forfatter til den poetiske Allegori »The castle of labour« (1506) og til »Ship of fools« (1508) efter latinske og franske Bearbejdelser af Sev. Brandts „Narrenschiff". Siden gik han i Kloster i Ely, hvor han oversatte Mancinis »De quatuor virtutibus« under Titel af »Mirror of good manners« og skrev »Eclogues«. Efter en Rejse udgav han en Anvisning til at skrive og udtale det franske Sprog (1512) og oversatte Sallusts „Jugurtha". Efter Klostrenes Inddragelse blev han Præst og døde i London 1552.

Barclay, John [s. o.], nylatinsk Digter, f. 1582 i Frankrig af skotsk Slægt. Han led Forfølgelser af Jesuiterne, fordi han efter at have nydt Undervisning i deres Skoler ikke vilde træde ind i Ordenen, der vilde høste Fordel af hans Talenter. 1603 drog han til England og vandt Jakob I.s Gunst. Hans satiriske Roman »Euphormionis Satyricon« (1603) vender sig navnlig mod Jesuiterne. 1605 kom »Conspiratio anglicana« og 1614 »Icon animorum«. 1615 drog han til Rom, hvor han døde 1621, i hvilket Aar hans Hovedværk »Argenis« (allegorisk Satire efter Apuleius som Mønster, Blanding af Prosa og Vers) med Hentydninger til Europas, især Frankrigs, Tilstand paa Liguens Tid. Den er oversat paa mange Sprog.

Barclay, Rob. [s. o.], Kvækernes Apostel, f. 1648 i Edinburgh. I Paris, hvor han skulde fuldende sin Uddannelse, gik han over til Katholicismen; derfor lod hans Fader, som imidlertid var bleven Kvæker, ham kalde tilbage til Skotland, og B. blev nu ligeledes Kvæker, idet han ved at overvære en kvækersk Gudstjeneste troede at se tydelige Spor af den Helligaands Tilstedeværelse. Fra nu af søgte han at udbrede Kvækernes Lære dels ved Rejser i England, Holland og Tyskland, dels ved sine Skrifter. Af disse er det vigtigste hans „Forsvar for den sande christelige Lære" (»Theologiæ veræ christianæ apologia«, 1676, oversat i flere Sprog), som er den første systematiske Fremstilling af Kvækernes mystisk-spiritualistiske Anskuelser. D. 1690.

Barclay de Tolly, Michael, Fyrste [barkläh dø tölli], berømt russisk Feltherre, f. 1759 i Livland af en skotsk Familie, som havde bosat sig i Mecklenburg og Livland, traadte tidlig i Krigstjeneste og udmærkede sig i Krigene med Tyrkiet og Sverige 1788—90 og i Polen 1792 og 1794. Han commanderede 1806 Avantgarden ved Pultusk, blev 1809 Gouverneur i det nylig erobrede Finland og 1810 Krigs-

minister. Som saadan udkastede han Planen for Krigsførelsen 1812 og anførte selv den ene Vestarme, medens Bagration var Anfører for den anden. Hans Tanke var at undgaa et Hovedslag, men trætte Fjenden ved idelige Angreb og svække ham ved at ødelægge Landet, hindre Forsyningen med Levnedsmidler osv. Efter Slaget ved Smolensk maatte han afgive Overcommandoen til Kutusov; i Slaget ved Moskva førte han den ene Fløj, og efter Kutusovs Død fik han atter Overanførselen, hvorpaa han tog hæderlig Del i Felttoget i Tyskland 1813, navnlig i Slaget ved Bautzen. Den Dag, da de allierede droge ind i Paris, 31 Marts 1814, udnævnte Kejser Alexander I ham til Generalfeltmarschal; 1815 blev han ophøjet i Fyrstestanden. For at gjenoprette sin i Krigen svækkede Helbred vilde han rejse til Udlandet, men døde paa Vejen i Nærheden af den preussiske By Insterburg 25 Maj 1818 og blev begravet i Riga. Hans samtidige give ham det Vidnesbyrd, at han med glimrende personlig Tapperhed og Feltherretalenter forbandt samvittighedsfuld Pligtiver, sand Fromhed og Menneskekjærlighed.

Bard ell. **Bardo**, et Fort i Norditalien, 8 M. n. for Turin ved Indgangen til Aostadalen. Ved Bonapartes Tog over Alperne 1800 erobredes og ødelagdes Fortet af Franskmændene, men blev senere gjenopbygget.

Barde, de keltiske Folks Sangere og Digtere; de findes hos Galler, Britter, Kymrer, Irer og Skotter. Som de nordiske Skjalde besang de Guder og Helte, forherligede Høvdingernes Fester ved Harpespil og Sang, vare tillige til Stede ved Gudstjenesten, droge med i Krig og mæglede Fred mellem Fyrsterne. Længst holdt B. sig i Wales, Irland og Skotland; de dannede et arveligt Lav, som forplantede de historiske Traditioner. I Wales samledes de stundum til Væddekampe i Sang og Digtning, men efter Edvard I.s Erobring af Landet 1284 mistede de deres Rettigheder og forfulgtes; dog vedligeholdt Ordenen sig til Elisabeths Dage. Fra Slutningen af forrige Aarh. er der dannet Foreninger til Gjenoplivelsen af den keltiske Digtning (bl. a. »Cambrian society«, stiftet 1818, og det nye »Cymmoridion«). I Irland, hvor B. især vare berømte for deres Harpespil, dannede de en rig og mægtig Corporation med mange Privilegier, der først gik tilbage efter Henrik II.s Erobring; men deres Sange bevaredes med Kjærlighed af Folket; selv vare de som Bevarere af Uafhængighedstraditionen Magthaverne en Torn i Øjet, og strænge Love udstedtes imod dem; Elisabeth befalede endog at hænge dem. Efter Slaget ved Boyne forsvinder Bardevæsenet ganske. Fra de nordirske Bardesange stamme de Digte, hvorefter de saakaldte ossianske ere dannede. I Skotland vare B. arvelige Tjenere hos Fyrsterne og Adelen. Germanerne kjendte intet til dem; den klopstockske Skoles Sværmeri for Bardevæsenet grunder sig paa Misforstaaelse og Phantasteri. Klopstock anvendte Ordet „Bardiet“ eller „Bardit“ (lat. barditus) som Navn paa religiøse eller heroiske Sange og kalder saaledes sine tre Hermannsdramaer, hvor B., Druider og gamle Germanerhelte optræde i broget Forvirring. De lyriske Efterlignere heraf overgaa Forbilledet i Svulst og Ordbram.

Barde, trekantet Hornplade, der hænger ned fra den indvendige Side af Bardehvalernes Overkjæve. B. ere stillede tæt op til hverandre og paa tværs, saaledes, at deres indre, flossede Rande danne et tæt Gærde; herved sigtes det i Munden optagne Vand, som løber ud mellem B., medens de i det værende Smaadyr blive tilbage. B. af visse Bardehvaler afgive det bekjendte „Fiskeben“ (s. d. A.). **Bardehvalerne** udmærke sig blandt de øvrige Hvaler ved deres Størrelse (de blive 15—50 Al. lange) og store Hoved, samt ved at de mangle **Tænder**, hvorimod de have Barder i Overmunden. De leve af Smaadyr, som de sluge i Tøndevis, og trække ikke om i Flokke som Delfinerne, men gjennemstrejfe mere hver for sig de store Verdenshave. Der er dog visse Strækninger, som de fortrinsvis ynde, de saakaldte „Hvalgrunde“, formodentlig fordi de der finde mest af den Føde, som de foretrække; til Kysten nærme de sig enten for at føde, eller idet de forfølge Krebsdyr- og Fiskestimerne. De tilhøre især de nordlige og sydlige Polarhave, men strande undertiden paa Europas Kyster. De inddeles i Finhvaler og Sletbage; det er navnlig de sidste, der efterstræbes for Spækkets og Bardernes Skyld.

Bardeleben, Heinr. Ad., en af Nutidens mest bekjendte tyske Chirurger, f. 1819 i Frankfurt a. d. O., var tidligere Professor i Chirurgi i Greifswalde, fra 1868 Prof. i Chirurgi og Directeur for den chirurgiske Klinik i Berlin.

Bardenfleth, en dansk Adelsslægt, som stammer fra Oldenburg. **Frederik Løvenørn v. B.**, f. 15 Juli 1781, fulgte som Ritmester med det Corps, som 1809 stormede Stralsund, og viste herved lige saa megen Menneskekjærlighed som Krigertapperhed, idet han reddede Staden for Plyndring (beskrevet af B. selv i „Stormen paa Stralsund“, 1846). 1817—18 var B. Commandant i den franske Fæstning Bouchain, 1819—26 Gouverneur hos Prins Frederik (Fr. VII) og derefter Adjudant hos Frederik VI. 1834—42 var B. Chef for Livgarden til Hest og for Landcadetcorpset, samt 1839—51 for Højskolen. 1849 var B. bleven Generallieutenant, og 1851 sendtes han som commanderende General til Holsten, hvor han døde 19 Aug. 1852. Hans Fætter, **Carl Emil B.**, f. 9 Maj 1807 i Kjøbenhavn, blev 1827 jurid. Cand. og rejste s. A. udenlands med Prins Frederik (Fr. VII). 1832 blev B. Byfoged i Frederikssund, 1837 Stiftamtmand paa Island og 1842 i Fyn. Strax efter at Frederik VII havde besteget Tronen i Jan. 1848, kaldte han B. til Kjøbenhavn som Minister, og B. ydede væsentlig Hjælp ved Dannelsen af Martsministeriet og Overgangen til den friere Styrelse. B. var Justitsminister fra Marts 1848 til Juli 1851 og derefter et halvt Aar Minister for Slesvig. 1849—52 var B. Medlem af Folketinget og 1853—54 af Landstinget, blev 1854 kongevalgt Medlem af Rigsraadet og 1855 Domainedirecteur; døde 3 Sept. 1857.

Bardesânes (egtl. Bar-Deisan, syr., d. e. Deisans Søn), en syrisk Gnostiker i Edessa i sidste Halvdel af det 2det Aarh. I sit gnostiske

System nærmede han sig Valentinus, men stod dog Kirkelæren nærmere end denne. Baade han og hans Søn Harmonios vare begavede Psalmedigtere, og den Udbredelse, B.s Lærdomme fandt ved deres Psalmer, ansporede flere syriske Kirkelærere, navnlig Ephræm Syrus (d. 378) til at skrive orthodoxe Psalmer, der kunde fortrænge hine. **Bardesanisterne** holdt sig helt ned i 4de Aarh.

Bardili, Chr. G., f. 1761, d. 1808, tysk Philosoph, søgte at føre Philosophien ud over den af Kant hævdede skarpe Modsætning mellem Form og Indhold, Tænken og Væren, og at udvikle Logiken til en Lære om den sande Væren. Dette dristige Forsøg gjennemførtes fuldstændigere af Hegel.

Bardoux, Agénor [dūh], fransk Statsmand, f. 15 Jan. 1829, Sagfører i Clermont, valgtes i Sept. 1870 til Byens Maire og 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han snart vandt Indflydelse og fik Sæde i vigtige Udvalg. I Marts 1875 blev B. Understatssecretær i Justitsministeriet, men afgik i Nov., fordi han holdt paa Listeafstemning, og blev Formand for venstre Centrum. Ogsaa i Deputeretkammeret spillede B. en vigtig Rolle 1876—77 og blev i Dec. Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, forberedte vigtige Reformer i Folkeskolerne og bekæmpede det radicale Partis Bestræbelser for at adskille Stat og Kirke. B. afgik i Febr. 1879 som Minister, blev ikke gjenvalgt som Deputeret 1881, men blev 1882 livsvarig Senator.

Bardowieck, Flække i den preussiske Prov. Hannover, 1 M. n. for Lüneburg, ved Floden Ilmenau, var i Middelalderen en rig og anselig Handelsstad, hvor Carl d. store stiftede et Bispedømme. 2,000 I. Et Mindesmærke om dens fordums Glans er den smukke gotiske Domkirke.

Bardstown, Stad i Kentucky i Nordamerika, 8 M. s. f. s. ø. for Louisville. Katholsk Bispesæde med fortrinligt katholsk Collegium.

Bardūner, Tove, Kjæder eller Stænger, hvormed man afstiver saadanne ranke Gjenstande, der uden disse vilde vakle eller bøjes. Til Søs støttes Stængerne ved B. fra Toppen ud til Siderne lidt agter efter og Dampskorstenen med Kjæder eller Jærnstænger ud til alle Sider. Ligeledes støttes Flagstænger, Armene til visse Slags Møllevinger o. fl. med B.

Bardvan, Stad i Forindien, Prov. Bengalen, 12 M. n. v. for Calcutta ved en af Ganges's Biflođer. 32,000 I. Missionsskole, engelsk Regeringsskole.

Barége [rāhsch], et gazevævet Tøj, Kjæden af Raasilke, Islætten af Kamuld. Navnet af Byen Baréges.

Baréges [s. o.], det højst beliggende af Pyrenæerbadene, ligger i det franske Dep. Øvre-Pyrenæerne, 3 M. s. for Bagnères de Bigorre, 3,900 F. højt, har varme Svovlkilder, der med fortrinlig Virkning anvendes mod Lamheder, Sygdomme i Bensystemet og gamle Saar, hvorfor det søges stærkt af Invalider og er forsynet med et militært Hospital. De syge tilbringe flere Timer i store Bassiner. Efter B. har den kvælstofholdige, organiske, geleagtige Substans, der forekommer i næsten alle Svovlkilder, et af sine talrige Navne: **Barégine.**

Bareilly, Stad i Forindien, Nordvestprovinserne, 28 M. ø. for Delhi. 100,000 I. Vigtig Industri i Tæpper, Vaaben og Lervarer og betydelig Handel. B. blev med sit District 1801 afstaaet til England.

Barents, Willem, hollandsk Søfarer, f. omtr. 1550, gjorde 1594 og 1596 Forsøg paa at naa China ad Vejen gjennem det nordlige Ishav; han naaede begge Gange Novaja Zemlja, sidste Gang dens Nordøstspids, som han gav Navnet »Hoek van begeerte«, men maatte overvintre paa Øen, døde n. A. som Følge af de udstaaede Lidelser og blev begravet paa Kysten. 1871 fandt norske Fangstmænd hans velbevarede Vinterhus med Bohave, Bøger osv.

Barère de Vieuzac, Bertrand [barǟhr dø viøsāk], fransk Revolutionsmand, f. 10 Sept. 1755, blev Advocat i Toulouse og optoges i Akademiet des jeux floreaux for en Lovtale over Ludvig XII og Kongedømmet. 1789 valgtes B. til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne, og blev derefter Dommer i Cassationsretten, men valgtes 1792 til Conventet. Her stemte han først med Girondinerne som ivrig Føderalist, men skilte sig fra dem under Anklagen mod Ludvig XVI og modsatte sig Udsættelsen af Kongens Henrettelse, „fordi Frihedens Træ for at kunne gro maa vædes med Kongernes Blod". Ogsaa affattede B. Conventets Opraab til Folket, der lykønskedes til „Tyrannens Død". Derimod talte B. imod Revolutionstribunalets Oprettelse og Jakobinernes Tryk paa Conventet og valgtes i April 1793 af de maadeholdne til Velfærdsudvalget. Men da Fejhed og Vankelmod vare Hovedtrækkene i hans Charakter, slog han snart om for at faa Bod for sin Optræden tidligere, og alt som Revolutionen gik frem i Voldsomhed, fulgte B. med. Det var hans særlige Hverv at affatte Velfærdsudvalgets Indberetninger til Conventet og at være Ordfører for dets Forslag, og han gjorde dette i et bombastisk, men paa en Maade veltalende Sprog. Flere af hans „Vittigheder" ere blevne Stikord, saaledes „Rædsel maa høre til Dagens Orden", „kun de døde komme ikke igjen", og han fik selv Tilnavnet „Guillotinens Anakreon". I Løbet af et Aar foreslog B. Anklagen imod Girondinerne og imod Dronningen („Østerrigerinden"), Ødelæggelse af Kongegravene, Sløjfning af Lyon og Toulon, Udjagning af Engelskmænd og Spaniere o. m. m., og ligesom han i Oct. 1793 støttede Robespierres Forslag at forbyde Girondinerne videre Forsvar, foreslog han i April 1794 det samme Forbud mod Danton. Endnu to Dage før Robespierres Fald holdt B. en Lovtale over ham, men da Angrebet brød ud, svingede han pludselig om og angreb ham paa det heftigste; foreslog derefter et Opraab til Folket, at „nu var Uhyret straffet". Dog vilde B. ingenlunde opgive Rædselssystemet og dadlede den begyndende Mildhed. I Marts 1795 blev B. dømt til at overføres til Cayenne, men Dommen blev ikke udført, saaledes som imod Billaud Varennes og Collot d'Herbois, der havde været hans Fæller i Velfærdsudvalget, og han und-

slap senere af Fængslet. Men det lykkedes aldrig B. igjen at opnaa nogen agtet Stilling; han valgtes 1797 til de 500's Raad, men Valget erklæredes ugyldigt, og han kunde heller ikke faa Sæde i nogen af de senere Forsamlinger. I et stort Skrift om „Havenes Frihed" (1798, 3 Bd.) rettede B. et stærkt Angreb paa England, og under Consulatet og Kejserdømmet gjorde han Tjeneste som Politispion imod Republikanerne og som officiøs Bladskriver, brugtes særlig til at ophidse Folkets Had mod England, men ogsaa til at skrive Lovtaler om Napoleon. 1815 valgtes B. til Deputeretkammeret og udgav Smaaskrifter for at rose den nye Forfatning, men blev 1816 forvist som „Kongemorder" indtil 1830. Da B. 1832 paa ny blev valgt, blev Valget omstødt, og han levede nu almindelig ringeagtet, underholdt ved Tilskud fra Regeringen, indtil 14 Juni 1841. Hans Memoirer udgaves 1842 af H. Carnot.

Baret [rētt], en fra Middelalderen nedarvet Hovedbedækning, en Hue af Silke, Fløjel eller Klæde af forskjellig Form, der endnu bruges af Gejstlige, Advocater, Doctorer osv. i fremmede Lande.

Baret, Eugène [barǟh], fransk Lærd, f. 1816, siden 1878 Inspecteur over Elementærundervisningen, har udmærket sig ved sine dygtige Arbejder over spansk Literatur. Hovedværket er »Histoire de la littérature espagnole depuis ses origines les plus reculés jusqu'à nos jours« (Paris 1863).

Barētti, Giuseppe M., it. Skribent, f. 1716 i Turin, førte tidlig et omflakkende og æventyrligt Liv. I Venezia omgikkes han med Brødrene Gozzi, i Milano med Passeroni og Parini. Han erhvervede sig et Navn ved sine Digte, oversatte i Venezia en Del af Corneilles Værker i femfødded Jamber, drog 1751 til London, hvor han en Tid bestyrede det italienske Theater, og udgav 1760 en engelsk-italiensk Ordbog. Samme Aar flyttede han til Milano, men maatte paa Grund af sine »Lettere familiari«, der indeholdt cholerisk Angreb paa mægtige Personer, flygte til Venezia. Her udgav han det kritiske Tidsskrift »Frusta letteraria«, der ogsaa skaffede ham mange Bryderier. Skjønt hans Studier ikke vare dybtgaaende, havde han dog et mere alsidigt-europæisk Syn paa Literaturen end de fleste af hans samtidige Landsmænd. Efter ny Omflakken landede han igjen i England, hvor et Knivstik, som han havde anvendt til sit Forsvar under et natligt Overfald, nær havde bragt ham i Fængsel. Han vandt imidlertid Beskyttere, der skaffede ham en Pension fra Kongen. D. 1789.

Barfleur [flöhr], Flække i det franske Dep. la Manche, 3 M. ø. for Cherbourg, ved Kanalen, med 2 Fyrtaarne, var paa Normannernes Tid en betydelig By, fra hvis Havn Vilhelm Erobreren skal have forberedt sit Tog til England.

Barfod, Poul Frederik, dansk Historiker og Politiker, f. 7 Apr. 1811 i Lyngby ved Grenaa, blev Student 1828 og tog tidlig Del i de politiske Bevægelser som afgjort Frihedsmand og ivrig Ejderdansker. B. var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49 og siden næsten uafbrudt indtil 1869 Medlem af Folketinget som en af den grundtvigske Retnings Talsmænd. 1855—61 var B. Archivfuldmægtig under Indenrigsministeriet og derefter indtil 1866 Assistent ved det kgl. Bibliothek. B. har været en af Forkæmperne for den nordiske Enhedstanke; 1839—42 udgav han „Brage og Idun", et nord. Fjerdingaarsskrift (5 Bd.), og 1859 et tilsvarende Tidsskrift „Folke". B. er en meget kyndig Personalhistoriker („Dansk Rigsdagskalender", 1856, „Danmarks Gejstlighed", 1848—49, o. fl. Smaaskrifter), har udgivet Ambrosius Stubs Digte med Levnedsskildring (1852, ny Udg. 1879) og skrevet flere populær-historiske Skrifter; men hans mest bekjendte Værk er „Fortællinger af Fædrelandets Historie", som Forfatterens stærkt udprægede, om end tillige ensidige Fædrelandssind og livlige Fremstilling har gjort til en yndet Folkebog, saa at den fra 1853 oplevede 4 Udgaver.

Barfoed, Christen Thomsen, Chemiker, f. 16 Juni 1815 i Stege, rejste 1839—42 med offentlig Understøttelse i Udlandet, hvor han ivrig studerede Chemi. Efter sin Hjemkomst udgav han en fortjenstfuld Oversættelse af Pistorius's „Vejledning i Brændevinsbrænderi", holdt Forelæsninger for Landhusholdningsselskabet, vandt 1844 den classenske Præmie, som Videnskabernes Selskab udsætter, og blev 1845 Lærer i Physik og Chemi ved Veterinærskolen, 1850 Lærer ved den militære Højskole, 1858 Lector i Chemi ved den nye Landbohøjskole, hvis ypperlige Laboratorium han indrettede. Som Lærer har B. store Fortjenester ved sit klare Foredrag og sin nøjagtige Undervisning. For den militære Højskoles Elever udgav han „Hovedtrækkene af den rene Krystallographi"; men hans Hovedværk er „Lærebog i den analytiske Chemi" (uorgan. qvalit. Analyse, 1863, 2 Udg. 1880), et Arbejde, der i Omhyggelighed og Paalidelighed søger sin Lige. Ogsaa „De organiske Stoffers qvalitative Analyse" (1878, ogsaa udkommet paa Tysk), et Omraade, som kun faa tidligere have haft Mod til at behandle, har B. i en Række af Aar bearbejdet med den samme sjældne Samvittighedsfuldhed, som udmærker alle hans Arbejder. Som Medlem af Videnskabernes Selskab har B. i dets Skrifter leveret forskjellige, mest analytiske Arbejder.

Barfry, norsk, Udbygning eller Loftrum paa Forsiden af et Hus, egtl. et befæstet Taarn (gl. dansk Barfred, fr. beffroi, s. d. A.).

Barføddermunke danne ikke en egen Orden; men flere Ordener have optaget den strænge Skik at gaa barbenet, hvilket allerede fra tidligere Tider, da der ikke fandtes B., var et Tegn paa Anger og Sønderknuselse (Kejser Henrik IV hos Pave Gregor VII i Canossa 1077). Franciskanerne vare de første B.; men det varede ikke længe, førend disse anlagde Sandaler, dels paa Grund af de ugunstige klimatiske Forhold, dels som Følge af en lavere Aand i Ordenen. Dog restituerede enkelte strængere Forgreninger af denne Orden den fuldstændige Barfodethed, og denne fandt ogsaa Optagelse i andre strænge Ordener (Augustiner-Eremiter, den hellige Hieronymus's Brødre osv.). Flere Ordener, der vilde skærpe deres Regel, ombyttede (fornemmelig i det 16de Aarh.) de tidligere brugte Sko med Sandaler; ogsaa

disse regnedes i Almindelighed med til B., men egentlig vare de kun, hvad de ogsaa kaldtes, „ubeskoede"; saaledes de af den hell. Theresia a Jesu reformerede Carmeliter og Carmelitinder.

Barge [bärdsche], Stad i Norditalien, 8 M. s. v. for Turin. 10,000 J. Gevärfabrikation, Skiferbrud.

Bargiel, Woldemar, Componist, f. 3 Oct. 1828, Søn af den ansete Musiklærer i Berlin Aug. Adolph B. og Fr. Wiecks fraskilte Hustru, der ogsaa var Moder til Clara Schumann, f. Wieck. B. studerede fra 1846 i Leipzig, blev 1859 Lærer ved den af Hiller ledede Musikskole i Køln og 1865 Capelmester og Directeur ved Musikskolen i Rotterdam. B. er en af de betydeligere nyere Componister og har strevet værdifulde Pianosager, Vocal- og Orchesterværker, af hvilke hans Ouverture til »Medea« særlig maa roses.

Barginet, A. P. [schinä], fransk Forf., f. 1798, d. 1843, strev under Restaurationen, medens han var arresteret som mistænkt for Carbonarisme, en Samling Digte, »Souvenirs poétiques de deux prisonniers«, som han 1823 udgav sammen med Magalon. En Tendensroman mod Ministeriet Decazes paadrog ham 1822 et langt Fængsel og en stor Mulkt. Et Par Romaner, hvis Stof er taget fra den nyeste Historie, bleve i sin Tid meget populære.

Bargum, Ludig Conr. H., f. 28 Maj 1802 i Løk ved Tønder, blev 1823 Student og tog 1827 juridisk Examen paa Gottorp. 1828 blev han Advocat i Kiel og vandt snart stor Anseelse, men vakte Uvilje ved sin Modstand mod U. Lornsens slesvigholstenske Forfatningsplaner. 1843 indtraadte B. i Stænderne, var 1846 Forsamlingens Næstformand og gjenvalgtes 1847. I Martsdagene 1848 var hans Hus i Kiel Samlingssted for Aristokraterne, medens Demokraterne mødtes paa Raadhuset. B. blev dog ikke Medlem af den provisoriske Regering, men var i April Formand for den fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten og senere for den saakaldte „Landsforsamling" under alle dens Samlinger. 1849 var han en Tid Civilcommissær ved den preussiske Hær i Nørrejylland. Da Stænderne gjenoprettedes 1853, valgtes B. i Kiel og var i den første Samling Næstformand; han stillede sig nu afgjort imod Ridderskabet, kæmpede for en constitutionel demokratisk Ordning og blev derfor ikke paa ny hædret med denne Ærespost, men var Fører for Mindretallet. B. støttede Minister Scheele mod Ridderskabets Angreb, tilraadede de af ham foreslaaede Reformer og var 1856 hans Forsvarer for Appellationsretten i Kiel, da han sattes under Rigsretsanklage. S. A. valgtes B. til Rigsraadet ved de umiddelbare Valg, kæmpede her mod „de elleves" Forslag om Fællesforfatningens Ugyldighed og var en af de faa Holstenere, der alvorlig søgte at gaa sammen med det frisindede danske Parti. B. blev i Rigsraadet indtil Fællesforfatningens Ophævelse for Holsten i Nov. 1858; 1862 blev han Borgemester i Kiel indtil 1864 og døde 5 Juli 1866 uden at have taget nogen Del i de sidste Aars Bevægelser.

Barguſinsk, Stad i det russiske Transbaikalien i Nordasien, i Nærheden af Baikalsøens østre Bred. 1,000 J. De saakalde „barguſinske Bade" ere varme Kilder i Nærheden af B., af hvilke der uddrages Bittersalt.

Barham, Rich. Harris [barr'm], eng. Digter, f. 1788, strev som Præst i Ashford 1819 Romanen »Baldwin«, der gjorde Lykke og blev efterfulgt af »My cousin Nicholas«, anonymt indrykket i »Blackwoods Magazine« 1834. 1821 blev B. Kannik ved St. Paulskirken i London. 1837 udgav han pseudonymt »The Ingoldsby legends«, først indrykket i »Bentley's Miscellany«, en original Blanding af burleske, pathetiske og stemningsfulde Partier i vexlende poetiske Former. D. 1845.

Barhebræus, s. Abulfaradj.

Bari, Stad i Syditalien, ved Adriaterhavet, ø. for Neapel. 61,000 J. (1881). Er omgivet med Mure og har et gammelt normanisk Castel. Ærkebispesæde. Kathedralkirke fra det 11te Aarh. og den berømte Valfartskirke San Nicola. Stadens Industri omfatter især Fabrikation af Liqueurer, Pianoforter, Orgler, Speile og Voxlys. Livlig Handel. Havn for mindre Skibe; god Red.

Barile, i Italien, Spanien og Portugal et Maal for flydende Varer, især Vin. Størrelsen er forskjellig, i Rom 60,30, i Ancona 36,22, i Toscana for Vin 47,16, for Olje 34,60, i Venezia (Barilla) 66,64, i Neapel 45,16, paa Sicilien 36,12, paa Sardinien 34,81, i Catalonien 166,11, i Buenos Ayres 78,67, i Lissabon (Barril) 311,90 og i Porto 472,57 danske Potter.

Barilla [ilja], Asken af en ved Spaniens Kyster dyrket Salturt (Salsola), indeholder 25—30 pCt. kulsurt Natron og har inden Opfindelsen af kunstig Soda spillet en vigtig Rolle. Ogsaa en Slags Vasketinmalm fra Ostindien.

Barillet, Pierre [rijeh], en af Frankrigs mest fremragende og geniale Landskabsgartnere, d. 1873. Det var ham, som gjorde Udkast til Anlægene i Bois de Boulogne, Champs Elysées, Buttes Chaumont, Verdensudstillingsparken 1867 osv. 1870 blev han af Khediven kaldet til Ægypten for at omforme derværende Haver.

Baring [bäh], en Familie i England, der har stiftet et af de største Handelshuse i Verden; den stammer fra Bremen, kom i Beg. af det 18de Aarh. til England og grundlagde 1770 det nuværende Hus i London. Den ene af Stifterne, **Francis B.**, var Medlem af det ostindiske Compagnis Bestyrelse og ivrig Tilhænger af W. Pitt; blev Baronet 1793; hans Skrift om Ordningen af Englands Bank 1797 medvirkede væsentlig til Fornyelse af dens Privilegier; d. 1810. — Af hans Sønner blev **Alexander B.** senere Lord Ashburton (s. d. A.), og **Thomas B.**, f. 1772, d. 1848, ejede en kostbar Malerisamling. Hans Søn, **Francis Thornhill B.**, f. 1796, blev 1823 Sagfører og var 1826—65 Underhusmedlem for Portsmouth; var 1830—34 Skatkammerlord, 1834—39 Skatkammersecretær og 1839—41 Skatkammerkansler i Melbournes Ministerium, samt 1849—52 Marineminister; ophøjedes 1865 til Peer som Lord Northbrook og døde 1866. — Hans Søn, **Thomas Georg B.**, s. Lord Northbrook. — En yngre Søn af Thomas B., **Thomas B.**, f. 1800,

styrede Handelshuset og var Directeur for Englands Bank, siden 1844 conservativt Medlem af Underhuset, fik baade 1852 og 1858 Tilbud om at være Skatkammerkansler, men afslog det; d. 1873.

Baringsø [s. o.], d. s. s. Banksland.

Bäriton, it. baritono, s. Baryton.

Barjatinskij, Alex., russisk Fyrste, f. 1814, blev opdraget sammen med Alexander II og gik 1835 frivillig til Hæren i Kaukasus, hvor han deltog i mangfoldige Kampe og efterhaanden steg til Feltmarschal. 1856 blev B. Statholder i Kaukasus og indtog 1859 Schamyls sidste Fæstninger, samt tog ham selv til Fange. 1862 fik B. Afsked og levede dels i Udlandet, dels i Polen, hvis Adel han søgte at udsone med den russiske, for at skabe et aristokratisk Parti. D. 9 Marts 1879.

Bark, et tremastet Skib, hvis agterste Mast (Barkmasten) ingen Raasejl fører.

Bark, s. Stængel. **Barkflag**, en Fejl i Veddet, hidrørende fra en Beskadigelse, som har foranlediget en abnorm Barkdannelse, der senere igjen er overvoxet med nyt Ved.

Barka, et Højland i Nordafrika, ø. for den store Syrte mellem Middelhavet og Sahara. Landet hæver sig ikke over 2,000 F.; dets nordlige Skraaninger ere vel vandede, skovrige og frugtbare (det var Oldtidens Kyrenaika), og dets øvre Flade et græsrigt, til Kvægavl vel skikket Plateau. Befolkningen, der angives til 300,000, bestaar, med Undtagelse af de i Smaabyerne boende Jøder, af arabiske Hyrdestammer, der af Navn staa under Paschaen af Tripolis.

Barkāsse, det største Fartøj om Bord i et Krigsskib. B. staar indenbords i dertil indrettede Klamper paa Dækket. Den er stærkt bygget og i Almindelighed stor nok til at kunne bære Skibets Sværanker med tilhørende Ankertov; armeret, tidligere med en Carronade enten i For- eller Agterstævnen, men i den nyere Tid med en mindre, riflet Kanon.

Barkbille (Bostrichus), smaa, trinde, bagtil afstumpede, mørke Biller, beslægtede med Snudebillerne, men uden disses forlængede Tryne, bore sig ind i Stammerne paa syge eller friske Træer og anbringe deres Æg der i en Linje mellem Barken og Veddet; de udklækkede, fodløse Larver æde sig nu Gange til begge Sider i Splinten og Barken. Disse Systemer af Gange have et regelmæssigt, for hver enkelt Art charakteristisk Udseende. Gangen tiltager udad i Bredde, efter som Larven er voxet, og ender med et Hul, hvorigjennem B. er fløjet ud. De Arter, der ogsaa angribe friske Træer, blive, naar de tage Overhaand, til nogle af de allerskadeligste Skovinsekter, da Træet ikke kan taale denne Medfart, men gaar ud. De hjemsøge især Naaletræerne. Man forebygger bedst en saadan Ulykke ved aldrig at taale udgaaede Træer i Skoven, thi der søge de først hen, og derfra udbrede de sig igjen videre. Have de imidlertid allerede taget Overhaand, kan man med Held anvende slige udgaaede Træer, som man lægger hen paa passende Steder. B. samles da om dem og lægge deres Æg i dem; naar Æglægningen er til Ende, skaller man Barken af og brænder den med den hele Yngel af Æg og Larver, som er deri. Har Ondet grebet saaledes om sig, at der er Fare for hele Skoven, kan man ikke gjøre andet end omhugge alle de angrebne Træer og saa hurtig som muligt afskalle og brænde Barken. En af de mest berygtede Arter (ved sine Ødelæggelser af Naaleskovene, især i Tyskland) er Bogtrykkeren (B. typographus), saa kaldet af Larvegangenes regelmæssige Udseende.

Barkdyr, ogsaa kaldet Stellersk Søko (Rhytina Stelleri), blev opdaget 1741 af den russiske Naturforsker Steller i Ishavet ved Beringsøen og Kobberøen, men blev i den Grad efterstræbt af russiske Jægere, at det allerede 1768 var aldeles udryddet, saa at man længe kun havde ganske enkelte Stykker af det tilbage til at oplyse dets Naturhistorie, indtil man i den senere Tid ved at grave efter det paa dets tidligere Levested har bragt fuldstændige Skeletter af det for Dagen. Det blev over 10 Al. langt, havde ingen Haar, men en nøgen, struppet Hud, der sammenlignes med Egebark, ingen Tænder, men kun Hornplader i Munden og levede af Tang.

Barkede Sejl, Sejl, der ere farvede i en Afkogning af Bark, hvorved de faa en rød Farve. Fiskerne betjene sig i Regelen af saadanne, fordi Sejlene derved dels blive tættere, saa at Vinden ikke saa let blæser igjennem dem, dels bedre bevares mod Jordslag o. desl.

Barker, Matth. Henry, engelsk Romanforfatter, f. 1790, var Søofficer, dernæst Bladudgiver i Guajana, endelig Literat i London og Redacteur af Whigbladet »Nottingham Mercury« (1828—41). Under Navn af »The old sailor«, »Father Ambrose« og »The wanderer« har han i Tidsskrifter leveret en Del Søromaner og Digte. Han døde i Fattigdom 1846.

Barker, Rob., irsk Portrætmaler, f. i Kells 1739, d. i London 1806, malede 1788 i Edinburgh et Rundmaleri af denne By og blev saaledes Opfinder af denne Gren af Malerkunsten (s. Panorama).

Barker, Thom. Jones, engelsk Slagmaler, f. 1815 i Bath, kaldes undertiden den engelske Horace Vernet, idet han fik sin Uddannelse under denne Kunstner og fulgte en lignende Retning. Det berømteste af hans Billeder er Hesteløbet i Roms Corso under Carnevalet. Efter 1870 malede han flere Æmner af den fransk-tyske Krig; d. 1882.

Barkholter, de svære Klædningsplanker paa et Skib, paa de Steder, hvor Dækkene ere befæstede til Spanterne, eller paa saadanne Steder, hvor Skibet behøver yderligere Styrke.

Barking, en Fiskerby i Essex-Shire i England, 1 M. ø. for London, n. for Themsen. 10,000 J., der leve som Fiskere og Flodskippere.

Bar-Kochba, d. e. Stjærnens Søn, var det Navn, som Jødernes Anfører i Oprøret 132—35 under Kejser Hadrian tiltog sig, idet han udgav sig for Messias og anvendte Spaadommen i 4 Mos. XXIV, 17 om Stjærnen, som opgaar over Jakob, paa sig. I nogen Tid fik han betydeligt Tilløb; ansete Rabbinere erkjendte ham som Messias, og med Grusomhed forfulgte han de christne. Efter en treaarig Krig blev Jerusalem atter indtaget af Romerne, og B. faldt i Kampen; Jøderne erkjendte nu,

at han var en falsk Messias, og fordrejede hans Navn til Bar-Kosiba, d. e. Løgnens Søn.

„Barlaam og Josaphat", en af de mest udbredte religiøse Romaner fra Middelalderen, hvis indiske Original, en Legende om Buddha, blev omarbejdet til en christelig Opbyggelsesbog af en eller anden orientalsk Munk fra det 8de Aarh. Den handler om en Kongesøn Joasaf (i den lat. Oversættelse Josaphat), der af sin fanatisk hedenske Fader opdrages i et strængt aflukket og bevogtet Slot, hvorhen intet Rygte om Christendommen skulde kunne trænge, men som dog omsider ved den vise Anachoret Barlaam fra Ørkenen ved Sennaar bliver bekjendt med samme, begejstres for christelig Tro og Liv, flygter fra Hoffets Tant ud i Ørkenen, fører et Liv i de frygteligste Selvpinsler osv. Handlingen er gjennemflettet af en Mængde til Dels sindrige Parabler og dybe christelige Allegorier; de christelige Troslærdomme indskærpes ogsaa med virkelig Begejstring; men disse ere dog ofte paa en uhyggelig, ja næsten gudsbespottende Maade blandede med Vrængebilleder af den christelige Lære om Selvfornægtelse, og jo længere Fortællingen skrider frem, desto tydeligere mærker man dens Tendens, at forherlige, ja forgude det asketiske Liv og anprise dettes uendelige Fortjenstlighed. — Allerede tidlig blev den græske Bearbejdelse oversat paa Latin og udbredtes derved almindelig i det vestlige Europa; senere, især fra det 13de og 14de Aarh., udkom efter disse latinske Oversættelser saa vel i de romanske som i de germanske Sprog enten lige fremme prosaiske Oversættelser eller frie poetiske Bearbejdelser. Den norske Kongesøn Haakon d. unge (d. 1257) oversatte saaledes dette Skrift efter en latinsk Text paa sit Modersmaal (denne oldnorske Oversættelse „B.s o. J.s Saga" er udgivet af Keyser og Unger, Christian. 1851, og fra det oldnorske har H. E. Kinck oversat Romanen paa Norsk, Christian. 1852).

Barlĕtta, Stad i Syditalien, ved Adriaterhavet, 8 M. n. v. for Bari. 31,000 J. (1881). Ærkebispesæde. Smuk Kathedralkirke, Theater; foran Kirken San Stefano er Kejser Heraklius's Bronzestatue. Betydelig Udførsel af Korn, Olje, Vin, Salt og Skind.

Barlĕtta, Gabriel, Dominikanermunk fra B. i Syditalien, prædikede hen imod Slutn. af det 15de Aarh. i forskjellige Byer i Norditalien og fik stor Indflydelse ved den ejendommelige Maade, hvorpaa han ofte fremstillede Religionens dybeste Alvor i humoristiske, stundum temmelig barokke Lignelser. Som Bodsprædikant vilde han med Satirens Svøbe revse sin Tids Brøst; men hans Lune løb ofte saaledes af med ham, at han tit har kunnet forekomme Eftertiden laad og fad. Sin Samtid tilfredsstillede han derimod ganske; han blev saa populær, at det blev et almindeligt Ordsprog: „Den, der ikke kan bære sig ad som B., kan ikke prædike."

Barley-corn [bārli-korrn], d. e. Bygkorn, eng. Længdemaal, lig $\frac{1}{3}$ engelsk Tomme ell. 3,88 danske Liner.

Barlind, d. s. s. Tax.

Barlow, Joel [bārloh], nordamerikansk Digter, f. 1755 i Connecticut, var Feltpræst i Uafhængighedskrigen, siden Advocat. Foruden en Samling patriotiske Digte skrev han sit declamatoriske Epos »Vision of Columbus« (1788), udvidet 1807 til »Columbiad« i 10 Sange, gik s. A. som Agent for Ohiocommissionen til England og Frankrig og blev begejstret for den udbrudte franske Revolution, sluttede sig til Gironden, opfordrede Conventet til at afskaffe Kongedømmet og skrev 1791 det revolutionære Digt »The conspiracy of kings«. Han blev fransk Borger, gik med en Commissær til Savoien og udstedte en Proclamation til Indbyggerne, hvori han opfordrede dem til at kundgjøre Republiken. Efter flere diplomatiske Ansættelser blev han 1811 nordamerikansk Gesandt hos Napoleon I, men døde 22 Dec. 1812 i Nærheden af Krakow paa en Rejse til Wilna, hvor han skulde træffe Kejseren. Han har ogsaa skrevet en Del politiske Flyveskrifter.

Barlæus ell. **van Baerle**, hollandsk Digter, f. 1584, Præst og siden Prof. i Leiden, senere afsat som Remonstrant. Han studerede nu Medicin, men blev 1631 Prof. i Philosophi ved det nys stiftede „Athenæum" i Amsterdam, hvor han døde 1648. Han har skrevet en Del smukke baade latinske og hollandske Digte samt det historiske Arbejde »Rerum per octennium in Brasilia gestarum historia«, 1647.

Barma, sædvanlig Birma (engelsk Burmah), Stat i Bagindien, omgives af Assam, Thibet, den chinesiske Provins Jynnan, Tongking, Siam og engelske Besiddelser. 7,900 □ M. med c. 4 Mill. J. B. er uden for de store Floddale opfyldt af Høje og Bjærgkjæder, der stryge N. til S. Mod N. findes et endnu næsten ukjendt Alpeland, hvor enkelte Toppe ere dækkede med evig Sne. Langs de store Floder findes brede Sletter. Hovedfloden, til hvis Bassin næsten hele B. hører, er Iravadi, sejlbar for større Skibe op til Bhamo; kun dens mellemste og en Del af dens øvre Løb tilhøre B. Parallelt med Iravadi løber længere mod Ø. Saluën. Grænsedistrictet mod Jynnan gjennemstrømmes af Mekong. Klimaet er tropisk; i de lavere Dele er Varmen i April—Juli 36°—40°, i Nov.—Marts 30°—25°. Periodisk Regntid i Aug.—Oct. I Højlandene i de nordre Dele er der dog kolde og raa Vintre. Befolkningen er især sammentrængt i Iravadidalen. Det herskende Folk er de egentl. Barmaner (de kalde sig selv Mranma), omtr. $1\frac{1}{2}$ Mill. Mod Ø. bo de vilde Chan og Laos. Disse Folk ere nærmest i Slægt med Chineserne og have intet tilfælles med Inderne. Barmanerne ere brungule, have langt sort Haar, sparsomt Skjæg og ere livligere og driftigere end de omboende Folk. Hovednæringsmidlet er Ris; Renligheden kun ringe. Flerkoneri tilladt, men sjældent; Sæderne slappe. Folket er delt i 7 Klasser, der adskille sig fra hinanden i Klædning og andre ubetydelige Kjendetegn. Religionen er Buddhismen; Præsterne bo i Klostre (Kjong). Tempelbygningerne ere ofte pragtfulde og byggede i en egen Stil. Sproget er Enstavelsessprog, men i øvrigt meget forskjelligt fra de andre østasiatiske. — Plante- og Dyreverdenen. Jorden er frugtbar og forbedres ved Flodernes Oversvømmelser i Regntiden. Mest dyrkes Ris, der høstes 2—3 Gange om Aaret, i højere Egne Hvede og Majs, i andre Bomuld. I

Skovene findes det meget søgte Teak- og Thingantræ. Slagtekvæg holdes ikke af religiøse Grunde, men Oxer, Bøfler, Heste og Elefanter som Trækdyr. Den „hvide Elefant" er en tilfældig forekommende Afændring og ikke en constant Race. Metaller og Stenkul ere til Stede i Mængde, men benyttes ikke. Handelsforbindelsen med China især over Jynnan er betydelig og Hovedpladsen for denne Handel Bhamo. Efter at denne By aabnedes for Englænderne 1868 have disse forgjæves søgt at nytte denne Handelsvej til China; alle deres Expeditioner ere mislykkede, og i 1875 endte den sidste med Capt. Margarys Mord. Hele den øvrige Handel med Udlandet er derimod i Englændernes Hænder. Visse Grene af den indenlandske Handel ere Monopol for Herskeren. Regeringen er despotisk, Kongen eller Kejseren (Boa) har uindskrænket Magt og hører kun i de vigtigste Anliggender de højeste Dignitariers Raad. Riget er delt i Provinser, der regeres med stor Magtfuldkommenhed af Statholdere. Laos-Rigerne have egne Høvdinger, men anerkjende den barmanske Herskers Overhøjhed. Residensstaden er siden 1859 Mandalai. De tidligere Residensstæder Amarapura og Ava ere sunkne hen i Ubetydelighed; foruden disse nævnes endnu 7 andre Byer, der tidligere have været Residensstæder. — Fra 9de til 13de Aarh. var Staden Pagan Midtpunkt for et stort Rige, men det ødelagdes af Chineserne 1284; i Slutn. af 14de Aarh. blev Ava Hovedstaden i et nyt Rige, der opløstes 1500, og da Portugiserne kom til Bagindien, var der tre Riger, Ava, Pegu og Arakan. De to første kæmpede længe om Herredømmet, indtil Ava 1752 kom under Pegu. Men snart løsrev det sig under den tapre Alompra, og Riget udvidedes ved Tilknytning af Arakan, Assam, Pegu m. m., saa at det omfattede alt Landet mellem Forindien og Siam. 1824 kom B. i Strid med Englænderne i Ostindien; dets Hær blev slaaet ved Promesi 1—3 Dec. 1825, og ved Freden i Yandaba 24 Febr. 1826 maatte det afstaa Landskaberne Arakan, Martaban, Yeh og Tenasserim, slutte en Handelspagt og modtage en engelsk Affendiug i Ava. 1852 udbrød en ny Krig som Følge af nogle Krænkelser mod et Par engelske Kjøbmænd i Rangun; Englænderne indtoge Stæderne Martaban og Rangun og i Juni 1852 Pegu, her understøttede af Indbyggernes Uvilje mod B.s Regering. I Dec. indlemmedes Pegu i engelsk Indien, og i Juni 1853 afstod B. baade dette og det øvrige Kystland. Da Kongen af B. Mendun-Men døde 1878, blev hans yngre Søn Thibau udraabt i Stedet, medens den ældre Nyungyan blev fordreven, fordi han var venlig stemt imod England.

Barma, britisk, kaldes siden 1832 et Gouvernement omfattende de Strækninger, Englænderne have frataget Barma i Krigene 1825 og 1852. B. B. er en lang Kyststrækning i Bagindien ved den bengalske Bugts østl. Del, fra Grænsen mod Bengalen i N. til midt paa Tangen, som forbinder Malaka med Siam i S. Fladeindholdet omtr. 4,000 □ M. med 3,700,000 J. B. B. bestaar af tre Dele, som hver en Gang have dannet egne Riger: Arakan mod N., Pegu i Midten, Tenasserim med Mergui-Øerne mod S. Hovedstaden i B. B. er Rangun i Pegu, hvor Gouverneuren residerer. Landet er i det hele bjergfuldt med Undtagelse af Floddalene. Hovedfloden er Iravadi, der ved sit Udløb danner et betydeligt Delta; mod Ø. flyder Saluën og imellem dem Sittang; alle tre falde ud i Martabanbugten. Længere mod S. løber Tenasserim gjennem en Bjærgdal og har sit Udløb udfor Merguiøerne; mod N. gjennem Arakan løber Koladan, der har sit Udløb ved Akyab. Agerdyrkning er Befolkningens Hovederhverv. I Havnestæderne Rangun, Akyab og Malmen drives betydelig Handel. Der udføres Bomuld, Sukker og Tømmer.

Barmakider, en persisk Familie fra Khorasan, opnaaede en meget stor Anseelse og Magt hos Harun al-Raschid 786. Jahja-ben-Khalid var Haruns Vezir og havde 4 Sønner, der beklædte høje Embeder; den ene af disse, Djafar, havde Kalifen endog givet sin egen Søster til Ægte. Efter at de i 17 Aar havde nydt Haruns højeste Gunstbevisninger, begyndte han at fatte Frygt for deres Anseelse og gav pludselig Befaling til deres Udryddelse. Djafar dræbtes for Kalifens Øjne, og de øvrige af Familien delte samme Skæbne eller kastedes i Fængsel 803. Djafars Navn forekommer ofte i „1001 Nat".

Barmen, betydelig Fabrikstad i den preuss. Rhinprovins, ved Floden Wupper og tæt ø. for Elberfeld, med 96,000 J. (1880), bestaar af 7 Dele, Øvre- og Nedre-B., Gemarke, Wupperfeld, Rittershausen, Heckinghausen og Wichlingshausen, der tilsammen danne Stadkredsen B. Stor rhinsk Missionsanstalt med Seminarium. B.s Industri omfatter fornemmelig Fabrikationen af alle Slags Stoffer af Silke, Uld og Linned, Staal- og Jærnvarer, Posamentmagervarer, Gummivarer, Strikke- og Sygarn, Sæbe, Stearinlys, Fortepianoer og Orgeler. Her er store Maskinværksteder, Jærnstøberier, Blegerier og Farverier. Mindesmærke for Frederik Vilhelm III af Preussen.

Barmhjærtige Brødre og Søstre, to vidt udbredte Foreninger til at pleje Syge uden Hensyn til Nationalitet og Religion, fremgaaede af den Iver for christelige Kjærlighedsgjerninger, som paa Reformationens Tid opvaagnede i den katholske Kirke. De **barmhjærtige Brødre** hedde i deres Moderland, Spanien, Hospitaliter (Gjæstfrihedens Brødre), i Frankrig **frères de la charité** (Kjærlighedens Brødre). i Italien **fate ben fratelli** („Gjører vel Brødre"); deres Orden er stiftet 1540 af Portugiseren Juan di Dio (d. e. af Gud; hans egentl. Navn var Johan Cindad, d. 1550), oprindelig som et verdsligt Broderskab, men 1572 stadfæstet af Paven som en gejstlig Orden efter Augustinus's Regel, med en brun, senere sort Ordensdragt. Ordenen har faaet store Privilegier af Paven, udbredt sine Klostre, det vil sige Hospitaler, i Spanien og Amerika, Italien, Tyskland og Frankrig og bestandig indtil vore Dage vedblevet at virke sit ædle Kald tro. De **barmhjærtige Søstres** Orden, **soeurs** ell. **filles de la charité** ell. **de la miséricorde** (Kjærlighedens eller Barmhjærtighedens Søstre eller Døtre), ogsaa efter

deres graa Ordensdragt soeurs grises (graa Søstre), blev stiftet 1634 af en Enke Le Gras i Forbindelse med Vincents af Paula og stadfæstet af Paven 1668. Det Løfte, de aflægge, gjælder ikke for Livstid, men kun for et Aar ad Gangen. 1685 talte Ordenen 224 Klostre. 1807 blev den efter Napoleon I.s Foranstaltning reorganiseret og har sit Hovedkloster i Nancy. Nu opgives Søstrenes Antal til 28,000.

Barmstedt, Flække i Holsten, 3 M. s. ø. for Itzehoe, ved Krückau. 3,000 J. Betydelig Forfærdigelse af Fodtøj.

Barnabas, d. e. Prophetiens Søn, egentl. Joses, en af Aposteltidens christelige Propheter, var i Følge det nye Test. en Levit fra Cypern. Omvendt til Christendommen solgte han sin Ejendom og gav Kjøbesummen til de fattige christne i Jerusalem; senere da Paulus var bleven christen, førte han ham til Apostlene og virkede sammen med ham i Antiochia. Paa Pauli første Missionsreise var B. hans Ledsager, og paa Apostelmødet i Jerusalem talte han tillige med Paulus for Hedningechristnes Frihed for Moseloven. En Strid mellem B. og Paulus om Johannes Marcus bragte dem til at skilles ad, og B. drog tillige med Marcus til Cypern, da Paulus foretog sin anden Missionsreise. B. henregnes til de apostoliske Fædre paa Grund af et ældgammelt Brev fra den efter-apostoliske Tid, som tillægges ham; det er affattet i alexandrinsk Smag og rigt paa allegoriske Fortolkninger; men B.s Forfatterskab er tvivlsomt. Sagnet fortæller, at B. skal have været en af de 70 Disciple, prædiket i Alexandria og været den første Biskop i Milano. Mindedag 11 Juni.

Barnabiter, en Forening af regulære Gejstlige, stiftet af Antonio Maria Zaccaria i Milano og stadfæstet 1532 af Pave Clemens VII. De indviede deres Liv til Barmhjertighedsgjerninger, Sjælesorg, Ungdommens Undervisning, Prædiken og Mission, og foruden de tre sædvanlige Ordensløfter forpligtede de sig til ikke at søge kirkelige Værdigheder uden for Ordenen. Deres Navn fik de efter Barnabaskirken i Milano, som var dem overladt til deres Gudstjeneste. B. have Klostre i Italien og Østerrig; deres Hovedkloster er i Rom. 1880 bleve de udviste af Frankrig, fordi de ikke vilde underkaste sig den nye Skolelovs Bestemmelser.

Barnaül, Bjergstad i Rusland, Sibirien, Gouv. Tomsk, og 55 M. s. for T. ved Floden Ob, med 14,000 J., er Sæde for en Bjærgværksdirection og en Bjærgværksskole, har et interessant Museum for sibiriske Produkter og en botanisk Have. Glasværk, Smeltehytter for det sibiriske Guld.

Barnave, Anton Pierre Jos. Marie [ähv], en af den første franske Revolutions ædleste og mest fremragende Personligheder, f. 1761 i Grenoble, blev 1783 Advocat og udmærkede sig tidlig ved Talent og Veltalenhed. Efter at være valgt til Medlem af Borgerstanden 1789 optraadte han i Nationalforsamlingen som en af de dygtigste Talere mod Adelens og Gejstlighedens Privilegier, Kongens absolute Veto, Negerslaveriet m. m. og gjennemførte Jødernes Ligestilling. Da der var udbrudt en Opstand af Negerne i Kolonierne med alle de Grueligheder, der vare en naturlig Følge deraf, erkjendte B., at man i sin menneskekjærlige Iver var gaaet for vidt, og raadede nu til ikke at foretage noget i Kolonierne uden at adspørge Planterne, men derved fik han de sortes og farvedes exalterede Venner til Modstandere. Fra den Tid veg Folkegunsten mere og mere fra ham; greben af Medlidenhed med den ulykkelige kongelige Familie, som han tillige med Péthion og Latour-Maubourg efter dens mislykkede Flugt blev afsendt for at føre tilbage, og af naturlig Modbydelighed for det stedse voxende Anarchi, forsvarede han med fyrig Veltalenhed Kongens personlige Ukrænkelighed og søgte i det hele efter Mirabeaus Død at forsvare Levningerne af den kongelige Magt. Efter Nationalforsamlingens Opløsning trak han sig tilbage til sin Fødeby, men blev paa Grund af en ved Tuileriernes Indtagelse funden Correspondance mellem ham og Hoffet fængslet og ført til Paris, hvor han som saa mange af Frihedens bedste Forkæmpere blev dømt til Døden og guillotineret 29 Nov. 1793.

Barnealder, s. Alder.

Barnefader og **Barnemoder** bruges i Lovgivningen specielt om et uægte Barns Fader og Moder. Naar en Person, som af et Fruentimmer, der føder et Barn, udlægges som Barnefader, ikke erkjender Rigtigheden af hendes Angivelse, er det efter dansk og norsk Lovgivning den almindelige Regel, at han med Ed maa fralægge sig at have haft legemlig Omgang med hende til en saadan Tid, at han kan være Fader til det omspurgte Barn. **Barnefødsel i Dølgsmaal** eller den Handling forsætlig at føde hemmelig er efter den danske og norske Lovgivning belagt med efter Omstændighederne betydelig Straf, naar det er et uden for Ægteskab besvangret Fruentimmer, der føder saaledes, og Barnet derefter findes at være dødt, uden at det kan oplyses, at Døden er indtraadt før Fødslen.

Barnekov, Christian, til Birkholm (nu Løvenborg), dansk Adelsmand, f. 1556, d. 1612, bekjendt ved sin ualmindelige Lærdom, som han havde erhvervet dels ved Hjemmestudier og dels ved mangeaarige Rejser, der endog havde strakt sig til Syrien og Abessinien. Han var ogsaa meget rig: han ejede de store Godser Birkholm og Tølløse ved Holbæk, samt Vidsköfle i Skaane og desuden en Gaard i Kjøbenhavn paa Hjørnet af den Gade, som efter ham kaldes Christenbernikovstræde. Et smukt, men som det synes uhjemlet Sagn fortæller om hans heltemodige Opofrelse for sin Konge. Da Christian IV under Calmarkrigen i en Træfning paa Skällinge Hede i Halland 21 Febr. 1612 paa Flugten havde mistet sin Hest og syntes kun at have Valget mellem Død og Fangenskab, kom B. forbi, og da han saa Kongens Fare, overlod han ham sin Hest med de Ord: „Jeg giver Kongen min Hest, Fjenden mit Liv og Gud min Sjæl!" Kongen undkom, men B. blev nedhugget. Den hallandske Bonde fortæller endnu om hans Heltedød og siger, at en stor rødsprængt Sten ved Frägnared bærer Mærker af hans Blod. I denne Sten er der nu indhugget en svensk Mindeskrift.

Barnekow, Chr., dansk Componist, f. 1837 i St. Sauveur i Pyrenæerne, har foruden Claverstykker, en Piano-Trio og en Piano-Sextet, skrevet smukke Sange, navnlig et stort Antal i religiøs og folkelig Retning.

Barnes, Will., engelsk Dialektdigter og Sprogforsker, f. 1810, kom over 30 Aar gammel til at studere i Cambridge, blev 1847 Præst. Hans Digte i Dorset-Shiredialekten ere yndefulde og humoristiske. Af hans sprogvidenskabelige Arbejder maa mærkes: »**A grammar and glossary of the Dorset dialect**« (1854) og »**Early England and the Saxon English**« (1869). 1861 fik han Pension af Civillisten.

Barnet, By i Hertford-Shire i England, 2 M. n. for London, med 4,000 J., bekjendt af Slaget 14 Apr. 1471, hvor Edvard IV sejrede over Greven af Warwick, som faldt.

Barneveldt, s. Olden-Barneveldt.

Barni, Jul. [nih], f. 1818 i Lille, var 1841—51 philosophisk Prof. ved Lyceer i Paris og Rouen og 1861—70 Prof. ved Akademiet i Genf; i Paris var han tillige Medarbejder ved »**La liberté de penser**«, »**l'Avenir**« og »**Revue de Paris**«. B. har i Genf udgivet »**Les martyrs de la libre pensée**« (1862) og »**Napoléon et son historien, Mr. Thiers**« (1865); begge Skrifter forbødes i Frankrig. Han har særlig studeret Kant og Fichte, udgivet Studier om den første og oversat hans Hovedværker paa Fransk. I Genf var B. en af Hovedlederne for de internationale Fredscongresser, og 1872—75 var han republikansk Medlem af den franske Nationalforsamling. D. 1878.

Barnsley [lih], Stad i England, York-Shire, West-Riding, 4 M. s. for Leeds. 30,000 J. (1881). Bomulds- og Linnedmannfakturer. Jærn- og Staalfabriker. I Nærheden ligger Wentworthhouse, et af Englands prægtigste Herresæder med stort Bibliothek og rige Samlinger.

Barnstaple [stæppl], 1) Stad i England, Devon-Shire, ved Floden Taw, 1½ M. fra dens Udløb i B.-Bugten. 12,000 J. Havn. Skibsbyggeri, Garveri, Papirfabrikation. 2) Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 13 M. s. ø. for Boston, ved Cape Cod-Bugten. 5,000 J. Havn, Fiskeri, Tilberedning af Søsalt.

Barnum, Ph. T., nordamerikansk Industriridder, f. 1810 i Connecticut, gjorde sig bekjendt ved at udstille i New-York 1834 en gammel Negerinde som Washingtons Amme og tillægge hende en Alder af 150 Aar. B. styrede derefter et Museum, hvor han udstillede de utroligste Ting (en Havfrue, kunstige Vanskabninger og Fortidslevninger) og tjente en stor Formue. 1845 fremførte B. Dværgen Tom Thumb, hvem han udgav for 15 Aar, skjønt han kun var 5, og rejste siden med ham til Europas Hovedstæder; 1850 engagerede han Jenny Lind til at give Concerter i Nordamerika og forstod ved alle Haande sindrige Midler at drive Priserne i Vejret og at tjene umaadelige Summer. Ved uheldige Spekulationer tabte B senere sin Formue, optraadte da som Maadeholdsprædikant eller med Foredrag om „Kunsten at tjene Penge“ og om „Humbug“, i hvilket han selv var Mester; opsandt „Børnestuer“, hvor Forældrene fik Præmier for de smukkeste Børn, ja søgte endog Plads i Congressen.

Barocci, Federigo [rötschi], ital. Maler, f. 1528 i Urbino, d. 1612, uddannede sig efter Rafael og Correggio og var en af Efter-Renaissancens mest fejrede Kunstnere, hvorvel en sundere Opfattelse maa finde hans Fremstillingsmaade vel sentimental og sødlig, ligesom hans Colorit er usand, for blaa i Skyggerne, ofte rosenrød i Carnationen. Til hans bedste Billeder hører Korsnedtagelsen i Dresden.

Baroche, Pierre Jul. [rösch], fr. Statsmand, f. 8 Nov. 1802, blev 1823 Sagfører og vandt efterhaanden saa stort Ry ved sin Veltalenhed, at han 1846 blev Formand for Hovedstadens Sagførerstand. 1847 valgtes B. til Deputeretkammeret, sluttede sig til Odilon-Barrot og var en af de ivrigste Fremmere for Reformbanketterne, samt deltog i Anklagen mod Ministrene Guizot og Duchâtel. I Nationalforsamlingen 1848 hørte B. først til de maadeholdne Republikanere, men sluttede sig senere til Præsident Louis Napoleon; blev 1849 Generalprocureur og var Anklager i flere vigtige politiske Sager, samt en af Lederne for Flertallet i den ny valgte Nationalforsamling. I Marts 1850 blev B. Indenrigsminister og gjennemførte Indskrænkningen af de politiske Friheder og af den almindelige Valgret, men maatte gaa af i Jan. 1851. Dog blev han i Apr.—Oct. s. A. Udenrigsminister og var efter Statscoupet Næstformand i den raadgivende Commission og derefter Formand for Statsraadet med Rang som Minister. Indtil Slutningen af 1860 var B. i denne Stilling Regeringens eneste Ordfører i den lovgivende Forsamling, ombyttede den 1863 med Justitsministeriet, men afgik i Juli 1869 efter det Omslag, som skete i frisindet Retning. Ogsaa var B. siden 1860 Medlem af Gehejmeraadet. I Sept. 1870 flygtede B. til Øen Jersey og døde 2 Nov. s. A.

Baróda, Hovedstad i den lille Mahratterstat B. i Forindien, Præsidentskab Bombay, 17 M. n. for Surat, i Nærheden af Cambaybugten. 122,000 J. Prægtigt Residenspalads, flere Moskeer og store og smukke Cisterner; Bomulds- og Silkevæverier. 1819 led Staden meget ved Jordskjælv. Staten B., der foruden Districtet omkring den omfatter en Del af Halvøen Gudscharat, har et Areal af 375 □ M. med 2,155,000 J.

Barodet, Désiré [dä], fransk Politiker, f. 27 Juli 1823, blev 1847 Skolelærer, men affattes 1849 som Republikaner og levede i en Snes Aar i Lyon som Bogholder og Forsikringsagent. I Sept. 1870 var B. ivrig for at udraabe Republiken og tog virksom Del i Lyons Styrelse som Mairens Medhjælper; blev i Apr. 1871 selv Maire og søgte at udsone Communen i Paris med Regeringen i Versailles. Efter en ny Lov om Lyons Communalstyrelse maatte B. i Apr. 1873 afgaa som Maire, men blev strax efter som en Protest af Republikanerne i Paris valgt til Nationalforsamlingen og blev derved en medvirkende Aarsag til Thiers's Fald. B. hørte til yderste Venstre og viste baade i Nationalforsamlingen og senere i Deputeretkammeret stor Iver for Skolevæsenets Udvil-

ling og for Kampen imod det katholske Præsteskab.

Barok [rökk], sælsom, besynderlig (af portug. barroco, skjævrund Perle). **Barokstil**, s. **Bygningskunst**.

Barométer, Lufttrykmaaler, et af Torricelli 1643 opfundet Instrument til at maale Luftens Tryk. Det bestaar af et noget over 30 Tommer langt Glasrør, som er smeltet til i den ene Ende, fyldt med Kvægsølv, og derpaa med den anden Ende sat ned i et Kar med Kvægsølv. I Røret vil Kvægsølvet da synke, indtil det staar omtrent 29 Tommer højere end udenfor i Karret, og denne Kvægsølvsøjle holder da Ligevægt med Luftens Tryk. For at uddrive al Luft af Røret bliver Kvægsølvet udkogt deri. Paa en Maalestok kan Kvægsølvsøjlens Højde aflæses. Paa de almindelige B. er Røret bøjet om for neden og ender der i en videre Beholder. Til nøjagtige Maalinger bruger man Kapselbarometret, hvor Overfladen af Kvægsølvet i Beholderen kan hæves eller sænkes, indtil den ligger i Højde med Maalestokkens Begyndelse, eller Hævertbar., hvis Rør er ombøjet og lige vidt ved begge Overflader, hvis lodrette Afstande fra en vilkaarlig valgt vandret Linje man da maaler. I det daglige Liv bruges hyppigst Huygens's Dobbeltbar., hvor Rørets lukkede Gren for oven ved Kvægsølvoverfladen har en Udvidelse, der er lige saa vid som den aabne Grens Beholder, og denne fortsættes i et snævert Rør fyldt med farvet Vinaand, hvis øverste Flade da forandrer sin Stilling langt mere end Kvægsølvet. Om Aneroidbarometret s. d. A. Bourdons „Metallic" bestaar af et næsten lufttomt, tyndt Metalrør, der er lukket i begge Ender og bøjet rundt i en Kreds; ved en Forøgelse eller Formindskelse af Lufttrykket nærme eller fjærne de to Ender sig til eller fra hinanden, hvilken Bevægelse gjøres synlig ved Vægtstang, Tandhjul og Viser. Da de fugtige sydlige og vestlige Vinde medføre et lavere Lufttryk end de tørre nordlige og østlige, og navnlig da B. falder kjendelig, naar en Storm nærmer sig, kan det bruges til at forudse Vejrforandringer; men dets Forudsigelser ere ikke altid paalidelige. B. anvendes ogsaa til Højdemaaling.

Baron, af gl. fransk bar, fri Mand, var i Lensvæsenets ældste Tider Navn for de Lensmænd, der stode i umiddelbart Lensforhold til Kronen. Vilhelm Erobreren kaldtes saaledes af sin Samtid „den navnkundige B."; ligeledes kaldtes i England de store Vasaller, som 1215 aftvang Johan uden Land Magna charta, for B., og „Kongemageren" Jarl Warwick, som faldt 1471, betegnes særlig som „den sidste B." Senere kom B. til at gjælde om den laveste Klasse af den højere Adel, og paa lignende Maade i Frankrig og Tyskland. Da mange af de større Adelsmænd i Tyskland i 15de Aarh. optog Grevetitlen, uddelte Kejseren B.- eller Friherretitler, og de paagjældende udgjorde da en Mellemklasse mellem Greverne og den lavere Adel. I Danmark indførtes B. 1671 og blev Navn for den anden Klasse af den nye Lensadel. I England bruges B. ogsaa om Dommerne i Skatkammerretten, om Parlamentsmedlemmerne for de saakaldte „fem Havne" (Deal, Dover, Hythe, Rye og Sandwich) og om visse Borgere i disse og i et Par store Stæder (London og York). **Baronesse**, Navn for B.s Hustru ell. Datter. **Baroni**, Friherskab, en B.s Gods ell. Værdighed. I Danmark skulde et B. oprindelig have mindst 1,000 Tdr. Hartkorn.

Baron ell. **Boyron**, Mich. [rõng], f. 1653, d. 1729, fransk Skuespiller og Forf., Discipel af Molière, ved hvis Skuespillerselskab han virkede og vandt sin Berømmelse. 1691 forlod han Scenen, men optraadte igjen som gammel Mand fra 1720 til sin Død. »L'homme à bonne fortune« er det mest bekjendte af hans Lystspil.

Baronet [bårronett], en engelsk Adelsværdighed, stiftet 1611. Oprindelig var Tallet paa B. fastsat til 200, men nu er der 1,100, af hvilke dog 150 ere ophøjede til Peerer. B. udgjøre første Klasse af „Gentry"; Værdigheden er arvelig efter Førstefødselsret. En B. kaldes ligesom Ridderne „Sir" og hans Hustru „Lady".

Barónius, Cæsar, den nyere katholske Kirkehistories Fader, f. 1538 i Sora i Syditalien. 1567 indtraadte han i det af Philip Neri stiftede Oratorium og delte sin Tid mellem Hospitalspleje og dybtgaaende Studier. Som Løn for sine kirkehistoriske Arbejder blev han Cardinal og Bibliothekar ved det vaticanske Bibliothek; han døde 1607. 1605 vilde han være bleven Pave, hvis ikke Spanien havde nedlagt Indsigelse mod hans Valg paa Grund af de for den spanske Politik ubehagelige historiske Oplysninger, som han i sine Skrifter havde ført frem. Skarpsindig og begejstret for Romerkirkens Verdensherredømme samt udrustet med en overordentlig Lærdom, som han for en stor Del havde hentet fra Vaticanets og andre italienske Bibliothekers for andre utilgængelige Archiver, skrev han 1588—1607 sine »Annales ecclesiastici« i 12 Foliobind, et kæmpemæssigt Værk, der omfatter Kirkens Historie fra Chr. Fødsel til 1198. Dets Tendens er i Modsætning til de „Magdeburgske Centurier" at vise, at Romerkirken hverken i Lære eller Forfatning er kommen ud fra den ældste Kirkes Spor, men har bevaret Traditionens Continuitet med Apostelkirken.

Baroskóp ell. Vejrglas brugtes tidligere ensbetydende med Barometer, men bet. ogsaa et Instrument, der angives at kunne bruges som Vejrprophet. Det er et tillukket Glasrør, fyldt med en Opløsning af 6 Dele Campher, 1 Del Salmiak og 1 Del Salpeter i Vinaand. Det kan ikke indses, hvad Indflydelse Vejret kan have derpaa.

Barózzio, Giac., it. Bygmester, kaldet **Vignola** efter sin Fødeby, f. 1507, d. 1573 i Rom, sluttede sig med Frihed og Selvstændighed til den af Bramante og Michel Angelo anslaaede Retning. Hans vigtigste Bygninger findes i Bologna og Rom. Hans Værk om de fem Søjleordner har i sin Tid øvet stor Indflydelse.

Barquisiméto, Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika, 36 M. v. s. v. for Caracas. 26,000 J. B. har oftere været hjemsøgt af Jordskjælv.

Barr, 1) Stad i det tyske Rigsland Elsaß-

Lothringen, 4 M. s. v. for Strasburg, paa Østsiden af Vogeserne. 6,000 I. Mineralkilde. Livlig Industri i Uld, Bomuld og Læder. 2) B., Stad i det engelske Ostindien, Præsidentskabet Bengalen, 8 M. ø. for Patna, ved Ganges. 30,000 I., der drive levende Handel.

Barra, en af Hebriderne v. for Skotland, i den sydl. Del af den ydre Ørække. $1\frac{1}{4}$ □ M. med 2,000 I., der ernære sig ved Fiskeri og nogen Agerdyrkning. Øen er klippefuld og kun mod N. skikket til Agerdyrkning.

Barrackpur, en engelsk Militærstation i Forindien, 3 M. n. for Calcutta, ved Hugli, har talrige Landsteder for de europæiske Familier i Calcutta og en pragtfuld Sommerresidens med stor Park for Vicekongen.

Barrāl, Oljemaal i Catalonien, lig 2 Barralons ell. 64 danske Potter.

Barramunda, s. Lungefisk.

Barrāncos, sp., dybe Kløfter, igjennem hvilke gamle Vulkankratere have skaffet de i dem opsamlede Vande Udløb, f. Ex. paa Øen Palma.

Barras, en hvid Harpix af Fyrren. Ordet bruges ogsaa om en Art raat Beklærred.

Barras, Paul Jean Franç. Nic., Greve af [barrāh], en af den første franske Revolutions mærkeligste Mænd, f. 1755 i Provence, tjente som Lieutenant i Ostindien i Krigen med Englænderne og vendte efter Freden tilbage til Frankrig, hvor han tilsatte sin Formue ved et ødselt og letsindigt Liv. Revolutionen aabnede imidlertid ham, som saa mange andre, en ny Vej til at gjøre Lykke. Han blev 1789 Deputeret for den tredje Stand og hørte til de ivrigste Revolutionsmænd, var baade med at storme Bastillen s. A. og Tuilerierne 1792. Som Medlem af Conventet stemte han for Kongens Henrettelse uden Appellation til Folket; ogsaa erklærede han sig 31 Maj 1793 mod Girondinerne. Ved Tilbageerobringen af Toulon og ved de Forholdsregler, der toges mod Contrarevolutionen i det sydlige Frankrig, viste han sig meget virksom. Robespierre hadede B., fordi denne ikke vilde gjøre fælles Sag med ham; B. bidrog 1794 med Energi til Robespierres Fald og indlagde sig derefter store Fortjenester ved den Kraft, hvormed han undertrykkede de tilbageblevne Terroristers Forsøg under Henriot paa at gjenoprette Robespierres Magt. Fra den Tid virkede B. for Indførelsen af et milder og mere menneskeligt System, og hans første Handling, efter at saa godt som dictatorisk Magt var ham overdraget af Conventet, var at forhindre en Mængde domfældtes Henrettelse. Han trak den unge Bonaparte frem og benyttede ham navnlig til Undertrykkelse af Opstanden i Paris 5 Oct. 1795. Derefter blev B. Medlem af Directoriet; han skaffede Bonaparte Overanførselen i Italien 1796, sejrede 1797 over den royalistisksindede Fraction i Directoriet (s. d. A.), men førte ellers i Paladset Luxembourg et yppigt Hof, hvis glimrende Fester kun lidet stemmede med Finansnøden og den republikanske Simpelhed. Da Bonaparte ved Statscoupet af 9 Nov. 1799 havde styrtet Directoriet og oprettet Consularregeringen, var B.s politiske Rolle udspillet, og han blev snart Gjenstand for Mistanke hos Frankrigs nye Styrer, til hvis Ophøjelse han selv havde bidraget. Han levede derefter i Brüssel, Marseille, Rom, Montpellier, stedse under Politiopsyn og navnlig mistænkt for Forbindelse med Bourbonerne. Efter Restaurationen kjøbte han Godset Chaillot ved Paris, hvor han døde 29 Jan. 1829.

Barrecuranstalt, en Curanstalt, der væsentlig benytter Granbarbade (s. Bad) mod visse Sygdomme (Rheumatisme, Kjertelsyge, Rygmarvssygdomme osv.).

Barre, Sandbanke uden for en Flodmunding eller Indløbet til en Havn. B., Retsskranken, hvor Advocaterne have deres Plads. Barrister er i England Benævnelsen paa en af de højeste Klasser af Advocater, nemlig saadanne, som have Ret til personlig at føre Sager for de fornemste Retter (s. Attorney). Barrer, de større eller mindre Stænger, hvori Guld og Sølv sædvanlig udstøbes i temmelig ren Tilstand. Gehalten angives ved Stempler. Større Handeler om uforarbejdet ædelt Metal afsluttes i B.; i denne Form leveres de desaarsag fra Bjærgværker og Affineringsanstalter, og saaledes deponeres de ofte som Sikkerhed for Papirpenge. Det australske og californiske Guld gaar dog i Almindelighed i dets oprindelige Skikkelse. B. fra Kongsberg Sølvværk veje 65 Pd. og have saaledes en Værdi af c. 4,800 Kr.

Barrel, engelsk Rummaal for flydende Varer, 169 danske Potter. I de nordamer. Fristater almindelig lig $117\frac{1}{2}$ d. Pot, til Petroleum $156\frac{3}{4}$ d. Pot.

Barren-Island [ējlænnd], lille, ubeboet Ø i den bengalske Havbugt, ø. for Andamanøerne, har en virksom Vulkan med Udbrud omtr. hvert 10de Minut. B. danner den vestligste Ende af den store Vulkanrække omkring Østasien.

Bărrhead [hædd], Stad i Skotland, Renfrew-Shire, $1\frac{1}{2}$ M. s. v. for Glasgow. 10,000 I. Bomulds- og Linnedvæverier. Jærn- og Kulgruber.

Barrias, Ern. Louis [barriāh], fransk Billedhugger, f. 1841 i Paris, uddannede sig tillige til Maler, men har størst Navn i sit Hovedfag. Hans mest ansete Værk er „Adam og Eva, som begrave Abels Lig" (1878).

Barrière, fr. [āhr], Skranke, Bom, Indhegning, Grænseværn. Barrièrepladser, faste Pladser i Belgien paa den franske Grænse, i hvilke Hollænderne i Følge den 1715 med Østerrig afsluttede Barrièretractat fik Ret til at holde Besætning, dels alene, dels i Forening med Østerrigerne, for at sikre Holland mod Frankrig. Kejser Joseph II ophævede 1781 egenmægtig Tractaten, som for Resten siden Midten af det 18de Aarh. havde tabt sin Betydning, da Fæstningerne i den østerrigske Arvefølgekrig vare blevne indtagne og sløjfede af Franskmændene, som dog 1815 igjen maatte sætte dem i Stand.

Barrière, Théod. [s. o.], fransk Skuespildigter, f. 1823, vandt sine første Laurbær ved »Les filles de marbre« (1853), efter at han i flere Aar i Samarbejde med andre Forfattere havde leveret Skuespil til Paris's forskjellige Scener. 1856 gik paa Vaudevilletheatret hans

Hovedarbejde »Les faux bonshommes«, spillet paa vort kgl. Theater under Navn af „Skikkelige Folk“, og siden 1860 hørende til »Gymnases« Repertoire. For »Théâtre français« skrev han 1860 »Feu au couvent«. Lige til sin Død 1877 var han en frugtbar Dramatiker. Hans Form er flydende og routineret, hans Satire paa en Gang bidende og burlesk.

Barrière-Rev, et af de største Koralrev, gaar langs Australiens Nordostside indtil Ny Guineas Sydkyst og har i lige Linje en Længde af 230 Mil. Igjennem den Kanal, der skiller det fra Landet, sejle Skibene sikkert til Torres-Strædet. Igjennem B. gaa nogle faa, meget farlige Passager; den vigtigste er Raines-Inlet (11° 35′ s. Br.).

Barrikāde, en Slags Spærringsmiddel, undertiden bygget og benyttet som en Skanse, anlagt for at spærre en Bro, en Hulvej eller især en Gade, af det Materiale, som haves nærmest ved Haanden, f. Ex. væltede Vogne, Tømmer, Brosten og Jord, alslens Bohave osv.

Barrili, A. G., italiensk Skribent, f. 1836 i Genua. Hans umaadelig frugtbare Produktion røber en urolig, satirisk, alsidig Aand, der hvert Øjeblik vexler Standpunkt. Snart forsøger han den følelses- og stemningsfulde Roman som i »Val d'Olivi«, snart den moderne, analytiske i Bredden gaaende Fortælling som i »Come un sogno«, snart gjør han Udflugter til fjærne Tider og Culturtilstande som i »Semiramide«. I Politik er han snart Venstre-, snart Højremand. Han lever et uafhængigt Pebersvendeliv.

Barrilon, Vinmaal i Barcelona, lig 30,20 danske Potter.

Barrique [rik], Vinmaal i Bordeaux, lig 228 franske Litres ell. 236 danske Potter.

Barros, Joao de [bārrus], den berømteste portug. Historieskriver, som man derfor plejer at kalde „den portug. Livius“, f. 1496 i Viseu, blev tidlig af Kong Emanuel d. store, der var bleven opmærksom paa hans ualmindelige Evner og Kundskaber, valgt til Kronprinsen Johans (Kong J. III.s) Selskabsbroder. Midt under Hoffets Adspredelser skrev han en historisk Roman »Cronica do emperador Clarismundo«, der røbede et saa stort Talent for historisk Fremstilling, at det blev overdraget ham at beskrive Portugisernes Opdagelser og Landvindinger i Indien. Kong Johan III udnævnte ham til Gouverneur over de portugisiske Besiddelser i Guinea, senere til Skatmester i Indien og skjænkede ham 1539 en stor Landstrækning i Brasilien. Foruden hans ovennævnte Værk og den første portug. Grammatik er hans Hovedværk »Asia«, en i Følge det ham overdragne Hverv forfattet, ypperlig Historie om Portugiserne i Indien, hvoraf en ny Udg. udkom i Lissabon i 24 Bd. 1778—88. Han døde 1570.

Barrot, Camille Hyacinthe **Odilon** [odilōng barrōh], fransk Statsmand, f. 19 Juli 1791. Hans Fader, f. 1752, var et maadeholdent Medlem af Nationalconventet og stemte 1793 imod Ludvig XVI.s Henrettelse, var 1804 den eneste i den lovgivende Forsamling, som gjorde Indsigelse imod Kejserdømmets Oprettelse, og foreslog i Marts 1815 som Medlem af Deputeretkammeret et Opraab imod Napoleon; d. 1845. O. B. blev 1814 Sagfører og gjorde sig særlig bekjendt som Forsvarer i politiske Sager; overtog 1827 Ledelsen af Samfundet »Aide toi« (s. d. A.) og var i Juli 1830 meget ivrig for Opstanden. Han overtalte Lafayette til at afslaa den Post som Præsident, der tilbødes ham af Republikanerne, og virkede saaledes for Kongedømmets Vedligeholdelse; var en af de 3 Commissærer, som ledsagede Carl X til Cherbourg, og blev derefter Seinepræfect, men kom snart i Strid med de to conservative Ministre Guizot og Montalivet og tog Afsked i Febr. 1831, endnu førend hans Venner Dupont og Lafitte maatte vige for Casimir Périer. O. B. blev nu Fører for den dynastiske Opposition, der vilde udvikle Grundloven i frisindet Aand, kæmpede mod Pairsværdighedens Arvelighed, samt imod Indskrænkninger i Presse- og Forsamlingsfriheden og efter 1840 for Valgrettens Udvidelse. Han begyndte i Sommeren 1847 det store Felttog imod Ministeriet Guizot med „Reformbanketterne“, hvori alle Afskygninger af Oppositionen tog Del; og da Tumulterne i Paris 23 Febr. 1848 havde styrtet Guizot, blev O. B Førsteminister, men det var nu for silde; hans Ministerium kunde ikke redde Kongedømmet og maatte vige for den provisoriske Regering. I Nationalforsamlingen hørte O. B. til den maadeholdne Side; han var Medlem af Forfatningsudvalget og forsvarede forgjæves Tokammersystemet. 20 Dec. 1848 blev han Første- og Justitsminister i Prins Louis Napoleons første Ministerium, forsvarede flere reactionære Skridt, som han næppe fuldt billigede, og søgte, efter at være afgaaet 31 Oct. 1849, at mægle mellem Præsidenten og Nationalforsamlingen. 1850 understøttede han Undervisningsloven, den nye Presselov og Valgrettens Indskrænkning og stræbte 1851 at faa Grundloven ændret, for at hindre et voldsomt Brud mellem Napoleon og Republikanerne. Han underskrev en Indsigelse imod Statscoupet, men holdt sig senere tilbage fra det politiske Liv. 1863 søgte han Plads i den lovgivende Forsamling, men blev ikke valgt; derimod modtog han i Febr. 1870 Forsædet i en Regeringscommission, der skulde forberede Decentralisation af Forvaltningen, hvad han havde tilraadet i et større Skrift (1861), og valgtes 1872 til Medlem og derefter til Næstformand i det nye Statsraad. D. 6 Aug. 1873. — Hans Broder, **Ferdinand B.**, f. 1806, blev ogsaa Sagfører og var 1837 Forsvarer for Oberst Vaudrey, der havde deltaget i Louis Napoleons Opstandsforsøg i Strasburg; var ligeledes 1840 en af Prinsens retskyndige Raadgivere efter det nye Forsøg i Boulogne. 1842 valgtes B. til Deputeretkammeret og fulgte Broderens Retning; i Nationalforsamlingen 1848 stemte han stadig med Højre og blev i Dec. Præsidentens Generalsecretær. Da Broderen gik af i Oct. 1849, blev B. Indenrigsminister, dog kun til Marts 1850; var Afsending i Turin 1850—51, blev 1853 Senator og 1867 Storreferendar i Senatet. Som en af Napoleonisternes Førere blev B. i Dec. 1878 valgt til livsvarig Senator; d. i Nov. 1883. — En tredje Broder, **Adolf B.**, f. 1801, d. 1870, var 1849—64 Afsending ved flere Hoffer og derefter Senator.

Barrow [rō], 1) Flod i Irland, udspringer paa Slieve-Bloome-Bjærgene i den vestl. Del af Prov. Leinster, løber først mod Ø. og derefter mod S. og falder i St. Georgskanalen. Den optager fra højre Side de to Floder Nore og Suir. B. er sejlbar indtil Staden Athy og derfra i Kanalforbindelse med den store Kanal, der fører fra Floden Shannon til Dublinbugten. 2) **Cap B.**, et Forbjærg i det nordvestl. Nordamerika ved Polarhavet, 71° 23′ n. Br., 139° v. L. 3) **B.-Strædet**, en Havarm i det nordlige Polarhav, der i Fortsættelse af Lancastersund fører mod B. mellem Øerne Nord-Devon og Nord-Somerset. 4) **B. in Furness**, Havnestad ved Morecambe-Bugten i Lancashire i England, 4 M. v. til n. for Lancaster. Store Dokker. Jærn- og Staaltilvirkning. 47,000 I. (1881).

Barrow, Isaac [s. o.], engelsk Theolog og Mathematiker, f. 1630, d. 1677. I Cambridge, hvor han først var Lærer i Græsk, fra 1664 i Mathematik, lærte han Newton at kjende, hvis tilkommende Storhed han anede, og til hvem han 1669 afstraadte sin Lærerplads. Efter den Tid gav han sig mest af med theologiske Studier. Han er Opfinder af den saakaldte Differentialtrekant (dannet af Abscissens og Ordinatens tilsvarende Differentialer og Curvens Element, der forlænget giver Tangenten), som banede Vejen for Differentialregningen; særlig fortjenstlige ere ogsaa hans Undersøgelser om Lysbrydningen i Linser. Hans vigtigste mathematiske Skrifter ere »Lectiones geometricæ« (1670) og »Lectiones opticæ« (1669).

Barrow, John [s. o.], engelsk Rejsende og Skribent, f. 1764 i Lancashire, studerede først Mathematik og Mechanik, besøgte med en Hvalfanger Grønland og gik 1792 med Lord Macartney som Secretær til China, hvilken Rejse han beskrev i »Travels to China«, ligesom han ogsaa udgav en Rejsebeskrivelse over Cochinchina. Fra China fulgte han Macartney til Capkolonien, hvor denne blev ansat som Gouverneur, og foretog her udstrakte Rejser i det indre, som han beskrev i »Travels in the interior of southern Africa 1801—3«. 1805 udnævntes han til Admiralitetssecretær og indlagde sig i denne Post, som han beklædte til 1845, stor Fortjeneste ved sin øvrige Understøttelse af flere Opdagelsesrejser (Parrys, Franklins, Beechys o. fl.). Han gavnede ligeledes Videnskaben ved at bidrage til Oprettelsen (1830) af det geographiske Selskab i London, hvis Vicepræsident han var til sin Død 1849. Foruden de ovenfor nævnte Skrifter har han udgivet flere andre, hvoriblandt 1838 en chronologisk Historie af Nordpolsrejserne.

Barry [bārri], en af Englands største Skuespillerinder i Slutn. af det 17de Aarh. Huset var altid fuldt, naar hun spillede, og fra det Øjeblik, hun traadte ind, herskede den dybeste Stilhed, kun afbrudt af Taarer og Bifald. D. 1710 i London. — **S. B.**, f. 1719 i Dublin, d. 1773, ligeledes en berømt Fremstiller, især af tragiske Roller, glimrede ved Siden af Garrick paa Drurylanetheatret.

Barry, Charles [s. o.], engelsk Bygmester, f. i London 1795, d. 1860, lærte paa sine Rejser at elske Oldtidens Kunst, men var dog nødt til at udføre sit største og berømteste Værk, Parlamentsbygningen i London, i gotisk Stil, for at bringe den i Harmoni med Omgivelserne, særlig Westminster-Abbediet. Det er en af den nyere Tids mest storartede Bygninger. Under dens Udførelse døde han, saa at den maatte fuldføres af hans Søn, **Edward M. B.**, f. 1830, d. 1880. Denne har bl. a. opført Coventgarden-Theatret.

Barry, James, [s. o.], engelsk (irsk) Maler, f. 1741 i Cork, d. 1806 i London, vakte strax Opmærksomhed ved sit Talent og fik Midler til at uddanne sig i Italien; ved sin Hjemkomst blev han Professor ved Akademiet i London. Hans mærkeligste Arbejder ere 6 store, allegoriske Billeder, der fremstille Civilisationens Fremskridt, udførte i Kunstforeningens Festsal i Adelphi i London. Han var ogsaa Forfatter.

Barry Cornwall [bārri kōrruwhaal], s. **Procter**.

Barryg (Gymnotus), en lille Gruppe af sydamerikanske Ferskvandsfiske med et langstrakt, sammentrykt eller aaleagtigt Legeme, en lang Gatfinne, men uden Bug- og Rygfinne. Hertil hører den elektriske Aal ell. B., der opnaar en Længde af 3 Alen og har hjemme i det nordlige Sydamerikas (Venezuelas) Floder (jfr. **Elektriske Fiske**).

Bars (Labrax Lupus), en stor (indtil 3 F. lang), sølvfarvet Aborrefisk i Middelhavet og paa Europas Vestkyst, som ogsaa undertiden fanges i Kattegattet eller endog i Østersøen.

Barsac [säk], Flække i det fr. Dep. Gironde, 4 M. s. ø. for Bordeaux, ved Garonnes højre Bred, med 3,000 I., bekjendt for dens ypperlige hvide Vin.

Barselfeber, en i Barselsengen optrædende, meget farlig og smitsom Saarsygdom, fremkaldt ved en Infection af de ved Fødselsakten og Moderkagens Løsning frembragte Saar i Fødselsdelene med et Smittestof, der enten kan være dannet i disse selv ved forraadnelsesagtige Processer i dem eller hyppigere tilføres uden fra, navnlig ved Urenlighed fra Jordemoderens eller Fødselshjælperens Side. Som Følge heraf opstaar der, under stærk Feber, Betændelser i Fødselsdelenes Slimhinde, i Livmoderen og dens Omgivelse og Bughinden med eller uden Pyæmi eller Septikæmi. Det bedste Middel til at forebygge B. er Renlighed og Desinfection af alt og alle, som komme i Berøring med Barselkonen, og ved streng Gjennemførelse af disse Forholdsregler er det i de senere Aar lykkedes at formindske Hyppigheden af B. overordentlig, især i Fødselsstiftelserne, hvor B. tidligere ofte optraadte i frygtelige Epidemier. **Barselseng**, Kvindens Tilstand i de første Uger efter Fødselen, i hvilken de Dele af hendes Legeme, der særlig have været paavirkede af Svangerskabet og Fødselen, vende tilbage til deres normale Tilstand, medens samtidig Mælkeafsondringen kommer i Gang i Brysterne (s. **Die**). Da det saaledes er meget vigtige og indgribende Forandringer, der foregaa i B., maa Barselkonen holde sig i Ro og i den første Uges Tid eller mere i Sengen. De vigtigste Forandringer foregaa i Fødselsdelene, hvor bl. a. det ved Moderkagens Løsning frembragte Saar paa Livmoderens Inderflade heler under Afsondring af en i de første

Dage blodig, derefter slimblandet og til sidst rent slimet Saarvædske, Barselflaadet (Lochier, Lochialflaad), som først ophører efter 3—4 Uger; samtidig svinder den under Svangerskabet stærkt udviklede Livmoder ind og antager efterhaanden sin normale Beskaffenhed (involveres), hvilket i Almindelighed medtager 2 Maaneder.

Barsø, en lille Ø i Lillebælt ud for Gjennerbugten, hører til Slesvig.

Bartfeld, Stad i det nordlige Ungarn, 9 M. n. for Kaschau, ved Floden Topla. 5,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Pottemagerier. Papirfabrikation. I Nærheden Surbrønden B. („Ungarns Pyrmont"), der kun besøges af nogle faa Hundrede Badegjæster, men hvis Vand er en vigtig Handelsartikel for Byen.

Barth, Stad i den preusf. Prov. Pommern, 3 M. v. til n. for Stralsund, ved en Vig af Østersøen, der kaldes Barther-Bodden. 6,000 J. Havn og Skibsbyggeri.

Barth, C. S., f. 1735 i Glauchau, d. 1809, fremragende Virtuos paa Obo, var fra 1786—98 Medlem af det kgl. Capel i Kjøbenhavn. Hans Plads overtoges først af den ældre Søn, Philip, der døde ung; derefter af den yngre Søn, Christian, f. 1781, pensioneret 1841, d. 1861, en anset Componist for sit Instrument. Han afløstes af sin talentfulde Elev, Chr. Schiemann, der endnu repræsenterer den fra Bartherne stammende ejendommelig smukke Obo-Tone, der er en Specialitet for det kgl. Capel.

Barth, Heinrich, en af de berømteste nyere Rejsende i Afrika, f. 16 Febr. 1821 i Hamborg, gik 1839 til Universitetet i Berlin, hvor han forblev indtil 1844 og erhvervede sig en omfattende videnskabelig Dannelse. 1845 rejste han til London, Paris, Spanien og Marokko, hvorfra han gjennemrejste Algérien, Tunis og Tripolis og navnlig undersøgte det gamle Kyrenaika og Marmarika. Paa Grænsen af Ægypten mistede han ved et Overfald sine Dagbøger og Papirer og maatte derfor senere til Udgivelsen af sin Rejsebeskrivelse nøjes med at benytte sine hjemsendte Breve, hvilket rimeligvis har været en medvirkende Grund til, at kun første Bind af dette Værk udkom. Fra Ægypten rejste B. opad Nilen til Assuan og foretog Hjemrejsen over Syrien, Lilleasiens Sydkyst og Constantinopel. 1848 optraadte han som Privatdocent ved Universitetet i Berlin, men uden synderligt Held. Paa denne Tid havde man i England besluttet at lade foretage en Undersøgelsesrejse i det indre Afrika under Ledelse af den bekjendte Rejsende Richardson, hvem Hamborgeren Overweg skulde ledsage som Naturforsker. Til denne Expedition sluttede B. sig og gik tillige med Overweg i Slutningen af 1849 til Tunis, hvorfra de droge over Land til Tripolis for der at møde Richardson. 23 Marts 1850 kunde de endelig tiltræde Rejsen til det indre, men først mod Slutn. af Aaret lykkedes det dem at naa Sudan, efter at B. under et nødtvungent 3 Maaneders Ophold i Tin-Tellust i Oasen Air havde besøgt Agades paa denne Oases Sydgrænse. 11 Jan. 1851 skiltes de rejsende paa Sudans Nordgrænse med den Bestemmelse atter at mødes i Kuka ved Tsad-Søen. B. drog til Haussa-Landet og kom over Kaschna til den store Handelsstad Kano, hvorfra han 2 Apr. kom til Kuka. Richardson var allerede 4 Marts bukket under for Feber i en By v. for Kuka, hvorhen Overweg kom 5 Maj. I Kuka fandt de rejsende en velvillig Modtagelse, og Overweg foretog herfra ved Hjælp af en medbragt Baad Undersøgelser paa Tsad-Søen, medens B. drog mod S. til Adamava, hvor han n. for Hovedstaden Jola overskred Nigerens Biflod Binue, som han antog for den samme, som nærmere Niger kaldes Tschadda, en Antagelse, som senere har vist sig rigtig. Vendt tilbage til Kuka mod Slutn. af Juli deltog han med O. i Besejlingen af Tsad-Søen indtil Slutn. af Aug. Senere vare de indtil Febr. 1852 med paa Krigstog til Egnene s. og s. ø. for Tsad, hvorved de bleve bekjendte med Landene der indtil 10° n. Br. Medens B. derefter fra Marts til Aug. drog til Bagirmi s. ø. for Tsad, hvor han indhentede værdifulde Oplysninger om de østligere liggende Egne, gik O. mod S. V. til Jakoba, men bukkede her 27 Sept. 1852 under for Klimaet. B. var nu ene og maatte opgive sin oprindelige Plan at gaa mod S. Ø. for at naa Kysten af det indiske Ocean, men besluttede sig i Stedet for dette til at gaa mod V. til Timbuktu. Over Kaschna og Sakatu kom han endelig 7 Sept. 1853 til Timbuktu, hvor han meget imod sin Vilje blev holdt tilbage indtil Juli 1854, men dog var i Stand til at indsamle særdeles værdifulde Oplysninger og at udforske en Del af Nigerens Løb. Endelig tillodes det ham at rejse, og han besluttede da over Kano at vende tilbage til Kuka, for at samle sine efterladte Sager og da over Mursuk og Tripolis at drage hjem til Europa. Han blev imidlertid under alle Haande Paaskud holdt tilbage i Kano, og først 17 Maj 1855 slap han derfra. I Europa havde man troet ham død, men var dog allerede inden hans Tilbagekomst bleven underrettet om det ugrundede i det opstaaede Rygte. B.s store Rejseværk udkom samtidig paa Engelsk og Tysk 1855—58 og er ved Oversættelse forplantet til de fleste andre europæiske Sprog. Efter sin Hjemkomst fortsatte han sine Studier over Middelhavslandene og foretog med dette Formaal to større Rejser, 1858 i Lilleasien og 1862 i det europ. Tyrki. 1863 blev han Prof. ved Universitetet i Berlin, men døde allerede 25 Nov. 1865.

Barth, Jacob Böckmann, f. i Christianssand 11 Marts 1822, blev Student 1841 og jur. Cand. 1846. Han studerede først ved Christiania Universitet, senere under et Ophold i Lofoten Zoologi, derpaa i Tyskland, Danmark og Sverige Forstvidenskab og ansattes 1855, da Staten begyndte at tage sig af Forstculturen i Norge, som Forstmand. Siden 1860 har han været Forstmester i Gudbrandsdalen og Valders. Han har udfoldet en omfattende Forfattervirksomhed. Hans literære Arbejder ere dels rent teknisk forstlige, saasom „Om Skovene i deres Forhold til Nationaløkonomien" (Christ. 1857), „Vejledning i det vigtigste af den norske Skovhusholdning" (2den Udg. 1882), „Skovsagen, dens Udvikling, nuværende Stilling og Fremtid" (Christ. 1871); dels populært naturskildrende: „Optegnelser fra mit Jægerliv" (Christ.

1865) og „Naturskildringer og Optegnelser fra mit Jæger- og Rejseliv" (Christ. 1877). B. har virket meget for en rationel Husholdning med sit Lands Fuglevildt. Blandt hans herhen hørende Skrifter ere de mest kjendte „Erfaringer fra Jagten paa det mindre Vildt i Norge" (Christ. 1874) og „Norges Fuglevildt og Jagten paa samme" (Kbhvn. 1881).

Barth ell. **Bart**, Jean [bahr], fransk Søhelt, f. 1651 i Dunkerque, Søn af en Fisker, gik tidlig i hollandsk og derpaa i fransk Søtjeneste. Han erobrede sig selv sit første Skib med saa stor Tapperhed, at Ludvig XIV uagtet hans borgerlige Fødsel gjorde ham til Skibslieutenant. Efter et dristigt Krydstog udnævnte Kongen ham til Øverstcommanderende for en Escadre; han takkede med de Ord: „Sire, deri har De gjort vel", og hans senere Bedrifter gjorde hans Ord til Sandhed. B. døde 1702 i Dunkerque. Hans djærve, ligefremme Væsen i Forbindelse med hans urokkelige Koldblodighed og forvovne Tapperhed i Kampen gjorde ham ligesom vor Tordenskjold til en Typus paa en ægte Sømand.

Barthe, Félix [bartt], f. 1795, blev 1817 Sagfører i Paris og gjorde sig bekjendt i Tiden 1820—30 som Forsvarer for politiske anklagede og som Deltager i Carbonariernes og andre hemmelige Samfund. I Julidagene 1830 tog han vigtig Del i Modstanden mod Regeringen og blev derfor Generalprocureur i Paris, samt valgtes til Medlem af Deputeretkammeret. I Dec. 1830 blev B. Undervisningsminister og i Marts n. A. Justitsminister, i hvilken Stilling han viste stor Strænghed mod politiske Lovovertrædelser. I Apr. 1834 afgik B. som Minister, blev i Stedet Formand i Regnskabsretten og Pair, var atter 1837—39 Justitsminister, men fik derefter indtil 1848 sin gamle Post. Denne gjengaves ham ogsaa i Aug. 1849, og han beholdt den nu indtil sin Død 28 Jan. 1863; allerede 1852 var han bleven Senator.

Barthélemy, Aug. M. [mi], fransk Digter, f. 1796, optraadte som ung med vittige politiske Satirer, som han fortsatte fra 1822 i Forbindelse med Méry. De vare for det meste politiske med liberal Tendens, saaledes det komiske Epos »La Villéliade«. De to Forfatteres Epos »Napoléon en Egypte« (1828) har navnlig formelle og deskriptive Skjønheder. »Le fils de l'homme« (af B. alene) fra 1829 skaffede Forfatteren en stor Pengebøde og Fængsel, hvori han skrev Satiren »Waterloo« mod Krigsministeren Bourmont, forsynet med Materialier af Generalerne Gourgaud og Gérard. Af Ludvig Philip fik han en lille Pension, som hans satiriske Ugeblad »Némésis« (1831, fortsat 1844) atter berøvede ham. Siden opholdt han sig en Tid i Amerika, da han havde gjort sig upopulær ved et Flyveskrift (1832) til Forsvar for en midlertidig Beleiringstilstand. Under Napoleon III lod han ved alle vigtige politiske Begivenheder høre fra sig i Dithyramber; saaledes besang han Krim-Krigen i »La Tauride« (1856). D. i Marseille 23 Aug. 1867.

Barthélemy, Jean Jacques [s. o.], f. 1716, er bekjendt som Archæolog, navnlig ved Opdagelsen af det palmyrenske Alphabet. Paa en Reise i Italien 1748, som han foretog med den senere Minister Choiseul, studerede han navnlig Numismatik og ordnede ved sin Hjemkomst Møntcabinettet. 1788 udkom »Voyage du jeune Anacharsis en Grèce«, en populær og livlig Skildring af Hellenernes Liv og Sæder, og som aabnede Akademiets Døre for ham. Han forsøgte sig ogsaa i Romanen. D. 1795. — Hans Brodersøn, **François B.,** f. 1747 i Aubagne, blev omhyggelig opdraget af sin Onkel og betraadte tidlig den diplomatiske Løbebane, ledsagede som Secretær flere Gesandtskaber ved fremmede Hoffer, var derefter Chargé d'Affaires i England og 1792 Gesandt i Schweiz. 1795 sluttede han Freden i Basel med Preussen og Spanien, hvorimod det ikke lykkedes ham at mægle Fred med England. 1796 blev B. valgt til Medlem af Directoriet i Letourneurs Sted; men ved Statscoupet 4 Sept. 1797 blev han fængslet som Royalist og tillige med flere andre deporteret til Cayenne, hvorfra han dog snart undkom til England. Efter Directoriets Fald 9 Nov. 1799 kaldte Bonaparte ham tilbage til Frankrig og udnævnte ham til Vicepræsident for Senatet og Rigsgreve. 1802 overbrog han i Spidsen for en Deputation af Senatet Bonaparte Consulatet paa Livstid, men var for Resten under hans Regering uden Indflydelse og Betydning, og i Apr. 1814, da han havde forsædet i Senatet, proclamerede han Kejserens Afsættelse. Efter Restaurationen blev han udnævnt til Pair; den anden Restauration bragte ham nye Værdigheder: han blev Statsminister og Marquis. Efter at han 1819 forgjæves havde søgt at sætte et Forslag til Valgrettens Indskrænkning igjennem, trak han sig tilbage til Privatlivet og døde 3 Apr. 1830.

Barthélemy, Saint [sængh-mi], en af de smaa Antiller i Vestindien, 25 M. s. for St. Croix. ¼ □ M. med c. 3,000 J. Hovedstad Gustavia med Frihavn. B. tilhørte Sverige 1784—1878, da det solgte den til Frankrig for 80,000 Francs.

Barthélemy Saint-Hilaire, Jules [sænghtilæhr], fransk Videnskabsmand og Statsmand, f. 19 Aug. 1805, blev allerede 1827 Medarbejder i den frisindede Presse og 1838 Professor i Philosophi ved »Collège de France«. 1837—70 oversatte B. Aristoteles's vigtigste Skrifter i 16 Bd. og skrev desuden en Række Skrifter om den alexandrinske Skole og om de asiatiske Religioner og deres Stiftere (Veda'erne, Buddha og Muhammed). Efter Februarrevolutionen 1848 indtraadte B. i det politiske Liv, blev Chef for den provisoriske Regerings Secretariat og Medlem af Nationalforsamlingen. I de følgende Aar hørte B. til den republikanske Opposition, fængsledes under Statscoupet 1851 og opgav sin Lærestol, fordi han ikke vilde aflægge Troskabsed til Præsidenten. 1869 valgtes B. til den lovgivende Forsamling og 1871 til Nationalforsamlingen, var 1871—73 Thiers's Cabinetssecretær og valgtes i Dec. 1875 til livsvarig Senator. B. hørte til de maadeholdne Republikanere og var Udenrigsminister fra Sept. 1880 til Nov. 1881, i hvilket Tidsrum Tunis's Indbragelse under Frankrigs Herredømme falder.

Barthold, Friedr. Wilh., tysk Historieskriver, f. 1799, blev 1831 Prof. i Greifswald; d. 1858. Af hans mange historiske Skrifter kunne fremhæves: „Der Römerzug König Heinrichs v. Lützelburg“ (2 Bd., 1830—31), „Geschichte v. Rügen und Pommern“ (5 Bd., 1839—45), „Geschichte d. deutschen Städte u. d. deutschen Bürgerthums“ (4 Bd., 1850—52).

Bartholin, en Slægt, der oprindelig stammer fra Jylland og som har skjænket Danmark flere berømte Lærde end nogen anden Slægt i det 17de og Beg. af det 18de Aarh. Rækken begynder med **Casper B.** (egtl. Bertelsen), f. 12 Febr. 1585 i Malmø, hvor hans Fader Bertel Jespersen var Præst; han blev Student 1602 og 1605 Magister i Wittenberg. 1610 tog han den medicinske Doctorgrad i Basel, blev 1611 Prof. i Veltalenhed ved Kjøbenhavns Universitet og 1615 i Medicinen. I Anledning af en heftig Sygdom ofrede han sig af Religiøsitet til Theologien, hvori han 1624 blev Prof. og 1626 Doctor; han døde 1629. Berømt er han især bleven ved et anatomisk Værk, som oplevede en Mængde Udgaver og Oplag i forskjellige Sprog, og endog skal være bleven oversat paa Indisk. — Af Caspers Sønner bleve navnlig 3 berømte: Thomas, Albert og Rasmus. **Thomas B.**, en af Danmarks og sin Tids navnkundigste Læger, f. 20 Oct. 1616 i Kjøbenhavn, studerede først Philosophi og Theologi, rejste 1637 til Leiden, hvor han bestemte sig for den lægevidenskabelige Bane. Anatomien var fornemmelig det Fag, han dyrkede med Forkjærlighed saa vel her som under sit senere Ophold i Paris, Montpellier, Padua (hvor han udnævntes til Prorector og Syndicus for Univ.), Rom og Neapel. 1645 blev han Dr. med. i Basel og vendte 1646 hjem til Danmark for at blive Prof. i Mathematik ved Universitetet. Næste Aar blev han imidlertid Simon Paullis Efterfølger som Prof. i Anatomi og Medicin og udviklede nu i 14 Aar en rig Virksomhed som Lærer fornemmelig i Anatomi og Dissection, som Prakticus og som Skribent. Hans Opdagelser i Anat. (af de lymphatiske Kar og deres Forhold til Brystgangen) ere alene tilstrækkelige til at skaffe ham et udødeligt Minde. 1661 flyttede han for at faa Ro til sine Studier til sin Gaard Hagested i Sjælland; denne brændte 1670 og med den hans værdifulde Bibliothek. Samme Aar blev han kgl. Livmedicus honorarius, 1671 Universitetsbibliothekar og 1675 Assessor i Højesteret. Han døde paa Hagested 4 Dec. 1680. — **Albert B.**, f. 1620, blev 1645 efter sin Hjemkomst fra en Udenlandsrejse Rector ved Frederiksborg Skole, hvor han var Kingos Lærer, men maatte 1660 tage Afsked paa Grund af Svagelighed; d. 1663. Han gjorde sig fortjent ved sit Værk »De scriptis Danorum«, en Katalog over den danske Literatur. — Den tredje Broder, **Rasmus B.**, f. 1625, d. 1698, Prof. i Medicin, skaffede sig et Navn som Mathematiker, Astronom og Physiker og var saaledes den første, der opdagede Lysets Dobbeltbrydning i Kalkspat (1669). — Thomas B. havde atter to berømte Sønner, Casper og Thomas. **Casper Thomsen B.**, berømt Læge, f. 1655 i Kjøbenhavn, d. 1738, blev allerede Prof. 1674, rejste udenlands, tog 1678 den medicinske Doctorgrad, blev 1719 Generalprocureur, 1724 Deputeret for Finanserne og 1730 nobiliteret. — **Thomas Thomsen B.**, f. 1659, d. 1690, var kun 18 Aar gl., da han blev Prof. ved Kjøbenhavns Universitet, og var dog allerede den Gang optraadt som Forfatter. 1684 blev han tillige kongelig Antiqvar og Archivsecretær. Hans eneste større Værk er »Antiquitatum Danicar. libri III« (1689), et for den Tid særdeles fortjenstfuldt Arbejde, i hvilket han skildrede den nordiske Oldtids Sæder, Skikke og Meninger. Hans efterladte store Samlinger til Nordens Historie blev ved Kjøb Universitetsbibliothekets Ejendom.

Bartholomæus (syrochald., d. e. Søn af Tholmai), en af Jesu 12 Apostle. Almindelig antages han for at være den samme som Nathanael, fordi denne i Joh. I, 46 nævnes sammen med Philip, ligesom B. i Matth. X, 3. Eusebius fortæller, at B. prædikede i Indien og Armenien, og et Sagn lader ham lide Martyrdøden ved at blive levende flaaet og derpaa korsfæstet i Derbend ved det kaspiske Hav. Mindedag i den romerske Kirke 24, i den græske 25 Aug.

Bartholomæusnatten ell. **Pariser-Blodbryllupet** kalder man Mordet paa Huguenotterne i Paris Natten før Bartholomæusdagen (24 Aug.) 1572 midt under de Festligheder, der fulgte efter Kong Henrik af Navarras (den senere Kong Henrik IV.s) Bryllup med Carl IX.s Søster Margrete af Valois 18 Aug. Tidligere har man almindelig troet, at denne Udaad var Udførelsen af en Plan, som Enkedronningen Katharine af Medici længe havde næret om at udrydde alle Huguenotter, siden hun efter Freden i St. Germain en Laye 1570 havde maattet opgive Haabet om at undertrykke dem i aaben Kamp; men i nyere Tid er det gjort meget sandsynligt, at denne Fredsslutning var et oprigtigt Forsøg fra Hoffets Side paa en Forsoning med Huguenotterne, og at det først var, da Katharine blev skinsyg paa Admiral Colignys voxende Indflydelse hos den svage Carl IX, og da Coligny nær havde faaet Kongen til at understøtte Nederlænderne mod Spanien, at hun besluttede sig til at lade Coligny myrde. Mordanslaget mislykkedes imidlertid (22 Aug.), og det var først nu, at Katharine af Frygt for Colignys og Huguenotternes Hævn besluttede at myrde ikke alene ham, men ogsaa alle de andre Huguenotter i Paris, hvor der netop da i Anledning af Brylluppet var samlet en Mængde huguenottiske Adelsmænd. Ledsaget af sin yngre Søn, den senere Henrik III, begav hun sig til Kongen og fik ham ved sine Overtalelser og Trusler til at gaa ind paa Planen, hvorpaa Stormklokken ved Midnat gav Signalet til det almindelige Myrderi. Blodbadet begyndte med Colignys Mord; Huguenotterne myrdedes i deres Huse og paa Gaderne uden Hensyn til Alder og Kjøn, og Privathadet benyttede det almindelige Blodbad til sin Tilfredsstillelse. Selv Brudgommen og hans Fætter, Prinsen af Condé, undgik kun Døden ved at gaa over til den katholske Kirke. Myrderiet varede i 3 Dage; Ligene bleve frygtelig mishandlede, og Enkedronningen gik med sine Hofdamer og katholske Herrer omkring og spottede med fræk Skamløshed over de myrdede Hugue-

notter, medens i Kirkerne Lovsangen tonede til Guds og den hellige Jomfrus Ære og blandede sig med Mordernes Raab og de døendes Rallen. I Provinserne fandt lignende Mordscener Sted, og omtrent 30,000 (efter andre langt flere) skulle i det hele være blevne myrdede. Pave Gregor XIII og Philip II lod holde Takkefester over Huguenotternes Udryddelse; men i hele det øvrige Europa, selv i katholske Lande, hørtes Efterretningen derom med Rædsel. For øvrigt opnaaedes slet ikke Hensigten med Udaaden; thi Huguenotterne blev snart igjen lige saa stærke som før, og naar de til sidst faldt, er dette ikke at tilskrive B.

Bartholomæussøen, sædvanlig kaldet Königssee, er en for sine herlige Omgivelser bekjendt Bjærgsø i Nærheden af Berchtesgaden i den sydøstlige Del af Øvrebayern.

Bartoli, A., italiensk Lærd, f. 1833, slog fra den juridiske Bane ind paa Skolevæsen, blev 1874 Professor ved »Istituto dei studj superiori« i Firenze, er navnlig bekjendt ved sine grundige literaturhistoriske Værker om Boccaccios Forgængere, om Renaissancen og ved sin store italienske Literaturhistorie (1878).

Bartoli, Dan., lærd ital. Jesuit, f. 1608 i Ferrara, d. 1685 i Rom. Hans Hovedværk er Jesuiterordenens Historie (»Istoria della compagnia di Giesù«, 5 Bd., Rom 1663—73); desuden har han skrevet adskillige asketiske, moralske og physiske Skrifter.

Bartoli, Pietro Santi, italiensk Kobberstikker, f. 1635 i Perugia, d. 1700 i Rom, hvor han var Pavens og senere den svenske Dronning Christines „Antiquarius", virkede ved sine Stik efter Oldtidsværker meget til Studiet af Antiken. Dog ere hans Stik efter Rafael og dennes Efterfølgere saa vel som efter N. Poussin, hvis Lærling han i visse Henseender kan kaldes, ogsaa af Betydning.

Bartoli, Taddeo, italiensk Maler, f. i Siena 1363, d. 1422, forbandt for en Del Giottos strængere og alvorligere Fremstillingsmaade med Sansen for at give mildere og blidere Følelser malerisk Udtryk. Han regnes for Stifteren af den „umbriske Skole", hvoraf Perugino udgik. Hans Hovedværker findes i Perugia og Siena.

Bartolini, Lorenzo, italiensk Billedhugger, f. 1777 i Toscana, d. 1850 i Firenze, hvor han var Directeur for Sculpturafdelingen ved Akademiet, hører til den nyere Tids anseligste Billedhuggere i Italien. Han havde i Paris tilegnet sig den ved Hundredaarsstiftet herskende Stil og var meget yndet af Napoleon I, hvem han fulgte til Elba. Han gav den akademiske Stil et mandigere og mere natursandt Præg.

Bartolommeo di San Marco, Fra, italiensk Maler, f. 1475 i Savignano, d. 1517 i Firenze, kaldes undertiden med sit Ungdomsnavn Baccio della Porta. Han var Elev af Cosimo Roselli og stærkt paavirket af Leonardo da Vinci, ligesom han paa sin Side øvede stor Indflydelse paa Rafael, som traadte i Venskabsforbindelse med ham under sit Ophold i Firenze. B., der var en alvorlig, religiøs Mand, sluttede sig, som en stor Del af den florentinske Ungdom, med Varme til Savonarola, hvis Død paa Baalet gjorde et saadant Indtryk paa ham, at han gik i Kloster i sin Hjemstavn og lagde Penslen hen. Efter at han var forflyttet til Klostret San Marco i Firenze, begyndte han imidlertid at male igjen, gjorde et Par Rejser til Venezia og Rom og hævede sig til at blive en af Blomstringstidens fortrinligste Malere. B. udmærker sig i sin bedste Tid ved en overordentlig Storladenhed i sine Billeders Anordning, forenet med dyb Følelse i Udtrykket, en mægtig Tegning og en dyb, kraftig Farve. Et af hans mest fremtrædende Billeder er „Christi Gravlægning" i Palazzo Pitti i Firenze, hvor i det hele hans fleste Værker endnu bevares. Han uddannede til Dels den for øvrigt ganske conventionelle Anordning af Alterbilledet, som findes hos saa mange italienske Malere: Madonna med Barnet, omgivne af de hellige Mænd eller Kvinder, som Kunstneren eller Bestilleren valgte af personlige eller locale Hensyn.

Bartolozzi, Francesco, italiensk Kobberstikker, f. 1730 i Firenze, d. 1813 som Directeur for Kunstakademiet i Lissabon, var Elev af Joseph Wagner i Venezia og gik 1764 til London, hvor han vandt meget Bifald. Han har stukket efter de beste italienske Mestre, men brugte senere den af ham uddannede saa kaldte Punktermaner til at tilfredsstille Modesmagen.

Barton [bāhrten], 1) B. upon Humber, Stad i England, Lincoln-Shire, ved Humber, s. v. for Hull. 6,000 J. 2) B. upon Irwell, Stad i Lancashire, 1½ M. v. for Manchester, ved Fl. Irwell og ved Bridgewater-Kanalen, som føres over Floden ved en Stenaquæduct. 20,000 J. Bomuldsmanufakturer.

Barton, Bernard [s. o.], engelsk Digter, f. 1784 i Nærheden af London af en Kvækerfamilie, var først Kjøbmand, derpaa Huslærer og endelig Skriver ved en Bank. Hans første Digtsamling fra 1811 blev ikke mindst pikant ved, at dens Forf. var en Kvæker; med ren Følelse og livlig Phantasi forstaar han navnlig at skildre Hjemlighed og Hygge. Lord Byron satte Pris paa ham, og hans vakre Væsen og store Dannelse gjorde ham yndet i mange Kredse. D. 1849.

Barton, Elisab. [s. o.], en engelsk Bondepige fra Kent-Shire, som ved Nervetilfælde blev sat i en sygelig Tilstand, saa at hun troede sig inspireret af Gud, og af den lettroende Mængde kaldtes „den hellige Pige fra Kent". Da Henrik VIII 1532 vilde lade sig skille fra sin Dronning Katharine af Aragonien for at ægte Anna Boleyn, forudsagde hun, at Kongen, hvis han udførte sit Forsæt, inden kort Tid vilde lide en forsmædelig Død, og katholske Gejstlige benyttede hende som Redskab for deres Opposition mod Kongen. Hun blev paa dennes Befaling fængslet, dømt fra Livet og henrettet tillige med flere af sine medskyldige 1534.

Bartsch, Joh. Adam v., tysk Kobberstikker og Kunstforfatter, f. 1757 i Wien, d. 1821 smsts. som første Custos ved Hofbiblioteket og Kobberstiksamlingen. Han stak omtr. 500 Blade især efter hollandske Kunstnere, men har dog vundet størst og varigst Navn ved sine Værker over Kobberstikkerkunsten. Foruden enkelte specielle Værker udgav han »Le peintre graveur« i 21 Bd. (1803—21), Fortegnelse over en Mængde Radereres og Kobberstikkeres

Barker, et fortrinligt Hjælpemiddel for enhver, der samler Raderinger.

Bartsch, Karl Friedr., romansk og germansk Philolog og Literaturforsker, f. 1832, studerede 1851—52 i Berlin under v. der Hagen og W. Grimm, tog 1853 Doctorgraden i Halle, besøgte England og Frankrig for at studere provençalske Haandskrifter, fik en Bibliotheksansættelse i Nürnberg, var 1858—71 Prof. i Rostock og siden i Heidelberg. 1868—69 var han i Italien og Frankrig sysselsat med Studiet af Troubadourerne. Foruden Lærebøger o. desl. har han leveret kritiske Udgaver af middelalderlige romanske og tyske Literaturmindesmærker, fortsat Gervinus's „Geschichte der deutschen Dichtung", skrevet en Mængde Afhandlinger i lærde Tidsskrifter, oversat Robert Burns „Sange og Ballader" og Dante.

Bartskær, i Middelalderen en Benævnelse her i Norden for de Mænd, som vare Medlemmer af et Barberlav eller havde Privilegium paa Barberkunstens Udøvelse i en By. De befattede sig tillige i Følge Lavsartikler og Privilegier med chirurgisk Praxis, og blandt dem udskreves i Krigstider „Feltskærere" til Hærens og Flaadens Brug. Fra B. udgik Chirurgerne, som dog først ved Oprettelsen af Theatrum anatomico-chirurgicum i Kjøbenhavn 1736 modtoge en videnskabelig Dannelse.

Bāruch, hebr., d. e. velsignet, Søn af Nerija, en tro Ven og Ledsager af Propheten Jeremias, der plejede at dictere ham sine Prophetier, delte med Jeremias Fangenskabet i Jerusalem, medens Nebuchadnezar belejrede Byen, og blev senere ligesom Propheten ført bort til Ægypten; hans videre Skæbne er ukjendt. **B.s Bog,** et Skrift blandt det gamle Test.s Apokrypher, indeholdende den Trøstetale til Israeliterne, som B. siges at have oplæst i Babylon, er bevislig fra en langt senere Tid.

Bary, Ant. de, bekjendt tysk Botaniker, f. 1831 i Frankfurt a. M., tog 1853 Doctorgraden i Medicin, men havde forinden begyndt at lægge sig efter Botanik, studerede først ivrig sit Fødelands Flora, men kom tidlig ind paa Studiet af de lavere Planter, navnlig Alger og Svampe. Ved sine grundige og omfattende Undersøgelser over Svampenes Udviklingshistorie havde han en meget væsentlig Andel i det store Opsving, som Kjendskabet til disse lavtstaaende Organismer har taget siden Midten af dette Aarh. Ogsaa som Planteanatom har B. stor Fortjeneste, idet han har udgivet en fortræffelig Haandbog i comparativ Anatomi („Vergleichende Anatomie der Vegetationsorgane der Phanerogamen und Gefässkryptogamen", 1877), i hvilken der foruden en Sammenstilling af det vigtigste af det tidligere kjendte findes nedlagt Resultatet af en Mængde selvstændige Undersøgelser. B. er for Tiden Professor i Botanik i Strasburg.

Barye, Antoine Louis [rih], fransk Billedhugger, f. i Paris 1795, d. 1875, var Elev af Bosio og Gros; allerede fra Ungdommen var han vant til at arbejde i Metal, og denne Færdighed kom ham til gode ved Udførelsen i Bronze af de Studier, han med saa stort Talent havde gjort efter Dyr. Hans Fremstillinger fra Dyreverdenen, snart i naturlig Størrelse, snart i mindre Maalestok, udmærkede sig ved et overordentligt Liv, især hans Gjengivelser af vilde Dyr, Løven og Boaslangen, Tigeren og Krokodillen o. fl.

Baryt, Iltet, Ba O, af Metallet Baryum. **Barythvidt** (Permanenthvidt), s. Blanc fixe. **Barytmagnēt,** d. s. s. Bononisk Phosphor.

Bāryton ell. **Bariton** (af gr. barys, tung) kaldes en Mandsstemme, som danner en Mellemting imellem Tenor og Bas, idet dens sædvanlige Omfang er fra store A til enstrøgne f, men som ved Klangen nærmer sig til Basstemmen. **B.** ell. Viola di bordone, et i Slutningen af forrige Aarh. opfundet og for en Tid meget yndet Instrument, som dog nu er gaaet af Brug paa Grund af Vanskeligheden ved at spille det. Det havde 5—7 Strænge, der spilledes med Bue, og 8—27 Strænge, der vare anbragte bag ved den udhulede Hals og spilledes med Tommelfingeren. Haydn har skrevet en Del Stykker for B.

Bāryum (af gr. barys, tung), et Metal, der ikke forekommer frit i Naturen, men især som kulsurt Salt (Witherit) eller som svovls. Salt (Tungspat). Metallet selv er lidet kjendt; det danner 2 Ilter, Baryt, Ba O, og Baryumoverilte, Ba O_2. Baryt forener sig med Vand (under en Varmeudvikling, der kan stige til Glødning) til Barythydrat, som er opløseligt navnlig i varmt Vand og er en stærk Base, der tiltrækker Kulsyre af Luften, hvorved dannes uopløseligt kulsurt B. Det svovls. Salt er aldeles uopløseligt i Vand ja selv i stærke Syrer, hvorfor Svovlsyre anvendes som Prøvemiddel paa B. og Baryumsalte paa Svovlsyre. Baryt er opdaget af Scheele 1774, Metallet af Davy 1808. Ved at opvarme Baryt i Ilt eller atmosphærisk Luft eller ved at gløde det med chlorsurt Kali danner man Baryumoverilte, som ved højere Temp. atter afgiver Ilt og omdannes til Baryt.

Bas kaldes i en Composition den dybeste Stemme, uden Hensyn til om den udføres af en Basstemme (Basinstrument) eller ikke. B. betegner desuden saa vel de dybeste Strygeinstrumenter, Violoncel og Contrabas, som den dybeste Mandsstemme, der almindelig regnes fra store E og F til det enstrøgne d, om end enkelte Stemmer kunne have et endnu større Omfang.

Basālt, en sort, haard og tæt Bjergart. Sleben i tynde Plader viser den under Mikroskopet Bestanddelene, der ere Augit, Olivin, Magnetjærnsten samt enten Feldspat, Nephelin eller Leucit, hvorefter den benævnes Feldspat-B., Nephelin-B. eller Leucit-B. Den er et fortrinligt Vej- og Bygningsmateriale og danner ved Forvitring en frugtbar, mørkfarvet Jordbund. B. hører til de yngre plutoniske Dannelser, har især en stor Udbredelse paa Færøerne, Island, i N.-Grønland, Skotland, Irland (Kæmpedæmningen, s. Giants Causeway) og Tyskland. Den forekommer dels i horizontale Masser ofte af betydelig Udstrækning, dels som isolerede kuppel- og kegleformede Bjærge, dels udfyldende Spalter og Kløfter, hvorigjennem den i smeltet Tilstand er trængt op til Overfladen fra Jordens Indre, især i Tertiærperioden. Ogsaa mange af de nu virksomme

Vulkaners Lava er basaltisk, f. Ex. Heklas, Vesuvs og Ætnas. Paa Grund af den under Afkølingen foregaaende Sammentrækning er B. ofte søjleformig afsondret i regelmæssige, 5—6-sidede Prismer, der kunne have en ikke ringe Størrelse, f. Ex. i den bekjendte Fingalshule paa Øen Staffa.

Bâsan, s. Batanæa.

Basantēllo, Flække nær Tarent i Syditalien; her siges Kejser Otto II at være slaaet 982 af Græker og Saracener, men nyere Undersøgelser have vist, at Valpladsen laa s. for Cotrona nær Kysten.

Basardschik, 1) sædvanl. Tatar-B., Stad i den autonome tyrkiske Prov. Øst-Rumelien, ved Floden Maritza, 5 M. v. for Philippopel. 10,000 J. Varme Mineralkilder. 2) Stad i Fyrstendømmet Bulgarien, 6 M. n. for Varna. 6,000 J. Livlig Handel.

Basch bet. paa Tyrkisk Overhoved; i Regelen forbindes det med en Embedstitel. **Basch-Katun**, Overhustru, kaldes Sultanens retmæssige Hustruer.

Baschi-Bozuk, en Soldat i de irregulære Fricorpser, som den tyrkiske Regering hverver mellem sine krigerske Stammer, især i Asien.

Baschiøerne, ogsaa kaldet Bataneerne, en Øgruppe i Ostindien, n. for Philippinerne, skilles ved Balingtangstrædet fra Babuyanerne og ved Baschi-Kanalen fra Formosa. De vigtigste af disse lidet kjendte Øer ere Ibayat, Batan og Saptang. De staa for største Delen under spansk Herredømme.

Baschkirer, et Folk med tyrkisk Sprog, men rimeligvis af ugrisk (finsk) Stamme eller dog blandet med finske Folkefærd, bo i de russiske Gouv. Orenburg og Perm. De udgjøre omtrent 480,000 Mennesker, som, oprindelig Nomader, om Sommeren endnu for det meste drage omkring med deres Hjorder, men om Vinteren bo i faste Boliger. B. ere Muhammedanere, tapre og dygtige Ryttere, som udgjøre en Del af det lette Rytteri, der skal dække den russiske Grænse imod de asiatiske Røverfolk, navnlig Kirgiserne. Enhver Mand er vaabenpligtig fra det 17de til det 45de Aar; Buer og Lanser bruge de endnu; dog have de ogsaa Skydegeværer.

Baschlik, tyrk., en Art Hovedbedækning, der slutter tæt om Ørene og fastknyttes om Halsen.

Basclarinet adskiller sig fra den egentlige Clarinet derved, at den har et videre Omfang i Dybden, til store D, saa vel som ved Klangfarven, der nærmer sig til Blikinstrumenternes. B. er af Meyerbeer og Rich. Wagner med stor Virkning bleven anvendt som Orchesterinstrument.

Bascule [kyhl] (fr., d. e. Løftestang, i Haandværkersproget udtalt Pasquil), d. s. s. Skudrigel. **Basculesystem** har man i Politiken kaldt det Regeringssystem, der bestaar i at stille sig mellem to Partier og afvexlende helde til det ene eller det andet for vexelvis at svække eller styrke dem.

Base kaldtes i den dualistiske Chemi et elektropositivt Metalilte, der med et elektronegativt Ilte (Syre) forenede sig til et Salt. I den nyere Chemi ere B. Metalhydrater af den almindel. Formel $\overset{n}{M}(OH)_n$ (altsaa Vand, hvori Halvdelen af Brinten er erstattet af Metal), og som med Syrer danne Salte, idet der udskilles Vand. B. kunne efter Metallets Atomitet indeholde 1 OH, 2 OH, 3 OH osv. og kaldes da 1atomede, 2atomede osv. Metalilterne blive da B.s Anhydrider. B. af sammensatte Metaller kunne danne særegne Anhydrider; saaledes er Ammoniak, NH_3, et Anhydrid af Ammoniumhydrat $NH_4(OH)$. Ogsaa disse Anhydrider kaldtes tidligere Baser. Af denne Art ere de naturlige saakaldte organiske Baser (Alkaloider). Foruden Iltbaser har man ogsaa Svovlbaser: $\overset{n}{M}(SH)_n$ o. lign., der i det hele forholde sig som Iltbaserne. **Basiske Forbindelser**, s. Salte. **Basicitēt** er den Egenskab hos Syrerne at kunne ombytte ēt eller flere Brintatomer med lige saa mange Æqvivalenter af et Metal eller Alkoholradical. Syrerne kaldes da 1basiske, 2basiske osv. efter de basiske Brintatomers Antal. Naar i en flerbasisk Syre kun en Del af de basiske Brintatomer ombyttes med Metal eller Alkoholradical, fremkommer et surt Salt eller en Æthersyre. Ombyttes alle basiske Brintatomer med Metal eller Alkoholradical, dannes neutrale Salte eller neutrale Ætherarter. En 1basisk Syre kan derfor ikke danne nogen Æthersyre.

Basedow, Joh. Bernh., tysk Pædagog, den philantropiske Skoles Grundlægger, f. i Hamborg 1723; Faderen raa og grusom, Moderen ved Mandens Tyranni halv afsindig; Sønnen, en opvakt Dreng, der flygter fra Hjemmets og Skolens Mishandlinger og bliver Tjener hos en menneskekjærlig Landphysikus i Holsten, senere Elev i Hamborgs Gymnasium med Rationalisten Reimarus til Lærer, studerer, mest som Autodidakt, Philosophi og Theologi i Leipzig under Crusius og Wolff, bliver 1749 Huslærer i Holsten, 1753 Prof. i Moral og de skjønne Videnskaber i Sorø, forflyttes 1761 paa Grund af religiøse Sammenstød til Altona, beskyttet af J. H. E. Bernstorff, og kaster sig fra 1768 definitivt over Opdragelsen; 1762 var Rousseaus „Emile“ udkommen. 1770 udgiver B. sin „Methodebog“ for Forældre, kaldes 1771 til Dessau, hvor han 1774 opretter et „Philanthropin“ for 6—18aarige Sønner af „fornemme Stænder“ og udgiver sit „Elementarværk“, 100 Kobbertavler med 4 Bind Text, en Haandbog i alle for den unge „Verdensborger“ nyttige Kundskaber, en Efterligning af Comenius's »Orbis pictus«, forlader 1778 Anstalten og dør i Magdeburg 1790. Personlige Svagheder hos ham vare hans nervøse Uro, hans fangvinske Stortalenhed og kantede, voldsomme Væsen, hans Spille- og Drikkesyge; Fortrin hos ham hans aabenhjærtige Sandhedskjærlighed, hans gode Hjærte, uegennyttige Iver, utrættelige Arbejdsomhed og urokkelige Overbevisning om sin Sags Sandhed, hvorved han i vide Kredse vakte en offervillig Interesse for Opdragelsen; blandt hans Medhjælpere ved Philanthropinet ere Wolke, Campe, Salzmann. Han hævder i Opdragelsen Legemets Ret, angriber Samtidens barbariske Skoletugt og dens mechaniske Hukommelsesundervisning, som han

vil have afløst af en Forstandstilegnelse, og sætter Opdragelsens Maal i „Menneskekjærlighed, Dyd og uskyldig Tilfredshed". Hans Virksomhed er „ikke katholsk, luthersk eller reformert, men christelig .. Vi ere Philanthroper eller Kosmopoliter". Det „almennyttige" er Maalestokken for, hvilke Kundskaber der meddeles; Latin, Fransk og Tysk de „herskende" Sprog (Talen, Skriven og Læsen — saa først Grammatik); Natursagene optages, anskueliggjorte gjennem Modeller, Billeder og Experimenter; Religionsundervisningen giver de for alle Trossamfund fælles religiøse Grundforestillinger. Hævdelsen af det humane og rationelle, Betoningen af den almene Menneske- og Barnenaturs Ret, af Nutidens og det praktiske Nyttighedshensyns Krav, i Modsætning til den inhumane Tvangsopdragelse, til den ensidig confessionelle Paavirkning og til Humanismens formelle, paa de klassiske Forbilleder byggende Uddannelse betegner hans Plads i Opdragelsens Historie; han har givet Stødet til Oprettelsen af private Instituter for de besiddende Klasser.

Basedows Sygdom, en af Lægen B. i Merseburg først beskreven Sygdom, charakteriseret ved succesiv Optræden af Hjertebanken, undertiden med organiske Fejl i Hjertet, Svulst af Skjoldbruskkjertlen (Krop) og Fremtrængning af Øjnene af deres Huler (Exophthalmus). Den angriber især unge, fint byggede, blonde, nervøse eller blegsottige Kvinder, forløber langsomt og ender oftest med Døden; den beror rimeligvis paa en Lammelse af det sympathiske Nervesystem.

Basel, Canton i det nordvestlige Schweiz, omgivet af Frankrig, Baden og Cant. Aargau, Solothurn og Bern, deles i de to Halvcantoner

	□ M.	Indb. (1880).
Basel-Stadt	0,7	65,000
Basel-Land	7,7	59,000
	8,4	124,000.

B.s nordlige Del hører til Rhinens Floddal og er et frugtbart Korn- og Vinland; dets sydlige Del er et Bakkeland, der dannes af Jurabjærgenes Udløbere og har ypperlige Græsgange og udbredt Kvægavl. Rhinen danner Nordgrænsen og optager her en Mængde mindre Vandløb, af hvilke Birs og Ergolz ere de vigtigste. Af Befolkningen ere ¾ reformerte, Resten Katholiker og c. 1,000 Jøder. Hovedstaden i B.-Land er Liestall. — B. sluttede sig omtr. 1444 til det schweizerske Edsforbund og indtraadte 1501 som det 11te Canton. Den reformerte Lære fandt hurtig Indgang, og Handel og Næringsflid bragte B. stor Velstand, men fremkaldte dels en Modsætning mellem Landadelen og Borgerne, dels mellem de gamle patriciske Slægter i Byen og den store Almue. Deraf opstod mange Stridigheder mellem Staden, som havde den overvejende Indflydelse, og Landet, der krævede politisk Ligestilling. Ved fransk Hjælp tilvang Landboerne sig denne Ret 1798, men denne Ordning blev næsten helt udslettet 1814, og livsvarige Raadsherrer o. desl. gjenindførtes. I Oct. 1830 krævede Landboerne politisk Ligestilling og Repræsentation efter Folketallet, hvorved de vilde faa to Tredjedele i Stedet for to Femtedele af Stemmerne i det store Raad. N. A. kom det til ligefremme Kampe, og dette førte i Febr. 1832 til Cantonets Deling; men da Forbundsdagen kun vilde give hvert Halvcanton ēn Stemme, og da der udbrød Tvist om Delingen af Fællesejendommene, indgik B.-Stad et Forbund med 5 andre Cantoner („Sarnerforbundet") og søgte at gjennemføre sin Vilje med Magt. I Aug. 1833 droge 1,400 Stadboere ud imod Liestall, men led et afgjort Nederlag, og nu sendte Forbundsdagen Tropper for at fuldbyrde Delingen. B.-Stad vedblev at helde til den conservative Retning indtil 1847, da Forfatningen omdannedes, og almindelig Valgret indførtes; 1875 blev Forfatningen yderligere ændret; alle Love kunne kræves forelagte for Folket til Stadfæstelse ved almindelig Afstemning. Den lovgivende Forsamling bestaar af 130 Medlemmer, valgte i 11 Kredse paa 3 Aar; den udøvende Magt har et Raad paa 7 Medlemmer. — B.-Land har altid hørt til de mest radicale Cantoner; hævdede Statens Ret over for den katholske Kirke, men viste stor Ufordragelighed imod Jøderne lige til 1864. Landraadet tæller 75 Medlemmer, valgte paa 3 Aar, og har Lovgivnings- og Bevillingsmagt; Folket vælger umiddelbart de 5 Regeringsraader, samt alle andre Embedsmænd, ogsaa Præster og Lærere, paa 6 Aar; ligeledes kan det ved almindelig Afstemning forkaste en Lov og fjærne Regeringen.

Basel, Stad i Schweiz, der tillige med et ubetydeligt Landdistrict udgjør Halvcantonet B.-Stadt. B. ligger paa begge Sider af Rhinen, 9 M. n. for Bern. 65,000 I. (1880). Den er omgiven med gamle Mure og en Grav; over Rhinen fører 3 Broer, af hvilke de to ere anlagte i den nyere Tid. B. har en gotisk Domkirke fra det 11te Aarh., opført i sin nuværende Skikkelse i sidste Halvdel af det 14de Aarh., i hvilken det bekjendte Concilium holdtes (s. nedenfor). Den har flere mærkelige Gravmæler, bl. a. for Erasmus af Rotterdam og Maleren Holbein. Af andre Bygninger fremhæves de forrige Markgrever af Baden-Durlachs Palads og det saakaldte Burkardske Hus, hvor Freden undertegnedes 1795, Museum med Malerisamling, Universitetsbiblioteket, Raadhuset, Post- og Telegraph-Bygningen, Elisabethkirken og Banegaarden. B. har et Universitet (siden 1460), et Missionsseminarium, et Døvstummeinstitut og et Vajsenhus. Betydelig Industri i Silke, Bomuld og Uld, navnlig Baandvæverier; meget vigtig Handel. B. er Mathematikeren Eulers og Maleren Hans Holbein d. ældres Fødeby. — Tæt uden for B. ved St. Jakob leveredes et mærkeligt Slag 1444 (s. Armagnac). B. er desuden mærkelig ved den nedenfor omtalte Kirkeforsamling, samt ved de to for Tyskland og den pyrenæiske Halvø lige skæbnesvangre Fredslutninger 1795; 5 Apr. sluttede Preussen Fred med den franske Republik, hvorved det fratraadte Coalitionen mod samme, frasagde sig al videre Deltagelse i det tyske Riges Krig mod Republiken og afstod alle sine Besiddelser paa den venstre Rhinbred mod Erstatning ved en almindelig Fred; 22 Juli sluttedes Freden med Spanien, som vel slap med at afstaa sin Halvdel af San Domingo, men ved denne

Fred forberedtes den senere saa betydningsfulde Alliance med Frankrig. — Den **almindelige Kirkeforsamling** ell. **Conciliet i B.** 1431—43 (eller af Navn til 1449), det sidste af 15de Aarh.s store reformatoriske Concilier (Pisa, Costnitz og B.), aabnedes 1431 og satte det som sin Opgave at udrydde Kjætterierne, navnlig Hussitternes, og at reformere Kirken paa Hoved og Lemmer. Den frie Tone, i hvilken Conciliet udtalte sig, gjorde Pave Eugen IV bange, og han befalede sin Legat Julianus Cesarini at forlægge det til Bologna; men denne vægrede sig, og Conciliet blev. Ved denne Fasthed, og da det lykkedes Conciliet at slutte et Forlig med Hussitterne 1433 (**Baselercompactaterne**, s. **Hussiter**), vandt det stor Anseelse, og Eugen maatte anerkjende det 1434. Fra nu af toges flere, mest imod Paven rettede, reformatoriske Bestemmelser: Pavens Hofstat indskrænkedes; hans Udsugelser ved Annater, Palliepenge o. desl. afskaffedes; Domcapitlernes Valg skulde være fri for pavelig Indblanding osv. Dette var mere end Paven kunde taale: han forlagde 1437 Conciliet til Ferrara, senere til Firenze og satte Forsamlingen i B. i Ban. Denne, som nu blev forladt af de fleste Prælater, deriblandt af Cesarini, i hvis Sted Cardinal d'Allemand nu førte Forsædet, erklærede til Gjengjæld Eugen IV for afsat og valgte den forhenværende Hertug Amadeus VIII af Savoien til Pave under Navn af Felix V 1439. Men dette Skridt forekom Folkene altfor dristigt; kun Schweiz samt de fleste Universiteter vilde anerkjende den nye Pave; Conciliets Anseelse og Medlemsantal svandt mere og mere ind; 1443 holdt det sin sidste Forsamling; 1448 flyttede det til Lausanne, og der nedlagde Felix V 1449 sin Værdighed og erkjendte tillige med de endnu forsamlede Eugen IV.s Efterfølger Nikolaus V som Pave. Mest Betydning fik Conciliet for Frankrig, der ved den pragmatiske Sanction af Bourges 1438 gav dets reformatoriske Bestemmelser Lovskraft for den franske Kirke (s. **gallicansk Kirke**). Til Vidnesbyrd om, hvor store Forventninger Baselerconciliet fremkaldte overalt, tjener det, at 1437 udbredtes det Rygte blandt Bønderne i det nordlige Jylland, at Tienderne nu skulde afskaffes; derfor vægrede de sig ved at betale Tiende og gjorde Oprør mod Gejstligheden og Adelen.

Bas-en-Basset [bāssaugbasēh], Stad i det franske Dep. Øvre-Loire, ved Loire, 5 M. n. n. ø. for Le Puy. 6,000 J. Kniplingsmanufakturer.

Basford [bāsførrd], et Landsogn i Nottingham-Shire i England, tæt n. v. for Nottingham, med betydelig industriel Virksomhed, især Strømpe- og Kniplingsvæverier.

Basilicāta, en Prov. af Kongeriget Italien, omgives af Tarantobugten, Calabrien, Policastrobugten, Campanien og Apulien. 194 □ M. med 525,000 J. (1881). Apenninerne danne for største Delen Grænsen mod N. V. og V. og sende talrige Sidegrene ned mod Tarantobugten. Landet langs dennes Kyst i indtil 2 Miles Bredde er en særdeles frugtbar Slette, der frembringer megen Hvede, Majs, Lakrits, Hamp, Tobak, Olje og Silke. I det indre ere Dalene almindelig snævre og dybe og lidet skikkede til Agerbrug. Bjærgtoppene ere for det meste skovløse. B. har talrige Smaafloder, af hvilke Ofanto falder i Adriaterhavet og Bradano, Basente, Salandrello, Agri og Sinno i Tarantobugten.

Basilicum (Ocimum basilicum), en enaarig Urt af de læbeblomstredes Familie med vellugtende, ægformede, savtakkede Blade og hvide Blomster, har hjemme i det varme Asien, men dyrkes i alle Verdensdele, enten paa Grund af sin behagelige Lugt eller som Kokkenurt eller Lægeplante; som saadan benyttes den hyppig i sit Hjem, hos os kun sjælden.

Basilides, en alexandrinsk Gnostiker, der optraadte som Lærer c. 130. Han lærte ikke som Gnostikerne i Almindelighed en Dualisme eller en Emanation oven fra ned ad, men en Verdensudvikling neden fra op ad, begyndende med det rene intet, „den ikke værende Gud", der giver Chaos Tilværelse ud af sig selv; ud fra dette opstige saa de forskjellige Aandemagter, Æoner, hvis Antal han skal have angivet til 365, hvilket Tal han betegnede ved det mystiske Ord **Abraxas** eller Abrasax (s. d. A.). I øvrigt er der blandt Kirkefædrene Uenighed om, hvordan hans System har været, og denne Uenighed synes grundet i Spaltning blandt hans Disciple, da der omtales baade **Basilidianere** og **Pseudobasilidianere**. Begge Partier holdt sig et Par Aarhundreder og beskyldtes for usædelige Grundsætninger og for Trolddom. Der existerer kun smaa Brudstykker af B.s Skrifter, men nok til at godtgjøre, at han har kjendt og brugt nytestamentlige Skrifter.

Basilika (af gr. basileus, Konge), Kejserlovbogen, kaldtes den af den græske Kejser Basilios Makedoneren i Slutn. af det 9de Aarh. paabegyndte, af hans Søn Leo Philosophen fuldendte og under dennes Søn Constantin Porphyrogenetus efter 945 reviderede Lovbog for det østromerske Kejserdømme. Den bestod i en græsk Bearbejdelse af Justinians Lovbøger med Udeladelse af de ophævede Bestemmelser deri og Tilføjning af de senere udkomne Forordninger og er derfor navnlig af Vigtighed for Fortolkningen af hine Lovbøger. — **B.**, en kongelig eller pragtfuld Hal. Romerne opførte saadanne ved Siden af deres Torve, for at man under Tag kunde foretage de samme Forretninger, som ellers foregik under aaben Himmel; det blev Rets- og Børssale. Det var store, aflange Bygninger, med et rummeligt og højt Midtskib, der ved Søjlerader adskiltes fra de smallere og lavere Sideskibe. Disse Bygninger bleve Forbilledet for de første betydelige christne Kirker, der ogsaa benævnedes med det samme Navn. Man har tre- og femskibede B. De have Indgangen paa den ene smalle Side (mod Vest), medens den modsatte ender i en Apsis eller Chorniche. Midtskibet oplyses ved Vinduer i den over Søjleraderne forhøjede Mur; det havde i ældre Tid fladt Loft, naar ikke selve Tagets Tømmerbygning var synlig.

Basilios, 2 græske Kejsere. **B. I Makedoneren**, Stifter af det makedoniske Dynasti, kom som simpel Soldat til Constantinopel, hvor han kom i Yndest hos Kejser Michael III, der tog ham til Medregent; efter at have dræbt denne, blev han Enekejser 867. Han bragte de øde-

lagte Finanser i udmærket Orden, gjenoprettede Hæren og kæmpede heldig med Araberne ved Euphrat, samlede de efter ham opkaldte **Basiliker** (s. foreg. A.) og regerede i det hele med Visdom og Kraft. B. døde 886; hans Slægt regerede med nogle Afbrydelser til 1056. — **B. II**, Kejser 976—1025, regerede ogsaa med Dygtighed og undertvang Bulgarien. I denne Krig tog han en Gang 15,000 Bulgarer til Fange, som han alle lod blinde, men lod en af hver 100 beholde det ene Øje for at tjene de blinde som Førere og sendte dem saaledes hjem; deres Konge døde kort efter af Sorg derover.

Basilisk (Basiliscus), en til Trælegnanerne (s. **Leguan**) hørende sydamerikansk Øgleform, udmærket ved en høj og takket, af Hvirvlernes Torntappe støttet Hudkam langs hen ad Ryggen og Halen. Ældre end Opdagelsen af dette Dyr er dog Forestillingen om B. som fabelagtige Udyr, der antoges at udruges af „Haneæg" ved Slanger eller Tudser og at være udrustede med Slangehals og Slangehale, Hanekam, Dragevinger, Fuglenæb og Fugleklør. B.s Blik var dræbende, og dens frygtelige Brøl fordrev alt levende fra dens Nærhed. Allerede hos Plinius træffer man »Basiliscus« (d. e. den lille Konge) omtalt som en i Kyrenaika levende lille Slange, om hvis Giftighed og Farlighed der berettes de utroligste Fabler.

Basilius d. store, Broder til Gregor af Nyssa, f. 329 i Cæsarea i Kappadokien af en rig og anset Martyrfamilie. I Athen studerede han Klassikerne hos Libanius; men lokket af sin Moders og Søsters Exempel blev han Eneboer og byggede en Celle i en Bjærgkløft i Pontus, hvor snart mange Asketer flokkedes om ham. 364 blev han Presbyter og 370 Biskop i Cæsarea og virkede her i stor Stil baade som orthodox Kirkelærer og ved sine rige Kjærlighedsgjerninger, som han lod komme baade christne og Hedninger til gode. Hans Regler for Klosterlivet ere blevne de almindelig gjældende for den græsk-orthodoxe Kirke og foreskrive de tre Løfter om Lydighed, Fattigdom og Kyskhed. B. døde 379; hans Mindedag er 1 Jan., i Romerkirken 14 Juni.

Basilius Valentinus synes at være en Pseudonym fra sidste Halvdel af 15de Aarh. Hans chemiske Skrifter indeholde en Blanding af phantastiske Forestillinger og udmærkede Iagttagelser. Han er saaledes den første, der bestemt omtaler Vismut og Zink; han kjender det metalliske Arsenik, han har opdaget Blysukker og Saltsyre, og navnlig Antimonets Chemi skylder ham meget. Han synes endelig at være den første, der har haft Begreb om qvalitativ Analyse.

Basin, fr. [sæ̃ngh], d. s. s. Dimity.

Basis, gr., Grundlinje, Grundflade; i Bygningskunsten den Fod, hvorpaa en Søjle hviler. Den doriske Søjle havde i den ældre Tid intet Fodstykke, medens en flerleddet B. bar den joniske Søjle og de deraf afledede Arter. Den mest udbredte Form af B. er den saakaldte attiske, som dannes af to Rundstave eller Puder med en Hulliste imellem. — I Krigskunsten betegner man ved B. eller Operationsbasis en mere eller mindre udstrakt Landstrækning, i hvilken den Hær, som vil gaa angrebsvis til Værks, forud maa have sat sig fast og om muligt befæstet sig, fra hvilken den under Fremrykningen kan trække Forstærkninger, Levnedsmidler og andre Krigsfornødenheder til sig, og til hvilken den, om saa skal være, kan ty tilbage og søge Tilflugt mod Fjendens umiddelbare Forfølgelse. En stor Flod med de derved liggende Fæstninger og de bag ved liggende Egne tjener ofte som B. for Operationerne. B. maa have en ikke for ringe Udstrækning tværs paa den fremad gaaende Bevægelses Hovedretning, for at Hæren ikke for let ved et tabt Slag skal blive helt afskaaren fra den. Gaar Fremrykningen meget langt, kan det blive nødvendigt for Feltherren, inden han gaar endnu længere frem, at danne sig en ny B. foran den oprindelige, d. e. vælge sig en ny Landstrækning, i hvilken Hæren sætter sig fast med Befæstninger og anlægger Magasiner med Krigsforraad.

Basker, i Middelalderen Vascones, i deres eget Sprog Escualdunac, den mærkelige Folkestamme, som nu bor ved den indre Vinkel af den biscayiske Havbugt paa begge Sider af Pyrenæerne, dels i Frankrig (c. 120,000 paa 91 □ M. i Dep. Ariége, Øvre-Garonne, Øvre- og Nedre-Pyrenæerne), dels og fornemmelig i Spanien (c. 330,000 i de **baskiske Provinser**). B. ere et særeget Folk, som maaske er Levninger af de i Oldtiden over hele Spanien udbredte Iberer. De have et eget Sprog (af dem selv kaldet Escuara, Euscara), der har en højst ejendommelig Bygning og ikke er beslægtet med noget andet kjendt Sprog; det er aabenbart den sidste Levning af en nu ellers uddød Sprogæt, der i Fortiden maa antages at have haft en betydelig større Udbredelse i det sydvestlige Europa. Det tales i adskillige Dialekter, men er blot Folkesprog, uden nogen egentlig Literatur; de ældste Mindesmærker ere fra det 16de Aarh. I nyere Tid er dette mærkelige Sprogs Bygning bleven belyst i forskjellige grammatiske Arbejder af van Eys, der ogsaa har udgivet en b.-fransk Ordbog, Vinson, L. L. Bonaparte o. fl. B. ere store, kraftige Mennesker, ikke meget forskjellige fra den indoeuropæiske Stamme; de ere arbejdsomme og udholdende, modige og tapre, lidenskabelige og hævngjerrige; de elske Friheden og Fædrelandet, d. e. deres eget lille Land, hvis gamle Indretninger de længe have holdt fast ved. B. i Frankrig ere fulgte med Hertugdømmet Aquitanien (Guienne og Gascogne), indtil dette kom under de franske Konger 1453. B. i Spanien have dels hørt til det oprindel. Kongerige Navarra, dels til de øvrige baskiske Provinser, som siden 13de Aarh. stode under Kongeriget Castilien; de have dog indtil i den nyeste Tid beholdt deres særegne Love og Rettigheder (fueros), som først 1876 efter Don Carlos's Opstand, hvis Støtte de baskiske Provinser vare, ganske ophævedes.

Baskiske Provinser kaldes med et Fællesnavn de 4 spanske Provinser Navarra, Alava, Biscaya og Guipuzcoa, der indtage Landet mellem Ebros Øvreløb og det indre af den biscayiske Bugt samt Pyrenæernes Vestende. Størrelse og Folkemængde ere angivne i omstaaende Liste.

	□ M.	Befolkning (1883).
Navarra	190	309,000
Alava.......	57	95,000
Biscaya	40	194,000
Guipuzcoa...	34	172,000
	321	770,000.

B. er et Bjærgland. Pyrenæerne, der danne Grænsen mellem Frankrig og Navarra, sende talrige Forgreninger gjennem disse Prov. ned mod Ebro. Deres Fortsættelse mod V. har forskjellige Localnavne, men kaldes sædvanlig under ét de cantabriske Bjærge og bedække næsten ganske de 3 vestlige Provinser. Kysten mod den biscayiske Bugt er for det meste klippefuld og danner talrige Smaabugter. Hovedfloden er Ebro, der for en stor Del løber langs Sydgrænsen og her optager flere mindre Tilløb. Til den biscayiske Bugt flyde en Mængde Smaafloder, af hvilke de betydeligste ere Bilbao, Plencia og Bidassoa; den sidste danner i sit Udløb Grænsen mod Frankrig. Klimaet er i det hele behageligt og sundt, med hyppig Regn i Kystegnene og stærk Sommervarme i de mod S. vendte Dale. Landet er meget rigt paa Skov, der i Pyrenæernes Højbjærge mest bestaar af Naaletræer, men i de lavere Bjærgegne tillige indeholder Eg, Bøg, Kastanier og andre Træsorter. Jordbunden er i det hele meget frugtbar og frembyder i de højere Dale fortrinlig Græsgang; i de lavere Dale er Spadedyrkning meget udbredt. De vigtigste Sædarter ere Hvede, Byg, Havre, Rug, Majs, Bælgfrugter, Hør og Hamp. Olivenolje og Vin avles i temmelig stor Mængde i Alava og Navarra; Frugttræer dyrkes i stor Udstrækning overalt. Af Mineralprodukter er Jærn det vigtigste; desuden ere Marmor, Jaspis og Porphyr Gjenstand for Brydning. Fiskeri drives i Kystegnene i stort Omfang. Af de industrielle Beskæftigelser indtager Jærnets Forarbejdning og Tilvirkningen af grovere Linned- og Uldstoffer de første Pladser. Hovedstad Bilbao.

Basnage [banāhsch], en protestantisk Adelsfamilie fra Normandiet, til hvilken høre flere Lærde. Mest bekjendte ere de to Kirkehistorikere **Samuel B.**, f. 1638, som flygtede til Holland 1685 og døde som Præst i Zütphen 1721, bekjendt ved fine Skrifter mod Baronius's Annaler, og **Jakob B.**, Fætter til den foregaaende, f. 1653, som flygtede 1685 og blev Præst for den vallonske Menighed i Haag, d. 1723. Den sidste har strævet mod Bossuet og er en aandfuld, klarseende Forfatter (»Histoire de l'église depuis Jésus-Christ jusqu'à présent«, Rotterd. 1699, 2 Bd., og »Histoire de la religion des Juifs«, Rotterd. 1707, 5 Bd.), om han end paa enkelte Steder mangler tilstrækkeligt Kildestudium.

Basra, Bassora ell. Balsora, Stad i det asiatiske Tyrki, ved Floden Schat-el-Arab, 14 M. fra dens Udløb i den persiske Bugt. 45,000 J. Uagtet Stadens Indvaanerantal er sunket stærkt (for 100 Aar siden var det 150,000), er den dog endnu af stor Betydning ved dens Handel mellem Persien og Indien. Skibe paa 500 Tons kunne sejle op til Staden, og den har Dampskibsforbindelse ad Tigris med Bagdad. Betydelig Handel med Perler, Kaffe, Heste, Dadler, Sukker, Tobak og Salt. Byen har uregelmæssige og meget smudsige Gader, men mange store og velforsynede Bazarer. Den har en meget usund Beliggenhed paa Grund af de store Sumpstrækninger, som omgive den. Anlagt 639 af Kalifen Omar; ødelæggende Pest 1838.

Basrelief [barelieff], s. **Relief.**

Bāssa, it., dyb; ottāva b. (8va b.) angiver, at de dermed betegnede Noder skulle udføres en Octav dybere, end de ere noterede.

Bassāno, Stad i Norditalien, 8 M. n. v. for Venezia, ved Floden Brenta. 15,000 J. Livlig Industri i Straahatte, Papir og Porcelæn. Blandt Stadens Bygninger mærkes Domkirken og Castellet og blandt Omegnens smukke Villaer Villa Rezzonico med mange Kunstværker. Ved B. slog Napoleon I Østerrigerne under Wurmser 8 Sept. 1796, og her forefaldt senere Træfninger mellem Franskmænd og Østerrigere 6 Nov. 1796, 11 Nov. 1801, 5 Nov. 1805 og 31 Oct. 1813. Napoleon I.s Minister Maret ophøjedes 1811 til Hertug af B.

Bassāno, Jacopo, ell. **J. da Ponte,** italiensk Maler, f. i Bassano 1510, d. 1592, tilhører den venezianske Skole, uddannede sig efter Tizian og blev især en duelig Portrætmaler. Ved Siden heraf fulgte han den af Paolo Veronese (Cagliari) indslagne Vej, maleriskt at gjengive Naturen ligesom han saa den. Mange af hans bibelske Compositioner ere hele Livsbilleder, hvori Menigmand, Husdyr og Fjerkræ indtage en fremragende Plads. Han har Skolens fortrinlige Farvegivning, og trods al Flygtighed udmærke hans Billeder sig ved et virkningsfuldt Liv. Hans fire Sønner hjalp ham i hans Kunst, og især den ene af dem, Francesco, var en dygtig Kunstner.

Basse, en gammel sjællandsk Adelsslægt, der forekommer i Midten af det 14de, men allerede uddøde i Midten af det følgende Aarh. Andre Slægter optoge imidlertid Navnet. Norges Kansler, Hans Pedersen til Semb, d. 1602, kaldes af nogle Genealoger B., af andre Litle, men selv betegnede han sig ikke med noget Slægtnavn.

Bassein, Handelsstad i det britiske District Pegu i Bagindien, ved en af Iravadis Mundingsarme, udfører Ris og Tømmer.

Basselin, Olivier [baslængh], fransk Folkedigter c. 1350—1418, Haandværker i Val de Vire i Normandiet, bekjendt for sine lystige Viser, kaldte Vaux-de-Vire (deraf skal Ordet Vaudeville være kommet), hvoriblandt den mest kjendte er hans Æreskvad over hans røde Drankernæse.

Basselissetapeter, s. **Gobelins.**

Bassermann, Fred. Dan., tysk Politiker, f. 1811 i Mannheim, var først Handelsbetjent i Havre og Paris, men brugte sin Fritid til at studere og vedblev dermed 1829—31 ved Heidelbergs Universitet. Han blev Kjøbmand i Mannheim og fra 1843 Boghandler i denne By tillige med Mathy. 1841 valgtes B. til Medlem af Badens andet Kammer, hørte til de mest fremtrædende liberale og fremkom i Dec. 1847 med Forslaget om en Folkerepræsentation

ved Forbundsdagen. I Marts 1848 blev B. Badens Tillidsmand ved Forbundsdagen og siden Medlem af det tyske Parlament; her kæmpede han energisk imod det yderste Venstre, blev i Aug. Understatssecretær i Rigsministeriet og sendtes to Gange (Nov. 1848 og Maj 1849) til Berlin for at træffe Aftale med Preussens Regering. B. var en ivrig Tilhænger af det arvelige Kejserdømme og søgte at opnaa Overenskomst om et saakaldt „Lille-Tyskland“. 1850 valgte en rhinpreussisk Kreds B. til Medlem af Erfurtparlamentet; men fra samme Tid nødte en heftig Nervesvækkelse og Øjensygdom ham til at opgive sin Plads i Badens Landdag. 29 Juli 1855 tog B. sig af Dage med et Pistolskud.

Basse-taille [bahs tāij], dyb Tenor, det franske Navn paa Baryton.

Basseterre [bahs tæhr], 1) Stad paa Sydvestkysten af den engelske Ø St. Christoph i Vestindien, 7,000 I., har kun en aaben Red. 2) Hovedstad paa Vestkysten af den franske Ø Guadeloupe, med 9,000 I., er Sæde for Gouverneuren og en Biskop og driver betydelig Handel.

Bassethorn [sett], it. corno di bassetto, et i Slutn. af forrige Aarhundrede opfundet Træblæseinstrument, hvis Klang mest lignede Clarinettens, men som nu næsten ganske er gaaet af Brug. Mozart har bl. a. benyttet det i sine sidste Operaer og i sit Reqviem.

Bassette, fr. [sett], et i Italien opfundet Hazardspil, omtr. det samme som Pharao. Det skal have Navn efter sin Opfinder Bassetti, som indførte det til Frankrig i det 17de Aarh.

Bassi, Matthæus de, s. **Capucinere**.

Bassin, fr. [bassängh], Bækken, Vandbækken, lille Dam.

Basso continuo, it., ell. blot Continuo, en uafbrudt fortløbende Bas, som i ældre Sangcompositioner tjente til Rettesnor for den accompagnerende ved Orgelet eller Claveret, idet vedføjede Generalbascifre antydede de vexlende Accorder.

Bassompierre, Franç. de [bassongpiæhr], fransk Marschal, f. 1579 i Haronel i Lothringen, kom tidlig til det franske Hof og blev Henrik IV.s Yndling. Efter denne Konges Mord stod han ligeledes i Gunst hos Enkedronningen og senere hos den unge Konge Ludvig XIII, blev Marschal og udmærkede sig saa vel i Felten, navnlig under Belejringen af Rochelle, som ved diplomatiske Sendelser til Spanien, Schweiz og England. Den Frimodighed, hvormed han ytrede sig til Forsvar for de Stormænd, som Richelieu paa enhver Maade søgte at kue, gjorde ham mistænkelig i dennes Øjne; han blev derfor 1631 sat i Bastillen og fik først 12 Aar efter, da den almægtige Minister var død, sin Frihed tillige med sine Titler og Værdigheder igjen. B. var en fuldendt Hofmand, bekjendt som sin Tids skjønneste Mand og Damernes Yndling; da han blev fængslet, skal han have tilintetgjort 6000 Kjærlighedsbreve. Han døde 1646. Hans i Bastillen skrevne »Mémoires« ere af stor Interesse baade som Kilde til hans Tids Historie og ved deres aandfulde Stil.

Basson [basōng], det franske Navn paa Blæseinstrumentet Fagot.

Basso ostināto, it., haardnakket Bas, et Bastema, som gjennem et helt Musikstykke gjentages enten uafbrudt eller i alt Fald kun med korte Afbrydelser, medens de øvrige Stemmer gaa deres selvstændige Gang og til den samme Bas lade høre stadig nye melodiske Figurer. Virkningsfulde Exempler paa B. o. forekomme hos Bach og Händel.

Bassōra, d. s. s. Basra. **Bassoragummi** ell. **Kuteragummi** fra Ostindien staar Traganth nær og anvendes undertiden i Kattuntrykkerierne.

Bassstrædet skiller Tasmania fra Australiens Fastland, er 30 M. bredt og mod Øst opfyldt med Øer og Koralrev.

Bässæ, i Oldtiden en Bjærgegn i det sydvestl. Arkadien, i Nærheden af Staden Phigalia, med et Apollontempel, der gjaldt for at være et af de skjønneste i Peloponnes, og som var opført paa den peloponnesiske Krigs Tid af Iktinos, Parthenons Bygmester. Templet er 1811 blevet undersøgt og udgravet af Stackelberg, Brøndsted o. a.; Frisen blev kjøbt til British Museum. Det er beskrevet i Stackelbergs „Der Apollotempel zu Bassä“ og i »Expédition de Morée«.

Bast, s. **Karbundt**. B. anvendes meget til Maatter o. a. og i Havebruget som Bindemateriale; Lindebast er til denne Brug den bedste. 1870 indførtes første Gang til Europa et Bindemateriale, som senere har vundet stor Udbredelse under Navnet **Raffia-Bast**. B. er her imidlertid en urigtig Betegnelse, da dette Bindemateriale bestaar af Dele af Palmeblade. **B.**, forskjellige Tøjer af Silke alene (især Floretsilke), Silke-Kjæde med Bomulds Islæt (Halvsilke) eller Bomuld alene.

Bast, en ægyptisk Gudinde med Kattehoved, der især dyrkedes i Bubastis; hun var en mildere Form af Solgudinden end Sechet (eller Pacht) med Løvehoved, der dyrkedes i Memphis og var Guden Ptahs Gemalinde.

Bāsta, it., stop! nu kan det være nok! i nogle Kortspil Kløver Es. **Bastānt**, tilstrækkelig, fyldestgjørende.

Bastārd, Slegfredbarn. I Naturhistorien Afkom af to forskjellige Arter. For i det hele at kunne faa Afkom maa Forældrene dog høre til samme Slægt (dette Begreb taget ikke alt for snævert); man kjender saaledes B. af Hest og Æsel (Muldyr og Mulæsel), af Zebra og Hest eller Æsel, af Hund og Ræv, Schakal eller Ulv, af Løve og Tiger, af Oxe og Bøffel, af Kamel og Dromedar, af Lamaarterne indbyrdes, af Ged og Faar, Gemse eller Stenbuk, maaske ogsaa af Hare og Kanin („Leporider“), af Urhane og Tjur- eller Rypehøne, af Canarifugl og Stillids, Sisken, Irisk og andre Finkearter, af forskjellige Andearter, af Gaas og Svane, af Fasan og Gaardhøne, af Gaardhane og Kalkun. Hos Dyrene dannes B. enten i Fangenskab eller mellem tamme Dyr under Menneskets directe Indgriben og ofte kun med stor Vanskelighed, eller i den frie Natur, hvor det ene Kjøn er udryddet, f. Ex. naar Rype- eller Tjurhanerne ere bortskudte, og Hønsene derfor i Mangel paa Haner af deres egen Art indfinde sig paa Urhanernes Legeplads. De naturlige B., som undertiden optræde i Fiskeklassen, f. Ex. af Karpe og Karusse, af for-

skjellige Skalle- og Brasenarter, af forskjellige Lax- eller Ørredarter, fremkomme rimeligvis tilfældig, derved at nærstaaende Arter have samme Gydetid og gyde i Nærheden af eller imellem hverandre. B. ere i Regelen ufrugtbare, i det mindste indbyrdes, men kunne dog undertiden give Afkom med en af Stamarterne, til hvilke Afkommet derfor i Løbet af saa Generationer altid vil falde tilbage. B. laaner altid visse Ejendommeligheder fra hver af de Arter, fra hvilke den nedstammer. B. bruges ogsaa, skjønt mindre rigtig, om Afkom af 2 forskjellige Racer, f. Ex. af en Dogge og en Newfoundlandshund. Hos Planterne fremkomme B. derved, at Støvet fra den ene Arts Støvdragere overføres til den andens Støvvej. Ofte frembringes af 2 Arter 2 forskjellige Bastardformer, eftersom Støvet hidrører fra den ene eller den anden af Stamarterne. Hos Planter i vild Tilstand iagttages flere og flere Bastarddannelser og hos enkelte Slægter (f. Ex. Tidsel og Kongelys) ere de meget hyppige; blandt dyrkede Planter ere B. meget almindelige, og største Delen af vore dyrkede Roser, Pelargonier, Fuchsier osv. ere frembragte ved kunstig Krydsning.

Bastardlaas, en simpel og ufuldkommen Laas, hvor Omsvøbet gjør Tjeneste som fast Tilholder. I Omsvøbet findes et Hul, der tjener til Styring for Riglen, og i dennes Underkant findes to Hakker ell. Indsnit, som hver for sig kunne gribe fat om Kanten af det nævnte Hul ved Trykket af en paa Riglens Overside virkende Fjeder. Nøglen løfter da ved sin Omdrejning Riglen op, saa at Indgribningen ophører, og fører den frem eller tilbage til Indgribning med det andet Indsnit. Bruges almindelig til Skuffer, Skabe og Hængelaase.

Bastarner, et efter nogles Mening germansk Folk, der boede paa Karpathernes Nordrand og senere paa Sletterne mellem Dnjepr og Dnjestr. De nævnes allerede 169 f. Chr. som den makedonske Konge Perseus's Forbundsfæller mod Romerne og kæmpede senere ofte mod disse, f. Ex. i Forening med Marcomannerne og Goterne, men efter at Kejser Probus c. 280 havde flyttet 100,000 B. over paa romersk Territorium, forsvinder deres Navn af Historien. I Kampen var deres Rytteri, blandet med let Infanteri, frygteligt for Romerne.

Bastei, stejl, c. 700 F. høj Klippemasse paa den højre Elbbred, 3¼ M. s. ø. for Dresden, et af de mest besøgte Punkter i det sachsiske Schweiz.

Bastholm, Christian, den saakaldte „Oplysnings" talentfuldeste Talsmand hos os, f. 2 Nov. 1740 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Kontorchef i Søetatens Commissariat. 10 Aar gammel blev han sat i Kjøbenhavns Skole, hvorfra han blev dimitteret 1759 og tog theol. Examen 1761. Han lagde sig nu efter Philosophien og Naturvidenskaberne, tog 1767 Magistergraden og lod sig samme Aar uden Kjærlighed til Christendom eller Kirke ansætte som Missionspræst i Smyrna. Efter et 4aarigt Ophold vendte han tilbage til Danmark og blev 1772 ansat som Præst i Castellet, hvor han snart vandt et Navn som Byens bedste Taler. 1774 blev han samtidig med Balle Dr. theol.; 1777 fik han Kaldet som Sognepræst ved St. Olai Kirke i Helsingør; men allerede Aaret efter blev han kaldet til første Hofprædikant og 1782 tillige til kongelig Confessionarius. Ved sin Hjemkomst fra Smyrna ægtede B. sin første Hustru, en Datter af den theol. Prof. Rosenstand-Goiske; hun døde 1777, og B. sad nu som Enkemand i 11 Aar, da han anden Gang giftede sig med Karen Margrete Rothe, en Datter af den bekjendte Tyge Rothe. Æret og beundret af sin Samtid fortsatte han sin Virksomhed indtil Aarhundredets Slutning; da begyndte indre Lidelser og ydre Tab at tære paa hans Kraft. Kjøbenhavns Ildebrand 1795 ødelagde hans rige og udvalgte Bibliothek, og 3 Aar efter faldt han i en heftig Nervefeber, hvis Følger tvang ham til 1800 at tage sin Afsked som Confessionarius. Han tog nu til sin Søn Hans B., der var Præst i Slagelse, hvor han tilbragte Tiden med philosophiske Studier. 1807 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han levede indtil sin Død 25 Jan. 1819. Ved en overordentlig rig Forfattervirksomhed, der blev almindelig anerkjendt og beundret, har B. udøvet en Indflydelse paa sin Tid som ingen anden. Uden at være i højere Forstand original, men en livlig og bevægelig Natur, har han givet den Culturstrømning, der med „Oplysningen" kom til os fra Tyskland, det Udtryk, der faldt i Tidens Smag, hvorved han skaffede den Indgang i Landets dannede Samfundsklasser. Det var den saakaldte Fornuftchristendom, for hvilken Gud, Dyd og Udødelighed blev Religionens væsentlige Indhold, hvis Talsmand B. er bleven hos os. Hans Skrifter gaa alle i denne Retning, om man end i Tidens Løb sporer en stadig tiltagende Udtynden af det christne Troesindhold. Af hans Skrifter er især „Den geistlige Talekunst" (1775) blevet bekjendt; det er oversat paa Svensk og Tysk, og Kejser Joseph II befalede det indført i alle sine Stater. Af de andre Skrifter have „Den jødiske Historie", hans „Oversættelse af det ny Testament", samt „Den christelige Religions Hovedlærdomme" foruden hans opbyggelige Taler vundet almindelig Udbredelse. Størst Opsigt af alle hans Arbejder vakte her i Landet hans „Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudsdyrkelse" (1785), der fremkaldte en hel Literatur og en af de heftigste Fejder, den danske Kirke har oplevet. Han foreslog heri en gjennemgribende Forandring i hele den udvortes Cultus, men i et ypperligt Forsvar for de gamle Kirkeskikke paaviste Biskop Balle det fordærvelige i det foreslaaede og reddede derved den bestaaende Cultus. De Skrifter, B. affattede i sine senere Aar, vare af historisk og philosophisk Indhold, især Studier over Stoikernes Philosophi. — **Hans B.**, Søn af den foregaaende, f. 21 Aug. 1774, blev efter flere Aars Rejser i Tyskland og Frankrig resid. Capellan ved St. Michaels Kirke i Slagelse og 1801 Præst ved St. Peders Kirke smstds.; 1846 nedlagde han sit Embede paa Grund af Svagelighed og døde 14 Juni 1856. Han har skrevet flere historiske Arbejder; men størst Betydning fik han som mangeaarig dygtig Redacteur af „den vestsjællandske Avis". 1833

strev han heri en imod Grundtvigianerne og særlig Pastor P. A. Fenger rettet Artikel „Om Hindringer for Christendommens Udbredelse paa Jorden“, der fremkaldte en livlig Polemik, hvori B. dog kom saa afgjort til kort, at denne Strid bidrog væsentlig til at give den gamle Rationalisme Dødsstødet, i al Fald hos Danmarks Præstestand.

Bastia, Stad paa Østkysten af den franske Ø Corsica. 18,000 J. 1854 er her opreist en Statue af Napoleon I. De vigtigste Industrifrembringelser ere Læder, Skind, Sæbe, Voxlys og Liqueurer. Foruden disse Artikler udføres Vin, Olje, Tømmer, Kvæg og Huder. I Omegnen Jærnværker. Havnen er kun tilgængelig for mindre Skibe, men udenfor er god Ankergrund paa 10 Favne Vand. Anlagt af Genueserne omtrent 1380.

Bastian, Adolf, berømt Reisende og Ethnograph, f. 1826 i Bremen. 1851 gik han til Australien, Amerika, China, Ostindien, Syrien, Ægypten, Caplandet og Sydafrikas Vestkyst. 1861 drog han atter ud til Bagindien, Java, Japan, China, drog igjennem Gobi og vendte over Ural, Kaukasus, Galizien tilbage til Tyskland. Han blev dernæst Professor i Ethnologi i Berlin og Bestyrer af det ethnologiske Museum. 1875 reiste han atter igjennem Sydamerika og 1878 til Indien, Australien og over Mellemamerika til Europa. Han har udgivet en stor Mængde ethnologiske Værker, hvoriblandt „Die Völker des östl. Asien“ (6 Bd., Jena 1866—71), og stiftede 1879 sammen med Rob. Hartmann „Zeitschrift d. Ethnologie“.

Bastiat, Fréd. [stiäh], en af de mest populære statsøkonomiske Forfattere, f. 1801 i Bayonne, indtraadte først som Associé i sin Onkels Handelshus i Bayonne, men forlod allerede 1827 Handelen for at overtage de ham ved Arv efter Bedstefaderen tilfaldne betydelige Landeiendomme, hvis Bestyrelse han dog snart igjen opgav, optraadte først 1844 som Forfatter med en Artikel i »Journ. des Econ.« imod Beskyttelsessystemet, der vakte megen Opsigt og snart fulgtes af en anden om „Retten til Arbeide“, rettet imod Socialisterne. Fra dette Øieblik ofrede han sig næsten ganske til den literære Kamp imod de nævnte to Fjender af en sund økonomisk Samfundsorden, hvilke han bekæmpede med en ualmindelig Klarhed og Skarphed og fremfor alt med et saadant anskueligt Liv i Fremstillingen, at hans Skrifter vandt Indgang hos de forskjelligste Læsere. I 6 Aar (han døde 1850) udfoldede han en saa stor literær Virksomhed, at hans samlede Skrifter (hvoriblandt det ufuldendte »Harmonies économiques«, der skulde give en samlet Fremstilling af Statsøkonomiens Theori) udgjøre 6 Bind.

Bastide, Jules [ihd], fransk Politiker, f. 1800, Tømmerhandler, var 1821 en af de ældste og ivrigste af de franske Carbonarier og sluttede sig senere til Samfundet »Aide toi« (s. d. A.). Under Julirevolutionen tog B. virksom Del i Kampen og plantede selv den trefarvede Fane paa Tuilerierne, blev Capitain i Nationalgarden, men var snart indviklet i nye Foretagender mod Ludvig Philip. 1832 blev B. dødsdømt for Deltagelse i Opstanden i Paris, men undkom af Fængslet og levede 2 Aar i London, indtil han blev benaadet. 1836 overtog B. efter A. Carrels Død Redactionen af »National«, hvilken han siden overdrog til A. Marrast. Som ivrig, men frisindet Katholik sluttede B. sig til Lamennais og grundlagde 1847 et eget Blad »Revue nationale« for at virke i dette Øiemed. Ogsaa i Februarrevolutionen 1848 tog B. vigtig Del og blev derefter først Understatssecretær i Udenrigsministeriet og 10 Mai —20 Dec. selv Udenrigsminister. I denne Stilling afgav B. i Aug. i Berlin og Frankfurt to for Danmark meget gunstige Noter og søgte senere at mægle mellem Sardinien og Østerrig til bedste for Italiens Frihed, skjønt han var mindre velvillig stemt imod Kong Carl Albert. I Nationalforsamlingen hørte B. til de maadeholdne Republikanere og stemte 1848 imod Frankrigs Indblanding i de romerske Forhold. Senere spillede B. ingen Rolle og døde 3 Marts 1879. B. deltog i 2den Udg. af Buchez's »Hist. parlementaire de la révolution française« (1845—47) og udgav 1ste Bd. af en »Hist. de l'Assemblée législative« (beregnet paa 25 Bd.). Et Skrift (1858) om den franske Republiks Optræden over for Italien i Aaret 1848 vakte stor Opsigt.

Bastille [ilje], forhen i Frankrig almindel. Benævnelse paa faste, med Taarne forsynede Slotte, navnlig det Castel i den østlige Del af Paris, som blev opført 1370—83 af Kong Carl V (fuldført under Carl VI) ved Porten St. Antoine for at sikre Staden mod Englænderne og Kongemagten mod Oprør i Paris, og som senere tjente til Statsfængsel. Det havde paa hver af sine to Hovedsider 4 runde Taarne paa 5 Etager, over hvilke løb et med Kanoner besat Galleri, og var omgivet af Grave og vældige Mure. Dels i Taarnene, dels i underjordiske Fængsler holdtes Fangerne indespærrede, aldeles afsondrede fra den øvrige Verden, kaldtes med andre Navne osv., saa at de ofte bleve ganske glemte, og man stundum ikke mere kjendte hverken deres Herkomst eller Anledningen til deres Fangenskab. Det var mest Ofre for den politiske Despotisme, Hofintriguer, kirkelig Tvang eller Familietyranni, som her vansmægtede i Følge hemmelige Arrestbefalinger, de saakaldte Lettres de cachet. Under Ludvig XIV.s og Ludvig XV.s despotiske Regeringer blev dette Uvæsen drevet til det høieste; under den milde og velsindede Ludvig XVI var det vel ophørt, saa at man ved B.s Erobring kun fandt 7 Fanger der; men Erindringen om de Rædsler, for hvilke den skumle Borg tidligere havde været Skueplads, gjorde den dog fortrinsvis til Gjenstand for Folkets Had, og mod den vendte sig derfor det første større Udbrud af den begyndende Revolutions Voldsomheder. I Anledning af Neckers Afskedigelse udbrød nemlig 14 Juli 1789 en Opstand i Paris; Folket drog mod B., hvis Commandant Launay modtog det med Kardækskild; den rasende Mængde stormede nu Fæstningen og myrdede Commandanten. Allerede den næste Dag begyndte under Kanontorden B.s Nedbrydning; Sammenstyrtningen af de forhadte Mure forkyndte den despotiske Regerings Fald. Paa den Plads, hvor B. har staaet, er nu til Ære for Friheden opreist den prægtige Julisøile af Bronze,

under hvilken de i Gadekampene i Juli 1830 og Febr. 1848 faldne Borgere ligge begravede. Til Minde om B.s Fald fejres siden 1880 en Nationalfest 14 Juli.

Bastiōn. De fleste endnu existerende Fæstninger, som skrive sig fra Tiden mellem 1550 og 1850, ere byggede efter det **bastionerede System**; Hovedvolden har store og langt fremspringende Partier i Bøsseskuds Afstand fra hverandre, som kaldes B. eller Bulværker, og som forenes ved de retlinjede Stykker af Volden, Courtinerne. En B. har to Facer, der støde sammen i Spidsen under en ikke for spids Vinkel, og som tjene til Opstilling for det Skyts, som skal virke ud imod Marken, samt paa hver Side mellem Facen og den tilstødende Courtine en Flanke, hvorpaa de Kanoner stilles, som skulle understøtte Forsvaret af Nabobastionen. B. kaldes fuld eller hul, eftersom det indre Rum mellem Facerne og Flankerne er fyldt op til Højde med Voldgangen eller ikke.

Bastonnāde (af fr. bâton, Stok) bet. egentl. Stokkeprygl i Almindel., men bruges nu kun om den især hos Tyrkerne brugelige Straf Slag under Fodsaalerne.

Basūn, it. Trombone, et Blæseinstrument af Messing, der bestaar af Hovedstykket, d. e. 2 lige lange ved en Tværstang forbundne Rør, i hvis øverste Ende Mundstykket og Lydtragten ere indskudte, og Trækket eller Stængerne, d. e. 2 Skeder, der løbe sammen i en Bue for neden og slutte tæt om Hovedstykkets Rør. Naar Trækket skydes ud og ind, forlænges og forkortes Instrumentet, og Blæseren sættes derved i Stand til at frembringe høje og dybe Toner. Man har B. af forskjellig Størrelse: Discant-, Alt-, Tenor- og Bas-B. B.s nuværende Form er ikke meget gammel, men Instrumentet selv har under forskjellige Former været kjendt fra Oldtiden. Gluck og Mozart indførte den i Operamusikken. Navnet kommer af lat. buccina, Romernes Signalhorn (bucca bet. Pludskjæve), der i Middelalderen forandredes til bugsine, busine osv.

Basūtoland, et District i Sydafrika, ø. for Oranjeflod-Staten, mellem denne og Bjærgstrækningen Drakenberge, som skiller det fra Natal og Kafraria. Blandt Bjærgene findes Punkter af over 10,000 F.s Højde. Hovedmassen af Befolkningen bestaar af Basutoer og Baralonger, der staa under flere Smaahøvdinger. B. forenedes 1868 med de britiske Besiddelser; en Opstand 1880 dæmpedes af Kolonialtropperne og afsluttedes 1881 med en Vaabenstilstand.

Bat ell. **Tikal,** Møntenheden i Siam, af Værdi c. 2 Kr. 33 Øre.

Bataille, fr. [tālje], Feltslag, Træfning. **Bataillemaleri,** malerisk Fremstilling af Kampe og Slag, var kjendt og yndet allerede i den fjærneste Oldtid ved Siden af plastiske Gjengivelser, navnlig i Relief. I assyrisk og ægyptisk Kunst findes baade plastiske og malede Slagbilleder; den græske Oldtids berømteste Malere udførte Slagmalerier, hvoraf bl. a. Alexanderslaget (s. d. A.) er en værdifuld Levning. Under Kunstens Gjenfødelse i Italien malede de store Kunstnere som Leonardo da Vinci, Michel Angelo og Rafael Optrin af Krigslivet i en storladen historisk Stil, som oftest henlagt til Fortiden (Constantinslaget i Vaticanet). Ved B. i særlig Forstand menes dog snarere Gjengivelser af Kampe, som Kunstneren selv har set eller i al Fald set Grundelementerne til. De have som oftest kun Størrelse som Cabinetsbilleder, navnlig hos Kunstnere som Salvator Rosa, Wouwermann, Huchtenburg o. fl. I den nyere Tid have de franske Slagmalere, især Horace Vernet, søgt at forene Gjengivelsen i stor Maalestok og stor Stil med Selvsynets Virkelighedspræg. Det historiske Museum i Versailles rummer en Mængde anselige Billeder i denne Retning. I Norden have Danskerne Sonne og Simonsen, Svenskerne Wahlbom og Ankarcrona vundet Navn i dette Fag.

Bataillon [taljōn], en Afdeling Fodfolk paa 600—1000 Mand, i den danske og norske Hær inddelt i 4, i fremmede Hære stundum i flere Compagnier. Da B. er den største Afdeling, som i sluttet Opstilling lader sig commandere umiddelbart med Stemmen, regnes den overalt for Fodfolkets taktiske Enhed, af hvilken de større Afdelinger, Regimenter, Brigader og Divisioner sammensættes. I Danmark er Fæstningsartilleriet, i Norge endog hele Artilleriet delt i B., medens dette Vaaben ligesom Rytteriet ellers i Regelen deles i Regimenter. Bataillonen commanderes af en Stabsofficer, i Danmark og Norge i Regelen en Oberstlieutenant. — **Bataillonschirurg** kaldtes tidligere den Læge, der forestod Sygeplejen ved en B. i den danske Hær; kun faa nulevende have endnu denne Titel.

Batalha [ālja], Flække i den portug. Prov. Estremadura, 15 M. n. til ø. for Lissabon. 2,000 I. Prægtigt Kloster, opført af Kong Johan I til Erindring om den Sejer, som han ved det 2 M. mod S. V. liggende Aljubarrota vandt over Johan I af Castilien 1385.

Batānerne, s. **Batchiserne.**

Batanǣa, hebr. **Basan,** i Oldtiden et Landskab i Palæstina hinsides Jordan. Det kaldes nu i Regelen Hauran.

Bâtardeau, fr. [dōh], ell. Bjørn, en tværs over en vaad Fæstningsgrav anbragt Dæmning eller Mur med Sluse, ved Hjælp af hvilken man kan opstemme eller aflede Vandet i Graven. Den anlægges saaledes, at Fjenden ej kan ødelægge den ved Beskydning paa større Afstand.

Batāte (Batatas edulis), Urt af Snerlefam. med krybende eller slyngende Stængel, hjærteformede, haandnervede, hele eller indskaarne Blade og Blomster med store klokkedannede, oftest røde Kroner. Rodstokken bærer indtil 1 F. lange, knolleformede Rødder af forskjellig Form (oftest valseformede), der udvendig ere rødlige, gule eller gulhvide, indvendig hvide og af en sød Smag. Disse Rodknoller (Batatas, Potates, Camotes eller søde Kartofler) spises i Tropelandene ligesom Kartofler hos os; af Melet, som vindes af dem, bages Brød og tilberedes en stærk Drik (Portugisernes Marmoda). B., som har hjemme i det varme Amerika, dyrkes hyppig i alle Tropelande og i de varmt tempererede Egne, saaledes flere Steder i Sydeuropa. Under Navn af B. dyrkes ogsaa andre Arter af samme Familie.

Batāver, et germansk Folk, som ved indre

Urolighederbevægedes til at forlade sit Hjem i det vestlige Tydskland og bosatte sig i den Del af det nuværende Holland, som efter dem kaldtes **Batavorum insula** (senere Batavia), eller Landet mellem den egentl. Rhin, Waal med Maas og Havet. Af Germanicus bleve de underkastede Romerne, men ydede disse saa god Tjeneste i deres Krige med de andre germanske Folkeslag, at de bleve fritagne for Skatter og nøde andre Begunstigelser, ligesom de ogsaa kaldtes Romerfolkets Venner og Brødre. Da de desuagtet bleve undertrykte, vakte Claudius Civilis en farlig Opstand af dem, som blev dæmpet af Cerealis under Vespasians Regering 71. B. vedbleve fremdeles en Tid lang som tapre Forbundsfæller at hjælpe til at opretholde Romernes synkende Magt. Mod Slutn. af det 3dje Aarh. forsvinde de blandt de saliske Franker. — **Batavia** blev siden det lat. Navn paa Nederlandene, og da disse efter den franske Revolutions Udbrud fik en forandret Regeringsform, ændredes ogsaa Navnet til den **bataviske Republik**, der bestod 1795—1806.

Batāvia, Stad paa Nordkysten af Øen Java i Ostindien, Hovedstad paa Øen og i Hollændernes ostindiske Besiddelser og Sæde for Generalgouverneuren. Den gamle Stad, der ligger tæt ved Havet, er nu næsten ganske forladt paa Grund af dens overordentlig usunde Klima og besøges kun i Morgentimerne af Forretningsmænd. Den nye Stad ligger ¾ M. inde i Landet paa Højderne og udmærker sig ved dens mange pragtfulde Bygninger; den er anlagt i den nyere Tid og tæller 98,000 J. (1880), hvoraf c. 3,000 Europæere og 17,000 Chinesere. De vigtigste Bygninger ere Arsenalet, de store Kaffemagasiner ved Stranden, Raadhuset, flere Kirker, det store Militærhospital, det nederlandske Handelsselskabs Bygning, Generalgouverneurens Palads og det nye Palads, som indeholder Forvaltningslocaler for Civil- og Militærautoriteterne. Fabrikation af Arak, Sæbe og Læder; overordentlig vigtig Handel. B. har Telegraphforbindelse med Singapur og med Australien og udbredt Dampskibsforbindelse med Europa, Indien og Australien. Hollænderne nedsatte sig her 1612. B. var i Englænderes Besiddelse 1811—15.

Batbie [babih], Anselme Polycarpe, fransk Statsmand, f. 31 Maj 1828, blev 1857 retsvidenskabelig Professor i Paris og holdt ypperlige Forelæsninger over Forvaltningsret og Nationaløkonomi. 1862—68 udgav B. sin »Traité théorique et pratique du droit public et administratif« (i 7 Bd.) og 1863 en kortere Fremstilling (Précis du droit public, 4 Udg. 1876). Efter Kejserdømmets Fald kastede B. sig ind i det politiske Liv, valgtes til Nationalforsamlingen i Febr. 1871 og blev snart en af Førerne for højre Centrum. Han brugtes som Ordfører for flere vigtige Udvalg, rettede skarpe Angreb paa Republikanerne og forlangte en „Kampregering" imod det revolutionære Barbaris Fremskridt. B. havde væsentlig Del i Thiers's Fjærnelse fra Magten i Maj 1873 og blev derefter Undervisningsminister, standsede J. Simons begyndte Reformer og modsatte sig Indførelse af Skoletvang. B. afgik i Nov. 1873 og blev kort efter Formand for Forfatningsudvalget, men stemte i Febr. 1875 imod den nye Forfatning, fordi den slog Republiken fast. Han opnaaede ikke Valg til livsvarig Senator, men valgtes i Febr. 1876 til Senatet, hvor han har været en af Monarchisternes Førere.

Bate, en lille Ø i Indløbet til Katscha (Cutsch)-Bugten i Forindien, med et stærkt besøgt hinduisk Valfartstempel.

Bath [badh], 1) Hovedstad i Somerset-Shire i England, ved Floden Lower-Avon, 3 M. s. ø. for Bristol. 52,000 J. (1881). Smukt bygget Stad. Mærkelig Abbedikirke, pragtfulde offentlige Bygninger og Hoteller. Papirfabriker. B. har indifferente Thermer med storartede Badeindretninger og mildt Klima. Saison hele Aaret igjennem med størst Søgning om Vinteren; 35,000 Curgjæster om Aaret. Gigt, Hud- og Benbygdomme, Rheumatisme behandles med Bade af flere Timers Varighed i store Bassiner. 2) Stad i Staten Maine i Nordamerika, 7 M. s. for Augusta. 7,000 J. Skibsbyggeri.

Bathgate [bädhgæht], Stad i Skotland, Linlithgow-Shire, 4 M. v. for Edinburgh. 5,000 J. Jærn- og Kulminer i Nærheden.

Bathomēter, Apparat til Bestemmelse af Havets Dybde, og ved Hjælp af hvilket man i Regelen tillige undersøger Havbunden. Simplest bestaar B. af et i en stærk Snor anbragt kegleformet eller cylindrisk Blylod, hvilket paa Undersiden har en med Talg udfyldt Fordybning, hvori Prøver af Havbunden hænge fast; Strømninger i Havet osv. ville dog ofte krumme Snoren saa stærkt, at Resultatet bliver unøjagtigt. B. kan ogsaa bestaa af en Vægt, der trækker det ned i Vandet, og en Svømmer, der gaar til Vejrs, naar Vægten frigjøres ved et Tryk paa en Fjeder eller paa anden Maade, naar Vægten støder imod Bunden, og Dybden kan da beregnes af den til den ned- og opadgaaende Bevægelse forbrugte Tid eller ved Standen af Kvægsølvet i et til B. hørende inddelt Rør, idet denne Stand forandrer sig med Dybden. Prøver af Havbunden kunne ogsaa optages paa andre Maader end den nævnte. Masseys B. indeholder et Skovlhjul, der kommer i Rotation, naar Apparatet synker, og derved tjener som Tælleværk. Siemens har construeret et B., der grunder sig paa, at en vis Dybde af Havvandet vil have en kjendelig Indflydelse paa Tyngden, denne maalt ved Vandets Overflade. Det bestaar væsentlig af et med Kvægsølv fyldt Staalrør, der i begge Ender har en Udvidelse, hvoraf den nedre er lukket med en riflet, tynd Blikplade, og Kvægsølvets Vægt holdes i Ligevægt ved to Spiralfjedre, som ere fæstede til Blikkets Midtpunkt. Instrumentet er ophængt lodret. Med Tiltrækningskraften forandres Kvægsølvets Vægt, og Inddelingen er foretaget saaledes, at den Formindskelse af Tyngden, som frembringes af en bestemt Dybde, svarer til en Grad paa Scalaen. Dette B. giver Middeldybden af en større Del af Bunden.

Bathordenen [badh] (Knights of the Bath), Ridderorden i England, stiftet 1399 ved Hen-

rik IV.s Kroning og fornyet 1725 af Georg I. Ridderne maatte umiddelbart, før de optoges i Ordenen, bade sig; deraf Navnet. Ordenen uddeles især ved Fester i Kongehuset. Den er delt i 3 Klasser: Storkors, Commandeurer og Riddere, „Companions". Ordenstegnet er et ovalt Skjold af Guld med de 3 Kongerigers Symboler og Devisen »Tria juncta in uno« (tre forbundne til ét). De to første Klasser bære desuden en Stjærne.

Báthori, en berømt og mægtig Slægt i Transsylvanien (Siebenbürgen), som har givet dette Land 5 Fyrster og Polen en af dets bedste Konger. Den udledede sin Herkomst fra en ridderlig tysk Helt Wenzelin, som havde vist den ungarske Konge Stephan d. hellige vigtige Tjenester og derfor til Belønning fik betydelige Godser i Landet. Den delte sig tidlig i flere Linjer, af hvilke den mest berømte er den nu uddøde Linje Somlyo, hvortil de oven omtalte Fyrster hørte. **Stephan B.**, Voivod af Transsylvanien, d. 1493, er bekjendt af sine Sejre over Tyrkerne 1479 og Johannes Corvinus, der var optraadt som Modkonge mod Ladislaus VII, 1490. — **Stephan B.**, f. 1533, blev 1571 Fyrste af Transsylvanien efter Joh. Sigism. Zapolya og 1575 valgt til Konge i Polen (han ægtede den polske Prinsesse Anna, Søster til den sidste jagellonske Konge Sigismund II), hvorpaa han overlod Transsylvanien til sin ældre Broder **Christoph**, der førte en mild og fredelig Regering til sin Død 1581. S. B. regerede med Kraft og Klogskab, forbedrede Retsplejen og Forsvarsvæsenet og førte heldig Krig med Rusland. Han døde 12 Dec. 1586 i Grodno, ualmindelig elsket og æret af sit Folk, netop som han var i Færd med aldeles at ydmyge Rusland efter Ivan II.s Død. — I Transsylvanien fulgte efter Christoph hans Søn **Sigismund**, der førte en højst urolig Regering. 1598 nedlagde han samme til Fordel for Kejser Rudolf II, men fortrød det snart og bemægtigede sig atter Regeringen, som han dog allerede 1599 igjen overlod til sin Fætter **Andreas**, Cardinal og Biskop af Ermeland, der blev myrdet s. A. Nu blev S. B. tredje Gang Fyrste 1601, men 1602 blev han igjen fordreven af Østerrigerne, maatte atter overlade Kejseren Transsylvanien mod Herskabet Lobkowitz i Böhmen og en Aarpenge og døde i Prag 1613. — **Gabriel** ell. **Gabor B.**, Brodersøn af Andreas B., et Sidestykke til det gamle Roms forvorpneste Soldaterkejsere baade i Liv og Skæbne, blev især ved Gabriel Bethlens Indflydelse i Forbindelse med Slægtens Anseelse og sin Legemsskjønhed valgt til Fyrste 1608, men gjorde sig snart almindelig forhadt ved sin Ondskab og Tøjlesløshed. Efter mange Stridigheder med Adelen og Kong Matthias af Ungarn blev han fordreven af sine Undersaatter med den samme Gabr. Bethlen i Spidsen, der havde hjulpet ham til Regeringen, i Forbindelse med tyrkiske Tropper, og flygtede til Großwardein, hvor han blev myrdet 1613 og endte saaledes den gamle berømte Slægt med Skjændsel, kun 26 Aar gl. — **Elisabeth B.**, gift med den ungarske Greve Nadasdy, har ogsaa skaffet sig en sørgelig Navnkundighed ved den Grusomhed, hvormed hun ved Hjælp af sit Tjenerskab lokkede unge Piger til sit Slot og myrdede dem for at forynge sig selv ved Badning i deres Blod; da Forbrydelsen blev opdaget, blev hun indespærret i Fængsel paa Livstid og døde 1614.

Bathseba, Eliams Datter, **Urias** Hustru, blev af Kong David forført til **Ægteskabsbrud**, medens hendes Mand var fraværende i Krigen mod Ammoniterne (II Sam. 11te Cap.) Paa Davids Anstiftelse blev Uria dræbt, og David tog B. til Hustru. Hendes første Søn døde ung; men hun blev Moder til Salomo, som hun bidrog til at faa valgt til Davids Efterfølger.

Bathurst [baddhørst], 1) et engelsk Etablissement i Vestafrika, ved Fl. Gambias Udløb i Atlanterhavet. Havn, vigtig Handel. Missionsstation. 2) Stad i Ny-Sydwales i Australien, 20 M. v. til n. for Sydney, ved Fl. Macquarie, paa Vestsiden af de blaa Bjærge. 10,000 J. Jærnbane til Sydney. Guldrig Omegn. 3) **B.-Inlet** (B. Indløb), en Vig af den store Coronation (Kong Georg IV.s Kronings)-Bugt paa Nordamerikas Nordkyst.

Bathurst [s. o.], en gammel engelsk Familie, der skal være indvandret fra Normandiet med Vilhelm Erobreren. **Ralph B.**, f. 1620, Theolog, Læge, Digter, d. 1704 som Biskop i Bristol. — Hans Søn **Allen**, Jarl B., f. 1684, var som ivrig Tory i Overhuset Modstander af Walpole, kom efter dennes Afgang 1742 ind i Gehejmeraadet, blev 1757 Prinsen af Wales's (Georg III.s) Skatmester og trak sig efter hans Tronbestigelse 1760 tilbage i Privatlivet; d. 1775. — Hans Søn **Henry**, Jarl B., f. 1714, valgtes 1735 til Underhuset, blev 1754 Lord-Overdommer og 1770 Lordkansler indtil 1778, samt Peer med Titel Baron Apsley, og var 1779—83 Præsident for Gehejmeraadet, men nød ikke videre Anseelse for Kundskab og Charakterstyrke; d. 1794. — Hans Søn **Henry**, Jarl B., f. 1762, valgtes 1784 til Underhuset for Flækken Cirencester, der staar under Slægtens Indflydelse, og som havde valgt baade hans Farfader og Fader til Parlamentet; blev 1795 Medlem og 1807 Præsident for det indiske Raad, var 1812—Febr. 1827 Kolonialminister og 1828—30 Præsident for Gehejmeraadet; afgjort Tory og ivrig Fiende af Frankrig; d. 1834.

Bathybius har man kaldet en formentlig Organisme, et Slimdyr (Rhizopod) af simpleste Slags, uden al Organisation og uden bestemt begrænset Form, som skulde findes i stor Mængde i det dybe Havs Bunddynd og paa det nærmeste realisere Forestillingen om et Urvæsen; det synes rigtignok, som om dets Opstilling beroede paa en Misforstaaelse eller Mistydning af, hvad man havde ment at finde i Bunddyndet ved de første Undersøgelser af de store Havdybs organiske Liv, men man har senere andensteds i Havdyndet fundet simple nøgne, kjærneløse Slimdyr (Protobathybius), der meget godt svare til hine Forestillinger.

Bathyllos fra Alexandria, en frigiven af Mæcenas, gjorde stor Lykke paa den romerske Scene ved sine pantomimiske Fremstillinger og hævede i Forbindelse med Pylades Pantomimen eller Balletten til et Yndlingsskuespil

i Rom. Gjensidig Jalousi og Had mellem dem bragte det saa vidt, at der i Rom dannede sig to Partier, der førte heftige Kampe med hinanden i Theatret og i Staden. Pylades's Parti bukkede under, da B. baade var Kejser Augustus's og Romerfolkets erklærede Yndling.

Batignolles [njöll], tidligere en selvstændig Commune i Frankrig, tæt n. for Paris, udgjør nu en Del af denne Hovedstad.

Batist, det fineste tofkaftede Hørgarnstøj, løsere vævet end Lærred; grovere og tættere B. kaldes Batistlærred. Lignende Tøjer af Bomuld kaldes Bomuldsbatist, skotsk B., Bomuldsmusselin. Cambric, Cambray (efter Cambray i Flandern) eller Kammerdug er omtrent det samme.

Batjan, en af Ternateøerne i Molukker-Søen i Ostindien, s. v. for Halmahera, fra hvilken den skilles ved Patientiastrædet, 10 M. lang og 4 M. bred, med Staden B., der er Residens for en Vasalfyrste under Hollænderne. B. er mærkelig ved dens hede Kilder, der ligne den islandske Gejser.

Bätjuschkov, K. N., russisk Digter, f. 1787, deltog som Officer i Felttoget 1813—14, tog 1816 sin Afsked og gik ind i Civiletaten. Hans Studium af den italienske Poesi, især af hans Yndlingsdigter Tasso, afpræger sig i hans egen Digtnings Plastik og Harmoni. Hans spredte poetiske Arbejder samledes 1817 af hans Ven Gnjeditsch; det er Elegier, Sange, Fortællinger og Epistler, samt Afhandlinger over russisk Literatur. 1818 gik han til Neapel i et diplomatisk Embede, men hensank i Melancholi, der gik over til Vanvid. Han levede saaledes over tredive Aar til sin Død 1855 i Vologda.

Batley [bättli], Stad i England, Yorkshire, West Riding, 1 M. n. v. for Wakefield. 28,000 J. (1881). Befolkningens Hovedbeskæftigelse er Spinding og Vævning af Uld.

Batoana, en betydelig By i Betschuanernes Land i Sydafrika, ved Østenden af Ngami-Søen, Hovedstad i den fra Livingstones Rejser bekjendte Høvding Letschualatebes Rige.

Batoker (Padogger) kaldes de tynde Stokke, hvormed Delinqventer i den russiske Marine og Hær straffedes. **B.-Spil**, Leg, der bestaar i ved Haandkraft at drive store tilspidsede Stokke ned i blød, sumpet Jord.

Batöni, Pompeo, it. Maler, f. 1708 i Lucca, d. 1787 i Rom, hører til de bedste Malere fra den italienske Kunsts Forfaldstid. I Dresdens Galleri findes „Den bodfærdige Magdalene", et Slags Sidestykke til det bekjendte Billede, der tilskrives Allegri.

Bâtonnier [niëh] (d. e. Stokkemanden) kaldtes i Frankrig Formanden for et Lav eller en Forening, der bar en Stok til Tegn paa sin Værdighed. **B. des avocats**, Formanden for Advocaternes endnu bestaaende Corporation i Paris.

Baton-Rouge [batöng ell. batn ruhsch], Hovedstad i Staten Louisiana i Nordamerika, ved Mississippi, 17 M. n. v. for New-Orleans. 7,000 J. Arsenal. Universitet. Den blev i Maj 1862 besat af Unionstropperne og derefter 5 Aug. angrebet af 10,000 Md. Sydstatstropper under Breckenridge; men skjønt General Williams faldt, udholdt dog hans 4,000 Md. Kampen mod den dobbelte Styrke og drev den tilbage.

Bátonya [nja], Stad i Ungarn, 3 M. n. v. for Arad. 9,000 J. Kvæghandel. Stutteri. Vinavl.

Batrăchia, d. s. s. Padder.

Batrachomyomachi, d. e. Frøernes Kamp med Musene, kaldes et komisk Heltedigt, der er os overleveret under Homers Navn og findes i Udgaverne af denne Digter. Men allerede i Oldtiden var man enig om, at det ikke var af Homer; man angav en vis Pigres fra Karien som Forfatter. B. er oversat paa Dansk af Poul Møller.

Battaer, Battak, et malayisk Folk i det indre af Sumatra, som i tidlig Tid har modtaget nogen Culturpaavirkning fra Forindien og derfra har laant Skrift, Tidsregning og en Del religiøse Forestillinger. De bo i Landsbyer, som hver danner en Commune under en Raja, der dog uden for Krigstid har liden Magt. Husene i Landsbyen ere byggede paa Pæleværk og ordnede i ēn Gade. B. ere gjæstfri og agte fremmede, men Krigsfanger og Forbrydere fortære de; yndede Fornøjelser ere Hanefægtning og Dans. De leve af Kvægavl og Agerbrug.

Battaglia, La [tällja], Flække i Norditalien, 2 M. s. v. for Padua. 7,000 J. Stærkt besøgte varme Svovlbade. I Nærheden er Paladset Catajo med et 1460 stiftet Museum, der indeholder talrige Oldsager, Stenindskrifter, musikalske Instrumenter, Vaaben og Rustninger. „B. Kanalen", der fører fra Pavia forbi B., er et af de ældste Vandbygningsværker i Europa.

Battements, fr. [mäng], ere for Danseren, hvad Scalaen er for Sangeren: de danne Elementerne for Danseundervisningen. B. kaldes de Bevægelser, som Danseren gjør med det ene Ben, medens hans Legeme hviler paa det andet; dog blive de saakaldte „smaa B. sautés" udførte under et lille Spring. **B.** i Fægtekunsten, et Slag, ved hvilket man slaar Kaarden ud af Haanden paa Modstanderen.

Batteri er ved Feltartilleriet en taktisk Afdeling med Befalingsmænd, Mandskab og Heste til i Regelen 6 eller 8 Kanoner med tilhørende Ammunitionsvogne og andre Kjøretøjer, alt under Befaling af en Capitain, kun i England en Major. I Danmark, der kun har ét Slags Feltartilleri, udrustet med 8,7cm. riflede Bagladekanoner, tæller et Batteri ligesom i Italien, Østerrig og Rusland 8 Kanoner, har 4 Officerer, 197 Mand, 179 Heste og 23 Kjøretøjer; i Norge, hvis Artilleri endnu er udrustet dels med 7,6cm., dels med 9,6cm. Forladekanoner, tæller et Batteri ligesom i Sverige, Tyskland, England og Frankrig kun 6 Kanoner med 4 Officerer, 167 Md., 162 Heste og 19 Kjøretøjer, de ridende Batterier dog 8 Md. og 28 Heste flere; naar det nye 8,4cm. Bagladeskyts bliver indført, hvortil egentlig kun en Bevilling af Stortinget mangler, ville de norske 6 Kanons Batterier rimeligvis faa 5 Officerer, 163 Md., 151 Heste og 19 Kjøretøjer; i Sverige ere saadanne indførte 1881. Nu om Stunder, da alt Feltartilleri er udrustet

med Riffelkanoner, sammensættes altid et Feltbatteri af et eneste Slags Skyts, og i Danmark har man allerede i henved 20 Aar udrustet alle Feltbatterier med samme Slags Skyts, et Exempel, som Norge og Sverige ere i Færd med at følge; Stormagternes Hære have derimod endnu beholdt lette og svære B., udrustede i Frankrig f. Ex. med 8 og 9cm., i Tyskland med 7,5 og 8,8cm., i Østerrig og Italien med 7,8 og 8,7cm. Kanoner. Dengang man kun havde glatløbede Kanoner, var Forskjellen mellem lette og svære B. mere udpræget end nu, idet man dengang i langt højere Grad maatte vælge mellem let, men lidet virksomt, og virksommere, men tungt og lidet bevægeligt Skyts; de lette B. havde da oftest 6pds., de svære 12pds. Kuglekanoner (s. Kanon), blandede med enkelte Granatkanoner eller Haubitser; undtagelsesvis vare Feltbatterier udrustede alene med disse sidste to Slags Skyts. I Danmark ere Feltbatterierne alle kjørende, d. e. Kanonernes Lavetter og Forstillinger ere indrettede saaledes, at Betjeningsmandskabet med Undtagelse af de faa, som ere beredne, kan sidde op paa dem og kjøre; i Norge ligesom i de fleste andre Lande har man ogsaa ridende B., hvis Mandskab helt eller for største Delen er beredent; Fodbatterier, hvis Folk til Fods maatte følge Kanonerne, som derfor ikke kunde bevæge sig meget hurtig, ere nu alle Vegne afskaffede for Feltartilleriet. Til Anvendelse i vanskelig fremkommeligt Terrain haves i flere Lande Bjærgbatterier, hvis Kanoner og Materiel dels føres paa Heste eller Muldyr, dels anbringes paa enspændte Kjøretøjer; i Norge har man saaledes 7,6cm. Bjærgbatterier paa 4 Stk. Kanoner med 2 Officerer, 71 Md., 36 Heste og 15 Kjøretøjer. Stundum har man til Brug fornemmelig i forskansede Stillinger udrustet Positionsbatterier, d. e. tildelt B. Skyts, som vel lader sig kjøre fra Sted til andet, men dog er for tungt og for langsomt til som de egentlige Feltbatterier at følge de andre Vaabenarters Bevægelser. — Ved B. forstaar man ogsaa et alene til Opstilling af Skyts anlagt Befæstningsværk, sædvanlig af ganske simpel Construction, med det dertil hørende Artilleri; efter Bygningsmaaden kaldes saadanne B. forsænkede, forhøjede eller horizontale, efter som Standpladsen for Skytset bag Brystværnet ligger under, over eller paa Terrainets naturlige Overflade. Kystbatterier anlægges ved Kysten for at forsvare et Indløb, en Ankerplads eller en Havn mod fjendtlige Skibe; de bevæbnes med det sværeste Skyts. Belejringsbatterier anlægges under Løbet af en Belejring mod en Fæstning, for med deres Skyts at bringe dennes Ild til Tavshed og omsider forberede Stormen: af dette Slags har man Morterbatterier, bevæbnede med Morterer, som kaste Bomber mod Fæstningsværkerne og den bag ved liggende By; Demonterbatterier, hvis Kanoner skulle søge at træffe Artilleriet paa Fæstningsværkerne ved Beskydning fra Fronten; Ricochet- og Enfilerbatterier, som anlægges paa et Punkt i Forlængelsen af en Fæstningslinje for at skyde paa langs ned ad den; Brechebatterier, hvis Øjemed er at nedskyde Fæstningsværkernes Beklædningsmur. Forsvareren af en med detacherede Forter forsynet Fæstning er, for at Forterne ikke alene skulle have at modstaa og modvirke Angriberens Beskydning, ofte nødt til i de aabne Mellemrum mellem Forterne at anlægge saakaldte Mellembatterier. — Paa større Krigsskibe forstaar man ved B. et lukket Dæk med Kanonporte i Skibssiden til Opstilling af Skytset; en Fregat havde saaledes 1, et Linjeskib 2, en Tredækker 3 B. **Elektrisk B.**, flere Leidnerflasker, hvis udvendige Belægninger ere forbundne med hverandre saa vel som de indvendige. Virkningen er ganske den samme som den af en Leidnerflaske, hvis belagte Overflade var lig med B.s. Udladningen af B. kan bringe Metaltraade til at gløde, smelte og fordampe, sprænge fugtige Legemer og Glas og antænde brændbare Stoffer. Et sammensat galvanisk Apparat kaldes et **galvanisk B.**

Battersea [bättersih], tidligere en af Londons Forstæder, s. for Themsen, udgjør nu en Del af Staden og har en smuk Park.

Batteux, Charl. [tøh], fransk Æsthetiker, f. 1713, blev 20 Aar gl. Professor i Rhetorik i sin Fødeby Reims, siden i latinsk og græsk Philosophi ved Collége de France i Paris. Hans »Traité des beaux-arts, réduits à un même principe«, 1746 (anden Udg. fra 1765 hedder »Cours de belles lettres ou principes abrégés de la littérature) var længe i stor Anseelse især uden for Frankrig. Den gaar ud fra Opfattelsen af Kunsten som den skjønne Naturs Efterligning; Regler fremsættes i dogmatisk Tørhed og oplyses med Exempler fra Oldtidens og Frankrigs Forfattere. Desuden oversatte han Horats, skrev Afhandlinger samt en »Collection de mémoires sur les Chinois«, siden fortsat af de Guignes. Han var Medlem af Académie des inscriptions, siden af Académie française. D. 1780.

Batthyányi [batjähnji], en af de ældste og rigeste ungarske Adelsætter, der fører sit Stamtræ tilbage til en af Arpads Underhøvdinger (890) og har Navn af Godset Batthyan ved Stuhlweissenburg. Af denne Slægt er udgaaet flere tapre Krigere, der have udmærket sig i Krigene mod Tyrkerne som Baner af Kroatien, saaledes **Frants** B., f. 1497, d. 1566, og **Balthasar** B., f. 1538, d. 1590. — **Casimir** B., f. 4 Juni 1807, var fra 1840 en af Lederne for Oppositionen paa Rigsdagen og støttede med sin Formue redebon ethvert almennyttigt Foretagende. I Oct. 1848 blev han Medlem af Udvalget for Landets Forsvar og skulde særlig varetage Udenrigsforholdene; men da han tillige var Overgespan i Grevskabet Baranya, drog han derhen og kæmpede tappert mod Kroaterne. I Apr. 1849, efter Ungarns Uafhængighedserklæring, overtog B. Udenrigsministeriet, fulgte i Aug. med Kossuth til Tyrkiet og døde i Paris 13 Juli 1854. — **Ludvig** B., f. 9 Apr. 1809, var i sin Ungdom Officer, foretog omfattende Rejser i Europa og Østerlandene og var siden 1840 en af de ypperste Oppositionstalere i Magnathuset. Særlig kæmpede han mod Grev Apponyis System, at indsætte kongevalgte Vicegespaner til at forvalte Grevskaberne, og støttede 1847, skjønt

selv Aristokrat, Kossuths Valg. I Marts 1848 blev B. af sin mangeaarige Ven, Palatinen Erkehertug Stephan, udnævnt til Førsteminister i Ungarns første selvstændige Ministerium og søgte ærlig at vedligeholde Forbindelsen med Østerrig; men da Banen Jellacic gjorde Indfald i Ungarn fra Kroatien, og Regeringen i Wien gav ham Medhold, skjønt Kejseren lod Ministeriet i Pest betegne ham som Oprører, opgav B. sin Stilling i Sept. Da den ungarske Rigsdag 1 Jan. 1849 fra Pest flyttede til Debreczin paa Grund af de østerrigske Troppers Fremrykning, forblev B. i Pest og gik med en Deputation til Fyrst Windischgrätz, som dog nægtede at ville „underhandle med Oprørere". Faa Dage efter blev B. fængslet og 5 Oct. af Krigsretten i Pest dømt til at hænges. For at undgaa denne Dødsmaade søgte B. at skære Halsen over paa sig; han døde ikke af Saarene, men blev skudt 6 Oct. 1849. Hans store Godser inddroges, og hans Enke, Grevinde Antonia Zichy, drog med sine 3 Børn til Udlandet; men 1868 bleve Godserne tilbagegivne, og i Juni 1870 blev hans Lig med stor Højtidelighed bisat i et Mausoleum i Pest.

Battle [battl], Stad i England, Sussex-Shire, 10 M. s. s. ø. for London. 3,000 I. Rester af et af Vilhelm Erobreren stiftet Abbedi. I Nærheden stod 1066 det afgjørende Slag, der sædvanlig kaldes Slaget ved Hastings, og som gjorde Vilhelm Erobreren til Herre over England.

Batucki, M., polsk Digter, f. i Krakow 1837, nærmest bekjendt ved sine let formede, populære og localfarvede Komedier. Hans frugtbare Pen har ogsaa leveret Dramaer og lyriske Digte.

Batuécas kaldes to Dale paa Grænsen af de spanske Prov. Estremadura og Leon, der ligge saa dybt mellem Bjærge, at de selv i de længste Sommerdage kun i 4 Timer beskinnes af Solen. Et Sagn, som fortæller, at to flygtende Elskende først have opdaget disse Dale, har Mad. Genlis lagt til Grund for en Roman »Les Batuécas«.

Batu Khan, Sønnesøn af Dschingiskhan, overtog Herredømmet i den nordlige Del af dennes Rige og førte sine Horder imod Vest, undertvang 1240 største Delen af Rusland og hærgede frygtelig i Polen og Ungarn. D. 1256.

Batum, befæstet Stad i russisk Transkaukasien, ved Østenden af det sorte Hav, har en yderst usund Beliggenhed; men Udtørringen af de nærliggende Sumpe skrider rask fremad. Ved en Sidebane forbunden med Linjen Poti-Baku. Vigtig Handelsplads. 22,000 I. God Havn, der staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Odessa, Trapezunt og Constantinopel. Afstodes 1878 til Rusland.

Batúrin, Stad i Rusland, Gouv. Tschernigov, 14 M. ø. for T. 2,000 I. B. var Kosakhetmanen Mazeppas Residens.

Batzen, ældre Mønt i Schweiz, af Værdi c. 10 Øre.

Baudeau, N. [baadöh], f. 1730 i Amboise, blev opdraget til den gejstlige Stand og blev ogsaa Abbé; grundlagde 1765 et Tidsskrift »Ephémérides du Citoyen«, der bl. a. stillede sig til Opgave at bekæmpe den af Quesnay stiftede økonomiske Skoles (Physiokraternes) Lærdomme, men blev snart overbevist af sine Modstandere, saa at han ganske sluttede sig til Quesnays Anskuelser og fornemmelig har erhvervet sig et literært Navn ved sine Bestræbelser for at udbrede den physiokratiske Lære og gjøre den tilgængelig for Mængden. D. 1792.

Baudelaire, Charl. Pierre [baadelähr], fr. Digter, f. 1821, udgav 1857 Digtsamlingen »Fleurs du mal«, i Anledning af hvilken han blev anklaget for Brud paa Moralen. Han var en phantastisk spændt Natur med Hang til det paradoxale. Han døde 1867, og 1869 udgaves hans samlede Digtninger og Brevvexling. Hans kjække Naturalisme har haft Indflydelse paa en hel Slægt af yngre franske Lyrikere.

Baudin, Charles [baadængh], fransk Admiral, f. 1792, mistede 1808 i en Træfning med engelske Skibe i det indiske Hav sin ene Arm, men blev dog i Tjenesten og udmærkede sig 1812 ved at føre en Del Skibe i Convoi fra Genua til Toulon. Til Løn blev B. Capitain, men udtraadte af Flaaden 1815 og grundlagde et Handelshus i Havre. 1830 traadte B. paa ny i Tjeneste og sendtes 1838 til Haïti, hvor han udjævnede nogle Tvistigheder mellem den franske og haïtiske Regering. B. blev nu Contreadmiral og sendtes s. A. til Mexico for at kræve Oprejsning for Voldsomheder imod franske Kjøbmænd. Da Underhandlingerne ikke førte til noget, ødelagde B. ved Bombardement Fortet St. Juan d'Ulloa ved Veracruz og nødte Mexico til at give efter. 1840 sendtes B. som Viceadmiral i et lignende Hverv til Buenos Ayres, men udrettede kun lidet; var 1841 en kort Tid Marineminister og derefter Søpræfect i Toulon. 1848 anførte B. Flaaden i Middelhavet og optraadte 15 Maj i Neapel imod Troppernes og Lazzaronernes Voldsgjerninger mod Borgerne, ligesom han i Sept. værgede Staden Messina mod Ødelæggelse af de neapolitanske Tropper. 1849 trak B. sig tilbage fra Tjenesten og døde 9 Juni 1854.

Baudin, J. B. Alph. V. [s. o.], fransk Politiker, f. 1801, var 1837—39 Overlæge i Zouavcorpset og skrev flere dygtige lægevidenskabelige Skrifter; sluttede sig tidlig til Revolutionsmændene og deltog i Urolighederne 15 Maj 1848; valgtes 1849 til Nationalforsamlingen og hørte til „Bjærget". Da B. 3 Dec. 1851 i Forstaden St. Antoine opmuntrede Folket til at gribe til Vaaben imod Statscoupet, og en Arbejder svarede: „Tror De, vi ville slaas, for at De kan beholde Deres 25 Frcs." (Dagpenge), svarede B.: „Saa skal jeg vise, hvorledes man kan lade sig slaa ihjel for 25 Frcs.", steg op paa en Barrikade og faldt snart efter for et Skud i Panden. Mindet om B. fremdroges 1868, og 2 Nov. (Allesjælesdag) fandt republikanske Demonstrationer Sted ved Graven. Anklagen mod de derved fængslede gav Gambetta og andre frisindede Sagførere (Em. Arago, Crémieux) Lejlighed til at rette voldsomme Angreb mod Kejserdømmet. Senere rejstes et Mindesmærke ved Graven.

Baudiot, C. N. [baadiöh], f. 1773 i Nancy,

d. 1849 i Paris. Betydelig Violoncellist og Lærer ved Conservatoriet; havde væsentlig Del i den af Baillot, Catel og Levasseur redigerede Violoncelskole og skrev mange, navnlig i instructiv Henseende værdifulde Compositioner for sit Instrument.

Baudissin, en gammel adelig tysk Slægt, der har Navn af Staden Budissin ell. Bautzen i Øvre-Lausitz. Den uddøde der 1682, men ved **Wolf Heinr. v. B.**, Feltherre i Trediveaarskrigen i dansk, svensk og sachsisk Tjeneste, d. 1646, forplantedes den til Holsten. — **Gust. Adolf v. B.**, Søn af den foregaaende, var dansk General og derpaa Statholder i Jever, d. 1695. — **Wolf Heinr. v. B.**, Sønnesøn af hin, tjente i den spanske Arvefølgekrig i Spidsen for et dansk Regiment under Eugen og Marlborough, gik derpaa i den polske Konge August II.s Tjeneste og blev 1741 ophøjet til Rigsgreve; d. 1748. — **Heinr. Friedr. v. B.**, f. 1753, Sønnesøn af den foregaaende, dansk Gesandt i Berlin, var gift med den ved sin literære Virksomhed bekjendte Grevinde Carol. Adelh. Schimmelmann; han døde 1818. — Hans Broder, Grev **Carl Ludv. v. B.**, var dansk Generallieutenant og Commandant i Kjøbenhavn; d. 1814. — Grev **Wolf Heinr. Friedr. Carl v. B.**, Søn af den foregaaende, f. 1789, d. 1878 i Dresden, var først i dansk Statstjeneste, men opholdt sig fra 1827 mest i Dresden, hvor han under Tiecks Tilsyn og Vejledning oversatte en stor Del af Shakspeare for den Schlegel-Tieckske Udgave; paa egen Haand udgav han under Titlen „Ben Jonson und seine Schule" en Række Oversættelser af gammelengelske Dramaer, desuden af Molière, Coppée o. a. — Grev **Otto Friedr. Magn. v. B.**, Broder til den foregaaende, f. 1792, var Oberstlieutenant og Commandeur for 16de Bataillon i Rendsborg, da Oprøret i Hertugdømmerne udbrød 1848. Han gik strax over til Insurgenterne og bidrog meget til at forlede Soldaterne til at bryde deres Troskabsed, var General i Insurgentarmeen ved Bov, Kolding og Isted og blev flere Gange saaret. Efter at Willisen havde nedlagt Overanførselen, blev denne tilbudt B., men han afslog den, da der ikke længer var nogen Udsigt til Sejer for Oprørerne. Han blev landsforvist af den danske Regering 1851 og tog sit Ophold i Hamborg; han døde 25 Juni 1865.

Baudrillart, Henri Jos. Léon [baadrijàhr], f. 1821 i Paris, Prof. i Statsøkonomi ved Collége de France, fra 1855 en længere Tid Hovedredacteur af »Journal des Economistes« og Forfatter til en stor Del økonomiske Afhandlinger, har desuden udgivet bl. a.: »Jean Bodin et son temps« (1853), »Manuel d'économie pol.« (1857), begge belønnede med Prix Monthyon, »Des Rapports de la Morale et de l'Econ. pol.« (1860), prisbelønnet af Académie française, »Histoire du luxe« (1878) m. fl.

Baudry, Paul Jacq. Aimé [baadrīh], fransk Maler, f. 1828 i Laroche sur Yon i Vendée, viste tidlig et saa fremragende Talent, at han 1850 vandt den store Pris ved Akademiet i Paris, hvormed følger Stipendium til Rom. Her frigjorde han sig ganske fra den akademiske Stil og hengav sig til Studiet af Naturen. Som saa mange franske Kunstnere holder han af at gjengive den kvindelige Model under klassiske Navne: Venus, Diana o. l. Af historiske Billeder er hans „Charlotte Corday myrder Marat" det mest bekjendte. Udsmykningen af Foyeren i den store Opera i Paris er hans Værk.

Bauer, Bruno, den mest yderliggaaende negative Bibelkritiker i nyere Tid, f. 6 Sept. 1809 i Eisenberg i Hertugdømmet Sachsen-Altenburg, d. 13 April 1882, studerede i Berlin Philosophi og Theologi, hørte først til den hegelske Skoles orthodoxe Side og troede paa Overensstemmelsen af Aabenbaring og Tænkning; men som Privatdocent ved Universitetet i Bonn fra 1839 slog han pludselig om fra yderste Højre til yderste Venstre og fremsatte baade skriftlig og mundtlig de mest phantastiske Paastande om Christendommens og det nye Testaments Oprindelse. En forunderlig Blanding af fanatisk Had til Christendommen og skarp Logik, af ufrugtbar Dialektik og historiske Studier charakterisere B.s Skrifter. I sin Kritik af Evangelierne 1840—41 erklærede han disse for et Produkt af et lige saa raat som aandløst Bedrageri. Derfor blev det ham 1842 forbudt at holde theologiske Forelæsninger; han flyttede da til en ham tilhørende Landejendom ved Berlin, hvor han under Fortsættelsen af sin Forfattervirksomhed til sidst kom til saadanne Resultater som, at samtlige paulinske Breve vare nægte, at Christendommen var et Produkt af Kejsertidens eklektiske romerske Philosophi, og at Seneca var dens egentlige Ophavsmand. Theologerne af troende Retning anse B. for en værdifuld Støtte imod hans Vilje, idet de i ham se et Vidnesbyrd om, hvilke Urimeligheder den negative Kritik fører til i sine Conseqvenser.

Bauer, Caroline, f. 1808, en af Tysklands alsidigste Skuespillerinder, debuterede næppe 14 Aar gl. og spillede senere i Berlin, Petersborg, Wien og Dresden, lige stor i tragiske og i komiske Roller. Allerede 1829 trak hun sig, i sit Talents fulde Blomstring, tilbage fra Scenen og blev — efter hvad hun selv fortæller i sine Memoirer — som Grevinde af Montgoméry i samme Aar formælet med den senere Konge af Belgien, Prins Leopold af Sachsen-Koburg-Gotha, fra hvem hun skal være bleven skilt i 1831. 1844 ægtede hun Grev Broël-Platen og døde 18 Oct. 1877.

Bauer, Clara, tysk Romanforfatterinde, bekjendt under Pseudonymen Karl Detlef, f. 1836, levede 1860—66 i Rusland og underviste i Musik. 1869 udkom hendes Novellesamling „Unlösliche Bande"; i „Bis in die Steppe" (1869) skildrer hun russiske Ejendommeligheder. Rækken af hendes større Romaner sluttede med „Benedikta" (1876). Hun døde s. A. i Breslau. Senere udgaves „Russische Idyllen" (1878).

Bauernfeld, Ed. v., f. 1802 i Wien, var juridisk Embedsmand, da han optraadte som Forfatter til talrige Lystspil, der navnlig bevæge sig i Samtiden og søge at skildre dens aandelige Strømninger. Hans staaende Helt er den blaserede Ungkarl, der forædles ved Kjærlighed til en ædel Kvinde. Han har ogsaa strevet lyriske Digte og med Schumacher over-

sat Shakspeare. Endnu i 1882 har han leveret Tragikomedien: „Des Alcibiades Ausgang".

Bauernfänger, tysk, Bondefanger, En, der trækker enfoldige Mennesker, især fremmede, op.

Bauhin [baaängh], to Brødre, berømte Botanikere: **Johannes B.**, f. 1541, d. 1613 som Læge i Montbéliard; **Caspar B.**, tillige dygtig Anatom, f. 1550, d. 1624 som Professor i Medicin og Botanik i Basel. De af dem forfattede botaniske Værker regnes med Rette blandt de vigtigste og mest omfattende, som Videnskaben ejer fra Tiden før Linné.

Baulit, en gullig, søjleformig affondret Bjærgart, en Trachyt, der danner største Delen af det 2,900 F. høje Bjærg Baula i den vestlige Del af Island. B. blev tidligere anset for en meget kiselrig Feldspat.

Baumannshulen og **Bielshulen**, mærkelige Drypstenshuler i Harzen i det brunsvigske Fyrstendømme Blankenburg, 8 M. s. for Braunschweig ved Fl. Bode, opdagede 1598 og 1672, strække sig henimod 1,000 F. ind i Bjærget og bestaa af flere Afdelinger.

Baumé, Ant. [baameh], Chemiker og Apotheker, f. 1728 i Senlis, d. 1804, Professor i Chemi ved Collége de Pharmacie i Paris. Hans »Eléments de pharmacie théorétique et pratique« (1762) var et for sin Tid udmærket og særdeles benyttet Værk.

Baumeister, Joh. Wilh., f. 1804, d. 1846, Prof. ved Veterinærskolen i Stuttgart, har strevet flere fortrinlige Værker især over Husdyravl med udmærkede Illustrationer efter hans egne Tegninger.

Baumgarten, Alex. G., tysk Philosoph, f. 1714 i Berlin, studerede Theologi og Philosophi i Halle, blev 1740 Professor i Philosophien i Frankfurt a. d. O., hvor han døde 1762. B. er en af Wolffs dygtigste Disciple, en skarpsindig og klar Tænker, som consequent førte Wolffs System til dets Culminationspunkt. B. er bekjendt som den, der først begrundede Æsthetiken som selvstændig philosophisk Disciplin. Ideen til en Videnskab om det skjønne gav han først i Skriftet »De nonnullis ad poëma pertinentibus« (1735); senere udgav han sine »Aesthetica«, i hvis Fuldendelse dog Døden hindrede ham.

Baumgarten, Mich., f. i Holsten 1812, Privatdocent i Kiel 1839, Præst i Slesvig 1846, blev afskediget af den danske Regering som oprørssindet og blev derefter theol. Prof. i Rostock 1850, men her atter afskediget 1858, fordi han ved en Præsteconferens havde sat det Spørgsmaal under Debat, om en Revolution kunde retfærdiggjøres ud af Skriften. Nogle Skrifter, han udgav i Anledning af sin Afsættelse, skaffede ham gjentagne Gange Mulkter og Fængselsstraf; uden at beklæde noget Embede har han siden den Tid udfoldet en ikke ubetydelig Forfattervirksomhed og var 1865—77 i den tyske Protestantforening Føreren for den troende Minoritet.

Baumgarten-Crusius, Detl. C. W., tysk Philolog, f. 1786, d. 1845, er bleven bekjendt uden for Tyskland ved sine Udgaver af Klassikere, som af Homers „Odyssee" med Scholier, Suetonius o. a.

Baumgartner, Gallus Jak., schweizersk Statsmand, f. 1797 i Canton St. Gallen, valgtes 1825 til dets store Raad og efter Forfatningens Ombannelse 1831, hvori han tog virksom Del, til Landammann, altsaa Regeringens Leder. Ligeledes var B. Affending ved Forbundsdagen og hørte til det frisindede Parti, stemte bl. a. for Forbundsforfatningens Omdannelse og Sarnerforbundets Undertrykkelse og gjorde 1834 djærv Indsigelse mod de fremmede Magters Klager over Ramorinos Indfald i Savoien og 1836 mod Loven om de politiske Flygtninger. Særlig virkede han for Undervisningens Frihed og mod det katholske Præsteskabs Paastande, men den aargauske Klostersag bragte ham i Strid med hans tidligere Meningsfæller, og han nedlagde 1841 sin Plads i Regeringen. 1843 valgtes B. af Modpartiet, virkede for Jesuiterne og „Sonderbundet" og blev 1847 for en Tid fordreven. 1857 valgtes B. til det schweizerske Ständeraad og var 1859—64 paa ny Landammann i sit Canton. D. 1869.

Baumstark, Ed., tysk Nationaløkonom og Politiker, f. 1807, blev 1838 Professor i Greifswald og overtog 1843 Ledelsen af Landbrugsakademiet i Eldena (indtil 1876). 1848 var B. Leder for „Højre" i den preussiske Nationalforsamling imod det store demokratiske Flertal; men efter det reactionære Omslag hos Regeringen 1849 blev han Fører for det venstre Mellemparti i første Kammer og sendtes 1850 til Statshuset i Erfurt-Parlamentet. B. vedblev at kæmpe imod Manteuffels Styrelse, indtil Reactionen helt sejrede 1852. Universitetet i Greifswald kaarede B. 1854 til sin Repræsentant i Herrehuset, men Regeringen vragede ham, og først 1859 blev han indkaldt. 1867 valgtes B. til den første nordtyske Rigsdag.

Baunscheidtisme, en Art Acupunctur (s. d. A.), saaledes kaldt efter Carl Baunscheidt (d. 1860), som dertil construerede et eget Apparat, hvilket han kaldte „Livsvækker". Der frembringes derved en Mængde smaa Stik i Huden ned ad Ryggen, hvori indgnides en irriterende Olje, der følger med Apparatet, og derefter fremkommer et Udslæt. Han anbefalede Methoden især imod Rheumatisme, Lamheder og Koldfeber.

Baur, Ferd. Christ., tysk Theolog, f. 21 Juni 1792, d. 2 Dec. 1860, blev 1817 Prof. ved Seminariet i Blaubuuren og 1826 i Tübingen. I sine første Arbejder viste han sig som Discipel af Schleiermacher, vandt derpaa sin første Berømmelse ved som fuldkommen jævnbyrdig Modstander at optage en Kamp med Möhler, Katholicismens navnkundige Talsmand. Derpaa begyndte han Udarbejdelsen af en Række dogmehistoriske Monographier, der vidne om en overordentlig Lærdom og skarpsindig Combinationsevne; men sit egentlige Navn vandt han ved sin negative Kritik paa Isagogikens og Kirkehistoriens Omraade som Stifter af den Baurske eller Tübingske Skole. I Stedet for Schleiermacher var Hegel efter Haanden bleven B.s Læremester, og det kan med Rette siges, at det er Ideer, laante fra Hegels Philosophi, som B. og hans Disciple have søgt at gjennemføre i deres Fremstilling

af Kirkens Historie. Navnlig have de søgt at construere Christendommens Tilblivelseshistorie og ældste Udviklingshistorie efter Ideen om den dialektiske Udvikling, den igjennem indre Modsætningers indbyrdes Brydning foregaaende Udvikling, hvorved efter Hegel alt aandeligt Liv skal stride frem fra lavere til højere Udviklingstrin. Det første Led i en Udviklingsrække er aldrig det fuldkomne; derfor maa Christendommen ikke tænkes som fra første Færd fuldkommen færdig, som det absolute Produkt af en overnaturlig himmelsk Aabenbaring; nej, man maa lære at forstaa den som et naturligt, historisk Phænomen, fremgaaet af de ved Jødedommens Brydning med Hedenskabet den Gang forhaandenværende historiske Betingelser. Saaledes som Christendommen først blev forkyndt af Jesus og de 12 Apostle med Peder i Spidsen, var det kun en renset Judaisme, Jødechristendom. Mod denne Form optraadte Hedningeapostlen Paulus, idet han forkyndte Moselovens Ophævelse og Retfærdiggjørelsen af Troen, og idet han først gav Christendommen sin universalistiske Charakter ved at optage Hedninger i Menigheden. Derved opstod en Strid mellem den petrinske og den paulinske Opfattelse af Christendommen, og det nye Testaments Skrifter staa som Vidnesbyrd om Udviklingsgangen i denne Kamp. Kun Joh. Aabenb., som B. fortolker i saa jødisk Aand som muligt, og 4 af Pauli Breve, Rom., I og II Kor. og Gal., anser han for apostoliske; alle de øvrige ere Stridsskrifter, dels i paulinsk, dels i petrinsk Aand, affattede af ukjendte Mænd langt ned i det 2det Aarh. Forud for vore Evangelier staar en Evangeliestamme, hvoraf de nuværende Evangelier ere udarbejdede, Matthæusevangeliet nærmest i petrinsk og Lucasevangeliet i paulinsk Aand, hvorimod Marcusevangeliet tilhører Stridens sidste Stadium, idet her Modsætningen i det væsentlige er hævet, hvilket ogsaa skal være Tilfældet med „Apostlenes Gjerninger“, der i Forsoningens Interesse har lagt an paa at fremstille Peter i paulinsk og Paulus i petrinsk Belysning. Stridens endelige Resultat, Mediationen af Modsætningerne, foreligger i Johannesevangeliet, som er en ren ideel Composition uden historisk Betydning. Denne Kritik, der gjennemføres med stor Lærdom, men ogsaa med grænseløs Vilkaarlighed, har fremkaldt en rig Literatur i Tyskland; blandt B.s Disciple maa især nævnes Schwegler, Zeller og Hilgenfeld; men Skolen har ikke kunnet gjendrive de talrige Modskrifter af Thiersch, Hase (hos os af Scharling) o. fl., der klart have godtgjort, at de dristige Hypotheser staa i skærende Modsætning til de virkelige Resultater af en upartisk og fordomsfri Undersøgelse af de foreliggende historiske Vidnesbyrd.

Bautain [baatäng], Abbed, f. 1795 i Paris, blev 1813 Professor i Philosophi ved det katholske Seminarium i Strasburg og hævede ved sin sjældne Lærerdygtighed dette til høj Anseelse; men 1834 blev flere af ham fremsatte Lærersætninger forkjætrede; han blev nødt til at tilbagekalde og drog til Paris, hvor han blev en anset Prædikant.

Baute, norsk, krydse (i Sejlads).

Bautzen ell. **Budissin**, Stad i Kongeriget Sachsen, 7 M. ø. n. ø. for Dresden ved Floden Spree. 20,000 J. B. bestaar af den egentlige, med Mure omgivne Stad og 3 Forstæder. Smukke offentlige Bygninger, Appellationsret, Gymnasium, katholsk og protestantisk Seminarium. Fabrikation af Lærred, Klæde, Strømper, Læder, Papir og Krudt; Hammerværker. Vigtig Handel med Hør, Garn og Uld. B. er Hovedsædet for den lille sorbiske Nationalitet i Lausitz. — B.s Oprindelse taber sig i Begyndelsen af det 9de Aarh.; den blev begunstiget af de sachsiske Kejsere, men led i Tidens Løb meget af Krigstrængsler, navnlig i Hussiter-, Trediveaars- og Syvaarskrigen. I den nyere Tid er den bekjendt af den Sejer, som Napoleon I her vandt over Russerne og Preusserne 20—21 Maj 1813, dog ikke uden stort Tab, ligesom Sejren heller ikke skaffede ham nogen Fordel.

Bauxit (ell. Beauxit), et i den nyere Tid ved Beaux i Sydfrankrig, nær Avignon, fundet boluslignende Mineral, der indeholder Hydrater af Lerjord og Jærntveilte samt Kiselsyre i meget vexlende Mængdeforhold. Senere fundet i Krain og benyttes dels til ildfaste Lervarer, dels til Fabrikation af Alun og Aluminium til Aluminium-Bronze.

Bavăria, det lat. Navn for Bayern, er i den nyere Tid blevet tillagt en bekjendt Personification af Landet, en kolossal Malmstatue, som Kong Ludvig I lod Schwanthaler udføre 1844—50 for at pryde Pladsen foran „Ruhmeshalle“ paa Theresiaengen ved München; Statuen er 65 F. høj og staar paa et 30 F. højt Fodstykke. Indvendig fører en Trappe af 128 Trin op til Hovedet, hvori 8 Personer kunne rummes.

Bavēno, Landsby i Norditalien, ved Vestsiden af Lago Maggiore, med 1500 J., for største Delen Fiskere. Her er store Granitbrud, der navnlig ere bekjendte for de mægtige Monolither, der herfra ere bragte til Domkirken i Milano og Basilikaen San Paolo i Rom.

Baviān, den Mand, som har Vagt i en Baad for at have Tilsyn med denne, naar den ligger enten ved Land eller ved Siden af Skibet, medens dette er til Ankers.

Baviān (Cynocephalus), Slægt af de smalnæsede (den gamle Verdens) Aber, udmærket ved Lemmernes og Kroppens plumpe og kraftige Bygning, ved en mer eller mindre kort Hale, ved en stærkt fremtrædende Snude, som giver dem et hundeagtigt Udseende, og ved mægtige Hjørnetænder, der rage ud af Munden, samt ved en mere eller mindre langhaaret Pels. De klatre ikke paa Træer som andre Aber, men færdes især i kratbevoxede Klippeegne i Afrika og Arabien og foretage i store Flokke Vandringer ned i de lavere, dyrkede Strækninger for at udplyndre Haver og Marker. Vildhed, Vidskhed og Grimhed udmærke dem mere end nogen anden Abeform. Visse Arter udmærke sig, især Hannerne, ved en stor, nedhængende Manke. De ægte B. repræsenteres i Asien af Slægten Inuus (Macacus).

Bävius og **Mävius** omtales af Horats som et Par maadelige Digtere paa hans Tid, der bestandig reve ned paa de gode Digtere.

Bavne, Blus ell. Baal, som i Krigstid bruges til at signalisere en forud ventet Begivenhed, f. Ex. et fjendtligt Angreb, eller en forud aftalt Befaling, f. Ex. en Ordre til en afsondret Hærafdeling om uopholdelig at gaa angrebsvis til Værks; B. er paa en vis Maade den mest primitive Telegraph. Om Oldtidens og Middelalderens Brug af B. til hurtig at forplante Efterretningen om fjendtligt Anfald paa Landet vidne de mange Punkter i Danmark, der føre Navn af Bavnehøj. B. bestaar gjærne af en Tjæretønde paa en høj Stang; naar den tændes om Natten, kan Blusset ses meget langt borte, og selv om Dagen ses den opstigende Røg paa en ikke ringe Afstand.

Bautasten (isl. bautasteinn), rejste, utilhugne Stene, ofte ikke lidet over Mandshøjde (en enkelt endog 13 F. høj), forekomme paa mange Steder i Norden, dels staaende alene, dels samlede i større Antal og da undertiden ordnede i Rækker eller Kredse, dels anbragte paa eller ved Gravhøje. Disse B. rejstes enten til Minde om Mænd og Begivenheder eller som Mærker for Gravene, paa samme Maade som lignende Mindestene og Gravstene forekomme hos mange forhistoriske Folk. I Norden kjendes der enkelte Exempler allerede fra Bronzealderen; længere ned i Tiden blive de almindeligere og udstyredes med Runeindskrifter (s. Runestene). Sverige er navnlig rigt paa B.; i Raslunda Sogn, i det østlige Skaane, ses 63 paa et Sted. Den talrigste Gruppe, som kjendes, findes ved Carnac i Bretagne.

Baxe, at flytte en svær Gjenstand med en dertil indrettet Haandspage. En Kanon baxes, naar den stilles i den Retning, i hvilken Skuddet skal affyres.

Baxter, George, engelsk Miniaturmaler, f. 1805 i Lewis, d. 1867 i Sydenham, er især bleven bekjendt som Opfinder af det saakaldte Oljefarvetryk (1836), der dog først i den nyere Tid har naaet større Fuldkommenhed.

Baxter, Rich., anset engelsk Gejstlig, f. 1615, Præst i Worcester 1640, senere Feltpræst i Cromwells Hær, søgte at mægle mellem Presbyterianerne og de bispelige og overhovedet at modarbejde Tidens Fanatisme; Carl I.s Henrettelse misbilligede han. Efter Stuarternes Restauration blev han afsat, fordi han ikke vilde underskrive Uniformitetsacten, blev 1672 nonconformistisk Præst i London, men blev 1685 dømt til Fængselsstraf for sin Paraphrase til det nye Test. Sine sidste Dage levede han i Ro, efter at Vilhelm III havde indført religiøs Tolerance; d. 1691. I sin »Reformed Pastor« har han skildret et Ideal af en evangelisk Gejstlig, som han har Ord for selv at være kommen saa nær som nogen. I Prædestinationslæren sluttede han sig til Amyraut (s. d. A.), og dennes Tilhængere i England kaldes efter ham Baxterianere.

Bay, Dan. Vilh. Rud., f. 9 Juli 1791, d. 25 Maj 1856 i Kjøbenhavn som kgl. Kammermusicus, Professor og Cantor ved Holmens Kirke, blev 1808 Student og var 1816—31 ansat som Consulatsecretær i Algier. 1819 fik han Undervisning i Sang af Capelmester Serletti i Rom. Foruden det lille Syngespil „Lazarilla“ (1853), hvortil han selv skrev Texten, og som opførtes paa det kgl. Theater, har han componeret en stor Del Romancer og Sange, som i sin Tid vare meget yndede. Musiken til „Vift stolt paa Codans Bølge“ vil bevare hans Navn længst.

Bayämo, Stad paa Øen Cuba i Vestindien, 22 M. s. ø. for Puerto Principe. 7,000 J.

Bayard, Jean Franç. A. [bajähr], fransk Theaterdigter, f. 1796, d. 1853, var først Jurist, fik 1828 sin første Vaudeville »La reine de seize ans« opført, skrev siden en Mængde Stykker sammen med Scribe, Mélesville, Dumanoir, Vanderburch, Duvert o. fl. Blandt de bekjendteste ere: »Le gamin de Paris« (1836), »Le mari à la campagne« (1844), »Un fils de famille« (1852). Han har Vid og Lune, stor Opfindelsesevne, forstaar behændig at slynge en Intrigue som Forfatterne af Scribes Skole; Svagheden ligger i Charaktertegningen.

Bayard, Pierre du Terrail, Seign. de [s. o.], fransk Hærfører, f. 1476 paa Slottet B. i Nærheden af Grenoble, kaldtes for sine glimrende Ridderdyder »Le chevalier sans peur et sans reproche« (Ridderen uden Frygt og Lyde) og er stedse bleven nævnet med Beundring som en af den senere Middelalders ædleste Helte. Han var først Page hos Hertugen af Savoien, hvor den franske Konge Carl VIII saa ham og tog ham i sin Tjeneste 1495. Fra sit 19de Aar til sin Død tog han derpaa berømmelig Del i alle Carl VIII.s, Ludvig XII.s og Frants I.s Krige; overalt, hvor han kom frem, var han en Skræk for Fjenderne, men en Tilflugt og Trøst for de værgeløse under Krigens Trængsler. Under Ludvig XII forfulgte han i en Kamp ved Milano de flygtende Fjender med saa stor Heftighed, at han tillige med dem trængte ind i Staden og blev fangen, men Ludvig Sforza løslod ham uden Løsepenge af Beundring over hans Tapperhed. I Kampen med Spanierne reddede B. den franske Hær ved sit heltemodige Forsvar af en Bro over Garigliano. Med lige Berømmelse kæmpede han med Genueserne og Venezianerne, ligesom ogsaa 1513 i Picardie med Englænderne. Under Frants I aabnede han den franske Hær Vejen over Alperne til Piemont, tog den fjendtlige Hærfører Prosper Colonna til Fange og havde væsentlig Del i den vigtige Sejer ved Marignano, hvorved Milano faldt i de franskes Hænder; dette skaffede B. den udmærkede Ære, at Frants I lod sig slaa til Ridder af ham med hans eget Sværd. Da Kejser Carl V 1520 faldt ind i Champagne, nødte B. ham til at trække sig tilbage, og da Genua kort efter gjorde Opstand, undertvang han dette. Da Frants I 1523 søgte at tilbagevinde Milano, blev B. atter sendt til Italien; men Lykken vendte sig mod de franske, som maatte trække sig tilbage, og da B. ilede frem for at frelse den flygtende Hær, gjorde en Geværkugle Ende paa hans berømmelige Helteliv i Nærheden af Lodi 30 Apr. 1524. Hans Lig, der blev udleveret Frankrig af Fjenden, blev bisat i et Franciskanerklosters Kirke i Nærheden af Grenoble.

Bay City [bæh sitti], Stad i Michigan i de forenede Stater i Nordamerika, ved det indre af Saginaw-Bugten. 21,000 J. (1881). Livlig Handel og Skibsfart paa Huron Søen.

Bayer, Joh., Sagfører i Augsburg, meget bekjendt ved sin »Uranometria«, Augsb. 1603, et Himmelatlas med 51 Kort, der holdt sig i Brug i henved 200 Aar. Heri indførte han de endnu brugelige Betegnelser af Stjernebillledernes enkelte Stjerner ved Bogstaver.

Bayern (Baiern), Kongerige i det sydvestlige Tyskland, næst Preussen den største Stat i Riget, bestaar af to ved Storhertugdømmerne Baden og Hessen adskilte Dele, af hvilke den østlige, det egentl. B., omgives af Württemberg, Baden, Hessen, preussisk Provins Hessen-Nassau, de thüringske Stater, Sachsen, Østerrige (Böhmen, Øvre-Østerrige, Salzburg og Tirol) og Bodensøen, og den vestlige, Pfalz eller Rhinbayern, af Hessen, Baden, Elsaß-Lothringen og Rhinpreussen. Landet deles i 8 Kredse:

	□ M.	Befolkn. 1880.
Øvre-B.	303,7.	952,000.
Nedre-B.	195,4.	647,000.
Øvre-Pfalz og Regensburg	175,5.	529,000.
Øvre-Franken	127,1.	575,000.
Nedre-Franken	152,5.	626,000.
Mellem-Franken	137,5.	644,000.
Schwaben	178,2.	635,000.
Pfalz	107,6.	677,000.
	1,377,5.	5,285,000.

Højdeforhold. Donaudalen deler det egentl. B. i to Dele, af hvilke den mindre sydlige hører til Alpernes System, den større nordlige til de rhinske og mellemtyske Bjærge. B.s Sydgrænse dannes af Alperne, nemlig Allgäuer-A. med Mädelergabel (8,400 F.) mellem Bodensøen og Lech, de bayerske A. med Zugspitze (9,500 F., den højeste Tinde i det tyske Rige) mellem Lech og Inn, og mellem Inn og Salzach en Del af Salzburger-A., nemlig det herlige Alpelandskab Berchtesgaden omkring Königssee (Watzmann, 8,700 F.). Alle disse Bjærge høre til Kalkalperne, men hertil slutte sig lavere Parallelkjæder, som høre til Sandstensalperne. A. gaa mod N. efterhaanden over i den schwabisk-bayerske Højslette (Middelhøjde 1,600 F.), som langs Donau og dens Bifloder danner fuldstændig jævne Flader med store Sump- og Mosestrækninger (Donauried, s. v. for Donauwörth, Donaumoos, s. v. for Ingolstadt, Dachauermoos n. v. og Erdingermoos n. ø. for München). Landstrækningerne n. for Donau fremtræde under andre Overfladeformer. Paa Grænsen af Böhmen strækker sig Böhmerwald (Arber, 4,650 F.), hvis sydvestlige Del, Bayerwald, mellem Regensburg og Passau, naar helt frem til Floden. Det nordøstlige Hjørne af B. opfyldes af Fichtelgebirge (Schneeberg, 3,380 F.). Nordvest for samme ligger Frankenwald, en Højslette af Skiferstén med enkelte lave, afrundede Toppe (Döbra, 2,540 F.). Landets nordvestlige Hjørne opfyldes af den vulkanske Bjærgmasse Hohe-Rhön med sine afrundede Basalttoppe (Kreuzberg, 2,960 F.), og hertil slutter sig mod S. det skovrige Højbelandskab Spessart (Geiersberg, 1,960 F.). Ogsaa Odenwald sender enkelte Forgreninger ind i B. Vandskjellet mellem Donau og Main dannes af tvende Højdedrag, som adskilles ved den store Slette omkring Floden Regnitz. Det vestlige af disse Højdedrag, Frankenhöhe, betragtes som en Fortsættelse af Rauhe Alp og fortsættes selv i Steigerwald (Frankenberg, 1,600 F.), som naar frem til Main. Det østlige Højdedrag, Fränkischer Jura, støder op til Fichtelgebirge; den nordlige Del med mærkelige Huledannelser kaldes ogsaa Fränkische Schweiz. Nord for disse Højdedrag breder sig den frankiske Højslette omkring Floden Main, og mellem den frankiske Jura og Böhmerwald ligger den øvrepfalziske Højslette omkring Floden Naab. Rhinbayern er mod V. opfyldt af Hardt (Donnersberg, 2,200 F.), en Fortsættelse af Vogeserne. Den østlige Del hører til den herlige øvrerhinske Lavslette og vandes af en Del Smaafloder (Lauter, Queich, Speyerbach), der alle flyde til Rhinen, som danner Grænsen mod Baden. — Floder. Den største Del af det egentl. B. hører til Donaus Omraade. Denne er sejlbar under hele sit Løb i B. og optager her en Mængde Bifloder, af hvilke de betydeligste ere fra S. Iller, Lech, Isar og Inn, og fra N. Wörnitz, Altmühl, Naab og Regen. De frankiske Kredse høre væsentlig til Mainflodens Omraade. Main udspringer paa Fichtelgebirge og løber med store Krumninger mod V. til Rhinen; hele dens øvre og mellemste Løb falder i B., og den optager her fra S. Regnitz, der dannes ved Foreningen af Pegnitz og Rednitz, og fra N. den frankiske Saale. I B.s nordøstlige Hjørne have Saale og Eger deres Kilder, og mod S. V. have nogle Smaabække deres Løb til Bodensøen og saaledes til Rhinen. — Søer. Det nordøstlige Hjørne af Bodensøen hører til B. De smukke Søer i Øvre-B. ligge dels mellem selve Alperne, dels ved sammes Fod paa den bayerske Højslette; til Isars Omraade høre Walchen-, Kochel-, Ammer- og Würm- eller Starnberger-Søerne; til Inns Omraade høre Tegern-, Chiem-, Königs- og Waginger-Søerne. — Klimaet er tempereret og i det hele sundt, mildest i Pfalz og Maindalen (Middeltemperaturen 10°), men betydelig køligere paa den bayerske Højslette (München og Augsburg omtr. 8°) og i de egentlige Bjærglande, der have lange og strænge Vintre. — Jordbund og Frembringelser. B. er væsentlig et agerdyrkende Land; to Tredjedele af Befolkningen leve umiddelbart eller middelbart af Jordbrug; af det samlede Areal falde 41 pCt. paa Agerland og Havejord, 20 pCt. paa Eng og Græsland, 33 pCt. paa Skov, og 6 pCt. ligge udyrket hen. Af Korn dyrkes mest Havre, dernæst Byg, Rug og Hvede; vigtig er dernæst Kartoffelavlen, samt Dyrkning af Raps, Hør, Hamp og Tobak. Fortrinlig Humle ud-

føres især fra Mellemfranken, Vin og Træfrugt fra Pfalz og Nedrefranken. Kvægavlen er betydelig; 1873 angaves Bestanden til 353,000 Heste, 3,066,000 Stkr. Hornkvæg, 1,342,000 Faar, 194,000 Geder og 872,000 Svin; samtidig udgjorde Bistadernes Antal 339,000. Af Vildt findes temmelig mange Gemser, Hjorte, Raadyr, Harer og Ræve, derimod ere Bjørne og Losser nu udryddede, Ulven, Vildkatten og den store Hornugle forekomme kun sjælden, og Kongeørnen findes kun i Højbjergene. Af det hele Skovareal er en Tredjedel Statsskove, og det aarlige Udbytte anslaas til en Værdi af omtr. 50 Mill. Kr. Af **Mineralprodukter** er Salt det vigtigste; 1879 var Udbyttet 877,000 Ctr.; Salinerne findes især i de salzburgske Alper (omkring Berchtesgaden); af Raajærn blev der s. A. indvundet 1,400,000 Ctn. og af Stenkul 10 Mill. Ctn. Af andre Mineralier og Metaller indvindes kun ubetydeligt. B. har en stor Mængde **Mineralkilder**, især i Franken og Øvrebayern, saaledes Jærnkilderne i Alexandersbad, Brückenau, Steben, Svovlkilderne i Kreuth og Wipfeld, Kogsaltkilder i Kissingen, Reichenhall og Dürkheim, Surbrønde i Heilbrunn, Kissingen og Wiesau osv. — **Industrien** er i rask Udvikling, navnlig siden Næringsfriheden af 1868. I 1879 fandtes 20 Højovne, som leverede 618,000 Ctn. Rujærn, fremdeles en Mængde Jærnstøberier, Hammer-, Valse-, Traad- og Staalværker; Maximilianshytten i Øvre-Pfalz er et af Tysklands største Jærnværker. Bæverier findes i Rhön og Bayerwald, men navnlig i Augsburg, og Garverierne (Nürnberg, Passau, Aschaffenburg, München) ere bekjendte for Produktets Godhed; Metalvarerne fra Nürnberg, Naalemagerarbejderne fra Schwabach, Glasvarer fra Theresienthal, Træskærerarbejder fra Ammergau og Berchtesgaden, optiske Instrumenter fra Fraunhofer og Steinheil i München ere ligeledes vel bekjendte. B. overgaar alle andre Stater i Ølbrygning baade med Hensyn til Mængde og Godhed; 1879 leverede 5,600 Ølbryggerier tilsammen 9 Mill. Tønder Øl. Af andre ret vigtige Industrigrene kan endnu mærkes Blyantsfabrikationen i Nürnberg og Regensburg, Fabrikationen af Farver i Nürnberg og Schweinfurt og af Violiner i Mittenwald. De betydeligste Fabrikstæder ere Nürnberg med Fürth, Augsburg, München og Ludwigshafen. — **Handelen.** Da B. er et Indland, kan den udenlandske Handel ikke være af stor Betydning; de betydeligste Handelstæder ere Augsburg, Nürnberg med Fürth, München, Regensburg og Passau. De vigtigste Udførselsgjenstande ere Korn, Tømmer, Salt, Hornkvæg, Uld, Øl, Vin, Humle, Maskiner, optiske Instrumenter, Nürnbergerkram. Paa Donau, Main og Rhinen drives en meget omfattende Flodskibsfart. Af Landevejene ere 920 M. Statsveje, Resten Districts- eller Sogneveje. B. var det første Land i Tyskland, hvor der aabnedes en Jærnbane (Dec. 1835 mellem Nürnberg og Fürth); 1881 havde Jærnbanerne imidlertid en Længde af 644 M., hvoraf de 560 tilhørte Staten. Længden af Telegraphlinjerne var 1880 omtr. 1080 M. med 4,680 M. Traadlængde og 1100 Stationer. Af Kanaler har kun den 1836—45 byggede 23 M. lange **Ludvigs Kanal** nogen Betydning; den forbinder Altmühl med Regnitz, altsaa Donau med Main og Rhinen; dens Fald fra Neumarkt til Bamberg er 600 F., og den har paa denne Strækning 100 Sluser. Kanalen er navnlig af Vigtighed for Tømmer- og Trætransporten. — **Religionsforhold og Undervisningsvæsen.** 1875 var af Befolkn. 71 pCt. Katholiker, 27½ pCt. Protestanter (Lutheranere og reformerte) og omtr. 1 pCt. Jøder. I Spidsen for den katholske Cultus staa Ærkebiskopperne af München-Freising og Bamberg med 6 Bispedømmer. Den protestantiske Cultus staar i det egentl. B. under Overconsistoriet i München, i Pfalz under Consistoriet i Speyer; Undervisningsvæsenet har vel ikke ganske kunnet unddrage sig den klerikale Paavirkning, men er dog i det hele ordnet paa en hensigtsmæssig Maade. Almueundervisningen besørges først og fremmest af de „tyske Skoler", af hvilke der 1877 var 7,000 (omtr. 4,900 katholske, 1,900 protestantiske, 100 jødiske og 100 blandede) med 11,000 Lærere og Lærerinder; hertil komme Fortsættelses- og Søndagsskoler. Desuden findes 6 Døvstummeanstalter, 3 Blindeinstituter og et Institut for Krøblinger. Folkeskolelærerne uddannes i 32 Præparandskoler, 7 Seminarier for Lærere, 3 for Lærerinder og 4 fuldstændige Uddannelsesskoler. Den højere Undervisning sker i 44 Latinskoler, 33 Gymnasier, forbundne med Latinskoler, 8 Lyceer eller Specialskoler for de almindelige (saakaldte philosophiske) og theologiske Discipliner og 9 Klerikalseminarier. Hertil slutte sig Universiteterne i München, Erlangen og Würzburg. Desuden findes 48 Realskoler, 6 Realgymnasier, 4 Industriskoler og den polytechniske Højskole i München. Af højere Fagskoler mærkes Forstskolen i Aschaffenburg, Landbohøjskolen i Weihenstephan og Dyrlægeskolen i München. Blandt Institutionerne for Videnskabernes Understøttelse og Fremme indtage det kgl. Videnskabsakademi i München og Statens videnskabelige Samlinger den første Rang. Det kgl. Bibliothek i München er det største i Tyskland med omtr. 1 Mill. Bind og 20,000 Haandskrifter. Siden Ludvig I.s Tid viser B. en ganske særlig Omsorg for Kunstens Fremme; der er et Kunstakademi og fortrinlige Gallerier og Museer i München. — **Statsforfatning.** Efter Forfatningen af 26 Maj 1818, som ændredes 1848 og 1871, er Regeringsformen indskrænket monarchisk. Kronen arves i den mandlige Linje af Huset Wittelsbach efter Førstefødselsretten, men vil efter Mandsstammens Uddøen gaa over til Kvinder og kvindelige Linjer. Kongen styrer Landet med 6 ansvarlige Ministre (Udenrigs-, Justits-, Indenrigs-, Kirke- og Undervisnings-, Finans- og Krigsminister) og deler Lovgivningsmagten med Landdagen, der bestaar af to Kamre. Rigsraadernes Kammer sammensættes af de myndige Prinser (1882 12), 3 høje Kronembedsmænd, Hovederne for de mediatiserede Standesherrer (16) og for de adelige Stamhuse, hvem Kongen har givet arveligt Sæde (23), de to katholske Ærkebiskopper og en af

Kongen valgt Biskop, Formanden for det protestantiske Overconsistorium og (14) af Kongen paa Livstid valgte Medlemmer. Andet Kammer tæller 159 Medlemmer (1 for 31,500 I.), der vælges paa 6 Aar i 63 Kredse, omfattende baade By og Land; enhver mandlig Statyder har Valgret med 21 Aars Alder; Valgene foretages ved hemmelig Afstemning, men middelbart; Valgmændene skulle være 25 Aar gamle, Medlemmerne 30. Finansperioden er toaarig, og en Regnskabsret paaser Bevillingslovenes Overholdelse. I Statsraadet have foruden Ministrene nogle Prinser og 6 af Kongen udnævnte Statsraader Sæde. B. deles i 8 Kredse, hver med en Regeringspræsident og en Kredsregering, samt et Kredsraad af Repræsentanter for de større Byer, Godsejerne, Præsterne og Landboerne og et staaende Kredsudvalg. Kredsene deles i 148 Districter, der styres efter samme Grundsætning som Kredsene; 29 større Byer staa umiddelbart under Kredsregeringerne; der er ialt 8,032 Communer. Den øverste Domstol er Landsretten i München; under den staa 5 Overlandretter, 28 Landretter og 270 Underretter. Til den tyske Rigsdag vælger B. 48 Medlemmer, og i Forbundsraadet har B. 6 Stemmer. — **Statshusholdningen.** Finanserne ere vel ordnede. Budgettet for 1882—83 er beregnet til omtr. 205 Mill. Kroner, hvorved Indtægterne ere satte 7 Mill. og Udgifterne 8 Mill. Kroner højere end det foregaaende Finansaar. De vigtigste Indtægtsposter ere: directe Skatter 22 Mill. Kroner, indirecte Skatter 59 Mill., Statsregalerne 92 Mill. (deraf Jærnbanerne alene 75 Mill.), Domainerne 29 Mill. (væsentlig af Statsskovene). Hovedposterne paa Udgiftssiden ere: Statsgjælden (Renter og Afdrag) 43 Mill. Kroner, Civilliste og Apanager 4½ Mill., Udenrigsministeriet og det kgl. Husministerium ½ Mill., Justitsministeriet 11 Mill., Indenrigsministeriet 16 Mill., Cultusministeriet 17 Mill., Finansministeriet 3 Mill., Matrikularbidrag (d. e. til det tyske Rige) 18 Mill., Pensioner 9 Mill., Oppebørsels- og Driftsomkostninger 80 Mill. Hertil komme endnu 38,860,000 Kroner i Hærudgifter, som særlig fastsættes og ikke opføres paa Budgettet. Ved Slutningen af Marts 1883 beløb Statsgjælden sig til 1,200 Mill. Kroner, men heraf ere 840 Mill. Jærnbanegjæld. **Hærvæsenet** er ordnet i Overensstemmelse med det tyske Forbunds Krigsforfatning. Den bayerske Hær er en selvstændig Del af den tyske Rigshær med særlig Krigsstyrelse og under Kongens Militærhøjhed; kun i Krigstilfælde staar den under Kejserens Overbefaling. Almindelig Værnepligt blev indført 1868. Hæren bestaar af to Armécorpser og udgjør 19 Linjeregimenter, 4 Jægerbatailloner, 10 Rytterregimenter, 4 Regimenter Felt- og 2 Regimenter Fodartilleri, 2 Batailloner Ingenieurer, 1 Jærnbanecompagni og 2 Trainbatailloner. Fredsstyrken er 50,000 Mand med 2,200 Officerer, i Krigstid derimod 164,000 Mand. B. har tre Hovedfæstninger: Ingolstadt, Germersheim og Ny-Ulm. — B. har ikke mindre end 9 **Ridderordener** og 4 Dameordener; de mest ansete ere Hubertus- og St. Georgsordenen, den hyppigst uddelte St. Michaels Fortjenstorden. Landets **Farver** ere hvidt og blaat. Hovedstad **München.**

Historie. Landets oprindelige Beboere vare de keltiske Bojer, som senere bleve fortrængte nord fra af Germanerne. Landet s. for Donau hørte til de romerske Provinser Vindelicia og Noricum. Mod Slutn. af det 5te Aarh. dannede Bajuvariernes (deraf Navnet B.) Forbund sig af flere tyske Stammer i Lighed med Frankernes og Alemannernes, og med Regensburg til Midtpunkt. I Spidsen for dem stode fra det 6te til det 8de Aarh. egne Hertuger af Agilolfingernes Slægt; den sidste var Thassilo II, som 788 blev afsat af Carl d. store, hvorpaa B. blev en frankisk Provins under Carolingerne, Hertugværdigheden afskaffet og en Statholder indsat. Da det carolingiske Hus i Tyskland uddøde med Ludvig Barn 911, valgte Bayrerne Arnulf II til deres Hertug; hans Strid med den tyske Konge Conrad I endte med, at han beholdt B. som Len af denne. I den følgende Tid var Landet Skuepladsen for idelige Kampe og Oprør, saa at der undertiden endog var to Hertuger ad Gangen. Mest bekjendte ere Hertugerne af det welfiske Hus (1070—1179), navnlig **Henrik d. stolte** (d. 1139) og hans Søn **Henrik Løve.** Efter at sidstnævnte var erklæret i Akten 1179 kom Landet endelig til Ro, da det af Kejseren blev givet som Len til Pfalzgreve **Otto af Wittelsbach** (d. 1183), der er Stamfader til det nuregerende Kongehus. Ligesom tidligere den bayerske Østmark (Østerrig) var bleven skilt fra B. som et eget Hertugdømme og ligeledes Kärnthen, saaledes kom nu Tirol under Hertugerne af Meran; derimod forøgede Ottos Søn Ludvig sine Lande med Pfalzgrevskabet ved Rhinen (Districterne om Mannheim og Heidelberg). Ludvig blev dræbt 1231; ved hans Sønnesønner Ludvig d. strænge og Henrik begyndte B.s Deling 1255, idet Ludvig fik Øvre-B. med Rhinpfalz og Henrik Nedre-B. Den sidstes Linje uddøde dog allerede 1340 med Hert. Johan, hvorpaa Nedre-B. igjen forenedes med Øvre-B. Men imidlertid var der foregaaet en Deling af længere Varighed mellem Ludvig d. strænges (d. 1294) to Sønner **Rudolf** og **Ludvig** (siden tysk Konge), af hvilke den første og hans Linje kom i Besiddelse af Pfalz, den den sidste af B., med gjensidig Succession og afvexlende Kurstemme mellem begge Linjer, men fra den gyldne Bulles Udstedelse 1356 var Kurværdigheden udelukkende hos den ældre, den pfalziske Linje (s. om denne **Pfalz**). Kong Ludvig, under hvem, som ovenfor anført, Nedre-B. forenedes med Øvre-B., da hans Svigersøn Hert. Johan døde uden Livsarvinger, erhvervede desuden betydelige Lande i Tyskland og Nederlandene og havde store Fortjenester af sit Stamlands Regering; men ved hans Død 1347 adsplittedes igjen hans Lande mellem hans Sønner, af hvilke Stephan blev Hertug af B. og forplantede Slægten der. Mellem Stephans 3 Sønner deltes B. efter hans Død, hvorved der opkom Linjer i Ingolstadt, Landshut og München; men det samledes igjen, efter at de 2 første vare uddøde, i

Beg. af det 16de Aarh. under Hert. Albrecht IV af Münchenerlinjen (d. 1508), som for at undgaa de skadelige Delinger med Landstændernes Samtykke 1506 ved en Huslov fastsatte Førstefødselsretten og Landets Udelelighed. Der havde nemlig efterhaanden udviklet sig en Slags landstændersk Forfatning i B. Stænderne bestode af Prælaterne, Ridderskabet og Repræsentanterne for Stæder og Flækker; uden deres Samtykke maatte ingen Skatter paalægges. Under Albrecht IV.s nærmeste Efterfølgere spillede Tidens religiøse Bevægelser en Hovedrolle i B.s Historie. Hertugerne vare ivrige Modstandere af Reformationen og begunstigede Jesuiterne; deres Politik var at stille sig ved Siden af Kejseren i Spidsen for de katholske Regeringer i Tyskland, og de havde den dobbelte Opgave at løse, hverken at lade Protestantismen eller Kejseren blive for mægtig. I denne Retning udmærkede sig især den kraftige og begavede Hertug Maximilian (1598—1651); han stod i Spidsen for den katholske Ligue mod Protestanternes Union og tog navnlig ved sin General Tilly vigtig Del i Trediveaarskrigen, i Begyndelsen af hvilken han erhvervede sin Slægt Kurværdigheden, der efter Kurfyrsten af Pfalz's mislykkede Forsøg paa at blive Konge i Bøhmen overførtes fra Pfalz til B., og den stadfæstedes ham ved den westphalske Fred 1648 tillige med Besiddelsen af Øvre-Pfalz. Maximilians Sønnesøn Maximilian Emanuel (1679—1726) tog i den spanske Arvefølgekrig Parti med Frankrig, hvorfor B. efter Slaget ved Höchstädt 1704 blev erobret af de kejserlige, og Kurfyrsten 1706 erklæret i Rigets Acht; først ved Freden i Baden 1714 fik han sine Lande tilbage. Hans Søn Carl Albrecht (1726—45) gjorde 1740 Marie Theresia den østerrigske Arv stridig og gav derved Anledning til den østerrigske Arvefølgekrig; 1742 blev han valgt til tysk Kejser (Carl VII), men mistede ved det forandrede Krigsheld sit Land ligesom Faderen og døde før Krigens Slutning 20 Jan. 1745, hvorpaa hans Søn Maximilian Joseph sluttede Fred med Marie Theresia i Füssen 22 Apr. s. A., ved hvilken han fik B. tilbage imod at afstaa fra sine Fordringer paa Østerrig og give hendes Ægtefælle Storhert. Frants af Toscana sin Stemme til Kejservalget. Med Maximil. Joseph uddøde den bayerske Linje af det wittelsbachske Hus 30 Dec. 1777, hvorefter B. atter forenedes med det siden 1294 fraskilte Pfalz under Kurfyrst Carl Theodor. I Begyndelsen af hans Regering medførte Østerrigs Fordringer den bayerske Arvefølgekrig; et senere Forsøg af Kejser Joseph II paa at tilbytte sig B. for Belgien af den svage Kurfyrste fandt Modstand hos dennes præsumtive Arving Hertug Carl af Zweibrücken (d. 1795), som understøttedes af Frederik II af Preussen, der i denne Anledning bragte det saakaldte Fyrsteforbund i Stand 1785 og derved hindrede Planens Udførelse. Under Carl Theodor opkom Illuminaternes Orden, som forfulgtes og ophævedes af Regeringen, hvorimod Jesuiterne begunstigedes. Med ham uddøde den pfalz-sulzbachske Linje 16 Febr. 1799, hvorpaa Hert. Maximilian Joseph af Zweibrücken, Carls yngre Broder, blev Kurfyrste af B. Ved Revolutionskrigene og Freden i Lunéville 1801 mistede B. sine Besiddelser v. for Rhinen, men fik rigelig Erstatning derfor, idet det forøgedes med c. 100 □ M. med c. 200,000 I. ved en Mængde Bispedømmers Secularisering og frie Rigsstæders Inddragelse. 1805 sluttede B. sig til Frankrig og udvidede sig ved denne Forbindelse med Tysklands og navnlig Østerrigs Fjende paa begges Bekostning; saaledes fik det ved Freden i Presburg s. A. i Tirol m. m. en Udvidelse af 500 □ M. med en Mill. I. og ophøjedes til et Kongerige. Det næste Aar giftede Kongen (Maximilian I) sin Datter Augusta Amalie med Napoleon I.s Stifsøn Eugen Beauharnais, tilbyttede sig Ansbach for Berg og tiltraadte Rhinforbundet. Krigen 1809 skaffede B. ved Freden i Wien en ny Udvidelse, idet Østerrig afstod Salzburg m. m. Under Napoleons Krig i Rusland 1812 gik det Contingent af 30,000 Md., som B. havde stillet til Rhinforbundets Hær, næsten helt til Grunde. Kong Maximilian udrustede i Foraaret 1813 en ny Hær, som han stillede til Napoleons Raadighed; men pludselig forandrede han Politik, aabnede Underhandlinger med de allierede og forpligtede sig ved Tractaten i Ried 8 Oct 1813 til at vende sine Stridskræfter mod Frankrig, imod at han fik Garanti for Besiddelsen af sine Lande med fuld Souverænitet. Den bayerske Hær leverede derpaa de franske det sidste Slag paa tysk Grund ved Hanau. Efter Wienercongressens Bestemmelser tilbagegav B. Østerrig det meste af, hvad det under Napoleons Krige havde faaet fra det, men fik Vederlag i Lande ved Rhinen. Paa den nævnte Congres stemte B. imod den Bestemmelse i Forbundsforfatningen, at hver Stat skulde have en landstændersk Forfatning, og dets Modstand var ogsaa til Dels Skyld i, at Forsøgene paa at tilvejebringe en nøjere Enhed i hele Tyskland strandede. Men 1817 fjærnedes Grev Montgelas, som havde været Sjælen i den tidligere absolutistiske og particularistiske Retning, og 26 Maj 1818 fik B. først af alle tyske Stater en constitutionel Forfatning med to Kamre, men visselig med ringe Magt for Landdagen; den var nærmest bestemt til at ophjælpe den slette Finanstilstand og desuden til at opretholde mange gamle Misforhold, og Adelen fik overmaade stor Indflydelse. Et Concordat sluttedes s. A. med Paven, overordentlig gunstigt for Præstevælden, medens Communalordningen var frisindet efter sin Tid at regne. Landdagen sysselsatte sig mest med Statshusholdningssager, men udrettede kun lidt, nærmest som Følge af Rigsraadskammerets conservative Iver og aristokratiske Hovmod, der ikke tillod det at gaa sammen med det „lavere" Kammer. Maximilian Joseph døde 13 Oct. 1825 og fulgtes af Sønnen Ludvig I, der havde store Evner og var vel kjendt som Digter og Kunstelsker, men derhos despotisk, bigot og vellystig. Han understøttede det katholske Præsteskab paa alle Maader og var meget ivrig for at gjenoprette talrige Klostre rundt

om i Landet; og medens han indførte Orden i Statshusholdningen og ellers viste stræng Sparsommelighed, brugte han umaadelige Summer til Opførelse af Pragtbygninger og Tilvejebringelse af store Kunstsamlinger. Ligeledes blev Universitetet meget rigt udstyret, da det flyttedes fra Landshut til München. 1827 indgik B. en Toldforening med Würtemberg, og 1828 oprettedes Provinsraad, dog uden nogen stor Magtfylde. Fra 1831 begyndte en Oppositionsaand at røre sig dels i Landdagens andet Kammer, hvor man søgte at sætte Grænser for Regeringens Ødselhed, dels i Folket selv og da især i Rhinbayern. Rigsraadernes Modstand umuliggjorde dog alle virkelige Forbedringer, og for at kue Gjæringen i Folket blev Fyrst Ludvig af Oettingen-Wallerstein Førsteminister; han begyndte et voldsomt Undertrykkelsessystem, især efter Hambacherfesten 27 Maj 1832. Mangfoldige tiltaltes og straffedes med langvarigt Fængsel, deriblandt Oppositionens flereaarige Fører, Borgemester Behr i Würzburg; mange andre flygtede til Udlandet, saaledes de navnkundige Læger Oken og Schönlein; alt Frisind i Landdagen blev derved nedtrykt, og den var fremtidig afgjort servil.' Civillisten blev fastsat en Gang for alle, og af Hensyn til Haandværkernes Lavsaand blev den frisindede Næringslov af 1825 helt omgjort. Tilslutningen til Toldforeningen 1833 og Aabningen af den første tyske Jærnbane fra Nürnberg til Fürth 1835 vare de eneste vigtige Fremskridt i B. i disse Aar. 1837 klagede Landdagen stærkt over, at Regeringen tiltog sig Eneraadighed over hele Overskuddet; selv Minister Oettingen-W. gjorde Kongen Forestillinger herimod, men blev derfor fjærnet, og først 1843 lykkedes det at sætte visse Grænser herfor, efter at der i Løbet af 3 Aar paa denne Maade var udgivet 23½ Mill. Gylden. Oettingen-W.s Efterfølger blev Abel, og under ham blev det katholske Præsteskab endnu mægtigere end hidtil; det fik Ledelsen af hele Skolevæsenet, og Protestanternes Ret tilsidesattes: protestantiske Soldater fik saaledes Befaling til at knæle for de katholske Helgenbilleder o. desl. Først i Febr. 1847 indtraadte et Omslag heri, idet Kongens Vellyst var stærkere end hans Bigotteri. En spansk Æventyrerske, Danserinden Lola Montez, kom til München og vidste aldeles at indtage Kongen. Da Ministrene nægtede at underskrive hendes Ophøjelse til Grevinde af Landsfeld, bleve de fjærnede i Unaade og de klerikales Enevælde derefter brudt. I Nov. s. A. fulgte et nyt Ministerium under Oettingen-Wallerstein; men 11 Febr. 1848, Aarsdagen for Abels Fjærnelse, nødte Folkemassens Optræden Kongen til at love Lola Montez's Udvisning, fordi hun ved sit Overmod havde gjort sig ilde lidt. Da Budskabet om Revolutionen i Paris snart efter kom, maatte Kongen fjærne Ministeriet og love frisindede Reformer, og da man senere fik at vide, at Lola Montez hemmelig var i Byen, nødte nye Optrin ham til at nedlægge Kronen 20 Marts til bedste for Sønnen Maximilian II. I kort Tid gjennemførtes nu en ny Valglov med næsten almindelig Valgret, men middelbare Valg, en Udvidelse af Landdagens Magt, en ny Retsordning med Nævninger, Afløsning af Lensbyrderne o. fl. a. Reformer. Men allerede 18 Apr. 1849 begyndte Reactionen under Ledelse af v. d. Pfordten, som især kæmpede mod B.s Underordnelse under den tyske Centralmagt og mod al virkelig tysk Enhed. I Maj s. A. begyndte en republikansk Opstand i Pfalz i Lighed med den samtidige i Baden; og den undertryktes ligesom denne først ved preussisk Hjælp. Ligesom 1832 begyndte et brutalt Militær- og Politiregimente at udbrede Rædsel over hele Landet; Fængslerne fyldtes, Tusender flygtede fra Landet (først i Sommeren 1865 fik de sidste 100 Flygtninge Ret til at vende hjem), og mange bleve straffede. Aaret efter var B. med at undertrykke Friheden i Kurhessen. Landdagen viste sig igjen saare servil: kun Forfatningsændringerne fra 1848 reddedes fra at blive Offer for v. d. Pfordtens absolutistiske Lyster, idet der ikke opnaaedes et Flertal af to Tredjedele i andet Kammer. 1853 indtraadte dog en Spænding mellem Regering og Landdag, og denne voxede nu Aar for Aar under gjentagne Opløsninger. Da Valgene i Slutningen af 1858 bleve et fuldstændigt Nederlag for Regeringen, og Landdagen strax i Jan. 1859 viste stor Opposition, gav Kongen efter med de senere meget roste Ord: „Jeg vil have Fred med mit Folk". 29 Apr. fjærnedes Ministeriet, og Neumayr og Schrenk bleve Lederne for det nye. I de nærmest følgende Aar blev Lotteriet afskaffet, Retsplejen skilt fra Forvaltningen og en ny Straffelovbog indført. I Forholdet til det øvrige Tyskland stod B. paa et stift particularistisk Standpunkt, og ligesom det i Aarhundredets Begyndelse havde holdt paa en særlig bayersk (formentlig keltisk) Nationalitet og Forbund med Frankrig, sluttede det sig efter 1849 til Østerrig mod Preussen og søgte, især fra 1859, at gjøre sig til den ledende Magt imellem Mellemstaterne („Würzburg-Forbundet") og saaledes til Tysklands tredje Stormagt. Særlig viste B. stor Iver for den slesvig-holstenske Sag, medens det 1862 stod i Spidsen for Modstanden mod den fransk-preussiske Handelspagt og kun gav efter 1864 for Truslen om Toldforeningens Opløsning. Imidlertid var Maximilian II død 10 Marts 1864 og efterfulgt af sin 18aarige Søn Ludvig II. Under ham kom v. d. Pfordten, der i Mellemtiden havde været B.s Affending ved Forbundsdagen, tilbage til Magten 4 Dec. 1864. Hans Fjendskab mod Preussen og Iver for B.s Særstilling ledede ham først til Modstand mod den preussiske Handelspagt med Italien 1865 og til at hævde Hertugen af Augustenborgs Arveret til Slesvig og Holsten og drev i Sommeren 1866 B. ind i Krigen mod Preussen som Østerrigs Forbundsfælle, skjønt Bismarck tilbød B. en lignende Stilling i Sydtyskland som den, han krævede for Preussen i Nordtyskland. Krigen paaførte B. flere mindre Nederlag og nødte det til en lille Landafstaaelse paa den nordøstlige Grænse, hvorhos det maatte slutte en Forbundspagt med Preussen. Dette fuldstændige Fejlslag af alle v. d. Pfordtens Planer nødte ham til af

trække sig tilbage i Dec. 1866; han fik til Efterfølger Fyrst Hohenlohe, som baade vilde hævde den gode Forstaaelse med det øvrige Tyskland og fremme en frisindet Udvikling indadtil. Aftale blev truffen 1867 med de andre sydtyske Stater om Hærens Omdannelse efter preussisk Mønster med almindelig Værnepligt og Ophør af Stillingsvæsen; men Forsøget paa at danne et sydtysk Forbund mislykkedes, og ligeledes paa at udsone Preussen og Østerrig. Ogsaa maatte B. underkaste sig Toldforeningens Udvikling ved et Toldparlament, da Preussen ellers truede med Udelukkelse. I Løbet af et Par Aar fik B. en Omdannelse af sin Nærings-, Hjemstavns- og Fattiglovgivning, en Communalordning med udstrakt Selvstændighed og en ny Proceslovgivning; allerede 1865 var Finansperioden bleven forkortet fra 6 til 2 Aar. Derimod kunde en ny Skolelov, som frigjorde Folkeskolen fra Præsternes Tilsyn, ikke gjennemføres paa Grund af Rigsraadernes Modstand. Saa vel ved Valgene til Toldparlamentet 1868 som til det andet Kammer 1869 fik det klerikale Parti („Patrioterne") Overvægten, og Modsætningen imellem dette og det nationalliberale „Fremskridtsparti" var saa stærk, at det nyvalgte andet Kammer i 7 Afstemninger ikke kunde enes om en Formand, idet 71 Stemmer stod paa hver Side, og ingen af Parterne vilde give efter. Kammeret blev derfor opløst, og en ny Valgkreds-Inddeling fastsat; men Omvalget gav Ministeriets Modstandere et lille Overtal (80 mod 74), og da begge Kamre udtalte stræng Dadel over Ministeriets Styrelse, afgik Fyrst Hohenlohe i Febr. 1870. B.s Deltagelse i Krigen med Frankrig mødte dog kun Modstand hos de yderlige klerikale med Jörg som Ordfører (58 St. imod 89 vilde alene have en væbnet Neutralitet), og B.s Hær kæmpede under den preussiske Kronprinses Ledelse tappert ved Weissenburg, Wörth og senere ved Sedan, samt under v. d. Tann imod den franske Loirehær. I Sept. 1870 begyndte Underhandlinger om B.s Tilslutning til det nordtyske Forbund; i Begyndelsen vilde B. indtage en Særstilling, og Aftalen kom først i Stand 23 Nov. ved ikke uvæsentlige Indrømmelser fra Preussens Side. Men derefter foreslog Ludvig II selv, at Kongen af Preussen skulde have Titel af tysk Kejser, og Tractaten tiltraadtes i andet Kammer med de fornødne to Tredjedele af Stemmerne. Ved de nye Rigsdagsvalg vandt Fremskridtspartiet 18 Pladser af 48, medens det kun havde haft 12 i Toldparlamentet. Den gammelkatholske Bevægelse fremkaldte megen Uro i B.; Ærkebiskoppen af München satte dens Ledere i Ban, men Regeringen tillod de nye Menigheder og hævdede Statens Uafhængighed over for Kirken. Vigtige Indskrænkninger i Præsteskabets Frihed gjennemførtes ved tyske Rigslove (Jesuiternes Udvisning, tvungent borgerligt Ægteskab), og paa egen Haand foretog Regeringen flere Ændringer i Skolevæsenet. Endvidere overførtes mange af de nye tyske Rigslove til B., skjønt dette 1870 havde forbeholdt sig en Særstilling i disse Forhold. Da de nye Landdagsvalg 1875 havde givet „Patrioterne" Overvægt, forlangte Flertallet Ministeriets Afgang og „en ægte bayersk Regering"; men Kongen vilde ikke bøje sig herfor og holdt fast ved den ledende Minister Lutz, som særlig var det katholske Præsteskab forhadt. 1881 vedtoges en ny Valglov med hemmelig Afstemning og en ændret Kredsinddeling, og derefter fik det klerikale Parti endog 87 Stemmer imod 72. Forholdet er derfor meget spændt mellem andet Kammer og Ministeriet, medens dette støttes af Rigsraadernes Kammer og af Kongen.

Bayerske Arvefølgekrig. Da den bayerske Kurstamme var uddød med Maximilian Joseph 1777, fremkom Østerrig med Fordringer paa Nedre-Bayern m. m. og bevægede den nærmeste Arving, Kurfyrst Carl Theodor af Pfalz, der ingen ægte Børn havde, til at gaa ind paa disse Fordringer 1778; men Frederik II af Preussen, til hvem Sachsen og Mecklenburg sluttede sig, fik den næste Arving, Hertug Carl af Zweibrücken, til at protestere herimod. Fra begge Sider rykkede Hære i Marken, men førend det kom til noget Slag, endte denne saakaldte Krig („Kartoffelkrigen") ved Freden i Teschen 13 Maj 1779, hvori Østerrig lod sig nøje med Afstaaelsen af et ubetydeligt Stykke Land, det saakaldte Innviertel.

Bayeux [bajöh], Stad i det franske Dep. Calvados, 4 M. v. til n. for Caen. 8,000 I. Bispesæde; gotisk Kathedralkirke fra det 11te Aarh. med pragtfuld Portal. Betydelig Kniplingsfabrikation. **B.-Tapetet** kaldes et gammelt Kunstbroderi, som opbevares i et særskilt dertil bygget Hus i B. Det er kun lidt over $1\frac{1}{2}$ Fod højt, men 236 Fod langt og udført med farvet Uldgarn paa Lærred. Fremstillingen er conventionel, men fuld af Liv og Udtryk. Det forestiller Vilhelm Erobrerens Tog til England og Slaget ved Hastings og skal efter Sagnet være forfærdiget af Vilhelm Erobrerens Hustru Mathilde. Af B.-T. findes i Frederiksborg-Museet et coloreret Photographi i Originalens Størrelse.

Bayle, Pierre [bæhl], frisindet Tænker og Kritiker, f. 1647 i le Carlat i Grevskabet Foix. Han blev opdraget i den reformerte Lære, studerede Philosophi hos Jesuiterne i Toulouse, blev Katholik, men vendte snart tilbage til den reformerte Kirke. 1675—81 var han Lærer i Philosophien i Sedan; senere blev han i samme Egenskab ansat i Rotterdam, hvor han 1682 udgav sit lærde Værk, »Pensées diverses sur la comète«. Religionsforfølgelserne i Frankrig fremkaldte hans Skrift »Commentaire philosophique sur ces paroles de l'Evangile: Contrains-les d'entrer«, hvori han forsvarede Tolerancens Grundsætninger. Theologen Jurieus Angreb paa dette Skrift foranledigede 1693 hans Afsættelse, hvorefter han udelukkende arbejdede paa sin »Dictionnaire historique et critique« (først i 2 Bd., Rotterd. 1697; nyere Opl. 1702; fuldstændigst af Desmaizeaux, 4 Bd., Amsterd. og Leid. 1740; nyeste Udg. 16 Bd., Par. 1820; paa Tysk af Gottsched, 4 Bd., Leipz. 1741—44). D. 1706. B. fastholdt som Grundsætning, at de sædelige Forhold ere almengyldige, nødvendige og begrundede i sig selv, og at Ethiken som Følge heraf er uafhængig af alle positive Religioner

og theologiske Dogmer. Christendommens Sandheder falde uden for Fornuftens Omraade og maa tros; begribes kunne de ikke. Det er forgjæves, at Theologien søger at udsone sig med Philosophien; den nedkalder kun dens Kritik over sig og arbejder derved paa sin egen Selvopløsning. »Il faut donc nécessairement opter entre la philosophie et l'évangile«.

Baylen [bailēn], Stad i Spanien, Andalusien, 5 M. n. for Jaen. 10,000 J. Den franske General Dupont maatte her med sit Armecorps overgive sig til Spanierne 23 Juli 1808.

Bayōna, Stad i Spanien, Galicien, ved en Vig af Atlanterhavet, 20 M. s. for Coruña. 5,000 J. Havn for store Skibe.

Bayonne [bajōnn], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, ved Floden Adour, ¼ M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 27,000 J. (1881). B. er en befæstet Krigshavn med Orlogsværfter, dog kun for mindre Skibe. Bispesæde med Kathedralkirke, Navigationsskole. De vigtigste Industriprodukter ere Glasvarer, Tovværk, raffineret Sukker, Brændevin, Chocolade og Liqueurer. Handelen er meget betydelig, navnlig Transithandelen paa Spanien; Hovedudførselen bestaar af Uld-, Linned- og Silkestoffer, Tjære, Vin, Brændevin, Tømmer og Skinker. Blandt Indførselsartiklerne staar spansk Uld øverst. — I B. fandt 1565 den berygtede Sammenkomst Sted mellem Katharine af Medici og Hertugen af Alba, som gik ud paa Huguenotternes Undertrykkelse. I Maj 1808 holdtes her et Møde mellem Kejser Napoleon I og den spanske Kongefamilie, hvorved Kong Carl IV frivillig og Prinsen af Asturien (Ferdinand VII) tvungen gav Afkald paa den spanske Krone.

Bayrum [bāh] tilberedes i Vestindien af Bladene og Frugterne af Amomis acris (eng. Bayberrytree), et Træ af Myrtefamilien. Bruges til Toiletsager, til at indgnide Huden med efter et Stød eller Slag eller mod Værk i Lemmer og Ryg.

Bayøerne, en Øgruppe i Hondurasbugten i Mellemamerika, 8 M. fra Republiken Honduras's Nordkyst, bestaar af de større Øer Roatan og Bonaca og flere mindre. De fleste ere nu beboede; de ere frugtbare og have gode Havne. Englænderne have flere Gange villet sætte sig i Besiddelse af Øerne, men disse ere nu anerkjendte at høre til Republiken Honduras.

Baza, Stad i Spanien, Prov. Granada, 12 M. ø. n. ø. for G. 13,000 J. I Nærheden Svovlgruber. Slag 10 Aug. 1810, hvori Franskmændene under Soult sejrede over Spanierne.

Bazaine, François Achille [basæhn], fransk General, f. 13 Febr. 1811, gik 1831 som menig Soldat til Hæren i Algérien og blev 1835 Lieutenant, sendtes 1836 med Fremmedlegionen til Spanien for at kæmpe mod Carlisterne og vendte 1839 som Capitain tilbage til Algérien, hvor han deltog i Krigene mod Abdel-Kader og Marokko. 1848 blev B. Oberstlieutenant og 1850 Oberst, førte 1854 som Brigadegeneral den samlede Fremmedlegion i Krimkrigen og udmærkede sig under Sevastopols Belejring, fik i Oct. 1855 som Divisionsgeneral det Hverv at indtage Kinburn og tog 1859 fremragende Del i Slagene ved Melegnano og Solferino. 1862 sendtes B. til Mexico og fremtvang i Maj 1863 Pueblas Overgivelse, fik i Oct. s. A. efter Forey Overbefalingen over hele Hæren og blev 5 Sept. 1864 Marschal. B. viste stor Kraft og Klogt i Krigsførelsen, men medvirkede væsentlig til at give den et blodigt Præg ved Udstedelse af det Bud, at de fangne Republikanere skulde skydes som Oprørere (hvilket senere medførte Kejser Maximilians Henrettelse). Ogsaa var hans Forhold til Maximilian meget spændt, og man har baade mistænkt ham for at have næret egennyttige Planer om selv at vinde Herredømmet (han havde ægtet en rig mexicansk Dame) og beskyldt ham for fuldstændig Troløshed imod Kejseren, da han 1867 drog bort med de franske Tropper (han solgte Baaden o. m. til Juarez's Hær). 1869 blev B. Chef for den franske Garde, og i Juli 1870 fik han Anførselen over den ene Halvdel af Rhinhæren, samt efter Nederlagene 6 Aug. over hele Hæren. Han søgte forgjæves at føre den tilbage til Maaslinjen og maatte efter de blodige Slag ved Metz 14—18 Aug. trække sig tilbage til Fæstningen. Han gjorde vel senere nogle Udfald, men intet alvorligt Forsøg paa at bryde igjennem den tyske Hær og synes ogsaa at have næret Haab om at kunne træffe Aftale med Bismarck om en neutral Stilling for Hæren, hvorved han selv vilde blive i Stand til at spille en vigtig politisk Rolle og gjenoprette Kejserdømmet. 27 Oct. maatte B. overgive Metz og hele Hæren som Krigsfanger og førtes til Tyskland. Efter skarpe Anklager fra underordnede Officerer (bl. a. Andlau) blev B. i Maj 1872 fængslet og i Dec. 1873 af Krigsretten (under Hertugen af Aumales Forsæde) dømt til Degradation og Døden, fordi han ikke til fulde havde gjort sin Pligt som Hærfører. Dog benaadedes han med 20 Aars Fængsel paa Øen Ste Marguerite, men flygtede herfra i Aug. 1874 ved sin Hustrus Hjælp, samt tog derefter Ophold i Spanien. I flere mindre Skrifter (1871—73) og ét større (1883) „nogle Episoder fra Krigen 1870“ har B. søgt at fralægge sig den paastaaede Brøde og at vælte Skylden for Ulykkerne over paa andre Generaler (Mac Mahon, Frossard o. fl.).

Bazancourt, César, Baron af [basangkūhr], fransk Forfatter, f. 1810, var under Ludvig Philip kgl. Bibliothekar paa Slottet Compiègne og skrev nogle Romaner, der skildrede de aristokratiske Klassers Liv og Sæder, samt en »Histoire de Sicile sous la domination des Normands« (2 Bd. 1846). 1855 sendtes B. til Krim for at forfatte officielle Beretninger om Krigen; skrev senere »L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol« (2 Bd.), og »La campagne d'Italie« (2 Bd., 1859). D. 1865.

Bazār, en Markedsplads eller et Udsalgssted i Østerlandene, hvor alle Haande Varer ere fremstillede til Salg i en Række Boder. Ispahan og Tauris have bekjendte B. Derfra er Ordet blevet overført til Europa, hvor det især bruges om Udsalg eller Udsalgssteder,

der foranstaltes i et eller andet bestemt (velbædigt) Øjemed.

Bazard, St. Amand [basāhr], fransk Socialist, f. 1791, havde et lille Embede under Seine-Præfecten og grundlagde 1817 „Sandhedsvennernes" Samfund og 1820 den franske Carbonarisme, der opnaaede et Medlemstal af 200,000. B. ofrede sig nu helt herfor, ledede 1821 Sammensværgelsen i Belfort og maatte en lang Tid som dødsdømt holde sig skjult. 1825 sluttede B. sig til Saint-Simonisterne og blev en af Udgiverne for deres Ugeblad, søgte desuden ved Forelæsninger at udbrede sin Lære og vandt mange Tilhængere. Efter Julirevolutionen foreslog B. at gjennemføre Systemet tilnærmelsesvis ved at afskaffe Arveret for Sidelinjerne og bruge de derved indkomne Penge til at bygge Veje og Skoler. Derimod vilde B. ikke gaa ind paa Lærens yderligste Udvikling, modsatte sig „Kvindens Frigjørelse" og kom derved i Strid med Enfantin. D. 29 Juli 1832.

Bazas [basāhs], Stad i det franske Dep. Gironde, 7 M. s. f. ø. for Bordeaux. 7,000 J. Fabrikation af Læder, Uldstoffer og Voxlys.

Baze, J. D. [bahs], fransk Politiker, f. 8 Jan. 1800, blev 1821 Advocat og hørte under Julikongedømmet til den dynastiske Opposition; valgtes 1848 til Nationalforsamlingen, hvor han stemte med det maadeholdne Parti, og gjenvalgtes 1849. B. blev Forsamlingens Qvæstor og var i Oct. 1851 med at stille Forslag om, at Formanden kunde kræve Tropper til at forsvare Forsamlingens Sikkerhed; under Statscoupet 2 Dec. s. A. blev B. fængslet og landsforvist indtil 1859. B. blev derefter Advocat i Paris, valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og blev ligeledes her Qvæstor. Han hørte til det højre Mellemparti, men stemte 1875 for den republikanske Forfatning og valgtes til livsvarig Senator; som saadan understøttede han Republikanerne. D. 15 Apr. 1881.

Bazeilles [basǟi], Landsby i det franske Dep. Ardennes, tæt s. for Sedan, var i Slaget 1 Sept. 1870 den højre franske Fløjs Støttepunkt og forsvaredes 6 Timer haardnakket af 12,000 franske Marinesoldater mod 1—2 tyske Armecorpser.

Bazley, Thomas [li], engelsk Politiker, f. 1797 i Manchester, grundlagde 1826 et af de største Bomuldsspinderier, der sysselsatte over 1,000 Hænder, og oprettede i Forbindelse hermed Skoler og Læseværelser for Arbejderne. B. var et af de ældste og ledende Medlemmer af »Anti-Cornlaw-League« og optraadte 1837 første Gang offentlig i det store Felttog for Frihandelens Indførelse sammen med R. Cobden. 1845—59 var B. Formand for Manchesters Handelsraad, 1851 en af de 3 Regeringscommissærer ved Verdensudstillingen i London, ligeledes 1855 i Paris, og var 1858—80 uafbrudt Underhusmedlem for Manchester, i hvilken Stilling han hørte til de afgjort liberale. 1869 ophøjedes B. til Baronet.

Bazoche, fr. [sŏsch], kaldtes forhen Advocatskrivernes Corporation i Paris, hvis Formand førte Titlen roi de la b. Dette Lav fik af Kong Philip IV, d. smukke Privilegium paa at lade opføre gejstlige Skuespil, først moralités, siden Farcer o. desl. B. holdt sig lige til Revolutionen 1789.

Bazoches les Hautes [lä aaht], Landsby i det fr. Dep. Eure-et-Loir, 5 M. s. til ø. for Chartres. Kampe mellem Franske og Tyske 2 Dec. 1870.

Bazzāni, italiensk Literat, f. 1807 i det Veronesiske, blev som ung ansat som Docent ved et lærd Institut i Wien, men 1848 afsat for sine „patriotiske Meningers Skyld" og fik heller ikke Fred i de østerrigsk-italienske Lande, hvorfor han maatte flygte fra Sted til Sted. Han har beklædt Professorater i tysk Literatur ved forskjellige italienske Universiteter, sidst i Padua. Foruden en Del originale, mest patriotiske Digte, har han oversat Schillers „Wallenstein", Tegnérs „Frithjof", Hamerlings „Ahasverus i Rom" og flere germanske Digterværker.

Bazzi, Giov. Ant., it. Maler, f. 1477 i Vercelli i Piemont, d. 1549 i Siena, kaldtes tidligere fejlagtig Razzi, ligesom han i Italien sædvanlig endnu nævnes med et forsmædeligt Øgenavn, S o d o m a. Efter at være uddannet i den lombardiske Skole, kom han som ung Mand til Siena og senere til Rom, hvor han imidlertid stilledes i Skygge af Rafael, saa at først en senere Tid ret har godkjendt hans Dygtighed og Snille. Hans Malerier i Farnesina i Rom og endnu mere i Siena udmærke sig ved en rig Opfindelsesevne, solid Udførelse og en fremragende Behandling af Farven.

Bazzini, Ant., udmærket Violinvirtuos, f. 1818 i Brescia, tog efter vidtløftige Concertrejser Ophold i Firenze og stiftede et Selskab med det Formaal, at skaffe de tyske Klassikeres Instrumentalværker Indgang i Italien. Han har componeret en Række Solosager for Violin og i de senere Aar Symphonier, Ouverturer og Kammermusik i den klassiske Stil.

Bdēllium, en Gummiharpix fra Afrika og Ostindien; bruges undertiden til Røgelser og anvendtes tidligere af Lægerne.

Beachy-Head [bītschi-hædd], Forbjærg paa Englands Sydkyst, i Sussex-Shire, bestaar af hvide, stejle Kalkklipper. Prægtigt Fyrtaarn. I Klipperne er der indhugget Huler som Tilflugtssteder for Skibbrudne. Søslag 1690, hvor Franskmændene sejrede over Englænderne og Hollænderne.

Beaconsfield, Benjamin Disraeli, Jarl af [bīknsfīhld], engelsk Statsmand og Romanforfatter, f. 21 Dec. 1804 (ell. 1805), Søn af Literærhistorikeren Isaac d'Israeli (s. d. A.), blev døbt 1817 og var senere i et Par Aar paa en Sagførers Kontor. 1826 udgav han sin første Roman »Vivian Grey«, der skildrer en politisk Eventyrers Ungdomsliv, og gjorde derved ualmindelig Opsigt. Efter en Rejse til Sydeuropa og Østerland 1828—31 indførtes B. i det højere Selskabsliv af Lady Blessington og kastede sig 1832 ind i Politiken, idet han stillede sig til Valg i en lille Flække som radical Candidat, men faldt igjennem. I et Flyveskrift „Hvad er han?" (1833) udtalte han meget yderlige Anskuelser og krævede bl. a. hemmelig Afstemning og Omvalg til Under-

huset hvert tredje Aar, men rettede desuden stærke Angreb paa Whigernes „demokratiske Aristokrati“. Dermed var Overgangen gjort til hans senere politiske Optræden, og snart efter var han Talsmand baade for Landbrugets Interesser og for den irske Statskirke, som han 4 Maaneder forinden stærkt havde angrebet. B. kom derved i Strid med O'Connell, der havde støttet ham i hans første Valgkamp, og som nu angreb ham med største Bitterhed og Spot. 1834 skrev han et „Forsvar for den engelske Forfatning“ og dens aristokratiske Charakter, og blev endelig 1837 (efter 4 mislykkede Forsøg) valgt til Underhuset som Tory. Imidlertid havde B. fortsat sin literære Virksomhed med Romanerne »The young duke« (1831), »Contarini Fleming« (1833) og »Henrietta Temple« (1836), der alle skildre Livet i de højeste Samfundskredse. B.s første Tale i Underhuset blev udlet, men han tilraabte da kjækt Forsamlingen: „Den Tid skal nok komme, da De ville høre mig“; han lod sig ikke skræmme af dette Uheld og uddannede sig lidt efter lidt til en af Englands ypperste og vittigste Talere. Allerede 1839 havde han virkeliggjort sit Udsagn fra 1837. S. A. vandt han økonomisk Uafhængighed ved at ægte en rig Enke; han tilskrev hende en væsentlig Del af sin senere Lykke og fik hende 1868 ophøjet til Peeress som Lady B. (d. 1872), samt optog 1876 selv dette Navn. 1841 samlede han om sig en Gruppe unge Adelsmænd, (det „unge England“), der sværmede for et personligt Kongedømme, et patriarchalsk Adelsvæsen og et højkirkeligt Præsteskab, og han skrev i dens Aand Romanerne »Coningsby« (1844), »Sibyl or the two nations« (1845) og »Tancred or the new crusade« (1847), i hvilke han netop skildrede en saadan ny Adel i nøje Sammenslutning med Almuen, hvorhos han tilbelte det kosmopolitiske jødiske Element en vigtig Rolle i Samfundet. B. har nemlig aldrig fornægtet sin Tro paa sin oprindelige Races Betydning, som han især hævder i Romanen »The wondrous tale of Alroy« (1833); han gaar endog saa vidt, at han betegner Jøderne som den ældste Adel og Christendom som „Jødedom for Mængden“. Skuffet i sin Forventning om at faa Plads i Ministeriet 1841 begyndte B. allerede 1843 at kritisere sit Partis Leder, R. Peel, og udtalte sig 1846 med største Bitterhed imod hans Forslag om Kornlovenes Ophævelse, hvilket han stemplede som et skammeligt Forræderi mod Partiet. Han medvirkede saaledes væsentlig til R. Peels Fald og blev nu tillige med G. Bentinck og den senere Jarl Derby Stifter af det nye conservative Parti og snart efter dets Ordfører i Underhuset. Som saadan dadlede han bl. a. Englands Optræden i den dansk-tyske Strid 1848, og da Partiet i Marts 1852 kom til Magten, blev han Skatkammerkansler, men maatte allerede i Dec. vige Pladsen, fordi han tilkjendegav Ønsker om at forny Beskyttelsen for Landbruget. For at styrte Palmerston forbandt B. sig baade i Sommeren 1857 og i Febr. 1858 med de misfornøjede Grupper af det liberale Parti og blev, da Angrebet lykkedes sidste Gang, igjen Skatkammerkansler. Ligesom Derby i Overhuset gjennemførte Jødernes Ligestilling, som Partiet i lang Tid havde modsat sig, foreslog B. i Underhuset en Valgreform, vært imod Partiets Fortid, men i en saadan Skikkelse, at den vakte almindeligt Misnøje og medførte Ministeriets Fald i Juni 1859. Under den nordamerikanske Borgerkrig udtalte B. aabent sin Sympathi for Slavestaterne, og i Foraaret 1864 klagede han skarpt over Englands Politik over for Danmark, dog nærmest fordi han misbilligede enhver Indblanding i denne Sag. Sin Opfattelse af Englands Stilling udadtil udtalte han 1866 med de Ord, at „England var en halvt asiatisk Stat“, der altsaa skulde holde sig uden for Fastlandets Anliggender. I Juli 1866 blev B. for tredje Gang Skatkammerkansler og i Febr. 1868 Førsteminister; han gjennemførte under det liberale Partis Tryk en mere frisindet Valgordning, end dette nogen Sinde selv havde turdet foreslaa, idet han gjorde Regning paa, at en udvidet Valgret vilde komme det conservative Parti til gode; senere roste han sig af at have „opdraget“ sit Parti til at gaa ind paa en saa frisindet Lov. Da Valgene i Nov. 1868 viste, at hans Beregning var urigtig, traadte han strax tilbage; men efter nye Valg i Febr. 1874 blev han for anden Gang Førsteminister. Skjønt B. 1866 ikke havde gjort noget for Danmark og 1870 havde ivret for Neutralitet, nærmest rettet imod Frankrig, søgte han nu særlig at udvide Englands Magt og Indflydelse udadtil. Ligesom han 1867 havde gjort et Tog til Abessinien, saaledes foretog han 1877 Indlemmelse af den transvaalske Republik og paaførte 1879 Afghanistan Krig, for at skaffe Indien „en videnskabelig Grænse“. For at betegne den Vægt, han lagde paa Indiens Besiddelse, fik han 1876 tillagt Dronning Victoria Titelen „Kejserinde af Indien“. Mest Betydning fik dog hans Optræden i det østerlandske Spørgsmaal; ved at sende en stærk Flaade til Dardanellerne standsede han i Jan. 1878 den russiske Hær lige uden for Constantinopels Mure og nødte siden ved sin truende Holdning den russiske Regering til at træffe umiddelbar Aftale med England om Ordningen af de tyrkiske Landes Forhold. Samtidig forstod han ved en hemmelig Overenskomst med Sultanen at opnaa Cyperns Tilknytning, ligesom han i Nov. 1875 ved at kjøbe den ægyptiske Vicekonges Aktier i Suezkanalen havde skaffet England en væsentlig Indflydelse i Nillandet. Til Løn hilsedes B. ved sin Tilbagekomst fra Berliner Congressen (16 Juli) med stor Jubel af Folket og udmærkedes af Dronningen med Hosebaandsordenen (Peer var han bleven 1876); men i Apr. 1880 blev han fortrængt fra Magten ved et Omslag i Folkestemningen og døde 19 Apr. 1881. B.s sidste Skrifter vare Romanerne »Lothair« (1870) om den katholske Kirke og Italien og »Endymion« (1881).

Beales, Edmund [bihls], engelsk Politiker, f. 1806, blev 1830 Sagfører i London og optraadte 1863 paa Folkemøder for Polens Sag, tog ogsaa Del i andre liberale Demonstrationer og blev 1865 Formand for Reform-Leaguen. Han ledede den ypperlig og havde

saa stor Indflydelse over Arbejderstanden, at ingen Urolighed fandt Sted, og at Valgreformen blev gjennemført alene ved Folkestemningens Tryk paa Parlamentet. Med stor Styrke hævdede B. 1866 Folkets Ret til at samles til offentlige Møder og mistede derfor sin Post som Valgliste-Revisor. Uagtet sine Fortjenester af Valgrettens Udvidelse blev B. 1868 ikke valgt til Underhuset, men fik dog 7,000 Stemmer i en af Londons Valgkredse; han nedlagde derfor sin Post som Formand for Leaguen, og denne opløstes derefter. 1870 blev B. Dommer ved en Grevskabsret.

Beānus, i tidligere Tid ved Universiteterne det almindelige Øgenavn for den nysankomne Student, indtil han var bleven optaget i Universitetets Samfund. Ordet, der skal komme af det franske bec-jaune, Tyskernes „Gelbschnabel", Grønskolling, skriver sig fra Universitetet i Paris. Optagelsen i Studentersamfundet var forenet med en Række Vilkaarligheder og Mishandlinger, der navnlig naaede et betydeligt Omfang i Tyskland, og mod hvilke Regeringerne længe forgjæves nedlagde Indsigelse, s. Deposition og Pennalisme.

Bear-Lake [bæhr-læhk], s. Bjørnesø.

Béarn [beāhr], forhen en Grænseprovins i det sydvestl. Frankrig med Hovedstad Pau, indbefattes nu i Dep. Nedre-Pyrenæerne og Landes. — B. havde i Middelalderen sine egne Fyrster (Vicomter); som den første nævnes Centullus, samtidig med Ludvig d. fromme. En af hans Efterkommere, Gaston III, deltog i det første Korstog; efter sin Hjemkomst bekæmpede han Maurerne i Spanien og erobrede Zaragoza. Da Regenthusets Mandsstamme var uddød med Gaston VI 1290, kom B. ved Giftermaal til Greverne af Foix, og ved Henrik IV, der var født her og derfor kaldtes Béarneren, til Frankrig, i hvilket det 1620 blev formelig indlemmet af Ludvig XIII.

Beāta, lat., fem. (Hankj. Beātus), den salige, Jomfru Maria. Beāti possidēntes, lat., lykkelige de, som ere i Besiddelse (af en omtvistet Ting), „hvad man har, det har man."

Beātĭcum, d. s. s. Viaticum.

Beatificatiōn, s. Helgen.

Beaton, David [bihtn], Cardinal og Skotlands Primas, den ivrigste og mægtigste Modstander af Reformationen i Skotland og dette Riges Forbindelse med England, f. 1494, blev under Jakob V.s Mindreaarighed sendt som Gesandt til Frankrig og bragte siden Kongens Giftermaal med Marie Guise, en Søster til Hert. Frants af Guise, i Stand. 1539 blev han Ærkebiskop af St. Andrews og foranledigede som saadan en haard Forfølgelse mod Protestanterne. Efter Jakob V.s Død 1542 beherskede B. ganske Enkedronningen og Regenten i den unge Dronn. Marie Stuarts Mindreaarighed, Greven af Arran, lod paa en Visitationsrejse 1545 mange Protestanter henrette, John Knox fordrive fra St. Andrews og den mest ansete evangeliske Præst i Edinburgh brænde. Men allerede 1546 blev han selv overfaldet og dræbt af nogle Adelsmænd i St. Andrews. Skjønt B. var en Mand af store Talenter og fuld af Iver for Skotlands Selvstændighed, havde han dog ved Rænker, Grusomhed og Vellyst gjort sig saa almindelig forhadt, at ingen beklagede hans Død.

Beatrice, s. Dante.

Beatrizet, Nic. [trisēh], Kobberstikker fra Lothringen, arbejdede 1540—62 og har Betydning ved at have gjengivet interessante Originaler, navnlig af Michel Angelo. Tidligere antog man, at han var den samme som en ubekjendt Kobberstikker, der har betegnet sine Blade med et B paa en Terning (le maître au dé). Den sidste har dog større Værd som Kunstner end B.

Beattie, Jam. [bitti], skotsk Philosoph og Digter, f. 1735, d. 1803 som Professor i Moralphilosophi i Aberdeen. I Skriftet »Essay on the nature and immutability of truth« bekæmpede han Humes Skepticisme gjennem en Appel til den sunde Menneskeforstand. Større Værdi have hans »Dissertations, moral and critical«, hans »Elements of moral science« og navnlig Digtet »The minstrel, or the progress of genius«, en poetisk Selvbiographi i et rent og smukt Sprog.

Beau, fr. [bōh], smuk. En B., Spradebasse; en Dames opvartende Cavaler.

Beaucaire [bohkæhr], Stad i det franske Dep. Gard, 3 M. ø. for Nimes ved Rhône, lige over for Tarascon. 8,000 I. B. er forbunden med Tarascon ved en 680 Al. lang Jærnhængebro og ved en Stenbro. Rhône er sejlbar hertil for større Skibe. Den store Messe, som siden det 12te Aarh. aarlig holdes her i Juli, og som skal have samlet c. 100,000 Mennesker, er nu paa Grund af Samfærdselsmidlernes Udvikling langtfra saa betydelig som tidligere. B.s vigtigste Industrifrembringelser ere Silke- og Bomuldstøjer, Olivenolje og Læder. I Nærheden Stenbrud. B. led meget i Albigenserkrigene og det 16de Aarh.s Religionskrige.

Beauce [baahs], frugtbart Landskab i Frankrig, med Chartres til Hovedstad, tidligere kaldet Paris's Kornkammer, udgjør nu en Del af Dep. Eure-Loire, Loiret og Seine-et-Oise. Dets Beboere kaldtes Beaucerons.

Beauchamp, Alph. de [bohschāng], fransk Historieskriver, f. 1767 i Monaco, indtraadte 1784 i sardinsk Krigstjeneste, men vægrede sig 1793 ved at tjene mod Frankrig, hvilket han regnede for sit Fædreland, og blev derfor i nogen Tid holdt fængslet. B. kom siden til Frankrig, blev ansat i Politiets Tjeneste og var tillige Medarbejder af flere officielle Blade. Desuden strev B. „Vendée-Krigens og Chouanernes Historie", der er hans vigtigste Arbejde (3 B. 1806, 4de Opl. 1820), udarbejdet efter Oplysninger hentede fra begge de kæmpende Parters Side; men da Regeringen misbilligede Bogens Aand, paastod den, at B. havde misbrugt sin Stilling og offentliggjort Aktstykker, som skulde holdes hemmelige. B. blev afsat og forvist til Reims, men fik dog paa ny et Embede i Paris 1811 (indt. 1814). Af hans mange historiske Skrifter kunne nævnes: „Perus Indtagelse", „Brasiliens Historie", „Felttogene 1814—15" (1818, 2 Bd.). D. 1832.

Beaufort [bohfāahr], Flække i det fr. Dep. Maine-et-Loire, 3 M. ø. for Angers. 3,000 I. Kornhandel; Fabrikation af Hampelærred. Herefter have de engelske Hertuger af B. Navn.

Beaufort [bôførrt], en berømt Slægt i England, der nedstammede fra **Johan B.**, Greve af Somerset, en uægte, men legitimeret Søn af Kong Edvard III.s tredje Søn, Johan af Gaunt, Hertug af Lancaster. Hans Søn, **Johan** II, blev ved sin Datter Margrete, der var gift med Edm. Tudor, Bedstefader til Kong Henrik VII. — Johan II.s Broder, **Edmund**, Hertug af Somerset, blev under Henrik VI 1445 Regent i Frankrig, som under hans slette Styrelse paa Calais nær gik aldeles tabt for England; Folkets Forbitrelse derover nødte efter hans Hjemkomst Kongen til at sætte ham i Tower, men ved Dronning Margrete af Anjous Gunst holdt han sig dog mod sine Fjender, indtil den farligste af dem, Hert. Richard af York, greb til Vaaben mod Hoffet og opvakte den under Navnet „Striden mellem den røde og hvide Rose" bekjendte Borgerkrig, under hvilken E. faldt i det første Slag, ved St. Albans, 1455. — Hans tre Sønner **Henrik**, **Edmund** og **Johan** søgte at hævne deres Faders Død paa Huset York, men vare uheldige og omkom i Borgerkrigen; med Johan uddøde den ægte Linje af Familien B. — Fra en uægte Søn af Henrik, Carl Somerset, som 1514 blev Earl af Worcester, nedstamme de nuværende engelske Hertuger af B., hvilken Titel de føre siden 1682. — **Henrik B.**, Broder til den førstnævnte Johan, Cardinal og Biskop i Winchester, deltog i Costnitzerconciliet, hvor han befordrede Martin V.s Valg til Pave, og førte 1431 den unge Konge Henrik VI til Frankrig for at lade ham krone til dette Riges Konge i Paris. Han var Anstifter af Mordet paa sin Brodersøn, Regenten i England, Hertugen af Glocester, og præsiderede i den Blodret, som dømte Pigen fra Orléans til Døden; d. 1447. — De franske Hertuger af B. nedstamme fra Henrik IV.s Forbindelse med Gabrielle d'Estrées; til dem hørte Franç. de Vendôme (s. **Vendôme**). — Ogsaa i Belgien forekomme Grever og Hertuger af B. ell. **Beauffort**, der have Navn af et Slot i Namur og nedstamme fra Walther, en Søn af Ardennerfyrsten Gottfried under Kejser Henrik V.s Regering.

Beaugency [bohschangsi], Stad i det franske Dep. Loiret, 3 M. s. v. for Orléans ved Loire. 4,000 J. Stenbro over Floden. Her stod i Nov. og Dec. 1870 flere Kampe mellem Franskmænd og Tyskere.

Beauharnais [boarnæ], en i den nyere Tid berømt fransk Familie, der stammer fra det vestl. Frankrig, hvor dens Gods 1764 blev ophøjet til Marquisat under Navn af Laferté-B. Den bliver først historisk mærkelig kort før Revolutionen. **François**, Marquis **de B.**, f. 1756 i La Rochelle, var ved Revolutionens Begyndelse Medlem af den constituerende Forsamling og holdt sig strængt til Kongens og Adelens Parti. 1792 emigrerede han, indtog en høj Stilling i Prinsen af Condés Hær og levede siden i Coblenz og Baireuth. Efter d. 18 Brumaire strev han til Førsteconsulen for at opfordre ham til at sætte Kronen paa sin Berømmelse ved at føre Bourbonerne tilbage, men dog tillod Napoleon I, der var gift med hans Svigerinde Josephine, ham 1804 at vende tilbage til Frankrig og sendte ham 1805 som Gesandt til Firenze og 1807 til Madrid, men da han modarbejdede Kejserens Planer ved at indlade sig i Forbindelse med Prinsen af Asturien imod Godoy, blev han kaldt tilbage og levede derpaa i Forvisning paa et Gods ved Blois, indtil han ved Restaurationen 1814 vendte tilbage til Paris og blev Pair; han døde 1846. — **Alexandre**, Vicomte **de B.**, Broder til den foregaaende, f. 1760 paa Martinique, ægtede der som Major 1779 sin Landsmandinde Josephine Tascher de la Pagerie (den senere franske Kejserinde) og kæmpede tappert i Amerika under General Rochambeau. Efter sin Ankomst til Frankrig sluttede han sig ved Revolutionens Udbrud i Modsætning til sin Broder til Folkets Sag, som han i Nationalforsamlingen forfægtede med Fasthed og Værdighed. Hans Popularitet tabte sig imidlertid, da han frimodig udtalte sin Ros over den Energi, hvormed General Bouillé havde dæmpet en Opstand i Nancy. 1793 fik han Overcommandoen over Rhinarmeen; i denne Stilling blev det lagt ham til Last, at en 14 Dages Uvirksomhed af Hæren havde foraarsaget Tabet af Mainz; efter at have nedlagt Anførselen og trukket sig tilbage til sit Familiegods, blev han herfra ført til Paris, af Revolutionstribunalet dømt til Døden og guillotineret 23 Juli 1794. Han efterlod sig to Børn: **Eugen**, Hertug af Leuchtenberg (s. **Leuchtenberg**), og **Hortense**, gift med Ludvig Bonaparte, Konge af Holland, og Moder til Kejser Napoleon III (s. **Bonaparte**, Ludv.). — **Claude**, Vicomte **de B.**, Fætter til de to foregaaende (hans Moder var den bekjendte Digterinde **Fanny B.**, født Mouchard, d. 1813), f. 1756, var Gardeofficer, da han 1789 ligesom sine Fættere blev Deputeret i Nationalforsamlingen, 1804 Senator, 1814 Pair, d. 1819. Hans Datter **Stéphanie** Louise Adrienne, f. 1789, blev adopteret af Kejser Napoleon I, 1806 gift med den senere Storhertug Carl af Baden og døde 1860.

Beaujeu [bohschöh], Stad i det franske Dep. Rhône, 6 M. n. til v. for Lyon. 4,000 J. Garverier. B. tilhørte Huset Bourbon og var Hovedstad i det lille Landskab Beaujolais, der nu indtager den nordlige Del af Dep. Rhône.

Beaulieu, Jean Pierre, Baron af [bohliöh], østerr. General, f. 1725 i ell. ved Namur, traadte 1743 i østerr. Krigstjeneste og kæmpede med Hæder i Syvaarskrigen, mod Insurgenterne i Belgien og i Revolutionskrigen mod Frankrig, indtil han fandt en overlegen Modstander i Bonaparte, der 1796 fik Commandoen over den franske Hær i Italien, paa samme Tid som B. blev sendt dertil som Overgeneral. Han blev slaaet ved Montenotte, Millesimo og Lodi, hvorved hele Lombardiet gik tabt for Østerrig, nedlagde derpaa Commandoen og trak sig tilbage til sit Gods ved Linz, hvor han døde 1819.

Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de [bohmarschä], fransk Skribent, f. 24 Jan. 1732 i Paris. Han lærte sin Faders Haandværk, Urmageriet; til en ny Opfindelse, som han gjorde ved Echappementet i Ure, maatte han

havde sin Ret ved en Proces, da en anden tilegnede sig Opfindelsen. B. fik Arbejde for Hoffet i Versailles; hans Skjønhed skaffede ham en rig Enke, Mad. Franquet, til Kone. Hans Virtuositet paa Harpe satte ham i Gunst hos Ludvig XV.s Døtre Victoire og Adelaide, og han kom til at undervise dem i Musik og arrangere deres Concerter. En rig Banquier Paris du Verney, hvem han havde gjort en Tjeneste, bragte ham ind i store Pengeforretninger; B. kjøbte en Hofcharge og antog Navnet B. i Stedet for Caron. 1764 gjorde han en Rejse til Madrid for at skaffe sin Søster, med hvem Adelsmanden Clavijo uden Grund havde brudt sin Forlovelse, Oprejsning og opnaaede, at Clavijo blev forvist. B.s Talenter skaffede ham Adgang til de højeste Kredse; ligeledes indlod han sig i storartede industrielle Spekulationer. Endnu havde han kun strævet Smaasange, der ikke røbe synderligt Talent; 1767 optraadte han med Grædedramaet »Eugénie«, paavirket af den navnlig af Diderot repræsenterede Opposition mod Alexandrinertragedien. 1768 giftede han sig atter med en rig Enke. Ved du Verneys Død anlagde en Slægtning af denne, Grev de la Blache, Proces mod B., idet han paastod, at denne til Fordel for sig havde forfalsket en Opgjørelse af sit og du B.s Mellemværende; første Instans frikjendte B., anden Instans gav ham en noget tvetydig, men nærmest ugunstig Dom. Denne Proces gav Anledning til en anden med Parlamentsdommeren Goëzmann, der anklagede B. for at have villet bestikke ham; B. udgav sine Indlæg i denne Sag under Navn af »Mémoires«, hvori han oplyser, at G.s egen Kone havde tilbudt ham at virke for hans Frikjendelse mod en Gratification; disse Flyveskrifters snærtende Vid og snildt beregnede Henvendelser til tredje Stands Had mod de privilegerede gjorde Forf. umaadelig populær ogsaa uden for Frankrig; den fornemme Verden erkjendte ham ligesom Voltaire for en Magt og optog ham i sin Kreds, selv efter at Dommen 1774 havde dømt saa vel ham som Mad. Goëzmann fra deres borgerlige Ære; ja det ved denne Sag vakte Had mod det octroierede Parlament tvang Ludvig XVI til senere at ophæve det. Snart fik B. Lejlighed til at gjøre Hoffet, specielt Mad. Dubarry, en Tjeneste ved at faa et mod hende rettet, i London udkommet Skandskrift undertrykt; thi det var ham om at gjøre at udvirke en kongelig Cassation af Dommen; uheldigvis døde Ludvig XV i det samme. Men B. fik af Ludvig XVI et lignende Hverv, nemlig at skaffe en mod Marie Antoinette fjendsk Brochure af Vejen. Det lykkedes ham efter mange æventyrlige Hændelser: Overfald af Røvere i Tyskland, Fængsling i Wien osv. Under sine Rejser til London havde han stadig haft Øjet rettet paa det amerikanske Spørgsmaal og underrettet Regeringen om dets Gang, medens han tillige blev brugt som Underhandler med Chevalier d'Eon (s. d. A.), der paastod at eje nogle for den franske Regering compromitterende Breve og gjorde sig interessant ved at vække Uvished om sit Kjøn. Ved disse Tjenester udvirkede B., at hans Dom blev casseret 1776. Nu begynder hans glimrende Forfatterbane. »Le barbier de Séville« (først udarbejdet som en Opera buffa) opførtes 1775; dens lystige Vittighed gjorde den til Saisonens Løve paa Théâtre français. Den skaffede B. en saadan Indflydelse i Theaterverdenen, at han fik udvirket fordelagtigere Betingelser for de dramatiske Forfattere fra Theatrets Side. Under alt dette var han Regeringens hemmelige Agent under den amerikanske Frihedskrig; han forsynede Amerikanerne med Krigsfornødenheder og udrustede Krigsskibe, indtil Regeringen aabenlyst tog sit Parti. Siden bedrog Amerikanerne B. for hans udlagte Penge. Et andet industrielt Foretagende var Udgivelsen af Voltaires Værker, hvis Trykning skete paa tysk Grund, da de til Dels vare forbudte i Frankrig. B.s andet store Lystspil »Le mariage de Figaro«, der længe ved hans Oplæsning havde været bekjendt og havde vakt Bifald hos Dronningen, Mad. de Polignac og Prinserne, men Forargelse hos Ludvig XVI, der erklærede, at det aldrig skulde blive opført under hans Regering, kom alligevel ved B.s utrættelige Energi paa Théâtre français's Scene 1784 og vakte uendelig Jubel. Talentet, der vittig proclamerer sin Ret mod dem, der „kun have gjort sig den Umage at lade sig føde", Figaro, der for at subsistere havde anvendt mere Kløgt, end man i 10 Aar havde brugt for at regere de spanske Lande, en endnu mere vittighedssprudlende Dialog end i „Barberen" var en Appel til de snart tydelig fremtrædende Bestræbelser efter at gjøre den tredje Stand fra intet til alt. Efter at have gjennemgaaet endnu et Par uhyggelige Processer og spekuleret i Revolutionens Tendenser med en uheldig Opera „Tarare" blev han fængslet paa Grund af en uretfærdig Anklage for Bedrageri i en Handel om Geværer for den revolutionære Regering; skjøndt frikjendt, maatte han 1793 forlade Frankrig og opholdt sig bl. a. i Hamborg i den yderste Nød. 1796 kom han tilbage, arbejdede ivrig for at restaurere sin ødelagte Formue og for Opførelsen af sin sentimentale Fortsættelse af „Figaros Bryllup", »La mère coupable«, men døde af Apoplexi 17 Maj 1799.

Beaumaris [böhmærris], Stad paa den engelske Ø Anglesea, ved Menaistrædet. 3,000 J. Søbade.

Beaumelle, Laur. A. de la [bohmēll], fransk Skribent, f. 1726, lærte Handelen, gik til Genf og derfra til Danmark som Huslærer i et adeligt Hus. Han udgav her et Ugeskrift »Spectatrice Danoise« (1749), blev »Professeur des belles lettres« og holdt Forelæsninger paa Charlottenborg for unge adelige og Pagerne. Hans Liv og Skrivemaade vakte megen Skandale; han laa i evig Strid med Censuren, angreb hensynsløst Regeringssystemet, forlod Danmark 1751, tog i Berlin Del i Striden mellem Maupertuis og Voltaire og fornærmede den sidste dødelig ved i et Skrift (»Mes pensées«) at sammenligne hans Forhold til Frederik d. store med Forholdet mellem en Hofnar og hans Herre, kom til Paris 1753, blev sat i haardt Fængsel i Bastillen, men frigivet paa Montesquieus og Condamines

Forbøn. Hans »Mémoires pour servir à l'histoire de Mad. Maintenon« bragte ham en Tid i Mode som Forfatter, men 1756 kom han atter i Bastillen paa et Par Aar og forfulgtes stadig af Voltaires Chicanerier. D. i Paris 1773.

Beaumonde, fr. [bohmöngd], det fine og fornemme Selskab.

Beaumont [bohmöng], Stad i det franske Dep. Ardennerne, ved Meuse, 5 M. s. ø. for Mézières, med 1,300 J., hvor 29 Aug. 1870 Faillys Armecorps blev overvundet af Kronprinsen af Sachsen og trængt tilbage til Sedan.

Beaumont, Francis [böhmonnt], berømt eng. Digter, f. 1585 paa et Stamgods i Leicester, studerede i Oxford, d. i London 1616. I Forening med John Fletcher, Søn af Biskoppen i Worcester, f. 1575, d. 1625 i Southwark af Pest, udarbejdede han omtrent et halvt Hundrede Dramaer. Man har i deres Skuespil villet hævde den geniale Phantasi for F.s og det ordnende Compositionstalent for B.s Vedkommende. Efter B.s Død skal F. have arbejdet sammen med Shirley, og i »The noble kinsmen« tillægger Traditionen Shakspeare Andel. B.s og F.s Arbejder vise den for hele denne Tids engelske Poesi charakteristiske store Phantasirigdom og Mod til at binde an med det højeste som med det laveste i Livet. Navnlig deri staa de tilbage for Shakspeare, at Charaktererernes faste Linjer ofte overskylles af den luxurierende Lyrik. Især paa det erotiske Gebet have B. og F. præsteret Ting af første Rang; deres Erotik viser en yppig, sanselig Phantasi og mægtig Pathos. Kannegießer o. fl. have oversat nogle af B.s og F.s Skuespil paa Tysk.

Beaumont, Gustav Aug. de [bohmöng], fransk Forfatter og Politiker, f. 1802, Dattersøn af Lafayette, blev 1831 tillige med Tocqueville sendt til Nordamerika for at undersøge Fængselsvæsenet og dets Anvendelighed i Frankrig (afgav 1833 Beretning) og rejste senere til Algérien for at undersøge dets Forhold. 1839 valgtes B. til Deputeretkammeret og hørte her til den dynastiske Opposition, virkede særlig for Jærnbanebygning og Algériens Opkomst. 1848 valgtes B. til Nationalforsamlingen og hørte til de maadeholdne Republikanere; var en af Næstformændene og Medlem af Grundlovsudvalget, samt Aug.—Dec. Afsending i London. 1849 var B. en Tid lang Afsending i Wien, men hørte ellers til Oppositionen og blev 1851 under Statscoupet fængslet; tog senere ikke Del i det politiske Liv; d. 2 April 1866. B. skrev Romanen Marie som Skildring af Slaveriet i Nordamerika (1835, 2 Bd.) og en Fremstilling af „Irlands sociale, politiske og religiøse Forhold“ (1839, 7 Udg. 1862).

Beaumont, Jean Bapt. Arm. Louis Léonce Elie de [s. o.], Overingenieur for Bjærgværkerne og Prof. i Geologi i Paris, en af vort Aarhundredes talentfuldeste Geognoster, f. 1798, d. 1874. Efter at han i Forening med Dufrénoy havde berejst England for at parallelisere begge Landes Bjærgdannelser, fik de 1826 det Hverv af Regeringen at udarbejde et stort geognostisk Kort over Frankrig, der blev færdigt 1840 (2det Opl. 1855, 2 Bd. Text) og i enhver Henseende maa anses for et Mesterværk. Hertil slutter sig deres »Mémoires pour servir à une description géologique de la France«, I—IV, 1830—38. Foruden flere værdifulde Arbejder over Vogeserne, Jurabjærgene, Montblanc og de udslukte Vulkaner i Frankrig bør især nævnes hans Undersøgelser angaaende Bjærgkjædernes relative Aldersbestemmelse (»Recherches sur quelques-unes des révolutions de la surface du globe«, 1829, og »Sur les systèmes des montagnes«, 1852), hvori han paa en klar og skarpsindig Maade har udviklet de derhen hørende Principer. Dette hans Arbejde vil altid hævde ham en varig Berømmelse i Videnskaben, om der end kan indvendes adskilligt imod den Del af hans Theori, at man stedse fra Hævningernes Parallelisme skulde kunne slutte sig til deres Samtidighed, noget, der næppe kan finde Anvendelse paa fjærnt fra hinanden liggende Bjærgmasser.

Beaumont-Vassy, Ed. Ferd., Vicomte de [s. o. vassih], fransk Forfatter, f. 1813, var fra 1840 en Tid lang ansat ved det franske Gesandtskab i Stockholm, blev 1851 Præfect og senere Statsraad, men 1859 for Svindlerier dømt til 2 Aars Fængsel. Foruden flere Romaner og politiske Flyveskrifter har B.-V. udgivet historiske Skrifter, som dog ingenlunde udmærke sig ved Paalidelighed og Upartiskhed: „Svenskerne fra Carl XII til Oscar I“ (1841, 3 Udg. 1847); „De europæiske Staters Historie siden Congressen i Wien“ (6 Bd., 1843—53, ufuldendt); „Min Tids Historie“ (4 Bd., 1855—58, ny Række 1864—65), samt „Salon'erne under Ludvig Philip“ (1866) og „under Napoleon III“ (1868). D. 1875.

Beaune [baahn], Stad i det franske Dep. Côte d'Or, 5 M. s. til v. for Dijon. 11,000 J. B. har to gamle Kirker fra det 10de og 11te Aarh., et stort Hospital og et godt Bibliothek. Fabrikation af Klæde og Roesukker; Eddike- og Ølbryggerier. Omegnen er et herligt Vindistrict. Monge fødtes her 1746, og her er 1849 opført et Mindesmærke for ham.

Beaune, Flor. de [s. o.], fransk Mathematiker, f. 1601, d. 1652, gav (bl. a. ved Commentarer til Descartes's Geometri) Bidrag til Udviklingen af den analytiske Geometri. En af ham stillet Opgave, **de B.s Problem**, gaar ud paa at bestemme en Curve af en Egenskab ved dens Tangent („omvendt Tangentmethode“), medens man tidligere kun havde søgt at bestemme Tangenten for en opgiven Curve; den blev først fuldstændig løst efter Opfindelsen af Differentialregningen.

Beaune la Rolande [s. o. rolängd], Stad i Frankrig, Dep. Loiret, 2 M. s. ø. for Pithiviers. 2,000 J. 28 Nov. 1870 Træfning mellem Tyskerne under Voigts-Rhetz og Franskmændene under Aur. de Paladines.

Beauplan, V. A. Rousseau de [bohpläng], fransk Dramatiker, f. i Paris 1823, debuterede uheldig som Lyriker, arbejdede saa for de mindre Scener, blev 1868 kejserlig Commissær ved Odéon, 1871 Chef for Theatrenes Bureau. Hans »Lis dans la vallée« (1853) er en Dra-

matisering af Balzacs bekjendte Roman. Fra samme Aar er hans »Boccace, ou le Décameron«, fra 1858 hans versificerede Drama »L'Ecole des ménages«.

Beauregard, Pet. Gust. T. [bôhrregahr], nordamerikansk General, f. 1817 i Louisiana, indtraadte 1834 paa Krigsskolen i Westpoint og blev 1838 Artilleriofficer. Han udmærkede sig 1847 i Krigen mod Mexico og rykkede op til Capitain; brugtes til at lede offentlige Arbejder ved New-Orleans, bl. a. Bygningen af Kystforter ved Mississippi. Da Opstanden begyndte i Slavestaterne i Dec. 1860, sluttede B. (der var Svoger til Slidell) sig strax dertil; tog 4 Marts n. A. Overanførselen og ledede Angrebet paa Fort Sumter 12—14 Apr. og Slaget ved Bulls Run 21 Juli. Det skyldes nærmest B.s Omsigt og Forberedelse, at Syden saa tidlig kunde stille saa stor en Hær paa Benene, og at Virginia blev knyttet til dets Sag. I Febr. 1862 sendtes B. til Tennessee, slog 6 Apr. Grant ved Shiloh, men blev selv trængt tilbage i Kampen den næste Dag og tabte sin Anseelse, da han 29 Maj maatte rømme Corinth uden Kamp. Senere brugtes B. som Ingenieurgeneral først ved Charleston 1863 og senere ved Richmond, fik i Oct. 1864 Anførselen over Hæren i Syd-Carolina, men kunde ikke hindre Shermans Fremrykning. Efter Krigen tog B. Ophold i Louisiana og sysselsatte sig med Jærnvejsbygning.

Beauvais [bohvæh], Hovedstad i det franske Dep. Oise, 8 M. n. n. v. for Paris. 15,000 J. (1881). Bispesæde. Kathedralkirke fra det 13de Aarh. med smukke Glasmalerier; gammel Bispegaard, smukt Raadhus og Theater. To artesiske Brønde. Fabrikation af Silketapeter, Uldstoffer, sorte Kniplinger, Ure, Glas og Porcelæn. Betydelig Kornhandel. Omegnen er opfyldt med industrielle Etablissementer. Gammel Stad, Romernes Cæsaromagus, senere Civitas Bellovacorum. Kirkeforsamlinger 845, 1114 og 1120. B. var tidligere befæstet og har udholdt flere Belejringer, af Englænderne 1433 og af Carl d. dristige 1472. Under den sidste Belejring udmærkede Stadens Kvinder sig ved deres modige Opførsel; Jeanne med Tilnavn »la Hachette« nedhuggede med en Stridsøxe en Burgunder, som havde plantet den fjendtlige Fane paa Muren, og bar Fanen bort i Triumph. Fanen opbevares endnu og bæres hvert Aar paa en bestemt Søndag i Oct. af unge Piger om i Staden. 1851 er her opstillet en Statue af den kjække Kvinde.

Beauvois [bohvoä], Eugène, fransk Historiker, f. 1835, skrev 1860 om „Nordboernes Opdagelser i Amerika fra 10de til 14de Aarh." og 1867 »Histoire légendaire des Francs et des Burgonds aux 3. et 4. siècles«. I en Afhandling om Slesvigs Nationalitet (1864) paaviste B., at det danske Sprog baade var det oprindelige Tungemaal og det endnu raadende i hele Nordslesvig.

Beaverteen, eng. [bivertihn], s. **Bommesi.**

Bebêdschi, Handelsplads i Riget Sokoto i Afrika, 8 M. s. for Kano, skal have 25,000 J.

Bebel, Ferd. August, tysk Socialdemokrat, f. 22 Febr. 1840 i Køln, blev 1864 Drejermester i Leipzig og sluttede sig tidlig til Arbejderbevægelsen i Tyskland. 1867 valgtes B. til den nordtyske Rigsdag og viste sig snart som en ypperlig Taler. Paa Grund af hans politiske Agitation blev B. i Vinteren 1870—71 holdt et Fjerdingaar i Fængsel og dømtes 1872 til 2 Aars Fængsel under Anklage for Højforræderi. Stillingen som Rigsdagsmand fradømtes ham samtidig, men gjengaves ham af hans Vælgere med forøget Flertal. Ogsaa ved de følgende Valg gjenvalgtes B. indtil 1881, da han faldt igjennem i 4 forskjellige Kredse. Derimod blev han s. A. Medlem af Sachsens 2det Kammer og i Juni 1883 i Hamborg valgt til Rigsdagen.

Bebrevelse, et især i det ældre Retssprog forekommende Ord, som i Almindelighed betegner en testamentarisk Disposition, som flere (navnlig to Ægtefæller) oprette i Forening, og hvorved de gjensidig bestemme noget til Fordel for hinanden (**bebreve** hinanden med noget).

Bebûtov, Vassilij, Fyrst, russisk General, f. 1791 af armenisk Æt i Georgien. Hans Farfader var persisk Statholder i Tiflis og fulgte 1739 Nadir Schah paa Toget til Indien; hans Fader traadte i russisk Tjeneste, da Georgien 1800 kom under Rusland. B. blev oplært paa Cadetskolen i St. Petersborg og fulgte 1817 som Adjudant General Jermolov paa hans Sendelse til Persien. 1821 blev B. Oberst og 1825—27 Statholder i Imeretien; han udmærkede sig 1828 i Kampen mod Tyrkerne, baade ved Fæstningen Achalziks Indtagelse og senere ved dens Forsvar. 1831 blev B. Statholder i russisk Armenien, var 1838—40 Medlem af Bestyrelsesraadet for Kaukasien og blev 1844 Øverstbefalende i Daghestan; krigede i 10 Aar med Schamyl og slog 1853—54 gjentagne Gange Tyrkerne, men undlod Fremrykning mod Kars; blev 1857 General og døde 1858.

Beccaria, Ces. B., Marquis de, f. 1735 i Milano, hvor der 1768 oprettedes en Lærerplads i Statsøkonomi for ham, er mest bekjendt ved sit Skrift »Dei delitti e delle pene« (Om Forbrydelser og Straffe), 1764, der blev oversat i de fleste europæiske Sprog og bidrog meget til at fremkalde en humanere Straffelovgivning; navnlig bekæmpede han deri Tortur og Dødsstraf. D. 1793.

Beccaria, Giac. Batt., f. 1716, d. 1781, it. Physiker, fra 1748 Professor i Physik i Turin. Hans vigtigste Værk er »Dell' elettricismo artificiale«. 1760 foretog han en Gradmaaling (Gradus Taurinensis, 1774).

Beche, Henry T. de la [bitsch], Geolog, f. 1796 i London, d. 1855, var en kort Tid Officer, men tog sin Afsked for at opofre sig for Geologiens Studium, i hvilket Øjemed han 1819 berejste Schweiz og Italien og siden undersøgte forskjellige Egne af sit Fædreland. 1832 begyndte han det Arbejde, som han gjorde til sit Livs Opgave, en geognostisk Beskrivelse af England. Han udførte det først paa egen, senere paa Statens Bekostning som Director-General of the Geological Survey og var Stifter af Museet for praktisk Geologi i London. Foruden »The Geology of Cornwall,

Devon and West-Somerset« (1839) har han udgivet »Geological manual« (1831) og den fortræffelige Haandbog »Geological observer« (1851).

Becher, Alf. Jul., tydsk Revolutionsmand, f. 1804 i Manchester af tydsk Slægt, blev Sagfører i Elberfeld og udgav senere et Blad for Kunst og Literatur i Düsseldorf, hvorved han viste sig som en dygtig musikalsk Kritiker. 1845 kom B. til Wien og var 1848 en af Stifterne for den akademiske Legion og Medlem af Demokraternes styrende Udvalg. B. tog fremragende Del i Opstanden i Oct. s. A. og blev efter Wiens Indtagelse skudt 23 Nov.

Becher, Joh. Joach., Chemiker, Læge og Metallurg, f. 1635 i Speier, indtog efterhaanden flere betydelige Stillinger, men havde bestandig Uheld med sig. Han synes ikke at have givet sig meget af med praktiske Undersøgelser, i det mindste kjender man meget lidet dertil; heller ikke hans theoretiske Anskuelser paaagtedes synderlig af Samtiden, indtil Stahl optog dem og fra Begyndelsen af det 18de Aarh. i B.s »Physica subterranea« tog Udgangspunktet for Læren om Phlogiston (s. d. A.), der i over et halvt Aarhundrede var Grundlaget for den videnskabelige Chemi. D. 1682.

Bechstein, Ludv., tydsk Skribent, f. 1801, d. 1860 som Bibliothekar hos Hertugen af Sachsen-Meiningen. Han var et let og hurtigt Talent, der har strevet Digte („Die Haimonskinder", 1843, er det betydeligste), histor. Romaner og Noveller, samlet Sagn, navnlig fra Thüringen, og udgivet „Deutsches Museum für Geschichte, Literatur, Kunst und Alterthumsforschung" (1842). — Hans Søn, **Reinhold B.**, f. 1833, har strevet om gammeltydsk Literatur og Sprog og leveret gode Udgaver af gamle tydske literære Mindesmærker. Siden 1871 har han været Professor i Rostock i tydsk Sprog og Literatur.

Beck, en gammel dansk, her i Landet for længst uddød Adelsfamilie, der især hørte hjemme i Sjælland (Førslev) og Skaane. I det 16de og 17de Aarh. indtoge flere Medlemmer af den ret anselige Stillinger; saaledes vare **Jochum B.** (d. 1572), **Eivert B.** (d. 1623) og **Sten B.** (d. 1648) alle tre Rentemestre, ligesom **Lave B.** (d. 1607) og den yngre Lave B. (d. 1659) vare Landsdommere, henholdsvis i Sjælland og paa Laaland. En tredje Lave B., til Andrarum i Skaane (d. 1710), ægtede en Datter af Corfitz Ulfeld og Leonore Christine. Hans Fader var forbleven i Skaane efter Afstaaelsen til Sverige, og denne Linje, der overlevede Frænderne i Danmark, blev optagen blandt den svenske Adel. To Sønner af den sidst nævnte Lave B. antoge Navnet **Beck-Friis** som Arvinger til det af Hans Friis oprettede jyske Stamhus Hevringsholm, og denne Gren af Slægten blomstrer endnu i Sverige som Grever og Baroner.

Beck, Andreas Frederik, f. 11 Marts 1816 i Skarum paa Morsø; theol. Cand. 1838, Dr. phil. i Kiel 1839, Lic. theol. i Kjøbenh. 1840; holdt siden Sommersemestret 1840 som Privatdocent Forelæsninger ved Kjøbenh.s Universitet. B. studerede oprindelig Theologi og orientalske (semitiske) Sprog. Han sluttede sig snart til den Retning, der i Tydskland repræsenteredes af Strauß og Feuerbach, og i sit Skrift „Begrebet Mythus eller den religiøse Aands Form" opfattede han det mythiske som den specifiske Udtryksform for de religiøse Forestillinger. Da hans negative Forhold til Theologien hindrede ham i at indtræde i gejstlig Virksomhed, sysselsatte han sig udelukkende med literære og publicistiske Arbejder; han strev en Række Afhandlinger, mest af religionsphilosophisk Indhold, og en Del Recensioner i forskjellige tydske Tidsskrifter og var i længere Tid Medarbejder af vore liberale Dagblade, navnlig „Kjøbenhavnsposten". Af den radicale Regering i Canton Vaud blev det ham overdraget at udarbejde en Memoire i Anledning af Regeringens Optræden mod de renitente orthodoxe Præster; et Tilbud om gejstlig Ansættelse i Cantonet afslog han. I sine sidste Aar beskæftigede han sig meget med Schellings nyere Philosophi, hvoraf han følte sig stærkt tiltrukket. B. besad udstrakte Kundskaber paa forskjellige Omraader og udmærkede sig som Videnskabsmand ved Klarhed, Ærlighed og en rastløs Energi. Den isolerede Stilling, han bestandig indtog, gjorde ham i hans Polemik skarp, bitter og saarende. Efter en lang og modig Kamp med Armod og Sygdom døde han 23 Aug. 1861.

Beck, Chr. Dan., tydsk Philolog og Historiker, f. 1757, d. 1832. Uagtet sine mange Embeder var han særdeles frugtbar som Forfatter. Han er især bleven bekjendt ved sine vidtløftige Udgaver af Aristophanes, Euripides, Cicero o. a.

Beck, Henrich Henrichsen, Dr. phil. (i Göttingen), f. 1799 i Aalborg, d. 1863 i Sorø, var Assistent ved Universitetets zoologiske Museum og ved det kongel. naturhistoriske Museum samt Inspecteur ved Kong Christian VIII.s particulære zoologiske Conchyliecabinet, fra hvilke Stillinger han i Løbet af 1845—49 efterhaanden blev entlediget. B. havde gode Indsigter i næsten alle Naturhistoriens Grene, men vandt dog især et betydeligt Navn som Malakolog. 1835—36 gjorde B. en større Reise til Tydskland, Holland, Belgien, Frankrig og England. B.s vigtigste Skrift er hans »Index molluscorum præsentis ævi musei Principis augustissimi Christiani Frederici, fasc. I, Haun. 1837«, som vidner om Forfatterens Lærdom og Indsigt i Conchyliologien og Malakologien. Et paabegyndt stort Værk, der skulde indeholde en Beskrivelse af Christian VIII.s Conchyliesamling, og hvortil flere Kobbertavler vare stukne, er aldrig udkommet.

Beck, J. S., f. 1761, d. 1842, en af Kants betydeligste Disciple, Professor i Rostock. Hans vigtigste Skrift er „Einzig möglicher Standpunkt, aus welchem die kritische Philosophie beurtheilt werden muß" (1796), i hvilket han kritiserer Antagelsen af en i og for sig bestaaende „Ting i sig selv". Vi kunne kun sammenligne vore Forestillinger med Gjenstandene, naar disse selv ere Forestillinger. B.s Standpunkt har meget fælles med det af J. G. Fichte hævdede.

Beck, Joh. Tobias, en af de mest bekjendte protestantiske Theologer i vor Tid, f. 1804 i Württemberg, fra 1843 til sin Død 28 Dec.

1878 theol. Prof. i Tübingen, hvor han i Modsætning til Baurs kritiske Skole grundede en mystisk-theosophisk Retning. Gjennem B. er Tysklands Opmærksomhed først bleven vakt for S. Kierkegaard; af hans Disciple har A. Bärthold oversat S. K.s vigtigste Skrifter, H. Gottsched udgivet de 5 sidste Bind af dennes „Efterladte Papirer".

Beck, Karl, tysk Digter, f. 1817 i Ungarn, Søn af en jødisk Kjøbmand, fuldendte sine Studier i Leipzig og har levet paa forskjellige Steder, navnlig i Berlin og Wien, hvor han 1843 knyttede Venskab med Lenau. En Række poetiske Fortællinger (hvoriblandt „Janko, der ungarische Roßhirt", 1842, med kjække Billeder af Ungarns Natur- og Folkeliv, og den nyeste „Jadwiga", 1863) og lyriske Digtsamlinger udmærke sig ved glimrende Diction og smukke Vers, bag hvilke der dog skjuler sig nogen karakterløs Almindelighed i Følelse og Stemning. Hans sidste betydelige Digtsamling er „Still und bewegt" (1870). D. 1879.

Beck, Vilhelm, f. 30 Dec. 1829 i Ørslev Præstegaard ved Slagelse, blev theol. Cand. 1855 og Aaret efter Capellan hos sin Fader, som da var Præst i Uby ved Kallundborg. 1865 blev han Sognepræst i Ørum ved Grenaa og 1874 i sit Fødesogn Ørslev. 1861 indtraadte han i Bestyrelsen af „Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark", hvis ledende Aand han siden den Tid har været (s. **Mission, Indre**), og 1863 grundlagde han sammen med Frimodt den indre Mission i Kjøbenhavn. B. besidder ikke blot fremragende Begavelse som Prædikant, men ogsaa overordentlig Arbejdsdygtighed og Nidkjærhed for sit Kald. De Menigheder, i hvilke han har virket som Præst, ere derfor ogsaa blevne Midtpunkter for en levende christelig Vækkelse i de tilstødende Egne; men desuden har B. ved de talrige Missionsmøder, som han holder rundt om i Danmark, og ved hvilke han som oftest taler under aaben Himmel for Tusender af Tilhørere, samt ved sin Ledelse af de af den indre Mission udsendte Colporteurer og Lægprædikanter udstrakt sin Virksomhed til alle Landets Egne. Et talende Vidnesbyrd om, hvilken Tilslutning han har vundet, er den umaadelige Afsætning, hans Opbyggelsesskrifter have fundet. „Den indre Missions Tidende" er under hans Ledelse voxet fra et Maanedsblad med 100 Abonnenter til et Ugeblad med 13,000. Af hans to ældre Prædikensamlinger, „Fjorten Prædikener" (ovs. paa Svensk) og „Nyt og Gammelt", er der solgt 14,000 Exemplarer, og i Anledning af hans Jubilæum i 1881 lode den indre Missions Venner her i Landet en Stenograph nedskrive hans Prædikener i Ørslev Kirke et helt Aar igjennem, lode dem derpaa trykke i 10,000 Exemplarer („Fra Livets Kilde") og forærede B. hele Oplaget.

Bäckaskog, fordum Præmonstratenserkloster, i en romantisk Egn i Skaane, 1½ M. fra Christianstad, seculariseredes 1537, blev 1584 skjænket til Henrik Ramel, men 1680 inddraget under den svenske Krone og bestemt til Oberstbolig. Fra 1818 benyttedes B. af den daværende Kronprins Oscar og fra 1845 af den senere Kong Carl XV, der gjorde sig megen Umage for at vedligeholde Gaarden i dens gamle Skikkelse og stundum under sine Besøg i Skaane holdt Hof der; nu er det forpagtet af Kronprinsen af Danmark.

Beckenham [hæmm], Stad i England, Kent Shire, 2 M. s. s. ø. for London. 13,000 J. B.s Omegn er et yndet Sommeropholdssted for velhavende Londonnere.

Becker, Carl Ferd., tysk Sprogforsker, f. 1775 ved Trier, blev efter flere Omvexlinger Læge og fra 1823 Bestyrer af en Opdragelsesanstalt i Offenbach. Her begyndte han at kaste sig over det tyske Sprogs Studium, hvori han til Dels gjorde Epoche og blev anset som Formand for den Skole, som Tyskerne kalde „den rationale" i Modsætning til „den historiske". Sin philologiske Retning udviklede han først i „Organism der Sprache, als Einleitung zur deutschen Grammatik". 1842 kom hans „Ausführliche deutsche Grammatik", 1848 „Das Wort in seiner organischen Bedeutung". D. 1849.

Becker, Carl Ferd., f. 1804 i Leipzig, d. 1877, var i en Aarrække Organist i Leipzig og Lærer ved Conservatoriet og har i forskjellige Skrifter ydet værdifulde Bidrag til Musikens Historie, samt gjort sig fortjent ved Udgivelsen af ældre Kirkemusik.

Becker, Carl Friedr., Forfatter af populære historiske Skrifter, f. 1777 i Berlin, d. 1806 som Privatlærd smstds., er især bekjendt af sin „Weltgeschichte für Kinder und Kinderlehrer" (9 Bd., 1801—5, forts. af Woltmann og Menzel, overs. paa Dansk af J. Riise), som vandt overordentligt Bifald og stor Udbredelse. De senere Bearbejdelser af dette Værk (7de Udg. ved Loebell, 14 Bd., og 8de ved A. Schmidt, 1860—64) have vel givet Arbejdet større videnskabeligt Værd, men tillige forandret dets oprindelige Plan og Anlæg. E. Arnd har leveret en Fortsættelse for den nyeste Tid, saa at det nu tæller 22 Bind.

Becker, Herm. Heinr., tysk Politiker, f. 1820, blev 1847 juridisk Embedsmand i Köln, men deltog i de revolutionære Bevægelser 1848 og straffedes med flere Aars Fæstningsfængsel. B. blev derefter Kjøbmand i Dortmund, indtil han 1861 valgtes til det preussiske Underhus, hvor han sluttede sig til Fremskridtspartiet. 1867—74 var B. Medlem af den tyske Rigsdag. 1871 blev B. Overborgmester i Dortmund og som saadan næste Aar Medlem af det preussiske Herrehus; 1875 valgtes han i Köln til samme Værdighed.

Becker, Jean, f. 1836 i Mannheim, erhvervede sig tidlig ved stadige Concertrejser stort Navn som Violinvirtuos. Først i 1865 slog han sig en Tid lang til Ro i Firenze, hvor han med Iver bestræbte sig for at vække Sansen for de tyske Klassikeres Værker, navnlig for deres Kammermusik. Som Primarius og Sjælen i den af ham stiftede florentinske Strygeqvartet (Florentinerqvartetten) har han overalt, hvor denne har ladet sig høre, erhvervet sig Navn som en ideal og udmærket Kunstner.

Becker, Joh. Phil., tysk Revolutionsmand, f. 1809 i Pfalz, var Børstenbinder, men tog fra 1830 ivrig Del i revolutionære Planer. Efter flere Gange at have været fængslet, bl. a. for Hambacherfesten 1832, gik B. 1837 til Schweiz

og bosatte sig i Bern. Her var B. Medarbejder af et radicalt Blad, deltog i flere Friskaretog, som de indre Kampe fremkaldte, og var 1846 virksom ved Omvæltningen i Bern, samt fulgte 1847 som Adjudant Ochsenbein i Krigen mod „Sonderbundet". 1848 deltog B. i Heckers Tog til Baden og ligeledes i Maj 1849 i Opstanden i Pfalz og Baden, ledet af Ønsket om at gjøre Sydtyskland til en Republik. Med sin Schweizerlegion dækkede B. Insurgenternes Tilbagetog til Carlsruhe, kæmpede flere Gange alvorlig med Tropperne og førte endelig sin Skare gjennem Schwarzwald tilbage til Schweiz. B. bosatte sig nu i Genf, grundlagde en Fabrik og understøttede den socialistiske Retning mod de radicale under Jam. Fazy. Da Fabriken slog fejl, gik B. til Paris, vilde 1860 i Genua oprette en tysk Garibaldilegion og kom 1862 tilbage til Genf. 1863—64 vilde B. grundlægge et republikansk-kosmopolitisk Folkeforbund i Modsætning til den da raadende slesvigholstenske Bevægelse i Tyskland, og senere har han taget virksom Del i de socialistiske Bestræbelser i Genf og i den internationale Arbejderliga.

Becker, Karl, tysk Genremaler, f. i Berlin 1820, har især gjort sig bekjendt ved fine venezianske Billeder, „Den hemmelige Ret", „Banditen", „Carnevalet i Venezia" o. fl. Paa Grund af hans omhyggelige Udførelse af Dragterne har han faaet Tilnavnet „Costüm-B."

Becker, Knud Ahasverus, Frederik IV.s Ridefoged paa Valls, senere Ejer af Bækkeskov (ved Præstø), Landsdommer over Laaland og Falster, bekjendt Bondeplager, myrdet 1738 paa Marken af sine Bønder.

Becker, Nik., tysk Forfatter, f. 1816 i Rhinpreussen, skrev 1840 som Skriver paa et Retskontor den populære Sang „Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein", der gjorde Furore, da man antog, at Frankrig netop den Gang havde Rhingrænsen i Sigte. Alfr. de Musset parodierede vittig Sangen ved sin »Nous l'avons eu, votre Rhin allemand!« B.s digteriske Arbejder ere for øvrigt ubetydelige. Efter lang Sygelighed døde han 1845.

Becker, Oscar F., f. 1839 i Odessa, hvor hans Fader var Rector for en højere Skole, blev 1859 Student i Leipzig, søgte 14 Juli 1861 i Baden-Baden at myrde Kong Vilhelm I af Preussen. Forsøget mislykkedes; B. blev dømt til 20 Aars Tugthusstraf, men 1866 benaadet og døde i Alexandria 1868.

Becker, Peter Willemoes, hist. Forfatter, f. 1808 i Kjøbenhavn, Student 1825, theol. Cand. 1830, disputerede for Magistergraden 1835, benyttede derpaa Archiverne i Stockholm og Upsala og berejste i samme Henseigt en Del af Tyskland, Holland og England, blev 1839 Sognepræst i Kjøng, 1859 i Søderup, d. 1877. Af hans historiske Arbejder maa fremhæves: „Samlinger til Danmarks Hist. under Kong Frederik III.s Regering af udenlandske Archiver" (2 Bd., 1847—57). Af sine mindre Afhandlinger udgav han et Udvalg i 2 Bind (1874—75). Hans Arbejder røbe megen Læsning.

Becker, Tyge Alexander, hist. Forfatter, tit. Professor, f. 1812 paa Tirsbæk ved Vejle, Student 1830, blev 1845 Archivar ved det da oprettede hist.-genealogiske Archiv, som 1849 indlemmedes i Gehejmearchivet, hvorved han siden var extraordinær Medhjælper, d. 1869. 1839—51 udgav han Tidsskriftet „Orion", i hvilket han selv skrev de fleste Bidrag, og 1844—56 leverede han Texten til Richardts „Prospecter af danske Herregaarde" (de 8 første Bd.). Som hist. Forfatter er han livlig, men ikke altid meget grundig. Han har ogsaa udgivet en Del historiske Romaner, som „Claus Limbek", „En Familiehistorie", „Bondekrigen" o. fl.

Becker, Wilh. A., f. 1796, d. 1846, var en grundig og smagfuld Kjender af Oldtiden og har især gjort sig bekjendt ved fine Arbejder over de gamles Privatliv: „Gallus oder römische Scenen aus der Zeit des Augustus" og „Charikles oder Bilder altgriechischer Sitte", Værker, der til Dels ere oversatte baade paa Dansk og paa Engelsk. Hans sidste og største Arbejde „Handbuch der römischen Alterthümer", begyndt 1843, er efter hans Død blevet fortsat af Marquardt.

Beckerath, Hermann v., tysk Politiker, f. 1801, Banquier i Crefeld, valgtes 1843 til Rhinpreussens Provinslanddag og var en af den frisindede Oppositions Ordførere. 1847 blev B. Medlem af den forenede Landdag, forfattede Svaradressen til Kongen og var Udvalgets Ordfører i denne Sag. 1848 valgtes B. til Parlamentet i Frankfurt, hørte til det maadeholdne Parti og blev 9 Aug. Rigsfinansminister, fik i Sept. Tilbud om Sæde i det preussiske Ministerium, men forlangte en sand constitutionel Forfatning, hvilket Kongen ikke vilde tilstaa. I Apr. 1849 hørte B. til de Afsendinger, der fra Frankfurt overbragte Kong Fred. Vilhelm IV Tilbudet om den tyske Kejserkrone, og udtraadte i Maj efter hans Afslag baade af Rigsministeriet og af Parlamentet. 1850 virkede B. som Medlem af „Folkehuset" i Erfurt og af Preussens andet Kammer for den nordtyske Union og hørte siden til Oppositionen, men udtraadte af Landdagen 1852. D. 12 Maj 1870.

Becket, Thomas [bèkket], ogsaa kaldet Thomas af Canterbury, f. 1119 i London, vandt, efter at have studeret i Oxford og Paris, stor Yndest hos Ærkebiskop Theobald af Canterbury, der gjorde ham til sin Archidiakon og senere anbefalede ham til at blive Kong Henrik II.s Kansler og Lærer for hans Søn. B. viste sig nu som en ligesaa smidig Hofmand, som han tidligere havde været en stræng Kirkens Mand. Han vandt ganske Kongens Tillid og blev ved hans Hjælp 1162 Ærkebiskop i Canterbury, fordi Kongen haabede i ham at skulle finde et villigt Redskab til Udførelsen af sin Plan, at hævde Gejstlighedens Afhængighed af Kronen; men B. blev som Ærkebiskop netop den ivrigste Forsvarer for Kirkens Uafhængighed. Paa Forsamlingen i Clarendon 1164 maatte B. vistnok gaa ind paa de til Gunst for Kongemagten tagne Bestemmelser; men kort efter gjorde han Bod herfor og lod sig af Paven løse fra sin i Clarendon aflagte Ed. B. blev nu dømt som Meneder, men flygtede til Frankrig og fortsatte derfra Kampen mod Kongen; først 1170

bleve de ved Pavens Mægling forligte, og B. kom tilbage til sit Stift, men uden at have forandret sine Anskuelser. 29 Dec. s. A. blev han myrdet i Kirken ved Alterets Fod af 4 Adelsmænd, som troede dermed at gjøre Kongen en Tjeneste; men Forbitrelsen over denne Misgjerning blev saa stor, at Folket stillede sig paa Gejstlighedens Side imod Kongen, saa at denne ikke blot 1172 maatte give efter i alle de vigtigere Stridsspørgsmaal, men endog 1174 underkaste sig en ydmygende Bod paa B.s Grav. B. blev 1172 kanoniseret af Paven, og til hans Minde indstiftedes en aarlig Fest, som fejredes indtil Henrik VIII løsrev England fra Pavestolen, forbød denne Fest og lod B.s Ben brænde og Asken sprede for alle Vinde.

Beckmann, Friedr., tysk Skuespiller, Søn af en Pottemager i Breslau, f. 1803, fik 1824 Ansættelse ved Königstädter-Theatret i Berlin, hvor han snart vandt levende Bifald, især som den med stor Natursandhed og sprudlende Lune fremstillede Hovedperson i den af ham selv forfattede Farce „Der Eckensteher Nante". Efter ogsaa i komiske Syngespil at have gjort sig til Berlinernes Yndling, gik han 1844 til Wien, hvor han først ved træffende Fremstilling af løjerlige Almuesfigurer gjorde glimrende Lykke i Theater an der Wien, men fra 1846 tog livsvarigt Engagement ved Burgtheatret, i hvis Ensemble det dog ikke ret lykkedes ham at føje sig ind, da han, trods sine rige Evner for Charakterfremstilling, idelig af sin Higen efter Mængdens Bifald lod sig friste til at gjøre Effect med sin Personligheds Snurrighed, sit rige Humor og overstrømmende Lune, hvilket han ofte gav Luft i egne Indfald. Hos det store Publikum holdt han sig i usvækket Yndest, indtil han 7 Sept. 1866 døde i Wien.

Beckmann, Joh., f. 1739 i Hoya, studerede Theologi i Göttingen, men kastede sig siden over Naturvidenskaberne. 1763 blev han Professor i Physik og Naturhistorie i St. Petersborg, 1766 Professor i Philosophi og 1770 i Økonomi i Göttingen, hvor han døde 1811. Han var den første, der behandlede Landøkonomien og Technologien videnskabelig, dels i Forelæsninger, dels ved en Række Skrifter.

Beckske (fra 1825 glücksborgske) Hertuglinje, s. Oldenborgske Hus.

Becquer, Gustavo Adolfo [bekkæhr], spansk Digter, f. 1836 i Sevilla. Fattig og svagelig drog han til Madrid, opnaaede endelig en Plads som Privatsecretær hos Isabellas sidste Premierminister Gonzales Bravo, men mistede Pladsen ved Revolutionen 1868, som ogsaa nær havde foranlediget, at han led personlig Overlast. Derefter boede han i Toledo sammen med sin Broder, en talentfuld Maler. De gjorde Fodrejser sammen i Spanien for at studere kunstneriske og historiske Mindesmærker, men døde begge allerede 1870. B. er en Colorist i Gautiers Stil, en silde født Romantiker, med Ideer, der minde om Hoffmann, paa en Gang klar og mystisk, svælgende i æsthetisk Begejstring for gamle Kirker og Borge, men snarere Pantheist end Katholik. Hans ganske smaa Fortællinger og hans Lyrik indtage en meget fremragende Plads i den nyere spanske Literatur.

Becquerel, Ant. Cés. [bekkeréll], Physiker, f. 1788 i Châtillon sur Loing, deltog som Ingenieur i det spanske Felttog, ved hvis Slutning han 1814 tog Afsked som Capitain og hengav sig til Studiet af Naturvidenskaberne. 1829 blev han Medlem af Akademiet. Han har især studeret Elektricitet og Magnetisme. De mest bekjendte af hans Værker ere »Traité de l'Electr. et du Magn.« (7 Bd., Paris 1834—40), »Traité de phys. dans ses rapports avec la chim.« (2 Bd., 1842—44), »Traité complet du Magn.« (1845), »Élém. de phys. terrestre et de météorol.« (1847). D. 1878. Hans Statue er opstillet i hans Fødeby. — **Alex. Edm. B.,** Søn af den foregaaende, f. 1820 i Paris, Prof. ved Conserv. des arts et métiers, har mest beskæftiget sig med Studiet af Elektriciteten og af Lyset, navnlig dets chemiske Virkninger og Phosphorescensen, til hvilken sidste han har opfundet et fortrinligt Instrument. De fleste af hans Afhandlinger findes i Ann. de chim. et de phys.

Becse, O- [betsche] (Gammel-B.), Stad i det sydlige Ungarn, ved Theiß. 15,000 J. Betydeligt Fiskeri. Kornhandel.

Becskerek, Nagy- [betsch] (Stor-B.), Stad i Ungarn, 10 M. s. v. for Temesvar, ved Floden Bega. 20,000 J. Silke-, Bi- og Faareavl. Betydelig Korn- og Kvæghandel.

Beda, kaldet Venerabilis, d. e. den ærværdige, f. 672 i Northumberland, blev, efter at være bleven oplært i Klostret Wearmouth, Munk i Klostret Yarrow, hvor han tilbragte hele sit Liv med stille lærd og opbyggelig Virksomhed, et Mønster paa Fromhed og elskelig Fordringsløshed. Han var sin Tids lærdeste Mand, og hans Skrifter give en Oversigt over hin Tids Viden i Physik, Chronologi, Philosophi, Grammatik, Theologi, Astronomi osv.; mange af hans Disciple naaede til Kirkens højeste Værdigheder, men selv foretrak han at leve som simpel Klosterbroder i sit stille Kloster indtil sin Død 735. Hans „Angelsachsiske Kirkehistorie" (overs. paa Dansk af C. M. Kragballe 1864) er en af Hovedkilderne til Englands ældste Historie.

Bédarieux [bariöh], Stad i det franske Dep. Hérault, 8 M. v. for Montpellier. 6,000 J. Livlig Industri i Uld- og Bomuldsstoffer og Vinhandel.

Bedding, en Samling af svære Træblokke paa solide Underlag, hvorpaa et Skib bygges. Blokkene gives en Hældning mod Søen for at lette Skibets Afløbning; de staa almindelig 2—3 F. fra hverandre. For at hindre, at Skibet ved Afløbningen tager Skade, bør Beddingen være forlænget ud i Søen saa langt, at det kan hvile paa denne (Slagbeddingen) indtil det er kommet langt nok ud, til at Søen kan komme til at bære det op. B., der ere bestemte til Optagelse af selv større Skibe til Reparation eller Rensning i Bunden, kaldes Ophalingsbeddinger (s. d. A.) — **B.** om Bord i et Skib er den svære Fortømring for ude, hvortil Ankertovet eller Kjættingen befæstes.

Bede (Beta), Slægt af Salturternes Familie, Urter med glatte, temmelig kjødfulde

Blade og smaa grønne Blomster i 2—3blomstrede Nøgler, der igjen ere samlede i axformede Blomsterstande. **Almindelig B.** (B. vulgaris) voxer vildt ved Middelhavets Kyster og paa det sydvestlige Europas Strandbredder og dyrkes i den største Del af Europa og Nordamerika i mange Former, hvoriblandt maa fremhæves **Rødbeden**, der dyrkes i Køkkenhaver for dens røde, kjødfulde Rods Skyld, og **Runkelroen**, som dyrkes i det store som Foderurt (Foderbeden); dens tykke, kjødede Rod varierer meget i Form (lang, cylindrisk, kugleformet osv.) saa vel som i Farve (hvid, gul, paa et Tværsnit hvid- og rødringet osv.). En egen Afændring af Runkelroen er Sukker-Runkelroen (Sukkerbeden), hvoraf der igjen gives flere Former; den indeholder mere Sukker end baade Runkelroen og Rødbeden og dyrkes derfor flere Steder i Europa, især i Frankrig, for Sukkertilvirkningens Skyld.

Bedeau, Marie Alph. [bødōh], fransk General, f. 10 Aug. 1804, indtraadte 1820 i Krigsskolen i St. Cyr og blev 1825 Lieutenant i Generalstaben. Som Capitain og Adjudant hos Generalerne Gérard og Schramm gjorde B. 1831 Felttoget i Belgien med og udmærkede sig ved Antwerpens Belejring. 1836 sendtes B. til Algérien, viste glimrende Tapperhed ved Constantines Indtagelse 1837 og i mange senere Kampe, forfulgte 1841 Abdel-Kader til Marokko, indtog Landskabet Tlemsen og deltog 1844 i Slaget ved Isly. Derefter blev B. Divisionsgeneral og Øverstbefalende i Provinsen Constantine indtil 1847. I Febr. 1848 førte B. en af Hærafdelingerne i Paris, men viste ikke særlig Iver paa Grund af sit republikanske Sindelag, valgtes senere til Nationalforsamlingen, hvor han blev en af Næstformændene og hørte til det republikanske Mellemparti. Under Arbejderopstanden i Juni gjorde B. god Tjeneste og blev haardt saaret. Ogsaa i den lovgivende Nationalforsamling 1849—51 var B. en af Næstformændene og indtog en Mellemstilling mellem Partierne; blev ved Statscoupet i Dec. 1851 fængslet og forvist; hjemvendte 1859 og døde 30 Oct. 1863.

Bededag, Store, s. **Bodsdage.**

Bedēguar (»Fungus rosaceus«), svampagtige Udvæxter paa den vilde Rose, egentlig et Slags Galæbler, frembragte ved Stikket af **Rosens Galhveps** (Cynips Rosæ) og husende dette Insekts Larver. Det benyttedes fordum i Lægevidenskaben mod Blærestén og Orm.

Bederem ell. **Thephilin** (af hebr. Thephila, d. e. Bøn), en Rem af sort Kalvelæder med en Kapsel, der indeholder 4 Sedler, beskrevne med Ordene af 5te Moseb. XI, 13—21 og VI, 4—9, samt 2den Moseb. XIII, 11—16 og XIII, 1—10. Blandt de orthodoxe Jøder binde Mændene fra deres 13de Aar hver Morgen og Aften, undtagen paa Sabbaths- og Festdage, saadanne B. om Pande og Arm som Beredelse til at bede; naar de først have taget B. paa, maa de ikke lade sig afbryde i Bønnen af nogen som helst, selv ikke af en Kejser. I Talmud betragtes B. som Amulet imod Dæmonernes Paavirkning; deraf Navnet φυλακτήριον (Skjærmemiddel) Matth. Ev. XXIII, 5.

Bedford [bĕddførrd], 1) Shire i England, n. for London; 22 □ M. m. 149,000 I. (1881). Floden **Ouse** løber med mange Krumninger omtrent midt igjennem Shiret. Landbrug er Hovederhverv, Industrien ikke betydelig. 2) Hovedstad i B.-Shire, 10 M. n. for London ved Ouse. 20,000 I. Smuk Bro over Ouse. B. har flere rigt doterede Skoler og milde Stiftelser; Straafletterier, Kornhandel. 3) **New B.**, Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 11 M. s. for Boston ved en Flod, der falder i Buzzardbugten. 27,000 I. (1880). Rummelig og dyb Havn. B. tager en fremragende Del i den nordamerikanske Hvalfangst.

Bedford [s. o.], en Hertugtitel, som først blev givet den engelske Konge Henrik IV.s tredje Søn Johan 1414 af hans Broder, Kong Henrik V. Efter dennes Død 1422 blev B. Regent for hans umyndige Søn Henrik VI i Frankrig og opretholdt længe med Kraft og Held de engelske Vaabens Overlegenhed, selv efter at hans Forbundsfælle, Hertug Philip d. gode af Burgund, hvis Søster Anna B. havde ægtet, havde trukket sig tilbage fra virksom Deltagelse i Krigen. Men Pigen af Orléans's Optræden gav Krigen en anden Vending, og selv efter at hun var bleven fangen og henrettet, var Lykken stedse Englænderne imod, og det meste af de gjorte Erobringer gik tabt. Af Ærgrelse herover døde B. kort efter Freden i Arras 1435. Titlen Hert. af B. blev given 1694 til Familien Russell, hvis Hoved endnu bærer den.

Bedlam [bĕddlæmm] (Forkortning af Bethlehem), tidligere Sindssygeanstalt i London, i City, St. Georges Fields.

Bedmar, Alfons de la Cueva, Marquis af, f. 1572, nedstammede fra en gammel spansk Slægt. Han betraadte tidlig den diplomatiske Løbebane og blev 1607 Gesandt i Venezia. Her var han ikke vel set, da man beskyldte ham for at nære et alt andet end venskabeligt Sindelag mod Republiken, hvilket havde sin Grund i det den Gang meget spændte Forhold mellem Spanien og Venezia. Timandsraadet benyttede derfor Opdagelsen af en Sammensværgelse 1618 til at anmode det spanske Hof om at fjærne ham, dog uden at fremsætte særlige Grunde, og B. blev forsat til Brysel. Han lod sig kort efter ordinere, blev 1622 af Pave Gregor XV udnævnt til Cardinal og døde, efter at have beklædt flere gejstlige Embeder, 1655 som Biskop af Oviedo og Medlem af det castilianske Raad. Den Sammensværgelse, hvortil hans Navn er knyttet, har længe været indhyllet i Mørke, som det først nylig er lykkedes Ranke at opklare fra de hemmelige Domsakter. I Følge hans Fremstilling er Sammensværgelsen udgaaet fra en Del franske Lejetropper i Venezia, men ikke stiftet af B. og de spanske Statholdere, Hertugen af Ossuna i Neapel og Peter af Toledo i Milano, hvilke dog vare Medvidere og bleve saa stærkt compromitterede, at de alle fjærnedes fra Italien.

Bednur ell. **Nagar**, Stad i Forindien, i den brittiske Skytsstat Maissur, 32 M. n. v. for Seringapatam. 12,000 I. Staden var forhen langt betydeligere og skal have haft 100,000 I.

Bedriacum, i Oldtiden en Flække i Norditalien, imellem Cremona og Verona, bekjendt af Kejser Othos Nederlag Aar 69.

Beduiner (Bedewin, d. e. **Ørkenens Børn**) kaldes de nomadiserende Beboere af Stepperne og Ørkenerne i Nordafrika, Syrien, Mesopotamien og Landene ved den persiske Havbugts Bredder. Deres oprindelige Hjem er Arabien, hvorfra religiøs Begejstring og medfødt Lyst til Krig have drevet dem til at udbrede sig mod Ø. og V. De drage omkring med deres Hjorde og bo i Telte; deres Tro er den muhammedanske. Deres Legeme er under Middelstørrelsen, magert og senefuldt, skikket til at udholde store Anstrængelser; Ansigtsfarven er sortebrun, dog lysere hos Kvinderne. De bedre Klassers Klædning bestaar af en Haik, d. e. et uldent Tørklæde, der bindes om Hovedet, en Underklædning af Linned eller Bomuld og en vid Kappe af fin, hvid Uld (Burnus); de fattigere have derimod kun et eneste uldent Klædningsstykke paa Kroppen, omkring hvilket de binde Bæltet med Vaabnene og Piben. Deres Dyder ere Tapperhed og en dog vistnok ofte altfor højt lovprist Gjæstfrihed, deres Laster Hævngjærrighed, Hovmod, Troløshed og Rovgjærrighed. Deres sociale Forfatning er patriarchalsk; Overhovederne for enkelte Familier, der nyde særlig Agtelse, kaldes Scheiker, og af dem vælges hele Stammens Øverste (Emir ell. Sultan). Marabuterne eller de hellige Mænd øve megen Indflydelse over B. Flerkoneri og Slaveri bestaar hos B. Deres Hovedfornøjelse er at fortælle Historier, at kaste med Spyd, ryge Tobak og drikke Kaffe; mange Stammer, f. Ex. Wahabiterne, foragte dog Nydelsen af Tobak. De leve i det hele af Kvægavl. Kamelen og Hesten ere deres vigtigste Husdyr. De mest udprægede B. findes i Ørkenen Sinai.

Bedækning, det Phænomen, at et nærmere Himmellegeme under sin Vandring træder foran et fjærnere og derved for en Tid skjuler det. Det er især Maanen, der under sin uregelmæssige Bane paa Himlen idelig bedækker forskjellige Fixstjærner, hvilke B., da de foregaa momentant, benyttes som et Slags himmelske Signaler, som, naar de observeres samtidig af to Observatorer paa forskjellige Steder, tjene til at bestemme disses Klokkeslætsforskjel og derved deres Længdeforskjel, s. **Klokkeslæt**. Ligeledes kan Maanen bedække Planeterne. Men det interessanteste Phænomen af denne Art er, naar Maanen bedækker Solen, hvorved opstaar en Solformørkelse (s. d. A.). — Herhen hører ligeledes de nederste Planeters Gjennemgang igjennem Solen; s. **Gjennemgang**.

Bedøvelse, Mangel paa Bevidsthed og paa Modtagelighed for ydre Indvirkninger, skyldes en Sløvelse af Hjærnens Opfattelsesevne, der kan være frembragt ved Rystelse af eller Tryk paa Hjærnen, samt ved forskjellige Lægemidlers og Giftes Indvirkning. De højeste Grader af B. kaldes Sopor og Koma. **Bedøvende Midler**, s. **anæsthetiske Midler**.

Beecher [bihtscher], en nordamerikansk Præsteslægt, der har vundet Ry ved sin Iver for at bekæmpe Negerslaveriet. Faderen, **Lyman B.**, f. 1775 i New-Haven i Connecticut, var Søn af en Smed og maatte i sin Ungdom drive Faderens Haandværk, blev 1798 presbyteriansk Præst paa Long Island, 1826 i Boston og 1832 Forstander for en Præsteskole i Cincinnati. Her blev han flere Gange foruroliget af Pøbelopløb, paa Grund af sin aabent udtalte Uvilje mod Slaveriet. 1850 flyttede B. tilbage til Boston og døde 1863. Af hans 9 Børn bleve 3 Præster, og af disse er **Henry Ward B.**, f. 24 Juni 1813, bleven bekjendt som udmærket Prædikant og offentlig Taler. Han blev Præst 1837 og siden 1847 i Brooklyn ved New-York; som en af Abolitionisternes Ordførere rejste B. 1863—64 til England for at paavirke Folkestemningen ved offentlige Foredrag om Unionens Forhold og Nordstaternes Ret; han hævdede baade under og efter Krigen Negrenes fuldstændige Ligestilling. Mange af hans Foredrag fik en umaadelig Udbredelse: 1859—72 udkom 10 Bd. Prædikener og 1851—63 Ugebladet „den uafhængige" som Organ for Congregationalisterne. En Skandalproces 1875, i hvilken B. blev anklaget for Ægteskabsbrud, skadede i høj Grad hans Anseelse, skjønt han blev frikjendt. — Hans ældste Søster, **Katharine B.**, f. 1800, styrede 1822—32 et Lærerindeseminarium, skrev senere en Række Lærebøger for Kvinder, baade om moralsk Opdragelse og huslig Økonomi, og virkede med stor Iver for Kjønnets højere Oplysning; d. 1878. — Om den yngre Søster **Harriet B.**, s. **Stowe**.

Beechey, Frederick Will. [bihtschi], f. 1796 i London, traadte som Cadet ind i Marinen 1808 og udmærkede sig 1811 paa et Tog mod Isle de France. Efter Freden tog han Del i flere Nordpolsfarter. 1825 gik han med en Expedition over det stille Hav for gjennem Beringsstrædet at trænge frem mod Ø. langs Amerikas Nordkyst og saaledes om muligt møde Franklin og Parry, der fra Baffinsbugten droge mod V. Dette lykkedes rigtignok ikke; men B. opdagede dog en stor Strækning af Amerikas Nordkyst, indtil han 1827 standset af Is maatte vende om. 1829 kom han tilbage til England med svækket Helbred og maatte derfor opgive Polarfarterne. Senere blev han Directeur i Handelsministeriets Marineafdeling, udnævntes 1854 til Admiral og blev 1856 Præsident for det geographiske Selskab i London. Hans Beskrivelser over de af ham foretagne Rejser udmærke sig ved en sjælden klar og stræng nøjagtig Fremstilling af Kjendsgjerningerne. B. døde 29 Nov. 1856.

Beelzebub (nøjagtigere Baal-Zebub), d. e. Flueguden, omtales i det gamle Testament som en af Philisterne dyrket Guddom. I Evangelierne forekommer Formen **Beelzebul**, d. e. Skarnets Gud, rimeligvis en Fordrejelse af hint andet Navn; det bruges som Navn paa Dæmonernes Øverste (Matth. XII. 24; Luc. XI. 15).

Beenfeldt, en nu uddød, her i Landet indvandret Slægt, der 1759 ophøjedes i den danske Adelstand, og hvoraf to Medlemmer ere blevne bekjendte i Historien paa en mindre fordelagtig Maade. **Poul B.**, Oberst, Commandant paa Kronborg, lod sig i Sept. 1658 narre til at overgive Wrangel den i enhver

Henseende vel forsynede Fæstning, da W. havde ladet ham indbilde, at Kjøbenhavn allerede var indtaget og Kongen fangen; en Krigsret dømte ham derfor fra Ære, Liv og Gods, en Dom, som dog ikke udførtes. — **Fred. Ludv. Chr. v. B.** til Serridslevgaard ved Horsens, Kammerherre og Oberst, stod i Slutn. af forrige Aarh. i Spidsen for de jyske Godsejeres Kamp mod Landboreformerne og overgav 1790 tillige med F. C. T. v. Lüttichau Kronprins Frederik (VI) i Anledning af hans Bryllup paa Gottorp et saakaldt „Tillidsskrift“, undertegnet af 102 jyske Godsejere, hvori de skete Forandringer til bedste for Bondestanden skildredes som fordærvelige for Landet og stridende mod dets Forfatning. Men dette Forsøg strandede paa den unge Fyrstes faste Vilje; han svarede: „Jeg vil, at Folket skal være frit“. Med denne B. uddøde Slægten 1801.

Beer, Aug., f. 1825 i Trier, Prof. i Math. ved Universitetet i Bonn, d. 1863, er navnlig bekjendt ved omfattende optiske Undersøgelser, i hvilke han har givet sig af med Lysbrydningen i Krystaller, Lysets Absorption osv. Ogsaa Lovene for Elektriciteten og Magnetismen har han behandlet.

Beer, J., f. 1744 i Bøhmen, var først Trompeter i den østerrigske Hær, men gik senere i fransk Tjeneste, kom 1771 til Paris, kastede sig der over Clarinetten, optraadte efter kun 4 Maaneders Øvelse offentlig og anerkjendtes som Frankrigs første Clarinettist. Ved sine Forbedringer og Udvikling af Instrumentet og ved sit sjælfulde Foredrag opnaaede han et stort Ry i Europa, gjorde mange Kunstrejser og døde 1811 i Potsdam som kgl. Kammermusicus.

Beer, Wilh., f. 1797, d. 1850, Banquier i Berlin og Astronom (s. **Mädler**), Broder til Componisten Meyerbeer.

Beers, Jan van, belgisk Digter, f. 1821 i Antwerpen, gik Lærervejen og blev 1860 Professor ved sin Fødebys Athenæum. Hans første Poesier vare skrevne paa Fransk, men Conscience fik ham til at vælge det flamske Sprog, som siden har tjent til Organ for hans populære, sentimentale, velklingende Lyrik.

Beethoven, Ludwig van, født saa vidt vides 16 Dec. 1770 i Bonn, hvor hans Fader var kurfyrstelig Sanger, fik fra sit 7de Aar Undervisning i Claverspil af Oboisten Pfeiffer og dernæst af den ansete Componist Neefe, der tillige gjorde ham bekjendt med Harmoni- og Compositionslæren. Allerede i sit 13de Aar componerede han 6 Claversonater. Ogsaa hans Improvisationstalent gjorde sig dengang gjældende, og da han i Vinteren 1786—87 besøgte Wien og spillede for Mozart, forbavsede det denne i høj Grad. Utilfreds med sin theoretiske Uddannelse lykkedes det B. 1792 atter at kunne besøge Wien for med Understøttelse af Kurfyrsten af Køln og andre formaaende Velyndere at studere hos Haydn. Da denne to Aar efter gik til England, fortsatte B. sine Studier hos den dygtige Theoretiker Albrechtsberger. Ved Kurfyrstens Anbefalinger var han bleven indført i flere aristokratiske Kredse og gjorde stor Opsigt saa vel ved sine frie Phantasier paa Piano som ved sin originale Kunstnernatur. En Række geniale Compositioner befæstede yderligere hans Ry. 1795 udkom hans Opus 1, tre Clavertrioer, som efterfulgtes af hans første Claver- og Violinsonater, sex Strygeqvartetter (op. 18), Septetten, de to første Symphonier, Claverconcerten i C-moll osv., alle Værker, i hvilke man til Trods for en udpræget Originalitet erkjender Paavirkningen fra Haydn og Mozart. Men med Eroica-Symphonien (1803), Sonaterne op. 53 og 57, Strygeqvartetterne op. 59, begynder den anden af de tre store Perioder, hvori man plejer at inddele B.s Compositionsvirksomhed. I disse saa vel som i de følgende Mesterværker gjør B. sig gjældende i sin hele Ejendommelighed, omdannende og udvidende de overleverede Former, som han fylder med nyt Indhold, ofte under Indskydelse af bestemte poetiske Ideer, som f. Ex. i Heltesymphonien, i Pastoralsymphonien eller i Sonate caractéristique. I Aarenes Løb blev B.s Sindsstemning nedtrykt og mørk, navnlig efter at en Tunghørighed, der var en Følge af en stærk Forkølelse, var gaaet over til fuldstændig Døvhed, som i Forbindelse med en deraf følgende Mistroiskhed og Pirrelighed næsten afskar ham fra Samliv med andre. Heri har man tillige ment at burde søge Forklaringen af den ejendommelige Charakter, hvorved de fra hans Compositionsvirksomheds 3dje og sidste Periode stammende Værker, nemlig den 9de Symphoni (1823), de sidste Strygeqvartetter og Sonater, adskille sig fra de foregaaende. Da man ikke forstod dem, troede man, at de overhovedet ikke kunde forstaas, og at Døvheden havde forledet ham til at nedskrive Ting, han ellers ikke vilde have tilladt sig. Nutiden er af en anden Mening. Hvad der tidligere ansaas for chaotisk og formløst har man endelig lært at forstaa og skatte, ja nogle betragte endog de sidste Værker og navnlig den 9de Symphoni som det sublimeste, han har skabt. I sine Symphonier, Sonater, Trioer og Qvartetter har B. givet Instrumentalmusiken en saadan Udvikling, at den maa siges — i denne Form — at have naaet sin Culmination. Men er B. end fortrinsvis Instrumentalcomponist, har han dog ogsaa skrevet Vocalmusik af største Betydning. Foruden sin eneste Opera, „Fidelio“ eller „Leonore“ (1804), og 2 Messer, hvoraf den sidste (i D. 1822) hører til hans ejendommeligste Værker, har han skrevet mange Romancer eller Sange, deriblandt „Adelaide“, „Geistliche Lieder v. Gellert“ og Sangkredsen „An die ferne Geliebte“ osv. B. døde ugift i Wien 26 Marts 1827.

Beets, Nik., hollandsk Forfatter, f. i Haarlem 1814, var først Præst, fra 1870 theologisk Prof. i Utrecht. I Lyrik og fortællende Digte anslog han byronske Toner. 1862 samlede han sine »Verstrooide Gedichten« i to Bind. Siden er han slaaet ind paa en realistisk-folkelig Roman- og Novelledigtning og har skabt flere komiske nationale Typer.

Beffroi [froäh], en Krigsmaskine i Form af et Taarn, som i Middelalderen brugtes ved

Belejringer. Senere gik Navnet over til at betegne de høje Vagttaarne, navnlig i Flanderns og Frankrigs Byer, fra hvis øverste Tinde udstillede Poster stedse skulde passe paa, at ingen Fjende uventet nærmede sig. Klokken paa Spidsen af Taarnet, der gav Borgerne Tegn til at gribe til Vaaben og samle sig, naar Fare var nær, kaldtes ogsaa undertiden B.

Befragtning, Leje af et Skib for at føre Gods eller Personer over Søen.

Befrugtning hos Dyrene er den Akt, hvorved Sæden bringes i Berøring med Ægget, og dette som Følge deraf opnaar Evne til at udvikle sig til et nyt Individ af samme Art. Kun i enkelte Undtagelsestilfælde (s. **Parthenogenesis**) sker dette sidste uden B. Sædlegemerne trænge ved B. ind i Ægget, og umiddelbart derefter begynder den Række af Forvandlinger i dette, hvorved det nye Individ dannes. B. sker enten, som hos de højere Hvirveldyr og Insekterne, ved Sædens Indbringelse i det kvindelige Individs Legeme (Parring) eller ogsaa uden for dette ved, at Sæden udgydes over de i Forvejen eller samtidig lagte Æg, som hos de fleste Padder og Fiske, eller af Vandstrømmen føres hen til disse, som hos mange lavere Dyr, i visse Tilfælde ogsaa ind til Æggene i Hunnens Legeme, uden at en egentlig Parring eller Tilnærmelse dertil har fundet Sted. B. hos Planterne bestaar væsentlig i en Samvirken mellem en mandlig og kvindelig Celle, en materiel Sammenblanding af Indholdet af to Celler, af hvilke hver for sig ikke er i Stand til at udvikle sig videre, medens Blandingsproduktet ikke alene er i Stand til Videreudvikling, men ogsaa forener begge Forældreformernes Egenskaber i sig og gjentager dem ved den videre Udvikling. Hos Blomsterplanterne indeholdes de mandlige Celler, Støvkornene, i Støvdragernes Støvsække; de kvindelige, Kimblærerne (der ere Slimceller, d. e. Celler uden Cellehinde), i Æggets Kimsæk. Her maa skjelnes mellem Bestøvning og den egentlige Befrugtning. Ved Bestøvningen (s. d. A.) føres Støvkornene hen paa Arret, hvor de fastholdes af den derværende klæbrige Vædske, ved hvis Paavirkning Støvkornet spirer, d. e. Inderhinden træder ud igjennem et af Yderhindens Huller i Form af et i Spidsen lukket Rør, Støvrøret. Dette voxer, ledet og ernæret af det, af tyndvæggede og saftfyldte Celler bestaaende, saakaldte ledende Cellevæv ned igjennem Griffelen og ind i Frugtknuden lige til Ægget, gjennem hvis Kimmund det trænger ind, indtil det naar Kimsækken. Her standser Støvrørets Væxt, og her begynder den egentlige B., idet den ene af de oftest to Kimblærer befrugtes ved en Gjennemsivning af den i Støvrøret indeholdte Vædske gjennem Kimsækkens tynde Cellehinde. Hos de nøgenfrøede (Naaletræer og Cycadeer) ere Æggene ikke indesluttede i nogen Frugtknude, og Støvet falder her paa Æggets Kimmund, ligesom paa Arret hos de andre Blomsterplanter. Hos Løndoplanterne fremtræde B. og Befrugtningsorganerne under mangfoldige forskjellige Former. De mandlige Celler, Sædlegemerne, ere oftest bevægelige Slimceller og indeholdes i særegne Beholdere, Antheridier. De kvindelige Celler ere ligeledes Slimceller, der dannes i Organer, som hos de forskjellige Grupper have forskjellige Navne: Frugtlegemer (Archegonier), Oogonier osv. I de Tilfælde, hvor B. ved bevægelige Sædlegemer er bleven fuldstændig iagttagen, har den bestaaet i en fuldkommen Sammensmeltning af den mandlige og kvindelige Slimcelle. Hos mange Laver har man vel fundet Organer, som efter al Sandsynlighed staa i B.s Tjeneste, men nogen B. er endnu ikke bleven iagttagen.

Befæstningskunst. B.s ell. Fortificationens Formaal er ved Bygningen af Værker eller ved Omdannelse af Terrainet at gjøre det muligt for en mindre Krigsstyrke lige over for overlegne Stridskræfter at haandhæve Besiddelsen af et Punkt, som det er af særlig Vigtighed at hindre i at falde i Fjendehaand. Man skjelner mellem 1) den passagere B. eller Feltfortificationen, hvis Øjemed er med de i Felten til Hærens Raadighed staaende Midler og i den korteste Tid at tilvejebringe Forsvarsanlæg, til hvis Styrke og Varighed der da ikke kan stilles meget strænge Fordringer, og 2) den permanente B., som gaar ud paa Anlæget af Fæstninger paa dertil i Fredstid udsete Punkter med Anvendelse af fuldstændigere Hjælpemidler og rigeligere tilmaalt Tid, og derfor bestemte til at gjøre Fyldest i mange Generationer og i langt højere Grad end Feltbefæstningerne at yde Betingelserne for et haardnakket Forsvar; den permanente B. anvender langt større Jordarbejder end den passagere, og den gjør i vid Udstrækning Brug af Murconstructioner, i den nyere Tid tillige af Jærnconstructioner, der, hvor den sidste hjælper sig uden saadanne. Man taler endelig om 3) den provisoriske B., hvis Øjemed er, i Tilfælde, hvor man er indskrænket med Hensyn til Midler, men især med Hensyn til Tid, at anlægge Befæstninger, der midlertidig kunne gjøre Fyldest for en egentlig Fæstning; denne provisoriske B. staar saaledes paa Overgangen mellem den passagere og den permanente B.; ogsaa den maa saa godt som ganske se bort fra Anvendelsen af Murværk og i dettes Sted benytte Tømmerconstructioner o. desl.

Beg ell. **Bej**, d. e. Herre, en Titel, der i Tyrkiet gives højere Militærpersoner, Gouverneurer o. a.; ogsaa Benævnelse paa Regenten i Tunis.

Beg, den kogte og stivnede Harpix af mange Naaletræer. Koges almindelig Fyrreharpix, og sies Massen gjennem Straa, faas hvid burgundisk B.; smeltes den blot, faas gult B. Ved langsom Forbrænding af de Straafiltre, der ere brugte til Rensning af Terpentin, dannes sort B. B. anvendes til Tætning af Kar, til Overstrygning af Propper, til Skibsbrug, i Medicinen osv., paa Grund af sin Brændbarhed til Fakler og Begkranse. Stenkulsbeg er Resten fra Destillationen af Kultjæren og benyttes som Bindemiddel for Briquetter og (sammensmeltet med Stenkulsoljer) som Fernis for Jærn og Træ. **Begkranse** anvendes som Belysningsmiddel ved festlige Lejligheder. De lægges da i Réchauds eller Jærnkurve, der anbringes paa Enden af en Stang, som sættes fast i Jorden, eller man ophænger

dem i Kjæder. **Begpap** og **Begpapir** forfærdiges paa sædvanlig Maade, dog at Stoffet tilberedes ved at male, ikke som sædvanlig Klude, men Affald af sort (tjæret) Tovværk. De udmærke sig dels ved Styrke, dels ved ringe Tilbøjelighed til at indsuge Vand. Begpapir bruges til Indpakning, især af Staalvarer.

Bega, Cornelis, hollandsk Maler, f. 1620 i Haarlem, d. 1664 (af Pest), var A. v. Ostades bedste Lærling, og hans Billeder af Almuens Liv skattes meget højt. Han har raderet 35 Blade med Optrin af Bondelivet.

Begarēlli, Antonio, italiensk Kunstner, f. 1498 i Modena, d. 1565, udførte en Række plastiske Værker i brændt Ler med en Dygtighed i Modelleringen, en Ynde i Anordningen og en vis malerisk Friskhed i Behandlingen, der gav disse skrøbelige Værker stort Kunstværd. Blandt hans bevarede Værker maa nævnes „Korsnedtagelsen" i Kirken St. Francesco, med en berømt Kvindegruppe, og „Christi Begrædelse" i Kirken St. Pietro, begge i Modena.

Begas, Karl, tysk Maler, f. 1794 i Heinsberg ved Aachen, d. 1854 som Professor ved Kunstakademiet i Berlin og kgl. Hofmaler, hører til Tysklands bedste Malere. Han uddannede sig hos Gros i Paris og var derefter 3 Aar i Italien. Saa vel en Mængde Billeder af bibelsk Indhold, især Altertavler, som ogsaa enkelte Malerier af den verdslige Historie samt Portræter vise hans fremragende Dygtighed. Et udmærket Portræt af Thorvaldsen, malet 1823 i Rom, findes kun i Copi i Museet. — Hans Søn, Billedhuggeren **Reinhold B.,** f. 1831, er en udmærket Kunstner i moderne realistisk Retning („Schillerdenkmal" i Berlin, flere mythologiske Compositioner).

Begblende (Uranbegmalm), et Mineral, den vigtigste i Naturen forekommende Uranforbindelse, s. **Uran.**

Beghärder og **Beghiner.** Mod Slutn. af det 12te Aarh. opstod der i flere nederlandske Byer Samfund af Kvinder, som uden Klosterløfte levede et regelbundet Liv. Kun faa Korsdragere vendte levende tilbage fra Palæstina; der var derfor mange Enker og ugifte Kvinder, for hvem det laa nær at slutte sig sammen til gjensidig Støtte og Fremme af deres religiøse Liv. Man kaldte dem **Beghiner, Beguiner** eller **Begutter,** maaske efter Præsten Lambert-le-bègue, der 1180 stiftede en saadan Forening i Liège, eller maaske bet. B. snarere „Bedesøstre". B.s Boliger laa i Regelen uden for Byerne, senere stundum dog inde i disse og bestode af en Samling Smaahuse, ordnede i Gader omkring en Kirke, det hele omgivet med Mure eller Grave. Disse **Beghinergaarde,** beguinagia, vare i Regelen grundlagte ved Rigmænds Gaver som veldædige Stiftelser for fattige forladte Kvinder, som saa selv til Dels fortjente deres Underhold ved Haandarbejde, Sygepleje eller ved for Betaling at bede for afdøde ved deres Grave. Dog gaves der ogsaa Huse for fornemme Kvinder, som saa vare stillede omtrent som vore Klosterdamer. De fattige B. stode i Regelen under Franciskaneres, de rige under Dominikaneres Tilsyn. Snart opstod der tilsvarende Foreninger af Mænd, der kaldtes **Begharder** og virkede for Fattig- og Sygepleje, samt besørgede Begravelser, hvoraf de fik Navnet Cellitæ (lat. cella, en Grav). Ogsaa kaldtes de **Alexianere,** fordi de regnede den hellige Alexius for deres Skytspatron; men det Navn, hvormed de hyppigst betegnedes, var **Lollharder** (af nedertysk „lollen, lullen", d. e. synge eller bede sagte), efter de dæmpede Klagesange, hvormed de bare de døde til Graven. Under B.s Udbredelse til Tyskland, Frankrig og Italien kom de saa meget i Berøring med Kjættere, at Navnene Beghard og Lollhard efterhaanden for den almindelige Bevidsthed bleve Kjætternavne, der i Tyskland navnlig brugtes om „den frie Aands Brødre", i Frankrig og Italien om Spiritualer og Fraticeller, og i disse Lande bleve B. derfor forfulgte som Kjættere; men i Nederlandene holdt de sig fri for Kjætteri og bleve derfor beskyttede. Nu existerer der ikke længere Begharder, men i Tyskland og Frankrig findes der endnu paa enkelte Steder **Alexianerinder** eller „sorte Søstre", som de ogsaa kaldes efter deres sorte Dragt, og i Belgien gives der endnu enkelte store Beghinergaarde; deres Antal aftager dog stadig.

Beglerbeg, d. e. Herrernes Herre, Titel paa tyrkisk Statholder af 3 Hestehaler.

Begōnia (Skjævblad), Slægt af Familien Begoniaceæ, Urter med saftige Stængler, haandnervede, ved Grunden som oftest skjæve Blade og Enboblomster med et stort, oftest hvidt eller rødt Blomsterdække. Hanblomsterne med talrige Støvdragere og Hunblomsterne oversædige med 3 Grifler. B. voxe i Tropelandene, de fleste i Amerika, færre i Asien. Mange dyrkes som Prydplanter i Drivhuse og som Stueplanter.

Begravelse. Blandt de mange Fremgangsmaader, man har fulgt med Hensyn til Behandling af Lig, er det at nedlægge dem i Jorden og at brænde dem de hyppigst forekommende. At nedgrave Liget ubrændt er, saa vidt vides, den ældste Begravelsesmaade: der er i Frankrigs og Brasiliens Klippehuler fundet Grave af denne Art, som med god Grund henføres til den qvaternære Tid. *Ægypterne* balsamerede Ligene (s. **Mumie**) og hensatte dem i Klippegrave, der ofte indrettedes som Huse eller som lange Gange og Kamre, prydede med Billeder; de ældste Konger af det 4de og de følgende Dynastier byggede Pyramider (s. d. A.), hvori vare Gravkamre. Ogsaa *Semiterne* begravede Liget ubrændt; Babylonerne byggede hvælvede Stenkamre, Phøniker og Jøder udhuggede Grave i Klipperne. Hos Jøderne blev den dødes Legeme vasket, indhyllet i smalle Tøjstykker og Ansigtet dækket med en Svededug; til Tegn paa Sorg sønderrev man sine Klæder, klædte sig i Sække og strøede Aske paa sit Hoved o. l. Sørgetiden varede 7 Dage, medens Begravelsen skete saa snart som muligt, ofte med stor Højtidelighed, med Følge af Slægt og Venner, under Ledsagelse af Klagekvinder osv. Begravelsespladserne vare uden for Byerne, i naturlige eller udhuggede Grotter, lukkede med en Dør eller en stor Sten; oftest havde man Familiebegravelser, for fattige og fremmede var der Fællesbegravelser. At brænde Ligene brugtes dels som Tillæg til Dødsstraf, dels i usædvanlige Tilfælde, som Pest og Krig. Hvis Liget ikke blev begravet, troede man,

at det ikke fik Fred i Graven; det var et fortjenstfuldt Værk at begrave forladte Lig. Ogsaa Folkene i Lilleasien (Lyder, Phryger osv.) begravede deres døde i udhuggede Gravkamre eller store, ofte runde Gravhuse (s. **Mausoleum**). I Europa har Skikken at nedgrave Liget ubrændt sandsynligvis hersket i den ældste Del af den neolithiske Stenalder; dog er det kun yderst lidet, som endnu vides om Gravene fra denne Tid, hvorfra de danske Køkkenmøddinger skrive sig. I Stenalderens yngre Del byggedes Gravkister og Kamre af store utilhugne Stene (s. **Dysse**), i hvilke Ligene nedlagdes ubrændte. Med Bronzealderens Begyndelse viser sig i Europa først den anden Gravskik, Ligbrændingen, som vinder mere eller mindre Overhaand i de enkelte Lande. For Nordens Vedkommende gjælder det, at Ligbrændingen optræder allerede i Periodens Begyndelse, og at den efterhaanden bliver almindeligere, medens dog den ældre Skik at begrave Liget ubrændt længe bevares i flere Egne. Gravene dækkes sædvanlig, i Norden næsten altid, af en Høj af Jord eller Sten (s. **Gravhøj, Røse**). Ved Siden af Højene forekomme ved Jærnalderens Begyndelse, tidlig i det sydlige Europa, i Norden først langt senere, **Urnemarker** og **Brandpletter** (s. disse A.). En stor Forandring i Begravelsesmaaden foregaar i Begyndelsen af Folkevandringstiden, idet Barbarerne nu, vistnok i Følge en Efterligning af den christne Gravskik, nedlægge Ligene ubrændte paa større Gravpladser, uden dækkende Høje. Navnlig i Grænselandene om Romerriget og i Danmark er der paa Gravpladser af denne Art fra Folkevandringstiden fremdraget en stor Mængde særdeles mærkelige og rige Fund. (Den samme Gravform er i en noget senere Tid almindelig i de slaviske Lande). I det sidste Afsnit af Skandinaviens Hedenold, Vikingetiden, forekommer dels B., dels Ligbrænding, dette navnlig i Sverige og Norge. Gravene dækkes nu i Regelen af Høje (s. **Gravhøj**), som ofte ligge samlede paa fælles Gravpladser. Ejendommelige Gravformer i Skandinaviens Jærnalder ere runde, kantede eller stjerneformede Stensætninger, hesteskoformede Volde (s. **Baadsto**) og saakaldte Skibssætninger (s. d. A.). Hos Grækerne finder man fra de ældste historiske Tider begge Gravskikke ved Siden af hinanden; dog trængte i 4de Aarh. f. Chr. Ligbrænding igjennem undtagen for Smaabørn og af Lyn dræbte; ligeledes beholdt Spartanerne den gamle Skik at begrave Krigerne ubrændte, dækkede af deres Skjold. I den heroiske Tid blev Liget af de fornemme vasket, indgnedet i vellugtende Olje og Salve, indhyllet i hvide, fine Klæder over hele Kroppen undtagen Hovedet og lagt paa en Baare, hvis Fodstykke vendte mod Husets Dør. Det blev derpaa udstillet i flere Dage, medens Slægt og Venner udstødte Klageskrig og afsang Sørgesange, indtil det endelig lagdes paa Baalet og brændtes, medens Faar og Hornkvæg ofredes om det; Benene og Asken samledes i en Urne, der sattes ned i Graven, over hvilken der opkastedes en Jordhøj, hvorpaa Væddekampe og et festligt Maaltid endte Sørgehøjtiden. I Attika skal B. i den ældste Tid have været meget simpel, men med den stigende Overdaadighed fortrængtes Simpelheden, saa at Solon til sidst blev nødsaget til at sætte Skranker for Misbrugene. I det hele gjaldt dog den heroiske Tids Begravelsesskikke. Efter at en Obol, der var bestemt som Færgeløn for Charon, var bleven lagt i Munden paa den afdøde, blev Liget salvet af Kvinderne, hyllet i et hvidt Klæde, bekranset med Blomster og lagt paa en Baare, omkring hvilken Slægt og Venner samledes for at give deres Sorg Luft, skjønt Solon forbød Kvinderne alle voldsommere Ytringer, og Charondas endog aldeles forbød enhver Jamren. Efter at Liget havde været udstillet saaledes en Dag, begravedes det den næste Morgen. I Spidsen for Toget gik en lejet Skare Mænd, der afsang Sørgekvad, eller Kvinder, som blæste paa Fløjte; derpaa fulgte de sørgende mandlige Slægtninge og Venner med afklippet Haar umiddelbart foran Baaren, medens Toget sluttedes af Kvinderne. Efter B. fulgte et Festmaaltid og nogle Dage senere Ofringer. Det var baade Skik at begrave og at brænde Ligene. Kun den, der havde øvet Forræderi mod Fædrelandet eller gjort sig skyldig i en Forbrydelse, som fortjente Døden, var udelukket fra B. Hos Romerne udførtes B. med lignende Omhu. Til de fornemmes B. indbødes Folk ved en offentlig Udraaber; efter at Liget havde været udstillet i 7 Dage, førtes det fra Hjemmet i et højtideligt Optog: i Spidsen gik Fløjtespillere, efter dem fulgte Kvinder, der sang Klagesange til Ære for den afdøde, og en Skare Skuespillere, der fremsagde passende Steder af Tragedieskriverne eller opførte komiske Scener; umiddelbart foran Liget gik Folk, der bare Voxmasker for at forestille den afdødes Forfædre; efter Baaren, der bares af Slægtningene eller frigivne Slaver, fulgte Slægt og Venner. Toget standsede paa Forum, hvorpaa en af den afdødes Slægtninge fra Rostra holdt Ligtalen, og først da førtes Baaren til den egentlige Begravelsesplads. Ogsaa hos Romerne var baade B. og Brænding brugelig, men efterhaanden blev den sidste fremherskende. Naar Liget skulde brændes, blev det lagt paa et Baal tillige med Klæder og vellugtende Sager; Asken samledes i Urner, der hensattes i Gravstedet. Festmaaltider, Ofringer og Lege endte Højtidelighederne. I de første Aarh. e. Chr. blev ved Indtrængen af de østerlandske Religioner atter B. af ubrændt Lig hyppigere og med Christendommens Sejer i 4de Aarh. fast Skik i det romerske Rige. — De ældste christne fulgte de jødiske Gravskikke, men indlagde i disse en ny Symbolik, knyttet til Troen paa Opstandelsen og det andet Liv. De begravede deres døde i Klippehuler og Katakomber (s. d. A.), senere i eller i Nærheden af Kirkerne, hvor særegne Kirkegaarde indrettedes. Begravelsesritus er særlig udviklet i den katholske Kirke, medens de protestantiske Kirker atter har indskrænket denne; i Regelen bestaar den nu i Klokkeklang, Ligfølge, Tale og Jordpaakastelse ved Graven. Den ældre Kirke forbød kirkelig B. for udøbte, excommunicerede eller dem, der ikke nød Nadveren hver Paaske, Selvmordere og henrettede Forbrydere, men i nyere Tid har Praxis som oftest været mildere; ofte har ogsaa B. antaget Charakteren af en borgerlig Akt. Der arbejdes

nu flere Steder stærkt for Indførelse af Ligbrænding (s. d. A.). Ogsaa uden for Christenheden er B. af ubrændt Lig den sædvanlige. De gamle Persere forbød at lade Ilden berøre de døde, thi Ilden var hellig og maatte ikke besudles af Lig; derfor sætte endnu Perserne Ligene ud paa høje Stilladser eller Taarne til Føde for Rovfuglene. Hos Inderne brændes ofte Liget, medens Muhammedanerne, de buddhistiske Chinesere og Japanesere samt de fleste Natur-Folk i Afrika, Højasien og Amerika begrave deres døde ubrændte.

Begreb kaldes i Logiken en med Fasthed og Bestemthed formet Forestilling. Man kalder et B. klart, for saa vidt det bestemt kan sondres fra andre B., tydeligt, for saa vidt dets enkelte Bestanddele træde bestemt frem. Der skjelnes mellem Enkeltbegreber, Almenbegreber, Forholdsbegreber osv. For Almenbegrebernes Vedkommende skjelnes mellem Indholdet (d. v. s. Indbegrebet af B.s Bestanddele) og Omfanget (d. v. s. de Gjenstande, for hvilke B.s Indhold gjælder). Til Indholdet af B. Træ høre Rod, Stamme osv., til Omfanget de forskjell. Træarter.

Begrædelsernes Bog (gr. Θρῆνοι, lat. Threni, d. e. Graad), 5 Klagesange i det gamle Test. over Jerusalems og Templets Ødelæggelse ved Nebuchadnezar. Traditionen tillægger Jeremias Forfatterskabet, og dette bekræftes ved Sangenes Indhold og Sprog.

Begtrup, Gregers Otto Bruun, f. 1769, d. 1841, Cand. theol. 1791, Dr. phil. ved Kiels Universitet 1795, tilbragte de 3 følgende Aar med offentlig Understøttelse paa Rejser i Udlandet for at gjøre sig bekjendt med Landbruget, navnlig i England, og begyndte derpaa 1798 at holde Forelæsninger ved Universitetet, hvor han 1801 ansattes som Prof. extraord. i Landøkonomi. B. udgav 1800 sine „Bemærkninger om det engelske Agerbrug“, der oversattes paa Tysk og Svensk, berejste i de følgende Aar med offentlig Understøttelse Landet for at gjøre sig bekjendt med Landbrugets Tilstand og udgav derefter 1803—8 „Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Danmark“ (7 Bd.), foruden en stor Del landøkonomiske Meddelelser til de „Olufsenske Afhandlinger“ og forskjellige andre Tidsskrifter; var 1820—22 Udgiver af „Den økonomiske Correspondent“, 4de—6te Aarg.

Begtrupvig, den Vig af Kattegattet, som ø. for Aarhus-Bugt skærer sig ind mellem Halvøerne Helgenæs og Mols. Den er en Sommerhavn af 4—9 Favnes Dybde og giver god Beskyttelse undtagen mod Sydvestvinden.

Beguiner, s. **Begharder**.

Behaim, Martin, tysk Kjøbmand, Rejsende og Kosmograph, f. c. 1459 i Nürnberg, gik 1477 som Handelsmand til Mecheln, men lagde sig samtidig efter astronomiske og mathematiske Studier; 1479 drog han til Antwerpen og det følgende Aar til Lissabon, hvor han modtoges med Udmærkelse af Kong Johan II, da han udgav sig for at være en Discipel af den berømte Astronom Johannes Müller (Regiomontanus). Under et senere Ophold i Nürnberg (1491—93) forfærdigede han den store Globus af Pergament og Papir, som endnu opbevares der. B. døde i Lissabon 1507. Den nyeste Tids Forskninger have godtgjort, at hans Ry som Geograph er blevet betydelig overdrevet.

Behaim, Mich., tysk Mestersanger, f. 1421 i Weinsberg (derfor kaldet Poeta Weinsbergensis), var først Væver, men vidste især ved krybende Smigervers at skaffe sig Adgang til Hofferne i Brandenburg, Danmark, Bayern, Østerrig, Ungarn og endte hos Frederik af Pfalz, hvem han i sin „Chronik“, hvis prosaiske Del er af Capellanen Mathias v. Kemnat, skildrer som taprere end Alexander og frommere end Æneas. D. efter 1474. Hans mange Digte referere sig til Begivenheder i hans Tid; Sprog og Form aabenbare Literaturens Tilbagegang i det 15de Aarh. Hans „Buch von den Wienern“ er 1843 udgivet af Karajan; andre af B.s Digte findes i K.s Værk „Quellen und Forschungen d. vaterl. Litt. und Kunst“ (1843).

Beham, Barthel, tysk Maler og Kobberstikker, f. 1496 i Nürnberg, d. 1540 i Rom, var Elev af Albr. Dürer og lagde sig især efter Kobberstikkerkunsten under Marc-Antonio. Hans Malerier ere spredte i Wien, München o. fl. St.; man kjender 85 Blade af ham. — Hans Broderson, **Hans Sebald B.**, f. c. 1500, d. 1550 i Frankfurt a. M., var Elev af B. B. og Dürer, men er mere bekjendt som Kobberstikker end som Maler. Hans kobberstukne Blade, 262 i Tallet, have megen Værd. Han har ogsaa tegnet til Træsnit.

Behar [bihar], Stad i Distr. B. i Forindien, Bengalen, ved en Biflod til Ganges, 55 M. n. v. for Calcutta. 44,000 I. B. var tidligere en langt betydeligere Stad. I Omegnen Dyrkning af Opium.

Behemoth (egtl. store Dyr), et stort Dyr (rimeligvis Flodhesten, Hippopotamus), der med Leviathan (rimeligvis Krokodillen) omtales som Vidnesbyrd om Herrens Almagt (Hjob 40de Cap.). Efter den ældste Kosmographi hos Araberne hviler Verdens Grund paa dette Dyr.

Behennød, Frøet af Moringa pterigosperma, der voxer i Ostindien og dyrkes i det tropiske Amerika, indholder en fed Olie, **Behenolje** ell. **Benolje**, der ikke let bliver harsk og derfor benyttes af Parfumehandlere til at gyde over vellugtende Blomster, hvis Lugt den da antager.

Béhic, Arm. [beikk], fr. Finansmand, f. 1808, blev meget tidlig ansat i Finansforvaltningen og fulgte 1830 med Toget til Algier, blev senere som Finansinspecteur sendt til Kolonierne, derefter Generalsecretær i Marineministeriet og 1846 Deputeret. 1849—51 var B. Statsraad, blev 1853 Directeur for det store franske Dampskibsselskab og 1863—67 Minister for Handel og offentlige Arbejder. 1876 valgtes B. til Senator.

Behistan, **Behistun** ell. **Bisutun**, en Landsby og Klippe i Vestpersien, i Nærheden af Byen Kirmandschah; efter Diodoros's Beretning hed det Bagistane, hvilket han oversætter ved Zeus's Bjærg. Paa det stejle Fjæld er Væggen afglattet, og derpaa er indhugget et stort Basrelief, der forestiller Perserkongen Darius Hystaspes's Søn, ledsaget af sin Buebærer og Spydbrager, trædende paa den falske Smerdes og seende paa 9 fjendtlige Høvdinger, der staa foran ham med bagbundne Hænder og Tov

om Halsen; over det hele svæver Ormuzd. Rundt om dette er indhugget en Indskrift (i Kileskrift), hvori Darius omstændelig beretter om Tildragelserne i hans første Regeringsaar, navnlig om Drabet af Mageren og Kampen med de oprørske Høvdinger. Stedet har ofte været besøgt af europæiske Rejsende, men først Sir Henry Rawlinson lykkedes det (1846) at afskrive hele Indskriften.

Behm, Ernst, geographisk og statistisk Forfatter, f. 1830 i Gotha, traadte 1856 ind i Justus Perthes's geographiske Anstalt i Gotha og tog Del i Redactionen af „Petermanns Mittheilungen". 1876 overtog han Redactionen af Gothakalenderens statistiske Del, og 1878 blev han efter Petermanns Død Eneredacteur af dennes Tidsskrift.

Behr, Wilh. Jos., tysk Politiker, f. 1775, blev 1799 Professor i Würzburg og valgtes 1819 til den bayerske Landdag. Da B. her hørte til Oppositionen, blev han afsat 1821; valgtes siden til Borgemester i Würzburg og blev afsat 1832 for en frisindet Tale, samt efter 4 Aars Undersøgelser 1836 dømt til Fæstningsstraf. 1842 blev B. dog løsladt af Fængslet, men fik først 1848 sin fulde Benaadning og et Vederlag af 10,000 Gylden. D. 1851. B. har skrevet flere Skrifter om Statsret og Statslære.

Behrend, Heinr. Theod., tysk Politiker, f. 1817, Kornhandler i Danzig, valgtes 1855 til det preussiske Underhus og hørte her til den lille frisindede Opposition. Gjenvalgt 1858 hørte B. i flere Aar til Flertallet under Vinckes Ledelse, men udskilte sig derfra 1861 tillige med andre udprægede liberale og dannede „det unge Litauen", hvorfra senere Fremskridtspartiet udvikledes. 1862 var B. Husets første Næstformand, men maatte 1863 udtræde, da Handelshuset B. gik fallit.

Behrens, Johan Diderik, norsk Sanginstructeur, f. i Bergen 26 Febr. 1820, Student 1841. Efter Studentertoget 1845 var han med at stifte den norske Studentersangforening og har siden 1846 udelukkende ofret sig for den flerstemmige Mandssang, af hvis overordentlige Opkomst i Norge han har indlagt sig stor Fortjeneste. Han lever som Instructeur for flere Sangforeninger og har været Leder ved en Mængde Sangermøder, har udgivet mange Samlinger af Mandssange, Sangbøger for Skoler m. m.

Behrmann, Heinr., f. 1776 i det pinnebergske Holsten, var 1806—15 Adjunct og Overlærer ved Roskilde Kathedralskole, 1815—29 Archivar i det slesvig-holst. Cancelli; d. 1836 i Altona. Han har syslet flitig med Roskilde Bys og Domkirkes Historie og baade paa Tysk og Dansk strevet om Christian II. Hans Hovedværk „Kong Christian II.s Historie" (1—2, Kbhvn. 1815) er meget partisk for Kongen og maa benyttes med Varsomhed paa Grund af Aktstykkernes slette Gjengivelse.

Behæftelse, den Handling, hvorved en Formue, en vis Del deraf eller en enkelt bestemt Formuegjenstand, f. Ex. en fast Ejendom, belægges med en Hæftelse, d. e. et saadant Baand, som medfører større eller mindre Indskrænkninger i Ejerens fulde og frie Raadighed over den. Man behæfter saaledes sin Formue i det hele eller en enkelt Bestanddel deraf ved at give en anden Panteret deri; man behæfter sin faste Ejendom ved at paalægge den en Servitut osv. En B. maa for at kunne faa fuld Retsvirkning i Forhold til alle og enhver kundgjøres ved Tinglæsning. Servituter kunne dog til Dels ogsaa hævdes.

Beïlan, Stad i Syrien, 12 M. v. til n. for Aleppo. 5,000 J., der for en stor Del finde Underhold ved Karavantransport.

Beindorffs Apparat, en Combination af flere af de i Apothekerne anvendte Apparater, som Koge-, Destillations-, Tørreapparat m. fl., indtager kun ringe Plads og er brændselbesparende.

Bëira, Prov. af Konger. Portugal, omgiven af Spanien mod Ø., de portugisiske Prov. Alemtejo og Estremadura mod S., Traz-os-Montes og Minho mod N. og Atlanterhavet mod V. 436 □ M. med 1,377,000 J. (1880). B. er et Bjergland; Floden Douro danner dets Nordgrænse, Tejo en Del af Sydgrænsen. Til Douro flyde de mindre Floder Coa, Tavora og Pavia, til Tejo Ponsul, Ocreza og Zezere. Umiddelbart til Atlanterhavet flyde Bouga og Mondego. Landet mellem Bouga og Mondego opfyldes af Serra de Caramullo, mellem Mondego og Zezere af Serra da Estrella. S. de Caramullos højeste Punkt er kun 1,700 F., hvorimod S. Estrella har Punkter af hen imod 7,000 F.s Højde, der en stor Del af Aaret ere snedækkede. Kornproduktionen er omtrent tilstrækkelig til at dække Forbruget; Vinavlen er meget betydelig. Af Husdyrene ere Faar, Geder og Svin de vigtigste. Provinsens Hovedstad er Coimbra.

Beiram, det tyrkiske Navn paa to bevægelige Festdage i Islam: den store B. efter Fasten i Ramadhan, den 1ste i Maaneden Schawwal, varer i 3 Dage; den lille B., 70 Dage sildigere, den 10de i Maaneden Dsul-Higgeh, 4 Dage. Denne sidste kaldes ogsaa Kurban-B., d. e. Offerfest, idet man paa Valfarten i Mekka slagter Faar og Geder, der uddeles blandt de fattige. Disse to Fester ere de eneste, paa hvilke Muhammedanerne hengive sig til Forlystelser.

Beirût, ældgammel Stad i Syrien (Phønikernes Berytus), 12 M. n. v. for Damaskus, ved Middelhavet. 80,000 J., hvoriblandt talrige christne. Staden selv er slet bygget, men en ny anlagt Forstad har mange smukke Huse. B. er Syriens vigtigste Søhavn og har regelmæssig Dampskibsforbindelse med de vigtigste Middelhavshavne. Med Damaskus er den forbunden ved en Chaussée, ad hvilken der er daglig Samfærdsel med Diligence. Fabrikation af Silke- og Bomuldsstoffer, Guld- og Sølvvarer; Pottemagerier. I Omegnen udstrakte Morbær- og Olivenplantninger. I Krigen mellem Tyrkiet og Ægypten 1840 led Staden meget.

Beit-el-Fakih, Stad i Arabien, Jemen, 18 M. n. for Mocha. 8,000 J. Hovedplads for Kaffehandelen i det indre Jemen.

Beitzke, Heinr. Ludw., tysk Krigshistoriker, f. 1798, deltog som frivillig i Krigen 1815, blev Lieutenant 1818 og var 1828—36 Lærer ved Of-

ficersskolen i Stargard; afgik 1845 af Helbredshensyn som Major. B.s Hovedværk er „Den tyske Frihedskrigs Historie“ (3 Bd. 1855, 3dje Opl. 1863—64), der har vundet meget Bifald; desuden skrev han „Den russiske Krigs Historie 1812“ og „Aaret 1815's Historie“ (2 Bd. 1865). 1858 valgtes B. til det preussiske Underhus og hørte til Fremskridtspartiet, idet han kæmpede for Tjenestetidens Forkortelse og Landeværnets Vedligeholdelse i den tidligere Skikkelse. D. 10 Maj 1867.

Bej, s. **Beg**.

Beja [bēscha], Stad i Portugal, Prov. Alemtejo, 8 M. s. for Evora. 8,000 J. Bispesæde. Romerske Oldtidsminder.

Bejar [bĕhär], Stad i Spanien, Leon, 10 M. s. for Salamanca, i en vild Bjærgegn. 11,000 J. Klædefabrikation.

Bejte, norsk, 1) Madding paa en Fiskekrog, især en lille tilskaaren Strimmel af Bugen paa en Fisk. 2) Græsgang, Græsning.

Bejtse, Fællesbetegnelse for en Del forskjellige, skarpe — saltagtige ell. sure — Vædsker, som bruges til Behandling af forskjellige Stoffer ved visse techniske Operationer, især Farvning. Mange Farver kunne nemlig ikke umiddelbart overføres paa de Gjenstande, der skulle farves, men middelbart, idet Gjenstandene først behandles med B., d. e. med Opløsning af Stoffer, der optages af Fibrene og da senere forene sig med den paaførte Farve (til en Lakfarve). De vigtigste B. ere eddikesur Lerjord, der ved Opvarmning udskiller Lerjordhydrat i Tøjets Porer, eddikesurt Jærnforilte, der efterhaanden iltes og udskiller Jærntveiltehydrat, Tinchlorure (Tinsalt), der udskiller et basisk Tinchlorid ved Iltning, tinsurt Natron, der, naar Tøjet passerer en Salmiak- eller Syreopløsning, udskiller Tinsyrehydrat. Det er de saaledes udskilte Forbindelser, som forene sig med Farvestofferne. Undertiden bruger man ogsaa B. til paa enkelte Steder ved Trykning at borttage allerede anbragt Farve (Enlevager) eller B. (Ætsbejtser), saa Tøjet faar ufarvet Mønster paa farvet Grund. Skal der trykkes Mønstre paa Tøjer, der ere farvede i Bunden, anbringes hyppig B. for den nye Farve i disse Mønstre. Tøjet føres da igjennem et nyt Farvebad, hvis Farve nu kun hæfter paa de Steder, hvor B. er anbragt; saadanne B. kaldes Overtrykbejtser. Ved Farvning af Træ og Ben kalder man selve Farven B., medens B. her kaldes „Angreb“. Træ, der skal bejtses, maa først slibes vaadt; det bejtses mest sort med eddikesurt Jærnforilte efter et „Angreb“ af Brunspaan, eller brunt med Skedevand, undertiden med Tilsætning af Aloe eller Jærnvitriol; masret Træ bejtses ogsaa undertiden graat med fortyndet sort B., hvortil kan sættes forskjellige Farvestoffer, der nuancere Farven; hvidt Træ bejtses gult med Safran i Brændevin. Horn bejtses, ligesom Tøjer, sort med Jærnvitriol og Galæbler, Brunspaan o. desl., eller brunt (til eftergjort Skildpadde) ved Kalk, Potaske og Mønje med lidt Vand, der lægges paa Hornet og efter Tørring børstes af. Ben kan modtage mere levende Farver ved Fernambuk, Cochenille o. fl. **Bejtsning** kaldes ogsaa den chemiske Indvirkning, som gaar ud paa at fjærne Glødskallen paa iltede Metalsager (f. Ex. Blik ell. Traad, der er blødgjort ved Glødning). Som Bejtse anvendes hyppigst fortyndet Svovlsyre. **Bejtstryk**, et Slags Trykning, der bestaar i, at det ufarvede Tøj forsynes med Mønster, foreløbig næsten usynligt, med en Bejtse; naar derefter Tøjet farves, vil Farven i det trykkede Mønster hæfte paa Mønstret, men udenfor slide løs, saa at den kan fjærnes ved Vaskning.

Bekajer, et Stykke Tov, anbragt paa den forreste Ende af Raaen paa et Sejlfartøj for dermed at „kaje“ Raaen, d. e. ved Vendinger at bringe Forenden af den over paa den anden Side af Masten.

Beke, Charl. T. [bihk], eng. Rejsende, f. 1800 i London, har gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser af den sydlige Del af Abessinien, hvis Resultater han har nedlagt i det londonske geographiske Selskabs Tidsskrift. Hans Undersøgelser over Nilen og dens Kilder indbragte ham Guldmedailler fra det londonske og pariske geographiske Selskab. B. døde 1874 i London.

Bekes [běhkesch] ell. **Bekesvar**, Stad i Ungarn, 24 M. s.ø. for Buda-Pest, ved Foreningen af sorte og hvide Körös. 23,000 J., for største Delen reformerte. Betydelig Handel med Korn, Kvæg og Honning. Stadens lave Beliggenhed udsætter den ofte for Oversvømmelser.

Bekjendelsesskrifter, d. s. s. symbolske Bøger.

Bekjendere (lat. Confessores) kaldtes i Oldtiden de, som under Forfølgelserne standhaftig bekjendte deres Tro og udholdt svære Lidelser for dens Skyld, men dog undgik Døden. De nøde stor Anseelse blandt de christne, og deres Stemme havde megen Indflydelse paa Afgjørelsen af Menighedens Anliggender, hvilket ikke altid var til bedste for den kirkelige Orden (jvfr. **Bodsgrader**). Den angelsachsiske Konge Edvard fik Tilnavnet B., Confessor.

Bekjendt Mand (i Norge **Kjendtmand**), en Mand, som uden at være Lods er bekjendt med Farvandene og mod en accorderet Betaling hjælper Skibene igjennem disse.

Bekkasin (Scolopax) hører til Snepperne, blandt hvilke den udmærker sig ved en forholdsvis kort Hals og lave Ben, men langt Næb og lange Tæer; Fjerdragten er mørk, brunspættet, som hos Natfugle eller Hønsefugle. Det er dels Strejfugle, som besøge os paa Gjennemrejsen, dels Trækfugle, som kun tilbringe Sommeren her; de opholde sig ved Skovsumpe og leve af Orme og Insektlarver (S. gallinula, den lille B. ell. enkelt B.; S. gallinago, dobbelt B., ogsaa kaldet Horsegjøg, norsk Mækregauk; S. major, „Tredækkeren“; S. rusticola, Skovsneppe, norsk Rugde).

Bekker, Aug. Imman., tysk Philolog, f. 1785, d. 1871, Professor ved Universitetet i Berlin, har erhvervet sig et stort Navn ved sine med et sjældent kritisk Blik og Grundighed foranstaltede Textrecensioner af et overordentlig stort Antal græske Forfattere, især Platon, de attiske Talere, Aristoteles, Herodot, Thukydid, Polybios, Appian, Dio Cassius, Herodian, Homer og en Mængde Grammatikere og byzantinske Historieskrivere. Af latinske Forfattere har han udgivet Livius og Tacitus.

Bekker, Balth., reformert Theolog, f. 1634

i Vestfriesland, var Præst paa forskjellige Steder, fra 1679 i Amsterdam, og var en ivrig Tilhænger af den Cartesianske Philosophi. I et Skrift (1682) beviste han, at Kometerne ikke ere Forvarsler om guddommelige Straffe. Mest bekjendt er hans „fortryllede Verden" (»De betoverde weereld«, Amsterd. 1691—94), hvori han bekæmper Troen paa onde Aanders Indvirkning, Djævlebesættelser, Hexe o. desl.; det nye Testaments Fortællinger om Dæmoner og dæmonbesatte forklarer han paa naturlig Maade og mener overhovedet, „at det ikke har saa meget at betyde med Djævelen, som man antager". B. blev paa Grund af dette Skrift afsat af en Synode 1692 og gik til Friesland; d. 1698.

Bekker, Elisab., holl. Forfatterinde, f. 1738 i Vlissingen, gift med Præsten Adrian Wolf, udgav 1769 sit første Digt og drog efter Mandens Død med sin Veninde og literære Medarbejder Agathe Deken til Frankrig. Ved sin Aandsnærværelse undgik hun Guillotionen under Revolutionen og frelste sin Veninde Mand Renauld derfra. Fra 1795 til sin Død 1804 levede hun i Haag. Hendes mange Romaner, hvoriblandt »Historie van Willem Leevend« og »Cornelie Wildschut«, ere oversatte paa Tysk og hvile i en stræng moralsk Livsanskuelse. De anses for klassiske Prosaværker i den hollandske Literatur. Det kan ikke afgjøres, hvor megen Del hendes nævnte Veninde har i dem.

Beklædningsmur, Revêtementsmur, kaldes en Mur, som danner en lodret eller kun lidt tilbagehældende Begrænsning for en større Jordmasse, som derved hindres i at indstille sig med sin naturlige Skraaning. B. styrkes undertiden ved Modstandspiller (s. d. A.). Det er især i Vand- og Krigsbygningskunsten, at B. komme til Anvendelse; i første Tilfælde f. Ex. som Kajmure i Havne; i sidste Tilfælde ved Fæstningsværker, især paa Gravskraaningerne, for end mere at vanskeliggjøre en Storm.

Bél, Matth., ungarsk Historieskriver, f. 1684, d. 1749 som Rector ved Lyceet og Prædikant ved den evangel. Menighed i Presburg. Hans mest bekjendte Arbejder ere: »Hungariæ antiquæ et novæ prodromus« (1723), »Apparatus ad historiam Hungariæ« (1735—36) og især »Notitia Hungariæ« (4 Bd., 1735—42).

Bela, Stad i Asien, i det sydøstl. Baludschistan ved Floden Purali, 12 M. fra dens Udløb i det indiske Ocean. 5,000 I. Vigtig Handel. Frugtbar Omegn.

Bela, 4 Konger i Ungarn af den arpadske Stamme. B. I, før sin Tronbestigelse Hertug i Pommern, hvortil hans Svoger Kong Casimir I af Polen havde udnævnt ham, stødte 1061 sin Broder Andreas I fra Tronen og undertrykkede i sin korte Regering de sidste Levninger af Hedenskabet; d. 1063. — B. II d. blinde (blindet af Kong Koloman), Sønnesøns Søn af den foregaaende, Konge 1131—41, lod sig lede af sin blodtørstige Dronning Helene af Serbien. — B. III, Sønnesøn af den foregaaende, Konge 1174—96, var opdraget i Constantinopel hos Kejser Manuel Komnenos og derfor efter at være bleven Konge ved sin Broder Stephan III.s Død stedse det græske Hof hengiven, ligesom han ogsaa søgte at indføre græsk Cultur og græske Skikke i Ungarn; han regerede for øvrigt med Dygtighed og sørgede for Sikkerhed i Landet. — B. IV, Sønnesøn af den foregaaende, Konge 1235—70, besteg Tronen efter sin Fader Andreas II; han holdt den urolige Adel i Tømme og bekrigede heldig den østerrigske Hertug Frederik d. stridbare. 1241 skete et ødelæggende Indfald af de vilde Mongoler, som B. ikke kunde modstaa; han flygtede til Østerrig, hvor Hert. Frederik hævnede sig ved at fratage den ulykkelige Konge hans Skatte og erobre en Del af Ungarn, og derfra til Dalmatien. Efter at Mongolerne vare dragne bort, vendte B. tilbage til sit ødelagte og folketomme Land, som han igjen ophjalp ved vise Foranstaltninger, ved at indkalde tyske og italienske Kolonister, bygge befæstede Stæder, forbedre Bøndernes Tilstand osv. Han hævnede sig paa Hertug Frederik af Østerrig, som faldt i Krigen 1246, slog Mongolerne, som 1262 forsøgte et nyt Indfald, og regerede under Kamp med sin egen Søn Stephan, der gjorde Oprør imod ham, med Kraft og Dygtighed til sin Død 1270. — Under Navnet B. V optraadte B. IV.s Dattersøn, den bayerske Prins Otto, som Prætendent til Ungarns Trone 1305, men uden Held.

Belbeis, Stad i Nedreægypten, ved Nilens østlige Arm, 6 M. n. ø. for Cairo, paa Vejen til Syrien. 5,000 I.

Bëlcher, Sir Edw. [tscher], eng. Søfarer, f. 1799, fulgte som Lieutenant med Beechey paa hans Expedition 1825 til Beringsstrædet, var dernæst Chef for en Verdensomsejling 1836—42 (beskreven i »Narrative of a voyage round the world«, 1843), og blev ved sin Tilbagekomst sendt paa Opmaalinger i det indiske Ocean (»Voyage of the Samarang to the Eastern Archipelago, 1846). 1852 anførte B. en Expedition, som skulde opsøge Franklin, men den mislykkedes aldeles, og han maatte efterlade sine Skibe i Isen. Krigsretten frikjendte ham vel, men han gjenvandt ikke sin gamle Anseelse. 1864 blev han Admiral og d. 1877.

Belchite [tschite], et Slags spansk Uld af middel Ovalitet fra en Flække (af samme Navn) i Prov. Zaragoza.

Belcrëdi, Richard, Greve, østerrigsk Statsmand, f. 12 Febr. 1823, blev 1861 Statholder i Schlesien og 1864 i Böhmen. 1861 valgtes B. til den böhmiske Landdag og af den til Rigsraadets Underhus og bekæmpede som afgjort klerikal Mühlfelds Forslag til en frisindet Troslov. Som Statholder i Böhmen understøttede han Czecherne, og da han 27 Juli 1865 blev Førsteminister og Minister for den indre Forvaltning, standsedes 20 Sept. Rigsraadets Virksomhed, indtil Aftale kunde træffes med Ungarn om Monarchiets fremtidige Ordning. B. ønskede at gjennemføre Føderalismen og begunstigede de slaviske Stammer; 1866 gaves en Sproglov for Böhmen, hvorefter Tyskerne i de højere Skoler skulde lære Czechisk lige saa fuldt som Czecherne Tysk. 7 Febr. 1867 blev B. fjærnet som Minister og har ikke siden haft nogen politisk Stilling; i Oct. 1881 blev han Præsident for Forvaltningsretten og kort efter livsvarigt Medlem af Herrehuset. — Hans ældre

Broder, Egbert B., f. 1816, har længe været Fører for de feudale Godsejere i Mähren og valgtes af dem 1879 til Rigsraadets Underhus.

Belejring. Under visse Forhold kan det lykkes at indtage en Fæstning ved Overfald eller ved et saakaldet voldsomt Angreb; men i Regelen udkræves der et igjennem længere Tid og med betydelige Stridskræfter iværksat Angrebsforetagende, som kaldes en B.; en saadan finder allerede Sted, naar Angriberen ved en stræng Indeslutning søger at tvinge Fæstningen til Overgivelse, eller naar han søger at opnaa det samme ved at bombardere den; men fortrinsvis bruges Ordet B. dog om den methodiske Fremgangsmaade, den saakaldte regulære B., ved hvilken Angriberen nærmer sig Skridt for Skridt med sine Løbegrave og Batterier til Fæstningen, hvis Forsvarsevne han samtidig svækker ved uafbrudt Beskydning, indtil han er kommet den nær nok til at skyde Breche i og storme først Udenværkerne og omsider selve Fæstningens Hovedvold. Denne regulære B. har, siden Vauban første Gang bragte den i Anvendelse, holdt sig nogenlunde uforandret indtil den senere Tid, men vil som en Følge af Skydevaabnenes nyeste Udvikling upaatvivlelig i Fremtiden undergaa og har allerede i de sidste 20 Aar undergaaet betydelige Ændringer. Gangen i Vaubans regelmæssige B. er i Korthed følgende: Allerførst berendes og indesluttes Fæstningen saaledes, at den ingen Tilførsel kan faa, hvorhos Belejringsarmeen lejrer sig saaledes, at Besætningen ikke kan kaste sig over en enkelt Del af den og ved at tilintetgjøre den skaffe sig Luft; Belejringsarmeen kan være nødsaget til at forstærke sin Stilling mod Fæstningen ved Feltbefæstninger (s. Befæstningskunst), der, naar de danne en sammenhængende Linje om Fæstningen, kaldes en Contravallationslinje; for at sikre sig mod Forsøg paa med Magt at undsætte Fæstningen kan Belejreren ogsaa blive nødt til at anlægge Befæstninger eller en hel Circumvallationslinje imod Angreb fra Omegnen. Samtidig trækker Angriberen sit Forraad af svært Skyts og andet Belejringsmateriel til sig, forsyner sig med, hvad han behøver af Tømmer, Faskiner, Skansekurve osv., og ordner det hele i Parker uden for Fæstningens Skudvidde, men dog ikke for langt fra den Front, han har udset til at rette sit Angreb imod, Angrebsfronten. Ud for denne og Nabofronterne aabnes den første Parallel uden for Kanonernes virksomste Skudvidde, med andre Ord uden for Kardæskskudvidde; det er en i en Bue om Fæstningen anlagt Løbegrav, d. e. en Grav, som er dyb nok til i Forening med den som et Brystværn opkastede Jord at yde Beskyttelse mod Kuglerne; den tjener til at skaffe en sikret Opstilling for de Tropper, der skulle imødegaa Udfald fra Fæstningen. Ved den 1ste Parallel anlægges Morterbatterier for at belaste Fæstningsværkerne, samt Ricochetbatterier i Forlængelsen af de af Hovedvoldens og Udenværkernes Linjer, hvis Ild er rettet mod Angrebet, for at beskyde disse paa langs og derved ødelægge deres Artilleri. Fra 1ste Parallel nærmer man sig dernæst Fæstningen med Approcher, d. e. Løbegrave, der føres i Zigzag, saaledes at de ikke fra Fæstningen kunne beskydes paa langs; naar man er naaet henved halvvejs til Foden af Fæstningsværkerne, anlægger man en 2den Parallel, ligesom den 1ste en Løbegrav, der tjener til Understøttelse for de senere Arbejder; ved denne Parallel anlægges gjærne Demonterbatterierne, hvis Kanoner optage Kampen mod Fæstningens Linjer ved at beskyde dem i Fronten. Angriberen gaar videre med sine Approcher, indtil han naar Foden af Fæstningens Glacis, hvor han sætter sig fast med en 3dje Parallel; stundum har han undervejs søgt Støtte mod Udfald ved Anlæget af kortere Stykker Paralleler, de saakaldte halve Vaabenpladser. Op ad Glaciset avancerer man ikke længere i Zigzag, men lige løs paa den Bastions- eller Halvmaanespids, man vil angribe; men i Stedet for de simplere og hurtigere Methoder for Anlæget af Løbegravene ved den flygtige Sappe (s. d. A.) nødes man nu til at benytte den besværlige fulde Sappe. Medens man gaar frem op ad Glaciset, søger man at fordrive Forsvareren fra den dækkede Vej bag dette ved Beskydning med Geværer fra et højt Værk, Tranché-Cavalleren, der bygges ved 3dje Parallel, indtil man endelig, naar man har naaet Glacisets Crête, sætter sig fast langs med denne med et saakaldet Couronnement. I dette bygges dels Contrabatterier, der skulle bekæmpe det Skyts, Fæstningen endnu maatte forsøge at opstille mod Angrebet, dels Brechebatterier, hvis Hverv det er at indskyde Hul i den Mur, hvormed Fæstningens Hovedvold og Udenværker som oftest ere beklædte; samtidig danner man en Nedgang til Gravbunden, og hvis Graven er fyldt med Vand, tillige en Dæmning over denne af Faskiner, Jord m. m. Naar Brechen er lagt og gjort gangbar, foretager man Stormen først paa Udenværkerne og dernæst paa Hovedvolden; har Fæstningen et Afsnit bag den brechelagte Bastion, kan det endnu blive nødvendigt at anlægge et Batteri paa Toppen af Brechen for igjen at lægge Breche i Afsnittet, saafremt Forsvarerne lade det komme til denne Yderlighed. Den foran i Hovedtrækkene antydede regulære B. har i Virkeligheden undergaaet mange Modificationer, f. Ex. naar Fæstningen er slet anlagt, saa at man allerede i Frastand kan se dens Mure og skyde Breche i dem, eller naar den slet ingen Mure har; Anvendelsen af Miner fra den ene eller begge Sider kan forlænge eller forkorte B. Endelig har Indførelsen af Riffelskytset medført store Forandringer; Angriberen nødsages til allerede inden han kan aabne 1ste Parallel, at bekæmpe Fæstningens Skyts fra en Række Batterier paa en temmelig stor Afstand, f. Ex. 4,000 Alen; først naar han derfra har dæmpet Forsvarerens Skydning, kan han aabne Løbegravene og samtidig anlægge en ny Række Batterier, den 2den Artilleriopstilling, paa c. 2—3,000 Alens Afstand; men fra denne vil det, saa sikkert som Riffelkanonerne skyde nu til Dags, kun undtagelsesvis være nødvendigt at rykke længere frem med Belejringsartilleriet, idet selv Brecheskydningen oftest kan iværksættes paa Afstand, selv om et haardnakket Forsvar maatte gjøre det nødvendigt for Belejreren at rykke frem mod Fæstningen med Approcher og flere Paralleler for omsider at

naa til Muligheden af en Storm uden for store Tab. **Belejringstilstand.** Naar en Fæstning, forbi den trues med Belejring, erklæres i B., eller det samme paa Grund af Krig, Oprør eller lignende Forhold sker med en større eller mindre Del af Landet eller en Stad, overdrages derved en udvidet Myndighed til den øverste Militærbefalende paa Stedet. Særlige Regler for, hvem der har Ret til at decretere B., og hvilke Retsvirkninger denne medfører, har man kun i de færreste Landes Lovgivninger og navnlig ikke i den danske eller den norske. I Danmark og Norge mangler man derfor Hjemmel til at tillægge andre end den øverste Krigsbestyrelse Ret til at decretere B., og lige saa lidt kan man, da Oprettelsen af en saadan Tilstand er en Handling af den udøvende Magt, tillægge den videre gaaende Virkninger end den udøvende Magt efter Grundloven er berettiget til at foreskrive. De civile Øvrigheder i Districtet eller Staden maa saaledes vel derved blive underordnede den øverstcommanderende Militær, men denne kan ikke ved B. opnaa nogen Myndighed til at give, forandre eller ophæve Love, og lige saa lidt kan B. have Indflydelse paa de borgerlige Domstoles Forhold.

Belem, egtl. Bethlehem, 1) tidligere en egen Stad, men nu Forstad til Lissabon i Portugal, ved Tejo. I B. er Lissabons Told- og Ovarantæneanstalter, et stort kgl. Slot og et Kloster med de portugisiske Kongegrave. 2) Stad i Brasilien, d. s. s. Para.

Belemnit, d. s. s. Vætteløs.

Bel-esprit, fr. [sprih], Skjønaand, vittigt Hoved.

Bel-étage, fr. [etähsche], den Etage i et Vaaningshus, der indeholder de bedste Værelser. Sædvanligvis er det den, der ligger umiddelbart over Stueetagen, altsaa, som den hos os kaldes, 1ste Sal; men undertiden er der indskudt en Mezzanin-Etage (s. d. A.) mellem dem.

Belfast, 1) Stad i Irland, Prov. Ulster, ved Floden Lagans Udløb i B.-Bugten, 19 M. n. for Dublin. 175,000 I. (1881). Velbygget Stad med brede og lige Gader og smukke offentlige Bygninger, samt flere højere Undervisningsanstalter og en botanisk Have. B. er Irlands vigtigste Handels- og Fabrikstad. Af størst Betydning er Hør- og Bomuldsspinderi og Væveri, Skibsbyggeri, Maskinfabrikation, Bryggeri, Brænderi, Sukkerkogeri, Glasfabrikation og Garveri. Havnen er tilgængelig for de største Skibe og har storartede Kajer. Handelsflaaden er meget betydelig, og B. driver en udstrakt Skibsfart saa vel paa engelske og skotske som paa oversøiske Havne. B. er først anlagt i Begyndelsen af det 17de Aarh. 2) Stad i Staten Maine i Nordamerika med fortrinlig Havn ved Penobscot-Bugten. 10,000 I.

Belfort [belfäähr], befæstet Stad i den ved Fredsslutningen med Tyskland 1870 ved Frankrig forblivende Del af det forhenværende Dep. Øvre-Rhin, ved Foden af Vogeserne. 15,000 I. Fabrikation af Jærnvarer, Læder og Ure. Territoriet B. er 11 □ M. med 74,000 I. (1881). B. er bekjendt af sit haardnakkede Forsvar under Oberst Denfert mod Tyskerne 1870—71.

Belgam, Stad i engelsk Ostindien, Præsidentsk. Bombay, 12 M. ø. n. ø. for Goa, med en højere Læreanstalt for Sønner af fornemme indfødte.

Belgard, Stad i den preussiske Prov. Pommern, 15 M. n. ø. for Stettin, ved Persante. 8,000 I. Væverier, Tobaksfabrikation. Store Hestemarkeder.

Belgien, Kongerige i den vestlige Del af Mellemeuropa, omgives af Vesterhavet mod N. V., Nederlandene mod N., hollandsk Provins Limburg, Rhinpreussen og Storhertugdømmet Luxemburg mod Ø. og det tyske Lothringen og Frankrig mod S. B. er inddelt i følgende Provinser:

	□ M.	Befolkn. 1881	Befolkn. pr. □ M.
Brabant	59,6	1,003,000.	16,800.
Vestflandern	58,7	698,000.	11,900.
Østflandern	54,5	890,000.	16,300.
Antwerpen	51,4	590,000.	11,500.
Limburg	43,8	212,000.	4,800.
Liège (Lüttich)	52,5	672,000.	12,800.
Luxemburg	80,2	210,000.	2,600.
Namur	66,5	324,000.	4,900.
Hainaut (Hennegau)	67,6	987,000.	14,600.
	534,8	5,586,000.	10,400.

Landets vestl. og nordl. Del er meget lavtliggende og danner en næsten uafbrudt Slette, hvis Kyster mod Vesterhavet beskyttes dels ved naturlige Klitter, dels ved kostbare Diger; den sydøstl. Del opfyldes af Ardennernes Forgreninger, der endog brede sig ud over Floderne Sambre og Maas. Dette Bjergland, hvis højeste Punkter kun naa lidt over 2,000 F., indeholder paa nogle Steder store Moser og paa andre udstrakte Skove. Den nordl. Del af Prov. Antwerpen og den nordvestl. Del af Limburg indtages af den saakaldte Campine, oprindelig store, lyngklædte Heder, afbrudte af Moradser, Kjær og Tørvemoser, hvoraf dog stadig mere og mere indtages til Agerjord og Plantning. **Floder.** Hele B. hører til Vesterhavbækkenet. Dets vestl. Del gjennemstrømmes af Schelde (Escaut), der løber forbi Gent og Antwerpen, og fra højre Side optager Dender og Rupel (der dannes af Floderne Nethe og Dyle), fra venstre Lys og Durme; den er sejlbar i hele sit Løb gjennem B., og Skibe paa 200 Tons kunne gaa næsten helt op til den franske Grænse. Den østlige Del gjennemstrømmes af Maas (Meuse), der løber forbi Namur og Liège, længer mod N. danner Prov. Limburgs Østgrænse og herfra optager Sambre fra venstre Side og Semoy, Lesse og Ourthe med Amblève og Vesdre fra højre Side. Maas er sejlbar for Fartøjer af 150 Tons Drægtighed. En Del af det østlige Luxemburg sender sine Vande til Mosel; fra Vestflandern flyde nogle Smaafloder directe til Vesterhavet, af hvilke den betydeligste er Yser, der har sit Udløb ved Nieuport. — **Klimaet** er vel i det hele tempereret, men dog ikke lidet forskjelligt i Landets forskjellige Egne. I Midten og mod S. Ø. er Luften klarere, friskere og sundere end i de lave vestlige Egne, der ere mere regnfulde og udsatte for Taage, ligesom ogsaa de mange Grøfter og stillestaaende

Vande fremkalde skadelige Uddunstninger og derved farlige Febersygdomme. Middeltemperaturen i Brüssel er 10°, Middelregnmængden c. 23 Tommer. — **Jordbund og Frembringelser.** Over Halvdelen af Landets Overflade er Agerland, noget over ¼ Eng og Græsgang og lige saa meget Skov. Uagtet Landvæsenet staar paa et særdeles højt Trin, forslaar Produktionen dog ikke til Befolkningens Forsyning. De vigtigste Sædarter ere Hvede, Rug, Byg og Havre; Hør dyrkes i stort Omfang og ligeledes Hamp, Humle og Tobak; af Rodfrugter ere Runkelroer de vigtigste. De hyppigst forekommende Skovtræer ere Eg, Kastanie, Bøg, Elm, Ask, Valnød, Avnbøg, Fyr og mange forskjellige Poppelarter. Kvægavlen er især af Betydning i Øst- og Vestflandern, Limburg og Luxemburg. Smør- og Osteproduktionen staar paa et højt Trin og afgiver et betydeligt Overskud til Udførsel. De belgiske Heste ere berømte for Styrke og Udholdenhed, men staa tilbage i Hurtighed, hvorfor B.s Rytteri sædvanlig remonterer fra Irland. Faareavlen staar tilbage, hvorimod der holdes Svin i stor Mængde. B. er særdeles rigt paa Mineralier og er næst Storbritannien Europas rigeste Stenkulland; de største Bassiner findes i Provinserne Hainaut, Namur og Liège. Jærn findes i betydelig Mængde, fornemmelig paa Strækningen mellem Maas og Sambre. En Del Bly, Kobber og Zink vindes ogsaa. Desuden er Landet rigt paa nyttige Stenarter, saaledes Mølle- og Slibestene, Porcelænsjord, Kalksten og fortrinligt Marmor; især er den sorte Marmor fra Dinant, Visé og Theux berømt for sin Skjønhed. Ved Spaa findes en bekjendt Mineralkilde med jærnholdigt Vand. Varme Kilder forekomme f. Ex. ved Chaudfontaine. — **Industrien** staar paa et særdeles højt Trin, og Spinding og Vævning af Uld, Hør, Bomuld og Silke samt Metallernes Forarbejdelse drives her i en overordentlig Udstrækning. Det belgiske Klæde hører til det smukkeste og bedste i Europa; de saakaldte Brüsselertæpper have tjent alle andre Landes Industri til Mønster, og Brüsselerkniplinger staa endnu uovertrufne i Finhed og Mønstrets Rigdom. Ogsaa Papirfabrikation, Bogtrykkeri og Garveri staa paa et meget højt Trin, men overfløjes langt af Jærnindustrien, der dels bestaar i Jærnstøberi og dels i Fabrikation af Maskiner, blanke og Skydevaaben. Hovedsædet for Vaabenfabrikationen er i Liège. — **Handelen** har et betydeligt Omfang og er i Aarenes Løb tiltaget overordentlig, som det vil ses af følgende Oversigt, der angiver det aarlige Gjennemsnit i Millioner Kroner:

	Indførsel		Udførsel	
	Total	Til Forbrug	Total	Landets Produktion
1864—68.	944.	502.	845.	409.
1869—73.	1406.	766.	934.	591.
1874—78.	1551.	917.	1357.	719.
1879.	1624.	1004.	1412.	785.
1880.	1863.	1156.	1530.	836.

De Lande, med hvilke den største Omsætning fandt Sted 1879, ere for den specielle Handel (Indførsel til Forbrug og Udførsel af Landets Produkter):

	Indførsel fra Mill. Kr.	Udførsel til Mill. Kr.
Frankrig	230.	274.
England	175.	170.
Holland	162.	104.
Tyske Toldforening	154.	150.
Danmark, Norge og Sverige	25.	7.
Rusland	87.	9.
Øvrige Europa	49.	68.
Forenede Stater	186.	25.
Plata-Stater	27.	4.
Chile og Peru	6.	3.
Brasilien	13.	9.
Uruguay	15.	„
Andre Stater	24.	12.
	1153.	835.

Skibsfarten udgjorde 1880 for Indgaaende 6,667 Skibe af 3,387,000 Tons Drægtighed, hvoraf 4,299 Dampskibe af 2,813,000 Tons, og for Udgaaende 6,615 af 3,545,000 Tons, hvoraf 4,309 Dampskibe af 2,814,000 Tons. Den samlede Bestuvning udgjorde for indgaaende Dampskibe 2,655,000 T.s, Sejlskibe 732,000 T.s og for udgaaende: Dampskibe 1,731,000 T.s og Sejlskibe 283,000 Tons. Af Skibene vare kun omtrent ⅛ under belgisk Flag. Den belgiske Handelsmarine talte 1882 kun 18 Sejlskibe med 7,400 Tons og 41 Dampskibe med 75,000 Tons Drægtighed. De vigtigste Artikler i B.s Udførsel ere: Hør, Stenkul, Rujærn, Stangjærn, Søm og Maskiner, Sukker, Manufakturvarer, Humle, Glas, Zink, Uld, Kornvarer, Smør; de vigtigste Indførselsartikler ere Kolonialvarer, Korn, Bomuld, Vin, Uld, Silketøjer og Tømmer. Samfærdselsmidlerne ere i B. udviklede i en saadan Grad, som næppe i noget andet Land; thi ikke blot bedækkes Landet af et Jærnbanenet, som er saa tæt sammenslynget, at næppe mange Punkter ville være længere end et Par Mil fra en Station, men desuden gjennemskæres det af sejlbare Floder og Kanaler, saa at man selv i de større Byer midt inde i Landet hyppig kan træffe Skibe af et Par hundrede Tons Drægtighed, og endelig have alle de belgiske Hovedlandeveje en brolagt Kjørevej. B.s Jernbanenet, der 1840 kun var 45 M., steg 1850 til 116 M., 1860 til 233 M. og 1882 til 560 M. Telegraphlinjernes Længde 1883 udgjorde 770 M. med en Traadlængde af 3,450 M. — Af **Befolkningen** er c. 58 pCt. Flamlændere og henved 42 pCt. Valloner; paa Østgrænsen og i Stæderne leve c. 40,000 Tyske. Flamlænderne udgjøre Hovedmassen i Provinserne Antwerpen, Vest- og Østflandern og Limburg, i Brabant udgjøre de noget over Halvdelen, medens de i de øvrige Prov. ere til Stede i et aldeles forsvindende Antal. Flamlændernes Sprog ligner Hollandsk; Vallonernes er en Dialekt af det gamle Franske; det officielle Sprog er Fransk, men Flamlænderne have efterhaanden opnaaet at skaffe deres Sprog en friere Stilling. — Den katholske **Religion** bekjendes af den aldeles overvejende Del af Befolkningen; men Religionsøvelsen er ikke desto mindre fuldstændig fri. I Spidsen for Gejstligheden, der lønnes af Staten, staar Ærkebiskoppen af Mecheln og

Bisfopperne af Brügge, Gent, Liège, Namur og Tournay. Almueundervisningen er efter Adskillelsen fra Holland gaaet tilbage, da man den Gang ophævede den tvungne Skolegang. I Spidsen for den højere Undervisning staa Universiteterne i Gent, Liège, Löwen og Brysel; med Universitetet i Gent er forbunden en Skole for Civilingenieurer, med det i Liège en for Mineingenieurer. Desuden findes her et stort Antal Specialskoler, lærde og Realskoler. Talrige Selskaber virke for Videnskab og Kunst. — For Maal og Vægt ligesom ogsaa for Mønt følger B. det franske System. — Statsforfatning og indre Styrelse. Efter Forfatningen af 7 Febr. 1831 er B. et arveligt, indskrænket Kongedømme; dog udtaler den ligefrem, at al Magt udgaar fra Folket, og tilstaar Borgerne den mest udstrakte politiske og personlige Frihed. Kongen, som bærer Titel „Belgiernes Konge" og ikke kaldes „af Guds Naade", styrer Landet med ansvarlige Ministre, men deres Forbliven ved Roret afhænger (ligesom i England) alene af, at de vedligeholde Kamrenes Tillid. De ere 7 i Tallet: Udenrigs-, Krigs-, Finans-, Justits-, Undervisnings- og Indenrigsminister, samt Minister for de offentlige Arbejder; Kirken er aldeles uafhængig af Statsmagten. Begge Kamre (Senatet og Repræsentanternes Kammer) vælges af Folket, men ved en meget indskrænket Valgret (der kræves directe Skatydelse af 30 Kroner): der er kun lidt over 120,000 Vælgere, altsaa 1 for hver 46 Mennesker. Repræsentanterne vælges i Kredse af meget ulige Størrelse (1—13 Medlemmer i hver); der skal være 1 for hver 40,000 Mennesker, og der er nu 132. De vælges paa 4 Aar, men Halvdelen afgaar hvert andet Aar; de skulle være 25 Aar gamle og nyde et maanedligt Vederlag i Samlingstiden (omtr. 300 Kr. maanedl.). Senatorernes Tal er det halve af Repræsentanternes, nu 66; de vælges paa 8 Aar med Omvalg for Halvdelen hvert 4de Aar, og Kredsinddelingen er ikke helt den samme som ved Repræsentanternes Valg. De skulle være 40 Aar gamle og høre til de største Skatteydere (1,500 Kroner directe Skat); dog skal der være mindst 1 valgbar for hver 6,000 Mennesker; de faa intet Vederlag. B. inddeles i 8 Provinser, der styres af en Gouverneur, men saaledes, at alle de rent provinsielle Sager varetages af et Provinsraad; ligeledes have Communerne udstrakt Selvstyrelse, men saa vel for Provins- som Communalvalgene er fastsat en Valgretscensus, henholdsvis 14 og 7 Kr. I Brysel er der en Cassationsret, og under den staa 3 Appellationsretter og 26 Underdomstole, samt en Fredsdommer i hvert af de 204 Cantoner. Desuden er der en særlig øverste Krigsret og en Regnskabsret; i Straffe-, Presse- og politiske Sager bruges Nævninger; Grundlaget for Lovgivningen er de under Napoleon I givne franske Lovbøger. — Statshusholdning. Statsindtægterne 1881 voteredes med i alt 189 Mill. Kr. og Udgifterne med et ubetydeligt højere Beløb. Hovedposterne i Indtægterne vare: directe Skatter 30 Mill., indirecte Afgifter 71 Mill., Jærnbaneindtægt 71 Mill.; i Udgiften Statsgjæld 58 Mill., offentlige Arbejder 57 Mill., Forsvarsvæsen 32 Mill. Den samlede Statsgjæld udgjorde 1,162 Mill. Kroner. Hæren er ved Lov af 18 Sept. 1873 bestemt til at bestaa af 19 Regimenter Fodfolk med 58 active og 20 ikke active Bataillоner à 4 Compagnier med Krigsstyrke 225 Md. pr. C. foruden Officerer. 8 Regim. Rytteri med 32 active og 8 Reserveeskadroner med c. 5,000 Heste paa Krigsfod. Artilleriet udgjør 30 kjørende, 4 ridende og 6 Reservebatterier à 6 Kanoner i 4 Regimenter, samt 3 Regimenter Fæstningsartilleri med i alt 54 Batterier. Ingenieurerne udgjøre 1 Regim. paa 3 Bataill. à 4 Comp. og 1 Depotcomp. Hærens samlede Fredsstyrke udgjør 44,000 Md. og 10,000 Heste, paa Krigsfod 104,000 Md., 13,800 Heste og 240 Stkr. Feltskyts, alt foruden Officerer. B. har kun én Ridderorden, den 1832 stiftede Leopoldsorden. Hovedstad Brysel.

B.s Historie. B. eller de sydlige Nederlande var i Oldtiden mest befolket af keltiske Stammer, med hvilke nogle germanske blandede sig. Det kom med det øvrige Gallien under Romernes Herredømme (Gallia Belgica) og paa Folkevandringens Tid tillige med de nordlige Nederlande under Frankernes, hvorved Germanernes Antal voxede. Tidlig dannede sig en politisk Forskjel imellem de vestl. og østl. Nederlande, idet de første regnedes til Neustrien, de sidste til Austrasien, ligesom ogsaa ved Forliget i Verdun 843 Flandern og Artois kom under Frankrig, men de austrasiske Provinser, deriblandt Brabant, under Tyskland. Efterhaanden oploestes Landet i en Mængde mindre Stater, Hertugdømmer og Grevskaber, af hvilke Grevskabet Flandern længst bevarede sin Selvstændighed og Magt, indtil det, da Mandsstammen uddøde 1384, ved den sidste Greves Datter Margretes Giftermaal med Hert. Philip d. dristige kom til Huset Burgund, som efterhaanden ved Arv, Giftermaal, Kjøb eller Overenskomster samlede alle Nederlandene under sit Herredømme. Paa den Tid var B. et ved Fabrikflid og Handel overordentlig blomstrende Land; men den demokratiske Frihedsaand hos Borgerne foranledigede mange, til Dels voldsomme og blodige Tvistigheder mellem dem og Hertugerne, som med Iver forfulgte den Plan at grunde en mægtig Stat mellem Tyskland og Frankrig; saaledes gjorde Liège gjentagne Gange Opstand og fælles Sag med Carl d. dristiges Fjender. Efter dennes Fald 1477 kom Nederlandene til Ærkehertug Maximilian (den senere Kejser M. I), der var gift med hans Arvedatter Marie, og saaledes til Huset Habsburg. Under Maximilians Sønnesøn, Kejser Carl V, der selv var født i B., var disse Landes Tilstand blomstrende, om han end gjorde adskillige Indgreb i deres nedarvede Rettigheder og Forfatning. Men under hans tyranniske Søn, Philip II, ved hvem Nederlandene kom til den spanske Linje af det habsburgske Hus, begyndte den langvarige Kamp mellem dem og Spanien om deres politiske og religiøse Frihed, der endte med de nordl. Nederlandes Uafhængighed, medens de sydlige, hvis Befolkning holdt fast ved Katholicismen, vel indgik bevæbnede Foreninger især mod de spanske Soldaters Voldsomheder, men dog forbleve under det spanske Herredømme.

Under Philip II.s Datter Isabella og hendes Ægtefælle Ærkehertug Albrecht VII af Østerrig vare de 1598—1633 temmelig uafhængige; derefter kom de igjen umiddelbart under den spanske Krone og bestyredes af Statholdere. Ved den westphalske Fred 1648 erklæredes Schelde for spærret, hvorved Belgiernes Handel led meget. Ludvig XIV.s Krige reve flere Grænsedistricter fra B. til Frankrig. Ved Freden i Utrecht 1713 kom B. fra Spanien til Østerrig, og ved Barrièretractaten fik Holland Ret til at lægge Besætning i belgiske Fæstninger paa Frankrigs Grænse. Den østerrigske Periode var, med Undtagelse af den østerrigske Arvefølgekrig, hvori de franske erobrede næsten hele Landet, som først blev givet Østerrig tilbage ved Freden i Aachen 1748, en rolig og lykkelig Tid for B., indtil Keiser Joseph II begyndte en Strid med Holland, idet han vilkaarlig ophævede Barrièretractaten, men forgjæves søgte at frigjøre Seiladsen paa Schelde. Ved sine Edicter om Religionsfrihed og Klostrenes Ophævelse stødte han an mod de ivrig katholske, og derved, saa vel som ved sine Angreb paa B.s nationale og politiske Selvstændighed i den Hensigt at tilveiebringe større Enhed og Lighed i alle Dele af det østerrigske Monarchi, bevirkede han 1789 en Opstand med Van der Noot i Spidsen, hvortil i kort Tid hele Landet undtagen Luxemburg sluttede sig. Under Leopold II blev Opstanden vel undertrykt med Vaabenmagt 1790; men Østerrigs Krig med den nye franske Republik fremkaldte snart større Forandringer. Pichegru erobrede B. 1794; det blev først organiseret som en egen Republik, men senere, efter at være afstaaet af Østerrig ved Fredene i Campoformio og Lunéville, forenet med Frankrig og inddelt i 9 Departementer. Denne Forbindelse varede til Napoleon I.s Fald og den første Pariserfred 1814, og 1815 blev B. forenet med de nordl. Nederlande i Kongeriget Nederlandene. Foreningen med Holland viste sig snart at være uheldig, skjønt den allerede i Waterlooslaget beseglede ved fælles tapper Kamp mod Franskmændene. Vist nok voxede Velstanden i begge Lande overordentlig, idet Uligheden i Næringskilder imellem dem gjorde, at de ypperlig udfyldte hinanden; men Modsætningen i Trosbekjendelse og Nationalitet var saa meget større, idet de med Hollænderne nær beslægtede Flamlændere helt lode sig drage med af deres Trosfæller Wallonerne, med hvem de saa længe havde delt Skæbne sammen. Dertil kom, at Forfatningen mere passede for de hollandske Forhold og derfor vel var bleven enstemmig vedtagen af de hollandske Provinsraad, men med stort Flertal forkastet af de belgiske Notabler, hvis Raad æskedes; at Tallet paa Deputerede blev lige stort for begge Lande, skjønt B.s Folkemængde var langt større end Hollands; at Hollændere bleve foretrukne til alle højere Embeder, og at Hollands store Statsgjæld udstraktes til B., som derfor maatte udrede trykkende Skatter. Fremdeles havde Regeringen afskaffet Nævninger og andre Indretninger, som under Indlemmelsen i Frankrig vare blevne B. kjære og tilvante, og fra 1819 indført det hollandske Rets- og Embedssprog i hele den flamske Del i Stedet for det hidtil brugte franske. Endelig lagde den sig ud med Præsteskabet ved selv at overtage Ledelsen af Skolevæsenet, samt ved den Krænkelse at opslaa paa Gabestokken en politisk Dom, som var overgaaet Biskoppen af Gent, Grev Broglie, da han selv var flygtet til Frankrig (1816). Derfor indgik det klerikale Parti snart Forbund med det frisindede, fortrinsvis franske Parti, hvorfra det ellers skilte sig i flere vigtige Spørgsmaal; og det 1827 sluttede Concordat med Paven stillede kun en kort Tid Katholikerne tilfreds. Da Kong Vilhelm paa en Reise i B. i Begynd. af 1829 var bleven vel modtagen af Folket, saa han deri et Vidnesbyrd om, at Modstanden imod hans Regering kun udgik fra et lille Tal slet tænkende Mænd, og betegnede derfor i en Tale til Byraadet i Liège Oppositionens Færd som „æreløs". Dette vakte almindelig Uvilje, og det nyttede kun lidt, at Bestemmelsen om Brugen af Hollandsk ændredes, og at den mest forhadte af Skatterne igjen afskaffedes, især da Regeringen vedblev med Afsættelser af frisindede Embedsmænd og vilkaarlige Indskrænkninger i Pressefriheden. En Mængde „constitutionelle Foreninger" dannedes rundt om i Landet, og talrige Andragender indgaves til Kamrene om større Frihed (Nævninger og Ministeransvarlighed) samt Afhjælp af de andre Klager. Da Justitsminister v. Maanen tilmed i Slutn. af 1829 indbragte en meget streng Presselov, og en af de belgiske Ordførere Potter i Apr. 1830 blev landsforvist for sin Optræden, hidsedes Stemningen endnu mere. Julirevolutionen s. A. i Frankrig lod Misnøjet komme til Udbrud. 25 Aug. skete Opstand i Brøssel (efter Opførelse af „Den Stumme i Portici"), og den bredte sig snart til de andre store Stæder. Oprindelig tænkte B. kun paa Adskillelse i Lovgivning og Forvaltning, og Prinsen af Oranien (senere Kong Vilhelm II), der allerede tidligere havde vist sin Velvilje mod B., lovede 3 Sept. i Brøssel at virke derfor; men Kongen viste ringe Tilbøjelighed hertil, og da Kamrene samledes 13 Sept., opnaaedes ingen Overenskomst mellem Hollænderne og B., skjønt hine intet havde mod Adskillelsen. 21 Sept. rykkede derfor Kongens yngre Søn Frederik med en Hær frem mod Brøssel; Indbyggerne væbnede sig, forstærkede med Tusender af frivillige fra Frankrig og Mænd fra Liège, og afslog under Ledelse af Spanieren van Halen og den franske General Mellinet Hollændernes Angreb efter en blodig Kamp 23—26 Sept.; disse bleve nu snart efter fordrevne fra hele Landet. Under Kampen dannedes en foreløbig Regering, i hvilken den fra Frankrig hjemvendte Potter snart kom i Spidsen (bl. a. var Rogier Medlem); den kundgjorde 5 Oct. Landets Uafhængighed, og det nye Forsøg, Prinsen af Oranien gjorde paa at redde Landet for sit Hus ved 16 Oct. at tilbyde sig selv som Konge i et selvstændigt belgisk Rige, vandt ingen Gjenklang og strandede paa Kongens Indsigelse. Et Angreb paa Antwerpen bragte vel Byen i Belgiernes Hænder, men fremkaldte et heftigt og ødelæggende Bombardement fra Citadellet 27 Oct. og uddybede Kløften mellem de to Folk. 10 Nov. aabnedes B.s grundlovgivende For-

samling; den vedtog i kort Tid B.s Uafhængighed (enst.), Huset Oraniens Afsættelse (med 161 St. mod 28) og et nyt constitutionelt Kongedømmes Oprettelse: kun 13 Republikanere stemte imod, deriblandt Potter. I Oct. vare imidlertid Stormagternes Affendinger traadte sammen i London for at drøfte Sagen; de godkjendte 20 Dec. B.s Løsrivelse og fremsatte i Jan. og Febr. 1831 et Grundlag for Grænsens Fastsættelse og for en Opgjørelse af de to Landes finansielle Mellemværende. 3 Febr. valgtes Hertugen af Nemours til Konge med 97 St., medens Hertugen af Leuchtenberg fik 74 og en østerrigsk Prins 21; men Ludvig Philip afslog at modtage Sønnens Valg, og Stormagterne forkastede det ligeledes. 4 Juni valgtes i hans Sted Leopold af Sachsen-Koburg med 152 mod 43, og da B. kort efter paa hans Forlangende tiltraadte det af Stormagterne ændrede Grundlag („de 18 Artikler"), modtog han Valget, holdt sit Indtog i Brysfel 21 Juli og aflagde Ed paa Forfatningen, som var bleven færdig 7 Febr. Holland vilde dog ikke finde sig deri, men begyndte Krig 2 Aug. Den uordnede belgiske Hær blev fuldstændig slaaet ved Hasselt og Tirlemont, og B. reddedes kun ved en fransk Hær under Marschal Gérard. Hollænderne trak sig nu tilbage; en Vaabenstilstand blev indgaaet, og et nyt Udkast fremsattes 15 Oct. 1831, der var noget gunstigere for Holland: Limburg og Luxemburg skulde deles og B. udrede et fast aarligt Tilskud for sin Del af Statsgjælden („de 24 Artikler"). B. tiltraadte dem efter nogen Tøven, men Holland forkastede dem. England sendte derfor en Flaade til Schelde, og den franske Hær nødte Antwerpens Citadel til at overgive sig 23 Dec. 1832 efter tapper Modstand fra General Chassés Side. I Maj 1833 kom det til en foreløbig Overenskomst, men først 19 Apr. 1839 til en endelig Ordning. Siden er B.s Fred ikke bleven forstyrret ved nogen ydre Forvikling. Rusland fornyede dog først 1853 det diplomatiske Samkvem, og 1852 og 1855 øvedes et Tryk fra Frankrigs Side for at afnøde B. særlige Forholdsregler over for Fornærmelser og Mordforsøg mod fremmede Regenter. En Opfordring til at indskrænke Pressefriheden mødtes 1856 med bestemt Afslag. Indad til førtes derimod en langvarig og jævnlig meget bitter Kamp mellem de to store Partier, hvis Forbund mod Holland havde tilvejebragt B.s Løsrivelse. 1832—35 styrede et liberalt Ministerium Lebeau-Rogier, under hvem det store Jærnbanenet blev besluttet (i Maj 1834); derefter kom indtil 1840 et klerikalt under de Theux, under hvem den communale og provinsielle Selvstyrelse ordnedes 1836; det liberale Parti kom da et Aarstid til Magten under sine gamle Førere, og derefter Mæglingsministerier indtil 1846. Af disse gjennemførte Nothomb Folkeskoleloven af 1842, der overensstemmende med Forfatningen tilstod fuld Undervisningsfrihed, hvilket især kom de klerikale til gode, indrømmede Præsteskabet Tilsyn med Skolerne og Eneraadighed over den religiøse Undervisning og paabød kun Communeskolers Oprettelse, hvor der ikke ved frie Skoler sørgedes tilstrækkelig for Undervisningen. 1846 kom de Theux igjen til Roret, men derved opmandedes de liberale til kraftig Modstand; en saadan vedtoges paa Partiets Fællesmøde (25 Juli 1846), hvor Frère-Orban først gjorde sig bemærket. Valgene næste Aar gave de liberale Sejren, og Rogier dannede det nye Ministerium, hvori Frère-O. optoges som Repræsentant for den mere fremstrebne Retning. Snart efter indtraf Februarrevolutionen i Paris, som truede B. med et republikansk Omvæltningsforsøg; men Kong Leopolds aabne Tilbud om at trække sig tilbage, hvis Folket foretrak Tilslutning til Frankrig, knyttede det netop om Kongedømmet; store Summer bevilgedes for at værne Landets Uafhængighed, og de franske Friskarer sprængtes med Lethed. For at fjærne Gjæringsstoffet vedtoges vigtige Reformer: Nedsættelse af Valgretscensus saa vel til Kamrene som til Provins- og Communalraadene og Afskaffelse af Bladenes Stempelafgift. 1850 gjennemførtes en Lov om det højere Skolevæsen, hvorved de liberale fik Lejlighed til at vise deres Forkjærlighed for Statsskoler i Modsætning til de klerikales Iver for den frie Undervisning. Nedsættelse af Brevportoen indtraadte samtidig, og Ændring i Korntolden godtgjorde Ministeriets Tro paa Frihandelens Fortrin. 1852 blev Rogier afløst af et maadeholdent-liberalt Ministerium Brouckère, som for at opnaa en Handelspagt med Frankrig indrømmede Afskaffelsen af det hidtil vidt drevne Eftertryk af franske Bøger (1854). Efter dette fulgte 1855 et maadeholdent-klerikalt under Dedecker, hvilket fremkaldte den heftigste Krisis, B. har gjennemgaaet siden 1832. Justitsminister Nothomb forelagde nemlig i Maj 1857 en Lov om „de velgjørende Stiftelser", der gav dem en Stilling som juridiske Personer og tilstod Ret baade til at grundlægge Fattigskoler og til at knytte Styrelsen af slige Stiftelser til et gejstligt Embede. De liberale saa i Loven et farligt Middel til at udvide „den døde Haand" og til at fortrænge de offentlige Folkeskoler; de kæmpede ivrig imod den og døbte den i deres Uvilje „Klosterloven". Ikke des mindre vedtog Repræsentantkammerets Flertal den; men dette fremkaldte stormende Optrin i de store Byer, og Regeringen udsatte nu Lovens videre Drøftelse. Da Communalvalgene i Oct. s. A. gave de liberale et afgjort Flertal og vidnede om Folkets Stemning, afskedigede Kongen Ministeriet og kaldte Oppositionens Ledere Rogier, Frère-Orban og Tesch til Magten. En Opløsning af Kammeret gav dem ogsaa et stort Flertal her. De gjennemførte 1859 Loven om Antwerpens nye Befæstning, hvorved Byen skulde være Hovedpunktet i hele Landets Forsvar; den Gang billigede Indbyggerne Planen, men rejste 1862 og følgende Aar den heftigste Modstand mod Regeringen, fordi den holdt fast paa Planens Udførelse. 1860 afskaffedes Accisen paa Levnedsmidler ved deres Indførsel i Byerne, og fra 1861 bragte Handelspagter med Frankrig, England og Tyskland B. afgjort ind paa Frihandelsvejen; ligeledes lykkedes det ved Aftale med de fremmede Magter at afløse Scheldetolden, der ved Freden med Holland var bleven paalagt til bedste for dette Rige, men til stor Skade for B. 1863 foresloges en Lov om

Universitetsstipendierne, hvorved Kampen med de klerikale igjen vaktes til Live i al sin Bitterhed; den hævdede nemlig Statens Ret til at ordne deres Uddeling og hindrede derved de Misbrug, Gejstligheden gjennem de særlige Styrelser havde gjort af dem til at trække Studenterne til det katholske Universitet i Löwen. Loven vedtoges med ringe Flertal i Repræsentanternes Kammer, men først i Nov. 1864 af Senatet. Dette Aars første Halvdel gik hen med en langvarig Ministerkrise; efter den delvise Fornyelse af Kamret 1863 var Ministeriets Flertal sunket ned til 2 Stemmer; det vilde derfor gaa af, men fik ved en Opløsning et anstændigt Flertal, og dette forøgedes end mere ved Udfyldningsvalgene 1866 og den samtidige Oprettelse af 6 nye Medlemspladser, saa at det blev 72 imod 50. Men inden dette sidste indtraf, var Leopold I død 10 Dec. 1865 og bleven efterfulgt af sin ældste Søn Leopold II. Kort forud var Ministeriet blevet forstærket med en ny Justitsminister Bara, der tilhørte en mere yderlig liberal Retning, især fjendtlig mod de klerikale. Der fremkom ogsaa flere Lovforslag, som mere eller mindre vedrørte denne store Partimodsætning, og Kampen derom førtes med overordentlig Bitterhed og trak Opmærksomheden bort fra alle andre Spørgsmaal. En Tvist i Ministeriet bragte i Dec. 1867 Rogier til at udtræde og overgive Ledelsen til Frère-Orban, som gjennemførte en ny Hærordning (1868) og Udskrivningslov (1869), samt tvende Skattereformer (Afskaffelse af Saltskatten og Forhøjelse af Brændevinsafgiften). Men i Juli 1870 maatte han vige for et klerikalt Ministerium under Grev d'Anethan, som ved nye Valg vandt et stort Flertal i Repræsentanternes Kammer og løste et længe omstridt Spørgsmaal, Nedsættelse af Valgretscensus for Provins- og Communalraadene til henholdsvis 20 og 10 Frcs. (omtr. en Halvdel og Fjerdedel af Census til Kamrene). Under Krigen mellem Frankrig og Preussen viste B. stor Iver og Enighed for at værne sin Neutralitet. 1871 blev d'Anethan afløst af Grev de Theux (d. 1874) og Malou, som var Partiets egentlige Leder. Denne fik Stillingsvæsenet bedre ordnet, men vilde ikke indføre almindelig og personlig Værnepligt og gjennemførte 1878 en ny Valglov med hemmelig Afstemning og omfattende Regler imod Valgsvig. De nye Valg gav Modpartiet Flertal i begge Kamrene, og nu kom Frère-Orban igjen til Roret med Bara, van Humbeck og andre udpræget liberale Hjælpere. Et selvstændigt Undervisningsministerium oprettedes, og en ny Folkeskolelov (1879) ophævede Præsternes Tilsyn med de offentlige Skoler og henlagde Religionsundervisningen som et frit Fag til egne Timer uden for den egentlige Skoletid. Det katholske Præsteskab gjorde en heftig Modstand imod denne Lov og søgte ved Banlysning at skræmme baade Lærerne og Forældrene fra at underkaste sig; men Regeringen brugte hele sin Magt til at fremtvinge Lovens Gjennemførelse og afbrød Juni 1880 den diplomatiske Forbindelse med Pavestolen, da det blev klart, at Biskopperne hemmelig opmuntredes fra Rom. 1881 udvikledes det højere Skolevæsen ved Oprettelsen af en Mængde nye Skoler baade for Drenge og Piger, og 1883 tilstodes næsten fuldstændig Ligestilling for det flamske Sprog i Skolerne i B.s flamsktalende Landskaber, ligesom den allerede 1872 var indrømmet i Retspleje og Forvaltning. 1883 blev tillige vedtaget en Udvidelse af Valgretten til Provins- og Communalraadene, idet en vis Grad af Dannelse traadte i Stedet for Skatydelse. Derimod staar endnu Spørgsmaalet om Udvidelse af Valgretten til Kamrene uafgjort, og B. er — tillige med Holland — det Land i Europa, hvor Vælgertallet er mest indskrænket, fordi det liberale Parti frygter for at styrke Modstandernes Indflydelse ved at nedsætte Census og derimod ønsker et vist Maal af Oplysning sat som Vilkaar for Deltagelse i det offentlige Liv.

Belgiojoso, Christine, Fyrstinde af [dschiojō], f. 28 Juni 1808, Datter af Marquis Trivulzio, gift 1828 med den lombardiske Fyrste af B. (d. 1858). Deres Ægteskab var kun af ringe Varighed, da de slet ikke samstemmede; hun kastede sig ind i det politiske Liv og sluttede sig inderlig til Carbonarierne for at virke for Italiens Enheds- og Frihedssag. Opholdet i Milano efter 1830 kunde derfor ikke tiltale hende; hun gik til Paris, hvor hendes Hus blev et af de tonegivende, og særlig et Midtpunkt for Forfattere og Kunstnere. Fra 1843 grundlagde hun flere Blade og skrev selv deri, oversatte Vicos »Scienza nuova« paa Fransk og skrev (uden Navn) »Essai sur la formation du dogme catholique« (4 Bd., 1846). 1848 gik hun til Italien, udrustede paa egen Bekostning en Friskare af 200 Ryttere, men bødede derfor med Landsforvisning og Tab af sine Godser, da Milano var blevet indtaget. I Begyndelsen af 1849 gik hun til Rom og maatte efter Byens Overgivelse flygte til Constantinopel, hvorefter hun i flere Aar levede i Lilleasien. 1855 kom hun tilbage til Paris, hvor hun udgav Skildringer af Livet i Østerland, og i Maj 1856 fik hun sine Godser tilbage og kunde vende hjem til Milano. 1859 rejste B. om i Italien fra Stad til Stad og agiterede hemmelig, men med stor Dygtighed og Virkning for Italiens Samling under det sardinske Kongehus; men 1860 trak hun sig tilbage fra det politiske Liv og døde 5 Juli 1871.

Belgrad, Hovedstad i Kongeriget Serbien, paa højre Side af Floden Saves Udløb i Donau. 30,000 I. (1881). B. bestaar af den 700 F. over Donau liggende berømte Fæstning, den nedre Stad eller Palanka, Vandstaden og Serbernes Stad. Den er i det hele slet bygget. Af dens Bygninger mærkes Kongens Palads, Domkirken og Tøjhuset. Her er flere højere Undervisningsanstalter. Fabrikation af Silke- og Bomuldstøjer, Læder og Øl. I Nærheden af Staden ligger det kgl. Lystslot med Dyrehave. — B. har som Grænsefæstning og Nøglen til Ungarn paa dets sydøstlige Side igjennem hele Historien spillet en vigtig Rolle i Krigene mellem Tyrkiet og Ungarn-Østerrig og maattet udholde mange Belejringer til forskjellige Tider. Tyrkerne belejrede den forgjæves 1440 og 1456 (sidste Gang forsvaret af Hunyades og Capistrano); men 1521 blev den erobret af Sultan Soliman II. 1688 blev den

tilbageerobret af den bayerske Kurfyrste Maximilian Emanuel som østerrigsk General, men Tyrkerne toge den igjen 1690. Hertugen af Croy belejrede den forgjæves 1693; Prins Eugen erobrede den efter en glimrende Sejer over en langt overlegen tyrkisk Hær 1717, hvorpaa den ved Freden i Passarowitz 1718 blev afstaaet til Østerrig. 1739 blev den atter overgivet Tyrkerne ved den smstds. sluttede Fred, dog med sløjfede Fæstningsværker; Laudon erobrede den 1789, men Tyrkiet fik den tilbage ved Freden i Sistova 1791. Da Serberne 1804 gjorde Opstand, blev B. Skuepladsen for blodige Kampe mellem dem og Tyrkerne; 1807 blev her oprettet et serbisk Senat, hvor Rusland havde en Afsending; men da Serbien 1812 mistede Ruslands Beskyttelse, faldt B. atter i Tyrkernes Hænder, og selv efter at Landets Uafhængighed var bleven fastsat ved Freden i Adrianopel, beholdt Tyrkerne dog Ret til at have Garnison i B. I Juni 1862 blev B. heftig beskudt fra Fæstningen som Følge af en Strid, der udbrød mellem Serber og Tyrker. Dette ledede dog ikke til Fæstningens Rømning, som hine havde ønsket; men i Apr. 1867 opgav Tyrkerne dette deres sidste faste Punkt i Serbien.

Bĕlial, hebr., sammensat af belijaal, d. e. „uden Nytte", udtrykker i Almindelighed den onde og fordærvende Aand og bruges undertiden som Navn paa Helvede; de ugudelige benævnes derfor hyppig „B.s Børn".

Bélidōr, Bern. F. de, fransk Hydrauliker og Artillerist, f. 1698 i Catalonien. I sin Ungdom docerede han Mathematik og Hydraulik ved Militærskolen i La Fère. Samtidig studerede han Artillerividenskaben og navnlig Theorien for Krudtets Virkning. Han indtraadte i Militærstanden, hvor han hurtig forfremmedes, og døde 1761 som Directeur for Arsenalet og Chef for Mineurbrigaden. Af hans efterladte Skrifter ere de mærkeligste: »Architecture hydraulique« (Par. 1737—53, ny Udg. af Navier, Par. 1819 o. flg.); »Bombardier français« (Par. 1731); »La science des ingénieurs« (Par. 1729; ny Udg. af Navier, Par. 1813).

Belisārios, berømt Feltherre, til hvis Bedrifter største Delen af den Glans, der hviler over den græske Kejser Justinian I.s Regering, knytter sig, var af Fødsel en Illyrier og opsvang sig fra Soldat i Kejserens Livvagt til Overanfører, i hvilken Egenskab han ydede sin Kejser de vigtigste Tjenester baade ude og hjemme. Efter at have sejret over Perserne dæmpede han 532 en frygtelig Opstand i Constantinopel, der var fremkaldt ved de voldsomme Kampe mellem de af Hoffet begunstigede „blaa" og de „grønne", oprindelig Fægterpartier paa Circus, der siden havde antaget en politisk og religiøs Charakter. 533 blev han sendt med en Hær til Afrika, hvor han erobrede Vandalernes Rige og lagde det under det græske Kejserdømme; den sidste Vandalerkonge Gelimer blev ført i Triumph til Constantinopel 534. Derpaa blev B. sendt mod Østgoterne i Italien, hvor han gik frem med samme Held og Klogskab, erobrede i kort Tid Sicilien og Syditalien, forsvarede Rom, der aabnede sine Porte for ham, mod en stor gotisk Hær, som efter et Aars Forløb maatte ophæve Belejringen, erobrede ved List Ravenna og førte ogsaa Goterkongen Vitiges fangen til Constantinopel 540. Men hans Fortjenester bleve ikke paaskjønnede af den mistænksomme Kejser, som først en Tid lang satte Narses ved Siden af B. og senere kaldte denne tilbage; og da B. atter blev sendt mod den nye Goterkonge Totilas, havde han af Mangel paa tilstrækkelig Understøttelse med Penge og Tropper ikke den sædvanlige Fremgang, hvorfor han efter sit eget Ønske blev kaldt tilbage og afløst af Narses 548. Endnu en Gang tjente B. Kejseren og Riget ved at slaa Bulgarerne, der vare trængte frem lige til Constantinopel, 559. Han blev siden beskyldt for Deltagelse i en Sammensværgelse mod Kejseren og berøvet sin Frihed og sine Værdigheder 563; dog blev han snart igjen indsat i disse, men døde kort derefter 565. En vigtig Kilde til B.s Levned er den græske Historieskriver Prokopios, der fulgte med paa hans mange Felttog som hans Secretær; men hans Historie er senere bleven meget forvansket og den Fortælling almindelig udbredt og troet, at hans Øjne skulle være blevne udstukne og den blinde Olding ledet af en Dreng have tigget sit Brød paa Constantinopels Gader, i hvilken Skikkelse den ofte er bleven behandlet baade af Digtere og Kunstnere.

Belize [ihs], Stad i britisk Honduras i Mellemamerika, ved Fl. B.s Udløb i Hondurasbugten. 6,000 I. Vigtig Tømmerudførsel.

Bell, en skotsk Familie, hvorfra flere berømte Mænd ere udgaaede. **Andrew B.,** f. 1753 i St. Andrews, d. 1832, s. **Indbyrdes Undervisning.** — Hans Broder, **John B.,** f. 1763, d. 1820, levede i Edinburgh og var navnlig bekjendt som Anatom. — En tredje Broder, **Charles B.,** f. 1774 i Edinburgh, gik 1804 til London for at bryde sig en Bane der, hvilket dog først lykkedes ham efter flere Aars Kamp; han erhvervede sig efterhaanden et stort Navn som Chirurg, blev 1836 kaldt tilbage til Edinburgh som Professor i Chirurgi og døde her 1842. Ogsaa Physiologien dyrkede B. med Iver, og man skylder ham en af den nyere Tids vigtigste Opdagelser heri, at nemlig de forreste af Rygmarvsnervernes Rødder kun indeholde Bevægelses-, de bageste kun Følelsestraade (**den B.ske Sætning**).

Bell, Alex. Graham, f. i Edinburgh, Prof. i Physiologi i Boston, er bekjendt som Opfinder af Telephonen og Photophonen (s. disse Art.).

Bell, Currer, s. **Bronte.**

Bell, John, nordamerikansk Politiker, f. 1797 i Staten Tennessee, blev allerede 1816 Sagfører og 1817 Senator i sin Stat (indtil 1819), 1827 Medlem af Repræsentanthuset, indtil 1841. Oprindelig hørte B. til Calhouns Parti og Frihandelsvennerne, men sluttede sig senere saa nøje til Clay, baade med Hensyn til Unionens Opretholdelse og Beskyttelsessystemet, at han fik Navnet „Clays Adjudant". 1834 valgtes B. til Formand i Huset imod Demokraternes Candidat Polk og var 1836 en af de faa Medlemmer fra Sydstaterne, der understøttede Forslaget om at afskaffe Slaveriet i Districtet Columbia. 1841 var han en kort Tid Krigs-

minister. B. holdt sig nu i flere Aar borte fra det politiske Liv, men 1848 valgtes han til Unionssenator og gjenvalgtes lige til 1860. S. A. opstilledes B. som Candidat til Præsidentværdigheden og blev valgt i nogle af Grænsestaterne. Under Borgerkrigen samstemmede B. med Syden, men tog ingen Del i Kampen; d. 11 Sept. 1869.

Bell, Rob., engelsk Forfatter, f. 1800, har dels strevet historiske Skrifter, især Levnedsskildringer (G. Cannings Levned 1846, „de engelske Skuespilleres" og „de engelske Digteres Levnedsløb" 1837 og 1857), dels Romaner og Skuespil. Han udgav endvidere flere Tidsskrifter, bl. a. »Atlas« og »Monthly Chronicle« (sammen med E. Bulwer og Lardner), samt en Udgave med Anmærkninger af de engelske Digtere (1854—57, i alt 29 Bd.). D. 1867.

Belladŏnna, d. s. s. Galnebær.

Bellagio [ābschio], Flække i Norditalien, paa Nordspidsen af den i Comosøen udskydende store Halvø, er bekjendt for sin skjønne Beliggenhed og besøges derfor meget af Tourister. Umiddelbart uden for B. ligge flere prægtige Villaer med rige Kunstskatte.

Bĕllamij, Jak., hollandsk Digter, f. 1757 i Vlissingen, d. 1786. Han var yderst fattig, og hans Moder satte ham i Bagerlære, men en Præst, der havde opdaget hans poetiske Talent, skaffede ham Understøttelse til at studere Theologi i Utrecht, hvor han snart vandt begavede Mænds Yndest og Omgang. »Gezangen mijner jeugd« (1782), som han udgav under det pseudonyme Navn Zelandus, udmærke sig ved kjæk Livsglæde, »Vaderlandsche Gezangen« (1785) ved begejstret Friheds- og Fædrelandskjærlighed. Berømtest er den poetiske Fortælling »Roosje«, aftrykt i en større Samling Digtninger fra 1784 (overs. paa Tysk af Janssen). Navnlig har B. stor Betydning ved at have vakt nyt Liv i den moderne hollandske Lyrik.

Bellangé, Hippol. Jos. [langschēh], fr. Maler, f. 1800 i Paris, d. 1866, var Lærling af Gros og vandt især Ry ved det rørende Element, han bragte ind i sine Slagbilleder fra den første Kejsertid. Dog har han ogsaa malet Emner fra sin egen Tid, f. Ex. Slaget ved Alma.

Bĕllari ell. **Balhart,** Stad i engelsk Ostindien, Prov. Madras, 58 M. n. v. for M. 52,000 J. Vigtig Militærstation.

Bellarmin, Rob., lærd Jesuit, f. 1542 i Montepulciano i Toscana, traadte 18 Aar gl. ind i Jesuiterordenen og blev 1569 Professor i Löwen, hvor han lærte Protestantismen at kjende. Senere holdt han i Rom Forelæsninger over Differensen mellem Katholicisme og Protestantisme og skrev sit berømte Skrift »Disputationes de controversiis christianæ fidei adversus hujus temporis hæreticos« (3 Bd., 1581—93), ved hvilket Værk han har vundet Navn som Romerkirkens største Polemiker. 1599 blev B. Cardinal. Mod Paolo Sarpi og Venezianerne, der hævdede den moderne Stats Rettigheder over for Kirken, forsvarede han den middelalderlige Ide om Pavens Overhøjhed over Fyrsterne og skrev i den Anledning »De potestate summi pontificis in rebus temporalibus« (1610). D. 1621.

Bellātrix, lat., d. e. Krigerinden (γ Orionis), en Stjærne af anden Størrelse i Orions venstre Skulder.

Bellavitis, Giusto, Greve, it. Mathematiker, f. 1803 i Bassano, studerede Mathematik og Sprog paa egen Haand, blev 1823 Cancellist ved Municipalitetet i sin Fødeby, 1845 Prof. i Mathematik ved Universitetet i Padua, 1866 Senator; d. 1880. Hans Hovedværk er den saakaldte „Æquipollensregning", som fremkom i Aarene 1832—37 (i udførlig Fremstilling 1854, paa Fransk 1874), og i hvilken han uden at støtte sig til Algebraen gav en nøjagtig geometrisk Forklaring af de imaginære Størrelser og anvendte sine Resultater paa Undersøgelser af forskjellig Natur.

Bellay, J. du [læh], fransk Forfatter, f. 1524, d. 1560, en af de mest fremtrædende Medlemmer af „Plejaden" (s. Fransk Liter.), udgav 1549 »Défense et illustration de la langue française«, den Ronsardske Skoles Manifest, der varmt anbefaler at nærme sig i Sprog og Indhold til de antike Klassikere og bryde med den nationale middelalderlige Poesi.

Belle-Alliance [bell alliānghs], en Avlsgaard i den belgiske Prov. Sydbrabant, 2¼ M. s. for Brysel, hvorefter Preusserne have givet Slaget ved Waterloo Navn.

Bellegarde [bellgārrd], en lille Grænsefæstning i det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, 2 M. s. til s. for Céret.

Bellegarde [s. o.], en gammel nederlandsk, fra Savoien stammende Familie, som oprindelig hed St. Lary, og af hvilken flere Medlemmer have udmærket sig i hollandsk, savoiisk, kursachsisk og østerrigsk Tjeneste. Mest bekjendt er Friedr. Heinr., Greve af B., østerrigsk Feltmarschal, f. 1756 i Savoien; han traadte først i sachsisk og siden i østerrigsk Tjeneste, deltog i Krigen mod Tyrkerne 1788—91 og kæmpede under Ærkehertug Carl imod Franskmændene, hvorefter han 1796 rykkede op til Feltmarschallieutenant. 1797 førte B. de Underhandlinger, der endte med Vaabenstilstanden i Leoben, tjente 1800—5 i Hofkrigsraadet i Wien og 1806—8 som Statholder i Galizien. B. var en Tid lang Overhofmester hos Kronprinsen, deltog 1809 i Slagene ved Aspern og Wagram og gik tilbage til Statholderposten i Galizien 1810—13. Herfra sendtes B. til Italien som Anfører for den østerrigske Hær, slog gjentagne Gange Murat og var en Tid lang Generalgouverneur i Lombardiet og Venetien. 1820 stilledes B. som Minister i Spidsen for Hofkrigsraadet indtil 1825; d. 1845.

Belle-Isle [bell īhl], en Ø ved Frankrigs Vestkyst, som hører til Dep. Morbihan, 2¼ M. lang, 1½ M. bred, 10,000 J., med den befæstede Stad Le Palais, hvis Castel ofte har været anvendt som Statsfængsel. Ved B.-J. sejrede den engelske Flaade over den franske 20 Nov. 1759.

Belle-Isle, Charl. L. A. Fouquet, Greve af [s. o.], Marschal af Frankrig, f. 1684, udmærkede sig i den spanske Arvefølgekrig, ligesom han ogsaa med Dygtighed og Held udførte flere diplomatiske Sendelser. 1733 blev han Gouverneur over Metz og de lothringske Bispedømmer. Efter Kejser Carl VI.s Død var han

Fører for Krigspartiet ved Hoffet i Versailles, virkede som Diplomat for Afslutningen af Forbund mellem Frankrig og Maria Theresias andre Fjender og for Valget af Carl af Bayern til tysk Kejser (Carl VII), ligesom han ogsaa i Spidsen for en fransk Hær erobrede Prag 1741. 1746 blev han Overgeneral over Hæren i Italien og efter Freden 1748 ophøjet til Hertug og Pair, hvorpaa Bestyrelsen af Krigsdepartementet 1757 blev ham overdragen, som han forestod til sin Død 1761. Metz skylder ham sit Akademi. En trofast Medhjælper baade paa den militære og diplomatiske Løbebane havde Marschallen i sin yngre Broder, **Louis Ch. A. Fouquet,** Greve af B., bekjendt under Navnet **Chevalier de B.,** f. 1693; han faldt under Angrebet paa de fjendtlige Forskansninger i Dauphiné 1746.

Belle-Islestrædet [s. o.] skiller New Foundland fra Labrador. I dets nordlige Del ligger den lille Ø B., hvor der er en Vagtpost til Understøttelse for skibbrudne, men for øvrigt ingen faste Beboere.

Bellermann, Joh. Friedr., f. i Erfurt 1795, d. 1874 i Berlin, dygtig Philolog, som ved sine Skrifter om den antike græske Musik, navnlig „Über die Tonleitern und Musiknoten der Griechen" (1847) har bidraget meget til at opklare dette vanskelige Æmne. — Hans Søn, **Heinrich B.,** f. 1832 i Berlin, har gjort sig fortjent ved sit Værk „Die Mensuralnoten und Tactzeichen d. 15. u. 16. Jahrhunderts" (1858). Som Componist er hans Betydning ikke stor. Kgl. Musikdirecteur og Professor i Musik ved Universitetet i Berlin.

Bellĕrophon ell. **Bellerophontes,** efter oldgræske Sagn Søn af den korinthiske Konge Glaukos, hed oprindelig Hipponoos. Under hans Ophold hos Kong Prœtos i Tiryns blev dennes Hustru Antea ell. Sthenebøa forelsket i ham, og da han var ufølsom imod hende, bagvaskede hun ham for sin Mand, som om han havde efterstræbt hendes Dyd. Denne sendte ham derfor med „en Tavle, der indeholdt fordærvelige Tegn" til sin Svigerfader, Kong Jobates i Lykien. Heller ikke denne havde Lyst til at forgribe sig paa sin Gjæst, men overdrog ham at bekæmpe et ildsprudende Uhyre, Chimæra. Ved Hjælp af den vingede Hest Pegasos udførte B. denne Daad; og efter at han med samme Held havde overstaaet de andre Kampe, ved hvilke Jobates mente, at han skulde finde sin Død, bøjede denne sig endelig for Gudernes Vilje, tog B. til sin Svigersøn og delte Riget med ham. Senere blev B. overmodig og vilde paa Pegasos flyve op til Olympen, men blev kastet af Hesten og blindet i Faldet.

Belles lettres, fr. [bell letr], skjønne Kunster, særlig Poesien. **Belletristisk,** vedrørende de skjønne Kunster, især Poesien.

Belleville [bellvill], 1) tidligere en selvstændig, folkerig Commune, tæt n. ø. for Paris, er nu inddragen i denne Stad. 2) Stad i Staten Illinois i Nordamerika, 5 M. s. ø. for Saint Louis. 11,000 J.

Bellevue, fr. [bellvy], d. e. smuk Udsigt, ital. Belvedere, almindel. Benævn. paa Lystslotte og Lyststeder, der have en smuk Beliggenhed.

Belley [lē], Stad i det franske Dep. Ain, 8 M. s. ø. for Bourg. 4,000 J. Gammel Stad. Bispesæde. Silkeavl. Handel med Pølser og lithographiske Sten.

Belliard, Aug. Dan. [belliähr], fransk Rytter-general, f. 25 Maj 1769, traadte som frivillig ind i Hæren ved Revolutionens Udbrud og udmærkede sig i Slaget ved Jemappes 1792; han blev Adjudant hos Dumouriez og afsattes derfor efter dennes Forræderi 1793, men tjente da i nogle Maaneder som simpel Soldat ved Hæren i Vendée og blev Adjudant hos Hoche. 1796 tjente B. i Italien og blev Brigadegeneral efter Slaget ved Arcole, indtog Civita Vecchia 1798 og fulgte med Bonaparte til Ægypten, hvor han ligeledes udmærkede sig. 1805 var B. Stabschef hos Murat og sluttede Capitulationen ved Ulm; han udmærkede sig i de tre store Slag ved Austerlitz, Jena og Friedland, tjente 1808—11 i Spanien og var 1812 med paa Toget til Rusland, bl. a. i Slaget ved Moskva. Efter Tilbagekomsten reorganiserede B. det franske Rytteri og kæmpede baade ved Dresden og Leipzig; i det sidste Slag mistede han en Arm. 1814 blev B. Pair og Greve, fulgte 1815 Ludvig XVIII ud af Riget, men vendte tilbage og gik som Napoleon I.s Afsending til Murat i Neapel, blev derfor strøget af Pairslisten, men gjenoptagen 1819. 1831 blev B. Afsending i Brüssel og tog Del i Underhandlingerne mellem Holland og Belgien; d. 28 Jan. 1832.

Bellini, Jacopo, veneziansk Maler, f. 1400, d. omtr. 1464, var Elev af Gentile Fabriano og indførte den paduanske Skoles paa Studium af Antiken hvilende Kunstretning i Venezia. Han er dog især bekjendt som Fader til **Gentile B.,** f. 1426 (27), d. 1507, som fulgte Faderens Kunstretning med et saadant Talent, at Republiken Venezia valgte at sende ham til Constantinopel, da Sultanen, Mahmud II, ønskede en udmærket Maler, samt til **Giovanni B.,** f. 1427 (28), d. 1516, den berømteste og betydeligste af disse tre Kunstnere. Han er Hovedmesteren i den ældre venezianske Skole og raader allerede over dennes Fortrin, den glimrende Farvevirkning, forbunden med Storladenhed i Linjer og Udtryk. Af Antonello da Messina lærte han Brugen af Oljefarver og udviklede denne Fremgangsmaade. Nogle af hans navnkundigste Arbejder, de store Billeder i Raadsalen i Dogepaladset, gik til Grunde 1577. Han var Giorgiones og Tizians Lærer og virkede endnu i sin høje Alder.

Bellini, Vincenzo, f. 1 Nov. 1801 i Catania, Elev af Conservatoriet i Neapel, hvor hans Opera »Bianca e Fernando« opførtes paa St. Carlo Theatret 1826. Med »Il Pirata« gjorde han 1827 stor Lykke paa La Scala i Milano og blev nu en europæisk Berømthed. »La straniera« (1828), »I Capuleti ed i Montecchi« (1829), »La Sonnambula« (1831) og »Norma« (1832) gik over alle Operascener. 1833 gik B. til London og derfra til Paris og fejrede begge Steder store Triumpher. 1834 gjorde »I Puritani« saa megen Lykke i Paris, at det overdroges ham at componere en fransk Text for den store Opera. Men under sine ivrige Studier af fransk Musik og Sprog bortreves han

ved en pludselig Død 24 Sept. 1835 i Puteaux ved Paris. B. forstod ligesom Rossini til fulde den Kunst at skrive for Sangstemmen, men han anvender sparsommere end Rossini Colorature og Passager og indtager i det hele en selvstændig Plads ved Siden af denne Mester.

Bellinzōna, Stad i Schweiz, Canton Tessin, 20 M. s. ø. for Bern, ved Floden Tessin. 3,000 J. B. ligger ved Indgangen til Leventina- og Mesocco-Dalen og ved St. Gotthardsjærnbanen, og her forene sig talrige Bjærgveje. Silkespinderier.

Bĕlis, d. s. s. Tusendfryd.

Bellman, Carl Michael, en af de ypperste svenske Digtere, om ikke den første af dem alle, f. 4 (15) Febr. 1740; hans Fader var Lagmand Joh. Arndt B., Moderen Katharina Hermonia. Allerede tidlig røbede han Anlæg for Digtekunsten, men skrev i sine yngre Aar mest alvorlige eller satiriske Digte og oversatte religiøse Poesier. Efter at have fuldendt sine Studier i Upsala, fik han Ansættelse ved Banken og i Manufakturkontoret, men forsømte sine Forretninger af Mangel paa Interesse derfor. I en Alder af 25 Aar mistede han sine Forældre, og strax efter gjorde han sig bekjendt som Digter i den for ham ejendommelige Genre. Endelig vakte B. Gustav III.s Opmærksomhed og fik 1775 af ham en Stilling som Secretær ved Tallotteriet med en aarlig Løn af 3,000 Dal. Kobbermønt, hvoraf B. afstod Halvdelen til den, der besørgede Tjenesten. 1776 fik han Titel af Hofsecretær. Kongens Død og tilstødende Omstændigheder formørkede Digterens sidste Aar; han døde 11 Febr. 1795 af Lungebetændelse, efterladende Enke og 3 Sønner. B.s fleste Sange ere Improvisationer; blandt glade Venner ved et fuldt Bæger greb han Guitaren og sang, ubekymret om hans Sang skulde naa Efterverdenen eller ikke. Ordene fødtes med Musiken; begge disse Elementer supplere hinanden i hans Digte, og næppe hos nogen Digter staa de i nærmere og inderligere Forhold til hinanden. Melodierne ere vel sjælden, om nogensinde, hans eget Værk, for største Delen forud kjendte, ihvorvel han satte sit ejendommelige Præg paa dem. Dog ere næppe alle hans lyriske Skildringer og Sange blotte Øjeblikkets Fostre, skjønt det maa indrømmes, at B. producerede med usædvanlig Lethed. Den Verden, som møder os i B.s Digte, er vidunderlig og kan ikke sammenlignes med nogen anden Frembringelse af Phantasien; burleske Kroscener, indvævede i fortryllende Naturmalerier, den mest sprudlende Livsglæde, blandet med en dyb elegisk, men aldrig sentimental Vemod, ere Elementerne deraf, og gjennem dem udtaler sig en for B. ejendommelig lyrisk-musikalsk Humor, idet et fint Slør af usøgt Gratie er udbredt over det hele. »Fredmans Epistlar«, »Fredmans Sånger«, »Bacchanaliska Ordenskapitlets handlingar« o.fl. ere de i hele Skandinavien bekjendte Titler paa hans Arbejder. Den fuldstændigste Udgave af B.s Skrifter er besørget ved J. G. Carlén (1856—61), senere af Ch. Eichhorn (1869—70 og 1877—79). I Ly af Djurgårdens Ege staar B.s kolossale Brystbillede i Bronze, afsløret 26 Juli 1829, hvilken Dag hvert Aar fejres af Selskabet »Par Bricole«.

Bellōguet, Dom. Franç. Louis, Baron de [gē], fransk Oldgransker, f. 1796, var 1815—34 Officer (udmærkede sig ved Waterloo), men hengav sig derefter til archæologiske og ethnographiske Studier, særlig vedrørende Landskabet Burgund. B.s Hovedværk er »Ethnogénie gauloise« (om Kimmeriernes, Cimbrernes, Belgers, Ligurers og Kelters Oprindelse og Slægtskab, 1—4, 1858—75), der 1869 blev hædret med en akademisk Ærespris. D. 1872.

Bellōna, Krigsgudinden hos de gamle Romere. I hendes Tempel tæt uden for Byen plejede Senatet at modtage fremmede Gesandter og Consuler, der fordrede en Triumph; ligeledes var det ogsaa foran B.s Tempel, at fra det 3dje Aarh. f. Chr. Krigene erklæredes af Fetialen. Paa hendes Fest skulde der flyde Menneskeblod, hvorfor hendes Præster plejede at ridse sig selv i Arme og Ben, og i den Extase, der fremkaldtes ved disse Mishandlinger, udtalte de Spaadomme.

Bellŏre, rettere **Bellore**, Stad i Forindien, Præsidentsk. Madras, 17 M. v. til s. for M. 50,000 J. Stærkt Fort med protestantisk Kirke. Seværdig Pagode. Betydelig Handel. Dansk Missionsstation.

Bellōtto, Bernardo, italiensk Maler, kaldet Canaletto, f. 1724 i Venezia, d. 1780 i Warschau, talentfuld Landskabsmaler. Tilnavnet optog han efter sin Onkel, Antonio Canaletto, der tillige var hans Lærer.

Belloy, Aug., Marquis de [oā], fransk Digter, f. 1815, hvis Dramaer, hvoriblandt »Le Tasse à Sorrente« (1857), og Digte, hvoraf maa fremhæves »Légendes fleuries« (1855), udmærke sig ved lyrisk Sving, Elegance og Varme. 1853 forbødes Opførelsen af hans pessimistiske, talentfulde »Mal'aria« paa Théâtre français. D. 1871.

Belloy, Pierre L. B. de [s. o.], fransk Digter, f. 1727 i Avignon, flygtede af Had til det juridiske Studium, som hans Formynder havde valgt for ham, til Rusland, hvor han vandt Bifald som Skuespiller under Navn af Dormont de B. 1758 vendte han tilbage og fik en Tragedie „Titus", hvis Held han haabede skulde forsone hans Familie, opført; men Udfaldet var saa uheldigt, at han skyndte sig tilbage til St. Petersborg. 1769 kom han atter til Paris og var temmelig frugtbar som Tragedieforfatter. Bekjendtest er hans »Le siége de Calais«, der ikke ved poetiske Fortrin, men ved det usædvanlige i Valget af et nationalt-historisk Emne for en Tragedie vakte Hoffets og Folkets Bifald og kom i Mode. B. døde fattig 1775.

Bellrock (d. e. Klokkeklippen), en Klippe ved Skotlands Østkyst, ud for Mundingen af Tay, med et prægtigt Fyrtaarn med Klokkespil, som i taaget Vejr sættes i Gang ved et Maskineri.

Bĕllum, lat., Krig; B. ōmnium cōntra (ell. in) ōmnes, „alles Krig med alle", hvorved bl. a. tænkes paa Menneskenes Tilstand, før de sluttede sig sammen i ordnede Samfund.

Bellūno, Stad i Norditalien, 11 M. n. for Venezia, ved Floden Piave. 16,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke med Alterbillede af Tizian; smukt Palads fra Begynd. af det 15de Aarh.

Silkespinderier; Garveri og Pottemageri. Pave Gregor XVI.s Fødeby. Den franske Marschal Victor fik af Napoleon I Titel af Hertug af B.

Belmontet, Louis [mongtē], fransk Digter, f. 1799. Han blev sat i Lyceet i Toulouse, som han allerede 1817 maatte forlade paa Grund af et mod Restaurationens Politik fjendsk Digt. I Paris gik han ind i et carbonaristisk hemmeligt Selskab, tog 1820 Del i en Opstand og skrev 1821 Digtet »Les funérailles de Napoléon«, fuldt af Begejstring for Kejseren og Foragt for Bourbonerne. En Tragedie, »Une fête de Néron«, forfattet i Forbindelse med Alex. Soumet, gjorde en saadan Lykke, at Minister Montbel tilbød ham en Pension, som han dog afslog. Efter Julirevolutionen kæmpede han i det af ham udgivne republikanske Blad »La Tribune« mod Huset Orléans; i en Piece mod Chateaubriand forudsagde han i saa voldsomme Udtryk Ludvig Philips og Monarchernes Fald, at han dømtes til et kort Fængsel. 1852—70 var B. Medlem af den lovgivende Forsamling og sluttede sig nøje til Kejserdømmet, som han besang i begejstrede Oder. Sine Lejlighedsdigte samlede han 1846 under Titel af »Les nombres d'or« (2den Udg. 1855). D. 1879.

Bēlodon, gammel Krokodilslægt fra Triasperioden, af anselig Størrelse, med et nærmest gavialagtigt Udseende, udmærket ved de ydre Næsebors Beliggenhed ikke i Snudespidsen, men højt oppe paa Hovedet, omtrent som hos Hvalerne.

Belon, P. [bølōng], f. 1517, d. 1564, Prof. ved Collége de France, gjorde betydelige Rejser ved Middelhavet, det sorte og røde Hav og nedlagde sine Jagttagelser om Søddyrene i et Værk »De aquatilibus« (1553), udstyret med Træsnit, saa vel som i flere andre Skrifter (»Histoire des poissons« etc.), der høre til den Literatur, som betegner Naturhistoriens Gjenfødelsestid.

Belot, Adolphe [bølō], fransk Dramatiker og Romanforfatter, f. 1829, debuterede som ung Advocat paa Forfatterbanen. 1857 gjorde hans lille Komedie »A la campagne« kun tynd Lykke, men »Le testament de César Girodot« (1859) vakte stor Opsigt ved den lystige Satire og utrættelige Opfindsomhed, der mindede om den gamle Komedie. Herefter fulgte en Række Komedier, som B. til Dels skrev sammen med Medarbejdere. 1876 opførtes hans Dramatisering af Daudets Roman »Fromont jeune et Risler ainé«. Af B.s ældre Romaner ere »Marthe« og »Un cas de conscience« de mest bekjendte. Uhyre Opsigt vakte den i Emne og Behandling lige saa hensynsløse som talentfulde »Mademoiselle Giraud, ma femme« (1870). »La femme du feu« (1872) har B. dramatiseret. 1876 udkom »Folies de jeunesse«.

Belper, Stad i England, Derby-Shire, 1½ M. n. for Derby. 10,000 J. Vigtig Bomuldsindustri.

Belper, Edv. Strutt, Lord, f. 1801, engelsk Fabrikant, blev 1830—56 Medlem af Underhuset og 1846—48 øverste Commissær for Jærnbanerne, samt 1852—54 Kansler for Lancaster. 1856 blev han ophøjet til Peer som Lord B.; han var den første Fabrikant, der opnaaede denne Værdighed. D. 1880.

Bēlsazar, efter Daniels Bog (Cap. V) den sidste babyloniske Konge, der omkom, da Babylon blev erobret af Meder og Perser 538 f. Chr.; af en Indskrift fremgaar, at han var Søn og Medregent af den egentlige Konge Nabonnid.

Belsheim, Johannes, norsk Theolog, f. 21 Jan. 1829, Søn af fattige Husmandsfolk i Valders, var i sin Ungdom Skolelærer, blev 1858 Student, 1861 theologisk Candidat og var 1864—75 Præst forskjellige Steder i Norge. I de senere Aar har han boet i Christiania, sysselsat med videnskabelige Arbejder, hvortil Stortinget 1880 bevilgede ham en fast aarlig Understøttelse. Han har udfoldet en omfattende literær Virksomhed som populær theologisk Forfatter og Oversætter. I den senere Tid har han navnlig syslet med Granskning i udenlandske Bibliotheker af Kildeskrifter til Bibelens Text og Historie. Han har besørget den første Udgave af det i det kgl. Bibliothek i Stockholm opbevarede Haandskrift »Codex aureus« (Chr. 1878), en latinsk Oversættelse af de fire Evangelier, har udgivet et andet Haandskrift smstds. »Gigas librorum« (Chr. 1879), der gjengiver Apostelhistorien og Aabenbaringen i en tidligere ukjendt latinsk Oversættelse, samt den saakaldte »Codex Corbeiensis« (Chr. 1881) i det kejserl. Bibliothek i St. Petersborg. Blandt hans populære Skrifter over bibelsk Textkritik kan nævnes „Vejledning i Bibelens Historie" (Chr. 1880). Ogsaa har han i de sidste Aar udgivet nogle politiske Smaaskrifter.

Belūdschistān, s. **Baludschistan.**

Belūga, russ., d. s. s. Hvidfisk.

Belvedēre, it., ensbetydende med det fr. Bellevue, Navnet paa flere Lystslotte og taarnagtige Bygninger med smuk Udsigt. Mest berømt er Paladset B. i Rom, der er forbundet med Vaticanet og indeholder en stor Antiksamling (hvoribl. Apollo fra B.).

Belysning (kunstig) tilvejebringes i Regelen ved Forbrænding. Ved Forbrændingen frembringes Hede og derved Glødning; men der er stor Forskjel paa Lysstyrken af forskjellige glødende Legemer, og Grunden hertil er ikke tilstrækkelig opklaret. Man har længe vidst, at faste Legemer især lyste; man har forklaret den tunge Kulbrinteluft's lysende Flamme af udskilt Kulstof og har f. Ex. gjort den ikkelysende Flamme af Brintluft eller Knaldluft lysende ved glødende Platintraad eller Kalk (drummondsk Lys); det lader imidlertid til, at Spørgsmaalet har flere Sider, idet de vægtfulde Luftarter og Dampe især ere lysende, og selv de letteste kunne bringes til at lyse ved at forbrændes i stærkt sammenpresset Luft. Den simpleste B. faas ved at forbrænde et Fedtstof med en compact Væge, de faste Fedtstoffer i Form af et Lys, de flydende i en simpel Lampe med synkende Niveau. Medens Lampebelysningen kan forbedres dels ved Vælget og Rensningen af Oljen, dels ved en hensigtsmæssig Construction af Lampen, er man ved Lysene næsten ene henvist til at vælge Materialet: Vox, Spermacet, Paraffin, Talg eller i Stedet for dette det saakaldte Stearin, en Blanding af Stearin- og Palmitinsyre. Ved alle Slags finere Lys er det af Vigtighed at behandle Vægen saaledes, at den efterhaanden

brænder bort, saa man kan slippe for at pudse Lyset (s. **Vox**). Til Frembringelsen af store, ikke transportable Lysmasser forlægger man den Destruction af Belysningsmidlet, som ellers foregaar i Vægen, til et eget Gasapparat, opbevarer den udviklede Gas i store Beholdere og har derved den Fordel, at kunne benytte langt simplere og billigere Materialier. Petroleumsbelysning er for saa vidt ganske forskjellig fra Belysning med Fedtstoffer eller Stenkul (Gas), at Petroleum fordamper som saadan, og at det er disse Dampe, der brænde. Den nærmer sig i saa Henseende Anvendelse af Beholdere med comprimeret Gas til Belysning af Jærnbanewaggoner eller af naturlig Gas, som paa flere Steder strømmer frem af Jorden (Pennsylvanien, Baku) og bruges til Belysning af hele Byer. Hvor man vil frembringe et meget intensivt Lys, har man Valget mellem bengalsk Ild, elektrisk B., drummondsk Lys (s. disse A.) og den i de senere Aar indførte Magniumslampe, hvor en fin Traad eller et Baand af Magnium (s. d. A.) holdes tændt i Brændpunktet af et Hulspejl. S. end videre **Brænder, Gasbelysning, Lampe.** Som **Belysningsvædske** i smaa Haandlamper anvendtes tidligere Camphin (en Blanding af Terpentinolje og Vinaand), senere Photogen (et af de flygtigere Destillationsprodukter af Brunkul), nu hovedsagelig forskjellige Biprodukter fra Petroleumsdestillationen.

Belzōni, Giambatt., berømt Rejsende og Archæolog, f. 1778 i Padua, var først bestemt til den gejstlige Stand, men lagde sig senere efter hydraulisk Mechanik. 1800 flyttede han til Holland og 1803 til England, men kom snart her i en saadan Trang, at han blev nødt til at optræde i mimiske Forestillinger, i hvilke han gjorde umaadelig Lykke ved sin ualmindelige Skjønhed. I de følgende Aar førte han et omflakkende Liv, men fortsatte sine mechaniske Studier, og til sidst overdrog Vicekongen af Ægypten ham at lede flere vigtige hydrauliske Arbejder. Da han havde tilendebragt disse, bevægede de Rejsende Burckhardt og Salt ham til at ofre sig for Opdagelsen af ægyptiske Oldsager. Det lykkedes ham ogsaa at gjøre Fund, der bleve af stor Betydning for Videnskaben. Det var saaledes ham, der trængte ind i Abu-Simbaltemplet, i Kongegravene (i Dalen Biban-el-Moluk), hvor han aabnede Sethos I.s ell. Sesostris's pragtfulde Grav, og i Chephrens Pyramide. Efter derpaa at have undersøgt Ruinerne af Ammons Tempel i Oasen Sivah vendte han 1819 tilbage til Europa, men dreves snart atter af Rejselyst til Afrika, hvor han agtede at udforske Vejen til Timbuktu. Han naaede dog ikke saa vidt, men døde af Blodgang 3 Dec. 1823. En Mængde af de ægyptiske Oldsager, som B. sendte til Europa, findes i British Museum i London.

Bem, Joseph, polsk Revolutionsgeneral, f. 1795 i Galizien, blev 1812 polsk Artillerilieutenant paa Toget til Rusland og indtraadte 1815 i den nye polske Hær. 1819 blev B. Capitain og Lærer ved Artilleriskolen, viste stor Dygtighed, men blev mistænkt af Storfyrst Constantin for at nære oprørske Planer og underkastet den haardeste Medfart. Først 1826 kunde B. faa Afsked og levede i nogle Aar i Lemberg, sysselsat med videnskabelige Arbejder. Da Opstanden udbrød 1830, ilede B. til Warschau, blev snart General over Artilleriet, udmærkede sig bl. a. ved Ostrolenka og hørte til den Rest af Hæren, som i Oct. 1831 gik ind paa preussisk Grund. B. drog til Paris, havde 1833 Underhandlinger med Dom Pedro i Portugal om at danne en polsk Legion, men kom ikke dertil, fordi Lissabon forinden blev indtagen, og levede nu i Frankrig indtil 1848. I Oct. drog B. til Wien og ledede Byens Forsvar med stor Dygtighed under Messenhausers Navn; undkom efter Overgivelsen til Ungarn, hvor han fik det Hverv at indtage Transsylvanien; dette lykkedes ham ogsaa fuldstændig, saa at han i Marts 1849 efter mange Kampe udjog baade de østerrigske Tropper og deres russiske Hjælpere. I Maj gjorde B. Tjeneste i Banatet, men vendte derefter tilbage til Transsylvanien, hvor Russerne trængte frem med forøget Styrke. Uagtet al sin Dygtighed og Iver kunde B. ikke modstaa Overmagten og maatte efter gjentagne Nederlag 21 Aug. flygte til Tyrkiet. B. gik her over til Muhammedanismen, tog Navnet Amurat Pascha og hjalp 1850 at undertrykke Arabernes Opstand i Aleppo. D. 10 Dec. 1850.

Bēma betegner oprindelig en Forhøjning ell. Tribune; i Middelalderens og i de græske Kirker det for Præsten bestemte ophøjede og med et Gitter omgivne Rum.

Bemanding, det samlede Antal af Folk til Betjening af et Skib, rettende sig efter dets Størrelse og Bestemmelse.

Bembo, Pietro, f. 1470 i Venezia, dyrkede, efter at have lært Græsk i Messina af den lærde Constantin Laskaris, Videnskaberne og Digtekunsten i Venezia, hvor han blev optagen i det i Aldus Manutius's Hus oprettede Akademi, samt i Urbino, Rom og Padua. 1529 blev han Republiken Venezias Historieskriver, men 1539 af Pave Paul III kaldet til Rom, udnævnt til Cardinal og til sidst til Biskop i Bergamo; d. 1547. B. var en af de mest ansete italienske Lærde paa sin Tid og gjorde sig især fortjent ved Uddannelsen af det ital. Sprog og Gjenindførelsen af en ren og correct lat. Stil. Hans vigtigste Værker ere: »Rerum Venetic. libri XII«; »Prose« (Samtaler over det ital. Sprog); »Rime« (Sonetter og Sange); samt hans »Carmina« og »De Vergilii culice et Terentii fabulis«.

Bemini, en Gruppe smaa, af farlige Grunde omgivne Øer i Atlanterhavet, 12 M. fra Floridas Kyst i Nordamerika.

Ben, Knokkel, de faste, i Bendyrenes Legemer indesluttede Dele, der i Forening med Bruskene og Baandene (s. disse A.) sammensætte Skelettet, **Benraden**, og som dels i Forbindelse med de dem omgivende Muskler samt Nerverne danne disse Organismers Bevægelsesapparater, dels tjene til at omslutte og beskytte vigtige Dele (fremfor alle Nervesystemets Centraldele). Efter deres forskjellige Bestemmelse have B. forskjellig Form, enten som lange, cylindriske, med Marv fyldte Rør (Armens og Benets Knokler), eller som korte, mere eller mindre afrundede Stykker (Haand- og Fodrodsbenene), eller som flade Skiver (Hovedskallens

Knokler); den Del af Anatomien, der beskriver disse Forhold, kaldes **Benlæren**, Osteologien. B. sammensættes af mere eller mindre tæt sammenpakkede, regelmæssig ordnede, smaa Blade, **Benlameller**, der bestaa af Kalksalte, **Benjord**, forbundne med en egen organisk Substans, **Benbrusk**, som ved længere Kogning med Vand forvandles til Lim; ved Syrer kunne Kalksaltene udtrækkes af B., og den limgivende Substans bliver da tilbage som en blød, svampagtig Masse med fuldstændigt Bibehold af B.s Form; ved Forbrænding af B. blive derimod Kalksaltene tilbage som Benkul ell. Benaske (s. d. A.). B. beklædes udvendig af en med Blodkar rigelig forsynet Hinde, **Benhinden**, fra hvilken Benmassens Ernæring og Vedligeholdelse udgaar; fra denne trænge talrige, fine Blodkar ind i B., hvor de forgrene sig i et Net af fine Kanaler (Haverske K.), der gjennemvæve B., og sluttelig gaa de over i den i B.s Indre indesluttede Marv, en blød, af Bindevæv og Fedt bestaaende Masse, der ogsaa spiller en Rolle i B.s Ernæring. Hos Fosteret og for største Delen endnu hos den nyfødte bestaar Skelettet af Brusk, der først senere forvandles til B. ved Afsætning af Kalksalte og videre Forandring af den saaledes forberedte Bruskmasse, Forbeningen. Menneskets Bensystem bestaar af 245 B., deri indbefattet de 32 Tænder og de 6 Høreknokler. — **Ben**, de til Gang indrettede Lemmer, ere, da de skulle bære og bevæge hele det øvrige Legeme, navnlig udrustede med Fasthed og Muskelkraft, og det fortrinsvis hos Mennesket, hvor hele Legemets Vægt hviler paa de to B.; Bevægeligheden er derimod langt fra saa stor som Armenes. Forbindelsen imellem B. og Kroppen, Hofteleddet, ligger i den med Hvirvelsøjlens nedre Del solidt forenede, faste Benring, Bækkenet, paa hvis ydre Flade den dybe Ledgrube (Acetabulum) findes, som optager Laarhovedet, det lange og stærke Laarbens øvre, næsten kuglerunde Ledende. Nedad til støtter Laarbenet sig paa den øvre flade Ledende af det ligeledes lange og stærke Skinneben, til hvis ydre Side det lange, spinkle Læggeben er fastbundet, uden at dette sidste dog deltager i Dannelsen af Knæleddet, der alene dannes af Laarbenets nedre og Skinnebenets øvre Ende. Derimod bidrager Læggebenet væsentlig til Dannelsen af Fodleddet, idet dets nedre Ende (den ydre Ankel) i Forbindelse med en lignende Fremstaaenhed paa Skinnebenets nedre Ende (den indre Ankel) hindrer Fodrodens Ben i at glide ud til Siden. I den derved frembragte Gaffel er nemlig Fodroden indleddet (Fod- ell. Ankelleddet). Fodroden, der bestaar af 7 stærke Ben, af hvilke det bageste, Hælebenet, er det største og stærkeste, danner omtrent den bageste Halvdel af hele Foden, hvis forreste Del sammensættes af de 5 temmelig lange Mellemfodsben og de korte, af 14 smaa Led dannede Tæer; alle Fodens Ben ere fast forbundne med hverandre til en solid Støtteflade for Legemet, der dog paa Grund af dens Sammenføjning er i Besiddelse af en vis Elasticitet, som navnlig skyldes de under Gangen som en Art elastiske Fjedre virkende Tæer. Den øvre, afrundede Flade af Foden kaldes Fodryggen, den nedre hvælvede Fodsaalen, disses Sammenstødslinjer den indre og ydre Fodrand. Bevægelsen i Fod- og Knæleddet er væsentlig indskrænket til Bøjning og Strækning, hvorimod Hofteleddet tillader Bevægelser i alle Retninger. Talrige og kraftige Muskler, der dels udspringe fra Hvirvelsøjlen og Bækkenet, dels fra Laar-, Skinne- og Læggebenet selv, tjene til at udføre disse Bevægelser og give tillige Benet dets Form. De Muskler, der strække Knæet, samle sig nedad til i en stærk Sene, der hæfter sig paa Skinnebenets Forflade, og i denne Sene ligger paa Knæleddets Forflade et fladt, rundt Ben, Knæskallen, der bidrager til Dannelsen af Knæleddet. Knæhasen er den Grube, der findes paa Knæets Bagflade mellem de paa begge Sider fremspringende Sener. Læggemusklerne danne bag paa Skinnebenet (hvilket Navn nemlig ogsaa bruges for den mellem Knæet og Fodleddet liggende Del af Benet i dets Helhed) den afrundede, fremstaaende Læg og ende nedad til med en stærk Sene, Achillessenen, der sætter sig fast paa Hælebenets bageste Ende. B.s største Nerve, Hoftenerven (N. ischiadicus), løber ned langs dets Bagflade; den store Laararterie træder frem fra Bækkenet paa Laarets Forflade, men gaar længere nede gjennem Musklerne om paa Bagfladen og med Nerven gjennem Knæhasen, hvor begge dele sig i mindre Grene. — **Ben** som teknisk Stof faas dels af større Pattedyrs Knokler, dels af Hornene af Dyr af Hjorteslægten (Hjortetak), dels af Hugtænder fra Elefanten (Elfenben), Hvalrossen, Narhvalen (Enhjørningstand), endelig af Kaskelottens, Flodhestens og Elefantens Kindtænder. En meget lignende Substans indeholdes i Kjærnen af Stennødder. Vigtigst ere Pibebenene af Fodleddet paa Hornkvæget. B. renses ved Kogning med Vand, undertiden med Potaske, og tørres og bleges i Sol og Vind. **Benaske**, Pulveret af B., der for at fjerne alle organiske Bestanddele ere „hvidbrændte" i Ovne, indrettede som Kalkovne. Det bestaar af kulsur og phosphorsur Kalk og bruges som Polermiddel for Guld, Sølv og for Lakering, som Tilsætning ved Fabrikationen af Mælkeglas og især som Raamateriale ved Phosphorfabrikationen. **Benbrud**, Fractur, den ved en pludselig Vold frembragte Adskillelse af en Knokkel i dens Sammenhæng. B. kan dele Knoklen i to eller flere Dele, ja endog i mange smaa Stykker (comminut B.); det kan være fuldstændigt (naar disse Dele ere ganske adskilte fra hverandre) eller ufuldstændigt (naar Knoklen endnu til Dels hænger sammen); endelig compliceret med andre Beskadigelser (f. Ex. Forvridninger eller især med aabne Saar og Fremtrængen af Knoklens Dele uden for Huden, aabent B.). Brudenderne, de ved B. kunstig frembragte Ender af Knoklen, ere i Almindelighed mer eller mindre uregelmæssig formede, kantede og spidse og som oftest (dels ved den Vold, der har frembragt B., dels ved Muskelvirksomheden) trukne noget bort fra eller endog helt paa tværs af hinanden (devierede), hvorfor de, naar B. ikke skal efterlade nogen Deformitet, maa bringes i det rette Leje igjen ved hen-

sigtsmæssige Trækninger eller Tryk (reponeres) og holdes saaledes ved passende Bandager. B. heler ved Afsætning af en bruskagtig Masse, Callus, imellem Brudenderne, som senere forbener og derved atter forener de adskilte Dele; den Tid, der medgaar hertil, er forskjellig efter Patientens Alder og Brudbets Art, men beløber sig altid til flere Uger, og fuldt Brug af Legemet faas ofte først efter lang Tids Forløb, idet der næsten altid bliver en større eller mindre Stivhed og Svækkelse tilbage i nogen Tid efter Helingen af B. Under særlig uheldige Omstændigheder kan der indtræde Forkortning, Skjævhed af Lemmet eller Stivhed af Led efter B., eller ogsaa kan dette helt undlade at hele og et falsk Led derved dannes. **Bendyr**, d. s. s. Hvirveldyr. **Benædder**, Caries, en i Regelen langvarig, undertiden uhelbredelig Sygdom, bestaaende i en ulcerativ Destruction af Knoklerne med rigelig Afsondring af Materie, Dannelse af Bylder og Fistler i Omfanget. Den udvikler sig sjælden af rent locale Aarsager (Beskadigelse af Knoklerne, Betændelse i dem eller de omgivende Dele); for det meste staar den i Forbindelse med constitutionelle Sygdomme (Syphilis, Kjertelsyge, Tuberkulose og Skjørbug). **Benfiske** (Teleostei, Osteopterygii), Fællesnavn for alle Fiske, hvis Skelet er fuldstændig forbenet ligesom hos andre Hvirveldyr, i Modsætning til Bruskfiske. **Benglas** ell. Mælkeglas, en halvgjennemsigtig Glasmasse, som faas ved Tilsætning af 10—20 pCt. Benaske til almindelig Glasmasse. Anvendes til Lampekupler m. m. **Bengødning**, et af vor Tids vigtigste Gødningsmidler paa Grund af dens Rigdom paa phosphorsur Kalk, tilberedes af de dyriske Ben i særegne Fabriker og benyttes enten som **Benmel**, et fint Pulver, hvortil Benene males efter at være kogte og berøvede deres Fedt, der benyttes til Smørelse, i hvilken Tilstand næsten Halvdelen af Benmelet er phosphorsur Kalk, eller, ved en yderligere chemisk Tilberedning ved Tilsætning af Svovlsyre, som sur phosphorsur Kalk, hvorved den samme Mængde Phosphorsyre udsondrer af sin chemiske Forbindelse de $\frac{2}{3}$ Kalk (der forbinde sig med Svovlsyren), bliver let opløselig i Vand og saaledes let tilgængelig Plantenæring. Denne af Liebig foreslaaede Tilberedningsmaade har ikke alene i høj Grad udvidet Forbrugen af B., men muliggjort Anvendelsen af phosphorrige Stenarter, som Koprolither, Apatit, Phosphorit osv., der som billigere Phosphorsyrekilder endog næsten ganske have fortrængt Benmelet ved Tilberedningen af sur phosphorsur Kalk og herved givet Jordbruget en næsten ubegrænset Adgang til denne Gødning. **Benjord**, hvidbrændte Ben, s. **Benaske**. **Benkul**, Ben, der i særegne Ovne ere glødede uden Luftens Adgang. Herved forkulle Benenes organiske Bestanddele (Lim, Fedt osv.). De bestaa hovedsagelig af en Blanding af fintdelt Kul og phosphorsur Kalk og benyttes i stor Maalestok navnlig i Sukkerraffinaderierne, idet de dels affarve Sirupen, dels befri den for Kalk, ogsaa i Spiritusfabrikerne, idet de befri Spiritus'en for Fuselolie. De B., der have tabt deres absorberende Kraft, kunne ved Glødning eller paa anden Maade igjen gjøres brugelige. B. bruges ogsaa som et groft Farvestof, f. Ex. til Skosværte. **Benmel**, knust Benjord; ogsaa udkogte og dernæst pulveriserede Ben, s. **Bengødning**. **Benskade**, populært Udtryk for gamle Saar (Ulcerationer) paa Skinnebenet, som i Almindelighed have deres Sæde over Anklerne og ofte staa i Forbindelse med Aareknuder. **Benskjørhed**, Benbrudsyge, kaldes en især hos Kvæget forekommende, langsomt forløbende Ernæringssygdom, der giver sig til Kjende ved en almindelig Afmagring; Huden bliver haard og ligger fast til Kroppen, Mælkeafsondringen aftager, Gangen er stiv (derfor kaldes Sygdommen ogsaa Stivsyge), Benene blive skjøre, og det ender sædvanlig med, at der opstaar Brud af et eller andet Ben, oftest Bækkenbenene, Laarbenet eller Underkaaret. B. beror paa en mangelfuld Ernæring, idet Foderet mangler de fornødne Kalksalte, saa at Bensubstansen svinder, Marven bliver flydende. Den viser sig med en større Udbredelse i meget tørre Aar (i Danmark i Aarene 1858—60) eller mere localt paa sandede og side, fugtige Græsmarker (den store Vildmose). Man kan til Dels forebygge og helbrede Sygdommen ved Tilsætning af Benmel til Foderet. **Bensort**, knuste Benkul. **Bensvulst**, Osteom, sygelige Dannelser af virkelig Benmasse, enten udgaaende fra B. selv som Udvæxter paa disse, Exostoser, Osteophyter (der enten have en local Aarsag, som Tryk, Gnidning, eller staa i Forbindelse med constitutionelle Sygdomme, især Syphilis), eller sjældnere optrædende som selvstændige Svulster i Legemets andre Organer.

Ben, paa Arab. og Hebr. Søn, bruges i Sammensætning med Egennavne og er i hebr. Navne ofte forvandlet til Aven. En Del moderne Jødenavne ere dannede ved Foransætning af dette Ord, som Benary, Benfey, Bendavid o. fl.

Benaadning i vidtløftig Forstand er den Handling, hvorved Straffen eftergives en Forbryder eller formildes for ham, hvad enten dette sker derved, at selve Retsforfølgningen imod ham frafaldes, saa at der slet ingen Dom falder over ham (Abolition, Amnesti, s. d. A.), eller derved, at den ham virkelig idømte Straf eftergives eller formildes (B. i stræng Forstand). Retten til at meddele denne sidste tilkommer i alle Stater Regenten, og navnlig tilkommer den Kongen i Danmark og Norge i det videste Omfang, kun at han i Danmark ikke uden Folketingets Samtykke kan benaade Ministrene for de dem af Rigsretten idømte Straffe og i Norge overhovedet ikke i de for Rigsretten anlagte Sager kan benaade for andet end Livsstraf. Da B.s Øjemed egentlig er at afhjælpe den Uretfærdighed, som i enkelte Tilfælde paa Grund af disses særegne Beskaffenhed kan forekomme ved Anvendelsen af Straffelovens almindelige Forskrifter, og da B. saaledes ikke maa opfattes som en vilkaarlig Begunstigelse, der vises imod en enkelt Forbryder, men som en Retfærdighedshandling, det paaligger Regenten at udøve, kan der næppe efter dansk Ret tilkomme Forbryderen Ret til at afslaa B., saaledes som der ud-

trykkelig er hjemlet ham Ret til i Norges Grundlov.

Benares, s. Banaras.

Benckendorf, Alex., af en tysk Adelsslægt i Lifland og Estland, f. 1783, blev som Slægtning af Fyrstinde Charlotte Lieven, der var Opdragerinde for Kejser Pauls Børn, Storfyrst Nikolajs Ungdomskammerat. 1813—15 gjorde B. Felttogene i Tyskland med i Storfyrstens Stab som Generalmajor, og 1826 udmærkede han sig ved sit Mod og Klogskab under Soldateropstanden. B. blev derfor Chef for Gendarmeriet og det hemmelige Politi og var som saadan Kejserens fortrolige Raadgiver og stadige Ledsager. 1832 blev B. Greve og Medlem af Senatet; d. 23 Sept. 1844. — Hans Søster **Daria** (Dorothea) **B.** var den bekjendte Fyrstinde Lieven (s. d. A.).

Benda, Georg, f. 1721, d. 1795, tilhørte en bøhmisk Musikerfamilie, var i sin Tid en anset Componist af Kirkemusik og Operaer i Hasses og Grauns Stil, men blev dog især berømt ved sine Melodramaer „Ariadne paa Naxos" og „Medea".

Bendel, Franz, f. 1833 i Schönlinde i Bøhmen, d. 1874 i Berlin, udmærket Pianovirtuos og frugtbar Componist for sit Instrument. Hans mange Concertrejser førte ham ogsaa til Kjøbenhavn, som han besøgte første Gang i Vinteren 1862—63, og hvor han udgav en Del yndede Saloncompositioner. Senere virkede han hovedsagelig som Lærer i Berlin.

Bendemann, Edvard, tysk Maler, f. 3 Dec. 1811 i Berlin, er en af Düsseldorferskolens Hovedmalere. Han uddannedes der under Schadow og vandt allerede 1833 stor Opmærksomhed ved sine „Sørgende Jøder i Babylon" (Museet i Køln). Efter at have malet „Jeremias paa Jerusalems Ruiner" kaldtes han 1838 til Professor ved Kunstakademiet i Dresden og derfra 1859 til Directeur ved Akademiet i Düsseldorf, i hvilken Stilling han dog kun forblev i 8 Aar. Hans Hovedværk er de store Fresker i det kgl. Slot i Dresden. Hans Søn, **Rudolf B.**, f. 1851 i Dresden, er Faderens Elev og har blandt andet udført nogle Billeder i Nationalgalleriet i Berlin efter Faderens Tegninger.

Bendery, befæstet Stad i Rusland, Bessarabien, ved Dnjestr. 27,000 J. Salpeter- og Papirfabriker, Garverier. — B. blev i begge Katharine II.s Tyrkekrige erobret af Russerne 1770 og 1789, men begge Gange tilbagegivet Tyrkerne; efter igjen at være erobret 1811 blev den ved Freden i Bukarest tillige med hele Bessarabien afstaaet til Rusland. I den nærliggende Landsby Varnitza opholdt Carl XII sig efter Slaget ved Pultava 1709—12.

Bendis, en thrakisk Maanegudinde, hvis Dyrkelse blev optagen af Grækerne. I Athen fejredes hendes Fest, **Bendideerne**, med Fakkelløb.

Bendz, Carl Ludvig, dansk Mathematiker, f. 1797 i Odense, d. 1843, var Capitain i Artilleriet og Lærer ved den militære Højskole i Kjøbenhavn fra dennes Stiftelse 1830 til sin Død. Han har skrevet „Ledetraad ved Forelæsningerne i den mathematiske Analyse ved den kgl. militære Højskole" (1830—32) og „Ledetraad ved Undervisningen i den mathematiske Analyse og rationelle Mechanik paa den kgl. militære Højskole" (1838, trykt som Manuskr.). — **Henrik Carl Bang B.**, Broder til den foregaaende, f. 15 Febr. 1806 i Odense, hvorfra han dimitteredes 1824, var først Militærlæge, senere Reservelæge ved Hospitalet for afsindige paa Bistrup; 1836 tog han den medicinske Doctorgrad. Han lagde sig navnlig efter Anatomi og Physiologi, og da han 1837 blev ansat som Docent ved den kongelige Veterinærskole, gav han Studiet af disse Fag et stort Opsving. Det skyldes navnlig hans utrættede Anstrængelser, at Veterinærskolen ved Lov af 8 Marts 1856 blev omdannet til en Læreanstalt for de Landbovæsenet vedrørende Fag under Navn af „Veterinær- og Landbohøjskole". 1881 tog han sin Afsked og d. 8 Sept. 1882. Han har vundet et hædret Navn ved sine videnskabelige Skrifter, blandt hvilke navnlig bør fremhæves „Haandbog i den almindelige Anatomi med særligt Hensyn til Mennesket og Husdyrene" (1846—47) og „Haandbog i den physiologiske Anatomi af de almindeligste danske Husdyr" (1853—69). — **Jakob Christian B.**, Broder til de foreg., f. 1802 i Odense, tog chir. Exam., rejste udenlands 1827—29, var derefter Reservechirurg ved chirurgisk Akademi og Frederiks Hospital, fra 1830 Militærlæge, og døde 1858 som Overlæge. Han var en dygtig Chirurg, der især besad et stort operativt Talent, og udviklede tillige en ikke ubetydelig literær Virksomhed, der endte med en fleraarig Polemik om den ægyptiske Øjensygdom. — **Wilhelm B.**, dansk Maler, Broder til de foreg., f. 1804 i Odense, uddannedes ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og som Elev af C. W. Eckersberg. Det var ved et Portræt af Præsten Hornsyld, han først vakte Opmærksomhed. Som alle Eckersbergs Elever var hans Blik tidlig vakt for at gjengive, hvad han selv havde set, og hans første Billede tilhørte den Verden, han færdedes i: „Modelskolen paa Akademiet", hvor Eleverne arbejde ved Lampelys, „En ung Kunstner betragtende en Skitse i et Spejl" og navnlig „En Billedhugger (Medailleur C. Christensen), som arbejder efter den levende Model", der viste en Kraft i Farven og en Dygtighed i Behandlingen, som stemte Akademiet i høj Grad gunstigt for ham. Efter at have udført nogle flere talentfulde Arbejder fik han 1831 en Rejseunderstøttelse og ilede mod Syd. I München, hvor den Gang et kraftigt Kunstnerliv rørte sig, blev han et Aar og fuldendte der sit sidste Hovedbillede „Kunstnernes Bord i det Finckske Kaffehus i München" (i Thorv. Mus.). Ogsaa dette Billede er i Aftenlys, gjennemført med stor Finhed og med et vist Lune i Gjengivelsen af Lysvirkningen og de store Skygger, paa samme Tid som Portræterne ere livfulde og gode, Anordningen naturlig og fri. Ved Efteraarets Komme vandrede han paa sin Fod til Italien, blev syg i Vicenza og døde der 14 Nov. 1832.

Benecke, Georg F., tysk Philolog, f. 1762, 1814 philosophisk Prof. i Göttingen, studerede der gammeltysk og engelsk Sprog og Literatur og var den første Docent, der holdt Forelæsninger over Gammeltysk. 1810—32 udkom

„Beiträge zur Kenntniß der altdeutschen Sprache und Literatur" med Tillæg til Bodmers Udgave af Minnesangerne og Neidharts Digte. Han døde 1844 under Udarbejdelsen af „Mittelhochdeutsches Wörterbuch", udg. 1854—66 af W. Müller og Zarncke.

Bĕnedek, Ludvig, østerrigsk General, f. 14 Juli 1804 i Oedenburg, indtraadte 1822 i Hæren som Fændrik og gjorde 1846 som Oberst Tjeneste under Bondeopstanden i Galizien, til hvis Undertrykkelse han væsentlig medvirkede. 1848—49 udmærkede B. sig i Italien, især ved Curtatone og Novara, blev Generalmajor og sendtes til Ungarn, hvor han deltog i flere Kampe og to Gange blev saaret. Derefter blev B. Stabschef hos Radetzky i Italien, Feltmarschallieutenant 1853 og Chef for Hæren i Galizien 1854. I den italienske Krig 1859 førte B. et Hærcorps, kom vel ikke til at deltage i Slaget ved Magenta, men derimod i Kampen ved Melegnano paa Hærens Tilbagetog gjennem Lombardiet; ved Solferino kastede han Piemonteserne to Gange tilbage, og hans Afdeling var den sidste, der forlod Valpladsen. B. blev nu Felttøjmester og var i Sommeren 1860 Generalgouverneur i Ungarn, men skjønt Ungarer af Fødsel, mishagede han her, fordi hans Landsmænd ikke kunde glemme, at han 1849 havde kæmpet imod sit Fædreland. B. sendtes derfor tilbage til Italien, men fik i Sommeren 1866 Ledelsen af den østerrigske Nordhær i Bøhmen, tabte Slaget ved Königgrätz 3 Juli og maatte trække sig tilbage til Mähren. 13 Juli overtog Erkehertug Albrecht Anførselen, og B. blev endog sat under krigsretlig Undersøgelse, samt fik ingen Commando senere. D. 27 Apr. 1881.

Benĕden, Pierre Jos. van, Prof. i Zoologi i Löwen, f. 1809, især bekjendt ved sine talrige Undersøgelser over forskjellige lavere Dyr, f. Ex. Mosdyr, Polyper, Indvoldsorme, Krebsdyr (især Snyltekrebs), samt ved cetologiske Arbejder. B.s fleste Arbejder ere at søge i Bryssel-Akademiets Skrifter. I Forbindelse med afd. P. Gervais udgav han »Ostéographie des Cétacés« (1868 o. flg.). Hans Søn, **Edouard van B.**, Prof. i samme Fag i Liège, har især Fortjenester af Kundskaben om Dyrenes Udviklingshistorie; udgiver (med van Bambeke) Tidsskriftet »Archives de Biologie«.

Benedĕtti, Vincent, fransk Diplomat, f. 29 Apr. 1817 paa Corsica, blev 1846 Consul i Ægypten og efter at have haft nogle andre Embeder 1851 Legationssecretær i Constantinopel. 1855 blev B. Directeur i Udenrigsministeriet for de politiske Sager, var 1856 Secretær ved Congressen i Paris og sluttede sig her nøje til Cavour. B. førte 1857—60 de særlige Forhandlinger med denne Statsmand og blev i Juli 1861 Affending i Turin, hvor han viste sig som en varm Ven af Italiens Enhed og ivrig stræbte efter at sikre et godt Forhold mellem det og Frankrig. I Oct. 1862 fjernedes B. herfra, da Thouvenel afgik som Udenrigsminister, men blev 27 Nov. 1864 Affending i Berlin. Han søgte at knytte Forstaaelse med Preussen i Haab om at opnaa Landudvidelse for Frankrig, deltog paa sin Regerings Vegne i Fredsunderhandlingerne 1866 og var Mellemmand ved de hemmelige Forhandlinger, som Napoleon III førte med Bismarck om et Forbund rettet imod Belgien og Sydtyskland. 1869 blev B. Greve. I Juli 1870 fik B. det Hverv at gaa til Kong Vilhelm i Ems i Anledning af, at Prins Leopold af Hohenzollern var valgt til Konge i Spanien; han udvirkede, at Prinsen afslog Tilbudet, men da han efter sin Regerings Paalæg forlangte, at Kongen forud skulde love at ville afslaa et muligt senere Tilbud, mødte han en Afvisning. Uden egen Skyld gav B. saaledes Anledning til Krigen. Til Forsvar skrev han 1871 »Ma mission en Prusse«.

Benedict, 14 Paver. — **B. I**, P. 574—78; under ham begyndte Longobarderne at true Rom. — **B. II**, P. 684—85, fik af Kejser Constantinus Pogonatus den Indrømmelse, at Pavernes Ordination kunde ske strax efter Valget, førend den kejserlige Confirmation var ankommen. — **B. III**, P. 855—58, en energisk og myndig Mand, som i høj Grad bidrog til at hæve Pavestolens Anseelse. — **B. IV**, P. 900—3. — **B. V** valgtes 964 af Romerne som Modpave mod den af Kejser Otto I indsatte Leo VIII, men Otto forviste ham til Hamborg, hvor han døde 965. — **B. VI**, 972 anerkjendt som Pave af Otto I, blev efter Kejserens Død afsat af Crescentius og dræbt 974. — **B. VII**, P. 974—83. — **B. VIII**, P. 1012—24, fandt kraftig Understøttelse hos Kejs. Henrik II og bevirkede, at Saracenerne fordreves fra Sardinien og Grækerne fra Apulien. — **B. IX** blev 1033 som 12aarig Dreng gjort til Pave, men vanærede den hellige Stol ved allehaande Laster; han blev forjaget 1044, men bemægtigede sig gjentagne Gange Paveværdigheden. — **B. X**, P. 1058, valgtes mod Hildebrands (senere Pave Gregor VII.s) Ønske, hvorfor han 1059 maatte nedlægge sin Værdighed. — **B. XI**, P. 1303—4, Bonifacius VIII.s Efterfølger, søgte Forlig med Philip d. smukke og de andre Modstandere, som Bonifacius's Hovmod havde skaffet Pavestolen. — **B. XII**, P. 1334—42, residerede i Avignon, afskaffede flere Misbrug i Kirkestyrelsen, men var saa afhængig af den franske Konge, at Tysklands Kurfyrster 1338 i Rense fastsloge, at det tyske Kejservalg fremtidig ikke skulde behøve pavelig Bekræftelse. — **B. (XIII)**, 1394 under det store Schisma valgt til avignonsk Pave, bidrog ved sin Gjenstridighed meget til Schismets Forlængelse, blev afsat i Pisa 1409 og i Costnitz 1417, men vedblev fra en stærkt befæstet Borg i Spanien at optræde som Pave, selv efter at hans sidste Tilhængere, Spanien og Skotland, havde opgivet ham. D. 1424. Som en Modpave tælles han ikke med. — **B. XIII**, P. 1724—30, en Dominikanermunk, der kun ved Dominikanergeneralens Befaling lod sig bevæge til at modtage Pavevalget. Ogsaa som Pave vedblev han at leve som Munk; i Kirkens Styrelse søgte han at undgaa al Strid, men lod sig for meget lede af sin Yndling, den gjerrige og skinhellige Coscia. — **B. XIV** (Prosper Lambertini), P. 1740—58, en videnskabelig dannet Mand, ædeltænkende og vittig, indførte mange Forbedringer i Kirkestatens Regering.

Ved klog Eftergivenhed vidste han at bevare en god Forstaaelse med de katholske Fyrster; han hadede Jesuiterne og gav paa sit Dødsleje Patriarchen i Lissabon Ret til at reformere dem.

Benedict, en af Svend Estridsøns 15 Sønner, bekjendt i Historien som Exempel paa broderlig Kjærlighed. Da Kong Knud d. hellige, forfulgt af sine oprørske Undersaatter, havde søgt Frelse i St. Albani Kirke i Odense og der blev overfaldet af dem, stillede hans Brødre Erik (siden Kong E. Ejegod) og B. sig til hans Forsvar mod den overvældende Mangde, og B. ofrede Livet i Kampen 10 Juli 1086. Han blev tillige med Kongen begravet i St. Albani Kirke, men da Knud var bleven kanoniseret, bleve begge Brødrenes Lig henflyttede til St. Knuds Kirke.

Benedict, Jul., f. 1804 i Stuttgart af jødiske Forældre, havde Hummel og Weber til Lærere og var tidlig en udmærket Pianist. 1825 blev han Capelmester i Neapel, 1838 tog han Ophold i London, hvorfra han 1850 og 51 fulgte Jenny Lind paa hendes Kunstrejser i Amerika. Foruden Claverstykker og nogle Sange har han componeret flere Operaer nærmest med Weber som Forbillede, af hvilke »Les Portugais à Goa« (1830) og »The gipsy's warning« (1838) ere de mest kjendte.

Benedict af Aniane (egtl. Witiza), f. 750 af grevelig gotisk Slægt, levede en Tid lang ved det frankiske Hof under Carl d. store og var anset som Kriger; men da han en Gang vilde redde sin Broder fra at drukne, kom han selv i Livsfare og besluttede nu at forsage Verden og blive Munk. Han stiftede Klostret Aniane i Languedoc, og højt anset hos Ludvig d. fromme gjennemførte han en Reformation af alle de frankiske Klostre, der blev vedtagen paa en Rigsforsamling i Aachen 817. D. 821.

Benedict, den hellige, f. 480 i Nursia, n. for Rom, af anset Familie. Som Dreng kom han til Rom for at lægge sig efter Videnskaberne; men Livet her forargede ham, og i sit 14de Aar forlod han Rom og flygtede til en Klippehule ved Subiaco, hvor han førte et contemplativt og strængt asketisk Liv. Her levede han i 3 Aar skjult, indtil han blev opdaget af nogle Hyrder der i Egnen, som først antoge ham for et vildt Dyr. Rygtet om hans Hellighed udbredte sig snart, og Munkene i Vicovaro valgte ham til deres Abbed; men B. var dem for stræng; de søgte at forgive ham, og han vendte da tilbage til sin Hule. Dog fik han ikke længe Lov til at være alene; fra alle Kanter flokkedes Asketer om ham, og fra Tid til anden anlagdes 12 Klostre i Nærheden af Subiaco paa de vildeste Steder. Endnu ikke tilfreds med det Liv, som førtes her, forlod han ogsaa disse sine Plantninger, og „Englene viste ham Vejen" til Ruinerne af et gammelt Bjærgslot Monte-Cassino mellem Subiaco og Neapel, hvor han anlagde det berømte Mønsterkloster for de senere Klostre i Vesterlandene. Saa æret var B., at selv Goterkongen Totilas faldt ned for hans Fødder og tog ham til Raads i sit Riges Anliggender. Han døde 21 Marts 543. B.s Regel, som blev affattet 529, har faaet afgjørende Betydning for hele Klosterlivet i Vesterlandene. I Spidsen for Klostret staar Abbeden, valgt af Munkene og stadfæstet af Biskoppen, hvem Brødrene skulle lyde ubetinget „som Christus, som talede Gud igjennem ham". Den, der vil optages i Klostret, underkastes en Prøvetid (Noviciat) paa et Aar og aflægger derpaa det livsvarige, tredobbelte Løfte om ubetinget Lydighed, fuldkommen Fattigdom og Kyskhed. Munkenes Liv skal hengaa med Bøn og Læsning af gudelige Skrifter, afvexlende med legemligt Arbejde. Maaltidet nydes i Tavshed, medens der forelæses af hellige Bøger; alle Munke sove sammen, fuldt paaklædte. Gudstjenesten begynder Kl. 2 efter Midnat og holdes paa bestemte Timer hele Døgnet igjennem, og selv naar Munken arbejder i Marken, skal han synge „sine Timer". Klosterdragten var sort, som Folks almindelige Dragt der paa Egnen, med Sko paa Fødderne. Til Klostret hørte altid en Have, indhegnet med Mure, og der dyrkedes Vin, alle Haande Træer, Buske og Urter; om Klostret laa endvidere Avlsgaarde, Møller, forskjellige Slags Værksteder, for at Brødrene kunde have alt for sig selv. Benedictinerne fik overordentlig Betydning for hele Middelalderens Culturliv. De opdyrkede øde Egne, anlagde Haver, beskæftigede sig med Haandværk, anlagde Sygehuse og understøttede de fattige; i Middelalderens Barbari vare B.s Klostre Planteskoler for Tidens Videnskabelighed, gamle Haandskrifter bleve afskrevne og Ungdommen fik i dem sin Undervisning, ligesom Kunsten her fandt sit første Hjemsted; men fornemmelig have B. faaet Betydning i den christelige Missions Historie. Fra Monte-Cassino udbredte B. sig hurtig og fik mange berømte Klostre, som i Italien Vivarese, i Frankrig St. Denis og Gammel-Corvei, i Schweiz St. Gallen, i Tyskland Reichenau, Fulda og Ny-Corvei. I Danmark var det B., som først prædikede Christendommen, og fra det 11te Aarh. nævnes danske Benedictinerklostre; som det ældste nævnes Voer-Kloster i Aarhus Stift; end videre maa mærkes St. Bents Kloster i Ringsted, fuldført af Svend Nordmand 1082, St. Knuds Kloster i Odense, St. Peders i Næstved, anlagt 1135, men senere (1261) flyttet uden for Byen til det nuværende Herlufsholm. Af Nonneklostre af denne Orden nævnes Bosö og Byringe i Skaane, Økloster i Børglum Stift og Vor Frue Kloster i Randers. Benedictinerklostrene i Norge ere alle fra 12te Aarh.; det ældste var Nidarholm (Munkholmen) ved Throndhjem, stiftet c. 1105; de øvrige ere Munkeliv-Kloster ved Bergen, stiftet c. 1110, og St. Albani Kloster paa Øen Selje i Nordfjord, samt Nonneklostrene Gimsø ved Skien, Nonneseter ved Oslo og Bakke ved Throndhjem. Paa Island havde B. 3 Munkeklostre og 2 Nonneklostre. I Sverige vare B. ikke synderlig udbredte. Ved de store Rigdomme, som tilfløde Benedictinerklostrene, forfaldt Klostertugten efterhaanden, og ivrige Munke søgte da en Reformation i de saakaldte Congregationer, der ved forøget Strænghed søgte at modarbejde den indtrængende Verdslighed. Af saadanne Congregationer nævnes Clunia-

censerne, Congregationen af Hirschau, Fontevraud, Cistercienserne, Karthenserne, Brigittinerne o. fl. Paa Reformationens Tid havde B. 15,107 Klostre, men mistede den Gang 10,000. Efter Reformationen har Ordenen mest virket i videnskabelige Øjemed, især den 1618 oprettede Congregation af St. Maurus. Ved den franske Revolution blev Ordenen ophævet, men er nu gjenoprettet og tæller omtr. 800 Klostre. Ordenen har blandt sine Medlemmer talt 24 Paver og 200 Cardinaler, 1,600 Ærkebiskopper, 4,000 Biskopper, c. 16,000 Forfattere, 43 kejserlige og 44 kongelige Personer.

Benedictiōn, d. e. Velsignelse, **Consecratiōn**, Helligelse, og **Dedicatiōn**, Indvielse, forskjellige Former for kirkelig Indvielse i Romerkirken. Kirkebygninger og Dele af dem, navnlig Alteret, **dedicēres**; Alterklæder, Messeklæder, Kors, Brød og Vin ved Nadveren osv., kort sagt alt, hvad der bruges til de egentlige gudstjenstlige Handlinger, **consecrēres**; alt, hvad der derimod ikke har umiddelbar Betydning for disse, **benedicēres**. Præster ordineres; men Abbeder og Abbedisser, der jo ikke kunne udføre præstelige Handlinger, men kun have Betydning for Kirkestyrelsen, benediceres. B. er af dobbelt Art, 1) benedictio constitutiva, hvorved Personer eller Ting (f. Ex. Munke, Nonner, Kirkegaarde osv.) for bestandig indvies til guddommelig Tjeneste; 2) benedictio invocativa, hvorved Guds Naade nedkaldes over Mennesker, Husdyr, Markens Afgrøde, Mad og Drikke osv., uden at den eller det paagjældende derved for stedse indvies. I denne Betydning er det, at Paven 3 Gange om Aaret, Skærtorsdag, Paaskedag og Chr. Himmelfartsdag, lyser Velsignelse over Rom og hele Verden (urbi et orbi).

Benediktov, Vladim., russisk Digter, f. 1807, var Officer, derpaa ansat under Finanserne, da en Ven opdagede hans hidtil i Løndom dyrkede poetiske Talent og fik ham til at udgive en Digtsamling 1835. En sympathetisk Naturfølelse og blød melodisk Klang vakte almindelig Beundring. 1856 samlede han sine i Tidsskrifter spredte Arbejder. 1863 udkom hans Oversættelse af Mickiewicz's Epos „Konrad Wallenrod". D. 1873.

Benedix, Jul. Roder., tysk dramatisk Digter, f. 1811 i Leipzig, har været Skuespiller og Regissenr ved forskjellige mindre Theatre, optraadte ogsaa som Sanger, blev 1845 Directeur for Theatret i Elberfeld og var kort Tid Overregissenr i Køln, hvor han siden har levet som Literat og holdt æsthetiske Forelæsninger. Han har skrevet en Masse Lystspil, der høre til de tyske Theatres staaende Repertoire, men i poetisk Henseende ere af underordnet Rang. Han har desuden skrevet dramaturgiske Afhandlinger og udgivet Samlinger af Folkesagn. D. 1873.

Benefice, en Forestilling, hvis Indtægt ikke tilfalder Theatret eller Entrepreneuren, men enten anvendes i veldædigt Øjemed eller tilfalder en af Theatrets Kunstnere, **Beneficiānten**. B. udgjør paa de fleste, især de mindre, Theatre i Europa en væsentlig Del af Kunstnernes Indtægter. Ved det kgl. danske Theater bliver B. siden 1820, da den afskaffedes imod Godtgjørelse for berettigede, kun givet yderst sjælden og i overordentlig Anledning.

Beneficium, lat., Velgjerning, Gunstbevisning, var i den tidligste Middelalder den lat. Benævnelse for et Len (Ordet feudum kom først senere i Brug). Ordet bruges ogsaa undertiden endnu om en Ejendom, der tilhører Staten, en Commune eller Stiftelse, men hvoraf en anden paa Livstid eller som Embedsindtægt har Brugen og Frugtoppebørselen, altsaa i det væsentlige i samme Betydning som Beneficiargods. **Beneficium jūris** ell. **lēgis** (Retsvelgjerning) er i det juridiske Sprog Betegnelsen for en Begunstigelse, som Lovgivningen af Billighedshensyn indrømmer enhver, der indtræder i et vist Retsforhold. Fra Romerretten er Benævnelsen B. gaaet over paa flere Retsregler i den danske og norske Ret. Saaledes kan nævnes som indtil en vis Grad svarende til det romerske B. inventarii den Arvinger givne Begunstigelse, at de, naar de overlade Skifteretten i Forbindelse med den afdødes Creditorer at behandle Boet, kunne unddrage sig Ansvar for Boets Gjæld, hvis denne skulde overstige Værdien af Arveladerens Efterladenskaber, hvorimod de i modsat Fald erholde det overskydende udbetalt. B. divisiōnis kaldes dels den Begunstigelse, som er indrømmet de Arvinger, der paatage sig personlig at tilsvare den afdødes Gjæld, at nemlig da i Regelen ikke enhver af dem er ansvarlig for den hele Gjæld, men kun delvis i Forhold til hans Arveret, dels den Begunstigelse, som er indrømmet flere, der i Forening ere gaaede i Caution for en anden, at enhver af dem, naar de ikke udtrykkelig have forpligtet sig en for alle og alle for en, først maa søges for sin forholdsmæssige Andel af Gjælden, og kun, for saa vidt nogen af de andre ikke er i Stand til at betale hele sin Andel, ogsaa bliver ansvarlig for det saaledes manglende. B. ōrdinis er den enhver Cautionist, der ikke udtrykkelig har forpligtet sig som Selvskyldner, indrømmede Ret, først at kunne søges til sin Forpligtelses Opfyldelse, efter at Creditor forgjæves har søgt Fyldestgjørelse hos Hovedbebitor. — I enkelte Sammensætninger forekommer Ordet B. dog i en anden Betydning end den hidtil omhandlede, nemlig i Betydningen af en speciel Bevilling, hvorved der undtagelsesvis meddeles en enkelt Person en Begunstigelse, saaledes i Sammensætningen B. processus gratuiti, d. e. Bevilling til fri Proces. **Beneficēret Sag** kaldes en Retssag, i hvilken man har faaet Bevilling til fri Proces (beneficium processus gratuiti og b. paupertātis), og som derfor uden Brug af stemplet Papir og uden Erlæggelse af Retsgebyrer udføres af en Sagfører, som det offentlige dertil har beskikket. **Beneficiār** kaldes den, hvem Brugen og Indtægterne af en Staten, en Commune eller Stiftelse tilhørende fast Ejendom, Tiende ell. desl. er overladt, navnlig som Embedsindtægt. En Mængde Embedsmænd ere i Danmark og Norge til Dels lønnede paa denne Maade, navnlig Præsterne paa Landet. **Beneficiargods** ell. **beneficēret Gods** kaldes det Jordegods, hvormed nogen

paa denne Maade er aflagt eller beneficeret, f. Ex. Præstegaardene paa Landet med deres Tilliggende. Dette gejstlige b. Gods, som før Reformationen var Kirkens og nu maa betragtes som Statens Ejendom, maa efter den norske Grundlov kun anvendes til Gejstlighedens bedste og Oplysningens Fremme. Meget af det er nu solgt, og det deraf dannede Oplysningsvæsenets Fond udgjør over 16½ Mill. Kroner.

Beneke, F. Ed., f. 1798 i Berlin, d. som Professor i Philosophi smstds. 1854, en af de dygtigste Repræsentanter for Erfaringspsychologien i Tyskland. I Modsætning til den spekulative Retning hos Samtiden, der miskjendte og fortrædigede ham, hævdede han Psychologien som Læren om den individuelle Bevidstheds Udviklingshistorie. De oprindelige Evner udvikles ved Indtrykkene, og derved kunne igjen nye Evner dannes: dette er B.s vigtigste Grundsætning; af den i Forbindelse med Lovene for Forestillingernes Association søger han at forklare alle sjælelige Phænomener. Hans vigtigste psychologiske Skrifter ere: „Psychologische Skizzen" (1825—27) og „Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft" (1833). Al religiøs Tro og Spekulation beror i Følge B. paa, at vi opfatte den ydre Tilværelse i Analogi med det, som psychologisk Jagttagelse lærer os paa den indre Naturs Omraade. Se „Metaphysik und Religionsphilosophie" (1840). B. anvendte med Iver og Dygtighed sine psychologiske Theorier paa Pædagogiken („Erziehungs- und Unterrichtslehre" 1835—36) og har grundlagt en hel pædagogisk Retning, til hvilken mange indflydelsesrige Skolemænd i Tyskland høre.

Benevĕnto, Stad i Syditalien, 7 M. n. ø. for Neapel. 22,000 J. (1881). Ærkebispesæde. B. er næst Rom den af Italiens Stæder, som indeslutter den største Mængde Oldtidslevninger, der endog i stor Mængde findes benyttede som Bygningsmateriale i Kirkernes og Stadens Mure. Den saakaldte gyldne Port er oprindelig en Triumphbue for Trajan. — B. laa i Oldtiden i Samnium og hed først Maleventum, bekjendt af Romernes Sejer over Pyrrhus 275 f. Chr. Longobarderne oprettede her 571 et Hertugdømme, der bestod til 1077, da det blev erobret af Normannerne. Imidlertid var Staden B. 1053 bleven overladt Pave Leo IX af Kejser Henrik III. 1266 faldt Kong Manfred i et Slag ved B. mod Carl af Anjou. 1418 kom B. under Neapel, men blev siden givet tilbage til Pavestolen. 1798 blev det besat af franske Tropper og 1806 af Napoleon I oprettet til et Fyrstendømme for Ministeren Talleyrand; 1815 blev det tilbagegivet Paven og udgjorde med sin nærmeste Omegn (c. 4 □ M.) en pavelig Enclave i den neapolitanske Prov. Principato ulteriore indtil Kongeriget Italiens Oprettelse 1861. I det 11te og 12te Aarh. holdtes i B. flere Concilier.

Bĕne vixit, qui bĕne lătuit (Ovid, »Tristia« III), lat., „den har levet godt, der har ført et godt Levned i Stilhed."

Benevolĕntia, lat., Velvilje, Bevaagenhed; **benĕvole lĕctor**, gunstige Læser.

Benĕvoli, en af de betydeligste Kirkecomponister i det 17de Aarh., f. 1602 i Rom, d. 1672. Hans Mesterskab i at skrive mangestemmige Chor culminerer i en Messe for 12 Chor, som endnu existerer, og hvori kan tælles 48 Stemmer.

Benfey, Theod., Orientalist og Sprogforsker, f. 28 Jan. 1809 i Nörten ved Göttingen, studerede først klassisk Philologi, senere Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab. 1834 blev han Privatdocent i Göttingen og 1848 Professor sammesteds. Hans vigtigste Værker ere „Griechisches Wurzellexikon" (2 Bd., 1839—42), „Die Hymnen des Sama-Veda, herausg., übers. und mit Glossar" (1848), „Vollständ. Grammatik der Sanskritsprache" (1852), „Chrestomathie aus Sanskritwerken" (2 Bd., 1853—54), »A practical grammar of the Sanskrit language« (1863, 2den Udg. 1868), »A Sanskrit-English Dictionary« (1866), ved hvilke sidste Arbejder han meget har fremmet Studiet af Indiens Oldtid. Af stor Betydning for Culturhistorien er hans Oversættelse af „Pantscha-tantra" (2 Bd., 1859), med en vidtløftig Indledning, i hvilken han paaviser de indiske Fablers og Æventyrs Udbredelse og Historie. I Ersch og Grubers Encyklopædi har han skrevet Artiklen „Indien". 1869 udgav han „Geschichte der Sprachwissenschaft und oriental. Philologie in Deutschland". I sine sidste Leveaar gav han i Göttingens Vid. Selskabs Afhdl. og Efterretn. en Mængde højst værdifulde Undersøgelser til Vedasprogets Grammatik. Denne „sin Tids største Sanskritist" døde 26 Juni 1881.

Bengalen, det største af de 3 britiske Præsidentskaber i Ostindien, omfatter største Delen af Forindien n. for 20° n. Br., samt Manipur og britisk Barma i Bagindien, og bestaar af følgende Underafdelinger:

		□ M.	Befolkn. 1881.
1.	Bengalen:		
	under brit. Forv.	7,347.	68,830,000.
	Lensstater	1,787.	
2.	Assam	2,131.	4,815,000.
3.	Nordvestprovinser:		
	under brit. Forv.		
	de egtl. Nordvprov.	3,829.	32,699,000.
	Audh	1,128.	11,408,000.
	Lensstater	241.	746,000.
4.	Pandschab:		
	under brit. Forv.	4,938.	18,794,000.
	Lensstater	4,887.	3,853,000.
5.	Centralprovinser:		
	under brit. Forv.	3,961.	11,505,000.
	Lensstater	1,356.	
6.	Britisk Barma	4,165.	3,708,000.
7.	Directe under Vicekongen:		
	Adschmir og Mairvara	128.	453,000.
	Berar	833.	2,671,000.
	Curg	94.	178,000.
		36,825.	159,660,000.

Disse Prov. staa samtlige (de under 7 anførte directe) under Vicekongen, de under 1, 3 og 4 tillige hver under en »Lieutenant Governor« og de under 2, 5 og 6 under »Chief Commissioners«. Foruden disse Landsdele

omfatter B. i udvidet Forstand endnu Manipur (s. ø. for Assam, 357 □ M. med 126,000 I.), Radschputana (6,115 □ M., 11,006,000 I.), Centralindien og Bandelkhand (3,521 □ M., 9,201,000 I.), Baroda (375 □ M., 2,155,000 I.) og af Præsidentskabet Bombay: Sind (2,605 □ M., 2,443,000 I.) og Gudscharat (2,824 □ M., 9,240,000 I.), i alt 15,797 □ M. med 34,171,000 I., saa at hele det nordl. Forindien, med Fradrag af Manipur og britisk Barma, bliver 48,100 □ M. med 189,997,000 I. B. i snævrere Forstand udgjør den nordøstl. Del af det egentl. Forindien omkring Ganges's og Brahmaputras nedre Løb. Dets nordlige Del berøres af Tarairegionen, et Sumpland ved Himalajas Fod, og dets sydvestlige Del er et lavt Bjærgland, hvis højeste Punkter kun naa lidet over 4,000 F. For øvrigt er Landet en udstrakt Slette, der væsentlig skyldes en Deltadannelse af de to store Floder. Dette Delta, der indtager en Udstrækning langs den bengalske Bugt af 60 M. og strækker sig over 30 M. ind i Landet, er i en overordentlig Grad sønderdelt af de mangfoldige Flodarme; dets yderste Del nærmest Havet bestaar af de saakaldte „Sundarban“ med overordentlig usundt Klima, ubetydelig Befolkning, men en talløs Mængde vilde Dyr. Den øvrige Del af Landet er i en ualmindelig Grad frugtbar og ligner i denne Henseende de for Niloversvømmelserne udsatte Dele af Ægypten. Aarets Middelvarme er c. 26° (i Calcutta Januar 20°,3, Juli 29°,9); Regnmængden er meget betydelig (i Calcutta c. 54 Decimaltom. aarl.). Planterigets vigtigste Frembringelser ere Ris, Hvede, Sorghum, Majs, Bønner, Indigo, Kaffe, Sukkerrør, Tobak, Opium og en Mængde Krydder- og Farveplanter. Navnlig i Sundarban forekommer en umaadelig Mængde vilde Dyr, Elefanter, Tigre, Panthere, Næshorn, Bjørne, Ulve, Losser, Ræve og mange Slags Jagtvildt. Som Husdyr benyttes Elefanten, Bøflen og Oxen til Ride- og Trækbrug; desuden holdes mange Svin, Faar, Geder og ligeledes Høns i Mængde. Bi- og Silkeavlen er af stort Omfang. Trods den store Frugtbarhed har Landet oftere været udsat for Hungersnød, saaledes 1866 og 1873—74; men efter som Samfærdselsmidlerne udvikles, fjærnes denne Fare mere og mere. Industrien er næppe saa blomstrende som tidligere; men Handelen, hvis Hovedsæde er Calcutta, er overordentlig betydelig. To Tredjedele af Befolkningen ere brahminske Hinduer, Resten for største Delen Muhammedanere, der næsten alle ere omvendte Hinduer af de laveste Kaster.

Bengalske Havbugt, den Del af det indiske Ocean, som skærer sig ind mellem For- og Bagindien, n. for en Linje fra Cap Comorin til Sumatras Nordspids. I dens sydvestl. Del ligger den store Ø Ceylon, i dens østl. Del Andaman- og Nicobarøerne, samt Merguiøerne. Kysterne ere for det meste lave og flade. Fra Andaman- og Nicobarøerne løber en Strøm op mod Gangesdeltaet, hvorfra den fortsættes langs Forindiens Østkyst, affættende store Masser af Sand og Dynd. Af de Floder, som have Udløb i Bugten, ere de vigtigste Kistna, Godavari, Mahanadi, Ganges Brahmaputra, Iravadi og Saluën.

Bengalsk Ild, „hvid ell. rød Ild“, der anvendes i Fyrværkerierne eller afbrændes i Skaale til stærk Belysning af Theaterdecorationer og lign. Den hvide b. I. kan frembringes ved en Blanding af 16 Dele Salpeter, 6 D. Svovl, 4 D. Antimon og c. ¼ D. Kulpulver; den røde af 20 D. tørt salpetersurt Strontian, 5 D. Svovl, 4 D. chlorsurt Kali, 2 D. sort Svovlantimon og 2 D. Kulpulver. Blandingen maa foretages meget forsigtig. Lyset frembringes ved, at Antimon forener sig med de salpetersure og chlorsure Saltes Ilt til hvid Antimonsyre, der gløder i Flammen; Farven i den røde b. I. af Strontiumet, der farver Flammer røde.

Bengasi, Hovedstad i Landskabet Barka i Nordafrika, ved Sydrabugten. 10,000 I. Maadelig Havn. B., der er Oldtidens Berenike, ligger paa en frugtbar Slette og har været et vigtigt Endepunkt for Karavanhandelen med det indre Afrika.

Bengel, den stærke Vægtstang paa Bogtrykker-Haandpresser, paa hvilken Trykkeren virker.

Bengel, Joh. Albr., berømt tysk Theolog, f. 1687 i Winnenden i Württemberg, blev 1713 Lærer og Præst ved Skolen i Denkendorf, 1741 Provst i Herbrechtingen, 1749 Medlem af Consistoriet og Prælat i Alpirsbach. D. 1752. Skjønt paavirket af Pietismen hørte B. til det orthodox-kirkelige Parti. Hans Berømmelse grunder sig, foruden paa hans Virksomhed som Gejstlig og som württembergsk Prælat, paa hans kritiske og exegetiske Arbejder. Han gav en forbedret Udg. af det nye Test.s Text (1734), en fortrinlig kort Commentar til samme, »Gnomon novi testamenti« (1742), en Forklaring til Joh. Aabenbaring (1740) og en Undersøgelse af Tidsperioderne i Skriften fra Skabelsen til Verdens Ende (1741), hvorved han kom til det Resultat, at Christi Gjenkomst maatte ventes snart, nemlig 1836.

Bengerd, egtl. Berengaria, dansk Dronning, var en Datter af den anden portugis. Konge Sancho I og blev gift med Valdemar Sejr 1214, efter at denne Konge 1212 havde mistet sin første Dronning, den fromme, folkekjære Dagmar. B. døde i Barselseng 27 Marts 1221, 20 Aar før Kongen, og ligger begraven ved hans Side i Ringsted gamle Klosterkirke. De 3 Sønner, hun havde født, Erik, Abel og Christoffer, som fulgte efter hverandre paa den danske Trone, hadede og bekrigede hverandre og kom alle tre i Løbet af 9 Aar af Dage paa en voldsom Maade. B. har ikke efterladt sig noget godt Minde i Folket. „Ve vorde hende B.! Herre Gud være med Kongen!“ er det bekjendte Omkvæd af en gammel Folkevise. Hun skal have været stolt, haard og gjerrig.

Bengore-Head [bänggorr hædd], et 400 F. højt Forbjærg paa Irlands Nordkyst, i Antrim-Shire, ved Østenden af den saakaldte »Giants Causeway« (s. d. A.).

Bengt Algotsson, Hertug i Finland og Halland c. 1353—56. Magnus Smek for-

lenede sandsynligvis sin Yndling med denne høje Værdighed i Haab om i ham at vinde en desto sikrere Støtte mod de urolige svenske Stormænd, men gav derved disse Paaskud til et Oprør, for hvilket de stillede Kongens egen Søn i Spidsen. A. blev erklæret fredløs og blev, da han alligevel 1360 opholdt sig i Skaane, dræbt, som det efter et nyere Sagn berettes, af sin forskudte Hustrus Broder, Carl Ulfsson (Sparre) til Tofta.

Bengtsson, Jöns, s. Oxenstjerna. — **Måns B.**, s. Natt och Dag.

Benguēla ell. Kimbunda-Landet, portugisisk Koloni i Nedreguinea i Afrika, fører Titel af Kongerige og er en Del af Generalgouvernementet Angola. B., hvis Størrelse anslaas til 7,000 □ M., strækker sig fra Coanzas Munding til 14° s. Br. med ubestemte østlige Grænser hen imod Coanzas, Cubangos og Cunenes Kilder. Fra den flade og navnlig i Regntiden højst usunde Kyst hæver Landet sig terrasseformig til 6,000 F.s Højde, og det indre Bjærgland har derfor en sund og ren Luft. Talrige Floder som Cuvo, Catumbella og San-Francisco gjennembryde Bjærgene i mægtige Vandfald. Landet frembringer Sølv, Jærn, Kobber og Stensalt i Mængde; Plantevæxten er yppig, navnlig trives Orangetræet, Vinen, Bananen, Majsen og Sukkerrøret foruden flere Arter Palmer, Cedertræer og Cactus; Kvægavlen er derimod kun ringe. Af vilde Dyr mærkes Løver, Elefanter, Antiloper, Zebraer, Bøfler, tre Arter Hyæner osv. Befolkningen hører til de saakaldte Bundafolk (s. d. A.), staar paa et lavt Culturtrin og er endnu for største Delen Fetischtilbedere. Slavehandelen, som tidligere dreves i stort Omfang af Portugiserne, har hindret Befolkningens Fremgang og Tilvæxt. Portugals Indflydelse strækker sig i Virkeligheden ikke synderlig langt uden for deres Forters Omraade. 2) B. eller San-Felipe de B., Hovedstaden, ligger under 12° 40′ s. Br. ved Atlanterhavet i en henrivende, men yderst usund Dal og har en fortrinlig Havn, som dog er vanskelig tilgængelig. B. var tidligere et betydeligt Slavemarked, hvorfra der endnu 1838 udførtes 20,000 Slaver, men Byen forfalder nu mere og mere og har næppe 3,000 I., for største Delen frie Negre.

Benic [bønik], Flække i det franske Dep. Côtes du Nord, 2 M. n. n. v. for Saint Brieuc, ved Kanalen. 2,000 I. Vigtig Fiskerhavn. Skibsbyggeri.

Benicārlo, Stad i den spanske Prov. Valencia, ved Middelhavet, 9 M. n. ø. for Castellon de la Plana. 8,000 I. Havn. Vinhandel. — **B.**, en tyk rød Vin, benyttes i Bordeaux som Tilsætning til de unge franske Vine.

Benicia, Stad i Nordamerika, tidligere Hovedstad i Californien, 7 M. n. ø. for San Francisco, ved San Franciscobugten. 5,000 I.

Benidōrm, Stad i Spanien, Pr. Valencia, 5 M. n. ø. for Alicante, ved Middelhavet. 5,000 I. Thunfiskeri.

Benihassan, en Localitet i Ægypten under 28° n. B., paa Nilens østlige Bred, hvor der findes interessante, meget beundrede Grave fra det 12te Dynastis Tider. Her ses de saakaldte protodoriske Søjler; her ses ogsaa en semitisk Familie, som man med Urette har anset for at være Jakobs Familie, at vandre ind i Ægypten for der at søge Boliger.

Bēnin, 1) Kyststrækningen langs Guineabugten i Afrika, fra Voltaflodens Munding omkring Nigerdeltaet til Gammel-Calabars Munding, tidligere ogsaa kaldet Slavekysten. Landet langs Havet er kun hævet faa Fod over dette og opfyldt af Saltmoradser. Inden for dette overordentlig usunde Kystland ligger en c. 20 M. bred, frugtbar Slette, hvor udstrakte Græsmarker afvexle med uigjennemtrængelige Urskove, men som i Regntiden for en stor Del forvandles til et Morads. N. for Sletten hæver Landet sig efterhaanden op mod Kongbjærgene, hvorfra talrige Floder tage deres Udspring, af hvilke de betydeligste ere Volta og Ogun ell. Lagos. Den vigtigste Flod er dog Niger, som her i sit Udløb danner et udstrakt Delta. I Kystlandet findes kun faa firføddede Dyr, og ikke engang Aber synes at kunne trives her, hvorimod Papegøjer, Krybdyr og Insekter ere overordentlig talrige. Floderne ere meget fiskerige. I Højlandet forekomme Elefanter og en Mængde Rovdyr, især Leoparder. Af Mineralprodukter findes en Del Jærn og Guld. 2) En af Nigerflodens Hovedarme, falder med vestlig Retning efter et yderst bugtet Løb ud i **Beninbugten**, der er en Underafdeling af den store Guineabugt. 3) Et Negerrige, v. for Nigerens nedre Løb. Hovedstaden **B.** ligger inde i Landet og skal tælle 15,000 I. Palmeolje er en vigtig Handelsartikel, der for en Del har afløst den tidligere her overordentlig udstrakte Slavehandel.

Benisuēf, Stad i Mellemægypten, ved Nilen, 13 M. s. for Kairo. 6,000 I. Bomuldsspinderi.

Benito, Don, Stad i Spanien, Estremadura, 13 M. ø. for Badajoz. 15,000 I. Uldmanufakturer; Handel med Landbrugsprodukter.

Benjamin (d. e. Lykkens Søn), Jakobs yngste Søn med Rachel. B.s Stamme var en af de mindste og laa mellem Ephraim, Juda og Dan nær ved Jordan. En Borgerkrig ødelagde den næsten ganske; fra den udgik Kong Saul. David gjorde den i B.s Stamme liggende Stad Jerusalem til Hovedstad, og da Landet blev delt, holdt Stammen trofast ved Davids Kongehus, ligesom den deltog i Exilet og Hjemkomsten fra Babylon.

Benjamin, I. I., f. 1821 i Foltitscheny i Moldau, d. 1864 i London, berejste 1846—51 Palæstina, Syrien, Armenien, Mesopotamien, Kurdistan, Arabien, Persien og Ostindien, 1852—55 Ægypten, Tripolis, Tunis, Algérien og Marokko, 1859—62 Nordamerika og var netop i Færd med at afrejse til Arabien og China, da han døde. Hans Hovedformaal var at lære sine israelitiske Trosfællers Tilstand at kjende; men hans Rejsebeskrivelser, f. Ex. „Otte Aar i Asien og Afrika", indeholde tillige mange andre værdifulde Oplysninger.

Benjamin fra Tudēla, spansk Rabbiner og bekjendt som Forfatter af en Rejsebeskrivelse, kaldet „Massahoth", d. e. Rejserne, foretog 1159—73, dels som Handelsmand, dels for at

undersøge sine Trosfællers Tilstand i forskjellige Lande, en Reise til Jerusalem og Bagdad, hvilket sidste Sted var en Samlingsplads for henved 1000 Jøder, der stode under en saakaldt „Exilets Fyrste". Fra Zaragoza begav han sig gjennem Italien og Grækenland til Palæstina, beskriver herefter en Del Stæder i Lilleasien og Mesopotamien og meddeler en temmelig vidtløftig Beretning om Jødernes Tilstand i Bagdad. Sandsynlig efter andres Fortællinger tilføjes endnu nogle Bemærkninger om Malabarkysten, Øen Khandy, d. e. Ceylon, og Sejladsen til China, hvorpaa Forfatteren beskriver sin Tilbagereise over Ægypten og Sicilien og ganske kort omtaler nogle Stæder i Tyskland, Sclavonia, d. e. Slavelandene, og Frankrig. Dette Værk indeholder vel en Del fabelagtige og unøjagtige Beretninger, men er med Rette indtil den seneste Tid blevet anset for særdeles vigtigt for de deri meddelte Oplysninger om det 12te Aarh.s Handelsveje og historiske Forhold; desuden er Forfatteren den første Europæer, der omtaler Assassinerne i Syrien og Persien, samt beskriver Handelen med Indien; de Tvivl, der have rejst sig angaaende Forfatterens Paalidelighed, ere for en stor Del ugrundede. Den første Udgave af „Massahoth" udkom 1543 i Constantinopel, men er næsten forsvunden; en latinsk Oversættelse skyldes Arias Montanus, Antwerp. 1575; desuden udkom Oversættelser paa Fransk, Engelsk og Hollandsk. Den nyeste og bedste Udgave er af A. Asher (»The itinerary of R. Benjamin of Tudela«, Lond. 1840), hvor den hebraiske Text er vocaliseret, forsynet med engelsk Oversættelse og værdifulde Noter; et Tillæg indeholder desuden en Udsigt over Jødernes geographiske Literatur og Palæstinas Geographi ved Dr. Zunz.

Ben Jonson, s. Jonson.

Benjövski, Mor. Aug., Greve af, bekjendt Æventyrer, f. 1741 i Ungarn, traadte først i østerrigsk Krigstjeneste og greb senere blandt de polske Confødererede til Vaaben mod Rusland, men blev 1769 som Oberst for Cavaleriet fangen og forvist til Kamtschatka. Her kom han i Yndest hos Statholderen, hvis Datter Afanasia blev forelsket i ham og gift med ham. 1771 flygtede han med hende og 96 medsammensvorne, kom efter mange Farer og Æventyr til Formosa og derfra til Macao, hvor hans Hustru og mange af hans Stalbrødre døde, og begav sig derfra til Frankrig, hvor han fik et Infanteriregiment og det Hverv at grunde en Koloni paa Madagaskar. Dette udførte han heldig og vandt saa megen Tillid hos de derboende Folkeslag, at de 1776 valgte ham til deres Konge. Efter at være vendt tilbage til Frankrig led han mange Forfølgelser, gik derfor i østerrigsk Tjeneste og derpaa til England og Nordamerika for at foretage en ny Expedition mod Madagaskar, paa hvilken han blev dødelig saaret i en Fægtning mod Franskmændene 1786.

Benkülen, Stad paa Vestkysten af Sumatra. 9,000 J. Havn. Hovedstad i Prov. B. og Sæde for en hollandsk Resident.

Ben marcāto, it., stærkt fremhævet, markeret.

Bënnet ell. **Bennett**, en engelsk Familie, af hvilken flere Medlemmer have beklædt høje Stillinger i Staten. Mest bekjendt er **Henry B.**, f. 1618, en tro Tilhænger af Carl I.; efter Kongens Henrettelse gik han til Frankrig, hvor han blev Secretær hos Hertugen af York. Carl II. udnævnte ham 1662 til Skatkammerlord og første Statssecretær og ophøjede ham 1672 til Earl af **Arlington**. Han var Medlem af det berygtede Cabalministerium (s. d. A.). D. 1685.

Bënnett, James Gordon, nordamerikansk Bladudgiver, f. 1800 i Skotland, oplærtes i et katholsk Præsteseminarium, men udvandrede 1819 til Halifax og derfra til Boston, hvor han fik en Plads ved et Bogtrykkeri. 1822 blev B. Medarbejder af et Blad i Charleston og 1823 i New York, og efter at have gjort tvende forgjæves Forsøg paa at stifte nye Blade, grundlagde han 1835 »New York Herald« og udviklede det ved sin Snildhed og Arbejdsomhed til det mest udbredte Blad i hele Unionen. Ved et meget udbredt Efterretningsvæsen og en udstrakt Brug af Telegraphen vandt Bladet Ry som et ypperligt Nyhedsblad, men var hensynsløst i sin Optræden og uden fast politisk Overbevisning, om end i det hele hældende til den demokratiske Retning. B. tjente en umaadelig Formue (havde tilsidst ½ Mill. Doll. i aarlig Indtægt) og var ikke smaalig i sin Brug deraf; saaledes sendte han 1871 Stanley ud for at finde Livingstone og bragte ham saaledes ind paa Opdagerbanen. Han døde 1 Juni 1872.— Hans Søn af s. N., som overtog Bladet efter ham, gav senere Stanley Midler til hans store Reise gjennem Sydafrika 1874—77 og udsendte 1879 den ulykkelige Jeanette-Expedition til det nordlige Ishav.

Bënnett, Will. Cox, engelsk Lyriker, f. 1820 i Greenwich, tog en Urmagerforretning i Arv efter sin Fader og virkede ivrig for philanthropiske Øjemed og for sin Fødecommunes Anliggender. Hans lette, klangfulde Viser have skaffet ham Digternavn. De mest bekjendte Samlinger ere: »War songs« (1855) og »Songs for sailors« (1872).

Bënnett, William Sterndale, f. 13 April 1816 i Sheffield, d. 1 Febr. 1875 i London, ansees for den betydeligste engelske Componist. Efter en grundig Uddannelse besøgte han allerede 1836 Fastlandet, gjorde Bekjendtskab med Mendelssohn, der blev hans Ven og gjorde hans Værker bekjendte i Tyskland. Denne Mesters Paavirkning er umiskjendelig i B.s Compositionsvirksomhed, som omfatter større og mindre Pianoforteværker, Sange og Cantater, Symphonier og Kammermusik, samt blandt andre de to charakteristiske Concertouverturer „Die Najaden" og „Die Waldnymphe".

Ben Nevis [nihvis], Bjærg i Skotland, s. England. Paa Toppen er oprettet et meteorolog. Observatorium.

Bennigsen, Levin Aug. Theoph., russisk General, f. 1745 i Braunschweig, gik 1759 i hannoveransk og 1773 — efter at have bortødslet sin Formue — i russisk Krigstjeneste. B. deltog i Krigen mod Tyrkiet 1774, mod Pugatschev og i den nye Tyrkerkrig 1787 og udmærkede sig særlig ved Stormen paa Oczakov. Som Generalmajor tjente B. i Polen 1792—94 og imod Persien 1796, hvor han indtog

Fæstningen Derbend. Siden levede B. i St. Petersborg i halv Unaade og var 1801 en af Hovedmændene i Mordsammensværgelsen mod Kejser Paul, blev derefter Generalgouverneur i Litauen og førte 1805 en Del af Hæren, men kom ikke selv til Kamp. 1806—7 var B. øverste Feltherre, leverede det blodige, uafgjorte Slag ved Eylau i Febr. 1807 og led Nederlaget ved Friedland 14 Juni. B. trak sig herefter tilbage til sine Godser, men blev 1812 Stabschef under Kutusov, havde vigtig Del i Slagene ved Borodino og Moskva og førte selv 18 Oct. Angrebet paa Murat ved Voronovo, men kunde ikke formaa Kutusov til at spærre Franskmændene Tilbagetoget ved Beresina og forlod derfor Hæren. 1813 anførte B. Reservehæren, tog vigtig Del i Slaget ved Leipzig og blev til Løn paa Valpladsen udnævnt til Greve. B. ledede Belejringen af Hamborg og fik derefter Overbefalingen over Hæren i Sydrusland; men tog 1818 sin Afsked, da han næsten blev blind, bosatte sig paa sit Stamgods Banteln i Hannover og døde 2 Oct. 1826. — Hans Søn, **Alexander Levin B.**, f. 1809, valgtes 1841 til Medlem af Hannovers første Kammer og blev 22 Marts 1848 Første- og Udenrigsminister. B. søgte tillige med Stüve at udvikle en virkelig Selvstyrelse i Folket, men vilde samtidig hævde Hannover fuld Selvstændighed i Tyskland. Dog indgik han i Maj 1849 Trekongeforbundet med Preussen og Sachsen, men trak sig tilbage derfra i Oct. s. A. og søgte at knytte en nøjere Forbindelse med Sachsen og de to sydtyske Kongeriger for at modstaa de twende Stormagters Tryk. 28 Oct. 1850 gik B. af som Minister og var 1851—55 Formand for første Kammer; han søgte at mægle imellem Landdagen og Ridderskabet, som støttedes af Hoffet og Forbundsdagen; men den Løsning, han foreslog, vragedes af Landdagen, og Regeringen slog nu ind paa en afgjort reactionær Vej. B. kæmpede forgjæves imod Forfatningens Omdannelse og lod sig 1856 vælge til andet Kammer; men da dette strax valgte B. til Formand, forbød Kongen ham som afskediget Embedsmand at modtage Valget. Først 1863 hævedes dette Forbud, og B. blev nu valgt til andet Kammer og var dets Formand 1864—66; tog senere ikke Del i det politiske Liv før han 1881 valgtes til den tyske Rigsdag af det welfiske Parti.

Bennigsen, Rud., tysk Statsmand, f. 10 Juli 1824 i Lüneburg, blev 1854 Overretsdommer i Göttingen og valgtes 1855 til Hannovers andet Kammer; da der nægtedes ham Tilladelse til at modtage Valget, opgav han sit Embede og blev Landmand. 1857 valgtes B. igjen og var nu indtil 1866 Leder for Oppositionen, hævdede med Styrke Landdagens Bevillingsmyndighed og krævede fri Communalstyrelse og en Presbyterialforfatning for Landskirken. Lige saa ivrig Del tog B. i de tyske Enhedsbestræbelser, var i Sommeren 1859 en af Lederne paa de Møder af frisindede Politikere, som gik forud for Nationalforeningens Stiftelse, og blev derefter dennes Formand. 1866 søgte B. forgjæves at afvende Krigen og forlangte, at Kongen skulde tiltræde det preussiske Udkast til en Forbundsreform. Da Krigen havde gjort Ende paa Hannover som eget Rige, sluttede B. sig uforbeholdent til Preussen, men forlangte, at Landets Indlemmelse ikke afgjordes alene af Embedsmænd, men at folkelige Tillidsmænd toges med paa Raad. Dette indrømmedes, og B. blev i Juli 1867 en af de 24 Tillidsmænd, samt reddede herved en vis Selvstændighed for Hannover. Allerede i Febr. 1867 var B. bleven valgt til den nordtyske Rigsdag og blev siden stadig gjenvalgt; efter Hannovers Indlemmelse fik han Sæde i det preussiske Underhus; i begge Forsamlinger var han en af Lederne for det nationalliberale Parti. 1868 valgte den hannoverske Provinslanddag ham til Landsdirecteur, d. v. s. Formand for Styrelsen af alle de Sager, der ligge under Landdagens Omraade. 1870 tog B. vigtig Del i Underhandlingerne om Sydtysklands Tilknytning til det nordtyske Forbund, og 1874 var han Formand for Rigsdagens Hærudvalg og gjennemførte det Mæglingsforslag, hvorved Hærordningen reddedes. 1873—79 var B. Formand for det preussiske Underhus og var 1877 udset af Bismarck til at blive Minister, men Aftalen strandede paa B.s Forlangende om constitutionelle Garantier og paa hans Modstand mod Bismarcks Skattesystem. I Juni 1883 opgav han sit Sæde baade i Rigsdag og Landdag.

Bennington [t'n], Stad i Staten Vermont i Nordamerika, 22 M. s. for Montpelier. 5,000 I. Amerikanerne sejrede her over Englænderne 16 Aug. 1777.

Benno, den hellige, f. 1010 af en grevelig Familie, d. 1107, blev Biskop af Meißen, men mistede en Tid lang dette Embede som Tilhænger af Paven under dennes Stridigheder med Kejser Henrik V. Som Biskop udbredte han Christendom og Agerdyrkning blandt Slaverne. Da Paven 1523 erklærede ham for Helgen, udgav Luther et Skrift derimod.

Bénouville, Jean Achille [benuvill], anset fransk Landskabs- og Architekturmaler, f. 1815. Mere bekjendt er hans yngre Broder, **François Léon B.**, f. 1821 i Paris, d. 1859, der uddannede sig under Picot og i Rom. Hans navnkundigste Billede er „den hellige Franciscus' Død", som ejes af Staten.

Bensberg, Flække i den preussiske Rhinprovins, i Nærheden af Essen. 10,000 I. Bjergværksdrift paa Bly. Et tidligere kgl. Slot er nu Cadetakademi.

Benserade, Isaac de [bangs'rähd], fransk Digter, f. 1612, blev af sin Beskytter Richelieu bragt til at vælge den gejstlige Stand, men hans Tilbøjelighed førte ham ind i det literære og galante Liv, og hans Talent til at ryste elegante Sonetter af sig skaffede ham baade Yndest og Pensioner fra den fornemme Verden; ja denne delte sig engang i to Lejre i Anledning af hans Sonet „Job" og Voitures „Uranie". Corneille skrev et Epigram over dem begge. I en Snes Aar forfattede B. Sangene til Hofballetterne, en Slags Operaer, spillede af Kongen, Prinserne og Hoffolkene, i hvilke Sange Forf. lagde Smigrerier og satiriske Hentydninger til Datidens Begivenheder og de spillendes Liv i Munden paa de Guder og Heroer, som de selv forestillede, alt i pikante Vers. Med disse Forlystelser gik B. af Mode; hans

Tragedier og øvrige Digte glemtes snart. D. 1691.

Bensheim, Stad i Storhertugd. Hessen-Darmstadt, 8 M. s. for Darmstadt. 6,000 I. Garverier, Papir- og Tobaksfabrikation, Vinavl.

Benstrup, Knud, dansk Søofficer, studerede Skibsbyggeriet i Frankrig og blev efter sin Hjemkomst til Danmark 1729 ansat som Fabrikmester. Han byggede 11 Linjeskibe og fulgte derved et fra det hidtil brugte forskjelligt Constructionsprincip, idet han gjorde Skibene saa letsejlende som muligt, medens andre holdt paa, at Linjeskibe først og fremmest maatte være egnede til Kamp. Til hans Modstandere hørte den dygtige Grev Fred. Danneskjold-Samsø, der klagede til Kongen over ham, og som blev Formand i den Commission, der blev nedsat 1734 for at undersøge B.s Skibe. Paa Grund af sit heftige og nærbødige Forsvar blev B. sat i Castellet, hvor han sad i strængt Fængsel i 3 Aar. Den ædle og djærve Capitain Fr. Lütken, der i Commissionen forfægtede B.s Uskyldighed, blev indviklet i hans Fald. Endelig blev B. paa Danneskjolds Forestilling frigiven, men forvist til Ebeltoft, hvor han døde 1742.

Bentham, George [tem], engelsk Botaniker, f. 1800, Forfatter af talrige Skrifter, hvoriblandt flere udmærkede Monographier, som »Labiatarum genera et species« og flere andre i De Candolles »Prodromus«. I Forbindelse med J. D. Hooker har han udgivet et stort og meget vigtigt, 1883 afsluttet Værk »Genera plantarum«. B. er en af Nutidens første Plantekjendere. Sit rige Herbarium har han skjænket til den botaniske Have i Kew.

Bentham, Jeremy [s. o.], f. 1747 i London, d. 1832, har gjort sig bekjendt ved sine mange og fortrinlige Arbejder om de fleste europæiske Staters Retsforhold, hvis Love og Institutioner hans udstrakte Sprogkundskaber havde sat ham i Stand til at studere, men har fornemmelig haft Betydning ved i sine Værker at fremhæve de paagjældende Forholds økonomiske Betydning og hævde den Indflydelse, dette Moment burde have paa deres retlige Ordning, idet han navnlig optraadte som Grundlægger og Forfægter af den saakaldte Utilitarianisme (s. d. A.). Blandt hans mest bekjendte Skrifter er hans „Forsvar for Aager" (d. e. for den frie Rentefod).

Bentheim, Grevskab i den preussiske Prov. Hannover. De gamle Grever af B. uddøde 1421; siden forenedes dermed Grevskabet Steinfurt (i Westfalen), Tecklenburg, Reda m. m. Familien blev 1817 af Kongen af Preussen ophøjet i Fyrstestanden og bestaar nu af 2 Linjer.

Bentinck, en Familie i Nederlandene og England, som oprindelig stammer fra Pfalz. Den ældre Linje stiftedes og overførtes til England af **Joh. Wilh. B.**, f. 1648, d. 1709. Han var en Ungdomsven af den nederlandske Statholder og engelske Konge Vilhelm III., hvis Hengivenhed han havde vundet ved en sjælden Opofrelse: da nemlig Prinsen 1675 laa syg af Kopper, vaagede B. med utrættelig Troskab over ham Dag og Nat, blev selv angreben af Sygdommen og var Døden nær; fra den Tid var Vilhelm ham taknemmelig hele sit Liv og gjorde ham efter sin Tronbestigelse til Baron, Jarl af Portland m. m. — Hans ældste Søn, **Henry B.**, blev 1716 Hertug af Portland og Marquis af Titchfield; d. 1726 som Gouverneur paa Jamaica. — **William B.**, Søn af den foregaaende, f. 1709, d. 1762, er mest bekjendt af sit Giftermaal med den rige Margaret Cavendish, hvilket Navn Familien derefter føjede til sit eget. — **Will. Henry Cavendish-B.**, Søn af den foreg., f. 1738, hørte under den nordamerikanske Krig til Oppositionen i Overhuset, blev 1783 første Skatkammerlord, men maatte vige for Ministeriet Pitt; senere blev han Indenrigsminister og Præsident i Gehejmeraadet, men trak sig 1805 tilbage og døde 1809. — Han havde to Sønner, **Will. Henry C.-B.**, f. 1768, d. 1854, der 1809 blev Hertug af Portland og 1827 var Præsident i Gehejmeraadet, og **Will. Charles C.-B.**, f. 14 Sept. 1774, d. 17 Juni 1839. Han blev allerede 1795 Oberst, fulgte 1799 med Suvarovs Hær i Italien og var 1803—7 Gouverneur i Madras. 1808 førte B. en Brigade i Spanien og var derefter Afsending hos Kong Ferdinand IV paa Sicilien. Hans bydende Væsen opbragte i den Grad Dronning Caroline, at hun 1811 forlod Øen og gik til Wien for at underhandle hemmelig med Napoleon I. Under hendes Fraværelse gav B. 1812 Sicilien en fri Grundlov, der siden stadig var det frisindede Partis Løsen og baade 1820 og 1848 krævedes gjenoprettet. 1813 gjorde B. en kort Tid Krigstjeneste i Spanien, og 1814 besatte han Livorno og senere Genua, samt lovede Italienerne Frihed og Selvstændighed. Da Genua senere forenedes med Kongeriget Sardinien, nedlagde B. Indsigelse imod dette Brud paa hans givne Løfte. En Tid lang var B. Medlem af Underhuset og 1827—35 Generalgouverneur i Indien, hvor han ordnede Finanserne, indførte Trykkefrihed og søgte at afskaffe Enkernes Opbrændelse. — **Will. Henry C.-B.s** yngste Søn, **George Fred. C.-B.**, f. 27 Febr. 1802, var først Officer og blev derefter Privatsecretær hos G. Canning, der var gift med hans Faster, og siden 1827 Underhusmedlem. Han hørte først til Whigerne, men forlod dem 1834 sammen med Lord Stanley (senere Jarl Derby) og brød ligesom han 1846 med Robert Peel, da denne optog Frihandelen. B. var derefter en af Førerne for det conservative Parti, men døde pludselig 21 Sept. 1848. Hans Ven og Meningsfælle Disraeli udgav 1851 hans Levnesløb. — Den yngre Linje af Slægten B. stiftedes af **Vilhelm B.**, f. 1701, d. 1773, som ved Giftermaal med en Datter af Grev Anton II af Aldenburg bragte det grevelige Aldenburgske Fideicommis til sit Hus, hvilket var oprettet af den sidste Greve af Oldenburg og Delmenhorst Anton Günther for hans uægte, men legitimerede Søn Anton (I) og bestod af Herskaberne Kniphausen (s. d. A.) og Varel samt Godser i det oldenburgske. — Hans Sønnesøn, Grev **Wilh. Gust. Fred. B.**, f. 1762, levede efter sin Ægtefælles Død fra 1800 i et saakaldt „Samvittighedsægteskab" med en Datter af en Bonde i Oldenburg og lod sig 1816 formelig vie til hende. Den ældste Søn af dette Ægteskab gik til Nordamerika og gav Afkald paa Godserne; den næstældste, **Gust. Adolf B.**, f. 1809, blev efter Faderens

Død 1835 Besidder af Godserne. Men en Farbroder havde allerede i Faderens levende Live gjort Børnene Arveretten stridig, fordi deres Moder havde været livegen; og der opstod nu en vidtløftig og langvarig Retssag, der sysselsatte Tysklands første Retslærde. 1845 bragtes Sagen for Forbundsdagen, men kom ikke derved til Afgjørelse. Derimod tilbød den oldenburgske Regering 1854 at kjøbe Kniphausen for 2 Mill. Thaler til Deling mellem Arvingerne, og dette Tilbud modtoges 1855.

Bentivoglio [vŏljo], en gammel italiensk Slægt, der havde stor Indflydelse i Bologna, og af hvilken ogsaa flere Lærde og Digtere ere fremgaaede. **Guido B.**, Cardinal, f. 1579 i Ferrara, d. 1644 i Rom, var pavelig Nuntius i Nederlandene og siden i Frankrig og benyttede sit Ophold paa førstnævnte Sted til at samle Materialier til sit Hovedværk om Nederlandenes Opstand (»Della guerra di Fiandra«), hvori han vel har set Begivenhederne fra det katholske Hierarchis Standpunkt, men dog behandlet dem med Sandhedskjærlighed og temmelig Upartiskhed. Hans Stil udmærker sig ligesom Bembos ved klassisk Præcision og Elegance, men er ikke fri for Affectation. — **Cornelio B.**, ligeledes Cardinal, f. 1668 i Ferrara, d. 1732 i Rom, gik 1712 som Nuntius til Paris, hvor han arbejdede ivrig for Bullen Unigenitus; han var en Ven og Kjender af Videnskaberne og har under Navnet Selvaggio Porpora oversat Statius's »Thebais« paa Italiensk.

Bentkōwski, Felix, f. 1781, Professor og Bibliothekar ved Universitetet i Warschau 1817—31, derefter Overarchivar ved Polens Archiver. B.s Hovedværk er »Historya literatury polskiéj« (1814); d. 1852. — Hans Søn, **Ladislaus B.**, f. 1817, var 1840—48 preussisk Artillerilieutenant. 1849 deltog B. med Udmærkelse i den ungarske Frihedskrig og udgav derefter et Blad; han var 1854—63 Medlem af det preussiske Underhus og en af Lederne for den polske Gruppe, men 1863 gik han til Polen og tjente som Stabschef hos Langiewicz.

Bentley, Rich. [benntlih], berømt engelsk Philolog, f. 1662, studerede i Cambridge og blev 1693 kgl. Bibliothekar i St. James og 1716 Professor i Theologi i Cambridge, hvor han dog næsten udelukkende gav sig af med Philologi. En nærgaaende Anklage af Boyle i hans Udgave af Phalaris's Breve bevægede ham til at udgive sit Skrift om Phalaris, hvori han beviste disse Breves Uægthed. 1710 udkom hans kritiske Bemærkninger til Aristophanes, 1711 hans Hovedværk, Udgaven af Horats, og kort efter hans Udgave af Terents med en Fortale om denne Forfatters Metrik. Senere udgav han endnu Phædrus og Manilius. Han udmærker sig ved en skarp og gjennemgribende Kritik og har haft en særdeles vækkende Indflydelse paa den philologiske Kritiks Studium, skjønt det maa indrømmes, at hans Conjecturer ofte ere altfor dristige. Selv i sin Udgave af Miltons „Tabte Paradis" har han tilladt sig vilkaarlige Forandringer. Han viser en urokkelig Selvtillid i sine mange literære Stridigheder; d. 1742.

Benton, Thom. Hart [bentn], nordamerikansk Politiker, f. 14 Marts 1782 i Nordcarolina, gik tidlig til Tennessee og blev 1811 Sagfører samt Medlem af Statens lovgivende Forsamling. Han foreslog og fik vedtaget, at ogsaa Slaverne skulde dømmes af Nævninger. 1812 tjente B. i Krigen mod England som Oberst for et Regiment Frivillige og siden i Jacksons Stab; bosatte sig 1815 i St. Louis som Sagfører og Bladudgiver og virkede meget for Missouris Optagelse i Unionen 1820. Til Løn valgtes B. til Statens Senator i Congressen (fra 1820 og lige til 1850) og kæmpede især for de vestlige Staters Udvikling. Han foreslog saaledes at give „Squatterne" Forkjøbsret til den Grund, de havde taget i Besiddelse, og at give Nybyggere Jord uden Vederlag; dette sidste vedtoges paa Grund af Slaveherrernes Modstand først ved Hjemsted-Loven 1862. Fremdeles fik B. det store nordvestlige Territorium nøje undersøgt for at fremme Bebyggelsen og fremsatte først Planen om en stor Militærvej, senere om en Jærnbanes Bygning til det yderste Vesten. Ogsaa var B. virksom for at udbrede Nordamerikas Herredømme i disse Egne, for Oregons og Texas's Tilknytning, og det var ham, som 1846 formaaede Unionsregeringen til at gaa ind paa Grænseaftalen med England. Endelig arbejdede B. for Frihandelens Sag; men skjønt han ellers hørte til det demokratiske Parti, modsatte han sig energisk Calhouns Lære om Staternes Souverænitet og Bestræbelserne for at udbrede Slaveriet. Derfor blev han 1850 fortrængt af Senatet, og da han 1852 lod sig vælge til Repræsentanthuset, styrtedes han ogsaa ved Omvalget 1854, fordi han ikke vilde aabne Kansas og Nebraska for Slaveriet. 1854—56 udgav B. sine (2 Bd.) „Erindringer", et Tilbageblik paa den nordamerikanske Statshistorie 1820—50; d. 10 Apr. 1858.

Bentzel-Sternau, Chr. Ernst, Greve af, tysk Forfatter, f. 1767, beklædte forskjellige Statsembeder, indtil han 1812 blev Finansminister hos den daværende Storhertug af Frankfurt. Efter at denne Stat havde ophørt at existere 1814, levede han ved Zürichersøen til sin Død 1849. Han har skrevet Noveller og humoristiske Fortællinger (deriblandt „Das goldene Kalb", 1802—4) samt en Del Lystspil.

Benzon, Thérèse, Pseudonym for Thérèse Blanc.

Benué, s. Binue.

Benved (Evonymus), Slægt af Benvedfamil., Buskvækster med modsatte Blade og uanselige Blomster i Kvast. Almindelig B. (E. europæus) med smaa, grønhvide Blomster og smukke, rosenrøde Kapsler, der indeslutte brandgule Frø, voxer temmelig almindelig i Kratskove i Danmark, men findes ikke vildtvoxende i Norge. Veddet er haardt, smukt lysegult og anvendes især til Drejerarbejde. Alm. B. plantes ofte i Haver tillige med den i Sydeuropa hjemmehørende bredbladede B. I Norge er B. ell. Bejnved Navnet paa Christtorn (s. d. A.).

Benvenūti, Pietro, italiensk Maler, f. 1769 i Arezzo, d. 1844 som Directeur for Kunstakademiet i Firenze, var en anset Historiemaler, som nærmest sluttede sig til den franske Maler Davids Skole.

Benzaldehyd, d. s. s. Bittermandelolje.

Benzēlius, en i den svenske Kirkehistorie be-

rømt Slægt, fra hvilken 4 Ærkebiskopper ere udgaaede. Den nedstammer fra en Nævning (»nämndeman«) fra Bentseby i Luledsogn i Norrland ved Navn Henrik Jakobsson. Dennes Søn, **Erik B.**, f. 1632, studerede i Upsala, hvor han blev Prof. i Theologi 1668 og Ærkebiskop 1700; han døde 1709, bekjendt for sin Lærdom og Fromhed. — Hans ældste Søn, **Erik B.**, f. 1675, en af de lærdeste svenske paa sin Tid, udgav talrige Skrifter over svensk Historie, Antiqviteter, Kirkehistorie og Theologi. Som Bogkyndig og Møntkjender tæller han faa Ligemænd. Efter at have været Bibliothekar og Professor i Theologi, derpaa Biskop først i Göteborg, derefter i Linköping, udnævntes han til Ærkebiskop 1742, men tiltraadte ikke Embedet, da han døde 1743. — Broderen, **Jacob B.**, f. 1683, d. 1747, ligeledes usædvanlig lærd, var fulgt efter Erik paa Göteborgs Bispestol 1731 og fulgte ham 1744 paa Ærkebispestolen. — Den yngste Broder, **Henrik B.**, f. 1689, erhvervede sig udbredte Kundskaber i de orientalske Sprog ved Rejser i Orienten, blev efter sin Hjemkomst Prof. i Lund, Biskop sammesteds 1740 og efter Broderens Død Ærkebiskop 1747. Hans Lærdom skaffede ham ogsaa stor Anseelse i Udlandet, hvilket ligeledes var Tilfældet med den ovennævnte Broder Erik. Hans akademiske Afhandlinger bleve samlede og udgivne i Tyskland. Han døde 1758, den sidste af de „store B."

Benzenberg, Joh. Fr., tysk Physiker, f. 1777, d. 1846, bekjendt ved sine Arbejder over Stjærnestud, som han mente kom fra Maanevulkaner, samt ved sine Forsøg over Legemers Fald fra store Højder for ved deres Afvigelse fra den lodrette Linje directe at paavise Jordens Omdrejningsbevægelse om sin egen Axe. Han rejste meget, men nedsatte sig til sidst i Bilk ved Düsseldorf, hvor han byggede sig et Observatorium, som han testamenterede til Staden, og som endnu virker.

Benzin, d. s. s. **Benzol** eller d. s. s. **Ligroin**.

Benzoë (Benzoëharpix, Asa dulcis), den udtørrede Saft, der udflyder ved Indsnit i Stammen af Styrax benzoin i Bagindien og paa Sundaøerne. Man gjør Forskjel paa den, der indeholder Kanelsyre, og den, der indeholder Benzoësyre; den første benyttes især til Røgelser og Parfumer, den sidste ogsaa i Lægevidenskaben, navnlig til Fremstilling af **Benzoësyre**, der spiller en vigtig Rolle i den chemiske Theori og i Techniken og kan dannes af mange andre Stoffer ved forskjellige chemiske Fremgangsmaader; B. anvendes i Lægevidenskaben, især som oplivende Middel og i Urinblærens Sygdomme.

Benzol, C_6H_6, en farveløs, flydende Kulbrinte, har i ren Tilstand en behagelig Lugt, fryser ved lav Temp. og smelter da ved 5°, koger ved 80°. B. vindes i det store af de lette Oljer i Stenkulstjære. Tjære af Bogheadkul giver 12 pCt., af Cannelkul 9 pCt. B., af franske og tyske Kul langt mindre. De lette Oljer behandles først med Svovlsyre, derpaa med Natron, og endelig skilles B. ved brudt Destillation fra de øvrige Stoffer, ofte i meget sammensatte Destillerapparater. B. anvendes navnlig til Nitrobenzol (s. d. A.), hvoraf atter fabrikeres Anilin (s. d. A.), ogsaa som Opløsningsmiddel (f. Ex. Pletvand, hvortil det dog nu næsten er fortrængt af Petroleumsbenzin) og til Calquerpapir, idet B. gjør Papiret aldeles gjennemsigtigt og derpaa igjen fuldstændig fordamper.

Benzon, Niels, en anset Læge i Christian IV.s Tid, fra hvem den adelige Familie B. nedstammer, f. 1609 i Randers, studerede i Leiden og Padua, hvor han 1636 blev Syndicus og Prorector ved Universitetet og som saadan af Dogen i Venezia slagen til Ridder af St. Marcus og optagen i den venezianske Adelsstand. 1639 nedsatte han sig i Aalborg som praktiserende Læge og døde der 1674. — Hans Søn var Gehejmeraad **Niels B.**, f. 1646, adlet 1679, d. 1708, der var Generalprocureur og ejede flere Herregaarde, og som igjen var Fader til Gehejmeraad **Jacob B.**, f. 1688, d. 1775, Vice-Statholder i Norge 1751—71. — Amtmand **Fred. Wilh. Casp. B.**, d. 1832, er bekjendt som Genealog; hans store Samlinger til den danske Adels Personalhistorie og Genealogi opbevares i Gehejmearchivet. Familien ejer nu store Fideicommisser og Stamhuset Benzon (i Randers Amt).

Benzoyl, C_6H_5-CO, en Atomgruppe, der maa antages i Benzoësyre, Bittermandelolje og alle deraf afledede Forbindelser, staar ganske i samme Forhold til Benzoësyre, som Acetyl (s. d. A.) til Eddikesyre.

Beowulf, Helten i det angelsachsiske Epos Beowulf (s. **Angels. Sprog og Literatur**), der fortæller, hvorledes han, der var af Gøternes Stamme (Geátas), til Tak fordi den danske Konge Hrodgar havde reddet hans Fader, drog afsted fra den gøtiske Konges Hof med 14 Gøter for at befri Kong Hrodgar og hans Land for Trolden Grendel, der ved Midnatstid listede sig ind i Kongens Hal, Heorot, for at fortære hans Mænd. Han kæmpede med bare Hænder mod Trolden, som Jærn ikke bed paa, og rev hans Arm af, saa at han døde af Saaret i sin Hule. Da Grendels Moder vilde hævne Sønnen, forfulgte B. hende til den af Trolde og Uhyrer vrimlende Sump, dukkede ned i denne til hendes Bolig, hvor han ved Hjælp af sin af Veland smeddede Brynje og et Jættesværd overvandt hende. Rigt lønnet af Kongen og hans Dronning Wealhtheow drog han hjem til Gøternes Konge Hygelac, blev senere dennes Eftermand og regerede med Hæder i 50 Aar, indtil han og en Drage fældede hinanden i Kamp. Heltedigtet udgaves først af G. J. Thorkelin (»De Danorum rebus gestis seculo III et IV«, Haun. 1815); N. F. S. Grundtvig udgav 1820 en fri Version deraf (ny Udg. 1865) og 1861 Texten („Beowulfs Beorh eller Bjovulfs-Drapen"); af Englændere have Kemble, Thorpe og Arnold, af Tyskere H. Leo, L. Ettmüller, M. Heyne og Wolzogen dels udgivet Texten, dels oversat, commenteret og forsynet den med Noter. C. W. Grein udgav Texten (1ste Bd. af „Bibl. d. angels. Poesie", 1857) og oversatte det i „Dichtungen d. Angels." (s. A.). Vigtige Bidrag til Textkritik og Fortolkning ere leverede af S. Bugge. F. Schaldemose udgav 1847 „B. og Scopes Widsid, to angels. Digte, med Oversættelse og oplysende Anmærkninger".

Béranger, Pierre Jean de [rangschē], berømt fransk Digter, f. 19 Aug. 1780 i Paris i Hallekvarteret i sin Bedstefaders, en fattig Skræders Hus. Faderen, som var Bogholder, var skilt fra Moderen, der syede Modepynt. Barnet blev sat i Kost hos en Amme paa Landet, indtil Morfaderen tog det til sig. 1789 saa B. fra Taget Bastillens Erobring. Derefter kom han til en Tante i Picardiet, der holdt Værtshus, hvor han snart fungerede som Opvarter, snart læste franske Klassikere (særlig Voltaire), snart gjorde Chordrengstjeneste i Kirken, hvilket sidste ophørte, fordi han og Præsten drak af Altervinen. I en republikansk Skole, indrettet som en politisk Klub, holdt B. som Præsident for Drengene Taler til tilrejsende Conventsmedlemmer og redigerede Adresser til Robespierre. Han lærte intet, og da han kom i Bogtrykkerlære og begyndte at skrive Vers, maatte hans Mester lære ham Orthographi og Metrik. Faderen, der nu var Børsspekulant og Forretningsfører for flere emigrerede, tog Sønnen til Medhjælper. Faderens Fallit 1798 reducerede B. til at leve paa et koldt Kvistkammer, hvor han læste Oversættelser af de latinske og græske Digtere, skrev Elegier, Oder, didaktiske Digte og Idyller og begyndte paa et Epos om Chlodevig, men adspredte sig med lystige Venner af begge Kjøn. Fra den Tid stammer hans Kjendskab til de lystige, løse og godmodige Skabninger, som han har vidst at skildre saa elskværdig (Lisette, Margoton, Frétillon osv.). 1804 vandt han Lucien Bonapartes Interesse ved nogle Digte, som han sendte ham, og da Prinsen drog til Italien, overlod han B. sin Gage som Akademiker. 1811 blev B. Skriver i Undervisningsministeriet med 1000 Frcs. om Aaret. Paa den Tid forsøgte han sig i Lystspil, Vaudeviller og Hyrdepoesier, der dels bleve ufuldførte, dels standsede af Censuren, fordi de vare dedicerede til Lucien; men nogle Smaaviser, som han selv ikke satte stor Pris paa (hvoriblandt »Le sénateur« og »Le roi d'Yvetot«), der cirkulerede i Afskrifter, skaffede ham 1813 Optagelse i »Le caveau«, et Selskab af lystige Skjønaander, der samledes til Drik og Sang, og hvori Désaugiers var Sjælen. B.s Navn blev snart saa bekjendt, at han paa fordelagtige Vilkaar kunde udgive sin første Samling af »Chansons« (1815), i hvilken Digtart han blev en uopnaaet Mester. Dels besynger han i dem det lystige, zigeuneragtige Kunstnerliv med gemytlig Ugenerthed, dels udtaler han, baade pathetisk og ironisk, den ved Fremmedoccupationen og Bourbonernes Regimente saarede Nationalfølelse; i Modsætning hertil staar den store Kejsers Billede for ham i mythisk Glans. De populære Melodier, de fuldttonende Vers, der langt fra at være Frugt af Improvisation ere udarbejdede med stor Kunst, aabnede disse Viser Adgang til alle Kredse og gjorde Bourbonerne mere Skade end mange politiske Philippikaer. Det liberale Parti vidste godt, hvad B. var for dem. Legitimisterne, især Præstepartiet, som han haanede med bidende Persifflage, rasede imod ham, men Processer og Fængslinger gjorde ham kun mere populær. 1829 betalte hans Venner en Bøde paa 10,000 Frcs., som var idømt ham. 1830 tilbød hans politiske Venner ham glimrende Udmærkelser, som han afviste, ligesom alle Tilbud om en Plads i Akademiet. For at undgaa al Hyldest flygtede han ud paa Landet og kom først 1850 til Paris. Kjed af Julimonarchiet vendte han sig fra de politiske mod de sociale Spørgsmaal; hans Visesamling fra 1833 er paavirket af Socialismen. I Resten af sit Liv udgav han intet, men levede af en Livrente, som hans Forlægger, der ved ham var bleven en hovedrig Mand, gav ham. Han boede i en tarvelig Pebersvendebolig med en gammel Husholderske, æret af Nationens ypperste, i Stand til at vurdere de forskjelligste Naturer og Ven af Chateaubriand, Lamennais, Lamartine og Hugo. B. er intet Geni af første Rang. Hans Begejstring og hans Følelse gaa hverken højt eller dybt, men med sjælden Selvkritik holdt han sig bestandig inden for sin Grænse. Han besad i høj Grad sin Nations elskværdige Egenskaber, sund Forstand og letvakt Følelse, forbunden med den ejendommelige, snart bidende, snart godmodige Munterhed, som de franske kalde »l'esprit gaulois«. Lige til det sidste bevarede han sin Interesse for alt nyt i Politik og Literatur. Han havde ikke stor Tillid til Februarrevolutionen og frabad sig høflig en Plads i Nationalforsamlingen, hvor en Ovation, den eneste Gang han mødte der, generede ham meget. Man mener, at han var fornøjet med det nye Kejserdømme, men en af Kejserinden tilbudt Pension afslog han. Han døde 16 Juli 1857 og blev begravet paa Statens Bekostning. Efter hans Død udkom Digtene fra 1834—50 og hans Autobiographi.

Berār, et Landskab i Forindien i den nordl. Del af Dekan, udgjorde tidligere en egen Stat under Rajahen af Nagpur, men er nu indlemmet i Præsidentskabet Bengalen (s. d. A.).

Bērat, Stad i Tyrkiet, Albanien, 20 M. s. til ø. for Skutari, ved Fl. Ergent. Græsk Ærkebispesæde. 8,000 I.

Beraun, Stad i Østerrig, Böhmen, 3 M. s. v. for Prag, ved Floden B. 6,000 I. Bomuldsspinderi, Pottemageri, Marmor- og Stenkulsbrud.

Bērberah, Stad i Østafrika, med god Havn ved Adenbugten. Fra Oct. til Marts dreves her tidligere en meget livlig Tuskhandel mellem Somalierne og Kjøbmænd fra Arabien, Persien og Indien. B. med omliggende Landskab er 1875 bleven organiseret som ægyptisk Provins.

Berberiet kaldes i videre Betydning ofte hele Afrikas Nordkyst, v. for Ægypten, mellem Middelhavet og Sahara, i mere indskrænket Betydning derimod kun Landet v. for Syrtebugten. Indbyggerne ere, foruden Europæere: Berber, Maurer, Beduiner, Jøder, Tyrker og Negre. **Berber** er Fællesnavnet paa den af Araberne oversvømmede, muhammedaniserede chamitiske Urbefolkning i B. Hertil hørte de gamles Libyer, Garamanter, Numider (d. e. Nomader), Mauretaner og Gætuler, som ogsaa kaldtes Maxyes; fra dette sidste stammer det nuværende Navn A-mazigh eller I-moshagh (d. e. de uafhængige). Af nyere Berberstammer mærkes A-mazigh, et Nomadefolk i det nordlige Marokko, Schilluh, en agerdyrkende Stamme

i det sydlige Marokko, Kabylerne (arab. qabail, d. e. Stammer), Suawna i Tunis, Tuarikerne ell. I-moshagh i den midterste Del af det nordlige Saraha, samt Teda eller Tibbu, en med Negre blandet Stamme i det nordøstlige Sahara. — Om Landets oprindelige Beboere s. ovenfor; Phønikerne skulle allerede c. 1000 f. Chr. have anlagt Kolonier paa Afrikas Nordkyst, af hvilken Carthago siden blev saa berømt; Grækerne stiftede i det 7de Aarh. f. Chr. Kolonier i den østlige Del, af hvilke Kyrene paa Barkas Plateau, som derefter i Oldtiden kaldtes Pentapolis Cyrenaica, var den anseligste. Efter den 3dje puniske Krig traadte ogsaa Romerne ind i Rækken af Nordafrikas Nybyggere; ved Carthagos Erobring og Sejrene over de numidiske Konger Jugurtha og Juba underkastede de sig det meste af Nordafrika, som kom til at udgjøre Romerrigets mest blomstrende Provinser med ypperlig Agerdyrkning og store Stæder, om hvis Pragtbygninger endnu herlige Ruiner vidne lige til Randen af Sahara. Ved Romerrigets Deling faldt Kyrenaika til det østlige Rige, det øvrige Nordafrika til det vestlige; Christendommen udbredte sig med stor Hurtighed. Under Folkevandringen erobredes disse Lande 429 af Vandalerne; deres Rige omstyrtedes 534 af Kejser Justinians Feltherre Belisar, og de kom derpaa under det græske Kejserdømme. I det 7de Aarh. erobrede Araberne Nordafrika og lagde det under Kalifatet. Ved dettes Svækkelse opstode her flere Dynastier, som regerede mere eller mindre uafhængige af Kaliferne (jfr. **Aghlabiter, Almoravider, Almohader**), og som i Regelen kun bestode i kort Tid; siden dannede sig Barbareskstaterne Marokko, Algier, Tunis og Tripolis, og Tyrkerne udstrakte deres Herredømme over de tre sidstnævnte (s. disse A., navnl. **Algériens Hist.**).

Berberin, et gult Alkaloid, der danner Farvestoffet i Berberissens Rod og desuden forekommer i adskillige Slags Gultræ.

Berberis [rīs], Slægt af Berberisfamil., Buske fra Europas, Asiens og Amerikas tempererede Egne, af hvilke flere Arter dyrkes som Prydplanter i Haver. Almindelig B. (Berberis vulgaris), en indtil 12 F. høj Busk, hvis lange Grene bære Blade, der have Form af enkelte eller 3—5-grenede Torne; i Hjørnet af hvert tornformet Blad sidder en meget kort Gren (Dværggrenen), der bærer talrige rosetstillede, flade Blade. De smukke gule Blomster sidde i hængende Klaser; de aflange Bær ere højrøde og af syrlig Smag. Alm. B. voxer vildt i Europa og Vestasien og dyrkes almindelig i Haver. Bærrene benyttes i Lægevidenskaben og syltes ogsaa af og til i Husholdninger. Det er især den smukke gule Bast, der indeholder et meget bittert Stof (Berberin, s. d. A.), der tidligere anvendtes som Lægemiddel, men nu fortrinsvis benyttes til at farve gult med. Det faste, lysgule Ved benyttes af Drejerne. Om den paa alm. B. snyltende B.-Rusts skadelige Indflydelse paa Kornsorterne s. **Rust**.

Berbice [bīhs] ell. Ny-Amsterdam, Stad i britisk Guajana i Sydamerika, ved Floden B.s Udløb i Atlanterhavet. 5,000 I. Havn for Smaaskibe.

Berca, et Slags smaa Skibskanoner.

Berceuse, fr. [søhs], betegner i Musiken et Stykke eller en Sang af vuggende Charakter, en Vuggesang.

Berchem ell. **Berghem**, Nicol. Pieterß, hollandsk Maler, f. 1624 i Haarlem, d. 1683, uddannedes til Kunstner dels hos Faderen, dels hos de bekjendte Malere v. Goijen, Weenix o. fl. I sine Dyrebilleder, Landskaber med Kvæg, Heste og lign. glimrer han ved en fin Naturiagttagelse, forenet med virtuosmæssig Udførelse. Den kgl. Malerisamling har et Par nette Smaabilleder af ham. B. var ogsaa en fortrinlig Raderer; man har 56 Blade af ham.

Berchet, Giov. [schē], italiensk Digter, f. 1790 i Milano. Med Iver deltog han i de nationale og literære Bevægelser efter 1815 og var flittig Medarbejder af det af Silvio Pellico redigerede Blad »Il conciliatore«, Organ for den nationale Politik og den romantiske Æsthetik. Han oversatte Bürgers „Leonora" og „Der wilde Jäger" og skrev Romancecyklen »I profughi di Parga«. Her som i de senere Digte »I rimorsi« og »Matilde« udtaler han en patriotisk Pathos i en billedrig og kjæk Diction, men viser sig i det hele mere som begavet Dilettant end som Kunstner. Han overlevede sin egen Berømmelse og døde glemt 1851.

Berchtesgaden, Flække i Kgr. Bayern, 16 M. s. ø. for München, i Nærheden af den østerrigske Grænse, har vigtige Saltværker. Her og i Omegnen forfærdiges smukke udskaarne Sager af Træ, Ben og Elfenben. 2,000 I. Det herværende Slot er et yndet Sommeropholdssted for den bayerske Kongefamilie. I den for sin Naturskjønhed saa berømte Omegn ligger den smukke Königssee og det 8,700 F. høje Bjærg Watzmann.

Berckheijden ell. Berck Heijde, Job og Gerrit, hollandske Malere, to Brødre, hvoraf den ældste, som det synes, er f. 1628 ell. 1630, den yngre 1633. Den ældre var mest Landskabsmaler, den yngre vandt Navn ved fine Architekturstykker og Prospecter af Byer. De døde begge i Aaret 1693.

Bercy [si], oprindelig en Flække, senere en Forstad til Paris paa den højre Seinebred, blev 1860 indlemmet i denne Stad.

Berdera, en Landsby i Somalilandet i Afrika, ved Floden Jubas v. Bred, under 2° 20′ n. Br., er bleven bekjendt ved den berømte Rejsende Baron v. d. Deckens Mord 2 Oct. 1865.

Berditschev, Stad i Rusland, Gouv. Kijev, 22 M. v. s. v. for K. 53,000 I. (1879), hvoraf en stor Mængde Jøder. Smuk By med brede Gader og store Torve. Meget betydelig Handel, navnlig med Pelsværk og Heste.

Berdjansk, Stad i Rusland, Gouv. Taurien, ved det asovske Hav. 21,000 I. God Havn. Livlig Handel. B. er først grundlagt i det 18de Aarh. 1855 blev B. næsten ødelagt ved et Bombardement af den engelsk-franske Flaade.

Bereg-Szasz [bĕrræg sahs], Stad i Ungarn, Comitatet Bereg, ved Fl. Borsova, 38 M. ø. n. ø. for Buda-Pest. 7,000 I. Vinavl. Gode Møllesten. Her har tidligere været drevet et Guldbjærgværk.

Berending, den foreløbige Indeslutning af en Fæstning, som gaar forud for den egentlige

Belejring, og som derfor kan foretages, inden Angriberen har faaet sit Belejringsskyts og øvrige Materiel bragt til Veje og skaffet det frem til Stedet. B. har til Øjemed at hindre, at der endnu i det sidste Øjeblik skaffes Forstærkninger eller Krigsfornødenheder ind i Fæstningen.

Berengār, 2 Konger i Italien, der paa Kvindesiden vare beslægtede med Carolingerne. **B. I**, Søn af Hertug Eberhard af Friaul og Ludvig den frommes Datter Gisela, opkastede sig efter Carl d. tykkes Død 888 til Konge i Italien, men maatte under hele sin Regering kæmpe med forskjellige Medbejlere om Kronen. Først optraadte Guido af Spoleto, en Dattersøn af Ludvig den frommes Broder Pipin, imod ham, og efter hans Død 894 hans Søn Lambert, med hvem B. dog sluttede Forlig; ogsaa Carolingen, den tyske Konge Arnulf gjorde Tog til Italien og lod sig 896 krone til romersk Kejser. Efter Lamberts og Arnulfs Død (898 og 899) fik B. en ny Modstander i Ludvig af Provence, Kong Bosos Søn, som han dog 905 overvandt og blindede. 915 lod B. sig krone til Kejser af Pave Johan X, men førte siden en uheldig Krig med Kong Rudolf II af Øvre-Burgund; i sin Fortvivlelse kaldte han Ungarerne, der tidligere havde hærjet frygtelig i Norditalien, til Hjælp, men stødte derved dem, der endnu vare forblevne ham tro, fra sig og blev kort efter dræbt 924. — **B. II**, Søn af Markgrev Adalbert af Ivrea og B. I.s Datter Gisela, maatte for at undgaa Kong Hugos Forfølgelser tage sin Tilflugt til Kong Otto I i Tyskland og kom derfra tilbage til Italien med en tysk Hjælpehær. Efter Hugos Bortgang og hans Søn Kong Lothars Død, som skal være bevirket ved B. (950)!, blev denne valgt til Konge i Italien. Hans Fremfærd mod Enkedronningen Adelheid (s. d. A.) kaldte Otto til Italien; B. maatte erkjende hans Lenshøjhed, og da han gjentagne Gange gjorde Opstand, blev han til sidst 961 overvundet og afsat af Kejseren og efter at have maattet overgive sig 964 ført som Fange til Tyskland, hvor han døde i Bamberg 966. B. var en grusom Tyran og blev for en stor Del tilskyndet til sine Voldsgjerninger af sin onde Dronning Willa, der i Charakterstyrke overgik sin Ægtefælle.

Berengār af Tours, scholastisk Philosoph, f. i Begyndelsen af det 11te Aarh., blev Lærer og Kannik ved Domskolen i Tours og 1040 Archidiakon i Angers, hvis Skole han hævede til stor Berømmelse. I Modsætning til den allerede da herskende Lære om Nadverelementernes Forvandling til Christi Legeme og Blod, fremsatte B. i et Brev til sin Ven Lanfranc den Lære, at den troende kun aandelig nyder Christi Legeme og Blod, medens Brødet og Vinen i sig selv kun ere ydre Tegn. Lanfranc anklagede ham for en Synode i Rom 1050, som fordømte ham; Kong Henrik I af Frankrig, hos hvem han søgte Beskyttelse, fængslede ham, for at bemægtige sig hans Formue, og en Synode i Rom 1059 nødte ham til at tilbagekalde sin Lære; men saa snart han kom paa fri Fod, forkastede han atter med Afsky den romerske Lære, kaldte Paven ikke en Præst, men en Slagter og den romerske Kirke Satans Sæde. En Tid lang holdt Gregor VII sin beskyttende Haand over ham; men da det kejserlige Parti kaldte Gregor en berengarisk Kjætter, og B. var indiscret nok til at beraabe sig paa sine private Forhandlinger med Paven, bød denne paa en Synode i Rom 1079 B. at knæle ned og afsværge sine Vildfarelser. Bævende adlød B., og dækket ved et Beskyttelsesbrev fra Gregor vendte han tilbage til Tours, hvor han opholdt sig paa den lille Ø St. Côme i streng Askese og Bod, indtil han 1088 døde, bøjet af Alderdom og Sorg over at have fornægtet sin Overbevisning.

Berenhorst, Georg Heinr. v., uægte Søn af Fyrst Leopold af Anhalt-Dessau, f. 1733, d. 1814, tjente i den preussiske Hær under Syvaarskrigen, til sidst som Adjudant hos Frederik II, men er især bleven bekjendt ved sine Skrifter over Krigskunsten („Betrachtungen über die Kriegskunst", Leipz. 1797—99, 3 Opl. 1827).

Berenīke, et almindeligt Kvindenavn i den græske Kongefamilie i Ægypten. Saaledes hed Ptolemæos I.s Gemalinde, Moder til Ptolemæos II Philadelphos, og Ptolemæos III.s Gemalinde, som i Anledning af sin Mands Felttog imod Syrien lovede Guderne sit skjønne Hovedhaar, hvis han kom uskadt tilbage. Hendes Ønske opfyldtes; Haaret blev afskaaret og indviet i Aphrodites Tempel; men den næste Morgen var det forsvundet. Astronomen Konon udfandt i den Anledning, at det var blevet hensat i Stjærnehimlen, og eftervifte det i et lille Stjærnebillede, mellem Jomfruen, Løven, den store Bjørn og Bootes. Det blev besunget af Kallimachos i en Elegi, som Catull oversatte paa Latin. — **B.**, en jødisk Prinsesse, Datter af Herodes Agrippa, havde stor Indflydelse paa Vespasians Søn Titus, før han blev Kejser. — **B.** kaldtes efter de ægyptiske Dronninger flere Stæder i det ægyptiske Rige, navnlig i Ægypten og Kyrene. — **B.s Hovedhaar** (Coma Berenices), en lille Stjærnegruppe paa den nordlige Himmel imellem Bootes og Løven, s. ovenfor.

Berens, Herm., f. 1826 i Hamborg, d. 9 Maj 1880, kom til Stockholm 1847, blev 1849 Musikdirecteur i Örebro i Sverige og 1860 Capelmester ved Mindre teatern i Stockholm. Dygtig Pianist og Componist af Claverstykker, Sange, Ouverturer, Symphonier, Kammermusik og Operetter.

Beresford [bĕrrsførrd], en gammel engelsk Familie, hvis Stamslot af s. N. ligger i Staffordshire, og som under Jakob I nedsatte sig i Irland. **Will. Carr B.**, f. 1768, indtraadte 1785 i Hæren og deltog bl. a. i Togene mod Toulon og Corsica 1793 og i Ægypten 1799; 1800 tjente han i Irland under Opstanden, 1805 ved Indtagelsen af Caplandet, og 1806 anførte han den Hær, der skulde understøtte en Opstand i Sydamerika mod Spanien. B. indtog Buenos Ayres, men blev senere tagen til Fange af Spanierne, og først efter 6 Maaneders Forløb lykkedes det ham at flygte til England. 1808 sendtes B. til Portugal, udmærkede sig ved Coruña og organiserede derefter som Feltmarschal den portugisiske Hær. I Spidsen for denne gjorde B. god Tjeneste i Krigen med

Franskmændene 1809—14 og fulgte med Hertugen af Angoulême ved Indtoget i Bordeaux 13 Marts 1814. Efter et kort Ophold ved Hoffet i Brasilien vendte B. 1815 tilbage til Portugal og sattes igjen i Spidsen for Hæren, men var tillige Landets virkelige Styrer. B. brugte denne Magt til at fremme Englands Indflydelse og dets Overvægt i Handelsforhold, samt gav alle vigtige Poster i Hæren til engelske Officerer. Da B. desuden viste stort Overmod over for Portugiserne, besluttede Regentskabet i Lissabon at klage over ham; men B. ilede paa et privat Skib til Brasilien forud for Regentskabets Affendinge og udvirkede hos Kongen en skarp Dadel imod dette. 1817 stiftedes en Sammensværgelse for at styrte eller myrde B. og hans fornemste Hjælpere; men Planen røbedes, Hovedmændene henrettedes, og B. styrede nu med forøget Strænghed. Da Gjæringen i Folket tiltog, gik B. 1820 paa ny til Brasilien for at pleje Raad med Kongen; men i Mellemtiden brød Opstanden ud, og da B. i Oct. vendte tilbage med udstrakt Fuldmagt, nægtedes der ham Adgang til Landet. B. gik derfor til England, blev 1823 ophøjet til Viscount B. (Peer var han bleven 1814), anførte 1826 de engelske Tropper, som sendtes til Portugal, og var 1828—30 Chef for Artilleriet. B. optraadte altid i Overhuset som en ivrig Tory og stod desuden i Forbindelse med Dom Miguels Parti i Portugal, hvorfor han 1835 mistede sin Lønning som portugisisk Feltmarschal. D. 9 Jan. 1854.

Berēsina, Flod i Rusland, udspringer i den nordlige Del af Gouv. Minsk, løber mod S. S. Ø. forbi Borissov og Bobrujsk og falder fra højre Side i Dnjepr. B. er bleven historisk mærkelig ved den franske Hærs ulykkelige Overgang (i Nærheden af Borissov) paa Tilbagetoget fra Moskva 26—29 Nov. 1812. Hæren kom, heftig forfulgt og overalt omringet af Russerne, til den med Drivis dækkede Flod, blottet for alle Hjælpemidler til at komme over den. For at tilvejebringe Materialier til en Bro lod man Huse nedrive, og med usigelig Møje satte man først 400 Mand over paa Flaader, efter at en Afdeling af Rytteriet var svømmet over Floden for i Forbindelse med Artilleriet at dække Overgangen mod Fjenden, som under Tschitschagov stod paa den anden Side af Floden. 26 Nov. om Morgenen begyndte man paa Brobygningen; Pontonniererne gik i Vand indtil Brystet under 17° Kulde for at nedramme Pæle, hvorfor ogsaa de fleste af dem døde i de følgende Dage; Overgangen begyndte om Middagen og dermed Kampen. Den for Skytset og Vognene bestemte Bro blev først færdig om Eftermiddagen. I Begyndelsen fandt Overgangen Sted i temmelig Orden, men 27 Nov. om Aftenen blev Trængselen stærkere, og da Russerne 28 Nov. om Morgenen nærmede sig og beskøde Colonnerne, medens Tschitschagov samtidig angreb dem, der allerede vare komne over Floden, opstod en Uorden og Forvirring, der medførte de skrækkeligste Scener. Mennesker, Heste og Vogne dannede en tæt Masse foran Broerne, gjennem hvilken de efterfølgende med Fortvivlelsens Hast søgte at bane sig Vej; Tusender bleve knuste eller nedtraadte, og Selvopholdelsesdriften gjorde alle døve for deres Kammeraters Lidelser. De, som ikke kunde redde sig over Broerne, søgte deres Frelse paa Drivisen eller ved Svømning, men det lykkedes kun faa at naa den anden Bred. Marschal Victor, der commanderede Arrièregarden, tilbagedrev flere Gange den langt stærkere Fjende og frelste derved Hæren fra fuldstændig Undergang. Kl. 11 om Natten gik han over, og Broerne vare nu ganske fri, men et stort Antal syge og saarede, Kvinder og Børn vare ikke at bevæge til at forlade den Hvileplads, paa hvilken de i deres uhyre Udmattelse havde kastet sig ned. Da endelig Broerne 29 Nov. om Morgenen bleve stukne i Brand, eftersom intet Øjeblik mere var at spilde, styrtede de, der endnu vare tilbage, sig hen til dem, og her omkom endnu mange i Flammerne eller i Floden. Strax efter ankom Kosakkerne. De franske mistede 10,000 Fanger, næsten hele deres Artilleri og alle deres Vogne; faa Corps havde endnu en Kanon; af 70,000 Mand kom næppe 40,000 over.

Berēsna, Stad i Rusland, Gouv. Tschernigov, 5 M. ø. for T. 10,000 I.

Berēsov, Stad i Rusland, Sibirien, 90 M. n. for Tobolsk ved Sosva, 3 M. oven for dens Udløb i Ob. 2,000 I. Pelshandel. B. er bekjendt som Dolgorukis, Mentschikovs, Ostermanns og mange fleres Forvisningssted.

Berettini, Pietro, **da Cortona**, italiensk Maler, f. 1596 i Cortona, d. 1669 i Rom, udmærkede sig ved et glimrende, men noget overfladisk Talent; men ved den gode Anordning og den kjække Udførelse høre hans Billeder til de bedste af Forfaldstidens Arbejder (den store Sal i Palazzo Barberini i Rom m. m.). Han var ogsaa Bygmester i Rococostilens mest udprægede Retning.

Berettino, Cardinalernes røde Hue.

Berezōwski, A., f. 1847, deltog 1863 i den polske Opstand og bosatte sig 1865 i Paris, hvor han ernærede sig som Mechaniker. Da Alexander II af Rusland 1867 besøgte Paris, gjorde B. et Forsøg paa at dræbe ham ved et Pistolskud, da han 6 Juni sammen med Napoleon III kjørte tilbage fra en Revue. B. ramte ikke og dømtes 15 Juli til livsvarigt Strafarbejde; deporteredes til Ny Caledonien.

Berg, forhen et selvstændigt Hertugdømme, nu en Del af den preussiske Rhinprovins, et af Tysklands vigtigste Fabrikdistricter (deri Wupperdalen med Stæderne Elberfeld og Barmen). Det forekommer først i det 12te Aarh. som et Grevskab under Slægten Teisterband, der kaldte sig Grever von dem Berge. Efter at sammes Mandslinje var uddød 1219, kom Landet ved Giftermaal til Hertugerne af Limburg, og da ogsaa denne Slægt var uddød 1348, paa samme Maade til Hertugerne af Jülich, med hvilket Land B., hvis Grever 1380 havde faaet Hertugtitlen, siden den Tid delte Skæbne. Da den jülich-bergske Hertugstamme var uddød 1609, førte Husene Pfalz-Neuburg og Kurbrandenburg i Fællesskab Regeringen under den hollandske Republiks Garanti indtil 1624, da nogle indtrufne Stridigheder bevirkede en Deling, hvorved Jülich og B. kom til Pfalz-Neuburg. Dette Hus uddøde 1742, hvor-

paa disse Lande kom til den pfalziske Linje Sulzbach; 1799 tilfaldt de Hert. Maximilian Joseph af Pfalz-Zweibrücken. Imidlertid havde Protestanternes Forfølgelse i Frankrig under Ludvig XIV og Religionsstridighederne i Holland tilført B. en Mængde vindskibelige Kolonister, som bidroge meget til at hæve Industrien og Velstanden i det lille Land. 1806 blev det afstaaet til Frankrig, hvorpaa Napoleon I af B. og omliggende Districter oprettede **Storhertugdømmet B.** (300 □ M. med henved 1 Mill. I.), som han gav til sin Svoger, Joachim Murat. Da denne var bleven Konge i Neapel, maatte han 1809 overlade Storhertugdømmet til Ludv. Napoleon, Kong Ludvig af Hollands ældste Søn (Broder til Napoleon III); men inden denne var bleven myndig, blev Landet 1813 besat af de allierede, og Wienercongressen gav det 1815 til Preussen.

Berg, Carl, dansk Philolog og Skolemand, f. i Kolding 20 Jan. 1812, blev 1846 Lærer ved Metropolitanskolen i Kbhvn., 1849 Overlærer og 1864 Rector i Frederiksborg. Han har arbejdet for Undervisningen i Græsk særlig ved sin græske Formlære (1843) og sin græsk-danske Ordbog (1864) og søgt ud over den klassiske Philologi ved populære, for den lærde Skoles Elever bestemte Afhandlinger i sine Skoleprogrammer, om „Vor ABCs Historie“, „Sprogenes Udbredelse og Slægtskab“, „den asiatiske Literatur især i Fortiden“. Han er en ivrig og praktisk Talsmand for Tanken om en organisk Forbindelse mellem Folkeskolen og den lærde Skole og har gjennemført en saadan Forbindelse ved sin egen Skole.

Berg, Christen Poulsen, f. 18 Dec. 1829 i Fjaltring ved Lemvig, Gaardmandssøn, kom 1848 paa Ranum Skolelærerseminarium (under L. C. Müller) og afgik 1850 med Charakteren „udmærket duelig“. B. blev derefter Lærer ved Borgerskolen i Kolding og ægtede Datteren af en rig Gaardejer i Nærheden; han forflyttedes 1861 til Bogø, hvor han oprettede en Folkehøjskole, der senere udvikledes til Navigationsskole. 1865 valgtes B. i Kolding til Folketingsmand og er siden uafbrudt bleven gjenvalgt, i Regelen uden synderlig Modstand. B. tog virksom Del i Grundlovsforhandlingerne, men stemte til sidst for den gjennemsete Grundlov og sluttede sig derefter til „det nationale Venstre“. Han øvede ligeledes væsentlig Indflydelse paa Hærlovens Gjennemførelse 1867. Efter 1870 var B. en af „det forenede Venstres“ Ledere og dets Hovedtaler, kastede sig særlig paa Finanslovens Behandling og var 1872—77 stadig Ordfører (1882 Formand) for Finansudvalget; men tog ogsaa Del i mange andre Sagers Drøftelse og vandt stor Indflydelse ved sin overordentlige Flid og Arbejdsevne. Ikke mindre Iver udfoldede B. paa Folkemøder rundt om i Landet (især 1871) og som Udgiver af Blade („Kolding Folkeblad“ siden 1873, „Frederiksborg Amts Avis“ 1877, o. fl.). 1874 tog B. Afsked som Skolelærer, fordi han havde faaet en Irettesættelse af Undervisningsministeren som Følge af sin Indblanding i en Sag, som en anden Skolelærer havde med sine foresatte Myndigheder. Under de derefter følgende Valgkampe blev B.s politiske Virksomhed endnu mere omfattende og hans Udtalelser stærkere; i April 1877 fik han sit Parti til at nægte Finansloven, og ved sin haardnakkede Modstand i Nov. s. A. imod den midlertidige Bevilling fremkaldte han dets Deling i „det moderate“ og „det radicale Venstre“. For dette sidste har B. siden været Fører, modsatte sig 1880 de tvende Forsvarslove og gjennemførte senere „Visnepolitiken“. Fra 1 Jan. 1881 overtog han selvtredje Udgivelsen af „Morgenbladet“. I Oct. 1883 blev han Folketingets Formand.

Berg, Claus, Billedskærer fra Lübeck, af fornem Slægt, indkaldtes 1510 af Kong Hans's Drouning Christine til Odense for at udføre en Altertavle til Graabrødrekirken der, og derefter forblev han i Landet, hvor han vistnok er død efter 1532. Det smukke, i Egetræ udskaarne Alterbillede var næppe færdigt ved Dronningens Død 1521. Ved Graabrødrekirkens Nedbrydelse solgtes det 1806 ved Auction til Vor Frue Kirke i Odense, hvor det nu er opstillet.

Berg, Frederik Theodor, svensk Læge og Statistiker, f. 5 Sept. 1806 i Göteborg, studerede ved Universitetet i Lund, kaldtes 1836 til Docent i Anatomi smstds., men fik samtidig Plads som Læge ved det almindelige Garnisonshospital i Stockholm. Efter en Rejse til Udlandet 1839—41 blev B. ansat som Overlæge ved det almindelige Vaisenhus, overtog 1845 det nyoprettede kliniske Professorat i Børnesygdomme ved det carolinske Institut og blev 1849 tjenestegjørende Medicinalraad. Beskikket til Medlem af Tabelcommissionen og fra 1854 dens Secretær, havde B. Hovedandel i Forslaget til et nyt statistisk Kontor, var 1858—79 Chef for det statistiske Centralbureau og har som Repræsentant for Sverige bivaanet næsten alle de internationale statistiske Congresser. B. har udgivet en Mængde medicinske Afhandlinger, særlig vedrørende Børnesygdomme, samt deltaget i Udarbejdelsen og Udgivelsen af »Bidrag till Sveriges officiella Statistik«, »Statistisk Tidskrift« m. fl. statistiske Værker. 1879 blev han Æresdoctor i det rets- og statsvidensk. Facultet ved Kbhvns. Universitet.

Berg, Fred. Vilh., russisk General, f. 26 Maj 1790 i Lifland af en gammel Sværdridderæt, indtraadte 1812 i Hæren og deltog i Krigen indtil 1814, samt hjemvendte som Capitain. 1821 sendtes B. til Neapel for at undersøge den frie Bevægelse derstedѕ og fik 1822—24 det Hverv at ordne Forholdene blandt de orenburgske Kirgisere; han indrettede baade en god Forvaltning her og udførte vigtige Kortarbejder over disse Egne. 1825 blev B. Generalmajor og ansat ved Gesandtskabet i Constantinopel; 1828—29 var han Stabschef for den russiske Hær i Tyrkiet og ligeledes 1831 under Polens Opstand. Han forblev i denne Stilling lige til 1843 og viste stor Dygtighed baade som Officer og som Diplomat i gjentagne Underhandlinger med den preussiske og østerrigske Regering, samt ledede Optagelsen af et stort Kort over Polen. 1843 blev B. General og Generalkvartermester, sendtes 1849 til Østerrig for at træffe Aftale om den Hjælp, Rusland skulde yde imod Ungarn, og forstod at udjævne Tvistighederne mellem de to Staters Hærførere, Paskevitsch og Haynau. Til Løn blev B.

østerrigsk Grebe og overtog derefter paa ny Ledelsen af Generalstabens Kortarbejder. 1854 fik B. Anførselen i Estland og satte hurtig Reval i saa god Forsvarsstand, at Admiral Napier intet Angreb vovede; 1855 havde han det samme Hverv i Finland og afværgede ogsaa her alle Angreb, naar undtages det frugtesløse Bombardement paa Sveaborg. Efter Krigen forblev B. Statholder i Finland indtil Nov. 1861, men gjorde sig forhadt ved sin Strænghed mod alle frie Rørelser. I Marts 1863 sendtes B. til Polen som Storfyrst Constantins Medhjælper, blev i Oct. s. A. selv Statholder og udfoldede her det strængeste Undertrykkelsessystem. Til Løn blev B. 1866 Feltmarschal og Rigsraad; han døde 18 Jan. 1874.

Berg, Jens Christian, norsk Jurist og Historieforsker, f. 1775, blev Student fra Christiania Skole 1792 og var 1795—98 Amanuensis ved det kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn. Siden studerede han Lovkyndighed og blev 1808 Sorenskriver i Søndre-Jarlsberg. Her var han indtil 1814, da han blev Justitiarius i Christiania Stiftsoverret. Fra dette Embede saa vel som fra sin Stilling som Administrator ved Norges Bankafdeling i Christiania maatte han tage Afsked i Maj 1844 paa Grund af et Benbrud; han døde 1852. 1814 var han Medlem af Stortinget og bl. a. Formand for den til at redigere Grundloven af 4 Nov. nedsatte Comite. B. opholdt sig 1816—17 i Kjøbenhavn som norsk Commissær i Anledning af Opgjørelsen af Norges og Danmarks tidligere fælles Statsgjæld. 1828—35 var han Medlem af Commissionen for en ny Straffelovbog. Fædrelandshistorien fra Reformationen indtil Nutiden kjendte B. med sjælden Grundighed og i en til det yderste gaaende Detail. Hans Hukommelse var vidunderlig; ved Siden deraf besad han megen Skarpsindighed og ypperlig Combinationsevne, men savnede paa den anden Side Fremstillingsevne og var ikke altid lidenskabsløs objectiv i sine Domme. Hans omfattende literære Virksomhed er hovedsagelig spredt i Tidsskrifter og Blade og fremtraadte især i Form af Tillæg til og Bemærkninger ved andres Arbejder. De fleste af hans Samtids historiske, statistiske, juridiske og politiske Journaler og Tidender (i Norge og til Dels i Danmark) modtog Bidrag af hans Haand. Han har kun frembragt ét større Værk: „Historisk Underretning om Landværnet og om Norges staaende Hær i Almindelighed" (1830). Af stor Værdi ere hans Arbejder i Ugebladet „Budstikken", hvis Redacteur han var 1821—26, og i „Samlinger til det norske Folks og Sprogs Historie", hvilket han var med at grundlægge, og hvis Hovedudgiver han var 1833—38. Hans haandskrevne Samlinger til Norges Historie og Topographi indkjøbtes for Statens Regning dels til Rigsarchivet, dels til Universitetsbiblioteket i Christiania.

Berg, Magnus, Billedskærer, f. 1666 i Norge, vakte Opmærksomhed ved nogle i Træ udskaarne Arbejder og sendtes til Danmark for at uddannes til Maler hos P. Andersen paa Frederiksborg. Han blev dog ikke til noget betydeligt som Maler; derimod brugte han sin fra Hjemmet tilvante Kniv med stedse større Kunstfærdighed og udførte en Del skaarne Sager i Elfenben, som vel i kunstnerisk Henseende ikke hæve sig over Tidens Smag, men som ikke savne Fortjeneste fra Udførelsens Side. Adskillige af hans Arbejder saas i det nu nedlagte Kunstmuseum og bevares som Statsejendom. Han døde 1739 i Kjøbenhavn.

Bĕrgama, Stad i Lilleasien, Vilajet Brusia, 10 M. n. for Smyrna; c. 2,500 I. I Nærheden Rester af det gamle Pergamon (s. d. A.). Her fandt Humann 1878—79 de berømte „Pergameniske Sculpturer", som opbevares i Museet i Berlin.

Bergamāsca (Navnet af Byen Bergamo), en forældet italiensk Dans af livlig Charakter.

Bĕrgamo, Stad i Norditalien, 6 M. n. ø. for Milano. 40,000 I. (1881). Bispesæde. Kathedralkirke, Maleraƙademi med rige Samlinger, den prægtige Kirke Sta. Maria Maggiore med herlige Monumenter, Kirkerne San Alessandro in Colonna og den nye Benedictinerkirke, Municipalpaladset, Theatret, Kjøbmandshuset og flere højere Undervisningsanstalter. Silke-, Bomulds- og Uldmanufakturer, Jærnstøberier. Betydelig Handel; stor Messe i Slutn. af Aug. Tasso, Rubini og Donizetti vare fødte her. B. nævnes allerede i Roms ældste Tider; den blev afbrændt af Attila 452 og led senere meget i Striden mellem Guelfer og Ghibelliner. I Beg. af det 15de Aarh. gav den sig under Venezias Herredømme og delte derefter Skæbne med dette. Bergamaskerne tale en egen raa Dialekt og have Ord for at være raa og klodsede, men tillige polske; derfor bruges Benævnelsen Bergamasker om Spasmagerne i de italienske Folkekomedier.

Bergamot [mŏtt] (tyrk. beg-armudi, „Fyrstepære"), en collectiv Benævnelse for adskillige Pæresorter, hvis Særkjende er, at de sædvanlig ere flade, som oftest endog indtrykte ved Stilken. Flere bekjendte Pærer høre hertil, f. Ex. B. d'automne, B. d'a. panachée, B. Crassane, B. Espéren, B. d'été, Seigneur d'Espéren, Bezy de la Motte, Zéphirin Grégoire, Passe Crassane, Ollivier de Serres o. fl. **Bergamotolie**, den grønne, vellugtende Olje af Frugtskallen af Bergamottræet (s. **Orange-Familien**), vindes ved Presning.

Bergāra ell. Bergara, Stad i Spanien, de baskiske Provinser, 4 M. v. for Tolosa. 6,000 I. Her sluttedes 31 Aug. 1839 den Overenskomst mellem Carlisternes Fører Maroto og Generalen for Dronning Isabellas Tropper Espartero, hvorefter Don Carlos maatte forlade Spanien, og Borgerkrigen saaledes ophørte.

Bergasse [gās], Nic., fransk politisk Forfatter, f. 1750, vandt tidlig Ry som Sagfører og 1784 desuden ved et Skrift til Forsvar for Mesmers Lære om den dyriske Magnetisme. Fra 1787 blev B. især bekjendt ved at forsvare Banquieren Kornmann i en skandaløs Sag, hvori bl. a. Beaumarchais var indviklet, og skjønt han tabte den for Retten, vandt han den offentlige Mening afgjort for sig, fordi han tog Anledning deraf til at godtgjøre Nødvendigheden af en hel ny Styrelsesmaade og især af Indskrænkning i Ministrenes Vilkaarlighed. 1789 valgtes B. til Rigsstænderne, blev Medlem af

Forfatningsudvalget og udarbejdede en Betænkning om Domstolenes Ordning; men da Forsamlingens Flertal gik langt videre, end han billigede, opgav han sin Plads og skrev siden flere Skrifter imod Forsamlingens Afstemninger og især imod Assignaterne. Ludvig XVI gav 1791 B. det Hverv at udarbejde et Udkast til en Forfatning; da en Afskrift deraf og flere andre Breve fra B. til Kongen 1792 fandtes i et hemmeligt Skab i Tuilerierne, blev B. i Juli 1794 fængslet, og ikkun Robespierres Fald reddede hans Liv. B. levede nu stille lige til 1814, sysselsat med philosophiske Arbejder; da skrev han om Senatets Forfatningsudkast og blev tillige fremstillet for Kejser Alexander I, med hvem han senere førte en stadig Brevvexling. 1821 skrev B. om Nødvendigheden af at tilbagegive Emigranterne deres tabte Ejendomme, og hans Raad til Kejser Alexander medvirkede til den franske Regerings Beslutning om at gjøre Toget til Spanien 1823. 1830 blev B. Statsraad; han døde 29 Maj 1832.

Bergedorf, Stad i det hamborgske Amt B., 2 M. ø. s. ø. for Hamborg ved Floden Bille. 4,000 J. Gammelt Slot. Ølbryggeri, Skibsfart.

Bergelmer (eller Bergelme) og hans Familie, i den nordiske Mythologi de eneste af Rimthursernes Slægt, som redde sig, da Odin, Vile og Ve i Tidens Begyndelse dræbe Jætten Ymer, og den øvrige Rimthurseslægt drukner i Jætteblodet.

Bergen, Norges anden og i forrige Tid første Søhandelsstad, ligger under 60° 24′ n. Br. i den nordlige Del af det gl. Fylke Hordaland omkring en lille Bugt („B.s Baag"), paa Vestsiden af en stor, ved to dybe Fjorde begrænset Halvø, inden for en lang Række af Øer ved Nordsøen. B.s Folkemængde var i Dec. 1880 43,000 J.; dens Handelsflaade var 1882 259 Sejlskibe paa 52,136 Tons og 108 Dampskibe paa 38,029 T.; s. A. ankom til B. 664 Skibe paa 203,832 T. og afgik 618 paa 179,342 T. Værdien af B.s Indførsel 1882 var 27,960,000 Kr., dens Udførsel — væsentlig Tørfisk, Klipfisk, Sild, Tran og Rogn — 15,855,000 Kr. Af offentlige Bygninger mærkes: Mariekirken fra 12te Aarh. (restaureret) eller „Tyskekirken", fordi den i lang Tid var i Tyskernes Besiddelse og der endnu ind i vor Tid holdtes tysk Gudstjeneste, Domkirken (under Restauration), Korskirken (fra 12te Aarh.), Nykirken (fra c. 1620) og den katholske Kirke (1876); Stadsporten fra 17de Aarh., med Byens Archiv; B.s Museum, grundlagt 1824 af Stiftamtmand Christie, hvis Monument staar paa Stortorvet; St. Jørgens Hospital og Plejestiftelsen, begge for spedalske. Ejendommelige for B. ere de store Almenninger, aabne, til Dels beplantede Pladser, som skære Hovedgaderne og ere indrettede for at begrænse Ildsvaade, hvoraf Byen mange Gange har lidt. B. har et Latin- og Realgymnasium med Middelskole, en Realskole („den Tankske Skole"), er Sæde for en Biskop og en Stiftamtmand. — Allerede før B. blev anlagt, var her maaske en Skibshavn for den nærliggende Kongsgaard Alrekstad (nu Aarstad). Det var Kong Olaf Kyrre, som omtr. 1070—75 her indrettede en virkelig Kjøbstad og uddelte Grund af Kongsgaardens Jorder, samt anlagde den første Kathedralkirke, hvortil Bispestolen i det vestenfjældske flyttedes fra Selje (s. d. A.). Byens Navn var Bergvin, d. e. Bjærggræsgangen, i latinske Breve Bergæ. B. blev snart et Centrum for den vestlandske og nordlandske Fiskehandel og det sædvanligste Kongesæde i det 12te og 13de Aarh.; derfor er meget af Norges Historie i disse Aarhundreder knyttet til B., og navnlig udkæmpedes mange af Tronstridighederne i og om B.; saaledes blev Magnus den blinde fangen her 1135 og Sigurd Mund faldt i en Gadekamp 1155; 1181 led Magnus Erlingssøn Nederlaget ved Nordnæs og blev 1183 overrasket og slagen i B., og 1194 vandt Sverre Søslaget i Florevaag uden for B.; 1198 belejredes han hele Sommeren i sin Borg („Sverresborg") af Baglerne, som til sidst afbrændte Byen, og 1207 belejredes Birkebenerne her to Gange af Baglerne. De første Kroninger, Magnus's 1164, Sverres 1194, Haakon Haakonssøns 1247 og Magnus's 1261 foregik ogsaa i B., ligesom flere Rigsmøder (1164, 1194, 1223, 1263, 1271) holdtes her. — B. anlagdes først paa den østre Side af Baagen; Hovedgaden Langstræti hit evra, nu Øvregaden, gik parallel med Bryggen og blev gjennemskaaren af en Række Tværgader („Veiter"); nordvest herfor laa Christkirken (fuldendt 1170), Kongsgaarden og Apostelkirken, begge byggede af Kong Eystein Magnussøn (d. 1123). Senere byggede Kong Haakon Haakonssøn en ny Kongsgaard med den store Stenhall („Kongehallen"), og hans Søn Magnus en ny Apostelkirke, en Pragtbygning i Spidsbuestilen efter Mønster af la sainte chapelle i Paris; fra disse Kongers Tid er ogsaa det store Taarn, som nu kaldes „Walkendorfs Taarn". Af Kirker og Klostre fra denne Tid mærkes St. Olafskirke i Baagsbunden med et Franciskanerkloster (nuv. Domkirke), St. Michaels Benedictinerkloster paa Nordnæs (Munkeliv), St. Maria Nonnekloster (Nonneseter), St. Johannes Augustinerkloster (Jonskirken) og St. Mariakirke. Den vestre Side af Baagen („Stranden") blev først i 14de Aarh. fuldstændig bebygget, da det indfødte Borgerskab efterhaanden fortrængtes fra „Bryggen" af de hanseatiske Kjøbmænd, som lidt efter lidt havde faaet Indpas i 13de Aarh. og i Midten af 14de Aarh. dannede et selvstændigt Kontor med sin egen Forsamling, Oldermænd og Raad; i 15de Aarh. beherskede de ganske det vesten- og nordenfjældske Norges Handel og kom efterhaanden i Besiddelse af alle Husene ved Bryggen, som efter dem endnu bærer Navnet „Tyskebryggen"; nær knyttede til dem vare ogsaa de tyske Haandværkere, som dannede en egen Straa („de fif amten"). Til det indfødte Borgerskabs Ruin virkede ogsaa de Plyndringer, for hvilke Byen var udsat af Vitalianerne 1394, 1428 og 1429. Tyskerne optraadte i denne Tid ogsaa med stor Voldsomhed, f. Ex. 1455 mod Lensherren Olaf Nilssøn, som de indebrændte i Munkeliv. Først i 16de Aarh., da Hansestædernes Magt var lammet ved Grevefejden, begyndte Tyskernes Magt at dale; Lensherren Christoffer Walkendorf opløste de tyske Haandværkeres Organisation og tvang dem til at tage Borgerskab i Byen eller udvandre, og Erik Rosenkrands hæv-

dede Regeringens Myndighed mod Kontoret, hvis Rettigheder bleve regulerede ved Recessen i Odense 1560. Efterhaanden opblomstrede Byens eget Borgerskab, som dog optog et stærkt udenlandsk Element (Tyskere, Skotter, Danske); det concurrerede heldig med Kontoret, som efterhaanden gik over i norske Hænder. Den Bergenske Handelsstand arvede Handelen paa Nordland, og i 17de Aarh. var B. den vigtigste Handelsstad i det dansk-norske Monarchi; i det 18de Aarh. overfløjedes B. af Kjøbenhavn, men først i det 19de Aarh. af Christiania.

B.s Stift omfatter 1) Søndre-Bergenhus Amt, hvis Størrelse er 275 □ M. (15,149 □ Km.) med 119,300 J.; det deles i a) Søndhordland, b) Nordhordland og c) Hardanger og Voss Fogderier. 2) B.s By, ⅛ □ M. (9 □ Km.). 3) Nordre Bergenhus Amt, 314 □ M. (18,243 □ Km.) med 86,200 J.; det deles i to Fogderier, a) Sogn, b) Søndfjord og Nordfjord. 4) Fogderiet Søndmøre i Romsdals Amt, 93 □ M. (5,102 □ Km.) med 39,120 J. — Hele Stiftet har væsentlig samme Charakter, et Fjældland, som i de indre Dele stiger op til 6—8,000 F.s Højde og mange Steder er bedækket med evig Sne, som Folgefonnen og Justedalsbræen. Disse Fjældmasser ere gjennemfurede af smalle og steile Sprækker, der danne Dale og Fjorde eller Sunde mellem Fastlandet og Øerne. Dalene indeholde lidet dyrkelig Jord eller Skov, men fremvise storartede Naturskjønheder; Fjældmarkerne afgive om Sommeren gode Græsgange til Sæterbrug. Den vigtigste Næring giver Havet; dog er siden c. 1870 det før saa storartede Vaarsildfiske (a. søndre District om Bukn- og Bømlfjordene, b. nordre District om Kinn og Flors i Sønd- og Nordfjord) næsten ganske ophørt; derimod er Torskefiskeriet paa Bankerne uden for Søndmøre tiltaget i Betydning. I Stiftet findes ingen længere Elve; disses Rolle optages af de lange Fjorde og inde i Dalene af lange og smalle Indsøer med korte Afløb til Fjordene. De største Fjorde ere Bømlfjord, hvis indre Dele kaldes Hardangerfjord, Sognefjord med Grenene Nærøfjord og Lysterfjord, Dalsfjord og Førdefjord i Søndfjord, Nordfjord samt i Søndmøre Storfjord. Navnlig i det ydre af Hordaland findes flere store Øer, hvoraf Stordø og Tysnæsø udmærke sig ved rig Vegetation; i Regelen ere de ydre Øer temmelig træløse. I det hele udmærker B. sig i klimatisk Henseende ved den i Forhold til Breddegraden ringe Vinterkulde, samt ved høj Regnmængde, især i Bergen og Søndfjord. Af Byer findes foruden Bergen kun Flors og Aalesund; dog har ogsaa Lærdalsøren ved Sognefjorden bymæssig Bebyggelse.

Bergen, 1) Hovedstad paa den til den preuss. Prov. Pommern hørende Ø Rügen, ligger midt paa Øen. 4,000 J. 2) Flække i den preuss. Pr. Hessen-Kassel, 1 M. ø. n. ø. for Frankfurt, med 3,000 J., bekjendt af Slaget 13 April 1759 mellem Ferdinand af Brunsvig og Hertugen af Broglie, hvilken sidste sejrede. 3) **B.**, s. **Mons.**

Bergenhus, Fæstning ved Bergen, nordvest for Tyskebryggen; Stedet hed oprindelig Holmen, og her anlagdes Kongsgaarden, som i Midten af 13de Aarh. befæstedes ved en Ringmur; Kongsgaarden var i Slutningen af Middelalderen Residens for Høvedsmanden over Bergens Len. Fra Begyndelsen af 16de Aarh. blev den yderligere befæstet, især af Jørgen Hanssøn og Esge Bilde, som for dens Skyld nedrev Christkirken og Apostelkirken 1530—31. Den kaldes fra den Tid B. Til B. hører det saakaldte Walkendorfs Taarn, som oprindelig bygget i 13de Aarh. blev restaureret og udvidet af Lensherren Erik Rosenkrands (ikke Walkendorf), samt Kongehallen, der efter længe at have været brugt af de militære til Kornkammer nu er under Restauration. — **B. Len** indbefattede det nuværende Bergens Stift; det blev efter 1660 til **B. Amt**, som 1763 deltes i **Nordre og Søndre B. Amter**; 1831 blev Bergens By udskilt som eget Amt, hvis Amtmand tillige er Stiftamtmand i Bergens Stift.

Bergen op Zoom [sohm], tidligere stærk Fæstning i den holl. Prov. Nord-Brabant, ved den lille Flod Zooms Udløb i Øst-Schelde. 10,000 J. Pottemagerier, Ansjoshandel. — B. har udholdt flere Belejringer, saaledes 1588 af Spanierne under Alexander Farnese. Den indtoges 1747 af Franskmændene under Marschal Løvendal og 1795 af de samme under Pichegru. 1814 belejrede Englænderne forgjæves B.

Berger, Chr. Joh., berømt dansk Læge, f. 1724 i Wien af danske Forældre, studerede i Berlin, Strasburg og Kjøbenhavn og lagde sig navnlig med Iver efter Fødselsvidenskaben, af hvilken han senere erhvervede sig store Fortjenester, især ved at tilvejebringe og udbrede rigtigere Kundskaber om Naturens Virksomhed ved Fødselen, end man hidtil havde haft. Som Bestyrer af den 1759, hovedsagelig ved hans egne Bestræbelser, i Frederiks Hospital indrettede Fødselsstiftelse og den ligeledes nyoprettede Lærerpost som Prof. ved Universitetet i Fødselsvidenskab blev han Stifter af en hel ny Skole i denne. 1770 blev han imidlertid Livmedicus og bragtes derved i et nøje Forhold til Struensee, med hvem han faldt 1772; han slap dog med Forvisning til Aalborg, som han 1774 igjen forlod, da han blev udnævnt til Prof. i Kiel; her udrettede han dog ikke synderligt og døde 1789.

Berger, Joh. E. v., f. 1772 i Faaborg, vakte stor Opsigt ved sit Skrift „Dagens Anliggende, et Ord til Danmarks selvtænkende Mænd" (Kbh. 1794), i hvilket han optraadte som begejstret Tilhænger af Kants „Fornuftevangelium" og Beundrer af „Frankrigs politiske Gjenfødelse". Senere paavirkedes han af Schellings Philosophi, hvilken han udviklede videre (især i „Allgemeine Grundzüge der Wissenschaft", 1827) paa en Maade, der stiller ham dels som Forløber for, dels som Discipel af Hegel. B. levede en Tid som Landmand paa sit Gods i Holsten, senere som Professor i Kiel først i Astronomi, dernæst (efter Reinholds Død) i Philosophi. D. 1833.

Berger, Joh. Just v., f. 1723 i Celle, studerede Lægevidenskaben i Göttingen, blev 1752 af den ældre Bernstorff indkaldt til Danmark, 1774 kgl. Livmedicus, d. 1791; han har gjort sig fortjent af sine Bestræbelser for Koppeindpodningens Indførelse i Danmark.

Berger, Joh. Nepom., østerrigsk Politiker, f. 1816 i Mähren, blev 1841 Dr. jur. og 1844 Lærer ved det theresianske Ridderakademi i Wien. 1848 valgtes B. til den tyske Nationalforsamling i Frankfurt og hørte her til de liberale Stortyskere; han udmærkede sig særlig ved en Tale imod Welckers Forslag om at overgive Kongen af Preussen Kejserkronen. I Apr. 1849 vendte B. tilbage til Wien og blev en af Stadens første Sagførere, men skrev tillige om østerrigsk Privatret og Vexelret. 1861 valgtes B. til den nedreøsterrigske Landdag og derfra 1863 til Rigsraadets Underhus, hvor han snart glimrede som Taler og blev Ordfører for vigtige Udvalg. 30 Dec. 1867 blev B. Minister uden Portefeuille, men afgik i Jan. 1870, da han hørte til det Mindretal, som vilde gjøre Skridt for at naa en Udsoning med de slaviske Stammer. D. 9 Dec. 1870.

Berger, Ludvig, f. 1777 i Berlin, udmærket Pianist og Componist af Symphonier, Cantater, Sange, Claverstykker og værdifulde Etuder. Clementi, som 1804 kom til Berlin, underviste ham en Tid lang og tog ham med til Petersborg, hvorfra B. 1812 gik over Stockholm til London. 1814 vendte han tilbage til Berlin, hvor han døde højt anset 1839. Blandt hans talrige Elever kunne nævnes Mendelssohn, Henselt og W. Taubert.

Bergerac [schøräkk], Stad i det franske Dep. Dordogne, 6 M. s. v. for Périgueux, ved Floden Dordogne. 12,000 J. Fabrikation af Jærnvarer, Bomuldstøjer, Papir, Læder. Vinhandel.

Bergerac, Cyrano de [s. o.], fransk Forf., f. 1620, d. 1655, førte et lystigt og forvildet Ungdomsliv, fuldt af Dueller; han skal endog engang have jaget 100 Mand af en Bande, der vilde overfalde hans Venner, paa Flugt. Saaret ved Belejringen af Arras 1641 gav han sig med voldsom Energi til at studere. 1653 opførtes hans Tragedie »Agrippina«, som ved de smukke klangfulde Vers staar de klassiske franske Tragikere nær, men hvis abrupte og energiske Pathos minder om de engelske. Molière skal have hjulpet ham med Komedien »Le pédant joué« (hvoraf en Scene er gaaet over i »Les fourberies de Scapin«). Som Prosaist er B. bekjendt ved sin »Histoire comique des états et empires de la lune et du soleil«, der aabner Rækken af de satiriske Rejseromaner, som Swifts Gulliver og Holbergs Niels Klim.

Bergerat, E. [schørä], fransk Digter og Kunstkritiker, f. 1845, fik allerede 1865 sin 1 Akts Komedie »Une amie« opført paa Théâtre français. Fra den fransk-tyske Krig stammer »Le maître d'écôle et les cuirassiers de Reichshoffer«, optagen i »Poèmes de la guerre« (1871). Af hans Dramaer gjorde »Séparés de corps« (1874) Lykke paa Vaudevilletheatret. Desuden har B. skrevet adskillige Kunstkritiker, og 1877 gav han i »Théophile Gautier peintre« en Skildring af sin berømte Svigerfader.

Berger de Xivrey, Jul. [sché dø siksvrē], fransk Philolog og Historiker, f. 1801, d. 1863; han studerede Philosophi og Philologi og begyndte sin Løbebane som Forfatter med en Oversættelse af Batrachomyomachien. Siden har han skrevet »Traité de la prononciation grecque moderne« og udgivet Phædrus; men hans fleste Arbejder dreje sig om Middelalderens Literatur og Historie.

Berggreen, Andreas Peter, f. 2 Marts 1801 i Kjøbenhavn, d. smstds. 9 Nov. 1880, blev Student fra Frederiksborg Skole 1819 og studerede først Jura, men gav snart efter for sin Kjærlighed til Musiken. I sin Skoletid havde han faaet nogen Undervisning paa Fløjte og allerede forsøgt sig som Componist; men nu tog han alvorlig fat paa Musikens Theori. Naar undtages, at Weyse jævnlig gjennemsaa hans Forsøg, skylder han Selvstudium sin Uddannelse. Af hans Compositioner kan nævnes en Formælingscantate til Text af Oehlenschläger (1829), Musik til nogle af dennes Tragedier, Operaen „Billedet og Busten", en Del Sange, af hvilke „Kong Christian lægger ned sit Sværd", skreven til Regensens Jubelfest 1823, og mange Psalmemelodier. Sin største Betydning har B. ved sit utrættelige Arbejde i Skole- og Kirkesangens Tjeneste og som Samler af Folkesange. Af disse sidste har han udgivet 11 Bind, af Skolesange 13 Hæfter. Hans store Psalmeværk har siden 1853 oplevet 5 Oplag. 1838 blev han Organist ved Trinitatis Kirke, 1843 stiftede han Haandværkersangforeningen, der gav Stødet til lignende Foreningers Fremkomst rundt om i Landet, 1858 udnævntes han til Professor og Aaret efter til Sanginspecteur under Kirke- og Undervisningsministeriet. 1878 blev han Æresdoctor.

Berggylte eller **Bergsugge** (d. e. Bjærgso), (Labrus Berggylta), den største (12—18 Tommer lang) Art af de nordiske Læbefiske (Gylter), er temmelig sjælden ved de danske, men almindelig ved de norske klippefulde, tangbevoxede Kyster.

Bergh, Joh. Edvard, svensk Landskabsmaler, f. 29 Marts 1828 i Stockholm, gav sig først af med juridiske Studier, tog Hofretsexamen 1849 og gjorde i 3 Aar Tjeneste i Svea-Hofret. En Rejse til Visby 1847 havde dog allerede vækket hans Kunstsans, og ved Siden af at beskæftige sig med Juraen tog han Undervisning i Tegning. Til sidst greb han for Alvor Penslen, tilkæmpede sig Akademiets store Pris 1853 og tilbragte flere Aar paa Kunstrejser, paa hvilke han især studerede under Calame i Genf. Ved Tilbagekomsten til Stockholm blev han Medlem af Kunstakademiet, fik 1859 det Hverv at male et af de tre Malerier, som pryde Nationalmonumentet ved Utmeland over Gustav Vasa, blev 1861 Lærer og 1867 ordin. Prof. ved Kunstakademiet, fik ved Udstillingen i Paris s. A. Guldmedaille for »Utsigt i Dalarne« og »Utsigt från Bohuslän«, men blev 1874 ramt af et Slagtilfælde, som i høj Grad hemmede hans Arbejdskraft; d. 23 Sept. 1880. Med Øje for Linjernes Skjønhed forener han en mesterlig Farvebehandling; hans Arbejder gjennemstrømmes af en mild, idyllisk Poesi.

Bergh, Ludvig Rudolph Sophus, dansk Læge og Naturforsker, f. i Kjøbenhavn 15 Oct. 1824, blev 1859 Reservelæge og 1866 Overlæge ved Alm. Hospitals Afdeling for Hudsygdomme og Syphilis; han har ved Siden af sin betydelige Praxis udfoldet en stor Virksomhed som lægevidenskabelig Forfatter, særlig angaaende veneriske Sygdomme og Hudsygdomme („Bidrag til

Kundskab om Gonorrhoe hos Mandfolk", Afhandling for den medicinske Doctorgrad, 1860), og som Zoolog ydet adskillige vigtige Bidrag, navnlig til Kundskaben om de nøgne Gjællesnegle. B.s zoologiske Arbejder findes i danske og fremmede Tidsskrifter eller udgjøre Dele af større Værker om Undersøgelsesrejser i fjærne Egne (Sempers „Reisen im Archipel der Philippinen" og »Report on the Scientific Results of the exploring voyage of H. M. S. Challenger 1873—76«).

Berghaus, Heinr., f. 1797 i Kleve, en meget produktiv, men ikke meget grundig eller kritisk tysk Geograph; hans betydeligste Arbejde er „Physikalischer Atlas" (2den Udg. 1849), hvortil han senere føjede et Supplement, „Geogr. Jahrbuch". 1825—29 udgav han Tidsskriftet „Hertha", som fortsattes med „Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde" (1832—43). Af hans populære Arbejder har „Allgemeine Länder- und Völkerkunde" (6 Bd., 1837—41) vundet størst Udbredelse; ogsaa udgav han en plattysk Ordbog, „Sprachschatz der Sassen". B. var indtil 1855 Prof. ved Bygningsakademiet i Berlin; d. 17 Febr. 1884 i Stettin.

Berghem, s. Berchem.

Bergisch-Gladbach, Stad i den preussiske Rhinprovins, 2 M. ø. n. ø. for Köln. 8,000 J. Fabrikation af Strømper, Jærnvarer, Knaldhætter og Papir.

Bergius, Peter Jonas, svensk Læge og Botaniker, f. 1730 i Småland, d. 1790 i Stockholm som Prof. i Naturhistorie og Pharmaci, udgav adskillige værdifulde Arbejder, »Descriptiones plantarum ex capite bonæ spei« (1767), »Materia medica ex regno veget.« (1780) m. fl., og var som Læge meget søgt. B. var Medlem af Videnskabsakademiet, til hvilket han testamenterede sit Bibliothek samt sin ved Stockholm liggende Landejendom til botanisk Brug (»Bergianska trädgården«) tillige med en Capital til dens Vedligeholdelse.

Bergk, Wilh. Theod., tysk Philolog, f. 1812, d. 1881. Hans Udgave af Fragmenterne af de attiske Komediedigtere og af de græske Lyrikere (Poëtæ lyrici græci«), hans „Beiträge zur griechischen Monatskunde" og en stor Mængde mindre Afhandlinger, især i „Zeitschrift für Alterthumswissenschaft", som han udgav 1843—52, vise kritisk Talent og alsidig philologisk Lærdom. Paa de kurhessiske Landdage 1847—48 gjorde han sig bekjendt som liberal Stænderdeputeret; 1848 mødte han i Frankfurt som en af de 17 „Tillidsmænd".

Bergklint, Olof, svensk Digter, f. 1733, d. 1805 som Sognepræst i Gladsax i Skaane. B. var paa sin Tid en ingenlunde ubetydelig Digter og har efterladt Arbejder, som endnu fortjene at læses. Større ere dog maaske hans Fortjenester som Kritiker og Taler, og hans »Tal om Skaldekonsten« indeholder for den Tid usædvanlig sunde æsthetiske Anskuelser.

Berglax kaldes i Norge forskjellige Fiske, der fanges paa Klippegrund og afgive god og velsmagende Føde, saasom Glysen, Kulmulen (s. disse A.).

Bergljot, Haakon Jarls mandige Datter, gift med Einar Thambarskjælver, hvis Mord hun forsøgte at hævne paa Harald Haarbraade ved at lede en Opstand, som dog blev dæmpet ved Haralds listige Underhandlinger.

Bergman, Torbern Olof, svensk Naturforsker og Chemiker, f. $\frac{9}{20}$ Marts 1735 paa Katarineberg i Vestergötland, kom 17 Aar gammel til Upsala, hvor han med Iver studerede Naturvidenskaberne, i Begyndelsen fortrinsvis Entomologien, som han berigede med flere nye Opdagelser, der vakte selv Linnés Beundring, men senere mere og mere udelukkende de mathematiske og physiske Videnskaber; han blev 1758 Docent i Physik, 1760 Adjunct i Mathematik og offentliggjorde nu flere Afhandlinger om Regnbuen, om Nordlysene, om adskillige elektriske Forsøg m. m., inden han 1766 udgav »Physisk Beskrifning öfver Jordklotet« (2det Opl. 1773—74), der gav ham Plads mellem Samtidens ypperste naturkyndige. Efter at have udgivet en Afhandling »De confectione Aluminis« udnævntes B. 1767 til Prof. i Chemi, af hvilken Videnskabs videre Udvikling han har indlagt sig stor Fortjeneste. Ved sine Undersøgelser og Bestemmelser af adskillige mineralske Vandes og uorganiske Legemers Sammensætning lagde B. Grunden til den analytiske uorganiske Chemi, men vandt sin største Berømmelse ved Theorien om Valgslægtskabet. Kaldet til Berlin af Frederik II 1776, foretrak B. at blive i Fædrelandet, hvor han døde 8 Juli 1784 under et Besøg ved Medevi Sundhedsbrønd. Selv havde B. begyndt at udgive en Samling af sine »Opuscula physica et chemica«, der først afsluttedes efter hans Død (6 Bd., 1779—90).

Bergnæb, norsk, (Labrus rupestris), ogsaa kaldet Søkaruſſe, en ved de nordiske Kyster ikke sjælden, 4—6 T. lang Læbefisk.

Bergslag kaldes i Sverige et District, hvis Hovednæringsvej er Bjærgværksdrift, og der som Følge deraf har visse Privilegier. Blandt disse Districter ere et Sølv-B. Sala og et Kobber-B. Falun.

Bergslien, Brynjulf, norsk Billedhugger, f. paa Voss 11 Nov. 1830, Søn af en fattig Husmand, tilhører paa mødrene Side en Slægt, der har været bekjendt i sin Bygd for Dygtighed og Kunstfærdighed (saaledes var hans Morbroder Odd Gjelle en flersidig begavet Mand, der paa egen Haand uddannede sig til Astronom, Mathematiker og Stempelskærer). Efter at have været i Lære hos en Instrumentmager i Bergen, kom B. 1848 til den bekjendte Guldsmed Tostrups Værksted i Christiania og blev 1853 Elev af Conradsen i Kjøbenhavn, ligesom han besøgte Akademiet der. I Berlin arbejdede han en Tid under Lootze. Men snart forlod han Medailleurskolen for at uddanne sig til Billedhugger og arbejdede nu først under Jerichau 1854—58, derefter under H. W. Bissen, der overdrog ham Udførelsen i Marmor af flere af Thorvaldsens Arbejder (bl. a. „Haabet" og „Jason"). Siden 1861 har B. boet i Christiania med Undtagelse af Aaret 1864—65, som han tilbragte i Rom. Kæmpende med trange Kaar sejrede han endelig 1868 i Concurrencen om Carl Johans-Monnumentet, en Rytterstatue, der afsløredes paa Slotspladsen i Christiania 1875. Nærmest i Erkjendelse af den Dygtighed, han her havde lagt for Dagen, overdroges Udførelsen af Henrik Wergelands Statue

ham; den afsløredes 17 Maj 1881, men taaler ikke Sammenligning med det tidligere Arbejde. Ogsaa adskillige Buster af fremragende Nordmænd har B. udført, saaledes af Lyder Sagen og Hans Holmboe, Ueland, Schweigaard og Dunker. — Hans Broder, **Knut B.**, f. paa Voss 15 Maj 1827, lod sig 10 Aar gammel hverve til Soldat, men under hans Ophold i Bergen blev man opmærksom paa hans Talent, og 1849 blev han sat i Stand til at rejse udenlands. Han begav sig først til Antwerpen og derfra 1852 til Düsseldorf, hvor han forblev til 1869, da han bosatte sig i Christiania. Foruden talrige Portræter og Genrebilleder, navnlig de prægtige „Skiløbere", har B. udført flere Historiemalerier, f. Ex. „Birkebenerne føre den lille Haakon Kongesøn til Nidaros over Fjældene" og „Kong Sverre i Snestorm paa Vossefjældene", samt „Oscar II.s Kroning i Throndhjems Domkirke 1873", der nu hænger paa Christiania Slot. Efter Eckersbergs Død har B. — nogle Aar i Forening med Morten Müller — fortsat Eckersbergs Malerskole i Christiania.

Bergsøe, Adolf Frederik, f. 1806, tog 1829 juridisk Embedsexamen og vandt 1836 den af Videnskabernes Selskab udsatte Pris for en Skildring af Grev Chr. Reventlovs Embedsvirksomhed (2 Bd., Kbh. 1837), hvorefter han paa en fleraarig Udenlandsrejse fortsatte sine statsøkonomiske Studier; holdt 1840—45 i Følge speciel kgl. Tilladelse Forelæsninger ved Universitetet over Statsøkonomi, i hvilket Fag han 1845 udnævntes til Lector, 1848 til Prof. Udgav 1844—53 „Den danske Stats Statistik" (4 Bd.) og blev 1850 Chef for statistisk Bureau. D. 1854. — Hans Brodersøn, **Jørgen Vilhelm B.**, f. i Kbhvn. 8 Febr. 1835, dimitteredes 1854 fra Borgerdydskolen paa Christianshavn og fulgte som Student med Liv og Energi de Interesser for Naturvidenskab og Skjønliteratur, der alt havde besjælet ham i Skolen. 1860 tog han Magisterconferens i Naturhistorie med Zoologi som Hovedfag, men kun et Par Aar efter truede en farlig Øjenbetændelse, der i Løbet af nogle Dage røvede ham Synet af det ene Øje, med at lukke ham ude fra fortsat videnskabeligt Arbejde. Under et Recreationsophold i Italien, særlig i Rom og paa Ischia, skrev han de fleste af de Digte, som senere udkom under Titlen „I Ny og Næ", og lagde Planen til en større Roman. Krigsaaret 1864 betog imidlertid ham Lysten til og Publikum Sansen for æsthetisk Produktion, og han begyndte da at bearbejde det store videnskabelige Materiale, han havde indsamlet i Italien, tog Doctorgraden (»Philichthys Xiphiae«), skrev en Afhandling om den italienske Tarantel og foretog en Række udtømmende mikroskopiske Undersøgelser af de mange fra Sabinerbjærgene og Sicilien hjembragte Billearter som Grundlag for et større deskriptivt Arbejde. Men disse Studier stillede for store Krav til hans forud svækkede Synsorganer; i et Aar var han næsten blind og lige saa længe fængslet til Sygelejet af en tilsyneladende haabløs rheumatisk Lamhed. Under disse haarde Hjemsøgelser viste imidlertid Aanden sin Kraft ved atter at sysle med Planen til den før omtalte Roman; i de ensomme Timer formede Stoffet sig med stedse større og større Klarhed, den omfattende og indviklede Handling holdtes godt sammen af den styrende Tanke, og da det voluminøse, paa Sengen dicterede Arbejde, Romanen eller Romancyklen „Fra Piazza del Popolo" kom ud, vandt det stort og varigt Bifald ved Fortællemaadens Friskhed og Fart, ved de fint givne Naturskildringer fra Danmark og Italien og fremfor alt ved den Phantasiens Fynd, hvormed Læseren blev reven med ind i den trods al realistisk Skildring ofte helt æventyrlige Begivenhedsrække; en vis Forundring over en den Gang endnu libet kjendt dristig Benyttelse af den levende Model bidrog yderligere sit til at gjøre dette B.s Debutarbejde læst og omtalt. Sin næste Roman, „Fra den gamle Fabrik", med Minder fra Barndomshjemmet, den kgl. Porcelænsfabrik, skrev B. under næsten uforandret triste Forhold i Rom, hvortil han var tyet ned for at søge Lindring i ædle og adspredende Indtryk; Digtsamlingen „Hjemve" udtaler i smukke, formfuldendte Vers mange af hans Stemninger fra denne Tid, ligesom B. ogsaa senere har øst af sine italienske Erindringer som Æmner for nye Digtninger („I Sabinerbjærgene", „Italienske Noveller" og det store Billedværk „Rom under Pius den Niende"). Hjemlige Motiver har han benyttet i „Bruden fra Rørvig", „Hvem var han?", „Gjengangerfortællinger" og mange mindre Fortællinger, der tilsammen ved deres phantasifulde Composition, velberegnede Virkninger og gode, naturlige Sprogform, som ikke kjender til Efterligning eller Maner, have stillet B. paa en fremtrædende Plads blandt den yngre Generation af danske Forfattere. I det populært naturvidenskabelige Værk „Fra Mark og Skov" har han sammenarbejdet og videre udført adskillige tidligere anstillede Studier af Insekternes Liv.

Bergues [bergk], Stad i det franske Dep. Nord, 1 M. s. ø. for Dunkerque. 5,000 I. B. staar ved en Kanal i Forbindelse med Havet. Livlig Industri og Handel, især med Korn. B. er mærkelig ved de store Vandbygningsarbejder, som ere foretagne for at tørlægge den morადsige Omegn.

Bergzabern, Stad i den bayerske Provins Pfalz, 5 M. s. v. for Speier, ved Foden af Vogeserne. 2,000 I. Vinavl.

Berhampur [berræmpuhr], 1) Stad i Forindien, Prov. Bengalen, 20 M. n. for Calcutta, ved en Arm af Gangesfloden, med storartede Caserner. 27,000 I. 2) Stad i Centralprovinserne i Forindien, ved Floden Tapti, 60 M. n. ø. for Bombay. 30,000 I. Mærkeligt gammelt Slot. Silkevæverier. Levende Handel.

Bering, Vitus, f. 1617 i Viborg, blev 1635 Student fra sin Fødebys Skole, rejste 1639 udenlands og blev efter sin Hjemkomst 1650 den første Prof. poëseos ved Kjøbenhavns Universitet, men gik endnu s. A. til Sorø som Professor i Historie og kgl. Historiograph. 1652 forlod han Sorø og drog over til Skaane for paa Tage Thotts Gaard Skabersø at arbejde i Ro paa Danmarks Historie; men efter Skaanes endelige Afstaaelse til Sverige vendte han tilbage til Kjøbenhavn 1660, blev Assessor i Kammercollegiet og Højesteret og døde 1675.

Han var i sin Tid en berømt latinsk Poet og gjorde som saadan Lykke baade ude og hjemme; hans historiske Skrifter, »Obsidio Hafniensis« (1676) og »Florus Danicus«, 1698 (en Danmarks Hist. fra Dan til Christoffer af Bayern), bleve først udgivne efter hans Død; de udmærke sig ved deres pyntelige Sprog. Under Navnet Orosius Annilo udgav han en »Dissertatio de bello Dano-Anglico«. — **Vitus B.**, Søn af den foregaaendes Broderdatter, f. c. 1680 i Horsens, traadte 1704 i russisk Tjeneste og udmærkede sig som dygtig og uforfærdet Sømand i Krigen mod Carl XII. Efter at Freden var sluttet, overdrog Regeringen ham 1725 at lede en Opdagelsesrejse til Kamtschatka, men først i Sommeren 1728 stak han i Søen for at styre mod N. langs Østkysten af Kamtschatka. Det var paa dette Tog, at B., uden dog at have set Kysten af Amerika og uden at have anet, hvor nær han i Virkeligheden havde været den, sejlede gjennem Strædet mellem Asiens Nordostspids og Amerikas Nordvestpynt, der senere har faaet Navn efter ham. 13 Aar senere tiltraadte han en ny Opdagelsesrejse i de samme Egne og stak 29 Maj 1741 i Søen fra Avatschabugten (Peterpaulshavn) med to Skibe. Taagen skilte imidlertid snart de to Fartøjer fra hinanden, men B. fortsatte dog Sejladsen og naaede 18 Juli en skovbevoxet, klippefuld Kyst, efter al Sandsynlighed Montaguesøen i Prinsen af Wales's Sund. Storme tvang snart B. til at vende om. Paa Hjemvejen opdagede han Schumaginøerne og fik Andreanovsgruppen af Aleuterne i Sigte, men strandede 5 Nov. paa en øde Ø, der efter ham siden kaldtes Beringsø, og døde her af Skjørbug 8 Dec. 1741. Russerne have rejst ham et Mindesmærke af Jærn i Peterpaulshavn.

Beringshavet, den Del af det store Ocean, der ligger n. for Aleuternes Række. Asiens og Amerikas Kyster nærme sig hinanden stærkt mod N., saaledes at **B.-Strædet**, der fører ud i det nordlige Ishav, paa det snævreste Sted kun er 12 M. bredt mellem Østcap i Asien og Prinsen af Wales's Cap i Amerika. Strædet kaldes ogsaa undertiden Cooks-Str. — **B.-Øen**, Ø i den sydlige Del af B.-Havet, ud for Kamtschatkas Kyst (s. **Aleuterne**).

Beringskjold, Magnus, egtl. **Bering**, f. 1721 i Randers, var i sin Ungdom Kjøbmand og bekjendt som dristig Smugler, var i den danske Regerings Sold for at paavirke den russiske Storfyrste Carl Peter Ulriks (senere Kejser Peter III.s) Omgivelser, blev 1758 adlet af Kejser Frants I under Navnet B. og skal have lagt Grunden til sin Lykke i Hjemmet ved som sit eget Ilbud at overbringe Efterretningen om Peter III.s Mord 1762. Han blev Generalkrigscommissær og Kammerherre og samlede sig efterhaanden store Godser: Nygaard (fra hans Tid kaldet Marienborg) paa Møen, Sparresholm og Rønnebæksholm ved Næstved, hvor han gjorde sig berygtet som haardhjærtet Bondeplager og i det hele ved sin voldsomme og lovløse Færd; men han er især bleven bekjendt som en af Hoveddeltagerne i Statsomvæltningen 1772, der styrtede Struensee og fjærnede Dronning Caroline Mathilde. Han blev dog ikke benyttet under den nye Regering af Guldberg, der ikke vilde være en saa slet Person bekjendt, og opholdt sig derefter mest paa sine Godser, indtil han efter Angivelse af sin yngste Søn og dennes Hustru paa Mistanke om et Complot mod Regeringen blev fængslet paa Rønnebæksholm 1781, berøvet sine Titler og 1785 ført som Fange til Bergenhus. Fra 1796 fik han Tilladelse til at leve i Stavanger under Opsigt af Amtmanden og Byfogden, og her døde han 1804. Hans to Sønner vilde ikke bære hans Navn, men erhvervede kgl. Tilladelse til at antage Navnet Bedelsparre; Slægten er nu uddød.

Bériot, Charl. Aug. de [öh], udmærket Violinvirtuos, f. 1802 i Löwen, d. 1870 i Brøssel, kom 1821 til Paris for at fuldende sin Uddannelse under Baillot og optraadte derpaa med overordentligt Bifald i Paris og London. Kong Vilhelm I af Nederlandene udnævnte ham til Kammervirtuos med 2000 Gylden aarlig. Men da han mistede denne Stilling ved Revolutionen 1830, gik han atter paa Kunstrejser sammen med den berømte Sangerinde Malibrán-Garcia, der var skilt fra sin Mand, og hvem B. efter dennes Død ægtede. 1842 efterfulgte B. Baillot ved Conservatoriet i Paris, men Aaret efter kaldtes han som første Violinlærer til Brøssel og virkede som saadan til 1855, da han blev blind. Af hans mange Elever kunne nævnes Prume og Vieuxtemps. En halv Snes Violinconcerter og en Mængde andre Violincompositioner foruden værdifulde Studier og Etuder for Violin ere endnu meget søgte.

Bérislav, Stad i det russiske Gouv. Cherson, ved Dnjepr, 10 M. ø. n. ø. for C. 8,000 I. I Omegnen leve mange tyske Kolonister.

Berja, Stad i Spanien, Granada, 5 M. v. for Almeria. 16,000 I. Linned- og Silkemanufakturer. Oljemøller. Omegnen frembringer megen Vin.

Berkan, fast lærredsvævet Tøj, oftest af tvundet Kamuldsgarn, sjældnere af Kamelgarn, Silke eller Halvsilke.

Berkeley, George [börrkli], engelsk Philosoph, f. 1684 i Kilcrin i Irland, studerede i Dublin og blev 1721 Hofpræst hos Statholderen i Irland, Hertugen af Grafton. B.s Forslag om at oprette en Læreanstalt paa Bermudasøerne for at omvende de vilde i Nordamerika fandt i Begyndelsen stor Tilslutning, hvorfor B. 1728 nedlagde sit Embede og rejste til Rhode-Island; men Foretagendet mislykkedes, og B. mistede en Del af sin Formue. Senere udnævntes han til Biskop af Cloyne; han døde 1753 i Oxford. Sine philosophiske Anskuelser udviklede han i Skrifterne »Treatise on the principles of human knowledge« (Lond. 1710), »Three dialogues between Hylas and Philonous« (Lond. 1713) og »Alciphron or the minute philosopher« (Lond. 1732). B. udviklede paa consequent idealistisk Maade en af de Consequenser, som indeholdtes i Lockes Sensualisme. B. er enig med Locke deri, at Bevidsthedens Indhold stammer fra Sanseindtryk, men han nægter Berettigelsen til fra Sanseindtrykkene at slutte til Realiteten af en objectiv materiel Omverden. Hvad vi i Sansningen iagttage, er ikke andet end vore egne Tilstande; de Egenskaber, vi tillægge Tingene, ere i Virkeligheden kun Fornemmelser

i vor egen Sjæl. Hvad vi kalde „Materie", er kun en uklar Abstraction, thi alt hvad vi kunne udsige om den, have vi fra vore Sansefornemmelser. „Naturen" er kun den faste Sammenhæng mellem vore Jagttagelser og Forestillinger. Nu maa der imidlertid være en Aarsag til, at vi modtage Sanseindtryk, og denne Aarsag er en almægtig Aand; at Jagttagelserne opstaa uafhængig af vor Vilje, ja endog gaa ud over det, vi ere i Stand til at realisere ved vor egen Reflexion, viser hen til en fuldkommen Aand, der gjennem Fornemmelser og Indtryk lader de endelige Aander meddele sig til hverandre. I Psychologien har B. stor Betydning dels ved sin Kritik af den gamle Abstractionstheori, dels ved sin (i »Theory of Vision« 1709 opstillede) Lære om Rumopfattelsens Opstaaen ved en psychologisk Proces efter Forestillingsassociationens Love.

Berkeley, M. F. Fitz-Hardinge [s. o.], f. 1788, indtraadte 1802 i den engelsk Flaade og udmærkede sig med Kanonbaadene i Kampen ved Torres Vedras 1810, deltog 1840 i Bombardementet paa St. Jean d'Acre, blev 1854 Contre- og 1857 Viceadmiral. 1832 valgtes B. til Medlem af Underhuset, og 1841—57 var han stadig Medlem; gjentagne Gange i det samme Tidsrum var han under liberale Ministerier Admiralitetslord, og 1861 blev han ophøiet til Peer som Lord Fitz-Hardinge. D. 1867. — Hans yngre Broder, **Francis Henry B.,** f. 1794, Medlem af Underhuset siden 1837, indbragte i en lang Aarrække i hver Samling Forslag om hemmelig Afstemning. D. 1870.

Berkhampstead [börrkhemstedd] eller **Hampstead,** Stad i England, Hertford-Shire, 5 M. v. for Hertford. 7,000 J. En Gang Kongerne af Mercias Residens.

Berkovetz, det russiske Skippund, lig 327,61 danske Pund. Det udgjør 10 Pud eller 400 russ. Pund.

Berkovitza, Stad i Fyrstend. Bulgarien, 9 M. n. for Sofia. 5,000 J. Sølvbjærgværk.

Berks, Shire i Syd-England, mod N. og Ø. begrænset af Themsen. 33 □ M. med 218,000 J. (1881). B. gjennemskæres af en Række Kridtbakker, der naa indtil 900 F.s Højde. Landbrug er Hovederhverv, Kvæg- og Svineavlen betydelig. Tidligere var her vigtige Uldmanufakturer, men denne Industri er næsten ophørt. Hovedstad Reading.

Berlat, Stad i Konger. Rumænien, 14 M. s. for Jassy, ved Floden B. 30,000 J. Vigtig Kornhandel. B. var i Middelalderen en betydelig Fristad.

Berleburg, Stad i den preuss. Prov. Westfalen, 16 M. s. ø. for Münster. 2,000 J. Fyrsten af Wittgenstein har her et smukt Slot.

Berleburgerbibelen, ... i B. 1726—42 udkommen, ved flere unævnte Mænd forfattet Oversættelse af det gamle og nye Test. med Indledninger og Forklaringer (8 Foliobind). Oversættelsen er pedantisk ordret; Forklaringen gaar i en mystisk Retning og hviler paa Principet om en tredobbelt Mening (bogstavelig, moralsk, typisk) af Skriftordet. Den fremkaldte en Del Opposition fra de orthodoxes Side.

Berlengas, en Gruppe af smaa Klippeøer i Atlanterhavet, 2 M. fra Kysten af den portug. Prov. Estremadura, v. n. v. for Cap Carvoeiro.

Berlepsch, August v., Friherre til Seebach i Thüringen, f. 1815, d. 1877, har tillige med Dzierson virket særdeles meget for Biavlens Forbedring. Hans Hovedværk er „Die Biene und die Bienenzucht", 1860, senere i nye Udg.

Berlichingen, Götz ell. Gottfr. v., „med Jærnhaanden", en tapper Ridder, der tillige med Ulr. v. Hutten og Frants v. Sickingen kan betragtes som Repræsentant for det tyske Riddervæsen, da det paa Reformationstiden nærmede sig sin Undergang. Hans Liv giver et Billede af Lensvæsenets Kamp mod en regelmæssig Samfundsordens Fremskridt. Han var født 1480 paa sin Families Stamslot Jagsthausen i Württemberg, tog Krigstjeneste hos forskjellige Fyrster og mistede ved Belejringen af Landshut sin højre Haand, der blev erstattet ved en kunstig Jærnhaand, som endnu opbevares i Jagsthausen. Den af Kejser Maximilian I paa Rigsdagen i Worms 1495 proclamerede „evige Landefred" formaaede ikke strax at undertrykke Fejderne mellem de tyske Fyrster, som ikke kunde finde sig i at skulle lade deres Tvistigheder paadømme af andre, medens de før plejede at udfægte dem med Sværdet i Haanden, og Götz hørte til dem, hvem sligt trykkede haardest. Som Hert. Ulrik af Württembergs Vaabenfælle mod det schwabiske Forbund kom han 1522 i Fangenskab og maatte løskjøbe sig med en stor Pengesum; i Bondekrigen 1525 blev han tvungen af Bønderne til at være deres Anfører, men blev fangen og maatte give sit Ridderord paa ikke mere at forstyrre Landefreden. Efter endnu at have gjort nogle Felttog med i Ungarn og Frankrig døde han i ufrivillig Ro 23 Juli 1562. Han har selv beskrevet sit Livs Historie og deri givet en træffende Skildring af den Tids Sæder og sociale Tilstand overhovedet. Af denne hans Autobiographi tog Goethe Stoffet til sit bekjendte Ridderdrama „Götz v. B.".

Berlin, Hoved- og Residensstaden i det tyske Kejserdømme og i Kongeriget Preussen, ligger i Provinsen Brandenburg, paa en sandet Slette ved begge Sider af Floden Spree, kun 100 F. over Østersøen, under 52° 31' n. Br. og 30° 3' 30" ø. L. Her samles den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag, og her findes, paa den tyske Højesteret (i Leipzig) og Generaldecisoratet (i Potsdam) nær, alle Kejserdømmets og Kongerigets Centralmyndigheder. Fra April 1881 er B. udsondret fra Provinsen Brandenburg og udgjør et selvstændigt administrativt District (1,07 □ M.). B. er en af Europas mest regelmæssig byggede Stæder, staar i Indbyggertal kun tilbage for Paris og London og tæller nu 1,204,000 J. (1883) mod 825,000 (1871), 548,000 (1861), 311,000 (1840), 119,000 (1763). Indtil 1868 var B. omgivet med en 2 M. lang og 16 F. høj Mur med 19 Porte; men den raske Fremvæxt gjorde det umuligt at holde Byen inden for saa snævre Grænser. Med Hensyn til Religionsforholdene er over 7 pCt. Katholiker, næsten 5 pCt. Jøder, og navnlig disse tvende Religioner have i det sidste Aarti faaet stærk Tilgang; Hovedmassen af Befolkningen hører dog til den evangeliske Kirke, og

B. er delt i 29 Sogne med kun 58 Kirker; kun 1½ pCt. af Befolkningen søger Kirkerne, 6—8 pCt. af Børnene blive ikke døbte, og kun mellem en Femte- og en Sjettedel af Begravelserne ere kirkelige. Sædeligheden staar paa et temmelig lavt Trin, og Forbrydelserne ere i Tiltagende. B. tæller omtrent 20,000 Huse; 1 Oct. 1879 vare 18,000 brandforsikrede til Værdi af 1,520 Mill. Kr. B. har 600 Gader, 46 offentlige Pladser og 87 Broer over Spree og de forskjellige Kanaler. Personfærdselen besørges af 5,000 Drosker, faste Omnibus- og Sporvognslinjer, smaa Dampbaade paa Spree, den 1882 fuldendte Stadbane, som med en Længde af 1½ M. fører tværs gjennem Byen til Charlottenburg, og Ringbanen (Forbindelsesbanen) uden om hele B. Efter Nedlæggelsen af Bymuren er kun Brandenburgporten af Betydning; den er opført i Slutn. af forrige Aarh., er en Efterligning af Athens Propylæer og bærer en 20 F. høj Victoria kjørende et Firspand, som 1807 førtes til Paris, men efter Napoleon I.s Fald atter bragtes tilbage paa sin Plads. De smukkeste Gader ere den 84 Al. brede og 1,600 Al. lange „Unter den Linden“, som fører fra Brandenburgporten til det kongelige Slot og er beplantet med Lindetræer, den henimod 1 M. lange Friedrichsstraße, Wilhelms-, Charlotten-, Markgrafen-, Leipziger- og Königsstraße, samt de nye, prægtige Gadepartier ved Thiergarten. Blandt de offentlige Pladser maa fremhæves Slotspladsen, Schillerspladsen med Schillers Mindesmærke, Operapladsen med Statuer af Generalerne fra Frihedskrigen, den ottekantede Leipzigerplads, Wilhelmspladsen med Bronzestatuer af Syvaarskrigens Feltherrer, Dönhofspladsen med Mindesmærke for Friherre v. Stein, den runde Belle-Allianceplads med den 60 F. høje Fredssøjle, Pariserpladsen ved Brandenburgporten og uden for samme Kongepladsen med Sejerssøjlen for Preussens tre sidste Krige. B. er rigt smykket med offentlige Mindesmærker; foruden de alt nævnte mærkes den store Kurfyrstes, Frederik d. stores og Frederik Vilhelm III.s Rytterstatuer samt Mindesmærket paa Kreuzberg for de 1813—15 faldne Krigere. De mærkeligste offentlige Bygninger ere: det kejserlige Slot, i Hovedsagen opført i Begyndelsen af det 18de Aarh. (enkelte Partier ere dog fra 1450), med et Billedgalleri, flere smukke Marmor- og Bronzegrupper og det nye prægtige Slotscapel; Kejserens Palais, opført af Frederik Vilhelm III; Kronprinsens Palais, opført af den store Kurfyrste, men i den senere Tid ombygget, samt flere andre Palaier, tilhørende Prinser af Kongehuset; det i Rococostil opførte Tøjhus med rige Samlinger af Vaaben og Trophæer; Hovedvagten; Universitetet, oprindelig et af Frederik d. store for hans Broder Henrik opført Palais; det kongelige Bibliothek, opført 1780, med 900,000 Bd. og 15,000 Manuskripter; det kgl. Akademi for Kunst og Videnskaber; det gamle og nye Museum samt Nationalgalleriet, med store Samlinger af Antiker, Sculpturer og Malerier, ægyptiske, nordiske og fædrelandshistoriske Oldsager, ethnographisk Museum, Mønt- og Kobberstiksamling samt Kaulbachs berømte Vægmalerier; Bygningsakademiet, Krigsakademiet, Udenrigsministeriets og Rigskanslerens Palaier, Rigsbanken, Børsen, Posthuset og Raadhuset. Ogsaa af Privatbygninger findes mange, der udmærke sig ved Pragt og Smag. Af Kirkerne ere de mærkeligste: Klosterkirken, Nikolajkirken, som er Stadens ældste Kirke, Mariakirken med et 287 F. højt Taarn, den nye og den franske Kirke, Domkirken, opført af Frederik d. store, med Kongegravene, Peterskirken (med et 306 F. højt Taarn), Zions- og Bartholomæuskirken, alle tre nye og opførte i gotisk Stil, den i romansk Stil opførte Marcuskirke, de katholske Hedvigs- og Michaeliskirker; ogsaa den nye, i maurisk Stil opførte Synagoge fortjener stor Opmærksomhed. Af de talrige Hospitaler ere de betydeligste det saakaldte »Charité«, Stadssygehuset, bestaaende af 14 Pavilloner til 600 syge, og Plejeanstalten Bethanien med et Diakonissehus. B. har et 1810 stiftet Universitet, det mest besøgte i Tyskland, med rige videnskabelige Samlinger, en storartet botanisk Have, et fortrinligt Observatorium og chemisk Laboratorium, et anatomisk, zoologisk og mineralogisk Museum, en pharmakologisk Samling osv.; et Akademi for Kunst og Videnskaber, stiftet 1699; talrige andre højere Læreanstalter som Bygnings-, Bjærgværks- og Industriakademier, Krigsakademiet, Dyrlægeskolen, Landbohøjskolen, Højskolen for den jødiske Videnskab og Akademiet for moderne Philologi, det storartede tyske Industrimuseum (Gewerbemuseum) med meget besøgte Undervisningsskoler, talrige videnskabelige, kunstneriske og techniske Selskaber, Døvstumme- og Blindeinstituter osv. B. har fremdeles 10 Gymnasier og 9 højere Realskoler med over 10,000 Elever, 4 offentlige højere Døtreskoler og Victorialyceet, et Slags kvindeligt Universitet. Den egentlige Elementarundervisning meddeles uden Betaling af 85 vel udstyrede Sogneskoler foruden talrige private Instituter. Ved Paaske 1881 var der 125,000 skolesøgende Børn, hvoraf over 100,000 i de offentlige Skoler; alle særlige Indtægter fraregnede koster Skolevæsenet aarlig Staden c. 4 Mill. Kr. B. har 2 kongel. og 23 private Theatre. De tvende kongel., som staa under Ledelse af en Generalintendant for de kongel. Skuespil, ere Operahuset, gjenopført efter Branden 1843, og Skuespilhuset, prægtig gjenopført af Schinkel efter Branden 1817; det første er især bestemt for den store Opera og Pragtballetten, det sidste for Syngespil og Dramaer. Af de private Theatre kunne mærkes „Das Deutsche Theater“ for Skuespil og Lystspil, Wallnertheatret for Operetter og locale Farcer, det prægtige Victoriatheater for Feerier og Udstyrsstykker. Af andre Fornøjelsesanstalter mærkes Krolls Etablissement, den zoologiske Have, der i Righoldighed, Smag og Pragt maaske er den største paa Continentet, samt det prægtige Aquarium. Her kan ogsaa mærkes den næsten 400 d. Tdr. Land store Thiergarten uden for Brandenburgporten med smukke Alleer, Træplantninger, Græsplainer, Blomsterpartier, flere Mindesmærker og adskillige Forlystelsesanstalter. B. er en af de største Industristæder; særlig fremhæves Maskinværk-

steberne (180 Fabriker), Jærnstøberierne, Fabrikerne for Guld-, Sølv- og galvaniske Arbejder, for Silke-, Uld-, Bomulds-, Læder-, Gummi- og hvide Varer, for Tobak, Papir, lakerede og Bronzesager, for chemiske Præparater, chirurgiske, optiske og mechaniske Instrumenter, Ølbryggerierne, Brænderierne, Mineralvandsfabrikerne, Snedkerværkstederne, Bogtrykkerierne og Porcelænsfabrikerne. Handelen er meget betydelig og fremmes ved Rigsbanken, ved det 1772 stiftede Søhandelsselskab, der nu er et Statsinstitut og væsentlig virker som Statens Banquier og Discontobank, ved „Kassenverein", en Forening af Kjøbmænd og Banquierer til Lettelse af de ved Vexel- og Statspapirsforretninger forefaldende Udbetalinger, ved Discontokassen og over 600 til Dels storartede Bankforretninger. Børsen for Varer og Pengeforretninger er en af de betydeligste i Europa. I Juni holdes et Uldmarked, det største i Preussen. Omtr. 150 inden- og udenlandske Forsikringsanstalter af enhver Art ere repræsenterede i B. Boghandelen er den betydeligste i Tyskland næst Leipzigs; den periodiske Presse og Dagspressen omfatte over 300 Dags-, Uge- og Maanedsskrifter, hvoriblandt 60 for Politik. B. er Midtpunktet for det tyske Jærnbanenet (9 store Banelinjer udgaa herfra), og ligeledes drives en vigtig Skibsfart paa Spreefloden. — B., som allerede havde existeret i den vendiske Tid, fik efter at være kommet under Markgreverne af Brandenburg Rettigheder som Stad i den første Halvdel af det 13de Aarh., forenedes 1307 med det paa en Ø i Spree anlagte Kölln og bevarede som Hansestad en trodsig Selvstændighed lige over for Markgreverne indtil 1448. Fra Slutn. af 15de Aarh. var B. Hovedstaden i Kurfyrstendømmet Brandenburg, men var dog endnu en ubetydelig By, der led meget i Trediveaarskrigen, saa at dens Opkomst først skriver sig fra Kurfyrst Frederik Vilhelm d. stores Tid. 1760 blev B. besat af Russerne og Østerrigerne, 1806 af Franskmændene. 18 Marts 1848 fandt en Gadekamp Sted i B. 2 Juli 1850 sluttedes i B. Fred mellem Danmark og Preussen. **Berliner-Congressen** kaldes den Congres af Stormagternes Affendinge, som holdtes fra 13 Juni 1878 i B. under Fyrst Bismarcks Forsæde og endte med **B.-Freden** 13 Juli. Den drøftede udelukkende det østerlandske Spørgsmaal og vedtog flere Ændringer i den mellem Rusland og Tyrkiet sluttede Fred i San Stefano. Hovedbestemmelserne vare: Bulgariens Deling i et selvstændigt Fyrstendømme og i en kun halvt uafhængig Provins Øst-Rumelien; Bosniens Overdragelse til Østerrig-Ungarn; Landafstaaelse til Grækenland og Ændringer i Serbiens og Montenegros Grænser. Hoveddeltagerne i B.-C. vare Fyrst Gortschakov og Grev Shuvalov (for Rusland), Jarl Beaconsfield og Marquis Salisbury (for England), Grev Andrassy (for Østerrig-Ungarn), Waddington (for Frankrig), Grev Corti (for Italien), B. v. Bülow og Fyrst Hohenlohe (for Tyskland).

Berlin, Nils Johan, svensk Chemiker, f. 18 Febr. 1812 i Hernösand, blev efter at have taget den philosophiske og medicinske Grad og efter at han imidlertid havde studeret Chemi under Berzelius ansat i Stockholm, dels som Lærer ved en Elementarskole, dels som Adjunct ved det carolinske med.-chirurg. Institut. Derfra afgik B., som allerede 1844 var bleven Medlem af det sv. Videnskabernes Akademi, 1845 til Universitetet i Lund som extraord. Prof. i Pharmakologi, blev 1847 Prof. i Chemi og Mineralogi og 1862 i medicinsk og physiologisk Chemi. Fra dette Embede fik B. Permission 1864 og blev Generaldirecteur samt tjenestegjørende Ordførende i Sundhedscollegiet (fra 1873 Ordførende i Medicinalstyrelsen); 1883 tog han sin Afsked. B. har offentliggjort adskillige chemiske Forsøg, samt desuden gjort sig bekjendt som en flittig Forfatter ved Commentarer over den svenske Pharmakopoe, ved Lærebøger i organisk, uorganisk og analytisk Chemi, i Pharmakologi og Toxikologi; en Lærebog og en Læsebog i Naturlæren af B. ere i flere Oplag og Oversættelser blevne spredte og meget anvendte i de skandinaviske Lande og Tyskland.

Berlinchen, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 18 M. ø. n. ø. for Berlin, ved en Sø, hvori fanges mange Muræner. 5,000 I. Papirfabrikation. Store Heste- og Kvægmarkeder.

Berlinerblaat, en temmelig compliceret Forbindelse af Cyan og Jærn, idet $\frac{1}{3}$ af Cyanet er forbundet med den Modification af Jærn, der findes i de saakaldte Jærnforiltesalte, $\frac{2}{3}$ med de saakaldte Jærntveiltesaltes Jærn. Man fremstiller det ved at fælde en svagt sur Opløsning af et Jærntveiltesalt med gult Cyanjærnkalium (s. d. A.) og udvaske det mørkeblaa Bundfald med Vand eller smukkere efter den ældre Methode ved at fælde Jærnvitriol i tynd og varm Opløsning med gult Cyanjærnkalium og ilte det udvaskede, strax hvide Bundfald med Kongevand, hvorved det bliver blaat. B. er uopløseligt i Vand og Syrer, men sønderdeles af Alkalier. Derfor kan det ved Ammon skjelnes fra Indigo, der ikke paavirkes af Ammon. Rent B. opløser sig i Oxalsyre og giver blaat Blæk. Det B., der findes i Handelen, er i Almindelighed blandet med Lerjord og basiske Aluminiumsalte. B. anvendes baade til Olje- og Vandfarve, til Farvetryk og i Farverier. I sidste Tilfælde tilberedes det under selve Farvningen, idet Tøjet (Silke) bejtses (s. d. A.) med et Jærntveiltesalt og udfarves i gult Cyanjærnkalium, hvorved B. udskilles i selve Fibrerne. Pariserblaat, Erlangerblaat, Preussiskblaat ere forskjellige mere eller mindre rene Sorter B. Turnbullsblaat, der tilvirkes af et Jærnforiltesalt og rødt Cyanjærnkalium (s. d. A.), er vistnok identisk med B. **Berlinerrødt**, d. s. s. Brunrødt, Polerrødt.

Berlingske Tidende, det ældste danske Blad, kan næsten betragtes som en Fortsættelse af Wielandts „Maanedlige Relationer" (fra 1720), idet dennes Enke 1748 overdrog sin Mands Privilegium til Bogtrykker Ernst Henrik Berling. Denne udgav det første Nummer af sin Avis 3 Jan. 1749 og kaldte den „Kjøbenhavnske Danske Post-Tidender"; den udkom først ēn Gang og fra 1751 to Gange ugentlig paa Dansk samt 1749—63 tillige paa Tysk. 1750—1802 udgaves tillige et Maaneds-

blad, kaldet „Nye Statstidender", med Efterretninger af mere officiel Natur (i de sidste Aar næsten alene Højesteretsdomme). 1762 fik den Navnet „De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kjøbenhavnske Tidender", hvilket den beholdt, indtil den 3 Oct. 1808 antog Titlen „Den til Forsendelse med de kongelige Ridepostet privilegerede Danske Statstidende". Dette Navn syntes at antyde et nærmere Forhold til Regeringen, end der virkelig fandt Sted; det gav ogsaa Anledning til Misforstaaelser hos de fremmede Regeringer og ændredes derfor fra Nyaar 1833 til „Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende", hvilket den senere har beholdt. I det første Aar udgik B. T. i Octav og derefter i omtr. 60 Aar i lille Kvartformat; da den tog Navnet „Statstidende", begyndte den samtidig at udgaa i tvespaltet Folio; fra Nyaar 1836 i et bredere trespaltet Folio; 1 Apr. 1840 blev den firspaltet, 1 Jan. 1859 femspaltet og 1 Jan. 1881 sexspaltet. Det var dog ikke alene i Størrelse, at Bladet tiltog; indtil 1 Juli 1828 udkom det kun to Gange ugentlig, dog ofte med Tillægsblade for Avertissementer; men fra den nævnte Dag udkom det fire Gange og i de følgende Somre, saa længe Dampskibsfarten varede, fem Gange om Ugen. Fra 17 Oct. 1831 udkom B. T. næsten hver Søgnedag og fra 1 Jan. 1840—31 Dec. 1844 endelig hver Dag, men derefter ligesom nu hver Søgnedag og to Gange daglig, Morgen og Aften. B. T. er endnu i den samme Families Eje, som grundlagde den for 135 Aar siden, men som næppe nogen Sinde selv har redigeret den. Den har i Tidernes Løb haft mange Redacteurer, deriblandt C. N. David (1829), M. L. Nathanson (1838—58 og paa ny 1865), H. P. Holst (1859—60), H. Buchheister (1861—64), Fr. Krebs (15 Oct. 1864—18 Apr. 1865), Fr. Knudsen (27 Jan. 1866 til sin Død 15 Aug. 1873) og derefter E. Manicus. Regeringen har jævnlig brugt B. T. som det Blad, hvori den udtalte sin Mening eller meddelte sine Efterretninger, og B. T. regnes derfor ogsaa som et halvt officielt Blad; det har heller aldrig været noget Oppositionsblad, men under Enevælden viste det stundum (især under Nathansons Ledelse) en vis passiv Selvstændighed ved helt at tie om en Sag, naar det ikke vilde rose og ikke turde dadle. Skjønt B. T. siden 1840 ikke har haft Eneret til Postforsendelse, nyder den dog store Forrettigheder, idet mange offentlige Bekjendtgjørelser (Proclamer o. desl.) skulle optages heri for at være retsgyldige, og den har derfor ogsaa stor Udbredelse blandt Forretningsmænd.

Berlioz, Hector [iōs], en af dette Aarh.s ejendommeligste Componister, f. 11 Dec. 1803 i Côte St. André i Dep. Isère, d. 9 Marts 1869 i Paris, viste tidlig umiskjendelige Anlæg for Musik, men maatte efter sin Faders, en anset Læges Ønske studere Medicin. Medens han studerede i Paris, fik hans Tilbøjelighed for Musiken dog Overhaand, saa at han indtraadte som Elev i Musikconservatoriet, hvor Lesueur og Reicha bleve hans Lærere i Composition. Men Faderen nægtede ham nu sin Understøttelse, og han maatte tjene sit Brød ved Undervisning i Sang og som Chorist ved et af de mindre Theatre. De strænge contrapunktiske Studier vare ham dog imod, og han forlod derfor Conservatoriet for uhindret af skolemæssig Tvang at hengive sig til sine phantastiske Inspirationer. Hans første større Arbejde var en Messe, som opførtes i to af Paris's Kirker, men ikke kritiseredes gunstig. Derefter fulgte to Ouverturer, »Waverley« og »Les Francs-juges«, og et af hans Hovedværker, »Épisode de la vie d'un artiste«, phantastisk Symphoni, hvortil knyttede sig et saakaldt Program, en Redegjørelse for Værkets poetiske Indhold, i dette Tilfælde til Dels hentet fra hans eget Liv. Med sin Cantate „Sardanapal" (1830) vandt han omsider den første Præmie for Composition og gik med det dertil knyttede Rejsestipendium til Italien. Her skrev han sin mægtige Ouverture til „Kong Lear" og som Fortsættelse af sin phantastiske Symphoni »Le retour à la vie«, en Blanding af instrumental og vocal Musik samt Declamation. Opførelsen af disse Værker samt af den efter hans Hjemkomst skrevne »Harold en Italie« fremkaldte en heftig Opposition, og „Program-Musiken", som man kaldte den nye Retning, blev Gjenstand for de mest modsatte Domme. 1838 opførtes hans Opera »Benvenuto Cellini«, men gjorde Fiasco. Fremdeles maa nævnes hans „Requiem" for General Damrémont (1837), den dramatiske Symphoni »Roméo et Juliette« (1839), Trilogien »L'enfance du Christ« (1854) og Operaen »Les Troyens à Carthage« (1866), der havde samme Skæbne som hans tidligere dramatiske Værker. Den Anerkjendelse, som nægtedes B. i hans Fædreland, opnaaede han til Dels i Tyskland, som han flere Gange besøgte. Vel mødte han ogsaa her Opposition, men Liszt, der erkjendte hans store Begavelse, søgte med Iver at vinde Tyskerne for hans Ideer. Efter B.s Død erkjendtes ogsaa i Frankrig hans Betydning, og Aaret efter gaves i den store Opera en Fest til hans Ære under Medvirkning af Hovedstadens første musikalske Kræfter. Hvilken Plads der tilkommer B. i Musikens Historie lader sig endnu vanskelig afgjøre; men for Frankrig har han en særlig Betydning ved sin ivrige Bestræbelse for at vække sine Landsmænds Interesse for Beethoven og dermed for den selvstændige Instrumentalmusik. Som aandfuld og for sin Upartiskhed højt anset musikalsk Kritiker og som Forfatter af en næppe overtruffen Instrumentationslære (1844, paa Tysk af Dörffel 1864) og andre Skrifter opnaaede han allerede i levende Live et betydeligt Navn.

Berloque, eller rettere Breloque, fr. [lökk], Smaating, der hænge i Urkjæden.

Berme, fr., Affats paa Jordskraaninger for at hindre Jordens Udskriden. Ved Fæstningsværker anlægges hyppig paa Escarpen en B. af nogle Fods Bredde for at hindre Jorden i at styrte ned i Graven, naar Brystværnet beskydes. Denne B. har den Ulempe, at den kan tjene Fjenden til Støttepunkt under Stormen, hvad dog noget kan afhjælpes ved at anbringe Hindringer (f. Ex. en Tjørnehæk) derpaa.

Bermēo, Stad i Spanien, de baskiske Provinser, ved Biscayabugten, 3 M. n. ø. for Bilbao. 8,000 J. I Nærheden vigtige Jærnværker. Betydeligt Fiskeri, især af Sardiner.

Bermūdasøer, en Gruppe af et Par Hundrede Smaaøer og Klipper i Atlanterhavet, dannede af Koraller og Koralsand, 180 M. ø. for Syd-Carolinas Kyst, med 14,000 J. Kun 19 af Øerne ere beboede. De ere meget lave og uden Kilder eller Vandløb, hvorfor Vandet maa samles i Cisterner. Klimaet er meget mildt og Jordbunden frugtbar. Der dyrkes Byg, Havre, Bælgsæd Kartofler og Havevæxter. Af Træer findes Orangetræet, Linden og nogle Palmer. Havet er meget fiskerigt. Øerne staa under en engelsk Gouverneur, der residerer i Hamilton paa Hovedøen **Bermuda** ell. **Main-Island.** De betydeligste af de andre beboede Øer ere St. George, Ireland, St. Davids, Watford og Somerset. Øerne skulle være opdagede 1522 af Spanieren J. Bermudez og ere koloniserede i Begyndelsen af det 17de Aarh., da Englænderen G. Somers, efter hvem Øerne tidligere ogsaa benævnedes, led Skibbrud her.

Bern, den i de gamle danske og tyske Folkesange og i den oldnorske Thidrikssaga brugelige Form for Verona, den østgotiske Konge Theodoriks Residens, hvorefter han kaldes „Diderik af B."

Bern, det næststørste Canton i Schweiz, omgivet af Cant. Basel, Solothurn, Aargau, Luzern, Unterwalden, Uri, Wallis, Vaud, Freiburg og Neuchâtel samt af det franske Dep. Doubs og det tyske Elsaß. 125 □ M. med 532,000 J. (1880). Cantonet deles ved Floden Aar og dens Biflod Saane i to Dele, af hvilke den sydlige hører til Alpesystemet, den nordlige til Jura. Berneralperne danne her det af Tusender af Reisende aarlig besøgte Berner-Oberland, hvis mægtige Bjergtoppe Wetterhorn, Schreckhorn, Viescherhorn, Finsteraarhorn, Munken, Jomfruen og flere hæve sig 12—14,000 F. over Havet, bedækkede med evig Sne og udsendende talrige Gletschere helt ned i de frugtbare Dale, blandt hvilke de mest besøgte ere Grindelwald-, Aar- og Rosenlaugletscherne. Bjergmasserne adskilles ved de for deres Naturskjønheder berømte og stærkt besøgte Dale: Øvre-Haslidalen, der gjennemstrømmes af Aar, som her danner det smukke Handeckfald, Grindelwalddalen, der ved Wengernalp skilles fra den snævre Lauterbrunnendal med Staubbachfaldet og en stor Mængde mindre Fosser; disse to Dale løbe ud i Interlakendalen ved Brienzersøen. Længere mod V. ligger Kiendalen, der ved den over 11,000 F. høje Blümlisalp skilles fra Kanderdalen, som løber ud i Simmendalen. N. for Brienzerdalen ligger Emmendalen, der strækker sig op mod Solothurn og hører til Cantonets frugtbareste Dele. Aardalen mellem Thuner- og Bielersøen er Cantonets jævneste Strækning. Jurabjergenes Forgreninger gjennemskære Landets nordlige Del og danne her en Mængde Længdedale; deres højeste Punkt er kun 5,000 F. Hovedfloden er Aar, der optager talrige mindre Vandløb, af hvilke de vigtigste ere Emmen, Simmen, Saane og Thiele. Fra Juras Østside flyder Birs til Rhinen, og fra dets Vestside Doubs til Rhône. Af Søerne ere de betydeligste Brienzer- og Thunersøen, der gjennemstrømmes af Aar, og Bielersøen, der gjennemstrømmes af Thiele. Klimaet og Jordbunden ere meget forskjellige efter Højdebeliggenheden. I Oberland er Kvægavlen Hovedbeskæftigelsen, medens der i Aardalen drives Kornavl, som dog ikke dækker Forbruget, og betydelig Frugtavl, især Æbler, Pærer, Blommer, Nødder og Kirsebær; de sidste benyttes meget til Destillation af Kirschwasser. Floderne og Søerne ere rige paa Fisk, navnlig Foreller og Lax. Af Vildt forekommer især Harer; Stengedernes Antal er meget aftaget; af Fuglevildt findes mange Agerhøns. I Højbjærgene findes Bjørne og Ulve, men kun i ringe og stærkt aftagende Antal; det samme gjælder om den store Lammegrib. Af Mineralprodukter findes Jærn, Bly, Kobber, Kalk og flere Stenarter. B. har gode Landeveje og er i de senere Aar blevet gjennemskaaret af Jærnbaner. — Af Befolkningen vare 463,000 reformerte, 66,000 Katholiker, 2,000 andre christelige Trosbekjendere og Resten Jøder. Det almindelige Sprog er Schweizertysk i forskjellige Dialekter; de højere Klasser tale meget Fransk, der i den nordvestlige Del er Folkesprog. I Øvre-Haslidalen forekomme mange alemanniske (efter nogle Angivelser svenske) Stamord i Sproget. For Folkeoplysningen er sørget ved en Mængde Skoler og for den højere Undervisning ved Universitetet i B. Industrien er ikke betydelig; i Bjærgegnene forfærdiges meget Træskærerarbejde, og for øvrigt findes her en Del Bomulds- og Linnedmanufakturer, samt Urfabriker. — Det Gebet, som udgjør Canton B., blev, efter at Romernes Herredømme i disse Egne var gaaet til Grunde, i det 5te Aarh. besat af Burgunderne; senere kom det under det frankiske Monarchi, blev ved dettes Forfald i det 9de Aarh. en Del af det transjuranske Burgund og kom med dette i det 11te Aarh. i Forbindelse med det tyske Rige. 1353 traadte Staden B. med sit Gebet ind i Schweizerforbundet og tog i det 15de Aarh. hæderlig Del i Krigene mod Østerrig, Milano, Burgund, Spanien og Baden. 1536 fratog det Hertugerne af Savoien hele Pays de Vaud og naaede et Omfang af 236 □ M. Reformationen blev indført i B. 1528. Forfatningen var fra først af demokratisk; men i Slutn. af det 13de Aarh. blev et Udvalg af 200 ansete Borgere stillet ved Siden af Schultheißen og Raadet. Efter Erobringen af Pays de Vaud erholdt denne Forsamling, de 200's store Raad, en stedse mere udstrakt Myndighed; Borgerskabet adspurgtes ikke mere i Statssager, og alle højere Embeder bleve besatte af de herskende patriciske Slægter. Imod dette trykkende Oligarchi dannede sig efterhaanden en Modsætning hos Befolkningen i Landskabets øvrige Stæder, som omsider kom til Udbrud ved den franske Revolution. Demokraterne søgte Hjælp hos den mægtige Naborepublik; Pays de Vaud og Aargau gjorde Opstand, og efter den ulykkelige Træfning 2 Marts 1798 mod den franske Republiks Tropper droge disse som Sejerherrer

ind i Hovedstaden, hvorefter Bernergebetet blev delt i 3 Cantoner, Pays de Vaud, Aargau og B. 1814 fik B. det meste af det tidligere Bispedømme Basel, hvilket Frankrig afstod; den gamle Forfatning gjenindførtes med en Regering, der udelukkende forbeholdtes de patricifke Slægter, og et livsvarigt Raad af 200 Stadborgere, ene mildnet ved Tilsætning af 99 Medlemmer, valgte for det øvrige Canton. Da Julirevolutionen i Frankrig fremkaldte Gjæring rundt om i Schweiz, opfordrede Formanden for B.s Regering, Fischer, i Sept. 1830 de andre Cantoner til kraftig Modstand; men det fandt ikke Gjenklang, og snart naaede Røret til B. I Oct. opstod en Bevægelse i Porrentruy for Tilslutning til Frankrig, og i Dec. begyndte Landboerne at væbne sig og at holde store Folkemøder. Da nu Borgerne i B. ikke vilde støtte Regeringen, traadte det store Raad af i Jan. 1831 og ligeledes de fleste af de Patriciere, som havde Embeder. En valgt Forsamling udarbejdede en ny Forfatning, som i Juli billigedes af Communerne og derefter traadte i Kraft. Efter den sammensattes det store Raad af 240 Medlemmer, valgte paa 6 Aar, men med delvis Afgang hvert andet Aar; de 200 valgtes efter Folketal ved middelbare Valg, og de 40 valgtes igjen af de 200. Ud af sin Midte valgte det store Raad 16 Mænd til det lille Raad, den egentlig styrende Myndighed, med en Schultheiß i Spidsen. B. var fra nu af Lederen for de frisindede Cantoner i Schweiz; 1832 indgik det Forbund med 6 andre for at værne om den vundne Frihed, og under Neuhaus's Styrelse undertrykkede B. den katholske Opstand i Aargau 1841, ligesom det var fra B. under Ochsenbein, at Slaget rettedes imod „Sonderbundet" 1847. En ny Forfatning gaves 1846, hvorved indførtes almindelig Valgret og umiddelbare Valg, men med Udelukkelse af Præster og lønnede Embedsmænd fra Valgbarhed. Hvert 4de Aar sker Omvalg til hele Raadet (1 for hver 2,000 I.), og ligeledes, naar 8,000 Vælgere kræve det; det samme Tal kan kræve, at Forfatningen skal revideres. Det store Raad vælger 9 Regeringsraader, ligeledes paa 4 Aar, og 15 Overdommere paa 8 Aar. Folket udstyres rigelig med alle personlige og politiske Friheder, og udstrakt Selvstyrelse indrømmes Communerne. Denne Forfatning blev senere Forbilledet for de nærmest følgende Forfatningsombannelser i det øvrige Schweiz. 1850 sejrede de conservative ved Valgene, men ingen Reaction forsøgtes mod Forfatningen, og ved de senere Valg sammensattes Regeringen af begge Partiers dygtigste Mænd i Følge en Aftale imellem dem. 1869 vedtog B., at ikke alene Forfatningsændringer, men ogsaa alle Love og Bevillinger paa ½ Mill. Fres. skulle stadfæstes ved Folkeafstemning, før de træde i Kraft. Til det schweizerske Nationalraad vælger B. 27 Medlemmer i 6 Kredse. **Kirkeconflicten i B.** 1873 blev Biskop Lachat i Basel afsat, fordi han ikke vilde tilbagekalde Excommunicationen af en Præst, som havde forkastet Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. Samtlige 69 romersk-katholske Præster i Districtet Jura i Canton B. stillede sig paa Biskoppens Side, bleve derfor afsatte af Regeringen, og da deres Menigheder modsatte sig deres Afsættelse, bleve de landsforviste og deres Embeder besatte med Gammelkatholiker. 1875 blev Landsforvisningen ophævet, og efter at det conservative Parti 1878 havde faaet Majoritet i „det store Raad" i B., fik de fordrevne Præster Lov til at stille sig til Præstevalg og bleve saa næsten alle i Løbet af et Par Aar valgte af deres gamle Menigheder, hvorefter Synoden i B. 1880 med overvældende Majoritet ophævede den 1875 tagne Beslutning, i Følge hvilken den romersk-katholske Kirke i Canton B. var gaaet over til Gammelkatholicismen.

Bern, Hovedstad i Canton B. i Schweiz, ved Floden Aar, 9 M. s. til v. for Basel, 18 M. n. ø. for Genf, 44,000 I. (1880), er smukt bygget med lige og brede, til Dels med Buegange forsynede Gader, der indeholde talrige Vandspring. De mærkeligste Bygninger ere: Domkirken, opført i gotisk Stil 1421—1573, men med ufuldendt Taarn, Helligaandskirken, Forbundspaladset, 2 store Hospitaler, Kornmagasinet, det nye Fængsel, Tøjhuset, Theatret, Museet o. fl. Paa Münsterpladsen er en Rytterstatue af Rudolf von Erlach, som 1802 var Anfører for Forbundshæren i Opstanden mod Frankrig, og paa Münsterterrassen en Bronzestatue af Berthold af Zähringen, Stadens Grundlægger. Uden for Aarbergporten er en Bjørnegaard, hvor der i mange Aarh. har været underholdt et Antal Bjørne paa Stadens Bekostning. De vigtigste Industrifrembringelser ere Krudt, mathematiske Instrumenter, Straaarbejder, Papir og Læder. Handelen er temmelig betydelig, navnlig med Landvæsensprodukter. B. har en Mønt, et Universitet med botanisk Have, Observatorium osv., en Militærskole, en Veterinærskole og mange andre Undervisningsanstalter. Som Schweizerforbundets politiske Hovedstad er B. Sæde for Centralregeringen og Forbundsdagen samt de fremmede Gesandter. 1874 samledes i B. paa Foranledning af Tyskland en Postcongres, der havde Stiftelsen af Verdenspostforeningen til Følge. — B. er anlagt i Slutn. af det 12te Aarh. af den sidste Hertug af Zähringen, Berthold V, og blev 1218 en fri Rigsstad. Den var tidligere befæstet, men Voldene ere nu ombannede til Spaseregange. Omegnen er meget smuk, og fra flere nærliggende, høje Punkter haves herlige Udsigter til Bjærglandet. Bjørnene spille en vigtig Rolle i denne Bys Historie: den har efter Sagnet Navn efter dem, de udgjøre dens Vaaben, og fra gammel Tid underholdes, som anført, Bjørne her paa offentlig Bekostning. **Berner-Disputationen** kaldes de Religionssamtaler, til hvilke Zwingli, Økolampadius, Bucer, Capito o. a. udæskede Romerkirkens Ordførere i B. fra 7—26 Jan. 1528, og som havde til Følge, at Canton B. ved Reformationsdecretet af 7 Febr. 1528 gik over til Protestantismen.

Bernacchi [ākki], berømt italiensk Sanger (Castrat-Altist), Elev af Pistocchi, f. c. 1700 i Bologna, gik med Händel 1730 til London og gjorde der overordentlig Lykke, men vendte 1736 tilbage til sin Fødeby, hvor han oprettede en berømt Sangskole og døde 1740.

Bernadotte [bött], s. Carl XIV Johan.

Bernard, Charles de [nähr] (hans virkelige Navn var Ch. Bern. de la Vilette), fransk Forf., f. 1805 i Besançon af en legitimistisk Adelsfamilie, hvis politiske Principer han bestandig blev tro. Han studerede Jura i Dijon, men da Julirevolutionen spærrede Embedsvejen for unge Legitimister, blev han først Medarbejder ved et Blad i sin Fødeby, drog derfra til Paris og udgav en Digtsamling, som ingen ænsede. Derimod blev man snart opmærksom paa hans Noveller, og Balzac, hvis Skrifter havde gjort et mægtigt Indtryk paa ham, blev hans Ven og Belynder. B. efterstræbte sin Mesters Virtuositet i realistisk Detaillering, men holdt sig fjærnt fra hans phantastiske Mysticisme og barok-lunefulde Stil; hans Sprog er snarere klassisk elegant. »La femme de quarante ans« (1832) er endnu ganske balzacsk; selvstændigere fremtræder han i »Gerfaut« (1838), hvis Hovedperson er en industriel Romantiker, i »Un homme sérieux« (1843) og »Le gentilhomme campagnard« (1846); de to sidste ere oversatte paa Dansk. Som Balzac blotter han ubarmhjærtig Egoismen og den moralske Opløsning bag den tiltalende Elegance i det fine Selskab; trods en tilsyneladende kold Objectivitet fremskinner en indre Bitterhed; en af hans Yndlingshelte er den melancholske Ironiker. Han haber alt Phrasevæsen, og hans Legitimisme er væsentlig en Protest mod de liberales Talesyge. Af hans fortrinlige mindre Arbejder (hvoriblandt »Les ailes d'Icare«, 1839, og »La peau de lion«, 1843) ere nogle oversatte paa Dansk af T. P. og udg. af Chr. Winther. D. 1850 i Neuilly.

Bernard, Claude [s. o.], berømt Physiolog, f. 1813, blev 1854 Prof. i Physiologi ved Universitetet i Paris, 1855 Prof. i Experimentalphysiologi ved Collége de France og er navnlig bleven bekjendt ved sin Opdagelse af Sukkerdannelsen i Leveren saa vel som ved sine Undersøgelser over forskjellige Giftes, navnlig Curarens Virkninger. D. 1878.

Bernard, Martin [s. o.], fransk Revolutionsmand, f. 1808, Sætter, hørte siden 1830 til det republikanske Parti og var Medlem af flere hemmelige Selskaber. 1839 blev B. dømt for Deltagelse i Opstandsforsøget 12 Maj sammen med Barbés og Blanqui og sad i Fængsel indtil 1848. Nu blev han Regeringens Commissær i 4 Departementer omkring Lyon og senere Medlem af Nationalforsamlingen; stemte altid med „Bjærget", deltog i Oprøret 13 Juni 1849 og maatte derefter flygte til Udlandet; var 1871—75 paa ny Medlem af Nationalforsamlingen og hørte til de radicale, men spillede ingen Rolle. D. 1883. — Han forvexles stundum med en anden B., Simon Franç., oprindelig Chirurg i Flaaden, senere Bladudgiver i Perpignan. Efter Februarrevolutionen 1848 kom han til Paris, gjorde sig bekjendt ved sine voldsomme Taler i Klubberne (fik Tilnavnet »le Clubiste«) og blev i Jan. 1849 dømt til store Bøder og lang Fængselsstraf, men flygtede til London. Som formentlig Deltager i Orsinis Mordforsøg paa Napoleon III.s Liv i Jan. 1858 blev B. fraværende dømt skyldig af Domstolen i Paris, og Spørgsmaalet om hans Udlevering vakte megen Storm i England og gav Stødet til Lord Palmerstons Fald; men i Apr. s. A. blev han frifunden af de engelske Nævninger.

Bernardin de Saint-Pierre [bængh dø sæng piähr], s. Saint-Pierre.

Bernau, Stad i den preuss. Prov. Brandenburg, 3 M. n. ø. for Berlin. 7,000 J. Paa Raadhuset opbevares gamle Vaaben og Rustninger fra Hussiterkrigen.

Bernauer, Agnes, en fattig Borger i Augsburgs skjønne og dydige Datter, bekjendt for sin sørgelige Skæbne. Hert. Albrecht af Bayern, Søn af den regerende Hertug Ernst, saa hende ved en Turnering, blev forelsket i hende og lod sig hemmelig vie til hende, hvorefter de levede i stille huslig Lykke paa et Slot, som Albrecht havde arvet efter sin Moder. Da Hert. Ernst vilde gifte Sønnen med en brunsvigsk Prinsesse, kom Hemmeligheden for Dagen; for at redde A.s Ære gjorde Albrecht selv Ægteskabet offentlig bekjendt, omgav hende som Hertuginde af Bayern med et talrigt Tjenerskab og gav hende Borgen Straubing til Bolig. Men A. foruroligedes af mørke Anelser om en forestaaende Ulykke, og disse gik i Opfyldelse. Efter at Albrechts Onkel, Hert. Vilhelm, som elskede Brodersønnen højt, var død, lod Hert. Ernst en Gang i sin Søns Fraværelse A. gribe, anklage for Troldom og kaste fra Donaubroen i Straubing ned i Floden; og da Vandet igjen bar hende til Flodbredden, løb en af Bødlerne til, viklede hendes lange, skjønne Haar om en Stang og trykkede hende ned, indtil hun var død, 12 Oct. 1435. Albrecht greb rasende til Vaaben mod sin grusomme Fader, forbandt sig med hans Fjender og ødelagde Landet vidt og bredt, indtil Kejser Sigismund og Albrechts Venner bragte et Forlig til Veje mellem Fader og Søn. Hert. Ernst opførte et Bedecapel over den myrdedes Grav; Albrecht indstiftede aarlige Messer for hendes Sjæl og holdt paa andre Maader hendes Minde højt i Ære. Det tragiske Æmne er ofte blevet behandlet af tyske Digtere.

Bernay [nä], Stad i det franske Dep. Eure, 5 M. v. til n. for Evreux. 8,000 J. Uld- og Lærredsvæverier, Garverier. Store Hestemarkeder.

Bernays, Jakob, bekjendt tysk Philolog, f. 18 Sept. 1824 i Hamborg, studerede i Bonn, hvor han 1848 optraadte som Privatdocent ligesom ogsaa fra 1853 i Breslau. 1865 blev han Professor i Bonn, hvor han døde 26 Maj 1881. Han har udgivet Lucretius 1852 og ellers mest syslet med Heraklit, Theophrast og og Aristoteles.

Bernburg, Stad i det tyske Hertugdømme Anhalt, 5 M. v. for Dessau, ved Floden Saale. 19,000 J. (1880). Gammelt, hertugeligt Slot, seværdige Kirker, Gymnasium, Synagoge, Theater. Fabrikation af Roesukker, Papir, Tobak, Stentøj og Vogne. Livlig Handel.

Bernd, Chr. Sam. Th., f. 1775, var Campes Medarbejder ved Udarbejdelsen af hans tyske Ordbog og fuldførte den 1807—11, blev 1818 Bibliothekar i Bonn og 1822 Professor smstds. i Diplomatik og Heraldik. B. har udgivet „Allg. Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft" (3 Bd., 1830—35, Tillæg 1841)

og „Die Hauptstücke der Wappenwissenschaft" (1841—49, 2 Bd.); d. 1854. 1856 udkom en „Haandbog" af ham i samme Videnskab.

Berner, Hagbard Emanuel, norsk Politiker, Præstesøn, f. i Sunddalen (Nordmøre) 12 Sept. 1839, blev juridisk Candidat 1863. Fra 1869 til Udløbet af 1879 var han Hovedredacteur af det i førstnævnte Aar grundlagte oppositionelle „Dagbladet", det officiøse Hovedorgan for de sidste 15 Aars Stortingsmajoritet, hvis Politik B. forsvarede med ofte hensynsløs Skarphed. Siden 1871 har han af Stortinget været valgt til Statsrevisor, og fra 1879 har han repræsenteret Akershus Amt paa Stortinget, hvor han bl. a. siden 1882 har været Formand for Budgetcomiteen. I videste Kredse blev hans Navn kjendt, da han 1879 for Odelstinget indbragte det ikke bifaldte Lovforslag om Unionsmærkets Borttagelse af Norges Flag, hvilket Forslag fremkaldte den heftige „Flagstrid" i Vaaren 1879. Literært har B. foruden politiske Spørgsmaal især behandlet de halvt politiske, halvt literære Emner, som vedkomme „Maalstrævet" i Norge; han var en af Stifterne af „Det norske Samlag" (1869). En Afhandling om den norske Grundlovs Kilder, for hvilken han vandt Universitetets Guldmedaille 1865, er ikke trykt i sin Helhed; et Afsnit deraf er i bearbejdet Skikkelse udgivet under Titlen „Folkesouverænitets-Principets Gjennemførelse i vor Grundlov" (Christiania 1878).

Bernhard, uægte Søn af Carl d. stores ældste Søn Pipin, blev efter sin Faders Død Konge i Italien under Kejserens Lenshøjhed; men da han under Carls yngre Søn og Efterfølger Ludvig d. fromme gjorde Opstand, blev han overvunden og fangen, hvorpaa Ludvig lod Øjnene stikke ud paa ham, og deraf døde han 818.

Bernhard, Hert. af Sachsen-Weimar, en af de berømteste Feltherrer i Trediveaarskrigen, yngste Søn af Hert. Johan III, af S.-Weimar, f. 6 Aug. 1604, tog ved Krigens Udbrud tillige med sine tre ældste Brødre Parti mod Kejseren og kæmpede under Markgreven af Badens og Hert. Christian af Brunsvigs Faner, traadte siden i Kong Christian IV.s Tjeneste og deltog i Mansfelds dristige Felttog til Ungarn. Da Gustav Adolf optraadte paa tysk Grund, var B. en af de første tyske Fyrster, som frivillig traadte i den svenske Konges Tjeneste, og med Felttogene under denne Konge begynder hans krigerske Livs sidste og mest glimrende Periode. Han udmærkede sig ved flere Lejligheder og vandt i høj Grad Gustav Adolfs Tillid. I Slaget ved Lützen 1632 anførte han Svenskernes venstre Fløj, overtog Befalingen efter Kongens Fald og tilkæmpede sig med uhyre Anstrængelse Sejren. Han commanderede ogsaa Svenskerne i Felttoget 1633 og benyttede sig af et i Lejren udbrudt Mytteri til af Oxenstjerna at tiltvinge sig Stifterne Würzburg og Bamberg eller Hertugdømmet Franken som svensk Len, hvilket han dog snart igjen mistede efter at have tabt Slaget ved Nördlingen 1634, som han imod Feltmarschal Horns Raad vovede mod en langt overlegen kejserlig Hær. Det følgende Aar stilte han sig fra de svenske og trak sig hen imod Rhinen i Følge et Forbund med Frankrig, og understøttet herfra med Tropper og Penge kæmpede han med Held mod de kejserlige 1636 og 1637, ligesom han 1638 erobrede Fæstningen Breisach. Han syntes at ville ægte Enkelandgrevinde Amalie af Hessen og stifte et Mellemparti mellem Kejseren og dennes Fjender og var allerede i Færd med igjen at flytte Krigen ind i Hjærtet af Tyskland, da han døde 8 Juli 1639 i Neuburg am Rhein, rimeligvis af Gift, da han begyndte at blive de franske farlig, og de ikke vare tilbøjelige til at lade det ham i en hemmelig Tractat tilsagte Elsaß komme i hans Besiddelse. Richelieu forstod ypperlig at benytte de af B. gjorte Erobringer til Frankrigs Fordel, og Tyskland høstede ingen Frugter af sin tapre Søns Sejre og Erobringer. Kun hans Lig opnaaede hans Brødre langt om længe at faa tilbage; det blev 1655 flyttet fra Breisach til Familiebegravelsen i Weimar.

Bernhard af Clairvaux (den hellige B.), f. 1091 i Fontaines i Burgund, af ridderlig Slægt. Opdraget i et fromt Hjem blev han 1113 Munk i det nylig stiftede strænge Kloster Citeaux og 1115 Abbed i det herfra udgaaede Kloster Clairvaux (clara vallis) i en ensom Dal i det nordlige Burgund. Her levede han et strængt asketisk Liv, beskæftiget med Contemplation og Læsning af den hellige Skrift. Hans sædelige Renhed og inderlige Fromhed, hans Ydmyghed, der drev ham til at afslaa alle Æresposter, samt hans glødende Veltalenhed, der rev alle med sig, gjorde ham til sin Tidsalders første Mand, en Fredsstifter blandt Fyrsterne, beundret af Folkene og paa en Gang en Beskytter og Tugter af Kirkens højststillede Mænd; rundt om paa Bispestolene sade hans Disciple, og Pave Eugenius III blev bestandig ledet af ham. Derved beherskede han Jorden, skjønt han selv havde givet Afkald paa Verden, og greb ordnende og raadende ind i alle Forhold. Ivrig for Kirkens rene Lære tilskyndede han Paven til at dømme Abailard til evigt Klosterfængsel og drog senere til Sydfrankrig for personlig at bekæmpe Katharerne ved Prædikener og Disputationer; men blodige Forfølgelser imod dem misbilligede han; Kirkens Misbrug revsede han strængt; men han var begejstret for Hierarchiets ubetingede Magt. Ved hans Prædiken kom det andet Korstog i Stand, og da det trods den hellige Mands Løfter fik et uheldigt Udfald, viste han hen til Menneskenes Syndighed og Guds ubegribelige Raad. B.s theologiske Retning er en praktisk-contemplativ Mystik med inderlig Tro paa det kirkelige Dogme. Den øverste Grundsætning for hans Theologi er: „Jo mere man elsker Gud, des bedre erkjender man ham" (»Tantum deus cognoscitur, quantum diligitur«). Blandt hans Skrifter ere især bekjendte: hans Commentar til Højsangen og hans 5 Bøger til Pave Eugenius III, hvori han med en Vens Kjærlighed og en Prophets Frimodighed skildrer ham Farerne ved hans høje Stilling. D. 1153. Pave Alexander III gjorde ham til Helgen 1173, og Pave Pius VIII har 1830 optaget ham mellem de store latinske Kirkelærere.

Bernhard, Carl, s. Saint-Aubain.

Bernhard, Sanct, Navnet paa 2 Bjærge i

Alperne. 1) Store-St. B., paa Grænsen af Canton Wallis i Schweiz og Norditalien, bestaar af flere snedækkede Toppe, den højeste 10,700 F. Over denne Bjærggruppe fører en bekjendt Alpevej, paa hvis højeste Punkt (7,900 F.) ligger det berømte 962 stiftede Hospitium, et Kloster, hvis Munke have den Pligt at optage og pleje Rejsende, samt i den farligere Aarstid at opsøge og frelse Vandrere, der maatte befinde sig i Fare. For Optagelsen i Hospitiet afkræves ingen Betaling, men det forventes, at velhavende Rejsende ville betænke Fattigbøssen, en Forventning, der dog jævnlig skuffes. Luften er i denne Højde saa tynd, at Barometret ikke stiger over 22 Tommer, og at Vandet koger ved 80° C. Faa kunne derfor udholde Livet i ret mange Aar. I Kirken er et Gravminde for den franske General Desaix og i Nærheden Ruiner af et Jupitertempel. Vejen over B., der allerede blev befaret af Romerne, er især mærkelig ved Napoleon I.s Marche til Italien i Maj 1800. 2) Lille-St. B., paa Grænsen af det franske Dep. Savoien og Norditalien med en stærkt befaret Vej mellem Isère- og Doraballteadalen; paa dens højeste Punkt (7,000 F.) er et Hospitium.

Bernhardi, Aug. Ferd., tydsk Philolog, f. 1769 i Berlin, hvor han siden blev Lærer, derpaa Directeur ved et Gymnasium, hvor Tieck, der siden blev hans Ven, gik i Skole. Han blev greben af den romantiske Retning og skrev sammen med Tieck „Bambocciaden" (1797—1800), vittige Fortællinger og dramatiske Scener, fulde af Lunefuld og humoristisk Kritik imod Modpartiet. B. var som Philolog Discipel af F. A. Wolf; i sine sprogphilosophiske Arbejder („Sprachlehre", 1801—3, og „Anfangsgründe der Sprachwissenschaft", 1805) søger han paa en meget løs og phantastisk Maade at forklare de grammatiske Kategorier paa Grundlag af en vilkaarlig philosophisk Schematismus. D. 1820.

Bernhardin, Sanct, et Bjærgpas i Graubündneralperne, der fører fra Mesoccodalen til Rhindalen. I Nærheden af dets højeste Punkt (6,600 F.) er et Gjæstgiversted.

Bernhardinere, s. Cistercienserе.

Bernhardskrebs, s. Eremitkrebs.

Bernhardt, August, anset tydsk Forstmand, f. 28 Sept. 1831, virkede efter forskjellige praktiske Ansættelser, bl. a. som Forstinspecteur i Metz under den fransk-tydske Krig, fra 1871—78 som Docent i Forststatistik og Forsthistorie ved Forstakademiet i Neustadt-Eberswalde. 1878 udnævntes han til Directeur for Forstakademiet i Münden, men døde allerede 14 Juni 1879. Han var en meget frugtbar Forfatter og havde som Medlem af den preussiske Landdag en væsentlig Del i Forstlovgivningen i Aarene 1873—78. Hans Hovedværk „Geschichte des Waldeigenthums, der Waldwirtschaft und Forstwissenschaft in Deutschland" (3 Bd., 1872—75) er en klar og livlig Fremstilling af det tydske Skovvæsens Udvikling.

Bernhardt, Rosine Bernard, kaldet Sarah [nähr], fransk Skuespillerinde, f. i Paris 22 Oct. 1844, kom 1858 ind i Conservatoriet under Provost og Samson, blev præmiebelønnet 1861—62, hvorved hun fik Lejlighed til at debutere paa Théâtre français i „Iphigenia". Hendes Debut gik ubemærket hen, og hun forlod snart dette Theater for at spille paa Gymnase, dernæst paa Porte-Saint-Martin og endelig paa Odéon. Ved sin Udførelse her af Dronningens Rolle i „Ruy Blas" vakte hun saa stor Opsigt, at hun blev engageret ved Théâtre français, og her skabte hun sig ved Roller som „Phædra", „Andromache", „Zaïre", „Sphinxen" af Octave Feuillet og endelig Doña Sol i „Hernani" Ry og Rang med Nutidens største Skuespillerinder. Samtidig gjorde hun, der tillige er en talentfuld Billedhuggerinde, sig bekjendt ved sit excentriske Væsen, der bl. a. foranledigede hende til 1880 at bryde sin Contract med Théâtre français. Hun rejste derpaa i et Par Aar med en Trup omkring i Europa og Nordamerika, bestandig hilset med det mest levende Bifald, indtil hun 1882 vendte tilbage til Paris, ægtede en Skuespiller ved Navn Damala og optraadte paa Vaudeville. Senere blev hun separeret fra Damala, lejede Porte-St.-Martin-Theatret og fejrede her nye Triumpher, bl. a. som „Cameliadamen".

Bernhardy, Gottfr., tydsk Philolog, f. 1800, d. 1875, blev allerede tidlig bekjendt ved sine »Eratosthenica«, hvorefter fulgte »Geographi Græci minores«, „Wissenschaftliche Syntax der griechischen Sprache", „Grundlinien zur Encyclopädie der Philologie", og hans Udgave af Suidas. Fortjenstfulde ere især hans Literaturhistorier, „Grundriß der römischen Literatur" og „Grundriß der griechischen Literatur".

Berni, Franc., italiensk Digter, f. mod Slutn. af det 15de Aarh. i Toscana af fattige Forældre, blev i sit 19de Aar Secretær hos Cardinal Bibiena, siden hos Datario Giberti, Biskop af Verona. Til regelmæssigt Arbejde havde han ikke Lyst; han forlod derfor sin Tjeneste for i genialt-sorgløst Dagdriveri sammen med opvakte og lystige Kamerater at lade Tungen og Pennen frit Løb. Oberto Strozzi stiftede netop i Rom et saadant Compagni, kaldet »Vignajuoli« (Vingaardsmænd), der i deres Vers saa paa hele Verden som paa et lystigt Bacchanal. I disse Omgivelser kunde B.s Vittighed ret spille; Paverne Hadrian VI og Clemens VII maatte ikke mindst undgjælde; B.s Vers bleve saa populære, at Italienerne kalde deres burleske Stil »la maniera bernesca«. Kjed af Rom drog B. til Firenze (c. 1533), fik der et Kanonikat og levede under Beskyttelse af Cardinal Ippolito og Hertug Alessandro af Medici, men skal være død 1536 af Gift, som en af disse Fættere skal have givet ham, fordi han ikke vilde hjælpe ham med at forgive den anden. B.s største Arbejde er en Travestering af Bojardos »Orlando innamorato« (s. Bojardo), hvor han i 67de Sang skildrer sig selv. Han er en stor Sprog- og Versvirtuos; hans Lune er rigt og kan baade være snærtende og elskværdig-gemytligt; det drøje er han ikke bange for. Han skrev ogsaa latinske Digte.

Bernina, en Bjærggruppe paa Grænsen af Canton Graubünden i Schweiz og Norditalien, mellem Inndalen (Øvre-Engadin) og Addadalen (Veltlin), hvis højeste Punkt Piz-B. er c. 13,000 F. Vejen mellem de to Dale gaar gjennem B.-Passet (7,400 F.) ø. om Bjærget.

Bernini, Giov. Lorenzo, italiensk Kunstner,

f. 1598 i Neapel, udmærkede sig allerede som Barn ved et overraskende Talent og bevarede hele sit Liv en stor Lethed og rig Frugtbarhed som Kunstner. Men hans Lethed havde Præget af Overfladiskhed, og den Smagløshed, som var Tidens Særkjende, næredes kun end mere gjennem hans Værker. Han uddannede sig først til Billedhugger og havde inden sit 18de Aar udført 3 Værker, som gav ham stort Ry. Deraf er „Apollo og Daphne" (i Palazzo Borghese i Rom) det mærkeligste. Senere fik han Lejlighed til at gjøre sig gjældende baade som Bygmester og som Maler. Efter Madernos Død 1629 blev han Peterskirkens Bygmester og opførte som saadan Tabernaklet over Højaltret og den mægtige Colonnade, som omgiver Peterspladsen, foruden at han som Billedhugger udførte flere Sculpturværker til Kirken selv. Ludvig XIV kaldte ham til Paris (1663), hvor han udførte Kongens Billedstøtte; men hans Tegninger til Louvre bleve ikke brugte, og han vendte snart tilbage til Italien. Af hans mange Arbejder i Rom kan nævnes Springvandet paa Piazza Barberini (Tritonen) og Billedstøtterne paa Engelsbroen, der dog til Dels ere af hans Elever. Han døde 1680, men den smagløse Retning i Kunsten, som han havde baaret frem med sit Navns Glans, holdt sig længe overalt i Europa.

Bernis, Franç. Joach. de Pierres, Comte de Lyon og Cardinal de [ni], f. 1715, traadte ganske ung ind i den gejstlige Stand, vandt ved sit indtagende Ydre, sit elskværdige Væsen og et sjældent Talent til at skrive lette og behagelige Smaadigte Ludvig XV.s og Mad. Pompadours Gunst og blev 1751 sendt som Gesandt til Venezia, hvor han heldig optraadte som Mægler mellem denne Republik og Paven, som derfor 1758 udnævnte ham til Cardinal. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig blev B. Udenrigsminister 1757—58 og sluttede som saadan Alliancen mellem Frankrig og Østerrig i Syvaarskrigen, hvis slette Førelse fra fransk Side havde til Følge, at han faldt i Unaade ved Hoffet og maatte fratræde sin Post. 1764 blev han udnævnt til Ærkebiskop af Alby og 1769 sendt som Gesandt til Rom, hvor han imod sin Tilbøjelighed maatte virke for Jesuiterordenens Ophævelse, og hvor han derpaa opholdt sig til sin Død 2 Nov. 1794. Den franske Revolution berøvede ham alle hans Indkomster; i sine sidste Aar levede han af en Pension fra det spanske Hof. Hans Poesier og øvrige Skrifter ere udgivne samlede 1797 og 1825, hans Brevvexling med Voltaire 1799.

Bernoulli [nū], en fra Flandern stammende Familie af Lærde, som næsten alle have gjort de mathematiske Videnskaber til Gjenstand for deres Studier. **Jakob B.**, f. i Basel 1654, d. 1705, var fra 1687 Prof. i Mathematik i sin Fødeby. Efter Opfindelsen af Differentialregningen arbejdede J. og hans Broder Johan B. med største Iver paa denne Videnskabs Udvikling, og om end den Kappestrid, der opstod imellem dem, ikke var uden stor personlig Bitterhed, især fra den yngre Broders Side, bidrog den i høj Grad til Videnskabens Fremme. Jakob B. bestemte den isochroniske Linje (den Linje, paa hvilken et tungt Punkt i lige store Tider falder gjennem lige store Højder), fandt og undersøgte den logarithmiske Spiral, den loxodromiske Linje og Kjædelinjen, opstillede de **Bernoulliske Tal**, der optræde i mange Rækkeudviklinger, og gav et nyt og udførligt Grundlag for Sandsynlighedsregningen (ars conjectandi, trykt først 1713). Hans samlede Skrifter udkom 1744 i Genf, 2 Bd. — Hans Broder, **Johan B.**, f. 1667, d. 1748, blev 1695 Prof. i Mathematik i Groningen, 1705 i Basel. I sine for Marquis de l'Hôpital skrevne »Lectiones mathematicæ de methodo integralium« (1691 og 92) giver han det første udførlige Grundlag for Integralregningen og anvender den paa mange vigtige og vanskelige Problemer; ogsaa skyldes ham dybtgaaende Undersøgelser paa den rationelle Mechaniks Omraade („de virtuelle Hastigheders Princip"). Samlede Skrifter i 4 Bd., Lausanne 1742; Brevvexling med Leibnitz, 1745, 2 Bd. — **Daniel B.**, den foregaaendes Søn, f. 1700, d. 1782, blev 1733 Prof. i Anatomi og Botanik, 1750 Prof. i Physik i Basel. Han har gjort vigtige Opdagelser paa Sandsynlighedsregningens Omraade, men er især bleven berømt ved sin Hydrodynamik (Strasburg 1738) og som en af Grundlæggerne af den mechaniske Physik. — Hans Fætter, **Nikolaus B.**, f. 1687, d. 1759, gjorde sig fortjent ved Arbejder over Sandsynlighedsregning, Rækkers Summation og Differentialligningers Integration.

Bernsten, d. s. s. Rav.

Bernstorff, et lille Slot af særdeles smuk Beliggenhed i Gjentofte Sogn, var oprindelig en Fasangaard til Jægersborg, som den ældre B. 1765 lod ombygge ved den berømte Bygmester Jardin og give sit Navn. Efter at have været i forskjellige rige Privatmænds Eje blev det kjøbt af Kong Christian VIII, som plejede at tilbringe en Del af Sommeren her, ligesom det ogsaa tjener til Sommerresidens for den nuværende Kongefamilie.

Bernstorff, en gammel tysk Adelsslægt, som allerede i det 12te Aarh. havde Godser i Mecklenburg, senere tillige i Hannover og andre nordtyske Stater, og som har skjænket Danmark to af dets største Statsmænd. **Andreas Gottlieb v. B.**, f. 1649, hannoversk Statsminister, bidrog meget til at skaffe Hannover Kurværdigheden og til at hæve Georg I paa Englands Trone, hvorfor han 1719 blev ophøjet i Rigsfriherrestanden; d. 1726. En Brodersøn og tillige Dattersøn af ham,

Johan Hartvig Ernst, Greve af B., f. 13 Maj 1712 i Hannover, traadte allerede i sit 20de Aar i dansk Tjeneste. Efter i en Række af Aar under Christian VI.s Regering at have beklædt Gesandtskabsposter ved forskjellige tyske Hoffer, ved Rigsdagen i Regensburg og fra 1744 i Paris, i hvilke Stillinger han fik Lejlighed til at vise sin Duelighed ved at udføre flere vigtige diplomatiske Hverv, blev han efter Schulins Død 1751 dansk Udenrigsminister; det er især i denne Post, at han har indlagt sig store Fortjenester af sit nye Fædreland. B.s Virksomhed som Udenrigsminister gik fornemmelig ud paa at bevare Freden og til den Ende ordne de forviklede holstenske Forhold, der indeholdt Spiren til idelige Stridigheder

mellem det danske Kongehus og dets yngre Linjer. Saaledes skaffede han ved en Overenskomst med Hertugen af Holsten-Plön den danske Krone ved Hertugens Død hans Andel af Holsten; han arbejdede for Venskab med Sverige, hvor Adolf Frederik af den yngre holsten-gottorpske Linje var bleven Konge, og ved en Tractat med dette Land sikrede han Danmarks Neutralitet under Syvaarskrigen; efter at Danmark af den russiske Kejser Peter III som Hertug af Holsten-Gottorp var blevet truet med en farlig Krig, der kun forebyggedes ved Kejserens bratte Død, lod han sig det især være magtpaaliggende at tilstoppe denne Stridskilde for stedse, hvilket han ogsaa opnaaede ved den bekjendte provisoriske Ombytningstractat af 22 Apr. 1767, som kom til Udførelse ved hans berømte Brodersøn Aaret efter hans Død, da Storfyrst Paul var bleven myndig. Til Belønning for denne vigtige Tjeneste blev B. s. A. med hele sin Familie optagen i den danske Grevestand. Ogsaa i Henseende til Landets indre Anliggender udøvede B. ved den store Indflydelse, han havde hos Kong Frederik V, i flere Retninger en gavnrig Virksomhed, skjønt den Maade, hvorpaa han søgte at fremme Manufakturer og Fabriker her i Landet ved Forbud mod Indførsel af fremmede Varer, uhensigtsmæssige Monopoler og Forskud og store Summers Anvendelse paa fremmede Projectmagere, unægtelig maa anses for Misgreb; dette er den svage Side af den i øvrigt saa fortjente Statsmands Virksomhed. Sin Omhu for Agerdyrkningens Forbedring og Bondestandens Fremgang viste han ved at være med at stifte Landhusholdningsselskabet (1769), sin Interesse for Videnskabelighed ved liberale Understøttelser saa vel til indfødte som til fremmede Videnskabsmænd, hvoraf flere indkaldtes, som gjorde Landet baade Nytte og Ære, sit menneskekjærlige Sind ved Stiftelsen af Opfostringshuset og Frederiks Hospital. Herom vidner endelig ogsaa den Handling i hans Privatliv, som maaske endnu mere end hans offentlige Virksomhed har forherliget hans Minde: B. var den første Adelsmand i Danmark, som gjengav Bonden Borgerrettigheder, idet han efter sin neden for omtalte Brodersøns Raad paa sit Gods i Nærheden af København 1764 lod Jorderne udskifte og Gaardene udflytte, afskaffede Hoveriet og skjænkede Bønderne Arvefæste, hvorfor ogsaa disse af Taknemmelighed oprejste en Støtte for deres Velgjører paa Gjentofte Bakke. I Christian VII.s første Regeringsaar nød B. trods Fr. Danneskjold-Samsøs Angreb ogsaa denne Konges Gunst; men da Struensee havde faaet Magten over den svage Konge, kunde den gamle retskafne og over hele Europa højt agtede Statsmand, der stod i Vejen for Yndlingens Ophøjelse og Planer, ikke længere taales; B.s Afskedigelse 13 Sept. 1770 var Begyndelsen og Forberedelsen til den dristige Æventyrers Omvæltninger i Staten. B. begav sig til Hamborg, hvor han tilbragte sine sidste Levedage i nogle hengivne Venners Kreds; han overlevede Struensees Fald, men en Maaned efter, Natten mell. 18 og 19 Febr. 1772, gjorde et Slagflod Ende paa hans Liv. Et Udvalg af hans Depecher, der udmærke sig ved deres klare og smukke Fremstilling, er udgivet 1882 (»Correspondance ministérielle du comte B.«, 2 Bd.) af Directeuren i Udenrigsministeriet P. Vedel, der tidligere har offentliggjort „En Brevvexling mell. B. og Hert. af Choiseul" (1871).

Andreas Peter, Greve af B., Brodersøn af den ældre B., var ligesom denne fra Hannover, hvor hans Fader, Friherre Andr. Gottl. B., var Landraad; f. 28 Aug. 1735 paa sit Fædrenegods Gartow i det lüneburgske. Efter at have fuldendt sine Universitetsstudier i Leipzig og Göttingen og berejst Schweiz, Italien, Frankrig og England kom han 1759 til København og fik ved Onkelens Anbefaling Sæde i det tyske Cancelli, hvis Præsident denne var; kort efter blev han Deputeret i det af Kong Christian VI oprettede General-Landsøkonomi- og Commercecollegium og derpaa i Rentekammeret. Tillige med Onkelen blev ogsaa hans Fader 1767 optagen i den danske Grevestand. Han var baade den første Ophavsmand til og den egentlige Udfører af de ovennævnte heldbringende Forandringer paa dennes Gods. Da den gamle B. blev styrtet 1770, tog ogsaa Brodersønnen sin Afsked og begav sig til sine Godser i Mecklenburg; men da Struensees kortvarige Regimente allerede var til Ende i Jan. 1772, blev han strax kaldt tilbage og gjenindsat i sin forrige Stilling, fra hvilken han det næste Aar gik over til at blive Chef for det udenlandske Departement, Præsident i det tyske Cancelli og Medlem af Statsraadet, ligesom tidligere hans Farbroder. En af B.s første Forretninger som Udenrigsminister var at fuldføre Onkelens Værk, det foreløbig arrangerede Mageskifte af den gottorpske Del af Holsten mod Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, ved Afslutningen af den endelige Tractat af 31 Maj 1773 med Rusland, hvorved det venskabelige Forhold til denne Stormagt gjenoprettedes, ligesom han ogsaa indlagde sig store Fortjenester i Henseende til den danske Handels Sikring under den nordamerikanske Frihedskrig ved 28 Sept. 1778 at foreslaa den russiske Regering at indgaa et Forbund til at beskytte begge Staters Skibsfart paa Grundlag af den Sætning „frit Skib gjør fri Ladning", saa at selv fjendtlig Ejendom med Undtagelse af egentlige Krigsfornødenheder skulde alle Vegne være sikker i neutrale Skibe, hvilket Forslag efter mange Vanskeligheder førte til Afsluttelsen af den bevæbnede Neutralitetsact 9 Juli 1780 mellem Danmark og Rusland, som kort efter tiltraadtes af Sverige og andre Magter. B. havde imidlertid paadraget sig Danmarks mægtige allierede Ruslands Vrede ved sine Sympathier for England, med hvilken Magt han i de samme Dage (4 Juli) havde sluttet en Convention, og efter Ruslands Forlangende fik han 13 Nov. s. A. sin Afsked. Men saa snart Kronprins Frederik (den senere Fred. VI) i Apr. 1784 var traadt i Spidsen for Statens Styrelse og det guldbergske Ministerium var blevet fjærnet, blev B. kaldt tilbage fra Mecklenburg, hvorfra han hemmelig havde correspondéret med Kronprinsen om dennes Plan med Hensyn til en Revolution, og nu fik han ikke alene sin forrige Stilling tilbage, men

hans Virksomhed som Statsmand blev nu langt mere omfattende end i den tidligere Periode; thi han var lige til sin Død den unge Fyrstesøns fortrolige Raadgiver og faderlige Ven, og hans Indflydelse strakte sig derfor ogsaa til alle Grene af Statsstyrelsen. Disse 13 Aar (1784—97) maa regnes for de lykkeligste og hæderligste i Danmarks nyere Historie. Med ægte Frisind værnede B. om Trykkefriheden som et Folks kosteligste Gode; med varm Begejstring understøttede han Kronprinsen og Reventlow i deres ædle Bestræbelser for at frigjøre og ophjælpe Bondestanden, ligesom han ogsaa ivrig arbejdede paa at faa Livegenskabet i Hertugdømmerne ophævet; med en i Politiken sjælden Uegennyttighed og Redelighed holdt han fast ved indgaaede Tractater, hvilket især viste sig ved den virksomme Understøttelse, som Danmark ydede Rusland i dets Krig med Sverige 1788, og med lige saa megen Klogskab som Fasthed og Værdighed vidste han at styre Statsskibet paa en Tid, da Storme mere end nogen Sinde truede med at sønderslaa det, i den franske Revolutions første Aar, saa at den for vort Fædreland, dets Handel og Velstand saa heldige Omstændighed, at det kunde bevare sin Neutralitet og ikke blev revet med i Revolutionskrigens Hvirvel, fremfor alt skyldtes den Respect, som B.s forstandige og bestemte Holdning lige over for Udlandet indgød samtlige krigsførende Parter. Derfor var ogsaa Sorgen almindelig, da Døden 21 Juni 1797 gjorde Ende paa B.s velsignelsesrige Virken; en talløs Ligskare af alle Stænder fulgte ham til Graven, og Kronprinsen, som i Øjeblikket dybest følte Savnet, som daglig havde indfundet sig ved hans Sygeleje og i Ligprocessionen gik nærmest ved Kisten, udtrykte smukt sit Forhold til den store afdøde med de Ord: „Jeg gaar blandt hans Børn.“ Med B. blev Danmarks Lykke for et langt Tidsrum lagt i Graven.

A. P. B. er Stifter af den wotersenske (efter Godset Wotersen i Lauenburg) Linje af Familien, medens hans ældre Broder, Joach. Bechtold v. B., stiftede den gartowske Linje, som endnu blomstrer i Tyskland. En af A. P. B.s Sønner, **Christian Gynther**, Greve af B., f. 1769 i Kjøbenhavn, blev, efter først at have beklædt underordnede diplomatiske Poster, i en Alder af 22 Aar Gesandt i Berlin og siden i Stockholm. Kun 28 Aar gammel blev han 1797 Faderens Eftermand som Udenrigsminister, men Medlem af Geheimestatsraadet blev han ikke før 1803. Han var ingenlunde nogen udygtig Statsmand, men Faderens overlegne Begavelse havde han ikke arvet, og de ualmindelig vanskelige Tider, der nu fulgte, stillede Opgaver til ham, som han ikke formaaede at løse. Man har imidlertid tidligere bedømt ham uretfærdig og i alt for høj Grad ladet ham bære Skylden for de Ulykker, der ramte Staten i Begyndelsen af dette Aarhundrede. 1810 fratraadte han som Udenrigsminister og gik først som Gesandt til Wien, hvor han var til Stede som dansk Befuldmægtiget paa Congressen 1814, og derpaa til Berlin, hvor han groede saaledes fast, at han 1818 traadte ud af den danske Stats Tjeneste og blev preussisk Udenrigsminister. I denne Stilling sluttede han sig mere og mere til Reactionen og deltog i Congresserne 1818—22. 1831 trak han sig næsten ganske tilbage til Privatlivet og døde 1835 i Berlin efter lang Tids Sygelighed. — Hans yngre Broder, **Joachim Frederik**, Greve af B., f. 1771, var Directeur for det udenlandske Departement 1800—10. Sammen med Broderen deltog han som dansk Befuldmægtiget i Congressen i Wien og var senere Gesandt her 1816—35; d. 1835. — A. P. B.s ældste Søn, **Johan Hartvig Ernst**, Greve af B., ægtede 1790 Arvingen til Grevskabet Gyldensten, Comtesse C. H. F. Knuth, og deres Afkom, Greverne B.-Gyldensten, besidde endnu Grevskabet. — **Albrecht**, Greve B., f. 22 Marts 1809 i Mecklenburg af en Sidelinje, blev allerede 1830 af sin Onkel, Chr. Günther B., indført i den preussiske Statstjeneste og var 1832—42 ansat ved flere Gesandtskaber. 1842—45 stod B. i Spidsen for den politiske Afdeling af Udenrigsministeriet. 1845 gik han som Afsending til München og kæmpede der imod de ultramontane, og i Maj 1848 derfra til Wien, hvor han virkede for et godt Forhold mellem Preussen og Østerrig, bygget paa fuld Ligestilling i Forbundet, medens han ikke billigede „Unionstanken“. Da Preussen i Nov. 1850 faldt til Føje for Østerrigs Trusler, blev B. efter Fyrst Schwarzenbergs Ønske tilbagekaldt i Maj 1851 og afslog Tilbudet om at overtage Udenrigsministeriet. Han valgtes i Berlin til Medlem af første Kammer og hørte til den maadeholdne Del af Højre, der bl. a. kæmpede imod det livsvarig udnævnte Herrehus. I Efteraaret 1852 blev B. Afsending i Neapel og gik derfra i Juli 1854 til London, hvor han afløste Bunsen. Skjønt han fra Begyndelsen regnedes for en Ven af Rusland, lykkedes det ham snart at vinde Tillid hos den engelske Regering; han førte 1857 Underhandlingen om Ægtepagten mellem Kronprinsen af Preussen og den britiske Kronprinsesse. I Oct. 1861 kaldtes B. til Berlin for at overtage Udenrigsministeriet; i denne Post anerkjendte han Kongeriget Italien og sluttede den vigtige Handelspagt med Frankrig, ligesom andre med China og Japan; fremdeles modsatte han sig afgjort Beusts Forslag til en Forbundsreform og arbejdede derimod for et snævrere Forbund under Preussens Ledelse. Men allerede i Sept. 1862 gik han tilbage til sin Post i London og deltog 1864 og 1867 i Conferencerne om det slesvigske og det luxemburgske Spørgsmaal; d. 26 Marts 1873.

Berntsen, Arent, f. 1610 i Bergen, Skriver paa Varberg Slot, 1647 Byskriver og 1669 Raadmand i Kjøbenhavn, d. 1680, er bekjendt af sin „Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed“ (Kbh. 1656), en af Fædrelandets ældste geographiske og statistiske Beskrivelser.

Bernward af Hildesheim, tysk Maler og Billedstøber, var Gejstlig, ja endog Biskop, men efter den Tids Skik praktisk forfaren i Kunstens Gjerning til Kirkens Tarv. Hans Fødselstid angives til omtrent 960; han døde 1022. Blandt hans mærkelige Metalarbejder bevares i Magdalenekirken i Hildesheim et Guldkors, smykket med ædle Stene (Bernwardskorset), hvormed han selv ofte er afbildet som

Helgen. Han har ogsaa Fortjenester som Bygmester ikke mindre end som Gejstlig.

Beroide, d. s. s. Ribbegople, s. Gople.

Berosos, en babylonisk Præst, skrev i Begyndelsen af det 3dje Aarh. f. Chr. sit Fædrelands Historie paa Græsk. Hans babyloniske og chaldæiske Historie i 3 Bøger, hvortil han skal have benyttet authentiske Documenter fra Stedet selv, var meget anset hos de senere Forfattere.

Berquin, A. [kæng], fransk Skribent, f. 1749, d. 1791, har skrevet Idyller, oversat Stykker fra engelske Tidsskrifter (»Tableaux anglais«), men er mest bekjendt ved sit Børneskrift »L'ami des enfants« (1782).

Berquin, Louis de [s. o.], f. 1490, fornem fransk Adelsmand og lærd Humanist, hørte til Erasmus's Venner, men blev saaledes paavirket af Luthers Skrifter, at han gjorde det til sin Livsopgave at arbejde for Reformationens Indførelse i Frankrig. Han blev derfor allerede 1523 fængslet og anklaget for Parlamentet i Paris som Kjætter; men tilskyndet af sin Søster Margrete, der den Gang stod paa samme Standpunkt som B., fremtvang Frants I hans Løsladelse. 1526 fængsledes han paa ny, og hans Dødsdom var saa godt som fældet, da Kongen lod ham tage ud af Fængslet med Magt; men 1529 lykkedes det Parlamentet at faa ham brændt i Paris som Kjætter.

Berre [bæhr], Stad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 3 M. v.s.v. for Aix, ved B-Lagunen, der er 3 M. lang og 1½ M. bred og afsætter en stor Mængde Salt. 2,000 I. Rig Mandelhøst i Omegnen.

Berrettini, s. Berettini.

Berruguete, Alonso, berømt spansk Maler, Billedhugger og Bygmester, f. 1480 i Paredes de Nava, d. 1561 i Alcala, opholdt sig 1503—20 i Firenze og Rom og dannede sig især efter Michel Angelo. Efter sin Tilbagekomst til Spanien blev han meget benyttet og modtog mange Udmærkelser af Kejser Carl V og andre af Rigets Stormænd og udfoldede en meget rig Virksomhed. Han gjorde Epoche i Spaniens Kunsthistorie ved at indføre en renere Stil i Bygningskunsten og rigtigere Forhold i Fremstillingen af det menneskelige Legeme. Blandt hans Bygninger maa nævnes Raadhuset i Sevilla.

Berry [ri], en af de gamle Provinser i Frankrig, Hovedbestanddelen af de nuværende Dep. Indre og Cher, gjennemstrømmet af Fl. Cher, med Bourges til Hovedstad. Beboerne kaldes Berrichons [schŏng]. Navnet (Biturica) kommer af det galliske Folk Bituriges, som i Oldtiden boede der. 1360 blev B. ophøjet til et Hertugdømme og 1465 inddraget under Kronen. Flere yngre franske Prinser førte Titlen Hertug af B., af hvilke følgende ere de mest bekjendte. **Johan af B.**, Søn af Kong Johan d. gode, var en af Formynderne for sin Brodersøn Carl VI i hans Mindreaarighed og spillede senere en Hovedrolle i de blodige Stridigheder ved Hoffet under den sindssvage Konge; d. 1416. — **Carl af B.**, Søn af Kong Carl VII, f. 1446, var særlig elsket af sin Fader, som ønskede at efterlade Tronen til ham i Stedet for til Dauphinen Ludvig (XI); efter Ludvigs Tronbestigelse deltog han gjentagne Gange i Vasallernes, navnlig Carl d. dristiges, Forbindelser imod Kongen; han døde 1472, rimeligvis paa dennes Foranstaltning af Gift. — **Carl af B.**, Sønnesøn af Ludvig XIV, f. 1686, d. 1714, var gift med den for sit usædelige Levned bekjendte Marie af Orléans, ældste Datter af Regenten i Frankrig under Ludvig XV.s Mindreaarighed, Hertug Philip af O. — **Charles Ferd.**, Hert. af B., anden Søn af Kong Carl X og Marie Theresia af Savoien, f. 24 Jan. 1778, gik 1789 med sine Forældre til Turin og derfra til England, men var 1792 til Stede i Prinsen af Condés Hær under Thionvilles Belejring. Da denne Hær blev opløst 1801, gik B. paa ny til England, ægtede en Miss Brown og fik to Børn med hende, men forlod hende siden under Paaskud af, at Ludvig XVIII misbilligede Ægteskabet. Han tog Del i flere frugtesløse Planer til at føre Bourbonerne tilbage til Frankrig og kom først dertil 1814, da Paris allerede havde overgivet sig. I Marts 1815 var B. Øverstbefalende i Paris; men Tropperne forlode ham snart, og kun med Møje undslap han til Gent. Han interesserede sig meget for Hærvæsenet, men hans pirrelige og bydende Væsen og Mindet om, at han saa længe havde baaret Vaaben imod Frankrig, stødte de gamle Officerer bort og gjorde ham ilde lidt i Hæren. Da han tillige var den eneste af den egentlige bourbonske Linje, af hvis Ægteskab man kunde vente en Tronarving, vendte Hadet til Kongehuset sig især mod ham, og en Sadelmagersvend Louvel besluttede derfor at myrde ham. L. udførte sit Forsæt 13 Febr. 1820, da B. forlod Operahuset; han stødte ham en Dolk dybt i Brystet, og Hertugen døde faa Timer efter. — Hans Ægtefælle, **Caroline Ferd. Louise**, f. 5 Nov. 1798, Datter af Kong Frants I af Neapel, blev 17 Juni 1816 gift med ham og blev ved sin Munterhed og Forlystelsessyge Sjælen i det franske Hofliv. 1819 blev hun Moder til en Datter, Louise Marie Theresia (1845 gift med Hert. Carl III af Parma, d. 1 Febr. 1864) og 29 Sept. 1820, altsaa 7½ Maaned efter sin Ægtefælles Død, til en Søn Henrik, Hertug af Bordeaux, siden Greve af Chambord. Under Julirevolutionen 1830 ivrede hun for en fast Optræden og tænkte derefter paa at gaa til Paris med sin Søn og hævde hans Arveret over for Borgerne. Kongen forbød hende dette, og hun fulgte nu med til England; men snart efter gik hun til Neapel og derfra paa Hertugen af Modenas Indbydelse til Massa. Her havde hun Møder med flere franske Legitimister, og deres Fremstillinger af Gjæringen i Folket ledede hende til den æventyrlige Beslutning at rejse en Opstand imod den nye Regering. 28 Apr. 1832 gik hun i Land nær ved Marseille; men da her ingen Stemning viste sig, rejste hun alene med sin Staldmester til Vendée og udstedte fra Slottet Plassac en Kundgjørelse til Folket, der opfordredes til at gribe til Vaaben og samle sig under hende som „Regentinde af Frankrig". Hun bragte ogsaa en mindre væbnet Styrke paa Benene, men Førerne vare uenige og uduelige. Dog vilde hun ikke opgive Forsøget,

og snart sprængte den talrige Hær af Soldater og Nationalgardere de legitimistiske Bønderflokke. Hun flygtede nu under vexlende Navne og Forklædninger fra et Sted til et andet og holdt sig endelig fra 9 Juni i 5 Maaneder skjult i et Hus i Nantes. En døbt tysk Jøde Deutz forraadte hendes Opholdssted for Regeringen (8 Nov.), men selv i det sidste Øjeblik vidste hun at skjule sig bag en Kamin og kom først frem, da Heden fra denne tvang hende dertil. Hun førtes nu til Slottet Blaye; men da hun 22 Febr. 1833 afgav den Erklæring, at hun i Rom hemmelig havde ægtet en neapolitansk Adelsmand, Marquis Lucchese Palli (f. 1808), og nu følte sig frugtsommelig, var hun herved bleven uskadelig, og Regeringen lod enhver Anklage imod hende falde. 10 Maj fødte hun en Datter og sendtes en Maaned derefter til Søs til Sicilien. Senere levede hun i Venezia indtil 1864 med sin nye Ægtefælle, som blev Hertug della Grazia, og havde med ham 3 Døtre og 1 Søn. Hun tog ikke senere Del i det offentlige Liv, og det varede længe, inden hun opnaaede Forsoning med det øvrige Kongehus. 1864 blev hun anden Gang Enke og døde 16 Apr. 1870 paa et Gods i Steiermark.

Berryer, Pierre Ant. [riē], fransk Politiker og Sagfører, f. 4 Jan. 1790, Søn af en anset Advocat (f. 1757, d. 1841), blev 1811 Advocat i Paris. Allerede 1814 viste B. sin Kjærlighed til Bourbonerne ved i Rennes at forkynde Kejserens Afsættelse, og 1815 gik han til Gent og indtraadte blandt de kongelige Frivillige. Ikke des mindre overtog B. med sin Fader Forsvaret for Marschal Ney og paa egen Haand det for Generalerne Cambronne og Debelle, fordi „det ikke var en Konges Sag at samle de saarede op paa Valpladsen og føre dem til Retterstedet". Cambronne fik han frikjendt, og Debelles Benaadning udvirkede han hos Ludvig XVIII, medens hans dristige Taler nær havde kostet ham hans Stilling. Ogsaa førte B. andre politiske Sager og flere Pressesager, saaledes for Lamennais 1826; desuden udmærkede han sig i de mest indviklede Forretningssager ved sin Skarpsindighed og optraadte samtidig i det politiske Liv som ivrig Hævder af politisk Frihed ved Siden af sin Kjærlighed til det bourbonske Hus og den katholske Kirke. 1830 valgtes B. til Medlem af Deputeretkammeret og talte første Gang 9 Marts imod de 221's Adresse, idet han vakte almindelig Beundring baade hos Modstandere og Venner. Efter Julirevolutionen vilde B. ikke som de fleste andre Legitimister trække sig tilbage fra det politiske Liv, men aflagde Ed til Ludvig Philip, om end med Forbehold, og vedblev at hævde Legitimismens ubetingede Ret over for den nye Regering, medens han samtidig kæmpede for Valgrettens og Pressefrihedens Udvidelse og for communal Selvstyrelse. Da Hertuginden af Berry 1832 vilde gjøre sit Opstandsforsøg i Vendée, rejste B. derhen for at formaa hende til at opgive sit Forsæt; paa Tilbagevejen blev B. standset, holdt 4 Maaneder i Fængsel, men derefter frifunden af Nævningerne og lønnet med en Medaille, som hans Parti lod slaa for ham. I de følgende Aar førte B. gjentagne Gange Forsvaret for politiske anklagede, saaledes for Chateaubriand 1833, for A. de Puyraveau og V. d'Argenson, begge Medlemmer af Deputeretkammeret, som vare tiltalte for Deltagelse i „Samfundet for Menneskerettighederne", 1834, og for Louis Napoleon efter det mislykkede Tog til Boulogne 1840. Ved begge de sidste Lejligheder hævdede B. med stor Styrke, at Julirevolutionen selv havde rokket Grundlaget for Kongens Souverænitet og sat Folkets i Stedet, og at Regeringen maatte bære Følgerne deraf. Ligeledes kæmpede B. 1835 imod de Indskrænkninger i Friheden, der foresloges, og var i Tidsrummet før 1840 en af de mest folkeyndede Mænd i Frankrig. B. vedblev at staa i Forbindelse med det bourbonske Hus, gik 1836 til Görz til Carl X og 1843 til London til Greven af Chambord, hvem han aabenlyst erkjendte for Frankrigs retmæssige Konge; et lignende Besøg aflagde B. 1850 hos denne i Wiesbaden. 1848 valgtes B. til Nationalforsamlingen, hørte her til det monarchiske Flertal som en af „Borggreverne" og talte 1851 stærkt mod den republikanske Forfatning som lidet stemmende med Frankrigs Sæder og Synsmaader, men modsatte sig samtidig Forfatningens Gjennemsyn og Præsidentens Gjenvalg. 2 Dec. 1851 stod han i Spidsen for Beslutningen om dennes Afsættelse, men holdt sig siden tilbage fra det politiske Liv indtil 1863, da han af sin gamle Kreds Marseille valgtes til den lovgivende Forsamling. Endnu i de sidste Aar af sit Liv glimrede B. som Taler baade for Retten (Montalemberts Forsvar 1858, den Pattersonske Arvesag 1861) og i Kammeret, saa vel i finansielle som i almindelige politiske Sager (Toget til Mexico). Samtidig arbejdede han paa en Udsoning mellem den bourbonske og den orléanske Linje. I Febr. 1855 blev B. Medlem af Akademiet; han døde 29 Nov. 1868. Hans Parlamentstaler udkom 1872—74 i 5 Bd.

Bersaglieri [salji͡ĕri] (af it. bersaglio, Skive, Maal), de siden 1850 oprettede Batailloner af Skarpskytter i den sardinske og nu den italienske Hær.

Bersezio, Vittorio, ital. Novellist, f. 1830 i Piemont. Allerede som Barn skrev han smaa Operalibrettoer. Som Student i Turin blev han greben af de liberale Ideer og skrev politiske Artikler i forskjellige Tidsskrifter i Carl Alberts sidste Regeringsaar. Han optraadte derefter som Novelle- og Romanforfatter i »Novelliere« (1859), »La famiglia«, »L'amore di patria«, »Palmina«, »L'odio« (1855—59). Han udmærker sig ved piemontesisk Localfarve, efterstræber Balzacsk Nøjagtighed i Beskrivelsen, men er temmelig conventionel i sin Livsopfattelse og Composition. Blandt hans mange Komedier ere de Lystspil interessantest, som ere skrevne i piemontesisk Dialekt og behandle locale Æmner, saaledes »Misserie d'monsii Travet«. I sin Fødeprovins Piemont nyder B., der for det meste har boet i Turin, overordentlig Anseelse.

Bersier, Eugène [siē], en af de mest ansete reformerte Præster i Frankrig, f. 1831 i Morges i Schweiz af franske Forældre, fik sin theolo-

giſke Uddannelſe i Genf, hvor han blev ſtærkt paavirket af den ved Alex. Vinet fremkaldte frikirkelige Bevægelſe. 1855—74 var han Præſt ved Frikirken Taitbout i Paris, men fra 1866 virkede han tillige i Forſtaden Neuilly, hvor han efterhaanden ſamlede ſig en talrig Menighed, ſom 1874 paa egen Bekoſtning byggede den ſmukke Kirke l'église de l'Étoile, der baade ved ſin Bygningsſtil og ſin øvrige Udſtyrelſe viſte, at B. ikke delte den reformerte Kirkes Uvilje imod Kunſtens Anvendelſe i Kirkens Tjeneſte. Det ſamme fremgik ogſaa af Gudstjeneſtens Indretning, idet B. indførte en egen Liturgi efter anglikanſk Mønſter med Vexelſang, Meſſe og rigere Pſalmeſang end den reformerte Kirke plejer at tillade. Hans Menighed voxede ſaaledes, at ſkjønt Kirken blev bygget større, kunde den langt fra rumme de Skarer, der ſtrømmede til for at høre ham. I Aarenes Løb tabte B. mere og mere ſin Ungdoms Begejſtring for Vinets frikirkelige Idealer, til ſidſt modnedes den Overbevisning hos ham, at der var bedre Betingelſer for et ſundt Menighedsliv i et ſtørre Kirkeſamfund end i de ſmaa Frikirker, og 1877 ſluttede han og hele hans Menighed ſig til Frankrigs reformerte Statskirke, dog ſaaledes, at de gave Afkald paa den ſædvanlige Underſtøttelſe af Statskasſen og fik Lov til at beholde deres ejendommelige Liturgi. De ſtærke Angreb, ſom B. i den Anledning blev Gjenſtand for baade fra Frikirkemænd og fra enſidige Statskirkemænd, beſvarede han med ſtor Dygtighed. Af hans talrige trykte Prædikener har Boje 1877 overſat et Udvalg paa Danſk.

Berſærk afledes tidligere alm. af berr, bar, og serkr, Brynje, og brugtes ſom Benævnelſe paa nordiſke Kæmper i Oldtiden, ſom ofte i Tillid til deres Styrke og Kampdygtighed gik i Striden uden Hjælm og Harniſt; men denne Etymologi er forladt, og man afleder nu Ordets førſte Del af bera (Hunbjørn), altſaa B.: klædt i Bjørneſkind. Meſt bekjendte ere Rolf Krakes 12 B. **Berſærkegang**, en unaturlig Tilſtand, hvori B.s Kampmod henſatte dem, ſaa at de i vildt Raſeri ſtyrtede ſig i Faren, løb gjennem luende Baal, huggede i Træer og Sten oſv. Naar B. var ophørt, bleve de grebne af en tilſvarende Udmattelſe; jvfr. **Angantyr**.

Bert, Paul [bæhr], bekjendt Phyſiolog og Politiker, f. 17 Oct. 1833 i Auxerre, blev efter førſt at have været Aſſiſtent hos Claude Bernard, 1867 Prof. ved Facultetet i Bordeaux og 1869 Prof. i Phyſiologi ved Sorbonne i Paris. Han har navnlig gjort ſig bekjendt ved ſine Underſøgelſer over Lufttrykkets Indvirkning paa Legemet. 1874 valgtes B. til Nationalforſamlingen og er ſiden 1876 ſtadig bleven gjenvalgt til Deputeretkammeret. Han ſluttede ſig ſtrax til Gambettas Gruppe og tog vigtig Del i alle Forhandlinger om Undervisningsvæſenet, idet han viſte ſig ſom en afgjort, ja yderliggaaende Modſtander af den klerikale Retning. B. var 1880 Ordfører for Loven om Folkeſkolevæſenets Ordning og blev i Nov. 1881 Undervisningsminiſter under Gambettas Miniſterium indtil Jan. 1882.

Bertall, Kunſtnernavn for Charl. Albert d'Arnoux, franſk Tegner, f. 1820 i Paris, d. 1882. Han lærte førſt Malerkunſten, men gav hurtig efter for ſin Lyſt til og ſine fremragende Gaver for Illuſtration og Caricaturtegning. Blandt hans talrige Illuſtrationer, der findes ſpredte i Bøger og Tidsſkrifter, kunne nævnes »Petites misères de la vie conjugale« (Balzac), ſamt »Comédie de notre temps« og »La vie hors de chez soi«, til hvilke ſidſte han ogſaa ſelv ſkrev Texten.

Bertha, flere bekjendte Fyrſtinder i den tidligere Middelalder. **B., den hellige**, i Slutn. af det 6te Aarh., Datter af Frankerkongen Caribert af Merovingernes Slægt, giſt med Kong Ethelbert af Kent, ſom ved hendes Paavirkning gik over til Chriſtendommen. — **B.** Datter af Grev Caribert af Laon, giſt med Pipin d. lille og Moder til Carl d. ſtore, i det 8de Aarh. — I Frankrig og Tyſkland haves til at betegne en i Sagnene meget priſt Overflødighedens og Uſkyldighedens Tidsalder Ordſproget „I den gode gamle Tid, da Dronn. B. ſpandt", hvilket de fleſte henføre til Kong Rudolf II af Burgunds Ægtefælle **B.**, Datter af Hert. Burchard af Schwaben, i det 10de Aarh., der ſkal være nævnt ſom et Mønſter paa en huslig Kvinde; andre henføre det til Pipin d. lilles ovennævnte Ægtefælle.

Berthelot, Marcellin Pierre Eugène [lō], f. 29 Oct. 1827 i Paris, udmærket Chemiker, var førſt Aſſiſtent hos Balard ved Collége de France, fra 1858 Prof. ved École de pharmacie i Paris. Videnſkaben ſkylder ham en Mængde udmærkede Arbejder, iſær over Glycerinets Forbindelſer, om Sukkerarterne, om Terpentinoljegruppen, om Acetylen oſv. Det Maal, han i lang Tid forfulgte, var de organiſke Legemers Syntheſe, d. e. Dannelſe dels af deres nærmere Beſtanddele, dels af Grundſtofferne ſelv. Blandt de mærkeligſte af disſe Syntheſer er Myreſyrens, Acetylenets, Cyanbrintens, Benzolets og den alm. Alkohols Dannelſe af Grundſtofferne. I de ſenere Aar gaa hans Underſøgelſer næſten udelukkende i thermochemiſk Retning, og han har ogſaa her præſteret ualmindelig værdifulde Arbejder, om de end ikke ere ſaa planmæsſig anlagte eller ſaa genialt udførte ſom vor Landsmand Jul. Thomſens. B.s Hovedværker ere »Chimie organique, fondée sur la synthèse« (2 Bd., 1860) og »Essai de méchanique chimique, fondée sur la thermochimie« (2 Bd., 1879); men desuden har han til Dels ſom Forarbejder for disſe offentliggjort en Mængde Afhandlinger, iſær i »Comptes rendus« og i »Annales de chimie et de physique«. B. er Medlem af Académie des sciences og af det kgl. danſke Vid. Selſkab.

Berthelsdorf, Landsby i Konger. Sachſen, 10 M. ø. til ſ. for Dresden, tilhører Hernhuterbrødremenigheden og er Sæde for dens Overbeſtyrelſe, der har Tilſyn med Menighederne i de forſkjellige Lande og Verdensdele.

Berthet, Elie [thā], franſk Romanforfatter, f. 1815. Blandt hans mangfoldige Romaner, der nærmeſt falde ind under Routineliteraturen, maa nævnes »Le braconnier« (1846), »L'enfant des bois« (1865) og den hiſtoriſke Roman »Maître Bernard« (1875).

Berthier, Alexander [tiē], regerende Fyrſte

i Neuchâtel, Fyrste af Wagram, fransk Marschal og Viceconnétable, f. 20 Nov. 1753 i Versailles, blev tidlig af sin Fader, der var en dygtig Ingenieur i Krigsdepartementet, sat ind i Militærvidenskaberne, traadte 1770 som Lieutenant ind i Hærens Generalstab og gik med Lafayette til Amerika, hvorfra han vendte tilbage som Oberst. Ved Revolutionens Udbrud blev han Generalmajor ved Nationalgarden i Versailles, i hvilken Stilling han ved flere Lejligheder beskyttede den kongelige Familie imod den ophidsede Mængde, medens han paa den anden Side ved sin Klogskab og Dygtighed vidste at undgaa Forfølgelser og beholde sin Post. 1792 blev han Brigadegeneral og Stabschef ved Vestarmeen under General Luckner og 1795 Divisionsgeneral og Chef for Generalstaben ved den italienske Hær, hvor der, da Bonaparte 1796 havde faaet Overanførselen, snart indtraadte et meget fortroligt Forhold mellem ham og denne, hvem B. ved sit Talent, sine Kundskaber og sin personlige Tapperhed hjalp til at hidføre det glimrende Udfald af Aarene 1796 og 1797. Efter Fredslutningen i Campoformio sendte Bonaparte ham med Fredsdocumentet til Directoriet og holdt ved denne Lejlighed de største Lovtaler over ham. Efter at have afløst Bonaparte som Overgeneral i Italien drog B. for at hævne Mordet paa General Duphot i Jan. 1798 ind i Kirkestaten, hvor han 15 Febr. holdt sit Indtog i Rom og proclamerede den romerske Republik. S. A. fulgte han med Bonaparte til Ægypten og deltog tillige med sin Ven, fra hvem han fra nu af syntes uadskillelig, i alle dette romantiske Togs Begivenheder; med ham vendte han ogsaa tilbage i Efteraaret 1799 og hjalp ham til at gjennemføre Revolutionen af 18 Brum., efter hvilken han strax blev Krigsminister. Under Felttoget i Italien 1800 commanderede B. Reservehæren, men virkede endnu mere som Chef for Generalstaben og udmærkede sig særdeles baade paa Toget over Alperne og i Slaget ved Marengo. Da Førsteconsulen 1804 var bleven Kejser, aabnede sig for B. den mest glimrende Løbebane. Han blev strax Marschal og Storofficer af Æreslegionen, ledsagede Kejseren til Kroningen i Milano og gik derpaa med ham til Tyskland, hvor han paa Kejserens Vegne undertegnede Ulms Capitulation og Vaabenstilstanden efter Slaget ved Austerlitz. 1806 overlod Napoleon I ham Fyrstendømmerne Neuchâtel og Valengin og gjorde ham til Medlem af Senatet og Viceconnétable. Han ledsagede fremdeles Kejseren paa Felttoget 1806—7 mod Preussen og Rusland og afsluttede den Vaabenstilstand, som gik forud for Freden i Tilsit. 1808 giftede B. sig med Hert. Vilhelm af Bayern-Birkenfelds Datter Marie Elisabeth (f. 1784). Som sædvanlig i Spidsen for Generalstaben fulgte han Kejseren paa Felttoget mod Østerrig 1809 og fik efter Slaget ved Wagram Titlen Fyrste af W. 1810 blev han sendt til Wien for at fuldbyrde Napoleons Bryllup med Ærkehertuginde Marie Louise og føre den kejserlige Brud til Paris. I Felttogene 1812—14 ledsagede han ligesom før Napoleon som Generalkvartermester og Generalstabschef og havde Del i alle Operationer og Begivenheder i denne Krigsperiode. Kun en Mand af hans sjældne Sans for at ordne, hans Skarpsindighed og overordentlige Arbejdskraft var det muligt at beholde saa mange Armecorpsers Bevægelser i Hukommelsen og at lede saa uhyre Massers Operationer, hvorfor ogsaa Kejseren betragtede ham som et fortrinligt Redskab for sine Sejre, medens han paa den anden Side frakjendte ham Selvstændighed og Talent til at handle paa egen Haand. Efter Kejserens Fald viste B. sig ikke taknemmelig for de mange Velgjerninger og Æresbevisninger, hvormed han havde overvældet ham: han maatte opgive Fyrstendømmet Neuchâtel, og for ikke at miste endnu mere ilede han med at tilbyde Ludvig XVIII sin Tjeneste, hvorfor han erholdt Pairsværdigheden, Titel af Gardecapitain og vedblev at være Marschal. Napoleon tvivlede dog ikke om, at B. i Hjertet var ham hengiven, og meddelte ham endog sine Planer fra Elba, hvilke han hverken besvarede eller røbede. Men ved Kejserens Tilbagekomst i Marts 1815 blev han fuldstændig raadvild og begav sig, da han ikke kunde tage nogen Beslutning i den forestaaende Kamp, til sin Svigerfader og sin Familie i Bamberg, hvor Indtrykket af de saa hurtig vexlende Skæbner henkastede ham i dyb Tungsindighed. I det Øjeblik, en Afdeling russiske Tropper drog forbi Slottet, styrtede han — tilfældig eller forsætlig — ned paa Gaden fra Slotsaltanen, hvilket havde hans øjeblikkelige Død til Følge 1 Juni 1815. Han blev begravet i Kirken i Banz, hvor et Monument er oprejst for ham. Hans »Mémoires« udkom 1826. — B. havde to Brødre, **Vict. Leop. B.** (f. 1770, d. 1807) og **César B.** (f. 1765, d. 1819), som begge gjorde hæderlig Krigstjeneste i den franske Hær og avancerede til Divisionsgeneraler. — En Søn af B., **Napoleon Louis Jos. Alex.**, f. 1810, indtraadte 1836 i Pairskammeret og var 1840 et af de faa Medlemmer, som ikke vilde dømme Louis Napoleon; 1848 sluttede han sig med Iver til dennes Sag og blev 1852 Senator. B. har udmærket sig som Landmand og har ægtet en Datter af Grev Clary, Fætter til Kong Carl XIV Johans Ægtefælle.

Berthold, s. **Albert af Riga**.

Berthold af Regensburg, Franciskanermunk, d. 1272, drog fra 1250 omkring i hele Sydtyskland og Schweiz som Folkeprædikant. Som oftest prædikede han under aaben Himmel, jævnlig for mange Tusender af Tilhørere; han ivrede mod Tilliden til Aflad og Valfarter, og hans til Dels endnu bevarede Prædikener høre til det bedste af hvad christelig Veltalenhed har at opvise.

Berthollet, Claude Louis [lā], en af de berømteste af den udmærkede Skole af franske Chemikere, der udviklede sig samtidig med Revolutionen, f. 1748 i Tailloire (Savoien), studerede Medicin i Turin, hvor han tog Doctorgraden, gik 1772 til Paris, hvor han blev Livlæge hos Hertugen af Orléans, blev 1780 Medlem af Académie des sciences og 1784 Directeur for Gobelinsfabrikerne. 1794 blev han Prof. i Chemi ved L'école normale; 1796 sendtes han tillige med Monge til Italien for at udvælge de Kunstskatte og literære Værker,

der skulde føres til Paris. Her vandt han Bonapartes Venskab, gik senere med ham til Ægypten, hvor han under de farefuldeste Omstændigheder udmærkede sig ved sin Koldblodighed, og hvor han tillige med Monge stiftede l'Institut d'Égypte. De sidste Aar af sit Liv tilbragte han i Landsbyen Arcueil nær ved Paris, hvor han stiftede det Selskab af udmærkede Lærde, der under Navnet Société d'Arcueil 1807—17 udgav sine Memoirer, i hvilke Thénard, Gay-Lussac og Humboldt have offentliggjort deres første videnskabelige Arbejder. Her døde han 1822, nedbøjet af Sorg over, at hans eneste Søn Amedée B., der allerede havde gjort sig fortjent af Chemien, i et Anfald af Melancholi tog sig selv af Dage. Foruden ved en Mængde rent videnskabelige Arbejder som Bestemmelsen af Ammoniaks og Cyanbrintes qvantitative Sammensætning, Opdagelsen af Knaldsølv (B.s Knaldpulver), af chlorsurt Kali o. m. a., har B. gjort sig berømt ved sin Statique chimique» (1803), et af de skarpsindigste og mest logiske Arbejder, der nogen Sinde er skrevet om den chemiske Affinitet, og udøvet en ganske overordentlig Indflydelse paa det Opsving, den chemiske Teknik tog i Frankrig under Revolutionen og Kejserdømmet (Staalfabrikation, Sodafabrikation, Salpeterproduktion, Chlorbleg osv.).

Bertin, Ant., Chevalier de [täng], fransk Skribent og Digter, f. 1752 paa Den Bourbon, var Officer og dyrkede Literaturen i sin Fritid. Han skrev galante erotiske Digte, Elegier, poetiske Epistler og brevvexlede med sin Ven Parny. I Lyriken ere Propertius og Horats hans Forbilleder. Han døde 1790 paa San Domingo kort efter sit Bryllup med en ung Mulatinde.

Bertin, L. Franç. [s. o.], fransk Publicist, f. 14 Dec. 1766, deltog fra 1793 i Redactionen af flere Dagblade og kæmpede ivrig imod Revolutionens Udskejelser. 1800 grundlagde B. og hans nedennævnte Broder Bladet »Journal des Débats«, men blev allerede 1801 uden Lov og Dom ført til Elba, fordi nogle Artikler mishagede Førsteconsulen. B. undslap herfra til Italien, kom efter nogen Tids Ophold tilbage til Paris og gjenoptog Bladets Udgivelse uden at hindres af Politiet. Dog maatte han give det et nyt Navn, »Journal de l'Empire«, og tage imod en af Regeringen udnævnt, men af Bladet fast lønnet Censor. Ikke des mindre blev Bladet 1811 trods dets 20,000 Holdere standset af Regeringen. Først 1814 gjenoprettede B. det, flygtede i Marts 1815 med Ludvig XVIII til Belgien og udgav her »Moniteur de Gand«. Under Restaurationen var »Journal des Débats« ministeriel lige til 1823, da Chateaubriand afgik som Minister; det sluttede sig da til Oppositionen og frasagde sig det tidligere aarlige Statstilskud. I Juni 1830 indeholdt det den berømte Artikel „Ulykkelige Konge, ulykkelige Frankrig“ og blev derfor tiltalt. I de andre Bladudgiveres Indsigelse mod Juliordonnanserne deltog B. ikke; men han sluttede sig afgjort til den nye Regering; d. 13 Sept. 1841. — Hans Søn, **Louis Marie Arm. B.,** f. 1801, blev 1823 Medarbejder og 1841 Hovedredacteur af Bladet. Han skrev dog selv kun lidet, men var det aandelige Midtpunkt i dets Medarbejderes Kreds og forstod at lede deres Samarbejde. Over for Regeringen viste B. stor Uafhængighed; han kom aldrig til Hove og modtog ingen Orden. Ogsaa efter Februarrevolutionen vedligeholdt B. Bladets maadeholdne Retning; d. 1854. — Efter hans Død overtog den ældre Broder, **Edvard B.,** f. 1797, oprindelig Landskabsmaler, Ledelsen; han døde 1871. — **B. de Vaux,** L. Franç.s Broder, f. 1771, deltog tidlig baade i andre Blades Redaction og i Grundlæggelsen af »Journal des Débats«, men stiftede 1801 en Banquierforretning. B. gik i Marts 1815 med til Gent, blev i Oct. s. A. Generalsecretær i Politiministeriet (indt. 1817), var fra 1824 Deputeret og hørte 1830 blandt de 221 Oppositionsmænd. Allerede Aaret forud havde B. spaaet den kommende Omvæltning og sluttede sig strax til Julikongedømmet; blev i Sept. 1830 Affending i Haag og 1832 Pair; d. 1842.

Bertini, Henri, fransk Pianofortevirtuos, f. 1798 i London, hvor hans Fader havde taget Ophold som Musiklærer paa Grund af Revolutionen, d. 1876 paa sin Villa nær ved Grenoble. B. jeune, som han kalder sig, for ikke at forvexles med den ældre Broder, Bénoit Auguste, der ogsaa var en anset Pianist, optraadte fra sit 12te Aar som Concertspiller og opnaaede et europæisk Navn. Fra 1821 levede han mest i Paris som en højt anset Lærer. Af hans mangfoldige, til Dels værdifulde Compositioner, deriblandt mange Kammermusikværker, synes hans berømte Pianoforteetuder at skulle leve længst.

Bertling (af tysk börteln) kaldes Dannelsen af en Rand paa Bliksager, naar dette ikke kan ske ved Bøjning alene, men udkræver enten en Strækning eller en Sammentrækning. B. bruges især til at sætte Bund i et rundt Kar.

Bèrtola, Aurelio de' Giorgi, ital. Digter, f. 1752, var først i Kloster, hvorfra han undløb, blev efter nogen Tids Vagabondliv Soldat i Ungarn, hvor Nød og Trang bragte ham til at søge om Klostrets Tilgivelse og Tilladelse til at vende tilbage. Siden blev han Docent i de skjønne Videnskaber i Siena, derefter Lærer ved Søcadetskolen i Neapel, hvis Skjønheder han smukt skildrede i Vers og Prosa. 1785 kom B. til Wien, blev Professor i Pavia, gjorde Rejser til Rhinen og Schweiz, hvor han sluttede Venskab med Geßner, af hvis Idyller han længe havde været en varm Beundrer. Hans Digte ere naturskildrende og af idyllisk Charakter; de ere ikke fri for raffineret Sødlighed. Han har ogsaa skrevet om den tyske Literatur og oversat Prøver af den. D. 1798.

Bertòldi, G., piemontesisk Digter, f. 1821, allerede 1846 ansat ved Turins Universitet som Docent i Literaturhistorie, skrev sine »Canzoni«, lyriske Digte, i klassisk-elegante Former. Berømt er hans Gravdigt over Cavour. B. har siden beklædt administrative Embeder og en kort Tid været Parlamentsmedlem, men lever nu som Privatmand i Firenze.

Berton, Henri Montan [tõng], f. 1767, d. 1844 i Paris, en meget frugtbar og yndet Componist. Af hans talrige Operaer gjorde

»Aline, reine de Golconde« Lykke ogsaa uden for Frankrig. B. virkede tillige som musikalsk Forfatter og som Lærer i Sang og Composition. — Hans Søn, **François B.**, f. 1784, d. 1832, havde ogsaa et yndet Navn som Componist af flere komiske Operaer, var tillige en anset Sanglærer og virkede som saadan fra 1821 ved Conservatoriet i Paris.

Berton, Jean Bapt. [f. o.], fransk General, f. 1769, blev 1792 Underlieutenant og rykkede ved sin Tapperhed i Spanien 1808 og i Slaget ved Waterloo 1815 op til Brigadegeneral. Hans Kjærlighed til Napoleon I og Had til Bourbonerne bragte B. til baade at skrive Flyveskrifter mod Regeringen og indgive Andragender til Deputeretkammeret imod hans Udslettelse af Hæren, men knyttede ham ogsaa til Carbonarierne. 24 Febr. 1822 rejste B. i Thouars Oprørsfanen og udraabte en foreløbig Regering, men fik kun ringe Tilslutning, og hans Flok opløstes snart. B. holdt sig nu skjult indtil 17 Juni, blev da opdaget, dødsdømt og henrettet 5 Oct.

Bertrand, Henri Gratien, Grev [trāng], fransk General, f. 28 Marts 1775, var 10 Aug. 1792 som Nationalgardist blandt Kongens Forsvarere, traadte derefter ind i Ingenieurcorpset og blev 1795 Capitain, fulgte 1798 med Bonaparte til Ægypten, hvor han bl. a. befæstede Alexandria og blev Brigadegeneral. Senere udmærkede B. sig ved Austerlitz, Friedland og i Krigen med Østerrig 1809 og blev til Løn Greve og Gouverneur i Illyrien; deltog 1812 i Toget til Rusland og blev efter Slaget ved Bautzen 1813 Stormarschal ved Hoffet efter Duroc. Efter Slaget ved Leipzig dækkede B. Tilbagetoget, udmærkede sig senere ved Hanau og var 1814 Understabschef ved Nationalgarden. B. fulgte Napoleon til Elba og siden derfra tilbage, var hans Generaladjudant i de 100 Dage og anses for at have afholdt ham fra Selvmord efter Slaget ved Waterloo. B. ledsagede tillige med sin Hustru Kejseren til St. Helena og var der hans trofaste Ven indtil hans Død, medens han 1816 hjemme dømtes fra Livet. Denne Dom blev dog ophævet 1821, da B. vendte hjem til Frankrig, og han indsattes i alle sine Værdigheder. Efter Julirevolutionen 1830 blev B. valgt til Deputeretkammeret, hørte til det liberale Parti og talte for uindskrænket Pressefrihed og for Pairskammerets Afskaffelse, men blev ikke gjenvalgt 1834. 1840 fulgte B. Prinsen af Joinville, da Napoleons Lig hentedes tilbage til Frankrig; han døde 31 Jan. 1844. Efter hans Død udgav hans Sønner et Haandskrift »Campagnes d'Égypte et de Syrie, mémoires pour servir à l'histoire de Napoléon, dictés par lui-même à Sainte-Hélène au général Bertrand« (2 Bd., 1847).

Bertrand, Jos. Louis Franç. [f. o.], fransk Mathematiker, f. 11 Marts 1822 i Paris, blev 1856 Medlem af, 1874 Secretær ved Académie des sciences og er siden 1862 Prof. i Mathematik og Physik ved Collége de France. Hans Hovedværk er »Traité de calcul différentiel et intégral« (1864—70; 2 Bd.); desuden mange Afhandl. i Akademiets Memoirer, Liouvilles Journal o. a. St.

Bertrand de Born [f. o. dø], provençalsk Troubadour fra det 12te Aarh., lige bekjendt som Kriger og Digter. Han ophidsede den engelske Konge Henrik II.s to Sønner til Oprør mod Faderen; to Gange ødelagdes hans Borg ved Belejring. Dante hensætter ham i sit Helvede (28de Sang) og fremstiller ham som bærende sit blodige Hoved i Haanden. I B.s Sange forherliges snart den mest brændende Kjærlighed (»Canzos«), snart den vildeste Kamptummel (»Serventes«). Til sidst gik han i Klostret Daron. D. 1210.

Bertrich, Landsby i Rhinprovinsen, 7 M. s. v. for Koblenz, har varme Kilder med glaubersaltholdigt Natronvand af lignende Art som Carlsbads, men svagere, der anvendes overvejende til Badning imod Gigt, Rheumatisme og Underlivssygdomme.

Berufjord (Berufjörðr), en af de større Fjorde paa Islands Østkyst, mest bekjendt af det herværende Handelssted Djupevaag (Djúpivogr), der hyppig efter Fjorden kaldes B.

Berwald, Johan Frederik, svensk Musiker, f. 1787, d. 1861, optraadte i sit 6te Aar som Violinspiller ved en Concert og var i 7 Aar ansat ved det kejserlige Capel i St. Petersborg. Herfra vendte han 1813 tilbage til Stockholm og blev 1834 Concert- og Capelmester ved Hofcapellet. Han har componeret Musiken til Operetten »L'héroïne de l'amour filial«, til flere Skuespil, Prologer m. m.; fremdeles Symphonier, Kammermusik, Concerter o. a., der røbe baade Originalitet og grundigt Studium. — Hans Søskendebarn, **Frans Adolf B.**, f. 1796, var længe ansat ved det svenske Hofcapel, opholdt sig 1829—41 i Berlin, oprettede der efter egne Grundsætninger et orthopædisk-gymnastisk Institut, men gjorde imidlertid grundige contrapunktiske Studier. Flittig sysselsat med musikalsk Forfatterskab tilbragte B. de følgende 8 Aar dels i Wien og Stockholm, dels paa Kunstrejser i Paris og Sydtyskland, paa hvilke han lod høre adskillige af sine stundum bizarre, men altid originale Compositioner. Senere var B. Disponent for et Glasværk i Norrland, men flyttede 1858 til Stockholm og blev 1867 Lærer i Composition ved det musikalske Akademis Conservatorium; d. 1868. Han har componeret Operaerne »Estrella di Soria« og »Drottningen af Golconda«, Operetterne „Der Verräther“, »Jag går i kloster« og »Modehandlerskan«, samt en Mængde Symphonier, Cantater m. m.

Bervic, Charl. Clém., fransk Kobberstikker, f. 1756 i Paris, d. 1822, var Elev af Wille og hører til de mest skattede af den ældre Tids Kobberstikkere. Af hans forholdsvis faa Værker kunne nævnes Stikkene efter Laokoonsgruppen og efter Callets Portræt af Ludvig XVI i Kroningsdragt. Pladen til det sidstnævnte Blad maatte han i Revolutionstiden skære over, for ej at se den helt tilintetgjort; gode Aftryk ere derfor sjældne.

Berwick [berrik], 1) Stad i England, Northumberland-Shire, ved Floden Tweed, 13 M. n. til v. for Newcastle. 14,000 J. Sejldugsfabriker, Laxefiskeri. I Nærheden er en lang Kjædebro over Tweed. — 2) Shire i

Sydskotland; 23 □ M. med 35,000 J. (1881). Landet er mere jævnt end Skotland i Almindelighed; dog hæve Lammermoorhøjene i den nordlige Del sig til 1500 F. Kysterne ere for det meste klippefulde og stejle. Floden Tweed danner Grænsen mod England og optager fra B. flere mindre Vandløb. Landbrug, der staar paa et meget højt Trin, er Hovederhverv. Hovedstad Greenlaw.

Berwick, James Fitzjames, Hert. af [s. o.], sædvanlig kaldet Marschal B., Peer af England, Grande af Spanien, uægte Søn af Hertugen af York, den senere Kong Jakob II af England, og Arabella Churchill, Hertugen af Marlboroughs Søster, f. 21 Aug. 1670. B. blev opdraget i Frankrig, tjente først under Hert. Carl af Lothringen i den kejserlige Hær, som i Ungarn kæmpede mod Tyrkerne, derpaa under sin Fader paa dennes Tog til Irland 1689, siden i Ludvig XIV.s Tjeneste under Hertugen af Luxembourg i Flandern 1691 og efter den spanske Arvefølgekrigs Udbrud under Hertugen af Burgund og Villeroi. Efter at have faaet fransk Borgerret blev han 1706 Marschal af Frankrig, gik til Spanien og vandt der Slaget ved Almansa 1707, hvorved den spanske Trone første Gang reddedes for Philip V; til Belønning herfor udnævnte denne ham til Hertug af Liria samt Grande af Spanien, og af Ludvig XIV fik han Statholderværdigheden i Limousin. 1718—19 maatte B. dog kæmpe mod den spanske Konge, som han før havde ydet saa væsentlige Tjenester, men sin Søn, som stod i spansk Tjeneste, formanede han udtrykkelig til at gjøre sin Pligt og kæmpe for sin Konge af alle Kræfter. Under den polske Arvefølgekrig anførte B. en Hær, som gik over Rhinen og belejrede Philipsburg; her blev han dræbt af en Kanonkugle 12 Juni 1734. Fra hans første Ægteskab med en irsk Adelsfrøken stamme Hertugerne af Liria i Spanien; fra det andet med en rig Englænderinde Hertugerne af Fitzjames. Hans af ham selv skrevne »Mémoires« udkom 1778 i Paris i 2 Bd.

Beryl, en Smaragden nærstaaende Ædelsten, forekommer i regelmæssige sexsidede Prismer, oftest grønlighvid, blaaliggrøn eller gul; Glasglans; ridser Kvarts. B. bestaar af Kiselsyre, Lerjord og Beryljord og findes især i Sibirien, Nordamerika og Brasilien. Ved Ejdsvold i Norge er fundet en smaragdgrøn B. Den gjennemsigtige B. bruges som Smykkesten, men staar dog i Værd langt under Smaragden; de urene Varieteter anvendes kun til Fremstilling af Beryljord. **Beryljord,** Iltet af Beryllium. **Beryllium,** ogsaa Glycium, Glycinium, et sjældent Metal, der aldrig findes frit i Naturen, men som forskjellige kiselsure Salte og Dobbeltsalte (Smaragd, Beryl, Aqvamarin, Chrysoberyl). Det synes at høre til Aluminiumgruppen.

Beryllus, en Biskop fra Bostra i Arabien, der lærte, at Faderen var bleven Menneske i Christus og havde lidt. Paa en arabisk Synode 244 overbeviste Origenes ham om hans Vildfarelse, og B. tilbagekaldte sin Lære.

Berzēlius, Jöns Jakob, udmærket svensk Chemiker, f. 20 Aug. 1779 i Väfversunda i Östergötland, kom 1796 til Universitetet i Upsala, hvor han, da hans Sind allerede ved Gymnasiet i Linköping var blevet vakt for Naturvidenskaberne, med Forkjærlighed tog fat paa Chemien; han offentliggjorde 1800 sit første chemiske Arbejde »Nova analysis aquarum Medeviensium«, udgav 1802 for den medicinske Grad en Afhandling »De electricitatis galvanicæ in corpora organica effectu« og blev s. A. Adjunct ved den medic.-chirurgiske Læreanstalt i Stockholm (det senere Carolinske Institut). Fornden at bestride denne ulønnede Post gav B. sig af med praktisk Lægevirksomhed, med Foredrag over Experimentalchemi og med privat Undervisning i Pharmaci. Den tiloversblevne Tid anvendte han med utrættelig Flid til chemiske Studier, hvortil han mere uforstyrret kunde hellige sig, efter at han 1807 var bleven Prof. i Medicin og Pharmaci ved den nævnte Læreanstalt. Samtidig med sine videnskabelige Studier udfoldede B. en udstrakt Virksomhed som Forfatter; saaledes offentliggjorde han 1806—8 »Föreläsningar i Djurkemien«, 1806—18 (sammen med Hisinger) »Afhandlinger i Physik, Kemi och Mineralogi« (6 Bd.), 1808—30 1ste Opl. af sin berømte »Lärobok i Kemien«, samt Tid efter anden flere end 200 Afhandlinger, dels særskilt udgivne, dels optagne i inden- og udenlandske Tidsskrifter, og udgav, efter at han 1818 var bleven Videnskabsakademiets faste Secretær, 1821—48 »Årsberättelse om framstegen i Kemi«. B. blev adlet 1818, tog Afsked fra Professoratet 1831, ophøjedes til Friherre paa sin Bryllupsdag 1835, d. 7 Aug. 1848. Ved talrige Opdagelser og nøjagtige Undersøgelser udvidede og ombannede B. i væsentlig Grad den chemiske Videnskab; saaledes opdagede han flere nye Grundstoffer, opstillede en chemisk Nomenclatur, udviklede selvstændig Læren om bestemte Proportioner, hvilken han ogsaa anvendte paa den organiske Chemi, foretog Atomtalsbestemmelser for næsten alle Grundstoffer med en saadan Nøjagtighed, at senere Tider kun have fundet højst ubetydeligt at forbedre, og søgte ved sin elektrochemiske Theori at forklare Aarsagen til Grundstoffernes Forbindelse med hverandre.

Berzsenyi, D. [bärschænji], berømt ungarsk Lyriker, f. 1776, viste allerede i Oedenburgs Lyceum poetisk Begavelse. Hans bedste Digte ere fra før hans 25de Aar. 1813 udkom den første Samling, der satte hele Ungarn i Begejstring; hans Styrke er i Oden og Sangen. I æsthetiske Afhandlinger viste han sin philosophiske Dannelse. 1830 blev han Medlem af det ungarske Akademi. D. 1836.

Besaaningshugst, en Hugst, hvorved Træerne i en Skov samtidig med eller strax efter Frøaffaldet udtyndes saa meget, at de fremspirende Planter kunne finde tilstrækkelig Luft og Lys og dog tillige nogen Beskyttelse mod Sol og Vind. At udvise de Træer, som i dette Øjemed bør borttages, kaldes at stille en B. — B. bruges ogsaa om selve Stedet, hvor Besaaningen foregaar.

Besançon [bøsangsōng], stærkt befæstet Hovedstad i det franske Dep. Doubs, ved Floden D., 45 M. s. ø. for Paris. 57,000 J. (1881). Smuk

By med brede og lige Gader og mange med Vandspring prydede offentlige Pladser. Ærkebispesæde. Kathedralkirke fra det 11te Aarh., offentligt Bibliothek med mange Haandskrifter, videnskabeligt Akademi, Artilleriskole og talrige Undervisningsanstalter, samt Museum. Fabrikation af Ure, Uld- og Bomuldsvarer, Jærnstøbegods, Porcelæn og Læder; Bryggerier og Vorblegerier. B. er en gammel Stad, Romernes Vesontio, og har flere romerske Oldtidsminder, hvoriblandt en Triumphbue. I det 15de Aarh. kom Staden under Østerrig og blev en fri Rigsstad; ved den westfalske Fred afstodes den til Spanien, som 1679 maatte overgive den til Ludvig XIV. I B. ere Marschal Moncey og Digteren Victor Hugo fødte.

Besant, Walter [bisænnt], engelsk Romanforfatter, f. 1838 i Portsmouth, var oprindelig bestemt for den gejstlige Stand, blev senere Prof. ved »Royal College« paa Mauritius, men nødtes ved svagt Helbred til at vende tilbage til England. 1868 udkom hans første Arbejde, »Studies in early French poetry«. I Forening med James Rice har han siden 1871 skrevet en Række Romaner, bl. hvilke kunne nævnes: »Ready-Money Mortiboy«, »This Son of Vulcan«, »The Monks of Thelema«, »All Sorts and Conditions of Men«. Nogle af de to Forfatteres Arbejder ere oversatte paa Dansk. Efter sin Medarbejder Rice's Død (1882) har B. bl. a. skrevet »All in a Garden Fair«.

Besborodko, Alexander, Fyrste af, russisk Statsmand, f. 1742 i Lillerusland, steg hurtig i Statens Tjeneste og stod under Katharine II.s og Paul I.s Regering i Spidsen for de udenlandske Anliggender. Et Tilfælde, ved hvilket han viste en sjælden Aandsnærværelse og Aandskraft, havde skaffet ham Kejserindens Gunst: han havde en Gang forglemt at opsætte en Ukas, og da hun opfordrede ham til at forelæse den, oplæste han den af et Stykke blankt Papir, som om den var skreven derpaa; Sammenhængen opdagedes derved, at Kejserinden forlangte Ukas'en til Underskrift strax; i Stedet for at vredes paa B. optog hun ham i Gehejmeraadet og udnævnte ham 1780 til Statssecretær. Fra den Tid og især efter Panins Død 1783 skjænkede Katharine ham sin fulde Tillid, og han blev brugt til vigtige diplomatiske Forhandlinger med Tyrkiet og England; saaledes afsluttede han Freden i Jassy 1792. Kejser Paul ophøjede ham i Fyrstestanden, efter at han tidligere af Kejser Joseph II var bleven ophøjet til tysk Rigsgreve. B. var en lidenskabelig Kunstelsker, og hans Palads i St. Petersborg indeholdt en stor og fortrinlig Malerisamling. D. 1799.

Bescherelle, Louis Nic. [bæsch'rell], fransk Grammatiker og Lexikograph, f. 1802. Som Bibliothekar ved Louvre har han skrevet forskjellige grammatiske Arbejder (bl. a. en Kritik af de vigtigste Forfatteres Stil fra Ludvig XIV til Nutiden), men han har især vundet Ry ved sin store »Dictionnaire national, ou Grand Dictionnaire critique de la langue française« og »Nouveau Dictionnaire classique de la langue française«. Med Devars udgav han »Grand Dictionnaire de géographie universelle« (1856—58) i 4 Bd. D. 1883.

Beschlik ell. **Besäs beschlik**, 5 Piastre, tyrkisk Sølvmønt, omtr. lig 80 Øre.

Besch-Parä, 5 Parà, tyrkisk Kobbermønt, omtr. lig 2 Øre.

Besejlingscommission, den Commission af Officerer og andre Fagmænd, som undertiden commanderes med Krigsskibene paa den første Tour, disse gjøre, for at bedømme Skibene under forskjellige Omstændigheder og afgive Rapport derom.

Beseler, Wilhelm Hartwig, en af Slesvigholstenernes Førere, f. 2 Marts 1806 i Grevskabet Jever, kom allerede 1809 til Danmark, da hans Fader blev Diggreve i Rødenæs ved Husum. B. gik i Slesvig Domskole, studerede 1823—25 i Kiel og 1825—27 i Heidelberg og blev 1829 Advocat i Slesvig By. Han tog tidlig Del i det politiske Liv som ivrig Slesvigholstener, valgtes 1841 i Tønder til Stænderforsamlingen og fremsatte 1842 det Forslag, at Haderslev Amt skulde indlemmes i Kongeriget, for at hele det øvrige Slesvig kunde blive sammenknyttet med Holsten. 1846 var B. Formand i Forsamlingen og havde vigtig Del i dens Modstand mod Regeringen; da han derefter gjenvalgtes, nægtede Regeringen ham Ret til at modtage Valget, hvorfor han tog Afsked som Advocat, medens en almindelig Indsamling i Tyskland skulde sikre ham fremtidigt Underhold. Ligeledes var B. 1847 Hovedlederen for Neumünstermødet og Ditmarskerfesten, hvorved Stemningen ophidsedes imod Danmark. Paa Mødet i Kiel 17 Febr. 1848 fraraadede B. at vælge „de erfarne Mænd“, der skulde raadslaa om den ny Fællesforfatning for hele Monarchiet, og 24 Marts blev han Medlem af den provisoriske Regering. I Oct. s. A. gik B. til den tyske Nationalforsamling i Frankfurt som Repræsentant for Rendsborg Amt, blev strax første Næstformand, men viste ingen særlig Dygtighed. I Marts 1849 blev B. Medlem af Statholderskabet og var saaledes en af Oprørets Ledere lige indtil Jan. 1851; derefter gik han til Braunschweig og udelukkedes fra den almindelige Amnesti. 1861 blev B. preussisk Gehejme-Regeringsraad og Curator for Bonns Universitet. 1856—58 udgav han flere Flyveskrifter om den slesvigholstenske Sag og udtalte sig heri for en Deling af Slesvig og for Danmarks Forening med Sverige og Norge. 1867 søgte han Valg til den nordtyske Rigsdag i 4de slesvigske Kreds (det vestlige Sønderjylland), men vragedes for sit preussiske Sindelag (fik kun 2,000 Stemmer af 14,000). — Hans yngre Broder, **Georg B.**, f. 2 Nov. 1809 i Rødenæs, studerede i Kiel og München, men kunde hverken blive Advocat eller Docent i Kiel, fordi han ikke vilde aflægge Hyldingsed til den danske Konge. 1835 blev han Professor i Basel, 1837 i Rostock og 1842 i Greifswald. Allerede ved sin Tiltrædelsestale i Basel hævdede B. i Modsætning til Savigny og den historiske Skole, at den oprindelige tyske Ret havde Fortrin for den ufolkelige Romerret; han udviklede dette nærmere 1843 i „Volksrecht und Juristenrecht“,

samt i flere ypperlige retsvidenskabelige Skrifter („Lehre von den Erbverträgen", 1835—40, 3 Bd.; den tyske Privatrets System, 1847—55, 3 Bd., 3 Opl. 1873). 1838 skrev B. et Flyveskrift om de 7 göttingske Professorers Optræden, og 1841 udgav han Uve Lornsens efterladte Skrift om en Unionsforfatning mellem Danmark og Slesvigholsten. B. tog 1846—47 vigtig Del i Germanistmøderne og valgtes 1848 til Nationalforsamlingen i Frankfurt, hvor han blev Ordfører for Forfatningsudvalget; som en af Lederne for højre Centrum kæmpede han for den arvelige Kejsermagts Overdragelse til Kongen af Preussen og var i Apr. 1849 Medlem af Deputationen til Berlin. I Maj 1849 udtraadte B. af Forsamlingen og valgtes til den preussiske Landdag, hvor han arbejdede for Forfatningens Revision i constitutionel Aand. 1859 blev han Professor i Berlin; valgtes 1861 til det preussiske Underhus og indtog en mæglende Stilling, men uden at spille nogen fremragende Rolle. 1874 valgtes B. til den tyske Rigsdag (indt. 1881), og 1875 blev han som Repræsentant for Berlins Universitet livsvarigt Medlem af Herrehuset, hvis Næstformand han blev 1882.

Besenval, Pierre Jos. Vict. de, Baron [bøsangvāll], f. 1722 i Solothurn, traadte tidlig i fransk Krigstjeneste, udmærkede sig ved Tapperhed og blev 1762 Generallieutenant og Generalinspecteur over Schweizerregimenterne. 1789 commanderede B. de Tropper, der vare samlede i Paris's Omegn, men gjorde intet for at støtte Bastillens Forsvar. Han døde i Paris 1791.

Besifring er et Middel, hvorved den, der af et Tonestykkes Stemmer kun har den dybeste angiven, kan uden at kjende de andre Stemmer construere Stykkets harmoniske Indhold. B. bestaar i, at der over eller under Basstemmen anbringes Sifre og andre Tegn, hvorved de forskjellige Intervaller i Stykkets vexlende Accorder antydes. Spil efter en saadan besifret Bas kaldes Generalbasspil (sml. Accompagnement og Basso continuo).

Besigue, fr. [bøsigh], et Slags Kortspil.

Beskælersyge, en hos Hesten forekommende Sygdom, der giver sig til Kjende ved Flaad fra Kjønsorganerne og smaa Saar paa disse, der snart hele til (godartet B.), snart antage et ondartet Udseende og vanskelig læge, samtidig med at Sygdommen trækker i Langdrag og ledsages af en betydelig Svækkelse af Nervesystemet og Svinding af Musklerne (ondartet B.). Denne sidste er især farlig og smitsom, men har hidtil kun vist sig i det sydlige Europa, især Frankrig og Østerrig. B. har man ogsaa kaldet den Form af Snive, som har sit Sæde i Kjønsorganerne; s. Snive.

Beskikkelse kaldes den Handling, hvorved nogen paa vidnesfast Maade (d. e. nu i Regelen ved Notarius publicus eller Stævnevidnerne, tidligere ogsaa ved to private Personer, de saakaldte Beskikkelsesvidner) tilstiller en anden en Meddelelse eller Opfordring, eller afæsker ham et Svar (beskikker ham). — B. bruges ogsaa i Betydning af Udnævnelse til et Embede eller anden offentlig Bestilling (f. Ex. til Værge for en umyndig).

Beskikning, Blanding af Malmene med de „Tilslag", der skulle lette Udsmeltningen af Metallerne.

Beskow, Bernhard v., svensk Digter, f. 22 Apr. 1796 i Stockholm; Faderen var Brugspatron Bernhard B. Efter endte akademiske Studier traadte han 1814 ind i Finansexpeditionen og forfremmedes 1818 til Protocolsecretær. Udrustet med Anlæg baade for Maleri, Musik og Digtekunst besluttede han dog fortrinsvis at hellige sig til den sidste og vandt 1824 det svenske Akademis store Pris for sit Digt »Sveriges Anor«. Ved Rejser og personligt Bekjendtskab med Europas betydeligste literære Notabiliteter uddannede han yderligere sin Smag, hvorom hans dramatiske Digte »Erik XIV«, »Torkel Knutsson«, »Birger och hans ätt«, »Gustaf Adolf i Tyskland«, »Ryno«, hans »Vandringsminnen« og en Mængde æsthetiske og literaturhistoriske Afhandlinger vidne. B., som 1828 blev Medlem af det svenske Akademi og 1834 Akademiets Secretær, ombyttede snart Embedslivet med et fortrinsvis til Digtning og Studier helliget Liv. Forinden var han (1825) bleven Kronprins Oscars Haandsecretær, samt gjorde 1831—32 Tjeneste som Directeur ved det kgl. Theater; senere ophøjedes han først i den adelige, saa i Friherrestanden og blev tilsidst »Öfverstekammarjunkare« og Seraphimerridder. I det politiske Liv deltog han baade som Rigsdagsmand paa adskillige Rigsdage og som Forfatter til flere politiske Brochurer, der i sin Tid (1838—40) vakte stor Opmærksomhed. Men sin varmeste Interesse helligede han dog Sveriges Literatur og Historie, og som det svenske Akademis Secretær har han indlagt sig store Fortjenester af dette Samfund og dets Virksomhed. Altid rede med Raad og Understøttelse til unge Digtere og Videnskabsmænd har han beriget Akademiets »Handlingar« med sine mesterlige »Minnesteckningar« og anvendte sine sidste Aar til i sine i glimrende Stil og med et ædelt Sinds Varme udførte Skildringer af Carl XII og Gustav III (den sidste ufuldendt) at værne om disse Kongers Minde. I sine sidste Aar var denne »den svenska vitterhetens Nestor« Gjenstand for dyb og almindelig Agtelse, som ikke blot gjaldt Forfatteren, men ogsaa Mennesket, og da han 18 Oct. 1868 pludselig døde, vakte Efterretningen derom almindelig Sorg. I sine efterladte »Lefnadsminnen« (1870) har B., ofte med fin Satire, skildret Tildragelser og Personligheder fra sine yngre Aar.

Beskyttelsessystemet tilsigter at beskytte den indenlandske Industri mod Udlandets Concurrence. Tidligere søgte B., der navnlig forfægtedes af den mercantile Skole og gjennem lange Tider med større eller mindre Strænghed er bleven opretholdt i de fleste europæiske Stater, at naa sit Maal, dels — i sin reneste Skikkelse som Prohibitivsystem — ved aldeles at forbyde Indførsel af de tilsvarende udenlandske Fabrikater, dels ved at hindre Udførselen af de Raastoffer, hvoraf de forarbejdes (ligeledes enten ved fuldstændigt Forbud eller ved høj Udførselstold), ligesom ogsaa ved Præmier paa Frembringelsen og Udførselen af indenlandske Fabrikater. I nyere Tid søges

Beskyttelsen mest tilvejebragt ved høj Told paa Indførselen af udenlandske Fabrikata. Hos os er B. vel endnu ikke helt opgivet, men bestaar siden 1863 kun i en forholdsvis moderat beskyttende Indførselstold, som til Gjengjæld er udstrakt til et ret betydeligt Antal Gjenstande (s. **Frihandels-** og **Mercantilsystem**).

Beslaa et Sejl, befæste det til Raaen, efter at det ved Givtovene er halet op til denne, med dertil bestemte Tove (Beslaasejsinger).

Beslag er i Lovsproget et retligt Baand, der lægges paa en Person eller en Ting. Der gives to forskjellige Arter B., nemlig dels det, som af den, der mener at have en Fordring paa en anden, kan erholdes iværksat i dennes Person eller Ejendele for paa denne Maade at betrygge Opfyldelsen af hans Fordring (hvorunder ogsaa det Tilfælde gaar ind, at det offentlige, naar en Person sættes under Tiltale for en Forbrydelse, lader lægge B. paa hans Formue til Sikkerhed for Omkostningerne ved Actionen og den Erstatning, han maatte blive idømt), dels det, som, naar en Forbrydelse anses begaaet, lægges enten paa Forbrydelsens formentlige Gjenstand (f. Ex. naar en Presseovertrædelse antages begaaet, paa det paagjældende Skrift) for at hindre dets videre Udbredelse ell. desl., eller ogsaa paa Documenter, hvoraf der kan ventes Oplysning om Forbrydelsen. I den førstnævnte Betydning er B. d. s. s. Arrest i civile Sager, men bruges for det meste kun om den Arrest, der foretages i en Persons Indtægter eller udestaaende Fordringer. B. i den anden af de nævnte Betydninger kan efter nugjældende dansk Lovgivning i Regelen kun ske ved en Retskjendelse, afsagt af den vedkommende criminelle Dommer, og navnlig er den Myndighed nu ophævet, som før 1848 tilkom Politimesteren til, naar han ved det foreløbige Gjennemsyn, han skulde foretage af alle Skrifter under en vis Størrelse, inden de kom ud, fandt et saadant Skrift at være af lovstridigt Indhold, da at beslaglægge det og derved hindre dets Udgivelse.

B., s. **Hestebeslag**.

Bessarabien, et Gouvernement i det sydvestl. Rusland, omfatter Landet mellem Floderne Dnjestr, Pruth og Donau; 829 □ M. med c. 1,365,000 I. (1880). Dets nordlige Del er et bølgeformet rigt Kornland med adspredt liggende Skovpartier, hvorimod det mod S. er en udstrakt Græssteppe, hvor kun de talrige dybe Floddale ere dyrkede, og som henimod Donau bedækkes med en uigjennemtrængelig, skovlignende Sivvæxt. En Mærkelighed ved Landets sydlige Del er, at Floderne her fra et meget smalt Leje udvide sig til langstrakte Søer, der imellem sig indeslutte en Mængde Halvøer. Klimaet er mildt og sundt, og her dyrkes i stor Udstrækning Hvede, Byg, Hirse og Majs, samt Frugttræer, Vin, Hør, Hamp, Tobak og Valmuer; Kvæg- og Hesteavlen er meget betydelig. Salt indvindes i Mængde fra Steppesøerne. Befolkningens Hovedmasse er Rumænere, men den er stærkt blandet med Russere, Bulgarere, Grækere, Jøder, Armeniere, Tatarer og Zigeunere, samt tyske Kolonister; største Delen hører til den græske Kirke. Industrien er ubetydelig; Handelen er i Jødernes og Armeniernes Hænder. — B. blev afstaaet af Tyrkiet til Rusland ved Freden i Bukarest 1812. Ved Pariserfreden 1856 kom Landet mellem Pruth og Jalpuch og mellem Donau og en Linje fra Bolgrad mod Ø. (i alt c. 200 □ M.) til Moldau; men det er atter 1878 af Rumænien givet tilbage til Rusland.

Bessarion, Johannes ell. Basilius, f. 1395 i Trapezunt, blev 1437 Ærkebiskop i Nikæa og ledsagede Kejser Johannes VI Palæologos, der søgte Latinernes Hjælp imod Tyrkerne, til Conciliet i Ferrara (og Firenze) 1438—39 for at slutte en Union mellem den græske og romerske Kirke. B. forblev i Italien, hvor han blev Cardinal og to Gange var nær ved at blive Pave. Efter Constantinopels Erobring søgte B. forgjæves at samle Christenheden til et Korstog imod Tyrkerne. Flygtende Grækere fandt altid Hjælp hos ham; navnlig samlede han græske Videnskabsmænd omkring sig og bidrog derved meget til at udbrede klassisk Dannelse i Vesteuropa. Selv oversatte han græske Forfattere paa Latin og samlede et betydeligt Bibliothek, som han skjænkede til Venezia. D. 1472.

Bessastad (Bessastaðir), liggende paa Islands sydvestligste Halvø, Reykjanæs-Halvøen, ikke langt fra Reykjavig, tilhørte i sin Tid Snorre Sturlesøn, men blev efter hans Drab inddragen under Kronen og var senere det sædvanlige Opholdssted for den kongelige Befalingsmand paa Island. Til B. forlagdes i Begyndelsen af dette Aarhundrede Islands Latinskole, men kun for efter c. 40 Aars Forløb at vende tilbage til Reykjavig. Nu er Gaarden med tilhørende Kirke Privatejendom.

Besse [bess], en lille Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 4 M. s. til v. for Clermont-Ferrand, med 1,000 I. og mange Naturmærkværdigheder i Omegnen, saaledes flere Vandfald og mærkelige Basaltdannelser.

Bességes [ßäßsch], Stad i det franske Dep. Gard, 8 M. n. til v. for Nimes. 7,000 I. Rige Stenkulsminer og Jærnværker.

Bessel, Friedr. Wilh., en af den nyere Tids mest fortjente Astronomer, f. 1784 i Minden, kom 15 Aar gammel i Handelslære i Bremen; men hans Interesse for Geographi og Astronomi tildrog ham Olbers's Opmærksomhed, og han fik 1806 ved hans Anbefaling en Ansættelse under Schröter i Lilienthal. Derfra kaldtes han 1810 til Königsberg, hvor han byggede et Observatorium 1811—13 og forblev til sin Død 17 Marts 1846. B. har især beskæftiget sig med Fixstjærnernes Astronomi. Hans »Fundamenta astronomiæ, deducta ex observationibus Bradley« (Königsb. 1818) er et Fixstjærnekatalog, udledt af Bradleys Observationer. Til Brug ved Fixstjærneobservationer tjene tillige de af ham udgivne »Tabulæ Regiomontanæ« (Königsb. 1830). 1821—33 fuldendte han en Række Observationer af c. 60,000 Fixstjærner indtil 9de Størrelse mellem 45° nordl. og 15° sydl. Declination. Han bestemte 1839 Parallaxen for Stjærnen 61 i Svanen til 0",348, hvoraf følger en Afstand af 12 Billioner Mile. Han bemærkede, at de klare Stjærner Sirius og

Procyon have en Banebevægelse om et mørkt Centrum. Han anede Tilværelsen af en Planet uden om Uranus og at den maatte kunne findes paa den Maade, paa hvilken Leverrier siden virkelig fandt den. Desuden forestod han Gradmaalingen i Østpreussen og bestemte Længden af det enkelte Sekundpendul.

Bessemer, Henry, f. 1813 i Hertfordshire i England. Den af ham 1856 indførte, nu almindelig udbredte Methode til Fremstilling af Staal og Raajærn (s. Staal) har fremkaldt en udstrakt Anvendelse af Staal til Arbejder, som tidligere udførtes af Jærn.

Bessières, Jean Baptiste [ssiähr], Hertug af Istrien, fransk Marschal, f. 6 Aug. 1768 i Preissac i Dep. Lot, begyndte 1790 sin militære Løbebane som Menig i Ludvig XVI.s constitutionelle Garde og steg hurtig til Eskadronschef. Under det italienske Felttog 1796 gjorde Bonaparte ham til Chef for Guidecorpset, der kom til at udgjøre Stammen for den senere Kejsergarde. 1798 var han med paa Toget til Ægypten; efter sin Hjemkomst organiserede han den nye Hær, der skulde til Italien, og bidrog ved et heldigt Anfald med Cavaleriet væsentlig til Sejren ved Marengo 1800. 1802 blev han Divisionsgeneral; da Napoleon blev Kejser 1804, var B. blandt de 14 først udnævnte Marschaller. I Slaget ved Austerlitz 1805 vandt han en glimrende Sejer over den russiske Hestgarde og udmærkede sig ligeledes i Felttogene 1806 og 1807. Det næste Aar gik B. til Spanien, hvor han slog General Cuesta, som truede med at afskære de franske i Madrid fra Forbindelsen med Frankrig, og gjorde 6,000 Fanger. Napoleon udbrød ved Efterretningen om denne Vaabendaad: „B. har sat min Broder Joseph paa Spaniens Trone" og gav ham til Belønning for hans Tjenester i dette Felttog Titelen Hertug af Istrien. I Krigen med Østerrig 1809 commanderede han Cavalerireserven, gjorde udmærket Tjeneste i Slaget ved Eszlingen og blev saaret ved Wagram. Efter Freden fik B. i Stedet for Bernadotte Overcommandoen i Holland, hvor Englænderne rømmede de besatte Pladser, deriblandt Vlissingen; 1811 gik han som Gouverneur til Gammel-Castilien og Leon; 1812 fulgte han i Spidsen for et stærkt Cavalericorps Kejseren til Rusland, hvor han især paa Tilbagetoget havde Lejlighed til at udmærke sig. I Felttoget 1813 fik B. Overcommandoen over hele det franske Cavaleri. Ved en Recognoscering før Slaget ved Lützen 1 Maj s. A. blev han i en Hulvej ved Rippach truffen i Brystet af en Kanonkugle, som hurtig gjorde Ende paa hans Liv. B. forenede en ædel, menneskekjærlig Charakter med stor Dygtighed og personlig Tapperhed; af Soldaterne var han i høj Grad elsket; Kejseren sørgede over ham som en af sine mest hengivne Venner, og selv hos Beboerne af de fiendtlige Lande (som Spanien), mod hvem han stedse havde vist Mildhed og Uegennyttighed, vakte hans Død megen Deltagelse.

Bessos, persisk Satrap i Baktrien under den sidste persiske Konge Darios Kodomannos. Han tog med Tropperne fra de ham underlagte Provinser Del i Slaget ved Arbela 331 f. Chr., men blev, da Darios efter dette flygtede mod Nord, Forræder imod sin Konge; i Forbindelse med et Par andre Satraper førte han Darios med sig som Fange og tilbød Alexander at udlevere ham i den Hensigt at lokke Makedonerne længere ind i Landet og derefter gjøre sig uafhængig. Da Alexander ej vilde slutte nogen Overenskomst, dræbte B. Darios og antog selv Kongetitlen. To Aar efter fik Alexander B. i sin Magt og overgav ham til Darios's Broder Oxathres, af hvem han blev henrettet som Kongemorder under frækkelige Pinsler.

Bestalling, det Document, hvorved en Embedsmand indsættes i sit Embede.

Bestand, s. Bevoxning.

Bestialitet (af lat. bestia, Dyr), Fæiskhed, Dumhed; crimen bestialitatis, Menneskers kjødelige Omgang med Dyr; bestialsk, fæisk, dum.

Bestik, et Futteral eller Etui til Instrumenter af forskjellig Art; Arbejdsridset til et Skib; Bestemmelsen af Profilen for en Dæmning, et Dige ell. lign. B., den mindre nøjagtige Maade, man benytter for ved Hjælp af Compasset og Loggen at bestemme Skibets Plads. Dette sker, om ikke oftere, saa dog i det mindste hver 4de Time ved Vagtens Afløsning; saa ofte ske kan, blive de ved denne Regning fundne Bredder og Længder rettede ved Observationer af Solen eller andre Himmellegemer. I Nærheden af Land foretrækker man at bestemme Skibets Plads ved Pejling af bekjendte Gjenstande, for saa vidt saadanne haves. I modsat Fald maa man anvende særdeles Omhu paa Bestikregningen ved hyppig at undersøge Skibets Fart og Coursforandringerne og om muligt Strømsætningen.

Bestilling kaldes i Modsætning til Embede en saadan offentlig Post, hvortil Udnævnelsen sker ikke af Kongen, men af Øvrigheden; Bestillingsmand, den, som beklæder en saadan B.

Bestryge. Terrainet foran en Skanse eller et andet Befæstningsværk siges at være bestrøget, naar ethvert Punkt i samme kan rammes af Kanon- eller Geværilden fra Værket. Idet man gaar ud fra den i øvrigt ingenlunde rigtige Forudsætning, at der kun kan skydes tværs ud fra Værkets forskjellige Linjer, antages der, overalt hvor disse danne en udadgaaende Vinkel, at være foran denne en „ubestrøgen Vinkel" eller et „ubestrøget Rum", der er saa meget større, jo spidsere den udadgaaende Vinkel er, og i hvilken Angriberen forholdsvis let kan nærme sig Værket; man undgaar disse Rum ved at bygge Værket med ud- og indadgaaende Vinkler, saa at dets Linjer gjensidig b. Terrainet foran Nabolinjerne.

Bestuschev, Alex., russisk Forfatter, f. 1795, var Ritmester i Generalstaben, da han 1825 deltog i den mod Nikolaj I.s Tronbestigelse rettede Sammensværgelse og blev dødsdømt, men benaadet med Deportation til Sibirien. B. fik 1829 Lov til at træde ind som Menig i Kaukasusarmeen, men faldt i en Træfning 1837 kort efter at være bleven udnævnt til Officer. 1826 udgav han under Navn af „Polarstjærnen" den første russiske Almanak; siden skrev han under Navnet Kosack Marlinskij

romantiske og lunefulde Noveller med Skildringer af Soldaterlivet i en vis gemytlig, lidt raa Soldatertone (mest bekjendte ere „Mullah-Nur“ og „Ammulat-Beg“); uheldigst er han i den pathetiske Stil, hvor han let bliver søgt. — Hans 3 Brødre, **Nikolaj** og **Peter**, begge Søofficerer, og **Michael**, Capitain ved den kejserlige Garde i Moskva, vare ogsaa alle indviklede i Opstandsforsøget 1825 og forvistes til Sibirien, hvor de to første døde, medens Michael oplevede Benaadningen 1856.

Bestuschev-Rjumin, Alexei, Greve af, russisk Rigskansler og Feltmarschal, f. 1693 i Moskva af en Familie, som oprindelig skal stamme fra England, blev opdraget dels i Berlin, dels i Hannover og var først i Tjeneste hos Kong Georg I af England, men forlod samme 1717 og kom 1718 til det russiske Hof. Her blev han Kammerherre hos Anna Ivanovna, Enkehertuginde af Kurland, og blev af Czar Peter I sendt som Gesandt til det danske Hof. Efter at Anna havde besteget den russiske Kejsertrone, var B. atter en Tid Gesandt i Kjøbenhavn, indtil han ved Biron blev kaldt tilbage og udnævnt til Geheimeraad og Cabinetsminister. Under Kejserinde Elisabeth blev B. efter L'Estocqs Anbefaling Senator og Kansler og ledede som saadan i en lang Aarrække Ruslands Udenrigspolitik. Han sluttede 1742 en Alliance med England, 1743 Tractaten i Åbo med Sverige, ved hvilken Tronfølgen i dette Rige blev bestemt efter Ruslands Vilje, 1746 Alliancen med Østerrig mod Frankrig og Preussen og sendte i Følge samme 1748 et Corps paa 30,000 Md. under Repnin til Rhinen. S. A. styrtede han sin forrige Velynder L'Estocq. Som ivrig Modstander af Preussen tog B. Del i Alliancen mod Frederik d. store 1756, som havde Syvaarskrigen til Følge. Hans Adfærd under denne medførte imidlertid hans Fald: da han nemlig frygtede den syge Kejserindes nær forestaaende Død og kjendte hendes Efterfølgers venskabelige Sindelag mod Preussen, kaldte han Apraxin, som stod i Spidsen for den russiske Hær mod denne Magt, tilbage og blev derfor som skyldig i Højforræderi straffet med Tabet af sine Embeder og Værdigheder samt en Del af sin Formue og forvist til et af sine Godser i det indre af Rusland 1759. Under Katharine II blev han 1762 kaldt tilbage og gjenindsat i alle sine Værdigheder samt udnævnt til Feltmarschal, og ved en Ukas blev den over ham fældede Dom erklæret ugyldig. Dog opnaaede han ingen Indflydelse; han døde 1766. B. var en Mand af energisk Charakter, klog og virksom, men tillige stolt, forfængelig, egennyttig og samvittighedsløs i Valget af sine Midler. — Hans ældre Broder, **Michael**, f. 1686, d. 1760, var 1721—41 russisk Gesandt i Stockholm, hvor han øvede en overordentlig Indflydelse paa „Huerne“. Siden var han Gesandt i Preussen, Polen, Østerrig og Frankrig. — **Michael B.-R.**, f. 1803, hørte til en anden Gren af Slægten og var Lieutenant i Regimentet „Pultava. Allerede 1820 deltog han i en Sammensværgelse mod Alexander I.s Liv, og 1823 var han en af Lederne for de hemmelige Selskaber i Sydrusland, der vilde dele Rusland i flere forbundne Stater, gjenoprette Polen og udrydde Kejserhuset. I Sommeren 1825 havde han opnaaet en Sammensmeltning af disse Selskaber til „de forenede Slaver“ og stod siden tillige med Sergius Muraviev i Spidsen for Soldateropstanden i Sydrusland; da denne var undertrykt, blev B. bragt til St. Petersborg og 25 Juli 1826 hængt tillige med de andre Førere.

Bestødsfil, den sværeste hos Smeddene brugelige Fil; som oftest firkantet, noget tilspidset.

Bestøvning kaldes den Akt, hvorved Planternes Støv overføres fra Støvdragerne til den Del af Støvvejen, som er særlig indrettet til at modtage det. I mange Tilfælde sker Overførelsen ved Hjælp af Vinden; Støvet er da tørt og fint, og Arret har ofte en stor Overflade, saaledes hos Græssene, hvor det er buskformet. Hos de fleste Planter finder Bestøvningen dog Sted ved Insekternes Hjælp, og hermed staar et ejendommeligt Forhold i Forbindelse, nemlig den saakaldte Fremmedbestøvning, d. v. s., at Arrene undgaa at modtage Støv fra Støvdragerne i samme Blomst. Hos de enbo og tvebo Blomster er Selvbestøvning jo umulig, hos de med tvekjønnede Blomster forsynede Planter vanskelig- eller umuliggjøres den paa forskjellig Maade, saaledes ved den saakaldte Dichogami. Herved forstaas, at Arrene og Støvdragerne i en Blomst ikke ere i Stand til at fungere samtidig; ere Støvknapperne tømte, førend Arrene ere udviklede til at tage mod Støvet, kaldes Blomsten protandrisk, og udtræder omvendt Støvet først efter at Arrene i samme Blomst ere visnede, kaldes Blomsten protogynisk. Paa lignende Maade virker det Forhold, man kalder Heterostyli, der bestaar i, at en og samme Planteart optræder med Blomster af forskjellig Beskaffenhed, idet nogle have lang Griffel og korte Støvdragere, andre omvendt. For at Befrugtningens Resultat skal være heldigt, maa en Form med lang Griffel befrugtes med Støv fra en Form med kort Griffel, men lange Støvdragere, og omvendt en Form med kort Griffel befrugtes med Støv fra en med lang Griffel, altsaa med korte Støvdragere forsynet Form; ved Insekternes Besøg i Blomsterne for Honningens Skyld opnaas netop dette. Honningen, der i mange Blomster afsondres af særegne Honninggjemmer, Nektarier, spiller derfor en vigtig Rolle i Plantens Liv, idet den hidlokker de til Bestøvningen nødvendige Insekter. Blomstens Farve og Størrelse kommer ogsaa i Betragtning her; de insektbestøvende Planter have gjærne iøjnefaldende Blomster.

Besuki, Stad paa Nordkysten af den hollandske Ø Java i Ostindien, ved Madurabugten. 20,000 I. Livlig Handel.

Besvimelse, Afmagt, en forbigaaende og sædvanlig kortvarig Standsning af alle Livsytringerne med Tab af Bevidsthed, Følelse og Bevægelse, samt mere eller mindre fuldstændigt Ophør af Aandedræt og Kredsløb. B. beror paa en øjeblikkelig Blodmangel i Centralorganerne for Livsytringerne (Hjærnen og den forlængede Marv) og kan fremkaldes enten ved stærke Blodtab eller ved en Svæk-

kelse af Hjærtets Virksomhed, som atter kan have sin Grund i Sygdomme i Hjærtet selv eller i forskjellige Indvirkninger paa Nervesystemet (Sindsbevægelse, Smerte osv.). Lipothymi og Synkope ere ældre Betegnelser for forskjellige Grader af Afmagt.

Besætning. Herved forstaas sædvanlig Kreaturbesætningen paa en Gaard; men undertiden bruges Ordet om alt Materiale til Gaardens Drift (den levende og den livløse B.). Undertiden bruges B. om det til Gaardens Drift hørende Mandskab (i Lighed med et Skibs eller en Fæstnings B.). B. betegner dernæst Antallet og Beskaffenheden af de i et Musikstykke medvirkende Kræfter, baade Personer og Instrumenter. B. kaldes ogsaa bueformig bøjede Blikstrimler, der anbringes inden i en Laas for at gjøre Oplukningen vanskelig for Uvedkommende, idet B. fordrer en tilsvarende Udskæring i Nøglekammen. Naar Stene skulle sprænges med Krudt, bringes Ladningen i Bunden af Sprænghullet; derfra føres Fængtraade eller et Brandrør udad, men der uden om stampes en B., efter Omstændighederne af tørt Sand, vaadt Sand, Ler, Stenfliser.

Bet (fr. bête, d. e. Dyr, Dumrian), i Kortspil Mulkt for tabt Spil.

Betakowski, A., polsk Digter, f. i Krakow 1839, har virket som Prof. ved Warschaus og ved sin Fødebys Universitet; bekjendt ved en Række Dramaer (bl. hvilke: „Kong Don Juan“ 1869, „De to Radziwill“ 1871), samt ved kritiske Arbejder.

Betánzos, Stad i den spanske Prov. Galicien, 2 M. ø. s. ø. for Coruña. 8,000 J. Havn. Fiskeri. Vinhandel.

Bête, fr. [bæht], Dyr, Bæst, dum; b. noire [noåhr], det eller den, man afskyr mest, „som kan jage En langt væk“. **Bêtise**, Dumhed, dum Streg, „en Bul“.

Bétel, s. Peber. **Betelnødpalme**, d. s. s. Arekapalme.

Betelgeuze (fejlagtig Beteigeuze), forvansket efter arab., α Orionis, en rød, lidt variabel Stjærne af første Størrelse i den østlige Skulder af Orion (arab. al-dschauzâ).

Bethānia, d. e. Dadlernes Sted (efter andre det lavtliggende Sted), en lille By ½ M. ø. for Jerusalem, paa Oljebjærgets østlige Skraaning. Her boede de 3 Søskende Lazarus, Maria og Martha, som Jesus ofte besøgte. En lille Landsby, El Azariyeh ell. Lazarus, betegner endnu Stedet. B., Missionshus i Odense, opført 1883 ved frivillige Bidrag, med Børneasyl og Gjæstehjem. **Bethanien**, en af det danske Missionsselskabs Stationer blandt Tamulerne, nær Punar-Flodens Udløb i den bengalske Havbugt, ikke langt s. for Pondicherry. B. er ogsaa Navnet paa flere tyske Missionsstationer i Sydafrika.

Bethel, d. e. Guds Hus, oprindel. Lus, men kaldet B. af Jakob, da han her saa Himmelstigen, er en gammel Stad, 4½ M. n. for Jerusalem. En Tid lang stod Arken i B.; senere gjorde Jeroboam den til Sæde for Billeddyrkelsen, hvorfor Propheterne nævne den med Afsky. En Flække Beitin betegner nu Stedet. **Bethelskib**, et til Forsamlingslocale for Søfolk indrettet Skib, hvor der drives indre Mission iblandt dem ved Bibellæsninger, Prædikener og opbyggelige Foredrag. I Regelen findes der tillige Læsestuer med Skrivematerialier til gratis Afbenyttelse for alle Søfolk uden Hensyn til Nation eller Trosbekjendelse. Saadanne B. findes nu i mange større Havnestæder; Kjøbenhavns B., som er bygget og vedligeholdes ved frivillige Bidrag, aabnedes 1881.

Béthencourt, Jean, Seigneur de [tangkūhr], dristig fransk Søfarer, som 1402 sejlede fra La Rochelle, opdagede de canariske Øer, hvor han anlagde et Fort, og senere som den castilianske Konge Henrik III.s Lensmand søgte at kolonisere Øerne og omvende Beboerne til Christendommen. Han døde i Spanien 1425.

Bethēsda, hebr., d. e. Naadens Sted, 1) en i Joh. Evang. 5te Cap. omtalt Dam ved Faareporten i Jerusalem, hvis Vand havde helbredende Kraft. Den var omgiven af 5 Buegange, i hvilke de syge ventede, indtil Vandet kom i Bevægelse, og den, der da steg først ned, blev helbredet. Traditionen viser endnu et udtømt Bassin som B. Dam. 2) Den indre Missions Forsamlingshus i Kjøbenhavn, bygget for frivillige Bidrag og taget i Brug 1882. 3) Stad i England, Caernarvon Shire i Wales, 3 M. ø. for Caernarvon. 7,000 J. Overordentlig udstrakte Skiferbrud.

Bēthlehem, hebr., d. e. Brødhus, med det ældre Navn Ephrath ell. Ephratha, en lille By i Juda Stamme, 1 M. s. for Jerusalem. Den er Davids Fødeby og kaldes derfor Kongestaden og Davids Stad, men er især mærkelig som Stedet, hvor Christus fødtes. Den kaldes nu Beit-Lahm, d. e. Kjødhus, og tæller 3,000 christne J. Over en Grotte, som man angiver som Christi Fødested, og til hvilken man stiger ned ad 15 Trappetrin, er opført en Kirke (St. Mariæ de presepio, d. e. af Krybben), der oprindelig er bygget af Kejser Constantin og hans Moder Helene, men senere oftere ombygget. Beboerne forfærdige af Perlemor og Oliventræ Rosenkranse, Crucifixer o. desl.

Bethlehemiter, den eneste Munkeorden af amerikansk Oprindelse, stiftedes af Peter Béthencourt, en Adelsmand fra Teneriffa, der 1655 blev Franciskaner i Guatemala; der oprettede han en Skole og et Hospital og samlede Deltagere omkring sig. 1667 fik dette Samfund pavelig Stadfæstelse; det har antaget en fra Franciskanernes forskjellig Dragt og følger Augustinus's Regel. Hovedklostret er i Guatemala. — B. kaldte man ogsaa Huss's Tilhængere, fordi han prædikede i Bethlehemskirken i Prag.

Bēthlen Gābor (d. e. Gabriel B.), Fyrste af Transsylvanien og en kort Tid Konge i Ungarn, f. 1580 af en anset protestantisk Familie i Øvreungarn. Han hjalp 1608 Gabriel Bathori til Regeringen i Transsylvanien, men blev af denne Voldsmand lønnet med Utaknemmelighed og hjalp nu til at fordrive ham, hvorpaa B. selv ved tyrkisk Hjælp blev Fyrste i Transsylvanien 1613. Da Bøhmerne gjorde Opstand mod Kejseren, forbandt B. sig med dem, erobrede en Del af Ungarn og rykkede frem mod Wien, men maatte trække sig tilbage til Presburg, hvor Rigsdagen 1620 valgte

ham til Konge. Men da de østerrigske Hære sejrede paa andre Steder, og mange ungarske Magnater faldt fra ham, frasagde han sig allerede 1621 igjen Kronen. Siden brød han to Gange Freden med Østerrig: første Gang 1623, da han med 60,000 Md. rykkede ind i Mähren, men 1624 sluttede Fred; anden Gang 1626, da han ogsaa det næste Aar sluttede Fred; til denne hans sidste Deltagelse i Trediveaarskrigen bidrog hans Giftermaal med den brandenburgske Prinsesse Katharine. Han døde 1629. — Til denne Slægt hørte ogsaa **Johan B.**, Kansler i Transsylvanien (f. 1613, d. 1687), bekjendt af sit historiske Værk »Rerum Transsilvanic. libri IV« (1665), og **Wolfgang B.** (f. 1638, d. 1679), som skrev Transsylvaniens Historie paa Latin fra Slaget ved Mohacz 1526 til 1609 (»Historia de rebus Transsilvanicis«, udg. af J. Benkö 1782—93, 6 Bd.), hvilket Værk er en Hovedkilde til den ungarsk-transsylvanske Historie.

Bethmann, en Bauquierfamilie i Frankfurt a. M., der i Løbet af 18de Aarh. overtog flere Statslaan, og af hvilken flere Medlemmer optoges i Adelstanden i Østerrig, Bayern og Baden. En Datter af Familien ægtede 1780 en Associé af Huset ved Navn Hollweg, som nu antog Navnet **B.-Hollweg**. Deres Søn, **Moritz Aug. B.-H.**, f. 10 Apr. 1795, blev 1818 Dr. jur. i Göttingen og 1820 Professor i Berlin; overgik 1829 til Bonn, hvor han 1842 blev Curator for Universitetet indtil 1845, da han blev Statsraad. Vigtige Skrifter udgik fra hans Haand om tysk Civilproces („Grundrids af C.", 3 Opl. 1832, og senere „Civilprocessens historiske Udvikling", 6 Bd., 1864—74) og om Romerret („Retsforfatning og Proces under det synkende romerske Rige", 1834), samt Undersøgelser om Germanerne før Folkevandringen. 1840 blev B.-H. som en af de rigeste Godsejere i Rhinpreussen adlet; 1846 var han Medlem af Generalsynoden i Berlin og 1848 Ophavsmand til det første evangeliske Kirkemøde i Wittenberg. 1849—55 var B.-H. liberalt Medlem af Landdagen og Fører for en egen lille Gruppe, blev 6 Nov. 1858 Kirke- og Undervisningsminister og arbejdede for borgerligt Ægteskabs Indførelse og Ændring af Skoleloven, men afgik 11 Marts 1862. D. 14 Juli 1877. Det gamle Slot Rheineck ved Rhinen lod B.-H. gjenopføre og rigt udsmykke med Kunstværker.

Bethmann, F. A. C., født Flittner, tysk Skuespillerinde, f. 1766 i Gotha, blev af sin Stiffader Großmann, der var Skuespiller og Directeur for et rejsende Selskab, opdraget for Scenen, som hun allerede betraadte 1779. I Begyndelsen spillede hun kun i Syngestykker og gjorde megen Lykke ved behagelig Stemme og sjælfuldt Foredrag; siden gik hun over i Skuespillet og glimrede i muntre og naive Roller ved Skalkagtighed, Ynde og frisk, livfuldt Lune. 1785 ægtede hun den bekjendte komiske Skuespiller Unzelmann og gik med ham fra Mainz til Berlin, hvor hun ved det kongel. Theater blev Publikums Yndling. 1803 skilte hun sig fra sin Mand og ægtede Skuespiller B. D. 1814 i Berlin.

Bethmont, Eugène [bettmòng], fransk Politiker, f. 1804, blev 1827 Advocat og udmærkede sig efter 1830 som Forsvarer i en Række politiske og Pressesager. 1842 valgtes B. til Deputeretkammeret, deltog ivrig i Drøftelsen af juridiske og økonomiske Love og understøttede Odilon Barrot i Klagerne over Valgenes Forvanskning og Kravet om en Valgreform. 1847 var B. en af dem, der krævede Tiltale imod Ministeriet Guizot, og efter Februarrevolutionen blev han først Agerbrugs- og siden Justitsminister indtil 3 Nov. 1848; i Nationalforsamlingen var han en af Næstformændene og valgtes 1849 til Statsraadet, hvor han blev Formand for en af Afdelingerne, men afgik efter Statscoupet 1851, da han gjorde Indsigelse derimod. B. vendte nu tilbage til Skranken, var 1854—56 »Bâtonnier« (s. d. A.) for Paris's Sagførere og døde 1860. — **Hans Søn, Paul B.**, f. 1833, Advocat, valgtes 1865 som Oppositionsmand til den lovgivende Forsamling, hvor han særlig gav sig af med Flaadens Forhold og viste stort Kjendskab heri; gjenvalgtes 1869 og ligeledes 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han en Tid lang var Formand for venstre Centrum, samt siden 1876 til Deputeretkammeret; blev 1880 Formand for Regnskabsretten.

Bethsáida, hebr., d. e. Fiskehus, 2 Byer i Palæstina. Den ene laa ved den vestlige Bred af Genesarethsø, og herfra stammede Apostlene Peter, Andreas og Philip; den anden laa længere mod N. og blev af Tetrarchen Philip kaldet Julias til Ære for Augusts Datter Julia; her skete Bespisningen af de 5,000 Mænd.

Bethúlia, 1) (Betulua), By i Sebulon Stamme, bekjendt fra Judiths Historie (s. d. A.). 2) En stor Betschuanlandsby i den sydlige Del af Oranjeflodrepubliken i Sydafrika, ved Floden Caledon. Missionsstation.

Béthune [betyhn], Stad i det franske Dep. Pas de Calais, 4 M. n. til v. for Arras. 9,000 J. Oljemøller, Sæbesyderier, Roesukkerfabriker, Garverier.

Béthune [s. o.], en gammel fransk Familie, der skal nedstamme fra Rob. Faisseaux i Slutn. af det 10de Aarh. En af dennes Efterkommere, François de B., Baron af Rosny, havde to Sønner, af hvilke den ældre, **Maximilien de B.**, den senere Hertug af **Sully** (s. d. A.), stiftede en Linje, som uddøde 1807; den yngre, **Philip de B.**, Militær og Statsmand under Henrik III og Henrik IV (d. 1649), stiftede den yngre Linje, som uddøde 1806; til den hørte Hertugen af Charost (s. d. A.). — Den endnu blomstrende franske Familie **B. des Planques** nedstammer fra Michel des P., Seigneur de Hesdigneul (c. 1522); den har antaget Navnet **B. de Sully**, efter at Hertugerne af Sullys Godser ved den ældre Linjes Uddøen vare tilfaldne den 1808.

Bethusy-Huc, Edvard Georg, Greve, tysk Politiker, f. 1829, overtog 1853 sine Familiegodser i Schlesien og var 1862—80 nafbrudt Medlem af det preussiske Underhus og ligeledes 1867—80 af den tyske Rigsdag; var 1866 Medstifter af det friconservative Parti og var i begge Forsamlinger en af dets Førere. 1880 overtog B.-H. en Post som Landraad og trak sig derefter tilbage fra det politiske Liv.

Béton, fr. [tõng], en Blanding af Smaasten og **Vandbygningsmørtel** (s. Mørtel), som har den **Egenskab** at hærdne efter kort Tids Forløb ogsaa under Vand til en stenhaard Masse. Stenene i B. ere enten itusslaaede Smaasten af Granit, andre haarde Stenarter, haardbrændte Mursten, Skjærver eller naturlige Smaasten, Singel (s. d. A.). Størrelsen af de enkelte Sten bør være nogenlunde ens; de blandes omhyggelig med Mørtelen, og Blandingen maa da hurtig bringes paa sin Plads. B.s vigtigste Anvendelse er til Bygningsværker under Vand; den maa, for ikke under Bevægelsen gjennem Vandet at skilles i sine Bestanddele, sænkes i Kasser, som først aabnes efter at have naaet Bunden, eller i tragtformede Rør af Jærn eller Træ; men B. bruges ogsaa hyppig til Funderinger i Almindelighed, idet Betonmassen danner en Art Slyngværk, og til mange andre Bygningsøjemed.

Betoning, s. Accent.

Betræk kaldes bl. a. Indbegrebet af Strænge paa et Musikinstrument.

Betschuāner (be-chuana, d. e. Folk, som ligne hinanden), Navn paa en Række Folkeslag (tilsammen omtrent 250,000 Mennesker), beslægtede med Suluerne og hørende til Bantufolkene eller Kafferne i Sydafrika. De bo i det indre, mellem Oranje og Zambese, mod V. hen imod Søen Ngami. B. ere ikke saa raa og vilde som Suluerne, men heller ikke saa kraftige og krigerske; de ere ogsaa mere civiliserede, drive Industri og noget Agerbrug. Fra nordligere Folk have de lært at smedde Jærn og at bygge runde Hytter. B. trænges paa den østlige Side af Suluer, paa den sydlige Side af de hollandske Boere. De ere delte i en Mængde Smaastammer under arvelige Høvdinger. De have flere store Byer, som dog ofte flyttes efter Græsgangene. B. ere Hedninger, men Missionærer arbejde med temmeligt Held blandt dem.

Bettelini, Pietro, italiensk Kobberstikker, f. i Lugano 1763, d. 1828 i Rom, var Elev af Bartolozzi og Raf. Morghen og har bl. a. stukket flere Blade efter Thorvaldsens Værker, f. Ex. Alexandertoget.

Bettelōni, V., italiensk Digter, f. i Verona 1840, har skrevet smukt versificerede Fortællinger som »L'ombra dello sposo« (1866) og lyriske Digte (1867) og leveret gode Oversættelser af Byron, Hamerling o. fl.

Bettina, s. Arnim, L. A. v.

Bettinelli, Saverio, ital. Skribent, f. 1718 i Mantua, Jesuit, docerede „de skjønne Videnskaber" i flere italienske Stæder, skrev Tragedier og var anset i de literære Kredse i Italien. Han var stærkt paavirket af Voltaire, hvad der baade spores i hans Poesi (»Versi sciolti«) og i hans Prosa (»Lettere dieci di Virgilio agl' Arcadi«, hvor Dante maa løbe Spidsrod for det 18de Aarh.s nøgterne Kritik, samt »Dell' entusiasmo delle belle arti« og »Risorgimento d'Italia, nelle arti e nei costumi dopo il mille«, hvor Fortiden aandløst gjennemhegles fra et moderne Synspunkt). 1751 blev B. Directeur for et adeligt Seminarium i Parma, rejste efter 1755 gjennem Italien, Tyskland og Frankrig, fik en smigrende Modtagelse i Ferney af Voltaire, docerede siden Rhetorik i Verona; d. i Mantua 1808.

Bettoli, P., italiensk Digter, f. i Parma 1835, blev fra Embedsmand i Jærnbanevæsenet Journalist og vandt sig et Navn ved en Række let formede og muntre Komedier og Farcer, hvoraf navnlig »Boccaccio a Napoli« (1865) blev bekjendt ved Rossis Udførelse af Hovedrollen. B. har ogsaa skrevet en Række Romaner.

Betændelse, Inflammation, en af de hyppigste og vigtigste sygelige Processer, beror paa en Forandring i Blodkarrenes Vægge, hvorved disse blive lettere gjennemtrængelige, saa at Blodets Bestanddele kunne udsvede (exsudere) af dem. Det derved opstaaede Exsudat kan enten skaffe sig Plads ved at gjennemtrænge de omgivende Dele eller ogsaa, naar B. foregaar paa eller nær ved en Overflade (Slimhinder, serøse Hinder), ved at søge Afløb paa denne. Alle de 5 allerede af Celsus opstillede Hovedsymptomer paa den acute B.: Varme, Rødme, Svulst, Smerte og Functionsforstyrrelse, forklares ved den med B. forbundne Blodoverfyldning og Delenes Udspænding ved Exsudatet. Dette kan enten bestaa af en mere vandig Vædske, det serøse E., eller tillige afsætte rigelig Fibrin, som størkner efter Udsvedningen, det fibrinøse E.; to vigtige og navnlig for B. i Slimhinderne charakteristiske Arter af dette sidste ere det crouposе E., hvorved den størknede Fibrin afsætter sig som et Lag eller en Hinde paa Slimhindens Overflade (s. Strubehoste), og det diphtheritiske E., hvor Fibrinen afsætter sig i selve Slimhinden, som derved let senere gaar til Grunde (s. Diphtheritis). En ligeledes for Slimhinderne ejendommelig Modification af det serøse E. er det slimede, hvorved den udsvedende Blodserum blandes med den af Slimkjertlerne afsondrede Slim (s. Katarrh). Det purulente E., Pus, Materie, Raad, faar sit ejendommelige, gullige, tykflydende Udseende derved, at det indeholder en overordentlig stor Mængde Celler af samme Beskaffenhed som Blodets farveløse Celler og for største Delen ogsaa hidrørende fra, at disse træde ud igjennem Karvæggen. Naar det ikke er paa en fri Overflade, men inden i et Væv, at M. afsondres, danner der sig sædvanlig en Hule i dette, hvorved en Byld (s. d. A.) opstaar. Dannelsen af M. kaldes Forbolning, Suppuration. B. kan hæves ved Fordeling (Resolution), idet Exsudatet atter opsuges; dette sker lettest ved det serøse E., vanskeligst ved Materie, der sædvanlig baner sig en Vej udad til Legemets Overflade og udtømmes her. De chroniske B. forløbe langsommere og med mindre udtalte Phænomener end de acute, navnlig sjældnere med Feber, som altid ledsager de acute; de chroniske B. ende ofte med Forhærdelse (Induration), der bestaar i en rigelig Nydannelse af fast Bindevæv i Organerne. De hyppigste Aarsager til B. ere ydre Beskadigelser, Kulde, Varme, chemiske Indvirkninger, Infectioner, nervøse Indflydelser. Nogle Mennesker ere særlig tilbøjelige (dis-

ponerede) til B., Børn mere end voxne, Individer, der lide af visse Sygdomme (Kjertelsyge, Tuberkulose, Syphilis, Nervesygdomme osv.), mere end sunde.

Beudant, Franç. Sulp. [bødāng], Mineralog, f. 1787, d. 1850, var først Prof. i Mathematik ved Lyceet i Avignon, blev 1813 Prof. i Physik i Marseille og efter Ludvig XVIII.s Tilbagekomst Underdirecteur ved dennes mineralogiske Samling, hvilket gav Anledning til, at han derefter fortrinsvis beskæftigede sig med Mineralogi, hvori han udnævntes til Prof. ved Universitetet i Paris. Som Mineralog har han bl. a. gjort sig fortjent ved at være en af de første, der indrømmede den chemiske Sammensætning den den tilkommende Betydning ved Mineraliernes Classification. Foruden flere physiske og mineralogiske Afhdl. har han ogsaa leveret en god geognostisk Beskrivelse af Ungarn i sin »Voyage minéralogique en Hongrie« (1822).

Beulé, Charl. Ern. [bølē], fransk Kunsthistoriker, f. 29 Juni 1826, blev tidlig udsendt til den franske Skole i Athen og gjorde højst vigtige Udgravninger og Undersøgelser paa Akropolis. 1854 blev B. Professor i Archæologi og skrev dels flere Skrifter om Grækenlands ældre Kunst (»Histoire de l'art grec avant Periclès« 1870), dels en Række Skildringer af Roms Kejsere i det første Hundredaar (1867—70, samlede under Fællesnavnet »Procès des Césars«), der gjorde stor Opsigt ved dens Allusioner til det napoleonske Hus. Dette førte B. ind i det politiske Liv. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han blev en af Monarchisternes Ordførere og efter Thiers's Fald 24 Maj 1873 Indenrigsminister. Men allerede i Nov. s. A. maatte B. trække sig tilbage, og 4 Apr. 1874 tog han sig selv af Dage.

Beurmann, Carl Moritz v., tysk Afrikarejsende, f. 1835 i Potsdam, tjente 1857—59 som Officer i den preussiske Hær. 1860 foretog han en videnskabelig Rejse gjennem Nubien, det ægyptiske Sudan og Bogoslandene og drog 1861 fra Bengasi over Mursuk til Sudan for at søge Oplysning om Vogels Skæbne. I Aug. 1862 ankom han til Kuka, gjorde i Sept.—Dec. en Rejse til Jakoba og brød i Jan. 1863 op for at gaa til Badaï, men blev paa Sultanen af Badaïs Befaling dræbt paa Landets Grænse.

Beurnonville, Pierre de Ruel, Marquis de [børnongvill], fransk Minister og Marschal, f. 1752 i Champignolle i Bourgogne, traadte 1775 ind i den franske Hær og kæmpede 1779—81 i Ostindien. Efter sin Hjemkomst 1789 sluttede han sig til den politiske Reforms Ideer, som da overalt gjorde sig gjældende, organiserede Nordarmeen 1792, forsvarede Lille og kæmpede, skjønt med mindre Held, mod Trier og i Slaget ved Jemappes. Ved Girondinernes Understøttelse blev B. 1793 Krigsminister; kort efter blev han tillige med nogle Medlemmer af Conventet sendt til Nordarmeen for at bemægtige sig Dumouriez, men denne tog ham selv til Fange og udleverede ham til Østerrigerne, som derpaa i henv. 3 Aar holdt ham fangen i Olmütz. Efter sin Udvexling blev han Anfører for Sambre- og Maasarmeen, men nedlagde denne Commando 1798 og blev af Directoriet gjort til Generalinspecteur over Infanteriet. Siden blev B. brugt til forskjellige diplomatiske Sendelser og af Napoleon I udnævnt til Storofficer af Æreslegionen, Senator og Greve. Ikke desto mindre stemte han 1814 for Kejserens Afsættelse og fulgte i de 100 Dage Ludvig XVIII til Gent; 1816 blev han Marschal og døde 1821.

Beurrés, fr. [børre], Smørpærer, Pærer med smeltende Kjød, f. Ex. B. d'Amanlis, B. d'Arenberg, B. Bachelier, B. Capiaumont, B. Colmar, B. gris o. fl. a., hvoraf nogle maa regnes blandt vore allerbedste Pæresorter.

Beust, Friedrich Ferdinand [bøjst], tysk Statsmand, f. 13 Januar 1809 i Dresden, blev 1836 sachsisk Legationssecretær og 1841 Afsending i München. Her traf han Aftale om vigtige Jærnbaneforbindelser, forflyttedes 1846 til London og hjemkaldtes herfra i Marts 1848 for at overtage Udenrigsministeriet, men blev i Stedet for sendt til Berlin som Gesandt. Først 24 Febr. 1849 blev B. Udenrigsminister og fra denne Stund Leder af sit Lands ydre og indre Styrelse, skjønt han først 1853 af Navn blev Førsteminister. B. fraraadede strax Kongen at antage den tyske Rigsforfatning, og da dette fremkaldte en republikansk Opstand (3—9 Maj), paakaldte han preussisk Hjælp og søgte selv med Kongen Tilflugt i Fæstningen Königstein; den efter Opstandens Undertrykkelse fangne russiske Flygtning Bakunin udleverede B. til Østerrig. B. indgik 30 Maj „Trekongeforbundet" med Preussen og Hannover for at tilvejebringe „Unionen", men traadte i Oct. tilbage derfra og sluttede Forbund med de sydtyske Kongeriger. Han banede derved Vejen for den gamle Forbundsforfatnings Gjenoprettelse og understøttede virksomt Østerrig og Bayern hertil imod Preussen. Samtidig med at B. saaledes svigtede Bestræbelserne for den nationale Enhed for at hævde Enkeltstaternes Souverænitet, gjennemførte han indad til en afgjort Reaction. Landdagen, som gjorde Modstand mod hans tyske Politik, blev opløst i Juni 1850, og den gamle Forfatning af 1831 sat i Kraft igjen. Strænge Bestemmelser gaves imod Presse- og Forsamlingsfriheden, og Folkeskolerne sattes 1851 under nøje Opsyn. Under Krimkrigen søgte B. at danne et Forbund af Mellemstaterne for at føre en af de to Stormagter uafhængig og neutral Politik; han fik i Sommeren 1855 en Conference af Ministre fra Mellemstaterne sammenkaldt i Bamberg og hævdede i flere Noter med stor Styrke sin selvstændige Holdning. Dog lykkedes det ham ikke at faa Sæde paa Fredscongressen i Paris som disse Magters Repræsentant, skjønt han ved at være Mellemmand imellem den franske og russiske Regering havde haft ikke ringe Del i Krigens Ophør. 1859 var B. den af de tyske Statsmænd, som mest ivrede for, at Forbundet skulde understøtte Østerrig imod Frankrig og Italien, og efter Freden blev han en af Lederne for det nye Forbund af Mellemstater (Würzburgforbundet), der var rettet baade imod Nationalforeningens Bestræbelser for For-

bundsforfatningens Omdannelse og imod Preussens Ønsker om en nøjere Sammenknytning af alle tyske Stridskræfter under dets Ledelse. For at imødekomme Folkestemningen gik B. 1861 ind paa at ændre den sachsiske Valglov og paa visse materielle Reformer, bl. a. Indførelse af Næringsfrihed. Ligeledes gik han, skjønt modstræbende, ind paa Handelspagten med Frankrig, uagtet den umuliggjorde en nøjere Sammenslutning mellem Østerrig og Toldforeningen, men viste samtidig sin Forkjærlighed for Østerrig ved at udlevere den ungarske Flygtning Grev Teleki. I Febr. 1862 stillede B. et Forslag til en Forbundsreform (med et udøvende Directorium af 7 Regeringsafsendinger og en Repræsentation for det tyske Folk ved Delegerede for Landdagene), der var i afgjort Strid med de preussiske Planer og nærmest havde det Maal at sikre Mellemstaternes Overvægt. I Efteraaret 1863 understøttede B. det fra Østerrig udgaaede Forsøg paa en Reform, men stillede sig snart efter, da Kong Frederik VII var død, i Spidsen for en selvstændig Optræden fra Forbundsdagens Side i det slesvigholstenske Spørgsmaal. Sachsen havde nemlig i sin Tid kun godkjendt Londonertractaten under Forbehold af Forbundsdagens Samtykke, og da dette aldrig var blevet krævet eller givet, sagde det sig nu fri. B. gav saaledes Stødet til Forbundsdagens Skridt mod Danmark og opnaaede derved først (Dec. 1863), at Sachsen fik Del i Executionen i Holsten, og siden (Apr. 1864), at han selv blev udnævnt til at repræsentere det tyske Forbund paa Londonerconferencen, hvor han optraadte som en bitter Fjende af Danmark og en ivrig Hævder af Hertugen af Augustenborgs Arveret. At Østerrig i dette Spørgsmaal siden gik Haand i Haand med Preussen og vægrede sig ved at erkjende Forbundsdagens Myndighed derover kølnede vel B.s Forkjærlighed for det og gjorde ham villigere til at gaa ind paa Handelspagten med Italien og ivrigere end nogen Sinde for at skabe en tysk Trehed; men han vedblev at virke imod Preussen, og da Brudet indtraf mellem de to Stormagter i Sommeren 1866, sluttede B. sig uden Tøven til Østerrig og fulgte med Kongen og Hæren til Böhmen, hvor Sachserne delte Østerrigs Kampe og Nederlag. Endnu før Freden blev sluttet mellem Preussen og Sachsen, havde B. 16 Aug. opgivet sin Stilling som dettes Førsteminister og overtog snart efter (30 Oct.) Posten som østerrigsk Udenrigsminister. Efter i et Par Maaneder at have ført Underhandlingerne med den ungarske Rigsdags Førere om Dannelsen af et eget Ministerium i Pest og om Vilkaarene for Monarchiets Tvedeling blev B. 7 Febr. 1867 tillige Førsteminister og, efter at Udsoningen med Ungarn var gjennemført, 30 Juni udnævnt til Rigskansler. Da Forfatningen for de østerrigske Lande var omdannet, overgav B. 1 Jan. 1868 Stillingen som Førsteminister til Fyrst Auersperg, men vedblev at lede de udenrigske Sager som Fællesminister. B. tog vigtig Del i den luxembourgske Sag (Apr. 1867), idet han først foreslog Landets Indlemmelse i Belgien og siden dets Neutralisering og Fæstningens Sløjfning, hvilket vedtoges af Conferencen i London. Han forsøgte ingen Indblanding i Tysklands indre Udvikling, men arbejdede for et godt Forhold til Frankrig og Italien, vistnok i det Haab derved at kunne vinde Oprejsning over Preussen. Frankrigs forhastede Krigserklæring 1870 og dets hurtig derefter følgende Nederlag vare dog tilstrækkelige til at holde B. tilbage fra at vove sig ind i Kampen. Han søgte derimod at tilvejebringe en Forsoning mellem Tyskerne og de slaviske Folkestammer i Østerrig, men da dette strandede paa Czechernes overdrevne Krav, afgik B. 8 Nov. 1871 og blev kort efter Afsending i London; herfra forflyttedes han i Oct. 1878 til Paris, men tog Afsked 19 Maj 1882. I Dec. 1868 var B., som hidtil var Friherre, bleven ophøjet til østerrigsk Greve.

Beuthen [bøj], 1) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 11 M. s. ø. for Oppeln, i Nærheden af den polske Grænse. 23,000 I. (1880). Jærnværker, Klædefabriker. 2) Stad i samme Prov., ved Oder, 14 M. n. v. for Breslau. 4,000 I. Slot, der tilhører Fyrsten af Carolath-B. Industri i Straa- og Lervarer.

Béveland, Nord- og Syd-, 2 Øer imellem Scheldeflodens Mundingsarme, høre til den hollandske Prov. Zeeland. **Nord-B.** er $1\frac{1}{2}$ M. lang og $\frac{3}{4}$ M. bred, **Syd-B.** 5 M. lang og indtil 2 M. bred. De bestaa af frugtbart, indiget Marskland og have oftere, især 1530 og 1532, lidt meget ved Oversvømmelser.

Bèveren, Flække i den belgiske Prov. Østflandern, 5 M. ø. n. ø. for Gent. 2,000 I. Knipplings- og Tobaksfabriker.

Beverley [bévverli], Stad i England, Yorkshire, 2 M. n. for Hull. 11,000 I. Fabrikation af Agerdyrkningsredskaber.

Bèverloo, Landsby i den belgiske Prov. Limburg, 3 M. n. til v. for Hasselt, efter hvilken den belgiske Øvelseslejr sædvanlig kaldtes Lejren ved B. Lejren bestaar af grundmurede Barakker og er anlagt efterhaanden siden 1835. Umiddelbart ved Lejrpladsen er opstaaet en Flække Bourg-Leopold, der har en fast Befolkning af c. 2,000 Mennesker.

Bèvern, en Flække i Hertugd. Braunschweig, 11 M. s. v. for B., med 2,000 I., efter hvilken en Sidelinje af det hertugelige Hus Braunschw.-Wolfenbüttel havde Navn. **August Vilhelm**, Hert. af Braunschw.-B., f. 1715 i Braunschweig, traadte tidlig i preussisk Krigstjeneste, deltog 1734 i Felttoget ved Rhinen, blev i den anden schlesiske Krig General og udmærkede sig ved flere Lejligheder i Syvaarskrigen. Efter Freden levede han mest i Stettin, hvor han døde 1782. — Med hans yngre Broder, Hert. **Carl Freder. Ferdinand**, f. 1729, dansk Feltmarschal, Gouverneur i Kjøbenhavn til 1784 (Brødrene vare Fættere til Dronn. Juliane Marie), uddøde denne Linje; han var gift med den sidste Hertug af Glücksborgs Enke og døde paa Glücksborg 27 Apr. 1809.

Bewick, Thomas [bjuikk], eng. Xylograph, f. 1753, d. 1828, lagde Grunden til det høje Trin, hvortil Træsnittet i den nyere Tid har hævet sig, ved at finde paa at bruge Endetræ, den saakaldte Stok, hvori arbejdes med Gravstik.

Hans vigtigste Arbejde er en Række naturhistoriske Billeder.

Bevidstløshed, en hindret Virksomhed af Bevidsthedens Sæde, den store Hjærnes Barksubstans, indtræder ved Tryk paa denne (Brud af Hjærneskallen, Blødninger i Hjærnen, d. e. Apoplexi, Svulster i denne, Betændelse i Hjærnehinderne), i hvilke Tilfælde B. er mere eller mindre vedvarende, eller som et mere forbigaaende Symptom ved Blodmangel i Hjærnen (s. **Besvimelse**), Forgiftninger osv.

Bevilling, Dispensation, kaldes en af den udøvende Magt tagen Beslutning, som gaar ud paa at indrømme nogen en Begunstigelse uden for den almindelige Lovgivning. Tidligere stod det Kongen i Følge hans absolute Magt frit for at indrømme saa mange Undtagelser, han vilde, fra Lovens Forskrifter. Der blev derfor ogsaa dengang udstedt en overordentlig Mængde B., især i Nærings- og Landboforholdene, Familie- og Arveforholdene samt de processuelle Forhold, og mange Arter af B. kom det endog efterhaanden i Brug at meddele efter bestemte Regler, saa at de aldrig nægtedes nogen, der ansøgte derom, naar blot de sædvanlige Betingelser vare til Stede og de anordnede Gebyrer bleve erlagte. Dette sidste Slags B. vare saaledes ikke mere at betragte som Begunstigelser, der undtagelsesvis bleve indrømmede visse Personer fremfor de andre Statsborgere, men snarere som en særegen Form, under hvilken Lovgivningen aabnede Adgang for alle Statsborgerne til visse Fordele. Ved den constitutionelle Regeringsforms Indførelse maatte naturligvis Kongen, som nu kom til at dele den lovgivende Magt med Folkerepræsentationen, miste Retten til efter Behag at tilstede Undtagelser fra Lovene; men ligesom det dog paa den anden Side er ganske naturligt, at der selv under en constitutionel Forfatning overlades den udøvende Magt en vis Myndighed til i enkelte Forhold paa Grund af særegne Omstændigheder at tilstede slige Undtagelser, saaledes var det efter den Betydning, Bevillingsvæsenet efter det foranførte havde faaet, idet det for en stor Del tjente som Supplement til den almindelige Lovgivning, endog nødvendigt i det væsentlige at bibeholde det i samme Omfang som tidligere, indtil efterhaanden de Mangler i Lovgivningen, som gjorde dette nødvendigt, kunde blive afhjulpne. Saa vel den danske som den norske Grundlov tillader derfor Regeringen fremdeles at meddele saadanne B., som hidtil have været i Brug, men ogsaa kun saadanne. Bevillingerne ere i øvrigt ikke alle kongelige, d. e. udfærdigede i Kongens Navn, men en Del udstedes ogsaa af Ministerierne, Over- og Underøvrighederne i eget Navn, og selv af de kongelige B. er det de færreste, som udfærdiges af Kongen selv ved hans egenhændige Underskrift; de fleste udfærdiges af Autoriteterne ad mandatum (s. d. A.). — I en anden Betydning er B. (i Norge „*Bevilgning*“) den Beslutning, hvorved den udøvende Magt af Nationalrepræsentationen bemyndiges til at oppebære Statens Indtægter og afholde dens Udgifter. I Danmark gives denne B. hovedsagelig under ét ved den aarlige Finanslov; i Norge kan den udstykkes i særskilte Afgjørelser for hver enkelt af de paagjældende Poster. Ogsaa i Communer kan der i lignende Betydning være Tale om Pengebevillinger, der gives af Communens Repræsentation.

Bevis i *logisk* Forstand godtgjør en Antagelses Rigtighed gjennem dens Sammenhæng med en Erkjendelse, hvis Gyldighed forud er sikret. B. afleder en Dom (Slutningssætningen) af andre Domme (Præmisserne) og godtgjør den afledede Doms Gyldighed. Præmisserne indeholde Bevisgrundene (Argumenterne). Det *directe* B. godtgjør Slutningssætningens Rigtighed af Præmisser, hvis Sandhed forud er givet. Det *indirecte* B. godtgjør en Antagelses *nødvendige* Gyldighed gjennem en Paavisning af, at den contradictorisk modsatte Antagelse *umulig* kan være gyldig. B.s *Gyldighed* beror dels paa Argumenternes Sandhed, dels paa Slutningssætningens virkelige Congruens med det, der skulde bevises, dels paa Slutningsmaadens formelle Rigtighed. De væsentligste *Fejl* i B. ere: petitio principii, naar nogen af Bevisgrundene henter sin Gyldighed netop fra det, den skulde bevise; Cirkelbeviset, naar A. bevises ved B., B. ved C., C. igjen ved A.; Heterozetesis, naar det, som *factisk* bevises, ikke falder sammen med det, som *skulde* bevises, men afviger derfra enten *qvalitativt* (metabasis in allud genus) eller *qvantitativt*, i hvilket sidste Tilfælde man beviser enten for lidt eller for meget. *Modbeviset* gaar enten ud paa at gjendrive en *Paastand* ved at godtgjøre Gyldigheden af dens contradictoriske Modsætning eller paa at godtgjøre Ugyldigheden af et B. ved Paavisning af, at dets Argumenter enten mangle Beviskraft eller i sig selv ere usande. Hyppig forekommende *Fejl* i Modbeviset ere: Mangel paa skarp Opfattelse af (ignoratio elenchi) eller bevidst Forandring af (mutatio elenchi) det egentlige Stridspunkt; Forvexling af det Modbevis, som gjendriver et uholdbart B. for en Sags Gyldighed, og det Modbevis, som ophæver *Sagens* egen Gyldighed. — **B.** i *juridisk* Forstand er det Middel, hvorved der tilvejebringes Vished om et omtvistet Punkt i en Retssag. I civile Retstrætter er det i Almindelighed Parterne selv, der have at fremskaffe dette Middel (føre B.), og med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvem af Parterne Forpligtelsen til at føre B. (**Bevisbyrden**) paahviler, er det den almindelige Regel, at enhver af dem maa bevise de factiske Data, hvorpaa han grunder sin Paastand i Sagen, for saa vidt som de benægtes af Modparten. I criminelle Sager er det derimod efter dansk Lovgivning i Almindelighed Dommeren, som har af egen Drift at søge alle mulige Oplysninger i Sagen baade for og imod den mistænkte Person og fremskaffe alle de Midler, der kunne tjene til at tilvejebringe Vished om Sagens sande Sammenhæng. Ogsaa i Norge gjælder dette s. k. inqvisitoriske Princip i Forundersøgelsen, men i Hovedsagen paahviler det principalt Parterne eller deres Repræsentanter at sørge for B. B. bestaar regelmæssig enten i Documenter eller i Udsagn enten

af Parterne selv (navnlig den paagjældende Modparts eller Sigtedes egen Tilstaaelse) eller af andre (navnlig Vidner, Syns- eller Skjønsmænd); og efter som der ved B. enten tilvejebringes Visheb umiddelbart for selve det omspurgte Punkt eller for andre Facta, af hvilke man igjen kan slutte sig til, hvorledes det forholder sig med det omspurgte Punkt, skjelner man mellem det directe og det indirecte B. (til hvilket sidste navnlig hører Indiciebeviset). Den Vished, der kan tilvejebringes i Retssager, er i Regelen ikke nogen apodiktisk, men for det meste kun en høj Grad af Sandsynlighed. Med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorledes det skal bedømmes, om der i en Sag er tilvejebragt den tilstrækkelige Grad af Sandsynlighed, om der altsaa er fremskaffet det fornødne B., er der imidlertid opstillet og i de forskjellige Lovgivninger gjennemført forskjellige Anskuelser (forskjellige **Bevistheorier**). Efter en Theori (den subjective eller moralske) skal Bedømmelsen heraf frit overlades til Dommeren selv, saa at det kommer an paa, hvorvidt han føler sig personlig overbevist ved de fremkomne Data; efter en anden (den lovbestemte) skal Lovgivningen ved faste og almindelige Regler afgjøre, hvilke Data der skulle anses for at constituere et juridisk B., saa at det, Dommeren har at gjøre, kun er at undersøge, om de Data, Lovgivningen fordrer, ere til Stede eller ej, og derefter uden Hensyn til sin egen personlige Overbevisning erklære Factum for bevist eller ikke bevist. Den først nævnte Theori er gjennemført i de fleste fremmede Lande; den sidst nævnte er derimod fremdeles den i Danmark og Norge egentlig lovhjemlede, men i Praxis har man begge Steder, i det mindste til Dels, frigjort sig derfra.

Bevoxning ell. **Bestand**, det almindelige Navn for samtlige paa et givet Areal voxende Træer. Ere disse alle af samme Art, er B. ren; findes derimod flere Arter imellem hverandre, er den blandet; regelmæssig kaldes den, naar alle Træerne ere omtrent lige gamle; uregelmæssig, naar der er stor Aldersforskjel; sluttet, naar Kronerne berøre hverandre; aaben, naar dette ikke er Tilfældet.

Bevægelse. Et Legeme bevæger sig, naar det forandrer sin Beliggenhed; ellers er det i Hvile. Da Beliggenheden bestemmes ved andre Legemer, er al B. relativ; om absolute B., som skulde have Gyldighed for hele det uendelige Rum, kunne vi ikke gjøre os nogen Forestilling. En B. kan derfor faa ganske forskjelligt Udseende efter som den henføres til forskjellige Systemer af Legemer; saaledes Vognhjulets, efter som det henføres til Vognen eller til Vejen, Planeternes, efter som de henføres til Solen eller Jorden. Et Legeme, som er sat i B., vilde, hvis det under denne ikke blev paavirket af nogen Kraft, vedblive at bevæge sig i samme Retning og med samme Hastighed. Virker der under B. en Kraft, vil en af disse eller begge idelig forandres, og Hastigheden maales da ved Forholdet imellem et uendelig lille gjennemløbet Rum og den dertil anvendte Tid, Kraften, den accelererende, ved Forholdet imellem en uendelig lille Forøgelse i Hastighed og den dertil anvendte Tid. B. er jævn, naar Hastigheden er uforandret; den er jævntvoxende eller jævntaftagende, naar henholdsvis Forøgelsen eller Formindskelsen i Hastighed staar i Forhold til den forløbne Tid (s. **Acceleration**); Kraften er da uforandret. Bevægelseslærens Opgave er det, naar B.s Love ere bekjendte, at udfinde Kraftens, eller omvendt. **Bevægelsesmængde**, Produktet af Legemets Masse og Hastighed, er Maal for den bevægende Kraft, som har virket paa Legemet.

Bex [beh], Flække i Schweiz, Canton Vaud, 6 M. s. ø. for Lausanne. 4,000 J. Mærkeligt Saltværk. Soolbade, Valle- og Druecur. B. benyttes paa Grund af dets milde Klima og beskyttede Beliggenhed i Rhônedalen (1,380 F.) meget som klimatisk Cursted for Brystsyge, navnlig som Overgangsstation Foraar og Efteraar fra og til de varmere Steder.

Bexley [li], Stad i England, Kent Shire, 2 M. ø. s. ø. for London. 9,000 J. Talrige Landsteder.

Beyer, Sille, dansk Forfatterinde, f. 25 Aug. 1803 i Kjøbenhavn. Hendes første originale Arbejde var en Komedie „Navnet eller det hurtige Frieri" efter Baggesens bekjendte Fortælling, men hverken denne eller det store nordiske Drama „Ingolf og Valgerd" havde en saadan Levedygtighed, at de kunde holde sig paa Scenen. Mere bekjendt end som original Forfatterinde er B. som Oversætterinde af Calderonske, Schillerske og Shakspearske Stykker; især af sidst nævnte Digters Arbejder har hun behandlet flere for det kongel. Theaters Scene, men har ikke altid været heldig i denne sin Omdigtning. D. 10 Sept. 1861.

Beyle, Marie Henri [bæhl], berømt fransk Forf., f. 1783 i Grenoble. Efter at være sendt til Paris 1799 som Aspirant til École polytechnique samlede han efter at finde en Livsbane, studerede bl. a. Musik og Maleri, kom ind i Armeen, gik 1800 til Italien, blev Lieutenant og levede sig ret ind i det frie og løse, men af Skjønhedssans beaandede italienske Dolcefarnienteliv, hvis Frugt han personlig nød i Form af Kjærlighedseventyr og Dueller. Kjed af Militærstanden tog han sin Afsked, kom 1802 til Grenoble, hvis Beboere han forargede ved husarmæssig Optræden og Tale, forelskede sig i Grenoble i en Skuespillerinde, som han fulgte til Marseille, hvor han tog Plads paa et Handelskontor, indtil han ved den skjønnes Giftermaal med en russisk Fyrste forlod denne Stilling. 1806 kom han ind i Armeens Administration, avancerede stadig paa Embedsvejen og var med paa det russiske Tog 1812. Napoleon I.s Fald afskar ham Embedsbanen, og han søgte tilbage til sit kjære Italien. Under et Ophold i Milano 1814—21 omgikkes han i Grev Porros Hus med det unge Italiens Mænd og gjorde Byrons Bekjendtskab. Han maatte forlade Staden paa det østerrigske Politis Anordning. 1821—30 levede han i Paris, glimrende i intelligente Kredse ved Aand og Vid. 1820 blev han fransk Consul i Civita Vecchia, hvor hans Melancholi og ensomme Pebersvendeliv kun opmuntredes ved Besøg og ved Pariserrejser. Han glædede sig der ved Selskabslivet og ved,

trods sin fremrykkede Alder, sin Corpulence og sit lidet bandymæssige Udseende, at blande sig mellem Boulevardens Flaneurer. Under et saadant Ophold døde han, ramt af Apoplexi, paa Gaden 1842. B. skrev hyppig under Navnet Stendhal. Medens han levede, havde han ingen stor Læsekreds; nu regnes han blandt Forfatterne af første Rang. Han debuterede med Haydns, Mozarts og Metastasios Levned, efter tydske og italienske Kilder (1814), skrev 1817 »Histoire de la peinture en Italie«, fuld af aandrige Paradoxer, især beskæftigende sig med Leonardo da Vinci og Michel Angelo, og nedlagde ligeledes i »Rome, Naples et Florence« (1826), »Promenades dans Rome« (1829) og flere mindre Værker Frugterne af sit fortrolige Kjendskab til Italiens Sæder, Monumenter og Localiteter. 1822 udkom »De l'amour«, hvor der opstilles vittige og skarpsindige Betragtninger over Kjærligheden, der i Form af aandelig og sanselig Nydelse spillede saa stor en Rolle i hans Liv og Digtning. I »Racine et Shakspeare« (1823) slog han et Slag for Romantikerne i deres Kamp mod Klassikerne uden dog at træde i Forhold til Romantikens egentlige Chefer. Romanen »Le rouge et le noir« (1831) er en spændende Criminal- og Kjærlighedshistorie. 1839 kom hans Hovedværk »La chartreuse de Parme«, hvor han overgaar sig selv i den yderst geniale Skildring af Personligheder og Forhold, grupperende sig om et lille italiensk Hof fra dette Aarh.s Begyndelse. B. har et stort psychologisk Skarpblik; han fremstiller Personer og Sjælstilstande gjennem en ejendommelig sondrende Beskrivelse uden Balzacs maleriske Detaillering og Mérimées klare Plastik. Hans Had til falsk Pathos og courant Stilisteri gjør hans Personer til paradoxe Undtagelser og hans concise Udtryk ofte bizart og dunkelt.

Bēza, Theodor, egtl. de Bèze, Calvins Medhjælper og Efterfølger, f. 1519 i Bézelai i Burgund af en adelig Familie, fik sin første videnskabelige Dannelse i Orléans, hvor han boede hos en tysk Philolog Wolmar, der gjorde ham bekjendt med Klassikerne, men tillige med Protestantismens Grundsætninger. Hans Fader bestemte ham til Jurist, og han blev sendt til Paris for at studere den kanoniske Ret; men B. havde mere Lyst til humanistiske Studier og udgav nogle elegante latinske Digte, fulde af Vid og Lune, men kaade og ikke uden Frivolitet. En heftig Sygdom bragte Alvor i hans Sjæl; han gik over til Protestantismen og gav dermed Afkald paa de rigelige Indtægter, som han nød af to Præbender. 1548 forlod han Frankrig og drog til Calvin i Genf, giftede sig og blev 1549 Professor i Græsk i Lausanne; 1558 sendte Schweizerne ham med et Gesandtskab til de protestantiske Fyrster i Tydskland, og s. A. blev han Prof. i Theologien i Genf. 1559 vandt han Kong Anton af Navarra for Reformationens Sag, og paa Religionsmødet i Poissy 1561 forsvarede han denne med Aand og Djærvhed, fulgte i Krigsaarene 1562—63 de reformertes Hær som Feltpræst og kom 1564 ved Calvins Død, skjønt mod sit eget Ønske, til at indtage dennes Plads som Præsident i Consistoriet. 1571 ledede B. de reformertes Synode i La Rochelle og det næste Aar i Nimes. I 40 Aar stod han i Spidsen for den Genfiske Kirke, og udmærket ved mangesidig Lærdom, standhaftig Iver og glimrende Veltalenhed nød han, trods de katholskes Angreb og Bagvaskelser, Anseelse som en Patriarch, og intet blev foretaget uden hans Raad. Hans Skrifter ere dels Lejlighedsskrifter over Tidens Spørgsmaal, stundum fulde af bidende Ironi og vittig Satire, dels lærde, exegetiske Arbejder. Aandskrift til det sidste, men legemlig svækket af Alderdom døde B. 1605.

Bezeredj, Stephan [bĕsærehdi], f. 1796, blev 1830 valgt til den ungarske Rigsdag og var en af dens mest veltalende Oppositionsmedlemmer; især virkede han for Forbedring af Bøndernes Kaar og var den første Adelsmand, som frivillig underkastede sig Skattepaalæg. Han vandt derfor Tilnavnene „Ungarns Demosthenes" og „U.s Wilberforce". I Begivenhederne 1848—49 tog B. ingen fremragende Del; d. 1856. Hans Hustru Amalie, f. 1804, vandt et Navn ved sin Iver for Grundlæggelse af Asyler og Børneskoler; d. 1837.

Bezētta (fr. bezette), Klude, gjennemtrængte med rødt eller blaat Farvestof, brugtes tidligere som Farvemiddel i Conditorier o. fl. a. St.

Béziers [siēh], Stad i det franske Dep. Hérault, 8 M. s. v. for Montpellier, ved Sydkanalen. 38,000 J. (1881). Smuk gotisk Kirke; interessante Kanalsluser. Brænderier, chemiske Fabriker, Garverier og livlig Handel. Herlig Omegn. — B. hed paa Romernes Tid Beterræ; den kom i det 5te Aarh. under Vestgoterne, i det 8de under Frankerne. I Albigenserkrigen blev den 1209 tagen med Storm af Korshæren; den pavelige Legat bød Krigerne at nedhugge alle Beboerne med de Ord: „Herren kjender nok sine!"

Bezoār, Concrementer, der findes i Maven paa forskjellige Drøvtyggere, den occidentalske B. hos Lamaet og Vicunjaen, den orientalske B. hos Bezoargeden og Gazellen. De forekomme begge i Kugleformer, dannede af concentriske Lag, og bestaa næsten aldeles af organiske Bestanddele; de have hverken Lugt eller Smag, men udbrede en ret behagelig Lugt, naar de brændes. Den tydske B. findes hos Gemser og er dannet af Plantefibre og Dyrehaar, overtrukne med et læderagtigt Dække af indtørret Slim. De benyttedes af de arabiske Læger og i Middelalderens Lægekunst, da man tillagde dem vidunderlige Egenskaber. — Under Navn af Bezoardicum animale brugtes tidligere den tørrede Lever og Hjærtet af Hugormen (Vipera berus). **Bezoārged** (Capra ægagrus), formodentlig Stamarten til den tamme Ged, er større end denne, brungraa, hurtig og sky og bebor de høje Fjældtinder i Vestasien.

Bézout, Etienne [besū], fransk Mathematiker, f. 1730, d. 1783, har skrevet en »cours complet de mathématiques« (Paris 1780, 6 Bd.), der i sin Tid fandt udbredt Anvendelse, men er især bleven bekjendt ved sin »théorie générale des équations algébriques« (Paris 1779),

hvori bl. a. først er bevist, at Elimination af en ubekjendt mellem to Ligninger fører til en Endeligning, hvis Grad højst er Produktet af de givne Ligningers Grader.

Beöthy, L. [bøti], ungarsk Skribent, f. 1826, har især vundet Bifald ved humoristiske Arbejder, trykte dels i Tidsskrifter, dels selvstændig. 1855 kom en Samling Noveller (»Beszélyek«), 1856 Romanen »Pugacseff«. D. 1857.

Bhamo, Stad i Barma i Bagindien, ved Floden Iravadi, under 24° 10′ n. Br. 14,000 I., hvoriblandt mange Chinesere. Vigtig Handel med China. Engelske Dampskibe besejle Iravadi helt op til Staden.

Bhaonagar, Stad i Forindien, paa Vestsiden af Cambaybugten. 12,000 I. Paa Grund af dens gode Havn er den i den nyere Tid bleven en vigtig Handelsplads.

Bharotsch, Stad i Forindien, Præsidentskabet Bombay, ved Floden Narbadda, 8 M. n. for Surat. 37,000 I. Fabrikation af Læder, Papir og Bomuldsstoffer. Livlig Handel. B. var tidligere langt betydeligere, og en stor Del af Staden ligger nu i Ruiner.

Bhartpur, Hovedstad i den lille britiske Skytsstat B. i Forindien, 8 M. v. for Agra. 60,000 I. Slet bygget Stad. Mange Hindutempler.

Bhartrihäri, en indisk Digter fra det første christel. Aarh., under hvis Navn vi have en Samling af nogle Smaadigte; s. **Sanskrit**.

Bhaskara, berømt indisk Astronom og Mathematiker, f. 1114; s. **Sanskrit**.

Bhatgaung, Stad i Nepal i Forindien, 2 M. ø. for Khatmandu. 20,000 I. Tilvirkning af Metalvarer og Papir.

Bhattikavya, et af Indiens klassiske Digterværker, der oplyser Sanskritsprogets grammatiske Ejendommeligheder; s. **Sanskrit**.

Bhavabhûti, en af Indiens mest ansete dramatiske Forfattere, der levede i Begyndelsen af det 8de Aarh.; s. **Sanskrit**.

Bhavalpur, Stad i Forindien, Prov. Pandschab, ved Floden Satladsch, 14 M. s. for Multan. 15,000 I.

Bhil ell. **Bhilla**, en indisk Folkestamme, Hovedbefolkningen i de skovrige og utilgængelige Bjærgegne ved Floderne Tapti og Narbadda, mellem Malva og Gudscharat. De synes at udgjøre et Led af den sydindiske Folkestamme (s. **Dravider**), men Forbindelsen med brahmanske Folkefærd, navnlig med Radschputerne, har udøvet stor Indflydelse paa deres Sprog. Kun faa ere blevne Muhammedanere; de fleste dyrke Mahadeva (Siva) og dennes Hustru Kali foruden egne Dæmoner. De have ingen Templer, men benytte i Stedet derfor Træer, som betegnes med store derom opstillede Stene. Deres Enker kunne indgaa nyt Ægteskab. De have egne Præster og Sangere, som staa i stor Anseelse, saa vel som Sandsigere, der tillige ere Læger. Mod Brahmanerne vise de ingen Ærefrygt.

Bhoja [bhōdscha], en berømt Fyrste i Malva (s. d. A.) i første Halvd. af det 11te Aarh., beskyttede Videnskabsmænd og Digtere. I hans Hovedstad Dhara tjente 500 vise Mænd ham, og der fandtes ikke nogen Dumrian der, hedder det i Skriftet »Bhoja prabandha«. Da Mahmud af Ghazni rykkede frem 1018, tyede Kongen af Kabul til B., som menes at have sluttet sig til et Forbund af indiske Fyrster mod de fremtrængende Muhammedanere. En astrologisk Afhandling om Kalenderen, der tillægges ham, er rimeligvis forfattet af en Astrolog i hans Tjeneste.

Bhota, det indiske Navn paa Højlandet paa Himalajas Nordside og til Dels ogsaa dets Sydside i det nuværende Nepal. Det deraf dannede **Bhotiya** bruges som Fællesnavn for de Folkestammer i Nepal, Sikkim og Bhutan, hvis Sprog høre til den tibetanske Sprogklasse. De vigtigste af disse Stammer ere *Magar* i Vest-Nepal, *Nevar* og *Murmi* i det egentlige Nepal, *Kirata* eller *Kichaka* i Øst-Nepal, hvis Navne forekomme i gamle Sanskritværker. Den nu regerende Stamme i Nepal, Ghorkaerne, er derimod af hinduisk Oprindelse.

Bhudsch, Stad i engelsk Ostindien, Hovedstad i den under Prov. Bombay hørende Skytsstat Katsch, s. for Lagunen Ran. 20,000 I. Mærkelige Pagoder. 1819 blev en stor Del af Staden ødelagt ved Jordskjælv.

Bhûpal, Stad i det britiske Forindien, 60 M. s. til v. for Agra, er Hovedstad i et lille Radschputfyrstendømme. Livlig Industri og Handel. 26,000 I.

Bhûtan, en lille, uafhængig Stat i Forindien, paa Himalajas Sydside, omgiven af Tibet, Assam, Bengalen og Sikkim; 640 □ M. med en Befolkning, der angives fra 200,000 til 1 Mill. I. Landets nordlige Halvdel optages af Himalajas Centralkjæde og Forbjærge, hvorfra talrige Strømme flyde til Brahmaputra. Den sydlige Halvdel er Slette og hører for en Del til den saakaldte Tarai, en med mægtige Træer og en Uendelighed af Slyngplanter bevoxet Sumpstrækning, der er et Tilholdssted for en Mængde Elefanter, Tigre og andre vilde Dyr. Klimaet gjennemløber alle Grader fra den isnende Bjærgluft til den mest trykkende Hede. Agerdyrkning og Kvægavl samt nogen Haandværksdrift er Befolkningens Hovederhverv. Denne er af mongolsk Herkomst og bekjender sig til Buddhismen. Landet har en hierarchisk Forfatning med et gejstligt Overhoved, der betragtes som en Incarnation af Buddha; men det regeres i Virkeligheden af en verdslig Fyrste. Antallet af Præster (Lamaer) er meget stort. Hæren anslaas til en Styrke af 10,000 Md. Med Tibet staar B. i livligt Samkvem, mindre med Bengalen og Assam. Hovedstad *Tasitschosong*.

Bi (Apis), Insektslægt af Aarevingernes Orden, især udmærket ved det mere eller mindre lodne Legeme, hvis Haarbeklædning tjener til at indsamle Blomsterstøvet, hvorfor den ofte er særlig udviklet paa Bagbenene, navnlig paa Bagskinnebenene, og ved at Kjæverne og Underlæben ere mere eller mindre forlængede, saa at de danne en Sugesnabel, der kan foldes helt sammen under Hovedet eller strækkes langt frem og tjener til at opsamle Honningen i Blomsterkronerne. Til at feje Blomsterstøvet sammen tjener „Ankelbørsten", d. v. s. det øvre Fodled, som er meget

længere og bredere end de andre og paa sin Inderside tæt besat med korte og stive Haar. Hos visse enlige Bier er, især hos Hunnerne, Bagkropsringenes Bugside udstyret paa samme Maade, for at de kunne opsamle Blomsterstøvet ved at vælte sig i det. „Kurven“ paa Bagskinnebenenes Yderside er kun uddannet hos de selskabelige Bier (hos Honningbien kun hos Arbejderne, hos Humlerne tillige hos Hunnerne, til Dels hos Hannerne); i den opsamles Blomsterstøvet, som disse Bier forinden befugte med opspyet Honning, for at det kan samle sig til faste Klumper. Den mangler altid hos Snyltebierne, der lade deres Yngel opfostre hos de beslægtede Jordbier, Humler osv., som de selv skuffende ligne. Der gives B., som leve enlig eller parvis og blot anbringe deres Æg i Celler i Lervægge, Træ, i Jorden, i Sneglehuse og desl. sammen med indsamlet Blomsterstøv til Føde for Ungerne (Jordbier, Murerbi, Rosenbi osv.). Til de selskabelige B. høre Humlebien (s. d. A.) og Honningbien (A. mellifica). Honningbien har oprindelig hjemme i det sydøstlige Europa, men er efterhaanden bleven udbredt over hele Europa og Nordamerika, hvor den ikke fandtes ved denne Verdensdels Opdagelse. Et Samfund af B. bestaar af talrige Arbejdere (s. d. A.), en Del Hanbier (Droner) og en Hun (Viser). Arbejdsbierne opføre af det Vox, der sveder ud mellem Ringene paa deres Bagkrop, lodrette Kager, sammensatte af en dobbelt Række sexkantede Celler; i nogle af dem anbringe de den indsamlede søde Blomstersaft (Honning) eller Bibrødet (sammenarbejdet Blomsterstøv), i andre de Æg, som Dronningen efterhaanden lægger; de pleje og made Larverne, lukke til for dem under Puppelivet, aftage Laaget igjen osv. Naar Dronningen er bleven befrugtet under sin Parringsudflugt, dræbes alle Dronerne. Sværmningen bestaar i, at den gamle Dronning, fulgt af en Skare Arbejdere, forlader Kuben og grundlægger en ny Koloni. Om Vinteren holder Selskabet sig stille og tærer af de indsamlede Forraad. Den eneste Befrugtning er tilstrækkelig for c. 4 Aar; efter endt Æglægning dør Dronningen; oplever hun de unge Hunners Udvikling, dræber hun dem, men Arbejderne kunne da skaffe sig nye ved at anbringe nylig udklækkede Arbejderlarver i Dronningeceller og made dem med Dronningeføde. Er den gamle Dronning død, dræber den først udklækkede de andre; kommer der flere frem paa en Gang, kæmpe de med hverandre, og den sejrende er Selskabets (Kubens) Dronning. **Biavlen** er baade en interessant og en fordelagtig Syssel. Føde og Honning finde Bierne let, hvor der er Skov og Mark eller Hede i Nærheden; det gjælder fortrinsvis at beskytte dem mod deres mange Fjender (Edderkopper, Mus, Hvepse, Myrer, Fugle osv.) og mod alt for stærk Varme og Kulde. Den ældre Behandling gik ud paa hver Vinter at dræbe Beboerne af saa mange Kuber, som man havde faaet flere i Aarets Løb, og samle den deri værende Honning og Vox. Ved den nyere forbedrede Behandling gaar man ud paa at faa B. til at samle saa meget som muligt, og man benytter da det Overskud, som de selv ikke behøve. Baron Berlepsch i Sachsen og Pastor Dzierzon i Schlesien have især gjort sig fortjente ved at forbedre Biavlens Methode; i Danmark har især Jægermester A. Brun udbredt deres Methode med saakaldte „Rammestader“. Disse Bestræbelser have ogsaa her affødt Dannelsen af en „Forening af Biavlere“ og Oprettelsen af „Tidsskrift for Biavl“ i Lighed med de i Udlandet existerende tilsvarende Institutioner. **Bistik** paafølges altid af betydelig Opsvulmen og Betændelse, fordi der gjennem den hule Braad udgydes en Gift i Saaret. Undertiden bliver Braadden og Giftsækken siddende i dette, medens Bien flyver bort og dør.

Biafrabugten, den inderste Del af den store Guineabugt paa Afrikas Vestkyst, ø. for Nigerflodens Mundinger, med Øen Fernando Po.

Biāla, 1) Stad i Østerrig, Galizien, 9 M. v.s.v. for Krakow, ved Floden B., lige over for Bielitz i østerrigsk Schlesien. 7,000 I. Uld- og Linnedvæverier. 2) Stad i det russiske Polen, 18 M. ø. for Warschau. 20,000 I.

Biālystok, d. s. s. Bjelostok.

Biancavilla, Stad paa Sicilien, 4 M. n. v. for Catania, ved Foden af Ætna. 13,000 I., for en stor Del af albanesisk Herkomst.

Biānchi, Friedr. [ki], østerrigsk General, f. 1768, udmærkede sig saa vel imod Tyrkerne 1789, som imod Franskmændene i Krigene 1792—1814. 1815 blev B. sendt til Italien, slog Murats Hær gjentagne Gange og gjorde Ende paa hans Herredømme i Neapel. 1827 tog B. sin Afsked; d. 1855. — Hans Søn af s. N., f. 1812, kæmpede 1848—49 som Oberst i Italien og Ungarn, ja gjorde til Dels Udslaget i Slaget ved Novara; tog 1858 Afsked som Feltmarschallieutenant, og døde 1865.

Bianchi-Giovini, Aurel. [ki dscho], italiensk Historieskriver, f. 1799, var ansat ved et Handelshus i Milano, men maatte 1830 gaa til Schweiz som politisk mistænkt; her udgav B. politiske Blade og Flyveskrifter, skrev „P. Sarpis Levned“ (1836) og oversatte Darus „Venezias Historie“ med tilføjede Anmærkninger. 1842 fik B. Tilladelse til at vende tilbage til Milano og levede der indtil 1847, sysselsat med at skrive „Hebræernes Historie“, „Kritisk Forsøg over Pavinde Johanne“, „Studier over Cantus Verdenshistorie“ (3 Bd.), „Topographisk og statistisk Ordbog over Lombardiet“, samt med at forberede sit lærde, men ufuldendte Hovedværk, „Pavernes Historie“, af hvilket der fra 1852 udkom 10 Bind. 1848 kaldtes B. til Turin for at redigere Italiens vigtigste Blad »Opinione« (indtil 1852), grundlagde 1853 Bladet »Unione« (indtil 1861) og skrev i dem begge med samme Kraft imod Mazzinisterne som imod de klerikale og deres Beskytter, den østerrigske Regering. Et større politisk Skrift „Østerrig i Italien“ (2 Bd., 1853) opvakte endnu mere dens Uvilje. B. døde 16 Maj 1862; hans Enke fik en Aarpenge af den italienske Regering.

Biard, François Auguste [āhr], fransk Maler, f. 8 Oct. 1798 i Lyon, uddannede sig i sin Fødeby og har siden paa langvarige Rejser søgt nye og vexlende Motiver for sine Billeder.

Først 1833 lykkedes det ham at gjøre sit Navn berømt ved „Arabere i Ørkenen, som overfaldes af Samum“. Idet han paa senere Rejser dels besøgte det høje Norden, Grønland og Spitsbergen, dels den nye Verden, fængslede hans figurrige Billeder snart ved tro Skildringer af fjærne Egne og deres Folkeliv, snart ved et Lune, som skjænkede ham Navn af Malerkunstens Paul de Kock. D. i Juni 1882.

Biarritz, et Søbad paa Kysten af det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, ved den biscayiske Bugt, 1 M. v. for Bayonne, der sædvanlig om Efteraaret besøgtes af Napoleon III, som her havde en Sommerresidens og 1864—65 havde vigtige Sammenkomster med Bismarck. 3,000 I.

Bias, en af Grækenlands 7 vise, fra Priene i Jonien, i første Halvd. af det 6te Aarh. f. Chr. Hans praktiske Forstand og ædle Charakter skaffede ham stor Anseelse. Da hans Fædreneby ikke mere kunde hævde sin Uafhængighed mod Lyderne, raadede han Borgerne til at vandre ud, og da han saa dem alt for ivrige for at faa alt deres Gods pakket i Skibene, sagde han: „Mit Gods har jeg altsammen hos mig“ (Omnia mea mecum porto) for at vise, at han regnede alt Gods for intet i Sammenligning med Friheden.

Biasse, fr. [ass], et Slags raa Silke fra Levanten.

Biban-el-Moluk, Dalføre i Ægypten, ved det vestlige Theben, hvor der findes storartede, i Fjældet udhuggede Kongegrave fra 18de og især 19de og 20de Dynastis Tider; de indeholde vigtige funerære og religiøse Texter, der især belyse Ægypternes Forestillinger om Livet hinsides Graven.

Bibbiëna (egtl. Bernardo Dovizi ell. Dovizio), italiensk Gejstlig, Diplomat og Digter, f. 1470, kom tidlig i Cardinal Johan af Medicis Tjeneste og var efter Pave Julius II.s Død virksom for at udbrede det Rygte, at hans Herre ikke kunde leve længe, hvorfor Johan blev valgt til Pave (Leo X). 1513 blev B. Cardinal. Han var en humanistisk Æsthetiker og epikuræisk Selskabsmand som sin Herre, holdt meget af Rafael, hvis Ægteskab med B.s Niece kun forhindredes ved hans tidlige Død. 1518 gik B. som Gesandt til Frankrig. Han døde pludselig 1520 efter Nydelsen af nogle Æg; nogle have troet, at han blev forgivet af Leo X. Han er Forfatter til Komedien »Calandria«, et heldigt Studie efter Plautus.

Bibbiëna, da, s. Galli.

Bibel (gr. τὰ βίβλια, lat. biblia, d. e. Bøgerne) kaldes siden Chrysostomus i 4de Aarh. Samlingen af de christnes hellige Skrifter. Den bestaar af to Hoveddele: det gamle og det nye Testament (jfr. Testament). 1) **Det gamle Testament** indeholder 39 Skrifter, skrevne paa Hebraisk, to af dem (Daniel og Esra) dog med nogle chaldæiske Stykker. De palæstinensiske Jøder delte Samlingen i tre Dele: a. Thorah, hebr., d. e. Loven, eller de 5 Mosebøger, b. Nebiim, d. e. Propheterne, nemlig 1) de ældre, d. e. Josva, Dommerne, de to Samuels Bøger, de to Kongernes Bøger; 2) de yngre, d. e. Jesaias, Jeremias, Ezechiel og de 12 smaa Propheter: Hoseas, Joel, Amos, Obadias, Jonas, Micha, Nahum, Habakuk, Zephanias, Haggai, Zacharias og Maleachi. c. Chetubim, d. e. Skrifterne, eller Hagiographerne, gr., d. e. de hellige Skrifter: Psalmerne, Ordsprogene, Job, Højsangen, Ruth, Begrædelsernes Bog, Prædikeren, Esther, Daniel, Esra, Nehemias og Krønnikernes to Bøger. De alexandrinske Jøder derimod delte Bøgerne efter Indholdet i historiske, poetiske og prophetiske Bøger og ordnede saa de apokryphiske Skrifter (s. Apokrypher) efter deres Indhold ind imellem de egentlige gammeltestamentlige Skrifter. Denne Inddeling gik fra den alexandrinske Oversættelse over i Vulgata, derfra i Luthers Oversættelse, dog med den Forskjel, at Luther udsondrede Apokrypherne og satte dem bag efter det egtl. gl. Test. som et Tillæg, og denne Ordning gik saa atter fra Luthers Oversættelse over i den danske og norske Bibel, hvor Ordenen er følgende: 1) 5 Moseb., Josva, Domm., Ruth, I og II Sam., I og II Kong., I og II Krønn., Esra, Nehem., Esther; 2) Job, Psalmerne, Ordspr., Prædik., Højsangen; 3) 4 store og 12 smaa Propheter; 4) Apokrypherne. — Ved Siden af disse Inddelinger var det hos Jøderne paa Christi Tid almindeligt at tælle Bøgerne saaledes, at der kun blev 22, idet man paa forskjellig Maade lagde allegoriske Betydninger ind i dette Tal og lagde megen Vægt paa, at Bøgernes Antal saaledes blev det samme som de hebraiske Bogstavers Antal. Man fik dette Tal ud ved at slaa Domm. og Ruth, I og II Sam., I og II Kong., I og II Krønn., Esra og Nehem., Jeremias og Begræd., samt de 12 smaa Propheter sammen til 1 Bog hver. Affattelsestiden for Bøgerne er meget forskjellig; den strækker sig over et Tidsrum af mere end 1000 Aar fra Moses Tid indtil efter det babyloniske Fangenskab; Blomstringstiden falder under Kongerne fra David indtil Exilet. Tiden for Samlingen af Bøgerne til et Hele kan ikke med Sikkerhed angives; rimeligvis ere Loven og Propheterne blevne samlede under Esras og Nehemias i det 5te Aarh., hvorimod Samlingen af det hele gamle Testament først maa sættes til Makkabæernes Tid. 2) **Det nye Testament** bestaar af 27 Skrifter i det græske Sprog, a. de 4 Evangelier af Matthæus, Marcus, Lucas og Johannes samt Apostlenes Gjerninger af Lucas; om Navnet synoptiske Evangelier s. Synopsis. b. 13 Breve af Paulus: til Romerne, 2 til Korinthierne, til Galaterne, Epheserne, Philippenserne, Kolossenserne, 2 til Thessalonicenserne, 3 Pastoralbreve (2 til Timotheus og 1 til Titus) og et Brev til Philemon, samt Brevet til Hebræerne af en af Pauli Medarbejdere (maaske Barnabas ell. Apollos); c. de katholske Breve, nemlig 1 af Jacob, 2 af Peter, 3 af Johannes og 1 af Judas. Samlingen slutter d. med et prophetisk Skrift, nemlig Apokalypsen (Aabenbaringen) af Johannes. Samlingen af disse Skrifter synes at være foregaaet paa den Maade, at medens den christne Kirke fra først af ikke havde anden hellig Skrift end det gamle Testament, begyndte man allerede i Apostlenes Levetid at danne sig Samlinger af deres Skrifter, og disse Sam-

linger ere saa rimeligvis i Begyndelsen af 2det Aarh. blevne afsluttede rundt om i Kirkens forskjellige Egne, naar Skrifternes Tal var naaet op til 22, Tallet for det gl. Test.s Skrifter. Blandt disse 22 vare de 19 de samme i alle Kirkens Egne, nemlig 4 Evang., Ap. Gj., Pauli 13 Breve og I Joh.; de 3 andre vare derimod forskjellige; men I Pet., Hebr. og Joh. Aabenb. vare dog de, der hyppigst fandtes i Samlingerne, og dem regner Eusebius derfor med til Homologumena, d. e. almindelig anerkjendte Skrifter, i Modsætning til Antilegomena, d. e. omtvistede. Kom saa en Menighed, der saaledes havde afsluttet sin Samling, i Besiddelse af flere Apostelskrifter, havde man vel intet imod at bruge dem til Opbyggelse og Oplysning; men de bleve dog ikke regnede med til det egentlige nye Testament, og det samme gjaldt de mange andre Skrifter, der vare i Omløb i Menighederne, baade Apostelfædrenes Skrifter og de nytestamentlige Apokrypher. I 3dje Aarh. begyndte man at bruge Navnet Kanon som Betegnelse for Samlingen af Skrifterne, og ved kanoniske Bøger forstod man da saadanne, som vare skikkede til at være Rettesnor og Regel for christelig Lære og Liv; men jo mere man klarede sig dette Begreb, des flere Ulemper maatte det volde, at man ikke overalt var enig om, hvilke de 3 sidste Bøger i Kanon vare. Der førtes derfor i 4de Aarh. Forhandlinger, som endte med, at Concilierne i Hippo 393 og Carthago 397 anerkjendte alle vore 27 nytestamentlige Skrifter for kanoniske og bestemte, at andre Skrifter ikke maatte bruges til Forelæsning ved Gudstjenesten. Denne Afgjørelse vandt efterhaanden almindelig Tilslutning, og hele Middelalderen holdt sig til den; men ved Reformationen vaktes atter de kritiske Tvivl om enkelte Skrifter, idet Luther forkastede Hebræerbrevet, Jakobs og Judæ Brev samt Apokalypsen, dog mere af dogmatiske end af kritiske Grunde. Den strænge Inspirationslære i det 17de Aarh. umuliggjorde enhver sand videnskabelig Undersøgelse af Skrifterne; i det 18de Aarh. derimod gjorde en yderst opløsende Kritik af Skriften sig gjældende, som imidlertid har fremkaldt særdeles dybtgaaende Undersøgelser i vor Tid, der have ført til det temmelig utvivlsomme Resultat, at Bøgerne i det nye Testament maa ansees for ægte; mindst sikkert er 2det Peters Brev. Ejendommelig er den tübingske Skoles Kritik, der kun antager Brevene til Romerne, Korinthierne og Galaterne samt Apokalypsen for forfattede af Apostle (jvfr. **Baur**). **Bibelforbud** kaldes Romerkirkens Forbud mod Læsning af andre Bibeloversættelser end den autoriserede latinske, et Forbud, der for de fleste Lægfolk er enstydigt med Forbud mod overhovedet at læse Bibelen. Med Hierarchiets voxende Magt i Middelalderen opkom den Betragtning, at Kundskab til Bibelordet var en Forret for Præsteskabet og farlig i Lægfolks Hænder. Pave Gregor VII forbød 1080 Brugen af den slaviske Bibeloversættelse og befalede, at det for Folket uforstaaelige latinske Sprog skulde være Kirkesprog overalt. Da Middelalderens mange Sekter, som Valdensere, Katharer osv. førte deres stærke Polemik mod Romerkirken ud fra Skriften, forbød Pave Innocens III 1198 Lægfolk at læse Skriften i Oversættelse paa Modersmaalet, et Forbud, der blev gjentaget paa Conciliet i Toulouse 1229, som forbød alle Lægfolk at besidde Bibelen, ja selv at læse Psalteret og Breviaret i Modersmaalet. Som et Slags Erstatning blev der givet Folket Rimlegender i Modersmaalet. Bibeloversættelserne vare et Hovedvaaben i Reformatorernes Hænder mod Romerkirken, hvorfor Tridentinerconciliet (1545—63) forbød Læsningen af disse „kjætterske“ Oversættelser. Derimod tillodes Læsningen af kirkelig autoriserede Bibeloversættelser, naar Vedkommende af sin Skriftefader fik et skriftligt Bevis for, at Læsningen ikke skadede hans Tro, men tjente ham til Fromhedens Forøgelse. Da Jansenisterne dreve paa Bibelens Læsning, fordømte Pave Clemens XI i Bullen Unigenitus 1713 det af Paschasius Quesnel udgivne nye Testament med Anmærkninger. Senere har Pave Pius VII fordømt Bibelselskaberne som en Pest (1816), hvilken Fordømmelse er bleven gjentagen 1824 af Pave Leo XII og oftere af Pave Pius IX, navnlig i hans berygtede Encyclica af 8 Dec. 1864. **Bibeloversættelser** fremkom for det gl. Test.s Vedkommende ved Jødernes Adspredelse, for det nye Test. ved Christendommens Udbredelse. Man skjelner imellem umiddelbare og middelbare Oversættelser, efter som de ere tagne fra Grundtexten eller fra en anden Oversættelse. I. **De ældre Oversættelser.** 1) Græske, til det gamle Testament. Vigtigst er den alexandrinske ell. Septuaginta (s. d. A.). Fra det 2det Aarh. haves O. af Aqvila, Theodotion og Symmachos; Brudstykker af tre andre findes i Origenes's Hexapla. 2) Chaldæiske, hvoraf den vigtigste er Onkelos's Targum eller Paraphrase til de 5 Mosebøger. 3) Samaritanernes til de 5 Mosebøger. 4) Syriske, hvoraf den mærkeligste er Peschito (s. d. A.), baade det gamle og nye Testament. 5) Den armeniske af Miesrob 410. 6) Den gotiske af Ulphilas (Vulfila) i det 4de Aarh. 7) Den georgiske ell. grusiniske i det 6te Aarh. 8) Den slaviske af Methodius og Cyrillus i det 9de Aarh. 9) Den persiske efter Peschito. 10) Af arabiske O. findes mange, men ingen før det 10de Aarh. 11) Koptiske O. haves i tre Dialekter fra det 3dje eller 4de Aarh. 12) Den æthiopiske O. er fra det 4de eller 5te Aarh. 13) Af latinske O. existerede der allerede mange i det 2det og 3dje Aarh., det gamle Testament i Almindelighed gjengivet efter Septuaginta. Den bedste af dem kaldte Augustin Itala; nu have vi kun Brudstykker af dem i Citater hos Kirkefædrene. For at bringe Enhed til Veje i Gjengivelsen af de hellige Skrifter paatog Hieronymus sig i Slutn. af det 4de Aarh. at give en forbedret O., s. **Vulgata**. 14) Fra Vulgata oversatte Beda Venerabilis en Del af Bibelen paa Angelsachsisk. II. **De nyere Oversættelser.** Allerede før Reformationen fremkaldte Trangen til den hellige Skrift i Modersmaalet forskjellige O. i de nyere Sprog. 1170 lod Valdez en Del af Bibelen oversætte paa Provençalsk, og 1380

oversatte John Wiclef Bibelen paa Engelsk. Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse udkom der O. paa Spansk, Italiensk, Fransk, Bøhmisk, Hollandsk, og paa Tysk ikke mindre end 17 før Reformationen. Ogsaa paa Dansk, Svensk og Norsk haves Brudstykker af ældre O. Men først ved Reformationen blev Bibelen almindelig udbredt i alle europæiske Sprog. Paa Wartburg begyndte Luther 1521 sin Oversættelse; 1522 udkom det nye Testament og 1523—34 det gamle Testament og Apokryphene. I Tyskland er denne Bibel vedbleven at være den mest brugte, og mange O. i andre Sprog ere affattede efter den. — Den ældste danske O. (meget ordret efter Vulgata, omfattende de fleste af det gl. Testaments histor. Bøger), findes i et Haandskrift paa det kgl. Bibliothek fra sidste Halvdel af 15de Aarh. Den største Del deraf er udgivet af Molbech (1828). Den første trykte O. skyldes Hans Mikkelsen, der 1525 i Leipzig udgav det nye Testament, oversat fra Latin. Denne O. blev dadlet af Paul Helgesen og Christen Pedersen, hvilken sidste selv udgav en O. af det nye Testament i Antwerpen 1529, affattet i et langt bedre Sprog. Desuden oversatte han Davids Psalmer (Antw. 1528—31), efter at Frants Vormordsen allerede havde prøvet derpaa i en Udgave fra Rostock 1528. Hans Tausen oversatte de 5 Mosebøger (Magdeb. 1535 og oftere). Den første fuldstændige danske Bibel udkom 1550 i Kjøbenhavn paa Christian III.s Foranstaltning, oversat af Christen Pedersen fra Luthers Bibel og derpaa gjennemset af Biskop Peder Palladius og det theologiske Facultet; af denne O. udkom 1589 en ny, lidt forandret Udgave paa Frederik II.s Foranstaltning. I sproglig Henseende staar denne saakaldte Christian III.s Bibel langt over den O., som Hans Poulsen Resen besørgede 1607 efter Grundtexten, idet Resen holdt sig saa ordret til denne, at O. ofte blev aldeles uforstaaelig. Da derfor Christian IV 1633 lod besørge en ny Udgave (Christian IV.s Bibel), blev Christian III.s B. lagt til Grund, og særdeles yndet af Folket udkom den i nye Udgaver 1690, 1696 og 1699. Hans Svane besørgede 1647 en forbedret Udgave af Resens O. (Svannings Bibel), og i det 18de Aarh. lagde Bogtrykker Hans Laurentsen, der fra 1708 havde faaet Privilegium paa at udgive Bibelen, den Resenske Text til Grund for sine Udgaver. 1715 fik Missionscollegiet Privilegiet, der senere gik over til det 1727 stiftede Vajsenhus; de bibeholdt den forbedrede Resenske O., hvis gl. Test. trods gjentagne Revisioner vedblev at være meget uheldigt, indtil Dr. Kalkar, Stiftsprovst Rothe og Prof. Hermansen 1872 gave en efter Grundtexten revideret Udgave, som maa siges at tilfredsstille berettigede Fordringer. Det nye Test., som blev revideret 1819, lader derimod adskilligt tilbage at ønske. Af andre O. ere at mærke Bastholms O. af det nye Testament med Anmærkninger (1780), J. Bechs Gjengivelse paa Dansk af Michaelis O. af det gamle Testament (1785—91) og O. H. Guldbergs O. af det nye Testament med Anmærkninger (1794). 1828—30 udgave Prof. J. Møller og Biskop R. Møller en O. af det gamle Testaments prophetiske og poetiske Bøger. 1837 begyndte J. Lindberg sin O. af det gamle Testament, som først fuldendtes 1854; 1856 udkom det nye Testament. Den var en meget god O., livlig og folkelig, men led paa enkelte Steder af smagløse Udtryk. Disse har Sønnen N. Lindberg for en Del søgt at fjærne i den nye Udgave fra 1865. 1845—47 udgav Dr. Kalkar i Forbindelse med F. Helweg, C. Hermansen og Levinsen en saakaldet Pragtbibel, der foruden Indledninger og Anmærkninger er forsynet med Kort og Staalstik. Endnu maa mærkes Prof. Hermansens O. af Psalmerne og Jesaias (1865) og Bisk. Monrads O. af Jesaias, Job og Psalmerne (1865). — I Norge lod det norske Bibelselskab ved Prof. Hersleb m. fl. besørge en let Revision af den danske Vajsenhusbibel (1819). I de sidste 20 Aar er der paa Bibelselskabets Bekostning arbejdet paa en selvstændig Oversættelse efter Grundtexten, af hvilken hele det gl. Testament foreligger trykt. — Af svenske Bibeloversættelser findes allerede nogle Brudstykker før Reformationen: 1526 udgaves den første O. af det nye Testament i Stockholm, maaske affattet af Kongens Kansler, Lars Andersson; 1541 udkom en fuldstændig O. af den hele Bibel, foranstaltet af Ærkebiskoppen Lars Persson, nærmest efter Luthers O., gjengivet i et rent og smukt Sprog. Med nogle faa Forandringer er denne O. vedbleven at være Sveriges Kirkebibel. I nyere Tid have Missionsselskaber og Bibelselskaber i Forening energisk arbejdet paa at faa Bibelen oversat i alle Sprog, som tales paa Jorden, og der foreligger nu O. i mere end 300 Sprog.

Bibelselskaber, Foreninger med det Formaal at udbrede Bibelen. Nogle mindre B. fandtes allerede i forrige Aarh., som det Cansteinske i Halle, stiftet 1710 af Friherre v. Canstein; men først i dette Aarh. har denne Sag ret faaet Fremgang. Først stiftedes det britiske og udenlandske B. (the British and foreign bible society) 1804 i London. Stødet dertil blev givet af de to Præster Thomas Charles og Joseph Hughes, som i nogen Tid havde søgt at udbrede Bibelen blandt Indbyggerne i Wales. Paa Grund af den Fremgang, de havde, sammenkaldte de 4 Marts 1804 en Forsamling i London, bestaaende af alle Kirkepartier, selv Kvækere og Socinianere, som alle skulde forenes i den fælles Gjerning, at befordre Bibelens Udbredelse. Snart dannede der sig Hjælpeforeninger over hele England; hvert Medlem giver et ugentligt Bidrag efter Behag, om det saa kun er en Penny (8 Øre). Den aarlige Indtægt var det første Aar kun c. 12,000 Kr., men er nu c. 4 Millioner Kr. Selskabet har Agenter i alle Lande og har udbredt c. 90 Millioner Bibler og nye Test. i omtrent 200 forskjellige Sprog; Hoveddepoterne i Asien ere Calcutta og Smyrna. Der følges det Princip at udgive Bibelen uden alle Forklaringer og Anmærkninger, for det meste ogsaa uden Capiteloverskrifter og Parallelsteder. Om Apokryphene førtes der 1825—27 en heftig Strid, der endte med deres Udeladelse. — Efter det britiske B.s Exempel opstod der overalt i Christenheden lignende Selskaber. 1804 stiftedes et Selskab

i Nürnberg, 1806 forlagt til Basel; 1805 et katholsk i Regensburg, men mistænkt af Paven blev det ophævet 1817; 1806 i Berlin, hvoraf 1814 fremgik det preussiske B. 1812 gjorde det britiske B.s Secretær en Reise til Fastlandet, hvorved der blev grundlagt et B. i Württemberg (1813), i Rotterdam (1813), i Åbo (1812), i St. Petersborg (1813), der 1819 udvidedes til „det russiske B.“, men blev hævet 1826 ved en kejserlig Ukas (dog stiftedes atter samme Aar det russisk-protestantiske B.), 1818 i Paris. Det store amerikanske B. med utallige Filialselskaber blev stiftet 1816 og har opstillet den Grundsætning ikke at sørge for Udlandet, førend hver Familie i de forenede Stater har faaet en Bibel. Det har udbredt c. 40 Millioner Exemplarer. Det svenske B. stiftedes 1815 i Stockholm; 1816 stiftedes et i Norge. Med Danmark kom det britiske B. i Forbindelse, da dets Agent Henderson 1812—14 opholdt sig i Kjøbenhavn for at besørge en Udgave af en islandsk Bibel. Han vakte Interessen for et dansk B., som stiftedes 22 Maj 1814, fornemmelig ved Prof. J. Møllers Iver for Sagen, hvortil senere Præsten Rønne i Lyngby sluttede sig. Det danske B. har i alt udbredt c. 360,000 Bibler og nye Testamenter, medens det britiske B. har udbredt et noget større Tal af Skrifter i Danmark. Ogsaa Island har sit B., stiftet 1815. **Bibeltext** og **Bibeludgaver.** Det **gamle Testaments Text** var oprindelig skreven uden Vocaltegn og saaledes, at Consonantlydene stode uden nogen Adskillelse af de forskjellige Ord i en fortløbende Række fra højre til venstre. Herved blev Læsningen vanskelig og usikker, især da det gamle hebraiske Sprog uddøde henimod Christi Tid. Der blev derfor af de jødiske Skriftlærde i Jerusalem, og da denne Stad var ødelagt, fornemmelig i de berømte Skoler i Tiberias og Babylon anvendt megen Flid for at fastsætte en bestemt Læsning af Bøgerne; de bleve inddelte i visse Afsnit (s. **Parasche**), og Ordene bleve skilte fra hverandre. Senere hen bleve Vocaltegn og Accenter tilføjede af de saakaldte Masoreter (jødiske Lærde i 6te—11te Aarh.). De første trykte Udgaver af hele det gamle Testament udkom 1488 i Soncino, 1494 i Brescia; efter den sidste gav Luther sin Bibeloversættelse. Efterhaanden udkom mange Udgaver, hvoraf især maa mærkes den, som blev udgivet 1661 af Jos. Athias i Amsterdam, der er lagt til Grund for alle de nyere Udgaver. Det **nye Testaments** oprindelige Exemplarer gik tidlig til Grunde, rimeligvis dels fordi de bleve meget brugte, dels fordi de vistnok vare skrevne paa billigt og uholdbart Papyruspapir; derimod have vi 65 Uncialhaandskrifter fra det 4de—10de Aarh. og c. 900 Minuskelhaandskrifter fra det 9de—16de Aarh.; men de fleste indeholde kun Stykker, ikke det hele nye Test. De ældste Haandskrifter, som vi have, ere: Codex Alexandrinus (af Kritikerne betegnet med Bogstavet A), nu i British Museum i London; Codex Vaticanus (B) i det Vaticanske Bibliothek i Rom; Codex Sinaiticus i St. Petersborg, alle fra 4de eller 5te Aarh. (jvfr. **Tischendorf**); Codex Ephraemi (C) i Paris, fra 5te Aarh., en Palimpsest, beskreven med den syriske Kirkefader Ephræms Skrifter, Codex Cantabrigiensis ell. Bezæ (D) fra det 6te Aarh., af Beza foræret til Cambridge. I de ældste Haandskrifter fandtes ingen Accenter, Spiritus eller Inddeling af Ordene; ej heller var der nogen Vers- eller Capitelinddeling af Texten. Den nu brugelige Capitelinddeling hidrører fra Cardinal Hugo a St. Caro (d. 1260), og Versinddelingen er indført ved Bogtrykker Robert Stephanus i det 16de Aarh. Ved Afskrivernes Uvidenhed og Skjødesløshed og ved forsætlige Forandringer indkom der tidlig en Mængde Afvigelser i Texten, og man regner nu over 100,000 Varianter eller afvigende Læsemaader i det nye Testaments Text; dog er det saare faa, der have Indflydelse paa Meningen, og de have aldeles ingen Betydning for Skriftens Lære i det hele. Den første trykte Udgave af det nye Testament i Grundsproget (Biblia polyglotta Complutensis) blev trykt 1514, men fik først Lov at udkomme 1520, saa at Erasmus kom den i Forkjøbet med sin Udgave af 1516, der udkom i forbedrede Oplag 1519, 1522, 1527 og 1535. Bogtrykker Robert Étienne (Stephanus) udgav det i Paris 1546, 1549, 1550 og 1551, og 1565 udgav Beza herefter en forbedret Udgave. Om den saakaldte textus receptus s. d. A. I 17de Aarh. henledede Englænderne Fell og Mill Opmærksomheden paa Varianterne, og deres Arbejder satte Bengel (1734) og Wetstein (1751) i Stand til at give forbedrede Udgaver. I Slutn. af 18de og Beg. af 19de Aarh. gik de danske Lærde Birch, Adler, Moldenhawer og Engelbreth i Spidsen for de textkritiske Undersøgelser, og deres Arbejder benyttedes med stor Dygtighed af Griesbach i hans Udgaver. Blandt nyere Udgivere maa navnlig nævnes Lachmann og Tischendorf (s. d. A.), samt Englænderne Tregelles, Scrivener, Westcott og Hort. **Bibelsk Historie** kaldes en Fremstilling af de i Bibelen indeholdte Begivenheder, hvad enten denne Fremstilling gives under Skolebogs Form til Brug ved Religionsundervisningen, eller den gives i videnskabeligt Øjemed som en udførlig Fremstilling af Guds Riges Udviklingshistorie fra Verdens Skabelse indtil Slutningen af Aposteltiden. **Bibelsk Indledning** ell. Isagogik, den Videnskab, der omhandler Bibelens Tilblivelse, dens Historie og dens literære Ejendommeligheder. I Regelen deles den i almindelig og speciel I. Den almindelige I. handler om de bibelske Skrifters Samling til et Hele (Kanons Historie), samt om Textens Historie, baade Grundtextens og Oversættelsernes, baade den haandskrevne Texts og de trykte Udgavers. Den specielle I. handler om de enkelte Bøgers Tilblivelse og Historie, undersøger altsaa, under hvilke Forhold de ere blevne til, om de ere skrevne af de Forfattere, de tillægges, om vi besidde dem i uforfalsket Skikkelse osv. I Regelen behandles I. til det gamle Testament og I. til det nye Testament hver for sig; den sidste er i Danmark især bleven behandlet af Prof. C. E. Scharling. **Bibelsk Theologi** ell. bibelsk Dogmatik er en først i forrige Aarh. mellem Protestanterne opstaaet theologisk Vi-

denskab, der udvikler den i Bibelen indeholdte Lære, uafhængig af den kirkelige Dogmatik. Den falder naturlig i to Dele efter det gamle og det nye Test.; den første deler sig atter i to Tidsrum, Hebraismens, indtil Exilet, og Judaismens, fra Exilet indtil Christus; den sidste har, navnlig i nyeste Tid, med særlig Forkjærlighed undersøgt, hvor vidt de nytestamentlige Forf. indbyrdes stemme overens i deres Lære, og Resultatet af disse Undersøgelser maa siges at være, at om der end gives forskjellige saakaldte Læretroper eller Lærebegreber, er Forskjellen imellem dem kun en Forskjel i Fremstillingsform, ikke i Læreindhold.

Biberach, Stad i Kgr. Württemberg, 5 M. s. f. v. for Ulm. 8,000 J. Væverier, Garverier, Fabrikation af Blikvarer. Kornhandel. 2 Oct. 1796 og 9 Maj 1800 overvandt Franskmændene Østerrigerne ved B.

Biberg, Nils Fredrik, f. 1776, d. 1827, Professor i Philosophi ved Upsala Universitet, en Mand af usædvanlige Kundskaber, Skarpsindighed og Arbejdsdygtighed. B.s Forelæsninger, indrykkede i hans „Samlede Skrifter", hans „Afhandling om Grækernes episke og tragiske Digtekunst, set fra dens religiøse Synspunkt" og „Om falsk og sand Liberalisme" indtage en hæderlig Plads i den svenske Literatur.

Bibesco, Georg, rumænsk Fyrste, f. 1804, uddannedes 1817—24 i Paris og var under den russiske General Kisselevs Styrelse af Valachiet 1829—34 Statssecretær. B. levede derefter i Paris og Wien indtil 1841, valgtes da til Medlem af Landdagen og var en af Oppositionens Ledere imod Alex. Ghika. Da denne var styrtet i Oct. 1842, blev B. 1 Jan. 1843 valgt i Stedet; hans Medbejler var hans egen Halvbroder og Efterfølger Stirbey. B. gjennemførte som Hospodar en Række vigtige materielle Forbedringer: formindskede Bøndernes Hoveri; frigav de Zigeunere, der vare Klostrenes Slaver, sluttede Handelspagter med Østerrig og Tyrkiet og fik Toldgrænsen mellem Valachiet og Moldau ophævet; byggede Veje o. desl. Særlig Iver viste B. for at udbrede Brug af fransk Sprog og paabød det i alle højere Skoler; men stod ellers helt under russisk Indflydelse. 22 Juni 1848 udbrød Opstand i Bukarest, der tvang B. til at give en ny frisindet Forfatning og vælge et radicalt Ministerium; men da Ruslands Affending gjorde Indsigelse, nedlagde B. 25 Juni Regeringen og gik til Østerrig. 1857 valgtes B. til Landdagen i Bukarest for at raadslaa om de to rumænske Landes Stilling og udtalte sig da for at vælge en fremmed Fyrste for dem begge. Døde i Paris 1 Juni 1873.

»**Biblia pauperum**«, lat. [pāv], d. e. de fattiges Bibel, kaldes en i Middelalderen meget yndet billedlig Fremstilling af Hovedbegivenhederne i det gamle og nye Testament. Billederne, der findes paa 40—50 Tavler eller paa Pergament, ere ledsagede af korte Forklaringer eller Bibelsprog, der ere anbragte snart over, snart under, snart ved Siden af Billedet, ofte ogsaa paa Skriftruller, der sno sig ud af Munden paa de handlende Personer. Grundtanken, der forbinder Billederne til et samlet Hele, er Forløsningen ved Christus; Billederne af det gamle Testament have derfor en typisk Betydning. Før Reformationen dannede denne Bog en vigtig Ledetraad for Homiletiken; dette gjælder navnlig med Hensyn til Prædikemunkene (Franciskanerne, Cartheuserne osv.), som kaldte sig »Pauperes Christi«, d. e. Christi fattige, og saaledes foranledigede Navnet »B. p.«. Allerede før Bogtrykkerkunstens Opfindelse beskæftigede de ældste Xylographer sig med Udgaver af »B. p.«, der saaledes danner Overgangsleddet til den egentlige Bogtrykning. »B. p.« var tillige en af de første Bøger, som tryktes med bevægelige Letre. Adskillige prægtige, for Kunsthistorien betydningsfulde Haandskrifter af den ere endnu bevarede.

Bibliographi, egtl. Bogskrivning, er i indskrænket Forstand Bogbeskrivelse, i udvidet Betydning den Videnskab, som lærer os at kjende alle eller enkelte Folks literære Frembringelser i det hele eller delvis. B. angiver enten blot, hvad der overhovedet existerer trykt eller skrevet, eller den meddeler tillige Oplysning om Bogernes Indhold og Værd, samt om deres ydre Beskaffenhed, Vilkaar og Skæbner, hvortil undertiden ogsaa føjes korte Notitser om Forfatterne. En værdifuld Fortegnelse over de vigtigste bibliographiske Skrifter er udgivet af Petzholdt i hans »Bibliotheca bibliographica« (1866). En fuldstændig B. kunde til Nød tilstræbes i ældre Tid (Gesners »Bibliotheca universalis« 1545, Jöchers „Allgem. Gelehrten-Lexicon", 4 Bd., 1750—51, Fortsætz. 6 Bd., 1784—1819), men er ingen Sinde bleven opnaaet og er i nyere Tid bleven en ren Umulighed paa Grund af Skribenternes tiltagende Mængde og den uhyre Opsvulmen af Bogmassen. Man indskrænker sig derfor nu til de bedste Forfattere og de vigtigste eller mærkeligste Bøger, saaledes som Brunet har gjort i hans »Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres« (3 Bd., 1810, 5ème édit. 6 Bd., 1860—65), Ebert i „Allgem. bibliograph. Lexikon (2 Bd., 1821—30) og Graeße i »Trésor de livres rares et précieux« (7 Bd., 1859—69); eller man holder sig til visse Tider (Hain »Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad a. 1500 typis expressi enumerantur«, 2 Bd., 1826—38; Ersch „Allgem. Repertorium der Literatur" for 1785—90, 3 Bd., for 1791—95, 3 Bd., for 1796—1800, 2 Bd.) eller behandler visse Fag (Winers „Handbuch der theolog. Literatur, 3te Aufl. 2 Bd., 1838—40, med Tillæg; Zenkers »Bibliotheca orientalis«, 1846—61; Pritzels »Thesaurus literaturæ botanicæ«, 1851; Oettingers »Bibliographie biographique universelle«, 2 Bd., 1854; Carus u. Engelmanns »Bibliotheca zoologica«, 2 Bd., 1861; Engelmanns »Bibliotheca Scriptorum classicorum«, 7te Aufl. 1858, og »B. geographica, historico-naturalis, juridica, mechanico-technologica, medico-chirurgica, oeconomica, pharmaco-chemica«, „Bibliothek der schön. Wissensch." osv.), eller indskrænker sig endelig til visse Lande. Saaledes har for Frankrigs Vedkommende Quérard givet »La France littéraire« (10 Bd., 1827—39), »La Littérature française contemporaine« (6 Bd., 1842—57) og »Les Supercheries littéraires dé-

voilées« (5 Bd., 1847—53), hvortil kan føjes det af Lorenz paabegyndte »Catalogue général de la librairie française pendant 1840—75« (5 Bd.) med Table des matières (2 Bd.) og Reinwalds »Catalogue annuel de la librairie française« (1858—69). England har i Watts »Bibliotheca Britannica« (4 Bd., 1824), Lowndes's »The Bibliographer's Manuel« (new edit. 11 Bd., 1857—64) og Allibones »Critical dictionary of English literature« (3 Bd., 1859—71) ret gode bibliographiske Hjælpemidler; og til nyere tysk Literatur kan nævnes Heinsius's „Allgem. Bücher-Lexikon" von 1700 (16 Bd.) og Kaysers „Vollständ. Bücher-Lexikon" von 1750 (20 Bd.), foruden de halvaarlige „Meßkataloge" og Hinrichs's „Verzeichniß der Bücher, Landkarten" osv. Som Hovedkilder til Kundskab om det danske Bogvæsen maa anføres J. Worms „Forsøg til et Lexikon over danske, norske og islandske lærde Mænd" (3 Bd., 1771—84), C. L. Fastings „Forsøg til en Fortegnelse over de til 1789 udkomne danske Skrifter" (1793), R. Nyerup og J. E. Krafts „Almindel. Literaturlexikon for Danmark, Norge og Island" (1820), Chr. Bruuns »Bibliotheca Danica« fra 1482—1830 (1ste Bd. 1877, 2det Bd., første Hæfte 1879), samt Th. H. Erslews „Almindel. Forfatter-Lexikon for Danmark med Bilande fra 1814—40" (3 Bd., 1843—53) med Supplement indtil 1853 (3 Bd., 1858—68). G. L. Baden har givet en Udsigt over den historiske Literatur i „Dansk-norsk historisk Bibliothek" (1815), M. Winther over den naturhistoriske og lægevidenskabelige i »Literatura scientiæ rer. natural. in Dania, Norvegia et Holsatia« (1829) og »Bibliotheca Danorum medica« (1832), C. Gosch over den zoologiske i „Udsigt over Dnmks. zool. Literatur" (1—3 Bd., 1870—78), Warming over „Den danske botaniske Literatur" (1881), Aagesen over den nordiske Retsliteratur (1876). For Norges Vedkommende have vi J. E. Krafts „Norsk Forfatter-Lexikon 1814—56", udg. af C. Lange 1863, J. Halvorsens „Norsk Forfatter-Lexikon 1814—80" (1—5 Hæfte) og P. Botten-Hansens »La Norvège Littéraire au 19 siècle« (1868). Til disse Værker slutte sig Fabricius's „Almindeligt dansk-norsk Forlagskatalog" (1841 med 3 Suppl. for 1841—49) og „Dansk Bogfortegnelse for 1841—58" (1861), J. Vahl „Dansk Bogfortegnelse 1859—68 og 1869—80", samt „Norsk Bogfortegnelse for 1814—47" af M. Nissen og for 1848—65 af P. Botten-Hansen og S. Petersen, for 1866—72 af Th. Boeck. Sverige ejer endnu intet større bibliographisk Værk; man maa nøjes med »Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige Svenska män« (23 Bd., 1835—57), »Ny Följd« til samme (5 Bd., 1857—64), H. Hofberg »Svenskt biografiskt handlexikon« (1—2 D., 1876) og »Svensk Bibliographi« (1828 flg.), H. Linström »Svenskt Boklexikon 1830—65« (2 Bd., 1883—84), »Svensk Bok-Katalog 1866—75«. I alle saadanne bibliogr. Arbejder ordnes Stoffet snart alphabetisk, snart systematisk, snart chronologisk, eller, hvad der nu er det sædvanlige, alle tre Fremgangsmaader forbindes.

Bibliomani (egtl. Bograseri) kalder man en lidenskabelig Higen efter at samle Bøger, ikke saa meget af Hensyn til deres videnskabelige Betydning og for at benytte dem, som blot for at eje dem paa Grund af visse ydre, i videnskabelig Henseende uvigtige Særegenheder. En **Biblioman** stræber at erhverve Samlinger enten af alle mulige Udgaver af en vis Forfatter (f. Ex. Horats) eller af en vis Art Udgaver af hvilke som helst Forf. (f. Ex. Aldiner- ell. Elzevierudgaver); eller han søger at skaffe sig de første trykte Bøger („Incunabler") eller Skrifter, som ikke have andet mærkeligt end, at de ere blevne sjældne; eller han opkjøber Pragtudgaver, ubeskaarne Exemplarer med bred Rand eller trykte paa usædvanligt Materiale (som Pergament, Silke, broget Papir osv.) eller endog blot Bøger i et vist fortrinligt og kostbart Slags Bind. I Frankrig og især i England er dette Bograseri ofte gaaet meget vidt, og Bøger ere i Følge slige ydre Hensyn ikke sjælden blevne betalte med uhyre Priser. Et af de mest paafaldende Exempler herpaa fremkom ved Auctionen over den bekjendte Biblioman Hertugen af Roxburghs Bibliothek (1812), idet et Exemplar af Valdarfers Udgave af Boccaccio (fra 1471) blev solgt for 2,260 Pd. St. Til Minde om denne Auction blev der stiftet en Klub („Biblioman-Roxburgh-Klubben). — Forskjellig fra en Biblioman er en **Bibliophil** ell. Bogven, som med Iver enten stræber at samle et Bibliothek af de bedste og brugbareste Bøger til Studiet af en bestemt Videnskab eller Videnskabsgren eller at anlægge speciellere Samlinger for at gjøre videnskabelig Brug af dem, saasom af gode Udgaver af Skribenter, af Skrifter over enkelte Personer, Steder, Gjenstande osv., eller overhovedet søger at fremme Kundskaben til og Brugen af gode Bøger. I de fleste Lande har der dannet sig Selskaber af Bogvenner i det Øjemed at udgive værdifulde ældre Skrifter, som ere blevne sjældne, samt Haandskrifter, der have Betydning for Historien og Literaturen. Saadanne Selskaber ere »Société des bibliophiles français« (1820), „Samfundet til den danske Literaturs Fremme" (1827), »Camden Society« (1838), »Percy Society« (1840) og „Der literarische Verein" (1842).

Bibliothek betegner baade et Locale, hvori en Bogsamling opbevares, og en Bogsamling selv. Allerede i den fjærne Oldtid omtales Bogsamlinger, saaledes den ægyptiske Konge Osymandyas's B. i Memphis, Achæmenidernes i Susa. Som de første græske Herskere, der have anlagt Bogsamlinger, nævnes Pisistratos i Athen og Polykrates paa Samos; af Privatbiblotheker skal Aristoteles's have været det betydeligste. Først i den makedoniske Periode opstod der B. af stort Omfang, nemlig i Alexandria og Pergamon. Om det alexandrinske B. s. d. A. B. i Pergamon, stiftet mell. 197 og 158 f. Chr., naaede vel aldrig det alexandrinske i Rigdom (de ægyptiske Kongers Jalousi forbød Udførelsen af Papyrus, for at man ikke skulde kunne skaffe sig Bøger i Pergamon), men var dog meget anseligt, indtil Antonius forærede Kleopatra den hele Samling af 200,000 Bind. I Rom anlagdes Bogsamlinger af enkelte Privatmænd efter den 2den puniske Krig (Æmilius Paulus skaffede sig et B. efter Makedoniens Erobring), og efterhaanden blev det der en Modesag for enhver Stormand at have et B.:

Lucullus, M. Terentius Varro og Cicero besade store Bogsamlinger; Sulla bragte Aristoteles's B. fra Athen til Rom. Det første offentlige B. i Rom anlagde Asinius Pollio 36 f. Chr. paa Aventinerbjærget; Cæsar havde tænkt paa det samme, men forhindredes ved Døden fra at udføre sin Plan. Derefter stiftede Augnst et B. »Octaviana« i Octavias Porticus, hvilket brændte under Titus, men gjenoprettedes under Domitian, og siden (28 f. Chr.) et andet, »Palatina«, i Apollos Tempel paa Palatium. Under de følgende Kejsere stiftedes andre B., saa at der i det 4de Aarh. fandtes 28 offentlige B. i Rom (foruden endel private), hvilke dog under Folkevandringens Ødelæggelser for det meste gik til Grunde. Fra det 3dje Aarh. stiftede de christne ogsaa B., først i selve Kirkerne, siden i Forbindelse med samme; de anseligste vare B. i Cæsarea, som Julius Africanus stiftede og Kirkehistorikeren Eusebius siden forøgede til 30,000 Bind, og det i Constantinopel af Constantin d. store anlagte, som, da det 473 under Kejser Zeno ødelagdes ved Ildebrand, indeholdt over 100,000 Bd. — Idet vi gaa over til B. i Middelalderen, vende vi os først til det frankiske Rige. Her stiftede Carl den store paa Alcuins Opmuntring et B. i Aachen, som efter hans Død i Følge hans egen Bestemmelse blev solgt. Carl forøgede ogsaa betydelig det af Bonifacius 744 stiftede B. i Fulda, som i hele Middelalderen stod i stor Anseelse og i Begyndelsen af det 16de Aarh. indeholdt henved 800 Haandskrifter; det blev 1573 for en Del adsplittet og gik under Trediveaarskrigen ganske til Grunde. Overhovedet vare i Middelalderen Klostrene saa godt som de eneste Steder, hvor B. samledes og opbevaredes; i Særdeleshed var det i Ordensreglerne gjort Benedictinerne, Cistercienserne, Carthenserne o. fl. Ordener til Pligt at samle og bevare Bøger. Bekjendte for deres Bogsamlinger vare saaledes Klostrene i St. Gallen, paa Monte Cassino, i York, i Corvei, Hirschau, Bobbio i Piemont, St. Germain des Prés i Paris o. fl. Pave Sylvester II benyttede hele sin Indflydelse til at samle i Rom Bøger fra Italien, Holland o. fl. Lande. I det byzantinske Rige stiftede Basilios Makedoneren i det 9de og Komnenerne i det 11te Aarh. flere B., af hvilke det paa Athos var et af de mærkeligste. I de fleste arabiske Residensstæder fandtes større eller mindre B., saaledes i Cordova (250,000 Bind), Bagdad, Alexandria, Buchara o. fl. Ved Universiteternes Opkomst stiftedes efterhaanden Bogsamlinger i Forbindelse med disse. Fyrsterne begyndte at sætte en Ære i at have Bogsamlinger, og rige Privatmænd fulgte dette Exempel eller gik selv i Spidsen. Kong Carl V i Frankrig stiftede et B. i Louvre, som allerede 1373 talte 910 Bind, Mediceerne et i Firenze, den ungarske Konge Matthias Corvinus et i Ofen; 30 Afskrivere beskæftigedes stadig her; B. blev adsplittet, da Tyrkerne erobrede Byen 1526. Pave Nikolaus V berigede 1447 Vaticanerbiblioteket med 3000 Haandskrifter; overhovedet var Italien det Land, hvor den Gang de største og rigeste B. fandtes. — Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse kunde Forøgelsen af B. ske efter en ganske anden Maalestok; de ere derfor voxede og voxe fremdeles til en Størrelse, i Sammenligning med hvilken Middelalderens (om end ikke Oldtidens) Bogsamlinger tage sig hel ubetydelige ud. Det er naturligvis vanskeligt at opstille en Rangfølge for Nutidens B., fordi et B. kan være vel forsynet i en vis Retning, et andet i en anden, hvilket ved Literaturens uhyre Tilvæxt vel i Regelen ogsaa turde være det ønskeligste, da dog intet B. kan være endog blot nogenlunde fuldstændigt i alle Fag; hvilket B. der er „det bedste", afhænger altsaa for det meste af den Persons Tarv og Ønsker, som attraar at benytte det. Som B., der fortrinlig udmærke sig ved Rigdom paa literære Skatte, tør man dog især nævne det britiske Museums B. i London, National-B. i Paris, B. i St. Petersborg, Berlin, München, Wien og Göttingen; om B. i Kjøbenhavn s. nedenfor. Rige paa Haandskrifter, Incunabler og overhovedet sjældne Bøger ere B. i Italien, navnlig i Firenze (det Mediceo-Laurentinske o. fl.), Rom (Vaticanerb., stiftet af Pave Hilarius i det 5te Aarh., det barberinske B. o. m. fl.), Milano (Ambrosiansb. o. fl.) og Venezia (Marcusb. o. fl.), fremdeles det bodleyanske B. i Oxford. Ogsaa i Amerika er der med stor Iver blevet stiftet B., navnlig i Boston, Philadelphia, New-York, Mexico, Rio Janeiro o. fl. St.

Af danske B. ere følgende de vigtigste: 1) **Det store kongelige B.** Christian III er den første danske Konge, som vides at have ejet et B., og den første Bibliothekar (1554—69) var Hans Thomsen Guldsmed (Aurifaber). 1605 skjænkede Christian IV den større Del af sin Bogsamling (1,100 Bd.) som Nytaarsgave til Universitetet, og i de følgende 50 Aar høres der ikke synderligt om et kongeligt B. Det er Frederik III, der selv var en lærd Konge, som det nuværende B. nærmest skylder sin Tilblivelse. Den arvede Bogskat var kun ringe, men efter Tidens Lejlighed udvidede han den anselig. Ved Testament fik han 1661 Rigsdrost J. Gersdorfs B. (navnlig spansk Literatur); næste Aar kjøbte han Lauritz Ulfelds og 1664 Generalprocureur P. L. Scavenius's, der indeholdt 5,840 Bd. trykte Bøger og 38 Haandskrifter. Disse 3 Samlinger dannede altsaa B.s Hovedstamme; den berømte M. Meibom var Bibliothekar 1653—63, da den endnu berømtere P. Schumacher (Griffenfeld) blev det; under begge vedblev B. at udvides ved stadige Indkjøb og flittige Indsamlinger; navnlig erhvervede det fra Island ved Br. Sveinsson og Th. Thorfason store Skatte af gammel nordisk Literatur, og 1663 kom man ved Kjøb i Besiddelse af Tyge Brahes uvurderlige astronomiske Observationer, trykte og utrykte. 1667—73 opførte man den Bygning, som endnu indeslutter B., men som i Tidens Løb har modtaget forskjellige betydelige Udvidelser. Christian V.s og Frederik IV.s Regeringer vare mindre gunstige for B.s Udvidelse; dog kjøbtes 1690 den berømte E. Pufendorffs Bogsamling (nyere Historie og publicistiske Sager) for 6000 Rd. og 1721 Højesteretsassessor Chr. Reitzers B. (over 15,000 Bd.) for 9000 Rd., hvorved B. erholdt en udmærket Tilvæxt af historiske Hovedværker og vigtige Haandskrifter og siges at være steget

til over 40,000 Bd. Desuden blev det 1697 befalet enhver, som lader noget trykke i disse Riger og Lande, at afgive til B. (først 5, siden 3, nu 2) Exemplarer. A. Hojer, som i 20 Maaneder (1729—30) var Bibliothekar, gjorde forgjæves Forslag om at faa B. aabnet for Almenheden. Med Christian VI oprandt en lysere Tid for B., og i den lærde Gram havde det en udmærket Bibliothekar. 1732 gjordes der betydelige Indkjøb paa den store Auction efter Grev Chr. Danneskjold-Samsø, som 1726 af Fr. Rostgaards berømte B. havde tilkjøbt sig de kostbareste og sjældneste Værker i den klassiske og nordiske Literatur samt de fortrinligste Haandskrifter, som nu for en stor Del bleve det kongel. B.s Ejendom. Flere Indkjøb forbigaas her, men ogsaa den Fortjeneste havde Gram, at han, saa vidt det stod til ham, søgte at gjøre B. tilgængeligt for danske og fremmede Lærde, medens hans Eftermand Møllman (1748—78) var mindre frisindet. Ved Grams Død siges B. at have indeholdt 70,000 Bd. 1749 blev det tidligere saa berømte gottorpske B., som Frederik IV 1713 havde sat sig i Besiddelse af, og som endnu talte 12,000 Bd. trykte Bøger og 331 Haandskrifter, indlemmet i det kongel. B. Efter Gram (1749) og Etatsraad N. Foss (1751) gjordes dernæst betydelige Indkjøb af Bøger og Haandskrifter (Grams Haandskrifter bleve dog skjænkede B.), mest henhørende til den nordiske Literatur; og fra sin Rejse i Østerlandene hjembragte K. Niebuhr 150 hebraiske, arabiske og persiske Haandskrifter, som ligeledes indlemmedes i B. Større Frisind og større Virksomhed udviste J. H. Schlegel (1778—80) og J. Erichsen (1780—87), men tilsammen vare de kun Bibliothekarer i halvniende Aar. Ved Kjøb erhvervede man sig nu (1781) G. Schønings fortrinlige Samlinger til Norges Geographi og Historie samt forskjellige andre interessante Samlinger; men betydeligere end nogen som helst tidligere Erhvervelse var dog den 1785, da man i Følge Grev O. Thotts Testament fik 4,154 Haandskrifter (hvoraf 400 paa Pergament) samt 6,159 Incunabler og Palæotyper. Baade Schlegel og Erichsen arbejdede som Hojer paa at faa B. gjort offentligt, men det lykkedes dem ikke. Først under D. G. Moldenhawer (1788—1823) blev denne kostelige Nationalskat endelig aabnet for alle og enhver i Følge Reskr. af 15 Nov. (Bekjendtgj. 16 Dec.) 1793. Uagtet den allerede omtalte store Gave var der endnu efter O. Thott et B. at sælge (1788—92) paa c. 116,000 Bd. foruden 15,000 Disputatser; deraf skal det kongel. B. have kjøbt 61,547 Bd. for 9,762 Rd. Samtidig og senere gjordes store Indkjøb paa Auctionerne 1789 efter Luxdorph (hist.-philologiske og nordiske Bøger), Kofod-Ancher (jurid.-hist.) og H. Gerner (mathematiske), samt 1790: Martfelt (politisk-økonomiske), 1791: Stampe (jurid.), 1793: Holmskjold (naturhist.), 1798: Rottbøll (græsk-rom. og medicinske), og 1803 og 1812: Holstein til Ledreborg (hist. og theol.). Desuden kjøbtes Livmedicus Bergers medicinske Bogsamling 1791, Conferensr. G. Nielsens philosophiske og historiske 1797, Statsminister Harthausens hist. 1803, J. H. E. Bernstorffs blandede 1803, Livmedicus Aaskovs medicinsk-økonomiske 1804 og Rumohrs tysk-franske 1811. Højesteretsadvocat Uldalls betydelige Haandskriftsamling skjænkedes til B. 1803, og Abr. Kalls endnu betydeligere kjøbtes 1822. Af danske Sager havde Højesteretsjustitiarius H. Hjelmstjerne en Samling, der var saa fuldstændig som ingen anden, og som udmærkede sig ved en Mængde Sjældenheder i velbevarede Exemplarer. Ogsaa den blev af hans Svigersøn Grev Rosencrone givet til det kongel. B. 1807. Endnu fik B. i dette Tidsrum en Tilvæxt, større end nogen tidligere og sildigere, og saa værdifuld, at den „i flere Henseender kunde kappes om Rangen med Thotts Gave“: det var P. F. Suhms B. paa 100,000 Bd., som 1796 blev ham afkjøbt for en ringe Livrente, der knap kom til at udgjøre 10,000 Rd. Dette B. havde i mange Aar været offentligt og var med stor Alsidighed beregnet paa Offentlighed; baade af trykte Ting og Haandskrifter indeholdt det kostbare Sjældenheder. Ved dette og de tidligere Indkjøb var nu Doubletternes Antal steget til c. 50,000 Bd., og med c. 30,000 af disse blev 1811 Christianias Universitets-B. grundlagt. Ved Moldenhawers Død 1823 blev E. C. Werlauff Bibliothekar; ogsaa under ham blev B. stadig udvidet; saaledes ved Moldenhawers egen Disposition (samtlige hans Haandskrifter og hvad der af hans egne Bøger savnedes i B., ialt 1300 Bd.), ved Prof. Weyses Testament (en kostbar Samling af musikalske Arbejder osv.), samt ved forskjellige andre Gaver, betydelige Indkjøb ikke at forglemme; desuden ved Afleveringer fra forskjellige andre Institutioner, f. Ex. Gehejmearchivet (saaledes Langebeks berømte Collectanea til Danmarks Historie, Oldsager, Topographi osv., i alt 303 Fascikler). Den sjældneste Berigelse turde dog være den Skat af Haandskrifter i Palisproget og paa Singalesisk, som Rask hjembragte 1823, og som endnu er en af de største uden for de buddhistiske Lande. Hertil kom endvidere, hvad Rask ved sin Død efterlod i Sanskrit, Pali og Singalesisk, omtr. 60 Haandskrifter paa Palmeblade og 40 paa Papir, tillige med hans omfattende lingvistiske Apparat til næsten alle europæiske og asiatiske, gamle og nye Tungemaal, hvoriblandt adskillige mer eller mindre udførte Udkast og Undersøgelser. 1861 afgik Conferentsr. Werlauff som Overbibliothekar, og i hans Sted traadte Justitsr. Bølling, som allerede i over 50 Aar havde virket i B.s Tjeneste og haft en væsentlig Del i Katalogarbejderne. Ved Bøllings Død 1862 blev nuværende Justitsr. Bruun Bibliothekar. Under ham er der tilvejebragt et Katalog over den dansk-norske Afdeling, og siden 1864 udgives der „Aarsberetninger“. Et nyt Manuscriptkatalog er begyndt 1875. 1862 blev B. udvidet med en hel ny Etage, hvilket foranledigede en Omflytning af hele B. Det fortjener tillige at nævnes, at 1863 fandt et større Indkjøb af Bøger Sted paa Auctionen efter Rudelbach, og at en stor Del af R. M. Petersens, Jens Baggesens, C. F. Allens, E. C. Werlauffs, O. Lehmanns og Abrahams literære Efterladenskaber ere komne i dets Eje, samt at Justitsr. F. S. Bang 1868 har skjænket det en meget betydelig Samling af klassisk Musik, som senere er bleven forøget dels ved Kjøb og dels ved Gaver. B., der er et af de betyde-

ligste og berømteste i Europa, tæller nu c. 500,000 Bd. samt c. 20,000 Haandskrifter; det har henved 800 Incunabler (Tidsgrænsen sat til 1480) samt flere Tusende Palæotyper (Tidsgrænsen sat til 1530), hvoriblandt over 100 Pergamentstryk. En særegen Klasse danne de fædrelandske Incunabler og Palæotyper, for hvilke man har sat Tidsgrænsen til 1550. Ved B. er ansat en Bibliothekar og 2 Underbibliothekarer samt 7 Medhjælpere; til Indkjøb af Bøger osv. har B. omtr. 18,000 Kr. aarlig. I Finansaaret 1881—82 benyttedes paa Læsestuen 22,757 Bd. Bøger af 8,743 Læsere og udlaantes 8,490 Bd. — II) **Universitetsbiblioteket** og det dermed forenede **Classenske B.** Universitetet havde allerede 1482 et lille B., som nærmest var fremstaaet af og senere blev forøget ved forskjellige Gaver, og som til forskjellige Tider havde sit Locale paa Universitetet, i Frue Kirke og andensteds. 1605 fik B. en betydelig Gave af Christian IV (s. **det store kongel. B.**), hvorfor ogsaa Benævnelsen »Bibliotheca regia« paa denne Tid maa forstaas om Universitetsb. (B. regia et academica) og egentlig først fra Frederik III.s Tid om det st. kongel. B. 1637 lagdes Grundstenen til Trinitatis Kirke, oven over hvilken B. fik Plads 1657. Det var den Gang vistnok ikke saa lidt større end det kongel. B., men voxede ikke i samme Forhold som dette; dog udgjorde det allerede 35,000 Bd., da det i Ildebranden 1728 blev aldeles tilintetgjort med Undtagelse af dets (næsten ubeskrevne, sølvbeslagne) Pergamentsgavebog, som Bibliothekaren tilfældigvis havde hjemme, og et eneste Haandskrift, som var udlaant. Mange højst vigtige Haandskrifter tabtes derved for stedse. Efter Gjenopbyggelsen af det nedbrændte Locale oprettedes B. igjen sammest. 1732, og ved Gaver fra Christian VI, Arne Magnusson, Chr. Rantzau, J. Rosenkrantz o. fl. lagdes Grunden til et nyt B. Siden (1735) testamenterede Biskop H. Trellund i Viborg det 6,000 Rd., og 1785 gav O. Thott det 5,000 Rd. til Indkjøb af Bøger paa Auctionen over hans eget Bo. Ved Kjøb, ved Gaver (1788 fra Naturhistorikeren O. F. Müller) og ved det (ved Reskr. til Kjøbenhavns Magistrat 1753) paabudte Friexemplar fra Kjøbenhavns (siden 1821 i Følge kgl. Forordning fra samtlige Landets) Trykkerier vedblev B. stadig at voxe. Af dets betydeligste Tilvæxter i dette Aarh. skulle vi her nævne følgende: Grev J. G. Moltke skjænkede det ved Testament af 1818 sin naturhistoriske Bogsamling, idet tillige det, der hidtil var i B. i denne Retning, kjøbtes og der dannedes en særegen Bibliotheksafdeling (»Bibliotheca historiæ naturalis Moltkiana«) med et Fond til denne Afdelings stadige Udvidelse. Dr. N. Wallich sendte B. 1818 dels fra sig selv og dels fra det engelske Compagni en betydelig og kostbar Samling af indiske Værker og forøgede 1820 sin Gave med en ny Sending. I Følge Gavebrev af 1822 modtog det dernæst Toldkæmmerer J. H. Schous særdeles rige Samling af danske juridiske Skrifter tillige med et Fond til Fortsættelse af denne Afdeling („Schous danske juridiske Bogsamling“). 1839 fik det ved Apotheker J. Møllers Testament over 2,000 Bd. af chemisk, physisk og pharmaceutisk Indhold. 1841 gik et Udvalg af Valkendorfs Collegiums Bogsamling ind i B. En meget betydelig Udvidelse fik det 1843, da det Classenske Literaturselskabs og det kongel. chirurgiske Akademies forenede Bogsamlinger smeltedes sammen med det. Fremdeles forøgedes det 1852 med et stort Udvalg fra Communitetsbibl. og 1856 med Pastoralseminariets Bogsamling. B. var nu i Tidernes Løb svulmet saa stærkt op, at Pladsen over Trinitatis Kirke ikke længere strakte til. Der blev derfor paa den Universitetet tilhørende Grund ud til Lille-Fiolstræde 1857—60 opført for en Sum af c. 200,000 Rd. en ny, saa vidt gjørligt brandfri Bygning til at modtage dets kostbare Skatte, og 1 Nov. 1861 aabnedes B. i det nye Locale. Det varede ikke længe, inden B. atter betydelig forøgedes, idet 1862 den polytechniske Læreanstalts B. forenedes med det, 1865 Justitsr. F. S. Bang skjænkede det en værdifuld Samling (c. 350 Bd.) af gamle engelske og skotske Folkeviser og andre Folkebøger, af hvilke nogle ere store Sjældenheder, og 1867 det Classenske B. (med Undtagelse af den landøkonomiske Del, der kom til Landbohøjskolen), forenedes med samme, hvorved B. forøgedes med c. 8,000 Bd. Det sidstnævnte B. var stiftet af Generalmajor J. F. Classen, der i sit Testament havde bestemt, at hans Bogsamling skulde være offentlig og 300 Rd. Cour. aarlig anvendes til dens Udvidelse. 1796 aabnedes dette B. i en smuk Bygning i Amaliegaden, som Testators Broder Gehejmeraad C. dertil havde ladet opføre, og her samledes derefter med Tiden en Mængde udmærkede og kostbare Værker (ikke faa store Kobberværker), navnlig i almindel. Naturhistorie, Zoologi og Botanik, men ogsaa i Geographi og Rejsebeskrivelse, Landøkonomi, Physik og Chemi, Geologi og Mineralogi. Men idet nu dette i visse Fag overordentlig rige B. forenedes med Universitetsb., samtidig med, at der af det Classenske Fideicommis bestemtes en Sum af 1200 Rd. aarlig til fortsat Bogindkjøb, forandredes tillige B.s gamle Navn til det forannævnte. — Rigest og fuldstændigst er B. i dansk Jurisprudens, Danm.s Geographi, Historie og Statistik, nordisk Philologi, Medicin, Theologi, Naturhistorie, Technologi og indisk Literatur. Det fortjener særskilt at nævnes, at B. ejer to Bøger i Førsteudgaver, der ikke findes andensteds hos os fuldstændige, nemlig den saakaldte „Danske Riimkrønike“, trykt ved Gotfried af Ghemen i Kjøbenh. 1495, og A. S. Vedels „It Hundrede udvaalde Danske Viser, prentede udi Ribe paa Liliebjerget“ 1591. Hertil kommer desuden en meget betydelig og i mange Henseender højst interessant og vigtig Haandskriftsamling: saaledes den yngre Th. Bartholins Samlinger til nord. Historie, navnlig dansk Kirkehistorie; Statholder Chr. Rantzaus mange, fra de danske Klostre hidrørende Pergamentshaandskr., nedarvede fra Herluf Trolle og Ar. Huitfeldt; Rector C. Falsters Breve m. m.; de Rostgaardske Hdskr. (over 500 Nr.) navnlig til dansk Historie og Literatur, med Rostgaards egen store danske Ordbog; Hamburgerphilologen J. A. Fabricius's græske og lat. Hdskr. samt hans collationerede Udgaver af gr. og lat. Forf.; Overberghauptmand Brünnichs Hdskr. om de norske Bjergværker. Desuden er der

endnu to Haandskriftrækker, som have en ganske særlig Interesse, nemlig den oldpersiske og den arnamagnæanske. Paa sin orientalske Rejse erhvervede Rask for B. en uvurderlig Skat af Zend- og Pehlevihaandskrifter; disse høre til de ældste og bedste, der ere til af Zoroastrismens hellige Bøger, ikke blot i Europa, men ogsaa i Orienten. Det ældste er fra 1322. Arne Magnussons Samling af islandske, gammelnorske (i disse to Retninger den største og rigeste, der er til), danske og svenske, samt enkelte tyske og latinske Hdskr., og hans Samling af islandske, danske og norske Diplomer, begge overordentlig vigtige for oldnordisk Sprog, Literatur og Historie, tilhøre strængt taget ikke B., idet de ifølge Testators Fundats ere skjænkede til Universitetet, men dele kun Locale med det; de bibliothekariske Forretninger ved samme ere siden 1883 henlagte til en særlig Bibliothekar. Blandt B.s senere Bibliothekarer have følgende et Navn i Videnskaben: Chr. Kall, Nyerup, Rask, Madvig og P. G. Thorsen. Den nuværende Bibliothekar er Literærhistorikeren S. B. Smith. Foruden Bibliothekaren er der ansat 1 Underbibliothekar og 3 faste Medhjælpere. Til Indkjøb af Bøger, Indbinding og alle mindre Udgifter har B. c. 15,000 Kr. aarlig. Bøgernes Antal er henved 270,000 Bd. 1881 benyttedes paa Læsestuen 13,216 Bd. (efter en anden Beregningsmaade end paa det kongel. B.) af 7,233 Læsere, og der udlaantes 16,283 Bd. — III) **Karen Brahes B.** i Odense. Jomfru Anna Gjøe henlevede sine sidste 8 Aar i Odense i Preben Brahes Gaard. Hun havde samlet et for sin Tid mærkeligt „dansk Bibliothek“, som hun ved sin Død 1681 testamenterede til sin Broderdatters Datter, Jomfru Karen Brahe, som ejede det i 55 Aar, og ved hvis Død 1736 det kom til det af hende i hendes Fader Preben Brahes Gaard stiftede adelige Jomfrukloster. Hun havde selv saa betydelig udvidet det, at det endnu med fuld Ret kan bære hendes Navn; men foruden danske Sager havde hun tillige anskaffet tyske. Nærmest bestaar det af theologiske Bøger, Ligprædikener osv., men det indeholder tillige et større Antal historiske og æsthetiske Skrifter. Mærkeligst er det dog for sine 365 Haandskrifter, der ere af theologisk, historisk og æsthetisk Indhold, og blandt hvilke findes saadanne Ting, som man intet andet Sted ejer. Berømte ere navnlig dets Kæmpevisehaandskrifter, iblandt hvilke det saakaldte „Karen Brahes Foliohaandskrift“ vistnok er det ypperste og mærkeligste af samtlige dem, som Tiden endnu har levnet os. — Den botaniske Have, Landbohøjskolen, Kunstakademiet, Rigsdagen, Athenæum, Studenterforeningen og forskjellige andre Stiftelser have hver for sig mere eller mindre betydelige B. Ogsaa forskjellige Stiftsbibliotheker fortjene Opmærksomhed, saaledes navnlig de i Roskilde, Odense, Aarhus og Aalborg. Blandt Skolebibliotheker udmærker sig især Herlufsholms, som endnu har Bøger af den Stamme, hvormed Herluf Trolle i sin Tid grundlagde det. Derimod kjender Nutiden intet Privatbibliothek, som kommer Fortidens store Bogsamlinger nær; vi have for Tiden ingen Seefeld, Gersdorf, Reitzer, Danneskjold-Samsø, Rostgaard, Gram, Holstein eller Hjelmstjerne, end mindre nogen Thott eller Suhm. Det fortjener særskilt at bemærkes, at af det store holsteinske B. paa Ledreborg opbevares endnu den kostelige Haandskriftsamling.

I Norge er **Universitetsbiblioteket i Christiania** det rigeste og bedst udstyrede. Det blev grundlagt 1811 samtidig med Universitetet og modtog sin Stamme fra Doubletter (c. 30,000 Bd.) fra det kgl. B. i Kjøbenhavn, fra den af Kong Frederik VI indkjøbte Colbjørnsenske Bogsamling (c. 3,000 Bd.) og fra en af en norskfødt Literat og Borger i Kbhvn., Halvor Andersen, 1807 til et norsk Universitet testamenteret Samling af c. 15,000 Bd. Det har for Tiden et aarligt Bidrag af Staten til Indkjøb og Indbinding af 24,000 Kr. Fra 1 Jan. 1883 er derhos lovbefalet gratis Afgivelse af alle norske Tryksager til B. Det udgjør c. 240,000 Bd. og c. 1000 Haandskrifter. Af andre offentlige norske B. kan nævnes det Deichmannske i Christiania (c. 25,000 Bd.), testamenteret 1780 af Carl Deichmann og vedligeholdt ved aarligt Bidrag af Christiania Commune; 1881 blev det væsentlig forøget ved en Privatmands Indkjøb og Gave af Overlærer Sigv. Petersens værdifulde Samling af norsk-dansk Literatur, fornemmelig i Historie og Topographi (c. 8,000 Bd.). Fremdeles maa nævnes Videnskabernes Selskabs B. i Throndhjem (c. 60,000 Bd.), rigt paa ældre Literatur og med enkelte værdifulde Haandskrifter; Bergens Museums B., især Haandbibliothek af naturvidenskabeligt og antiqvarisk-historisk Art; Bergens offentlige B. (c. 25,000 Bd.), hvortil Stammen blev lagt ved Indkjøb ved privat Subskription i 1870 af P. Botten-Hansens efterladte Bogsamling, og som senere er blevet vedligeholdt og udvidet paa communal Bekostning; videre B. til offentlig Afbenyttelse, understøttede ved communale Bidrag, i Arendal, Frederikshald, Christiansand m. fl., samt B. ved de lærde Skoler, af hvilke navnlig Christiania Kathedralskoles B. er betydeligt og værdifuldt (over 20,000 Bd.).

Bicêtre [sǣter], et gammelt Slot i Nærheden af Paris, som 1632 blev ødelagt paa Grund af, at Tyve der søgte deres Tilhold. Af Ludvig XIII blev det atter istandsat til et Invalidehus og af Ludvig XIV indrettet til et Hospital for aldrende, svagelige Borgere. For Tiden indeholder B. en Afdeling for Sindssyge paa c. 1000 Senge og en Stiftelse paa c. 2000 Senge for Fattige, der ere mindst 70 Aar gamle eller som ved uhelbredelige Sygdomme ere blevne aldeles ude af Stand til at arbejde. Fort.

Bichat, Marie François Xavier [schā], f. 1771, en af den nyere Lægevidenskabs største Aander, uddannede sig først under Chirurgen Desaults specielle Vejledning, men vendte sig efter dennes Død især til Anatomien og holdt fra 1797 Forelæsninger herover i Paris. 1800 blev han Læge ved Hôtel-Dieu. Hans rastløse Arbejdsomhed undergravede hans Sundhed saaledes, at han allerede døde 1802. Uagtet han kun blev 31 Aar gl., udrettede han dog saa umaadeligt, som kun faa. Hans Hovedfortjeneste ligger i hans anatomiske Arbejder; han er den, der egentlig har grundlagt den almindelige

Anatomi og tillige først har skaffet den pathologiske A. dens fulde Betydning for Lægevidenskaben ved at gjøre den til Udgangspunkt for Sygdommenes Udviklingshistorie, og han har derved grundlagt hele dette Aarh.s paa den nøjagtige directe Jagttagelse grundede Forskning i Modsætning til de tidligere naturphilosophiske Theorier. (S. **Lægevidenskabens Historie**).

Bicōca, Landsby i Norditalien, 1 M. n. ø. for Milano. Slag 27 Apr. 1522, i hvilket Østerrigerne under Prosper Colonna og Marchese Pescara sejrede over Franskmændene under Lautrec.

Biconcāv, dobbeltconcav, s. **Linser**.

Bicōncia [tscha], ældre Vinmaal i Venezia, lig 155¼ danske Potter.

Biconvēx, dobbeltconvex, s. **Linser**.

Bicycle, eng. [bējsikl], s. **Løbemaskine**.

Bidā, Alexander, fransk Maler og Tegner, f. 1823 i Toulouse, Elev af Delacroix, vandt især Navn ved fine Studier i Orienten. Han gav derved sine Tegninger til Evangelierne et i høj Grad naturalistisk Præg ved Siden af Højsind og Alvor. Blandt hans Malerier ere „Slavemarkedet" og „Bedende Jøder ved Salomos Tempelmur" de mest bekjendte.

Bidar [bēj], 1) oprindel. en Provins i Dekan i Forindien, udgjør nu en Del af Nisams Stat, der nominelt er i Forbund med, men i Virkeligheden afhængig af England. 2) Stad i denne Stat, 16 M. n. v. for Haidarabad, er befæstet, men i Forfald.

Bidassōa, Grænseflod mellem Frankrig og Spanien, udspringer paa Pyrenæerne i den spanske Prov. Navarra og falder ved Fuenterrabia i den biscayiske Bugt. I dens Munding ligger Fasanøen, hvor Pyrenæerfreden sluttedes 1659.

Biddeford, Stad i Staten Maine i Nordamerika, ved Atlanterhavet, 13 M. s. s. v. for Augusta. 13,000 J. Tømmerhandel.

Bideford [bajd], Stad i England, Devon-Shire, 10 M. n. for Plymouth, ved Floden Torridge, 1 M. fra dens Udløb i Barnstaplebugten. 7,000 J. Havn, Skibsbyggeri, Stenkulshandel.

Bidenkap, Johan Lauritz, norsk Læge, f. 6 Nov. 1828 i Drammen, var, efter at have taget medicinsk Embedsexamen 1853, først Choleralæge, senere et Par Aar Underlæge ved Gaustad Sindssygeanstalt, indtil han 1857 af det medicinske Selskab i Christiania blev sendt med Stipendium til Kystegnene i Norges Vestland for at undersøge de hygieiniske Forhold, særlig med Hensyn til Spedalskhedens Aarsager. Siden den Tid har Studiet af Hudsygdomme og Hygieine været hans Hovedsyssel. 1869 blev han Stadsphysicus i Christiania og 1876 tillige Overlæge ved Rigshospitalets Hudsygeafdeling. Skrifter: „Om Spedalskhed som endemisk Sygdom i Norge" (Chra. 1860), „Om det syphilitiske Virus" (Chra. 1863), »Aperçu des différentes méthodes de traitement employées contre la syphilis« (Chra. 1863) o. fl. Nøjagtighed og skarp Jagttagelse udgjøre de mest anerkjendte Egenskaber i hans stofrige Arbejder.

Bidery [bējdri] (efter Staden Bidar), ostindisk Legering for Luxusvarer af 11 D. Zink, 4 Bly, 16 Kobber, 2 Tin.

Bi de Vind: at sejle b. d. V. er at sejle med Vinden saa nær forind som muligt. Dette er i Almindelighed med Raasejlere omtr. 6 Streger, hver 11¼° store, altsaa omtr. 67° fra Skibets Diametralplan. **Bidevindsejler**, Søblære, s. **Blæresnyle**.

Bidpai, en Samling af Fabler, hvor Dyrene indføres som menneskelige Individer, er oversat fra det indiske Værk Pantscha-Tantra, der er bekjendt i Indien ved den senere Bearbejdelse Hitopadeça (s. **Sanskrit**). Denne første Oversættelse foretoges under Nuschirwan den store (531—79) af en Læge Barzuieh paa Pehlevi, hvorfra det under Almansur oversattes paa Arabisk i det 8de Aarh. (udg. af Silv. de Sacy, Par. 1816, og oversat af Holmboe, Christian. 1832). Fra dette Arbejde ere alle andre Oversættelser og Bearbejdelser udledede, som en nypersisk fra Beg. af det 16de Aarh. under Navnet Anvâri-Suheili, d. e. Kanopos's Lys, udgivet i Calcutta 1805 og Hereford 1851, og oversat paa Engelsk af Eastwick 1854; en anden nypersisk fra 1590 har Navnet Ayâri-Dânish, Visdommens Prøvesten; Anvâri-Suheili gav Texten til den lidt senere, tyrkiske, bekjendt under Navnet »Humajun-nâmeh«, den kejserlige Bog. Næsten i alle Sprog haves Oversættelser og Bearbejdelser af dette Værk, selv i Hindustansk og Malayisk.

Bidschapur, Stad i engelsk Ostindien, Prov. Bombay, 52 M. s. ø. for Bombay, med 13,000 J., var tidligere Hovedstad i et mægtigt Rige af samme Navn, der 1689 erobredes af Aurengzeb, og skal den Gang have talt 1 Mill. J. B. ligger nu for største Delen i Ruiner. Mærkelige Minder fra Stadens Glansperiode.

Biebrich-Mosbach, Flække i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 1 M. s. for Wiesbaden ved Rhinen. 8,000 J. Slot, hvor Hertugerne af Nassau forhen residerede, med en smuk Park. Herlig Omegn.

Biedermann, Fried. Karl, tysk Politiker og Historiker, f. 25 Sept. 1812, blev 1838 Professor i Philosophi i sin Fødeby og skrev flere større Skrifter („Fundamentalphilosophi" 1837; „Den tyske Philosophi siden Kant", 2 Bd., 1842—43), men kastede sig 1842 ind i det politiske Liv. B. grundlagde 1842 et „Maanedsskrift for Literatur og offentligt Liv", der 1846 omdannedes til Fjerdingaarsskriftet „Unsere Gegenwart und Zukunft", og desuden et tilsvarende Ugeskrift „Herold" (1844—47). En offentlig Tale paadrog 1845 B. Tiltale og Forbud mod at holde Forelæsninger ved Universitetet. S. A. grundlagde B. den tyske Skribentforening og var Formand paa Skribentmødet, samt valgtes til Leipzig Byraad og var som dettes Næstformand i 1848 en af Lederne for det politiske Liv her. B. sendtes derfor til Forparlamentet, optoges i 50 Mands Udvalget og valgtes senere til Nationalforsamlingen i Frankfurt. Her hældede B. i Førstningen til den demokratiske Side, men var senere en af de ivrigste Forsvarere for det arvelige Kejserdømme. En Tid lang var B. Forsamlingens Næstformand og udtraadte først, da den flyttede til Stuttgart. B. valgtes derefter til den sachsiske Landdag og forsvarede med Styrke den preussiske Unionspolitik; efter Landdagens Opløsning 1850 over-

tog han paany sin Lærervirksomhed, indtil en Presfesag 1854 medførte hans Afsættelse. B. hengav sig nu til culturhistoriske Studier og skrev „Tyskland i det 18de Aarh." (4 Bd., 1854—80); overtog 1855 Ledelsen af det officiøse weimarske Blad i afgjort national Aand, men flyttede 1863 tilbage til Leipzig og forestod indtil 1879 „Deutsche allgem. Zeitung", et af Nationalpartiets vigtigste Blade. 1865 blev B. paa ny Professor; var 1869—76 Medlem af Sachsens andet Kammer og 1870—74 af den tyske Rigsdag.

Bièfve, Edouard de [biæhv], belgisk Historiemaler, f. 1809 i Brysfel, d. 1882, fik sit egentlige Kunstnerpræg i Paris, hvorfra han hjemsendte det Billede, der først vakte større Opmærksomhed for ham, „Ugolino og hans Sønner lide Hungersdøden". Hans Hovedbillede, „De nederlandske Adelsmænds Compromis i Brysfel 1566", udstilledes 1841 i Gent og er nu i Museet i Brysfel.

Biehl, Charlotte Dorothea, f. 1731 i Kjøbenhavn, hvor hendes Fader var Akademiets Secretær og Forvalter paa Charlottenborg. Hun vandt et Navn som Digterinde, skjønt hendes Efterligninger af franske Komedier og andre poetiske Arbejder ere uden synderligt Værd. Mest bekjendt er hendes Oversættelse af Cervantes's „Don Quixote" (4 Bd., 1776—77, den første paa Dansk, paa ny udgivet i 2 Bd. af F. L. Liebenberg), der blev meget læst og udbredt; hun oversatte ogsaa samme Forfatters Fortællinger (2 Bd., 1780—81). Hendes „historiske Breve" til Geheimeraad Bülow og Fremstilling af Regeringsforandriugen 1784, der ere offentliggjorte i „Hist. Tidsskr.", 3die Række, 4de og 5te Bd., indeholde ved Siden af en Del upaalidelige Beretninger interessante Bidrag til Frederik IV.s, Christ. VI.s, Fred. V.s, Christ. VII.s og de dem omgivende Personers Charakteristik og Oplysning om Forholdene navnlig ved Hoffet. D. 1788.

Biel [bihl], fransk **Bienne** [biènn], Stad i Canton Bern i Schweiz, 4 M. n. v. for Bern, ved Nordøstenden af B.-Søen. 12,000 J. Bomuldsmanufakturer, Cigar- og Urfabriker. — **Bieler-Søen** er 2 M. lang og ½ M. bred og ligger 1,340 F. over Havet. I Søen ligger en lille Ø St. Pierre, bekjendt ved Rousseaus Ophold der 1765.

Biel, Gabriel, fra 1434 theologisk Prof. i Tübingen, sluttede sig i sine sidste Aar til Brødrene af det fælles Liv og døde 1495. Han kaldes med Urette „den sidste Scholastiker" og roses ligeledes med Urette for at have frigjort sig fra mange af Scholastikens Fejl; tvært imod var han mere yderliggaaende Semipelagianer end hans Forgængere.

Biela, Wilh. v., Baron, østerrigsk Officer, Astronom, f. 1782, d. 1856, mest bekjendt ved Opdagelsen (1826) af den efter ham opkaldte periodiske Komet (s. **Komet**).

Bielau [bih], d. s. s. Langenbielau.

Bielefeld [bih], Stad i den preusf. Prov. Westfalen, 8 M. ø. for Münster, ved Teutoburgerskoven. 31,000 J. (1880). Vigtig Fabrikstad og Hovedsæde for den westfalske Lærreds- og Garnhandel. Fortrinlige Blegerier, Linned- og Uldmanufakturer, Fabrikation af Maskiner, Jærn- og Staalvarer. Udbredt Handel.

Bielitz [bih], Stad i østerrigsk Schlesien, 4 M. ø. n. ø. for Teschen, ved Floden **Biela**, lige over for Biala i Galizien. 13,000 J. Slot med smuk Park, tilhørende Fyrst Sulkowsky. Klædefabrikation, Vognfabriker, Maskinværksteder, Farverier, Vinhandel. Her er et Hovedoplag for Mähren og Schlesien af galizisk Stensalt.

Biella, Stad i Norditalien, 8 M. n. n. ø. for Turin, ved Floden Cervo. 15,000 J. Bispesæde. Klæde-, Lærreds- og Papirfabrikation. Handel med Silke, Vin, Olje, Hamp og Kastanier.

Bielòwski, Aug., polsk Skribent, f. 1806 i Galizien, har oversat det gammelslaviske Digt „Igors Tog mod Polakkerne" og arbejdet for Tidsskrifter. D. 1876.

Bielshulen, en mærkelig Drypstenshule i Harzen, i det brunsvigske Fyrstendømme Blankenburg, er over 1000 F. lang og bestaar af 15 Afdelinger. Opdaget 1672, men først nærmere undersøgt 1788.

Bièlski, Marcin, polsk Historieskriver, f. c. 1495 paa Godset Biala i Polen, hvor han ogsaa døde 1576, skrev foruden et Par satiriske Digte et vigtigt Værk over Krigskunsten »Sprawa rycerska«, men er dog bleven mest bekjendt ved sine Krønniker, de første egentlige historiske Værker i det polske Sprog. — Hans Søn, **Joach. B.,** gjorde under Kong Stephan Bathori Felttogene med imod Danzig og Rusland, blev under Sigismund III kgl. Secretær og 1595 Deputeret ved Tribunalet i Lublin; han udgav sin Faders Skrifter, deriblandt hans i Haandskrift efterladte »Kronika polska«, som han fortsatte til Sigismund III.s Tid.

Bienaimé, Luigi [biennæmē], ital. Billedhugger, f. i Carrara, d. efter 1848 som Professor ved Akademiet i Firenze, var en af Thorvaldsens talentfuldeste italienske Elever. Hans Værker, for det meste Figurer af den græske Gudeverden, udmærke sig ved Ynde og dygtig Udførelse.

Biènnium, lat., Tidsrum af to Aar. **Biènne Planter,** d. s. s. Toaarige Planter.

Bierfiedler, tysk [bihrfiddler], daarlig Violinspiller.

Biermann, Conrad, en Præstesøn fra Markgrevskabet Durlach, f. 1620, var Secretær hos et Par franske Gesandter hos den svenske Konge Carl Gustav, men giftede sig i Kjøbenhavn og blev strax ansat af Frederik III ved Administrationens Omordning 1660. Han fandt Anvendelse dels i diplomatisk Tjeneste i Udlandet, dels og især hjemme i det tyske Cancelli; han rykkede op til at blive Geheimeraad, optoges 1681 i den danske Adelstand under Navnet Ehrenschild, blev 1684 Landdrost i Pinneberg og d. 1698 i Hamborg. Han var en dygtig Forretningsmand, nøje inde i Europas politiske Forhold, og udøvede betydelig Indflydelse. I Politiken holdede han over til Frankrig og var derfor ikke vel set af de engelske Statsmænd, der beskyldte ham for at staa i fransk Sold.

Biernàtzki, Joh. Chr., f. 1795 i Elmshorn, Præst paa Nordstrand, siden i Frederikstad, bekjendt ved sin Novelle „Die Hallig oder die Schiffbrüchigen auf dem Eilande in der Nordsee"

(1826 og 1840) med ypperlige locale Natur- og Folkeskildringer. Hans Skribentvirksomhed er gjennemvævet af den samme religiøse Varme som hans Liv. Foruden flere andre Noveller og Prædikener har han skrevet Læredigtet „Der Glaube" (1825). D. 1840.

Biesbosch kaldes en af en stor Mængde Marskøer opfyldt Udvidelse af Floden Maas s. ø. for Dordrecht, mellem de hollandske Prov. Nordbrabant og Sydholland, som opstod 19 Nov. 1421 ved et voldsomt Digebrud af Floden, hvorved 72 Landsbyer ødelagdes. En stor Del af det saaledes oversvømmede Terrain er imidlertid senere ved Inddigninger tilbagevundet.

Bietigheim [bi], Stad i Kgr. Württemberg, Neckarkredsen, 3 M. n. for Stuttgart. 4,000 J. Uldspinderi. Vinavl.

Bièvre [biævr], en lille Flod i Frankrig, der i Paris falder i Seine, og hvis Vande benyttes som Drivkraft i en Mængde Værksteder.

Bifilärmagnetométer, et af Gauß opfundet Instrument til at maale Forandringerne i Jordmagnetismens Styrke, bestaar af en vandret Magnetstang, ophængt i to Traade, som, naar Stangen laa i Magnetnaalens Retning, vilde være lodrette og parallele; men de øverste Ender af Traadene drejes om Midtpunktet imellem dem, indtil Stangen hænger i Øst og Vest. Stangens Vægt vil da stræbe at dreje dens Nordende imod Syd, medens Jordmagnetismen drager den imod Nord, og den vil da dreje sig til den ene eller den anden Side efter som denne bliver svagere eller stærkere.

Bifrøst (bedre **Bæv-Rast**, isl. Bifröst, d. e. den bævende Vej), i den nordiske Mythologi den farveskjønne Bro, som Aserne bygge mellem Himmel og Jord, Regnbuen. Det røde i den (hedder det i den yngre Edda) er Ild, der holder Rimthurserne borte fra den. I Ragnarok brister Broen.

Bifurcatiōn, Tvegrening; i Geogr. en naturlig Forbindelse mellem tvende Floder eller Flodomraader. Naar nemlig Hovedfloden løber nær ved Vandskjelslinjen, og der i denne findes en Fordybning, kan en Del af Flodens Vande her forlade den oprindelige Dal og gaa over i den tilgrænsende. Paa den skandinaviske Halvø finder B. Sted ved Torneelven, der gjennem Tärendöelven sender en Del af sit Vand til Kalixelven. Ligeledes sender Glommen ved stærkt Højvande en Del af sit Vand gjennem Dalen ved Kongsvinger over til Vrangselven og saaledes ned til Venern. Den mest storslaaede B. findes i Sydamerika ved Orinoco, der sender den 60 M. lange Cassiquiare til Rio Negro og gjennem denne til Amazonfloden.

Bigamī, den Handling, at en Person, som er gift, indlader sig i nyt Ægteskab med en anden; **Bigām** ell. **Bigamīst**, den, som gjør sig skyldig i B.

Bigat, et Hul i Enden af en Stang, forsynet med den ene Halvdel af en Skive og bestemt til derigjennem at lade et Tov fare. Det kan ogsaa være et lille Stykke Træ af Form som en almindelig Blok til en Talje, og hvori findes et Hul med afrundede Kanter.

Bignon, Louis Pierre Edouard [binjōng], fransk Diplomat, f. 3 Jan. 1771, tjente som menig Soldat i de første Revolutionskrige, men var fra 1797 Diplomat, først i Schweiz og i Norditalien, 1800—3 i Berlin og 1804—6 i Kassel. Her tilbød B. endnu Dagen før Slaget ved Jena Kurfyrsten en Aftale om Neutralitet, men fik Afslag; da Budskabet om Preussens Nederlag kom, tilbød Kurfyrsten, men da afslog B. 1806—8 brugtes B. i Forvaltningen af de indtagne preussiske Lande og vandt Indbyggernes Taknemmelighed ved sin Skaansomhed og Redelighed, var derefter i et Aars Tid Affending i Carlsruhe, men blev 1809 Civilcommissær i de indtagne østerrigske Landskaber og sendtes derefter til Warschau, hvor han i omtr. 3 Aar var Frankrigs Repræsentant. 1812 fulgte B. med Hæren til Rusland og blev Civilcommissær i Wilna, vendte derefter for en Tid tilbage til Warschau og deltog i Congressen i Dresden, samt toges til Fange efter Slaget ved Leipzig. 1814 skrev B. for at løfte Folkets Mod „En sammenlignende Fremstilling af Frankrigs og de andre europæiske Stormagters finansielle, militære, politiske og aandelige Forhold" og udarbejdede ligeledes i de 100 Dage 1815 et Flyveskrift om „Frankrigs politiske Stilling". I de 100 Dage var B. Understatssecretær i Udenrigsministeriet og blev efter Slaget ved Waterloo Udenrigsminister; som saadan sluttede B. Aftalen af 3 Juli med de fremmede Generaler. 1817 valgtes B. til Deputeretkammeret og havde næsten uafbrudt Sæde her indtil 1837; han talte imod Undtagelseslovene og Indskrænkningerne i Friheden, for Valglovens Opretholdelse og for de landsforvistes Tilbagekaldelse, samt var Talsmand for de undertrykte Folkeslag og særlig for Grækernes Sag. Efter Julirevolutionen 1830 blev B. Udenrigsminister indtil Nov. s. A. og hørte siden til Oppositionen, misfornøjet med Frankrigs udenrigske Politik; især tog han sig varmt af Polens Sag. 1837 blev B. Pair; d. 7 Jan. 1841. Foruden en Række dygtige Flyveskrifter 1817—22 om de politiske Forhold i Frankrig og Tyskland skrev B. efter et Ønske, som Napoleon I havde udtalt i sit Testament, og hvortil var knyttet et Legat af 100,000 Frcs., „Frankrigs Historie fra 18de Brumaire til Freden i Tilsit" (7 Bd., 1827—30) og siden en Fortsættelse indtil 1812 (4 Bd., 1838).

Bigōrdi, Domenico, s. **Ghirlandajo**.

Bigorre [bigörr], et Landskab i Gascogne i det sydvestl. Frankrig, udgjør nu største Delen af Dep. Øvre-Pyrenæerne. Efter det romerske Herredømmes Ophør stod B. under Vestgoterne, senere under Frankerne som et eget Grevskab. Senere forenedes det med Béarn. Befolkningen taler en med fremmede Ord blandet Dialekt.

Bigot [gött], den, der søger Fromhedens Væsen i blind Tro og ivrig Iagttagelse af udvortes Skikke; **Bigotterī**, Fromhedssyge, Skinhellighed.

Bīgæ, lat., Vogn med 2 Heste for; især de tohjulede, bagtil aabne Vogne, som brugtes til Væddekjørsel i det gl. Rom.

Bihatsch, befæstet Stad i det nu under Østerrig hørende Bosnien, 31 M. n. v. for Bosna-Seraï, paa en Ø i Floden Unna. 3,000 J. Kampe 1592, 1717, 1739 og 1878.

Bihe, et lille Negerrige i det østlige Ben-

guela i Sydafrika, med Staden B. under 12° 40′ s. B., 34° ø. L., er blevet bekjendt ved Ladislaus Magyars Rejser fra 1849 og senere.

Bihøg (Pernis apivorus), Rovfugl af Musvaagens Størrelse, lever især af Humlebier og Hvepse, hvis Boer den plyndrer.

Bijou, fr. [schū], Juvel. **Bijouteri**, Smykker af Metal, undertiden forsirede med ægte eller uægte Stene. Guldbijouteri forfærdiges af 22- ned til 2- à 3-Karats Guld i Form af Blik, ofte kun af Papirs Tykkelse, og Traad. Af Sølvbijouteri, som hurtig taber sig i Luften, bruges mest Filigranarbejde. Staalbijouteri forfærdiges lettest af blødt Smeddejærn, som efter Udarbejdelsen indsættes og hærdes. Uægte B. forfærdiges af Tombakblik og forgyldes galvanisk. Indfatningen af Smykkestene, ægte eller uægte, kan ske à jour, d. e. i en aaben Ring, eller i en Kasse, hvori gjærne anbringes Folie for at forhøje Stenens Skjønhed og Glans, undertiden ogsaa for at forandre dens Farve.

Bijsk, Stad i Rusland, Sibirien, Gouv. Tomsk og 60 M. s. for T., ved Floden Ob. 6,000 J. Bjergværksdrift.

Bikaner, Hovedstad i den britiske Skytsstat B., i den indiske Ørken Tharr, 52 M. v. til s. for Delhi. 64,000 J. Betydelige Væverier.

Bikélas, Dimitrios, f. 1838, en af Nutidens mest ansete nygræske Forfattere. Udgaaet af en rig atheniensisk Handelsfamilie, var han selv i nogle Aar efter endte Universitetsstudier Handelsmand; opgav dog allerede i Tredserne Forretningslivet og lever siden den Tid afvexlende i London og Paris, alene sysselsat med literære og videnskabelige Arbejder. Han har allerede 1862 udgivet lyriske Digte, senere dels paa Græsk, dels paa Fransk eller Engelsk forskjellige Afhandlinger til Oplysning om sine Landsmænds culturhistoriske, navnlig literære Forhold; af største Betydning er hans Virksomhed som en heldig og sjælden kyndig Oversætter af Shakspeare; fra Engelsk har han ligeledes, paa en særdeles vellykket Maade, gjengivet paa Nygræsk et smukt Udvalg af H. C. Andersens Æventyr. Hans lille Idyl »Lukis Láras« er bleven oversat i de fleste europæiske Sprog, paa Dansk (1883) af J. Pio.

Bikir (Polypterus), en i de afrikanske Floder, bl. a. i Nilen, levende Fiskeslægt af Ganoidernes Gruppe; den har et fladtrykt Hoved, en langstrakt Krop, og Rygfinnen er opløst i en Mængde Smaafinner; Skællene ere rudedannede, emaillerede.

Bikløve, Kløvene paa Bitæerne. Foruden de to store Tæer og disses Hove, paa hvilke de træde, have de fleste Drøvtyggere og Svinet endnu to mindre Bitæer (2den og 5te Taa), ophængte bag ved dem og saa smaa, at de i Regelen ikke naa til Jorden; hos enkelte Drøvtyggere, der bevæge sig hen over blød Mosegrund eller over Snemarker, f. Ex. Elsdyr og Rensdyr, ere Bitæerne og B. mere udviklede og af større Betydning for Dyret.

Bikuben, en 1857 i Kjøbenhavn oprettet „Dansk Spare- og Præmie- samt Børne- og Alderdoms-Forsørgelsesforening", der imidlertid har udfoldet sin væsentligste Virksomhed som Sparekasse, idet Interessenternes Tilgodehavende, der ved Slutningen af det første Regnskabsaar kun udgjorde knap ¾ Mill. Rd., allerede ved det 10des Slutning oversteg 6½ Mill. Rd. og 1883 var over 30 Mill. Kr. Samtidig har den efterhaanden mere antaget Charakter af en Depositobank end af en egentlig Sparekasse.

Bikvadrat, den fjerde Potens af et Tal; f. Ex. B. af 3 er 3^4 eller 81.

Bil, Bredbil, Øxe med bred Æg, tilsleben fra den ene Side, er bestemt til at jævne f. Ex. de med den smalle Øxe groft tilhugne Flader. **Bilbrev** kaldes det Document, hvormed den, der for fremmed Regning har bygget et Skib, legitimerer Skibets Ejer. B. kaldes ogsaa efter Christian V.s Lov et Document, som udstedes for et Laan, man har optaget til Bestridelse af Omkostningerne ved Bygningen af et Skib, og som, naar de fornødne Formaliteter ere iagttagne, giver Creditor en særegen Slags Panteret i Skibet. Denne Art Pantsætning kan dog nu anses som gaaet af Brug. **Bilfærdig Stand** bruges om et Skib, naar det er bygget færdigt fra Tømmermændene, saa at dets Udrustning kan paabegyndes.

Bilager, et gammeldags Udtryk for den højtidelige Formæling af fyrstelige Personer (derunder navnlig ogsaa indbefattet Ægtesengens Bestigelse, som ansaas for at høre med til Ægteskabets Fuldbyrdelse). Ikke blot Vielsen, men ogsaa B. i det hele lod en Fyrste undertiden paa sine Vegne udføre ved en Gesandt, idet denne da efter Vielsen og i Overværelsen af de herved tilstedeværende i nogle Minutter lagde sig ned paa et Hvilested ved Siden af Bruden.

Bilance [längse] (it. Bilancia), d. s. s. Balance.

Bilander ell. **Bijlander**, et lille tomastet Fartøj til Varetransport paa de hollandske Floder.

Bilbāo, Stad i Spanien, Hovedstad i de baskiske Provinser, 1½ M. fra Floden Nervions Udløb i Biscayabugten. 33,000 J. (1877). Livlig Industri, navnlig i de Retninger, der staa i Forbindelse med Skibsfarten. Betydelig Handel med Uld, Vin og Kastanier. I Nærheden meget rige Jærnminer. B.s Havn er ved Portugalete ved Rio de B.s venstre Bred. B. erobredes 1795 og 1808 af Franskmændene, men modstod sejerrig 1835 og 1873—74 Carlisternes Angreb.

Bilboquet, fr. [kä], Spil, der gaar ud paa at faa en til en Stok bunden Kugle til at falde ind i en paa Enden af Stokken anbragt Skaal.

Bild, en fynsk Adelsslægt, som i et Par Hundrede Aar skal have ejet Herregaarden Ravnholt ved Nyborg. 1480 nævnes **Evert B.** til R.; fremdeles mærkes **Niels B.**, som 1534 var med blandt de fynske Rigsraader at vælge Christian III til Konge, men som desuagtet gik over til Grev Christoffers Parti og derfor blev udelukket af Rigsraadet (d. 1540). — Dennes Søn, **Evert B.**, var 1563 Lensmand i Throndhjem, da Svenskerne faldt ind i Jæmteland, men han samlede den throndske Almue og drev dem atter ud; da de næste Aar kom igjen og ikke alene indtoge Jæmteland, men droge frem imod Throndhjem, indesluttede han sig paa Stenviksholm, som han dog overgav efter faa Dages

Forløb. Men kort efter slap han løs og drog ned til Bergen, hvor Slotsherren Erik Rosenkrantz havde samlet en Del Folk til Thrøndernes Undsætning; selv hvervede B. flere paa egen Regning, og med et Skib fuldt sluttede han sig til Erik Rosenkrantz's Udrustning og kom med den tilbage til Throndhjem, hvor Almuen strax flokkede sig om dem og Svenskerne snart maatte overgive Stenviksholm. B. maatte samme Aar opgive sin Forlening og forflyttedes til Fyn. 1567 havde han Commandoen over en dansk Flaade i Østersøen, men døde s. A. Med hans Søn **Niels B.** uddøde Slægten 1622.

Bilde, dansk Adelsslægt, s. **Bille.**

Bilderdijk, Willem [dejk], hollandsk Digter, Sprogmand og Historiker, virksom ved alle aandelige Rørelser i sit Fædreland, f. 7 Sept. 1756 i Amsterdam, studerede Jura i Leiden og blev derpaa Advocat i Haag. Som en ivrig Tilhænger af det oraniske Hus gik han ved de franskes Invasion 1793 til Brunsvig og London, hvor han holdt juridiske, literærhistoriske og poetiske Forelæsninger. 1806 vendte han tilbage og blev af Kong Ludvig Bonaparte udnævnt til Lærer i hollandsk Sprog ved det da oprettede Nationalinstitut. Efter Restaurationen levede han i Leiden og Haarlem, hvor han døde 18 Dec. 1831. Han er Hollands største nyere Digter og besad en alsidig Kundskabsfylde, erhvervet ved Selvstudium, hvorfor man ved Siden af en stor Originalitet ogsaa sporer Autodidaktens Særhed hos ham. Han optraadte som Forsvarer af den orthodoxe Calvinisme fra Dordrechtersynoden (1618—19), der hang sammen med hans poetiske Længsel efter Fædrelandets store Tid, og som ivrig Tilhænger af Huset Oranien fordømte han i sine historiske Arbejder Hugo Grotius og Olden-Barneveldt. Han var en af Ordførerne i de Stridigheder, som gruppere sig om den nye Kirkeforfatning fra 1816, da den rationaliserende Retning udtalte sig lydelig mod Prædestinationsdogmet. B.s fanatiske Tilhængere ivrede endog mod Negeremancipationen og Vaccinationen som Indgreb i Guds Raadslutning. B. optraadte som Digter allerede i forrige Aarh., skrev 1796 et Prisskrift om Poesiens Indflydelse paa Samfundet, oversatte Delilles »L'hommes des champs« (1803), Ossian og Sophokles og skrev lyriske, episke og dramatiske Digte, hvoriblandt de første, der især ere baarne af patriotisk Pathos, staa højest. »De mensch« (1808) er en Bearbejdelse af Popes »Essay on man«. Klassiske ere »Hollands verlossing« (1813—14) og »Vaderlandsche uitboezemingen« (1815). Fra hans senere Aar er det ufuldendte Epos »De ondergang der eerste wereld« (1820). Han havde efterhaanden arbejdet den poetiske Literatur ud af de traditionelle Former, der gjaldt for Poesi i Lejligheds- og Prisdigte, og søgte Forbilleder i sit eget Lands og Udlandets bedste Digtere. Velklang, rig og original Billedpragt pryde hans Frembringelser. Som Sprogmand nedlagde han sine Studier i grammatiske og lexikalske Arbejder og i Udgaver af ældre Forfatteres Værker. Som Historiker er han bekjendt ved sin i aristokratisk Aand holdte »Geschiedenis des vaderlands« (udg. efter hans Død 1832—39), som Jurist ved sine »Observationes et emendationes juris«. — **Katharine Wilhelmine B.,** hans Hustru, f. 1777, d. 1830, bekjendt som Malerinde og Digterinde, skrev Dramaet »Rodrigo de Goth« (efter Southey).

Bildning. De skiveformige Kværne, hvorpaa Mel og Gryn indtil den nyeste Tid udelukkende maledes, maa paa de malende Flader forsynes med et System af forholdsvis grove Furer (Straaler), som hovedsagelig tjene til at føre Produktet ud imod Omkredsen af Kværnen; desuden maa de franske Møllestene forsynes med fine Furer, hvis Bestemmelse det er at gjøre Malefladen ru. Disse Arbejder, som føre Navn af B., udføres, det første med fine Stenhuggerhamre, det sidste med slanke Staalmejsler, fastkilede i et Træskaft, eller ved en Maskine, hvor det skærende Redskab er en i Omkredsen af en hurtig roterende Staalskive indsat sort Diamant.

Bildudal (Bíldudalr, i det danske Kjøbmandssprog **Bildahl**), en Handelsplads paa Arnarfjordens Sydkyst i det nordvestlige Island.

Bileam ell. **Balaam,** Beors Søn, fra Pethor ved Euphrat, en Prophet, som Moabiterkongen Balak opfordrede til at forbande de i Palæstina indtrængende Israeliter. Medens B. var undervejs til Balak, aabenbarede Guds Engel sig for ham; men B. blev først opmærksom paa Synet, da Æslet, hvorpaa han red (**B.s Æsel**), talte til ham. Englen befalede ham nu kun at tale, hvad Herren bød ham. Da B. var kommen til Balak og der var anstillet Ofringer, velsignede han efter Herrens Befaling tre Gange Israels Folk i Stedet for at forbande det. Senere blev B. dræbt af Israeliterne, vistnok som Straf, fordi han havde raadet Moabiter og Midianiter til at lade deres Kvinder forføre Israeliterne til Utugt for derved at nedkalde Herrens Vrede over dem. Jvfr. 4de Moseb. XXII—XXIV og XXXI.

Biledulgerid, egtl. **Beled-al-Dscherid,** en ældre Benævnelse paa det Lavland i Nordafrika, der mellem Sahara og Atlasbjergene strækker sig fra Atlanterhavet hen imod Syrtebugten. Dets Beskaffenhed er kun lidet forskjellig fra Ørkenens, undtagen hvor de fra Atlas kommende Vandløb og Kilder danne Oaser.

Bilgoray, Stad i det russiske Polen, 11 M. s. for Lublin. 7,000 J.

Bilin, Stad i Østerrig, Bøhmen, 1½ M. s. til v. for Teplitz, 5,000 J., med stærk Natronkilde. Vandet, der næsten kun anvendes forsendt, drikkes ved svære Katarrher, især i Maven, Tarmen og Urinblæren, Nyregrus og Gigt. Fabrikation af Flasker og Roesukker. Slot med Mineralie- og Vaabensamling.

Bilinjer, s. **Linjesystem.**

Bilirubin, Biliverdin, s. **Galde. Biliær, biliøs,** hvad der staar i Forbindelse med Galden (Bilis). Tidligere talte man f. Ex. om en **biliær Constitution,** som skulde være fremkaldt ved et Overmaal af Galde. **Biliøs Feber,** en med rigelig Galdeafsondring forbunden, febril Mavekatarrh, der navnlig hører hjemme i Tropelandene, hvor den optræder epidemisk. **Biliøs Pneumoni,** en med Gulsot forbunden, farlig Form af Lungebetændelsen.

Bill (maaske af lat. libellus, et lille Skrift),

engelsk Retsudtryk, betegner oprindelig kun et skrevet Aktstykke og bruges i en Mængde Forbindelser om forskjellige retslige Documenter. Særlig bruges B. om Lovforslag, og der skjelnes da imellem private og offentlige. De private Lovforslag, private B., ere enten personlige, som vedrøre enkelte Mænd eller Familier (t. Ex. om Skilsmisse, Familiegodser, Eneretsbevillinger), eller stedlige, som vedrøre enkelte Grevskaber, Communer, Stiftelser og Corporationer eller Aktieselskaber og dreje sig fornemmelig om et eller andet offentligt Anlæg, (Jærnbaner, Veje, Gas- og Vandværker eller andre Bygninger). De offentlige, public B., vedrøre enten det hele britiske Rige eller et af de tre forenede Kongeriger. Ingen B. kan indbringes i Parlamentet uden vedkommende Huses foregaaende Samtykke, og den skal læses tre Gange i hvert Hus, i Regelen med nogle Dages Mellemrum. Medens en privat B.s Drøftelse fortrinsvis sker i særlige Udvalg og ved egne Fagmænd, saa at Husets Behandling nærmest er formel, underkastes en offentlig B. efter anden Læsning en omhyggelig Prøvelse af „Huset i Udvalg“, d. v. s. under en simplere og hurtigere Forretningsorden. Kun undtagelsesvis sendes en B. til et særligt Udvalg eller (siden 1882) til et af Underhusets staaende Udvalg. Naar en B. er bleven vedtaget af begge Huse og har faaet kgl. Stadfæstelse, er den Lov (Act). — B. bruges ogsaa om Nævningernes Kjendelse og i daglig Tale — som Forkortelse af B. of exchange — i Betydn. af Vexel. — **B. of rights** [rajts] kaldes det Andragende om det engelske Folks Friheder og Rettigheder, som Parlamentet vedtog og forelagde for Carl I 28 Maj 1627, og som denne derefter stadfæstede 7 Juni, men ikke overholdt (smlgn. **Declaration of rights**).

Billard [biljāhr], et fra Frankrig stammende Spil, der udføres af to eller flere Personer med Elfenbenskugler (Baller) paa et med Klæde overtrukket, i Regelen firkantet Bord, hvis ophøjede Rand (Bande) er udstoppet eller gjort af Guttapercha. Bordet har 6 Huller, 4 i Hjørnerne og 2 i Længdesidens Midte. Spillet bestaar i, at man med en »queue« (en lang, temmelig spidst tilløbende Stok med Læder paa Spidsen) eller en »masse« (en firkantet, lille Træbrik paa en Stok) støder en af Ballerne frem til en anden Bal for derved enten at faa den fremstødte Bal til at støde den anden i et Hul („at gjøre en Bal“) eller for at faa hin til efter Berørelsen med den anden Bal selv at løbe i et Hul („at forløbe“). Ved Carambolagespillene, der ere de hyppigste i Frankrig og England, skal man ved Stødet bevirke, at den ene Bal i Løbet over B. berører en eller flere af de øvrige Baller. De bekjendteste Spil ere: Blanche, Caroline, Triambole, Carambole, Pyramide, à la guerre osv.

Billaud, V. [billōh], fransk Lyriker, f. 1852, hvis Samlinger: »Frissons«, »Brises Santones«, »Le livre des baisers« ere af erotisk-romantiskidyllisk Indhold.

Billaud-Varennes, Jean Nic. [billōh varāhn], fransk Revolutionsmand, f. 1756 i La Rochelle, kom 1785 som Advocat til Paris og antog sig ved Revolutionens Udbrud strax med Iver dennes Sag, især ved Udgivelsen af heftige Piecer mod Regeringen. Efter 10 Aug. 1792 spillede B. en Hovedrolle ved Revolutionens Udskejelser: han var en af Hovedmændene for Septembermyrderierne, som Medlem af Conventet fordrede han Kongens Henrettelse inden 24 Timer, og paa hans Opfordring bleve Hertugen af Orléans, Dronningen o. m. a. førte for Revolutionstribunalet. Siden som Medlem af Velfærdscomiteen (fra Sept. 1793) slog han ind i en anden Retning og søgte at standse det Anarchi, han selv havde fremkaldt; saaledes hjalp han med til at styrte Robespierre (Juli 1794) i Haab om at forskaffe sig og sine Venner Magten. B. blev imidlertid s. A. tillige med Collot d'Herbois o. fl. anklaget og n. A. dømt til Deportation, hvorefter han tilbragte over 20 Aar i Guajana, idet han stadig blev udelukket fra Amnestien. 1816 kom han til New-York, men blev her modtaget med almindelig Foragt, og begav sig til Haïti, hvor Præsidenten Pétion tilstod ham en lille Pension. Han døde i Port au Prince 1819.

Billault, Auguste [billōh], fransk Statsmand, f. 12 Nov. 1805, blev tidlig Sagfører i Nantes og vandt snart et godt Navn. 1830 blev han Medlem af Byraadet og 1834 af Departementsraadet, samt valgtes 1837 til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til Oppositionen. B. gav sig især af med Sager, der vedrørte Handelsforhold, blev 1838 Medlem og Secretær for det store Udvalg om Jærnbanerne og 1 Marts 1840 Understatssecretær i Handelsministeriet under Thiers. Da Ministeriet afgik i Oct. s. A., blev B. Sagfører i Paris og var i Kammeret en stadig og heftig Angriber af Regeringens Udenrigsstyrelse, samt af den Forvanskning af Valgene, hvori den gjorde sig skyldig. Dog vilde B. 1848 ikke deltage i Reformbanketterne, og efter Februarrevolutionen stemte han i Nationalforsamlingen i Regelen med de maadeholdne Republikanere, imod Tokammersystemet og for de orléanske Prinsers Forvisning. Efter Louis Napoleons Valg til Præsident knyttede B. sig nøje til denne og blev 1849 ikke gjenvalgt til Nationalforsamlingen. Efter Statscoupet 1851 blev B. Medlem af den lovgivende Forsamling og derefter Formand for samme; blev 23 Juli 1854 Indenrigsminister indtil 8 Febr. 1858 (afgik som Følge af Orsinis Mordforsøg paa Kejseren) og paa ny i Nov. 1859. Efter et Aars Forløb opgav B. denne Stilling og blev i Stedet den første „Taleminister“, der i Kamrene skulde forsvare Regeringens Færd; han skilte sig saa vel herved, at han 23 Juni 1863 ophøjedes til Statsminister (omtr. svarende til Førsteminister). Døde 13 Oct. s. A.

Bille, en lille Flod, der til Dels danner Holstens Grænse mod Lauenburgs og Hamborgs Gebet og falder i Elben. 7 M. lang og sejlbar for Smaafartøjer.

Bille. B. (Coleoptera s. Eleutherata), ogsaa kaldede „de vingedækkede“, udgjøre en af de artrigeste Afdelinger af Insektklassen; de udmærke sig i Alm. ved en særdeles Haardhed af hele Hudskelettet og ved, at Forvingerne ligeledes ere haarde og hornagtige og danne et tæt Laag over Bagkroppen og de hindeagtige

Bagvinger, som, naar Insektet ikke flyver, ere foldede op under Forvingerne. Forbrystet er frit og skarpt adskilt fra de to andre, med Bagkroppen nøjere forbundne Brystringe. B. have Bidemund og gjennemgaa en fuldstændig Forvandling.

Bille, en dansk Adelsslægt, der gaar saa langt tilbage i Tiden, som man overhovedet træffer bestemte Familienavne. Allerede i Midten af det 14de Aarh. nævnes under Valdemar Atterdag 1346 **Benedict B.**, og flere B. forekomme saa vel under den nævnte Konge som under Dronn. Margrete. **Anders B.** til Søholm blev 1505 Lensmand i Stege, som han 1510, da Lübeckerne plyndrede Møen, forsvarede med saa stor Tapperhed, at Fjenden maatte trække sig tilbage. Senere gjordes han til Ridder og Rigsraad. Han var en af de 8 Medlemmer af Familien B. (Sønner af 3 Brødre), som ved Frederik I.s Død havde Sæde i Rigsraadet. I Begyndelsen af Grevens Fejde 1534 forlod han sin Forlening for at forsvare sine Ejendomme, hvorpaa Stege Slot blev overrumplet og nedbrudt af Borgerne. Sin Gaard Søholm i Stevns Herred maatte han kort efter overgive til Grev Christoffer, som han derpaa trolig gik til Haande; men da Lykken begyndte at gaa Greven imod, blev han tillige med flere danske Adelsmænd sendt i sikker Forvaring til Mecklenburg, fordi Greven baade ikke længere stolede paa dem og vilde sikre sig et Slags Pant i dem. Da Danmark var helt vundet af Christian III, fik B. igjen sin Frihed, men hans nøje Tilslutning til det katholske Parti og hans Færd under Krigen gjorde ham mindre vel set af den nye Regering, saa at han var blandt dem, der en Tid udelukkedes af Rigsraadet. Han kom dog snart i Anseelse hos Kongen, som brugte ham ved forskjellige diplomatiske Forhandlinger; saaledes var han med at afslutte Forliget i Speier 1544. Han døde paa Søholm 23 Oct. 1555. — **Esge B.** til Svanholm, Fætter til den foregaaende, dansk Ridder og Rigshofmester, fik ved Giftermaal med Henrik Krummediges Datter store Ejendomme i Norge og blev Lensherre paa Bergenhus 1529; da man ventede Anfald fra Christiern II, befæstede han stærkt Bergenhus, navnlig ved at nedrive de nærliggende Kirker (s. **Bergenhus**); da Christiern II kom til Norge, blev han ligesom de andre danske Lensherrer tro mod Frederik I og gjorde endog et Tog mod Ærkebiskop Olaf, hvorved han hindrede denne fra at hjælpe Christiern II. Efter Frederiks Død blev han med det norske Rigsraads Fuldmagt sendt til Danmark til det forventede Kongevalg, men fangedes af Lübeckerne og førtes til Lübeck, hvorfra han først slap bort Nov. 1535. Han sluttede sig nu til Christian III og blev paa Mødet i Throndhjem Jan. 1536 tillige med Vincents Lunge og sin Fætter Claus B. fangen af Ærkebiskoppen, men et Par Maaneder efter atter frigivet og søgte nu forgjæves at mægle mellem Ærkebiskoppen og Kongen. Efter at han var udnævnt til Befalingsmand over hele det nordlige Norge (Juni 1536), fordrev han Ærkebiskoppens Folk fra Nordmøre, tvang ham selv til at flygte til Nederlandene (Apr. 1537), og med Undsætning fra Danmark lagde han Throndhjems Stift under Christian III. Efter at han først her og siden ogsaa i Bergens og Stavangers Stift havde taget alt Stifts- og Klostergods under Kongen, aftraadte han fra sin Stilling i Dec. 1537 og vendte tilbage til Danmark. 1541 sluttede han Forbundet i Fontainebleau med Frankrig; 1544 blev han Rigshofmester efter Mogens Gjøe. Han døde 11 Febr. 1552 i Kjøbenhavn. — To af de sidste katholske Biskopper i Danmark hørte til Familien B. **Ove B.**, Esge B.s Broder, Domprovst i Lund og i Viborg og Kongerne Hans's og Christiern II.s Kansler, var en ædel og værdig Mand og stod i stor Anseelse hos den første. Under Christiern II blev han 1520 Biskop i Aarhus, men deltog ikke desto mindre, skjønt nødig, i den jyske Adels Opstand mod denne Konge 1523; og 1534 fandt han sig af Omstændighederne tvungen til med Taarer i Øjnene at underskrive Christian III.s Valgbrev, idet han følte, at han derved havde understrevet den katholske Kirkes Dødsdom. Han havde altid udmærket sig ved sit rene Levned, sin Kjærlighed til Troen og Videnskaben, og da Poul Helgesen stod ene, fordi han havde brudt med det gamle uden at kunne finde sig til Rette med det nye, fandt han Understøttelse hos Bispoppen baade i sin Prædike- og Forfattervirksomhed. Den udvalgte Konge viste B. stor Tillid: han betroede ham 1534 Del i et Statholderskab for Jylland i Aarhus, og siden, da Kongen under Kjøbenhavns Belejring rejste til Holsten, i et andet i Roskilde 1536, og Bisoppen skuffede ikke Kongens Tillid, idet han sendte ham alt sit Sølvtøj for deraf at lade mønte Penge til at betale Krigsfolket med. Men da Kongen efter at være kommen i fast Besiddelse af Riget havde fattet den Beslutning at indføre Reformationen, og B. ikke godvillig vilde nedlægge sin Værdighed og overgive sit Slot Silkeborg, blev han paa Kongens Befaling 10 Sept. 1536 fængslet i Roskilde og sat i Forvaring først paa Dragsholm og derpaa i Nyborg. Det næste Aar blev han dog løsladt imod at forpligte sig til ikke at modsætte sig Reformationen og fik Skovkloster i Forlening, hvor han derpaa tilbragte sine sidste 18 Leveaar i videnskabelig Ro og i sin Alderdom gik over til den lutherske Lære. Her døde han ogsaa 10 April 1555, men blev begravet hos sine Forfædre i Antvorskov-Kloster; han var saa anset, at Kong Christian III selv fulgte ham til Graven. — **Torben B.**, Fætter til de foregaaende, var Decanus i Lund, da han 1532 blev valgt til Ærkebiskop, men 1536 blev han ligesom de andre Bisper fængslet i Kjøbenhavn i Anledning af Reformationens Indførelse. Efter nogle Maaneders Fangenskab i Vordingborg blev han løsladt mod Opgivelsen af sit Embede og forlenet med Bosjø-Kloster samt Indtægterne af det lundske Decanat; han døde 27 Dec. 1552 og blev begravet i Lunds Domkirke. — **Claus B.**, Broder til den foregaaende, udmærkede sig ved sin Tapperhed paa Christiern II.s store Tog til Sverige og blev derfor Ridder 1520. Senere blev han dansk Rigsraad. Af Frederik I forlenedes han med Bohus Slot og viste paa denne vigtige Post stor Iver for Frederik I.s og Christian III.s

Sag. Han døde 1558 og efterlod en efter Datidens Forhold usædvanlig stor Formue. — **Anders B.** til Damsbo (ved Faaborg), en Sønnesøns Søn af den foregaaende, f. 1600, blev 1642 Rigsmarsk. Som saadan havde han under Krigen 1643—45 sit Hovedkvarter i Fyn, hvorfra han gjorde flere heldige Expeditioner over til den jyske Halvø, men noget stort udrettede han dog ikke, og uheldigvis var Forholdet mellem ham og Hærens Generalissimus, Hertug Frederik (Fred. III), ikke godt. I det Par Maaneder, der forløb efter Christian III.s Død inden Frederik III.s Valg 1648, førte han tillige med de tre andre høje Rigsembedsmænd Regeringen. Da senere Krigen med Carl Gustav udbrød, trængte han med den danske Hær ind i Bremen og erobrede næsten hele Landet; men da Svenskerne nærmede sig, trak han sig tilbage til Holsten, kunde ikke forhindre, at Fjenden bombarderede Itzehoe, men kastede sig med 6,000 Mand ind i den nyanlagte Fæstning Frederiksodde. Den svenske Konge lod Wrangel indeslutte Fæstningen, og han foretog en Storm 24 Oct. 1657; Svenskerne trængte ind fra Søsiden, B. blev haardt saaret, kom i svensk Fangenskab og døde i Nov. s. A. af sine Saar. — **Anders Stensen B.** til Rosendal i Skaane deltog som Oberst i Calmarkrigen, blev Rigsraad 1616, d. 1634. — **Steen Andersen B.**, f. 22 Aug. 1751 i Assens, d. 15 Apr. 1833, var en dygtig Sømand, der i flere Henseender gjorde sig fortjent af vor Marine; men sin Berømmelse vandt han dog fornemmelig, da han 1797 som Capitain sendtes med Fregatten „Najaden", Briggen „Sarpen" og en Chebek (i alt 64 Kanoner) ind i Middelhavet, hvor Bejen af Tripolis vilde tiltrodse sig en overordentlig Tribut for at lade Danmarks Middelhavsfarere i Fred. 16 Maj 1797 løb B. dristig med „Najaden" (36 Kanoner) ind i Tripolis's Havn og bestod her en Kamp mod en tredobbelt Overmagt, som endte med en fuldstændig og glimrende Sejer. 2 Apr. 1801 commanderede B. Reserveescadren paa Kjøbenhavns indre Red, bestaaende af Linjeskibene „Danmark" og „Trekroner" samt Fregatten „Kronborg". Da England 1807 med en betydelig Hær og Flaade overfaldt Kjøbenhavn, blev B. udnævnt til Højstcommanderende over Søværnet og deltog i flere Kanonbaadstræfninger under Belejringen. Kjøbenhavns Capitulation 1807 vilde han ikke underskrive. 1803 blev han tredje, 1804 anden og 1825 første Deputeret i Admiralitetet og var som saadan Sjælen i Marinens Administration, af hvilken han havde store Fortjenester. 1831 udnævntes han til Gehejmestatsminister. — Hans Søn, den yngre **Steen Andersen B.**, f. 5 Dec. 1797 i Kjøbenhavn, d. 2 Maj 1883, blev Secondlieutenant 1816, var 1817—28 næsten stadig paa Rejser og besør samtlige Vande fra det stille Hav indtil Levanten, hvor han et Aar havde Station. 1820—25 var han i fransk Tjeneste og gjorde da den spanske Krig med (1823). 1834 blev han Capitainlieutenant og gik 1840 med Fregatten „Bellona" til Sydamerika. Som Capitain var B. dernæst Chef for Corvetten „Galathea" paa dennes Jordomsejling 1845—47, hvilken han senere har beskrevet („Beretn. om Corvetten Galatheas Rejse omkring Jorden", 1849—51). I Krigen mod Oprørerne og Tyskland var han 1848 først Næstcommanderende paa Escadren i Østersøen og senere, ligesom ogsaa 1849, Chef for Escadren i Vesterhavet og 1850 for den i Østersøen. I Jan. 1852 indtraadte han i Ministeriet som Marineminister og udnævntes i Dec. s. A. til Contreadmiral. 12 Dec. 1854 gik han af med de øvrige Ministre, med hvilke han ogsaa næste Aar blev tiltalt for Rigsretten, men frikjendt. 1856 blev han Chef for Marinens Officerscorps samt Flaadeinspecteur, og 1858 commanderede han Escadren i Østersøen. Fra Febr. 1860 til Udgangen af 1863 var B. atter Marinemister; Aaret efter udnævntes han til Viceadmiral og blev s. A. sendt i kgl. Mission til China for at ratificere den mellem Danmark og China afsluttede Handelstractat. Ogsaa denne Rejse har han beskrevet i „Min Rejse til China" (1865). Som Chef for Officerscorpset forblev B., med Undtagelse af den Tid, han var Minister, og den, hans Mission optog, indtil han efter eget Ønske forlod Marinen 4 Juni 1868. — **Michael Johan Petronius B.**, f. 8 Nov. 1769 i Stege, blev 1793 Lærer i Navigation paa Søcadetakademiet og Cadetskibet og kæmpede som Premierlieutenant paa „Prøvestenen" 2 Apr. 1801. Det var ham, der rettede det første Skud mod den forbisejlende „Edgar" og saaledes aabnede Skærtorsdagsslaget, i hvilket han hele Tiden tog levende og hæderlig Del. 1807 blev han Chef for den 1ste norske Roflotille, commanderede 1812—13 et fransk Orlogsskib paa Schelden, og 1815 blev han Lodsinspecteur i Helsingør. Fra 1820 var han preussisk Navigationsdirecteur i Danzig, men vendte hjem 1838. Baade som Praktiker og Theoretiker havde han store Fortjenester af Navigationen og Skibsjournalføringen, hvis Fuldkommengjørelse og Nøjagtighed i Form og Indhold væsentlig skyldes ham. Han døde i Kjøbenhavn 27 Marts 1845. — **Carl Steen Andersen B.**, f. 1 Juli 1828 i Nykjøbing paa Sjælland, blev 1846 Student fra Sorø Akademi og 1853 juridisk Candidat. To Aar forinden havde B. begyndt sin journalistiske Virksomhed ved at redigere „Middagsposten" fra 1 Juli 1851; han stiftede 24 Nov. s. A. „Dagbladet", som under hans Ledelse snart blev et af Danmarks vigtigste og mest udbredte Blade. B. hyldede det nationalliberale Partis Grundsætninger og gjorde 1852—54 den heftigste Opposition imod Regeringens reactionære Helstatspolitik, hvorfor ogsaa „Dagbladet" 1853 blev forbudt i Slesvig lige saa vel som „Fædrelandet"; men han sluttede sig fra 1855 til den constitutionelle Helstat og understøttede ivrig og trofast Ministeriet Hall selv i saadanne Stridt, som fra anden Side mødte Misbilligelse. Ogsaa førte B. en vedholdende Kamp med Bondevennerne. B. har store Fortjenester af Bladvæsenets Udvikling i Danmark, ved at lægge stærkere Vægt end hidtil paa Efterretningernes hurtige Fremkomst og paa, at skaffe Meddelelser fra alle det offentlige Livs Omraader; ligeledes havde han vigtig Del i flere af Hovedstadens communale Fremskridt (Politiets og Brandvæsenets Omdannelse o. m.). Efter Fredslutningen 1864 gjorde B. den Paa-

stand gjældende, at Kong Christian IX fra et strængt legitimistisk Synspunkt savnede den fulde Ret til Kronen, fordi hans Ægtefælles Søskende kun havde givet Afkald paa deres Ret (1851—52) under den Forudsætning, at Slesvig derved kunde bevares for Danmark. Han blev derfor tiltalt for Højforræderi, men frikjendtes. 1861 valgtes B. til Folketingsmand for Kjøbenhavns 5te Kreds og viste sig som en ypperlig Taler, kraftig bekæmpende Venstrepartierne og hævdende de aandelige Interesser og Embedsstandens Uafhængighed. 1866 blev han Medlem af den Commission, der skulde gjøre Forslag om en ny Oprettelse af Sorø Akademi. 1872 kjøbte B. „Dagbladet" og blev Directeur for Kjøbenhavns Byggeselskab (indtil 1876) og Borgerrepræsentant; 1880 blev han Generalconsul og Chargé d'affaires i Nordamerika. Et Udvalg af sine Dagblads Artikler udgav B. i „Tyve Aars Journalistik" (3 Bd., 1873—77); han har desuden udgivet „Skizzer fra England" (1857—58) og „Erindringer fra Rejser i Italien" (1878). — En Efterkommer af Knud B. (en Broder til Rigshofmesteren Esge og Biskop Ove B.), Axel Frederik B., arvede efter sin Farfaders Søstersøn, Oberstlieutenant Preben Brahe, med hvem de danske Braher uddøde 1786, de fynske Godser Hvedholm, Damsbo m. m., hvorpaa han antog Navnet **Bille-Brahe**, men døde i en ung Alder allerede næste Aar. Hans Broder, Gehejmeconferensraad og Kammerherre, Grev **Preben B.-Brahe**, f. 1773, oprettede 1798 af sine ovennævnte Godser Grevskabet Brahesminde, ligesom han 1811 gjorde Egeskov, som hans Fader ved Kjøb havde bragt til Familien, til et Stamhus for sin næstældste Søn; 1805 kjøbte han tillige Svanholm i Horns Herred, som gik i Arv til hans tredje Søn, og var saaledes en af Danmarks største og rigeste Godsbesiddere. Han var en ægte Adelsmand, der udmærkede sig lige saa meget ved sin ædle, højhjærtede Charakter, som ved sin dygtige og kraftige Godsbestyrelse. Som Patron for Odense adelige Jomfrukloster paa Grund af sit Slægtskab med Klostrets Stifterinde Karen Brahe støttede han det ved Tilskud af sin egen Formue, saa at han kan anses for dets anden Stifter; for sine Kirker viste han stor Omhu (til Svanninge lod han Thorvaldsen udføre Præsten Hans Madsen i Basrelief), og han forstod at vinde sine Bønders uskrømtede Kjærlighed, som blandt andet viste sig deri, at de Aaret efter hans Død, der indtraf paa Hvedholm 21 Sept. 1857, paa dette hans Herresæde oprejste en Støtte med hans Buste af Bissen. — Dennes Sønnesøn, nuværende Besidder af Grevskabet Brahesminde, Grev **Preben Charles B.-Brahe**, fik ved Patent af 23 Juni 1873 som Besidder af det friherrelig selbyske Forlods Ret til at føre Navnet B.-Brahe-Selby.

Billebo (Oenanthe Phellandrium), Skjærmplante med 2—3 F. høj, hul Stængel, 2—3 Gange fjersnitdelte Blade, mangestraalet Skjærm og hvide Blomster vokser almindelig i Danmark i ferskt Vand, men mangler i Norge. Navnet hidrører fra, at Planten ofte bebos af en Snudebilleart og dennes Larver. Man har beskyldt B. for at være giftig for Heste, og deraf har den faaet Navnet Hestedræber.

Billedbibler ere lige saa gamle som den christelige Kunst. Allerede i 4de Aarh. havde man Billeder af bibelske Scener, og mange af de ældre Bibelhaandskrifter ere forsynede med saadanne, enten saaledes at Billederne ere tegnede ind imellem Texten, eller der ligger Blade med Billeder imellem de beskrevne Blade, eller ogsaa havde man Rækker af Billeder uden Text (sign. Biblia pauperum). Reformationstidens Bibeloversættelser vare som oftest forsynede med Billeder, der vistnok bidrog meget til at gjøre Biblen til en Folkebog i saa høj Grad som den blev det; navnlig Luther og Melanchthon tillagde Billederne saa stor Betydning, at de selv anvendte megen Tid paa at hjælpe Kunstnerne ved at give dem Ideer til Billedernes Udførelse i det enkelte. I den reformerte Kirke tillagde man derimod ikke Billederne Betydning, og desværre har den lutherske Kirke i de sidste Aarhundreder ikke sørget for at tilvejebringe B. saa billige, at de kunde være let tilgængelige for Menigmand. De fleste nyere B. ere kostbare Pragtværker; mest udbredte ere Franskmanden Gustave Doré's og Tyskeren Julius Schnorr's. Blandt de i Danmark udkomne Arbejder fortjene at nævnes den af Kalkar o. fl. besørgede Bibeloversættelse med Billeder, samt „Fra Bethlehem til Golgatha", en Skildring af Jesu Liv efter de 4 Evangelier, med Vers af Chr. Richardt og Billeder af Tyskeren B. Plockhorst.

Billeddyrkelse; Billedstrid. Den naturlige Trang hos Mennesket til anskuelig at udtrykke, hvad der kraftig lever i dets Indre, maatte tidlig fremkalde symbolske Fremstillinger af det guddommelige; men Mangel paa aandelig Sans overfører let den Tilbedelse, der ene tilkommer Guddommen, paa det Billede, som fremstiller den, og saaledes fremkom tidlig Billeddyrkelse hos alle hedenske Folk. Derfor forbød Moselov al billedlig Fremstilling af Gud, og fra Jødedommen medtoge de ældste christne en Uvilje mod Billeder, der under Forfølgelserne blev næret ved den skarpe Modsætning til den hedenske Kunstcultus. Dette gammel-christelige Kunsthad kunde dog i Længden ikke holde sig over for den helleniske Aands medfødte Kunstsans, der da først søgte sin Tilfredsstillelse i saadanne symbolske Billedtegn som Korset, Ankeret, Skibet, Duen, Phønix (som Opstandelsens Billede), Hjorten, Lammet, Hyrden, der bærer det gjenfundne Faar paa sine Skuldre, og Fisken, hvis græske Navn ἰχθύς som Anagram (Ἰ. Χρ. Θεοῦ υἱὸς σωτήρ, d. e. Jesus Christus, Guds Søn, Frelseren) var af stor Betydning og mindede om Livets og Daabens Baand. Billeder af Christus forekom derimod endnu kun hos Gnostikere (Karpokratianere) og Hedninger (i Alexander Severus's Lararium), medens der hos Katholikerne var en Tilbøjelighed til at opfatte Christi Legemsskikkelse som meget hæslig efter Jes. LIII, 2. 3. Fra Udgangen af det 3dje Aarh. begyndte man at afbilde Martyrerne og Apostlene, senere den hellige Jomfru og Christus. Synoden i Elvira 305 forbød vel, at saadanne Billeder maatte findes i Kirkerne; men da Christendommen under Constantin var bleven Statsreligion og Massen af Folket trængte ind i Kirken, kunde den ikke

længere undvære Billederne. Flere Kirkelærere ivrede mod dem, og Augustin raadede til at søge Christus i Bibelen og ikke i Billederne, men forgjæves. Allerede i det 5te Aarh. opdukke de authentiske vidunderlige Billeder af Christus, Apostlene og Gudsmoder, og med dem begynder den egentlige Tilbedelse af Billederne ved Antændelse af Lys, Kys, Bøjninger, Knælen og Røgelse. I Begyndelsen af 8de Aarh. naaede Uvæsenet sit Højdepunkt i den østlige Kirke; alle Kirker og Kirkebøger, alle Paladser og Hytter vare opfyldte med Christus- og Helgenbilleder; man havde dem indvævede paa sine Klæder, man bad til dem og tog dem til Fadder, man kradsede Farverne af dem for at komme det afskrabede i Nadvervinen, lagde det indviede Brød paa Billedernes Hænder for af dem at modtage Nadveren osv. Jøder og Muhammedanere spottede herover de christne som Afgudsdyrkere. Da udstedte den kraftige græske Kejser Leo III Isaureren 726 et Edict, der forbød at tilbede Billederne, og 730 befalede han, at de ganske skulde fjærnes af Kirkerne. Derved gav han Stødet til en mere end hundredaarig Kamp mellem Billedfjender (Ikonoklaster) og Billedvenner (Ikonolatrer), hvori Kejserne og Hæren stode paa den ene Side, Munkene, Kunstnerne og Massen af Folket paa den anden Side. Leos Søn Constantin V Kopronymus fik paa en Synode i Constantinopel 754 Billederne forbudte og Ban udtalt over alle dem, der forfærdigede Billeder og tilbade dem; Nadveren blev erklæret for at være det eneste sande Christusbillede. Paa fanatisk Maade bleve Conciliets Bestemmelser gjennemførte; men fra Rom protesterede Pave Stephan II, og fra en Lateransynode 769 udslyngede Pave Stephan III en frygtelig Banbulle mod Billedfjenderne. Ved Leo IV.s Død 780 kom hans Enke, Kejserinde Irene, til Roret; hun var ivrig Billeddyrker og sammenkaldte det 7de almindelige Concilium i Nikæa 787, der annullerede det foregaaende Conciliums Bestemmelser og vedtog, at man maatte knæle og bøje sig for Billederne som Tegn paa den Kjærlighed og Tilbedelse, man skyldte den afbildede; men man maatte dog ikke tilbede Billederne, kun vise dem skyldig Ærefrygt; Tilbedelse tilkom Gud alene. Denne Forskjel mellem Tilbedelse og Ærefrygt fik dog factisk intet at betyde; derfor begyndte der i 9de Aarh. en ny Billedstorm ved Kejserne Leo V Armenieren (813—20) og Theophilus (829—42); men dennes Enke, Theodora, førte med stor Højtidelighed Billederne tilbage til Kirkerne 19 Febr. 842, hvilken Dag siden aarlig blev fejret som „Orthodoxiens Fest". De Misbrug, som dreves med Billederne i Middelalderen, fremkaldte mange advarende reformatoriske Røster, og i Reformationstiden opstod der gjentagne Gange Billedstormere, saaledes 1522 i Wittenberg Carlstadt og Zwickauerprophetene, hvis Optøjer Luther maatte standse; i Antwerpen 1566, og i Kjøbenhavn 3dje Juledag 1530, da Borgemester Ambrosius Bogbinder i Spidsen for en Del Borgere trængte ind i Frue Kirke under Gudstjenesten og ødelagde alle de kirkelige Prydelser. Den reformerte Kirke bortskaffede alle Billeder fra Kirkerne; den lutherske tillod, at de maatte blive der som Prydelse og til Belæring for vankundige christne; Romerkirken hævdede paa Tridentinerconciliet den gamle Forskjel mellem den Ærefrygt, som tilkommer Billederne, og den Tilbedelse, som tilkommer Gud; men i Virkeligheden overholdes denne Forskjel lige saa lidt nu som i ældre Tid.

Billede (optisk). Vi se en Gjenstand directe, naar Lysstraalerne fra den væsentlig gaa i rette Linjer lige til vort Øje. Et optisk B. dannes derimod, naar Lyset ved Brydning eller Tilbagekastning paavirkes saaledes, at de Straaler, som udgaa fra ét Punkt af Gjenstanden, atter forenes til ét Punkt. Indbegrebet af alle disse Billedpunkter kaldes da B. Sker Straalernes Forening til ét Punkt ikke nøjagtig, bliver B. utydeligt. B. kaldes virkeligt, naar Straalerne overskære hverandre i Billedpunktet, indbildt, naar de kun have Retninger, som om de vare udgaaede derfra; i sidste Tilfælde ligger Billedpunktet i Straalernes Forlængelse baglængs.

Billede i kunstnerisk Betydning er en Fremstilling for Synet ved Menneskehaand af noget, som har eller udgives for at have en objectiv Tilværelse. Til B., som ikke giver mere end det synlige, svarer et objectivt Modbillede, som forudsættes tillige at have alle Existensens øvrige Egenskaber, hvad enten dette Modbillede nu er noget virkelig existerende eller en Skabning af Indbildningskraften. En Grundbetingelse for Frembringelsen af et B. er saaledes Forstaaelsen af de Love, hvorefter det objective aabenbarer sig for Synet; disse maa fuldbyrdes i det kunstneriske B., selv om dets Indhold er en Skabning af Phantasien. Ethvert B. gjør Fordring paa for Beskuerens Syn at gjælde for sit objective Modbillede, at fremkalde Illusion, hvorved dog maa bemærkes, at i Betragtningen af Billedet som Kunstværk er Illusionen kun et Moment: Beskueren glemmer, skuffet af B.s Lighed med den objective Verden, eller henrevet af det fremstilledes Magt over Sindet, at det, som han ser, ikke er virkelig existerende, men han husker det uafladelig igjen. Kunsten at frembringe B. kaldes passende Billedkunst; imidlertid er denne Benævnelse ny og har ikke faaet en saa hyppig og sikker Anvendelse i det danske Sprog, som den fortjener. Den svarer ikke fuldkommen til det forkastelige, fra Tysk laante Udtryk „bildende Kunst", eftersom dette i Regelen gjaldt om al Kunst for Synet, medens Begrebet Billedkunst udelukker og danner en Modsætning til Bygningskunsten og kun omfatter Plastiken og Maleriet, begge i videre Forstand. — Idet B. er en Fremstilling for Synet, er det tillige en Fremstilling i Rummet og har en vis Udstrækning, Storhed, i Rummet. Det maa nødvendigvis have denne Udstrækning enten som Volumen eller som Flade. Allerede heri er Modsætningen mellem Plastik (Fremstilling i Volumen) og Maleri (Fremst. paa en Flade) givet med en for Kunsten ydre Nødvendighed. Fra et subjectivt Udgangspunkt kommer man til Modsætningen mellem Plastik og Maleri, idet disse to Kunstformer svare til de to nødvendige Stadier i den Handling at se. At se er enten at optage det samlede Indtryk af Tingene i

Verden, som de vise sig for Øjet fra et bestemt Synspunkt, Phænomenet, hvilket er Gjenstand for Malerkunsten; eller udsondrende den enkelte Ting med Øjet at gjennemgaa hele dens sluttede Overflade, dens Form, og atter at henstille den i dens selvstændige, af andre Ting og af os uafhængige Tilværelse i Rummet, og dette er Plastikens Opgave. — B. kunne helt eller til Dels tilvejebringes uden Hjælp af Kunst i Ordets æsthetiske Betydning og maa selvfølgelig ligesom de kunstneriske enten gjengive Gjenstanden i Volumen (Afstøbninger over levende Gjenstande) og have saaledes en skuffende ydre Lighed med Plastikens Frembringelser, eller paa en Flade (Photographien), saaledes at de ligne maleriske Gjengivelser. De virkelig kunstneriske Billeder skille sig fra saadanne derved, at ikke alene Helheden, men ogsaa Enkelthederne optages i den menneskelige Bevidsthed og gjengives successivt, stadig i deres Forhold til Helheden. Det harmoniske Forhold mellem Helhed og Enkeltheder er saaledes Kjendemærke paa Kunstværket i Modsætning til det ukunstneriske Billede. Tillige er det en Selvfølge, at den menneskelige Bevidsthed hverken kan opfatte eller gjengive enhver Enkelthed, som Naturen frembyder, eftersom dette Arbejde i egentlig Forstand vilde blive uendeligt. Kunstneren gjengiver Enkelthederne i Udtog, i Résumé, og Kunsten bestaar her netop i at overspringe det for den bestemte kunstneriske Virkning uvæsentlige og at fremhæve det væsentlige. Heri ligger et andet Kriterium for det kunstneriske B. (J. L.)

I Tale- og Digtekunsten bruges Udtrykket B. om en Benyttelse af sanselige og bekjendte Forestillinger til at bane Vej for Opfattelsen af oversanselige og ubekjendte. **Billeddigt**, et Digt, hvori enkelte Stavelser ell. Ord betegnes ved Billedet af den Gjenstand, de udtrykke.

Billedgalleri, ældre Navn for en større Malerisamling, hvoraf der findes en eller flere i Europas større Stæder, dels offentlige, dels private. Nogle af de berømteste ere B. i Uffizii og Palazzo Pitti i Firenze, i Vaticanet og nogle Privatsamlinger (Borghese og Doria) i Rom, Brera i Milano, Museo nacional i Madrid, rigt ikke alene paa spanske, men ogsaa paa udmærkede italienske og flanderske Billeder, Louvre i Paris, Belvedere i Wien, Pinakotheket i München, Galleriet i Dresden, især mærkeligt ved fine italienske og hollandske Billeder, den mindre Samling i Kassel (med gode Rembrandter), den stadig voxende Samling i Berlin, Eremitage i St. Petersborg, National gallery i London, de mindre, men i national Retning fortrinlige Samlinger i Holland og Belgien o. fl. Den kgl. Malerisamling paa Christiansborg dannedes under Frederik VI ved et Udvalg af de paa Slottene spredte Billeder, hvoraf omtr. 500 af ældre fremmede Mestre ere fremhængte. Denne Samling omfatter især fortrinlige hollandske Malerier, navnlig Landskabs- og Søstykker, samt enkelte gode Portræt- og Figurstykker, færre flanderske og kun faa italienske af virkeligt Kunstværd. Hertil kommer en stedse voxende Samling af danske Billeder fra Abildgaards Tid af; men dens Sammensætning er noget uligeartet, da i den første Tid Principet for Indkjøbet var „Arbejder af yngre, lovende Kunstnere"; nu besørges Indkjøbet af en Comite fra et mere almindeligt kunstnerisk Synspunkt. Af andre Samlinger i Danmark kunne nævnes det grevelige Moltkeske B., som har været aabent for Publikum siden 1804 og inden for sit ringe Omfang navnlig rummer udmærkede hollandske Billeder, Thorvaldsens Museums Samling, med Malerier fra Thorvaldsens egen Samtid, og en lille dansk Malerisamling i Aarhus, til Dels paa Grundlag af Billeder fra den kgl. Samling. — Stockholm har i National-Museet en ikke uanselig Samling ogsaa af ældre Maleres Arbejder. — B. i *Norge*: Nationalgalleriet i Christiania, stiftet 1837, Statsejendom, indeholder c. 300 Billeder. Især er naturligvis den nyere norske Malerkunst repræsenteret; dog findes ogsaa enkelte værdifulde nederlandske Billeder, samt en Del Værker af tyske (Düsseldorfer-) Kunstnere. Aarligt Statsbidrag c. 10,000 Kr. Conferensraad Bugges Saml. har leveret den første Hovedstok til Samlingen. Bergens Museums Malerisamling, navnlig samlet ved Prof. Dahl og Lyder Sagen, deler nu Locale med Bergens Kunstforenings faste Galleri; det har c. 150 Billeder.

Billedhuggerkunst (Sculptur) er egentlig den Kunst at *udhugge* Billeder (i Sten); men Ordet anvendes hyppig i videre Forstand om den Gren af Billedkunsten, som fremstiller Billedet i Volumen (s. Billede), af hvad Art saa end Materialet og Behandlingsmaaden er („Plastik" i videste Forstand). De vigtigste Stoffer, som B. benytter, ere *Voxet*, som pousseres, og *Leret*, som modelleres, med Fingrene og med tilskaarne Stokke; Leret faar ved Brænding den fornødne Varighed eller benyttes blot til en Model, som er bestemt til at overføres i et varigere Stof, i hvilket Tilfælde den da foreløbig maa afstøbes i Gips; fremdeles *Træ*, hvori Billedet udskæres; *Metal*, der enten drives ud med Hammeren eller støbes i Former og senere ciseleres eller udfældes ved Galvanisme; eller *Sten*, især Marmor, der tilhugges med Mejsel og Hammer og eftergaas med Filen, medens de haardere Stene ofte kun kunne bearbejdes ved Slibning. Undertiden (ved Stempel- og Signetskæring) gaar Kunsten ud paa at udføre et fordybet Billede i Metal eller Sten, hvoraf det ophøjede Billede, man attraar, frembringes ved Prægning eller Aftryk. — I Henseende til Fremstillingsformen dele B.s Værker sig i to Arter, den *runde Sculptur* og *Relieffet*. I den første af disse Kunstformer bibeholdes i Billedet det indbyrdes Forhold mellem alle Modbilledets Maal i alle Retninger, og Værket fremtræder med helt sluttet Overflade. Dertil henhører først og fremmest *Statuen* (Billedstøtten), Fremstillingen af den hele og enkelte Menneske- ell. Dyrefigur; dernæst *Gruppen*, en Forening af to eller flere som Statuer fremstillede Figurer, saaledes at Figurerne ikke alene ere knyttede til hverandre i Følge deres indre Betydning, men at ogsaa Sammenstillingen som saadan er skjøn; fremdeles *Busten* og *Hermen*, en Fremstilling af Hovedet og den øverste Del af Legemet, selvfølgelig ment

som en udtogsmæssig Fremstilling af hele Figuren. I „den runde Sculptur“ forskjellige Arter kan naturligvis Maalestokken vælges uden Hensyn til, hvad der fremstilles, den kan overgaa Modbilledets (f. Ex. Kolossen) eller være langt mindre (f. Ex. Statuetten); det er blot Maalenes indbyrdes Forhold, som maa svare til Modbilledets. Relieffet er egentlig en Blandingsform af Fremstillingen i Volumen og Fremstillingen paa en Flade. Medens den runde Sculptur som Kunstform svarer til Gjenstandens Form, og Maleriet til dens Phænomen, har Relieffet intet tilsvarende i Naturen; i dets Behandling maa navnlig de decorative Love gjøre sig gjældende. Fremstillingen af en Figur i Relief beror derpaa, at Maalene ikke gjengives i deres sande indbyrdes Forhold i alle Retninger, men at de formindskes efter uden fra givne Hensyn i en bestemt Retning (lodret paa Grundfladen). Alt efter som de formindskes mere eller mindre i denne Retning, bliver Relieffet „lavere“ eller „højere“ (»basso-«, »mezzo-«, »altorilievo«). Hvilken „Højde“ der skal anvendes i Relieffet, er et rent decorativt Spørgsmaal. — B. udelukker ingenlunde, som baade Historien og Eftertanken viser, Anvendelsen af Farven, d. e. Flerfarvetheden (Polychromien). Vi finde den i B. ikke alene paa de lavere Udviklingstrin, men ogsaa paa Kunstens Højdepunkt i Grækenland. Polychromien tilvejebringes da enten derved, at Værket sammensættes af forskjellige farvede Stoffer (Guld og Elfenben, forgyldt Træ og Marmor, Bronzeprydelser paa Marmor), eller ved en Overlægning med Farvestoffer, idet man f. Ex. giver Klædebonnet og Haaret en anden Farve end det nøgne Legeme, eller Relieffernes Baggrund overlægges med Farve, saa at den stiller sig fra Figurerne. Men Farven kan ikke med Held anvendes af B. for at opnaa en fuldstændig Naturefterligning, eftersom B. ikke som Malerkunsten har Lyset inden for Kunstens Enemærker og derfor ikke formaar at lade sit virkelige Stof, hvori den arbejder, eller det Farvestof, hvormed det overlægges, modtage og tilbagekaste Lyset paa samme Maade som det Stof, der skal efterlignes. Farven har i B. en lignende Betydning som den har i Architekturen og Decorationen. — I Henseende til Gjenstandene for B.s Fremstilling viser den historiske Erfaring, at den altid har indskrænket sig til den levende Figur, nemlig Dyre- og Menneskefiguren. Det, som maatte lokke til Fremstillingen af Formen, maatte naturligvis være det, hvis Form paa ethvert Punkt var bestemt ved et indre Liv, om hvilket det saaledes vidnede. Planteformen har kun en indskrænket Plads i B., som allerede af praktiske og techniske Grunde vanskelig kan fremstille dens egentlige Skjønhed. Den benyttes i Regelen, naar den behandles plastisk, mere eller mindre stiliseret, som Ornament, saaledes at Vægten ikke ligger paa den billedlige Fremstilling. B. har fra den tidligste Tid i langt højere Grad end Malerkunsten faaet Betydning for de fleste Folkeslags primitive Religioner, idet den har maattet skabe Gudebilleder til Gjenstand for Dyrkelse; i denne Henseende give ogsaa dens Værker vigtige religionshistoriske Vidnesbyrd. Imidlertid har dens kunstneriske Udvikling og Værd ikke været afhængig af den religiøse Betydning, som man har tillagt den; snarere har den staaet i omvendt Forhold dertil. Hvis B.s ærefulde Stilling som Religionens Tjenerinde har bidraget til at give dens Værker Alvor og Adel, har dog dens Studium af Naturen og Livet været den egentlige Drivfjeder til dens indre Udvikling. Nogle Folkeslag, navnlig af semitisk Stamme (Jøder, Arabere og efter dem overhovedet de muhammedanske Folk), have paa Grund af deres Aands og Phantasis oprindelige Retning været ugunstig stemte for B. og derfor erklærede Fjender af Billeddyrkelsen. — Mindesmærker af B. haves fra de mest forskjellige Egne af Jordkloden. Vi kjende B. paa dens laveste Udviklingstrin i Monumenter f. Ex. fra Sydhavsøerne og Mexico; i Østasiens (Indiens, Chinas, Japans) Kunst har den allerede naaet en langt større Højde, saaledes at dens Værker ved deres Skjønhed og Charakter endog kunne være æsthetisk tiltalende for os Europæere. Vi kjende ikke tilstrækkelig til Kunstens Udvikling paa hine Steder; men saa meget synes sikkert, at Udviklingen der er gaaet i Staa paa et lavere Trin, som saa vanemæssig er fastholdt. Et Højdepunkt har B. udelukkende naaet i Europa; men det sydvestlige Asiens (navnlig det gamle Babyloniens, Assyriens og Persiens) og det gamle Ægyptens Kunst viser B. paa et, uagtet store nationale Forskjelligheder i Stilen, dog ensartet Udviklingstrin i rent kunstnerisk Henseende, saaledes at disse Folkeslags Kunst i Oldtiden danner en Forberedelse til den europæiske Udvikling. Dette forberedende Udviklingstrin kan betegnes som en stræng og conventionel kunstnerisk Disciplin; Udtryksmaaden beherskes fuldkomment af faste Vedtægter, som kun give den enkelte Kunstners Øje og Talent et meget begrænset Spillerum. Statuen har næsten mere Præget af en architektonisk Masse end af en fri billedlig Fremstilling af det menneskelige Legeme; den gjengiver kun en vis begrænset Scala af Legemets Stillinger og Bevægelser; i den ægyptiske Kunst se vi ogsaa Statuerne sjældnere anbragte enkeltvis end parvis eller i lange Rækker. I Dyrefigurerne er hele den ældre B. dog naaet til Frihed i Gjengivelsen og til større Liv i Opfattelsen. I Relieffet udtrykkes vel alt med stor Forvovenhed, men dog i alle Enkeltheder efter givne Vedtægter, en Modsigelse, som paa ethvert Punkt medfører Inconseqvens i Fremstillingsmaaden. Da Malerkunsten paa dette Standpunkt heller ikke er udviklet efter sit ejendommelige Væsen, er der kun ringe Forskjel mellem Maleri og Relief i kunstnerisk Henseende; de behandles efter de samme, hverken plastiske eller maleriske Regler. Relieffet anvendes til helt at beklæde Bygningernes store Flader uden bestemt articulerede Pladser eller Rammer.

B.s klassiske Udvikling er oprindelig alene Grækernes Værk; kun de Oldtidsfolk (navnlig Etruskere og Romere), som lærte B. af Grækerne, udøvede den efter dens Væsen; gjennem Romerne blev den Verdens almindelige Ejendom, og Levningerne af den antike Kunst virkede atter mægtig til Udviklingen af B. hos

de moderne christelige Folk. Grækernes Religion krævede det enkelte, statuariske Gudebillede i menneskelig Skikkelse; deres frie nationale Liv med sit stærke Krav til den enkeltes Dygtighed, deres nationale Forkjærlighed for de gymnastiske Øvelser var den mægtigste Løftestang for Udviklingen af B. Deres Bygningskunst var den særlig gunstig; den gav bestemt articulerede Pladser for B.s Værker, hvor de virkede i Helhedens Tjeneste, men dog rørte sig med Frihed. Alligevel staar den ældste græske B. i Henseende til Kunstformens Udvikling næppe højere end den asiatiske eller ægyptiske; først i det 6te Aarh. f. Chr. mærkes ret et højere Sving; men først den paafølgende store Nationalkamp af Grækerne mod Østens Magter (Perserkrigene) frigjorde med mærkelig Hurtighed deres Kunst. Nu først er Statuen blevet et sandt og levende Billede af den menneskelige Figur i dens frie Bevægelse og Relieffet en decorativ-plastisk Kunstform, forskjellig i sit Væsen fra Maleriet, som ogsaa nu begyndte frit at følge sine egne Love; nu opfatter Kunsten enhver Enkeltheb i Naturen, som tidligere var conventionelt og schematisk behandlet, efter dens eget Væsen; nu begynder ogsaa den frie Composition og Gruppering. I Løbet af et Par Hundrede Aar (c. 480—300) gjennemløber B. en glimrende og uendelig produktiv Udvikling, af hvis plastiske Ideer hele den senere Oldtid tærede. I Forhold til Grækernes B. udvikler de italiske Folkeslags B. kun lidet, som i kunstnerisk Henseende kan kaldes nyt og selvstændigt, og intet, som betegner en højere Udvikling; Romernes betegner tværtimod en langsom Dalen. — Da Civilisationen atter efter Folkevandringens Forstyrrelser begyndte at skride fremad, baaret af nye Nationer og en ny Religion, begyndte B. sin Udvikling forfra, dog saa godt som over hele Europa paa Grundlag af den romerske Kunsts spredte Levninger, der forsynede de uciviliserede Nationer med en Mængde Former, hvis Væsen de ikke forstode, og som de opfattede paa barbarisk Vis. Den nye Udvikling af B. blev saaledes mindre naturmæssig, ren og tydelig end Oldtidens. Kunsten var og forblev hele Middelalderen igjennem væsentlig i Kirkens Tjeneste og vovede ikke at fordybe sig i Naturstudiet. Den østromerske Kirke var ligesom de muhammedanske Folk fjendtlig stemt mod B. I de vestligere Lande begyndte den atter under det friere Spillerum, som den romanske Bygningskunst gav den, at hæve sig til en kunstnerisk Højde i det 13de Aarh., navnlig paa visse Steder i Frankrig, Tyskland og Italien. Men den gotiske Bygningskunst, som omtr. fra Midten af det 13de Aarh. overalt afløste den romanske, var ugunstigere for B., idet den gav den snævrere Plads og tvang den ind i Rammer, hvor den ikke kunde røre sig med Frihed. Først fra det 15de Aarh., da Naturstudiet atter vaagnede til fornyet Liv og først og fremmest bar sine Frugter for Kunsten, blev B. atter mere fri og selvstændig. Der dannede sig blomstrende Billedhuggerskoler, især ved c. 1500, i det sydligere Tyskland; dog fattedes B. i de nordligere Lande et strængere gjennemarbejdet Grundlag og kunde ikke naa til fuld Frihed og Storhed. — I Italien rørte Kunsten sig allerede i Middelalderen friere. I det 13de Aarh. var en Billedhuggerskole i Pisa fremblomstret, oprindelig paa Grundlag af Studiet af Antiken. Ved Renaissancens Begyndelse i Firenze i det 15de Aarh.s første Halvdel fremstode en Række højt begavede Billedhuggere (Ghiberti, Donatello, Robbia, s. disse A.), som atter i herlige Værker forbandt Kunsten med Naturen, uden at de dog med al deres Friskhed, Inderlighed og Naivetet formaaede at føre B. tilbage til saa simple og rene Kunstformer som Grækernes. Deres Statuer vidne om, at de endnu ikke fuldstændig kjendte og beherskede det menneskelige Legemes Former, som den antike Kunst havde gjort det; og deres Relieffer ere behandlede langt mere efter maleriske end efter plastiske Principer. Men efter en hurtig og glimrende Udvikling i Firenze og andre italienske Byer fremstode ved det 16de Aarh.s Begyndelse store Kunstnere, som atter paa deres Vis, for første Gang siden Grækernes Dage, gjennemarbejdede Plastikens Opgave i stor Stil, navnlig Michel Angelo Buonarroti. Kjendskabet til det menneskelige Legeme og dets Skjønhed, Herredømmet over Fremstillingen af det i dets Helhed og Enkeltheder, som for Grækerne paa Grund af deres hele Levevis havde været en national Sag af stor Samfundsinteresse, var for de store Renaissancekunstnere, og navnlig Michel Angelo, en individuel Opgave, en Gjenstand for begejstret og lidenskabeligt Studium og Øvelse. Medens den græske Kunstner gjorde sine Studier der, hvor Ynglingerne tumlede sig nøgne paa Brydepladsen i fri Luft, fordybede Michel Angelo sig i ensomme Studier af Legemets Anatomi og Mechanik. Disse Studier satte ham i Stand til at forene det, som hans Natur besad i sig selv af aandelig Dybde og Højde, af poetisk Lidenskab og poetisk Melancholi, med en aldeles glimrende Virtuositet i Behandlingen af alle Formens Enkeltheder, men de kunde ikke hjælpe ham til at faa Blik paa det naturlige i Bevægelsen af Legemets Helhed; i dette Punkt staar han oftest paa Grænsen og overskrider undertiden Grænsen til det vilkaarlige og kunstlede. Idet de følgende Billedhuggere fulgte hans Exempel fremfor nogen andens, førtes de ind paa en saare farlig Vej; det var ikke vanskeligt at lære af Michel Angelo en vis Hensynsløshed lige over for alt det objective, for Opgavens egen Natur, men hans store og dybe Subjectivitet lod sig ikke lære af ringere Aander. B. var nu i den moderne Kunst bleven fuldbaaren; det menneskelige Legemes Former vare fuldt kunstnerisk gjennemarbejdede, Statuen var atter opdaget; kun Relieffet vedblev enten at være rent malerisk componeret eller hævede sig dog sjælden over den seneste antike Kunsts uklare Stil. Men uagtet al den opnaaede Virtuositet frembragtes der i B. i henved halvtredje Aarh. kun faa Værker, som hæve sig over det tvivlsomme; derimod fremstod, navnlig i Italien og Frankrig, en uhyre Mængde Værker, som ofte kunne vidne om stort Talent, men som dog i Regelen virke højst frastødende ved deres Manieretheb og Voldsomhed, Glathed og Coquetteri. Der

som en udtogsmæssig Fremstilling af hele Figuren. I „den runde Sculpturs“ forskjellige Arter kan naturligvis Maalestokken vælges uden Hensyn til, hvad der fremstilles, den kan overgaa Modbilledets (f. Ex. Kolossen) eller være langt mindre (f. Ex. Statuetten); det er blot Maalenes indbyrdes Forhold, som maa svare til Modbilledets. *Relieffet* er egentlig en Blandingsform af Fremstillingen i Volumen og Fremstillingen paa en Flade. Medens den runde Sculptur som Kunstform svarer til Gjenstandens Form, og Maleriet til dens Phænomen, har Relieffet intet tilsvarende i Naturen; i dets Behandling maa navnlig de decorative Love gjøre sig gjældende. Fremstillingen af en Figur i Relief beror derpaa, at Maalene ikke gjengives i deres sande indbyrdes Forhold i alle Retninger, men at de formindskes efter uden fra givne Hensyn i en bestemt Retning (lodret paa Grundfladen). Alt efter som de formindskes mere eller mindre i denne Retning, bliver Relieffet „lavere“ eller „højere“ (»basso-«, »mezzo-«, »altorilievo«). Hvilken „Højde“ der skal anvendes i Relieffet, er et rent decorativt Spørgsmaal. — B. udelukker ingenlunde, som baade Historien og Eftertanken viser, Anvendelsen af Farven, d. e. Flerfarvetheden (Polychromien). Vi finde den i B. ikke alene paa de lavere Udviklingstrin, men ogsaa paa Kunstens Højdepunkt i Grækenland. Polychromien tilvejebringes da enten derved, at Værket sammensættes af forskjellige farvede Stoffer (Guld og Elfenben, forgyldt Træ og Marmor, Bronzeprydelser paa Marmor), eller ved en Overlægning med Farvestoffer, idet man f. Ex. giver Klædebonnet og Haaret en anden Farve end det nøgne Legeme, eller Relieffernes Baggrund overlægges med Farve, saa at den skiller sig fra Figurerne. Men Farven kan ikke med Held anvendes af B. for at opnaa en fuldstændig Naturefterligning, eftersom B. ikke som Malerkunsten har Lyset inden for Kunstens Enemærker og derfor ikke formaar at lade sit virkelige Stof, hvori den arbejder, eller det Farvestof, hvormed det overlægges, modtage og tilbagekaste Lyset paa samme Maade som det Stof, der skal efterlignes. Farven har i B. en lignende Betydning som den har i Architekturen og Decorationen. — I Henseende til Gjenstandene for B.s Fremstilling viser den historiske Erfaring, at den altid har indskrænket sig til den *levende* Figur, nemlig Dyre- og Menneskefiguren. Det, som maatte lokke til Fremstillingen af Formen, maatte naturligvis være det, hvis Form paa ethvert Punkt var bestemt ved et indre Liv, om hvilket det saaledes vidnede. Planteformen har kun en indskrænket Plads i B., som allerede af praktiske og techniske Grunde vanskelig kan fremstille dens egentlige Skjønhed. Den benyttes i Regelen, naar den behandles plastisk, mere eller mindre stiliseret, som Ornament, saaledes at Vægten ikke ligger paa den billedlige Fremstilling. B. har fra den tidligste Tid i langt højere Grad end Malerkunsten faaet Betydning for de fleste Folkeslags primitive Religioner, idet den har maattet skabe Gudebilleder til Gjenstand for Dyrkelse; i denne Henseende give ogsaa dens Værker vigtige religionshistoriske Vidnesbyrd. Imidlertid har dens kunstneriske Udvikling og Værd ikke været afhængig af den religiøse Betydning, som man har tillagt den; snarere har den staaet i omvendt Forhold dertil. Hvis B.s ærefulde Stilling som Religionens Tjenerinde har bidraget til at give dens Værker Alvor og Adel, har dog dens Studium af Naturen og Livet været den egentlige Drivfjeder til dens indre Udvikling. Nogle Folkeslag, navnlig af semitisk Stamme (Jøder, Arabere og efter dem overhovedet de muhammedanske Folk), have paa Grund af deres Aands og Phantasis oprindelige Retning været ugunstig stemte for B. og derfor erklærede Fjender af Billeddyrkelsen. — Mindesmærker af B. haves fra de mest forskjellige Egne af Jordkloden. Vi kjende B. paa dens laveste Udviklingstrin i Monumenter f. Ex. fra Sydhavsøerne og Mexico; i Østasiens (Indiens, Chinas, Japans) Kunst har den allerede naaet en langt større Højde, saaledes at dens Værker ved deres Skjønhed og Charakter endog kunne være æsthetisk tiltalende for os Europæere. Vi kjende ikke tilstrækkelig til Kunstens Udvikling paa hine Steder; men saa meget synes sikkert, at Udviklingen der er gaaet i Staa paa et lavere Trin, som saa vanemæssig er fastholdt. Et Højdepunkt har B. udelukkende naaet i Europa; men det sydvestlige Asiens (navnlig det gamle Babyloniens, Assyriens og Persiens) og det gamle Ægyptens Kunst viser B. paa et, uagtet store nationale Forskjelligheder i Stilen, dog ensartet Udviklingstrin i rent kunstnerisk Henseende, saaledes at disse Folkeslags Kunst i Oldtiden danner en Forberedelse til den europæiske Udvikling. Dette forberedende Udviklingstrin kan betegnes som en stræng og conventionel kunstnerisk Disciplin; Udtryksmaaden behersk̄es fuldkomment af faste Vedtægter, som kun give den enkelte Kunstners Øje og Talent et meget begrænset Spillerum. Statuen har næsten mere Præget af en architektonisk Masse end af en fri billedlig Fremstilling af det menneskelige Legeme; den gjengiver kun en vis begrænset Scala af Legemets Stillinger og Bevægelser; i den ægyptiske Kunst se vi ogsaa Statuerne sjældnere anbragte enkeltvis end parvis eller i lange Rækker. I Dyrefigurerne er hele den ældre B. dog naaet til Frihed i Gjengivelsen og til større Liv i Opfattelsen. I Relieffet udtrykkes vel alt med stor Forvovenhed, men dog i alle Enkeltheder efter givne Vedtægter, en Modsigelse, som paa ethvert Punkt medfører Inconseqvens i Fremstillingsmaaden. Da Malerkunsten paa dette Standpunkt heller ikke er udviklet efter sit ejendommelige Væsen, er der kun ringe Forskjel mellem Maleri og Relief i kunstnerisk Henseende; de behandles efter de samme, hverken plastiske eller maleriske Regler. Relieffet anvendes til helt at beklæde Bygningernes store Flader uden bestemt articulerede Pladser eller Rammer.

B.s klassiske Udvikling er oprindelig alene *Grækernes* Værk; kun de Oldtidsfolk (navnlig Etruskere og Romere), som lærte B. af Grækerne, udøvede den efter dens Væsen; gjennem Romerne blev den Verdens almindelige Ejendom, og Levningerne af den antike Kunst virkede atter mægtig til Udviklingen af B. hos

de moderne christelige Folk. Grækernes Religion krævede det enkelte, statuariske Gudebillede i menneskelig Skikkelse; deres frie nationale Liv med sit stærke Krav til den enkeltes Dygtighed, deres nationale Forkjærlighed for de gymnastiske Øvelser var den mægtigste Løftestang for Udviklingen af B. Deres Bygningskunst var den særlig gunstig; den gav bestemt articulerede Pladser for B.s Værker, hvor de virkede i Helhedens Tjeneste, men dog rørte sig med Frihed. Alligevel staar den ældste græske B. i Henseende til Kunstformens Udvikling næppe højere end den asiatiske eller ægyptiske; først i det 6te Aarh. f. Chr. mærkes ret et højere Sving; men først den paafølgende store Nationalkamp af Grækerne mod Østens Magter (Perserkrigene) frigjorde med mærkelig Hurtighed deres Kunst. Nu først er Statuen blevet et sandt og levende Billede af den menneskelige Figur i dens frie Bevægelse og Relieffet en decorativ-plastisk Kunstform, forskjellig i sit Væsen fra Maleriet, som ogsaa nu begyndte frit at følge sine egne Love; nu opfatter Kunsten enhver Enkelthed i Naturen, som tidligere var conventionelt og schematisk behandlet, efter dens eget Væsen; nu begynder ogsaa den frie Composition og Gruppering. I Løbet af et Par Hundrede Aar (c. 480—300) gjennemløber B. en glimrende og uendelig produktiv Udvikling, af hvis plastiske Ideer hele den senere Oldtid tærede. I Forhold til Grækernes B. udvikler de italiske Folkeslags B. kun lidet, som i kunstnerisk Henseende kan kaldes nyt og selvstændigt, og intet, som betegner en højere Udvikling; Romernes betegner tværtimod en langsom Dalen. — Da Civilisationen atter efter Folkevandringens Forstyrrelser begyndte at skride fremad, baaret af nye Nationer og en ny Religion, begyndte B. sin Udvikling forfra, dog saa godt som over hele Europa paa Grundlag af den romerske Kunsts spredte Levninger, der forsynede de uciviliserede Nationer med en Mængde Former, hvis Væsen de ikke forstode, og som de opfattede paa barbarisk Vis. Den nye Udvikling af B. blev saaledes mindre naturmæssig, ren og tydelig end Oldtidens. Kunsten var og forblev hele Middelalderen igjennem væsentlig i Kirkens Tjeneste og vovede ikke at fordybe sig i Naturstudiet. Den østromerske Kirke var ligesom de muhammedanske Folk fjendtlig stemt mod B. I de vestligere Lande begyndte den atter under det friere Spillerum, som den romanske Bygningskunst gav den, at hæve sig til en kunstnerisk Højde i det 13de Aarh., navnlig paa visse Steder i Frankrig, Tyskland og Italien. Men den gotiske Bygningskunst, som omtr. fra Midten af det 13de Aarh. overalt afløste den romanske, var ugunstigere for B., idet den gav den snævrere Plads og tvang den ind i Rammer, hvor den ikke kunde røre sig med Frihed. Først fra det 15de Aarh., da Naturstudiet atter vaagnede til fornyet Liv og først og fremmest bar sine Frugter for Kunsten, blev B. atter mere fri og selvstændig. Der dannede sig blomstrende Billedhuggerskoler, især ved c. 1500, i det sydligere Tyskland; dog fattedes B. i de nordligere Lande et strængere gjennemarbejdet Grundlag og kunde ikke naa til fuld Frihed og Storhed. — I Italien rørte Kunsten sig allerede i Middelalderen friere. I det 13de Aarh. var en Billedhuggerskole i Pisa fremblomstret, oprindelig paa Grundlag af Studiet af Antiken. Ved Renaissancens Begyndelse i Firenze i det 15de Aarh.s første Halvdel fremstode en Række højt begavede Billedhuggere (Ghiberti, Donatello, Robbia, s. disse A.), som atter i herlige Værker forbandt Kunsten med Naturen, uden at de dog med al deres Friskhed, Inderlighed og Naivetet formaaede at føre B. tilbage til saa simple og rene Kunstformer som Grækernes. Deres Statuer vidne om, at de endnu ikke fuldstændig kjendte og beherskede det menneskelige Legemes Former, som den antike Kunst havde gjort det; og deres Relieffer ere behandlede langt mere efter maleriske end efter plastiske Principer. Men efter en hurtig og glimrende Udvikling i Firenze og andre italienske Byer fremstode ved det 16de Aarh.s Begyndelse store Kunstnere, som atter paa deres Vis, for første Gang siden Grækernes Dage, gjennemarbejdede Plastikens Opgave i stor Stil, navnlig Michel Angelo Buonarroti. Kjendskabet til det menneskelige Legeme og dets Skjønhed, Herredømmet over Fremstillingen af det i dets Helhed og Enkeltheder, som for Grækerne paa Grund af deres hele Levevis havde været en national Sag af stor Samfundsinteresse, var for de store Renaissancekunstnere, og navnlig Michel Angelo, en individuel Opgave, en Gjenstand for begejstret og lidenskabeligt Studium og Øvelse. Medens den græske Kunstner gjorde sine Studier der, hvor Ynglingerne tumlede sig nøgne paa Brydepladsen i fri Luft, fordybede Michel Angelo sig i ensomme Studier af Legemets Anatomi og Mechanik. Disse Studier satte ham i Stand til at forene det, som hans Natur besad i sig selv af aandelig Dybde og Højde, af poetisk Lidenskab og poetisk Melancholi, med en aldeles glimrende Virtuositet i Behandlingen af alle Formens Enkeltheder, men de kunde ikke hjælpe ham til at faa Blik paa det natursande i Bevægelsen af Legemets Helhed; i dette Punkt staar han oftest paa Grænsen og overskrider undertiden Grænsen til det vilkaarlige og kunstlede. Idet de følgende Billedhuggere fulgte hans Exempel fremfor nogen andens, førtes de ind paa en saare farlig Vej; det var ikke vanskeligt at lære af Michel Angelo en vis Hensynsløshed lige over for alt det objective, for Opgavens egen Natur, men hans store og dybe Subjectivitet lod sig ikke lære af ringere Aander. B. var nu i den moderne Kunst bleven fuldbaaren; det menneskelige Legemes Former vare fuldt kunstnerisk gjennemarbejdede, Statuen var atter opdaget; kun Relieffet vedblev enten at være rent malerisk componeret eller hævede sig dog sjælden over den seneste antike Kunsts uklare Stil. Men uagtet al den opnaaede Virtuositet frembragtes der i B. i henved halvtredje Aarh. kun faa Værker, som hæve sig over det tvivlsomme; derimod fremstod, navnlig i Italien og Frankrig, en uhyre Mængde Værker, som ofte kunne vidne om stort Talent, men som dog i Regelen virke højst frastødende ved deres Manierethed og Voldsomhed, Glathed og Coquetteri. Der

lagdes mere og mere Vægt paa en pralende og virtuosmæssig Behandling af Overfladen, medens Formens egentlige Kjærne forsømtes og Tanken og Følelsen forflygtigedes. — Fra Midten af det 18de Aarh. føltes atter mere og mere Trangen til en Reformation af Kunsten; men Opgaven var nu ikke den at udvikle Kunstformen eller at gjøre Kunstmidlerne rigere; det, som krævedes, var tvært imod Ro og Simpelhed i Fremstillingen, Alvor, Renhed og Strænghed i Følelsen, et større Spillerum for Værkets egentlige Sjæl, den plastiske Ide. Medens B. navnlig i det 17de Aarh. var traadt afgjort i Skygge for Malerkunsten, begyndte man nu atter at fremhæve B. som den strængere, mere enkelte Kunstform. Dette stod atter i Forbindelse med en stadig voxende Interesse for Oldtidens Kunst; man havde efterhaanden fremdraget en stor Mængde Værker af antik B.; man lærte at forstaa dem rigtigere og klarere; og Antiken, som allerede tidligere havde paavirket enkelte Kunstnere og Skoler, blev nu den anerkjendte Læremester og Rettesnor for B. Næsten alle Europas Nationer sloge samtidig ind i den nye Retning. I Italien havde Canova Fortjenesten af at gjennemføre en renere og simplere Fremstillingsmaade, uden at han dog formaaede at bryde med Fortiden og skabe en ny indre Sandhed i Kunsten. Frankrig har i hele den nyere Tid haft en vis Forkjærlighed for den antik-romerske Kunst fremfor den græske, hvorfra den antike Kunsts Kilder udspringe, og hvor den er renest og skjønnest; derimod fik den franske Revolution med dens nye Ideer om det menneskelige en overordentlig stor og over hele Europa følelig indirecte Betydning netop for Udviklingen af B. England frembragte en af de tidligste og ypperste Dyrkere af B. i græsk Aand, Flaxman, og havde desuden baade Æren og Fordelen af at fremdrage og henlede Europas Opmærksomhed paa de ypperste Levninger af den egentlige græske B. (s. **Elginske Marmorværker**). Tysklands Bidrag var mere af videnskabelig forberedende end af kunstnerisk Art: Winckelmann lagde Grunden til en ny og dybere Opfattelse af den antike Kunst. Den egentlige Fuldbyrdelse af Datidens Krav til B. udgik fra Norden. Svenskeren Sergel havde været en af de genialeste Forløbere for den nyere Klassicisme i B., og Thorvaldsen blev dens ubetinget største og ædleste skabende Aand. Lige ved det 19de Aarh.s Begyndelse fremstod hans Jason, den første ægte mandige Herosfigur, som var skabt siden den græske Oldtid, den, i hvilken Canova strax erkjendte „en ny og grandios Stil". Den nordiske Følelse i dette Værk og i Thorvaldsens andre viste sig at være den, som bedst kunde mødes med den græske. Thorvaldsen gjengav atter Statuen dens Ro og dens ethiske Holdning, og hans skabende Phantasi fandt en bred Tumleplads i Relieffet, som han behandlede mere efter græske Principer end den tidligere Periode havde gjort. Medens B. i Revolutionstiden og Napoleonstiden næsten helt havde levet i den antike Ideverden, blev der af den nye Tidsretning efter Restaurationen stillet den nye Opgaver (christelige, national-historiske, i Norden nordisk-mythologiske osv.); men Kunstformen og for en stor Del Opfattelsesmaaden forblev endnu i længere Tid væsentlig den samme, som den tidligere store Periode havde skabt. I den nyeste Tid er Frankrig blevet det ledende Land i B. ligesom i Malerkunsten. Den følger nu for Tiden kun sjælden de antike Forbilleder. For saa vidt som den overhovedet slutter sig til Fortidens Kunst, er det mere til Renaissancen, Michel Angelo eller hans italienske Forgængere. Men for en Del gaar den ligesom Malerkunsten og alle andre Kunster en rent realistisk Vej, og medens den hyppig tilsidesætter Stilfordringer, som tidligere Tider ansaa for ubrødelige, gaar den af al Magt ud paa en slaaende Naturefterligning. Den frembyder foreløbig mindre Billedet af Enhed i den hele Stræben end af en overordentlig Rigdom i de kunstneriske Forsøg. (J. L.)

Billedrim, Digte, hvori Ordene i de enkelte Linjer ere afmaalte saaledes, at der i Tryk ell. Skrift derved dannes bestemte Figurer, f. Ex. en Flaske, et Glas osv.

Billedskrift, s. **Skrivekunst**.

Billedskæring kaldes Udførelsen af plastiske Arbejder i Træ, Elfenben, Conchylier og lignende mindre haarde Stoffer. Chinesernes Arbejder i Elfenben ere overordentlig dygtig udførte, men henhøre som oftest mere under Kunstdrejervirtuositet end under sand Kunst. Derimod er Udførelsen af Træbilleder saa vel i Oldtiden som ved den vaagnende Kunst i Middelalderen næsten altid gaaet forud for Fremstillingen af plastiske Værker i Metal eller Sten. Fra den klassiske Oldtid er saa godt som intet Arbejde af denne Natur bevaret uden de Slutningsperioden tilhørende Elfenbens-Foldetavler (Diptycher). Fra Middelalderen har man endnu smaa religiøse Fremstillinger i Træ, som græske Munke forstode at udskære med utrolig Finhed. I Vesteuropa udførtes en Mængde Altertavler i Træ med udskaarne Figurer, snart i Legemsstørrelse, snart mindre. Ikke sjælden bleve saadanne plastiske Arbejder malede med naturlige Farver, smykkede med Forgyldning eller undertiden iførte virkelige Klæder. Hvor lidet tiltalende det end synes for vor Tids Opfattelse af Plastiken, vare saadanne malede Figurer ikke alene kjendte og yndede i Grækenland, men brugtes overordentlig meget i den katholske Christenhed, og navnlig i Spanien naaede denne Kunstgren en høj Grad af Fuldkommenhed; de berømteste Malere udførte saadanne udskaarne Billedstøtter eller malede dem i alt Fald med en ganske mærkelig kunstnerisk Dygtighed. I Tyskland trivedes B. især i Nürnberg, og selv Kunstnere som Albr. Dürer eller Aldegrever gav sig gjærne af dermed. B. blandt de norske Bønder er ligeledes bekjendt fra gammel Tid. Nu til Dags anvendes B. mest til Udsmykning og kun undtagelsesvis til selvstændige plastiske Værker.

Billedstøbning. Hensigten med dette Arbejde er den, ved Støbning at gjengive Kunstværker, modellerede i Ler, eller fremstillede i Gips paa den under **Afstøbning** angivne Maade. Materialet er Gips eller Metal og da helst Malm ell. Bronze, som ved Luftens Paavirk-

ning efterhaanden faar et smukt Udseende, medens andre Metaller (Zink, Jern og forhen Bly) maa males for at se nogenlunde godt ud. Gipsafstøbninger tages i Almindelighed i en Støbeform af Gips, dannet af flere Stykker, som enkeltvis ere støbte op imod Originalen. Ved Bronzeafstøbning følges efter Omstændighederne forskjellige Veje. Den sikreste, men rigtignok ogsaa en omstændelig og kostbar Vej er følgende: Man danner, som oven nævnt, en Gipsform, men da den ikke er ildfast nok til at støbe Bronze i, maa den ombyttes med en Lerform. Til den Ende belægges hvert enkelt af Gipsformens Stykker med en Voxplade af samme Tykkelse, som Metallet siden skal have; kun paa et enkelt Sted udelades Voxet, da man vil have et Hul i Statuen paa et nogenlunde glat og skjult Sted. I Voxet anbringes en Mængde Kroge, der springe frem paa den indvendige Side. Den saaledes belagte Form samles over en indvendig Armatur af Jern, der strækker sig gjennem alle Formens Dele og tjener til at styrke Kjærnen, som nu støbes over Armaturen af en Blanding af Gips og stødt brændt Ler, og som udfylder hele det hule Rum inden for Voxet. Naar Gipsformen aftages, bliver Voxet som en sammenhængende Model ved Krogene hængende paa Kjærnen. Voxmodellen pousseres efter og forsynes fra alle fremspringende Punkter med to Systemer af Aarer af Vox, der alle samle sig i tykkere Grene opad; det ene System skal siden give Indløbsaabninger for Metallet, det andet Udløbsaabninger for Luften i Formen. Den saaledes behandlede Voxmodel omgives inderst med et tyndt Lag fint sammenblandet Formler (Formkit), uden om det med grovere Formler, til sidst med et Murværk af raa Lersten, samlede med Ler. Den hele saaledes dannede firkantede Form styrkes med en udvendig Armatur af Jernskinner. Formen tørres, Voxet smeltes ud, Formen bringes ved en Kran ned i et foran Ovnen gravet Hul (Damgruben) og støbes fuld med det i en eller flere Reverberovne smeltede Metal. Naar Metallet er fast og nogenlunde koldt, slaas Formen i Stykker. Kjærnen rages, saa vidt muligt, ud af det tidligere omtalte Hul i Statuen; men den indvendige Armatur bliver derinde. Til sidst borttages Støbetapperne, Hullet lukkes med en paaloddet Plade, og den hele Statue ciseleres efter med Mejsler og File. — B. er en meget gammel Kunst, der allerede i den tidligste Tid afløste Forfærdigelsen af plastiske Metalarbejder med Hammeren. Grækerne øvede tidlig denne Kunst og bragte den til stor Fuldkommenhed. Alle Pladser og offentlige Bygninger vare fulde af Malmstatuer af berømte Mænd. I dette Stof udførtes baade de mindste Smaating til det daglige Livs Brug og Forskjønnelse og de største Gudebilleder, som Phidias's Athene Promachos, Lysippos's Herakles og Chares's kolossale Solgud paa Rhodos. Men i Barbariets Tider ere disse Arbejder blevne indsmeltede, og det er fornemmelig i Herculanum og Pompeji, at vi finde disse antike Bronzer, der forbavse os ved deres lette og mesterlige Udførelse. Endnu Marcus Aurelius's Rytterstatue i Rom er et ypperligt Arbejde; men derefter forfalder Kunsten aldeles. I det 15de Aarh. træffe vi igjen Mesterværker som Ghibertis berømte Døre i Firenze. Omtrent paa samme Tid blomstrede i Nürnberg en dygtig Skole (Familien Vischer). I Italien uddannedes Kunsten videre af Michel Angelo og Benvenuto Cellini, og i de følgende Aarhundreder viste sig rundt omkring i Europas Stæder Bronzemonumenter for berømte Mænd og Konger, som Pigalles Ludvig XIV i Paris, Schlüters Kurfyrst Freder. Vilhelm i Berlin, Gustav Vasas og Gustav Adolfs Statuer i Stockholm, Frederik V.s paa Amalienborg i Kjøbenhavn, som blev modelleret af Saly. I dette Aarh. har denne Kunstgren faaet et endnu større Opsving. Fra Stieglmayrs Værksted i München og fra det kongel. Støberi i Berlin ere kolossale Værker udgaaede, som „Bavaria" og Frederik II.s Statue, og i Kjøbenhavn have i de senere Aar Dalhoff, Holm, Thomsen og V. Bissen støbt betydelige Arbejder af Thorvaldsen og H. Bissen, de 4 Statuer til Portalen af Christiansborg Slot, Landsoldaten, Frederik VI.s og Oehlenschlägers Statuer, desuden Statuer af Frederik VII til forskjellige Steder; samt i de sidste Aar Frederik VII.s Rytterbillede, Holberg, Niels Juel, Tordenskjold og adskillige kolossale Buster i Kjøbenhavn.

Billet, fr. [bilétt], et lidet eller kort Brev, som oftest uden Jagttagelse af strænge Høflighedsformer. Et Adgangskort, et Forplejnings-, Indkvarterings- og Gjældsbevis. B. doux [bijëh du] ell. b. d'amour [damühr], Kjærlighedsbrev.

Billighed, det Princip, som byder Tilsidesættelsen af den strænge Rets Forskrifter i saadanne Tilfælde, hvor deres Anvendelse vilde føre til for haardt et Resultat, er saaledes noget, hvortil Lovgiveren kan tage Hensyn ved Lovenes Affattelse, og hvortil Administrationen kan tage Hensyn ved Meddelelsen af Bevillinger og Benaadninger og paa andre Maader. Men derimod kunne Domstolene, hvis Hverv netop er at anvende den gjældende Ret, i det hele intet Hensyn tage til B. uden i alt Fald i saadanne Tilfælde, for hvis Afgjørelse Lovene aldeles ingen Regler indeholde; om f. Ex. Creditor vil gjøre Brug af sin fulde Ret mod Debitor eller vise B. imod ham, er noget, der ganske beror paa hans eget Godtbefindende. En særegen og højst mærkelig Rolle spillede B. (æquitas) i Romerretten, hvor det er Betegnelsen for den nyere, forædlede Ret, som efterhaanden, især gjennem Prætors Edict, gjorde sig gjældende ved Siden af den gamle strænge og formelle Civilret. Et lignende Forhold fandt senere Sted i England og fremkaldte der ved Siden af de almindelige Domstole (courts of common law) de saakaldte Billighedsdomstole (courts of equity), hvis Betydning nemlig oprindelig var den, at man hos dem kunde erholde Anerkjendelse for Rettigheder, som ikke havde Hjemmel i den strænge almindelige Ret. Nu adskille disse to Arter Domstole sig navnlig fra hinanden dels ved Beskaffenheden af de Sager, i hvilke de have Jurisdiction, dels ved Rettergangsmaadens Forskjellighed.

Billingen, en til den ældre siluriske For-

mation hørende skovbevoxet Bjærgaas mellem Venern og Vettern, som tillige med de øvrige saakaldte Billingsbjærge (Fåredals-Gisseberget m. fl.) paa en Strækning af 7 M. (53 Kilom.) udgjør Vandskjellet mellem Tidan og Lidan. Ved sit nederste Leje, Sandstenslejet, danne Billingsbjærgene med Falbygdens Bakker (Mösseberg og Ålleberg) et sammenhængende Hele af lignende Sammensætning som Kinnekulle.

Billiön, en Million Millioner, skrives med et 1Tal fulgt af 12 Nuller.

Billiton, Ø i Ostindien, mellem Banka og Borneo, tilhører Hollænderne. 87 □ M. med 27,000 J. Vigtige Jærn- og Tinminer.

Billom [biljömm], Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 3 M. ø. til s. for Clermont-Ferrand. 3,000 J. Fajencefabriker.

Billon [bijöng] ell. Skillemøntsølv, Legeringer, der indeholde mere Kobber end Sølv, altsaa ere slettere end 8lødigt Sølv. **B.**, det fælles Navn for samtlige Nikkelmønter i Schweiz.

Billot, Jean Baptiste [bijō], fransk General, f. 15 Aug. 1828, blev 1852 Lieutenant i Generalstaben og 1854 Capitain, gjorde længe Tjeneste i Algérien og 1863 i Mexico. 1869 blev B. Oberstlieutenant, men gjorde under Krigen 1870—71 Tjeneste først som Brigade-, senere som Divisionsgeneral og beholdt efter Freden den førstnævnte Grad. B. valgtes 1871 til Nationalforsamlingen som Republikaner, tog vigtig Del i Drøftelsen af Hærloven og blev i Dec. 1875 livsvarig Senator. 1878 blev B. Divisionsgeneral, fik n. A. et Hærcorps at føre og blev 30 Jan. 1882 Krigsminister indtil 28 Jan. n. A. B. foreslog i denne Stilling Tjenestetidens Forkortelse fra 5 til 3 Aar.

Billroth, Theod., f. 1829, dygtig Chirurg, Prof. i chir. Klinik ved Universitetet i Wien, hvorhen han 1867 blev kaldet fra Zürich; tidligere havde han været Assistent hos Langenbeck i Berlin.

Billung, en sachsisk Hertugslægt, som begynder med **Hermann B.**, en Adelsmand, hvem Kejser Otto d. store for de Tjenester, han havde vist ham i Krigen mod Slaverne, navnlig mod den bøhmiske Hertug Boleslaus, 961 gjorde til Hertug af Sachsen. Han døde 973, og hans Slægt regerede derpaa i Sachsen i c. 140 Aar. Den uddøde paa Mandssiden i 5te Generation 1106 med Hert. Magnus, en Søn af Hertug Ordulf og den norske Konge Olaf d. helliges Datter Ulfhild. Han efterlod to Døtre, Wulfhild, gift med Hert. Henrik d. sorte af Bayern, og Elika, gift med Grev Otto d. rige af Askanien. Familiegodserne kom først tillige med Hertugværdigheden til Grev Lothar af Supplinburg, der senere blev Kejser; siden udspandt der sig heftige Arvestridigheder om samme mellem det welfiske og det askaniske Hus, navnlig mellem Hert. Magnus's to Dattersønner, Hert. Henrik d. stolte og Markgrev Albert Bjørn.

Bilma, en bjærgfuld Oase i Sahara, paa Karavanvejen mellem Tripolis og Tsadsøen, 110 M. s. for Mursuk, er Tibbuernes Hovedsæde. Dens talrige Saltsøer forsyne Sudan og en stor Del af Nordafrika med Salt.

Bilskirner (bedre **Bilskirne**, d. e. den glimtvis oplysende), i den nordiske Mythologi Navnet paa Thors nyre Borg, den største i Verden.

Bilston [bilstn], Fabrikstad i England, Stafford-Shire, 2 M. n. v. for Birmingham. 23,000 J. (1881). Jærnvarer, lakerede og emaillerede Blikvarer. Rige Jærn- og Stenkulsminer.

Bilus (Branla), en lille, blind, vingeløs Snyltesflue, der snylter paa Bierne.

Bilyb, s. **Hjærtelyb**.

Bilægger ell. **Bilæggerovn**, en Art meget simpel Ovn, hvis Indfyringsaabning findes i et andet Locale end det, hvor Ovnen staar, i Regelen i selve Skorstenen. De ere nu afløste af hensigtsmæssigere Ovne og bruges ikke meget.

Bima, Stad paa Nordkysten af den hollandske Ø Sumbava, en af de smaa Sundaøer i det indiske Ocean. Havn, hvorfra udføres Farvetræ og Krydderier.

Bimetallisme bruges som Betegnelse for den Anskuelse, at det bedste Møntsystem fremkommer ved Anvendelse af to Metaller, Guld og Sølv, jævnsides, saaledes at det staar enhver frit, at erlægge en skyldig Betaling i hvilket af disse Metaller, han vil (système bimétallique eller s. à deux étalons, Doppelwährung). Denne Anskuelse hviler paa den Formening, at der herved vil opnaas en større Stabilitet i Pengenes Værdi, idet denne ikke vil blive berørt af de Værdisvingninger, som et enkelt af de ædle Metaller paa Grund af de dets Produktion eller Efterspørgselen efter samme særlig vedrørende Forhold undergaar, men kun vil forandres, naar begge Metaller synke eller stige i Værdi. Systemet har især fundet Forsvarere dels i Frankrig, hvor man siden 1803 har haft en saadan „dobbelt Møntfod“, dels i Amerika, hvor Sølvproducenterne ere særlig interesserede i, at Sølvets Værdi ikke skal synke derved, at man overalt gaar over til en Guld-Møntfod. Det er imidlertid klart, at den forskjellige Værdibevægelse, som de to Metaller have — og som jo netop paaberaabes som Grund til at bruge dem begge — gjør det umuligt, at fixere et bestemt Værdiforhold imellem dem, saaledes som man gjorde i Frankrig ved Lov 28 Marts 1803, der fastsatte et Værdiforhold af 1: 15,5, og factisk har man da ogsaa i Frankrig til Trods for den „dobbelte“ Møntfod kun benyttet enten Guld eller Sølv, og da altid det Metal, som var overvurderet ved det fastsatte Værdiforhold, idet det Metal, som der var tillagt en mindre Værdi, end det virkelig havde, blev anvendt til alle Betalinger til Udlandet, hvor det havde større Værdi end i Frankrig, medens omvendt alle, der havde Betalinger at erlægge til Frankrig, erlagde dem i det Metal, der var sunket mest i Værdi. Medens derfor Frankrig indtil omtr. 1850 næsten udelukkende havde haft en Sølvcirculation, bragte Guldets stærke Værdifald i 50'ne det i Circulation i Frankrig, idet Sølvet strømmede bort, navnlig til Orienten, og naar den modsatte Bevægelse ikke er indtraadt efter 1873, da Sølvet begyndte at falde stærkt i Værdi, skyldes det kun den Omstændighed, at man factisk har suspenderet Udmøntningen af Sølv. Uden dette vilde det nemlig være en særdeles indbringende Forretning at opkjøbe Sølv, hvoraf der paa Verdensmarkedet har kunnet faas t. Ex. 17 à 18 Pd. for 1 Pd. Guld, og lade det udmønte i Frankrig mod at faa 1 Pd. Guld for hvert $15\frac{1}{2}$ Pd.

Sølv, og alt Guldet vilde derfor hurtig forsvinde fra Frankrig. At det dobbelte Møntsystem i Aarene 1850—60 har bidraget til at formindske Guldets Værdifald og saaledes gjort Pengenes Værdi meget mere constant, end den ellers vilde have været, er vel rigtigt nok; men det er i Virkeligheden sket paa Frankrigs Bekostning. De Stater, der have indført Guldmøntfoden, have derfor heller ikke vist sig tilbøjelige til at gaa ind paa de i de senere Aar fremsatte Forslag til at lade Guldfoden afløse af et bimetallisk System, uagtet det vistnok maa indrømmes, at en almindelig Anerkjendelse og Gjennemførelse af dette System i høj Grad vilde formindske, mulig endog fjærne, Ulemperne derved.

Bimilt, et lille, oftest rundagtigt Organ, af samme Bygning som Milten, findes undertiden i Underlivet i Nærheden af denne og anses for en Del af den, der ved en Anomali i Udviklingen har skilt sig derfra som et selvstændigt Organ.

Binche [bængsch], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 2 M. ø. til s. for Mons. 4,000 I. Kniplinger.

Binck, s. Bink.

Bind, Rullebind, Expulsivbind, et Forbindingsstykke, der bestaar af et 1—3 Tommer bredt og flere Alen langt Stykke Linned eller Flonel og bruges til at vikles om et Lem, alene eller for dermed at befæste andre Forbindingsstykker, Skinner, Compresser osv., hvorved en Bandage (s. d. A.) fremkommer.

Bindebue, ⁀ ell. ‿, mellem to umiddelbart efter hinanden følgende Noder af samme Tonehøjde angiver, at den første Nodes Tidsværdi forøges med den følgende Nodes, uden at denne høres særskilt fremstillet.

Bindehud, s. Øje.

Bindeord ell. **Conjunction** kaldes i Grammatiken den Klasse Ord, som sideordne enkelte Ord ell. hele Sætninger eller underordne den ene Sætning under den anden. De sideordnende B. ere: 1) forbindende (og, saa vel som), 2) adskillende (eller) og 3) modsættende (men). De underordnende tilkjendegive en 1) Hensigt (for at), 2) Følge (saa at), 3) Gjenstand (at), 4) et Tidsforhold (da, efter at), 5) en Aarsag (da, efterdi), 6) Betingelse (hvis), 7) Indrømmelse (skjønt) eller 8) Sammenligning (ligesom).

Binder, i Bygningsvæsenet enhver Sten, der ligger med sin længste Side paa tværs i Muren, altsaa efter dennes Tykkelse; hvorimod en Løber er den Sten, hvis Stilling er vinkelret paa B.s, og som altsaa ligger paa langs i Muren (smlgn. **Forbandt**).

Bindesbøll, Michael Gottlieb, Architekt, f. 5 Sept. 1800 i Ledøje ved Roskilde, hvor hans Fader var Præst, blev først sat i Lære hos en Møllebygger, men følte sig snart kaldet til en betydeligere Virksomhed og anvendte al sin Fritid paa at studere Mathematik og Physik. Dette vakte H. C. Ørsteds Opmærksomhed for ham. Han tog ham med sig paa en Rejse til Tyskland og Frankrig og skaffede ham ved Hjemkomsten (1823) Virksomhed i Kjøbenhavn, saa at han kunde uddanne sig ved Kunstakademiet der. 1833 vandt han den store Guldmedaille, og de 4 følgende Aar tilbragte han i Italien og Grækenland. Efter sin Hjemkomst blev han sendt til Kronborg for at anordne Restaurationen af Capellet der og var dernæst i en Række af Aar (1839—47) optagen af det Arbejde, der allerede under Rejsen havde været en Hovedopgave for hans Tanker, „Thorvaldsens Museum“. I denne i græsk Stil componerede Bygning frembragte han paa en Gang et heldigt Opbevaringssted for Kunstværkerne, hvor hvert for sig kunde gjøre sig fuldstændig gjældende, og et imponerende Gravmæle over Kunstneren. Saa vel medens dette Arbejde stod paa, som senere, byggede han meget baade for Privatmænd og for Staten, i hvis Tjeneste han var Bygningsinspecteur paa forskjellige Steder. Medens han i Museet havde holdt sig til Oldtidens Stil, minde hans andre Arbejder ofte om Gotiken eller Renaissancen. Iblandt de betydeligere ere Kirken i Hobro, Raadhusene i Stege og Næstved, Jærnbanebygningerne i Slesvig, Daareanstalterne ved Aarhus og Vordingborg og Landbohøjskolen i Kjøbenhavn, hvortil af mindre Sager kunne føjes Gravmonumentet i Fredericia og Kongemindet paa Bornholm. Af hans uudførte Projecter ere de betydeligste Tegningen til en Landsbykirke i Skaane og de to Tegninger til Universitetsbibliotheket, af hvilke den første udmærkede sig ved sin store Skjønhed. Først efter Museets Fuldførelse kunde han tænke paa sit Medlemsarbejde til Akademiet (et Amphitheater, 1847). Han var en sjælden iderig og original Kunstner og havde stor Indflydelse paa sine Kunstbrødre. 1856 blev han Professor ved Kunstakademiet, men døde faa Maaneder efter, 14 Juli s. A.

Bindevæv, et af mikroskopisk fine, til større Bundter samlede Traade og derimellem liggende Celler (**Bindevævsceller**) bestaaende Væv, som i Legemet finder Anvendelse i mangfoldige Øjemed, idet det dels som en løs, bladet, med Fedt indsprængt Substans tjener som Udfyldnings- og Forbindelsesmasse mellem de forskjellige Organer, især Halsens, Brystets og Underlivets Organer, inden i og imellem Musklerne, omkring Karrene og Nerverne, dels som en fastere Masse danner den væsentlige Bestanddel af en Mængde af Legemets Dele, saaledes Baand, Sener, forskjellige af Legemets Hinder, Huden og Karrene. I chemisk Henseende bestaar B. af limgivende Substans.

Bindingsværks Vægge dannes af Tømmer og Murværk i Forening. De bestaa af lodrette Stolper, der paa flere Steder ere forbundne indbyrdes ved vandret løbende Tømmer, idet de for neden ere indtappede i et Fodstykke, for oven i et Remstykke og paa Midten forenede ved Løsholter. Til Stolpernes yderligere Afstivning anbringes paa enkelte Steder mellem dem Skraastivere (Skraabaand). Fagene udmures med Mursten eller udklines i simplere Bygninger med Ler.

Bindrabaud, Stad i Forindien, Nordvestprovinserne, 7 M. n. n. v. for Agra. 20,000 I. Stærkt besøgt Valfartssted og mærkelige Templer, hvoriblandt en stor, korsformet Pagode, der er indviet til Krischna.

Bing, Jens, f. 1681 i Throndhjem, var først Apotheker i Ribe, blev senere Læge, 1709

Skibsmedicus, var Livmedicus hos Grev Danneskjold-Laurvig og en meget anset Læge i Kjøbenhavn, d. 1751 som Etatsraad. Han testamenterede sin betydelige Formue til Universitetet og andre Stiftelser. — **Hans Brodersen, Jens B.**, f. 1707 i Vejstad i Throndhjems Stift, lagde sig fra Ungdommen af efter Chirurgi, kom 1726 til Kjøbenhavn, hvor især Onkelen tog sig af ham og underviste ham, studerede derpaa i Udlandet, kom 1737 tilbage til Kjøbenhavn, blev Medlem af Colleg. med. og Jordemodercommissionen. Hans Dødsaar er ubekjendt. Han var den første danske Læge, der anvendte Fødselstangen i sin Praxis, og skal selv have construeret en saadan.

Bing, Meyer Hermann, f. 4 Juni 1807 i Kjøbenhavn, Søn af Hermann Jakob B. (f. 1776, d. 1844), som 1820 grundlagde en Papir- og Kobberstikhandel i Kjøbenhavn, udvidede Forretningen betydelig og grundlagde 1853 sammen med Fr. Grøndahl en Porcelænsfabrik, som siden 1862 fik et betydeligt Omfang. 1858—78 var B. Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn. D. 15 Sept. 1883.

Bingelurt (Mercurialis), Slægt af Vortemælkfamilien, Urter med modsatte Blade, smaa, grønne, enbo eller tvebo Blomster uden Krone i sidestillede Blomsterstande og en todelelig Spaltefrugt. Vedvarende B. (M. perennis) er en i Danmark meget almindelig, i den sydligste og laveste Del af Norge hist og her forekommende, om Foraaret blomstrende Skovplante med en lang, grenet, krybende Rodstok og ugrenede, overjordiske Stængler. Planten er giftig og benyttedes tidligere i Lægevidenskaben. Rodstokken antager en blaa Farve ved at ligge nogen Tid udsat for Luften; den anvendes derfor undertiden til at farve blaat med. Enaarig B. (M. annua) i største Delen af Europa, et besværligt Ukrut i Haver og Vinbjærge, er ikke almindelig i Danmark.

Bingen, Stad i Storhertugd. Hessen, 4 M. v. for Mainz, ved Floden Nahes Udløb i Rhinen. 7,000 J. Garverier, Tobaksfabrikation, Vinavl og livlig Flodfart. Her var tidligere et Rhintoldsted, for hvis Skyld man antager det paa en Klippe i Rhinen liggende, nu stærkt forfaldne „Musetaarn" at være opført. Det saakaldte Bingerloch ud for Nahemundingen, der dannedes af to fra Flodsengen opstigende steile Klipper, paa hvilke mangfoldige Rhinfartøjer ere gaaede til Grunde, blev 1833 saaledes udvidet ved Sprængninger, at Gjennemfarten nu er uden Vanskelighed.

Bingham, Joseph [æmm], berømt engelsk Lærd, f. 1668, studerede i Oxford, blev Præst i Winchester, senere i Havart ved Portsmouth, hvor han døde 1723. Ved sit store Værk over den christelige Oldtid, »Origines seu antiquitates ecclesiasticæ«, grundlagde han den christelige Archæologi.

Binghamton [æmtn], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ved Floden Susquehanna, 30 M. n. v. for New-York. 17,000 J. Livlig Industri, Tømmer- og Kornhandel.

Bink ell. **Binck**, Jakob, tysk Portrætmaler, Kobberstikker og Formskærer, f. omtr. 1500, d. mellem 1560 og 68, blev af Christian III udnævnt til „kgl. Contrafejer". Han uddannede sig nærmest efter Dürer og var i Tiden mellem 1540—50 i dansk Tjeneste, malede adskillige kongelige og adelige Personer og skal have udført Træsnittene til „Christian III.s Bibel". Fra 1551 var han i Hertugen af Pommerns Tjeneste og døde i Königsberg.

Binne, norsk, oldn. birna, Hunbjørn.

Binocle, fr. [ŏkl], dobbelt Lorgnet, d. e. Lorgnet til begge Øjne.

Binomium kaldes i Mathematiken en Størrelse, som bestaar af to Led, f. Ex. $a+b$. **Binomialformlen**, Formel til at opløse en toleddet Størrelse til Potens. For positive, hele Exponenter kjendtes B. allerede af Stifel (arithmetica integra, 1544), Pascal o. a., men Newton paaviste, at den havde Gyldighed ogsaa for negative og brudne Exponenter.

Bintang, en hollandsk Ø ved Sydenden af Halvøen Malaka i Bagindien. 21 □ M. med c. 20,000 J., hvoriblandt mange Chinesere. Hovedproduktet er Peber og Gambir. Hovedstaden Rio er Sæde for en hollandsk Resident.

Binturong (Arctictis), et i Bagindien, paa Java og Sumatra levende Rovdyr, der i Bygning og Levemaade nærmest repræsenterer Snohalebjørnen (s. d. A.).

Binuë, urigtig kaldet **Tschadda**, Flod i Afrika, Nigerens vigtigste Biflod, kommer fra den endnu ukjendte Del af Afrikas Indre, men betragtes almindelig som Afløb fra Søen Liba, mellem 5° og 6° n. Br., 34° og 35° ø. L., og flyder først mod N. V. gjennem Adamava og derpaa mod V. S. V. langs Sokotos Sydgrænse til Nigeren. Den optager i sit øvre Løb flere vandrige Floder og er sejlbar i stor Udstrækning.

Binyre, et lille, trekantet Organ i Underlivet, tæt oven over hver af Nyrene. B. er en Blodkjertel (s. d. A.), der dog adskiller sig fra de øvrige af disse ved sin store Rigdom paa sympathiske Nervetraade.

Binær, sammensat af to Enheder; b. Forbindelse kaldes i Chemien en Forbindelse mellem to Grundstoffer ell. Radicaler.

Biographi, Levnedsbeskrivelse. **Biographik**, Kunsten at skrive en B., eller Anvisning dertil. **Biograph**, Forfatteren af en B.

Biologi, ensbet. med Physiologi, Læren om Livet.

Bion fra Smyrna, græsk Idyldigter, formodentlig fra Slutn. af det 3dje Aarh. f. Chr., af hvem vi have en Klagesang over Adonis og nogle mindre Brudstykker. Han udgives i Almindelighed sammen med Theokrit og Moschos, hvem man tillægger et Sørgekvad over B. Paa Dansk er han oversat af Meisling.

Biord ell. **Adverbium** er den Ordklasse, der som nærmere Bestemmelse sættes til Udsagnsord (Verber), Tillægsord (Adjectiver) eller andre Biord. De bestemme f. Ex. 1) Tiden (derpaa, i Gaar), 2) Stedet (der, overalt), 3) Graden (meget), 4) Maaden (tappert, saaledes), 5) Tallet (ofte) ell. 6) angive en Bekræftelse ell. Benægtelse (visselig, ingenlunde).

Biot, Jean Baptiste [biŏ], berømt fransk Physiker og Astronom, f. 21 Apr. 1774 i Paris, d. 3 Febr. 1862, bestemte sig først for Artilleriet, men kastede sig senere over Naturvidenskaberne; han blev Prof. i Beauvais og 1800 Prof. i Physik ved Collége de France i Paris. Han

har især beskæftiget sig med Undersøgelser om Lyset og optraadte som Forsvarer af Newtons Emanationstheori; i de sidste Aar var han fortrinsvis beskæftiget med Undersøgelser om den cirkulære Polarisation. B. deltog 1806 med Arago i den store Opmaaling, som foretoges for nærmere at bestemme den franske Meter. Hans talrige Afhandlinger findes bl. a. i »Annales de chimie et de physique«, »Connaissance des temps«, »Compt. rend.«, »Journ. des Sav.« og »Mém. de la société d'Arcueil«. Af særskilte Skrifter ere følgende de vigtigste: »Traité analytique des courbes et des surfaces du second degré« (Par. 1802); »Traité élémentaire d'astronomie physique« (3dje Opl., 3 Bd., Par. 1812); »Recherches expérimentales et mathématiques sur les mouvemens des molécules de la lumière autour de leur centre de gravité« (Par. 1814); »Traité de physique expérimentale et mathématique« (4 Bd., Par. 1816), og et Udtog af samme: »Précis élémentaire de physique expérimentale« (2 B., Par. 1818 og 21). — **Edouard Constant B.**, fortjenstfuld Sinolog, Søn af den foregaaende, f. 2 Juli 1803 i Paris, uddannede sig fra 1822 ved École polytechnique som Civilingenieur og deltog 1827 i Anlæggelsen af Frankrigs første Jærnbanelinje, fra St. Etienne til Lyon. Men paa Grund af Svagelighed trak han sig tilbage fra den offentlige Virksomhed og gav sig 1835 til at studere Chinesisk under Stan. Julien. Han leverede derefter en Mængde Afhandlinger og Oversættelser i »Journal Asiatique« og »Journal des Savans« til Oplysning om Chinesernes Kundskab i Mathematik og Astronomi og til Kundskab om Chinas Geographi, Historie og sociale Forhold. Hans Hovedværker ere »Dictionnaire des noms des villes et arrondissements de l'Empire chinois« (1842), »Essai sur l'histoire de l'instruction publique« (2 Bd., 1845—47) og »Le Tcheu-Li, ou Rites des Tcheou, traduit« (2 Bd., 1851). D. 13 Marts 1850.

Biplaneter ell. Drabanter, de Himmellegemer i vort Solsystem, som ikke bevæge sig directe om Solen som Centrum, men om en anden Planet, som de ledsage under dens Bevægelse om Solen. Jorden har ēn B., Maanen, efter hvilken ogsaa de andre ofte kaldes Maaner. Ved Mercurins, Venus og Planetoiderne ere ingen B. bemærkede. Derimod har Mars 2, Jupiter 4, Saturn 8 foruden flere Ringe, Uranns 4 og Neptun 1. S. under de enkelte Planeter.

Bipontinerudgaver, s. Zweibrücken.

Bir ell. **Biredschik**, Stad i det asiat. Tyrki ved Euphrat, 15 M. n. ø. for Aleppo. 6,000 J. Vigtig som Overfartsted over Euphrat for Karavanerne, der fra Aleppo drage mod Øst.

Birágo, C., Friherre v., f. 1792 i Norditalien, d. 1845 som Oberst i østerrigsk Tjeneste, har vundet et Navn ved Opfindelsen af det efter ham opkaldte Feltbromateriel, fornemmelig ved den sindrige Bukkebro, som med i det hele taget uvæsentlige Smaaforandringer har vundet Indgang ved de fleste Hæres Brovæsen, saaledes ogsaa ved den danske.

Biran, F. P. G. Maine de [mæhn dø birãng], fransk Philosoph, f. 1766 i Bergerac, d. 1824 i Paris. Allerede som Barn var han i høj Grad modtagelig for ydre Paavirkninger; især havde atmosphæriske Forandringer stor Indflydelse paa hans aandelige Tilstand, en Omstændighed, som siden fik Betydning for hans philosophiske Tankeretning. „Intet Menneske", skrev han senere, „har som jeg været organiseret til at kunne opfatte den aandelige Tilstands Afhængighed af den legemlige". 1795 var han en af Administratorerne, som udnævntes for Departementet Dordogne, og blev 1797 Medlem af de 500s Raad. Prisskriftet »Sur l'habitude« (1802) bragte ham i nærmere Forbindelse med Cabanis og Destutt de Tracy; i sine Arbejder »Sur la perception immédiate« (1807) og »Sur les rapports du physique et du moral de l'homme«, tilkjendt Prisen i Kjøbenhavn 1811, optraadte han som Modstander af det 18de Aarh.s Philosophi. Han deltog i de politiske Bevægelser i Frankrig, men uden synderligt Held; hans Standpunkt var moderat, lige fjernt fra Ultra-Royalisterne og fra de liberale. I Paris grundede han 1814 en lille Kreds af Philosopher, som ugentlig samledes hos ham: Royer-Collard, Ampère, de Gérando, Cuvier, Cousin, Guizot osv. Største Delen af hans Arbejder offentliggjordes først efter hans Død. Cousin udgav 1834 og 1841 til Dels efter Manuskripter den første Samling af hans Værker. Den fuldstændige Udgave er besørget af E. Naville, »Maine de Biran, sa vie et ses pensées« (Paris 1857), »Oeuvres inédites de Maine de Biran« (Par. 1859). B.s Philosophi er en Reaction mod det 18de Aarh.s Sensualisme. Ad indre Jagttagelses Vej søger han at godtgjøre, at ikke passiv Fornemmelse (som Condillac lærte), men Activitet (effort) er det fundamentale psychologiske Princip. Han skildrer denne Activitet paa dens forskjellige Trin og i dens forskjellige Former. Ved sin fine psychologiske Sans og sin analyserende Energi er han den mest selvstændige idealistiske Tænker i Frankrig i det 19de Aarh. Men hans psychologiske Undersøgelser tabe i Værdi derved, at han holder dem uden for al indre Sammenhæng med physiologiske Synspunkter. I sin almindelige philosophiske Anskuelse minder han om Leibnitz.

Birca, s. Bjørkø.

Birch, Andreas, dansk Theolog, f. 1758 i Kjøbenhavn, theol. Cand. 1779, gjorde under sit Ophold i Udlandet (1779—83) saa grundige Studier paa den nytestamentlige Textkritiks Omraade, at de Skrifter, som han efter sin Hjemkomst udgav paa Grundlag af sine egne og sine Venners, (senere Generalsuperintendent) Adlers og (senere Professor) Moldenhawers Studier (en Pragtudgave af de 4 Evangelier paa Græsk, 1788, og 3 Samlinger af Varianter til det nye Testamentes Grundtext, 1798—1801) have skaffet ham et blivende Navn i den textkritiske Videnskabs Historie. 1789 blev han Præst ved Vajsenhuset, 1796 Domprovst i Roskilde, 1804 Biskop i Laaland-Falsters og 1805 i Aarhus Stift. D. 25 Oct. 1829. — Hans Søn, **Frederik Sneedorff B.**, f. 1 Marts 1805, blev dimitteret fra Aarhus Skole, ved hvilken han virkede dels som constitueret Lærer, dels som Adjunct fra 1829 til 1838. Han er For-

fatter af en ikke ringe Mængde, for største Delen mindre Skrifter i mange forskjellige Retninger: Digte, Folkevisesamlinger, Humoresker, mythologiske og sprogvidenskabelige Afhandlinger, en Ordsprogssamling, politiske Brochurer paa Vers og Prosa, ligesom han ogsaa har skrevet mange Avisartikler. Blandt hans Arbejder have vel kun den snurrige Nyaarsgave „Notheniana" og det erotiske Digt „Min" undgaaet Forglemmelsen. Han døde 1869.

Birch, Fred. Chr. Carl, dansk Skolemand af den madvigske Skole, f. 21 Aug. 1812, blev Rector i Horsens 1849, ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn 1871 (indtil 1882). Han har allerede før Skoleordningen af 1850, ud fra det Synspunkt, at Dannelsen „lige saa meget betegner Indbegrebet af omfattende og velordnede Kundskaber som Evnen og Kraften til disses Udvidelse og til aandelig Virksomhed i Almindelighed", bekæmpende den „rene" formalistiske Humanisme og dens Paastand om de klassiske Literaturers ubetingede grammatiske og literære Fortrin for de nyere, hævdende Modersmaalet som Grundlag og Udgangspunkt for al Sprogbetragtning (Modersmaalet — beslægtede Sprog — gamle Sprog), paavist Betydningen af en mellem en „ethisk" og en „physisk" Faggruppe sondrende Tvedeling i den Universitetslivet forberedende Skole, for at enhver kan have „*Frihed til fortrinsvis* at følge den Dannelsesvej, hvortil hans Evner og Anlæg nærmest føre ham" (indført 1871); han har desuden taget Ordet for en pædagogisk Uddannelse af den højere Skoles Lærere (indført 1883). 1879 blev han Æresdoctor i det philos. Facultet.

Birch, Samuel [børtsch], engelsk Oldforsker, Orientalist og især Ægyptolog, f. 3 Nov. 1815, siden 1861 Conservator for den orientalske Afdeling af det britiske Museum. Han har beskæftiget sig med græsk, romersk og britisk Archæologi, med Numismatik og Ethnographi, leveret Oversættelser fra Chinesisk, deltaget i Udgivelsen af Kileindskrifter og endelig publiceret ægyptiske Texter af stor Vigtighed. Han var Præsident for Orientalistcongressen i London 1874 og har i mange Aar fungeret som Præsident for det bibelsk-archæologiske Selskab i London.

Birch-Pfeiffer, Charlotte, tysk Skuespillerinde og dramatisk Forfatterinde, f. 1800 i Stuttgart. 1813, da hun allerede havde udviklet sig til en høj, rank Pige med klangfuld Talestemme, livsfulde Øjne og varm Følelse, debuterede hun med levende Bifald paa Hoftheatret i München, og 1818—25 foretog hun Kunstrejser i Tyskland, hvor hun paa de største Theatre gjorde glimrende Lykke, ikke blot som Elskerinde baade i Tragedie og i Komedie, men tillige som Soubrette og Sangerinde. I Hamborg blev hun kjendt med Cand. jur. Chr. Birch fra Kjøbenhavn og giftede sig 1825 med ham i München, hvor han blev Dr. phil. og Secretær ved Hoftheatrets Intendantur. Efter at hun paa en Kunstrejse i Nordtyskland og Rusland overalt, navnlig i St. Petersborg, havde erhvervet sig stor Berømmelse, modtog hun 1827 Engagement ved „Theater an der Wien" i Wien. Den Begejstring, hun 1838 ved en Række Gjæsteroller vakte i Zürich, foranledigede, at man tilbød hende Bestyrelsen af Byens Theater, hvilken hun, kraftig understøttet af den berømte Seydelmann, førte meget heldig til 1846. Aaret efter tog hun Ansættelse ved Hoftheatret i Berlin, hvor hun i tragiske Charakterroller og Anstandsdamer var en beundret Kunstnerinde indtil sin Død 24 Aug. 1868. Siden hun 1828 begyndte sin Forfattervirksomhed med „Herma", et mislykket Spektakelstykke, har hun skrevet over 100 Skuespil, hvoraf omtr. 40 en Tid lang have været Kassestykker for alle tyske Theatre; men de ere som oftest kun dramatiserede Omkalfatringer af Romaner og røbe ikke andet end Routine og grundigt Kjendskab til theatralsk Virkning.

Bircherod, en i det 17de og Beg. af det 18de Aarh. bekjendt lærd dansk Slægt, der har Navn efter Byen Birkerød ved Hørsholm, hvor Stamfaderen, Jens Hermansen, var Præst, og af hvilken især dennes Sønnesøn, **Jens Jakobsen B.**, f. 1658, Regensprovst, derpaa Prof. ved Universitetet, først i Hebraisk, siden i Theologi, og til sidst fra 1693 Biskop i Aalborg, d. 1708, er bleven bekjendt ved sine mærkelige Dagbøger, omfattende hele hans Levetid (i 50 Kvartbind), af hvilke C. Molbech 1846 har udgivet et „Uddrag", der giver et godt Indblik i den Tids Liv og Forhold.

Birckner, Michael Gottlieb, f. 21 Aug. 1756 i Kjøbenhavn, blev Student 1772, 1790 residerende Capellan ved St. Laurentii tyske Menighed paa Vesterlands-Før i Ribe Stift og 1792 residerende Capellan i Korsør. D. 1 Dec. 1798 et Par Dage efter at han var bleven udnævnt til Sognepræst i et sjællandsk Landsbykald. B. var en selvstændig og sandhedskjærlig Charakter og er især bekjendt ved sin Kamp for Trykkefriheden; han skrev „Om Trykkefriheden og dens Love". I øvrigt var han paavirket af Datidens Rationalisme, navnlig af Kants Philosophi. „Samlede Skr.", Kbh. 1798—1800. Hans Autobiographi med Portræt udkom 1798 i Kjøbenhavn.

Bird, William [børrd], betydelig engelsk Componist, f. 1538, d. 1623, Elev af Thomas Tallis, var tillige med sin Lærer og efter dennes Død alene Organist hos Dronning Elisabeth. En Mængde Messer, Motetter m. m. vidne om stor contrapunktisk Kunst. Til hans Elever hører Morley.

Birger Gunnersen, Ærkebiskop i Lund fra 1497 til sin Død 1519, var en Søn af en hallandsk Landsbydegn. Sine Studier fuldendte han ved Universitetet i Greifswald. Han blev 1477 Kansler hos Dronning Dorothea og efter hendes Død 1495 hos Dronning Christine. Han var den sidste Ærkebiskop i Danmark, som fik pavelig Stadfæstelse. Han var en værdig Prælat, der med Omhu tog sig af sit Stift, men som en fredsommelig Mand blandede han sig nødig i Politiken.

Birger Jarl. I Sverige har der været to Mænd med denne Benævnelse, begge tilhørende de mægtige Folkunger. Den ældre, **B. Brosa J.**, d. 1202, var gift med Brigida, Harald Gilles Datter og Enke efter Kong Magnus Henriksson. Den yngre og langt berømtere var **B. J.** til Bjälbo. Som gift med Kong Erik XI Erikssons Søster Ingeborg var B. højt anset, allerede inden han 1248 blev Jarl. Fra

denne Tid var B. Sveriges egentlige Regent, først under Svogeren, siden som Formynder for sin Søn Valdemar, der 1250 valgtes til sin Morbroders Efterfølger. Efter at B. ved et Korstog til Finland havde rodfæstet Sveriges Magt i dette Land, blev hans nærmeste Omsorg at værne sig og sin Søn mod Medbejlere til Magten. Allerede 1248 havde B. ladet sin Frænde, Knud den langes Søn Holmger, som havde rejst sig mod Kong Erik, henrette; og 1251 maatte to andre Kronprætendenter, Holmgers Broder Philip og Folkungen Knut Magnusson, dele samme Skæbne, efter at være besejrede ved Hervadsbro. Sikret i Magten stræbte B. at holde ydre Fjender borte og vedligeholde Freden i Norden, idet han optraadte som Mægler i Nabolandenes Stridigheder. Ogsaa ved Giftermaal søgte han at forbinde de nordiske Kongehuse; Datteren Richiza formæledes med den norske Tronfølger; Sønnen Valdemar blev gift med Erik Plovpennings Datter Sophie, og selv indtraadte B. efter Ingeborgs Død i nyt Ægteskab med den danske Konge Abels Enke, Mechtild af Holsten. Med Kraft og Alvor arbejdede B. paa Landets indre Udvikling; ved en Handelstractat med Lübeck, hvori gjensidig Handelsfrihed og Indfødsret tilsikredes Svenskere og Lübeckere, søgte han at fremme Handelen og Næringsvejene; Stockholm befæstedes og bragtes op til en blomstrende Kjøbstad; tidssvarende Forbedringer indførtes i Lovgivningen ved Indrømmelse af Kvindens Arveret, ved Forbud mod Antagelse af „Gæfträlle" og ved Love for Landefredens Opretholdelse. B. døde 1266, efterladende af sit første Ægteskab foruden Valdemar 3 Sønner, Magnus (s. **Magnus Ladulås**), Erik, d. som Hertug 1275, og Bengt, en Tid sin Broder Magnus's Kansler, siden Hertug af Finland, d. 1281 som Biskop i Linköping.

Birger Magnusson, Konge i Sverige, f. 1280, fulgte 1290 efter sin Fader Magnus Ladulås under Torgils Knutssons (s. **Knutsson**) Formynderskab og overtog omtr. 12 Aar senere selv Regeringen, som blev en næsten stadig Strid med hans Brødre, den lige saa rænkefulde som ærgjerrige Hert. Erik af Södermanland og dennes trofaste Følgesvend Valdemar af Finland. Skjønt til en Tid understøttede af Eriks tilkommende Svigerfader, Kong Haakon i Norge, formaaede Hertugerne dog ikke at udføre deres Planer til Udvidelse af deres Magt, saa længe Torgils levede; men efter at denne var bleven ryddet af Vejen, toge de 1306 ved Svig B. til Fange paa Håtuna (den saakaldte „Håtunaleg") og tvang ham, hvis Sag imidlertid forfægtedes af Kong Erik Menved i Danmark, til efter to Aars Fangenskab at afstaa to Tredjedele af Riget. Ved en lignende Daad („Nyköpingsgjæstebudet") hævnede B. sig, da han 1317 tog Hertugerne til Fange paa Nyköping Slot, hvor de i Følge Sagnet omkom af Hunger. Dette vakte almindelig Forbitrelse, og Hertugernes Tilhængere rejste sig; B. fik vel Bistand af Erik Menved, men nødtes snart til at flygte til Danmark og døde der 1321. B.s Ægtefælle (fra 1298) var Margrete, Datter af Erik Glipping, d. 1341; Sønnen Magnus, f. 1300, blev ved Forsvaret af Stegeborg Slot tagen til Fange af Hertugernes Folk og halshugget 1320.

Birgitta, den hellige, f. 1302 ell. 1303 paa Gaarden Finstad i Upland. Hendes Fader var Uplandslagmanden Birger Person, hendes Moder Ingeborg, en Datter af Folkungen Bengt Magnusson. Begge Forældrene udmærkede sig ved alvorlig Fromhed; Moderens Søster, Fru Ramborg, æredes allerede i levende Live næsten som Helgen. Omhyggelig opdraget, af en drømmende, phantasifuld Natur og mærkelig tidlig udviklet, havde hun allerede som Barn religiøse Syner, som hun og hendes Slægt betragtede som Aabenbaringer. 14 Aar gammel blev hun gift med den ligesindede 18-aarige Ulf Gudmarson, senere Lagmand i Nerike, ved hvem hun blev Moder til 4 Sønner og 4 Døtre. Ansat som Hofmesterinde hos Magnus Smeks unge Dronning Blanca af Namur vakte hendes strængt straffende Ord mod det muntre Liv, som førtes ved Hoffet, Kongehusets og Ridderskabets Vrede, og efter nogle Aars Forløb synes hun mere og mere at have trukket sig tilbage fra Hoffet og mest at have levet i sit Hjem i Ulfåsa ved Indsøen Boren i Östergötland, hvor hendes asketisk-fromme Livsretning efterhaanden udviklede sig mere og mere. Rig paa Kjærlighedsgjerninger mod syge og fattige, spægende sit Legeme ved strænge Bodsøvelser og dertil benaadet med guddommelige Syner, vandt hun i vide Kredse Ry som Helgen og Prophetinde. Ledsaget af sin Ægtefælle og et stort Følge drog hun som Pilegrim til Fods over Bjærgene til St. Olaf i Throndhjem og nogen Tid efter til St. Jago i Compostella. Kort efter Hjemkomsten fra Spanien døde hendes Mand 1344 i Alvastra Cistercienserkloster. Derved brast det Baand, der bandt hende til Verden; fra nu af vil hun ganske tilhøre Himlen, hendes Syner og Henrykkelser blive hyppigere og hyppigere, og i et Syn kort efter hendes Mands Død hører hun Christus fra Skyen sige til hende: „Du skal være min Brud, skal se og høre mine Hemmeligheder og forkynde dem for Verden, og min Aand skal forblive hos dig til din Dødsdag". Saaledes guddommelig kaldet optraadte hun som en af det gamle Testaments Propheter, snart ved Hoffet, snart paa Adelens Borge, tugtende og formanende, paa en Gang sværmerisk begejstret for Guds Rige og for sit Folks nationale Hæder. Ofte led hun Spot af Landets Stormænd, men hos Folket fik hun en stedse stigende Anseelse, og hendes Ord var som en Magt i Staten. Misfornøjet med Forholdene i Sverige drog hun 1349 til Rom, med to af sine Børn, Birger og Katharina (ligeledes romersk Helgeninde), samt sin Skriftefader Petrus Olai, Prior i Alvastra i sit Følge. I Rom blev hun dybt grebet af Kirkens Forfald og al den aandelige Nød, hun her blev Vidne til. Aandelig beslægtet med „Gudsvennerne" og de reformatoriske Retninger i Tiden varsler hun i sine „Aabenbarelser" om Guds svare Straffedomme over Folkets Usædelighed, Præsteskabets Ugudelighed og over Pavedømmet i Avignon, „hvor Christus er landflygtig, Antichristen Herre, Beelzebub Dommer"; hun spaar om en Re-

formation af Kirken og ser Pavetronen styrtet. Pave Clemens VI kalder hun „Lucifer paa den hellige Stol"; væsentlig tilskyndet ved hendes varslende Ord, flyttede Pave Urban V 1367 tilbage til Rom. Skjønt boende i Rom og stærkt optaget af de store kirkelige Spørgsmaal, tabte hun dog ikke Forholdene i Norden af Syne. Over Magnus Smek, der havde tabt Skaane til Valdemar Atterdag, „Dæmonernes svorne Broder", hørte hun Røster fra Himlen og Helvede at raabe om Hævn; senere forsonede hun sig med Dronning Margrete, hos hvem hendes Datter Merete blev Hofmesterinde. Mærkelige ere hendes Spaadomme om de 6 nordiske Konger og deres Riger, og de Ord, hvormed hun skildrede Christiern II, fik i sin Tid vigtige historiske Følger. 1369 drog hun til Neapel, hvor hun blev modtaget med stor Udmærkelse; Dronning Johanne revsede hun for hendes usædelige Levned; Dronningen bøjede sig for Helgeninden, sukkede og græd, men vendte snart tilbage til sit forrige Liv. 1372 gjorde B. en Pilegrimsrejse til Jerusalem, ledsaget af sin Datter Katharina og sine Sønner Birger og Carl foruden en Del Gejstlige. Carl, der var gift i Sverige, indlod sig i Neapel i en Kjærlighedshistorie med Dronning Johanne; derfor glædede B. sig, da han pludselig døde. Paa Cypern blev hun modtaget med stormende Hyldest, men varslede svære Ulykker over Øen for Folkets Ugudeligheds Skyld. Efter halvfemte Maaneds Ophold i Jerusalem vendte hun febersyg tilbage til Rom, hvor hun døde 23 Juli 1373 i det samme Hus, hvor hun bestandig havde boet under sit Romerophold; en Del af det er endnu bevaret under Navnet »domus Birgittæ« og ligger straas over for Palazzo Farnese. Hun blev kanoniseret 7 Oct. 1391. Hendes Lig blev ført til Vadstena Kloster. B.s Syner findes samlede i 8 Bøger »revelationes«, Aabenbarelser (først trykte 1474 i Rom, 1492 i Lübeck og oftere). I disse hedder det, at hun strax efter Christi Befaling og paa Svensk nedskrev sine Syner, saa snart hun havde haft dem; de ere nu udgivne paa Svensk efter gamle Haandskrifter af G. E. Klemming 1857—62 i »Svenska fornskriftsällskapets Samlingar« (4 Bd.).

Birgittinerordenen ell. den hellige Frelsersorden, ordo sancti salvatoris, er stiftet af den hellige Birgitta, som kort efter sin Mands Død 1344 lagde Grunden til Vadstena Kloster ved Østkysten af Vettern. 1370 stadfæstede Pave Urban V Klostret i Vadstena, og 1379 bleve Birgittinerne af Pave Urban VI erklærede for en selvstændig Orden efter Augustins Regel, indviet til Jomfru Maria. Ordenen forenede Munke og Nonner i et Kloster; men i sit Væsen var den en Nonneorden, og Munkene indlemmedes i den for Nonnernes Skyld. I Abbedissen, „Moderen", fremstilledes den hellige Jomfru, i de 13 Præstemunke med Klostrets almindelige Skriftefader i Spidsen de 12 Apostle og Paulus; i de 60 Nonner med 4 „Messedegne" og 8 Lægbrødre fremstilledes Herrens 72 Disciple. Hvert Kjøn skulde bo for sig; ogsaa i den fælles Kirke skulde hvert have sit Chor. Trang som et Gravkammer var Klostercellen; Lejet var af Halm med to Vadmelstæpper over. Streng Tavshed herskede ved Bordet og den øvrige Del af Dagen med Undtagelse af visse Timer. Tiden var delt mellem Haandarbejde, gudelig Læsning, Studier, Afskriveri, Oversættelse af gode Bøger, deriblandt ogsaa Bibelen, samt Gudstjeneste, ved hvilken der lagdes stor Vægt paa Prædiken i Modersmaalet. Ordenen har derved faaet Betydning for det religiøse Livs Vækkelse i Norden saa vel som for de nordiske Skriftsprogs Udvikling. Ordensdragten var graat Vadmel. Ordenen fik stor Anseelse i Norden; mange adelige indlemmedes i den; Dronning Margrete og senere Erik af Pommerns Dronning Philippa lode sig optage som sorores ab extra. 1394 blev der bevilget et Jubelaar for Vadstena, hvis Aflad skulde være lige saa rig som ved Jubelaaret i Rom, og der indsamledes 10,000 Mk. Sølv; Pave Martin V gav 1420 alle Jubelaar i Vadstena samme Kraft som de i Rom. Fra nu af blev Vadstena det mest besøgte Valfartsted i Norden. I Danmark grundlagde Erik af Pommern Maribo Kloster 1416 og omtrent samtidig Mariager; 1426 overdroges Benedictinerklosteret Munkeliv (s. d. A.) i Norge til B., og 1438 grundlagdes Nådendal i Finland. Desuden talte Ordenen Klostre i alle Europas Lande, i alt 74 Klostre. Dens Blomstringstid falder i Beg. af det 15de Aarh.; men allerede Conciliet i Costnitz rejste Klager imod den; man klagede over sædeligt Forfald blandt Nonnerne, og 1422 befalede Martin V, at Munke og Nonner ikke længere maatte bo sammen i et Kloster. En sand Storm rejste sig mod Ordenen fra Baselerconciliet, der opregnede 200 Artikler, hvori Birgitta havde været vildfarende. Abbedissen og Skriftefaderen bleve stævnede til Basel for at forsvare deres Helgen, hvilket ogsaa lykkedes, især ved Hjælp af Spanieren Johannes de Turrecremata. Efter Reformationen bestod den længst af alle Ordener i Norden; Vadstena Kloster blev først ophævet 1595 og Maribo Kloster 1620, skjønt den fynske Biskop Niels Jespersen 1563 havde gjort haarde Beskyldninger mod Nonnerne baade for utugtigt Levned og for Fastholdelse af katholske Skikke. Kummerlige Rester af B. bestaa endnu i Spanien, Bayern og Belgien.

Biribi, it., et Lykkespil, der udføres med Kugler, nærmest et Slags Tallotteri.

Birk (Betula), Slægt af Birkefamil., Træer eller Buske fra den nordlige Halvkugles kolde og tempererede Egne, med spredte og takkede Blade og Enbøblomster i Rakler. Hanraklerne sidde nøgne Vinteren over; Hunraklerne ere om Vinteren indesluttede i knopskælbærende Knopper. I Hjørnet af hvert af de 3lappede Rakleskæl sidde 3 nøgne Hunblomster, som senere blive til smaa Vingefrugter. **Vorte-B.** (B. verrucosa), et 30—60 F. højt Træ med først (10de—15de Aar) glat og hvid, af mange papirtynde Korklag bestaaende, senere brun og dybt revnet Bark. De tynde, ofte hængende unge Grene ere ru af talrige smaa, hvidlige Vorter. Vorte-B. har sit Hjem i Nord- og Nordøsteuropa, især i Nordtysklands Lavland; i Danmark er den ikke sjælden paa Bornholm og i Jyllands Skovegne, sparsommere paa Øerne; i Norge findes den navnlig i den sydligere Del indtil

Throndhjem i lavere Egne. I Rusland vindes ved tør Destillation af Barken en tjærelignende Olje, **Birkeolje**, der benyttes ved Tilberedelsen af Ruslæder, og hvoraf dette har sin ejendommelige Lugt. **Hvid-B.** ell. **Klæbrig-B.** (B. odorata), af samme Højde som foreg.; Barken holder sig stadig glat og hvid, Grenene ere tykkere og sjældnere hængende. Knopperne og de unge Blade ere klæbrige. Hvid-B. er et nordisk og alpinsk Træ. I Skandinavien danner den Grænsen for Trævæxten (70°), men her er den kun et lille, lavt Træ; i Mellem- og Sydeuropa voxer den paa Bjærgene, paa Alperne i 4—5,000 F.s, paa Ætna 4—6,000 F.s Højde; i Danmark er Hovedarten sjælden vildtvoxende, men en lavere, oftest buskagtig Varietet med dunhaarede Grene og Blade er ikke sjælden i Moser og fugtige Kratskove. Baade Vorte- og Hvid-B. plantes almindelig i Haver og Lystskove. Af begge tilberedes i flere Lande en velsmagende Drik (**Birkevin**) af den sukkerholdige Saft, som om Foraaret udflyder af de i Stammen gjorte Indsnit. B. har en temmelig underordnet Betydning for det danske Skovbrug; dog forekommer den undertiden i rene Bevoxninger og ikke sjælden indblandet mellem andre Træarter. Den voxer baade paa let Sandjord og i fugtige Mosedrag, hvor den ofte dyrkes i Selskab med Asken, men især faar den en frodig Væxt i det frugtbare Humuslag, som dannes af andre mere skyggefulde og løvrige Træarter, saasom Bøg og Naaletræer. Her indfinder den sig ikke sjælden af sig selv i den unge Opvæxt, som den let kan overvoxe og kvæle, hvorfor den paa saadanne Steder maa betragtes som et skadeligt Ukrut. Selv formaar B. aldeles ikke at vedligeholde Humuslaget eller hindre Græsvæxten og egner sig derfor ikke godt til Dyrkning i rene Bevoxninger; bedre lykkes den i Blanding med andre Træarter, især saadanne, der ligesom B. have en hurtig Væxt i Ungdommen. Frøet modnes allerede i Juni og maa helst saas strax, da det ved at gjemmes til næste Foraar taber meget i Spireevne. Veddet anvendes af Snedkere og andre Haandværkere, Barken ikke sjælden i Garverierne og undertiden i nordligere Lande til Tagbelægning, Sko, forskjellige Kar osv., de unge Kviste til Koste. Som Brændsel forholder Veddet sig til Bøgeved som 82:100; det giver ½—1 pCt. Aske, som indeholder 11—12 pCt. Potaske. **Papir-** ell. **Kano-B.** (B. papyracea) er ikke meget forskjellig fra Hvid-B. Af Barken forfærdiges Kanoer og mangfoldige andre Gjenstande. Træet udgjør en væsentlig Bestanddel af Skovene i Canada og Hudsonsbugtlandene. **Dværg-B.** (B. nana), en lav Busk med nedliggende Grene, er udbredt i hele den arktiske Zone (i Grønland indtil 72°) og i de tempererede Egnes høje Bjærgegne; paa den skandinaviske Halvø gaar den af alle Buske længst op mod Snelinjen. — **Birkefamilien** (Betulaceæ), Familie af de kronløse, tokimbladede Planter; Træer eller Buske med spredte, fjerribbede Blade og affaldende Axelblade, Enboblomster i Rakler og enten Nødder eller Vingefrugter. Hertil høre kun 2 Slægter, Birk og El, der begge have hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne; i Troperne findes de kun højt oppe paa Bjærgene.

Birk (i jurid. Forstand) brugtes oprindelig for at betegne et District, der i Henseende til Retsforfatningen havde afsondret sig fra det øvrige Land, idet det navnlig havde faaet en egen Domstol, saa at dets Beboere ikke mere henhørte under Herredstinget, og egne Love, forskjellige fra den almindelige i Landet gjældende Ret. En saadan særegen Stilling opnaaedes først af Kjøbstæderne, dernæst af enkelte Districter paa Landet, der navnlig søgte ved at antage den strængere Kjøbstadlovgivning at opnaa en større Retssikkerhed, og endelig blev det almindeligt, at Gejstlighedens, Adelens og Kongens egne Godser rundt omkring i Landet paa denne Maade kom til at udgjøre særegne Jurisdictioner. I den ældre Tid kaldtes derfor Kjøbstæderne ogsaa B., saa vel i Danmark som (hyppigere) i Sverige og Norge, men senere har dette Navn kun holdt sig som Betegnelse for de af adelige eller kongelige Godser (om gejstlige blev der ikke længer Tale efter Reformationen) dannede Jurisdictioner. I Danmark kaldtes de B., som bestode af ēt eller flere, en adelig (fra Christian V.s Tid ogsaa en lige med Adel privilegeret) tilhørende Godser, private B.; de derimod, der bestode af kongelige Godser, navnlig de til Rytterhold udlagte Districter, kaldtes kongelige B. Forskjellen mellem disse to Arter B., som navnlig bestod i den Ret, der i de private B. tilkom Godsbesidderen med Hensyn til Udnævnelsen af Retsbetjentene i B., bortfaldt imidlertid ved Grundloven af 5 Juni 1849, som hævede denne Ret. De hidtil private B. gik herved over til at blive kongelige, men vedbleve og vedblive i øvrigt at bestaa som selvstændige Jurisdictioner, indtil efterhaanden ved Retsbetjentenes Afgang eller Befordring de mindre af dem blive inddragne. **Birkedommer** kaldes den i et B. ansatte Dommer. B. i de kongelige Birker have altid været udnævnte af Kongen ganske paa samme Maade som alle andre Underdommere i Landet. B. i de private Birker beskikkedes derimod i den ældre Tid af Godsbesidderne selv, dog fra Slutn. af det 17de Aarh. med kongelig Stadfæstelse; men 1809 blev Godsbesiddernes Ret indskrænket til i Tilfælde af Vacance at foreslaa 3 Personer, af hvilke Kongen da udnævnte den ene til B., og nu er selv denne Forslagsret bortfalden ved Grundloven. **Birkeskriver** kaldes den i et B. ansatte Retsskriver, om hvis Udnævnelse ganske det samme gjælder som om Birkedommerens. **Birketing** kaldes B.s Domstol. **Birkeejer** ell. **Birkepatron** kaldtes før den Godsbesidder, hvis Gods eller Godser udgjorde et privat B. **Birkeret** kaldtes i Middelalderen den særegne, fra Landets almindelige Lovgivning afvigende og navnlig altid i sine Straffebestemmelser betydelig strængere Ret, der gjaldt i en Kjøbstad; dog var B. ikke i Danmark saaledes som i Norge og Sverige (s. **Bjarkøret**) den almindelige Betegnelse for en Kjøbstadsret, men det er kun et Par enkelte af de danske Stadsretter, der forekomme under dette Navn, nemlig den helsingborgske, der gjaldt i de fleste Byer i Skaane, og Erik Glippings saakaldte almindelige Stads-

eller Birkeret. Dernæst kaldtes ogsaa de særegne Love for Birkerne paa Landet B., og navnlig haves under Navn af Landbirkeretten en Samling af de for Landbirkerne i Jylland gjældende Retsbestemmelser, som i Almindelighed tilskrives Kong Erik Glipping, men rimeligvis kun er en privat Optegnelse. B. kaldes endelig en af Christian IV 1623 given Forordning, der navnlig ordner Processen saa vel i Kjøbstæderne som i B. paa Landet. **Birkeret** ell. **Birkerettighed** kaldtes den en Mængde Godsbesiddere forhen tilkommende Ret til, at deres Gods eller Godser maatte udgjøre en egen Jurisdiction (et privat B.), i hvilken de selv beskikkede Retsbetjentene, eller efter 1809 havde Forslagsret med Hensyn til Besættelsen af deres Embeder. B. tilkom alle Besiddere af Grevskaber og Baronier samt Besidderne af saadanne complette Sædegaarde, som specielt vare begunstigede med et saadant Privilegium, dog under Forudsætning af, at Besidderne selv vare adelige eller lige med Adel privilegerede. Nu er denne Ret ligesom alle andre adelige Forrettigheder ophævet ved Grundloven af 5 Juni 1849. — I Norge afskaffedes Birkeinstitutionen i Forening med Adelens Ophævelse 1821.

Birkebener (oldn. birkibeinar) kaldtes i sidste Fjerdedel af 12te og første Halvdel af 13de Aarh. den Krigerflok, der sluttede sig om Kong Sverre og hans Ætlinger for at opretholde den mandlige Arvefølge og Kronens Arvelighed mod Stormænd og Gejstligheden. Navnet B. gaves af Kong Magnus Erlingssøns Tilhængere til den Flok Krigere, som 1174 sluttede sig om Eystein Meyla (s. d. A.), som et Spottenavn, fordi det sagdes om dem, at de vare saa slet klædte, at de ikke en Gang havde Sko, men maatte flette Birkebark om Benene. De fleste af dem vare fra Marker eller de sydlige Grænsebygder mod Sverige, men i det Throndhjemske fik de stærk Tilslutning. Ved Slaget paa Re (Jan. 1177) blev imidlertid Kong Eystein dræbt og B. sprængte, men Levningerne af dem samlede sig om Sverre Sigurdssøn (s. d. A.), og under hans Anførsel førtes B. til Sejer og Overmagten i Landet. Fra at være et Spottenavn blev B. nu et Hædersnavn, thi under Sverre uddannedes B. til en staaende Hær med Mandstugt og Øvelse i Sø- og Landkrig. De bekæmpede og overvandt under Sverre Heklunger, Kuvlunger, Øskægger og Bagler; og selv da Krigen fornyedes efter 1204 under mindre talentfulde Ledere, vare dog B. i Længden overlegne og bleve ved Freden 1208 Herrer over den største Del af Landet; da efter den sidste Baglerkonges Død Baglerne forenede sig med B., var det let for disse at kue de sidste Oprørspartier, Slitunger og Ribbunger. Navnet B. vilde nu maaske være ophørt, hvis ikke 1239 Hertug Skule havde gjort Oprør mod Kong Haakon; de Krigere, som nu bleve Kongen tro, kaldte sig nu atter B., medens Hertugens Folk kaldtes Varbelger. Efter hans Nederlag ophørte alle Partinavne og saaledes ogsaa B. undtagen i Betydning af „Veteraner". I Begyndelsen havde B. ogsaa Ord for Raahed og Vildhed, fordi mange af dem vare af ringe Herkomst og havde tjent sig op nedenfra, men efterhaanden som de disciplineredes af Kong Sverre, fik de Berømmelse som Mønstre paa Mandstugt og Orden, Udholdenhed og Krigerfærdighed, og alle maa være enige om at rose dem for den usvigelige Troskab mod Kongeætten.

Birkedal, Schøller Parelius Vilhelm, dansk Præst, f. 7 Dec. 1809 paa Aalebekgaard paa Møen, blev som Dreng sat i Apothekerlære, men følte ingen Lyst til denne Stilling, blev saa Student 1829 og 1834 theol. Cand. 1837 blev han Catechet i Ringkjøbing, 1840 Sognepræst i Sønderomme i Ribe Stift og 1849 i Ryslinge i Fyn. Han har udgivet to større Prædikensamlinger: „Synd og Naade, Prædikener paa alle Kirkeaarets Søn- og Helligdage" (1848—49, 6te Opl. 1883) og „Naadens Sorg og Sorgens Naade" (1855—57), samt „Daglig Husandagt" (4de Opl. 1879). B. er en af den grundtvigske Retnings mest begavede og veltalende Ordførere i Danmark, har deltaget i de fleste Kampe, som i den senere Tid ere førte i den danske Kirke, og derved udfoldet en betydelig literær Virksomhed. Samtidig har han dels ved Flyveskrifter, dels som Medlem af Rigsraadets Folketing 1864—66 taget levende Del i vort politiske Liv. Paa Grund af sin frie Optræden efter Krigen 1864 og sin skarpe Kritik af Regeringen fik han sin Afsked som Sognepræst 22 Sept. 1865, hvilket gav Anledning til en overordentlig Bevægelse, idet B. dannede en Frimenighed med Krav paa at blive inden for Folkekirken. Denne Bevægelse førte til Valgmenighedsloven af 15 Maj 1868, hvorved Nazarethskirken, som B. havde kaldet sin Frikirke, blev indordnet under Folkekirken (s. **Frimenighed**). I en Række Digte, kaldet „En Livsførelse" (1863), har B. selv givet en Skildring af sit Liv. Siden 1872 udgav B. en Række „folkelige Julegaver", i hvilke han gav en aand- og livsfuld Skildring af Danmarks Historie.

Birkeland, Michael, norsk Historiker og Politiker, f. i Ekersund 16 Dec. 1830, blev jur. Candidat 1855. Allerede 1852 fik han Ansættelse som Assistent i det norske Rigsarchiv, hvis Chef han har været siden 1863, med en kort Afbrydelse 1874—75, da han var Expeditionssecretær i Kirkedepartementet. Med grundige Kundskaber i almindelig Historie og Statsvidenskab saa vel som særlig i Norges nyere Historie forener han Evne til tiltalende historisk Fremstilling. Foruden nogle politisk-historiske Smaaskrifter („Skandinavismen fra norsk Synspunkt", 1864, „Den gode gamle Bondepolitik", 1867, „Vore Fædre", 1866) og en Skildring af „Selskabet for Norges Vel 1809—29" (1861) har han navnlig leveret en paa offentlig Bekostning besørget Udgave af „Storthings-Efterretninger 1824—33" (1ste Bd., Christ. 1863—74), samt en historisk Materialsamling „Meddelelser fra det norske Rigsarchiv (7 Bd., Chr. 1865—70). En fortrinlig Afhandling af ham „Om Archivvæsenets Ordning" (Christ. 1879) er kun trykt som embedsmæssig Erklæring til Brug for hans overordnede, ligesom et af hans historiske Arbejder „Norge i 1815—16" er offentliggjort alene i „Morgenbl." 1868. Stiftelsen af „Den norske historiske Forening" skyldes for en væsentlig Del B.s Initiativ, og som Bestyrer af det offentlige saakaldte „Kilde-

skriftsønd" har han haft den øverste Ledelse af Udgivelsen af en stor Mængde norske historiske Arbejder. Siden 1880 har han været en af Christianias Repræsentanter paa Stortinget.

Birken, Siegm. v., tysk Digter, hed Betulius, førend han blev optagen i Adelstanden, f. 1626 nær ved Eger, 1646—47 Lærer for Prinserne i Brunsvig, siden for en mecklenburgsk Prinsesse, drog derpaa til Nürnberg, hvor han alt tidligere havde sluttet sig til Harsdörfers og Klaj's poetiske Skole, var Medlem af „Blumenorden", senere „Oberhirt" for det literære Selskab „Die Schäfer an der Pegnitz", strev dramatiske „Festspiele" og lyriske Digte i Skolens pedantisk-søllige Maner (s. Harsdörfer). D. 1681. Prøver af ham findes i Müllers „Bibliothek d. Dichter des 17ten Jahrh."

Birkenfeld, 1) et til Storhertugd. Oldenburg hørende Fyrstendømme, ligger c. 50 M. s. s. v. for Hovedlandet som en Enclave i den sydvestl. Del af den preussiske Rhinprovins. 9 □ M., 39,000 J. (1880). B. er et Bjærgland, der mod N. hæver sig mod Hunsrück og gjennemskæres af Hoch- og Idarwalds Forgreninger. Floden Nahe danner paa en Strækning Grænsen mod Rhinpreussen. $\frac{2}{7}$ af Arealet er Skovland, hvis Hovedbestand er Bøg. Kornavlen er ikke betydelig, hvorimod de fortrinlige Enge i Dalene give Anledning til megen Kvægavl. Paa nogle Høje ved Nahe dyrkes Vin. Industrien er ikke ubetydelig; navnlig er her gode Garverier og berømte Stensliberier samt Bjærgværksdrift paa Jærn. B. blev 1817 i Overensstemmelse med Wienercongressens Bestemmelse afstaaet til Oldenburg af Preussen, som efter Napoleon I.s Fald havde taget det i Besiddelse, efter at det 1801—14 havde hørt til det franske Saardepartement. 2) Stad i Fyrstend. B., 12 M. s. v. for Mainz. 3,000 J.

Birkenhead [bōrknhædd], Stad i England, Cheshire, ved Mersey, lige over for Liverpool. 83,000 J. (1881). B., der kan betragtes som Forstad til Liverpool, har storartede, prægtige Dokker og Skibsværfter og betydelig Industri og Handel.

Birket-el-Kerun, Oldtidens Moeris, en Indsø i Mellemægypten, v. for Nildalen, 10 M. s. v. for Kairo, har Brakvand og staar ved en Kanal i Forbindelse med Nilen. Den skal være udgravet af den ægyptiske Konge Møris og have haft et Omfang af 90 M.; nu er den 5 M. lang og meget fiskerig.

Birket-el-Mariut, Oldtidens Mareotis, en betydelig Sø i Nedreægypten, s. for Alexandria, strakte sig i Oldtiden lige til A. og stod ved Kanaler i Forbindelse med Nilen og Middelhavet. Da disse Kanaler i Middelalderen tilstoppedes, udtørredes Søen og forandredes til en Sandørken, indtil den engelsk-tyrkiske Hær 1801 ved en ny Kanal satte den i Forbindelse med Aburkirbugten og saaledes indlod Middelhavets Vande. Mehemed Ali lukkede denne Kanal, men satte atter Søen i Forbindelse med Nilen ved Mahmudiekanalen. Dybden er 14 F. mod N.

Birknakke, Landpynten paa Østsiden af Geltingbugten paa Slesvigs Østkyst. Sandrevet Kalkgrundene skyder sig herfra 5,000 Al. mod N.; mellem det og Grundene s. for Als gaar det $\frac{1}{2}$ M. brede Sejlløb til Flensborg og Sønderborg.

Birma, s. Barma.

Birmingham [bōrrminghæmm], 1) Stad i England, Warwick-Shire, 22 M. n. v. for London. 401,000 J. (1881). B. bestaar af en ældre Del med snævre Gader og mange Huse af middelalderlig Bygningsform og en nyere, højere liggende med brede Gader og mange smukke Bygninger. Blandt disse fremhæves Raadhuset, en Efterligning af Jupiter Stators Tempel i Rom, med en usædvanlig stor Sal, Torvehallen, den lærde Skole, Cellefængslet, flere Hospitaler, Centralbanegaarden, den katholske Kathedralkirke, Theatret og flere Hoteller. Her er et Slags Universitet, flere Bibliotheker og talrige Undervisningsanstalter. For Nelson, Watt, Robert Peel o. fl. er der oprejst Mindesmærker. B. er en overordentlig vigtig Fabrikstad. Af størst Betydning er Fabrikationen af de saakaldte Galanterivarer og alle Slags finere Metalvarer; dog er ogsaa Fabrikationen af Geværer, Maskiner, Glas og Glasvarer, Møbler, Papiermachévarer, Staalpenne, Legetøj og Knapper meget betydelig. Staden staar ved Kanaler og Jærnbaner i Forbindelse med Englands vigtigste Havne. Den er paa Grund af de mangfoldige Fabrikskorstene mindre renlig end ellers de engelske Byer. — B. omtales allerede paa Alfred den stores Tid for sit Jærn; men det var egentlig først i det 18de Aarh., at Staden begyndte at hæve sig til sin nuværende Rang som Englands første Fabrikstad. 2) Fabrikstad i Staten Connecticut i Nordamerika, 3 M. n. til v. for Newhaven. 5,000 J. 3) Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, ved Floden Monongahela, lige over for Pittsburg. 10,000 J. Fabrikation af Jærnvarer og Glas. Saltværk. Stort Tøjhus.

Biron, Charles de Gontaut, Hert. af [gongtō birōng], Søn af den ved Belejringen af Epernay 1592 faldne Marschal Armand de Gontaut, f. 1562, viste fra sin tidligste Ungdom afgjort Tilbøjelighed til Krigerstanden og fremragende krigerske Egenskaber. Allerede i sit 14de Aar blev han Oberst for Schweizergarden, og i de sidste Huguenotkrige under Henrik IV udmærkede han sig ved saa glimrende Tapperhed, at man kaldte ham Fulmen Galliæ (Frankrigs Lyn), og Kongen ophøjede ham først til Marschal og 1598 til Hertug og Pair. Men han var i høj Grad charakterløs, forfængelig og ærgjerrig, ødsel og fordringsfuld, heftig og egensindig og troede sig aldrig tilstrækkelig belønnet for sine Fortjenester. Han lagde derfor forræderske Planer mod sin Velgjører og forbandt sig hemmelig med Spanien og Savoien om at dele Frankrig og støde Henrik fra Tronen. Da det blev opdaget og B. tilstod alt, tilgav Kongen ham; men da han gjentog sin Troløshed og, uagtet Kongens Bestræbelser for at bevæge ham til at tilstaa, trodsig nægtede sit Forræderi, blev han fængslet, af Parlamentet dømt til Døden og 31 Juli 1602 henrettet i Bastillen. — Armand Louis de Gontaut, Hert. af B., tidligere Hert. af Lauzun, en Efterkom-

mer af den foregaaendes Broder, f. 1747, sluttede sig 1789 til Folkepartiet og specielt til Hertugen af Orléans, hvis fortrolige og Hjælper han blev, men blev alligevel fængslet og henrettet 1794.

Biron, egtl. **Biren**, Ernst Joh., Hertug af Kurland, Søn af en kurlandsk Godsbesidder Bühren ell. Bieren, f. 1690, studerede i Königsberg og blev ansat som Kammerjunker ved den unge Enkehertuginde af Kurland, Anna Ivanovnas Hof i Mitau. Ved sit behagelige Ydre og sin med Dristighed og Rasthed forbundne Klogskab vandt han snart Annas Gunst i den Grad, at han blev hende aldeles uundværlig. Da A. 1730 havde besteget Ruslands Trone, indfandt ogsaa B. sig, skjønt hun i Valgcapitulationen havde lovet ikke at lade ham komme til Rusland, snart ved hendes Hof, hvor han blev overvældet med Æresbevisninger, antog de franske Hertuger af B.s Navn og Vaaben og beherskede baade Kejserinden og hendes Rige som altformaaende Minister. Han forestod ikke uden Dygtighed og Held de offentlige Anliggender, understøttet af Ostermann og Münnich; men han var ærgjerrig og stolt, derhos egennyttig, despotisk, haard og uforsonlig i sin Hævn. Fyrsterne Dolgoruki faldt som Ofre for hans Had; flere Tusende Mennesker lod han henrette og endnu flere bortsende i Forvisning, og Kejserinden søgte ofte forgjæves ved Taarer og Bønner at bøje sin Yndlings vilde Strænghed; kun paa den Maade, plejede han at sige, lod det russiske Folk sig holde i Orden. Da den mandlige Linje af den ketteler'ske Slægt i Kurland uddøde 1737, bevirkede Anna, at den kurlandske Adel valgte B. til Hertug af Kurland med Arveret for hans mandlige Efterkommere, hvilket Valg den polske Konge August III som Kurlands Lensherre bekræftede 1739. B. forblev dog ved det russiske Hof og regerede derfra sit Hertugdømme, men søgte fremfor alt at udvide og sikre sin Magt i Rusland. Kort før sin Død 1740 udnævnte Anna B. til Regent i den spæde Kejser Ivan IV.s Mindreaarighed; men hans Regentskab varede kun 3 Uger, thi Feltmarschal Münnich, som hidtil havde understøttet B., men ikke fandt sine Tjenester belønnede efter Forventning, forbandt sig med den unge Kejsers Moder Anna Carlovna og lod B. i Natten til 20 Nov. fængsle og føre til Schlüsselburg. Den over ham fældede Dødsdom blev, da man ikke kunde bevise de ham tillagte Planer til en Tronforandring til Fordel for hans Familie, formildet til livsvarigt Fangenskab, og B. sendtes med sin Familie til Pelim i Sibirien hinsides Tobolsk, hvor han beboede et lille, efter Münnichs Udkast opført, med høje Palissader omgivet Træhus; hans Formue blev confiskeret. Men da en ny Hofrevolution allerede det næste Aar havde sat Elisabeth paa Ruslands Trone, blev B. kaldt tilbage og Münnich derimod sendt til Sibirien i hans Fængsel; de mødtes i Kasan, hvor deres Slæder maatte standse ved Overkjørselen over en Bro, tilkastede hinanden hadefulde Blikke, men vexlede intet Ord; ogsaa Storfyrstinde Anna mødte Familien B. paa Vejen til hendes Forvisningssted. B. fik dog ikke Lov at komme til Hoffet, men maatte med sin Familie tage Ophold i Jaroslav, hvor den derpaa levede i gode Omstændigheder. Først Kejser Peter III kaldte baade B. og Münnich tilbage, og de to gamle Fjender mødtes en anden Gang ved hans Hof. Da Katharine II havde besteget Tronen, fik B. 1763 Hertugd. Kurland tilbage, som han fra nu af styrede med Retfærdighed og Mildhed, indtil han 1769 overdrog Regeringen til sin ældste Søn Peter; 28 Dec. 1772 endte han i Mitau sit bevægede Liv. — **Peter B.**, den sidste Hert. af Kurland, senere Fyrste af Sagan, f. 1724, delte sin Faders Skæbne; 1762 blev han af Peter III udnævnt til Cavalerigeneral. Hans Regering i Kurland (1769—95) forstyrredes af uophørlige Stridigheder med Stænderne, og efter Kongeriget Polens Opløsning og Deling tog Katharine II Hertugdømmet i Besiddelse; B. blev indbuden til St. Petersborg, hvor han maatte underskrive en Akt, ved hvilken han afstraadte Kurland til Rusland, men forbeholdt sig og sit Hus den hertugelige Værdighed og til en aarlig Apanage af 50,000 Ducater. Han opholdt sig derpaa mest paa sine Godser, hvor han stiftede meget godt, og døde paa Gellenau i Schlesien 13 Jan. 1800. Hans tredje Ægtefælle, **Dorothea**, Rigsgrevinde af **Medem**, en ved Skjønhed, Aand og Sjælsadel lige udmærket Kvinde, af hvilket Ægteskab han efterlod sig 4 Døtre, forstod under de vanskeligste Forhold at forene sine Pligter som Ægtefælle og Fyrstinde; hun døde 1821.

Birr, tidligere Parsonstown, Stad i Irland, Prov. Leinster, 15 M. v. s. v. for Dublin. 5,000 I. Lærredsvæveri.

Birs, en lille Flod i Canton Bern i Schweiz, udspringer paa Jura, gjennemløber Münsterdalen og falder efter et Løb af 9 M. i Rhinen lidt oven for Basel. Tæt ved dens Udløb ligger St. Jakob, bekjendt af Slaget 1444.

Birtingsbad, Blodbad, Mandefald, udledes af det gamle digteriske Ord Birting, et Sværd.

Bis, lat., to Gange, betegner i Musik, at den eller de Takter, hvorover det er anbragt, skulle gjentages, som Tilraab d. s. s. da capo. Bis dat, qui cito dat, „snart givet er dobbelt givet".

Bisaccia [sätscha], Stad i Sydvitalien, 6 M. ø. til n. for Avellino. 5,000 I. Bispesæde.

Bisaccia [s. o.], paa Sicilien dels et Flademaal, lig 11,080 danske □ Al. ell. 6¼ Sk. Land, dels et Kornmaal, lig 4 danske Skpr.

Bisamoxe, Bisamrotte, Bisamsvin, d. s. s. Moskusoxe, Moskusrotte, Moskussvin.

Bisayas [säjas], en Øgruppe i Philippinernes Archipelag i Ostindien, mellem de store Øer Luzon og Mindanao, bestaar af nogle større og en Mængde mindre Øer, tilsammen 1,259 □ M. med 2,174,000 I. De større Øer ere: Mindoro med Marinduque (201 □ M. med 62,000 I.), Masbate (63 □ M. med 17,000 I.), Samar (243 □ M. med 194,000 I.), Leyte (144 □ M. med 244,000 I.), Bohol (75 □ M. med 217,000 I.), Zebu (85 □ M. med 442,000 I.) med Staden Z., der tæller 8,000 I. og er Sæde for en Biskop, Negros (220 □ M. med 198,000 I.) og Panay (228 □ M. med 800,000 I.), der anses for den frugtbareste Ø blandt Philippinerne og driver

betydelig Handel paa China, navnlig med Sukker; dens Hovedstad Iloilo har 10,000 J. Mellem Bohol og Zebu ligger den lille Ø Mactan, hvor den berømte Søfarende Magalhaês 27 Apr. 1521 blev dræbt i en Kamp med de indfødte. Til B. henregnes ogsaa Calamianernes Gruppe, der skilles fra Mindoro ved Mindorostrædet (34 □ M. med 20,000 J.). Befolkningen bestaar for største Delen af Malayer. Klima og Naturfrembringelser ere som paa Philippinerne.

Biscaya [kāja], f. **Baskiske Provinser. Biscayiske Bugt**, ogsaa kaldet Gascognebugten og den spanske Sø, er den Del af Atlanterhavet, som ligger imellem Frankrigs Vest- og Spaniens Nordkyst.

Bisceglie [schēlje], Stad i Sydialien, ved Middelhavet, 4 M. v. n. v. for Bari. 21,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke. B. ligger paa et højt Forbjærg. Havn for Smaaskibe.

Bischheim, Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, 1 M. n. for Strasburg. 5,000 J. Fabrikation af Stivelse og Olje.

Bischof, Carl Gustav, Chemiker og Geolog, f. 1792 i Nürnberg, blev 1819 ansat som Prof. i Chemi og Technologi ved Universitetet i Bonn, hvor han døde 1870. Det er især hans geologiske Undersøgelser i physisk-chemisk Retning, hvorved han er bleven berømt, først ved Prisskriftet „Die Wärmelehre des Innern unsers Erdkörpers“ (1837) og senere ved sin „Lehrbuch der chemischen und physikalischen Geologie“ (2 Bd., 1847—54), hvori han kan siges at have skabt en ny Retning i Geologien, skjønt den allerede tidligere var antydet af andre (Fuchs, Forchhammer o. fl.). Han har søgt ad chemisk Vej alene at paavise Bjærgarternes Dannelse og Omsætninger, og under Udarbejdelsen af dette Arbejde modnedes efterhaanden hos ham den Overbevisning, at Vandet i det hele har haft en større Betydning ved de krystallinske Bjærgmassers Dannelse, end man tidligere antog. I en ny Udgave (3 Bd., 1863—66) gav han en mere consequent gjennemført Fremstilling af denne Theori.

Bischof's Filter til Rensning af Drikkevand har Beholdere af Stentøj. Vandet passerer først Jærnsvamp (reduceret Jærn), der fjærner Forraadnelsesorganismer og formindsker Mængden af saa vel organiske som uorganiske Stoffer, derpaa et Lag af Brunsten, der skal ilte opløst Jærn til Jærntveilte, og endelig Sand, der skal holde Jærntveiltet tilbage. Filtret er opfundet 1873 af G. Bischof jun.

Bischoff, Gottl. Wilh., Botaniker, f. 1797 i Dürkheim, d. 1854 som Professor i Heidelberg. Som botanisk Forfatter har han et fortjent Navn; hans vigtigste Skrifter ere „Die kryptogamischen Gewächse“ (1828), „Grundriß der medicinischen Botanik“ (1831), „Lehrbuch der Botanik“ (1834—39), „Handbuch d. botanischen Terminologie und Systemkunde“ (1833—44).

Bischoff, Jos. Ed. Konr., ultramontan tysk Romanforfatter (Pseudonym: Konrad v. Bolanden), f. 1828 i Rhinpfalz, blev 1852 Domcapellan i Speier og var i gejstlig Function indtil 1869. I sine Tendensromaner som „Eine Brautfahrt“ (1857), „Franz v. Sickingen“ (1859) drager han voldsomt til Felts mod Reformationens Mænd. I samme Aand har han skrevet en Mængde historiske Romaner; i „Novellen über Friedrich II“ (1865—66), „Die Freidenker“ (1866), „Gustav Adolf“ (1867—70), „Die Bartholomäusnacht“ (1879) o. fl. søger han at fremstille Ultramontanismens Fjender i det sorteste Lys.

Bischoff, Theod. Ludv. Wilh., f. 1807, tidligere Prof. i Heidelberg og Gießen, siden 1855 i München, har gjort sig bekjendt ved Undersøgelser over Menneskets og Pattedyrenes Udviklingshistorie samt om Stofskiftet (de sidste i Forening med hans Assistent Voit). Af hans zoologiske Arbejder er »Lepidosiren paradoxa« (Leipzig 1840) et af de vigtigste. D. 1882.

Bischofswerda, Stad i Konger. Sachsen, 2 M. v. s. v. for Bautzen. 5,000 J. Fabrikation af Klæde, Lærred og Slotøj. Granitbrud. Fægtning mellem Russere og Franskmænd 12 Maj 1813, hvorved Staden næsten helt afbrændte.

Bischofswerder, Joh. Rud. v., af en adelig sachsisk Familie, preussisk General og Minister, f. 1737, Fred. Wilh. II.s erklærede Yndling, tog Del i flere vigtige politiske Forhandlinger, som Congressen i Szistowa 1790 og Conferensen i Pillnitz 1791, og var her Hovedophavsmanden til Krigen mod Frankrig, i Begyndelsen af hvilken han ledsagede Kongen paa Toget i Champagne 1792. Han havde tidlig ladet sig optage i Rosenkreuzernes Orden, nærede Kongens Hang til Mysticisme og Aandebesværgelser og forledede ham til meget i denne Retning, der er blevet lagt Kongen til Last. Af den følgende Konge, Fred. Wilh. III, fik han sin Afsked og døde paa sit Landgods ved Berlin 1803.

Bischweiler, Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, 3 M. n. til ø. for Strasburg. 7,000 J. Klædemanufakturer, Garverier, Oljemøller.

Biscuit [kyi] bet. ligesom det danske Tvebak noget, der har været to Gange bagt (eller brændt), men som Benævnelse for Skibstvebak pleje vi at udtale det paa Hollandsk [Beskøjt], for finere Tvebakker ligesom for uglasseret Porcelæn paa Fransk. Benævnelsen passer daarlig for Porcelænsfigurer, da alt Porcelæn brændes to Gange; Forskjellen er kun, at de efter den første Brænding (Forgløduing) ikke som andet Porcelæn dyppes i Glassur, men bringes uforandrede i Blankovnen, hvor de faa den behørige Fasthed.

Bisērta, en nu tilsandet Søhavn i Tunis i Nordafrika, 8 M. n. n. v. for Tunis. 8,000 J.

Bishop, Henry Rowley [schopp], f. 1782 i London, d. 1855, en frugtbar og i sit Fødeland højt anset Componist af Operaer, Balletter, Ouverturer osv. En utrolig Mængde Romancer og Ballader befæstede hans Yndest og Popularitet. Tidlig fik han Titel af Doctor, dernæst blev han Professor, saa Dronning Victorias Musikdirecteur og 1842 Baronet.

Bishop-Auckland [s. o. āāklænnd], Stad i England, Durham Shire, 2 M. s. v. for Durham. 10,000 J. Gammelt bispeligt Palads.

Bishop-Stortford [s. o.], Stad i England, Hertford Shire, 2 M. ø. n. ø. for Hertford. 7,000 J. Store Bryggerier.

Bisidder, en Person, der som Medhjælper har Sæde i en Ret, et Collegium eller en anden Forsamling. I Stedet for denne danske Benævnelse bruges imidlertid nu i Almindelighed forskjellige fremmede Udtryk. B. i en Ret kaldes saaledes som oftest Assessorer; B. i de tidligere Regeringscollegier kaldtes Deputerede.

Biskop, gr. ἐπίσκοπος, lat. episcopus, d. e. Tilsynsmand. Oprindelig var der ingen Forskjel paa B. og Presbyter; de bleve af Apostlene indsatte til at lede, undervise og formane Menighederne, kaldtes derfor ogsaa Lærere (Eph. IV, 11) eller Forstandere (1 Tim. V, 17). Om hvorledes der efterhaanden udviklede sig Forskjel mellem Præst og B., samt mellem B., Ærkebiskopper, Metropolitaner, Patriarcher og Pave s. **Hierarchi**. I Oldkirken valgtes B. sædvanlig af Menigheden efter Forslag af Nabobiskopperne eller Præsterne; i Middelalderen gik Valgretten over til Domcapitlerne; om Retten til at stadfæste Valget og udruste den valgte med de biskoppelige Insignier førtes langvarige Stridigheder mellem Pavemagten og de verdslige Statsmagter (jvfr. **Investitur**). Efter at Paverne havde sejret i denne Kamp, krænkede de ofte Domcapitlernes Valgret, idet de under alle Haande Paaskud tilegnede sig Retten til at udnævne B. og da kun altfor ofte gave Embedet til den, der betalte mest for at faa det. Tridentinerconciliet fastslog, at B. skal vælges af Capitlet og stadfæstes af Paven; men factisk har Statsmagten nu i Regelen stor Indflydelse paa Valget, som oftest paa den Maade, at Listen over Candidaterne forelægges Regeringen, for at den kan stryge dem, som den ikke ønsker valgte. — Efter Romerkirkens Lære har der fra først af været væsentlig Forskjel paa B. og Præst; B. ere Apostlenes Efterfølgere og Arvtagere; ved Haandspaalæggelsen i Ordinationen overførte Apostlene al den Fylde af Naadegave og aandelig Magt, hvormed Christus ved Helligaanden havde udrustet dem, til de af dem valgte B., og fra disse er den igjen gaaet over til alle retteligt ordinerede B. Dette kaldes Læren om successio apostolica, den apostoliske Efterfølgelse. Episkopatet er altsaa en Fortsættelse af Apostolatet, og derfor har B. foruden Retten til at udøve alle præstelige Functioner, Eneret til at confirmere, indvie den hellige Olje, Kirker, Altre osv., benedicere Abbeder, salve Konger og ordinere Præster og Konger. Jvfr. ogsaa Art. Casus reservati. Desuden har B. en næsten uindskrænket Myndighed over de ringere Gejstlige i sit Stift, en vidtstrakt gejstlig Retsmyndighed og hele Forvaltningen af Kirkegodset. I Middelalderen vare B. tillige næsten altid store verdslige Lensmænd, ja i Tyskland vare lige til Slutningen af forrige Aarh. adskillige B. umiddelbare Rigsfyrster og Herskere over betydelige Landstrækninger. Denne verdslige Magtstilling medførte, at B. den Gang som oftest valgtes blandt Medlemmerne af de fornemste Slægter eller endog af Fyrstehusene, ofte til stor Skade for Menighedens Tarv. — I den græske Kirke er B.s Stilling omtrent den samme som i Romerkirkens; dog vælges her kun Munke og da fortrinsvis Archimandriter og Hegumener (d. e. Abbeder og Priorer) til B. — Blandt alle de protestantiske Kirker har kun den biskoppelige en virkelig biskoppelig Forfatning. I de reformerte Kirker gik B.s Kirkemagt over til Synoderne, i de lutherske Kirker derimod over til Landsherren (jvfr. **Territorialsystem**), som saa indsatte Superintendenter til at være Kirkevisitatorer og Regeringens gejstlige Raadgivere. I Danmark bleve 1536 alle de katholske B. afsatte, deres kirkelige Gods confiskeret og lagt under Kronen, hvorpaa Bugenhagen indviede Landets 7 Superintendenter; dog blev snart Biskopsnavnet optaget paa ny. Sjællands B. er uden at være de andres foresatte dog primus inter pares, den første iblandt Ligemænd. Det tilkommer B. at have Overopsyn med Præsternes Embedsførelse (Visitats) og at examinere (Bispeexamen) og ordinere Candidaterne til Præstegjerningen. Desuden plejer Regeringen at indhente Biskoppernes Betænkninger om kirkelige Anliggender inden disses Afgjørelse, og denne Sædvane ordnedes 185[illegible] saaledes, at der ved en kongelig Resolution blev oprettet et af Landets 7 B., en theologisk og en juridisk Professor bestaaende Kirkeraad, som skal sammenkaldes hvert Aar i September for at drøfte og afgive Betænkning om de kirkelige Anliggender og Lovforslag, hvorom Regeringen vil høre dets Mening. Det har altsaa ikke besluttende, men kun raadgivende Myndighed. I Norge er B.s Stilling omtrent som i Danmark før Kirkeraadets Oprettelse, hvorimod B.s Stilling i Sverige har tilnærmelsesvis mere Lighed med den biskoppelige Kirkes. Gustav Vasa søgte at fortrænge Biskopsnavnet og indføre Ordinarier eller Kirkevisitatorer; men denne Anordning trængte ikke igjennem, og Sverige beholdt sine B. Sveriges Primas er Ærkebiskoppen af Upsala, der vælges af samtlige biskoppelige Consistorier og stadfæstes af Kongen; de andre B. vælges af deres Stifter og stadfæstes af Kongen. Ærkebiskoppen kroner Kongen, indvier de øvrige B. og præsiderer i Gejstlighedens Synoder; de andre B. præsidere i Stiftsconsistoriet, examinere og ordinere Candidater og Præster, holde Synoder og vaage over Lærens Renhed. De svenske B. bære endnu det biskoppelige Ornat, Pallium, Hyrdestav, Mitra og Brystkors.

Biskop, en krydret Drik, der i Regelen tilberedes af Rødvin, Sukker og Pomeransessens (Biskopessens).

Biskoppelig, episkopal, anglikansk Kirke el. **Højkirke** (High Church), Englands protestantiske Statskirke. Henrik VIII, som ansaa sig selv for en lærd Theolog og viste sin Enighed med Romerkirkens Lære ved sit Skrift mod Luther, for hvilket han af Paven fik Æresnavnet „Troens Forsvarer“, løsrev dog den engelske Kirke fra Rom, da Paven ikke vilde føje ham i at opløse hans Ægteskab med Katharine af Aragonien. Han lod Parlamentet ved forskjellige Beslutninger fra 1532—34 erklære Pavens Rettigheder for ophævede i England, giftede sig med Anna Boleyn, og da Paven 1534 bandsatte ham, gjorde han factisk sig selv til Englands Pave, ophævede alle Klostre og Abbedier og inddrog deres Formue samt alle tidligere pavelige Indtægter i Kronens Kasse. Sym-

pathier for Protestantismen var han derimod saa langt fra at nære, at han 1539 satte Dødsstraf paa ethvert Angreb mod Romerkirkens Lære i 6 af de vigtigste Stridspunkter („de 6 Blodartikler"), og 1547 forbød han Lægfolk at eje Biblen. Kun med største Varsomhed lykkedes det den protestantiskfindede Ærkebiskop Cranmer (s. d. A.) at gjennemføre enkelte Reformer; men under Henriks mindreaarige Efterfølger Eduard VI (1547—53) lode „Protectorerne", Hertugerne af Somerset og Northumberland, Cranmer og Biskop Ridley ombanne den engelske Kirke til en protestantisk Statskirke, hvis Forfatning og Liturgi (1549) gik en Mellemvej mellem den romerske og den lutherske Kirkes, dens Lære (de 42 Artikler, 1553) en Mellemvej mellem den reformerte og den lutherske. Ved **Uniformitetsacten** af 1552 paabødes Brugen af den protestantiske Liturgi over hele Landet. Dronning Maria 1553—58 gjenindførte Katholicismen under megen Blodsudgydelse; men Elisabeth gjenoprettede Cranmers Værk ved en ny Uniformitetsact af 1559. 1563 sammendrog en Synode i London de 42 Artikler til „**de 39 Artikler**", som Parlamentet 1571 optog blandt Landets Grundlove; tillige affattede Synoden en Agende, som i Forening med de 39 Artikler udgjør Book of common prayer. Det var i den strængeste statskirkelige Aand Elisabeth gjennemførte Reformationen; alle Nonconformers, **Nonconformister** eller **Dissentere**, d. e. alle, som ikke vilde underkaste sig Uniformitetsacten, altsaa ikke blot Katholiker, men ogsaa Medlemmer af andre protestantiske Samfund, bleve betragtede som Oprørere og Højforrædere, mod hvem der udstedtes den ene Lovbestemmelse efter den anden. I Irland holdt den indfødte Befolkning fast ved Romerkirken; men alt Kirkegods paa Øen blev taget fra denne og givet til en protestantisk Gejstlighed, til hvem alle Katholiker skulde svare Tiende og andre kirkelige Afgifter. Den katholske Kirke paa Øen blev betragtet som ikke-existerende; til Gjengjæld godtgjorde den sin Existens ved det frygtelige irske Blodbad 1641, ved hvilket 400,000 Protestanter skulle være blevne myrdede. Jakob I.s og Carl I.s Forsøg paa at paatvinge Skotland den b. K. fremkaldte 1638 Skotternes Covenant (d. e. Forbund) til den presbyterianske Kirkes Forsvar. Deres Hærfører Leslie tvang ved et Indfald i England Kongen til at give efter, og da det politiske og kirkelige Tyranni fremkaldte Oprør ogsaa i England, sluttede Skotterne sig til Revolutionen, som for en Tid medførte den fuldstændige Afskaffelse af den b. K. (s. Puritanere), men under Carl II blev den gjenoprettet ved Uniformitetsacten af 1662, og snart begyndte atter Forfølgelserne mod Nonconformisterne. 1664 og 1670 forbødes det dem endog at holde Privatandagt; **Testacten** af 1673 (test, d. e. Prøve) paalagde alle Embedsmænd at nyde Nadveren efter biskoppelig Ritus samt at aflægge **Testeden**, der vel nærmest var rettet mod Romerkirkens Lære, men som dog gjorde det umuligt ogsaa for alle andre Nonconformister at blive Statsembedsmænd. Vilhelm III.s Toleranceact af 1689 gjenoprettede vel Skotlands presbyterianske Kirke og gjorde Tilstanden mere taalelig for de protestantiske Dissentere i England; men Testacten vedblev dog at staa ved Magt, og Nonconformister kunde ikke en Gang studere ved Universiteterne, da enhver Student skulde aflægge Ed paa de 39 Artikler. Først i 19de Aarh. er dette strænge Statskirkedømme blevet væsentlig mildnet. 1828 ophævedes Uniformitets- og Testacten; i Stedet for Testeden traadte en edelig Forsikring om ikke at benytte sin Embedsstilling til at skade den b. K.; 1829 aabnedes der Katholiker og 1858 Jøder Adgang til Parlamentet; 1869 aabnedes Universiteterne for Nonconformister osv.; og endelig ophørte den b. K. 1871 at være Irlands Statskirke, men bestaar dog endnu som en overmaade rigt doteret og meget begunstiget Frikirke ved Siden af den katholske. I Skotland udgjør den b. K. kun et lille tolereret Samfund, hvis Medlemmer betragtes som Dissentere; i selve England have alle Dissentere Religionsfrihed og almindelige borgerlige Rettigheder, men Underhuset har dog nylig nægtet en erklæret Atheist (s. Bradlaugh) Adgang. B. K.s Forfatning er rent hierarchisk; den deles i 2 Provinser ell. Ærkebispedømmer, Canterbury og York; den har 28 Bispedømmer, 71 Archidiakonater, 463 Landdecanater, c. 13,000 Præstekald og c. 15,000 Kirker og Capeller. I Spidsen for Kirken staar Kongen (ell. Dronningen), som besidder de samme Rettigheder som tidligere Paven; han sammenkalder Synoder, stadfæster og fuldbyrder de kirkelige Love, giver Tilladelelse til at vælge Biskopper og stadfæster Valget; han hæver Indkomsterne af de ledige Bispestole og har Ret til at dispensere fra Lovene. I Spidsen for det engelske Hierarchi staar Ærkebiskoppen af Canterbury med en Gage af c. 300,000 Kr.; han er Kirkens Primas, første Parlamentsmedlem, har Rang med de kongelige Prinser og kroner Kongen. Alle Biskopper sidde som Peers i Overhuset og lønnes med 80,000 til 200,000 Kr. I deres Embedsstilling ligne de de romerske Biskopper; de forrette Præsternes Ordination og Børnenes Confirmation og skulle i det mindste hvert tredje Aar berejse deres Stift. Ved Siden af dem staar i hvert Disces et Capitel (chapter), der danner Biskoppens Raad med en Decan i Spidsen. Biskoppens nærmeste underordnede ere Archidiakonerne (archdeacons), som ofte fungere i Biskoppens Navn og hvert Aar besøge de under dem hørende Kirker. De lavere gejstlige ere Sognepræsterne (parsons), som dels ere Rectorer, dels Vicarer, hvortil endnu komme de saakaldte Curater. De første ere i Tal 6169 og ere rigt aflagte, undertiden med flere Tusende Pund, leve i Almindelighed uden for deres Menigheder og overlade Embedsførelsen til deres Curater. Vicarerne have deres Oprindelse fra en Tid længe før Reformationen, da man havde henvist mange Sogne til Klostrene, som hævede alle Indtægterne og lode Embederne bestyre af en Vicar. Da Henrik VIII ophævede Klostrene, gik denne Ret over til ham selv eller til verdslige Corporationer eller Privatpersoner. Deraf kommer det, at der endnu er 4,000 Sogne i England, som ikke have deres egentlige Sognepræster, men kun blive benyttede som fede Indtægtskilder og blive bestyrede af Vicarer,

der sædvanlig maa nøjes med meget knappe Indtægter. De fleste af disse Embeder befinde sig nu i Hænderne paa rige Adelsfamilier, som overlade dem til deres yngre Sønner, eller de høre til Bispedømmerne og Universiteterne og bidrage til disses verdslige Glans. Vicarerne have undertiden samlet 3—5 Sognekald paa en Haand, og de overlade da igjen Embederne til ordinerede Curater, som udgjøre Folkets egentlige Sjælesørgere, men som oftest leve under meget fortrykte Forhold. — Den lovgivende Myndighed er i Hænderne paa Convocationen, der samles paa Kongens Bud i Provincialsynoder under Ærkebiskoppernes Forsæde. Hver Provincialsynode falder ligesom Parlamentet i to Huse, Overhuset, som dannes af Ærkebiskoppen og Biskopperne, og Underhuset, som dannes af Decaner, Archidiakoner, Capitlernes Deputerede og Deputerede fra den lavere Gejstlighed i hvert Diøces. Kongen stadfæster Beslutninger, som ere tagne af begge Huse. Den b. K.s Cultus er rig paa Ceremonier; Liturgien danner Hovedbestanddelen af den offentlige Gudsdyrkelse, den gejstlige er bunden til en slavisk Vedholden ved de meget lange Bønner og kirkelige Formularer. Prædikenen er i Almindelighed kort og skal læses op, og Psalmesangen er saa godt som forstummet. Det indre i de engelske Kirker er meget simpelt; mod Øst staar et med en hvid Dug dækket Bord, hvor over der hænger 2 Tavler af Sten eller Træ med de 10 Bud og 3 Trosartikler. Midt i Kirken staar Prædikestolen. Den gejstliges Dragt bestaar af en Kappe og en lang, foran lukket Kjole med en lille Krave eller Opslag. — Den Forening af protestantiske og romersk-katholske Elementer (den udviklede Ceremonitjeneste, den hierarchiske Kirkeordning, Læren om Bispedømmets Oprindelse og den apostoliske Succession, den store Betydning, som tillægges Kirkefædrenes Udtalelser), som indeholdes i den B. K.s Lære og Kirkeordning, har i Tidernes Løb fremkaldt Partier inden for den, som staa skarpt over for hinanden. Til Dels svarende til Modsætningen mellem Torier og Whiger er Modsætningen mellem det højkirkelige Parti (high church party) og det lavkirkelige (low church eller evangelical party). Det første vaager over de gammelkirkelige Former, afskyr al Forbindelse med Dissentere og kæmper ivrig for at bevare Forbindelsen mellem Stat og Kirke. Fra dette er Puseyismen udgaaet, som har ført mange af dets Tilhængere over til Romerkirken (s. Pusey). Det lavkirkelige Parti lægger mindre Vægt paa Ritus og Forfatning end paa praktisk Christendom, har derfor intet imod at arbejde sammen med Dissentere og er meget virksom for indre og ydre Mission. Fra dette Parti er den evangeliske Alliance udgaaet (s. d. A.). I dette Aarh. har der dannet sig et tredje Parti, det bredkirkelige (broad church party), som lægger særlig Vægt paa theologisk Videnskabelighed i friere Aand, men dog ud fra Troens Grund; men det Studium af den nyere tyske Theologi, som dette Parti har arbejdet paa at opelske, har maaske dog nok bidraget meget til, at Nationalismen i de senere Aar har begyndt at vinde Indgang hos adskillige, baade theologiske Universitetslærere og Gejstlige, medens den hos det store Flertal møder energisk Modstand. — De nomtvisteligе Mangler, som klæbe ved den b. K., særlig dens Mangel paa livsfuld Forkyndelse af Ordet, medføre, at de forskjellige Dissenterpartier stadig gjøre store Fremskridt; men endnu høre dog henved $\frac{2}{3}$ af Befolkningen i England og Wales til den b. K. I Irland anslaas Medlemmerne af den b. K. til $\frac{1}{7}$ af Øens Befolkning. Dens Gejstlighed staar under Ærkebiskopperne i Dublin og Armagh. I de nordamerikanske Fristater findes ogsaa en b. K. med omtr. 1 Mill. Medlemmer; den besidder fra gammel Tid betydelige Grundejendomme og Pengemidler. Ogsaa rundt om i Englands Kolonier findes der Forgreninger af Moderlandets b. K. under særlige Kolonial-Biskopper, der alle staa under Ærkebiskoppen af Canterbury, under hvem ogsaa Missionsbiskopperne høre.

Biskra, en af de vigtigste franske Militærstationer i det algierske Sahara, 25 M. s. s. v. for Constantine, har betydelig Handel. 7,000 I., hvoraf 600 Europæere og Jøder.

Bistupitz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 10 M. s. ø. for Oppeln; 6,000 I. Jærnværk.

Bislag, Udbygning foran Indgangsdøren til et Hus, for det meste bestaaende af et Tag, der hviler paa to Søjler eller Piller. I de tidligere Aarh. vare B. meget almindelige, og de findes endnu hist og her paa Landet og i ældre Huse i Kjøbstæderne.

Bismarck, en brandenburgsk Adelsslægt, der kan tælle sine Forfædre tilbage til det 13de Aarh. og siden har delt sig i flere Grene, hvoraf en har udbredt sig over Rhinlandet og Westfalen. To af dens Medlemmer vare Ministre under Frederik II. Til den rhinske Gren hørte **Fred. Wilh. B.**, f. 1783. Han blev 1796 Fændrik i den hannoverske Hær, tjente efter dens Opløsning 1803—7 i Englands tyske Legion og tog derefter som württembergsk Ritmester Del i Krigene mod Østerrig 1809 og Rusland 1812. Ved Moskva og Beresina udmærkede B. sig, fik siden det Hverv at føre Resterne af den württembergske Hær hjem og blev 1813 tagen til Fange ved Leipzig; var derefter Stabschef for en Division Rytteri og kæmpede 1814—15 mod Frankrig. Efter Freden ophøjedes B. i Løbet af faa Aar til General, Greve og livsvarigt Medlem af 1ste Kammer, brugtes i diplomatiske Sendelser samt til at reorganisere det württembergske Rytteri og gik 1826 til Danmark og 1835 til Rusland i lignende Øjemed; 1848 tog han sin Afsked og døde 1860. Som frugtbar krigsvidenskabelig Forfatter har B. i høj Grad medvirket til Udviklingen af Rytteriets Taktik; i sine „Optegnelser om Kejserdømmets Krige" (1847) har han udtalt stor Forkjærlighed for Napoleon I. — **Otto Edv. Leop. v. B.-Schönhausen**, f. 1 Apr. 1815 paa et Gods i Brandenburg, studerede fra 1832 Rets- og Statsvidenskab i Göttingen og Berlin og tjente efter aflagt Embedsprøve (1835) et Par Aar i Provinsregeringerne i Aachen og Potsdam. Siden 1839 gav B. sig kun af med Styrelsen af sine Godser, indtil han 1845 af Ridderskabet valgtes til Landdagen for Provinsen Sachsen og 1847 til den forenede Landdag. Her optraadte han som en

energisk og hensynsløs Forsvarer for den politiske Absolutisme („det personlige Kongedømme") og for Adelens Forrettigheder og Stilling som Tronens nærmeste Støtte og svang sig snart op til yderste Højres Fører. Som Medlem af 2det Kammer fortsatte B. 1849 sine spottende Angreb paa det repræsentative System og alle Nutids-Fremskridt og kæmpede ligeledes i „Folkehuset" i Erfurt 1850 imod Unionsbestræbelserne, medens han lagde Vægten paa Preussens særlige Udvikling og forsvarede den gode Forstaaelse med Østerrig. Han dadlede endog, at man ikke havde hjulpet Østerrig imod det oprørske Ungarn, og kaldte Krigen mod Danmark „et uretfærdigt, letsindigt og fordærveligt Foretagende". Han var saaledes det fyldigste og skarpeste Udtryk for det preussiske Junkerparti og udtalte ligefrem, at han satte en Ære i dette Navn. I Maj 1851 gik B. som Legationssecretær til Frankfurt og blev 3 Maaneder efter Preussens Afsending ved Forbundsdagen, hvor han snart kom i Strid med de østerrigske Afsendinger, især Grev Rechberg, fordi han hævdede de to Stormagters Ligestilling; hans Bitterhed imod sin Modstander gik saa vidt, at han jævnlig sendte Bidrag til Vittighedsbladet „Kladderadatsch". 1859 ønskede B. endog Forbund med Frankrig imod Østerrig, blev derfor tilbagekaldt og sendtes til St. Petersborg; derfra gik han i Maj 1862 til Paris, men var allerede den Gang udset til den ledende Stilling, han senere indtog. 23 Sept. s. A., da Striden mellem Regeringen og Landdagen var paa sit højeste, blev B. hjemkaldt og overtog Posten som Første- og Udenrigsminister. B. optog frejdig Kampen, udtalte aabent sin Ringeagt for Taler og Flertalsbeslutninger, som ikke kunde løse store Spørgsmaal, hævdede Herrehusets ligeberettigede Indflydelse paa Finansloven over for Underhusets Paakaldelse af sin Bevillingsmyndighed og opstillede Kronen som den vigtigste Statsmagt, der skulde udfylde „Hullerne" i Forfatningen. Da Underhuset forkastede Bevillingen til den nye Hærordnings Gjennemførelse, førte B., støttet af Herrehuset, Statshusholdningen uden Bevilling og gjorde saaledes Retsstriden til et simpelt Magtspørgsmaal eller lod, som det da kaldtes, „Magt gaa for Ret". Dette hindrede ham dog ikke i at tvinge Kurfyrsten af Hessen til en Overenskomst med Landdagen om helt lignende Spørgsmaal. Med Hensyn til Preussens Udenrigsstyrelse lagde B. intet Dølgsmaal paa sine Planer, men udtalte ligefrem, „at Preussens Rustning var altfor vid til det smalle Liv" og at „man maatte gjøre Politik med Jern og Blod for at afhjælpe Manglerne". Ogsaa stillede han i Jan. 1863 ligefrem Østerrig en Kamp i Udsigt, hvis det ikke ved politiske Indrømmelser oprigtig søgte Forbund med Preussen. For at vinde Ruslands Venskab ydede B. det god Hjælp under den polske Opstand 1863 ved at spærre Grænsen o. desl., og samtidig holdt han fast paa den 1862 sluttede Handelspagt med Frankrig, der umuliggjorde Østerrigs fremtidige Indtrædelse i Toldforeningen, og tvang efterhaanden alle de tyske Stater til at godkjende denne Pagt. Med Østerrig førte B. et bittert Noteskifte og henviste det ligefrem til at forlægge sit Tyngdepunkt fra Wien til Pest, og i Sept. forkastede han dets og de andre tyske Regeringers Forslag til en Forbundsreform, idet han krævede fuld Ligestilling for Preussen og Østerrig i Henseende til Ledelsen og et umiddelbart valgt Parlament for det samlede tyske Folk i Stedet for den foreslaaede Forsamling af Delegerede fra Landdagene. I Striden med Danmark syntes B. oprindelig at ville nøjes med Holstens Udskillelse af Helstaten og dets Ligestilling over for et „Ejder-Danmark"; men da Frederik VII blev syg og døde, fandt B. Lejligheden gunstig til at fremme sine store Planer om Preussens Magtudvidelse, slog derfor strax om og begyndte et Spil, som søger sin Lige i Kløgt og Underfundighed. Medens han gav efter for det tyske Folks hadske Stemning mod Danmark, tog han dog Ledelsen ud af Forbundsdagens Haand og sluttede Forbund med Østerrig som den conservative Stormagt, hvorhos han snildt benyttede den Misstemning, der var imellem England og Frankrig. B. optraadte i Førstningen, som om han kun vilde tage Slesvig „i Pant" for Opfyldelsen af Løfterne 1851—52, men tillod dog Augustenborgerens Hylding i Slesvig og Holsten; han hævdede paa Londonerconferencen hans Arveret, men da Krigen var endt og Hertugdømmerne afstaaede, nægtede B. at indsætte ham som Hertug, med mindre han vilde stille sig i et Underordningsforhold til Preussen, og lod derefter Kronjuristerne undersøge Arvefølge-Spørgsmaalet, hvilket ledede til den Kjendelse, at Christian IX var den rette Arving, og at Østerrig og Preussen alene vare retmæssige Herrer i Kraft af hans Afstaaelse. Allerede i Sept. 1864 havde B. under et Ophold i Biarritz prøvet Napoleon III.s Stemning over for en mulig Udvidelse af Preussens Magt i Nordtyskland, og snart efter søgte han at knytte Forbindelser med Italien. I Sommeren 1865 aftaltes en Handelspagt, og Underhandlinger aabnedes om et krigersk Forbund mod Østerrig, medens B. samtidig i Gastein gik ind paa at dele Herredømmet over Slesvig og Holsten med Østerrig og derved uddybede Kløften mellem dette og Mellemstaterne. I Oct. gik B. igjen til Biarritz, hvor han synes at have aabnet Udsigt for Napoleon III til en Landvinding ved Rhinen som Løn for Frankrigs Hjælp, og med Kejserens Billigelse førtes nu fortsatte Underhandlinger med Italien, og det ønskede Forsvarsforbund afsluttedes 8 Apr. 1866. Uagtet alle fredelige Forsikringer fra begge Sider blev Striden mellem Østerrig og Preussen stedse mere truende, og da Bruddet indtraadte, og Forbundsdagens Flertal 14 Juni vedtog Østerrigs Forslag om at mobilisere Forbundstropperne imod Preussen, greb B. dette som en Overskridelse af Forbundspagten og en ligefrem Trusel om Vold imod Preussen. B. udmeldte derfor strax dette af Forbundet, men foreslog samtidig Dannelsen af et nyt Forbund, uden Østerrig, men med en folkevalgt Rigsdag og Opfyldelse af det tyske Folks Ønsker om en nøjere Enhed. Herved lammedes Modstandernes Kraft, medens det preussiske Folks Kamplyst vaktes, og ved rask at over-

rumple de kun halvt forberedte Fjender med en fuldt rustet Hær lykkedes det B. at hæve Preussen til en hidtil ukjendt Magt. Det paastaas dog, at han ved Sadowa i Slagets afgjørende Øjeblik var rede til selv at styrte sig i Kampen og falde, for ikke at se alle sine Beregninger skuffede. Da Krigslykken var ham saa gunstig, fik han derimod Preussens gamle Medbejler fjærnet af Forbundet, udvidede Rigets Omraade ved Tilknytning af store Landskaber og bragte hele Nordtyskland i Afhængighed, ja knyttede endog de sydtyske Stater, med hvilke der nylig var ført Krig, i et nøje Forhold til Preussen ved Tractater om Angrebs- og Forsvarsforbund og ved Toldforeningens Omdannelse. Derimod afviste B. stolt det franske Forlangende om en „Compensation" ved Rhinen og brugte det som Middel til at opnaa Fred med Sydtyskland. B. blev derfor højst naturlig den populæreste Mand i Preussen, ja i hele Tyskland, medens der 7 Maj (5 Uger før Krigens Udbrud) var gjort et Mordforsøg imod ham. Landdagen gav Efterbevilling og Ansvarsfrihed for den Uregelrethed, at Landet siden 1862 var styret uden Bevillingslove, og hædrede ham med en Statsdotation, for hvilken B. kjøbte Godset Varzin i Pommern. Kongen, der i Sept. 1865 havde ophøjet B. til Greve, udnævnte ham nu til Generalmajor i Landeværnet (i Gardekyradsererne), skjønt han aldrig havde gjort anden militær Tjeneste end som etaarig frivillig 1837. Da det nordtyske Forbunds Forfatning var bleven vedtagen i Apr. 1867, blev B. 14 Juli Forbundskansler og arbejdede med rastløs Iver og stor Dygtighed for at „bringe Tyskland i Sadlen" og styrke Enheden i alle Forhold. Han viste sig herved villig til at gaa sammen med sine tidligere Modstandere, de liberale, og gjennemføre sociale Reformer, som stred mod hans egne oprindelige Grundsætninger og krænkede hans fordums Meningsfæller Junkerne. Derhos forberedte B. med Kraft og Omtanke Tyskland til den Krig med Frankrig, som han troede uundgaaelig og kun søgte at udsætte ved at føre Underhandlinger paa Skrømt om Forbund og Frankrigs Udvidelse mod Belgien og andre Lande. Da de franske Statsmænds Fremfusenhed 1870 fremkaldte Krigen, fik B. Lejlighed til at afslutte, hvad han havde begyndt 1866, nemlig hele Tysklands Enhed under Preussens Ledelse, og tillige give Frankrigs Magt og Anseelse et alvorligt Knæk. Til Løn blev B. 21 Marts 1871 ophøjet til Fyrste med store Godser og Skove i Lauenburg og desuden Rigskansler i det nye tyske Rige. For at sikre Tysklands Fremtid imod franske Hævnplaner sluttede B. i Sept. 1872 „Trekejserforbundet" mellem de tre østlige Stormagter. Strax efter Fredslutningen 1871 begyndte B. „Culturkampen" imod det katholske Præsteskab og dets Tilhængere, det klerikale Parti, og ved en Række Love, dels for Preussen, dels for hele Tyskland, søgte han at hævde Statens og Skolens Uafhængighed af Kirken, idet han stolt udtalte (14 Maj 1872) „Vi gaa ikke til Canossa". 13 Juli 1874 gjorde en fanatisk Katholik Kullmann et Mordforsøg imod ham. Med det nationalliberale Partis Hjælp gjennemførte B. flere vigtige Reformer (den preussiske Kredsordning og en ny tysk Retsforfatning m. m.); men da de ikke vilde billige hans Planer om Toldtarifens Omdannelse i Beskyttelses-Retning og om Indførelse af Tobaksmonopol, for at gjøre Riget uafhængigt af Enkeltstaternes Tilskud, brød B. med dem 1878 og gjennemførte sin nye Toldtarif ved de conservatives og klerikales Hjælp. Tobaksmonopolet kunde B. ikke udvirke, og heller ikke havde han stort Held med sine Planer om at forbedre Arbejdernes Stilling ved umiddelbar Statshjælp. For at komme de liberale til Livs betænkte B. sig end ikke paa at understøtte de klerikale og søgte at forsone dem 1882—83 ved Mildnelser i de strænge Kirkelove af 1872. Derimod har B. siden 1878 søgt at holde Socialdemokraterne nede ved strænge Undtagelseslove. Ogsaa i andre Henseender viste B. sig meget hensynsløs og vilkaarlig. Ligesom han 1867—73 efterhaanden fjærnede de conservative Ministre fra 1862, skiftede han i senere Aar med korte Mellemrum sine mere liberale Raadgivere, fordi han ikke kunde taale nogen selvstændig Mand ved Siden og personlig vilde gribe ind i alle Sagers Afgjørelse. Hans voxende Pirrelighed kom til Syne i gjentagne Forlangender om Afsked. Under Ruslands Krig med Tyrkiet 1877—78 skilte B. sig fra sin gamle Forbundsfælle, som havde ydet vigtige Tjenester 1866 og 1870, og paa Fredscongressen i Berlin, hvor han førte Forsædet, optraadte han ingenlunde til bedste for dets Ønsker. Derimod nærmede B. sig Østerrig og sluttede i Oct. 1878 et nærmere Forbund, hvorved bl. a. Pragfredens § 5 sattes ud af Kraft.

Bismark, 1) Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 8 M. n. for Magdeburg. 2,000 J. Gammel Borg, der er Familien B.s Stamhus. 2) Hovedstad i Territoriet Dakota, i de forenede Stater i Nordamerika, rask fremblomstrende Handelsstad ved Missouri og den nordlige Stillehavsbane.

Bismer, et Bejeredskab, der bestaar af en Vægtstang, paa hvis korte Arm Vejningsgjenstanden ophænges, medens Ligevægten bringes til Veje ved at forskyde Bismerloddet paa den anden, længere Vægtstangsarm, paa hvilken der er anbragt Mærker, som angive Gjenstandens Vægt. Man kan veje hurtig paa B., men ikke nøjagtig. Den danske B., hvor Hvilepunktet forskydes, indtil Ligevægt er opnaaet, er endnu mindre nøjagtig. Vinkelbismeren, der bruges til Brevvægt, er en bøjet Vægtstang, hvis ene Arm bærer et Vægtlod, den anden Gjenstanden; jo større dennes Vægt er, desto større bliver Udslaget, der ved Mærker paa en Bue umiddelbart angiver Vægten. **Bismerpund** var tidligere i Danmark og Norge en Vægt af 12 Pd.

Bismūthum, d. s. s. Bismut.

Bisnagar, en tidligere prægtig, men nu næsten ganske øde Stad i Forinden, Præsidentskabet Madras, ved Floden Tambadra, 62 M. n. v. for Madras, med storartede Tempelruiner.

Bisol og Bimaane, s. Hove.

Bisonoxe afviger fra de andre Oxer ved en høj, puklet Forkrop, dækket med en tæt Manke af krusede Haar, samt ved en hvælvet Pande

og smaa, nærmere ved Øjnene stillede Horn. Den saakaldte polske eller litauiske B. (Bos Bison) eller Uroxe (en til Dels mindre rigtig Benævnelse, s. d. A.) var forhen almindelig i alle Mellemeuropas Skove, og dens Knokler findes undertiden i danske og skaanske Tørvemoser; nu findes den kun i Kaukasus's Bjergskove og i Bjalovicesskoven i Polen, hvor en kejserlig Ukas beskjærmer den mod Undergang. Den amerikanske B. eller „Buffalo" (Bos americanus) var forhen meget hyppig over store Strækninger af Nordamerika, øst for Klippebjærgene, fra disse til Alleghanybjærgene og fra den store Slavesø til Texas, men har længe været udryddet øst for Missisippi og indskrænket til Prairierne og er paa Grund af hensynsløs Forfølgelse nu meget formindsket i Antal og sin Udryddelse nær.

Bisp, s. **Biskop**. **Bispedømme** ell. Stift, Dioces, det District, som i kirkelig Henseende er underlagt en Biskops Bestyrelse. **Bispehue** (Mitra), den Hue, som bæres af Paven og Bisperne ved deres Embedsgjerning. Den er dannet af to høje, mod oven tilspidsede Pap- eller Blikplader, beklædte med Silketøj af samme Farve som Messedragten, som oftest rigt broderede, undertiden smykkede med Ædelstene. Foran er B. mærket med et Kors; bagtil hænge to lange Baand (Infulæ). **Bispering**, et fra gammel Tid i Kirken Biskopperne tillagt Udmærkelsestegn som Billede paa deres Formæling med Kirken. Den overrækkes ved Bispevielsen med de Ord: „Modtag Ringen som et Troskabstegn paa, at du vil vogte Herrens Brud, nemlig den hellige Kirke, med ubesmittet Troskab". **Bispestav** ell. Krumstav, den høje, oventil krumme, med Løvværk smykkede Stav, ofte af Guld eller Sølv, som de romerske Biskopper bære til Tegn paa Hyrdeembedet. Paven bærer ingen B., hvorfor et gammelt Sagn fortæller, at Petrus skulde have skjænket sin Stav til den første Biskop i Trier, medens andre forklare det derved, at Bispestavens Krumning skulde betegne en Indskrænkning i Magten. De græske Biskoppers Stave ere lige og simple.

Bissagos, en Gruppe af vulkanske Smaaøer under 11° n. Br. ved Afrikas Vestkyst, ud for Rio Grandes Munding. Indbyggerne ere raa og krigerske. Øerne tilhøre Portugiserne, som have et Fort og en Gouverneur paa Hovedøen, **Bissão**.

Bissekræmmer, en omløbende Kræmmer, som rejser omkring fra Sted til Sted i Landet med fine Varer og falbyder dem til Beboerne. Saadan Omrejsen og Handel med Varer (Bissekramhandel) er under Straf forbudt i Danmark.

Bissen, Herman Vilhelm, dansk Billedhugger, f. 13 Oct. 1798 i Slesvig By, viste allerede som Barn saadanne Anlæg for Kunsten, at han ved Venners Hjælp fik Midler til at rejse til Kjøbenhavn (1816) for at uddanne sig der. Han vilde først have været Maler, men gik over til Billedhuggerkunsten, hvori han gjorde saa hurtige Fremskridt, at da han 1823 havde vundet Kunstakademiets store Guldmedaille, kunde det med de største Forventninger om hans Fremtid give ham Rejsestipendium til Rom, for at han kunde udvikle sig under Thorvaldsens Vejledning. Allerede her vandt han Opmærksomhed ved sine Arbejder, og ved Hjemkomsten blev han 1835 Medlem af Akademiet for „En Valkyrie", samt fik Bestilling paa den 150 F. lange Frise til Riddersalen paa Christiansborg, „Ceres's og Bacchus's Tog gjennem Verden for at udbrede Culturen". Dette Arbejde medtog fem Aar; imidlertid døde H. E. Freund (1840), og B. valgtes da til Professor ved Akademiet og virkede nu som Lærer dels der, dels i sine egne store Værksteder med utrættelig Iver til sin Død 10 Marts 1868. Efter Frisens Fuldførelse fik B. Bestilling paa 18 kvindelige Billedstøtter i Gips efter den nordiske og græske Sagnhistorie, til Dronningens Trappe paa Christiansborg, og i disse Arbejder, som først efterhaanden fuldførtes, udfoldede han en mærkelig Evne til let og sikkert at charakterisere det væsentlige i Personligheden, en Evne, som ogsaa fremtraadte i hans talrige Portræter. Fra denne Del af hans Liv ere Billedstøtterne af A. S. Ørsted og hans i ung Alder afdøde Hustru. Omtrent samtidig havde Thorvaldsen overdraget ham Tilsynet med sit Museum og Fuldførelsen af sine efterladte Værker, saaledes tre af de kolossale Statuer paa Forsiden af Christiansborg Slot, Sejersgudindens Forspand paa Museets Tag m. fl., ligesom han allerede som Thorvaldsens Elev havde modelleret dennes Billedstøtte af Gutenberg til Staden Mainz. Krigen om Slesvig og Frihedsrørelsen i Danmark i og efter 1848 gav B.s Kunst et helt nyt Præg. I „Landsoldaten" og Gravmælet over de faldne Krigere i Fredericia, i „Frederik VI" i Frederiksberg Have, i „Oehlenschläger" foran det kgl. Theater, endelig i „Frederik VII til Hest", foran Christiansborg Slot, gjengav han med stor Simpelhed og Kraft sin egen Samtids Skikkelser i Nutidens Dragt. Hertil høre ogsaa Portrætstatuerne af Fru Heiberg og af H. C. Ørsted, en i sin Naturalisme overordentlig levende og talende Skikkelse, der har fundet sin Plads i den polytechniske Læreanstalts Gaard i Kjøbenhavn. Af Mindesmærker kan endvidere nævnes „Løven" paa Flensborg Kirkegaard, som Preusserne 1864 førte med sig, den mægtige „Moses" foran Frue Kirke, „Tyge Brahe" ved Observatoriet, „Tordenskjold" ved Holmens Kirke. Saa godt som alle disse Arbejder støbtes i Malm, og B. fremkaldte derved en Virksomhed paa dette Omraade, som endnu bærer Frugt. Han glemte dog ikke over denne storartede Virksomhed sin Kjærlighed til Oldtiden, og samtidig med den ovenfor nævnte Række Værker fremstod Billedstøtter som „Apollo" og „Minerva" i Universitetets Forhal, „Orestes", „Philoktet" og „den vrede Achilles", hvori en selvstændig, i visse Henseender moderne, og dog ikke Antikens Aand modstridende Opfatning traadte levende frem. I Buster, ikke alene kolossale, som Weyse og Schouw, men ogsaa i almindelig Størrelse viste han en udmærket Gave til dyb og levende Charakteristik, og til Dels for sin egen Tilfredsstillelses Skyld modellerede han henved 150 Brystbilleder af en stor Del af Danmarks i Kunst, Videnskab, Politik eller paa anden Maade fremtrædende Mænd. Den rolige Djærv-

hed i hans Værker, forenet med en ren og inderlig Følelse, gjorde hans Kunst elsket i hans Levetid og vil bevare den i det danske Folks Erindring. — **Vilhelm B.**, den foregaaendes Søn, f. 5 Aug. 1836 i Kjøbenhavn, er dels sin Faders Elev, dels ganske selvstændig, idet han under et længere Ophold i Rom uddannede sig paa egen Haand. Han havde Akademiets Rejseunderstøttelse og det Anckerske Legat 1866—68 og blev 1871 Medlem af Kunstakademiet. Af hans Arbejder kan nævnes „Ægeus“, „Noah“ og „Absalon“, foruden flere mindre Compositioner og Portrætbilledstøtter; han deltog desuden i Faderens Arbejder i Slutningen af dennes Levetid. En yngre Broder, **Rudolf B.**, f. 1846, er Landskabsmaler.

Bistensø, en $\frac{1}{7}$ M. lang og $\frac{1}{6}$ M. bred Indsø, 2 M. s. ø. for Slesvig, er meget fiskerig og har Afløb til Ejderen gjennem Sorgfloden.

Bister, en brun Farve, lavet af Sod, som man tidligere brugte til laverede Tegninger, men som nu er bleven fortrængt af Sepia. **Bistrere**, lavere en Tegning med B.

Bistouri, fr. [uri], en chirurgisk Kniv til at lukke sammen som en Lommekniv. Dens Blad kan være af forskjellig Form: lige med afrundet eller spids eller med en Knop forsynet (boutonneret) Ende, krum og da sædvanlig med concav Æg, osv.

Bistritz, Stad i Østerrig-Ungarn, Transsylvanien, 21 M. n. t. ø. for Hermannstadt, ved Floden Bistritza. 8,000 J. B. var i Middelalderen en vigtig Handelsstad. Stor gotisk Kirke og mærkelig gammel Børs.

Bistrup (egtl. Biskopstorp) i St. Jørgensbjærg Sogn tæt ved Roskilde, oprindelig en Roskilde Bisper tilhørende Gaard med betydeligt Jordtilliggende og en Kirkeby af samme Navn. I Begyndelsen af Grevefejden indtoges og ødelagdes Slottet af Grev Christoffer 1534. Ved Reformationen inddroges B. under Kronen og ombannedes med noget mere Gods til Roskilde Len. Frederik II nedlagde Byen og nedbrød Kirken. Frederik III skjænkede 1661 hele Roskilde Len til Staden Kjøbenhavn som Belønning for Borgernes Holdning under Belejringen. Godset har siden stadig været under Magistratens Bestyrelse. Fæstegodset blev for største Delen bortsolgt 1862—69; 1881 var der 19 Gaarde og 10 Huse tilbage med 156 Tdr. Htk. Hovedgaarden blev 1802 bortsolgt til en Privatmand, men tilbagekjøbtes 1808 af Kjøbenhavns Fattigvæsen, som derpaa 1816 flyttede St. Hans Hospital (s. d. A.) dertil.

Bisutûn, s. Behistan.

Bitaa, s. Biklove.

Bitestikel, s. Testikel.

Bithynien, et Landskab paa Lilleasiens Nordkyst, langs med Marmarahavet, Constantinopelstrædet og det sorte Hav. Indad til begrænsedes det af Mysien, Phrygien og Paphlagonien. Det skal i den ældste Tid have været beboet af Bebryker, førend de thrakiske Folkefærd Thyner og Bithynere toge det i Besiddelse. Det frugtbare Kystland, der stødte op til skovrige Bjærge (som det næsten 7,000 F. høje Olympos), blev ogsaa tidlig koloniseret af Grækerne, der anlagde Chalkedon og Herakles der. B. hørte først til det lydiske, derefter til det persiske Rige. Et halvt Hundrede Aar efter Alexander d. stores Død finde vi det som et uafhængigt Rige, hvis Konger afvexlende hed Nikomedes og Prusias. Ved snild Benyttelse af Forholdene hævede de deres Rige til en ikke ringe Magt og anlagde de blomstrende Stæder Nikomedia, Nikæa og Prusa. Nikomedes III testamenterede Riget ved sin Død (75 f. Chr.) til Romerne. Under Kejser Trajan var Plinius d. yngre et Par Aar Statholder i B. Senere var Nikomedia Diocletians sædvanlige Residens. Seldschukerne erobrede Landet, men ved det første Korstog blev det tilbagegivet de græske Kejsere, der 1204—61 residerede i Nikæa. I Slutn. af det 13de Aarh. bemægtigede Tyrkerne sig Landet paa ny, og Prusa var Hovedstaden i det osmanske Rige, indtil Adrianopel afløste den.

Bitihorn, Fjældtop i Norge, ved den østre Ende af Fjældvandet Bygdin, med en meget udstrakt Udsigt over Jotunfjældene, 5,130 F. (1,610 m.) over Havet.

Bitlis, Stad i tyrkisk Armenien i Lilleasien, ved Floden B., 2 M. fra dens Udløb i Søen Van. 5,000 J. Rødfarverier, Fabrikation af Vaaben, Guld- og Sølvarbejder. Rig Frugtavl i Omegnen. Afbrændt 1882.

Bitolia, s. Monastir.

Biton og **Kleobis**, Sønner af Heras Præstinde i Argos, viste deres sønlige Kjærlighed ved at spænde sig for Moderens Vogn og trække hende til Templet, da Forspandet ikke kom i rette Tid. Deres Moder bad Gudinden at skjænke dem, hvad der er gavnligst for Mennesker, hvorpaa hendes Sønner inde i Templet faldt i en rolig Søvn og ikke vaagnede mere.

Bitoner, d. s. s. Aliqvottoner.

Bitonto, Stad i Syditalien, 2 M. v. for Bari. 25,000 J. (1881). Bispesæde. Prægtig Kathedralkirke. I Nærheden sejrede Spanierne over Østerrigerne 1734. Fortrinlig Vinavl.

Bitre Midler (Amara), en Afdeling af Lægemidler, der have bitter Smag og indeholde Bitterstof (s. d. A.). De faas næsten alle af Planteriget og virke paa forskjellig Maade paa Fordøjelsen. Af Lægmand anses de ofte med Urette for at kunne vække Madlyst og fordrive Orm. Til b. M. regnes f. Ex. Gentianrod, Quassia og Chinabark.

Bitsch, fransk Bitche, Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, 13 M. ø. for Metz, ved Foden af Vogeserne. 3,000 J. Fabrikation af Porcelæn og Lertøj. Oven over Staden ligger paa en isoleret Klippe Fortet B., som i den fransk-tyske Krig 1870 holdt sig mod Tyskernes Angreb og først ved Fredsslutningen kom i deres Besiddelse.

Bitter, Carl Hermann, preussisk Statsmand, f. 27 Febr. 1813, blev 1846 Regeringsraad og var 1856—60 preussisk Befuldmægtiget ved Donaucommissionen i Galatz og derefter Overinspecteur for Rhinskibsfarten. 1869 blev B. Overregeringsraad i Posen, var under Krigen 1870—71 Civilcommissær i Lothringen og 1872—76 Regeringspræsident i Slesvig. 1877 blev han Understatssecretær i Indenrigsministeriet og i Juli 1879 Finansminister, virkede for de private Jærnbaners Overdragelse til Staten og fik Aftale i Stand med Hamborg om Indtrædelse i det tyske Toldomraade, men

kunde ikke gjennemføre de indirecte Skatter, som Bismarck ønskede, og afgik i Juni 1882. B. har tillige sysles med Musikens Historie og skrevet flere Skrifter om de store tyske Componister.

Bitterfeld, Stad i den preuss. Prov. Sachsen, 4 M. n. ø. for Halle, i Nærheden af Floden Mulde. 7,000 J. Leipzig-Dessau- og Halle-Wittenberge-Jærnbanerne krydse her hinanden. Klædesfabrikation.

Bitterling (Rhodeus amarus), en ved sin bitre Smag udmærket lille Karpefisk, der lever i mellemeuropæiske Floder; Hunnen er i Forplantningstiden udstyret med et langt Læggerør, med hvilket den lægger sine Æg ned i Ferskvandsmuslingernes Gjæller gjennem Kappehulens Aabninger.

Bittermandelolje, C_6H_5-CO-H, Benzoesyrens Aldehyd (s. d. A.), er en farveløs, stærkt lysbrydende, flygtig Olje, der lugter som bitre Mandler og vindes af disse ved at udpresse den fede Mandelolje og lade Massen staa hen med Vand, hvorved et krystallinsk Stof, Amygdalin, som findes i Mandlerne, under Indvirkning af et Gjæringsstof, som ogsaa er til Stede, spaltes i B., Sukker og Blaasyre. B., der altsaa ikke som saadan findes i Mandlerne, destilleres af ved Vanddampe. Men denne B. indeholder den giftige Blaasyre, og saaledes forekommer den i Handelen. Den kan dog renses derfor. Nu vindes den i det store af en Kulbrinte, Toluol, i Kultjære. B. anvendes til Pomade, Sæber osv. og i stor Maalestok til forskjellige Farvestoffer (Malachitgrønt, kunstig Indigo). B. ilter sig let i Luften til Benzoesyre. **Bittermandelvand** (Aqua Amygdalarum amararum) benyttes baade concentreret og fortyndet, det sidste ogsaa under Navn af Kirsebærvand (Aqua Cerasorum); indeholder Blaasyre og lidt Bittermandelolje. Det concentrerede B. anvendes især mod Hoste som beroligende Middel; s. **Blaasyre.**

Bittersalt, d. s. s. engelsk Salt.

Bitterspat, d. s. s. Dolomit.

Bitterstof, Fællesnavn for Plantebestanddele, der have en bitter Smag og i Regelen ikke kunne krystallisere; de ere opløselige i Vand og fortyndet Vinaand. Kunstige B. kaldes nogle Produkter, der opstaa ved Salpetersyrens Indvirkning paa organiske Substanser, f. Ex. paa Indigo, Silke o. fl. (s. **Pikrinsyre**).

Bittersød, s. **Natskygge.**

Bittersøerne, en langstrakt, med salt Vand fyldt Sænkning paa Landtangen ved Suez, 4 M. n. for denne By, var i tidligere Tid en Fortsættelse af Suezbugten, men skiltes fra denne ved en partiel Hævning, hvorpaa Vandet ved Fordampning sank til 32 Fod under den ældre Stand. Nu er Suezkanalen ført gjennem B.

Bittervande, s. **Mineralvande.**

Bituitus, Konge over Arvernerne (i det nuvær. Auvergne), levede mod Slutn. af det 2det Aarh. f. Chr. Han sendte et prægtigt Gesandtskab til den romerske Consul Domitius for at bevirke Gjenindsættelsen af en anden, af Romerne forjagen gallisk Konge. Men Domitius lod sig hverken bevæge af Gesandten eller af den Barde, der ledsagede ham med sin galliske Harpe og besang Kongens Bedrifter. B. forenede sig nu med sine Naboer Allobrogerne for at angribe Romerne. Men Allobrogerne bleve først slagne i Nærheden af Avignon med stort Tab, og senere fik Romerne Forstærkning ved Consulen Fabius Maximus. Nu rykkede Arvernerne frem med en Hær paa 200,000 Md.; B., iført en prægtig Rustning, kjørte omkring i en Vogn af massivt Sølv og ordnede Slaglinjen, og han haabede med Lethed at knuse den lille romerske Hær. Der begyndte snart et frygteligt Blodbad, men Romernes Elefanter afgjorde Sejren, og Arvernerne efterlode 120,000 døde paa Valpladsen. B. reddede sig ved Flugten. Da han senere, opfordret af Domitius til at underhandle om Fred, indfandt sig i dennes Lejr, lod den romerske Feltherre ham forræderisk kaste i Lænker og sende til Rom. Senatet misbilligede vel dette Brud paa Tro og Love, men B. blev ikke desto mindre interneret i Alba. Derfra blev han kun hentet for at figurere ved den Triumph, som Fabius og Domitius opnaaede efter Hjemkomsten til Rom. Kort efter denne bitre Krænkelse døde han i sit Fængsel i Alba 118 f. Chr.

Bitūmen, lat., forskjellige brændbare, flydende eller faste mineralske Stoffer (Naphta, Stenolje, Jordbeg), der som oftest have en tjæreagtig Lugt, forbrænde med en lysende, sodende Flamme og i Hovedsagen bestaa af Kulstof og Brint. B. findes især ved det kaspiske og det døde Hav, paa Trinidad, i Persien, Pennsylvania o. fl. St. og anvendes i flydende Tilstand til Belysning og til Opløsning af Kautschuk, i fast Tilstand til Brolægning. **Bituminøs,** gjennemtrængt af Jordbeg. **Bituminøs Mergelskifer,** s. **Kobberskifer.**

Bitzius, Alb., schweizisk Forfatter, f. 1797 i Murten i Canton Freiburg, blev 1832 Præst i Canton Bern og optraadte under Navnet Jeremias Gotthelf før Auerbach med Fortællinger af sit Lands Bondeliv. Han er empirisk Realist i sin Skildring og har mere arbejdet i moralske og politiske (reactionære) Formaals end i Poesiens Tjeneste. Han vilde moralisere for sine Bønder, lære dem Mejeri, Agerdyrkning, Loyalitet og Orthodoxi, men havde med alt det erhvervet sig en vis technisk og haandværksmæssig Færdighed. D. 1854.

Bivort, Alexandre [vāāhr], berømt belgisk Pomolog, f. 1809 i Fleurus, d. 1872. Han udgav »Annales de Pomologie«.

Bivouak [vuāk]. Soldater, som ere lejrede eller have taget Ophold for Natten under aaben Himmel uden Telte, siges at ligge i B. eller **bivouakere**; det var især i Republikens og Kejserdømmets Krige, at man opgav den ældre Sædvane at medføre Telte, hvis Transport udfordrer saa meget Train. Skulle Tropperne forblive i B. paa samme Sted for længere Tid, lader man dem især i den ublide Aarstid bygge sig Hytter af Grene, Straa og Jord. I en nyere Tid har man i nogle Hære, f. Ex. den franske og norske, indført smaa Skjærmtelte, der sammensættes af flere Stykker, af hvilke hver Mand bærer sit.

Bixio, Nino, italiensk General, f. 2 Oct. 1821, gjorde fra 1834 Tjeneste paa den far-

dinske Flaade og blev 1844 Fører for et Handelsskib. 1848 deltog B. i de Friskarer, som søgte at trænge ind i Syd-Tirol, derefter i Venezias og Roms Forsvar, men gik senere paa nye Søtogter. 1859 anførte B. en Bataillon Alpejægere under Garibaldi og rykkede op til Oberst, førte 1860 paa Garibaldis Tog til Marsala det ene Skib og kæmpede i første Række ved Calatafimi og ved Angrebet paa Palermo. Ligeledes gjorde B. god Tjeneste ved Overgangen over Messinastrædet og udmærkede sig i Slaget ved Volturno. Da Kampen var endt, valgtes B. i Genua til Deputeretkammeret og brugte her sin store Indflydelse paa Garibaldi til at hindre et Brud mellem ham og Cavour. Efter General Fantis Angreb paa Garibaldis Underanførere tog B. Afsked i Maj 1861, men stadfæstedes af Kongen som Divisionsgeneral blandt de frivillige og overførtes i April 1862 til Linjen. I Oct. 1863 blev han Chef i Alessandria og tog ingen Del i Garibaldis senere Foretagender. Derimod førte han 1866 med Hæder en Division i Slaget ved Custozza, hvor han dækkede Tilbagetoget, og medvirkede i Sept. 1870 til Roms Indtagelse. Derefter tog B. Afsked og overtog Ledelsen af et Handelsselskab for de østasiatiske Farvande; d. 16 Dec. 1873 paa Sumatra. — Hans Broder, **Jacques Alex. B.**, f. 1808, gik til Frankrig og var først Læge, men ledede 1837—48 »Journal d'Agriculture« og var desuden Medarbejder af Bladet »National«. Han tog vigtig Del i Februarrevolutionen 1848, men var misfornøjet med, at Kongedømmet blev omstyrtet derved. Dog var han en kort Tid Cabinetschef hos den nye Regering og gik som overordentlig Afsending til Turin, men vendte tilbage i Juni for at indtage sit Sæde i Nationalforsamlingen. Han kæmpede tappert mod Arbejderopstanden og blev saaret 24 Juni; var i Dec. Minister for Handel og Agerbrug, dog kun i en halv Snes Dage; protesterede mod Statscoupet 1851 og holdtes en Tid lang fængslet; grundlagde en Boghandel særlig for Agerbrug og medvirkede ved flere industrielle Foretagender; d. 16 Dec. 1865.

Bizar, sær, underlig, naragtig.

Bize [bihs], Stad i Dep. Aude i Frankrig, 6 M. ø. til n. for Carcassonne. Mærkelig Knokkelhule.

Bizet, Georges [sē], f. 1838 i Paris, d. 1875, en meget talentfuld fransk Componist, hvis Hovedværk, Operaen »Carmen«, efter hans Død er gaaet over de fleste europæiske Operascener.

Biæder (Merops), Skrigefugle med brogede Farver, langt, tyndt, buet Næb, lange, spidse Vinger og lave Ben; flyve godt, fange Insekter, især Bier og Hvepse, i Flugten og ruge selskabelig i dybe Huller i Flodbrinker. Slægten tilhører det hede Bælte af den gamle Verden. Den sydeuropæiske Art (M. apiaster) kan undertiden komme her til Norden om Sommeren.

Bjalovice [tse], Landsby i Gouv. Grodno i Rusland, efter hvilken den 30 □ M. store **B.-Skov** har Navn. I Skoven findes en Mængde vilde Dyr (Elsdyr, Bjørne, Ulve, Losser og Vildsvin); den er den eneste Egn i Europa, hvor Bisonoxen endnu forekommer.

Bjarke, Bødvar, en Nordmand fra Oplandene, den ypperste af Rolf Krakes Kæmper, som, inden han kom til Kongsgaarden i Lejre, fandt Gjæstfrihed hos en sjællandsk Bonde, hvis Søn Høtt, siden kaldet Hjalte, han til Gjengjæld beskjærmede og opdrog ved Rolfs Hof. Efter at have fældet Agner Ingildsøn fra Sverige ved det Gilde, der holdtes i Anledning af A.s Bryllup med Rolfs Søster Rude, fik B. selv denne til Ægte og øvede mange Bedrifter ved Kongens Side; saaledes var det ham, der fældede Upsalakongen Adils. Ved Hjartvars Overfald paa Lejrekongen savnedes i Begyndelsen B., og Hjalte havde gjentagne Gange forgjæves søgt at vække ham; men en stor Bjørn gik foran Rolfs Kæmper og knuste Fjenderne; det var hans Fylgie, og den forsvandt i samme Øjeblik, som Helten selv, efter at Hjalte endelig havde faaet ham vækket ved at stikke Ild paa hans Hus, viste sig ved Kongens Side og nedmejede Fjenderne, indtil han til sidst faldt med Rolf og alle hans Mænd. Den Sang, som er lagt B. i Munden i Kampnatten, kaldes **Bjarkemaal**; den haves ikke længer fuldstændig i Oldsproget, men i latinsk Omskrivning hos Saxo. Den var berømt gjennem hele den nordiske Oldtid, og Morgenen før Slaget ved Stiklestad blev den efter Snorre sungen af Thormod Kolbrunarskjald for Kong Olaf og hans Mænd.

Bjarkø, Ø og Gaard i Trondenæs Prgld., Tromsø Amt i Norge, bekjendt som et gammelt Høvdingesæde; her boede i Olaf d. helliges Tid Thore Hund (s. d. A.), og efter hans Søn Jon gik det over til Bjarkøætten (s. nedenf.), hvis yngre Linje uddøde 1355; med Erling Vidkunnssøns Datter kom det til Sigurd Hafthoressøn, med dennes Datter til Jon Martinssøn af en svensk Slægt; efter dennes Sønnesøn, Hans Sigurdssøn, deltes hans Gods mellem hans Søsterbørn, og af B. tilfaldt Nedre-Gaarden Otte Mattssøn, hvis Datter var Ingjerd Ottesdatter (s. d. A.), medens Øvre-Gaarden kom til Ingjerd Erlendsdatter af Losneætten (s. d. A.), hvis Arving blev Erik Rosenkrands (s. d. A.). **Bjarkøætten** kaldes dels den Gren af Arnungeætten, der gjennem Ægteskab med Thore Hunds Sønnedatter arvede Bjarkø, og hvis Mandslinje uddøde 1183 (s. **Arnungeætten**), dels disses Ætlinger gjennem den sidste Besidders Søster, Ragna Erlingsdatter, i hendes Ægteskab med Lagmanden Bjarne Mardssøn (den yngre B.). Hans Sønnesøn eller Svigersøn, Erling Ivarssøn, deltog som Lendermand i Toget til Skotland 1263—64 og havde Sønnerne Bjarne og Vidkunn. *Bjarne Erlingssøn* af Bjarkø ægtede Nikolaus af Giskes eneste Datter Margrete og fik med hende ogsaa Giske; han var vistnok Norges rigeste Mand i sin Tid og havde stor Indflydelse paa Styrelsen. Baron var han allerede i Magnus Lagabøters Tid; efter dennes Død 1280 var han en af de mægtigste blandt Formynderstyrelsen og tog virksom Del i dennes Fremfærd mod Biskopperne, hvorfor han ogsaa blev sat i Ban. Han var flere Gange Formand for Gesandtskaber til Skotland, England og Danmark; han synes at have beholdt sin Indflydelse ogsaa under Haakon V og døde 1313,

efterladende kun en Sønnedatter, der arvede Giske. Hans Broder, Vidkunn, der ikke spiller en saa fremtrædende Rolle, havde Sønnen Erling Vidkunnssøn, der arvede Bjarkø og siden tillige erhvervede sig Giske samt efter sin Moder arvede Stovrhejm m. m., saa at han blev Landets rigeste Mand. Han blev paa Hirdstævnet 1323 valgt til Drotsete (Rigsforstander) under Kong Magnus's Barndom og styrede som saadan til 1332. Med hans Død 1355 uddøde den yngre B.; hans Datter Ingebjørg, gift med Sigurd Hafthoressøn, arvede Bjarkø og Giske.

Bjarkøret (d. e. Birkeret, s. Birk) var i Norge og Sverige i Middelalderen Benævnelsen for en Kjøbstadret. Af en ældre B., der har gjældt i Nidaros, haves kun Uddrag fra et Haandskrift fra Midten af 13de Aarh.; Kong Magnus Haakonssøn udgav 1276 en yngre B. for Bergen, men som ogsaa optoges i de andre Byer, især Oslo og Nidaros. Den yngre B. inddeles ligesom Landsloven i 9 Bolker, hvoraf 6te Bolk er Böarskipan (Byordning) og 8de Farmanna-lög (Søretten). I Sverige findes en Bjarkøa-rætter for Stockholm, der synes forfattet omtr. Aar 1300, men som ogsaa benyttedes i Lödöse og med Kongens Tilladelse kunde overføres ogsaa til andre Byer. Den fortrængtes af Magnus Erikssøns Stadslag fra c. 1350.

Bjarmer omtales første Gang i Slutn. af 9de Aarh. i Nordmanden Ottars Rejseberetning til Alfred d. store; de vare nær beslægtede med Finnerne og boede ved det hvide Hav om Dvinas Mundinger. Deres Land, **Bjarmeland**, hjemsøgtes af flere norske Konger og Høvdinger, og samtidig førtes Handel mellem det nordlige Norge og B., fornemmelig Pelsvarehandel. B. kom efterhaanden under Novgorod, som monopoliserede Handelen. I Midten af 13de Aarh. flygtede en Del B. for Mongolerne til Norge, hvor Haakon Haakonssøn gav dem Bopæle i Malangenfjord. I russiske Kilder kaldes B. Perm, hvilket Navn har holdt sig i de samme Egne. Permierne høre til en anden finsk (ugrisk) Stamme end de egentl. Finner.

Bjarne Povlssøn (Bjarni Pálsson), f. 1719 i det nordlige Island, d. 1779, foretog tillige med Eggert Olavssøn en af Videnskabernes Selskab foranstaltet økonomisk-historisk Rejse gjennem Island 1752—57; blev 1760 udnævnt til Landphysicus paa Island og gjorde i dette ny oprettede Embede meget for Medicinalvæsenets bedre Ordning.

Bjarne Thorarensen, s. Thorarensen.

Bjarne Thorsteinsson (Bjarni Þorsteinsson), s. Bókmentafélag.

Bjela-Tserkov, Stad i Rusland, Gouv. Kijev, 10 M. s. v. for K. 10,000 J. Slot med Stutteri.

Bjelev, Stad i Rusland, Gouv. Tula, 14 M. s. v. for T., ved Floden Oka. 9,000 J. Flodskibsfart. Jærn- og Staalvarefabriker.

Bjelgorod, Stad i Rusland, Gouv. Kursk, 18 M. s. for K., ved Floden Donetz. 16,000 J. Uldhandel og Voxlysfabriker.

Bjelina, Stad i den under østerrigsk Forvaltning staaende tyrkiske Provins Bosnien, 15 M. n. ø. for Serajevo. 6,000 for største Delen muhammedanske Indvaanere. Betydelig Handel.

Bjelinskij, V. G., russisk Skribent, f. 1811, studerede i Moskva sammen med Herzen, gjorde sig bekjendt med Schellings og Hegels Philosophi og virkede 1834—40 i Pressen i Moskva. 1840 drog han til St. Petersborg, var kritisk Medarbejder i det udbredte Blad „Fædrelandske Memoirer" og kæmpede især ved let forstaaelige Hentydninger til de russiske Samfundsforholds Ulemper for humane og liberale Regeringsprinciper. Herzen og Dostojevskij illustrerede ved Romaner i samme Blad B.s Theorier. 1847 gik B. over til Bladet »Sovremennik«, da Bevægelserne 1848 aabnede Regeringens Øjne for den indenlandske Presse. Midt under Forfølgelserne, der rammede hans Venner, døde B. 1848. B. er en ypperlig Stilist og sagtens Ruslands fineste Kunstdommer.

Bjelke, en Adelsslægt, der har været vidt udbredt baade i Danmark og Sverige og ligeledes i sin Tid gjennem flere Slægtled havde hjemme i Norge, hvor den danske **Jens Tillufsøn B.** (d. 1559) blev gift med den rige Lucia Henriksdatter (Gyldenløve), og Østraat (s. d. A.) og Ellinggaard vare Slægtens betydeligste Ejendomme. — **Jens Aagesøn B.** til Østraat, Sønnesøn af det nævnte Ægtepar, f. 2 Febr. 1580 paa Østraat, havde forskjellige norske Forleninger og var navnlig 1633—41 Lensmand paa Bergenhus, desuden Norges Riges Kansler (siden 1614). Han optraadte som Forfatter baade af Vers og Lovarbejder, især „Danske og norske Lovs summariske Indhold paa Vers" (1634), der har Betydning ved den tilføjede Tavle over mørke Gloser og juridiske Kunstudtryk, men hans Digte ere kun daarlige Rimerier; d. 7 Nov. 1659 paa sin Gaaard Sande i Norge. — Af hans mange Børn ere de mest bekjendte Ove, Henrik og Jørgen. **Ove B.** til Østraat, d. 1674, var 1648—66 Lensmand i Bergen, men blev siden Stiftamtmand i Throndhjem, efterfulgte Faderen 1660 som Norges Riges Kansler og blev Gehejmeraad; han ansaas for en af sin Tids største Jurister. — **Henrik B.** til Næsbyholm, f. 13 Jan. 1615 paa Ellinggaard, deltog 1644 i Krigen i Norge som Oberst og var fra 1648 til sin Død Gouverneur over Island, som han dog kun sjælden besøgte. Som Rigsviceadmiral kæmpede han tappert 13 og 14 Sept. 1657 under Falsterbo mod en langt overlegen svensk Flaade og hindrede derved Fjendens Landgang paa Sjælland. Under Rigsdagen 1660 sluttede han sig til Hofpartiet, idet han var Frederik III personlig hengiven. Efter Regeringsforandringen blev han derfor ogsaa Præsident i Admiralitetet, Assessor i Statscollegiet og Højesteret, samt Rigsadmiral. Han døde 16 Marts 1683 i Kjøbenhavn og ligger begravet i Næsby Kirke. — Den yngste af de tre Brødre, **Jørgen B.**, til Hovindsholm og Trudsholm, var Lensmand i Norge, da den svenske Krig udbrød 1657, og besatte Jæmteland. Da den svenske Konge begyndte Krigen paa ny 1658, blev han atter sendt som Generallieutenant og Øverstcommanderende til Norge, hvor han alle Vegne var virksom til Rigets Forsvar; saaledes, da Thrønderne rejste sig, sendte han dem den tapre Jørgen Reichwein

til Undsætning, og selv gjorde han, efter at Svenskerne vare bortjagne fra Frederikshald, flere heldige Indfald i Sverige og tog i Bohuslän Uddevalla tilbage. Han døde som Amtmand over Kallundborg o. fl. Amter, efter at han tidligere havde indtaget Stillinger som Gehejmeraad, Overcommandant i Kjøbenhavn og Statholder i Sjælland, 17 Febr. 1696. Hans Ægtefælle, Magdalene Sybille Gersdorf, Datter af Rigshofmester Jochum G., er bekjendt af det venskabelige Forhold, hvori hun stod til Griffenfeld, hvis Fald medførte, at hendes Mand faldt i Unaade. — Henrik B. havde to Sønner, der udmærkede sig i den spanske Arvefølgekrig som Anførere for de danske Hjælpetropper: Generalmajor **Christoffer B.** til Østraat, f. 1654, faldt i Slaget ved Höchstädt 1704, og Brigader **Christian Frederik B.** til Næsbyholm og Bavelse, f. 1670, faldt i Slaget ved Malplaquet 1709. — En Efterkommer af sidstnævnte, **Freder. Holger Rudolf B.**, f. 1810, Søn af Admiral Johan Chr. Aug. B., der som Lieutenant havde udmærket sig i de mange smaa Søtræfninger med Englænderne 1808, blev 1845 dansk Legationssecretær i London, hvor han under hele den 1ste slesvigske Krig med stor Dygtighed og varmt Fædrelandssind røgtede sit Hverv under vanskelige Forhold og saaledes vistnok havde store Fortjenester af den velvillige Stemning, som den engelske Presse under hele Krigen vedligeholdt mod det danske Folk. Efter Freden blev han sendt som overordentlig Gesandt til Berlin, hvor han vedligeholdt sit Navn for ærlig Danskhed og aabent Frisind. Paa en Rejse, som han foretog til Italien for at gjenvinde sin nedbrudte Helbred, blev han i Pavia bortrevet af Cholera 26 Juli 1855, og Danmark tabte i ham en af sine troeste og dygtigste Diplomater. — Med hans Broder, Orlogscapitain **August B.**, uddøde Slægten paa Mandssiden i Danmark 21 Apr. 1860.

Den svenske, i en grevelig Gren endnu levende Slægt af dette Navn nedstammer fra Ridderen **Ture Kettilsson** (nævnes i Diplomer 1288—1324), Kong Birgers Kæmmerer, senere Lagmand i Bärend. — Sønnen, Ridder **Niklis Turesson**, en af de betydeligste Stormænd under Stridighederne mellem Magnus Smek og hans Søn Erik, senere en af Ophavsmændene til Albrecht af Mecklenburgs Indkaldelse, faldt som Drost ved Belejringen af Åbo 1364. — Dennes Brodersøn, Ridder **Sten Bengtsson**, d. 1408, var Rigsmarsk under Albrecht, men deltog dog som Ombud for Iværksætterne af Bo Jonssons Testament i Opgjørelsen af Vilkaarene for Margretes Antagelse af den svenske Krone. — Stens Sønnesøn, **Ture Turesson**, Ridder og Rigsraad, d. c. 1489, ved sin Halvsøster Brita besvogret med Carl (VIII) Knutsson, sluttede sig dog til Christiern I, udnævntes af ham til Rigsmarsk og Statholder paa Stockholms Slot, men gik efter Slaget ved Brunkebjærg over til Sturernes Parti. — Sønnen, Ridder **Erik Turesson**, d. 1511, var under Svante Sture et af det svenske Raads mest fremragende Medlemmer som Høvedsmand over Finland, hvilket han styrede med Omsorg og med Held forsvarede mod Russernes Angreb. Om hans Datter Anna og Sønnesøns Datter Gunilla s. nedenfor. — Eriks Brodersøn, Rigsraad Ture Pedersson, og dennes Brodersønner, de 3 Rigsraader Hogenskild, Clas og Ture, antoge først Navnet B. **Hogenskild B.**, f. 1538, blev Ridder 1561, Rigsraad og Statholder paa Varberg 1566, Friherre 1569 ved Johan III.s Kroning, Statholder over Östergötland 1576 og paa Stockholms Slot 1589. Skjønt indviklet i Adelens Planer om Gjenerhvervelsen af dens tabte Magt, stod han sig, klog og forsigtig som han var, i Almindelighed godt hos de styrende. Da Kong Johan vilde indføre Liturgien, arbejdede B. for samme, ligesom han ogsaa tilskyndede til at lade Sigismund opdrage i den katholske Religion, for at han kunde blive valgt til Konge i Polen. Under Sigismunds Regering hørte B. til Kongens Parti og var en af Hertug Carls Modstandere, men opførte sig saa forsigtig, at man paa Rigsdagen i Linköping 1600, da hans Embedsbrødre, Rigsraaderne, bleve halshuggede, ej kunde finde nogen Beskyldning imod ham, hvorfor han frigaves. Men opbragt over Hertugens der udøvede Grumhed glemte han sin sædvanlige Klogskab og indlod sig i Brevvexling med de landflygtige i Polen; Anklagen optoges paa ny, og efter at han i lang Tid var bleven holdt i Forvaring, blev han halshugget i Stockholm 1605. — Broderen, **Ture Nilsson B.**, f. 1547, Rigsraad 1586, udmærket ved store Naturgaver, Redelighed og usædvanlig Dannelse, var en af de Raadsherrer, der mistede Livet ved Blodbadet i Linköping 1600. — Den tredje Broder, **Clas B.**, f. 1544, den rigeste Mand i Sverige paa sin Tid, ved sin Hustru besvogret med Kong Johan, undslap fra Blodbadet 1600, men maatte 1606 forlade Landet, vendte dog 1616 tilbage og døde 1623. — **Sten Svantesson B.**, Søn af et Søskendebarn af den foreg., Friherre til Kråkerum, besøgte i sine yngre Aar det hellige Land, blev Rigsraad og Generalgouverneur over Pommern 1633, samt 1636 Generallegat i Tyskland. Gustav Adolf vurderede B. højt og ansaa ham for den, der bedst egnede sig til at udfylde Axel Oxenstjernas Plads, i Tilfælde af, at denne skulde gaa bort. D. i Stettin 1638. — **Sten Nilsson B.**, Søskendebarn af den foreg., Friherre til Korpo, f. 1624, gjorde først Tjeneste ved Flaaden, blev Rigsraad og Admiral 1657, men blev senere mest brugt i diplomatiske Ærinder og ledede bl. a. som svensk Gesandt Underhandlingerne med Danmark 1658 og 1660. Under Formynderregeringen efter Carl X.s Død tilhørte han de la Gardies Modstandere, blev Rigsskatmester 1672 og døde 1684. — **Nils Turesson B.**, foregaaendes Brodersøn, f. 1644, er en af denne Families mest udmærkede Medlemmer. Paa sine Udenlandsrejser som ungt Menneske bivaanede han flere Feltslag og Belejringer, deltog senere i Carl XI.s skaanske Krig i Spidsen for Livregimentet og har maaske den største Ære af Sejren ved Lund 1676; under Krigen avancerede han til Generallieutenant. Siden opholdt han sig 3 Aar i Frankrig ved et Gesandtskab, gik derpaa i bayersk Tjeneste, blev Generalfeltmarschallieutenant hos Kurfyrsten og deltog med stor Udmærkelse i

den ungarske Krig 1684—87, i hvilken han 1686 indtog Pest og væsentlig bidrog til Udfaldet af Slaget ved Gran 1685 og ved Mohacz 1687. Kejseren udnævnte ham til Belønning til Feltmarschallieutenant over hele det kejserlige Cavaleri samt til tysk Rigsgreve. Hjemkaldt 1687, blev B. kongelig Raad, Greve, Generalgouverneur over Pommern og Feltmarschal. Men B.s paa egen Haand foretagne Underhandlinger for at lede Sveriges ydre Politik i Overensstemmelse med Frankrigs Ønsker bevirkede, at Carls Venskab for B. kølnedes, og kun Kongens Død forekom et ulægeligt Brud mellem de to Krigskammerater. B. havde flere glimrende Tilbud fra Holland, Frankrig, Østerrig og Venezia, som alle vilde vinde den erfarne Kriger; men bestandig forbød Carl ham at modtage Tilbudene. Men med Carl XII.s Regeringstiltrædelse fik B.s Uvenner Luft; han blev sat under Tiltale for en Mængde Forseelser og dømtes, skjønt de fleste Beskyldninger kun grundede sig paa stadefro Fordrejelse af Kjendsgjerninger, til at miste Ære, Liv og Gods. Kongen skjænkede ham dog Livet, men af sine Familiegodser fik han kun Lov til at beholde et Par som Erstatning for, hvad hans Hustru havde medbragt. Paa Salestad tilbragte B. sine sidste Aar i Ro, mest sysselsat med Andagtsøvelser, og døde der 1716. — **Anna**, Datter af ovennævnte Erik Turesson, besad som Enke efter Rigsraad Johan Månsson (Natt och Dag) Calmar Slot, da Gustav Vasa 1520, kommende fra Lübeck, steg i Land der for at befri Fædrelandet. Hun kunde ikke gjøre noget for hans Planer, men gav ham et Fristed paa Slottet og hjalp ham at komme ud af Staden. — **Gunilla B.**, Datter af Rigsraad Johan Axelsson, f. 1568, var Kong Johan III.s Gemalinde; hun var 16 Aar gammel, da Kongen friede til hende. Da hun allerede var forlovet med en anden, afslog hun hans Tilbud, hvorover han blev i den Grad vred, at han kastede hende sin Handske i Ansigtet. Hendes Slægtninge overtalte hende dog til at give Kongen sin Haand 1585. Hun blev Enke 1592 og døde 1597. — **Axel Gabr. B.**, Sønnesøns Sønnesøn af Nils Turesson B., f. 1800, Greve, Kammerherre, Kunstven og Kunstsamler, testamenterede Staten sine kostbare Samlinger; d. 1877.

Bjelo-Osero [ös], „den hvide Sø", en Indsø i den nordlige Del af det russiske Gouv. Novgorod, 7 M. lang og 4 M. bred, har sit Navn af den hvidlige Farve, som den lerede Grund i Stormvejr meddeler Vandet. Fiskerig.

Bjelopölje, Stad i Rusland, Gouv. Charkov, 25 M. n. v. for C. 12,000 J. Brændevinsbrænderier.

Bjelöserst, Stad i det russiske Gouv. Novgorod, ved den sydlige Bred af Søen Bjelo-Osero. 6,000 J. Fiskeri.

Bjelostok, polsk **Bialystok**, Stad i Rusland, Gouv. Grodno, 10 M. s. v. for G. 36,000 J. (1880). Smuk, regelmæssig bygget Stad; prægtigt Slot med Park, der af polske Forfattere kaldes det polske Versailles. Fødselsstiftelse med Jordemoderskole. Levende Handel.

Bjelsk, Stad i det russiske Gouv. Grodno, 15 M. s. for G. 10,000 J. 22 Maj 1831 var der ved B. en Kamp mellem Russerne og Polakkerne.

Bjeltzy, Stad i Rusland, Bessarabien, 14 M. n. v. for Kischinev. 9,000 J. Kvægmarkeder.

Bjerknes, Carl Anton, norsk Mathematiker, f. i Christiania 24 Oct. 1825, blev Student 1844 og Bergcandidat 1848, 1854 Docent i ren Mathematik, 1861 const. Universitetslærer i anvendt Mathem., 1869 Professor i Mathematik. Under et Studieophold i Göttingen 1856 vaktes først hans Opmærksomhed for det saakaldte Dirichletske Problem om en Kugles Bevægelse i et Fluidum. Med forskjellige Afbrydelser har hans Forskning senere, fornemmelig i de sidste ti Aar, næsten udelukkende været rettet paa Generalisationen af den i hint Problem liggende Tanke, særlig paa at tilvejebringe analytiske og experimentelle Beviser for Ligheden mellem de hydrodynamiske Kræfter og de magnetiske og elektriske Grundphænomener. 1879 var han naaet saa vidt hermed, at han kunde fremvise sine Experimenter for fremmede Lærde i Collége de France, og 1881 ved den internationale elektriske Udstilling i Paris blev der tilkjendt hans Experimenter Udstillingens højeste Udmærkelse, et af de personlige Æresdiplomer. Hans Skrifter bestaa væsentlig af Afhandlinger, spredte i Fagjournaler. Et paa den større Almenhed beregnet Arbejde er hans med megen Varme skrevne Levnedsskildring af N. H. Abel (Stockholm 1880), udgivet af den Letterstedtske Forening.

Bjernede („Byarnwithe", d. e. Bjørneskov) Kirke, liggende isoleret paa en nu skovløs Bakke i B. Sogn, $\frac{1}{4}$ M. n. ø. for Sorø, er en af de mærkelige Rundbygninger, som uden for Bornholm ere sjældne i Danmark; men i Tidernes Løb har den ligesom de øvrige lidt ved forskjellige Tilbygninger og Ombygninger, skjønt dens oprindelige Udseende endnu temmelig skarpt lader sig paavise. Den har derved faaet en fjærn Lighed med en Bispehue, hvilket rimeligvis har givet Anledning til det almindelige Sagn, at den oprindelig er bygget af en Biskop i denne Form; men af en latinsk Indskrift, som med store tydelige Munkebogstaver er indhugget i to over Indgangen til Kirkens Rundbygning indmurede Kalkstene, fremgaar det, at den oprindelig er bygget af Absalons Farbroder Ebbe Skjalmsøn (d. c. 1150) og hans Hustru Ragnhild (d. 1161), samt at deres Søn, den berømte Sune Ebbesøn (d. 1186), siden har opbygget den af Sten „til Ære for Gud og den hell. Marie og den hell. Laurentius". Den har rimeligvis hørt til en nærliggende større Sædegaard, som Hviderness Slægt har ejet der, maaske Bjernedegaard, hvis nuværende Bygninger (opførte 1757) synes at være flyttede fra den oprindelige Plads.

Bjerregaard, Hans, f. 1766, d. 1860, Præst i Hjermind i Viborg Stift 1798—1857, Søn af den i sin Tid bekjendte Bonde Hans Jensen i Gjentofte, indlagde sig store Fortjenester af Træplantningens Fremme i Jyllands skovløse Egne, idet han fra 1825 aarlig uddelte gratis i Gjennemsnit henimod 150,000 Stkr. eller i alt 5 Mill. Træplanter, dog med Understøttelse fra det kgl. Landhusholdningsselskab

og fra Indenrigsministeriet. B. har leveret en Del landøkonomiske Afhandlinger.

Bjerregaard, Henrik Anker, Søn af Regimentskvartermester, siden Sorenskriver i Nordre-Gudbrandsdalen M. B., f. 1 Jan. 1792 paa Ringsaker i Hedemarken, gik i Christiania lærde Skole, blev Student ved Kjøbenhavns Universitet 1809, vendte 1814 tilbage til Fædrelandet, tog juridisk Examen ved Universitetet i Christiania 1815, blev Advocat ved Norges Højesteret 1819, Assessor ved Christiania Stiftsoverret 1830 og Assessor i Højesteret 1838, i hvilken Stilling han døde 7 Apr. 1842. B. var en af Norges frugtbareste poetiske Forfattere i Tidsrummet nærmest efter Adskillelsen fra Danmark. Han forsøgte sig baade som Lyriker, Dramatiker, Epiker og Novellist. Et af hans mest vellykkede lyriske Arbejder er den — nu dog af Bjørnsons og Nordraaks senere Sang afløste — norske Nationalsang „Sønner af Norge, det ældgamle Rige" (1820), hvorved han vandt den af Grosserer M. Pløen i Christiania for en saadan Nationalsang udsatte Præmie. Hans heldigste dramatiske Arbejde er det nationale Syngespil „Fjeldæventyret" (1824), der dog har faaet sit største Relief ved W. Thranes Musik, som gjør, at det endnu holder sig paa Repertoiret paa de norske Theatre. Dette saa vel som flere af hans mindre Poesier ere optagne i hans „Blandede Digtninger", der udkom i Christiania 1829 og 1830. For Resten findes hans Arbejder spredte i Blade, Tidsskrifter og Nyaarsgaver.

Bjerring, Vilhelm Jak., f. 17 Jan. 1805 i Kjøbenhavn, blev 1833 Lærer i fransk Sprog ved Landcadetakademiet (indtil 1858), 1846 ved den militære Højskole (indtil 1868) og 1852 Lector ved Universitetet, samt fik 1848 Titel af Professor. B. var 1848—49 kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og blev Formand for Grundlovsudvalget; var med en kort Afbrydelse Landstingsmand fra 1850 indtil 1874 og øvede en betydelig Indflydelse blandt det nationalliberale Partis Mænd, især i finansielle Spørgsmaal. I ni Aar, deraf uafbrudt 1861—67, var B. Statsrevisor. D. 30 Nov. 1879.

Bjeshetzk, Stad i det russiske Gouv. Tver, 15 M. n. n. ø. for Tver. 7,000 J. Linnedvæveri.

Bjövulf, s. **Beowulf**.

Bjursten, Anders Herman, svensk Romanforfatter og Digter, f. 1825, blev Magister i Upsala 1851 og Lector ved Stockholms Gymnasium 1860; hensunken i dyb Melancholi berøvede han sig selv Livet 1866. Han har skrevet adskillige Romaner og et Par Dramaer, alle efter nyfransk Mønster; blandt hans Digte bleve flere, saasom »Minnen från Gripsholm«, prisbelønnede af det svenske Akademi.

Bjærg, en betydelig Ophøjning paa Jordskorpen, særlig naar den bestaar af Sten. Mindre Ophøjninger (under 600 F.) kaldes Højder, Bakker eller Banker, men meget afhænger her af Sprogbrugen. Nogne B. kaldes Fjælde eller, hvis de ere lavere, Klipper. Langstrakte B. eller Bakker kaldes Aase. Man skjelner mellem B.s Fod eller den nederste Del, hvor B. begynder at hæve sig over sin Grundflade, Toppen, hvor B. naar sin største Højde, og Skraaningen eller Affaldet; B.s Top kaldes Kulle eller Kolle (Norsk: Koll, Nut eller Kamp), naar den er mer eller mindre afrundet, Kegle, naar den er stejlere, Horn (Norsk ogsaa Pig, Tind), naar den er tilspidset, Æg (Norsk ogsaa Kam), naar den er skarprygget. Danner Toppen en udstrakt Flade, kaldes B. et Taffelbjærg. En Vulkans Top har gjærne en Fordybning, Krateret. Et **Bjærgland** er et Land opfyldt af B., modsat altsaa et Sletteland; et Højland er modsat et Lavland; **Randbjærge** begrænse en Højslette. En **Bjærggruppe** bestaar af B. uden Ordning; en **Bjærgkjæde** bestaar af B., der ere ordnede i en Række med en bestemt Retning (Strygning); en **Bjærgmasse** er et udbredt Bjærgparti. En **Bjærgkam** ell. **Bjærgryg** er den Linje i en Kjæde, i hvilken de højeste Toppe ligge. Danne B. ved deres Sammenhæng, Ensartethed i Bygning, Bjærgarter, Hævningsretning og Oprindelse et for sig afsluttet Hele, kaldes de et **Bjærgsystem**. Et **Bjærgkjædesystem** bestaar af **Bjærgkjæder**, der løbe mer eller mindre parallelt med hverandre og ere adskilte ved Længdedale, undertiden ogsaa gjennembrudte af Tværdale eller forenede ved Tværkjæder. Det Sted, hvor flere Kjæder løbe sammen, kaldes en **Bjærgknude** eller **Bjærgstok**. Undertiden vil man i et Bjærgkjædesystem kunne skjelne mellem en Centralkjæde og Sidekjæder eller Forbjærge (Grene eller Arme, hvis de løbe ud fra Centralkjæden). Paa B.s Højde over Havet beror Adskillelsen mellem **Lav-**, **Mellem-** og **Højbjærge**, alt efter som de have en absolut Højde af 1—2,000 F., 2—6,000 F. eller over dette sidste Tal. Højbjærge kaldes Alper eller Snebjærge, naar deres Toppe ere klædte med evig Sne eller Is; et Land med slige B. kaldes et Alpeland. Culminationspunktet er det absolut højeste Punkt i et Bjærgsystem; Middelhøjden er Højden af den fælles Basis, hvorpaa et Systems enkelt Bjærgtoppe hvile. Sænkninger i en Bjærgmasse, gjennem hvilke man kan komme fra den ene Side af den til den anden, kaldes Passer (Gab eller Porte, hvis de have stejle Vægge); jo mere tilgængelige Passerne ere, og jo lavere de ligge, desto mere fremmes Samkvemmet paa begge Sider af Bjærgmassen. De største Højder i B. staa ikke i directe Forhold til Bjærgkammenes Højde, men Kammens Højde staar i et nærmere Forhold til Passernes Middelhøjde, saa at man kan betragte denne sidste som Gjennemsnitshøjden af Bjærgkammen. Pashøjden er ofte forskjellig i forskjellige Bjærgsystemer, selv om disse have samme absolute Højde. I Almindelighed kan man sige, at jo mere indviklet et Bjærgsystems Bygning er, desto dybere ligge dets Passer, saa at altsaa Forskjellen mellem Pashøjden og den absolute Højde giver en Forestilling om dets indre Bygning. Det højeste B. paa Jorden er Mt. Everest eller Gaurisankar (28,166 F.) i Himalaja. **Bjærgskred**, pludselige og mægtige Forandringer af et Bjærgs Omrids. De ville navnlig indtræde, naar Stenmasser hvile paa skraanende Lerlag, og disse ere blevne gjennemblødte og opløste af rindende, underjordiske Vandmasser.

Saaledes kunne store Dele af Bjærge, hele Bjærgsider, sætte sig i Bevægelse, rive Træer og Buskads med sig, styrte ned over Beboerne og deres Hytter og for stedse begrave alt, hvad der ligger paa deres Vej. Af slige Katastropher kunne nævnes Skreddet ved Chiavenna 4 Sept. 1618, hvor over 2000 Mennesker begravedes under Ruinerne af Bjærget Conto, og Skreddet ved Goldau i Schweiz 2 Sept. 1806, hvor Skraaningen af Roßbjærget begravede 3 Landsbyer og 457 Mennesker.

Bjærgakademi (Bjærgskole), en Læreanstalt, hvori vordende Bjærg- og Hyttemænd undervises i alle Grene af deres Videnskab, saa vel theoretisk som praktisk, hvorfor B. som oftest ere henlagte til Steder, i hvis Nærhed en betydeligere Bjærgværksdrift gaar for sig. Frankrig har B. i St. Etienne og Paris, England i London, Rusland i St. Petersborg, Sverige i Stockholm, Norge paa Kongsberg, Østerrig i Schemnitz, Przibram og Leoben, Preussen i Klausthal og Berlin (1861), Kongeriget Sachsen i Freiberg, der er det berømteste af alle. Stiftet 1765 vandt det allerede under de første Lærere Gellert, Charpentier, Lommer, Richter og Klotzsch, men især ved Werner, et Ry, som en Række af udmærkede Mænd siden stedse har vidst at vedligeholde, og som de nærliggende Grubers og Hytteværkers Storartethed i technisk Henseende end mere har forøget. Henved 2,000 Bjærgmænd, hvoriblandt ikke faa fra fremmede Verdensdele, have her faaet deres Uddannelse.

Bjærgand (Anas marila), Art af Dykændernes Slægt, yngler i det høje Norden, f. Ex. paa Island, men opholder sig en Del af Vinteren ved de danske Kyster.

Bjærgarter, de større Masser, hvoraf den faste Del af vor Jordskorpe er sammensat. Det er sjældnere, at de ere ublandede, hvilket er Tilfælde med Kvartsbjærg og Marmor; hyppigere ere de dannede af flere eller færre enkelte Mineralier, som f. Ex. Granit, der er sammensat af Kvarts, Feldspat og Glimmer. Efter de Mineralier, de indeholde, inddeles de i Granit, Porphyr, Basalt, Lerskifer osv. og efter deres sandsynlige Dannelsesmaade i plutoniske og neptuniske B. De plutoniske ere, ligesom Lavaen ved Vulkanerne, skudte op fra Jordens Indre i smeltet Tilstand og senere størknede ved Afkøling; de neptuniske ere dannede i Vand, hvori Bjærgartens Bestanddele have været udrørte, og ere derpaa afsatte lagvis, hvilket tydeligst ses f. Ex. i Lerskiferen. En tredje Gruppe er de metamorphiske B., der ere lagdelte ligesom de neptuniske, men have samme Bestanddele som de plutoniske, f. Ex. Gnejs, Hornblendeskifer o. fl. a.

Bjærgblaat, ligesom Bremerblaat, Mineralblaat, Bjærggrønt, Malachitgrønt, Bremergrønt, Stengrønt o. fl., Navn paa forskjellige Malerfarver, tilberedte paa forskjellig Maade, men som alle indeholde basiske kulsure Kobbersalte, i Regelen blandede med Gips, Kridt, Magnesia m. m.

Bjærgcur, Benyttelsen af Højdeklimaets styrkende og oplivende Virkning paa Legemet til Helbredelsen af forskjellige Sygdomme, især chroniske Brystsygdomme, Fordøjelsesforstyrrelser, Kjertelsyge, Blodmangel og nervøse Sygdomme. Medens B. tidligere kun anvendtes i Sommermaanederne, har man i den senere Tid ogsaa begyndt at udstrække Brugen af den til Vinteren. Alt efter Omstændighederne benytter man forskjellige Højder (sædvanlig fra 1—6,000 F. over Havet) til B., idet Virkningen af den stiger med Højden. De Steder, der skulle kunne benyttes som **Bjærgcursteder**, maa have en beskyttet Beliggenhed med tilstrækkelig Sol og i øvrigt frembyde gunstige Betingelser for de syges Forplejning, Bevægelse i fri Luft osv.; en Mængde saadanne findes især i de schweiziske og bayerske Alper.

Bjærgdyr, d. s. s. Alpedyr.

Bjærge, at bringe i Sikkerhed. Man b. et strandet Skib eller Godset derfra; man b. Sejlene, naar man ruller dem sammen for foreløbig ikke at bruge dem. Naar en Mand falder over Bord, søger man at b. ham og anvender da undertiden en **Bjærgemaskine**, et Instrument, anbragt agter ude paa et Skib, og hvis Bestemmelse er at hjælpe en Mand til at holde sig over Vandets Overflade, naar han er falden over Bord, indtil et Fartøj kan sendes efter ham. Maskinen er derfor anbragt paa en saadan Maade, at den bekvemt kan kastes over Bord, saa snart Ulykken sker; den er bunden til en lang Stang med en lille Fløj paa, for at Vedkommende bedre kan faa Øje paa den. Undertiden er den ogsaa forbunden med en Art Fyrværkeri, som afbrændes, naar den benyttes ved Nattetid. Hvor ingen Bjærgemaskine haves, anvendes en Bjærgekrans, ogsaa kaldet Redningsboje, fyldt med Luft, saa at den har tilstrækkelig Bæreevne til at holde en voxen Mand over Vandet. **Bjærgeløn** er den Betaling, som tilkommer de Folk, der b. et Skib eller en Ladning.

Bjærgelide, en fremragende, 371 F. høj Bakke i Nørrejylland, mellem Horsens- og Vejlefjord, hvorfra haves en smuk Udsigt over det frugtbare Bjærge Herred.

Bjærget ell. **Bjærgpartiet** (Montagne) kaldtes Jakobinerne, det vildeste og mest radicale Parti i det franske Nationalconvent (1792—95), fordi det i Forsamlingen havde taget Plads paa de øverste Bænke paa venstre Side. Modpartiet, Girondinerne, indtoge i denne Forsamling den højre Side; Mellempartiet eller de, der intet Parti havde taget, de lavere Pladser neden for B. (Dalen eller Sumpen).

Bjærggrønt, s. **Bjærgblaat**.

Bjærghalde, de betydelige Hobe af Sten, der samles omkring en Grubes eller foran en Stolles Dagaabning af de fra Fjældets Indre udbragte værdiløse Masser. Dog kunne saadanne Halde, naar de stamme fra ældre Tider, ofte indeholde betydelige Mængder af Malm, som man en Gang har udkastet af Skjødesløshed eller ikke med Fordel har kunnet skille fra den medfølgende Bjærgart af Mangel paa mechaniske Hjælpemidler; det har derfor ofte lønnet sig godt senere at oparbejde dem paa ny.

Bjærgirisk (Fringilla flavirostris), en Finkeart.

Bjærgkalk (Kulkalk), en paa forstenede Saltvandsdyr meget rig Kalksten, der er det ældste Led af den store Kulformation og meget ud-

bredt i England, Belgien, Rusland og Nordamerika. Indeholder kun faa Kullag.

Bjærgkrystal, et Mineral, der er fuldkommen ren, krystalliseret Kvarts, har muslet Brud og Glasglans, er som oftest vandklar, men kan ogsaa være farvet. Kan ridses af Topas. Den findes i Hulhederne af forskjellige Bjærgarter saa vel som paa Gange og forekommer især hyppig i Alperne, Dauphiné, Pyrenæerne og Sibirien. De fuldkommen vandklare B. benyttes som Smykkestene, have nogen Lighed med Diamanten, men mangle baade dens Farvespil og Haardhed. „Bornholmske Diamanter" ere smaa, fuldstændig udkrystalliserede B.; Citrin er en vingul, Røgtopas en røggraa, Amethyst en violblaa B.

Bjærgprædiken kaldes den af Jesus paa et Bjærg (Traditionen siger „Salighedernes Bjærg" i Nærheden af Tabor i Galilæa) holdte Tale, som af Matthæus meddeles i Cap. V—VII. Hos Lucas findes den i betydelig kortere Form i Cap. VI, 20 f.

Bjærgsyge, det Ildebefindende, der viser sig ved Bjærgbestigninger som Følge af Iltens Aftagen i Atmosfæren med den tiltagende Højde over Havet, viser sig ved Paaskyndelse af Puls og Aandedræt, Svimmelhed, Hovedpine, Søvnighed og Muskelsvaghed. Ved Stigning til større Højder kan endog Døden indtræde.

Bjærgvidenskab, det systematiske Indbegreb af alle de Kundskaber, der udfordres saa vel til Grubers Optagelse og Drift som til de bundne Mineraliers videre Bearbejdelse. Nødvendig for Bjærgmanden er, foruden en Mængde mechaniske og techniske Færdigheder, Kundskab i Mineralogi, Geologi, Physik, Chemi, Mathematik, Maskinlære, Bygningskunst, saa vel almindelig som Vand- og underjordisk Bygningskunst, Opberedningslære og Metallurgi.

Bjærgvind, en kold eller varm Vind, hvis Tilværelse skyldes Bjærgene. De ville blive omtalte i særegne Artikler: Føhn, Mistral, Borra, Buran.

Bjærgværksdrift, i Almindelighed Indbegrebet af alle de Arbejder, ved hvilket Mineralrigets Skatte bjærgmandsmæssig udvindes af Jordens Skjød, renses ad mechanisk Vej og, da dette som oftest ikke er tilstrækkeligt, underkastes chemisk Behandling, indtil de have naaet den Form eller den Renhedsgrad, der er nødvendig for deres Anvendelse i Industrien. — Allerede i de ældste Tider finde vi Spor til B.; Phønikerne og Carthaginienserne kjendte og benyttede Spaniens Metalrigdom; Grækerne og Romerne dreve endog tidlig B. nogenlunde rationelt. I Roms Glansperiode vare Bjærgværker i Gang i alle Dele af dette vidtløftige Rige. Først under Carl d. store finde vi i Tyskland Tegn til en regelmæssig Bjærg- og Hyttedrift, men allerede i det 10de Aarh. vare Bjærgværkerne paa Harzen, især ved Goslar, temmelig betydelige; Bøhmen og Sachsen fulgte snart efter. Næst efter Tyskland har Skandinavien, især Sverige, i Middelalderen haft den betydeligste B.; dog var her saa vel som i Frankrig tyske Bjærgfolk de virksomste. I Slutningen af Middelalderen synes B. at have aftaget betydelig paa mange Steder; i Tyskland virkede Trediveaarskrigen lammende og saa i denne Henseende, men Hovedgrunden til, at her saa vel som i andre Lande mange Bjærgværker bleve nedlagte, maa vel søges i Opdagelsen af Søvejen til Ostindien og Amerika, hvis store Guld- og Sølvforraad det i Regelen kostede mindre Møje at udvinde. Hertil kom da ogsaa mange Hindringer, som man af Mangel paa mechaniske og techniske Kundskaber ikke var i Stand til at overvinde. Først den nyere Tids kæmpemæssige Fremskridt i Technik og Naturvidenskab har i Forbindelse med den stigende Forbrug af Metaller og nyttige Mineralier (især Jærn og Stenkul) igjen vakt B. til fornyet Liv og hævet den til et Standpunkt, man en Gang næppe skulde have anet; i mange Lande sysselsætter den nu Hundredetusender af Arbejdere og er en af de vigtigste Kilder til Industriens store Udvikling.

Björkö, fordum **Birka**, Ø i Mälaren, Adelsö Sogn, Stockholms Län. I Følge Traditionen, der bestyrkes ved Udgravninger, foretagne i de senere Aar, laa paa B. det af Adam af Bremen som en betydelig Handelsplads omtalte, af Ansgar besøgte, men allerede 200 Aar efter ødelagte **Birka**.

Björling, Carl Olof, svensk Theolog, f. 16 Sept. 1804 i Westerås, tog Examen i Upsala for den philos. og theol. Grad, var 1840—46 Lector i Historie ved Gymnasiet i Gefle, senere Sognepræst i Arboga, fra 1852 Domprovst i Westerås, siden 1866 Biskop smstds.; d. 20 Jan. 1884. Som Rigsdagsmand under Stænderrigsdagene 1850—65 tilhørte B. den conservative Majoritet i Præstestanden. Blandt flere af B. udgivne theologiske Skrifter maa især mærkes en i stræng Overensstemmelse med den lutherske Kirkes Bekjendelsesskrifter holdt, genetisk-historisk Fremstilling af »Den christeliga Dogmatiken« (1866—77), der har vakket Opmærksomhed ogsaa blandt Udlandets Theologer. — Hans Fætter, **Emanuel Gabriel B.**, f. 2 Dec. 1808 i Westerås, fra 1845 Lector i Mathematik ved Skolen dersteds, samt fra 1850 Medlem af det sv. Videnskabernes Akademi, har foruden mange andre Skrifter og Afhandlinger udgivet en i de svenske Skoler meget anvendt »Elementarlärobok i Algebra« (10de Udg. 1877), hvori han har sluttet sig til og gjort Anvendelse af Cauchys Anskuelser, samt »De första begreppen af läran om elliptiske Funktionerna« (1866), som ogsaa er udkommet i fransk Oversættelse. D. 3 Nov. 1872.

Bjørn (Ursus), Rovdyrslægt, udmærket ved Størrelse, plump Legemsbygning, stærk og grov Behaaring, bred Pande, spids Snude, smaa Øjne og korte Øren; B. gaar paa hele den brede Fodsaal og har kun en kort Hale. For- og Hjørnetænderne forholde sig som hos andre Rovdyr, men i Kindtænderne er det skærende Parti trængt tilbage og det knusende udviklet paa dets Bekostning. B. kunne inddeles i Landbjørne og Isbjørne; til de første høre den brune ell. sorte europæiske Landbjørn (U. arctos), den amerikanske B. (U. americanus), der er glinsende sort, den store graa amerikanske B. (U. ferox) i Klippebjærgene og Prairierne, Andesbjørnen (U. ornatus) i de peruanske Andesbjærge, den tibetanske og

malayiske B. (U. tibetanus og malayanus) og den ostindiske B. (U. labiatus). med meget bevægelige Læber, der især plyndrer Myre- og Termitboerne. Den europæiske Landbjørn har hjemme i store Skovstrækninger i Europa og Nordasien, men er udryddet paa de fleste Steder i Europa, hvor den kun træffes i Bjærgegne. Den lever især af saftige Rødder og Planter, Bær, Sæd, Honning, Myrer (Nordmændenes „Myrbjørn" og „Græsdyr"), men anfalder ogsaa Heste og Oxer; har den først faaet Smag derpaa, bliver den (især den gamle Hanbjørn) et farligt og skadeligt Dyr (Nordmændenes „Hestebjørn" og „Slagbjørn"). Den er saa stærk, at den kan dræbe en Hest eller Oxe med et Slag af sine store Forpoter og bære sit Bytte bort i Favnen, gaaende paa Bagbenene. Den klatrer ogsaa ret godt og tager ofte sin Tilflugt til Træerne, naar den forfølges, især naar den har Unger med sig; da den er meget bange for sin Bagkrop, tvinge Hundene den snart til at sætte sig ned og værge sig enten ved at klemme sin Fjende i sin Favn eller ved at uddele mægtige Dask med sine Laller. Om Vinteren tager den ingen Føde til sig men sover i en Fordybning, udklædt med Mos, Lyng, Granris o. desl. Her fødes ogsaa Ungerne. Om Efteraaret, naar den gaar „i Hi" (Vinterleje), er den meget fed; om Foraaret derimod, naar den forlader det, ganske mager. Det hører naturligvis til Fablerne, at den om Vinteren skulde ernære sig ved at „suge paa sine Labber", saa vel som at den skulde slikke Form paa sine Unger („en uslikket Bjørneunge"). B. er godmodig, lærvillig og klog; bekjendt er det gamle Ordsprog, at „B. har 10 Mænds Styrke og 12 Mænds Forstand". Dens Skind bruges til Pelsværk; Skinkerne roses som en meget behagelig Spise. Hulebjørnen (U. spelæus) overgik betydelig den nulevende B. i Størrelse; dens Knokler findes i stor Mængde i Mellemeuropas Knokkelhuler tillige med Levningerne af de Dyr, den har fortæret. Isbjørnen ell. Hvidbjørnen (U. maritimus), ved sin længere Hals, sine haarklædte Fodsaaler, sin lange, hvide Pels og sit hele Udseende forskjellig fra alle Landbjørne, lever ved Polarhavets Iskant ved Kysterne af Sibirien, Polarlandene i Nordamerika, Spitsbergen og Grønland, derimod ikke ved Island eller Finmarken, hvortil dog enkelte undertiden komme drivende med Isflagerne. Den lever af Aadsler, Fiske, Vandfugle og Sælhunde og svømmer og dykker udmærket. Kun Hunnen ligger i Vinterdvale i en Hule i Sneen, i hvilken Ungerne fødes.

Bjørn, to Stjærnebilleder paa den nordlige Himmel, den store og den lille B. Den store B. (Ursa major) er især kjendelig ved 7 klare Stjærner i Ryggen og Halen, som særskilt kaldes Carlsvognen eller de 7 Øxne (septem triones), i daglig Tale undertiden Syvstjærnen. Den lille B. (Ursa minor) indeholder ligeledes 7 Stjærner, der danne omtrent samme Figur som Carlsvognen, men i omvendt Stilling. Den yderste i Halen (eller i Stangen, naar den betragtes som Vogn) er kun 1½ Grad fra Polen og kaldes derfor Polarstjærnen. Den kaldes ogsaa Hundehalen, Cynosura. Begge disse Stjærnebilleder ere i Danmark circumpolare. — Deres mythologiske Oprindelse er følgende: Kallisto, en af Artemis's Nympher, en Datter af den arkadiske Fyrste Lykaon, elskedes af Zeus, der i Artemis's Skikkelse forførte hende. Hun fødte Sønnen Arkas, men forvandledes af den skinsyge Hera til en Bjørn. Da Arkas paa Jagten forfulgte hende i hendes Forvandling, uden at det var hende muligt at gjøre sig kjendelig som hans Moder, anraabte hun Zeus om Frelse; han hensatte begge som Bjørne paa Himlen. Forbitret over denne Udmærkelse anmodede Hera Havets Gudinde Thetis om at forbyde dem begge at sænke sig ned i det rene Hav.

Bjørn, det firkantede Hul i Mærset, hvorved dette er i Stand til at ligge omkring Mast, Vanter og Stag. **B.**, d. s. s. Bâtardeau.

Bjørn, et Navn, som hyppig forekommer i Nordens Historie. **B. Jærnside**, en af Regner Lodbrogs Sønner, fik sit Tilnavn af, at han en Gang i en Kamp, som han tillige med sin Fader udholdt mod Sveakæmpen Skarod og hans 7 Sønner, end ikke fik en Rift i Huden. Efter i Forening med sine Brødre at have hævnet sin Faders Død, hærjede han i Spidsen for en frygtelig Flok Normanner Frankrig og Sydeuropa. — **B.** var Konge i Sverige, da Ansgar c. 830 prædikede Christendommen i Birca; han antages at være den i Sagaerne nævnte B. „at Haugi". — **B. Farmand** ell. **Kjøbmand**, Søn af Harald Haarfager, var Konge paa Vestfold og blev overfaldet og dræbt af sin Halvbroder Erik Blodøxe paa Kongsgaarden Sæhejm (nu Jarlsberg) ved Tønsberg c. 927; hans Gravhøj (Farmandshaugen) vises endnu nord for Tønsberg. Han var Farfader til Harald Grænske og Oldefader til Olaf d. hellige. — **B.**, Broder til Svend Estridsøn, dræbtes 1049 i England af sin Fætter, Svend Godvinsøn. — **B.**, en af Svend Estridsøns mange Sønner, bekrigede Nordalbingerne, anlagde paa Eiderøen, hvor Uffe efter Sagnet havde fældet de to saxiske Kæmper, en Skanse og omgav Øen med Vold og Grav; det var den første Begyndelse til Rendsborg. Han blev dræbt af en Nordalbinger paa et Ting c. 1100. — En yngre **B. Jærnside**, Søn af Harald Kesja og Sønnesøn af Erik Ejegod, sluttede sig i Borgerkrigen efter Knud Lavards Mord til sin Farbroder Erik Emun og reddede dennes Liv i Slaget ved Onsild Bro 1132, hvor han og Aage Christiernsøn med stor Livsfare forsvarede Overgangen saa længe, til Erik havde fundet Lejlighed til at flygte; men saa snart Erik var kommen paa Tronen, lod han ikke desto mindre denne sin Redningsmand tillige med en anden af sine Brodersønner paa Mistanke om Utroskab drukne i Slien 1134. B. J. var gift med den svenske Prinsesse Katharine, Datter af Kong Inge I, og havde med hende en Datter Christine, der blev gift med den svenske Konge Erik d. hellige.

Bjørn Gunnlaugsson, f. 1788, d. 1876. Efter at have studeret ved Kjøbenhavns Universitet og tillige under sit Ophold i Danmark haft Lejlighed til at beskæftige sig med Landmaaling, blev B. G. Lærer ved den lærde

Skole paa sin Fødeø Island, i hvilken Stilling han virkede som Adjunct og Overlærer til han pensioneredes 1862. De mathematiske Fag vare fra Ungdommen af hans Yndlingsstudium, hvorom flere Skrifter vidne. Hans Livs Storværk er det bekjendte Islandskort i fire Blade (Uppdráttur Islands), udgivet under Ledelse af O. N. Olsen 1844, men hvortil Forarbejderne skyldes B. G.s Dygtighed og Udholdenhed, idet han, paa Grundlag af tidligere danske Kystopmaalinger, under 12 Aars fortsatte Sommerrejser omkring i Landet fortlagde dette.

Bjørn Halldorsson, f. 1724, d. 1794, Præst paa sin Fødeø Island, i dennes vestlige Del, syslede flittig med Literaturen og udarbejdede foruden flere Smaaskrifter om Landbrug og Havedyrkning det første større og virkelig brugbare islandske Lexikon (1786), der senere udgaves af R. Rask 1814 (»Lexicon islandico-latino-danicum I—II).

Bjørn Jonsson fra Skardsaa i det nordlige Island (Skagefjords Syssel), f. 1574, d. 1656, frembyder et mærkeligt Exempel paa en islandsk Autodidakt og har heller ikke ringe Betydning for den nationale Literatur. Uden nogen Skoledannelse og uagtet sin Stilling som Bonde, arbejdede han sig selv frem, afskrev og commenterede den gamle Literatur, samlede saaledes, til Dels fra nu tabte Kilder, Efterretninger om Grønland, der ere benyttede i „Grønlands historiske Mindesmærker", og forfattede et historisk Arbejde i Aarbogsform, „islandske Annaler" (fra 1400—1646), udg. 1774—75.

Bjørn Markusson, f. 1716, d. 1791, var først Sysselmand, senere Lovmand paa sin Fødeø Island, men varetog tillige forskjellige andre Bestillinger, havde saaledes en Tid Opsigt med Bogtrykkeriet paa Bispesædet Holar og udgav herfra to Saga-Samlinger, begge 1756.

Bjørn Staller, en af de mest indflydelsesrige Høvdinger hos Olaf d. hellige. Da Olaf forlod Landet, drog B. hjem til sin Gaard og blev her af Knuds Affendinge ved Gaver lokket til at gaa over til hans Parti; men da Haakon Jarl døde, angrede han sit Frafald, drog til Kong Olaf i Rusland og fulgte med ham tilbage; i Slaget ved Stiklestad faldt han ved Kongens Fødder.

Bjørnbak, Lars, dansk Politiker, f. 19 Jan. 1824, Skolelærersøn fra Vendsyssel, blev 1841 Seminarist fra Snedsted og 1844 Skolelærer i Guldager ved Hjørring, hvorfra han 1855 forflyttedes til Viby ved Aarhus. Her oprettede han 1857 en højere Landboskole (allerede 1854 havde B. i et Flyveskrift, „Frem, Bondemand, frem" af S. Christensen, hævdet Kundskabens Betydning som Middel til Magt); deltog 1862 med Tscherning og G. Winther i Dannelsen af den jydske Folkeforening og stiftede 1866 „Aarhus Amtstidende". B. søgte at uddanne et eget, ultrademokratisk og unationalt Folkeparti, med stærk Fremhævelse af det materielle Velvære og vedholdende Modstand imod Forsvarsvæsenets Udvikling (hvilket betegnedes som „Krigsgalskab") og imod den nordiske Enhedstanke, ja sluttede sig endog 1872 til „Internationale". B. søgte forgjæves 1865 og 1873 at opnaa Valg til Folketinget, men blev 1876 Medlem af Amtsraadet for Aarhus Amt. D. 2 Jan. 1878.

Björneborg, Stad i Finland, Gouv. Åbo-B., 16 M. n. n. v. for Abo, ved Kumos Udløb i den bottniske Bugt. 9,000 J. Havn. Skibsbyggeri, Tobaksfabriker. Handel med Tømmer og Fisk.

Bjørnebær, norsk, d. s. s. Brombær eller Korbær, s. **Klynger**. **Bjørnebærblade**, d. s. s. Melbærblade.

Bjørneklo (Heracleum), Planteslægt af Skjærmplanternes Familie, Urter (især fra Europa og Asien) med furet Stængel, fjersnitdelte Blade og alm. hvide Blade i mangestraalede Skjærme. De fleste Arter ere anselige Planter med meget store Blade og Skjærme. **Almindelig B.** (H. Sphondylium) vorer vildt i Danmark og Norge og anvendtes tidligere i Lægevidenskaben; paa Kamtschatka benyttes dens unge Skud som Kaal, og af Roden vindes Sukker og Brændevin.

Bjørnekrebs (Scyllarus), Slægt af de langhalede Krebses Orden, udmærket ved betydelig Størrelse, bred, flad og plump Form, vortet Skal, korte, bladdannede Følehorn, korte Ben, Mangel af Saxe og langsomme Bevægelser; tilhører de varmere Have.

Björner, Erik Julius, svensk Oldgransker, f. 1696, d. 1750, Assessor og Secretær i Antiqvitetscollegiet i Stockholm, udgav forskjellige antiqvariske Arbejder, som »Nordiska Kämpadater«, »Inledning til de yfverborna Göters gamla häfder«. Men forledt af sin Patriotisme søgte B. at lade den nordiske Historie gaa meget højt op i Tiden og tillagde ofte Nordens Helte Bedrifter, hvis Virkelighed er tvivlsom.

Bjørnesommerfugl ell. **Bjørnespinder** (Euprepia Caja), Natsommerfugl med brune Forvinger med hvide Baand og røde Bagvinger med sorte Pletter. Larven er brun med lange sorte Haar; den og andre lignende laadne Larver ere Gjøgens Yndlingsføde, og Haarene, hvormed dennes Mave ofte er ganske besat indvendig, tilskrives især den.

Bjørnesø (engelsk Bear-Lake), en stor Sø i det nordvestl. Nordamerika, i Nærheden af Polarkredsen. Den har en meget uregelmæssig Form og bestaar af 5 fra et Midtpunkt udgaaende Bugter. Mackenziefloden fører dens Vande til Polarhavet.

Bjørnholm, en gammel og mærkelig dansk Herregaard, som i det 14de Aarh. tilhørte Familien Hvide og var opført af Kongemorderen Marsk Stigs Sønneson, den i Valdemar Atterdags Tid bekjendte yngre Marsk Stig Andersson. Den tilhørte senere en Tid lang Familien Rosenkrantz og blandt flere andre adelige Familier Høg, som 1681 deraf oprettede det senere nedlagte Baroni **Høgholm**, der har givet Gaarden dens nuværende Navn. Gaarden, der i sin nuværende Skikkelse skriver sig fra Slutningen af 18de Aarh., ligger i Randers Amt, midt imellem Grenaa og Ebeltoft.

Björnklou, Mathias, svensk Statsmand, f. 1607, d. 1671, Søn af en Møller (hvorfor han først bar Navnet Mylonius), var Prof. i Upsala, da han af Axel Oxenstjerna kaldtes til Secretær i Cancelliet, sendtes 1643 som Legations-

secretær til Osnabrück og adledes 1646, hvorpaa han antog Navnet B. Han blev senere Gesandt ved forskjellige Hoffer, blev 1664 Rigsraad og optraadte i Raadet mod sin forhenværende Discipel, Magn. Gabr. de la Gardie.

Bjørnram, Gustav, Mystiker, f. c. 1746 i Savolax i Finland, havde Titel af kgl. Secretær, d. 1801. Ved foregivne Aandesyner og Aandebesværgelser vakte han en Tid megen Opsigt ved Gustav III.s Hof.

Bjørnsen, Louise Elisabeth, f. 9 Apr. 1824, har under Pseudonymet „Elisabeth Martens" skrevet forskjellige Fortællinger, af hvilke den første, „Hvad er Livet?", udkom 1854 og udg. i tredje Opl. 1881; fremdeles „En Kvinde" (1860), „Tre Fortællinger" (1868), „Sangerinden" (1876), „Fra Fortid og Nutid" (1878) og „Skibladner" (1883); mindre Skildringer og Skizzer i „Fædrelandets" og „Dagbladets" Feuilletoner samt i Wisbechs Almanaker.

Bjørnserv, norsk, gammelt Navn paa Jærven, fordi den antoges at være en Bjørneunge.

Bjørnsholm, Herregaard i Slet Herred, Aalborg Amt, Viborg Stift, s. for Løgstør ved Limfjorden, var forhen det store og berømte Vitskøl-Kloster for Cisterciensere, stiftet 1158 af Valdemar d. store, som paa denne Maade vilde vise sin Taknemmelighed mod Gud, fordi han lykkelig var undsluppet Snigmordet i Roskilde det foreg. Aar og var bleven Danmarks Konge; til dets Oprettelse skjænkede han af sit Fædrenegods Landsbyen „Withschnele" med alt dens Tilliggende. Sine første Munke fik Klostret fra Varnhem Kloster i Vestergötland; senere kom en ny Koloni dertil fra Esrom Kloster, under hvis Abbeds Tilsyn B. blev sat. Af det danske Navn dannede Munkene det lat. Vitæ schola (Livets Skole). Da den sidste Abbed eller rettere Klosterforstander (thi han var gift og fungerede som luthersk Præst der paa Stedet) Anders Andersen resignerede 1563, blev Klostret kongelig Forlening; Frederik II mageskiftede det 1573 bort til Rigsraad Bjørn Andersen til Stenalt, efter hvem Gaarden fik sit nuværende Navn. I Stedet for den gamle Klosterkirke, der skal have været en af de skjønneste Kirker i Norden, bygget efter Model af en af de gamle Kirker i Rom, men som var gaaet til Grunde ved en af de fjendtlige Invasioner i Jylland under Christian IV, lod en af Gaardens Ejere 1668 en af dens Fløje indrette til Kirke for B. Sogn.

Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter, f. 8 Dec. 1832 i Kvikne i Østerdalen, hvor Faderen var Præst. Denne blev 1838 forflyttet til Næsset i Romsdalen, hvis storslaaede Natur og bevægede Folkeliv gjorde et mægtigt Indtryk paa Sønnen, som her tilbragte sine Barneaar, indtil han 11 Aar gammel blev sat i Skole i Molde. Med Skolelærdommen gik det smaat, men blandt Kammeraterne var han desto mere virksom med Stiftelsen af alle Haande Foreninger, Udgivelsen af et haandskrevet Blad „Friheden", læste selv Sagaer, Asbjørnsens Eventyr, Marryat, Ingemann, Wergelands „Den engelske Lods" og senere andre af dennes Digte. Henved 18 Aar gl. rejste han til Christiania, hvor han kom i Heltbergs Skole („Studenterfabriken"); blandt hans Kammerater her var A. O. Vinje, hvem han i et Par Aar stadig omgikkes, og Henrik Ibsen. Ogsaa Jonas Lie, J. E. Sars og Ole Vig hørte i disse Aar til hans nærmeste Omgang. Man drøftede Literatur, Politik og andre Spørgsmaal af almen Interesse. I disse Skoledage studerede han Oehlenschläger, Welhaven, J. L. Heiberg, Landstads Folkeviser og senere Goldschmidt, medens hans egen vaagnende Digtertrang affødte Dramaet „Valborg" — der blev antaget til Opførelse paa Christiania Theater, men af Forf. senere taget tilbage i Erkjendelsen af dets Umodenhed — foruden et Par andre Skuespil, som ikke bleve indleverede. Efter at være bleven Student 1852 underviste han sine yngre Søskende en Tid hjemme paa Søgne Præstegaard ved Christiansand, hvorhen Faderen samme Aar var bleven forflyttet, og drog i Julen 1853 tilbage til Christiania med det Forsæt nu at ville staa paa egne Ben. Han begyndte da en Journalistvirksomhed som Theaterkritiker, literær Anmelder, Leder af et illustreret Folkeblad m. v. og deltog som Correspondent i Studentertoget til Upsala 1856. Oplevelserne her bleve afgjørende for det digteriske Gjennembrud hos ham. Han skrev nu Dramaet „Mellem Slagene" og paabegyndte derefter under et Ophold i Kjøbenhavn Fortællingen „Synnøve Solbakken", som udkom i Sept. 1857 og vakte stor Opsigt. Samme Høst blev han af Ole Bull kaldet til Leder for den norske Scene i Bergen, overtog derhos (Dec. 1858) Redactionen af „Bergensposten" og kastede sig nu ind i den politiske Discussion baade i Bergen og senere (1859) i Christiania som Medredacteur af „Aftenbladet" (under Statholderstriden). Denne Stilling fratraadte han i Begyndelsen af 1860 og drog kort efter med offentlig Understøttelse ud paa en længere Udenlandsreise over Kjøbenhavn til Nordtyskland, München, Wien og Rom, drog efter et Aars Ophold her til forskjellige Byer i Tyskland, Tirol, Paris, Holland og kom efter 3 Aars Fraværelse tilbage til Norge i Vaaren 1863. Han havde imidlertid udgivet Fortællingen „Arne" (1858), Dramaet „Halte Hulda" (1858), „Smaastykker" (1860), indeholdende flere mindre Fortællinger, bl. a. „En glad Gut", „Faderen" og Dramaet „Mellem Slagene", endvidere Dramaet „Kong Sverre" (1861) og Trilogien „Sigurd Slembe" (1862), ved hvilke Arbejder han havde vundet et stort Navn som Digter. I Vaaren 1863 bevilgede Stortinget ham en aarlig Gage af Statskassen, og i Høsten s. A. bosatte han sig for flere Aar i Christiania. Under den dansk-tyske Krig 1863—64 tog han varmt Ordet for, at Norge og Sverige skulde hjælpe Danmark. En væsentlig Del af hans Arbejde i disse Aar kom den norske Skuespilkunst til gode, da han fra 1 Jan. 1865 til Juni 1867 havde den artistiske Ledelse af Christiania Theater. I Almindelighed anerkjendtes de Fortjenester, han havde af Scenens Opkomst, Skuespillernes Udvikling og Publikums stigende Interesse for Theatret; det lykkedes imidlertid ikke paa ny at knytte ham til Christiania Theater. Han redigerede fra 1866—71 „Norsk Folkeblad", et illustreret Ugeblad, der

deltog stærkt i Dagens politiske Discussion, var Medudgiver af Tidsskriftet „For Ide og Virkelighed", deltog som Formand i Studentersamfundet ivrig i det bevægede Studenterliv 1869—70 og blev i Høsten 1870 paa ny stillet i Spidsen for et Theaterforetagende, der samlede en Del af Christiania Theaters Kræfter sammen med andre til et Selskab, som under B.s Styrelse for et Aars Tid spillede paa Møllergadens Theater i Christiania. I de Par sidste Aar, før han atter forlod Christiania, gjorde han Forelæsningsrejser til flere Byer i Norge og Sverige og drog saa i Høsten 1873 paa ny til Syden, hvor han mest opholdt sig i Tyskland og Rom. Hans literære Produktion i Aarene 1863—73 omfatter Dramaet „Maria Stuart i Skotland" (1864), Lystspillet „De Nygifte" (1865), Fortællingen „Fiskerjenten" (1868), Udgivelsen af hans samlede „Digte og Sange" (1870), „Arnljot Gelline", et Epos (1870), Dramaet „Sigurd Jorsalfar" (1872), Fortællingen „Brudeslaatten" (1873). Efter at have kjøbt Gaarden Aulestad i Gudbrandsdalen bosatte han sig her i Sommeren 1875 og foretog derfra i Aarenes Løb forskjellige Rejser dels i Norge, ofte for at holde Oplæsninger og Foredrag, dels til Udlandet, saaledes 1878 til Pariserudstillingen, 1879 til Tyskland, hvor han bl. a. efter Indbydelse besøgte Hertugen af Meiningen, og senere til Wien, hvor et Par literære Selskaber gjorde Fester til hans Ære. I Sept. 1880 drog han til Amerika, hvorfra han næste Vaar vendte hjem, efter at have holdt Foredrag og Oplæsninger i Øst- og Veststaterne. 10 Aug. 1882 fejrede han sit 25 Aars Digterjubilæum paa Aulestad, rejste paa ny til Udlandet for længere Tid i Høsten s. A. og tog foreløbig Ophold i Paris. Imidlertid var der i hans Digtning indtraadt det mærkelige Omslag, der betegnes ved Udgivelsen af de moderne realistiske Skuespil „Redacteuren" (1874) og „En Fallit" (1875); 1877 udkom Dramaet „Kongen" og Fortællingen „Magnhild", senere en italiensk Fortælling „Capitain Mansana" (1879) og Skuespillene „Leonarda" (1879), „Det nye System" (1879), „En Hanske" (1883) og „Over Ævne", første Stykke (1883). B. er en af Skaberne af den nyere norske Literatur, og hans Udvikling som Digter har i det store taget betegnet denne Literaturs Gang. Som Novellist, Lyriker og Dramatiker har han imidlertid leveret Arbejder, der ere trængte langt ud over Norges Grænser, og hvoraf en stor Del er oversat paa fremmede Sprog, især Svensk, Finsk, Tysk og Engelsk, enkelte ogsaa paa Fransk, Hollandsk m. v. I sine Fortællinger af det norske Bondeliv skabte han en Række fint og sandt tegnede Charakterer og Billeder, hvis Friskhed og Oprindelighed have vundet ham den største Læsekreds. Hans store Evne som Psycholog har ogsaa givet Charaktererne i hans Dramaer Dybde og Sandhed, og om man end med større eller mindre Ret har haft adskilligt at indvende mod Techniken i hans Skuespil, har det sandt menneskelige i Skildringen, de enkelte heldig grebne Hovedsituationer, den rige Stemningsfuldhed og Dialogens Liv og Farve skaffet disse Skuespil megen Popularitet baade i og uden for Norge. Oprindelig tilhørte B. i sine Bondenoveller og historiske Dramaer den national-romantiske Retning i Literaturen; i senere Aar, efter det oven for nævnte Omslag i hans Digtning, har hans skarpe Virkelighedssans ført ham over i den moderne Realisme, og fra nu af behandle hans Dramaer og de faa Fortællinger, han i disse Aar har skrevet, gjærne et socialt eller politisk Problem. Af hans Skuespil har „En Fallit" gjort størst Lykke, for saa vidt som det har været opført paa de fleste Scener (i Europa og Amerika) og oplevet det største Antal Opførelser. Et fremtrædende Træk i hans Digtning er den store lyriske Evne, der dels har farvet hans Fortællinger og Skuespil, dels fundet et selvstændigt Udtryk i en Række, oftest ypperlige Digte og Sange; han har givet Norge dets Nationalsang: „Ja vi elske dette Landet". B. er begavet som Taler og Forelæser. Flere Componister have skrevet Musik til hans Digte og Dramaer. Har han som Digter vundet mange Venner, har han ogsaa som Polemiker i social, politisk eller religiøs Retning fundet heftige Modstandere baade i og uden for sit Fædreland. I sin politiske Opfattelse har han under de sidste Aars Brydninger i Norge tilhørt Venstre og har med Hensyn til almindeligt politisk Standpunkt erklæret sig for Republikaner; i religiøs Henseende, hvor han tidligere tilhørte den grundtvigianske Retning, har han forladt den christelige Tro. Han var i sin Tid varm Skandinav og stod under den fransk-tyske Krig som Journalist paa Frankrigs Side, men har senere søgt at hævde Nødvendigheden for Danmark og Norden af en god Forstaaelse med Tyskland. I Unionsspørgsmaal har han været Modstander af den paatænkte nye Foreningsakt mellem Norge og Sverige og var med at rejse Spørgsmaalet om Unionsmærkets Fjærnelse fra det norske Flag. I Norge har han stærkt villet hævde Bondens Stilling og Indflydelse i Samfundet. B. er en stærk og udpræget Personlighed og har kastet sig ind i den offentlige Discussion paa de fleste Felter, hvor han som Taler, Digter og Journalist undertiden har gjort sine Meninger gjældende med en Voldsomhed, der har fremkaldt en ikke mindre voldsom Modstand. Men hans varme Fædrelandssind og hans Aabenhed i Polemiken synes de fleste enige om at erkjende.

Björnståhl, Jakob Jonas, svensk Rejsende, f. 1731, gjennemrejste Frankrig, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Tyrkiet og Grækenland. Under Rejsen blev han udnævnt til Adjunct i Upsala og siden til Professor i de orientalske Sprog ved Lunds Universitet, hvilke Pladser han dog aldrig fik tiltraadt. B. døde i Saloniki 1779, medens han forberedte sig til en Rejse til Orienten. Hans i Breve efterladte Beskrivelse over sine Rejser, indeholdende rige literære Notitser, udkom 1780—84.

Björnstjerna, Magnus Fred. Ferd., svensk Diplomat, Kriger og Skribent, f. 1779 i Dresden, d. 1847, tog Del i de vigtigste Foretagender i det finske Felttog 1808, var en ivrig Befordrer af Statsomvæltningen 1809, gjorde Tjeneste i det tyske Felttog 1813 som Oberst og Chef for

Stedingks Generalstab, var derefter Generaladjudant for de ydre Anliggender ved Hæren i Norge og afsluttede Conventionen i Moss. B. blev endvidere Chef for Generalstaben og General, samt ophøjet til Friherre, Greve, Excellence og Seraphimer-Ridder og var 1828—46 svensk Minister i London. Hans mest bekjendte Skrifter ere »Om beskattningens grunder« (1832), »Det Britiska riket i Ostindien« (1839), »Om Hinduernes theogoni, filosofi och kosmogoni« (1843). Efter hans Død ere hans efterladte »Anteckningar« blevne udgivne; de yde et godt Bidrag til den svenske Memoireliteratur. — Sønnen, **Oscar Magn. Fr. B.**, Generalmajor, f. 1819, svensk Minister i Constantinopel, derpaa i Kjøbenhavn og fra 1865 i Petersborg, var 1872—80 Udenrigsminister og er fra 1874 Medlem af Rigsdagens første Kammer, valgt for Stockholm.

Bjørviken (egtl. böjarvik, d. e. Byvig), den inderste Bugt af Christianiafjorden mellem Akershus, Hovedøen og Oslo.

Blaabjærg, to Højdepunkter, 1) i det sydvestlige Nørrejylland, n. for Filsø, c. 100 F. højt, tjener som Sømærke ved Indsejlingen til Ringkjøbingfjord; 2) mellem Gjennerbugt og Aabenraafjord i Nordslesvig, henimod 300 F. højt. — **Blaa Bjærge** er det ældre Fællesnavn paa de Bjærgkjæder i Ny-Sydwales i Australien, der løbe parallelt med Østkysten i en Afstand af 10 M. Højeste Punkt Kosciußko (6,970 F.), under 36° 20′ f. B., ligger i Warragongkjæden. Bjærgene dannede ved deres stejle Klippevægge, dybe Kløfter og utilgængelige Passer længe en uoverstigelig Hindring for Kolonisternes Fremtrængen mod V., indtil det 1815 lykkedes at føre en Vej over dem.

Blaabuk, en ved sin smukke blaa Farve udmærket Art af Træbuk.

Blaabær, s. **Bølle**.

Blaa Bøger kaldes de engelske Samlinger af Aktstykker, statistiske Oplysninger og Meddelelser om Forvaltningsforhold, som forelægges Parlamentet enten af Regeringen eller af Parlamentsudvalg. Navnet er senere blevet overført paa lignende Samlinger i andre Lande, skjønt disse til Adskillelse fra de engelske have valgt andre Farver til Omslagene.

Blaafarveværk, Fabrik, der af Koboltmalm bereder Smalte, Eschel og Safflor (s. **Safflor**). Blaafarven er et koboltfarvet Glas, hvis Nuance lider ved alle Haande fremmede Metaller, som findes i Malmene. Disse renses foreløbig ved Udsøgning og Slemning; den pulveriserede Malm ristes, hvorved de fleste fremmede Metaller gjøres uskadelige. Ristet Koboltmalm, blandet med Kvartsmel, sælges som Zaffer eller Safflor til Pottemagerier o. desl. For at tilberede Smalte sættes renset Potaske og renset Kvarts til den ristede Malm; ved Indsmeltning i en Glasovn dannes stærkt koboltfarvet Glas, der knuses, males med Granitsten under Vand og slemmes. Det groveste bruges som blaat Strøsand eller males om; det finere opsamles i det næste Fad som Blaafarve eller Smalte, det fineste i det sidste Fad som Eschel eller Fadeschel, til Forskjel fra Sumpeschel (hollandsk: Blaamosel), der faas ved at lade det Vand, hvormed man siden udvasker Smalten og Fadeschelen, sætte sig i Sumpe. De ældste B. (fra Midten af det 16de Aarh.) findes i Sachsen; der drives ogsaa B. i Modum (Norge) og Varallo (Italien). Andre B. findes i Østerrig, England o. fl. St. Hollænderne have længe været i udelukkende Besiddelse af den Kunst at forædle Smalten; de hente den fra Sachsen og bringe den siden i Handelen baade finere, smukkere og sorteret i flere Numere.

Blaaside kaldes i Grønland den halvvoxne Svartside (Phoca grönlandica).

Blaagaard, en Del af Kjøbenhavns Forstad Nørrebro, først privat Ejendom, er bekjendt som det Sted, hvor Regeringen 1791 oprettede det første Skolelærerseminarinm i Danmark, hvilket dog 1809 flyttedes til Jonstrup, da man troede at have gjort den Erfaring, at Seminaristerne ikke havde godt af Hovedstadens umiddelbare Nærhed. Siden blev B. solgt og dens betydelige Have og Jorder udstykkede; disse ere i den senere Tid blevne saaledes bebyggede, at dette nye Kvarter (B.s-Kvarteret) baade med Hensyn til Gader og Bygninger og til Folkemængde overgaar de fleste danske Kjøbstæder. Det nuværende B. Seminarium er en privat Anstalt, oprettet 1859 af J. T. A. Tang.

Blaa Grotte, en berømt Hule paa Øen Capris Nordkyst ud for Neapelbugten, som 1826 opdagedes af Maleren Kopisch. Indgangen er saa lav, at man kun med roligt Vejr kan komme ind i Grotten, liggende ned i en lille flad Baad eller svømmende. Grotten faar kun sit Lys ved Reflex gjennem Indgangskanalen og synes i Begyndelsen noget mørk; men efterhaanden som Øjet vænnes dertil, vise alle Gjenstandene sig i et herligt azurblaat Lys.

Blaahaj (Galeus vulgaris), 3—6 F. lang, ikke sjælden i Kattegattet og Vesterhavet, en graadig Fisk, som gjør Skade paa Fiskerierne; undertiden fanges den paa Krog eller indvikles i Garnene. Den kan spises fersk eller tørret, men afgiver kun et maadeligt Næringsmiddel; af Leveren kan koges Tran. — **B.** benævne de søfarende ogsaa de større, farlige Hajer af Slægten Carcharias (særlig C. glaucus) i de varmere Have.

Blaahval (Balænoptera gigas), i Grønland kaldet „Tunnolik", den største af alle Hvaler, en Finhval-Art, der om Sommeren søger ind under Spitsbergens og Finmarkens Kyster, forfølgende Stimerne af visse mindre, rejeagtige Krebsdyr („Kril"), af hvilke den udelukkende lever.

Blaakjæft (Sebastes dactylopterus), en ved Norges Vestkyst levende, 13—14 Tom. lang, pigfinnet Fisk af Ulkefamilien; ligner Aborren i Udseende; Farven er smukt rød, Munden indvendig graablaa.

Blaakjælk ell. **Blaahals** (Sylvia suecica), en lille Art af Sangernes Slægt, graabrun med blaa Strube med en gul eller hvid Plet.

Blaakraake, norsk, d. s. s. Raage, s. **Ravn**.

Blaaland ell. Morland og **Blaamænd** forekomme hyppig i de nordiske Oldskrifter i Forbindelse med Serkland om Afrika og denne Verdensdels Beboere, Æthiopiere, Negere osv.; disse Benævnelser udtrykke nærmest de sorte og deres Land efter den gamle Betydning af Ordet blaa, d. e. sort.

Blaamand bruges flere Steder i Norge som Øgenavn paa Mænd fra Søbygderne (blaaklædt), modsat Graamand, en fra Fjældbygderne. B., s. Blaaland.

Blaa Mandag. Udtr. „holde b. M.", der skriver sig fra det tyske Haandværkersprog, betyder: at udeblive fra Arbejdet om Mandagen, fordi man er forsviret fra om Søndagen. B. M. er oprindelig M. før Askeonsdag. Benævnelsen skal hidrøre fra, at Altrene paa denne Dag behængtes med Blaat.

Blaamusling (Mytilus) har en aflang, glat, buget, temmelig tynd Skal og en tungedannet Fod, fra hvis Grund der udgaar et Knippe af Byssustraade, hvorved den er fæstet til Stene, Tangplanter o. desl. Den almindelige B. (M. edulis) sidder paa Stene, Tang, Pæle o. desl. ved Kysten og fiskes i stor Mængde; den spises gjærne stuvet, men er undertiden giftig, uden at man kjender Oprindelsen til denne saakaldte „Muslingegift". Den store B. (M. modiola), der findes paa dybere Vand og er en af vore største Muslinger, er ligeledes spiselig.

Blaamyr, norsk, digterisk Benævnelse paa Havet, findes allerede brugt i et Vers af Eyvind Skaldespilder c. 965.

Blaa Piller, krampestillende Piller, hvis væsentligste Bestanddel er den blaa svovlsure Kobberilte-Ammoniak. Englændernes »blue pills« indeholde metallisk Kvægsølv og bør derfor ikke benyttes, undtagen en Læge tilraader det.

Blaar, de korte Taver af Hør og Hamp, der skille sig fra de lange ved Heglingen, idet de blive siddende i Heglerne. Man deler gjærne B. i lang og kort, idet man trækker den lange ud tværs paa Hegletænderne og reder den ved Hegling, men tager den korte ud over Spidserne. Lang B., kartet paa Maskiner, kan give fortrinligt Garn. Kort B. bruges til Kalfatring, Papirfabrikation osv. Skjætteblaar kaldes de ved Skjætningen fra Hørren faldende særdeles urene Taver, der kun anvendes til Gulvkludetøj, Brodouillelærred o. desl. Uldblaar kaldes de korte Uldhaar, der ved Kæmningen af lang Uld blive siddende i Kammene som Affald.

Blaarake, norsk, d. s. s. Ellekrage.

Blaa Ridder, tidligere en almindelig Benævnelse for Elefantriddere, da Elefantordenen bæres i blaat Baand, medens Danebrogsordenen bæres i hvidt (deraf Benævnelsen hvid Ridder for Storkors af D.).

Blaaræv, d. s. s. Polarræv.

Blaas, Karl [blahs], østerrigsk Maler, f. 28 Maj 1815 i Tirol, uddannede sig i Venezia, senere i Firenze og Rom. 1850 blev han Professor ved Kunstakademiet i Wien, men forflyttedes 1855 til Akademiet i Venezia. Et af hans mærkeligste større Staffelibilleder er „Sørøvere bortføre venezianske Brude" fra samme Aar, som fik Guldmedaille i Paris 1858. I det af Theophilus Hansen i Wien opførte „Vaabenmuseum" har han senere udført 42 Frescobilleder af Østerrigs Krigshistorie. — Hans Søn, Eugen B., f. 1843 i Albano, har gjort sig bekjendt som Genremaler, mest over venezianske Emner; en yngre Søn, Julius B., er Dyrmaler.

Blaaskjæg (Barbe-bleue), et Tilnavn til den i franske Sange omtalte Ridder Raoul (eller Rolf), der myrdede flere af sine Koner, naar de af Nysgjerrighed havde overtraadt hans Forbud mod at betræde et lukket Værelse, hvortil han gav dem Nøglen, idet han foregav at ville rejse bort. Den syvende Kone blev frelst af sine Brødre, som dræbte B. Tieck har brugt Stoffet i sin „Phantasus"; parodisk er det behandlet i en Operette af Offenbach.

Blaaskæl, norsk, d. s. s. Blaamusling.

Blaasot, Cyanose, den blaalige Farvning, som navnlig Huden og Slimhinderne antage, naar Blodet i Haarkarrene er mørkere farvet end sædvanlig paa Grund af en ved Hindringer for Respirationen eller Kredsløbet fremkaldt Ophobning af Kulsyre og Mangel paa Ilt i det, hvorfor B. fortrinsvis er knyttet til Sygdomme i Aandedræts- og Kredsløbsorganerne.

Blaastaal, norsk, Hannen af en ved de norske Kyster levende Læbefisk (Labrus mixtus); Hunnen kaldes Rødnæb og er rød med 3 sorte Pletter paa Ryggen, hvorimod Hannen har grønne, gule og blaa Farver.

Blaastrømpe (eng. blue-stocking, fr. bas-bleu), en fra England udgaaet Benævnelse paa en Kvinde, der stiller sin Lærdom til Skue paa en pedantisk Maade. Oprindelsen til Udtrykket angives forskjellig. Efter nogle kommer det af, at Lady Montague, da en Fremmed bad om at maatte klæde sig om efter Rejsen, inden han lod sig forestille for hende, erklærede, at det slet ikke behøvedes, og at han godt kunde vise sig for hende endog i blaa Strømper; efter andre stammer Ordet fra en i Midten af forrige Aarh. i London opstaaet Forening af Skjønaander, hvis vigtigste Medlem, Stillingfleet, altid gik med blaa Strømper.

Blaasyre (Acidum hydrocyanatum, hydrocyanicum, borussicum, zooticum), C N H, Cyanbrinte, opdaget af Scheele 1782—83, fik sit Navn, fordi den farvede Kalk blandet med Jærnvitriol blaa. Den er en stærk Gift og dræber hurtig, saa vel naar den tages indvendig, som naar den kommer i Berøring med ydre Saar. B. er en vandklar Vædske, der lugter af bitre Mandler; den kan ogsaa dannes af disse (s. Bittermandelolje), Fersken-, Blommekjærner o. fl. og er den virksomme Bestanddel af Bittermandelvand (s. d. A.). Dette sidste foretrækkes nu til medicinsk Brug fremfor Syren, der meget let forandres ved at staa hen. B. er letopløselig i Vand og Vinaand og har i vandfri Tilstand et meget lavt Kogepunkt.

Blaataarn kaldtes oprindelig et af Taarnene paa Kjøbenhavns gamle Slot, der ofte brugtes som Statsfængsel; saaledes hensatte Christiern II her for en Tid Sten Stures Enke Christine Gyllenstjerna med flere af hendes kvindelige Slægtninge; under Christian IV. blev Christoffer Dybvad sat i Fængsel her 1620; men især er dette Sted blevet bekjendt af, at Kongedatteren Eleonore Christine Ulfeld her maatte hensmægte 22 Aar af sit Liv 1663—85. Samtidig med hende holdtes Otto Sperling indespærret i B. i henv. 18 Aar og døde her 1681. Christian VI nedrev B. med det øvrige Slot; men Benævnelsen overførtes paa en kort efter opført Bygning ved Langebro, der lige som tidligere hint Slotstaarn blev brugt til Fængsel

for Hoffets Betjente og de kgl. Skuespillere, til Arresthus for Kjøbenhavns Amt, samt fra 1803 tillige til dets Tinghus, indtil Amtet 1850 fik opført et nyt Arrest- og Tinghus paa Blegdamsvejen.

Blaatræ, d. s. s. Campechetræ.

Blaavandshuk, den vestligste Pynt af den jyske Halvø, liggende under 55° 34′ n. Br., 25° 44′ ø. L. Selve Hukken og de hosliggende Hornsbjærge højne sig kun 50 F. over Vandspejlet. Uden for Hukken strækker Hornsrev sig i nordlig Retning c. 4 M. fra Kysten, bestaaende af en Mængde Grunde med ofte kun 8 F. Vand, men med mellemliggende Sejlløb af 5—7 Favnes Dybde. Fyrskib.

Blaavise ell. **Blaavejs**, norsk, d. s. s. Simmer.

Blacas d'Aulps, Pierre Louis J. C. [kā dōh], Hertug af, f. 12 Jan. 1771 i Provence af en gammel Adelsslægt, blev allerede 1789 Capitain, men udvandrede snart efter og tjente først i Condés Hær og siden i Vendée imod Republiken. 1795 sluttede B. sig til Ludvig XVIII i Verona, fulgte ham senere som fortrolig Raadgiver og kom 1814 med ham tilbage til Frankrig, hvor han blev Hus- og Statsminister. Han fraraadede i Marts 1815 bestemt Kongens Flugt og vilde, at han skulde trække sig tilbage til en Fæstning eller til Vendée og gjøre den yderste Modstand. Folkets Uvilje imod ham og hans fuldstændige Mangel paa Evne til at finde sig i de nye Forhold nødte Kongen til at afskedige ham allerede i Juni 1815. B. blev Pair 1816, sendt til Neapel for at aftale Hertugen af Berrys Giftermaal og 1817 til Rom, hvor han sluttede Concordatet. 1820 blev B. Overkammerherre og Hertug, tog fremragende Del i Laibach-Congressen 1821 og havde megen Indflydelse under Carl X. Dog vilde han ikke indtræde i Polignacs Ministerium og billigede ikke Juliordinanserne, men fulgte ikke des mindre Carl X i Landflygtighed og levede efter hans Død 1836 hos Hertugen af Angoulême paa Slottet Kirchberg i Nedre-Østerrig. B. døde 17 Nov. 1839, og Liget blev efter hans Ønske jordfæstet i Görz ved Carl X.s Fødder. B. understøttede gavmildt Kunsten og havde store Samlinger, bl. a. af østerlandske Oldsager.

Blache, Christian Vigilius, dansk Maler, f. 1 Febr. 1838 i Aarhus, uddannede sig under C. F. Sørensen til Sømaler, vandt 1865 den Neuhausenske Præmie for „Danske Orlogsskibe under Letning i Sundet" og anden Gang 1869 for „Søgang ind imod Land, ved Kronborg" samt fik 1872 Akademiets mindre Rejsestipendium for 2 Aar. Af senere Arbejder kan nævnes „Vindstille med store Dønninger ved Fyrtaarnet Bell Rock ved Skotland" (1882).

Black, Joseph [blækk], f. 1728 i Bordeaux af skotsk Slægt, d. 1799 som Professor i Chemi i Edinburgh, studerede Medicin i Glasgow og Edinburgh. Væsentlig af Hensyn til Midlerne mod Blæresten studerede han Begrebet Kausticitet, viste at kaustisk (brændt) Kalk adskilte sig fra ubrændt (kulsur Kalk) ikke ved at have optaget Phlogiston, men tvært imod ved at have afgivet Kulsyre og beviste det qvantitativt ved, at en vis Mængde ubrændt Kalk efter Brændingen vejede mindre (og ikke mere) end før. Det var ganske det samme Raisonnement som Lavoisier senere anvendte paa Forbrændingsphænomenet, og hvorved han omstødte Phlogistontheorien. B. sluttede sig ogsaa strax til den antiphlogistiske Theori. B. var dernæst den første, der udviklede Læren om latent Varme. Hans ikke talrige, men betydningsfulde Arbejder findes især i Edinb. Akademiets Skrifter fra 1755 og senere, Afhandlingen om latent Varme i Phil. Trans. 1775.

Black, Will. [s. o.], engelsk Romanforfatter, f. 1841 i Glasgow, blev Journalist, udgav 1867 Romanen »Love or marriage«, gjorde Lykke ved »In silk attire« (1869) med Skildringer af Bondelivet i Schwarzwald. »Kilmeny« (1870) skildrer Kunstnerlivet i London, »A daughter of Heth« (1871) er et Socialbillede med gode Figurer og ypperlige Naturmalerier. »A princess of Thule« (1873) er B.s populæreste Værk. »Sunrise« (1880) behandler de nuværende revolutionære hemmelige Selskaber i Europa. B. lever i Brighton.

Blackburn [blækkbørrn], Stad i England, Lancashire, 4 M. n. n. v. for Manchester. 105,000 J. (1881). Storartet Bomuldsindustri. Den ældre Del af Staden er uregelmæssig og snævert bygget; men de nyere Kvarterer have lige og brede Gader og mange smukke offentlige Bygninger. Hargraves, Spindemaskinens Opfinder, er født her.

Black-Hills [blækk], en Bjærgkjæde i den nordvestl. Del af de forenede Stater i Nordamerika (i Territoriet Washington og Staten Oregon), der mell. 47° og 43° n. Br. løber fra N. mod S. Det højeste bekjendte Punkt Laramie er c. 8000 F.

Blacklock, T. [blækk], skotsk Digter, f. 1721, blev blind som Barn; hans Fader, en Murmester, vakte ved at læse for Drengen dennes Sans for Poesi. Ved privat Understøttelse studerede han Theologi; men da han blev udnævnt til Præst i en Landsby, protesterede Beboerne mod at faa en blind Præst. Han trak sig efter nogle Forsøg paa at komme til sin Ret tilbage med en lille Pension, levede som Literat og skrev lyrisk-didaktiske Digte. Hans Ballade „Graham" er benyttet af W. Scott. Han hører til de bedste af den deskriptive Digterskole; skjønt blind maler han Naturen smukt. D. 1791.

Blackmore, Rich. Doddridge [blækkmohr], engelsk Romanforfatter, f. 1825, var en kort Tid Advocat, slog igjennem som Forfatter med Romanerne »Lorna Doone, a romance of Exmoor« (1869) og »The maid of Sker« (1872), godt anlagte, farverigt udførte Fortællinger, gjennemvævede af sund Humor. 1880 udkom »A Yorkshire tale«.

Blackpool [blækkpuhl], et stærkt besøgt Badested i Lancashire i England, ved den irske Sø, 4 M. s. v. for Lancaster. 15,000 J.

Blackrock [blækk], Flække i Irland, tæt s. ø. for Dublin, ved Kingston-Bugten. 8,000 J. Besøgt Badested.

Blackstone, Sir Will. [blækkstohn], engelsk Retslærd, f. 1723 i London, d. 1780, opnaaede som juridisk Professor i Oxford et stort Navn, især ved sine Forelæsninger over den engelske Forfatning og Lovgivning. Hans »Commen-

taries on the laws of England« (4 Bd., Lond. 1765), som vare Udbyttet af disse Forelæsninger og have oplevet en stor Mængde Udgaver, gjælde endnu stedse som Hovedkilden til Kundskab om den engelske Rets- og Statsordning. Han beklædte ogsaa flere høje Embeder, hvori han fik Lejlighed til praktisk at gjøre sine Anskuelser gjældende. Ogsaa hans Søn, Henry B., er bleven bekjendt, især som Udgiver af »Report of cases in the court of common pleas in the 28th year of George III« (3 Bd., Lond. 1789).

Black-Warrior [blækwåårier], en Flod i Staten Alabama i Nordamerika, flyder forbi Tuscaloosa og falder i Fl. Tombigbee. Den er sejlbar i næsten hele sin Længde.

Blackwater [blækwaater], Flod i det sydlige Irland, gjennemflyder Cork Shire med Retning fra V. mod Ø., bøjer i Waterford Shire mod S. og falder ved Youghal ud i Atlanterhavet. Den har et rivende Løb og driver talrige Møller.

Blackwell, Elisabeth [blækk], nordamerikansk Læge, f. 3 Febr. 1821 i Bristol, udvandrede med sin Fader til Nordamerika 1832 og gav sig 1844 til at studere Lægevidenskaben. Hun havde mange Vanskeligheder at kæmpe med for at faa Lov at besøge Hospitalerne, men fik dog til sidst 1849 Doctorgraden som den første af sit Kjøn i Nordamerika, ja i hele Verden. Hun besøgte derefter Hospitalerne i London og Paris og nedsatte sig 1851 i New-York som Læge alene for Kvinde- og Børnesygdomme. 1857 oprettede hun et eget Hospital for saaledes at uddanne andre kvindelige Læger; hendes fornemste Medhjælperske er hendes yngre Søster, Emilie, der ligeledes tog Doctorgraden (1854).

Blackwood, W., [blækwudd], Boghandler i Edinburgh, d. 1834, grundlagde 1817 det literære og politiske Tidsskrift B.s Magazine. — Hans Søn, John B., f. 1818, d. 1879, var 1840—46 Boghandler i London, men flyttede da til Edinburgh og overtog Faderens Forretning. Mange af Englands største Forfattere have været Medarbejdere af B.s Magazine.

Blad, det paa Plantens Axe siddende, oftest flade Sideorgan. Det bestaar af 3 forskjellig formede Dele, nemlig: 1) Skeden, der er den nederste, egentlig flade, men oftest mer eller mindre sammenrullede Del; i Stedet for denne findes undertiden to Flige, der kaldes Axelblade; 2) Stilken, der er den midterste, oftest halvtrinde, sjældnere trinde Del, og 3) Pladen, der er den yderste, flade Del af Bladet; den overgaar sædvanlig de andre Bladdele meget i Størrelse, lige som det ogsaa er den, der frembyder de største Formforskjelligheder. Med Hensyn til den Maade, hvorpaa Karbundterne, som her kaldes Ribberne (Nerverne), ere fordelte i Bladpladen, kaldes B.: a) ligeribbet, naar der findes talrige Ribber, der løbe parallelt med hverandre fra Pladens Grund til dens Spids (f. Ex. Græs); b) bueribbet, der kun er forskjelligt fra foreg. ved at Ribberne i Midten af Pladen vige ud fra hverandre, medens de slutte sig sammen ved Grunden og Spidsen (f. Ex. Conval); nær hertil slutter sig det grundribbede B. (f. Ex. Vejbred), der kun er forskjelligt ved færre og stærkt grenede Ribber, medens de ved de lige- som bueribbede B. have [illegible] og [illegible]lig grenede Ribber; c) fjerribbet, naar der findes en fra Grunden til Spidsen løbende Hovedribbe, hvorfra der udgaa Grene til begge Sider (f. Ex. Bøg); d) haandribbet, naar der fra Grunden udgaar flere fra hverandre spredende Ribber (f. Ex. Ribs); e) stjerneribbet, naar Bladstilken ikke, som sædvanlig, staar i Forbindelse med Pladens Rand, men med dens Underflade, og der fra dette Forbindelsespunkt udgaar Ribber i alle Retninger (f. Ex. indiansk Karse); et saadant Blad kaldes ogsaa skjolddannet, ved hvilket Udtryk der da tages Hensyn til Pladens ejendommelige Tilhæftningsmaade til Stilken og ikke til Ribbefordelingen. Naar Pladen er uden nogen som helst Indskæringer i Randen, kaldes Bladet helrandet (f. Ex. Syren); findes der derimod mindre Indsnit, kaldes B. takket og da atter sav- eller rundtakket eller tandet. Det helrandede og kun takkede B. kaldes helt, men ere Indskæringerne dybe, kaldes det delt. De lige-, bue- og grundribbede B. ere altid hele og i det højeste takkede. Tænker man sig Afstanden mellem Midtribben og Bladranden i det fjerribbede B. og Afstanden mellem Randen og Ribbernes Udgangspunkt i det bue- og stjerneribbede B. halveret ved en gjennem alle Halveringspunkterne dragen Linje, saa forstaaes let følgende. Naar Indskæringerne ikke gaa helt ind eller i det højeste til denne Halveringslinje, kaldes B. lappet (f. Ex. Eg); gaa de indenfor, kaldes det fliget (f. Ex. Stikkelsbær); og gaa de helt ind til Midtnerven eller til Ribbernes Udgangspunkt, kaldes det snitdelt (f. Ex. Kjørvel). Eftersom det delte B. er fjer-, haand- ell. stjærneribbet, kaldes det fjer-, haand- ell. stjærnelappet, fliget ell. snitdelt. Det sammensatte B. ligner nærmest det snitdelte, men de enkelte Afsnit af Bladpladen, som her kaldes Smaabladene, ere tilleddede til den fælles Bladstilk og løsne sig omsider fra denne, naar B. bliver gammelt. Det fjerribbede sammensatte B. kaldes finnet (f. Ex. Rose), det haandribbede fingret ell. koblet (f. Ex. Hestekastanie, Kløver) og det stjærneribbede sammensatte B. hjuldannet (f. Ex. Lupin). Naar Smaabladene i det sammensatte B. ere sammensatte, kaldes B. dobbelt sammensat; ere Smaabladene af anden Orden sammensatte, kaldes det tredobbelt sammensat, og saaledes frembeles. Sammensætningen kan være ensartet, f. E. dobbelt-finnet ell. fingret, eller nensartet, f. Ex. fingret-finnet, hvorved forstaas et fingret B., hvis Smaablade ere finnede. Naar Stilken mangler, kaldes B. siddende. B. ere enten modsatte, naar to sidde lige over for hinanden og i samme Højde, kransstillede, naar de sidde i samme Højde, eller endelig spredte, naar de alle sidde i forskjellig Højde. — B. bestaar af Karbundter, Bladkjød og Overhud. Bladkjødet er dannet af Grundvævsceller, der indeholde en stor Mængde Bladgrønt, hvorfra B.s grønne Farve hidrører. Overhuden bestaar af et Lag af oftest flade Celler med en farveløs Cellesaft; de slutte meget nøje til hverandre, og der findes ingen Mellemcellegange imellem dem, naar undtages

Spalteaabningerne. Disse ere begrænsede af 2 halvmaanedannede og bladgrøntholdige Celler. De forekomme fortrinsvis paa B.s Underflade, oftest paa denne alene, men kunne ogsaa findes paa begge Flader i lige Antal; paa svømmende B., f. Ex. Aakande, findes de alle alene paa Overfladen; paa B., som altid findes under Vand, mangle de aldeles. Tæt under hver Spalteaabning findes et større eller mindre, hult Rum (Aandehulen), hvorfra den gjennem Spalteaabningen indtrængte Luft udbreder sig videre gjennem Mellemcellegangene i Bladkjødet. Hos de allerfleste Mosser bestaar B. af et eneste Cellelag.

Blad, teknisk Benævnelse for forskjellige tynde, flade Gjenstande: Knivblad, Bordblad, Savblad. I Væverierne d. s. s. Ritte. B. kaldes endvidere en Tømmerforbindelse, saa vel efter Længden som i Vinkel og paa tværs, hvor den ene Del lægges over den anden, enten et simpelt lige B. eller skraat, underskaaret, med Hagekam eller andre Modificationer.

Blade, ved Hjælp af et Blad, der paa en ejendommelig Maade sættes for Munden, at frembringe en Lyd, der har saa megen Lighed med Raaens Kalden, at man derved, især i Brunsttiden, kan lokke Raabukken saa nær, at man kan komme den paa Skud.

Bladfødder (Phyllopoda), en Gruppe af lavere Krebsdyr (Entomostraca) med bløde, bladdannede, utydelig leddede, fligede, randhaarede Lemmer i forskjelligt Antal og med to sammensatte Øjne. Hertil høre f. Ex. Gjællefod (Branchipus) med stilkede Øjne, flere (11—19) Fodpar og et langt, leddet Legeme uden Skjold og Damrokke (Apus) med et stort, udelt Skjold, i hvilket Øjnene sidde, og talrige (40—60) Fodpar; desuden flere Slægter med todelt Skjold (Estheria o. a.), hvis Skaller meget ligne Muslingskaller og i fossil Tilstand let forvexles med disse. B. ere til Dels meget smaa, til Dels ogsaa af en for Entomostraceer ret anselig Størrelse. Nogle leve i ferskt Vand (f. Ex. de ovennævnte Slægter), andre i Brakvandet i Kystlagunerne eller i Saltsøer; de optræde ofte periodisk i stor Mængde, naar de Damme osv., i hvis indtørrede Bund Æggene længe have modstaaet Tørken, atter fyldes.

Bladgrønt, Chlorophyl, Farvestoffet i de grønne Plantedele, uopløseligt i Vand, opløseligt i Vinaand og Æther, er i den nyeste Tid fremstillet i krystallinsk Form. Opløsningerne ere i gjennemfaldende Lys grønne, men fluorescere stærkt med rød Farve. Det skal være kvælstofholdigt. Det er kun de chorophylholdige Plantedele, der formaa at sønderdele Luftens Kulsyre. B.s Chemi er endnu meget ufuldstændig.

Bladguld, Bogguld, de af Guldslagerne forfærdigede tynde Blade af Guld, der bruges til Forgyldning af Vaaben, Bogbind o. desl., dannes af Guldblik, der hamres eller valses ud til Folie ($\frac{1}{100}$ Tomm. tykt) og „slaas" ɔ: hamres i „Forme", d. e. Pakker, først mellem Pergamentblade, derpaa mellem Hinder af Guldslagerhud (Epidermis af Oxeblindtarm). Tykkelsen af B. fra $\frac{1}{3000}$ lige til $\frac{1}{150000}$ Tomm. Uægte B. faas af Tombak. Paa lignende Maade faas ægte Bladsølv og uægte (Tin, Nysølv), Zwischgold (af forgyldt Sølv).

Bladhornede (Lamellicornia), en af de artrigeste Familier blandt Billerne, udmærket ved, at Følehornenes sidste Led ere brede og bladformede, saa at de tilsammen danne en Vifte, der bæres af de øvrige Led som af en Stilk. Hertil høre Torbist (Skarnbasse), Oldenborre, Pillebille, Guldbasse, Eghjort, Hercules- og Næsehornsbille osv. Det fuldkomne Insekt lever enten af Plantesafter eller af Træernes Blade, den store, tykke, krumme, blinde og kortbenede Larve enten i Gødning, i Aadsler, i trøsket Træ, i Myretuer eller i Jorden af Planterødder. Hertil høre mange Insekter af betydelig Størrelse og ejendommeligt Udseende, mange af dem tilhøre det hede Jordbælte; de planteædende findes især i Indien og Brasilien; de, der leve af Gødning, især i Afrika.

Bladhvepse (Tenthredo), Hvepse, hvis Bagkrop i hele sin Bredde er forbunden med Brystet og ender med en kort Braad, der er bygget som en dobbelt Sav, hvormed de anbringe deres Æg paa Bladene af Naaletræer, Stikkelsbær, Rose, Runkelroer osv. Larverne ere i Regelen grønne og have ikke som andre Hvepselarver Form af Maddiker, men derimod stor Lighed med Sommerfuglelarver (Kaalorme). De leve ogsaa ligesom disse paa og af de ovennævnte Planters Blade; især kunne de gjøre stor Skade paa Naaletræerne.

Bladjord, Løvjord, dannes af Bladenes Løv, som i dette Øjemed samles i Bunker og fra Tid til anden omstikkes i Løbet af 2—3 Aar, indtil det er fuldstændig forraadnet. B. afgiver i Forbindelse med Græstørvjord og Sand et fortrinligt Materiale til Dyrkning af Potteplanter.

Bladkrebs (Phyllosoma) kaldte man vandklare, pelagiske Krebsdyr, hvis flade Legeme ligesom er sammensat af to skjolddannede Dele, med lange Øjestilke, lange, tynde Ben, men en kun lidet udviklet Hale; det er Larverne til Languster og Bjørnekrebs.

Bladlus (Aphis), smaa, fintbyggede, grønne, gullige, graalige eller mørkladne Insekter af Cicadernes Orden, med trind Krop, lange, tynde Ben og Sugesnabel; af Gattet udsondre de ofte en sød Saft, den saakaldte „Honningdug". Der gives i de ikke varme Lande en Mængde Arter af denne Familie, hver beboende sine bestemte Plantearter. Undertiden frembringe de forunderlige Omdannelser, f. Ex. paa Granen; naar de findes i stor Mængde, lide mange Planter, f. Ex. Stueplanterne, Havren, meget derved. De forfølges stærkt af andre Insekter (saakaldte Aphidophager), f. Ex. af Mariehøns, af disses Larver, af Larven til et med Myreløven beslægtet Insekt, af Blomsterfluernes Larver, af Snyltehvepse, der lægge Æg i dem, osv. Paa den anden Side beskyttes og plejes de af Myrerne, til hvilke de undertiden staa i et eget Forhold som et Slags Husdyr; man har iagttaget, at Myrerne have Veje til deres Opholdssteder, at de kjærtegne dem med deres Følehorn, for at de skulle afgive deres søde Saft, som Myrerne begjærlig indsuge; andre Arter, der leve paa Planterødder, holdes stadig i Myrernes Tuer. B. frembyde mærkelige Forplantningsforhold; af de om Efteraaret lagte, overvintrede Æg

fremkommer nemlig i Alm. om Foraaret et Kuld af „Ammer“, som uden Befrugtning føde levende Unger, der igjen blive Ammer til et nyt Kuld, og saaledes kan det blive ved i mange Generationer efter hverandre; til sidst optræder et Kuld af Hanner og Hunner, der parre sig, hvorefter Hunnerne lægge Æg, som overvintre, og „Generationsskiftet“ begynder da forfra igjen. Visse af disse Kuld ere udstyrede med 4 klare Vinger, andre ikke, men det er ikke altid Ammerne, der ere vingeløse, og Hannerne eller Hunnerne, der have Vinger; undertiden synes dette Forhold at staa i Forbindelse med Vandringer fra en Plante til en anden. Det bedste Raad mod B. paa Potteplanter er at ryge dem godt til med Tobak, som man lægger paa Gløder ved Foden af Potterne, med en Hætte af Papir over det hele; men man maa ikke forsømme at fjerne og brænde B., naar de ere faldne bedøvede til Jorden. Af de til denne Gruppe hørende Insekter har Vinens B. eller Rodlus (Phylloxera) (s. Vinlus) i de senere Aar erhvervet sig en særlig Navnkundighed ved de Ødelæggelser, som den har fremkaldt i Europas Vinlande, især i Frankrig.

Bladmaven, ogsaa kaldet Psalmebogen, Drøvtyggernes saakaldte 3dje Mave, s. Drøvtyggere.

Bladnæse kaldes de Flaggermus, hvis Næse prydes med et opstaaende Hudblad. I Syd- og Mellemeuropa findes flere Arter af Slægten Rhinolophus, i Sydamerika den artrige Slægt Phyllostoma, de saakaldte „Vampyrer“, hvis Hovedføde dog er saftige Frugter, og den ligeledes frugtædende eller saftsugende Slægt Glossophaga, hvis udstrækkelige, cylindriske Tunge ved sin Besætning med tilbagekrummede Papiller eller Børster er særlig indrettet til denne Levemaade; de sydamerikanske B., som suge Blodet af større Pattedyr, høre til Slægterne Desmodus og Diphylla, som ved Tandforhold og Mavebygning ere særlig indrettede til denne Maade at skaffe sig Føden paa. Visse indiske B. fange og fortære Frøer og mindre Flaggermus.

Bladplanter, sædvanlig Prydplanter, som mindre udmærke sig ved Blomsterpragt end ved deres Dimensioner og navnlig ved Bladenes Form og Farve. De benyttes i senere Aar meget til Decoration i Haver. Ex.: Acanthus, Tobaksplante, Ricinus, Hamp, Majs, Canna, Rhabarber, Begonia, Pisang o. m. fl.

Bladsmutte (Sylvia sibilatrix), en Art Løvsanger (s. d. A.).

Bladtap, en Jærntap, befæstet i Enden af Træaxlen til et Vandhjul, et Tandhjul o. desl. ved et tyndt Blad af samme Bredde som Axlens Tykkelse for Enden.

Bladvikler (Tortrix), Slægt af Natsommerfugle, har Navn af, at Larverne af flere Arter rulle og spinde Bladene sammen, f. Ex. af Kirsebær, Blommer og Roser. Andre Arter leve som Larver i Æbler, Pærer og Blommer.

Blaeu, **Blaeuw** ell. **Blaeuv**, lat. Cæsius, hollandsk Bogtrykkerfamilie, som tillige gav sig af med lærde Studier og, ligesom Familierne Aldus, Giunti, Stephanus og Elzevier, næsten et helt Aarh. gjorde sig fortjent af Literaturen. **Willem B.**, f. 1571 i Alkmaar, d. 1638, var en dygtig Mathematiker af Tyge Brahes Skole, forfærdigede gode Jord- og Himmelglober og udgav en Mængde omhyggelig udarbejdede Landkort. Hans Sønner, **Johan** og **Cornelius B.**, fortsatte Faderens Forretning. Johan, f. i Beg. af det 17de Aarh., d. 1673, blev Dr. juris og gjorde betydelige Rejser. Hans »Atlas magnus« (11 Bd., 1662), saa vel som en Række topographiske Kobberværker og Prospecter af Stæder, pragtfuldt udstyrede, søges endnu. Efter en Ildebrand, som 1672 ødelagde hans Officin og en Del af hans Forraad, oprettede hans Sønner, **Joh.** og **Peter B.**, Officinet paa ny og fortsatte Boghandelen indt. 1700. Flere Udgaver af klassiske Forfattere fra B.s Firma have endnu Værd.

Blagovjeschtschensk, Stad i Sibirien, Hovedstad i Amurdistrictet, ved Amurflodens venstre Bred, 3,000 I., er grundlagt 1858. Handel paa China.

Blague, fr. [blagh], Løgn, Pral.

Blain [blæng], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, 4 M. n. v. for Nantes. 10,000 I. Garverier, Kvæg- og Uldhandel. Ruiner af et gammelt Slot, der var Hertugerne af Bretagnes Residens.

Blaine, James Gilpin [blæhn], nordamerikansk Statsmand, f. 1830 i Pennsylvania, Bladredacteur, blev 1857 Medlem af Staten Maines lovgivende Forsamling og 1862 af Repræsentanthuset, hvis Formand han var 1869—75. B. var 1880 en af det republikanske Partis Candidater til Præsidentværdigheden og blev i Marts 1881 Statssecretær indtil Dec. s. A.

Blainville, Henri M. Ducrotay de [blængvill], berømt Anatom og Zoolog, f. 1778 i Arques ved Dieppe, d. 1850 som Prof. i comparativ Anatomi ved Museet i Jardin des plantes, var i mange Henseender Cuviers Medbejler og Modstander. Han var en ivrig Medarbejder i »Dictionnaire d'histoire naturelle« og leverede der ypperlige Udsigter over Straaledyrene, Bløddyrene og Ormene (til Dels udgivne særskilt som »Manuel d'actinologie, de malacologie« osv.), der udmærke sig ved Skarphed i Systematiseringen. Af »Faune française« udkom 1821—30 30 Hæfter. Et af B.s Hovedværker er »Ostéographie ou description iconographique comparée du squelette et du système dentaire«, der med stor Dygtighed behandler de levende og fossile Pattedyrs Benbygning, støttet paa Parisermuseets rige Materiale.

Blake, Robert [blæhk], Englands berømteste Søhelt i det 17de Aarh. og den, med hvem dets nyere Søkrigshistorie begynder, f. 1599 i Bridgewater. I Religion og Politik var han Independent og Republikaner og deltog med Udmærkelse i Kampene mellem Carl I og Parlamentet. Dog har han især indlagt sig et Navn som Admiral i Krigen med Holland 1652—54. B. var her stillet over for den ældre Tromp, hvem han overvandt 1653 i et stort Søslag, som varede i 3 Dage. Efter Freden med Holland blev han af Cromwell, som ellers nærede nogen Frygt for hans republikanske Anskuelser, brugt stadig i Middelhavet, først mod Røverstaterne og senere mod Spanierne, over hvem han vandt en glimrende

Sejer ved St. Cruz paa Teneriffa 1657. Paa Hjemrejsen til England døde han s. A., netop som hans Skib løb ind i Havnen ved Plymouth, og blev begravet med megen Pragt i Westminsterabbedi.

Blâme, fr., Dadel, Beskæmmelse; **blamere**, dadle, laste, beskæmme; bl. sig, udsætte sig for Spot, gjøre sig latterlig.

Blanc, Louis [blang], f. 1813 i Madrid, hvor hans Fader var Generalinspecteur over Finanserne under Kong Joseph, men hvorfra hans Forældre det følgende Aar droge bort, hvorefter han tilbragte det meste af sin Barndom paa Corsica; 1830 kom han til Paris, hvor han imidlertid ingen Hjælp kunde finde hos Faderen. Ved Understøttelse af en Onkel fuldendte han dog sine Studeringer, blev 1832 Huslærer i Arras og begyndte der sin literære Virksomhed med nogle Bladartikler; vendte 1834 tilbage til Paris, blev der Medarbejder af flere radicale Blade og 1847 for en kort Tid Redacteur af »Bon sens«; stiftede s. A. Tidsskriftet »Revue du progrès polit., social et littéraire«; af flere Artikler deri sammenarbejdede han 1840 sit bekjendte Skrift »Organisation du travail«, der har oplevet mange Oplag, og hvori han udviklede sine socialistiske Ideer og gjorde Udkast til en Reform af Samfundsforholdene. De arbejdende Klassers Nød, mener han nemlig, har sin Grund „i den uordnede Concurrence, i den Krig, som alle føre imod alle“. Det er denne Concurrence, der trykker Arbejdslønnen saaledes ned, at den bliver aldeles utilstrækkelig; det er den, der udstrækker Arbejdstiden til en saa utilbørlig Længde; det er den, der gjør det nødvendigt for Forældrene at lade deres Børn arbejde i Fabrikerne fra den spædeste Alder; det er den, der styrter ogsaa den velhavende Borgerstand i Fordærvelse, idet Opgaven for den kun er at ruinere enhver anden for at blive Enehersker paa Markedet. Dette er den frie Concurrences Idee, og derfor skal Staten bekæmpe og overvælde den, og det netop igjennem den selv. Staten skal ikke, som andre Socialister have lært og fordret, tage al Produktion i sin Haand, men den skal optræde som Producent i alle Retninger og skal ved at optræde som Arbejdsherre i enhver Industrigren som den største Capitalist bestemme Markedsprisen paa Arbejde i enhver af disse og paa denne Maade gjennemføre en ensformig Arbejdsløn overalt. *Arbejdets Organisation* bliver da saaledes den Opgave, der nu træder i Stedet for den tidligere stillede: *Samfundets Organisation*. Dette Skrift vandt meget Bifald i Frankrig, og da navnlig i Arbejderklassen, og gjorde B. til en af Socialisternes Ledere; den store Popularitet, hans Skrift havde forskaffet ham, gjorde det endog til en Nødvendighed at optage ham i den siden Februarrevolutionen 1848 dannede provisoriske Regering, der imidlertid nærmest kun søgte at benytte hans Navn til at berolige Arbejderne samtidig med, at den modarbejdede hans Planer. Over for denne passive Modstand var B.s Holdning svag og vaklende. Han fremkaldte vel Decretet af 25 Febr. s. A., hvorved Staten forpligtede sig til at sikre enhver Arbejder det til hans Livsophold fornødne Arbejde, hvilket praktisk skulde ske ved Oprettelsen af „Nationalværksteder“, der førtes for Statens Regning, og ved at true med at udtræde af Regeringen, hvilket den Gang vilde have fremkaldt en Opstand af Proletarierne og formodentlig „den røde Republiks“ Sejer, søgte han fremdeles (28 Febr.) at sætte Oprettelsen af et „Fremskridtsministerium“ og „Arbejdets Organisation“ igjennem. Dette lykkedes ham dog ikke; man oprettede derimod en Commission til at undersøge Arbejdernes Tilstand samt foreslaa Midler til at forbedre deres Stilling og ordne dette hele Spørgsmaal. B. blev dennes Præsident, Albert dens Vicepræsident. Man indrømmede den Paladset Luxembourg til dens Møder, som bleve helt støjende og urolige, men tillige komiske; thi simple Arbejdere og smudsige Kvinder drøftede i disse elegante Sale de vigtigste nationaløkonomiske Spørgsmaal ved Siden af Planer til Deling af Ejendom osv. Men til noget Resultat førte de ikke, og Interessen derfor tabtes snart. Ved et Decret af 2 Marts blev det paabudt, at den daglige Arbejdstid skulde formindskes med 1 Time, d. e. til 10 Timer i Paris, 11 Timer i Provinserne. Men det viste sig snart umuligt at opretholde dette Bud i Praxis, og B. maatte da indskærpe Arbejderne, at de selv havde Interesse i, ikke at stille for vidtgaaende Fordringer. Ledelsen af Nationalværkstederne betroedes ikke B., men Ministeren for de offentlige Arbejder, Marie, og B. har senere fralagt sig Ansvaret for den fuldstændige Fiasco, som disse gjorde, og som nødvendig maatte blive Følgen i alt Fald af den Maade, hvorpaa Planen gjennemførtes. Da man alt fra Begyndelsen var ude af Stand til at sysselsætte de 25,000 Arbejdere, der strax meldte sig, og disses „Arbejde“ saaledes halvt blev Lediggang, strømmede stedse flere til; man gav dem da Valget imellem at arbejde for 2 Frcs. om Dagen eller modtage $1\frac{1}{2}$ Frcs. uden Arbejde. De fleste valgte det sidste, og snart var der samlet en Hær paa 100,000 Arbejdere, parate til alle Optøjer. Imidlertid havde det mere moderat-republikanske Parti naaet sin Hensigt at fjærne B. og gjøre ham uskadelig for Øjeblikket; han anede vel dette, men havde ikke Vilje eller Mod til at gaa til det yderste for at gjøre Modstand (herom og om sin hele Stilling under Februarrevolutionen giver han fra sit Standpunkt Oplysninger i sine »Pages d'histoire de la révolution de Février 1848«). Under de følgende Uroligheder, navnlig Tumulterne 17 Marts og 15 Maj, var hans Holdning vaklende; han holdt fast ved sine radicale og socialistiske Planer, men han modsatte sig dog de Udskejelser og Voldsomheder, som han til Dels selv havde fremkaldt ved sine Forslag og Taler. Efter Juniopstanden blev han sat under Tiltale for sin Opførsel ved Begivenhederne i Maj og Juni 1848 og flygtede, førend der blev fældet nogen Dom, over Belgien til England. — Som Historieskriver optraadte B. 1841—44 med en udførlig (6 Bd. stor) »Histoire de dix ans« (1830—40), der er en meget skarp, men ensidig og ikke paalidelig Kritik af Ludvig Philips Regering; den er livlig skreven og fuld af Anekdoter, til Dels meddelte af Lafitte eller samlede

i de legitimistiske Kredse, hvortil B. havde Adgang, og den skulde afsløre de Intriguer og den Egennytte, der gjorde sig gjældende ved Hoffet og i Partierne, og saaledes udhule Grunden under Julikongedømmet og Bourgeoisiet, hvorpaa det støttede sig. Bogen gjorde umaadelig Lykke, oplevede i kort Tid 4 Oplag og oversattes paa flere Sprog, og den virkede meget til at ophidse Folket mod Regeringen. B. tog derefter fat paa at skrive „Den franske Revolutions Historie"; 1ste Bd. (1847) er en historisk-philosophisk Indledning om dens Forløbere og gaar lige tilbage til Hus's og Reformatorerne for at godtgjøre, at Spiren til Revolutionen ligger hos dem, baade i politisk og social Henseende. De senere Bind (12te Bd., hvorved Fremstillingen føres ned til 1795, udkom 1862; ny Udg. 1864—70) rose og forsvare Revolutionsmændene og deres Færd. Foruden nogle mindre Skrifter om Februarrevolutionen og sin Deltagelse i Begivenhederne 1848 skrev B. 1870 en større Fremstilling heraf (i 2 Bd.). Han vilde ikke modtage Amnestien 1859 og heller ikke Valg til den lovgivende Forsamling 1869; men efter Kejserdømmets Fald i Sept. 1870 vendte han strax tilbage til Paris, forblev der under Belejringen og opmuntrede til Modstand til det yderste. 1871 valgtes B. til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til yderste Venstre, men misbilligede afgjort Communens Oprør; dog spillede han uagtet sin Veltalenhed ingen fremragende Rolle. Siden 1876 var B. Medlem af Deputeretkammeret og var Talsmand for almindelig Amnesti. D. 6 Dec. 1882. — **Charles B.**, fransk Kobberstikker og Kunsthistoriker, Broder til den foreg., f. 1815 i Castres, d. 1882 i Paris, var fra 1848—52 Directeur under Indenrigsministeriet for de skjønne Kunster og grundlagde 1859 »Gazette des Beaux-Arts«, som endnu udkommer. Hans Hovedværker ere »L'oeuvre de Rembrandt« (1860) og »Hist. des peintres de toutes les écoles«.

Blanc, Thérèse [s. o.], fransk Forfatterinde, bekjendt under Pseudonymen Th. Bentzon, f. 1840, siden 1871 Medarbejderske i »Journal des Débats« og »Revue des deux mondes«, hvori hun har ladet indrykke baade originale Fortællinger og Oversættelser fra Tysk og Engelsk. Blandt de første maa mærkes: »Le roman d'un muet« og »Un divorce«. Hun concentrerer sine Situationer virkningsfuldt; Charaktertegningen er conventionel og gammeldags, Stilen glat og elegant.

Blanc, Le [lə blang], Stad i det franske Dep. Indre, 7 M. v. s. v. for Châteauroux, ved Floden Creuse. 5,000 J. Uld- og Linnedmanufakturer, Garverier, Bryggerier.

Blanc de baleine, fr. [blang də balähn], Spermacet. **Blanc d'Espagne** [blang despänj], basisk salpetersurt Vismutilte (Magisterium Bismuthi), s. **Vismut**. Dens Anvendelse som hvid Sminke er skadelig. **Blanc-fixe** [blang fix], Permanenthvidt, er fabrikmæssig dannet svovlsurt Baryum, der benyttes til Lim- og Vandfarve, til Satintapeter og især til Farveblandinger, fordi det staar sig i Luften. **Blancmanger** [blang mangsché], oprindelig Navnet paa et Lægemiddel, der tilberedtes af Mandelmælk, Orangevand, Citronskal og Gelee af Hjortetak eller Husblas. Paa Grund af dens behagelige Smag overførtes den som Dessert i Husholdningen, i hvilken Hensigt den dog nu tilberedes noget anderledes.

Blanca (Blanche), norsk-svensk Dronning, Datter af Grev Jean af Namur og paa mødrene Side stammende fra den franske Kongeæt, ægtede meget ung (1335) den norsk-svenske Konge Magnus Erikssøn og havde med ham Sønnerne Erik og Haakon (VI). Da Erik med de svenske Stormænd havde gjort Oprør mod Faderen og kort efter det indgaaede Forlig pludselig var død (1359), beskyldte hendes svenske Fjender B. for at have forgivet sin Søn; hun forlod derfor Sverige og opholdt sig i sine senere Aar paa Tønsberghus, hvorfra hun paa sin Mands Vegne styrede hans norske Landsdele. Hun døde i Tønsberg i Høsten 1363. Et upaalideligt Sagn siger, at hun blev forgivet i Kjøbenhavn under Haakons og Margretes Bryllupsfest; lige saa upaalidelig er Beretningen om, at hun skulde have staaet i utilladeligt Forhold til den svenske Stormand Bengt Algotsson.

Blanca af Castilien, fransk Dronning, Datter af Kong Alfons VIII, f. 1187, blev kun 13 Aar gl. 1200 gift med den senere franske Konge Ludvig VIII. Hun er bekjendt baade for sin Skjønhed og for den Kraft og Klogskab, hvormed hun efter Kongens Død 1226 forestod Regeringen som Formynderske for sin 11aarige Søn Ludvig IX og holdt de urolige Stormænd i Tømme indtil 1236, da den unge Konge selv overtog den; ligeledes under hans Fraværelse paa hans første Korstog. B. døde før Sønnens Tilbagekomst 1 Dec. 1252 i Melun.

Blanchard, E. [blangschähr], f. 1820 i Paris, Entomolog, en af Bestyrerne af Museet i Paris og Medlem af Akademiet, Forfatter til værdifulde Undersøgelser over Leddyrs og andre lavere Dyrs anatomiske Bygning, samt til »Zoologie agricole« og »Organisation du règne animal« (ufuldendt).

Blanchard, Henri Louis [s. o.], f. 1778 i Bordeaux, d. 1858 i Paris, berømt baade som dramatisk og som musikalsk Forfatter, samt som Componist. Var i Paris Elev af Kreutzer, Reicha og Méhul, skrev fra 1818 som Dirigent i „Variétés"-Theatret en Mængde yndet Vaudevillemusik. Fra 1833 gjorde han sig især gjældende som Kritiker af Betydning.

Blanchard, Nic. Franç. [s. o.], f. 1753 i Dep. Eure, d. 1809, var en af de tidligste og dristigste Luftskippere. Den første Luftfart gjorde han 1784, og Aaret efter gik han i Ballon over Kanalen med Dr. Jefferies; i alt udførte han 66 Farter. 1785 benyttede han Montgolfiers Faldskjærm, paa hvis Opfindelse han gjorde Fordring, for første Gang. Hans Kone, **M. M. S. B.**, f. 1778, d. 1819, omkom paa en Luftfart i Paris, da et medtaget Fyrværkeri stak Ild i Ballonen.

Blanche, August Theodor [blangsch], svensk Lystspildigter og Publicist, f. 17 Sept. 1811 i Stockholm, tog jurid. Examen i Upsala 1838 og gjorde siden Tjeneste som Viceauditeur ved et til Stockholm forlagt Regiment, men forlod 1853 efter at have arvet en ikke ubetydelig

Formue denne Stilling for udelukkende at hellige sig til literære Beskæftigelser. B.s Lystspil, blandt hvilke de bedste ere »Hittebarnet«, »En tragedi i Wimmerby« og »Rika Morbror«, savne dybere Originalitet, men have alle stor komisk Styrke. B. var derhos en meget produktiv Roman- og Novelleforfatter, udgav Romanerne »Vålnaden« (1847), »Sonen af Söder och Nord« (1851) m. fl., samt en Mængde Noveller og Fortællinger, for største Delen optagne i »Samlade Taflor och Berättelser« samt i »Bilder ur Verkligheten«, hvilke sidste, som først bleve trykte i den af B. i en Aarrække udgivne »Illustrerad Tidning«, indtage en fremragende Plads. Ved sin usædvanlig vindende Personlighed blev han en af Stockholms populæreste Mænd og førtes i de sidste 10 Aar mod sin Tilbøjelighed ind paa den politiske Bane som Rigsdagsmand. B. døde af et Slagtilfælde 30 Nov. 1868 i Stockholm midt under Mindefesten for Carl XII. »Samlade arbeten af B.« ere med en Skildring af Forfatterens Levned udgivne af G. A. Hedin (1870—77).

Blanchemain, P. [blangschmäng], fransk Digter, f. 1816, hvis ved pragtfuld Diction udmærkede Lyrik aander en ejendommelig katholsk Idealisme. Berømt er bl. a. hans »Foi, Espérance et Charité« (sidst udgiven 1866). Han har leveret Udgaver af Ronsard og flere ældre franske Digtere.

Blanco, it., aaben, ikke udfyldt. **Blancoaccept**, en Vexels Antagelse, uden at Acceptanten skylder Beløbet. **Blancocredit**, aaben, paa personlig Tillid grundet Pengecredit eller Credit, i Følge hvilken man har Ret til at afgive Vexler paa en anden for et vist Beløb uden at have noget til gode, sædvanlig paa Betingelse at dække det afgivne Beløb før Vexlens Forfaldstid. **Endossement** in blanco kaldes den Paategning paa en Vexels Bagside, som ene bestaar i Ejerens Navn, uden at denne først anfører til hvem Vexlen overdrages.

Blanco, Cap, det hvide Forbjærg, 1) et Forbjærg i Tunis, der er Afrikas nordligste Punkt, 37° 20′ n. Br. 2) Et Forbjærg eller rettere en flad sandet Landtunge paa Saharas Vestkyst under 20° 46′ n. Br. Den nærliggende Kyst er meget farlig for Søfarten.

Blandede Distrikter kaldtes før Slesvigs Afstaaelse 1864 nogle Sogne og Stykker af Sogne, som dels hørte til Nørrejylland (Ribe Stift), dels til Slesvig, en fra Middelalderen hidrørende Indretning, der medførte den Urimelighed, at ikke blot Sogne og Byer vare delte, men der gaves Huse, hvori den ene Stue hørte til Nørrejylland, den anden til Slesvig. — **Det blandede Sprogdistrict** kaldtes efter 1850 det Bælte, som noget s. for Slesvigs Midte gik fra V. til Ø. gjennem Hertugdømmet, hvori Retssproget var baade Dansk og Tysk, og hvori der afvexlende prædikedes Dansk og Tysk, medens Skoleundervisningen enten skete i begge Sprog eller udelukkende i det ene.

Blandina, en christelig Kvinde, som blev Martyr i Lyon under Kejser Marcus Aurelius. Hun var ganske ung, spædlemmet og svagelig, men midt under de frygteligste Pinsler for at aftvinge hende en falsk Bekjendelse gjentog hun: „Jeg er en Christen, og hos os taales ikke Ugudeligheder". Derpaa kastedes hun for vilde Dyr, men de rørte hende ikke; man flettede hende da ind i en Kurv, som man kastede for Oxer, der sønderrev hende med deres Horn.

Blandrata, J. G., egl. **Biandrata**, Unitar, f. c. 1515 af en adelig Familie i Saluzzo, var Læge i Italien, men maatte flygte til Genf paa Grund af sine reformatoriske Ideer. Tvivlende om Treenighedslærens Sandhed henvendte han sig til Calvin; men denne kunde ikke overbevise ham; for at undgaa Forfølgelser i Genf flygtede han 1558 til Polen, hvor han udbredte sin antitrinitariske Lære; men ogsaa herhen forfulgte Calvins Anklage ham, og B. drog nu 1563 til Transsylvanien, blev Livlæge hos Fyrsten Johan Sigismund, vandt ham for sin Lære og skaffede 1571 sit Parti Religionsfrihed. B. blev dræbt 1590, maaske af sin egen Brodersøn, en fanatisk Katholik.

Blandsæd, en hyppig benyttet Vaarsæds-Afgrøde, sædvanlig Byg og Havre, undertiden med indblandede Vikker eller Ærter, hvilken Afgrøde høstes enten umoden som Hø eller som moden Korn, men i ethvert Fald benyttes til Opfodring paa Gaarden.

Blanes, Stad i Spanien, Catalonien, 5 M. s. for Gerona, ved Middelhavet. 5,000 J. Havn. Sardinfiskeri. Bomuldsmanufakturer.

Blangini, G. M. Felice [dschini], f. 1781 i Turin, kom 1799 til Paris, vakte Opsigt ved sine yndefulde Romancer og componerede en Del Operaer, der dog ikke slog synderlig an uden for Frankrig. Han døde 1841 i Paris.

Blank, en meget lille Vægtdel af den engelske Troyvægt, lig 0,00028 franske Milligram.

Blankenberghe, Fiskerby paa den belgiske Kyst, Prov. Vestflandern, 2 M. n. v. for Brügge. Stille, godt besøgt Søbad. 3,000 J.

Blankenburg, Stad i det tyske Hertugd. Braunschweig, 8 M. s. s. ø. for B. 5,000 J. Stort, hertugeligt Slot, hvor den senere franske Konge Ludvig XVIII levede 1796—98 under Navn af Greven af Lille. I Nærheden af Staden ligger den saakaldte „Teufelsmauer", en Række af mærkelig vilde Klipper. — B. var i Middelalderen en Del af Hertugdømmet Sachsen, og Greverne af B. hørte til Welfernes troeste Tilhængere. Da deres Slægt uddøde 1599, tilfaldt B. Braunschweig; 1693 blev det givet til Hert. Anton Ulrik af Braunschw.-Wolfenbüttels yngre Søn Ludvig Rudolf og regeredes af ham som et selvstændigt Fyrstendømme indtil 1731, da han ved sin Broders Død blev Hertug af Braunschweig, hvorved B. igjen blev forenet med dette.

Blankenburg, Moritz C. H. v., tysk Politiker, f. 1815, overtog 1843 Styrelsen af sine Fædrenegodser og blev 1852 Medlem af det preussiske Underhus, hvor han efterhaanden blev en af Førerne for det conservative Parti. Siden 1867 valgtes B. ogsaa til den tyske Rigsdag, men trak sig tilbage 1874, misfornøjet med Regeringens Optræden imod den katholske Kirke.

Blankenēse, en Flække i Holsten, 1 M. v. for Altona, ved Elben. 3,500 J. B. ligger smukt paa den høje Elbbred. Befolkningens Hovederhverv er Fiskeri og Rederi; de her hjemmehørende Skibe tage en vigtig Del i den over-

søiske Fragtfart. Hamborgerne og Altonaerne have mange smukke Landsteder i og ved B.

Blankesten (Pagellus), smuk, rosenfarvet, sølvglinsende Fisk af Sparoidernes Familie, tilhører især Middelhavet, men forekommer dog ogsaa ved Norge, ligesom den ogsaa nogle Gange er fisket ved de danske og svenske Kyster.

Blanket [kétt], et til et Document, saa som Vexel, Obligation, Regning osv. bestemt Stykke Papir, hvorpaa er trykt eller lithographeret en Del af det tilsigtede Indhold, nemlig den almindelige, for alle lignende Documenter fælles Del, med aabne Rum til Resten, som først tilføjes, naar Documentet skal udfærdiges eller bruges. B. kaldes ogsaa de af Metalplader udhuggede runde Skiver, der skulle forarbejdes til Mønter, Knapper o. desl., men endnu ikke ere forsynede med Præg.

Blanke Vaaben, fælles Benævnelse for de Angrebsvaaben, som bruges til Hug og Stød, i Modsætning til Fjærnvaabnene. Sværdet, hvis Brug gaar tilbage til den fjærneste Oldtid, forekommer i Middelalderen med en lang og bred, næsten altid tveægget Klinge med korsdannet Fæste; til Fods benyttedes stundum Tohaandssværd, der vare saa tunge, at de førtes med begge Hænder; jævnsides med det egentlige Sværd brugte Rytterne ofte en meget lang Stødkaarde (estoc), stundum med en trekantet eller firkantet Klinge. I det 16de Aarh. begyndte man at give Sidevaabnene Kurvefæster, i hvilke Haanden beskyttedes ved en Mængde Metalbøjler, samt ved en saakaldet Stikplade; dette Fæste brugtes især til den samtidig opkomne spanske Rapier, der havde en lang og smal, næsten ene paa Stød beregnet Klinge. De i vore Dage her i Europa saa godt som alene benyttede enæggede Huggesværd, det svære Rytteris Pallask med lige Klinge og det lette Rytteris Sabel med krum Klinge, kom først i almindelig Brug i det 17de Aarh. Det korte Sidevaaben, hvormed Fodfolket i vor Tid bevæbnes, er ofte mere beregnet paa at tjene som Værktøj, Faskinkniv, end som Vaaben, eller det er indrettet til som saakaldet Sabelbajonnet at gjøre Fyldest for den egentlige Bajonnet. Daggerten hørte en Tid lang i Middelalderen til den ridderlige Rustning; nu tjener den kun som et Slags Commandotegn for visse Afdelingers Officerer, dog ikke naar Tropperne ere under Vaaben, i hvilket Tilfælde Sablen eller Kaarden altid er Officerens Commandotegn. Tidlig lærte man at sætte Pris paa Vaaben, forfærdigede af berømte Klingesmedde; særlig ansete vare Ulvsklingerne, benævnte saaledes efter det Mærke, hvormed de vare stemplede; i det 16de og 17de Aarh. blomstrede Klingesmeddenes Kunst især i Toledo; ogsaa Solingen er fra gammel Tid berømt for sine Sværdklinger og er endnu tillige med Birmingham et af de vigtigste Tilvirkningssteder for alle Slags b. V. Af orientalske Vaaben ere de gamle Damascenerklinger de mest berømte, skjønt ogsaa Indien har produceret fortrinlige Sværdblade. Af andre b. V. brugte Middelalderen en Mængde langskaftede Vaaben, f. Ex. Hellebarder, Partisaner, Espontonen, alle mere eller mindre tydelige Mellemformer mellem Stridsøxen og Spydet. Stridsøxen, især Bredøxen, synes langt tilbage i Tiden at have været et særlig nationalt Vaaben for Nordboerne; en langt større Rolle i Historien har dog Spydet indtaget. I hele Middelalderen og lige indtil c. 1570 var det Rytteriets fornemste Vaaben; det blev da fortrængt af Pistolen og var helt af Brug som Ryttervaaben, indtil Napoleon I under Krigen 1806—7 paa ny optog Lansen som Bevæbning for en Del af Cavaleriet. Som Vaaben for Fodfolket gaar Spydet tilbage til den graa Oldtid, og i Skikkelse af den 18—20 F. lange Pike eller „Spids" spillede det en meget stor Rolle fra Slutn. af det 15de til Slutn. af det 17de Aarh., da Bajonnetflinten, der var lige tjenlig som b. V. og som Fjærnvaaben, omsider fortrængte Spydet; ikkun Fodfolkets Befalingsmænd vedbleve indtil Slutn. af det 18de Aarh. som Commandotegn at bære et b. V., Espontonen, der i Modsætning til den lange Infanteripike beholdt Navnet „Kurzgewehr", paa Dansk fordrejet til „Korsgevær".

Blankovn, den Afdeling af Porcelænsovnen, hvor Heden er stærkest, saaledes at Glasuren der kan smeltes fast paa Varerne.

Blankslibning, s. Polering.

Blanqui, Ad. Jér. [ki], f. 1798 i Nizza, blev 1833 Prof. i Økonomi ved »Conservatoire des arts et métiers«. B. gjorde mange Rejser og blev bl. a. sendt i videnskabelige Øjemed til Corsica og Algier. Hans betydeligste Arbejde er »Histoire de l'économie polit. en Europe« (1837—38, 2 vol., 4de Udg. 1860, overs. paa flere Sprog). D. 1854. — **Louis Aug. B.**, den foregaaendes Broder, f. 7 Febr. 1805 i Nizza, kastede sig tidlig ind i politiske Sammensværgelser og Opstandsforsøg. 1827 blev han saaret i en Gadetumult i Paris; 1830 kæmpede han tappert i Julidagene, men blev snart en lige saa bitter Fjende af det nye Kongedømme som af det gamle. Som Medlem af „Folkevennernes Samfund" blev B. 1832 dømt til et Aars Fængsel; 1834 var han blandt Forsvarerne for Apriloprørerne, men 1835 dømtes han selv til to Aars Fængsel for ulovlig Tilvirkning af Krudt. B. udstod endnu denne Straf, da den almindelige Benaadning kom 1837. Tillige med Barbès ledede B. Opstanden 12 Maj 1839 og vidste i 6 Maaneder at undgaa Politiets Eftersporing; da han blev opdaget, dømtes han i Jan. 1840 af Pairskammeret til Døden uden at ville forsvare sig, men Straffen omdannedes af Kongen til livsvarigt Fængsel. Efter Februarrevolutionen 1848 blev B. løsladt, men brugte strax sin Frihed til at fremkalde Tumulterne 17 Marts, 16 Apr. og 15 Maj. Den sidste paaførte B. en ny Fængselsstraf paa 10 Aar. B. levede derefter i England, blev paa en Gjennemrejse 1861 anholdt og dømt til 4 Aars Fængsel for Deltagelse i et hemmeligt Selskab, drog efter udstaaet Straf 1865 til Belgien og kom først tilbage til Paris i Sept. 1870. Her optog B. sit gamle Haandværk som Revolutionsmager og tog virksom Del i Optøjerne 31 Oct. imod Nationalregeringen, samt hidsede ved sit Blad „Fædrelandet i Fare" Arbejderne imod denne. B. var ogsaa Sjælen i Communens Oprør i Marts 1871, skjønt han ikke personlig var til Stede i Paris, men paa den

Tid holdtes fængslet i Syd-Frankrig for sin Udfærd under Paris's Belejring. Derefter dømtes B. til Deportation, men blev for sin svage Helbreds Skyld holdt tilbage i Frankrig og benaadedes 1879. Hans Venner forsøgte baade i Marseille og Lyon at faa ham valgt til Deputeretkammeret, men forgjæves; derimod grundlagde han i Oct. 1880 et Blad med det betegnende Navn »Ni Dieu, ni maître« („Hverken Gud eller Herre"). Døde 1 Jan. 1881. 34 Aar af 76 havde B. tilbragt i Fængsel.

Blansko, Flække i det østerrigske Kronland Mähren, ved Fl. Zwittawa, 3 M. n. for Brünn. 3,000 J. Storartet Jærnværk og Maskinfabrik.

Blaséret, sløvet, ligegyldig paa Grund af overdreven Nydelse, overmæt, livstræt.

Blåsieholmen, forhen en Holm, tidligere kaldet „Käpplingen", ved den nu tilstoppede Näckström skilt fra Norrmalm, er en af Stockholms bedst bebyggede Dele. B. er bleven historisk bekjendt ved den Niddingsdaad, som Hættebrødrene, Albrecht af Mecklenburgs tydske Tilhængere i Stockholm, udøvede, da de 1389 der lode indebrænde c. 60 af Stadens svenske Borgere.

Blåsius, Helgen og Martyr, Biskop i Sebaste i Kappadokien, blev henrettet 316 under Licinius's Forfølgelse. I Legenden fortælles der, at han ved sin Bøn frelste en Dreng, der havde faaet et Fiskeben i Halsen, fra øjensynlig Dødsfare. Derfra hidrører den i nogle katholske Lande brugelige Skik, at Præsten paa hans Mindedag (3 Febr.) efter endt Messe holder to korslagte, brændende og i Forvejen indviede Kjærter over de troendes Hals, medens han beder: „Herren befri og bevare dig for Halsonde formedelst den hellige Biskop og Martyr B.s Forbøn".

Blasphemi bet. oprindel. enhver spottende Tale, men bruges nu navnlig om Gudsbespottelse. Som saadan er den til alle Tider bleven anset for en Forbrydelse, hvorfor Loven sætter større eller mindre Straf.

Blastoidéer, d. s. s. Stenblomster.

Blata, Flække paa den østerrigske Ø Curzola ved Dalmatiens Kyst. 6,000 J. Romerske Oldtidslevninger.

Blaunfeldt, Maximilian Franciscus, dansk Patriot, f. 26 Apr. 1799 i Aabenraa, blev 1834 Advocat i Flensborg, var inden Oprøret den eneste danskfindede Sagfører i Nordslesvig og maatte derfor 1848 flygte til Kjøbenhavn for at undgaa Slesvigholstenernes Hævn. 1850 blev B. Herredsfoged i Hytten Herred, men fordreves derfra i Febr. 1864 under mange Mishandlinger. Døde 29 Jan. 1880. B. har skrevet flere Flyveskrifter om Slesvigs statsretlige og nationale Stilling.

Blaurer ell. **Blaarer**, Ambrosius, f. i Konstanz 1492 af gammel adelig, schwabisk Slægt, studerede i Tübingen sammen med Melanchthon. Han var allerede den Gang Munk og blev senere Prior; men bevæget ved Luthers Skrifter flygtede han 1522 til sin Fødeby, hvor han et Par Aar efter blev Reformationens Forkynder. 1533 ægtede han en Nonne Katharine v. Blideck, hvorfor han maatte høre meget ilde af Modstanderne. Det følgende Aar kaldte Hert. Ulrik af Württemberg ham til i Forening med Schnepf at ordne den evangeliske Kirke i Württemberg. Mistænkt af de strænge Lutheranere drog han 1538 tilbage til Konstanz og derfra 1548 til Schweiz, hvor han virkede som Præst i Winterthur indtil sin Død 1564.

Blaydon on Tyne [blæhdn on tajn], Stad i England, Durham Shire, ved Floden Tyne, 4 M. n. n. v. for Durham. 11,000 J. Store Kulværker. Livlig Industri.

Blaye [blæhj], Stad i det franske Dep. Gironde, 4½ M. n. t. v. for Bordeaux, ved den her næsten 1 M. brede Gironde. 3,000 J. Korn- og Vinhandel. Lodsstation. En Del af B. ligger paa en stærkt befæstet Klippe, der tillige med Fortet Paté paa en Ø i Floden og Médoc paa dens modsatte Bred behersker Passagen. I Citadellet i B. blev Hertuginden af Berry holdt fangen 1832.

Blaze de Bury, Ange Henri [blahs dø byri], fransk Forfatter, f. 1818, har skrevet mange smukke Digte til »Revue des deux mondes« og leveret Skrifter over tydsk Literatur og Historie. 1859 har han udgivet en Digtsamling »Intermèdes et poèmes« og 1876 »La légende de Versailles«. Hans Hustru, Marie Pauline Rose, f. Stewart, har under Navn af Arthur Dudley og Maurice Flassan skrevet novellistiske og kritiske Artikler til Revuen.

Bleek, Wilh. Heinr. I., comparativ Sprogforsker, f. i Berlin 1827, berejste 1854—56 det sydlige Afrika og blev senere Bibliothekar i Capstaden, hvor han døde 1875. Derfra har han paa Engelsk udgivet flere Skrifter om Sydafrikas, Australiens og Polynesiens Sprog og ethnologiske Forhold.

Bleeker, P., f. 1819, d. 1878, længe ansat som Læge i det hollandske Ostindien og et virksomt Medlem af det bataviske Videnskabernes Selskab, Forfatter til en stor Mængde Afhandlinger over Ostindiens, det malayiske Øriges, Japans, Ny-Guineas osv. Fiske, som især ere trykte i det ovennævnte Selskabs og i de hollandske lærde Selskabers Skrifter samt i andre hollandske og hollandsk-ostindiske Tidsskrifter. Efter sin Hjemkomst begyndte B. Udgivelsen af et stort og pragtfuldt Værk over Ostindiens Fiske, som des værre er standset ved hans Død (»Atlas ichthyologique des Indes Orientales Néerlandaises«, Amsterdam, 8 Bd., 1862—77).

Blegdamshospitalet paa Blegdamsfælleden ved Kjbhvn. er bestemt til udelukkende at optage Patienter med stærkt smittende Sygdomme, navnlig Kopper, exanthematisk Typhus og Blodgang, og derfor indrettet med dette Formaal for Øje, med flere afsondrede Bygninger (Barakker) og særlige Forholdsregler for at hindre Udbredelse af Smitte. Endnu ere ikke alle Bygninger opførte, men der vil med Tiden blive 6 dobbelte Barakker, 1 Observationsbarakke og 1 Barakke med Eneværelser for betalende Patienter; der vil da være Plads til 168 Syge, hvilket Antal yderligere vil kunne forøges ved Opstilling af Telte. (For Tiden kan det rumme 116 Patienter).

Blege (Abramis blicca), Ferskvandsfisk af Karpefamilien, beslægtet med Brasenen. Dens Kjød er sløvt, blødt og fuldt af Ben. — S. ogsaa **Blegekridt**.

Blegekalk, Chlorkalk, en Forbindelse af Chlor og Kalkhydrat, der faas ved langsomt at lede Chlor til læsket Kalk. Dens blegende Egenskaber bero paa, at der dannes Chlorcalcium, $CaCl_2$, medens Ilten tilintetgjør Farvestofferne. I Bomuldsvare- og Papirsfabrikationen bruges den meget. Til Husholdningsbrug udrøres 1 Pund Chlorkalk med 5 Potter Vand. Den klare, ovenstaaende Vædske er Blegevand, hvoraf man uden Fare kan anvende ¼—⅜ Pægl til en Spand Vand. Tøjet maa skylles godt, førend det bringes i Blegevædsken; det maa fuldstændig dækkes af denne og derpaa omhyggelig udskylles.

Blegekridt, en finkornet, hvidgraa eller gulagtig Kalksten, der smitter ved Berøring, saa at den har en vis Lighed med Skrivekridt, men er yngre end dette og er et Led af det i Danmark forekommende „Nyere Kridt“. B. er dannet af sønderbrudte og finmalede Bløddyrskaller, indeholder meget faa Forsteninger, og dens Flint, der som oftest har en graa eller gul Farve, optræder ikke i saa regelmæssige Lag som i den nær beslægtede Limsten. I Jylland betegner „Blege“ en Kalksten, der brændes til Kalk, hvorefter Forchhammer dannede Navnet B. Findes især i det nordlige Jylland, nemlig i Thy, paa Mors, i Nærheden af Holstebro, samt i de fra gammel Tid drevne Gruber ved Daugbjerg og Mønsted. Paa det sidste Sted drives Kalkbrydningen i de senere Aar paa en mere rationel Maade end tidligere, og derfra forsynes nu ved Hjælp af Jærnbanerne en stor Del af Jylland med brændt Kalk.

Bleghvidt, d. s. s. Blyhvidt („Bleiweiß“).

Blegning, den Fremgangsmaade, hvorved man fjærner Farvestoffer o. desl. af forskjellige Legemer, som Bomuld, Linned, Silke, Uld, Papir, Vox, Straa o. lign. De gamle Ægyptere og Orientalere kjendte B., hvortil de anvendte Alkalier, raadden Urin, Svovlsyrling og Udsættelse af Stofferne for Sollys. De samme Midler anvendtes lige til Slutn. af forrige Aarh., da Berthollet angav Principerne for Chlorbleg, som dog først fra 1798, da Tennant lærte Anvendelsen af Chlorkalk, fik en stedse voxende Udbredelse. Dog anvendes endnu ofte Sommerbleg, hvorved Tøjer under jævnlig Befugtning udsættes for Sollys, idet man afvexlende behandler dem med varm Lud (Bygning). I det store benyttes dog væsentlig Chlorbleg til Bomuld og Linned. Før Tøjerne behandles med Blegevand, underkastes de en gjentagen Kogning med Lud, Skylling og Behandling med svage Syrer; ligeledes efter den egentlige B. Det er nemlig meget andet end Farvestoffer, der fjærnes ved B. Ved Sommerbleg taber Tøjet saaledes 30—33, ved Chlorbleg 20—27 pCt. i Vægt. Disse Arter af B. tilsigte at destruere Farvestoffet (s. Blegekalk). Til B. af Uld, Silke og Straa benyttes derimod Svovlsyrling (Svovlets Forbrændingsprodukt), som hyppigst anvendes i vandig Opløsning, og som i Regelen kun danner en farveløs Forbindelse med Farvestoffet. Papirmasse og Palmeolje bleges med Chlor, Huder ved Luft og Lys, Vox ved Chlor eller (sædvanlig) Sollys, Elfenben ligeledes, Svampe ved meget svag Saltsyre og derpaa svag saltsurt svovlundersyrligt Natron, Schellak ved Chlor og Sollys, Husblas ved Svovlsyrling osv.

Blegsot, Chlorose, en Sygdom, der bestaar i en Formindskelse af de røde Blodcellers Mængde og Farvestofholdighed, og som har sit Navn af den derved fremkaldte blege, voxagtige Hudfarve, der er saa charakteristisk for den. B. forekommer særlig hos Kvinden, opstaar næsten altid under Pubertetsudviklingen og hyppigst, skjønt ikke udelukkende, under Indflydelsen af en fejlagtig Levemaade (Mangel paa Bevægelse, især i fri Luft, upassende Føde, aandelige eller legemlige Udskejelser osv). I de højere Grader er det, paa Grund af den dermed følgende Mathed, Uoplagthed, Kortaandethed, Hjertebanken osv., en meget besværlig Sygdom, der i Almindelighed tillige er meget langvarig. — B. kan vise sig hos Husdyrene, især hos Faarene, og er da ofte meget dødelig. Den fremkaldes derved, at Faarene græsse paa lave Enge, især i fugtige Aar, naar de gaa længe ude om Efteraaret. De vise sig matte, tabe Ædelysten, faa Diarrhoe, og der viser sig snart Vattersot i Brystet og Bugen, samt betydelige, vandartige Hævelser (Ødem) under Hals, Bryst og Bug. Den forekommer ofte i Forbindelse med Leverikter og er da især farlig. Det er lettere at forebygge Sygdommen end at helbrede den.

Bleiberg, et Bjærgværk i det østerrigske Kronland Kärnten, i Nærheden af Villach, med rige Blyminer.

Bleibtreu, Georg, tysk Slagmaler, f. 1828 i Xanten ved Rhinen, uddannede sig i Düsseldorf og har gjengivet adskillige af Tyskernes Kampe med Danmark, saaledes allerede 1849 i en Tegning „Fægtningen ved Bov“ og i Malerier fra den anden Krig „Kampen ved Oversø“ og „Overgangen til Als“. Fra Tysklands senere Krige kan nævnes „Slaget ved Königgrätz (Sadowa)“ og to Affnit af Slagene ved St. Privat og Wörth.

Bleke, norsk, d. s. s. Hvilling.

Bleking, svensk Provins, omgiven af Østersøen, Skaane og Småland; c. 53 □ M. (3,015 □ Kilom.) med 137,477 I., hvoraf i Stæderne 26,301 (1880). Det er et bjærgrigt Landskab, skjønt Bjærgene ingensteds naa nogen betydelig Højde; det var fordum bevoxet med umaadelige Skove og er endnu skovrigt. B. hører overhovedet til de smukkeste Dele af Sverige, og Befolkningen udmærker sig ogsaa ved et tiltalende Udvortes. En Mængde Indsøer findes; af Aaerne ere Mörrums- og Ronnebyaaen de vigtigste. Indbyggerne pleje at dele deres Land i 3 Dele: Strandbygden ell. Waran, hvortil hører Skjærgaarden, hvor Fiskeri er Hovednæringsvej, Mellembygden, hvor der drives Agerdyrkning, og Skovbygden, hvor Skovhugst og Forfærdigelse af Trævarer ere Hovedbeskæftigelser. Kreaturholdet udgjorde 1879 8,900 Heste, 59,400 Stk. Hornkvæg, 36,700 Faar, 450 Geder og 18,900 Svin. Landet er rigt paa historiske Minder. B. udgjør et særligt Län, hører under den skaanske Hofret samt under Lunds Bispestol og inddeles i 2 Fogderier og 4 Herreder. Her findes Stæderne Carlskrona, Carlshamn, Sölvesborg og Ronneby samt Flækken Christianopel. — B. hørte,

med en kort Afbrydelse 1332—60, til det danske Rige indtil 1658, da det blev afstaaet til Sverige.

Blende, Zinkblende, et i Malmlag og paa Gange meget almindeligt Mineral, der i ren Tilstand indeholder 67 Dele Zink og 33 Dele Svovl; krystalliserer regulært og lader sig kløve efter Rhombedodekaedrets Flader, men findes ogsaa krystallinsk og djærvt. Farven hyppigst fortebrun eller gul; Stregen brun eller gul. B. er skjør, diamantglinsende og undertiden gjennemsigtig. Haardheden 3—4, Vægtfylden 4. Den forekommer temmelig hyppig, især i England, Sachsen, Ungarn, Sverige og Nordamerika. Navnet hidrører fra ældre Tider, da Bjærgmanden ansaa B. for en til Metaludsmeltning uskikket Malm; skjønt den ikke egner sig saa godt som Galmej til Fremstillingen af Zink, er det dog lykkedes i den nyere Tid at vinde dette Metal deraf i stor Maalestok.

Blenheim ell. **Blindheim**, Landsby i Bayern, ved Donau, 7 M. n. ø. for Ulm, bekjendt af Marlboroughs og Eugens Sejer over den franske Marschal Tallard 13 Aug. 1704. — **B.-House**, Hertugen af Marlboroughs derefter opkaldte pragtfulde Slot i Nærheden af Oxford med en stor og smuk Park; en berømt Malerisamling, som fandtes her, er nylig bleven solgt.

Blenker, Ludv., tysk Revolutionsmand, f. 1812 i Worms, tog 1832 Tjeneste i den bayerske Hær, som gik til Grækenland, og hjemvendte derfra 1837 som Lieutenant, hvorefter han bosatte sig i sin Fødeby som Vinhandler. 1848 blev B. Oberst i Borgergarden og tog i Maj 1849 virksom Del i Opstanden i Baden og Pfalz, idet han ledsagedes paa Togene af sin smukke og exalterede Hustru. Da Opstanden var undertrykt, gik B. til Schweiz og derfra 1851 til Nordamerika, hvor han bosatte sig i New-York som Kjøbmand. Da Slavestaternes Oprør udbrød, dannede B. som Oberst et Jægercorps af Tyskere og dækkede med dem Tilbagetoget fra Bulls Run 21 Juli 1861. Til Løn blev han Brigadegeneral over en Afdeling af lutter tyske Regimenter og gjorde i Vaaren 1862 god Tjeneste i det vestlige Virginien, men blev snart efter fjærnet fra Hæren og døde 31 Oct. 1863.

Blennorrhoe [rēh], s. **Slimflod**.

Blepharitis, Betændelse i Øjelaaget, især dets Rand, der da bliver rød og mister Øjenhaarene. **Blepharoplastik**, s. **Autoplastik**. **Blepharoptose**, Lamhed i det øvre Øjelaags Løftemuskel, saa at dette ikke længer vilkaarlig kan hæves i Vejret, forekommer ved Sygdomme saa vel i Hjærnen som i de Nerver, der forestaa Øjelaagets Bevægelser. **Blepharospasmus**, en forbigaaende eller vedvarende krampagtig Sammentrækning af Øjelaagenes Ringmuskel, hvorved de uvilkaarlig tillukkes, ledsager ofte visse Øjensygdomme, Sygdomme i Ansigtsnerverne osv.

Bles, Henri de ell. **Hendrik met de**, flandersk Maler, f. 1485 i Bouvines, d. omtrent 1550, kaldes i Italien Civetta, paa Grund af den lille Ugle, hvormed han mærkede sine Billeder. Han er en af dem, som virkede mest med til at skabe det moderne Landskabsmaleri ved i sine Billeder at fremhæve dette og indskrænke de historiske Personer, der gav Billedet Navn, til at være Staffage. Nogle holde Patenier for hans Lærer, andre for identisk med ham selv, da Navnet B. kun er et Øgenavn.

Blessére, saare, fornærme. **Blessure**, fr. [ſyre], Saar.

Blessington, Marg. P. [t'n], Grevinde af, engelsk Forfatterinde, f. 1789 i Irland, ægtede 15 Aar gl. Capt. Farmer, med hvem hendes Samliv var ulykkeligt. Efter hans Død giftede hun sig 1818 med Earlen af B. Paa sine Rejser gjorde hun i Genua Byrons Bekjendtskab og blev hans tro Forsvarer mod det engelske Samfunds Angreb paa ham. Efter sin Mands Død 1829 boede hun i Gore-House i Kensington ved London og samlede omkring sig alt, hvad udmærket der fandtes af engelske Digtere og Forfattere; ogsaa for fremmede Tilrejsende stod hendes Hus aabent. Kun Byrons Fjender vare udelukkede. 1832 vandt hun især et literært Ry ved Udgivelsen af »Conversations with Lord Byron«. Fremdeles har hun skrevet en Del i stilistisk Henseende elegante Noveller, der især udmærke sig ved Naturbeskrivelser og godt fortalte Anekdoter. Oversatte paa Dansk ere »Confessions of an elderly gentleman« (1836) og »C. of an elderly lady« (1838), samt »The victims of society« (1837) og »Meredith« (1843). D. i Paris 1849.

Bleu de Lyon, fr. [bløh də liōng], en pragtfuld blaa Anilinfarve, der vindes ved at opvarme Anilinrødt med Anilin omtrent til dettes Kogepunkt. Da det imidlertid kræver Alkohol for at opløses, behandler man det med rygende Svovlsyre, hvorved det under Udskillelse af Vand danner forskjellige „Sulfonsyrer", hvis i Vand opløselige Salte nu spille en meget større Rolle end det oprindelige Anilinblaat. Saadanne Salte ere Nicholsons Blaat, Bomuldsblaat o. fl.

Blicher, Steen Steensen, en af dette Aarh.s originaleste danske Digtere, f. 11 Oct. 1782 i Vium Præstegaard i Nærheden af Viborg; paa fædrene og mødrene Side regnede han sig i Slægt med Luther og Skjalm Hvide. Ved sin Fødsel var han saa svagelig, at Forældrene næsten mistvivlede om at kunne holde Liv i ham, og hele Barndommen igjennem havde han at kæmpe med et skrøbeligt Legeme, hvis Indflydelse ogsaa gav sig til Kjende i hans Tungnemhed og slette Hukommelse. Hans Undervisning besørgedes i Hjemmet af Faderen, der er bekjendt i Literaturen som theologisk og topographisk Forfatter, indtil denne blev forflyttet til et sydligere beliggende Kald, hvorpaa B. 1797 kom ind i Randers Latinskoles Mesterlectie, hvorfra han 1799 dimitteredes til Universitetet. Efter at han havde taget anden Examen og var begyndt paa det theologiske Studium, fik hans Helbred, der i Opvæxten havde rettet sig betydelig til det bedre, atter i Foraaret 1801 et grundigt Knæk ved en Forkølelse, han paadrog sig ved uforsigtig Badning. Opgivet af Lægerne som uhelbredelig brystsvag og betragtet af sin hele Omgangskreds som Dødens sikre Bytte, besluttede B. pludselig at prøve en Cur efter egen Recept og gjennemførte den med en beundringsværdig Energi ved livlig Bevægelse i den friske Luft, ved Fløjtespil for at styrke Lungerne og ved i det hele

at indrette sit Liv, som om han var den sundeste af de sunde. Dette Experiment, hvis heldige Resultat beviste Methodens Rigtighed, udførte B. paa Falster, hvor han havde modtaget en Huslærerplads; her faldt for første Gang Ossians Digte i Hænderne paa ham og greb ham stærkt ved deres dybe Pathos og ved det Slægtskab, som B. fandt mellem disse Sanges Tonefald og sin egen Sjæls Sangbund. Efter to Aars Ophold paa Landet vendte B. sund og kraftig tilbage til Hovedstaden, hørte Steffens's Forelæsninger, studerede Æsthetik og Historie, lagde sig efter de levende Sprog og syslede med Oversættelsen af sin Yndlingsdigter, af hvilken han 1807 udgav 1ste og to Aar senere 2den Del; Livsopholdet tilvejebragte han ved Informationer og ved Understøttelser af Communitetet og Regensen. Efter at Bombardementet havde ødelagt hans Bolig og de derværende poetiske Produkter, de første famlende Udtryk for den Trang til digterisk Skaben, der ytrede sig hos ham, rejste han over til Faderens Præstegaard, hvor han tilbragte en halvanden Aars Tid; da han var vendt tilbage til Kjøbenhavn, tog han atter under trange Kaar — senere dog understøttet ved Optagelse paa Valkendorfs Collegium — fat paa Theologien og absolverede Embedsexamen i Foraaret 1809. Aaret efter blev han Adjunct ved Randers Latinskole og ægtede, selv 28 Aar gammel, sin Farbroders 17aarige Enke. Opholdet i Randers blev ikke langt, da Kaarene vare for knappe til, at en Familie kunde leve der; han flyttede til sin Fader, hvis Præstegaardsavling han forpagtede, og levede nu nogle Aar som Landmand, uden dog at afbryde Forbindelsen med Hovedstadens literære Liv eller med sin egen poetiske Fortid; han deltog saaledes i den heftige „Jødefejde“ som erklæret Modstander af Th. Thaarups Angreb paa Jøderne og udgav 1814 et Bind Digte, der dog ikke vakte nogen stor Opmærksomhed til Trods for den originale — om end af Ossian noget paavirkede — Digterpersonlighed, der havde givet disse Sange deres Præg af en ægte Humor, som dannede en ejendommelig Understrøm baade i de dybt melancholske og de let spøgende Digte. Tre Aar senere efterfulgtes denne Samling af det næste Bind med Særtitlen „Jyllandsreise i sex Døgn“; 1818 udgav B. Digtet „Abelard og Heloise“ og det følgende Aar Komedien „Generalprøven i Kragehul“, ligesom han lejlighedsvis brugte sin Pen i Blade og Tidsskrifter i mange forskjellige Retninger. I hans økonomiske Forhold bragte disse Arbejder kun en ringe Hjælp; hans Omstændigheder vedbleve at være saa slette, at B., der var en lidenskabelig Jæger, omsider i en Slags Fortvivlelse fattede den Beslutning, gjennem et Avertissement i de offentlige Blade at søge Ansættelse som Skovrider eller Skytte for et Herskab med Tilbud om i Fritiden at undervise i Latin, Græsk, Tysk, Fransk, Engelsk og Italiensk. En adelig Godsejer, der var B.s Ven og Jagtfælle, fik ham dog til at opsætte denne Plan og skaffede ham ved sin Indflydelse 1819 Præstekaldet i Thorning ved Viborg, uden at denne Forandring dog i nogen betydelig Grad forbedrede hans ydre Stilling. I denne sin Fødeegn skrev B. de første af de Noveller, der grundlagde hans Ry som Forfatter. Fortællingerne „Josepha“, „Præsten i Thorning“ o. fl. tryktes 1824—25 i Elmquists „Læsefrugter“, „Jyske Røverhistorier“ og „Oldsagn paa Alheden“ i Liunges „Harpen“; foruden flere spredte Digte, der noget senere samledes under Titlen „Sneklokken“, henhøre til denne Tid hans „Bautastene“, en Cyklus Mindedigte over fortjente danske Mænd, samt de dramatiske Arbejder „Stormnatten 3 og 4 Febr. 1825“ og „Johannne Grey“, der ingen Lykke gjorde ved Opførelsen paa det kgl. Theater. 1826 forflyttedes B. til Spentrup ved Randers, men heller ikke her lykkedes det ham at komme ud over sine økonomiske Vanskeligheder, der voxede ham saaledes over Hovedet, at kun en Subskription mellem Digterens Beundere afholdt ham fra at sælge alle sine Ejendele ved offentlig Auction til Fordel for Creditorerne. Disse Beunderes Tal voxede imidlertid Aar for Aar; paa samme Tid, som hans Noveller vandt en stadig tiltagende Læsekreds, begyndte man ogsaa at faa Blikket op for det ejendommelig skjønne i flere af hans Digte, og han kunde allerede nu kaldes en af Nationens populæreste Forfattere. Hans Produktion var til Trods for eller maaske paa Grund af hans økonomiske og ægteskabelige Sorger saa omfattende, at han 1833—36 kunde samle sine Noveller i 5 og sine Digte i 2 Bd., for ikke at nævne de Arbejder af anden Art, der fremkom som Artikler i de af ham udgivne Tidsskrifter „Nordlyset“ og „Diana, Tidsskrift for Jagtelskere“. 1836 besøgte B. med kongelig Understøttelse Sverige og udgav herefter Digtsamlingen „Svithiod“ og den i Prosa skrevne „Sommerreise i Sverige“; en Frugt af B.s senere Rejse gjennem Halvøen var „Vestlig Profil af den cimbriske Halvø fra Hamborg til Skagen“. 1838 udkom den fortræffelige lille Digtsamling „Trækfuglene“ med nogle af B.s bedste Poesier og den lille Novelle- og Digtsamling „Kornmodn“. 1842 udkom den ypperlige Cyklus Fortællinger og Digte i jysk Mundart „E Bindstouw“, og senere fulgte under forskjellige Titler flere Noveller, Digte og Taler, sidstnævnte fra de store Folkefester paa Himmelbjærget og Skamlingsbanken, som B. var en af de ivrigste til at sætte i Værk. Den i disse Aar vakte Friheds- og Nationalitetsbevægelse, som han omfattede med saa stor Interesse, oplevede han dog ikke at se Resultatet af, thi just, som Udslaget kom, døde B. 26 Marts 1848, efter at han Aaret forinden var bleven afskediget fra sit Præsteembede. Hans „Gamle og nye Noveller“ samledes i 8, hans „Digte“ i 2 Dele. B. ligger begravet paa Spentrup Kirkegaard; i Viborg rejstes ved Nationalsubskription hans Bronzebuste 1866 paa Stænderpladsen. Paa Hundredaarsdagen efter hans Fødsel mindedes han som Folketaler ved Oprejsningen af en Mindestøtte paa Himmelbjærget, og ved samme Lejlighed udkom der en Pragtudgave af „E Bindstouw“ med Tegninger af Carl Thomsen, samt hans „Samlede Noveller og Skizzer“, ordnede efter Tidsfølgen i 4 Bd. af P. Hansen, efter at en tidligere udkommen Folkeudgave i 3 Bd. var bleven udsolgt. — B.s Betydning som Novelle-

digter ligger deri, at han for første Gang har optaget den jydske Natur i og om Mennesket til poetisk Behandling, opfattet dens charakteristiske Træk med et skarptseende Øje og gjengivet det sete med den aldeles originale Humor, hvoraf han, selv en født Jyde, var i Besiddelse. B. er saaledes i en fremragende Grad en national Digter, og Grundfarven i hans Digtning, den humoristiske Betragtningsmaade, der kan spøge med Livets Sorg og se Smerten bag dets Glæde, er et ægte nordisk Træk, hvis Styrke Digterens egne sønderrevne Livsforhold kun kunde forøge. Men denne Stemning er i B.s episke Arbejder udformet i kraftige Billeder af Naturen og Menneskelivet, hvorved hans jydske Fortællinger ere blevne til en Del af vor Nationalliteratur, som i Ordets egentlige Betydning har udfyldt en Plads, der hidtil stod tom, og udfyldt den saaledes, at den ikke nogen Sinde vil kunne fortrænges derfra.

Blidah, Stad i den franske Prov. Algérien i Nordafrika, paa Sydsiden af Metidscha Sletten, 6 M. s. s. v. for Algier, med hvilken den er forbunden ved en Jærnbane. 10,000 J. Frugtavl. B. har oftere lidt meget af Jordskjælv.

Blide, det sædvanlige Navn paa en i Middelalderen brugt Kastemaskine, for hvilken der dog i Norden ogsaa har været brugt andre Navne, saasom „Mange" og „Valslynge". B. var bestemt til at kaste store Stene eller brændende Gjenstande for at knuse eller antænde Tagene paa Husene eller de træbygte Forsvarsværker i en belejret Fæstning, eller omvendt Belejrerens Angrebsmaskiner, især hans Stormtaarne. Den bestod af et stærkt Tømmerstillads med en vandret Axel, om hvilken der bevægede sig en lang Bjælke, hvis ene, korte Arm havde en stor Contravægt, den anden, længere en Slynge med to Remme, hvoraf den ene var gjort fast til Armen, den anden derimod kun med en Lykke fæstet til en Krog paa dennes yderste Ende. Naar man vilde kaste med B., blev den lange Ende af Bjælken halet ned mod Jorden og Stenen lagt i Slyngen; naar man da slap Bjælken løs igjen, vippede Contravægten Armen med Slyngen i Vejret, indtil paa et vist Punkt Lykken paa Slyngens ene Rem slap af Krogen og Slyngen derved aabnede sig, saa at Stenen for ud mod Maalet i en høj Bue. Kastevidden kunde forandres ved at ændre Contravægten, ved at vælge en lettere eller tungere Sten eller endelig ved at bøje Krogen paa Bjælkearmen mere eller mindre, saa at den slap Slyngeremmen noget senere eller noget før. Skjønt B. i sydligere Lande vistnok har været brugt tidlig i Middelalderen, vidner dog Saxo, at denne Maskine endnu i Erik Emuns Tid var saa lidet kjendt i Danmark, at da man skulde bruge en saadan ved Belejringen af Haraldsborg 1133, maatte man tage sin Tilflugt til nogle i Roskilde bosatte Tyskere for at faa den bygget. Senere findes B. af og til omtalt baade i Danmarks og Norges Historie, indtil den i Slutningen af Middelalderen fortrængtes af Ildvaabnene.

Bligh, Will. [blaj], engelsk Søfarende, f. 1753, d. 1817 som Admiral, var en dygtig Sømand, men haard og hensynsløs og gav derfor meget hyppig Anledning til Mytteri og Utilfredshed. Da han 1789 var paa Vejen fra Tahiti til Vestindien, gjorde Mandskabet Oprør, satte ham ud i en Barkasse med nogle faa trofaste og vendte tilbage til Øen, hvorfra en Del af dem siden flygtede til Øen Pitcairn og stiftede den mærkelige lille Koloni sammesteds. B. naaede efter mange Besværligheder Batavia, hvorfra han vendte hjem til England. 1806 blev han Gouverneur i Ny-Sydwales, men Kolonisterne gjorde Opstand mod ham 1808 og tvang ham til at vende tilbage til England.

Blik, plane, overalt lige tykke Metalstykker af anselig Længde og Bredde, men forholdsvis ringe Tykkelse, fremstilles i Regelen ved Valsning med glatte, cylindriske Valser af Støbejærn ell. Staal, undtagelsesvis ved Hamring (Tinfolie, Bladguld).

Bliksølv. Naar nogenlunde rent Sølv smeltes, viser det Regnbuefarver (**Blikker**), og dette Phænomen kan derfor bruges som et foreløbigt Tegn paa Renhed. Det omtrent 15lødige B. renses yderligere ved en fortsat Afdrivning.

Blind, Karl, tysk Revolutionsmand, f. 1820 i Mannheim, tog allerede som Student Del i det politiske Røre og var i Efteraaret 1847 en Tid lang fængslet for et Flyveskrift, kaldet „Tysk Hunger og tyske Fyrster". 1848 tog B. virksom Del i den radicale Agitation i Carlsruhe og Frankfurt og maatte for sin Deltagelse i Heckers Opstand flygte til Elsaß. Mistænkt for Delagtighed i Juniopstanden i Paris førtes B. i Lænker til Schweiz og sluttede sig i Sept. til Struves Friskaretog. B. blev Medlem af den midlertidige Regering i Baden, men kort efter fangen og dømt til Tugthuset. Befriet herfra ved den tredje badenske Opstand i Maj 1849 sendtes B. til Paris som Afsending for den midlertidige Regering; men da han her deltog i Opstanden 13 Juli, blev han udvist, gik til Bryssel og derfra 1852 til England. B. knyttede sig her til Mazzini, Ledru-Rollin, Louis Blanc o. a. Revolutionsmænd og skrev i Bladene for det europæiske Demokratis Sag, samt talte paa offentlige Møder for Polens Frigjørelse og Tysklands Enhed. — Hans Stifsøn, **Ferdinand Cohen**, kaldet B., gjorde 7 Maj 1866 et Mordforsøg imod Bismarck og dræbte derefter sig selv.

Blinderaa, den Raa, som findes under Bovsprydet. Den tjener til at udspile Klyver- og Jagerbarduner for derved at afgive bedre Støtte for Klyver- og Jagerbom (i ældre Tider fandtes her under ogsaa et Sejl, men dette er nu ganske faldet bort). Denne Raa anvendes nu langt sjældnere end tidligere, idet man til dette Brug benytter skraa Stræbere, dannede som smaa Gafler.

Blindhed, Mangel af Synsevne, er oftest en Følge af en Sygdom i Øjet selv, men kan dog ogsaa skyldes en Hjærnelidelse eller en Sygdom, der paavirker Synsnerven inden dens Indtræden i Øjet. Sygdommene i Øjet kunne frembringe B. ved at hindre Lysets Indtrængen (Fordunklinger af Hornhinden og Linsen, Sammenvoxninger af Pupillen) eller ved paa forskjellig Maade at paavirke Nethinden og berøve den dens lysopfattende Evne (Choroiditis,

Glaukom, de forskjellige Lidelser af Rethinden selv), og disse sidste Former ere de mest haabløse. I Almindelighed opstaar B. gradvis og kun i sjældne Tilfælde indtræder den pludselig, især som Følge af Kredsløbsforstyrrelser i Hjærnen eller Øjet selv. — I Danmark findes c. 1100 Blinde, hvoraf $\frac{2}{3}$ ere blevne det efter det 13de Aar, $\frac{1}{3}$ før dette, og Halvdelen af de sidste igjen enten ere fødte blinde eller ere blevne det i det 1ste Aar; kun Nordamerika er endnu bedre stillet, alle øvrige Lande i Europa slettere; i de tropiske og nogle af de nordiske Lande (Norge, Island, Færøerne, Finland) og Irland er B. meget hyppig. Aarsagen til disse Forskjelligheder maa søges ikke alene i klimatiske, men ogsaa i sociale Forhold.

Blindeinstitut, Undervisnings og Opdragelsesanstalt for Blinde. Det ældste oprettedes 1784 i Paris af V. Haüy, der lagde Grunden til en methodisk Undervisning for Blinde, lige som han ved Opfindelsen af Reliefstryk (s. d. A.) tilvejebragte en væsentlig Betingelse for de blindes Selvstudium og Ansvarlighed ved Arbejdet. Medens i Frankrig, og efter dets Exempel i Østerrig (hvor J. W. Klein virkede fra 1804), i Tyskland og flere Lande Skolen dannede Udgangspunktet, var i England de praktiske Formaal fra Begyndelsen de overvejende; de ældste engelske B. vare de i Liverpool (1791), Edinburgh (1793) og Bristol (1793). Her i Norden gjordes den første Begyndelse derved, at der af P. A. Borg i Stockholm 1809 oprettedes et Institut for Døvstumme og Blinde og i Kjøbenhavn 1811 af Selskabet „Kjæden" oprettedes et B. (efter Forslag af Præsten Brorson). 1858 blev dette afløst af en Statsanstalt, beregnet paa mindst 60 Elever, og en smuk og hensigtsmæssig Bygning (af Meldahl) blev bekostet af „Kjæden". Ved de blindes Undervisning træder Fingerfølelsen i flere Henseender i Øjets Sted, og det er Opgaven, ved en systematisk Udvikling af de legemlige og aandelige Kræfter at modarbejde den Tilbøjelighed til Apathi, som Blindheden kan fremkalde, og ved en efter den blindes Tilstand afpasset Uddannelse at gjøre ham skikket til Selverhverv. De Professioner, i hvilke de blinde uddannes i Danmark, ere Kurvemageri, Rebslageri, Børstenbinderi og Skomageri og foruden almindelige kvindelige Haandarbejder tillige Syning paa Maskine; hertil kommer Uddannelse af Organister og Claverstemmere, samt Undervisning i Violin-, Claver- og Fløjtespil. Blandt de Hjælpemidler, som især ere af Betydning, bør nævnes den af (den blinde) Braille opfundne Relief-Punktskrift, en Combination af indtil 6 Punkter, der omfatter Bogstaver, Interpunktionstegn, Tal, mathematiske Tegn og alle til Nodeskrift henhørende Betegnelser og baade anvendes til Skrift og til Tryk. Ogsaa det latinske Alphabet benyttes baade til Reliefstryk og til Skrivning (ved Hjælp af et dansk Apparat, det Guldbergske). 1865 fastsattes Elevantallet til 70, og efter at Bygningen var udvidet, forøgedes det 1881 til 100; i denne Størrelse er Institutet tilstrækkeligt til at tage sig af alle blinde Børn i Danmark over 10 Aar og at beholde dem til deres Oplærelse er til Ende. For blinde Børn under 10 Aar findes et af „Kjæden" 1861 oprettet Asyl. Til Hjælp for blinde Kvinder har samme Selskab oprettet en Arbejds- og Forsørgelsesanstalt, oprindelig (fra 1825—65) bestemt for begge Kjøn. Til Støtte for Blinde, der stræbe ved eget Arbejde at fortjene deres Udkomme, er der 1862 stiftet en Forening for at fremme Blindes Selvvirksomhed, som har oprettet et Udsalg af Blindes Arbejder og et Fællesværksted for blinde Mænd og ikke blot understøtter forhenværende Elever af Blindeinstitutet, men ogsaa andre Blinde (især til at lære et passende Haandværk og komme i Gang dermed). „De Blindes Understøttelses- og Læseforening af 1883" er stiftet af tidligere Elever af Blindeinstitutet. Aandssvage blinde Børn kunne finde Optagelse i et med de Kellerske Anstalter forbundet Internat for særlig abnorme Børn. (J. M.)

I Norge findes et Blindeinstitut i Christiania, oprettet 1860 ved private Midler; det traadte i Kraft 1861 (dets Plan blev approberet ved kgl. Resolution af 13 Marts 1861); til samme ydes et aarligt Bidrag af Statskassen, for Budgetterminen 1883—84 indtil 7,400 Kr., „paa Betingelse af, at Institutet undergives saadant offentligt Tilsyn, som af Kongen bestemmes"; 1881 havde Institutet 45 Elever, 1882 39. Loven af 8 Juni 1881 om abnorme Børns Undervisning forudsætter, at der efterhaanden efter offentlig Foranstaltning skal tilvejebringes det fornødne Antal Skoler. Af Blinde fandtes 1875 i hele Riget 2,403 Personer.

Blinding (ell. Blænding) kaldes i Bygningskunsten en „blind" Bue eller Niche, d. v. s. en Bue eller Niche, hvis Rum er lukket med Murværk. Saadanne B. forekomme ofte i gotiske Bygninger (f. Ex. tilmurede Triforer i Højkirken) og ere da ikke sjælden smykkede med Malerier eller Sculptur, f. Ex. de store Spidsbuer over Dørene. S. ogsaa **Vinduesblænding**.

Blindmus (Spalax typhlus), Art af Gnavermuldvarpenes Familie, med plump Legemsform, korte Ben med Gravefødder, Øjnene meget smaa og helt dækkede af Huden, mangler Ørebrusk og Hale. B. kommer sjælden eller aldrig op over Jordens Overflade, men graver under denne vidtløftige Gange for at opsøge de Planterødder, der tjene den til Føde. Landene omkring det sorte Hav ere dens Hjem.

Blindtarm, s. **Tarm**. **Blindtarmsforstoppelse** er en hos Hesten hyppig forekommende Sygdom, der viser sig som Kolik, men med en betydelig Forstoppelse i den store B., hvilket kan opdages ved Undersøgelse med Haanden gjennem Endetarmen. Aarsagen er en Lamhed i B., fremkaldt ved Tilstopning af dens Pulsaarer ved Blodproppe, der ere førte her hen fra det hos Hesten meget hyppig forekommende Aneurysma paa den forreste Krøspulsaares Udspring, i hvilken der findes en Rundorm, Strongylus. Sygdommen ender hyppig med Døden, idet B. betændes og brister, hvorved Excrementerne træde ud i Bughulen.

Blindtryk kalder Bogbinderen en Forsiring med fordybede Sirater uden Forgyldning.

Blindtræ, ved finere Møbler det af en simplere Træsort forfærdigede Grundlag, der er bedækket med Finering.

Blindt Vindue, flad Niche i Form af et Vindue, der anbringes paa et Sted, hvor Symmetrien eller det passende Forhold mellem Bygningens forskjellige Dele fordrer en Vinduesaabning, men denne ikke kan anbringes paa Grund af Rummets indre Inddeling. I Nichen indsættes enten et Vindue med Glasruder, eller det males blot derpaa. Paa lignende Maade anvendes **blinde Døre**.

Blinken, den hurtig afvexlende Bevægelse af Øjelaagene, hvorved de gjentagende lukkes og aabnes, en vilkaarlig Bevægelse, hvorved man søger at skjærme Øjet mod en for stærk Lysvirkning, kan ogsaa være af sygelig, krampagtig Natur (s. **Blepharospasmus**).

Blinkfyr, et til Søs ofte anvendt Natsignal. Det bestaar af et Papirshylster, hvori er pakket en Sats, bestaaende af Salpeter, Svovl, Antimon og Brunsten, som, idet det brænder, giver et overordentlig stærkt Lys fra sig. **B.** paa et Fyrtaarn er et Lys, som afvexlende kommer til Syne og forsvinder med regelmæssige Mellemrum, hvilket som oftest sker derved, at en cylindrisk Skjærm gives en regelmæssig Omdrejning uden om Fyret. Paa Steder, hvor flere Fyr kunne ses samtidig, giver man ofte Fyrene forskjellige Maader at lyse paa, for at ingen Forvexling af disse skal finde Sted. Man lader saaledes f. Ex. det ene brænde med et stadig klart Lys, medens et andet indrettes som B.

Blinkhinde, et lodret, tredje Øjelaag, som fra den indre Øjekrog kan trækkes hen foran Øjet og saaledes beskytte dette mod fremmede Legemer og mod et altfor stærkt Lys uden dog at hindre Dyret i at se, da det er halvt gjennemsigtigt. Det findes hos mange Pattedyr, Fugle og Krybdyr samt hos nogle Hajer.

Blis, langagtig, hvid Streg i Panden paa en Hest eller et Kreatur af mørkere Farve; rødblisset Ko, rød Ko med B. **Blisgaas** (Anser albifrons), nordisk Gaaseart med hvid, sortindfattet Pandeplet. **Blishøne**, s. **Bandhøne**.

Blister, norsk: Berglax, (Merluccius vulgaris), en Torskeart af Kvabbernes Gruppe, 3—4 F. lang, fanges ved Norge og, om end ikke hyppig, i Kattegattet og paa den jydske Vestkyst, men roses ikke som Fødemiddel, da dens Kjød er groft og blødt.

Blittersdorf, Friedr. L. C., Friherre af, tysk Statsmand, f. 1792, blev 1818 Badens Afsending i Rusland og 1821—35 ved Forbundsdagen. Som saadan støttede B. afgjort Metternichs Politik og kæmpede mod enhver friere Udvikling; samme Retning fulgte B., da han 1835 blev Udenrigsminister. 1843 maatte B. vige for 2det Kammers Opposition og vendte tilbage til sin tidligere Stilling, hvorfra han fjærnedes i Marts 1848; d. 1861.

Blix, Elias, norsk Theolog og Orientalist, f. i Gildeskaal (Nordland) 24 Febr. 1826, uddannede sig ved Tromsø Skolelærerseminarium 1853—55, blev derefter Lærer paa Tromsø, kom 1860 til Universitetet og blev 1866 theologisk Candidat. For at studere semitiske Sprog og gammeltestamentlig Theologi opholdt han sig 1871—72 med Statsunderstøttelse i Udlandet. 1873 blev han Universitetsstipendiat i nævnte Fag, fik 1876 den philosophiske Doctorgrad („De vigtigste Udtryk for Begreberne Herre og Fyrste i de semitiske Sprog") og udnævntes 1879 til extraordinær Professor i Hebraisk. B. har desuden gjort sig bekjendt ved sit Arbejde for det norske Folkesprogs Brug i Kirke og Skole; han har selv udgivet 3 Hæfter Psalmer i „Landsmaal" (2det Opl., Christ. 1883) og besørget Oversættelsen af Romerbrevet paa samme Sprog, udgivet som Prøve 1882 af den med Statsmidler understøttede Oversættelse af det nye Testament paa det norske Folkesprog.

Blixen-Finecke, Carl Frederik Axel Bror, Baron til Dallund paa Fyn og Næsbyholm i Bleking, f. 15 Aug. 1822 paa Dallund, blev 1829 Stamhusbesidder baade i Danmark og Sverige og tillige Ejer af nogle Godser i Pommern, hvilke han solgte 1848. I sin Ungdom besøgte B. tyske Universiteter og gjorde bl. a. Bekjendtskab med Bismarck. 1848 var han Chef for den ene Eskadron af Herregaardsskytterne og vandt derved Ridderkorset; var 1850 en af Grundejerforeningens Stiftere og dens første Formand, men viste personlig stor Liberalitet i at bortsælge Fæstegodset fra Dallund. 1851 valgtes B. til Folketinget, dog kun for ēn Samling, og erklærede sig da for Helstaten, men udtalte sig i stærke Udtryk imod de slesvigholstenske Oprørere. 1854 ægtede B., som 1842—52 havde været gift med en svensk Dame, Prinsesse Augusta af Hessen, yngre Søster til Dronning Louise, og opgav 1856 efter et Sammenstød med Kong Frederik VII sine Titler som Kammerherre og Hofjægermester, samt gjorde Skridt til Optagelse i det svenske Ridderhus. I et Flyveskrift 1857 „Skandinavismen praktisk" foreslog B. gjensidig Adoption af de to nordiske Kongehuse, saa at det længstlevende skulde arve alle tre Kroner. 1858 valgtes B. paa ny til Folketinget, optraadte afgjort frisindet og søgte at indtage en Mellemstilling mellem Bondevennerne og det nationalliberale Parti. I Dec. 1859 blev B. Udenrigsminister og Minister for Slesvig, men kun til Febr. 1860, da Ministeriet opløstes ved Rotwitts Død. I denne Stilling opfordrede han sin Svoger Prins Christian (C. IX) til at overtage Posten som Statholder i Holsten, der da skulde stilles i et løsere Forhold til Danmark, og efter en kort Rejse til Mellemslesvig hævdede han i en Indberetning til Kongen Sprogrescripternes Retfærdighed over for de tyske Klager. I Overensstemmelse hermed stiftede B. i Jan. 1861 „Dannevirkeforeningen" og fortsatte baade i Folketinget, hvis ene Viceformand han var i et Par Aar, og i Rigsraadet (siden 1860, valgt af Folketinget) Oppositionen mod Ministeriet Hall, hvorhos han i Efteraaret 1862 tilraadede at forsøge et Forlig med Bismarck om Opgivelse af Forholdet til Holsten og samtidig at knytte en nærmere Forbindelse med Sverige-Norge. Fra 1864 tog B. ingen Del i det offentlige Liv, og efter flere Aars Sygelighed døde han 6 Jan. 1873. — Hans Søn af første Ægteskab, **Frederik B.-F.**, f. 1847, ægtede 1873 en Datter af Grev C. E. Frijs til Frijsenborg.

Blizinski, Joseph, populær polsk Dramatiker, f. 1827 i Warschau, vandt almindelig Yndest ved sin Tegning af nationale komiske Typer, ved sin Lethed i Composition og Sans for theatralsk Virkning.

Bloch, Carl Henrik, dansk Maler, f. 23 Maj 1834 i Kjøbenhavn, gjennemgik Kunstakademiet der og begyndte at udstille 1854. Efter at hans første Arbejder, dels alvorlige Skildringer af jysk Folkeliv, dels lunefulde Smaabilleder, „Et Maaltid“, „Fa'r skal sove“, havde vakt megen Opmærksomhed, fik han 1859 Akademiets Rejseunderstøttelse og tilbragte to Aar i Udlandet, for største Delen i Rom, samt efter et kort Ophold i Hjemmet andre to Aar (1863—65). Under Opholdet i Udlandet tilegnede han sig en dygtigere Formgivning og vandt snart i Forbindelse dermed et rigere Herredømme over Farven, end der tidligere havde udmærket ham. Endnu var det Folkelivsbilleder, hvortil Emnerne hentedes fra Almuens Liv i Italien, som mest fængslede hans Opmærksomhed, „En Fisker fra Sorrent“ (i Christiansborg Slots Malerisf.), „To Munke“ o. fl. Afgjørende Betydning for hans Kunstnervirksomhed fik det store Billede „Samson ved Kværnen“ (Chrbg. Malerisf.), malet 1863 i Rom, idet han dermed begyndte den store Række af Historiebilleder, som siden er udgaaet fra hans Pensel. Det efterfulgtes af „Jairi Datter“ (Chrbg. Malerisf.) og det kolossale Billede „Prometheus's Befrielse“, som Kongen af Grækenland kjøbte. Strax efter førte en Bestilling af Capt., Brygger J. C. Jacobsen paa 23 mindre Billeder (paa Kobber) ham alvorlig ind paa det religiøse Maleri; største Delen af denne Række mindre Billeder udmærker sig ved ægte Følelse og stor Friskhed i Anordningen. Samtidig udførte han en Mængde Billeder, dels i historisk Retning, som „Grev Gert og Niels Ebbesen“ (1867), „Christiern II i Fængsel“ (1871, Chrbg. Malerisf.), „Samson og Dalila“ (1874), samt flere Alterbilleder, dels en Række mindre Billeder, hvori hans driftige Lune frit tumlede sig, snart af det italienske Folkeliv, „Gadebarberen“, „Den forlibte Knøs“, Munke i forskjellige komiske Situationer m. fl., snart af Livet her hjemme, „Tjenestepigen“. Med Aaret 1876 indtraadte et nyt Vendepunkt i hans Virksomhed, idet han, samtidig med at han kaldtes til at udføre de store Billeder paa Mur i Universitetets Festsal, „Hans Tausen, som værner Biskop Rønnov mod Almuen“ og „Kong Jakob VI af Skotland besøger Tyge Brahe paa Hveen“, i sine Genrebilleder, der nu fik et mindre Format, tilegnede sig en Finhed i Udførelsen, der stod i en ganske egen Modsætning til den brede Pensel, han kunde føre i sine historiske Billeder og legemsstore Portræter. Saadanne Billeder ere „Fiskerdrengen“, „Vaskerkonen“ og de to Tjenerbilleder (fra 1883). B. blev 1865 Medlem af Akademiet og fik 1871 Titel af Professor. I de senere Aar har han ligeledes med Held givet sig til at radere og har i en allerede ikke ubetydelig Række Raderinger bevæget sig paa et lige saa udstrakt Omraade som i sin Malerkunst. 1883 fik han Titel af Etatsraad og blev Professor ved Kunstakademiets Modelskole.

Bloch, ungarsk Ballagi, Mor., ungarsk Sprogforsker, f. 1815 af fattige, jødiske Forældre, hjalp sig med stor Møje frem som Student i Pest, gik til Paris 1839 for at studere østerlandske Sprog, skrev 1849 et Skrift for Jødernes Ligestilling og virkede siden for deres Magyarisering. 1843 gik B. i Tyskland over til Protestantismen, blev 1844 Prof. ved det evang. Lyceum i Szarvas, var under Revolutionen 1848 ansat i Krigsministeriet og virkede siden indtil 1878 som Lærer ved det reformerte theolog. Akademi i Pest. Foruden en ungarsk Oversættelse af Pentateuchen og Josva Bog har han leveret en ungarsk og en hebraisk Sproglære og et ypperligt ungarsk-tysk Lexikon.

Bloch, Søren Niclas Johan, Etatsraad, Søn af Biskop Tønne B., f. 13 Febr. 1772 i Middelfart. Han gik som Dreng i Ribe, siden i Odense Skole, hvorfra han blev Student 1788. Efter at have taget philologisk Embedsexamen 1793, blev han strax ansat ved Odense Skole. 1806 blev han Rector i Nykjøbing og 1815 i Roskilde, hvor han forblev, indtil han 1851 trak sig tilbage til Privatlivet. Han døde 27 Juni 1862. B. var en nidkjær og hæderlig Skolemand og søgte ikke blot at virke ved sin personlige Undervisning, men ogsaa ved Skrifter. Han har skrevet græske, hebraiske og danske Sproglærer til Skolebrug, forfattet forskjellige pædagogiske Afhandlinger og leveret Skoleudgaver af Klassikerne. Iøvrig stræbte han at forsvare den nygræske Udtale af det græske Sprog, dels i Skoleprogrammer, dels i tyske Skrifter. Hans „Revision der von den neueren deutschen Philologen aufgestellten oder vertheidigten Lehre von der Aussprache des Altgriechischen“ fremkaldte et Modskrift af Matthiä samt en kritisk Undersøgelse af den hele Sag af Henrichsen, og disse Indlæg igjen nye Forsvar af Forfatteren.

Block, Eugen. Frans de, belgisk Maler, f. 1812 i Grammont, er Elev af Braekeleer og vandt Navn ved sine Billeder af flamsk Folkeliv, saaledes „Bedstefaders Besøg“, „Landlig Fest ved Antwerpen“, „Smedden“ o. lign.

Block, Maurice, f. 1816 i Berlin, naturaliseret Franskmand, ansat 1843—61 i Bureau de statistique générale i Paris, har udgivet en stor Mængde statistiske Arbejder, navnlig siden 1860 »Annuaire de l'écon. polit. et de statistique«. Skrev desuden en »Dictionnaire général de la politique« (2den Udg. 1873—74, 2 Bd.) og »Dictionnaire de l'administration française« (2den Udg. 1878).

Bloksberg kaldes flere Bjærge eller Bakker i Tyskland og Ungarn, men Navnet anvendes især paa Brocken (s. d. A.).

Blod, den i Kredsløbssystemet indeholdte Vædske, der paa en Gang tilfører alle Legemets Dele det for deres Vedligeholdelse og Vært nødvendige Ernæringsmateriale og skiller dem af med de Bestanddele, der ikke længere kunne benyttes af Organismen. B. er saaledes Mellemleddet for Legemets Stofskifte (s. d. A.). B. sammensættes af Blodvædsken og de deri svømmende smaa, mikroskopiske Blodceller eller Blodlegemer. Det langt overvejende Flertal af disse udgjøres hos Mennesket og de højere Dyr af de røde B., af hvilke der

hos Mennesket i en Kubikmillimeter B. indeholdes c. 5 Millioner; hos de lavere Dyr ere de meget mindre talrige. Det er dem, der hos Hvirveldyrene give B. dets røde Farve, idet de indeholde et eget rødt Farvestof, Hæmoglobin, der ved forskjellige Fremgangsmaader kan udskilles af dem i krystalliseret Tilstand, **Blodkrystaller**, medens Blodvædsken er farveløs; af de hvirvelløse Dyr have kun Ledormene rødt B., de øvrige enten anderledes farvet (gulligt, grønligt, blaaligt) eller ufarvet. De røde Blodceller have Form af flade, biconcave Skiver, hos Pattedyrene med rund, hos Fugle, Krybdyr og næsten alle Fiske med oval Omkreds; hos de hvirvelløse Dyr ere de mere kugleformede. Hos Mennesket ere de c. $\frac{1}{300}$ Linje store. Foruden de røde Blodceller indeholder Hvirveldyrenes B. ogsaa lidt større, farveløse, kugleformede Celler, de **farveløse Blodceller** (mindre rigtig „hvide B."), som B. navnlig erholder fra Lymphekjertlerne og Milten (s. disse A.), og af hvilke der hos Mennesket findes omtr. 1 for hver 350 af de røde; af disse dannes de røde Blodceller, idet de i B. undergaa en Forvandling. Endelig har man i den nyeste Tid fundet endnu et tredje Element i Blodet, **Blodpladerne**, flade, farveløse Skiver med parallele Flader, hvis Størrelse er $\frac{1}{3}$—$\frac{1}{2}$ af de røde Blodcellers, Mængden $\frac{1}{30}$ af disses. **Blodvædsken**, Plasma, indeholder omtr. 9 pCt. faste Stoffer, opløste i Vand; den langt overvejende Mængde af disse udgjøres af de fra Tarmkanalen (s. **Fordøjelse**) optagne Stoffer, der tjene til Legemets Ernæring: Æggehvide i forskjellige Modificationer (Serumæggehvide, Fibrinogen, Paraglobulin o. a.), Fedt og Salte, medens derimod de fra Legemets Væv optagne, mere eller mindre ubrugelige Stoffer, der ere bestemte til at bortfjærnes af Legemet, udgjøre en saa ringe Mængde, at de netop kunne paavises chemisk i B.; til disse sidste, der i Almindelighed under ēt benævnes B.s Extractivstoffer, høre Urinstof, Urinsyre, Kreatin, Kreatinin, Hippursyre, Mælkesyre, Sukker, Cholestearin. Endelig indeholder B. den i Lungerne ved Aandedrættet (s. d. A.) optagne Ilt og den ved Iltningsprocesserne i Legemet dannede Kulsyre, der udskilles af det igjennem Lungerne; denne sidste er opløst i Blodvædsken, medens derimod Ilten indeholdes i Blodcellerne, med hvis Hæmoglobin den indgaar en løs chemisk Forbindelse, hvoraf den let igjen kan udskilles paa de Steder, hvor Ilten skal afgives (i Haarkarrene, s. nedenfor), og dette er vistnok Blodcellernes væsentligste Rolle. — B.s ovenfor angivne dobbelte Bestemmelse, at tilføre Legemets Organer Ernæringsmateriale og skille dem af med de ubrugelige Stoffer, kræver baade, at det bringes i nøje Berøring med alle Legemets Dele, og at det holdes i en stadig Bevægelse, hvorved stedse nye Mængder af B. kunne gjennemstrømme Organerne; dette opnaas dels ved den overordentlig fine Forgrening af Blodkarrene i Legemet, dels ved **B.s Kredsløb**. Midtpunktet for hele Kredsløbssystemet er Hjærtet (s. d. A.), fra hvilket **Blodkarrene**, Aarerne, udgaa, der danne et fuldstændig lukket, vidt forgrenet System af rørdannede Kanaler, som udstrække sig overalt i hele Legemet, og gjennem hvilke B. bevæges ved Hjærtets afvexlende Sammentrækninger og Udvidninger. Fra Hjærtets venstre Kammer udgaar den store, 1" tykke, fælles Stamme (Aorta) for alle Legemets Pulsaarer, Arterier, gjennem hvilke B. strømmer fra Hjærtet ud i Legemet; disse ere hule, med stærke, elastiske Vægge forsynede Rør, som under en stedse fortsat Deling opløse sig i finere og finere Grene, der til sidst gaa over i Haarkarrene, Capillærkarrene, den Del af Blodkarsystemet, i hvilken Vexelvirkningen imellem B. og Organerne først foregaar. Haarkarrene, der ere saa fine, at Blodcellerne netop kunne passere igjennem dem, og som have saa tynde Vægge, at de let kunne gjennemtrænges af Vædsker og de deri opløste Bestanddele, gjennemvæve som tætte Net alle Legemets enkelte Dele og forene sig derpaa atter i **Blodaarerne**, Venerne, som føre B. tilbage til Hjærtet. Disse begynde som finere Grene, af hvilke flere og flere efterhaanden smelte sammen til større Stammer med tykkere Vægge, indtil de med to Hovedstammer, en for Hovedets og Armenes Blodaarer (den øvre Hulaare) og en for Underkroppens (den nedre Hulaare), indmunde i Hjærtets højre Forkammer; paa deres Vej til Hjærtet ligge Blodaarerne enten ved Siden af de større Pulsaarer eller følge deres egen Retning. Dette er det store Kredsløb, ved hvilket B. altsaa føres fra venstre Kammer rundt i hele Legemet og tilbage til højre Forkammer. Fra Hjærtets højre Side gaar det imidlertid ikke igjen directe over i dets venstre, men strømmer først igjennem den fra højre Kammer udgaaende Lungepulsaare ind i Lungernes Haarkarnet og vender tilbage til venstre Forkammer gjennem Lungeblodaarerne, det lille Kredsløb. I Lungerne optager B. Ilten af Luften; de faste Næringsstoffer har det allerede modtaget tidligere, idet disse nemlig efter at være opsugede fra Tarmkanalen dels optages directe i Portaareblodet (s. **Lever**) og med dette udgydes i den nedre Hulaare, dels gjennem Chyluskarrene (s. d. A.) og Brystgangen udgydes i en af den øvre Hulaares Hovedstammer, og B. er altsaa, naar det fra venstre Hjærtekammer strømmer ud i Legemet, forsynet med alle de til Legemets Ernæring nødvendige luftformige og faste Stoffer, medens det til Hjærtet tilbagevendende B. paa de anførte Steder stedse paa ny forsynes dermed. Iltens Tilstedeværelse i B. giver dette en lys rød Farve, som derfor er charakteristisk for det i Hjærtets venstre Side og Pulsaarerne indeholdte B., det arterielle B., medens det i Hjærtets højre Side og Blodaarerne indeholdte, det venøse B., som er fattigt paa Ilt, er mørkere farvet; dette beror paa, at det med Ilt forbundne Hæmoglobin (s. ovenfor) har en lysere rød Farve end det frie H. — Saaledes er Kredsløbets Forhold foruden hos Mennesket tillige hos Pattedyr og Fugle. Hos Krybdyrene ere Hjærtets to Kamre kun ufuldstændig adskilte fra hinanden, hvorfor det ikke er rent arterielt, men blandet B., der føres ud i Legemet. Hos Fiskene findes kun et enkelt Kammer med til-

hørende Forkammer paa Kredsløbets venøse Side; dette driver B. til Gjællerne, og naar det atter som arterielt B. forlader disse, gaar det umiddelbart over i Legemets Pulsaarer. Hos de hvirvelløse Dyr aftager Kredsløbsapparatet stedse mere og mere i Fuldkommenhed og mangler hos flere endog helt. — Udtømt af Legemet størkner (coagulerer) B., idet nogle af de i Blodvædsken indeholdte Æggehvidestoffer (Fibrinogen og fibrinoplastisk Substans) udskille sig i fast Tilstand som Fibrin; den udskilte Fibrin trækker sig mere og mere sammen, indtil den til sidst danner en fast Masse, **Blodkagen**, der tillige indeholder alle Blodcellerne, og som svømmer i en klar, gul Vædske, **Blodvandet**, Serum, der er Blodvædsken minus de fibrindannende Substanser; i Følge nyere Undersøgelser synes det som om Blodpladerne spille en vigtig Rolle derved. Undertiden størkner B. ogsaa i Karrene i det levende Legeme, naar enten Blodstrømmen paa et Sted bliver langsommere end ellers, eller naar Karvæggen undergaar visse Forandringer, der frembringe Ujævnheder paa dens indre Overflade (s. **Atherom**); derved opstaar der en saakaldet **Blodprop**, Thrombe, som udfylder det paagjældende Kar og i Almindelighed fortsætter sig til dettes næste Delingssted. Dele af disse Blodpropper kunne senere løsrives og, idet de føres videre med Blodstrømmen og standse i vigtige Organer (navnlig Hjærnen og Lungerne), give Anledning til pludselig Død eller farlige Sygdomstilfælde, Emboli. — B.s Mængde udgjør normalt vistnok omtr. $\frac{1}{13}$ af hele Legemets Vægt. Ved **Blodmangel**, Anæmi, forstaas egentlig ikke saa meget, at Legemet indeholder mindre B. end sædvanlig, som at B. er mindre rigt paa faste Bestanddele og da navnlig paa røde Blodceller, end normalt; det er en Tilstand, som især følger med alle udtærende Sygdomme og med hyppige Tab af B. ved Blødninger. Dog kunne enkelte Dele af Legemet undertiden virkelig indeholde betydelig mindre B. end de øvrige (local Anæmi) som Følge af Tryk udvendig fra eller Kredsløbsforstyrrelser; af saadanne Tilstande er især Hjærneanæmien farlig. Om der virkelig gives en saadan Tilstand, i hvilken hele Legemet indeholder for meget B., Fuldblodighed, Plethora, er vistnok meget tvivlsomt; snarere beror den saakaldte F. maaske paa, at Blodet indeholder forholdsvis for mange røde Blodceller, men heller ikke dette er sikkert bevist. — Forandringer i B.s chemiske Sammensætning antoges tidligere, navnlig af Humoralpathologerne, for Aarsagen til mange Sygdomme, men uden at man dog havde andet end rent theoretiske Spekulationer at støtte sig til. Nu til Dags er det kun Forgiftningerne, Infectionssygdommene og Dyskrasierne, som man antager for **Blodsygdomme**, hvorved man da med større eller mindre Ret mener, at det er et i B. indeholdt skadeligt Stof, der er Aarsag til Sygdommen. I Blegsoten er saa vel de røde Blodcellers Mængde som Mængden af deres Farvestof formindsket, i Leukæmien de farveløse Blodcellers Mængde stærkt forøget paa de rødes Bekostning. — **Blodaare-** ell. **Veneбetændelse** (Phlebitis) opstaar ved Beskadigelser af Venerne, men navnlig ved Blodpropdannelse i disse, som Følge af den Irritation, som Blodproppene udøve paa Venens Inderside; den ledsager meget hyppig Pyæmien. Den kan ende med Forbolning af Karvæggen og Dannelsen af farlige Bylder. **Blodaare-** ell. **Blodbrok**, s. **Aarebrok**; Blodbrok kaldes ogsaa en Udgydning af B. i Testiklens Skedehinde, Hæmatocele, oftest som Følge af Stød eller Slag. **Blodbrækning**, Hæmatemese, Opbrækning af B. fra Maven, der sædvanlig er forandret ved Mavesaftens Indvirkning og derfor mørkt, kaffegrumsagtigt, er et Symptom, der oftest skyldes Saar eller Kræft i Maven. **Blodflod**, egtl. kun Blødning, bruges mest om Blødningerne fra de kvindelige Kjønsdele. **Blodgang**, Dysenteri, en Infectionssygdom, der hovedsagelig viser sig ved en med heftige Trængsler og stærk, blodig Diarrhoe forbunden, diphtheritisk Betændelse i Tyktarmen; naar den optræder epidemisk (i de varme Klimaer, i Armeer eller Skibe), er den oftest en meget heftig og farlig Sygdom, medens den sporadiske Blodgang, der ogsaa viser sig hos os især i den varme Aarstid som Følge af Diætfejl eller Forkølelse, er en forholdsvis ubetydelig Sygdom. **Blodkjertel**, Blodkarkjertel, visse kjertelformede Organer, der udmærke sig ved Mangel paa egen Udføringsgang, i Stedet for hvilken kun Blod- og Lymphekarrene synes at træde; deres Bestemmelse er for største Delen ubekjendt; Milten, Brislet, Skjoldbruskkjertlen og Binyrerne høre hertil. **Blodkopper**, s. **Kopsætning**. **Blodløb**, Udtømmelse af B. gjennem Endetarmen som Følge af Saar i Tarmen, Hindringer for B.s Løb gjennem Portaaren osv. **Blodløse Operationer**, saadanne O., som udføres under **kunstig Blodtomhed** af et Lem (Arm eller Ben), for derved at hindre Blodtab og lette Udførelsen af Operationerne, som ellers forstyrres ved det udstrømmende Blod. Lemmet indvikles neden fra op ad fast med et elastisk Bind, der presser Blodet fra Lemmet ind i Legemets andre Aarer, og derefter anlægges en stærk, elastisk Snor omkring Lemmets øverste Del for at hindre Blodet fra atter at strømme ind i dette, naar Bindet er fjærnet; de Indsnit, der derefter gjøres, bløde ikke mere, end om de havde været gjorte paa et Lig. **Blodoverfyldning**, Hyperæmi, en local Forøgelse af et Organs eller en Legemsdels Blodmængde, skyldes enten en forøget Tilstrømning af B. til Delen, activ ell. arteriel H., Congestion, saaledes som ved Betændelser, eller en Forhindring for det venøse B.s Udtømmelse af Delen, passiv, venøs H., **Blodopstemning**, som Følge af Sammentrykning eller Tilstopning af Venerne, Sygdomme i Hjærtet eller Lungerne, der hindre B.s Strømning igjennem Hjærtet eller det lille Kredsløb, osv. **Blodpis**, Hæmaturi, Udtømmelse af B. med Urinen, kan enten skyldes en Sygdom i Nyrerne eller Blæren og staar i sidste Tilfælde ofte i Forbindelse med Urinsten i denne. **B.** kaldes ogsaa en især hos Kvæget hyppig forekommende Sygdom, der viser sig ved blodig Urin, heftig Feber, Lamhed i Bagparten osv. og opstaar især ved

Nydelsen af skarpe Planter (Ranunkler) og Knopper af Træerne, især Naaletræerne, naar Dyrene for tidlig om Foraaret sættes paa Græs i Skovene og ved Sult tvinges til at æde disse skadelige Foderstoffer, da Græsset mangler. **Blodskud**, populær Benævnelse for en sædvanlig ved Forkølelse eller Forløftelse pludselig opstaaet heftig Smerte i Ryggen, navnlig i Lænderegionen (Lumbago). **Blodspytning**, Blodhoste, Hæmoptyse, Ophostning eller Opspytning af B. fra Luftvejene, især fra Lungerne, skyldes i de fleste Tilfælde Lungesvindsot, men kan ogsaa hidrøre fra andre Sygdomme i Luftvejene eller Hjærtet. **Blodstyrtning**, populær Benævnelse for enhver voldsom, i sig selv faretruende Blødning fra Lunger, Mave eller især de kvindelige Kjønsdele. **Blodsvamp**, en Art af Kræft, udmærket ved en overordentlig rigelig Udvikling af fine Blodkar i Kræftmassen, som derfor har et blaaligt Udseende og let bløder. **Blodsvulst**, Hæmatom, saadanne Blodudtrædninger, som ophobe sig under Form af en Svulst, der endog kan omgives af en egen Kapsel; de mest bekjendte af saadanne Blodsvulster ere de, der undertiden forekomme paa Hovedet af Nyfødte som Følge af Tryk under Fødslen, og de, der jævnlig findes paa Øret hos Sindssyge, som i det mindste til Dels skyldes ydre Vold, medens en egen Disposition ogsaa udkræves. **Blodsænkning**, Hypostase, en Blodoverfyldning, der opstaar under langvarigt Sygeleje paa de nedadvendte Dele af Legemet som Følge af Tyngdens Love i Forbindelse med en Svækkelse af Kredsløbet, ved Ryglejet oftest i den bagre Del af Lungerne, Huden paa Ryggen, Hælene osv. Den medfører let Betændelser, Koldbrand, Liggesaar. **Blodudtømmelse**, Fællesnavn for de forskjellige Maader, hvorpaa man forsætlig berøver Legemet en vis Mængde B. for derved at opnaa visse Virkninger; ved den almindelige B. udtømmes Blodet i rask Straale af et aabnet Blodkar (Aareladning), hvorimod de locale B. (Igler, Scarification, Blodkopper) kun lade Blodet udsive eller udsuges af Haarkarrene gjennem smaa, overfladiske Saar i Huden.

Blod er et gammelt, navnlig i Lovsproget forekommende Udtryk for Slægtskab; deraf Blodhævn, Blodskam og flere andre Ord. Ved en Prins ell. Prinsesse af Blodet forstodes i Følge Kongeloven en Prins eller Prinsesse, der nedstammede fra Kong Frederik III som den dansk-norske Konge, der først erhvervede Arveret til Tronen for sine Efterkommere.

Blodager kaldtes den Ager ved Jerusalem, som blev kjøbt af det jødiske Præsteskab for de 30 Sølvpenge, som Judas havde faaet for at forraade Jesus, og som han senere kastede i Tempelkisten. Den blev brugt til Begravelsesplads for Fremmede.

Blodbryllup, s. Bartholomæusnatten.

Blodbaab kaldte Oldkirken Martyrdøden, fordi man mente, at denne rensede Sjælen endnu fuldkomnere end Daaben. Naar udøbte Katechumener lede Martyrdøden, betragtedes denne derfor som erstattende Vanddaaben.

Blod-Egil, egtl. Egil Ragnarsøn, en mægtig Høvding, der af Knud d. hellige var sat til at styre Kongens Gaarde paa Bornholm, havde sit Navn af, at han en Gang i en Træfning med Venderne efter Kampens Hede havde stillet sin Tørst ved at drikke de faldnes Blod. Han var en vild Viking; Kongen havde gjentagne Gange advaret ham mod det barbariske Sørøveri og til sidst frataget ham Bestyrelsen af Kongsgaardene, men E. vedblev at leve med fyrstelig Pragt paa sin egen Gaard. Da hændtes det, at et stort Kjøbmandsskib fra Norge sporløst forsvandt i Østersøen; efter den norske Konges Opfordring drog Knud over til Bornholm for at undersøge Sagen, og E. maatte tilstaa at have plyndret og brændt Skibet og myrdet Besætningen. Hans fornemme Frænder vilde give Bøder for ham; men Kongen svarede: „Ej skal det spørges, at jeg saaledes forhaaner min Gud, at jeg for Gunst og Gave skulde dømme uretfærdig; havde han kun dræbt ét Menneske, fortjente han jo Døden; men nu har han myrdet mange og levet af det stjaalne Gods.“ E. blev derpaa hængt og hans Bande tilintetgjort. Men denne Kongens Gjerning, skjønt retfærdig, vakte stor Misnøje blandt en Del af Folket, der endnu var besjælet af Oldtidens Vikingeaand og ikke kunde indse det strafværdige i Sørøveri; især bleve E.s mange mægtige Venner og Slægtninge bitre Fjender af Kongen.

Blodhund, stor, stærk, bidsk Hunderace, begavet med udmærket Lugt, brugtes især i ældre Tider til at opspore Tyve eller Flygtninge; i Vestindien brugtes B. allerede af Columbus i Kampen mod Urbeboerne og senere af Spanierne og Franskmændene paa den grusomste Maade mod de saakaldte Maronnegere.

Blodhævn kaldes den Gjengjældelse, som en dræbt Persons nærmeste Slægtninge, efter den i Oldtiden her i Norden, som endnu hos Araberne og forskjellige andre Folkeslag i Asien, Afrika og Amerika (for ikke længe siden ogsaa paa Corsica) herskende Skik, ansaas forpligtede at udøve mod Drabsmanden ved at dræbe ham igjen (s. for øvrigt Mandebod).

Blodhøj, en Bakke i Nærheden af Slangerup paa Sjælland, har Navn af det der leverede Slag i Begyndelsen af den 10aarige Borgerkrig 1147, i hvilket Knud Magnussøn blev dreven paa Flugt af sin Modkonge, Svend Eriksøn.

Blodigle, s. Igle.

Blodludsalt, rødt og gult, d. s. s. rødt og gult Cyanjærnkalium.

Blodorm, Blodmadike, den i vore ferske Vande ikke sjældne, blodrøde Larve af en Art Stankelben (Chironomus).

Blodrensende (mundificerende) Midler kaldtes tidligere de Lægemidler, hvorved Blodet søgtes befriet fra antagne skadelige Bestanddele. Nu forstaas derved en Del Midler, der sigte til at ordne Fordøjelsen og forbedre Ernæringen, saaledes de bitre, afførende o. fl.

Blodskam, Samleje mellem to Personer, som ere saa nær beslægtede eller besvogrede med hinanden, at Ægteskab imellem dem er forbudt i Lovgivningen. Man skjelner mellem den egentlige B., som finder Sted, naar de paagjældende ere hinanden beslægtede eller be-

svogrede i saa nære Grader, at Ægteskabsforbudet er absolut og ej en Gang kan erholdes hævet ved Bevilling (altsaa naar Samlejet har fundet Sted mellem Forældre og Børn eller andre Ascendenter og Descendenter, Sviger- eller Stifforældre og Sviger- eller Stifbørn eller andre, som ere hinanden besvogrede i den rette op- og nedstigende Linje, eller endelig imellem Søskende), og den uegentlige B., som finder Sted, naar de paagjældende kun ere hinanden beslægtede eller besvogrede i de dispensable Grader, d. e. saadanne, i hvilke Ægteskab vel ikke er tilladt i Følge Lovgivningen, men der ved Bevilling kan erholdes Tilladelse dertil. Især den egentlige B. er, naturligvis under Forudsætning af, at de paagjældende have kjendt det Forhold, hvori de stode til hinanden, en Forbrydelse, som paadrager stræng Straf.

Blodsten, rød Glaskopf, en haard, blodrød eller brunlig Rødjærnsten, straalet krystallinsk og sammensat af 70 Dele Jærn og 30 Dele Ilt, hvorfor den især benyttes til Jærnudsmeltning. Den bruges ogsaa af Metalarbejdere som Polersten og Polerpulver.

Blodstillende Lægemidler (Styptica) ere dels mechanisk-virkende som Fyrsvamp, dels Kulde, Syrer, Ætsmidler, Jærnchlorid, Garvesyre o. a., der bringe Blodet til at størkne (coagulere) eller Blodkarrene til at trække sig sammen.

Blodørn. At „riste (egtl. ridse) B." skal efter Sagnet have været en af vore hedenske Forfædre anvendt grusom Dødsstraf og saaledes være brugt af Regner Lodbrogs Sønner paa Kong Ella af Northumberland, fordi han havde kastet deres Fader i Ormegaarden. Den bestod i at løsne Ribbenene fra Ryggen og vride dem ud, saa at de fik Lighed med Vinger, strø Salt i Saaret og udrive de indre Dele af den gabende Aabning.

Bloemaert, Abraham [blumahrt], hollandsk Maler og Kobberstikker, f. i Gorkum 1564, d. 1647 (1658) i Utrecht, uddannede sig for en Del i Paris, for en Del under den italienske Paavirkning, som endnu den Gang gjorde sig gjældende i Holland. Hans Billeder udmærke sig dog ved en naturligere Opfattelse og kraftigere Colorit end hans nærmeste Forgængeres. Malerisaml. paa Christiansborg ejer tre større Billeder af ham. Som Kobberstikker havde han en talentfuld Elev i sin Søn, **Cornelis B.** (1603—80), som især levede og virkede i Italien. Hans tre andre Sønner vare ogsaa Kunstnere.

Bloemen, Peter van [blü], flandersk Maler, f. 1649, d. 1719 i Antwerpen, fik i Italien Tilnavnet Stendardo, fordi især hans Slagstykker vare yndede; han malede dog ogsaa Folkelivsbilleder. Hans Broder, **Julius Franciscus van B.**, f. 1656, d. 1748 i Rom, fik Tilnavnet Orizzonte paa Grund af den smukke Baggrund i hans italienske Landskaber, der i Anordning og Opfattelse ellers slutte sig til Gaspard Poussin.

Bloemfontein [blum], Hovedstad i Oranje-flod-Republiken i Sydafrika, ved Floden Modder, 29° 10' s. Br., 44° 7' ø. L., har flere Kirker og Capeller, Theater, Klubhus og livlig Handel. 2,000 I.

Blois [bloä], Hovedstad i det franske Dep. Loir-Cher, ved Loire, 21 M. s. s. v. for Paris. 16,000 I. (1881). Stenbro over Loire. Bispesæde. Fabrikation af Handsker, Skotøj, Fajence og Eddike. Betydelig Handel med Brændevin. Ved B. begynde de store Digearbejder, der beskytte Omegnen mod Loires Oversvømmelse. Paa det gamle Slot, der nu bruges som Caserne, fødtes Ludvig XII, og her holdt flere af hans Efterfølgere Hof. 1588 holdt Henrik III her en Rigsdag, under hvilken Henrik af Guise og hans Broder, Cardinalen af Lothringen, bleve myrdede. Fægtning 28 Jan. 1871. I Nærheden ligger Slottet Chambord.

Blok, s. Triske.

Blokade, den fuldstændige Indeslutning af en Fæstning, som man ikke underkaster nogen egentlig Belejring; Øjemedet med B. kan være blot at hindre Fæstningens Besætning i at gaa angrebsvis til Værks, at holde den i Tømme, eller ogsaa at tvinge den til at overgive sig ved at afskære den al Tilførsel af Levnedsmidler m. m. B. bruges ogsaa i Søkrigen og betegner da Afspærringen af en fjendtlig Havn, saaledes at den derved afskæres fra Samkvem med Søen. Saadan B. er efter Folkeretten enhver krigsførende Magt berettiget til at iværksætte af Fjendens Havne, og naar den er effectiv, d. e. naar Havnen ved et eller flere foran den stationerede Krigsskibe er saaledes afspærret, at intet Handelsskib uden øjensynlig Fare for at blive opbragt kan løbe ind eller ud deraf, samt naar den derhos er bekjendtgjort (notificeret) for de neutrale Magter, medfører den, at intet neutralt Skib maa gjøre noget Forsøg paa at løbe ind i eller (efter Udløbet af en vis fastsat Frist for B.s Begyndelse) ud af de blokerede Havne. Ethvert Skib, der forsøger paa denne Maade at bryde B. — og et saadant Forsøg anses allerede at foreligge, naar et Skib blot har begyndt Rejsen til en blokeret Havn — er den blokerende Magt berettiget til at opbringe og confiskere.

Blokforbandt, s. Forbandt.

Blokformer, de i Træ udskaarne Former med ophøjet Præg, som bruges af Kattuntrykkere, Vordugsfabrikanter o. fl. til at trykke farvede Mønstre; til hver Farve bruges en Form.

Blokhus, en til Forsvar opført Bygning af Bjælker, dækket med Faskiner og Jord; en saadan kan ikke modstaa Beskydning med Kanoner og maa derfor, hvor den opføres, f. Ex. som Tilflugtssted for Besætningen i et Værk, der kan angribes med Artilleri, ved foranliggende Volde eller Brystværn være fuldkommen sikret mod dettes Virkning. I Fæstningers Udenværker haves stundum smaa murede Forsvarsbygninger, som med en Udvidelse af Ordets Betydning kaldes B.

Blokhus, et Fiskerleje ved Vesterhavet i Hjørring Amt, 4 M. n. v. for Aalborg, med Handelsetablissement, Toldsted og Redningsstation.

Blokpost. I den nyere Tid har man paa stærkt befærdede Jærnbanelinjer indført B., d. e. faste Signalstationer i indbyrdes elektrisk

Forbindelse og i passende indbyrdes Afstand, hvorved man hindrer, at Togene nærme sig for meget til hinanden. Et Tog maa nemlig ikke passere en B. A, inden det foregaaende Tog har passeret den foregaaende B. B; Indretningen er da ofte saadan, at B.s Meddelelse til A om, at Toget er passeret, bestaar dels i et Lydsignal i A til Efterretning for Signalpasseren og dels i et dermed i automatisk Forbindelse staaende optisk Signal til Underretning for Togføreren. Her i Landet er indført Bloksignaler paa Klampenborgbanen (s. ogsaa Signal).

Blokskib, et som oftest ikke længere tjenstdygtigt Krigsskib, som armeres uden dog at være tiltaklet. Det kan tjene til Forsvar for en Havn, som Vagtskib, Fangeskib eller Lazarethskib.

Bloktrin ved en Trappe, det nederste, massive Trin, hvorpaa Trappens Sidestykker (Vangerne) støtte sig. En Trappe kan ogsaa bestaa af lutter B.

Bloktræ, korte, men sædvanlig temmelig tykke Stammeafsnit, som ved Træets Opskovning aflægges for at sælges som Gavntræ.

Blokvogn, en stærkt bygget Vogn, oftest med lave Hjul for nemmere at kunne læsses, bestemt til Transport af tunge og uhandelige Gjenstande. Artilleriet bruger slige B. til Transport af Kanoner, Affutager o. desl. paa korte Afstande; foruden disse Fæstnings-B. haves der Belejrings-B. med høje Hjul til lignende Transporter paa længere Afstande.

Blom, Gustav Peter, norsk Politiker og Forfatter, f. 4 Juli 1785, var først nogle Aar ved Handelen, men begyndte saa at studere og tog 1807 juridisk Examen i Modersmaalet. Han blev 1810 Sorenbirkeskriver i Jarlsberg og valgtes fra dette District til Repræsentant ved Rigsforsamlingen paa Ejdsvold 1814. Han sluttede sig her til det for en Forening med Sverige virkende Parti. Denne sin Opfatning har han forsvaret i „Norges Statsforandring i Aaret 1814“ (Christ. 1860), som han 1858 havde ladet trykke paa Tysk i Leipzig. 1831—57 var han Amtmand i Buskeruds Amt og mødte som Stortingsmand for Drammen 1830—42 samt 1848. Paa alle Ting var han Formand i Næringscomiteen. Han blev derhos af Regeringen anvendt i en hel Del Commissioner om vigtige Sager paa Næringslivets Omraade, især ang. Handel, Beskatning og Bjærgværksdrift. 1823—38 var han Medlem af Hovedmatrikuleringscommissionen og berejste som saadan de fleste af Norges Bygder. En Del af sine Jagttagelser paa disse Rejser samlede han i en interessant og velskreven Fremstilling i „Rejse i Nordlandene og igjennem Lapland i Aaret 1827“ (2 Opl., Christ. 1832—33). Paa en Rejse 1843 i de fleste nordeuropæiske Lande studerede han Fattigvæsenets Ordning og udgav derpaa et større Arbejde om dette Æmne. 1843 udgav han i Leipzig et større Værk „Das Königreich Norwegen statistisch beschrieben“ (1—2 Bd.), for hvilket Kong Carl Johan tildelte ham en Guldmedaille. B. døde 28 Oct. 1869.

Blom, Hans Jørgen, f. 16 Oct. 1792 i Randers, opdroges dels hos en Farbroder i Holmestrand i Norge, dels i Tyrstrup i Slesvig; traadte 1808 ind i Hæren, blev Officer i Infanteriet 1811, deltog som Secondlieutenant i Felttoget i Holsten 1813, som Oberst og Bataillonschef i Krigen 1848—50, efter hvis Slutning han 1852 modtog sin Afsked. Under Rigsdagssessionen 1854—55 var han Landstingsmand for Kjøbenhavn og en af de faa, som stemte mod Grundlovens Indskrænkning til Kongerigets særlige Anliggender. B. indlagde sig Fortjeneste som Militærskribent, dels ved sine skarpt, men tillige aandrig og livlig skrevne Brochurer om Landets Forsvarsvæsen, af hvilke navnlig tvende om „Land- og Sømagt“ (1831—32) vakte Opsigt, dels ved sine krigshistoriske Arbejder, af hvilke „Unions- og Borgerkrigene“ (1826) samt „Krigstildragelserne i Sjælland 1807“ (1845) ere de vigtigste. Maaske det mest charakteristiske af alle hans Skrifter er hans „Katechismus for den danske Krigsmand“ (1829). Han døde 13 Apr. 1864.

Blome, gl. tysk Adelsslægt, som omtr. 1400 fra Hannover kom til Holsten og senere indgiftedes i det holstenske Ridderskab. — **Otto B.**, f. 1770, d. 1849, var dansk Generallieutenant og 1804—41 Affendind i St. Petersborg; ophøjedes 1819 til dansk Lensgreve og blev 1826 Ridder af Elefanten. — Hans Brodersøn, **Otto B.** til Salzau, f. 1 Oct. 1796, Gehejmeraad, blev 1826 udset til Arving af Grevetitlen og byggede siden 1842 det pragtfulde Lystslot Blomenburg ved Selenter-Søen. — Hans Søn, **Gustav B.**, f. 1828 (hans Moder var en Fyrstinde Bagration) var 1848—49 Lieutenant i den slesvigholstenske Hær og Ordonnansofficer hos General Bonin; gik i østerrigsk Tjeneste og blev 1855 Attaché i St. Petersborg; gik over til Katholicismen og ægtede 1858 Buol-Schauensteins Datter. 1864—67 var B. østerrigsk Affendind i München og havde 1865 væsentlig Del i Gastein-Aftalen; siden 1867 er han Medlem af Herrehuset. — Den yngre Otto B.s Broder, **Adolf Friedr. B.**, Friherre til Heiligenstedten, f. 1798, var 1832—41 dansk Affendind i London, deltog 1849 i den slesvigholstenske Landsforsamling og var 1851—52 Formand for den holstenske Regering, samt 1850—56 Værge („Verbitter“) for det adelige Kloster i Itzehoe. 1855—63 var B. Medlem af den holstenske Stænderforsamling som en af Ridderskabets Førere og 1856—58 af Rigsraadet, hvor han hørte til „de Elleve“; spillede senere ingen politisk Rolle; d. 1875.

Blomkaal ell. **Blomsterkaal** (Brassica oleracea botrytis cauliflora) skal i Følge Antydninger hos Oldtidens græske Naturforskere (Theophrast) alt da have været kjendt. Dyrkning af B. holdt sig længe i Middelhavslandene alene; først i det 16de Aarh. angives den at være indført til nordligere Lande. Fra Erfurt er der udbredt gode Sorter. Ved Kjøbenhavn dyrkes megen B., saa at endog store Mængder udføres, f. Ex. til Tyskland. Ligeledes avles her i Landet udmærket Blomkaalsfrø, der navnlig forhandles til Tyskland, hvorfra det saa ofte med et tysk Navn kommer tilbage hertil.

Blommaert, Phil. [mährt], flamsk Skribent, f. 1809, optraadte først 1834 med nogle Digte i et Tidsskrift, hvilke deres noget raa Form

hindrede i at gjøre Lykke; senere udgav han ældre flamske Digte: »Theophilus« (1836) fra det 14de og »Oudvlaemsche gedichten« (1838—51) fra det 12te—14de Aarh. med Glossar og Noter. Ogsaa nordiske Sagaer har han behandlet og oversat en Del af „Die Nibelungen". Han Hovedværk er »Aloude geschiedenis der Belgen of Nederduitschers« (1849), hvori han hævder de nedertyske Stammers Enhed og culturhistoriske Mission. Med Willems var han 1840 Hovedmand for Petitionen for det flamske Sprog. D. 1871.

Blommér, Nils Johan Olsson, svensk Historiemaler, f. 12 Juni 1816 i Blommeröd i Skaane. Faderen var Landsbymaler, og Sønnen bestemtes til hans Haandværk, men efter mange Anstrængelser og Forsagelser lykkedes det ham at indtræde i Kunstakademiet i Stockholm 1839; han tog den kongelige Pris 1846, tiltraadte en Kunstrejse 1847, opholdt sig i Paris til 1850 og drog derpaa til Rom, hvor han døde 1 Febr. 1853. Med varm Kjærlighed hengav B. sig til Tanken om at danne en *nordisk* Kunst; han valgte sine Æmner fra den nordiske Mythe, men paavirkedes mest af dens romantiske Elementer. Saaledes malede han med fin Følelse og ædel Smag »Elfdrömmen«, »Sommarqvällen«, »Ägirs döttrar«. Den nordiske Form fremtraadte endnu tydeligere i de fra Rom hjemsendte, mere plastisk holdte Malerier med Æmner fra den rene Mythologi: »Heimdall och Freja«, »Den åkande Freja«, »Loke och Sigyn«.

Blommetræ, s. Kræge.

Blomst. Det er kun Phanerogamerne eller Blomsterplanterne, hvem man plejer at tillægge ægte B.; hos Kryptogamerne betegnes Formeringsorganerne og de dem ledsagende Dele anderledes. B. bestaar altid af en Axe, som bærer Blade, der enten alle eller for en Del ere omdannede til Formeringsorganer. Axen bestaar af *Blomsterstilken*, der er den nederste, af et udviklet Stængelstykke bestaaende Del, og *Frugtbunden*, der er den øverste Del, som i Almindelighed bestaar af ikke udviklede Stængelstykker, og paa hvilke B.s Blade sidde. Mangler Blomsterstilken eller egentlig er den overordentlig kort, kaldes B. *siddende*. En *fuldstændig* B. bestaar af følgende 4 Bladsæt: Bæger-, Kron-, Støv- og Frugtblade. Af disse sidde Bægerbladene yderst eller egentlig nederst og Frugtbladene øverst. Mangler et af de 4 Bladsæt, kaldes B. *ufuldstændig*. Bæger og Krone kaldes med et fælles Navn *Blomsterdækket*, der i saa Tilfælde kaldes *dobbelt*; bestaar det kun af ét Bladsæt, kaldes det *enkelt*, og mangler det ganske, kaldes B. *nøgen*. En B., der baade bærer Støv- og Frugtblade, kaldes *tvekjønnet*; findes kun den ene Slags af disse Blade, kaldes den *én-* ell. *særkjønnet* og da enten *Han-* ell. *Støvblomst*, hvis den bærer Støvblade, og *Hun-* ell. *Frugtblomst*, hvis den bærer Frugtblade. Naar Støv- ell. Frugtblade ikke ere komne til Udvikling, kaldes B. *gold* ell. *kjønsløs*. B. kaldes *uregelmæssig*, naar den er symmetrisk, d. v. s. kun ved ét Snit delelig i to lige store og ensdannede Halvdele, og *regelmæssig*, naar den er straaledannet, d. v. s. delelig ved flere Snit efter hverandre i lige store og ensdannede Halvdele. B. kaldes *undersædig*, naar Frugtknuden sidder inderst, *oversædig*, naar Frugtknuden sidder nederst i B. I den *omkringsædige* B. sidder Frugtknuden ogsaa inderst, men Bæger, Krone og Støvdragere udspringe her fra Randen af en skive- eller bægerformet Udvidning ved Frugtknudens Grund. B.s forskjellige Bladsæt ere sjældnere spiralstillede (f. Ex. Smørblomst), men oftere kransstillede, og her gjør sig da følgende Regel gjældende, at Kronbladene sidde oven for Mellemrummene mellem Bægerbladene eller, som det med et unøjagtigt Udtryk hedder, afvexlende med disse, at Støvbladene sidde afvexlende med Kronbladene og Frugtbladene atter med hine. Hvert Bladsæt kan bestaa af en eller flere Kranse. Oftest er et bestemt Tal herskende i B. Den Maade, hvorpaa Bladene i Blomsterknoppen ere sammenfoldede og indbyrdes lejrede, kaldes B.s Knopleje, og dette, navnlig Bægerets og Kronens, er ofte af Vigtighed med Hensyn til Blomsterplanternes systematiske Inddeling.

Blomsterplanter, Phanerogamer, er den ene af de to Hovedafdelinger, hvori Planteriget kan deles. Det væsentligste Kjendemærke for disse i Modsætning til den anden Afdeling, **blomsterløse Planter** eller Sporeplanter (s. d. A.), er Tilstedeværelsen af Blomster; men da Blomstens Begreb ikke lader sig fastsætte fuldstændig skarpt, bliver Grænsen mellem de lavest organiserede B. og de højest udviklede Sporeplanter noget udvisket. B. kunne inddeles i *Nøgenfrøede* (Gymnospermæ) og B. med *Frøhus* (Angiospermæ); disse sidste bestaa atter af 2 Hovedgrupper: Enkimbladede og Tokimbladede. **Blomsterstand** kaldes en Samling af Blomster, der viser sig som en Enhed i Modsætning til Plantens øvrige Dele. Den Stængeldel, hvorpaa Blomsterne sidde, kaldes B.s Axe. En B., hvor de nederste eller yderste Blomster udvikles først og de øverste eller inderste sidst, kaldes *midtpunktsøgende* (centripetal); en B., hvor de øverste Blomster udvikles først, kaldes *midtpunktflyende* (centrifugal). De midtpunktsøgende B. ere *Klasen*, *Axet*, *Skjærmen* og *Kurven*. Hos de to første er B.s Axe forlænget (d.v.s. har udviklede Stængelstykker); hos de to sidste er den kort (d. v. s. har uudviklede Stængelstykker). *Klasen* har stilkede, *Axet* siddende Blomster. En Form af Klasen er *Halvskjærmen*, hvor de nederste Blomster ere mere langstilkede end de øvre, saa at de alle komme til at sidde omtrent i samme vandrette Flade. Former af Axet ere *Rakken*, med ufuldstændige Blomster, der i Regelen ikke falde af Axen, idet derimod hele Rakken falder til Jorden, og *Kolben*, med kjødet Axe. Af B. med kort Axe har *Skjærmen* stilkede og *Kurven* siddende Blomster; denne sidste udmærker sig tillige ved, at den Del af B.s Axe, som bærer de tæt sammenpakkede Blomster, og som her kaldes **Blomsterlejet**, i Almindelighed er mer eller mindre fladt udbredt (kan dog ogsaa være halvkugle- eller kegleformet); de Dækblade, som sidde udvendig paa Kurvens Axe, og som i dens Knoptilstand

fuldstændig dække Blomsterne, ligesom Bægeret i en Blomsterknop Blomstens øvre Blade, kaldes Kurvdækket; dersom der findes Dækblade paa selve Blomsterlejet, kaldes disse Avner. Det saakaldte Hoved er nærmest at betragte som et sammentrængt Ax. De midtpunktflyende B. ere Kvasten og Nøglet, hvilket sidste er forskjelligt fra hin ved at have alle Blomsterne tæt sammenpakkede. Ejendommeligt for den midtpunktflyende B. er, at dens Axe altid ender med en Blomst. Naar denne Axe bærer 2 Blade, og der i Hjørnet af hver af disse dannes en Gren, der ligesom Hovedaxen bærer 2 Blade og ender med en Blomst, og der i Hjørnet af disse Blade igjen dannes Axer, der forholde sig som de tidligere, og saaledes fremdeles, kaldes B. en gaffelgrenet Kvast. I Stedet for 2grenet kan en saadan ogsaa være 3grenet eller mangegrenet. Hos Figenen bestaar B. af en ved Spidsens Indkrængning ligesom udhulet Axe, som kun er forsynet med en lille Aabning for oven, der igjen er lukket af talrige Dækblade; paa den indhvælvede Flade findes talrige smaa og ufuldstændige Blomster. Denne B. kaldes **Blomsterkagen** og er med Hensyn til Axens Forhold nærmest at betragte som en Kurv med et stærkt indhvælvet Blomsterleje. Naar B.s Axe i Stedet for umiddelbart at bære Blomster bærer B., kaldes den sammensat, og da enten dobbelt eller 3, 4,5 osv. Gange sammensat. Den kan være ensartet sammensat, f. Ex. sammensat Ax. En sammensat, endestillet Klase kaldes en Top. I den sammensatte Skjærm kaldes Dækbladene ved Grunden af den hele B. Storsvøbet og ved Smaaskjærmene Smaasvøb. B. kan ogsaa være uensartet sammensat, f. Ex. hos Køllike, hvor Kurve ere samlede i en sammensat, halvskjærmformet Kvast, eller hos Havre, hvor Ax ere samlede i en Top. **Blomsterstøv** ell. Støvkorn (Pollen), det oftest gule, sjældnere røde eller violette Pulver, som indeholdes i Blomsterplanternes Støvknapper. Hvert Støvkorn er en selvstændig Celle, som inden for en dobbelt Hinde indeholder en finkornet Vædske. Yderhinden, hvis Overflade ofte er ujævn af Vorter, Pigge, Lister o. desl., er forsynet med tyndhindede Steder eller virkelige Huller, hvorigjennem den tynde og udvidelige Inderhinde træder ud, naar Støvkornet kommer i Berøring med den af Arret afsondrede Vædske, og danner det ved Befrugtningen virksomme Støvrør. Hos Gjøgeurt- og Svalerodfamilien er Støvet ikke som sædvanlig pulverformet, men findes her i Form af sammenhængende Masser, Støvmasser eller Pollenmasser.

Blomst, en Jægerbetegnelse for Harens Hale.

Blomsterdyr, d. s. s. Koraldyr.

Blomsterflue (Syrphus), en Slægt af Fluer, hvis Larver leve paa Planter og ernære sig af Larver og Bladlus. Andre Arter af samme Familie (Volucella) ligne paafaldende Humler og Bier i Udseende og benytte sig deraf til at lægge deres Æg i disse Insekters Reder, hvor Fluelarverne da leve af Ynglen. Hos Eristalis er Larven, der lever i Vand, udstyret med et langt Aanderør, som danner en Fortsættelse af Bagkroppen (saakaldte „Maddiker med Rottehale").

Blomstermaleri, den kunstneriske Fremstilling af Blomster, Frugter o. desl., kræver ikke blot Troskab i Efterligningen af Enkelthederne og Smag i Anordningen af det hele, men ogsaa Følelse for det vegetative Liv og Opmærksomhed for det rige Spil af Lys og Skygge, der fremkommer paa disse Plantelivets skjønneste Frembringelser. Ved Tilføjelse af Insekter eller Fugle, eller af smukke livløse Gjenstande, som Glas eller Lerkar, kan Kunstneren opnaa en endnu større Mangfoldighed. Som særegen Kunstgren skriver B. sig fra Holland, hvor i det 17de Aarh. Abr. Breughel, Joh. David og Cornelius de Heem, v. Huijsum, Mignon o. a. hævede det til sin største Højde. I Danmark have i dette Aarh. Fritzsch, J. L. Jensen, Grønland, Ottesen og W. Hammer udmærket sig i denne Retning, medens ogsaa blandt den yngre Kreds flere, f. Ex. Fru A. Christensen, O. A. Hermansen o. a. behandle denne Kunstgren med Dygtighed.

Blomstersprog (i Østerlandene „Selam") kalder man den Kunst at gjøre sig forstaaelig for andre ved naturlige Blomster, der vælges efter en hemmelig Betydning. Det skal være opfundet af Kvinderne i Østerlandets Haremer, som paa denne Maade søgte at fordrive Tiden eller at indlede Elskovseventyr. Det er temmelig forskjelligt efter hvert Lands Skik.

Blomstrand, Christian Vilhelm, svensk Chemiker, f. 20 Oct. 1826 i Vexiö, studerede ved Universitetet i Lund, hvor han efter at have taget philosophisk Grad som Primus blev Docent 1854, chemisk Laborator 1856 og Professor i Chemi og Mineralogi 1862. Han blev 1861 Medlem af det sv. Videnskabsakademi og deltog s. A. i Expeditionen til Spitsbergen, paa hvilken han studerede de geognostiske Forhold paa Øens Nordvestkyst. Blandt B.s Skrifter og Afhandlinger mærkes »Om oorganiska sammansatta radikaler« (1859), prisbelønnet af det sv. Videnskabs-Akademi, samt „Die Chemie der Jetztzeit" (1868), hvori han har fremstillet et med streng Consequens gjennemført chemisk System. Blandt hans experimentale Arbejder fortjene især Undersøgelser over Molybdæn, Niob og Tantal at fremhæves.

Blond, fr., lys af Haar og Ansigtsfarve. **Blondine**, blond Dame.

Blonde, oprindel. Kniplinger af raa Silke med den for samme ejendommelige snart lysere, snart mørkere, graagule Farve, der ogsaa antydes ved Navnet. Man sælger dog ogsaa B. (Silkeblonder) sorte og med andre Farver; ligeledes taler man om Uld- og Bomuldsblonder, s. **Kniplinger**. **Blondegrund** er Bobinet, vævet i smalle Strimler.

Blondel de Nesles [blongdĕll dø næhl], fransk Troubadour fra det 12te Aarh., fulgte Richard Løvehjærte paa hans Tog. Sagnet fortæller, at da Richard sad fangen paa Borgen Dürrenstein i Østerrig, kom B. der hen; men da han ikke kunde faa Visshed, om den paa Borgen fængslede Ridder var Kong Richard, stillede han sig ved Slottets Mure og sang en af Kongens Yndlingssange, hvorefter Kongen svarede ham med den næste Strophe fra

Taarnet. Dernæst skal han ved List have befriet Kongen. Det hele er en fri Phantasidigtning. Sagnet er ofte blevet digterisk behandlet.

Blondin, Charl. [blongdäng], fransk Linedanser, f. 1824, begyndte tidlig som omrejsende Linedanser, men blev først ret bekjendt, da han 1855 gik over Niagara Vandfaldet paa en Line, spændt 160 Fod over Faldet. Senere gjentog B. denne Kunst flere Gange under vorende Besværligheder (indhyllet i en Sæk; i Mørke; med en Mand paa Ryggen) og gjorde derefter lignende Vovestykker rundt om i Europa.

Bloomer, Amelia [blū], en Sagførers Hustru i Boston, foreslog 1850 at forandre sit Kjøns Klædebragt til en Dragt, der mere lignede Mandkjønnets, med Frakke og vide Benklæder. Hun fik strax talrige Efterlignere (**Bloomerister**), der holdt offentlige Møder og søgte at virke for Udbredelsen af denne nye Mode; men det varede kun kort, og fra 1853 hørte man ikke mere om hende.

Bloomfield, Rob. [blūhmfihld], engelsk Digter, f. 1766. Faderen var en fattig Skrædder; selv blev han sat i Skomagerlære i London, hvor Læsning og Besøg i Theatret vakte hans Trang og Talent til digterisk Frembringelse. Efter at have begyndt med nogle i Folkevisetone skrevne Digte, der vakte Bifald, kom han 1800 med sit Hovedværk »The farmer's boy«, et idyllisk-deskriptivt Digt. B. hører nærmest til Thomsons Retning, men har mere naturlig Ynde end denne; han vedblev at leve af at sy Sko og forfærdige Wolsharper; d. fattig og blind 1823.

Bloomington [blūmingtn], Stad i de forenede Stater i Nordamerika, Illinois, 10 M. n. ø. for Springfield. 17,000 I. Universitet. 2) Stad i Indiana, 10 M. s. v. for Indianapolis. 5,000 I. Statsuniversitet.

Bloomsbury [blūhmsbørri], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 12 M. n. n. ø. for Harrisburg. Jærnværker.

Blot, vore hedenske Forfædres Navn paa deres Ofringer; at **blote**, ofre til Guderne; en **Blotmand**, En, som ofrer, Afgudsdyrker. Ved de store Blotfester kom Bønderne sammen, og enhver medbragte de fornødne Blotdyr. Disse bleve slagtede og Blodet opsamlet i de dertil indrettede Boller; med Koste blev Blodet dernæst strøget paa Templets (Hovets) Vægge samt paa Altrene og Mængden overstænket dermed. Derpaa fulgte **Blotgildet**, ved hvilket Offerkjødet blev spist af Mængden under Skaaler for de høje Guder. — Naar man vilde raadspørge Gudernes Villie, fældede man Spaan (**Blotspaan**): en Kvist af et helligt Træ skar man i Pinde, mærkede hver enkelt med en Rune og strøede dem alle paa et hvidt Klæde. Var Sagen en offentlig, fremsagde Præsten (Goden) en Bøn til Guderne; ellers gjorde Husfaderen det og tog med opadvendte Blikke den ene Pind efter den anden op af Klædet. Dette gjentoges 3 Gange. Runerne mærkede man sig i den Orden, hvori de bleve optagne, og tolkede dem slutteligt efter visse Regler.

Blot-Sven, Svoger til den svenske Konge Inge I, blev af de hedenske Svear, som havde bortjaget Inge, taget til Konge efter at have anstillet en højtidelig Offerfest. Efter 3 Aars Forløb blev B. dog overfaldet af Inge og dræbt.

Blouse, fr. [bluse], en Rejsekittel, dernæst overhovedet en vid Kjole af Lærred, Bomuldstøj ell. desl. I Frankrig og til Dels i andre Lande er B. de arbejdende Klassers almindelige Dragt; derfor er Ordet **Blousemænd** ofte blevet brugt om Arbejderne, der have spillet en Rolle under Revolutioner og Gadekampe. Benævnelsen opkom først under Julirevolutionen 1830.

Blūdov, Dmitri, russisk Statsmand, f. 1783, tjente først i flere diplomatiske Poster, men blev 1826 Statssecretær, 1832 Indenrigs- og 1839 Justitsminister samt Formand for Lovgivnings-Departementet i Rigsraadet. Som saadan fuldførte B. den af Speranskij begyndte Lovsamling og forberedede ved flere Love 1842—47 Livegenskabets Ophævelse. 1842 blev B. ophøjet til Greve. 1846 gik han til Rom og sluttede der Concordatet med Paven 15 Aug. 1847. Streng orthodox arbejdede B. imod alle andre Trosbekjendelser og særlig imod den unerede Kirke. Under Alexander II nød B. stor Tillid; han var en ivrig Fremmer af Kejserens Reformplaner, blev i Jan. 1858 Medlem af Hovedudvalget for Bøndernes Frigjørelse og i Jan. 1861 i Stedet for Fyrst Orlov Formand for Rigsraadet og Ministeriet. I denne Egenskab var det B., der 2 Marts s. A. underskrev Loven om Livegenskabets Afskaffelse; 1864 døde B. paa samme Dag. — Hans Datter, **Antonia B.**, har spillet en Rolle som et Midtpunkt for den gammelrussiske og græsk-katholske Propaganda.

Bluffs [bløffs], i Nordamerika Betegnelsen for de flade, i Regelen meget frugtbare Ophøjninger i Prairierne. Særlig forstaar man ved B. de talrige, uregelmæssige Høje af 50—180 F.s Højde, der ligge langs Missisippis nedre Løb, afvexlende med flade, for Oversvømmelsen udsatte Strækninger, og som forlænge sig 2—4 M. ind i Landet. Fra New-Orleans til Memphis ligge alle Byer ved Missisippi paa Bluffshøje.

Bluhme, Joh. Bartholom., Pietismens indflydelsesrige Forkæmper under Christian VI, f. 1681 i Tønder, studerede først i Rostock og siden i Kjøbenhavn, hvor Præsten Brunsmand ved Vartov gjorde ham bekjendt med Speners og Franckes Skrifter, der fik afgjørende Indflydelse paa hans aandelige Retning. I 19 Aar havde han været Præst i Angel, da Frederik IV under et Ophold i Rendsborg 1728 kaldte ham til tysk Hofprædikant. I Kjøbenhavn sluttede han sig strax til de ligesindede tyske Præster Rhon og Reuß og øvede under hele Christian VI.s Regering betydelig Indflydelse paa alle kirkelige Anliggender; hans Raad blev gjærne indhentet ved Besættelsen af gejstlige Embeder, og pietistisk Opvækkelse var for ham den bedste Anbefaling. Ved B.s Initiativ blev Confirmationen indført i Reformationens andet Jubelaar 1736, og i det følgende Aar oprettedes en kirkelig Politimyndighed, det saakaldte Generalkirkeinspec-

tionscollegium, i hvilket B. i lang Tid var den ledende Sjæl. I Skoleanordningen af 1739 havde B. væsentlig Del, og efter hans Tilskyndelse blev det overdraget Erik Pontoppidan at udarbejde en ny Psalmebog og Catechismusforklaring. Med Christian VI.s Død var B.s Indflydelse forbi; han døde 26 Oct. 1753. — Hans Sønnesøns Søn, **Christian Albrecht B.**, f. 27 Dec. 1794 i Kjøbenhavn, blev 1816 jurid. Candidat og 1820 Auditeur, 1822 tillige Assessor i Landsoverretten og 1824 Medlem af Gouvernementsraadet i Trankebar. Efter sin Hjemkomst blev B. 1831 By- og Herredsfoged i Storehedinge, 1836 i Næstved og 1838 Stiftamtmand i Aalborg; 1843 blev han Directeur i Generaltoldkammer-Collegiet, 1848 strax efter Frederik VII.s Tronbestigelse Præsident i samme Collegium og 24 Marts Handelsminister i Martsministeriet, men udtraadte 15 Nov. af Ministeriet. B. var derefter kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, blev 5 Aug. 1849 Cabinetssecretær og 19 Maj 1850 tillige Directeur for Øresunds Toldkammer, hvilket Embede han beholdt indtil dets Nedlæggelse 1858. 18 Oct. 1851 blev B. Udenrigsminister og førte de Underhandlinger med Preussen og Østerrig om Slesvigs og Holstens Stilling i Monarchiet, som ved de tvetydige Aftaler indeholdt Spiren til de tvende Stormagters senere Optræden imod Danmark. 27 Jan. 1852 blev B. tillige Premierminister og udsendte næste Dag sit politiske Program i Form af en kgl. Kundgjørelse om en ny Helstatsordning. B. var Ministeriets Ordfører i Arvefølgesagen, men overgav 21 Apr. 1853 Posten som Premierminister til Ørsted, hvorimod han forblev Udenrigsminister indtil hele Ministeriets Afgang i Dec. 1854. B. blev derefter tiltalt for Rigsretten ligesom de andre Ministre, men frifunden i Febr. 1856. Kort forinden havde Regeringen overdraget ham Ledelsen af Conferencerne om Øresundstoldens Afløsning, hvilke afsluttedes med en Tractat af 14 Marts 1857 og et efter Forholdene meget tilfredsstillende Resultat. Ligeledes blev B. valgt til Medlem af Rigsraadet og var her Leder for det conservative Helstatsparti, der modsatte sig enhver Løsning i eiderdansk Aand, skjønt Helstaten selv viste sig umulig. I Nov. 1863 afslog B. Tilbud om at overtage Statsstyrelsen, men blev 11 Juli 1864 efter Krigens ulykkelige Gang Første- og Udenrigsminister, uden dog at være i Stand til at skaffe Danmark gunstigere Fredsvilkaar. Da han ikke kunde gjennemføre Forslaget om Grundlovens Ændring, afgik han 6 Nov. 1865. D. 16 Dec. 1866.

Blum, Robert, tysk Politiker, f. 10 Nov. 1807 i Köln, blev 1830 Tjener ved Theatret sammest. og fulgte 1831 med Directeuren til Leipzig som Kasserer. Her skrev B. ogsaa i de belletristiske Blade og udgav tillige med Herloßsohn og Marggraff et Theaterlexikon i 7 Bd. (1839—42). B. kom samtidig i Forbindelse med de liberale og vandt snart Ry som en ivrig og dygtig Oppositionstaler. 1840 stiftede B. Schillerforeningen i Leipzig og gav dens Aarsmøder et politisk Præg; ligeledes deltog han i Stiftelsen og Ledelsen af Literaternes Samfund, i Udgivelsen af den politiske Lommebog „Vorwärts" (1843—47, 5 Aarg.) og i Udarbejdelsen af de sachsiske „Vaterlandsblätter". Da den tysk-katholske Bevægelse begyndte 1845, sluttede B. sig dertil og blev Stifter og Forstander for Menigheden i Leipzig. 1847 opgav B. sin Stilling ved Theatret, blev Boghandler og udgav „Weihnachtsbaum" (Levnedsbeskrivelser af frisindede Tyskere) og et „Statslexikon for det tyske Folk". 1848 stod B. i Spidsen for de sachsiske Demokrater ligesom K. Biedermann for de mere maadeholdne liberale. B. sendtes derfor til Forparlamentet i Frankfurt og blev baade en af dets Næstformænd og af 50Mands-Udvalget. Snart efter valgtes B. i Leipzig til Nationalforsamlingen i Frankfurt og var en af Førerne for yderste Venstre. Da Opstanden udbrød i Wien i Oct., gik B. og Fröbel dertil for at overbringe Wienerne en Adresse fra de radicale og styrke dem i Kampen. B. deltog selv i denne og blev derfor efter Byens Indtagelse skudt efter Standretsdom 9 Nov., da Fyrst Windischgrätz ikke vilde agte hans Ukrænkelighed som Deputeret. I flere Aar holdtes Dødsfester til B.s Minde, og til hans Hustru og Børn indsamledes 40,000 Thaler. — En Søn, **Hans B.**, f. 1841, var 1867—70 Medlem af den nordtyske Rigsdag og 1871—78 Redacteur af „Grenzboten"; han er en af det nationalliberale Partis Ordførere i Sachsen.

Blumauer, Aloys., tysk Digter, f. 1755 i Østerrig, blev 1772 Jesuit i Wien; da Ordenen ophævedes, blev han offentlig Censor, derpaa Boghandler; d. 1798. Han dannede sig efter Wieland, men hans Ironi og Vid var af plump Charakter. Hans største Værk er en Travesti af Æneiden, „Abenteuer des frommen Helden Aeneas" (1784), der gjorde Lykke blandt det halvdannede Publikum; det mangler ikke en vis burlesk og overgiven Vittighed, men Komiken er overfladisk og plebejisk.

Blumenau, en tysk Koloni i Prov. Santa Catharina i Brasilien, ved Fl. Itajahy, 8 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, stiftet 1852 af Dr. B. fra Braunschweig, har i 1881 opdyrket c. 2 □ M. med Sukkerrør, Ris, Bomuld, Kaffe, Tobak og alle Slags Grøntsager. B. talte 1878 over 12,000 I.

Blumenbach, Joh. Friedr., berømt Naturforsker, Physiolog og sammenlignende Anatom, f. 1752 i Gotha, d. 1840 som Professor i Göttingen efter at have virket ved dette Universitet i 50 Aar. Især ere hans Arbejder over Menneskeracerne og deres Forskjellighed i Henseende til Hjærneskallens Form berømte; fra B. hidrører den bekjendte Inddeling af Menneskeslægten i 5 Racer: den kaukasiske, mongolske, malayiske, æthiopiske og amerikanske.

Blumenthal, Leonhard v., preussisk General, f. 30 Juli 1810, blev 1827 Officer og ansattes 1846 i Generalstaben, blev 1849 Capitain og i Maj Stabschef hos Bonin i den slesvig-holstenske Hær. 1858 blev B. Oberstlieutenant og Adjudant hos Prins Friedrich Carl, og 1864 var han Stabschef ved den preussiske Hær imod Danmark, ledede Stormen paa Dybbøl og Overgangen til Als. Til Løn forfrem-

medes B. til Generalmajor, var 1866 Stabschef hos Kronprinsen og udmærkede sig i høj Grad i Krigen i Bøhmen, især ved Königgrätz. 1870—71 indtog han samme Stilling i Krigen med Frankrig, vandt ny Hæder og fik efter Fredssslutningen en Dotation paa 150,000 Thaler, samt blev General; 1883 ophøjedes han i Grevestanden.

Blumist bet. Blomsterkjender, Blomsterdyrker. Ved **Blumistblomst** ell. Floristblomst betegne Gartnerne en egen Afdeling af Blomsterplanter, som udmærke sig frem for de andre, vi dyrke, ved Skjønhed og til Dels ved Vellugt, hvorfor de ogsaa i en tidligere Periode vare næsten de eneste Planter, Blomsterdyrkerne skjænkede nogen Opmærksomhed; det var især i Holland, at Culturen af de ældre Arter blev dreven med størst Omhu og Udholdenhed. Blumistblomster ere: Hyacinthen, Tulipanen, Ranunklen, Anemonen, Auriklen, Primlen, Nelliken, Natviolen, Rosen, Pelargonien, Fuchsien, Begonien, Stokrosen, Georginen o. fl. a., hvis Dyrkning er bragt til stor Fuldkommenhed, bl. a. i England, Frankrig, Tyskland osv.

Blunck, Ditlef, holstensk Maler, f. 1799 ved Itzehoe, uddannede sig i Kjøbenhavn ved Kunstakademiet der og under C. W. Eckersberg, vandt 1827 den store Guldmedaille og gik med Akademiets Stipendium til Rom, hvorfra han 1838 vendte tilbage til Kjøbenhavn, som han dog snart igjen forlod, og levede nu i Tyskland, hvor han sluttede sig til Danmarks Fjender under den slesvigske Krig. Sine sidste Aar tilbragte han mest i Wien, men døde i Hamborg 1853. Hans store allegoriske Billede „Menneskealdrene" hænger paa Kronborg.

Bluntschli, Johan Caspar, tysk Statsretslærer, f. 7 Marts 1808 i Zürich, blev 1833 Professor i sin Fødeby. Allerede 1830 skrev B. et Flyveskrift om Zürichs Forfatning og udtalte sig heri for Nødvendigheden af dens Omdannelse, men ytrede sig 1831 i et nyt Skrift „Folket og Souverænen" imod det radicale Parti, der gik langt videre, end han ønskede. B. sluttede sig derfor til det conservative Parti; han blev 1837 Medlem af Zürichs store Raad og 1839, efter Partiets voldsomme Sejer, af Regeringsraadet; men da han 1844 faldt igjennem ved Borgmestervalget, trak han sig tilbage fra det politiske Liv, og den Udvikling i radical Retning, som Schweiz fulgte efter Sonderbundets Undertvingelse, mishagede ham saa meget, at han i Marts 1848 modtog en Post som Professor i München; derfra flyttede han 1861 til Heidelberg, hvor han 1863 udnævntes til Gehejmeraad. B. deltog virksomt i at bringe den tyske „Abgeordnetentag" til Veje for at faa Enhed i de tyske Landdages Virksomhed og saaledes bøde paa Savnet af et fælles tysk Parlament. Ligeledes virkede B. som Medlem af 36Mands-Udvalget i Agitationen for Slesvig-Holsten og som Medlem af Badens 1ste Kammer siden 1863 og af Toldparlamentet 1867—70 for Tysklands Sammenslutning under Preussens Ledelse. End videre var B. 1861 Stifter af de tyske Juristmøder og 1864 af den tyske Protestantforening, ligesom han ogsaa i mange Aar var Formand for Badens Synode. B. var en meget frugtbar retsvidenskabelig Forfatter. Allerede 1838—39 skrev han „Staden og Landskabet Zürichs Stats- og Retshistorie" (2 Opl. 1856); derefter fulgte „Den schweizerske Forbundsrets Historie" (2 Bd., 1846—52, 2 Udg. 1875) og en borgerlig Lovbog for Canton Zürich, som det blev ham overdraget at udarbejde, og som han fuldendte 1854—56 (4 Bd.). Mest bekjendte ere B.s Skrifter om Stats- og Folkeret: „Almindelig Statsret" (1852, 2 Bd., 5 Opl. 1875—76), hvortil knyttedes som 3dje Del „Politik som Videnskab" (1876); „Den almindelige Statsrets og Politiks Historie" (1864, 3 Opl. 1881); „Den moderne Krigsret" (1866), „Den moderne Folkeret" (1868, 3 Opl. 1878) og en »Droit international codifié« (i 862 Paragr., 1869). End videre udgav han med Brater „Deutsches Staatswörterbuch" (1857—70, 11 Bd.). B. var 1873 en af Stifterne af det internationale Institut for Folkeret i Gent og dets Formand 1875—77; ogsaa var han Tysklands Affending paa den europæiske Congres i Brysfel 1874 for Folkeretten i Krigstid. D. 21 Oct. 1881.

Bly, Pb, et blaagraat Metal, der næppe forekommer frit i Naturen, men vindes af Blyglans (naturligt Svovlbly) ved en Række metallurgiske Arbejder, der dels gaa ud paa at udskille B. af Malmen, dels paa at vinde det i Blyglansen forekommende Sølv (s. **Afdrivning**). Hele Jordens Blyproduktion kan anslaas til 450,000 Tons aarlig. Heraf falder omtr. $\frac{1}{4}$ paa England, $\frac{1}{5}$ paa Nordamerika, $\frac{1}{8}$ paa Tyskland (især Rhinprovinsen) og $\frac{1}{8}$ paa Spanien. B.s Vægtf. er 11,3—11,4; det smelter ved 335°, er meget blødt og strækkeligt, men en Blytraad af $\frac{1}{5}$ Linjes Gjennemsnit brister allerede ved en Byrde af 4 Pd. Ved høj Temperatur er B. noget flygtigt; dog kan det ikke destilleres. I tør Luft holder B. sig, i fugtig løber det an og overtrækkes med et tyndt Lag Ilte (**Blyunderilte**, Pb_2O). I Vand ilter B. sig under Luftens Adgang til et Hydrat, som er noget opløseligt i Vand og derved foranlediger en yderligere Iltning. **Blyilte**, PbO, er et gult Pulver, som dannes ved B.s Iltning i Luften ved højere Temperatur. Naar denne ikke er høj nok til, at Iltet kan smelte, kaldes dette Massicot. Sølverglød er derimod smeltet Blyilte, der vindes ved Afdrivning, og som ved Afkøling stivner til rødgule Skæl. Det er temmelig urent. Naar Massicot ophedes i længere Tid under Luftens Adgang til henimod sit Smeltepunkt, optager det mere Ilt og danner det røde **Mønje**, Pb_3O_4, der anvendes som Malerfarve, til Fremstilling af Blyglas, Kit, Glassur og til Tændstikkernes Sats. Ophedes kulsurt B. (s. nedenfor) paa lignende Maade, dannes et Mønje, der endnu indeholder nogen Kulsyre (Pariserrødt). Ved Behandling af Mønje med Salpetersyre opløses Blyilte, og et brunt Pulver, **Blyoverilte**, PbO_2, bliver tilbage. Dette anvendes til Satsen paa enkelte Slags Tændstikker, idet det let afgiver en Del af sin Ilt. Sammensmeltes Blyilte med Kiselsyre, dannes letsmeltelige Salte, der anvendes til Glassur og sammen med kiselsure Alkalier til det tunge, stærkt lysbrydende **Blyglas** (Krystalglas, optiske Glas,

kunstige Ædelstene, farvet Glas til Glasmalerier). B. opløses af Salpetersyre til **salpetersurt B.**, der ved Afdampning krystalliserer i vandfri Oktaedre, og af Eddikesyre under Luftens Adgang til **eddikesurt B., Blysukker**, der krystalliserer, er opløseligt i Vand og Vinaand og har en meget sød Smag. Det anvendes i Medicinen baade til ind- og udvortes Brug, i Farverierne, af Malerne osv. Det kan opløse Blyilte og danne basiske Salte, som **Blyeddike**, der anvendes i Medicinen; **Blyvand**, en Blanding af Blyeddike og Spiritus, bruges udvendig som Badevand. De fleste andre Blysalte ere uopløselige eller tungtopløselige, saaledes **svovlsurt B.**, Blyvitrol, der forekommer i Naturen og fældes som et hvidt Pulver ved at man sætter Svovlsyre eller opløselige svovlsure Salte til opløselige Blysalte. Det er ganske uopløseligt i svag Svovlsyre og Vinaand og bruges derfor til B.s qvantitative Bestemmelse. Kasselergult er en gul, Pattinson's Hvidt en hvid Forbindelse af Chlorbly og Blyilte; Chromgult er chromsurt B.; Chromrødt en Forbindelse af chromsurt B. med Blyilte. **Blyhvidt** er en bekjendt hvid Malerfarve, der bestaar af kulsurt B. med mere eller mindre Blyhydrat. Det vindes enten ved at lede Kulsyre gjennem Blyeddike, hvorved dennes Overskud af Blyilte udskilles som kulsurt B., eller ved at udsætte Blyplader for samtidig Indvirkning af Eddike og Kulsyre, hvorved Pladerne bedækkes med et Lag kulsurt B., der bankes af og pulveriseres, og som skal „dække" langt bedre end det først nævnte. Blyhvidt er et blændende hvidt Pulver, der gaar i Handelen, blandet og formet paa forskjellig Maade (Kremserhvidt, Perlehvidt, der indeholder ganske lidt Berlinerblaat, Skiferhvidt, der er formet i tynde Plader) og ofte forfalsket med Tungspat, Kridt, svovlsurt B. osv. Blyhvidt anvendes til særdeles mange Malerfarver. Derfor blive disse saa hyppig mørkere med Tiden, idet den ringe Mængde Svovlbrinte, Luften indeholder, efterhaanden omdanner Blyhvidt til sort Svovlbly. Af denne Grund og fordi Blyhvidt er giftigt, fortrænges det i den senere Tid til Dels af Zinkhvidt (s. **Zink**). Blyforbindelser kjendes paa, at deres Opløsninger ved Tilledning af Svovlbrinte udskille alt B. som sort **Svovlbly**, at dette er opløseligt i Salpetersyre, og at denne Opløsning med Svovlsyre giver et hvidt, pulverformet Bundfald af svovlsurt B. B. anvendes i Plader, Rør osv., legeret med Antimon til Bogtrykkertyper, med en ringe Mængde Arsen til Hagl, med Tin til Lodning og til Kandestøbervarer; Blypander bruges nemlig til Indkogning af sure Vædsker, der vilde angribe de fleste andre Metaller, f. Ex. fortyndet Svovlsyre og Borsyre, Opløsninger af Alun, Vitriol o. fl. **Blyglasur** paa Lervarer dannes ved, at Varerne dyppes i en fint reven Blanding af Blyglans eller Sølverglød, Ler, fint Sand og Vand, tørres og brændes; herved smelter Kiselsyren og Blyiltet sammen til Blyglas. En god Blyglasur angribes ikke af svage Syrer, men er Glasuren slet, kan den blive meget farlig, naar syrlige Spiser henstaa i saadanne Kar. **Blyaske** er en Blanding af Bly, Blyunderilte og Blyilte, som dannes, naar man smelter Bly i Luften. **Blytræ** er en grenet og bladet Udskillelse af krystalliseret Bly, som dannes ved at sætte et Stykke Zink i en svag Blyopløsning. **Blyforgiftning.** Den acute B., der opstaar, naar en større Mængde af blyholdige Substanser paa ēn Gang indbringes i Tarmkanalen (hyppigst ved Fejltagelser), og viser sig som en Betændelse af denne, er ikke hyppig. Som Modgift anvendes her Svovlsyre ell. svovlsure Salte (Alun, engelsk Salt, Glaubersalt); de opløselige Blysalte ere nemlig meget giftige, men ved Svovlsyre udskilles de i uopløselig og derfor mindre farlig Form. Ved B. forstaas næsten altid den chroniske, der skyldes en længere fortsat Optagelse af smaa Mængder Bly i Legemet, især gjennem Tarmkanalen eller Luftvejene (ved Indaanding). Denne angriber derfor fortrinsvis saadanne Personer, hvis Haandteringer bringer dem i stadig Berørelse med Bly (Malere, Skriftstøbere, Typographer, Blyhvidts- og Mønjefabrikanter, Pottemagere osv.), men ogsaa andre, der mere tilfældig udsættes for en fortsat Indvirkning af Blyforbindelser, saaledes ved Vand, der har løbet i Blyrør, ved blyhvidtholdig Sminke, blysukkerholdig Vin osv. Det er en temmelig hyppig Sygdom, der viser sig under forskjellige Former, som voldsom Kolik med Forstoppelse (Bly- eller Malerkolik), Smerter i Lemmerne, Lamheder (især af Underarmens Strækkemuskler med deraf følgende slap Nedhængen af Haanden) og forskjellige Hjærnetilfælde. For at hindre Indtrædelsen af B. maa man helst saa vidt muligt søge at undgaa Brugen af Blypræparaterne og erstatte dem med andre (f. Ex. Blyhvidt med Zinkhvidt), og hvor dette ikke lader sig gjøre, da indrette Værksteder og Arbejdsmethoder saaledes, at Blyet saa lidt som muligt bearbejdes umiddelbart med Hænderne, og at Luften stadig renses ved en kraftig Ventilation, ligesom Arbejderne maa holdes til en streng Renlighed med deres Person (hyppig vaske Hænderne og skylle Munden osv.) og ofte skifte.

Blyant, Graphit, et Mineral af sort Farve og Metalglans, findes indsprængt i forskjellige Bjærgarter, oftest i bjærv Tilstand, sjældnere krystallinsk, bestaar næsten alene af Kulstof og har en ringe Haardhed, 0,5—1, hvorpaa dets Hovedanvendelse som Skrivemateriale beror. Det bruges desuden til ildfaste Digler, som Maskinsmørelse og til at overstryge Ovne og andre Gjenstande af Jærn med. Det findes mest i Cumberland, saa vel som ogsaa ved Wunsiedel og Passau, i Nordamerika og Grønland. I den nyere Tid er der fundet betydelig Mængder B. af fortrinlig Godhed i den sydlige Del af Sibirien. **Blyantspenne, Blyanter**, opkom i England i det 16de Aarh. i Stedet for Bly, hvormed man tidligere tegnede. Da Graphiten kun undtagelsesvis findes i saa rene Blokke, at den umiddelbart kan bruges, fremstilles de til Indfatning i Træ bestemte Blyantsstrimler i Regelen ved Sammenklæbning af slemmet Graphitpulver. Som Bindemiddel bruges slemmet Ler, der omhyggelig blandes med den slemmede Graphit, og

Massen fyldes i en Cylinder, hvis Bundplade er forsynet med Huller. Idet nu et Stempel under stærkt Tryk drives ind i Cylinderen, presses Massen gjennem Bundpladen i Form af tynde Stænger, der tørres og glødes under Udelukkelse af Luften, mere eller mindre stærkt efter den ønskede Haardhed. Til Indfatning bruges et helst stært, blødt, finaaret Træ, især det saakaldte Cedertræ (virginsk Enebærtræ, s. **Ene**). Hovedsædet for Blyantsindustrien er Bayern, hvor den har udviklet sig siden Midten af forrige Aarh. 1816 oprettede Regeringen i Obernzell ved Passau en Fabrik, som senere gik over til Brødr. Rehbach i Regensburg; nu er Nürnberg og Omegn, hvor de Faberske Fabriker findes, som fra en ringe Begyndelse i 1761 have hævet sig til noget meget betydeligt, Hovedsædet for denne Industri, som sysselsætter Tusender af Arbejdere.

Blücher, Gebhardt Leberecht v., Fyrste af Wahlstadt, preussisk Generalfeltmarschal, f. 16 Dec. 1742 i Rostock, var Søn af en hessenkasselsk Ritmester. I Begyndelsen af Syvaarskrigen sendte hans Fader ham til en Slægtning paa Rügen, hvor Lyst til Krigerstanden drev den 14aarige Dreng til at tage Tjeneste i et svensk Husarregiment; men allerede i den første Fægtning blev han tagen til Fange af det samme preussiske Husarregiment, hvori han 1760 blev Lieutenant, og som han senere anførte med saa stor Berømmelse. Krænket ved en Tilsidesættelse forlangte han imidlertid sin Afsked, som Frederik II 1772 gav ham med de Ord: „Ritmester B. kan gaa Fanden i Vold“, hvorpaa han i en lang Aarrække sysselsatte sig med Landvæsenet paa sit Gods i Pommern. Først efter Frederik II.s Død indtraadte han igjen som Ritmester i det samme Husarregiment, hvori han før havde staaet, og som han 1793 som Oberst med Udmærkelse førte mod Franskmændene i Felttoget ved Rhinen; 1794 blev han Generalmajor. Efter Slaget ved Auerstädt 1806, hvori han deltog som Generallieutenant, fulgte han med Cavaleriet Fyrsten af Hohenlohes Tilbagetog, men gjorde ved denne Lejlighed strategiske Fejl, som bidroge til, at Fyrsten maatte capitulere ved Prenzlau. B. trak sig derimod ind i Mecklenburg og derfra til Lübeck, som han besatte og i Hast befæstede saa godt, han kunde; men de franske Tropper under Bernadotte, Soult og Murat omringede og stormede Staden 6 Nov., og efter en heftig Gadekamp maatte B. capitulere; over den neutrale Stad havde han ved denne retsstridige Besættelse bragt alle Krigens og Plyndringens Rædsler. B. blev ved Capitulationen Krigsfange, men snart efter udvexlet mod den franske Marschal Victor og sendtes med et Corps til Svensk-Pommern for at forsvare Stralsund og understøtte Svenskerne. Efter Freden i Tilsit 1807 blev han commanderende General i Pommern, men senere afskediget tillige med flere fremragende Mænd efter Napoleon I.s Begjæring. Da Preussen 1813 rejste sig mod Frankrig, fik den 71aarige B. Anførselen over Hæren og over et russisk Troppecorps under General Winzingerode, kæmpede med Udmærkelse i Slagene ved Lützen og Bautzen, slog 26 Aug. Macdonald ved Katzbach og rensede hele Schlesien for Fjenden. 3 Oct. gik han ved Wartenburg over Elben, hvilken mesterlige Operation baade bestemte Schwarzenberg i Bøhmen og Kronprinsen af Sverige med Nordarmeen til en raskere Fremskriden og medførte Slaget ved Leipzig; han sejrede 16 Oct. over Marmont ved Möckern og trængte allerede paa denne Dag frem til Leipzigs Forstæder, forenede sig 18 Oct. med Bernadotte og bidrog væsentlig til Slagets heldige Udfald for de allierede, ligesom B.s Tropper vare de første, der 19 Oct. trængte ind i Leipzig. Paa Grund af den Raskhed, hvormed han udførte sine Planer, og den Hurtighed og Bestemthed, hvormed han gjorde sine Angreb, havde Russerne allerede i Begyndelsen af Felttoget givet ham Tilnavnet „Marschal Vorwärts“, der nu blev et almindeligt Hædersnavn for ham. Efter Sejren ved Leipzig betegnede B. stadig Erobringen af Paris som det Maal, hvorefter man maatte stræbe, og talte for Krigens Fortsættelse til det yderste. 1 Jan. 1814 gik han ved Kaub over Rhinen, besatte Nancy og sejrede 1 Febr. ved La Rothière, hvorpaa han blev kastet tilbage af Napoleon; men vandt 9 Marts Slaget ved Laon og trængte atter i Forening med Schwarzenberg frem mod Paris, hvor de allierede efter den blodige Kamp paa Montmartre holdt deres Indtog 31 Marts. Kongen af Preussen udnævnte ham til Erindring om Sejren ved Katzbach til Fyrste af Wahlstadt (en Landsby i Nærheden af K.); Europas Fyrster overvældede ham med Æresbevisninger; overalt, navnlig i England, blev han modtagen med Begejstring og Udmærkelse, og Universitetet i Oxford gav ham Diplom som Dr. juris. Efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba 1815 fik B. atter Overanførselen, tabte vel 16 Juni Slaget ved Ligny, men afgjorde 18 Juni ved sin betimelige Ankomst paa Kamppladsen ved Waterloo Slaget der til de allieredes Fordel. Han marscherede derpaa lige mod Paris, afslog den forlangte Vaabenstilstand, tvang Paris til at capitulere og modsatte sig ved Stadens anden Indtagelse eftertrykkelig det i det forrige Aar udøvede Skaanselssystem. Efter Freden trak B. sig tilbage til sine Godser og døde 12 Sept. 1819 paa Krieblowitz i Schlesien, hvor et Monument er oprejst for ham, ligesom ogsaa i hans Fødeby Rostock (af Schadow), i Berlin og Breslau (af Rauch). Det Husarregiment, i hvilket han begyndte sin Carriere (det 5te), hedder endnu det Blücherske. — En Sidelinje af Slægten B. er den grevelige Familie **B.-Altona** i Danmark.

Blyglans, et Mineral med Metalglans og blygraa Farve, der hyppigst krystalliserer i Tærninger med 3 dertil svarende tydelige Gjennemgange; Haardheden 2,5; Vægtfylden 7,5. B. forekommer især paa Gange i ældre Formationer, bestaar i Hovedsagen af Svovlbly med indtil 86 pCt. Bly og er den vigtigste og mest udbredte Blymalm (England, Spanien), hvoraf der, da den kan indeholde indtil 1 pCt. Sølv, tillige vindes betydelige Qvantiteter af dette Metal. Ved det fra gammel Tid bekjendte Sølvbjærgværk i Sala vindes Sølvet saaledes alene af B.; men

Produktionen udgjorde i 1876 ikke mere end 1600 Pd.

Blykammer, de af Blyplader dannede store, firkantede Rum, hvori Svovlsyre dannes i Fabrikerne. Der hører gjærne 4—5 Kamre sammen, og da de største ere de fordelagtigste, kan man træffe dem paa tilsammen 10—12,000 Kubikalen, eller som et anseligt Hus paa flere Etager, ja endnu større. B. kaldtes nogle Aflukker under Blytaget i Dogepaladsets Fængsler i Venezia, som vare berygtede for deres forfærdelige Varme om Sommeren.

Blylod, en pyramide- eller kegleformet Blymasse, som bruges til Søs for at man kan faa Kundskab om Vandets Dybde og Bundens Beskaffenhed. Det befæstes til en Lodline, som er inddelt ved Mærker i Favne saaledes, at man, naar Loddet staar paa Bunden, ved disse kan se Dybden paa det Sted, hvor man sænker det ned. For at man kan lære Bundens Beskaffenhed at kjende eller i det hele taget erfare, om Loddet har været ved Bunden, er der i den nederste Ende udboret et Hul, som fyldes med Talg; derpaa ville da Sand, Smaasten, Skaldyr o. desl. sætte sig. De større Lod paa 18, 36 ell. 60 Pd.s Vægt kaldes Dybdelod, de mindre paa 4 til 12 Pd. Haandlod. S. ogsaa Bathometer.

Blyth [blaj], Søstad i Northumberland Shire i England, ved Floden B.s Udløb i Nordsøen. 5,000 J. Betydelig Udførsel af Kul.

Blytt, Matthias Numsen, norsk Botaniker, f. 1789, blev Student 1810, men opgav snart ethvert Embedsstudium for at ofre sig for Botaniken. 1828 blev han Lector, 1837 Professor i dette Fag ved det norske Universitet. Foruden Rejser til Udlandet, saaledes 1829—32 til Schweiz, Frankrig og England, foretog han næsten hvert Aar Rejser i alle Egne af sit Fædreland, hvis Flora han samlede i et righoldigt og vel conserveret Herbarium, der 1863 indkjøbtes for Statens Regning til det norske Universitet. Sine Jagttagelser offentliggjorde han efterhaanden i en Række Afhandlinger og Rejseberetninger og samlede dem til sidst i sit Hovedværk „Norges Flora" (Christ. 1861), hvoraf han dog kun naaede at udgive 1ste Bind, medens Fortsættelsen (Bd. 2—3) i yderligere forbedret Skikkelse er udgivet efter hans Død, 22 Juli 1862, af hans Søn. — Denne, **Axel Gudbrand B.**, f. 19 Maj 1843, blev Student 1860 og valgte strax Botaniken til sit Studium. 1863 blev han Conservator ved det norske Universitets botaniske Museum og 1880 extraordinær Professor. Ligesom sin Fader har han hvert Aar foretaget Rejser i Ind- og Udland og nedlagt Frugten af sine Jagttagelser i mange videnskabelige Afhandlinger. Den mest opsigtvækkende af disse er hans 1876 udgivne „Forsøg til en Theori om Indvandringen af Norges Flora under vexlende regnfulde og tørre Tider" (paa Norsk og paa Engelsk), der har mødt stor Anerkjendelse.

Blæk kjendtes allerede i Oldtiden, da man tilberedte det af Kønrøg og Gummi, sjældnere som nu af Galæbleudtræk, Jærnvitriol og Gummi. Dette sidste tjener til at holde det sorte Bundfald svævende i Vædsken. Blandingen af Galæbleudtræk og Jærnvitriol er ufarvet (garve- og gallussurt Jærnforilte) og bliver først efterhaanden ved Luftens iltende Virkning sort (garve- og gallussurt Jærntveilte), idet man ønsker, at denne Virkning skal foregaa i Papirets Porer, fordi Skriften da vanskeligere kan tages ud; Tilsætning af Campechetræsudtræk gjør B. smukkere sort; et Par Krydderneliker eller et Par Draaber Kreosot hindrer det i at mugne. Alizarinblæk er alm. B., affarvet med Oxalsyre, og derpaa svagt farvet med en Indigoopløsning; dette B. ilter sig først i Papirets Porer og trænger desuden bedre ind deri. Runges B. bestaar af et Campechetræsudtræk med Tilsætning af chromsurt Kali. Anilinblæk bestaar af Campechetræsudtræk, Syresalt, tvechromsurt Kali og Gummi. Et B., som ikke kan tages af uden stærk Radering, faar man ved at udrøre chinesisk Tusch i Vand og til den tilstrækkelig sorte Vædske sætte Saltsyre til tydelig, men ikke skarp sur Smag. Rødt B. laves af Cochenilleudtræk og lidt Vinsten (der tilsættes Ammoniak til svag blaa Farve) og endelig et ubetydeligt Spor af Alun, eller af Fernambukafkog, Gummi og Alun. Ogsaa anvendes en Opløsning af Fuchsin i Vand med Tilsætning af lidt Gummi, eller (særdeles smukt) en Opløsning af 15 D. Eosin i 100 D. Vand med Tilsætning af lidt Senegalgummi. Blaat B. er enten et opløseligt indigosvovlsurt Salt eller en Opløsning af Berlinerblaat i Oxalsyre. Grønt B. er en Blanding af Pikrinsyre, Indigo og Gummi. Til Stempelblæk anbefales at blande 3 D. Tjærefarvestof (af den Farve, der ønskes) med 44 D. Vinaand af Brændevins Styrke og 33 D. Glycerin. Blækstifter fremstilles ved at rive Tjærefarvestoffer, Graphit og Kaolin sammen i passende Forhold; derpaa tilsættes Vand til en tyk Dej, som presses gjennem en hullet Plade. Det væsentlige ved Copiblæk er et opslemmet mørkt Farvestof og rigelig Glycerin. Mærkeblæk (til at mærke Linned med) er opløst, salpetersurt Sølv (Helvedesstenen). Tøjet, hvorpaa der skrives, gjennemtrænges med en Opløsning af Soda og Gummi. Der dannes da kulsurt Sølv, som i Dagslys efterhaanden reduceres til sort metallisk Sølv. Pletter af Mærkeblæk borttages ved Behandling først med Blegevand, derpaa med ikke for stærk Salmiakspiritus eller Cyankalium eller svovlundersyrligt Natron. Sympathetisk B. er et B., hvis Skrift først ved en egen Behandling bliver synlig. Ovid raader allerede de elskende til at skrive med sød Mælk; denne Skrift bliver synlig ved Kulstøv, som hænger fast i Mælkens Fedtstof. Det almindeligste s. B. er en svag Opløsning af gult Blodludsalt, hvormed man skriver mellem Linjer, skrevne med almindeligt B. Naar nu Papiret overstryges med en svag Jærnopløsning, blandet med meget Saltsyre, forsvinder den sædvanlige Skrift, men den med Blodludsalt skrevne kommer frem med blaa Farve (s. Berlinerblaat). I øvrigt har man mangfoldige Slags s. B.

Blæksprutte ell. **Blæksisk** (Cephalopoda), de fuldkomneste Bløddyr, ere Bløddyr uden egentlig Fod og i Regelen uden ydre Skal, hvis

Hoved er udstyret med store Øjne og med en Kreds af 8 kjødfulde Fangarme, som paa deres Inderside ere udrustede med Sugeskaale; med Armene gribe de deres Bytte, ro sig frem i Vandet, krybe om paa Havbunden osv. Munden er væbnet med to stærke Hornkjæver, der ligne et Papegøjenæb. Kroppen er omgiven af en kjødfuld Kappe, der paa Ryggen er sammenvoxet med Kroppen, men fortil kun omslutter denne løst og derved danner en Hulhed, hvori to Gjæller sidde. Vandet kommer ned til disse gjennem en Spalte paa hver Side af Halsen mellem Hovedet og Kappen og udstødes igjen gjennem den saakaldte Tragt, der ligger paa Bugsiden, paa Grænsen mellem Hoved og Krop. Gjennem Tragten skiller B. sig ogsaa ved sine Æg, Excrementer osv., saa vel som ved den saa kaldte Blækvædske, der afsondres i en egen Kjertel (Blæksækken), og som den udsprøjter for derved at plumre Vandet om sig og saaledes lettere at undgaa sine Forfølgere; Vandets Udsprøjtning gjennem Tragten er endelig ogsaa dens vigtigste Bevægelsesmiddel, idet den derved skydes, i Alm. baglængs, med stor Hurtighed gjennem Vandet, især naar dens Legemsform er indrettet derefter; de langstrakte, næsten pildannede B. kunne derved endog kaste sig selv helt ud af Vandet, f. Ex. op paa Kysten eller paa Skibenes Dæk. B. ere Rovdyr, der bebo Havet, til Dels det aabne og dybe Hav; i Regelen ere de forholdsvis smaa, men der gives ogsaa kolossale B., f. Ex. med en Krop saa stor som en Tønde og med 3 Alen lange Arme (f. **Sømunk**) eller endnu større. De afgive en fortrinlig Madding (i hvilket Øjemed de f. Ex. fiskes paa Newfoundlandsbankerne) og spises i det sydlige Europa. Større Fiske, Fugle (Albatrosser) og Tandhvaler fortære uhyre Masser af dem. Æggene afsættes ofte samlede i Klaser og bevogtes undertiden (Oktopoderne) af Moderen. De inddeles i: 1) **de ottearmede B.** (Octopus), Oldtidens „Polyper", der have en rund, blød Krop og 8 mægtige Arme med „siddende" Sugeskaale uden Hornringe; de svømme i Almindelighed slet, men krybe om paa Klipperne ved Kysten og have deres Tilhold i Klippehulerne, hvorfra de om Natten strejfe om efter Føde; at de større Arter kunne blive farlige for Dykkere, badende osv., synes godtgjort ved paalidelige Erfaringer. Til denne Gruppe hører dog ogsaa fritsvømmende Arter, f. Ex. Papirsnækken (f. d. A.); 2) **de tiarmede B.** (Sepia, Loligo) med langstrakt Krop med Finner paa Siderne, med en Kalk- eller Hornplade i Ryggen (f. Sepia) og med 8 korte Arme, samt desuden to lange, siddende inden for disses Kreds, alene med Sugeskaale i deres yderste Del: Sugeskaalene ere stilkede og forsynede med en takket Hornring eller undertiden omdannede til Kroge (Onychoteuthis); de ere hurtigere Svømmere end Oktopoderne og tilhøre dels Kysterne, dels det aabne Hav. Belemniterne („Vættelys", f. d. A.) ere Levninger af Fortidsblæksprutter. Ogsaa Ammoniterne og Nautilerne (f. disse A.) regnes i videre Forstand til B., i Alm. som en egen Afdeling (de firgjællede), i Modsætning til de egentlige eller togjællede B.

Blændering, fr. blindes, blindage, en af Tømmer eller Jærnbjælker (især Jærnbaneskinner), Fasliner og Jord opført Bygning, som under en Belejring opføres til Beskyttelse imod Beskydning og især mod Bombekast; man bygger B. over enkelte Kanoner paa Fæstningsværkerne, som det gjælder at bevare uskadte til det afgjørende Øjeblik, eller man anvender dem til Lazarether, Laboratorier o. desl.; ofte hjælper man sig med at blændere en forud existerende Bygning, d. e. at gjøre den bombefast ved at dække den med Bjælker og Jord.

Blænding, en sværtet Metalplade med en Aabning, som oftest rund, i Midten. Den bruges i optiske Instrumenter (Kikkerter og Mikroskoper), dels for at hindre fremmed Lys fra at komme til Øjet, dels for at holde de Straalekegler tilbage, der afvige saa stærkt fra Instrumentets Axe, at de ikke give tydelige Billeder. Jvfr. **Blinding**.

Blænkere kaldes Soldater, naar de i Marken optræde i spredt Orden, hver Mand til en vis Grad paa egen Haand. Fodfolkets B., der ofte kaldes Tirailleurer, danne tit udstrakte Blænkerkjæder, i hvilke to eller i alt Fald kun nogle faa Mand følges ad og gjensidig understøtte hinanden under Fægtningen. Rytteriets B. eller Flanqueurer bruges oftest til at iagttage Fjendens Foretagender og Bevægelser paa længere Afstande.

Blærebæger (Physalis), Slægt af Natskyggefamilien, Urter eller Buske med hele eller lappede Blade, store Blomster og saftige Bær, der hvert for sig er omsluttet af det efter Afblomstringen meget store og blæreformet oppustede Bæger. De fleste Arter have hjemme i det tropiske Asien, Afrika og Amerika. Den bedst kjendte Art er Jødekirsebær (P. Alkekengi) fra Mellem- og Sydeuropa, med gulhvid Krone og et først grønt, senere tillige med Bærret højrødt Bæger. Den dyrkes ikke sjælden i Haver som Prydplante. Ananaskirsebær (P. peruviana) fra det tropiske Sydamerika dyrkes almindelig i tropiske og subtropiske Egne paa Grund af sine vellugtende Frugter, der spises raa eller syltede.

Blærefød, a) Physopoda (Thrips), en Gruppe af meget smaa Insekter, der, naar de ere hyppige, tilføje Planterne stor Skade; de udmærke sig ved fine Vinger med lange Haar og ved at Fødderne ikke ende med en Klo, men med en lille Hæfteblære. En Art gjør stor Skade i Drivhusene, en anden paa Hveden. Hertil høre ogsaa de saakaldte „Choleraftuer" ell. „Pandegnavere". b) **Blærefoddede** (Læmidopoda), en lille Afdeling af Ringkrebsene, hos hvilke Fødderne mangle paa enkelte Kropringe, saa at kun de blæredannede Gjæller sidde tilbage paa deres Plads; Expl. Hvallus (Cyamus).

Blæregople (Acalephæ physophoræ), vandklare, frit svømmende Kolonier af Goplepolyper, forsynede med en Luftblære for at holde dem oppe i eller i en vis Stilling i Vandet. De saakaldte Søblærer, „Vidvindsejlere" (Physalia), have en meget stor Luftblære, fra hvis Underside Fangtraade og Polyper af forskjellig Bygning hænge ned; andre B. have en lang, rørdannet, ofte spiralsnoet Axe, der for oven ender med en Blære, medens Svømmeklokker,

Fangtraade, ernærende og formerende Polyper af forskjellig Bygning sidde langs ned ad den. Ogsaa Bruskgoplerne (s. d. A.) høre herhen.

Blærehalskjertlen, Prostata, en i Størrelse og Form en Kastanie lignende Kjertel, der kun findes hos Manden og omgiver Urinblærens Hals og den bageste Del af Urinrøret, i hvilket dens Udføringsgang indmunder; den affondrer en Vædske, Prostatasaften, der er bestemt til at fortynde Sæden ved dens Udgydelse. B. er især hos gamle Folk udsat for forskjellige Sygdomme, som Følge af hvilke den svulner og forstørres, hvorved der igjen let opstaar Forhindring for Urinens Udtømmelse gjennem Urinrøret og alle de dermed forbundne farlige Tilfælde.

Blærekatarrh, Betændelse af Urinblærens Slimhinde, er acut eller chronisk; den sidste angriber især ældre Folk og staar hyppig i Forbindelse med Blæresten eller Sygdomme i Blærehalskjertlen. Den B. ledsagende Smerte ved og hyppige Trang til Vandladning gjør den til en meget pinlig Sygdom. Den chroniske B. er ofte meget vanskelig at helbrede og kan ende med Lammelse af Blæren, dybere gaaende Betændelse og Ulceration i denne og kan til sidst ogsaa forplante sig til Nyrerne og derved fremkalde Døden.

Blæreorme (Cystica) ansaas tidligere for en egen Afdeling af Ormene, men ere kun et Udviklingstrin af visse Bændelorme af Slægten Tænia, de saakaldte **Blærebændelorme**; de ligge altid indesluttede i en Blære og have selv mere eller mindre Form af en Blære med et eller flere Bændelormhoveder. Disse Blærer finder man omkring i Legemet, f. Ex. i Lever, Lunge, Bugkrøset, Hjærnen osv., hos plante- eller altædende Pattedyr (Gnavere, Drøvtyggere osv.). Komme de i Tarmen af Mennesker eller Rovpattedyr, med Føden, opløses Blærerne, og Bændelormhovederne krænges ud, blive frie, skyde „Led" og udvikle sig til ægte Bændelorme. Man skjelner mellem 3 Slags B., 1) Haleblæreorme ell. Tinter (Cysticercus), bestaaende af et kortere eller længere Bændelormlegeme uden Led, der ender med en Blære og er krænget ind i denne; hertil hører Flæsketinten (C. cellulosæ) hos Svinet, som er B. til en af de Mennesket plagende Bændelorme (Tænia solium), og en i Leveren hos Musen og Rotten levende Art, der bliver til Kattens Bændelorm (T. crassicollis), ligesom Kaninens og Harens B. til T. serrata hos Hund og Ræv. 2) Kvæsen (Coenurus cerebralis) i Faarets Hjærne, en stor, tynd Blære med hvide Pletter, som ere de paa Blæren siddende Bændelormhoveder; ved sit Tryk paa Hjærnen fremkalder den Drejesygen hos Faarene og disses Død. I Hundens Tarm udvikles hvert af dens Hoveder til en Bændelorm (T. coenurus). 3) De saakaldte Hydatider (Echinococcus), der f. Ex. forekomme i Leveren hos Mennesket og fremkalde den hos Islænderne ikke sjældne, ødelæggende Leversyge, ere fastere Blærer af Størrelse fra en Bønnes til et Barnehoveds, indeholdende mikroskopiske Bændelormhoveder, der skyde ud fra eller i Knopblærer, der udvikle sig paa Stamblærens Inderside eller i saakaldte „Døtreblærer" inden i denne. I Hundens Tarm udvikles disse til en lille kort Bændelorm, der ikke har mere end 3 Led ad Gangen (T. Echinococcus). Hvis B. ikke overflyttes til bestemte Dyrs Tarmkanal og Patienten ikke dør af den, dør B. omsider bort og forhærdes ved Ansamling af uorganiske Dele til ofte- eller kridtagtige Masser.

Blæresnække (Bulla), Slægt af kamgjællede Havsnegle, med en tynd, aflang Skal, der ofte er mer eller mindre skjult i Kappen; i Alm. mindre Former.

Blærestaal, det ved Cementation af tynde Jærnstænger dannede Staal, der har en blæret Overflade. B. kan ikke bruges før det er enten raffineret ved gjentagen Sammensvejsning og Strækning eller indsmeltet til Støbestaal.

Blæresten, s. **Urinsten**.

Blæresæl (Cystophora borealis), en Art af Sælerne, hvis Han paa Snuden har en løs Hud, som fra Næsen af kan pustes op som en Blære; den kaldes derfor ogsaa „Klapmydsen". Hunnerne og Ungerne have som Spor dertil kun en ubetydelig Ophøjning. B. er graa med sorte Pletter, bliver 4 Alen lang og tilhører Ishavets vestlige Side, særlig de grønlandske Kyster, hvor den gjærne holder sig til Randen af Drivisen. — En anden Art af samme Slægt er den i det sydlige Polarhav og ved Californien forekommende, indtil 15 Alen lange Sø-Elefant (C. proboscoidea), hvis Han har en Snabel, som er ½ Alen lang og ligner en Trompet. Dette store, dumme og ubehjælpelige Dyr er i den Grad bleven forfulgt for Spækkets Skyld, at det nu ikke er meget langt fra at være udryddet.

Blæretræ (Colutea), Slægt af de ærteblomstredes Familie; Buske med uligefinnede Blade, klaseformede Blomsterstande og store, blæreformet oppustede Bæller. Almindelig B. (C. arborescens) med gule Kroner, fra Mellem- og Sydeuropa, bekjendt derved, at Bællen, naar den sprænges ved et Tryk, frembringer et Knald, dyrkes meget almindelig i Haver; foruden denne, skjønt sjældnere, ogsaa et Par andre Arter.

Blæsebælg, Blæser, Betegnelse for en Mængde forskjellige Apparater, som bruges til at drive den til Forbrændingen nødvendige atmosphæriske Luft ind i Ovne eller aabne Ildsteder, navnlig Smedeesser. S. **Cylinderblæser, Kassebælg, Spidsbælg, Viftebælg. Blæseinstrument**, s. **Instrument. Blæsemaskine** bruges til Rensning og Luftning af Korn, der har henligget paa Loft. **Blæsepibe**, et 4—5 F. langt Jærnrør, hvormed Glaspusterne danne alle Slags Hulglas, idet de paa den ene Ende hente i Diglen den fornødne Qvantitet smeltet Glas og gjennem den anden indblæse Luft under en Mængde forskjellige Haandgreb, Svingninger, Trilninger o. fl., der tjene til at give Glasset den i hvert enkelt Tilfælde forlangte Skikkelse. **Blæserør**, et bøjet Rør, hvorigjennem man blæser Luft i en Flamme og derved navnlig paa et enkelt Punkt af den bøjede Flamme fremkalder en meget høj Temperatur. B. har i flere Aarhundreder været anvendt til Lodning; men først i forrige Aarh.

viste svenske Chemikere (Schwab, Cronstedt og især Bergman), at man med B. overordentlig let kunde eftervise de forskjellige Metaller. Gahn udviklede denne analytiske Methode, og Berzelius gav den omtrent dens nuværende Form. Senere have Harkort og Plattner ogsaa anvendt B. til qvantitativ Analyse, men ikke fundet mange Efterfølgere. B. anvendes dels til at ilte Metaller, idet man anbringer dem i en Fordybning i et Stykke Trækul og udsætter dem for den iltende Blæserørsflamme (der dannes da om Fordybningen en efter Metallet forskjellig farvet Hinde af Metalilte), dels til at afilte dem med den reducerende Blæserørsflamme: Metallet samler sig da i Fordybningen som smaa Kugler. Opvarmes en meget ringe Del af Stoffet med Borax eller Phosphorsalt i Øjet af en Platintraad for B., antage disse Salte efter Stoffets Natur forskjellige Farver, blive uigjennemsigtige eller klare osv., og Phænomenerne ere forskjellige i den iltende og reducerende Flamme. B. er ved disse og lignende Anvendelser blevet uundværligt for den qvalitative Analytiker.

Blåser, Gustav Herm., tysk Billedhugger, f. 1813 i Düsseldorf, d. 1874, var Elev af Rauch og har bl. a. udført to kolossale Rytterbilledstøtter til Køln, Frederik Vilhelm III og Frederik Vilhelm IV.

Bløddyr (Mollusca), en af Dyrerigets Hovedrækker, omfatter Blæksprutter, Snegle, Muslinger og Søpunge (i de fleste Systemer ogsaa Brachiopoder og Bryozoer); Søpungene udskilles dog nu oftest helt af Bløddyrene. B. have et blødt, slimet, meget udvideligt og udstrækkeligt Legeme, der hverken er afdelt i Led som hos Leddyrene eller støttet af et indre Skelet som hos Hvirveldyrene, men hyppig mere eller mindre fuldstændig beskyttet af en Skal. Egentlige Lemmer besidde B. ikke, skjønt vel muskuløse Bevægelsesredskaber, der kaldes Fod, Arme, Finner osv. Stor Bevægelighed besidde de derfor i Regelen ikke, ja adskillige af dem sidde endog bestandig fast eller leve nedgravede i Dynd eller indborede i Sten og Træ. Som Fødemiddel have mange af dem stor Betydning (Snegle og Muslinger). De fleste B. tilhøre Havet, færre det ferske Vand eller Landjorden; Havbløddyrene gjennemgaa i Regelen en betydelig Forvandling og besidde som Larver en friere Bevægelighed end senere. Læren om B. kaldes Malakologien.

Blødfinnefiske (Malacopteri, Anacanthini), de Benfiske (frigjællede Fiske), hos hvilke alle Finnestraalerne ere bløde og leddede og for en stor Del kløftede, i det højeste med Undtagelse af en fortykket, pigdannet, stiv Straale forrest i Rygfinnen, Brystfinnerne osv. Expl. paa B.: Flyndere, Torsk, Karper, Maller, Lax, Sild, Aal osv.

Blødgjørelse, Blødhed, Emollition, en sygelig Formindskelse af et Organs eller Vævs Consistens, er et sædvanligt Udviklingstrin i flere Sygdomsprocesser (Tuberklet, Kræften osv.). Hjerneblødhed er en som oftest chronisk Sygdom i Hjærnen, hvorved større eller mindre Partier af denne forvandles til en blød, livløs Masse; den angriber mest ældre Folk, medfører Svækkelse af Aandsevnerne, Lamhed osv. og staar oftest i Forbindelse med Forandringer i Hjærnens Blodkar. Den B., som man efter Døden undertiden finder i Maven (især hos smaa Børn), hvis Hinder kunne være delvis eller helt forvandlede til en grødet Masse (Gastromalaci), er kun en efter Døden indtraadt Forandring.

Blødning, Hæmorrhagi, Blodets Udtræden af dets naturlige Kanaler, Blodkarrene, saa vel de større Arterier (arteriel B.) og Vener (venøs B.), som de smaa og Capillærkarrene (parenchymatøs og capillær B.), enten igjennem et Hul paa Blodkarret eller, uden noget saadant, ved Udsvedning af Blodet igjennem dets Væg. Blodet udgyder sig enten frit paa en af Legemets Overflader, udvendig B., eller ophober sig i det Karret omgivende Væv eller en eller anden nærliggende Hule, indvendig B. De udvendige B. medføre navnlig Fare for Forblødning, et saa stærkt Blodtab, at Livsvirksomheden ophører paa Grund af Blodmangel navnlig i Nervesystemets Centralorganer, hvorimod de indvendige B. tillige kunne blive farlige ved de Forandringer, de fremkalde i de Organer, i hvilke B. finder Sted (saaledes Hjærneapoplexi). B. kan standse af sig selv, idet det udflydende Blod størkner og derved tilstopper Aabningen paa Blodkarret med en Blodprop, hvorefter Karret saa senere vorer sammen; løsnes Blodproppen, inden dette er sket, opstaar der en Efterblødning (secundær B., i Mods. til den umiddelbart efter en Beskadigelse indtrædende primære B.). Ved de indvendige B. kan det udgydte Blod efter nogen Tid opsuges, dog først efter at det har undergaaet visse Forandringer, eller det kan foranledige Dannelsen af en Blodsvulst (s. **Blod**). B. kan enten opstaa ved udenfra indvirkende Beskadigelser eller ved et forstærket Tryk af Blodet indenfra paa Karvæggen, der sprænger denne, eller ved Forandringer i Karvæggen selv, hvorved den bliver skjør (især Atherom). Nogle Individer ere selv ved de mindste Beskadigelser eller endog uden saadanne udsatte for stærke og ofte næsten ustandselige B. og kaldes derfor **Blødere**; Aarsagen til denne **Blødersygdom**, Hæmophili, der er arvelig gjennem hele Slægter, navnlig paa Mandssiden, er ubekjendt.

Bo kaldes Indbegrebet af en Persons hele Formue med samtlige dertil hørende Activer og Passiver, især for saa vidt den af en eller anden Grund bliver Gjenstand for Deling (Skifte) mellem andre Personer eller Overgang uden Deling (navnlig paa Grund af Dødsfald) til andre. Efter de forskjellige Aarsager til og den forskjellige Beskaffenhed af denne Deling skjelnes der mellem forskjellige Arter af B., af hvilke de vigtigste ere Døds- ell. Stervboer og Fallitboer. **Døds- ell. Stervbo** kaldes en afdød Persons B. (naar dennes Død altsaa er Grunden til hans B.s Deling eller Overgang), og et saadant kan enten være solvent, naar dets Activer nemlig fuldkommen dække dets Passiver, saa at samtlige den afdødes Creditorer kunne blive fyldestgjorte af B., eller insolvent, d. e. utilstrækkeligt til Creditorernes Fyldestgjørelse. **Fallitbo** kaldes en

Mands B., som paa Grund af dets Utilstrækkelighed til Creditorernes Tilfredsstillelse allerede i hans levende Live bliver Gjenstand for Deling mellem Creditorerne. Et saadant B. saa vel som et Stervbo, der efter at være taget under offentlig Skiftebehandling findes insolvent, kaldes ogsaa et **Concursbo**. **Opbudsbo** kaldtes forhen et B., som, skjønt det maatte antages at indeholde tilstrækkelige Activer til Dækning af Creditorerne, dog af Vedkommende selv opgaves til Deling mellem disse, fordi han ikke havde contante Midler til Betalingen af sin Gjæld; men den nyere danske og norske Lovgivning skjelner ikke imellem Opbudsbehandling og Fallit- eller Concursbehandling af et Bo. — Naar Ægtefæller leve i det sædvanlige lovbestemte Formuefællesskab, betragtes og behandles deres samlede Formue som et **Fællesbo**.

Boa, s. **Kvælerslange**. **B.**, et slangeformet Stykke Pelsværk, som Damerne om Vinteren bære som Halskrave.

Boabdil, Maurernes sidste Konge i Granada, stødte 1481 sin Fader Mulei Hassan fra Tronen, men maatte 1492 overgive Granada til Ferdinand d. katholske og Isabella og forlade Spanien.

Board of trade [bohrd ov træhd], Handelscollegium, kaldes i England et collegialt Raad, der i Virkeligheden, skjønt ikke formelt, er et Handelsministerium. Allerede 1655 oprettedes under Cromwell en »Committee of Privy Council« for Handel og Skibsfart, der 1672 under Benævnelsen »Council of trade« forenedes med »Council of foreign plantations«; ophævet igjen 1675, fornyedes »Board of trade and plantations« atter 1695 og bestod indtil 1782, da det formelt ophævedes, efter at det dog alt fra 1768 ved Oprettelsen af et særligt Statssecretariat for Kolonierne var for disses Vedkommende indskrænket til blot raadgivende Virksomhed. 1786 oprettedes derefter det nu bestaaende »Board of trade«, der styres af en Præsident, som sædvanligvis er Medlem af Cabinettet, og en Vicepræsident, samt derhos henved en Snes »Privy Councillors«. 1832 blev Indsamlingen og Bearbejdelsen af statistisk Materiale overdraget B. of t., hvis daværende Præsident, Lord Auckland, atter overdrog Ledelsen heraf til G. R. Porter, der saaledes blev Grundlæggeren af Englands officielle Statistik. Fra 1840 fik det Controllen med Jærnbaneselskaberne, og fra denne Tid er dets Egenskab af et egentligt Forvaltnings-Collegium traadt mere og mere frem, saa at det foruden forskjellige Specialbureauer (for Indregistrering af Aktieselskaber, af Varemærker, af Handelsskibe m. m.) har flere Forvaltningsdepartementer under sig, navnlig Naval-Department (hvorigjennem Statstilsyn føres med Handelsmarinen), Railway-Department (til Undersøgelse af Andragender om Concession paa Jærnbaneanlæg og Control med selve Anlæggene saa vel som med Jærnbanernes Drift) og Statistical Department. Ved Siden heraf øver det en raadgivende Virksomhed med Hensyn til vigtige Handelsanliggender (Afslutning af Handelstractater, Toldforandringer m. v.), Kolonial-Lovgivning m. m.

Boardinghouse, engl. [bohrdinghovs], Pensionat, Logishus for Sømænd.

Boas, s. **Ruth**.

Boas, Ed., tysk Skribent, f. 1815, d. 1853, først Kjøbmand, levede siden som Literat, gjorde vidtløftige Rejser, opholdt sig mest i Berlin og skrev navnlig dygtige Arbejder over den Schillerske og Goetheske Literaturhistorie.

Bobbio, Stad i Norditalien, ved Fl. Trebbia, 7 M. s. til ø. for Pavia. 5,000 I. Det herværende berømte Abbedi, stiftet 612 af den hellige Columbanus, spillede en betydelig Rolle i Middelalderen som et af de vigtigste Midtpunkter for Civilisationens Udbredelse, idet det bevarede Oldtidens græske og romerske Mesterværker i sit rige Bibliothek. En stor Del af dettes fortrinligste Haandskrifter findes nu i Milano og Turin.

Bober, Flod i Preussen, udspringer i Schlesien paa Riesengebirge og løber mod N. V. til Oder. Længde 36 M.

Bobine, fr., Garnrulle, begrænset med en Skive for hver Ende og bestemt til at optage Garn under Spinding og de følgende Operationer. **Bobinet** [nètt], egtl. Bobin-Net, klart Tøj af Bomuldsgarn, vævet ell. egtl. flettet paa særegne Maskiner (den første bygget af Heathcoat 1809), og saaledes beskaffent, at af Islættraadene løber paa ethvert Punkt af Tøjet den ene paa skraa til venstre af Kjædetraaden, den anden paa skraa til højre, idet de undervejs sno sig en Gang om hver Kjædetraad. Man kan ogsaa væve Mønster-B., men hvert Mønster kræver sin egen Maskine.

Bobrov, Stad i det russiske Gouv. Voronesch, ved Fl. Bitjug, 12 M. s. ø. for Voronesch. 5,000 I. Stutteri.

Bobruisk, stærk Fæstning i Rusland, Gouv. Minsk, 19 M. s. ø. for M., ved Beresina. 27,000 I. Livlig Industri og Dampskibsfart. B. blev forgjæves angrebet af de franske 1812.

Bocage, Manuel Mar. Barbosa de, portugisisk Digter, f. 1765, tjente som Officer i Ostindien, kom tilbage 1790, vandt Ry ved sine »Rhytmas« (1791), blev 1797 fængslet paa Beskyldning for Atheisme, men næste Aar frigiven mod Forpligtelse at oversætte gode, fremmede Værker. Han er væsentlig Improvisator og Lejlighedsdigter, men ved sin folkelige Tone og originale Versification Forløber for den national-antiakademiske Skole i sit Land. D. 1805.

Boccaccio, Giovanni [bokkättscho], berømt ital. Digter, uægte Søn af en anset Kjøbmand i Firenze, f. 1313 visstnok i Paris, hvorfra hans Fader efter Moderens Død bragte ham til Firenze. Han bestemtes af Faderen til Handelen, men hans tidlig vakte Sans for Poesi gjorde ham snart kjed af hans Stilling. Som en Slags Lærling hos en Kjøbmand gjorde han med denne Rejser i Italien; under et længere Ophold i Neapel blev B. en lige begejstret Tilbeder af Oldtidens Klassikere og af Samtidens Skjønne, med hvilke sidste han havde mange galante Æventyr; hans besungne Fiammetta skal have været en uægte Datter af Kong Robert i Neapel og hans latinske Elegi til Olympia en Klagesang over en afdød Datter med hende. B. forenede den Dan-

teske idealistiske Erotik med en glødende Sanselighed. Ved et Besøg paa den saakaldte Vergils Grav gik hans Digterkald op for ham. Han fik af Faderen Tilladelse til at forlade Handelen og studere kanonisk Ret, men han glemte Corpus juris for Horats, Vergil og Dante. I Neapel gjorde han Bekjendtskab med Petrarca; de bleve snart fortrolige Venner, og P. opmuntrede ham stadig til at dyrke Muserne. B. blev nu stærkt greben af den i Italien allerede begyndende humanistiske Bevægelse; han tog Afskrifter af Klassikerne, og senere, da han af en Græker havde lært at tyde Græsk, kastede han sig ivrig over Homer. Efter Faderens Død (1348) havde Firenze været hans Hjem. Han vandt snart stor Anseelse, blev hele sit Liv igjennem hyppig anvendt i diplomatiske Sendelser og nød med livsglad Sanselighed de italienske Hoffers Lystighed og yppige Liv. Hans Hovedværk »Il Decamerone« (δεκαήμερον) udkom 1353. Det er en Cyklus af 100 Noveller, fortalte i 10 Dage (deraf Navnet) af 10 Herrer og Damer, der ere flygtede til et Sted ved Firenze, medens Pesten raser i Byen. Det er dels romantisk sentimentale eller overgivne, til Dels cyniske Kjærlighedshistorier (en kunstnerisk Fuldkommengjørelse af Trouvèrernes »Fabliaux«, s. disse A.), dels Udfald mod Præster og Munke, der søge at skjule deres kjødelige Instinkter bag den folderige Kjortel. Stilen er livlig og rask, ved sin periodiske Charakter nøje sluttende sig til den latinske Guldalders Prosadiction; selv gemene Sujetter ved han at omhylle med et Skjønhedsdraperi. Fra en tidligere Tid ere hans erotiske Digte: »Teseide«, hvori han efter den almindelige Antagelse skal have anvendt den rimede Ottavestrophe for første Gang, »Filostrato«, »Nimfale Fiesolane« og »Amorosa visione« (til Fiammettas Pris, i Terziner med kunstige Akrostika); hans Ridderroman »Filocopo«, hvori det bekjendte middelalderlige Emne om Flores og Blancheflor behandles; Hyrderomanen »Ameto« og Satiren »Corbaccio« ell. »Il labirinto d'amore«. Fremdeles mærkes blandt hans Værker en Biographi af Dante og en Commentar over hans »Divina commedia«, latinske Digte, nærmest i Vergils Maner, og latinske Prosaskrifter af geographisk, historisk og mythologisk Charakter. Omtr. 1361 foregik et Omslag i B.s epikuræisk-æsthetiske Levevis; efter Sagnet blev han skræmmet ved en døendes Advarsler, og Petrarca maatte holde igjen mod hans Plan om at hengive sig til en voldsom Askese. Efter nogle Beretninger lod han sig vie til Præst. Ogsaa i den sidste Del af sit Liv foretog han mange Rejser, bl. a. til Neapel, hvor han blev ilde behandlet af en fornem Mand, der selv havde indbudt ham til sig, og til Petrarca i Venezia. Midt under Arbejdet paa Commentaren over Dante (der var naaet til 18de Sang af »Inferno«), just som han beredte sig til at besøge den et halvt Aar tidligere afdøde Petrarcas Grav, døde han 21 Dec. 1375 paa sit Landsted ved Certaldo. B.s Dekameron er oversat paa Dansk af Alfred Flinch.

Boccage, Mar. Anne, født Le Page [bokkāsch], fransk Digterinde, f. 1710, efterlignede tidlig Milton og Geßner og skrev 1746 sit Epos »La Colombiade«. Hun blev Medlem af forskjellige Akademier og hyldedes af Voltaire, Fontenelle o. a. Hendes »Voyage en Angleterre« er en Skildring af den Hyldest, hun nød. De høflige Beundrere helligede hende Devisen »Forma Venus, arte Minerva« (i Skjønhed en Venus, i Kunst en Minerva). D. 1802. — Hendes Mand, Pierre Joseph Fiquet du B., f. 1700, d. 1767, har bearbejdet engelske Skuespil og skrevet »Lettres sur le théâtre anglais«.

Bocca-Tigris (Tigermunden), det tidligere almindelige Navn for den chinesiske Flod Si-kiangs Munding neden for Staden Canton.

Boccherini, Luigi [bokke], f. 1743 i Lucca, d. 1805 i Madrid, udmærket Violoncellist og frugtbar Componist navnlig af Kammermusik, gjorde 1768 Opsigt i Paris som saadan, blev Aaret efter feteret ved Hoffet i Madrid og fik tillige 1787 af Frederik Vilhelm II af Preussen en Aarpenge, der dog bortfaldt ved Kongens Død 1797, hvorefter B. ved Intriguer ogsaa blev fortrængt fra sin Stilling som Hofcapelmester i Madrid og døde i Fattigdom.

Bocchētta [bokk], et snævert Pas i de nordlige Apenniner, mellem Genua og Novi, som paa Grund af sin militære Betydning ofte har været Gjenstand for heftige Kampe, baade i den østerrigske Arvefølgekrig og i den franske Revolutions Krige.

Bocchus, 2 Konger i Mauritanien paa Romernes Tid. B. I, Jugurthas Svigerfader, understøttede denne mod Romerne, men lod sig, da det gik tilbage med Jugurtha, omstemme af Sulla, saa at han 106 f. Chr. udleverede sin Svigersøn til Romerne, som til Løn for hans Forræderi erklærede ham for deres Forbundsfælle og gav ham en Del af Numidien. — B. II, formodentlig en Søn af den foreg., ydede Cæsar vigtige Tjenester i Krigen mod Pompejus's Tilhængere i Afrika, hvorfor han til Belønning erholdt en Del af Jubas Forbundsfælle Masinissas Lande, hvilken han dog siden mistede. I Stridighederne mellem Antonius og Octavian holdt han med denne, medens hans Broder og Medbejler Bogud holdt med Antonius; derved beholdt B. Riget. Efter hans Død c. 33 f. Chr. blev hans Rige en romersk Provins, men Augustus gav det siden til den yngre Juba.

Boccia [böttscha], et ital. Kuglespil.

Bocher, H. Edouard [bosché], fransk Politiker, f. 16 Febr. 1811, var 1837—48 Præfect og valgtes 1849 til Nationalforsamlingen, hvor han tog vigtig Del i Forhandlingerne som en af Orléanisternes Talsmænd. B. blev Administrator for den orléanske Slægts Ejendomme og søgte 1852 forgjæves at hindre deres Inddragelse. 1871 valgtes B. til Nationalforsamlingen og blev her en af Monarchisternes Ledere; var Ordfører for Loven om de orléanske Godsers Tilbagegivelse og øvede megen Indflydelse under Forfatningsforhandlingerne i Febr. 1875. B. valgtes 1876 til Senator og hørte til de maadeholdne Monarchister, stemte dog for Deputeretkammerets Opløsning i Sommeren 1877, men fraraadede

med stor Styrke ethvert ulovligt Skridt under den politiske Krise i Nov. og Dec. s. A.

Bochnia, Stad i Østerrig, Galizien, 5 M. ø. til s. for Krakow. 8,000 J. Rigt Saltværk (opdaget 1251). Fabrikation af Zinkvarer.

Bocholt, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, ved Floden Aa, 10 M. v. til s. for Münster. 9,000 J. Fyrsten af Salm-Salm har her et Slot. Betydelig Industri i Bomuldsvarer og Læder. Jærnværk i Nærheden.

Bochsa, Rob. Nic. Charles, f. 1789 i Montmédy, d. 1856 i Sidney i Australien efter et æventyrligt Liv, fik af sin Fader, der var født i Bøhmen, men senere nedsatte sig som Musikhandler i Paris, den første Undervisning i Musik og skrev i sit 12te Aar Symphonier og Ouverturer, i sit 16de en Opera. Efter dernæst at have uddannet sig ved Conservatoriet i Paris, gjorde han paa Kunstrejser i Europa og Amerika stor Opsigt som Harpevirtuos. Af hans talrige Compositioner af alle Arter maa fremhæves en Mængde Concerter og andre brillante Stykker for Harpe, samt hans Harpeskole.

Bochum, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 8 M. s. v. for Münster. 33,000 J. (1880). Fabrikation af Jærn- og Staalvarer (Støbestaalsklokker og Jærnbaneskinner), Klæde, Tobak og Tapeter. Jærnværker.

Bock, Carl, norsk Opdagelsesrejsende, f. 1849, kom 1868 til England, hvor han studerede Naturvidenskaber, navnlig Zoologi, drog 1878 til Sumatra, hvorefter han af den hollandsk-indiske Gouverneur blev stillet i Spidsen for en Expedition, der skulde forsøge at trænge gjennem Øen Borneo fra Øst mod Vest og Syd. Dette lykkedes B. efter 5 Maaneders Ophold i Øens Indre; sine Oplevelser har han efter sin Hjemkomst til England skildret i »The head-hunters of Borneo« (Lond. 1881, oversat paa Hollandsk, Tysk og Norsk). Senere har han (1881) foretaget en ny Rejse i det nordlige Bagindien, især Laos, til Dels paa Kongen af Siams Bekostning; Beretningen herom er given i »Temples and Elephants: the narrative of a journey of exploration through Upper Siam and Lao« (Lond. 1884).

Bockbier, et temmelig stærkt, extractrigt Øl.

Bockenheim, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ½ M. n. v. for Frankfurt. 16,000 J. Fabrikation af Møbler, musikalske Instrumenter, Vogne, Bijouteri, Tobak og chemiske Præparater. B. var tidligere en selvstændig Stad, men regnes nu til Frankfurt.

Bockhold, Jan, egtl. Bockelsen, ogsaa kaldet Johan fra Leiden, f. c. 1510, var Skrædder i Leiden, hvor han tillige holdt Værtshus og optraadte som Digter og Stuespiller til Underholdning for fine Gjæster. 1533 gjorde han Bekjendtskab med en Bager Jan Matthijs fra Haarlem og drog med denne til Münster, hvor de snart kom i Spidsen for de gjendøberske Fanatikere. Efter Matthijs's Død 1534 blev B. proclameret som Konge for „det nye Zion"; tillige var han Prophet og havde Aabenbaringer. For at ægte Matthijs's smukke Enke indførte han Flerkoneriet og havde til sidst 17 Koner, udfoldede en glimrende Hofpragt og øvede de afskyeligste Grusomheder. „For at stifte det tusendaarige Rige" udsendte han 28 Apostle og udnævnte 12 Hertuger, som skulde regere Verden under ham. Biskoppen af Münster belejrede længe forgjæves Staden for at standse dette Uvæsen; endelig Natten til 24 Juni 1535 blev den tagen efter en tapper Modstand af Gjendøberne. B. blev fangen og tillige med sin „Statholder og Skarpretter" Knipperdolling og sin Kansler Krechting grusomt henrettet 1536. Deres Lig bleve ophængte i 3 Jærnbure paa St. Lamberti Kirketaarn, hvor de endnu findes.

Bocklet, Landsby i den bayerske Prov. Nedre Franken, 1 M. n. for Kissingen, med Jærnkilder, der anvendes saa vel til Drikning som til Bade mod Anæmi, Blegsot og Slimflod.

Bocksbeutel, den bedste Sort „Steinwein", kaldet efter den ejendommelige Form af Flaskerne, hvori Vinen forsendes; den voxer paa Steinberg ved Würzburg.

Bockum-Dolffs, Flor. Heinr. Gottfr. v., tysk Politiker, f. 19 Febr. 1802 af en adelig Slægt i Westfalen, indtraadte 1826 i Statstjenesten, deltog siden i Provinslanddagen i Westfalen og blev Landraad for sin Hjemstavn, Kredsen Soest. 1847 hørte B. paa den forenede Landdag til Oppositionen, der krævede en fri Forfatning; han blev 1849 valgt til 1ste Kammer og havde en stor Del i Udarbejdelsen af den nye, frisindede Communallov, men blev 1852 afsat som Landraad af den reactionære Minister Manteuffel. Som Medlem af Underhuset siden 1852 vedblev B. at høre til Oppositionen, grundlagde 1862 en egen politisk Fraction („venstre Centrum") og valgtes til Næstformand, samt til Formand for Budgetudvalget. 1859 udnævntes B. til Overregeringsraad i Koblenz, men forflyttedes 1863 til Gumbinnen til Straf for sin Modstand mod den nye Hærordning. 1865 traadte B. ud af Statstjenesten, men vedblev som stadigt Medlem af Underhuset og senere af den tyske Rigsdag at høre til de maadeholdne liberale, medens hans Parti til Dels opløstes som Følge af den politiske Udvikling.

Bocskay, Stephan [bötsch], Hovedet for den ungarske Insurrection 1604—6, f. 1555, Morbroder til den transsylvanske Fyrste Sigism. Bathori, var Fæstningscommandant i Groß-wardein, men blev, mistænkt som Modstander af Jesuiterne og ivrig Protestant, 1598 beskyldt for Forbindelse med Insurgenterne i Transsylvanien, afsat fra sin Post af de kejserlige Commissærer og angrebet i sin egen Borg. B. bragte imidlertid en Del af de kejserlige Tropper over paa sin Side, tog Anføreren til Fange, slog den østerrigske Hovedmagt og hilsedes af det over Regeringens Undertrykkelse opbragte Folk som Befrier, understøttet især af den protestantiske Adel. Han blev nu valgt til Fyrste af Transsylvanien, og en Del af de ungarske Deputerede erkjendte ham for Fyrste af Ungarn 1605; næsten hele Ungarn faldt i hans Magt, og Tyrkerne lovede ham Understøttelse. Da gav Kejser Rudolf II efter og sluttede 1606 Freden i Wien, ved hvilken Protestanterne fik fri Religionsøvelse og B. anerkjendtes som Fyrste

i Transsylvanien og flere ungarske Comitater. B. kan saaledes betragtes som den, hvem Protestanterne i Ungarn skylde deres Religionsfrihed. Han døde dog allerede 29 Dec. s. A., som det formodes af Gift.

Bod eller Omvendelse, s. **Pœnitens**. I det juridiske Sprog bruges B. undertiden i Betydning af Bøde, f. Ex. Conventionalbod, en vedtagen Udredelse af et Beløb i Tilfælde af Misligholdelse af en Forpligtelse. **Bodfærdige** kaldes særlig Broderskaber, der forene sig til veldædige Øjemed for ved visse gode Gjerninger at gjøre Bod for begangne Synder. Af saadanne Selskaber af Brødre og Søstre findes endnu mange i de store Stæder i Italien og andre katholske Lande. De bære en Kappe med en Hætte, som ganske skjuler Ansigtet og kun har to Aabninger for Øjnene, for saaledes ukjendte at gjøre det gode. Efter Farven af deres Dragt deles de i graa, sorte, røde, violette osv.; en anden Maade at adskille dem fra hverandre er at benævne dem efter den Helgen, som ethvert Broderskab har valgt til sin Skytspatron. Deres Kjærligheds-gjerninger bestaa i at pleje Syge og Fattige, opdrage forældreløse Børn, udstyre fattige Piger, frelse forførte Kvinder, hjælpe nødlidende Fremmede m. m. **Bodsdage** ell. Bods-, Bede- og Fastedage ere overordentlige Festdage, paa hvilke der gives de troende særegen Opfordring til at ydmyge sig for Gud og bekjende deres Synder. I den gamle Kirke skjelnede man mellem dies supplicationum, d. e. særskilt paabudne, og dies rogationum, d. e. fastsaaende, aarlige Bods- og Bededage. De aarlige B. indskrænkede sig oprindelig til Advents- og Fastetiden, men senere fik hver af de fire Aarstider sin Bodstid, de saakaldte Qvatemberdage. Bugenhagen holdt paa Qvatemberdagene, og de højtideligholdtes længe i de lutherske Kirker, ligesom det endnu sker i den biskoppelige. Foruden disse 4 store B. med stræng Faste betragtedes i Danmark og Norge i Kjøbstæderne hver Onsdag og Fredag, paa Landet den første Onsdag eller Torsdag i hver Maaned som mindre B., og desuden anordnedes der hvert Aar overordentlige B., paa hvilke Menighederne skulde bede om at befris fra Krig eller Pest eller de paveliges Angreb. Ved Forordningen af 27 Marts 1686 sammendroges de alle til den ene, store Bededag, der fastsattes til Fredagen i den 4de Uge efter Paasken. **Bodsgrader** ell. **Bodstrin**, de forskjellige Stadier af den offentlige Kirkebod, som de excommunicerede i Oldkirken havde at gjennemgaa for atter at gjenoptages i Kirkesamfundet. Man adskiller 4 Trin, der i Regelen skulde vare et Aar hvert, det andet endog 3 Aar: 1) fletus, d. e. „Graad"; den angrende skulde staa i Sørgedragt ved Kirkens Dør og anraabe Menigheden og den gejstlige om Gjenoptagelse; 2) auditio, d. e. „Tilhøren"; han maatte paa et afsondret Sted bivaane Forelæsningen af den hellige Skrift og Prædikenen; 3) substratio, d. e. „Knælen"; han maatte knælende tage Del i Kirkebønnen; 4) consistentia, d. e. „oprejst Stilling"; han maatte staaende tage Del i Gudstjenesten, kun ikke i Nydelsen af Nadveren. Endelig aflagde han en Syndsbekjendelse, modtog Absolutionen og Broderkysset og var saa fuldkommen gjenoptaget i Menigheden. Kun i Dødsfare var Bodsdisciplinen kortere. Det var navnlig i Anledning af de mange Frafald under Decius's Forfølgelse (249—51), at **Bodsdisciplinen** blev saaledes udviklet; men den overdrevne Strænghed fremkaldte ofte som sin Modsætning for stor Slaphed, navnlig paa den Maade, at Bekjendere (s. d. A.) ofte misbrugte den Ret, som i Regelen tilstodes dem, at kunne lette Gjenoptagelsen for frafaldne, ved at give dem Anbefalingsskrivelser, hvilke de saa ofte gave til uværdige. **Bods-** ell. **Pœnitenspsalmer**, de 7 af Davids Psalmer: 6, 32, 38, 51, 102, 130 og 143, i hvilke Angerens Smerte finder sine mest gribende Udtryk. I Romerkirkens Liturgi bruges de meget; i de danske Psalmebøger findes de som Bogens Slutning; men i de nyere norske Psalmebøger (Landstads og Hauges) ere de udeladte.

Bodden, Fællesnavn for flere Laguner og Dele af Østersøen paa Tysklands Nordkyst. Mest bekjendte ere Rügen-B., paa Sydsiden af Rügen, Jasmund-B., der fra N. skærer sig dybt ind i Rügen, og Greifswalder-B., ud for Greifswald.

Bode, en lille Flod i Nordtyskland, der udspringer paa Brocken og falder i Saale.

Bode, Joh. Elert, tysk Astronom, f. 1747 i Hamborg, d. 1826. 1772 blev han Astronom for Videnskabernes Akademi i Berlin og 1782 Medlem af samme. Han har udgivet et Himmelatlas og mange astronomiske Skrifter. 1776 begyndte han Udgivelsen af de vigtige „Berliner astronomische Jahrbücher", en aarlig udkommende Ephemeride eller astronomisk Kalender, der endnu stadig fortsættes. Han henledede endvidere Opmærksomheden paa den empiriske, efter ham opkaldte **Bode's Lov**, i Følge hvilken enhver Planetbane er omtrent lige saa langt borte fra den udadtil nærmeste Planetbane som fra Mercurbanen, saa at Mercurs Afstand fra Solen er 8 Millioner Mile, Venus's $8+1\times 6=14$, Jordens $8+2\times 6=20$, Mars's $8+4\times 6=32$ Millioner Mile osv. B. viste, at der i denne Række var et Hul, idet der i Afstanden $8+8\times 6=56$ Mill. M. fra Solen ingen Planet var, og udtalte derfor den Formodning, at der var en endnu uopdaget Planet mellem Mars og Jupiter, hvilken Formodning senere bekræftedes ved Opdagelsen af Planetoiderne. For den ligeledes senere opdagede Planet Neptun gjælder B.s Lov ikke.

Bodēga, sp. (ligesom „Butik" af gr. ἀποθήκη), betegner et Sted, hvor Vin udskjænkes eller opbevares.

Bodel, Jean [bĕll], fransk Trouvère fra det 13de Aarh., var i Begreb med 1205 at gaa paa Korstog, men hindredes ved Sygdom. Han skrev i den Anledning sit Digt »Le congies« (udg. 1880 af Reynaud). Hans Mysteriedrama »Jeu de saint Nicolas« indtager i poetisk Henseende en høj Rang blandt de franske religiøse Dramaer fra Middelalderen. Han døde i sin Fødeby Arras af Spedalskhed.

Bodelschwingh, Ernst v., preussisk Statsmand, f. 1794, blev 1834 Overpræsident i

Rhinprovinsen, 1842 Finans- og 1845 tillige Indenrigsminister. B. tog 1845—46 vigtig Del i Forberedelserne til den forenede Landdag og var 1847 kgl. Commissær ved samme. I Marts 1848 fjærnedes han, men valgtes n. A. til 2det Kammer og var 1850—51 Fører for Mellempartiet; blev 1852 Regeringspræsident i Arnsberg og d. 1854. — Hans Broder, **Carl v. B.**, f. 1800, blev 1837 Landraad og 1849 Regeringspræsident i Arnsberg, var 1851—58 og 1862—66 Finansminister og siden 1867 streng conservativt Medlem af det preussiske Underhus og den tyske Rigsdag; d. 1873.

Boden, Landsby i det preussiske Hertugd. Lauenburg, paa Grænsen af Holsten, bekjendt af den første lille, for de danske hæderlige Træfning under de allieredes Felttog mod Danmark 4 Dec. 1813, i hvilken de fremtrængende Preussere joges tilbage.

Bodendick, Johan Christian, fortjent dansk Læge, f. 1735 i Ekernførde, var først Militærlæge, men blev 1776 Kammertjener og Livchirurg hos Kronprinsen og døde 1818. Han har stor Fortjeneste af den Del, han 1785 tog i det chirurgiske Akademis Oprettelse; til Minde herom er hans Buste i Gips opstillet i det derværende Auditorium. B. var Medvider og Medhjælper i de Begivenheder 1784, hvorved Guldbergs Ministerium styrtedes.

Bodenstedt, Friedr. M., tysk Skribent, f. 1819 i det hannoveranske, drog 21 Aar gl. til Moskva som Huslærer, 1844 til Tilsit som Gymnasielærer, berejste fra 1845 Armenien, Kaukasus, Landene ved det sorte Hav osv., hvoraf han udgav flere Skildringer. Efter at have studeret Kunsten i Italien blev han 1848 Redacteur i Triest, blev 1850 Red. af „Weserzeitung" og 1854 Prof. i München, hvor han først læste over slavisk, siden over engelsk Literatur, oversatte Lermontov og Puschkin, Shakspeares Sonetter og senere Turgenjev. Endvidere har han skrevet et Værk om Shakspeare og hans Tid og de talentfulde Digte „Lieder des Mirza-Schaffy" (1851), metriske Virtuosnummere, overs. paa Dansk af P. Hansen. Af hans Dramaer er „Demetrius" det mest bekjendte. Sammen med P. Heyse, Gildemeister og Wilbrandt har han oversat Shakspearske Dramaer. 1866—70 var B. Theaterdirecteur i Meiningen, har senere opholdt sig ved Altona, i Hannover, Wiesbaden og Berlin. 1881 gjennemrejste B. Nordamerika og beskrev sine Indtryk i „Vom Atlantischen zum Stillen Ocean" (1882).

Bodensø, ogsaa kaldet Konstanz- ell. Kostnitzsø, Romernes Lacus Brigantinus, en 9½ □ M. stor Indsø mellem Baden, Württemberg, Bayern, Østerrig og Schweiz, bestaaende af den egentlige B. og Ueberlingersøen, en c. 3 M. lang Bugt, som mod N. V. skærer sig ind i Baden. Dens største Længde er 9 M., dens største Bredde 2½ M.; Højde over Havet 1270 F., størst Dybde 900 F. De eneste Øer i den ere Mainau i Ueberlingersøen og de Smaaøer, hvorpaa den bayerske Stad Lindau er bygget. B. gjennemstrømmes af Rhinen og er meget rig paa Fisk. Livlig Skibsfart. I udvidet Forstand regnes ogsaa den v. for Konstanz liggende Sø med til B. Denne Sø deles ved Øen Reichenau i 2 Dele, Zellersø mod N. og Untersee mod S.

Bodin, Jean [dǟng], f. 1530, d. 1596, fransk Philosoph og Statsøkonom, udgav 1576 sit Hovedværk »La République«, der ikke er at betragte som en Utopi, da den tvært imod bekæmper Thomas Morus og andre Utopister og i det hele opfører et i mange Retninger netop paa rigtige økonomiske Principer bygget Regeringssystem, der efter flere Hovedtræk nærmest kunde betegnes som et constitutionelt Monarchi, hvorhos han navnlig bekæmper det af Machiavelli forfægtede System. Til Trods for Vildfarelser, som han delte med sin Tid, udviser hans økonomiske Politik saa vel et sundt og skarpt Omdømme som en overraskende Indsigt i mange økonomiske Forhold, der indtil den seneste Tid have været Gjenstand for Misforstaaelse, saaledes navnlig i Materien om Penge. I Frankrig anses han endnu for Faderen til de politiske Videnskabers philosophiske System, og Baudrillart har helliget ham en interessant Monographi (»Jean B. et son temps«, Par. 1853). Til Trods for sin skarpe og klare Forstand fordybede B. sig ogsaa i mystiske Drømmerier, troede paa Trolddom og udgav en »Démonomanie«.

Bodin, J. F. [s. o.], fransk Historieskriver, f. 1766, Finansembedsmand under Republiken, Kejserdømmet og Restaurationen, d. 1829, har skrevet grundige Undersøgelser (»Recherches historiques«) over Anjous ældre Historie og Mindesmærker. — Hans Søn, **Fél. B.**, f. 1795, d. 1837, redigerede Tidsskriftet »Mercure du XIXme siècle« og skrev værdifulde Udsigter over Frankrigs og Englands Historie (»Résumé de l'hist. de France«, 1821, og »Résumé de l'hist. d'Angleterre«, 1824).

Bodley, Thomas [böddli], engelsk Statsmand og Lærd, f. 1544 i Exeter, d. 1612, maatte som Dreng flygte med sine Forældre til Genf for at undgaa den ivrig katholske Dronning Maries Religionsforfølgelser, men vendte efter Elisabeths Tronbestigelse tilbage og fuldendte sine Studier i Oxford. Efter flere Aars Rejser i offentlige Ærender blev han Gesandt ved forskjellige Hoffer, men levede siden 1597 i Oxford, udelukkende beskæftiget med videnskabelige Sysler, navnlig med Indretning og Udvidelse af Universitetets Bogsamling, som efter ham kaldes det **Bodleyanske Bibliothek**. Han skal have anvendt 200,000 Pd. Sterl. paa at kjøbe Bøger og Haandskrifter til dette og stiftede i sit Testament betydelige Legater til Lønning af Bibliothekarer osv. Universitetet i Oxford fejrer derfor hans Minde ved en aarlig Fest 8 Nov.

Bodmer, Joh. Jakob, tysk Literat og Æsthetiker, f. 1698 ved Zürich, skulde først være Præst, derpaa Kjøbmand, men bestemte sig for Poesi og Historie. Hans Studium af den klassiske Oldtids og Udlandets Literatur bragte ham til levende Erkjendelse af den tyske æsthetiske Theoris og Praxis's Aandløshed. Han forbandt sig med Breitinger og stiftede 1721 Tidsskriftet „Discurse der Maler", der bekæmpede den herskende Skole, for hvilken de franske Digtformer vare Grundlove, og i Følge hvis Princip enhver, der var kyndig i Metrik

og havde sund Menneskeforstand og Smag, kunde blive Digter. Denne Skoles Hovedmand var Gottsched (s. d. A.). B. stiftede den schweizerske Skole som Modsætning til den sachsiske og hævdede Phantasiens og Følelsens Superioritet over Forstanden. Striden førtes voldsomt og hensynsløst, men var frugtbringende og klarende (s. **Tysk Literatur**). Imod Gottscheds „Beiträge zur kritischen Historie der deutschen Sprache" (1739) skrev B. „Von dem Wunderbaren in der Poesie" (1740), og Kampen fortsattes i Bladartikler og Afhandlinger. Klopstock, Wieland og siden Goethe hyldede B.s Theori, og B. opnaaede at se den almindelig anerkjendt og en ny tysk Literatur blomstre. 1725 blev han Professor i helvetisk Literatur i Zürich, 1737 Medlem af det store Raad, trak sig 1777 tilbage til et Landgods og døde i Zürich 1783. Hans Digte, hvoriblandt et Epos „Die Noachide" og nogle Dramaer, ere ubetydelige; mere Fortjeneste har han som Udgiver af Nibelungerne og Samler af Minnesangene.

Bodmeri (af holl. bodem, Bund, Skroget i et Skib) er en særegen Art Pant, som, naar en Skipper paa Grund af ulykkelige Omstændigheder, der indtræffe under en allerede begyndt Sørejse, nødes til for at kunne fortsætte denne at optage et Laan, gives den, der yder dette Laan, i Skibet med Tilbehør (undertiden ogsaa i dets Ladning). Det særegne ved dette Pant bestaar deri, at det gaar forud for ethvert andet, selv ældre, sædvanligt Underpant i Skibet, ligesom, hvis flere Laan af den omhandlede Art (**Bodmerilaan**) optages efter hverandre, det yngre gaar forud for det ældre, og Grunden hertil er, at et saadant Laan netop maa anses at have været til Gavn for de ældre Panthavere selv, da Skibet uden dette Laan ikke havde været i Stand til at komme til sit Bestemmelsessted, men havde maatte sælges paa Rejsen, hvorved de havde været udsatte for stort Tab. Til B.s Væsen hørte det ogsaa tidligere, at Creditors Fordring gik aldeles tabt, naar Skibet forgik paa Rejsen, saa at en Overenskomst om, at i dette Tilfælde Rederne eller Skipperen skulde være personlig ansvarlige for Gjælden, ikke en Gang var tilladt; men da Grunden til denne Særegenhed var den Ret, Creditor i dette Forhold havde til at betinge sig højere Renter end de sædvanlige (den saakaldte **Bodmeripræmie**), maa den nu efter Rentefodens Frigivelse for saa vidt være falden bort, som der intet længer kan være i Vejen for, at Rederne selv eller Skipperen udtrykkelig forpligte sig til at tilsvare Gjælden, selv naar Skibet gaar under. **Bodmeribrev**, den Contract, hvorved B. stiftes. **Bodmericreditor** ell. **Bodmerist**, den som yder Laanet; **Bodmeridebitor** ell. **Bodmeritager**, den som modtager det.

Bodmin [bodd], Stad i England, Cornwall Shire, 5 M. v. n. v. for Plymouth. 5,000 I. B. er Shirets Hovedstad og Sædet for dets Retssessioner. Stort Fængsel.

Bodom, Erik, norsk Landskabsmaler, f. 1829 i Vestby, nær ved Christiania, var en af Gudes første Elever og drog tidlig til Düsseldorf, hvor han forblev. Han var særlig den norske Fjældsøs og den stille, romantisk-drømmende Skovnaturs Maler. Hans „Motiv fra Bondhusbræen" findes i Bridgewater Galleriet i London, hans „Motiv fra Nordmarken" i Nationalgalleriet i Christiania og hans „Bautasten ved Stranden" i privat Besiddelse i Stockholm. B. døde ved et Ulykkestilfælde i Düsseldorf 1879.

Bodoni, Giambattista, f. 1740 i Saluzzo, var først beskæftiget som Træskærer, blev 1758 antaget som Sætter i de orientalske Sprog ved Propagandaens Trykkeri i Rom og anlagde 1768 for Hertugen af Parma et stort Trykkeri i Parma, hvorfra der udgik mange pragtfulde, skjønt ikke altid correcte Udgaver af græske, romerske, italienske og franske Klassikere. Hans berømteste Værk er den Kejser Napoleon I tilegnede Pragtudgave af Homers Iliade. Han døde i Padua 1813.

Bodø, Kjøbstad ved Saltenfjord (c. 67° 30′ n. Br.) i Norge, Nordlands Amt, Tromsø Stift. Den blev anlagt 1816 paa Hundholmen og har Navnet efter det omliggende Sogn. Den var længe ubetydelig (258 I. 1845), men er i de senere Aar voxet stærkt (1,500 I. 1875). **B. Gaard** (med B. Kirke) ligger ½ M. derfra; den var i lang Tid Sæde for Nordlands Lensherrer og Amtmænd. **B.-Sagen** er en bekjendt Smuglerhistorie fra B. 1818 kom John Ewert af det engelske Handelshus Ewert & Søn til B. for at drive Smugleri, endog med væbnet Magt; det lykkedes dog Toldbetjentene at confiskere Varerne, men Ewert satte sig 1819 med Magt i Besiddelse af Varerne og forlod Landet; siden krævede Handelshuset Skadeserstatning, og paa Grund af den Maade, hvorpaa Udenrigsministeriet behandlede Sagen, maatte Statskassen tilfredsstille det engelske Handelshus. Documenterne i Sagen udgaves efter Stortingsbeslutning af 1827.

Boeck, Carl Vilhelm, norsk Læge og Naturforsker, f. paa Kongsberg 1808, blev Student 1827 og medicinsk Candidat 1831. Efter Hjemkomsten fra en Udenlandsrejse var B. 1833—46 praktiserende Læge i sin Fødeby og udnævntes 1846 til Universitetslærer i Medicin, fra hvilket Embede han tog Afsked 1869. 1871 udnævntes han til Overlæge ved Rigshospitalets Hudsygeafdeling. Han døde 11 Sept. 1875. Hans Navn er væsentlig knyttet til Studier og Iagttagelser over Hudsygdomme, hvis Optræden, Udbredelse, Pathologi og Therapi han havde studeret paa Rejser hjemme og ude (1840—41 i England, Frankrig, Italien, Grækenland). 1850 aabnede han en Klinik paa Rigshospitalet, hvor han 1852 begyndte at gjøre Forsøg med en ny Curmethode mod Syphilis, den saakaldte Syphilisation eller Indpodning af syphilitisk Gift. For denne Methode kæmpede han sit hele følgende Liv, forfægtede den gjennem lærde Skrifter og demonstrerede den i Praxis baade hjemme og i Udlandet, saaledes 1865 paa engelske Hospitaler og 1869—70 i de forenede Stater i Nordamerika. Foruden Syphilis omfattede hans nøjagtige og skarpsindige Iagttagelser især Spedalskheden, over hvilken Sygdom han i Forening med Overlæge Danielssen i Bergen har skrevet et Par af Samtidens Hovedværker. Det ene af disse blev 1855 be-

lønnet af det franske Akademi med Prix Monthyon; Beløbet skænkede Forfatterne til det norske Universitet, som derved er sat i Stand til hvert 3dje Aar at udsætte en Prisopgave over en Materie af Hudsygdomme. — Hans Halvbroder, **Christian Peter Bianco B.**, f. paa Kongsberg 1798, blev Student 1817 og medicinsk Candidat 1824. 1825—27 studerede han i Udlandet Veterinærvidenskab, hvori han var Universitetslærer 1828—40. Efter at han 1838 havde fulgt den franske videnskabelige Expedition til Finmarken og Spitsbergen, udnævntes han 1840 til Professor i Physiologi og comparativ Medicin. Han døde 11 Juli 1877. Hans Studier omfattede særlig Zoologi, Physiologi og Physik, og derhos var hans Arbejde stadig rettet paa Naturvidenskabernes Anvendelse i det praktiske Liv (Veterinærmedicin, Agronomi og Agriculturchemi). 1855 tildelte Vetenskaps-Akademien i Stockholm ham den Fromanske Guldmedaille „for udmærkede physiologiske Arbejder", og s. A. vandt han ved Verdensudstillingen i Paris Medaille af 1ste Klasse for nogle af ham construerede physiologiske Apparater (navnlig Kymographion). Det fortrinlige zootomiske Museum ved Universitetet i Christiania er grundlagt af ham. — Hans Søn, **Axel B.**, f. 1833, Student 1854, medicinsk Candidat 1863, Universitets-Stipendiat i Zoologi, gjorde sig især bekjendt i den videnskabelige Verden ved Arbejder i Malakologi og ved praktisk-videnskabelige Undersøgelser over Sildefiskerierne. Hans Arbejder bleve imidlertid afbrudte ved en tidlig Død 6 Maj 1876. Hans betydeligste Skrifter ere „Om Silden og Sildefiskerierne", I (Christ. 1871) og „De skandinaviske og arktiske Amphipoder", af hvilket han selv kun fik udgivet 1ste Hæfte 1872, medens Resten er udgivet efter hans Død (Chr. 1876).

Boeclerus, J. H., f. 1611 i Franken, d. 1672 i Strasburg, blev som Prof. der udnævnt til Prof. eloquentiæ i Upsala 1648, men maatte, da han ved sit Hovmod havde opbragt Studenterne imod sig, efter 3 Aars Forløb tage sin Afsked, forlod Sverige og blev til sidst kejserl. Hofraad. B. har bl. a. skrevet en »Historia belli Sueco-Danici«.

Boëdrómios kaldtes Apollon hos Grækerne som den, der hjalp i Krigen. Til Ære for ham holdtes Festen **Boedromia** i Begyndelsen af Sept., hvilken Maaned ogsaa havde Navnet **Boedromion**.

Boemel ell. **Zalt-B.**, Stad i den hollandske Prov. Geldern, ved Floden Waal, 7 M. v.s.v. for Arnhem. 4,000 J. Garverier.

Boëo, Cap, det vestligste Forbjærg paa Sicilien, Oldtidens Prom. Lilybæum.

Boër, L. C., f. 1751 i Uffenheim i Bayern, d. 1835, virkede i 33 Aar som Prof. i Fødselsvidenskaben i Wien. Det er især ham, der har grundlagt den nyere Retning i Fødselsvidenskaben, i Følge hvilken Fødselsakten saa meget som muligt overlades til Naturen uden Hjælp af kunstige Midler.

Boerhave, Herm. [buhr], en i sin Tid verdensberømt Læge, f. 1668, d. 1738, Prof. i Medicin, Botanik og Chemi ved Universitetet i Leiden, var ikke alene en fortrinlig og stærkt søgt Lærer, men indlagde sig ogsaa store Fortjenester af Lægevidenskabens Udvikling, idet han var en af dem, der med størst Held søgte at bringe det 17de Aarh.s store anatomiske og physiologiske Opdagelser i Anvendelse paa den praktiske Lægekunst (s. **Lægevidenskabens Historie**), nærmest i iatromechanisk Retning.

Boers, holl. [buhrs], d. e. Bønder, de europæiske Kolonister af hollandsk Herkomst i Sydafrika.

Boëthius, Jakob, svensk Gejstlig, f. 1647, d. 1718, blev 1693 Sognepræst og Provst i Mora i Dalarne. I kirkelige Anliggender havde B. om adskillige Ting Meninger, der ikke lidet afvege fra de herskende, saaledes om Daaben, om Retfærdiggjørelsen o. a. Da Carl XII blev erklæret myndig allerede i en Alder af 15 Aar, skal B. have holdt en Prædiken over Themaet „Ve det Land, hvis Konge er et Barn!" Senere, da han, sigtende mod det kongelige Enevælde, fremkom med Angreb saa vel mod Kirkeloven af 1686, som paa Rigsdagsbeslutningen af 1693, havde dette til Følge, at han 1698 blev dømt til at miste Liv, Ære og Gods og hans Skrift til at brændes af Bøddelen. Det sidste skete ogsaa, men Dødsstraffen ændredes til livsvarigt Fængsel. 1705 fik dog B. til Dels sin Frihed, der fuldstændig tilbagegaves ham 1710.

Boëthos, græsk Billedhugger fra Chalkedon omtr. 500 f. Chr., var bekjendt for sine Billedstøtter af Drenge, bl. a. „Drengen med Gaasen", som forefindes i flere Exemplarer.

Boëtius, Anicius Manlius Torquatus Severinus, romersk Statsmand og Philosoph, f. mellem 470 og 475 i Rom af fornem Slægt, udmærkede sig tidlig ved Lærdom og Dygtighed. Han vandt Østgoterkongen Theodoriks fulde Tillid, fik de højeste Æresposter og øvede i en Række af Aar en gavnlig Indflydelse paa Italiens Bestyrelse; men til sidst blev han mistænkt af Kongen for forræderisk Forstaaelse med Hoffet i Constantinopel, berøvet sine Værdigheder, kastet i Fængsel og henrettet 524. Han har efterladt sig en Mængde mathematiske og philosophiske Arbejder, især Oversættelser og Fortolkninger af Aristoteles's Skrifter; det er igjennem ham, at Studiet af A. blev forplantet til Middelalderen, og han kan derfor med Rette kaldes Scholastikens Fader. Hans »Consolatio philosophiæ«, skreven under hans Fangenskab i dialogisk Form som en Samtale mellem ham selv og Philosophien, er især bleven berømt; den blev allerede i den tidlige Middelalder oversat paa flere Sprog og var længe et af de mest læste Værker. Ogsaa med Hensyn til Musikens Udvikling har B. haft en særlig Betydning ved sit Værk »De musica«. Næsten alle Middelalderens Musiktheoretikere overførte hans mathematiske og philosophiske Fortolkning af de gamle Grækeres Musik paa den christne Kirkes Tonesystem, og det blev Aarhundreder igjennem betragtet som utilladeligt at fravige den af B. angivne Basis.

Boeuf, fr. [bøf], Oxe; ristet Oxekjød. **B. à la mode**, brunet og under Laag kogt Oxekjød.

Bog, i Papirhandelen 24 eller 25 Ark, efter som det er Skrivpapir eller Trykpapir. **B.** ell. **Bogeolden**, Bøgetræets Frugt.

Bogaers, Adrian [gahrs], hollandsk Digter,

f. 1795 i Haag, var Advocat og 1830—51 Dommer i Rotterdam. Han døde i Spaa 1870. I sin første Digtsamling fra 1832 opmuntrede han sine Landsmænd til Kamp mod Belgien. Som hans Hovedværk betragtes »De togt van Heemskerk naar Gibraltar« (1837). Senere fulgte Samlinger af Ballader og Romancer. Varm Følelse og klar Form ere hans Hovedfortrin.

Bogbinderi bestaar i at samle enkelte sammenhørende Ark til et Hele. Bogbinderen begynder med at false Arkene, d. e. sammenbøje dem saaledes, at de enkelte Sider dække hverandre og følge i den rigtige Orden; derefter bankes de for at kunne presses tættere sammen. Hæftningen sker efter Omstændighederne med saare forskjellig Soliditet; den simpleste Hæftning sker uden Traad, alene ved Indsnit tværs over Ryggen, hvori bringes Lim eller Gummivand. I Regelen foretages Hæftningen med et Ark ad Gangen ved en Traad, der løber paa langs i Ryggen, stikkes ind og ud og derved tillige slynges om nogle i Hæfteladen udspændte Snore, der løbe tværs over Ryggen, og hvis Ender siden tjene til Bogens Forbindelse med Bindet. Indbundne Bøger faa for og bag to Blade Forsatspapir, der bøje sig uden om det første Ark; det yderste Blad klæbes inden paa Bindet og tjener til at skjule og befæste Bindsnorene; det andet Blad staar frit. Ved Hæftning klæbes Omslaget umiddelbart fast paa Ryggen. Indbundne Bøger have en løst liggende Ryg, f. Ex. af Skind, der stives ved indvendig paaklæbet Papir. Den hæftede Bog bringes i Presse, limes paa Ryggen, beskæres med Bogbinderhøvlen og forsynes med Bind. Saa vel Snittet som Bindet bliver gjærne forsiret; Snittet males ensfarvet, stænkes, marmoreres ligesom Papir eller forgyldes med stor Omhu, for at ikke Bladene skulle sammenklæbes eller Guldet springe af, naar Bogen aabnes. Bindet forsires mest med Guld, der med varme Stempler presses paa de med Æggehvide præparerede og med Bladguld dækkede Steder, ogsaa med det saakaldte Blindtryk, d. e. varm Presning af Figurer uden Guld. Ved courante Bøger sælges ogsaa fabrikmæssig forsirede Omslag af Skind, Shirting, Fløjel o. desl. til Fastklæbning.

Bogdänovitsch, Ippol. F., russisk Digter, f. 1743. Bestemt til Landmaaler begyndte han tidlig at skrive Digte; formaaende Mænd toge sig af det vakre og begavede unge Menneske. 1766 blev han Legationssecretær i Dresden, begejstredes for Kunstens Mindesmærker her og begyndte det 1775 udkomne Digt »Duschenka«, egtl. en Oversættelse efter Aug. Lafontaine, men Originalen langt overlegen. I St. Petersborg skrev han et Værk over Ruslands Historie, samlede russiske Ordsprog og forfattede paa Katharine II.s Opfordring mindre Dramaer, blev 1788 Præsident i Rigsarchivet, tog Afsked 1795 og døde 1803.

Bogdo-Lama, s. Lama.

Bogdo-Oola, den midterste Del af Bjærgkjæden Thian-schan i det østasiatiske Højland.

Bogense, Kjøbstad i Danmark paa Fyns Nordkyst, i Skovby Herred, Odense Amt, 3¾ M. n. v. for Odense. 1,917 I. (1880). Kirken er opført i det 15de, Raadhuset og Borgerskolen i Midten af dette Aarh. Her er en Fattiggaard med Arbejdsanstalt og en Spare- og Laanebank. B. har et Jordtilliggende af c. 1100 Tdr. Land, hvoraf 330 Tdr. Land er indvundet ved Inddæmning. Industrien er ikke betydelig; foruden nogle mindre Brænderier og Bryggerier er her et Jærnstøberi og en Tobaksfabrik. Der udføres noget Korn, Fedevarer og Smør. Havnens Dybde er c. 9 F. Færgefart til Klakring i Jylland (2 M.). Staden er nu i Jærnbaneforbindelse med Odense. 1883 bestod Handelsflaaden af 7 Skibe af i alt 526 Tons. B. hører til Odense Amtstuedistrict og er Valgsted for Odense Amts 5te Folketingskreds. — B. forekommer første Gang 1327, da Interimskongen Valdemar Erikson af Sønderjylland stadfæstede dens ældre Privilegier. Den var forhen langt anseligere end nu, men blev ved flere Uheld, som Ødelæggelsen i Grevens Fejde og en heftig Ildebrand 1575, sat meget tilbage, saa at den 1769 kun talte 435 I.

Bogesund, det tidligere Navn paa den nuværende By Ulricehamn i Sverige, 12 M. ø. for Göteborg. Ved B. stod paa Isen og Bredden af Søen Åsunden 19 Jan. 1520 det Slag, som, efter at Sten Sture var bleven saaret, aabnede Vejen til Øvresverige for den danske Hær under Otto Krumpen.

Bogfinke (Fringilla coelebs), en i Norden almindelig Finkeart; Hannen har et blaagraat Hoved, brun Ryg, rødbrun Bug og to hvide Tværbaand over Vingerne; Hunnen er mere graa over det hele.

Boggjæld, Gjældsfordring, som kun grunder sig paa Indførelse i Creditors Bøger, uden at der for samme er givet Vexel, Pant eller anden Sikkerhed.

Bogguld, d. s. s. Bladguld.

Boghandel, den forretningsmæssige Udgivelse og Forhandling af literære Frembringelser, deles i Forlags- og Sortimentsboghandel. Forlagsboghandler kaldes den, der for egen Regning, i Regelen efter Overenskomst med vedkommende Forfatter, foranstalter et Haandskrift mangfoldiggjort og derefter lader det komme i Handelen. Dette sker sædvanlig gjennem Sortimentsboghandlere, d. e. Handlende, der enten som den alm. Detailhandler for egen Regning kjøbe Exemplarer af de forskjellige Forlæggeres Forlagsartikler (kjøbe dem i fast Regning) eller ogsaa af vedk. Forlægger modtage Exemplarer til Forhandling med Ret til at tilbagesende det ikke solgte (à condition). Bøgerne skulle stedse sælges til den af Forlæggeren fastsatte Pris (Bogladeprisen). En særegen Form for Bogudgivelse er det saakaldte Commissionsforhold, hvor Forfatteren selv bekoster Bogens Udgivelse, og denne forhandles da for hans Regning, saaledes at den paa Titelbladet anførte Boghandler (Hovedcommissionæren) mod visse Procent af Bogladeprisen besørger Bogens Fordeling til Sortimentsboghandlere osv. Dermed maa ikke forvexles den Virksomhed, som drives af Commissionsboghandlere, der, bosatte paa B.s Hovedpladser, ere de andet Steds boende Boghandleres Befuldmægtigede,

modtage og besørge videre alle Sendinger, Bestillinger og Betalinger fra og til dem osv. En særlig Gren af Sortimentshandelen er **Antiqvarhandelen**, der beskæftiger sig med Forhandlingen af Bøger, der ikke ere kjøbte hos vedk. Forlægger, altsaa navnlig brugte Bøger; endvidere **Colportagehandelen**, Salg af Bøger ved Rejser fra Sted til Sted, særlig uden for Byerne; endelig **Jærnbaneboghandelen**. — De ældre danske Boghandlere vare foruden Forlags- og Sortimentsboghandlere tillige som oftest Forfattere. Bekjendte ere især: Jens Lauridssøn Wolff (f. 1584, d. efter 1654), Forf. af »Encomium regni Daniæ«, d. e. Danmarks Riges Lov (1654), som dog ikke udkom paa hans, men paa Jørgen Holsts Forlag; 1651 havde han udgivet »Norrigia illustrata« paa Chr. Cassubens Forlag Ved Siden af sin B. i Kjøbenhavn havde W. 1625 faaet Eneret til at holde Boglade i Bergen. Joachim Moltken (d. 1664) fik i Forening med Melchior Martzan 1634 Eneret til at udgive ugentlige Aviser, som skulle have indeholdt meget „urimeligt og løgnagtigt“ nyt. Ogsaa udgav han 1640 den første Bog, der alene indeholdt Psalmer, samt 1648 »Flora danica«, d. e. dansk Urtebog (af Simon Paulli), som indeholdt mange Kobbere, der vare stukne i Antwerpen. Christian Cassuben fik 1660 Tilladelse til at handle med Bøger overalt i Norge. Daniel Paulli (f. 1640, d. 1684) var Forfatter og Forlægger af „Maanedlige Relationer“; han udgav ogsaa Bogkataloger, forfattede gudelige Bøger og drev til sidst to B., en paa Børsen og en anden nær ved Frue Kirke. Den danske B. var med alt dette dog længe i en jammerlig Forfatning, og det var først Gyldendal (s. d. A.), hvem det lykkedes at bringe den i Opkomst, og fra hvem vi kunne regne en selvstændig dansk Forlagsboghandel. En stor Virksomhed udfoldede senere C. A. Reitzel (s. d. A.). Boghandlerforeningen i Kjøbenhavn, stiftet 1837, har ligesom den 1854 begyndte „Dansk Boghandlertidende“, der siden 1866 fører Navn „Nordisk Boghandlertidende“, bidraget til at bringe Liv og Sammenhold i den danske og norske B. Denne sidstes Opkomst stammer væsentlig fra den fra Gyldendal 1829 udgaaede Joh. Dahl i Christiania. 1851 grundlagdes „den norske Boghandlerforening“; siden 1879 udgives en særlig „Norsk Boghandlertidende“. I Tyskland naaede B. tidlig en større Udvikling end i Norden; Leipzig med sine Messer er et vigtigt Midtpunkt for hele den europæiske B.; dog have i de senere Aar Stuttgart og navnlig Berlin faaet megen Betydning. Den tyske B. er væsentlig ordnet efter de samme Principer som den danske, for hvilken den har været Forbillede. I England, Frankrig og især i Nordamerika har B. langt mere Charakteren af almindelig Handelsvirksomhed; saa godt som alt leveres i fast Regning; Hovedvægten lægges paa hurtig Omsætning, saa at hvad der ikke sælges strax, vandrer til Antiqvarboghandleren; faste Bogladepriser kjendes ikke. Fremfor alle andre lægger den engelske B. Vægt paa en smuk og solid Udstyrelse, men har til Gjengjæld de højeste Priser for nye Bøger. I den franske B. findes de største Firmaer, og i intet andet Lands Literatur spiller den artistiske Udsmykning af Bøgerne en saa stor Rolle. — Der findes for Tiden i Danmark 341 Bog- og Papirhandlere, i Norge 173, i Sverige 276; deraf i Kjøbenhavn 163, i Christiania 44, i Stockholm 75.

Bogheadkul [bogghædd], en i Skotland forekommende, ejendommelig Art bituminøse Stenkul, der har et fra disse meget forskjelligt Udseende, en Mellemting mellem Brandskifer og Asphalt, med brunsort Farve og mat Brud; de indeholde 16—27 pCt. Aske. B. antændes let og brænde med en stærkt lysende Flamme, hvorfor de anvendes meget i Gasfabrikerne for at give Gassen en større Lysstyrke.

Bogholderi, den planmæssig ell. efter visse Regler udførte Regnskabsførsel ved en Forretningsvirksomhed. B. har det Formaal til enhver Tid at give et hurtigt og paalideligt Overblik over Forretningens Gang, over Regnskabsforholdet til andre, saa vel som over den Forretningsdrivendes egen Formuestilling. Dette Formaal opnaas kun paa fyldestgjørende Maade ved det **dobbelte**, saakaldte **italienske** B. Principet for dette er en Fordobling af hvert enkelt Regningspost, saaledes at enhver Sum, der indføres paa en Contos Debetside, tillige føres op paa en anden Contos Creditside. Ikke alene lettes herved Controllen med Bogføringen betydelig, men Overblikket over Gangen og Resultatet af Virksomheden vinder desuden i Lethed og Klarhed. Det **enkelte** Bogholderi, der endnu ofte benyttes navnlig i mindre Virksomheder, frembyder ikke disse Fordele.

Boghvede (Fagopyrum), en i Mellemasien oprindelig hjemmehørende Slægt af Syrefamilien, enaarige Urter med saftig Stængel, hjærteformet-pilformede Blade og Tvekjønsblomster i kvastformede Blomsterstande; Frugten, en trekantet Nød, der ligner Bog, indeslutter et Frø med en stor, melet Frøhvide. **Almindelig** B. (F. esculentum), med hvide eller rosenrøde Blomster, er en yderst vigtig Plante for lette og lidet kraftige Jorder (Hederne), hvor den ogsaa almindelig dyrkes, skjønt den er lidet haardfør mod Frosten og let beskadiges i Blomstringstiden af Regn- ell. Tordenvejr. Den saas i Slutningen af Maj eller i Begyndelsen af Juni og kan, naar den ikke skal høstes moden, paa Grund af sin hurtige Vært benyttes enten som Grønfoder, navnlig for Faar, eller som Grøngødning for Rugen, idet den nedpløjes, naar den staar i fuld Blomstring. Frøet er et yndet Fødemiddel og afgiver tillige et godt Foder for Kreaturerne, dog mindre sundt for Svin; men B. er paa Grund af den usikre Høst ikke nogen regelmæssig Handelsvare. I England dyrkes den nærmest kun som Føde for Fjerkræ. I Norge dyrkes den, i Følge Schübeler, meget sjælden, skjønt den sydøstlige Kyst af Landet maa antages at passe godt for B.; den kan i sædvanlige Somre modnes i Marken ved Throndhjem (63° 26′ n. B.) og forsøgsvis indtil næsten 68°. **Tatarisk** B. (F. Tataricum), med grønlig-hvide Blomster, dyrkes sjældnere, da Frøene ere mindre melrige,

men er mere haardfør end den foregaaende. Den voxer temmelig hyppig i Danmark som Ukrut mellem Sæden.

Boglus (Psocus), smaa, graalige, ½ Lin. lange, vingeløse Insekter, nærmest beslægtede med Termiterne; leve i Bøger, Herbarier o. desl.

Bogmøl, forskjellige smaa Biller (Anthrenus, Ptinus), hvis Larver leve i gamle Bøger, Herbarier, Dyresamlinger osv.

Bogoduchov, Stad i Rusland, Gouv. Charkov, 7 M. v. n. v. for C. 15,000 J. Store Garverier. Tilvirkning af Skotøj.

Bogomiler, d. e. Gudsvenner, en antikirkelig Sekt i Bulgarien i det 12te Aarh. Kejser Alexios Komnenos lod deres Forstander Basilius bringe til Constantinopel, gjorde ham troskyldig ved det Foregivende, selv at ville blive en Proselyt af hans Sekt, og lokkede ham til de mest aabenhjærtige Udsagn, medens en Kjætterdomstol bag et Forhæng optegnede alt. Basilius blev brændt 1118; hans Trosfæller bleve haardt forfulgte; men Sekten bestod dog langt ind i næste Aarh. Dens Lære er dualistisk: Guds ældste Søn, Satanael, gjorde i Hovmod Oprør, skabte sig en Verden og deri Mennesker, hvem Gud dog indblæste en god Sjæl; for at frelse dem fra Satanaels Herredømme steg Guds yngre Søn Christus ned til Jorden, og efter hans Bortgang kom den af Gud emanerede Helligaand. B. forkastede Sacramenterne, Helgen-, Billed- og Reliqvidyrkelsen. Deres Moral var stræng asketisk. Som hellige Skrifter antoge de Psalmerne, Propheterne og det nye Test., fornemmelig Johannes's Evangelium.

Bogorodizk, Stad i Rusland, Gouv. Tula, 8 M. s. ø. for T. 8,000 J. Handel med Boghvede.

Bogotá, Stad i Sydamerika, Hovedstad i Columbias forenede Stater, anlagt 1538 paa en herlig Højslette, 8,000 F. over Havet, under 4° 35′ n. Br. 40,000 J. Ærkebispesæde, smuk Kathedralkirke med en rigt smykket Statue af den hellige Jomfru, prægtig Regeringsbygning, talrige Klostre, Universitet, Observatorium, botanisk Have, Mønt, Theater. Mindesmærke for Bolivar. Livlig Handel. B. har ofte lidt meget ved Jordskjælv.

Bogović, Mirko [vitsch], sydslavisk Digter, f. 1816 i Kroatien, var indtil 1850 Embedsmand, blev 1853 dømt til et halvt Aars Fængsel for Majestætsforbrydelse. Hans lyriske, dramatiske og novellistiske Produktion falder mellem 1844 og 70. Hans mest yndede Drama er „Stephan, Bosniens sidste Konge".

Bogs [boggs], Sump- og Mosestrækninger i Irland og paa Grampianbjærgene i Skotland. Ogsaa et Øgenavn for Irlænderne.

Bogskorpion (Chelifer), en lille, 1 Lin. lang, brun Arachnide, der lever i Herbarier og Bøger, af Boglus og Mider. Den har en bred, leddet Bagkrop og lange Kjævesaxe ligesom Skorpionerne, men ingen Hale.

Bogstav, Skrifttegn, der udtrykker et enkelt af Sprogets simpleste Lydelementer, Medlyd eller Selvlyd (jfr. **Alphabet**, **Skrivekunst**). Undertiden, navnlig i ældre sproglige Arbejder, bruges B. ogsaa uegentlig om selve disse Lyd (Bogstavovergange for Lydovergange o. l.). Det almindelige, fra Oldtiden overleverede latinske Alphabet, der atter er udviklet af det fra Phønikerne laante græske Alphabet, indeholdt 23 B., hvilke dog i alle Sprog ere forøgede med 2, idet i og u efter Bogtrykkerkunstens Indførelse ere blevne delte henholdsvis i i og j, u og v. Kun i meget faa Sprog ere imidlertid disse 25 B. i Stand til at udtømme det virkelige Antal Lyd, medens omvendt enkelte Tegn ere mere eller mindre overflødige (f. Ex. q, x). Denne Omstændighed, til Dels i Forbindelse med Retskrivningens Vedhængen ved det overleverede, der ikke sjælden slutter sig til en svunden Tids Udtaleformer, medfører, at samme B. ofte bruges som Udtryk for forskjellige Lyd, f. Ex. c i Cato, Centrum (opr. paa Latin altid = k, men Skrivemaaden bibeholdtes, ogsaa efter at Udtalen, i de romanske Sprog, havde forandret sig foran de bløde Selvlyd), paa Dansk d i du, nd, n i Bante, vanke, eller omvendt, f. Ex. o, u i Bonden, bunden. Denne Ulempe har man i de forskjellige Sprog søgt at afhjælpe dels ved en mere eller mindre vilkaarlig Anvendelse af visse B. (som c i slaviske Sprog og Ungarsk altid = ts; j paa Engelsk = dsch, paa Fransk og Portug. = blødt sch, paa Spansk = dybt h o. l.) eller Forbindelser af flere Bogstaver som conventionel Betegnelse for en enkelt Lyd (som dansk aa, tysk ch, sch, ue, engelsk sh, th, det sidste med to Betydninger, o. l.), dels, hvad der er at foretrække, ved at danne nye Tegn gjennem Afændring af de ældre, Tilføjelse af visse Mærker ell. l. (f. Ex. i de nordiske Sprog æ, ä, ø, ö, ð, þ, i Bøhmisk (s. d. A.) č, ś, ž, t' o. fl.). Det sidste Middel er navnlig uundværligt i videnskabelig Lydskrift, hvor det gjælder om at udtrykke hver enkelt Lyd ved et enkelt bestemt Tegn. — Den Form af vore B., der slutter sig nærmest til de i Oldtiden brugte, kaldes latinske B. (hos Bogtrykkerne Antiqva), i Modsætning til de i den senere Middelalder deraf fremgaaede, mere snirklede og kantede Forandringer, de „gotiske", „tyske" eller „danske" („norske") B. (Fractur). De sidste bruges kun i visse af de protestantiske Lande, navnlig i Tyskland, Danmark og Norge, men begynde mere og mere at vige for de oprindeligere og tydeligere latinske B. — Hvert B. har end videre en dobbelt Form: de store B. (Versalier, Capitæler, Uncialer) ere, i den latinske Form, de ældste og have holdt sig i Brug i Indskrifter, Overskrifter o. l.; af dem udviklede sig efterhaanden som Bogskrift de smaa B. Det er vedtaget at bruge store B. i Begyndelsen af Egennavne og efter Punktum; i Tyskland blev det i det 17de Aarh., i Danmark og Norge noget senere, efter en Del Vaklen, Skik ogsaa at skrive Substantiver og substantivisk brugte Ord med store Begyndelsesbogst. Vægtige Stemmer have dog i nyere Tid i disse Lande hævet sig imod denne Skik, som heller ikke bruges i noget andet Sprog. **Bogstavlaas**, s. **Combinationslaas**. **Bogstavregning**, s. **Algebra**. **Bogstavrim** ell. Alliteration bestaar i, at samme Begyndelsesbogstav eller Stavelse kommer oftere igjen i en eller to paa hinanden følgende Verslinjer.

Bogtrykkeren, s. Barkbille.

Bogtrykkerkunst, den Kunst ved enkelte bevægelige Bogstaver at sammensætte Ord, Linjer og hele Sider og derpaa aftrykke disse.

A. B.s Historie. B. er en Affødning af Træskærerkunsten (Xylographien) og Trykningen med udskaarne Træplader, der har været kjendt i China siden 581 og endnu bruges der, men som først dukker op i Europa kort efter 1400, da man begyndte at trykke Spillekort og Helgenbilleder efter Former, udskaarne i Træ. Dette udvidedes siden til en Række af religiøse Billeder, med korte Sætninger under og omkring Billedet til Forklaring af samme, og til sidst trykkede man endog mindre Bøger paa denne Maade. Af saadanne xylographiske Mindesmærker er der endnu tilbage 30 forskjellige Værker, der i Omfang sjælden gaa op til 50 Sider. De fleste ere i Folio. Der trykkedes kun paa den ene Side af Bladet, og to Blade klistredes derefter sammen i Ryggen, saa at de dannede ēt. Det ældste Træsnit, paa hvilket Aar er angivet, er en Afbildning af den hellige Christoffer, der bærer Jesusbarnet over Strømmen, fra 1423. Af andre Trætavletryk kunne nævnes »Biblia pauperum«, Dødedansen og en kort latinsk Grammatik, almindelig kaldet „Donat“. Endnu 1490 trykkedes mindre Skrifter paa denne Maade. — Men dette var dog endnu ikke Bogtrykkerkunst. Denne blev først til, da Johan Gensfleisch, kaldet Gutenberg, fra Mainz fandt paa at anvende frie, bevægelige Typer til at gjengive Skrift med. Ideen hertil synes at være opstaaet hos ham c. 1440 under hans Ophold i Strasburg, og han har sandsynligvis arbejdet paa Udførelsen af sin Opfindelse i Mainz, hvorhen han begav sig 1444, og hvor han 1450 traadte i Forbindelse med en rig Guldsmed, Joh. Fust, for at bringe sin Kunst i Anvendelse. Denne antages dog først at være kommen til Fuldkommenhed, da Pet. Schöffer, der 1453 blev deres Medhjælper, udfandt en bedre Maade at støbe Typerne paa. Det første større Værk, som Gutenberg og Fust trykkede, var den latinske Bibeloversættelse »Vulgata«, som maa være trykt 1452—55. Af denne Bibel (2 Bd. Fol., 641 Blade) findes der endnu en Snes Exemplarer paa Papir og 7 paa Pergament, af hvilke et 1858 gik i en Pris af 596 Pd. Sterl. (over 10,000 Kr.). Den kaldes almindelig den mazarinske, fordi det første Exemplar, der tiltrak sig Opmærksomhed, fandtes i Cardinal Mazarins Bibliothek i Paris, ogsaa undertiden den 42-linjede. Begyndelsesbogstaverne i Aftrykkene paa Pergament ere særskilt malede med Guld og i flere Farver, i Aftrykkene paa Papir med Blaat og Rødt, saaledes som Skik var i den Tids Haandskrifter. I Fuldendelsen af dette Værk var Gutenberg dog ikke delagtig, thi Forbindelsen mellem ham og Fust hævedes 1455 i Følge en Retsstrid, og enhver af dem fortsatte nu for sig selv sin Virksomhed som Bogtrykker. Af Fust og Schöffer udgaves 1457 »Psalterium«, en Psalmesamling (175 Blade i Folio, paa Pergament), den første Bog, i hvilken de blaa og røde Begyndelsesbogstaver ere trykte og ikke malede, og i hvilken Aarstallet er angivet, og 1459 »Durandi Rationale«, en Afhandling om Oprindelsen og Betydningen af de kirkelige Skikke, og af Gutenberg 1460 »Catholicon«, en vidtløftig latinsk Sproglære og Ordbog af Johannes de Balbis. 1465 trykkedes af Fust og Schöffer den første Klassiker, nemlig »Cicero de officiis«, hvoraf der allerede Aaret efter udkom 2det Oplag. 1476 trykkedes i Milano af Dionysius Paravisini den første Bog med græske Skrifttegn, nemlig en græsk Grammatik af Laskaris, og c. 1480 smstds. den første græske Klassiker, nemlig Æsops Fabler. B. udbredte sig hurtig i en videre Kreds, hvortil Erobringen af Mainz ved Adolf af Nassau 1462 meget bidrog, idet Arbejderne nu ansaa sig for løste fra deres Ed, spredte sig og bragte Kunsten til fremmede Lande. Opfindelsen af det endnu brugte Kludepapir, der synes at være kommet i Brug c. 1300, fremmede ogsaa i høj Grad Kunsten. Til Italien naaede den allerede 1465, til Frankrig og Schweiz 1470, til Nederlandene og Ungarn 1473, til England og Spanien 1474, til Danmark 1482, til Sverige 1483, til Portugal 1489, til Tyrkiet, hvor den dog i lang Tid var forbudt som en sort Kunst, der kun kunde drives hemmelig, 1490, til Polen 1491, Rusland 1493, Mexico 1549, Indien 1563, Peru 1586, Nordamerika 1639, Australien 1802, Persien 1820, Ægypten 1822 og til Algier 1830. Allerede 1500 havde Italien henimod 600 Trykkerier (Venezia alene 200), Tyskland over 200, Frankrig 147, Spanien c. 50, Nederlandene 50, men Danmark kun 1. Kunstens store Udbredelse vakte Fyrsternes Opmærksomhed for samme; nogle af dens Dyrkere fik endog adelige Privilegier. For Luther blev den et mægtigt Vaaben (af hans nye Test. udkom der 1522—34 17 Udgaver) imod Papismens Mørke, hvorfor han ogsaa kalder den „den sidste Gave og Foræring, som Gud Herren har givet sin stridende Kirke her paa Jorden“, og Pavedømmets indskrænkende Paalæg og Censuren (1479, 1496 og 1515) formaaede ikke at kvæle den. Til hvilken Færdighed man nu er naaet i Kunsten, kan bl. a. sluttes deraf, at Verdensbladet »Times« ved Damppresse kan trykke 12,000 Expl. i Timen og hver Morgen sende 60,000 Nummere ud over den vide Jord. De berømteste Bogtrykkere i ældre Tider vare: Familierne Manutius i Venezia, Giunta i Venezia og Firenze, Etienne (Stephanus) i Paris, Elzevier i Amsterdam og Leiden; blandt de nyere fortjene at nævnes Baskerville i London, Didot i Paris og Bodoni i Parma. — I Danmark trykkedes den første Bog i Odense 1482 af Johan Snell paa hans Gjennemrejse til Stockholm; det var en Udgave af Caorsins »Descriptio obsidionis urbis Rhodiæ«. I Slesvig trykkede Stephen Arndes 1486 et stort og smukt Værk, »Missale ecclesiæ Slesvicencis«, men han tog siden fast Ophold i Lübeck. I Kjøbenhavn trykkede Gotfried af Ghemen 1490—1510, i Ribe Matthæus Brandis 1504 (senere 1510—12 i Kbh.), i Aarhus Melchior Blumme 1519 (senere i Kbh.), i Viborg Hans Vingaard 1528 (senere 1532—59 i Kbh.), i Malmø Oluf Ulriksøn 1528, i Roskilde Hans Barth 1534

—40, i Holum paa Island Jon Matthiasson, en Svensker, 1528, i Christiania Tyge Nielsen 1643. Gotfried fra Ghemen i Westfalen, som var Bogtrykker i Gouda i Holland og menes at være indkaldt af Peder Albertsen for det kort i Forvejen stiftede Universitets Skyld, har i Kjøbenhavn trykt 19 Bøger, af hvilke den saakaldte „Danske Rimkrønnike“ fra 1495 er den første paa Dansk trykte Bog. Af hans øvrige Værker nævne vi „Carl Magnus's Krønnike“, 1501, „Flores og Blanzeflor“(1504?), den sjællandske og den skaanske Lov, 1505, Peder Laales Ordsprog, 1508, „En fortabt Sjæls Kæremaal paa Kroppen“ og „Lucidarius“, 1510. Efter G. af Gh. havde Kjøbenhavn 1513—20 en lærd Bogtrykker i Kanniken Povel Ræff, som endog 1508 havde været Universitetets Rector; 1522 har han trykt i Nyborg, 1530 i Aarhus. Paa Povel Ræff nær vare alle de første Bogtrykkere Tyskere. Mange af Danske forfattede og paa Dansk skrevne Bøger trykkedes tillige gjennem hele det 16de Aarh. i Udlandet, især i Paris, Köln, Antwerpen, Leipzig, Wittenberg, Magdeburg, Rostock og Lübeck. Saaledes lod f. Ex. Chr. Pedersen Saxos Danmarks Krønnike 1514 og Jærtegnspostillen 1515 trykke i Paris, det nye Test. i Antwerpen 1529, Hans Mikkelsen det nye Test. i Leipzig 1525, Hans Tausen de 5 Mosebøger i Magdeburg 1535—37, Peder Palladius nogle mærkelige Bønner i Lübeck 1558; og skulde man have noget ret smukt, tyede man altid til Udlandet. Endnu 1550 maatte man til Trykningen af Christian III.s Bibel, den skjønnest udstyrede Bog fra denne Tid, forskrive Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Rostock; ja man forskrev endog en Bogbinder til at indbinde den og fik ligeledes Træsnittene fra Udlandet. Fra 1571 havde Universitetet sit eget Trykkeri, anlagt ved Hans Stockelmann, og i Salomon Sartors Bestalling af 1622 paalægges det ham at holde „et perfect Typographi og Bogtrykkeri af alle Haande prentede Sprog og saa god reen og perfect Stiil af alle Slags, som udi Frankrig, Engelland eller Nederland findes“. Paa Hveen trykkede Tyge Brahe i sit eget Trykkeri paa Uranienborg 1587 første Del af sin »Astronomia restaurata«, i Ribe A. S. Vedel „100 udvalgte Viser“ 1591 m. m., i Aarhus Hans Skonning „Mortens Gaas“ 1626 m. m. fl., i Odense Kingo sin Psalmebog 1689 m. m. Ogsaa Sorø Akademi havde sit eget Trykkeri, som nedlagdes og opstod igjen med det. B. vedblev lige ned til Nutiden at staa temmelig lavt i Danmark. Den frembragte ingen udmærkede typographiske Værker, og dens fleste Frembringelser savne det Præg af Omhyggelighed og Fuldendthed, som udmærker de i Italien, Frankrig, England og Holland trykte Skrifter. Først i den nyeste Tid ere adskillige smukke Ting udgaaede fra Bianco Lunos, Thieles og Nielsen & Lydiches Trykkerier, navnlig i saadanne Skrifter, hvor de latinske Typer anvendes. 1600 fandtes her i Landet c. 5 Trykkerier, 1700 9, 1800 24, 1836 42, og nu (1883) findes der 213, hvoraf 83 i Kjøbenhavn. De ældste Bogtrykkerier i Norge næst Christiania (1643) vare i Bergen (1721), Throndhjem (1739), Christiansand (1780) og paa Eksæt (1808, s. Marstol). Efter 1809 grundlagdes flere nye Bogtrykkerier, især i Christiania; 1850 var der i hele Norge 14, 1865 74 og nu (1884) 147, hvoraf 34 i Christiania. De ældste Bogtrykkere vare ikke blot paa en Gang Skriftstøbere, Bogtrykkere og Boghandlere, men adskillige tillige Lærde og Udgivere af en stor Del af de Skrifter, som de trykkede; saaledes ere de ældste Udgaver af de latinske og græske Forfattere besørgede af Bogtrykkere, der selv vare lærde Philologer. Siden adskiltes disse forskjellige Forretningsgrene. Til Værker, som ofte blive optrykte, benytter man endnu Tryk med faste Letre, s. **Stereotypi**.

B. B.s Technik. En Bog er samlet af enkelte Ark, til hvis Trykning der fordres to Flader med Præg. Disse Flader tilvejebringes ved at samle de enkelte „Typer“ med andet nødvendigt Tilbehør i Jærnrammer til saakaldte „Forme“, og heri bestaar „Sætterens“ Arbejde, som i Regelen gaar for sig paa følgende Maade: Foran sig har han en „Skriftkasse“, d. v. s. en Kasse, som indeholder den benyttede Skriftarts Typer, fordelte i smaa, firkantede Rum, hvert svarende til sit Bogstav, og saaledes ordnede i Kassen, at de hyppigst brugte Bogstaver ligge nærmest for Haanden. Sætningen foretages i en „Vinkelhage“, en lille, paa to Sider aaben Jærnrende, hvoraf er afmaalt Længden af en Linje. Heri sættes nogle Linjer ad Gangen med Præget opad, idet de nødvendige Adskillelser mellem Ord o. l. bevirkes ved at indskyde „Spatier“, der ligne Typerne, men ere kortere og mangle Præg. Linjerne „sluttes ud“ med Spatier, saa at de blive lige lange. Paa „Skibet“, en af en Ramme omgiven Flade, samles Satsen i lange „Stykker“, der enten efterhaanden eller et Ark ad Gangen „brækkes om“, d. e. deles i Sider og Spalter, som forsynes med Pagina, Columnetitler osv., ordnes efter Formatet, samles, omgivet af „Stege“ (d. e. Stykker af Træ eller Skriftstøbermetal, svarende til Marginerne), i en Jærnramme og presses der fast, i Regelen ved Kiler. Den saaledes dannede Form maa corrigeres 2—3 Gange og er da færdig til Brug. Bogtrykkerens „Farve“ (Betegnelsen „Sværte“ bruges ikke af Bogtrykkerne) bestaar hovedsagelig af blyfri Linoljefernis, hvori Kønrøg, Frankfurtersort ell. desl. er revet til den yderste Finhed. Den er meget tyk og bruges i et varmt Værelse. Den bragtes tidligere paa Formen med udstoppede Skindballer, nu med Valser af Lim og Sirup eller Glycerin, der, saa længe de holdes fugtige, have en paafaldende Lighed med Viskelæder. Papiret bruges fugtigt for bedre at modtage Farven. Det trykkes to Gange; for at det sidste Aftryk („Gjentrykket“) kan passe nøje paa „Skjøntrykket“, som allerede findes paa den første Side (for at „holde Register“), bruges gjærne 2 Spidser, „Punkturer“, der under Skjøntrykket stikke 2 Huller midt i Arket; disse tjene til Styring, naar Arket skal lægges i Pressen for Gjentrykket. Indtil 1772 kjendte man alene den oprindelige Bogtrykkerpresse næsten uforandret, en simpel Skruepresse; det varede vel 50 Aar endnu, inden de nyere

Presser begyndte at spille nogen Rolle af Betydenhed, og atter 20 Aar, inden det lykkedes dem ganske at fortrænge den gamle Presse. De forbedrede Presser ere dels Haandpresser, dels Maskinpresser. Haandpresserne betjenes, ligesom de gamle, helst af 2 Trykkere og omtrent paa samme Maade. Den ene stifter Papir paa Formen, kjører den ind, hvor den trykkes, trykker, kjører den ud igjen, stifter atter Papir osv. Den anden bringer Farve paa Formen, idet Papiret stiftes, og breder i Mellemtiden Farven jævnt ud paa sin Valse. Fordelene ved de mange Haande nye Presser ligge dels i den større Kraft, saa at man med Træk kan trykke 2—3 Gange saa store Ark som tidligere med 2 Træk, dels i en større Nøjagtighed og derfor skarpere Aftryk. Maskinpresserne („Hurtigpresser") sættes i Bevægelse ved Haandkraft, Damp o. desl. og betjenes da kun af 1 Person, der lægger Arket ind, og en anden, der modtager det trykt, medens Maskinen selv besørger det øvrige, og det, om end med meget forskjellig Hurtighed, dog altid langt hurtigere end ved nogen Haandpresse. De fleste Maskinpresser have ligesom Haandpresserne en almindelig Form anbragt paa en plan Jærnplade („Fundament"); denne vandrer frem og tilbage under 1 eller flere Jærncylindre, der ere bedækkede med Papiret, saa at de kunne besørge Trykket; under Vandringen passerer Formen et Farveværk, der bl. a. har et Par elastiske Farvevalser, netop i Højde med Præget. Man har enkelte Presser med 1 Cylinder, som for hver Vandring trykke 1 Ark paa 1 Side; to Slags dobbelte Presser med 2 Cylindre, som hver Gang trykke enten 1 Ark paa begge Sider (til Aviser) eller 2 Ark paa den ene Side (Bøger), ogsaa saakaldte Reactionspresser, hvor enhver Cylinder trykker baade i Frem- og Tilbagegang, idet Arket vender sig i Mellemtiden; naar disse Presser have f. Ex. 4 Cylindre, virke de altsaa 8 Gange saa meget, som en enkelt Presse ved samme Hurtighed. Allerhurtigst arbejde saadanne Presser (Victoriapressen o. a.), hvor Trykningen foregaar paa en Papirstrimmel af betydelig Længde, saaledes som den kommer fra Papirmaskinen, ved Hjælp af stereotyperede Afstøbninger af Formen, anbragte uden paa to vandrette Cylindre, hver svarende til sin af Arkets to Sider. Trykningen foregaar mod to andre Cylindre, om hvilke Papiret føres i S-Form; efter Trykningen besørger Pressen selv Afskæringen og Sammenfoldningen af Arkene. Saadanne Presser trykke 10,000 og maaske flere Ark i Timen.

Bōguslav, Stad i Rusland, Gouv. Kijev, 13 M. s. til ø. for K. 9,000 J.

Boguslāwski, Adalb., polsk Dramatiker, f. 1759, var i et Par Aar Skuespiller i Warschau; derpaa levede han som dramatisk Forfatter. 1783 blev han Bestyrer for et af Fyrst Lubomirski stiftet Theater; 1789 overdroges ham det kongel. Theaters Bestyrelse. Han oversatte italienske Operatexter paa Polsk, saa vel som franske, engelske, spanske og tyske Stykker, skrev nogle originale og var ivrig for at skaffe Polen et godt Theater. Ogsaa ved theoretiske Arbejder over Skuespilkunsten søgte han at virke for dette Maal. Da Polen opløstes 1794, forestod han flere Scener i Provinsstæderne. Magthaverne saa skjævt til ham som til en, der mindede Polakkerne om, at de vare en Nation, og den preussiske Regering forbød ham at spille paa Grund af, at han Nyaarsdag havde sunget en Fædrelandssang. 1810 blev han atter Bestyrer af Warschaus Theater, indtil Krigen 1812 standsede dettes Virksomhed, som dog siden blev gjenoptagen. D. 1829. — Hans Søn, **Stanislaw B.**, f. 1805, d. 1870, har skrevet flere originale Komedier.

Bogø, en lille Ø i Farvandet mellem Sjælland, Falster og Møen, n. v. for Stubbekjøbing, udgjør tillige med den lille Farø et eget Sogn. Navigationsskole.

Bohain [boāng], Stad i det franske Dep. Aisne, 3 M. n. ø. for St. Quentin. 6,000 J. Livlig Industri i Uld- og Silkevarer.

Boheman, Carl Adolf, f. 1764 i Jönköping, gjorde sig berygtet i Sverige som Stifter af et mystisk Ordensselskab, »Asiatiska Bröderna«. Som falleret Kjøbmand forlod B. Sverige og gjorde et Par Aar Tjeneste paa Handelskontorer i Amsterdam og London, men optraadte 1794, efter at han i England havde arvet en afdød Fæstems, som rig Mand i Danmark (hvor han ejede Lystslottet Frydenlund ved Lyngby) og senere i Sverige, hvor han vandt selve Hertug Carl (Carl XIII) for sin mystiske Visdom. Gustav IV.s Ministre, som frygtede B.s Indflydelse paa den svage Konge, foranstaltede 1803 hans Forvisning. Efter Regeringsforandringen 1809 vendte B. igjen tilbage til Sverige, men blev 1814 atter forvist og døde i Tyskland 1831. — Hans Brodersøn, **Carl Henrik B.**, Entomolog, f. 1796 i Jönköping, traadte 1813 ind i Armeen og gjorde Felttoget med i Norge, men tog Afsked 1844. Allerede før den Tid havde han skaffet sig Navn som Entomolog og var bleven Medlem af »Sv. Vetensk. Akademien«; 1841—67 var han Intendant ved dets entomologiske Museum; d. 1868. 1840—66 udgav B. »Berättelse om framstegen i Insekternas, Myriapodernas och Arachnidernas Naturalhistoria«; af hans øvrige Skrifter nævnes »Insecta Caffrariæ« (1848—57) og »Monographia Cassididarum« (1850—62).

Bohēmia, det lat. Navn for Bøhmen.

Bohémien, fr. [miæng], egtl. Zigeuner, dernæst En, der fører en uregelmæssig, omflakkende Existens; bruges navnlig om unge Kunstnere.

Bohemund, den betydeligste af Anførerne paa det første Korstog, en Søn af Robert Guiscard, f. ved Midten af det 11te Aarh. Uagtet han tidlig udmærkede sig i Faderens Kampe mod den græske Kejser Alexios Komnenos, efterlod dog Robert ved sin Død 1085 Fyrstendømmet Tarent til sin yngre og mere afholdte Søn Roger. Men B. tvang denne til at afstaa det og krigede heldig i Syditalien, da pludselig det første Korstog gav hans Planer en ny Retning. Han var baade ved sin Dygtighed og ved sin talrige Hær en af de fornemste Deltagere, og at han, Alexios's Dødsfjende, indvilgede i at hylde Kejseren for de Lande, der skulde erobres, bestemte

mange vaklende. Hvor lidet denne Hylding havde at sige, viste sig, saa snart der kunde være Tale om en praktisk Anvendelse af den. Paa Toget igjennem Lilleasien udviste B. Tapperhed og Klogskab; men den største Tjeneste gjorde han dog Korsfarerne ved 1098 at skaffe dem Adgang til Antiochia, som de allerede længe havde beleiret, ved Hjælp af Forrædere i Byen. Rigtignok betingede han sig til Gjengjæld Antiochia som et selvstændigt Fyrstendømme, kun under Overhøjhed af det eventuelle Kongerige Jerusalem. Alexios var fulgt i Hælene paa Korsfarerne og søgte at tilbageerobre, hvad han kunde i Lilleasien, men kom herved paa ny i en Strid med B., hans nominelle Vasal, som maaske vilde være falden uheldig ud for ham, hvis ikke B. var bleven taget til Fange af Saracenerne. Han blev vel løskjøbt, samlede i Europa en fortrinlig Hær og beleirede med den Durazzo, en af det græske Riges Hovedpladser ved det adriatiske Hav, men denne Stads uventet haardnakkede Modstand hindrede al Fremgang. B. vendte tilbage til Apulien og døde der kort efter, 1111. Hans Rige i Antiochia gik i Arv til hans Efterkommere, B. II—VI. Men allerede 1268 blev det erobret af Mamlukerne og gik for bestandig ud af hans Families Hænder. B. forenede i sin Person de fleste af de Egenskaber, baade gode og slette, som udmærkede Normannerne i denne deres mest glimrende Tid. Ved Siden af en høj Grad af Tapperhed, Udholdenhed og en vis Fromhed var han tillige særdeles listig, beregnende og begjærlig baade efter Gods og Lande.

Bohlen, Peter v., Orientalist, f. 13 Marts 1796 i Jever, d. 6 Febr. 1840. Efter at have studeret de østerlandske Sprog i Halle og Bonn, blev han 1825 Professor i samme ved Universitetet i Königsberg. Han har skrevet et for sin Tid fortjenstfuldt Værk „Das alte Indien" (2 Bd., 1830) og en Commentar „Die Genesis, historisch-kritisch erläutert" (1835), som har virket meget vækkende. Desuden har han udgivet »Bhartriharis Sententiæ« paa Sanskrit og Latin (1834) og paa Tysk (1835) og Kalidasas Aarstiderne, »Ritusanhára« (1840), ligeledes paa Sanskrit, Latin og Tysk. Hans Autobiographi (2det Opl., forøget med Breve 1843) er udgivet efter hans Død.

Bohnenberger, Joh. Gottl. Friedr. v., f. 1765 i Simmozheim ved Stuttgart, d. 1831 som Prof. i Math. og Astronomi ved Universitetet i Tübingen. Sammen med v. Autenrieth udgav han „Tüb. Blätter f. Naturw. u. Arzeneikunde" 1815—17, hvori han har beskæftiget sig med Vandets Kogning og Frysning i fortyndet Luft og Højdemaaling ved Barometret, meddelt Undersøgelser over Zambonis tørre Søjle og bestrævet et fintmærkende Elektroskop. Sammen med v. Lindenau udgav han „Zeitschr. für Astron. u. verwandte Wiss." 1816—18, hvori bl. a. findes Afhandlinger af ham om Barometret og Legemernes frie Fald med Hensyn til Jordens Axeomdrejning.

Bohnstedt, Ludwig, tysk Bygmester, f. 1822 i St. Petersborg, uddannede sig i Berlin og vendte efter sine Studiereiser tilbage til Rusland, hvor han virkede i Statens Tjeneste til 1863, da han flyttede til Gotha. Hans Hovedværk er Tegningen til Rigsdagsbygningen i Berlin, som 1872 vandt den første Pris. Han er en overordentlig produktiv og let arbejdende Kunstner.

Bohus (forhen Båhus, oprindel. Bågahus), i tidligere Tid Fæstning, anlagt 1308 af Kong Haakon Magnussøn paa den gamle Tingplads Baaga- ell. Baaholmen (i Nordreelv, ved det Sted, hvor denne Arm af Götaelv gaar ud fra Hovedfloden) for at tugte den svenske Hertug Erik Magnusson, som da besad det nærliggende Konghelle. Som særdeles vigtig, fordi man derfra kunde beherske Søfarten paa Götaelv, befæstedes Pladsen mere og mere i Tidernes Løb, saa at B. i det 15de Aarh. var Norges stærkeste Fæstning. Under de følgende Krige mellem de skandinaviske Riger maatte B. ogsaa udstaa mangen svær Beleiring, var nær ved at blive erobret af Svenskerne 1566 og af Nordmændene under Gyldenløve 1678, men blev dog aldrig indtagen af Fiender. B. blev senere yderligere forstærket og var 1680—1700 Landshøvdingssæde; men 1786 besluttedes det, at den ikke længer skulde vedligeholdes, og da norske Tropper 1788 søgte at faa fast Fod der, fik Kongelfs Indvaanere Tilladelse til at hente Sten fra Fæstningsværkerne. De endnu tilbageværende Murmasser, som frembyde et storartet og malerisk Skue, ere nu fredlyste. — **B.-Län** (det tidligere Elvesyssel og Ranrike) er et smalt, intet Steds over $7\frac{1}{2}$ M. (53 Kilom.) bredt Kystland med et tæt Baand af Skjær og Øer (deriblandt de anselige Orust, Tjörn og Hisingen), samt begrænset i N. af Norge, i Ø. og S. af Dalsland og Vestergötland. Arealet udgjør c. $79\frac{3}{4}$ □ M. (4,519 □ Kilom.) med c. 165,000 J. Det er et af dybt indtrængende Havbugter (Dynekilen, Gullmaren, Hafstensfjord, Halefjord m. fl.) sønbret Bjergland, om end Bjergene, ogsaa i den højeste, nordlige Del, ikke naa mere end 565 Fod (178 Met.) over Havet; det har en Mængde Søer (de betydeligste ere Bullarensøerne), samt foruden Götaelv, som paa en lang Strækning danner Grænsen mod Vestergötland, flere mindre Vanddrag (Qvistrumselv m. fl.). Hovednæringsvejene ere Agerbrug (fortrinsvis dyrkes Byg og Havre), Fiskeri og Søfart. B.-L. har Byerne Strömstad, Uddevalla, Marstrand og Kongelf samt Flækken Lysekil og inddeles i 17 Herreder, som danne 4 hele Fogderier og en Del af et 5te under Göteborgs og B.-L.; det udgjør 27 Pastorater og 5 Provstier af Göteborgs Stift. Kom 1658 til Sverige. S. **Göteborg**.

Boieldieu, Franç. Adrien [boajelldiö], f. 15 Dec. 1775 i Rouen, d. 8 Oct. 1834 paa Godset Jarcy, en af Frankrigs mest fremragende Componister, skrev ganske ung en Opera for sin Fødeby, der modtoges med et saadant Bifald, at han fik Lyst til at prøve sin Lykke i Hovedstaden. Til Fods naaede han 19 Aar gammel Paris, men blev skuffet i sit Haab om Operaens Opførelse og maatte søge sit Udkomme ved at undervise i Claverspil. Snart vakte han dog Opmærksomhed ved sine »Chansons«, og det lykkedes ham efter mange Anstrængelser og Skuffelser at faa en lille Opera i en Akt

»La dot de Suzette« opført med stort Bifald. Flere vellykkede Compositioner for Harpe og Piano skaffede ham Ansættelse som Lærer i Claverspil ved Conservatoriet. 1800 gjorde han umaadelig Lykke med „Kalifen i Bagdad". 1802 giftede han sig med en bekjendt Danserinde, men denne Forbindelse var saa ulykkelig, at han kort efter unddrog sig den ved en Reise til St. Petersborg, hvor han blev keiserlig Capelmester med Forpligtelse til at componere Operaer til Texter efter Keiserens Valg. Dette maa vistnok være Grunden til, at disse Operaer ere mindre betydelige. 1811 vendte B. tilbage til Paris, hvor Isouard imidlertid var bleven eneraadende Operacomponist. B. anspændte alle Kræfter, og „Johan fra Paris" (1812) og „Den lille Rødhætte" (1818) satte ham atter i Høisædet. Men hans Helbred var svækket, og i 7 Aar opholdt han sig paa Landet uden næsten at lade høre fra sig. Da mødte han endelig med sit Mesterværk „Den hvide Dame" (1825), der blev modtaget med overordentlig Begeistring. Men hermed vare hans Kræfter ogsaa udtømte, og hans sidste Opera „De to Nætter" (1829) gjorde kun ringe Lykke.

Boileau-Despréaux, Nicol. [boalō-dæprеō], berømt fransk Satiriker og Smagsdommer, f. 1 Nov. 1636 i Paris. Som 15de Barn af en Retsskriver hengik hans Barndom under fattige og ulykkelige Forhold. Han var bestemt til at være Advocat, men fattede Ulyst til denne Vei; han læste Romaner og skrev Vers i Stedet for at studere Jura, og 1660 udgav han sin første Satire »L'adieu du poète à Paris«. Med denne slaar han ind paa sit Forfatterskabs første Periode, der betegnes med de 9 satiriske Digte, nærmest Efterligninger af Horats og Juvenal, med Udfald mod alskens Daarskaber og Laster og navnlig mod den slette Smag i Literaturen og den spanske og italienske Indflydelse. Samtidig er det hans Maal ved eget Exempel at afgive Mønster paa Correcthed og Elegance, de største poetiske Skjønheder, som han kjendte. Til hans anden Periode (1639—77) høre hans 12 »Épîtres« med Horats til Forbillede, væsentlig didaktiske Digte med Udfald mod Procesfyge, Anbefaling af Selvkundskab, ogsaa med Lovprisning af Ludvig XIV.s Seire i Tydskland, hvor man midt i Smigeren finder frimodige Raad til Kongen. 1674 skrev han, for ikke at give Horats noget efter, sin »Art poëtique«. Alt hvad Smag, Studium og sund Forstand kan præstere, har B. ydet i Digtning og Kritik; han er det klassiske Udtryk for Ludvig XVI.s Tidsalders æsthetiske Bevidsthed. Som Kongen exercerer Samfundet, exercerer B. Digterne; han opstiller rigoristisk den Regel, ikke at blande de fra de gamle overleverede Digtarter, prædiker Hemistichiernes Parallelisme og Cæsurens Ukrænkelighed og anbefaler det klassiske Apparat af Guder og Gudinder, hvilke han ligesom Tidens Digtere opfatter som abstracte Allegorier, afklædte den oprindelige græske Livsfylde. Man vil let forstaa, at Naturen uden for Versailles's Park er ham et ukjendt Land, og at Middelalderen er ham et barbarisk Chaos. Hans rationelle Aand bragte ham ogsaa til bedst at forstaa det komiske; han sætter Molière høiest blandt sin Tids Digtere. Hans »Le lutrin« (Bedepulten), begyndt 1674, er hans bedste Poem. Deri besynger han i mesterlige Alexandrinere med ironisk Pathos et ubetydeligt Stof, en Parodi — ligesom til Dels Holbergs Peder Paars — paa de pedantisk-svulstige moderne heroiske Epopeer. Medens han arbeidede paa dette Digt, blev han med Racine kongel. Historiograph og skrev nogle Satirer og Epistler, hvori Alderdommens Svækkelse tydelig mærkes; desuden fandtes efter ham nogle kritiske Afhandlinger og en Oversættelse af Rhetoren Longius's Afhandling om det sublime. Hans Charakter var redelig og frimodig; han var saaledes ved fine alvorlige Forestillinger Skyld i, at Ludvig XIV ikke tog Pensionen fra den 80aarige Corneille. Da han 1699 indfandt sig hos Kongen for at melde ham Racines Død og fik en unaadig Modtagelse, kom han ikke mere ved Hoffet og udtalte sig aabent om, hvad der mishagede ham der. Han døde 1711. B. er af sin beundrende Samtid bleven kaldt »Législateur du Parnasse«, men hans Kritik er væsentlig negativ, idet den reducerede Principerne for Kunsten til den sunde Fornufts Principer. Han har kæmpet trolig mod Unatur og Raahed i Poesien, men for den geniale Inspiration var hans Øie blindt. Som Versificator hører han til de første i sit Sprog.

Boisard, Jean Jacq. Franç. Marie [boasāhr], fransk Fabeldigter, f. 1743, mistede ved Greven af Provences Flugt 1791 sin Tjeneste hos denne og kunde som Royalist ikke blive ansat under Revolutionen, hvorfor han levede under trange Kaar. Sine Fabler, mest indrykkede i »Mercure de France«, samlede han siden. De ere holdte i den Florianske Tone. D. 1831. — **Jacques Franç. B.**, hans Brodersøn, f. 1762, udgav Fabler i samme Smag.

Bois-Commun [boā kommōng], Landsby i det fr. Dep. Loiret, ved Orléansskoven. Fægtninger 23 og 25 Nov. 1870.

Boisen, Peter Outzen, f. 16 Nov. 1762 i Emmerlev ved Tønder, Præst i Vesterborg 1787, tillige Biskop over Laaland og Falster 1805, d. 10 Mai 1831, en af de ivrigste og mest begavede Talsmænd for Datidens Rationalisme. Hans varme Interesse for en forbedret Almueundervisning fremkaldte ved Grev Reventlovs Hjælp Oprettelsen af et Seminarium i Vesterborg. 1805 udgav han „Forslag til Forbedring af den offentlige Gudstjeneste", der blev velvillig modtaget af Regeringen, som nedsatte en Commission til at prøve dets Indhold; men H. G. Clausen og især Mynster og Grundtvig kritiserede, hver fra sit Standpunkt, Forslagene saa nedbrydende, at der ikke kunde være Tale om at gjennemføre dem. — Hans ene Søn, **Lars Nannestad B.**, f. 1803, Cand. theol. 1824, Dr. phil. 1828, d. som Præst i Vesterborg 1875, er bekjendt som Orientalist og Forfatter til et større Værk over Israels Historie (1847—63, 5 Bd.) og en Del mindre, theologiske og religiøse Afhandlinger. — En anden Søn, **Frederik Engelhardt B.**, f. 11 Febr. 1808, viste sit Mod og Frisind ved som Præst i Skjørpinge (1837—50)

at stille sig paa P. C. Kierkegaards Side i hans Kamp mod Regeringens Befaling, at Baptisterne skulde tvinges til at lade deres Børn døbe. Omtrent samtidig sluttede han sig til Grundtvigs Tilhængere og kom ved sin Begavelse som Prædikant, Folketaler og folkelig Skribent til at indtage en fremragende Plads blandt disse. 1848—49 var B. Medlem af den grundlovgivende Forsamling. 1850—59 var han Præst i Bilstrup i Sønderjylland og begyndte her at udgive „Budstikken", et Ugeblad til christelig og folkelig Oplysning, som vandt megen Udbredelse. Som Præst i Stege (1859—82) deltog han ved Grundtvigs Side i Kampen mod Grundlovsrevisionen 1866 og virkede tillige meget ivrig for Højskolesagens Fremme. D. 17 Sept. 1882. — Hans Søn, **Frede B.**, f. 22 Aug. 1841 i Skjørpinge ved Slagelse, blev 1864 theologisk Candidat og gjorde s. A. Tjeneste i Krigen som Lieutenant. Han stiftede 1865 en Folkehøjskole paa Rødkilde ved Stege og valgtes i Sept. 1869 til Folketinget, hvor han n. A. strax sluttede sig til det forenede Venstre og allerede 1872 blev Formand baade for Finans- (indt. 1882) og Forsvarsudvalget. B. har ogsaa stadig øvet stor Indflydelse paa sit Parti — især efter dets Deling i Nov. 1877, hvorefter han blev en af Lederne for „det moderate Venstre" — og havde navnlig Del i Hærlovens Gjennemsyn 1880 og i den militære Straffelov 1881. I Jan. 1884 overtog B., sammen med Berg, Udgivelsen af „Morgenbladet".

Bois-le-Duc [boa lö dykk], d. s. s. Hertogenbosch.

Boisrobert, F. le Metel de [boarobæhr], fransk dram. Digter, f. 1592, d. 1662, Advocat, siden Gejstlig, bestandig lystig og vittig Selskabsmand, hvis Anekdoter skaffede ham Cardinal Richelieus Gunst, der gav ham rigelige Beneficier, Adelskab og Titel af »Aumônier royal« (s. **Almosenier**). B. tog sig ikke meget af gejstlig Virksomhed, men kom desto flittigere i Theatret og paa Spillehuse. Han har strevet en Mængde Skuespil og Digte og hjalp Richelieu med at udarbejde Tragedier.

Boisseau [boassō], gammelt fransk Kornmaal, lig 0,748 danske Skpr. I Schweiz hører det til de nu gjældende Maal (d. s. s. Quarteron, tysk Sester), lig 0,see danske Skpr.

Boisserée, Sulpice [boass'rē], f. 1783, d. 1854, og Melchior, f. 1786, d. 1851, to Brødre fra Køln, have i Forening med deres Ven Joh. Bapt. Bertram bidraget meget til at fremme Studiet af den ældre tyske Kunsts Historie. Paa en Rejse til Paris 1803 gjorde de Bekjendtskab med de af Napoleon I samlede Kunstskatte, og F. Schlegels Omgang begejstrede dem for Middelalderens Kunst. Ved deres Hjemkomst til Tyskland fandt de en Mængde Malerier fra de nedlagte Klostre spredte rundt omkring, hvilke de forenede til en Samling paa c. 200 Nummere. Efter at denne Samling, som gav en fortrinlig Oversigt over den nederlandske og tyske Malerkunst indtil det 17de Aarh., var bleven udstillet i Stuttgart 1819 og havde gjort stor Opsigt, kjøbtes den af Kong Ludvig af Bayern og findes nu i Pinakotheket i München paa 40 Malerier nær, som ere opstillede i Moritzcapelle i Nürnberg. Den ældre Broder Sulpice kastede sig især over Architekturen. Hans paa egne Maalinger grundede Pragtværk over Domkirken i Køln (ndg. 1823—31) begejstrede Tyskerne for Fuldendelsen af denne kolossale Kirke, et Maal, som ogsaa virkelig naaedes (1880). Han har senere udgivet „Denkmale der Baukunst am Niederrhein". Melchior B. sysselsatte sig mest med den gamle Malerkunst. Han udgav en Række gode Lithographier efter den omtalte Malerisamling og arbejdede paa Gjenoplivelsen af Middelalderens Glasmaleri.

Boissier, Marie Louis Gaston [boassiē], fransk Philolog og Historieforsker, f. 15 Aug. 1823 i Nîmes, er Professor i Rhetorik og Oldtidens Literatur ved École normale. Hans Skrifter (»Cicéron et ses amis« 1866; »La religion romaine« 1874, 2 Bd.; »L'opposition sous les Césars« 1875 o. a.) udmærke sig baade ved Lærdom og smagfuld Fremstilling.

Boissonade, Jean Franç. de Fontarabie [boassonāhd], en af Frankrigs lærdeste Hellenister, f. 1774, blev 1809 adjungeret Professor i Græsk ved Universitetet i Paris, 1816 Medlem af Académie des Inscriptions og 1828 Professor ved Collége de France. Han har bl. a. udgivet Philostrats »Heroica« og »Epistolæ«, Tiberios Rhetor, Niketas Eugenianos, Eunapios's »Vitæ sophistarum«, det nye Testament, Babrios og Tzetzes's »Allegoriæ Iliadis«. Hertil komme »Anecdota Græca« og »Anecdota nova« samt den værdifulde »Sylloge poëtarum Græcorum«. Desuden har han besørget flere Udgaver af franske Klassikere. B. døde 1857.

Boissy, H. C. O. Rouillé, Marquis de [boassī], f. 1798, var en rig Godsejer i Bretagne og brugtes i diplomatiske Sendelser, indtil han 1839 blev Pair. Som saadan viste B. stor Veltalenhed, men brød med alle Kammerets gamle Vaner og talte meget jævnlig og tit med stor Hensynsløshed uden at slutte sig til noget politisk Parti. Medens B. 1840 havde talt for Don Carlos's Indsættelse i Spanien, optraadte han i Samlingen 1847—48 med stor Skarphed mod Julikongedømmet og blottede de mange da stedfundne Skandaler; var ogsaa en af de tre Pairer, som deltoge i Reformbanketterne. 1851 ægtede B. Lord Byrons Elskerinde, Grevinde Guiccioli, og blev 1853 Senator; ogsaa i denne Stilling udmærkede B. sig ved sin vittige, men excentriske Veltalenhed og særlig ved sine stadige Angreb paa England; d. 1866.

Boissy d'Anglas, Franç. Ant., Greve af [boassī danglā], fransk Statsmand, f. 8 Dec. 1756 i Dep. Ardèche af en protestantisk Familie, var Hushovmester hos Greven af Provence (den senere Konge Ludvig XVIII), da han ved Stændernes Sammenkaldelse 1789 blev valgt til Deputeret. I Nationalforsamlingen var han en af Førerne for tredje Stand, der fordrede Afskaffelse af Privilegier, Lighed for Loven osv., og det var ham, der først fremkom med den Erklæring, at tredje Stand udgjorde den rette Nationalforsamling. Efter Forsamlingens Slutning blev han udnævnt til Generalprocureur i Dep. Ardèche, hvilken Post han bestyrede med Fasthed og Retfærdighed. I

Conventet stemte han i Kongens Proces mod Dødsstraffen, og senere som Medlem af Velfærdscomiteen (fra Oct. 1794) viste han stort Talent og Klogskab. Da Pøbelen 20 Maj 1795 stormede Conventets Forsamlingssal, reddede han sig selv og det ved sin urokkelige Fasthed, Ro og Aandsnærværelse, idet han ikke veg fra Talerstolen, skjønt den rasende Folkehob myrdede i hans nærmeste Omgivelser og stak Hovedet af en af hans dræbte Colleger paa en Stang frem imod ham. Under Directoriet var B. Medlem af de 500s Raad og blev gjentagne Gange valgt til dets Præsident; ved Statscoupet af 4 Sept. 1797 blev han dømt til Deportation, men undslap til England, kaldtes 1799 tilbage og blev først Medlem af Tribunatet (1801) og senere Senator med Grevetitel. Efter Restaurationen gav Ludvig XVIII ham Sæde i Pairskammeret. Sine maadeholdne liberale Ideer blev han tro lige til sin Død 20 Oct. 1826. Af hans Skrifter er det mest bekjendte »Recherches sur la vie et les écrits de Malesherbes« (3 Bd., Par. 1819).

Boito, Arrigo, f. 1842 i Padua, italiensk Digter og Musiker, udgav 1877 sin »Libro dei Versi« og Fablen »Re Orso« og har selv forfattet Texten til sin Opera »Mefistofele« (1868). Han er udpræget Naturalist i Poesien og Fremtidsmand i Musiken.

Boit-tout, fr. [boatū], „drikker alt", Bæger uden Fod, som man ikke kan sætte fra sig, men maa drikke ud, Tumling; Drukkenbolt.

Boitzenburg, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 7 M. s. v. for Schwerin, ved Elben. 4,000 J. Brændevinsbrænderi, Kornhandel.

Boivin, M. A. V. Gillain [boavæng], f. 1773, d. 1841, berømt fransk Jordemoder (ved Maternité), Forf. til flere Skrifter over Fødselsvidenskaben og Livmoderens Sygdomme; Universitetet i Marburg hædrede hende med Diplom som Dr. med.

Boj ell. **Baj**, et Slags groft Flonel, som ligner Multum.

Bojadōr, Cap, et Forbjærg eller rettere en Samling af Sandklitter paa Saharas Vestkyst i Afrika, under 26° 12′ n. Br. Farlig Kyst, hvor der forefalder talrige Skibbrud.

Bojān, stor Krukke.

Bojār betegnede tidligere i Rusland de af de fornemste Adelsslægter tagne højeste Rigsembedsmænd, som havde mange Forrettigheder og øvede stor Indflydelse paa Regeringen. De lagde vistnok ofte en Tømme paa Regenternes Vilkaarlighed, men dette Gode opvejedes langt af den Skade, som deres Tyranni mod deres Undergivne og deres Opsætsighed og Trods mod Regeringen foraarsagede. Flere Storfyrster søgte derfor at knække deres Magt, hvilket dog først lykkedes Peter d. store, som satte Rigsraader i deres Sted. Navnet holdt sig til den nyeste Tid i Moldau og Valachiet, hvor B. havde Sæde og Stemme i Fyrsternes Raad.

Bojārdo, Matteo Maria, Greve af Scandiano, ital. Digter, f. c. 1430 ved eller i Ferrara, studerede tidlig med Iver Humaniora, traadte i Tjeneste hos Hertug Borso af Este og hans Søn Ercole I, der gjorde ham til Gouverneur i Reggio og brugte ham i diplomatiske Sendelser. Foruden en Oversættelse af Herodot, Bearbejdelser efter Lukianos og Apuleius, samt »Sonetti e canzoni« og Skuespillet »Il Timone« har han skrevet det store ridderlig-romantiske Epos »Orlando innamorato«. Stoffet er taget fra de folkelige franske Digte om Carl d. store; dets Helt er Paladinen Orlando, hvis Kjærlighed til den skjønne Angelica og Kamp om hende med Rivalen Rinaldo giver Anledning til en Mængde i hverandre kunstig flettede poetiske Æventyr, der ende med Kjærlighedens Sejer selv over den ridderlige Tapperhed. Tonen er naiv-højtidelig; Digtet er en begejstret Apotheose af Ridderligheden; af Ariosts skjælmske Smil findes intet Spor. Dennes »Orlando furioso« begynder, hvor B. hører op. »Orlando innamorato« udkom 1498, men de oprindelige Udgaver bleve snart sjældne; Domenichini udgav Digtet 1545 i moderniseret Sprogform, Berni i burlesk, travesteret Skikkelse (s. **Berni**), hvori det blev særdeles populært; i sin oprindelige Skikkelse er det udgivet af Panizzi (1830) og af Wagner (1833) i »Parnasso italiano continuato«. B. tjente Familien Este trofast til sin Død 1494.

Boje, et hult Legeme af Træ eller Jærn, bestemt til at tilkjendegive Ankerets Plads paa Bunden af Havet; den er derfor befæstet til Ankeret ved et Stykke Tov, kaldet **Bojereb**. B. anvendes ogsaa til derved at afmærke snævre Farvande eller for at betegne Beliggenheden af farlige Grunde og kunne da undertiden være forsynede med en Gasbeholder, hvorfra et tændt Blus angiver deres Plads om Natten (Gasbojer). Ofte findes der ogsaa uden for en Havnemunding en B. forsynet med Ringebolte til Brug for Skibe, der skulle varpe (Varpeboje). **Bojestraf**, en om Bord i Krigsskibene anvendt Straf, hvorved den skyldige lænkes til en Øjebolt i Dækket; s. **Arrestboje**.

Bojer (Boji), en keltisk Folkestamme, som vi tidlig træffe dels n. for Alperne i Donauegnene (jfr. **Bayerns Hist.**), dels i Norditalien, hvor de skulle have bosat sig c. 500 f. Chr. og maatte udholde mange Kampe med Romerne, hvem det først lykkedes at undertvinge dem efter deres Fører **Bojorix**'s Fald c. 190 f. Chr. Største Delen af de overvundne udvandrede dels til Egnene s. for Donau, hvor de bleve oprevne af Dacerne, der forvandlede deres Land til en Ørken, dels til Gallien, hvor de i Forening med Helvetierne bleve undertvungne af Cæsar. N. for Donau i de Bjærgstrøg, som Romerne kaldte den hercynske Skov, stiftede B. derefter et nyt Rige **Bojohemum** (B.s Hjem, hvoraf senere Bøhmen), som Markomannerne under Marbod gjorde Ende paa omtrent ved Christi Fødsel.

Bojesen, Ernst Frederik Christian, dygtig dansk Skolemand, f. i Kbhvn. 1803, tog 1824 theol. Attestats, 1833 Magistergraden, 1836 den philosoph. Doctorgrad, blev 1840 Lector og 1843 Rector ved Sorø Akademi, hvor han virkede til 1863, da han, svækket af Sygdom, søgte Forflyttelse som Rector til Roskilde Ka-

thedralskole; han døde 1864 i Mentone. Han har bl. a. udgivet flere meget benyttede Skolebøger: en dansk Sproglære (19 Opl. 1882) og Haandbøger i de romerske (1839) og græske Antiqviteter (1841), ligesom han ogsaa i Skoleprogrammer har skrevet om de gamles Musik og om flere Spørgsmaal af Aristoteles's Philosophi.

Bo Jonsson, s. Grip.

Bokar, d. s. s. Skovmærke.

Boker, George Henry, amerikansk Digter, f. 1824 i Philadelphia, udgav 1847 »Lessons of life and other poems«, dernæst en Række Dramaer, bl. hvilke: »Calaynos«, »Anna Boleyn«, »Leonor de Guzman« og »Francesca da Rimini«. 1864 udkom hans patriotiske lyriske Digte: »Poems of war«. Under den tysk-franske Krig besang han Bismarck. 1871 blev han Gesandt i Constantinopel, 1875—77 beklædte han samme Stilling i Petersborg og har siden 1878 opholdt sig i Philadelphia.

Bokhara, s. Buchara.

Boklund, Johan Christoffer, svensk Maler, f. 15 Juli 1817 paa Kulla Gunnarstorp i Skaane, nød først Undervisning ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og derpaa ved Akademiet i Stockholm, rejste udenlands 1846 og opholdt sig til 1854 i München. 1854—55 arbejdede han under Couture i Paris og kom hjem 1856, da han udnævntes til Professor ved Kunstakademiet og grundede en Malerskole, hvorfra flere udmærkede Kunstnere ere udgaaede. Stor Fortjeneste havde B. af Ordningen af det nye Nationalmuseum i Stockholm, ved hvis Kunstsamlinger han var Administrator; fra 1867 var B. ogsaa Directeur ved de frie Kunsters Akademi samt Hof-Intendant; d. 9 Dec. 1880. B. har malet historiske Billeder („Gustav Adolf og Axel Oxenstjerna", „CarlX og Erik Dahlberg"), Portræter („Dronn. Lovisa", „Carl XV"), samt Genrebilleder, helst i historisk Costume (»Meranerskyttar«, »Marodörer« m. fl.). Hans Arbejder udmærke sig ved store techniske Fortrin og ofte ved charakteristisk Opfattelse.

Bókmentafélag, hið íslenzka, d. e. det islandske literære Selskab, stiftet 1816 af R. Rask i Forbindelse med tre indfødte Islændere, der senere alle naaede fremragende Stillinger: Biskop Arne Helgason, Professor Finn Magnusson og Amtmand, Conferensraad Bjarne Thorsteinsson. Selskabet, der bestaar af en islandsk Afdeling, i Reykjavik, og en kjøbenhavnsk, har udgivet en lang Række af dels folkeoplysende Skrifter, dels videnskabelige Arbejder, navnlig Saga-Udgaver og Skrifter til Oplysning om Islands Historie og ældre Literatur. Den kjøbenhavnske Afdeling ejer tillige en ikke ubetydelig Haandskriftsamling.

Bol, et gammel-nordisk Ord for en til en vis Skyld eller Skat ansat Jord eller Gaard; i Formen „bøl" er det bevaret som Endelse i mange Stedsnavne. I Danmark bruges nu om Stunder Ordet B. eller **Bolsted** om en Bondegaard, som har mindre Jord end en halv Gaard (s. **Gaard**), det vil i Almindelighed sige: som kun har ēn eller et Par Tdr. Hartkorns Tilliggende. **Bolsmand** kalder man da Besidderen af et saadant Sted; men Lovgivningen opstiller lige saa lidt nogen Forskjel paa Bolsmænd og Bønder som paa Bolsteder og Gaarde. **B.**, norsk, egtl. Bosted, bet. nu Leje eller Liggested for Dyr.

Bol, Ferdinand, hollandsk Maler og Raderer, f. 1609 eller 1611 i Dordrecht, d. 1681 i Amsterdam, var Elev af Rembrandt, og Mesterens Paavirkning fremtræder saaledes stærkt i det store Billede „Kvinderne ved Christi Grav" i den kgl. Malerisamling paa Christiansborg. Større Betydning har han dog som Portrætmaler, og i dette Fag har samme Samling i „Admiral Ruijter" en udmærket Prøve. Ogsaa i fine Raderinger (16 Blade) staar han Rembrandt meget nær.

Bolan, et Bjærgpas i Baludschistan, paa Vejen fra det nordlige Indien til Afghanistans Højland forbi Ketta; dets højeste Punkt er 5,800 F.

Bolbec [bɛ̌lk], Stad i det franske Dep. Nedre Seine, 4 M. ø. n. ø. for Le Havre. 10,000 I. Uld- og Bomuldsvæverier, Garverier, Papirfabrikation.

Bolbjærg, d. s. s. Bulbjærg.

Bolchov, Stad i Rusland, Gouv. Orel, 7 M. n. for O. 20,000 I. Garverier, Fabrikation af Skotøj, Uldstoffer og Handsker. Betydelig Handel med Hamp og Frugt.

Bolderaa, en lille By i det russiske Gouv. Lifland med Havn ved Dünas Udløb i Rigabugten, tjener Riga som Yderhavn.

Boldspil har fra Arilds Tid alle Vegne været en af de mest yndede gymnastiske Øvelser. Hos Grækerne var det en yndet Leg for Børn og unge Piger, medens Mændene underkastede sig mere anstrængende Øvelser. Hos Romerne derimod var det den hyppigste Legemsøvelse for alle, baade rige og fattige, og i Gymnasierne og Badene fandtes egne Boldsale (Sphæristerier). De havde to Slags Bolde, den lille, der bruges hos os, og Ballonen, som var meget større, af Læder, fyldt med Luft, og kastedes med et Træ. I Italien og Spanien er B. endnu en Folkeforlystelse, og i England er Langbold (cricket) en Yndlingsleg for alle. — I Middelalderen var B. saa yndet ved Hofferne, at man overalt byggede egne **Boldhuse**. B. i Versailles er blevet mærkeligt derved, at Nationalforsamlingens Medlemmer af Borgerstanden 20 Juni 1789, da Regeringen havde ladet Stændersalen lukke, forsamlede sig her og under Baillys Ledelse svore ikke at skilles ad, førend Frankrig havde faaet en ny Forfatning, hvilket var Udgangspunktet for den franske Revolution.

Boldtit, norsk, d. s. s. Pomeransfugl.

Bolēro, spansk Nationaldans i tredelt Takt.

Bōleslaus ell. **Boleslav**, flere Fyrster af slavisk Herkomst i Polen, Bøhmen, Schlesien osv. (d. s. s. Bugislav og Burislav). **B.** I **Chrobry** (d. tapre), Hert. i Polen 992—1025, af den piastiske Stamme, Søn af Hert. Mieslo ell. Mieczislav og den bøhmiske Prinsesse Dombrowka, førte uafladelig Krig med sine Naboer, den tyske Kejser Henrik II, Preusserne og Russerne, erobrede Lausitz og var den første polske Regent, der lod sig krone til Konge. Han antages at være den i de nordiske Oldskrifter omtalte vendiske Konge Burislav, som

ev gift med Svend Tveskjægs Søster Thyre, r dog forlod ham kort efter Bryllupet, geſom hans Søster Gunhild var gift med n danske Konge. — B. II, d. dristige, Sønnes ns Søn af den foregaaende, Hert. i Polen 058—79, førte heldige Krige med Bøhmen, reussen, Ungarn og Rusland. Medens B. ed sin Hær dvælede i det erobrede Kijev, vor de hengave sig til Blødagtighed og tøj- sløse Udsvævelser, foranledigede Rygtet herom Krigernes fleraarige Fraværelse deres Hu- ruer til at gifte sig med Livegne; de vendte r tilbage, og B. straffede de skyldige med or Strænghed. Da Biskoppen af Krakow, tanislaus Szczepowski, gjorde ham Bebrej- elser for hans Grusomhed og Vellyst, lod B. im myrde under Gudstjenesten, hvorpaa Pave regor VII satte ham i Ban og hans Under- atter gjorde Opstand imod ham. Han maatte ygte og skal være død 1081 i et Kloster i ärnten. — B. III Krzywousti (Skjævmund), roderson af den foreg., Hert. i Polen 1102 -38, førte ogsaa idelig Krig med sine Naboer, avnlig Kejser Henrik V, hvem han dog maatte etale Tribut, Ungarn, Bøhmen og Russerne, g erobrede en Del af Pommern, hvor han srgede for Christendommens Udbredelse. Ved n Død delte han Riget mellem sine 4 Sønner, hvilket gav Anledning til store Uroligheder. Hans Datter Richiza ell. Sventoslava var gift med den danske Prins Magnus d. stærke og lev i sit andet Ægteskab med en russisk Fyrste Moder til Valdemar d. stores Dronning Sophie, fra hvem alle de følgende danske Kon- ger nedstamme. — B. IV Crispus (d. krøllede), n af den foregaaendes Sønner, der ved De- ingen havde faaet Masovien og Kujavien, laa idelig Krig med sin ældste Broder Ladislaus og dennes Sønner, som bleve understøttede af Kejseren, samt med de hedenske Preussere; han døde 1173. — Under B. V, d. kyske (saa kaldet, fordi han efter den Tids Begreber om Fromhed levede uden ægteskabelig Forbindelse med sin Ægtefælle), en Broders Sønnesøn af den foreg., Hert. 1228—79, foruroligedes Riget af indre Stridigheder og Indfald af Tatarerne.

Boleyn, s. **Anna Boleyn**.

Bolgrad, Stad i det russiske Gouv. Bessa- rabien, ved Nordenden af Jalpuchsøen, 20 M. s. for Kischinev. 6,000 J. Livlig Handel.

Boli kaldes i Pharmacien store Piller, der ere tilberedte af en blødere Masse end almin- delige Piller, og hvoraf kun én ad Gangen kan synkes.

Boli, Stad i det asiat. Tyrki, 20 M. n. v. for Angora paa en frugtbar Slette, paa Kara- vanvejen mellem Constantinopel og Erzerum. Befolkningen angives meget forskjellig, fra 6,000 til 50,000 J.

Bolingbroke, Henry St. John, Viscount [böllingbrokk], f. 1678, nedstammede ikke blot fra en rig og gammel Familie, men traadte ogsaa ud i Livet udrustet med alle Aandens og Legemets Egenskaber. Ikke desto mindre bleve hans Talenter kun til liden Nytte for hans Fædreland og skaffede ham selv kun en tvivlsom Berømmelse, fordi han aldeles mang- lede moralsk Ligevægt og aldrig satte sig et højere Formaal end sig selv. Saa vel i sin Handlemaade som i sin ydre Optræden er han kun den mest glimrende, som han er den sidste, af den Række Statsmænd, der, opdragne ved Carl II.s Hof eller under Paavirkning af hans Grundsætninger, traadte al Sandhed under Fødder, saa vel i Politik som i Religion. Efter i Hjemmet at have faaet en puritansk Opdragelse, hvis Spor snart forsvandt, gjorde B. sig ved Universitetet bemærket saa vel ved sine glimrende Evner som ved sit udsvævende Liv. Et Giftermaal med en smuk og rig Dame, hvorved Faderen haabede at gjøre ham stadig, førte kun til et ulykkeligt Ægteskab. Derimod kastede han sig med hele sin Energi over Politiken efter at være kommen ind i Parlamentet 1701. Hans eminente Talegaver og hans Duelighed i Intriguer viste ham snart, at han der var paa sin rette Plads, og han gjorde hurtig Carriere. Han sluttede sig først til de moderate Toryer og var 1704—8 Krigsminister. Men da han tillige med Harley intriguerede imod sine Colleger, maatte de begge fratræde, og et Whigministerium kom til Roret. Dette havde Dronningen imod sig og faldt 1710 ved en tilfældig Anledning. Nu blev Harley som Greve af Oxford Første- minister, og B., der blev creeret til Viscount, Udenrigsminister. Krigen med Frankrig var B. paa Grund af dens Whigoprindelse imod, og han var derfor Sjælen i den 1713 i Utrecht sluttede Fred. Dette var imidlertid B.s sidste Triumph. Hans Uenighed med Oxford svæk- kede Ministeriet; det lykkedes ham vel at faa Dronningen til at afskedige Premierministeren, men faa Dage efter døde hun, og B., hvis Intriguer til Fordel for Stuarterne vare for vel bekjendte, flygtede til Frankrig 1715. Præ- tendenten ansatte ham i sin Tjeneste, men af- skedigede ham kort efter pludselig af en i dette Tilfælde vistnok ugrundet Mistro. Han søgte nu ivrig om Tilladelse til at maatte komme tilbage til England og fik den ogsaa 1723, dog saaledes, at han ikke maatte indtage sit Sæde i Overhuset. Denne Clausul ude- lukkede B. fra al activ Politik, og han søgte forgjæves ved Forbindelse med Oppositionen at faa den omstyrtet. B. havde 1723 ægtet en fransk Dame, Mad. de Villette, en Niece af Mad. Maintenon; med hende levede han i et meget lykkeligt Ægteskab. Han opholdt sig derfor ogsaa meget i Frankrig, men døde dog i England 1751. B. stod i Venskabsforhold til Englands berømteste Digtere paa den Tid, Pope, Swift, Prior o. fl., og var selv begavet som Digter, men som Skribent er han dog mest bekjendt ved sine polemiske og philoso- phiske Skrifter. Det navnkundigste er »Letters on the study of history«. Ved sine materia- listiske og gudsfornægtende Anskuelser, der ere indklædte i en elegant Form, blev han en Forløber for de franske Encyklopædister. Hans samlede Værker, som Mallet udgav 1753, bleve af en Jury erklærede for stridende imod den offentlige Moral.

Bolintineanu, Demeter, rumænsk Digter, f. 1826, drog ved patriotiske Mæceners Hjælp til Paris 1847; 1848 kom han tilbage til Bu- karest, redigerede et revolutionært Blad, blev forvist og drog atter til Frankrig. 1852 satte

en Subskription i Moldau ham i Stand til at udgive sine lyriske Digte. Under Fyrst Cusa blev B., der i Udlandet havde virket meget for Rumæniens Frigjørelse, kaldt hjem. I tre Maaneder var han Medlem af Ministeriet Golesco (1860), blev derpaa Statsraad og døde i Bukarest 1872.

Bolivar, 1) en af de forenede Stater i Columbia i Sydamerika, s. Columbia. 2) D. s. s. Angostura.

Bolivar, Simon, sydamerikansk Frihedshelt, f. 28 Oct. 1783 i Venezuela af rig og adelig Slægt, studerede først i Madrid og gjorde derefter Rejser i Syd- og Mellemeuropa, samt gik en Tid lang i den polytechniske Skole i Paris. Paa sin Hjemrejse besøgte B. 1809 Nordamerika og fattede her Tanken om at frigjøre sit Fædreland fra det spanske Herredømme. Da Opstanden udbrød i Caracas 1810, sluttede B. sig strax dertil og sendtes af den nye Regering til London, hvorfra han i Sept. 1811 hjemvendte med en Ladning Vaaben. B. kæmpede derefter under Miranda, men maatte flygte til Curaçao, da Spanierne fik Bugt med Opstanden i Venezuela. I Sept. 1812 optraadte B. i Ny-Granada og blev fra nu af Sjælen i hele Frihedskrigen. Som Følge af Spaniernes Grusomhed erklærede B. dem 13 Jan. 1813 Krig paa Liv og Død, ja paabød senere ligefrem Dødsstraf imod enhver fangen Fjende. I Aug. 1813 rykkede B. ind i Caracas, fik den øverste civile og militære Magt baade i Venezuela og Ny-Granada og Tilnavnet Befrieren, »Libertador«. Men endnu denne Gang mislykkedes Forsøget. Den spanske General Morillos Komme med nye Tropper i Marts 1815 tvang B. til at flygte til Vestindien, og han vendte først hjem i Dec. 1816. Fra nu af førtes Kampen uafbrudt og med stor Bitterhed og Grusomhed fra begge Sider, men Heldet fulgte mest B.s Vaaben. Allerede 15 Febr. 1819 kunde B. i Angostura aabne en Congres for Venezuela; i Sommeren gik han over Cordillererne til Ny-Granada, sejrede i Slaget ved Boyaca 8 Aug. og udtalte 9 Sept. de to Landes samt Quitos Forening til en Republik Columbia under en stærk Enhedsforfatning og under hans eget Dictatur. I Nov. 1820 indgik B. en Vaabenstilstand med Morillo som Følge af Revolutionen i Spanien; men Kampen udbrød igjen det næste Aar, og først Slaget ved Calabozo 24 Juni 1821 fuldendte Frigjørelsesværket. B. fik Præsidentposten i den nye Republik, og ligesom han allerede 1816 havde frigivet alle sine Negerslaver, afslog han nu sin Del af Nationalgodserne og opgav sin Lønning til bedste for Statskassen. Ikke des mindre gjordes flere Opstande imod ham; ja selv Mordforsøg truede hans Liv, og han beskyldtes for at tragte efter Enevælde og Kongemagt, fordi han søgte at holde alle Landene samlede under sig. 1823 indkaldtes B. af Peruanerne for at hjælpe dem mod Spanierne; han drog derhen, blev 10 Febr. 1824 udnævnt til Dictator, og efter at hans Feltherre Sucre ved Ayacucho 9 Dec. fuldstændig havde slaaet Spanierne, deltes Landet i to Republiker, Peru og Øvre-Peru eller, som det af Taknemmelighed mod sin Befrier kaldte sig, Bolivia. B. blev livsvarig Protector for de to Lande og styrede en Tid lang som Dictator. I Sommeren 1826 sammenkaldte B. en Congres i Panama, hvortil ogsaa Mexico og Guatemala sendte Afsendinger, og hvor et Forsvarsforbund aftaltes mellem alle de nyspanske Stater. Men allerede i Nov. søgte B.s tidligere Kampfælle Paez at løsrive Venezuela og gjøre det til en egen Stat; Aaret efter afsatte Peru B. og søgte, om end forgjæves, at vinde Bolivia tilbage; og skjønt B. 1828 paa ny blev valgt til Præsident i Columbia med udvidet Magt, blev allerede Aaret efter Venezuelas Adskillelse fuldbyrdet. B. nedlagde derfor sin Magt 27 Apr. 1830 og vilde forlade Landet; men det lykkedes hans Venner at afholde ham derfra, og 17 Dec. s. A. døde han paa et Gods nær ved Santa Marta, efter at Congressen kort forud havde givet ham Tilnavnet „Columbias første Borger" og tilkjendt ham en Aarpenge. Hans sidste Ord vare: „Enighed; ellers vil Borgerkrig tilintetgjøre os". 1842 førtes B.s Lig til Caracas og jordfæstedes med stor Pragt; en Triumphbue rejstes til hans Minde, og 1858 fik en af Ny-Granadas Stater Navnet B.

Bolivia, Republik i Sydamerika, mellem 8° og 25° 20' s. Br. og 40° og 53° v. L., begrænses mod N. og Ø. af Brasilien, mod S. af Paraguay, den argentinske Republik og Chile, mod V. af det store Ocean og Peru. Inden for disse Grænser lader Flademaalet sig beregne til 23,600 □ M.; men herfra vil fragaa en betydelig Del, rimeligvis hele Kystlandet, til Chile, uden at dette Tab dog lader sig beregne, da den endelige Fred mellem B. og Chile endnu ikke (Apr. 1884) er afsluttet. Indbyggertallet opgives (1878) til 2,325,000, hvoraf 245,000 vilde Indianere. — Naturlig Beskaffenhed. Den vestlige Halvdel af Landet opfyldes af Cordilleras de los Andes's vældige Masser, medens den østlige Del fuldstændig hører til Amazonflodens og La-Platafloden Lavsletter. Mod S. V. ud mod det store Ocean ligger Ørkenen Atacama (s. d. A.). Derpaa følger Andeskjæden, som omtr. ved Vendekredsen deler sig i tvende Kjæder, de egentlige Andes og Konge-Cordillerne. De egentlige Andes miste her deres Præg som en tydelig Meridiankjæde og opløse sig i flere parallele Kjæder, af hvilke dog den østlige, Cordillera de Atacama, betragtes som Hovedkjæden; intet Pas gaar ned under 12,000 F.; af høje Punkter mærkes Vulkanerne Llullaillaco (19,700 F.) og Atacama. De vestligere Kjæder ere vel ikke saa betydelige, men beholde dog en Højde mellem 13 og 15,000 F. Ved 21° 15' s. Br. forene de forskjellige Kjæder sig i Cerro de Miño's Knude, men spalte sig strax paa ny i tvende, Sierra de Huatacondo mod V. og Cordillera Silillica mod Ø., som dog 30 M. længere mod N. forene sig til en mægtig, over 18,000 F. høj Bjærgkjæde, der mellem 18° og 17° s. Br. forlader Bolivias Omraade; i samme hæver sig, inden for B.s Grænser, Vulkanen Sajama (20,400 F.). Mellem disse forskjellige Kjæder brede sig Sletter med en Højde af 6—7,000 F., til Dels dækkede af Saltsøer

og Saltsumpe. Konge-Cordillererne, der ved 23° 24' s. Br. skille sig fra de egentlige Andes, bøje ud med en stor østlig Bue, til de under 13° s. Br. atter forene sig i Bjærgknuden ved Cuzco. Paa B.s Omraade ligge her Amerikas højeste Toppe, blandt hvilke nogle af de mægtigste ere Todos Santos (18,800 F.), Lipez (19,100 F.), Illimani (20,400 F.), Huaina-Potosi (19,600 F.) og Sorata eller Illampu (20,900 F.). De Passer, som fra B.s Højslette føre over denne Kjæde ned i de østlige Floddale, have gjennemgaaende en Højde af 14,000 F. Mellem de egentlige Andes og Konge-Cordillererne strækker sig B.s Højslette, med en Middelhøjde af 12—13,000 F. og et Flademaal af 1900 □ M. Den krydses af flere Kjæder, som hæve sig 2—4,000 F. over Sletten; den vigtigste er Serrania de Llica Salinas, som deler Højsletten i tvende Bækkener. Det nordlige af disse Bækkener, som for en Del tilhører Peru, omslutter den mærkelige 150 □ M. store og 700 F. dybe Titicacasø, hvis Vande føres mod S. gjennem Floden Desaguadero til Søen Aullagas, der er 50 □ M. stor. I det sydlige Bækken ligger den 140 □ M. store Pampas de las Salinas, en mægtig Saltlagune, som bestaar af en indtil 13 F. tyk Skorpe af blændende hvide Saltkrystaller i Lag af 4—6 Tommers Tykkelse, der sammenholdes ved indsprængte saltholdige Lerlag. Skorpen hviler som et Isdække paa Lagunen og kan i den tørre Tid passeres af Fodgængere og Muldyr, hvorimod den i Regntiden dækkes med Vand i over 3 F.s Dybde og bliver aldeles utilgængelig. Sletten syd for denne Saltlagune er øde og kaldes sædvanlig Desiertos de Lipez (Ørkenen L.). Fra Konge-Cordillerernes Østrand udgaar en Mængde, forholdsvis lavere Kjæder mod Øst, af hvilke den betydeligste er Cordillera de Cochabamba (med Cerro Tunari, 14,000 F.), der mellem 17° og 18° s. Br. strækker sig til 45° v. L. Disse Kjæder aftage i Højde mod Ø., og Landet sænker sig her efterhaanden mod N. og N.Ø. ned mod Amazonflodens og mod S. til Paraguays Sletter. Den nordlige Del af Slettelandet, ø. for Konge-Cordillererne, gjennemstrømmes af Amazonflodens tvende Bifloder, Purus og den mægtige Madeira, af hvis Kilder mærkes Beni, Mamoré eller Rio Grande, som er den egentlige Kilde, Baures, Paragau og Guapore, som paa en betydelig Strækning danner Grænsen mod Brasilien. Slettens sydlige Del hører til Paraguays Omraade; selve denne Flod danner en Del af Østgrænsen mod Brasilien og optager fra B. flere Floder, af hvilke de betydeligste ere Bermejo, Pilcomayo og Tucabaca. Vandskjellet mellem Amazonflodens og Paraguays Omraader er paa mange Steder saa lidet udpræget, at de i Regntiden staa i Forbindelse indbyrdes. I sine Floder har B. et rigt Net af sejlbare Vandveje, men de staa ikke i Forbindelse med Havet, da Madeira tæt ved det Sted, hvor den forlader B., danner en Række farlige Strømhvirvler. — Klima og Frembringelser. Skjønt B. næsten ganske ligger inden for Vendekredsene, er Klimaet dog meget forskjelligt efter Højdebeliggenheden, og Landet deles i denne Henseende i 5 forskjellige Regioner: 1) Puna brava, de høje Bjærgegne oven for 12,500 F., og 2) Puna, mellem 10,500 F. og 12,500 F. I disse Punaer er Luften yderst tør, med kolde, heftige Vinde og rasende Snestorme. Om Sommeren naar Varmen ikke over 20° C., og om Vinteren synker den til ÷ 10°. Regntiden fra Nov.—Febr. er den varmeste og behageligste Tid. Paa Grund af dette raa Vejrlig findes ingen Træer, men Plantevæxten bestaar af Yareta, et stærkt harpixholdigt, rødgult Mos, desuden Gentian og Baldrian, som tjene Kvæget til Føde. Det sparsomme Agerbrug indskrænker sig til Kartofler, Byg og Quinoa. Af Dyreriget forekomme Viscachaen, Vicuñaen, Guanacoen, Lamaen, Alpakaen, Chinchillaen, samt Kondoren og andre mindre Rovfugle. Mærkelig nok findes her ogsaa flere Arter Kolibrier, endog til 14,000 F.s Højde. Kun de store mineralske Rigdomme ere Skyld i, at disse Punaer dog ere forholdsvis taalelig befolkede. Til Punaerne kan ogsaa henregnes Ørkenen Atacama, i hvis lavere Dele Klimaet dog er meget varmt. 3) Cabezeras de los valles, mellem 9,200 og 10,500 F., med behageligt, mildt og sundt Klima og Dyrkning af Hvede, Majs og europæiske Køkkenurter samt betydelig Kvægavl. Paa særlig beskyttede Steder trives allerede Vin og Figen, og blandt de vildt voxende Planter maa særlig fremhæves en Art Chinatræ, Cinchona Calisaya. Disse Strækninger ere de bedst dyrkede og tættest befolkede. 4) Valles eller Medio Yunga, de dybere Dalstrøg mellem 5,000 F. og 9,200 F., have et mildt tempereret Klima, og her trives alle dette Bæltes Mark- og Havefrugter med største Yppighed, hyppig blandede med det varme Bæltes, f. Ex. med Bananer og Batater. Skove findes her i stor Mængde, og de ere rige paa Cinchona-Arter. 5) Yunga, Strækningerne under 5,000 F., stemme i Klima, Fauna og Flora med Brasiliens Indre. Planteverdenen udfolder hele Tropernes Yppighed; her findes uigjennemtrængelige Urskove, pletvis afbrudte af Pajonales, vide Græsflader med enkelte Trægrupper, og her dyrkes alle det tropiske Bæltes Culturplanter, navnlig Coca, Cacao, Kaffe, Sukkerrør, Ananas, Bananer, Meloner, Ris, Peber osv. Dyreverdenen udfolder en tilsvarende Rigdom; talrige Aber og Flaggermus befolke Træerne, Pumaen, Jaguaren, Panthere og Tapirer færdes i Skovene; Rigdommen af Fugle, Amphibier og Insekter spotter al Beskrivelse. B.s Hovedrigdom beror dog paa dets mineralske Skatte. Guld findes i Floderne og i Konge-Cordillererne, f. Ex. ved Illimani, Sølv paa mangfoldige Steder; de berømte Miner ved Potosi levere endnu aarlig mellem 2—3 Mill. Kroner, og hele B.s Sølvudbytte anslaas til omtr. 10 Mill. Kr., skjønt en stor Del af Minerne ere ødelagte ved Rovdrift. Driften paa Kobber (Minerne ved Corrocoro og Chacarilla) er ligeledes i stærk Fremgang, hvorimod Bly- og Tinlejerne endnu forsømmes. — Industrien bestaar mest i Bjærgværksdrift og Tilvirkning af grovere

Bomulds- og Uldstoffer. — **Handelen** besværes meget ved Landets Naturbeskaffenhed. 1881 ansloges Indførselen til en Værdi af 22 Mill. Kroner, Udførselen til 32½ Mill. Kr. Udførselen falder væsentlig paa Sølv og andre Metaller, Chinabark, Kautschuk, Guano. B.s faa Havne Cobija, Mejillones og Antofagasta ere factisk i Chiles Magt. Den indre Handel sker udelukkende ved Transport med Muldyr og Lamaer. Telegraphlinjernes Længde var 1881 omtr. 40 Mil. — **Befolkningen** bestaar af Efterkommere af Spaniere, Indianere, Blandingsracer og Indvandrede. Af Indianerne ere de, der henhøre til Stammerne Quichua og Aymara (det gamle Inkafolk), de mest civiliserede. Ved Paraguay bo derimod de fuldstændig vilde, men kraftige og tapre Guaranier. Af Blandinger mellem Hvide og civiliserede Indianere er fremstaaet de saakaldte Cholos, Mestizer, som ere B.s kraftigste Race. De civiliserede Indianere have for det meste antaget Christendommen, men staa paa et temmelig lavt Culturtrin. — **Regering og Inddeling.** Forfatningen er siden 1826 republikansk med en lovgivende Congres (bestaaende af et Senat og et Deputeretkammer) og en Præsident, valgt paa fire Aar. B. deles i ni Departementer, Atacama, Tarija, Potosi, Chuquisaca, Oruro, Cochabamba, La Paz, Santa Cruz og Beni. Hovedstad **Sucre** eller **Chuquisaca**. Den katholske Religion er Statsreligionen; i Spidsen for Gejstligheden staar 1 Ærkebiskop og 3 Biskopper. Oplysningen staar paa et tarveligt Trin; der findes 400 Elementarskoler, 24 højere Skoler, en Bjærgværksskole i La Paz og 3 saakaldte Universiteter (Chuquisaca, Cochabamba, La Paz), væsentlig kun for det juridiske Studium. Den staaende Hær tæller 8 Generaler, 359 Stabs- og 654 Subalternofficerer, men højst 2,000 Menige. Statsbudgetet for 1880—81 var beregnet til 12,300,000 Kr. i Indtægt, 17 Mill. i Udgift, altsaa et Underskud paa 4,700,000 Kr. Statsgjælden beløb sig i Midten af 1881 til omtr. 7¼ Mill. Kr.

B.s Historie. Største Delen af B. hørte til Inkaernes Rige, da Spanierne kom til Amerika. 1538 vovede disse sig ind paa B.s Højsletter, og efter nogen Modstand indtoge de Landet og lagde det til Vicekongeriget Peru, men forenede det 1780 under Navnet Charcas med Argentina til Vicekongeriget La Plata. Allerede 1809 begyndte Røret imod Spanien her ligesom i andre nyspanske Lande; men Spanierne beholdt Overmagten, og først 1825 lykkedes det Bolivar at fordrive dem efter Sejren ved Tamasla 1 Apr. En Forsamling i Chuquisaca udtalte Landets Uafhængighed 6 Aug. og antog Navnet B., og Aaret efter blev General **Sucre** Præsident med den af Bolivar givne Forfatning. Denne vakte snart Uvilje, fordi den ikke var fri nok, og efter flere Uroligheder maatte Sucre opgive Magten og forlade Landet i Apr. 1828. Forfatningen ombannedes, og efter nye Kampe blev **Santa Cruz** Præsident 1829; han gav en ny Lovbog 1831, søgte at fremme Landets Opkomst og Indvandring fra Europa og gjorde 1835 et Tog til Peru; dettes Præsident Gamarra blev slaaet, og Landet forenedes med B. under en fælles Styrelse, medens Santa Cruz selv valgtes til Protector paa 10 Aar. Men dette vakte Chiles Skinsyge; Gamarra fik Hjælp herfra, og efter flere Kampe blev Santa Cruz slaaet ved Yungay 20 Jan. 1839; Peru løsrev sig igjen, og Santa Cruz maatte forlade Landet. General **Ballivian** blev snart efter Præsident, sejrede 1841 fuldstændig over Gamarra, der havde gjort et Indfald i B., og sluttede derefter Fred med Peru. Han holdt sig indtil 1848 uagtet de Forsøg, Santa Cruz 1844 gjorde paa at tiltvinge sig Magten, men siden den Tid har B. dels været Skuepladsen for indre Kampe, dels været underkastet et meget tyrannisk Herredømme af de sejrende Præsidenter. Først holdt General **Belzu** sig fra Slutningen af 1848 indtil Febr. 1855, uagtet gjentagne Sammensværgelser, idet han nærmest støttede sig paa Indianerne. Han fik sin Svigersøn, General Cordova, valgt til Præsident, men denne fortrængtes i Nov. 1857 af Dr. **Linares**, der tidligere havde vist sig som Belzus mest forbitrede Modstander. Han lovede B. en ny Æra og søgte at fremme Undervisning og Samfærselens Udvikling, men styrede med ubøjelig Strænghed, indtil han i Jan. 1861 styrtedes af General **Acha**. Denne sluttede en Handelspagt med Nordamerika og søgte at aabne en Handelsvej imod Øst ned ad Paranafloden, men kom 1863 i Strid med Chile om Guanolagene i Mejillones-Districtet. Chile satte sig med Magt i Besiddelse af dette og afviste den af Peru tilbudte Mægling. Indadtil var Achas Styrelse ligesaa vilkaarlig som flere af hans Forgængeres. Som Følge af en Sammensværgelse til bedste for General Belzu blev General Cordova fængslet og uden Lov og Dom skudt tillige med 100 andre Fanger (i Nov. 1861). I Dec. 1864 rejste **Melgarejo** sig og slog først Acha og derefter den fra Peru hjemvendte Belzu, der forsøgte at komme til Magten, men faldt i Kampen. Melgarejo maatte dog siden kæmpe mod flere Opstande, men holdt sig indtil Juni 1871. Det lykkedes ham i Aug. 1866 at faa en fredelig Løsning af Striden med Chile, idet Grænsen blev fastsat ved den 24de Breddegrad, men B. forpligtede sig til at afgive Halvdelen af Guanolejernes Udbytte til Chile. Melgarejos Efterfølger **Morales** blev allerede myrdet i Oct. 1872, og B. havde indtil 1 Juni 1880 endnu tre Præsidenter, før General **Campero** blev valgt. To Aar i Forvejen havde B. faaet sin 12te Forfatning, og 1879 var B. og dets Forbundsfælle Peru kommet i Krig med Chile, fordi B. tvært imod sin Aftale med Chile havde lagt en meget høj Udførselstold paa Salpeter; men Krigen gik meget uheldig, og B. tabte hele Kystlandet, Provinsen Atacama, til Chile, der ligeledes fik den peruanske Havn Arica, der er Hovedudførselshavn for B., i sin Magt. Endnu i Apr. 1884 var den endelige Fred ikke kommen i Stand.

Bolk, norsk, s. **Balk**.

Boll, Bole, engelsk Kornmaal, lig 6 Bushels ell. 1,568 danske Tønder.

Bollandister, s. **Acta Sanctorum**.

Bollène [lǟhn], Stad i det franske Dep. Vaucluse, 5 M. n. for Avignon. 3,000 I. Silkemanufakturer.

Boller, en i Aarhus Stift, Vejle Amt, ved den sydlige Bred af Horsensfjord smukt liggende Herregaard, der i det 16de og Beg. af det 17de Aarh. tilhørte Familien Rosenkrantz, 1663 kjøbtes af Familien Friis og siden 1763 hører under Grevskabet Frijsenborg, er især bekjendt af, at dertil blev Christian IV.s Ægtefælle Kirsten Munk forvist ved sin Skilsmisse fra Kongen 1630, og der døde hun 1658.

Bolmen, en 3⅓ □ M. (183 □ Kilom.) stor Sø i det vestlige Småland, paa Grænsen mellem Kronobergs- og Jönköpingslän, i Midten af det gamle Finvid, ved en privat Bane forbunden med Statens Jærnveje. — I B. ligger en paa Oldtidslevninger rig Ø, **Bolmsö**, som af nogle Oldforskere er bleven antaget for at være den i Hervørssaga nævnte Ø Bolm.

Bologna [lōnja], Stad i Norditalien, 11 M. n. for Firenze paa en Slette n. for Apenninerne. 104,000 I., med Distrikt 123,000 (1881). Ærkebispesæde. B. er omgivet med Mure og med Undtagelse af dens ældste Dele ret vel bygget med lige og brede, sædvanlig med Buegange forsynede Gader. Blandt de mange, paa Kunstskatte rige Kirker fremhæves den ufuldførte San Petronio, Kathedralkirken San Pietro, San Domenico med Gravmæler for San Domenico og Hohenstauferen Enzio, og San Stefano. Af andre offentlige Bygninger ere de mærkeligste det i det 16de Aarh. opførte Universitet og Podestaens Palads, hvor Kejser Frederik II.s Søn Enzio sad fangen i 22 Aar til sin Død 1272. Universitetet, hvortil Grunden lagdes ved den af Kejser Theodosius II 425 stiftede berømte Retsskole, er et af de ældste og berømteste i Europa, stiftet 1150, og har et rigt Bibliothek med mange Haandskrifter, et Museum, botanisk Have, Observatorium og mange herlige Samlinger. I Middelalderen talte det indtil 12,000 Studerende. Desuden er her et Videnskabs- og et Kunstakademi, en botanisk Have og talrige Kunstsamlinger. Af de mange prægtige Privatbygninger fortjene at fremhæves Paladserne Caprara, Bacciochi, Fava, Bentivoglio, Zampieri, Ercolani o. fl. Iøjnefaldende i B. ere de to skjæve Taarne Asinella og Garisenda, af hvilke det sidste, der er c. 160 F. højt, afviger næsten 9 Fod fra Perpendikulæren. Blandt de offentlige Pladser fremhæves Piazza Vittorio Emanuele med den prægtige Neptunsbrønd. I Omegnen ligger den berømte Valfartskirke Madonna di San Luca, forbunden med Staden ved en dækket Gang med 690 Buer, og det herlige forhenværende Cartheuserkloster Certosa, der nu er en Kirkegaard. Industrien staar paa et højt Trin og leverer smukke Silketøjer, Straaarbejder, Papir, Fajence, Liqueurer og Syltetøjer. — B. er en meget gammel Stad, hvis ældste Navn var Felsina. 189 f. Chr. erobredes den fra Bojerne af Consulen P. Corn. Scipio Nasica og gjordes til romersk Koloni under Navnet Bononia. Pipin den lille skjænkede B. til Pavestolen, men Staden løsrev sig snart og blev anerkjendt som uafhængig 1112. Som Medlem af det lombardiske Forbund kæmpede B. ivrig mod Hohenstauferne; her døde Kejser Frederik II.s Søn Enzio i Fangenskab. 1513 anerkjendte B. frivillig Pavens Herredømme. 1796 blev B. Hovedstad i den cisalpinske Republik, hørte senere til Kongeriget Italien, kom atter 1815 under Pavestolen, men Misnøjet hermed gav sig gjentagne Gange (1821, 1831 og 1843) Luft i Opstandsforsøg. 1848 sendte B. mange Frivillige til Krigen mod Østerrig, og i Aug. nødte Indbyggerne en østerrigsk Hærafdeling til at forlade Byen. I Maj 1849 kom Østerrigerne igjen, tvang B. til at overgive sig efter 8 Dages Bombardement og gjenindsatte de pavelige Myndigheder, men vedbleve selv at holde Byen besat. Da Østerrigerne strax efter Magentaslaget droge bort 11 Juni 1859, gjorde B. Opstand mod Paven og hørte nu til Emilien indtil Indlemmelsen i Kongeriet Italien i Marts 1860. Kun to Stemmer afgaves herimod, medens næsten 22,000 stemte for.

Bologna, Giovanni [s. o.], egtl. Jehan Boulongne, italiensk Billedhugger af flandersk Herkomst, f. 1524 i Douai, d. 1608 i Firenze, uddannedes i Hjemmet og kom i sit 20de Aar til Rom, hvor han i nogen Tid var Michel-Angelos Elev. Senere levede han i Firenze. Hans Værker udmærke sig mere ved Dristighed i Anordningen, en vis Flugt og Frihed i Linjerne end ved livfuld og alvorlig Udførelse. Til hans navnkundigste Arbejder høre „Den flyvende Mercur" (baaren op af et Vindpust) i Bronze, „Sabinerindens Rov", Gruppe i Marmor i »Loggia dei Lanzi« i Firenze, desuden Springvand i Bologna og Firenze m. fl.

Bologneserflaske [lonjeser], en lille, temmelig tyk Glasflaske, der pustes som andet Glas, kun at den afkøles hurtig i Luften. Derved bliver den saa skjør, at den springer med et Knald, naar den modtager den mindste Ridse indvendig, f. Ex. ved at et skarpt Sandskorn rystes i den; den kan taale temmelig stærke Slag udenpaa.

Bologneserhund [s. o.], en lille Skjødehunderace med lange, hængende Øren og lange, silkebløde Haar.

Bologneserstén [s. o.], ogsaa kaldet **Bologneserspat**, en straaleformig Tungspat, forekommer nyreformig i tertiære Dannelser ved Bologna og i ringe Mængde i Brunkulsformationen i Jylland. Viser Phosphorescens.

Bolométer, Instrument til at maale Straalevarmen, beror paa, at en Metaltraads Ledningsevne for Elektricitet formindskes, naar Temperaturen forøges. B. kan bestaa af en Differential-Multiplicator, hvori der altsaa sendes to elektriske Strømme omkring Magnetnaalen, hvilke reguleres saaledes, at Naalen paavirkes lige stærkt af dem begge til modsatte Sider, saa at den forbliver i Ro; men nu er der indskudt i den ene Ledning en Spiraltraad, og udsættes den for Straalevarme, kommer den til at lede slettere, saa at den af de to Strømme, der gaar der igjennem, bliver svagere, hvorved Magnetnaalen gjør et Udslag, af hvis Størrelse man kan beregne den skete Opvarming.

Bolor-Tagh, Belor-Tagh, efter Humboldt Navnet paa en Bjærgkjæde, der med Retning

fra N. til S. skal forbinde Thian-schan med Himalaja og saaledes danne den vestlige Rand af Centralasiens store Højslette. Englænderne kalde den Kyzyl-Yart, og endnu Trotter, som 1879 berejste hine Egne, hævder Tilværelsen af en saadan mægtig Meridiankjæde. Det er dog meget tvivlsomt, om B. er andet end Højsletten Pamirs bratte Rand mod Østturkestan samt de yderste Endepunkter af forskjellige høje Kjæder, der med Retning fra Ø. til V. hæve sig over Pamir. Det højeste Punkt i disse Egne er Taghalma (24,600 F.), ved hvis Fod et allerede af Marco Polo omtalt Pas i en Højde af 13,000 F. fører fra Østturkestan til Badakschan.

Bolscherétsk, en Havn i den sydlige Del af den russiske Halvø Kamtschatka i Østsibirien ved det ochotske Hav. 500 I.

Bolsec, Hieron. [bollsékk], en Carmelitermunk fra Paris, blev Protestant og gik til Genf, hvor han levede som Læge. Uenig med Calvin om Prædestinationslæren, traadte han 1551 en Dag, efter at der var prædiket over denne, frem i Kirken og søgte at ophidse Folket imod Calvin og hans Medarbejdere, blev derfor fængslet af Politiet og forvist fra Genf. Derefter forsøgte han forgjæves at blive optaget blandt Frankrigs protestantiske Gejstlighed, vendte saa tilbage til Romerkirken og strev for at hævne sig en løgnagtig Levnedsbeskrivelse over Calvin, fuld af de lumpneste Bagvaskelser.

Bolséna, 1) en Indsø i Mellemitalien, 11 M. n. til v. for Rom, Oldtidens Lacus Volsiniensis, c. 6 M. i Omkreds, har Afløb til Middelhavet gjennem den lille Flod Marta. 2) Stad ved Søens Nordøsthjørne med c. 2,000 I. I Omegnen er fundet en Mængde etruskiske Oldsager.

Bolster, d. s. s. Olmerdug.

Bolsward, Stad i den hollandske Prov. Friesland, 3 M. s. v. for Leeuwarden. 5,000 I. Smørhandel.

Bolswert, Boëtius, flandersk Kobberstikker, f. 1580, d. 1634, og navnlig hans Broder **Scheltius B.**, f. 1586, d. 1659 i Antwerpen, hævede Kobberstikkerkunsten i Nederlandene til et højt Punkt ved deres udmærkede Stik efter Rubens og dennes Elever.

Bolt, en cylindrisk Stang af Jærn eller Kobber til at sammenføje Tømmer med. Der bores et Hul for den, og den drives ind, indtil Hovedet hviler mod det ene Tømmer; den anden Ende er enten forsynet med Skruegænger og en Møtrik, der skrues tæt til det andet Tømmer, eller den forsynes med en Ring, der slutter tæt om B., og Enden af denne hamres flad ud (klinkes), saa at der derved dannes ligesom et andet Hoved ved den Ende. Ved Skibsbygningen anvendes B. i stor Udstrækning; de, der ere under Vandlinjen i Skibssiden eller Bunden, ere i Almindelighed af Kobber for ej at fortæres af Søvandet eller ved den galvaniske Virkning, som vilde opstaa, naar Jærnet kom i Berøring med Kobberforhudningen udenbords. **B. i Sejl**, det dobbelte Sejldug, som findes flere Steder i Sejlet, dels hvor den største Kraft virker paa det, dels hvor Sejlet er mest udsat for Slittage, saasom: Rebbolt, hvor Rebsejsingerne ere fæstede til Sejlet, Skjødbolt, hvor Skjødblokken er befæstet, osv.

Bolt, norsk adelig Slægt, der i det 14de Aarhundrede besad flere store Gaarde i det sydlige Norge, men hvis mandlige Linjer uddøde i Løbet af det 15de Aarh. **Ogmund Bergthorssøn B.** til Throndstad og Thom, Rigsraad paa Dronn. Margretes Tid, var Dronningens trofaste Tilhænger og deltog i de fleste unionelle Forhandlinger paa hendes Tid. Hans Brodersøn, **Amund Sigurdssøn B.**, var 1436 Leder af en Bondeopstand i det sydlige Norge, der stod i Forbindelse med de svenskes Opstand mod Erik af Pommern; paa Almuens Vegne krævede han, at udenlandske Embedsmænd skulde udvises, og trængte frem til Oslo, hvis Bispegaard han indtog; her maatte han dog capitulere, og mellem ham og Rigsraadet sluttedes et Forlig, hvorved Almuens Krav lovedes opfyldte og B. fik Løfte paa Færøernes Len. Hans senere Skæbne er usikker; dog er en tysk Fortælling om, at han blev „brændt, fordi han sagde sig Arving og født Konge til Norge", utrolig. — Af en anden Gren af Slægten var **Aslak Hartvikssøn B.**, der gjennem sin Moder var en Datterdattersøn af Drotsete Erling Vidkunnssøn og saaledes beslægtet med Kongeætten. Efter i sin Ungdom at have „tjent Kong Erik", blev han 1407 Bisp i Oslo, men af Dronn. Margrete flyttet til Bergen (1408). 1428 „postulerede" han til Erkebiskop og flyttede strax til Nidaros, men fik først 1430 Tilladelse til at overtage denne Stol; han er den første norske Erkebiskop, der fører Titlen „det apostoliske Sædes Legat". Han arbejdede ivrig paa at bringe Orden i Erkestolens Indtægter, lod udarbejde en ny Jordebog, som endnu haves, og holdt flere Provins-Conciller, hvorved han hævdede Metropolitanens Myndighed. 1436 deltog han med den danske og svenske Erkebiskop og 3 Adelsmænd i det Møde (i Calmar?), som udarbejdede Forslag til en ny Unionsakt. Under Tronledigheden efter Christoffers Død deltog han først i Valget af Christian I (efter eget Sigende tvungen dertil), men stillede sig senere i Spidsen for det Parti, der vilde have Forening med Sverige, og kronede Carl Knutssøn i Throndhjem i Nov. 1449. B. døde nogle Maaneder efter, meget gammel.

Bolton le Moors (bohltn li mührs), Stad i Lancashire, 2 M. n. v. for Manchester. 105,000 I. (1881). B. deles ved en Bæk i Store og Lille B.; den er en meget smukt bygget Stad med Børs, store Torvehaller, Theater m. m. Storartet Bomuldsindustri, Maskinfabriker, Jærnstøberier. Stenkulsgruber i Omegnen.

Bolus, Bol, Bolu, Terra lemnia, Pibeler, kaldes et mineralsk Stof, der er sammensat især af Kiselsyre og Lerjord, ofte med Tilblanding af en ringe Mængde Jærnilte osv.; den forekommer i forskjellige Farver, hvid, rød, gul eller grønlig og danner med Vand en fin Dej. Den hvide B. bruges nu undertiden i Pharmacien til Tilberedning af Pillemasse; tidligere anvendtes de forskjellige Sorter i Medicinen, efter at de vare formede i smaa Kager og paatrykte et Segl („Segljord", Terra sigillata). B. bruges nu meget i technisk Henseende og til

at borttage Fedtpletter, idet Fedtet ved Haarrørsvirkning indsuges af den porøse Masse. Terra di Siena er en kastaniebrun B., der bruges som Farvemateriale og kommer fra Siena i Italien.

Bom. Ved B. forstaas paa et Skib et omtrent cylindrisk Stykke Træ, som med en gaffelformet Udskæring i den ene Ende griber om Masten og holdes der paa sin Plads ved en saakaldet Rakke. B. tjener til for neden at udspile Mesanen paa de tremastede Skibe og Brigsejlet paa en Brig; saadanne Sejl kaldes derfor ogsaa **Bomsejl**. — Paa en Bæv findes i Regelen tre B.: Garnbommen, paa hvilken Kjæden er viklet (bommet) op, Tøjbommen, paa hvilken det færdige Tøj vikles op, og Brystbommen, der bruges til at lede Tøjet, naar Tøjbommen ikke sidder lige for Arbejderens Bryst.

Bomarsund var en Fæstning paa Åland, som 8—16 Aug. 1854 blev bombarderet og indtaget af den forenede fransk-engelske Krigsmagt under Baraguay d'Hilliers; dens Fæstningsværker ødelagdes, og efter en Bestemmelse i Fredstractaten 1856 maa de ikke gjenopføres.

Bōmba, Kong, Spottenavn, som gaves Kong Ferdinand II af begge Sicilierne paa Grund af Hovedstadens Beskydning i Maj 1848 og Messinas Bombardement i Sept. s. A., samt hans øvrige Voldsgjerninger mod Folket.

Bombārd (it. Bombardo, af bombare, brumme) ell. Pommer, et Blæseinstrument, der tidligere forekom i forskjellige Arter og Størrelser, men som nu er gaaet af Brug. Af Bas-B. har den i Midten af det 17de Aarh. opfundne Fagot udviklet sig, medens Discant-B. er omdannet til vor Obo.

Bombārde, et romansk Ord, svarende i Betydning til den af Nordboerne og Tyskerne i det 14de og 15de Aarh. brugte Betegnelse „Bøsse", bruges om meget svære Ildvaaben fra Slutningen af Middelalderen; de ere nærmest at sammenligne med Kanoner, men havde et forholdsvis kort Løb med Kammer for Krudtladningen i et særeget Kammerstykke, der undertiden var skruet fast i Løbets bageste Aabning; udvendig havde de ingen Tapper paa Siderne. Stundum vare B. støbt af Bronze, hyppigere dog smeddede af Jærn; de udskød oftest Stenkugler. Man har endnu B. fra Middelalderen opbevarede flere Steder, af hvilke de mest bekjendte turde være den store B. i Gent og de saakaldte „Kamerliker", der endnu findes paa Dardanelslottene; den største vejer c. 26,000 Pd. og har udskudt Stenkugler paa c. 650 Pd. af c. 2 F.s Tværmaal; men man har dog endnu større B. opbevarede i Orienten. **Bombardement** [mäng], den Belejringsmethode, ved hvilken man søger at tvinge en Fæstning til Overgivelse ved at bekaste den med Bomber og andre Spræng- eller Brandprojectiler. Denne Angrebsmaade, som i Regelen lader sig iværksætte med færre Forberedelser og paa kortere Tid end den regelmæssige Belejring, foretrækkes ofte for denne og er naturligvis især virksom mod en Fæstning, som indeslutter en stor By med dens talrige Befolkning og dens store Værdier; en saadan Fæstning maa derfor have sine Værker skudte saa langt frem uden om Byen, at Angriberen først maa bemægtige sig disse for at komme Staden nær nok til at bombardere den. Men selv mod en Fæstning, der kun har en ringe eller slet ingen borgerlig Befolkning, er B. en virksom Angrebsmaade, saafremt Fæstningen da ikke er rigelig forsynet med bombesikkert Rum saa vel til Forraad af alle Slags som til Besætningen eller i alt Fald den Del af den, der skiftevis er fri for Tjeneste for at nyde Hvile. **Bombardēr**, indtil 1854 Navnet paa det danske Artilleris yngste Underofficersklasse, som nu kaldes Corporaler. **Bombardērgalliōt**, Krigsskib af Middelstørrelse, almindelig af ringe Dybgaaende, armeret med Morterer, som staa paa en Opbygning, der begynder fra Kjølen. De ere stærkt byggede for at kunne modstaa de voldsomme Tryk, som opstaa ved Affyringen af Mortererne.

Bombardērbille (Brachinus), Løbebille, som, naar den tror sig i Fare, gjennem Gattet udgyder en Vædske, der forpuffer med et lille Knald.

Bombasin, fr. [sæng], dels et 3- ell. 4kipret Tøj med Kjæde af Silke og Islæt af Kamuld (bombazine), dels et lærredsvævet glat Tøj med Kamuldsgarn baade i Kjæde og Islæt (bombazet).

Bombāst, svulstig Tale, Ordbram, idet den talendes eller skrivendes Aandsfattigdom og Bornerthed søger at skjule sig bag højtravende Ord og en opskruet Stil; **bombāstisk**, svulstig, højtravende.

Bombay [bōmmbæ], 1) et Præsidentskab i engelsk Ostindien, omfatter den vestlige Del af Forindien mellem 14° og 29° n. Br. og bestaar af et umiddelbart Gebet (5,800 □ M. med 16½ Mill. I.) og Vasalstater, der ligge spredte i dette (2,870 □ M. med henved 7 Mill. I.). Landets sydlige Del fra 14° til 21° n. Br. opfyldes af de vestlige Ghats, hvis Hovedkjæde ligger 10—15 Mil fra det arabiske Hav, mod hvilket de have et temmelig stejlt Fald, medens de mod Ø. falde jævnere ned mod Halvøens Indre. Her flyde de store Floder Kistna ell. Krischna og Godavari mod Ø. til den bengalske Bugt, medens Tapti og Narbadda flyde om Bjærgkjædens Nordende til Bombaybugten. Af Landet n. for Narbadda er Halvøen Gudscharat gjennemfuret af lave Bjærgkjæder, medens Landet n. for Lagunen Ran hører til Indussletten, hvis østlige Del gaar over i Ørkenen Tharr. Klimaet er i det hele tropisk, vexlende efter Højdebeliggenheden og i de højere Egne paa ingen Maade usundt. Agerbrug er Befolkningens Hovederhverv, og der dyrkes især Ris, Bomuld, Opiumsvalmuen, Sukkerrør, Indigo og Morbærtræer for Silkeavlen. Fortrinlige Skovtræer, hvoriblandt det for Skibsbyggeriet vigtige Teaktræ, og talrige Palmearter ere meget udbredte, ligesom i de nordlige Egne Frugtrædyrkning. Af Husdyrene ere Hornkvæg og Faar de vigtigste, for en stor Del af forædlede Racer. Af vilde Dyr forekomme Elefanter, Tigre, Hyæner, Leoparder, Bøfler, Vildsvin og Schakaler, samt Antiloper, Hjorte og Raadyr. Af Befolkningen er c. 79 pCt. brahminske Hinduer og 18 pCt. Muhammedanere. 2) Hovedstad i Prov. B.,

under 18° 57′ n. Br. og 90° 2′ ø. L., paa flere ved Dæmninger indbyrdes og med Fastlandet forbundne Øer. 753,000 I. (1881). Af denne Befolkning er over Halvdelen brahminske Hinduer, c. 150,000 Muhammedanere, 50,000 Parsere, 20,000 Buddhaister, christne Hinduer, Arabere, Persere, Negre, Chinesere, Europæere og Eurasiere (Afkom af europæisk Fader og indfødt Moder). B. er Sæde for en Gouverneur og Station for den engelsk-ostindiske Marine, som her har et betydeligt Værft, der tillige benyttes af Handelsmarinen. Staden deles i 3 Partier: 1) den gamle Stad eller Fortet med Regeringsbygningerne; 2) den sorte Stad og 3) Havnen. De mærkeligste Bygninger ere Gouverneurens Pallads, Universitetet, stiftet 1857, den anglikanske Kirke, Bazaren, Tøjhuset, Casernerne og Dokkerne. Flere Statuer smykke de offentlige Pladser, hvoriblandt for Dronning Victoria, Prinsen af Wales, Lord Cornwallis og Marquis Wellesley. Havnen er meget rummelig og har en Dybde af 37 F.; den er forsynet med 2 Fyrtaarne og 2 Fyrskibe. B. er Indiens første Handelsplads, staar ved talrige Dampskibslinjer i Forbindelse med Europa og de vigtigste asiatiske og australske Havne og ved 3 Jærnbanelinjer med Forindiens vigtigste Stæder, og her findes til Handelens Fremme talrige Bankinstituter. Industrien er meget omfattende, navnlig Bomuldsspinderi og Skibsbyggeri. 1878 besøgtes Havnen af 1,902 Skibe paa 1,400,000 Tons; Vareindførselen havde en Værdi af 463 Mill. og Udførselen 423 Mill. Kroner. De vigtigste Udførselsartikler vare Bomuld, Uld, Opium, Sæd, Krydderier og Farvestoffer. B. blev anlagt 1530 af Portugiserne og kom 1661 til England som en Del af den portug. Prinsesse Katharines Medgift ved hendes Giftermaal med Carl II. 1686 forlagde Englænderne Hovedsædet for deres indiske Handel fra Surate hertil, hvorefter B. hurtig tiltog.

Bombe, en hul Jærnkugle, fyldt med Krudt og forsynet med et Brandrør, som tændes, naar B. udskydes af en Kanon eller Morter, brænder langsomt under dens Flugt gjennem Luften og endelig forplanter Ilden til Krudtet, hvorved B. sprænges, naar den har naaet Maalet. B. eller, som den ogsaa kaldes, Granaten betegnedes fordum her i Danmark ved sin virkelige Vægt, f. Ex. 100pds., nu derimod efter Vægten af den massive Jærnkugle, der har samme Tværmaal, f. Ex. den 84pds. B., der er af samme Størrelse som den 84pds. Kugle, men kun vejer 59 Pd.; i andre Lande betegnes B. ofte efter Tværmaalet i Tommer, saaledes i Sverige og Norge; i Tyskland betegnedes den ved Vægten af en Graastenskugle af samme Vægt. B. skulle allerede tidlig i det 16de Aarh. være blevne brugte i Stedet for de Stenkugler, man tidligere kastede for at slaa Tage og Hvælvinger ned i en belejret By; men almindelig kom de først i Brug langt henne i det 17de Aarh. **Bombefri** eller bombefikker kaldes en Bygning, der er stærk nok til at staa sig mod Bekastning med B. Krudttaarne og andre Bygninger, der i Fredstid opføres saaledes, at de ere bombefri, forsynes med tykke og vel understøttede Hvælvinger; andre Huse kunne i Nødens Øjeblik gjøres bombefri ved at dækkes med tætliggende, svære Bjælker (Bombebjælker) eller Jærnbaneskinner med et Lag Faskiner og Jord over. **Bombekanoner** ere Kanoner af svært Kaliber, bestemte til alene at udskyde B. eller Granater og derfor lettere byggede, end de maatte være, hvis de skulde udskyde massive Kugler; uagtet man har tidligere Projecter i samme Retning, var det dog først den franske Artillerigeneral Paixhans, der ved et 1824 udgivet Skrift vakte Opmærksomheden for dette Slags Skyts, som dog nu ligesom næsten alt glatløbet Skyts er at betragte som fortrængt af Riffelkanonerne.

Bombebøssen paa Christianshavn blev oprettet 2 Nov. 1819 af Commandeur og Vaterskout Peter Norden Sølling, men traadte først i Virksomhed 1824. Det er en Stiftelse for c. 50 gamle, værdige og trængende Sømænd, som her have fri Bolig, Lys, Brændsel, Sygeforplejning og til Dels Underhold, Vask og Klæder. Navnet kommer af, at Stifteren i sit Kontor opstillede en Bombe som Bøsse til at modtage Gaver.

Bombelles [bongbǟhl], en grevelig Familie i Frankrig og Østerrig, der skal nedstamme fra Portugal og allerede har været bekjendt paa Korstogenes Tid. **Henri Franç.**, Greve af B., f. 1681, kæmpede i den franske Hær med Udmærkelse, især i den spanske Arvefølgekrig; d. 1760. — **Marc Marie**, Marquis af B., Søn af den foreg., fransk Militær og Diplomat, f. 1744, emigrerede under Revolutionen og tjente i Prinsen af Condés Corps, men traadte efter dets Opløsning ind i den gejstlige Stand, blev Domherre i Breslau og efter Restaurationen Biskop i Amiens 1819; d. 1821. — **Ludv. Phil.**, Greve af B., ældste Søn af den foreg., f. 1780 i Regensburg, traadte i neapolitansk Tjeneste; men de politiske Omvæltninger i dette Land bragte ham til at begive sig til Wien, hvor han fik diplomatisk Ansættelse. 1814 blev han østerrigsk Gesandt i Kjøbenhavn, hvor han ægtede Adelaide Brun, Datter af Conferensraad Brun og den bekjendte Forfatterinde Frederikke Brun. Herfra forflyttedes han 1816 til Dresden, hvor hans Hus blev Midtpunktet for den fornemme Verdens musikalske, dramatiske og overhovedet æsthetiske Underholdninger. Siden forflyttedes han til forskjellige andre Hoffer og døde i Wien 1843. — Hans Broder, **Hein. Frants**, Greve af B., østerrigsk Kammerherre og Gehejmeraad, f. 1789, d. 1850, var den nuværende østerrigske Kejsers Opdrager.

Bomfim, José Lucio, Greve af [bongfing], portugisisk General, f. 25 Febr. 1787, studerede i Coimbra, men gik 1807 med i Kampen mod Franskmændene. Allerede 1828 kæmpede B. som Oberst imod Dom Miguel, men maatte paa Madeira vige for Overmagten. Da Dom Pedro vendte hjem 1832, sluttede B. sig strax til ham og medvirkede til det constitutionelle Kongedømmes Grundlæggelse. 1836 deltog B. i Septemberrevolutionen og var derefter Krigsminister 1837—41. Han undertrykte Saldanhas Opstand 1837, men efter Reactionens Sejer gjorde han først Opposition i Kamrene og greb siden til Vaaben 1844 og 1846. Første Gang maatte B. flygte til Spanien; anden Gang blev han overvunden af Saldanha ved Torres Vedras

28 Dec., fangen og sendt til Afrika, men hjemkaldtes ved Benaadningen i Maj 1847. 1848 tog B. igjen Del i en kortvarig Rejsning, men holdt sig siden rolig og døde 15 Juli 1862.

Bomilkar, 1) en carthaginiensisk General, som 308 f. Chr. søgte at bemægtige sig Eneherredømmet, men blev fangen af sine egne Drabanter og korsfæstet. 2) En carthag. Admiral, som under den 2den puniske Krig bragte Hannibal Forstærkninger i Italien og forgjæves søgte at undsætte det af Romerne belejrede Syrakus. 3) En Numider, som paa Jugurthas Befaling dræbte Massiva i Rom og siden blev Forræder imod Jugurtha, der lod ham dræbe.

Bomlærke eller Kornspurv (Emberiza miliaria), vor største Art af Bærlingslægten, ligner Lærkerne i Størrelse og Farve.

Bommel, Corn. Rich. A., belgisk Biskop, f. 1790 i Leiden, var 1816—25 Forstander for et katholsk Præsteseminarium og blev 1829 Biskop i Liège. B. arbejdede med Iver for at hævde Præsteskabets Indflydelse paa Skolerne, sørgede med Omhu for Skolevæsenet i sit Stift og tog virksom Del i Grundlæggelsen af det katholske Universitet i Löwen. Skoleloven af 1842 skyldes til Dels B.s Indflydelse. D. 1852.

Bommesi (Barchent), et Slags tykt og tæt, indtil 5skipret Bomuldstøj, undertiden med to Traade op og to ned; oftest ligger Islætten flot paa den ene Side, der gjærne bliver ruet laadden. Man har ogsaa halvlinned B. med Hørgarns Kjæde. Farvet, fast vævet, laadden B. kaldes ogsaa Bomuldsmultum (beaverteen, den fine moleskin) og overskæres ligesom Klæde.

Bomning, s. **Bom**.

Bomolje, d. s. s. Olivenolje.

Bomuldsfrøolje vindes ved Presning af Frøene, som indeholde 30 pCt. deraf.

Bomuldsplante (Gossypium), Slægt af Katostfamilien, Urter eller Buske med haandlappede Blade og gule eller røde Blomster, der have et 3delt Yderbæger, et 5tandet Bæger, 5 Kronblade og talrige Støvdragere med forneden sammenvoxede Støvtraade; Frugten er en Kapsel med talrige Frø, der paa hele Overfladen ere beklædte med en af meget lange og encellede Haar bestaaende Uld, **Bomulden**. B. dyrkes overalt i Tropelandene i mange Arter og Afarter. De mest bekjendte Arter ere: Urteagtig B. (G. herbaceum), en 3—5 F. høj Urt med bleggule Blomster, fra Orienten og Ægypten, hvor den dyrkedes allerede i Oldtiden; vestindisk B. (G. barbadense), en 6—15 F. høj Busk med store, bleggule Blomster, fra Vestindien, hvor den fortrinsvis dyrkes, men hvorfra den er udbredt til de andre Tropelande; indisk B. (G. indicum) og træagtig B. (G. arboreum) fra Ostindien o. m. fl. Alle disse Arter have mer eller mindre hvid Uld, medens chinesisk B. (G. religiosum) fra China og Bagindien har gul Uld. Denne eller efter andre Beretninger en anden nærstaaende Art, G. Nanking, leverer den ægte Nankinguld. B. dyrkes ikke blot i Troperne, men ogsaa i de varmt tempererede Egne, hvor dens Cultur i Gjennemsnit gaar til 40° n. Br. og undtagelsesvis paa Krim endog til 45°. Paa den sydlige Halvkugle ophører B.-Culturen derimod i Amerika ved omtr. 30°, medens den i Afrika og Nyholland lykkes sydligere, nemlig til disse Landes Sydspids. I den hede Zone dyrkes B. indtil en Højde af 4,000 F. Urteagtig B. saas om Foraaret og høstes i Sept. —Oct. Efterhaanden som Kapslerne modnes, aabne de sig, og Bomulden maa da skyndsomst udtages, tørres i Solen og befris fra Frøene og indpakkes derpaa fast sammenpresset. Bomuldstaven er oprindelig et rundt Rør, fyldt med Saft, men ved Indtørring bliver den flad opsnoet; $\frac{1}{500}$—$\frac{1}{300}$ Linje tyk og $\frac{1}{60}$—$\frac{1}{50}$ Linje bred. Den „døde" B., d. e. Taver, som ikke ere blevne fuldt udviklede, altsaa især af umoden høstet B., er meget tynd, men Aabningen fast tillukket, saa at den næsten ikke modtager Farve. B. bedømmes efter dens Længde, Finhed, Farve, Glans, Renhed osv. **Bomuldsindustri.** Allerede paa Produktionsstedet befris Bomulden ved Egreneringsmaskiner (s. **Egrenering**) for Frøkornene og alskens Urenligheder; men den til Forsendelse overmaade stærkt i Baller sammenpressede Bomuld maa som Forberedelse for Spindingen dog først underkastes en Dampning eller i alt Fald en Løsnings- og Rensningsproces, undertiden i Valsemaskiner, der ligesom kæmmer den med meget grove Tænder, oftest dog i Slagmaskiner, hvor Bomulden, lige som den føres frem mellem et Par smaa Valser, faar 35—60 Slag paa hver Tomme, den skrider frem. Fra den sidste Slagmaskine bringes Bomulden som et tyndt Vat paa en grovere, derfra paa en finere Kartemaskine; paa disse behandles den mellem en stor hurtig omløbende Tromle og dels mindre Valser, dels faste Brædder, der som en Kappe omgive Tromlen, samtlige tæt besatte med fine Kartetænder. Kartemaskinerne afgive Bomulden som en Bæge af et Par Tommers Bredde, men ringe Tykkelse. Denne er overalt omtrent ens tyk (og bred) og har ved Kartningen faaet Taverne liggende nogenlunde parallele; men for at naa disse to vigtige Egenskaber i endnu højere Grad foretages efter Kartningen en Række Doubleringer, hvorved indtil 8 Bæger sammenlægges, og den saaledes samlede Bæge strækkes atter ved nogle Valsepar med forskjellig Hastighed, først omtrent svarende til Doubleringen, siden stedse stærkere, saa at Bægen bliver stedse tyndere, til sidst for tynd til at staa sig, løst henkastet i en af de store Blikkander, man i Tusendvis betjener sig af i Spinderierne; den maa da sammentrilles eller snos løst, ikke mere, end at den fremdeles kan strækkes. Dette Arbejde kaldes Grovspinding eller, hvor det gjentages, Forspinding. Til groft Garn grovspinder man alene enten paa en Ellipsestol, hvor samtlige Bæger trilles mellem to Remme uden Ende, som gaa hver i sin Retning, eller paa en Rørstol, hvor hver enkelt Bæge passerer et hurtig roterende Rør. Til fint Garn foretages saavel Grovspinding som Forspinding paa en Spindestol, der ligesom en almindelig Rok har Spole og Vinge, dog meget større, og ved hvilken en vidtløftig Mechanisme maa hindre den Uregelmæssighed, der vilde følge af Spolens Fyldning, da Spindet her er for løst til, at man, som ved Rokken, kan bruge den til at trække Spolen med. Den egentlige Spinding (eller Finspindingen) foregaar paa store Ma-

skiner med indtil 1000 Spindler, dels Mulestole (s. d. A.), dels Drosselstole (s. d. A.); de første give den største Del Garn, de sidste kun det stærkest snoede til Sygarn, der tvindes paa lignende Maskiner, til Bobinet og til Kjæder til stærke Tøjer. Til sidst bliver det spundne Garn afhaspet, nummereret efter Finheden og indpakket. Den største Del Bomuldsgarn benyttes til Vævning, der har taget et uhyre Opsving, siden Maskinvæven, opfunden 1792 af Cartwright, er udviklet til en praktisk Maskine. En Person kan nu passe to Maskinvæve og derpaa levere indtil 10 Gange saa meget Tøj som paa en Haandvæv. — Anvendelsen af Bomuld til Beklædningsstoffer har allerede været kjendt i Oldtiden, navnlig i Ostindien; Krigerne, mod hvilke Alexanders Soldater kæmpede ved Indus, vare klædte i Bomuldstøjer. Amerikas Opdagere fandt Bomuldsdyrkning i Mexico, Vestindien og Peru; paa det først nævnte Sted var Bomuldsvæveriet uddannet til en høj Grad af Kunstfærdighed. I Ægypten, hvor Bomuldsdyrkningen ikke gaar saa langt tilbage i Tiden som i Indien, træffer man den 500 Aar f. Chr. i Øvreægypten, og paa dette Tidspunkt kjendte Grækerne og Romerne Bomuldstøjer. Fra Indien synes Bomuldsdyrkningen at have udbredt sig til Persien og Arabien. Med Maurerne kom den til Spanien, hvor der, navnlig i Granada, udviklede sig en betydelig B., og udbredte sig derfra til Italien og Grækenland; men Bomuldsculturen ophørte fuldstændig i Spanien med Maurernes Forjagelse. Over de store Handelsstæder, navnlig Venezia, blev der fra Begyndelsen af det 14de Aarh. tilført Vest- og Mellemeuropa Bomuld og grove Bomuldstøjer fra Levanten og Makedonien. Fra Slutningen af det 16de Aarh. begyndte Hollænderne at bringe ostindisk Bomuld i Handelen, og i Tidsrummet fra 1650 til 1740 var Amsterdam det største Bomuldsmarked i Europa, men dette ophørte, da England efterhaanden bemægtigede sig Verdenshandelen. Naar Grunden er lagt til Bomuldsindustrien i England vides ikke; men i Midten af det 17de Aarh. fandtes der allerede betydelige Fabriker i Manchester. Oprindelig brugtes Bomulden kun til Islæt, da man ikke forstod at gjøre Garnet stærkt nok til at tjene som Kjædetraade; men fra 1772 opkom Tøjer med Bomuldskjæde. Opfindelsen af Spindemaskiner skete i Perioden 1770—80, og fra dette Tidspunkt skriver sig den umaadelige Udvikling af den engelske B. En Del af Raastoffet hentedes fra de nordamerikanske Fristater, hvor Bomuldsproduktionen efterhaanden naaede et saadant Omfang, at Sydstaterne factisk fik Monopol paa at forsyne England med Bomuld, ligesom der ogsaa i Nordamerika opstod en betydelig Industri. Under Borgerkrigen ophørte Udførslen af Bomuld fra Nordamerika, og dette gav Anledning til en stærkt forøget Bomuldsproduktion i Ostindien, Ægypten og Brasilien; navnlig har den engelske Regering arbejdet ivrig paa at fremme og forbedre Dyrkningen i Ostindien, og de nævnte Lande concurrere nu virksomt med Nordamerika. Af de c. 71 Millioner Spindler, som antages at være i Virksomhed i Europas og Amerikas Fabrikdistricter, findes c. 40 Mill., altsaa over Halvdelen, i England, 10 Mill. i Fristaterne.

Bomærke, et eller andet simpelt Tegn, som En, der ikke kan skrive, bruger i Stedet for sit Navns Underskrift. Brugen af B. fandt navnlig Sted i ældre Tider, da Skrivekunsten kun var enkeltes Ejendom. Ogsaa sit Bohave og sine øvrige Ejendele mærkede man med sit B.; og den, som intet Vaaben havde, fordi han ikke var adelig, brugte B. i sit Segl, ja fik det endog efter sin Død hyppig indhugget paa sin Ligsten.

Bon [bong], i Frankrig og Belgien en Anvisning, i Regelen en saadan, der er udstedt af Regeringen og skal indløses af denne.

Bon, Cap, et Forbjærg i Tunis paa Afrikas Nordkyst, under 37° 5′ n. Br., 28° 44′ ø. L.

Bona, Stad i den franske Prov. Constantine i Nordafrika, ved Middelhavet, 57 M. ø. for Algier, 20,000 I., er bygget som en europæisk Stad, har en god Havn og livlig Handel. I Omegnen Ruiner af Oldtidens Hippo Regius, der var et numidisk Kongesæde, og hvor den hellige Augustinus døde som Biskop 430.

Bonacci-Brunamonte, Maria Minda [nätschi], italiensk Digterinde, f. 1842 i Perugia. Hendes Fader gav hende en lærd Opdragelse. 14 Aar gl. udgav Vidunderbarnet sine første lyriske Digte. I sine mange Samlinger anslaar hun dels patriotiske Strænge (f. Ex. i et populært Digt ved Victor Emanuels Død), dels bevæger hun sig i mystiske, religiøse, spekulative Stemninger.

Bŏna Dĕa, d. e. den gode Gudinde, en Guddom, der dyrkedes af de romerske Kvinder, og hvis Dyrkelse, ja hvis Navn selv skulde være en Hemmelighed for alle Mænd. Hendes Helligdom var en Hule i Aventinerbjærget; men hendes Fest, 1 Maj, hvor Vestalinderne ofrede for hele Folkets Vel, holdtes i den højeste Embedsmands Hus, der i denne Anledning blev lukket for alt Mandkjøn. Under Cæsars Consulat 59 f. Chr. krænkede den berygtede Clodius Festens Hellighed ved at snige sig derind, forklædt som Fruentimmer, og senere skal Usædelighed oftere have gaaet i Svang ved denne Lejlighed.

Bŏna fĭdes, lat., d. e. god Tro, et især i Retssproget brugeligt Udtryk. En Person siges at være i god Tro (bona fide) ved Afslutningen af en Retshandel eller Udøvelsen af en Raadighed, naar han ikke er sig nogen Omstændighed bevidst, som gjør denne Retshandel eller Raadighedsøvelse ulovlig. Godtroende Besidder af en Ting (bonæ fidei possessor) er navnlig den, som selv anser sin Besiddelse for lovlig, om den end i Virkeligheden ikke er det, f. Ex. fordi den, som har solgt ham den, ikke var Ejer af den, skjønt han udgav sig derfor.

Bonaire, en af Øerne under Vinden i Vestindien, tilhører Holland. 6 □ M. med 5,000 I. Der dyrkes Yams, Batater og Majs.

Bonald, Louis Gabr. Ambr., Vicomte af [näll], f. 2 Oct. 1753, var fransk Officer, da Revolutionen udbrød, men udvandrede 1791 og tjente en Tid lang i Condés Hær. Herfra trak B. sig tilbage til Heidelberg og skrev to større Værker »Théorie du pouvoir politique et religieux« (3 Bd., 1796), hvori han bl. a. spaaede

Bourbonernes Tilbagekomst, og »La Législation primitive« (3 Bd., 1802, 2den Udg. 1821). 1805 vendte B. hjem til Frankrig, blev først tillige med Chateaubriand Medarbejder af »Mercure« og 1808 Embedsmand i Undervisnings-ministeriet. Af Ludvig XVIII udnævntes B. 1814 til Medlem af Undervisningsraadet, blev 1815 Medlem af Deputeretkammeret og hørte her til den yderste Reaction; var senere Formand for Censurcommissionen og blev 1823 Pair. Da B. som afgjort Legitimist ikke vilde aflægge Ed til den nye Regering 1830, blev han strøgen. Samme Aar skrev B. »Démonstration philosophique du principe constitutif de la société«; d. 23 Nov. 1840. — Af hans Sønner blev **L. J. Maurice B.**, f. 30 Oct. 1787, Præst 1811, Vicar hos Biskoppen af Chartres 1817 og Biskop i Puy 1823. B. viste sig tidlig meget stræng og intolerant og var en afgjort Hævder af Bispevælden; 1825 gjorde han Indsigelse mod Pressefriheden og 1828 mod den nye Ordning af Folkeskolerne. 1839 blev B. Ærkebiskop i Lyon og 1841 Cardinal; han fortsatte stadig sin Kamp imod den frie Retning, der udgik fra Universitetet, og udtalte 1844 en Fordømmelse over Generalprocureur Dupins Haandbog i Kirkeretten, men fik en Irettesættelse derfor af Statsraadet. B. hilsede Februarrevolutionen 1848 med Glæde og lod læse højtidelig Messe over de faldne, „der havde kæmpet for religiøs og borgerlig Frihed", fordi han troede, at denne Frihed vilde komme Kirken til gode; men han skuffedes, da Em. Arago som Regeringscommissær lod de ikke-autoriserede Klostre lukke. Senere sluttede B. sig ivrig til Kejserdømmet og var en af dets mest conservative Forsvarere i Senatet. Samtidig arbejdede B. ufortrødent paa at afskaffe den lyonske Liturgi og sætte den romerske i Stedet. Han døde 26 Febr. 1870.

Bŏna officia, lat., d. e. gode Tjenester, kaldes især en Stats Bestræbelser for at udjævne Differenserne mellem to (eller flere) andre; egentlig Mægling derimod forudsætter begge de stridende Parters Samtykke til, at Underhandlingerne imellem dem ledes af en tredje Magt.

Bonapārte (ital. Buonaparte), en adelig Familie, som siden det 13de Aarh. forekommer i flere Stæder i Norditalien, navnlig i Firenze, Treviso og Genua, og som ved et af sine Medlemmers overordentlig fremragende Egenskaber siden Slutn. af forrige Aarh. er bleven den berømteste Slægt i hele Europa, i hvis forskjellige Lande den kom til at beklæde flere Troner. En af de toscanske B., **Jacopo B.**, forfattede i det 16de Aarh. »Ragguaglio storico di tutto l'accorso giorno per giorno nel sacco di Roma dell' anno 1527« (Køln 1750; Paris 1809; paa ny udg. af Ludvig B., Exkonge af Holland, Fir. 1830). — En **Niccolo B.** skal have skrevet Komedien »La vedova« (Fir. 1592; Par. 1803). — En Gren af de genuesiske B. nedsatte sig i Slutn. af det 15de Aarh. paa Corsica og hørte til Øens Notabler; ved Midten af det 18de Aarh. repræsenteredes Slægten her af Archidiakonus Lucian B., hans Broder Napoleon B. og deres Brodersøn **Carl B.** Den sidste, Fader til Kejser Napoleon I og Stamfader til Napoleonidernes Dynasti, f. 29 Marts 1746 i Ajaccio, hvor han var en anset Advocat, kæmpede først i Forening med Paoli for Corsicas Uafhængighed, men tog siden Parti med de franske, blev under Ludvig XV regnet til de 400 adelige Familier paa Øen, 1773 kongel. Raad og Assessor i Ajaccio og var 1777 Medlem af den adelige Deputation, som blev sendt til Paris. 1781 indtraadte han i de 12 corsicanske Notablers Raad; han døde 24 Febr. 1785 i Montpellier, hvorhen han havde begivet sig for sin Helbreds Skyld. Han havde 1766 ægtet den skjønne Marie Lætitia Ramolino, f. 24 Aug. 1750 i Ajaccio. Da Englænderne 1793 erobrede Corsica, flygtede hun med sine Børn til Marseille, hvor hun levede i trange Kaar af den lille Pension, som Conventet gav de corsicanske Flygtninge; men 1799, da hendes Søn Napoleon var bleven Førsteconsul, flyttede hun til Paris, og 1804, da han havde besteget Kejsertronen, fik hun Titlen Kejser-Moder (»Madame mère«) og en glimrende Hofstat. Napoleon udnævnte hende til Beskytterinde for alle Velgjørenhedsanstalter i Riget, i hvilken Retning hun udøvede en stor og velsignelsesrig Virksomhed, ligesom hun indtil sin Død havde en gavnlig Indflydelse navnlig paa de yngre Medlemmer af den talrige Familie. 1814 delte hun med sin Datter Pauline Napoleons Exil paa Elba, og 1815 begav hun sig til sin Halvbroder Cardinal Fesch i Rom, hvor hun siden den Tid levede, almindelig æret og afholdt, til sin Død 2 Febr. 1836. I sine sidste Aar var hun blind og kunde efter 1830 formedelst et Hoftebrud ikke forlade sine Værelser. — I Carl B.s og Marie Lætitias Ægteskab fødtes følgende 8 Børn, som nedenfor omtales: Joseph, **Napoleon I** (s. d. A.), Lucien, Marie, Anna Elise, Ludvig, Marie Pauline, Marie Annunciata Caroline og Jérôme ell. Hieronymus.

Joseph B., Konge i Neapel 1806—8, i Spanien 1808—13, senere Greve af Survilliers, f. 7 Jan. 1768 i Corte paa Corsica. Ved sin Broder Napoleon fik han 1796 en Ansættelse ved den franske Armeadministration, og 1797 blev han Gesandt i Rom, som han forlod efter General Duphots Mord; han var ogsaa Medlem af de 500s Raad. Efter at Napoleon var bleven Førsteconsul, blev han udnævnt til Statsraad og Medlem af Tribunatet samt brugt i flere diplomatiske Ærender; saaledes afsluttede han 1800 en Venskabs- og Handelstractat med de nordamerikanske Fristater, undertegnede 1801 Freden i Lunéville og 1802 Freden i Amiens, ligesom han ogsaa ledede Underhandlingerne med Paven, som førte til Afslutningen af Concordatet. Ved Kejserdømmets Oprettelse blev han Senator, Storofficer af Æreslegionen, fransk Prins og Storvalgherre af Frankrig. J. var den af Brødrene, som Kejseren syntes at skjænke mest Tillid; han besad Forstand, en mild og venlig Charakter og et behageligt Væsen, men var for øvrigt uden store Egenskaber og ikke i Stand til en selvstændig, energisk Optræden, medens han var godt skikket til at udføre Broderens Vilje, for hvilken han af alt i alle Forhold ganske bøjede sig. Mindst af alt var han Militær. Ikke desto mindre gav Napoleon ham nominelt Commandoen over

den franske Hær, som 1806 forjog Kongen af Neapel, og gjorde ham 30 Marts s. A. til Konge i dette Rige, efter at han 15 Febr. havde holdt sit Indtog i Hovedstaden. Efter en kort Regering i Neapel, under hvilken han indførte mange Reformer efter fransk Mønster, kaldte hans mægtige Broders Vilje ham bort til en anden Skueplads, idet han 6 Juni 1808 blev sat paa den spanske Trone. 20 Juli holdt han i Spidsen for franske Tropper sit Indtog i Madrid, men han mødte strax en heftig væbnet Modstand og kom aldrig i Besiddelse af Spanien, som han efter Slaget ved Vittoria 1813 maatte forlade, hvorpaa han trak sig tilbage til sit Gods Morfontaine i Frankrig. Da Napoleon i Jan. 1814 forlod Paris, udnævnte han J. til Rigets Generalstatholder og Overcommandant for Nationalgarden, men J. var ikke den Mand, af hvem der under slige Omstændigheder kunde ventes særdeles Energi. Han samtykkede i Paris's Capitulation og trak sig efter Napoleons Tronfrasigelse med en ved Tractaten i Fontainebleau af de allierede stipuleret Pension af 500,000 Francs aarl. tilbage til Canton Vaud, hvor han kjøbte Godset Prangins. Efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba 1815 vendte ogsaa J. tilbage til Frankrig; efter Nederlaget ved Waterloo fulgte han sin Broder til Rochefort, hvorfra de havde til Hensigt paa forskjellige Skibe at begive sig til Amerika, og han tilbød Napoleon det Skib, han havde fragtet for sig selv. Først da han havde erfaret sin Broders Beslutning at overgive sig til Englænderne, indskibede han sig til de forenede Stater i Nordamerika, hvor han under Navn af Greve af Survilliers kjøbte det tidligere af Moreau beboede Gods Point-Breeze ved Delaware i Staten New-Jersey. Her beskæftigede han sig især med Landvæsen og Videnskaberne, gjorde meget godt og vandt alle sine Naboers Agtelse og Kjærlighed. Imidlertid forsømte han ikke at varne om sin Families Rettigheder; saaledes protesterede han 1830 fra New-York paa sin Brodersøn Hertugen af Reichstadts Vegne mod Ludvig Philips Tronbestigelse. 1832 begav han sig til England, hvor han en Tid lang opholdt sig. Efter 1841 at have faaet Tilladelse til at leve i Italien rejste han til Genua og senere til Firenze, hvor han døde 28 Juli 1844. Hans Lig blev 1862 bisat i Invalidekirken i Paris. Han skal have skrevet Romanen »Moina« (Par. 1799, 2den Udg. 1814). — J. B. havde 1794 ægtet Marie Julie Clary, Datter af en rig Kjøbmand i Marseille og Søster til den svensk-norske Dronning Eugénie, Carl XIV.s (Bernadottes) Ægtefælle, f. 26 Dec. 1777. Hun levede kun faa Uger i Neapel og kom aldrig hverken til Spanien eller Amerika; efter 1815 opholdt hun sig i Frankfurt, Bryssel og fra 1823 i Firenze, hvor hun døde 7 Apr. 1845. J. B. stiftede ikke nogen Linje af Familien, idet han kun havde to Døtre, som hver blev gift med en Fætter: den ældste **Charlotte Zénaïde Julie B.**, f. 8 Juli 1801, gift 1822 med Charl. Lucien B., Fyrste af Canino, Søn af Lucien B., døde 8 Aug. 1854; den anden, **Charlotte Napoléone B.**, f. 31 Oct. 1802, gift 1825 med Louis Napoléon B., forhen Storhertug af Berg, Søn af Ludvig B. og Broder til Napoleon III, døde 3 Marts 1839.

Lucien B., Fyrste af Canino, f. 21 Marts 1775 i Ajaccio, fik sin Dannelse i den lærde Skole i Autun, i Militærskolen i Brienne og paa Seminariet i Aix. Han viste stor Iver for Revolutionen og fik sin første Ansættelse ved Armeintendanturen; 1795 blev han ved Napoleon Krigscommissær i Italien og 1798 Medlem af de 500s Raad, hvor han hørte til de ivrigste og indflydelsesrigeste Talere. Som Præsident for dette Raad bidrog han væsentlig til det heldige Udfald af Statscoupet 18 Brumaire (9 Nov.) 1799: da han ikke formaaede at dæmpe den ved Napoleons Indtræden i Salen opstaaede Gjæring, forlod han sin Plads, satte sig til Hest, sprængte igjennem de forsamlede Troppers Rækker og opfordrede dem til at frelse deres General, som man vilde myrde (jfr. **Brumaire**). L. blev nu Indenrigsminister, i hvilken Egenskab han virkede med Dygtighed og befordrede Kunster og Videnskaber; men da han mente det alvorligt med Republiken og saaledes ikke kunde finde sig i Broderens Militærherredømme, blev han uenig med ham og maatte fratræde. 1800 gik han som Gesandt til Madrid, undertegnede 1801 Freden i Badajoz med Portugal, traadte 1802 ind i Tribunatet og blev 1804 Storofficer af Æreslegionen og Senator. Mellem Napoleon og ham herskede imidlertid en stedse tiltagende Spænding, der fremkaldtes ikke blot ved Uenighed i Politiken, men ogsaa i private Anliggender. L. var den mest begavede af Napoleons Brødre; han besad Energi, Aandsnærværelse og Charakterfasthed samt Veltalenhed og et indtagende Væsen; han var ikke uden Ærgjerrighed og kunde ikke finde sig i Broderens Enevælde endog i Familiesager; tvært imod satte han en Ære i at bevare sin Uafhængighed lige overfor ham, hvorved det ofte kom til heftige Optrin imellem dem. Dette var især Tilfældet, da L. afslog Napoleons Forslag om et glimrende Giftermaal (med Enkedronningen af Etrurien, en Datter af den spanske Konge Carl IV) og giftede sig anden Gang mod Kejserens Vilje (s. nedenf.). L. trak sig da tilbage til en Villa ved Rom, hvor han levede for Kunster og Videnskaber, og afslog Italiens og Spaniens Trone, ligesom han ikke vilde give sit Samtykke til et paatænkt Giftermaal mellem hans Datter og Prinsen af Asturien. For at undgaa Sammenstød med Napoleon vilde han gaa til Amerika, men blev tagen til Fange af Englænderne og ført først til Malta og derpaa til England, hvor han blev erklæret for Krigsfange, men for øvrigt behandlet med Udmærkelse. Efter Napoleons Fald fik han sin Frihed, gik til Rom og kjøbte det lille Fyrstendømme Canino i Kirkestaten, hvorefter han førte Titel. 1815 i de 100 Dage vendte han tilbage til Frankrig, hvor han nu af Napoleon blev erklæret for kejserlig Prins (hvilket ikke var sket 1804 formedelst hans Mesalliance) og traadte ind i Pairskammeret. Efter Nederlaget ved Waterloo bevarede L. alene sin Energi og Besindighed; han raadede sin Broder til at opløse Kamrene og som Dictator træde i Spidsen for Staten. Da han vilde vende tilbage til Rom,

lev han tagen til Fange af Østerrigerne og at i Citadellet i Turin, men fik snart sin Frihed igjen. Han levede derpaa i Kirkestaten, om han indtil 1830 ikke maatte forlade, senere flere Aar i England og døde 29 Juni 1840 Viterbo. Han var Forfatter af en Roman g en Del Digte, som dog ikke have synderligt Værd. — L. B. var to Gange gift: 1795 gtede han Christine Boyer, en Borgerdatter ra St. Maximin, d. 1801, som fødte ham to Døtre, af hvilke den ældste, **Charlotte**, som ovenf. mtalt, blev begjæret til Ægte af Prinsen af Asturien (den senere Kong Ferdinand VII); 802 giftede han sig med den smukke, men for ne letfærdige Sæder bekjendte Enke efter Banuieren Jauberton, Alexandrine Laurence de Bleschamp, d. 1855. Hun fødte ham 10 Børn 6 Sønner og 4 Døtre), af hvilke følgende ere e mest bekjendte. **Charles Lucien Jul. Laur. B.**, Fyrste af Canino og Musignano, f. 1803, d. 857, bekjendt Zoolog, især Ornitholog. Efter t have besøgt flere italienske Universiteter gik an til Nordamerika og beskæftigede sig der i ere Aar med zoologiske Studier. Især søgte an nøjagtigere, end det hidtil var sket, at udede, hvilke Fuglearter der ere fælles for Nordmerika og Europa, og hvilke Former der derimod epræsenteres af forskjellige Arter. Frugten af isse Studier var hans »American ornithoogy« (1825, 3 Bd.) og »A geographical and omparative list of the birds of Europe and Jorthamerica« (1838) m. m. Efter at være endt tilbage til Italien, hvor han opholdt sig Rom, udgav han sit smukke og vigtige Værk Iconografia della fauna italica« (1833—41, 3 Bd. Fol.). Paa de fleste videnskabelige Møer i Italien efter 1830 førte han Forsædet. Foruden ved sine videnskabelige Fortjenester er an bleven bekjendt for sin politiske Virksomed, som dog først falder i hans senere Aar. Paa Naturforskermødet i Venezia 1847 lod han emlig politiske Hentydninger indflyde i en Tale og blev derfor udvist af den østerrigske Regering. Han vendte tilbage til Rom, hvor letop en frisindet Udvikling nylig var begyndt; nen ikke tilfredsstillet ved Pius IX.s maadeoldne Fremskridt, sluttede B. sig til det radiale Parti. Senere var han Medlem og flere Gange Næstformand for Roms republikanske Nationalforsamling og spillede en vigtig Rolle; an forlod først Rom efter Franskmændenes Indrykning i Juli 1849, flygtede til Frankrig, nen blev her fængslet og nødt til at gaa til England. Først 1850 fik han Tilladelse til at age Ophold i Frankrig, hvor hans Fætters Ophøjelse paa Kejsertronen skaffede ham Pladsen om Overbestyrer af Jardin des plantes og alle ennes naturvidenskabelige Instituter saa vel om en indflydelsesrig Stilling i det franske Akademi. Til hans vigtigste Skrifter fra den enere Tid høre: »Conspectus systematum« 1850), »Conspectus generum avium« (1850) og talrige Overblik over forskjellige Afdelinger af Fugleklassen i »Comptes rendus de l'académie des sciences«. Han ægtede 1822 sit Søskendebarn Zénaide, Joseph B.s ældste Datter f. ovenf.), og blev Fader til 12 Børn, af hvilke **Lucien**, f. 15 Nov. 1828 i Rom, blev Præst 1853, 1855 pavelig Kammerherre og Protonotar og 1868 Cardinal, hvorfor man en lang Tid troede ham udset til Pave Pius IX.s Efterfølger. Af Døtrene blev **Bathilde** (f. 1840, d. 1861) gift med Grev Cambacérès, de andre med italienske Adelsmænd. — **Paul Marie B.**, f. 1808, gik 1827 til Grækenland for at deltage i Frihedskrigen og blev Næstcommanderende under Lord Cochrane paa Fregatten „Hellas", men omkom ved egen Uforsigtighed i Dec. s. A., da Cochrane forberedte et Angreb paa de tyrkiske Krigsskibe i Nauplia Havn. — **Louis Lucien B.**, f. 4 Jan. 1813, gjorde sig bekjendt ved sine Sprogstudier og har foruden nogle Bidrag til Oplysning om det baskiske Sprog udgivet en „Prøve paa en sammenlignende Ordbog for alle europæiske Sprog" (paa Lat., 1847) og en Oversættelse af Lignelsen om „Sædemanden" i 72 europæiske Sprog og Dialekter (Lond. 1857). 1849 valgtes han til den franske Nationalforsamling og hørte til det maadeholdne Parti; han sluttede sig strax til Statscoupet og blev i Dec. 1852 Senator. — **Pierre Napoléon B.**, f. 1815 i Rom, er bekjendt for sin vilde og ustyrlige Charakter. Allerede 1831 vilde han tage Del i Opstanden i Romagna og holdtes derfor et Aar i Fangenskab i Livorno, gik derpaa til Amerika og tjente en Tid i Ny-Granadas Hær. 1834 kom han tilbage til Kirkestaten og boede paa sin Faders Godser nær ved Toscanas Grænser; her holdt han til med Smuglere, Vildttyve og andre Æventyrere og tillod sig tillige med sin yngre Broder Antoine flere Voldsomheder, hvorfor Pave Gregor XVI 1836 bød deres Fængsling og Udvisning. Da Soldaterne kom, flygtede Antoine, men Pierre dræbte Officeren og en Underofficer og blev selv saaret ført til Rom. Efter 18 Maaneders Fængsling blev han landsforvist — han var egentlig dømt til Døden — og gik til Korfu; men herfra blev han udvist i Marts 1838 som Følge af et nyt Udbrud af hans heftige Sind. Han tilbragte nu flere Aar i temmelig slette Kaar, indtil Februarrevolutionen aabnede ham Adgang til Frankrig. Han udnævntes til Bataillonschef, sendtes til Algérien og var med paa et Tog; men da han 1849 uden Tilladelse vendte tilbage til Frankrig, blev han strøgen af Hæren. Baade 1848 og 1849 valgtes han paa Corsica til Nationalforsamlingen og viste sig som en Tilhænger af yderste Venstre i alle Spørgsmaal, der ikke umiddelbart berørte Præsidentens Person. Men ogsaa her gav hans Hidsighed sig til Kjende, idet han en Dag i Forsamlingen slog et af Medlemmerne, en 70aarig Mand, paa Øret, fordi denne talte med Ringeagt om Præsidenten. Efter Statscoupet 1851 trak han sig tilbage til Privatlivet og levede dels paa Corsica for sin Yndlingssyssel Jagten, dels paa sit Landsted i Auteuil. I Dec. 1858 skrev han en Sang, „Corsicanerens Røst", til Italienerne med Hensyn til den nær forestaaende Krig, og 1867 blev han Formand for Departementsraadet paa Corsica. 10 Jan. 1870 skød han i sit Hus i Auteuil en radical Journalist, Victor Noir, der tillige med en anden Journalist, Fonvielle, overbragte ham en Udfordring som Følge af en Polemik imellem to corsicanske Blade, i hvilken Prinsen havde deltaget. Anklaget herfor blev han 27 Marts fri-

funden af Nævningerne, fordi Noir havde slaaet ham først, men dømt til at udrede 25,000 Frcs til den dræbtes Arvinger. Næste Aar ægtede Prinsen Justine Ruflin, en Snedkerdatter, med hvem han havde levet i en Række Aar. D. 8 Apr. 1881. Han havde to Børn: **Roland B.**, f. 1859, fransk Officer, ægtede 1880 en Datter af Spillebank-Forpagteren i Monaco, Blanc (d. 1882); **Jeanne B.**, f. 1861, ægtede 1882 en fransk Adelsmand. — **Antoine B.**, f. 1816, maatte 1836 flygte til Amerika, men vendte 1848 tilbage og valgtes n. A. til den franske Nationalforsamling, hvor han hørte til det maadeholdne Parti, men ikke udmærkede sig i nogen Henseende; d. 1877. — Af Døtrene vare to af første Ægteskab: **Charlotte**, f. 1796, d. 1865, ægtede 1815 Fyrst Gabrielli, blev Enke 1841 og senere gift med en italiensk Læge; **Christine Egypte**, f. 1798, d. 1847, ægtede 1818 den svenske Greve Arvid Posse og efter at være skilt fra ham 1824 den engelske Lord Dudley Stuart, frisindet Medlem af Underhuset, der især er bleven bekjendt ved sin Interesse for de polske Flygtninge (d. 1854). Af de andre Døtre blev **Lætitia**, f. 1804, d. 1871, gift 1821 med Thomas Wyse, der senere blev engelsk Affendig i Grækenland og døde som saadan 1862; hun blev dog skilt fra ham 1829 og havde to Døtre, af hvilke Adeline (f. 1844) 1861 ægtede den ungarske General Türr og den anden Marie (f. 1830) ægtede den italienske Statsmand U. Ratazzi. **Jeanne**, f. 1807, ægtede 1828 Marquis Honorati, d. 1829; hun udmærkede sig ved Skjønhed og Aandsgaver, og en Samling Digte udkom efter hendes Død. **Alexandrine Marie**, f. 1818, d. 1879, ægtede 1836 Greve Valentini af Canino, d. 1858; den yngste, **Constance**, f. 1823, d. 1876 som Abbedisse i Rom.

Marie Anna Elise B., f. 3 Jan. 1777 i Ajaccio, blev 1797 gift med Fel. Pasqu. Bacciochi. Hun blev 1805 af Napoleon gjort til regerende Fyrstinde af Lucca og Piombino og skaffede sig ved sit Hofs Glans Navnet „Luccas Semiramis“; 1809 blev hun Storhertuginde af Toscana. Ved Napoleons Fald 1814 trak hun sig tilbage til Bologna, blev 1815 forvist til Østerrig og døde paa sin Villa ved Triest 7 Aug. 1820.

Ludvig B., Konge af Holland 1806—10, senere Greve af St. Leu, f. 2 Sept. 1778, fik sin Dannelse i Artilleriskolen i Châlons, fulgte Napoleon paa Togene til Italien og Ægypten, blev 1804 Connétable og Generaloberst for Carabiniererne. 1805 Generalguverneur over Piemont og 5 Juni 1806 Konge i Holland, skjønt meget imod sin Vilje. Han viste sig her velvillig og mild, bestræbte sig alvorlig for at fremme sit Folks Vel og indføre nyttige Reformer, hvorved han dog ikke undgik at støde an mod dybt indgroede nationale Anskuelser. Men hans Stilling blev pinlig, fordi han efter Napoleons Vilje egentlig kun skulde være fransk Statholder; Holland skulde i et og alt slutte sig til Frankrigs Politik, Handelssystem osv., hvorved dets Handel ødelagdes, navnlig ved Krigen med England, og dets Kolonier for en Del tabtes. L.s Modstand fremkaldte en alvorlig Spænding mellem Brødrene; da han mer end en Gang erklærede, at han nu tilhørte Holland mere end Frankrig, og især da han ikke strængt vilde overholde Continentalsystemet, blev Forholdet saadant, at han 1 Juli 1810 nedlagde Regeringen og under Navn af Greve af St. Leu (efter et Gods ved Paris, som Napoleon skjænkede hans Ægtefælle) trak sig tilbage til Graz. 1 Jan. 1814 begav han sig til Paris og havde der en ved Marie Louises Mægling foranstaltet Sammenkomst med Napoleon, hvori han formanede denne til Fred. Samtalen var for øvrigt kold og stiv. 29 Marts ledsagede han Kejserinden til Blois, hvorfra han begav sig til Lausanne og siden til Rom. 1815 fulgte han ikke Napoleons Indbydelse til Paris, men forblev i Rom, hvor han lod sig skille fra sin Ægtefælle. Efter 1828 opholdt han sig i Firenze og siden i Livorno, hvor han døde 25 Juli 1846. L. B. er ogsaa bekjendt som Forfatter. Han har i en Roman »Marie ou les Hollandaises« (3 Bd., Par. 1814) skildret Livet i Holland; i sine »Documents historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande« (3 Bd., Lond. 1821) har han givet en omstændelig Beretning om sine Forhold og sin Regering i Holland. Desuden har han udgivet Skrifter over Digtekunsten samt nogle Digte. — L. B. havde 1802 efter Napoleons Ønske ægtet dennes Stifdatter, den skjønne, aandrige **Hortense Eugénie Beauharnais** med Opofrelse af en tidligere Kjærlighed, hvilken Omstændighed kastede en mørk Skygge over hans Liv og forstyrrede Forholdet mellem ham og hans Ægtefælle, saa at det endte med en Skilsmisse. Hortense var født 10 Apr. 1783 i Paris; efter sin Faders Henrettelse (s. **Beauharnais**), indtil hendes Moder blev gift med Napoleon, voxede hun op i fattige Forhold og blev opdraget af Mad. Campan. Som Dronning i Holland levede hun mest i Haag. H. var højt elsket af Napoleon og hørte paa sin Side aldrig op at være ham i Raad og Daad tro og inderlig hengiven selv efter hans og Josephines Skilsmisse. Efter sin Mands Tronfrasigelse 1810 levede hun adskilt fra ham i Paris som Hertuginde af St. Leu, indtil hun efter de 100 Dage 1815 tog imod en Indbydelse af Kongen af Bayern, med hvis Datter hendes Broder Eugen var gift, og en Tid lang opholdt sig i Augsburg; siden levede hun i Italien og til sidst paa det af hende kjøbte Slot Arenenberg i Canton Thurgau, hvor hun tilbragte sit Liv i landlig Stilhed som en Velgjørerinde for mange og afholdt af alle, med hvem hun kom i Berøring. Kun én Gang rev Moderkjærligheden hende fra dette fredelige Asyl ud i Livets urolige Tummel; det var 1831, da hendes Sønner vare i Fare i Italien. H. døde 5 Oct. 1837; hendes Lig blev bisat i Ruel ved Paris ved Siden af hendes Moders. Hun har skrevet Digte (»Partant pour la Syrie« tillægges hende) og skildret Begivenhederne 1831 i »La reine Hortense en Italie, en France et en Angleterre pendant l'année 1831« (1833). I L. B.s og Hortenses Ægteskab fødtes 3 Sønner: **Napoléon Louis Charles B.**, f. 1802, d. 1807; **Louis Napoléon B.**, f. 1804, Kronprins af Holland, 1809—13 Storhertug af Berg under sin Onkel Napoleon I.s Formynderskab, gift 1825 med sit Søskendebarn

Charlotte, Joseph B.s yngre Datter (s. ovenf.), og 1831 Del i Opstanden i Kirkestaten og døde paa Flugten i Forli 17 Marts s. A.; **Charles Louis Napoléon B.**, den senere franske Kejser, s. **Napoleon III**. Desuden var hun ved General Flahault Moder til Grev Morny.

Marie Pauline B., f. 20 Oct. 1780 i Ajaccio, blev 1797 gift med General Leclerc d'Ostin og fulgte med ham 1801 paa Expeditionen til St. Domingo; efter hans Død 1802 vendte hun tilbage til Europa; deres lille Søn, Napoléon L. d'O., døde 1804. Hun giftede sig anden Gang 1803 med Fyrst Camillo Borghese og fik 1806 af Napoleon det lille Hertugdømme Guastalla. P. var smuk, men lidenskabelig, stolt og lunefuld; hendes ægteskabelige Forhold var ikke det bedste, og fra sin anden Mand, med hvem hun ingen Børn havde, levede hun mest adskilt. Med Napoleon, som hun elskede ømt, var hun jævnlig uenig og forsonede sig atter med ham; hun trodsede ofte hans Vilje, men hendes Stolthed, idet hun fordrede af ham, medens hendes Søskende maatte bede, gjorde hende kun saa meget mere tiltrækkende for Broderen. Navnlig efter hans Fald 1814 viste P. sig som en kjærlig Søster; hun fulgte ham til Elba, sendte ham under de 100 Dage sine Diamanter, og da hun hørte om Napoleons Sygdom paa St. Helena, søgte hun gjentagne Gange om Tilladelse til at begive sig til ham, hvilken hun dog først fik, da Efterretningen indløb om hans Død. Efter 1815 levede hun mest i Rom; hun døde 9 Juni 1825 i Firenze. Hendes Marmorbuste i Rom er et udmærket Arbejde af Canova.

Marie Annunciata Caroline B., f. 25 Marts 1782 i Ajaccio, blev 20 Jan. 1800 gift med Joachim Murat, som den Gang var Divisionsgeneral. Hun viste sig de høje Stillinger, hvori hun og Murat efterhaanden kom, voxen og opførte sig som Dronning af Neapel med Værdighed og Klogskab. Efter Murats Fald 1815 overgav hun sig til Østerrigerne, som i nogen Tid holdt hende fangen tillige med hendes Børn; siden fik hun Tilladelse til at opholde sig paa en Villa ved Triest, hvor hun under Navn af Grevinde af Lipona (Anagram af Napoli) levede i 20 Aar. Hun døde 18 Maj 1839 i Firenze. Angaaende hendes Børn s. **Murat**.

Jérôme ell. **Hieronymus B.**, Konge af Westfalen 1807—13, senere Hertug af Montfort, f. 15 Nov. 1784 i Ajaccio, blev opdraget i Skolen i Juilly, som han, da Napoleon 1799 var bleven Førsteconsul, forlod for at lægge sig efter Søkrigstjenesten. Som Skibslieutenant var han med sin Svoger Leclerc paa Toget til San Domingo 1801, hvorfra han blev sendt tilbage til Europa med Depecher; men forfulgt af engelske Skibe maatte han gaa til Nordamerika, hvorfra han først 1805 vendte tilbage til Frankrig. Samme Aar gav Napoleon ham det Hverv at forlange en Del fangne Genuesere udleverede af Dejen i Algier; kort efter førte han som Contreadmiral en Flaade til Martinique. I Krigen med Preussen 1806—7 commanderede han i Forbindelse med General Vandamme det 10de Armecorps i Schlesien, og 18 Aug. 1807 blev han udnævnt til Konge i det ved Tilsitfreden nyskabte Kongerige Westfalen. Regeringen førtes her efter fransk Mønster og ved Franskmænd, og alt gik efter den virkelige Regent, den franske Kejsers Vilje. Kongen, der kun var det af Navn, bekymrede sig selv kun lidet om sit Land: en Del af Tiden var han med sine Tropper fraværende for at deltage i Broderens Krige; den øvrige Tid tilbragte han i Kassel under et yppigt og ødselt Hofs Forlystelser. Den unge Stats Finanser bleve ved slet Bestyrelse, Krigsomkostningerne og Kongens ødsle Levemaade aldeles forstyrrede. Paa Toget mod Rusland 1812 var han ogsaa med, men begik saa grove strategiske Fejl, at han blev sendt tilbage til Kassel. 1813 gjorde Slaget ved Leipzig Ende paa hans Kongedømme. 1814 gik han til Schweiz, derpaa til Graz og Triest, men kom i de 100 Dage 1815 i Følge med sin Moder og Cardinal Fesch til Paris, hvor Napoleon gjorde ham til Pair; i Slagene ved Ligny og Waterloo kæmpede han ved Kejserens Side, viste stort personligt Mod og blev saaret. Siden levede han under Navn af Hertug af Montfort afvexlende i Schweiz, Württemberg, Østerrig, Kirkestaten og Toscana, indtil han 1847 fik foreløbig Tilladelse til at komme til Frankrig, saa at han ved Februarrevolutionens Udbrud befandt sig i Paris; han blev i Dec. 1848 udnævnt til Generalgouverneur for Invalidehuset, 1850 fransk Marschal, 1852 Præsident for Statsraadet, kejserlig Prins og tillige med sine legitime mandlige Efterkommere eventuel Tronarving. Han døde 24 Juni 1860. — J. B. var to Gange gift: under sit Ophold i Nordamerika havde han 1803 giftet sig med Elisabeth Patterson, Datter af en Kjøbmand i Baltimore; fra hende lod han sig efter Napoleons Vilje skille 1805 (hun døde 1879 i Baltimore); paa den Tid, da han blev Konge, ægtede han i Aug. 1807 efter Kejserens Ønske Prinsesse Frederikke Katharine Sophie Dorothea, Kong Frederik I. af Württembergs Datter, f. 21 Febr. 1783, som viste ham stor Hengivenhed og Troskab lige til sin Død, der indtraf i Lausanne 28 Nov. 1835. I sit første Ægteskab havde han en Søn **Jérôme Patterson B.**, f. 1805; denne ægtede 1829 den rige Miss Susanne May (d. 1881) og levede siden paa sine store Godser i Maryland; d. 1 Juni 1870. Han gjorde 1861 Paastand for de franske Domstole paa at erkjendes som ægte Arving af J. B., uden dog deri at faa Medhold. Af hans to Sønner blev den ældste, **Jérôme Napoléon**, f. 1832, oplært paa Krigsskolen i Westpoint, tjente 1855 som Officer i den franske Hær paa Krim og blev Oberst, afslog den Hertugtitel, Napoleon III tilbød ham, og bosatte sig i Nordamerika. I sit andet Ægteskab havde J. B. 3 Børn: **Jérôme Napoléon B.**, Fyrste af Montfort, f. 1814, blev Oberst i württembergsk Tjeneste, d. 1847; **Mathilde** Lætitia Vilh. **B.**, f. 27 Maj 1820, bekjendt for sin Skjønhed og Aandrighed, ægtede 1841 den russiske Greve Anat. Demidov (d. 1870), men skilte sig allerede fra ham 1845 og levede siden i Paris, hvor hun under Præsidentskabet og Kejserdømmet holdt Hof; flygtede derfra i Sept. 1870, men bosatte sig paa ny 1872 og ægtede 1873 en fransk Maler Paupelin; **Napoléon** Jos. Charl. **B.**, bekjendt under Navnet Prins Napoleon (s.

b. A.). — Endelig havde J. B. en uægte Søn, Baron **Jérôme David** (s. d. A.).

Bonasōne, Giulio, italiensk Kobberstikker af Marc-Antonios Skole, arbejdede i Rom mellem 1531 og 1574. Man kjender 354 Blade fra hans Haand.

Bonaventūra (egtl. Johan Fidanza), scholastisk Theolog, f. 1221 i Bagnarea i Toscana, skal som treaarig Dreng af den hellige Franciscus have faaet Tilnavnet B., d. e. „af dig vil der komme noget godt". 1242 blev han Franciskanermunk, 1253 theol. Lærer i Paris og 1256 General for Franciskanerordenen. Pave Gregor X udnævnte ham 1273 til Cardinalbiskop af Ostia og befalede ham at bivaane Unionsconciliet i Lyon 1274; men her døde han s. A. førend dets Afslutning. Paven med hele hans Hofstat og de paa Conciliet værende Fyrster og Prælater fra Østerlandet og Vesterlandet bivaanede hans Begravelse. 1482 blev han kanoniseret og 1587 af Pave Sixtus V regnet som den sjette blandt de store latinske Kirkelærere. Hans Retning var overvejende praktisk; vel gaar han ud fra Scholastiken, men selv dens subtileste Bestemmelser har han vidst at give Liv og Varme ved sin Følelses Inderlighed. Hans Samtid beundrede ham som »Dr. Seraphicus« paa Grund af hans „englerene" Personlighed, og Romerkirken regner ham med Rette blandt sine største og ædleste Skikkelser.

Bonbon, fr. [bongbŏng], Sukkergodt.

Bonchamp, Charl. Melch. Arth., Marquis de [bongschāng], en af de tapreste og ædleste af Vendéernes Førere i den franske Revolutions Borgerkrige, f. 1760 i Anjou, gik som saa mange unge, franske Adelsmænd til Nordamerika for at tjene i den Krig, Frankrig som Koloniernes allierede førte med England, og var ved Revolutionens Udbrud Capitain. Som streng Royalist tog han sin Afsked og trak sig ensom og forstemt tilbage til et Landgods, da Opstanden i Vendée udbrød med alle en Borgerkrigs Rædsler og Provinsen Anjou valgte ham til Anfører for sine Tropper. B. var lige saa krigskyndig som tapper, havde ogsaa en Tid lang stor Fremgang og blev i flere Træfninger saaret, men fordi han forsigtig undgik enhver unyttig Ødslen med sine Stridskræfter, blev han af adskillige beskyldt for Lunkenhed og Svaghed. Da Vendéerne endelig saa sig nødte til at trække sig tilbage over Loire, som han i Tide havde tilraadet, blev han dødelig saaret ved Chollet 17 Oct. 1793. Hans Folk toge ham med og svore at hævne hans Fald paa 5000 fangne Republikanere, men B. rejste sig midt under Dødskampen og raabte: „Naade for Fangerne; jeg vil det, jeg befaler det!" Hans sidste Vilje blev efterkommet og Fangerne frelste.

Bon Chrétiens [bong kretiăng] ell. Apothekerpærer have en noget uregelmæssig Form og smeltende eller halvsmeltende Kjød, som oftest ogsaa en ejendommelig, stærkt krydret Smag; nogle ere Sommer-, andre Høst- og Vinterfrugter.

Boncompagni, Baldaresso [pānji], it. Mathematiker, Fyrste af Slægten Piombino, f. 10 Maj 1821, siden 1847 Medlem af, senere Bibliothekar og Skatmester (trésorier) for Akademiet de Nuovi Lincei i Rom, har gjort sig bekjendt ikke blot ved selvstændige videnskabelige Arbejder (»Vie et oeuvres de Guido Bonatti«, 1851, m. m.), men ogsaa ved den Liberalitet, hvormed han har anvendt en stor Del af sin betydelige Formue paa Udgivelsen af ældre mathematiske Forfatteres Skrifter, dels selvstændig, som »Scritti da Leonardo Pisano« (»Liber Abaci«, 1857), dels i sin maanedlige »Bulletino di bibliografia e di storia delle scienze matematiche e fisiche«.

Bond, Will. Cranch, f. 1790, d. 1859, og hans Søn, **George Phil. B.,** f. 1825, d. 1865, Astronomer ved Harvard Colleges Observatorium i Cambridge i Nordamerika, opdagede 1848 (samme Nat som Lassell) en ottende Saturnsdrabant (Hyperion) og 1850 en mørk Saturnsring inden for de lyse.

Bondam, P., hollandsk Rets- og Historieforsker, f. 1727 i Campen, Professor i Utrecht 1773, d. 1800, har gjort sig fortjent som Udgiver af hollandske Retskilder og som Civilist ved sine »Variarum lectionum libri II.« (Utr. 1759).

Bonde, egtl. den, der er boende, har selvstændigt Bo, senere det samme som Landbruger, i Modsætning til Godsejer og Kjøbstadbo. I Middelalderen blev i næsten hele Europa største Delen af de aprindelig frie Bønder nedtrykte i de ufries (livegnes) Klasse sammen med de frigjorte Trælle, medens de mere velstaaende skilte sig ud derfra og hævede sig til Adel. Kun i Sverige, Norge, Schweiz, Tirol, Holland og Ditmarsken holdt en fri Bondestand sig. I England bevarede B. vel sin personlige Frihed, men Selvejendom fortrængtes næsten aldeles af Forpagtning. I Frankrig var B. forfærdelig underkuet af Godsejeren og udsuget ved Afgifter, indtil Revolutionen 1789 med et Slag gjorde ham til fri Mand og Selvejer. I Tyskland ophævedes Livegenskabet først i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, som en Eftervirkning af Omvæltningen i Frankrig; men det varede endnu længe, inden Hoveri, Jagtret og lignende Feudalbyrder afskaffedes eller afløstes; 1848 havde i saa Henseende en meget væsentlig Betydning. Ligeledes blev B. 1848 frigjort saa vel i Østerrig som i Ungarn. I de russiske Østersølande var Livegenskabet blevet afskaffet 1816—18, men B. er ikke des mindre meget slet stillet; i selve Rusland, hvor det var blevet indført omtr. 1600, blev det afskaffet 1861 og B. derefter hjulpet frem til at blive Selvejer, og det samme skete i Polen og Litauen 1863—64. I Danmark var i Oldtiden B. dels **Odelbonde** (Selvejer) — eller, naar han havde store Ejendomme og var af ædel Byrd, **Adelbonde** — dels **Landbo** (Forpagter imod Landgjæld), dels **Gaardsæde** (Gaardsidder, Kotkarl, omtr. svarende til vor Tids Husmand) med Sæde paa Gaarden og Toft ved den imod at forrette Ugedagstjeneste. Men efterhaanden gik det de fleste som i det øvrige Europa: de bleve Fæstebønder, forpligtede til Dagværk (Hoveri) og vornede til Herregaarden; værst gik det Ugedagstjenerne, hvis Undertrykkelse til sidst næsten ingen Grænser kjendte. Selvejernes Tal formindskedes stadig, især efter de mislykkede Bondeopstande 1441 og 1534—36,

g de fleste af dem, der blev tilbage, beholdt n en ufuldkommen Ejendomsret til deres aarde, medens den nærmeste Herremand fik se „Herligheds"-Rettigheder over dem. 1702 skaffedes vistnok Vornedskabet, der kun gjaldt a de danske Øer, men det afløstes snart af tavnsbaandet, der strakte sig over hele Kongeget og varede indtil Aarhundredets Udgang phævet 1788). Indtil 1848 paahvilede dog ærnepligten alene B., og Bønderkarle skulde dtil 1854 tage fast Tjeneste (1840 fritoges dog herfra, naar de vare 28 Aar gamle). e første Skridt til B.s Frigjørelse gjordes 764—66 af Enkedronning Sofie Magdalene g Grev Bernstorff; efter 1784 udstraktes Rermerne til det øvrige Land, og siden den id er Selvejernes Tal voxet meget bedelig, Hoveriet indskrænket og for største elen afløst, og Fæsteforholdet nærmere fastt til Gunst for B. Fra 1849 udgjør B. tlig ingen Stand længer. I Norge bleve ønderne i Middelalderen for en stor Del Lejlændinger" for Krone, Adel og Præsteskab, en beholdt deres personlige Frihed, ja vare t arvelige Fæstere og kjendte hverken Hoveri ller Vornedskab. Efter Reformationen tiltog adig Selvejerklassen og værnedes ved Odelsetten (s. d. A.). Dog hvilede Værnepligten paa ondestanden, ligesom løse og ledige Personer f dem vare pligtige til at tage Tjeneste; men u knytter der sig heller ikke her nogen juriisk Særegenhed til Begrebet B. I Sverige ar Forholdet noget lignende: man skjelnede nellem Odelbønder, som havde selvstændig Ejenom, Almindingsbønder, som havde Jord i lmindingerne, og Landbønder, som havde Jord Forpagtning. Efter at de mere formuende B. vare udskilte ved det adelige „Frälse" 1280), og Adelens og Kirkernes Landbønder oxede i Tal, aftog de frie B. (nu kaldet Skattebønder") og gik saaledes tilbage, at Gustav Vasa endog helt nægtede deres Ejenomsret til Jorden, saa at de blev stillede lige ned Kronbønderne. Endnu større Fare truede B. ved Udvidelsen af Adelens Magt og Ejenom i det 17de Aarh., indtil Carl XI.s Reuction standsede dette; 1789 blev B.s Ejenomsret paa ny fuldstændig godkjendt. Bondetanden spillede dog en stor politisk Rolle under Unionstiden, sendte siden 1435 jævnlig Afseninger til Herredagene og udgjorde siden 1617 n egen Rigsstand, lige indtil Repræsentationseformen 1866. I Finland udgjør Bondetanden endnu en egen Rigsstand. **Bondeord.** Hele det Areal, som i Danmark indages af Landejendomme, maa i retlig Heneende inddeles i to Klasser, nemlig Hovedgaardsjord (Hovedgaardstaxt) eller fri Jord og B. eller ufri Jord. Til den første Klasse henhøre de Jorder, som enten endnu udgjøre eller tidligere have udgjort Dele af en Sædegaard; til den anden Klasse alle andre Jorder. Adskillelsen er altsaa en historisk og en Gang for alle uforanderlig given, saa at der ikke kan være Tale om Overgang af Jorder fra den ene Klasse til den anden. Den retlige Forskjel mellem de to Arter bestaar navnlig deri, at Hovedgaardsjorden er fri for Fæstetvang (s. d. A.) og Tiende, hvilke tvende Byrder derimod paahvile B.; desuden faldt den her omhandlede Adskillelse tidligere for det meste sammen med den nu ophævede Adskillelse mellem privilegeret og uprivilegeret Hartkorn, men dog ikke stedse, idet der baade gaves Hovedgaardsjord, som bestod af uprivilegeret Hartkorn og altsaa svarede fulde Skatter, og B., som var privilegeret Hartkorn og altsaa havde Moderation i Henseende til sine Skatter. **Bondekomedier**, s. Passionsskuespil.

Bonde, en af Sveriges ældste og mærkeligste Slægter, hvilken ældre Genealoger have villet forbinde med den Erikske Kongeæt og saaledes udledt fra en Broder til Kong Erik d. hellige. Den første med Sikkerhed kjendte Mand af Slægten og Navnet var **Thord B.**, Ridder og Kong Magnus Erikssons Raad (1316—29). Fra ham og hans Sønner, Peter og Rörik, nedstammede saa vel Kong **Carl VIII Knutsson** og hans berømte Søskendebarn, Rigsmarsk **Thord B.**, der med Troskab og Held forsvarede Carls Sag, indtil han myrdedes 1456 af en dansk Svend i sit Følge, som den endnu blomstrende Slægt B., der i det 16de Aarh. delte sig i flere Grene, af hvilke to leve, en friherrelig og en grevelig. **Gustav B.**, Friherre til Lajhela, f. 1620, Rigsraad 1653, til sidst Rigsskatmester og en af Rigsformynderne under Carl XI.s Mindreaarighed, d. 1667, udmærkede sig i disse Stillinger ved sin Dygtighed i Finansernes Bestyrelse, Sparsommelighed og Uegennyttighed, sjældne Egenskaber hos disse Rigsformyndere. — Hans Søn, **Carl B.**, f. 1648, d. 1699, Iværksætter af Reductionen i Estland, senere Gesandt ved Congressen i Rijswijk og i London, fik 1695 grevelig Værdighed og blev Stamfader for den nulevende grevelige Gren af Björnö, som er Ejer af Sveriges største Fideicommis, hvortil hører Säfstaholm i Södermanland m. fl. Ejendomme. — Carl B.s Søn, Grev **Gustav B.**, f. 1682, d. 1764, blev som Præsident i Bergscollegiet Rigsraad 1727, men afskedigedes 1739, da Hattepartiet var kommet til Magten, og indtraadte først 1761 paa ny i Raadet. B. var bekjendt ikke mindre for sine mangesidige Kundskaber i Sprog, Historie og Naturvidenskaber end for sin Embedsdygtighed og Redelighed. Han har efterladt sig adskillige Arbejder i de nævnte Videnskaber; desuden har man af ham værdifulde Memoirer, udgivne (1821) under Cedercreutz's Navn med Titlen »Sverige under Ulr. Eleon. og Fredrik I«. B.s anden Hustru tilførte Slægten Fideicommiset Trolleholm, hvis Besidder foruden sit eget fører Navnet Trolle. — Deres Sønnesøn, Grev **Gustav Trolle-B.**, f. 1773, d. 1855, var en af sin Tids første Mæcenater i Sverige, idet han anvendte store Summer paa den svenske Kunsts Opmuntring og Indkjøb af svenske Kunstneres Frembringelser. Som Godsbesidder var han desuden en blandt de første til at foretage tidssvarende Forbedringer i Agerdyrkning. I sin Alderdom blev han blind.

Bondefred kaldes under Sveriges og Danmarks mange Krige fra Slutningen af det 15de til Slutningen af det 17de Aarh. de Aftaler, som Bønderne i 2 Grænselandskaber (oftest Småland og Bleking) traf om, ikke paa egen Haand at fejde paa hverandre og ikke at give Ugjer-

ningsmænd fra Fjendens Land Tilhold hos sig, men at advare og hjælpe hverandre.

Bondekrig. Det Tryk, hvorunder Bondestanden i den senere Periode af Middelalderen levede paa Grund af de privilegerede Stænders eller Regeringers Undertrykkelser og Misbrug af deres Magt, frembragte til forskjellige Tider i flere Lande Bondeopstande, som stundum gave Anledning til forfærdelige Grusomheder fra begge Sider. Saadanne fandt Sted i Frankrig paa Carl V.s Tid (La Jacquerie, s. d. A.), i England under Wat Tyler paa Richard II.s Tid, oftere i Ungarn (jfr. **Rakocs**), Rusland o. fl. St.; i den nyeste Tid har Spørgsmaalet om Livegenskabets og Hoveriets Ophævelse foraarsaget urolige Bevægelser i Galizien. — Særlig bruges B. i **Tysklands** Historie om den Opstand, som 1525 udbrød i det sydlige Tyskland og derfra udbredte sig over de tilgrænsende Lande i Mellemtyskland. Allerede i Begynd. af Aarhundredet havde der dannet sig oprørske Forbund mellem Bønderne (1502 „der Bundschuh" i Rhinlandene, 1514 „der Bund des armen Conrad" i Württemberg); de gik ud paa Afskaffelsen af Livegenskabet, Indskrænkning i Tiende og Skatter, Frigivelse af Jagt m. m. Ved Misforstaaelse af den ved Luther fremkaldte kirkelige Bevægelse fik den forudgaaende Utilfredshed hos Landbefolkningen ny Næring; man længtes efter Befrielse fra det kirkelige som fra det borgerlige Tryk, og Luthers Ord om den aandelige Frihed, om Kirkens Fordærvelse osv. fortolkedes af den raa Masse, der fanatiseredes af exalterede Tilhængere af Reformationen (som Carlstadt og Thom. Münzer), saaledes, at alt gejstligt og verdsligt Herredømme nu skulde ophøre og alles Lod være lige; Herrerne og Slottene skulde ikke mere taales. Opstanden udbrød Nyaarsdag 1525 i Stiftet Kempten, hvis Abbed efter Klostrets Plyndring nødtes til at opgive sine for hans undergivne mest trykkende Herskabsrettigheder. Efter denne heldige Begyndelse forplantedes Opstanden hurtig gjennem alle Egne mellem Bodensøen og Donau, og Adelen formaaede i Begyndelsen ikke at gjøre den stor Modstand; tvært imod maatte man paa mange Steder underhandle med Bønderne og gjøre dem Indrømmelser; enkelte Riddere sluttede sig endog frivillig eller tvungne til Opstanden. Bønderne opstillede ved Paasketid 1525 12 Artikler, hvori de endnu viste sig temmelig maadeholdne; saaledes tilbøde de i den sidste at tage alle de Fordringer tilbage, om hvilke man af den hellige Skrift kunde bevise dem, at de vare ugrundede. Ogsaa Luther holdt en Del af Bøndernes Forlangender for grundede og formanede Fyrsterne til at behandle Almuen med Billighed; men da deres Optræden udartede til dyrisk Vildhed, hævede han sin vægtige Stemme for Ordenens Sag, idet han fordømte Oprøret som uchristeligt og bød at nedhugge Bønderne uden Skaansel. Fyrster og Adel samlede sig under Landgrev Philip af Hessens Ledelse: alle Vegne bleve Bønderne slagne i forskjellige Træfninger, og frygtelige Blodbad anrettedes iblandt dem, især iblandt Thom. Münzers Tilhængere ved Frankenhausen 15 Maj 1525. Bønderne maatte nu haardt bøde for de begaaede Grusomheder og vendte overalt tilbage under Trældomsaaget. — Ogsaa **Danmark** har haft sine Bondekrige. Vel kunne saadanne Opstande som de jydske Bønders mod Knud d. hellige (1086) eller de skaanske Bønders mod Erik Lam (1138—41) og senere mod Absalon (1180—82) ikke med Rette kaldes B., thi paa de Tider havde en Bondestand i dette Ords senere Betydning endnu ikke udskilt sig: Bønderne vare endnu Folket. Heller ikke Urolighederne i Nørrejylland i Slutningen af Erik Menveds Regering (1310—13) eller de idelige Oprør, navnlig af Jyderne, mod Valdemar Atterdag ell. d. onde, som man kaldte ham, kunne kaldes egentlige B.; de vare Opstande af Folket mod Regeringen, foranledigede ved Nød og haarde Skatter, og Adelsmændene gjorde fælles Sag med Bønderne. Som den første egentlige B. i Danmark kan nævnes Opstanden i Skaane 1256 af de saakaldte Kotkarle (s. d. A.). En lignende Bondeopstand mod Adelen og Gejstligheden udbrød i Erik af Pommerns sidste Regeringsaar 1438 paa flere Steder i Riget, især i Vendsyssel (jfr. **Basel**, Kirkeforsaml.). Men især rejste sig faa Aar derefter i Begyndelsen af Christoffer af Bayerns Regering et voldsomt Bondeoprør nord for Limfjorden. Bønderne nægtede i Foraaret 1441 at betale Skat, Landgilde og Tiende, idet de beraabte sig paa, at deres rette Herre endnu levede, og samlede sig til en Hær, der skal have været 25,000 Md. stærk. Under Anførsel af Adelsmanden Henrik Tagesøn Reventlov og flere andre adelige afbrændte de Kongsgaarden Aggersborg og sloge de kongelige Tropper i et blodigt Slag paa St. Jørgensbjærg i Nærheden af Herregaarden Aagaard i Vesterhan-Herred 3 Maj; her faldt Adelsmanden Eske Brok, der særlig havde gjort sig forhadt som Bondeplager, og de forbitrede Bønder sønderhuggede hans Lig; 12 Herremænd, der toges til Fange i Slaget, bleve alle halshuggede. Men efter at Kong Christoffer selv i Spidsen for en stor Hær var kommen derover, leveredes atter 6 Juni s. A. et Slag ved Aagaard, hvor Bondehæren, der havde lejret sig paa en Bakke og omgivet sig med en Vognborg, blev fuldstændig slagen, og dens sidste Rest trængtes sammen i Husby Hule og nedhuggedes der. Om Kongens List, at adsplitte den talrige og velposterede Bondehær ved Løfte om Tilgivelse for dem, der, inden Slaget begyndte, vilde nedlægge deres Vaaben, og om Virkningen af denne List indeholder Kæmpevisen følgende Vers, der har holdt sig lige til vor Tid: „Først da rømte de Morsinger og saa de Forrædere af Thy; efter da stode de Vendelboer, og de vilde ikke fly!" 10 af Høvedsmændene, der bleve tagne til Fange, blandt hvilke Henrik Tagesøn, bleve lagte paa Stejler; af Bønderne blev en Del vel tagen til Naade, men maatte ved svære Bøder løse deres Liv. Efter at Bønderne saaledes vare kuede, blev det ved en almindelig Forordning forbudt at bære andre Vaaben end den sædvanlige korte Kniv; ligeledes blev den lange Strid om Tienden, der havde været ført hele Middelalderen igjennem, nu endelig afgjort til Gejstlighedens Fordel. Bondestandens Kaar, hvis Forværrelse havde fremkaldt Opstanden, bleve saaledes efter dens Undertryk-

ælse kun endnu sørgeligere. — Den næste og sidste B. i Danmark var almindelig, og i den stod Borgeren ved Bondens Side; det var den under Navnet Grevens Fejde (jfr. d. A.) bekendte Borgerkrig efter Frederik I.s Død 1534—36, hvori Lübeckerne understøttede den danske Almue, der vilde have Borger- og Bondekongen Christiern II flyttet fra Fængslet igjen paa Tronen. Overalt rejste Almuen sig mod den forhadte Adel, afbrændte dens Borge og tilføjede dens Personer Overlast; saaledes blev Holger Erikson Rosenkrantz's Enke, Fru Anna Reinstrup, der havde været Hofmesterinde hos de danske Dronninger, dræbt paa Sjællandsfarsandsting 1535, fordi hun vovede at minde om Christiern II.s tyranniske Færd, for hvilken hun selv i sin Tid havde været et Offer. Dog havde B. atter denne Gang sit rette Hjem og sin egentlige Styrke i Nørrejylland, hvor Skipper Clement var dens dristige og dygtige Fører. Selv en Vendelbo, rejste han med Lethed Vendsyssels stridbare Almue til Kamp for Folkefriheden, slog 16 Oct. 1534 Adelshæren ved Svenstrup i Nærheden af Aalborg, som han besatte, hvorpaa Oprøret under alle Haande Voldsomheder mod Adelen og Prælaterne udbredte sig over den største Del af Nørrejylland, paa Vestkysten helt ned til Ribe, men paa Østkysten kun til Randers, som Skipper Clement forgjæves angreb. Men efter at Christian III havde sluttet Fred med Lübeck for Hertugdømmernes Vedkommende, ilede hans udmærkede Feltherre Johan Rantzau nord paa, indesluttede Aalborg og stormede 18 Dec. s. A. den ulykkelige By; 2000 Bønder slagtedes, kun Kvinder og Børn var det befalet at skaane. Dermed var Kampen væsentlig forbi; den øvrige jyske Almue blev let og hurtig bragt til Lydighed. Dette Nederlag tilføjede den djærve og kraftige jyske Bondestand et uforvindeligt Knæk: Kronen og Adelen bemægtigede sig de faldne Bønders Ejendomme, og de overlevende bleve af Viborgtings adelige Landsdommere dømte fra Liv og Gods. De bleve vel benaadede paa Livet, og de, som havde Evne dertil, tilbagekjøbte deres Ejendomme, men Resten blev Fæstere. Hvert af de oprørske Herreder maatte udstede et Brev, hvori Bønderne vedgik at have forbrudt Liv og Ejendom; for at løse deres Hals for slig Utroskab oplode og afhændede de til Kongen alt deres Bondergods og Ejendom som forbrudt Gods til evig Tid, med mindre Kongen vilde benaade dem.

Bondevennernes Selskab var en politisk Forening, der stiftedes 5 Maj 1846 efter Indbydelse af Balthasar Christensen og J. C. Drewsen, men efter Opfordring fra en Del Indbyggere i Holbæks Amt (fornemmelig Arvefæster J. Gregersen i Kundby, f. 1794, d. 1874) og som Indsigelse imod det kgl. danske Cancellis Circulære af 8 Nov. 1845, som forbød Bønderne at samles i større Møder til Drøftelse af deres egne eller de almindelige politiske Anliggender. Dets Formaal var „at tilvejebringe en offentlig og alsidig Undersøgelse og Fremstilling af vore Godsforhold, samt en derfra udgaaende Plan til en hensigtsmæssig og retfærdig Reform af disse, hvorved Bondestandens Emancipation til Frihed og Lighed med Statens øvrige Borgere for Person og Ejendom kunde fuldbyrdes“. Blandt dets ledende Mænd vare foruden de nævnte Indbydere Tscherning (Formand 1846—48), O. Lehmann og Gleerup (Secretær 1847), senere J. A. Hansen (siden 1851) og Alberti (siden 1855). B. S. vakte i kort Tid en levende Interesse hos Bønderne for de offentlige Anliggender og fremmede saa vel de Landboreformer, der gjennemførtes i de nærmeste Aar efter 1848, som særlig Indførelsen af almindelig Valgret og almindelig Værnepligt. Men allerede 1848 ved Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling skilte dets Ledere sig fra de andre liberale Førere, og denne Spaltning udvidedes stedse mere, især efter at det 1852 havde sluttet sig til Helstatspolitiken og det ved Valgene 1853 Haand i Haand med Reactionens Tilhængere havde søgt at fortrænge det national-liberale Partis Mænd fra Rigsdagen. B. S.s ypperlige Organisation og Indflydelse paa Bønderne gav det en stor Magt; men medens Bønderne inddroges i det politiske Liv, tabtes det oprindelige Formaal af Syne eller skødes dog til Side. Det kan heller ikke nægtes, at B. S. har næret Bøndernes Standsfordomme og Mistro imod de andre Samfundsklasser, og at det i sit Haab om at kunne udvirke en tvungen Fæsteafløsning har forsømt i Tide at fremskynde en frivillig. Efter en halv Snes Aars Forløb havde B. S. tabt sin Betydning og blev senere afløst af andre politiske Foreninger („Folkeforeningerne“), men virkede dog endnu under Grundlovsforhandlingerne 1865—66 og er aldrig blevet formelig opløst.

Bondi, Clem., italiensk Digter, f. 1742 i det Parmesanske, studerede i Mantua, blev Jesuit i Bologna og skrev sit idylliske Digt »Giornata villereccia« (1773). Da Jesuiterordenen blev ophævet, skrev han en allegorisk Ode, tilegnet Gasparo Gozzi, med Allusioner til Pave Clemens XIV og den spanske Regering, hvorfor han maatte begive sig til Tirol. I Milano fandt han siden en Beskytter i Ærkehertug Ferdinand, som, da han efter Franskmændenes Tog var flygtet, kaldte B. til sig i Brünn, hvor han blev Bibliothekar hos hans Hustru, Maria Beatrice af Este, og Opdrager for deres Søn. Han skrev elegante Idyller i Tidens brede Form, ikke uden partielle Skjønheder, og Satirer, paavirkede af Parini, og oversatte mindre heldig Vergils Æneide, Georgica og Bucolica. D. i Wien 1821.

Bondone, Giotto di, s. Giotto.

Bonds, eng., Statspapirer ell. offentlige Obligationer.

Bondu, et bjergfuldt Landskab i Senegambien i Vestafrika, mellem Floderne Faleme og Gambia, beboet af muhammedanske Fulaher. Landet er frugtbart og frembringer Tobak, Bomuld og Indigo.

Bone. Træ kan bibringes Glans ved Indgnidning med Bonevox (hvidt ell. gult Vox, undertiden sammensmeltet med lidt Terpentin), idet man udbreder dette med en stiv Børste og derpaa polerer med en Uldklud. Bruges nu kun ved Gulve, forhen tillige ved Møbler.

Boner ell. Bonerius, Ulr., tysk Fabeldigter fra den første Halvd. af det 14de Aarh., Munk

i Bern, skrev under Titel af „Ædelstenen“ 100 Fabler, hvis muntre Naturlighed gjorde dem til en yndet Folkelæsning. Kilden til dem er Æsop. Udgaven fra 1461, trykt i Bamberg, med Træsnit hører til de sjældneste Incunabler; man kjender kun to Exemplarer, det ene i Wolfenbüttels Bibliothek. Til Bodmers Udgave har Benecke 1816 føjet en Ordbog; en senere Udgave er 1844 besørget af Pfeiffer.

Bønefs, s. **Borrowstowneß**.

Bonghi, Ruggiero [bōngi], italiensk Videnskabsmand og Statsmand, f. 20 Marts 1828 i Neapel, begyndte tidlig philosophiske Arbejder og deltog 1848 i den politiske Bevægelse i Toscana; maatte derfor 1849 flygte til Piemont, hvor han oversatte flere af Platons og Aristoteles's Skrifter og skrev om „Grundene, hvorfor Italiens Literatur ikke er bleven populær“. 1859 blev B. Professor i Milano og n. A. Medlem af Deputeretkammeret; forflyttedes senere til Turin, Firenze (1865) og Rom (1870) og bosatte sig 1872 i Neapel, hvor han overtog Ledelsen af Bladet »Unitá nazionale«. I Kammeret er B. en af det gammelliberale Partis dygtigste Talere, og 1874—76 var han Undervisningsminister. B. har fremdeles skrevet om Italiens Finanser og har haft vigtig Del i Tidsskriftet »Nuova Anthologia«.

Bon gré, mal gré, fr. [bong grē mal grē], med eller mod sin Vilje, hvad enten man vil eller ej.

Bonheur, Rosa [bonnøhr], fransk Malerinde, f. 1822 i Bordeaux, kom med sin Fader til Paris, hvor hun uddannede sig til en fremragende Dyremalerinde, hvis Billeder i kraftig Penselføring og energisk Tegning mere ligne en Mands end en Kvindes. Til hendes mærkeligste Arbejder høre »Labourage Nivernais« i Luxembourg (1849), Hestemarkedet (Nationalgalleriet i London, 1853). Blandt hendes nyere Arbejder kan nævnes „En Bildsvinehjord“ (1879). — Hendes Broder, **François Auguste B.**, f. 1824, d. 1884, var en fortrinlig Landskabs- og Genremaler, der ikke sjælden forbandt Æmner fra Dyreverdenen med sine Landskaber. — En yngre Broder, **Jules Isidore B.**, f. 1827, er Dyrebilledhugger, en Søster, **Juliette Peyrol**, Dyremalerinde.

Bonhomie, fr. [bonnomī], Godmodighed. **Jacques Bonhomme** [schahk bonnōm], den skikkelige J., er halvt et Spotte-, halvt et Kjælenavn for Franskmanden (især den franske Landalmue), svarende til John Bull, Hr. Sørensen osv.

Bonifacio [fātscho], Stad paa den franske Ø Corsica ved B.-Strædet. 3,000 I. Havn for store Skibe, men med vanskelig Indsejling. **B.-Strædet**, Romernes Fretum Gallicum, mellem Corsica og Sardinien, er farligt at besejle formedelst dets mange Klipper. Ved dets østlige Indløb ligge de bucinariske ell. Magdaleneøerne, Romernes Insulæ Canicularīæ.

Bonifācius var tillige med Aëtius den sidste store Hærfører i det vestromerske Rige. 422 blev han Statholder i Afrika, men da han ved sin Medbejler Aëtius's Rænker var falden i Unaade hos Placidia, der regerede i sin Søn Valentinian III.s Navn, gjorde han Oprør og indkaldte som Hjælpetropper Vandalerne fra Spanien 429. Da han mærkede, at disse selv vilde bemægtige sig Afrika, kæmpede han mod dem, men blev overvunden og maatte flygte til Italien. Her vandt han atter Placidias Gunst, men faldt 432 i en Kamp mod Aëtius.

Bonifācius, 9 Paver. **B. I** (418—22). — **B. II** (530—32). — **B. III** (607). — **B. IV** (608—15) gjorde Pantheon til en Kirke for Maria og alle Martyrer. — **B. V** (619—25). — **B. VI** (896). — **B. VII** (974—85) lod sin Forgænger Benedict VI dræbe, flygtede derefter til Constantinopel med alle Kirkens Skatte, vendte 984 efter Kejser Otto II.s Død tilbage til Rom, lod Johan XIV fængsle og forgive og blev selv myrdet 985. — **B. VIII** (1294—1303) (Benedict Cajetanus), f. i Anagni af fornem Slægt, studerede Retsvidenskaben, blev 1281 Cardinal og 1294 Pave. Ved hans Kroningstog som Pave holdt Kong Carl II af Sicilien og dennes Søn, Titulærkonge af Ungarn, Tøjlerne paa hans Hest, da han begav sig til Laterankirken, og med Kroner paa Hovederne opvartede de ham ved Taflet. Skjøndt han ikke stod tilbage for sine Forgængere i Klogskab, Dygtighed og Kraft, lykkedes det ham dog ikke at tilfredsstille sin lidenskabelige Herskesyge, og fra hans Tid skriver sig Pavedømmets Dalen. Han begyndte med at fordrive den mægtige romerske Slægt Colonna, der havde været ham imod; men en farligere Fjende fik han i den franske Konge Philip d. smukke, da han blandede sig ind i dennes Strid med England. Philip afviste ham haanlig og lagde Skat paa Gejstligheden; da udtalte Paven Band over hver den, der lagde Skat paa Klerus; men Philip hævnede sig ved at forbyde al Udførsel af Penge, og B., som ikke kunde undvære Indtægterne fra Frankrig, faldt til Føje og kanoniserede Philips Bedstefader Ludvig IX. Opfordret til paa ny at være Dommer i Striden med England udtalte B. sig ikke til Gunst for Philip, og nu var Bruddet ulægeligt. Paven erklærede den franske Konge for en Kjætter og fordømte 1302 i den berygtede Bulle »Unam sanctam« den Anskuelse, at den verdslige Magt stod selvstændig ved Siden af den gejstlige, som Manichæisme; Philip svarede med at kalde Paven en Nar. En fransk Stænderforsamling erklærede 1303 B. for en Kjætter og Forbryder og stævnede ham til at forsvare sig for et almindeligt Concilium; Kongen sendte sin Kansler Vilhelm af Nogaret til Anagni tillige med den fordrevne Cardinal Sciarra Colonna, der med væbnet Haand tog Paven til Fange, da han sad paa sin Trone i fuld Ornat. Tre Dage efter befriede Folket ham vel; men kort efter døde han, vistnok af Græmmelse over den lidte Krænkelse (1303). Ogsaa med andre Stater havde B. Strid; men lige over for Danmark var han heldig, idet han efter at have belagt Landet med Interdict paa Grund af Ærkebiskoppen Jens Grands Fængsling, tvang Erik Menved til at ydmyge sig. Dante har sat B. nederst i Helvede paa Grund af hans Salg af gejstlige Embeder. — **B. IX** (Petrus Tomacelli) nedstammede fra en fattig neapolitansk Familie og var Pave i Rom 1389—1404, medens Pave Clemens VII herskede i Avignon. Han solgte gejstlige Embeder, gjorde Annaterne til en regelmæssig Skat og lod sine

fladskræmmere gjennemvandre Europa. Ro-terne fordreve ham to Gange, 1391 og 1394; en for ikke at gaa Glip af Indtægterne ved ubelaaret 1400 kaldte de ham igjen tilbage.

Bonifacius II, Markgreve af Montferrat, ar en af Hovedbeltagerne i det 4de Korstog g fik efter Constantinopels Erobring 1204 Makedonien og Thessalien med Titel af Konge f Thessalonika, men faldt allerede 1207 i en amp mod Bulgarerne.

Bonifacius (den hellige), Tysklands Apostel, c. 680 i Kirton i Devonshire, hed egentlig Vinfred, var Munk i Klosteret Nuthscelle og aaede ved asketisk Fromhed, Lærdom og praktisk Dygtighed tidlig saadan Anseelse i den angel-achsiske Kirke, at Vejen til dens højeste Ærespofter yntes at staa ham aaben, da han 716 fattede en Tanke at drage ud for at omvende Fri-erne. Men Friserkongen Radbod var den Gang Strid med Carl Martel og havde ødelagt lle christelige Stiftelser, saa at B. maatte ende tilbage med uforrettet Sag. I Foraaret 18 satte han atter over Kanalen, men drog først il Rom for af Paven at faa Fuldmagt til Mis-ionen i Tyskland. Hvad man i Rom navnlig aalagde ham var at forstyrre den af Rom uafhængige blomstrende Missionskirke, som kel-tiske Gejstlige af den iro-skotske Kirke (s. d. A.) llerede havde grundlagt blandt de germanske Folk, og til Udførelsen af denne Opgave viede B. sit Liv lige saa meget som til Evangeliets Forkyndelse for Hedninger. Det første Forsøg gjorde han i Thüringen 719; men de christne der vilde ikke høre Tale om, at deres Chri-tendom var falsk og deres Lærere Kjættere, fordi de ikke adlød Roms Biskop. Mismodig forlod han Tyskland og hjalp i tre Aar Biskop Villibrord i Utrecht med Missionen blandt Fri-serne; men 722 lykkedes det ham at vinde Fodfæste i Hessen, hvor han stiftede Klosteret Amöneburg. 723 blev han i Rom viet til Regionarbiskop over Tyskland og forpligtede sig ved Ed til at underlægge alle de Lande, hvor han maatte finde Indgang, under Paven. Denne anbefalede ham varmt til Carl Martel, ved hvis Hof de keltiske Gejstlige imidlertid fuldstændig havde Magten, hvorfor B., saa længe Carl levede, nok fik hans Hjælp til at drive Mission blandt Hedninger, men ikke til at underkue de af Rom uafhængige Gejstlige. Hedningemissionen lykkedes imidlertid glim-rende for ham og de talrige angelsachsiske Med-hjælpere, som fra hans Fædreland strømmede over til ham; der blev grundlagt Bispestole, Klostre og Kirker i Mængde og i Tusendvis lode Hedningerne sig døbe; men først efter Carl Martels Død 741 fik Kirkekampen mellem de romersksindede Angelsachser og de uafhængige Kelter efterhaanden det samme Udfald i Tysk-land og Frankrig som tidligere i England. Carl Martels Sønner, Carloman og Pipin d. lille, hjalp til sidst B. at overvinde Modstanden; enkelte bleve dømte og straffede som Kjættere, medens de fleste underkastede sig, og en Række af Synoder lagde derpaa Kirkerne i det frankiske Riges forskjellige Dele under Rom; men først 747 kunde Kampen siges at være endt. 742 havde B. anlagt det senere saa berømte Kloster Fulda, „den romerske Katholicismes faste Borg i Tyskland“; 747 blev B. indviet til Ærkebiskop i Mainz og Metropolitan for den tyske Kirke. Som Olding overgav han Bispeværdigheden til sin Yndlingsdiscipel Lullus og drog til Fries-land for at optage sin Ungdomsgjerning som Hedningemissionær og, om muligt, finde Mar-tyrdøden, hvilket ogsaa lykkedes; 5 Juni 755 blev han dræbt ved Dockum af en Skare Hed-ninger, for hvilke han prædikede; hans Lig blev ført til Fulda; han blev snart efter kano-niseret; hans Mindedag er 5 Juni. Pius IX paalagde 1875 alle engelske og tyske Christne „flittig at anraabe St. B. under Kirkens nu-værende Nød“.

Bonifázio Veneziáno, italiensk Maler i Tiden mellem 1530 og 1563, tilhører den ve-neziansko Skole og var en dygtig Efterfølger af Tizian, selv om han ikke ligefrem er dennes Elev. Flere Arbejder, som tidligere have været Tizian tilskrevne, holdes nu for at være af B.

Bonin, Eduard, preussisk General, f. 3 Marts 1793, traadte allerede 1806 ind i et Regiment og kæmpede i Gadekampen i Lübeck, hvor han blev tagen til Fange. Efter at have besøgt et Gymnasium blev B. 1809 Fændrik i Garden, deltog i Frihedskrigen 1813—15 som Lieute-nant og rykkede efterhaanden op, saa at han i Marts 1848 blev Brigadegeneral. Strax efter sendtes B. til Holsten, deltog i Slaget ved Slesvig og senere i Slaget ved Dybbøl 5 Juni og anførte den Afdeling, der besatte Fredericia. Efter Vaabenstilstanden sattes B. i Spidsen for den slesvigholstenske Hær, hvilken han i Vinterens Løb organiserede og næste Aar an-førte baade i Slaget ved Kolding og under Fredericias Belejring. I Apr. 1850 traadte B. tilbage i den preussiske Tjeneste, blev Com-mandant i Berlin og anførte den Hærafdeling, der sendtes til Kurhessen. 13 Jan. 1852 blev B. Krigsminister og gjorde Udkast til en ny Hærordning med forkortet Tjenestetid, men fjærnedes 1854, fordi han udtalte sin Mis-billigelse af Regeringens russisk sindede Politik. 6 Nov. 1858 blev B. paa ny Krigsminister, men afgik allerede i Dec. n. A., fordi han ikke vilde gjennemføre Hærordningens Ombannelse, saaledes som Kongen ønskede det; han blev da General for det 8de Hærcorps og døde 13 Marts 1865. — **Gustav B.**, f. 1797, blev 1845 Overpræsident i Provinsen Sachsen og var i Efteraaret 1848 en kort Tid Finansminister, traadte da tilbage i sit tidligere Embede og under-støttede Ministeriet Brandenburg som Medlem af 1ste Kammer. 1851 flyttedes B. til Posen og søgte at udsone de to modstridende Natio-naliteter, men fjærnedes snart efter, fordi han ikke vilde understøtte Regeringens reactionære Retning, og blev først 1859 indsat paa ny. Da B. 1863 ikke billigede Regeringens strænge Forholdsregler mod Polakkerne, blev han af-skediget 1864, men vedblev som Medlem af Underhuset (siden 1849) og af den tyske Rigs-dag (fra 1867) at høre til Lederne for det gammelliberale Parti. D. 1878.

Bónington, Richard Parkes, engelsk Maler, f. 1801, d. 1828, uddannede sig i Paris og sluttede sig der til Delacroix, men lagde sig senere efter Aquarelmaleriet, hvori han, trods sin korte Levetid, vandt et stort Navn.

den franske Hær, som 1806 forjog Kongen af Neapel, og gjorde ham 30 Marts s. A. til Konge i dette Rige, efter at han 15 Febr. havde holdt sit Indtog i Hovedstaden. Efter en kort Regering i Neapel, under hvilken han indførte mange Reformer efter fransk Mønster, kaldte hans mægtige Broders Vilje ham bort til en anden Skueplads, idet han 6 Juni 1808 blev sat paa den spanske Trone. 20 Juli holdt han i Spidsen for franske Tropper sit Indtog i Madrid, men han mødte strax en heftig væbnet Modstand og kom aldrig i Besiddelse af Spanien, som han efter Slaget ved Vittoria 1813 maatte forlade, hvorpaa han trak sig tilbage til sit Gods Morfontaine i Frankrig. Da Napoleon i Jan. 1814 forlod Paris, udnævnte han J. til Rigets Generalstatholder og Overcommandant for Nationalgarden, men J. var ikke den Mand, af hvem der under slige Omstændigheder kunde ventes særdeles Energi. Han samtykkede i Paris's Capitulation og trak sig efter Napoleons Tronfrasigelse med en ved Tractaten i Fontainebleau af de allierede stipuleret Pension af 500,000 Francs aarl. tilbage til Canton Vaud, hvor han kjøbte Godset Prangins. Efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba 1815 vendte ogsaa J. tilbage til Frankrig; efter Nederlaget ved Waterloo fulgte han sin Broder til Rochefort, hvorfra de havde til Hensigt paa forskjellige Skibe at begive sig til Amerika, og han tilbød Napoleon det Skib, han havde fragtet for sig selv. Først da han havde erfaret sin Broders Beslutning at overgive sig til Englænderne, indskibede han sig til de forenede Stater i Nordamerika, hvor han under Navn af Greve af Survilliers kjøbte det tidligere af Moreau beboede Gods Point-Breeze ved Delaware i Staten New-Jersey. Her beskæftigede han sig især med Landvæsen og Videnskaberne, gjorde meget godt og vandt alle sine Naboers Agtelse og Kjærlighed. Imidlertid forsømte han ikke at værne om sin Families Rettigheder; saaledes protesterede han 1830 fra New-York paa sin Brodersøn Hertugen af Reichstadts Vegne mod Ludvig Philips Tronbestigelse. 1832 begav han sig til England, hvor han en Tid lang opholdt sig. Efter 1841 at have faaet Tilladelse til at leve i Italien reiste han til Genua og senere til Firenze, hvor han døde 28 Juli 1844. Hans Lig blev 1862 bisat i Invalidekirken i Paris. Han skal have skrevet Romanen »Moina« (Par. 1799, 2den Udg. 1814). — J. B. havde 1794 ægtet **Marie Julie Clary**, Datter af en rig Kjøbmand i Marseille og Søster til den svensk-norske Dronning Eugénie, Carl XIV.s (Bernadottes) Ægtefælle, f. 26 Dec. 1777. Hun levede kun faa Uger i Neapel og kom aldrig hverken til Spanien eller Amerika; efter 1815 opholdt hun sig i Frankfurt, Bryssel og fra 1823 i Firenze, hvor hun døde 7 Apr. 1845. J. B. stiftede ikke nogen Linje af Familien, idet han kun havde to Døtre, som hver blev gift med en Fætter: den ældste **Charlotte Zénaïde Julie B.**, f. 8 Juli 1801, gift 1822 med Charl. Lucien B., Fyrste af Canino, Søn af Lucien B., døde 8 Aug. 1854; den anden, **Charlotte Napoléone B.**, f. 31 Oct. 1802, gift 1825 med Louis Napoléon B., forhen Storhertug af Berg, Søn af Ludvig B. og Broder til Napoleon III, døde 3 Marts 1839.

Lucien B., Fyrste af Canino, f. 21 Marts 1775 i Ajaccio, fik sin Dannelse i den lærde Skole i Autun, i Militærskolen i Brienne og paa Seminariet i Aix. Han viste stor Iver for Revolutionen og fik sin første Ansættelse ved Armeintendanturen; 1795 blev han ved Napoleon Krigscommissær i Italien og 1798 Medlem af de 500s Raad, hvor han hørte til de ivrigste og indflydelsesrigeste Talere. Som Præsident for dette Raad bidrog han væsentlig til det heldige Udfald af Statscoupet 18 Brumaire (9 Nov.) 1799: da han ikke formaaede at dæmpe den ved Napoleons Indtræden i Salen opstaaede Gjæring, forlod han sin Plads, satte sig til Hest, sprængte igjennem de forsamlede Troppers Række og opfordrede dem til at frelse deres General, som man vilde myrde (jfr. **Brumaire**). L. blev nu Indenrigsminister, i hvilken Egenskab han virkede med Dygtighed og befordrede Kunster og Videnskaber; men da han mente det alvorligt med Republiken og saaledes ikke kunde finde sig i Broderens Militærherredømme, blev han uenig med ham og maatte fratræde. 1800 gik han som Gesandt til Madrid, undertegnede 1801 Freden i Badajoz med Portugal, traadte 1802 ind i Tribunatet og blev 1804 Storofficer af Æreslegionen og Senator. Mellem Napoleon og ham herskede imidlertid en stedse tiltagende Spænding, der fremkaldtes ikke blot ved Uenighed i Politiken, men ogsaa i private Anliggender. L. var den mest begavede af Napoleons Brødre; han besad Energi, Aandsnærværelse og Charakterfasthed samt Veltalenhed og et indtagende Væsen; han var ikke uden Ærgjerrighed og kunde ikke finde sig i Broderens Enevælde endog i Familiesager; tvært imod satte han en Ære i at bevare sin Uafhængighed lige over for ham, hvorved det ofte kom til heftige Optrin imellem dem. Dette var især Tilfældet, da L. afslog Napoleons Forslag om et glimrende Giftermaal (med Enkedronningen af Etrurien, en Datter af den spanske Konge Carl IV) og giftede sig anden Gang mod Keiserens Vilje (s. nedenf.). L. trak sig da tilbage til en Villa ved Rom, hvor han levede for Kunster og Videnskaber, og afslog Italiens og Spaniens Trone, ligesom han ikke vilde give sit Samtykke til et paatænkt Giftermaal mellem hans Datter og Prinsen af Asturien. For at undgaa Sammenstød med Napoleon vilde han gaa til Amerika, men blev tagen til Fange af Englænderne og ført først til Malta og derpaa til England, hvor han blev erklæret for Krigsfange, men for øvrigt behandlet med Udmærkelse. Efter Napoleons Fald fik han sin Frihed, gik til Rom og kjøbte det lille Fyrstendømme Canino i Kirkestaten, hvorefter han førte Titel. 1815 i de 100 Dage vendte han tilbage til Frankrig, hvor han nu af Napoleon blev erklæret for keiserlig Prins (hvilket ikke var sket 1804 formedelst hans Mesalliance) og traadte ind i Pairskammeret. Efter Nederlaget ved Waterloo bevarede L. alene sin Energi og Besindighed; han raadede sin Broder til at opløse Kamrene og som Dictator træde i Spidsen for Staten. Da han vilde vende tilbage til Rom,

blev han tagen til Fange af Østerrigerne og sat i Citadellet i Turin, men fik snart sin Frihed igjen. Han levede derpaa i Kirkestaten, som han indtil 1830 ikke maatte forlade, senere i flere Aar i England og døde 29 Juni 1840 i Viterbo. Han var Forfatter af en Roman og en Del Digte, som dog ikke have synderligt Værd. — L. B. var to Gange gift: 1795 ægtede han Christine Boyer, en Borgerdatter fra St. Maximin, d. 1801, som fødte ham to Døtre, af hvilke den ældste, **Charlotte**, som ovenf. omtalt, blev begjæret til Ægte af Prinsen af Asturien (den senere Kong Ferdinand VII); 1802 giftede han sig med den smukke, men for sine letfærdige Sæder bekjendte Enke efter Banquieren Jauberton, Alexandrine Laurence de Bleschamp, d. 1855. Hun fødte ham 10 Børn (6 Sønner og 4 Døtre), af hvilke følgende ere de mest bekjendte. **Charles Lucien Jul. Laur. B.**, Fyrste af Canino og Musignano, f. 1803, d. 1857, bekjendt Zoolog, især Ornitholog. Efter at have besøgt flere italienske Universiteter gik han til Nordamerika og beskæftigede sig der i flere Aar med zoologiske Studier. Især søgte han nøjagtigere, end det hidtil var sket, at udrede, hvilke Fuglearter der ere fælles for Nordamerika og Europa, og hvilke Former der derimod repræsenteres af forskjellige Arter. Frugten af disse Studier var hans »American ornithology« (1825, 3 Bd.) og »A geographical and comparative list of the birds of Europe and Northamerica« (1838) m. m. Efter at være vendt tilbage til Italien, hvor han opholdt sig i Rom, udgav han sit smukke og vigtige Værk »Iconografia della fauna italica« (1833—41, 3 Bd. Fol.). Paa de fleste videnskabelige Møder i Italien efter 1830 førte han Forsædet. Foruden ved sine videnskabelige Fortjenester er han bleven bekjendt for sin politiske Virksomhed, som dog først falder i hans senere Aar. Paa Naturforskermødet i Venezia 1847 lod han nemlig politiske Hentydninger indflyde i en Tale og blev derfor udvist af den østerrigske Regering. Han vendte tilbage til Rom, hvor netop en frisindet Udvikling nylig var begyndt; men ikke tilfredsstillet ved Pius IX.s maadeholdne Fremskridt, sluttede B. sig til det radicale Parti. Senere var han Medlem og flere Gange Næstformand for Roms republikanske Nationalforsamling og spillede en vigtig Rolle; han forlod først Rom efter Franskmændenes Indrykning i Juli 1849, flygtede til Frankrig, men blev her fængslet og nødt til at gaa til England. Først 1850 fik han Tilladelse til at tage Ophold i Frankrig, hvor hans Fætters Ophøjelse paa Kejsertronen skaffede ham Pladsen som Overbestyrer af Jardin des plantes og alle dennes naturvidenskabelige Institutter saa vel som en indflydelsesrig Stilling i det franske Akademi. Til hans vigtigste Skrifter fra den senere Tid høre: »Conspectus systematum« (1850), »Conspectus generum avium« (1850) og talrige Overblik over forskjellige Afdelinger af Fugleklassen i »Comptes rendus de l'académie des sciences«. Han ægtede 1822 sit Søskendebarn Zénaide, Joseph B.s ældste Datter (s. ovenf.), og blev Fader til 12 Børn, af hvilke **Lucien**, f. 15 Nov. 1828 i Rom, blev Præst 1853, 1855 pavelig Kammerherre og Protonotar og 1868 Cardinal, hvorfor man en lang Tid troede ham udset til Pave Pius IX.s Efterfølger. Af Døtrene blev **Bathilde** (f. 1840, d. 1861) gift med Grev Cambacérès, de andre med italienske Adelsmænd. — **Paul Marie B.**, f. 1808, gik 1827 til Grækenland for at deltage i Frihedskrigen og blev Næstcommanderende under Lord Cochrane paa Fregatten „Hellas", men omkom ved egen Uforsigtighed i Dec. s. A., da Cochrane forberedte et Angreb paa de tyrkiske Krigsskibe i Nauplia Havn. — **Louis Lucien B.**, f. 4 Jan. 1813, gjorde sig bekjendt ved sine Sprogstudier og har foruden nogle Bidrag til Oplysning om det baskiske Sprog udgivet en „Prøve paa en sammenlignende Ordbog for alle europæiske Sprog" (paa Lat., 1847) og en Oversættelse af Lignelsen om „Sædemanden" i 72 europæiske Sprog og Dialekter (Lond. 1857). 1849 valgtes han til den franske Nationalforsamling og hørte til det maadeholdne Parti; han sluttede sig strax til Statscoupet og blev i Dec. 1852 Senator. — **Pierre Napoléon B.**, f. 1815 i Rom, er bekjendt for sin vilde og ustyrlige Charakter. Allerede 1831 vilde han tage Del i Opstanden i Romagna og holdtes derfor et Aar i Fangenskab i Livorno, gik derpaa til Amerika og tjente en Tid i Ny-Granadas Hær. 1834 kom han tilbage til Kirkestaten og boede paa sin Faders Godser nær ved Toscanas Grænser; her holdt han til med Smuglere, Bildtyve og andre Æventyrere og tillod sig tillige med sin yngre Broder Antoine flere Voldsomheder, hvorfor Pave Gregor XVI 1836 bød deres Fængsling og Udvisning. Da Soldaterne kom, flygtede Antoine, men Pierre dræbte Officeren og en Underofficer og blev selv saaret ført til Rom. Efter 18 Maaneders Fængsling blev han landsforvist — han var egentlig dømt til Døden — og gik til Korfu; men herfra blev han udvist i Marts 1838 som Følge af et nyt Udbrud af hans heftige Sind. Han tilbragte nu flere Aar i temmelig slette Kaar, indtil Februarrevolutionen aabnede ham Adgang til Frankrig. Han udnævntes til Bataillonschef, sendtes til Algérien og var med paa et Tog; men da han 1849 uden Tilladelse vendte tilbage til Frankrig, blev han strøgen af Hæren. Baade 1848 og 1849 valgtes han paa Corsica til Nationalforsamlingen og viste sig som en Tilhænger af yderste Venstre i alle Spørgsmaal, der ikke umiddelbart berørte Præsidentens Person. Men ogsaa her gav hans Hidsighed sig til Kjende, idet han en Dag i Forsamlingen slog et af Medlemmerne, en 70aarig Mand, paa Øret, fordi denne talte med Ringeagt om Præsidenten. Efter Statscoupet 1851 trak han sig tilbage til Privatlivet og levede dels paa Corsica for sin Yndlingssyssel Jagten, dels paa sit Landsted i Auteuil. I Dec. 1858 skrev han en Sang, „Corsicanerens Røst", til Italienerne med Hensyn til den nær forestaaende Krig, og 1867 blev han Formand for Departementsraadet paa Corsica. 10 Jan. 1870 skød han i sit Hus i Auteuil en radical Journalist, Victor Noir, der tillige med en anden Journalist, Fonvielle, overbragte ham en Udfordring som Følge af en Polemik imellem to corsicanske Blade, i hvilken Prinsen havde deltaget. Anklaget herfor blev han 27 Marts fri-

funden af Nævningerne, fordi Noir havde slaaet ham først, men dømt til at udrede 25,000 Frcs til den dræbtes Arvinger. Næste Aar ægtede Prinsen Justine Rifflin, en Snedkerdatter, med hvem han havde levet i en Række Aar. D. 8 Apr. 1881. Han havde to Børn: **Roland B.**, f. 1859, fransk Officer, ægtede 1880 en Datter af Spillebank-Forpagteren i Monaco, Blanc (d. 1882); **Jeanne B.**, f. 1861, ægtede 1882 en fransk Adelsmand. — **Antoine B.**, f. 1816, maatte 1836 flygte til Amerika, men vendte 1848 tilbage og valgtes n. A. til den franske Nationalforsamling, hvor han hørte til det maadeholdne Parti, men ikke udmærkede sig i nogen Henseende; d. 1877. — Af Døtrene vare to af første Ægteskab: **Charlotte**, f. 1796, d. 1865, ægtede 1815 Fyrst Gabrielli, blev Enke 1841 og senere gift med en italiensk Læge; **Christine Egypte**, f. 1798, d. 1847, ægtede 1818 den svenske Greve Arvid Posse og efter at være skilt fra ham 1824 den engelske Lord Dudley Stuart, frisindet Medlem af Underhuset, der især er bleven bekjendt ved sin Interesse for de polske Flygtninge (d. 1854). Af de andre Døtre blev **Lætitia**, f. 1804, d. 1871, gift 1821 med Thomas Wyse, der senere blev engelsk Affending i Grækenland og døde som saadan 1862; hun blev dog skilt fra ham 1829 og havde to Døtre, af hvilke Adeline (f. 1844) 1861 ægtede den ungarske General Türr og den anden Marie (f. 1830) ægtede den italienske Statsmand U. Ratazzi. **Jeanne**, f. 1807, ægtede 1828 Marquis Honorati, d. 1829; hun udmærkede sig ved Skjønhed og Aandsgaver, og en Samling Digte udkom efter hendes Død. **Alexandrine Marie**, f. 1818, d. 1879, ægtede 1836 Greve Valentini af Canino, d. 1858; den yngste, **Constance**, f. 1823, d. 1876 som Abbedisse i Rom.

Marie Anna Elise B., f. 3 Jan. 1777 i Ajaccio, blev 1797 gift med Fel. Pasqu. Bacciochi. Hun blev 1805 af Napoleon gjort til regerende Fyrstinde af Lucca og Piombino og skaffede sig ved sit Hofs Glans Navnet „Luccas Semiramis"; 1809 blev hun Storhertuginde af Toscana. Ved Napoleons Fald 1814 trak hun sig tilbage til Bologna, blev 1815 forvist til Østerrig og døde paa sin Villa ved Triest 7 Aug. 1820.

Ludvig B., Konge af Holland 1806—10, senere Greve af St. Leu, f. 2 Sept. 1778, fik sin Dannelse i Artilleriskolen i Châlons, fulgte Napoleon paa Togene til Italien og Ægypten, blev 1804 Connétable og Generaloberst for Carabiniererne. 1805 Generalgouverneur over Piemont og 5 Juni 1806 Konge i Holland, skjønt meget imod sin Vilje. Han viste sig her velvillig og mild, bestræbte sig alvorlig for at fremme sit Folks Vel og indføre nyttige Reformer, hvorved han dog ikke undgik at støde an mod dybt indgroede nationale Anskuelser. Men hans Stilling blev pinlig, fordi han efter Napoleons Vilje egentlig kun skulde være fransk Statholder; Holland skulde i et og alt slutte sig til Frankrigs Politik, Handelssystem osv., hvorved dets Handel ødelagdes, navnlig ved Krigen med England, og dets Kolonier for en Del tabtes. L.s Modstand fremkaldte en alvorlig Spænding mellem Brødrene; da han mer end en Gang erklærede, at han nu tilhørte Holland mere end Frankrig, og især da han ikke strængt vilde overholde Continentalsystemet, blev Forholdet saadant, at han 1 Juli 1810 nedlagde Regeringen og under Navn af Greve af St. Leu (efter et Gods ved Paris, som Napoleon skjænkede hans Ægtefælle) trak sig tilbage til Graz. 1 Jan. 1814 begav han sig til Paris og havde der en ved Marie Louises Mægling foranstaltet Sammenkomst med Napoleon, hvori han formanede denne til Fred; Samtalen var for øvrigt kold og stiv. 29 Marts ledsagede han Kejserinden til Blois, hvorfra han begav sig til Lausanne og siden til Rom; 1815 fulgte han ikke Napoleons Indbydelse til Paris, men forblev i Rom, hvor han lod sig skille fra sin Ægtefælle. Efter 1828 opholdt han sig i Firenze og siden i Livorno, hvor han døde 25 Juli 1846. L. B. er ogsaa bekjendt som Forfatter. Han har i en Roman »Marie ou les Hollandaises« (3 Bd., Par. 1814) skildret Livet i Holland; i sine »Documents historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande« (3 Bd., Lond. 1821) har han givet en omstændelig Beretning om sine Forhold og sin Regering i Holland. Desuden har han udgivet Skrifter over Digtekunsten samt nogle Digte. — L. B. havde 1802 efter Napoleons Ønske ægtet dennes Stifdatter, den skjønne, aandrige Hortense Eugénie Beauharnais med Opofrelse af en tidligere Kjærlighed, hvilken Omstændighed kastede en mørk Skygge over hans Liv og forstyrrede Forholdet mellem ham og hans Ægtefælle, saa at det endte med en Skilsmisse. Hortense var født 10 Apr. 1783 i Paris; efter sin Faders Henrettelse (s. **Beauharnais**), indtil hendes Moder blev gift med Napoleon, voxede hun op i fattige Forhold og blev opdraget af Mad. Campan. Som Dronning i Holland levede hun mest i Haag. H. var højt elsket af Napoleon og hørte paa sin Side aldrig op at være ham i Raad og Daad tro og inderlig hengiven selv efter hans og Josephines Skilsmisse. Efter sin Mands Tronfrasigelse 1810 levede hun adskilt fra ham i Paris som Hertuginde af St. Leu, indtil hun efter de 100 Dage 1815 tog imod en Indbydelse af Kongen af Bayern, med hvis Datter hendes Broder Eugen var gift, og en Tid lang opholdt sig i Augsburg; siden levede hun i Italien og til sidst paa det af hende kjøbte Slot Arenenberg i Canton Thurgau, hvor hun tilbragte sit Liv i landlig Stilhed som en Velgjørerinde for mange og afholdt af alle, med hvem hun kom i Berøring. Kun ēn Gang rev Moderkjærligheden hende fra dette fredelige Asyl ud i Livets urolige Tummel; det var 1831, da hendes Sønner vare i Fare i Italien. H. døde 5 Oct. 1837; hendes Lig blev bisat i Ruel ved Paris ved Siden af hendes Moders. Hun har skrevet Digte (»Partant pour la Syrie« tillægges hende) og skildret Begivenhederne 1831 i »La reine Hortense en Italie, en France et en Angleterre pendant l'année 1831« (1833). I L. B.s og Hortenses Ægteskab fødtes 3 Sønner: **Napoléon Louis Charles B.**, f. 1802, d. 1807; **Louis Napoléon B.**, f. 1804, Kronprins af Holland, 1809—13 Storhertug af Berg under sin Onkel Napoleon I.s Formynderskab, gift 1825 med sit Søskendebarn

Charlotte, Joseph B.s yngre Datter (s. ovenf.), tog 1831 Del i Opstanden i Kirkestaten og døde paa Flugten i Forli 17 Marts s. A.; **Charles Louis Napoléon B.**, den senere franske Kejser, s. **Napoleon III.** Desuden var hun ved General Flahault Moder til Grev Morny.

Marie Pauline B., f. 20 Oct. 1780 i Ajaccio, blev 1797 gift med General Leclerc d'Ostin og fulgte med ham 1801 paa Expeditionen til St. Domingo; efter hans Død 1802 vendte hun tilbage til Europa; deres lille Søn, Napoléon L. d'O., døde 1804. Hun giftede sig anden Gang 1803 med Fyrst Camillo Borghese og fik 1806 af Napoleon det lille Hertugdømme Guastalla. P. var smuk, men lidenskabelig, stolt og lunefuld; hendes ægteskabelige Forhold var ikke det bedste, og fra sin anden Mand, med hvem hun ingen Børn havde, levede hun mest adskilt. Med Napoleon, som hun elskede ømt, var hun jævnlig uenig og forsonede sig atter med ham; hun trodsede ofte hans Vilje, men hendes Stolthed, idet hun fordrede af ham, medens hendes Søskende maatte bede, gjorde hende kun saa meget mere tiltrækkende for Broderen. Navnlig efter hans Fald 1814 viste P. sig som en kjærlig Søster; hun fulgte ham til Elba, sendte ham under de 100 Dage sine Diamanter, og da hun hørte om Napoleons Sygdom paa St. Helena, søgte hun gjentagne Gange om Tilladelse til at begive sig til ham, hvilken hun dog først fik, da Efterretningen indløb om hans Død. Efter 1815 levede hun mest i Rom; hun døde 9 Juni 1825 i Firenze. Hendes Marmorbuste i Rom er et udmærket Arbejde af Canova.

Marie Annunciata Caroline B., f. 25 Marts 1782 i Ajaccio, blev 20 Jan. 1800 gift med Joachim Murat, som den Gang var Divisionsgeneral. Hun viste sig de høje Stillinger, hvori hun og Murat efterhaanden kom, voxen og opførte sig som Dronning af Neapel med Værdighed og Klogskab. Efter Murats Fald 1815 overgav hun sig til Østerrigerne, som i nogen Tid holdt hende fangen tillige med hendes 4 Børn; siden fik hun Tilladelse til at opholde sig paa en Villa ved Triest, hvor hun under Navn af Grevinde af Lipona (Anagram af Napoli) levede i 20 Aar. Hun døde 18 Maj 1839 i Firenze. Angaaende hendes Børn s. **Murat.**

Jérôme ell. **Hieronymus B.**, Konge af Westfalen 1807—13, senere Hertug af Montfort, f. 15 Nov. 1784 i Ajaccio, blev opdraget i Skolen i Juilly, som han, da Napoleon 1799 var bleven Førsteconsul, forlod for at lægge sig efter Søkrigstjenesten. Som Skibslieutenant var han med sin Svoger Leclerc paa Toget til San Domingo 1801, hvorfra han blev sendt tilbage til Europa med Depecher; men forfulgt af engelske Skibe maatte han gaa til Nordamerika, hvorfra han først 1805 vendte tilbage til Frankrig. Samme Aar gav Napoleon ham det Hverv at forlange en Del fangne Genuesere udleverede af Dejen i Algier; kort efter førte han som Contreadmiral en Flaade til Martinique. I Krigen med Preussen 1806—7 commanderede han i Forbindelse med General Vandamme det 10de Armecorps i Schlesien, og 18 Aug. 1807 blev han udnævnt til Konge i det ved Tilsitfreden nyskabte Kongerige Westfalen. Regeringen førtes her efter fransk Mønster og ved Franskmænd, og alt gik efter den virkelige Regent, den franske Kejsers Vilje. Kongen, der kun var det af Navn, bekymrede sig selv kun lidet om sit Land: en Del af Tiden var han med sine Tropper fraværende for at deltage i Broderens Krige; den øvrige Tid tilbragte han i Kassel under et yppigt og ødselt Hofs Forlystelser. Den unge Stats Finanser bleve ved slet Bestyrelse, Krigsomkostningerne og Kongens ødsle Levemaade aldeles forstyrrede. Paa Toget mod Rusland 1812 var han ogsaa med, men begik saa grove strategiske Fejl, at han blev sendt tilbage til Kassel. 1813 gjorde Slaget ved Leipzig Ende paa hans Kongedømme. 1814 gik han til Schweiz, derpaa til Graz og Triest, men kom i de 100 Dage 1815 i Følge med sin Moder og Cardinal Fesch til Paris, hvor Napoleon gjorde ham til Pair; i Slagene ved Ligny og Waterloo kæmpede han ved Kejserens Side, viste stort personligt Mod og blev saaret. Siden levede han under Navn af Hertug af Montfort afvexlende i Schweiz, Württemberg, Østerrig, Kirkestaten og Toscana, indtil han 1847 fik foreløbig Tilladelse til at komme til Frankrig, saa at han ved Februarrevolutionens Udbrud befandt sig i Paris; han blev i Dec. 1848 udnævnt til Generalgouverneur for Invalidehuset, 1850 fransk Marschal, 1852 Præsident for Statsraadet, kejserlig Prins og tillige med sine legitime mandlige Efterkommere eventuel Tronarving. Han døde 24 Juni 1860. — J. B. var to Gange gift: under sit Ophold i Nordamerika havde han 1803 giftet sig med Elisabeth Patterson, Datter af en Kjøbmand i Baltimore; fra hende lod han sig efter Napoleons Vilje skille 1805 (hun døde 1879 i Baltimore); paa den Tid, da han blev Konge, ægtede han i Aug. 1807 efter Kejserens Ønske Prinsesse Frederikke Katharine Sophie Dorothea, Kong Frederik I. af Württembergs Datter, f. 21 Febr. 1783, som viste ham stor Hengivenhed og Troskab lige til sin Død, der indtraf i Lausanne 28 Nov. 1835. I sit første Ægteskab havde han en Søn **Jérôme Patterson B.**, f. 1805; denne ægtede 1829 den rige Miss Susanne May (d. 1881) og levede siden paa sine store Godser i Maryland; d. 1 Juni 1870. Han gjorde 1861 Paastand for de franske Domstole paa at erkjendes som ægte Arving af J. B., uden dog deri at faa Medhold. Af hans to Sønner blev den ældste, **Jérôme Napoléon**, f. 1832, oplært paa Krigsskolen i Westpoint, tjente 1855 som Officer i den franske Hær paa Krim og blev Oberst, afslog den Hertugtitel, Napoleon III tilbød ham, og bosatte sig i Nordamerika. I sit andet Ægteskab havde J. B. 3 Børn: **Jérôme Napoléon B.**, Fyrste af Montfort, f. 1814, blev Oberst i württembergsk Tjeneste, d. 1847; **Mathilde** Lætitia Vilh. **B.**, f. 27 Maj 1820, bekjendt for sin Skjønhed og Aandrighed, ægtede 1841 den russiske Greve Anat. Demidov (d. 1870), men skilte sig allerede fra ham 1845 og levede siden i Paris, hvor hun under Præsidentskabet og Kejserdømmet holdt Hof; flygtede derfra i Sept. 1870, men bosatte sig paa ny 1872 og ægtede 1873 en fransk Maler Paupelin; **Napoléon** Jos. Charl. **B.**, bekjendt under Navnet Prins Napoleon (s.

v. A.). — Endelig havde J. B. en ægte Søn, Baron **Jérôme David** (s. d. A.).

Bonasōne, Giulio, italiensk Kobberstikker af Marc-Antonios Skole, arbejdede i Rom mellem 1531 og 1574. Man kjender 354 Blade fra hans Haand.

Bonaventūra (egtl. Johan Fidanza), scholastisk Theolog, f. 1221 i Bagnarea i Toscana, skal som treaarig Dreng af den hellige Franciscus have faaet Tilnavnet B., d. e. „af dig vil der komme noget godt“. 1242 blev han Franciskanermunk, 1253 theol. Lærer i Paris og 1256 General for Franciskanerordenen. Pave Gregor X udnævnte ham 1273 til Cardinalbiskop af Ostia og befalede ham at bivaane Unionsconciliet i Lyon 1274; men her døde han s. A. førend dets Afslutning. Paven med hele hans Hofstat og de paa Conciliet værende Fyrster og Prælater fra Østerlandet og Vesterlandet bivaanede hans Begravelse. 1482 blev han kanoniseret og 1587 af Pave Sixtus V regnet som den sjette blandt de store latinske Kirkelærere. Hans Retning var overvejende praktisk; vel gaar han ud fra Scholastiken, men selv dens subtileste Bestemmelser har han vidst at give Liv og Varme ved sin Følelses Inderlighed. Hans Samtid beundrede ham som »Dr. Seraphicus« paa Grund af hans „englerene“ Personlighed, og Romerkirken regner ham med Rette blandt sine største og ædleste Skikkelser.

Bonbon, fr. [bongbŏng], Sukkergodt.

Bonchamp, Charl. Melch. Arth., Marquis de [bongschăng], en af de tapreste og ædleste af Vendéernes Førere i den franske Revolutions Borgerkrige, f. 1760 i Anjou, gik som saa mange unge, franske Adelsmænd til Nordamerika for at tjene i den Krig, Frankrig som Koloniernes allierede førte med England, og var ved Revolutionens Udbrud Capitain. Som stræng Royalist tog han sin Afsked og trak sig ensom og forstemt tilbage til et Landgods, da Opstanden i Vendée udbrød med alle en Borgerkrigs Rædsler og Provinsen Anjou valgte ham til Anfører for sine Tropper. B. var lige saa krigskyndig som tapper, havde ogsaa en Tid lang stor Fremgang og blev i flere Træfninger saaret, men fordi han forsigtig undgik enhver unyttig Ødslen med sine Stridskræfter, blev han af adskillige beskyldt for Lunkenhed og Svaghed. Da Vendéerne endelig saa sig nødte til at trække sig tilbage over Loire, som han i Tide havde tilraadet, blev han dødelig saaret ved Chollet 17 Oct. 1793. Hans Folk toge ham med og svore at hævne hans Fald paa 5000 fangne Republikanere, men B. rejste sig midt under Dødskampen og raabte: „Naade for Fangerne; jeg vil det, jeg befaler det!“ Hans sidste Vilje blev efterkommet og Fangerne frelste.

Bon Chrétiens [bong kretiăng] ell. Apothekerpærer have en noget uregelmæssig Form og smeltende eller halvsmeltende Kjød, som oftest ogsaa en ejendommelig, stærkt krydret Smag; nogle ere Sommer-, andre Høst- og Vinterfrugter.

Boncompagni, Baldaresso [pănji], it. Mathematiker, Fyrste af Slægten Piombino, f. 10 Maj 1821, siden 1847 Medlem af, senere Bibliothekar og Skatmester (trésorier) for Akademiet de Nuovi Lincei i Rom, har gjort sig bekjendt ikke blot ved selvstændige videnskabelige Arbejder (»Vie et oeuvres de Guido Bonatti«, 1851, m. m.), men ogsaa ved den Liberalitet, hvormed han har anvendt en stor Del af sin betydelige Formue paa Udgivelsen af ældre mathematiske Forfatteres Skrifter, dels selvstændig, som »Scritti da Leonardo Pisano« (»Liber Abaci«, 1857), dels i sin maanedlige »Bulletino di bibliografia e di storia delle scienze matematiche e fisiche«.

Bond, Will. Cranch, f. 1790, d. 1859, og hans Søn, **George Phil. B.,** f. 1825, d. 1865, Astronomer ved Harvard Colleges Observatorium i Cambridge i Nordamerika, opdagede 1848 (samme Nat som Lassell) en ottende Saturnsdrabant (Hyperion) og 1850 en mørk Saturnsring inden for de lyse.

Bondam, P., hollandsk Rets- og Historieforsker, f. 1727 i Campen, Professor i Utrecht 1773, d. 1800, har gjort sig fortjent som Udgiver af hollandske Retskilder og som Civilist ved sine »Variarum lectionum libri II.« (Utr. 1759).

Bonde, egtl. den, der er boende, har selvstændigt Bo, senere det samme som Landbruger, i Modsætning til Godsejer og Kjøbstadbo. I Middelalderen blev i næsten hele Europa største Delen af de oprindelig frie Bønder nedtrykte i de ufries (livegnes) Klasse sammen med de frigjorte Trælle, medens de mere velstaaende skilte sig ud derfra og hævede sig til Adel. Kun i Sverige, Norge, Schweiz, Tirol, Holland og Ditmarsken holdt en fri Bondestand sig. I England bevarede B. vel sin personlige Frihed, men Selvejendom fortrængtes næsten aldeles af Forpagtning. I Frankrig var B. forfærdelig undertrykt af Godsejeren og udsuget ved Afgifter, indtil Revolutionen 1789 med ét Slag gjorde ham til fri Mand og Selvejer. I Tyskland ophævedes Livegenskabet først i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, som en Eftervirkning af Omvæltningen i Frankrig; men det varede endnu længe, inden Hoveri, Jagtret og lignende Feudalbyrder afskaffedes eller afløstes; 1848 havde i saa Henseende en meget væsentlig Betydning. Ligeledes blev B. 1848 frigjort saa vel i Østerrig som i Ungarn. I de russiske Østersølande var Livegenskabet blevet afskaffet 1816—18, men B. er ikke des mindre meget slet stillet; i selve Rusland, hvor det var blevet indført omtr. 1600, blev det afskaffet 1861 og B. derefter hjulpet frem til at blive Selvejer, og det samme skete i Polen og Litauen 1863—64. I Danmark var i Oldtiden B. dels **Odelbonde** (Selvejer) — eller, naar han havde store Ejendomme og var af ædel Byrd, **Adelbonde** — dels **Landbo** (Forpagter imod Landgjæld), dels **Gaardsæde** (Gaardsidder, Kotkarl, omtr. svarende til vor Tids Husmand) med Sæde paa Gaarden og Toft ved den imod at forrette Ugedagstjeneste. Men efterhaanden gik det de fleste som i det øvrige Europa: de bleve Fæstebønder, forpligtede til Dagværk (Hoveri) og vornede til Herregaarden; værst gik det Ugedagstjenerne, hvis Undertrykkelse til sidst næsten ingen Grænser kjendte. Selvejernes Tal formindskedes stadig, især efter de mislykkede Bondeopstande 1441 og 1534—36,

og de fleste af dem, der blev tilbage, beholdt kun en ufuldkommen Ejendomsret til deres Gaarde, medens den nærmeste Herremand fik visse „Herligheds"-Rettigheder over dem. 1702 afskaffedes vistnok Vornedskabet, der kun gjaldt paa de danske Øer, men det afløstes snart af Stavnsbaandet, der strakte sig over hele Kongeriget og varede indtil Aarhundredets Udgang (ophævet 1788). Indtil 1848 paahvilede dog Værnepligten alene B., og Bønderkarle skulde indtil 1854 tage fast Tjeneste (1840 fritoges de dog herfra, naar de vare 28 Aar gamle). De første Skridt til B.s Frigjørelse gjordes 1764—66 af Enkedronning Sofie Magdalene og Grev Bernstorff; efter 1784 udstraktes Reformerne til det øvrige Land, og siden den Tid er Selvejernes Tal voxet meget betydelig, Hoveriet indskrænket og for største Delen afløst, og Fæsteforholdet nærmere fastsat til Gunst for B. Fra 1849 udgjør B. retlig ingen Stand længer. I Norge bleve Bønderne i Middelalderen for en stor Del „Lejlændinger" for Krone, Adel og Præsteskab, men beholdt deres personlige Frihed, ja vare tit arvelige Fæstere og kjendte hverken Hoveri eller Vornedskab. Efter Reformationen tiltog stadig Selvejerklassen og værnedes ved Odelsretten (s. d. A.). Dog hvilede Værnepligten paa Bondestanden, ligesom løse og ledige Personer af dem vare pligtige til at tage Tjeneste; men nu knytter der sig heller ikke her nogen juridisk Særegenhed til Begrebet B. I Sverige var Forholdet noget lignende: man skjelnede mellem Odelbønder, som havde selvstændig Ejendom, Almindingsbønder, som havde Jord i Almindingerne, og Landbønder, som havde Jord i Forpagtning. Efter at de mere formuende B. vare udskilte ved det adelige „Frälse" (1280), og Adelens og Kirkernes Landbønder voxede i Tal, aftog de frie B. (nu kaldet „Skattebønder") og gik saaledes tilbage, at Gustav Vasa endog helt nægtede deres Ejendomsret til Jorden, saa at de blev stillede lige med Kronbønderne. Endnu større Fare truede B. ved Udvidelsen af Adelens Magt og Ejendom i det 17de Aarh., indtil Carl XI.s Reduction standsede dette; 1789 blev B.s Ejendomsret paa ny fuldstændig godkjendt. Bondestanden spillede dog en stor politisk Rolle under Unionstiden, sendte siden 1435 jævnlig Affendinger til Herredagene og udgjorde siden 1617 en egen Rigsstand, lige indtil Repræsentationsreformen 1866. I Finland udgjør Bondestanden endnu en egen Rigsstand. **Bondejord.** Hele det Areal, som i Danmark indtages af Landejendomme, maa i retlig Henseende inddeles i to Klasser, nemlig Hovedgaardsjord (Hovedgaardstaxt) eller fri Jord og B. eller ufri Jord. Til den første Klasse henhøre de Jorder, som enten endnu udgjøre eller tidligere have udgjort Dele af en Sædegaard; til den anden Klasse alle andre Jorder. Adskillelsen er altsaa en historisk og en Gang for alle uforanderlig given, saa at der ikke kan være Tale om Overgang af Jorder fra den ene Klasse til den anden. Den retlige Forskjel mellem de to Arter bestaar navnlig deri, at Hovedgaardsjorden er fri for Fæstetvang (s. d. A.) og Tiende, hvilke tvende Byrder derimod paahvile B.; desuden faldt den her omhandlede Adskillelse tidligere for det meste sammen med den nu ophævede Adskillelse mellem priviligeret og upriviligeret Hartkorn, men dog ikke stedse, idet der baade gaves Hovedgaardsjord, som bestod af upriviligeret Hartkorn og altsaa svarede fulde Skatter, og B., som var priviligeret Hartkorn og altsaa havde Moderation i Henseende til sine Skatter. **Bondekomedier**, s. Passionsskuespil.

Bonde, en af Sveriges ældste og mærkeligste Slægter, hvilken ældre Genealoger have villet forbinde med den Erikske Kongeæt og saaledes udledt fra en Broder til Kong Erik d. hellige. Den første med Sikkerhed kjendte Mand af Slægten og Navnet var **Thord B.**, Ridder og Kong Magnus Erikssons Raad (1316—29). Fra ham og hans Sønner, Peter og Nörik, nedstammede saa vel Kong **Carl VIII Knutsson** og hans berømte Søskendebarn, Rigsmarsk **Thord B.**, der med Troskab og Held forsvarede Carls Sag, indtil han myrdedes 1456 af en dansk Svend i sit Følge, som den endnu blomstrende Slægt B., der i det 16de Aarh. delte sig i flere Grene, af hvilke to leve, en friherrelig og en grevelig. **Gustav B.**, Friherre til Lajhela, f. 1620, Rigsraad 1653, til sidst Rigsskatmester og en af Rigsformynderne under Carl XI.s Mindreaarighed, d. 1667, udmærkede sig i disse Stillinger ved sin Dygtighed i Finansernes Bestyrelse, Sparsommelighed og Uegennyttighed, sjældne Egenskaber hos disse Rigsformyndere. — Hans Søn, **Carl B.**, f. 1648, d. 1699, Iværksætter af Reductionen i Estland, senere Gesandt ved Congressen i Rijswijk og i London, fik 1695 grevelig Værdighed og blev Stamfader for den nulevende grevelige Gren af Björnö, som er Ejer af Sveriges største Fideicommis, hvortil hører Säfstaholm i Södermanland m. fl. Ejendomme. — Carl B.s Søn, Grev **Gustav B.**, f. 1682, d. 1764, blev som Præsident i Bergscollegiet Rigsraad 1727, men afskedigedes 1739, da Hattepartiet var kommet til Magten, og indtraadte først 1761 paa ny i Raadet. B. var bekjendt ikke mindre for sine mangesidige Kundskaber i Sprog, Historie og Naturvidenskaber end for sin Embedsdygtighed og Redelighed. Han har efterladt sig adskillige Arbejder i de nævnte Videnskaber; desuden har man af ham værdifulde Memoirer, udgivne (1821) under Cedercreutz's Navn med Titlen »Sverige under Ulr. Eleon. og Fredrik I«. B.s anden Hustru tilførte Slægten Fideicommiset Trolleholm, hvis Besidder foruden sit eget fører Navnet Trolle. — Deres Sønnesøn, Grev **Gustav Trolle-B.**, f. 1773, d. 1855, var en af sin Tids første Mæcenater i Sverige, idet han anvendte store Summer paa den svenske Kunsts Opmuntring og Indkjøb af svenske Kunstneres Frembringelser. Som Godsbesidder var han desuden en blandt de første til at foretage tidssvarende Forbedringer i Agerdyrkning. I sin Alderdom blev han blind.

Bondefred kaldes under Sveriges og Danmarks mange Krige fra Slutningen af det 15de til Slutningen af det 17de Aarh. de Aftaler, som Bønderne i 2 Grænselandskaber (oftest Småland og Bleking) traf om, ikke paa egen Haand at fejde paa hverandre og ikke at give Ugjer-

ningsmænd fra Fjendens Land Tilhold hos sig, men at advare og hjælpe hverandre.

Bondekrig. Det Tryk, hvorunder Bondestanden i den senere Periode af Middelalderen levede paa Grund af de privilegerede Stænders eller Regeringers Undertrykkelser og Misbrug af deres Magt, frembragte til forskjellige Tider i flere Lande Bondeopstande, som stundum gave Anledning til forfærdelige Grusomheder fra begge Sider. Saadanne fandt Sted i Frankrig paa Carl V.s Tid (La Jacquerie, s. d. A.), i England under Wat Tyler paa Richard II.s Tid, oftere i Ungarn (jfr. Bakacs), Rusland o. fl. St.; i den nyeste Tid har Spørgsmaalet om Livegenskabets og Hoveriets Ophævelse foraarsaget urolige Bevægelser i Galizien. — Særlig bruges B. i Tysklands Historie om den Opstand, som 1525 udbrød i det sydlige Tyskland og derfra udbredte sig over de tilgrænsende Lande i Mellemtyskland. Allerede i Begynd. af Aarhundredet havde der dannet sig oprørske Forbund mellem Bønderne (1502 „der Bundschuh“ i Rhinlandene, 1514 „der Bund des armen Conrad“ i Württemberg); de gik ud paa Afskaffelsen af Livegenskabet, Indskrænkning i Tiende og Skatter, Frigivelse af Jagt m. m. Ved Misforstaaelse af den ved Luther fremkaldte kirkelige Bevægelse fik den forudgaaende Utilfredshed hos Landbefolkningen ny Næring; man længtes efter Befrielse fra det kirkelige som fra det borgerlige Tryk, og Luthers Ord om den aandelige Frihed, om Kirkens Fordærvelse osv. fortolkedes af den raa Masse, der fanatiseredes af exalterede Tilhængere af Reformationen (som Carlstadt og Thom. Münzer), saaledes, at alt gejstligt og verdsligt Herredømme nu skulde ophøre og alles Lod være lige; Herrerne og Slottene skulde ikke mere taales. Opstanden udbrød Nyaarsdag 1525 i Stiftet Kempten, hvis Abbed efter Klostrets Plyndring nødtes til at opgive sine for hans undergivne mest trykkende Herskabsrettigheder. Efter denne heldige Begyndelse forplantedes Opstanden hurtig gjennem alle Egne mellem Bodensøen og Donau, og Adelen formaaede i Begyndelsen ikke at gjøre den stor Modstand; tvært imod maatte man paa mange Steder underhandle med Bønderne og gjøre dem Indrømmelser; enkelte Riddere sluttede sig endog frivillig eller tvungne til Opstanden. Bønderne opstillede ved Paasketid 1525 12 Artikler, hvori de endnu viste sig temmelig maadeholdne; saaledes tilbøde de i den sidste at tage alle de Fordringer tilbage, om hvilke man af den hellige Skrift kunde bevise dem, at de vare ugrundede. Ogsaa Luther holdt en Del af Bøndernes Forlangender for grundede og formanede Fyrsterne til at behandle Almuen med Billighed; men da deres Optræden udartede til dyrisk Vildhed, hævede han sin vægtige Stemme for Ordenens Sag, idet han fordømte Oprøret som uchristeligt og bød at nedhugge Bønderne uden Skaansel. Fyrster og Adel samlede sig under Landgrev Philip af Hessens Ledelse: alle Vegne bleve Bønderne slagne i forskjellige Træfninger, og frygtelige Blodbad anrettedes iblandt dem, især iblandt Thom. Münzers Tilhængere ved Frankenhausen 15 Maj 1525. Bønderne maatte nu haardt bøde for de begaaede Grusomheder og vendte overalt tilbage under Trældomsaaget. — Ogsaa Danmark har haft sine Bondekrige. Vel kunne saadanne Opstande som de jyske Bønders mod Knud d. hellige (1086) eller de skaanske Bønders mod Erik Lam (1138—41) og senere mod Absalon (1180—82) ikke med Rette kaldes B., thi paa de Tider havde en Bondestand i dette Ords senere Betydning endnu ikke udskilt sig: Bønderne vare endnu Folket. Heller ikke Urolighederne i Nørrejylland i Slutningen af Erik Menveds Regering (1310—13) eller de idelige Oprør, navnlig af Thyderne, mod Valdemar Atterdag ell. d. onde, som man kaldte ham, kunne kaldes egentlige B.; de vare Opstande af Folket mod Regeringen, foranledigede ved Nød og haarde Skatter, og Adelsmændene gjorde fælles Sag med Bønderne. Som den første egentlige B. i Danmark kan nævnes Opstanden i Skaane 1256 af de saakaldte Kotkarle (s. d. A.). En lignende Bondeopstand mod Adelen og Gejstligheden udbrød i Erik af Pommerns sidste Regeringsaar 1438 paa flere Steder i Riget, især i Vendsyssel (jfr. Basel, Kirkeforsaml.). Men især rejste sig faa Aar derefter i Begyndelsen af Christoffer af Bayerns Regering et voldsomt Bondeoprør nord for Limfjorden. Bønderne nægtede i Foraaret 1441 at betale Skat, Landgilde og Tiende, idet de beraabte sig paa, at deres rette Herre endnu levede, og samlede sig til en Hær, der skal have været 25,000 Md. stærk. Under Anførsel af Adelsmanden Henrik Tagesøn Reventlov og flere andre adelige afbrændte de Kongsgaarden Aggersborg og sloge de kongelige Tropper i et blodigt Slag paa St. Jørgensbjærg i Nærheden af Herregaarden Aagaard i Vesterhan-Herred 3 Maj; her faldt Adelsmanden Eske Brok, der særlig havde gjort sig forhadt som Bondeplager, og de forbitrede Bønder sønderhuggede hans Lig; 12 Herremænd, der toges til Fange i Slaget, bleve alle halshuggede. Men efter at Kong Christoffer selv i Spidsen for en stor Hær var kommen derover, leveredes atter 6 Juni s. A. et Slag ved Aagaard, hvor Bondehæren, der havde lejret sig paa en Bakke og omgivet sig med en Vognborg, blev fuldstændig slagen, og dens sidste Rest trængtes sammen i Husby Hule og nedhuggedes der. Om Kongens List, at adsplitte den talrige og velposterede Bondehær ved Løfte om Tilgivelse for dem, der, inden Slaget begyndte, vilde nedlægge deres Vaaben, og om Virkningen af denne List indeholder Kæmpevisen følgende Vers, der har holdt sig lige til vor Tid: „Først da rømte de Morsinger og saa de Forrædere af Thy; efter da stode de Vendelboer, og de vilde ikke fly!“ 10 af Høvedsmændene, der bleve tagne til Fange, blandt hvilke Henrik Tagesøn, bleve lagte paa Stejler; af Bønderne blev en Del vel tagen til Naade, men maatte ved svære Bøder løse deres Liv. Efter at Bønderne saaledes vare kuede, blev det ved en almindelig Forordning forbudt at bære andre Vaaben end den sædvanlige korte Kniv; ligeledes blev den lange Strid om Tienden, der havde været ført hele Middelalderen igjennem, nu endelig afgjort til Gejstlighedens Fordel. Bondestandens Kaar, hvis Forværrelse havde fremkaldt Opstanden, bleve saaledes efter dens Undertryk-

kelse kun endnu sørgeligere. — Den næste og sidste B. i Danmark var almindelig, og i den stod Borgeren ved Bondens Side; det var den under Navnet Grevens Fejde (jfr. d. A.) bekjendte Borgerkrig efter Frederik I.s Død 1534—36, hvori Lübeckerne understøttede den danske Almue, der vilde have Borger- og Bondekongen Christiern II flyttet fra Fængslet igjen paa Tronen. Overalt rejste Almuen sig mod den forhadte Adel, afbrændte dens Borge og tilføjede dens Personer Overlast; saaledes blev Holger Erikson Rosenkrantz's Enke, Fru Anna Meinstrup, der havde været Hofmesterinde hos 3 danske Dronninger, dræbt paa Sjællandsfar-Landsting 1535, fordi hun vovede at minde om Christiern II.s tyranniske Færd, for hvilken hun selv i sin Tid havde været et Offer. Dog havde B. atter denne Gang sit rette Hjem og sin egentlige Styrke i Nørrejylland, hvor Skipper Clement var dens dristige og dygtige Fører. Selv en Vendelbo, rejste han med Lethed Vendsyssels stridbare Almue til Kamp for Folkefriheden, slog 16 Oct. 1534 Adelshæren ved Svenstrup i Nærheden af Aalborg, som han besatte, hvorpaa Oprøret under alle Haande Voldsomheder mod Adelen og Prælaterne udbredte sig over den største Del af Nørrejylland, paa Vestkysten helt ned til Ribe, men paa Østkysten kun til Randers, som Skipper Clement forgjæves angreb. Men efter at Christian III havde sluttet Fred med Lübeck for Hertugdømmernes Vedkommende, ilede hans udmærkede Feltherre Johan Rantzau nord paa, indesluttede Aalborg og stormede 18 Dec. s. A. den ulykkelige By; 2000 Bønder slagtedes, kun Kvinder og Børn var det befalet at skaane. Dermed var Kampen væsentlig forbi; den øvrige jyske Almue blev let og hurtig bragt til Lydighed. Dette Nederlag tilføjede den djærve og kraftige jyske Bondestand et uforvindeligt Knæk: Kronen og Adelen bemægtigede sig de faldne Bønders Ejendomme, og de overlevende bleve af Viborgtings adelige Landsdommere dømte fra Liv og Gods. De bleve vel benaadede paa Livet, og de, som havde Evne dertil, tilbagekjøbte deres Ejendomme, men Resten blev Fæstere. Hvert af de oprørske Herreder maatte udstede et Brev, hvori Bønderne vedgik at have forbrudt Liv og Ejendom; for at løse deres Hals for slig Utroskab oplode og afhændede de til Kongen alt deres Bondergods og Ejendom som forbrudt Gods til evig Tid, med mindre Kongen vilde benaade dem.

Bondevennernes Selskab var en politisk Forening, der stiftedes 5 Maj 1846 efter Indbydelse af Balthasar Christensen og J. C. Drewsen, men efter Opfordring fra en Del Indbyggere i Holbæks Amt (fornemmelig Arvefæster J. Gregersen i Kundby, f. 1794, d. 1874) og som Indsigelse imod det kgl. danske Cancellis Circulære af 8 Nov. 1845, som forbød Bønderne at samles i større Møder til Drøftelse af deres egne eller de almindelige politiske Anliggender. Dets Formaal var „at tilvejebringe en offentlig og alsidig Undersøgelse og Fremstilling af vore Godsforhold, samt en derfra udgaaende Plan til en hensigtsmæssig og retfærdig Reform af disse, hvorved Bondestandens Emancipation til Frihed og Lighed med Statens øvrige Borgere for Person og Ejendom kunde fuldbyrdes". Blandt dets ledende Mænd vare foruden de nævnte Indbyggere Tscherning (Formand 1846—48), O. Lehmann og Gleerup (Secretær 1847), senere J. A. Hansen (siden 1851) og Alberti (siden 1855). B. S. vakte i kort Tid en levende Interesse hos Bønderne for de offentlige Anliggender og fremmede saa vel de Landboreformer, der gjennemførtes i de nærmeste Aar efter 1848, som særlig Indførelsen af almindelig Valgret og almindelig Værnepligt. Men allerede 1848 ved Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling skilte dets Ledere sig fra de andre liberale Førere, og denne Spaltning udvidedes stedse mere, især efter at det 1852 havde sluttet sig til Helstatspolitiken og det ved Valgene 1853 Haand i Haand med Reactionens Tilhængere havde søgt at fortrænge det national-liberale Partis Mænd fra Rigsdagen. B. S.s ypperlige Organisation og Indflydelse paa Bønderne gav det en stor Magt; men medens Bønderne inddroges i det politiske Liv, tabtes det oprindelige Formaal af Syne eller skødes dog til Side. Det kan heller ikke nægtes, at B. S. har næret Bøndernes Standsfordomme og Mistro imod de andre Samfundsklasser, og at det i sit Haab om at kunne udvirke en tvungen Fæsteafløsning har forsømt i Tide at fremskynde en frivillig. Efter en halv Snes Aars Forløb havde B. S. tabt sin Betydning og blev senere afløst af andre politiske Foreninger („Folkeforeningerne"), men virkede dog endnu under Grundlovsforhandlingerne 1865—66 og er aldrig blevet formelig opløst.

Böndi, Clem., italiensk Digter, f. 1742 i det Parmesanske, studerede i Mantua, blev Jesuit i Bologna og skrev sit idylliske Digt »Giornata villereccia« (1773). Da Jesuiterordenen blev ophævet, skrev han en allegorisk Ode, tilegnet Gasparo Gozzi, med Allusioner til Pave Clemens XIV og den spanske Regering, hvorfor han maatte begive sig til Tirol. I Milano fandt han siden en Beskytter i Ærkehertug Ferdinand, som, da han efter Franskmændenes Tog var flygtet, kaldte B. til sig i Brünn, hvor han blev Bibliothekar hos hans Hustru, Maria Beatrice af Este, og Opdrager for deres Søn. Han skrev elegante Idyller i Tidens brede Form, ikke uden partielle Skjønheder, og Satirer, paavirkede af Parini, og oversatte mindre heldig Vergils Æneide, Georgica og Bucolica. D. i Wien 1821.

Bondöne, Giotto di, s. Giotto.

Bonds, eng., Statspapirer ell. offentlige Obligationer.

Bondu, et bjærgfuldt Landskab i Senegambien i Vestafrika, mellem Floderne Faleme og Gambia, beboet af muhammedanske Fulaher. Landet er frugtbart og frembringer Tobak, Bomuld og Indigo.

Bone. Træ kan bibringes Glans ved Indgnidning med Bonevox (hvidt ell. gult Vox, undertiden sammensmeltet med lidt Terpentin), idet man udbreder dette med en stiv Børste og derpaa polerer med en Uldklud. Bruges nu kun ved Gulve, forhen tillige ved Møbler.

Boner ell. **Bonerius**, Ulr., tysk Fabeldigter fra den første Halvd. af det 14de Aarh., Munk

i Bern, strev under Titel af „Ædelstenen" 100 Fabler, hvis muntre Naturlighed gjorde dem til en yndet Folkelæsning. Kilden til dem er Æsop. Udgaven fra 1461, trykt i Bamberg, med Træsnit hører til de sjældneste Incunabler; man kjender kun to Exemplarer, det ene i Wolfenbüttels Bibliothek. Til Bodmers Udgave har Benecke 1816 føjet en Ordbog; en senere Udgave er 1844 besørget af Pfeiffer.

Bøness, s. Borrowstowness.

Bonghi, Ruggiero [böngi], italiensk Videnskabsmand og Statsmand, f. 20 Marts 1828 i Neapel, begyndte tidlig philosophiske Arbejder og deltog 1848 i den politiske Bevægelse i Toscana; maatte derfor 1849 flygte til Piemont, hvor han oversatte flere af Platons og Aristoteles's Skrifter og strev om „Grundene, hvorfor Italiens Literatur ikke er bleven populær". 1859 blev B. Professor i Milano og n. A. Medlem af Deputeretkammeret; forflyttedes senere til Turin, Firenze (1865) og Rom (1870) og bosatte sig 1872 i Neapel, hvor han overtog Ledelsen af Bladet »Unitá nazionale«. I Kammeret er B. en af det gammelliberale Partis dygtigste Talere, og 1874—76 var han Undervisningsminister. B. har fremdeles strevet om Italiens Finanser og har haft vigtig Del i Tidsskriftet »Nuova Anthologia«.

Bon gré, mal gré, fr. [bong grē mal grē], med eller mod sin Vilje, hvad enten man vil eller ej.

Bonheur, Rosa [bonnöhr], fransk Malerinde, f. 1822 i Bordeaux, kom med sin Fader til Paris, hvor hun uddannede sig til en fremragende Dyremalerinde, hvis Billeder i kraftig Penselføring og energisk Tegning mere ligne en Mands end en Kvindes. Til hendes mærkeligste Arbejder høre »Labourage Nivernais« i Luxembourg (1849), Hestemarkedet (Nationalgalleriet i London, 1853). Blandt hendes nyere Arbejder kan nævnes „En Vildsvinehjord" (1879). — Hendes Broder, **François Auguste B.**, f. 1824, d. 1884, var en fortrinlig Landskabs- og Genremaler, der ikke sjælden forbandt Æmner fra Dyreverdenen med sine Landskaber. — En yngre Broder, **Jules Isidore B.**, f. 1827, er Dyrebilledhugger, en Søster, **Juliette Peyrol**, Dyremalerinde.

Bonhomie, fr. [bonnomi], Godmodighed. **Jacques Bonhomme** [schahk bonnōm], den stakkelige J., er halvt et Spotte-, halvt et Kjælenavn for Franskmanden (især den franske Landalmue), svarende til John Bull, Hr. Sørensen osv.

Bonifacio [fatscho], Stad paa den franske Ø Corsica ved B.-Strædet. 3,000 J. Havn for store Skibe, men med vanskelig Indsejling. **B.-Strædet**, Romernes Fretum Gallicum, mellem Corsica og Sardinien, er farligt at besejle formedelst dets mange Klipper. Ved dets østlige Indløb ligge de bucinariske ell. Magdaleneøerne, Romernes Insulæ Caniculariæ.

Bonifācius var tillige med Aëtius den sidste store Hærfører i det vestromerske Rige. 422 blev han Statholder i Afrika, men da han ved sin Medbejler Aëtius's Rænker var falden i Unaade hos Placidia, der regerede i sin Søn Valentinian III.s Navn, gjorde han Oprør og indkaldte som Hjælpetropper Vandalerne fra Spanien 429. Da han mærkede, at disse selv vilde bemægtige sig Afrika, kæmpede han mod dem, men blev overvunden og maatte flygte til Italien. Her vandt han atter Placidias Gunst, men faldt 432 i en Kamp mod Aëtius.

Bonifācius, 9 Paver. **B.** I (418—22). — **B.** II (530—32). — **B.** III (607). — **B.** IV (608—15) gjorde Pantheon til en Kirke for Maria og alle Martyrer. — **B.** V (619—25). — **B.** VI (896). — **B.** VII (974—85) lod sin Forgænger Benedict VI dræbe, flygtede derefter til Constantinopel med alle Kirkens Skatte, vendte 984 efter Kejser Otto II.s Død tilbage til Rom, lod Johan XIV fængsle og forgive og blev selv myrdet 985. — **B.** VIII (1294—1303) (Benedict Cajetanus), f. i Anagni af fornem Slægt, studerede Retsvidenskaben, blev 1281 Cardinal og 1294 Pave. Ved hans Kroningstog som Pave holdt Kong Carl II af Sicilien og dennes Søn, Titulærkonge af Ungarn, Tøjlerne paa hans Hest, da han begav sig til Laterankirken, og med Kroner paa Hovederne opvartede de ham ved Taflet. Skjønt han ikke stod tilbage for sine Forgængere i Klogskab, Dygtighed og Kraft, lykkedes det ham dog ikke at tilfredsstille sin lidenskabelige Herskesyge, og fra hans Tid striver sig Pavedømmets Dalen. Han begyndte med at fordrive den mægtige romerske Slægt Colonna, der havde været ham imod; men en farligere Fjende fik han i den franske Konge Philip d. smukke, da han blandede sig ind i dennes Strid med England. Philip afviste ham haanlig og lagde Skat paa Gejstligheden; da udtalte Paven Ban over hver den, der lagde Skat paa Klerus; men Philip hævnede sig ved at forbyde al Udførsel af Penge, og B., som ikke kunde undvære Indtægterne fra Frankrig, faldt til Føje og kanoniserede Philips Bedstefader Ludvig IX. Opfordret til paa ny at være Dommer i Striden med England udtalte B. sig ikke til Gunst for Philip, og nu var Bruddet ulægeligt. Paven erklærede den franske Konge for en Kjætter og fordømte 1302 i den berygtede Bulle »Unam sanctam« den Anskuelse, at den verdslige Magt stod selvstændig ved Siden af den gejstlige, som Manichæisme; Philip svarede med at kalde Paven en Nar. En fransk Stænderforsamling erklærede 1303 B. for en Kjætter og Forbryder og stævnede ham til at forsvare sig for et almindeligt Concilium; Kongen sendte sin Kansler Vilhelm af Nogaret til Anagni tillige med den fordrevne Cardinal Sciarra Colonna, der med væbnet Haand tog Paven til Fange, da han sad paa sin Trone i fuld Ornat. Tre Dage efter befriede Folket ham vel; men kort efter døde han, visstnok af Græmmelse over den lidte Krænkelse (1303). Ogsaa med andre Stater havde B. Strid; men kun over for Danmark var han heldig, idet han efter at have belagt Landet med Interdict paa Grund af Ærkebiskoppen Jens Grands Fængsling, tvang Erik Menved til at ydmyge sig. Dante har sat B. nederst i Helvede paa Grund af hans Salg af gejstlige Embeder. — **B.** IX (Petrus Tomacelli) nedstammede fra en fattig neapolitansk Familie og var Pave i Rom 1389—1404, medens Pave Clemens VII herskede i Avignon. Han solgte gejstlige Embeder, gjorde Annaterne til en regelmæssig Skat og lod sine

Afladskræmmere gjennemvandre Europa. Romerne fordreve ham to Gange, 1391 og 1394; men for ikke at gaa Glip af Indtægterne ved Jubelaaret 1400 kaldte de ham igjen tilbage.

Bonifacius II, Markgreve af Montferrat, var en af Hoveddeltagerne i det 4de Korstog og fik efter Constantinopels Erobring 1204 Makedonien og Thessalien med Titel af Konge af Thessalonika, men faldt allerede 1207 i en Kamp mod Bulgarerne.

Bonifacius (den hellige), Tysklands Apostel, f. c. 680 i Kirton i Devonshire, hed egentlig Winfred, var Munk i Klosteret Nuthscelle og naaede ved asketisk Fromhed, Lærdom og praktisk Dygtighed tidlig saadan Anseelse i den angelsachsiske Kirke, at Vejen til dens højeste Æresposter syntes at staa ham aaben, da han 716 fattede den Tanke at drage ud for at omvende Friserne. Men Friserkongen Radbod var den Gang i Strid med Carl Martel og havde ødelagt alle christelige Stiftelser, saa at B. maatte vende tilbage med uforrettet Sag. I Foraaret 718 satte han atter over Kanalen, men drog først til Rom for af Paven at faa Fuldmagt til Missionen i Tyskland. Hvad man i Rom navnlig paalagde ham var at forstyrre den af Rom uafhængige blomstrende Missionskirke, som keltiske Gejstlige af den iro-skotske Kirke (s. d. A.) allerede havde grundlagt blandt de germanske Folk, og til Udførelsen af denne Opgave viede B. sit Liv lige saa meget som til Evangeliets Forkyndelse for Hedninger. Det første Forsøg gjorde han i Thüringen 719; men de christne der vilde ikke høre Tale om, at deres Christendom var falsk og deres Lærere Kjættere, fordi de ikke adløde Roms Biskop. Mismodig forlod han Tyskland og hjalp i tre Aar Biskop Wilibrord i Utrecht med Missionen blandt Friserne; men 722 lykkedes det ham at vinde Fodfæste i Hessen, hvor han stiftede Klosteret Amöneburg. 723 blev han i Rom viet til Regionarbiskop over Tyskland og forpligtede sig ved Ed til at underlægge alle de Lande, hvor han maatte finde Indgang, under Paven. Denne anbefalede ham varmt til Carl Martel, ved hvis Hof de keltiske Gejstlige imidlertid fuldstændig havde Magten, hvorfor B., saa længe Carl levede, nok fik hans Hjælp til at drive Mission blandt Hedninger, men ikke til at underkue de af Rom uafhængige Gejstlige. Hedningemissionen lykkedes imidlertid glimrende for ham og de talrige angelsachsiske Medhjælpere, som fra hans Fædreland strømmede over til ham; der blev grundlagt Bispestole, Klostre og Kirker i Mængde og i Tusendvis lode Hedningerne sig døbe; men først efter Carl Martels Død 741 fik Kirkekampen mellem de romerskfindede Angelsachser og de uafhængige Kelter efterhaanden det samme Udfald i Tyskland og Frankrig som tidligere i England. Carl Martels Sønner, Carloman og Pipin d. lille, hjalp til sidst B. at overvinde Modstanden; enkelte bleve dømte og straffede som Kjættere, medens de fleste underkastede sig, og en Række af Synoder lagde derpaa Kirkerne i det frankiske Riges forskjellige Dele under Rom; men først 747 kunde Kampen siges at være endt. 742 havde B. anlagt det senere saa berømte Kloster Fulda, „den romerske Katholicismes faste Borg i Tyskland“; 747 blev B. indviet til Ærkebiskop i Mainz og Metropolitan for den tyske Kirke. Som Olding overgav han Bispeværdigheden til sin Yndlingsdiscipel Lullus og drog til Friesland for at optage sin Ungdomsgjerning som Hedningemissionær og, om muligt, finde Martyrdøden, hvilket ogsaa lykkedes; 5 Juni 755 blev han dræbt ved Dockum af en Skare Hedninger, for hvilke han prædikede; hans Lig blev ført til Fulda; han blev snart efter kanoniseret; hans Mindedag er 5 Juni. Pius IX paalagde 1875 alle engelske og tyske Christne „flittig at anraabe St. B. under Kirkens nuværende Nød“.

Bonifāzio Veneziāno, italiensk Maler i Tiden mellem 1530 og 1563, tilhører den venezianske Skole og var en dygtig Efterfølger af Tizian, selv om han ikke ligefrem er dennes Elev. Flere Arbejder, som tidligere have været Tizian tilskrevne, holdes nu for at være af B.

Bonin, Eduard, preussisk General, f. 3 Marts 1793, traadte allerede 1806 ind i et Regiment og kæmpede i Gadekampen i Lübeck, hvor han blev tagen til Fange. Efter at have besøgt et Gymnasium blev B. 1809 Fændrik i Garden, deltog i Frihedskrigen 1813—15 som Lieutenant og rykkede efterhaanden op, saa at han i Marts 1848 blev Brigadegeneral. Strax efter sendtes B. til Holsten, deltog i Slaget ved Slesvig og senere i Slaget ved Dybbøl 5 Juni og anførte den Afdeling, der besatte Fredericia. Efter Vaabenstilstanden sattes B. i Spidsen for den slesvigholstenske Hær, hvilken han i Vinterens Løb organiserede og næste Aar anførte baade i Slaget ved Kolding og under Fredericias Belejring. I Apr. 1850 traadte B. tilbage i den preussiske Tjeneste, blev Commandant i Berlin og anførte den Hærafdeling, der sendtes til Kurhessen. 13 Jan. 1852 blev B. Krigsminister og gjorde Udkast til en ny Hærordning med forkortet Tjenestetid, men fjærnedes 1854, fordi han udtalte sin Misbilligelse af Regeringens russisk sindede Politik. 6 Nov. 1858 blev B. paa ny Krigsminister, men afgik allerede i Dec. n. A., fordi han ikke vilde gjennemføre Hærordningens Ombannelse, saaledes som Kongen ønskede det; han blev da General for det 8de Hærcorps og døde 13 Marts 1865. — **Gustav B.**, f. 1797, blev 1845 Overpræsident i Provinsen Sachsen og var i Efteraaret 1848 en kort Tid Finansminister, traadte da tilbage i sit tidligere Embede og understøttede Ministeriet Brandenburg som Medlem af 1ste Kammer. 1851 flyttedes B. til Posen og søgte at udsone de to modstridende Nationaliteter, men fjærnedes snart efter, fordi han ikke vilde understøtte Regeringens reactionære Retning, og blev først 1859 indsat paa ny. Da B. 1863 ikke billigede Regeringens strænge Forholdsregler mod Polakkerne, blev han afskediget 1864, men vedblev som Medlem af Underhuset (siden 1849) og af den tyske Rigsdag (fra 1867) at høre til Lederne for det gammelliberale Parti. D. 1878.

Bŏnington, Richard Parkes, engelsk Maler, f. 1801, d. 1828, uddannede sig i Paris og sluttede sig der til Delacroix, men lagde sig senere efter Aquarelmaleriet, hvori han, trods sin korte Levetid, vandt et stort Navn.

Boninøer, en Gruppe af talrige vulkanske Smaaøer i det store Ocean s. ø. for den store japanske Ø Nipon, mellem 25° og 28° n. Br. Japaneserne kalde Øerne Munin („uden Mennesker"), Spanierne kaldte dem Arzobispo-øerne. De have et sundt Klima og en herlig Vegetation. Japaneserne have længe benyttet dem som Deportationssted. Englænderne toge 1827 Øen Peel i Besiddelse, paa hvis Vestside er en god og rummelig Havn. 1828 toge Russerne Øerne i Besiddelse, men ingen af disse Magter koloniserede dem. Siden 1876 styres de af den japanesiske Regering. Indbyggerantallet næppe 100.

Bonit, en mindre Thunfiskeart med stribet Bug (Thynnus pelamys), som træffes i Atlanterhavet, hvor den efterstræber Flyvefiskene; i Middelhavet fører en anden mindre, men rygstribet Thunfiskeform (Pelamys sarda) det samme Navn.

Bonitéring, Bedømmelse af Jordens Godhed til Vejledning ved Skyldsætningen. **Bonitere** er at sætte Jorden i Taxt. Til Angivelse af Taxterne benyttedes i Danmark ved Indførelsen af den nye Matrikel Tallene fra 1 til 24, saaledes at den bedste Jord, „Normaljorden", sattes til 24 og den ringere Jord efter Taxationsmændenes Skjøn til et eller andet lavere Tal, saa at f. Ex. 2 Tdr. Land til Taxt 12 eller 8 Tdr. Land til Taxt 3 sattes lig med 1 Td. Land til Taxt 24. Som Enhed ved Beskatningen er efter Frdn. 24 Juni 1840 5⅐ Td. Land „boniteret Jord", d. e. til Taxten 24, sat lig 1 Td. nyt Hartkorn. Factisk blev dog ingen Jord regnet til Taxt 24, idet man af Hensyn til Vanskeligheden ved at forbedre saa gode Jorder i samme Forhold som mindre gode satte al Jord, som var bedre end Taxt 20, i Klasse med denne, saa at c. 6⅙ Td. Land er det mindste, der nogensteds gaar paa en Td. Hartkorn. Paa Øerne gaar der i Gjennemsnit 10,8 Tdr. Ld. geom. Maal til 1 Td. Hartkorn, svarende til omtr. Taxt 11⅓, i Jylland 26,17 Tdr. Ld., svarende til omtr. Taxt 4,7 (i gl. Aarhus Amt c. 10⅔, i Ribe og Ringkjøbing Amter 42½ à 43½ Td. Ld. pr. Td. Hk.). Gjennemsnittet er for hele Landet 17,8 Tdr. Ld. til 1 Td. Hartkorn.

Bonjean, Louis Bernard [bongschäng], fransk Retslærd, f. 4 Dec. 1804, tog 1830 Doctorgraden og udmærkede sig i Julikampen s. A.; blev 1838 Advocat ved Cassationsretten og 1850 Generaladvocat ved samme Domstol, men hengav sig ved Siden heraf til videnskabelige Arbejder og skrev flere Skrifter baade om romersk og om fransk Ret. 1848 valgtes B. til Nationalforsamlingen som Republikaner, men sluttede sig til den conservative Side og nærmede sig senere Præsidenten Louis Napoleon; han var i Jan. 1851 Handelsminister i to Uger og blev 1852 Præsident for en af Statsraadets og 1865 for en af Cassationsrettens Afdelinger. Som Senator (siden 1855) viste B. sig som et af Forsamlingens mest frisindede Medlemmer og hævdede særlig Statens Uafhængighed af Kirken og Kongeriget Italien over for Pavemagten, samt ønskede 1869 Senatet omdannet i friere Retning. I Apr. 1871 blev B. fængslet af Communalisterne som Gissel og skudt 27 Maj tillige med de andre Gisler.

Bonmot, fr. [bongmō], Vittighed, vittigt Indfald.

Bonn, Stad i den preussl. Rhinprovins, ved Rhinen, 3 M. s. s. ø. for Köln. 32,000 I. (1880). B. har en herlig Beliggenhed straas over for Siebengebirge. Her er et 1777 grundlagt Universitet med Bibliothek paa c. 300,000 Bd., Kunstmuseum, botanisk Have, Observatorium, chemisk Laboratorium osv., samt flere lærde Selskaber. Domkirken siges at være grundlagt af Kejserinde Helene 320, men er i Virkeligheden bygget 1270. Paa den smukke Kirkeplads er oprejst en Bronzestatue af Beethoven, der fødtes i B. 1770. Bjergværksskole, Fabrikation af Tapeter, Sæbe, Tobak, Bomulds- og Silkestoffer og Stentøj. Vigtig Handel. I B. døde den bekjendte E. Mor. Arndt 1860, og her er oprejst et Mindesmærke for ham. B. er en gammel Stad og var fra Slutningen af det 13de Aarh. kurfyrstelig Residens. Residensslottet er nu Universitetsbygning.

Bonnat, Léon Jos. For. [bonnā], fransk Maler, f. 1833 i Bayonne, uddannede sig hos Madrazo i Madrid og senere hos Cogniet i Paris. Først under et treaarigt Ophold i Rom (1858—62) vakte han Opmærksomhed som Historiemaler, navnlig ved „Adam og Eva, som finde Abels Lig" (1860, Museet i Lille), og har senere udført en Række Billeder, mest af religiøst Indhold. Han er Repræsentant for en yderliggaaende naturalistisk Retning, men hans bredt modelerende Malemaade har store Fortrin ved den kraftige og harmoniske Colorit, der udmærker hans Billeder. I de senere Aar har han især udstillet fortrinlige Portræter, saaledes af Thiers, Victor Hugo, Léon Cogniet o. fl. Han er ogsaa en yndet Lærer, i hvis „Akademi" en Mængde yngre Kunstnere fra alle Lande have søgt Uddannelse.

Bonne, fr., Børnepasserske.

Bonnechose, Emile de [bonnschōhs], fransk Historieskriver, f. 1801, d. 1875, var først Officer, men 1830—48 Bibliothekar ved Slotsbogsamlingen i St. Cloud. B.s mest kjendte Skrifter ere „Frankrigs Historie" (2 Bd. 1834, 14de Opl. 1869), „Reformatorerne før Reformationen" (1844) og „Englands fire Indtagelser", d. v. s. dets Historie fra Cæsar indtil Vilhelm Erobrerens Død (1851).

Bonnemère, Jos. Eug. [bonnmæhr], fransk Forfatter, f. 1813, har skrevet flere Skrifter om den franske Bondestands Historie (»Histoire des paysans 1200—1850«, 1857, 2den Udg. 1874; »La Vendée en 1793«; »Hist. des Camisards«) og om Landbrugsforhold.

Bonner, Edmund, blev 1540 Biskop i London og gjorde sig under Dronning Marie berygtet ved den Fanatisme, hvormed han forfulgte Protestanterne. Under Elisabeth blev han fængslet, fordi han ikke vilde aflægge Suprematseden til hende, og døde i Fængselet 1569.

Bonnet, Charles de [bonnǟ], berømt Naturforsker, især Entomolog, i Genf, f. 1720, d. 1793, Forf. af »Contemplations de la nature« (1764), »Traité d'Insectologie« (Paris 1745, 2 Bd.) og flere andre Skrifter, indeholdende værdifulde Iagttagelser over Dyrenes Liv, Forplantning, Reproduktionsevne osv. Ogsaa Forfatter

til »Idées sur l'état futur des êtres vivants« o. a. philosophiske Skrifter.

Bonnétable [bonnetābl], Stad i det franske Dep. Sarthe, 3 M. n. ø. for Le Mans. 5,000 J. Bomuldsvæverier, Kornhandel. Gammelt, vel vedligeholdt Slot.

Bonneval, Claude Alex. [bonnvāll], Greve af, f. 1675, hørte til en af de fornemste Familier i Limousin. Han tjente først i Marinen, men traadte ud paa Grund af en Duel og indlagde sig derpaa under Vendôme og Catinat megen Ære i Ludvig XIV.s Krige i Italien og Nederlandene. En Strid, som han her fik med nogle af Armeens civile Embedsmænd, paadrog ham imidlertid en skarp Irettesættelse af Krigsministeren, som han besvarede saaledes, at han blev nødt til at flygte. B. gik til Østerrig, fik Generalmajors Rang og udmærkede sig under Eugen i høj Grad i Italien, Flandern og senere mod Tyrkerne. Men hans spydige Bemærkninger om Prins Eugens Omgivelser bevirkede hans Fjærnelse fra Wien til Bryssel. End yderligere fordærvede B. sin Sag ved først at udfordre den østerrigske Gouverneur Marquis de Prié og derpaa skrive til Prins Eugen angaaende denne Sag i meget udfordrende Udtryk. Da han mødte i Wien, blev han derfor fængslet og senere landsforvist efter at have mistet alle sine Embeder. Han gik til Tyrkiet, traadte over til Muhammedanismen og blev Chef for Bombardererne og Pascha af 3 Hestehaler 1730; han kaldte sig Achmed Pascha. Men han kunde ikke trænge igjennem med sine Reformplaner; Tyrkerne nærede Mistanke til ham, og Ærgrelsen over forskjellige Krænkelser havde allerede mobnet Planen hos ham igjen at blive Christen, da han døde 1747.

Bonneville, Nic. de [Bonnvill], fransk Skribent, f. 1760, stiftede med Abbed Fauchet Selskabet »Cercle social«, der ejede et Bogtrykkeri, udgav vigtige Værker og en Del Flyveskrifter. B. var under Revolutionen Redacteur af flere Blade, sluttede sig til Gironden, blev fængslet, men frigiven ved Robespierres Fald. 1789—92 udkom hans »Histoire de l'Europe moderne«, 1791 »De l'esprit des religions«. Han var ikke yndet af Napoleon I. Flere Oversættelser af den engelske og tyske Literaturs bedste Værker, især dramatiske, skyldes B. Han døde 1828.

Bonnier d'Arcō, Ange E. L. A. [bonniē], f. 1750 i Montpellier, hvor han var Præsident for Oppebørselsvæsenet, en ivrig Revolutionsmand, som ved en Mængde Flyveskrifter søgte at udbrede republikanske Grundsætninger blandt de lavere Klasser, var først Medlem af den lovgivende Forsamling, derpaa af Conventet, hvor han stemte for Ludvig XVI.s Henrettelse med de Ord: „For Republikens Vel og Forbrydelsens Naturs Skyld". Under Directoriet blev han i Nov. 1797 tillige med Roberjot og Treilhard sendt til Congressen i Rastatt for at forhandle om Fred med det tyske Rige, men vakte meget Anstød ved sit Overmod og Foragt for alle conventionelle Former; ved Afrejsen derfra bleve Gesandterne overfaldne i Nærheden af Byen og B. og Roberjot myrdede 28 Apr. 1799.

Bonnivard, Frants v. [vāhr], f. 1496, fra 1513 Prior for St. Victorklostret i Genf, tog virksom Del i Genfs Frihedskamp mod Hertugen af Savoien og Biskoppen og blev derfor 1530—36 holdt indespærret i Chillons underjordiske Fængsler. Han skal være død 1570 og har efterladt vigtige Manuskripter til Genfs Historie. Mindet om hans Fængsel er blevet fornyet ved Byrons Digt »The prisoner of Chillon«.

Bonnivet, Guill. Gouffier, Sieur de [vē], fransk Admiral, Kong Frants I.s Yndling, blev af denne brugt i forskjellige diplomatiske Sendelser, saaledes 1519 til Tyskland for at bevirke Frants's Valg til Kejser, hvilket det dog ikke lykkedes ham at faa sat igjennem. Han var en personlig Fjende af Connétablen af Bourbon og bidrog meget til de Krænkelser, som bragte denne til Frafald fra sit Fædreland. B., der vel var personlig tapper, men uden Feltherretalent, anførte 1523 den franske Hær, som rykkede frem mod Milano, og havde i Begyndelsen nogen Fremgang, men 1524 blev han dreven tilbage og saaret ved Overgangen over Sesia, hvorpaa Bayard overtog Commandoen. Det var B.s uheldige Indflydelse, der bragte Kongen til imod sine mere erfarne Feltherrers Raad at indlade sig i Slaget ved Pavia 24 Febr. 1525, hvori han blev fangen; B. vilde ikke overleve et Nederlag, hvori han væsentlig var Skyld, men søgte og fandt Døden imellem Fjenderne.

Bonny [ni], Stad paa Beninkysten i Øvre-Guinea i Afrika, ved Udløbet af Nigerarmen B., tidligere et betydeligt Slavemarked; nu drives vigtig Handel med Palmeolje. 20,000 J.

Bonōnisk Phosphor ell. **B. Sten**, en Blanding af svovlsur Baryt og Svovlbaryum, som faas ved at gløde en Blanding af svovlsur Baryt og Traganthslim i Kulpulver; phosphorescerer.

Bonpland, Aimé [bongplāng], f. 1773 i La Rochelle, d. 1858 i Corrientes, ledsagede 1799 A. von Humboldt paa dennes første Rejse til Amerika. Efter sin Hjemkomst blev han Forstander for Haven i Malmaison og forfattede i denne Periode flere vigtige botaniske Værker, f. Ex. »Description des plantes, que l'on cultive à Navarre et à la Malmaison«, og i Forening med Humboldt »Plantes équinoxiales 1—2«, »Monographia Melastomacearum 1—2« o. fl. 1818 gik han til Buenos Ayres som Prof. i Naturhistorie, men da han herfra 1820 foretog en botanisk Rejse langs Paranafloden, blev han af Dr. Francia overfalden og tagen til Fange 1821 i Sta. Ana, hvor han havde begyndt en Plantning af Paraguayte. Først 1830 blev han frigiven og vendte tilbage til Buenos Ayres, men efter Francias Død 1840 opholdt han sig afvexlende paa brasiliansk Gebet og i den argentinske Provins Corrientes. Her virkede han ved Indsamling af Naturgjenstande for et i Corrientes stiftet naturhistorisk Museum, hvis Directeur han var.

Bon sens, fr. [bong sang], sund Fornuft.

Bonstetten, Carl Vict. v., tysk Skribent, f. 1745 i Bern, kom som ung bl. a. til Paris, hvor han færdedes i de literære Saloner, og gjorde siden Voltaires og Rousseaus Bekjendtskab. 1775 blev han Medlem af Raadet i Bern. Med Interesse fulgte han Literaturens

Udvikling og plejede Venskab og Samliv med dens mest bekjendte Mænd. Matthisson, Salis, Frederikke Brun, Joh. v. Müller o. fl. have levet i hans Hus; den sidste skrev der paa sin „Schweizergeschichte". 1796 drev Omvæltningerne i Schweiz ham fra Hjemmet, først til Italien, derpaa til Kjøbenhavn, hvor hans „Kleine Schriften" udkom 1799—1801. Fra 1802 opholdt han sig i Genf, rejste saa til Italien, hvor Opholdet ydede ham Stof til »Voyage sur la scène du dernier livre de l'Énéide« med Undersøgelser om den romerske Campagnes Tilstand. Hans Breve til Matthisson og Fr. Brun ere offentliggjorte. Han døde i Genf 1832.

Bon ton, fr. [bong tong], god Tone, dannet og fin Levemaade.

Bonus, i England 1) den Præmie, der tilfalder Subskribenter paa Statsobligationer ved contant Indbetaling efter Cours; 2) de extraordinære Præmier, der ved Siden af det ordinære Udbytte af Aktieforetagender (Bankforretninger) stundum udbetales Aktionærerne af det opsamlede Overskud.

Bonvicino, Alessandro [vitschino], alm. kaldet **il Moretto da Brescia,** italiensk Maler, f. i Slutn. af det 15de Aarh., d. omtr. 1560, var Elev af Tizian, men paavirkedes senere stærkt af Rafaels Værker. Hans fleste og bedste Billeder, dels al fresco, dels Oljemalerier, bevares i hans Fødeby Brescia, hvor han dannede en hel Malerskole. Charakteristisk for hans Malerier, hvori en dyb religiøs Alvor er fremtrædende, er den lyse Baggrund, der lader Figurerne springe kraftig og levende frem.

Bonvivant, fr. [bongvivāng], En, der holder af at leve godt.

Bönyhad [nj], Stad i Ungarn, 19 M. s. til v. for Buda-Pest. 6,000 I. Vin- og Tobaksavl.

Bonzer kaldes Buddhas ell. Fos Præster hos Chineserne og Japaneserne.

Book of common prayer [buhk ov kommen præer], s. **Bispeppelig Kirke.**

Boole, George [buhl], engelsk Logiker og Mathematiker, f. i Lincoln 1815, virkede først som Lærer i Mathematik i sin Fødeby, senere som Professor i samme Fag i Cork. D. 1864. Foruden ved en lang Række mathematiske Skrifter — især ypperlige Arbejder om Differentialligningers Integration (1859) og om Differensregning (1860) — har B. gjort sig berømt ved Grundlæggelsen af en ny Fremstillingsmaade af Logiken, som paa en Gang er simplere og nøjagtigere end den aristoteliske. Hans logiske Hovedværk er »Investigation of the laws of thought« (1854). B. havde — uden at vide det — en Forgænger i Leibnitz, og hans Ideer ere senere blevne udviklede til en klarere og mere tilgængelig Form af Jevons.

Boom, Flække i den belgiske Prov. Antwerpen, 2 M. s. for A., ved Floden Rupel. 12,000 I. Store Teglværker, Garverier, Bryggerier, Sejldugs- og Stivelsefabriker.

Boötes, gr., „Oxedriveren" ell. **Bonden,** et Stjernebillede paa den nordlige Himmel. Imellem Benene findes en Stjærne af første Størrelse, Arkturus ell. Bjørnevogteren. Til Stjærnebilledet høre to mindre, nemlig Jagthundene, Asterion og Charg, som B. holder i et Kobbel. Navnet forekommer allerede i Odysseen (5te Sang).

Booth [buhdh], et i England og Nordamerika berømt Skuespillernavn. **Barton B.,** f. 1681, var af en meget anset Familie, som bestemte ham for den gejstlige Stand, men den Opsigt, han gjorde ved at spille i Skolekomedier, bragte ham til at søge sin Lykke paa Theatret. Efter at han en kort Tid havde været i forskjellige rejsende Selskaber, optraadte han 1701 i London og indlagde sig strax som Tragiker saa stor Berømmelse, at han regnedes til Datidens ypperligste Kunstnere. Ogsaa stod han hos sine Samtidige i Anseelse som Forfatter. Han døde 1733. — Til hans Slægt regner sig den i mange Aar i Nordamerika udbredte og beundrede Skuespillerfamilie B. Dennes navnkundigste Medlem var **Junius Brutus B.,** f. 1796 i London, en genial, men meget excentrisk Kunstner, der fornemmelig i de shakspearske Tragediers Hovedroller, først i London ved Siden af den berømte Edmund Kean og senere fra 1821 i de store nordamerikanske Stæder, vandt uhyre Bifald, uagtet han ofte i en Overspændthed, som stundum grænsede til Vanvid, oprørte Publikum imod sig. Han døde 1853 i Cincinnati. — Af hans 3 Sønner, der alle vare højt ansete Kunstnere ved Theatret i Mobile i Staten Alabama, havde især **Jay Wilkes B.,** en 28aarig, smuk Mand, sat sig i stort Ry som Tragiker og fortrinsvis paa Nordamerikas største Skuepladse gjort sig beundret som Hamlet, da han, fanatiseret for Sydstaternes Sag, pludselig 14 Apr. 1865 gjorde sig til Gjenstand for almindelig Afsky og Forbitrelse ved snigmorderisk at nedskyde Præsident Lincoln i Theatret i Washington med det Udraab »Sic semper tyrannis!« (saaledes gaa det altid Tyranner). Under det forfærdede Publikums Forvirring undkom han og naaede heldig Staten Maryland, men her blev han opdaget i en Lade og faldt 26 Apr. for en Kugle, da han ved sin Paagribelse med stor Kjækhed satte sig til Modværge. En anden Søn, **Edwin B.,** har senere opnaaet et stort Ry som udmærket Shakspeare-Fremstiller og i New-York grundlagt et Theater, hvor han særlig har virket for at uddanne sine Landsmænds Smag for god og ædel Kunst.

Booth, James [s. o.], Stifter af et stort Handelsgartneretablissement i Flottbeck nær ved Hamborg, flyttede 1795 fra Skotland til Hamborg. Hans Sønnesøn fortsætter Forretningen, der nu væsentlig omfatter Planteskoleartikler, smukke Samlinger af Naaletræer osv.

Boöthia Felix, en Halvø i Nordamerikas Polarlande, der ved Franklins- og Bellotstræstræderne skilles fra de mod N. liggende, ved Peelstrædet adskilte Øer, Prinsen af Wales-Ø og Nord-Somerset, mod Ø. begrænses af **Boothiabugten,** der er en Fortsættelse af Prinsregentens Sund, og mod V. af Rosssstrædet, som skiller den fra Kong Williams Land. B. er opdaget af John Ross og af ham opkaldt efter hans Ven Felix Booth, som 1829 havde forsynet ham med Midler til en Nordpolexpedition. Ross, som her fandt den magnetiske Nordpol under 70° 5′ n. Br., 79° 7′ v. L.,

antog den for en Halvø, men først Dr. Raes Expedition 1846 skaffede Vished herfor.

Bopp, Franz, Orientalist, Grundlægger af den sammenlignende Sprogvidenskab, f. 14 Sept. 1791 i Mainz, studerede fra 1812 5 Aar i Paris, hvor han erhvervede sig Beundrere og Venner i Chézy, Sacy og A. W. Schlegel. Efter et Aars Ophold (1817) i London begav han sig til Göttingen, hvor han forblev, indtil han 1822 blev kaldet til Berlin som Professor i de østerlandske Sprog. Hvad han havde begyndt ved sit første Arbejde „Das Conjugations-System der Sanskrit-Sprache in Vergleichung mit jenem der griech., lat., pers. u. german. Sprache", 1816, udførte han videre i sit store Værk „Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griech., Latein., Lithauischen, Altslawischen, Gothischen u. Deutschen", 6 Abth. 1833—52; 2te Ausg. 3 Bd. 1857—61, med Registerbind af C. Arendt, 1863; 3te Ausg. 1 Bd. 1868. Han viser heri, ofte blot ved en simpel Sammenstilling, hvorledes disse beslægtede Sprog pege hen paa en Grundtype, et Grundsprog, hvorfra de i Tidernes Løb have udviklet sig. Foruden den rent sproglige Interesse havde hans Undersøgelser derfor ogsaa en historisk Betydning, idet de viste, at den største Del af Europas og en betydelig Del af det sydvestlige Asiens Folk danne ēn stor Sprogfamilie (den indo-europæiske eller japetiske). I sin Sprogsammenligning var B. stadig gaaet ud fra Sanskrit, ved hvis Opdagelse „ligesom af en ny sproglig Verdensdel" „en ny Epoche i Behandlingen af de europæiske Sprog maatte indtræde", og derfor var ogsaa en stor Del af hans Virksomhed viet dette Sprog. Han gav gjentagne Gange en Fremstilling af Sanskritsprogets Grammatik („Ausführl. Lehrgebäude der Sanskrita-Sprache", 1827; »Grammatica critica linguæ S.«, 1832; „Krit. Gramm. der Sanskrita-Sprache in kürzerer Faßung" 1834, 3te Ausg. 1863), udgav flere Episoder af det episke Digt »Mahâbhârata« i Text og Oversættelse (»Nalus«, 1819, 2 édit. 1832, »Indralokâgamana«, 1824, og »Diluvium«, 1829) og udarbejdede et Glossar (»Glossarium Sanscritum«, 1830, 3 édit. 1867) til Forstaaelse af disse Texter og til Sammenligning med de beslægtede Sprog. Men hvor stor Vægt B. end lagde paa Sanskrit, saa han dog tillige, at de beslægtede Sprog i ikke faa Tilfælde indeholdt ældre Elementer, og at Grundtypen derfor ikke kunde søges i Sanskrit alene. Af hans øvrige Arbejder i historisk-sammenlignende Retning, som næsten alle oprindelig findes i Berliner-akademiets Afhandlinger, skal her nævnes: „Über die celtischen Sprachen", 1839; „Über die Verwandtschaft der malayisch-polynesischen Spr. mit den indo-germ.", 1841; „Über die kaukas. Glieder des indo-europ. Sprachsystems", 1847; „Vergleich. Accentuationssystem", 1854; „Über das Albanische", 1855. Hvor stor Betydning i Videnskaben der maa tillægges B., fremgaar ikke blot deraf, at hans Hjælpemidler til Sanskritstudiet, der i lang Tid vare de mest brugte, ere udkomne i flere Oplag, og at hans sammenlign. Grammatik er bleven oversat baade paa Engelsk (af Eastwick 1845—50) og paa Fransk (af Bréal 1866—70), men ogsaa deraf, at, da der 1866 (50 Aar efter at hans „Conjugationssystem" udkom) udstedtes Indbydelse til at subskribere til Oprettelsen af et Legat til Ære for ham, indkom der Bidrag fra alle Lande. Ogsaa som Menneske skildres B. som en udmærket Mand; han roses for sin redelige Flid og ufortrødne Udholdenhed, for den Sandhed og Retfærdighed, hvormed han bedømte alle Forhold, for sin Venlighed, Mildhed, store Beskedenhed, ja næsten undselige Blyhed, og for den Troskab og Kjærlighed, hvormed han hang ved sin Videnskab, sin Familie og sine Venner, hvorfor han ogsaa var højagtet og elsket af alle. Han døde 23 Oct. 1867. Universitetet i Berlin har ladet hans Buste i Marmor opstille i dets Vestibule.

Boppard, Stad i den preuss. Rhinprovins, 2 M. s. for Koblenz, ved Rhinen. 6,000 I. Vinavl. Pottemagerier. Vandcuranstalt i det forhenværende Kloster Marienberg.

Bopȳrus, Krebsdyrslægt af Isopodernes Afdeling. Hunnen lever som Snyltedyr paa Bugen eller Gjællerne af andre Krebsdyr og udmærker sig ved sin Skjævhed og i det hele vanskabte, brede Form; den har meget korte Krogben, men mangler Øjne. Hannen er meget mindre end Hunnen, paa hvis Hale den opholder sig, mellem Gjællerne, og har en mere regelmæssig Isopodform end den i stærkere Grad af Snyltelivet paavirkede Hun.

Bor, B, et Grundstof, der ikke findes frit i Naturen, vindes af den vandfri Borsyre ved Hjælp af Kalium og faas da som et grønligt Pulver. Det tidligere saakaldte „graphitlignende B." er et Boraluminium. Det tidligere saakaldte „diamantagtige B." er en Forbindelse af B., Kulstof og Aluminium. B.s Ilte er B_2O_3, Anhydridet af Borsyren H_3BO_3. Denne forekommer i Naturen og vindes i stor Mængde i Toscana (s. Borax). Den kan fremstilles af dens Natriumsalt Borax ved at opløse dette i varmt Vand og tilsætte Saltsyre. Ved Afkøling faas da Borsyren i farveløse Krystaller. Den farver en Vinaandsflamme grøn. Ved sædvanlig Temp. er det en svag Syre; ved højere uddriver den derimod selv stærke Syrer. Borsyre bruges navnlig til Borax; ogsaa til at gjennemtrænge Stearinlysvæger med: naar Vægen bøjer sig udad, smelter Borsyren sammen med Asken til en glasagtig Perle, som falder af; det er desuden et antiseptisk Middel og bruges en Del i Lægekunsten til Forbinding af Saar, som Salve eller opløst i Vand. Indvendig anvendes det ved Sygdomme i Urinblæren.

Bor, Redskab, som bruges til at danne Huller derved, at det under Omdrejning borttager Materialet som Spaaner. B.s Beskaffenhed vexler med det Materiale, der skal bores i, og kan atter til samme Materiale vexle med Hensyn til selve det borende Redskab, Borestangen, der bærer det, eller Maaden at sætte B. i Omdrejning paa. Til Træ har man saaledes til meget smaa Huller Spidsbor og Platbor, til større Hulbor, til endnu større Centrumsbor; man har Snækkebor med en skrueformig vreden Borestang; man har Vridbor til at dreje med et lille Skaft paa tværs, Druebor, et Brystsving af Træ eller Jærn til at stikke et B. i.

Til Metal er der mindre Afvexling i selve Borespidsen, der i Almindel. er som et Spydblad med Facetter, men rigelig saa stor i Maaden at bevæge B. paa. De mindste ere Rullebor, der drejes frem og tilbage ved Snoren fra en Bue; noget større Huller bores f. Ex. med Trykbor, der drejes ved at en Møtrik føres op og ned ad den med stejle Skruegænger forsynede Borestang. Endnu noget større Huller bores gjærne med et Sving, der plejer at styres med en Borestilling, ogsaa kaldet Boremaskine. Man kan i Metal som i Træ osv. bore paa Drejebænken, idet enten Stykket, der skal bores, eller B. sættes i Omdrejning. Man har end videre mange Former af Boremaskiner, som føre Boret i Regelen med Spidsen nedad og vandrende baade rundt med en efter Omstændighederne stærkt vexlende Hastighed og som oftest tillige ned ad imod det behørig understøttede Stykke. Blandt de forskjellige Slags Boremaskiner mærkes Kanonboremaskiner, der have en særdeles vanskelig Opgave paa Grund af, at det særdeles dybe, i compact Metal borede Hul er lukket i den ene Ende og skal dannes i Metaller, der kunne indeholde tilfældige haarde Partier, medens dog Fordringerne til Nøjagtighed ere meget store og især fyldestgjøres ved en saare langsom Fremskriden af B. Med Boring maa ikke forvexles Udboring, der gaar ud paa at corrigere et allerede dannet Hul med Hensyn til Størrelsen eller den glatte cylindriske Form. Dertil bruges i det smaa som oftest slanke, femkantede assortede Pyramider, af hvilke man trænger til en Suite, hvori den ene i Størrelse slutter sig til den anden. I det store benytter man isolerede Staalskær, anbragte i større eller mindre Antal paa en Stang eller, naar Hullet skal være stort, paa et skiveformet Borehoved, saaledes at alle de skærende Ægge ligge i en Cirkelperipheri. Som oftest sættes dette Apparat i Gang ved en Maskine (Udboremaskine, Cylinderboremaskine), der kan være meget forskjellig i Stilling af Delene og disses Form og Bevægelse. Boring i ædle Stene, Glas, Porcelæn o. desl. sker i det smaa ved en skarp Diamantsplis; i det større er det som oftest ingen egentlig Boring, men enten en Gjennemslibning med et haardt Pulver (Diamantpulver eller Smergel), ført ved en Spindel af Staal, Jærn eller Kobber, et Rør af Kobber eller Tin, eller det er en Knusning med en Mejsel ved Hjælp af Hammerslag. Kun ved bløde Stene kan en virkelig Boring med skærende Ægge finde Sted i større Maalestok. — Boring anstilles ofte for at man kan lære Jordbundens Beskaffenhed at kjende i større Dybder. S. for øvrigt **Jordbor.**

Bor, Pieter Christinenszoon, hollandsk Historieforsker, f. 1559 i Utrecht, d. 1635, er især bekjendt af sin store »Oorsprong, begin ende vervolg der nederlandsche oorlogen« i 37 Bøger, en vigtig Kildesamling til Aarene 1559—1619's Historie.

Böra, Katharine v., Luthers Hustru, f. 1499, kom meget ung i Cistercienserklostret Nimptsch ved Grimma. Efter at være bleven bekjendt med Luthers Skrifter følte hun sig højst ulykkelig her og henvendte sig tillige med flere Nonner til Luther om Raad. En Borger i Torgau, Leonhard Koppe, hjalp hende tillige med 8 andre Nonner at flygte fra Klostret 4 Apr. 1523. Luther fik dem anbragte hos nogle hæderlige Familier i Wittenberg og ægtede selv Katharine 13 Juni 1525, ved hvilken Lejlighed Bugenhagen forrettede Vielsen. I deres Ægteskab fødtes dem 3 Sønner og 3 Døtre. I sit Testament indsatte Luther hende til eneste Arving over alle sine Ejendele, „fordi hun stedse havde været ham en from og tro Hustru". Efter Luthers Død understøttede Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen hende, og Kong Christian III i Danmark sendte hende af og til smaa Pengesummer; men hun levede dog stadig under store Næringssorger. Hun døde 20 Dec. 1552 i Torgau. En Mindesten, i hvilken hun er udhugget i Legemsstørrelse, forevises endnu i Sognekirken i Torgau.

Borås, Landstad i Sverige, Westergötland, Elfsborgs Län, med smuk Beliggenhed ved Viskan. 4,879 J. (1881). Kornhandel, Bomuldsspinderier. Teknisk Skole, to Bankkontorer, Hospital og Lazareth. B. anlagdes 1622, fornemmelig med Hensyn til Egnens Vissekramhandel, for hvilken den er Midtpunktet; den staar ved Privatbaner i Forbindelse med Statens Jærnbaner.

Borabóra, en af Selskabsøerne i det store Ocean, under 16½° s. Br. og 169° 30′ v. L., c. 3,000 F. høj, har en god Havn.

Boracit (borsur Magnesia), et i Gipsen ved Segeberg og Lüneburg forekommende Mineral, der krystalliserer i smaa Terninger og andre regulære Former, er vandklar eller af hvid og gul Farve og har en ikke ringe Haardhed. Ved Staßfurth i Tyskland forekommer B. som hvide, knoldeformede Masser (Staßfurthit), hvoraf der 1881 blev vundet 1500 Ctn.

Börax, et Natriumsalt af Borsyren (s. **Bor**), krystalliserer med forskjellig Vandmængde som prismatisk eller oktaedrisk B. (efter Krystalformen). Det forekommer i Naturen i Tibet, Ostindien, Californien, ogsaa i Europa, men altid urent. Tidligere rensedes det navnlig i Venezia (venezianisk B.). Nu (siden 1815) vindes næsten alt B. af den af de toscanske Suffioner tillige med Vanddampe udstrømmende Borsyre, hvoraf der aarlig produceres c. 15,000 Ctn., der næsten udelukkende anvendes til B. Opvarmes B., blærer det sig stærkt op, idet det taber sit Krystalvand og efterlader vandfrit, brændt B. B. (navnlig det oktaedriske) benyttes til Lodninger for at hindre Iltning af Metaloverfladerne, som Flusmiddel især til Glasur for engelsk Fajence, til Blæserørsforsøg og i Medicinen. — „**B. og Storax**" har intet med B. at gjøre; det er en Blanding af forskjellige Krydderier, der sammen med Rosenblade bruges til Potpourri.

Borch, Christoffer, norsk Billedhugger, f. i Drammen 18 Jan. 1817, begyndte sin Bane som Snedkerlærling og dygtig Træornamentist. 1838 drog han udenlands og opholdt sig afvexlende i Kjøbenhavn, Paris, London og Köln. 1845 vendte han tilbage til Kjøbenhavn som Billedhugger og nød nu i en Række af Aar H. W. Bissens Vejledning, hvorefter han 1852—54 opholdt sig i Rom. Hans Arbejder falde væsentlig i to Klasser, de nationale og de

gammeltestamentlige. Til den første Række høre især hans ældre Arbejder: Basrelieferne af Frithjofs Saga paa Oscarhal (1850), „Bueskytten" (London), „Æggepigen" (Stockholms Slot), til den senere Række høre „David", „Jephtas Datter" og „Sulamith", væsentlig udførte under et senere Ophold i Rom 1870 o. flg. Af offentlige Monumenter har han udført Stiftamtmand Christies Statue i Bergen og en Christusgruppe for Tønsberg Kirke. B. har aldrig behandlet et græsk Motiv i noget af sine Værker; den bildende Kunstner har efter hans Mening til Opgave at fremstille sit eget Folks ejendommelige Liv klart og skjønt, som Livet i det gamle Grækenland aabenbarer sig i den græske Kunst, og i Overensstemmelse med denne Opfattelse har han selv arbejdet.

Borch, Ole, f. 1626 i Landsbyen Sønderbork, blev Student fra Ribe 1644, studerede i 6 Aar Medicin, Philologi, Poesi og Philosophi og blev derefter Lectiehører ved Kjøbenhavns Skole i de klassiske Videnskaber. Under Byens Belejring var han Hovmester for J. Gersdorfs Sønner og viste under Stormen saa stor Tapperhed, at han derfor blev forlenet med Kongetienden af Strø Sogn. 1660 blev han Prof. i Philologi, Chemi og Botanik ved Universitetet, men rejste strax udenlands med Gersdorfs Børn, tog den medicinske Doctorgrad i Anjou og overtog først sin Professorpost, da han vendte hjem 1666. 1675 blev han tillige Universitetsbibliothekar, senere Højesteretsassessor og Canceliraad; han døde 1690. B. erhvervede sig ej alene stor Berømmelse som latinsk Philolog og lat. Digter, men var ogsaa en udmærket Anatom og Chemiker. Han var en Gang forlovet, men opdagede lejlighedsvis, at hans Brud gjorde Nar af ham, fordi han haltede; han hævede da Partiet og levede bestandig ugift. Af sin Gaard i Kannikestræde stiftede han 29 Juli 1689 det saakaldte **B.s Collegium** (af ham selv kaldet »Collegium Mediceum«, til Minde om den Velvilje, den florentinske Familie Medici havde vist ham), en Fribolig for 16 Studenter, til hvilken han testamenterede hele sin Bogsamling, samtlige sine chemiske Instrumenter og en Capital paa 24,000 Rd. Collegiet brændte under Bombardementet 1807, men blev paa ny opbygget 1824; det har været en gavmild Fostermoder for mangfoldige af vore dygtigste yngre Videnskabsmænd.

Borchgrevinck, Melchior, Hoforganist i Kjøbenhavn og Componist, udgav 1605—6 to Bind 5stemmige Madrigaler af Datidens berømteste Madrigalister, deriblandt nogle af ham selv.

Borchsenius, Otto, f. i Ringsted 17 Marts 1844, Student fra Sorø 1863, har været Medarbejder ved forskjellige Blade, som „Fædrelandet" og „Nær og Fjærn", samt fra Jan. 1880 Medredacteur af „Ude og Hjemme". Hans første Bog var en Oversættelse af Cl. Brentanos Æventyr „Gokkel og Hinkel", og senere har han leveret en Række Oversættelser af Robert Hamerling, F. W. Scholander, Victor Rydberg, Georg Ebers, hvilke sidstnævnte to Forf. han kan siges at have indført i vor Literatur. I to Bind literærhistoriske Skildringer „Fra Fyrrerne" (1878—80) har han fremdraget et fyldigt Materiale til Opfattelsen af det betegnede Tidsrum og i „Literære Feuilletoner" udtalt sig med Frisind og Hensynsfuldhed om Dagens Phænomener.

Borda, Jean Charles de, fortjent fransk Mathematiker og Astronom, f. 1733, d. 1799. Med Verdun og Pingré gjorde han 1771 en Rejse til Amerika for at prøve Søure, hvorved han tillige berigtigede den geographiske Beliggenhed af mange Punkter ved Kysten. Han deltog 1789 i den franske Grademaaling med Delambre og Méchain og i Reguleringen af det nye franske Maal- og Vægtsystem. Han opfandt et nyt magnetisk Inclinatorium, forbedrede Reflectionsinstrumenterne og indførte Repetitionsprincipet i Vinkelmaaling. Han foreslog en Decimalinddeling af Cirkelen, idet han inddelte Qvadranten i 100 Grader, Graden i 100 Minuter og Minuten i 100 Sekunder; men denne Inddeling trængte ikke igjennem. Hans »Tables trigonométriques décimales« bleve først fuldendte og udgivne efter hans Død af Delambre (Par. 1801).

Bordah, arab., egtl. en Kappe, et mystisk Lovdigt over Muhammed, forfattet af Busiri, en Digter fra det 13de Aarh., som levede i Ægypten. Dette Digt er udgivet af Rosenzweig med Oversættelse („Funkelnde Wandersterne zum Lobe des Besten der Geschöpfe", Wien 1824) og senere af C. A. Ralfs med de persiske og tyrkiske Overs., Wien 1860.

Borddans kaldes den Bevægelse, hvori et Bord kan sættes ved at et Antal Personer stiller sig i Kreds derom og lægger Hænderne derpaa saaledes, at hver berører sine Sidemænd med Fingerspidserne; de mere eller mindre uvilkaarlige, i Regelen ret betydelige Tryk, der øves mod Bordet, sætte dette i en hyppigst baade fremadskridende og drejende Bevægelse. B., der er et af Spiritismens ældste Phænomener, spillede i Halvtredserne en betydelig Rolle, døde derpaa hen, men synes senere atter at være kommen frem hos Spiritismens Apostle (Slade o. a.) i til Dels nye Former (svævende ell. flyvende Borde o. lign.).

Borde, et Skibs Sider; at **borde** et Skib er at lægge til Siden af samme. „I B." betegner den Del af Dækket, som er nærmest Skibets Sider, til Forskjel fra „midtskibs", som bet. Midten af Dækket; Roret lægges i B., naar Rorpinden og hermed Roret bringes saa meget ud af den midtskibs Stilling, som Skibets og Rorets Form tillader det.

Bordeaux [borrdōh], Hovedstad i det franske Dep. Gironde, ved Garonnes venstre Bred, 13 M. fra dens Munding. 208,000 J. (1881). Ærkebispesæde; reformert Consistorium. B. bestaar af en ældre og en nyere Del, hvilken sidste udmærker sig ved talrige smukke Pladser, Gader og Pragtbygninger, og navnlig ved de herlige Kaier langs Floden, over hvilken fører en prægtig Stenbro til Forstaden La Bastide og en Jærnbanebro til Forstaden St. Jean. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves det store Theater for 4000 Tilskuere, Børsen, Banken, Mønten, Toldhuset, Hospitalet, Domhuset, Præfecturet, Sindssygehospitalet, Ærkebispens Pallads, Kathedralkirken og Kirkerne Nôtre Dame og Saint Michel samt den nye Synagoge. Her er flere Undervisningsanstalter, hvor-

iblandt et Universitet og to theologiske Seminarier; endvidere et offentligt Bibliothek paa c. 200,000 Bd., en Navigationsskole, en Tegne- og Malerskole og et Døvstummeinstitut. B. er med Hensyn til Handel og Industri en af Frankrigs vigtigste Stæder og er Endepunkt for 5 Jærnbanelinjer. Industrien omfatter især Brænderi og Bryggeri, Sukkerraffinaderi, Maskinfabrikation, Uld- og Bomuldsstoffer, chemiske Præparater, Glas, Fajence og Tovværk. Betydelig Handel med Vin, Brændevin, Korn, Olje, Hør og Hamp, Tjære, Beg, Sæbe, Læder osv. Skibsfarten er meget omfattende, og mange Skibe afgaa herfra paa Kabliau- og Hvalfangst, ligesom ogsaa talrige Dampskibslinjer dels berøre Staden, dels udgaa fra den. Størst Betydning for Indførselen have de amerikanske Stater saa vel ved Atlanterhavet som ved det store Ocean. Af Udførselen gaar meget til England og Nordamerika. — B., Romernes Burdigala, var allerede i Oldtiden en betydelig Stad og Hovedstad i Aquitanien, og der findes endnu mange Oldtidslevninger. Senere kom den efterhaanden under Vestgoterne og Frankerne og hørte tillige med det øvrige Guienne (1154—1453) til de engelske Kongers Besiddelser i Frankrig. Hertugen af Berrys Søn, Henrik, Greve af Chambord, førte ogsaa fra sin Fødsel Titlen Hertug af B. I Febr. og Marts 1871 var der i B. samlet den Nationalforsamling, som maatte stadfæste Vaabenstilstanden og Fredspræliminærerne med Tyskland.

Bordeauxvine, Vine fra Dep. Gironde, røde og hvide: Médoc, Graves, Palus, Des Côtes, De Terre forte, D'entre deux mers. De fineste ere „Châteauvinene": Lafitte, Latour, Margeaux, Haut-Brion, Yquem. I England kaldes alle røde B. Claret.

Bordel [bĕll], et under Politiets Opsigt staaende Hus med offentlige Fruentimmer.

Bordentown, Stad i Staten New Jersey i Nordamerika, ved Floden Delaware, 1 M. s. v. for Trenton. 8,000 I. Betydelig Tømmerhandel. Paa et Landsted i Nærheden opholdt Joseph Bonaparte sig i længere Tid.

Bordesholm, Kirkeby i Holsten, 2¼ M. s. v. for Kiel, hvorefter et Amt er opkaldt. Her var i Middelalderen et Kloster for Augustinermunke, forflyttet hertil fra Neumünster i det 14de Aarh., og til dette Klosters Kirke udskar H. Brüggemann den berømte Altertavle (fuldendt 1521), som nu (siden 1666) har sin Plads i Slesvig Domkirke. Da Hertug Christian Albrecht 1665 oprettede et Universitet i Kiel, skjænkede han det Klosterets rige Bibliothek og dets Jordegods, idet den Skole, som havde været her i de sidste 100 Aar, ophævedes. I B.-Kloster sluttedes 13 Aug. 1522 et Forlig mellem Kong Christiern II og hans Farbroder, Hert. Frederik af Gottorp (Fred. I), hvorved denne satte næsten alle sine Fordringer igjennem: Kongen frasagde sig Forleningsretten over Holsten, tilstod Hertugen Neutralitet i Krigen med Lübeck, og sønderjyske Sager skulde fremtidig ikke indankes for Kongens Retterting.

Bordeyri, d. e. Bordøre, Handelsplads paa Island ved Hrutafjord, den vestligste af Nordlandets Fjorde.

Bordighera [gē], en lille Flække i Norditalien, ved Middelhavet, 16 M. s. v. for Genua. 2,000 I. Temmelig stærkt besøgt som klimatisk Vintercursted. Her lever Familien Bresca, der har det Privilegium, Palmesøndag at forsyne Roms Kirker med Palmegrene fra den ved Byen liggende Palmelund.

Bording, Anders, Danmarks mest ansete verdslige Digter i Midten af det 17de Aarh., f. 1619 i Ribe, studerede grundig især de latinske Digtere og skrev i sin Ungdom baade danske og latinske Vers, tog 1653 Magistergraden i Sorø og blev efter et bevæget Liv Lector i Theologi ved Ribe lærde Skole. Han nedlagde imidlertid snart dette Embede og tilbragte Slutningen af sit Liv i Kjøbenhavn, hvor han døde 1677, efter at han i en lang Aarrække (1666—77) havde udgivet den ældste danske politiske Tidende („Den danske Mercurius"), som udkom maanedlig og var affattet paa Vers. Han skrev desuden en stor Mængde Digte, navnlig Lejlighedsvers, som ere meget flydende og lette, stundum fulde af muntre Indfald, og som vidne om Færdighed i at bruge Modersmaalet, til hvilket han havde stor Kjærlighed; men de ere ofte vidtløftige, trættende og blottede for Poesi, saa at hans Samtid og den nærmeste Efterverden havde Uret, naar de satte ham højt over alle andre Digtere („Poetiske Skrifter", udg. af F. Rostgaard og P. Terpager, 1735, 2 Bd.).

Bording, Jak., f. 1511 i Antwerpen, studerede først Philologi i Löwen og Paris, derpaa Medicin i Montpellier, blev 1537 Rector for Skolen i Carpentras og giftede sig her med en genuesisk Patriciers Datter, men maatte 4 Aar efter forlade Frankrig, fordi han var Protestant; han gik til Antwerpen og praktiserede her i 5 Aar; efter at han af samme Grund havde maattet drage bort herfra, blev han Stadslæge i Hamborg og 1549 Prof. ved Universitetet i Rostock, samt Livlæge hos Hertugen af Mecklenburg. 1556 kaldtes han af Kong Christian III til Kjøbenhavn som Livlæge og Prof. i Medicin ved Universitetet og døde som Rector ved dette 1560. Han nød stor Anseelse for sin Lærdom saa vel i Lægevidenskaben, af hvilken han foredrog Pathologien, som i Philosophi og Theologi. — Hans Søn, **Philip B.**, f. 1542 i Antwerpen, døde af Pest 1565 som Stadsphysicus i Stralsund. — **Christian B.**, f. 1578, Livlæge hos Kong Christian IV, 1613 Provinsialmedicus i Ribe; d. 1640.

Bordogni, Marco [bōnji], f. 1788 i Bergamo, d. 1856 i Paris, optraadte først som Tenorist paa italienske Theatre, derefter ved den italienske Opera i Paris og blev 1824 ansat som Sanglærer ved Conservatoriet sammesteds. Som saadan og som Componist af en Mængde fortræffelige Vocaliser, der endnu ere meget søgte, var han højt anset.

Bordone, Paris, italiensk Maler, f. omtr. 1500 i Treviso, d. 1570 i Venezia, var Elev af Tizian og Giorgione (Barbarelli); han kaldtes 1538 af Frants I til Frankrig og udmærkede sig der navnlig som Portrætmaler. Saa vel i Portræter som i historiske Billeder bærer hans Colorit Præg af den venezianske Skoles Fortrin.

Bordun (fr. Bourdon, egtl. Humlebi) kaldtes tidligere en stadig medklingende Bastone, som

f. Ex. den, der frembringes af den dybeste Pibe paa Sækkepiben. B. er tillige Navnet paa en Orgelstemme.

Bordursten, d. s. s. Randsten.

Bŏreas kaldte Grækerne Nordenvinden, en skarp og ofte voldsom Vind. Han er som alle Vinde en Søn af Astræos og Eos og tænkes som en skjægget Mand med store Vinger, blæsende i en Conchylie. Paa flere Steder i Grækenland ofrede man til ham, navnlig i Athen, hvis Folk mente at være besvogret med ham, fordi han havde røvet den attiske Kongedatter Orithyia, og hvor man særlig takkede ham, fordi han havde ødelagt en stor Del af Xerxes's Flaade ved Forbjærget Sepias i Thessalien. Med Orithyia havde B. Sønnerne Kalaïs og Zetes.

Borēlli, Giov. Alfonso, Astronom og Stifter af den iatromathematiske Skole, f. 1608 i Neapel, d. 1679. Han var Prof. i Mathematik i Pisa og gik derpaa til Messina og Rom, hvor han døde. Han observerede Jupiters Drabanter, som den Gang endnu vare temmelig ubekjendte, og sammenlignede deres Bevægelser med Galileis Tavler, og han synes at være den første, der har betragtet Kometbaner som paraboliske. Men hans vigtigste Værk er »De motu animalium« (Rom 1680), i hvilket han anvender Vægtstangslovene paa de dyriske Bevægelser.

Borende Dyr. Adskillige Insektlarver leve i Træ, i hvilket de æde sig Gange ved efterhaanden at fortære Veddet, f. Ex. Larverne af Barkbiller, Snudebiller, Træbukke, Pragtbiller, Træhvepse, enkelte Sommerfugle, f. Ex. Borerne osv. Ogsaa Termiter og Myrer gjennemgnave Træ for at indrette sig Boliger eller for at anlægge Gange til deres Tuer deri. Af lavere Dyr udmærke adskillige Muslinger, enkelte Snegle, Ledorme og Svampe (Boresvampen) sig ved at bore sig ind i alle Slags haarde Gjenstande, Skaller, Koraller, Kalksten, Drivved eller andet Træ, til Dels endog i meget haarde Stenmasser; et lille Krebsdyr, Pælekrebsen (s. d. A.), gjør ofte lige saa stor Skade paa Træværket som Pæleormen, og de af Boresvampen (Vioa) gjennemhullede Koraller og Bløddyrskaller sønderbrydes og forvitre forholdsvis hurtig. Man har troet, at de borende Havdyr anvendte chemiske Opløsningsmidler, men det sandsynligste er, at de arbejde blot med mechaniske Midler, f. Ex. Muslingerne med Skallerne. **Boremuslingen** (Pholas) lever nedboret i Ler, submarin Tørv, Kalksten osv. B. ere temmelig store og have gabende, fortil kort afrundede, bagtil spidst forlængede Skaller, samt nogle Smaaskaller, der udfylde Mellemrummene mellem hine paa Rygsiden, en tyk, fortil ligesom afstumpet Fod og meget udviklede Aanderør. I Italien kaldes de „Havdadler“ og spises; man faar dem ved at optage Kalkstenen af Havet og slaa den itu. I Levemaade ligne de „Boreormene“ og kunne gjøre samme Skade som de. Foruden B. er der i øvrigt adskillige andre Muslinger, der bore sig ind i faste Stenmasser (Lithodomus, Petricola, Saxicava), medens andre blot sænke sig ned i Svampe eller i den bløde Sand- eller Lerbund (Mya). **Boreorm** ell. Pæleorm (Teredo), ormdannede Muslinger med lange Aanderør, men meget korte Skaller, ved hvis Hjælp de som ganske spæde, umiddelbart efter tilendebragt Forvandling, bore sig ind i Tømmer, f. Ex. Bulværker, Skibe osv. Efterhaanden som de blive større, bore de sig dybere ind og udvide deres Hule, som de ikke kunne forlade; de fortære ikke selv Træet, men faa som andre i Træ, Klipper, Skaller indborede eller i Havbunden nedgravede Muslinger deres Føde tilført udenfra gjennem Rørene. Ved at tjene til Bolig for B. bliver Træet aldeles gjennemhullet og sønderbrydes let af Bølgerne. I forrige Aarh. (1730) truede B. visse Dele af Holland med Undergang ved at ødelægge Digernes Bulværker, og stor Opmærksomhed er altid nødvendig for at forebygge Digebrud af denne Grund. Ogsaa ved Danmarks Kyster volder B. stort Besvær ved at angribe Bulværker, Fortøjnings- og Bropæle osv. Ved Metalforhudning søger man at sikre Skibene mod den. Bulværker o. desl. kunne beskyttes ved at beslaas med bredhovedede Søm, hvorfra Rusten da breder sig som en Skorpe over Træet. Man har ogsaa søgt at hindre B.s Indtrængen ved at gjennemtrænge Træet med forskjellige Stoffer (f. Ex. Kobber- og Jærnvitriol, Kiselsalte osv.), men Kreosotolje synes, efter de af den hollandske Commission anstillede Forsøg, at være det eneste probate Middel, dog kun for saa vidt det lykkes fuldstændig at gjennemtrænge Træet dermed, hvilket sker lettest med Fyr og Gran, vanskeligst med Egetræ. Der er ingen Grund til at antage, at de i Europa mest berygtede Arter af B. (f. Ex. T. navalis) skulde være bragte hertil fra Ostindien. **Borer** (Cossus ligniperda), en Natsommerfugl, hvis store, tykke, rødbrune Larve lever i Veddet af Pil, Frugttræer o. desl.

Borg, et befæstet lille Slot ell. Herresæde. I Oldtiden plejede man i befæstede Byer at afsondre den midterste, højst liggende Del, der særlig gjordes stærk som det sikreste og sidste Tilflugtsted; en saadan B. kaldtes hos Grækerne Akropolis, hos Romerne arx. Romerne omgav almindeligvis Byerne med Mure, og disse befæstede Stæder, som i den tidlige Middelalder grundlagdes ogsaa i de germanske Lande, kaldte Germanerne overalt B., deres Indbyggere Borgere. I Middelalderen kaldtes ogsaa Adelens befæstede Slotte B. I Regelen anlagdes de paa et af Naturen fast Sted og omgaves med Volde og Grave. Over Graven førte en Vindebro til Borgporten, der ofte forsvaredes af et eget Porttaarn og var forsynet med Faldgitter. Man kom derfra ind i den af Ringmuren omgivne ydre Gaard (Tyskernes „Zwinger“). Slottet selv bestod af forskjellige Bygninger, der omgave den egentlige Borggaard (Ballium). Hver B. havde i Regelen et Capel. **Borgfred** betegnede i Middelalderen den offentlige Sikkerhed og Frihed i og ved en Stad eller Borg; dernæst den Omkreds omkring en Stad eller Borg, inden for hvilken Freden under svær Straf ikke maatte brydes; endelig de Love og Retsbestemmelser, der vare givne til Fredens Overholdelse. **Borggreve**, i Middelalderen Burcgravius, ogsaa Præfectus, Comes urbis ell. civitatis, oprindelig en med Opsyn og Retsmyndighed over en Borg og dens Gebet beklædt Befalingsmand, som i

Krigstid skulde opbyde og anføre det Mandskab, der behøvedes til Borgens Forsvar. Efterhaanden som Borgene voxede til Stæder, tiltog B.s Magt; de forestode Retsplejen og Krigsmagten i samme, havde Opsyn med Handel og Næringsveje osv. Men ved Borgerstandens og Stædernes voxende Selvstændighed sank deres Magt og Anseelse, og kun enkelte af dem, navnlig B. af Nürnberg, kom til en højere fyrstelig Stilling, dog ikke i deres oprindelige Hjem, men i et af dem erhvervet Gebet (s. **Ansbach, Brandenburg**). I nogle Dele af Tyskland kaldes Opsynsmændene over Bygninger, der tilhøre Landsherren eller Staten, endnu B. **Borggrever**, et Spottenavn, som 1850 gaves Førerne for det legitimistiske og det orléanistiske Parti i den franske Nationalforsamling. **Borgeleje**, Indkvartering af Soldater (et forældet Ord). **Borgemester** (offic. **Borgmester**) kaldes i de danske Kjøbstæder uden for Kjøbenhavn Formanden for Byraadet, hvilken tillige i Forening med Raadmændene (hvor saadanne findes) udgjør Byens Magistrat og har den udøvende Myndighed i Communens Anliggender. I Kjøbenhavn, hvor der i Spidsen for Magistraten staar en Overpræsident, indtage derimod B. — af hvilke der i denne Stad nu findes 4 — den anden Plads i Magistraten (hvis samlede Benævnelse er „Overpræsident, B. og Raad"). B. udnævnes nu overalt i Danmark af Kongen, undtagen i Kjøbenhavn, hvor de vælges af Borgerrepræsentationen med kongelig Stadfæstelse. I alle norske Kjøbstæder findes ligeledes B., for saa vidt ikke dennes Embede er forenet med et andet, navnlig Byfogedembedet. I Almindelighed udgjør B. Byens Magistrat. I Christiania og Bergen er det Magistratens første Medlem, som kaldes B.; desuden bestaar denne af tvende Raadmænd. **Borgret** kaldtes en af Christian V oprettet Domstol i Kjøbenhavn, under hvilken alle kongelige Betjente i denne Stad, der vare uden Rang, hørte, men som tillige med flere andre specielle kjøbenhavnske Retter blev ophævet 1771 ved Hof- og Stadsrettens Oprettelse.

Borg, den Strop af Kjætting, hvori Ræerne paa et Skib hænge paa Masten.

Borg kaldte Olaf d. hellige den By, han 1018 anlagde 1 Mil oven for Glommens Munding, og som i Slutn. af Middelalderen efter Sarpfossen fik Navnet Sarpsborg (s. d. A.). **Borgarting**, Tinget ved Borg, hed det fælles Ting for de Fylker, som udgjorde Viken (Ranrike, Vingulmark og Vestfold, senere ogsaa Grenafylke). Efterhaanden som Lagmandsembederne tiltoge i Antal, udskiltes fra B. Bohuslen med Fos Ting, Vestfold med Haugeting (Tønsberg) samt Oslo, saa at B. til sidst kun gjaldt for Borgesyssel; omtrent 1570 flyttedes Tinget og Lagmanden til Fredrikstad. **Borgartings-Lov**, den Lov, som gjaldt i disse Districter. Af den ældre B. er kun Christenretten (Kirkeloven) bevaret; den har et meget antikt Udseende og er forfattet i 1ste Halvdel af det 12te Aarh. B. blev revideret 1268 af Kong Magnus Lagabøter, men ogsaa af denne B. er kun Christenretten bevaret. Den yngre B. kaldes Landsloven i de Lovbøger, som ere strevne til at benyttes inden Borgartinget. **Borgesyssel** (oldn. Borgar-sýsla), Landskabet om Borg; Navnet fortrængtes i det 16de og 17de Aarh. af Smaalenene (s. d. A.) og er nu kun bevaret i den gejstlige Inddeling som nedre, mellem, vestre og østre B.s Provsti.

Borg, Per Aron, svensk Philanthrop, Protocolsecretær, f. 1776 i Avesta, d. 1839. I det Øjemed at indrette et Institut for Blinde og Døvstumme fik B. 1808 af Kongen en aarlig Pengeunderstøttelse, som blev betydelig forøget af Stænderne 1809. B. viede siden hele sit Liv til dette Øjemed, organiserede 1823—29 i Lissabon et Institut med samme Formaal som det svenske og udstrakte i de sidste 10 Aar sin Virksomhed ligeledes til Sindssyges Behandling. — Hans Søn, **Ossian Edmund B.**, f. 1812, var 1839—75 Forstander for den af Faderen ved Stockholm anlagte Anstalt for Døvstumme og Blinde.

Borgå, Stad i Finland, Gouv. Nyland, 6 M. ø. n. ø. for Helsingfors, ved den finske Bugt. 4,000 I. Luthersk Bispesæde. Smuk Domkirke. Lærreds- og Sejldugsvæveri.

Borgaard, Albert, f. 1659 i Jylland, deltog i Krigen med Sverige under Christian V og uddannedes 1680 i Berlin som Fyrværker og 1681 i Strasburg under den berømte Vauban som Ingenieur. Han kæmpede ved Wien 1683 og senere i Ungarn som frivillig mod Tyrkerne; efter at være vendt hjem blev han 1687 ansat ved Befæstningsarbejdet paa Christianshavns Volde. Men allerede det næste Aar tabte Fædrelandet ham for stedse: forurettet, som det synes, ved et Avancement udfordrede han sin Major, og skjønt Duellen ikke fandt Sted, maatte han flygte, thi der var nylig sat Livsstraf for den blotte Udfordring. I polsk Tjeneste gjorde han endnu et Felttog mod Tyrkerne, men traadte 1689 som Lieutenant ind i den preussiske Garde, med hvilken han gjorde de blodige pfalziske Felttog med imod Frankrig; 1691 deltog han derimod med de brandenburgske Tropper i den nye Tyrkekrig og var saaledes med i det blodige Slag ved Salankemen. 1692 var han som fransk Volontær med at indtage Namur; her udmærkede han sig saaledes, at Ludvig XIV lod ham udbetale 1000 Kroner, tilbød ham Capitainsbestalling og vilde endelig fastholde ham; men under sin gamle Høvding Hert. Fred. Vilhelm af Württemberg traadte B. som Fyrværkermester i engelsk Tjeneste og fulgte siden trolig den engelske Fane i 59 Aar. Som engelsk Officer deltog han med stor Hæder i den spanske Arvefølgekrig, efter hvilken han anvendte al Omhu paa det engelske Artilleris Uddannelse og gjorde sig meget fortjent herved. Han avancerede til engelsk General 1735 og døde højt anset 1751.

Borgaard, Carl Peter, dansk Forfatter og Oversætter, f. 1801, var først paa et Handelskontor, men dreves af sin Lyst til literær Virksomhed bort fra denne Livsstilling og blev Student 1826. Nogen Embedsexamen tog han ikke; han førte et frit, æsthetiserende Liv, dels — efter en Udenlandsrejse 1838 — som dramatisk Forfatter af Æventyrkomedien „Hulen i Kullafjæld" til Musik af Løvenskjold og af „Undine" efter La Motte Fouqués berømte Æventyr, dels som Oversætter, dels endelig

som Medarbejder af „Portefeuillen" og Udgiver af „Freja"; i førstnævnte Ugeblad findes under Pseudonymet Balthazar Puck hans største prosaiske Arbejde, Skizzen „En Mackintosh's Memoirer", samt et Par humoristiske Digte. Stærkest var han knyttet til Studenterforeningen, for hvilken han forfattede „Ruscantaten" og en Mængde Lejlighedssange. B. var Deltager i de nordiske Studentermøder 1845 og 1851 og tog efter dette sidste Ophold i Christiania som Directeur for Theatret, en Plads, han dog næppe var voxen under de daværende vanskelige Forhold, da den nationale Bevægelse i Norges Hovedstad gik imod den danske Skuespilkunst. Efter sin Afgang fra denne Stilling (1862) modtog han fra sine mange norske Venner en aarlig Pension, som han beholdt indtil sin Død, der indtraf pludselig i Kjøbenhavn 22 Apr. 1868.

Borgen, Vilh. Aug., dansk Skolemand, f. 2 Juli 1801, blev 1832 Bestyrer af det v. Westenske Institut, 1844 administrerende Directeur ved Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn, som ved hans Initiativ i faa Aar fuldstændig omskabtes; 1849 blev han Landstingsmand, 1859 Cultusminister under Rotwitt; d. 27 Maj 1884. B. var som Skoledirecteur Fremskridtsmand; han ordnede Forholdet mellem Fri- og Betalingsskoler; talte, foreløbig forgjæves, Seminaristernes Sag som berettigede til Inspecteurposterne; tilraadede Ansættelsen af Lærerinder i alle Fag; anbefalede Lydmethoden, Skrive-Læsemethoden, anskuelig Regneundervisning, i det hele vidt drevne Anskuelsesøvelser, fyldigere Undervisning i Verdenshistorie, Bibellæsning, Naturkundskab, Regning og Haandgjerning. Hans mest benyttede Skolebog er den noget formalistiske „Vejledning til Affattelse af Udarbejdelser i Modersmaalet" (1840). — Hans Broder, **Bonaparte B.**, f. 17 Jan. 1798, d. 7 Marts 1884, blev 1837 Rector ved Randers lærde Skole, 1844 ved Metropolitansk. i Kjbhvn. (indtil 1871); dygtig og human Skolemand; udgav „Digte" (1843).

Borgen, den gamle Benævnelse saa vel for det Retsforhold, der opstaar derved, at En paatager sig at indestaa for, at en anden skal opfylde en ham paahvilende Forpligtelse (f. Ex. betale en skyldig Pengesum) eller undlade noget, han ikke er berettiget til at gjøre (f. Ex. ikke fuldbyrde en udtalt Trusel) — som for den Person, der saaledes indestaar for en andens Forhold. Det betyder altsaa det samme, som nu hyppigere betegnes ved de fremmede Ord Caution og Cautionist. **Rykborgen** (af det tyske Rückbürge) kaldes i Danmark den, der indestaar for, at en Person, som er gaaet i B. for en anden, vil opfylde den Forpligtelse, han herved har paataget sig.

Borger bruges dels i udvidet Betydning som **Statsborger**, dels i mere indskrænket som **Kjøbstadborger**. Udtrykket stammer fra den romerske Forfatning, hvor den romerske B. (civis romanus) fra oprindelig at være Medlem af Staden Rom efterhaanden blev Medlem af den romerske Stat. Dansk (ell. norsk) B. er enhver, der har vundet fast Hjem i Staten, dog saaledes at visse Borgerrettigheders Udøvelse forudsætte yderligere Betingelser, især Indfødsret. — Borgerstanden opkom hos de germanske Folk i det 11te—12te Aarh., idet Indbyggerne i Byerne gjorde sig uafhængige af de omboende Godsejere og efterhaanden vandt udstrakt Selvstyrelse over for Riget, samt mere eller mindre Eneret paa Handel og Haandværk. I Frankrig hjalp B. Kongen imod Adelen, men snart indskrænkede Enevælden deres Friheder, og 1789 udslettedes deres Forrettigheder, saa at „den tredje Stand" (le tiers état) gik op i Folket. I England fik Byerne fra det 13de Aarh. egne Frihedsbreve (Charter) af Kongerne og understøttede dem, især i det 15de Aarh., imod de store Lensherrer. I Tyskland gjorde B. sig især gjældende gjennem de frie Rigsstæder, der havde Repræsentanter paa Rigsdagene og endog knyttede egne Forbund (Hanseforbundet, de rhinske Stæders Forbund) til fælles Værn og Fremme af deres særlige Tarv. Men Trediveaarskrigen knækkede deres Velstand, og den uindskrænkede Fyrstevælde drog mange Byer ind under sig; endelig blev 1803 alle Rigsstæder ophævede paa 6 nær, og ved Indførelse af Næringsfrihed og almindelig Valgret har B. ophørt at være en egen Stand. I flere mindre tyske Stater have Byerne dog særlige Repræsentanter paa Landdagene. I Danmark opstod de fleste Byer omkring en befæstet Borg, deraf Navnet B., eller om et Kloster; de fik Selvstyrelse ved egne Stadsretter og sendte fra 1250 deres Repræsentanter til Rigsdagene; men de øvede ikke stor politisk Indflydelse, og deres Handelsprivilegier indskrænkedes baade til Fordel for Adelen og for Hanseforbundet. Efter 1536 henregnedes B. endog til „de ufrie" lige som Bønderne; de hjalp 1660 Kongen til Enevælde og fik deres Privilegier stadfæstede 24 Juni 1661, men ophørte dog i Grunden fra samme Tid at være en egen Stand. Kun havde de indtil 1849 Frihed for Værnepligt og indtil 1862 næsten Eneret paa Handel og Haandværk („borgerlig Næring"). I Norge grundlagdes de fleste Byer af Kongerne, som gav Grund til Byen mod aarlig Skat og udnævnte Byens Foged (Gjaldkere); Byerne fik dog egen Styrelse i Raadmændene og egne Bylove, idet Bergens Bylov (af 1276) blev overført til de andre større Byer. Derimod bleve de norske Byer ikke særskilt repræsenterede førend paa de kortvarige Stændermøder i det 16de og 17de Aarh., som ophørte med 1661. I Sverige kan Borgerstanden først regnes at være dannet ved den almindelige Stadslov omtr. 1350, og ikke længe efter kaldtes egne Repræsentanter til Rigsdagen. 1617 blev dens hævdvundne Ret som egen Rigsstand lovlig fastslaaet, og dette varede indtil 1866. I Finland udgjør B. endnu en af de 4 Stænder paa Landdagen. **Akademisk B.** kaldes den, der er indskreven som Student ved et Universitet. **Borgerbrev** ell. **Borgerskabsbrev** kaldes det Document, hvorved Magistraten i en Kjøbstad meddeler Borgerskab til den, der har opfyldt Betingelserne for Erhvervelsen heraf og saaledes optager ham iblandt Kjøbstadens Borgere. **Borgered** kaldes det edelige Løfte, som En, inden der meddeles ham Borgerskab, afgiver om at ville overholde Rigets Forfatning, være Kongen tro og Magistraten lydig. **Borgerkrans** kaldte Romerne en Krans af Egeløv, hvormed en Borger hædrede

en anden, naar denne havde frelst hans Liv i Slaget. Saadanne Kranse uddeltes under Feltherrens Control og medførte ikke blot Ære, men ogsaa visse Forrettigheder. Da Kejser August havde bragt Fred til Veje efter de langvarige Borgerkrige, tilkjendte Senatet ham en B. som den, der havde frelst mange Borgeres Liv. Siden den Tid er B. paa Medailler bleven et almindeligt Udmærkelsestegn for en Fyrste, der menes at have gjort sig vel fortjent af det Borgersamfund, han styrer. **Borgerrepræsentanter** kaldes i Danmark de i Følge de nyere Communallove af Borgerne i enhver Kjøbstad valgte Mænd, som i Forening med Magistraten have at bestyre Kjøbstadens økonomiske Anliggender. I de danske Kjøbstæder uden for Kjøbenhavn kaldes Samlingen af B. nu Byraad. **Borgerretten** (borgara-rettr) kaldes en Lov for Borgere (Besætningen i de kgl. Borge), som i et norsk Lovhaandskrift fra omtr. 1320 siges givet af „den værdige Kong Haakon". Man har længe discuteret, om denne Lov var givet af Haakon Haakonssøn eller af hans Sønnesøn, Haakon Magnussøn, indtil Maurer har paavist, at Loven kun er en Bearbejdelse af en svensk „Gaardsret" fra Slutningen af det 13de Aarh. og næppe nogen Sinde har været brugt i Norge. **Borger-** ell. **Borgestueretten** kaldtes i Danmark dels den Lov, hvorefter de, der tjente paa Kongens og Adelens Gaarde, bleve straffede, naar de forsaa sig, dels den Ret, som, naar slige Forseelser var begaaede, nedsattes for at paakjende dem, og som bestod af nogle af Gaardens Folk under Forsæde af Marschallen (paa Kongens Gaarde) eller Borgfogden. **Borgerskab** var i Danmark tidligere Betegnelsen for en Persons Stilling som Kjøbstadborger. Betingelserne for at erhverve denne Stilling („vinde B.") vare, at Vedkommende var fuldmyndig og uberygtet, samt enten havde erhvervet den særegne Qvalification, der efter Lovgivningen udfordredes for at kunne drive en eller anden af de borgerlige Næringer, eller var Ejer af en fast Ejendom af en vis Værdi, hvilken sidste Betingelse dog for Kjøbenhavns Vedkommende ogsaa kunde æqvivaleres deraf, at den paagjældende svarede Hjælpeskat til Communen af en vis Størrelse. Der gaves saaledes efter de forskjellige Betingelser, Erhvervelsen forudsatte, to Arter af B., men af disse bestaar nu kun det første, det saakaldte Næringsborgerskab. Efter de nyeste Communallove er nemlig Stillingen som Kjøbstadborger med de dertil knyttede Rettigheder og Pligter ikke betinget af Erhvervelsen af B., og dette Ord er saaledes nu kun Betegnelsen for en Persons Stilling som næringsdrivende Borger i en Kjøbstad, hvilket ogsaa i Norge er Tilfældet. Ordet B. bruges ogsaa i en anden Betydning om den hele Samling af Borgerne i en Kjøbstad. **Borgerskole**, s. Skole. **Borgervæbning**, en af Kjøbstædernes Borgere dannet Milits, bestemt dels til det locale Forsvar, dels til Opretholdelse af den offentlige Orden; i de fleste af Danmarks Kjøbstæder ere de tidligere B. omdannede til Politicorps. Kjøbenhavns B., der første Gang oprettedes under Belejringen 1658, og til hvilken sluttede sig det 1801 oprettede Livjægercorps, er ved Lov ophævet fra 1 Juli 1870, dog saaledes, at der i dens Sted er oprettet to Bataillоner Fodfolk og to Compagnier Artilleri med en særegen local Ordning af Øvelserne og Tjenesten. Ogsaa i Norge er B. nu ophævet.

Borgerdyd, Selskabet for, stiftedes i Kjøbenhavn 1785 af Mænd som Tyge Rothe, J. C. Tode og Abraham Kall for at modarbejde Luxus, fremme Oplysning, særlig hos Kjøbmænd og Haandværkere, ophjælpe Industrien, støtte Trængende osv. Det har oprettet flere endnu existerende Skoler i Kbh. (som Borgerdydskolen i Kbh. 1787, Aaret efter en Filial hertil, der 1795 flyttedes ud paa Christianshavn, Østreskolen af 1791), men forfaldt efterhaanden og var inden 1795 opløst. **Borgerdydskolen** (i Kjøbenhavn) stiftedes 1787 af Selskabet for Borgerdyd og lededes oprindelig af dette Selskabs Bestyrelse under særligt Tilsyn af A. Kall. Skolens første Inspecteur (indtil 1806) var den senere Rector ved Helsingørs lærde Skole J. B. Møller; senere Bestyrere af den vare Michael Nielsen (f. 1776, d. 1846), en anset Latiner og dygtig Skoletyran; end videre C. B. Rimestad (1846—53), K. Rovsing (1853—68) og Jean Pio (1868—84). **B.** (paa Christianshavn), oprindelig en Filial af den foregaaende, blev 1795 flyttet ud paa Christianshavn af A. Kall, der drev den i flere Aar ved Hjælp af en Inspecteur og nogle faa Lærere, indtil han noget efter dette Aarh.s Begyndelse optog Christianshavns to Præster og et Par Grosserere som Medbestyrere. Senere blev Prof. J. Møller Sjælen i Bestyrelsen, men efterhaanden blev B.s Tilstand i det hele saa maadelig, at Directionen 1828 fandt det bedst at overdrage Skolen med alle Indtægter og Udgifter til en enkelt Mand, N. B. Krarup (f. 1792, d. 1842). Efter at have styret Skolen med stor Dygtighed i 14 Aar, efterfulgtes han 1842 af M. Hammerich, der 1867 overdrog den til J. Helms.

Borgerhout, Flække i Kongeriget Belgien, tæt øst for Antwerpen, med 20,000 J. og livlig Industri, er en af A.s Forstæder.

Borgerlig Død, en efter adskillige tidligere gjældende Lovgivninger, navnlig indtil Midten af dette Aarh. efter den franske, indtrædende Virkning af visse Straffe, som bestod deri, at den paagjældende i det væsentlige mistede hele sin Retsevne og i det hele betragtedes som om han virkelig var død, saa at hans Ægteskab blev ophævet, hans Formue tilfaldt hans Arvinger osv. I Danmark og Norge har dette Retsinstitut aldeles ikke været kjendt. **Borgerlig Næring** kaldtes tidligere i Danmark og Norge ethvert Erhverv, som der var forbeholdt Kjøbstadborgerne udelukkende Ret til at drive, hvilket i Almindelighed var Tilfældet med de Erhverv, der bestaa i Handel, Haandværk, Beværtning og Rejsendes Befordring; men fra 1862, da den nye danske Næringslov er traadt i Kraft, er dette Begreb egentlig ophørt i Danmark, idet fra den Tid de Næringer, som ikke ere fri for alle og enhver, kunne drives ikke blot af den, der har erhvervet Borgerskab i en Kjøbstad, men ogsaa af den, der har erhvervet et saakaldt Næringsbevis, hvilket kan meddeles saa vel Landboere som saadanne Beboere af Kjøbstæderne, der ikke kunne vinde Borgerskab

(navnlig Fruentimmer). I samme Retning har Forholdet, gjennem en Række partielle Reformer, udviklet sig i Norge.

Borghese [gē], en fra Siena stammende, berømt romersk Familie, hvis Glans begyndte med **Camillo B.**, der 1605 blev Pave under Navn af Paul V. — Hans Broder, **Francesco B.**, anførte 1607 de pavelige Tropper mod Venezia. — **Marco Antonio B.**, Søn af en anden Broder, blev 1605 Fyrste af Sulmona og Grande af Spanien; d. 1658. — **Scipione Caffarelli**, Paul V.s Søstersøn, blev af denne efter at have antaget Navnet B. gjort til Cardinal og byggede Villa B. (s. nedenf.). — Marco Antonios Søn, **Giov. Battista B.**, arvede 1684 ved sit Giftermaal med Olympia Aldobrandini, en af Italiens rigeste Fyrstinder, Fyrstendømmet Rossano. — Hans Søn, **Marco Ant. II B.** (d. 1729), fik ved Giftermaal med en Arving af Huset Spinola betydelige Godser, lige som ogsaa dennes Søn, **Camillo Ant. Franc. Baldasarre B.** (d. 1763), ved Giftermaal i Familien Colonna. — Den sidstes ældste Søn, **Marco Ant. III B.**, f. 1730, blev 1798 Senator i den da oprettede romerske Republik; d. 1800. — **Camillo Filippo Ludovico B.**, Fyrste af Sulmona og Rossano, den foregaaendes ældste Søn, f. 19 Juli 1775 i Rom, viste ved de franskes Indtrængen i Italien stor Hengivenhed for deres Sag og sluttede sig navnlig til Bonaparte, som 1803 gav ham sin anden Søster Pauline, Enke efter General Leclerc, til Ægte. 1804 blev han fransk Prins, ved Udbruddet af Krigen med Østerrig 1805 Eskadronschef i den kejserlige Garde, samt Divisionsgeneral, og deltog i Felttoget 1806. Hans Hustru fik s. A. Hertugdømmet Guastalla; han selv fik Titel af Hertug af G. 1807 blev han Generalgouverneur over de transalpinske Provinser og residerede som saadan i Turin. Efter Napoleon I.s Tronfrasigelse ophævede han al Forbindelse med Familien Bonaparte, lod sig skille fra sin Ægtefælle og levede fra 1818 i Firenze til sin Død, 9 Maj 1832. — Da han ingen Børn havde, gik Familiegodserne i Arv til hans Broder, **Francesco B.**, Fyrste af Aldobrandini, f. 1776 i Rom, d. 1839 som fransk Generalmajor; han var gift med Grevinde Adèle de la Rochefoucauld og havde med hende 3 Sønner: **Marco Antonio**, Fyrste af B., f. 1814 i Paris (har 7 Sønner og 3 Døtre); **Camillo B.**, Fyrste af Aldobrandini, f. 1816 i Firenze, en kort Tid 1848 pavelig Krigsminister (3 Sønner og 1 Datter), og **Scipio B.**, Hertug af Salviati, f. 1823 i Paris (1 Søn og 3 Døtre). — Familien B.s Ejendomme og Kunstskatte i Rom høre til denne Stads største Prydelser. **Villa B.** tæt uden for Porta del popolo, opført af ovennævnte Scipione Caffarelli B. i det 17de Aarh., var berømt for sin udmærkede Samling af antike Marmorstatuer, der nu for største Delen befinde sig i Paris; dertil hører den **borghesiske Fægter** (s. **Agasias**). **Palazzo B.**, et af de prægtigste Paladser i Rom, indeholder en stor og fortrinlig Samling Malerier af udmærkede Mestere.

Borghesi, Barthol., Greve [gē], udmærket italiensk Epigraph og Numismatiker, f. 1781, gjorde sine første Studier i Bologna, men gjennemgik dernæst med sjælden Utrættelighed alle Italiens Oldtidsmindesmærker. Fra 1821 til sin Død 1860 levede han i San Marino. Hans Hovedværk er »Nuovi frammenti dei fasti Consolari Capitolini illustrati« (Milano, 1818—20, 2 Bd.). Hans »Oeuvres complètes« ere udgivne 1862—77 i 9 Bd.

Borgholm, fordum en Fæstning (ogsaa kaldet Borkholm), nu en af Sveriges anseligste Ruiner, midt paa Ölands Vestkyst, paa Randen af den saakaldte „Landborgen“, omtales allerede i det 13de Aarh., havdes tillige med Øen som Len af Hert. Valdemar Magnusson og hans Enke, senere af Bo Jonsson, Ivar Axelsson (Tott) m. fl. Under Krigen mellem de danske og svenske i det 15de Aarh. blev B. skiftevis belejret og indtaget af begge Partier; sidst under Calmarkrigen blev det to Gange taget af de danske, som besad det til Freden i Knäred. Carl X Gustav, der som Tronfølger residerede paa B., lod største Delen af Slottet opføre paa ny fra Grunden af. Arbejdet fortsattes senere, men standsede under Carl XII.s Krig, og Slottet forfaldt lidt efter lidt, indtil det 1806 ødelagdes ved Vaadeild. Neden for Slottet mod N. ligger Ölands eneste By B. (gammel Havneplads, forhen kaldet Borgehamn); 913 I. (1881). Søbade; Handel med Korn.

Borgia [bōrdscha], en spansk Adelsfamilie, der i det 15de Aarh. kom til Italien, og af hvis Medlemmer **Alfonso B.** 1455 blev Pave under Navnet Calixtus III, ligesom **Rodriguez B.** er bekjendt under Navn af Pave Alexander VI. Denne havde med en Romerinde, Rosa Vanozza, 3 Børn, Johan, Cæsar og Lucrezia, af hvilke især den anden har indlagt sig en sørgelig Berømmelse. **Johan** (f. 1476) var bestemt for en verdslig Stilling, **Cæsar** (f. 1478) for en gejstlig, og medens hin blev Hertug af Gandia, blev denne Ærkebiskop af Pampelona, senere ogsaa af Valencia og Cardinal. Men da Cæsar maatte følge Carl VIII paa hans Tog imod Neapel 1495, overtydede han sig fuldstændig om, hvor meget bedre han var skikket til verdslig end til gejstlig Virksomhed, og ved Broderens paafølgende Mord (1498), som til alle Tider er blevet ham tillagt, kom han i Besiddelse af hans Lande Benevent, Terracina og Pontecorvo. Paa samme Tid traadte han ud af den gejstlige Stand. Af Ludvig XII af Frankrig, der trængte til Pavens Venskab for at blive skilt fra sin Gemalinde Johanne, blev han udnævnt til Hertug af Valentinois, fik Charlotte d'Albret af Navarra til Ægte og Hjælp af franske Tropper. Ved Hjælp af disse, ved Gift, Vold, Mened og enhver tænkelig Art Grusomhed var han nær ved at naa sit Maal, at grundlægge et selvstændigt Rige i Romagnaen, da pludselig alle hans Planer kuldkastedes ved Faderens Død 1503. Den paafølgende Pave, Julius II, bemægtigede sig hans Besiddelser og holdt ham længe fangen; fra romersk Fangenskab kom han i spansk, men undslap dog endelig til sin Svoger i Navarra og faldt i en Krig mod Castilien 1507. Cæsar B. var udmærket begavet i de forskjelligste Retninger, baade paa Legeme og Sjæl, men aldeles blottet for moralsk Grundvold og blev derved til en af de sorteste Charakterer i Historien. — Sø-

steren, **Lucrezia B.** (f. 1480), var ligeledes udstyret med alle Legemets og Aandens Fortrin. Efter at hendes Ægteskab med Johan Sforza var hævet, blev hun gift med Alfons af Aragonien, en uægte Søn af Kong Alfons II af Neapel. I Krigen imellem Neapel og Kirkestaten tog han Neapels Parti og blev myrdet paa Cæsar B.s Foranstaltning. Tredje Gang var hun gift med Alfons af Este, Hertug af Ferrara. I dette Ægteskab vandt hun Ros for at beskytte Kunster og Videnskaber, for hvilke hun ligesom Broderen altid havde haft megen Smag. Lucrezia døde 1520. Beskyldningen imod hende for at have levet i Blodskam med Faderen og Broderen er rimeligvis kun en Skandalhistorie uden Grund. — Af samme Slægt var **Stefano B.**, f. 1731 i Velletri. Han traadte tidlig ind i den gejstlige Stand, men var ved Siden heraf en ivrig Kunstelsker og Samler, og hans fleste Skrifter omhandle derhen hørende Materier. Han blev først Secretær ved Propagandaen, 1789 Cardinal og fik 1797 af Pave Pius VI overdraget Ledelsen af alle Kirkestatens Anliggender under den franske Occupation. Ogsaa Pius VII stillede store Fordringer til B.s administrative Dygtighed. Han fulgte denne Pave paa hans Rejse til Frankrig for at krone Napoleon I, men blev syg paa Vejen og døde i Lyon 1804. B. var en særdeles kundskabsrig og elskværdig Mand, der med den største Velvilje aabnede sine rige Samlinger for alle Lærde.

Borgognone, Ambrogio [njōne], s. **Fossano**.

Borgo San Donino, Stad i Norditalien, 3 M. n. n. v. for Parma. 10,000 J. Bispesæde. Betydelig Industri i Silke og Glas.

Borgotāro, Stad i Norditalien, 8 M. s. v. for Parma. 7,000 J. B. ligger paa Apenninernes Østside ved Floden Taro og var en Gang Hovedstad i en lille Stat, Val di Taro, der var i den venezianske Familie Fieschis Besiddelse.

Borgu, 1) Landskab i Sudan, mod Ø. begrænset af Niger, mod S. af dens Bisflod Mussa, som danner Grænsen mod Joruba, mod V. og N. af Rigerne Mossi og Gurma. Landet er dels opfyldt af Kongbjærgene, dels Lavsletter, meget frugtbart, vel dyrket og tæt befolket. Beboerne høre dels til Fellataherne, dels til Negerstammen Joruba. B. er for Tiden delt i en Mængde Smaariger, af hvilke de østlige, f. Ex. Bussa, hvor Mungo Park døde 1805, staa under Fellatahriget Gando, medens de vestlige, navnlig Niki, have hævdet deres Uafhængighed. 2) B. eller Borku, Landskab i det østlige Sahara, mellem Fessan og Vadai, bestaar af vidtstrakte Sandsletter og bjærgfulde Egne, som indeslutte dybe, vandrige Dale med gode Græsgange og store Skove af Daddelpalmer. Beboerne ere Tibbuere, som staa under Araberstammerne i Kanem.

Borgund, 1) Herred og Prgld. i Søndmøre i Norge; her laa i Middelalderen en lille Kjøbstad B., men denne flyttede med Fiskerierne vest paa og blev Grundlaget for Aalesund (s. d. A.). 2) Herred og Sogn i Lærdals Prgld. i Sogn, bekjendt for sin gamle Stavekirke, der nu ejes af „Foreningen for norske Fortidsmindesmærkers Bevaring".

Boris Godunōv, s. **Godunov**.

Borisoglēbsk, Stad i Rusland, Gouv. Tambov, 22 M. s. for T. 13,000 J. Talgsmelterier.

Borisov, Stad i Rusland, Gouv. Minsk, 10 M. n. ø. for M., ved Beresina. 8,000 J. Handel med Salt. Ved de nærliggende Landsbyer Studzianka og Zanivki foregik den franske Hærs ulykkelige Overgang over Beresina 26—29 Nov. 1812.

Borja [bka], Stad i Spanien, Aragonien, 10 M. n. v. for Zaragoza. 6,000 J. Familien Borgia havde sin Oprindelse herfra.

Borkum, den vestligste af de til den preussiske Prov. Hannover hørende Øer i Nordsøen, ligger uden for Emsflodens Munding. 500 J., der endnu tale det gammelfrisiske Sprog og for en stor Del ernære sig ved Fiskeri. Fyrtaarn. Søbade.

Bōrmio, tysk Worms, Flække i Norditalien, 20 M. n. ø. for Milano ved Adda, paa Grænsen af Graubünden og ved den Alpevej, som over det 9,000 F. høje Wormser- ell. Stilfser (Stelvio)-Pas fører fra Tirol til Lombardiet. 3,000 J. Vigtig Transithandel. I Nærheden af Byen ligger i en smuk Alpedal, 4,120 F. højt, Badet B. med varme Kalkkilder, Slambade, Valle- og Druecure. B. var i Middelalderen Hovedstaden i det saakaldte Wormser-Landskab, et Grevskab, der efterhaanden hørte under Bispestolen i Chur, Graubünden, den cisalpinske Republik, Kongeriget Italien, Østerrig og siden 1859 til Kongeriget Italien.

Borna, Stad i Kongeriget Sachsen, 3 M. s. for Leipzig. 8,000 J. Tilvirkning af Skotøj og Uldvarer.

Bornemann, en gammel tysk adelig Slægt fra Ærkestiftet Bremen, kom 1637 til Danmark med **Phil. Jul. B.** (f. 1599, d. 1652), der var Secretær i det tyske Cancelli og Gehejmesecretær hos Christian IV og Frederik III. Han havde 3 Sønner, fra hvilke en talrig Slægt af theologiske og især juridiske Embedsmænd nedstammer; den ældste, **Cosmus B.**, blev Borgmester i Kjøbenhavn og Assessor i Højesteret, den anden, **Johan B.**, Stiftsprovst og Sognepræst til Frue-Kirke sammest. Den tredje, **Henrik B.**, den 12te evangeliske Biskop i Sjælland, f. 1646 i Kjøbenhavn, blev 1672 Rector ved Frue-Skole sammest., 1674 Professor ved Universitetet og 1675 tillige Sognepræst til Frue-Kirke, 1683 Biskop i Aalborg og efter Baggers Død 1693 Biskop i Sjælland, i hvilket Embede han virkede indtil sin Død 31 Dec. 1710. B. var en lærd Mand og dygtig Prædikant, men myndig i sin Embedsstyrelse og stillede sig med Bestemthed mod den indbrydende Pietisme. — Af en anden, oprindelig pommersk Slægt var **Matthias Hastrup B.**, Conferensraad, f. 1776, som blev Prof. i Retsvidenskaben ved Kjøbenhavns Universitet 1803; d. 1840. **Frederik Christian B.**, Søn af den foreg., Etatsraad og Lic. jur., en af de skarpsindigste danske Retslærde, f. 18 Oct. 1810, blev Lector i Retsvidenskaben ved Kjøbenhavns Universitet 1839, Prof. 1840, d. 6 Oct. 1861. Hans Fag vare især Retsphilosophi og Criminalvidenskab, og de enkelte Afhandlinger, han har udgivet, henhøre for det meste dels til disse Grene af Jurisprudensen, dels til Arveretten.

B. havde væsentlig Indflydelse paa Affattelsen af den nye Straffelov 1866. Hans samlede Skrifter ere udgivne efter hans Død i 5 Bind 1863—68.

Borne milliaire [born milliæhr] (egtl. Milepæl), gammelt fransk Milemaal, lig ½ Lieue de poste ell. 1,100 Toiser, d. e. 6,831 danske Fod.

Bornéo, af Malayerne kaldet Pulo Klematan, er den største af de ostindiske Øer, mellem 4° s. og 7° n. Br. og 126° og 137° ø. L., omgivet af det chinesiske Hav, Karimatastrædet, Javasøen, Mangkassarstrædet, Celebes- og Sulusøen. 13,000 □ M. med 4 Mill. J.. Øens Indre er kun lidet kjendt, men synes i det hele at være bjærgfuldt og gjennemskaaret af talrige Kjæder; i dens nordlige Del hæver Bjærget Kini Baln v. for Søen af samme Navn sig over 13,000 F.; mod N. B. kjender man en betydelig Bjærgkjæde, der under forskjellige Localnavne fortsætter sig i en med Kysten parallel Bue indtil Cap Sampanmangio, Øens nordligste Punkt. Mod S. udsendes herfra talrige Udløbere til Øens Indre, hvilke til Dels bøje af mod Øst og Vest hen imod Kysterne, der her for det meste ere høje. Sydkysten er derimod sædvanlig mere affladet. Af de talrige Floder kjender man for det meste kun Udløbet. De betydeligste ere: Kapuas, der flyder mod V. S. V. og ved sit Udløb paa Vestkysten danner et stort Delta, hvis Hovedarme ere Pontianak og Simpang; Barito, der flyder mod S. forbi Bandjermassin til Javasøen; Mahakkam, der falder i Mangkassarstrædet, Bulangan, der falder i Celebessøen, og mange mindre. Klimaet er tropisk med rigelig Regn; de lave Strækninger langs Kysterne ere meget usunde. Landet synes kun lidet dyrket, men har udstrakte Skove af fortrinlige Træarter. De mest fremtrædende Dyrearter ere Aber, Hjorte, Tigre og Krokodiler. Af Mineralprodukter forekomme Guld, Diamanter, Stenkul, Salt, Svovl, Tin og Kobber. Indbyggerne bestaa af en Mængde Stammer, der leve i en stedsevarende indbyrdes Krig af en saa barbarisk Beskaffenhed, at Menneskehoveder ere deres fornemste Udbytte eller Sejerstegn. Saa vidt man ved, høre alle de ældre Beboere til den malayiske Folkerace, endskjønt de meget afvige fra hverandre paa Grund af udenlandsk Paavirkning. De ældste Stammer, Dajakker, Badshuer og maaske Papuer ere de raaeste; de senere fra Naboøerne indvandrede, især Javanesere og Bugier (fra Celebes), hvoraf flere ere Muhammedanere, have nogen Cultur, og deres Sultaner eller Rajaer have bemægtiget sig Kystegnene. Endnu mere afvigende ere naturligvis Chineserne, der have bosat sig som Kjøbmænd og Haandværkere, til Dels dog ogsaa som Guldgravere og Agerdyrkere. Europæerne ere i det for dem usunde Land endnu færre. Hollænderne have tiltaget sig Overhøjheden over største Delen af Øen (efter officielle Opgivelser omtr. tre Fjerdedele eller hele Øen med Undtagelse af Landet nord for den ovenfor omhandlede Bjærgkjæde). Hvorvel dette Herredømme for det indres Vedkommende vistnok er temmelig nominelt, have de dog vigtige Etablissementer langs Vest-, Syd- og Østkysten. Af Resten af Øen danner Nordkysten det uafhængige Rige B. ell. Brunei under en Malaysultan, med en Hovedstad af samme Navn; dettes vestlige Del, Sarawak, blev 1861 afstaaet til en Englænder, Sir James Brooke, der senere anerkjendtes som Hersker af England, Nordamerika og Italien, og i hvis Slægt Herredømmet er forblevet. Et andet Gebet paa Nordsiden kjøbtes 1880 af en Englænder Dent, der derefter stiftede »North Borneo company«. B. blev opdaget af Portugiserne 1521; Hollænderne satte sig første Gang fast her 1747 og have navnlig siden 1780 udvidet deres Besiddelser.

Bornéret, indskrænket af Synsmaade.

Bornholm, en dansk Ø i Østersøen mell. 54° 59′ 15″ og 55° 17′ 30″ n. Br. og 32° 23′ og 32° 50′ ø. L.; dens Omkreds er 14 M.; størst Længde fra Sandhammeren til Dueodden 5¼ M.; størst Bredde fra Rønne til Svaneke 3¾ M.; Fladeindhold 10¾ □ M. med 35,000 J. (1880), Christiansø medregnet. B. er Danmarks eneste egentlige Bjærgland; dets Form er en skjæv Firkant, hvis for det meste høje og klippefulde Kyster danne temmelig rette Linjer. Foran Kysterne findes en Mængde Skjær, og hvor Klippekysten ophører, strække Stenrev sig sædvanlig langt ud i Søen, saa at Landet kun paa enkelte Steder er ret tilgængeligt. B. ligger i Fortsættelsen af den mærkelige Hævningslinje, der stryger igjennem Skaane, og er i physisk Henseende nærmere beslægtet med dette Landskab end de andre danske Øer. Den nordlige og nordøstlige Del samt Midten (omtr. ¾ af hele Øen) indtages af den for den skandinaviske Halvø ejendommelige kornet-krystallinske Bjærgart Granit-Gnejs, hvorimod Overgangsformationen fremtræder mod S. med Sandsten paa c. 1½ □ M. og Skifer paa c. 1 □ M.; paa Vestsiden møde vi yngre Dannelser med Kullag, Jærnsten, forskjellige Lerarter, Grønsand og en mergelagtig Kalksten (Arnagerkalk). Øens Midte indtages af den saakaldte Højlyng, der udgjør omtr. ½ af Øen og deler den i to næsten lige store Dele. Den er en 300 F. høj, bølgeformet, af dybe Kløfter gjennemskaaren Slette, der sænker sig mod Ø. og V., og i hvis højeste Del Klippen trænger helt frem til Overfladen. Lyngen er her næsten den eneste Plante; men efter som man skrider frem mod V. eller Ø., forandrer Landskabet Charakter. Mod V. ligger saaledes den smukke, 1400 Tdr. Ld. store Domaineskov Almindingen, og her hæver sig Øens højeste Punkt Rytterknægten til 496 F., smykket med det 40 F. høje Kongeminde til Erindring om Frederik VII.s Besøg. Ved Bjærgets Fod ligger den maleriske Echodal (egtl. Kodal) med bratte Fjældvægge og skovklædte Banker. N. ø. og ø. for Højlyngen er Granitbunden for det meste dækket med Ler, saa at Klippen kun fremtræder i Dalene. Her findes talrige maleriske Landskaber med bratte Skrænter, smukke, af Klipper afbrudte Trægrupper og frodige Marker; Ruths Kirkebakke hæver sig her til 436 F.s Højde. Mod S. Ø. udgaa som Grene fra Højlyngen Helvedes- og Paradisbakkerne (180 F.) og Slamrebjærg (230 F.). Mod S. og S. V. er Landet mindre gjennemskaaret og i det hele lavere, og man træffer endog paa Sydspidsen en aldeles flad Flyvesandsstrækning. Dog findes her et Par

isolerede Bjergpartier, nemlig den 284 F. høje Aakirkebybakke og det 1 M. s. ø. derfor liggende, 171 F. høje Rispelbjærg. Klippekysterne frembyde et lige saa interessant som storartet Skue. Ringebakkerne paa Nordvestkysten hæve sig fra Havet som ubestigelige Klipper til 291 F.s Højde uden at efterlade nogen Kyst og kun sparsomt bevoxede med forkrøblet Lyng eller Græs. Længer mod N. træffe vi Slotslyngen, et af dybe Dale gjennemskaaret Højdedrag, og den 252 F. høje Hammershus-Slotsbakke med dens maleriske Ruiner. Af lignende Højde er Stejlebjærg i Klippepartiet Hammeren, der ved en Dal skilles fra Slotslyngen. Hammerens nordlige Odde er en flad Flyvesandsstrækning, Sandhammeren. Et af de interessanteste Partier paa Østkysten er Helligdommen i Rø Sogn, hvor Klipperne hæve sig stejlt fra Havet til 50—70 F.s Højde som mægtige, ved dybe Kløfter adskilte Søjler, der oventil ere bevoxede med Skov. Her udspringer Helligdomskilden, hvortil der fordum valfartedes fra alle Egne af Øen, og her findes Lyseklippen, en tynd, af flere Stykker bestaaende Klippestøtte. Paa nogle Steder har der dannet sig dybe Huller i Klippen, de saa kaldte Ovne, af hvilke den tørre Ovn, der ligger højere end Vandfladen, er 74 F. lang, men kun 5—6 F. bred, og den vaade Ovn, som man kan sejle ind i, er noget kortere, men en Snes Fod bred. I Nærheden af Svaneke er et mærkelig vildt og sønderrevet Klippeparti, hvor Klippekysterne ere som kastede mellem hverandre og Fjældet gjennemskaaret i en 2—3 Alen bred Revne, det saakaldte Randkløveskaar. B. har ingen Aaløb af Betydenhed, men en Mængde Smaabække, der sædvanlig udtørres om Sommeren; egentlige Søer findes ikke. Klimaet er som i det øvrige Danmark, men med noget skarpere Østenvind og hyppigere Taager, navnlig paa Østkysten. Jordbunden er af meget forskjellig Godhed og i en mærkelig Grad af vexlende Beskaffenhed, saa at man sjælden paa et Jordtilliggende af 60—70 Tdr. Land finder 4—5 Tdr. Ld. af samme Jordblanding. De bedste Jorder findes sædvanlig nærmest Havet, og Frugtbarheden aftager som man nærmer sig Højlyngen. Gode Enge ere kun til Stede i ringe Udstrækning. Skovarealet udgjør henimod 3000 Tdr. Ld. foruden Statens Hedeplantninger. Den sædvanlige Bøg findes ikke som Skovtræ paa B., men kun enkeltvis i Plantninger; derimod forekommer Hvidbøg, Eg, Ælm, Ask, El og Poppel; største Delen af Statens Plantninger bestaar af Naaletræer. Af Buskene opnaa Hasselen og Hylden en forholdsvis betydelig Størrelse, men Enen er forkrøblet. Hvidtjørnen, hvis Sideskud afgnaves af Kvæget, fremtræder ligesom i Dyrehaven ved Kjøbenhavn ofte som Træ, stundum med indtil 2 F. tyk Stamme. Særegen for B. er Axelbærrønnen, der ellers kun forekommer i det højere Norden; paa de nøgneste Klipper voxer vild Mispel og Bøller; Jord- og Hindbær voxe vildt, men i ringe Mængde, ligesom man ogsaa træffer vilde Kirsebær. Paa Tørv har Øen stor Mangel, og meget Brændsel maa indføres, navnlig Brænde fra Preussen. Hele Øen er skyldsat til 8,780 Tdr. nyt bornholmsk Hartk., hvilket svarer til 6,048 Tdr. almindeligt Hartk. Omtrent en Tredjedel af det hele Areal er aarlig besaaet med Hvede, Rug, Byg, Havre, Ærter, Kartofler m. m., medens kun omtr. 1/15 er Engstrækninger. Kornavlen overstiger under sædvanlige Forhold Øens Forbrug. Kreaturholdet 1881 udgjorde 7,400 Heste, 24,600 Stk. Hornkvæg, 19,700 Faar og 7,100 Svin. Hestene og Hornkvæget ere i Almindelighed mindre end paa Sjælland. Af Fjerkreaturer, navnlig Gæs og Kalkuner, holdes en stor Mængde. Af Vildt findes Harer og Ræve og meget Fuglevildt, hvoriblandt især Kornkrager, de saakaldte Raager; derimod forekommer den almindelige Krage sjælden og Ravnen slet ikke. Ederfugle bygge paa Christiansø og enkelte Steder ved Østkysten. Saltvandsfisk ere til Stede i stor Mængde, navnlig Flyndere, Hvillinger, Makrel og Hornfisk; desuden Rejer. Fiskeriet af Lax, Torsk og Sild er en vigtig Indtægtskilde. Ferskvandsfiskeriet er, som det følger af Landets Natur, ubetydeligt; her findes smaa Ørreder, Gjedder, Karusser, Sudere og Aal. Af Mineralprodukter indvandtes tidligere en Del Kul af mindre god Beskaffenhed; men Minerne ere nu nedlagte; ligeledes har man ophørt at bearbejde Feldspat-Kvarts-Gangene. 1880 produceredes 153,000 Ctn. Kaolin, 87,000 Kubikfavne syenitisk Granit. Forskjellige af Øens Mineralier give Anledning til en ret indbringende industriel Virksomhed ved Tilvirkningen af Cement, Fajence, Lertøj og Teglsten. En for B. særegen Industri er Fabrikationen af de saakaldte bornholmske Stueure. I øvrigt er den industrielle Virksomhed ikke betydelig, hvor imod Husfliden her har større Betydning end i det øvrige Land, navnlig for saa vidt angaar Tilvirkningen af Agerdyrkningsredskaber og Beklædningsgjenstande. — B. har Kjøbstæderne Rønne, Hasle, Allinge og Sandvig, Svaneke, Nexø og Aakirkeby og flere Fiskerlejer, men ingen Landsbyer, da Gaardene ligge spredt over hele Landet. Disse ere siden 1744 alle Selvejendom, og det samme er Tilfældet med omtr. Halvdelen af Husene. For Gaardene gjælder en særegen Arvegangslov (Frdn. af 14 Oct. 1773 om Sæde-, Afgangs- og Indløsningsretten til Selvejergaardene paa B.). Indtil 1867 havde B. sit eget, fra den egentlige Hær afsondrede Værn, til hvilket Beboerne alene vare tjenestepligtige, med mindre de toge fast Ophold andensteds i Riget. Ved Hærloven af 6 Juli 1867 forandredes dette Forhold saaledes, at de bornholmske Værnepligtige aftjene de to første Aar af deres Linjetjeneste ved en af Hærens Afdelinger, men deres øvrige Tjeneste i Øens særlige Væbning, der bestaar af en Bataillon Fodfolk, 1 Eskadron Rytteri og 2 Artillericompagnier. Øens Commandant er tillige Chef for Væbningen og fungerer som Udskrivningschef for 6te Kreds. I gejstlig Henseende hører B. under Sjællands Stift og udgjør 21 i 15 Pastorater fordelte Sogne, der tilsammen tillige med Christiansø danne et Provsti. I verdslig Henseende udgjør Øen et Amt, et Amtstuedistrict, et Physikat, et Toldinspectorat og en Udskrivningskreds (6te). I retlig Henseende

udgjør B. 10 Jurisdictioner under 6 Borgemestre eller Herredsfogder, der i Regelen tillige ere By- eller Herredsskrivere. Der vælges et Medlem til Landstinget og to til Folketinget.

B.s Historie. B., af de gamle Nordboer kaldet „Borgundarholmr" (Navnet udledes i Almindelighed af Borg), senere „Borringholm", undertiden blot „Holm", d. e. Øen, synes endnu efter Gorm den gamles Tid at have haft sine egne Konger eller Høvdinger, af hvilke især Jarlen Veset og hans Helteslægt var berømt. Paa Grund af Øens afsides Beliggenhed blev Christendommen først indført under Svend Estridsøn af den skaanske Biskop Egino, men endnu længe efter havde Vikingelivet her en Hjemstavn (jfr. Blod-Egil). Svend Grathe lagde ¾ af Øen (Nørre-, Øster- og Sønderherred) paa Ærkebiskop Eskils Tid under Lunds Ærkebispestol, og rimeligvis have Ærkebisperne anlagt det stærke Hammershus for at bevare denne vigtige Besiddelse. Alligevel blev B. et Tvistens Æble mellem Kongerne og Ærkebiskopperne under de senere opkomne Stridigheder, og baade Christoffer I, Erik Menved og Christoffer II tilbagetoge Øen med væbnet Haand, men maatte hver Gang tilbagegive den; og Erik Menved maatte endog lægge Vesterherred med de øvrige Herreder under Ærkestolen, som i største Delen af de 373 Aar, der forløb fra Svend Grathe til Christiern II, udøvede saa godt som fuld Landshøjhed over B., gav Love og Privilegier, indsatte Embedsmænd, uddelte Adelskab osv. 1509 og 1510 blev B. hærjet og plyndret af Lübeckerne; 1511 leveredes her et Søslag mellem dem og den danske Admiral Jens Holgersøn Ulfstand. Endelig satte Christiern II sig til Trods for Ærkebispen i Besiddelse af Øen, men da Frederik I havde fordrevet sin Brodersøn ved Lübeckernes Hjælp, overlod han 1526 til Gjengjæld disse B. paa 50 Aar. 1535 i Grevens Fejde vandt Peder Skram en Søsejer under B. over den lybske Flaade; ved Freden med Lübeckerne i Hamborg 1536 overlod Christian III dem fremdeles B. paa 50 Aar. De udsugede Landet paa mange Maader, men maatte ved Udgangen af 1575 give B. tilbage til den danske Konge; efter at Øen igjen var kommen tilbage til Danmark, blev den 3 Gange i det 17de Aarh. haardt hjemsøgt af Pesten, 1602, 1618 og 1653—54. 1645 forraadte Bornholmernes Førere Øen til Svenskerne, som dog maatte give den tilbage ved Freden i Brömsebro s. A. I Roskildefreden 1658 blev den dernæst afstaaet til Sverige uden at være erobret og fik nu en stræng Commandant i Oberst Johan Prinzensköld. Men da Carl Gustav brød den nys sluttede Fred, opmuntrede Frederik III ved et aabent Brev Bornholmerne til at afkaste Aaget, hvorpaa den kjække Jens Kofod ordnede en almindelig Opstand paa Øen; 8 Dec. blev Prinzensköld skudt paa Gaden i Rønne, og Dagen efter maatte den svenske Garnison paa Hammershus capitulere, hvorved Øen var befriet. 29 Dec. 1658 overgave derpaa Bornholmerne deres Ø til Kong Frederik III, som derfor gav dem forskjellige Privilegier, blandt hvilke Skattenedsættelse og Fritagelse for adskillige Skatter samt for fælles Værnepligt med det øvrige Land vare de vigtigste.

Bornholmere ell. **Mallerianere**, s. Luthersk Missionsforening.

Bornhöved (d. e. Kildevæld), Landsby i Holsten imellem Kiel og Segeberg, tidligere en Kjøbstad og Stedet, hvor de holstenske Landdage holdtes. Her stod 22 Juli 1227 det mærkelige Slag, hvori Valdemar Sejer blev overvundet af den holstenske Greve Adolf IV og flere nordtyske Fyrster, og 7 Dec. 1813 en Træfning mellem et svensk Cavalericorps under General Sköldebrand og de danske Bagtropper paa Hærens Tilbagetog.

Bornier, Henri de [nië], fransk Digter, f. 1825, skrev som juridisk Student en lyrisk Digtsamling »Les premières feuilles« (1845) og Versdramaet »Le mariage de Luther«. Ministeren Salvandy ansatte ham i Arsenalets Bibliothek. 1853 kom Dramaet »Dante et Béatrix«, paa Vers, i fem Akter. Efter at have vundet forskjellige akademiske Prisbelønninger i Poesi og Veltalenhed blev B. Æreslegionsridder 1864. 1868 opførtes paa Théâtre fr. Tragedien »Agamemnon«, en Bearbejdelse efter Seneca. 1875 opførtes under patriotisk Jubel »La fille de Roland«. B. er en god Versificator og en talentfuld Epigon af den romantiske Skole; han har Anlæg for lyrisk og dramatisk Effect, men hans Charakterer ere uden Dybde og Indhold. Han har ogsaa skrevet Romaner og Noveller.

Bórnu, et Rige i det østlige Sudan i Afrika, mod Ø. omgivet af Tsadsøen og Riget Bagirmi, fra hvilket det skilles ved Floden Schari, mod S. og V. af forskjellige Fellatahstater og mod N. af Tuarikernes og Tibbuernes Gebet, udstrækker sig mellem 10° og 15° n. Br., 27° og 34° ø. L. og indtager et Areal af c. 4,400 □ M. B. er et Sletteland, der kun mod S. og mod N. V. har Bjærge over 1000 F.s Højde, og som sænker sig jævnt ned mod Tsadsøen, der ligger 800 F. højt og optager flere Floder, blandt hvilke de betydeligste ere Schari fra S. og Waube fra V. Paa Grund af Flodernes ringe Fald er Landet i Regntiden udsat for betydelige Oversvømmelser. Klimaet er meget hedt og i Sumpegnene om Søen og langs Floderne særdeles usundt. Fra Marts til Maj er den hedeste Tid; Regntiden varer fra Maj til Oct. Jordbunden er særdeles frugtbar, men kun lidet dyrket, da Slavejagt endnu er den kjæreste Beskæftigelse. Der frembringes nogen Majs, Hirse, Senna og ubetydeligt Ris og Hvede; Bomuld og Indigo voxe vildt. Kvæg- og Faarehjorder ere Befolkningens største Rigdom, og der holdes meget Fjerkræ. Oxen og Æslet bruges som Lastdyr, Kameler kun af Standspersoner. Af vilde Dyr forekomme Elefanter, Løver, Panthere, Leoparder, Hyæner, Schakaler, Ræve, flere Abearter, Bøfler, Giraffer, Antiloper, Gazeller og Harer. I Tsadsøen findes Nilheste og Krokodiler i Mængde. Umaadelige Sværme af Insekter ere en sand Landeplage i Sumpegnene. Befolkningen, der anslaas meget forskjellig, fra 2 til 8 Mill., rimeligvis c. 5 Mill., bestaar af indvandrede Arabere, der ere det herskende Folk, og Bornuere eller Kanovrier, der ere Ne-

gre og Landets oprindelige Indbyggere; de ere alle fanatiske Muhammedanere. Hovedstad Kuka ved Tsadsøen. B. har i den nyere Tid vundet stor Betydning som Udgangspunkt for flere af de vigtigste Opdagelsesrejser i Mellemafrika.

Borodinó, Landsby i det russiske Gouv. Moskva, 2 M. v. for Mosaisk. I Omegnen stod 7 Sept. 1812 det blodige Slag, hvori Russerne under Kutusov bleve slagne af Napoleon I, og som snart kaldes Slaget ved Moskva, snart Slaget ved B.

Borough [bŏrro], beslægtet med Borg, betegner i England oprindelig et befæstet Sted, derefter et Sted med Kjøbstadrettigheder, i Parlamentsforfatningen de Steder, som vælge særskilt til Underhuset. **Rotten Boroughs** (raadne Flækker) kaldtes før Valgreformen 1832 saadanne Byer, som havde tabt deres tidligere Betydning og kun talte faa Indbyggere, men alligevel havde bevaret deres Ret til at vælge Medlemmer til Underhuset; ved den nævnte Lov ophævedes 56 r. b.

Borovitschi, Stad i Rusland, Gouv. Novgorod, 20 M. ø. for N., ved Floden Msta. 10,000 J. Svovl- og Stenkulsgruber.

Borovsk, Stad i Rusland, Gouv. Kaluga, 10 M. n. for K. 10,000 J. Fabrikation af Lærred, Læder og Lys.

Borra, en kold Bjergvind, som fra de østlige Alper blæser ned imod det adriatiske Hav.

Borre, Kirkeby paa Møen, var i Middelalderen, da Silden i uhyre Mængde strømmede til Øresundet, en Kjøbstad. 1510 blev Byen i Bund og Grund ødelagt af Lübeckerne, og skjønt endnu Frederik III ved sin Tronbestigelse 1648 skal have fornyet dens Kjøbstadprivilegier (hvis ellers denne Efterretning er sand), maa den dog allerede længe før betragtes som udtraadt af Kjøbstædernes Tal.

Borri ell. **Burrhi**, Guis. Franc., f. 1627 i Milano, Alchemist og Theolog, stiftede en mystisk Sekt, men maatte flygte for Inqvisitionen, der brændte ham in effigie 1661. Under sit omflakkende Liv som Guldmager kom han ogsaa til Kjøbenhavn, hvor Frederik III anvendte store Summer paa hans frugtesløse Forsøg og bevarede ham i sin Yndest til sin Død. Efter at have forladt Danmark blev B. udleveret til Inqvisitionen, som holdt ham fængslet i 25 Aar i Rom. B. døde 1695.

Borries, Wilh., Greve, tysk Statsmand, f. 30 Juli 1802, indtraadte tidlig i hannoversk Statstjeneste og var 1848 en kort Tid Medlem af 1ste Kammer. 1849 søgte B. Valg som liberal, men sluttede sig dog strax til Ridderskabets Agitation imod den nye Forfatning og blev derfor i Nov. 1851 Indenrigsminister og kongevalgt Medlem af 1ste Kammer. Men allerede i Apr. 1852 udtraadte B., fordi han ikke kunde faa de andre Ministre med til at octroiere Forfatningens Omdannelse ved Forbundsdagens Hjælp, og først i Juli 1855, da Kongen havde besluttet sig til dette Skridt, blev B. igjen Indenrigsminister. Han var nu Sjælen i den reactionære Politik, der gjenoprettede Adelens Indflydelse, indskrænkede Landdagens Myndighed og gjorde Embedsmændene til „kongelige Tjenere" og aldeles afhængige Redskaber af Regeringen. Da den italienske Krig 1859 havde fremkaldt Nationalforeningens Dannelse og derved et nyt Liv i de tyske Enhedsbestræbelser, udtalte B. ligefrem i Landdagen i Maj 1860, at man i fornødent Fald ikke vilde forsmaa Udlandets Hjælp for at værge Hannovers Souverænitet. Dette fremkaldte en Storm i hele Tyskland, men Kong Georg V lønnede B. med Grevetitlen. Derimod nødte det almindelige Folkerøre, som opstod af den orthodoxe Katechismus's Indførelse, Kongen til at afskedige ham i Aug. 1862, og B. trak sig tilbage paa et lille Gods. I Høsten 1863 valgtes B. til Medlem af 1ste Kammer og vedblev her at understøtte Reactionen, samt blev 1865 Præsident for Statsraadet. Siden 1866 var B. i den hannoverske Provinslanddag Repræsentant for Adelen og Talsmand for dens særlige Interesser, og 1867 blev han livsvarigt Medlem af det preussiske Herrehus. D. 14 Maj 1883.

Borromæiske Øer, 4 Smaaøer i Lago Maggiore i Norditalien, vare indtil Slutningen af det 17de Aarh. øde Klippeøer, men bleve da af Grev Vital. Borromeo med umaadelig Bekostning belagte med Muld og omdannede til yndige Haver. Øerne ere Isola bella med et pragtfuldt, men nu til Dels forfaldent Palads; Isola Madre med en dejlig, parklignende Have, hvori næsten alle tropiske Planter kunne overvintre under aaben Himmel; Isola dei Pescatori med en Fiskerby, og Isolino. Øerne anløbes af de Dampskibe, som befare Søen, og besøges meget af Turister.

Borroméo, Carlo, Greve af, f. 1538 i Arona ved Lago Maggiore, den romersk-katholske Reactions Helgen, modtog Tonsuren i sit 12te Aar og kom kort efter i Besiddelse af Indtægterne af Abbediet St. Gratinian i Arona, ved hvis Bestyrelse hans Grundsætning var: „Kirkegods er Christi Ejendom og ved ham erhvervet for de fattige". 1554—59 studerede han i Pavia den kanoniske Ret. Da hans Onkel paa Mødrenesiden var bleven Pave (Pius IV) i Dec. 1559, steg B. fra den ene Værdighed til den anden. I Løbet af Jan. 1560, altsaa i en Alder af 21 Aar, blev han apostolisk Protonotar, Referendar, Cardinal og Ærkebiskop af Milano med Forpligtelse til at blive i Rom; desuden fik han en Mængde verdslige Embeder, bl. a. udnævntes han til Præsident for Consultaen (Statsraadet for verdslige Anliggender); og dog svimlede han ikke paa denne Magtens Højde, hans Vandel var ulastelig og han havde hele sit Liv kun det ene Maal for Øje, at befæste Romerkirken og med Jærnhaand tilbagetrænge Reformationen. Da hans ældre Broder, som var Familiens Hoved, døde 1562, trængte endog Paven ind paa B., at han skulde gifte sig for at forplante Familien, men B. gjorde paa en Gang en Ende paa alle Opfordringer ved hemmelig at modtage Præstevielsen, satte derpaa igjennem, at Tridentinerconciliet (s. d. A.) blev aabnet igjen 1562 og ledede fra Rom dets Forhandlinger i den mest antiprotestantiske Aand. Det var B., „der sendte Conciliet den Helligaand med Posten fra Rom". Efter Conciliets Slutning sammenfattede han dets Beslutninger i »Catechismus Romanus«, der blev autoriseret som symbolsk Bog og

Haandbog for den katholske Gejstlighed. Efter B.s Tilskyndelse havde Conciliet vedtaget, at alle Biskopper skulde bo i deres Stifter; han flyttede derfor selv til Milano og udfoldede nu i sit vidtstrakte Ærkestift en beundringsværdig Virksomhed, men des værre i Reactionens Tjeneste. Protestantismen havde vundet stærk Indgang i Norditalien; men B. var Mand for at kue den. Han og Jesuiterne hjalp hinanden trolig; de verdslige Magthavere vandt han for sine Planer, og han satte saa en saa frygtelig Inqvisition i Gang, at det ikke varede mange Aar, inden alle norditalienske Protestanter enten vare dræbte eller flygtede eller havde fornægtet deres Overbevisning. Samtidig reformerede han den katholske Gejstlighed og Munkestand med saa ubønhørlig Strænghed, at der en Gang af Hævnsyge endog blev gjort Attentat paa hans Liv. Menigmands Beundring og Hengivenhed vandt han ved sin Selvopofrelse, som han navnlig lagde for Dagen under en frygtelig Pest i Milano 1576. I det katholske Schweiz øvede han samme Magt som i Norditalien; han grundede „det helvetiske Collegium til Præsters Uddannelse" og bragte de 7 katholske Cantoner til at slutte „det gyldne borromeiske Forbund" til Troens Beskyttelse. D. 1584; kanoniseret 1610; Mindedag 4 Nov. En kolossal Billedstøtte af ham skuer paa Aronas Højder ud over Lago Maggiore. — Hans Brodersøn, **Federigo B.**, f. 1563, ligeledes Cardinal og Ærkebiskop af Milano 1595, grundede 1609 det ambrosianske Bibliothek; d. 1631.

Borroméusforeninger ell. de barmhjærtige Søstre af den hellige Borromeus's Orden kaldes en Gren af de barmhj. Søstre i Lothringen, stiftet af Epiph. Louys, Abbed af Estival, 1652. De i Ordenen indtrædende Jomfruer maa være fuldkommen sunde, af god Familie og eje i det mindste 1000 Frcs. som Medgift. B. kaldes ogsaa en 1844 i Koblenz stiftet Forening til Udbredelse af katholske Skrifter blandt Folket.

Borromini, Francesco, italiensk Bygmester og Billedhugger, f. 1599, d. 1667 i Rom, tilhører som Kunstner den mest udprægede Rococostil, der mindre fremtræder i de Dele af Peterskirken, han under Berninis Ledelse udførte, end i hans øvrige Bygninger, bl. a. flere Kirker i Rom. Misundelse mod Bernini førte ham til Selvmord.

Borrow, George [bŏrro], engelsk Forfatter og Philolog, f. 1803 i Norfolk. Allerede som ungt Menneske, da han forberedte sig til den juridiske Bane, som han forlod efter Faderens Død, havde han faaet Interesse for Zigeunerne og deres Sprog, hvilket han vedblev at ofre meget Arbejde paa sine vidtløftige Rejser, hvor han desuden satte sig ind i en Mængde Sprog; fra 1833 virkede han som Agent for det engelske Bibelselskab. I St. Petersborg udgav han en Bibeloversættelse i Mantschusproget, i Madrid Bibelen paa Spansk og Lucasevangeliet i Zigeunersproget. I Spanien var han to Gange fængslet paa Præsternes Foranstaltning. 1839 kom han tilbage til England og udgav et Værk om de spanske Zigeunere med et Vocabularium over deres Sprog; 1844 gjorde han en Rejse i Ungarn, Valachiet og Tyrkiet for at studere Zigeunernes Dialekter og Folkesange. 1851 udkom »Lavengro«, Beretning om hans tidligere Liv og Æventyr, 1857 »The Romany Rye«, en Fortsættelse deraf. Hans senere Arbejder ere et Værk over Wales og et Lexikon over det engelske Zigeunersprog (1874). D. 1881.

Borrowstowness [bŏrrotoneſs], i daglig Tale **Bo'ness**, Stad i Skotland, Linlithgow-Shire, 3 M. v. for Edinburgh, ved Forthfjorden. 5,000 J. Havn. Skibsbyggeri.

Borsa, Flække i Ungarn, 9 M. ø. s. ø. for Sziget, i Nærheden af Transsylvaniens Nordgrænse. 5,000 J. Sundhedsbrønd. Bjærgværksdrift (Kobber, Sølv og Bly). Herfra fører den saakaldte Tatardal, hvor Tatarerne 1217 lede et Nederlag, til Bukovina.

Borsdorferæble, en i Dec.—Jan. spiselig Taffelfrugt, har sit Navn efter Byen Borsdorf ved Meißen, hvor den oprindelig er tiltrukken. Træet kan ofte blive indtil henved en Snes Aar, inden det begynder at bære.

Borsig, Joh. Carl Fr. Aug., f. 1804 i Breslau, ofrede sig først til Bygningsfaget, indtraadte senere i Egells Maskinbyggeri i Berlin og overtog snart Bestyrelsen af det dermed forbundne Jærnstøberi. 1837 anlagde han for egen Regning et Maskinværksted tæt uden for Byen, senere i selve Berlin. 1847 anlagdes Jærnværk og Maskinværksted i Moabit, og Hovedvægten lagdes paa Forfærdigelsen af Locomotiver, af hvilke der ved B.s Død 1854 var forfærdiget omtr. 500. — Sønnen, **Albert B.**, f. 1829, d. 1878, fortsatte i Faderens Spor, flyttede Jærnværket til Schlesien, hvor han ejede en Jærnmine, og udvidede Maskinværkstederne i Moabit. 1882 havde Firmaet forfærdiget 3,800 Locomotiver.

Borsini, Lorenzo, italiensk Digter, f. 1800 i Siena, var først Soldat, studerede saa ved sin Fødebys Universitet, hvor han blev Dr. theol. 1819, siden Lærer ved Præsteseminariet, hvorfra en frisindet religiøs Afhandling fordrev ham 1821. Han begav sig til Rom, studerede her Jura og blev Advocat 1823. Da han gjorde sig bekjendt som Oppositionsmand, maatte han forlade Rom og flakkede nu om i Italien som Skuespiller, Musiker og Journalist. Han udstrøede alle Vegne satiriske Digte i denne Periode og maatte flygte fra By til By. Hans bekjendteste Arbejde fra den Tid er »Viaggio sentimentale« (1837). Efter et Ophold i Paris, hvor han var Medudgiver af et italiensk Blad »Il bravo«, drog B. 1841 til Malta, hvor han opholdt sig til 1851 og udgav en Række voldsomme Satirer som »Le mie prigioni in Sicilia«, Komedien »La spia«, Digtet »L'asino«. Hans sidste Opholdssted var Ægypten, hvor han døde af Cholera 1855.

Borsna, Stad i Rusland, Gouv. Tscherni-gov, 10 M. ø. til s. for T. 8,000 J. Tobaksavl.

Borter, d. s. s. Galoner.

Borup, Morten, s. **Borup**.

Borússia er det nylatinske Navn for Preussen.

Bory, G. de [rĭ], Stifteren af det franske Marineakademi, f. 1720 i Paris, d. 1801, tjente sig op i Marinen fra simpel Mand til Eskadrechef og blev 1761 øverste Befalingsmand paa San Domingo. Han forlod imidlertid denne

sin Stilling og levede fra 1766 til sin Død alene for de geographiske Videnskaber. 1798 blev han Medlem af Akademiet. Foruden ved mange Forbedringer i Marinen har han gjort sig fortjent som Forfatter til meget værdifulde Skrifter om Søvæsenet.

Bory de St. Vincent [ri dø sæng vængsäng], fransk Officer og Naturforsker, f. 1780 i Agen, d. 1846 i Paris, ledsagede 1798 Capitain Baudin paa hans Rejse til Nyholland, tjente under Napoleon I og opnaaede Oberstes Rang, forlod efter Bourbonernes Tilbagekomst Frankrig og levede i Brüssel som Skribent og Naturforsker. 1820 kom han atter tilbage til Frankrig, ledede 1829 den franske videnskabelige Expedition til Morea og forestod Bearbejdelsen af dens Forskninger (»Expédition scientifique de Morée«). 1839 fik han Forsædet i den videnskabelige Commission for Algier. I Forbindelse med Mons udgav han »Annales des sciences physiques« (1819—21, 8 Bd.). Hans berømteste Værk er: »L'homme, essai zoologique sur le genre humain« (2 Opl. 1827, 2 Bd.), hvori han søgte at bevise, at Menneskeslægten ikke bestaar af én, men af flere Arter; desuden flere Værker om Infusionsdyrene.

Bos, et i Melkværnens nederste Sten (Liggeren) anbragt Halsleje for den lodrette Axel (Langjærnet), som bærer den øverste Sten (Løberen).

Bos ell. **Bosch**, Hieronymus, hollandsk Kunstner, s. **Aken**.

Bosa, Stad paa Øen Sardiniens Vestkyst, 6 M. s. for Sassari, ved Middelhavet. 7,000 I. Bispesæde, prægtig Kathedralkirke. I Omegnen Vinavl. Havn for Smaaskibe. Koralfiskeri.

Boscān Almogavēr, Juan, spansk Digter, f. c. 1500 i Barcelona, kom til Carl V.s Hof i Granada, stod i høj Yndest hos ham og dyrkede Poesien som en fornem Verdensmands Recreation. Paavirket af Studiet af Dante, Petrarca og de øvrige store Italienere indførte han ligesom sin Ven og Medarbejder Garcilaso (s. d. A.) i Stedet for det sædvanlige spanske Otteftavelsesmetrum de femfodede, rimfri Jamber, Canzonen, Sonetten osv. i sit Modersmaals Poesi, men bevarer i Modsætning til sin Mester Petrarcas Blødhed en mandig-rask, national Tone. Desuden skrev han en Paraphrase af Musæus's Digt „Hero og Leander". B. var Opdrager for den unge Hertug af Alba og døde 1543. Samme Aar udkom hans Værker i Forbindelse med nogle af Garcilasos.

Bosch, Hier. de, hollandsk Philolog, f. 1740, d. 1811 som Curator for Universitetet i Leiden, er bleven bekjendt som latinsk Digter og ved sin »Anthologia græca« (Utrecht 1794—1810, 4 Bd.; et Supplementbd. udkom 1822).

Boscoreāle, Stad i Syditalien, paa Vesuvs sydlige Skraaning. 9,000 I.

Bŏscovich, Rugg. Gius. [vitsch], Medlem af Jesuiterordenen, Mathematiker og Astronom, f. 1711 i Ragusa, d. 1787. I Forbindelse med Lemaire udførte han en Grademaaling i Kirkestaten 1750—53.

Bosiō, Franç. Jos., fransk Billedhugger, f. 1769 i Monaco, d. 1845 i Paris som Baron og Directeur for Kunstakademiet, var Lærling af Pajou, men forlod dennes Retning for gjennem Studium af Antiken at vinde en renere Stil. Blandt hans Værker kunne nævnes Relieferne, som sno sig op ad Vendômesøjlen, „Herakles og Acheloos" i Tuileriernes Have og „Hyakinthos" i Luxembourg. Desuden var han yndet som Portraiteur.

Böskowitz, Stad i Østerrig, Mähren, ved Floden Biela, 4 M. n. for Brünn. 5,000 I., hvoraf Halvdelen Jøder. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Garverier.

Boslod, en i de ældre danske Love brugelig Benævnelse for en Persons Formue. At forbryde sin B. ell., som det ogsaa kaldtes, Hovedlod var en tidligere i mange Tilfælde foreskreven Straf, men forekommer nu ikke længer.

Bŏsna-Seraj, d. s. s. Serajevo.

Bosnien med **Herzegovina** er nominelt det tyrkiske Riges nordvestligste Landskab i Europa, men i Følge Berlinercongressens Bestemmelse har Østerrig-Ungarn siden Sept. 1878 overtaget den civile og militære Bestyrelse af hele Landet, paa nær det sydligste District Novibazar. B. begrænses mod N.V. og N. af Kroatien og Slavonien, mod Ø. af Kongeriget Serbien, mod S. af Tyrkiet (Provinsen Albanien) og Fyrstendømmet Montenegro, mod S.V. og V. af Dalmatien. B., Novibazar medregnet, har et Flademaal af 1,109 □ M. og et Indbyggertal af 1,326,000 (Tælling 1879), hvoraf 168,000 I. i Novibazar. B. er i det hele et Bjergland, der opfyldes af en Mængde Hovedkjæder med Hovedretning fra N.V. til S.Ø.; de højeste Toppe findes i Treskavitza-Planina (6,800 F.) og Volujak-Planina (7,200 F.). Skraaningen mod det adriatiske Hav fremtræder som skovløse Klipper med en fattig Plantevæxt, der om Vinteren knuses af rasende Storme, om Sommeren afsvides af Heden. Derimod er den modsatte Skraaning, navnlig i den nordøstlige Del, tæt bevoxet med Naale- og Løvskov, der paa mange Steder endnu fremtræder som Urskov, hist og her afbrudt af Enge og opdyrkede Pletter. I en Højde af 5,000 F. afløses Trævæxten af fortrinlige Alpegræsgange. Hovedfloden er Save, som danner Nordgrænsen og er sejlbar for Baade og Smaadampere; langs dens Bred ligger den frugtbare Lavslette Posavina. Save optager Unna, der paa en Strækning skiller B. fra Dalmatien, Verbas, Ukrina, Bosna og Drina, der er Grænseflod mod Serbien. Sydbosnien og Herzegovina gjennemstrømmes af Narenta til det adriatiske Hav. Betydelige Søer findes ikke, derimod mange mineralske Kilder. — Klimaet er i det hele sundt, men stærkt continentalt; ved Midsommer er + 36° i Bosnien og om Vinteren ÷ 22° i Herzegovina ikke usædvanlig. Omtrent Halvdelen af Landet er bevoxet med Skov, en Fjerdedel Agerland, Resten Græsgange eller øde Land. Navnlig den nordøstlige Del er frugtbar og forholdsvis godt dyrket, men Agerbruget staar dog i det hele tilbage, da Jorden tilhører de store Grundejere, som mod N. forlange en Tredjedel, i det stenede Syden en Femtedel af Høsten som Afgift. Der dyrkes Byg, Havre og Hirse, i Floddalene tillige Hvede og Majs, i Herzegovinas Sumpegne nogen Ris; des-

uden produceres Tobak, aarlig 8,000 Centner. Meget vigtig er Dyrkningen af Blommetræer, hvis Frugter dels udføres som Svesker (1879 8,400 Centner), dels brændes til Slivovitz, en Slags Brændevin. Vigtigere end Agerbruget er Kvægavlen; 1879 fandtes 156,000 Heste, 755,000 Stkr. Hornkvæg, 830,000 Faar, 515,000 Geder og 427,000 Svin. Der udføres aarlig 1,200 Centn. Talg, 2,000 Baller Uld, 12,000 Huder og 1,000 Stkr. Hornkvæg. Landet har fortrinlige Skove af Eg, Bøg, Lind og Naaletræer, men Skovbruget er meget forsømt og Skovene langs Save forhuggede. Dog udføres mange Brædder og Tøndestaver (1879 4¼ Mill. Pund Staver); Skovene ere rige paa Vildt, paa Bjørne, Ulve og Vildsvin; dog er Vildtstanden i de sidste Aartier stærkt formindsket og den tidligere betydelige Handel med Pelsværk og Skind meget aftagen. B. indeslutter betydelige mineralske Rigdomme, særlig Jærn, Bly, Stensalt og Kul; men Bjergværksdriften er aldeles forsømt. Industrien staar paa et lavt Standpunkt og er væsentlig indskrænket til Fabrikation af Jærnvarer, Geværer, Hugvaaben, Læder, Sejldug, Lærred og simple Uldtøjer til Landets eget Forbrug. Værdien af den aarlige Udførsel anslaas til 16 Mill. Kr., af Indførselen til 15 Mill. Jærnbanernes Længde var 1880 39 Mil, Telegraphlinjernes 263 Mil. — *Befolkning og Religion.* Bosniakerne høre til den sydslaviske Stamme; kun mod S. Ø. findes et albanesisk Element, højst 30,000 M.; med faa Forskjelligheder i Landskabsmaalet er Serbisk Befolkningens Modersmaal. Ved Folketællingen 1879 fandtes (Novibazar ikke medregnet) ½ Mill. Græsk-Katholiker, der fortrinsvis kalde sig „Serbere“, 450,000 Muhammedanere, som kaldes „Tyrkere“, 210,000 romerske Katholiker, „Latinere“, og 3,500 Jøder. Muhammedanerne, som mest ere Efterkommere af de adelige Renegater, der efter Landets Erobring af Tyrkerne gik over til Islam for at bevare deres Ejendomme, bo spredte over hele Landet, især dog i Stæderne; „Serberne“ have Overtallet i Nordøst og Øst samt i det sydlige og østlige Herzegovina; „Latinerne“ endelig danne smaa Øer, talrigst i Mellembosnien og i Vest. Oplysningen er yderst ringe; af „Latinerne“, der skulde være videst fremme, kunne 4 pCt. læse og skrive. — *Forvaltning.* Ved den Convention, som i April 1879 afsluttedes mellem Tyrkiet og Østerrig-Ungarn, hævdedes det udtrykkelig, at den østerrigske Occupation ikke berørte Sultanens souveræne Rettigheder over B. Ledelsen af Forvaltningen sker imidlertid i Kejseren af Østerrigs og Kongen af Ungarns Navn ved Rigets Finansminister i Wien. De administrative Myndigheder have deres Sæde i Serajevo; ved Siden af Regeringen staar en Slags raadgivende Forsamling, der er sammensat af de øverste Gejstlige i Serajevo og tolv Repræsentanter for Befolkningen. B. er nu delt i 6 Kredse (Serajevo, Banjaluka, Bihatsch, Travnik, Zvornik og Mostar), hvortil kommer Novibazar, hvis Administration er forbleven hos Tyrkerne, og hvor kun tre Stæder siden 1879 have østerrigsk Garnison. — B. regnedes i Oldtiden til Illyrien og kom Aar 9 e. Chr. under Romerne som en Del af Provinsen Dalmatien; 480 henlagdes B. til det østromerske Rige. Omtr. 600 begyndte Slaverne at trænge ind i Landet; det christnedes i Slutningen af 9. Aarh., og siden 940 havde B. egne Valgfyrster, Baner, der stode i Afhængighedsforhold til de kroatiske og serbiske Konger. 1141 erkjendte B. Ungarns Lenshøjhed, og 1349 kom det for en kort Tid under Serbien, men blev 1374 et selvstændigt Kongerige (alle dets Konger kaldtes Stephan) og indtoges 1463 af Tyrkerne. Nu gik største Delen af Adelen over til Muhammedanismen for at beholde sine Ejendomme, medens Bønderne vedbleve at være Christne; derved udvidedes yderligere Kløften mellem de tvende Klasser. Det Røre, som i 19. Aarh. saa stærkt har grebet de christne Folkeslag i Tyrkiet, har heller ikke ladet B. være roligt; dels gjordes Oprør af Bønderne imod Muselmændenes Tryk, dels af Lensadelen, fordi den tyrkiske Regering søgte at omdanne dens Stilling og indskrænke dens tidligere Herredømme i Landet. Frihedskampen i Serbien bredte sig ogsaa til B., men blev her undertrykt; efter Tyrkiets Krig med Rusland 1829 udbrød en alvorlig Opstand, som først dæmpedes ved List af Reschid Pascha 1832, men atter brød ud 1834—35 og senere fornyedes 1840 og 1843, dog uden Frugt. Den Gjæring, som opkom 1848 blandt Sydslaverne i Ungarn, greb ogsaa deres Stammefrænder i B.; baade Christne og Muhammedanere greb til Vaaben imod Tyrkerne og tilbød Banen Jellacic at slutte sig til Kroatien. Først 1851 fik Omar Pascha Bugt med Opstanden og knækkede samtidig Lensadelens Magt. 1861 rejste Luca Vucalovic Opstand i det sydlige B. (Herzegovina), fik Hjælp fra Montenegro og udholdt Kampen et helt Aar, men Omar Pascha gjenoprettede dog det tyrkiske Herredømme. Derimod lykkedes det ikke Tyrkerne at faa fuldstændig Bugt med den Opstand, som udbrød i Herzegovina i Sommeren 1875, og som baade fremkaldte Stormagternes diplomatiske Indblanding og drog Montenegro og Serbien ind i Kampen mod Tyrkerne. Den endelige Følge heraf blev Ruslands Krig med Tyrkiet, og efter denne blev det paa Berlinercongressen i Juli 1878 fastsat, at B. med Herzegovina (paa en mindre Del nær, som afstodes til Montenegro) overdroges til Østerrig-Ungarn til Forvaltning og Besættelse, dog saaledes at Sultanen af Navn forblev Herre. I Slutn. af Juli rykkede østerrigske Tropper ind i B., men maatte udstaa alvorlige Kampe imod Muhammedanerne under Hadschi Loja; de indtog Serajevo og andre Byer med Storm, saa at Landets Besættelse først var fuldbragt i Slutn. af Sept. Senere er B. bleven inddraget i det østerrigsk-ungarske Toldomraade (1879), almindelig Værnepligt indførtes 1881 og senere flere østerrigske Indretninger og Love, hvorved det er klart, at Tilknytningen betragtes som virkelig og Tyrkiets Herredømme som ophørt.

Boso, Greve, Statholder i Provence og Grevskabet Vienne, Svoger til den franske Konge Carl d. skaldede, der var gift med hans Søster Richilde, stiftede 879 Kongeriget Pro-

vence ell. det cisjuranske Burgund (s. Burgund), hvorved det første Stød tilføjedes Carolingernes stedse mere og mere vaklende Troner. Han residerede i Arles, hvorefter Riget ogsaa senere kaldtes det arelatiske, og holdt sig i sit usurperede Herredømme mod de carolingiske Konger ved Hjælp af Pave Johan VIII., der havde adopteret ham som Søn, og sin Ægtefælle Irmengard, Kejser Ludvig II.s Datter, som ogsaa efter hans Død 887 førte Regeringen i deres umyndige Søn Ludvigs Mindreaarighed.

Bŏsporos, d. e. Oxevadested, en hos Grækerne ikke ualmindelig Benævnelse paa smalle Sunde. De mest bekjendte ere det thrakiske B., Strædet ved Constantinopel mellem det sorte Hav og Marmarahavet, og det kimmeriske B., Kaffastrædet, imellem det asovske og det sorte Hav. Paa begge Sider af dette laa det bosporanske Rige, et halvt græsk, halvt barbarisk Kongerige, der ved sin Rigdom paa Korn fik stor Betydning for de tætbefolkede græske Stater. Kongerne Leukon, Spartakos og Audoleon ere bekjendte, fordi de i Dyrtid understøttede Athen med store Sendelser af Korn. Men det er mest fra Indskrifter og Mønter, at vi hente vore Oplysninger om Kongerne i B., og vi savne en sammenhængende Historie deraf. Mithridat d. store indlemmede det i sit Rige. Efter hans Død herskede hans Søn Pharnakes der med Romernes Samtykke, og alle de følgende Konger stode i en vis Afhængighed af de romerske Kejsere, indtil ved Middelalderens Begyndelse de asiatiske Barbarer bemægtigede sig Landet.

Bosquet, fr. [kett], Lund, lille Lystskov af Buskvækster med mindre Grupper af Træer, charakteristisk for de engelske Haveanlæg.

Bosquet, Pierre Franç. Jos. [boskē], fransk General, f. 1810, tjente 1834—53 i Algérien, hvor han fra Lieutenant rykkede op til Divisionsgeneral, og sendtes 1854 til Krim, hvor han gjorde Udslaget baade i Slagene ved Alma og Inkerman og siden ved Indtagelsen af Forterne Mamelon og Malakov 1855. 1856 blev B. Marschal og 1858 Chef for Hærcorpset i Toulouse; han døde allerede 1861 af Eftervirkningerne fra det Saar, han fik ved Stormen paa Malakov.

Bosse [boss] kaldes paa Fransk en frit og rundt formet Gjenstand i Modsætning til Relieffet, hvor Figuren er forbunden med Grundfladen. **Bossere** eller, som det i daglig Tale kaldes, **pousse**re er at udføre noget paa en saadan Maade og bruges navnlig om at modellere i Vox. **Bossager** [sāscher] kaldes Kvaderstenene i et Murværk, naar kun deres Berørelsesflader og Rande blive glat tilhugne, medens Stenens Flade ellers springer ru og raa frem. Denne Maner, som ogsaa kaldes Opera rustica, og som giver Bygningen et massivt og solidt Udseende, er især anvendt i Toscana i Middelalderen og fremtræder ejendommeligst paa Bruneleschis Bygninger, især paa Palazzo Pitti i Firenze

Bossi, Giuseppe, Maler, f. 1777 ved Milano, d. 1815, uddannede sig i Rom og vandt Navn ved at gjøre sit til at frelse Leonardo da Vincis berømte „Nadvere“ i Milano, idet han udførte en nøjagtig Copi deraf, som overførtes i Mosaik for at gjøres uforgængelig. Han beskrev sin Fremgangsmaade i et eget Skrift (1810).

Bossuet, Jacques Bénigne [syē], Frankrigs største gejstlige Taler og en af dets første Prosaforfattere, f. 1627 i Dijon. Religiøst opdraget blev han sat i et Jesuitercollegium, hvor han med særlig Interesse læste Homer og Vergil. Allerede i sit 11te Aar bestemte han sig for Præstestanden. Da han som ganske ungt Menneske kom til Paris, vakte hans Kundskaber og Talerbegavelse Opsigt. For at studere Declamation saa han især Corneilles Stykker paa Theatret, en Institution, han siden fordømte som usædelig og hedensk. Hans Studier havde især Bibelen og Kirkefædrene, særlig Augustin, til Gjenstand. 1649 blev han Licentiat sammen med Trappistordenens Stifter, Bouthillier de Rancé, 1652 Doctor og Præst, siden Archidiakon i Metz, hvor han havde Held med at omvende Protestanter. 1659 kaldtes han til Paris for at holde Prædikener i Fasten, og 1661 hørte Ludvig XIV ham for første Gang i Louvres Capel; snart blev Hoffet hans stadige Auditorium og fængsledes ved hans storslaaede Veltalenhed, der bares frem af en imponerende Personlighed. I en halv Snes Aar optraadte han i næsten alle Paris's Kirker, og Ærkebispen valgte ham til at skrive mod Jansenisterne, navnlig for at omvende de fra Port Royal paavirkede Damer. Hans Modstandere agtede ham saa højt, at de udbade sig af Kongen, at B. maatte blive Censor over deres Trosbekjendelse »De la perpétuité de la foi«. I sin »Exposition de la foi catholique« (1671) fremstiller B. Katholicismen fra dens mest indtagende Side. 1669 var han bleven udnævnt til Biskop i Condom, men tiltraadte aldrig Embedet. Paa denne Tid begyndte han ogsaa at glimre ved sine »Oraisons funèbres«, af hvilke især Ligtalen over den fordrevne Dronning Henriette af England og den sidste i Rækken, Ligtalen over den store Condé (1687), ere klassiske Mønstre for fransk Rhetorik. Den store Berømmelse, som B. havde vundet, bragte Ludvig XIV til at vælge ham til Lærer for Dauphinen, hvilket utaknemmelige Hverv B. røgtede med stor Energi (i en latinsk Memoire til Pave Innocens XI har han udførlig fremsat sin Undervisningsplan). Foruden Haandbøger til Brug ved Prinsens Undervisning udgav han, specielt rettet til denne, »Politique tirée de l'Écriture sainte« og sit Hovedværk »Discours sur l'histoire universelle« (endt 1679), et Forsøg paa en religionsphilosophisk Fremstilling af Historien, der udelukkende ses i den religiøs-katholske Belysning, med aandsfuld Sophistik og pompøs Fremstilling. Man mærker paa B.s hele Skribentvirksomhed hans dybe Studium af Bibelen; særlig er han i Aandsslægtskab med det gamle Testament: han har dettes strænge Anskuelse af Guddommens Storhed i Modsætning til Verdens Intethed; hans rhythmiske, syngende, majestætiske Sprog er i Slægt med Propheternes; med dem deler han ogsaa et eget ophøjet Tungsind. Han og Ludvig XIV forstod hinanden; de virkede hver paa sin Maade til samme Maal; B. fastslog den absolute Autoritets Nødvendighed paa Troens, som Kongen paa Politikens Omraade. B.s Optræden lige over for Kongen og Folket var

en Blanding af Frimodighed og kloge Indrømmelser; hans hele Personlighed var som skabt til at repræsentere. Det var ham, der bestyrkede Hertuginde de la Vallière i at tage Sløret (1675), og ved hendes Aflæggelse af Løftet prædikede han strængt for det forsamlede Hof; det var ham, der 1682, Aaret efter at han var bleven Biskop i Meaux, var Sjælen i Pariserkirkeforsamlingen, som vedtog de 4 bekjendte gallicanske Propositioner, der hævdede, at Pavens Autoritet ikke gjaldt i det verdslige, og i det aandelige kun, for saa vidt hans Bud stemmede med Conciliernes Beslutninger og Kirkens Vedtægt. Som Biskop var B. virksom for Folkeoplysningen; sigtende hertil vare hans Skrifter »Élévations sur les mystères« og »Méditations sur l'Évangile«; selv uddannede han begavede unge Gejstlige. Skjønt ikke directe medvirkende til Ophævelsen af det nantiske Edict billigede han denne Foranstaltning. Stadig interesserende sig for Protestanternes Omvendelse ser han i sin »Histoire des variations des églises protestantes« et Bevis for Kirkens katholske Autoritet deri, at Protestanternes Hævden af det subjective har spaltet dem indbyrdes. 1672—1701 brevvexlede han ivrig med Leibnitz i Anledning af Unionsforsøgene mellem Katholiker og Protestanter, navnlig i Hannover. En væsentlig Del tog han i Kampen mod den gjennem Mad. Guyon ved selve Hoffet udbredte „Quietisme", der hævdede en Opgiven af den personlige Væren ved i Bønnen mystisk at hensynke i Gud, og han udvirkede Pavens Fordømmelse af denne Lære, som hans tidligere Ven Fénélon havde forsvaret i »Explications des maximes des Saints« (1697), mod hvilken Bog B., vel ikke upaavirket af Skinsyge over dens Forfatters store Yndest, skrev et haardt Modskrift. B.s sidste Aar hengik i Kampe mod Jansenister, Casuister og Probabilister; han førte dem alle med sin gamle Athletkraft. Han har ogsaa efterladt sig lærde theologiske Værker (latinske Commentarer til flere af det gamle Testaments Bøger og en Forklaring af Apokalypsen, navnlig rettet mod Protestanterne, der overførte Bogens Ord om Babylon paa den romerske Kirke). Han døde 12. Apr. 1704 i Paris uden Formue; Kongen maatte betale hans Gjæld.

Bossut, Charl. [sy], fr. Mathematiker, f. 1730, d. 1814, blev 1752 Prof. i Mathematik i Mézières, 1768 Medlem af Videnskabernes Selskab. Ved Revolutionen mistede han sit Embede, men af Napoleon I. blev han igjen ansat ved den polytechniske Skole. Hans talrige Skrifter ere af mathematisk, mechanisk og astronomisk Indhold; mest bekjendt er »Essay sur l'Histoire générale des mathématiques« (2 Bd.; 2det Opl., Par. 1810). Desuden har han (1779) udgivet Pascals Værker.

Bost, John, fransk protestantisk Præst, f. 1817 i Moutier-Grandval i Canton Bern, d. 1. Nov. 1881, var i sin Ungdom Musiker, men begyndte 1842 at studere Theologi og blev allerede 1844 Præst i Laforce i Sydfrankrig, hvor han vedblev at virke til sin Død, og hvor det ved hans gløbende Begejstring for alle christelige Kjærlighedsgjerninger lidt efter lidt lykkedes ham at faa opført en storartet Samling af Hospitaler og Asyler for Aandssvage, Epileptiske osv. De frivillige Pengegaver, som efterhaanden fra forskjellige Sider bleve sendte til hans Anstalter, udgjorde ialt over 3 Mill. Francs.

Bostandschi, d. e. Havevogtere, det 600 Md. stærke, militært organiserede Corps, som besørger Vagttjenesten i Seraillet i Constantinopel. Chefen for samme, B.-Baschi, har tillige Tilsynet med Sultanens Haver og Lystslotte.

Boston, 1) Stad i England, Lincoln-Shire, 6 M. s. ø. for Lincoln, ved Floden Witham, ikke langt fra dens Udløb i Washbugten. 15,000 I. Smuk gotisk Kirke; god Havn; Skibsbyggeri, Korn- og Kvæghandel. — 2) Hovedstad i Staten Massachusetts i Nordamerika, paa en Halvø ved Massachusettsbugten. 365,000 I. i den egentlige Stad, og med Cambridge og Chelsea 437,000 I. (1881). B. er anlagt paa ujævn Grund, hvorfor dens ældre Dele have temmelig steile, krumme og tillige snævre Gader, hvorimod de nyere Dele udmærke sig ved lige og brede Gader med en Mængde prægtige Bygninger, saa vel offentlige som private, og Hoteller. I Gammel-B. er en særdeles smuk Park og en stor botanisk Have. B. har altid udmærket sig ved sin Iver for Undervisningsvæsenet, og her findes derfor en stor Mængde fortrinlige Dannelsesanstalter med betydelige Bibliotheker og Samlinger samt en Mængde Selskaber og Foreninger med videnskabelige og almennyttige Formaal. Størst Betydning har dog B. som Fabrik- og Handelsstad. Her er storartede Skibsværfter, Sejldugsvæverier, Rebslagerier, Bomulds-, Uld- og Linnedmanufakturer og en Mængde andre Fabriker. Et stort Antal Skibe anvendes til Fiskeri og til Udførsel af Is, fornemmelig til Mellem- og Sydamerika samt Vestindien. B. er en af Unionens ældste Stæder, der allerede 1632 havde bygget en Kirke. I Uafhængighedskrigen spillede den en betydelig Rolle; efter Slaget ved Bunkers Hill 17 Juni 1775 blev den besat af Englænderne, som dog atter maatte forlade den i Marts 1776.

Boston, et bekjendt Kortspil, der stammer fra Nordamerika og har Navn efter Byen B. Det fandt Indgang i Europa, da den nordamerikanske Frihedskamp vakte dettes Interesse.

Boström, Christoffer Jakob, svensk Philosoph, f. 1. Jan. 1797 i Piteå, d. 22 Marts 1866 i Upsala. B. omfattede tidlig Philosophien med Forkjærlighed, studerede, efter at han 1824 med Udmærkelse havde taget den philosophiske Grad, ogsaa i nogle Aar Theologi, men vendte tilbage til sit tidligere Yndlingsstudium, blev 1828 Docent og til sidst 1842 Prof. i praktisk Philosophi ved Universitetet i Upsala, fra hvilket Embede han tog Afsked 1863. B. er den første svenske Tænker, som har opstillet et selvstændigt philosophisk System, hvilket vistnok røber Slægtskab med det Leibnitzske, men med Hensyn til sin Opgave er strængt idealistisk og rationalistisk, saa at „ikke alene alt Rum (al Udstrækning og Materie), men ogsaa al Tid (al Bevægelse og Forandring) ere udelukkede fra det sande og oprindelige værende". Selv har B. paa Tryk kun offentliggjort lidet af sin Lære, fordi han agtede det trykte Ord

-ringe mod det levende Foredrag; hans Lære har dog i Sverige vundet stor Udbredelse gjennem den talrige Skole af Disciple, han dannede omkring sig.

Boställe kaldes i Sverige enhver fast Ejendom, der er tillagt et Embede som Løn. B., som nyde Frihed for adskillige Afgifter, inddeles efter Embedernes Beskaffenhed i militære, civile og ecclesiastiske; fra 1877 ere dog alle militære, samt de fleste civile B. inddragne eller bestemte til at inddrages under Statskassen, og disse have saaledes i Virkeligheden tabt Charakteren af B.

Boswell, James, engelsk Skribent, f. 1740 i Edinburgh, studerede Jura, men blev ved Bekjendtskab med Sam. Johnson dreven over til de skjønne Videnskaber; han berejste med ham 1773 Hebriderne, af hvilken Rejse han udgav en Beskrivelse. 1790 udkom hans »Life of Johnson«, 5 Aar efter dennes Død. D. 1795. — Hans ældste Søn, Sir Alexander B., f. 1775, d. 1822 i en Duel med en politisk Modstander, er bekjendt som Oldgransker og Forfatter af Digte i skotsk Folkevisetone.

Bosworth, en lille By i Leicester-Shire i England, 2 M. v. for L., bekjendt af Slaget 22 Aug. 1485, hvor Richard III faldt, og hvorved den 30aarige Borgerkrig mellem Husene Lancaster og York blev bragt til Ende.

Bota, spansk Vinmaal, i Castilien lig 501, i Malaga 517 danske Potter. Jfr. Botta.

Botanik er den Videnskab, der gaar ud paa at oplare Planternes Bygning og Liv samt indbyrdes Slægtskabsforhold. Den sondrer sig saaledes ret naturlig i 2 større Discipliner: Physiologi og Systematik. Physiologien, der er Læren om Livsphænomenerne, støtter sig navnlig til Experimentet og til Anatomien eller Læren om Planternes Elementardele. Systematiken, der søger at opstille Planterne i større og mindre naturlige Grupper, har som Gjennemgangsled Morphologien, Læren om Grundtyperne i Organernes Mangfoldighed og disse Grundtypers forskjellige Udprægning, saaledes at denne Disciplin nærmest underordner sig Systematiken, Anatomien derimod Physiologien; dog gribe disse Discipliner paa mange Punkter over i hverandre, og mellem Anatomi og Morphologi kan egentlig ingen skarp Grænse drages. Plantegeographien (s. d. A.) staar ogsaa ret beset udelukkende i Forhold til physiologiske og systematiske Spørgsmaal.

B.s Historie. Det Kjendskab til Planterne, man i Oldtiden havde vundet ved Aristoteles's samt Theophrasts og Dioskorids Skrifter, var man gjennem hele Middelalderen ikke kommen ud over; først i det 16de Aarh. kan B. siges at være vaagnet til nyt Liv. Hin Tids første Botanikere, Otto Brunfels, Fuchs, Bock, Mattioli, gik ud i Naturen, samlede Planter og beskrev disse, til Dels i store og af smukke Afbildninger ledsagede Værker; Albrecht Dürers Paavirkning gjorde sig ogsaa gjældende her. Den hele Fremstilling var imidlertid saa blot og bar beskrivende, at der ikke kunde være Tale om Discipliner, medens Antallet af kjendte Plantearter voxede betydelig. Selv hos en saa begavet Botaniker som Italieneren Cesalpini (1519—1603), der havde Blik for Planteverdenen i sin Helhed, fandtes Spirerne til de senere Discipliner fuldstændig chaotisk blandede mellem hverandre. Af den store Masse af Beskrivelser udviklede sig dog naturlig en Følelse af Beslægtethed inden for visse Grupper, og heraf affødtes igjen en Systematik; svage Spor til en saadan findes hos Caspar Bauhin (1550—1624), medens Cesalpini ad spekulativ Vej var kommen ind paa Systematiken; hos sidst nævnte finde vi ogsaa morphologiske Betragtninger, dog tør maaske Joachim Jungius (1587—1657) egentlig betragtes som Morphologiens Fader. I sit botaniske Hovedværk, Isagoge phytoscopica, gjør denne mangesidig dannede Mand morphologisk Rede for mange Begreber, som Stængel og Blad, sammensat Blad, flade Stængler, Blomst, Kurv, Frugt osv. Efter at man tidligere havde brugt at inddele Planterne i Træer og Urter, dæmrede Systematiken hos Cesalpini og Bauhin og blev i det 17de og 18de Aarh. underkastet en mere selvstændig Bearbejdelse. Blandt Linnés vigtigere Forgængere i Systematiken kunne foruden Jung nævnes Englænderne Morison og Ray, Franskmanden Tournefort og Tyskeren Rivinus. Linné (s. d. A.), der sædvanlig anses for det 18de Aarhundredes betydeligste Naturhistoriker, opfattes dog nu til Dags en Del forskjellig, idet nogle anse ham som Banebryder, andre derimod som Afslutning paa en Periode. Hans bekjendte, saakaldte kunstige eller Sexualsystem, der nu kun har historisk Interesse, har haft meget stor Betydning for sin Tid ved at muliggjøre et Overblik over det store Materiale af Planter, som ved mange rejsende Botanikere var skaffet til Veje og fremdeles blev hjembragt i den følgende Tid. End videre har den linnéiske Artsopfattelse hævdet sig gjennem lange Tider, ingenlunde paa Grund af en i øvrigt meget bekjendt Definition af Art, som Linné havde givet, men fordi man fulgte den Praxis, som var anvendt i hans egne systematiske Arbejder. Det var overhovedet som beskrivende Naturforsker, at Linné viste sig i sit mest glimrende Lys og kom til at udøve den største Indflydelse paa sin Samtid og Eftertid. Ved Bedømmelsen af Linné's Stilling til Botanikens andre Grene vil der være særlig at tage Hensyn til mulig Paavirkning af Mænd som Cesalpini, Jung og R. J. Camerarius. En af Linnés betydelige Fortjenester var at have givet et Udkast til de naturlige Familier, og 11 Aar efter hans Død udgav A. L. Jussieu et Værk, betitlet: »Genera plantarum secundum ordines naturales disposita« (1789), der blev af stor Betydning for B.s Historie, thi det deri opstillede naturlige System gaar i sine Hovedtræk og i mange Enkeltheder igjen i de fleste af de saakaldte naturlige Systemer, hvorpaa Botanikerne siden have forsøgt sig; blandt disse Botanikere kunne nævnes Genferen A. P. de Candolle, Østerrigeren Endlicher og Franskmanden Brongniart; den sidste foretog dog temmelig betydelige Forandringer i Systemet, navnlig ved at ophæve de kronløse som selvstændig Afdeling (1843). Imidlertid havde Morphologien faaet en selvstændig Bearbejdelse ved Goethes Metamorphoselære, som vakte megen Opsigt og stort

Røre i den botaniske Verden. Goethes første herhen hørende Udtalelse dateres fra 1790, men Læren kom navnlig frem i den første Tredjedel af dette Aarhundrede. Samtidig begyndte dog ogsaa en anden og mere frugtbringende Retning i Morphologien at gjøre sig gjældende, nemlig Studiet af Udviklingshistorien. Allerede Caspar Friedrich Wolff (1733—94) havde i sit berømte Værk »Theoria generationis« (1759) skildret Vækstspidsen af en Havebønne, den ældste udviklingshistoriske Undersøgelse, men han var saa langt forud for sin Tid, at egentlig først i 1830—40 den udviklingshistoriske (organogenetiske) Methode kom frem, navnlig efter at Schleiden 1842 havde udgivet sin: „Grundzüge der wissenschaftlichen Botanik"; dette mærkelige Værk kom som et Basunstød og gjorde sig til Herold for Principper, som den Dag i Dag ere gjældende, efter at mange af Schleidens Enkeltundersøgelser for længst ere stemplede som forfejlede. Iblandt de Mænd, der slog ind paa Undersøgelser efter denne Methode, kunne nævnes Franskmanden Payer, der udgav et stort Arbejde over Blomstens Udviklingshistorie (1857), og fremfor alle Nägeli og Hofmeister, hvilken sidstes Undersøgelser over Ægget og de tilsvarende Organer hos Sporeplanterne ere af overordenlig Betydning og Rækkevidde for Systematiken (1849 og 1851). Hanstein skabte siden 1867 en Skole af Morphologer, der gjorde sig til Opgave at forfølge Organernes Udvikling histologisk. Baade ved embryologiske Undersøgelser og ved Undersøgelser over Vævenes Uddifferentiering i Stængelspidsen vandtes et langt dybere Kjendskab til Forholdet mellem Sporeplanter og Blomsterplanter end hidtil, og det er overhovedet charakteristisk for den moderne Behandling af Systematiken, at den ved at stille sig i et venskabeligt Forhold til de andre Discipliner og benytte disses Resultater er kommen til at hvile paa en bred Basis og ved den mangesidige Undersøgelse med Held stræber efter at erkjende Planteformernes virkelige Slægtskab. — Plantephysiologien bestaar af flere Discipliner, af hvilke Ernærings- og Forplantningsphysiologien høre til de vigtigste. Allerede Aristoteles gav en Theori om Planternes Ernæring, i Følge hvilken Næringsstofferne skulde findes i Jorden og i forarbejdet Form tilføres Planterne ved Vandet. Gjennem omtr. 2000 Aar holdt denne Lære sig, indtil van Helmont (1577—1644) ved Forsøg viste, at det ikke var Jorden, hvem Planten skyldte de Stoffer, der bevirkede dens Vækst, og endelig viste Hales (1678—1761), at en væsentlig Del af Bygningsmaterialet tilføres Planten af den atmosphæriske Luft. Tidligere havde Mariotte i Modsætning til Aristoteles paavist, at Planterne forarbejde de optagne Næringsstoffer og i deres eget Indre overføre dem i andre Forbindelser, og Malpighi (1628—94) havde søgt at gjøre sig Rede for de forskjellige Planteorganers Rolle under Ernæringen; denne fremragende Videnskabsmand har efterladt sig et stort botanisk Værk »Anatome plantarum«, i hvilket baade anatomiske og physiologiske Spørgsmaal behandles; det er den første Planteanatomi, og den indeholder en Mængde Undersøgelser. Efter at den phlogistiske Chemi var kuldkastet af Lavoisier, viste Ingenhousz (1730—99), at alle Plantedele bestandig aande, d. v. s. optage Ilt og udskille Kulsyre, men at de grønne Organer under Lysets Indflydelse omvendt optage Kulsyre og udskille Ilt. Kort efter viste Saussure (1804), at Planterne, naar de sønderdele Kulsyre, tiltage mere i Vægt end der svarer til det tilbageholdte Kulstof, og at dette maatte forklares ved, at Vandets Bestanddele samtidig bindes. Hermed vare Hovedspørgsmaalene med Hensyn til Planternes Ernæring løste, men Rigtigheden af de saaledes vundne Resultater blev senere dragen i Tvivl, og de grønne Organers Andel i Ernæringsvirksomheden nægtedes navnlig af Tilhængerne af den saakaldte Humustheori, der vandt mange Tilhængere; denne Theori, i Følge hvilken Planterne skulde ernære sig af et særegent, fra Organismen stammende Stof, Humus, blev omstyrtet af Liebig og den udmærkede Experimentator, Franskmanden Boussingault. De nyere Physiologer, blandt hvilke Sachs indtager en fremragende Plads, have navnlig sysselsat sig med Spørgsmaalene om Stoffernes Vandring og Omdannelse i Plantens Indre, samt om Vækstphænomerne, og her er paa mange Punkter Physiologien bleven væsentlig støttet af de anatomiske Undersøgelser. Disse førtes efter Malpighi i 100 Aar ikke stort videre; i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede var det navnlig Franskmanden Mirbel (1776—1854) og Tyskeren Sprengel, ved hvem Anatomien atter levede op, væsentlig som Støtte for physiologiske Betragtninger. Noget senere leverede Moldenhawer (1812) gode anatomiske Undersøgelser, og fra Slutningen af Tyverne var det fremfor alle den tyske Botaniker Hugo v. Mohl, der ved en lang Række solide Arbejder, som næsten alle greb ind i Dagens Spørgsmaal, hævdede Anatomien en anselig Stilling. Ogsaa paa dette Omraade gjorde Udviklingshistorien sig gjældende og fandt navnlig dygtige Repræsentanter i Nägeli og Sanio. Studiet af den enkelte Celle og dens Indhold tilhører navnlig de seneste Decennier, og det er især paa dette Omraade, samt ved den fra Schwendener og hans Skole udgaaede mechanisk-physiologiske Opfattelse af Vævene, at Anatomien og Physiologien atter arbejde Haand i Haand. — Forestillingen om en Kjønsmodsætning inden for Planteriget tilhører en nyere Tid. Man ansaa i Oldtiden Planterne for i denne Henseende at forholde sig helt anderledes end Dyrene. Medens saaledes, siger Aristoteles, det ene Dyr er et Handyr, det andet et Hundyr, idet det mandlige og det kvindelige her er adskilt, saa ere disse Kræfter derimod blandede hos Planterne og det mandlige ikke adskilt fra det kvindelige; derfor avle de ogsaa af sig selv og afgive intet Befrugtningsstof; anede end Theophrast o. a. af Oldtidens Naturforskere en Kjønsmodsætning, var det i alt Fald en meget vag Forestilling, man havde herom, og man vidste ikke, hvilken Rolle Blomstens enkelte Dele spillede i Befrugtningsakten. Først i sidste Halvdel af det 17de Aarh. foreligger der bestemte Udtalelser herom, idet to Englæn-

dere, Millington og Planteanatomen Grew, erklærede Støvdragerne for at være det mandlige Organ. Det experimentelle Bevis for, at Støvdragerne ere nødvendige for Befrugtningen og dermed for Frøets fuldkomne Udvikling, blev leveret i det 17. Aarh.s sidste Aarti af den tyske Botaniker R. J. Camerarius (1666—1721); han havde lagt Mærke til, at et Morbær-Huntræ bar hule Frø, naar der intet Hantræ var i Nærheden; han isolerede derpaa to Hunplanter af en Bingelurt med det Resultat, at heller ikke disse gave fuldt udviklede Frø, og endelig fjærnede han Hanblomsterne af to enbo Planter, nemlig Ricinus og Majs, og fik det samme Resultat; endelig overførtes Forsøgene paa Planter med Tvekjønsblomster, nemlig af Englænderen Bradley (1717), der opererede med Tulipaner, af hvis Blomster han i Tide fjærnede Støvdragerne. Lignende Forsøg optoges og fortsattes af andre Botanikere, saa at man snart havde en hel Række af Erfaringer for sig. I Aaret 1751 iagttog en Tysker, Müller, at nogle Tulipaner, som han havde berøvet Støvdragerne, bleve befrugtede ved Bier, der bragte Støv fra urørte Planter, og at de gav spiredygtigt Frø; dette er den første bekjendte Iagttagelse paa et Omraade, der senere skulde faa saa stor Interesse. Læren om Bastarddannelsen i Planteriget blev navnlig grundig studeret af Koelreuter (1733—1806), der ogsaa gjorde Rede for mange Enkeltheder i Blomstens Bygning, som havde Betydning for Befrugtningen, og som først udtalte den Sætning, at det væsentlige i Befrugtningsakten er en Sammenblanding af to forskjellige Stoffer. Læren om Insektbestøvningen, som Koelreuter havde udviklet videre, blev dog navnlig bearbejdet af Sprengel, der udførte en stor Mængde Forsøg med og Undersøgelser over Bestøvningsforholdene. I det Værk (Berlin 1793), hvori han har nedlagt Resultatet af sine Iagttagelser, og som i en lang Række af Aar var undervurderet eller ikke forstaaet, for i den nyere Tid at komme til des større Ære, siger han et Steds, at Naturen synes ikke at ville have, at en eneste Blomst skal befrugtes med sit eget Støv. Langt senere, i Trediverne og Fyrrerne af dette Aarh., eftervistes experimentelt — i England —, at der opnaaedes en kraftigere og mere virkningsfuld Befrugtning ved Støv fra andre Blomster. Denne Lære har indtil den nyeste Tid været en frugtbar Arbejdsmark for en Mængde Botanikere, særlig paa Grund af de interessante biologiske Forhold, Vexelforhold mellem Planter og Insekter, som derved ere komne for Lyset. Som en af de betydeligste Autoriteter paa dette Omraade kan Tyskeren Hermann Müller (d. 1883) nævnes. Læren om Planternes Sexualitet havde altsaa — om ingenlunde uanfægtet — faaet fast Fod allerede for hundrede Aar siden, men Forsøgene paa ved Mikroskopets Hjælp directe at iagttage de indre Processer, som ledsage Befrugtningen, stødte i lang Tid paa Vanskelighed, indtil det i Aaret 1830 lykkedes Italieneren Amici, der 1823 tilfældig havde set Støvrøret fremtræde af Støvkornene, at forfølge Støvrøret ind i Kimmunden paa et Æg. Men faa Aar efter optraadte Schleiden med sin uheldige Theori om, at Kimen i Ægget dannedes af Støvrørets Spids, og stillede herved Forholdene paa Hovedet; han fik mange Tilhængere, og hans Theori faldt først efter at der af en Række dygtige Botanikere — Amici, Tulasne, Hofmeister og Radlkofer — var offentliggjort grundige Undersøgelser, ved hvilke det godtgjordes, at Kimen dannedes af Kimblæren, der er til Stede før Støvrøret naar Ægget. Befrugtningsforholdene studeredes navnlig af Hofmeister, der viste, at det befrugtende Stof hos Blomsterplanterne optræder ikke som Sædlegemer, men som en diffunderende Vædske. Sporeplanterne tøvede man længe med at tilkjende Kjønsmodsætning; dog havde allerede 1803 Vaucher opfattet Spirogyras Copulation som en Befrugtningsakt. Unger iagttog 1837 Mossernes Spermatozoider og tydede dem rigtig, og 1844 fandt Nägeli Antheridierne paa Bregnernes Forkim, 1848 fandt Grev Leszczyc-Suminski de tilsvarende Hunorganer, og det følgende Aar beskrev Hofmeister Befrugtningsforholdene hos nogle af de højere Sporeplanter; samme paaviste nøjagtig det Organ hos Sporeplanterne, der svarer til Kimblærerne hos Blomsterplanterne. Selve Befrugtningselementernes Sammensmelten, Befrugtningsakten, iagttoges 1856 af Pringsheim paa en almindelig Ferskvandsalge. Ved disse og fortsatte Undersøgelser har det vist sig, at de laveste Dyr i Befrugtningsforholdene stemme mest overens med de laveste Planter.

Botaniske Haver kjendes siden det 16de Aarh.; Italien var det Land, i hvilket slige Institutioner først fandtes. Padua gik i Spidsen; her anlagdes den første b. H. 1545; senere fulgte andre italienske Byer, Pisa og Bologna, efter. Uden for Italien finde vi de ældste b. H. i Leiden 1577, Montpellier 1593 og Heidelberg 1597. I Løbet af de følgende Aarh. fik næsten enhver Universitetsby sin b. H. Som nogle af de Byer, i hvilke der for Tiden findes fremragende b. H., kunne nævnes St. Petersborg, Berlin, Paris, Kew ved London og Palermo. Ogsaa uden for Europa findes betydelige b. H., saaledes i Calcutta og i Buitenzorg paa Java. — Den første Begyndelse til en b. H. i Kjøbenhavn blev gjort 1600, idet et Stykke Have ved Studiegaarden ud imod Skidenstræde (nu Krystalgade) blev indrettet til en Have for Lægeplanter. Senere (1769) fik Universitetet endnu en Have paa Amalienborg; dog fik disse Haver aldrig nogen Betydning. Den indtil 1874 benyttede b. H. blev anlagt 1778, idet Slotshaven ved Charlottenborg blev indrettet til en saadan. 1811 blev Haven noget udvidet, og senere blev der lagt et Stykke af Gammelholm til, saa at dens Størrelse blev c. 4½ Td. Land. I Tidernes Løb viste denne Have sig ikke at være fyldestgjørende, bl. a. paa Grund af dens indeklemte Beliggenhed. Efter lange Forhandlinger blev dens Flytning endelig besluttet, og 1871 blev der taget fat paa Anlæget af den nye Have, hvis Beliggenhed er paa et Stykke af det gamle Fæstningsterrain, og som blev tagen i Brug 1874. Denne Haves Areal er mellem 17 og 18 Td. Land; den udmærker sig ved sine for forskjelligartede Anlæg gunstige

Overfladeforhold, idet Terrainet er stærkt couperet, og indeslutter en smuk Vandbeholdning, der er en Levning af Stadsgraven. I Haven findes storartede og smukke Værthuse, af hvilke navnlig det kredsformede Palmehus udmærker sig, og foruden Gartnerboliger en Museumsbygning, i hvilken de botaniske Samlinger og Biblioteket findes, samt Forelæsningssal, planteanatomisk Laboratorium m. m. — Om den b. H. ved Christiania s. **Tøjen**.

Botany-Bay [bott'ni bæh], en Bugt paa Australiens Østkyst, i Ny-Sydwales, under 34° s. Br., opdaget af Cook 1770. Englænderne grundlagde her en Forbryderkoloni 1788, der dog snart flyttedes til Port Jackson noget længere mod N., hvor siden Staden Sydney anlagdes.

Botēro, G., italiensk Digter, f. 1815 i Novara, tog Del i Krigen mod Østerrig 1848 og har siden beklædt Skoleembeder; han er bekjendt ved en Række Romaner og Parabler.

Both, Andries ell. Andreas, hollandsk Genre- og Dyrmaler, f. i Utrecht omtr. 1609, var ligesom Broderen Elev af Bloemart og uddannede sig senere i Rom, til Dels under Paavirkning af P. van Laar. Han skal være druknet 1650 i en af Venezias Kanaler. — Mere berømt er hans Broder, Landskabsmaleren **Jan B.**, f. 1610, d. omtr. 1651. I sit Fag tog han Claude Lorrain (Gellée) til Forbillede, men er mere naturtro. I hans stemningsfulde Morgen- og Aftenbilleder malede tit Broderen den heldig anbragte Staffage. Den kgl. Malerisamling paa Christiansborg ejer en smuk Prøve paa begge Brødres Kunst i et stort italiensk Landskab, hvori en Hyrdefamilie med sin Hjord færdes i Forgrunden. Begge have raderet nogle Blade.

Bothilde ell. **Bodil**, Erik Ejegods Dronning, var en Datter af Svend Estridsøns Hirdjarl Thorgaut d. fagre og nedstammede baade paa Fædrene- og Mødrenesiden fra de berømteste danske og norske Slægter (Palnatoke, Veset, Ladejarlerne), ligesom hendes Slægt var Kongehuset meget hengiven, og hendes Brødre Svend (Fader til Ærkebisk. Asger) og Astrad kæmpede sammen med deres Svoger til Forsvar for hans Broder Knud d. hellige, da denne blev overfaldet af de oprørske Bønder i St. Albani Kirke. Hun fulgte sin Ægtefælle paa hans Pilegrimsrejse gjennem Rusland og over Constantinopel til det hellige Land, og da Kongen var død paa Cypern 10 Juli 1103, fortsatte hun Rejsen, men døde s. A. paa Oljebjærget uden for Jerusalem og blev begravet i Josaphats Dal. B. var Moder til Knud Lavard.

Bothniensis, Nicolaus Olai, svensk Theolog, var som „Läsemästare“ ved en af Johan III i Stockholm indrettet Højskole optraadt mod den af Kongen udfærdigede Liturgi og derfor en Tid bleven holdt fængslet, inden han ved Kirkemødet i Upsala 1593 blev udset til Ordfører. B. blev siden Domprovst i Upsala, udnævntes til Ærkebiskop 1599, men døde uindviet 1600.

Bothriocĕphalus, s. **Bændelorm**.

Bothwell, James Hepburn, Greve af, er saa nøje knyttet til Marie Stuart, at deres Historie ikke kan skilles ad. Født c. 1536 deltog han i de voldsomme indre Kampe under Marie Stuarts Mindreaarighed, var, skjønt Protestant, Tilhænger af Regentinden og maatte derfor flygte til Frankrig. Han kom tilbage til Skotland samtidig med Marie 1561, men maatte igjen flygte paa Grund af sit Uvenskab med Murray. Ved dennes Fald 1565 kom han imidlertid tilbage og optraadte bestandig som en af Dronningens troeste Tilhængere. Trods sin Hæslighed vandt han ikke blot hendes Gunst, men ogsaa hendes Kjærlighed. Ved Darnleys Mord blev Hovedanstødsstenen for B.s og Maries Forening ryddet til Side, og efter at han havde bortført hende til Dunbar for at give hendes Handlemaade Nødtvungenheds Præg, bleve de gifte 1567. Men en mægtig Opposition rejste sig strax imod denne Forening. B. maatte flygte, blev som Sørøver tagen af et dansk Orlogsskib og døde i Fangenskab paa Dragsholm 1578.

Botin, Anders af, svensk Forfatter, f. i Calmar Län 1724, kom ind i det kongelige Rigsarchiv 1751 og udgav 1755—56 »Beskrifning öfver Svenska hemman och jordagods«, som endnu anses for et Hovedværk angaaende Cameralvæsenet. Senere forfattede han »Utkast till Svenska Folkets Historia« (1757—64), som dog aldrig blev afsluttet, samt flere historiske og statsøkonomiske Skrifter, hvilke i sin Tid højt skattede Arbejder vidne om Forfatterens samvittighedsfulde Granskning og praktiske Sans. B. blev adlet 1767, blev Medlem af Videnskabsakademiet 1770 og af det svenske Akademi ved dets Stiftelse 1786; d. 1790.

Botokūder, et raat Indianerfolk i det indre Brasilien, mellem 12° og 20° s. Br., som staar paa et meget lavt Culturstandpunkt; de leve af Jagt, bruge Bue og Pil med stor Færdighed, ere Menneskeædere, gaa næsten nøgne og leve for Resten uden nogen Statsforfatning eller ordnede Samfundsforhold.

Bōtschka, russisk Maal for flydende Varer, lig 40 Vedro ell. 509 danske Potter.

Bōtta, italiensk Vinmaal af følgende Størrelse i danske Potter: Rom 966, Neapel 542, Sicilien 1156, Øen Sardinien 520, Venezia 778, Verona 876. Jfr. **Bota**.

Bōtta, Carlo Gius. Gugl., italiensk Historieskriver, f. 6 Nov. 1766 i Piemont, studerede Lægevidenskaben og blev som Tilhænger af de revolutionære Ideer fængslet 1792, men 1794 befriet ved den franske Hærs Indrykning. B. blev nu Læge ved denne og 1799 Medlem af den nye Regering i Piemont. Da dette Land 1803 forenedes med Frankrig, blev B. Medlem af den lovgivende Forsamling, men faldt i Unaade hos Napoleon I, fordi han betegnede dennes Styrelse som Despoti; 1814 stemte han for Kejserens Afsættelse. B. var en Tid lang Rector for Akademiet i Rouen, men levede siden som Privatmand og fik først 1831 af sin Velynder Carl Albert Lov til at besøge Italien; han døde i Paris 10 Aug. 1837. B.s historiske Skrifter udmærke sig især ved deres ypperlige Sprog; ligesom Oldtidens Forfattere indfører B. Taler, som lægges de handlende Personer i Munden. Hans Hovedværk er „Italiens Historie 1789—1814“ (8 Bd., 1824), der senere er bleven optaget i en „Italiens Historie 1490—1814“, hvoraf den første Del indtil 1534 er af Guicciardini (20 Bd., 1832). Desuden

skrev han en »Histoire des peuples d'Italie« (3 Bd., 1825) og en Fremstilling af den nordamerikanske Frihedskrig (4 Bd., 1809). — Hans Søn, **Paul Emile B.**, f. 1802, gjorde 1825—29 en Rejse omkring Jorden og opholdt sig længe paa Amerikas Vestkyst for at samle Naturgjenstande. 1830 blev B. Læge hos Mehemed Ali, gjorde Toget med til Nubien og medbragte derfra 1833 en stor zoologisk Samling. 1836 blev B. fransk Consul i Alexandria, gjorde 1837 en Rejse til det sydlige Arabien (beskrevet 1844) og sendtes 1840 til Mosul, hvor han, tilskyndet af Orientalisten Mohl, i Foraaret 1843 begyndte Udgravninger ved Tigris og saaledes bragte det gamle Ninive igjen for Dagen. En stor Del af de udgravne Skatte førtes til Louvre, og Opdagelsen beskreves i et Pragtværk, »Monuments de Ninivé« (5 Foliobd., 1849—50), hvortil Flandin gjorde Tegningerne. 1848 skrev B. en Afhandling om den assyriske Kileskrift, hvori han nedlagde Udbyttet af sine Granskninger. 1847 flyttedes B. til Jerusalem som Generalconsul og tog som saadan ivrig Del i Stridighederne om den hellige Grav, der blev Udgangspunktet for Krimkrigen; 1857 blev han Generalconsul i Tripolis indtil 1868. Han døde 18 Apr. 1870.

Bottelūr, en kort Bom af Træ eller Jærn, gaaende ud fra Skibets Bov straat for efter, for dermed at udspile den forreste Del af Fokken forneden (Fokkehals).

Botten-Hansen, Paul, norsk Bibliograph og Literaturhistoriker, f. paa Gaarden Botten i Baage (Gudbrandsdalen) 16 Nov. 1824, blev Student 1847, maatte derefter i flere Aar give Undervisning, men slog sig fra 1850 ned som Literat i Christiania og udgav fra 25 Oct. 1851 „Illustreret Nyhedsblad" (Christ. 1851—66), i hvilket Ugeblad han forstod at samle en talrig Kreds af de bedste Forfattere til Behandling af historiske, skjønliterære og videnskabelige Emner, medens han samtidig ved sine egne kritiske Artikler gjorde dette Blad til et endnu værdifuldt Repertorium for Studiet af Samtidens nordiske Literatur. 1856 fik han Ansættelse i det norske Rigsarchiv, 1860 ved Universitetsbiblioteket i Christiania og var fra 1864 til sin Død 1869 Universitetsbibliothekar. Han forsøgte sig fra først af selv som Digter ved den dramatiske Eventyrdigtning „Huldrebryllupet" (Christ. 1851), mærkelig ikke blot ved Forf.s deri aabenbarede versificatoriske Evne og Phantasi, men ogsaa ved Digtets, om man vil, prototypiske Stilling til hans Ven Henrik Ibsens senere Digterværk „Per Gynt". Ved Siden af den literære Kritik var det især den biographiske Fremstilling, der tiltrak sig hans Tilbøjelighed; paa begge Omraader har han leveret mønstergyldige Arbejder. Foruden en Mængde biographiske Artikler i „Ill. Nyhedsblad" har han skrevet Biographierne til Billedværket „Ejdsvolds-Galleri" (Christ. 1856—60, H. 1—25; ufuldendt). For Comiteen for Norges Deltagelse i Pariserudstillingen 1867 udarbejdede han i Form af en systematisk Katalog med literærhistoriske Indledninger en fortræffelig bio-bibliographisk Haandbog i Norges Literatur i det 19de Aarh. (»la Norvège littéraire au 19 siècle«, Christ. 1867); og for den norske Boghandlerforening udgav han, til Dels i Forening med Siegw. Petersen, „Norsk Bogfortegnelse 1848—65" (Christ. 1867—70). Han var en af de grundigste Kjendere af nordisk Literatur i vort Aarh. og havde samlet et meget betydeligt Bibliothek, der ved privat Subskription blev kjøbt og skjænket til Bergens By.

Bottesini, Giov., f. 1823 i Cremona, Elev af Conservatoriet i Milano, har ved Concertrejser vundet europæisk Navn som Virtuos paa Contrabas. B. er en alsidig dannet Kunstner, der i Italien er højt anset som Componist af Operaer, Symphonier og Kvartetter, som i Firenze har stiftet en Forening til Opførelse af de tyske Klassikeres Instrumentalværker og som tillige, saaledes i Paris 1855 og 56, har vist sig som en særdeles dygtig Dirigent og Capelmester.

Botticelli, Sandro [tschĕlli], italiensk Maler, f. 1447, d. 1510 i Firenze, var en Søn af Mariono Filepepi, men blev adopteret af en Guldsmed B., hos hvem han var i Lære. Senere lagde han sig efter Malerkunsten under Filippo Lippi og hører til den ældre florentinske Skoles fortrinligste Mestre. Hans fleste Billeder ere Temperamalerier eller al fresco med Emner af den hellige Historie. I det sixtinske Capel findes saaledes Moses's Historie i flere Frescobilleder. I sin ældre Alder syslede han med Literatur, navnlig Dante, hvis „Helvede" han udgav med Kobberstik efter sine egne Tegninger (1491).

Bottniske Bugt er den nordligste Del af Østersøen, der i en Længde af c. 80 M. med Retning først mod N., senere mod N. Ø. adskiller Sverige fra Finland. Medens B. n. for Ålandsøerne, der lukke den mod S., har en Bredde af henved 40 M., trække Kysterne sig sammen mod N., saaledes at deres Afstand i Strædet Quarken under 64° n. Br. kun er 10 M.; men n. for Strædet fjærne de sig atter fra hinanden. Kysterne s. for Quarken ere for det meste klippefulde, men dog ikke synderlig høje, hvorimod de længere mod N. som oftest ere sandede. Næsten overalt ere de omgivne af en Skjærgaard, bestaaende af en Uendelighed af Smaaøer. B. har et usædvanligt stærkt Tilløb af Flodvand og talrige gode Havne, der dog sædvanlig kun kunne besejles 7 Maaneder af Aaret.

Bottschlot Sø, fiskerig Sø i Slesvig, har Afløb til Vesterhavet. Ved Udløbet Bongsiel Havn, Lade- og Losseplads for Bredsted.

Botuschān, Stad i Kgr. Rumænien, 13 M. n. v. for Jassy. 40,000 I. Udbredt Handel. Stærkt besøgte Messer.

Botzen, ital. Bolzano, Stad i Østerrig, Tirol, ved Floden Eisack, 1 M. oven for dens Udløb i Etsch, 12 M. s. for Innsbruck. 11,000 I. Uld- og Silkemanufakturer. Betydelig Frugt- og Vinavl. Handel med Læder, Silke og Sydfrugter.

Bouc [buhk], en lille Ø ved Frankrigs Sydkyst, hører til Dep. Rhônemundingerne og ligger i Indløbet til Berre-Lagunen. God Havn.

Boucanier [bukaniē], s. Flibustier.

Bouchain [buschǣng], befæstet Stad i det franske Dep. Nord, ved Schelde, 2 M. s. v. for Valen-

ciennes. 2,000 J. Det danske Corps, som 1815—18 udgjorde en Del af Occupationshæren i Frankrig, havde her sit Hovedkvarter.

Bouchardon, Edme [buschardõng], fransk Billedhugger, f. 1698, d. 1762 i Paris, var Elev af Couston og arbejdede med en for Paryktiden usædvanlig Renhed i Stilen. Af hans Værker kan nævnes Fontaineu i Rue Grenelle. Hans anseteste Værk, Ludvig XV.s Rytterstøtte, ødelagdes 1792. — Hans Broder og Elev, **Jacques Philippe B.**, f. 1711 i Paris, d. 1753 i Stockholm, kaldtes 1741 til Sverige, hvor han blev Hofbilledhugger og Lærer ved Tegneakademiet. Han udførte her en Mængde Sculpturarbejder, især for det kgl. Slot i Stockholm.

Bouchardy, Jos. [buschardī], fransk Dramatiker, f. 1810, d. 1870, var først Kobberstikker, skrev siden dels ene, dels sammen med Deligny en Række Vaudeviller og Dramaer. »Le sonneur de Saint Paul« (1838) gjorde megen Lykke.

Boucher, Alexandre Jean [buschē], — „Violinisternes Alexander" kaldte han sig selv — f. 1770 i Paris, d. 1861 smstds., en berømt Violinvirtuos, som ved sit æventyrlige Liv, sine Bizarrerier baade som Kunstner og som Menneske og sin paafaldende Lighed med Napoleon I gjorde den største Opsigt paa sine af verlende Held ledsagede mange Kunstrejser.

Boucher, François [s. o.], fransk Maler, f. 1703, d. 1770 i Paris, var Elev af Lemoine og kgl. Hofmaler. Efter at have været sin Samtids Yndlingsmaler og overdrevent beundret har en senere Tid sat ham utilbørlig lavt, idet hans rige Talent ikke alene tillod ham at producere med forbavsende Lethed i de forskjelligste Retninger, men ogsaa har givet hans Billeder, der ere et træffende Gjenskjær af hele Datidens Liv, et blivende Værd ved deres gode Anordning og harmoniske Farve. Hans berømteste Elev er Fragonard.

Boucher de Crèvecoeur de Perthes, Jacq. [buschē dø krævkøhr dø pertt], f. 1788, d. 1868, offentliggjorde 1846 sine Fund af Flintredskaber i Somme-Dalens eftertertiære Gruslejer og grundlagde herved Studiet af den palæolithiske Stenalder. I flere Arbejder (navnlig: Antiquités celtiques et antédiluviennes, Par. 1847—57) hævdede han, at Mennesket har levet i en tidligere Jordperiode sammen med Ovaternærtidens Dyreformer. B. var ogsaa paa flere andre Omraader en produktiv Forf. (Voyage en Danemark«, 1858) og indtog en betydelig Stilling i Frankrigs politiske og literære Liv.

Boucher-Desnoyers [denoajē], fransk Kobberstikker, s. **Desnoyers.**

Bouchet, Fréd. Jules [buschā], fransk Bygmester, f. 1799, d. 1860 i Paris, udførte bl. a. det store Nationalbibliothek i Paris og Gravmælet over Napoleon I i Invalidekirken. Han havde tillige Navn som Aquarelmaler.

Boucicault, Dion [busikō], engelsk Dramatiker og Skuespiller, f. 1822 i Dublin. 1841 blev hans første Stykke spillet paa Covent Garden Theatret i London. I alt har han skrevet c. 140 Stykker, naturligvis Routinearbejder, hvoriblandt »Old heads and young hearts«, »Used up«, »The Octoroon« osv. 1853—1860 opholdt han sig i Nordamerika. Efter Hjemkomsten gjorde han og hans Hustru stor Lykke paa Scenen i London i Folkekomedien »The Colleen Bawn« (1861), saa han ved den Komedie tjente en stor Formue. Indtil 1868 var han Directeur for Adelphitheatret, drog derpaa 1876 til New-York, skrev Komedier i Masse og spillede selv Hovedrollerne.

Boudet, Jean [budā], Greve, fransk General, f. 1769 i Bordeaux, traadte i Begyndelsen af den første franske Revolution som Lieutenant ind i Nationalgarden og udmærkede sig 1793 under Belejringen af Toulon og i Vendée, samt 1794 i Vestindien, hvorhen han var sendt med en fransk Expedition for at tilbagetage de af Englænderne erobrede Øer, især ved Tilbageerobringen af Guadeloupe, hvorfor han 1796 af Directoriet blev udnævnt til Divisionsgeneral. Siden kæmpede han med Berømmelse i Holland (under Brune), Italien (under Berthier), paa San Domingo (under Leclerc) og mod Preussen 1806—7, erobrede Stralsund og fik til Belønning Grevetitlen og en stor Dotation i Svensk-Pommern. Under Krigen med Østerrig 1809 udmærkede han sig i Slaget ved Esslingen, hvor han i 36 Timer gjorde Fjenden den kraftigste Modstand, og i Kampene 4—6 Juli bidrog han væsentlig til Sejren ved Gross-Aspern ell. Wagram, saa at Napoleon sagde til ham: „General, De har frelst min Armé" og gjorde ham til Storofficer af Æreslegionen. Men allerede 14 Sept. s. A. bukkede B. under for de Anstrængelser, han havde underkastet sig.

Boudet, Paul [s. o.], fransk Statsmand, f. 1800, blev Sagfører 1821 og hørte under Restaurationen til de hemmelige Selskaber, men knyttede sig nøje til Julikongedømmet; var 1839—48 Deputeret, 1839—40 Understatssecretær i Justitsministeriet og hørte siden til Oppositionen imod Guizots Styrelse. 1848 blev B. Medlem af Nationalforsamlingen, hørte til den conservative Side og sluttede sig senere til Præsidenten, valgtes 1849 til Statsraadet og hørte til det Mindretal af samme, som 1851 gjorde Indsigelse imod Statscoupet. Dog forblev han Medlem af Statsraadet og var Indenrigsminister 23 Juni 1863 —28 Marts 1865, blev derefter Senator og siden Næstformand i Senatet. D. 1877.

Boudoir, fr. [budoāhr], lille Værelse (efter Derivationen: hvor Damerne kunne trække sig tilbage for at surmule).

Boué, Ami [buē], tysk Geognost, f. 1794 i Hamborg, d. 1881 i Wien. Uden at have nogen offentlig Ansættelse foretog han, ligesom L. v. Buch, en Mængde geol. Rejser i vest- og sydeuropæiske Lande, da han ved Selvsyn vilde danne sig en begrundet Mening om de i Begyndelsen af dette Aarh. temmelig uklare Forestillinger om de enkelte Landes geologiske Bygning. Efter 1820 at have udgivet: »Essai géologique sur l'Écosse« med det første geol. Kort over dette Land, udkom 1829: „Geognostisches Gemälde Deutschlands"; men af alle hans mangfoldige Arbejder fortjener især at nævnes hans Beskrivelse af Tyrkiet (1840 og 1850), et Land, der den Gang var saa godt som aldeles ukjendt i geologisk Henseende.

Bouet-Willaumez, Louis Ed. [buē vijomähs], Greve, fransk Admiral, f. 24 Apr. 1808, gjorde 1827 Tjeneste paa Flaaden ved Navarino, 1830 paa Toget til Algier og blev Lieutenant 1835. B. udsendtes 1838 for at gjøre Opmaalinger og udarbejde en nautisk Beskrivelse af Vestafrikas Kyst og var 1844—47 Gouverneur i Senegal, hvor han særlig viste Iver for at undertrykke Slavehandelen. 1849 ledede B. som Contreadmiral Troppeførselen til Civita Vecchia, og ligeledes 1854 til Krim, hvor han var Stabschef ved Flaaden. For at bringe Transportvæsenet i System blev B. ansat i Marineministeriet og var senere Søpræfect i Cherbourg og Toulon, samt construerede ypperlige Torpedoer. 1860 blev B. Viceadmiral og 1865 Admiral; han udsendtes i Aug. 1870 med Flaaden til Østersøen, men maatte snart vende tilbage uden Udbytte. Han døde 10 Sept. 1871.

Bouffé, Marie [buffé], fransk Skuespiller, f. 4. Sept. 1800 i Paris, Søn af en Forgylder, var paa sin Faders Værksted indtil han, uimodstaaelig tilskyndet af sit Kald til dramatisk Fremstilling, tog Ansættelse ved Theatret Panorama dramatique, paa hvis Aabningsdag 5 Apr. 1821 han første Gang betraadte Scenen. Fra 1830, da han optraadte i Gymnase dramatique, stod han som den afgjort første Karakterskuespiller i Paris. Hans naive Komik henrev Publikum paa en Gang til Taarer og Skoggerlatter, og i de mest forskjellige Roller, som „Pariserdrengen“ og „Michel Perrin“, hvilke bleve skrevne for ham, forbavsede han ved den ud af Livet grebne og dog ejendommelig gratiøst givne, fuldendte Fremstilling. At han, fordi hans Udførelse af en og samme Rolle almindelig skaffede over 100 stærktbesøgte Forestillinger, ikke kunde faa et saa stort og rigtvexlende Repertoire, som han i uafladelig Higen efter at skabe nyt idelig forlangte, gjorde ham saa utilfreds med sin glimrende Stilling ved Gymnase, at han 1843 for 150,000 Fr.s kjøbte sig fri for sit Engagement derved og gik til Théâtre des variétés, hvor han forblev indtil Affældighed tvang ham til at trække sig tilbage.

Boufflers, Louis Franç., Hertug af [buf-flär], fransk Marschal og en af sin Tids mest udmærkede Feltherrer, f. 1644, blev, efter at have tjent med Udmærkelse under Condé, Turenne, Créqui, Luxembourg og Catinat og hurtig at være avanceret til de højeste militære Stillinger, især berømt ved sit tapre Forsvar af Namur 1695 og af Lille 1708 og gjorde Tilbagetoget efter Nederlaget ved Malplaquet 1709, hvor han overtog Commandoen efter den saarede Overfeltherre Villars, til en Triumph for Krigskunsten. Han døde i Fontainebleau 20 Aug. 1711.

Boufflers, Stanislas, Chevalier de [s. o.], fransk Selskabsdigter, f. 1737, d. 1815, begyndte som Gejstlig, blev derpaa Husarofficer og var i Selskabslivet før Revolutionen yndet for sine vittige og frivole Epigrammer og Viser. En Vise om Marie Antoinette foranledigede, at man sendte ham til Senegal som Gouverneur, hvorfra han kom tilbage og vandt Yndest ved Hoffet. 1789 hørte han til de liberale Adelsmænd, men emigrerede til Preussen efter 10 Aug. 1792; man overlod ham et Stykke Land i preussisk Polen til en fransk Koloni. Efter sin Hjemkomst til Frankrig 1800 blev han Akademiker, og siden smigrede han Napoleon I i sine Vers. Bestandig var han søgt i Salonerne og var Ven af alle fremragende Mænd.

Bougainville, Louis Antoine de [bugængvill], fransk Søfarer, f. 1729, udmærkede sig 1756—59 som Officer i Canada, men fik 1763 Lyst til at gaae til Søs og grundlagde en Koloni paa Falklandsøerne, som dog snart i Følge Spaniens Indsigelse blev opgivet. 1766 gik han til Sydhavet, opdagede flere nye Øer og plantede 1768 det franske Flag paa Tahiti, af hvis Indbyggere han senere gav en vistnok overdrevent forskjønnet Skildring. Han opdagede derpaa de søfarendes Øer, besøgte Ny-Hebriderne, en Del af Ny-Holland, Salomonsøerne (af hvilke ēn bærer hans Navn), Ny-Irland, Ny-Guinea, Molukkerne og vendte 1769 tilbage som den første franske Jordomsejler. 1771 udgav han sin Rejsebeskrivelse, som ved sine livlige, farverige Skildringer gjorde overordentlig Lykke. I den nordamerikanske Frihedskrig udmærkede B. sig i flere Træfninger; han blev 1791 Viceadmiral, 1796 Medlem af Instituttet, 1800 Senator og senere adlet. Død 31 Aug. 1814.

Bougie [buschi], Urinrørssonde, et tyndt, elastisk Rør, 10—12 Tomm. langt, bestemt til at føres ind i Urinrøret for at udvide dette ved Forsnævringer eller udtømme Urinen af Blæren. B. blev i det 16de Aarh. opfunden i Frankrig og fik Navn af, at man først forarbejdede den, ligesom Lys, ved at dyppe en Bomuldsvæge i Vox. De forfærdiges nu af en elastisk Masse, sammensat af Kautschuk, Terpentin osv.

Bougie [s. o.], s. **Bugia.**

Bouguer, Pierre [bugē], en af de fortrinligste franske Mathematikere og Astronomer, f. 1698 i Bretagne, d. 1758. 1735 foranstaltede den franske Regering for at afgjøre Spørgsmaalet om Jordens Fladtrykning under Polerne en dobbelt Gradmaaling, den ene i Peru nær ved Ækvator, den anden i Lapland. Den første af disse blev overdragen B. i Forbindelse med Godin og Condamine, den anden Maupertuis, Clairaut, Camus og Lemonnier. B. og hans Ledsagere maatte kæmpe med store Vanskeligheder og kom først hjem efter 7 Aar, de fra Lapland derimod efter 15 Maaneder. Resultatet af Maalingen i Peru findes i »Théorie de la figure de la terre« (Par. 1749). B. har grundlagt Photometrien; hans Undersøgelser i denne Henseende findes i »Essay d'optique« (Par. 1729) og endnu fuldstændigere i »Traité d'optique sur la gradation de la lumière«, udgiven efter hans Død af Lacaille (Par. 1760). Han er ogsaa Opfinder af Heliometret og har skrevet en Bog om Søvæsenet, »Nouveau traité de navigation« (Par. 1753), som Lacaille i 2den Udgave har beriget med mange Tilsætninger (Par. 1769). B. var ogsaa den første, der gjorde Forsøg med et Blylods Tiltrækning til et Bjærg (Chimborazo).

Bouguereau, William Adolphe [bug'rō], fransk Maler, f. 1825 i La Rochelle, er Elev af

Picot og vandt 1850 den store Pris, hvormed følger Rejsestipendium til Rom. Blandt hans Billeder, der vakte Opmærksomhed ogsaa uden for Frankrig, kan nævnes „Den hellige Cæcilias Jordfæstelse i Katakomberne“ (1855), »Mater afflictorum« (1877), begge i Luxembourg, og nogle Kirkebilleder, malede al fresco. Han har ogsaa malet mythologiske Æmner, som „Venus's Triumph“ o. lign. Enkelte af hans Arbejder have været udstillede i Kjøbenhavn.

Bouilhet, Louis [buijē], fransk Digter, f. 1824, hvis »Fossiles, scènes de la nature antédiluviennes« vakte store Forventninger, ligesom hans Drama »Madame de Montarcy« (1856) gjorde Opsigt ved sin skjønne Versification. Samme Lykke gjorde »Hélène Peyron« (1858) og »Dolorès« (1862), men »Faustine« (1864) faldt igjennem paa Théâtre français. B. døde 1869.

Bouillaud, J. B. [buijō], berømt fransk Læge, f. 1796, 1831 Prof. i medicinsk Klinik ved Pariserfacultetet, Overlæge ved Charité, en af Broussais's ivrigste Tilhængere, der endog i flere Retninger gik langt videre end denne. Feberen havde efter hans Lære sin Aarsag i en Betændelse af Hjærtets og Karrenes inderste Hinde, og de febrile Sygdomme maatte derfor behandles med gjentagne Aareladninger (»saignée coup sur coup«). Han var en begavet og aandrig Lærd, men stiv og haardnakket i sine Meninger. D. 1881.

Bouillé, Franç. Claude Amour, Marquis de [buijē], f. 1739 i Auvergne, traadte meget ung i Krigstjeneste og udmærkede sig i Syvaarskrigen samt under den nordamerikanske Frihedskrig som Gouverneur over Øen Guadeloupe og Overbefalingsmand over den franske Krigsmagt i Vestindien. Efter at være vendt tilbage til Frankrig var han ved Revolutionens Udbrud en tro Tilhænger af Ludvig XVI, og da Kongen vilde forlade Frankrig, skulde han dække hans Flugt med nogle af sine Tropper. Da Forsøget mislykkedes og Kongen var tagen til Fange i Varennes, ilede B. selv til med et Dragonregiment for at redde Kongen, men det var for silde, og han selv undgik kun med Møje Republikanernes Kugler ved at flygte til Belgien. Herfra skrev han til Nationalforsamlingen og betegnede Kongens Flugt som en af ham forsøgt Bortførelse, hvorefter han selv blev dømt som Højforræder. Han søgte nu at bevæge Udlandet til en væbnet Indblanding i Frankrigs Anliggender og tog Tjeneste hos den svenske Konge Gustav III. Efter dennes Mord traadte han ind i Prinsen af Condés Corps, afslog den ham tiltænkte Overanførsel i Vendée og begav sig til England, hvor han døde 14 Nov. 1800 i London. Hans »Mémoires sur la révolution française« (1801; ny Udg. 1859) kaste meget Lys over den Tids Begivenheder.

Bouillon [buljōng], Kjødsuppe, en ved Kogning tilberedt Extract af Kjød, indeholder navnlig Lim, Fedt, phosphorsurt Kali og de saakaldte Extractivstoffer af Kjødet, blandt hvilke Kreatinet er det vigtigste. Noget egentligt Næringsmiddel er B. næppe, hvorimod den hovedsagelig har en oplivende Virkning, der især skyldes Extractivstofferne. B., d. s. s. Cantille.

Bouillon [buijōng], oprindelig et tysk Hertugdømme i det belgiske Luxembourg, udgjør et skovrigt Bjergstrøg i Ardennerne. Efter at være skilt fra Grevskabet Ardenne, hvortil det først hørte, blev det givet som Hertugdømme til den siden saa berømte Anfører paa det første Korstog, Gotfred af B., der 1095 for at kunne bestride Udgifterne til Toget pantsatte det til Bispoppen af Liège, hvis Efterfølgere længe havde det i Besiddelse. 1672 blev det erobret af Frankrig og 1678 af Ludvig XIV skjænket som souverænt Hertugdømme under fransk Beskyttelse til Familien Latour d'Auvergne, der ejede det, indtil det under Revolutionen 1793 blev inddraget. 1814 kom det som en Del af Storhertugdømmet Luxembourg til de forenede Nederlande; 1830 skilte det sig tillige med det øvrige Luxembourg fra Nederlandene og blev 1837 definitivt indlemmet i Belgien. — Hovedstaden i Hertugdømmet var B., en By i en dyb Kløft af Ardennerne, ved Floden Semoy, med et gammelt Klippeslot, Hertugernes Stamsæde; 3,000 J.

Bouilly, Jean Nic. [buiji], fransk Digter og Skribent, f. 1763, var oprindelig Jurist, sluttede sig ved Revolutionens Udbrud til Mirabeau og Barnave og skrev Tragedien »Pierre le Grand«; nogle høflige Hentydninger heri til Marie Antoinette skaffede ham en Gulddaase fra denne, som han siden for Sikkerheds Skyld forærede Jakobinerklubben i Tours, hvor han var Embedsmand under Revolutionen og virkede en Del for Almueskolevæsenet. Siden besang han, uden at genere sig for politiske Omslag, Josephine, Hertuginden af Berry og Marie Amalie med lige Færdighed. Hans Stuespil ere ubetydelige; mere bekjendte ere hans Børnebøger (hvoriblandt »Contes offerts aux enfants de France« og »C. à ma fille«). D. 1842.

Boulainvilliers, Henri de [bulængvilliē], Greve, f. 1658 i Normandiet, d. 1722, blev ved at undersøge sin Families Archiver ført til Studiet af Frankrigs Historie og har ved grundige og omhyggelige Undersøgelser oplyst sit Fædrelands ældre Forfatning samt en Mængde franske Familiers Genealogi og Historie. Paa hans Tid var Staten gaaet op i Monarchiet; i Modsætning hertil stræbte B., gjennemtrængt af Beundring for Riddervæsenet og Lensforfatningen, at vise, at Frankrig ikke var Kongedømmets Værk, og at det var blevet stort og mægtigt fornemmelig ved sin tapre og tro Adel. Af hans talrige Skrifter, der først og kun til Dels ere udkomne efter hans Død, ere følgende de vigtigste: »Histoire de l'ancien gouvernement de France« (Haag, 1727), »Abrégé chronologique de l'histoire de France« (Haag, 1733) og »Histoire de la pairie de France et du parlement de Paris« (London, 1753). B. har ogsaa forfattet philosophiske Skrifter, navnlig over Spinoza.

Boulanger, Louis [bulangschē], fransk Maler, f. 1806 i Piemont, d. 1867 som Directeur for Kunstakademiet i Dijon, var Elev af Devéria og hørte til den romantiske Skoles Malere. Derfor illustrerede han ogsaa Victor Hugos Værker og malede Æmner som „Mazeppa“, „Petrarcas Triumph“ o. a.

Boulanger, Rodolphe [s. o.], fransk Maler, f. 1824 i Paris, er Elev af Jollivet og Paul

Delaroche. Til hans bekjendteste Billeder høre „Badende Kvinder", „Romerske Skuespillere øve sig i deres Roller", „Via Appia".

Boulay de la Meurthe, Ant. Jacq. Claude Jos. [bulä dø la mørrt], fransk Statsmand, f. 1761, fra 1783 Advocat i Nancy, sluttede sig strax til Revolutionens Sag som en oprigtig Tilhænger deraf, men tillige som en Modstander af dens Udskejelser, hvorfor han ogsaa under Rædselsperioden blev mistænkt og forfulgt. Efter 1797 blev han som Medlem af de 500's Raad en af Hovedmændene for det maadeholdne constitutionelle Parti, som stræbte at befæste Republiken ved sand Frihed og Lovlighed, en kraftig Modstander baade af Jakobinernes Voldsomhed og af Directoriets Tyranni. Han sluttede sig derpaa til Bonaparte, fordi han ansaa ham for den eneste, der kunde opretholde Revolutionens Grundsætninger, og forlod ham ikke, da han gjorde sig til Monarch, fordi han da selv ikke længere troede paa Republikens Mulighed. Under Consulatet og Kejserdømmet var B. Præsident for den lovgivende Section i Statsraadet og udførte det vanskelige Hverv at ordne de tilbagevendte Emigranters Ejendomsforhold og at bestyre Statsdomainerne. 1813 ophøjedes han i Grevestanden. 1814 erklærede B. sig som tro Tilhænger af Kejserdømmet for den unge Napoleon og modsatte sig energisk Kejserindens Afrejse; under de 100 Dage traadte han igjen ind i Statsraadet og erklærede efter Kejserens gjentagne Uheld atter Napoleon II for Kejser. Efter Ludvig XVIII.s Tilbagekomst blev han først forvist til Nancy og derpaa af Russerne ført til Tyskland, hvor han til sidst opholdt sig i Frankfurt a. M. Først 1819 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig, hvor han derefter levede stille i sin Familie til sin Død i Paris 1840. — **Henri George B.,** Søn af den foregaaende, f. 15 Juli 1797, blev Advocat i Paris 1820, men ofrede sig mere til at studere økonomiske Spørgsmaal og især de arbejdende Klassers Kaar. 1830 tog B. virksom Del i Julirevolutionen; han valgtes 1834 til Deputeretkammeret, hvor han hørte til yderste Venstre og særlig gav sig af med Undervisningsvæsenet. 1843 og 1847 tilraadede B. med stor Varme Ophævelsen af Napoleonidernes Landsforvisning. 1848 blev B. valgt til Nationalforsamlingen; i Juni deltog han i Undertrykkelsen af Arbejderopstanden, og 20 Jan. 1849 valgtes han til Vicepræsident i Frankrig. 1852 blev han Senator og døde 24 Nov. 1858. — Hans Broder, **François Joseph B.,** f. 1799, var en Tid lang Generalsecretær i Agerbrugsministeriet og blev 1837 Statsraad, hvilken Stilling han beholdt, indtil han 1857 indtraadte i Senatet, hvor han hørte til de ivrigste Tilhængere af Kejserdømmet og i Sept. 1869 var en af de tre Senatorer, der stemte mod Forfatningens Ændring i frisindet Aand; d. 1880.

Boulevard, fr. [bulvār], egtl. Bulværk, bruges nu kun om en sløjfet og planeret Vold, der er forvandlet til Gader med Alleer eller andre Træplantninger og Anlæg.

Bouley, H. [bulä], f. 1815, berømt Veterinær og Forfatter, Prof. ved Veterinærskolen i Alfort, i mange Aar Hovedredacteur af »Recueil de médecine vétérinaire«.

Boulogne, Et. Ant. [bulōnj], fransk Gejstlig, f. 1747 i Avignon, studerede i Paris og blev en anset Prædikant, først i Avignon og Villeneuve, derefter i Paris, hvorfra han ofte blev kaldt til Versailles for at prædike for Hoffet. Revolutionen berøvede ham hans Embeder, og tre Gange blev han fængslet; efter Rædselsperioden angreb han den constitutionelle Kirke, især i »Annales religieuses«, som han efter at have overtaget Redactionen forandrede til »Annales catholiques«. Dette Tidsskrift fik megen Indflydelse, men 1797 blev det undertrykt, og med Nød undgik B. at blive deporteret. Dog fortsatte han senere sin literære Virksomhed i flere Tidsskrifter og blev 1807 kejserlig Hofcapellan og 1808 Bisskop i Troyes; men da han udtalte sig mod den verdslige Magts Ret til at indsætte nogen Biskop uden Pavens Samtykke, lod Napoleon I ham bringe til Fæstningen Vincennes, hvor han sad til Kejserdømmets Fald. Da Bispestolen i Troyes blev ophævet, udnævnte Paven ham til Ærkebiskop, og det følgende Aar blev han Medlem af Pairskammeret. D. 1825.

Boulogne sur Mer [bulōnj syr mær], Stad i det franske Dep. Pas de Calais, ved Kanalen, 13 M. n. v. for Arras. 44,000 I. (1881). Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Kirken Nôtre Dame, det forhen kejserlige Palads, Raadhuset, med højt Taarn, opført paa Ruinerne af et gammelt Slot, hvor Gotfred af Bouillon blev født 1065, Hospitalet, Bibliotheket og Caserne. B. er en befæstet Krigshavn, paa hvilken Napoleon I anvendte store Summer, men som nu lige over for Cherbourg har tabt meget i Betydning. Stadens Industri omfatter Tilvirkningen af grove Uldstoffer, Sejldug, Tovværk, Glas og Sukker. I Omegnen Marmorbrud og Stenkulsgruber. Livlig Handel og Skibsfart samt betydeligt Fiskeri paa Newfoundlandsbankerne og under Island. Stærkt besøgte Søbade. B. er et af Hovedpunkterne i Frankrigs Forbindelse med England og staar i daglig Dampskibsforbindelse saa vel med London, som med flere Kanalhavne. B. er en gammel Stad, og herfra forberedte Cæsar sit første Tog til Britannien. Caligula lod opføre et Fyrtaarn, som til Dels endnu er til. Kirkeforsamling 1264, ved hvilken England blev belagt med Ban og Interdict. 1803 samlede Napoleon I her og i Omegnen en Hær paa 80,000 Md. for at gjøre Indfald i England, og 15 Aug. 1804 fandt her den første Uddeling af Æreslegionens Kors Sted, til hvis Erindring der af Armeen oprejstes en 180 F. høj Marmorsøjle. 6 Aug. 1840 gjorde Louis Napoleon i B. et mislykket Forsøg paa at fremkalde en bonapartistisk Opstand.

Boulogne sur Seine [s. o. syr sæhn], Flække i Frankrig ved Seinen, v. for Paris, som hvis Forstad den kan betragtes. 25,000 I. Blegerier. — **Boulogneskoven** tæt uden for Paris med smukke Anlæg og prægtige Græsplainer er en yndet Promenade for Pariserne. I et Hjørne af Skoven er der anlagt en Acclimatisationshave, der har en sjælden smuk Samling af nyttige Dyr.

Boulton, Matthew [bohltn], Maskinbygger, f. 1728 i Birmingham, d. 1809, overtog efter sin Faders Død dennes Staalvarefabrik, som han udvidede ved Indkjøb af et Stykke Land i Soho. I Forbindelse med J. Watt anlagde han 1769 en Dampmaskinefabrik, der i sin Tid leverede Maskiner til hele Europa; de fleste Forbedringer ved Dampmaskinen, der gjordes i denne Periode, udgik fra de verdensberømte Værker i Soho. B. opfandt ogsaa en mechanisk Fremgangsmaade til skuffende at efterligne Oljemalerier og en Methode til at forgylde Gips varig og billig.

Bountyøerne [bövnti], en Gruppe af høje, klippefulde Smaaøer i Australien, s. ø. for Ny Seeland, under 47° 35' s. Br., 163° ø. L. Det omliggende Hav er rigt paa Sælhunde. Opdagede 1788.

Bouquet, fr. [bukētt], Samling af afskaarne Blomster; ogsaa Binens „Blomst" (s. Aroma).

Bouquet, Jean Claude [buké], s. Briot.

Bourbaki, Charl. Denis Sauter [bur], fransk General, f. 1816 af græsk Byrd (Faderen faldt 1827 i den græske Frihedskrig), blev 1837 Lieutenant i Zouaverne, 1842 Capitain og 1850 Oberst i samme Corps. Han udmærkede sig som Brigadegeneral 1854—55 ved Alma, Inkerman og Malakov, blev 1857 Divisionsgeneral og vandt nye Laurbær 1859 ved Solferino. I Juli 1870 blev B. Chef for den keiserlige Garde og knyttet til Bazaines Hær, med hvilken han deltog i Slagene foran Metz fra 16—31 Aug. Efter Opfordring fra en Eventyrer Regnier, der kom gjennem den tyske Hær med Bismarcks Vidende og udgav sig for at være udsendt af Keiserinde Eugénie, forlod B. Metz 25 Sept. og kom i en Forklædning gjennem de fjendtlige Linjer; men da han i London erfarede, at han var ført bag Lyset, reiste han til Frankrig og stillede sig til den republikanske Regerings Raadighed. B. brugtes ved Loire-Hærens Reorganisation og sendtes i Dec. som Chef til Østhæren, men blev i Januar 1871 uagtet al sin Tapperhed slaaet tilbage af Werder og derefter af Manteuffel trængt ind paa schweizersk Grund. Af Fortvivlelse over sit Uheld søgte B. at skyde sig, men blev helbredet og var 1871—79 Chef for Hærcorpset i Lyon. B. afgik 1881 fra Hæren.

Bourbon [burböng] ell. Réunion, en af de mascarenske Øer, ø. for Madagaskar, tilhører Frankrig. 46 □ M. med 181,000 I. (1880). Øen er bjærgfuld og vulkansk; dens højeste Punkt, Piton de Neige, er henved 10,000 F., og der er flere Punkter af lignende Højde. Klimaet er særdeles behageligt og sundt. Kun omtr. ¼ af Øens Overflade er skikket til Dyrkning, men denne Del udmærker sig til Gjengjæld ved en overordentlig Frugtbarhed. Hovedprodukterne ere Sukker, Ris, Kaffe og Krydderneliker. Indtil 1848 dyrkedes Jorden ved Slaver, efter den Tid ved indvandrede Kulier fra Ostindien og China; Forskjellen i Vilkaar er ikke stor. Hovedstad St. Denis paa Nordsiden. Paa Sydsiden er Havnen St. Pierre. Øen blev opdaget 1505 af Portugiseren Mascarenhas og tagen i Besiddelse af Franskmændene 1649.

Bourbon [s. o.], flere Byer i Frankrig, af hvilke de betydeligste ere: 1) B. Lancy i Dep. Saône-Loire, i Nærheden af Loire, 12 M. n. v. for Mâcon. 3,000 I. Varme Bade, der allerede besøgtes i Romernes Tider. — 2) B. l'Archambault, Stad i Dep. Allier, 3 M. v. n. v. for Moulins. 3,000 I. Varme Soolbade, der ligeledes vare kjendte i Oldtiden, og som anvendes imod Gigt, Rheumatisme og Lamhed. — 3) B. Vendée, anlagt af Napoleon I og da, ligesom under Napoleon III, kaldet Napoléon-Vendée, har nu under Republiken atter forandret Navn og kaldes Roche sur Yon; Hovedstad i Dep. Vendée, 50 M. s. v. for Paris. 8,000 I. Garverier.

Bourbon [s. o.], en gammel fransk Slægt, der har Navn af en Borg i den forrige Provins Bourbonnais, og som indtil den første franske Revolution og derefter atter til den nyeste Tid beherskede de fleste Folk af den romanske Stamme. Af det ældre Hus B. er den første, man kjender, Adhémar, c. 923, hvis Efterkommere, som førte Navnet Archambaud (Archibald), uddøde paa Mandssiden 1187 med Archambaud VII, Svoger til den franske Konge Ludvig VI. Ved hans Arvedatter Mahaut, som var gift med Gui de Dampierre (d. 1215), gik Slægtens Navn og Vaaben over til deres Søn A. VIII, hvis Søn A. IX døde paa Ludvig den Helliges Korstog i Ægypten og efterlod sig en Datter Agnes, gift med Jean de Bourgogne, Greve af Charolais. Deres Datter Beatrix ægtede c. 1272 Robert, Greve af Clermont, en yngre Søn af Kong Ludvig d. hellige, og bragte saaledes Herskabet B. til en Gren af den capetingiske Kongeslægt. Roberts og Beatrixs Søn, Ludvig I (d. 1341), førte først Titlen Hertug af B. Ved hans to Sønner, Peter og Jakob, delte Huset B. sig i to Linjer, af hvilke den ældste, som uddøde 1527 med den bekjendte, nedenfor omtalte Connétable Carl af B., forplantede Hertugtitlen. Peter I, der ligesom alle de følgende Hertuger tillige kaldte sig Greve af Clermont efter Stamfaderen, faldt i Slaget ved Poitiers 1356. Hans Søn, Ludvig II, maatte til Sikkerhed for Erlæggelsen af Løsepengene for den i bemeldte Slag fangne Konge Johan d. gode gaa som Gissel til England; han gjorde siden et Tog til Afrika og døde 1409. Hans Søn, Johan I, blev fangen i Slaget ved Azincourt 1415 og døde som Krigsfange i England 1434; dennes Søn Carl I døde 1456, og hans Sønner, der fulgte efter hinanden, Johan II 1487 og Carl II 1488, hvorpaa Hertugdømmet B. tilfaldt Sidelinjen B.-Beaujeu under Peter II. Denne var gift med Kong Ludvig XI.s Datter Anna, døde 1503 og efterlod en Datter Susanne, som blev gift med Carl af en Sidelinje, Greverne af Montpensier, der nedstammede fra Hertug Carl I.s yngre Broder Ludvig. Han var født 1490 og blev ved dette Giftermaal Hertug af B., ligesom han ogsaa derved forenede Slægtens store Ejendomme. Tapper og alvorlig, sædelig og tavs udmærkede han sig tidlig i Krigene under Ludvig XII, blev ved Frants I.s Tronbestigelse Connétable, sejrede ved Marignano 1515 og erobrede Milano. Men snart tog hans Skæbne en sørgelig Vending. Kongens Moder Louise af Savoien havde fattet Kjærlighed til den tapre Connétable og tilbød

ham efter hans Ægtefælles Død sin Haand, som han afslog med de Ord, at han ikke vilde ægte en usædelig og skamløs Kvinde. Kongemoderens Hævn bevirkede nu, at de Godser, som han havde faaet med sin Hustru, bleve ham fratagne og lagte under Kronen, foruden andre Krænkelser. Connétablen indgik da en hemmelig Forbindelse med Kejser Carl V, i Følge hvilken han skulde ægte dennes Søster, Enkedronning Eleonore af Portugal, og Frankrig deles imellem dem, saa at der oprettedes et Kongerige for Connétablen af de sydlige Provinser. Da dette var opdaget og Kong Frants forgjæves ved en personlig Sammenkomst havde søgt at forsone Connétablen, flygtede denne, fik Anførselen over de kejserlige Tropper i Italien og fordrev Franskmændene 1524, hvorpaa han gjorde et uheldigt Indfald i Provence. Det næste Aar, 1525, havde han vigtig Del i Sejren ved Pavia, hvor Frants blev fangen. Carl V holdt imidlertid ikke sine Løfter til B., og sine Godser i Frankrig fik han heller ikke tilbage, skjønt det var fastsat ved Freden i Madrid 1526. Han besluttede nu at krige paa egen Haand for at grunde sig et uafhængigt Herredømme, samlede i dette Øjemed en Hob tøjlesløse Bander, mest tyske Landsknægte, og gik løs paa Rom for at skaffe sig Pengemidler til at betale dem. 6 Maj 1527 ankom Hæren for Roms Mure; Connétablen, der var fast besluttet paa at sejre eller dø, drev sine Tropper frem paa det heftigste og greb i sin Iver selv en Stormstige for at bestige Muren, da han blev dødelig saaret af en Kugle. De vilde Skarer, som nu ingen længer holdt i Tømme, plyndrede Staden paa det grueligste. Connétablens Lig blev begravet i Gaëta. Ved hans Fald ophørte for længere Tid Hertugdømmet B., og Hovedlinjens Besiddelser bleve inddragne under Kronen. — Den yngre, senere kongelige Linje af Huset B. nedstammede fra Hert. Peter I.s Broder **Jakob**, Greve de la Marche (d. 1362), hvis Efterkommere atter delte sig i to Linjer, Vendôme og Montpensier (s. d. A.) **Carl**, Hertug af Vendôme (d. 1537), efterlod 3 Sønner, **Anton** af B. (s. d. A.), Hertug af Vendôme og Konge af Navarra, Carl og Ludvig. **Carl**, f. 1520, Cardinal og Ærkebiskop i Rouen, blev af Henrik III holdt fangen i Tours, fordi Kongen efter Hertugen af Guises Drab frygtede ham som Kronprætendent. Efter Henriks Mord 1589 blev han af det katholske Parti proclameret som Konge under Navn af Carl X, men vilde selv ikke modtage Kronen og døde allerede 1590. **Ludvig**, Prins af Condé, var Stifter af Linjen Condé med Sidelinjen Conti (s. disse A.). Antons Søn **Henrik IV**, Konge i Navarra, blev 1589 efter den sidste Konge af Linjen Valois, Henrik III.s Mord som nærmeste Arving i Følge den saliske Arvefølgelov tillige Konge i Frankrig og er Stamfader til de bourbonske Dynastier i Frankrig, Spanien, Neapel og Parma. I Frankrig regerede Bourbonernes Hovedlinje 1589—1792 og igjen 1814—30; Kongerne af samme vare efter Henrik IV **Ludvig XIII**, **Ludvig XIV**, **Ludvig XV** og **Ludvig XVI** før Revolutionen og efter Restaurationen **Ludvig XVIII** og **Carl X**; den sidste blev stødt fra Tronen ved Julirevolutionen 1830. Hans 2 Sønner vare Hertugerne af Angoulême og Berry; med den sidstes Søn Greven af Chambord (s. disse A.) uddøde 1883 de franske B.s ældre Linje. Ludvig XIV.s yngre Broder, Hert. Philip I af Orléans, blev Stifter af Sidelinien Orléans (s. d. A.), som med **Ludvig Philip** beklædte Tronen 1830—48, og som nu repræsenteres af hans Sønner, Hertugerne af Nemours, Aumale og Montpensier, samt Fyrsten af Joinville, og Sønnesønner, Greverne af Paris og Eu og Hertugerne af Chartres og Alençon. — I Spanien fulgte Bourbonerne paa Tronen, da det habsburgske Hus var uddød 1700, og regerede først til 1808 og siden igjen 1814—68; disse Regenter vare Ludvig XIV.s Sønnesøn **Philip V** (P. af Anjou), **Ferdinand VI**, **Carl III**, **Carl IV** og efter de franskes Herredømme under Kejserperioden **Ferdinand VII** og **Isabella II**, som blev fordreven 1868; fra 1875 regere atter B. med Isabella II.s Søn, **Alfons XII**. Til den spanske Linje høre desuden Alfons's Fader, Frants af Assisi, og hans Moders Fætter Juan med Sønnerne Carlos og Alfons. — Fra den kongelige spanske Linje nedstamme igjen Linjerne i de 2 italienske Stater, som stode under Huset B. I Neapel og Sicilien begyndte Bourbonernes Herredømme 1735 med Philip V.s yngre Søn **Carl** (ovennævnte spanske Konge Carl III); de regerede derpaa til 1860 (i Neapel dog 1806—15 afbrudt ved det franske Herredømme), nemlig efter Carl **Ferdinand IV** (siden 1816 **F. I**), **Frants I**, **Ferdinand II** og **Frants II**, som blev fordreven 1860. Af denne Gren ere desuden tilbage Frants's Brødre, Greverne Ludvig af Trani (f. 1838), Alfons af Caserta (f. 1841) og Pasqual af Bari (f. 1852), samt tvende Farbrødre, Greverne af Aqvila (f. 1814) og Trapani (f. 1827), og deres Børn. — I Parma var Philip V.s ovennævnte Søn **Carl** Hertug 1731—35, da han blev Konge i Neapel og Sicilien; 1748 stiftede hans yngre Broder **Philip** en Linje, som regerede der til 1801 og igjen 1847—59. Efter Philip fulgte **Ferdinand**; dennes Søn **Ludvig** blev 1801 Konge af Etrurien, og efter ham hans Søn **Carl Ludvig**, der senere var Hertug af Lucca 1815—47, da han atter blev Hertug af Parma som **Carl II**; efter ham **Carl III** og **Robert**, hvilken sidste blev fordreven 1859 tillige med sin Broder, Grev Henri af Bardi (f. 1851). — Familieforholdene mellem Hofferne i Frankrig, Spanien, Neapel og Parma have ved forskjellige Lejligheder haft Indflydelse paa den Politik, som disse Cabinetter have fulgt. Saaledes bragte den franske Minister Choiseul 1761 den **bourbonske Familietractat** i Stand, i Følge hvilken Undersaatterne i de 4 Stater skulde betragte hverandre som Landsmænd, der havde fælles Interesser, og staa hverandre bi i opkommende Krige; heraf fulgte Spaniens Deltagelse i Frankrigs Krige med England i sidste Halvdel af forrige Aarh., før Revolutionen.

Hvad den hertugelige Værdighed angaar, skjænkede Ludvig XIV denne udelukkende til Linjen Condé, saa at altid den ældste Søn af samme, forend han tiltraadte Arven efter sin Fader, førte Titlen Hertug af B. (jfr. **Condé**). For øvrigt have enkelte Medlemmer af for-

skjellige Sidelinjer til forskjellige Tider ført Navnet B.; saaledes **Ludvig Marie de B.**, spansk Infant, Søn af Kong Carl III.s yngste Broder Ludvig, f. 1777. Han blev i en meget ung Alder Cardinal og siden Ærkebiskop i Toledo. Under de franskes Invasion i Spanien 1808—13 valgte det nationale Parti ham til Præsident for Regentskabet i Cadiz, hvorpaa han var med at udstede Cortesforfatningen 1812; efter Ferdinand VII.s Tilbagekomst 1814 blev han som Tilhænger af det constitutionelle System forvist til sit Stift. Efter Revolutionen 1820 blev han Præsident for den provisoriske Regeringsjunta og siden Medlem af Statsraadet, men døde allerede 19 Marts 1823 og undgik saaledes den Sorg at se Forfatningen, som han havde været med at skabe og saa oprigtig havde sluttet sig til, igjen omstyrtet. — **Henrik**, Prins af B., Hertug af Sevilla, f. 1823, yngre Broder til Dronning Isabellas Ægtefælle, Kong Frants af Assisi. Han stod i flere Aar i et spændt Forhold til sin Svigerinde og gjorde flere oppositionelle Skridt imod hendes Regering, hvorfor hun 1867 fratog ham hans Værdigheder under det Foregivende, at han stod i hemmelig Forbindelse med Carlisterne. Han forlod nu Spanien og gik til Paris, men efter Isabellas Fordrivelse i Sept. 1868 vendte han tilbage, anerkjendte den midlertidige Regering og udgav Flyveskrifter, der indeholdt skarpe Angreb paa Dronningen. Han sluttede sig afgjort til Republikanerne og udsendte i Marts 1870 et aabent Brev med grove Fornærmelser imod Hertugen af Montpensier; Følgen var en Duel, i hvilken han blev skudt 12 Marts.

Bourbonnais [burbonnæ], en af Frankrigs gamle Provinser, udgjør nu Dep. Allier og en Del af Dep. Cher. Hovedstaden var Moulins.

Bourbonne-les-Bains [burbõnn læ bæng], Stad i det franske Dep. Øvre-Marne, 7 M. ø. s. ø. for Chaumont. 4,000 J. Stærkt besøgte, allerede i Oldtiden kjendte varme Bade (svage Soolbade), der især benyttes mod Gigt, Rheumatisme, Saar og Contracturer („det franske Wiesbaden"). Militært Badehospital.

Bourdaloue, Louis [burdalū], berømt fransk Prædikant, f. 1632 i Bourges, traadte i sit 16de Aar ind i Jesuiterordenen og blev 1669 paa Grund af sit sjældne Talertalent sendt til Paris, hvor han i mange Aar virkede som Hofpræst og Skriftefader og tillige ved sin udmærkede Charakter vandt betydelig Indflydelse. Efter det nantiske Edicts Ophævelse 1685 blev han sendt til Languedoc for at omvende Protestanterne, hvorved han viste et paa den Tid usædvanligt Maadehold; i sine senere Aar helligede han sig til christne Kjærlighedsgjerninger mod fattige og syge. D. 1704.

Bourdon, Sébastien [burdõng], fransk Maler og Raderer, f. 1616 i Montpellier, d. 1671 i Paris som Directeur for Kunstakademiet, ved hvis Stiftelse han havde medvirket. Dels paavirket af Poussin, dels efterlignende Tizian malede han meget i en behagelig, men noget flygtig Maner, deriblandt sit Hovedværk „Peters Korsfæstelse" til Nôtre-Dame-Kirken, nu i Louvre. 1652—54 var han Hofmaler hos Dronning Christine af Sverige. Han har udført omtrent 100 Raderinger.

Bourdon de la Crosnière, Léon. [burdõng dø la kroniæhr], fransk Revolutionsmand, f. 1758, var ved Revolutionens Udbrud Forstander for en Opdragelsesanstalt, blev Medlem af Conventet og talte i samme for de heftigste og haardeste Forholdsregler, især i Processen mod Kongen. Siden blev han en Fjende af Robespierre og var virksom ved dennes Fald; han blev ogsaa Medlem af de 500s Raad, skjønt Boissy d'Anglas o. fl. stærkt ytrede deres Uvilje imod denne forhenværende Terrorist. Directoriet sendte B. til Hamborg, for at han der skulde have et vaagent Øje med de franske Emigranter. Siden vendte han tilbage til sin pædagogiske Virksomhed og døde 1805.

Bourdon de l'Oise, Franç. Louis [burdõng dø loähs], en berygtet Person fra den første franske Revolution, f. 1750, Procureur ved Parlamentet i Paris, var med at storme Tuilerierne 1792 og smuglede sig ved at benytte Navneligheden med den oven omtalte B. de la Crosn., der var bleven valgt af to Departementer, ind i Conventet. Her var han først en heftig Terrorist, men forandrede siden sit System og bidrog meget til Dantons og Robespierres Fald, blev derpaa Medlem af de 500s Raad og var blandt de Deputerede, som ved Statscoupet 4 Sept. 1797 bleve fængslede og deporterede til Cayenne, hvor han kort efter døde i Sinnamary.

Bourg-du-Péage [buhr du pæäsch], Stad i det franske Dep. Drôme, ved Isère, lige over for Romans, 2 M. n. ø. for Valence. 4,000 J. Silkevæverier. Staden skylder sin Oprindelse til en af den hellige Bernhard i det 11te Aarh. anlagt Bro over Isère. **Bourg-en-Bresse** [burkangbrëss], Hovedstad i det franske Dep. Ain, 50 M. s. ø. for Paris. 12,000 J. Bomuldsspinderi. Colignys og Astronomen Lalandes Fødeby. **Bourg-la-Reine** [buhrlaræhn], en Flække i det franske Seinedepartem., tæt s. for Paris med mange smukke Lyststeder, hvoriblandt det Hus, som har tilhørt Gabrielle d'Estrées. B. har store Kjødmarkeder til Paris's Forsyning. 3,000 J. Her stod 19 Sept. 1870 en heftig Kamp mellem Tyskerne og Franskmændene. **Bourg Saint Andéol** [buhr sængt angdæöll], Stad i det franske Dep. Ardèche, ved Rhône, 5 M. s. for Privas. 4,000 J. Hængebro over Rhône. Silkespinderier; Handel med Korn, Vin, Olje og Frugter. Tæt ved B. er en mærkelig, i en Klippe udhugget Grotte med Levninger af et gallisk Tempel.

Bourgeois, fr. [burschoā], en Bogtrykkerskrift, s. **Skrifter**.

Bourgeoisie [burschoasī], et fransk Ord, hvormed man betegner Borgerstanden, især den højere og mere bemidlede, med Hensyn til dens sociale og politiske Stilling, altsaa det næringsdrivende og ejendomsbesiddende Borgerskab („Storborgerne") i Modsætning til Adelen, Bønderne, Arbejderne og Proletarierne.

Bourges [bursch], Hovedstad i det franske Dep. Cher, 26 M. s. for Paris. 29,000 J. (1881). Ærkebispesæde. B. er temmelig slet bygget og spredt over et for stort Terrain. Blandt dens offentlige Bygninger fremhæves Kathedralkirken

St. Etienne som en af Frankrigs smukkeste og største gotiske Bygninger, endvidere Ærkebiskoppens Palais, Præfecturet, Hospitalet o. fl. Artesisk Brønd. Fabrikation af Klæde, Uldtæpper, Salpeter, Isenkram og Læder. Artilleriet og Ingenieurcorpset have her store Værksteder. — B. er Oldtidens Avaricum, Biturigernes Stad, som Cæsar indtog efter tapper Modstand, og som af August befæstedes stærkt og gjordes til Aquitaniens Hovedstad. 475 kom den under Vestgoterne og var i Middelalderen Hovedstad i Berry. Her holdtes flere Kirkeforsamlinger, af hvilke den 1438 var den vigtigste. Den spanske Kronprætendent Don Carlos opholdt sig her 1839—45. Ludvig XI.s Fødeby.

Bourget, Le, [burschē], Landsby i det fr. Dep. Seine, ¼ M. ø. for St. Denis, er bekjendt af de heftige Kampe, som under Paris's Belejring 1870 stod her 30 Oct. og 21 Dec., og hvori Preusserne sejrede.

Bourgneuf-en-Retz [buhrnöff ang], Flække i det franske Dep. Nedre-Loire, ved B.-Bugten, 5 M. s. v. for Nantes. 4,000 I. B. er anlagt i Nærheden af udtørrede Moradser, og Luften er derfor meget usund. Vigtig Saltproduktion.

Bourgogne [burgŏnj], s. Burgund.

Bourgoin [burgoăng], Stad i det franske Dep. Isère, 8 M. n. n. v. for Grenoble. 4,000 I. Betydelig Fabrikation af Lærred og Bomuldsstoffer.

Bourgoin, Thér. [s. o.], fransk Skuespillerinde, f. 1781 i Paris, betraadte allerede 1791 Scenen i Théâtre français og blev snart ved Ynde, Aandfuldhed og fortrinlige Fremstillingsevner saa udmærket baade i Lystspillet og i Tragedien, at Napoleon I 1808 lod hende komme til Erfurt og spille for „Fyrstecongressen". Kejser Alexander I indbød hende her til imod et meget højt Honorar at give Gjæsteroller i St. Petersborg. Efter at hun der og i London havde vundet umaadeligt Bifald, vendte hun tilbage til Paris, hvor hun glimrede ved Siden af Madem. Mars indtil hun 1829 forlod Theatret. Hun døde 1833.

Bourgoing, Jean Franç. [s. o.], Baron, fransk Diplomat, f. 1748, af en gammel Adelsslægt, var først Officer, men traadte snart i diplomatisk Tjeneste og var 1777—85 Legationssecretær i Madrid. Han vandt her grundigt Kjendskab til Spanien, hvilket han lagde for Dagen i et stort Skrift »Tableau de l'Espagne moderne« (3 Bd. 1789, 4de Oplag 1807, overs. i flere Sprog). 1787 blev B. fransk Minister i Hamborg, 1791—93 i Spanien og efter 1795 at have indledet Fredsunderhandlingerne i Basel 1800 i Kjøbenhavn, 1802—3 i Stockholm og 1807 i Dresden og Warschau indtil sin Død 20 Juli 1811. B. har foruden et Par Romaner udgivet »Mémoires hist. et polit. sur Pie VI.« (2 Bd., 1798) og »Coup d'oeil polit. sur l'Europe à la fin du 18ème siècle« (2 Bd., 1801). Af hans Sønner deltog den ældste, **Armand**, siden 1805 i Kejserdømmets Krige og blev 1812 Krigsfange i Rusland; d. 1839. Den yngre, **Paul**, f. 19 Dec. 1791 i Hamborg, oplært i Kjøbenhavn 1800—3, var ogsaa først Officer 1811—15, men blev derefter Legationssecretær i Berlin 1816—18 og paa ny 1823—28, i Kjøbenhavn 1818—23 og i St. Petersborg 1828—32. I denne Stilling fulgte B. 1828 med Hæren imod Tyrkiet og overværede Silistrias Belejring. 1832 blev B. fransk Afsending i Dresden, 1835—48 i München og 1849—51 i Madrid; 1841 blev han Pair og 1852 Senator. Allerede 1816 skrev B. en Roman „Fangen i Rusland", hvortil Æmnet var hentet fra hans ældre Broders Fangenskab; 1842 »Tableau des chemins de fer de l'Allemagne et du continent européen«; 1849 »Les guerres d'idiome et de nationalité«, og 1864 »Souvenirs d'histoire contemporaine«; i de to sidste Skrifter viser han en varm Følelse for Danmark. B. døde 16 Aug. 1864.

Bourguignon, Jacques [burginjŏng], s. Courtois.

Bourignon, Antoinette [burinjŏng], religiøs Sværmerske, f. 1616 i Lille, Datter af en rig Kjøbmand, var vanskabt og frastødende styg, men skulde dog have været gift i sit 20de Aar; for at undgaa dette løb hun fra Hjemmet, fordi hun troede sig ved en Aabenbaring kaldet til Christenhedens Reformator. En Tid lang forestod hun et Hospital og en Pigeskole i Lille, men da hun bibragte Børnene overspændte Ideer, blev dette Hverv hende frataget. Fra 1662 rejste hun rundt i Europa og holdt gudelige Forsamlinger med alle Slags Sværmere, hvilket omsider blev hende forbudt; hun drog nu 1671 til Nordstrand, hvor hun anlagde et Bogtrykkeri for herfra at udbrede sine mystiske Lærdomme. 1676 begav hun sig til Hamborg, hvor Præsten Pierre Poiret sluttede sig til hende. D. 1680 i Østfriesland.

Bourmont, Louis Aug. Vict. [burmŏng], Greve, fransk General, f. 2 Sept. 1773, blev 1789 Officer i den franske Garde, men udvandrede strax ved Revolutionens Begyndelse og kæmpede først under Prinsen af Condé og siden i Vendée imod Republiken 1794—96 og 1799, visende baade Tapperhed og Dygtighed. Efter den almindelig Underkastelse 1800 kom B. til Paris, blev 1803 fængslet som mistænkt for Deltagelse i Mordforsøgene med Helvedesmaskinen, men brød ud af sit Fængsel og undkom til Portugal 1805. Ved de franske Troppers Indrykning 1808 tilbød B. Junot sin Tjeneste, blev antaget og fik senere Lov at deltage i Toget til Rusland og i Krigene 1813—14, hvor han udmærkede sig bl. a. ved Lützen og Dresden og rykkede op til Divisionsgeneral. Men allerede 31 Marts 1814 erklærede B. sig for Bourbonerne og blev Øverstbefalende i Besançon; i de 100 Dage overtog B. en Division, men kun for siden at forraade Kejseren. To Dage før Slaget ved Ligny forlod nemlig B. den franske Lejr og gik over til Fjenderne; siden tog han ivrig Del i Anklagen mod Ney, skjønt denne netop havde skaffet ham den nævnte Commando, og blev Divisionsgeneral i Garden. 1823 udmærkede B. sig paa Toget mod Spanien og blev Pair, men maatte hjemkaldes 1824 paa Grund af sin Strænghed og sin yderlig legitimistiske Retning. 8 Aug. 1829 blev B. Krigsminister under Polignac og gik i Juni 1830 som Øverstbefalende for Toget til Algier. B. indtog Byen og blev til Løn Mar-

schal, men fjærnedes i Sept., da Julirevolutionen havde omstyrtet Bourbonernes Trone. B. gik til England og blev 1832 strøgen baade af Hæren og af Pairslisten, fordi han ikke vilde erkjende Ludvig Philip. Samme Aar optraadte B. i Vendée for Hertuginden af Berry, overtog 1833 Anførselen af Dom Miguels Hær i Portugal, men kom 1840 efter Benaadning tilbage til Frankrig, hvor Folkemassen haanede og forfulgte ham ved hans Landstigning i Marseille; han levede derefter paa sit Stamslot B. i Anjou indtil sin Død 27 Oct. 1846.

Bournemouth [burnmudh], Stad i England, Hampshire, 5 M. s. v. for Southampton, ved Kanalen. 17,000 J. B. er en ny Stad og skylder de meget besøgte Søbade sin Opkomst.

Bournonville, Antoine [burnongvill], f. 19 Maj 1760 i Lyon, var faderløs fra sin tidligste Barndom og opfostredes paa Landet, indtil han 7 Aar gl. blev bragt til Wien, hvor Moderen opholdt sig med hans Søskende, af hvilke den ældste, Julie, var en udmærket Danserinde. Han fandt Optagelse i Noverres berømte Skole og blev ved sit sjældne Talent for Dansen og ualmindelig kraftige mimiske Udtryk en Yndling af Mesteren, som tog ham med til de Festforestillinger, der gaves Kejseren i Ungarn. Fra Wien gik han til Kassel, hvor han var engageret 4 Aar. 1780 kom han til Paris og dansede der med stort Bifald 1½ Aar under Noverre og Gardel, med hvem han gjæstede London, hvorfra han af Gustav III kaldtes som første Solodanser til Stockholm. Han var her Hoffets og Publikums Yndling, da Anckarströms Snigmorderstud forvoldede Kongens Død 29 Marts 1792. Forudseende, at Theatrets Glans dermed vilde være forbi, gik han strax til Kjøbenhavn og optraadte fra 17 Apr. som Gjæst i forskjellige Danse, der skaffede ham enthusiastisk Bifald og fra 1793 Ansættelse som første Solodanser. 63 Aar gl. udførte han endnu 17 Marts 1823 Romeo i Balletten „Romeo og Giulietta“ og tog deri Afsked med Theatret, hvorved han fra 1827 tillige havde været Dansedirecteur. Siden levede han indtil sin Død 11 Jan. 1843 i Stilhed paa Fredensborg Slot, hvor Frederik VI havde givet ham Fribolig. — **August B.**, f. 21 Aug. 1805, Søn af den foregaaende, betraadte 2 Oct. 1813 første Gang Scenen i Balletten „Lagertha“. Fra 2 Nov. 1815, da han ved Rosings Benefice spillede Erling i „Hakon Jarl“, blev han ogsaa paa Grund af sin Opvakthed og sit smukke Ydre hyppig anvendt i Skuespillets Børneroller. Faderens Kjærlighed ytrede sig fornemmelig i, at han med Strænghed fremmede hans Uddannelse til Danser og sørgede for hans fortrinlige Undervisning, ikke blot i de almindelige Skolekundskaber, men tillige i Musik og Maleri, for hvilke han tidlig røbede sjældne Anlæg, samt i de levende Sprog, af hvilke han allerede som Dreng talte Fransk lige saa flydende og correct som Dansk. Hans Hu og Talent gik især ud paa det mimiske og plastiske: alle hans Lege bestod i Opstilling af Grupper og Sammensætning af Balletter; kun 14 Aar gl. nedskrev han sit første Program, hvortil Stoffet var taget af Suhms Fortælling „Habor og Signe“. 1820 rejste han med Faderen til Paris og udmærkede sig efter sin Tilbagekomst saaledes, at han 1823 blev udnævnt til kongel. Danser. Aaret efter gik han atter til Paris, studerede sin Kunst under den berømte Vestris og optraadte 5 Apr. 1826 paa den store Opera i Balletten „Nina“ og 30 Apr. som Zephyr i „Psyche“ med saa levende Bifald, at han øjeblikkelig fik Ansættelse som Solodanser. Efter at han ogsaa under den ham tilkommende Rejseorlov med meget Held var optraadt i London og Berlin, kom han 1829 som Gjæst til sin Fødeby, hvor han samtidig med sin glimrende, enthusiastisk applauderede Udførelse af flere Dansepartier vakte levende Interesse ved et Par Smaacompositioner og sin ypperlige Overførelse af „Søvngængersken“ paa vor Scene. Med en smukt bygget, middelhøj Figur og et intelligent, livfuldt Ansigt forbandt han som Danser usædvanlige kunstneriske Evner, stor Færdighed og en ypperlig Skole. I Egenskab af Compositeur viste han et sjældent Talent til at frembringe stor kunstnerisk Virkning med de forhaandenværende tarvelige Midler og overordentlig Dygtighed til i Personalet at finde den for enhver af dem og tillige for Fremstillingens Hele fordelagtigste Anvendelse. Balletvæsen og Danseskole vare den Gang i yderste Forfald. Plathed og Trivialitet havde, Publikum til megen Forargelse, i den Grad faaet Indpas, at endog ypperlige Anlæg ikke kunde komme til ægte kunstnerisk Virksomhed. Man fandt det derfor i højeste Grad ønskeligt at vinde den unge, geniale og derhos danske, med Personalet bekjendte Mand, som foruden at være et ypperligt Mønster kunde ventes at ville blive en udmærket Lærer og Gjenskaber af poetisk Balletdigtning og kunstnerisk Holdning, Aand og Præcision i dens Fremstillinger. B. fik da fra April 1830 Engagement som første Solodanser og Dansedirecteur, i hvilken Egenskab han dannede dygtige Dansere og Mimer, bragte Orden, Iver og Nøjagtighed tilbage i Tjenesten og allerede fra April 1832 med „Faust“ begyndte en Række, for det meste store, aandrige, phantasifyldige, ægte poetiske Compositioner, som fuldelig gjengav vort Balletvæsen dets tidligere kunstneriske Glans og gjorde ham højfortjent til, at han 1836 fik Prædicat af Balletmester. Selv var han som udmærket Danser og Mimiker Sjælen i Udførelserne, indtil han ved sit Engagements Udløb 31 Marts 1848 i Valdemars Rolle tog Afsked med Scenen som Solodanser. Til samme Tid indgik han et nyt Engagement paa 7 Aar som Balletmester. 1854 tog han til Wien, hvor han var engageret i Sommermaanederne til at sætte to af sine Balletter i Scene. Da hans Ansættelse ved det danske Theater Aaret efter var udløben, gik han atter til Wien, hvor han forblev indtil 1856, da han ved et nyt Engagement blev Balletmester ved det kongel. Theater og tillige Sceneinstructeur for Operaen og Syngespillet. Fra Oct. 1861 tog han Ansættelse ved det kongel. Theater i Stockholm som Intendant for Scenen og erkjendtes der for i flere Retninger at vise en meget ivrig og heldig kunstnerisk Virksomhed, dog med en saadan Myndighed, at hans Afgang i Juli 1864

ikke hos Personalet vakte Beklagelse. 1865 overtog han paa ny ved det kongel. danske Theater Bestyrelsen af Balletvæsenet. Med „Fra Sibirien til Moskov", opført første Gang 7 Dec. 1876, har han bragt 52 Balletdigtninger paa Scenen og desuden componeret en Mængde Divertissements og i Skuespil og Opera er forekommende Danse. Hans genialeste Værker ere saadanne, hvori det mindre kommer an paa, at Handlingen gjennemføres dramatisk, end paa, som i „Festen i Albano", „Napoli", „Brudefærden i Hardanger", „Kermessen i Brügge" o. fl., at der haves en lille, løst sammenhængende Tildragelse, hvoraf der lader sig udvikle Skildringer af Folkeliv, i hvis pittoreske, gratiøst bevægelige Fremstilling han er Mester, baade i Opfindelse og Udførelse. B. har ogsaa ved „Mit Theaterliv", „Theaterliv og Erindringer" og flere Smaaskrifter om Theatervæsenet vundet Navn som Forfatter. Han døde pludselig 30 Nov. 1879, og 1 Juni 1880 gav Theatret en Mindefest til hans Ære.

Bourrée [burrē], gammelfransk Dans af livlig Charakter, i todelt Takt.

Bourrienne, Louis Ant. Fauvelet de [burriënn], f. 9 Juli 1769, var Napoleon Bonapartes Skolekammerat i Krigsskolen i Brienne og knyttede sig til ham i fortroligt Venskab. 1797 kaldtes B. af Bonaparte til Italien og affattede Texten til Freden i Campoformio; fulgte n. A. med ham til Ægypten som Privatsecretær og forblev i denne Stilling indtil 1802. 1804 blev B. Minister i Hamborg, indtil 1811, og sluttede sig, misfornøjet over sin Afskedigelse og Unaade, til Bourbonerne, hvis Tilbagekomst han forudsaa. 1814 blev B. af den midlertidige Regering udnævnt først til Postdirecteur, senere til Politipræfect i Paris, og da Napoleon vendte tilbage fra Elba 1815, fulgte B. Ludvig XVIII til Gent og udnævntes derfor til Statsminister. 1815—25 var B. Medlem af Deputeretkammeret og hørte til den yderlig-conservative Side. Revolutionen 1830 ødelagde hans Formue og gjorde ham selv sindssyg; han døde i et Sindssygehus 7 Febr. 1834. B.s „Memoirer", udg. 1829—31 i 10 Bd., indeholde mange Oplysninger om Napoleon I.s Ungdom og personlige Forhold, men regnes ikke for at være fuldt paalidelige.

Boursault, Edme [bursō], fransk Dramatiker, f. 1638, blev ved en rimet Avis, han udgav, bekjendt og yndet ved Hoffet, men da han satiriserede over Capucinerne, blev Avisen forbudt. Senere gjorde hans Dramaer »Ésope à la ville« (1690) og »Ésope à la cour« (1701) Lykke. Mest bekjendt er han ved sin bidske Kritik af Molières »L'école des femmes«, som Molière besvarede ligesaa bidsk i »L'impromptu de Versailles«. Ogsaa med Boileau polemiserede B., men de forsonedes senere. »Lettres à Babet« er en overordentlig interessant Brevvexling mellem B. og hans Elskede, der døde i et Kloster af Sorg over, at hendes Forældre ikke vilde lade hende ægte Digteren. B. døde 1701.

Boursean [bursō], ved et brudt Tag (Mansardtag) den Gesims, der adskiller den nedre Del fra det øvre, egentlige Sadeltag.

Boussingault, Jean Bapt. Jos. Dieudonné [bussænggō], en af Nutidens berømte Chemikere og Agronomer, f. 2 Febr. 1802 i Paris, opholdt sig i flere Aar i et engelsk Bjærgværksselskabs Tjeneste i Columbia, hvor han benyttede Lejligheden til en Mængde geologiske, magnetiske, physisk-geographiske, meteorologiske og botaniske Iagttagelser, som han fortsatte, medens han under den sydamerikanske Frihedskrig som Oberst ledsagede General Bolivar paa hans Felttog. Som Soldat og Lærd berejste han ikke blot Venezuela til Orinoco, men ogsaa Ecnador og Peru. Ved sin Hjemkomst til Frankrig blev han Professor i Chemi i Lyon og 1839 Medlem af det franske Akademi. Ved sine Undersøgelser i Chemi, Meteorologi og Physik med Hensyn til Agricultur vandt han europæisk Ry. Man skylder ham til Dels Fremgangsmaaden til Bestemmelsen af Kvælstofmængden i Gødningsstofferne og disses relative Værd; han har med Dumas bestemt Atmosphærens Sammensætning og anstillet udmærkede Undersøgelser over de forskjellige Foderurters Næringsværdi. Som Plantephysiolog har han særlig gjort sig fortjent ved experimentelt at vise, at Planterne ikke benytte Luftens fri Kvælstof til deres Ernæring, samt at Jordens Humus ikke er Næringsmiddel for Planten; han tvang nemlig Planten til at ernære sig og naa sin fulde Udvikling i en Næringsblanding, som var fuldstændig blottet for Humus. B. har overhovedet den Fortjeneste at være Begrunder af de nyere Methoder til at anstille Ernæringsforsøg med Planter. Hans vigtigste Arbejder ere: »Essai de statistique chimique des êtres organisés (1841, i Forening med Dumas); »Économie rurale« (1844, 2den Udg. 1849); »Mémoires de chimie agricole et de physiologie« (1854); »Agronomie, chimie agricole et physiologie« (2den Udg., 6 Bd., 1860—70).

Boussole, fr. [bussōl], af it. bössolo, en lille Trækasse, er ensbet. med Compas, men bruges til at betegne forskjellige Instrumenter, der benyttes til at maale Styrken af en elektrisk Strøm ved dens Indvirkning paa en Magnetnaal. De hyppigst anvendte ere Tangens- og Sinus-B.

Bouterwek, Fried., f. 1766, d. 1828, Prof. i Philosophi i Göttingen, er mest bekjendt som Æsthetiker og Literærhistoriker. Blandt hans æsthetiske Værker maa fremhæves hans „Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit"; hans philosophiske Hovedværk er „Idee einer allgem. Apodiktik". Oprindelig var han Tilhænger af Kant, men senere fjærnede han sig fra ham og sluttede sig til Jacobi. Han viste, at Tænkningens logiske Former ikke kunne føre til mere end hypothetisk Erkjendelse, og at Logiken ikke kan udvikles til Ontologi. Psychologisk Selviagttagelse giver os vor egen Viljesvirksomhed og den Modstand, den møder, som de eneste sikre Udgangspunkter for vor Viden om os selv og Verden. Tingene uden om os opfatte vi i Analogi med, hvad Selverkjendelsen lærer os.

Bouthillier de Rancé, D. A. J. [butilliē dø rangsē], Stifter af Trappistordenen, f. 1626 i Paris, blev Præst 1651 og 1654 Dr. theol. Ved en rystende Begivenhed blev han omvendt fra sit udsvævende Liv, gav al sin

Ejendom til de fattige, opgav sine Indtægter og trak sig 1664 tilbage til Klostret La Trappe i Normandiet, hvor han hengav sig til den strængeste Askese og stiftede den strængeste af alle Munkeordener. D. 1700 i La Trappe. Jvfr. **Trappister.**

Bouts-rimés, fr. [bu rimē], opgivne Rimendelser, som skulle udfyldes med Verslinjer.

Bouvard, A. [buvāhr], Astronom i Paris, f. 1767, d. 1843, er mest bekjendt ved sine Tavler over Jupiter, Saturn og Uranus, Paris 1808 og 1821, der holdt sig i Brug, indtil de for faa Aar siden afløstes af Leverrier's.

Bouvines [buvihn], Landsby i det franske Dep. Nord, 1 M. s. ø. for Lille, tæt ved Grænsen af den belgiske Prov. Hainaut; her sejrede den franske Konge Philip II August 27 Juli 1214 over Kejser Otto IV og hans Forbundsfæller; 1793 og 1794 stod her flere Træfninger mellem Franskmændene og de allierede.

Bov, den Del af Dyrets Krop, som dannes af **Bovbladet** (Skulderbladet) og Overarmsbenet, hvilke Ben ere bedækkede af meget stærke Muskler. B. eller, som den ogsaa ofte kaldes, Skulderen, er saaledes egentlig den øverste Del af Forlemmet og tjener væsentlig til Dyrets Understøttelse og Bevægelse, paa hvilken B.s Stilling har en betydelig Indflydelse. **Bovlamhed** er en Sygdom i B., som giver sig til Kjende ved Halthed og en slæbende Bevægelse af Forlemmet. De sædvanlige Aarsager hertil ere Stød, Fald eller Fejltrin, og Helbredelse bevirkes ved Rolighed og Indgnidning paa B. af skarpe Midler. **Bovled** ell. Skulderled kaldes Leddet mellem Skulderbladet og Overarmsbenet. **Bovspids** kaldes det mest fremstaaende Parti af Bovleddet.

Bov, et Skibs Runding for ude fra Røstet til Forstævnen. **Bovanker**, et Anker, hvis Plads er for ude ved Boven, naar det ej bruges. Det ligger i rum Sø med Læggen vandret, surret med Ringen til Kranbjælken og med Krydset til Rælingen. Der findes altid to B. paa et Skib, et paa hver Side; det paa Styrbords Side kaldes Tøjankeret, det paa Bagbords Side Dagligankeret. **Bovspryd**, den Mast paa Skibet, som ligger skraat ud over dets Bov. Paa dette findes ogsaa Sejl, men kun Stagsejl, saasom Forrestængestagsejl og Fokkestagsejl. B. er med svære Surringer (Bulingen) befæstet til den forreste Del af Skibet (Skjægget). Om B. befæstes de Tove, som holde Fokkemasten for efter (Fokkestagene).

Bov (stundum skrevet med den tyske Form **Bau**), Kirkeby i Slesvig, 1 M. n. for Flensborg ved et Knudepunkt mellem Chausseen fra F. til Aabenraa og Vejen til Sønderborg og Tønder, bekjendt ved den første større Træfning i den første slesvigske Krig 9 Apr. 1848, i hvilken den danske Hær under General Hedemann fuldstændig slog den slesvigholstenske Troppestyrke og gjorde en betydelig Del af den til Fange.

Bovadilla, Franc. de [biljа], spansk Adelsmand, blev 1500 af Ferdinand d. katholske og Isabella sendt til San Domingo med det Hverv at undersøge Columbus's Opførsel og, hvis han fandtes skyldig, afsætte ham og selv overtage Commandoen i hans Sted. B. gjorde det sidste uden at foretage det første; han lod strax Columbus lægge i Lænker og behandle paa den uværdigste Maade, hvorefter han sendte ham til Europa. B.s Uklogskab og Uduelighed var lige saa stor som hans Uretfærdighed; han bragte Kolonien i en Tilstand, som vilde have medført dens Opløsning, hvis han ikke var bleven kaldt tilbage for at aflægge Regnskab. Paa Hjemrejsen omkom han 1502 i en Storm, som ødelagde største Delen af hans Skibe.

Bovbjærg, en Banke paa Jyllands Vestkyst i Ferring Sogn, v. til s. for Lemvig, hæver sig brat fra Havet til en Højde af c. 190 F. og bestaar af en leragtig, stenet Masse. Vesterhavet borttager næsten hvert Aar store Stykker af Banken. Her er nu opført et Fyrtaarn med Fyr af 1ste Klasse, der i klart Vejr kan ses i omtr. 5 Mils Afstand.

Bowditch, Nathan., amerikansk Nautiker og Astronom, f. 1773, d. 1838, først Sømand, senere ansat ved forskjellige Forsikringsselskaber, er især bekjendt ved sin Oversættelse paa Engelsk og Commentar af Laplace's »Mécanique céleste« (4 Bd., Boston 1829—39).

Boven benyttes ofte til Søs for at betegne „oven"; men sjælden uden i Sammensætninger, saasom B.-Bramsejl, Sejlet oven over Bramsejlet, B.-Læsejl, d. s. s. Mærse-Læsejl.

Boves, Stad i Norditalien, 1 M. s. for Cuneo, ved Foden af Alperne. 10,000 J. Marmorbrud; Jærnværk.

Bowiekniv [bōvi], et knivlignende Stikvaaben, opkaldt efter en Oberst **Tim Bowie**, en i sin Tid berygtet Jæger og Fægter i Sydstaterne i Nordamerika; den bæres i Almindelighed i en Skede paa Brystet.

Bovino, Stad i Syditalien, 4 M. s. v. for Foggia, ved den østlige Fod af Apenninerne. 8,000 J. Bispesæde; Kathedralkirke.

Bovist ell. Støvbold (Lycoperdon), Slægt af Bugsvampenes Familie. Det overjordiske, ofte kugle- eller pæreformede Sporehus bestaar af et Hylster og et i Begyndelsen kjødet Indre, der er delt i mange uregelmæssige Kamre, hvis Vægge beklædes af Sporelejet. Ved Modningen aabner Hylstret sig i Almindelighed i Spidsen med en lille Aabning, hvorigjennem de fine Sporer ved Berøring træde ud som en Støvsky; paa dette Udviklingstrin er Sporehusets Indre forvandlet til et løst Væv af fine Traade, mellem hvilke Sporerne ligge som et fint Pulver. Krystal-B. (L. gemmatum) med et næsten pæreformet, i ung Tilstand snehvidt og med talrige spidse, krystalagtige Vorter beklædt Sporehus er meget almindelig i Danmark overalt i Skove. Kæmpe-B. (L. giganteum), hvis Sporehus er kugleformet, af Størrelse som et Menneskehoved, først hvidt, men ved Modningen brunligt, findes hist og her paa Enge hos os og benyttes i tørret Tilstand som blodstillende Middel.

Bowles, Will. Lisle [bouls], engelsk Digter og orthodox anglikansk Theolog, f. 1762, beklædte forskjellige gejstlige Embeder, d. 1850. I hans lyriske Digte, hvori en tiltalende, mild Sørgmodighed udtaler sig i særdeles musikalske

Vers, sporer man den nyere Poesi at dæmre frem, allerede i den første Samling fra 1789. Hans Angreb paa Popes Poesi bragte ham i en Controvers med Byron. Han var meget afholdt for sin Elskværdighed, Godgjørenhed og barnlige Naivetet. Han er ogsaa Forfatter til theologiske, antiqvariske og literære Afhandlinger. Hans bekjendteste Digtning er »The Spirit of Discovery« (1805).

Bowling-Green [böhlinggrihn] eller green, eng., en med Græs besaaet, jævn Plads, som bruges til Kugle- eller Boldspil; dernæst en omhyggelig plejet Græsplaine i Blomster- og Lysthaver.

Bowling-Green [s. o.], Stad i Staten Kentucky i Nordamerika, 26 M. s. v. for Frankfort. 6,000 I.

Bowring, John [böhring], engelsk Forfatter, f. 17 Oct. 1792 i Exeter, brugtes af sin Fader, der var Klædesfabrikant, i flere Handelsrejser og lærte paa disse mange europæiske Sprog. Dette satte ham siden i Stand til at gjøre sine Landsmænd bekjendte med fremmede Digtninger og især Folkesange: en stor Mængde nordiske, tyske, hollandske, spanske, slaviske og magyarske Folkesange oversatte B. paa Engelsk, og desuden skrev han selv mange Digte, der vandt Bifald og Udbredelse. Nøje knyttet til den radicale Jeremy Bentham udgav B. efter dennes Død hans samlede Værker, ialt 23 Bd., tillige med en Levnedsbeskrivelse over ham. Fremdeles deltog B. siden 1822 med Iver i Foreninger og Folkemøder for at fremme en friere Retning i Englands indre og ydre Styrelse; selv staaende uden for Statskirken kæmpede han varmt for Katholikernes og Dissenternes politiske Ligestilling; som Medarbejder og fleraarig Redacteur virkede han derhos i »Westminster-Review« (1825—30), og hans Interesse for Frihedskampene i Spanien, Italien og Grækenland paadrog ham endog en Fængsling i Calais 1822. Særlig kastede han sig paa Studiet af Nationaløkonomi og Handelsforhold og brugtes 1828—40 i en Række Sendelser til Frankrig, Danmark (1829), de mellemeuropæiske Lande, Italien og Levanten for at undersøge Handelens Tilstand; hans Beretninger til Parlamentet om disse Rejser (udg. 1835—36) ere meget lærerige. Ogsaa har B. store Fortjenester af Ordningen af Statens Regnskabsvæsen, og i Underhuset kæmpede han 1841—48 varmt for Kornlovenes Afskaffelse og Frihandelens Indførelse. 1849 blev B. Consul i Canton og 1854 til Løn for sin Virksomhed i denne Stilling Ridder, Gouverneur i Hongkong og engelsk Minister i China. I Vaaren 1855 gik B. til Siam og sluttede her en vigtig Handelspagt, og 1856 lod han paa egen Haand efter en Strid med de chinesiske Myndigheder Canton bombardere, hvilket Skridt Regeringen billigede, skjønt den af Hensyn til den vakte Uvilje hjemkaldte B. Paa Tilbagerejsen besøgte B. Philippinerne og beskrev 1859 disse Øer, ligesom han 1857 havde beskrevet Siams Forhold. 1861 sendtes B. til Italien for at underhandle om en Handelspagt. D. 23 Nov. 1872. 1877 udkom »Autobiographical recollections.«]

Boxe, en for Englænderne ejendommelig Slags Nævekamp, hvorved det kommer an paa, idet man dækker sig selv, med Næven at tilbringe Modstanderen Stød i Underlivet. Der gjælder derved visse Kunstgreb, og tidligere bleve Kampene offentlig udførte ved egne Boxere, der ligefrem gjorde det til en Haandtering.

Boxtel, Flække i den hollandske Prov. Nordbrabant, 1½ M. s. for Hertogenbosch. Den engelsk-hollandske Hær under Hertugen af York blev her slaaet af Franskmændene 1794.

Boyāca, en af de forenede Stater i Columbia i Sydamerika, s. Columbia. — Ved en Flække af samme Navn, s. for Tunja, stod 7 Aug. 1819 et Slag mellem Spanierne og Bolivar, hvorved hines Herredømme i Ny-Granada led et afgjørende Knæk.

Boycotting [böj], et Udtryk, som opstod i Irland 1880 under Landleaguens Agitation, for at betegne den Udelukkelse fra Samkvem og fremmed Hjælp, som udtaltes af Leaguen imod de engelske Godsejere og deres Forvaltere, naar de ikke vilde underkaste sig dens Bud med Hensyn til Forpagtningsafgifterne, og som senere gjennemførtes ved Tvang imod deres Naboer. Navnet skriver sig fra en Capitain Boycott, Ejer af et Gods i det vestlige Irland, imod hvem en saadan Afspærring først udtaltes, og som nødtes til at hente Arbejdere nord fra og Soldater til deres Beskyttelse, medens Sæden indhøstedes.

Boydell, John [bojdl], engelsk Kobberstikker, f. 1719 i Dorrington, d. 1804 som Lord-Mayor i London, begyndte med at udgive en Række Stik efter Udsigter fra Londons Omegn, tjente siden en Formue som Kunsthandler, men tilsatte den for en Del igjen paa storartede Foretagender. Et saadant var det saakaldte „Shakspeare Galleri“, en Samling af Malerier efter Shakspearske Scener, som han lod udføre af ansete engelske Malere og siden stikke i Kobber til en Pragtudgave af Digteren. Der udkom 80 Blade. Tillige udgav han i Facsimile »Liber Veritatis« (1777), Claude Lorrains Haandtegninger til alle hans Malerier.

Boye, Birgitte Cathrine, f. 1742 i Gjentofte, d. 1824, gift først med Skovrider Hertz ved Vordingborg, ved hvem hun blev Moder til Biskop J. M. Hertz i Ribe, „Det befriede Israels“ Forfatter, og senere med Toldskriver, Justitsraad H. Boye i Kjøbenhavn. Hun har strevet flere Skuespil og oversat en Del af Davids Psalmer (1781—85), men blev især bekjendt som Psalmedigterinde. Skjønt mange af hendes Psalmer ere smagløse og lide af tom Ordbram, ere flere af dem dog virkelig poetiske og opbyggelige og høre til de bedste fra hin Tid.

Boye, Claudius Julius, f. paa Amager 16 Juli 1823, tog Lægeexamen 1849, praktiserede 1850—55 i Graasten, kjøbte da Gaarden Haughus ved Jellinge for her at leve udelukkende for Landvæsenet, men kom dog snart, imod sin Vilje, ind i en betydelig Praxis der paa Egnen. 1867 maatte han, ligeledes tvungen af Omstændighederne, foretage en Ovariotomi, der blev den første af denne Art Operationer her til Lands, som lykkedes, og fra

dette Øieblik af var hans Ry som Operateur grundfæstet. Fra forskjellige Egne af Landet søgte lignende Patienter til Haughus for at blive hjulpne, saa at han inden sin Død havde naaet at udføre c. 70 Ovariotomier (deraf 42 med heldigt Udfald) foruden andre Operationer. Den store Anseelse, han vandt herved, skaffede ham Æresdoctorgraden ved Universitetets 400aarige Jubilæum, men kort efter døde han pludselig 5 Aug. 1879.

Boye, Johannes, Prof., f. 1756, Rector i Nakskov 1783 og 1806—11 i Fredericia, levede derpaa i Kjøbenhavn til sin Død 1830. Han gjorde sig fortjent ved en Del Skrifter af philosophisk (han var en Modstander af Kant), historisk, politisk og økonomisk Indhold, af hvilke især „Statens Ven" (3 Bd., 1792—1814), hvori han søgte at godtgjøre, at sand Lyksalighed, der er uadskillelig fra Dyden, er det eneste værdige Maal for vore Bestræbelser, og at dens Fremme igjennem Oplysning bør være en Opgave for Staten, i sin Tid var meget bekjendt og blev anset for et aandsfuldt Værk. — **Adolf Engelbert B.**, Søn af den foreg., f. 1784, Udgiver af Edv. Storms, Wessels og Holbergs Værker samt af 3 Bd. „Holbergiana" (1832—35), har tillige oversat enkelte Shakspearske Stykker og deltog fra 1814 som varm Forsvarer af Oehlenschläger i den Baggesenske Fejde, i hvilken han fra 1816 skrev sine opsigtvækkende Indlæg under det bekjendte Pseudonym Peter Wegner. D. 1851. — **Caspar Johannes B.**, Fætter til den foreg., har et betydeligere Navn i den danske Literatur. Han var født 27 Dec. 1791 i Kongsberg, hvor hans Fad er var Rector. Dimitteret fra Throndhjem blev han 1810 Student ved Kjøbenhavns Universitet og tog 6 Aar efter theol. Embedsexamen, hvorefter han blev Lærer ved Jonstrup Seminarium og ægtede en Datter af den bekjendte Talsmand for Trykkefriheden, Præsten Birckner. En Del Digte, som vare blevne til i disse og de nærmest foregaaende Aar, udgav han 1819 og forsøgte sig nu tillige som dramatisk Forfatter. Adskillige af hans Sørgespil gjorde Lykke ved den sceniske Udførelse, mere dog paa Grund af de ypperlige Kræfter, der medvirkede ved dem, end ved deres eget Værd; umiskjendelig paavirkede af Oehlenschlägerske Dramaer, som de ere, er dog deres Hovedkjendemærke en sygelig Sentimentalitet, der staar i stærk Modsætning til deres Forbilleders Sundhed og Sandhed; de røbe imidlertid alle en virkelig poetisk Begavelse, og deres dramatiske Bygning er ikke uden Fortjeneste; som de bedste kunne nævnes „Juta, Dronning af Danmark", „Svend Grathe", „Erik den syvende, Konge af Danmark", og „William Shakspeare". Efter 1826, da B. blev Præst i Søllerød, skrev han kun aandelige Poesier og har navnlig vundet et fortjent Navn som Psalmedigter („Aandelige Digte og Sange", 1833, i en ny forøget Udgave under Titlen „Psalmer" 1847—54). 1835 blev B. Præst i Helsingør og 1847 ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn, hvor han døde af Cholera 6 Juli 1853; i sin præstelige Virksomhed nød han stor Anseelse som Taler og har udgivet flere Prædikensamlinger. Hans „Udvalgte poetiske Skrifter" udkom 1850—51 i 4 Bd. Hans mest bekjendte Digte ere Nationalsangen „Der er et Land, dets Sted er højt mod Norden" (af „Svend Grathe") og „Kirkeklokken i Farum"; af hans Psalmer ere en stor Del optagne i den almindelige, fra Roskilde Præstconvent udgaaede Psalmebog. Som Oversætter har B. fordansket flere af Walter Scotts historiske Romaner.

Boyeldieu [boajelldiö], s. **Boieldieu**.

Boyen, Leopold Herman Ludvig v., preussisk General, f. 1771 af en gammel adelig Slægt, traadte 1784 ind i Hæren og skrev 1799 som Capitain en Afhandling om de militære Love, hvori han udtalte sig for en mildere Behandling af Soldaterne. 1806 blev B. saaret ved Auerstädt, og 1808 sattes han ind i Commissionen om Hærens Omordning, samt blev 1810 Directeur i Krigsministeriet under Scharnhorst, men udtraadte af Tjenesten 1812, fordi han ikke vilde staa under Napoleon I.s Overcommando, og gik til Rusland. 1813 kom B. tilbage og deltog i Krigen som Stabschef under Bülow, blev efter Freden Krigsminister og gjennemførte vigtige Love om Hærens Ordning, særlig om almindelig Værnepligt og om Landeværnet. Den voxende Reaction fortrængte ham i Dec. 1819, og i 20 Aar levede B. som Privatmand; han udgav et Par Skrifter om Scharnhorst og Haugwitz samt nogle Digte. 1840 kaldtes han igjen i Ministeriet, blev 1 Marts 1841 Krigs- og Førsteminister indtil Nov. 1847 og døde 15 Febr. 1848 som Feltmarschal.

Boyer, Alex., Baron de [boajē], berømt fransk Chirurg, f. 1757, d. 1833, Chir. ved Charité og Prof. i chir. Klinik i Paris, Livchirurg hos Napoleon I, af hvem han blev adlet. Han er bl. a. Forf. til en stor chir. Haandbog, der længe hævdede sin Rang som et af de betydeligste Værker paa dette Omraade.

Boyer, Jean Pierre [s. o.], Præsident paa Haiti, f. 28 Febr. 1776 i Port au Prince, var Mulat og kæmpede 1793 under den franske General Beauvais, da engelske Tropper angreb Øen efter Planternes Opfordring. Da de rene Negre under Toussaint l'Ouverture skilte sig fra Mulatterne, kæmpede B. under Rigaud imod dem, men maatte overvunden tillige med Pétion o. a. flygte til Frankrig. Da General Leclerc 1802 sendtes til Haiti for at gjenoprette det franske Herredømme, fulgte B. med som Capitain; men da det viste sig, at den franske Regering vilde gjenoprette Slaveriet og paa ny underordne de frie farvede under de hvide, skilte B. sig fra den. Dog understøttede han ikke Dessalines's raa og grusomme Herredømme, men hjalp Pétion med at grundlægge en Mulatrepublik i Øens sydlige Del og at værge den imod det Negerkejserdømme, som Christoph styrede efter Dessalines's Fald. Efter Pétions Død 1818 blev B. paa hans Raad valgt til Præsident, og han sammenknyttede med Fristaten baade den anden franske Del 1820 og den spanske Del San Domingo, som rev sig løs fra Spanien 1821. B. holdt Orden og Fred ved lige, men kunde ikke hindre, at Negrene hengav sig til Ladhed, og at Dyrkningen forfaldt, hvorfor Øens materielle Udvikling gik stærkt tilbage.

1825 opnaaede B. Frankrigs Anerkjendelse, men gik samtidig ind paa dets Forlangende om et Vederlag af 150 Mill. Frc's, og skjønt Summen 1838 blev nedsat, trykkede denne Gjæld og de derved nødvendiggjorte Skatter dog i høj Grad Statens Pengevæsen. Misnøje opstod derfor imod B., og en Opstand nødte ham 1843 til at gaa til Jamaica, hvorefter Magten gik over i Negrenes Hænder til liden Baade for Øens Fremtid. B. gik 1848 til Frankrig og døde der 9 Juli 1850.

Boyle, Robert [bojl], Søn af Richard, Greve af Cork og Orrery, f. 1626 i Lismore i Irland, var sin Tids største Chemiker og en af Verdens skarpsindigste og mest aandfulde Naturforskere. Han er den første, der studerer Chemi som selvstændig Videnskab; han optræder lige skarpt mod Alchemisternes og mod Jatrochemikernes Phantasier; han gjør Forsøget til Grundlag for Theorien og foretager Forsøg, som ingen før ham; han holder ikke sine Resultater hemmelige, men offentliggjør dem strax, ja kjøber hemmeligholdte Methoder for at offentliggjøre dem. Han forkaster lige saa vel Aristoteles's 4 Elementer som Alchemisternes 3 (Salt, Svovl og Kvægsølv) og har væsentlig det samme Begreb om Grundstoffer som Nutiden. B. er ogsaa den første, som har opstillet den nu gjældende Forskjel mellem en chemisk Forbindelse og en mechanisk Blanding; han er Opdageren af den Lov for Luftarternes Rumfang ved forskjellige Tryk, som i Almindelighed kaldes Mariottes; hos ham finde vi først en klart udtalt Atomtheori, og om han end ikke fandt Forklaringen paa Forbrændingsphænomenet, ere hans Forsøg nok til at kuldkaste Phlogistontheorien. Den rige Skat af Erfaringer og Opdagelser, der findes i hans talrige Skrifter, kan her ikke engang antydes; dog skal det nævnes, at han var den første, der foretog Analyse paa den vaade Vej, og at mange af vore almindeligste Prøvemidler (f. Ex. Plantefarvepapir) skyldes ham. Et varigt Minde satte han sig ved at stifte det berømte »Royal Society«, hvis »Philosophical Transactions« udkomme endnu. Og han var ikke blot den store Naturforsker, men det ædleste Menneske. Han døde 30 Dec. 1692 og er begravet i Westminsterabbediet. Hans samlede Skrifter udkom i London 1744, 5 Bd.

Boyne [bojnn], Flod i Irland, udspringer i Kildare-Shire og falder efter et Løb af 10 M. i det irske Hav neden for Drogheda. Jakob II blev her 11 Juli 1690 overvunden af Vilhelm III, hvis General Schomberg faldt.

Boz, s. **Dickens**.

Bozděch, Eman., bøhmisk Dramatiker, f. 1841 i Prag, især berømt ved sin Tragedie „Baron Görtz“ (1868). Aaret efter blev han „Dramaturg“ ved det czechiske Theater, har siden fortsat sin originale Dramaproduktion, oversat franske, især Sardouske Stykker, samt skrevet Noveller.

Bózza, Vinmaal i Venezia, lig 2,777 danske Potter.

Bozzāris, Markos, græsk Frihedshelt, f. 1788 af en navnkundig Suliotslægt. Baade hans Farfader Georg (d. 1793) og hans Fader Christos (myrdet 1809) kæmpede mod Ali Pascha af Janina, og efter Sulis Indtagelse 1803 levede B. paa de joniske Øer. 1806 tog han ligesom sin Fader og Farbroder Tjeneste i et fransk Regiment af Albanesere, og 1815 sluttede han sig til det græske Hetæri. Da Ali Pascha 1820 søgte Hjælp hos de fordrevne Sulioter, vendte B. tilbage til Epirus og kæmpede mod Tyrkerne ved Janinas Forsvar; tog senere virksom Del i den græske Frihedskrig, ledede Kampen i det vestlige Grækenland og i Vinteren 1822—23 Forsvaret for Missolonghi. 21 Aug. 1823 blev B. ved et natligt Overfald paa en tyrkisk Lejr ved Karpinizzi dødelig saaret. — Hans Farbroder, **Noti B.**, ledede Forsvaret under Missolonghis sidste Belejring 1825—26. — Markos's Broder, **Konstantin B.**, deltog ogsaa i Byens Forsvar og ledede i April 1826 Bortgangen herfra; han var en af de ædleste Skikkelser i Frihedskrigen; blev Senator og General og døde 13 Nov. 1853. — Markos's eneste Søn, **Dimitri**, var 1859—62 Krigsminister i Kong Ottos sidste Ministerium og mistede derfor i Oct. 1863 sine politiske Rettigheder, men valgtes 1865 til Nationalforsamlingen og var 1866—67 paa ny Krigsminister; d. 1871. — Notis B.s Søn, **Dimitri B.**, var 1863 en kort Tid Krigsminister og senere Adjudant hos Kong Georg.

Bra, Stad i Norditalien, 6 M. n. ø. for Cuneo. 14,000 J. Smuk Kirke. Klokkestøberi. Handel med Silke, Korn, Vin og Kvæg.

Braad kaldes i daglig Tale ethvert stikkende Redskab, hvormed et Dyr kan meddele et Saar, især et smerteligt eller giftigt; man taler saaledes om B. hos Slanger, som enten ere giftige eller mistænkes som saadanne, og tænker derved nærmest paa Gifttanden, for saa vidt som ikke den uskyldige Tunge, som Slangen saa ofte lader spille ud af Munden, faar Skyld for at spille dennes Rolle; hos Fjæsingen (s. d. A.) er det en Pig paa Gjællelaaget eller Rygfinnens forreste Pigstraaler, hvis Saar frygtes meget af Fiskerne; hos Myggen de stikkende Mundddele (Overlæben); hos Skorpionen det sidste, til et stikkende Giftredskab omdannede Haleled; hos Edderkoppen de i samme Øjemed uddannede Kindbakker, osv. Bestemtere bruges B. om det hule Stikke- eller Boreredskab, hvormed Bagkroppen ender hos Hunnen (og Arbejderne) af adskillige Insekter, f. Ex. Græshopper, Bier, Hvepse osv. Det er hos nogle et Redskab til at anbringe Æggene med (en **Læggebraad**), og dets Størrelse (Længde) afhænger da af, hvor dybt ind i Træstammerne eller ned i Jorden Æggene skulle lægges; hos Bier, Hvepse, visse Myrer osv. er det derimod en **Værge-** ell. **Giftbraad**, d. e. det leder en giftig Vædske ned i Saaret og tjener derved som Angrebs- eller Forsvarsvaaben.

Braade, norsk **Braate**, Hob af fældede og afbrændte Træer ell. Buske, i hvis Aske saas Korn; **Braadebrænding**, Afbrænding af Skov og Krat paa et Jordstykke, som skal opdyrkes. **Braader** har man ogsaa kaldt et Slags Forhugning, en Dynge Træer, som man til Hinder for Fjenden lagde over en snæver Vej.

Især i den svenske Middelalders Krigskunst vare B. et meget almindelig brugt Forsvarsmiddel. Da Dan. Rantzau i Jan. 1568 gjorde sit Tilbagetog fra Östergötland, valgte han den lange og møjsommelige Vej gjennem Holveden, hvor man mindst havde ventet ham, og desuagtet vare samtlige Snævringer der spærrede med B.

Braadsø, en enkelt, i Storm paa Havet højt over de andre optaarnet Bølge, paa hvis Top der viser sig en Skumkam.

Braavallahede ell. **Braavoldene**, ved Bråviken, er bekjendt af det store Slag, som efter islandske Sagn og Saxo holdtes her i Hedenold. Da Harald Hildetand, fortælle Sagaerne, var bleven gammel og svag, begyndte det at gaa hans Rige ilde. Han besluttede da at dø som en Helt, sendte derfor Bud til sin Halvbroders Søn, Kong Ring i Sverige, og bød ham at møde ham med saa stor en Hær som muligt. I 7 Aar rustede de to Konger sig, og da de endelig havde samlet talrige Skarer af Mænd fra hele Norden, stødte Hærene sammen paa B. Et gammelt Kvad, som tillægges Starkad, skildrer Slaget som en Hovedkamp mellem Nordens Stammer, hvori Guderne og en Mængde af Hedenolds navnkundigste Helte, deriblandt Starkad, toge Del. Efter en voldsom Kamp faldt Harald Hildetand med mange Tusender af sine Mænd.

Bråviken, en fra Østersøen i den nordligste Del af Östergötland med en Længde af c. 3 M. (21 Kilom.) indtrængende Bugt, i hvis inderste Spids Motala-Aa udmunder.

Brabançonne [bangsōnn] kaldes den belgiske Nationalsang fra Revolutionen 1830. Texten er af en Skuespiller Jenneval, Musiken af Sangeren Campenhout. **Brabançons** [bangsōng], d. e. Brabantere, kaldtes efter Flertallets Hjemstavn en Del af de Skarer af Lejetropper, som i Middelalderen toge Tjeneste hos den højstbydende og ofte spillede en vigtig Rolle i Krigene i Frankrig og Tydskland ligesom Armagnakerne, medens de for Resten ligesom disse streifede omkring og plyndrede. De nævnes hyppig i England under Kongerne Stephan, Henrik II og Johan uden Land.

Brābant kaldtes oprindelig Districtet mellem Floderne Schelde, Maas, Rupel og Sambre, senere et Hertugdømme i Nederlandene mellem Floderne Waal, Dyle, Maas og Schelde, mod N. begrænset af Holland og Geldern, mod Ø. af Ærkestiftet Lüttich, mod S. af Namur og Hainaut og mod V. af Flandern og Zeeland. Efter 1648 deltes B.; den nordlige Del tilfaldt Holland, medens den sydlige vedblev at høre til de spanske Nederlande. Det bestaar nu af den hollandske Prov. Nordbrabant, 93 □ M. med 475,000 I. (1881), og de belgiske Prov. Sydbrabant, 60 □ M. med 985,000 I. (1880), og Antwerpen, 51 □ M. med 577,000 I. (1880). Landet er næsten overalt fladt, vandrigt og meget frugtbart, med mildt og sundt, men noget fugtigt Klima. Befolkningen er mod N. af hollandsk, i Midten af flamsk og mod S. af wallonsk Stamme. Paa Romernes Tid boede i disse Egne, som udgjorde en Del af Gallia Belgica, en Blanding af Germaner og Kelter. I det 5te Aarh. trængte Frankerne ind i B.; ved Delingen af Frankerriget mellem Merovingerne faldt det til Austrasien. Senere kom det til Nedre-Lothringen og blev saaledes en Del af det tydske Rige; fra Hertugerne af Lothringen kom det til Greverne af Löwen, og en af disse, Henrik IV, blev 1186 af Kejser Frederik I udnævnt til den første Hertug af B. som H. I. Mandsstammen af denne Slægt uddøde 1355 med Hert. Johan III, hvis Datter Johanne (d. 1406) testamenterede B. til Anton af Burgund, en yngre Søn af Hert. Philip d. dristige; efter hans Søn Philips Død 1430 kom det ved Arv til dennes Fætter, Hert. Philip d. gode af Burgund (s. Belgiens Hist.). Ved den westfalske Fred 1648 blev den nordlige Del af B. under Navnet Generalitetslandene forenet med den nederlandske Republik, men den sydlige katholske Del forblev ved Spanien, indtil det 1714 tillige med hele det øvrige Belgien kom under Østerrig. Under Kejser Joseph II vakte Krænkelsen af »Joyeuse entrée« en Opstand i B., som hans Efterfølger Leopold II ved Eftergivenhed fik dæmpet. 1794 blev B. med det øvrige Belgien erobret af Franskmændene og indlemmet i Frankrig, hvortil Østerrig afstod det ved Freden i Campoformio 1797, og hvortil det derpaa hørte indtil 1814, da det, delt i Provinserne Nord-B., Antwerpen og Syd-B., ved Wienercongressens Bestemmelse blev en Del af Kongeriget de forenede Nederlande. Efter Belgiernes Opstand 1830 traadte den gamle Adskillelse igjen i Kraft: Nord-B. er en Del af Kongeriget Nederlandene, Syd-B. og Antwerpen af Kongeriget Belgien. Den afdøde Kronprins af Belgien førte Titel Hertug af B.

Brābanteralen, oprindelig den i Brabant brugelige Alen, lig 308,09 Par. Lin. ell. 1,1072 danske Alen. Men den under dette Navn paa forskjellige Steder brugte Alen er alligevel af meget forskjellig Længde, i Almindelighed nogle faa Linjer kortere. Lovmæssig er den i Nordtydskland og Holland afløst af de franske Maal, men den benyttes dog endnu.

Braça (Favn), portug. Længdemaal, lig 7 danske Fod.

Bracciano [brattschāno], Flække i Mellemitalien, 5 M. n. v. for Rom, ved B.-Søen. 3,000 I. Prægtigt, af Orsinierne opført Palads, der nu tilhører den romerske Banquierfamilie Torlonia. **B.-Søen**, Oldtidens Lacus Sabatinus, er 5 M. i Omkreds og synes at være et gammelt Krater.

Brache [brasch], Demi-aune, Elle, den schweiziske Alen, lig 0,956 danske Alen.

Brachelli, Hugo Franz, østerrigsk Statistiker, f. i Brünn 1834, fra 1860 Professor i Statistik ved den techniske Skole i Wien, siden 1872 Chef for det nye statistiske Departement. Hans sammenlignende Statistik: „Die Staaten Europas“, udkommen 1884 i 4de Oplag, udmærker sig ved Grundighed og Nøjagtighed.

Brachet, Aug. [braschē], fransk Philolog, f. 1845, studerede under Diez og Littré romansk Philologi, udgav 1865 »Études sur les trouvères tourangeaux du 13me siècle«, 1866 »Du rôle

des voyelles latines atones dans les langues romanes«, 1867 »Dictionnaire des doublets«, der blev kronet af l'Académie des inscriptions. Han har deltaget i Oversættelsen af Diez's romanske comparative Grammatik og selv udgivet en »Grammaire historique« og »Dictionnaire étymologique de la langue française«, begge kronede af Akademiet, men ikke synderlig selvstændige eller grundige. I de senere Aar har han levet uden for Frankrig og synes at have opgivet Philologien.

Brachiopŏder, d. s. s. Armfødder.

Brachmann, Car. Louise, tysk Digterinde, f. 1777, blev ved Bekjendtskabet med Novalis (Hardenberg) vakt til poetisk Produktion. Han gjorde hende bekjendt med Schiller, til hvis „Horen" og „Musenalmanach" hun leverede Bidrag. Hun var et paa ēn Gang ømt og exalteret Gemyt og gjorde allerede 1800 et Selvmordsforsøg; siden blev en ulykkelig Kjærlighed Grunden til, at hun 1822 druknede sig i Saale. Hendes mange Noveller ere ikke af stor Betydning; hendes Lyrik, skjønt uden originalt Præg, vidner om livlig Phantasi og Øre for Versets Musik.

Brachvogel, Alb. Emil, tysk Digter, f. 1824 i Breslau, blev efter sin Skolegang sat i Graveurlære, forsøgte sig som Skuespiller i Wien, studerede derpaa ved sin Fødebys Universitet, tog 1847 Ophold i Berlin og blev 1853 Secretær ved det Kroll'ske Theater; han omarbejdede Diderots »Le neveu de Rameau« til et Sørgespil „Narciß" (1857), der blev opført paa en Mængde tyske og udenlandske Scener. Dette Stykke fulgtes af en Række i scenisk Henseende vel udarbejdede Dramaer som „Adalbert v. Babanberge" (1858), »Mons de Caus« (1859), „Alte Schweden" (1874) o. fl. Hang til philosophisk Reflexion viser sig baade i disse og i hans mange Romaner, hvoriblandt „Der Kampf der Dämonen" (1880). B. har Opfindelse nok, men det skorter ham paa Evne til kunstnerisk at udarbejde sin Fortælling.

Brachylogī, kortfattet og sammentrængt Fremstilling.

Brachystochrōnisk Curve, Snarfaldslinje, s. Cykloide.

Brachyūrer, de korthalede, d. s. s. Krabberne.

Bracteāt, af lat. bractea, d. e. en tynd Plade, er Navnet paa Middelalderens tynde, ensidig prægede Sølvmønter. **Guldbracteat** er den almindelige, men lidet heldige Betegnelse for visse ejendommelige Hængesmykker til Halsbaand, som hyppig forekomme i de nordiske Fund fra den efterromerske Periode. De bestaa af en tynd, rund Guldplade, der sædvanlig kun er præget paa den ene Side og er forsynet med en Øsken. Efter at man i Norden først var begyndt at anvende de smukke og kostbare romerske Guldmønter til Halssmykker ved at anbringe dem paa en Snor, dannede man disse Hængeprydelser af lignende Form som Mønterne, men større og udstyrede med billedlige Fremstillinger, der sandsynligvis ere af religiøst Indhold. Mange bære desuden Indskrift i Runer.

Braddon, Marie Elisabeth [braddn], engelsk Forfatterinde, f. 1837 i London, debuterede med elegiske og parodiske Digte, men har vundet Ry ved sin rige Romanproduktion, blandt hvilke de nyeste ere »Dead men's shoes« (1876), »J. Haggards daughter« (1876), »An open verdict« (1878). Desuden har hun 1861 udgivet »Garibaldi and other poems«, samt nogle Dramaer. Hun er en af „Sensationsskolens" Repræsentanter, bryder sig lidet om psychologisk Charakteristik, men desto mere om at frembringe Spænding ved overraskende Situationer og Begivenheder. Siden 1866 har hun udgivet Maanedsskriftet »Belgravia«, hvori hun har indrykket nogle af sine Romaner.

Brade, s. Brahe.

Bradford [brädd], 1) Stad i England, Lancashire, tæt ved Manchester. 16,000 I. Bomuldsindustri. 2) Stad i York-Shire, West-Riding, 2 M. v. for Leeds, med 183,000 I. (1881), en temmelig ny, smukt bygget Stad. Storartede Uldspinderier, der arbejde for Klædefabrikerne i Leeds; Fabrikation af lettere Uldstoffer, Maskiner og Jærnstøbegods. Rige Jærnminer i Omegnen. 3) B. on Avon, Stad i Wilt-Shire, 1 M. s. ø. for Bath. 5,000 I. Fabrikation af fint Klæde.

Bradlaugh, Charles [bräddlaah], engelsk Fritænker og Politiker, f. 26 Sept. 1833, blev 1847 Skriver hos en Kulhandler, men vaktes stærkt af det chartistiske Røre 1848. B. optraadte 1850 som Taler ved Maadeholdsmøder og radicale Folkeforsamlinger, samt udgav et Flyveskrift om den christne Tro. Derefter lod B. sig hverve til Dragon, men frikjøbte sig 1854 fra Tjenesten, da han havde faaet en Arv, og ofrede sig nu til fritænkersk Agitation med Taler og Flyveskrifter (under Navnet Ikonoklastes, d. e. Billedstormer). 1858 tog B. Del i Forsvaret for Bernard, som var anklaget for Medvirken i Orsinis Mordforsøg paa Napoleon III, og begyndte siden en republikansk Agitation blandt Arbejderne. 1866 blev B. Næstformand for Reformleaguen og søgte 1868 forgjæves Valg til Underhuset. 1880 opnaaede B. Valg i Northampton, vægrede sig først ved at aflægge Ed og vilde afgive en Forsikring i Stedet, men fik ikke Tilladelse dertil, og da han senere tilbød Ed, nægtede Underhuset ham Ret dertil som vitterlig Atheist. Da Domstolen i Marts 1881 afgav en Kjendelse imod ham, nedlagde B. sit Valgbrev, blev gjenvalgt, men paa ny afvist i Apr. og med Magt ført ud af Huset i Aug. s. A. Da han i Febr. 1882 vilde tilsnige sig Edsaflæggelse, blev han paa ny udstødt, og dette gjentoges 1884 efter nyt Gjenvalg.

Bradley, Edv. [braddli], engelsk Forfatter, bekjendt under Pseudonymen Cuthbert Bede, f. 1827, blev Præst, sidst 1871 i Rutlandshire. Hans illustrerede humoristiske Novelle »The adventures of Mr. Verdant Green« (1852) giver humoristiske Skildringer af Livet i Oxford. Hans følgende Fortællinger staa langt under denne. Fortjenstfulde ere hans Arbejder over skotske Fortidsminder som »The white wife«.

Bradley, James [s. o.], engelsk Astronom, f. 1692, d. 1762. Han studerede først Theologi og blev endog ansat som Præst, men hengav sig siden til Astronomien, saa at han allerede 1721 blev Prof. i denne Videnskab i Oxford. Bestræbelsen for at finde Fixstjer-

nernes Parallaxe lykkedes vel ikke, men ledede ham først til Opdagelsen af Aberrationen 1727 og 18 Aar efter af Nutationen. Fra 1741 var han kongelig Astronom i Greenwich. Han overgik alle sine Forgængere i Observationernes Skarphed, og disse Observationer danne derfor en af Grundpillerne for Fixstjærne-Astronomien. Af hans efterladte Haandskrifter, som det kun med Nød og næppe lykkedes at faa udleverede af hans Arvinger, har Hornsby og Robertson udgivet »Astronomical observations made at the observatorium at Greenwich« 1750—1762 (2 Bd., Oxford 1798 og 1805). Observationerne bleve senere beregnede af Bessel (s. d. A.) og fornylig paa ny af Auwers.

Bradspil [brätt], Krydsvinde, Vinde (Spil) med vandret Axel, bruges til at løfte Byrder, f. Ex. Ankere, med. Der er da i Axlen Huller, hvori Haandspager stikkes ind, og ved at virke paa disse drejer Mandskabet Axlen rundt og udfører derved det tilsigtede Arbejde. For at hindre Byrden i at faa Overmagt er der paa Axlen anbragt et Hjul med Spærtænder, hvori Spærhager efterhaanden kunne falde ind.

Bradwardina, Thom., berømt eng. Theolog, f. c. 1290, studerede i Oxford, blev 1325 Prof. i Theologien og 1349 Ærkebiskop i Canterbury, men døde s. A., inden han havde tiltraadt sit Embede. Han var en Mand af dyb religiøs Alvor, der modig optraadte imod Tidens Pelagianisme.

Braekeleer, Ferdin. de [brähk], belgisk Maler, f. 12 Febr. 1792, d. 16 Maj 1883, var Elev af van Brée og malede først historiske Billeder i Davids Stil; men efter Hjemkomsten fra Rom vandt han især Navn ved sine Livsbilleder, som „Guldbrylluppet" (Gall. i Brüssel), „Landsbyskolen", „Huslig Tvist" o. fl. Af hans historiske Billeder er „Antwerpens Forsvar 1576" det bedste.

Brāga, Stad i Portugal, Prov. Minho, 8 M. n. til ø. for Oporto, med 20,000 J., er Sæde for en Ærkebiskop og har en smuk Kathedralkirke. Gevær- og Klædefabrikation. B. er Romernes Bracara Augusta og har romerske Oldtidsminder, hvoriblandt Rester af et Tempel, et Amphitheater og en Vandledning.

Brāga, Theophilo, portugisisk Skribent, f. 1843 i Oporto, gjorde sig bekjendt ved lyriske Digtninger som »A visão dos tempos« og »As tempestades sonoras«, »A ondinha do lago«. Han er en af det republikanske Partis Hovedmænd og beklæder en Lærestol som Prof. i Literaturhistorie i Lissabon. Af videnskabelige Arbejder har han leveret en Samling gamle Romancer, samt en portugisisk Literaturhistorie. Hans hele Virksomhed som Digter er en Protest mod den gamle akademiske Skole, og selv er han Hovedmand for den saakaldte „Coimbra-Skole", der har realistiske Tendenser. I de senere Aar har B. bestemt sluttet sig til den positivistiske Philosophi og udgiver Tidsskriftet »O Positivismo«.

Bragānza, 1). Stad i Portugal, Hovedstad i Prov. Traz-os-Montes, 23 M. n. ø. for Oporto. 5,000 J. Silkeavl. Efter B. føre Dynastierne i Brasilien og Portugal Navn. Slægten nedstammer fra den første Konge af det uægte burgundiske Hus Johan I, der med Agnes Perez havde en naturlig Søn Alfons, Hertug af B., d. 1461. Af dens senere Medlemmer kunne nævnes Ferdinand II, som Kong Johan d. fuldkomne tog af Dage, fordi han havde indladt sig i en Sammensværgelse mod ham, dennes Søn Jakob, som af Emanuel d. store var udset til eventuel Tronfølger, og endelig Johan af B., med hvem Slægten har faaet sin egentlige Betydning, idet han 1640 stillede sig i Spidsen for den Opstand, som forjog Spanierne, og grundlagde et Dynasti, der regerede i Portugal 1640—1853. Regenterne af denne Familie ere følgende: Johan IV, hans Sønner Alfons VI og Pedro II, dennes Søn Johan V, dennes Søn Joseph Emanuel, dennes Datter Marie I Francisca, dennes Søn Johan VI, dennes Søn Dom Miguel og Sønnedatter Maria II da Gloria, som var gift med Ferdinand af Sachsen-Koburg, og ved hvis Død det nu regerende Hus Koburg, der dog ogsaa kalder sig B., kom paa Tronen i Portugal. — Da Brasilien 1822 løsrev sig fra Portugal, overtog Johan VI.s ældste Søn Pedro I Regeringen i Brasilien, indtil han 1831 nedlagde den til Fordel for sin Søn, den nu regerende Kejser Pedro II. 2) Stad i Brasilien, Prov. Para, 24 M. ø. n. ø. for P., ved Atlanterhavet. 10,000 J.

Brage, den langskjæggede As, Odins vise og veltalende Søn, er i den nordiske Mythologi Skjaldeguden. Hans Hustru af Alfe- eller Dværgeæt, Idun, gjemmer i sin Æske Æblerne, hvoraf Guderne spise, naar de ældes, for atter at blive unge. Det ved Gilderne ofte drukne „Bragebæger", ved hvilket man svor at udføre en eller anden Stordaad, har næppe Navn efter ham, men betyder „Storværksbæger".

Bragernæs, s. Drammen.

Bragg, Braxton, nordamerikansk General, f. 1815 i Nord-Carolina, blev uddannet i Krigsskolen i Westpoint 1833—37 og derefter Artilleriofficer, udmærkede sig i den mexicanske Krig 1846—48 og blev Capitain, men gik af 1856 og bosatte sig paa en Plantage i Louisiana. 1861 blev B. Brigadegeneral i Sydstaternes Hær, deltog 6—7 Apr. 1862 i Slagene ved Shiloh og blev i Juni s. A. Anfører for Hæren i Tennessee. Herfra trængte B. i Sept. langt ind i Kentucky, anførte i Slaget ved Murfreesborough 31 Dec. og følgende Dage og slog General Rosecranz ved Chickamauga 18—19 Sept. 1863, men blev selv fuldstændig slaaet af General Grant 25 Nov. s. A. ved Chattanooga og fjærnedes derfor fra sin Commando. Efter Krigen blev B. Kjøbmand i New-Orleans. D. 1876.

Bragning, Brydning, af Hør eller Hamp gaar ud paa at knække de ved Rødningen skjørnede og siden tørrede Stængler for saa meget lettere at fjærne dem og foretages med Haandbrager eller med riflede Valser.

Brahe, en gammel berømt Adelsslægt, der har været vidt udbredt baade i Danmark og Sverige. Slægtens Navn skreves oprindelig **Brade**; dens ældste bekjendte Medlemmer ejede Gyllebo ved Cimbrishamn i Skaane, hvor denne Slægt i det hele fra først af havde sine

Besiddelser. Paa Dronning Margretes og Erik af Pommerns Tid levede Brødrene Torgils B. til Rennesnæs i Halland og Axel B. til Vidsköfle (ved det nuværende Christianstad), Medlem af Rigsraadet; fra den førstes Datter, Johanne B., gift med Magnus Laurensson, nedstamme de svenske Braher (s. nedens.); den sidste blev Stamfader til de danske B. og var Oldefader baade til Rigsraaden Tyge B. til Tostrup i Skaane, som 1523 faldt i Adelshærens Rækker ved et af Borgernes Udfald fra det belejrede Malmø, til Tyges Broder, Rigsraaden Axel B. til Krogholm, d. 1551, en af de første danske Adelsmænd, som sluttede sig til Luthers Lære, og til Niels B. til Vandaas og Vidsköfle, der 1525 blev dømt til Døden af Rigsraadet, fordi han med Søren Norby var vedbleven at holde fast ved den landflygtige Konge Christiern II. Efter et kummerfuldt Liv i Tyskland blev han greben under et Forsøg paa at gjense sit Hjem og halshugget 1529. — Tyges Søn, Jørgen B. til Tostrup, deltog med sin Svoger, den berømte Otto Rud i Kampen under Øland 1564 mod det svenske Admiralskib »Makalös«; det næste Aar tilsatte han Livet ved i en mindre ædru Tilstand at ville redde Frederik II, der var falden i Vandet ved Amagerbro; han døde 21 Juni 1565. — Hans Broder, Otto B. til Knudstrup i Skaane, f. 1517, d. 1571, Rigsraad og Befalingsmand bl. a. paa Helsingborg Slot, blev i sit Ægteskab med Beate Bille Fader til 5 Sønner og 5 Døtre. Den ældste af Sønnerne var den berømte Tyge B., en af alle Tiders ypperste Astronomer, f. 14 Dec. 1546 paa Knudstrup i Skaane, d. 14 Oct. 1601 i Prag. Han blev opdraget hos sin Farbroder, den ovennævnte Jørgen B., og dennes Hustru, en Søster til den berømte Peder Oxe. Allerede i sit 13de Aar kom han til Kjøbenhavns Universitet. En Solformørkelse var forud beregnet til 21 Aug. 1560 og indtraf temmelig nøje paa den fastsatte Tid. Denne Omstændighed vakte hans levende Beundring og fremkaldte det Ønske hos ham, ganske at hellige sig Videnskaben. Men dette stemmede ikke med hans Families Planer eller med den Tids Forestillinger om, hvad der passede sig for en Adelsmand. Da han derfor 1562 sendtes til Universitetet i Leipzig, hvor han opholdt sig i 3 Aar, fik hans Hovmester og senere Ven, den bekjendte Anders Sørensen Vedel, den Befaling at holde ham strængt og udelukkende til de juridiske Studier, hvortil han var bestemt. Han kunde derfor kun anvende Natten til sit Yndlingsstudium, og hans Instrumenter indskrænkede sig til en Himmelglobe, saa stor som en knyttet Haand, og nogle Cirkler, han selv havde forfærdiget. Med disse observerede han en mærkelig Sammenkomst af Planeterne Jupiter og Saturn 1563 og bemærkede derved, at den Tids Tavler vare ucorrecte; fra den Tid modnedes den Beslutning hos ham, at indsamle et Forraad af nøjagtige Observationer, som kunde tjene til et nyt og paalideligt Grundlag for de astronomiske Beregninger, hvilket Formaal han ogsaa inden sin Død paa det fuldstændigste opnaaede. Indtil 1570 opholdt han sig for det meste i Udlandet, bl. a. ogsaa i Rostock, hvor han i en Kaardekamp med en anden dansk Adelsmand, Manderup Parsberg, mistede en Del af sin Næse, som han fik erstattet af en kunstig. Ved sin Faders Død 1571 blev han Herre af Knudstrup, men opholdt sig mest paa det nærliggende Herridsvad-Kloster, hvor han 11 Nov. 1572 opdagede en ny Fixstjærne i Stjærnebilledet Kassiopea, som efter to Aars Forløb successiv forsvandt. 1573 giftede han sig med en Præste- eller Bondedatter Kirstine, med hvem han levede i et lykkeligt Ægteskab til sin Død. Hans Slægtninge vilde imidlertid paa Grund af hendes ringe Stand aldrig erkjende hende for hans Kone, men betragtede hende som en Frille og deres Børn som uægte. Da han 1574—75 efter Frederik II.s Ønske havde holdt Forelæsninger i Kjøbenhavn, begav han sig atter udenlands og stod i Begreb med at bosætte sig i Basel og for stedse forlade sit Fædreland, da Kongen 1576 forlenede ham med Øen Hven, tillagde ham en aarlig Løn og lovede at erstatte ham de Omkostninger, som Opførelsen af Bygninger og Anskaffelsen af Instrumenter kunde foraarsage. Saaledes opstod det prægtige Uranienborg, hvor B. anstillede sin første Observation paa sin Fødselsdag 14 Dec. 1576, skjønt det først fuldførtes 1580. Senere byggede han endnu et Observatorium Stjærneborg, som bestod af underjordiske Hvælvinger. Af Omkostningerne udredes vel en Del af Staten, men endnu mere af B.s egne betydelige Indtægter. En Beskrivelse af Instrumenterne findes i hans eget Værk »Astronomiæ instauratæ mechanica«. Paa Hven blomstrede nu Astronomien og andre beslægtede Videnskaber mere end i de største Stæder og ved de berømteste Universiteter, og Lærde fra fjærne Lande samt flere Fyrster besøgte B. paa hans Ø. Mange Studerende opholdt sig hos ham som hans Disciple og Medhjælpere; han underholdt dem alle paa sin Bekostning og udviste i det hele den største Liberalitet mod alle Videnskabens Dyrkere. Imidlertid døde Frederik II 1588, og under Formynderregeringen i Christian IV.s Mindreaarighed fik B.s Fjender Overhaand. Efter en Række Krænkelser besluttede B. endelig 1597 at forlade sit Fædreland for bestandig. 1599 modtoges han af Kejser Rudolf II, som gav ham en aarlig Løn af 3,000 Gyld. foruden nogle uvisse Indtægter og anviste ham Slottet Benatky ved Prag til Opholdssted. Dog varede dette kun kort, da hans Død indtraf allerede to Aar efter. Kejserens Gavmildhed ophørte ved hans Død; thi den Understøttelse, der var lovet hans Familie, udeblev, og hans efterladte Instrumenter bleve vel kjøbte for 20,000 Rd., men ikke betalte. Hans Enke døde uformuende i Meißen 1604; hans overlevende Børn, 2 Sønner og 4 Døtre, forbleve i Udlandet. Hans Observationer, hvoraf et haandskrevet Exemplar opbevares paa det kongel. Bibliothek i Kjøbenhavn, bleve af Arvingerne overdragne til Joh. Kepler, som i de sidste Aar havde opholdt sig hos B. og besad hans Tillid, og det var ved disses Hjælp, at Kepler fandt de 3 berømte keplerske Love. I det hele kunne B., Kepler og Newton i

Forening betragtes som Grundlæggere af den nyere Astronomi. Den første leverede Observationerne som det aldeles nødvendige Grundlag; den anden udfandt ved disses Hjælp Bevægelseslovene, og den tredje fandt den Naturlov, hvoraf disse igjen følge. En anden vigtig Frugt af T. B.s Observationer var hans Fixstjærnefortegnelse af c. 1,000 Stjærner, hvilke han ogsaa afsatte paa sin berømte store Himmelglobus af 4½ Fod i Diameter, der gik til Grunde ved Kbhvns. Brand 1728. For at vurdere B. maa bemærkes, at han hverken havde Kikkert eller noget egentligt Ur (Pendulur), som begge ere af senere Opfindelse. Selv hans Verdenssystem, i Følge hvilket Jorden er Centrum for Solens Bevægelser og Solen atter for Planeternes, var en ingenlunde unaturlig Følge af hans Observationer, der paa Videnskabens daværende Standpunkt i visse Retninger modsagde Kopernikus's System. Derimod var B. ikke ganske fri for astrologiske Vildfarelser, skjønt de 32 saakaldte „Tyge B.s Dage" næppe skrive sig fra ham. Hans personlige Charakter var højhjærtet, ædelmodig og fordomsfri, men ikke fri for Overmod, hvilket sidste Træk vel kan forklare, men ikke undskylde den Fremfærd, der vistes imod ham i hans Fædreland. Hvad bestemte Opdagelser angaar, er B. den første, som har bemærket to af de betydeligste Uregelmæssigheder i Maanens Bevægelse, nemlig Variationen og den aarlige Ligning (s. disse A.). Ogsaa bestemte han nøjere Maanebanens Inclination mod Ekliptika og dennes Forandringer. Han er den første, som har bragt Refractionens Indflydelse i bestemte Love og taget Hensyn til den ved Observationerne. Ligeledes viste han, at Kometerne ikke, som man den Gang troede, vare Meteorer, men virkelige Himmellegemer ligesom Planeterne. Hans samlede Værker ere udgivne i Prag 1611 og i Frankfurt 1648, men flere hidtil enten aldeles ikke eller kun slet udgivne Skrifter af ham ere i den senere Tid blevne udgivne ved F. R. Friis, der ogsaa har skrevet hans Levned: „Tyge Brahe", Kbhvn. 1871. En Statue (af Bissen) rejstes ham 1876 foran Observatoriet. — **Sophie B.**, Tyges Søster, f. 1556, d. 1643, var gift med Otto Thott til Eriksholm i Skaane; som Enke forlovede hun sig med Erik Lange til Engelsholm ved Vejle, Lensmand paa Bygholm, som havde tilsat sin Formue ved alchemistiske Studier og for Gjæld maatte flygte ud af Landet. Hendes Slægt vilde nu bevæge hende til at hæve Forbindelsen, men hun blev sin Bejler tro. De latinske Elegier, man tidligere troede vare forfattede af hende, skrive sig, som det synes, fra Broderen Tyge. Tidligere havde hun med stor Iver lagt sig efter Mathematik og Astronomi, især Astrologi, og gaaet sin Broder til Haande; nu kastede hun sig over sin Brudgoms Studier og var snart i en ligesaa ynkelig Forfatning som han. Paa Vejen til et Bad i Schweiz holdt hun endelig Bryllup med ham efter omtr. 12 Aars Forlovelse, men deres Ægteskab har næppe varet længe, da hendes Ægtefælle synes at være død nogle Aar derefter, hvorpaa hun tilbragte sin Alderdom i Ro hos sin eneste Søn, Tage Thott til Eriksholm, og i Helsingør, sysselsat med historisk-genealogiske Undersøgelser. — Af hendes og Tyges Brødre kunne nævnes: **Axel B.** til Elved, f. 1550, d. 1616, Medlem af Rigsraadet, **Knud B.**, f. 1555, d. 1615, der skrev sig til Engelsholm, som hans forgjældede Svoger Erik Lange maatte afstaa til ham, og hvis prægtige Hovedbygning han opførte, og **Steen B.** til Knudstrup og Næsbyholm, Rigsraad og Befalingsmand paa Kallundborg, f. 1547, d. 1620. — Denne sidste var Fader til **Jørgen B.** til Hvedholm osv., Ridder, Rigsraad og Lensmand paa Hagenskov, f. 1585, en mægtig, rig og myndig Herre, der ejede 9 Herregaarde, hvoraf 7 paa Fyn, og derfor af sin Samtid blev kaldt „den lille Konge i Fyn". Han deltog i Calmarkrigen; ved de svenskes Indfald i Fyn 1658 blev han tagen til Fange, men ellers behandlet med stor Opmærksomhed af Fjenden, ligesom ogsaa hans Godser bleve forskaanede for Plyndring. 1638—57 byggede han i Nærheden af Assens det prægtige **Brahesborg**, som han gav Navn efter sin Slægt, ligesom det nærliggende **Braheshølm** (tidligere Vedtoftegaard) fik Navn efter hans Fætter Tyge Axelsøn B. (s. nedenf.). For øvrigt var han en god Husholder med sine store Rigdomme, derhos godgjørende mod fattige og offentlige Stiftelser og vidste at gjøre sig lige saa yndet som agtet af sine undergivne, saa at han staar som en værdig Repræsentant for den gamle danske Adel i dens sidste Periode. Han døde paa Hvedholm 12 Febr. 1661. Brudstykker af hans egenhændige Dagbøger med Bidrag til hans Levnedsbeskrivelse ere udgivne af Vedel Simonsen (Odense 1845). — **Tyge B.** til Tostrup, f. 1593, d. 1640, en Søn af Axel B. til Elved, ægtede en Datter af den rige Eske Brok og fik derved Vemmetofte. Han ejede ikke mindre end 2,900 Tdr. Hartk., men paa Godserne hvilede en overordentlig stor Gjæld, saa at de næsten alle bleve solgte efter hans Død. — Jørgen B.s Søn, **Preben B.** til Hvedholm og Engelsholm (f. 1627, d. 1708), havde blandt flere Børn Datteren **Karen B.** til Østrupgaard ved Faaborg, f. 1 Dec. 1657 paa Næsbyholm. Hun levede bestandig ugift og bestyrede i mange Aar Huset for sin Fader, men gav sig for Resten mest af med boglige Sysler, hvorfor ogsaa hendes Moders Faster, Anna Gjøe, testamenterede hende sin betydelige Samling af danske Bøger, hvilken Karen siden med stor Flid bevarede og forøgede. Af den Gaard i Odense, som hun tillige med sine to Søstre arvede efter Faderen og til sidst ene tilkjøbte sig (den gamle katholske Bispegaard fra Bisk. Jens Andersens Tid), stiftede hun 8 Nov. 1716 et adeligt Jomfrukloster, som endnu bestaar, og til dette Kloster skjænkede hun samtidig sin Bogsamling (s. **Bibliothek** S. 538). Hun døde 27 Sept. 1736 paa Østrupgaard i sit 79de Aar. — Hendes yngste Broder, **Henrik B.** til Hvedholm (d. 1725), havde 4 Sønner og 3 Døtre, og alligevel uddøde de danske B. paa Mandssiden med hans yngste Søn, Oberstlieutenant **Preben B.** til Hvedholm, f. 1711, d. ugift 17 Aug. 1786. Han

oprettede 1751 tillige med sin Søster, Susanne B., Enke efter Etatsraad Hein, af deres Godser Stamhuset Hvedholm, der efter hans Død gik i Arv til hans Morbroders Sønnesøn, Axel Frederik Bille, som derpaa kaldte sig Bille-Brahe (s. Bille).

De svenske B., som indtage den første Plads blandt Greverne paa det svenske Ridderhus, nedstamme fra Magnus Laurensson (1422—56), der, som ovenfor anført, var gift med Johanne Torgilsdatter af den danske Braheslægt; Sønnen Peder optog Navnet B. Greveværdigheden indførtes i Slægten ved denne Værdigheds første Opkomst i Sverige (1561) af Per B. den ældre, Søn af den i det stockholmske Blodbad halshuggede Joachim (Pedersson) B. og Gustav I.s Søster Margrete, samt Svoger til samme Konge i dennes sidste Ægteskab. Denne Per B. tilbragte sine Barndomsaar i Udlandet med sin Moder, som paa Grund af sit senere Giftermaal med Grev Johan af Hoya stod i mindre god Forstaaelse med sin Broder, og blev 16 Aar gammel tilbagekaldt til Fædrelandet af Kong Gustav, der gjorde ham til Statholder paa Stockholms Slot 1540 og til Rigsraad 1544. Han blev anset for en af Landets klogeste Mænd i Raad og Daad og var for øvrigt en from, tarvelig og lærd Mand. Han brugtes af Gustav, saa vel som af dennes to ældste Sønner, i de vigtigste Hverv og havde deres ubegrænsede Tillid. Hos Johan III, som gjorde ham til Rigsdrost 1569 og betydelig udvidede hans Grevskab, faldt han dog omsider i Unaade paa Grund af, at han fraraadede Sigismunds Tilbagekomst fra Polen. Dette havde dog ingen Anklage til Følge for B., som døde 1590. Han har forfattet »Oeconomia eller huusholdzbook för ungt Adelsfolck«, skreven 1585, trykt 1677, en Anvisning til, „hvorledes Herremænds Børn med god Tugt og Lærdom skulle kunne opdrages, indtil de komme til Skjels Aar, og hvorledes man siden skal kunne forestaa Hus og Gaard". B. var stræng Aristokrat, men paa samme Tid det med ham beslægtede, regerende Vasahus inderlig hengiven. Af hans 4 Sønner flygtede to som Tilhængere af Kong Sigismund til Polen efter Carl IX.s Sejer, og to bleve tilbage i Sverige. — Navnkundigere end disse blev hans Sønnesøn, Per B. den yngre, Søn af Rigsraaden Abraham B., f. 18 Febr. 1602, Greve til Visingsborg m. m. Han tilbragte en Del af sin Barndom ved Hoffet som Legekammerat for Carl IX.s yngre Børn og opholdt sig 1618—26 paa Rejser i Tyskland, Frankrig, Italien og England, deltog siden ved Gustav Adolfs Side i den preussiske og tyske Krig og sendtes to Gange som Regeringens Gesandt til Tyskland, den sidste Gang med det Hverv, ved Siden af Rigskansleren Oxenstierna og i indtræffende Tilfælde i hans Sted at føre Regeringen paa den svenske Krones Vegne. Som Formand for det svenske Gesandtskab afsluttede han 1634 den 26aarige Stilstand i Stuhmsdorf, blev 1641 Rigsdrost og en af Rigsformynderne; var forinden (1637—40) og blev senere (1648—53) Gouverneur over Finland; 1660 indtraadte han blandt Carl XI.s Formyndere. B. var ved Siden af Axel Oxenstjerna den mest fremtrædende og mest agtværdige Repræsentant for det svenske Aristokrati i det 17de Aarh. Hans Fædrelandskjærlighed og Dygtighed som Embedsmand vare lige saa store som hans Tanker om sin Stands Højhed og Betydning, hvis Medlemmer han ikke vilde anse for Kongens Undersaatter i samme Forstand som Rigets øvrige Stænder. Paa sit vidtudstrakte Gods regerede han (»regnavit« efter hans eget Udtryk) med fyrstelig Myndighed og blev elsket som en Fader; han anlagde paa Visingsö en Trivialskole, et Gymnasium og et Bogtrykkeri. Men den største Glans har B. dog udbredt over sit Navn ved sin Bestyrelse af Finland, der regner en Periode af nyskabt Organisation, opblomstrende Lykke og Oplysning fra hans Dage. Han gjennemrejste Landet flere Gange, og hans ordnende Virksomhed strakte sig til alle Forhold; men især beskyttede han Kirke- og Undervisningsvæsenet, foranstaltede en finsk Bibeloversættelse, lod bygge en Mængde nye Kirker, indrettede 6 nye Kjøbstadskoler, et Gymnasium og et Universitet, hvis første Kansler han selv blev. B. har efterladt en »Tänkebok« ell. Erindringer om sit Liv fra sine første Aar til 1665; han døde 12 Sept. 1680. — En Broder til den foreg., Nils B., f. 1604, Rigsraad 1632, anførte Centrum i Slaget ved Lützen og døde af de Saar, han fik der. — Disses Søskendebarn, en Datter af Rigsdrost Magnus B., var Gustav II Adolfs Elskede, Ebba B., f. 1596, d. 1674, hvis Forening med Kongen blev hindret af dennes Moder, Dronning Christine. Hun blev gift med Rigsmarsken Jakob de la Gardie og ved ham Moder til Rigskansleren Magnus Gabriel de la Gardie. — Erik B., f. 1722, Oberst ved Livregimentet til Hest, blev for Delagtighed i en Sammensværgelse, som havde til Hensigt at udvide Kongemagten, i Følge Rigets Stænders Dom halshugget paa Riddarholmen 23 Juli 1756. — En Sønnesøn af ham var Magnus B., f. 2 Sept. 1790, der som Ritmester deltog i den tyske Krig 1813, blev Generalmajor 1824, Overhofstaldmester 1826, Seraphimridder 1827, Chef for Generalstaben 1828, Rigsmarschal 1834. Han blev strax ved Carl XIV.s Ankomst til Sverige ansat ved hans Person og var lige til Kongens Død hans mest hengivne Ven og Yndling. Nattevaagen og Sorg over Carl XIV.s Sygdom og Død fremskyndede B.s Død, som indtraf 16 Sept. 1844.

Brahesminde, Grevskab i Fyn, Svendborg Amt, oprettet 9 Maj 1798 af Grev Preben Bille-Brahe af Stamhuset Hvedholm (s. Brahe, Preben), omfatter Godserne Hvedholm (der er Familiesædet), Damsbo, Stensgaard og Østrupgaard samt Øerne Drejø og Avernakø. Det udgjør 1096¼ Tdr. Hartk., hvoraf 215¾ ligge under Hovedgaardene; Fideicommiscapital 3,667,000 Kr.; Skovarealet beløber sig til 1080 Tdr. Land. Den nuværende Besidder er Kammerherre, Grev P. C. Bille-Brahe-Selby, Opretterens Sønnesøn.

Brahestad, Stad i Finland, Gouv. Uleåborg, 8 M. s. v. for U., ved den bottniske Bugt. 3,000 J. Havn. Anlagt 1650 af Grev Per Brahe.

Brahetrolleborg, Baroni i Fyn, Svendborg Amt, oprettet 2 Febr. 1672 af Birgitte Trolle, Enke efter Manderup Brahe til Torbenfeld, for hendes afdøde Broders Sønner, Niels og Frederik Trolle; efter at disse vare døde uden Børn (Niels T. 1721), hjemfaldt Baroniet til Kronen, men blev 28 Dec. 1722 af Frederik IV givet til hans Svoger, Grev Christ. Ditl. Reventlov, hvis Sønnesøns Sønnesøn, Grev C. E. Fr. L. E. Reventlov, der tillige ejer Grevskabet Reventl.-Sandberg, er Baroniets nuværende Besidder. Det omfatter Godserne B., Søløst, Egneborg, Høbbet og Brændegaard og udgjør 544 Tdr. Htk., hvoraf 167¼ under Hovedgaardene; Fideicommiscapital 102,000 Kr.; Skovarealet c. 2,800 Tdr. Land. — Hovedgaarden B., liggende ved Landevejen fra Nyborg til Faaborg, var indtil Reformationen det gamle, rige Cistercienserkloster Holme Kloster (»Insula Dei«), foruden Dalum Kloster det eneste Kloster, man kjender i Fyn uden for Kjøbstæderne, stiftet 1172. Den gamle Klosterkirke findes endnu i den ene af Gaardens Længer og tjener nu til Sognekirke; her findes et af Thorvaldsens Mesterværker, nemlig den berømte Marmor-Døbefont, som han udførte i Rom efter Bestilling af Grevinde Schimmelmann for denne Kirke. Ogsaa den vestre Fløj af Hovedbygningen er en Levning af det gamle Kloster. Ved Reformationen blev Holme Kloster inddraget under Kronen; 1568 solgte Frederik II det til den lærde, holstenske Adelsmand Henrik Rantzau paa Breitenburg, som gav det Navnet Rantzausholm. Med hans Sønnesøns Enke, Anna Lykke, kom Rantzausholm til denne Familie; men ved hendes Brodersøn Kai Lykkes Fald 1661 blev det tillige med hans øvrige Godser paa ny inddraget under Kronen, hvorpaa Frederik III faa Aar efter magesliftede Gaarden til ovennævnte Birgitte Trolle, som gav den det nuværende Navn efter sin Mands og sin egen Slægt. Gaarden ligger smukt ved en Sø i en bakket Egn; dens Skove ere de største i Fyn og bestyres særdeles godt. I B. Sogn oprettedes 1804 et Skolelærerseminarium, som blev nedlagt 1826.

Brăhma ell. **Brahman** kaldtes den højeste Gud hos Inderne. Navnet betegner i det ældste Sanskrit Bønnen, hvis Guddom kaldtes Brahmanaspati eller Brihaspati, Bønnens Herre. Heraf udviklede sig hos Brahmankasten B. til den øverste personlige Guddom, medens der samtidig hos indiske Folkefærd opstod tvende andre Guddomme, Vishnu og Siva, hvis Dyrkelse vandt en saadan Udbredelse, at de optoges i den brahmanske Gudelære som sideordnede med B. og senere sammenfattedes med ham til ēn Guddom i tre Skikkelser (Trimurti). B. er Skaberen af den hele Verden og Aabenbareren af de hellige Veder og af den Lovbog, som Mann meddelte Menneskene til Rettesnor for deres hele Liv. Han forestilles med 4 Ansigter, siddende paa et Lotusblad. Han er gift med Sarasvati, Veltalenhedens Gudinde. B. blev aldrig nogen egentlig Folkegud og har for længst ophørt at være Gjenstand for offentlig Dyrkelse, hvortil der dog findes enkelte Spor i de episke Digte. Hos de senere indiske Philosopher er B. (som Intetkjønsord) det abstracte Guddomsvæsen uden Personlighed. Jfr. Indisk Religion.

Brahmagŭpta, indisk Astronom og Mathematiker c. 630, s. Sanskrit.

Brahmăn (Sanskrit B. ell. Brahmana) var oprindelig den, der ved Offeret bad Bønnen (B.) til Guderne. Den store Betydning, der tillagdes Offerhandlingen, bidrog til, at Brahmanerne efterhaanden fik den øverste Ledelse af Offeret og vandt større og større Anseelse, saa at de i Forbindelse med de øvrige ved Offerhandlingen tjenstgjørende Deltagere udsondrede sig til en egen, arvelig Kaste. Denne lykkedes det efter haardnakkede Kampe med den sig samtidig udviklende Krigerkaste at vinde og i alle følgende Tider hævde Fortrinet for denne og de to andre ringere Kaster, saa at det i den brahmanske Lovbog endog bliver gjort Kongen til Pligt, hver Dag at raadføre sig med vise B. og at følge deres Raad. B.s Kald er at bevare de hellige Bøger og dyrke Guderne; til sit Underhold kan han undervise, forrette Offertjenesten for andre og modtage de Gaver, som det er de andres Pligt at yde ham; kun i den højeste Nød og Trang er det ham tilladt at søge sit Livsophold ved de Sysler, som paahvile de andre Kaster. Han er ukrænkelig, og selv naar han begaar en Forbrydelse, tør han kun straffes meget mildt, medens derimod endog den ringeste Fornærmelse mod ham fordrer en streng Straf. Saaledes er i Hovedsagen endnu B.s Kaar, hvor den brahmanske Samfundsorden er herskende, ihvorvel de Forandringer, denne i Tidernes Løb har undergaaet, ogsaa have haft Indflydelse paa Brahmankastens Stilling og Forhold.

Brahmapŭtra, d. e. Brahmas Søn, en af Asiens mægtigste Floder, udspringer i Tibet paa Nordsiden af Himalaja i Nærheden af Indus's og Ganges's Kilder, løber først under Navnet Sanpo mod Ø. langs Himalajas nordlige Affald, bøjer derefter mod S. og gjennembryder Bjergkjæden; det er denne Flod, der i Assam fører Navnet Dihong, forener sig med Dibong og Lohit i Hindostan og derefter faar Navnet B. I Bengalens Lavland deler den sig i flere Arme og forener sig i sit Udløb med Ganges, med hvilken den danner et overordentlig udstrakt Delta. B.s Længde er c. 400 M.; den optager en stor Mængde Bifloder, er meget vandrig, har et særdeles rivende Løb og medfører en stor Mængde Dynd. Dens Stigning fra Apr. til Aug. foraarsager ofte store Oversvømmelser.

Brahma Samaj [mădsch], d. e. Brahma-Samfundet, er en religiøs Sekt i Indien, der stiftedes 1830 af Rammohun Roy og reformeredes 1866 af Kesheb Chunder Sen, som prædikede ēn Gud, almindeligt Broderskab og indbyrdes Kjærlighed og Fred mellem alle Nationer.

Brahmin, unøjagtig Form for Brahman.

Brahms, Johannes, f. 7 Marts 1833 i Hamborg, hvor hans Fader var Contrabassist. 12 Aar gl. blev han Elev af E. Marxsen, og et Par Aar efter optraadte han offentlig som Pianist. 1853 gjorde han Bekjendtskab med

Rob. Schumann i Düsseldorf; men dennes store Forventninger om den unge B., som kom til Orde i „Neue Zeitschrift für Musik“, gik kun langsomt i Opfyldelse. Det var ene den nytyske Skole, til hvilken B. for Resten senere traadte i Opposition, der ydede ham Anerkjendelse. Først i de senere Aar har B. tilkæmpet sig den Plads, der tilkommer ham. Har han ikke brudt nye Baner, saa har han dog, sluttende sig til den schumannske Retning, frembragt Værker af stor Betydning. „Ein deutsches Requiem“ (1868) er maaske hans største Værk; men hans to Symphonier og andre Orchesterværker, hans Sextetter, Qvartetter, Trioer, Sonater, to Pianoconcerter og mange andre Pianosager, en Mængde Sange og andre Vocalværker ere Vidnesbyrd om en fremragende Componist, der mener det alvorlig med Kunsten og endnu langtfra har sagt sit sidste Ord. Siden 1869 har han boet i Wien.

Brahui, et lille Hyrdefolk i Balutschistans Højland, der er aldeles forskjelligt fra de omboende og senere indvandrede Balutscher. De skildres som meget tro og gjæstfri, som rolige og flittige, men dog tapre og haardføre. De ernære sig fornemmelig af Kjød, som de fortære halvstegt i stor Mængde. Deres Hjorder bestaa af Geder og Faar, og for Udbyttet af disse tilhandle de sig deres Fornødenheder. De anse sig selv for Landets oprindelige Beboere, og deres Sprog peger hen paa Slægtskab med Kolarierne i Nordindien eller Dravidерne i Sydindien.

Braidisme, s. **Hypnotisme**.

Braila, Stad i Kgr. Rumænien, ved Donaus venstre Bred, 25 M. n. ø. for Bukurescht. 28,000 J. Betydelig Skibsfart og Handel, navnlig med Korn til Constantinopel. B. var tidligere en Fæstning, der indtoges og afbrændtes af Russerne 1770, gjenopbyggedes af Tyrkerne efter Freden 1774 og paa ny indtoges og ødelagdes af Russerne 1828.

Braine-le-Comte [brähn lø kongt], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 3 M. n. ø. for Mons. 7,000 J. Traadspinderier.

Brak har det dobbelte Formaal at udluste Jorden, forbedre dens mechaniske Tilstand og lette Plantenæringsstoffernes Omdannelse deri og samtidig muliggjøre Udryddelsen eller Svækkelsen af en Del Ukrutsplanter, der ved deres Frø eller Rodstok kunne blive besværlige for de dyrkede Afgrøder. Der tales om Helbrak, hvor Jorden i Løbet af Sommeren kun skjørnes, renses og gødes og intet Udbytte giver; Halvbrak, naar Jorden først til Midsommer brydes op for at behandles i B. efter at være benyttet til Græsning; og endelig benyttet B., naar Jorden i denne „Hviletid“ bærer en Afgrøde Grønfoder eller Rodfrugter, hvilket er det sædvanlige i de mere udviklede Lande.

Brake, Stad i Storhertugd. Oldenburg, 4 M. n. ø. for O., ved Weser. 4,000 J. Frihavn.

Bramah, Jos., f. 1749, d. 1814, engelsk Mechaniker, opfandt B.-Laasen (s. **Combinationslaas**), Waterclosettet og den hydrauliske Presse (s. d. A.).

Bramánte, Donato, italiensk Bygmester, f. 1444 i Castel Durante i Staten Urbino, d. 1514, tidligere urigtig kaldet Lazzari. Han kom 1476 til Milano, hvor han arbejdede for Ludovico Moro baade som Bygmester og som Maler. Her opførte han Kuplen paa Kirken S. Maria delle Grazie, der hører til det samme Kloster, hvori Lionardo da Vinci malede sin berømte „Nadvere“. 1499 rejste B. til Rom, hvor Pave Julius II snart efter satte ham i Virksomhed med Udvidelsen af Vaticanet og Opførelsen af den nye Peterskirke. Hans Planer fulgtes dog ikke ganske; navnlig havde Peterskirken en hel Række Bygmestre, deriblandt Rafael og Buonaroti, som rejste den mægtige Kuppel. B.s fremragende Stil viser sig mere uberørt i la Cancelleria, hvis Gaard især er udmærket ved sin Skjønhed, i Kirken S. Pietro in Montorio og i Palazzo Torlonia (Giraud), alt i Rom. Den paa en fri og livsfuld Opfattelse af Antiken hvilende Renaissancestil naar maaske sin skjønneste Udvikling i denne overordentlige Kunstners Værker. Som Maler var han selv uden Betydning, men han har, efter Sigende, Æren for at have indført Rafael, der var hans Slægtning, hos Pave Julius II.

Bramarbas [bāss], tysk, Storpraler, „Jacob v. Tybo“.

Brammer, Gerhard Peter, f. 5 Maj 1801 i Hillerød, blev Student 1818 og theol. Candidat 1822. 1826 udnævntes han til Katechet i Nakskov og disputerede 1829 for Licentiatgraden i Theologien. 1830 blev B. Sognepræst for Snedsted og Nørhaa i Aalborg Stift og Forstander for Seminariet i Snedsted. I denne Stilling gjorde han sig bemærket ved fremragende Dygtighed og nidkjær Embedsførelse, blev 1836 Dr. theol., udgav 1832 „Det hellige Land paa Herrens Tid“ og 1838 en „Lærebog i Didaktik og Pædagogik, udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen“. 1842 blev han kaldet til Sognepræst for Vemmeløv og Hammershøj i Sjælland; men allerede førend han kunde tiltræde dette Embede, blev han (1843) udnævnt til Biskop over Laaland-Falsters Stift, hvorfra han 1845 i samme Egenskab forflyttedes til Aarhus Stift. 1853 deltog han som Medlem af den til Ordning af Kirkeforfatningen nedsatte Commission i den af samme afgivne Betænkning. 1881 tog han paa Grund af Svagelighed Afsked fra Bispeembedet og døde 12 Jan. 1884 i Vejle. Blandt hans Skrifter maa fornden de nævnte anføres: „Postille, indeholdende Prædikener over Kirkeaarets Højmessetexter, samt et lidet Anhang af Bønner“ (Aalb. 1841, 3dje Opl. 1856).

Bramraa, den Raa, som findes oven over Mærseraaen paa Stor- og Forrejsningen; hertil er **Bramsejlet** befæstet. Paa den agterste eller Krydsrejsningen kaldes denne Raa Bovenkrydsraaen.

Bramsnæsvig, den sydlige Del af Isefjord, syd for Ourø, mod Ø. begrænset af Horns Herred. Øvelsessted for den danske Marines Mine- og Torpedobaade.

Bramstedt, Flække i Holsten, 4 M. v. for Segeberg. 2,500 J. Landbrug og Værtshushold ere Hovederhverv. I Nærheden findes

lere Kilder, der til forskjellige Tider have naaet i Ny for deres helbredende Kraft. 1317 overvandt Grev Gert d. store her Grev Adolf af Schauenburg, som blev tagen til Fange. 1628 blev B. afbrændt af kejserlige Tropper.

Branche, fr. [brängsche], Gren, Afdeling, Fag, Art, Slags, som Forretningsbranche, Handelsbranche.

Branchidæ, en Commune (Demos) i Nærheden af Milet, hvor det berømte Tempel og Orakel for den didymæiske Apollon var; ogsaa Præsteslægten ved Oraklet. Da Xerxes drog mod Grækenland, skulle Branchiderne uden Modstand have overgivet ham Tempelskattene og siden af Frygt for deres Landsmænds Hævn have ladet sig flytte til Baktrien, hvor Alexander d. store endnu traf deres Efterkommere og lod dem undgjælde for, hvad Forfædrene havde forbrudt.

Branchiostoma (ell. Amphioxus), Trævlemund, den laveststaaende kjendte Form af Hvirveldyr, regnes i Alm. til Fiskeklassen, men repræsenterer egentlig en egen Underrække (Acrania), idet den i Modsætning til alle andre Hvirveldyr mangler tydeligt Hoved, Hjærne, Sanseredskaber og egentligt Hjærte; Skelettet er indskrænket til en blød Rygstræng (svarende til de højere Dyrs Fosterrygrad), oven over hvilken Rygmarven findes; i øvrigt er B. et vandklart, fiskedannet Dyr uden Lemmer, af et Par Tommers Længde, og forekommer i de fleste Have paa Sandbund, halv skjult i denne.

Brancos, hvidt, brasiliansk Puddersukker.

Brand, Navn paa visse Sygdomme, som forekomme hos en Mængde forskjellige Planter, og som foraarsages af nogle smaa Snylteplanter af Støvsvampenes Familie; men Ordet bruges ogsaa navnlig i Sammensætninger for derved at betegne disse Planter selv. De bedst kjendte Brandsvampe ere: 1) **Stenbrand** (Tilletia), af hvilken Slægt Hvedens Sten- ell. Stinkbrand (T. Caries) er den almindeligste. Dens Sporer udvikle sig inden i Hvedekornene og danne en først blød og stinkende, senere haard og sortebrun Masse, som ikke gjennembryder Kornets Skal. Dersom et saadant Ax tærskes sammen med de friske, spredes de fine Brandsporer vidt omkring og hænge som et fint Pulver ved Hvedekornene, naar de blive udsaaede paa Marken; samtidig med disse spire da Sporerne, og den unge Svamp borer sig nu i Form af en farveløs Traad ind i den spæde Hvedeplante og gjennemvæver efterhaanden hele Planten, indtil den er naaet op i Frugtknuden, hvor Sporedannelsen finder Sted. Ved at lægge Saasæden i en fortyndet Opløsning af Kobbervitriol („bejtse den") dræbes de vedhængende Sporer, og Sygdommen kan saaledes undgaas. 2) **Støvbrand** (Ustilago), af hvilken Slægt Kornets Støvbrand (U. Carbo) forekommer almindelig paa Byg og Havre, sjældnere paa Hvede; Sporerne dannes i Kornet, men dette sprænges, naar Sporerne ere modne, og disse træde da ud som et sort Pulver. Til samme Slægt hører Majs- ell. Byldebrand (U. Maidis), som ofte er meget ødelæggende.

Brand Jonsson (Brandr Jónsson), islandsk Prælat af fornem Slægt i Slutningen af Fristatstiden (Midten af det 13de Aarh.), Abbed for Benedictinerklosteret Tykkvebø (þykkvibær) i det sydlige Island, valgtes til Biskop paa Holar, men døde Aaret efter at have tiltraadt dette Embede, 1264. Han var bekjendt for sin Lærdom og oversatte eller bearbejdede flere fremmede Skrifter, saaledes Alexanders saga og Gyðinga saga.

Brandanus, Helgen og Stifter af Cluainfort-Kloster i Irland, hvor han var Abbed i Beg. af det 6te Aarh. Han fremstilles som et Ideal af en Munk, og efter et rimeligvis fra først af irsk Sagn har han paa en lang Rejse til Søs besøgt Djævlenes, de fordømtes og Judas Iskariots Opholdssted, set Asketer og forklarede Sjæle, der ventede den sidste Dom og det jordiske Paradis. Man har antaget, at Sagnet først er nedskrevet paa Latin i Beg. af det 11te Aarh. og derpaa bearbejdet paa Gammelfransk i det 12te, hvorfra det gik over i det højtyske, hvilken Bearbejdelse væsentlig er bevaret i en hollandsk (udg. af Blommaert i »Oudvlaemsche gedichten«). Paa Engelsk findes Sagnet baade i Vers- og Prosaform. En plattysk Version er udg. i Bruns „Altplatdeutsche Gedichte", senere i en bedre Form af Schröder, en oldnorsk fra det 13de Aarh. (Brudstykke) af Unger; fra 15de Aarh. haves en højtysk i Prosa. Sagnet bidrager til Oplysning om de Forestillinger, hvorfra Middelalderens theologisk-apokalyptiske Digtninger ere udgaaede, og synes at staa i Forbindelse med det klassiske Sagn om de saliges Øer. Ligeledes giver det Bidrag til at oplyse de geographiske Forestillinger om Atlanterhavet og et fjærnt Land mod Vest.

Brandbyld, s. Byld. B. kaldes ogsaa en Sygdom hos Hesten, ved hvilken der paa Fødderne dannes Bylder med Brand i Huden og de underliggende Dele, s. Muk.

Brandbæger (Senecio), Slægt af de kurvblomstredes Familie (Astergruppen), med Kurvdækkets Blade i Spidsen brandplettede (d. v. s. sorte eller brune), siddende i to Kredse, og Kronerne som oftest alle gule. **Almindelig B.** (S. vulgaris), en enaarig Urt med valsedannede Kurve uden tungedannede Randkroner, hører til de alleralmindeligste Ukrutsplanter i alle de Lande, hvor den europæiske Cultur er trængt frem. Flere Arter dyrkes som Prydplanter.

Branddirecteur kaldes i Danmark den Embedsmand, som paa Landet har at paase Brandanordningernes Overholdelse, foranstalte Taxationer af de Bygninger, der skulle assureres, osv.

Brandeis, Stad i Østerrig, Bøhmen, ved Elben, 3 M. n. ø. for Prag. 4,000 I. Uld- og Kvægmarkeder. Stort kejserligt Slot.

Brandelius, Bengt Joh. Gustaf, sv. Dyr- og Genremaler, f. 22 Oct. 1833 i Fredsbergs Sogn i Vestergötland, gjennemgik Kunstakademiets Klasser, medens han samtidig passede sine Skolestudier, blev Underlieutenant 1856, studerede 1857—59 i Düsseldorf under D'Uncker og opholdt sig 1861—62 i Paris, hvor han copierede Troyon og Rosa Bonheur; blev 1864 Agréeret og 1874 Medlem af Kunstakad. i Stockholm; befordredes til Lieutenant 1861,

[illegible] 1876. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible]“ [illegible] [illegible] „[illegible]“ [illegible] [illegible] „[illegible]“ [illegible] [illegible] „[illegible]“ [illegible] [illegible] „[illegible]“ [illegible]

Brandenburg, en af Konger. Preussens gamle Provinser og [illegible] Stamland, omgivet af Prov. Pommern, Westpreussen, Posen, Schlesien, Sachsen med Hertugd. Anhalt og Hannover, samt Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin og M.-Strelitz. 72[illegible] □ M. med 2,2[illegible] J. 18[illegible]. B. er et kun lidet over Havet ophøjet Sletteland, der hæver sig mod S., hvor det hen imod Grænsen af Schlesien antager en mere bølgeformet Charakter med Bakker af indtil 700 Fods Højde. Elben begrænser Provinsens nordvestl. Del og optager herfra Havel, der selv optager Spree, Rhin og Dosse, samt nogle mindre Vandløb. Oder gjennemløber Provinsen med nordvestlig Hovedretning og optager en Mængde Vandløb, af hvilke de betydeligste ere Bober og Neisse fra venstre, Warthe fra højre Side. Oderens Løb neden for Frankfurt gaar næsten overalt gjennem et saa dybtliggende Land, at dette maa beskyttes ved Diger langs Flodbredderne. Antallet af Søer er meget stort; flere af dem dannes af Floderne, navnlig af Havel. Langs Bredderne af Warthe og i Provinsens nordvestl. Del findes betydelige Moradser. Flere Kanaler forbinde Elben med Oder ved Hjælp af de mellemliggende Floder Havel og Spree. Jordbundens Hovedbestanddel er Sand, der ved Blanding med jærnholdige Substanser paa flere Steder fremkalder temmelig ufrugtbare Hedestrækninger, medens den dog i det hele ved indblandet Ler afgiver frugtbart Agerland. Af det hele Areal er omtr. Halvdelen Agerland, en Sjettedel Eng og Græsland og en Femtedel Skovland, fornemmelig bevoxet med Naaletræer. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes megen Hør, en Del Hamp og Tobak og en Mængde Foderplanter. Befolkningens Hovedmasse er evangeliske Christne; Antallet af Katholiker er 51,000 og af Jøder 12,000. Industrien staar paa et højt Trin, ikke blot i Berlin, men næsten over hele Provinsen. Af størst Betydning er Klæde- og Lærredsfabrikationen, Garverierne og Tobaksfabrikerne samt Brænderierne. Provinsen deles i Regeringsdistricterne Potsdam og Frankfurt. Dens Hovedbestanddel er det gamle Mark Brandenburg, som deltes i Neumark og Kurmark; mod S. Ø. og S. indeholder den tidligere Bestanddele af Konger. Sachsen, navnlig Nedrelausitz. 1881 udsondredes Berlin.

B.s Historie. Før Folkevandringen beboedes B. af sveviske Folkeslag. Ved den almindelige Bevægelse blandt Germanerne efter det 3dje Aarh. forlod ogsaa disse deres Bopæle, og slaviske Folk bosatte sig i deres Sted, derimellem blandt Hevellere, Wilzere, Ukere, Redariere og Obotriter; af de Stæder, de anlagde, var Brannibor, det senere B. (s. nedenf.), den vigtigste. Slaverne kom snart i Krig med Sachserne, der [illegible] [illegible] [illegible] Elben [illegible] [illegible] de Slaverne [illegible] underkastede [illegible] [illegible] [illegible], men de [illegible] sig under [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] i [illegible] Krig med Sachserne og Thüringerne, som de [illegible] ved deres [illegible]. [illegible] Henrik af Sachsen [illegible] [illegible] den [illegible] over Elben. Som [illegible] Konge [illegible] Henrik I 928 Hevellerne og Redarierne i [illegible] og [illegible] 931 til [illegible] [illegible] en egen Greve, hvorved Markgrevskabet Nordmarken, der senere Altmark, [illegible]. Kejser Otto I førte Krigene mod Venderne [illegible] Slaverne og stiftede Bispedømmerne Havelberg og B.; paa hans Tid grundede Gero Ostmarken (det nuværende Nederlausitz). Under Otto II og Otto III rasede Kampen mellem Slaver og Tyske, Hedenskab og Christendom atter heftigere, og skjønt den tyske Magt trængte frem til Oderen, beholdt Slaverne dog endnu en Tid lang hovedsagelig deres Land og Frihed. 1056 kom Markgrevskabet Nordmarken til Greverne af Stade, og 1134 blev Albrecht Bjørn af Kejser Lothar forlenet dermed. Denne tapre Fyrste gjorde ganske Ende paa Vendernes Herredømme i disse Egne; 1143 fik han tillige Ostmark og var den første, der kaldte sig Markgreve af B.; han underkastede sig Mittelmark, Priegnitz og Ukermark. Tysternes og Christendommens Herredømme var fra nu af befæstet i B.; hine bleve Godsejere, Embedsmænd og Borgere i Stæderne; Slaverne vare dels fordrevne eller udryddede, dels bleve de livegne Bønder, og endnu bærer en stor Del af Bønderne og den tjenende Klasse i B. tydelige Spor af slavisk Byrd. Ved Albrechts Død 1170 gik B. i Arv til hans ældste Søn Otto I, som stiftede den brandenburgske Linje af det askaniske Hus, der uddøde 1320; den yngre Søn Bernhard blev Stifter af de sachsisk-anhaltske Linjer. Otto I (1170—84) bragte som det tyske Riges „Erzkämmerer“ Kurværdigheden til B. Hans Efterfølgere vare hans Søn Otto II (d. 1206), en svag, Gejstligheden hengiven Fyrste, der frivillig underkastede sig Ærkestiftet Magdeburgs Lenshøjhed for største Delen af sine Lande; dennes Broder Albrecht II (d. 1220), der tog virksom Del i Kampen mellem de tyske Konger Otto IV og Frederik II, og som skal have anlagt Berlin; hans to Sønner Johan I, der var gift med Valdemar Sejers Datter Sophie og i sit andet Ægteskab blev Fader til Erik Glippings Dronning Agnes, og Otto III, d. fromme, regerede i Fællesskab til 1258; de vare, som den stormfulde Tid i Tyskland under de sidste Hohenstaufere fordrede det, tapre og krigslystne Fyrster, som forøgede deres Besiddelser med en Del af Pommern, Stargard og Ukermark og ved deres ypperlige Regering fremmede Landets Velstand og Lykke; saaledes blev en Mængde nye Stæder (som Frankfurt a. d. Oder) anlagte af dem. 1258 delte Brødrene Landet imellem sig, og ved deres Død 1266 og 1267 opstod saaledes to Linjer, den ældre i Stendal og den yngre i Salzwedel; begge vare dog nøje forbundne. Den yngre Linje uddøde 1317; den ældre, af hvilke de mærkeligste Fyrster vare Otto IV med Pilen

(d. 1308) og den krigerske Valdemar (d. 1319), uddøde med dennes Efterfølger, Markgrev Henrik, 1320. Efter at det askaniske Hus, under hvilket de brandenburgske Lande havde naaet et betydeligt Omfang, var uddød, fulgte et Tidsrum af sørgelig Forvirring. Kejser Ludvig af Bayern forlenede 1324 sin ældste, umyndige Søn Ludvig med B., som han dog først efter lange Kampe kunde komme i Besiddelse af, ligesom hans Regering ogsaa foruroligedes af en Bedrager, der udgav sig for den afdøde Markgrev Valdemar. 1351 overlod Ludvig d. ældre B. til sin Broder Ludvig Romeren, og efter ham fulgte 1365 den tredje Broder Otto, som 1373 af sin Svigerfader, Kejser Carl IV, blev nødt til for en Sum Penge at afstaa ham B., der saaledes kom til det luxemburgske Kejserhus. Carl IV forlenede derpaa sin Søn Wenceslaus med B., og da B. 1378 var bleven tysk Kejser, blev han efterfulgt af sin Broder Sigismund. Denne pantsatte B. til sin Fætter, Markgrev Jobst af Mähren, ved hvis Død 1411 det igjen kom tilbage til Sigismund. Som Kejser forlenede S. 1415 Borggreven af Nürnberg, Frederik VI af Hohenzollern, med B. (egentl. som Pant for modtagne Pengelaan); 1417 fik denne paa Conciliet i Kostnitz formelig Bekræftelse paa sin Værdighed som Frederik I, Kurfyrste af B., og han er saaledes Stamfader til det preussiske Kongehus. Han bragte igjen Ro og Orden tilbage i Landet, fratog Hertugerne af Pommern Ukermark, som de under de borgerlige Uroligheder havde tilrevet sig, og regerede med Kraft og Dygtighed; under Hussiterkrigen var han Sigismund en tro og tapper Forbundsfælle, skjønt han kæmpede uheldig. Ved hans Død 1440 bleve hans Lande delte imellem hans 4 Sønner, saaledes at den ældste, Johannes Alchemisten (Fader til Christoffer af Bayerns og Christiern I.s Dronning Dorothea), fik Fyrstendømmet Baireuth, den anden, Frederik II, fulgte Faderen som Kurfyrste i Markerne (d. 1470), den tredje, Albrecht Achilles (saakaldet for sin Turneringsdygtighed og Tapperhed), fik Ansbach, og den fjerde, Frederik d. fede, Altmark og Priegnitz; men de samledes igjen under den følgende Kurfyrste Albrecht Achilles (d. 1486), da ingen af hans Brødre efterlod sig Sønner. Denne Kurfyrste endte en Krig med Hertugerne af Pommern, som han havde arvet efter sin Broder, med en Fornyelse af B.s Arveret til dette Land, som allerede var erhvervet i Begyndelsen af det askaniske Huses Regering; ved en Huslov søgte han at forebygge fremtidige Delinger af Kurlandene. Hans Søn, Johan Cicero (d. 1499), var den første Regent af det hohenzollernske Hus, der tog sin Residens i Kurstaten; den yngre Broder Frederik blev Markgreve af Ansbach og Baireuth og var Fader til Preussens første Hertug Albrecht. Johan Ciceros Søn, Joachim I Nestor (d. 1535), stiftede et Universitet i Frankfurt a. d. Oder; han var en heftig Modstander af Reformationen og behandlede sin Ægtefælle, den danske Prinsesse Elisabeth, som var samme hengiven, med oprørende Haardhed; hvorimod deres Søn Joachim II Hektor (d. 1571), en pragtelskende og ødsel Fyrste, gjorde sig fortjent af B. ved paa en besindig Maade at indføre Reformationen. Hans Søn, Johan Georg (d. 1598), fordrev Jøderne, men aabnede i sit Land et Tilflugtssted for de ved den spanske Konges Tyranni fordrevne Nederlændere til stor Gavn for Landet og bragte ved klog Sparsommelighed en hidtil ukjendt Orden i Statshusholdningen. Dennes Søn, Joachim Frederik (d. 1608), blev 1605, efter at Markgrev Georg Frederik af Ansbach var død, i hans Sted Regent for den sindssvage Hertug af Preussen, Albrecht Frederik, en Søn af ovennævnte Hertug Albrecht; han var Fader til den dansk-norske Konge Christian IV.s Dronning Anna Katharine. Hans Søn og Efterfølger, Johan Sigismund (d. 1619), var ligeledes Regent i Preussen og blev, da Albr. Fred., med hvis ældste Datter Anna han var gift, døde 1618 uden at efterlade sig Sønner, af Polen forlenet med dette Land, ligesom han tidligere i den jülich-klevesske Arvefølgestrid, i Anledning af hvilken han gik over til den reformerte Kirke, havde bragt Hertugdømmet Kleve og Grevskaberne Mark og Ravensberg til B. Saaledes var Grunden lagt til den nuværende preussiske Stat; fra den Tid falder B.s Historie sammen med Preussens.

Brandenburg, 1) Stad i den preussiske Prov. B., 8 M. v. til s. for Berlin, ved Havelfloden. 29,000 J. (1880). B. deles ved Havel i 3 Dele, har et Ridderakademi, et Gymnasium og en Straffeanstalt. Fabriker for Uld-, Linned- og Lærvarer, chemiske Præparater, Maskiner og Tobak; betydelige Gartnerier; levende Flodskibsfart. De mærkeligste Bygninger ere Domkirken, Katharinekirken, Raadhuset og Theatret. B. er Vendernes Brannibor. Herhen flyttedes i Nov. 1848 den preussiske Nationalforsamling fra Berlin. — 2) **Ny-B.**, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Strelitz, 12 M. v. til n. for Stettin, ved Nordenden af Tollensesøen. 7,000 J. Storhertugeligt Palais, Gymnasium, stort Uldmarked, Brænderier, Klæde- og Linnedvæverier, Garverier og Papirfabriker. Anlagt 1248.

Brandenburg, Friedr. Wilh., Greve af, preussisk Statsmand, f. 24 Jan. 1792, Søn af Kong Frederik Vilhelm II og Grevinde Dönhoff, udmærkede sig i Krigen 1812—15, blev Oberst 1815 og General 1839. 1848 var han Overstbefalende i Schlesien og undertrykkede Folkemassens Optøjer i Breslau. 3 Nov. s. A. stilledes B. i Spidsen for Regeringen; han udsatte Nationalforsamlingens Møder og forlagde den til Byen Brandenburg, gjenoprettede ved Belejringstilstand Regeringens Myndighed i Berlin og greb 5 Dec. til at opløse Forsamlingen og udstede en octroieret Forfatning. Da Strid ogsaa udbrød med de nye Kamre, foretog B. en ny Opløsning og udstedte først en ny Valglov (Apr. 1849) og siden en Forfatning (31 Jan. 1850). Senere kom B. i Strid med Kongens Yndling, Minister Radowitz, hvis Planer om et Lilletyskland under Preussens Ledelse han ikke billigede; han modsatte sig særlig Rustningerne i Anledning af Forviklingerne i Kurhessen og vilde gaa Haand i Haand med Østerrig, dog under

Forudsætning af, at dette tilstod Preussen delt Forsæde i Forbundsdagen og Ret til at knytte snævrere Forbund i Nordtyskland. I Oct. 1850 gik B. til Warschau for at underhandle med Kejser Nikolaj om disse Spørgsmaal, samt om det slesvig-holstenske, og derpaa fulgte Radowitz's Fjærnelse; men faa Dage efter, 6 Nov., døde B. pludselig af en Feber, til Dels fremkaldt af Sorg over, at Preussen maatte ydmyge sig under Ruslands Vilje.

Brander, et Fartøj, fyldt med Krudt og brændbare Stoffer, som efter at være antændt sendes mod fjendtlige Skibe for at tilintetgjøre disse. B. sendes imod Fjenden med gunstig Vind med en ringe Besætning, som forlader den efter at have antændt den. B. kalder man ogsaa en flot Vittighed.

Brandes, Georg Morris Cohen, dansk Æsthetiker, f. 4 Febr. 1842 i en kjøbenhavnsk jødisk Kjøbmandsfamilie, blev Student 1859 og tog Aaret efter philos. Examen. I noget over to Aar studerede han Jura, men droges af sin Tilbøjelighed for philosophiske og særlig æsthetiske Studier mere og mere bort fra dette Pligtarbejde og hengav sig omsider fuldstændig til sin Yndlingsvidenskab; 1862 fik han, uden at ville nævnes, et meget hæderligt Accessit for Besvarelsen af Universitetets Prisspørgsmaal om den historiske Roman og det følgende Aar Guldmedaillen for en Afhandling om Skæbnebegrebet i den antike Tragedie. 1864 tog B. Magisterconferensen, ligesom de to foregaaende Examina med Udmærkelse; 1870 disputerede han for Doctorgraden med et større Arbejde „Om den franske Æsthetik i vore Dage" og begav sig derefter paa en længere Udenlandsrejse, ligesom han tidligere havde besøgt Sverige, Tyskland, Schweiz og opholdt sig en Vinter i Paris. Foruden den nævnte Afhandling for Doctorgraden udgav B. „Æsthetiske Studier" (1868) og „Kritiker og Portræter" (1870), i hvilke Bøger han dels har nedlagt større Charakteristiker af danske og fremmede Digtere og enkelte udførligere æsthetiske Begrebsanalyser, dels har gjenoptrykt en Mængde mindre Bladartikler, navnlig de for „Illustreret Tidende" skrevne Theaterkritiker. I den philosophiske Debat om Forholdet mellem Tro og Viden tog B. virksom Del som erklæret Modstander af Prof. Rasmus Nielsens Standpunkt, saa vel i talrige Bladartikler som i den polemiske Piece „Dualismen i vor nyeste Philosophi" (1866). Ved Oversættelsen af Stuart Mills Skrift „Kvindernes Underkuelse" (1869) vedkjendte han sig den engelske Reformators Anskuelser om Emancipationsspørgsmaalet, som han overhovedet, efter at han gjennem religiøse Brydninger havde arbejdet paa at klare sig sin Livsanskuelse, fremgik af denne Udvikling som radical Positivist i sin Samfundsbetragtning, som forudsætningsløs Fritænker i sin religiøse Anskuelse og som Hævder af den culturhistoriske Sammenhæng i den æsthetiske Undersøgelse i Modsætning til den foregaaende Tidsalders abstracte, kunsttheoretiske Bestemmelser. For disse Standpunkter træder B. i Skranken som Docent og Forfatter, og de ere nøje forbundne i hans stærkt bevægede, polemisk ivrende Personlighed, saa at navnlig hans æsthetisk-kritiske Skrifter udgaa fra det positivistisk-rationelle Samfundssyn og tilsigte en Reformation, der naar langt ud over Kunstformernes Grænser. Disse spille kun en underordnet Rolle i hans kritiske Undersøgelser: det er Indholdet og i dette atter dets Gruppering som samfunds-polemisk Tendens, der først og fremmest interesserer ham. Omfattende Studier, hvis Resultater han fandt uimodsigelig bekræftede af Vidnesbyrdene fra de store Culturlandes Literaturer saa vel som af de Indtryk, han modtog ved personlig Berøring med disse Landes fremragende Tænkere, gav ham det Blik paa Udviklingen i Danmark, at vor Literatur endnu stod midt i den ved Aarhundredets Begyndelse fremkaldte Reaction imod Rationalismen, medens denne Reaction for længst var overvunden i andre Lande og Døren paa ny aabnet for Revolutionstidens store humane Erobringer. At afstedkomme et lignende Omslag i Stemningen her hjemme var Formaalet for den Række offentlige Forelæsninger, B. begyndte i Efteraaret 1871: „Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Sejer" udtaltes som Grundanskuelsen for disse Foredrag, under hvilke de europæiske Literaturers Udviklingsgang i det nittende Aarhundrede tegnedes for Tilhørerne i en saadan Sammenstilling, at den levende Tanke sprang frem paa hvert enkelt Knudepunkt som af selve Helheden. Forelæsningerne udkom efterhaanden under Fællestitlen „Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur"; de vakte megen Modsigelse, men ogsaa begejstret Tilslutning, og medens deres polemiske Ensidighed fremkaldte berettigede kritiske Correctiver, var det maaske netop denne deres Egenskab, der i Forbindelse med Indholdets Nyhed for de allerfleste, Fremstillingens glimrende Form og den pointerige Stil skaffede dem den stærke Tilslutning fra Ungdommens Side. I det 1874 stiftede, i Forening med Broderen Edvard B. redigerede Maanedsskrift „Det nittende Aarhundrede" fortsatte B. sin reformerende Forfattervirksomhed og samlede om sig de yngre Forfattere, der dannede den af ham vakte literære Skole. Da Universitetets æsthetiske Lærestol var bleven ledig ved Hauchs Død 1872, faldt det mange naturligt at tænke sig B. som hans Efterfølger, og det kastede ikke liden Bitterhed ind i den staaende Strid, at denne officielle Stilling Aar efter Aar forholdtes ham. 1877 forlod B. Kjøbenhavn og bosatte sig i Berlin, indtil en Kreds af Tilhængere i Sommeren 1882 sikrede ham Opholdet i hans Fødeby, hvor han fra den paafølgende Vinter af atter tog Sæde og gjenoptog sin ved jævnlige Smaabesøg dog bestandig vedligeholdte Forelæsningsvirksomhed. I Tyskland havde B. vundet megen Anseelse og et betydeligt Navn som Forfatter og været en søgt Medarbejder ved de mest ansete Tidsskrifter, i hvilke adskillige af hans Arbejder offentliggjordes, inden de saa Lyset paa Dansk. Blandt disse Arbejder — Udbyttet af aldrig standsede Studier og en kraftig Produktionstrang — maa især nævnes Monographierne af Lassalle, Søren Kierkegaard, Benjamin Disraeli og den fra svensk

Side energisk modsagte Skildring af Esaias Tegnér. I „Danske Digtere“ (1877) saa vel som i adskillige andre, oprindelig i Tidsskrifter offentliggjorte Afhandlinger har B. behandlet danske Literaturphænomener sporadisk, altid med stor Finhed i Opfattelsen og med en ofte overraskende ny Belysning af de kjendte Phænomener, hovedsagelig fremgaaet af Jævnførelsen med de større europæiske Bevægelser, i hvilke han turde være mere bevandret end nogen anden Samtidig her hjemme, hvilken Omstændighed fra først af har givet hans Postulater deres ofte imponerende Vægt og længe uimodsagte Gyldighed. Ikke desto mindre er det mod den objective Gyldighed, B.s Fremstilling mest forsynder sig; han er og vedkjender sig at være en Forfatter, der i Begejstringen for sit Maal har ondt ved at overvinde sine Antipathier og gjærne lader sine Sympathier støtte en ham tjenlig Bestræbelse ud over den Grænse, hans Dømmekraft anviser ham som den rette; til Forsvar minder han i sin Bog om Tegnér om, at Ungdomskraften i sin Ustyrlighed altid er en Tempelskjænder, og at vi alle i Modenhedens Aar ende med det ærlige Forsøg paa at sone og gjenoprette den Helligbrøde, vi maatte have begaaet i Ungdommens Lidenskab. Endnu i hans sidste Værk „Det moderne Gjennembruds Mænd“ (1883) er dette Partistandpunkt bevaret, idet den anerkjendende Fremhævelse af Meningsfællernes literære Fortjenester gaar Side om Side med en, som det er blevet paavist, ofte umotiveret Fordømmelse af modsatte Anskuelsers offentlige Udtalelse. Men selv med disse en polemisk Naturs Overgreb yder B.s Forfatterskab som Helhed betragtet nok at beundre: en stor og velbenyttet Kundskabsmasse, gjort tilgængelig for Almenheden i en fængslende, frisk, farverig Fremstilling og stillet i en fin Opfatelses, en skarp Undersøgelses Tjeneste. Betragtet som culturhistorisk Phænomen er B. i dansk Literatur og dansk Samfundsliv en glimrende udrustet Repræsentant for den jødiske Aands Radicalisme, saaledes som den viser sig trindt om i Europa, særlig i det tyske politiske og journalistiske Liv. — Hans Broder, **Carl Edvard Cohen B.**, f. i Kbhvn. 21 Oct. 1847, blev Student 1865 og tog 1872 Magisterconferens i østerlandsk Philologi, 1879 Doctorgraden („Ushas og Ushashymnerne i Rigveda“); tidligere havde han udgivet smagfulde Oversættelser af to indiske Skuespil („Lervognen“ og „Kongen og Danserinden“). Hans levende Interesse for Theatret har affødt to Bind dramaturgiske Charakteristiker af danske og fremmede sceniske Kunstnere, og han er Forfatter til adskillige Skuespil, dels opførte paa det kgl. Theater („Lægemidler“, „Gyngende Grund“ og Bearbejdelsen af Kiellands „Garman & Worse“), dels uopførte („Et Besøg“, „En Forlovelse“ (1884)). Som tilhørende det politiske Venstre blev B. 1881 valgt til Folketingsmand for Svendborg Amts sjette Kreds (Rudkjøbing) og beltog i tre Aar med Berg og Hørup i Udgivelsen af „Morgenbladet“, indtil dette ved Nyaarstid 1884 udsondrede sine „europæiske“ Bestanddele for at fortsætte som Organ for det ublandet hjemlige Demokrati.

Brandes, Joh. Chr., tysk Dramatiker, f. 1735 i Stettin, blev efter et bevæget Liv Skuespiller og skrev de for den Tid usædvanlig gode Lystspil: „Der Gasthof oder Trau, schau, wem!“ (1767), „Der geadelte Kaufmann“ (1769) og „Graf von Olsbach“ (1768). Han døde 1799 og efterlod sig en interessant og naiv Selvbiographi. — Hans Hustru, **Esther Charl. B.**, f. Koch, f. 1746, var en fortrinlig Skuespillerinde og døde 1786 i Hamborg; hans Datter, **Charl. Wilhelm. B.**, Lessings Yndling, døde 1788 som første Sangerinde i Hamborg. Begges Død virkede saa nedslaaende paa B., at han aldeles forfaldt.

Brandes, Ludvig Israel, f. i Kjøbenhavn 26 Oct. 1821, tog Lægeexamen 1845, levede derefter i Kbhvn. som praktiserende Læge indtil han 1863 blev Overlæge ved Almindeligt Hospitals 1ste Sygeafdeling. B. har navnlig indlagt sig Fortjeneste ved sine philantropiske Bestræbelser, først iblandt hvilke man maa nævne den store Del, han havde i Oprettelsen af Kbhvns Sygehjem, hvis lægekyndige Directeur han er. 1869 fik B. Titel af Professor.

Brandfeber er en hos Hesten ikke sjælden forekommende Feber af putrid eller typhøs Charakter, der viser sig ved betydelige, haarde, flade Svulster omkring paa Legemet og ned ad Benene, samt smaa Blødninger i Slimhinden i Næsen (Petechier); der opstaar snart Brand i disse Svulster, paa hvilke Huden dør bort, og der kommer da store, udbredte, urene Saar. Saarene kunne vel hele og Dyret komme sig, men det er oftest en meget farlig Sygdom, især naar Svulsterne indfinde sig paa Hovedet og Næseborene derved trykkes sammen, da saa Hesten let kvæles.

Brandforsikring, s. **Forsikring**.

Brandfri Stoffer. For at gjøre Træ, Klædningsstykker, Theaterdecorationer o. desl. mindre let antændelige og navnlig forebygge, at de forbrænde med Flamme, kan man overstryge eller imprægnere dem med dertil egnede Opløsninger. Som Beskyttelsesmidler kan for Tøjers Vedkommende nævnes volframsurt Natron, borsurt Magnesia, svovlsur og phosphorsur Ammoniak, Alun. Træ beskyttes bedst ved at overstryges først med Vandglas, derpaa med Kalkmælk eller Jærnvitriol, eller ved Imprægnering med Kalkmælk eller Opløsninger af forskjellige Metalsalte.

Brandgods, kasseret Tovværk. Der gives to Slags, helt B. og slet B.; det første er det bedre; det benyttes som oftest til Surringer eller i det hele taget hvor man ikke ønsker at bruge nyt Tovværk paa Grund af den Slittage, som gaar paa det; det sidste kan sjælden anvendes uden i Papirmøllerne.

Brandis, Joach. Dietr., berømt Læge, f. 1762 i Hildesheim, studerede i Göttingen, var ansat i forskjellige Lægeposter i Brunsvig-Lüneburg inden han 1808 blev ansat med Titel af Archiater som Prof. i Medic. ved Kiels Universitet. Her deltog han væsentlig i Oprettelsen af det slesv.-holstenske Sundhedscollegium, hvis Directeur han senere blev. 1809 kom han til Kjøbenhavn, blev kongel. Livlæge og døde 1845. B. var i Besiddelse

af en gjennemtrængende Aand og udbredte Kundskaber; han har skrevet ikke ubetydeligt, hvori hans skarpe, livlige Charakter ofte udpræger sig, der ej sjælden har forledet ham til Paradoxer. — **Christ. Aug. B.**, Søn af den foreg., f. 1790 i Hildesheim, studerede i Kiel og Göttingen Philologi og Philosophi, blev Dr. phil. i Kjøbenhavn, hvor han siden 1812 holdt Forelæsninger, først som Privatdocent, senere som Lector. Han drog snart til Berlin, hvor Niebuhr 1816 bevægede ham til som Secretær at følge med det preussiske Gesandtskab til Rom, men opgav igjen denne Stilling og begyndte efter Berlinerakademiets Opfordring i Forening med Imman. Bekker at samle Materiale til Berlinerudgaven af Aristoteles (4 Bd., 1831—36). 1822 blev han Professor i Bonn. 1827—30 udgav han tillige med Niebuhr „Rhein. Museum für Philologie, Geschichte und griechische Philosophie". 1837 gik han til Athen som Cabinetsraad hos Kongen af Grækenland, men vendte nogle Aar efter tilbage til sin Lærestol i Bonn. Hans vigtigste Skrifter ere „Mittheilungen über Griechenland" (Leipz., 1842), „Handbuch der Geschichte der griech.-röm. Philosophie" (Berl., 1835—60) og „Geschichte der Entwickelung der griech. Philosophie" (Berl., 1862—64). D. 1867 i Bonn. — Hans Søn, **Johannes B.**, f. 1830, d. 1873, var en dygtig Numismatiker („Münz- und Gewichtswesen in Vorderasien bis auf Alexander d. Gr.", 1866).

Brandmur, en massiv Mur, der opføres mellem Huse eller Afdelinger af store Bygninger for at modstaa og standse Ilden. En B. af almindelige brændte Mursten maa i det mindste have 8—9 Tommers Tykkelse.

Brandmus (Mus agrarius), Museart med kort Hale, brun med sort Stribe ned ad Ryggen, 5½ T. lang (Halen iberegnet), kjendes ikke fra den skandinaviske Halvø, men findes flere Steder i Danmark, især almindelig paa Laaland og Falster („Ærtemus"); naar den formerer sig stærkt, bliver den en sand Landeplage, f. Ex. i Ditmarsken i Slutningen af forrige Aarh. B. opholder sig paa Marken og lever af Ærter, Bønner, Korn osv., hvoraf den indsamler Vinterforraad i sine Huller.

Brandolje, branket Olje, empyreumatisk Olje, oljeagtige Stoffer af meget forskjellig Natur, der dannes ved Ophedning af organiske Stoffer uden eller med utilstrækkelig Adgang af Luft. Fra dem hidrører al sveden Lugt; undertiden have de en ejendommelig Aroma (brændt Kaffe). Ved Ophedning af organiske Syrer dannes ofte paa lignende Maade nye Syrer, **Brandsyrer** ell. Pyrosyrer; af Vinsyre saaledes Brandvinsyre og Branddruesyre, af Gallussyre Pyrogallussyre osv.

Brandpletter kaldes Grave, som kun bestaa i et kjedelformet, c. 2 F. bredt Hul, der er gravet paa flad Mark, og hvori Resterne fra Ligbaalet ere nedlagte, nemlig brændte Menneskeben, Kulstykker og Gjenstande, der have fulgt den døde paa Baalet. Denne Gravform har først været iagttaget paa Bornholm. Paa henved 50 forskjellige Steder er der her fundet ofte udstrakte Gravpladser, hvor man har undersøgt over 2,000 Grave, alle tilhørende Jernalderens tidligere Afsnit. Ogsaa i de øvrige Norden og i sydligere Lande kjendes Grave af denne Art.

Brandprojectil, et Projectil til at skyde ud af Kanoner eller Geværer for dermed at sætte Ild paa Bygninger, Skibe, Tømmerbrystværn o. desl. Et virksomt B. var den gloende Kugle; men man havde ogsaa **Brandgranater** og Bomber, som i Stedet for med Krudt vare fyldte med et stærkt brændende Stof, der tændtes af Krudtflammen i Kanonens Løb; til at skyde ud af Geværer havdes tidligere en saakaldet Brandraket, et lille Kobberhylster, fyldt med en Sats, der brændte stærkt nok til at tænde et Straatag, naar den blev skudt ind i dette; men ved en i Nov. 1868 i St. Petersborg afsluttet Convention mellem de fleste civiliserede Stater maa Geværbrandraketten anses for afskaffet. De egentlige **Brandraketter**, der f. Ex. anvendtes af Englænderne mod Kjøbenhavn 1807, vare virkelige Raketter af store Dimensioner, der førte en Brandgranat. Nu til Dags kunne B. betragtes som gaaede af Brug, idet de sædvanlige, til Riffelskytset brugte Spidsgranater ved deres store Sprængladninger i tilstrækkelig Grad gjøre Fyldest som B.

Brandrør til Granater tjene til at tænde disses Sprængladning. Det sædvanlige B. er et Trærør, hvis cylindriske Boring er fyldt med Krudt, der er drevet saa haardt, at det forbrænder lagvis og langsomt; Røret befæstes i Granatens Brandhul saaledes, at Krudtflammen i Kanonens Løb kan tænde Krudtsøjlen i den ene Ende; medens Granaten er undervejs gjennem Luften, brænder Søjlen, indtil Ilden naar helt gjennem Røret og tænder Granatens Sprængladning; ved at skære et kortere eller længere Stykke af Rørets nederste Ende kan man afpasse det til at brænde et bestemt Antal Sekunder, hvilket kaldes at t e m p e r e Røret. For lettere at kunne tempere B. har man mere sammensatte Constructioner af saadanne, saakaldte horizontale B., i hvilke Satssøjlen ligger i en ringformet Rende, som kan blottes for Krudtflammen fra Skudbet i større eller mindre Afstand fra den Ende, der communicerer med Granatens Indre og dens Sprængladning. Endelig har man Percussions-B., som indeholde en Knaldsats og en Hammer, hvilken sidste, naar Granaten standses ved at slaa an imod Maalet eller ved at slaa ned paa Marken eller Havfladen, farer fremefter ved sin Inerti og bringer Knaldsatsen til at explodere og give Ild til Granatens Sprængladning; dette Slags B. bruges navnlig til Spidsgranater. I den nyeste Tid har man begyndt, især til Granatkardæsker for Riffelskyts, at bruge dobbeltvirkende B., der kunne tempereres til at bringe Projectilet til at springe efter et vist Tidsforløb, men som tillige for det Tilfælde, at dette slaar fejl, have en Percussionsindretning, der fremkalder Sprængningen i det Øjeblik, hvor Projectilet rammer Maalet eller slaar i Jorden.

Brandskorpe, s. **Koldbrand**.

Brandsprøjte, en transportabel Trykpumpe, bestemt til Slukning af brændende Bygninger. Dertil udfordres en let Styring af Straalen,

om i Regelen tilvejebringes ved at man forbin-
ler Piben med Sprøjten ved Hjælp af en beva-
jelig Læderslange; da det end videre er ønske-
igt, at denne er uafbrudt, anbringer man en
Bindkjedel, der udjævner det ustadige i Stemp-
ernes Virkning, eller man betjener sig af et
oterende Pumpeværk uden Stempler, hvoraf
ler gives adskillige Constructioner. Andre
Fordringer, der med Grund stilles til B., Let-
ied og ringe Omfang, en høj Straale og en
tor Vandmasse i denne, saa vel som en let
Betjening, staa i saadan indbyrdes Strid med
hverandre, at de ikke kunne forenes, og derfor
ider fortrinsvis maa søges opnaaet for sig,
kjønt man ved hensigtsmæssig Construction
g nøjagtig Udførelse kan udrette en Del til
eres Forening. Haandsprøjterne maa være
aa lette, at de tillige med en passende Mængde
Band kunne med Lethed flyttes og betjenes
f 1 eller 2 Mand. Da deres Virkning beror
aa, at de bruges strax efter Ildens Ud-
rud, kan man nøjes med at drive en ringe
Vandmasse til en mindre Højde. Vogn-
prøjter, der trækkes af Mennesker eller Heste
g betjenes af Mandskab, maa indskrænkes til
noderate Vandmasser, da Kraften, hvormed
e betjenes, ikke kan være meget stor, og der
ordres, at Straalen kan naa over de højeste
Bygninger; Pumpestemplerne maa derfor være
emmelig smaa. Kun ved Dampsprøjter kan
nan skaffe Straalen baade høj og vandrig;
nen for at det ikke skal vare for længe, inden
Sprøjten kan virke, maa ikke blot Kjedlen
være indrettet til hurtig Opfyring, men Ild-
tedet maa desuden stadig være fyldt med rask
lussende Brændsel. Ved store Sprøjter, især
Dampsprøjter, er Vandforsyningen en vigtig
g vanskelig Opgave. I Stæder med Kanaler
jar man undertiden Pramsprøjter, der svømme
aa Vandet; andre Sprøjter have lange Slan-
er, der lægges ud i en Kanal, for at Vandet
an suges op igjennem dem (Sugeværker). I
Byer, som have Vandforsyning med Tryk, kan
nan overalt let skaffe Sprøjterne Vand; ja
nan kan endog til en vis Grad sprøjte directe
ra Vandrørene; men ellers er Vandforsy-
ingen ved Pumpning i vid Omkreds og
Kjørsel med Tønder o. desl. meget besværlig.
I den senere Tid anvendes ofte de saakaldte
Extincteurer (s. d. A.) til at standse en Ilde-
rand i Udbruddet.

Brandsø, lille Ø i Lillebælt, 373 Tdr.
Land stor, hører til Grevskabet Wedellsborg i
Fyn.

Brandt, en dansk Familie, som har frem-
bragt flere bekjendte Mænd. **Peder B.** til
Pederstrup paa Laaland var som Rentemester
en fremragende Embedsmand under Chri-
stian V; han blev adlet 1679 og døde som
Gehejmeraad og Danebrogsridder 29 Jan.
1701. — Hans Søn, Conferensraad Carl B.,
Kabinetssecretær hos Dronning Sophie Mag-
dalene, var Fader til **Enevold B.**, f. 1736, hvis
Skæbne nøje var knyttet til Struensees.
Han blev 1764 Assessor i Højesteret og 1769
Kammerherre. Hans Ven, Struensee, der
ønskede, at han stadig skulde være om den
sindssvage Kong Christian VII, fik ham ud-
nævnt til Directeur for Skuespillene, og 1771
blev han ansat som grand maître de la gar
derobe, ligesom han s. A. tillige med Struensee
var bleven ophøjet i Grevestanden. Venskabet
mellem dem kølnedes, og han skal have haft
den Plan at styrte Struensee og tilrive sig
Magten, men faa Maaneder efter blev han
med denne fængslet 17 Jan. 1772, dømt fra
Ære, Liv og Gods og derpaa halshugget og
lagt paa Stejle paa Kjøbenhavns Østerfælled
28 Apr. s. A., skjønt han var en højst ube-
tydelig Person og ikke farlig for nogen; han
blev dømt og straffet som Majestætsforbryder,
fordi han engang havde banket Kongen under
de raa og plumpe Løjer, som de daglig drev
med hinanden. — Hans ældre Broder, Ge-
hejmeraad og Kammerherre **Christian B.**, f. 1735,
d. 1805, i Modsætning til Broderen en al-
vorlig Mand, der hældede til Pietismen, var
Præsident i det danske Cancelli, Statsminister
og Patron for Herlufsholms Stiftelse; med
ham uddøde Slægten.

Brandt, Carl Joakim, en af Grundtvigs
dygtigste og mest begavede Disciple, f. i Nyborg
15 Aug. 1817, theol. Cand. 1841, blev efter Op-
rettelsen af Grundtvigs Højskole paa Marie-
lyst 1856 dens Forstander i de tre første Vintre,
derefter 1860 Sognepræst i Rønnebæk ved
Næstved og 1872 efter Grundtvigs Død dennes
Eftermand som Præst ved Vartov Stiftelse, i
hvilken Egenskab han ved sin Ridkjærhed og
Begavelse som Præst har samlet en talrig
Menighed om sig og vundet dens hjærtelige
Tilslutning og Hengivenhed. Desuden har
B. udfoldet en betydelig literær Virksomhed:
„Lucidarius, en Folkebog fra Middelalderen"
(1849), „En Samling Legender, metrisk bear-
bejdede" (1850), „Gammeldansk Læsebog" (1857),
„Klosterlæsning fra Middelalderen", I (1858
—65), „Romantisk Digtning" (3 Bd., 1869—77),
„Lundekanniken Christiern Pedersen og hans
Skrifter" (1882) o. fl. a. I Forening med
L. N. Helveg udgav han „den danske Psalme-
digtning" (2 Bd., 1846—47) og i Forening
med R. Th. Fenger „Christiern Pedersens
danske Skrifter" (5 Bd., 1851—56). B. var
med at grundlægge Ugebladet „Dansk Kirke-
tidende" 1845 og har med nogen Afbrydelse
enten alene udgivet det eller deltaget i dets
Udgivelse indtil nu.

Brandt, Frederik Peter, norsk Retslærd, f.
24 Juli 1825, blev Student 1842 og jurid. Can-
didat 1846. 1849 blev han Universitetsstipen-
diat i Lovkyndighed, 1851 vandt han Kron-
prinsens Guldmedaille for en Afhandling „Om
de Forandringer, som Norges dømmende In-
stitutioner i ældre Tider have undergaaet" og
udnævntes 1862, efter Concurrence med den
senere Statsraad Bachke, til Universitets-
lærer i Lovkyndighed. Hans Studier og Forsk-
ninger gjaldt tidligere fornemmelig ældre norsk
og germansk Ret samt Retshistorie; i den
senere Tid omfatte hans Arbejder tillige mo-
derne europæisk og norsk Ret. Hans Hoved-
værker ere „Tingsretten, fremstillet efter den
norske Lovgivning" (2 Udg., 1878), „Reper-
torium for praktisk Lovkyndighed", et bearbejdet
Udvalg af ældre Højesteretsdomme 1815—42
(Bd. 1—3, Chr. 1855—63), „Forelæsninger
over den norske Retshistorie", 1ste Del, inde-

holdende Retskilderne og Privatretten (Chr. 1880), 2den Del, om Forbrydelse og Straf og om Rettergangen (1883), „Om Søforsikring, et Tillæg til Søretten" (Chr. 1876). Der foreligger ogsaa fra hans Haand kritiske Haandudgaver af Christian IV.s norske Lovbog af 1604 (med Fr. Hallager) og af Christian V.s norske Lov af 1687 (med H. Winter-Hjelm). I tidligere Dage deltog han ogsaa hyppig, ikke uden polemisk Hvashed, i den offentlige Debat om politiske og literære Anliggender.

Brandt, Joh. Friedr., f. 1802 i Jüterbogk, d. 1879 som Professor i Zoologi og Medlem af Videnskabernes Akademi i St. Petersborg, Bestyrer af dettes Museum, Statsraad osv., har forfattet en Række værdifulde Arbejder, især over forskjellige Pattedyr og Fugle (f. Ex. Lamaen, Stellers Søko, Bæverne, forskjellige Gnavere, Insektædere og Rovdyr, Tropikfuglen, Alkene osv.), der fornemmelig ere at søge i Petersborger Akademiets Skrifter, over Myriapoderne osv. og udgav 1827—34 i Forbindelse med Ratzeburg „Medicinische Zoologie", en Samling af fortrinlige zoologiske Monographier. Af hans Arbejder fra de senere Aar kan fremhæves hans udførlige Undersøgelser over de levende og uddøde Næsehorn og beslægtede Former, samt over Hyrax-Slægten, de uddøde Hvaldyr og Søkøerne, der ligesom de fleste af de ovennævnte ere at søge i Petersborger-Akademiets Skrifter. — Hans Søn, **Alexander B.,** f. 1844, Docent i St. Petersborg, er traadt i Faderens Fodspor ved flere værdifulde, zoologiske Arbejder.

Brandtaage, en tør Taage, gjennem hvilken Solen skinner med rødligt Lys. Den udbreder sig ofte over store Strækninger og kan undertiden være saa tyk, at Dagslyset bliver meget svagt. Man antager, at den bestaar af Røg fra Skov- eller Hedebrande eller endog fra vulkanske Udbrud, hvad der bestyrkes ved den ubehagelige Brandlugt, den som oftest fører med sig.

Brandvagt, Benævnelse for en Vagt, som under Lejrforhold har at paase og overholde Orden; den bruges tillige om de Vagtposter, der i lignende Øjemed placeres paa Gangene i en Caserne.

Brandvæsen. I ethvert veludviklet, noget større Samfund (saaledes i alle Byer) findes et B., d. e. en Organisation med det Formaal at slukke eller begrænse udbrydende Ildebrande. Det bestyres af en Chef og har et Mandskab, hvoraf i Regelen en Del er fast lønnet og pligtig at opholde sig paa bestemte Steder (Brandstationer), hvor da ogsaa Brandsprøjterne (s. d. A.) opbevares, medens den øvrige, større Del kun er pligtig at møde ved Ildebrande eller Prøver. I nyere Tid findes ogsaa i de fleste Landcommuner et mere eller mindre udviklet B.

Brandy, eng. [brænndi], Brændevin.

Brandywine [brænndiuejn], en lille Flod i de forenede Stater i Nordamerika, løber fra Pennsylvania ind i Delaware og falder neden for Wilmington i Floden Delaware. 1777 slog Englænderne Nordamerikanerne ved Bredderne af B.

Branicki, Jan Clemens [nitski], Greve, polsk Kronstorfeltherre, f. 1688 af en gammel og mægtig polsk Adelsslægt, tjente i sin Ungdom i den franske Hær og var efter sin Hjemkomst til Fædrelandet 1715 et af de virksomste Medlemmer af den Confoederation, der havde dannet sig mod Kong August II, navnlig i Anledning af de sachsiske Troppers mod Rigets Forfatning stridende Ophold i Polen. Han saa med Smerte sit Fædrelands frembrydende Ulykke, men vilde dog ikke opgive nogen af de gamle Rettigheder, hvori Grunden til Rigets Forfald laa. Efter August III.s Død 1763 traadte han som første Senator og Overgeneral over Armeen i Spidsen for det republikanske Parti; men da det monarchiske Parti med Czartoryskierne i Spidsen fik Overhaand, blev han dømt for Højforræderi og maatte flygte til Ungarn. Efter at hans Svoger, Stanislaus Poniatowski, med hvis Søster han var gift, havde besteget Tronen, vendte han tilbage uden at oppebie Dommens Ophævelse og levede siden uanfægtet, tilmed da det franske Hof interesserede sig for ham, paa sit prægtige Slot i Bialystok, som han havde ombannet til et andet Versailles, indtil sin Død, der indtraf 9 Oct. 1771, saa at han netop undgik at se sit Fædrelands Opløsning. — **Xavery B.,** af en anden Familie, var ligeledes polsk Kronstorfeltherre under Kong Stanisl. Poniatowski; han anførte de kongelige Tropper, som i Forbindelse med Russerne kæmpede mod Bar-Confoederationen, var 20 Aar senere Formand for den russisksindede Confoederation i Targowicz, blev af Patrioterne erklæret for Fædrelandsforræder og levede efter Polens sidste Deling som russisk Undersaat paa sit Gods Bialocerkiev til sin Død 1819.

Branket Olje, d. s. s. Brandolje.

Brant, Seb., tysk Satiriker, f. 1458 i Strasburg, blev fra juridisk Prof. i Basel Syndicus i sin Fødeby, siden af Kejser Maximilian I udnævnt til kejserlig Raad og Pfalzgreve; d. 1521. Mere end ved sine latinske Digte er han bleven berømt ved sit satiriske Digt „Narrenschiff" („der var saa mange Narre i Verden, at der maatte et Skib til for at føre dem; Vogne kunde ikke forslaa"), der i den kraftige og drøje Elsaßerdialekt behandler Tidens Daarligheder med bjærv Satire og lystig Humor. Bogen er oversat paa mange Sprog, sidst udgiven med Forklaringer af Zarncke 1854 og Gödeke 1873. Simrock har oversat den paa moderne Tysk (1872).

Brantôme, Pierre de Bourdeilles, Seigneur de [brangtôhm], fransk Historie- og Memoireforfatter, f. 1527 i Gascogne. Han paastod, at hans Forfædre havde været blandt Carl d. stores Venner. B. kom som ung til Hoffet, vandt Carl IX.s Gunst, levede et æventyrligt Liv, duellerede, kæmpede tappert, men undlod heller aldrig at prale af sine Bedrifter. Da Carl IX var død, forlod han Hoffet og levede stille, sysselsat med at skrive lige saa forvovent og hensynsløst, som han havde levet. Hans Arbejder trykkedes først efter hans Død 1614. Hvad enten han fortæller om »Vies des hommes illustres et des grands capitaines français et étrangers«, om »Vies des dames illustres« og »des dames galantes« (her er

han ret i sit Element) eller »Anecdotes touchant les duels« (til Dels Resultatet af en rig personlig Erfaring), viser han sig som en genial Iagttager og livlig Anekdotefortæller, men ogsaa som en ægte, sporeklirrende Soldat og Hofmand fra Katharine af Medicis Tid, uden Begreb om Forskjellen mellem godt og ondt og med Tro paa, at Uterlighed er det normalt menneskelige.

Brasen (Abramis Brama), som Unge ofte kaldet „Flire", en Karpeart, udmærket ved sin høje, sammentrykte Form og sine mørke Finner, naar en Længde af 1 Alen, lever selskabelig i dybe Søer og i Strømme uden hurtigt Løb, nærer sig af Orme og Plantedele, fanges let, er meget sejlivet og afgiver en meget god Føde. I Norge forekommer B. kun i den sydøstlige Del.

Braser (gjennem hollandsk bras af fransk bras, egtl. Arm), de paa Enden af Ræerne anbragte Tove, som tjene til at give disse og de derpaa anbragte Sejl deres rette Stilling mod Vinden. At **brase** er at forandre Stillingen af Ræerne; **b. bak**, at stille Sejlene saaledes, at Vinden kommer ind paa Forkanten af dem; **b. fuldt**, at stille Sejlene saaledes, at Vinden kommer ind paa Agterkanten af dem; **b. levende**, at stille Sejlene i Vindens Retning saaledes, at de staa og slaa frem og tilbage; **b. firkant**, at stille Ræerne lodret paa Skibets Retning; **b. op** er ved gunstigere Vind at stille Ræerne paa et Skib nærmere den vinkelrette paa dets Retning, for at Sejlene kunne virke mere i den Retning, i hvilken Skibet skal frem.

Brasidas, spartansk Feltherre i den peloponnesiske Krig, tvang strax i Krigens første Aar 431 f. Chr. Athenienserne til at opgive Angrebet paa Methone og blev 424 sendt med en lille Hær til Chalkidike og Makedonien. Her bevægede han ved sin vindende Personlighed mange af Atheniensernes Forbundsfæller til Frafald og erobrede Amphipolis, hvilken Erobring han senere forsvarede mod den atheniensiske Anfører Kleon i det sejerrige Slag ved Amphipolis 422, hvor baade Kleon og B. faldt.

Brasilianske Nødder, Paranødder, Frøene af Bertholletia excelsa, et mægtigt Træ af Myrtefamilien, hjemmehørende ved Orinoco; Træet dyrkes paa Grund af disse spiselige Frø, der ere trekantede og i et Antal af omtrent 20 indesluttede i store kugleformede, træagtige Frugter, der springe op ved et lille Laag.

Brasilien, et Kejserdømme, der omfatter Sydamerikas østlige Halvdel og strækker sig fra 4° 22′ n. Br. til 33° 44′ s. Br. og fra 17° 8′ v. L. (Cap Branco) til 56° 20′ v. L. Det grænser mod N. til fransk, hollandsk og engelsk Guajana samt Venezuela, mod V. og S.V. til Columbia, Ecuador, Peru, Bolivia, Paraguay, den argentinske Republik og Uruguay, altsaa til alle sydamerikanske Stater, paa Chile nær. Det atlantiske Ocean bespyller Østkysten, en Strækning af 1,050 M. Der findes kun faa større Bugter; de vigtigste ere dem ved Rio de Janeiro, Espiritu Santo, Bahia, Pernambuco, Ilha grande, San José do Porto Alegre, Santos og Maranhão. Af Forbjærge ere de betydeligste Cap Norte, Cap Touro, Cap San Roque, Cap Branco og Cap Frio. Vestgrænsen er i det væsentlige fastsat, saaledes ved Tractat med Bolivia 1867 og med Paraguay 1872, derimod ere de nordlige Grænseegne endnu til Dels fuldstændig ukjendte, og B.s Omraade lader sig derfor kun tilnærmelsesvis rigtig beregne til 151,500 □ M. — **Naturlig Beskaffenhed.** B. hører endnu til Jordens mere ukjendte Egne; to Tredjedele af dets umaadelige Omraade ere næppe gjennemforskede, da Adgangen indtil den sidste Tid har været forment Fremmede af Hensyn til skjulte Guld- og Diamantrigdomme, og den indfødte Befolkning intet har foretaget i saa Henseende. Efter Jordbundens Beskaffenhed falder B. i tre store Dele, et Højland paa 50,000 □ M.s Størrelse, der omfatter det indre og den sydøstlige Del og udgjør den egentlige Kjærne, samt Amazonflodens Dal n. v. og La Plataflodens Dal s. v. for Højlandet, tvende mægtige Lavlande, som brede sig langt ud over B.s egne Grænser. B.s Højland omfatter i sin sydøstlige Del et særligt, 10,000 □ M. stort Bjærgland, som falder brat ned mod Kysten og mod Ø. begrænses af flere parallele Kjæder, Serra do Mar, som følger Kysten fra Nordgrænsen af Provinsen Espiritu Santo til Prov. S. Catharina. Vest for disse Kystkjæder, som for øvrigt bære forskjellige Navne (Serra de Tingua, Serra dos Orgãos, Serra da Estrella, Serra dos Aimores), ligge store Højsletter, i Nord Minas Geraes's, i Syd São Paolos med en gjennemsnitlig Højde af 2,000 F. Minas Geraes's Højsletter, de saakaldte Campos (s. d. A.), ere overvejende dækkede af Græs og højt Buskads og krydses fra S. til N. af et Bjærgstrøg, Serra do Mantiqueira eller S. Espinhaço med B.s højeste Toppe, Itatiaya (8,650 F.) og Morro de Papagayos (7,300 F.). En tilsvarende, men langt lavere Bjærgryg begrænser disse Højsletter mod V. São Paolos Højsletter skraane mod V. ganske jævnt ned mod Paranas Dal. Til det her skildrede Bjærgland slutter sig mod V. og N. det indre B.s bølgeformede Højsletter, hvis Gjennemsnitshøjde kun er 700—1000 F., og som mod S. sænke sig ganske jævnt til La Plataflodens Dal, mod N. derimod noget stejlere til Amazonflodens Dal; Grænsen dannes her af et Højdedrag, hvis Retning betegnes ved Vandfaldene i Amazonflodens sydlige Tilløb. Jordbunden i disse Højsletter er mod Ø. tørt, væsentlig med Cactus bevoxet Land (Sertão), der kun egner sig til Græsgange, i Midten Steppeland (Campos) og længst mod V., de saakaldte Campos Parecis, sandig og ufrugtbart. Tværs over disse Højslette strækker sig med store Krumninger mod V. en Række løst forbundne, lave Kjæder, Serra dos Vertentes, som danne Vandskjellet mellem Amazonfloden og Parana; herfra udgaa atter mod N. lave Kjæder, som skille Amazonflodens store Bifloder fra hinanden. Det store Omraade n. og v. for disse indre Højsletter hører til Amazonflodens Lavslette, de saakaldte Selvas; kun mod N.Ø. strække de yderste Udløbere fra Guajanas Bjærg-

land sig ind over B.s Grænser. I geognostisk Henseende er B. meget ufuldstændig gjennemforsket. I de Kjæder og Terrasser, som begrænse Højlandet mod Ø., fremtræder overalt Gnejs og Granit; den sidste fremkalder de maleriske Omgivelser i Hovedstadens Omegn; den første danner de Skrænter, som fremkalde Flodernes Vandfald og Strømhvirvler. Oppe paa Højsletterne ere Urskifer og Overgangsstenarter lejrede over Gnejsen og Granitenn, og over samme ligge umiddelbart Diluvialdannelserne, medens Tertiærdannelser kun findes i særlige Bækkener. Om Alderen for den stærkt repræsenterede Sandsten lader intet sikkert Resultat sig endnu fastslaa. — Intet andet Land har et saa storartet Flodsystem som B. Paa Amazonfloden kunne hele Flaader trænge frem lige til Rigets Midte; dens Leje optager tre Fjerdedele af hele Landets Strømme, flere af disse overgaa i Længde, Vandmasse og Sejlbarhed Europas største Floder, og dette umaadelige Net af Floder, der er af saa væsentlig Betydning for den indre Samfærdsel, øges i betydelig Grad ved Bifurcationen med Orinoco. Hovedfloden er Amazonfloden (s. d. A.), der træder ind i Landet ved Tabatinga og gjennemløber B. i lige Retning fra V. til Ø.; Bifloder fra N. Putumayo eller Iça, Yapura og Rio Negro, fra S. Yávari, Jutahy, Jurua, Purus, Madeira, Tapajoz og Xingu. Af andre Floder mærkes: den store Rio Para, der er Mundingen af Tocantins, som tillige med sin Biflod Araguaya udspringer paa Serra dos Vertentes, løber mod N. og ved Kanaler staar i Forbindelse med Amazonflodens Munding; Paranahyba s. for samme; St. Francisco, sejlbar til Faldene ved Paulo Affonso; Itapicuru, Paraguassu, Rio Jequitinhonha, Rio Doce, Rio Parahyba do Sul og Yacuy, desuden talløse mindre Kystfloder. I Vest løbe Uruguay, til Dels paa Grænsen mod den argentinske Republik, Parana (med sine Tilløb Paranahyba, Tiete, Pardo, Paranapanema, Iguassu o. fl.), som i sit nedre Løb danner Grænsen mod Republiken Paraguay, samt Paraguay paa Grænsen mod Bolivia. De fleste brasilianske Floder svulme stærkt i Regntiden (Amazonfloden stiger 50 F.) og sætte de omgivende Dale og Sletter milevidt under Vand. Denne Ejendommelighed gjør mange Floders Bredder ligefrem ubeboelige og er for Tiden en Hovedhindring for Culturen. Af Søer har B. kun faa og ubetydelige; de største ere Lagoa dos Patos mellem 30° og 32° s. Br., som optager Yacuy, Strandsøen Mirim, der staar i Forbindelse med førnævnte, Sumpsøen Xarayes, der dannes af Paraguay, og Rabecass, ved Guapore, en af Madeiraflodens Arme. Klimaet maa paa Grund af Landets store Udstrækning og den forskjellige Højde være meget forskjelligt. I Regelen findes kun tvende Aarstider, en Regntid og en tør Tid, som imidlertid falde til forskjellige Tider i de forskjellige Provinser. Under Ækvator hersker i Kystlandskaberne Regntiden fra April til August, og samtidig blæser Sydvestvinden; i det indre under samme Breddegrad falder Regntiden senere. Syd for Vendekredsen begynder derimod Regntiden eller Vinteren i Maj og ender i October. Aarets Middeltemperatur er i Rio de Janeiro (22° 54' s. Br.) 20°; den koldeste Maaned har 15°, den varmeste 25°. Derimod aftager Varmen indad Bjærgene til. Luften er i det hele sund; kun i de sumpige Flodlavninger hersker Feberen. B. er med Hensyn til Naturfrembringelser et af Jordens mest begunstigede Lande; men dets naturlige Rigdomme ere kun forholdsvis lidet udnyttede, da Befolkningen i Forhold til Landets Udstrækning er saa særdeles ringe. Kun Kystprovinserne og de nærmest tilgrænsende Strækninger ere bragte nogenlunde under Dyrkning; men kun omtrent $\frac{1}{50}$ af den hele Overflade er paa denne Maade tagen i Beslag, medens af Resten over Halvdelen er bevoxet med Urskov, det øvrige med Græs og Buske. Skovene indeholde en overordentlig Rigdom af fortrinlige Træsorter, der ere anvendelige til Skibs- og Hustømmer samt Møbler eller afgive udmærkede Farvestoffer og Lægemidler. Den største Betydning for Udførselen har for Tiden Kautschuk; Værdien af samme var i 1881—82 24 Mill. Kroner. Cedere forekomme i over 50 Arter, og Kokos- og Dadelpalmen, Bananen, Brødfrugttræet o. fl. Brødplanter ere indførte. Af Culturplanter indtager Kaffetræet den første Plads. Dets Dyrkning begyndte først 1762, og den første Udførsel fandt Sted 1808. Hovedsædet for denne Cultur, der i de sidste Aartier er forøget til det tredobbelte, er Provinsen Rio de Janeiro og den østlige Del af Minas Geraes; Værdien af Udførselen anslaas for 1880—81 til 252 Mill. Kr., for 1881—82 til 209 Mill. Kr. Sukkeravlen, der er gaaet tilbage siden Ophævelsen af Slavehandelen, har sit Hovedsæde i Kystlandskaberne fra Floden Parahyba til Staden Bahia; Værdien af Udførselen for 1880—81 anslaas til 52 Mill. Kr., for 1881—82 til 73 Mill. Kr. Bomuldsavlen, der ligeledes var aftagen, har siden den nordamerikanske Slavekrig hævet sig paa ny; dens Hovedsæde er de nordlige Kystprovinser, og Værdien af Udførselen anslaas for 1880—81 til 10 Mill. Kr., for 1881—82 til 19 Mill. Fremdeles høstes Cacao, til Dels af vildt voxende Træer i Amazonflodens Dal, Paraguayte (Udførselsværdi 5½ Mill. Kr.) og Tobak (16 Mill. Kr.). Andre Culturplanter ere Maniok, Yams, Ris, Majs, Hvede, Sarsaparilla, Figen, Oranger, Bananer og Druer. Den oprindelige Fauna har ingen Betydning for Industrien eller Handelen. Af indførte Dyr have navnlig Oxen og Hesten faaet stor økonomisk Betydning, have formeret sig i det utrolige, og i alle mere aabne Dele af Landet, særlig paa Stepperne i de sydlige Provinser, græsse halvvilde Hjorde af Oxer; ogsaa Hesteavlen er betydeligst i de sydlige Provinser. Faareavlen, som saa mange Egne af Landet synes egnede til, er ubetydelig; bedre trives Gederne, og meget indbringende er Svineopdrætningen. Den aarlige Værdi af Udførselen af Huder, Læder og andre animalske Produkter kan anslaas til 16 Mill. Kr. Skovene

ere rige paa de for Amerika sædvanlige Rovdyr, Jaguarer og Kuguarer, samt paa Aber af mangfoldige Arter. Endvidere findes her Tapirer, Bæltedyr, Stinkdyr, Myreslugere, Papegøjer, Kolibrier, Peberfugle, Strudsfugle, Aadselgribbe og giftige Slanger. Insekter forekomme i overordentlig Mængde og blive let en formelig Landeplage, hvilket navnlig gjælder om Sandremyrerne, Termiterne og Mosquitoerne. Ogsaa paa mineralske Produkter er B. særdeles rigt. Her findes Guld, Jærn, Kobber, Bly, Salpeter, Stenkul m. m.; men mange af de tidligere drevne Bjærgværker ere af Mangel paa Arbejdere eller paa Grund af Rovdrift nu forladte. Vigtigst er Guldproduktionen; men medens man anslaar Værdien af den samlede Guldproduktion for Tidsrummet 1660—1820 til en Værdi af 1700 Mill. Kr., naar den for Tiden næppe 2 Mill. Kr. aarlig. Det mest lønnende Udbytte giver Diamantvaskeriet; de fleste Floder paa Vestsiden af Serra Espinhaço føre Diamanter med sig. Det er umuligt at angive Værdien af Udbyttet i tidligere Tid; thi paa Grund af den høje Skat blev det meste hemmelig exporteret; først siden Udførselsskatten er sat til ½ Proc. af Værdien, have de officielle Tal praktisk Værd; det aarlige Udbytte vexler mellem 6—10 Mill. Kr., men er for øvrigt i Tilbagegang siden Opdagelsen af Minerne i Caplandet. Foruden Diamanter findes ogsaa andre ædle Stene som Smaragder, Topaser, Berylter, Granater. **Befolkningen.** Folketællingen af 1872 gav som Resultat 11,108,000 J. (heri medregnet 1 Mill. vilde Indianere); for Slutningen af 1882 beregnes 11,830,000 J. Antallet af den oprindelige Befolkning, Indianerne, anslaas til c. 1½ Mill., hvoraf imidlertid næppe 400,000 bosiddende og halvt civiliserede i Kystprovinserne, hvor de leve af Agerdyrkning og Haandværksdrift; Resten færdes som vilde Skovboere i Landets Indre. Den vigtigste Stamme er Tupierne, der allerede før Europæernes Ankomst vare indvandrede fra Bolivia og nu opholde sig omkring Floden Tocantins; efter dem komme Guaranierne og Botokuderne. Den kaukasiske Race anslaas til 4 Mill.; men dette Tal fremkommer kun derved, at de lysere Blandinger regnes med blandt de hvide (Brancos). Hovedmassen er af portug. Byrd. Af Fremmede af hvid Byrd fandtes 1872 120,000 Portugisere, 46,000 Tyskere og 6,000 Franskmænd. Den aarlige Indvandring er ret betydelig, 1880 23,000; særlig er den tyske Indvandring i stadig Fremvæxt; paa Regeringskolonierne fandtes 1880 over 100,000 Tyskere, især i de tre sydligste Provinser. Resten er Negre, omtr. 2 Mill., og Blandinger, omtr. 4 Mill. Indtil 1850 indførtes aarlig 40—50,000 Negerslaver fra Afrika; men efter at Loven af 1ste Sept. 1850 havde forbudt al Indførsel, faldt denne efterhaanden bort, og i Følge Lov af 1871 vil alt Slaveri lidt efter lidt ophøre; 1882 fandtes dog endnu 1,370,000 Slaver. Blandingerne ere Afkom af Hvide og Indianere (Mamelucos), af Hvide og Negre (Mulatos), af Indianere og Negre (Cafuzos) eller af Indianere og Cafuzos (Cabaros); de kaldes med et fælles Navn Pardos. Creoler (Crioulo) kaldes derimod de i selve B. fødte Negre. Den herskende **Religion** er den romersk-katholske; 1 Ærkebiskop og 11 Biskopper; Ikke-Katholiker have nu fulde borgerlige Rettigheder. Undervisningen, der var meget forsømt under det portugisiske Herredømme, er senere fremmet en Del; 1871 fandtes 4,700 Skoler med 155,000 Elever; den elementære Undervisning paahviler Provinserne, som dertil anvende en Femtedel af deres Indtægter. For den højere Undervisning sørges ved 11 theologiske, 2 juridiske, 2 medicinske og 1 philosophisk Facultet, en polytechnisk Skole osv.; derimod findes intet samlet Universitet. **Industrien** er i det hele kun lidet udviklet, men har i den senere Tid taget Opsving, uden dog blot tilnærmelsesvis at kunne tilfredsstille Befolkningens egne Fornødenheder. Der findes Bomuldsvæverier, Savmøller, Sæbesyderier, Lysestøberier, Metalstøberier, Oliemøller og Sukkerraffinaderier. **Handelen** er derimod af fremragende Betydning. Værdien af den samlede Udførsel 1881—82 udgjorde 433 Mill. Kr. mod 467 Mill. for 1880—81; de tilsvarende Værdier for Indførselen vare 368 Mill. og 361 Mill. Værdien af de vigtigste Udførselsgjenstande er angiven i det foregaaende. Udenrigsfarten for 1879—80 udgjorde for indgaaende 3,380 Skibe af 2,400,000 Tons, for udgaaende 2,900 Skibe med 2,050,000 Tons. Kystfarten viste indgaaende 6,700 Skibe af 1,950,000 Tons og for udgaaende 6,500 af 2,180,000 Tons. De vigtigste Handelsstæder ere Rio Janeiro (med over Halvdelen af Indførselen og en Tredjedel af Udførselen), Bahia og Pernambuco. Af Jærnbaner var ved Slutningen af 1882 i Drift 645 Mil, under Bygning 330 M. Længden af Telegraphlinjerne var 985 Mil med en Traadlængde af 1720 M. **Forfatning.** Efter Grundloven af 25 Marts 1824 er B. et arveligt Kejserdømme, men med saa udstrakt Selvstyrelse for Folket og saa ringe Magt for „den constitutionelle Kejser", at det snarere kan kaldes en Forbundsrepublik med en arvelig Præsident. Kejseren har den udøvende Magt med 7 ansvarlige Ministre ved Siden; de politiske Rettigheder, som han har i Lighed med andre constitutionelle Regenter, sammenfattes i Grundloven under Navnet „den modererende Magt", og ved Udøvelsen af denne tager han Statsraadet paa Raad. Dette sammensættes af 12 ordentlige og 6 overordentlige Medlemmer, der vælges paa Livstid ud af tidligere Ministre. Den lovgivende Magt deler Kejseren for Rigets Fællessagers Vedkommende med to Kamre, Senatet og de deputeredes Kammer, og for de 21 Provinsers særlige Sager med egne Forsamlinger, der ledes af en kejservalgt Formand. Over for begge Slags Forsamlinger har han kun suspensivt Veto. Senatet sammensættes af 58 Medlemmer, valgte paa Livstid af Kejseren, efter at Vælgerne i hver Provins have kaaret 3 Candidater til hver ledig Plads. Deputeretkammeret tæller nu 122 Medlemmer, valgte paa 4 Aar i Enkeltmands-Kredse, fastsatte efter Folketallet, ved udstrakt Valgret (25 Aars

Alder, 200 Milreis ren aarlig Indtægt og for Fremtiden tillige Færdighed i Læsning og Skrivning, i Følge Valglov af 1881). Valgbarhed indtræder til dette Kammer med 25 Aars Alder, til Senatet med 40 Aar; desuden kræves en aarlig Indtægt for at kunne vælges, hvilken er dobbelt saa stor for Senatorerne som for de deputerede. For Provinsforsamlingerne gjælde tilsvarende Indskrænkninger i Valgretten. Frigivne og Ikke-Katholiker have siden 1881 ikke alene Valgret, men ogsaa Valgbarhed. Forfatningen tilsiger fuld Presse- og Forsamlingsfrihed, Beskyttelse af den personlige og Husets Frihed, uafsættelige Dommere, Nævningeretter (efter engelsk Mønster), Nationalgarde af alle Borgere ved Siden af en libet talrig, hvervet Hær. — **Statshusholdning.** Trods Landets naturlige Rigdomme udviste B.s Finanser i mange Tider et betydeligt aarligt Deficit. Aarsagerne hertil vare navnlig Krigene mod La-Platastaterne og de oprørske Provinser, Ophøret af den betydelige Indførselstold paa Slaver og den tidligere fordærvelige Handelstractat med England. Siden Krigens Ophør have Forholdene været i Bedring. Efter den endelige Opgjørelse for 1880—81 beløb de samlede Indtægter sig til 262½ Mill. Kr. mod 277 Mill. Kr. i Udgifter, som fordeltes paa følgende Maade: Indenrigsministeriet 18 Mill., Justitsministeriet 13 Mill., Udenrigsministeriet 1½ Mill., Krigs- og Marineministerierne 49½ Mill., Finansministeriet 121½ Mill., Handelsministeriet 73½ Mill., hvoraf 6,300,000 til Slavernes Frikjøbelse. Budgettet for 1882—83 er opgjort til 267 Mill. Kr. i Indtægt mod 260½ Mill.s Udgift. 31 Marts 1883 udgjorde Statsgjælden 1,662 Mill. Kr. **Hæren.** Ved Lov af 27 Febr. 1875 er der indført almindelig Værnepligt, dog med mange Undtagelser, og Stillingstilladelse er ikke helt falden bort. I Følge Lov af 20 Maj 1882 bestaar Hæren af 21 Bataillоner Fodfolk og 8 Garnisonscompagnier, 5 Regimenter Rytteri, 3 Regimenter ridende Artilleri og 5 Bataillоner Fodartilleri, samt 1 Bataillon Ingenieurer, hvortil endnu kommer 9,000 Mand Gendarmer. Den samlede Fredsstyrke er 13,500 Md. og en Reserve paa 30,000 Md. Officerernes Antal er meget betydeligt; der er saaledes 2 Marschaller og 27 Generaler; hver niende Mand af den staaende Hær har en Officer og hver 500 Mand en General. **Flaaden** talte 1883 33 Dampere (7 Panserskibe, 1 Fregat, 7 Corvetter, 16 Kanonbaade og 2 Transportskibe) med 3,100 Md.s Besætning, 123 Kanoner og 6,900 Hestes Kraft. Desuden 1 Panserskib og 5 Kanonbaade under Bygning. B. har 6 **Ridderordener.** Med Hensyn til Forvaltningen er B. delt i 21 Provinser: Amazonas, Para, Maranhão, Piauhy, Ceará, Rio Grande do Norte, Parahyba, Pernambuco, Alagôas, Sergipe, Bahia, Espiritu Santo, Rio de Janeiro, Municipio Neutro, São Paolo, Parana, Santa Catharina, Rio Grande do Sul, Minas Geraes, Goyaz, Matto Grosso. Hovedstad **Rio de Janeiro.**

B.s Historie. B. opdagedes 1500 ved en Hændelse af Portugiseren Cabral og havde den Gang ingen Cultur, medens Levninger af en stor Stad, der fandtes 1845, tyde paa, at der tidligere har været en Civilisation, som var gaaet til Grunde. Portugiserne toge nu Kystlandet i Besiddelse, men sendte i Begyndelsen kun to Skibe aarlig med Forbrydere, Jøder og løsagtige Kvinder derover, og senere forvistes de af Inqvisitionen dømte til B., hvor de plantede Sukkerrør fra Madeira og snart vandt et ikke ringe Udbytte til Udførsel. Under Johan III begyndte den egentlige Bebyggelse; 1549 grundlagde Thomas de Souza Bahia; Jesuiterne arbejdede paa at civilisere de indfødte, og Adelsmænd begyndte at indtage store Strækninger til Dyrkning, saa at Landet hurtig gik fremad. I Krigen med Spanien, hvormed Portugal da var forenet, indtoge Hollænderne 1624 Bahia, 1630 Pernambuco og 1637 og følgende Aar Halvdelen af B.s 14 Provinser. Men da den hollandske Statholder Fyrst Moritz af Nassau gik bort 1644, gjorde de portugisiske Godsejere Oprør; de fik siden hemmelig Hjælp af Cromwell, og 1654 maatte Hollænderne rømme Landet og i Freden 1661 opgive enhver Ret dertil mod en Sum Penge. Guldminerne opdagedes først 1698 og Diamanterne henimod 1730. Men B. styredes slet, ligesom de nyspanske Lande; som Embedsmænd sendtes alskens Æventyrere og Lykkeriddere eller kongelige Yndlinger derover, der ikkun ønskede at vinde Rigdom; de indfødte Brasilianere, Efterkommerne af de første Indvandrere (Conquistadorerne), tilsidesattes; al Frihed undertryktes; stor Vilkaarlighed raadede i Forvaltningen, og Handelen ledebes alene med det Maal for Øje at fremme Moderlandets Tarv. Noget bedre blev Tilstanden, da det portugisiske Kongehus tog Sæde i B. 1808, men samtidig begyndte ogsaa det revolutionære Røre rundt om i Sydamerika. 1817 udbrød en republikansk Opstand i Pernambuco, men den blev undertrykt; derimod nødte Tropperne ved Budskabet om Revolutionen i Portugal 1820 Regeringen til at udstrække den Frihed, der var lovet Moderlandet, ogsaa til B. 26 Febr. 1821; men allerede et Par Maaneder efter sprængte Kongen med Soldater en Valgmandsforsamling, som krævede den spanske Forfatning fra 1812. Derpaa gik Johan VI 26 Apr. s. A. til Portugal og efterlod sin ældste Søn Pedro som Regent. Det viste sig snart, at de portugisiske Cortes ikke vilde indrømme B. nogen Frihed, men vedblive at styre det som en afhængig Koloni; de nægtede endog at modtage B.s Repræsentanter. Dette vakte almindeligt Misnøje, thi 1815 var B. blevet erkjendt for et eget, med Portugal forbundet Kongerige. Pedro, der havde stor Kjærlighed til B., vægrede sig 9 Jan. 1822 ved at adlyde Budet om at vende hjem; han tvang derimod Tropperne til at gaa bort fra Landet og indkaldte en Rigsforsamling, som 1 Aug. udtalte B.s Adskillelse fra Portugal og 12 Oct. overdrog Pedro Kejserværdigheden, hvilken han 18 Dec. modtog som **Pedro I.** Imidlertid udbrød snart Stridigheder mellem Republikanerne og Tilhængerne af det constitutionelle Kongedømme, ligesom imellem Portugiserne og de egentlige B. Rigsforsamlingen viste stærk

Mistanke til Regeringen, fordi den frygtede Enevældens Gjenoprettelse ligesom i Portugal, udarbejdede en næsten republikansk Grundlov og tvang Kejseren i Juli 1823 til at fjærne Ministeren d'Andrada. Derimod nægtede Kejseren at gaa ind paa Grundlovsudkastet, opløste Forsamlingen med Magt og indkaldte en ny, der ogsaa vedtog en ændret Forfatning, hvilken Kejseren tog imod 9 Jan. 1824 og aflagde Ed paa 25 Marts. En republikansk Opstand i Pernambuco dæmpedes først, da Lord Cochrane og General Lima efter flere Maaneders Belejring tog Byen med Storm i Sept. 1824. Næste Aar (15 Maj og 15 Nov.) erkjendte Portugal ved engelsk Mægling B.s Uafhængighed. Da Johan VI døde 10 Marts 1826, overtog Pedro vel Regeringen i Portugal, men efter at have givet en fri Forfatning gav han strax Afkald paa Kronen til bedste for sin ældste Datter Maria da Gloria (2 Maj), eftersom B.s Grundlov forbød Kejseren at bo uden for Landet. Regeringen havde dog mange Vanskeligheder at kæmpe med; Landets store Udstrækning og knappe Folkemængde gjorde en ordnet Forvaltning meget vanskelig; en Krig med Argentina fra 1825 om det af B. 1815 indtagne Stykke af Uruguay førtes kun med tunge Ofre og endte efter flere Nederlag ved Fredslutningen 1828 med Opgivelse af det vundne Landskab; Finansernes slette Tilstand, som end mere forværredes ved denne Krig og ved indre Uroligheder, og Kejserens Planer til at hjælpe sin Datter i Portugal vakte meget Misnøje og fremkaldte stærke Angreb baade i Bladene og i Kamrene. Disse tvang Kejseren 1829 til at danne et rent brasiliansk Ministerium; men da selv dette Skridt ikke dæmpede Uviljen, nedlagde han 7 Apr. 1831 Magten til bedste for sin 5 Aar gamle Søn, Pedro II, og gik selv til Europa. Kamrene valgte et Regentskab med Francisco de Lima som Leder, medens Bonif. d'Andrada blev Kejserens Opdrager. 1834 gaves et Tillæg til Grundloven, hvorved Provinserne fik udstrakt Selvstændighed, nærmest i Lighed med de nordamerikanske Fristaters Ordning, og 1836 udelukkedes den portugisiske Gren af Kejserhuset fra Arvefølgen. B. plagedes for Resten af jævnlige Minister- og Regentskifter, af heftige Kampe imellem Partierne og deres magtlystne Ledere og af urolige Optrin i Hovedstaden og Provinserne, der endog stundum kostede megen Blodsudgydelse. Den langvarigste af disse var den republikanske Opstand i den sydligste Landsdel Rio grande do Sul, der varede fra 1837 til 1845. Ogsaa flere Slaveopstande og Kampe med Indianerne fandt Sted. 23 Juli 1840 fik de to yngre Brødre d'Andrada Kejseren erklæret for myndig, skjønt han kun var 15 Aar gammel; men de holdt sig knap et Aars Tid ved Roret. Ikke des mindre har den monarchiske Forfatning værnet B. imod den vedvarende Gjæring, som flere af de nyspanske Stater have været underkastede. En Tvist med England om dettes Ret til at undersøge B.s Skibe for at hindre Slavehandelen varede fra 1845 til 1850, da B. ved en ny Lov forbød denne og senere viste alvorlig Vilje til at hemme den. 1851 deltog B. i Krigen for at fordrive Præsident Rosas fra Argentina (s. d. A.), og 1854—55 holdt B. Uruguay besat et Aars Tid under Paaskud af at hindre indre Uroligheder, men i Virkeligheden for at hævde sin Indflydelse i dette Land, hvis Tilknytning det stadig har ønsket. En samtidig Strid med Paraguay endte 1856 ved Nordamerikas og Vestmagternes Mægling med en Overenskomst, hvorved Skibsfarten paa La Plata og dens Bifloder blev given fri for alle Folkeslags Skibe. 1863 kom B. i en ny Strid med England, da den engelske Admiral Warren paa egen Haand beslaglagde 5 brasilianske Handelsskibe, fordi nogle engelske Søofficerer vare blevne fængslede for Optøjer i Land, og for at faa Vederlag for et to Aar forud strandet og efter Sigende plyndret engelsk Skib. B. udbredede under Indsigelse et Vederlag, og den belgiske Konges Voldgift gav det siden Medhold; men den diplomatiske Forbindelse mellem de to Stater var afbrudt i mere end to Aar. 1865—70 førtes Krig med Paraguay (s. d. A.), fremkaldt ved B.s Lyst til at indblande sig i La Plata-Staternes Forhold; den krævede store Ofre baade af Mandskab og Penge og hemmede meget Landets økonomiske Udvikling. For at udslette Udlandets Uvilje over Krigen frigav B. i Dec. 1866 Skibsfarten paa Amazonfloden og dens Bifloder. Landets materielle Udvikling er ellers stadig gaaet fremad; 1854 aabnedes den første Jærnbane, og senere er der bygget over 600 Mile. Indvandring har fundet Sted, især fra Portugal og Azorerne, dog ogsaa fra Nordamerika og Tyskland, skjønt ikke i det Omfang, som man har ønsket, nærmest fordi B. ikke vilde give Protestanter fuld borgerlig og kirkelig Frihed. Den indrømmedes først 1880, efter at Regeringen 1873—74 havde haft alvorlig Strid med flere katholske Biskopper. Siden 1866 er der gjort Skridt til at afskaffe Negerslaveriet; der gaves de Slaver Frihed, som vilde indtræde i Hæren, og 28 Sept. 1871 frigaves Statens Slaver og alle Børn, der fremtidig fødes af Slavinder, hvorhos Frikjøbelser lettes og understøttes af offentlige Midler. Dets gradvise Ophør er altsaa sikret.

Brasiliertræ, s. Cæsalpinierne.

Brask, Hans, ivrig Modstander af Reformationens Indførelse i Sverige, f. 1464 i Linköping, hvor hans Fader var Borgmester, blev Magister i Greifswald 1488, opholdt sig 1499—1506 i Rom, blev 1505 Domprovst og 1513 Biskop i Linköping. B. forsvarede ivrig de biskoppelige Rettigheder og søgte at bevare Kirkens store Indtægter; han var en klog og kraftig Mand, men derhos tillige stadig omhyggelig for sin egen Sikkerhed. Under Kampen mellem Sten Sture og Gustav Trolle kom han saaledes i stor Forlegenhed, da han ikke vilde erklære sig for nogen af Parterne; paa Rigsdagen i Stockholm 1517 blev han nødt til at undertegne Beslutningen om Trolles Afsættelse, men han anbragte ubemærkt under sit Segl en lille Seddel, hvorpaa der stod: „Til dette er jeg nødt og tvungen". Denne Seddel frelste senere hans Liv ved det stockholmske Blodbad. Da Gustav Vasa begyndte

Befrielseskrigen, holdt B. sig neutral, og det var næppe ganske frivillig, at han senere anerkjendte Gustav. Paa denne Tid begyndte Brødrene Petri at forkynde den lutherske Lære; B. indgav Klage over dem til Paven og skrev til Gustav for at bevæge ham til at fordrive de lutherske Kjættere, forbød alle, Gejstlige og Lægfolk, i sit Stift at kjøbe eller sælge lutherske Skrifter og anlagde et Bogtrykkeri i Söderköping for at trykke Oversættelser af tydske Skrifter imod Luther. Da det nye Testament var blevet oversat paa Svensk 1526, erklærede B.: „Bedre var det, om Paulus var bleven brændt, end han skulde blive af hver Mand kjendt". Førend Aabningen af Rigsdagen i Vesterås 1527 foranstaltede han en Forsamling af Gejstligheden og fik paa den vedtaget, at man ikke vilde taale nogen Afvigelse fra Paven; men han var tillige saa forsigtig at skjule det herom udfærdigede Document, som først 15 Aar efter blev fundet. Paa Rigsdagen sejrede dog Kongen, og B. maatte selv afstaa sit befæstede Slot Munkeboda og stille Caution for sig. Fra nu af betragtede han Katholicismens Sag for tabt; under Foregivende af en Visitationsrejse til Gotland flygtede han til Polen og opholdt sig her først i Klostret Oliva, senere i Klostret Lond, hvor han døde 1538 ell. 1539.

Brasse [brass], fransk Længdemaal til Søs, lig 1⅔ fr. Meter ell. 5,310 d. Fod. Den ældre B. var lig 5 ældre fr. Fod ell. 5,175 d. Fod.

Brasseur de Bourbourg, Charl. Etienne [brassør dø burbühr], fransk Ethnograph, f. 1814, blev 1845 katholsk Præst og sendtes derefter til Nordamerika, hvor han et Aars Tid holdt Forelæsninger i Quebec; han var 1850 ansat ved det franske Gesandtskab i Mexico. 1854—60 tilbragte B. i Mellemamerika, sysselsat med Studier over Indianernes Sprog og Historie; 1864 fulgte han med den franske Hær til Mexico. D. 1874. Allerede 1852 skrev B. en »Histoire de Canada«; 1857—59 fulgte hans Hovedværk »Histoire des nations du Mexique et de l'Amérique centrale« (4 Bd.), og foruden mange mindre Afhandlinger udgav B. »Collection des documents dans les langues indigènes« (1861—68, 4 Bd.) med tilhørende Sproglærer, samt Billedværket »Monuments anciens du Mexique« (1864—66).

Brassey, Annie [si], engelsk Rejsende og Forfatterinde, gift med Thomas B., Admiralitets-Lord og Medlem af Parlamentet, foretog paa sit Skib »Sunbeam« en Rejse om Jorden og gav en højst tiltalende Beskrivelse deraf i »A voyage in the Sunbeam, our home on the ocean for eleven months« (Lond. 1879). Opmuntret ved det Bifald, hun vandt, beskrev hun senere to andre Rejser i: »Sunshine and storm in the East, or Cruises to Cyprus and Constantinople« (Lond. 1880), der giver et ypperligt Billede af Livet i Orienten.

Brater, Karl L. Th., tydsk Politiker, f. 1819, var 1848—50 Borgmester i Nördlingen, men ofrede sig senere alene for det politiske Liv. B. grundlagde først „Blade for administrativ Praxis i Bayern" (1851—60) og 1858 „Tidsskrift for Lovgivnings- og Forvaltningsreform"; deltog fra 1856 med Bluntschli i Udgivelsen af „Deutsches Staatswörterbuch" og skrev 1858 et Skrift mod Ministeriet v. d. Pfordten, som væsentlig medvirkede til dets Fald. S. A. valgtes B. til det bayerske 2det Kammer og blev en af Lederne for det frisindede Parti („Fremskridtspartiet"); han var 1859 med at grundlægge den tydske Nationalforening og var Medlem af dens ledende Udvalg indtil dens Opløsning 1866, ligesom han i sit Blad „Süddeutsche Zeitung" forsvarede Tanken om Tysklands Enhed under preussisk Ledelse. I Dec. 1863 var B. med at sammenkalde de tydske Landdagsmænd til et Fællesmøde i Frankfurt om den slesvigholstenske Sag. D. 1869.

Bratiano, Demeter, rumænsk Statsmand, f. 1818, studerede fra 1836 i Paris og skrev siden Artikler i franske Blade. I Febr. 1848 kæmpede B. paa Barrikaderne i Paris, vendte derefter hjem og blev Medlem af Revolutionsudvalget, sendtes først til Transsylvanien for at lede Bevægelsen og senere til Constantinopel for at faa Stadfæstelse paa den nye Forfatning, men maatte i Sept. 1848 forlade Landet og drog til Paris og 1852 til London, hvor han knyttede Forbindelser med flere Statsmænd og skrev i Bladene for sit Fædrelands Sag. 1857 vendte B. tilbage, blev Medlem af Valachiets Forsamling og forfattede et Memorandum, i hvilket Rumænernes Ønsker fremsattes; han sendtes 1858 til Paris for at overgive det til Stormagtsconferencen og var 1860 en kort Tid Minister. 1867—68 blev B. paa ny Minister, brugtes senere i diplomatiske Hverv, bl. a. 1878—81 som Afsending i Constantinopel, og var 1881—82 Formand for andet Kammer. — Hans Broder, **Ioan B.**, f. 1822, studerede siden 1841 i Paris og kæmpede i Febr. 1848 sammen med Broderen, vendte derefter hjem og var et af de virksomste Medlemmer i Revolutionsudvalget, samt blev 1 Juni en af den midlertidige Regerings Secretærer. Han var en af de yderste radicale og vilde gjøre Rumænien til en fri demokratisk Stat, uafhængig baade af Rusland og Tyrkiet. I Sept. 1848 blev B. forvist og drog til Frankrig, hvor han skrev flere Flyveskrifter og en Gang blev straffet med 3 Maaneders Fængsel, fordi han ejede en hemmelig Presse. 1857 kom B. tilbage, blev Deputeret og virkede 1859 for de to rumænske Fyrstendømmers Forening. I Sommeren 1860 var han ligesom Broderen Minister, men kom først til at spille en Rolle efter 1866, da Fyrst Alex. Cusa var fordreven. I Nov. 1867 blev B. Finans- og i Maj 1868 Indenrigsminister; han gjorde sig bekjendt ved de Forfølgelser af Jøderne, som han fremkaldte eller taalte, og vakte Stormagternes Mishag ved sin Hjælp til Opstandsforsøgene i Bulgarien og ved sin Agitation blandt Rumænerne i Transsylvanien. B. blev derfor fjernet som Minister i Nov. 1868, men valgtes strax efter til Formand i 2det Kammer og deltog 1870—71 i oprørske Bevægelser for at styrte Fyrst Carol. 24 Juli 1876 blev han Førsteminister og har siden holdt sig med en kort Afbrydelse i Vaaren 1881; han havde væsentlig Del i Rumæniens Løsrivelse fra Tyrkiet 1877 og dets Forbund med Rusland, søgte forgjæves at hindre Bessa-

rabiens Afskaffelse og gjennemførte 1881 Landets Ophøjelse til et Kongerige.

Bratsberg, stor Gaard i Gjerpen Prgld., tilhørte i 12te Aarh. Lendermanden Gregorius Dagssøn, blev siden Krongods og Residens for Fogder og Lensherrer over Skiesyssel og Amtmænd over B. Amt. **B. Amt** i Christiansands Stift i Norge har et Fladeindhold af 277 □ M. (15,377 □ Kilom.) med 84,000 J. Den øvre Del er et Fjældlandskab med Fjælde, der naa over Snegrænsen, f. Ex. Gausta; længere nede ere Fjældsiderne beklædte med Naaleskove, saa at Trælastudførsel er en Hovednæringsvej; flere af Fjældene indeholde ogsaa Metaller, især Jærn, og Bjærgværksdrift har i lang Tid været drevet her, især om Ulefos Jærnværk. Dalbunden har ogsaa god Dyrkningsjord, saa at især Kvægavlen staar højt; Telemarkens Hornkvæg anses for den mælkerigeste Race i Norge. Amtet deles i 3 Fogderier: Øvre Telemarken, Nedre T. og Bamle samt 5 Sorenskriverier. Amtets Dalfører udgaa fra Langfjældenes Masse i N. V. ned mod Skagerak i S. O.; de danne kun to Flodsystemer. Det ene, i S. V., Nidelven, gaar ud af Nisservand, vender sig mod S. ind i Nedenæs Fogderi og falder i Havet ved Arendal. Alle de øvrige Elve samle sig i Norsjö, som har sit Udløb gjennem Skiens-Elv; de to Hovedarme ere 1) Kvænna, der strømmer gjennem Mjøsvandet (2,730 F. over Havet), danner Rjukan-Fos og gaar igjennem Tinsjö og Hiterdalsvand ud i Norsjö, 2) Songa, som længere mod Vest strømmer gjennem Totakvand (2,064 F. over Havet) og længere nede gjennem Vandaks-, Hvitesejds- og Flaavandene, for at munde ud i Norsjö. Fra Norsjö gaar Elven forbi Skien ud i Frierfjord ved Porsgrund; Norsjö, der kun ligger 77 F. over Havet, er ved en Kanal sat i sejlbar Forbindelse med Skien, saa at Dampskibe kunne gaa op til Hiterdal. Amtets Kyst bestaar dels af den betydelige Laugesundsfjord med Armene Ejdangerfjord og Frierfjord, der gaar op til Porsgrund, dels af en Kyst, der ikke overalt er beskyttet af Skjærgaarden. Amtets Byer ere Kjøbstæderne Skien, Porsgrund, Brevik og Kragerø samt Ladestederne Stathelle og Langesund.

Bratsch (Viola, Alto), et Strygeinstrument af samme Form som Violinen med 4 Strænge, hvoraf de 3 højeste stemme som Violinens tre dybeste og den fjerde en Kvint dybere end Violinens dybeste.

Brattelid, Gaard i Grønland ved Eriksfjord — som antages at svare til Fjorden Tunnudluarbik med nærmeste Omgivelser — bygget af Erik den røde (s. d. A.); efter Slægtens Uddøen blev den Lagmandens Sæde.

Brattingsborg nævnes oftere i danske Sagn og Kæmpeviser og synes at have været et halv mythisk Navn, hvoraf Digtningen betjente sig, naar den ikke kunde betegne Stedet for den besungne Begivenhed nærmere. Det henlægges derfor til mange forskjellige Steder, saaledes til Samsø, hvor der endnu findes en Hovedgaard B. i Tranebjærg Sogn og et Voldsted, hvor der skal have staaet en gammel Borg af dette Navn, til Klejtrup Sogn i Rinds Herred, Viborg Stift, og fl. St. Ogsaa i Skaane var efter Sagnet et B., en Røverrede, som skal være sunken i Stranden til Straf for de Forbrydelser, som vare begaaede der. De mange Penge, som gjemtes i Borgen, kastedes siden op paa Strandbredden ved Jvs, hvor Ærkebiskop Anders Sunesøns Tjenerskab fandt dem; men den fromme Prælat forvandlede Pengene til Sten, for at man ikke skulde misbruge dem, og endnu den Dag i Dag finder man paa Jvs Strand i stor Mængde de saakaldte **Brattingsborgpenge**, et Slags runde Muslingskaller af Størrelse som smaa Sølvpenge.

Braun, Ferdinand Albrecht, f. 1757, blev Lieutenant i Marinen 1774. 1793 og 1794 var han Chef for Briggen „Nidelven", 1797 for Fregatten „Iris" og endelig 1801 for Blokskibet „Dannebrog", Commandeur Fischers Standerskib ved Begyndelsen af Slaget paa Reden (2 Apr.). B. blev angrebet af Nelsons eget Skib „Elephant" og 4 andre; flere Gange blev Skibet skudt i Brand, men hver Gang blev Ilden slukket, medens B. kjækt besvarede Fjendens Skud. Efter at en fjendtlig Kugle havde bortskudt B.s højre Haand, overgav han Commandoen til sin Næstcommanderende, Capitain Lemming, der efter en fortvivlet Kamp maatte overgive sig til Fjenden tillige med sin haardt saarede Chef. Kort efter Slagets Ophør sprang Skibet i Luften. Det hele Tab paa „Dannebrog" var 58 døde og 59 haardt saarede. Aaret efter traadte B. ud af Marinen som Commandeur og døde 1813.

Braun, Julius, bekjendt tysk Archæolog, f. 16 Juni 1825 i Carlsruhe, studerede i Heidelberg og Berlin. Hans Overbevisning om den nøje Sammenhæng mellem Oldtidsfolkenes Cultur bestyrkedes ved omfattende Studierejser i Italien, Ægypten, Palæstina, Syrien, Lilleasien og Grækenland. 1865 ansattes han som Lærer ved Kunstakademiet i München, og her døde han 22 Juli 1869. Hans Hovedværk er „Geschichte der Kunst in ihrem Entwickelungsgang durch alle Völker der Alten Welt hindurch" (2 Bd., 1856—58); efter hans Død udkom „Gemälde der mohammedanischen Welt" (1870).

Braun, Karl, tysk Politiker og Forfatter, f. 1822 i Nassau, valgtes 1849 til Landdagen og blev kort efter Sagfører i Wiesbaden (indtil 1867), idet han opgav sit tidligere Embede, fordi Hertugen sluttede sig til Reactionen. B. fortsatte Kampen paa Landdagen, selv da hans Meningsfæller trak sig tilbage 1852, og blev 1859 valgt til Formand, da et Omslag i Folkestemningen havde givet Oppositionen Flertal. B. søgte efter Evne at fremme praktiske Reformer, medens han kraftig angreb Regeringens Ødselhed og dens fjendtlige Holdning imod Preussen; han forfulgtes derfor med en Række Tiltaler for Majestætsforbrydelse o. desl., men frifandtes. 1866 modsatte B. sig bestemt Hertugens Plan, at slutte sig til Østerrig og de sydtyske Stater imod Preussen, og søgte at udvirke de mindre Staters Neutralitet under de tvende Stormagters Kamp. Da Nassau var blevet indtaget af Preusserne, sluttede B. sig strax til den nye Tingenes Orden og blev tagen paa Raad ved Landets

Indlemmelse. B. var senere baade i den nordtyske og tyske Rigsdag og i den preussiske Landdag (indt. 1879) en af det nationalliberale Partis Ledere og bedste Talere; 1880 skilte han sig derfra af Uvilje imod Bismarcks nye Beskyttelsessystem. Siden 1879 er B. Advocat i Leipzig. B. var desuden 1858 Medstifter af de tyske nationaløkonomiske Congresser og har siden stadig været deres Formand; han er tillige en meget frugtbar Forfatter: Rejseskildringer, culturhistoriske Noveller og især en Række skarpe og vittige Billeder af det tyske „Kleinstaaterei“ (1869; 3 Udg. 1881, 5 Bd.).

Braun, Vilhelm August Detlof v., svensk Digter, f. 8 Nov. 1813, d. 12 Sept. 1860, traadte i Militærtjeneste som Cadet 1828, men tog Afsked som Lieutenant 1846 og levede siden udelukkende som Forfatter. 1837—58 udgav han en Mængde Digtsamlinger og »Poetiska Kalendrar« (»Calle«, »Carolina«, »Farbror Mårten«, »Z« o. fl.), hvis gjennemgaaende Grundcharakter er let spøgende og burlesk skjæmtende, snarere end dybere ironisk Humor. Blandt meget, som blot er beregnet paa at frembringe Latter, og meget, som viser en vis Raahed saa vel i Valget af Emnerne som i deres Behandling, træffer man hos B. adskilligt, som røber den sande Digter. Overalt udmærker han sig ved Lethed i Versebygningen, Friskhed i Skildring af Livet og Charakterer, samt ved et rent Sprog, hvilket han maaske mere end nogen anden svensk Digter har bragt nær til den daglige Tale, uden at det derfor bliver mindre omhyggelig og correct behandlet. B.s samlede Arbejder med Levnedsskildringer over ham ere udgivne 1866—70 og 1875—76 af Sturzen-Becker og Carlén.

Braunau, Stad i Østerrig, Bøhmen, 8 M. n. ø. for Königgrätz, ved Preussens Grænse. 3,000 J. Uldmanufakturer, Garverier. Ødelæggelsen af den af Protestanterne i B. opførte Kirke (Dec. 1617) gav den nærmeste Anledning til de bøhmiske Uroligheder, der dannede Indledningen til Trediveaarskrigen.

Braunsberg, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 8 M. s. v. for Königsberg ved Floden Passarge, 1 M. fra dens Udløb i Frische-Haff. 12,000 J. Slot, opført 1241, nu anvendt til en katholsk theologisk Læreanstalt; talrige højere Undervisningsanstalter. Klæde- og Lærredsvæveri, Korn- og Tømmerhandel. B. var Hovedstad i Ermeland. Her var et Jesuitercollegium, hvis Hovedformaal var at gjenvinde de nordiske Lande for Katholicismen.

Braunschweig, et Hertugdømme i Nordtyskland, omgivet af de preussiske Provinser Sachsen, Westfalen og Hannover. 67 □ M. med 349,000 J. (1880), for største Delen Lutheranere. B. bestaar af 3 større og en Mængde mindre adspredte Dele. Dets nordlige Halvdel hører til den nordtyske Slette, der her har 150—200 F.s Middelhøjde med enkelte Bakkepartier, der naa op imod 1,000 F. Af den sydlige Del bedækkes Strækningerne mod Ø. af Harzen, som her i Wormberg hæver sig over 3,000 F., medens de vestlige gjennemstryges af Weserbjærgene, der her naa 1500 F.s Højde. Weserfloden berører Landet i B. og optager herfra Aller med flere mindre Vandløb. Klimaet retter sig efter Højdebeliggenheden; den aarlige Middeltemperatur i Slettelandet er 9°, lavere i Harzegnene. Af det hele Areal er omtr. Halvdelen Agerland, ¼ Eng og Græsgang og henimod ⅓ Skovland, mest bevoxet med Løvskov. Af Kornarterne dyrkes mest Rug, Byg og Havre; desuden Kartofler, Ærter, Hør, Cichorie, Runkelroer, Humle, Frugt og Tobak. Skovene ere rige paa Hjorte og Raavildt, og af andet Vildt ere Ræve, Grævlinger og Harer talrige. Udbyttet af Bjærgværksdriften er betydeligt og bestaar fornemmelig af Jærn, Brunkul og Salt. Industrien omfatter navnlig Bjærgværksdriften, hvortil knytte sig Maskinværksteder, Støberier og Valseværker; af fremtrædende Betydning ere desuden Bryggerierne, Garverierne, Glasværkerne, Bryggerierne, Roesukkerfabrikerne, Brænderierne og Teglværkerne. — Efter Forfatningen af 12 Oct. 1832, der ændredes noget 1848 og 1851, er Regeringsformen indskrænket monarchisk. Hertugen styrer med 3 ansvarlige Ministre og deler Lovgivningsmagten med en Landsforsamling af 46 Medlemmer, nemlig 21 valgte af de højeste Skatteydere, 3 af Præsterne, 10 af Stad- og 12 af Landboerne ved Valgmænd, valgte af tre Vælgerklasser efter Formuen. Finansperioden er treaarig. Imellem Samlingerne er der et staaende Udvalg af 7 Medlemmer. Siden 1850 ere Forvaltning og Retspleje helt adskilte; Landet deles i 6 Kredse med folkevalgte Kredsraad ved Siden af den hertugelige Embedsmand; der er en Overlandret i B., 2 Land- og 24 Amtsretter, med offentlig og mundtlig Retspleje og Nævninger i Straffesager. I det tyske Forbundsraad har B. 2 Stemmer og i Rigsdagen 3 Medlemmer. B.s Tropper høre til det 10de tyske Hærcorps. Statsindtægterne udgjøre omtr. 8 Mill. Kr., hvortil endnu kommer den fra Domainerne hidrørende Indtægt af c. 2 Mill. Kr., hvoraf Civillisten afholdes. Statsgjælden udgjorde 1880 i alt 74 Mill. Kr., væsentlig hidrørende fra Jærnbaneanlæg, Activerne 40 Mill. Kr. B. udgjør en Del af det tyske Kejserdømme, til hvis Hær det stiller 1 Infanteriregiment, 1 Husarregiment, 1 sexpundigt Batteri paa 4 Kanoner og 2 Landeværnsbataillоner.

B.s Historie. B. er opstaaet af de sachsiske Hertuger af Huset Welfs Allodialgodser, hvilke Henrik Løve fik tilbage 1194, efter at han havde mistet Hertugdømmet. Hans Sønner delte Landet 1203, og en af dem, Otto, den senere Kejser O. IV, fik B.; Henriks Sønnesøn Otto Barn (Valdemar Sejers Søstersøn) forenede igjen Besiddelserne og fik 1235 B. som et kejserligt Len med Titel af Hertugdømme. Efter hans Død 1252 regerede hans Sønner Albert d. store (s. d. A.) og Johan først i Fællesskab, men delte 1267 deres Lande, hvorved Albert blev Stifter af den ældre Linje B. eller Wolfenbüttel og Johan af den ældre Linje Lüneburg, der uddøde 1369. Den førstnævnte Linje delte sig igjen ved Alberts Efterkommere i 3 Linjer: Grubenhagen (uddød 1596), Göttingen (udd. 1463) og Wolfenbüttel, af hvilken sidste Linje Hert.

Magnus Torqvatus (med Kjæden) 1369 arvede den ældre lüneburgske Linjes Besiddelser; men efter hans Død 1373 grundede hans to Sønner de mellemste Linjer B. og Lüneburg, af hvilke den første igjen delte sig i den kalenbergske Linje (udd. 1584) og den wolfenbüttelske, som uddøde med Hert. Frederik Ulrik (den danske Konge Christian IV.s Søstersøn og Broder til den i Trediveaarskrigen bekjendte Hert. Christian af B.) 1634, medens den sidste delte sig i Linjerne Harburg (udd. 1642) og Celle, af hvilken sidste Ernst Bekjenderen (d. 1546) ved sine to Sønner Henrik og Vilhelm blev Stifter af de nye, endnu blomstrende Linjer B.-Wolfenbüttel og Lüneburg, hvilken sidste regerede i Hannover til 1866 og endnu beklæder de tre britiske Rigers Trone. Henrik, som fik Dannenberg (d. 1598), blev fulgt af sin Søn Julius Ernst (d. 1636), og denne af sin Broder August, en fortræffelig Fyrste, som man kaldte »Senex divinus« (den guddommelige Olding; han blev 87 Aar gl.); han forenede med sin Arvedel den 1634 uddøde mellemste wolfenbüttelske Linjes Besiddelser og døde 1666. Af hans 3 Sønner regerede først Rudolf August og Anton Ulrik i Wolfenbüttel, derpaa den sidstes 2 Sønner, og da disse vare døde uden mandlige Efterkommere, tilfaldt B.-Wolfenbüttel den af den tredje Broder, Ferdinand Albrecht, som var bleven affunden med Bevern, stiftede Linje, nemlig hans Søn, Ferdinand Albrecht d. yngre (Fader til den i Ruslands Historie bekjendte yngre Anton Ulrik, den i Nederlandenes Historie bekjendte Ludvig Ernst, den berømte Feltherre i Syvaarskrigen Ferdinand, samt til Frederik II af Preussens Dronning og den danske Dronning Juliane Marie). Dennes Sønnesøn, Hert. Carl Vilhelm Ferdinand, blev dødelig saaret i Slaget ved Auerstädt 1806, hvorpaa B. blev indlemmet i Kongeriget Westfalen, indtil 1814 hans Søn Fred. Vilhelm, som imidlertid havde arvet det schlesiske Fyrstendømme Oels, igjen blev indsat i sine Fædres Hertugdømme, men allerede 1815 faldt i Slaget ved Quatrebras. Fra den Tid styrede den faldne Hertugs Fætter, Prinsregenten af England (siden Kong Georg IV), som Formynder for hans umyndige Søn, Carl, Landet ved et Regentskab med Grev Münster i Spidsen og gav det 1820 en forældet, aristokratisk Forfatning. Men da Hert. Carl blev myndig 1823, vilde han ikke erkjende Forfatningen og styrede Landet med største Vilkaarlighed, omgiven af en Del Æventyrere og Emigrere. 1829 truede Forbundsdagen med Execution; men da 1830 kom, gjorde Folket Opstand 6 og 7 Sept., forjog ham fra Byen og stak Slottet i Brand. Den yngre Broder, Vilhelm af Oels, overtog nu Regeringen og gav en ny Forfatning. Landet styredes vel, især i alle økonomiske Forhold; ypperlige Landeveje og nogle Jærnbaner byggedes, og vigtige Reformer gjennemførtes; 1844 indtraadte B. i Toldforeningen, og 1848 udvikledes friere Institutioner. Vistnok medførte den almindelige Reaction 1851 ogsaa heri visse Ændringer i tilbagegaaende Retning, bl. a. en ny Valglov; men Forholdet vedblev at være godt imellem Hertugen og Landdagen, og en maadeholden Fremskridtspolitik prægede Landets Udvikling, især efter 1860. 1866 sluttede B. sig uden Tøven til Preussen og dets Planer om et nordtysk Forbund; men medens Hertugen, der ligesom Broderen er ugift og barnløs, ønsker, at Landet skal tilfalde den fordrevne hannoverske Kongeslægt, som Huset B.s yngre Linje, vil Folket og Landdagen hellere en Tilslutning til Preussen, der ogsaa mener at have Arvekrav paa B.

Braunschweig, Hovedstad i Hertugd. B., 8 M. ø. til s. for Hannover. 75,000 J. (1880). Blandt Stadens Bygninger fremhæves Residensslottet, opført efter det gamle Slots Brand 1831, stærkt beskadiget ved Ildsvaade 1865, men paa ny istandsat; Raadhuset; Rester af den 1873 nedbrændte, gamle Fyrsteborg Tanquarderode, der var indrettet til Caserne, og foran hvilken er den af Henrik Løve 1166 opstillede Bronzeløve; det nye Theater og Jærnbanegaarden; Domkirken, opført af Henrik Løve 1173 efter hans Tilbagekomst fra det hellige Land og indeholdende hans, hans anden Ægtefælles og flere andre fyrstelige Grave; Andreaskirken med et 320 F. højt Taarn; Katharinekirken med smukke Glasmalerier. I Tøjhuset er et Museum med Billedgalleri, mange Oldsager og Kunstværker. Blindeinstitut, Døvstummeinstitut, polytechnisk Skole med anselig Bygning, Gymnasium, 2 Vajsenhuse. Statuer af Lessing og Gauß. B. driver omfattende Industri, navnlig i Læder, Klæde, Handsker, lakerede Sager, Farvevarer, Cichorie, Tobak, Sukker, Brændevin, Øl, Pølser, Maskiner og musikalske Instrumenter. B. blev meget udvidet af Henrik Løve, var i det 14de Aarh. et af de 4 Hansekvarterer og naaede siden som Rigsstad betydelig Magt, men svækkedes ved indre Uroligheder og navnlig under Trediveaarskrigen, saa at Hert. Rudolf August af Wolfenbüttel 1671 kunde bringe den under sit Herredømme. Byen har smukke Omgivelser, blandt hvilke fremhæves Lystslottet Richmond og det nyere Slot Williamscastle med en herlig Park.

Brauwer, Adrian, s. Brouwer.

Brava, s. Capverdiske Øer.

Bravade, fr., Skryderi. **Bravèring**, Betegnelse for Rytterens Kamp som Enkeltmand uden for den sluttede Trop, samt for hans Uddannelse for denne Art af Kamp.

Bravo („en tapper") kaldes i Italien den, der for Penge lader sig leje til et voveligt Foretagende, især Mord; d. s. s. Bandit. **B.**, et Bifaldsraab, især ved Kunstpræstationer, Taler osv.; forstærket: **bravissimo.**

Bravo-Murillo, Juan [liljo], spansk Statsmand, f. i Juni 1803, blev 1825 Sagfører i Sevilla og udmærkede sig i nogle politiske Retssager. 1834 blev B. Fiskal i Caceres og var den frie Forfatning hengiven, men opgav sin Post, da Progressisterne sejrede 1835, gik til Madrid og grundlagde n. A. et retsvidenskabeligt Tidsskrift. 1837 blev B. valgt til 2det Kammer og optraadte baade her og i Pressen som en Modstander af det radicale Parti. Som en af Lederne for Moderados blev B. 1840 indviklet i en Sammensværgelse

mod Espartero og maatte flygte til Frankrig indtil Juli 1843. B. vendte da tilbage til Spanien og var igjen Sagfører, indtil han 1847 blev Justitsminister; i de følgende Aar overtog han andre Portefeuiller under Narvaez's Ministerium og fra Jan. 1851 Forsædet i et nyt, der blev mere og mere reactionært. Men allerede i Dec. 1852 maatte B. vige for den rent absolutistiske Retning, og efter Revolutionen 1854 maatte han flygte til Frankrig for sine Landsmænds Had. Først 1856 vendte han hjem og brugtes indtil 1868 i flere diplomatiske Sendelser. D. 11 Jan. 1873.

Bravour [vūr] bruges navnlig i de skjønne Kunster (specielt i Musiken) om en stor Færdighed i med Lethed at overvinde de techniske Vanskeligheder. I Sammensætning betegner det, hvad der især er beregnet paa at vise stor Færdighed, f. Ex. Bravourarie, Bravourstykke osv.

Bray, Anna Eliza [bræh], engelsk Forfatterinde, f. c. 1800, først gift med Maleren Stothard, som døde ved et Ulykkestilfælde paa en Kunstrejse, siden med Præsten B., optraadte omtr. fra 1826 med en Del Romaner, hvis Stof er hentet især fra Middelalderen. De bære Præg af Paavirkning af W. Scott og Studium af Chaucer og Shakspeare, men ere noget langtrukne og ordrige. Fra 1857 har hun levet som Enke, mest i London. Mest bekjendt er hendes Roman »Courtenay of Walreddon« (1844).

Bräza (Favn), spansk Længdemaal, i Almindel. 5,337, i Valencia 6,493 danske Fod. Jfr. **Braça**.

Bräzlav, Stad i Rusland, Gouv. Podolien, ved Bug, 23 M. ø. for Kamenez-Podolsk. 6,000 J.

Brazza, den største af de østerrigske Øer ved Dalmatiens Kyst, s. for Spalato, 20,000 J., er bjergfuld (Marmor), men frugtbar, og frembringer meget Korn, Vin, Olje, Figener og Mandler. Fiskeri er en vigtig Erhvervskilde.

Brazza, P. Savorgnan de, Greve, berømt Afrikarejsende, f. 1852 i Rom, blev 1870 fransk Søofficer. Paa sin første Rejse 1875—78 undersøgte B. Ogovefloden, trængte frem over Vandskjellet mellem denne Flod og Congo, opdagede tvende betydelige Bifloder, Alima og Licona, til Congos højre Bred og naaede frem til 0° 30′ n. Br., 30° 25′ ø. L., hvor Regntiden tvang ham til at vende om. Med en Understøttelse af 72,000 Kr. fik B. 1879 Ordre af sin Regering til at anlægge to Stationer, den ene ved øvre Ogove, den anden paa et passende Punkt, hvorfra Frankrig kunde øve Indflydelse paa Congofloden. B. anlagde, ved Ogoves Tilløb Passa, Franceville (2° s. Br., 31° 40′ ø. L.) og trængte derpaa frem til Congofloden, hvor han anlagde sin anden Station, Brazzaville (Ntamo Ncuna), der skal gjøres til Udgangspunktet for de franske Dampere paa Congo. Den directe Afstand mellem de to Stationer er 12 Dagsrejser (næppe 40 Mil), af hvilke de 5 sidste gaa gjennem Kong Makokos Rige, der har stillet sig under Frankrigs Beskyttelse. Befolkningen er her fredelig sindet, Terrainet volder ingen Vanskeligheder, og Landet er smukt og rigt paa Majs og Bananer. Saaledes synes B. at have tilvejebragt en let Forbindelse mellem de franske Besiddelser ved Ogove og Gabun og det æqvatoriale Afrikas indre Egne. For øvrigt foreslaar han at anlægge en Vej paa 9½ Mils Længde til Alimafloden, der er sejlbar til Congo, og hvor han har anlagt en tredje Station, Poste de l'Alima. 1882 kom B. til Paris, hvor Kamrene bevilligede 920,000 Kr. til Gjennemførelsen af hans Planer. I Marts 1883 begav han sig paa ny til Vestafrika, særlig for at sætte de alt oprettede Stationer i bedre Forbindelse indbyrdes og med Kysten. Hans Planer møde imidlertid Hindringer dels hos Portugal, som gjør Fordring paa hele Kyststrækningen lige til 5° 12′ s. Br., d. v. s. hele Congoflodens Munding, dels hos Stanley, der har ilet med ogsaa at oprette Stationer paa Congos nordlige Bred. B. har dog anlagt 12 nye Stationer, dels ved Alimafloden, dels langs Quillu-Niari, en Kystflod, der udmunder nord for Congo, og gjennem hvis Dal han agter at tilvejebringe en lettere Forbindelse med Brazzaville. De anlagte Stationer spænde over et Omraade af Størrelse som Frankrig, men betydelig Statsunderstøttelse vil endnu udkræves, hvis B.s Anstrængelser virkelig skulle krones med Held for de franske Handelsinteresser.

Breakage, eng. [brēketsch, udt. i Alm. brekäsche], Varers Beskadigelse ved Sønderbrydning eller Itusslaaelse.

Bréal, Michel [äll], fransk Sprogforsker, f. 1832 i Landau af franske Forældre, studerede i Frankrig og senere i Berlin under Bopp. 1866 blev han Professor i sammenlignende Sprogvidenskab ved Collége de France. Foruden mange mindre Afhandlinger har han udgivet en fransk Overs. af Bopps „Vergleich. Gramm." (»Grammaire comparée des langues indoeuropéennes«, 4 Bd., 1866—72), de umbriske Sprogmindesmærker (»Les Tables Eugubines, Texte, traduction et commentaire« etc., 1875) og forskjellige Skrifter, vedrørende den sammenlignende Mythologi, Undervisningsvæsenet m. m.

Brébeuf, G. G. de [bræböff], fransk Digter, f. 1618, d. 1661, nød i sin Tid en Del Anseelse som Forfatter af de da yndede Epigrammer og kunstige beskrivende Digte, samt som Oversætter af Lucanus.

Breccie [bräksche], en fast Stenart, der bestaar af skarpkantede Brudstykker, forbundne ved et kalk- eller kiselholdigt Bindemiddel. En ejendommelig B. er dannet i mange Drypstenshuler af Dyreknokler, der senere ere sammenkittede ved Kalk, afsat af det gjennem Hulen nedsivende Vand. S. **Hule**.

Brèche, fr. [bräsche]. For at kunne storme et murbeklædt Fæstningsværk maa Belejreren af en Fæstning ved Kanonskud eller stundum ved Minesprængning tilvejebringe en Aabning i Murbeklædningen og en Nedstyrtning af Jordvolden bag ved, som kaldes en B.; for at Stormen skal have Udsigt til at lykkes, maa B. være gangbar eller praktikabel, d. v. s. Nedstyrtningen maa danne en nogenlunde flad og jævn Skraaning, som ikke er afbrudt ved nogen tilbagestaaende Brink af Jordvolden eller ved store Blokke af det faldne Murværk. B. aabnes af et **Brèchebatteri**, som Belejreren i de glat-

løbede Kanoners Tid i Almindel. maatte anlægge umiddelbart foran den Mur, som skulde nedskydes, men som da ogsaa, naar det først var anlagt og monteret med Kanoner, kunde tilendebringe sit Hverv paa faa Timer. Riffelkanonernes Skudsikkerhed og deres Spidsgranaters store Indtrængelse og Virkning mod Murværk gjør det nu til Dags muligt at skyde B. fra større Afstande, mangen Gang fra Batterier, for hvilke den Mur, der skal nedskydes, er helt skjult. For at vanskeliggjøre Bredeskydningen udmures undertiden Beklædningsmuren med store Buer, saakaldte **Brechebuer**, som hindre den øvre Del af Muren i at styrte, selv om den nedre Del er gjennemskudt, saa længe ikke Pillerne for Buerne ere ødelagte.

Brechin [britschin], Stad i Skotland, Forfar-Shire, 8 M. s. v. for Aberdeen ved Floden South-Esk. 9,000 J. Gammel Kathedralkirke. Lærredsvæveri, Porterbryggeri.

Breckenridge, John C. [ridsch], nordamerikansk Statsmand, f. 21 Jan. 1821 i Kentucky, blev Sagfører, men gik 1847 med i Krigen mod Mexico som Major i et Regiment Frivillige. Efter sin Hjemkomst blev B. Medlem af den lovgivende Forsamling i Kentucky og 1851 af Repræsentanthuset og tog som afgjort Tilhænger af det demokratiske Parti levende Del i Forhandlingerne om Nebraskas og Kansas's Stilling. 1856 valgtes han til Unionens Vicepræsident og var i Efteraaret 1860 Sydstaternes Candidat til Præsidentværdigheden. Da Sydstaternes Opstand begyndte 1861, udfoldede B. stor Iver i Congressen for at opnaa et for dem gunstigt Forlig og modarbejde Planen om at undertrykke Opstanden med Vaabenmagt; da dette ikke lykkedes, og han heller ikke kunde faa sin Hjemstat til at falde fra Unionen, gik B. selv ind i den sydstatlige Hær. B. deltog i Felttogene i de vestlige Stater, i Slagene ved Shiloh, Baton-Rouge og Murfreesborough, og blev i Febr. 1865 udnævnt til Krigsminister, kort før Opstanden var til Ende. Derefter flygtede B. til Cuba og England, men vendte siden tilbage til Lexington og blev igjen Sagfører der. D. 16 Maj 1875.

Brecknock, 1) Shire i England, Sydwales, 34 □ M. med 58,000 J. (1881), er bjergfuldt med Punkter, der naa henimod 3,000 F.s Højde. De vigtigste Vandløb ere Wye og Usk, der løbe til Severn. Agerdyrkning, Kvægavl og Jernværksdrift ere Hovederhverv. 2) Hovedstad i B.-Shire ved Floden Usk, 10 M. n. for Bristol. 6,000 J. Uldmanufakturer.

Breda, befæstet Stad i den hollandske Prov. Nordbrabant, 5 M. v. s. v. for Hertogenbosch. 17,000 J. (1880). Smuk protestantisk Hovedkirke med højt Taarn og prægtigt Gravmæle over Grev Engelbrecht II af Nassau. I det nye Slot er et Søakademi. Fabrikation af Klæde, Lærred, Læder og musikalske Instrumenter. I B. undertegnedes 1566 det nederlandske Compromis. Under Uafhængighedskrigen var B. afvexlende i Hollændernes og Spaniernes Hænder. 1575 holdtes her en Congres mellem Gesandter fra Spanien og Nederlandene. Fredslutning 1667 mellem England paa den ene Side og Frankrig, Holland og Danmark paa den anden. 1746—47 Congres af franske, engelske og hollandske Befuldmægtigede.

Breda, Carl Frederik v., svensk Portrætmaler, f. 16 Aug. 1759 i Stockholm (Søn af Kunstsamleren, **Luc. v. B.** d. yngre, f. 1726, d. 1799, og Sønnesøn af Historie-, Portræt- og Landskabsmaleren **Luc. v. B.** d. ældre, f. 1676, d. 1752), var Elev af Malerakademiet smstds., men uddannede sig videre i England under Reynolds, blev ved Hjemkomsten Prof. ved Akademiet i Stockholm, adledes 1812; d. 1 Dec. 1818. Hans Portræter udmærke sig ved Natursandhed og Carnationens Friskhed.

Bredahl, Christian Hviid, dansk Digter, f. 30 Oct. 1784, gik fra sit 12te til sit 16de Aar i Slagelse Skole, der netop i denne Periode var berygtet for sin slette Disciplin, men maaske netop af denne Grund havde sin Del i, at Drengens stærke Naturanlæg ikke mistede deres Oprindelighed under Opdragelsen, paa samme Tid som B. dog var en af de faa blandt Eleverne, der tog sig af Læsningen med Alvor og ikke holdt det for en Skam at bestille noget. Samme Aar som Slaget stod paa Kjøbenhavns Red, blev B. Student og tog to Aar derefter anden Examen, men med en temmelig ringe Charakter. Et Tilløb til det theologiske Studium blev opgivet paa Halvvejen, nærmest paa Grund af B.s oppositionelle Stilling lige over for Theologien, og afløstes ikke af noget andet fast videnskabeligt Arbejde; en ulykkelig Kjærlighed, der rørte dybt op i B.s allerede tidlig mod det erotiske rettede Natur, bragte ham til den Beslutning „at slentre Livet igjennem“; efterhaanden gjorde dog hans oprindelige Friskhed sin Ret gjældende og hjalp ham ud af Tungsindigheden. En Allieret i Striden var ham ogsaa den poetiske Produktion, som han hengav sig til, uden at dog andre end han selv var vidende derom, hvilken Hemmelighedsfuldhed blev ham saa meget desto lettere, som han levede paa Landet langt fra Hovedstaden og uden literære Forbindelser, mest sysselsat med Jagt og andre kraftige Legemsidrætter. Først i sit 35te Aar, 1819, lod han nogle af sine Frembringelser se Lyset under den mærkelige Titel „Dramatiske Scener, uddragne af et ældgammelt Haandskrift, frit oversatte af det Kyhlamske ved C. Bredahl, Kyhlamnensis Musæ Famulus vilis et immeritus“. Aaret efter denne 1ste Del af B.s Hovedværk udkom 2den Del, betitlet „Sotto og Lorma“, 1821 3dje Del „Skuespillet i Kyhlam eller Røver Thurno“ og 1822 4de Del „Tvekampen i Kyhlam“. Mellem Udgivelsen af disse dramatiske Sceners 2den og 3dje Del indtraadte den Forandring i B.s Liv, at han giftede sig med sin Broders Enke, en af de faa, der viste Sans for hans Poesis af næsten alle uforstaaede Ejendommelighed. Han satte Bo i Haabet om, at Udbetalingen af et temmelig betydeligt Tilgodehavende skulde blive ham en Driftscapital, hvis Frugter han kunde forøge saaledes ved aandeligt og legemligt Arbejde, at han kunde forsørge sin Familie, der allerede nu bestod af ham og hans Hustru, dennes vanføre Søn af første Ægteskab og en Søster, som B. havde taget til sig. Men da dette Haab glippede ved hans Debitors Uefterrettelighed, og da B.s literære Arbejder kun

vakte saare liden Opmærksomhed, mest paa Grund af deres dristige Uoverensstemmelse med Tidens Smag, var hans ydre Stilling meget mislig. 1824 tog han Bolig paa en Parcelgaard af Sorø Akademis Gods og besluttede udelukkende at leve for Landvæsenet. Som simpel Bonde paatog den kraftige Mand sig det haardeste legemlige Arbejde, men formaaede med alt sit Slid ikke at skaffe det nødvendigste til Veje. En lille Understøttelse fra Fonden ad usus publicos hjalp ham for en Tid; nogle Aar efter indbragte et anonymt Opraab om at komme den fattige Digter til Hjælp en større Sum, hvis Modtagelse ligesom forpligtede ham til atter i enkelte Øjeblikke at bytte Spaden med Pennen; 1832 udkom saaledes „Kejser Glomer" som 5te Del af de „Dramatiske Scener", der Aaret efter afsluttedes med „Saaledes gik det til sidst". Foruden dette sit Hovedværk udgav B. Tid efter anden adskillige polemiske Skrifter, saaledes 1820 „Nytaarsgave til den ynkværdige Kyhlamske Famulus fra C. Bredahl, Student", til Dels rettet mod Oehlenschlägers og Ingemanns romantiske Mysticisme, 1832 Digtet „Fra Gamle Gumba" mod Formpoesien i Almindelighed og „Gjengangerbrevene" i Særdeleshed, 1842 „Erindring om Danmarks svundne og Haab om dets kommende Dage" mod de middelalderlige Reminiscenser og „En Hverdagshistorie af Mads Klister, Bogbindersvend" mod „Hverdagshistorierne". Dramaet „Sultan Mahmuds Pilgrimsgang" udkom 1847, og 1849 opførtes Tragedien „Knud Svendsøn" paa det kongel. Theater, men uden at gjøre Lykke. B. døde som en alderstegen Gubbe paa sin Bondegaard ved Sorø 16 Jan. 1860, efter at hans sidste Leveaar havde været rige paa Armodens og Sygdommens Prøvelser; hans eneste Søn var 10 Aar forinden falden i Slaget ved Isted. 1855 udgav F. L. Liebenberg med B.s Samtykke en forkortet Udgave af „Dramatiske Scener" i 3 Dele med et Portræt af den gamle Digters charakteristiske, af Alder og Kummer furede Ansigt med det lange, hvide Skjæg. Det er i dette Værk, at B.s originale Digteraand har givet sig det fyldigste Udtryk, og det fortjener at kjendes i langt højere Grad, end Tilfældet er; thi om der end nu for Tiden er vakt mere Opmærksomhed for B.s Digtning, end den formaaede at samle om sig ved sin Fremkomst, hører han dog ingenlunde til de populære eller meget læste af dette Aarh.s Digtere. Og dog er han en af de dybeste Naturer, som dette rige Tidsrum har frembragt. En flammende Følelse for Sandhed og Ret, en mandig Kraft i Kampen for disse Idealer og et brændende Had til Løgn og Uret, som disse Egenskaber findes hos B.s Yndlingshelte Simber og Thurno, giver Digterens Tanke en Vægt og hans Udtryk en Storslaaethed, der baade i de pathetiske og de komiske Enkeltheder er i Slægt med den Shakspearske Diction. Det er netop i Enkelthederne, at B. har sin Styrke: dramatisk Construction i Ordets egentlige Betydning mangle hans „Scener", og det hele phantastiske Maanekejserdømme, hvortil de ere henlagte, berøve dem det realistiske Grundlag, som mindre poetiske Læsere sætte saa megen Pris paa. Men er deres Skueplads løftet op over Jorden, saa er de handlendes Færd og Tale kun et Billede af den jordiske Kamp mellem Højhed og Lavhed, saaledes som den afspejlede sig hos en Digter, hvis Natur lige fra Barndommen af havde den Uafhængighed, der aldrig senere fornægtede sig i hans Liv, men kun voxede og styrkedes under dets mange Haande Hjemsøgelser. „Digteren B.s Ungdomshistorie" er skreven af Chr. Arentzen i „Dansk Maanedsskrift" 1864.

Bredal, Ivar Frederik, f. 17 Juni 1800 i Kjøbenhavn, d. 25 Marts 1864, fik tidlig Ansættelse som Bratschist i det kgl. Capel, nød efter at have componeret en Ouverture og flere mindre Instrumentalsager Kuhlaus Vejledning og skrev 1832 Musik til Syngespillet „Lucia di Lammermoor" af H. C. Andersen og 1834 til „Guerillabanden" af Overskou. Skjønt begge Stykker modtoges med Bifald paa det kgl. Theater og B. blev Concertmester, skrev han ikke senere større Sager for Theatret.

Bredal, Niels Krog, f. 1733 i Throndhjem, har spillet en ret mærkelig Rolle i den danske Theaterhistorie. Som juridisk Studerende i Kjøbenhavn delte han sin Tids stærke Interesse for Scenen og blev Skaberen af det første danske Skuespil ved at skrive den danske Text „Gram og Signe", der 1756 opførtes „til Fædrenesprogets Ære" af Studerende i den ivrige Patriot C. P. Rothes private Bolig paa Hjørnet af Brolægger- og Knabrostræde. Aaret efter opførtes sammesteds „af musikalske Liebhabere" B.s Hyrdestykke „Eremiten", til hvilket der var benyttet Musik af forskjellige Componister, saa at vi for saa vidt allerede her have den danske Vaudeville. I sin Fødeby, hvor B. i nogle Aar var Viceborgmester, vedblev han at dyrke sine dramatiske Interesser, men disse drev ham atter 1770 tilbage til Kjøbenhavn, hvor han Aaret efter blev Directeur for Theatret. Han aabnede Saisonen 7 Oct. med et Arbejde af sig selv, der har vundet Celebritet i vor Theaterhistorie: „Tronfølgen i Sidon", lyrisk Tragi-Komedie med Musik af Capelmester Sarti. Hos Publikum gjorde Stykket megen Lykke, og dets første Arie: „Dagens Forbud er alt oppe" var i sin Tid den fine Verdens Yndlingssang. Men Kritiken gjorde en modsat Mening gjældende, fremsat med Skarphed i det første Nummer af P. Rosenstand-Goiskes „Dramatiske Journal". B. benyttede da sin Stilling til en, som han haabede, eclatant Hævn, idet han skrev et Efterstykke i en Akt: „Den dramatiske Journal eller Kritik over Tronfølgen i Sidon", hvilket han lod opføre sammen med dette. Opførelsen gav Anledning til stormende Uroligheder i Skuespilhuset, som sædvanlig mellem Studenterne paa den ene og Officererne paa den anden Side, hine sluttende sig til Journalisten, disse hævdende Theaterdirecteurens Autoritet. Spektaklerne endte med tørre Prygl, idet Militsen drev Oppositionen ud af Theatret. Det var denne Skandale, som inspirerede Ewald til hans ypperlige Lystspil „De brutale Klappere". Efter dette stormfulde Forsøg i dansk Sangspildigtning levede B. til sin Død 1778 væsentligst af at oversætte franske Syngestykker.

Bredal, Peder, en Ditmarsker, havde fra

Matros tjent sig op til Commandeur og laa med 4 Skibe indefrossen ved Nyborg, da Carl Gustav i Febr. 1658 satte sig i Besiddelse af denne By efter at have besat det øvrige Fyn. Skjønt Skibene laa ubevægelige i Isen, baade beskudte fra Nyborg Fæstning og angrebne af de svenske fra Isen, vilde han dog ikke høre noget om Overgivelse, men fortsatte sit kjække Forsvar, indtil det lykkedes ham at ise Skibene ud og føre dem i Behold til Kjøbenhavn, hvorfor han blev udnævnt til Admiral. Ogsaa om Efteraaret, da Carl Gustav belejrede Kjøbenhavn, tilføjede B. med sine Kanonbaade de fjendtlige Skibe i Kallebodstrand stor Ødelæggelse. Men inden Aarets Udgang, 8 Dec., fandt han sin Død uden for Sønderborg, da han vilde entre et af Rutg. v. Ascheberg Skibe.

Bredbil, Bredøxe, s. Bil.

Bredde, i Astronomien en Stjærnes Afstand fra Ekliptika, maalt i Grader, s. Ekliptika. Heliocentrisk B., s. Heliocentrisk. I Geographien er et Steds B. paa Jorden dets Afstand fra Ækvator, maalt i Grader, og er enten sydlig eller nordlig. Da Jorden afviger noget fra Kugleformen, maa dog B. strængt taget maales paa Himlen og er da Zeniths Afstand fra Ækvator, altsaa d. s. s. Zeniths Declination eller Polhøjden. S. Ækvator.

Brede, 1) en smukt beliggende Klædefabrik ved Mølleaaen i Lyngby Sogn, 1½ M. n. for Kjøbenhavn. 2) et Sogn i Slesvig, 2 M. n. n. v. for Tønder, er Hovedsædet for Tilvirkningen af de saakaldte tønderske Kniplinger. **Bredeaa** dannes af flere smaa Vandløb i Nærheden af Løgumkloster i Slesvig og falder efter 3 M.s Løb i Vesterhavet.

Bredefjord (Breidifjörðr), en 16 M. lang, paa Øer og Holme rig Fjord i det vestlige Island.

Bredflab, Havtaske (Lophius piscatorius), norsk Marulk, Bredkjæft, af Tudsefiskenes Familie, en Fisk af anselig Størrelse (indt. 3 Alen) med et overordentlig stort Hoved, stort Gab med stærke Tænder, nøgen, sort og frynset Hud. Det Sagn, at B. skjuler sig i Havbundens Sand og lader de 3 lange Finnestraaler, som sidde paa Hovedet, spille i Vandet for at hidlokke andre Fiske, bekræftes indirecte ved lignende Iagttagelser over beslægtede Fiske, der leve paa Koralrev i de varme Have. B. forekommer overalt ved Norges Kyster og i de fleste danske Farvande, især i Vesterhavet og det nordlige Kattegat. Hos ældre Forfattere kaldes den „fiskende Frø", hos Romerne „Havpadde".

Bredfok, det Sejl, som paa mindre Skibe (Jagter eller Skonnerter) hejses under en Raa paa Fokkemasten, naar Vinden er rum.

Bredning betegner i ældre Skrifter undertiden det store, dybe Hav; nu bruges Benævnelsen om Limfjordens Udvidelser, saaledes Nibe-B. med Øerne Gjøl og Øland, Løgstør- ell. Livø-B. med Øerne Livø og Fur, Thisted-B., Kaas-B. og Nissum-B.

Brednæbbede (Fissirostres) kaldes de Sang- og Skrigefugle, som have et kort, men bredt og dybt spaltet Næb, der egner sig vel til at fange Insekter med, f. Ex. Svaler, Mursvaler og Natravne.

Bredow, en Commune i den preussiske Prov. Pommern ved Oder, tæt n. for Stettin, med 11,000 I., er at betragte som denne Stads Forstad. Betydelig Industri og Skibsfart.

Bredow, Gotfr. Gabr., tysk Historieskriver, f. 1773 i Berlin, d. 1814 som Professor ved Universitetet i Breslau, har bl. a. skrevet „Handbuch der alten Geschichte, Geographie u. Chronologie" (Eutin 1799, 6te Udg. ved Kunisch 1837) og „Chronik des 19ten Jahrh." (Altona 1808—11, senere forts. af Venturini); hans „Merkwürd. Begebenh. aus der allgem. Weltgeschichte" fandt som Skolebog en meget stor Udbredelse (37te Opl., 1880). Disse tre Skrifter ere oversatte paa Dansk.

Bredsdorff, Jakob Hornemann, f. 1790, d. 1841. Da han havde taget theologisk Embedsexamen, studerede han Naturvidenskaberne, foretog en Udenlandsreise 1817—19, blev 1823 Lector i Mineralogi ved Universitetet i Kjøbenhavn, og 1828 Lector i Botanik og Mineralogi ved Sorø Akademi. B. beskæftigede sig ikke blot med Naturvidenskaberne, men ogsaa med Sprogstudier og Runeindskrifter, hvorom hans mange Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter vidne, ligesom han ogsaa redigerede Artiklerne til Bogstaverne Q og T i Vidensk. Selskabs danske Ordbog. For en Beskrivelse af de europæiske Bjærgkjæder tilkjendtes ham i Forening med Capitain N. Olsen 1824 Prisen af »Société de Géographie« i Paris; han er Forfatter til „Begyndelsesgrundene af Geognosien" (1827), som den Gang havde nogen Værd.

Bredsted, Flække i Slesvig, 2 M. n. for Husum; 2,000 I. Agerbrug og Haandværksdrift ere Hovederhverv; her findes navnlig mange Skomagere. Ogsaa drives nogen Handel. B. nævnes i Valdemar II.s Jordebog (1231) som Kongsgods, men var allerede 1510 en Flække.

Bredstrup, 1) Landsby i Nørrejylland, ½ M. v. n. v. for Fredericia, paa hvis Marker Wrangel 1657 anlagde en stor, forskanset Lejr, hvoraf Levninger endnu ses. 2) Landsby tæt ø. for Grenaa, i hvis mod Kattegattet stejle Klint er et godt Kalkbrud.

Brée, Mathias Ignatius van, belgisk Maler, f. 1773 i Antwerpen, d. 1839 som Directeur for Kunstakademiet smsteds., var Elev af Vincent i Paris og indførte den af David anslaaede Retning af Kunsten, et alvorligt Studium af Oldtiden og Naturen, i Belgien. Hans mest ansete Billede er „Rubens's Død" i Galleriet i Antwerpen. — Hans Broder, **Philip Jakob v. B.**, f. 1786, d. 1871, uddannede sig ligeledes i Paris. Til hans bedste Billeder hører „Marie Stuarts Død".

Breenberg, Bartholomæus, hollandsk Maler, f. 1620, d. 1660, uddannede sig efter Poelenburg og i Italien og malede nydelige smaa Landskaber, i Regelen med Ruiner. Man har 17 raderede Blade af ham.

Bregendahl, Laurids Nørgaard, f. 28 Aug. 1811, blev jurid. Candidat 1834 og 1838 constitueret som Byfoged i Sorø, 1842 surnumerær og 1847 virkelig Assessor i Landsoverretten i Viborg. 1848 valgtes B. i Viborg til den grundlovgivende Rigsforsamling og var her Ordfører i Værnepligtssagen; siden blev han stadig valgt til Folketinget i samme Kreds,

altid ved Kaaring og uden Modcandidat, og tog ikke ringe Del i Drøftelsen af Love af mere praktisk Interesse, bl. a. vedrørende Creditforeninger og Fallitlovgivning. 1856 valgtes B. i Nørrejylland til Medlem af Rigsraadet, og i Dec. 1859 blev han Formand i Folketinget, hvilken Post han siden beklædte indtil 1870, ligesom 1864—66 i Rigsraadets Folketing. D. 25 Juni 1872.

Bregentved (af Bregne), Grevskab i Sjælland, Sorø Amt, oprettet 31 Marts 1750 for Grev A. G. Moltke, hvis Sønnesøns Sønnesøn, Hofjægermester Grev F. C. Moltke er den nuværende Besidder. Det omfatter Godserne B., Thurebyholm, Juellinge, Alslev, Tryggevælde, Sophiendal og Mariehøj; dets Hartkorn er 1717¾ Td., hvoraf 685 Td. under Hovedgaardene. Til Grevskabet hører desuden i Fideicommiscapitaler 3,640,000 Kr., separat Fond til særegne Øjemed 549,600 Kr., en Gaard i Kjøbenhavn og (siden 1877) den kostbare Moltkeske Malerisamling. Besidderen har den Forret, at han blandt sine Sønner og, naar han ingen mandlige Arvinger har, da blandt sine Brødre selv kan vælge sin Efterfølger. Hovedsædet i Grevskabet, Hovedgaarden B., liggende midt imellem Kjøge, Ringsted og Næstved, opstod i det 14de Aarh. af Bondebyen Breknetved; blandt dens Besiddere nævnes Medlemmer af Familierne Grubbe, Bydelsbach, Gyldenstjerne, Krognos, Gjøe, Brahe, Urne, Juel og Gabel. 1718 kjøbte Frederik IV den, men allerede 1731 solgte Christian VI den for den halve Pris til Poul Løvenørn, efter hvis Død 1740 han kjøbte den tilbage af hans Søn; 1746 skjænkede Frederik V den til sin Yndling, ovennævnte A. G. Moltke. Gaarden bestaar af en Mængde enetages Bygninger, men Haven er anlagt i stor Stil med prægtige Alleer samt fortrinlige Driverier og Plantehuse.

Bregēnz, Stad i Østerrig, Vorarlberg, ved Bodensøens Østende. 5,000 J. Bomuldsspinderi, Voxblegeri, Tilvirkning af Straa- og Trævarer. Handel med Korn og Kvæg. Havn ved Bodensøen. B., Romernes Brigantia, var allerede besat af disse 14 f. Chr. Det herværende Museum er rigt paa romerske Oldsager. Noget n. for Byen ligger Passet **Bregenzer-Klause**.

Bregner (Filices), Orden af Løvsporeplanternes Række, Planter af meget forskjellig Form og Størrelse, fra næppe 2 Tomm. høje Urter til over 40 F. høje Træer af et palmelignende Ydre. De allerfleste ere Urter med en opret eller oftest krybende Rodstok; de fleste voxe i Jord, men en Del af de tropiske Arter paa Træernes Stammer. Bladene (som tidligere almindelig kaldtes Løvet og endnu af flere Forfattere benævnes saaledes) ere enten aldeles udelte eller paa mangfoldige Maader delte, ofte gjentagne Gange, men kun sjælden virkelig sammensatte, og (nogle faa Slægter undtagne) i Knopleiet spiralformet indrullede. De ere ofte, især paa Stilkens nedre Del, besatte med skælformede Haar, de saakaldte Avner, hvilke ogsaa ofte beklæde Rodstokken. Paa Undersiden af Bladene sidde de hyppigst kredsrunde eller linseformede Frugthobe, sædvanlig paa Ribbernes Rygside eller Spids, sjældnere tillige paa Bladkjødet. Disse ere enten nøgne eller som unge bedækkede af et ægte Slør, der er en hindeagtig, skælformet Overhudsdannelse, eller af et falsk Slør, der er dannet af den ombøjede og omdannede Bladrand. Frugthobene bestaa af smaa, oftest talrige, mer eller mindre kugle- eller linseformede Sporehuse, der hyppigst ere forsynede med en Ring, d. e. en Række af tykvæggede Celler, der i Modsætning til de andre, tyndvæggede, hvoraf Sporehusets Vægge bestaa, vise sig som en mer eller mindre fuldstændig Ring, der ved Sporehusets Modenhed bringer dette til at aabne sig og udtømme Sporerne. Ved disses Spiring dannes et oftest grønt, fladt, bladagtigt, tolappet Legeme, Forkimen, der paa Undersiden bærer et Slags rodlignende Haar (ved Hjælp af hvilke den hæftes til Jordbunden), Antheridier og Frugtlegemer. Af et af disse sidste (sjælden komme flere til Udvikling) udvikles efter Befrugtningen en fuldstændig B. med Stængel, Blade og Rødder. B. ere udbredte over hele Jorden, men talrigst i Tropelandene og der navnlig i de Egne, hvor Varme og Fugtighed ere rigelig til Stede, derfor allertalrigst paa de tropiske Øer. Naar de lavere Kryptogamer ikke tages med i Beregning, udgjøre B. saaledes paa Antillerne $\frac{1}{10}$, paa Isle de France $\frac{1}{5}$, paa Sydhavsøerne $\frac{1}{4}$, paa St. Helena $\frac{1}{3}$ og paa Tristan d'Acunha og Ascension $\frac{2}{3}$ af hele Vegetationen. Skjønt liggende under 35—46° s. Br. er Ny-Seeland dog ogsaa meget rig paa B., idet de her udgjøre $\frac{1}{6}$, medens de i de tempererede Egne i Almindelighed kun udgjøre $\frac{1}{60}$. Bregnetræerne findes fortrinsvis i fugtige, tropiske Skove, men gaa dog paa Tasmania til 44° s. Br. og paa Ny-Seeland til 46° s. Br. I Kulperioden vare B. de herskende Planter, og navnlig vare Bregnetræerne talrigere end nu. Af nogle Arter spises de unge Blade, af andre Rodstokken, f. Ex. Pteris esculenta, en Art af vor almindelige Ørnebregne paa Tasmania, og af den træagtige B. (Cyathea medullaris) paa Ny-Seeland spises Stammens Marv. Flere Arter have tidligere været anvendte i Lægevidenskaben. Af de over 3000 beskrevne Arter dyrkes mere end 1000 som Prydplanter.

Bregninge Kirkebakke, det højeste Punkt paa Taasinge (240 F.), er berømt for sin Udsigt, der anses for den videste og skjønneste i hele Danmark. Paa Kirkens Taarn er et lille Observatorium indrettet, hvorfra man skal kunne overskue en Flade af over 100 □ M., paa hvilken Land og Hav vexle med hinanden; i Ø. ser man saaledes 4 Gange Land med 3 mellemliggende Vande. Man ser en stor Del af Fyn, Sjælland, Langeland, Laaland, Ærø, Als og Slesvig; endog Holstens fjærne Kyst skimter man som en Taage.

Bréguet, Abr. Louis [gē], berømt Mechaniker og Urmager, f. 1747 i Neuchâtel, d. 1823, kom i Lære hos en Urmager i Versailles og bragte det til den højeste Grad af Dygtighed i Faget. Urmagerkunsten og Mechaniken skylde ham mange vigtige Opfindelser. Han forfærdigede først dobbelte astronomiske Ure og dobbelte Chronometre, opfandt Metalthermometret og forbedrede den optiske Telegraph. —

En Sønnesøn, **Louis Franç. C. B.**, f. 1808, d. 1883, ligeledes Urmager, siden 1874 Medlem af Akademiet, construerede en Viserteleograph og skrev en Del physiske og andre videnskabelige Afhandlinger.

Bréhat [breå], en lille Ø ved Kysten af det franske Dep. Côtes du Nord, paa Vestsiden af St. Brieuc Bugten, har 3 Havne, af hvilke den ene selv ved Ebbetid har 8 Favne Vand og er det eneste Sted mellem Brest og St. Malo, hvor større Skibe til enhver Tid kunne ankre. Fyrtaarn. Fort.

Bréhat, Alfr. de [s. o.], Pseudonym for Brézenec, fransk Forf., f. 1823 paa Øen B., bekjendt for sine Romaner og Noveller, som »Scènes de la vie contemporaine« (1858), »René de Savery« (1859), »Les contrebandiers de Santa Cruz« (1864) o. m. fl., især udmærkende sig ved Ynde i Fremstilling og Composition. Hans sidste Arbejder »Une parenté fatale« og »La sorcière noire« udkom i hans Dødsaar 1866.

Brehm, Chr. Ludw., f. 1787, d. 1864, bekjendt Ornitholog, Præst i Renthendorf ved Neustadt a. d. Orla, Forfatter af flere Værker over de europæiske Fugle. Hans vigtigste Skrifter ere „Beiträge zur Vogelkunde", 1821—22; „Lehrb. der Naturgesch. aller europ. Vögel", 1823—24; „Handb. der Naturgesch. aller Vögel Deutschlands", 1831. — Hans Søn, **Alfred E. B.**, f. 1829, i flere Aar Bestyrer af den zoologiske Have i Hamborg, flyttede senere til Berlin og grundede der det store Aquarium; var ligeledes Ornitholog og har gjennemrejst, foruden det meste af Europa, Nordafrika, Vestsibirien og en Del af Turkestan og udgivet Rejsebeskrivelser samt flere velskrevne, populære, naturhistoriske Skrifter, navnlig „Das Leben der Vögel" (1860—61), „Thierleben" (6 Bd., 1863—69; 2det Opl. 10 Bd., 1868—78; ny Udg. 1881), sammen med Roßmäßler: „Die Thiere des Waldes" (1862 o. flg.) og med flere andre „Gefangene Vögel".

Breisach ell. **Alt-B.**, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. v. for Freiburg, ved Rhinen, 3,000 J., var forhen en fri Rigsstad og stærk Fæstning, der i Trediveaarskrigen blev belejret Maj—Dec. 1638, da den maatte overgive sig til Hert. Bernhard af Sachsen-Weimar, og afstaaet til Frankrig ved den westfalske Fred 1648, men tilbagegivet det tyske Rige ved Freden i Rijswick 1697. Lige over for den ligger det tyske Elsaß **Neu-B.**, anlagt 1699 og befæstet af Vauban; 3,000 J.

Breisgau, et Landskab i den sydlige Del af Storhertugdømmet Baden, som opfyldes af Schwarzwald og mod S. og V. begrænses af Rhinen. B. stod i den tidligste Middelalder under egne Grever, i det 12te og 13de Aarh. under Hertugerne af Zähringen og senere under Habsburgerne. Efter 1801 at være givet til den tidligere Hertug af Modena, blev det 1805 forenet med Baden.

Breislak, Scipio, Geolog, f. 1768 i Rom, d. 1826 i Milano, var først Prof. i Physik og Mathematik i Ragusa, senere i Rom, og var en af Datidens genialeste Naturforskere. Han er den første, der kan siges videnskabelig at have undersøgt og beskrevet Vesuv, og i Striden mellem Neptunister og Plutonister søgte han at forsone de modstridende Anskuelser ved sine Skrifter »Topografia fisica della Campania« (1798) og »Introduzione alla geologia« (1811).

Breitenfeld, Landsby og Gods 1 M. n. for Leipzig, er bleven mærkelig ved 3 Slag, der ere leverede paa de flade Sletter omkring samme. 7 Sept. 1631 sloge de svenske under Gustav Adolf de kejserlige under Tilly; en Sten til Minde herom er oprejst paa det højeste Punkt af Valpladsen. 23 Oct. 1642 sloge atter de svenske under Torstenson de kejserlige under Ærkehert. Leopold og General Piccolomini. 16 Oct. 1813 forefaldt her en Del af det store Folkeslag ved Leipzig.

Breithaupt, Joach. Just., en af Førerne for det 17de Aarh.s Pietisme, f. 1658 i Nordheim, studerede i Helmstedt og opholdt sig senere nogen Tid i Frankfurt hos Spener, hvis personlige Omgang gjorde et dybt Indtryk paa ham og gav hele hans senere Virksomhed det pietistiske Præg. Fra Frankfurt kaldtes han til Prof. i Homiletik i Kiel og derfra til Hofprædikant i Meiningen, hvor Hertug Bernhard befalede ham daglig at katechisere Hoffolkene og det fyrstelige Herskab. 1687 blev han Prof. i Erfurt, men ilde set baade af Protestanter og Katholiker for sine Andagtsøvelser og Bedetimer modtog han en ny Kaldelse til Halle som Prof. i Theologi og Directeur for det theologiske Seminarium. 1705 blev han tillige Generalsuperintendent i Magdeburg. D. 1732.

Breithaupt, Joh. Aug. Fr., en af Tysklands dygtigste theoretiske og praktiske Mineraloger, f. 1791, blev 1827 ansat som Prof. i Oryktognosi ved Bjærgakademiet i Freiberg, hvor han døde 1873. Han har især beskæftiget sig med at undersøge en stor Mængde Mineralier, samt dannet et eget Mineralsystem blot efter udvortes Kjendetegn i sin „Vollständige Charakteristik des Mineralsystems" (1820 og 1832) og „Vollständiges Handbuch der Mineralogie" (3 Bd., 1836—47). Til hans værdifulde Arbejder høre desuden „Ueber die Aechtheit der Krystalle" (1815) og „Die Paragenesis der Mineralien" (1849), et første Forsøg paa en Fremstilling af Mineraliernes selskabelige Forekomst, især paa Gangene.

Breitinger, Joh. Jak., f. 1701 i Zürich, d. 1776 smstds. som Professor, var en Ven af Bodmer og virkede i samme Retning som han for en rigtig æsthetisk Opfattelse; han manglede Bodmers Aandslivlighed, men var ham overlegen i grundig Lærdom. Foruden philologiske og antiqvariske Arbejder skrev han 1740 „Kritische Dichtkunst", der blev en af Anledningerne til Striden mellem Schweizerne og Gottscheds Skole (s. **Bodmer**). B. tog ligeledes Del i Bodmers Udgaver af ældre tyske Digtere.

Brejdablik (den vidt og bredt blinkende), i den nordiske Mythologi Balders Bolig, hvor intet urent maa være.

Brekspeare, Nicolaus [spihr], Cardinal-Biskop af Albano, Englænder af Fødsel. Som pavelig Legat til Norge og Sverige 1152 ordnede han i Norge den norske Kirkeprovins med Ærkesædet i Nidaros og gav paa et Rigsmøde i Nidaros flere kirkelige Love, f. Ex. Paabud af Peterspenge, Lov om Testamenter. I Sverige lykkedes det ham ikke at indrette en svensk

Kirkeprovins, da Svenske og Göter vare uenige om hvor Ærkesædet skulde være, hvorfor dette først blev oprettet 1164; derimod gav han ogsaa her flere kirkelige Love. Paa Hjemrejsen opholdt han sig noget i Lund, hvor han tilfredsstillede Ærkebiskop Eskil over Tabet af de undergivne Bispestole ved at give ham Titel af Primas over den svenske Kirke. Efter Hjemkomsten til Rom blev han valgt til Pave under Navn Hadrian IV (s. d. A.). D. 1159.

Bremanger ell. **Bremangerland**, stor, bjergfuld Ø uden for Nordfjord i Norge, bekjendt for den spidse Fjældpig Hornelen (s. d. A.). Paa Sydspidsen ligger Gaarden Berdla, hvorfra den i Egilssaga omtalte Berdlu-Kaare var.

Bremen, en af de tyske Handelsrepubliker, ligger ved Nedre-Weser, omgiven af Hannover og Oldenburg. 4,6 □ M. med 157,000 I. (1880), hvoraf i Staden B. 123,000 og i Bremerhafen 14,000. Af Befolkningen er c. 5,000 Katholiker og Resten evangeliske. Jøder vare indtil 1854 udelukkede; deres Antal er nu c. 700. Regeringen og den udøvende Magt er hos Senatet, der bestaar af 17 paa Livstid valgte Medlemmer, hvoriblandt mindst 10 Jurister og 4 Kjøbmænd. Senatet har Ledelsen og Overopsynet i alle Statsanliggender samt den udøvende Magt. Borgerskabet, der bestaar af 150 Medlemmer, har den bevilgende Myndighed. Alle Trosbekjendelser have lige politiske Rettigheder; dog kunne kun Christne vælges til Senatet. Siden 1861 bestaar i B. og dets District fuldstændig Næringsfrihed. Statsindtægterne udgjorde 1882 11,895,000 Kr., Udgifterne noget mindre; Statsgjæld c. 73 Mill. Kr., hvoraf 58 pCt. Jærnbanegjæld. Siden 27 Juni 1867 udgjør B.s Militærvæsen en Del af den preussiske Hær, hvortil der i Forening med Hamborg og Lübeck stilles 2 Infanteriregimenter. Retsplejen besørges i første Instans af en Underret og en Criminalret, i anden Instans af en Overret og i tredje af en for de 3 Hansestæder fælles Overlandsret. **Staden B.** ligger ved Floden Weser, 10 M. fra dens Udløb i Vesterhavet, og bestaar af 3 Dele, Gammelstaden med en Forstad paa den højre og Nystaden paa den venstre Flodbred. Over Floden føre 2 Broer. De mærkeligste Bygninger ere: Domkirken (St. Petri Kirke), grundlagt 790, ny opført 1050, men først fuldendt efter 1500, med en Krypte, et prægtigt Orgel og smukke Glasmalerier; Ansgariuskirken fra det 13de Aarh. med et 370 F. højt Taarn og Vor Frue Kirke med et skjævt Taarn; Raadhuset, en stor-artet Bygning i gotisk Stil fra det 15de Aarh., med Statuer forestillende Kejseren og de 7 Kurfyrster; det saakaldte „Schütting" lige over for Raadhuset, der tjener Handelsstandens Repræsentanter til Forsamlingslocale; Børsen, Museumsbygningen, Observatoriet, Theatret, Banegaardene o. fl. Af videnskabelige og andre Undervisningsanstalter er her et Gymnasium, et Seminarium, en Navigationsskole o. fl. 1856 er oprejst en Bronzestatue af Gustav Adolf og 1865 en af Ansgar. De vigtigste Industriprodukter ere Sukker, Tobak, Cigarer, Olje, Sæbe, chemiske Præparater, Klæde, Øl, Brændevin, Jærnstøbegods, Maskiner, Guld- og Sølvarbejder. Skibsbyggeriet er af stor Betydning. Handelen drives fornemmelig paa den tyske Toldforening, England, Nordamerika, Vestindien, Sydamerika og Ostindien. 1880 udgjorde Værdien af Indførselen 496 Mill. Kr. og af Udførselen 454 Mill. Kr. Søskibsfarten udgjorde 1879 for indgaaende 2171 Skibe af 794,000 Tons og udgaaende 2269 Skibe af 803,000 Tons. Rederiet udgjorde 1881 325 Skibe af 270,000 Tons, deriblandt 69 Dampskibe med 59,000 Tons. Til Handelens Fremme findes talrige Banker og Søforsikringsselskaber. Af overordentlig Betydning er Søfartselskabet „Nordtyske Lloyd", der 1880 ejede 48 Dampskibe paa 42,000 Tons og 18,337 Hestes Kraft. B. tager en vigtig Del i den transatlantiske Dampskibsfart og i Udvandrertransporten. Antallet af Udvandrere udgjorde 1881 i alt 123,000 mod 80,000 i 1880, i alt fra 1832—81 1,748,000. Af dette Tal hidrørte fra Tyskland 99,000 (1881) og 52,000 (1880). — Staden B. nævnes første Gang 788, da Carl d. store her oprettede et Bispedømme for at udbrede og sikre Christendommen blandt Sachserne. Efter at den 934 var bleven stillet under Ærkebiskop Adelbags Højhed, gjorde den sig lidt efter lidt uafhængig i det 11te—13de Aarh. og tiltraadte 1276 Hanseforbundet. 1803 vedblev den at være en fri Rigsstad, men 1810 indlemmede Napoleon den i Frankrig. Wienercongressen gjorde B. som Fristad til Medlem af det tyske Forbund; 1866 blev den Medlem af det nordtyske Forbund og hører nu til det tyske Kejserrige. **Ærkebispedømmet B.**, omfattende Landet ved Mundingerne af Weser og Elben, udgjorde 94 □ M. og hører nu til den preuss. Prov. Hannover. Nordens Apostel Ansgar var Biskop (fra 858 Ærkebiskop) i B. 847—865. Blandt hans Eftermænd er den mest bekjendte Adalbert (1043—72), Kejser Henrik IV.s Formynder. Ved Reformationen blev Ærkebispedømmet B. secu-lariseret; den sidste Titulær-Ærkebiskop var den senere danske Konge Frederik III, der 1645 forjoges af Svenskerne, som ved den westfalske Fred 1648 beholdt B. og Verden som 2 Hertugdømmer. Under den store nordiske Krig besatte danske Tropper 1712 B. og Verden, som 1715 solgtes af den danske Konge til Hannover, med hvilket Land det annecteredes af Preussen 1866.

Bremer, Andr. Fred., f. 1810 i Kjøbenhavn, d. 1857 som militær Overlæge, har gjort sig bekjendt ved flere ypperlige Arbejder over Lægevidenskabens Historie, af hvilke en Haandbog heri (1844) er den betydeligste.

Bremer, Frederika, Sveriges berømteste Romanforfatterinde, f. 17 Aug. 1801 paa Tuorlagaard ved Åbo i Finland, kom 3 Aar gammel til Sverige, hvor Faderen, Brugspatron B., kjøbte Ejendommen Årsta i Södermanland. 1828 optraadte hun som Forfatterinde med et Hæfte, kaldet »Teckningar ur hvardagslifvet«, som snart tiltrak sig Opmærksomhed. Under samme Titel udkom siden »Presidentens döttrar«, »Nina«, »Grannarne«, »Hemmet«, »En dagbok«, »Syskonlif«, »I Dalarne« o. fl. Man har sagt, at „Godhedens Inspiration er hendes Sangmø", og unægtelig røbe alle hendes Arbejder et varmt og rigt Hjærte. I Kunstværdi staa hendes ældre Romaner højest. Hendes

)pfindelsesevne er ikke overdreven stærk; men e yndige Idyller af Familielivet, som hun ted sin Pensel drager frem, den kjærligheds- ige Humor, den varme Følelse, som er ud- redt over Malerierne, kunde ikke andet end 'affe hende en vidt udstrakt Kreds af Læsere g Beundrere. Men ikke tilfreds dermed ønskede). mere directe at indvirke forædlende paa sin æsekreds; hun indlod sig i Striden om de eligiøse Spørgsmaal (»Morgonväckter«), optog en moderne Philanthropis Grundsætninger og gjorde sig til deres Apostel. Under Indflydelse f disse Anskuelser foretog hun ogsaa Rejser l Nordamerika og Cuba 1849—51, til Syd- uropa og Palæstina 1856—61, hvilke Rejser un har skildret i »Hemmen i Nya Verlden« 1853—54) og »Lifvet i gamla Verlden« (1860 -62). Hendes senere Romaner ere Tendens- omaner og i æsthetisk Henseende temmelig rrdiløse. B. døde paa Årsta 31 Dec. 1865. n Søster af hende har senere udgivet hendes Sjelfbiografiska anteckningar, bref m. m., mte en teckning af hennes lefnad« (1868). endes Arbejder ere oversatte paa de fleste viliserede Nationers Sprog.

Bremerblaat og **Bremergrønt,** s. Bjærgblaat.

Bremerhafen, Stad i Fristaten Bremen ved Weestes Udløb i Weser, 7 M. n. for Bremen. 1,000 I. B., hvis Anlæg skriver sig fra 827, er at betragte som Bremens Udhavn og ar store Pakhuse, Dokker, Sluseværker og Skibsværfter.

Bremerholm i Kjøbenhavn, tidligere Navnet a det kongelige Skibsbygningsværft, der var nlagt langs Havnen fra Holmens Kirke nord ter. Navnet stammer rimeligvis derfra, at jøbmænd fra Bremen (og Emden) her havde eres Oplagssteder, deres Kirke og Kloster. Indtil 1739 fandtes her en Bygning, paa hvis açade var anbragt det bremiske Vaaben, 3 Tønder og 2 Nøgler. Nogle antage, at Navnet idrører fra, at Kong Christian III ved Anlæget f Værftet indkaldte Skibsbyggere fra Bremen. Det var egentlig først under Kong Frederik II 563, at et fuldstændigt Værft indrettedes her ed Anlæg af Beddinger, Reberbane, Smedje g Arsenal; det omfattede da det hele Terrain a Kanalen ved Børsen langs Havnen nord fter til lidt n. for Amalienborg. Lidt før 671, da Nyhavns Kanal blev udgravet, var Terrainet n. for denne afstaaet, ligesom ogsaa et Areal, hvorpaa det nuværende Charlotten- borg 1672 blev opført, omtrent samtidig her- ed blev afstaaet. Efter at det nye Værft i Christian V.s Tid var blevet anlagt ved Told- oden, begyndte man at kalde dette Værft Gam- melholm, skjønt Navnet B. vedligeholdt sig fficielt til henimod Slutningen af det forrige Aarh. B. var tidligere indtil 1739 Vare- rgtsstedet for grove Forbrydere; men i dette Aar forordnedes det, at Fæstningsarbejde skulde træde i Stedet for Hendømmelse til B., hvor- fter det herværende Rettersted og Fangekirken eblagdes. 1860 begyndte man at overflytte Magasiner og Værksteder til Nyholm; fra 1866 lev denne Plads ganske forladt af Marinen g tjener nu til Beboelse for Kjøbenhavns Indbvaanere.

Bremervörde, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 3 M. s. v. for Stade, ved Floden Oste. 3,000 I. Brændevinsbrænderi, Flod- skibsfart, Tørvehandel.

Bremse, en Indretning til at standse en Bevægelse ved en vilkaarlig anbragt, tilstrække- lig Friction. Ofte er det et udskaaret Stykke Træ, der med en Vægtstang eller Skrue presses imod Kanten af en roterende Skive. Hertil hører den saakaldte Presse, der bruges til at standse Vindmøller. Hemskoen, som det især i Bjærglande er Skik eller paabuden Pligt at anlægge, navnlig naar svære Vogne kjøre ned ad stejle Bakker, er vel undertiden en virkelig, i Kjæder befæstet Jærnsko, som man kan lade løbe ind under et af Hjulene; men især ved Fragtvogne er den ofte afløst af en sædvanlig B. paa Baghjulene, uden at man derfor altid har forladt det gamle Navn. Paa Jærnbane- vognene, i det mindste paa Locomotivernes Ten- dere og hver 2den, 3dje eller 4de af Waggon'erne, efter som Banen har mere eller mindre farlige Stigninger, bruges ligeledes B., der bringes i Virksomhed enten af en oven paa Vognen siddende Conducteur eller ved at Vognene trænge paa hverandre. Den i de senere Aar saa overordentlig stærkt tiltagende Færdsel paa Jærnbanerne har medført Nødvendigheden af stadig forbedrede B. for at kunne standse Toget i den kortest mulige Tid; af disse synes især den af Westinghouse (s. d. A.) construerede, selv- virkende Lufttryksbremse at være fortrinlig.

Bremse (Oestrus), Flueslægt, udmærket ved, at det fuldkomne Insekt kun lever kort Tid og derfor mangler Munddele eller kun har disse i en meget uudviklet Skikkelse, samt ved Lar- vernes snyltende Levemaade. Oxebremsens Larve lever i Huden hos Oxen, hvor den frem- bringer et dybt Hul; en anden Art, der lever paa samme Maade, er til stor Plage for Rens- dyrene, og atter andre Arter hjemsøge paa samme Maade andre Hovdyr, Gnavere osv. Faare- bremsen lever i Næse- og Pandehulerne hos Faaret, andre Arter paa samme Maade hos Dromedar og Bøffel eller i Svælget hos for- skjellige Hjortearter; Hestebremsen i He- stens og Æslets Mave, andre Arter i Hestens Tarm, i Næsehornets Mave osv., altsaa ganske som en Indvoldsorm. B. omsværme derfor disse Pattedyr for at lægge deres Æg paa disses Hud; saa snart Larverne ere udklækkede, bore de sig enten ned i Huden (Oxe- og Rens- dyr-B.), eller vandre fra Snuden op i Næsen (Faare-B.) eller komme ned i Maven derved, at Dyret slikker sig. Naar Puppelivet skal ind- træde, skubbe de sig ud af deres Opholdssted eller gaa bort med Excrementerne og falde til Jorden, i hvilken de tilbringe Puppelivet. I Sydamerika er der en B., hvis Larve under- tiden findes i Menneskets Hud til stor Plage for Vedkommende, men ogsaa lægger sine Æg paa forskjellige Pattedyr. Benævnelsen B. bru- ges i øvrigt i daglig Tale om alle Slags sto Fluer, der stikke Mennesker og Pattedyr (hvilk den ægte B. hverken gjør eller kan gjøre) f at suge Blod, fornemmelig om Klæger og Stikfluer, samt desuden om Hvepse („Pre- ell. Frugtbremser").

Brendel, Albert, tysk Maler, f. 1827 i Ber- lin, uddannede sig i Paris under Paaviskning

af Th. Rousseau og Troyon til Landskabs- og Dyrmaler. Især gjengiver han Heste og Faar med Held. „Faarehjorden vender hjem til Landsbyen“ er i Nationalgalleriet i Berlin.

Brendel, C. Franz, f. 1811 i Stolberg i Harzen, d. 1868 i Leipzig. Her studerede han først Philosophi og tog samtidig Undervisning i Claverspil af Fr. Wieck. Efter at han i Berlin havde taget den philosophiske Doctorgrad, holdt han Foredrag over Musik i Freiberg og Dresden. 1844 overtog han Redactionen af det af Rob. Schumann grundede „Neue Zeitschrift für Musik“ og gjorde dette Blad til Hovedorgan for den nytyske Skole, hvorved han paadrog sig de heftigste Angreb af Mendelssohns Tilhængere. Som musikalsk Forfatter indtager B. en fremragende Plads, især ved sin „Geschichte der Musik in Deutschland, Italien und Frankreich“ (6te Opl., Leipz. 1879).

Brendstrup, Thorald, dansk Maler, f. 25 Maj 1812, d. 4 Maj 1883, uddannede sig ved Kunstakademiet og paa egen Haand til Landskabsmaler. 1847 havde han Akademiets Rejseunderstøttelse, men opholdt sig ogsaa senere flere Gange i Italien nogle Aar ad Gangen. Især ere adskillige af hans mindre Billeder fra Roms Omegn tiltalende. Han blev Medlem af Kunstakademiet 1874.

Brenkas, d. s. s. Bankatin, s. **Tin**.

Brenkenhoff, Franz Balthas. S. v., preussisk Statsmand, f. 1723, d. 1780. Efter at have været ansat i dessauisk Statstjeneste, traadte han 1762 i preussisk og var Frederik II.s vigtigste Medhjælper til at udslette Sporene af Syvaarskrigen ved at fremme Agerdyrkning og Industri, ligesom han ogsaa organiserede Forvaltningen i de Lande, som Preussen fik ved Polens første Deling 1772.

Brenner, et 6,400 F. højt Bjærg i Tiroleralperne, s. for Innsbruck. Over det 4,126 F. høje **B.-Pas** fører en af de stærkest befærdede Alpeveje; her er nu anlagt en Jærnbane.

Brenner, Sophia Elisabeth, svensk Forfatterinde, født Weber, f. 1659, d. 1730, gift med Elias B. (Assessor i Antiqvitetscollegiet, f. 1647, d. 1717, Miniaturmaler og Numismatiker), opnaaede i sin Tid en overordentlig Berømmelse ved sit Talent til at tilegne sig mange Sprog og optraadte som Digterinde i dem alle. Skjønt hendes Digte ere prosaisk moraliserende, pristes dog B. i sin Levetid som den nordiske Sappho, og hendes Berømmelse strakte sig langt ud over Fædrelandets Grænser, til Spanien og til Amerika.

Brennus, kelt., d. e. Høvding, et Fællesnavn for galliske Fyrster og Hærførere. Mest bekjendt er Anføreren for de senoniske Galler, som 390 f. Chr. kom i Krig med Romerne, slog dem ved Allia og opbrændte og ødelagde Rom paa Capitolium nær, hvilket de belejrede. Da Romerne manglede Levnedsmidler og Gallerne vare kjede af Krigen, enedes man efter det romerske Sagn om, at B. skulde drage bort imod at faa udbetalt en stor Sum Penge. Just som ...nne afvejedes, ved hvilken Lejlighed B. for...ttede og haanede de overvundne Romere, id... han med Ordene »væ victis« (ve de overvundne) lagde sit Sværd paa Vægtskaalen og ford...de, at Romerne skulde opveje ogsaa det med Guld, kom Camillus, der imidlertid var bleven valgt til Dictator, med en Hær fra Ardea, drev Gallerne bort og slog dem [illegible] efter aldeles. — En anden B. trængte c. 279 f. Chr. med en stor gallisk Hær ind i Makedonien og Grækenland og gjorde et mislykket Angreb paa Delphi; hans Hær ødelagdes ved de forenede Grækeres Angreb samt ved Hunger og Sygdomme.

Brenta, Flod i Norditalien, Oldtidens Medoacus major, udspringer i Tirol s. ø. for Trient og forener sig neden for Padua med en Arm af Bacchiglione, hvorefter den bøjer mod Ø. og gjennem Kanalen **B. nuova** falder ud i Venezias Laguner.

Brenta, italiensk Vinmaal, i **Bergamo** 73,[illegible], i **Milano** 78,2, i **Verona** (**Brento**) 72,[illegible], i Piemont 51,01 danske Potter.

Brentāno, Clemens, tysk Digter, Broder til Bettina v. Arnim, f. 1778 i Frankfurt a. M., studerede i Jena og levede siden i Frankfurt, Heidelberg, Wien og Berlin som privatiserende Literat. Under Navnet Maria udgav han 1800 sine „Satiren u. poetische Spiele“ og 1801 Romanen „Godwi oder das steinerne Bild der Mutter“. Han er en ægte tysk Romantiker med dybe Tanker og geniale Lynglimt; men formløs og bizar danser hans Poesi om som en Lygtemand; Ro og Begrænsning er ham aldeles fremmed. Renest ere hans Smaafortællinger, blandt hvilke „Geschichte vom braven Kasperl und der schönen Annerl“ og hans sidste Arbejde, det aandfulde Æventyr „Gockel, Hinkel u. Gackeleia“ fra 1838. Af hans Dramer maa fremhæves „Die lustigen Musikanten“ (1813) og navnlig „Die Gründung Prags“ (1816). Med sin Svoger Arnim udgav han Folkevisesamlingen „Des Knaben Wunderhorn“ (s. **Arnim, L. A. v.**) og bearbejdede fremdeles Georg Wickrams Historie under Titel af „Der Goldfaden“ (1809). Omtumlet af forvirrede Stemninger søgte han til sidst Ly i Katholicismen (1818), og en Tid var han Munk i Klostret Dülmen ved Münster. Siden levede han i Regensburg og München og døde i Aschaffenburg 1842. — **Sophie B.**, f. Schubart, hans Hustru, skilt fra sin første Mand Mereau, f. 1761, d. 1806, skrev Noveller og Bidrag til Taschenbücher.

Brentāno, Lorenz, f. 1810 i Mannheim, blev 1837 Advocat, senere Medlem af Badens 2det Kammer og 1848 af Nationalforsamlingen i Frankfurt; begge Steder hørte han til det yderste Venstre. Skjønt B. ikke selv deltog i de revolutionære Bevægelser 1848, blev han dog, efter at Opstanden i Maj 1849 var lykkedes, Medlem af det udøvende Udvalg og stod her som den maadeholdne imod Struves yderlige Planer. 28 Juni maatte B. flygte til Schweiz, gik siden til Nordamerika, hvor han udgav et tysk Blad, og vendte først 1869 tilbage til Tyskland. 1872—76 var han nordamerikansk Consul i Dresden; d. 1879 i Chicago.

Brentāno, Lujo, f. 1844, tysk Økonom af den kathedersocialistiske Retning, blev 1872 Prof. i Breslau, 1882 i Strasburg; han har særlig beskæftiget sig med Arbejderforholdene, som han omhyggelig har studeret paa Rejser i i England. Blandt hans Skrifter kunne næv-

…s: „Die Arbeitergilden der Gegenwart", 1871—72, og „Die Arbeiterversicherung gemäß der heutigen Wirthschaftsordnung", 1879.

Brentford, Stad i England, Middlesex-shire ved Themsen, 1 M. v. for London. 12,000 … Bryggeri, Sæbesyderi. I Nærheden er Hertugen af Northumberlands prægtige Landsæde.

Brenz, Joh., Württembergs Reformator, f. 24 Juni 1499 i Weil i Schwaben, kom i sit 13de Aar til Universitetet i Heidelberg for at studere Retsvidenskab. Ved Luthers Ophold i Heidelberg 1518 blev han dennes ivrige Tilhænger og drog til den frie Rigsstad Schwäbisch-Hall, hvor han optraadte som Reformator. Han tog Del i Samtalen i Marburg 1529, var til Stede paa Rigsdagen i Augsburg og blev 1536 af Hertug Ulrik indkaldt til Württemberg for at lede Reformationen. Han deltog i Religionssamtalerne med Katholikerne i Worms 1540 og i Regensburg 1546; den Fasthed, han viste baade her og i sin Modstand mod Interimet 1548, opbragte Carl V.s Mænd saaledes imod ham, at der blev sat en Pris paa hans Hoved, og han maatte gjentagne Gange flygte fra Sted til Sted for at frelse sit Liv. B. har forfattet Württembergs Trosbekjendelse, Confessio Würtembergica, der 1551 blev forelagt paa Synoden i Stuttgart og undertegnet af Landets ansesligste Theologer. D. 1570. B. hører baade i Henseende til Lærdom, Trosmod, Sagtmodighed og Besindighed til Reformationens ædleste Personligheder. Blandt hans Skrifter er en lille Katechismus, den eneste, der har formaaet at hævde sig i Tyskland ved Siden af Luthers.

Brëra, det forhenværende Jesuitercollegium i Milano, nu Palazzo delle scienze ed arti. Det indeholder Kunstakademiet, videnskabelige Anstalter, et stort Bibliothek og et berømt Billedgalleri.

Bresche, s. Bréche.

Brescia [bräscha], Stad i Norditalien, 11 M. ø. for Milano. 44,000 I. (1881) i selve Staden, med tilliggende Distrikt 61,000 I. Bispesæde. B. har ikke saa mærkelige Bygninger, saa vel fra ældre som fra nyere Tider, deriblandt et Herculestempel og en romersk Vandledning, end videre Communalpaladset Broletto, den nye Kathedralkirke, den gamle Domkirke fra det 9de Aarh. og flere andre Kirker med mange Malerier, det bispelige Palads, Theatret, det musikalske Akademi, Sygehuset og Frugthallen, samt talrige prægtige Privatbygninger. Stærkt udviklet Industri, navnlig i Staal-, Jærn- og Glasvarer, Silke- og Bomuldsstoffer, Papir og Læder. Betydelig Handel med Silke-, Linned- og Lædervarer, Vin, Korn og Ost. B. er en ældgammel gallisk og derpaa romersk Stad Brixia; fra Folkevandringens Tid stiftede den jævnlig Herrer tillige med det øvrige Lombardi, løsrev sig i det 11te Aarh. fra de tyske Kejseres Overherredømme, men led under sin Uafhængighed meget dels af Stridigheder med Nabofyrster, som tragtede efter at bringe Staden under deres Herredømme, dels af indre Partikampe mellem Welfer og Ghibelliner. I det 15de Aarh. bad Borgerne i B. Venezia om Hjælp imod de milanesiske Hertugers Undertrykkelser; Venezianerne besatte Staden og beholdt den fra 1441. B. delte derefter Skæbne med Venezia og kom 1814 under Østerrig. Staden tog levende Del i Frihedskampen 1848—49. I Marts 1848 tvang B. den østerrigske Garnison til at overgive sig og faldt først til Føje 13 Aug.; 23 Marts 1849 gjorde B. paa ny Opstand og blev først kuet efter et frygteligt Bombardement og en blodig Gadekamp, hvori Haynau vandt Navnet „Hyænen fra B." 1859 kom B. til Kongeriget Sardinien.

Breslau, Hovedstad i den preussiske Prov. Schlesien ved Oder, som oven for B. optager Ohle, 44 M. s. ø. for Berlin. 273,000 I. (1880), hvoriblandt c. 18,000 Jøder. B. er Sæde for Provinsens Overpræsident, Appellationsretten, en katholsk Fyrstbiskop og et evangelisk Consistorium og bestaar af Gammelstaden, Nystaden og 5 Forstæder. Blandt dens Kirker fremhæves Domkirken St. Johannes, en smuk gotisk Bygning fra det 13de og 14de Aarh., Elisabethkirken med et 335 F. højt Taarn, herligt Orgel og smukke Glasmalerier, Maria Magdalenekirken, de 11,000 Jomfruers Kirke o. fl. De mærkeligste offentlige Bygninger ere Raadhuset, det kongelige Palais, Regeringsbygningen, Universitetet, Appellationsretten, Bispegaarden, det nye Theater, Stænderhuset med en Malerisamling, den nye Børs, Casernerne, Cellefængslet, Jærnbanegaardene o. fl. De smukkeste offentlige Pladser ere den saakaldte store Ring med Frederik II.s og Frerik Vilhelm III.s Rytterstatuer, Tauenzienpladsen og Blücherpladsen med disse Generalers Statuer. B. har et 1702 stiftet Universitet med Bibliothek paa 330,000 Bd., Observatorium, botanisk Have og mange Museer; end videre flere højere Undervisningsanstalter, et Blinde- og et Døvstummeinstitut, flere Vajsenhuse, Hospitaler og milde Stiftelser samt lærde Selskaber. Meget betydelig Industri, hvis vigtigste Frembringelser ere Roesukker, Lærred, Klæde, Tobak, Møbler, Maskiner, chemiske Varer, Farvestoffer og Liqueurer. Udbredt Handel, navnlig med Korn, Frø, Tømmer, Hør, Uld, Klæde og Metaller. Store Uldmarkeder. Ogsaa Boghandelen er meget betydelig. Flodfarten har et stort Omfang, og over 3000 Flodfartøjer komme aarlig fra de højere liggende Egne af Schlesien med Bjærgværksprodukter, Tømmer og Korn m. m. B. er en gammel Stad, der allerede i det 10de Aarh. omtales under Navnet Wratislawa. Dens ældre Fæstningsværker ere nu ombannede til smukke Spaseregange. Fredslutning 1742, som endte den 1ste schlesiske Krig og bragte største Delen af Schlesien fra Østerrig til Preussen.

Bressant, Jean Bapt. Prosp. [sång], f. 24 Oct. 1815 i Châlon sur Saône, forlod 1836 Studeringerne og betraadte Théâtre des variétés i Cavaler- og Elskerfaget. Hans indtagende Ydre, klangfulde Stemme, smukke, udtryksfulde Ansigt, fine Verdenstone og elegante Væsen vandt, forenede med et varmt og aandfuldt Foredrag, strax Publikum for ham i saa høj Grad, at der af Théâtre français flere Gange blev tilbudt ham glimrende Engagement, hvilket han kun afslog, fordi han, inden han betraadte Frankrigs første Skueplads, vilde

skaffe sit Talent større Udvikling. 1838 modtog han en overordentlig fordelagtig Ansættelse i St. Petersborg, hvorfra han 1846 vendte tilbage; efter igjen at have afvist et endnu større Tilbud af Théâtre français, end der var gjort ham tidligere, gik han til Gymnase, som i ham havde en af sine ypperligste Fremstillere, indtil han endelig 1854 fandt sig moden til at betræde Théâtre français, hvor han hilsedes med Jubel og spillede indtil 1876, da han paa Grund af Sygelighed maatte tage sin Afsked.

Brest, befæstet Stad og Krigshavn i det franske Dep. Finisterre ved en Bugt af Atlanterhavet. 66,000 J. (1881). Før Anlæget af Cherbourgs nye Havn var B. Frankrigs vigtigste Krigshavn. Den har en stor, sikker Red, der staar i Forbindelse med Havet ved Kanalen „Goulet", som forsvares ved mægtige Fæstningsværker. En prægtig Jærnhængebro forbinder B. med Forstaden Recouvrance. B. har flere højere Undervisningsanstalter, hvoriblandt et Søakademi, en Skole for Marineingenieurer, en medicinsk, chirurgisk og pharmaceutisk Skole, en botanisk Have og et Observatorium. Storartet Arsenal, Caserner, Dokker, Skibsværfter og prægtige Kajer. Industrien er kun af Betydning, for saa vidt den staar i Forbindelse med Skibsbyggeriet. Omfattende Fiskeri. Undersøisk Telegraphforbindelse med Cap Breton i Nordamerika. B. var endnu i Begyndelsen af det 11te Aarh. en Flække; den blev befæstet 1065 og spillede senere en vigtig Rolle i Krigene mellem England og Frankrig. 1631 lod Richelieu Havnen anlægge og begyndte dens Befæstning, som først fuldendtes af Vauban under Ludvig XIV. B. angrebes forgjæves 1694 af Englænderne og Hollænderne. Paa Reden ved B. blev 1 Juni 1794 en fransk Flaade slaaet af en engelsk.

Brest-Litovski, stærkt befæstet Stad i Rusland, Gouv. Grodno, 23 M. s. for G., ved Floden Bug. 40,000 J. (1877). Bispesæde, Militærakademi, jødisk Højskole. Vigtig Handel.

Bretagne [tänje], en af Frankrigs gamle Provinser, som udgjør den nordvestlige Halvø, omfatter Dep. Ile-Vilaine, Côtes du Nord, Finisterre, Morbihan og Nedre-Loire. B. (Britannia minor, i Modsætning til den paa den anden Side af Kanalen liggende Ø Storbritannien) er en Del af det gamle Armorica (s. d. A.). Det nye Navn hidrører fra Briterne, som i det 3dje Aarh. flygtede herover fra Britannien og i endnu større Skarer kom hertil, efter at Angelsachserne i det 5te Aarh. havde besat deres Fædreland. Landet gav sig en republikansk Forfatning, der dog snart afløstes af en monarchisk. Fra 1250 kaldtes Regenterne stadig Hertuger; deres Mandslinje uddøde 1488 med Hert. Frants II, hvis Arvedatter Anna var gift med de franske Konger Carl VIII og Ludvig XII og i sidste Ægteskab havde Datteren Claudia, som blev gift med Kong Frants I. Paa denne Maade kom B. under Kronen, og 1532 blev det formelig indlemmet i Frankrig. Under Revolutionskrigen var B. Skuepladsen for blodige Begivenheder og Chouanernes (s. d. A.) Bevægelser. Indbyggerne (Bretons), som altsaa ere af keltisk Herkomst og baade i Henseende til Oprindelse og Sprog mindre blandede end de egentlige Franskmænd, ere alvorlige og tungsindige, derhos lidenskabelige, heftige, stolte og stivsindede; de ere modige Søfolk og dristige Krigere, frisindede og vanskelige at regere, hænge fast ved det gamle og ere raa i Sæder. Almuen lever i Uvidenhed og Fattigdom; Industrien er ubetydelig. Til alt dette bidrager foruden Stammeforskjellen ogsaa deres Lands naturlige Beskaffenhed. De vigtigste Stæder ere Rennes i det indre og Havnestæderne Brest, l'Orient, Nantes og St. Malo, fra hvilke drives betydelig Handel og Skibsfart.

Breteuil, Louis Aug. le Tonnelier, Baron de [brøtöi], fransk Statsmand, f. 1733 i Lorraine, udmærkede sig først i Krigstjenesten, var derpaa Gesandt ved forskjellige Hoffer og blev 1783 Minister for det kongelige Hus. Som ivrig Forsvarer af Absolutismen skaffede han sig saa mange Fjender, at han 1787 maatte fratræde; efter Neckers Fald indtraadte han igjen som Minister og raadede til kraftige Foranstaltninger mod Revolutionen, men da Ludvig XVI ikke vilde følge hans Raad at trække sig med Tropperne til Compiègne, begav han sig til Schweiz, hvor Kongen 1790 gav ham det Hverv at underhandle med de nordiske Hoffer om Forholdsregler til Kongemagtens Gjenoprettelse, hvorfor han af Conventet blev fraværende sat under Anklage 1792. Fjærnet fra alle Forretninger og glemt af alle Partier bosatte han sig derpaa i Nærheden af Hamborg; 1802 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig og døde i Paris 2 Nov. 1807.

Bret Harte, Francis [brætt hährt], amerikansk Digter, f. 1839 i Albany i Staten New-York. Da hans Fader, der var Privatlærer og en aandsdannet Mand, døde, drog B. H. til Californien, hvor han flakkede om, draget af romantiske Indtryk fra Spaniernes Tid og betaget af det vilde og spændende Liv blandt de nye Indvaanere. Snart var han Guldgraver, snart Skolelærer, saa Sætter og Journalist, saa ridende Bud for et Diligenceselskab. Fra 1857 gjorde han Opsigt ved sine nydelige locale Skizzer, som indrykkedes i Blade i San Francisco, blev Medarbejder af »The Golden Era«, giftede sig, stiftede et literært Ugeblad, blev 1864 Secretær ved Mønten i San Francisco, og medens han beklædte denne Post (til 1870), skrev han nogle af sine berømteste Digte og Prosaskizzer, der gjorde hans Tidsskrift »The Overland Monthly« berømt i hele Nordamerika. Hans ypperlige, humoristisk-barokke eller mildt rørende Figurer fra Skizzerne staa med levende Anskuelighed og ere blevne lige saa fuldt Folkeejendom som Dickens's. De begyndte med »Miggles«. R. Watt har oversat en Del af dem paa Dansk. B. H.s Digte vise ham som en betydelig Lyriker med rig Rhythmeopfindelse, dyb Natursans, Humor og Ynde (»Plain language from Truthful James« fra 1870). Han er lige saa talentfuld i sit Landskabs- som i sit Figurmaleri. Hans »Condensed Novels« er en fortrinlig Parodi paa fremragende samtidige Forfatteres Stil. 1871 opgav B. H. sin Redacteurvirksomhed og sin Plads i moderne Literatur ved Universitetet i San Francisco og drog til Staten New-York. Han producerer stadig. Han har været amerikansk Consul i

krefeld. 1878 og 1879 holdt han Forelæsnin-
;er i London.

Bretigny [brətinji], Landsby i Orléanais, Dep. Eure-Loire, s. v. for Paris, bekjendt af en for Frankrig uheldige Fred med England i Maj 1360.

Bretland (Briternes Land) er Navnet paa Wales i de nordiske Oldskrifter.

Breton, Jules Adolphe [brətōng], fransk Maler, f. 1827, har vundet Navn ved en Række Billeder, hvori en dyb og frisk Naturstemning laaende gaar sammen med de Optrin af den franske Almues Liv, som han for. det meste gjengiver. Saa vel Landskabet som de store, særlig i Forgrunden fremtrædende Figurer ere udførte med stor Dygtighed og malerisk Virkning. Til hans bedste Billeder høre „Høstpigerne“ (i Luxembourg) og »La fin de la journée«.

Bretōn de los Herrēros, Manuel, spansk Digter, f. 19 Dec. 1800, var 1814—22 Frivillig i Hæren, siden Embedsmand, men blev 1823 afskediget paa Grund af sine liberale Anskuelser. Han slog nu ind paa den dramatiske Bane, der ved den Lethed, hvormed han arbejdede, blev ham en Erhvervskilde. Efter 1834 blev han Bibliothekar i Madrid, men 1848 atter afskediget. 1843 vandt Reactionen ham ved at betro ham Redactionen af det officielle Blad. Han har skrevet en Mængde Stykker, dels oversatte, dels bearbejdede efter ældre Digtere, dels originale. Hans »Poesias sueltas« fra 1831 og 1840 give ham en høj Rang i den spanske Lyrik; endelig har han skrevet ypperlige satiriske Digte. Som Dramatiker løsrev han sig fra Efterligningen af de franske Klassikere uden at hylde den franske Form for Romantiken, som fik Indpas i Spanien; derimod nærmede han sig den nationale ældre Romantik hos sit Fædrelands store Dramatikere. Hans ypperste Arbejde af den Art er »Muérete y verás«. I Satiren og Lystspillet er han livsfuld og vittig, men ogsaa vidtløftig og naksom; i hans Lyrik er der en kjæk Klang, ikke ulig Folkedigtningens (hans Vise »Ancha Maranja de velludo« er især bekjendt). Han er en stor metrisk Virtuos og leger gratiøst med de vanskeligste Versformer. D. 1873.

Bretoner [brətōnger], Indbyggerne i Bretagne.

Bretschneider, Carl Gottl., bekjendt tysk, rationalistisk Theolog, f. 1776 i Gersdorf i Sachsen, blev 1816 Generalsuperintendent i Gotha; d. 1848. B. begyndte som maadeholden Supranaturalist; men de forskjellige Udgaver af hans Dogmatik, der i øvrigt udmærker sig ved en omhyggelig Bearbejdelse af det historiske Materiale, vise, hvorledes han efterhaanden udviklede sig til Talsmand for den mest udprægede Vulgærrationalisme.

Bretten, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. ø. for Carlsruhe, ved Saalbach. 4,000 I. Her fødtes Melanchthon 16 Febr. 1497; foran hans Fødehus oprejstes 1860 en Statue til hans Ære.

Bretwalda, s. Angelsachserne.

Breughel [brø], flandersk Kunstnerfamilie, s. Brueghel.

Breve (af lat. brevis, d. e. kort, hvoraf det danske Ord Brev) betegnede i den tidligere Middelalder alle Slags kortfattede Documenter, i Modsætning til hele Bøger, og har i denne Betydning endnu holdt sig i Udtrykkene Aflads-brev, Breve og Beviisligheder, Brevhaver, Gjælds-, Kaper- og Fragtbrev, et Brev Knappenaale. Nu er B. det techniske Udtryk for mindre formelle, pavelige Skrivelser, som angaa Bestemmelser og Anordninger af ringere Betydning og udstedes uden Cardinalcollegiets Mellemkomst; B. er saaledes forskjellig fra Bulle, den højtideligere Form, og fra motu proprio (d. e. af egen Drift), en pavelig Privatskrivelse. Den ejendommeligste Bestanddel af de ved B. forekommende Formaliteter bestaar i Forseglingen med Fiskerringen, s. Annulus piscatorius. Seglet bliver trykt paa den ydre Side i rødt Vox, og en hvid Silkesnor lagt om Skrivelsen. Aabent og uden Segl udstedes et B. kun, naar det er bestemt til almindelig Kundskab, eller naar det er rettet til Jøder. Det skrives paa hvidt Papir eller Pergament; Skriften er moderne Cursivskrift. Den rescriberende Pave betegner sig med Titlen papa.

Brevhemmelighed. At enhver bør kunne være sikker paa, at de Breve, han har betroet til Posten, ikke blive aabnede og læste af andre end den, til hvem de ere stilede, er en Sætning, som paa det fuldkomneste er anerkjendt i den danske Lovgivning, efter hvilken ikke blot Postvæsenet selv og uvedkommende private Personer, men ogsaa de offentlige Autoriteter i det hele ere aldeles uberettigede til saaledes at krænke B. Skulde der i et enkelt Tilfælde opstaa Mistanke med Hensyn til et til Posten indleveret Brev om, at det skulde være af forbryderisk Indhold eller kunne give Oplysning om en begaaet Forbrydelse, kan i Danmark efter Grundloven Beslaglæggelse og Undersøgelse af et saadant Brev kun finde Sted i Følge en Kjendelse, afsagt af vedkommende Dommer. Postvæsenet er berettiget til at aabne og læse Breve, hvis Adressat ikke findes, for saa vidt det er nødvendigt for at sætte det i Stand til at sende dem tilbage til Afsenderen.

Brevet, fr. [brəvā], Bestalling, Patent, Diplom osv.

Breviārium (B. Romanum), lat., s. Tidebøger.

Brēvi mănu, lat., „med kort Haand“, uden Omstændigheder.

Brevik, Stad i Nedre Telemarken i Bratsberg Amt i Norge, ligger dels paa en Landtunge, der dannes af Eidangerfjord og Frierfjord, dels paa den lille Ø Sylterø, der ved en Vindebro er forbunden med Fastlandet. 2,250 I.; Forstaden Stathelle paa Vestsiden ved Frierfjorden har desuden 500 I. Handel og Skibsfart ere Indbyggernes Hovederhverv. Havnen er god og sikker. B. omtales som Ladested for Tømmerhandelen i det 17de Aarh. og fik 1845 Kjøbstadrettigheder; den er Curt Adelers Fødeby.

Brewster, David [brūhster], berømt Physiker, f. 11 Dec. 1781 i Jedburgh i Skotland, d. 10 Febr. 1868, var først Apotheker, senere Advocat, men helligede sig derefter ganske til Physiken, i hvilken Videnskab han blev ansat som Professor ved Universitetet i Edinburgh. I en Række af Aar var han Secretær ved »Royal Society« i denne By og blev for sine Fortje-

nefter ophøjet til Baronet. Hans vigtigste Arbejder behandle Lysets Polarisation og Dobbeltbrydning; 1819 opfandt han Kaleidoskopet. Med ham døde den sidste Modstander af Undulationstheorien. Hans fleste Afhandlinger ere trykte i engelske videnskabelige Journaler; af selvstændige Værker kunne nævnes »Letters on natural magic« (Lond. 1831), »Treatise on optics« (Lond. 1832) og det ypperlige Arbejde »Memoirs of the life, writings and discoveries of Sir Isaac Newton« (Lond. 1855).

Brezilian (kelt. Broch-allean, Ensomhedens Skov), i Middelalderens romantiske Epos en Skov i Bretagne, der forekommer i Artussaguet som en af de vigtigste Skuepladse for de deri fortalte Eventyr.

Brialmont, Henri Alexis [möng], belgisk General, f. 1821, blev 1843 Lieutenant i Ingenieurerne og 1861 som Major ansat i Krigsministeriet, hvor han tog vigtig Del i Antwerpens Befæstning. 1877 blev B. Generallieutenant, men sattes i Juli 1883 til Disposition, fordi han uden Tilladelse var rejst til Rumænien for at give Regeringen Raad om Landets Forsvar, under Paaskud af at gjøre en Udenlandsrejse; i Jan. 1884 fik han dog sin Stilling tilbage. B. har skrevet en Række Skrifter dels om Hærordning og Fæstningsvæsen (især »Études sur la défense des états et sur la fortification«, 1863, 3 Bd.), dels om Belgiens politiske og militære Stilling, samt en »Histoire du duc de Wellington« (3 Bd., 1856—57), og nyder stor Anseelse som krigsvidenskabelig Forfatter.

Brianchon, Charl. Julien [angschöng], fransk Mathematiker, f. 1785 i Sèvres, blev Capitain i Artilleriet. Dødsaar ubekjendt. Hans Skrifter, »Mémoire sur les lignes du second ordre« (Par. 1817) og »Applications de la théorie des transversales« (1818), høre med iblandt dem, der indledede den nyere Geometri. Mest bekjendt er han bleven ved den Sætning (**B.s Sætning**, først fremsat i Journ. de l'éc. polyt., t. VI, 1806), at „i en om et Keglesnit omskreven Sexkant gaa de Diagonaler, som forbinde modstaaende Vinkelspidser, gjennem samme Punkt“; han udledede den af Pascals Sætning om en i et Keglesnit indskreven Sexkant ved Hjælp af Forbindelsen mellem Poler og Polarer.

Briançon [briangsöng], befæstet Stad i det franske Dep. Øvrealperne, 8 M. n. ø. for Gap, i Nærheden af Durances Kilder. 4,000 J. Arsenal, store Caserner.

Briare [briähr], Stad i det franske Dep. Loiret, 10. M. s. ø. for Orléans ved Floden Loire, hvor denne optager **B.-Kanalen**, der forbinder den med Seine. 5,000 J.

Briccialdi, G. [britschäldi], en af Nutidens berømteste Fløjtevirtuoser, f. 1818 i Terni i Mellemitalien, har skrevet en Mængde, mest paa Fløjtevirtuoser beregnede Compositioner for sit Instrument.

Bridgenorth [bridschnorth], Stad i England, Shrop-Shire, ved Severn, 5 M. v. for Birmingham. 6,000 J.

Bridgeport [bridschpohrt], Stad i Connecticut i de forenede Stater i Nordamerika ved Long-Island-Sund, 3 M. v. til s. for Newhaven. 30,000 J. (1880). Livlig Industri.

Bridgetown [bridschtovn], befæstet Hovedstad paa den engelske Ø Barbados i Vestindien, paa Øens Sydvestside. 25,000 J. Smukt bygget Stad, Sæde for Gouverneuren og en anglikansk Biskop. God Havn.

Bridgewater [bridschuaater], Stad i England, Somerset-Shire, ved den sejlbare Flod Parret, 7 M. s. v. for Bath. 12,000 J. B.s vigtigste Industri er Fabrikationen af en egen Art hvide Mursten. Livlig Handel og Skibsfart.

Bridgewaterbøgerne [s. o.], en Række engelske Skrifter, for største Delen af naturvidenskabeligt Indhold, som skulle oplyse Guds Almagt, Godhed og Visdom ved Hjælp af Naturen. Udgifterne bestredes af et Legat, som var testamenteret dertil af Jarl F. H. E. af Bridgewater, f. 1756, d. 1829.

Bridgewaterkanalen [s. o.], anlagt af Hertug F. E. af Bridgewater 1758—71, begynder ved de rige Kulgruber ved Worsleymill i Lancashire i England og førtes først til Manchester, men fortsattes senere til Liverpool. B. er et overordentlig storartet Anlæg (Længde 6 M.), som paa flere Steder føres gjennem Tunneler og paa andre Steder paa mægtige, murede Ledninger over Dale og sejlbare Floder. Dens Bygmester var den berømte Ingenieur Brindley.

Bridlington, Stad i England, York-Shire, East-Riding, ved Nordsøen, 5 M. n. n. ø. for Hull. 8,000 J. Havn og Søbade. I Nærheden er Forbjærget Flamborough med et 250 F. højt Fyrtaarn.

Bridport, Stad i England, Dorset-Shire, 3 M. v. for Dorchester ved Kanalen. 7,000 J. Havn, Skibsbyggeri, Fiskeri.

Brie [bri], et Landskab i Frankrig, der før Revolutionen udgjorde en Del af Provinserne Champagne og Isle de France og nu indbefattes i Dep. Seine-Marne, Marne, Aisne og Seine-Oise. Efter dette Landskab benævnes en her tilvirket fortrinlig Sort Ost.

Brieg, 1) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 6 M. s. ø. for Breslau ved Oder. 18,000 J. Slot, Gymnasium, smukt Raadhus, Kirke med prægtigt Orgel, Sindssygehus, Straffeanstalt. Tobaks-, Roesukker- og Klædesfabriker. Ugentlige Kvægmarkeder. 2) Flække i Canton Wallis i Schweiz, ved Rhône og ved Nordenden af Simplonvejen. Nord for B. er den store Aletschgletscher, der mod N. omgives af Breithorn, Jungfrau, Mönch og Finsteraarhorn.

Brielle, befæstet Stad i den hollandske Prov. Sydholland, 3 M. v. for Rotterdam ved Oude-Maas. 4,000 J. God Havn. Admiral Tromps Fødeby. B. var det første Punkt, som 1572 blev besat af de for Albas Tyranni flygtende Nederlændere.

Brienne [æhn], Stad i det franske Dep. Aube, 5 M. ø. n. ø. for Troyes. 2,000 J. Indtil 1790 var her en Militærskole, hvor Napoleon I var Elev 1779—84. 29 Jan. 1814 stod her mellem Napoleon I og de allierede under Blücher et blodigt Slag.

Brienne [s. o.], berømt fransk Greveslægt, som i Middelalderen frembragte en Række forvovne Eventyrere og dristige Kronbejlere. Mest bekjendt er **Johan** af B., som ved Giftermaal fik Ret til Kongeriget Jerusalem, hvor han 1210 landede i Havnen Kaipha og blev kronet

i Tyrus, men dog ikke kunde holde sig der; paa Grund af et senere Ægteskab gjorde han ogsaa Fordring paa Kongeriget Armenien, og 1229 blev han Kejser i Constantinopel (det latinske Kejserdømme, egtl. Formynder for den mindreaarige Kejser Balduin II); han døde 1237. Hans Datter Jolanthe ægtede Kejser Frederik II, som derved fik Fordring paa Kongeriget Jerusalem og foranledigedes til sit Korstog. — Johans ældre Broder, Walther III, blev efter Kejser Henrik VI.s Død 1197 kaldet til Siciliens Trone, fik i Følge sit Giftermaal med den tidligere Konge Tancreds Datter af Pave Innocens III ogsaa Fyrstendømmet Tarent og Grevskabet Lecce til Len, erobrede to Gange rask sit Rige, men blev fangen ved Belejringen af Sarno og døde i Fangenskabet 1205. — W.s efter hans Død fødte Søn, Walther IV (d. store), blev 1229 Kejser Frederik II.s Statholder i Jerusalem, men 1244 fangen i et Slag ved Gaza af Saracenerne og 1251 henrettet i Ægypten. — Dennes Søn, Walther V, tilsatte Gods og Liv i Kampen om de græske Smaastater, hvorpaa han havde Fordring efter sin Moder, og faldt i et Slag ved Kephissos 1312. — Dennes Søn, Walther VI, blev 1326 Statholder i Firenze, mistede 1331 paa et Tog for at tilbageerobre de græske Fyrstendømmer sin Hær ved pestagtige Sygdomme, satte sig 1342 fast i Firenze, men regerede saa tyrannisk, at han allerede det næste Aar blev fordrevet ved en Opstand. Han vendte tilbage til Slægtens Hjemstavn Frankrig, hvor han 1356 blev Connétable og s. A. faldt i Slaget ved Poitiers.

Brienne [s. o.], Cardinal og fransk Minister, s. Loménie de B.

Briënz, Flække i Canton Bern i Schweiz, ved Østenden af Brienzersøen. 3,000 I. Træskæreri, Tilberedning af Ost. Brienzersøen er c. 2 M. lang og ½ M. bred og har meget smukke Omgivelser. Den gjennemstrømmes af Floden Aar.

Brierley Hill [li], Stad i England, Staffordshire, 2 M. v. for Birmingham. 12,000 I. Betydelige Kul- og Jærnminer. Fabrikation af Glas og Teglværksprodukter.

Brieuc, Saint [sæng briö], Hovedstad i det franske Dep. Côtes du Nord, ved en Bugt af Kanalen. 12,000 I. Bispesæde; gammel Kathedralkirke, smukt Theater og Søfartsskole. Fabrikation af Uld- og Bomuldsstoffer, Papir og Læder; Bryggerier. Handel med Landbrugsprodukter. Fra Havnen udgaa mange Skibe paa Fiskefangst ved New-Foundland.

Brig, et Sejlskib med to Master, der begge have Mærs, Stænger og Bramstænger. Det har Raasejl paa begge Master og et Bomsejl (Brigsejl) paa Stormasten. Kutterbrig er et finere bygget Sejlskib med Brigtakkelads.

Brigāde, en maaske først af Gustav Adolf, senere i alle Hære benyttet Betegnelse for en større Hærafdeling, nu i Regelen bestaaende af 4—6 Bataillоner Infanteri eller af 6—12 Eskadroner Rytteri. En saadan Afdeling commanderes i Frankrig af en Brigadegeneral, hvilken Charge svarer til andre Armeers Generalmajorer. Under den franske Revolution opløstes Infanteriets gamle Inddeling i Regimenter, og der indførtes en Inddeling i Halvbrigader, som oprindelig bestod af 1 Bataillon af de gamle Tropper og 2 Batailloner af den opbudne Nationalgarde; disse Halvbrigader fik dog omsider igjen Navn af Regimenter. I Danmark saa vel som i Norge ere efter de nu gjældende Hærordninger Fodfolkets Regimenter og Batailloner fordelte i 5 B., hver med sin Del af Riget som Udskrivningskreds; i Norge betragtes derhos hele Rytteriet, Artilleriet og Ingeniørcorpset som udgjørende i administrativ Henseende hver en B. Undertiden bruges Ordet B. om ganske smaa Afdelinger; det franske Gendarmeri er saaledes fordelt i B. paa 10—12 Mand, og Brigadér er der Benævnelsen paa en Underofficerscharge. Ved Batteribygning og lignende Arbejder kaldes ofte de Hold af Arbejdsmandskab, som skulle arbejde sammen, B. Brigadelæge, den øverste militære Læge ved en B., en Charge, der i Danmark kun træder i Virksomhed i Felten, medens den i Norge er fast.

Brigānt, Navnet paa de halv politiske Fristarer i Syditalien, som dannedes 1861 og de nærmest følgende Aar efter Neapels Indlemmelse i Kongeriget Italien. I Begyndelsen var det politiske Element mere fremtrædende, og man talte imellem B. ikke faa italienske Adelsmænd og udenlandske Officerer; men efterhaanden sank de ned til at være rene Røverbander, der øvede alskens Voldsgjerninger, skjønt stadig i Tronens og Troens Navn og under Førere, som gjaldt for Officerer i Kong Frants II.s Tjeneste. De italienske Myndigheders Aarvaagenhed og strænge Forfølgelser gjorde dog efter faa Aars Forløb Ende paa B.-Uvæsenet, og hvad der blev tilbage, var simple Forbrydere.

Brigantine, det franske Navn for en mindre Brig. Tidligere betegnede B. et lille, hurtigsejlende Skib med kun ringe Højde over Vandet, forsynet med Aarer, ofte 10 til 15 paa hver Side, til Roning. Mandskabet var i Regelen bevæbnet.

Briggs, Henry, engelsk Mathematiker, f. 1556, d. 1631, Prof. i Oxford, beregnede Logarithmer for Grundtallet 10, briggiske Logarithmer. Neper, Logarithmernes Opfinder, havde allerede beregnet en Tavle over de saakaldte naturlige Logarithmer; men B. bemærkede, at Logarithmer med Grundtallet 10 vare bekvemmere til praktisk Brug. Neper og B. begyndte derfor paa dette Arbejde i Forening, men ved Nepers Død kom hele Arbejdet til at hvile paa B. Han udgav først 1618 »Logarithmorum chilias prima« og siden, 1624, »Arithmetica Logarithmica«, som indeholder Logarithmerne af Tallene fra 1 til 20,000 og fra 90,000 til 100,000 med 14 Decimaler. De mellemliggende Tals Logarithmer ere først beregnede af Hollænderen Adr. Blacq (1628).

Brigham Young, s. Young.

Bright, John [brajt], engelsk Statsmand, f. 16 Nov. 1811 ved Rochdale; hans Fader var Fabrikant og Kvæker. Tillige med sine Brødre grundlagde B. et Bomuldsspinderi i Rochdale; han var fra 1839 et af de virksomste Medlemmer af »Anti-Cornlaw-League«. Paa de Folkemøder, der holdtes i denne Sag, viste B. sig som en fremragende Taler og valgtes

1843 i Durham til Medlem af Underhuset, hvilket Sæde han 1847 ombyttede med Manchester. I Underhuset talte B. især for Frihandelens Udvikling, for Navigationsactens Afskaffelse, for Jødernes politiske Ligestilling og for Forbedringer i Irland, men tog ogsaa Del i Ordskiftet om alle større Sager, der forelaa. Ligeledes virkede han for Besparelser i den indre Styrelse og i Udgifterne til Hær og Flaade. Hans Afsky for Krig bragte ham 1853 til at dadle Krigen med Rusland, medens han samtidig tillige med andre Fredsvenner skikkede Afsendinger til Kejser Nikolaj for at advare ham imod et Fredsbrud. Medens B. 1852 var med at hylde Ungarns Fører i Frihedskampen L. Kossuth, var han baade 1851 og 1857 blandt dem, der dadlede Lord Palmerstons Udenrigsstyrelse, henholdsvis for hans Færd imod Grækenland og for det Bombardement, Bowring havde underkastet Canton. Ved det almindelige Valg, som fulgte paa Underhusets Afstemning i den sidste Sag, faldt B. igjennem i Manchester, hvor man 1853 havde brændt hans Billede, men valgtes snart efter i Birmingham og er siden stadig bleven gjenvalgt her. Allerede før 1857 havde B. udtalt sig for en gjennemgribende Valgreform, forelagde selv 1859 et Udkast til en saadan og vedblev siden uafbrudt paa Folkemøder at angribe Aristokratiets altfor store Indflydelse i det politiske Liv. I det hele tog B. Nordamerikas indre Tilstande til Mønster, særlig dets Undervisningsvæsen og almindelige Valgret, ligesom han under Slavestaternes Opstand 1861—65 afgjort hævdede Unionens Ret. Medens B.s glimrende Veltalenhed gjorde ham til Folkemassens Yndling og vigtigste Talsmand, vandt han i Underhuset stadig mere Indflydelse som de radicales Leder. Med stor Dygtighed understøttede B. Gladstone i Forhandlingerne om en Valgreform 1866—68 og blev derfor, da den var gjennemført og havde givet de liberale en afgjort Sejer ved de nye Valg, i Dec. 1868 Handelsminister indtil Dec. 1870. Som saadan havde B. væsentlig Del i den irske Statskirkes Afskaffelse og i den nye irske Landbolov. 1878 var B. virksom for at hindre Krig og tog Ordet for indgribende Landboreformer. Da Gladstone i Apr. 1880 paa ny kom til Magten, blev B. Minister uden Portefeuille, men afgik i Juli 1882 som Følge af Angrebet paa Ægypten, der stred imod hans Fredsgrundsætninger. — Hans yngre Broder, **Jacob B.**, f. 1821, Medlem af Underhuset 1867—74 og siden 1880, har særlig virket for Kvindernes Valgret og for en Forbedring af deres formueretlige Stilling.

Brighton [brajtn], 1) Stad i England, Sussex-Shire, ved Kanalen, 10 M. s. for London. 108,000 J. (1881). B., der er et stærkt besøgt Badested og yndet Sommeropholdssted for Londons Rigmænd, er en af Englands prægtigste Byer og har en stor Mængde paladsagtige Bygninger. Det af Georg IV i orientalsk Smag opførte Residensslot er nu Stadens Ejendom. B. var et ubetydeligt Sted, indtil Georg IV som Prins af Wales bragte det i Mode som Badested. Siden 1872 er her tæt ved Kysten et kolossalt Aquarium, der anses for det største og fuldstændigste af alle hidtil existerende. Befolkningen driver udstrakt Fiskeri, Handel og Skibsfart. 2) Stad i Kolonien Victoria i Australien, s. ø. for Melbourne, ved Port Philip-Bugten. 5,000 J. Smukt bygget.

Brights Sygdom [s. o.], en først i det 19. Aarh. af den engelske Læge Rich. B. (f. 1788, d. 1858) beskreven Sygdom, bestaar i en acut eller chronisk Betændelse i Nyrerne, navnlig i Barksubstansen, hvorved deres Virksomhed forstyrres; Blodvædskens Æggehvide gaar over i Urinen (Æggehvidesygdom), hvis Mængde dernæst uden som oftest aftager, medens der som Følge heraf optræder Vattersot, ja til sidst hører Urinafsondringen endog helt op, og Døden indtræder da under forskjellige nervøse Symptomer, den saakaldte Uræmi, der vistnok skyldes en Forgiftning af Blodet med de forskjellige i Urinen indeholdte Stoffer, der tilbageholdes i det. Sygdommen lader sig sjælden helbrede og complicerer sig ofte med farlige Sygdomme i andre Organer, især Betændelser. Dens vigtigste Aarsager ere Forkølelse, Misbrug af Spirituosa, Koldfeber, Skarlagensfeber, forskjellige Dyskrasier og Sygdomme i Lunger og Hjertet.

Brigittinerordenen, d. s. s. Birgittinerordenen.

Brignoles [brinjōll], Stad i det franske Dep. Var, 5 M. v. s. v. for Draguignan. 5,000 J. Livlig Industri; Handel med Vin, Olje og Sydfrugter.

Bril, Mattijs, flandersk Maler, f. 1550 i Antwerpen, d. 1584, arbejdede i Rom, hvor han malede Landskaber al fresco i Vaticanet for Pave Gregor XIII. — Hans yngre Broder, **Paul B.**, ligeledes Landskabsmaler, f. 1556 i Antwerpen, d. 1626 i Rom, var dennes Elev, men har større Betydning, navnlig for Landskabsmaleriets Udvikling i Italien, hvor hans Billeder skattedes højt. Kunstnere som An. Carracci, Domenichino, Claude Gellée o. fl. paavirkedes meget af B.

Brillant [briljānt], en Diamant, der er saaledes sleben, at den kan betragtes som bestaaende af to afstumpede, i Grundfladerne forenede Pyramider, hvoraf den øvre er $\frac{1}{3}$, den nedre $\frac{2}{3}$ af hele Stenens Højde. Den øvre Afstumpning (Tavlen) er $\frac{4}{9}$, den nedre (Kaletten) $\frac{1}{9}$ af Stenens Tværmaal. Denne for Stenens Farvespil gunstigste af alle Slibemaader bruges ogsaa ved andre Ædelstene, men var ukjendt i Oldtiden.

Brillantild anvendes i Fyrværkeriet til Sværmere, Sole m. m. og er en Blanding af Melkrudt, Svovl, Kul og pulveriseret Støbejærn (stjærneformede Gnister) eller Jærnfilspaan (lange Gnister).

Brillantinestol [briljantīne], Jacquardvæv til complicerede Mønstre.

Brillat-Savarin, A. [brijā savarāng], f. 1755 i Belley, hvor han var juridisk Embedsmand, da han 1789 sendtes til Stænderne, blev derefter Retspræsident i Ain og Maire i Belley, maatte som anklaget for Føderalisme emigrere 1792, drog til Schweiz og Nordamerika, men vendte tilbage 1796 og beklædte forskjellige Embeder til sin Død 1826. Hans aandsfulde, gastronomiske Værk »Physiologie du goût« er udgivet 1840 af Balzac og senere flere Gange.

Brille, ringformet Redskab, der undertiden tjener til Understøttelse for lange Sager paa

Drejebænken; befæstes paa en Spindoldokke eller paa Forsætteren.

Briller bestaa i Almindelighed af slebne Glas, der ved Hjælp af en Indfatning med Stænger anbringes foran Øjnene for at raade Bod paa visse Mangler ved disse. Forskjellige Former af Linser og Prismer anvendes paa denne Maade. Sphæriske Linser, hvis Overflade danne en Del af en Kugleflade, ere igjen enten convexe eller concave; de første samle de Lysstraaler, der gaa igjennem dem, og bruges derfor, hvor Øjets Brydnings- eller Accommodationsevne er for svag, i Hypermetropien og Presbyopien samt efter Staroperation, hvorved Linsen er udtaget af Øjet (Starbriller); de concave sprede Lysstraalerne og anvendes derfor i Myopien, hvor Øjet er for stærkt brydende. Cylindriske Linser, hvis Overflade danner en Del af en Cylinderflade, bryde kun de Straaler, der træffe dem paa tværs af Cylindren, medens de paa langs indfaldende gaa uforandrede igjennem, og de benyttes derfor i den Form af Astigmatismen, hvor der er en regelmæssig Asymmetri af Hornhinden, der kun viser sig i en bestemt Retning. Hvor denne er mere uregelmæssig, bruges stenopæiske B., ovale Skaller af Metal, der med Randene slutte fast til Øjehulens Omrids og kun i Midten have en lille Aabning, saa at de blot tillade de midterste Straaler at passere ind i Øjet, medens de mest forstyrrende Sidestraaler holdes helt borte; de anvendes ogsaa af lignende Grund ved Fordunklinger af Hornhinden. De nævnte Arter af B. kunne combineres med hinanden; B., hvis ene Flade er concav, medens den anden er convex, kaldes periskopiske; Linser, hvis ene, f. Ex. nedre, Halvdel er concav, medens den anden er convex, kaldes pantoskopiske (verres à double foyer, Franklins B.) og benyttes bl. a. af Miniaturmalere og Forelæsere, der ved Hjælp af dem kunne se baade nære og fjærne Gjenstande tydelig ved blot at sænke eller hæve Øjet. Prismatiske Glas, der bøje Lysstraalerne hen imod Prismets Basis, bruges i visse Øjensygdomme; til disse slutte sig de orthoskopiske ell. decentraliserede B., der ere skaarne ud af en større convex Linses Periferi. Ved alle de nævnte Former af B. er det vigtigt, at Styrken nøje afpasses efter Øjets særegne optiske Forhold hos hvert enkelt Individ. Beskyttelsesbriller bruges til at skjærme Øjet imod stærkt Lys, Støv eller kolde Vinde, i hvilken Henseende graa, urglasformede B. ere bedst, eller ved visse Haandteringer mod Fliser af Metal, Sten osv., hvortil man kan bruge tykke Glasplader eller bedre urglasformede B. af Marienglas, der ere lettere.

Brilleslange (Naja tripudians), en af de største og farligste Giftsnoge, 2—3 Alen lang, brun, sjældnere sort, har bag paa Halsen en Tegning, der især kommer til Syne, naar Dyret i Brede spiler Halsen ud til en flad Skive, og som da viser sig som en af de gammeldags Briller med en Bøjle for Næsen. Halsens Udvidelse bevirkes ved Ribbenene, der her ikke som ellers ere buede ned mod Bugen, men lige og strakte bagud, og som derfor ved at trækkes ud til Siden give den udspilede Hud denne Form. B. findes i Ostindien og afrettes af Gjøglere til Dans og andre Kunststykker, formodentlig dog først efter at de have ladet den udtømme sin Gift eller maaske endog tilsætte sine Gifttænder paa andre Ting, f. Ex. Klædelapper. **Den ægyptiske B.** ell. Kleopatras Slange (N. Haje) har ikke Brillefiguren; ved et Tryk i Nakken bliver den bedøvet og stiv som en Stok, hvilket var et af de Kunststykker, som allerede Pharaos Troldmænd forstode.

Brilon, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 12 M. s. ø. for Münster. 4,000 I. Tidligere Hansestad. Krudtfabrikation. Jærnværk.

Brim ell. **Brem**, norsk, Brænding. I jysk Dial. bet. B. den brusende Lyd af en Brænding, en fjærn Storm o. desl.

Brimer (bedre: **Brime**), i Følge den yngre Edda en Sal i Himlen efter Ragnarøk, hvor der er god Drik for dem, som have Gammen deraf.

Brinck, Iver, f. 1665 i Norge, Søn af en dansk Mand, blev 1689 Feltpræst ved de danske Tropper i Irland, 1691 Præst ved den danske Menighed i London, hvor han gjorde sig meget fortjent af Opførelsen af en dansk Kirke, 1702 Sognepræst i Kjøbenhavn; d. 1728. Han har bl. a. skrevet aandelige Sange, og under sit Ophold i London leverede han Materialerne til det Modskrift mod Molesworths bekjendte Bog »An account of Denmark as it was 1692«, som Englænderen Wm. King udgav 1694. Ved sit Ægteskab med Sophie Seidelin blev han Stamfader til Slægten **B.-Seidelin**, der adledes 1752.

Brinckman, Carl Gustav v., svensk Diplomat og Digter, f. 1764 i Södermanland, blev uddannet ved den evangeliske Brødremenigheds Gymnasier i Niesky og Barby og besøgte flere tyske Universiteter. Efter at han 1791 var indtraadt i Udenrigsministeriet, gjorde han Tjeneste ved de svenske Gesandtskaber i Berlin og Paris, var Gesandt ved det preussiske Hof 1807 og ved det engelske 1808; s. A. blev han adlet, 1828 Medlem af det svenske Akademi, 1835 Friherre og døde 1847. B. var en Mand af ædel Charakter og med omfattende æsthetisk og philosophisk Dannelse. Han har ogsaa vundet et Navn blandt Sveriges Digtere, maaske mindre ved sit store, med det svenske Akademis højeste Pris belønnede Digt »Snillets verld« end ved sine »Tankebilder« og adskillige andre, i hans »Vitterhets-Försök« (1842) optagne Smaastykker. Fremfor alt fortjener hans omhyggelige og velklingende svenske Sprog Ros. B. har ogsaa udgivet Digte i det tyske, engelske og latinske Sprog og optraadte desuden i sine yngre Aar i Tyskland som philosophisk Forfatter.

Brindisi, Stad i Syditalien, 9 M. ø. for Taranto, ved Adriaterhavet. 17,000 I. Ærkebispesæde med Kathedralkirke, der ofte har lidt ved Jordskjælv. Gammelt Slot, der nu benyttes som Fængsel. Siden Fuldførelsen af Suezkanalen og Jærnbanerne over og igjennem Alperne har B. faaet forøget Betydning for Forbindelsen over Middelhavet med Orienten. B., Oldtidens Brundisium, blev 244 f. Chr. romersk Koloni og vandt Betydning som Ende-

punkt for den appiske Vej og Overfartsted til Grækenland. I Krigen mellem Pompejus og Cæsar spillede den en betydelig Rolle, og 40 f. Chr. sluttedes her Freden mellem Octavian og Antonius. Endnu i det 13de Aarh. talte B. 60,000 I., men da dens Havn i det 15de Aarh. blev ødelagt af Venezianerne, kom den i Forfald.

Brindley, James [li], engelsk Vandbygningsingenieur, f. 1716 i Grevskabet Derby af fattige Forældre. En af ham construeret Vandløftningsmaskine gjorde ham først bekjendt. Senere henledede Hertugen af Bridgewaters Opmærksomhed paa ham ved en ny Spindemaskine for Silke o. a., og han fik da det Hverv at bygge Bridgewaterkanalen (s. d. A.). D. 1772.

Bringebær, norsk, d. s. s. Hindbær, s. **Mynger.**

Brint, H, norsk **Vandstof,** svensk **Väte,** et luftformigt Grundstof, som det først i Aaret 1878 og med stor Vanskelighed er lykkedes at fortætte, findes yderst sjælden frit i Naturen, men overordentlig hyppig i Forbindelser. I alle Syrer, i næsten alle organiske Legemer findes B. Henved Halvdelen af Belysningsgas bestaar af B. 9 Vægtdele Vand indeholde 1 Vægtd. B. og 8 Vægtd. Ilt. B. er brændbar (deraf Navnet, som skyldes Ørsted) og udvikler ved sin Forbrænding en meget stor Mængde Varme. Forbrændingsproduktet er Vand (deraf Navnene Väte, Vandstof, Hydrogenium). B. er 14½ Gang lettere end atmosphærisk Luft og det mindst vægtfyldige af alle Legemer. Derfor anvendtes den tidligere til Luftballoner, men er nu fortrængt af Gas. B. fremstilles ved at lade et letilteligt Metal virke paa en Syre, hvis B. herved uddrives, idet der dannes et Metalsalt. I Alm. anvendes Zink og svag Svovlsyre; men den saaledes udviklede B. indeholder ildelugtende Kulbrinter, fordi Zinket sjælden er rent, medens den rene B. er uden Lugt. Den B., Pictet fortættede, vandtes af myresurt Natron, som ved Ophedning med Natronhydrat giver ren B. og kulsurt Natron. Ledes en Brintstrøm paa Platinsvamp, antændes B. (s. **Döbereiners Fyrtøj**); antændes en Blanding af 2 Rumf. B. og 1 Rumf. Ilt (det Forhold, hvori de danne Vand, H_2O), sker der en voldsom Explosion, hvorfor denne Blanding kaldes **Knaldluft.** Ved særegne Haner kan man lade B. brænde i Ilt, og herved opnaas den højeste Temperatur, man kjender, men Flammen er farveløs. Et Stykke Kalk hvidgløder i denne Flamme med et overordentlig stærkt Lys (s. **Drummonds Lys**). B. danner ogsaa en anden Forbindelse med Ilt, **Brintoverilte,** H_2O_2, en Vædske, der dannes ved at bringe Vand til at optage mere Ilt (ved Baryumoverilte og en svag Syre). Dette Stof afgiver let Ilt og benyttes til Restauration af gamle Malerier (hvis Blyhvidt af Luftens Svovlbrinte er blevet til sort Svovlbly, hvilket atter af Brintoverilten iltes til hvidt svovlsurt Bly), samt i den seneste Tid i Medicinen. B. forener sig med alle de saakaldte Metalloider, derimod meget sjælden med Metaller. I Chemien anvendes B. hyppig som Afiltningsmiddel paa Grund af sin store Affinitet til Ilt. **Brintsyrer** kaldes i den dualistiske Chemi Brintens Forbindelser med Saltdannere (Fluor, Chlor, Brom, Jod, Cyan). Men da man nu har fundet, at de saakaldte vandfri Iltsyrer ikke have de for en Syre charakteristiske Egenskaber, men at det er deres Hydrater, der ere de virkelige Syrer, da fremdeles intet godtgjør, at disse Hydrater indeholde Brint og Ilt i Form af Vand, er der ingen Grund til at opstille B. som en særegen Gruppe, thi alle Syrer indeholde B., der med Lethed ombyttes med Metal; det er netop denne Egenskab, der stempler en Syre som saadan.

Brinvilliers, Marie Madel. Dreux d'Aubray, Marquise af [brængvillie], berygtet Giftblanderske paa Ludvig XIV.s Tid, ægtede i en ung Alder Marquisen af B., med hvem hun førte et ødselt og overdaadigt Liv. Hun kom snart i utilladelig Forbindelse med en Ritmester St. Croix, som hendes Fader, der forargedes over Datterens usædelige Levned, fik sat i Bastillen; her lærte han af en Italiener Kunsten at lave en frygtelig Gift og indviede efter sin Løsladelse sin Elskerinde i denne Hemmelighed. For at komme i Enebesiddelse af Familiens Formue forgav hun nu efterhaanden sin Fader, sine Brødre og Søstre; hendes Forsøg paa at rydde sin Mand af Vejen hindredes derimod af St. Croix. Flere andre uskyldige Mennesker, endog syge, skilte dette kvindelige Uhyre ved Livet, idet hun experimenterede med Giften paa dem. Men endelig ramte Straffen hende. St. Croix omkom ved Tilberedelsen af en Gift; en hos ham funden Æske indeholdt Breve og andre Beviser for det forbryderske Pars Ugjerninger. Marquisen flygtede, men blev paagreben i Liège og ført til Paris, hvor hun ved Torturen bragtes til at bekjende sine Forbrydelser og blev halshugget 16 Juli 1676. Fra den Tid skriver sig det saakaldte Chambre ardente (s. d. A.).

Brische, fr. [ösch], lille Bolle af fint Mel.

Brion, Gustave [öng], fransk Maler, f. 1824 i Vogeserne, d. 1877 i Paris, vandt Navn ved sine Livsbilleder, især fra hans egen Hjemstavn Elsaß. Billeder som „Begravelse i Vogeserne", „Bryllup i Elsaß" ere bekjendte i talrige smukke Gjengivelser. Han illustrerede Victor Hugos Romaner »Notre Dame de Paris« og »Les misérables«.

Brioniske Øer, Smaaøer i Adriaterhavet ved den sydlige Del af Halvøen Istriens Vestkyst, levere godt Marmor.

Brionne [önn], gammel Stad i det franske Dep. Eure, 5 M. n. v. for Evreux, ved Floden Risle. 3,000 I. Kirkeforsamling 1050, der fordømte Berengar af Tours's Lære.

Brioso ell. **Con brio,** it., livlig, med Liv.

Briot, Charl. Aug. Alb. [brio], fransk Mathematiker, f. 1817 i St. Hippolyte (Doubs), virkede efter Tilendebringelsen af sine Studier en Tid som Lærer i Provinserne og kom senere til Paris, hvor han 1855 blev Lærer i Mechanik og Astronomi ved den polytechniske Skole, senere Lærer i mathematisk Physik ved Sorbonne; d. 1882. Han har, navnlig i Forening med I. C. Bouquet (f. 1819, siden 1878 Lærer i rationel Mechanik ved Sorbonne), dels udgivet forskjellige Lærebøger, dels forfattet en Række Afhandlinger, »Études des fonctions définies par des équations différentielles«, samt et be-

amt Værk »Théorie des fonctions elliptiques« 2den Udg. 1873).

Brioude [ühd], Stad i det franske Dep. Øvre-Loire, ved Floden Allier, 7 M. n. v. for le Puy. 5,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Korn- og Vinhandel. Lafayettes Fødeby.

Briquetter dannes af Kulsmul og andet Brændselsaffald med et Bindemiddel, sædvanlig Stenkulsbeg eller Tjære. I første Tilfælde presses de i Varmen i Form af Mursten med afrundede Kanter; i sidste Tilfælde formes de i Regelen som Cylindre, der gløedes uden Luftens Adgang. De sidste anvendes til Husholdningsbrug, de første i Fabriker, til Locomotiver og Dampskibe.

Brisbane [brisbæhn], 1) Flod i Australien, i den sydlige Del af Kolonien Queensland, falder gjennem en bred Munding ud i Moretonbugten. 2) Hovedstad i Kolon. Queensland ved Floden B., 3 M. fra dens Munding. 30,000 J. Dampskibsfart paa Singapore og Ceylon, Ny-Seeland og Sydney. B. ligger i en herlig Egn.

Brise, fr., Luftning.

Briseïs, Brises's Datter, var efter Erobringen af Staden Lyrnessos bleven Achillens's Slavinde og Elskede. Da Agamemnon berøvede ham hende, udbrød den Strid imellem Heltene, hvormed Iliaden begynder, og som foranledigede Achilleus til at trække sig tilbage fra Kampen, indtil Agamemnon forsonede ham ved at give hende tilbage med store Gaver.

Brisingsmykket, i den nordiske Mythologi et Halssmykke, som Freja besidder.

Brist, et af Planker og Bjælker dannet Gulv, der i Skanser og Batterier lægges bag Brystværnet, hvor en Kanon eller en Morter skal opstilles; den tjener til at hindre Kanonens Lavet eller Rapert saa vel som Morterens Stol i at skære sig ned i Jordsmonnet, hvorved Betjeningen vilde i høj Grad besværliggjøres. Kanoner i høje Affutager (s. d. A.) placeres ikke paa nogen egentlig B.; fortil hviler Slæden paa en Forbrist, en i Jordsmonnet nedgravet, stærk Tømmerforbindelse med en opretstaaende Hovedbolt, hvorom Slæden kan svinges; dennes bageste Ende vandrer da med to Hjul paa en i Jorden nedlagt, af Stenfliser eller oftest af Plankestykker dannet Bane, som kaldes Buebristen.

Brisling (Clupea sprattus), den Sildeart, der sælges her i Norden, nedlagt i Saltlage, under det urigtige Navn af Ansjos (Anchiovis). Den er 4—5 Tomm. lang, almindelig i Nordsøen og Kattegattet og ligner Silden meget i Udseende.

Brissac, en gammel adelig fransk Familie, som oprindelig hed Cossé, men førte Navnet B. efter et af sine Godser i Anjou. Flere Medlemmer af denne Slægt gjorde sig under de franske Religionskrige bekjendte som Modstandere af Hugenotterne. **Charles de Cossé**, Greve af B., en Tilhænger af Guiserne, var 1594 Gouverneur i Paris og overgav Staden til Henrik IV, som derfor gjorde ham til Marschal; under Ludvig XIII blev han 1611 Hertug og Pair og døde 1621. — **Louis Herc. Timol. de Cossé**, Hertug af B., f. 1734, blev i Sept. 1792 myrdet tillige med flere andre Adelsmænd i Versailles af den rasende Pøbel.

Brissel, en Blodkjertel i den øverste Del af Brysthulen bag Brystbenet, der kun findes hos Fosteret og det spæde Barn, medens den fra det 3dje Aar begynder at svinde, saa at der hos voxne næppe er Spor af den tilbage.

Brisson, E. Henri [søng], fransk Politiker, f. 31 Juli 1835, blev 1859 Sagfører i Paris og var desuden Medarbejder af frisindede Blade, stillede sig 1869 til Valg i Paris, men trak sig ved Omvalget tilbage for en anden Republikaner. I Febr. 1871 valgtes B. til Nationalforsamlingen, sluttede sig strax til yderste Venstre og foreslog i Sept. samme Aar en almindelig politisk Amnesti. Han var en Tid lang Formand for sit Parti, valgtes 1876 til Deputeretkammeret og blev 1879 baade en af Næstformændene og Formand for Finansudvalget, samt i Nov. 1881 Gambettas Efterfølger som Kammerets Formand.

Brissot, Jean Pierre [sō], efter den Landsby, hvor han var opdraget, ofte kaldet **de Quarville** ell. **Warwille**, f. 1754 i Chartres, var først Advocat, derefter Skribent og førte et meget bevæget Liv. Efter et mislykket Forsøg paa at redigere et videnskabeligt Tidsskrift i London vendte han tilbage til Paris, hvor han 1784 blev sat i Bastillen i Følge en falsk Angivelse for at være Forfatter til en anonym Pamphlet mod Dronningen. Efter 4 Maaneders Forløb slap han ud, men maatte flygte til London, da han truedes med en ny Fængsling formedelst sin Forbindelse med Hertugen af Orléans, der søgte fremragende Publicister for sine Reformprojecter og Angreb paa Ministrene. Her virkede han ivrig for Slavehandelens Ophævelse og vedblev ogsaa efter sin Hjemkomst til Frankrig at arbejde for samme, ligesom han i denne Anledning overtog en Sendelse til Nordamerika. Da han kom hjem herfra, var Revolutionen udbrudt, hvori han tog saa virksom Del baade ved Skrifter (Bladet »Le patriote français«) og som Medlem først af Nationalforsamlingen og senere af Conventet, at Hoffet og Reactionspartiet opfandt Øgenavnet »Brissotin« for alle Reformens Tilhængere. Han sluttede sig til Girondinerne, stemte i Processen mod Kongen, som haabede paa, at B. vilde redde ham fra Døden, for Appellation til Folket og vedblev ogsaa efter Kongens Henrettelse at være en af Førerne for de moderate. Men netop derved blev han hadet og mistænkt af de exalterede og Anarchisterne, blev styrtet med de andre Girondiner 31 Maj 1793, arresteret i Moulins og guillotineret med 20 af sine Venner i Paris 31 Oct. s. A. B. var hverken noget Geni eller udmærket Taler, men en Mand af Dannelse og en modig Charakter, som med urette er bleven bagvasket, fordi hans Anskuelser og Grundsætninger drev ham mod begge modsatte politiske Partier.

Bristol, 1) Stad i England, Gloucester-Shire, ved Lower-Avon, $1\frac{1}{3}$ M. fra dens Udløb i Severn. 207,000 J. (1881). Bispesæde. Den gamle Stad, der allerede bestod flere Aarh. f. Chr., har snævre Gader og smaa, mørke Huse, hvorimod den nye Del har brede Gader og store, aabne Pladser. Blandt de talrige Kirker fremhæves Kathedralkirken og St. Marys. Her er en videnskabelig Højskole, B.-College, og

af Th. Rousseau og Troyon til Landskabs- og Dyrmaler. Især gjengiver han Heste og Faar med Held. „Faarehjorden vender hjem til Landsbyen" er i Nationalgalleriet i Berlin.

Brendel, C. Franz, f. 1811 i Stolberg i Harzen, d. 1868 i Leipzig. Her studerede han først Philosophi og tog samtidig Undervisning i Claverspil af Fr. Wieck. Efter at han i Berlin havde taget den philosophiske Doctorgrad, holdt han Foredrag over Musik i Freiberg og Dresden. 1844 overtog han Redactionen af det af Rob. Schumann grundede „Neue Zeitschrift für Musik" og gjorde dette Blad til Hovedorgan for den nytyske Skole, hvorved han paadrog sig de heftigste Angreb af Mendelssohns Tilhængere. Som musikalsk Forfatter indtager B. en fremragende Plads, især ved sin „Geschichte der Musik in Deutschland, Italien und Frankreich" (6te Opl., Leipz. 1879).

Brendstrup, Thorald, dansk Maler, f. 25 Maj 1812, d. 4 Maj 1883, uddannede sig ved Kunstakademiet og paa egen Haand til Landskabsmaler. 1847 havde han Akademiets Rejseunderstøttelse, men opholdt sig ogsaa senere flere Gange i Italien nogle Aar ad Gangen. Især ere adskillige af hans mindre Billeder fra Roms Omegn tiltalende. Han blev Medlem af Kunstakademiet 1874.

Brenkas, d. s. s. Bankatin, s. **Tin.**

Brenkenhoff, Franz Balthas. S. v., preussisk Statsmand, f. 1723, d. 1780. Efter at have været ansat i dessauisk Statstjeneste, traadte han 1762 i preussisk og var Frederik II.s vigtigste Medhjælper til at udslette Sporene af Syvaarskrigen ved at fremme Agerdyrkning og Industri, ligesom han ogsaa organiserede Forvaltningen i de Lande, som Preussen fik ved Polens første Deling 1772.

Brenner, et 6,400 F. højt Bjærg i Tiroleralperne, s. for Innsbruck. Over det 4,126 F. høje **B.-Pas** fører en af de stærkest befærdede Alpeveje; her er nu anlagt en Jærnbane.

Brenner, Sophia Elisabeth, svensk Forfatterinde, født Weber, f. 1659, d. 1730, gift med **Elias B.** (Assessor i Antiqvitetscollegiet, f. 1647, d. 1717, Miniaturmaler og Numismatiker), opnaaede i sin Tid en overordentlig Berømmelse ved sit Talent til at tilegne sig mange Sprog og optraadte som Digterinde i dem alle. Skjønt hendes Digte ere prosaisk moraliserende, pristes dog B. i sin Levetid som den nordiske Sappho, og hendes Berømmelse strakte sig langt ud over Fædrelandets Grænser, til Spanien og til Amerika.

Brennus, kelt., d. e. Høvding, et Fællesnavn for galliske Fyrster og Hærførere. Mest bekjendt er Anføreren for de senoniske Galler, som 390 f. Chr. kom i Krig med Romerne, slog dem ved Allia og opbrændte og ødelagde Rom paa Capitolium nær, hvilket de belejrede. Da Romerne manglede Levnedsmidler og Gallerne vare kjede af Krigen, enedes man efter det romerske Sagn om, at B. skulde drage bort imod [illegible]t faa udbetalt en stor Sum Penge. Just som [illegible]nne afvejedes, ved hvilken Lejlighed B. for[illegible]ttede og haanede de overvundne Romere, id[illegible] han med Ordene »væ victis« (ve de overvundne) lagde sit Sværd paa Vægtskaalen og ford[illegible]de, at Romerne skulde opveje ogsaa det med Guld, kom Camillus, der imidlertid var bleven valgt til Dictator, med en Hær fra Ardea, drev Gallerne bort og slog dem kort efter aldeles. — En anden B. trængte c. 278 f. Chr. med en stor gallisk Hær ind i Makedonien og Grækenland og gjorde et mislykket Angreb paa Delphi; hans Hær ødelagdes ved de forenede Grækeres Angreb samt ved Hunger og Sygdomme.

Brenta, Flod i Norditalien, Oldtidens Medoacus major, udspringer i Tirol s. ø. for Trient og forener sig neden for Padua med en Arm af Bacchiglione, hvorefter den bøjer mod Ø. og gjennem Kanalen **B. nuova** falder ud i Venezias Laguner.

Brenta, italiensk Vinmaal, i Bergamo 73,17, i Milano 78,2, i Verona (Brento) 72,38, i Piemont 51,01 danske Potter.

Brentāno, Clemens, tysk Digter, Broder til Bettina v. Arnim, f. 1778 i Frankfurt a. M., studerede i Jena og levede siden i Frankfurt, Heidelberg, Wien og Berlin som privatiserende Literat. Under Navnet Maria udgav han 1800 sine „Satiren u. poetische Spiele" og 1801 Romanen „Godwi oder das steinerne Bild der Mutter". Han er en ægte tysk Romantiker med dybe Tanker og geniale Lynglimt; men formløs og bizar danser hans Poesi om som en Lygtemand; Ro og Begrænsning er ham aldeles fremmed. Renest ere hans Smaafortællinger, blandt hvilke „Geschichte vom braven Kasperl und der schönen Annerl" og hans sidste Arbejde, det aandfulde Eventyr „Gockel, Hinkel u. Gackeleia" fra 1838. Af hans Dramaer maa fremhæves „Die lustigen Musikanten" (1813) og navnlig „Die Gründung Prags" (1816). Med sin Svoger Arnim udgav han Folkevisesamlingen „Des Knaben Wunderhorn" (s. **Arnim, L. A. v.**) og bearbejdede fremdeles Georg Wickrams Historie under Titel af „Der Goldfaden" (1809). Omtumlet af forvirrede Stemninger søgte han til sidst Ly i Katholicismen (1818), og en Tid var han Munk i Klostret Dülmen ved Münster. Siden levede han i Regensburg og München og døde i Aschaffenburg 1842. — **Sophie B.**, f. Schubart, hans Hustru, skilt fra sin første Mand Mereau, f. 1761, d. 1806, skrev Noveller og Bidrag til Taschenbücher.

Brentāno, Lorenz, f. 1810 i Mannheim, blev 1837 Advocat, senere Medlem af Badens 2det Kammer og 1848 af Nationalforsamlingen i Frankfurt; begge Steder hørte han til det yderste Venstre. Skjønt B. ikke selv deltog i de revolutionære Bevægelser 1848, blev han dog, efter at Opstanden i Maj 1849 var lykkedes, Medlem af det udøvende Udvalg og stod her som den maadeholdne imod Struves yderlige Planer. 28 Juni maatte B. flygte til Schweiz, gik siden til Nordamerika, hvor han udgav et tysk Blad, og vendte først 1869 tilbage til Tyskland. 1872—76 var han nordamerikansk Consul i Dresden; d. 1879 i Chicago.

Brentāno, Lujo, f. 1844, tysk Økonom af den kathedersocialistiske Retning, blev 1872 Prof. i Breslau, 1882 i Strasburg; han har særlig beskæftiget sig med Arbejderforholdene, som han omhyggelig har studeret paa Rejser i i England. Blandt hans Skrifter kunne nav-

nes: „Die Arbeitergilden der Gegenwart", 1871—72, og „Die Arbeiterversicherung gemäß der heutigen Wirthschaftsordnung", 1879.

Brentford, Stad i England, Middlesex-Shire ved Themsen, 1 M. v. for London. 12,000 J. Bryggeri, Sæbesyderi. I Nærheden er Hertugen af Northumberlands prægtige Landsæde.

Brenz, Joh., Württembergs Reformator, f. 24 Juni 1499 i Weil i Schwaben, kom i sit 13de Aar til Universitetet i Heidelberg for at studere Retsvidenskab. Ved Luthers Ophold i Heidelberg 1518 blev han dennes ivrige Tilhænger og drog til den frie Rigsstad Schwäbisch-Hall, hvor han optraadte som Reformator. Han tog Del i Samtalen i Marburg 1529, var til Stede paa Rigsdagen i Augsburg og blev 1536 af Hertug Ulrik indkaldt til Württemberg for at lede Reformationen. Han deltog i Religionssamtalerne med Katholikerne i Worms 1540 og i Regensburg 1546; den Fasthed, han viste baade her og i sin Modstand mod Interimet 1548, opbragte Carl V.s Mænd saaledes imod ham, at der blev sat en Pris paa hans Hoved, og han maatte gjentagne Gange flygte fra Sted til Sted for at frelse sit Liv. B. har forfattet Württembergs Trosbekjendelse, Confessio Würtembergica, der 1551 blev forelagt paa Synoden i Stuttgart og undertegnet af Landets anseligste Theologer. D. 1570. B. hører baade i Henseende til Lærdom, Trosmod, Sagtmodighed og Besindighed til Reformationens ædleste Personligheder. Blandt hans Skrifter er en lille Katechismus, den eneste, der har formaaet at hævde sig i Tyskland ved Siden af Luthers.

Brëra, det forhenværende Jesuitercollegium i Milano, nu Palazzo delle scienze ed arti. Det indeholder Kunstakademiet, videnskabelige Anstalter, et stort Bibliothek og et berømt Billedgalleri.

Bresche, s. Brèche.

Brescia [bräſcha], Stad i Norditalien, 11 M. ø. for Milano. 44,000 J. (1881) i selve Staden, med tilliggende District 61,000 J. Bispesæde. B. har ikke faa mærkelige Bygninger, saa vel fra ældre som fra nyere Tider, deriblandt et Herculestempel og en romersk Vandledning, end videre Communalpaladset Broletto, den nye Kathedralkirke, den gamle Domkirke fra det 9de Aarh. og flere andre Kirker med mange Malerier, det bispeppelige Palads, Theatret, det musikalske Akademi, Sygehuset og Frugthallen, samt talrige prægtige Privatbygninger. Stærkt udviklet Industri, navnlig i Staal-, Jærn- og Glasvarer, Silke- og Bomuldsstoffer, Papir og Læder. Betydelig Handel med Silke-, Linned- og Lædervarer, Vin, Korn og Ost. B. er en ældgammel gallisk og derpaa romersk Stad Brixia; fra Folkevandringens Tid stiftede den jævnlig Herrer tillige med det øvrige Lombardi, løsrev sig i det 11te Aarh. fra de tyske Kejseres Overherredømme, men led under sin Uafhængighed meget dels af Stridigheder med Nabofyrster, som tragtede efter at bringe Staden under deres Herredømme, dels af indre Partikampe mellem Welfer og Ghibelliner. I det 15de Aarh. bad Borgerne i B. Venezia om Hjælp imod de milanesiske Hertugers Undertrykkelser; Venezianerne besatte Staden og beholdt den fra 1441. B. delte derefter Skæbne med Venezia og kom 1814 under Østerrig. Staden tog levende Del i Frihedskampen 1848—49. I Marts 1848 tvang B. den østerrigske Garnison til at overgive sig og faldt først til Føje 13 Aug.; 23 Marts 1849 gjorde B. paa ny Opstand og blev først kuet efter et frygteligt Bombardement og en blodig Gadekamp, hvori Haynau vandt Navnet „Hyænen fra B." 1859 kom B. til Kongeriget Sardinien.

Breslau, Hovedstad i den preussiske Prov. Schlesien ved Oder, som oven for B. optager Ohle, 44 M. s. ø. for Berlin. 273,000 J. (1880), hvoriblandt c. 18,000 Jøder. B. er Sæde for Provinsens Overpræsident, Appellationsretten, en katholsk Fyrstbiskop og et evangelisk Consistorium og bestaar af Gammelstaden, Nystaden og 5 Forstæder. Blandt dens Kirker fremhæves Domkirken St. Johannes, en smuk gotisk Bygning fra det 13de og 14de Aarh., Elisabethkirken med et 335 F. højt Taarn, herligt Orgel og smukke Glasmalerier, Maria Magdalenekirken, de 11,000 Jomfruers Kirke o. fl. De mærkeligste offentlige Bygninger ere Raadhuset, det kongelige Palais, Regeringsbygningen, Universitetet, Appellationsretten, Bispegaarden, det nye Theater, Stænderhuset med en Malerisamling, den nye Børs, Casernerne, Cellefængslet, Jærnbanegaardene o. fl. De smukkeste offentlige Pladser ere den saakaldte store Ring med Frederik II.s og Frederik Vilhelm III.s Rytterstatuer, Tauenzienpladsen og Blücherpladsen med disse Generalers Statuer. B. har et 1702 stiftet Universitet med Bibliothek paa 330,000 Bd., Observatorium, botanisk Have og mange Museer; end videre flere højere Undervisningsanstalter, et Blinde- og et Døvstummeinstitut, flere Vajsenhuse, Hospitaler og milde Stiftelser samt lærde Selskaber. Meget betydelig Industri, hvis vigtigste Frembringelser ere Roesukker, Lærred, Klæde, Tobak, Møbler, Maskiner, chemiske Varer, Farvestoffer og Liqueurer. Udbredt Handel, navnlig med Korn, Frø, Tømmer, Hør, Uld, Klæde og Metaller. Store Uldmarkeder. Ogsaa Boghandelen er meget betydelig. Flodfarten har et stort Omfang, og over 3000 Flodfartøjer komme aarlig fra de højere liggende Egne af Schlesien med Bjærgværksprodukter, Tømmer og Korn m. m. B. er en gammel Stad, der allerede i det 10de Aarh. omtales under Navnet Wratislawa. Dens ældre Fæstningsværker ere nu omdannede til smukke Spaseregange. Fredslutning 1742, som endte den 1ste schlesiske Krig og bragte største Delen af Schlesien fra Østerrig til Preussen.

Bressant, Jean Bapt. Prosp. [ſäng], f. 24 Oct. 1815 i Châlon sur Saône, forlod 1836 Studeringerne og betraadte Théâtre des variétés i Cavaler- og Elskerfaget. Hans indtagende Ydre, klangfulde Stemme, smukke, udtryksfulde Ansigt, fine Verdenstone og elegante Væsen vandt, forenede med et varmt og aandfuldt Foredrag, strax Publikum for ham i saa høj Grad, at der af Théâtre français flere Gange blev tilbudt ham glimrende Engagement, hvilket han kun afslog, fordi han, inden han betraadte Frankrigs første Skueplads, vilde

skaffe sit Talent større Udvikling. 1838 modtog han en overordentlig fordelagtig Ansættelse i St. Petersborg, hvorfra han 1846 vendte tilbage; efter igjen at have afvist et endnu større Tilbud af Théâtre français, end der var gjort ham tidligere, gik han til Gymnase, som i ham havde en af sine ypperligste Fremstillere, indtil han endelig 1854 fandt sig moden til at betræde Théâtre français, hvor han hilsedes med Jubel og spillede indtil 1876, da han paa Grund af Sygelighed maatte tage sin Afsked.

Brest, befæstet Stad og Krigshavn i det franske Dep. Finisterre ved en Bugt af Atlanterhavet. 66,000 I. (1881). Før Anlæget af Cherbourgs nye Havn var B. Frankrigs vigtigste Krigshavn. Den har en stor, sikker Red, der staar i Forbindelse med Havet ved Kanalen „Goulet", som forsvares ved mægtige Fæstningsværker. En prægtig Jærnhængebro forbinder B. med Forstaden Recouvrance. B. har flere højere Undervisningsanstalter, hvoriblandt et Søakademi, en Skole for Marineingenieurer, en medicinsk, chirurgisk og pharmaceutisk Skole, en botanisk Have og et Observatorium. Storartet Arsenal, Caserner, Dokker, Skibsværfter og prægtige Kajer. Industrien er kun af Betydning, for saa vidt den staar i Forbindelse med Skibsbyggeriet. Omfattende Fiskeri. Undersøisk Telegraphforbindelse med Cap Breton i Nordamerika. B. var endnu i Begyndelsen af det 11te Aarh. en Flække; den blev befæstet 1065 og spillede senere en vigtig Rolle i Krigene mellem England og Frankrig. 1631 lod Richelieu Havnen anlægge og begyndte dens Befæstning, som først fuldendtes af Vauban under Ludvig XIV. B. angrebes forgjæves 1694 af Englænderne og Hollænderne. Paa Reden ved B. blev 1 Juni 1794 en fransk Flaade slaaet af en engelsk.

Brest-Litòvsk, stærkt befæstet Stad i Rusland, Gouv. Grodno, 23 M. s. for G., ved Floden Bug. 40,000 I. (1877). Bispesæde, Militærakademi, jødisk Højskole. Vigtig Handel.

Bretagne [tänje], en af Frankrigs gamle Provinser, som udgjør den nordvestlige Halvø, omfatter Dep. Ile-Vilaine, Côtes du Nord, Finisterre, Morbihan og Nedre-Loire. B. (Britannia minor, i Modsætning til den paa den anden Side af Kanalen liggende Ø Storbritannien) er en Del af det gamle Armorica (s. d. A.). Det nye Navn hidrører fra Briterne, som i det 3dje Aarh. flygtede herover fra Britannien og i endnu større Skarer kom hertil, efter at Angelsachserne i det 5te Aarh. havde besat deres Fædreland. Landet gav sig en republikansk Forfatning, der dog snart afløstes af en monarchisk. Fra 1250 kaldtes Regenterne stadig Hertuger; deres Mandslinje uddøde 1488 med Hert. Frants II, hvis Arvedatter Anna var gift med de franske Konger Carl VIII og Ludvig XII og i sidste Ægteskab havde Datteren Claudia, som blev gift med Kong Frants I. Paa denne Maade kom B. under Kronen, og 1532 blev det formelig indlemmet i Frankrig. Under Revolutionskrigen var B. Skuepladsen for blodige Begivenheder og Chouanernes (s. d. A.) Bevægelser. Indbyggerne (Bretons), som altsaa ere af keltisk Herkomst og baade i Henseende til Oprindelse og Sprog mindre blandede end de egentlige Franskmænd, ere alvorlige og tungsindige, derhos lidenskabelige, heftige, stolte og stivsindede; de ere modige Søfolk og dristige Krigere, frisindede og vanskelige at regere, hænge fast ved det gamle og ere raa i Sæder. Almuen lever i Uvidenhed og Fattigdom; Industrien er ubetydelig. Til alt dette bidrager foruden Stammeforskjellen ogsaa deres Lands naturlige Beskaffenhed. De vigtigste Stæder ere Rennes i det indre og Havnestæderne Brest, l'Orient, Nantes og St. Malo, fra hvilke drives betydelig Handel og Skibsfart.

Breteuil, Louis Aug. le Tonnelier, Baron de [brøtøi], fransk Statsmand, f. 1733 i Touraine, udmærkede sig først i Krigstjenesten, var derpaa Gesandt ved forskjellige Hoffer og blev 1783 Minister for det kongelige Hus. Som ivrig Forsvarer af Absolutismen skaffede han sig saa mange Fjender, at han 1787 maatte fratræde; efter Neckers Fald indtraadte han igjen som Minister og raadede til kraftige Foranstaltninger mod Revolutionen, men da Ludvig XVI ikke vilde følge hans Raad at trække sig med Tropperne til Compiègne, begav han sig til Schweiz, hvor Kongen 1790 gav ham det Hverv at underhandle med de nordiske Hoffer om Forholdsregler til Kongemagtens Gjenoprettelse, hvorfor han af Conventet blev fraværende sat under Anklage 1792. Fjærnet fra alle Forretninger og glemt af alle Partier bosatte han sig derpaa i Nærheden af Hamborg; 1802 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig og døde i Paris 2 Nov. 1807.

Bret Harte, Francis [brætt hährt], amerikansk Digter, f. 1839 i Albany i Staten New-York. Da hans Fader, der var Privatlærer og en aandsdannet Mand, døde, drog B. H. til Californien, hvor han flakkede om, draget af romantiske Indtryk fra Spaniernes Tid og betaget af det vilde og spændende Liv blandt de nye Indvaanere. Snart var han Guldgraver, snart Skolelærer, saa Sætter og Journalist, saa ridende Bud for et Diligenceselskab. Fra 1857 gjorde han Opsigt ved sine nydelige locale Skizzer, som indrykkedes i Blade i San Francisco, blev Medarbejder af »The Golden Era«, giftede sig, stiftede et literært Ugeblad, blev 1864 Secretær ved Mønten i San Francisco, og medens han beklædte denne Post (til 1870), skrev han nogle af sine berømteste Digte og Prosaskizzer, der gjorde hans Tidsskrift »The Overland Monthly« berømt i hele Nordamerika. Hans ypperlige, humoristisk-barokke eller mildt rørende Figurer fra Skizzerne staa med levende Anskuelighed og ere blevne lige saa fuldt Folkeejendom som Dickens's. De begyndte med »Miggles«. R. Watt har oversat en Del af dem paa Dansk. B. H.s Digte vise ham som en betydelig Lyriker med rig Rhythmeopfindelse, dyb Natursans, Humor og Ynde (»Plain language from Truthful James« fra 1870). Han er lige saa talentfuld i sit Landskabs- som i sit Figurmaleri. Hans »Condensed Novels« er en fortrinlig Parodi paa fremragende samtidige Forfatteres Stil. 1871 opgav B. H. sin Redacteurvirksomhed og sin Plads i moderne Literatur ved Universitetet i San Francisco og drog til Staten New-York. Han producerer stadig. Han har været amerikansk Consul i

Krefeld. 1878 og 1879 holdt han Forelæsninger i London.

Bretigny [brøtinji], Landsby i Orléanais, Dep. Eure-Loire, f. v. for Paris, bekjendt af den for Frankrig uheldige Fred med England 8 Maj 1360.

Bretland (Briternes Land) er Navnet paa Wales i de nordiske Oldskrifter.

Breton, Jules Adolphe [brøtöng], fransk Maler, f. 1827, har vundet Navn ved en Række Billeder, hvori en dyb og frisk Naturstemning slaaende gaar sammen med de Optrin af den franske Almues Liv, som han for det meste gjengiver. Saa vel Landskabet som de store, stærkt i Forgrunden fremtrædende Figurer ere udførte med stor Dygtighed og malerisk Virkning. Til hans bedste Billeder høre „Høstpigerne" (i Luxembourg) og »La fin de la journée«.

Bretón de los Herreros, Manuel, spansk Digter, f. 19 Dec. 1800, var 1814—22 Frivillig i Hæren, siden Embedsmand, men blev 1823 afskediget paa Grund af sine liberale Anskuelser. Han slog nu ind paa den dramatiske Bane, der ved den Lethed, hvormed han arbejdede, blev ham en Erhvervskilde. Efter 1834 blev han Bibliothekar i Madrid, men 1848 atter afskediget. 1843 vandt Reactionen ham ved at betro ham Redactionen af det officielle Blad. Han har skrevet en Mængde Stykker, dels oversatte, dels bearbejdede efter ældre Digtere, dels originale. Hans »Poesias sueltas« fra 1831 og 1840 give ham en høj Rang i den spanske Lyrik; endelig har han skrevet ypperlige satiriske Digte. Som Dramatiker løsrev han sig fra Efterligningen af de franske Klassikere uden at hylde den franske Form for Romantiken, som fik Indpas i Spanien; derimod nærmede han sig den nationale ældre Romantik hos sit Fædrelands store Dramatikere. Hans ypperste Arbejde af den Art er »Muérete y verás«. I Satiren og Lystspillet er han livfuld og vittig, men ogsaa vidtløftig og snaksom; i hans Lyrik er der en kjæk Klang, ikke ulig Folkedigtningens (hans Vise »Ancha franja de velludo« er især bekjendt). Han er en stor metrisk Virtuos og leger gratiøst med de vanskeligste Versformer. D. 1873.

Bretoner [brøtönger], Indbyggerne i Bretagne.

Bretschneider, Carl Gottl., bekjendt tysk, rationalistisk Theolog, f. 1776 i Gersdorf i Sachsen, blev 1816 Generalsuperintendent i Gotha; d. 1848. B. begyndte som maadeholden Supranaturalist; men de forskjellige Udgaver af hans Dogmatik, der i øvrigt udmærker sig ved en omhyggelig Bearbejdelse af det historiske Materiale, vise, hvorledes han efterhaanden udviklede sig til Talsmand for den mest udprægede Vulgærrationalisme.

Bretten, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. ø. for Carlsruhe, ved Saalbach. 4,000 J. Her fødtes Melanchthon 16 Febr. 1497; foran hans Fødehus opreistes 1860 en Statue til hans Ære.

Bretwalda, s. Angelsachserne.

Breughel [brøl], flandersk Kunstnerfamilie, s. Brueghel.

Breve (af lat. brevis, d. e. kort, hvoraf det danske Ord Brev) betegnede i den tidligere Middelalder alle Slags kortfattede Documenter, i Modsætning til hele Bøger, og har i denne Betydning endnu holdt sig i Udtrykkene Afladsbrev, Breve og Beviisligheder, Brevhaver, Gjælds-, Kaper- og Fragtbrev, et Brev Knappenaale. Nu er B. det techniske Udtryk for mindre formelle, pavelige Skrivelser, som angaa Bestemmelser og Anordninger af ringere Betydning og udstedes uden Cardinalcollegiets Mellemkomst; B. er saaledes forskjellig fra Bulle, den højtideligere Form, og fra motu proprio (d. e. af egen Drift), en pavelig Privatskrivelse. Den ejendommeligste Bestanddel af de ved B. forekommende Formaliteter bestaar i Forseglingen med Fiskerringen, s. Annulus piscatorius. Seglet bliver trykt paa den ydre Side i rødt Vox, og en hvid Silkesnor lagt om Skrivelsen. Aabent og uden Segl udstedes et B. kun, naar det er bestemt til almindelig Kundskab, eller naar det er rettet til Jøder. Det skrives paa hvidt Papir eller Pergament; Skriften er moderne Cursivskrift. Den rescriberende Pave betegner sig med Titlen papa.

Brevhemmelighed. At enhver bør kunne være sikker paa, at de Breve, han har betroet til Posten, ikke blive aabnede og læste af andre end den, til hvem de ere stilede, er en Sætning, som paa det fuldkomneste er anerkjendt i den danske Lovgivning, efter hvilken ikke blot Postvæsenet selv og uvedkommende private Personer, men ogsaa de offentlige Autoriteter i det hele ere aldeles uberettigede til saaledes at krænke B. Skulde der i et enkelt Tilfælde opstaa Mistanke med Hensyn til et til Posten indleveret Brev om, at det skulde være af forbrydersk Indhold eller kunne give Oplysning om en begaaet Forbrydelse, kan i Danmark efter Grundloven Beslaglæggelse og Undersøgelse af et saadant Brev kun finde Sted i Følge en Kjendelse, afsagt af vedkommende Dommer. Postvæsenet er berettiget til at aabne og læse Breve, hvis Adressat ikke findes, for saa vidt det er nødvendigt for at sætte det i Stand til at sende dem tilbage til Afsenderen.

Brevet, fr. [brøvä], Bestalling, Patent, Diplom osv.

Breviārium (B. Romanum), lat., s. Chortjeneste.

Brĕvi mănu, lat., „med kort Haand", uden Omstændigheder.

Brevik, Stad i Nedre Telemarken i Bratsberg Amt i Norge, ligger dels paa en Landtunge, der dannes af Eidangerfjord og Frierfjord, dels paa den lille Ø Sylterø, der ved en Vindebro er forbunden med Fastlandet. 2,250 J.; Forstaden Stathelle paa Vestsiden ved Frierfjorden har desuden 500 J. Handel og Skibsfart ere Indbyggernes Hovederhverv. Havnen er god og sikker. B. omtales som Ladested for Tømmerhandelen i det 17de Aarh. og fik 1845 Kjøbstadrettigheder; den er Curt Adelers Fødeby.

Brewster, David [brühster], berømt Physiker, f. 11 Dec. 1781 i Jedburgh i Skotland, d. 10 Febr. 1868, var først Apotheker, senere Advocat, men helligede sig derefter ganske til Physiken, i hvilken Videnskab han blev ansat som Professor ved Universitetet i Edinburgh. I en Række af Aar var han Secretær ved »Royal Society« i denne By og blev for sine Fortje-

nester ophøjet til Baronet. Hans vigtigste Arbejder behandle Lysets Polarisation og Dobbeltbrydning; 1819 opfandt han Kaleidoskopet. Med ham døde den sidste Modstander af Undulationstheorien. Hans fleste Afhandlinger ere trykte i engelske videnskabelige Journaler; af selvstændige Værker kunne nævnes »Letters on natural magic« (Lond. 1831), »Treatise on optics« (Lond. 1832) og det ypperlige Arbejde »Memoirs of the life, writings and discoveries of Sir Isaac Newton« (Lond. 1855).

Brezilian (kelt. Broch-allean, Ensomhedens Skov), i Middelalderens romantiske Epos en Skov i Bretagne, der forekommer i Artussagnet som en af de vigtigste Skuepladse for de deri fortalte Æventyr.

Brialmont, Henri Alexis [mŏng], belgisk General, f. 1821, blev 1843 Lieutenant i Ingenieurerne og 1861 som Major ansat i Krigsministeriet, hvor han tog vigtig Del i Antwerpens Befæstning. 1877 blev B. Generallieutenant, men sattes i Juli 1883 til Disposition, fordi han uden Tilladelse var rejst til Rumænien for at give Regeringen Raad om Landets Forsvar, under Paaskud af at gjøre en Udenlandsrejse; i Jan. 1884 fik han dog sin Stilling tilbage. B. har strevet en Række Skrifter dels om Hærordning og Fæstningsvæsen (især »Études sur la défense des états et sur la fortification«, 1863, 3 Bd.), dels om Belgiens politiske og militære Stilling, samt en »Histoire du duc de Wellington« (3 Bd., 1856—57), og nyder stor Anseelse som krigsvidenskabelig Forfatter.

Brianchon, Charl. Julien [angschŏng], fransk Mathematiker, f. 1785 i Sèvres, blev Capitain i Artilleriet. Dødsaar ubekjendt. Hans Skrifter, »Mémoire sur les lignes du second ordre« (Par. 1817) og »Applications de la théorie des transversales« (1818), høre med iblandt dem, der indledede den nyere Geometri. Mest bekjendt er han bleven ved den Sætning (**B.s Sætning**, først fremsat i Journ. de l'éc. polyt., t. VI, 1806), at „i en om et Keglesnit omstreven Sexkant gaa de Diagonaler, som forbinde modstaaende Vinkelspidser, gjennem samme Punkt"; han udledede den af Pascals Sætning om en i et Keglesnit indskreven Sexkant ved Hjælp af Forbindelsen mellem Poler og Polarer.

Briançon [briangsŏng], befæstet Stad i det franske Dep. Øvrealperne, 8 M. n. ø. for Gap, i Nærheden af Durances Kilder. 4,000 J. Arsenal, store Caserner.

Briare [briāhr], Stad i det franske Dep. Loiret, 10 M. s. ø. for Orléans ved Floden Loire, hvor denne optager **B.-Kanalen**, der forbinder den med Seine. 5,000 J.

Briccialdi, G. [britschāldi], en af Nutidens berømteste Fløjtevirtuoser, f. 1818 i Terni i Mellemitalien, har skrevet en Mængde, mest paa Fløjtevirtuoser beregnede Compositioner for sit Instrument.

Bridgenorth [bridschnorth], Stad i England, Shrop-Shire, ved Severn, 5 M. v. for Birmingham. 6,000 J.

Bridgeport [bridschpohrt], Stad i Connecticut i de forenede Stater i Nordamerika ved Long-Island-Sund, 3 M. v. til s. for Newhaven. 30,000 J. (1880). Livlig Industri.

Bridgetown [bridschtovn], befæstet Hovedstad paa den engelske Ø Barbados i Vestindien, paa Øens Sydvestside. 25,000 J. Smukt bygget Stad, Sæde for Gouverneuren og en anglikansk Biskop. God Havn.

Bridgewater [bridschuaater], Stad i England, Somerset-Shire, ved den sejlbare Flod Parret, 7 M. s. v. for Bath. 12,000 J. B.s vigtigste Industri er Fabrikationen af en egen Art hvide Mursten. Livlig Handel og Skibsfart.

Bridgewaterbøgerne [s. o.], en Række engelske Skrifter, for største Delen af naturvidenskabeligt Indhold, som skulle oplyse Guds Almagt, Godhed og Visdom ved Hjælp af Naturen. Udgifterne bestrebes af et Legat, som var testamenteret dertil af Jarl F. H. E. af Bridgewater, f. 1756, d. 1829.

Bridgewaterkanalen [s. o.], anlagt af Hertug F. E. af Bridgewater 1758—71, begynder ved de rige Kulgruber ved Worsleymill i Lancashire i England og førtes først til Manchester, men fortsattes senere til Liverpool. B. er et overordentlig storartet Anlæg (Længde 6 M.), som paa flere Steder føres gjennem Tunneler og paa andre Steder paa mægtige, murede Ledninger over Dale og sejlbare Floder. Dens Bygmester var den berømte Ingenieur Brindley.

Bridlington, Stad i England, York-Shire, East-Riding, ved Nordsøen, 5 M. n. n. ø. for Hull. 8,000 J. Havn og Søbade. I Nærheden er Forbjærget Flamborough med et 250 F. højt Fyrtaarn.

Bridport, Stad i England, Dorset-Shire, 3 M. v. for Dorchester ved Kanalen. 7,000 J. Havn, Skibsbyggeri, Fiskeri.

Brie [bri], et Landskab i Frankrig, der før Revolutionen udgjorde en Del af Provinserne Champagne og Isle de France og nu indbefattes i Dep. Seine-Marne, Marne, Aisne og Seine-Oise. Efter dette Landskab benævnes en her tilvirket fortrinlig Sort Ost.

Brieg, 1) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 6 M. s. ø. for Breslau ved Oder. 18,000 J. Slot, Gymnasium, smukt Raadhus, Kirke med prægtigt Orgel, Sindssygehus, Straffeanstalt. Tobaks-, Roesukker- og Klædesfabriker. Ugentlige Kvægmarkeder. 2) Flække i Canton Wallis i Schweiz, ved Rhône og ved Nordenden af Simplonvejen. Nord for B. er den store Aletschgletscher, der mod N. omgives af Breithorn, Jungfrau, Mönch og Finsteraarhorn.

Brielle, befæstet Stad i den hollandske Prov. Sydholland, 3 M. v. for Rotterdam ved Oude-Maas. 4,000 J. God Havn. Admiral Tromps Fødeby. B. var det første Punkt, som 1572 blev besat af de for Albas Tyranni flygtende Nederlændere.

Brienne [āhn], Stad i det franske Dep. Aube, 5 M. ø. n. ø. for Troyes. 2,000 J. Indtil 1790 var her en Militærskole, hvor Napoleon I var Elev 1779—84. 29 Jan. 1814 stod her mellem Napoleon I og de allierede under Blücher et blodigt Slag.

Brienne [s. o.], berømt fransk Greveslægt, som i Middelalderen frembragte en Række forvovne Æventyrere og dristige Kronbejlere. Mest bekjendt er **Johan** af **B.**, som ved Giftermaal fik Ret til Kongeriget Jerusalem, hvor han 1210 landede i Havnen Kaipha og blev kronet

i Tyrus, men dog ikke kunde holde sig der; paa Grund af et senere Ægteskab gjorde han ogsaa Fordring paa Kongeriget Armenien, og 1229 blev han Kejser i Constantinopel (det latinske Kejserdømme, egtl. Formynder for den mindreaarige Kejser Balduin II); han døde 1237. Hans Datter Jolanthe ægtede Kejser Frederik II, som derved fik Fordring paa Kongeriget Jerusalem og foranledigedes til sit Korstog. — Johans ældre Broder, Walther III, blev efter Kejser Henrik VI.s Død 1197 kaldet til Siciliens Trone, fik i Følge sit Giftermaal med den tidligere Konge Tancreds Datter af Pave Innocens III ogsaa Fyrstendømmet Tarent og Grevskabet Lecce til Len, erobrede to Gange rask sit Rige, men blev fangen ved Belejringen af Sarno og døde i Fangenskabet 1205. — B.s efter hans Død fødte Søn, Walther IV (d. store), blev 1229 Kejser Frederik II.s Statholder i Jerusalem, men 1244 fangen i et Slag ved Gaza af Saracenerne og 1251 henrettet i Ægypten. — Dennes Søn, Walther V, tilsatte Gods og Liv i Kampen om de græske Smaastater, hvorpaa han havde Fordring efter sin Moder, og faldt i et Slag ved Kephissos 1312. — Dennes Søn, Walther VI, blev 1326 Statholder i Firenze, mistede 1331 paa et Tog for at tilbageerobre de græske Fyrstendømmer sin Hær ved pestagtige Sygdomme, satte sig 1342 fast i Firenze, men regerede saa tyrannisk, at han allerede det næste Aar blev fordrevet ved en Opstand. Han vendte tilbage til Slægtens Hjemstavn Frankrig, hvor han 1356 blev Connétable og f. A. faldt i Slaget ved Poitiers.

Brienne [s. o.], Cardinal og fransk Minister, s. Loménie de B.

Brienz, Flække i Canton Bern i Schweiz, ved Østenden af Brienzersøen. 3,000 J. Træskæreri, Tilberedning af Ost. Brienzersøen er c. 2 M. lang og ⅓ M. bred og har meget smukke Omgivelser. Den gjennemstrømmes af Floden Aar.

Brierley Hill [li], Stad i England, Staffordshire, 2 M. v. for Birmingham. 12,000 J. Betydelige Kul- og Jærnminer. Fabrikation af Glas og Teglværksprodukter.

Brieuc, Saint [sæng briø], Hovedstad i det franske Dep. Côtes du Nord, ved en Bugt af Kanalen. 12,000 J. Bispesæde; gammel Kathedralkirke, smukt Theater og Søfartsskole. Fabrikation af Uld- og Bomuldsstoffer, Papir og Læder; Bryggerier. Handel med Landbrugsprodukter. Fra Havnen udgaa mange Skibe paa Fiskefangst ved New-Foundland.

Brig, et Sejlskib med to Master, der begge have Mærs, Stænger og Bramstænger. Det har Raasejl paa begge Master og et Bomsejl (Brigsejl) paa Stormasten. Kutterbrig er et finere bygget Sejlskib med Brigtakkelads.

Brigāde, en maaske først af Gustav Adolf, senere i alle Hære benyttet Betegnelse for en større Hæraſdeling, nu i Regelen bestaaende af 4—6 Bataillons Infanteri eller af 6—12 Eskadroner Rytteri. En saadan Afdeling commanderes i Frankrig af en Brigadegeneral, hvilken Charge svarer til andre Armeers Generalmajorer. Under den franske Revolution opløstes Infanteriets gamle Inddeling i Regimenter, og der indførtes en Inddeling i Halvbrigader, som oprindelig bestod af 1 Bataillon af de gamle Tropper og 2 Batailloner af den opbudne Nationalgarde; disse Halvbrigader fik dog omsider igjen Navn af Regimenter. I Danmark saa vel som i Norge ere efter de nu gjældende Hærordninger Fodfolkets Regimenter og Batailloner fordelte i 5 B., hver med sin Del af Riget som Udskrivningskreds; i Norge betragtes derhos hele Rytteriet, Artilleriet og Ingenieurcorpset som udgjørende i administrativ Henseende hver en B. Undertiden bruges Ordet B. om ganske smaa Afdelinger; det franske Gendarmeri er saaledes fordelt i B. paa 10—12 Mand, og Brigadēr er der Benævnelsen paa en Underofficerscharge. Ved Batteribygning og lignende Arbejder kaldes ofte de Hold af Arbejdsmandskab, som skulle arbejde sammen, B. Brigadelæge, den øverste militære Læge ved en B., en Charge, der i Danmark kun træder i Virksomhed i Felten, medens den i Norge er fast.

Brigānt, Navnet paa de halv politiske Frikorer i Syditalien, som dannedes 1861 og de nærmest følgende Aar efter Neapels Indlemmelse i Kongeriget Italien. I Begyndelsen var det politiske Element mere fremtrædende, og man talte imellem B. ikke faa italienske Adelsmænd og udenlandske Officerer; men efterhaanden sank de ned til at være rene Røverbander, der øvede alskens Voldsgjerninger, skjønt stadig i Tronens og Troens Navn og under Førere, som gjaldt for Officerer i Kong Frants II.s Tjeneste. De italienske Myndigheders Aarvaagenhed og strænge Forfølgelser gjorde dog efter faa Aars Forløb Ende paa B.-Uvæsenet, og hvad der blev tilbage, var simple Forbrydere.

Brigantine, det franske Navn for en mindre Brig. Tidligere betegnede B. et lille, hurtigsejlende Skib med kun ringe Højde over Vandet, forsynet med Aarer, ofte 10 til 15 paa hver Side, til Roning. Mandskabet var i Regelen bevæbnet.

Briggs, Henry, engelsk Mathematiker, f. 1556, d. 1631, Prof. i Oxford, beregnede Logarithmer for Grundtallet 10, briggiske Logarithmer. Neper, Logarithmernes Opfinder, havde allerede beregnet en Tavle over de saakaldte naturlige Logarithmer; men B. bemærkede, at Logarithmer med Grundtallet 10 vare bekvemmere til praktisk Brug. Neper og B. begyndte derfor paa dette Arbejde i Forening, men ved Nepers Død kom hele Arbejdet til at hvile paa B. Han udgav først 1618 »Logarithmorum chilias prima« og siden, 1624, »Arithmetica Logarithmica«, som indeholder Logarithmerne af Tallene fra 1 til 20,000 og fra 90,000 til 100,000 med 14 Decimaler. De mellemliggende Tals Logarithmer ere først beregnede af Hollænderen Adr. Vlacq (1628).

Brigham Young, s. Young.

Bright, John [brajt], engelsk Statsmand, f. 16 Nov. 1811 ved Rochdale; hans Fader var Fabrikant og Kvæker. Tillige med sine Brødre grundlagde B. et Bomuldsspinderi i Rochdale; han var fra 1839 et af de virksomste Medlemmer af »Anti-Cornlaw-League«. Paa de Folkemøder, der holdtes i denne Sag, viste B. sig som en fremragende Taler og valgtes

1843 i Durham til Medlem af Underhuset, hvilket Sæde han 1847 ombyttede med Manchester. I Underhuset talte B. især for Frihandelens Udvikling, for Navigationsactens Afskaffelse, for Jødernes politiske Ligestilling og for Forbedringer i Irland, men tog ogsaa Del i Ordskiftet om alle større Sager, der forelaa. Ligeledes virkede han for Besparelser i den indre Styrelse og i Udgifterne til Hær og Flaade. Hans Afsky for Krig bragte ham 1853 til at dadle Krigen med Rusland, medens han samtidig tillige med andre Fredsvenner skikkede Afsendinger til Kejser Nikolaj for at advare ham imod et Fredsbrud. Medens B. 1852 var med at hylde Ungarns Fører i Frihedskampen L. Kossuth, var han baade 1851 og 1857 blandt dem, der dadlede Lord Palmerstons Udenrigsstyrelse, henholdsvis for hans Færd imod Grækenland og for det Bombardement, Bowring havde underkastet Canton. Ved det almindelige Valg, som fulgte paa Underhusets Afstemning i den sidste Sag, faldt B. igjennem i Manchester, hvor man 1853 havde brændt hans Billede, men valgtes snart efter i Birmingham og er siden stadig bleven gjenvalgt her. Allerede før 1857 havde B. udtalt sig for en gjennemgribende Valgreform, forelagde selv 1859 et Udkast til en saadan og vedblev siden uafbrudt paa Folkemøder at angribe Aristokratiets altfor store Indflydelse i det politiske Liv. I det hele tog B. Nordamerikas indre Tilstande til Mønster, særlig dets Undervisningsvæsen og almindelige Valgret, ligesom han under Slavestaternes Opstand 1861—65 afgjort hævdede Unionens Ret. Medens B.s glimrende Veltalenhed gjorde ham til Folkemassens Yndling og vigtigste Talsmand, vandt han i Underhuset stadig mere Indflydelse som de radicales Leder. Med stor Dygtighed understøttede B. Gladstone i Forhandlingerne om en Valgreform 1866—68 og blev derfor, da den var gjennemført og havde givet de liberale en afgjort Sejer ved de nye Valg, i Dec. 1868 Handelsminister indtil Dec. 1870. Som saadan havde B. væsentlig Del i den irske Statskirkes Afskaffelse og i den nye irske Landbolov. 1878 var B. virksom for at hindre Krig og tog Ordet for indgribende Landboreformer. Da Gladstone i Apr. 1880 paa ny kom til Magten, blev B. Minister uden Portefeuille, men afgik i Juli 1882 som Følge af Angrebet paa Ægypten, der stred imod hans Fredsgrundsætninger. — Hans yngre Broder, **Jacob B.**, f. 1821, Medlem af Underhuset 1867—74 og siden 1880, har særlig virket for Kvindernes Valgret og for en Forbedring af deres formueretlige Stilling.

Brighton [brajtn], 1) Stad i England, Sussex-Shire, ved Kanalen, 10 M. s. for London. 108,000 I. (1881). B., der er et stærkt besøgt Badested og yndet Sommeropholdssted for Londons Rigmænd, er en af Englands prægtigste Byer og har en stor Mængde paladsagtige Bygninger. Det af Georg IV i orientalsk Smag opførte Residensslot er nu Stadens Ejendom. B. var et ubetydeligt Sted, indtil Georg IV som Prins af Wales bragte det i Mode som Badested. Siden 1872 er her tæt ved Kysten et kolossalt Aquarium, der anses for det største og fuldstændigste af alle hidtil existerende. Befolkningen driver udstrakt Fiskeri, Handel og Skibsfart. 2) Stad i Kolonien Victoria i Australien, s. ø. for Melbourne, ved Port Philip-Bugten. 5,000 I. Smukt bygget.

Brights Sygdom [s. o.], en først i dette Aarh. af den engelske Læge Rich. B. (f. 1788, d. 1858) beskreven Sygdom, bestaar i en acut eller chronisk Betændelse i Nyrerne, navnlig i Barksubstansen, hvorved deres Virksomhed forstyrres; Blodvædskens Æggehvide gaar over i Urinen (Æggehvidesygdom), hvis Mængde desuden som oftest aftager, medens der som Følge heraf optræder Vattersot, ja til sidst hører Urinafsondringen endog helt op, og Døden indtræder da under forskjellige nervøse Symptomer, den saakaldte Uræmi, der vistnok skyldes en Forgiftning af Blodet med de forskjellige i Urinen indeholdte Stoffer, der tilbageholdes i det. Sygdommen lader sig sjælden helbrede og complicerer sig ofte med farlige Sygdomme i andre Organer, især Betændelser. Dens vigtigste Aarsager ere Forkølelse, Misbrug af Spirituosa, Koldfeber, Skarlagensfeber, forskjellige Dyskrasier og Sygdomme i Lunger og Hjærte.

Brigittinerordenen, d. s. s. Birgittinerordenen.

Brignoles [brinjöll], Stad i det franske Dep. Var, 5 M. v. s. v. for Draguignan. 5,000 I. Livlig Industri; Handel med Vin, Olje og Sydfrugter.

Bril, Mattijs, flandersk Maler, f. 1550 i Antwerpen, d. 1584, arbejdede i Rom, hvor han malede Landskaber al fresco i Vaticanet for Pave Gregor XIII. — Hans yngre Broder, **Paul B.**, ligeledes Landskabsmaler, f. 1556 i Antwerpen, d. 1626 i Rom, var dennes Elev, men har større Betydning, navnlig for Landskabsmaleriets Udvikling i Italien, hvor hans Billeder skattedes højt. Kunstnere som An. Carracci, Domenichino, Claude Gellée o. fl. paavirkedes meget af B.

Brillant [briljānt], en Diamant, der er saaledes sleben, at den kan betragtes som bestaaende af to afstumpede, i Grundfladerne forenede Pyramider, hvoraf den øvre er $\frac{1}{3}$, den nedre $\frac{2}{3}$ af hele Stenens Højde. Den øvre Afstumpning (Tavlen) er $\frac{4}{5}$, den nedre (Kaletten) $\frac{1}{5}$ af Stenens Tværmaal. Denne for Stenens Farvespil gunstigste af alle Slibemaader bruges ogsaa ved andre Ædelstene, men var ukjendt i Oldtiden.

Brillantild anvendes i Fyrværkeriet til Sværmere, Sole m. m. og er en Blanding af Melkrudt, Svovl, Kul og pulveriseret Støbejærn (stjærneformede Gnister) eller Jærnfilspaan (lange Gnister).

Brillantinestol [briljantine], Jacquardvæv til complicerede Mønstre.

Brillat-Savarin, A. [brijā savarāng], f. 1755 i Belley, hvor han var juridisk Embedsmand, da han 1789 sendtes til Stænderne, blev derefter Retspræsident i Ain og Maire i Belley, maatte som anklaget for Føderalisme emigrere 1792, drog til Schweiz og Nordamerika, men vendte tilbage 1796 og beklædte forskjellige Embeder til sin Død 1826. Hans aandsfulde, gastronomiske Værk »Physiologie du goût« er udgivet 1840 af Balzac og senere flere Gange.

Brille, ringformet Redskab, der undertiden tjener til Understøttelse for lange Sager paa

Drejebænken; besæstes paa en Spinoldokke eller paa Forsætteren.

Briller bestaa i Almindelighed af slebne Glas, der ved Hjælp af en Indfatning med Stænger anbringes foran Øjnene for at raade Bod paa visse Mangler ved disse. Forskjellige Former af Linser og Prismer anvendes paa denne Maade. Sphæriske Linser, hvis Overflade danne en Del af en Kugleflade, ere igjen enten convexe eller concave; de første samle de Lysstraaler, der gaa igjennem dem, og bruges derfor, hvor Øjets Brydnings- eller Accommodationsevne er for svag, i Hypermetropien og Presbyopien samt efter Stæroperation, hvorved Linsen er udtaget af Øjet (Stærbriller); de concave sprede Lysstraalerne og anvendes derfor i Myopien, hvor Øjet er for stærkt brydende. Cylindriske Linser, hvis Overflade danner en Del af en Cylinderflade, bryde kun de Straaler, der træffe dem paa tværs af Cylindren, medens de paa langs indfaldende gaa uforandrede igjennem, og de benyttes derfor i den Form af Astigmatismen, hvor der er en regelmæssig Asymmetri af Hornhinden, der kun viser sig i en bestemt Retning. Hvor denne er mere uregelmæssig, bruges stenopæiske B., ovale Skaller af Metal, der med Randene slutte fast til Øjehulens Omrids og kun i Midten have en lille Aabning, saa at de blot tillade de midterste Straaler at passere ind i Øjet, medens de mest forstyrrende Sidestraaler holdes helt borte; de anvendes ogsaa af lignende Grund ved Fordunklinger af Hornhinden. De nævnte Arter af B. kunne combineres med hinanden; B., hvis ene Flade er concav, medens den anden er convex, kaldes periskopiske; Linser, hvis ene, f. Ex. nedre, Halvdel er concav, medens den anden er convex, kaldes pantoskopiske (verres à double foyer, Franklins B.) og benyttes bl. a. af Miniaturmalere og Forelæsere, der ved Hjælp af dem kunne se baade nære og fjærne Gjenstande tydelig ved blot at sænke eller hæve Øjet. Prismatiske Glas, der bøje Lysstraalerne hen imod Prismets Basis, bruges i visse Øjensygdomme; til disse slutte sig de orthoskopiske ell. decentraliserede B., der ere skaarne ud af en større convex Linses Periferi. Ved alle de nævnte Former af B. er det vigtigt, at Styrken nøje afpasses efter Øjets særegne optiske Forhold hos hvert enkelt Individ. Beskyttelsesbriller bruges til at skjærme Øjet imod stærkt Lys, Støv eller kolde Vinde, i hvilken Henseende graa, urglasformede B. ere bedst, eller ved visse Haandteringer mod Fliser af Metal, Sten osv., hvortil man kan bruge tykke Glasplader eller bedre urglasformede B. af Marienglas, der ere lettere.

Brilleslange (Naja tripudians), en af de største og farligste Giftsnoge, 2—3 Alen lang, brun, sjældnere sort, har bag paa Halsen en Tegning, der især kommer til Syne, naar Dyret i Vrede spiler Halsen ud til en flad Skive, og som da viser sig som en af de gammeldags Briller med en Bøjle for Næsen. Halsens Udvidelse bevirkes ved Ribbenene, der her ikke som ellers ere buede ned mod Bugen, men lige og strakte bagud, og som derfor ved at trækkes ud til Siden give den udspilede Hud denne Form. B. findes i Ostindien og afrettes af Gjøglere til Dans og andre Kunststykker, formodentlig dog først efter at de have ladet den udtømme sin Gift eller maaske endog tilsætte sine Gifttænder paa andre Ting, f. Ex. Klædelapper. **Den ægyptiske B.** ell. Kleopatras Slange (N. Haje) har ikke Brillefiguren; ved et Tryk i Nakken bliver den bedøvet og stiv som en Stok, hvilket var et af de Kunststykker, som allerede Pharaos Troldmænd forstode.

Brilon, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 12 M. s. ø. for Münster. 4,000 I. Tidligere Hansestad. Krudtfabrikation. Jærnværk.

Brim ell. **Brem**, norsk, Brænding. I jysk Dial. bet. B. den brusende Lyd af en Brænding, en fjærn Storm o. desl.

Brimer (bedre: **Brime**), i Følge den yngre Edda en Sal i Himlen efter Ragnarøk, hvor der er god Drik for dem, som have Gammen deraf.

Brinck, Iver, f. 1665 i Norge, Søn af en dansk Mand, blev 1689 Feltpræst ved de danske Tropper i Irland, 1691 Præst ved den danske Menighed i London, hvor han gjorde sig meget fortjent af Opførelsen af en dansk Kirke, 1702 Sognepræst i Kjøbenhavn; d. 1728. Han har bl. a. forfattet aandelige Sange, og under sit Ophold i London leverede han Materialerne til det Modskrift mod Molesworths bekjendte Bog »An account of Denmark as it was 1692«, som Englænderen Wm. King udgav 1694. Ved sit Ægteskab med Sophie Seidelin blev han Stamfader til Slægten **B.-Seidelin**, der adledes 1752.

Brinckman, Carl Gustav v., svensk Diplomat og Digter, f. 1764 i Södermanland, blev uddannet ved den evangeliske Brødremenigheds Gymnasier i Niesky og Barby og besøgte flere tyske Universiteter. Efter at han 1791 var indtraadt i Udenrigsministeriet, gjorde han Tjeneste ved de svenske Gesandtskaber i Berlin og Paris, var Gesandt ved det preussiske Hof 1807 og ved det engelske 1808; s. A. blev han adlet, 1828 Medlem af det svenske Akademi, 1835 Friherre og døde 1847. B. var en Mand af ædel Charakter og med omfattende æsthetisk og philosophisk Dannelse. Han har ogsaa vundet et Navn blandt Sveriges Digtere, maaske mindre ved sit store, med det svenske Akademis højeste Pris belønnede Digt »Snillets verld« end ved sine »Tankebilder« og adskillige andre, i hans »Vitterhets-Försök« (1842) optagne Smaastykker. Fremfor alt fortjener hans omhyggelige og velklingende svenske Sprog Ros. B. har ogsaa udgivet Digte i det tyske, engelske og latinske Sprog og optraadte desuden i sine yngre Aar i Tyskland som philosophisk Forfatter.

Brindisi, Stad i Syditalien, 9 M. ø. for Taranto, ved Adriaterhavet. 17,000 I. Ærkebispesæde med Kathedralkirke, der ofte har lidt ved Jordskjælv. Gammelt Slot, der nu benyttes som Fængsel. Siden Fuldførelsen af Suezkanalen og Jærnbanerne over og igjennem Alperne har B. faaet forøget Betydning for Forbindelsen over Middelhavet med Orienten. B., Oldtidens Brundisium, blev 244 f. Chr. romersk Koloni og vandt Betydning som Ende-

punkt for den appiske Vej og Overfartsted til Grækenland. I Krigen mellem Pompejus og Cæsar spillede den en betydelig Rolle, og 40 f. Chr. sluttedes her Freden mellem Octavian og Antonius. Endnu i det 13de Aarh. talte B. 60,000 I., men da dens Havn i det 15de Aarh. blev ødelagt af Venezianerne, kom den i Forfald.

Brindley, James [li], engelsk Vandbygningsingeniør, f. 1716 i Grevskabet Derby af fattige Forældre. En af ham construeret Vandløftningsmaskine gjorde ham først bekjendt. Senere henlededes Hertugen af Bridgewaters Opmærksomhed paa ham ved en ny Spindemaskine for Silke o. a., og han fik da det Hverv at bygge Bridgewaterkanalen (s. d. A.). D. 1772.

Bringebær, norsk, d. s. s. Hindbær, s. **Alynger.**

Brint, H, norsk Vandstof, svensk Väte, et luftformigt Grundstof, som det først i Aaret 1878 og med stor Vanskelighed er lykkedes at fortætte, findes yderst sjælden frit i Naturen, men overordentlig hyppig i Forbindelser. I alle Syrer, i næsten alle organiske Legemer findes B. Henved Halvdelen af Belysningsgas bestaar af B. 9 Vægtdele Vand indeholde 1 Vægtd. B. og 8 Vægtd. Ilt. B. er brændbar (deraf Navnet, som skyldes Ørsted) og udvikler ved sin Forbrænding en meget stor Mængde Varme. Forbrændingsproduktet er Vand (deraf Navnene Väte, Vandstof, Hydrogenium). B. er 14½ Gang lettere end atmosphærisk Luft og det mindst vægtfyldige af alle Legemer. Derfor anvendtes den tidligere til Luftballoner, men er nu fortrængt af Gas. B. fremstilles ved at lade et letilteligt Metal virke paa en Syre, hvis B. herved uddrives, idet der dannes et Metalsalt. I Alm. anvendes Zink og svag Svovlsyre; men den saaledes udviklede B. indeholder ildelugtende Kulbrinter, fordi Zinket sjælden er rent, medens den rene B. er uden Lugt. Den B., Pictet fortættede, vandtes af myresurt Natron, som ved Ophedning med Natronhydrat giver ren B. og kulsurt Natron. Ledes en Brintstrøm paa Platinsvamp, antændes B. (s. **Döbereiners Fyrtøj**); antændes en Blanding af 2 Rumf. B. og 1 Rumf. Ilt (det Forhold, hvori de danne Vand, H_2O), sker der en voldsom Explosion, hvorfor denne Blanding kaldes Knaldluft. Ved særegne Haner kan man lade B. brænde i Ilt, og herved opnaas den højeste Temperatur, man kjender, men Flammen er farveløs. Et Stykke Kalk hvidgløder i denne Flamme med et overordentlig stærkt Lys (s. **Drummonds Lys**). B. danner ogsaa en anden Forbindelse med Ilt, **Brintoverilte**, H_2O_2, en Vædske, der dannes ved at bringe Vand til at optage mere Ilt (ved Baryumoverilte og en svag Syre). Dette Stof afgiver let Ilt og benyttes til Restauration af gamle Malerier (hvis Blyhvidt af Luftens Svovlbrinte er blevet til sort Svovlbly, hvilket atter af Brintoverilten iltes til hvidt svovlsurt Bly), samt i den seneste Tid i Medicinen. B. forener sig med alle de saakaldte Metalloider, derimod meget sjælden med Metaller. I Chemien anvendes B. hyppig som Afiltningsmiddel paa Grund af sin store Affinitet til Ilt. **Brintsyrer** kaldes i den dualistiske Chemi Brintens Forbindelser med Saltdannere (Fluor, Chlor, Brom, Jod, Cyan). Men da man nu har fundet, at de saakaldte vandfri Iltsyrer ikke have de for en Syre charakteristiske Egenskaber, men at det er deres Hydrater, der ere de virkelige Syrer; da fremdeles intet godtgjør, at disse Hydrater indeholde Brint og Ilt i Form af Vand, er der ingen Grund til at opstille B. som en særegen Gruppe, thi alle Syrer indeholde B., der med Lethed ombyttes med Metal; det er netop denne Egenskab, der stempler en Syre som saadan.

Brinvilliers, Marie Madel. Dreux d'Aubray, Marquise af [brængvilliē], berygtet Giftblanderske paa Ludvig XIV.s Tid, ægtede i en ung Alder Marquisen af B., med hvem hun førte et ødselt og overdaadigt Liv. Hun kom snart i utilladelig Forbindelse med en Ritmester St. Croix, som hendes Fader, der forargedes over Datterens usædelige Levned, fik sat i Bastillen; her lærte han af en Italiener Kunsten at lave en frygtelig Gift og indviede efter sin Løsladelse sin Elskerinde i denne Hemmelighed. For at komme i Enebesiddelse af Familiens Formue forgav hun nu efterhaanden sin Fader, sine Brødre og Søstre; hendes Forsøg paa at rydde sin Mand af Vejen hindredes derimod af St. Croix. Flere andre uskyldige Mennesker, endog syge, skilte dette kvindelige Uhyre ved Livet, idet hun experimenterede med Giften paa dem. Men endelig ramte Straffen hende. St. Croix omkom ved Tilberedelsen af en Gift; en hos ham funden Æske indeholdt Breve og andre Beviser for det forbryderske Pars Ugjerninger. Marquisen flygtede, men blev paagreben i Liège og ført til Paris, hvor hun ved Torturen bragtes til at bekjende sine Forbrydelser og blev halshugget 16 Juli 1676. Fra den Tid skriver sig det saakaldte Chambre ardente (s. d. A.).

Brioche, fr. [ŏsch], lille Bolle af fint Mel.

Brion, Gustave [ŏng], fransk Maler, f. 1824 i Vogeserne, d. 1877 i Paris, vandt Navn ved sine Livsbilleder, især fra hans egen Hjemstavn Elsaß. Billeder som „Begravelse i Vogeserne", „Bryllup i Elsaß" ere bekjendte i talrige smukke Gjengivelser. Han illustrerede Victor Hugos Romaner »Notre Dame de Paris« og »Les misérables«.

Brioniske Øer, Smaaøer i Adriaterhavet ved den sydlige Del af Halvøen Istriens Vestkyst, levere godt Marmor.

Brionne [ŏnn], gammel Stad i det franske Dep. Eure, 5 M. n. v. for Evreux, ved Floden Rille. 3,000 I. Kirkeforsamling 1050, der fordømte Berengar af Tours's Lære.

Brioso ell. Con brio, it., livlig, med Liv.

Briot, Charl. Aug. Alb. [briō], fransk Mathematiker, f. 1817 i St. Hippolyte (Doubs), virkede efter Tilendebringelsen af sine Studier en Tid som Lærer i Provinserne og kom senere til Paris, hvor han 1855 blev Lærer i Mechanik og Astronomi ved den polytechniske Skole, senere Lærer i mathematisk Physik ved Sorbonne; d. 1882. Han har, navnlig i Forening med J. C. Bouquet (f. 1819, siden 1878 Lærer i rationel Mechanik ved Sorbonne), dels udgivet forskjellige Lærebøger, dels forfattet en Række Afhandlinger, »Études des fonctions définies par des équations différentielles«, samt et be-

rømt Værk »Théorie des fonctions elliptiques« (2den Udg. 1873).

Brioude [übd], Stad i det franske Dep. Øvre-Loire, ved Floden Allier, 7 M. n. v. for Le Puy. 5,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Korn- og Vinhandel. Lafayettes Fødeby.

Briquetter dannes af Kulsmul og andet Brændselsaffald med et Bindemiddel, sædvanlig Stenkulsbeg eller Tjære. I første Tilfælde presses de i Barmen i Form af Mursten med afrundede Kanter; i sidste Tilfælde formes de i Regelen som Cylindre, der glødes uden Luftens Adgang. De sidste anvendes til Husholdningsbrug, de første i Fabriker, til Locomotiver og Dampskibe.

Brisbane [brisbæhn], 1) Flod i Australien, i den sydlige Del af Kolonien Queensland, falder gjennem en bred Munding ud i Moretonbugten. 2) Hovedstad i Kolon. Queensland ved Floden B., 3 M. fra dens Munding. 30,000 J. Dampskibsfart paa Singapore og Ceylon, Ny-Seeland og Sydney. B. ligger i en herlig Egn.

Brise, fr., Luftning.

Briseïs, Brises's Datter, var efter Erobringen af Staden Lyrnessos bleven Achilleus's Slavinde og Elskede. Da Agamemnon berøvede ham hende, udbrød den Strid imellem Heltene, hvormed Iliaden begynder, og som foranledigede Achilleus til at trække sig tilbage fra Kampen, indtil Agamemnon forsonede ham ved at give hende tilbage med store Gaver.

Brisingsmykket, i den nordiske Mythologi et Halssmykke, som Freja besidder.

Brisk, et af Planker og Bjælker dannet Gulv, der i Skanser og Batterier lægges bag Brystværnet, hvor en Kanon eller en Morter skal opstilles; den tjener til at hindre Kanonens Lavet eller Rapert saa vel som Morterens Stol i at skære sig ned i Jordsmonnet, hvorved Betjeningen vilde i høj Grad besværliggjøres. Kanoner i høje Affutager (s. d. A.) placeres ikke paa nogen egentlig B.; fortil hviler Slæden paa en Forbrisk, en i Jordsmonnet nedgravet, stærk Tømmerforbindelse med en opretstaaende Hovedbolt, hvorom Slæden kan svinges; dennes bageste Ende vandrer da med to Hjul paa en i Jorden nedlagt, af Stenfliser eller oftest af Plankestykker dannet Bane, som kaldes Buebrisken.

Brisling (Clupea sprattus), den Sildeart, der sælges her i Norden, nedlagt i Saltlage, under det urigtige Navn af Ansjos (Anchiovis). Den er 4—5 Tomm. lang, almindelig i Nordsøen og Kattegattet og ligner Silden meget i Udseende.

Brissac, en gammel adelig fransk Familie, som oprindelig hed Cossé, men førte Navnet B. efter et af sine Godser i Anjou. Flere Medlemmer af denne Slægt gjorde sig under de franske Religionskrige bekjendte som Modstandere af Huguenotterne. **Charles de Cossé**, Greve af B., en Tilhænger af Guiserne, var 1594 Gouverneur i Paris og overgav Staden til Henrik IV, som derfor gjorde ham til Marschal; under Ludvig XIII blev han 1611 Hertug og Pair og døde 1621. — **Louis Herc. Timol. de Cossé**, Hertug af B., f. 1734, blev i Sept. 1792 myrdet tillige med flere andre Adelsmænd i Versailles af den rasende Pøbel.

Brissel, en Blodkjertel i den øverste Del af Brysthulen bag Brystbenet, der kun findes hos Fosteret og det spæde Barn, medens den fra det 3dje Aar begynder at svinde, saa at der hos voxne næppe er Spor af den tilbage.

Brisson, E. Henri [ssöng], fransk Politiker, f. 31 Juli 1835, blev 1859 Sagfører i Paris og var desuden Medarbejder af frisindede Blade, stillede sig 1869 til Valg i Paris, men trak sig ved Omvalget tilbage for en anden Republikaner. I Febr. 1871 valgtes B. til Nationalforsamlingen, sluttede sig strax til yderste Venstre og foreslog i Sept. samme Aar en almindelig politisk Amnesti. Han var en Tid lang Formand for sit Parti, valgtes 1876 til Deputeretkammeret og blev 1879 baade en af Næstformændene og Formand for Finansudvalget, samt i Nov. 1881 Gambettas Efterfølger som Kammerets Formand.

Brissot, Jean Pierre [ssō], efter den Landsby, hvor han var opdraget, ofte kaldet **de Ouarville** ell. **Warville**, f. 1754 i Chartres, var først Advocat, derefter Skribent og førte et meget bevæget Liv. Efter et mislykket Forsøg paa at redigere et videnskabeligt Tidsskrift i London vendte han tilbage til Paris, hvor han 1784 blev sat i Bastillen i Følge en falsk Angivelse for at være Forfatter til en anonym Pamphlet mod Dronningen. Efter 4 Maaneders Forløb slap han ud, men maatte flygte til London, da han truedes med en ny Fængsling formedelst sin Forbindelse med Hertugen af Orléans, der søgte fremragende Publicister for sine Reformprojecter og Angreb paa Ministrene. Her virkede han ivrig for Slavehandelens Ophævelse og vedblev ogsaa efter sin Hjemkomst til Frankrig at arbejde for samme, ligesom han i denne Anledning overtog en Sendelse til Nordamerika. Da han kom hjem herfra, var Revolutionen udbrudt, hvori han tog saa virksom Del baade ved Skrifter (Bladet »Le patriote français«) og som Medlem først af Nationalforsamlingen og senere af Conventet, at Hoffet og Reactionspartiet opfandt Øgenavnet »Brissotin« for alle Reformens Tilhængere. Han sluttede sig til Girondinerne, stemte i Processen mod Kongen, som haabede paa, at B. vilde redde ham fra Døden, for Appellation til Folket og vedblev ogsaa efter Kongens Henrettelse at være en af Førerne for de moderate. Men netop derved blev han hadet og mistænkt af de exalterede og Anarchisterne, blev styrtet med de andre Girondiner 31 Maj 1793, arresteret i Moulins og guillotineret med 20 af sine Venner i Paris 31 Oct. s. A. B. var hverken noget Geni eller udmærket Taler, men en Mand af Dannelse og en modig Charakter, som med urette er bleven bagvasket, fordi hans Anskuelser og Grundsætninger drev ham mod begge modsatte politiske Partier.

Bristol, 1) Stad i England, Glocester-Shire, ved Lower-Avon, $1\frac{1}{2}$ M. fra dens Udløb i Severn. 207,000 J. (1881). Bispesæde. Den gamle Stad, der allerede bestod flere Aarh. f. Chr., har snævre Gader og smaa, mørke Huse, hvorimod den nye Del har brede Gader og store, aabne Pladser. Blandt de talrige Kirker fremhæves Kathedralkirken og St. Marys. Her er en videnskabelig Højskole, B.-College, og

mange andre Undervisningsanstalter, naturhistorisk Museum, flere Bibliotheker, prægtig Børs og Bank, Kjøbmændenes Forsamlingshus, Vaisenhus, smukt Raadhus og store Torvehaller. Mærkelig Hængebro over Avon, over hvilken desuden fører en Stenbro og flere Jærnbroer. B. er en betydelig Sø- og Handelsstad; dens Dokhavn blev anlagt 1804—9 med en Bekostning af 600,000 Pd. Sterl. og er senere udvidet. Industrien er meget omfattende; dens vigtigste Frembringelser ere Uld- og Bomuldsvarer, Sejldug, Silkevarer, Tobak, Sukker, Jærnvarer, Stivelse, Farvevarer og Øl. I Omegnen rige Stenkulsgruber. Vigtigt Fiskeri. Stærkt besøgte Søbade. B. var den første Havn, der stod i Dampskibsforbindelse med Amerika. **B.-Kanalen** kalder man den Bugt, som i det sydvestl. England skærer sig ind imellem Wales mod N. og Devon- og Somerset-Shire mod S. 2) Stad i de forenede Stater i Nordamerika, Rhode-Island, 2 M. s. til ø. for Providence ved Narragansetbugten. 6,000 I. Havn; vigtig Søhandel.

Bristolpapir, til finere Sortkridtstegninger eller Malerier i Vandfarver, dannes ved Sammenklistring af flere Ark fint limet Velinpapir.

Británnia, det gamle Navn for England og Skotland. Det laa længe uden for den cultiverede Verden, og Grækerne havde kun en dunkel Kundskab om Tinøerne (Cassiterides), hvorfra Phønikerne hentede dette Metal. Aristoteles omtaler „de to britiske Øer Albion og Ierne" (senere Hibernia, nu Irland). De senere delte Albion i Calедonia (Skotland) og B. De forskjellige Folkefærd, som sammenfattes under Navnet **Briter**, hørte alle til den keltiske Folkestamme. De vare meget raa og krigerske; de kæmpede fra Stridsvogne, og deres Præster Druiderne havde stor Indflydelse hos dem. Ældgamle, kolossale Monumenter, som Stonehenge, minde om denne oprindelige Tilstand. Det er først ved Romernes Krige med dem, at de blive os nærmere bekjendte. Cæsar gjorde to Tog til B., men uden at kunne sætte sig fast der. Først Kejser Claudius (43 e. Chr.) begyndte Landets Erobring, som fuldendtes ved Agricola (78—85). Romerske Kolonier anlagdes, som Londinium (London) og Eboracum (York), og romersk Cultur udbredte sig med raske Skridt. For at sikre Landet mod Indfald af Caledonerne (Pikterne) anlagdes en Række Castеller imellem Floderne Clyde og Forth. Kejser Hadrian trak Grænsen tilbage og opkastede en Vold imellem Solwaybugten og Floden Tyne. Antoninus Pius optog paa ny Agricolas Linje, som yderligere befæstedes af Septimius Severus, men Caracalla vendte tilbage til Hadrians, som forstærkedes ved en Mur med 81 Castеller, den saakaldte Romermur (»Roman wall«), hvoraf betydelige Levninger ere tilbage. B. var ikke den mindst vigtige af de romerske Provinser; her lagde Constantin den store Grunden til sin Magt; men efterhaanden blev det vanskeligere og vanskeligere at forsvare den imod Barbarernes Anfald, og Kejser Honorius (400) opgav den aldeles. Da søgte Briterne Hjælp imod Pikter og Skoter hos Nordboerne og Germanerne, og efter et Aarh.s Forløb var Landet besat af Angler, Sachser og Jyder, medens Briterne trængtes tilbage til de vestlige Halvøer eller maatte udvandre til Bretagne.

Británniabroen, som fører Chester-Holyhead-Jærnbanen over Menaistrædet mellem Wales og Anglesea, blev fuldendt i Aaret 1850. Der er vel senere udført langt dristigere Constructioner; men B. frembyder alligevel stor historisk Interesse, da Bygningen af den gav Anledning til mere indgaaende Studier af Smeddejærnets Anvendelse, og den kan paa en Maade betragtes som Forløber for de nyere, storartede Brobygninger. I en Højde af mere end 100 F. over Vandet ledes Jærnbanesporene gjennem to store Rør eller Tunneler af Jærn, som have en Længde af c. 1500 F. Foruden at hvile paa Endepiller ved Kysterne bæres Rørene tillige af 3 Mellempiller, som ere opførte i Strædet, og af hvilke den midterste er funderet paa den lille Britanniaklippe, der har givet Broen Navn. Fra Begyndelsen af var det bestemt, yderligere at understøtte Rørene ved at ophænge dem i Kjæder. Denne Tanke blev imidlertid senere opgiven, men først efter at Pillerne allerede vare saa godt som færdige, hvorfor den endnu bestandig bærer Charakteren af en Kjædebro. Igjennem Bropillerne gaa de to parallelt løbende, firkantede Rør, som hvert bestaar af 4 Hoveddele, der inde i Pillerne forbindes ved Hjælp af kortere Rør. De ere dannede af svære, sammennittede Jærnblikplader og faa hovedsagelig deres Styrke fra flere mindre, foroven og forneden løbende, rørformede Celler af rectangulært Gjennemsnit. Til den midterste Pille (Britanniapillen) ere de urokkelig fæstede, men hvile i de andre paa Støbejærnsruller for at kunne udvide eller sammentrække sig ved Temperaturforandringer. De have i Lysningen en Bredde af 14 F., ved Enderne en Højde af 18 F., der stiger hen imod Midten til 25½ F.; i hvert Rør løber et Jærnbanespor. Endepillerne, hvis Længde er betydelig, ere paa hver Side forsynede med en høj Brystmur, der nærmest ind mod Land ender i en stor Piedestal og her bærer en liggende Løve af kolossal Størrelse, medens yderst ude Indkjørslerne til Rørene føres igjennem murede Porte, der have en smuk Overbygning, opført i samme Stil som Mellempillerne. Hele Længden af Broen med Endepillerne udgjør henved 1800 F. En Bro af ganske lignende Construction, men langt ringere Spænding, fører den samme Jærnbane over Conwayfloden. Planen til begge disse storartede Værker skyldes Ingenieurerne Rob. Stephensons og Will. Fairbairns forenede Kræfter; men Æren for Udførelsen tilkommer dog især den første.

Británniametal, en Legering, hvis Hovedbestanddel er Tin, og som for øvrigt indeholder enten Antimon alene eller tillige en ringe Mængde Zink og Kobber. Bruges til Skeer og andet Bordtøj.

Británnicus, Claudius Tiberius B. Cæsar, Søn af Kejser Claudius og Messalina, blev tilsidesat for sin Stifmoder Agrippinas Søn af første Ægteskab Nero og efter dennes Tronbestigelse forgivet af ham 55 i en Alder af 14 Aar.

Britannien, Ny-, en Øgruppe i Australien, henhørende til de saakaldte nærmere Øer, mel-

lem 1½° og 6° s. Br. og 164° og 172° ø. L., skilles fra Ny-Guinea ved Dampierstrædet. Øerne ere bjærgfulde, rige paa Skov og Vand og meget frugtbare. Her voxe flere Palmearter, Pisanger, Brødfrugttræer, Muskattræer, Teaktræer, Peber, Yams, Guajava osv.; af Dyreriget forekomme Svin, Hunde, Duer, Papegøjer og en Mængde smukke Fuglearter; Havet er rigt paa Skildpadder og Fisk. Befolkningen hører til Papuaracen og skildres som krigersk og forræderisk; den skal dyrke Landet godt og have gode Boliger og smukke Baade og Fiskeredskaber. De vigtigste Øer ere følgende: Ny-B., de indfødtes Birara, 30 M. fra Ny-Guineas Østkyst, 450 □ M. og godt befolket, har høje Bjærge og en virksom Vulkan; den er stærkt skovbevoxet. Ny-Irland, de indfødtes Tombara, adskilles ved Georgskanalen fra den foregaaende; 235 □ M. stor, stærkt skovbevoxet, med Bjærge indtil 6,000 F. Den talrige Befolkning skildres som den mest civiliserede i Øgruppen og skal have et ordnet, hedensk Religionssystem med Templer. Paa Kysten ere Bugterne Gower ell. Praslin, Carteret og Slingerbai. Ny-Hannover ved Nordvestspidsen af Ny-Irland, hvorfra den skilles ved det med Koralrev opfyldte Byronstræde, er c. 25 □ M. stor, skovrig og bjærgfuld. Befolkningen ligner Ny-Irlands og bebor for største Delen nette, paa Pæle byggede Huse. Længere mod V. ligger den 35 □ M. store Admiralitetsø, omgiven af talrige Koraløer. Ved Ny-B.s Sydvestspids ligge Øerne Duk, Tupinier med en Vulkan og Lottin m. fl. Ny-B. blev opdaget 1616 af Le Maire og nøjere undersøgt af Dampier (1700) og Carteret (1767).

British Museum, et stort, nationalt Institut i London, som bestaar af 4 Afdelinger, nemlig et Bibliothek, et Antiqvitets-, et naturhistorisk og et ethnographisk Museum. Dette Institut, hvortil der aarlig af Parlamentet bevilges c. 100,000 Pd. St., er det største i Verden af denne Slags og er derfor enhver Englænders Stolthed og lokker Tusender til London hvert Aar. Det skylder to charakteristiske Egenskaber hos Englænderne sin Tilblivelse og Vedligeholdelse: deres Samleiver og deres Patriotisme. En saadan Samler var Hans Sloane (d. 1753), der i sit Testament havde bestemt, at hans Museum og Bibliothek, som havde kostet ham selv 50,000 Pd. St., skulde tilbydes Nationen for 20,000 Pd. St. paa den Betingelse, at der kjøbtes et rummeligt Hus til dets Opbevaring. Parlamentet modtog Tilbudet; ved Lotteri bragtes 100,000 Pd. St. til Veje; „Montague-House" blev kjøbt og Museet aabnet 1757, dog kun for 5 Personer ad Gangen. Ved Gaver og Kjøb svulmede imidlertid i Tidens Løb Samlingerne saaledes op, at det 1823 blev nødvendigt at paabegynde en ny Bygning efter en større Maalestok. Denne, der danner en stor Firkant paa to Stokværk med en Underbygning og er bygget i jonisk Stil med en Søjlegang paa Sydsiden og to fremspringende Vinger paa begge Sider, fuldendtes 1847. I den indre Gaard af samme opførtes 1855—57, fornemmelig af Jærn, for en Sum af 150,000 Pd. St., et cirkelrundt Læseværelse (»Reading-Room«) med Kuppel over og andre Bibliotheksrum med Lys fra oven. I Læseværelset, som rummer 300 Personer og har to Borde udelukkende bestemte for Damer, findes et Haandbibliothek paa 20,000 Bd. Bibliotheket, som fra først af kun bestod af 50,000 Bd., talte 1881 1,500,000 Bd. Bøger og over 40,000 Haandskrifter. Der anskaffes Bøger i alle mulige Fag og i alle Sprog, saa at B. har en fuldstændig kosmopolitisk Charakter. Af dets Skatte kan nævnes den berømte »Codex Alexandrinus« (s. Alexandrinsk Codex); »The Durham-Book«, Evangelierne paa Latin med en interlinear Oversættelse paa Oldengelsk, skreven mellem 698 og 720; og den saakaldte Mazarinbibel, der formodes at være trykt af Gutenberg og Fust i Mainz c. 1455, kjøbt for 500 Pd. St. Iblandt Antiqvitets-Samlingerne ere især mærkelige den kolossale Statue af Memnon (Amenhotep III); Rosettestenen, hvis tredobbelte Indskrift blev Udgangspunktet for Forstaaelsen af Hieroglypherne; de assyriske Monumenter fra Ninive med Sculpturarbejder fra 930—625 f. Chr.; de lykiske Monumenter; Phidias's Statuer og Relieffer fra Parthenon (»Elgin Marbles«) og den berømte Portlandvase fra Alex. Severus's Grav, der 1845 af en raa Person blev knust med en Sten, men siden igjen kunstig sammensat af dens Tusende Stumper. Samlingen af Mønter og Medailler tæller 140,000 Stykker og er en af de skjønneste i Europa. Paa Grund af den uhyre Tilvæxt, Museet faar hvert Aar, har der længe været Tale om at udsondre den naturhistoriske Afdeling (»to turn out the beasts« kaldte Folkehumoren det); dette er nu endelig iværksat, idet en Del af denne Afdeling er flyttet til en nyopført Bygning i Kensington, ikke langt fra »South Kensington Museum«. Om den store Betydning af B. M. kan man danne sig en Forestilling af følgende Talstørrelser: 1882 var Besøgernes Antal 767,402, hvoraf 146,891 i Læseværelset, d. e. 486 daglig; der benyttedes 885,717 Bøger, d. e. 6 Bd. om Dagen af hver Læser; Antallet af Bøger eller Piecer, der indgik i Bibliotheket, var 78,441.

Britiske Rige, s. England.

Brives [brihv], Stad i det franske Dep. Corrèze, ved Floden C., 3 M. s. v. for Tulle. 10,000 I. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Handel med Vin, Olje, Trøfler og Kvæg.

Brix, Christian Carl, dansk Skolemand og Politiker, f. 14 Marts 1820 i Gjerlev Præstegaard nær ved Mariager, blev Student 1836 og theologisk Candidat 1842, samt 1851 Inspecteur ved Efterslægtselskabets Skole i Kjøbenhavn. 1858 valgtes B. til Borgerrepræsentant, blev siden gjenvalgt og har her spillet en fremragende Rolle; 1863—66 var han Medlem af Landstinget og har siden været stadigt Medlem af Folketinget (1864—66 af Rigsraadets Folketing) som en af det nationalliberale Partis trofaste Støtter. 1869 fik han Titel af Professor.

Brixen, ital. Bressanone, Stad i Østerrig, Tirol, ved Floden Eisack, 9 M. s. for Innsbruck. 5,000 I. Katholsk Bispesæde. Pragtfuld Bispegaard og smuk Domkirke. Silkeavl.

Brixham [brixæm], Stad i England, Devon-

Shire, ved Kanalen, 6 M. s. for Plymouth. 5,000 J. Havn. Vigtigt Fiskeri. Her landede Vilhelm III af Oranien 1688.

Brizard, Jean Bapt. [sähr], f. 1721 i Orléans, var først Maler og derpaa omrejsende Skuespiller. Rygtet om hans usædvanlige Talent foranledigede, at han 1757 paa kongel. Befaling blev kaldet til Théâtre français, hvor han med saa megen Følelse, Varme og Værdighed udførte forskjellige Helteroller, at han snart blev en Berømthed. Efter at han 1786 havde taget Afsked med Scenen, opholdt han sig paa sit Landgods Gros-Caillou, hvor han døde 1791.

Brizeux, J. Aug. P. [sø], fransk Digter, f. 1806 i Bretagne. Hans idylliske Epos »Marie« (1836) indtog ved sin varme, lidt sødladne Følelse, ejendommelige, bløde Melancholi og locale Præg, som er charakteristisk for hele hans Digtning, hvori Indtryk og Minder fra hans ejendommelige Fødeprovins stadig spille ind. Han er fortræffelig i det poetiske Detailmaleri. 1841—55 udkom en Række Digtninger, hvis Scene stadig er Bretagne (»Les Ternaires«, »Les Bretons« o. fl.); flere af hans Digte ere trykte i »Revue des deux mondes«. Desuden har han oversat Dante i Prosa og skrevet Digte i Bretagnes keltiske Dialekt. D. 1858 i Sydfrankrig af Brystsyge.

Brjansk, Stad i Rusland, Gouv. Orel, 15 M. v. for O., ved Floden Desna. 15,000 J. Garverier, stort Kanonstøberi, Geværfabrik og vigtig Handel med Korn, Hamp, Honning og Vox. Omegnens store Skove levere ypperligt Skibstømmer.

Bro er en Bygning, som tjener til at føre en Vej, Jærnbane, Vandledning eller Kanal over en anden saadan eller over et Vandløb eller en Kløft i Terrainet. En Vej- og Jærnbanebro kaldes ogsaa en Viaduct, en B. for en Vandledning eller en Kanal en Aquæduct (s. disse A.). Man kan skjelne mellem faste og bevægelige B. Hoveddelene af en fast B. ere Pillerne (Fundamentet), Brodragerne (den bærende Del) og Brobanen (den baarne og nyttige Del). Pillerne ere dels Endepiller, som foruden Trykket fra Overbygningen endnu maa bære Trykket af den bagved liggende Jordmasse, dels Mellempiller. De kunne bygges af Træ, sædvanlig som Aag, eller af Sten eller i nyere Tid ofte af Jærn, enten som Søjler af Smeddejærn eller Støbejærn paa særlige Fundamenter eller i Vand som Skruepæle eller som Cylindre, i Regelen af Smeddejærn, ofte af stort Tværsnitsareal, som bringes tilstrækkelig langt ned i Grunden ved Uddybning eller Udgravning tørt, idet Vandet drives ud ved fortættet Luft (s. Fundering), og som derefter fyldes med Beton eller Murværk. Brodragerne kunne være af Træ, ved smaa Spændvidder enkelte Bjælker i tilstrækkeligt Antal, ved større Spændvidder forstærkede Bjælker (s. Armatur), Hængværker og Sprængværker; ved endnu større Spændvidder har man anvendt Gitterbjælker eller bueformede Dragere. Hvor Sten danner den bærende Del, er det næsten udelukkende som Hvælvinger af Mursten eller Granit. I den nyere Tid bygges Dragerne hovedsagelig af Jærn, og dette fremtræder med en saadan Mangfoldighed af Former, at det er meget vanskeligt at give en Oversigt over dem. Først anvendte man Støbejærn, bedst dog kun i Bueform (s. Polonceau), men nu væsentlig kun Smeddejærn i en Uendelighed af Former lige fra valsede Bjælker til Dragere af I-Form, dannede af et Midterparti (Krop), forbundet med Hoved og Fod ved Vinkeljærn og Nitter (Kroppen kan være massiv Plade eller Gitter; den kan være enkelt eller dobbelt og Hoved og Fod meget sammensatte); hertil hører ogsaa den saakaldte Rørbro, hvorpaa Britanniabroen (s. d. A.) er et Exempel. Desuden anvendes særdeles hyppig Bueformen for Smeddejærnsdragere, og da Temperaturforandringer kunne deformere Bueformen, har man ofte bygget dem med drejeligt Charnier. Endelig kan Brobanen være ophængt i Kjæder eller Lænker af smeddede Skinner eller Tov af Jærn- eller Staaltraad, de saakaldte Hængebroer (en meget stor H. fører over Niagara, s. d. A.). Kjæderne hænges over Pillerne og forankres til store Murmasser ell. lign. Brobanen hænger i Stænger under Kjæderne. I de senere Aar anvender man ofte Staal for Smeddejærn. Brobanen bæres directe af Dragerne eller af Tværbjælker mellem disse og indrettes efter Formaalet. En Vejbro f. Ex. forsynes med Dæk af Træ eller med Brolægning, Chaussering, Asphalt paa Underlag af Træ, Stenplader, Plader af Støbejærn eller Smeddejærn o. desl. Bevægelige B. anvendes, hvor man for Skibsfartens Skyld eller af andre Grunde er nødt til midlertidig at kunne fjærne Broen; de kunne være Vindebroer, hvor B. er drejelig om en eller to vandrette Axer, Drejebroer, hvor B. er drejelig om en eller to lodrette Axer, Løftebroer, hvor B. løftes lodret i Vejret, Skydebroer, hvor Brobanen skydes til Side ind over Pillen, eller Pontonbroer, hvor B. hviler paa Pontoner; et Stykke af B. med tilhørende Pontoner er da indrettet til at svinge ud. B. er ogsaa Benævnelse paa Kjøbenhavns 4 Forstæder (som „Malm“ i Stockholm og „End“ i London), nemlig Vester-, Nørre-, Øster- og Amagerbro. **Brohoved**, et Befæstningsværk af større eller mindre Udstrækning, anlagt paa Bredden af en Flod eller et smalt Sund for at forsvare Adgangen til en over samme slaaet Bro. **Brovægt**, en Decimalvægt, særlig indrettet til Vejning af belæssede Vogne, men ogsaa af andre meget svære Byrder. **Broøjne**, Aabninger, anbragte i den øvre Del af en muret Bros Mellempiller, dels for at skaffe Højvandet friere Afløb, dels for at gjøre Broens Overbygning lettere. Sædvanlig ere de cirkelrunde.

Broadstairs [braadstæhrs], en Havn i Kent-Shire i England, ved Kanalen, tæt n. for Ramsgate, besøges om Sommeren meget som Søbad. 4,000 J.

Broager, Kirkeby paa den efter samme benævnte Halvø Broagerland paa den søndre Side af Sundeved, mellem Havbugterne Nybølnor og Vemmingbund; den anselige, højtliggende Kirke har oprindelig haft et Tvillingtaarn, hvis øverste Parti nu er ombyttet med to Spir. **Broagerlandet** var Skuepladsen for en Episode af Fægtningen ved Nybøl 28 Maj 1848, idet en lille, fjendtlig Afdeling, der var bleven saa godt som afskaaret paa Halvøen ved den danske Hærs

Fremrykning i Sundeved, var heldig nok til at undgaa den Styrke, som sendtes imod den, og langs Nybølnors Strand at naa tilbage til Graasten. Under Belejringen af Dybbølstillingen 1864 spillede B. en betydelig Rolle, idet Preusserne der anlagde deres første Belejringsbatterier, hvorfra deres Artilleri under hele Belejringen rettede en ødelæggende Ild tværs over Vemmingbund, dels mod Stillingens venstre Fløj, dels mod det bagved liggende Terrain og selv mod Byen Sønderborg.

Broberg, Christian August, dansk Handelsmand, f. 3 April 1811 i Kjøbenhavn, blev 1828 Student, men gik strax over i sin Faders Forretning og var 1832—36 Kjøbmand i Messina. Derefter gik B. i Compagni med sin Fader og overtog selv Husets Ledelse ved dennes Død 1844. Allerede 1843 var B. bleven Medlem af Grosserer-Societetets Comite (indtil 1863); 1845—51 var han Borgerrepræsentant og 1849—51, samt paa ny 1854—56, Folketingsmand. Under den politiske Kamp 1854 var B. Medstifter af og Formand for Foreningen til at værne om Grundloven, og 1856—63 var han Medlem af Rigsraadet, hvor han særlig optraadte som Talsmand for Frihandelen. 1864 valgtes B. til Rigsraadets Landsting (indtil 1866) og 1882 til Landstinget som Handelsstandens nærmeste Repræsentant. 1853 var B. Medstifter af Kjøbenhavns Laanebank og 1857 af Privatbanken, for hvis Bankraad han siden stadig har været Formand; ogsaa i flere andre store Aktieselskabers Dannelse og Styrelse har B. taget Del, ligesom hans egen Handelsforretning flere Gange har naaet et højst anseligt Omfang. 1857 blev B. Etatsraad.

Brobygaard, Hovedsædet i Grevskabet Muckadell i Fyn, Svendborg Amt, Sønderbroby Sogn, midt imellem Odense og Faaborg, tilhørte i den første Tid, man kjender den, Slægten Benstermand, dernæst Familierne Trolle og Fogh, af hvilken den sidstes Enke ved sin Død 1771 efterlod den til sin tredje Mand, Kammerherre A. C. Schaffalitzky de Muckadell. Ved B. anlagde Rigsmarsken And. Bilde, Svigerfader til den Børge Trolle, som 1662 byggede B., en Geværfabrik, **Brobyværk**, som dog allerede 1658 blev ødelagt af de svenske. Paa B. boede Familien Pontoppidans Stamfader K. E. Broby, hvis 3 Sønner, der alle vare Gejstlige, efter studerte Folks Sædvane i det 16de og 17de Aarh. oversatte deres Navn paa Latin.

Brobyggerbrødrene (Frères pontifes, fratres pontifices), christeligt Broderskab i det sydlige Frankrig, virkede for Bygning af Broer, Anlæg af Færger, Oprettelse af Hospitier paa befærdede Steder osv. En Hyrde Benzet nævnes som dets Stifter, og Pave Clemens III stadfæstede det; men da det blev rigt, kom det i Forfald, hvorfor Pius II ophævede det.

Brocā, Paul, f. 1824 i Sainte-Foy-la-Grande (Gironde), blev agregeret Prof. 1853, senere Overchirurg ved forskjellige Hospitaler i Paris og Prof. først i chirurgisk Pathologi, derpaa i chirurgisk Klinik. Efterhaanden vendte han sig dog mere og mere til Anthropologien, af hvilken han især har gjort sig fortjent ved Opfindelsen af sindrige Instrumenter og Methoder til Maaling af Kraniet. D. 1880.

Brocāde (Guld- ell. Sølvbrocade), svære Silkestoffer, brocherede enten med Lahn eller med Silke, overspundet med Lahn.

Bròccoli eller Aspargeskaal (Brassica oleracea botrytis asparagoides) ligner meget Blomkaal; dyrkes mest i England, Italien osv.

Broch, Ole Jakob, norsk Videnskabsmand og Politiker, f. 14 Jan. 1818 i Frederiksstad. Hans Fader, Johan Jørgen B., en i sin Tid bekjendt militær og politisk Forfatter, gav ham tidlig Smag for Studiet af Mathematik. Efter at være bleven Student 1835 valgte han de mathematiske Videnskaber til Hovedstudium og foretog for deres Skyld 1840—42 med offentlig Understøttelse en Reise til Tyskland og Frankrig. Efter Hjemkomsten oprettede han 1843 sammen med Hartvig Nissen en Latin- og Realskole i Christiania, der snart vandt usædvanlig Anseelse. Denne Skoles Bestyrelse fratraadte han 1847, tog s. A. den philosophiske Doctorgrad for en Afhandling: „Lovene for Lysets Forplantelse i isophane og enaxig krystalliserede Legemer" og blev 1848 Lector (1858 Professor) i den rene Mathematik. Som Skolemand, Universitetslærer og Videnskabsmand var B. literært virksom i et betydeligt Omfang; han udgav i Aarene 1838—61 en Række almindelig benyttede mathematiske Lærebøger: Forelæsninger over Functionslære, Differential- og Integralregning; Forelæsninger over den højere Mathematik; Lærebog i Mechanik (paa Tysk, 1—2 Bd., Berl. 1850—54). Imidlertid var B. tidlig begyndt at arbejde ogsaa i det praktiske Livs Tjeneste. 1850 blev han Medlem af Administrationen for den almindelige Enkekasse og 1852 en af Directeurerne for Hypothekbanken. I den derpaa følgende Menneskealder har han været Medarbejder i, ofte Ophavsmand til en lang Række af betydningsfulde Foretagender paa det praktiske Livs Omraade i Norge; Jærnbaneanlæg (Hoved-, Kongsvinger- og Vestbanen), Telegraphanlæg, Bankinstituter (Creditbanken i Christiania), Kanaliseringer (Indsøen Øjerens Sænkning), Capital- og Livsforsikrings-Anstalter, Skolevæsenets Reorganisation, Overgangen fra Sølv- til Guldmøntfod osv. betegne blot det væsentligste af de Fremskridt, som Landet skylder hans Initiativ eller Medvirkning af hans overordentlige Arbejdskraft. Fra 1862 til 1869 repræsenterede han Hovedstaden paa Stortinget, hvor han snart blev en af de mest fremragende Repræsentanter, udmærket ved mangesidige Indsigter, Dygtighed i Debatten og frisindede Anskuelser. 8 Marts 1869 blev han kaldet til Medlem af Regeringen som Chef for Marine- og Postdepartementet. Hans Virksomhed her blev imidlertid for kortvarig til at han kunde faa gjennemført de Reformer, han opstillede paa sit Program; han traadte nemlig ud af Regeringen allerede 1872, da han ikke kunde slutte sig til Førsteministerens og sine Collegers Politik i Anledning af Stortingets Beslutning s. A. om Adgang for Statsraaderne til Deltagelse i Nationalforsamlingens Forhandlinger, men tværtimod i en afvigende Erklæring med Varme optraadte som denne Grundlovsforandrings Talsmand. B. udnævntes nu til extraordinær Professor i Mathematik ved Universitetet. I de

sidste ti Aar har han hyppig været anvendt som sit Lands Repræsentant ved internationale Forhandlinger eller Møder. Siden 1872 har han været Medlem af den internationale Metercommission i Paris og siden 1879 Directeur for det internationale Meterbureau i Sèvres. Han var Norges Hovedcommissær ved Verdensudstillingen i Paris 1878 og Præsident ved flere af de den Gang afholdte internationale Congresser; 1879 var han Medlem af den internationale Commission ang. Panamakanal-Anlæget, og 1881—83 havde han væsentlig Del i Forhandlingerne om Fornyelse af Handels- og Søfarts-Tractaterne mellem Frankrig og de forenede Riger. Uden Modsigelse fra nogen Kant er han anerkjendt som en af Norges talentfuldeste og arbejdsdygtigste Mænd i vort Aarhundrede. Hans senere Aars mathematiske Arbejder ere fornemmelig offentliggjorte i den norske Justerdirections Aarsberetninger. Sine Studier af mere praktisk og populær Charakter har han i de senere Aar samlet i „Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge" (Christ. 1867—71) og i det righoldige Værk „Kongeriget Norge og det norske Folk" (Christ. 1876), som blev skrevet paa Norsk og Fransk til den internationale Congres for Sundhedspleje og Redningsvæsen i Brysel n. A.; han gav en ny, betydelig forøget Udgave deraf paa Fransk med Titlen »Le Royaume de Norvège et le peuple norvègien« til Pariserudstillingen 1878. Desuden har han i de sidste 30 Aar offentliggjort en utallig Mængde Avisartikler (om Bank- og Pengevæsen, Skolevæsen, Landbrug, Jernbanevæsen, skandinavisk Politik — han var en af Hovedmændene ved Stiftelsen af „Det skandinaviske Selskab" 1864 — osv.) i forskjellige Blade, fornemmelig i „Morgenbladet" og „Aftenbladet". B. er bl. a. Medlem af det danske Videnskabernes Selskab og af det franske Institut. I Juni 1884 blev han af Kongen anmodet om at lede. Compromisforhandlingerne mellem Regering og Storting efter Veto-Striden; hans dertil sigtende Bestræbelser mislykkedes imidlertid. — Hans Broder, **Jens Peter B.**, f. 1819, blev 1845 Universitetsstipendiat i østerlandske Sprog, opholdt sig 1853—55 med Stipendium i Tyskland og Frankrig og blev 1863 Lector (1866 Professor) i Semitisk. Han har udgivet flere arabisk-grammatiske Værker, navnlig Al-Mufassal (Chr. 1859, 2den Udg. 1879). — Af samme Familie var **Lars Marius Bing B.**, f. 1826, Oberstlieutenant i Generalstaben og Chef for den geographiske Opmaaling, fra 1878 Chef for 1ste akershusiske Brigade (Station Frederikshald); d. 1882. Han var en frugtbar Forfatter om militære og geographiske Spørgsmaal og havde stor Indflydelse paa Udviklingen af den geographiske Opmaalings Kortarbejder.

Broche, fr. [brŏsche], Brystnaal.

Brochering [broschēring]. Undertiden kaldes alle flerfarvede Stoffer med frie Mønstre **brocherede**, til Forskiel fra stribede, tærnede, melerede, isprængte, changeant og chinerede Tøjer. Ogsaa Tøjer i en eller flere Farver med Figurer, der ere dannede ved en særegen Islæt, forskjellig fra den Grundislæt, der tjener til Forbinding af Kjædetraadene, kaldes brocherede. Man har klare, brocherede Tøjer med tætte Figurer, idet den Plads, som den tykke Figurislæt indtager mellem Grundislættens Traade i Figurerne, staar aaben uden for disse. Man har ogsaa Tøjer, hvor f. Ex. Silketraade af en anden Farve end Grunden hist og her ved B. danne Blomster og andre Figurer. **Brochere** hos Bogbinderne, hæfte Bøger; deraf **Brochure** [schyre], Hæfte, Flyveskrift.

Brochmand, Jesper, d. ældre, Magister, var Christiern II.s Cancellisecretær og fulgte ham paa Toget til Sverige 1520. Han er bekjendt af den Aandsnærværelse, hvormed han i Nydala Kloster, hvor Abbeden og 5 Munke bleve druknede, fordi de ikke vilde levere Levnedsmidler, reddede en Munk ved at skjule ham blandt sine Skrivere, og af den Oprigtighed, hvormed han svarede Dibrik Slaghek, der 1522 paa Vejen til Baalet mødte B. og udbrød paa Latin: „Se det er Lønnen for vore Tjenester!", „Nej, det er Straf som fortjent!" B. vedblev at være Cancellisecretær ogsaa under Frederik I og Christian III og deltog i flere vigtige Underhandlinger; saaledes fulgte han 1532 med den Commission, der sendtes op til Norge mod Christiern II. Han døde 1562.

Brochmand, Jesper Rasmussen, den 6te evangeliske Biskop i Sjælland, f. 5 Aug. 1585 i Kjøge, hvor hans Fader var Borgmester, d. 19 Apr. 1652, blev Student 1601 fra Herlufsholms Skole, men vendte endnu s. A. tilbage til Herlufsholm, hvor han ansattes som Hører, hvilket Embede han beklædte i to Aar. 1603—8 rejste han udenlands og opholdt sig fornemmelig i Leiden og Franeker, hvor han holdt Forelæsninger over Philosophi. 1608—10 var han Rector paa Herlufsholm og kaldtes da til Professor ved Universitetet, først i Latin, 1613 i Græsk og 1615, da Resen blev Biskop, i Theologi; s. A. blev han Dr. theol. 1616 blev han Hovmester for Prins Christian, men overtog efter 4 Aars Forløb atter sit theologiske Professorat, i hvilket han gjorde saadan Fyldest, at Pontoppidan siger: „Først med B. begyndte Theologien at blomstre i Danmark". Han var navnlig Dogmatiker og blev en af den orthodoxe lutherske Dogmatiks ypperste Repræsentanter; hans dogmatiske Hovedværk, »Universæ theologiæ systema« (2 Bd., Kbhvn. 1633), vandt vid Udbredelse i Udlandet; det Udtog, han selv gjorde deraf, »Epitome systematis theologiæ« (1649), holdt sig længe som dogmatisk Haandbog ved Forelæsningerne. Desuden har han efterladt en Del mindre, dogmatiske Afhandlinger, flere Stridsskrifter mod Katholikerne og Commentarer til forskjellige Stykker af Skriften, samt mange Ligprædikener; men mest bekjendt er hans „Huspostil" bleven, der første Gang udkom 1636 under Navnet „Sabbathens Helliggjørelse, d. e. Forklaring over alle Søndags-Evangelier og Epistler". Senere er den udkommen i mangfoldige Oplag og er bleven oversat paa Engelsk. B.s Stil er bred og lider af sin Tids Sammendyngen af Skriftsteder; men den er klar og anskuelig og vidner overalt om inderlig Fromhed. Da Resen døde 1638, vare baade Konge og Præstestand enige om at ville have B. til hans Eftermand; han blev ogsaa en nidkjær og

dygtig Biskop og tillige ydmyg og elskelig som faa. B. arbejdede meget for Psalmesangens Forbedring og skrev selv flere Psalmer; ham skyldes de Indgangs- og Udgangsbønner, der endnu bruges ved Gudstjenesten i den danske og norske Kirke. Baade hos Christian IV og Frederik III stod han i høj Gunst; den sidste besøgte ham ofte og traf i hans Hus for første Gang sammen med Griffenfeld. B. var gift med Sille Tønnesdatter Balkenburg, med hvem han havde en Søn Christian, der døde paa en Udenlandsrejse i sit 23de Aar; da de saaledes vare blevne barnløse, skjænkede de største Delen af deres Midler til fattige, gav 7,000 Rd. til 14 Pladser i Bartov, end videre en Del Stipendier til Universitetet, Skoler og Stiftelser.

Brock, Gustav Edvard, f. 6 Febr. 1816 i Kjøbenhavn, blev jur. Candidat 1837, Overretsprocurator 1847 og Højesteretsadvocat 1849, i hvilken Stilling han gjorde sig bekjendt som en meget veltalende og skarpsindig Sagfører. 1856 var B. den af Folketinget valgte Anklager i Rigsretssagen og 1867 Forsvarer i Højesteret for „Dagbladets" Redacteur Bille i den mod ham anlagte Højforræderisag; han var saaledes Sagfører i de to første politiske Sager, som Danmark har haft siden 1848. 1860 valgtes B. i Kjøbenhavn til Landstinget og blev siden stadig gjenvalgt; han tog levende Del i Drøftelsen af alle forekommende juridiske Spørgsmaal og var bl. a. 1865 Ordfører for Udvalget om den nye Straffelovbog og 1872 for Loven om Ændringer i Fæstelovgivningen. Fra 1859 havde B. som Commissionsmedlem medvirket ved Straffelovbogens Udarbejdelse, ligesom han 1857 optoges i Commissionen for Strafferetsplejens Reform og 1868 i den Commission, der skulde forberede Retsplejens Omdannelse i det hele. D. 29 Dec. 1878.

Brock, Ludvig Frederik, f. 20 Aug. 1774 paa Birid Glasværk i Thotens Fogderi i Christians Amt i Norge, fik 1799 som Lieutenant det Hverv at undersøge, hvorvidt Gudenaa kunde gjøres farbar for Pramme fra Randers til Silkeborg, hvorefter hans Forslag udførtes 1802; han var dernæst Adjudant hos Kronprinsen (Frederik VI) og siden Stabschef hos Prins Christian Frederik (Christian VIII). Med denne fulgte B. 1813 til Norge, hvor han øvede betydelig Indflydelse paa Prinsens Beslutninger, især med Hensyn til Indrømmelsen af en fri Forfatning, og forblev hos ham, efter at han 17 Maj 1814 havde overtaget Norges Krone. Paa hans Begne deltog B. i Underhandlingerne om Conventionen i Moss med Carl Johan, ved hvilken Christian Frederik forpligtedes til atter at nedlægge Norges Krone i Stortingets Hænder. 1815 blev B. atter Overadjudant i Generalstaben og tjenstgjørende Adjudant hos Frederik VI og var 1824—29 Toldinspecteur i Randers, men maatte tage sin Afsked efter aldeles at have tabt Synet. Desuagtet deltog han i de politiske Forhandlinger, især om almindelig Værnepligts Indførelse, og blev 1835 valgt til Stænderdeputeret og 1838 til borgerlig Raadmand i Randers. B. mødte i de 5 første viborgske Stænderforsamlinger (1836—44) og førte med Varme Ordet for Tallotteriets Ophævelse, Consumtionens Afskaffelse, almindelig Værnepligts Indførelse, Stænderforhandlingernes Offentlighed osv. Med ungdommeligt Fædrelandssind advarede han i Stændermøderne 1842 og 1844 mod de augustenborgske Prinsers Hensigter og det ulmende slesvigholstenske Oprør, ja søgte endog gjennem Breve at gjøre sin gamle personlige Indflydelse hos Kong Christian VIII gjældende. B. døde 22 Nov. 1853 i Randers.

Brock, Niels, f. 1731 i Randers, d. 1802 som Grosserer i Kjøbenhavn, er bekjendt af sine store Legater, stiftede ved hans og Hustru Lene Bredals Testament af 19 Febr. 1796. Til Kjøbenhavn og Christianshavn skjænkede han ialt 374,853 Rd. Cour. til Medgiftsudstyr (for borgerlige Brude, Kunstnere og Haandværkere), til Understøttelse for borgerl. Enker eller Enkemænd og andre trængende, til Lettelse for Kjøbenhavn i Byens aarlige Byrder (som fattige Kirkers Reparation), Skolelegater osv. Til sin Fødeby Randers skjænkede han 172,935 Rd. Cour. i forskjellige lignende Legater.

Brocken, den højeste Top af den nordtyske Bjergstrækning Harzen, 3,500 F. høj. I Folkesproget benævnes den sædvanlig Blocksberg efter de mange adspredte Granitblokke, og her lod Folketroen Hexene samle sig Aftenen før St. Hansdag til Dans og Lystighed med det ondes Fyrste. Grunden til dette Sagn søges i, at Sachserne, efter at Carl den store havde tvunget dem til at lade sig døbe, ofte samlede sig her om Natten for at dyrke deres gamle Guder. Ogsaa vor Folkeovertro lod Hexene ride til Bloksbjærg paa et Kosteskaft.

Brockenhuus, en adelig Slægt, hvis første bekjendte Mand levede i det 15de Aarh. paa Fyn. Paa Kong Hans's Tid levede **Mikkel** B., der gjorde en Pilegrimsvandring til Rom og paa Tilbagevejen var naaet til Holsten, da han her mødte andre Pilegrimme, der tiltraadte Vandringen og opfordrede ham til at drage med igjen; han gjorde det, som han sagde, for Selskabs Skyld, og man fik deraf det Mundheld: „at gaa til Rom for Selskabs Skyld ligesom M. B." Under Grevens Fejde førte han Befalingen til Søs, og han skal have opført Herregaarden Brangstrup (nu Bramstrup) paa Fyn; han døde 1555. Han var Fader til Frants og Jakob B. — **Frants** B. til Brangstrup og Egeskov, f. 1518, dansk Rigsmarsk, til forskjellige Tider Lensmand paa Hindsgavl, Nyborg Slot og Kjøbenhavns Slot, vandt sit Heltery ved Daniel Rantzaus Side. I Slaget ved Svarteraa 1565 anførte han Fodfolket og stormede frem med ubøjeligt Mod. 1567 anførte han ligeledes Fodfolket paa det mindeværdige Tog til Östergötland, og atter 2 Aar senere, 1569, var han med Rantzau ved Belejringen af Varberg; her blev han truffen af en Kugle i Benet, hvoraf han døde 14 Nov., et Par Dage efter at en lignende Skæbne havde ramt hans Vaabenbroder. Hans Lig blev ført til Kvernbrup Kirke i Fyn; hans Linje uddøde paa Mandssiden med Sønnen **Laurits** B. (d. 1604), der er bekjendt af sin Strænghed mod Datteren **Rigborg**, som han lod indmure paa Egeskov, fordi hun havde ladet sig besvangre; først efter hans Død slap hun ud af sit Fængsel. En anden Datter **Birgitte** var

gift med Rigskansleren Jak. Ulfeld og Moder til den bekjendte Corf. Ulfeld. — Frants's yngre Broder **Jakob B.** til Damsbo og Nakkebølle paa Fyn var Admiral over den danske Flaade, som aabnede den nordiske Syvaarskrig 30 Maj 1563 ved under Bornholm ud for Rønne at komme i Kamp med en overlegen svensk Flaade under Admiral Jakob Bagge. Efter en blodig Træfning maatte B. overgive sig med Admiralskibet, medens de andre danske Skibe, der ikke havde deltaget i Slaget, undkom. Erik XIV lod Bagge holde et prægtigt Indtog i Stockholm, ved hvilket den halvt vanvittige Konge lod B. og de øvrige Fanger gaa til Fods med hvide Kjæppe i Hænderne og med ragede Hoveder, anførte af hans Hofnar. B. sad fangen lige til Fredslutningen; han døde 1577, og hans Linje uddøde paa Sværdsiden med hans Søn **Siler B.** til Nakkebølle, f. 1548, d. 1602, der er bekjendt af sine Kalenderantegnelser, indeholdende en stor Mængde Oplysninger til Adelens Personalhistorie i det 16de Aarh., udgivne i „Saml. til Fyns Hist. og Topographi", 6 Bd. — **Otto B.** til Vollerslev, d. 1594, var Rentemester under Frederik II. — **Oluf B.** til Hjulebjerg i Halland, f. 1611, d. 1672, Secretær i det danske Cancelli, Lensmand og Landsdommer paa Sjælland, var gift med en Søster til Corf. Ulfeld. Han døde i Fattigdom. — Af en anden Linje var **Henrik Adolf B.**, som efter sin Moder, en Comtesse Schack, arvede Stamhuset Giesegaard i Sorø Amt med Godserne Gram og Nybøl i Slesvig og 1822 fik Grevetitlen med Navnet **B.-Schack**. — Fra Familien B. nedstammer ogsaa Familien Løvenhjelm, idet en B. 1697 antog dette Navn efter sin Moder.

Brockes, Barth. Heinr., tysk Digter, f. 1680 i Hamborg, d. 1747 som Befalingsmand for Borgermilitsen og titulær Pfalzgreve i sin Fødeby. Hans Hovedværk er „Irdisches Vergnügen in Gott" (1721—48), religiøse Naturbetragtninger, ordrige med plump, moralsk Tendens, men med stor Rimfærdighed. De vare i sin Tid højt ansete; Geßner og Wieland have benyttet dem. Desuden har han oversat Thomsons »Seasons« og efterladt en Selvbiographi.

Brockhaus, Navnet paa et af Tysklands største Boghandlerfirmaer, der nu har sit Sæde i Leipzig. Stifteren var Friedr. Arnold B. (f. 1772, d. 1823), der iblandt andre større Værker udgav det bekjendte „Conversationslexikon" (1ste Udg. 1809; 13de begyndte 1881). — En Søn af ham, **Hermann B.**, f. 1826, studerede orientalsk, navnlig indisk Literatur i Leipzig, Göttingen og Bonn og opholdt sig for sine Studiers Skyld i nogen Tid i Kjøbenhavn, Paris, London og Oxford. 1839 blev han Professor i Jena, men 1841 blev han kaldet til Leipzig, hvor han 1848 udnævntes til ord. Prof. i indisk Sprog og Literatur. D. 1877. Han udgav Somadeva's Kathá-saritságara 1839—66, Prabodhacandrodaya 1845, Nachschebi's persiske Oversættelse af de 7 vise Mestre 1845, Vendidad Sadeh 1850 og Lieder des Hafis, 3 Bd., 1854—61, ny Udg. i 1 Bd. 1863.

Brockmann, Joh. Franz Hieron., tysk Skuespiller, f. 1745 i Graz, kom først i Barberlære, blev siden Tjener hos en Officer, flygtede fra ham formedelst slet Behandling, opfangedes af nogle Munke, som vilde tvinge ham til at tage Tonsuren, men undveg ogsaa fra dem og sluttede sig til et Linedanserselskab, der tillige gav smaa Skuespil. I denne Trup betraadte han 1760 første Gang Scenen i Laibach, men løb atter fra den og vendte 1762 tilbage til Faderen, der omsider samtykkede i, at han gik ind i et rejsende Theaterselskab. 1771 blev han af Schröder forskreven til Hamborg, hvor han ikke strax gjorde Lykke, men omsider efter Schröders Forudsigelse ved Naturlighed, Klarhed og Kraft i Udtrykket, en sonor og bøjelig Talestemme, Værdighed og Anstand bragte det til at overgaa sine udmærkede Medspillende og navnlig blev en ypperlig Hamlet. 1778 kaldtes han af Kejser Joseph til Hoftheatret i Wien; d. 1812.

Brod, 1) Stad i Østerrig, Prov. Kroatien og Slavonien, ved Floden Sau, lige over for bosnisk B., 24 M. ø. s. ø. for Agram. 4,000 I. 2) **Bosnisk B.**, Stad i den under Østerrig hørende tyrkiske Prov. Bosnien. 3,000 I 3) **Böhmisch B.**, Stad i Bøhmen, 4 M. ø. for Prag. 3,000 I. Frugthandel. Slag 1434 i Hussitterkrigen. 4) **Deutsch B.**, Stad i Bøhmen, ved Fl. Sazawa, 13 M. s. ø. for Prag. 5,000 I.

Broder Jonathan, s. **Jonathan.**

Broderkysset ell. det hellige Kys fandt efter apostolisk Formaning (Rom. XVI. 16; 1 Kor. XVI. 20) Sted i den ældste christne Kirke og sædvanlig efter Takkebønnen ved Nadverelementernes Indvielse.

Broderlod. I de Tilfælde, hvor Kjønsforskjellen mellem Arvinger har Indflydelse paa Arvens Deling, saa at den Lod, der tilfalder en Mandsperson (eller dem, der som hans Afkom arve i hans Sted), er dobbelt saa stor som den, der tilfalder en Kvinde (eller dem, der træde i hendes Sted), kaldes en Lod af den førstnævnte Art Mandslod eller B., en Lod af den sidst nævnte Art Kvindelod eller Søsterlod. Efter de ældre nordiske Love var det i Almindelighed Regelen, at Mand arvede dobbelt imod Kvinde; men det eneste Sted, hvor denne Regel endnu bestaar i sin fulde Udstrækning, er Slesvig, for saa vidt jyske Lov endnu gjælder der. Derimod blev Regelen ophævet i Sverige (1845), Norge (1854), Island (1850) og Danmark (1857), saa at der her ingen Forskjel længere finder Sted mellem Kjønnenes Arveret. I Danmark var Regelen allerede ved Arveloven af 21 Maj 1845 indskrænket til kun at gjælde for den Arv, der faldt efter Forældre og andre Ascendenter, hvem der derhos blev givet Ret til selv, om de vilde, at bestemme, at deres kvindelige Afkom skulde gaa lige i Arv med det mandlige.

Broderskaber, religiøse, kaldes de Forbindelser til Udøvelse af fromme Gjerninger, hvis Medlemmer ikke ere bundne ved Klosterløfter eller assondrede fra Verden. Allerede i Middelalderen fandtes saadanne Selskaber; af de betydeligste i Nutiden kunne nævnes B. af Marias hellige og ubesmittede Hjærte for at omvende Syndere og Franz-Xaversforeningen for Missionen blandt Hedningene.

Brodfeld, en Slette i Ungarn, Transsylvanien, ved Floden Maros, 5 M. v. s. v. for Carlsburg, bekjendt ved Stephan Bathorys afgjørende Sejer over Tyrkerne 1479.

Brodouillelærred [dûlje], aabent, groft, ubleget Blaarlærred, tjenligt til Paklærred, til at opklæbe Tapetpapir paa o. desl.

Brody, Stad i Østerrig, Galizien, 12 M. ø. til n. for Lemberg, i Nærheden af den russiske Grænse. 20,000 J., for en stor Del Jøder. B. er Galiziens betydeligste Handelsstad og staar i livlig Forbindelse med Rusland, Polen og Tyrkiet. Der udføres Heste, Slagtekvæg, Uld, Vox, Honning, Talg, Huder, Skind, Læder, Pelsværk og østerrigske Jærnvarer, navnlig Leer. Her holdes aarlig en stærkt besøgt Messe. B. er først anlagt 1684.

Brodzinski, Kazim., polsk Digter, f. 1791, gik 1809 ind i den polske Hær, der oprettedes i Storhertugdømmet Warschau, udgav 1811 sine første Digte (»Pienia wiejskie«), tog Del i Napoleon I.s Tog til Rusland 1812, blev som Artilleriofficer fangen ved Leipzig, men frigiven paa Æresord. Allerede i hans første Poesier klinger den gamle Folkesangs Tone, og B. var med Mickiewicz en ivrig Forkæmper for den romantiske Poesi, der i Polen som flere Steder gik Haand i Haand med en national og religiøs Opvækkelse. Han har skrevet aandrige Kritiker, samlet forskjellige slaviske Nationers Folkesange og oversat Werther. Han var Prof. i Æsthetik i Krakow til 1831, da Universitetet gik ind, levede siden i Warschau, lidende af Brystsyge, hvorfor han fik Lov til at gjøre en Badereise til Bøhmen. D. 1835 i Dresden. En Udgave af hans Skrifter udkom 1872—74 i Posen.

Broek [bruk], en Landsby i Nordholland, i Omegnen af Amsterdam, for en stor Del beboet af rige Folk, anses for et af de Steder, hvor den hollandske Renlighedssans fremtræder stærkest.

Broekhuisen, J. van [brukhojsen], ell. Janus Brouckhusius, holl. Digter og Philolog, f. 1649 i Amsterdam, studerede Latin og Skjønliteratur, men kom efter Faderens Død paa et Apothek. 1674 gik han kjed af sin Stilling til Amerika med Admiral Ruijter, blev ved sin Tilbagekomst Officer, skrev latinske og hollandske Digte og besørgede Udgaver af Properts og Tibull. D. 1707.

Brofferio, Angelo, italiensk Digter og Politiker, f. 24 Dec. 1802 i Piemont, gav sig meget tidlig til at skrive Skuespil, samtidig med at han studerede Retsvidenskaben i Turin. Derefter blev han Sagfører og udmærkede sig især i Straffesager; men allerede 1830 blev han fængslet som Deltager i en Sammensværgelse og brugte sin Fængselstid til at skrive Sange i den piemontesiske Dialekt (6 Opl. 1858), hvorved han vandt Tilnavnet „Piemonts Béranger“. 1834 grundlagde B. et Blad, hvori han veltalende førte Ordet for politiske Fremskridt og for Italiens Uafhængighed og viste et glødende Had til Østerrig; dette fremtraadte ogsaa i hans Sørgespil „Vitiges, Goternes Konge“. 1848 valgtes B. til det sardinske Deputeretkammer og var fra nu af Fører for det demokratiske Parti, medens han samtidig spillede en stor Rolle som Folketaler og vedblev at virke som Sagfører, bl. A. som General Romarinos Forsvarer 1849. B.s Opposition mod Cavour og Forsvar for Garibaldi gjorde, at han 1860 blev vraget ved Valget i Genua, men han blev i Stedet derfor valgt i en syditaliensk Kreds og fortsatte sin politiske Virksomhed indtil sin Død, 25 Maj 1866. Hans sidste Digt var en Krigssang imod Østerrig. 1849—52 udgav B. „Piemonts Historie fra 1814 indtil vore Dage“ (5 Bd.) og 1858—61 sine Erindringer »I miei tempi« (20 Bd.). B.s Lig jordfæstedes ved Siden af tre andre Fremmere af Italiens Frihed og Enhed, Gioberti, Farini og Lafarina.

Brog, et svært Stykke Tov, som med begge Ender er fæstet til Skibssiden for dermed at standse Kanonen, naar den efter at være afskudt reculerer ind. B. paa en Baad er et Stykke Platting, som med begge Ender er fæstet til Skibet eller Vanterne, og hvoraf Midten (Bugten) lægges omkring Baaden for at surre den, naar den hænger i Jollebommene udenbords. B. kaldes ogsaa et langt Stykke Tov, som er lagt rundt om et Skib, der skal hales paa Land. Bugten hviler da agten om Skibet, hvor den er fæstet med Tove, og i begge Ender af B. anvendes den Kraft, hvormed Skibet hales paa Land.

Broget Kobbermalm, et af Svovl, Jærn og Kobber bestaaende Mineral, der sædvanlig forekommer djærvt sammen med Kobberkis og Kobberglans. Det friske Brud er mellem tombakbrunt og kobberrødt, men anløber snart med brogede Farver. Den indeholder 56—71 pCt. Kobber og er en fortrinlig Kobbermalm; i Skandinavien findes den paa mange Steder, f. Ex. Røros, Alten, Falun, Atvidaberg; desuden i Sachsen, Cornwall, Sydamerika o. fl. St.

Broget Sandsten, en rød eller hvid Sandsten med mellemliggende Ler-, Gips- eller Saltlag. Den er fattig paa Forsteninger, er især udbredt i England og hele Mellemeuropa og findes over Zechstenen og under Muslingkalken. Ingen af disse Dannelser forekommer i Skandinavien.

Broglie [brollj], egtl. **Broglio** ell. **Broglia**, en gammel piemontesisk Familie, der siden Midten af det 17de Aarh. har været bosat i Frankrig og af hvilken flere Medlemmer have spillet en vigtig Rolle baade som Krigere og Diplomater; saaledes **Franç. Marie**, Hertug af B., f. 1671 i Paris; han tog fra 1689 hæderlig Del i alle de franskes Felttog i Nederlandene, Tyskland og Italien, blev 1734 Marschal, var i den østerrigske Arvefølgekrig Øverstcommanderende over Hærene i Bayern og Bøhmen, fik 1742 Hertugværdigheden arvelig og døde 1745. — Hans Søn, **Vict. Franç.**, Hertug af B., ligeledes fransk Marschal, f. 1718, kæmpede tappert i Syvaarskrigen og udmærkede sig især ved Bergen i Nærheden af Frankfurt 13 April 1759 ved at tilbageslaa Hert. Ferdinand af Brunsvigs Angreb paa hans Lejr, hvorfor Kejseren udnævnte ham til tysk Rigsfyrste; men i Forening med Contades led han 1 Aug. s. A. Nederlaget ved Minden. I Anledning af Stridigheder med den af Mad. Pompadour begunstigede Soubise blev han kaldt tilbage og for nogen Tid for-

vist fra Hoffet. Ved Revolutionens Udbrud 1789 gjorde Ludvig XVI ham til Krigsminister; men da Troppernes Frafald gjorde ham det umuligt at holde Paris i Tømme, vandrede han ud, traadte i engelsk og siden i russisk Tjeneste og døde efter at have trukket sig tilbage fra det offentlige Liv 1804 i Münster. — **Charl. Franç. B.**, Broder til den foregaaende, f. 1719, d. 1781, forestod under Ludvig XV det hemmelige Ministerium. — **Claude Vict.**, Prins af B., Søn af Vict. Franç. B., f. 1757, sluttede sig til Revolutionen, blev Medlem af Nationalforsamlingen og efter dens Opløsning General ved Rhinarmeen; men da han ikke vilde erkjende Decreterne af 10 Aug. 1792, hvorved Kongen foreløbig erklæredes for affat, blev han afskediget, siden stillet for Revolutionstribunalet og guillotineret 27 Juni 1794. — **Achille Charl. Léon Victor**, Hert. af B., sidstnævntes Søn, f. 28 Nov. 1785, blev opdraget af sin Stiffader d'Argenson og indtraadte tidlig i Statstjenesten, brugtes til flere Sendelser til Illyrien, Spanien og Warschau og 1813 ved Congressen i Prag som Hjælper for Hr. de Narbonne. I Juni 1814 blev B. Pair, optraadte 1815 som en ypperlig Taler baade imod Neys Henrettelse og Undtagelseslovene og hørte under hele Restaurationen til det frisindede Parti; han var Medlem af Samfundet »Aide-toi« (s. d. A.) og deltog fra 1828 i Udgivelsen af et Oppositionsblad. Strax efter Julirevolutionen var B. en kort Tid Minister, senere 11 Oct. 1832—4 Apr. 1834 Udenrigsminister, i hvilken Stilling han sluttede Tractat med England mod Slavehandelen, og 12 Marts 1835—22 Febr. 1836 baade Første- og Udenrigsminister i det afgjort doctrinære Cabinet, der gjennemførte de strænge „Septemberlove" imod Pressefriheden. Senere afslog B. Thiers's Tilbud om at indtræde i Ministeriet, men understøttede først Thiers's og senere Guizots Styrelse lige til 1848. 1849 var B. Medlem af Nationalforsamlingen, hørte til Højres Ledere og foreslog 1851 Forfatningens Revision, men søgte i Dec. at modsætte sig Statscoupet. 1833 blev B. Medlem af Akademiet for de moralske og politiske Videnskaber, 1856 desuden af det franske Akademi, hvor han tillige med Guizot ledede Oppositionen imod Kejserdømmet. B.s „Skrifter og Taler" udkom 1863 i 3 Bd. Han døde 25 Jan. 1870. B. ægtede 1816 en Datter af Mad. de Staël-Holstein, Albertine (f. 1797, d. 1838), der var ligesaa ivrig Protestant, som han selv var Katholik; hun har forfattet nogle Afhandlinger om religiøse og moralske Spørgsmaal (udg. 1840). — Hans Søn **Albert**, Hertug af B., f. 13 Juni 1821, udgav 1856 „Kirken og det romerske Kejserdømme i det 4de Aarh." (2 Bd.), der opnaaede 5 Oplag og siden fulgtes af Skrifter om Julian d. frafaldne og Theodosius d. store, skrevne fra et strængt katholsk Synspunkt; de vare først optagne i »Revue des deux Mondes« og skaffede 1862 deres Forfatter Plads i Akademiet. Senere gav B. sig af med Europas Historie i det 18de Aarh. og skrev 1878 om Ludvig XV.s hemmelige Diplomati og 1882—84 om Frederik II og Maria Theresia. Han har end videre spillet en betydelig politisk Rolle. 1869 søgte B. forgjæves Valg til den lovgivende Forsamling, men valgtes i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen og blev strax efter Afsending i London indtil Maj 1872. Han tog derefter vigtig Del i de politiske Kampe, idet han angreb Republikanerne og vilde drage Regeringen over til den modsatte Side. Da dette ikke lykkedes, ledede B. Angrebet paa Thiers, som styrtedes i Maj 1873, og blev derefter selv Første- og Udenrigsminister. Der gjordes nu alvorlige Forsøg paa at gjenoprette Kongedømmet ved en Fusion mellem de bourbonske Linjer; men da dette strandede, ombyttede B. Udenrigsporteseuillen med Indenrigsministeriet i Nov. 1873 og maatte 16 Maj 1874 trække sig tilbage fra Regeringen. Forgjæves søgte B. 1875 at hindre Republikens Grundlæggelse og at skaffe Orléanisterne et Flertal i det nye Senat; hans Planer hindredes af de yderlige Legitimister og af Napoleonisterne, der begge harmedes over hans Intrigner. Derimod valgtes B. selv til Senator 1876 og blev 16 Maj 1877 Første- og Justitsminister, hvorefter han gjorde et nyt Forsøg paa at lamme Republikanerne i Spidsen for et Forbund af de monarchistiske Partier. Ogsaa dette Forsøg strandede, og 20 Nov. maatte B. trække sig tilbage, men er endnu en af Førerne for Senatets Højre.

Brohan, Augustine og Madeleine [broàng], to berømte, franske Skuespillerinder. **A.**, f. 1824 i Paris, fik sin kunstneriske Opdragelse i Conservatoriet og vandt som Elev af Skuespilleren Samson 1839 Prisen for komisk Spil. Efter at have tilegnet sig Routine paa Provinstheatre optraadte hun med glimrende Bifald paa Odéontheatret i Paris og fandt snart Ansættelse ved Théâtre français, hvor hun i Soubretterollerne ved sit uforlignelige komiske Lune, gratiøse Skjælmeri og fine Spil hurtig vandt Anerkjendelse som en af denne Scenes ypperligste Fremstillerinder. Tillige har hun skrevet nogle dramatiske Smaastykker og været Medforfatterinde af adskillige Vaudeviller. Hun forlod Scenen 1868. — **M.**, f. 1833 i Paris, debuterede allerede 1850 paa Théâtre français i Titelrollen i „Dronning Marguerites Noveller". Hun hører til Publikums Yndlinge og fortjener denne Udmærkelse ved i sit Spil at forene Varme og Aandfuldhed med naturlig Ynde og ædel Tone. Hun ægtede 1854 den dramatiske Forfatter Mario Uchard, fra hvem hun senere blev separeret.

Brok, Brokskade, den sygelige Tilstand, i hvilken et af Legemets indvendige Organer eller Dele af saadanne forlader den Hule, hvori det er indesluttet og gjennem en naturlig eller abnorm Aabning baner sig en Vej andenstedes hen, enten ud ad under Huden, hvor de fremtræder som en Svulst, eller ind i en nærliggende Hulhed (f. Ex. Underlivsindvoldene gjennem Mellemgulvet ind i Brystet) osv. Efter det i B. indesluttede Organ adskiller man Tarm-, Net-, Mave-, Blære-, Livmoder-, Lunge- og Hjærnebrok osv. Allerhyppigst ere de to førstnævnte B., der kunne vise sig paa forskjellige Steder af Legemets Overflade, enten i Laarbøjningen (Lyske- ell. Ingvinalbrok, der ofte gaar helt ned i Pungen),

Pungbrok) eller paa den øvre Del af Laaret (Laar- ell. Cruralbrok) eller ved Navlen (Navlebrok). Dispositionen til B. fremkaldes ved forskjellige medfødte eller senere opstaaede Uregelmæssigheder i de locale Forhold paa de Steder, hvor B. træder frem; den nærmeste Anledning til Fremtrædningen give alle Momenter, hvorved Underlivsindvoldene udsættes for et stærkt Tryk, der driver en Del af dem ud gjennem den tilstedeværende eller undertiden først i samme Øieblik dannede Aabning (Slag paa Underlivet, Spring, Løften af svære Byrder osv.) Saa længe B. er bevægeligt, medfører det ingen videre Fare, idet da Indholdet af det let kan bringes tilbage i Underlivet ved et Tryk paa B. (Reposition, Taxis) og holdes inde ved en Bandage, der lukker for Aabningen, **Brokbaand**; men Faren ved B. ligger deri, at det under visse Omstændigheder ikke sjælden bliver ubevægeligt og da tillige ofte angribes af Betændelse og Koldbrand, Indeklemning, Incarceration; et saadant ubevægeligt B. kan i Almindelighed kun reponeres efter en forudgaaet **Brokoperation**, Herniotomi, hvorved Aabningen, gjennem hvilken det er udtraadt, udvides med Kniven. **Broksæk**, den sækformige Beklædning af Bughinden, som de fra Bughulen udtrædende B. sædvanlig have.

Brok og Sindre ere i den nordiske Mythologi et Par kunstfærdige Dværge, der forfærdige Frejs Galt Gyldenbørste, Odins Guldring Dryppner og Thors Hammer Mjølner.

Brok, en gammel dansk Adelsslægt, der allerede nævnes paa Erik Plovpennings og Christoffer I.s Tid i Midten af det 13de Aarh. Kongemorderen Rane Jonsøn blev 1294 fangen i **Niels B.s** Gaard i Roskilde, og da Erik Menved 1309 kæmpede med de svenske, var samme N. B., der for øvrigt boede i Hylke ved Skanderborg, en af dem, som brød Ledingen og forlod Kongen tillige med største Delen af Hæren. I de følgende Aar (1310—13) stod han med flere jyske Adelmænd i Spidsen for Bondeopstanden i det sydlige Nørrejylland, hvorfor de 1314 paa Viborg Landsting bleve dømte som Landsforrædere fra Liv og Gods; de flygtede til Sverige, hvor Hertugerne Erik og Valdemar tog dem i Beskyttelse. — Slægten B. uddøde paa Mandssiden, men Johanne Nielsdatter B. blev gift med Anders Jenssøn til Essendrup (nu Gammel-Estrup i Randers Amt), som levede paa Valdemar Atterdags Tid. Deres Efterkommere antog Navnet B. (men beholdt deres egen Vaaben) og kom saaledes til at danne en ny Slægt af dette Navn. Hans Søn, Jens Andersson til Essendrup og Vemmetofte, Drost og Ridder (d. 1408), havde paa sine gamle Dage den Sorg, at hans Søn Jens Jensson til Clausholm 1404 blev dræbt af Jens Nielsson Løvenbalk til Avnsbjærg. Jens Jenssons Søn, **Eske Jensson**, Medlem af Rigsraadet, gjorde sig forhadt af Bønderne i Vendsyssel, hvor han var Lensmand, hvorfor de sønderhuggede hans Lig, da han 1441 var falden i Slaget paa St. Jørgensbjærg (s. **Bondekrig**), og sendte et Stykke til hvert af Vendsyssels 7 Herreder. — Hans Søn, **Lave B.** (d. 1503), bekjendt for sin Voldsomhed og Stridbarhed, var Fader til Rigsraad **Niels B.**, som faldt 1534 i Slaget ved Svenstrup mod Skipper Clement og hans Bønder; Niels's Søn, **Lave B.** til Gammel-Estrup og Vemmetofte, blev dødelig saaret i Slaget ved Svarteraa 1565. Sidstnævntes Søn, Rigsraad **Eske B.** til Gammel-Estrup, Vemmetofte og mange andre Gaarde, var bekjendt af sin Rigdom og af sine Dagbøger, af hvilke Vedel Simonsen har udgivet dem for 1608, 1612 og 1613 (2 Hft., Odense 1842—43). Senere ere 6 andre af hans Dagbøger blevne fundne og udgivne i „Danske Saml." og „Danske Magazin". Med ham uddøde den nye Slægt B. paa Mandssiden 15 Dec. 1625.

Brokfugl (Charadrius), Vadefugle med forholdsvis korte Ben uden eller med meget lille Bagtaa, kort Hals og et ved Roden tyndere, ligesom indknebet, kort, lige Næb, af Størrelse omtrent som Drossel eller Due; de leve af Insekter og Orme, opholde sig paa Heder og tørre Marker og løbe hurtig omkring, idet de udstøde en pibende Lyd og nu og da gjøre et lille Ophold. Hertil høre Hjejlen (Ch. pluvialis), en for de jyske Heder og de skandinaviske Højfjældegne charakteristisk Fugl, og Pomeransfuglen (Ch. morinellus). Nærbeslægtede Fugle af B.-Familien ere Viben, Strandskaden og Stenvenderen.

Brolægning anvendes paa Gader og Veje, hvor der er stor Færdsel, ligesom ogsaa i Grøfter, paa Dæmningsskraaninger og lignende Steder, der ere udsatte for Vandets stadige Paavirkning, for at give Overfladen den nødvendige Fasthed. Man brolægger hyppigst med mindre Kampesten, runde, udspaltede eller tilhugne (equarrerede), der bør være omtrent lige store for at kunne faa et fast Leje og yde den størst mulige Modstand mod det Tryk, de blive udsatte for. I større Byer findes ofte paa Fortovene, i Gaarde og Indkjørsler, der ikke ere bestemte for tunge Kjøretøjer, anvendt en elegantere B. af store Granit- eller Sandstensfliser, Asphalt eller, især paa flere Steder i England, Støbejærnsplader. B. af brændte Sten, enten Mursten eller Fliser, anbringes i Almindelighed kun i overdækkede Rum, der alene blive befærdede af Mennesker. En Undtagelse herfra danne dog Klinkerchausseerne (s. **Chaussée**) i Holland. I Ind- og Gjennemkjørsler, hvor man ikke vil forstyrres af Vognraslen paa en Stenbro, brolægges undertiden med regelmæssige Træklodse, der stilles paa Enden tæt op til hverandre. Paa Broer anvendes ogsaa denne Art af B. paa Grund af sin forholdsvis ringe Vægt og ej ubetydelige Elasticitet; men den bør dog kun bruges, hvor den er under Tag, saa at Vejrliget ikke kan skade den.

Brom (af gr. βρῶμος, Stank), Br, et ved almindelig Temperatur flydende Grundstof. Den sortebrune Vædske har en Vægtfylde af 3,2 ved 0°, fryser ved ÷ 24,5° til blygraa Krystaller og koger ved 63° til rødbrune Dampe. Dets Dampe angribe allerede ved alm. Temp. i høj Grad Aandedrætsorganerne. Det staar i chemiske Egenskaber og Forbindelser imellem Chlor og Jod. B. blev opdaget 1826 af Balard i Moderluden fra Middelhavssalinerne. Det

vindes endnu her, ligesom af Moderluden fra Fastlandssaltværkerne, af forskjellige Kilder (Nordamerika) og tillige med Jod af Strandplanternes Aske. Det findes aldrig frit i Naturen, i Alm. som Brommagnium, og forekommer meget sparsomt. B. er meget giftigt. Det anvendes til Fabrikation af nogle Tjærefarver. **Bromkalium** bruges i Photographien og især i Medicinen, hvor det i de senere Aar har faaet stor Betydning som Middel mod forskjellige Nervesygdomme, særlig Epilepsi; det bruges ogsaa meget som Sovemiddel hos nervøse Personer. Ved længere Tids Brug og ved store Doser kan det fremkalde alvorlige Tilfælde; navnlig skal vedholdende Brug fremkalde Sløvelse af de aandelige Evner.

Bromberg, Stad i den preussiske Prov. Posen, 15 M. n. ø. for P., ved Floden Brahe og ved Brombergkanalens Begyndelse. 34,000 J. (1880). Gymnasium. Maskin-, Olje-, Cichorie-, Tobaks- og Klædefabriker, Garverier, Korn- og Uldhandel. Store Melmøller. Flodskibsfart.

Brombær, s. Klynger.

Bromley [brömmli], Stad i England, Kent-Shire, 2 M. s. s. ø. for London. 15,000 J. Sundhedsbrønd. Gejstlig Enkestiftelse.

Bromme, Carl Rud., tysk Søofficer, f. 1804, gik tidlig til Søs og deltog 1827—28 i den græske Frihedskrig, blev Capitain i Flaaden og Chef for Søskolen i Piræus og havde ikke ringe Fortjenester af Flaadens Udvikling, men blev dog som de fleste andre Udlændinge fjernet 1843. B. skrev 1848 et Flyveskrift om en tysk Flaade og blev i Jan. 1849 Medlem af Flaadecommissionen i Frankfurt; han sendtes senere til Bremerhafen, hvor han forestod Bygning af Værfter og Udrustning af nogle Skibe. I Nov. 1849 udnævntes B. til Contreadmiral, men afskedigedes 1853, da Flaaden opløstes; han var 1857 en kort Tid i østerrigsk Tjeneste. D. 1860.

Bromwich, West- [brömmitsch], Stad i England, Stafford-Shire, 1 M. n. v. for Birmingham. 56,000 J. (1881). Betydelig Industri; navnlig Fabrikation af Vaaben, Seletøj og Agerdyrkningsredskaber. Storartet Glasfabrikation.

Brönchie, Luftrørets Forgreninger i Lungerne (s. d. A.). **Bronchiälkatärrh** (Bronchitis), s. **Brystkatarrh**. **Bronchiäl-Respiratiön**, s. **Aandedrætslyd**. **Bronchophonī**, s. **Stemmelyd**. **Bronchotomī**, s. **Trachеotomi**.

Brongniart, Alexandre [niãhr], fransk Mineralog og Geognost, f. 1770 i Paris, blev 1797 Professor i Naturhistorie ved École centrale, 1818 Overbjærgværksingenieur, 1822 Prof. i Mineralogi ved det naturhistoriske Museum i Paris og forestod fra 1800 tillige Porcelænsfabriken i Sèvres; d. 1847. Han var en af dette Aarh.s skarpsindigste og flittigste Naturforskere og har især stor Fortjeneste af Geognosien derved, at han benyttede Forsteningerne som Hjælpemiddel til Bestemmelsen af Lagenes Aldersfølge, hvilket han anvendte paa Dannelserne i Omegnen af Paris og eftervisste, at der gives en hel Række forsteningsførende Lag, yngre end Kridtet, nemlig de tertiære Dannelser, som aldeles vare oversete af Werner. Disse i Forening med Cuvier anstillede Undersøgelser meddeltes af dem begge i »Description géologique des environs de Paris« (1811, 3dje Opl. 1835). Til B.s vigtigere Værker høre end videre »Classification des reptiles« (1805), saa vel som i mineralogisk Retning hans »Traité élémentaire de minéralogie« (1807), »Classification et caractères minéralogiques des roches homogènes et hétérogènes« (1827) og »Mémoire sur les kaolins« (1839). Som Bestyrer af Fabriken i Sèvres stiftede han der et keramisk Museum og et Institut for Glasmaleri. — **Adolphe Théod. B.**, Søn af den foregaaende, f. 1801 i Paris, d. 1876 som Prof. i Botanik ved Jardin des plantes, berømt Forfatter baade i Plantephysiologi, den beskrivende Botanik og især i Plantepalæontologi, i hvilken Henseende hans »Histoires des végétaux fossiles« særlig maa nævnes. Et Plantesystem, som han har opstillet i »Énumération des genres des plantes cultivées au Muséum d'histoire naturelle de Paris« (1843), er i flere Henseender et af de mest naturlige af alle hidtil opstillede Systemer.

Bronn, Heinr. Georg, Zoolog og Geolog, f. 1800, d. 1862, blev 1828 Prof. i Heidelberg og var den første, der ved et tysk Universitet foredrog Palæontologi, af hvilken Videnskab han har mange Fortjenester ved sine selvstændige Undersøgelser, men langt mere ved den overordentlige Flid og Dygtighed, hvormed han samlede og i let overskuelig Form ordnede Hovedresultaterne af den uendelige Masse Kjendsgjerninger, der efterhaanden var opdaget baade paa Zoologiens og Palæontologiens Omraade. Dette gjælder til Dels alle de vigtigere af ham udgivne Arbejder, som „Geschichte der Natur“ (1841—49), »Lethæa geognostica« (3dje Udg. i Forening med F. Roemer, 1850—53), Prisskriftet „Untersuchungen über die Entwickelungsgesetze der organischen Welt“ (1858), saa vel som „Die Klassen u. Ordnungen des Thierreichs, wissenschaftlich dargestellt in Wort u. Bild“ (1859—61, senere fortsat af Keferstein og andre). Fra 1880 til sin Død var han Medudgiver af „Jahrbuch für Mineral., Geogn. u. Petrefaktenkunde“.

Bronte, Stad paa Sicilien ved Ætnas Vestside. 17,000 J. i Staden og dens District. Uldmannfakturer. Lord Nelson blev 1799 udnævnt til Hertug af B.

Bronte, Charl. [bronnti], engelsk Forfatterinde, f. 1816 i York-Shire, hvor Faderen var Præst. Herfra forflyttedes han til Haworth, hvor B. tilbragte største Delen af sit Liv fra sit 4de Aar. Allerede i Skolen udmærkede hun sig ved tidlig vakt æsthetisk Interesse. 1835 blev hun Lærerinde i en Skole, men maatte paa Grund af Hjemve forlade den og tage hjem. Fra et Pensionat i Brüssel kom hun hjem 1844. Hendes to Søstre, Anna og Emily, delte hendes literære Interesser. 1846 udgav de i Forening en Digtsamling, der blev temmelig nænset, hvilket i Forening med deres knappe Kaar nedslog Søstrene meget (Charlotte brugte det pseudonyme Forfatternavn Currer Bell, Emily kaldte sig Ellis Bell og Anna Acton Bell). Nu forsøgte de sig i Fortællingen og vilde hver udgive en Novelle,

men Charlottes »The professor« kunde hun ikke faa nogen Forlægger til. Uden at tabe Modet tog hun fat paa »Jane Eyre«, der udkom 1847 og blev det klassiske Mønster for de engelske Gouvernanteromaner. Den vakte stor Opsigt og udmærker sig ved dygtig Charakteristik, Varme og Inderlighed, hvorvel tendentiøse Udfald mod sociale Tilstande og religiøse Reflexioner forstyrre det rent æsthetiske Indtryk. 1849 forøgedes hendes Ry ved Romanen »Shirley«. Hun havde 1848 mistet sin Søster Anna; 1849 døde ogsaa Emily. 1854 giftede hun sig med Præsten Nicholls, men døde af Tæring allerede 1855.

Brontothērium, uddød Hovdyrslægt, nærmest beslægtet med Næsehornene, fra Nordamerikas miocæne Dannelser, af Størrelse som Elefanter, men lavbenede, med to Horn eller svære Hornknuder, en paa hver Side af Overkjæven.

Bronze [brŏngse], it. bronzo af bruno, brun, Navn paa forskjellige Metallegeringer, der dele sig i to Hovedgrupper. De binære B. bestaa alene af Kobber og Tin med Kobber som Hovedbestanddel; hertil høre Speilmetal, Teleskopspeile og andre Hulspeile (2 Dele Kobber og 1 Del Tin), Klokkemetal (78 D. Kobber og 22 D. Tin), antikt Statuemetal (de gamles Aes; 85—97 D. Kobber og 15—3 D. Tin), Kanonmetal (100 D. Kobber og 10—11 D. Tin). De udmærke sig ved Haardhed og Sprødhed, især de tinrige Legeringer. Kvaternære B. bestaa af Kobber (atter som Hovedbestanddel), Zink, Tin og Bly; de støbes skarpere og ere mindre sprøde end binære B., men dele sig atter i 3 Grupper: B., der skulle forgyldes, kunne betragtes som Messing med Tilsætning af Tin og Bly; moderne Statuebronzer som Tombak med samme Tilsætninger; til Maskindele bruges gjærne mere Tin end Zink, hvorved Legeringen nærmer sig til binær B. I alle tre Grupper udelades dog undertiden Blyet uden væsentlig at forandre Legeringens Charakter. „Bronzevarer" ere ikke altid B.; som oftest er det bronzerede (s. nedf.) Varer af Zink eller Zinklegeringer. Bronzemedailler ere som oftest bronzerede Kobbermedailler; undertiden ere de dog prægede af en binær B. med f. Ex. 5 pCt. Tin. En god B. skal være rødlig-gul, finkornet i Bruddet, maa være let at bearbejde og ciselere og, udsat for Luften og Vejrliget i længere Tid, antage en smuk grøn Farve, der dog ogsaa kan bibringes den ved Kunst ved Overstrygning med Salmiak, Syresalt, Eddike osv. B. anvendes ogsaa til Mønter og frembyder her den Fordel, at Præget bliver skarpere og holder sig længere end ved Kobbermønt; den B., der i Danmark er lovbefalet til 5, 2 og 1 Ører, er sammensat af 90 D. Kobber, 5 D. Zink og 5 D. Tin. Den Legering, hvoraf Gonggonger ere forarbejdede, er en B. **Bronzepulver**, fint revet Pulver af forskjellige Metaller og Metallegeringer, ogsaa Svovltin („Musivguld"), som ved Indgnidning paa en svagt klæbende Overflade, helst af Pulverets Farve, giver en næsten metallisk Glans. **Bronzēring**, Navn paa forskjellige Arbejder. Støbejærns Kunstsager og Tinmedailler bronzeres ved Overstrygning med en Kobberopløsning. Kobber bronzeres ved Dannelsen af et Lag Kobberforilte (Patine) paa Overfladen (f. Ex. ved Bedækning med vaadt Jærntveilte) og Befæstelse af dette Lag ved Overhamring ell. Efterprægning, Bronzesager ved Dannelsen af Svovlkobber paa Overfladen (f. Ex. ved Bedækning med en vaad Blanding af Svovlblomster og Jærntveilte). Den ædle Rust paa antike Bronzesager efterlignes ved Dannelse af kulsurt Kobbertveilte (f. Ex. ved tynde Opløsninger af Spanskgrønt og Salmiak i Eddikevand), Tørring og Indgnidning med Vox. **Bronzestøbning**, s. **Billedstøbning**.

Bronzealderen kaldes det andet Hovedafsnit af Nordens forhistoriske Tid efter det Materiale, Bronzen (en Blanding af sædvanlig 9 Dele Kobber og 1 Del Tin), som fortrinsvis brugtes til Vaaben og skærende Redskaber. Det er dog ingenlunde alene eller væsentligst Anvendelsen af Bronzen, som adskiller denne Periode fra den forudgaaende, Stenalderen. Nordens Folk bleve delagtige i en ny og ejendommelig Cultur, som afspejler sig i de hidtil ukjendte Gravformer og Gravskikke (s. **Begravelse**, **Gravhøj**) og navnlig i de talrige Fund af mange Slags Vaaben, Smykker og Redskaber, der ere fremdragne af Gravhøje eller opgravede af Mark og Mose, fornemmelig i Danmark, men dog ogsaa, om end i ringere Antal, i det sydlige Sverige og Norge. Alle disse Metalarbejder, udelukkende af Bronze eller Guld, have ejendommelige Former og ere prægede af en særegen og smagfuld Stil, der vidner om en fin, om end begrænset Skjønhedssans. Det er et tiltalende Billede, som disse Oldsagfund give af Datidens Liv i Norden. De udmærkede Vaaben, der skinnede som Guld, fortælle om vel rustede Krigere; straalende Smykker af Bronze og Guld prydede den fornemme Kvinde; stærke Bronzeredskaber, gode Tøjer, kunstfærdig forarbejdede og sirlig ornamenterede Metalsager vise, at Industri og Kunst havde naaet en ikke ringe Højde; Helleristningerne (s. d. A.) melde om Togter og Søfart, om Agerdyrkning og Kvægavl, og de talrige Offergaver, der navnlig fremdrages af Moser, vidne ligesom Anvendelsen af visse hellige Tegn om, at Nordboerne havde en udviklet Religion. Det er saa meget mærkeligere, at Bronzeculturen udfoldede sig saa rigt og kraftig i Norden, som alt det anvendte Metal blev indført fra Udlandet. Disse kostbare Varer tilbyttede man sig sandsynligvis for Rav fra Jylland og Skaane, en Artikel, som i Oldtiden skattedes højt i Syden. Om Handelsforbindelserne med Udlandet fortælle desuden talrige Metalsager af fremmed Arbejde, som ere fundne i Norden; men den langt overvejende Del af alt, hvad der er fremdraget i de skandinaviske Lande, skyldes en hjemlig Fabrikation, hvorved oprindelig fremmede Former omdannedes og udvikledes paa selvstændig Maade. Det vil allerede heraf være klart, at denne Cultur ikke kan være opstaaet uafhængig i Norden, men at tvært imod baade dens første Begyndelse og dens senere Udvikling her har beroet paa Forbindelser med Udlandet. Over største Delen af Europa og indtil Asien er der ogsaa, efter at B. først var erkjendt i Norden (s. **Archæo-**

logi), blevet paavist talrige Fund, som ere nær beslægtede med de nordiske, og det erkjendes nu almindelig, at disse ældgamle Bronzer ikke, som det engang antoges, ere indførte fra de klassiske Culturlande eller fra Phønikien, men at de tilhøre en væsentlig ensartet Civilisation, som, overalt afløsende den tidligere Stenalder, har bredt sig fra sit første Hjem i Asien mod Vest lige til Spanien og Irland og ligeledes tidlig til det sydlige Skandinavien, fornemmelig ad Flodvejene fra Mellemeuropa til Østersøen. I de enkelte Lande har den oprindelig fælles Cultur senere antaget et forskjelligt Præg. For Nordens Vedkommende kan B., som deles i et ældre og et yngre Afsnit, sættes til Tiden mellem 1500—1000 og 500—100 f. Chr. F., medens den i Syden naar meget længere tilbage og her flere Steder blev afløst af en ny Culturperiode omtrent samtidig med, at denne ældre Civilisation naaede til vort Norden. Ordet er med Rette blevet populært og kjendt i hele Verden, idet der hertil er knyttet Paavisningen af en egen forhistorisk Periode, der kan siges at danne Grundlaget for hele den senere, sammenhængende, forasiatisk-europæiske Culturudvikling (s. Oldsager).

Bronzell, Landsby i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 1 M. s. for Fulda. Her fandt 8 Nov. 1850 et Sammenstød Sted imellem de preussiske og østerrigske Forposter, men kun en Hest („Skimlen fra B.") blev skudt, og Krigen havde dermed Ende, da Preussen gav fuldstændig efter.

Bronzesygdom ell. Addisons Sygdom efter A., der først beskrev den (1855), en endnu noget usikker Sygdom, hvis mest fremtrædende Tegn er en ejendommelig Bronzefarvning af Huden især paa visse Steder, og som rimeligvis beror paa sygelige Forandringer i det sympathiske Nervesystem, navnlig dets Underlivsganglier, efter andre derimod paa Sygdomme (især Tuberkulose) i Binyrerne. B. er oftest chronisk og ender sædvanlig med Døden under tiltagende Afkræftelse.

Bronzino, Angelo, italiensk Maler, f. 1502 i Firenze, d. 1572, Elev af Pontormo, var i sine Historiebilleder en i høj Grad manieereret Efterligner af Michel Angelo; derimod var han udmærket som Portrætmaler ved sin frie, levende Opfatning, selv om hans Farve er noget kold og kalket. Blandt hans Elever maa nævnes hans Brodersøn Allori, der antog Navnet B., hvilket ogsaa gik over paa hans Søn.

Brooke, Henry [bruhk], engelsk Digter, f. 1708, Ven af Pope, beskyttet af Prinsen af Wales, d. 1783. Forf. til Dramaet »Gustavus Vasa« (1739) og til Romaner i den Swiftske Stil.

Brooke, James [s. o.], f. 29 Apr. 1803, blev 1817 Cadet i det ostindiske Compagnis Hær og deltog 1826 i Krigen mod Barma, men blev farlig saaret og maatte opgive sin Post. Paa en Rejse til China med sit eget Mandskab gjennem det indiske Øhav vandt B. (1830) den Overbevisning, at Borneo vilde være et vigtigt Støttepunkt for Englands Magt i disse Egne; han gjorde derfor 1838 et Togt dertil paa egen Haand og vandt Fodfæste ved at understøtte Sultanen imod et Oprør i Saravak. Til Løn herfor blev B. 1841 Statholder, „Raja", hersteds, og udmærkede sig ved at at lette Handelen med Europa, undertrykke Sørøveriet med største Strænghed og indføre Civilisation og ordnede Tilstande blandt de indfødte. B. vandt disses Hengivenhed saa fuldt, at han kunde lade dem styre sig selv ved et valgt Raad, idet han kun indtog Pladsen som Tilsynsmand og Raadgiver, om han end var den virkelige Leder. 1846 tvang B. Sultanen til at afstaa Øen Labuan til England og blev nu engelsk Statholder her samt Regeringscommissær hos Sultanen og de uafhængige Fyrster paa Borneo (indtil 1856), medens han samtidig ophøjedes til Ridder af Bathordenen og paa andre Maader hædredes af sine Landsmænd. Da England 1857 kom i Krig med China, gjorde Chineserne Oprør i Saravak; B. maatte flygte og saa al sin Ejendom ødelagt, men fik snart Bugt med Oprørerne ved de indfødtes Hjælp. 1858 rejste B. til England for sin Sundheds Skyld; men 1861 gik han igjen til Borneo, udvidede sin Magt og blev 1863 erkjendt af England som uafhængig Fyrste. B. døde 1868 paa sit Gods i Devonshire og efterlod sit Rige til en Brodersøn; dennes Søn er Saravaks nuværende Hersker.

Brooklyn [brûhklinn], Stad i Staten New-York i Nordamerika, paa Vestenden af Long-Island og skilt fra Staden New-York ved den c. 2,000 Alen brede Kanal East-River, over hvilken der 1883 er ført en kolossal Hængebro. 570,000 I. (1880). B. er en af Nordamerikas smukkeste Stæder med lige og brede, ofte beplantede Gader, der skære hverandre under rette Vinkler og indeholde en Mangfoldighed af prægtige Bygninger. Med Hensyn til Handel og Erhverv er den at betragte som en Del af New-York, af hvis Forretningsmænd mangfoldige have Bolig her. I B. have de forenede Stater et Orlogsværft med stort Arsenal, Værksteder og Magasiner. 1830 havde B. kun 16,000 I., 1860 267,000 I.

Brooks, Charles W. Shirley [bruhks], engelsk Skribent, f. 1815, har skrevet en Række yndede Lystspil, bl. a.: »The Creole«, har gjort vidtløftige Rejser som Reporter, men navnlig udmærket sig som Novellist (Sooner or later«, 1868) og vittig Medarbejder af »Punch.« Efter hans Død 1874 udkom Romanen »The Naggletons and Miss Violet and her offers«, samt Samlingen af hans i »Punch« trykte Digte under Titlen: »Wit and Humour« (1875).

Brorsen, Theod., Astronom, f. 1819 i Nordborg paa Als, 1851 Observator ved Friherre v. Senftenbergs Observatorium i Bøhmen, senere Ingenieur; Opdager af Zodiakallysets Fortsættelse hele Himlen rundt og af 6 Kometer, deriblandt 1846 i Kiel af den efter ham opkaldte periodiske Komet (s. Kometer).

Brorson, Hans Adolf, Psalmedigter, f. 20 Juni 1694 i Randrup i Ribe Stift, hvor hans Fader var Sognepræst. 1712 dimitteredes han fra Ribe Skole, fik tre Aar efter en Plads paa Borchs Collegium og blev 1721 kaldet til Rector i Holstebro; dog tiltraadte han ikke dette Embede, da han strax efter blev kaldet til Sognepræst i sin Fødeby. 1729 blev han 3dje Præst i Tønder, og efterhaanden vakte hans

Psalmer saa megen Opmærksomhed, at han 1737 uden Ansøgning blev udnævnt til Stiftsprovst i Ribe, og at Christian VI lovede ham Bispestolen der, da han fik at vide, at han var Forfatter til Psalmen „Op al den Ting, som Gud har gjort.“ 1741 blev han Biskop i Ribe og 1760 Dr. theol. D. i Ribe 3 Juni 1764. Han var en nidkjær Biskop og en elskelig Personlighed, men led stundum meget af dyb Tungsindighed, vistnok fremkaldt dels ved legemlig Svaghed, dels ved de trykkende Næringssorger, som fulgte ham hele hans Liv, da hans Indtægter ikke forslog til hans talrige Børneflok. Hans Psalmer udkom samlede i Kjøbenhavn 1739 under Navn af „Troens rare Klenodie“. Aaret efter hans Død udkom hans „Svanesang“, i hvilken Samling han udtaler sin Længsel efter at vandre hjem til Herren. B.s Psalmer ere dels originale, dels oversatte fra Tysk; dyb og inderlig Tro med et stærkt Anstrøg af pietistisk Opvækkelse og en levende Natursans i Forbindelse med den danske Folkedigtnings naive Tone udmærke hans Psalmer, hvoraf mange allerede i over et Aarh. have hørt til den danske Kirkes ypperste Opbyggelsesmidler. Mange af hans Psalmer ere optagne i Roskilde Convents Psalmebog, og en fuldstændig Samling er foranstaltet af J. A. L. Holm: „Psalmer og aandelige Sange af H. A. Brorson“ 1830. Senere ere de udgivne af Arlaud 1867 og „Troens rare Klenodie med Svanesang“ 1869; i Norge er en betydelig Del af B.s Psalmer optagen i Landstads og Hauges Psalmebøger, ligesom ogsaa mange af hans aandelige Viser ere optagne i forskjellige, af norske Lægmænd udgivne Samlinger af religiøse Sange.

Brosbøll, Johan Carl Christian, dansk Forfatter, f. 7 Aug. 1820 i Fredericia, blev i sin Ungdom bestemt til at gaa den praktiske Forretningsvej og gjennemrejste Jylland, Slesvig og Fyn i Handelsanliggender for sin Fader, der sad i en stor Bedrift som Fabrikant og Kjøbmand. Utilbøjelighed for Handelen og Lyst til aandelig Virksomhed drev B. i hans 16de Aar til Kjøbenhavn, hvor han forsøgte sine Evner paa Kunstakademiet og som Literat. Fra 1838 udgav han under Pseudonymet Carit Etlar, som han senere bestandig har beholdt, „Smuglerens Søn“ og flere Noveller, besvarede 1844 Universitetets æsthetiske Prisopgave, men kunde ikke faa Prisen, fordi han ikke var Student, tog s. A. Artium, fik Dramaet „Ciaghs Sønner“ anonymt opført paa det kongel. Theater og vandt 1846 Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Sakuntala. S. A. udgav han en Digtsamling, betitlet „Skyggebilleder“, Aaret efter Novellecyklen „Ayella“ og fortsatte i de følgende Aar den Virksomhed som Novelleforfatter, i hvilken hans Begavelse har fundet sin retteste Anvendelse; af hans talrige Arbejder i denne Retning kunne nævnes „Gjøngehøvdingen“, „Dronningens Vagtmester“, „Herremænd“, „Madsalune“, „Broget Selskab“, „Viben Peter“, „Salomon Baadsmand“ o. fl., der alle have erhvervet sig en udstrakt Læsekreds og til Dels ere oversatte i fremmede Sprog. B.s Fortællinger, af hvilke en stor Del bevæge sig paa jydsk Grund og have Sagnets Overleveringer eller Historiens Beretninger til Forudsætning, vidne om en ualmindelig rig og frodig Phantasi og en kraftig Combinationsevne, men det stoflige er ikke altid tilstrækkelig kunstnerisk behersket. De samme Fortrin og de samme Feil gjenfindes i B.s dramatiske Arbejder („Tonne gaar i Krigen“, „Naar Solen gaar ned“ o. fl. for det kongel. Theater, „Rørfuglen“, „Trælleæt“ o. fl. for Folketheatret, „Hr. Lange med den tunge Haand“, „Tordenskjold“ o. fl. for Casino); enkelte af dem, især det sidst nævnte, have naaet et stort Antal Opførelser, og „Naar Solen gaar ned“ har vundet Bifald paa den svenske Scene. „Carit Etlars Skrifter“, der begyndte at udkomme 1859, naa op til mere end 30 Bd. B., der siden 1853 har været ansat ved det store kongel. Bibliothek, berejste 1867 for det Anckerske Legat Nordafrika og 1869 Østeuropa og har leveret to Rejseskildringer fra disse Lande under Titlerne „Arabere og Kabyler“ og „Gjennem Ungarn og Siebenbürgen“; den først nævnte er oversat paa Svensk, medens en tysk Oversættelse af den sidst nævnte maatte standses paa Halvvejen paa Grund af Bogens Tendens.

Bröschi, Carlo [ski], s. **Farinelli**.

Brosme (Brosmius vulgaris), en til Torskefamilien hørende nordisk Dybhavsfisk, udmærket ved den lange, udelte, mørkbræmmede Ryg- og Gatfinne; 3 F. lang. Naar B. fanges og bringes op til Overfladen, skydes Maven ud af Munden ligesom hos andre Dybvandsfiske, og Øjnene drives ud af deres Huler.

Brosses, Charl. de [bross], fransk Historieforsker, f. 1709 i Dijon, d. 1777 som Præsident for Parlamentet i Burgund, studerede med Iver sit Fædrelands og det gamle Roms Historie, rejste 1739 til Italien og skrev »Lettres sur l'état de la ville d'Herculanum« (1750). Siden udgav han Skrifter over de gamle Ægypteres Religion, som han antog stemte overens med Fetischismen hos Negrene, og over Sprogenes mechaniske Dannelse. Han beskæftigede sig især meget med Sallust og samlede af denne Forfatter en stor Mængde Brudstykker, af hvilke han ved Hjælp af betydelige Tilføjelser og Udfyldninger sammensatte sin »Histoire de la république Romaine dans le cours du septième siècle par Salluste« (3 Bd., 1777).

Brouckère, Charles [brukæhr], belgisk Statsmand, f. 18 Jan. 1796 af en adelig Slægt, var 1815—19 Officer. 1825 valgtes B. til Medlem af det 2det hollandsk-belgiske Kammer og var her en af Regeringens ivrigste Modstandere; dog søgte han 1830 at bringe en Udsoning til Veje om administrativ Adskillelse mellem Holland og Belgien, men da det ikke lykkedes, sluttede han sig til Revolutionen. Under den midlertidige Regering var B. Finansminister og virkede for Hertugen af Nemours's Valg, men blev alligevel Krigsminister i Kong Leopold I.s første Ministerium Aug. 1831—Marts 1832. B. blev derefter Directeur for Mønten, var 1834 en af Grundlæggerne af Brysels frie Universitet og virkede endog som ulønnet Lærer; var næste Aar Stifter af Belgiens Nationalbank og indtil 1838 dens Di-

recteur og blev 1848 valgt til Borgmester i Brüssel og Medlem af 2det Kammer, hvor han var en af det liberale Partis Ledere; d. 20 Marts 1860. — Hans Broder, Henri B., f. 1801, var kongelig Procureur, da Revolutionen fandt Sted; han blev valgt til Nationalcongressen og var en af dem, der sendtes til London for at underhandle med Prins Leopold. B. var siden Dommer i Appellationsretten i Brüssel og 1840—44 Gouverneur i Antwerpen, samt Medlem af Repræsentanternes Kammer 1833—48. Han var her et af de liberales vigtigste Medlemmer, fik derfor ogsaa 1847 Titel af Statsminister og gik 1849 i diplomatisk Sendelse til Italien og Rom. 1852—55 var B. Første- og Udenrigsminister i et „Forsonings-Ministerium" og arbejdede her for god Forstaaelse med Frankrig, uden at det lykkedes ham at forsone de to stridende Partier i Belgien. Indtil 1870 var B. Medlem af Kammeret og tog vigtig Del i Valgkampen 1857, men maatte paa Grund af Blindhed trække sig tilbage fra det politiske Liv.

Brougham, Henry, Baron af [bruhm], engelsk Statsmand, f. 19 Sept. 1779 i Edinburgh, kom 1794 til Universitetet og hengav sig med saa megen Iver og Dygtighed til mathematiske Studier, at han 1796 kunde indsende en Afhandling om Lysets Brydning til Videnskabernes Selskab i London og faa den optaget i dets Skrifter; samtidig studerede han Retsvidenskaben og øvede sig paa at blive Taler. 1800 blev B. Advocat og sluttede sig strax til det frisindede Parti, medvirkede 1802 til Grundlæggelsen af »Edinburgh Review« og tog virksom Del heri lige til 1828, idet han baade skrev kritiske Anmeldelser og Afhandlinger om højst forskjellige Æmner. 1803 udgav B. et omfattende Skrift om „De europæiske Staters Kolonialpolitik" og udtalte sig med stor Styrke mod Slavehandelen og med Haab om selve Slaveriets fremtidige Afskaffelse. 1806 flyttede B. til London og blev der Advocat; der fortælles, at han, da han steg til Vogns i Edinburgh, udraabte: „Nu afsted til Uldsækken", d. v. s. for at blive Lordkansler, den højeste Værdighed, en Retslærd i England kan naa. 1808 fremtraadte B. for Underhusets Skranke med Klager fra Handelsstanden i Liverpool og Manchester over nogle kongelige Forordninger, som vare til stor Skade for Handelens Udvikling; han skilte sig saa vel derved, at han 1810 af Jarl Darlington valgtes til Underhusmedlem for den „raadne Flække" Camelford. Det lykkedes B. allerede 1811 at gjennemføre en Lov, der satte Deportation som Straf for at drive Slavehandel; men da han 1812 ved de nye Valg optraadte som Candidat i Liverpool imod Canning, faldt han igjennem. I 4 Aar var B. udelukket fra det politiske Liv, men vandt Ry som Sagfører for politiske anklagede, bl. a. i Dec. 1812 for Brødrene Hunt, der som Udgivere af »Examiner« skarpt havde angrebet Prinsregenten. Ved sit Forsvar forbitrede B. denne i høj Grad; derimod blev han 1816 Raadgiver for hans Ægtefælle, den senere Dronning Caroline. 1816 indtraadte B. igjen i Underhuset og var en af det liberale Partis ypperste og flittigste Talere. Særlig kunne nævnes hans Angreb paa den hellige Alliance og hans gjentagne Taler for Katholikernes Ligestilling, Slaveriets Afskaffelse, Underhusets Omdannelse, Straffelovenes Formildelse og Folkeundervisningens Fremme. 1820 forsvarede B. Dronning Caroline mod hendes Ægtefælles Anklage og sejrede ved sin glimrende Veltalenhed. 1823 var B. med at grundlægge Londons Haandværkerforening, der senere fik saa mange Efterlignere rundt om i Landet; 1825 fremkaldte han Stiftelsen af Selskabet for nyttige Kunsters Udbredelse, og 1828 deltog han i at grundlægge Londons frie Universitet. 3 Nov. 1830 udnævntes B. til Lordkansler og ophøjedes samtidig til Baron af B. and Vaux. Som Lordkansler fjærnede han mangfoldige Misbrug, overflødige Embeder og Levninger af gammel Slendrian, samt fik Fallitloven forbedret ved Hjælp af en egen Domstol. Ogsaa havde B. væsentlig Del i Gjennemførelsen af Valgreformen og af Slaveriets Afskaffelse. 1834 gik B. af med de andre liberale Ministre; men hans Heftighed og Herskesyge havde opbragt Kongen imod ham, og en Uenighed med hans Kaldsfæller gjorde, at B. 1835 ikke optoges i det nye Ministerium Melbourne og heller ikke senere fik nogen Embedsstilling. Han vedblev dog utrættelig at arbejde for Retsplejens og Lovgivningens Forbedring og understøtte alle Foranstaltninger med almindelige humane Formaal; derimod optraadte han snart mod det ene, snart mod det andet af de to store Partier og kan ikke frikjendes for en vis Vaklen i sin politiske Færd. I Marts 1848 ønskede han saaledes Optagelse som fransk Borger, men fordømte faa Maaneder efter Revolutionen og tog Parti for Østerrigs Rettigheder i Italien. 1859 tog han dog Ordet for Italiens Frihed, ligesom 1863 for Polens og 1864 for Danmarks Sag, medens han under den nordamerikanske Borgerkrig holdt med Slavestaterne. Ogsaa uden for Overhuset virkede B. for Folkeoplysningens Fremme og for andre Samfundsreformer, og i dette Øjemed fik han 1857 oprettet en »National association for the promotion of social sciences«, paa hvis Aarsmøder han som Formand lige indtil 1866 gav en aandrig og omfattende Udsigt over alt, hvad der i Aarets Løb var sket paa det politiske, sociale og naturvidenskabelige Omraade. B. har udgivet en Række Skrifter, deriblandt 4 Bd. „Taler for Skranken og i Parlamentet" (1838—43), 3 Bd. udvalgte Artikler fra »Edinburgh Review« (1856), „Historiske Skildringer af Statsmænd paa Georg III.s Tid" (3 Bd., 1839—43), „Levnedsbeskrivelser af Forfattere og Videnskabsmænd" fra samme Tidsrum (2 Bd., 1845—46), flere optiske og physiske Undersøgelser og endelig sine samlede Skrifter i 11 Bd. (1857—63, ny Udg. 1872—73). Hans Selvbiographi udkom 1871 i 3 Bd. B. døde paa sit Landsted i Cannes 7 Maj 1868.

Brougham [s. o.], tosædet Vogn, opkaldt efter den engl. Statsmand.

Broughton, J. C. Hobhouse, Lord [broot'n], engelsk Statsmand, f. 1786, fulgte 1812 Lord Byron paa hans Rejse til Albanien og Grækenland og beskrev senere denne Rejse, forfattede 1815

et Skrift om Napoleon I.s andet Kejserdømme og udtalte sig heri afgjort for hans Sag; samt udgav 1819 et meget radicalt Flyveskrift imod Regeringen, hvorfor Underhuset straffede ham med Fængsel. Han vandt derved Folkeyndest, valgtes 1820 til Underhuset og tog Del i »Westminster Review«; blev 1831 Statssecretær for Krigsvæsenet og 1833 for Irland, havde ligeledes Sæde i de frisindede Ministerier Melbourne 1835—41 og Russel 1846—51 og blev 1851 ophøjet til Peer som Lord B. D. 1869.

Broughton, Rhoda [s. o.], engelsk Forfatterinde, f. 1840 i Denbighshire, blandt hvis mange Romaner nogle af de bekjendteste ere: »Cometh up as a flower«, »Red as the Rose is she«, »Good bye sweet heart«, fulde af yndige, kyske Kvinder, der længe modstaa de ædle Ynglinges Bejlen, men til sidst dog give efter.

Brouillere [bruljēre], blive Uvenner.

Brouncker, Will., Lord, engelsk Mathematiker, f. c. 1620, blev 1662 Præsident for Royal Society, d. 1684. Han gav den første Beregning (ved en uendelig Række) af et hyperbolsk Areal og har (i et Brev til Wallis, 1658) gjort den første Anvendelse af Kjædebrøker.

Broussais, Franç. Jos. Vict. [brussǟ], f. 1772 i St. Malo, blev efter en meget bevæget Ungdom 1814 ansat som 2den Prof. ved Militærhospitalet Val-de-Grâce i Paris og begyndte samtidig Privatforelæsninger, i hvilke han med stor Dristighed og Veltalenhed fremsatte et nyt medicinsk System (Broussaismen), der gik ud paa, at alle Sygdomme udgaa fra locale og da navnlig betændelsesagtige Lidelser, hvorfor rigelige og gjentagne Blodudtømmelser vare et af hans væsentligste Lægemidler. Han vakte umaadelig Opsigt, og inden kort Tid talte han en Mængde Tilhængere. 1831 blev han Prof. i almindel. Pathologi og Therapi ved Facultetet i Paris, men fra nu af formaaede han ikke mere at vedligeholde sit Ry, og 1838 døde han temmelig forglemt.

Brousson, C. [brussōng], evangelisk Martyr, f. 1647 i Nîmes, var først Advocat, men under Ludvig XIV.s Forfølgelser imod den reformerte Kirke blev han dømt til Døden for sin frimodige Optræden til Forsvar for sin Tro. Han var imidlertid flygtet til Udlandet og søgte nu ved Sendebreve, som bleve trykte der, men med rivende Hurtighed udbredtes i Frankrig, at samle de reformerte Menigheders forsagte og adspredte Medlemmer. Indviet til Præst i Schweiz foretog han desuden fra 1689 under utrolige Besværligheder og Farer Missionsvandringer, holdt i Huler og Bjærgkløfter Prædikener og gudelige Forsamlinger og fremkaldte overalt i de sydlige Provinser en levende Bevægelse. Den franske Regering satte en Pris af 10,000 Livres paa hans Hoved; men først 1698 blev han greben i Oléron i Béarn, ført til Montpellier og henrettet.

Brouwer ell. **Brauwer**, Adriaen, hollandsk Maler, f. 1605 i Oudenarde, d. 1640 i Haarlem, var ikke, som man tidligere har antaget, Elev af Frans Hals. Han malede Optrin af Almuens Liv. At han skal have gjort Studierne til sine lunefulde, sandhedstro Skildringer ved selv at have deltaget i det Krostueliv, han maler, er vistnok næppe paalideligt. Han levede den sidste Del af sit Liv i Antwerpen, hvor han paavirkedes af Rubens og v. Dyck. Hans fleste og bedste Billeder findes i München, Dresden o. fl. St. Han har ogsaa raderet.

Browallius, Johan, svensk Biskop, f. 1707, d. 1755, Prof. i Physik, senere i Theologi ved Universitetet i Åbo 1738—49, til sidst Biskop sammesteds, var en af Sveriges grundigste Videnskabsmænd i den første Halvdel af det 18de Aarh., samt derhos fortjenstfuld populær Skribent. Som ivrig Tilhænger af Hattepartiet deltog B. i Frihedstidens Partistridigheder paa saadan Maade, at han har faaet det Vidnesbyrd, at have været „en listig Mand i en tam Dragt“.

Brown, George, engelsk General, f. 1790, var allerede 1807 med paa Toget imod Kjøbenhavn og deltog med Udmærkelse i Krigen i Spanien 1808—14, samt medvirkede som Oberstlieutenant til Washingtons Indtagelse 1814. B. blev 1851 Generallieutenant og sendtes 1854 til Krim, hvor han med udmærket Tapperhed førte en Division i Slagene ved Alma og Inkerman og 1855 ledede Toget til Kertsch. 1860 blev B. Øverstbefalende i Irland; d. 1865.

Brown, John, Stifteren af et en Gang meget udbredt, men nu forladt medicinsk System, f. 1735 ell. 1736 i en skotsk Landsby, var oprindelig bestemt til Væver, men begyndte i sit 20de Aar under meget fortrykte Omstændigheder at studere først Theologi og senere Medicin i Edinburgh. Hans udsvævende Liv hindrede ham dog i at opnaa en fast Stilling her, og 1786 drev Nøden ham til London, hvor han døde 1788. Hans Theori grunder sig paa den Tanke, at Livet bestaar i Virksomheden af en Irritabilitet, hvoraf enhver Organisme besidder en vis Mængde, som har sit Sæde i Nervesystemet, og som holdes i Virksomhed ved visse Irritamenter. Det rigtige Forhold af denne Irritabilitet udgjør Sundhed, hvorimod Sygdom beror enten paa en mangelfuld (astheniske Sygdomme) eller overdreven Irritabilitet (stheniske Sygdomme).

Brown, John, f. 9 Maj 1800 i Connecticut af en gammel puritansk Slægt, blev 1855 en af de første Nybyggere i Kansas og grundlagde den lille By Osawatomie. Da Kampen udbrød imellem Negerslaveriets Tilhængere og Modstandere, og da Friskarer fra Missouri og andre Slavestater trængte ind i Landet, tog B. virksom Del i Kampen, men fik derved sit Hus ødelagt og to Sønner dræbte. Hans Hustru døde af Sorg, og for at hævne sig begyndte B. paa egen Haand en Friskarekrig imod Missouri, ødelagde Slaveherrernes Gaarde og førte Negrene med sig til Kansas og derfra til Canada. Endelig nødtes B. til at forlade Landet, men foretog 17 Oct. 1859 fra Maryland et Overfald paa Byen Harpers Ferry i det nordlige Virginia i det Haab at kunne kalde Negrene til almindelig Opstand. B. havde kun en Snes Mennesker med sig, og Forsøget mislykkedes aldeles; de fleste faldt, og Resten toges til Fange af Tropper under Oberst Lee, Sydstaternes senere Hærfører; de dømtes til Døden og bleve 2 Dec. hængte,

men B.s Daad fremkaldte et umaadeligt Røre baade i Nord- og Sydstaterne og gav et mægtigt Stød til Slavespørgsmaalets senere Løsning.

Brown, Robert, Stifter af et religiøst Parti i England, **Brownisterne**, f. 1549 i Northampton af fornem Familie (i Slægt med Ministeren Lord Cecil), en opvakt, men urolig Natur, studerede i Cambridge og optraadte 1580 i Norwich som Prædikant og Modstander baade af den episkopale og presbyterianske Kirke, idet han hævdede, at hver enkelt Menighed skulde styre sig selv aldeles uafhængig. Paa Grund af Hensynsløsheden i hans Polemik mod Statskirken blev han fængslet, men dog frigiven og flygtede til Nederlandene, hvor han stiftede en Menighed. Senere kom han tilbage til England, underkastede sig Statskirken og fik et Præstekald, som han lod en anden bestyre, medens han selv levede et vildt Liv. Omsider blev han fængslet for 32te Gang — for Vold imod en Retstjener — og døde i Fængsel 1630. Hans Tilhængere, der ogsaa efter deres Hoved, Henry Barrowe, kaldtes Barrowister, flygtede til Nederlandene, hvor John Robinson reformerede dem, hvorpaa de under Navn af Independenter (s. d. A.) fik Lov til at vende tilbage til England, hvor de snart opnaaede betydelig Indflydelse.

Brown, Robert, berømt engelsk Botaniker, f. 1781, d. 1858, rejste 1801 til Nyholland med Capt. Flinders og udgav efter sin Hjemkomst 1805 sin »Prodromus floræ Novæ Hollandiæ & insulæ v. Diemen«, hvilket Værk tillige med hans »General remarks on the botany of terra australis« baade indeholder vigtige Bidrag til Kundskab om denne den Gang lidet kjendte Verdensdel og tillige har haft stor Betydning med Hensyn til Principerne for Plantebeskrivelse overhovedet. I alle Grene af Botaniken gav B. Stødet til mægtige Fremskridt, og hans talrige Skrifter regnes til det mest værdifulde, som den botaniske Literatur har at opvise. De vigtigste af disse ere samlede i en tysk Oversættelse af Nees v. Esenbeck: „R. Browns vermischte botanische Schriften" (Nürnberg, 1825—34). B. var Vicepræsident i det londonske Linnean Society og var indtil sin Død virksom som botanisk Skribent.

Browne, Charles, nordamerikansk Forf., bekjendt under Navnet Artemus Ward, f. 1834 i Waterford i Connecticut, var en Tid lang Journalist og Bladredacteur i New-York. Han vandt stort Bifald ikke blot ved sine humoristiske Skrifter, »Artemus Ward's sayings« o. a., men ogsaa ved sine Forelæsninger, saa vel i sit Fødeland som i England (1866); d. 6. Marts 1867 i Southampton af Svindsot. Hans samlede Skrifter udkom 1874 i London.

Browne, Frances, engelsk Forfatterinde, f. 1816 i Irland. Skjønt blind fra Barndommen erhvervede hun sig en betydelig Dannelse. 1840 udgav hun »Songs of our land«. 1847 flyttede hun til Edinburgh, udgav Digtene »Legends of Ulster« og Romanen »the Ericksons«. Siden 1852 har hun boet i London, udgivet en Selvbiographi »My share in the world« og 1875 »The nearest neighbour and other stories«.

Browne, Georg, Rigsgreve af, russisk Feltmarschal, f. 1698 i en katholsk Adelsslægt i Irland, traadte 1725 i kurpfalzisk og 1730 i russisk Krigstjeneste, i hvilken han tog hæderlig Del i alle Ruslands Krige lige til 1762. Ved Grozka kom han i tyrkisk Fangenskab og blev tre Gange solgt som Slave, indtil den franske Gesandt i Constantinopel skaffede ham hans Frihed igjen. Som Generalmajor blev han i Slaget ved Zorndorf 1758 fangen af Preusserne, fra hvem han med beundringsværdig Aandsnærværelse igjen vidste at undslippe, men blev saa haardt saaret i Hovedet, at han blev liggende som død paa Valpladsen og maatte lade sig bringe tilbage til St. Petersborg. Kejser Peter III udnævnte ham til Feltmarschal og overdrog ham Overanførselen i den forestaaende Krig med Danmark; B. havde Mod nok til at erklære denne Krig for uretfærdig og upolitisk, hvorover Kejseren blev meget forbitret og forviste ham fra Landet, men han fortrød det snart og lod ham ikke alene beholde sine Værdigheder, men udnævnte ham endog til Gouverneur over Lifland og Estland, hvilken Post han forestod i 30 Aar og gjorde mange nyttige Indretninger i Provinsen. Kejser Joseph II ophøjede B. til tysk Rigsgreve. Da han nogle Aar før sin Død paa Grund af sin høje Alder forlangte sin Afsked, svarede Katharine II. ham: „Hr. Greve, intet kan adskille os uden Døden". Han døde i Riga 1792. — **Maximil. Ulysses**, Rigsgreve af B., østerrigsk Feltmarschal, en Slægtning af den foregaaende, f. 1705 i Basel; hans Fader havde som Tilhænger af Kong Jacob II maattet forlade Irland efter dennes Nederlag 1690. Han kæmpede 1734 i østerrigsk Tjeneste i Italien mod Franskmændene og 1737—39 mod Tyrkerne med saa stor Udmærkelse, at han blev udnævnt til Feltmarschallieutenant og Medlem af Hofkrigsraadet. I de schlesiske Krige commanderede han med Tapperhed, skjønt uden Held, mod Frederik II; derimod vandt han i den østerrigske Arvefølgekrig flere Fordele over de franske og spanske Hære i Italien. Til Belønning for sine Fortjenester blev B. 1749 udnævnt til Gouverneur i Transsylvanien, 1751 til commanderende General i Bøhmen; 1754 fik han Feltmarschalværdigheden. Ved Syvaarskrigens Udbrud rustede B. med stor Hurtighed en Hær og traadte Frederik kraftig i Møde, men var ikke heldig; han tabte Slaget ved Lobositz 1 Oct. 1756; i Slaget ved Prag 6 Maj 1757 blev han haardt saaret og døde henved to Maaneder derefter, 26 Juni, i Prag. Frederik II kaldte ham sin Lærer i Krigskunsten.

Browning, Rob., eng. Digter, f. 1812, udgav 1835 et Digt »Paracelsus«, med Faustideen som Grundlag; hans senere Række af Tragedier (hvoriblandt »Strafford« fra 1837, i hvis Hovedrolle Macready glimrede) og lyriske Dramaer, samlede under Titlen »Bells and pomegranates«, gjorde ikke stor Lykke. Hans sidste lyriske Digtsamling er fra 1864; fra 1871 er »Prince Hohenstiel-Schwangau«, en Satire mod Napoleon III; 1873 udkom hans phantastiske Digtning »Red cotton night-cap country« og 1878 Digtene »The Saisiaz« og »The two poets of Croisic«. B. er en genial, men

uklar og bizar Digternatur. Han har gjort betydelige Studier af Musikens og Malerkunstens Historie. — **Elisabeth B.**, f. Barrett, hans Hustru, d. 1861, er ogsaa bekjendt som Forfatterinde. Hendes mest bekjendte Digtninger ere: »Romaunt of Margaret« (1836) og det philosophiske Epos »Aurora Leigh« (1857), Skildringen af en ædel Kvindenaturs Kamp mod de conventionelle Fordomme.

Bruce [bruhs], en normannisk Adelsslægt, der oprindelig bosat i England kom til Skotland og ved at gifte sig ind i Kongefamilien opnaaede megen Anseelse. **Robert B.** var saaledes en af Candidaterne til Skotlands ved Margrete af Norges Død 1290 ledige Trone. Baliol blev ham imidlertid foretrukken, men baade B. og hans Søn stod dog paa Englands Side i Skotlands paafølgende Uafhængighedskrig. Sønnesønnen derimod, den yngre **Robert B.**, blev sit Fædrelands Befrier. Imod Kong Edvard I formaaede han vel ikke at holde sig i Marken, men efter dennes Død 1307 tilintetgjorde han Edvard II.s Forsøg paa at gjenoptage Faderens Erobring i det blodige Slag ved Bannockburn 1314. Et senere Krigstog var ligesaa uheldigt for Edvard; ved Bilands blev hans Hær overrumplet og med Vanære dreven paa Flugt 1322. En 13-aarig Vaabenstilstand blev efter Edvard III.s Tronbestigelse afløst af en Fred med England og Anerkjendelse af Skotlands fuldkomne Uafhængighed 1327. Kort efter at have fuldbragt denne sit Livs Gjerning døde Robert B. 1329. Han blev efterfulgt af sin mindreaarige Søn **David II B.** Denne var i sin lange Regering forfulgt af Ulykke og maatte 1332—56 kæmpe mod en Modkonge Edvard Baliol. Da han gjorde et Indfald i England for at benytte Edvard III.s Fraværelse i Frankrig, blev han totalt slaaet ved Halidon-Hill 1333 og kom selv 1346 i et 12aarigt engelsk Fangenskab. Da han kom tilbage til Skotland, tabte han ganske Folkets Kjærlighed ved sine Forsøg paa at faa en engelsk Prins valgt til Tronfølger. David II døde barnløs 1370, og den skotske Krone kom til Familien Stuart, der nedstammede fra Kong Robert B.s Datter Marjory.

Bruce, James [s. o.], berømt Rejsende, f. 1730 i Kinnairdhouse i Skotland, d. 1794, berejste Lilleasien og besøgte Baalbek og Palmyra, gik derpaa til Kairo og fulgte Nilen til Syene, hvorfra han gik til det røde Hav, naaede endelig efter mange Besværligheder Gondar i Abessinien og vendte tilbage gennem Nubien. Beretningen om hans Rejser i Afrika (»Travels into Abyssinia«) udkom 1790. Mange af hans Fortællinger bleve modtagne med Mistro og Spot, men senere Rejsende have godtgjort deres Rigtighed.

Bruch, Max, f. 6 Jan. 1838 i Köln, vandt efter at have nydt Undervisning i Theori af Ferd. Hiller i sit 14de Aar Mozartpræmien for Composition. Hans betydeligste Værker ere Operaen „Loreley“, to Violinconcerter, en Symphoni, Concertcantaterne „Schön Ellen“, „Frithjof“, „Odysseus“ og „Das Lied von der Glocke“. Siden 1880 er han Directeur for Philharmonic Society i Liverpool.

Bruchsal, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. n. ø. for Carlsruhe ved Saalbach. 11,000 I. Smukt Slot, stor Caserne, Gymnasium, Blindeinstitut, Tugthus. Vinavl. Her stod 2 Juni 1849 en Fægtning mellem Preusserne og Insurgenterne i Baden.

Brucin, et giftigt Alkaloid, der sammen med Strychnin findes i Rævekager (Frøene af Strychnos nux vomica) og i Barken af denne Plante (falsk Angosturabark).

Bruck, Carl Ludv., østerrigsk Statsmand, f. 18 Oct. 1798 nær ved Elberfeld, vilde 1821 gaa til Grækenland, men lod sig i Triest overtale til at modtage en Plads ved et Forsikringsselskab, ægtede 1827 en anset Kjøbmands Datter og blev 1833 Grundlægger og Directeur for det østerrigske Lloyd, der baade var et Forsikrings- og Dampskibsselskab, og udgav et meget udbredt Handelsblad. I Maj 1848 valgtes B. til Nationalforsamlingen i Frankfurt og udnævntes derhos til den østerrigske Regerings Repræsentant hos Rigsforstanderen, men kaldtes 21 Nov. til Wien for at overtage Handelsministeriet. Med stor Iver og Dygtighed stræbte B. at udvikle Handelen og Samfærdselsmidlerne; han afsluttede i Aug. 1849 Freden med Sardinien og desuden en Handels- og Skibsfartspagt, fik i Oct. 1850 Toldgrænsen mellem Østerrig og Ungarn ophævet og Toldtarifen ændret, samt 1851 det tysk-østerrigske Postforbund i Stand. 23 Maj 1851 udtraadte B., som 1849 var bleven Friherre, af Ministeriet og vendte tilbage til sin tidligere Stilling i Triest, men fik 1852 det Hverv at underhandle med Preussen om nærmere Handelsforhold til den tyske Toldforening og blev i Juni 1853 Afsending i Constantinopel. Herfra kaldtes B. 10 Marts 1855 tilbage for at overtage Finansministeriet og bringe Orden i Statens Pengevæsen, fik Rigets Bank stillet uden for Statens Indflydelse, oprettede en Hypothekbank, foretog vigtige Nedsættelser i Toldtarifen og tilvejebragte en Overensstemmelse mellem Østerrigs og Tysklands Møntvæsen. Krigen 1859 forstyrrede alle B.s finansielle Planer, og han krævede nu den frie Forfatning gjenoprettet, samt udvirkede Næringsfrihed og Jødernes Ligestilling; men de omfattende Underslæb, som Feltmarschal Eynatten havde gjort under Krigen, og som opdagedes i Marts 1860, fremkaldte B.s Afskedigelse og derefter følgende Selvmord 23 April.

Bruck an der Leitha, Stad i Nedreøsterrig, 5 M. s. ø. for Wien, ved Floden Leitha, der danner Grænsen mod Ungarn. 4,000 I. Maskinfabrik, Bomuldsspinderi. Gammelt Slot med herlig Park. Ved B. er en Øvelseslejr.

Bruck an der Mur, Stad i Østerrig, Steiermark, 15 M. n. ø. for Klagenfurt, ved Floden Mur. 3,000 I. Handel med Jærn- og Trævarer. Uden for Staden er Ruinerne af den 1792 afbrændte Bjergfæstning **Landskron**.

Brud kaldes det Sted, hvor Mineralier og Bjergarter brydes, naar det sker umiddelbart i Jordens Overflade, som Kalkbruddet ved Faxe. Paa lignende Maade vindes ogsaa Sandsten, Alunskifer, Tagskifer, Marmor, Granit o. fl. a. i „aabent B.“, hvorimod Stenkul og Malme som oftest maa søges dybere ved Anlæg af

underjordiske Bjærgværker. B. er ogsaa Betegnelse for Flader, hvorefter Mineralierne lade sig sønderdele, hvortil dog ikke henregnes de Spaltningsflader (Gjennemgange), som ere en Følge af den indvortes Krystallisation. Efter Bruddets Form og Beskaffenhed kaldes det glat, muslet, ujævnt, splintret og jordagtigt.

Brud (Mustela vulgaris), vor mindste Væselart, 9 Tomm. lang (Halen iberegnet), overmaade tynd og langstrakt, brun, uden sort Haardusk i Halespidsen, hvid under Bugen; i Norge, Nord- og Mellem-Sverige bliver den om Vinteren helt hvid.

Brudekrans, en Krans af Blomster eller Krone af Metal, udgjorde allerede hos Oldtidens Folkeslag en Del af Brudens Smykke. I Modsætning til Hedningene og Jøderne forkastede de christne i de første Aarh. Anvendelsen af dette Smykke, men senere optog de det igjen. I den græske Kirke blev det Skik, at Præsten paasatte begge Brudefolkene Kroner ell. Kranse ved Vielsen, saa at denne deraf fik Navnet Kroning (στεφάνωμα, officium coronationis). Loven bestemmer egentlig, at kun de sædelig rene, som indgaa det første Ægteskab, maa krones saaledes; dog tilstedes det ogsaa undertiden dem, der indgaa et andet Ægteskab. Ogsaa i Vesterlandene er Kransen bleven almindelig som Brudesmykke, men tillægges ikke saa stor Vigtighed; dog har man ogsaa her kirkelige og verdslige Love, som forbyde besvangrede Kvinder, undertiden ogsaa Enker, at bære B. ved Vielsen. **Brudering.** Ringen betragtes fra gammel Tid som Symbol paa en Forening, navnlig imellem Personer, der love hinanden Ægteskab. Ved Brudevielsen i den græske Kirke overgives der Præsten en Guldring og en Sølvring; han overrækker da Guldringen til Brudgommen og Sølvringen til Bruden; Brudeføreren ombytter derpaa Ringene, saa at Bruden faar Guldringen. Efter det romerske Ritual bliver den for Bruden bestemte Ring benediceret af Præsten og af Brudgommen sat paa Brudens fjerde Finger paa venstre Haand; denne vælges som Ringfinger, da der efter de gamles Anskuelse i den er en Aare, som staar i Forbindelse med Hjertet. Hos de evangeliske christne er det almindelig Skik at vexle Ringe enten ved Forlovelsen (saaledes i Danmark og Norge), eller ved Vielsen (saaledes alm. i Tyskland).

Brudelys (Butomus), Slægt af Brudelysfamilien af de enkimbladedes Klasse. Skjærmblomstret B. (B. umbellatus), en Urt med lange, linjeformede Blade og smukke, rosenrøde Blomster (med 9 Støvdragere), der sidde i en Skjærm paa Spidsen af et 3—4 F. højt Skaft, er en af de smukkeste, vildtvoxende Planter ved Sø- og Aabredder i Danmark, men findes ikke i Norge.

Brueghel [brøgel] er Navnet paa en flamsk Kunstnerfamilie, som sædvanlig kaldes Breughel. Pieter B. den ældre, f. 1520, d. 1569, uddannede sig i Frankrig og Italien. Hans Historiebilleder i den ældre Tids Smag have ikke saa meget bragt hans Navn til Eftertiden som hans naturlige, ikke sjælden altfor naturlige, Billeder af Bondelivet, der ogsaa gav ham Tilnavnet Bonde-B. eller, som Franskmændene kaldte ham, Pierre le Drôle. — Hans Søn, Pieter B. den yngre, f. omtr. 1564, d. 1637, malede dels Bondeoptrin i Faderens Maner, dels de i den Tid saa yndede dæmoniske Fremstillinger af Helvede, af Antonius's Fristelser og lignende, dels Ildebrande, hvor Luernes Skjær gav Optrinnet et phantastisk Præg. Hans Tilnavn er derfor Helvedes-B., B. d'Enfer. — En Broder af ham, Jan B., f. 1568, d. 1625, var en for sin Tid fortrinlig og meget ejendommelig Landskabsmaler; den blomsterrige, omhyggelig udførte Forgrund i hans Billeder gav Anledning til hans Tilnavn, Blomster-B. eller Fløjels-B., B. de Velours. Figurerne i hans Billeder ere ikke sjælden af andre Malere, endog af Rubens. — Hans Søn, Jan B., var ogsaa Landskabsmaler, og hans Billeder forvexles ikke saa sjælden med Faderens. De øvrige Medlemmer af Familien have intet Krav paa Opmærksomhed.

Brug, Drift, Næringsvej (f. Ex. Agerbrug). Paa Norsk bet. B. tillige 1) Gaard, Jordepart, særskilt Del af en større Gaard, 2) Tømmer, Trælast, Træ, som slaaes til Søen til Udsalg.

Brugde, Brugd, i norske Dial. opadbøjet Kant eller Liste paa Siden af en Ting, f. Ex. Sadelbrugd, Slædebrugd; deraf **Brugdesadel**, Sadel med ophøjet Kant (Kvindesadel); **Brugdestol**, Stol med Ryg.

Brugde (Selachus maximus), en især i de nordiske Have levende kæmpemæssig Haj, bliver 30—40, ja undertiden 70—80 F. lang, altsaa næsten som de største Hvaler; dens Lever skal kunne fylde 24 Tønder og er meget rig paa Tran. Ved Norge fangedes (harpuneredes) den tidligere jævnlig, men er nu der bleven meget sjælden. Dens talrige Tænder ere meget smaa og fine, da den, ulig andre Hajer, kun lever af de smaa pelagiske Krebsdyr, som den sluger i Tøndevis. I Overensstemmelse med denne dens Levemaade staar ogsaa dens sammensatte Mave, dens tætte Gjællegitter og dens store Gjællespalter, hvilke, ved de mellemliggende Udfolders Lighed med Kavajslag, have foranlediget dens franske Navn „Pilegrimmen" (pélerin). Den har undertiden, maaske oftere, givet Anledning til Fortællingerne om „Søslanger" eller „Søorme".

Brugeligt Pant ell. Pant til Brugelighed kaldes den Art Pant, som finder Sted, naar der er indrømmet Panthaveren Ret til at bruge og oppebære Indtægterne af den pantsatte Gjenstand. En Løsøregjenstand kan ikke være givet i b. P. uden med det samme at være givet i haandfaaet Pant; men en pantsat fast Ejendom bliver, om den end er givet i b. P., dog i Henseende til Pantets Stiftelsesmaade, Retsvirkning osv. at behandle efter Reglerne om Underpant.

Brugsch, Heinr. Carl, en af vor Tids lærdeste og frugtbareste Ægyptologer, f. 18 Febr. 1827 i Berlin, rejste 1853 og 1857—58 i Ægypten, 1860 i Persien med et preussisk Gesandtskab, blev 1864 Consul i Kairo, 1868 Professor i Göttingen, 1869 Directeur for et ægyptologisk Institut i Kairo og opholdt sig derpaa flere Aar i Ægypten, hvor han 1873 blev Bey og senere Pascha; for Tiden lever han i Berlin som Privatlærd. Han har udgivet et

Hovedværk over ægyptisk Geographi, Ægyptens Historie i flere Bearbejdelser paa Fransk og Tysk, en hieroglyphisk Ordbog paa 7 svære Kvartbind (Leipz. 1867—82), et stort geographisk Lexikon over Ægypten (1877 o. flg.), en demotisk og en hieroglyphisk Grammatik, flere Bind ægyptiske Texter, samt et betydeligt Antal større og mindre Afhandlinger.

Brugsforeninger (Husholdningsforeninger), den Gren af den cooperative Bevægelse, som er lykkedes bedst, gaa ud paa at skaffe Medlemmerne billige Varer, hovedsagelig Nødvendighedsartikler, og virke ofte samtidig for andre Formaal, f. Ex. som Sparekasser eller Byggeforeninger. Deres Oprindelse maa nærmest søges i Storbritannien, hvor den bekjendte Fabrikant og Socialist Robert Owen allerede i Begyndelsen af vort Aarh. oprettede B. for sine Arbejdere; men de hævede sig først i Fyrrerne til nogen virkelig Betydning, efter at nogle Arbejdere i Rochdale i Nærheden af Manchester havde grundlagt deres berømte Forening, der fra en ringe Begyndelse har hævet sig til en aarlig Omsætning af 5 Mill. Kr., og som har været Mønster for en Mængde andre B. Antallet af Medlemmer i de engelske Foreninger er nu omtrent ½ Mill. med opsamlede Capitaler af tilsammen c. 100 Mill. Kr. og en aarlig Omsætning af 3—400 Mill. Kr.; heraf falder c. 60 Mill. Kr. paa det saakaldte »Wholesale Society« i Manchester, der sælger Varer en gros til de andre Foreninger. Hovedmassen af Medlemmerne i de engelske B. ere Arbejdere, og ved det Held, Foreningerne have haft, have de bidraget meget til at modarbejde radicale Tendenser i de lavere Samfundslag; men Bevægelsen har ogsaa forplantet sig til Middelklassen: Embedsklassens B. i London omsætter alene for c. 25 Mill. Kr. aarlig. Ogsaa andre Steder har der dannet sig talrige Foreninger af denne Slags, saaledes i Schweiz, Wien og Paris. I Danmark har Bevægelsen hidtil kun haft ringe Omfang; der var 1876 kun henved 100 Foreninger med c. 16,000 Medl. og en aarlig Omsætning af 2 à 3 Mill. Kr.; i Norge var der derimod 1880 henved 250 Foreninger med c. 27,000 Medl. og en Omsætning af 8 Mill. Kr. Medlemmerne maa i Regelen betale Varerne contant, og heri ligger en væsenlig Grund til Foreningernes gavnlige Indflydelse, ligesom denne Bestemmelse tillader Foreningerne at virke med en forholdsvis lille Driftscapital. Middelklassens B. holde sædvanlig deres Priser saa lave som muligt, medens Arbejdernes i Regelen holde samme Priser som Detailhandlerne og med visse Mellemrum fordele Overskuddet (i England omtrent 10 pCt. af Omsætningen) til Medlemmerne i Forhold til deres Indkjøb; hvis et Medlem ikke hæver sin Andel, bliver den staaende paa hans Conto og forrentes af Foreningen; nogle Foreninger hjælpe Medlemmerne til gjennem deres Andele i Overskuddet at blive Husejere (saaledes i Halifax i England). B. have navnlig Udsigt til at lykkes i større Byer eller tæt befolkede Egne, idet de ved Hjælp af nogle faa Udsalgslocaler og en forholdsvis ringe Betjening kunne erstatte en Mængde forskjellige Smaahandlende og saaledes spare meget baade i Folkehold og Butiksleje. (H. W.)

Brugstyveri kaldes den strafbare Handling, paa ulovlig Maade at sætte sig i Besiddelse af en andens Ting, ikke for at tilegne sig den, men kun for at bruge den.

Bruhns, Carl Christian, bekjendt Astronom, f. 1830 i Plön i Holsten, d. 1881, først Smed som Faderen, senere Astronom i Berlin, hvorfra han 1860 som d'Arrest's Eftermand blev kaldet til Professor i Astronomi ved Universitetet i Leipzig, der under ham fik et nyt Observatorium.

Bruijn [brojn], flere Kunstnere af nederlandsk Æt. **Bartholomæus de B.**, der levede i Köln og malede i Tiden 1524—60, er den kölnske Skoles sidste betydeligere Mester; hans Hovedværk er Alterbilledet i Kirken i Xanten. Især som Portrætmaler er han en heldig Efterligner af H. Holbein d. yngre. — **Abraham de B.**, f. 1538 i Antwerpen, levede sine sidste Aar i Köln, hvor han døde i høj Alder. Han var Kobberstikker ligesom Sønnen, **Niclaas de B.**, f. 1570 i Antwerpen, d. omtr. 1656 i Amsterdam; især den sidst nævnte udmærkede sig ved fine Stik efter egne Tegninger i Lucas van Leidens Smag. — Endelig nævnes Maleren og Kobberstikkeren **Cornelis de B.**, f. 1652 i Haag, d. efter 1720; han er bekjendt af sine Rejser i Asien og Rusland, hvorom han forfattede Beskrivelser, ledsagede af nette, kobberstukne Afbildninger, som han selv udførte.

Brulliot, Frants [brylliō], Kunstforfatter, f. 1780 i Düsseldorf, d. 1836 som Conservator for den kgl. Kobberstiksamling i München, var først Kobberstikker, men har Fortjeneste for sin Tid af sit Værk »Dictionnaire des monogrammes« (1820 og 1832—34).

Brûlot, fr. [brylō], Rom, Cognac o. l., afbrændt med Sukker.

Brumaire [brymähr], d. e. Taagemaaned, i den franske, republikanske Kalender den anden Efteraarsmaaned (23 Oct.—21 Nov.). Historisk mærkelig er 18 B. i A. VIII (9 Nov. 1799) som den Dag, da Napol. Bonaparte efter sin Tilbagekomst fra Ægypten kuldkastede den A. IV (1795) oprettede Forfatning, opløste Directoriet og begge Raadene og indførte Consularregeringen. To Medlemmer af Directoriet, Sieyes og Rog. Ducos, stod i Forbindelse med ham, og de ældres Raad blev vundet for Forandringen. Dette erklærede da paa et overordentligt Møde i Tuilerierne den aftalte Dag Fædrelandet i Fare, overdrog Bonaparte Anførselen over den væbnede Magt og besluttede, at begge Raadenes Møder skulde flyttes til St. Cloud. Da Raadene den næste Dag forsamlede sig her, vilde de 500s Raad gjøre Modstand og var allerede i Færd med at aflægge Ed paa at opretholde Forfatningen, da Bonaparte i Spidsen for nogle Grenaderer traadte ind i Salen; men ved Synet af Bajonetterne rejste sig en almindelig Forbitrelse; han blev modtaget med truende Udraab, som „Ned med den Dictator!", og maatte bortfjærne sig. Derpaa lod han en Afdeling Soldater rykke ind i Salen for at hente hans Broder Lucien, Forsamlingens Præsident, ud af samme; denne red til Soldaterne, hvem han forestillede,

at deres Generals Liv havde været i Fare, erklærede den tilbageblevne Forsamling for opløst og dens Beslutninger for ugyldige. Grenadererne rykkede derpaa ind i Salen og tvang med fældede Bajonetter Folkets Repræsentanter til at skilles ad.

Brumath, Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, 2½ M. n. for Strasburg. 6,000 J. Garverier. I Omegnen smukke Oldtidsminder.

Brun, Friederike Sophie Christiane, tysk Skribentinde, f. 3 Juni 1765 i Hertugdømmet Sachsen-Gotha, kom som lille Barn med Faderen, Balthasar Münter (s. d. A.), til Kjøbenhavn. Hun uddannede sig alsidig, mere ved Læsning end ved Undervisning. 1783 blev hun gift med den rige Kjøbmand, siden Gehejmeconferensraad B., og deres Hus kappedes med Schimmelmanns om at samle de aandfuldeste Mænd i flere Generationer; Baggesen, Oehlenschläger og J. L. Heiberg have taknemmelig erindret det interessante og gjæstfrie Hus, hvor siden F. B.s Datter Adelaide (gift med Grev Bombelles) glimrede ved Aand og Skjønhed. Paa en Rejse, som F. B. foretog med sin Mand kort efter deres Giftermaal, havde hun i Hamborg knyttet Venskab med Klopstock, hvem hendes Begejstring aldrig svigtede. 1791—1809 rejste hun gjentagne Gange til Syden; i Lyon saa hun Matthisson, hvis Lyrik blev af stor Indflydelse paa hendes Digte; Bonstettens Bekjendtskab gjorde hun i Genf, Zoegas og Thorvaldsens i Rom, Mad. de Staëls i Schweiz. I den haarde Vinter 1788—89 mistede hun Hørelsen; men det knækkede hverken hendes Livsglæde eller ideale Sans. Sine Rejser har hun beskrevet i „Prosaische Schriften" (1799—1801), „Episoden" (1807—9), „Römisches Leben" (1833) og i „Briefe aus Rom" til sin Broder, Biskop Münter. Sin Ungdomshistorie har hun behandlet i „Wahrheit aus Morgenträumen und Ida's ästhetische Entwickelung" (1824). Hun døde 25 Marts 1835, hendes Mand Aaret efter.

Brun, Johan Nordal, norsk Gejstlig og Digter, f. 21 Marts 1745 paa Gaarden Højem i Bynæsset, hvor hans Fader, tidligere Kjøbmand i Trondhjem, da boede som Landmand i smaa Kaar. Han blev 1763 Student, 1767 theol. Cand., 1774 Sognepræst i Bergen, hvor han tilbragte Resten af sit Liv, fra 1797 (udnævnt 1804) som fungerende Biskop. Han døde 26 Juli 1816. Han indtog i sin Tid en anset Plads i den dansk-norske Skjønliteratur som Forfatter af de i den franske klassiske Stil holdte Tragedier „Zarine" (opført 1772) og „Einar Tambeskjælver" (1772), af hvilke det første gav den nærmeste Foranledning til Wessels „Kjærlighed uden Strømper". Saa vel disse som hans øvrige skjønliterære Skrifter ere nu kun læste af Literærhistorikere, med Undtagelse af hans tvende patriotiske Sange „Vor jeg paa det høje Fjæld" og „For Norge, Kæmpers Fødeland". Større og varigere Indflydelse øvede B. som gejstlig Taler og original, kraftfuld Personlighed. Hans Tale gav en ildfuld Forkyndelse af den luthersk-orthodoxe Lære i den rationalistiske Oplysnings Tidsalder. I Bergen var han derhos Midtpunktet for alt aandeligt Liv i Begyndelsen af dette Aarh. Hans egen glødende Fædrelandskjærlighed ildnede Bergensernes letbevægelige Stemning, og det skyldes ikke mindst B.s Virken med Mund og Pen, at Bergen gav sine Repræsentanter paa det overordentlige Storting i 1814 en Instrux om at stemme imod Foreningen med Sverige. Da Foreningen var kommen i Stand, fandt B. sig imidlertid snart i de historiske Kjendsgjerninger og gjorde i en offentlig Erklæring Rede for sin tidligere politiske Optræden og sin Tilslutning til de nye Tilstande, „da Norge har beholdt ærefuld Selvstændighed i Forening med Sverige under svensk Konge". Efter B.s Død lod Carl Johan paa sin Bekostning rejse et Marmormonument over ham i Bergens Domkirke. Blandt hans Børn og Børnebørn have flere vundet et højt anset Navn som praktiske Gejstlige og kirkelige Talere. Af disse kan nævnes Sognepræst til Modum Johan Lyder B., f. 1802, d. 1865, og Sognepræst til Trefoldighedskirken i Christiania Sven B., f. 20 Nov. 1812.

Brun, Johannes Finne, norsk Skuespiller, f. 10 Marts 1832, var en Tid Lithograph, men gik 18 Aar gammel til Scenen og debuterede ved Ole Bulls Theater i Bergen som Henrik i Holbergs „Den Vægelsindede". Efter syv Aars Virksomhed i Bergen, hvor han spillede en Mængde Roller i det komiske Fag, kom han 1857 til Christiania Theater, som han senere har tilhørt, og hvor han i de sidste Aar tillige har virket som Sceneinstructeur. Han har et sjældent Talent som Komiker og Charakterskuespiller, et saftigt Lune, en udviklet og sikker Intelligens, der forenet med Hjertevarme og rigt Gemyt hæver hans Spil særdeles højt. Han er optraadt i omtrent 300 Roller af den ældre og moderne dramatiske Literatur. — Hans Hustru, Louise B., f. Gulbrandsen, f. 1832, kom samtidig med sin Mand til Bergens Scene og senere til Christiania Theater, hvor hun var ansat til sin Død, 22 Jan. 1866. Hun havde et betydeligt scenisk Talent, især for Conversationsstykket, og var en fint udviklet Kunstnerinde.

Brun, Malte-, s. **Brunn**, Malte Conrad.

Brunanborg, By i Northumberland i England, bekjendt af en stor Sejer, som den engelske Konge Athelstan her vandt over de nordiske Vikinger 937. Hvor i Northumberland B. har ligget, ved man ikke.

Brunbäcks Færge gik over Dalelven (Brunbäcks Elf), hvor Hovedvejen førte fra Vestmanland op til Dalarne. Da Gustav Vasa havde begyndt sin Frihedskrig, kom de danske, anførte af Ærkebiskop Gustav Trolle samt Biskop Jens Andersen Beldenak, i Febr. 1521 til B. F. Paa den nordre Bred af Elven stod Dalkarlene under Peder Svensson af Vibberboda og Olof Bonde, hvorfor Biskopperne bleve staaende paa den anden Side Elven. Olof blev ogsaa staaende; men om Natten gik Peder Svensson over Elven, en god Mil længere nede, ved Utsunda Færge, og ved Morgengry anfaldt man de danske fra begge Sider. Disse led et skrækkeligt Nederlag, og Dalkarlenes Pile gjorde saaledes lyst imellem dem, at Slaget deraf har faaet Navnet „Pilekrigen".

Brunck, Rich. Franz Phil., berømt Philolog, f. 30 Dec. 1729 i Strasburg, studerede først i Paris, maatte derefter gjøre et Felttog i Tyskland, men opofrede sig efter sin Tilbagekomst til Strasburg paa ny til Studiet af især den græske Literatur. Han besørgede den første Udgave af de græske Epigrammer og andre mindre Digte (Anthologien) under Titlen »Analecta veterum poetarum« (Strasb. 1772—76). Hans Udgaver af Apollonios Rhodios, Aristophanes og især Sophokles vare for hans Tid fortræffelige. I den franske Revolution tog han livlig Del, men under Rædselsregeringen blev han fængslet som moderat. Efter Robespierres Død blev han frigivet og levede i knappe Kaar til sin Død 1803.

Brundisium ell. **Brundusium**, s. **Brindisi**.

Brune, Guill. Marie Anne [bryhn], fransk Marschal under det første Kejserdømme, f. 13 Marts 1763 i Brives-la-Gaillarde, hvor hans Fader var Advocat, levede til 1792 som Bogtrykker i Paris og beskæftigede sig meget med de skjønne Videnskaber og Politik. Hans Dannelse bragte ham snart i Anseelse hos Revolutionsmændene; han blev Medlem af Cordeliernes Klub, stod i venskabeligt Forhold til Danton og tog overhovedet saa levende Del i den politiske Bevægelse, at han 1792 af den republikanske Regering blev sendt som Civilcommissær til Belgien. Men hans krigerske Tilbøjelighed bragte ham snart til at træde ind i Hæren, hvor han hurtig avancerede og udmærkede sig ved saa glimrende Tapperhed, at han allerede 1793 var Brigadegeneral. Under Bonaparte udmærkede han sig 1796 og 1797 i Italien især under Østerrigernes Angreb paa Verona, idet han med nogle Grenaderregimenter tog Fjendens Artilleri. 1798 var B. Anfører for den Hær, som rykkede ind i Schweiz mod Bern og Freiburg og havde stor Fremgang, hvorpaa han overtog Commandoen i Norditalien; overalt viste han Mildhed og Menneskekjærlighed i Forbindelse med Kraft og Energi, idet han navnlig holdt strængt over Mandstugten blandt Tropperne. 1799 fik B. det Hverv at sikre den bataviske Republik mod Englænderne, hvilke han tilbagedrev ved Helder, ligesom han ogsaa kort efter tvang de forenede engelske og russiske Tropper under Hertugen af York til at rømme Holland. I Aug. 1800 blev B. Overgeneral over Hæren i Italien og sejrede flere Gange over Østerrigerne. 1803 blev han sendt til Constantinopel, hvor han, modtaget med stor Udmærkelse af Sultan Selim III, slog den engelske Politik af Marken; 1804 blev han udnævnt til Marschal og Storofficer af Æreslegionen. 1807 blev han Gouverneur over Hansestæderne og Anfører for Tropperne i Svensk-Pommern, hvor han havde en Sammenkomst med Kong Gustav IV, der søgte at bevæge ham til at tage Parti for Ludvig XVIII. Skjønt han tilbageviste Forslaget med Uvilje, og skjønt han tog Stralsund og Rügen i Besiddelse for sin Kejser, faldt han dog i Unaade hos denne (nogle mene, fordi han som Gouverneur over Hansestæderne lod sig bestikke af Smughandlere) og forblev i Uvirksomhed lige til Kejserens Fald 1814. Han tilbød nu Ludvig XVIII sin Tjeneste, men da han ikke blev vel modtaget af de nye Magthavere, sluttede han sig til de misfornøjede og traadte ved Kejserens Tilbagekomst fra Elba 1815 strax over til ham; han blev nu udnævnt til Pair og Overstcommanderende i det sydlige Frankrig. Her holdt han sig længe i Toulon, førend han overgav Staden og igjen underkastede sig Bourbonerne. Den Strænghed, hvormed han, medens han havde Overcommandoen, havde knet det talrige kongelige Parti i Sydfrankrig, havde imidlertid gjort ham forhadt. Da han vilde begive sig fra Toulon til Paris, blev han ved Avignon kjendt af den ophidsede Pøbel, som man tilmed indbildte, at han var Prinsesse Lamballes Morder, og myrdet ved flere Pistolskud 2 Aug. 1815; hans lemlæstede Lig blev slæbt igjennem Byens Gader og kastet i Rhône.

Brunel [brynĕll], kiperet Tøj, oftest 5traadet Atlasvæv, der er stribet paa den ene Side (Retten) derved, at Kjæden staar langt tættere end Islætten. Oftest er Kjæden tvundet Bomuldsgarn, Islætten utvundet Kamuldsgarn.

Brunel, Marc Isamb. [nĕll], den første Themsetunnels (jfr. **Tunnel**) Bygmester, f. 1769 i Hacqueville i Frankrig, d. 1849. Han indtraadte som ungt Menneske i den franske Marine, men udvandrede efter Revolutionen til New-York, hvor han uddannede sig som Ingenieur, byggede Parktheatret og ledede Kanonstøberiet og Havnebefæstningen. Fra New-York gik han til London, hvor hans Geni snart vandt Anerkjendelse. Allerede 1819 udkastede han Planen til Tunnelen, som dog først kom til Udførelse 1825. Efter 17 Aars Forløb var Arbejdet endt, og B. lønnedes derfor ved at udnævnes til Baronet.

Brunelle, d. s. s. Jærnspurv.

Brunellesco ell. **Brunelleschi**, Filippo di Ser, italiensk Bygmester, f. 1377 i Firenze, d. 1446 smstds., hører til den florentinske Kunstskoles mærkeligste Kunstnere og har særlig Betydning i Bygningskunsten som Grundlægger af Renaissancestilen. Som Søn af ansete Forældre fik han en god Opdragelse og lagde sig fortrinsvis efter Mathematik og Mechanik. Lyst til kunstnerisk Virksomhed førte ham til Guldsmedhaandværket, som i hine Tider stod Billedhuggerkunsten meget nær. I dette Fag optraadte han ogsaa 1402 som Concurrent til Lorenzo Ghiberti, da der skulde udføres nye Bronzedøre til Daabskirken i Firenze; hans Medbejler blev foretrukken, men B.s smukke Arbejde, „Isaks Ofring", bevares endnu i hans Fødestads Kunstsamling. Han vendte nu sin Opmærksomhed mere paa Bygningskunsten, rejste med sin Ven, Billedhuggeren Donatello, til Rom, hvor han forblev til 1407 og studerede dets Ruiner fra Oldtiden, medens han ernærede sig som Guldsmed. Sandsynlig nok har Pantheons Kuppel særlig fængslet hans Opmærksomhed, thi da Domkirken i Firenze, Sta. Maria del Fiore, endnu savnede den Kuppel, som med større Spænding end nogen Hvælving i Middelalderen skulde dække over Korsets Midte, gjorde han det til sit Livs Opgave at construere denne Kuppel paa en ny og overraskende Maade. Hvor vel udtænkte hans Planer end vare, forekom de

Datidens Bygmestre saa dristige, at den Forsamling, som skulde bedømme de indsendte Forslag, ganske forkastede hans Plan, indtil han efter flere Aars Anstrængelser fik Lov til at forsøge Værket. I Stedet for Middelalderens forholdsvis mindre Hvælvinger, støttede og stivede af Stræbepiller, vovede han her at opføre en høj Ringmur (Tambour) paa den givne, af Bueslag baarne Basis og oven paa den at sætte en dobbelt muret Kuppel af høj elliptisk Form, og Værket viste sig holdbart og Kunstneren værdigt, uagtet det ikke lykkedes ham at fuldføre det ganske, idet Kuplens Laterne maatte tilføjes efter hans Død, saaledes som han havde givet Tegning til den. Medens B. heri førte Architekturens Technik langt ud over Fortidens Grænser, viste han i andre Værker, at med ham skulde en ny Kunstopfattelse slaa Rod og spire. Saa vel i sine Kirkebygninger, S. Lorenzo og S. Spirito, som navnlig i det mægtige og skjønne Palazzo Pitti indførte han en Bygningsstil, hvori han paa overraskende Maade forbinder Tidens Krav, den christne Kirkes eller den fæstningsagtige Ridderborgs Fordringer, med hvad hans grundige Studier af Oldtidens Kunst havde lært ham. Endnu en Gang optraadte han som Billedhugger: han havde kaldt et Crucifix af Donatello for en korsfæstet Bonde, men ingen Christus; for at vise, hvorledes dette Emne skulde behandles, udførte han da et Crucifix i Træ, der vandt Donatellos fulde Beundring. Ogsaa paa Malerkunsten øvede han Indflydelse ved at give Reglen for Perspectiven.

Brunēring, Polering af Metaller med Polerstaal; Glænsning af det polerede Staal paa Træskiver, indrevne med Trækul; Overdragning af Geværløb og enkelte andre Jernvarer med en blank, brun Farve, der dæmper Metalglansen og beskytter mod Rust.

Brunet, Jacq. Charl. [brynē], fransk Bibliograph, f. 1780 i Paris, d. 1867, s. **Bibliographi**.

Brunĕtte, fr. [bry], Dame af brunladent Haar og Ansigtsfarve og med brune Øjne.

Brunhilde, Datter af den vestgotiske Konge i Spanien Athanagild, f. 534, blev 561 gift med Sigbert, Konge i Austrasien, og kort efter hendes Søster Galasuintha med Sigberts Broder Chilperik, Konge i Neustrien. Men da denne paa Fredegundes (s. d. A.) Anstiftelse lod sin Dronning dræbe, opstod der en Spaltning imellem Brødrene, som havde de sørgeligste Følger. B. ophidsede sin Mand imod Chilperik, som vel blev overvundet, men fandt Lejlighed til at lade Sigbert myrde, hvorpaa B. faldt i hans Hænder. Det lykkedes hende imidlertid at flygte tilbage til Austrasien ved Hjælp af Merovæus, Chilperiks Søn, hvem hun ægtede, men som kort efter blev myrdet. B. førte nu først Regeringen for Sønnen Childebert II og derpaa Formynderskabet for sine Sønnesønner, Theodebert og Theodorik, af hvilke hin fik det egentlige Austrasien, denne Burgund. B. tog Ophold i Austrasien, men hun var ikke yndet her og blev forjaget til Burgund. Der opstod nu en Krig imellem Brødrene, som endte med Theodeberts Nederlag og Drab 612. Theodorik tænkte nu paa at gaa imod Chlotar II, Konge i Neustrien, en Søn af Fredegunde, men døde pludselig 613, hvorpaa Chlotar blev den angribende, til Dels paa Opfordring af en Del af de austrasiske Stormænd, der ikke ønskede at se B. endnu en Gang som Regentinde. Hendes Tropper forlod hende; hun blev fanget, bundet til Halen af en vild Hest og døde saaledes 614 i en Alder af 80 Aar. B. er en af de mest imponerende Skikkelser i den ældre frankiske Historie; hendes Charakter er bleven meget forskjellig bedømt; medens de fleste af hendes samtidige rose hende, have de noget fildigere Historieskrivere skildret hende med meget sorte Farver, hvorved da ikke bør overses, at hendes Overvinders Efterkommere vedbleve at være Herskere i Landet.

Bruni, Leonardo, ogsaa **Bruno** ell. **Brunus**, f. 1369 i Arezzo, hvorfor han ogsaa kaldes Leon. Aretino, en af de berømteste Lærde fra den Periode, da de klassiske Studier igjen kaldtes til Live i Italien, nød Undervisning i Firenze af Grækeren Eman. Chrysoloras. Fra 1405 beklædte han flere Embeder ved det romerske Hof og ledsagede 1415 Pave Johan XXIII til Kirkeforsamlingen i Kostnitz. Herfra maatte han, da Johan tilbagekaldte sin Abdication, flygte til Firenze, hvor han fik Borgerret og begunstiget af Mediceerne blev Republikens Statssecretær, i hvilken Stilling han døde 1444. B. har erhvervet sig stor Fortjeneste af de klassiske Studiers Befordring og Udbredelse i Italien. Af hans talrige Skrifter maa nævnes »Historiæ Florentinæ« (Ven. 1650), »Commentarius rerum suo tempore gestarum« (Ven. 1475), »Epistolæ familiares« (Ven. 1572), latinske Oversættelser af græske Forfattere, som Aristoteles, Demosthenes og Plutarch, samt Biographier af Dante og Petrarca, skrevne i hans Modersmaal.

Brunius, Carl Georg, f. 23 Marts 1792 i Tanum i Bohuslän, 1824—58 Prof. i Græsk ved Universitetet i Lund, d. 12 Nov. 1869. B. var en af Sveriges frugtbareste latinske Digtere. I lang Tid ofrede han sig til Studiet af Nordens Oldsager, især af Helleristningerne, og udgav tillige med J. G. Liljegren »Nordiska Fornlemningar« (1823). Men Bygningskunsten blev snart hans vigtigste Interesse. Han besørgede Restaureringsarbejder ved Lunds Domkirke m. fl. og opførte flere Bygninger rundt om i Skaane i romansk eller gotisk Stil. Mest Anseelse vandt han dog maaske som Kunsthistoriker ved flere betydelige Arbejder, saasom »Historisk och arkitektonisk Beskrifning öfver Lunds Domkyrka« (2den Udg. 1854), »Skånes konsthistoria för Medeltiden« (1850), »Konstanteckningar under en Resa i Sverige« (1851) og »Gotlands konsthistoria« (3 Bd., 1864—66) m. fl.

Brunjærnsten, en Forbindelse af Jærnoveilte og Vand, dannet ved Forvitring af jærnholdige Mineralier, forekommer oftest i Nyrer eller Drypstensformer; Farven er gul, brun eller sort. B. indeholder omtr. 60 pCt. Jærn og er en især i Tyskland meget udbredt Jærnmalm; i Skandinavien er den i større Mængde kun funden i Jemtland. Den giver i Almindelighed et letflydende Raajærn, der især

er stikket til at anvendes til Fabrikation af Stangjærn.

Brunkaal, en Afart af Grønkaal, adskiller sig fra denne ved Bladenes brune Farve; den bruges paa samme Maade som Grønkaal, men da den er mindre fin i Smagen, benyttes den mere som Foder- end som Husholdnings-plante.

Brunkeberg (saaledes kaldet efter Kong Birgers Drost Johan Brunkow, som 1319 blev halshugget der), en sandet Højderyg, som fordum udgjorde den største Del af det nuværende Norrmalm i Stockholm. Endnu midt i det 17de Aarh. var B. for største Delen ubebygget, men blev derpaa, efter som Byen udvidedes, lidt efter lidt jævnet, saa at der næppe nu findes Rester tilbage. Under de Belejringer, som Stockholm i ældre Tider maatte udstaa, tjente B. som oftest til Lejrplads for de belejrende, og stundum udkæmpedes der den afgjørende Kamp. 1460 slog Kong Christiern I en Bondehær der, som for at befri den fangne Ærkebiskop Jöns Bengtsson var gaaet mod Stockholm og havde slaaet Lejr paa B. Det mest berømte af de Slag, som leveredes paa og ved B., er det, som stod 10 Oct. 1471, og som tilintetgjorde Christiern I.s Forsøg paa med Vaabenmagt at underlægge sig Sverige. Sten Sture d. ældre, som var rykket det af Christiern belejrede Stockholm til Undsætning, angreb 3 Gange den paa Toppen af B. staaende danske Hovedstyrke, men blev hver Gang slaaet tilbage. Han vendte sig da mod en neden for Højderyggen staaende dansk Afdeling og lokkede derved Hovedstyrken ned paa den flade Mark. Der maatte de danske, da de desuden samtidig angrebes fra to andre Sider, i Flanken af Nils Sture og i Ryggen af Knut Posse, der gjorde Udfald fra Byen, vige efter en haard Kamp, og Christiern selv blev saaret og frelstes med Nød og næppe til de ved Stranden liggende Skibe. Med bedre Lykke end Faderen kæmpede Kong Hans paa B., da han 29 Sept. 1497 slog et Udfald tilbage, som gjordes af Sten Sture i Haab om at møde en Undsætningshær af Bønder, der imidlertid var slaaet af de danske ved Rotebro.

Brunketofte Lund, en lille Skov i Nærheden af Landskrona, bekjendt af det Nederlag, som Joh. Rantzau, da den skaanske Almue for at forsvare den landflygtige Konge Christiern II.s Sag havde rejst sig mod Frederik I, tilføjede en stor Bondehær 4 Maj, faa Dage efter at en Kamp med et lignende Udfald havde staaet ved Lund 1525. Søren Norbys Underanfører Otte Stisen løb sin Vej i Begyndelsen af Slaget, men blev kort efter fanget af Bønderne og udleveret til Frederiks Folk, og der blev lavet en Nidvise om „Otte Stisen med hans blakkede Hest", der mente, at „Skoven er os bedst."

Brunkul, en brun eller sort Kulart, der bestaar af 55—75 pCt. Kulstof, samt Brint, Ilt og en ringe Mængde Kvælstof, forekommer i Lagdannelser, der ere yngre end Kridtformationen, og er ligesom Stenkul dannet af Fortidens Planter (især Naaletræer, Palmer og Løvtræer) ved langsom Forkulling ligesom Tørven. Undertiden have B. bevaret en tydelig Træextur, men denne er ofte aldeles forsvunden; de indeholde jordagtige og metalliske Indblandinger (Ler, Sand og Svovlkis) og forbrænde med en sodende Flamme og en ubehagelig Lugt. Deres Brændværdi er større end Tørvens, men mindre end de yngre Stenkuls paa Bornholm og i Skaane. Dette i Forening med deres ringere Udbredelse gjør, at B. hidtil kun ere blevne benyttede efter en indskrænket Maalestok i Sammenligning med Stenkullene; men for enkelte Lande have de dog faaet stor Betydning især i de sidste Decennier. I det tyske Rige var Brunkulproduktionen saaledes kun 28 Mill. Centner i 1848, men derimod 256 Mill. Centner i 1881 til en Værdi af c. 84 Mill. Kroner. I Danmark findes i den saakaldte Brunkulformation Brunkullag i Silkeborgegnen og paa fl. a. St. i Jylland, men de have hidtil ikke fundet nogen egentlig teknisk Anvendelse. **Brunkulformationen** hører til de yngste Jordbannelser (de tertiære); dens vigtigste Lag ere Sand, Sandsten, Glimmerler, Alunjord og Brunkul. Den er især udbredt i Nordtyskland og paa den jyske Halvø, samt i Omegnen af Middelfart og paa Refsnæs. Da der langs Vestkysten opkastes Brunkulstykker, maa den sandsynligvis fortsætte sig ud under Vesterhavet, hvor B.s glimmerrige Lerlag udvaskes ved Bølgeslagets Indvirkning og igjen afsættes i det roligere Vand inden for de slesvigske Øer som Marsker. Af Lag, der have særlig Interesse, maa nævnes Limfjordspartiets Cementsten og Moler (en overordentlig let, hvid Diatomékisel), der begge endnu ikke ere synderlig benyttede i teknisk Retning, hvorimod B.s Lerarter finde Anvendelse til Fabrikation af Ildpotter (i Varbeegnen) og Mursten.

Brunn, Heinrich, berømt tysk Archæolog, f. 23 Jan. 1822, blev 1865 Professor i Archæologi i München; han har især store Fortjenester af den græske Malerkunsts og den etruskiske Kunsts Historie.

Brunnakke, norsk, Anas penelope, en nordisk Andeart, ogsaa kaldet Pibe-And; den yngler almindelig langs Norges Vest- og Nordkyst, sjældnere i Danmark, hvor den imidlertid om Vinteren er meget hyppig.

Brunnen, Flække i Canton Schwyz ved Muottas Udløb i Vierwaldstättersøen, stærkt besøgt Udgangspunkt for Rejser i det østlige Schweiz. Her fornyede Cantonerne Schwyz, Uri og Unterwalden 9 Dec. 1315 (3 Dage efter Slaget ved Morgarten) deres Forbund „til evig Tid", hvilket er Grundvolden for det schweizerske Edsforbund („Eidgenossenschaft").

Brunnow, Ernst Philip, russisk Diplomat, f. 31 Aug. 1797, af kurlandsk Adelsslægt, ansattes 1818 i det russiske Udenrigsministerium og brugtes 1818—22 ved de store Congresser, blev 1823 Secretær hos Grev Voronzov, der var Generalgouverneur i Odessa, og fulgte med ham i Krigen mod Tyrkiet 1828, samt deltog næste Aar i Fredsunderhandlingerne i Adrianopel. B. blev derefter Statsraad og første Redactionssecretær i Udenrigsministeriet, sendtes 1839 til Stuttgart og Darmstadt, hvor han ledede Underhandlingerne om Tronfølgeren (Alexander II.s) Ægteskab med Prinsesse Marie

af Hessen-D., og 1840 til London, hvor han sluttede Tractaten af 15 Juli, der i det østerlandske Spørgsmaal drog England over paa russisk Side. Til Løn blev B. fast Afsending i London, sluttede 1849 en Skibsfartspagt for at styrke det gode Forhold, deltog 1852 i Londonconferencen om Danmark og forlod først England 1854, da Krigen udbrød. Under denne var B. Afsending i Frankfurt, brugtes 1856 ved Fredslutningen i Paris og blev derefter Afsending i Berlin, men vendte 1858 tilbage til London, deltog 1864 i den nye Conference om det danske Spørgsmaal og 1871 i Forhandlingerne om det sorte Hav. Til Løn for denne Virksomhed blev B. Greve, men afgik 1874 og døde 12 April 1875.

Bruno, 3 Helgener. 1) **B.**, Henrik Fuglefængers yngste Søn, f. 925, blev 953 Erkebiskop i Køln og kort efter tillige Hertug i Lothringen i Stedet for Oprøreren Conrad. B. forenede stor Statsmandsdygtighed med inderlig Fromhed og en for sin Tid ualmindelig Kundskabsfylde; af Menigmand var han saa afholdt, at han strax efter sin Død 965 blev tilbedt som Helgen, skjønt Rom aldrig har kanoniseret ham; Munke og Præster derimod, som vare misfornøjede med hans strænge Kamp mod deres Usædelighed og Uvidenhed, fik lavet det Sagn, at da han vilde tage Plads mellem de hellige, formente Christus ham dette, fordi han havde studeret Philosophi, og at han kun paa Paulus's Forbøn fik Plads. 2) **B.**, f. 970, Domherre i Magdeburg og fornem Gejstlig ved Otto III.s Hof, lod sig 1004 indvie til Missionsærkebiskop og blev efter 5 Aars møjsommelig og farefuld Virksomhed blandt Polakker, Russere og Preussere med 18 Ledsagere ihjelslaaet af Preusserne 1009. Hans Mindedag er 15 Oct. 3) **B. af Køln**, f. i Køln 1040, levede fra 1086 med 6 Ledsagere i den vilde Bjergkløft Chartreuse ved Grenoble; af deres yderst strænge asketiske Samfund fremgik Cartheuserordenen. Han afslog den ham tilbudte Erkebispestol i Reggio og byggede 1094 et nyt Kloster i Calabrien, hvor han døde 1101. Kanoniseret 1628. Hans Mindedag er 6 Oct.

Bruno, Giordano, Renaissancetidens største Tænker, f. i Nola 1548, traadte 15 Aar gammel ind i et Dominicanerkloster, hvor han fordybede sig i philosophiske og astronomiske Studier. Anklaget for Kjætteri (130 Afvigelser fra Kirkelæren!) flygtede han til Rom, maaske for at retfærdiggjøre sig; men da Anklagerne fornyedes, vankede han et Aars Tid omkring i Norditalien, indtil han til sidst forlod Italien og begav sig til det protestantiske Genf. Da den protestantiske Orthodoxis Aag hvilede lige saa tungt over denne By, som den katholskes over Italien, drog han til Frankrig, hvor han i nogle Aar virkede som Professor i Logik og Hukommelseskunst i Toulouse og Paris. Men hans Angreb paa Aristoteles skaffede ham saa mange Fjender, at han drog til England, hvor han fandt mægtige Velyndere, og hvor han (paa Italiensk) forfattede nogle af sine vigtigste Skrifter (især „Om Aarsagen, Princippet og Enheden“). Ved Forelæsninger i Oxford over det kopernikanske System opbragte han ogsaa her de lærde imod sig og kastedes derved paany ud i sit ustadige Vandreliv. Han vendte tilbage til Frankrig og søgte gjennem den pavelige Nuntius der at blive forsonet med den katholske Kirke; men man vilde ikke gaa paa Accord med en frafalden Munk. Derpaa optraadte han ved flere tyske Universiteter og blev især vel modtagen i Wittenberg. I Aarene 1590—91 opholdt han sig i Frankfurt, beskæftiget med Trykningen af en Række Skrifter (affattede paa Latin), af hvilke „Om det uendelige“ indeholder hans til Kopernikus's og Tycho Brahes Opdagelser støttede astronomiske Spekulationer. Da rejste han pludselig til Italien. En ung veneziansk Adelsmand havde indbudt ham for at blive undervist af ham, men var nedrig nok til — paa sin Skriftefaders Tilskyndelse — at overgive ham til Inqvisitionen (1592). Bruno havde tidligere søgt en Forsoning med Kirken paa det Vilkaar, at han ikke igjen skulde indtræde i Klosteret. Nu fordrede man en fuldstændig Tilbagekaldelse af hans Kjætterier, og han lod sig (som senere Galilei) af Dødsangsten kue til at falde til Føje. Men hans Sag var ikke dermed endt; han blev udleveret til den romerske Inqvisition og sad nu en Række af Aar i Fængsel i Rom, uden at vi vide noget om hans Skæbne før i det sidste Aar, da alle vedkommende Aktstykker gjemmes i det pavelige Archiv. Nogle mene, at hin første Tilbagekaldelse kun gjaldt hans religiøse Lærdomme, og at man nu vilde have en fuldstændig Tilbagekaldelse, ogsaa omfattende hans philosophiske og astronomiske Lærdomme. Men nu holdt B. Stand. Efter langvarige Forhandlinger blev han udstødt af Kirken og overleveret til den verdslige Magt med den sædvanlige Anmodning om, at den vilde behandle ham „mildt og uden Blodsudgydelse“. B. led med stor Standhaftighed, i den Overbevisning, at han var Martyr for Sandheden, Døden paa Baalet 17 Febr. 1600. Paa den Plads, hvor han blev brændt, oprejses der nu en Billedstøtte af ham. — I sin philosophiske Spekulation søger B. at hæve sig over Oldtidens Dualisme mellem Stof og Form saa vel som over Middelalderens Dualisme mellem Aand og Materie. Alt er formet, og alt er besjælet, idet et uendeligt Princip virker paa alle Tilværelsens Trin og gjennem alle Modsætninger. Hvert enkelt Element i Verden (hver „Monade“) udtrykker paa sin Vis den højeste Verdenslov. B. staar her som Forløber dels for Leibnitz's Monadelære, dels for den moderne Udviklingshypothese. Hans religiøse Ideer gaa i pantheistisk Retning. — B. lovpriser Kopernikus som den, der først aabnede hans Blik for Universets Uendelighed. Han har ført Kopernikus's Lære videre ved den Antagelse, at ligesom Jorden er en Planet, saaledes er Solen kun en af de uendelig mange Fixstjærner, og ved at hævde, at Universet intet Midtpunkt har. Selv Kepler kunde endnu ikke hæve sig til denne dristige Opfattelse. — Ved Siden af geniale Ideer og Prophetier, som Videnskabens Historie har godkjendt, findes hos B., hvis Phantasi er nok saa stærk som hans Reflexion, mange Phantasterier, ved hvilke han yder sin Tribut til den gjærende Tid, i hvilken han levede.

Brunrod (Scrophularia), Slægt af de maskeblomstredes Familie, Urter eller Halvbuske med oftest firkantet Stængel, modsatte Blade og smaa Blomster med uregelmæssige, krukkeformede Kroner af forskjellige urene Farver. Slægten har hjemme i de tempererede Egne, fortrinsvis i Middelhavslandene. I Danmark og Norge er knollet B. (S. nodosa), hvis knollede Rodstok tidligere anvendtes i Lægekunsten, den almindeligste.

Brunrødt, en billig Malerfarve, der væsentlig bestaar af Jærntveilte; den vindes ved Ristning af Svovlkis. B. kaldes ogsaa Caput mortuum, Todtenkopf, Engelskrødt, Colcothar, Crocus Martis, Polerrødt; det bruges nemlig ogsaa til Polering af Speile og flere Metaller.

Brunsbüttel, Flække i Syddithmarsken i Holsten s. for Meldorf, ved Elben, har c. 2,000 I.

Brunsmand, Johan, f. 1637 i Throndhjem, Rector paa Herlufsholm 1668, Præst ved Vartov i Kjøbenhavn 1679, d. 1707 sammest., var en lærd Mand, der nød megen Anseelse som Theolog og Philolog. Hans Psalmer vare i sin Tid meget yndede; han skrev adskillige latinske Afhandlinger og indlod sig i en dogmatisk Strid med Niels Steensen. Mest bekjendt er han dog bleven ved Udgivelsen af sit „Kjøge Hus-Kors", en Besættelseshistorie, som skulde have tildraget sig ved Kjøge 1606—7, og som nu B. gav en Beretning om 1674. Den vakte, da den udkom, en overordentlig Opsigt baade her og i Udlandet; i Leipzig og i Leiden udkom der latinske Oversættelser, og endnu 50 Aar efter Forfatterens Død udkom der en dansk Udgave deraf.

Brunspaan, raspet Campechetræ, anvendes som Angreb for sort Bejtse paa Træ.

Brunspat, s. Dolomit.

Brunst, den Tilstand, hvori Forplantningsdriften sætter Dyrene til visse Tider (Brunsttiden); bruges især om Pattedyr. I B. ere de ofte vildere og kjækkere end ellers, og mange ellers uskadelige Dyr ere da farlige at møde; af de Dyr, der leve i Polygami, kæmpe Hannerne blodige Kampe om Hunnerne. En egen Lugt udmærker ofte Dyrene i denne Periode som Følge af, at alle Afsondringer ligesom Livsytringerne i det hele ere i forøget Virksomhed.

Brunsten, Handelsnavnet paa Manganoverilte (s. Mangan). B. anvendes til Fremstilling af Chlor, Chlorkalk osv., directe eller indirecte Fremstilling af Ilt, i Glasfabrikationen (til Affarvning af jærnholdigt Glas) og som Grundlag for alle Manganpræparater.

Brunswick, New-, Stad i Staten New-Jersey i de foren. Stater i Nordamerika, ved Floden Raritan, 5 M. n. ø. for Trenton. 17,000 I.

Brunswick, New-, en engelsk Koloni i Nordamerika, omgiven af Lawrencefloden og Lawrencebugten samt de forenede Stater (Maine). 1278 □ M. med 321,000 I. (1881). Landet er opfyldt af Alleghanybjærgenes Udløbere og overordentlig rigt paa Skov. St. Johnsfloden gjennemflyder dets vestlige Del og falder i Fundybugten, som skiller B. fra Ny-Skotland. Skovbrug, Agerdyrkning og Kvægavl ere tillige med Fiskeri og Jagt Befolkningens Hovedbeskæftigelse. Klimaet er koldt, men sundt. Hovedstad er Fredericton. New-B. blev tillige med Ny-Skotland afstaaet til England 1713 og udgjør siden 1784 en egen Koloni. 1867 indtraadte den med Ny-Skotland, Nedre- og Øvre-Canada i den nye Forbundsstat »Dominion of Canada.«

Brunsvig, s. Braunschweig. **Brunsvigergrønt**, en Malerfarve, der bestaar af et basisk Chlorkobber.

Brushane (Machetes pugnax), Vadefugl af Sneppefamilien, med temmelig høje Ben og et temmelig langt, lige og tyndt Næb, saa stor som en Due i Kroppen. Hannerne udstyres henimod Parringstiden med en stor udstaaende Fjerkrave omkring Halsen samt med en tæt Bedækning af Vorter i Ansigtet og levere nu hverandre paa egne Pladser og i Paasyn af Hunnerne heftige Fægtninger, der dog i det hele løbe af uden Fare.

Brusk, en fast, men dog elastisk, mælkehvid Substans, som dels bidrager til at fuldstændiggjøre Legemets Skelet (f. Ex. i Øret, Næsen, Brystkassen), dels som Mellemsubstans imellem Knoklernes Berøringsflader formindsker disses Tryk imod hverandre (s. Led). Før Forbeningen bestaar hele Skelettet af B. (s. Ben). **Bruskvulst**, Enchondrom, sygelige Dannelser af B., der hyppigst vise sig som selvstændige Svulster især i Knoklerne og Kjertlerne, navnlig Testiklerne. De voxe langsomt og medføre ikke nogen stor Fare for Organismen.

Bruskfiske (Chondropterygii, Chondrostei), Fiske, hvis Skelet ikke er forbenet, men blødt og brusket. Dette er navnlig Tilfældet med Hajerne, Rokkerne, Slimaalen og Lampretten, men paa forskjellig Maade. Hos Hajer og Rokker er Kraniet en sammenhængende Bruskmasse, men Rygraden er som oftest afdelt i Hvirvler; alle fastere Skeletdele ere bruskede indeni, men udenpaa i Alm. beklædte med en Skorpe af Benkorn. Hos Slimaal og Lampret er hele Skelettet brusket og blødt uden nogen som helst faste Dannelser. B. spillede i tidligere Jordperioder en større Rolle i Forhold til Benfiskene end nu, ligesom ogsaa i hine Tider mange Ganoider og ældre Benfiske kun besad en sammenhængende, brusket Rygstræng, som Støren og Lungefiskene nu, eller mere eller mindre ufuldkomne Hvirvelformer.

Bruskgopler (Acalephæ chondrophoræ) kaldes de flade, skivedannede, fritsvømmende Kolonier af Goplepolyper (s. Blæregopler), som understøttes af en i mange luftfyldte Rum delt, brusklignende Plade. Hertil høre Porpita, en kredsrund Skive, fra hvis Underflade der hænger en Mængde Fangtraade ned og inden for dem mange rørdannede Polypdyr omkring et større i Midten, og Velella (Sejlgople), som P., men aflang og med en opstaaende Kam eller et Sejl paa skraa paa Rygsiden af Skiven; begge have en prægtig blaa Farve, og tilhøre ligesom de andre Blæregopler det aabne Hav.

Bruskigle (Clepsine), smaa Ferskvandsigler med mindre tydelig Leddeling og med Sugesnabel, udsuge smaa Ferskvandsbløddyr; de bære deres Æg og Unger med sig under Bugen.

Bruspulver bestaar af et kulsurt Alkali og

en Syre; naar Pulveret røres ud i en Vædske, sker der en Opbrusning, idet den tilsatte Syre gaar i Forbindelse med Alkaliet og uddriver Kulsyren. Det sædvanlige B. er tvekulsurt Natron og Vinsyre, som enten blandes sammen med Tilsætning af lidt Sukker eller hver for sig opløses i Vand, blandes og drikkes, medens Opbrusningen gaar for sig.

Brusque, fr. [brysk], heftig, opfarende, grov.

Brussa, Stad i Lilleasien, 12 M. s. for Skutari. 70,000 I. B. er Sæde for en tyrkisk Statholder, en græsk Metropolit og en armenisk Ærkebiskop, har et kejserligt Palads, talrige Moskeer, hvoriblandt nogle meget pragtfulde, flere græske og armeniske Kirker og Synagoger samt mange smukke Karavanseraier. Fabrikation af Silkestoffer, Tæpper, Musselin, Guld- og Sølvbrocade. Vigtig Karavanhandel mellem Syrien og Constantinopel. Berømte varme Mineralbade. B. var 1826—61 de osmanske Sultaners Residens. 1855 blev den næsten aldeles ødelagt ved Jordskjælv.

Brut, le (d'Angleterre), [bry], Epos, henhørende til Artuskredsen, s. **Artus** og **Wace**.

Brutāl (mods. human), dyrisk, raa, grov; **Brutalitēt**, Grovhed, Raahed, Dyriskhed.

Brūttium kaldte de gamle Sydspidsen af Italien, det nuværende Calabria ulteriore. Det blev tæt besat med blomstrende græske Kolonier, saasom Rhegium, Kroton og Lokri. Ogsaa under Romernes Herredømme var Bruttiernes Tilstand god, indtil de i den 2den puniske Krig tog Hannibals Parti. Efter Krigens Ende blev de haardt straffede; de mistede Retten til at føre Vaaben og betragtedes som Statens Slaver.

Brūtto (it., egtl. raa ell. uren), Beløb, som tillige indbefatter de paahvilende Omkostninger; **Bruttoindtægt**, en med Omkostninger forbunden Indtægt, Indtægt uden Fradrag af de med dens Erhvervelse forbundne Udgifter. **Bruttovægt**, en Vares Vægt, Emballagens medregnet.

Brūtus, Luc. Junius, Roms første Consul, Dattersøn af Tarquinius Priscus. For at undgaa Tarquinius Superbus's Efterstræbelser skal han have anstillet sig fjollet og deraf faaet Navnet B. Efter Lucretias Selvmord stillede han sig i Spidsen for de misfornøjede, fordrev Tarquinierne og forandrede Rom fra et Monarchi til en Republik. Hvor alvorlig han var Friheden hengiven, viste han bl. a. ved uden Skaansel at lade sine to Sønner henrette, da de havde indladt sig paa en Sammensværgelse mod Republiken. Han faldt i en Kamp mod Tarquinierne 509 f. Chr. — **Marc. Junius B.**, f. c. 82 f. Chr., Søstersøn af Cato Uticensis og ved sin Hustru besvogret med ham. Han var en ivrig Republikaner og kæmpede i Slaget ved Pharsalus imod Cæsar; men Cæsar benaadede ham; han satte stor Pris paa ham og gjorde ham til Prætor. B. elskede ogsaa Cæsar; men hans Kjærlighed til Friheden var dog større, og Cassius fik ham til at stille sig i Spidsen for den Sammensværgelse, hvorved Cæsar myrdedes 44. Kort efter blev han nødt til at forlade Rom, men forsvarede endnu Republikens Sag i sin Provins Makedonien, indtil han 42 blev overvundet i Slaget ved Philippi af Antonius og Octavian og dræbte sig selv. — **Decimus Junius B.**, ogsaa en af Cæsars Mordere, havde tjent under Cæsar i Gallien og i Borgerkrigen; efter Cæsars Drab var han Statholder i Norditalien og var med at overvinde Antonius ved Mutina. Men da Octavian havde forbundet sig med Antonius, blev B. forladt af sin Hær, vilde flygte til Makedonien, men blev dræbt undervejs 43 f. Chr.

Bruun, Christian Walter, f. 10 Dec. 1831 i Kjøbenhavn, blev 1857 philologisk Candidat og f. A. Amanuensis ved det store kgl. Bibliothek, hvis Bestyrelse han 1863 overtog som Bibliothekar. I denne Stilling ledede B. Affattelsen af et fuldstændigt, systematisk Katalog over Bibliothekets „danske Afdeling" (udført 1867—75 i 67 Bd., omfattende over 70,000 Bogtitler) og den derefter følgende Omordning og Opstilling af vedkommende Afdeling. End videre har B. ledet Udgivelsen af »Bibliotheca Danica, systematisk Fortegnelse over den danske Literatur fra 1482 til 1830", hvoraf 4 Bd. ere udkomne (1872—79), samt har siden 1864 udgivet „Aarsberetninger fra det store kgl. Bibliothek", hvori er meddelt en Oversigt og bibliographisk Beskrivelse af den danske Literatur fra 1482 til 1550 (2 Bd., 1870—75) og paabegyndt en Beskrivelse af Bibliothekets illuminerede Haandskrifter fra Middelalderen. Desuden har B. udgivet „Viser fra Reformationstiden" (1864), „Psalmebøger fra Reformationstiden" (1865—66), „Peder Paars, et Afsnit af en Holberg-Bibliographi" (1862), „Holbergs Epistler" (1865—76, 5 Bd. med oplysende Anmærkninger), »Falsteriana« (1869), „Frederik Rostgaard og hans Samtid" (1870—71, 2 Bd.), samt flere Skrifter, vedrørende den danske Søkrigshistorie: „Niels Juel og Hollænderne" (1871), „Curt Sivertsen Adelaer" (1871), „Slaget paa Kolberger Heide, 1 Juli 1644" (1879), „Admiral Lord Nelson og Peter Willemoes" (1882). B. var 1865—79 Medudgiver af „Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie" (12 Bd.) og gav dertil mange Bidrag. Han blev 1879 Æresdoctor ved Kjøbenhavns Universitet.

Bruun, Christopher Arndt, norsk Folkehøjskolebestyrer, f. 1839, theol. Cand. 1862, gjorde sig bekjendt i den norske Studenterverden ved den Begejstring, hvormed han i offentligt Foredrag opfordrede sine akademiske Kammerater til i 1864 at indfri Løfterne fra Studentermødernes Fester og drage som frivillige til Danmark, deltog selv som saadan i Krigen og opholdt sig senere flere Aar i Udlandet, især i Rom. Efter sin Hjemkomst tog han i en Række Foredrag i Studentersamfundet Ordet for et Slags norrøn Renaissance i Folkets, særlig den akademiske Ungdoms, Opdragelse, med Tilknytning til den den Gang vakte politiske Venstrebevægelse. Siden 1873 har han været Bestyrer af en Folkehøjskole i Foldebu (Gudbrandsdalen), hvorfra han har arbejdet for sit nationale Opdragelsesprogram, hvis Grundtræk han har fremstillet i sit Hovedværk „Folkelige Grundtanker" (1—2 Opl. 1878). I sine literære Arbejder saa vel som i sine offentlige Foredrag har han stillet sig polemisk saa vel mod Højre som mod Venstre. Paavirket

paa én Gang af Kierkegaard og Grundtvig ser han Slægtens Gjenrejsning i Udviklingen af et stærkt personligt Christenliv og i en Ungdoms-Opdragelse, som har sit Tyngdepunkt i Folkets nationale Traditioner og ved Siden deraf lægger tilbørlig Vægt paa den physiske Udvikling. Jfr. „Indlæg i Striden om Folkehøjskolesagen“ (1879), „Christensamfundets Synder“ (1881), „Om Lægmands-Birksomheden“ (1881), „Venstrepolitiken og Theologerne“ (1883) og hans Avis „For frisindet Christendom“ (1884).

Bruun, Malte Conrad, f. 12 Aug. 1775 i Thisted, blev allerede Student 1790. Den udselige, beskedne og flittige Yngling tilegnede sig med ungdommelig Varme den franske Revolutions Grundsætninger baade i religiøs og politisk Forstand, og man kjendte ham ikke længer, naar han fik Pen i Haand. For „Bækkeren, et Blad for menige Mand“ (1794) fik han sin første Sag, og siden fulgte den ene Sag uden Afbrydelse paa den anden. Sagen for „Aristokraternes Katechismus“ (1796) bragte ham til at flygte til Sverige, men her skrev han sin „Ode ved Bernstorffs Død“ (1797), og paa Grund af den og sin Ungdom fik han Tilgivelse. Han vendte da atter tilbage — for at begynde, hvor han havde sluppet. Han skrev nu »Tria juncta in uno« (1797) og fik en ny Sag; ligeledes „Bevis, at en monarchisk Regering ikke er forbunden at bortgive Embeder efter de søgendes Duelighed“ (1797); atter en ny Sag. Han flygtede paany til Sverige og gik derfra over Hamborg til Paris, hvor han bosatte sig og kaldte sig **Malte-Brun**. Imidlertid blev han ved Højesteretsdom af 19 Dec. 1800 forvist fra Danmark. Af hans Digte ere „Slaget ved Tripolis og „Ode ved Bernstorffs Død“ de bedste; som Politiker og Philosoph kunde han kun rive alt det bestaaende ned uden at bringe en Pind eller Sten til Opbygning; men i Frankrig kastede hans letbevægelige Aand sig over Geographien, og som Geograph vandt han et berømt og blivende Navn. I Forening med E. Mentelle og Herbin udgav han »Géographie mathématique, physique et politique de toutes les parties du monde« (16 Bd., 1803—7), af hvilket Værk han havde udarbejdet henved Tredjeparten og da navnlig den mathematiske Geographi. Foruden »Tableau historique et physique de la Pologne ancienne et moderne« (1807) og forskjellige »Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire« udgav han endvidere »Précis de la Géographie universelle, ou Description de toutes les parties du monde, sur un plan nouveau« (8 Bd., 1810—29), samt en Mængde andre geographiske, historiske og politiske Arbejder; 1821 var han en af Stifterne af det geographiske Selskab i Paris (La société de géographie), hvis Hovedsecretær han blev. Man betragtede ham almindelig som en af Samtidens, en af Verdens største Geographer; der er kun to „Franskmænd“, sagde man, som kunne Geographi; den ene er „Corsicaneren“ Kejser Napoleon, som har lært den paa sine Verdenstog; den anden er „Dankeren“ M.-B. 18 Jan. 1826 blev hans Landsforvisning hævet ved kongel. Resolution, men allerede 14 Dec. s. A. døde han i Paris. — Hans Søn, **Victor Malte-B.**, f. 1816 i Paris, har ligesom Faderen gjort sig bekjendt som Geograph og er Æresgeneralsecretær for det geogr. Selskab i Paris. Han har udgivet en Mængde geographiske Skrifter og fortsatte bl. a. indtil 1870 det af Faderen 1808 grundlagte »Nouvelles annales des voyages, de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie«.

Bruun, Peter Daniel, f. 18 Dec. 1796 i Fredericia, hvor hans Fader var Kjøbmand og Fabrikejer, blev jur. Candidat 1818, Licentiat 1820 og s. A. Assessor i Landsoverretten i Viborg, hvorfra han 1839 overgik til Højesteret. Som Sædegaardsejer (Ejer af Asmildkloster ved Viborg) var B. fra 1838 Medlem af den nørrejyske Stænderforsamling og 1842—46 dens Formand, i hvilken Stilling han gjentagne Gange hævdede Stændernes Friheder over for den kongelige Commissarius A. S. Ørsted. 1848 valgtes B. til den grundlovgivende Rigsforsamling, var stadig Viceformand og desuden Medlem af Grundlovsudkastet; som saadan foreslog han tillige med C. M. Jespersen de Regler for Rigsdagens Sammensætning, som vandt Regeringens og Rigsdagens Billigelse og bleve optagne i Grundloven. 1849 valgtes B. i Kjøbenhavn og siden gjentagne Gange for det østlige Nørrejylland til Medlem af Landstinget, hvis Formand han var lige til 1862, da han nedlagde sit Valgbrev. Ogsaa var han 1851 Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg, 1856—63 af Rigsraadet, valgt i Nørrejylland, og stadig Medlem af Rigsretten. D. 7 Juni 1864. — Hans Broder, **Mads Pagh B.**, f. 5 Sept. 1809, Student 1826, arbejdede paa flere Handelskontorer i Ind- og Udlandet og blev 1835 Medejer og Bestyrer af Klædefabriken „Bruunshaab“ ved Viborg. 1846 og 1848 mødte B. i de viborgske Stænder, valgtes 1848 til den grundlovgivende Rigsforsamling og 1849 til Medlem af den store Landbocommission. 1849—53 og 1857—74 var B. Medlem af Landstinget, 1856—63 af Rigsraadet og 1864—66 af Rigsraadets Landsting; han blev 1862 efter Broderens Udtrædelse valgt til Formand for Landstinget (siden ogsaa af Rigsraadets Landsting) lige til 1869, da han selv frabad sig Gjenvalg. 1869 blev han udnævnt til Etatsraad.

Bruun, Thomas Christoffer, dansk Forfatter, f. 2 Nov. 1750 paa Gauns, blev Student fra Herlufsholm 1767 og lagde sig især efter de levende Sprog, blev 1800 Lector i Fransk og Engelsk ved det pædagogiske Seminarium og to Aar senere Professor i Engelsk ved Universitetet. Som Forfatter optraadte han 1779 med Skuespillet „Den uheldige Lighed“, men dette Stykke vandt lige saa lidt Bifald som det paafølgende, „Kjærlighed paa Prøve“, og det mange Aar yngre, „Pagten“. Derimod nød han en ikke ringe Anseelse som komisk Digter i Boccaccios og Fontaines Smag og udgav i Slutn. af forr. Aarh. under forskjellige Titler („Mine Fritimer“, 1783, „Rimerier“, „Sildinger“ o. fl. a.) Samlinger af Sange, Viser og versificerede Fortællinger, for hvilke sidste han helst vælger slibrige Æmner, hvis Gift

dog bliver temmelig ufladelig, fordi den utaalelig brede Fremstilling trætter mere, end Sujettet kan taale, og næsten kvæler den Vittighed, der kan findes i Enkeltheder̄ne; den komiske Kraft, som B. virkelig er i Besiddelse af, spredes over et altfor vidt Omraade og taber derved sin Energi. Foruden disse Arbejder, der skaffede B. en stor Popularitet og gjorde ham til Gjenstand for Regeringens Forfølgelse, har han strevet en Del sproglige Værker og optraadte i „Jødefejden“ skarpt imod Baggesen. Hans „Samlede poetiske Skrifter“ udkom 1812—31 i 7 Dele, hans „Udvalgte Digte“ med Portræt og Biographi 1834. B. døde 24 Juni s. A. — **Niels Thorup B.**, Søn af den foregaaende, f. 1778, d. 1823, var Oversætter ved det kongel. Theater og bearbejdede og oversatte en overordentlig Masse Skuespil og Syngestykker fra Tysk, Fransk og Engelsk.

Bruunshaab, en betydelig Klædefabrik, ½ M. s. ø. for Viborg, ved det Vandløb, der fra Viborgsø fører til Nørreaa.

Bruzelius, Magnus, f. 1786 i Tommarp i Skaane, d. 1855, blev Student i Lund og philos. mag. 1805; var en Tid lang Lærer i Historie ved Lunds Skole, fra 1824 Præst, senere Provst i Löderup og Hörup Pastorat i Lunds Stift. Mest bekjendt som Skolemand ved sin ivrige Virken for Indførelsen af den Pestalozziske Undervisningsmethode og ved sin af det svenske Akademi prisbelønnede »Sveriges historia för ungdom« (4 Opl., 1833). I øvrigt var B. en ivrig Dyrker af historiske og navnlig af archæologiske Studier og Forf. af en Række fortjenstfulde, mindre Arbejder af archæologisk Indhold, offentliggjorte i Tidsskriftet „Iduna“. Hans Samlinger af svenske Oldsager erhverves efter hans Død af Vitterhets-Akademien. — Hans Brodersøn, **Nils Gustaf B.**, f. i Tommarp 1826, blev 1847 philos. Dr. i Lund, 1849 ansat sammesteds ved Universitetets historiske Samlinger og senere som Docent i nordisk Archæologi. Efter derpaa at have virket som Adjunct ved Malmøs højere Skole blev B. 1864 Rector ved Elementarläroverket i Ystad. Forf. af flere mindre Arbejder over Sveriges, navnlig Skaanes, forhistoriske Mindesmærker og Oldsager.

Bryant, Will. Cullen [brëj], nordamerikansk Digter og Publicist, f. 1794 i Massachusetts, strev allerede som Barn politisk-satiriske Digte og blev 1812 Advocat i Great-Barrington. 1821 udkom hans større Digt »The ages«, et poetisk Fugleperspectiv over Menneskeslægtens Udviklingsgang. 1825 opgav han sin store Sagførerpraxis, blev Medarbejder af Tidsskrifter, siden Redacteur af »New-York Evening Post«, det demokratiske Partis Hovedorgan. 1834—36 opholdt han sig i England, Frankrig, Tyskland og Italien. Hans lyriske Arbejder ere ogsaa yndede i England, hvor der udkom en samlet Udgave af hans Værker i London 1858, og udmærke sig ved varm Naturfølelse og et ædelt, rent Gemyt. Berømtest af hans Digtninger ere »The lapse of time«, »Song of the stars«, »Life«, »The Fountain« (1842). Som politisk Forfatter var B. en Modstander af alle Indskrænkninger og en sand Frihedsven, men udtalte sig ligesaa kraftig imod Demokratiets Udskejelser. Han var Modstander af Negerslaveriet og stod senere i Spidsen for Frihandelsbestræbelserne i New-York. Hans sidste Arbejde er „de forenede Staters Historie“ (5 Bd., 1876 flg.). D. 1878.

Brücke, Ernst Wilh., udmærket Physiolog, f. 1819 i Berlin, var først Assistent hos Joh. Müller, blev 1848 Prof. i Physiologi i Königsberg, men forflyttedes allerede Aaret efter til Wien; han er især bekjendt ved forskjellige Undersøgelser over Blodets, Fordøjelsens, Synets og Talens Physiologi.

Brückenau, Stad i den bayerske Prov. Nedre-Franken, 8 M. n. for Würzburg. 2,000 I. Stærkt besøgt Badested. Kongeligt Slot.

Bryde, af det gamle brytja, d. e. at uddele Maden til en Gaards Folk, kaldte man i den ældre Middelalder den Træl, som paa Bondens Vegne forestod Gaardens Husholdning og førte Tilsyn med de andre Trælle, altsaa en Hushovmester eller Avlsforvalter. Ejede Bonden flere Gaarde og beboede selv den ene, kunde han lade de andre bestyre ved B.; disse Gaarde kaldtes da **Brydegaarde**. Men ogsaa Kongen, Jarlen eller Biskoppen kunde overlade Bestyrelsen af Gaarde med underliggende Gods til en B. (Kongens B., Biskoppens eller Klostrets B.), snart kun som Forvalter, snart som Ombudsmand eller Lensmand. Endelig var der fra 13. Aarh. **Fællesbryder**, et eget Slags Forpagtere. En Fællesbryde maatte eje sit eget Bo, da han ellers ikke kunde gaa i Fællig med en anden, og han havde en større eller mindre Medejendomsret i Gaardens Besætning, men ikke i selve Gaarden, samt svarede Ejeren en bestemt Del af Afgrøden. I 16. Aarh. forekommer B. aldeles i Betydning af Fæstebonde.

Brydning, Lysets, Refraction, den Forandring i Retning, Lysstraalerne faa ved at gaa fra et gjennemsigtigt Legeme ind i et andet. Gaa Straalerne fra Luften ind i et saadant, ville de inde i dette danne en mindre Vinkel med en Linje vinkelret paa den brydende Flade (Indfaldslodbet) end udenfor, eller de brydes til Indfaldslodbet; gaa de fra det gjennemsigtige Legeme ud i Luften, brydes de fra Indfaldslodbet. De Vinkler, den indfaldende og den brudte Straale danne med Indfaldslodbet, kaldes henholdsvis Indfalds- og Brydningsvinklen, og B. foregaar efter den Lov, at ved samme Legeme er Forholdet mellem Sinus af Indfaldsvinklen og Sinus af Brydningsvinklen uforandret. Dette Forhold kaldes **Brydningsforholdet**; for Vand er det $\frac{4}{3}$, for Glas $\frac{3}{2}$—2, for Diamant $\frac{5}{2}$. En lodret indfaldende Straale brydes ikke. Gaar Lyset fra et gjennemsigtigt Legeme over til et andet, foregaar B. efter samme Lov, men Brydningsforholdet (det relative) findes da ved at dividere det andet Legemes Brydningsforhold med det førstes. Gaar Lyset over fra et stærkere til et svagere brydende Legeme, kan B. blive umulig, naar Indfaldsvinklen bliver saa stor, at Sinus af Brydningsvinklen skulde være større end 1; i dette Tilfælde indtræder der en fuldstændig Tilbagekastning af Lysstraalerne (total Reflexion). B. er Grunden til, at Gjenstande under Vand

synes nærmere ved Overfladen, end de virkelig ere; paa den grunder sig Anvendelsen af Prismer og Linser. **B.**, s. **Bragning.**

Brygge, norsk, sv. Brygga, Landgangsbro, Udbygning mod Vandet til Bekvemmelighed for Landstigning og Losning.

Brügge, fransk Bruges [brühsch], Hovedstad i den belgiske Prov. Vestflandern, 12 M. n. n. v. for Brüssel, ved Kanalen, der fra Gent fører til Ostende. 45,000 J. (1880). Bispesæde. B. er en gammel Stad, omgiven med Volde, der nu ere forandrede til smukke Spaseregange. Blandt dens mange middelalderlige Bygninger fremhæves Kathedralkirken, Vor Frue Kirke med smukt Taarn og med Carl d. dristiges og hans Datter Maries Gravmæler, Bispegaarden, Domhuset, der tidligere var Greverne af Flanderns Slot, Hallerne med et prægtigt, gotisk Klokketaarn og herligt Klokkespil, Raadhuset fra det 14de Aarh. med et rigt Bibliothek og Kunstakademiet. Industrien staar paa et højt Trin og frembringer Linned-, Uld- og Bomuldsvarer, Kniplinger, Papir, raffineret Sukker og Salt. Handelen er ikke saa betydelig som tidligere. Her holdes aarlig 2 store Markeder og ligeledes betydelige Heste- og Kvægmarkeder. B. ligger ved et udstrakt Kanalsystem og er tilgængelig for Skibe indtil 14 F.s Dybgaaende. — Staden omtales allerede i det 3dje Aarh. og blev 837 befæstet af Grev Balduin af Flandern. Senere blev den en af Europas rigeste Fabrik- og Handelsstæder, hvor Hansestæderne og Venezianerne byttede deres Varer, og skal have haft 200,000 J. En Opstand 1488 endte med, at Staden mistede sine Privilegier, og den gik efterhaanden tilbage i samme Grad, som Antwerpen fremblomstrede. 1794 erobredes B. af de franske og var indtil 1815 Hovedstad i Dep. Lys.

Brüggemann, Hans, Billedskærer fra Husum, f. omtr. 1480, d. henved 1540, har rimeligvis tilegnet sig sin fremragende Dygtighed i Tyskland. Han udførte 1514—21 en 47 F. høj, rigt udskaaren, Egetræs Altertavle til Bordesholm Klosterkirke, hvorfra den 1666 flyttedes til Slesvig Domkirke. Dette Billedværk er gjengivet i Stentryk af Maleren Böhndel (1826) og senere i Photographi af F. Brandt (1867). Den er beskreven af Høyen. En Altertavle i Segeberg og en anden i Lübeck tilskrives ogsaa B.

Brygning, Tilberedning af Øl, Eddike (s. disse A.).

Brühl, Flække i den preussiske Rhinprovins, 2 M. s. s. v. for Köln. 4,000 J. Pragtfuldt Slot Augustenburg med herlig Park. B. blev i det 13de Aarh. Ærkebisperne af Kölns Residens.

Brühl, en adelig Slægt fra Thüringen, som i det 18de Aarh. kom til stor Anseelse og Rigdom ved et af sine Medlemmer, **Heinrich**, Rigsgreve af **B.**, sachsisk Minister, f. 13 Aug. 1700 i Gangloffsömmern ved Weißensee. Han blev Page hos den sachsiske Kurfyrste og polske Konge August II, under hvis Regering han steg til Kammerherre, Directeur for de indre Anliggender og Skattevæsenet m. m. Han var hos Kongen, da denne døde i Warschau 1733, og skyndte sig med at bringe Polens Krone og Rigsklenodier, som han den Gang tilfældig havde i Gjemme, til August III i Dresden, ligesom han overhovedet var meget virksom for at sikre denne Tronfølgen i Polen. Herved vandt han Kongens Gunst, og denne bevarede han siden i en saadan Grad, at han, navnlig efter at have bevirket Kongens tidligere Yndling, Grev Selkowskis Fjærnelse 1738, blev hans enevældige Minister og i Virkeligheden Landets Regent, idet han forenede alle de højeste Embeder i sin Person og dermed en aarlig Indtægt af 70,000 Rd. Desuden erholdt han af sin kongelige Velynder det ene Gods efter det andet til Foræring. Trods sin uhyre Ødselhed og Pragt og den store Bekostning, han anvendte paa Kunstsager, Bøger og Sjældenheder, Juveler, Pragtbygninger osv., efterlod han dog en betydelig Formue. Al denne Lykke gjorde B. ikke ved Talenter eller fremragende Duelighed som Statsmand, men ved aldeles at bemægtige sig den svage Konge og holde ham fri for alle Forretninger samt skaffe ham Penge paa enhver Maade, medens det ulykkelige Sachsen ødelagdes ved den vindesyge Yndlings og hans Kreaturers Udsugelser og ved de Ulykker, som navnlig Syvaarskrigen bragte over samme; thi ogsaa en falsk og fordærvelig Politik hørte til de Onder, som Sachsen havde B. at takke for, men hvorfor han lønnedes med de største Æresbevisninger af Rusland og Østerrig, hvor allerede Kejser Carl VI havde ophøjet ham til tysk Rigsgreve. Ved at gaa over til den katholske Kirke og ved at udlede sin Herkomst fra en polsk Greve B. skaffede han sig ogsaa Adgang til høje Embeder og Len i Polen. B. døde 28 Oct. 1763, 3 Uger efter Kongen. Hans Godser bleve beslaglagte og en Undersøgelse anstilledes; men B. havde været saa forsigtig at lade alle Forordninger, Gavebreve osv. underskrive af Kongen selv, saa at man maatte lade hans Sønner forblive i Besiddelse af Faderens sammenplyndrede Formue og Godser. Endnu er den fordums Skueplads for hans storartede Fester, det paa den „Brühlske Terrasse“ beliggende „Brühlske Palais“, en af de herligste Bygninger i Dresden; hans kostbare Bibliothek, der indeholdt 62,000 Bd., udgjør en Hovedbestanddel af det kongel. Bibliothek sammesteds. — Hans ældste Søn, **Aloysius Friedrich**, Greve af **B.**, f. 1739 i Dresden, blev allerede i sit 19de Aar polsk Kron-Storfelttøjmester, traadte efter August III.s Død i Stanislaus Poniatowskis Tjeneste, men trak sig siden tilbage paa sit Gods Pförten og døde 1793 paa et Besøg hos sin Broder i Berlin. Han var en usædvanlig smuk Mand af overordentlig Legemsstyrke, derhos mangesidig videnskabelig og kunstnerisk dannet, samt velvillig og forekommende mod alle; han var en dygtig Musiker, Maler og Mathematiker, interesserede sig ogsaa meget for Theatervæsenet, malede selv Decorationer og skrev Stykker, som han lod opføre paa sit eget Theater paa det ovennævnte Herresæde, og i hvis Opførelse han selv deltog.

Brynhild, Budles Datter, en Søster til den mægtige Kong Atle, er en af de kvindelige

Hovedfigurer i den storartede, nordisk-tyske Vølsunge-Sagnkreds (Nibelungen-Digtningen). Hun er Valkyrie og Kongedatter, trolovet med Helten Sigurd Faavnesbane; men da denne ved en Trylledrik bringes til at glemme hende for Kongedatteren Gudrun Gjukesdatter, volder B. Sigurds Død, hvem hun dog bestandig elsker, og dræber derpaa sig selv.

Brünings, Christ., hollandsk Vandbygmester og Directeur for de offentlige Vandbygningsarbejder i denne Stat, f. 1736 i Neckarau i Pfalz, d. 1805. Blandt hans Hovedarbejder bør nævnes Omdigningen af Haarlemerhavet og Reguleringen af Rhinens, Waals og Lecks Flodsenge.

Brynje, en undertiden meget sid Jærnrustning, der som en Trøje tjente til at bedække Bryst, Ryg og Arme. B. var enten en **Ringbrynje** eller en **Spangebrynje**; den første kaldtes senere Panserserk. S. for øvrigt **Rustning**.

Brynjolv Sveinsson (Brynjólfur S.), f. 1605 paa Præstegaarden Holt i Ønundarfjorden i det nordvestlige Island, d. 1675, studerede ved Kjøbenhavns Universitet og tog Magistergraden der, blev Conrector ved Roskilde Skole, men udnævntes 1638 til Biskop over Skalholts Stift paa Island, hvilket Embede han forestod til sin Død. Han ansaas med Rette for en af Nordens lærdeste Mænd og stod i Brevvexling med O. Worm, Stephanius o. fl. Lærde. Meddelelser fra ham findes optagne i Stephanius's Noter til Udgaven af Saxo og i O. Worms »Epistolæ«, men i øvrigt har han ingen literære Arbejder efterladt. Derimod var han en ivrig Samler af gamle islandske Haandskrifter, og flere af det kongel. Bibliotheks største Skatte af denne Art skyldes ham. Paa sin Fødeø nød han overordentlig Anseelse.

Brünn, Hovedstad i det østerrigske Markgrevskab Mähren, 15 M. n. for Wien, ved Floden Schwarzawa. 83,000 J. (1880) i B. og dens Forstæder. B. er Sæde for Statholderiet og Landdagen samt en katholsk Biskop. Blandt Stadens Bygninger mærkes den af Franskmændene 1809 sløjfede Bjærgfæstning Spielberg, der benyttedes som Statsfængsel (Silvio Pellico) og nu er Caserne, Raadhuset, flere private Palaier, Peterskirken, Jakobskirken med et højt Taarn, den gamle Minoriterkirke, den protestantiske Kirke og flere andre Kirker, Jødernes Synagoge, Banegaarden og den store Caserne i det forhenværende Jesuitcollegium. Af Undervisningsanstalter findes her en teknisk Højskole, en theologisk Læreanstalt, flere Gymnasier og Realskoler, Handels- og Industriskoler, et Blinde- og et Døvstummeinstitut. B. har en stærkt udviklet Industri; dens Klædefabriker ere de betydeligste i Østerrig. Endvidere er her mange Garverier, flere Roesukkerfabriker og stærk Tilvirkning af Liquerer, Fodtøj og Handsker. Betydelig Handel med Uld, Hør, Vin, Klæde og Læder. De gamle Fæstningsværker ere omdannede til smukke Anlæg; paa det saakaldte Franzensberg er 1818 opreist en 60 F. høj Søjle til Ære for Kejser Frants og hans allierede. B.s Omegn er udmærket vel dyrket og har betydelig Frugtavl (Blommer).

Brünnich, Morten Thrane, f. 1737 i Kjøbenhavn, d. smstds. 1827, blev 1765 Lector i Naturhistorie og Økonomi ved Universitetet, tiltraadte samme Aar en Rejse til det vestlige og sydlige Europa, paa hvilken han især studerede Fiskene, og blev 1769 Professor. B.s zoologiske Virksomhed afbrødes ved det Tilsyn med det norske Bjærgværksvæsen, som fra 1784 blev ham overdraget. 1791 blev han Overberghauptmand og Directeur ved Kongsberg Sølvværk; 1814 vendte han tilbage til Kjøbenhavn. Blandt hans Skrifter maa udhæves „Ederfuglens Beskrivelse" (1763); »Ornithologia borealis« (1764); »Entomologia« (1764); »Ichthyologia massiliensis« (1768); »Zoologiæ fundamenta« (1771); „Mineralogi" (1777); „Dyrehistorie og Dyresamlingen udi Universitetets Naturtheater (1782); „Kongsbergs Sølvbjærgværk" (1826); „Historiske Efterretninger om de norske Bjærgværker 1516—1623".

Brünnow, Franz, Astronom, f. 1821 i Berlin, blev 1846 Directeur for Observatoriet i Bilk ved Düsseldorf, 1851 Observator ved Observatoriet i Berlin, 1854 Directeur for Observatoriet i Ann-Arbor i Michigan, 1865 Directeur for Observatoriet i Dublin (kgl. Astronom for Irland), fra hvilken Stilling han 1874 trak sig tilbage til Privatlivet. Bekjendt ved en Mængde astronomiske Arbejder, særlig ved sin „Lehrbuch der sphärischen Astronomie", 4. Udg., Berlin 1880, som er bleven oversat paa flere Sprog.

Bryologi (af Mosslægten Bryum), den Del af Botaniken, som særlig omhandler Bladmossernes Naturhistorie.

Bryozöer, d. s. s. Mosdyr.

Bryske, en dansk Adelsslægt, som havde betydelige Besiddelser i Fyn (navnlig i Egnen mellem Odense og Bogense, hvor den i det 16de og Beg. af det 17de Aarh. ejede Herregaardene Langesø, Margaard og Dallund). Den bar Tilnavnet „de onde". I den langvarige Krig under Erik af Pommern med Holstenerne holdt **Iver B.** 1416 Glambek Slot paa Femern; Holstenerne angreb ham med Bøsser, Kugler og Krudt, som endnu den Gang hørte til de sjældnere Angrebsvaaben, men B. havde fra Lübeck faaet en Ladning af samme Slags og holdt sig i henved 2 Maaneder, da man begyndte at savne Levnedsmidler; han gjorde nu en Udflugt for at hente saadanne og kom ogsaa tilbage baade med Skibe og Proviant, men imidlertid havde Slottet overgivet sig. — **Antonius B.** til Langesø var Kansler hos den sidste katholske Biskop i Viborg og gik derfra over i Kongens Tjeneste som Secretær i Cancelliet, som Overberghauptmand i Norge og til sidst som Rigskansler fra 1545 til sin Død 1566. — Hans Søster, **Sidsel B.** (d. 1573), gift med Eskild Gjøe, er bekjendt som Ejerinde af det nu i den Arnemagnæanske Samling i Universitetsbiblioteket opbevarede Runehaandskrift af Skaane-Loven, der udgaves i photolithographisk Aftryk 1877, hvilket tidligere havde tilhørt Broderen. — **Lisbeth B.**, Datter af Eiler B. til Dallund, f. 1585, gift først med Mogens Krabbe til Vegholm, derpaa med Henrik Bille til Tirsbæk og Billeskov, malede 583 Vaabener, som findes i en Vaabenbog,

hun forærede ſin Datter, og ſom nu ejes af det ſtore kongel. Bibliothek; hun har ogſaa forfattet en ſtor „Slægtebog“ ell. Antegnelſer om adelige Slægter med hosſtaaende malede Vaaben, ſom findes i det ſtore kongel. Bibliothek og i Karen Brahes Bibliothek i Odenſe. Hun døde 89 Aar gl. 1674, og med hende uddøde Slægten paa Kvindeſiden; paa Mandsſiden var den forinden uddød med Truid B. 1653.

Bryſſel, franſk Bruxelles [bryſsell ell. bryksell], Hovedſtad i Kgr. Belgien, ligger i Prov. Sydbrabant under 50° 51' n. B. og 22° 2' ø. L., ved Floden Senne, og ſtaar ved en ſejlbar Kanal i Forbindelſe med Schelde. Den egentl. Stad har 170,000 J., men med 8 tilgrænſende Communer 400,000 J. (1880) og er Kongens Reſidens og Sæde for de højeſte Statsmyndigheder. B. er anlagt paa et meget ujævnt Terrain, beſtaar af en øvre, nyere og en nedre, ældre Del og er i det hele meget ſmukt bygget, navnlig i de nye Kvarterer, der have brede og lige Gader. Stadens gamle Volde ere ſløjfede og ombannede til ſmukke Boulevarder. Af de offentlige Pladſer ere de mærkeligſte Place Royale i den øvre Stad med Gotfred af Bouillons Rytterſtatue, den ſtore Plads i den gamle Stad med mange intereſſante Bygninger fra Middelalderen og Martyrernes Plads med Mindesmærke over de i Septemberrevolutionen 1830 faldne Belgiere. Blandt Kirkerne er Kathedralen Sainte Gudule den mærkeligſte; den er opført i det 13de og 14de Aarh. (dens to Taarne dog førſt i det 16de Aarh.) og har mange herlige Glasmalerier; endvidere fortjene at nævnes Kirkerne Saint Jacques, Nôtre Dame des Victoires, St. Catharina, Nôtre Dame de Finisterre og den nye Kirke for den hellige Jomfru m. fl. Raadhuſet paa den ſtore Plads er en prægtig Bygning fra Begyndelſen af det 15de Aarh. med et 370 F. højt Taarn. Det kongel. Palads i den øvre Stad er en moderne Bygning med et prægtigt Billedgalleri og mange Kunſtſkatte. Foran det ligger Parken med mange Marmorbilleder og omgiven med ſmukke Bygninger, hvoriblandt Nationalpaladſet, hvor Kamrene holde Møde. Endvidere fortjene at omtales det nye Juſtitspalads, Induſtripaladſet med et udmærket Bibliothek, Nationalmuſeet for Induſtri og Kunſt, Univerſitetsbygningen, det tidligere Cardinal Granvellas Palads, de ſtore Civil- og Militærfængſler og Jærnbanegaardene. Af Anſtalter til Fremme af Videnſkab og Kunſt er her et ſtort Antal, ſaaledes Univerſitetet, den polytechniſke Skole, Videnſkabs- og Kunſtakademiet, det muſikalſke Akademi, det aſtronomiſke og magnetiſke Obſervatorium, Militærſkolen, Handels- og Induſtriſkolen, det nye Handelsmuſeum, det ſtore kongel. Bibliothek paa 250,000 Bd. og overordentlig værdifulde Haandſkrifter, den botaniſke Have. Et Aktieſelſkab har anlagt en ſmuk zoologiſk Have med ſtorartede Aquarier. B. er af ſtor Betydning ſom et af Hovedpunkterne for Belgiens Induſtri og Handel. Dens vigtigſte Induſtrifrembringelſer ere Kniplinger, Klæde, Linned-, Bomulds- og Silkeſtoffer, Galanterivarer, Hatte, Porcelæn og Fajence, Sukker, Øl, Læder, Glas og Vogne. Dens Handel lettes meget ved dens udſtrakte Kanal- og Jærnbaneforbindelſer og talrige Bankinſtituter. — B. nævnes allerede i det 7de Aarh., blev i det 11te omgivet med Mure, ſom nedreves i det 14de Aarh., hvorpaa Staden ſenere atter befæſtedes. Under de franſkes Herredømme 1795—1814 var B. Hovedſtad i Dep. Dyle. Her udbrød 25 Aug. 1830 Opſtanden mod Nederlænderne.

Bryſſelertæppe, figureret, uopſkaaret Fløjel. Grundkjæden og Iſlætten ere af Hampegarn; Polkjæden, der ſkal danne de Bugter, ſom bedække Vævet paa Retten, er Kamuldsgarn. Opſkaarne B. hedde Plydstæpper. Man væver ogſaa B. og Plydstæpper med trykket Kjæde.

Bryſt, den øvre Del af Kroppen, ſom indeſlutter Centralorganerne for Aandedrættet og Kredsløbet (Lungerne, Hjærtet og de ſtore Karſtammer, d. e. **Bryſtorganerne** ell. **Bryſtindvoldene**). Dets benede Grundlag dannes af **Bryſtkasſen**, der ſammenſættes bagtil af Ryghvirvlerne, fortil af det flade **Bryſtben** og paa Siderne af de lange, bueformede **Ribben**, der ere forbundne med Bryſtbenet ved elaſtiſke Bruſk, med Ryghvirvlerne derimod ved bevægelige Led. Bryſtkasſens indvendige Rum, **Bryſthulen**, er nedadtil afſluttet fra Underlivshulen ved **Mellemgulvet**, en ſtor, flad Muſkel, der er udſpændt imellem Lændehvirvlerne, Ribbenene og Bryſtbenets nedre Ende, og hvis midterſte Parti er ſenet. Bryſthulen er indvendig beklædt af en tynd, glat (ſerøs) Hinde, **Bryſthinden** ell. **Bryſtſækken**, Lungeſækken, der tillige beklæder Lungernes ydre Overflade. Da der i normal Tilſtand ikke er noget Rum imellem Lungerne og Bryſthulens Vægge, idet de ligge tæt op til hinanden, maa de førſte altid følge de ſidſtes Bevægelſer, og herpaa beror **Aandedrættets Mechanisme**. Indaandingen ſker, idet Mellemgulvet, der ellers er ſlapt, hvælvet opad, trækker ſig ſammen og bliver fladt, hvorved Bryſthulens Rum forlænges, medens det ſamtidig kan udvide ſig til Siderne ved at Ribbenene og Bryſtbenet hæves og trækkes udad af de udvendig paa Bryſtkasſen liggende Muſkler; idet Lungerne følge disſe Bevægelſer og derved udvides, ſtrømmer Luften ind i dem udenfra igjennem Luftrøret. Under Udaandingen ſlappes Mellemgulvet og de øvrige Indaandingsmuſkler, hvorved Bryſtkasſen ſynker ſammen, og idet Lungerne trække ſig ſammen ved deres egen Elaſticitet, uddrives Luften af dem (ſ. **Aandedræt**). Hos Mennesket ſker det rolige Aandedræt hovedſagelig ved Mellemgulvets afvexlende Sammentrækning og Slappelſe uden Medvirkning af andre Muſkler, medens derimod ved det ſygelig forſtærkede Aandedræt (Aandenød) alle de Muſkler, der paa nogen Maade kunne bidrage til B.s Udvidning, tages med til Hjælp. Fugle og Krybdyr mangle Mellemgulv og aande derfor alene ved Bryſtkasſens Bevægelſer. — Ved **Bryſtbetændelſe** forſtaas i Almindelighed **Bryſthindebetændelſe** (Pleuritis), Betændelſen i Bryſthinden, der enten optræder ſelvſtændig eller knyttet til Betændelſer i Lungerne. Exſudatet (ſ. **Betændelſe**), der ſædvanlig er ſerøſt og meget rigeligt,

udgydes i Brystsækken imellem Brystvæggen og Lungerne, hvilke sidste derved sammentrykkes og hindres i at virke ved Aandedrættet. Hos kraftige Individer, hvor den sædvanlig skyldes Forkølelse, er det ikke nogen farlig Sygdom; farligere er den, naar den optræder under visse Sygdomme, der erfaringsmæssig medføre stor Tilbøjelighed til Betændelse i Brysthinden saa vel som i Legemets øvrige serøse Hinder, nemlig den acute Ledderheumatisme, den Brigthske Sygdom og Lungesvindsoten, og endnu mere, naar Exsudatet gaar over til at blive eller fra først af (ved Pyæmi, Barselfeber) er Materie, i hvilket Tilfælde, Empyem, der indtræder Hektik; Materien bør da udtømmes ved Indsnit. **Brystgang**, s. **Lymphekar**. **Brystkatarrh**, Bronchialkatarrh (Bronchitis), Betændelse i Bronchiernes Slimhinde med rigelig Afsondring af Slim, der ophostes, skyldes hyppigst Forkølelse og optræder da ofte epidemisk, men ledsager ogsaa jævnlig andre Sygdomme (Mæslinger, Influenza, Typhus, Lunge- og Hjertesygdomme). B. bliver ved Forsømmelse let chronisk og kan da medføre Lungeemphysem, Asthma, Udvidning af Bronchierne eller Hjærtet. Farligst er Betændelsen i de fineste Bronchier, Capillærbronchitis, hos smaa Børn, som især udvikler sig under Mæslinger og Kighoste og let dræber ved Kvælning. **Brystsyge**, s. **Lungesvindsot**. **Brystvattersot**, Hydrothorax, Ansamling af Vædske i Brysthulen uden Betændelse som Følge af chroniske Lunge- ell. Hjærtesygdomme eller almindelig Vattersot. — **Bryst** ell. **BrySTstykke** (Thorax) kaldes hos Leddyrene det Afsnit af Legemet, der følger efter Hovedet; det bestaar af 3 Ringe, For-, Mellem- og Bagbryst, som bære hver sit Par Ben, de to sidste hos Insekterne tillige i Regelen et Par Vinger. Hos Edderkopperne er Brystet ikke adskilt fra Hovedet, hos Flodkrebsen og dens beslægtede hverken fra Hovedet eller fra Kroppen. — **Bryster**, de to symmetrisk ved Siden af hinanden, paa den forreste Flade af Brystet siddende halvkugleformede Kjertler, der afsondre Mælken. Hos Manden blive de tilbage i Udviklingen, hvorimod de henimod den modne Alder udvikle sig hos Kvinden, dog uden at nogen tydelig Afsondring kommer i Stand, før de henimod Svangerskabets Slutning have undergaaet en yderligere Udvikling. Kjertlen er omgiven med en Mængde Fedt, gjennem hvilket de talrige Udføringsgange løbe henimod dens Midtpunkt og samles i **Brystvorten**, en rødbrun, vorteformet, erectil, lille Knop paa Brystets Midte, hvorigjennem Mælken lader sig udsuge.

Brystbillede er i Kunsten det sædvanlige Udtryk for et malet Portræt, forestillende Hovedet og den øverste Del af Kroppen, som oftest „uden Hænder." (Jfr. **Knæstykke**). B. bruges ogsaa undertiden i Billedhuggerkunsten om et Portræt i lignende Omfang; sædvanlig siges **Buste** (s. d. A.).

Brystfinner, det af Fiskenes Finnepar, som svarer til andre Hvirveldyrs Forlemmer, sidde altid paa Siden af Kroppen tæt bag ved Gjællespalten. Hos Flyvefisken og Flyveulken ere de saa store, at de kunne bruges som et Slags Vinger, hos Knurhanen ere de 3 nederste, stærke Straaler udbannede til at gaa paa. Det er sjældent, at de mangle, og da mangle Bugfinnerne i Alm. ogsaa. **Brystbugfinnede Fiske**, s. **Bugfinner**.

Brysthammer, s. Vandhammer.

Brysthjul, s. Vandhjul.

Brystning ell. **Brystmur**, en lav Mur, der tjener til Rækværk. **Vinduesbrystningen** i en Etage er det Stykke Mur, der naar fra Gulvet op til Vindueskarmen.

Brystsving kalde Metaldrejerne et Boreredskab, som under Omdrejningen styres og trykkes imod Arbejdet ved en Knap, der trykkes mod Brystet.

Brystværn, den Jordmasse, der tjener til Værn mod Fjendens Beskydning, og som i Feltbefæstninger sædvanlig er opkastet paa det naturlige Jordsmon, i Fæstninger paa Voldens ydre Rand. B. er i Almindelighed c. 7 F. højt og 6—30 F. tykt, alt efter den Beskydning, det skal kunne modstaa; den øverste, noget fremad hældende Flade kaldes Kronen og dennes inderste Rand Creten ell. Ildlinjen; den ydre Skraaning gjøres ikke altfor stejl, for at Fjendens Kanonskud ikke skulle bringe den til at skride ud; den indre Skraaning gjøres derimod stejl, for at Forsvarerne kunne finde bedre Dækning, og beklædes derfor med Faskiner, Skansekurve eller Murværk. Langs B.s indre Fod løber enten en Banket for Infanteristerne at træde op paa for at skyde ud over Creten eller en Bænk, hvorpaa Kanoner placeres saaledes, at Mundingerne rage et Stykke frem over Kronen. B. af Mur anvendes nu meget sjælden, da de ikke staa sig mod Kanonskud.

Brüx, Stad i Østerrig, Bøhmen, 10 M. n. v. for Prag, ved Floden Biela. 10,000 J. Militær Opdragelsesanstalt; smukt Raadhus. Kulgruber. I Nærheden ligge de for deres Bittersaltkilder bekjendte Landsbyer Püllna, Saidschütz og Sedlitz.

Brzežan, Stad i Østerrig, Galizien, 11 M. s. ø. for Lemberg. 11,000 J. Garverier og Linnedvæverier.

Bræ, d. s. s. Jøkel.

Brækkværn, lille Kværn med dybe Straaler, bestemt til at overklippe Sæden til Gryn.

Brækning, Opkastning, en uvilkaarlig Udtømmelse af Mavens Indhold gjennem Munden ved heftige, stødvise Sammentrækninger af Mavens og Bugvæggens Muskler, der oftest forudgaas af Kvalme og Kløgninger. Det opkastede er af forskjellig Beskaffenhed: mer eller mindre fordøjede Fødemidler, Vand, Slim, Blod (Blodbrækning), Galde, Excrementer. B. kan hidrøre fra Overfyldning, Irritation og Betændelse af Maven selv eller staa i Forbindelse med Sygdomme i andre af Underlivets Organer eller helt andre Legemsdele og da navnlig i Hjærnen og Nervesystemet. **Brækmidler** (Emetica), Stoffer, der fremkalde Brækning, anvendtes tidligere i Lægekunsten langt mere end nu. Til B. regnes f. Ex. Brækrod, Brækvinsten, Apomorphin, Zink og Kobbersalte. Endnu anvendes de en Del især i Forgiftningstilfælde, for at skaffe det giftige Stof ud af Maven. Haves Lægehjælp ikke ved Haanden, kan lunkent Vand med lidt Salt

eller Sæbevand (hvid Sæbe) anvendes; men man bør kun i yderste Nød anvende B. paa egen Haand, da de kunne fremkalde betydelig Fare. **Brækned** (Nux vomica), s. Strychnos. **Brækrod** (Radix Ipecacuanhæ), Roden af Cephaëlis Ipecacuanhæ, der vokser i Brasilien og det øvrige Sydamerika. Dens virksomste Bestanddel er et giftigt Alkaloid (Emetin). **Brækvinsten** (Tartarus stibiatus, T. emeticus), s. **Antimon**, bruges meget i Lægevidenskaben, baade indvendig som Kvalme- og Brækmiddel og udvendig som Trækmiddel i Plaster og Salve (Koppeplaster, Koppesalve).

Brændalderen og Højalderen (isl. brunaöld og haugaöld) ere gamle Benævnelser paa to Afsnit af Nordens Oldtid, som først forekomme i Snorre Sturlesons Kongesagaer. Indførelsen af Ligbrændingen i Norden tilskrives her Odin; senere siges Dan Mikillate at have indført den Skik, at højsætte Liget ubrændt. Dette gjentoges som en sikker Kjendsgjerning, saa længe Oldtidsstudiet væsentlig byggede paa literære Kilder; i vort Aarh. have de archæologiske Undersøgelser til fulde godtgjort, at der ikke i Norden har været to Perioder med de nævnte forskjellige Gravskikke, hvorfor denne gamle Inddeling nu er fuldstændig opgiven.

Brændegeple ell. **Brændeæble**, s. **Geple**.

Brændemærke, en vanærende Straf, som bestaar deri, at et Tegn indbrændes paa Forbryderens Legeme, navnlig hans Pande, Kind eller Ryg, forekom allerede hos Romerne og anvendtes ofte i Middelalderen. Baade i Christian V.s Lov og i senere Anordninger var den ikke sjælden foreskrevet i Forbindelse med Kagstrygning, men nu er den ganske afskaffet saa vel i Danmark som i Norge. Derimod er den f. Ex. i England i det mindste ikke ved noget Lovbud ophævet endnu med Hensyn til deserterede Soldater.

Brændenælde, s. **Nælde**.

Brænder kaldes den Del af en Lampe, hvor Belysningsmaterialet fortæres, og hvor altsaa Flammens Form bestemmes. Ved Oljelamper findes en Række forskjellige B. af højst forskjellig Værdi, saaledes B. med compacte, runde, med flade eller efter en Bue bøjede Væger; argandske B. med hul Væge; Liverpoolbrændere med en lille Knap, der bøjer Flammen fra en hul Væge ud til alle Sider; Benckler-Ruhls B., hvor omvendt Flammen presses sammen ved en særegen Kapsel eller ved en Indknibning paa Lampeskorstenen. Til Petroleumslamper bruges nu hyppig de to sidste under Navnene Solbrænder og Kosmosbrænder. Til Gas bruges sjælden et rundt Hul (Ethulbrænder), oftere en Spalte (Flagermusbrænder) eller to Huller, stillede skraat imod hinanden, saa at de udstrømmende Gasstraaler krydse hinanden (Fiskehalebrænder). Argandske Gasbrændere have for Enden af et ringformet Rør en Række fine Huller saa tæt, at Gassen fra dem forener sig til en cylindrisk Flade, eller, hvor Belysningen skal være overmaade kraftig, to eller flere saadanne concentriske, ringformede Rør, hvert paa sin øverste Side besat med en Krans af smaa Huller (Budebrænder). Da Gas lyser stærkest, naar Trykket er ringe, og man for at drive Gassen gjennem et vidtløftigt Rørsystem behøver et Tryk, der kan blive for stærkt ved de nærmere liggende Blus, bruger man ogsaa med Fordel Gasbrændere med Hindringer af Bomuld o. fl., der skulle standse Udstrømningen (f. Ex. brønnerske B.). I den „caloriske Gaslampe“ forøges Argandflammens Klarhed betydelig ved at den tilstrømmende Luft forvarmes ved at passere mellem dobbelte Lampeglas. Faa og store B. give større Nyttevirkning af Gassen end flere smaa. S. ogsaa **Lampe, Gas**.

Brændevin, en Blanding af Vand og Vinaand, hvori den sidste ikke udgjør mere end 30—50, hos os almindelig 40 Vægtprocent (8° Spendrup), vandtes først ved Destillation af Vin. Endnu i 14de Aarh. anvendtes den kun i Medicinen, men allerede i 15de Aarh. var den en meget udbredt Drik, og henimod Slutn. af 15de Aarh. synes man allerede at have kjendt dens Fremstilling af Korn. Nu vindes B. fortrinsvis af melstofholdige Stoffer, men dog ogsaa af sukkerholdige og af vinaandholdige Vædsker. Af melstofholdige Stoffer anvendes især Kartofler, Byg, Rug, Hvede, Majs. Raamaterialet findeles (Kartoflerne ved Dampning, Sæden ved Maling), blandes med Vand og opvarmes til Melstoffet er omdannet til Klister og under Tilsætning af Malt, som indeholder et eget Gjæringsstof, Diastase, der er i Stand til ved c. 60° at omdanne meget betydelige Mængder Melstof til Sukker. Ved de nyere Apparater sker Forklistringen meget fuldstændigere, idet Raamaterialerne, hyppig i hel Tilstand, alene (Kartofler) eller blandet med Vand (Sæd), udsættes for højspændt Damp i lukkede Beholdere og derefter blandes med Malt. Forsukringen (Mæskningen) varer herved kun omtr. ⅓ Time, ved den gamle Methode 2—3 Timer. Derefter nedsvales Mæsken til 12—15° og blandes med Gjær, som omdanner Sukkeret til Vinaand og Kulsyre. Hertil anvendes s. k. Kunstgjær, d. e. en gjærende Mæsk, som er tilberedt af Malt, sædvanlig Grønmalt, idet den herved opnaar en saa kraftig Vegetation af Gjærceller, som vanskelig paa anden Maade. Gjæringen af Hovedmæsken varer sædvanlig 2—3 Døgn. Foruden Vinaand og Kulsyre dannes tillige lidt Glycerin, Fuselolier i større eller mindre Mængde, og mindst 6—8 pCt. af Sukkeret omdannes ikke. Nu brændes (d. e. destilleres) den vinaandholdige Mæsk. Den indeholder 5—10 pCt. Vinaand og giver ved den ældre Destillationsmethode omtr. ⅓ af sit Rumfang Destillat, som indeholder omtr. 23 pCt. Vinaand; ved gjentagen Destillation (Klaring) formindskes Rumfanget til omtr. det halve, og Procentindholdet af Vinaand stiger til omtr. det dobbelte. Men ved de nye, meget sindrige Destillationsapparater kan man ved systematisk Afkøling af Dampene af selve Mæsken opnaa en Vinaand af indtil 93 pCt. Den tilbageblivende Rest (Værme, Spøl) bruges til Kvægfoder. Ved Klaringen tilsættes ofte Kommen, hvis flygtige Olje delvis skal dække Fuselsmagen. Fuselfrit B. faas ved Fortynding af rectificeret (omdestilleret) Spiritus. Genever er Kornbrændevin, ved hvis Tilvirkning man før Indmæskningen har tilsat Enebær. Hertil hører ogsaa Arak, der

i Ostindien tilvirkes af Ris, med eller uden Tilsætning af Toddy (gjæret Palmesaft) og Sukkermelasse. — B. af sukkerholdige Stoffer tilvirkes ved vinaandig Gjæring og Destillation. Herhen høre Rum (af Kolonialsukkeraffald), hvis Fuselolie i Lugt ligner Smørsyreæther, Mjød (af Honning med Tilsætning af Krydderier), Kirschwasser (af Kirsebær og Rønnebær), som indeholder Spor af Blaasyre og Bittermandelolje, Slivovitz (af Blommer), Kumys, som Tatarerne tilberede af Hoppemælk (Mælkesukker, s. Mælk). Af Roesukkermelasse vindes ved Omdannelse af Rørsukkeret til Invertsukker ved fortyndet Syre og derpaa følgende Gjæring meget betydelige Mængder Vinaand, som dog indeholde en modbydelig lugtende Fuselolje og derfor maa renses meget omhyggelig (s. Vinaand). — B. af allerede gjærede Vædsker (Vin, Vinbærme) behøver kun at destilleres. Herhen Cognac. Da det særegne ved de kostbare Slags B. (Cognac, Rum, Arak) er deres Fuselolje, dannes de ofte kunstig af Vinaand og Ætherarter, der lugte som deres Fuseloljer, og det er hyppig vanskeligt at skjelne de eftergjorte fra de ægte. Aqvavit indeholder lidt, Liqueurer meget Sukker og forskjellige Krydderier. **Brændevinsbeskatning.** Allerede tidlig har Staten i Brændevin set en passende Gjenstand for indirecte Beskatning og derved lagt Afgiften enten paa Fabrikationen eller Forbruget. Da det imidlertid er meget vanskeligt at ramme det sidste med Sikkerhed, har man næsten i alle Lande ladet Afgiften hvile paa Fabrikationen, idet man snart beskattede Raastoffet, snart den gjærede Mæsk, snart Redskaberne, især Destillationskjedlen, snart Produktet selv. I Danmark indførtes B. allerede 1621, da der lagdes en Afgift af 4 Skilling paa hver Tde. Malt, en ufri Mand i Kjøbstaden forbrugte til Øl eller Brændevin. Afgiften forhøjedes dog snart meget betydelig og opkrævedes i Hestemøllen, hvor Sæden maledes. Den vedblev at være en saadan Formalingsafgift lige til 1804, da Afgiften lagdes dels paa Destillationskjedlen, dels paa Gjæringskarrets (d. s. s. Mæskekarrets) Rumfang og deres Anvendelse i en bestemt Tid, men man bevarede samtidig en (ringere) Formalingsafgift. Systemet blev saaledes noget indviklet, især da der svaredes en større Afgift i Kjøbenhavn end i Kjøbstæderne og en større af Kartofler end af Sæd, men holdt sig dog til 1851, da Afgiften lagdes paa Gjæringskarrets Rumfang og bestemtes til 64 Skilling pr. Tde. Gjærkarrum for 3—4 Døgn efter Redskabernes Beskaffenhed eller for en enkelt Brænding. Ligesom de øvrige indirecte Skatter har B. efter 1864 faaet en Krigsskatforhøjelse af 50 pCt. Da Karrumsbeskatningen imidlertid ved de talløse Forandringer, Fabrikationen er undergaaet, ikke længere ansees tidssvarende, har Overgang til en Produktbeskatning siden 1870 staaet paa Dagsordenen.

Brændglas, en Samlelinse, der tjener til at samle Solstraalerne paa en lille Flade for derved at frembringe en høj Varmegrad. Varmevirkningen voxer med B.s Størrelse og kan drives saa vidt, at man derved kan smelte og fordampe Metaller og smelte Lerjord. Man har med Held benyttet Polyzonallinser til store B. En Linse af Is kan ogsaa gjøre Tjeneste.

Brænding kaldes saa vel den skummende Brydning af Bølgerne som ogsaa selve Stedet, hvor Strømningen med stor Magt, med Skum og Brusen, slaar mod skjulte Klipper eller mod en klipperig Strandbred. Særlig frygtet er B. ved Sumatras Kyster, ved Øen Fogo, en af de capverdiske Øer, og ved Nordcap. Bølgernes Tryk ved Storme antages at kunne naa en Størrelse af indtil 6,000 Pd. pr. Kvadratfod.

Brændlinje, Brændflade, en Linje eller Flade, som tangeres af alle de fra et Spejl tilbagekastede eller i en Linse brudte Straaler. I Brændlinjen og Brændfladen er Belysningen stærkere end i nogen anden Del af Rummet.

Brændoffer var det hos Israeliterne ældste og almindeligste Offer og bestod efter Bestemmelserne i 3 Moseb., 1ste og 6te Cap., af et lydesløst Handyr af Oxe-, Faare- og Gedeslægten; dog var det ogsaa tilladt at ofre Turtelduer eller unge Duer. Det blev af den ofrende ført til Brændofferalteret og slagtet paa den nordlige Side deraf; Præsterne maatte opfange Blodet og stænke det over Alteret; derpaa blev Huden flaaet af Dyret, og dette hugget i Stykker, hvorpaa de enkelte Dele, omhyggelig vaskede, bleve lagte paa Ilden og opbrændte. **Brændofferalteret**, ogsaa hyppig alene Alteret, stod i Forgaarden til Tabernaklet eller Templet. B. i Tabernaklet var firkantet, af Akacietræ, bedækket med Kobber, 5 Alen i Længden og Bredden og 3 i Højden; paa de 4 Hjørner var der anbragt Horn. B. i det salomoniske Tempel var 20 Alen langt og bredt og 10 Alen højt og var dannet helt af Malm.

Brændpunkt, Focus, det Punkt ved et krumt Spejl eller en Linse, i hvilket parallelt indfaldende Straaler forenes. **Brændvidde**, Afstanden fra Linsen eller Spejlet til Brændpunktet.

Brændsel. Frembringelsen af kunstig Varme er af uhyre Vigtighed saa vel for Industrien som for det daglige Liv og foregaar saa godt som udelukkende ved Forbrænding. I Regelen anvendes fast B., men i den nyere Tid spiller dog ogsaa flydende B. (Raapetroleum) og især luftformigt (s. Generatorgas) en væsentlig Rolle. Planteriget leverer Træ, og selv det mineralske B. stammer nærmere eller fjærnere fra Planteriget. Tørv dannes endnu i vor Tid ved Destruction af lavere Planter; Brunkul og tidligere Stenkul ere dannede paa lignende Maade i ældre Perioder og sammenpressede ved overliggende Lag. Har Heden tillige været virksom, er der undertiden dannet de ikke flammende Waleskul (Anthracit) og paa andre Steder Skifere, saa gjennemtrængte af et Slags Tjære, at de bruges og omtales som Stenkul (Parrotkul o. fl.). De forskjellige Slags fast B. have højst forskjellige Egenskaber og maa derefter med behørige økonomiske Hensyn vælges til de enkelte, særlige Anvendelser. To Hovedgrupper dannes saaledes af det uforkullede B., der i Heden udstøder Dampe og Luftarter, som brænde med Flamme, og de forkullede, hvad enten de ere et Naturprodukt (Anthracit), et Kunstprodukt (Cinders, Trækul,

Tørvekul) eller et Biprodukt (Gascokes). I Flammeovne kan man naturligvis alene bruge uforkullet B., og Heden fra de brændende Gløder benyttes alene til Forkulningen af nyt B. Ved de fleste Anvendelser bruges baade Heden fra Flammen og fra Gløderne; men selv da foretrækkes undertiden forkullet B. (især Cinders), fordi det ikke sætter Sod, eller fordi det kan give en stærkere Hede. Hvor B. er blandet med det Materiale, der skal ophedes (f. Ex. i Schachtovne), er forkullet B. altid at foretrække, og man vælger da efter Omstændighederne enten Cinders o. desl., som gjærne indeholde Svovl og andre skadelige Bestanddele, eller de rene, men kostbare Trækul. Jo tungere Materialet har været, og jo heftigere en Hede det under Forkulningen har været underkastet, desto bedre er det skikket til at give stærk Hede, men desto vanskeligere er det at faa og holde i Brand, og i den Henseende er der stor Forskjel paa Anvendeligheden lige fra de tunge Anthracitkul og ned til „bløde" Trækul af let Træ og Tørvekul. En lignende Forskjel findes jo ogsaa mellem uforkullet B. fra Stenkul og ned til løse Tørv; men der komme tillige flere andre Forhold i Betragtning, navnlig Forskjellen paa tørt og bagende B. Træ, Tørv og nogle Slags Stenkul, især i store Stykker, er tørt, d. e. det smelter ikke under Forbrændingen; andre Stenkul, de smaa Smeddekul, smelte sammen og ere derved lige saa besværlige paa en Rist som bekvemme ved en Esse; mellem begge staa de sintrende „melerede" Kul eller „Dampskibskul" i smaa og store Stykker, de bekvemmeste i Brugen paa en Rist. Den vigtigste Egenskab ved et B. er dog dets „Brændværdi", som angiver den hele Varmemængde, der kan udvikles ved Forbrændingen. Det er et theoretisk Begreb, der ikke kan undværes ved en klar Opfattelse af Forholdene, men taget isoleret giver et saare falsk Resultat, idet man aldrig i Praxis faar nær saa stort Udbytte af B., som dette Tal angiver, og det endog er upaalideligt som Maal for den relative Værdi af forskjellige Slags B. Sikrest findes Brændværdien ved en fuldstændig Forbrænding af B., en fuldstændig Opsamling af den udviklede Varme og Maaling ved ualmindelig fine Thermometre; men da denne Undersøgelse er meget besværlig og vanskelig, foretrækker man gjærne at stole paa, at Varmeudviklingen forholder sig som den forbrugte Iltmængde, hvad der dog gjennemgaaende giver for smaa Værdier. Brændværdien svarer nu til Vægtenheder, og udsiger den f. Ex., at 1 Pd. gode Stenkul ophede 80—95, 1 Pd. tørt Brænde omtr. 47 Pd. Vand fra Frysepunktet til Kogepunktet, maa man tillige vide, at 1 Td. Stenkul omtr. vejer 300 Pd., 1 Favn stærkt Bøgebrænde 2300 Pd., for at faa umiddelbart anvendelige Tal. Man faar imidlertid af mange Grunde langt mindre Udbytte af B. ved den praktiske Brug og kan være tilfreds, naar man naar ½, i andre særlig heldige Tilfælde ⅔ deraf. Er der synderlig Fugtighed i B., stjæler den ved Fordampningen megen Varme; ved Røg, Sod og uforbrændte Kul tabes noget, langt mere ved Røgens Hede, der endog er nødvendig ved al naturlig Træk. Desuden vil intet Slags B. fortæres, uden at overflødige Luftmasser gaa igjennem Ildstedet — ved Brænde regnes 1½, ved andre Slags B. 2 Gange den theoretisk nødvendige Luftmasse — og hele Overskuddet saa vel som hele Kvælstofmængden kommer kold til Ilden og gaar ophedet bort. Ved den praktiske Anvendelse spille endnu andre Forhold en Rolle til Bestemmelsen af B.s sande Værdi: Askemængden, dennes større eller mindre Tilbøjelighed til at stoppe Risten som til at indeslutte uforbrændte Kuldele; ved tørt B. er Delenes Størrelse af saa stor Betydning, at man kun ved særlige Foranstaltninger kan skaffe Savsmul, Støv af tørre Stenkul o. desl. Anvendelse som B. enten i egne Ovne eller ved at blande dem med bindende Stoffer (s. **Briquetter**). Endnu maa mærkes, at smaa Fejl i Formen og Dimensionerne af Ildstedet kunne give stort Tab, at derfor hvert Slags B., selv forskjellige Stenkulsorter, bør have forskjellig indrettede Ildsteder, og at man altsaa ikke kan vente noget paalideligt Resultat ved at anstille Prøver med flere Slags B. i samme Ildsted.

Brændspejl, et Spejl af hamret Metal, helst af parabolsk Form, der tjener til ved Tilbagekastning at samle de indfaldende Varmestraaler i et lille Rum. Virkningen er den samme som ved Brændglasset.

Bränkyrka [tjyrka], Sogn i Sverige, Sotholms Herred i Södermanland. Tæt ved Kirken, c. ¼ M. s. for Stockholm, slog Sten Sture d. yngre 23 Juli 1518 Christiern II og banede sig derved Vej til det af denne belejrede Stockholm. I dette Slag bar Gustav Vasa det svenske Hovedbanner.

Bræstrup, Christian Jakob Cosmus, f. 26 Dec. 1789 i Kjøbenhavn, blev 1806 Student fra Vordingborg, hvor hans Fader var praktiserende Læge, og tog 1809 juridisk Embedsexamen. Aaret efter blev han Auditeur ved det slesvigske Infanteriregiment og deltog i denne Egenskab saa vel i Felttoget 1813 i Holsten og tilgrænsende Lande som i det danske Auxiliærcorpses Marcher i Tyskland 1814—15. 1821 udnævntes han til Assessor i Kjøbenhavns Politiret, og fra 1823 forenede han hermed den da oprettede Post som Vicepolitidirecteur i Kjøbenhavn; 1833 udnævntes han til Politidirecteur og Justitiarius i Politiretten. Sidstnævnte Stilling beholdt han kun til Rettens Omordning 1845, men i den førstnævnte Egenskab styrede han med almindelig anerkjendt Dygtighed og Humanitet det kjøbenhavnske Politi, indtil dets Omdannelse 1863. Kort før sin Afgang derfra (i Apr. 1863) udnævntes B. til Gehejmeconferensraad. S. A. gik han som dansk Gesandt til Athen, og 1864 modtog han dernæst Udnævnelse til Overpræsident i Kjøbenhavn; efter Freden i Wien blev han indsat til kongel. Commissarius i Jylland for i Overensstemmelse med den Fredstractaten vedføjede Protocol at overtage Administrationen af den nævnte Landsdel under dens Rømning af de preussiske og de østerrigske Tropper; Aaret efter sendtes han til Berlin, hvor han 1 Apr. med Bismarck og den østerrigske Gesandt Ka-

volvi afsluttede en Overenskomst til nærmere Bestemmelse af nogle Stipulationer i Fredstractaten, navnlig om de forhenværende augustenborgske Besiddelser i Slesvig. Efter sin Hjemkomst herfra indtraadte han 7 Apr. 1865 i det Bluhmeske Ministerium, idet han som den da fratrædende Heltzens Efterfølger overtog Justits-, samt Kirke- og Undervisningsministeriet; men allerede 6 Nov. s. A. gik hele Ministeriet af, og B. vendte da tilbage til sit Embede som Overpræsident, hvilket han derefter vedblev at beklæde til sin Død 11 Juli 1870.

Bröchner, Hans, Professor i Philosophien ved Kjøbenhavns Universitet, f. 30 Maj 1820 i Fredericia, studerede først Theologi, men blev paa Grund af sin erklærede Afvigelse fra den christelige Læres positive Dogmer afskaaret fra Adgangen til theol. Attestats; dette var i ethvert Tilfælde den ydre Anledning til, at han opgav det theologiske Studium. Derpaa lagde han sig efter østerlandsk Philologi og Philosophi, især Philosophiens Historie, underkastede sig 1845 en Magisterconferens og erhvervede s. A. Magistergraden ved Afhandlingen „Om det jødiske Folks Tilstand i den persiske Periode.“ Allerede tidligere havde han udgivet et mindre Skrift, „Nogle Bemærkninger om Daaben, foranledigede ved Prof. Martensens Skrift „Den christelige Daab“ “. 1846—53 foretog han flere videnskabelige Udenlandsrejser i Tyskland, Frankrig og Italien. Aaret efter sin Hjemkomst valgtes han under Kampen mod det Ørstedske Ministerium til Folketingsmand for Vejle Amts første Valgkreds (Fredericia), men har kun i denne ene Rigsdagssession offentlig deltaget i det politiske Liv. Efter at han siden 1849 havde virket som Privatdocent ved Universitetet, modtog han 1857 Ansættelse som extraord. Docent i Philosophien. Kort i Forvejen havde han udgivet sin Monographi over Benedict Spinoza, hvori han gav en paa historisk Studium grundet, correct og kritisk Fremstilling af Systemet og opklarede flere hidtil misforstaaede Punkter af Betydning. I de religionsphilosophiske Stridigheder her hjemme gav B. 1868 et grundigt og dybtgaaende Indlæg i sit Skrift „Problemet om Tro og Viden“, hvori han kritiserede de forskjellige Forsøg paa at forsone Tro og Viden hos Martensen („Den philosopherende Theologi“) og hos Kierkegaard og R. Nielsen („Det antitheologisk-religiøse Standpunkt“). Som positivt Supplement hertil udgav han 1869 sit Skrift „Om det religiøse i dets Enhed med det humane“, hvori han har udviklet sin egen Theori. Samtidig med dette sidste Arbejde udkom hans „Bidrag til Opfattelsen af Philosophiens historiske Udvikling.“ 1870 blev han Prof. ordinarius. Efter en langvarig Brystsygdom, der ikke knækkede hans frie og energiske Aand, uagtet den lammede hans Arbejdskraft, døde han d. 17 Dec. 1875. B. førtes oprindelig gjennem Studiet af Theologien, særlig den spekulative Theologi, hen til Studiet af Philosophien og blev snart klar over dennes Modsætning til Theologien og til det positiv religiøse. Han sluttede sig nærmest til Hegel, men blev tidlig, til Dels gjennem Feuerbach, opmærksom paa Ensidigheden i den hegelske Panlogisme. B. har gjort et omfattende Studium af Philosophiens Historie og er den første, der har givet en fuldstændig Fremstilling af den paa Dansk („Philosophiens Historie i Grundrids“, 2 Bd., 1873—74). Som Tænker var han stedse paavirket af Hegel, hvem han i sin Ungdom havde lært at beundre. Det var hans Overbevisning, at den spekulative Idealismes Grundtanker vilde kunne hævdes, selv om dens Ensidigheder overvandtes ved Benyttelsen af den reale Forsknings Resultater. Hans Livs Maal var Udviklingen af en human og philosophisk Tro, der betragter Tilværelsen som et ideelt Princips uendelige Udviklingsform og hvert Individ som et enkelt Moment i det uendelige Hele. Fremstillingen af disse Tanker i Skriftet „Om det religiøse i dets Enhed med det humane“ er lidet tilgængelig for større Kredse paa Grund af dens tunge Form. Men ved sin Personligheds Idealitet og Energi har han virket paa ikke faa, hvem han har givet den første Indvielse i en fri og human Livsanskuelse.

Brød tilberedes af Mel og Vand. Det er navnlig Hvede og Rug, der anvendes til B., fordi de i størst Mængde (9—10 pCt.) indeholde det klæbrige Æggehvidestof, Gluten, uden hvilket Dejen ikke kunde blive tilstrækkelig sej og elastisk. Hvedemelet blandes med omtr. ⅔ af sin Vægt Vand og med gjærende Dej (Hævstykket); desuden tilsættes Salt (paa 300 Pd. Mel c. 1 Pd.), og det hele æltes til en ensformig Masse. Æltningen er et særdeles anstrængende Arbejde, naar den, som sædvanlig, udføres med Haandkraft, og man har derfor i den senere Tid søgt at løse den vanskelige Opgave at tilvejebringe en tilstrækkelig Æltning ved Maskiner. Efter Æltningen stilles Dejen nogle Timer hen paa et varmt Sted, hvorved den „rasker sig“, „hæver sig“, idet der ved Gjæren dannes Sukker, og dette igjen omsættes til Vinaand og Kulsyre, hvis Bobler gjøre Dejen porøs. I Stedet for Gjær anvendes i den senere Tid oftere Bagepulver (s. d. A.) og til finere Bagværk Hjortetaksalt (kulsurt Ammoniak). Til „Luftbrød“ æltes Melet under 7 Atmosphærers Tryk med Vand, der ved samme Tryk er mættet med Kulsyre. Herved undgaas Vægttabet ved Gjæringen og vindes 2 pCt. mere B. Til Rugbrød bruges mindre Vand (Halvdelen af Melets Vægt) og i Stedet for Gjær „Surdej“, gammel, gjærende Dej. Undertiden tilberedes B. uden Gjæring („usyret“ B., som Jødebrød og enkelte Slags Kiks). Til finere B. anvendes Mælk, Smør ell. Fedt og Krydderier. Af 3 Pd. Mel faas c. 4 Pd. B. Byg- og Havremel give mindre godt B., fordi de indeholde for lidet Gluten; Mel af Bælgfrugter (Ærter, Bønner) kan ligesom Kartoffelmel og Roer ikke anvendes til B., fordi de mangle Gluten. Derimod kan almindeligt B. faa en forhøjet Næringsværdi ved Tilsætning af mere Gluten, der vindes som Biprodukt ved Fabrikation af Hvedestivelse (Kraftbrød). At B. bliver „gammelt“, ligger ikke saa meget i, at Vand fordamper, som i en Forandring af Brødmassens Molecularitilstand. „Gammelt B.“ kan ved en Times Opvarm-

ning til 50° i lukkede Kar igjen gjøres „friskt". S. under **Bagning.**

Brødforvandling eller **Transsubstantiation,** s. **Nadvere.**

Brødfrugttræ (Artocarpus), Slægt af Brødfrugtfamilien, hvis Arter have hjemme i det tropiske Asien og paa Sydhavsøerne, hvorfra flere ere indførte i de fleste andre Tropelande. Det **almindelige** ell. **ægte B.** (A. incisa) er et 40—50 F. højt Træ med vandret udbredte Grene, spredte, fjerfligede, 1½ F. lange og omtr. 1 F. brede Blade med to store Axelblade. Hanblomsterne sidde i hængende, næsten ½ F. lange, kølleformede Rakler, Hunblomsterne i kuglerunde Blomsterstande. Hver saadan Blomsterstand udvoxer til en Frugtstand af Størrelse som et Menneskehoved og af 3—4 Pds. Vægt. Den bestaar af en stærkt opsvulmet, kjødet Axe, der bærer de med hverandre ved deres blivende Blomsterdække fuldkommen sammensmeltede Blomster, af hvilke de paa Frugtstandens Overflade tæt ved hverandre siddende, 5—6sidede Vorter ere de eneste tydelige Spor. Tæt under disse sidde hist og her (thi mange af Blomsterne sætte ikke Frugt) de ægformede, noget kantede, nødagtige Frugter, der omtr. ere af en Kastanies Størrelse. Træet er fundet vildtvoxende paa nogle af Sunda-Øerne og menes at voxe vildt nogle Steder paa Fidji-Øerne; det dyrkes i en stor Mængde Afarter, af hvilke den uden Frugter i Frugtstandene er den almindeligste. B. er en af Tropelandenes fortrinligste Næringsplanter og er navnlig af stor Betydning for Sydhavsøernes Beboere. Træet frembringer i 8—9 Maaneder af Aaret uafbrudt en saa rigelig Frugt, at 3 Træer ere tilstrækkelige til at ernære et Menneske i samme Tid. Førend Frugtstanden er fuldkommen moden, afplukkes den; det yderste grønne Lag afskalles, og det hvide, kjødede Indre, som er dannet af Frugtstandens Axe, indvikles i Blade, bages paa varme Stene og spises derpaa ligesom Hvedebrød hos os, hvormed det ogsaa i Smagen har en Del Lighed. I de 3 Maaneder, i hvilke Træet ingen Frugter bærer, leve de indfødte af Brød, der bages af et Slags Surdej, som de have tilberedt ved at sammenpakke en stor Mængde afskallede Brødfrugter i en stensat Grube. De egentlige, nødagtige Frugter af visse Afarter spises ristede som Kastanier. Af det lette Ved forarbejdes smaa Baade og forskjelligt Bohave; af Basten af de unge Grene og Træer tilberedes Klædningsstykker; den i Barken indeholdte Mælkesaft bruges som Fuglelim, og Bladenes Aske og Afkog af Ved og Rødder anvendes som Lægemidler. Det **helbladede B.** (A. integrifolia), et stort Træ fra Ostindien og de indiske Øer, med næsten pæreformede, 1½—2 F. lange, 1 F. tykke og omtr. 25 Pd. tunge Frugtstande, anvendes paa lignende Maade som foregaaende.

Brødre af det fælles Liv ell. **Brødre af den gode Villie,** ogsaa **Collatiebrødre** (efter deres gudelige Forsamlinger, collationes) eller **Huebrødre** (efter den graa Hue, som de bare), et religiøst Broderskab til gjensidig Fremme af Brødrenes aandelige Liv, stiftet af **Gerhard Groot,** f. 1340 i Deventer, der efter at have ført et verdsligt Liv, delt imellem Studier og Fornøjelser, blev religiøst vakt, førte et strængt asketisk Liv, gav Afkald paa det meste af sin Formue og sine store Indtægter og anvendte Resten til velbædige Øjemed. Skarer flokkedes om hans Prædiken, og der dannede sig et Samfund af unge Mænd i Deventer, som under hans Vejledning afskrev den hellige Skrift og andre nyttige Bøger. En Mand i denne Kreds, **Florentius Radewins,** f. 1350 i Leerdam, foreslog at danne en fælles Kasse og leve paa fælles Bekostning, hvilket gav Foreningen dens Navn. I Spidsen stod Gerhard Groot til sin Død 1384, da han blev efterfulgt af Florentius, der udvidede den oprindelige Plan ved at oprette et Kloster for regelbundne Kanniker i Windesheim, som blev et Slags Midtpunkt for B.; endnu mere berømt blev det kort efter stiftede Kloster paa St. Agnetesbjærg ved Zwolle, hvis Pryd **Thomas a Kempis** blev. Om disse Kanniker sluttede sig nu en større Kreds Præster og Lægbrødre, som enten boede sammen eller virkede adspredte for Kjærlighedsgjerninger og Ungdommens Dannelse. Betydelig Indflydelse paa Foreningen øvede **Gerhard Zerbolt af Zütphen,** f. 1367, d. 1398, der ivrede for, at Lægfolk, som ikke forstod Latin, skulde læse Biblen og gudelige Skrifter samt bede paa Modersmaalet. Fra Nederlandene udvidede Broderskabet sig til Tyskland, Frankrig, Italien og Portugal, og 1460 var der henved 130 Brødrehuse. Fordi det var Brødrenes Grundsætning ikke at betle, men at ernære sig selv, hadede Tiggermunkene dem uforsonlig og anklagede dem for Paven, men Gerson og d'Ailly tog sig kraftig af dem, og Pave Martin V stadfæstede Broderskabet. Den forberedende Betydning for Reformationen, som i Regelen tillægges B., have de næppe haft; dertil var deres hele Retning i altfor god Overensstemmelse med Romerkirken; det var ogsaa kun faa B., der gik over til Reformationen. Hovedgrunden til, at de fleste Brødrehuse ophævedes i Reformationstiden, var vistnok den, at Tidens umættelige Lyst til at røve kirkeligt Gods fristedes for stærkt af B.s værdifulde Ejendomme. De sidste, hensygnende Levninger holdt sig til det 17de Aarh. Fra først af var der ogsaa **Søstre a. d. f. L.** i særskilte Søstrehuse; men de fik aldrig den Betydning som B. og gik vistnok efterhaanden op i forskjellige Nonneordener.

Brødremenigheden ell. **Brødreuniteten.** Dens Stifter, Nikolaus Ludvig, Greve af Zinzendorf, f. 26 Maj 1700 i Dresden, hvor hans Fader var kursachsisk Minister, blev opdraget paa Franckestiftelsen i Halle i pietistisk Aand, studerede senere i Wittenberg og røbede fra Barn af Anlæg til at komme ind paa sværmerske Afveje med sin upaatvivlelig ærlige og begejstrede Religiøsitet. Hans Yndlingstanke var at blive Stifter af en ecclesiola in ecclesia d. e. „en lille Kirke i Kirken", og denne Tanke vandt i Styrke ved, at han under en toaarig Udenlandsrejse kom i personligt Forhold til de fleste af Datidens betydeligere religiøse Personligheder af forskjellige Confessioner. Dog indtraadte han efter sin Families Ønske i kursachsisk Hoftjeneste og giftede sig; men 1722

kom en Flok mähriske Brødre (s. Bøhmiske Brødre) under Ledelse af Tømmermanden Christian David som Flygtninge for deres Tros Skyld til et af hans Godser, Berthelsdorf i Øvrelausitz, og bad om Tilladelse til at bosætte sig der. Det blev dem tilladt, og de grundede da paa Hutbjærget en Koloni, som de kaldte Herrnhut: „de skulle ikke alene staa under Herrens Varetægt, men de skulle ogsaa tage Vare paa Herren Dag og Nat". Efterhaanden indfandt der sig flere mähriske Flygtninge; men i langt større Tal strømmede der religiøst opvakte Folk til fra nær og fjærn, Pietister, Seperatister, Calvinister osv. Det var for Z., som om Herren selv havde vist ham Vej, hvorledes han skulde virkeliggjøre sin Yndlingstanke; han hjalp ivrig sin lutherske Sognepræst Rothe med den aandelige Ledelse af denne betydelige Tilvæxt til Menigheden i Berthelsdorf; men det viste sig efterhaanden umuligt at faa disse forskjellige Elementer til at blive i det lutherske Kirkesamfund. Mährerne vilde have deres gamle Kirkeordning og Kirketugt indført, og de andre vilde hver have sit frem; saa kastede man Lod, og Loddet faldt til Fordel for Mährerne. Z. udkastede da Planen til en Kirkeforfatning, der beholdt den bøhmiske Brødremenigheds Navne og Former, men rigtignok gav disse et nyt Indhold i saa væsentlige Stykker, at Navnet „den fornyede Brødrekirke", som B.s 300 Medlemmer 12 Maj 1727 bleve enige om at antage, kun meget negentlig kunde kaldes berettiget. Forskjel i Lære skulde ikke være Grund til Adskillelse; luthersk, reformert og bøhmisk Bekjendelse skulde bestaa fredelig ved Siden af hverandre som 3 „Læretroper" inden for B., som desuagtet vilde vedblive at høre til Sachsens lutherske Statskirke. 1727 forbød Regeringen dog Z. at holde Gudstjeneste i sit Hjem; han nedlagde da sit Embede i Dresden, viede alle sine Kræfter udelt til Samfundets Tjeneste og udfoldede stor Virksomhed for at stifte nye B. rundt om i Europa. 1731 var han i Kjøbenhavn, indbudt af Christian VI til dennes Kroning, vandt stor Indflydelse hos denne, hædredes med Danebrogsordenen, hvilket den Gang var en sjælden Udmærkelse, vandt mange indflydelsesrige Venner og stiftede hemmelig flere smaa B. Den Bevægelse, han fremkaldte i Danmark, var stærk nok til, at flere Præster senere, da B. i Danmark blev behandlet som en Sekt, opgav deres Embeder for at drage til Herrnhut. 1734 lod han sig vie til Præst af de bøhmiske Brødres Biskop Jablonsky og maatte i den Anledning 1736 tilbagelevere Danebrogsordenen, efter at han Aaret før var bleven udvist af Danmark, da han kom der paa et Besøg, og det blev nu bestemt, at B. ligesom andre Sekter kun maatte bo i Fredericia, Frederiksstad, Glückstadt og Altona. 1771 fik de Lov til at anlægge Christiansfeld og 1783 til at bygge et Bedehus i Kjøbenhavn. Z.s Ophold i Kjøbenhavn 1731 gav Stødet til at B. begyndte sin Hedningemission; under Christian VI.s Beskyttelse drog dens første Missionærer til de danske Kolonier i Vestindien; senere udstraktes deres Virksomhed til de andre vestindiske Øer, til Indianerne i Nord- og Sydamerika, til Eskimoerne i Labrador og Grønland, til Ostindien, Guinea og Hottentotterne. Blandt cultiverede Folkeslag, som Juderne, have de ikke formaaet at udrette noget, men desto mere blandt de ucultiverede, hvor de i Almindelighed med opofrende Kjærlighed, men ikke altid med Forstand, have taget sig af deres Myndlingers timelige og aandelige Vel, og de have i Forhold til andre protestantiske Missionærer med smaa Midler opnaaet store Resultater. 1736—47 levede Z. som landsforvist fra Sachsen rundt om i Verden, angreben i Stridsskrifter fra mangfoldige Sider for de til Dels barnagtige Sværmerier, hvortil han hengav sig; men al denne Polemik gjorde ham efterhaanden besindigere. 1747 fik han Lov at komme hjem, 1749 vedkjendte B. sig den augsburgske Confession og blev nu anerkjendt i Sachsen som Lutheranere og samtidig i England som ligestillede med den biskoppelige Kirke, fordi Z. 1737 var bleven ordineret til Biskop af Jablonsky, der af Englænderne ansaas for Biskop efter apostolisk Succession. I Virkeligheden er B.s Forfatning dog presbyterial og gaar ud fra Forestillingen om en Menighed af hellige; B.s Biskopper ere kun Titulærbiskopper, have intet Bispedømme og intet Kirkeregimente; alt hviler i Hænderne paa de ældste, blandt hvilke Lægelementet er det overvejende; der findes ingen Pastorer, kun tjenende Brødre, og Sjælesorgen er anvist de ældste og Chorhjælperne. Hver Menighed er delt i Chor efter de forskjellige Kjøn, Aldere og Stillinger; der gives Chor af smaa Børn, Drenge og Piger, ugifte Brødre, ugifte Søstre, de gifte, Enkemænd og Enker; hvert Chor har sine Forstandere, der besørge dets aandelige og timelige Anliggender. Hver Menighed styres af en Ældsteconferens, og hele B. af Unitetsældsteconferensen, som har sit Sæde i Herrnhut og igjen er ansvarlig for Synoden, der holdes hvert 7—12 Aar ved Afsendinge fra alle Menighederne. Herrnhuternes Kirker ere simple Bedesale; i Stedet for Alter staar der et Bord med grønt Tæppe. Al Prædiken og Lære skal gaa ud paa at vække from Kjærlighedsfølelse og fremmer saaledes en vis religiøs Sentimentalitet; hertil tjener ogsaa Gudstjenestens Ejendommelighed, dens yndige, aandelige Musik og følelsesfulde Sangmaade — Z. var en meget frugtbar Psalmedigter —, de rige Liturgier og Optagelsen af Agaperne, Fodvaskningen og Broderkysset ved Communionen, der holdes af alle en Gang hver Maaned. I Menighedens christelige Liv fremtræder en næsten munkeagtig Indskrænkning i det borgerlige og sociale Livs Frihed: staaende Talemaader, ejendommelige Skikke og særegen Klædedragt; Kvinderne bære f. Ex. en glat Hue med forskjellig farvede Baand: højrøde for Piger til det 18de Aar, blegrøde for de ugifte Søstre, blaa for de gifte Koner og hvide for Enkerne. Paa Grund af det nøje Forhold, hvori B. mener at staa til Herren, anvendes Lodkastningen i Livets afgjørende Forhold, ved Indgaaelse af Ægteskab, Overdragelse af Menighedsembeder, Bortsendelse af Missionærer osv.; dog er i første Henseende en mildere Praxis efterhaanden bleven indført. Herrnhuterne have en højere Dannelsesanstalt i Niesky og et theo-

logisk Seminarium i Gnadenfeld i Schlesien. B. har udbredt sig til forskjellige Egne af Tyskland, til Holland, England, Danmark, Norge, Sverige og Rusland. Efter Z.s Død 1760 styredes B. af den besindige Spangenberg, d. 1792, der med Rette kaldes dens anden Stifter. Blandt B.s Missionærer fortjene Dober, Rietschmann og Zeisberger særlig at nævnes.

Brødre og Søstre af den fri Aand, en pantheistisk Sekt i Frankrig, Schweiz og Italien i det 13de—15de Aarh., vistnok stiftet af Amalrik af Bena (s. d. A.). Efter deres Lære er alt Gud, og enhver from er en Christus, i hvilken Gud bliver Menneske. Ved Synden er vel en Adskillelse mellem Gud og Mennesket indtraadt; men Gjenforening med Gud vindes ved, at man kommer til Bevidsthed om Enheden, saa at man føler sig som Gud, evig og fuldkommen som han. Den fuldkomne er hævet over den sædelige Lov; hvad der sker i Kjærlighed er rent, og den fuldkomne kan ikke synde. Kirken med dens Sacramenter og Institutioner ere Bedrageri; Skjærsild, Himmel og Helvede ere taabelige Fabler, Ægteskabsbaandet Unatur og Ejendomsbesiddelse Tyveri. Deres hemmelige Gudstjeneste endte med Vellystorgier. De bleve fordømte paa Synoder i Köln 1306 og Trier 1310, og Inqvisitionen rasede imod dem med Baal og Sværd; men dog holdt Rester af dem sig til Slutningen af det 15de Aarh.

Brøgger, Waldemar Christopher, norsk Mineralog og Geolog, f. 10 Nov. 1851 i Christiania, Student 1869, blev 1878 Universitetsstipendiat og var tillige Assistent hos Prof. Kjerulf ved Universitetets Mineralcabinet og ved den geologiske Undersøgelse af Norge. Paa Grund af sine i Aarene 1876—79 foretagne grundige krystallographisk-mineralogiske Undersøgelser i Forbindelse med omfattende geologiske Studier af Norges Silurformation, hvorom især hans større Arbejde: „Die silurischen Etagen 2 und 3" (Universitetsprogram 1882) bærer Vidnesbyrd, blev han 1881 udnævnt til Professor i Geologi og Mineralogi ved Stockholms Højskole.

Brøk, en eller flere af Enhedens lige store Dele, som $\frac{3}{5}$ (tre Femtedele): *Nævneren* (5) angiver, i hvor mange Dele Enheden er delt, og giver Delene Navn; *Tælleren* (3) tæller Delenes Antal. I en *ægte* B. er Tælleren mindre end Nævneren, i en *uægte* større; den første er mindre, den anden større end 1. *Uegentlig* er en B., der kan skrives som et helt Tal, f. Ex. $\frac{15}{5}$.

Brølabe (Mycetes), sydamerikansk Abeslægt af Sapajuernes Familie, udstyret med Følehale, et stærkt Skjæg og en tyk Hals, især hos Hannen, hos hvilken ogsaa den store, opsvulmede Resonansblære, hvortil Tungebenet er uddannet, især er udviklet. Af visse Arter ere Han og Hun af forskjellig Farve. Før Solopgang samles de i Trætoppene og lade deres ulidelige Brøl høre i nogen Tid.

Brömsebro forener Bredderne af Brömsebäk, som danner Grænsen mellem Småland og Bleking, altsaa indtil 1658 Danmarks Grænse mod Sverige, og ved denne sin Beliggenhed har B. opnaaet historisk Mærkværdighed. 15 Sept. 1541 sluttede Christian III og Gustav I et 50aarigt Forbund ved B. Ved Fredslutningen sammesteds 13 Aug. 1645 fik Sverige Toldfrihed i Sundet og Bælterne, og Christian IV maatte desuden afstaa det Jemtland, Herjedalen, Gotland og Ösel, samt overlade det Halland i 30 Aar.

Brønd, en ved Kunst dannet Aabning i Jorden, hvori man samler Vandet fra underjordiske Beholdninger. Disse hidrøre fra Regnvandet, der synker ned i Jorden, bevægende sig med Lethed i de saakaldte vandførende Lag (f. Ex. Sand), medens det bindes meget stærkt af de vandtætte Lag (f. Ex. Ler). Naar man skal anlægge en B., maa man derfor ved Gravning eller Boring naa ned til et Lag af den førstnævnte Art. Vandet vil da træde ind i B. og efter Lagets Stilling i Jorden stige mere eller mindre højt i den. Hvor dybt det end holder sig deri, kan man dog altid, f. Ex. ved Hjælp af Suge- og Trykpumper, bringe det op til Jordoverfladen. De gravede B., som ere de almindelige, forsynes med en Beklædning, i tidligere Tid især af Trærammer, men nu sædvanlig af Mursten eller raat udspaltede, naturlige Sten. At opsætte den af simple, runde Kampesten er langt fra tilraadeligt. For bedre at modstaa Jordtrykket paa Siderne bygges B. cylindrisk af særegne dertil dannede kileformede Mursten, de saakaldte **Brøndsten**. I Almindelighed udgraves Jorden i hele den Dybde, B. skal have; nederst anbringes under Vandet en **Brøndkrans** af Træ, og derover opføres Beklædningen enten som tørt Murværk eller med Ler eller Cement som Bindemateriale. Naar Beklædningen er færdig, fyldes Jord omkring den. Saadanne B. har man ført ned til meget store Dybder, f. Ex. paa Königstein til 600 F. I Sand eller anden løs Grund, der er stærkt gjennemtrængt af Vand, kan man bygge B. paa en anden Maade, nemlig ved at *forsænke* dem. Man begynder da med at grave en saa dyb og rummelig Grube, som Localiteterne tilstede det, og lægger paa Bunden af Udgravningen en Brøndkrans af Træ, opfører Brøndbeklædningen til nogle Fods Højde derpaa og borttager Jorden under den. Murværket vil da synke ved sin egen Vægt, der, om fornødent, kan forøges ved ydreligere Belastning. Ved at fortsætte Opmuringen og Borttagelsen af Jorden successivt kan man saaledes sænke B. meget dybt ned. Enhver B. maa for oven have en solid Indfatning af omtr. 3 Fods Højde over Jorden. Vandet hentes op enten ved Pumper eller ved Hjælp af Spande (Trækbrønde, Vindebrønde). Undertiden anlægges B. i en Hensigt modsat den sædvanlige, nemlig for at bortlede Vand. De føres da ned til vandslugende Lag i Jorden og kaldes *absorberende*. Som nævnt fremstilles B. ogsaa ved Boring og kaldes da almindelig **artesiske B.** (sml. **Jordbor**). Navnet skriver sig fra den franske Provins Artois, hvor de kjendtes for mere end 100 Aar siden; men i øvrigt gaar Anvendelsen af a. B. langt tilbage i Tiden. Allerede Olympiodoros taler om saadanne i Ægypten af 600—1000 Fods Dybde, og ligeledes i China findes de i stor Mængde af 1800—3000 Fods Dybde. 1833—41 boredes Grenellebrønden i Paris, som er

c. 2000 Fod dyb og daglig leverer 100,000 Kubikfod Vand med en Varmegrad af c. 27°. Ved Harrestrup i Nærheden af Kjøbenhavn er der boret flere a. B. for Byens Vandforsyning. B. kaldes ogsaa i Minekrigen de træbeklædte, lodrette Huller, som man graver enten for fra Bunden at gaa frem i vandret Retning med Minegallerier (Udgangsbrønde), eller for umiddelbart paa Bunden af B. at anlægge Minekamret, der tjener til at optage Krudtladningen (Angrebsbrønde). Til de sidste høre de saakaldte Fladderminer (s. d. A.) og de efter Opfinderen opkaldte Boules B. Disse ere smaa B., som Angriberen af en Fæstning anlægger, naar han kommer paa et Terrain, som han antager, at Forsvareren har undermineret; de forsynes med en stærk Krudtladning, men fordæmmes ikke, inden de sprænges, for at spare Tid og for saaledes om muligt at komme Forsvareren i Forkjøbet og slaa hans Minegallerier ind, inden han har faaet sine Miner ladede og fordæmmede.

Brøndcur, den Curmethode, der søger at helbrede forskjellige chroniske Sygdomme ved en reguleret Drikning af Mineralvande (s. d. A.). Curen, der hyppigst foregaar om Sommeren, understøttes ved Bade og en ordnet Diæt. Vandet drikkes sædvanlig om Morgenen i en til et vist Maximum stigende Mængde, som derpaa igjen gradvis formindskes. Curens Varighed, der afhænger af Sygdommens Art og den syges Individualitet, er i Almindelighed nogle Uger. Naar Lejlighed ikke haves til at drikke Vandet ved selve Mineralkilderne, hvad der er det bedste, kan man ogsaa i Hjemmet drikke de naturlige, forsendte Vande eller de kunstige. I Kjøbenhavn er den saakaldte **Rosenborg Brøndcuranstalt** forbunden med Byens ældste Mineralvandsfabrik; den ligger i Gothersgade i Udkanten af Rosenborghave, der afgiver en hensigtsmæssig Promenade for de temmelig talrige Curgjæster, der, lige siden Anstalten 1834 blev aabnet, hver Sommer have søgt til den for om Morgenen at drikke de der tilberedte Vande curmæssig. For nogle Aar siden er der paa Frederiksberg oprettet en ny Anstalt af samme Art, **Magleklilde og Frederiksberg Brøndanstalt**, som ogsaa har en temmelig betydelig Søgning.

Brøndkarse. Dette Navn har man tillagt to Planter, begge af de korsblomstredes Familie, nemlig 1) Nasturtium officinale (almindelig B.), med mørkegrønne Blade, hvide Kronblade, gule Støvknapper og trinde, linjeformede Skulper, og 2) Cardamine amara (Vandkarse), med lysegrønne Blade, hvide eller lila Kroner, violette Støvknapper og fladtrykt-linjeformede Skulper. Begge findes i Danmark paa fugtige Steder, især ved Kildevæld; de indeholde velsmagende skarpe Stoffer og anvendes som Salat, saa vel som i Lægevidenskaben som Middel mod Skjørbug.

Brøndlund Slot, s. **Aabenraa**.

Brøndsted, Peter Oluf, dansk Archæolog, f. 17 Nov. 1780 i Fruering i Aarhus Stift, hvor hans Fader var Præst. Denne blev saa Aar efter forflyttet til Horsens, hvor B. gik i Skole under Rector Ole Worm. Han blev Student 1796, theol. Cand. 1802, helligede sig derpaa til Philologien, disputerede 1806 og rejste derefter udenlands. I Paris traf han sammen med Haller v. Hallerstein, Linkh og Stackelberg og drog med dem over Italien til Grækenland, hvor han opholdt sig 1810—13, rejste meget omkring, bivaanede de store Opdagelser, hans Rejsefæller gjorde i Ægina og Phigalia, og selv gjorde interessante Opdagelser paa Keos. Efter sin Hjemkomst blev han udnævnt til Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn og holdt 1815—17 de interessante Foredrag over sin Rejse, som bleve udgivne efter hans Død i 2 Bd. Men han længtes bestandig efter Syden, og da hans Hustru var død 1818, lod han sig ansætte som dansk Hofagent i Rom. Da han her i en archæologisk Afhandling (»Sopra un Iscrizione Greca scolpita in un elmo di bronzo«) havde udtalt sin levende Glæde over den Constitution, Neapolitanerne havde aftvunget deres Konge, blev hans Gage inddragen. B. blev imidlertid endnu i Rom til 1823, gik derpaa til Paris og London, stadig sysselsat med Forberedelsen af det store Værk over sin Rejse, »Voyages et Recherches dans la Grèce« (ogsaa paa Tysk, „Reisen und Untersuchungen in Griechenland"), hvoraf 1ste Bd. („Øen Keos") udkom 1826, 2det Bd. („Metoperne paa Parthenon") 1830. Mere er aldrig udkommet af dette Pragtværk, hvorpaa han anvendte en stor Del af sin Formue, et Værk, der ved sin Omhu og Smag altid vil indtage en hæderlig Plads i den archæologiske Literatur. 1832 vendte han tilbage til Danmark og blev strax ansat som ordentlig Professor ved Universitetet, hvor han ikke blot virkede for Archæologiens Studium, hvorom flere Smaaskrifter vidne, som »The Bronzes of Siris«, »De cista ænea Præneste reperta« og „Den Ficoroniske Cista" med pragtfulde Kobbere, men ogsaa for den danske Literatur. Han fornyede „Samfundet for den danske Literaturs Fremme" og oversatte Æschylos's Trilogi „Orestias" paa Dansk. B. døde som Følge af et Fald fra Hesten 26 Juni 1842. Biskop Mynster forfattede en smuk Biographi af ham, som er udgivet sammen med hans Forelæsninger.

Brøns ell. **Brønæs**, Kirkeby i det nordvestl. Slesvig, 2 M. s. for Ribe og ikke langt fra Vesterhavet, bekjendt af et Sammenstød 22 Jan. 1849 mellem de slesvigholstenske Soldater og de nordslesvigske Bønder, som havde begyndt at sætte sig til Modværge mod den Fællesregering, der under Vaabenstilstanden i Vinteren 1848—49 herskede i Slesvig. Bønderne, som vare slet bevæbnede og uden kyndig Anførsel, bleve splittede ad med et Tab af 3 døde, 5 haardtsaarede og 22 Fanger, de fleste letsaarede. Over de trofaste Mænd, som saaledes gav deres Liv hen, rejstes der 1858 en Mindesten ved B. Kro.

Brønshøj, Kirkeby i Sjælland, ¾ M. n. v. for Kjøbenhavn, hvor under Svenskekrigen 1658—60 Carl Gustav havde sin store, forskansede Lejr, ligesom en befæstet Stad, omgiven med Volde, Grave, Palissader osv., af sin Bygherre kaldet „Carlstad".

Bu, s. **Abu**.

Bu, norsk, Bosted, Husholdning, en Gaards Besætning af Køer, derfor ogsaa Køer, Hornkvæg (som ogsaa kaldes **Bufæ, Buskap, Bøling**). Heraf

Budeje, Malkepige, Kvinde som har Tilsyn med Køerne; **Budraatt**, Mælkevarer, **Buhage**, Græsgang for Køer, **Buhund**, Hyrdehund.

Buache, Phil. [byäsch], f. 1700 i Paris, d. 1773 som første kongel. Geograph, grundlagde den physiske Geographi som Videnskab. Han var den første, der underkastede de plastiske Jordbundsforhold en nærmere Undersøgelse og paaviste deres Betydning for Videnskaben. Navnlig indførte han Begreberne Vandskjel og Højslette i den physiske Geographi. Videnskabens daværende Standpunkt medførte imidlertid, at B. ogsaa har opstillet en Mængde uholdbare Hypotheser. — Hans Brodersøn, **Jean Nicolas B.**, f. 1741 i Neuville-le-Pont, d. 1825, blev ligeledes kongel. Geograph.

Bubastis, det græske Navn paa Baſt (s. d. A.).

Bubna u. Littiz, Ferd., Greve af, østerrigsk Feltmarschallieutenant, f. 1768 i en gammel bøhmisk Familie, traadte 1784 i østerrigsk Krigstjeneste, hvor han ved flere Lejligheder udmærkede sig saa meget, at han tiltrak sig Erkehertug Carls Opmærksomhed. 1805 deltog han som Generalmajor i Slaget ved Austerlitz; 1812—13 blev han brugt i diplomatiske Sendelser til Napoleon, commanderede en Division i Slaget ved Leipzig og udmærkede sig derpaa i Schweiz, hvor han besatte Genf. Da Krigen var endt, blev han Generalgouverneur i Savoien, Piemont og Nizza; derfra rykkede han efter Napoleon I.s Tilbagekomst fra Elba 1815 ind i det sydlige Frankrig og erobrede Lyon. 1818 fik B. Overcommandoen i Lombardiet, og 1821 anførte han den østerrigske Hær, som undertrykkede Opstanden i Norditalien. Han døde i Milano 1825.

Bubön, en betændelsesagtig Svulst af de under Huden liggende Lymphekjertler, oftest opstaaet ved en Forplantelse af en paa et fjernere Sted foregaaende Betændelse gjennem de fra dette til den paagjældende Kjertel førende Lymphekar. Fortrinsvis forslaas ved B. en Betændelse i Lymphekjertlerne i Laarbøjningen, der er udgaaet fra et venerisk Saar paa Kjønsdelene (s. **Syphilis**); den gaar oftest over i Forbulning og kan da være meget langvarig.

Buccari, Stad i det ungarske Kronland Kroatien og Slavonien, ved Quarnerobugten, 2 M. s. ø. for Fiume. 2,000 J. Skibsværfter.

Bucco (Folia B.), Bladene af flere Barosmaarter, der voxe i Caplandet. De have en ejendommelig, balsamisk Lugt og bruges undertiden i Lægevidenskaben som urindrivende Middel.

Bucentaur [tāvr] ell. **Bucentoro** kaldtes den prægtige Galej, paa hvilken Dogen i Venezia siden 1311 aarlig paa Chr. Himmelfartsdag under store Højtideligheder sejlede et Stykke ud paa det adriatiske Hav og til Tegn paa Republikens Herredømme over Havet ligesom formælede sig paa dens Vegne med dette ved at kaste en Ring ud deri. Den sidste B. blev bygget 1722—29 og tilintetgjort af Franskmændene 1798.

Buch, Leop. v., berømt Geognost, f. 1774, d. 1853 i Berlin, var en af Werners mest fremragende Disciple, der med omfattende physiske og mineralogiske Kundskaber forenede en skarp Jagttagelsesevne og en utrættelig Iver for sin Videnskab. En uafhængig Livsstilling satte ham i Stand til at foretage en Mængde Rejser i næsten alle Dele af Europa, og Geognosien skylder ham for en stor Del sin daværende Skikkelse og Udvikling. Han eftervisite den indre Sammenhæng imellem de vulkanske Phænomener og deres gjensidige Afhængighed, var den første, der fremsatte den af Beaumont senere udviklede Theori om Parallelismen i forskjellige Bjærgsystemer, og forsøgte at forklare Dolomitens Dannelse. Ogsaa med den uddøde Dyreverden var han ivrig beskæftiget og leverede fortrinlige Arbejder over Ammoniterne, Terebratlerne og Cystideerne. Foruden flere Monographier i Berliner-Akademiets Skrifter og i »Annales des sciences naturelles« maa især fremhæves følgende Arbejder af ham: „Versuch einer mineralogischen Beschreibung von Landeck“ (1797), et Mønster paa en grundig, kort og klar Beskrivelse, „Geognostische Beobachtungen auf Reisen durch Deutschland und Italien“ (2 Bd., 1802—9); „Reise durch Norwegen und Lappland“, 1810 (bl. A. viste han deri Granitens Forhold til de palæozoiske Formationer, samt godtgjorde Rigtigheden af hele Skandinaviens langsomme Hævning); „Physische Beschreibung der Canarischen Inseln“, 1825, og et geognostisk Kort over Tyskland i 42 Blade, 1832. En samlet Udgave af hans Skrifter er paabegyndt, hvoraf 3 Bd. ere udkomne (1867—77).

Buchanan, Claud. [bukännen], engelsk Gejstlig i Indien, f. 1766 i Nærheden af Glasgow. I sit 16de Aar kom han til Universitetet i Glasgow for at studere Retsvidenskab, opgav dog efter et Par Aar sine Studier og drog til London, hvor han en Tid førte et vildt Liv; men efter at være bleven religiøst vakt, studerede han i 4 Aar Theologi i Cambridge og blev i Marts 1796 af det ostindiske Compagni udnævnt til Capellan i Indien og ansat som Regimentspræst i Barrackpur, 3 M. n. for Calcutta. Da ingen af Englænderne brød sig om hans Prædiken, og det var ham forbudt at drive Mission, brugte han sin Tid til at studere det hindustanske og persiske Sprog. 1800 blev han Capellan i Calcutta, og her begyndte han en omfangsrig Virksomhed, understøttet af Generalgouverneuren, den senere saa berømte Lord Wellington. B. holdt det for sin Livsopgave at bringe Englænderne til at arbejde for Christendommens Udbredelse i Indien i Stedet for, som Compagniet gjorde, at forbyde al Mission. Derfor foreslog han i et Skrift, som vakte megen Opsigt, at inddele det britiske Indien i Missionskredse, som skulde besættes med Biskopper og Præster. Tillige oversatte han det nye Test. paa Persisk og Hindustansk og grundede et Institut til Oversættelse af den hellige Skrift i de orientalske Sprog. 1808 kom en anden Gouverneur til Calcutta, som modsatte sig B.s Planer; denne begav sig da til England og kæmpede i Prædikener og i sit Tidsskrift „Østerlandets Stjærne“, trods Handelscompagniets Bestræbelser i modsat Retning, med en saadan Udholdenhed, at han fik Regeringen paa sin Side mod Compagniet, og endnu før sin Død 1815 saa han den første Biskop i Calcutta blive indviet.

Buchanan, George [s. o.], berømt, skotsk Skri-

dent, f. 1506, kom i en ung Alder til Frankrig for at studere og blev der bekjendt med de protestantiske Lærdomme. Fattigdom tvang ham til at føre et omflakkende Liv, men han erhvervede sig desuagtet et saadant Navn som udmærket Klassiker, at han ved sin Hjemkomst til Skotland 1534 blev ansat som Lærer for Jakob V.s nægte Søn, den senere Greve af Murray. Men et latinsk Smædedigt, som han skrev imod Munkene, paadrog ham disses Had, og han blev fængslet, uden at Kongen kunde eller vilde beskytte ham. B. undslap imidlertid snart til Frankrig og førte nu længe det samme Liv som i sin tidligste Ungdom. Under en Fængsling i Portugal for sine religiøse Meninger leverede han en latinsk, metrisk Oversættelse af Davids Psalmer. 1560 kom han tilbage til Skotland og bekjendte sig nu aabenlyst til Calvinismen, ogsaa til dens republikanske Tendenser, som han dog senere modificerede. Efter Marie Stuarts Fordrivelse gjorde Murray ham til Opdrager for Jakob VI, hvis gode Kundskaber skyldtes B. Ogsaa efter Murrays Død blev B. i Gunst hos Magthaverne, men døde dog i Fattigdom 1582. Mest bekjendt er B. som Forfatter af »De jure regni apud Scotos« og af en paa klassisk Latin skrevet, men partisk og overfladisk Historie af Skotland fra de ældste Tider, dernæst som en af den moderne Latinitets første Digtere.

Buchanan, James [s. o.], nordamerikansk Præsident 1857—61, f. 23 Apr. 1791 i Pennsylvania, Søn af en irsk Indvandrer, blev 1812 Sagfører og vandt snart Ry for sin Veltalenhed, samt tjente efterhaanden en stor Formue. 1814 blev B. Medlem af Statens lovgivende Forsamling og 1820 af Repræsentanthuset, hvor han i Toldtarifstriden kraftig søgte at hævde Unionens Enhed over for Partiernes Tvistigheder og de særskilte Interesser, som de enkelte Grupper af Stater havde. B. arbejdede 1828 for Jacksons Valg til Præsident og støttede i det hele Demokraterne, blev 1831 Affending i Rusland og sluttede en vigtig Handelspagt, samt lagde Grunden til den gode Forstaaelse, der siden har holdt sig mellem de to Stater. 1833 vendte B. hjem og fik Sæde i Senatet indtil 1845; han modsatte sig her, at Slavérispørgsmaalet kom paa Omtale, og fik udvirket, at alle Andragender derom lagdes upaaagtede til Side, idet han gav Abolitionisterne alene Skyld for, at Slavernes Kaar ikke forbedredes. Som Statssecretær 1845—49 fik B. ikke alene Texas, men ogsaa Californien og andre Landskaber løsrevne fra Mexico og fik Grænsestriden med England endelig løst; Unionen udstraktes saaledes indtil det stille Hav. 1852 blev B. foreslaaet til Præsident, men hans Valg antoges ikke af Partiet. Derimod blev han 1853 Affending i England og deltog i Oct. 1854 med Nordamerikas andre Affendinger i „Ostende-Conferencen“, hvor de raadslog om dets Forhold til Udlandet og udtalte sig for Cubas Kjøb og for Monroelærens Hævdelse. 1856 valgtes B. af Demokraterne til Præsident imod Fremont og Fillmore og stræbte i sin Embedstid at udvide Unionens Indflydelse i Syd- og Mellemamerika, dog uden at understøtte de voldsomme Forsøg paa at tilknytte Landskaber. Ligeledes opnaaede B. ved Underhandling med China 1858 lige saa udstrakt Handelsfrihed, som England og Frankrig siden fik ved Krig. For at vedligeholde Ligevægten mellem Norden og Syden understøttede B. 1858 af yderste Evne Kansas's Optagelse som Slavestat og gjorde intet alvorligt Skridt for at hævde Fred og Orden i dette Territorium; derimod nødte han s. A. Mormonerne til at underkaste sig Unionens Magt. Da Sydstaterne i Nov. 1861 truede med Oprør, vilde B. ikke skride ind derimod i det Haab, at han derved kunde nøde Norden til at gjøre Indrømmelser i Slaverispørgsmaalet. Han blev derfor med Føje beskyldt for at have forraadt Unionens Sag, især fordi flere af hans Ministre vare afgjorte Tilhængere af Syden og ligefrem understøttede Oprørerne; ja General Scott maatte endog overtræde B.s Bud for at sætte Washington i Forsvarsstand. Dog paastod B. i sine Erindringer, at Borgerkrigen vilde være hindret, saafremt man kun havde ladet ham og hans Venner raade. Han døde 3 Juni 1868.

Buchanan, Robert [s. o.], engelsk Digter, f. 1841, udgav 1863 sin første lyriske Samling, »Undertones«, 1865 »Idyls and legends of Inverburn« og 1866 »London poems«. Farverig Stil, kraftig Realisme, Rigdom paa stærke Situationer charakterisere B. som Lyriker. Fra den fransk-tyske Krig er »Napoleon fallen, a lyrical drama« (1871), i hvis 3dje Del Bismarck er Helten. 1872 og 74 bleve hans Tragedier: »The witch-finder« og »A madcap prince« opførte i London. I »The fleshly school of poetry« (1862) havde han rettet et voldsomt Angreb mod Rosetti og Swinburne, hvilken sidste svarede paa en knusende Maade i »Under the microscope«. Blandt B.s senește Arbejder maa mærkes: »Balder the beautiful; a song of divine death« (1877).

Buchara ell. **Bokhara**, 1) et Khanat i Turan, begrænset mod N. og Ø. af russisk Turkestan, i S. af Afghanistan, i V. af Turkmenernes Omraade (Merv), som nu ligeledes staar under russisk Højhed, og i N. V. af Khanatet Chiva. Flademaalet anslaas til 4,300 □ M. med 2 Mill. I. Landet er mod Ø. og N. Ø. opfyldt af lave Kjæder (Nura Tau), de vestligste Forgreninger af Thian-schan, men udgjør i øvrigt en Del af Turans Lavland. Af Floder mærkes Amu Darja, som gjennemstrømmer B. fra S. Ø. til N. V., og Saraschan, som vander Omegnen af Hovedstaden. Jordbunden bestaar væsentlig af sorte eller gule Flyvesandsørkner, hist og her ogsaa af haard Lerjord; de opdyrkede Landskaber indskrænke sig til Floddalene og Skraaningerne af de østlige Bjærgkjæder. Skjønt B. ligger mellem 37—41° n. Br. og kun 11—1200 F. over Havfladen, er Vinterkulden dog meget betydelig (÷ 23°), Sommeren derimod meget varm (indtil + 38°); undertiden falder der fodhøj Sne, hvorimod Regn er sjælden og kun falder ved Foraarstider. Det tørre Klima nødvendiggjør derfor Vandingskanaler. Der avles Korn, Bomuld, Tobak, Frugt og fortrinlige Farveplanter. Af mineralske Rigdomme mærkes Guldsand, Salt, Alun, Svovl, Salmiak; nylig er ogsaa fundet betydelige Kullag. Af Husdyr holdes Faar

med Fedthaler, gode Heste, Æsler og Geder med fin Uld; det sædvanlige Lastdyr er den topuklede Kamel. Af vilde Dyr mærkes Hjorte, Antiloper, vilde Æsler, Bjørne, Ulve, Ræve, Schakaler; Græshopper anrette hyppige Ødelæggelser. Af Beboerne høre nogle til den indoeuropæiske Race, nemlig de saakaldte Tadschiker eller Sarter, som tale Persisk og dels i Byerne ernære sig af Handel og Industri, dels paa Landet af Agerbrug. Foruden Tadschikerne, som ere Landets oprindelige Beboere, findes ogsaa en Del Arabere, som ere Efterkommere af de arabiske Kalifers Garnisoner, og Persere, som ere indførte ved Menneskerov og Slavehandel. Den herskende Befolkning er imidlertid de indvandrede Usbeker, af tyrkisk Herkomst; til dem hører Khanen, og blandt dem tages største Delen af Hæren. Hertil kommer en Del Turkomaner fra Merv, nogle Hindner og omtr. 10,000 Jøder, der leve retsløse og under trykkende Forhold i Stæderne. Hele Befolkningen, paa Jøderne nær, ere sunnitiske Muhammedanere og derfor fanatiske Fjender af de schiitiske Persere. Trods den strængeste ydre Jagttagelse af Religionens Former hersker den største sædelige Fordærvelse. Derimod udmærker Landet sig fremfor det øvrige Mellemasien ved sine talrige Skoler, og der hersker en forholdsvis høj Dannelse. Landet regeres af en Khan eller Emir, hvis despotiske Magt kun indskrænkes af den fanatiske Gejstlighed. — B. er en Del af Oldtidens Sogdiana, udgjorde saaledes en Del af det store Perserrige og erobredes af Alexander den store; den af ham herhen forplantede Civilisation holdt sig til ned mod Christi Fødsel; det blev erobret af Araberne i det 8de Aarh., af Mongolerne under Dschingiskhan i det 13de og af Timur i Slutningen af det 14de Aarh. Usbekerne bemægtigede sig Herredømmet i Beg. af det 16de Aarh. I den sidste Menneskealder har B. igjen faaet Betydning i Historien, fordi det er kommet til at ligge midt imellem Ruslands asiatiske Lande og det engelske Rige i Indien. Allerede 1839 sendte B. en Affendinq til St. Petersborg, og Forholdet til Rusland var siden den Tid meget venskabeligt, medens en engelsk Affending myrdedes 1842, og kun den russiske Regerings Raad kunde formaa Emiren til at give Oprejsning. Men da Rusland i Høsten 1865 havde tilknyttet Staden Taschkend, krævede Emiren Mozaffar-ed-din dens Rømning og besatte selv samtidig Byerne Koland og Kodschend. Da han tilmed kastede den russiske Affending i Fængsel, begyndte en Krig i Vaaren 1866; Emiren blev gjentagne Gange slaaet og maatte opgive de to nysnævnte Byer. I Forsommeren 1868 brød Krigen ud paa ny; et stort Slag stod under Samarkands Mure, i hvilket Emiren blev slaaet af General Kauffmann, og ved Freden s. A. bemægtigede Rusland sig Sarafschans øvre Dal med Staden Samarkand. Disse Kampe svækkede Emirens Indflydelse, flere Oprør udbrød, som han dog med russisk Hjælp nedslog, og ved en Tractat af 1869 fastsattes Amu som Grænse mod Afghanistan. Sine Planer om at gjenerobre de til Rusland tabte Landstrækninger og gjenvinde sin Indflydelse i Mellemasien maatte Mozaffar-ed-din imidlertid opgive; under Krigen mod Chiva tillod han russiske Colonner fri Gjennemmarche og støttede Russerne paa enhver Maade, saaledes at han fik en Del af Chivas Omraade paa Amus højre Bred; samtidig afsluttedes en Handels- og Venskabstractat (Oct. 1873). Efter alle disse Begivenheder kan Khanatet nærmest betragtes som en russisk Vasalstat. Mozaffar-ed-din døde i Jan. 1882. 2) B., Hovedstaden i Khanatet af samme Navn, ligger ved Floden Sarafschan, under 39° 40′ n. Br. og 82° ø. L., i en frugtbar Oase, omgiven af Haver. Staden tæller 80,000 J., er 1½ M. i Omkreds, indesluttes af Mure og Grave, har snævre og smudsige Gader, men en stor Mængde prægtige Moskeer med høje Minareter, over 100 Skoler til Undervisning i Koranens Lærdomme, talrige Bazarer, Karavanserajer og offentlige Bade. Paa en Høj ligger et Citadel, der tillige er Khanens Residens. B. er den vigtigste Handelsplads i Mellemasien, et Centralpunkt for Karavanhandelen mellem Rusland, China og Indien og gjælder blandt Mellemasiens Folkeslag som Sædet for Hellighed, Lærdom og god Smag. 3) Lille ell. høje B., s. Ostturkestan.

Bucher, Lothar, tysk Politiker, f. 25 Oct. 1817, blev 1843 Dommer i Pommern og valgtes 1848 til den preussiske Nationalforsamling, hvor han hørte til det demokratiske Parti og bl. a. deltog i Beslutningen om Skattenægtelse. 1849 var B. Medlem af det andet Kammer og betegnede her som Udvalgsordfører Belejringstilstanden i Berlin (i Nov. 1848) som ulovlig. Da B. 1850 skulde tiltales for sin Optræden 1848, flygtede han til England, hvor han levede af at være Brevskriver til et frisindet Blad i Berlin, men hjemvendte efter Amnestien 1861. Efterhaanden havde B. forladt sine gamle Meninger og modtog derfor 1864 et Embede i Udenrigsministeriet. 1867 var B. Protocolfører ved de Conferencer, hvori det nordtyske Forbunds Forfatning udarbejdedes, og blev derefter Legationsraad, samt var efter den Tid en af Bismarcks mest betroede Hjælpere, bl. a. ved Underhandlingerne 1870—71 og ved Fredscongressen i Berlin 1878. Som tidligere Ven af Lassalle udgav B. 1880 2den Udg. af dennes „System der erworbenen Rechte"; desuden har han skrevet „Der Parlamentarismus, wie er ist" (1855, 2den Udg. 1881). — Hans Broder, Adalbert Bruno B., f. 1826 i Köslin, Kunsthistoriker, Secretær ved Kunst- og Industrimuseet i Wien, har gjort sig bekjendt ved flere Værker om Kunst og Kunstindustrien. „Die Kunst im Handwerk" (1872) er oversat paa Dansk.

Buchez, Phil. Benj. Jos. [byschē], fransk Politiker, f. 31 Marts 1796, blev Dr. med. 1825, men havde allerede 1 Maj 1821 tillige med Bazard grundlagt Carbonariernes Samfund og blev tiltalt som Medvider i General Bertons Opstandsforsøg i Belfort. B. udgav siden et lægevidenskabeligt Blad, men traadte snart i Forbindelse med St. Simonisterne og blev Medarbejder i deres Blad »Le Producteur«. Dog fjærnede B. sig fra dem i Dec. 1829, fordi han misbilligede deres materialistiske Retning, grundlagde med J. Fazy og Flocon „Folke-

vennernes" Samfund og udgav Bladet »l'Européen« (1831—32 og 1835—38). Heri fremsatte B. et eget philosophisk System (Buchezisme), der underordner Videnskaben under Moralen og helt ofrer Individets Udvikling for Samfundets Fremskridt, og som i politisk Henseende vil forene den demokratiske Radicalisme med den katholske Kirkes Ordning. Dette System udvikledes nøjere i »Introduction à la science de l'histoire« (1833, 2 Bd., ny Udg. 1842) og i »Essai d'un traité complet de philosophie au point de vue du catholicisme et du progrès« (3 B., 1838—40). Fremdeles udgav B. sammen med Roux-Lavergne »Histoire parlementaire de la révolution française«, Beretning om de franske Nationalforsamlingers Virksomhed 1789—1815 (40 Bd., 1833—38). 1848 blev B. Medlem af Nationalforsamlingen og var dens første Formand indtil Opstandsforsøget 15 Maj. B. hørte til de maadeholdne Republikanere, men blev ikke gjenvalgt 1849. Senere skrev B. en Udsigt „over den franske Nationalitets Dannelse" (2 Bd., 1859), og efter hans Død 12 Aug. 1866 udkom »Traité de politique et de science sociale«, der afslutter hans videnskabelige System.

Buchhave, Rudolf, f. 1737 paa Bornholm, var Læge ved Sorø Akademi 1767—76, ejede derpaa i nogle Aar Grevensvænge i det sydlige Sjælland, men drog 1781 til Kjøbenhavn, hvor han levede af Praxis og literære Sysler i smaa Omstændigheder til sin Død 1796. Han var en kundskabsrig og uegennyttig Læge, men meget bitter og skarp, fordi han troede sig forurettet af sin Samtid. Mest bekjendt er han bleven ved den saakaldte „Rellikerodstrid", der førtes mellem ham og Tode, i et Par Aar lagde Beslag paa Datidens Journaler, lige fra Todes „Sundhedstidende" til „Adressecontoirets Efterretninger", og affødte en Mængde Smaaskrifter endog i Udlandet. B. mente nemlig at have fundet et Middel mod Koldfeber i Rellikeroden; Tode hævede ham først i Skyerne derfor, men da nogle Forsøg, han selv anstillede dermed, slog fejl, vendte han om og beskyldte B. for Bedrageri, og hermed begyndte da Striden.

Buchholz, Stad i Konger. Sachsen, 4 M. f. for Chemnitz. 7,000 J. Betydelig Industri i Posamentartikler, Kniplinger og Silkefarveri. Bjergværksdrift.

Buchholz, Paul Ferd. Fr., f. 1768 i Alt-Ruppin, d. 1843 i Berlin, har forfattet en Mængde historiske Skrifter, af hvilke „Hist. Taschenbuch od. Geschichte der europ. Staaten seit dem Wiener Frieden" (22 Bd., 1814—37) er mest bekjendt.

Buchner, Joh. Andr., Prof. i Pharmaci, f. 1783 i München, d. 1852 smstds., blev allerede 1809 Overapotheker ved det den Gang oprettede Centralapothek i München. Efter Gehlens Død overtog han 1815—51 Redactionen og Udgivelsen af „Repertorium der Pharmacie", 110 Bd., der 1852 fortsattes med „Neues Repertorium der Pharmacie"; 1815—18 redigerede han tillige „Anzeiger für Kunst und Gewerbsfleiß in Bayern"; 1818—19 var han Prof. i Pharmaci i Landshut. B. har skrevet en Mængde Afhandlinger og Bøger, hvoraf her blot nævnes „Inbegriff der Pharmacie" (7 Bd., Nürnb.), hvoraf som særskilt Aftryk udgaves „Einleitung in die Pharmacie" (1824), „Grundriß der Physik als Vorbereitung der Chemie" og „Grundriß der Chemie" (1830—36). Han udgav ogsaa en Lærebog i analytisk Chemi og Støchiometri (1836) og indlagde sig Fortjenester ved Revision af den bayerske Pharmakopoe. — **Ludw. Andr. B.**, Søn af den foreg., Prof. i Pharmaci, tidligere i Medicin, i München, f. 1813, har skrevet forskjellige chemiske og pharmaceutiske Afhandlinger og udgav „Neues Repert. der Pharmacie", først sammen med Faderen og efter dennes Død alene.

Buchon, J. Alex. [byschōng], fransk Historieskriver, f. 1791, tog tidlig Del i den liberale Opposition imod Bourbonerne og blev 1820 en Tid lang holdt fængslet som mistænkt for Deltagelse i en Sammensværgelse. 1822 gjennemrejste B. en stor Del af Europa for at samle historiske Kildeskrifter og udgav efter sin Hjemkomst Froissarts Krønnike (15 Bd., 1824—26) som Begyndelsen af en „Samling af nationale, franske Krønniker fra 13de—16de Aarh." (i alt 47 Bd., 1824—29). Efter 1830 sendtes B. til Grækenland og indsamlede der Stof til senere Arbejder, idet han udgav en Samling „fremmede Krønniker, vedrørende franske Tog i det 13de Aarh." (1840) og tre større Skrifter (1843—46) om franske Adelsmænds Krigstog til det latinske Kejserdømme og de Riger, som de grundlagde paa Morea og i det øvrige Grækenland. D. 1846.

Buchwald, Friderich v., f. 1747 paa Gudumlund ved Aalborg af en oprindelig holstensk Familie, men som længe har haft Hjem i Danmark. Efter at have studeret ved Sorø Akademi og fremmede Universiteter gik han først den diplomatiske Vej som Legationssecretær i St. Petersborg og Wien, blev efter sin Tilbagekomst Kammerherre og 1776 Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, 1789 Stiftamtmand i Fyn indtil 1798, da han tog sin Afsked, og levede siden mest i Udlandet; han døde i Pisa 1814. B. har store Fortjenester baade som dygtig og frisindet Godsejer og som kraftig og virksom Embedsmand. Han var blandt de første, som paa sit Gods afskaffede Tiendeydelsen in natura og ombyttede den med en fast Afgift, og paa mange andre Maader arbejdede han for Bondestandens Opkomst, ligesom han ogsaa gjennem flere Smaaskrifter bidrog til at klare Anskuelserne om forskjellige Godsforhold.

Buchwald, Johannes de, f. 1658 i Meldorf, d. 1738, var fra først af Barber, men blev, efter at han under gjentagne Ophold i Udlandet havde studeret især Chirurgi og Fødselsvidenskab og 1700 taget Doctorgraden i Kjøbenhavn, 1707 Livmedicus hos Kong Frederik IV og 1717 Prof. i Medicin ved Universitetet ved en Concurrence, der rimeligvis var den første medicinske her i Landet. Han gjorde sig bekjendt baade som Forfatter og Operateur, men den Omstændighed, at han fra Barber var stegen til saa høje Værdigheder, gjorde ham til Gjenstand for mange bitre og vistnok uretfærdige Udfald; det skal saaledes være ham, som Holberg har skildret som Jens Blok i Peder Paars.

— Hans Søn, **Balthasar Johan de B.**, f. 1697, studerede Fødselsvidenskab i Holland, var først Landphysicus paa Laaland og Falster, men blev 1739 Prof. i Medicin ved Universitetet og Medlem af Jordemodercommissionen, i hvilke Stillinger han indtil sin Død 1763 indlagde sig megen Fortjeneste ved med Iver at virke for Fødselshjælpens Fremme her i Landet. — Ogsaa dennes Broder, **Freder. de B.**, f. 1706, d. 1766 ell. 1767 som Physikus i Aalborg, havde særlig lagt sig efter Fødselsvidenskab og var tillige en dygtig Anatom.

Buckingham [bøkkinghæmm], 1) Shire i Sydengland, mod S. begrænset af Themsen. 34 □ M. med 176,000 J. (1881). B.s sydlige Del optages af Chiltern-Hills, en Række indtil 900 F. høje Kalkbakker. Floden Ouse flyder igjennem dets nordlige Del. Landbrug er Hovederhverv; navnlig er Mejeriet betydeligt. 2) Stad i B.-Shire, 11 M. n. v. for London, ved Floden Ouse. 4,000 J. Kniplingsmanufakturer. — Efter Shiret og Staden have Greverne og Hertugerne af B. Navn. Grevskabet B. blev først af Vilhelm Erobreren givet som Len til hans Vaabenbroder Walter Gifford, men da dennes Søn døde uden mandligt Afkom, faldt det igjen tilbage til Kronen. 1377 gav Kong Richard II det til sin Farbroder **Thomas**, senere Hertug af Gloucester (Edvard III.s femte og yngste Søn), efter hvis Mord 1397 det 1445 gik over til hans Svigersøn, Grev **Edmund** af Stafford, som 1446 af Henrik VI blev ophøjet til Hertug af B., men faldt i Slaget ved Northampton 1460. Hans Sønnesøn, **Henrik**, Hertug af B., understøttede først som Tilhænger af Hert. Richard af York dennes Planer til at bestige Tronen; men da han, umættelig i sine Fordringer, faldt fra den blodbesmittede Konge (Richard III) og sluttede sig til Grev Henrik af Richmond (H. VII), lod R. ham henrette 1483 kort før sit eget Fald. Hans ældste Søn **Edvard** blev af Henrik VII gjenindsat i sin Faders Godser og Værdigheder, stod ogsaa en Tid i Yndest hos Henrik VIII, som udnævnte ham til Storconnétable, men blev styrtet af Wolsey, anklaget for Højforræderi og henrettet 1521. — Først 100 Aar efter udnævnte Jakob I **George Villiers** til Hertug af B. Denne, yngre Søn af en gammel Familie i Leicester-Shire, f. 1592, er et næsten enestaaende Exempel som Yndling hos to saa forskjellige Konger som Jakob I og Carl I. Denne Yndest skyldte han ikke fremragende Aandsgaver, men et smukt Ydre og et slebent Væsen, som han i sin tidligste Ungdom havde tilegnet sig i Frankrig, hvormed han rigtignok forenede et Overmod, der gjorde ham almindelig forhadt. Jakob I drog ham frem, vundet af hans Skjønhed, og gav ham i faa Aar den ene Værdighed efter den anden, indtil han 1623 udnævnte ham til Hertug af B. i Anledning af det æventyrlige Tog til Spanien, som B. og Prinsen af Wales, senere Carl I, foretog for at fri til Infantinden. Denne Plan gik over Styr paa Grund af B.s Opførsel ved det spanske Hof, og der paafulgte en Krig, som gav B. Anledning til at vise sin Uduelighed som Hærfører ved et mislykket Tog til Cadiz. Hos Carl I havde B. om muligt endnu større Indflydelse end hos Jakob, der i sine sidste Aar mere af Vane end af Kjærlighed fulgte hans Planer. Folket nærede derimod et stort Had til ham, som ofte kom til Orde i Parlamenterne, der af B. bleve behandlede med hans sædvanlige Hensynsløshed. Han styrtede England i en Krig med Frankrig, som det hed sig med det Formaal at undsætte Huguenotterne i la Rochelle, men hvis egentlige Grund var B.s personlige Had til Richelieu. Expeditionen til Øen Ré, som B. selv anførte, mislykkedes fuldstændig. Under Forberedelserne til en ny blev han myrdet 1628 af en afskediget Lieutenant Felton. — **George Villiers**, Hertug af B., den foreg.s Søn, f. 1627, havde tidlig Lejlighed til at prøve Gjenvordigheder, uden at disse dog kunde forbedre hans Charakter, der i alt væsentligt lignede Faderens, kun tilsat med endnu mere Frivolitet og Letsindighed. Under Krigen imellem Kongen og Parlamentet opholdt B. og hans ældre Broder Francis sig mest i Frankrig, men da 1648 Krigen udbrød imellem England og Skotland, sluttede Brødrene sig til den royalistiske Opstand i England. I Træfningen ved Nonsuch faldt Francis, og B. maatte flygte til Continentet. 1650 fulgte han Carl II til Skotland og undslap efter Slaget ved Worcester med Møje igjen til Fastlandet. Nogle Aar efter vovede han sig dog til England, stolende paa Fairfax's Beskyttelse, der ogsaa gav ham sin Datter til Ægte, men ikke kunde forhindre, at Cromwell lod ham sætte i Tower, hvor han blev indtil Protectorens Død. Carl II.s Restauration lovede ham en glimrende Carriere, som han til Dels selv forspildte. Først intriguerede han imod Clarendon og blev efter dennes Fald Medlem af det berygtede Cabalministerium, der til bedste for Frankrig indviklede England i den vanærende hollandske Krig. Derefter gik B. over paa Folkepartiets Side og opponerede saa heftig imod Regeringen, at han 1675 blev sat i Tower, hvilket imidlertid kun bragte ham til Tavshed for en Tid. Saa længe Carl II levede, havde B. frit Spil, men efter hans Død trak han sig tilbage paa Landet, beskæftiget med Jagt og med dramatiske Arbejder, der altid havde interesseret ham levende, og af hvilke det bedste er »The rehearsal«. B. døde barnløs 1688. — **Richard Plantagenet Temple Chandos Grenville**, Hertug af B. og Chandos, f. 1797, blev 1826 Medlem af Underhuset og fik under Valgreformens Drøftelse 1832 den Bestemmelse vedtaget, at Forpagtere paa Tid ogsaa skulde have Valgret, fordi det styrkede Godsejernes Magt. Som ivrig Tory forsvarede B. Kornlovene og var meget yndet af Landbostanden, som kaldte ham »The farmers friend«. 1839 blev B. Peer og 1841 Storseglbevarer i Peels Ministerium, men trak sig tilbage 1845 af Uvilje over dennes Plan til at hæve Korntolden. 1848 maatte B., der havde været umaadelig ødsel baade for politiske Formaal og i sin Gjæstfrihed, opgive sit Bo og lade sit rørlige Gods sælge; han levede siden af en Livrente fra sin Søn, Marquien af Chandos, og udgav paa Grundlag af Aktstykker i sine Familiearchiver tre historiske Skrifter »Memoirs of the court of George III« (1855), »Memoirs

of the court of George IV« (1859, 2 Bd.), samt »Courts and Cabinets of William IV and Victoria« (1861, 2 Bd.); d. 1861. — Hans Søn, der bærer de samme Fornavne, f. 1823, Medlem af Underhuset for Staden B. 1846—57 og af Overhuset siden 1861, var 1862 Commissær ved Verdensudstillingen og 1866—68 Medlem af det conservative Ministerium, først som Præsident for Gehejmeraadet, siden som Minister for Kolonierne. 1875—80 var han Gouverneur i Madras.

Buckinghamshire, John Sheffield, Hertug af Normanby og, f. 1649, bekjendt som Soldat, Statsmand og Skjønaand, uden dog at bringe det til Fuldkommenhed i nogen af disse Retninger. Han forsøgte sig tidlig i de hollandske Krige til Søs og senere til Lands i fransk Tjeneste, men vendte dog snart tilbage til England og fik 1680 Befalingen over den Expedition, der skulde undsætte Tanger, hvilket Hverv han ogsaa lykkelig udførte. Efter den Tid helligede han sig til den civile Tjeneste og blev meget benyttet af Carl II og Jakob II, hvem han 1688 først forlod, da alt Haab var ude. Forholdet imellem B. og Vilhelm III var derfor ogsaa temmelig koldt. Desto bedre anskreven var han hos Dronning Anna, der 1703 gjorde ham til Hertug af B. og betroede ham de vigtigste Embeder. Dog maatte ogsaa han vige en Stund for Marlboroughs almægtige Indflydelse, men ved Torypernes Sejer blev han igjen draget frem og blev 1710 Præsident i Gehejmeraadet. Under Georg I hørte B. til Oppositionen; han gav sig dog ikke synderlig af med Statsanliggender, men derimod med literære Sysler og forfattede bl. a. sine Memoirer, der er det bedste, som han har skrevet. B. døde 1720 og efterlod af tre Ægteskaber kun ēn Søn, med hvem Titlen og Familien uddøde 1735.

Buckland, Will. [bøklænnd], Geolog, f. 1784, d. 1856, studerede først Theologi i Oxford, men lagde sig senere med stor Iver efter Naturvidenskaberne og blev 1813 ansat som Prof. i Mineralogi, 1818 i Geologi i Oxford. B. gjorde sig fortjent ved sine Sammenligninger mellem de geognostiske Forhold i England og dem paa Fastlandet, saa vel som ved sine Undersøgelser af Huleforsteningerne, som han beskrev i »Reliquiæ diluvianæ« (1820). I sin »Geology and mineralogy considered with reference to natural theology« (1836; forbedret Udg. af R. Owen 1864) søgte han at tilvejebringe Harmoni imellem Skabelseshistorien i Bibelen og Geologiens Resultater, som vakte en stærk Opposition fra de orthodoxes Side, hvilket dog hverken kunde hindre Bogens Udbredelse eller bringe geologiske Studier i Miscredit i England.

Buckle, Henry Thom. [bøkl], engelsk Culturhistoriker, f. 24 Nov. 1823, arvede 1840 efter sin Fader, der var Kjøbmand i London, en stor Formue og hengav sig alene til videnskabelige Studier. Efter tvende Afhandlinger „om Friheden“ og om „Kvindens Indflydelse“ tog B. fat paa at udarbejde „Civilisationens Historie i England“ (1ste Bd. 1857, 2det Bd. 1861; 5te Opl. 1874). Dette Værk vidner om en høj Grad af Lærdom og Skarpsindighed, men hviler paa en afgjort materialistisk Verdensopfattelse og har derfor mødt lige saa megen Modstand som Bifald. Dets Plan var meget omfattende, thi det skulde fremstille de andre Landes Udviklingsgang for derefter at vise deres Indflydelse paa England; det blev derfor langtfra fuldført. B. døde 29 Maj 1862 i Damaskus paa en Rejse til Østerland. 1872 udkom 3 Bd. blandede Skrifter.

Buckskin, eng., et til Benklæder bestemt Stof af kartet Uld med en stærk snoet, ofte tvunden Kjæde, vævet i Kiperstriber, valket, ikke ruet, men skaaret ind til Traadene paa Retten.

Buczacz [butschatsch], Stad i Østerrig, Galizien, 18 M. s. f. ø. for Lemberg, ved Floden Strypa. 10,000 I.

Budapest [pescht], Hoved- og Residensstaden i Kongeriget Ungarn, ligger 28 M. ø. s. ø. for Wien paa begge Bredder af Donau, under 47° 29′ n. Br. og 37° 13′ ø. L. Her er Sædet for den ungarske Regering, for Parlamentet, de højeste Domstole og Overcommandoen for det ungarske Landeværn. B., som i Følge Lov af 1872 er fremgaaet ved Forening af de tidligere selvstændige Stæder Buda eller Ofen, O'Buda eller Gammel-Ofen og Pest, deles i 10 Kredse, udgjør en særlig Commune og styres af sin Overborgemester, Magistrat og Byraad. 361,000 I. (1881), hvoraf 243,000 romerske Katholiker, 20,000 Lutheranere, 22,000 reformerte og 71,000 Jøder. Med Hensyn til Nationaliteten ere 200,000 Ungarere, 120,000 Tyskere og 22,000 Slovaker. B. deles af Donau i tvende ulige store Dele. Paa højre Bred ligger Buda, som atter bestaar af flere Dele, nemlig Fæstningen (Vár) eller den øvre Stad, omgiven med Mure og liggende paa det 200 F. høje Fæstningsbjærg, Raitzerstaden (Taban), Christinestaden, Vandstaden (Vizivåros), Landstraße (Orzágut), Neustift (Ujlak), Gammel-Ofen. Af Bygninger mærkes her Sigismundskirken paa Kongeborgen, hvor de ungarske Rigsklenodier gjemmes, Maria-Himmelfartskirken og Johanneskirken, Theatret, flere private Paladser, den prægtige Synagoge i Gammel-Ofen, men frem for alt den imponerende Kongeborg, som Marie Theresia lod opføre paa Fæstningsbjærget. Interessant er ogsaa i Nærheden af Badeanstalten Kaiserbad et Capel, opført omtr. 1550 over en tyrkisk Helgens Grav, som endnu er et af Muselmænd meget besøgt Valfartssted. Bykvartererne paa den højre Flodbred ere forbundne med den øvrige Stad ved Jærnbanebroen, ved den 1,500 F. lange Margarethebro og den prægtige, 1849 fuldførte, 1,240 F. lange Kjædebro, hvortil slutter sig en Tunnel gjennem Fæstningsbjærget. Den østlige Del af B., det egentlige Pest, bestaar ligeledes af forskjellige Dele, nemlig den indre Stad (Belváros), Leopoldsstaden, Theresiastaden, Josephstaden, Franzstaden, samt Steinbruch (Kőbanya). De Porte, Ringmure, Volde og Grave, som omgave den indre Stad, ere for længst nedrevne, jævnede og bebyggede. Af Bygninger mærkes Domkirken, Universitetskirken og Leopoldskirken, den nye Synagoge, Nationalmuseet med en Kuppelsal, hvori berømte Ungareres Statuer opstilles, det ungarske Akademis Palads, fuldført 1866 af Sandsten i Renaissancestil, den nye Toldbygning, det gamle Raadhus med et

150 F. højt, firkantet Taarn, Nationaltheatret, Invalidepaladset, nu benyttet som Caserne, Militærhøjskolen Ludoviceum, den mægtige Uellöer-Caserne, det nye Raadhus, den nye Børs, det nye Universitetsbibliothek, Posthuset, chemisk Laboratorium, polytechnisk Institut med et nyt Observatorium og en stor Mængde andre offentlige og private Pragtbygninger særlig langs de smukke Donaukajer, paa Franz-Josephs Pladsen med den 1867 opkastede Kroningshøj, i Waitzener- og Radialgaden, paa Boulevarderne og a. St. En særdeles interessant Bygning er ogsaa det uden for Staden opførte Slagtehus med et imponerende firkantet Taarn til Vandforsyningen, med talrige Slagterum og et Kvægtorv af 26 Td. Lands Størrelse. Blandt *videnskabelige* Anstalter mærkes Universitetet med rige Samlinger som physiologisk og chemisk Institut, anatomisk Cabinet, botanisk Have, Samlinger af Oldsager og Bibliothek o. s. v.; Videnskabernes Akademi, grundlagt 1825 ved private Bidrag; det kongelige Josephs-Polytechnikum; den militære Højskole Ludoviceum; Kisfaludy- og Petöfi-Selskaberne for den skjønne Literatur; historiske, naturvidenskabelige, medicinske og geographiske Selskaber o. s. v. B. har fremdeles et Handelsakademi, 6 Gymnasier, 4 højere Realskoler, et jødisk Seminarium, 6 Seminarier for Lærere og Lærerinder, Landets Centraltegneskole. Den egentlige Skoleundervisning besørges af henved 200 Folke- og Elementarskoler med omtr. 85,000 skolesøgende Børn; men trods dette forholdsvis store Antal Undervisningsanstalter er det almindelige Kundskabsstandpunkt ikke særlig godt; blandt de voxne kunne omtr. 30 pCt. hverken læse eller skrive. For *Kunsten* sørges ved betydelige Malerisamlinger, dels i Nationalmuseet, dels i Videnskabernes Akademi (det tidligere Esterházy-Galleri), ved tre ungarske og et tysk Theater, ved Musikakademiet, Musikconservatoriet, Kunstforeningen o. s. v. Blandt Velgjørenhedsanstalter mærkes: det store Rochus-Hospital, Kongerigets Sindssygeanstalt for 800 Patienter, forskjellige andre Hospitaler, Blindeinstitutet, Vajsenhuset o. s. v. B. er Ungarns vigtigste *Industristad*; særlig mærkes Maskinfabriker for Landbrugs-Redskaber, Vogne og Waggoner, store Dampskibsværfter, 11 store Dampmøller; Spiritus-, Gjær-, Liqueur- og Romfabrikation, Tobaksfabriker, Fabrikation af Olje, Stearin og Sæbe, Benmel, Kalk, Cement, Mursten, Uldvasterier, Farverier, Kattuntrykkerier o. s. v.; men trods Byens mangfoldige og i mange Henseender ikke ubetydelige Industri er den østerrigske, særlig Wienerindustrien en følelig Concurrent. Af største Betydning er fremdeles *Handelen*, hvis vigtigste Gjenstande ere Korn, særlig Hvede, Hornkvæg og Fedesvin, „Ofener-Vine", Sprit, Oljekager, Kløverfrø, Hamp, Tobak, Blommer, Honning, Vox, Potaske, Træ, særlig Tøndestaver, Stenkul, Manufakturvarer o. s. v. Den samlede Tilførsel udgjorde 1881 over 20 Mill. metr. Centn. mod en Udførsel af 18 Mill. Centn. Der findes (1881) 9 Banker, 5 Sparekasser, 4 Creditkasser for Landejendomme, 9 Forsikringsanstalter. B. er Knudepunktet for de ungarske Banelinjer og Linjen til Wien; fra den store Centralbanegaard udgaar en Forbindelsesbane til de tvende andre Banegaarde paa Pestersiden og over Donaubroen til Ofens Banegaard. B. er fremdeles et vigtigt Stabelsted for Donaudamperne. Den indre Communication vedligeholdes ved Sporvogne, Smaadampere, Omnibusser og Droschker. De talrige varme Kilder paa Flodens højre Side ere benyttede til store Badeetablissementer. — Pest nævnes første Gang 1148; Navnet er af slavisk Oprindelse (bet. „Ovn"). Den blev ødelagt 1241 af Mongolerne, men hævede sig snart paa ny og fik for største Delen tyske Indbyggere, hvem der 1244 tilstodes Stadsprivilegier. Desuden byggedes 1247 paa Bjærget hinsides Donau, paa Flodens højre Bred, en Borg, og den By, der dannede sig om denne, fik det tyske Navn Ofen eller det ungarske Buda. 1351 tog Kongen Ophold her, og et nyt Slot byggedes af Matthias Corvinus. 1541 faldt begge Byer i Tyrkernes Vold, og Buda var indtil 1686 Sæde for en tyrkisk Pascha, medens Pest helt forfaldt. Men efter Tyrkernes Fordrivelse fik Pest nyt Opsving, især under Carl VI, der 1723 gjorde den til Sæde for Ungarns store Domstole, og under Joseph II, der 1784 forlagde Universitetet dertil. I det 19de Aarh. voxede Pest stærkt, især ved Donau-Dampskibsfarten, og overfløjede aldeles Buda, skjønt den 1838 hjemsøgtes af en stor Oversvømmelse (ligel. 1874 og 1876). 1848 blev Pest Sæde for Ungarns Rigsdag og Regering. 21 Maj 1849 blev Buda indtagen med Storm af Ungarerne under Görgey efter 17 Dages Belejring. S. A. fuldførtes Broen over Donau mellem begge Byer, og 1872 sammensmeltedes de til en Stad, Budapest. Dens talrige tyske Indbyggere ere efterhaanden blevne helt magyariserede.

Budde, en tysk Adelsfamilie, der skal være kommen til Danmark med Frederik II.s Dronning, Sophie af Mecklenburg. Til den hørte **Agnete Sophie B.**, som henrettedes i Kjøbenhavn 1678 i en ganske ung Alder for Giftblanderi.

Budde, Leopold, dansk Forfatter, f. 15 April 1836, tog 1867 Magisterconferens i Mathematik, blev 1869 Forstander for Karise Folkehøjskole og 1875 for Opdragelsesanstalten Holsteinsminde, hvor han endnu virker. Efter adskillige, til Dels endog meget tidlige literære Forsøg offentliggjorde han 1871 i „Fædrelandets" Feuilleton „En ungdommelig Historie", som vakte megen Opmærksomhed ved sin elskværdige Humor og sin tiltalende Skildring af et Barn som en af Fortællingens Hovedpersoner. Inden for det allerede her temmelig bestemt afgrænsede Omraade har B. væsentlig holdt sin senere, ikke omfangsrige, men altid sympathetisk vindende Produktion, der med lige saa fin Iagttagelse som sund Følelse og ægte Humor især forstaar at tegne Barnelivet og Barnesjælen i dens ubevidste Naivetet og paa Bevidsthedens Grænselinje liggende Skjælmeri som i dens Uvornhed og Trods. Til de fire Samlinger „Smaahistorier" slutte sig to større Bøger: „En Historie fra fattige Steder" (1874) og „Fra Lømmelalderen" (1877). Betegnende for B.s Forfatterskab er det, at han, Opdrageren af den fattige, hjem- og forældreløse

Ungdom, Kjenderen af Livets Virkelighed i en af dens sørgeligste Skikkelser, er afgjort Idealist i sin Livsanskuelse og bestandig i sine Skildringer af den Verden, han har saa god Lejlighed til at iagttage, lader en fast Tro paa det oprindelige godes sejrrige Gjennembrud lyse over sin Virkelighedsskildring. For Sentimentalitetens Fare redder hans sunde Lune ham.

Buddenbrock, Henrik Magnus v., f. c. 1685 af liflandsk Adel, havde deltaget i Carl XII.s Krige, blev senere Friherre og Generallieutenant og ansaas for en dygtig Officer. Som ivrig „Hat" fik B. nærmest under Lewenhaupt Commandoen over den svenske Hær i den finske Krig 1741—43 og blev efter dennes ulykkelige Ende efter Stændernes Dom halshugget 16 Juli 1743.

Buddenbrock, Wilhelm Dietrich v., preussisk Feltmarschal, f. 1672 i Litauen, d. 1757. Han traadte 1690 i preussisk Krigstjeneste og blev senere Frederik Vilhelm I.s erklærede Yndling og stadige Ledsager. I den første schlesiske Krig udmærkede han sig ved Czaslau og i den anden ved Hohenfriedberg og Sorr, hvorfor han samme Aar (1745) forfremmedes til Feltmarschal.

Buddha, Stifteren af en Religion, **Buddhismen**, der fra Indien har udbredt sig over hele Østasien og tæller de fleste Bekjendere (c. 500 Mill.). Efter buddhistiske Kilder var B. Søn af en Konge Suddhodana i Magadha (det nuværende Behar), Ætling af en Krigerslægt Sakya; han blev født i Byen Kapilavastu, der laa i Nærheden af det nuværende Gorakhpur n. for Ganges, og kaldtes Siddhartha. Han fik en Opdragelse, der passede til hans Stand, og undervistes saa vel i Vaabenbrug som i de sædvanlige Kunster og Videnskaber. Derpaa ægtede han to eller tre Hustruer, hvoraf den ene fødte ham en Søn Rahula, og levede som en Kongesøn indtil sit 29de Aar, da Erkjendelsen af de jordiske Tings Forgængelighed og evige Omskiftelse vaagnede hos ham med en saadan Styrke, at han besluttede at trække sig tilbage i Ensomheden for at udforske Midlerne til at fri Menneskene ud af Verdenslivet. Mod sin Faders Vilje drog han hemmelig bort og tyede først til en brahmansk Eneboer, som han dog snart igjen forlod, da dennes Undervisning ikke tilfredsstillede ham. Efter 6 Aar tilbragte i Ensomhed med strænge Spægelser og uafbrudt Eftertænkning kom han til Erkjendelsen af den højeste Sandhed og blev da B. eller den vise. Han kaldte sig selv Sramana Gautama efter en Brahmanslægt, der havde været Huspræster hos Fyrsterne i Magadha, og han kaldtes ogsaa Sakya ell. Sakya-muni (Sakya-Eneboeren) efter sin egen Æt. Fra nu af gjennemvandrede han det midterste og østlige Indien og vandt for sin Lære stedse talrigere Tilhængere saa vel ved sin indtagende Personlighed og dydige Vandel som især ved sin offentlige Undervisning, hvorved han, lige imod den hidtil fulgte brahmanske Vis, aabenbarede for det hele Folk de religiøse Sandheder, der hidtil havde været ansete for ene at tilhøre Brahmankasten. Paa sine Vandringer ledsagedes han af mange Tilhængere, der almindelig efter deres Levevis kaldtes Bhiru'er ell. Tiggere og selv bidroge til at udbrede hans Lære, ligesom han ogsaa fandt en virksom Understøttelse hos flere af de samtidige Konger og deriblandt hos sin egen Slægt, der antog hans Lære, og hvoraf hans Fætter Ananda blev en af hans vigtigste Disciple. Han døde eller opnaaede Nirvana, 80 Aar gammel, i Byen Kusinagara (der laa noget ø. for hans Fødeby), hvis Indbyggere med kongelige Æresbevisninger højtidelig opbrændte hans Lig og samlede hans Aske i 8 Urner, der bleve fordelte til 8 Stæder, som alle gjorde Fordring paa at opbevare hans Reliquier. B.s Dødsaar sættes af de sydlige Buddhister til 543 f. Chr., men sandsynligvis maa det sættes til 477 f. Chr. B. lærte i Overensstemmelse med Brahmanerne, at de jordiske Ting vare underkastede en bestandig Omskiftelse, at der var en uendelig Række af Gjenfødelser, at enhvers Tilstand i det ene Liv var en Følge af hans Gjerninger i det eller de foregaaende, at Lidelse følgelig var de levendes nødvendige Lod, og at den højeste Salighed var Befrielsen fra den Nødvendighed at blive født paa ny. Han afveg fra dem i Læren om den Maade, hvorpaa Saligheden ene kunde naas, og om dens Beskaffenhed. Efter ham var den højeste Salighed Nirvana (Udslukning) eller fuldstændig Tilintetgjørelse, som af Lysets Flamme, naar det slukkes. Den kunde naas, vel først efter mange Gjenfødelser, men dog ved Menneskets egen Vilje, ved en fortsat Erkjendelse af hans Læres Sandhed, ved dyb Eftertanke derover og ved en nøje Efterfølgelse af hans Forskrifter, der udfordrede en bestandig ren og sædelig Vandel. Herved stræbes i hvert Fald hans Bekjendere en lykkeligere Tilstand i et tilkommende jordisk Liv; men ogsaa i det nuværende var en Forbedring at opnaa, da B., uden at benægte Kastevæsenets Berettigelse, optog Folk af alle Kaster blandt sine Tilhængere og tildelte dem, ene efter deres Alder og indre Værdighed, Rang i sin Menighed, saa at inden for denne den medfødte Kasteforskjel aldeles hævedes. B. anerkjendte ikke Tilværelsen af nogen Gud og lagde heller ingen Vægt paa ydre Ceremonier; han selv var ikkun et Menneske og er heller aldrig bleven anset for andet. Den offentlige Dyrkelse, som hans første Disciple anordnede efter hans Død, rettedes mod hans Billede og mod de jordiske Levninger af ham, som senere ogsaa af hans vigtigste Disciple; disse Levninger ere blevne hensatte i ofte højst pragtfulde Helligdomme og hædrede ved Fester og Ofre af Blomster, Røgelse og andre duftende Sager. Saadanne Reliquier, paa hvis Ægthed der ubetinget tros, ere til Stede i stor Mængde i de buddhistiske Lande. En af de mest bekjendte er B.s venstre Øjentand, der endelig fra Kalinga bragtes til Ceylon 310 e. Chr., hvor den blev modtaget med de højeste Æresbevisninger og pragtfulde offentlige Fester; og hvorvel den blev tilintetgjort af Portugiserne 1560, kom den paa ny til Stede og betragtes som Øens Palladium, hvis Besiddelse er en nødvendig Betingelse for et retligt Herredømme over den; derfor lader ogsaa Øens engelske Regering den omhyggelig opbevare i Malligavatemplet ved Candy. — Strax efter B.s Død mødtes hans vigtigste Disciple til en Synode under Ka-

shyapas Forsæde i Magadhas Hovedstad Rajagriha og samlede hans Lære og Bud i 3 Samlinger, hvoraf den ene omfattede hans Taler, og de to andre indeholdt den buddhistiske Disciplin og Dogmatik. Buddhismen vedblev uagtet alle Brahmanernes Modstræbelser at vinde større Udbredelse i det midterste af Indien; men der opstod derhos flere Vranglærere og kjætterske Sekter, mod hvilke navnlig en ny Synode rettedes. Paa denne, der blev holdt under den mægtige Konge Asokas Regering c. 250 f. Chr., blev det besluttet at udsende Missionærer til fremmede Lande. Blandt disse var Kongens egen Søn Mahendra, der bragte Buddhismen til Ceylon, hvor den hurtig fandt Indgang og siden uafbrudt har været den herskende Religion, og hvorfra den senere ved Buddhaghoscha indførtes i Bagindien. Mod Nordvest udbredte Buddhismen sig over Pendschab og Kaschmir til Landene n. for Hindukusch og til de derfra frembrydende skythiske Folkefærd, hos hvilke den fandt en virksom Beskytter i den mægtigste af de indoskythiske Herskere, Kanischka (c. 10—40 e. Chr.), der foranstaltede Afholdelsen af en ny Synode, som igjen gjennemgik de hellige Bøger og søgte at rense dem for fremmede Tilsætninger. Kort efter den sidste Synode kom Buddhismen til China, da Kejser Mingti 65 e. Chr. lod hente buddhistiske Præster fra Indien og selv offentlig hyldede denne Lære, som snart vandt en meget betydelig Udbredelse i China, hvis talrige Befolkning nu for største Delen bekjender B. eller, som han her kaldes, Fo-ta eller Fo. Fra China indførtes Buddhismen i Korea 528 og Japan 552, ligesom den fra Nordindien over Nepal naaede til Tibet 632 og derfra 1247 bragtes til de mongolske Folkefærd, der nylig med Voldsomhed havde rystet Asien og Europa, men hvis Vildhed B.s Lære snart naaede at tæmme. Men medens Buddhismen blev den herskende Religion i Østasien, tabte den (med Undtagelse af Ceylon) hele Indien, hvorfra den var udgaaet. Her havde den stedse haft en afgjort Modstander i Brahmankasten, og denne tilbagevandt efterhaanden saa megen Indflydelse, at den kunde begynde en Forfølgelse, der varede i Aarhundreder (5te—14de Aarh.) og endte med, at Buddhismen aldeles blev udryddet i Indien, hvor den dog har efterladt mange Mindesmærker om sin fordums Tilværelse og Udbredelse. — Den buddhistiske Gejstlighed, hvori saa vel Kvinder som Mænd optages, fik tidlig en fast Indretning med forskjellige Værdigheder, der rettede sig efter enhvers Alder og det Trin af Indsigt og Dyd, han havde naaet. Ejendommelig for Buddhismen var den tidlige Uddannelse af de Gejstliges Samliv i Klostre (Vihara) under en Forstanders Styrelse, hvoraf der senere har udviklet sig en hierarchisk Forfatning, hvis Overhoved hos de nordlige Buddhister siden det mongolske Herredømmes Tider er Dalai-Lamaen i Tibet. De buddhistiske Gejstlige skulle leve ugifte og fattige, men kunne udtræde af denne Stand, naar de ville. De hellige Bøger, samlede og ordnede paa Synoderne, have et meget betydeligt Omfang; oprindelig forfattede paa Pali og Sanskrit, ere de senere oversatte paa forskjellige buddhistiske Nationers Sprog og ere blevne fortolkede i talrige og udførlige Commentarer. Gamle, værdifulde Exemplarer af en Del af disse Skrifter overgaves 1824 til det store kongel. Bibliothek af Prof. Rask, som havde kjøbt dem paa Ceylon. Meget lidet deraf er hidtil blevet udgivet.

Buddhaghōscha, en berømt buddhistisk Lærer fra Magadha, der c. 432 drog til Ceylon, der oversatte de singhalesiske (ceylonske) Commentarer til Buddhismens hellige Bøger paa Pali og senere bragte Buddhas Lære til Bagindien.

Büddike, s. Kapsel.

Büdenz, Jos., tysk Sprogforsker, f. 1836, studerede klassisk Philologi i Göttingen, men gik senere over til Studiet af de finsk-ugriske Sprog, i hvilke han er Prof. i Budapest. Han har udfoldet en rig literær Produktion; blandt hans Værker maa fremhæves en magyarisk-ugrisk sammenlignende Ordbog (1873—81).

Budget, eng. [bydschĕtt], bet. oprindel. en Pose, en Pung; dernæst bruges Ordet om den Portefeuille, hvori den engelske Skatkammerkansler bragte Finansoverslagene til Parlamentet. Herfra er det gaaet over til at betyde Overslag over Statens Indtægter og Udgifter og bruges nu endelig ofte ikke blot om større Samfunds og Instituters, men undertiden ogsaa om Enkeltmands Indtægts- og Udgiftsoverslag. Det deler sig i Indtægts- og Udgifts-B., hvilket sidste i Almindelighed fastsættes først. B. er af største Vigtighed for at holde Finanserne i Orden, idet en Regering, som ikke har et saadant at støtte sig til, hyppig vil være udsat for at foretage Udgifter, hvortil Midlerne ikke uden Skade for andre vigtige Formaal kunne tilvejebringes, eller for at maatte undlade at foretage saadanne, uagtet de ere paatrængende fornødne, fordi Statens Kræfter allerede ere tagne i Beslag til mindre væsentlige Øjemed. En berømt Forfatter har derfor ogsaa sagt, at man ikke kan regere uden B. uden at regere som en Taabe eller som en Bedrager. B. har en forskjellig Betydning i de absolut-monarchiske og i de constitutionelle Stater i Følge den almindelige Forskjel mellem disse. I de absolute Stater er det kun bindende for Ministrene lige over for Regenten; denne kan forandre det, naar han lyster, ligesom han selv alene har fastsat det. I de constitutionelle Stater fremkommer det ved, at Regeringen for hver Finansperiode forelægger Repræsentationen et Udkast over Indtægter og Udgifter, der da, naar det er approberet af denne, bliver bindende for Regeringen. Overskrides B., maa Regeringen enten udvirke en Tillægsbevilling hos Repræsentationen, eller Ministrene sættes under Tiltale paa Grund af Overskridelsen. Undertiden fastsættes et staaende B. (Normal-B.) til Bestridelse af de uundgaaelig nødvendige Udgifter, der i Forvejen kunne beregnes, og Regeringen forelægger da kun Repræsentationen Overslag over de tvivlsomme og overordentlige Udgifter. Saaledes havde Forfatningen for det danske Monarchis Fællesanliggender den Bestemmelse, at der for Monarchiets Indtægter og Udgifter skulde ved Lov fastsættes et Normal-B. Uagtet B.s store Betydning ere

de dog i de fleste Stater ikke gamle: i England skrive de sig fra Slutn. af det 17de Aarh.; i Frankrig bleve de egentlig først almindelige fra Neckers Tid, skjønt Sully allerede brugte B. under sin Finansstyrelse. I Danmark kjende vi først fra 1841 ordentlig udarbejdede og offentliggjorte B.

Budissin, d. s. s. Bautzen.

Budolphi Kloster i St. Pederstræde i Kjøbenhavn, oprettet 1725 ifølge en testamentarisk Bestemmelse af Student Morten Nielsen Budolph, som s. A. døde paa en Udenlandsrejse, til Bolig for 10 Enker eller ugifte Fruentimmer, helst af Kjøbenhavns Borgerstand. Det brændte i Byens Ildebrande 1728 og 1795, men blev atter opbygget.

Budrûn, Oldtidens Halikarnassos, Stad i det sydvestl. Lilleasien ved B.-Bugten, lige over for Øen Kos. 5,000 I. Ruiner af det berømte Gravmæle, som Dronning Artemisia i det 4de Aarh. f. Chr. lod opføre for sin Gemal Mausolos.

Budstikke ell. Hærpil sendtes, ved et fjendtligt Indfald i Landet, hos de gamle Nordboer fra Gaard til Gaard for at samle Befolkningen mod Fjenden; det var oprindelig en Pil, i hvis spaltede Ende en brændt Vidje var stukket ind, senere en Gren i Form af en Bue, med en Snor paa den ene Ende og brændt paa den anden, hvorved antydedes det fjendtlige Indfald og den Skæbne, som ventede enhver, der unddrog sig Pligten til at møde, nemlig Fredløshed og hans Ejendoms Ødelæggelse ved Ild. B. kaldes nu i Norge et udhulet Træstykke med en Jærnring paa Enden, hvori Bekjendtgjørelser nedlægges, og som kan stikkes fast i Døren, naar ingen træffes hjemme.

Budua, Stad i Østerrig, Dalmatien, 1 M. s. for Cattaro paa en i Havet udskydende Landtunge. 1,000 I. Red for store Skibe. B. er omgivet med gamle Mure og har et Castel.

Budweis, Stad i Østerrig, Bøhmen, 17 M. s. for Prag, ved Floden Moldau. 24,000 I. Bispesæde. Smuk Domkirke, stort Raadhus. Fabrikation af Stentøj og Blyanter. Brunkulsbrud. Store Kvægmarkeder. Betydelig Handel med Klæde og Lærred.

Budæus, egtl. **Guillaume Budé** [bydē], fransk Lærd, f. 1467, d. 1540, vandt et Navn ved sine philosophiske, philologiske og juridiske Værker. De mest bekjendte ere »De asse ejusque partibus« og »Commentarii lingvæ Græcæ«. Han var ogsaa agtet som Menneske og Borger og stod i stor Anseelse hos Ludvig XII og Frants I. Man mistænkte ham for at hælde til Calvinismen; hans Enke gik i Genf over til denne Lære, og hans Sønner arbejdede i Frankrig for Reformationens Sag. Efter Bartholomæusnatten maatte hele Familien flygte; nogle Medlemmer gik til Schweiz, en af Sønnerne til Pommern, hvor han kaldte sig Budde. Hans Sønner antoge igjen den latinske Form af Navnet og kaldte sig Buddeus.

Bue, et Stykke af en krum Linje, saasom Cirkelbue, elliptisk Bue osv. **B.**, ligesom Slyngen et af de ældste Angrebsvaaben, bestaar i sin oprindeligste og simpleste Skikkelse, **Haandbuen**, af en tynd, indtil 5 ell. 6 F. lang Stang af en elastisk Træsort, i Middelalderen sædvanlig Taxtræ; dens to Ender ere forbundne ved en Stræng. Pilen til Haandbuen havde et c. 3 F. langt Skaft af let Træ, bagtil med en Hak for Strængen og forsynet med Fjer eller sligt til at styre Flugten, fortil væbnet med en Od af Ben, Flint, Bronze eller Jærn, efter Folkeslagenes forskjellige Culturtrin. Ved Brugen holdtes Haandbuen lodret i den fremstrakte venstre Haand, medens den højre drog Strængen tilbage. En sildigere, mere sammensat Form af B. er Armbrøsten (af lat. arcubalista) ell. **Laasbuen**; dennes korte, stærke Staalbue var fæstet paa et Skafte med Kolbe til at lægge til Kinden under Sigtet, hvorved B. kom til at ligge vandret. Skaftet havde en Laas, der fastholdt og ved Aftrækket slap den af Tarmsnore flettede, tykke Stræng; paa Overfladen havde det en Rende eller Rille til at modtage og styre den til Armbrøsten hørende Bolt, en kort Pil, der havde en stærk, som oftest firkantet Jærnspids og paa den bageste Ende ofte tynde Vinger af Blik eller Pergament stillede saaledes, at Luftens Modstand under Flugten gav Pilen en roterende Bevægelse om Axen. Skaftet havde paa Forenden en Bøjle, hvori man satte Foden, naar man spændte Buen ved at trække Strængen tilbage til Laasen enten med Haanden eller med en Gedefod, en Dunkraft eller en Vinde. Skjønt Armbrøsten var kjendt allerede i det 10de Aarh., fandt den dog en Tid lang liden Anvendelse i Krigen; Pave Innocens II forbød 1137 dens Brug i Krigen mod alle andre end de vantro, men fra Slutningen af det 12te Aarh. blev den dog almindelig i Fodfolkets Bevæbning; Kong Richard Løvehjærte var selv en stor Armbrøstskytte og fik Banesaar af en saadan. I England vedblev i øvrigt Haandbuen at være Yndlingsvaabnet, indtil den langt henne i det 16de Aarh. omsider veg Pladsen for Ildvaabnene; i de franske Hære i Middelalderen benyttedes hyppigere Armbrøsten, der gav et kraftigere Skud, men til Gjengjæld rigtignok var meget langsommere og omstændeligere at skyde med. **B.**, et hvælvet Dække imellem to Mure eller andre Støtter. Murbuen opføres over et Træstillads, en saakaldet Lærebue, enten af særegne, dertil dannede kileformede Sten (Hvælvsten) eller af almindelige Mursten. Sammensætningerne (Hvælvfugerne) mellem dem gives en saadan Retning, at alle Stenene ved deres gjensidige Tryk ikke alene holde hverandre i Ligevægt, naar den øverste, Slutstenen, er kommen til, saa at Lærebuen derefter kan borttages, men at de tillige danne et urokkeligt Hele, der efter B.s forskjellige Form og Tykkelse er i Stand til at bære en større eller mindre Belastning. Den oprindelige B., Rundbuen (den romerske B.), er en Halvcirkel. Den kaldes fuld, i Modsætning til de flade eller fortrykte B., der ere dannede efter mindre Stykker af Cirklen, efter Ellipser eller Kurvehankslinjer. Grænsen for de flade B. danner Horizontalbuen (den lige B. eller Stikket), hvis Begrænsningslinjer for oven og for neden ere rette, og som derfor kun adskiller sig fra det lige Loft ved Snittet, hvorefter Stenene ere sammenføjede. Men B. kan ogsaa være højere

end Halvcirklen (forhøjet B.), enten ved at dertil tages et større Stykke af Cirklen (Hesteskobue eller maurisk B.), eller ved Sammensætningen af to lige store B., der mødes under en Vinkel i Toppunktet (Spidsbue). Ved Forbindelsen af tre Hesteskobuer dannes Kløverbuen. Naar Spidsbuens Sider svinges ud og ind, saa at det hele kommer til at ligne en omvendt Baad, fremkommer den saakaldte Kjølbue eller persiske B. Foruden Murbuen anvender Bygningskunsten ogsaa Bueconstructioner af Tømmer og Jærn, navnlig til Tage og Broer. S. ogsaa Hvælving. B. kaldes i Musik det bekjendte Redskab, ved hvilket Strængen paa Strygeinstrumenterne bringes til at klinge.

Buegang ell. **Arcade**, den Række Buer, som hvile paa Søjler eller Piller, saaledes at der dannes en dækket, aaben Hal eller Gang. Undertiden findes saadanne B. under Husrækkerne i hele Gader, saaledes i Rivoligaden i Paris, i Turin, i Bologna, hvor denne Bygningsmaade er gjennemført hele Byen igjennem, o. a. St. I Kjøbenhavn haves B. bl. a. under Christiansborg Slots Sidebygninger.

Bue Digre (d. e. den tykke), Søn af Jarlen Besete paa Bornholm, var meget høj og stærk, heftig, uregerlig og ordknap, men højmodig. Tillige med sin Broder Sigurd Kaabe kom han i Strid med Strutharalds Sønner Sigvalde og Thorkel den høje, da disse gjorde Strandhug paa Bornholm; men siden bleve Kæmperne gode Venner og traadte samtlige ind i Jomsvikingernes Samfund. Saaledes vare de alle med i det blodige Slag i Hjørungavaag 988, hvor B. og hans Broders 20 Skibe dannede Jomsvikingernes ene Fløj mod Erik Haakonsøn, som først bragtes til at vige; men Erik bragte snart igjen Orden i sine Rækker, og da derpaa et Uvejr med Storm og Ilinger stod Jomsvikingerne lige i Ansigtet og Haakon Jarl selv efter Sigvaldes Flugt vendte sig mod B., regnede det ned over ham og hans Kæmper med Hug og Stød. Da Næsen var hugget af ham, tog han sine Guldkister, og med Raabet: „Over Bord, alle B.s Mænd!" gik han til Bunds med sine Skatte. De fleste af hans Mænd fulgte hans Exempel; de øvrige bleve nedhuggede.

Buenavista, s. Capverdiske Øer.

Buen-Ayre [äjre] ell. **Bonair**, en hollandsk Ø i Vestindien ud for Venezuelas Nordkyst, 7 M. ø. for Curaçao. 4 □ M.; 4,000 I. B. frembringer Yams, Batater og Majs. Talrige vilde Geder.

Buënos Ayres [äjres], 1) en af Provinserne i Republiken Argentina ell. La Plata i Sydamerika, omgives af La Platafloden og Atlanterhavet mod N. og Ø., Patagonien mod S. og har ubestemte Grænser mod V. Arealet angives nu til 3,600 □ M. med 547,000 I. (1883). Kystlinjen langs La Plata og Atlanterhavet er c. 140 M. lang, men har kun to for større Skibe tilgængelige Havne, nemlig Staden B. og Porto Belgrano i det indre af Blancabugten i Landets sydlige Del, og af disse er den første kun en temmelig aaben Red. Kysterne ere næsten overalt lave, mod N. sandede med bagved liggende Klitter og langt udskydende Grunde, længer mod S. derimod klippefulde og med dybt Vand helt ind til Land. Det indre er næsten en eneste stor Slette, der kun i den sydvestlige Del afbrydes af en fra Ø. mod V. strygende lav Bjærgkjæde, Cerro de Volcan, der ender i Nærheden af Cap Corrientes. Sletterne, de saakaldte Pampas, ere bevoxede med kraftigt, groft Græs, der paa mange Steder afløses af flere Fod høje Tidsler, som benyttes til Brændsel. I den hede Tid visner Græsset, men da samtidig de talrige Søer udtørres, finder Kvæget en fortræffelig Erstatning i det paa disses Bund fremvoxende, fine Græs. Foruden La Plata og Parana, der danner Nordgrænsen, høre til B. Floderne Salado, der falder i Sanborombonbugten, Colorado og Rio Negro, hvilken sidste danner Sydgrænsen, og som begge falde i Atlanterhavet. Disse Floder have i Mundingen Barrer, som kun kunne passeres af Smaafartøjer. Klimaet paa Pampassletten er fugtigt med hyppig Regn og stærk Nattedug. En hed, fugtig Nordenvind blæser næsten hele Aaret, men afløses undertiden af en voldsom Sydvestvind, Pampero, der snart ledsages af forfærdelige Tordenvejr, snart af overordentlig tæt Taage; den varer sjælden længere end et Kvarter eller ½ Time og gavner ved at berøve den trykkende Luft dens Fugtighed. Provinsens Budget for 1883 udviser en Indtægt af 25 Mill. Kroner mod en Udgift, der var omtrent 1 Million højere. Provinsialgjælden udgjorde samtidig c. 81 Mill. Kr. 2) Hovedstad i Prov. B. ved La Platafloden sydlige Bred. 324,000 I. (1883). Bispesæde, stor Kathedralkirke og Bispegaard, Universitet med Bibliothek og Nationalmuseum i det forrige Jesuitercollegium, medicinsk Skole, smukke Theatre, Bogtrykkerier, Dampmøller og store Slagterier i Forstaden Barracas. B. mangler godt Drikkevand. Handelen er af særdeles stor Betydning, men store Skibe maa losse og lade 1½ M. fra B. paa den her 8 M. brede Strøm. Belgien og Frankrig have størst Betydning i Udførselen, England og Frankrig i Indførselen. De vigtigste Udførselsartikler ere: Uld, Huder, Skind og Talg. En undersøisk Telegraphledning forbinder B. med Montevideo. B. blev anlagt af Spanierne 1535 ¼ M. ø. for dens nuværende Plads og fik sit Navn efter den der herskende forholdsvis sunde Luft; den nuværende Stad blev grundlagt 1580.

Buen Retiro, Lystslot i Spanien tæt ø. for Madrid, opført i Beg. af det 17de Aarh. af Hertugen af Olivarez og siden 1645 Kronejendom, blev under det franske Herredømme 1808—14 stærkt befæstet, hvorved dets herlige Park ødelagdes.

Buesav, Sav, hvor Bladet er spændt imellem begge Ender af en sædvanligst af ēt Stykke Jærn forfærdiget Bue (Buestilling) af Form som et i Regelen fladtrykt U.

Buffa, G., italiensk Digter, f. 1832, er nu Lærer ved Lyceet Cristoforo Colombo i Genua, efter i lang Tid at have tumlet sig i Journalistiken. Hans kjække og trodsende Digt »Il mare« skabte hans Digterry, der end mere udbredtes ved Novellen »Emma«, hvis Stof er taget fra Middelalderen, og ved den versificerede Roman »Riccardo di Valbruna«. Mest

charakteristisk og mest revolutionært er hans »Canto a Giove Tonante«.

Büffalo, f. Bisonoxe.

Büffalo, Stad i Staten New York i Nordamerika, ved Østenden af Eriesøen. 160,000 J. (1880). Smuk, regelmæssig By med talrige Kirker, Universitet, medicinsk Skole, Søhospital, Vajsenhus, Sømandsstiftelser m. m. Betydelig Industri, navnlig i de Retninger, der omfatte Jærnets Forarbejdning. B. er Centret i et særdeles udstrakt Kanal- og Jærnbanenet og driver en overordentlig betydelig Handel og Skibsfart samt storartet Skibsbyggeri. Havnen er rummelig og sikker, men om Foraaret udsat for at spærres af Is ved vestlige Vinde.

Buffalöra, Landsby i Norditalien, tæt ved Magenta, med prægtig Bro over Ticino. I Slaget 4 Juni 1859 blev B. taget med Storm af Marschal Mac Mahon.

Buffer, eng., d. f. f. Stødpude.

Buffet, fr. [byfé], Skjænk, Skjænkebord, Sted, hvor Forfriskninger uddeles.

Buffet, Louis Joseph [f. o.], fransk Statsmand, f. 26 Oct. 1818, var 1848 en lidet bekjendt Sagfører i Dep. Vogeserne, men valgtes da til Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til det conservative Parti og var afgjort Modstander af Socialisterne. B. blev 29 Dec. s. A. Handels- og Agerbrugsminister indtil 2 Juni 1849 og øvede stor Indflydelse i Nationalforsamlingen, blev derfor i Foraaret 1850 Medlem af det Udvalg, der udarbejdede den nye Valglov, hvorved Valgretten indskrænkedes, og var 1851 paa ny Minister 10 Apr.—14 Oct. Efter Statscoupet f. A. holdt B. sig uden for det politiske Liv, indtil han 1864 valgtes til den lovgivende Forsamling, hvor han blev en af Førerne for „de uafhængige", som krævede politisk Frihed under Kejserdømmet. Gjenvalgt 1869 var B. en af Lederne for venstre Centrum og blev i Jan. 1870 Finansminister under E. Ollivier, men udtraadte i April, fordi han misbilligede Folkeafstemningen. I Nationalsamlingen 1871 hørte B. til højre Centrum, blev 4 Apr. 1873 Formand og medvirkede til Thiers's Fjærnelse i Maj s. A., samt for de nye Forfatningslove 1875. B. blev derefter (1 Marts) Første- og Indenrigsminister og søgte med stor Iver og ved stærkt Tryk paa sine Embedsmænd og paa Bladene at lede Valgene i monarchistisk Aand. Men da han ikke selv kunde opnaa Valg til noget af Kamrene, maatte han afgaa 24 Febr. 1876 og valgtes først i Juni s. A. til livsvarig Senator. I denne Stilling er han en af Monarchisternes Førere.

Buffo (fr. bouffon [buffõng], af lat. buffa, Kind, buffare, blæse sig op) kaldes Komikerne paa de italienske Theatre. Hos Romerne kaldtes saaledes de, der viste sig paa Theatret med udstoppede eller opblæste Kinder paa deres Maske, for at de Ørefigen, som de fik i stor Mængde, kunde knalde bedre. Hos Italienerne blev B.-Roller delte i syngende (B. cantante) og talende (B. comico). B.s Stemme er Bas, hans Spil stærkt markeret og Costumet barokt, saa at han næsten altid bliver Caricatur, hvorfor den spillende for ikke at synke ned til overdrivende Grimacer fremfor alt maa besidde rigt Lune, behersket af Ynde. Ordet B. er med den italienske Opera forplantet til alle Theatre. Den nyere franske Opera har delt B.-Faget i Tenor- og Bas-B. Opera bûffa, den komiske italienske Opera, modsættes Opera sēria, den alvorlige; den maa ikke forvexles med den franske Opéra comique, som har kun Navn efter det Theater i Paris, der giver Syngespil, hvori der tales, saa at meget alvorlige Stykker, som „Joseph og hans Brødre" og „De to Dage", kaldes O. c. lige saa vel som de mest komiske.

Buffon, George Louis Leclerc, Greve af [byffõng], en af Frankrigs berømteste Naturforskere, f. 1707 i Bourgogne, d. 1788 som Bestyrer af den naturhistoriske Have i Paris. Hans Værker havde til Formaal ved den smukke Fremstilling, hvorover B. saa mesterlig var Herre, at skaffe Naturhistorien Indgang hos den dannede Almenhed paa en Tid, da den Linnéske Skoles tørre Systematiseren fremkaldte alt andet end Interesse for denne Videnskab. Videnskabelig Betydning fik hans Værker mest ved Daubentons Bearbejdelse af 128 Pattedyrarters Anatomi; Montbeillard skyldes den største Del af Fuglene, og Lacépède fortsatte efter B.s Død hans Arbejde med Amphibierne og Fiskene. Hvor stort et Navn B.s Værker havde, ses deraf, at der existerer talrige Udgaver og Oversættelser af dem, ligesom man ogsaa strax søgte at fortsætte hans Arbejde gjennem hele Dyreriget (Bosc, Latreille, Daudin osv.) og senere har søgt at tilvejebringe fuldstændige beskrivende Værker over alle Dyreklasser (f. Ex. af Milne Edwards over Krebsdyrene, af Duméril og Bibron over Krybdyrene, af Dujardin over Infusorier og Indvoldsorme, af Quatrefages over Ledormene, af Milne Edwards og J. Haime over Koraldyrene) under Titlen »Suites à Buffon«. Det originale Hovedværk fører Titlen »Histoire naturelle générale et particulière avec la description du cabinet du roi« (36 Bd., 1749—89), af hvilke det første Bd. afhandler B.s Theori om Jordens Dannelse, de to næste handle om Mennesket, de fem sidste om Mineralier, Resten om Pattedyrene og Fuglene. Gjennemtrængt af en begejstret Følelse for Naturens Harmoni var B. en ivrig og altfor ensidig Bekæmper af al Systematiseren; men ved deres Rigdom paa Ideer, aandrige Sammenstilling og smukke Behandling af Stoffet ville hans Værker altid beholde Værd.

Bug, en for Menneskets Vedkommende mindre almindelig Benævnelse for Underlivet, som mest benyttes i Sammensætningerne Bughinde, Bughule, Bugvæg, f. Underliv. Bughindebetændelse (Peritonitis) kan enten forekomme selvstændig eller være knyttet til Betændelser i Underlivsorganerne, især visse Partier af Tarmkanalen ell. Livmoderen. Den er enten acut eller chronisk, hvilken sidste ofte staar i Forbindelse med Kræft eller Tuberkulose i Underlivet. Undertiden begrænser den sig til visse Egne af Underlivet (local B.), men oftere er den udbredt over det hele Underliv (universel B.) og da oftest dødelig, især naar den staar i Forbindelse med Barselsengen. Bugsnit, Laparotomi, Aabningen af Underlivet

ved et Indsnit gjennem Bugvæggen, for derigjennem at fjærne Svulster eller hæve Indeklemning af Tarmen. **Bugspytkjertel** (Pancreas), en bag Maven liggende, langagtig og flad Kjertel, 6—8 T. lang, 1—2 T. bred, hvis Udføringsgang (den Wirsungske Gang) løber midt igjennem Kjertlen i hele dens Længde og udmunder i Tolvfingertarmen sammen med Galdegangen. B. afsondrer i rigelig Mængde en klar, noget sej, alkalisk Vædske, **Bugspyttet**, Pancreassaften, der spiller en stor Rolle ved Fordøjelsen. **Bugsvangerskab**, s. **Extrauterinsvangerskab**. **Bugvattersot** (Ascites), Ansamling af serøs Vædske i Bughulen, er oftest Følge af Forhindringer for Blodløbet gjennem Portaaren, især ved Leversygdomme.

Bug, 1) en Flod, der udspringer i det nordøstlige Galizien, hvorfra den langs Polens Østgrænse løber mod N. og derefter N. V. og V., indtil den ved Georgievsk falder i Weichsel. Den optager fra højre Side Narev. 2) **B.**, ogsaa kaldet **Bog**, Oldtidens Hypanis, en Flod, der udspringer i den nordvestlige Del af Podolien i Rusland og løber mod S. Ø. til det sorte Hav, hvor den ved Nikolajev fra v. S. optager Ingul og i sit Udløb danner en Liman, der forener sig med Dnjeprs Liman. B. er over 100 M. lang og sejlbar i stor Udstrækning, op til Nikolajev endog for store Skibe.

Bugalét, en Lægter med Dæk og to Master.

Bugeaud, Thomas Robert de [byschō], fransk General, f. 15 Oct. 1784, traadte 1804 som simpel Soldat ind i Hæren, men blev 1805 efter Slaget ved Austerlitz Lieutenant og var 1814 Oberst. B. sluttede sig 1815 til Napoleon og tjente i Alpehæren, levede siden i Stilhed paa sine Godser og fremmede baade Landbrugets Opkomst og Bøndernes Oplysning. 1831 blev B. Deputeret og Brigadegeneral; 1833 fik han det Hverv at vogte Hertuginden af Berry paa Slottet Blaye og at føre hende tilbage til Palermo, og 1834 anførte han Tropperne i Paris imod Opstanden, medens han i Kammeret kraftig understøttede Regeringens reactionære Forholdsregler og talte imod den almindelige Valgret og „Journalisttyranniet“. 1836 sendtes B. til Algérien, undsatte de i Tafna indesluttede Franskmænd, men sluttede n. A. en ufordelagtig Fred med Abdel-Kader og blev 1838 tilbagekaldt. 1840 sendtes B. paa ny til Algérien som Generalgouverneur, styrede indtil 1847 med stor Kraft og Dygtighed, blev 1843 Marschal og 1844 Hertug af Isly efter sin Sejer over Abdel-Kader og den med ham forbundne marokkanske Hær. 24 Febr. 1848 fik B. Anførselen over Tropperne i Paris, men kunde intet udrette imod den voxende Bevægelse, fordi han ikke maatte bruge sin Magt saaledes, som han ønskede. Paa Grund af sin reactionære Holdning fik B. ingen Commando 1848, men blev n. A. Anfører for Alpehæren og valgtes til den lovgivende Nationalforsamling; d. 10 Juni s. A. af Cholera.

Bugenhagen, Johannes, sædvanl. kaldet »Dr. Pomeranus« eller Dr. Pommer efter sit Fødeland, f. 1485 i Wollin, kom 1502 til Universitetet i Greifswald og lagde sig ved Siden af Theologien efter humanistiske Studier; 1504 blev han Rector ved Skolen i Treptow og fra 1517 Lærer for Munkene i det nærliggende Kloster Delbrück. Luthers Skrift „om det babyloniske Fangenskab“ vandt B. for Reformationen; han begav sig til Wittenberg og vandt snart Luthers Tillid. 1522 blev han Sognepræst i Wittenberg og 1536 tillige Generalsuperintendent. Fuld af Værdighed, skikket til Kirkestyrelse, uegennyttig, Luthers Trøster i hans onde Dage og dog ganske behersket af dennes Aand har B. udrettet saare meget til Evangeliets Fremme baade i Wittenberg og uden for dette Reformationens Centrum. Han deltog i Nadverstriden med Schweizerne, i den sachsiske Kirkevisitation, i Affattelsen af de 17 Artikler, der forberedte den augsburgske Bekjendelse, og i den wittenbergske Concordie, ligesom han har haft Del i Luthers Arbejder for den tyske Bibeloversættelse, hvilken han 1533 oversatte paa Plattysk. Dog knytter B.s Betydning sig fornemmelig til den kirkeorganiserende Virksomhed, han udfoldede baade i og uden for Tyskland. 1528 ordnede han de kirkelige Anliggender i Brunsvig og Hamborg, 1530 i Lübeck og 1534 i Pommern. Paa Indbydelse af Kong Christian III kom han 1537 til Danmark og virkede her næsten uafbrudt i 5 Aar. 12 Aug. 1537 salvede og kronede han Kongen og Dronningen, og 2 Sept. s. A. indviede han de 7 nye Superintendenter, som traadte i de katholske Bispers Sted. Samme Dag offentliggjordes den nye Kirkeordinans, som B. havde affattet i Forening med danske Theologer. Han forestod Universitetets Gjenoprettelse 1539, overtog en Tid Rectoratet og holdt theologiske Forelæsninger. I Hertugdømmerne blev den danske Kirkeordinans indført 1542 efter en noget forandret Bearbejdelse. Til Tak for B.s Fortjenester af den danske Kirke tilbød man ham Bispestolen i Slesvig, men han afslog den og vendte tilbage til Tyskland. 22 Febr. 1546 holdt han i Slotskirken i Wittenberg Ligtalen over Luther, ligesom han ogsaa tidligere havde viet ham. Stridigheder blandt de lutherske Theologer samt Blindhed og andre legemlige Lidelser formørkede hans sidste Dage. D. 20 Apr. 1558.

Bugfinner, det Finnepar hos Fiskene, som svarer til andre Hvirveldyrs Baglemmer. De sidde altid tæt ved Siden af hinanden under Kroppen, hos nogle Fiske under Brystfinnerne (brystbugfinnede, f. Ex. Aborren), hos andre (f. Ex. Fjæsingen) foran Brystf., under Struben (halsbugfinnede F.) eller (f. Ex. hos Skaller og Lax) hen imod Grænsen mellem Krop og Hale (bugfinnede F.); naar de mangle, er Fisken barbuget (f. Ex. Aalen). Det er ikke aldeles sjældent, at B. ere til Stede hos den ganske unge Fisk, men forsvinde hos den voxne. Hos Kutlingerne ere B. sammenvoxede til en Tragt, hos Skivefiskene til en Sugeskive, ved hvilken Fisken kan holde sig fast til Tang, Stene osv.

Bugfødder (Gasteropoda), d. s. s. Snegle.

Bugge, Niels, paa Hald, en saa rig og mægtig jysk Herremand i det 14de Aarh., at man har beregnet hans aarlige Indtægt til 14,000 Td. Byg, og at hans Samtid ofte kaldte ham „Kong B.“, er bekjendt af sit fjendtlige Forhold til Kong Valdemar Atterdag. 1351

havde han tillige med flere jyske Adelsmænd et Møde med Kongen i Kallundborg for at slutte Forlig, med det lykkedes ikke at tilvejebringe Enighed, lige saa lidt som paa et nyt Møde sammesteds, hvori ogsaa Claus Limbek deltog, s. A., og under den fortsatte Strid udholdt B. paa Hald en Belejring af Kongens Tropper. Paa Tilbagerejsen til Jylland fra et forgjæves afholdt Forligsmøde med Kongen i Slagelse ved Juletid 1358, hvor der kun opnaaedes en 8 Dages Stilstand, bleve B., Ove Stigsøn og Peder Andersøn overfaldne i en Lykke ved Middelfart af Fiskere, som slog dem ihjel med Møggrebe ved Nyaarstid 1359. Stedet blev betegnet med en Stensætning, og paa Gærdet langs Vejen skal der endnu voxe en Mængde røde Skræpper, som ikke lade sig udrydde, og som af Almuen kaldes „B.s Blod" ell. „B.s Roser", ligesom ogsaa Beboerne af de tre Huse, hvori Gjerningsmændene boede, lige til for faa Aar siden aarlig have maattet betale 49 Skill. i Jordskyld- eller Blodpenge („Buggepenge"). Kongen ansaas for Ophavsmand til Mordet, men fralagde sig med Ed og 12 Mededsmænd al Delagtighed deri, hvorpaa den myrdedes Søn, Knud B., forligede sig med ham.

Bugge, Peter Olivarius, norsk Gejstlig, f. 1766, d. 1849, tog 1787 Magistergraden i Kjøbenhavn og 1795 den theologiske Doctorgrad i Göttingen, var 1802—44 Biskop i Throndhjem og kronede som saadan Carl Johan i Throndhjems Domkirke 1818. Ved sin Embedsstilling og Begavelse indtog han en indflydelsesrig Stilling i Tiden omkring 1814, men Samtiden havde ringe Tillid til hans Charakter, der baade i politisk og religiøs Henseende var vaklende. — Hans Søn, Frederik Moltke B., f. 1806, Rector i Throndhjem 1833—53, d. 1853, udviklede som Philolog og Skolemand en betydelig literær Virksomhed; som Resultat af en pædagogisk Studierejse udgav han 1839 „Det offentlige Skolevæsens Forfatning i adskillige tyske Stater, tillige med Ideer til en Reorganisation af det offentlige Skolevæsen i Norge". — Hans Søn, Fr. Wilh. Klump B., f. 1838, siden 1870 theologisk Professor i Christiania, har som Redacteur af flere theologiske Tidsskrifter sammen med Præsten Heuch („Luthersk Kirketidende" 1875—76, „Luthersk Ugeskrift" 1877—80) deltaget meget i den religiøse Discussion; hans Hovedværk er „Apostelen Paulus's Breve oversatte med Indledninger og udførlig Fremstilling af Indhold og Tankegang" (2 Bd., 1879 og 1881). B. er for Aarene 1883—85 Stortingsmand for Christiania.

Bugge, Sophus, norsk Sprogforsker, f. i Laurvik 5 Jan. 1833, blev Student allerede 1848 og philologisk Candidat 1857. Han opholdt sig derpaa i to Aar med offentlig Understøttelse i Udlandet og studerede i Kjøbenhavn Sanskrit under Westergaard og i Berlin Sanskrit, Pali og Zend under Weber. I Maj 1860, endnu før han var vendt hjem, var han bleven ansat som Universitetsstipendiat i sammenlignende Sprogvidenskab og Sanskrit. Da 1864 et Professorat i nordiske Sprog ved Lunds Universitet var blevet ledigt, var B. bestemt paa at melde sig som Ansøger, hvilket foranledigede, at han efter Forslag fra Universitetet i Christiania blev udnævnt til extraordinær Lector (siden 1866 Prof.) i sammenlignende Sprogvidenskab og Oldnorsk. Allerede i en Alder af 17 Aar var han optraadt med en selvstændig videnskabelig Afhandling „Om Consonantovergangene i det norske Folkesprog", og i 20 Aars Alderen var han Bidragyder til Kuhns „Zeitschrift für vergl. Sprachforschung" med Afhandlinger om de mærkelige Levninger af Oskisk og Umbrisk, Studier, hvortil han med Forkjærlighed er vendt tilbage, hvorom Vidnesbyrd foreligge fra den sidste Tid i hans „Altitalische Studien" (Chr. 1878). Han er fortrolig med alle de germanske Sprog i Fortid og Nutid. I den nordiske Philologi er hans Hovedværk hans Udgave af den ældre Edda (»Norrœn fornkvæði«, Chr. 1867), et epochegjørende Arbejde, som strax gjorde de foregaaende Udgaver forældede; dernæst hans Udgave af „Norrøne Skrifter af sagnhistorisk Indhold" (Chr. 1864—73). Af andre germanske Sprog har han særlig studeret Gotisk og Oldengelsk, men specielt Digtet om Beowulf, hvorom han har skrevet flere Afhandlinger i nordiske og tyske Tidsskrifter. I den senere Tid har han desuden med stor Lærdom og genial Skarpsindighed syslet med romansk Etymologi (»Étymologies romanes« i Tidsskriftet »Romania«), med Keltisk og med Sammelirsk. Blandt B.s Yndlingsstudier have altid hørt de gamle Indskrifter i de forskjellige Sprog, og med stor Skarpsindighed har han specielt tolket mange hidtil uforstaaelige eller misforstaaede Runetexter; epochegjørende ere især hans Tydninger af Indskrifter med den „ældre Runerække". Hans Hovedarbejder paa dette Omraade ere „Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter" (1867), „Om Runeskriftens Oprindelse" (1873), „Runeindskriften paa Ringen i Forsa Kirke" (1877), „Runeindskriften paa Rökstenen i Östergötland" (1878), „Indskriften paa Marmorløven i Piræus" (1875). Ved Siden af de nordiske Sprog har han navnlig levet sig ind i Latin, og i dette igjen især i det ældste, mere folkelige Sprog. Komediedigteren Plautus er her hans Yndlingsforfatter, og den Plautinske Textkritik skylder ham en Mængde Berigtigelser, offentliggjorte i „Fleckeisens Annaler", i „Philologus" og i „Nord. Tidskrift for Philologi". Herhen hører ogsaa hans fortrinlige Udgave af Plautus's »Mostellaria« (Chr. 1873). Specielt har han lige fra Begyndelsen af 50'erne studeret de folkelige Traditioner, Sagn og Myther. En Frugt af hans udstrakte Rejser og Undersøgelser paa dette Felt er hans „Gamle norske Folkeviser", samt talrige Tillæg til Sv. Grundtvigs „Danmarks gamle Folkeviser"; herhen hører f. Ex. hans overraskende Opdagelse af Forbindelsen mellem Eddadigtene Grógaldr og Fjölsvinnsmál. Hans sidste, mest vidtrækkende Arbejde er imidlertid hans „Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse" (H. 1—2, Chr. 1881), idet han heri støder de gamle Guder fra Tronen og søger at vise, at den gamle nordiske Mythologi og Cultus er væsentlig paavirket dels af Christendommen, dels af græsk-romerske Myther. Disse fine Hypotheser fremlagde han første Gang i et

Foredrag i Christiania Videnskabsselskab i Høsten 1879; i Høsten 1880 holdt han Forelæsninger over samme Æmne ved Upsala Universitet, hvor i Mands Minde ingen Forelæser havde haft saa mange Tilhørere som B. Et Afsnit af disse Studier „om nogle nordiske Myther" er offentliggjort i „Forhandlinger paa det 2det nordiske Philologmøde" (Chr. 1883). B. er Medlem af en Mængde lærde Selskaber, og ved Upsala Universitetets Jubelfest 1877 blev han Æresdoctor i det philosophiske Facultet.

Bugge, Thomas, dansk Astronom og Mathematiker, f. 1740 i Kjøbenhavn, d. 1815. Han tog theologisk Embedsexamen 1759, men lagde sig derpaa efter Mathematik, især Landmaaling. 1761 sendtes han til Throndhjem for at iagttage Venus's Gjennemgang igjennem Solen. 1765 blev han Chef for Landmaalingskontoret under Rentekammeret, 1768 Overlandmaaler, 1777 Prof. i Astronomi og Mathematik ved Kjøbenhavns Universitet. 1777—78 gjorde han paa offentlig Bekostning en Reise igjennem en stor Del af Europa og 1798 en Reise til Paris i Anledning af den der nedsatte Maal- og Vægtcommission. Han var Medlem af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn og fra 1801 sammes Secretær, desuden Medlem af en stor Del lærde Selskaber i Europa. B. var en meget virksom Videnskabsmand og havde især Fortjeneste af sin Deltagelse i de af Videnskabernes Selskab udgivne Kort over Danmark. Blandt hans Skrifter mærkes følgende: „Beskrivelse over den Opmaalingsmethode, som er brugt ved de danske geographiske Karter", med tilhørende trigonometrisk Kort over Sjælland (Kbh. 1779); „De første Grunde til den rene eller abstracte Mathematik" (3 Bd., Kbh. 1813—14); „De første Grunde til den sphæriske og theoretiske Astronomi, samt den mathematiske Geographi" (Kbh. 1796). Desuden findes mange Afhandlinger af ham i det danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, saa vel som i fremmede periodiske Skrifter og i Universitetsprogrammer.

Bugia [būdscha], fr. Bougie, Stad i den franske Prov. Constantine i Nordafrika, ved Middelhavet, 25 M. ø. for Algier. 5,000 J. Havn.

Bugislav, almindeligt Navn paa de slaviske Hertuger i Pommern, der uddøde med B. XIV midt under Trediveaarskrigen 1637. I Danmarks Historie er B. I bekjendt. Han deltog tillige med sin Broder Casimir i Valdemar d. stores Tog til Rügen og Arkonas Indtagelse 1168; men Forholdet blev snart fjendtligt. Allerede 1170 gjorde han tillige med sin Broder Angreb paa Rügen, hvilket foranledigede et nyt Tog af Valdemar til Venden, paa hvilket Absalon drev Casimirs Flaade paa Flugten ved Kammin, og Kongen selv B.s Rytteri ved Julin. Efter Valdemars Død fik Keiser Frederik Barbarossa ved Løfter og Gaver B. til at angribe Danmark, og denne udrustede 1184, understøttet af sine Naboer, en stor Flaade for at erobre Rügen, men Fyrst Jarimar sendte Bud til Sjælland og meldte det til Absalon, som ufortøvet opbød alle vaabendygtige Folk og alle Fartøjer fra Sjælland og Smaaøerne, med hvilke nogle faa Skibe fra Fyn og Skaane forenede sig, og med dem ilede til Rügen, hvor han 2den Pinsedag, 21 Maj, vandt en glimrende Sejer (jfr. Absalon). Efter at B. ogsaa det næste Aar var bleven slaaet af Esbern Snare ved Kammin, og da Kong Knud VI, som kom til, truede med at indtage Byen, maatte B. falde til Føje, og med sikkert Lejde begav han sig selv til Kongen for at underhandle om Fred, som ogsaa blev ham tilstaaet, men paa haarde Betingelser: han maatte afstaa noget af sit Land til den rygiske Fyrste under dansk Højhed, betale en stor Sum Penge i Bøder, tage sit Hertugdømme til Len af den danske Konge og forpligte sig til en aarlig Skat. Næste Dag gik B. om Bord paa Kongens prægtige Skib, der laa i Nærheden af Jomsborg; omringet af Kone og Børn og sit Lands Adel faldt han paa Knæ, bad om Tilgivelse for sit langvarige, fjendtlige Forhold og stillede Gisler for sin fremtidige Troskab; en i samme Øjeblik opkommen Storm og Torden udtydede man om det slaviske Riges Undergang. B. overlevede kun to Aar sin Ydmygelse, og i den Tid holdt han trolig sin Ed; han døde 1187 efter at have indsat Kong Knud til Formynder for sine umyndige Sønner. — B. IX, d. 1448, er bekjendt af de gjentagne frugtesløse Forsøg, som hans Fætter, Erik af Pommern, gjorde paa at faa ham udnævnt til sin Medregent og Efterfølger i de tre nordiske Riger.

Buglehorn (af eng. bugle) eller Bygelhorn, Signalhorn, Jægerhorn, Halvmaane, et Blæseinstrument af Messing, som nærmest ligner Trompeten.

Bugline, et Stykke Tov, som tjener til at hale den luv Del af Sejlet for efter, naar man sejler bi de Vind.

Bugsére et Skib er, ved et eller flere Tove at trække det ved et andet Fartøj, naar det enten er beskadiget eller paa Grund af Vindstille eller Modvind ikke selv kan sejle. Ved mange Havne findes saaledes Dampskibe, hvis Forretning det udelukkende er, at b. Skibe ind og ud.

Bugt, en Del af et Hav, der strækker sig ind i Landet. Er den stor og aaben, kaldes den Havbugt (f. Ex. biscayiske H.) ell. Golf; er den stor, men med en snæver Indsejling, kaldes den Indhav (Middelhavet), undertiden ogsaa Sø (f. Ex. Østersøen). Mindre B. kaldes Fjorde, naar de ere smalle og naa langt ind i Landet (undertiden ogsaa Sunde, f. Ex. Svinesund), ellers Vige (f. Ex. Kalsvig). Et Nor er en oftest lavvandet Bugt med en smal Indsejling (f. Ex. Stegenor). Adskillige af de danske Vestfjorde ere ligesom de saakaldte „Haffe" maaske rigtigst at betragte som Laguner.

Bugtale, den Maade at tale paa, hvorved det synes, som om Ordene kom fra et fjærnere Sted, en Kunst, der beror paa, at Bugtaleren forstaar dels at forandre Højden og Klangen af sin Stemme, dels at aflede Opmærksomheden fra sig selv og henlede den paa et Sted, hvorfra Lyden skal komme. Forandringen af Stemmens Højde og Klang fremkaldes enten ved, at Tonerne frembringes under Indaandingen i Stedet for som sædvanlig under Udaandingen (f. Stemme), hvorved de blive svagere og dybere, eller ogsaa ved at benytte en meget langsom, over flere Ord fordelt Udaanding, under

hvilken den vigtigste Indaandingsmuskel, Mellemgulvet (s. Bryst), holdes sammentrukken som ved Indaandingen; som oftest bedækker Bugtaleren Munden med Haanden for at skjule Læbernes Bevægelse.

Bugulma, Stad i Rusland, Gouv. Samara, 30 M. n. ø. for Samara. 5,000 J. Stærkt besøgte Markeder.

Bugurusslan, Stad i Rusland, Gouv. Samara, 22 M. ø. n. ø. for Samara. 13,000 J. Livlig Industri. Store Markeder.

Buhl, Peter, dansk Søofficer, f. 16 Maj 1789, blev Secondlieutenant 1807. Som Cadet gjorde B. Tjeneste paa Skjærbaaden „Nakskov", der i Forening med en Del Kanonbaade havde forskjellige Affairer med Englænderne, snart i Sundet, snart i Kallebodstrand, og ved en saadan Lejlighed mistede han sin ene Arm. Som Officer deltog han 23 Marts 1811 i Expeditionen imod Anholt for ved Overrumpling at tilbageerobre denne Ø fra Englænderne; men da dette mislykkedes og Flottillen trak sig tilbage, forfulgt af en engelsk Brig, engagerede B. med sin Kanonbaad alene denne paa en saa kraftig Maade, at den derved hindredes i at forfølge de andre Baade, og disse saaledes fik et betydeligt Forspring for den. Først da hans Baad var ganske forskudt og den ene Kanon var gjort ubrugelig, strøg han Flaget. Han blev derefter beordret om Bord paa Briggen; men da B. endnu ikke var tilfreds med det Ophold, han havde foraarsaget denne, nægtede han at komme om Bord, men gav sine Folk Ordre til at skjule sig under Tofterne, medens han selv stillede sig blot for Fjendens Musketild. Da man i 20 Minuter fra Briggen forgjæves havde skudt efter den kjække Officer, der havde fattet den Beslutning at ville ofre sig for at give Kammeraterne Tid til at undsly, sendte Briggens Chef Fartøjer ud for at bugsere Kanonbaaden hen paa Siden. B. havde ved denne heltemodige Handling sinket Briggen i 3 Kvarter, og de andre Baade naaede lykkelig Jylland. S. A. deltog B. med sin Kanonbaad i Affairen under Hjelm 5 Juli mellem en Del danske Kanonbaade og Joller og en engelsk Convoi, bestaaende af Linjeskibe, Fregatter og Brigger, og bestod en hæderlig, om end i Resultatet uheldig Kamp med disse, idet 3 Kanonbaade bleve tagne og en Del Fanger gjorte, deriblandt 3 Officerer. B. var mellem de fangnes Tal, haardt saaret i Ryggen af en Straakugle. Efter saaledes gjentagne Gange at være bleven saaret fandt B. endelig sin Død om Bord i Corvetten „Najaden" ved Lyngør 6 Juli 1812.

Buijs-Ballot, Christoph Heinr. Diedr. [bojs ballo], Meteorolog, f. 10 Oct. 1817 i Kloetingen i Zeeland, blev 1844 Lector i Chemi, 1847 Professor i Mathematik og 1870 i Physik i Utrecht. Hans vigtigste Arbejder omhandle Meteorologi; efter en Række Afhandlinger herom (især i Poggendorffs „Annalen") blev han Directeur for det nyoprettede meteorol. Inst. i Utrecht. 1857 opstillede han den bekjendte Lov, der fører hans Navn, og som simplest udtrykkes saaledes: „Tænker man sig stillet med Ryggen mod Vinden, saa har man, naar man befinder sig paa et Sted af den nordlige Halvkugle af Jorden, Stedet for Minimum af Lufttryk fremefter, men noget til venstre for Vindretningen og Stedet for Maximum bagud, men noget til højre"; omvendt for et Sted paa den sydlige Halvkugle. Grunden hertil er Jordens Axeombrejning, paa Grund af hvilken de Luftdele, der bevæge sig i Retning imod Ækvator, komme fra Steder med mindre til Steder med større og større Omdrejningshastighed, saa at de maa passere Steder, der stadig ligge vestligere end de Steder, imod hvilke de først ere rettede, hvorved altsaa Vinden bliver mere og mere østlig; omvendt, naar Vinden blæser bort fra Ækvator.

Buitenzorg [bojten], d. e. „Sorgenfri", Stad paa den hollandske Ø Java i Ostindien, 5 M. s. for Batavia, i en smuk og sund Bjærgegn. Her er Generalgouverneurens Sommerresidens, talrige Landsteder for Batavias rige Kjøbmænd, samt en botanisk og en zoologisk Have.

Bujalānce [buhhal], Stad i Spanien, Andalusien, 4 M. ø. for Cordova. 10,000 J. Uldmanufakturer. Frugtbar Omegn.

Bujukderē, d. e. „den store Dal", en Samling af Landsteder i Tyrkiet ved Bosporus, n. for Constantinopel, tjener sædvanlig de europæiske Gesandter til Opholdssted.

Buk, en Tømmerforbindelse, der bruges til at bære f. Ex. et oven over liggende Stillads, en Bro ell. lignende, og som i Hovedsagen bestaar af en Bjælke, der hviler paa stærke, ved Rigler og Skraabaand forbundne Ben.

Buk, s. Ged.

Bukarēst, d. s. s. Bukureschti.

Bukēphalos, d. e. Tyrehoved, Alexander d. stores Yndlingshest. Det lykkedes ham som Dreng at tæmme denne Hest, som ingen anden kunde styre, og han red den siden bestandig, indtil den døde paa Toget til Indien. Den blev begravet ved Floden Hydaspes, og en Stad blev efter den kaldt Bukephala.

Bukkeblad (Menyanthes), Slægt af Bitterbladfamilien. Alm. B. (M. trifoliata), eneste bekjendte Art, med krybende Rodstok, trekoblede Blade og Blomster i Klase med 5delt Bæger, tragtformet, 5fliget, rødlighvid Krone med indvendig frynset Krave, vokser i Moser og vaade Enge i Europa, Asien og Nordamerika og er bekjendt som en af vore smukkeste Foraarsblomster. Bladene have en meget bitter Smag og bruges i Lægevidenskaben.

Bukketorn (Lycium), Slægt af Natskyggefamil., fra den tropiske og tempererede Zone baade i den gamle og nye Verden, Buske med ofte tornede Grene, spredte Blade og 2rummede Bær. Gærde-B. (L. vulgare) med lange, bueformede Grene, violet-røde Blomster og højrøde Bær, plantes almindelig i Danmark som levende Hegn.

Buknefjord ell. **Bukkenfjord** (Navnet af Øen Bukn ell. Bokn), ogsaa kaldet Stavangerfjord, en betydelig og meget forgrenet Bugt af Nordsøen, som gaar dybt ind i Ryfylke i det sydvestlige Norge. Flere af dens Arme dannes ved de mange, til Dels store Øer nær ved dens Munding, som Karmø, Finnø, Rennesø, Bukn; andre bestaa af langt ind i Fjældmassen skydende, smalle Sprækker. En af disse vildeste norske Fjældrevner er den sydligste Arm, Lyse-

fjorden. De Arme, som mod Nord og Nordøst trænge ind til Nærstrand, Sand og Søvde, have om end høje, dog mildere og frugtbare Strande. Paa den sydligste Side nær Havet ligger Stavanger.

Bukólisk Poesi, Hyrdedigtning, kaldes den Art af Poesi, som skildrer Hyrdelivet, idealiseret i sin Simpelhed og Naturlighed i Modsætning til den forfinede Culturtilstand. Hos Grækerne havde den sin Oprindelse fra Sicilien, hvor allerede Stesichoros 600 f. Chr. sang om Hyrden Daphnis; siden havde Sophrons Mimer nogen Indflydelse derpaa, men fuldkommen udvikledes denne Digtart af de græske Bukolikere Theokrit, Bion og Moschos i det 3dje Aarh. f. Chr. Det er lyriske Digte, affattede i Hexametre og i en noget modificeret dorisk Dialekt; de skildre de siciliske Hyrders Følelser og Stemninger, men indeholde ogsaa meget episk (til Dels mythisk) Stof, idet de fortælle, ikke Heltebedrifter, men Kjærlighedsbegivenheder og skildre Personernes Levemaade, Skæbne osv. Men de nærme sig tillige meget Dramaet, idet der snart indtræder Vexelsange imellem to Personer, snart en Situation skildres igjennem flere Personers Ytringer. Disse Digte udmærke sig ved naturlig Friskhed og Sandhed, skjønt Tonen hyppig er noget sentimental. Hos Romerne efterlignede Vergil Theokrit, men i hans »Bucolica« forekomme allerede forstyrrende Reflexioner over Tidsforholdene osv., og endnu mere fjernede de senere Hyrdedigtere sig fra Grækernes Mønstre. S. Idyl.

Bukovina, et af det østerrig-ungarske Monarchis Kronlande, omgivet af Galizien, Ungarn, Transsylvanien, Rumænien og Rusland. 190 □ M. med 572,000 J. (1880). B. er for største Delen Bjærgland, opfyldt af Centralkarpathernes og Storkarpathernes Udløbere, som her endnu naa 4,500 F.s Højde, og sænker sig i det hele mod N. Ø. Floden Dnjestr berører Nordgrænsen; andre Floder ere Pruth med dens Bifløb Czeremosz og Sereth med dens Bifloder Suczava og Moldava. Alle disse Floder falde i Donau. Over Halvdelen af Arealet indtages af Græsgange og Skovland. De vigtigste Kornsorter ere Majs og Havre; desuden dyrkes noget Hør og Hamp. Da Landet sænker sig mod N. Ø., er Vinteren sædvanlig lang og streng. Af Husdyrene ere Hestene af fortrinlig Race. Deres Antal var 1880 52,700; Hornkvæg 268,400, Faar 157,000, Geder 7,000 og Svin 127,000; der holdes en stor Mængde Fjerkræ og c. 25,000 Bistader. Mineralprodukter ere Salt, Kobber, Bly, Jærn, noget Sølv og Guld; men Bjærgværksdriften er som Industrien i det hele ubetydelig. Befolkningen tilhører forskjellige Stammer og angives at bestaa af omtr. 42 pCt. Nordslaver, mest Ruthener, 33 pCt. Rumænere, 19 pCt. Tyskere og Resten Magyarer, Polakker, Jøder o. fl. Flertallet af Befolkningen hører til den græske Kirke; af romersk katholske er her omtr. 64,000, græsk katholske 18,000, evangeliske 14,000 og Jøder 67,000. Undervisningsvæsenet staar paa et lavt Trin. B., der fører Titel af Hertugdømme, bestyres af en Præsident. Det hører i politisk Henseende under Regeringen i Wien og det øverrigste Rigsraad, i retlig Henseende under Overretten i Lemberg. Hovedstad Czernowitz. Indtil 1482 hørte B. til Transsylvanien, kom derefter under Moldau, erobredes 1769 af Rusland og afstodes 1775 til Østerrig, var indtil 1849 forenet med Galizien som Kredsen Czernowitz, men blev da organiseret som et eget Kronland.

Bukurëschti ell. **Bukarest**, Hovedstad i Kongeriget Rumænien, paa en Slette n. for Donau. 222,000 J. (1879). B. er uregelmæssig bygget; Husene ligge meget spredt, og mange Gader ere ikke brolagte. Residensstad og Sæde for en græsk Metropolit. Universitet, stiftet 1564, talrige græske Kirker og Klostre, flere Synagoger, Arsenal, Militærskole, Landvæsensskole, Vaisenhus og 3 Theatre. Ubetydelig Industri, men vigtig Handel med Landbrugsprodukter, der især drives af Grækere, Armeniere og Jøder. Desuden finder man her saa godt som alle Industri- og Luxusgjenstande saa vel fra Occidenten som fra Orienten. 1847 brændte en stor Del af Staden, som ikke desto mindre paa ny opbyggedes med Træhuse. Fredslutning 1812 mellem Rusland og Tyrkiet, der maatte afstaa Bessarabien og en Del af Moldau.

Bulāfo, et Slags Træharmonica, som bruges af Negrene i Guinea.

Bulāk, Stad i Nedreægypten paa en Ø i Nilen, tæt ved Kairo, er at betragte som denne Hovedstads Havn. 20,000 J. Toldsted, Observatorium, arabisk, persisk og tyrkisk Bogtrykkeri, Silke- og Bomuldsvæverier. Stort, 1864 oprettet, af Mariette og senere af Maspero bestyret, ægyptologisk Museum.

Bulbjærg, et fremragende Punkt af Jyllands Vestkyst, paa Nordsiden af Vust Tange. Dets Højde har tidligere været angivet til 350 F., men overstiger næppe 130 F. Banken, der bestaar af Kridt og Ler, blandet med sammenhængende Lag af gulagtig Flint og oventil bedækket med Sand, skraaner jævnt ned mod Landet, men hæver sig stejlt fra Havet, som ved Underskylninger aarlig formindsker den. Foran B. ude i Havet i omtr. 150 Alens Afstand hæver sig en enestaaende Kalkklippe, Skarreklit, 60 F. over Havet, der rundt om den er dybt.

Bule, en ved Stød eller Slag opstaaet, mere eller mindre begrænset, haard og smertelig Blodansamling under Huden; som oftest opsuges Blodet igjen, efter at det har undergaaet visse Forvandlinger, hvorfra den grønlige og gullige Farve hidrører, som B. efter nogle Dage antager; sjældnere betændes B. og gaar over i Forbulning.

Bulgarien, efter Berlinerfreden 1878 et autonomt, arveligt Fyrstendømme, men tributpligtigt til Tyrkiet og staaende under den tyrkiske Sultans Overhøjhed. Det bestaar væsentlig af det tidligere tyrkiske Vilajet Tuna, paa Dobrudscha nær, som forenedes med Rumænien; 1,162 □ M. med 1,999,000 J. (1881). Landet begrænses mod N. af Rumænien (Donau danner for største Delen Grænsen), mod Ø. af det sorte Hav, mod S. af Østrumelien og det tyrkiske Vilajet Kossovo, mod V. af Serbien. Kysten springer skarpest frem ved Forbjærget Kali Akra. **Naturlig Beskaffenhed.** B. er i det hele en Højslette, der breder sig mel-

lem Balkan og Donau og mod Ø. har en temmelig betydelig Bredde, medens Balkans Udløbere mod V. mere og mere nærme sig Floden, saa at der mellem Strømmen og Bjærgene kun bliver et Rum paa nogle Mile til overs. Højsletten falder brat ned til Donau, hvis sydlige Bred derfor overalt er høj og klippefuld; den hæver sig lidt efter lidt til de uvejsomme, skovbegroede Store-Balkan i Vest og Lille-Balkan mod Ø. Underlaget er Kalksten, som dog næsten overalt er dækket med et tykt Lag Lerjord, og de Floder, der fra Balkan strømme til Donau, f. Ex. *Timok*, *Isker*, *Vid*, *Osma*, *Jantra*, *Lom*, *Tabak*, have banet sig Vej gjennem dybe Spalter og Dale, der meget hindre Samfærdselen. Af andre Floder mærkes *Kamtschyk* til det sorte Hav og *Struma* (Strymon), hvis Kilder ligge i det sydvestlige Hjørne. B.s østlige og vestlige Del har en meget forskjellig Beskaffenhed. Mod Ø. indtage Skovene kun mindre Strækninger og blive først tættere hen mod Lille-Balkan; her findes endnu Bjørne, Ulve, Gemser og flere Arter store Ørne; den vestlige Del er mindre ensformig og steppeagtig, Skovene blive mere vidtstrakte, og mange Egne ere vel dyrkede. Den Del af *Balkan* (s. d. A.), der vedkommer B., strækker sig fra Sænkningen ved Sofia mod Ø. til det sorte Hav; den højeste Del, *Chodscha-Balkan*, har Toppe paa 6,000 F. B. har udpræget Fastlandsklima med kolde og langvarige Vintre, under hvilke Donau hyppig fryser fuldstændig til, medens Juli og August ere brændende varme og tørre. Nedbøren falder særlig i Foraaret med stærke Regnskyl og om Vinteren med Snefog. *Frembringelser.* B. er væsentlig et agerdyrkende Land; men Agerbruget staar paa et lavt Trin, og kun omtr. en Femtedel af den dyrkede Jord er under Ploven. Der dyrkes Hvede, Majs, Rug, Byg, Havre og Hirse, Tobak og Vin. Husdyravlen er forsømt, Kvægracerne daarlige; dog udføres ikke lidet Hornkvæg, Faar og Uld. Silkeavlen er betydelig. Af *Mineralprodukter* forekomme Stenkul og Jærn, men de forskjellige Lejer bearbejdes kun i ringe Grad. *Industrien* er ubetydelig, men dog i nogen Fremgang; der forarbejdes Knive, Træarbejder, Lædersager, Silke- og Uldsnore, Uldtæpper, Pelsværk, Guld- og Sølvfiligranarbejder osv. *Handelen.* Værdien af Udførselen udgjorde 1881 omtr. 25 Mill. Kr.; de vigtigste Udførselsgjenstande ere Korn, Bælgfrugter, Kvæg, Uld, Huder, Talg, Silke, Vin, Honning, Vox, Fisk, Vildt, Træ og Pottemagerarbejde. Indførselen falder navnlig paa Manufakturvarer, Jærn og Stenkul; Værdien deraf udgjorde 1881 c. 35 Mill. Kr. Af Jærnbaner findes kun én Linje paa 29 M. fra Rustschuk til Varna. Længden af Telegraphlinjer var 1881 omtr. 320 M. med 450 M. Traadlængde og 47 Stationer. *Befolkning.* De to Tredjedele ere Bulgarer af den sydslaviske Stamme, Resten næsten udelukkende osmanske Tyrker, som især bebo den østlige Del; derhos findes nogle Rumænere (omtr. 27,000), Grækere (5,000) og Jøder (5,000). Af bulgarisk Stamme er ogsaa en stor Del af Befolkningen i Rumelien og Makedonien. *Det bulgariske Sprog* hører til den sydslaviske Gruppe, men har dog adskillige Særegenheder især i Ordforraad. Det er det mest afslebne og som Følge af det tyrkiske Aag det mindst udviklede af de slaviske Sprog, om der end i den nyere Tid er blevet stræbet og trykt noget deri. En ældre Form af Bulgarisk ligger maaske til Grund for det oldslaviske eller kirkeslaviske („oldbulgariske") Sprog. Alle *Troesbekjendelser* have fuldstændig Religionsfrihed. Flertallet af Befolkningen, 69 pCt., hører til den græsk-katholske Kirke, som i B. udgjør et selvstændigt Kirkesamfund under den bulgariske Exarch i Constantinopel. B. er delt i 8 Ærkebispedømmer og 1 Bispedømme. Blandt de mange Klostre er Niloklosteret ved den makedoniske Grænse det mest berømte. En ikke ringe Del af Befolkningen har dog holdt fast ved den gamle kirkelige Ordning og staar directe under den græske Patriarch i Constantinopel. Omtrent en Tredjedel (30½ pCt.) af Befolkningen bekjender sig til Muhammedanismen; endelig findes 5,000 Jøder, samt nogle romerske Katholiker, Protestanter og Baptister. Muhammedanernes Tal forringes i øvrigt stadig ved en stærk Udvandring; alene i de 5 første Maaneder af 1883 udvandrede omtr. 100,000 Personer over Varna til Lilleasien, og omtrent et lige saa stort Antal fra Egnen ved Deli Osman solgte i Løbet af Sommeren 1883 deres Ejendele for at følge det givne Exempel. Den almindelige Dannelse staar langt tilbage; paa Landet kan i den vestlige Del 1 af 230 Personer læse og skrive, mod Ø. 1 af 50. Imidlertid sørges dog med Iver for Undervisningens Fremme; Forfatningen har indført Skoletvang, og Communerne skulle med Statstilskud indrette Sogneskoler, hvorimod Staten sørger for den lærde og højere Undervisning. 1882 fandtes 12 højere Skoler (deriblandt 1 Gymnasium) med 75 Lærere og 1900 Elever, af Almueskoler omtr. 1100 med 1400 Lærere og 57,000 Elever. *Forfatning.* Fyrsteværdigheden er arvelig i Mandsstammen. Fyrsten styrer med 7 Ministre og et Statsraad af 16 Medlemmer: 1 af Synoden valgt Biskop, 3 Retslærde, 4, som Fyrsten vælger umiddelbart, og 8, som han vælger ud af en Liste paa 20, der foreslaas af Nationalforsamlingen. Denne deles i to Kamre, et Senat paa 45 Medlemmer og et Deputeretkammer paa 100 Medlemmer, valgte umiddelbart ved almindelig Valgret (med 21 Aars Alder) paa 3 Aar. Til Valgbarhed kræves 30 Aars Alder og Færdighed i Læsning og Skrivning. Til Forfatningsændringer, Fyrstevalg o. lign. kræves en dobbelt saa stor Nationalforsamling. *Statshusholdningen.* Budgettet for 1881—82 udviste omtr. 20 Mill. Kr. Indtægt mod omtr. 21 Mill. Kr. Udgift. Budgettet for 1883 var beregnet til 21⅗ Mill. Kr. Indtægt mod 22⅓ Mill. Kr. Udgift. De vigtigste Poster paa Udgiftssiden vare: Civilliste og Hofholdning 920,000 Kr., Hærvæsen 8 Mill., Indenrigsministeriet 6½ Mill., Finansministeriet 2⅓ Mill., Justitsministeriet 1⅓ Mill., Udenrigs- og Cultusministeriet ½ Mill., Skolevæsenet 1⅓ Mill. Af Indtægterne hidrørte henved en Femtedel fra Tolden. Statsgjæld forefindes ikke; men B. skal eventuelt udrede en Ovotadel af den

tyrkiske Gjæld; den russiske Regering har et Krav paa 10½ Mill. Papirsrubler (8½ Mill. Kr.) i Krigsomkostninger, og den Tribut, som skal udredes til den høje Port, er endnu ikke fastsat. Med Hensyn til Møntvæsenet har B. sluttet sig til den latinske Convention. **Hæren.** Almindelig Værnepligt er indført, og hver Bulgarer er forpligtet til tolvaarig Krigstjeneste, hvoraf fire i Linjen, fire i Reserven og i Landeværnet. Paa Fredsfod tæller Hæren for Tiden 24 Batailloner Fodfolk, 8 Eskadroner Rytteri, 11 Batterier Feltartilleri, 2 Compagnier Fæstningsartilleri og 4 Compagnier Ingenieurer, i alt en Styrke paa 17,500 Mand, medens den paa Krigsfod skal udgjøre 36,000 Mand Felttropper med 16,000 i Reserve. B. har paa Donau en Flotille paa 5 smaa Dampere og 6 Torpedobaade. — Landet er delt i 14 Kredse; dets **Farver** ere hvidt, grønt, rødt (vandret). Hovedstad **Sofia**.

B.s Historie. Landets oprindelige Indbyggere vare Møsierne, hvorefter Romerne kaldte det Moesia (inferior). Paa Folkevandringens Tid i Slutn. af det 5te Aarh. trængte det uralskfinske Folk **Bulgarerne** ind i Landene nord for Donaus nedre Løb, foretog herfra Strejftog lige til Constantinopels Porte og satte sig for største Delen under Asparuks Anførsel fast i det efter dem opkaldte B., hvor de 679 stiftede et Kongerige. Snart efter deres Indvandring havde de blandet sig med de tidligere der bosatte Slaver, saa at de allerede i det 9de Aarh. talte Slavisk og tillige med Slaverne bleve omvendte til Christendommen af Cyrillus og Methodius. Efter lange Kampe med Grækerne og Russerne blev deres Rige undertvunget af den græske Kejser Basilios II 1018 (jfr. **Basilios**). Ved det græske Riges tiltagende Forfald dannede der sig imidlertid et nyt bulgarisk Rige 1186, men det kunde ikke modstaa Osmanerne, som 1391 førte deres Konge Sisman i Fangenskab og berøvede Folket dets Selvstændighed. Først i det 19de Aarh. vaktes et aandeligt og folkeligt Liv hos B., nærmest ved Landets Besættelse af russiske Tropper 1828—29. Den første Folkeskole oprettedes 1835, og et Tidsskrift udkom 1844. Noget senere begyndte Bestræbelserne for at frigjøre sig for det græske Præsteskab, og med stedse større Styrke krævede B. Præster og Biskopper af deres eget Folk og Modersmaalets Brug ved Gudstjenesten. 1870 tilstod Sultanen efter russisk Indflydelse dette Ønske og dannede et bulgarisk Exarchi, omfattende de Landstrækninger, hvor B. udgjorde Flertallet af Indbyggere, samt ophøjede 1872 en Metropolit til Exarch. Ogsaa i verdslig Henseende blev B.s Stilling forbedret, især under Midhad Paschas Styrelse 1865—67. Paavirket af Opstanden i Herzegovina begyndte der flere Steder i B. en Rejsning i Maj 1876, men den blev hurtig dæmpet og fremkaldte blodig Undertrykkelse og Mishandling af de christne B. Paa Congressen i Constantinopel i Dec. s. A. krævede Stormagterne Oprettelsen af to selvstændige Provinser med christne Gouverneurer, men dette afslog Sultanen. Derimod tiltvang Rusland sig ved Freden i San Stefano (1878) Løftet om et Fyrstendømme B., der skulde omfatte omtrent hele det Land, hvor der boede Bulgarer, bl. a. ogsaa største Delen af Makedonien; men ved Congressen i Berlin blev B.s Omraade indskrænket til den nordlige Del, medens Landet mellem Balkan og Rhodope blev et selvstændigt Landskab Østrumelien, og de sydlige Landstrøg henlagdes umiddelbart under Sultanens Herredømme. 23 Febr. 1879 indkaldtes en Nationalforsamling i B.; en fri Forfatning vedtoges 28 Apr., og Alexander af Battenberg valgtes derefter til Fyrste. Da denne i Maj 1881 kom i Strid med sine radicale Ministre, fjærnede han dem, indkaldte en overordentlig Nationalforsamling og tilbød at ville nedlægge Regeringen, med mindre den vilde indrømme ham en overordentlig Myndighed i 7 Aar. De nye Valg (13 Juni) gav ham aldeles Medhold; der valgtes kun et Par Oppositionsmænd, og Nationalforsamlingen tilstod enstemmig Fyrstens Forlangende. 21 Sept. indrettedes et Statsraad; Regeringens vigtigste Modstandere forlod Landet; dog blev i Juli 1882 to russiske Generaler, som vare Ministre, fjærnede, og snart gjordes nye Tilnærmelser til det liberale Parti. Endelig besluttede Fyrsten, for at unddrage sig det trykkende russiske Formynderskab, i Sept. 1883 at indkalde Nationalforsamlingen paa ny og at sætte Forfatningen igjen i Kraft, hvorhos han udnævnte et liberalt Ministerium, kun omfattende en russisk General som Krigsminister. I Dec. blev Forfatningen ændret og Nationalforsamlingen delt i tvende Kamre.

Bulgárin, Thadd., russisk Forfatter, f. 1789 i Litauen, opdraget som Cadet i St. Petersborg, hvorhen Moderen var flygtet efter Faderens Deltagelse i Kampen under Kosciuszko. Efter nogle Aars Tjeneste i den russiske Hær gik han i fransk Tjeneste 1810 og var bl. a. med paa det spanske Felttog. Efter Napoleon I.s Fald levede han som polsk Literat i Warschau og skrev humoristiske og satiriske Skrifter; siden opgav han sin Nationalitet, fra hvilken hans Barndom allerede havde fjærnet ham, tog Ophold i St. Petersborg og udgav 1823 paa Russisk „Nordisk Archiv", af historisk, geographisk og belletristisk Indhold, 1825 i Forbindelse med Gretsch „Den nordiske Bi", hvis Feuilleton han besørgede. 1827 samlede han sine spredte Arbejder; 1829 udgav han sin Roman „Iwan Wuishigin eller den russiske Gil Blas", fortsat 1830 i „Peter Iwanowitsch Wuishigin" med træffende russiske Livsbilleder, for hvilke hans historiske Romaner, „Demetrius" og „Mazeppa", staa langt tilbage. Hans Satire er gammeldags-godmodig; hans hele Produktion mangler højere Sving og nærmer sig det haandværksmæssige. Hans Værk „Rusland i historisk, geographisk, statistisk og literær Henseende" er ufuldendt. D. 1859 i Dorpat.

Bulgáris, Demetrios, græsk Statsmand, f. 1 Jan. 1801 paa Øen Hydra, deltog i Frihedskampen og senere i de mange politiske Intriguer, som have givet Grækenlands nyeste Historie dens egentlige Præg. B. var 1831 med at styrte Kapodistrias og blev 1843 Senator, samt 1848—49 Finansminister, skjønt uden nogen grundig Dannelse. I Sept. 1855 sattes B. i Spidsen for Ministeriet og fik 1857 den franske Besætning tilbagekaldt, skjønt han sam-

tidig viste sin Medfølelse for dem, der havde deltaget i Indfaldet i Thessalien og Epirus. I Aug. 1859 gik B. af og stod siden i Spidsen for Oppositionen; han var ikke fremmed for Opstanden i Nauplia i Febr. 1862 og blev efter Kong Ottos Fordrivelse i Oct. s. A. Medlem af den foreløbige Regering indtil 23 Febr. 1863. I Nov. s. A. blev B. Førsteminister i Kong Georgs første Ministerium indtil Marts 1864 og havde ved sine Angreb paa Grev Sponneck 1865 væsentlig Del i dennes Fjærnelse. I sidste Halvdel af 1866 var B. igjen Førsteminister og ligeledes Febr. 1868—Febr. 1869, i hvilket Tidsrum han gav Kretensernes Opstand al den Hjælp, som var mulig uden et aabenbart Brud med Tyrkiet. Endnu to Gange (Jan.—Juli 1872 og Febr. 1874—Maj 1875) var B. Førsteminister, men kunde ikke holde sig, fordi han stadig bød den offentlige Mening Trods, ja endog tillod sig Skridt, der laa lige ved Grænsen af Forfatningsbrud. Der rejstes endog Tiltale imod ham 1876, men uden Følge. D. 11 Jan. 1878.

Bull (egtl. Tyr; deraf Flovhed, Taabelighed) kalde Englænderne en Fortælling, der bliver latterlig ved at mangle Tankens Følgerigtighed eller indeholde Modsigelser. Englænderne tillægge navnlig Irlænderne en Mængde saadanne Fortællinger. **John Bull** („Hans Oxe") er et Øgenavn for det engelske Folk, s. **Arbuthnot**. I Børssproget i England og Nordamerika bet. bulls Haussespekulanter, i Mods. til bears (Bjørne), Baissespekulanter.

Bull, John, f. 1563 i Somerset-Shire, d. 1622 i Lübeck, efter andre 1628 i Hamborg eller Antwerpen, en i sin Tid berømt Claver-virtuos, der ogsaa paa Fastlandet gjorde stor Opsigt. 1613 forlod han for stedse England og blev Organist i Antwerpen. Blandt hans talrige Compositioner, der dog staa meget tilbage for dem af hans samtidige, Bird, findes Variationer over »God save the King«, hvorfor denne Melodi, der ogsaa tillægges Carey og Händel, af Rich. Clark er tillagt B.

Bull, Ole Bornemann, en af Aarhundredets mest berømte Violinvirtuoser, f. 5 Febr. 1810 i Bergen, viste allerede i en meget ung Alder et ualmindeligt Musiktalent. Han skulde først studere Theologi ved Universitetet i Christiania, men vendte sig her ganske til Musiken, blev Capelmester ved Theatret og rejste, efter at han allerede havde gjort stor Opsigt ved sit Violinspil, 1829 til Spohr i Kassel for videre at uddanne sig. Spohr var ham imidlertid for kold og skolemæssig correct, og efter et kort Ophold her og i Göttingen, hvor han agtede at studere Jura, vendte han tilbage til Norge, hvorfra han 1831 rejste gjennem Sverige, Danmark og Holland til Paris. Her ankom han paa en Tid, hvor Choleraen rasede forfærdelig, saa at det længe ikke var muligt for ham at faa en Concert i Stand. Omsider lykkedes det ham, og ved denne Concert, som han gav i April 1832 med Bistand af Chopin, Ernst og flere betydelige Kunstnere, fik han en Indtægt af 1,400 Frc's. Da han derved atter fik Mod, rejste han til Italien, hvor det i Begyndelsen gik ham ret heldig ved et Par Concerter; han studerede derefter første Gang vedholdende under gode Lærere i Norditalien et halvt Aars Tid og kom derfra til Bologna, hvor han lagde Grunden til sit Verdensry. Efter at han, næsten blottet for alt, havde gjort flere forgjæves Forsøg paa at komme til at træde offentlig op, kom han omsider til at spille paa en Concert i det philharmoniske Selskab i Stedet for Bériot, der var bleven syg. Han vakte en ubeskrivelig Begejstring, og fra dette Øjeblik var hans Lykke gjort. Efter at have gjennemrejst Italien og Schweiz og alle Vegne, især i førstnævnte Land, sejret store Triumpher, vendte han 1835 tilbage til Frankrig, gik derfra 1836 til England, Skotland og Irland og gjorde senere Kunstrejser til næsten alle Europas Lande og høstede Guld og sejrede Triumpher i storartet Maalestok. 1849 rejste han til Amerika, hvor han med stort Bifald gav Concerter i de vigtigste Stæder. Han forsøgte et Par Aar senere at grunde en norsk Koloni i Nordamerika („Oleana"), hvilket imidlertid mislykkedes; han mistede herved sin store Formue og vendte 1857 tilbage til Norge. Det norske Nationaltheater, som B. 1850 stiftede i Bergen, og for hvilket han i Begyndelsen virkede med stor Energi og ofrede mange Penge, bestod senere i flere Aar under andres Ledelse, indtil B. 1857 paa ny overtog Theatret, til hvis artistiske Directeur han havde indkaldt Bj. Bjørnson; et Par Aar senere maatte Foretagendet imidlertid standse. 1863 virkede han, skjønt forgjæves, for Oprettelsen af et Musikakademi i Christiania. Han foretog imidlertid flere Kunstrejser i Europa, hvor han navnlig i Rusland 1866—67 og i Italien gjorde stormende Lykke, og i Amerika, hvor han lige til sine sidste Aar altid havde et trofast Publikum, høstede baade Guld og Hæder; han blev udnævnt til Æresborger af New-York og havde i de sidste 10 Aar af sit Liv sit Hjem i Amerika, medens han hver Sommer drog til Norge, hvor han ejede to Villaer ved Bergen. Paa en af disse, Lysøen, døde han 17 Aug. 1880. Hans Jordefærd foregik i Bergen med stor Højtidelighed og under levende Deltagelse. B.s Spil har været Gjenstand for yderst forskjellige Domme, fra den mest begejstrede Ros til den strængeste Dadel for ukunstnerisk Effectjageri; det store Publikum var som oftest paa hans Side. Hans Violin havde i lykkelige Øjeblikke en bedaarende Klang, og hans Technik var overordentlig stor; men han gik i sin Kunst som i alt andet sine egne Veje og tilfredsstillede ikke altid, hverken som udøvende Kunstner eller som Componist, en strængere Opfattelse af Kunstens Væsen og Opgave. Da han fremtraadte, var den italienske Musik, navnlig Rossini, dominerende i Europa, og da det store Omslag skete ved Mendelssohns og Schumanns Virksomhed i Tyskland, var B. allerede den fuldt udviklede Virtuos, der blev uden Paavirkning af den nyere Tids Bevægelser. Han var en genial Personlighed og fulgte mest sin egen Individualitets Indskydelser, stærkt paavirket paa den ene Side af Italienernes Sang, paa den anden af sin Begejstring for den norske Nationalmusik. Dertil kom, at hans varme Interesse for alle nationale Formaal i Kunst, Literatur og Politik optog meget af hans Tid

og Opmærksomhed. Men han var paa alle Felter en mærkelig og rig Begavelse, hvis Udvikling vistnok i mange Henseender blev mangelfuld, men som dog bl. a. har haft stor Betydning for den senere norske Musik. Hans Compositioner havde, ved Siden af flere geniale Træk, mange tekniske Brøst; enkelte Melodier af ham („Sæterjentens Søndag") ville leve, men i det hele ville hans Compositioner vistnok forsvinde med ham og den Tid, han repræsenterede i Kunsten. Blandt de mest berømte er „Sæterbesøget", A-dur Concerten, »Polacca guerriera«, »Siciliano«, „En Moders Bøn".

Bullant, Jean [byllāng], fransk Bygmester, f. omtr. 1515, d. 1578, uddannede sig til Dels i Rom og blev 1570 Katharine af Medicis Bygmester. Han fortsatte Opførelsen af Tuilerierne (nedbrændt 1871), som Delorme havde begyndt, byggede det smukke Palais de la reine, som er nedrevet, og Slottet Écouen uden for Paris.

Bulle, et af Paven i den højtideligste Form udstedt aabent Brev; brugtes tidligere ogsaa om de kejserlige Forordninger (s. **Gylden Bulle**). Det mest charakteristiske ved denne Form er det vedhængte Segl af Bly, undtagelsesvis i Guld, lat. bulla, fra hvilket Navnet B. stammer. Fra Pave Urban II.s Tid fremstiller Aversen af Seglet Apostlene Peters og Paulus's Hoveder med Overskriften S P E og S P A (d. e. Sanctus PEtrus og Sanctus PAulus); Reversen angiver Pavens Navn. Udsteder en nyvalgt Pave før sin Kroning en B., maa Seglet ikke bære hans Navn, og Reversen bliver derfor tom; saadanne B. kaldes bullæ dimidiæ, blancæ, defectivæ (d. e. halve, blanke, mangelfulde B.), men have fra Nikolaus IV.s Tid samme Gyldighed som de fuldstændige. Snoren, ved hvilken Seglet er knyttet til Documentet, er i Naadessager (in forma gratiosa) af rød og gul Silke, i Justitssager (in forma rigorosa) af Hamp. B. skrives paa ru, gulagtigt Pergament med kantede, gotiske Bogstaver med Abbreviaturer, saa at de, navnlig i den nyere Tid, vanskelig kunne læses uden ved Hjælp af den sædvanlig vedføjede, verificerede Copi. Sproget er det latinske. B. begynder med Pavens Navn og Titlen »episcopus, servus servorum Dei«, hvorefter følger Formlen »ad perpetuam rei memoriam« (d. e. til Sagens stedsevarende Ihukommelse) ell. »in Domino salutem et apostolicam benedictionem« (d. e. Frelse og apostolisk Velsignelse i Herren). I Slutningen angives Tiden og Stedet. Paven selv underskriver ikke B., men lader sit Navn skrive af den, der har udfærdiget Documentet; de saakaldte Consistorialbuller underskrives tillige af Cardinalerne. B. benævnes i Almindelighed efter de Ord, med hvilke dens egentlige Indhold begynder. I Middelalderen vare uægte og forfalskede B. meget almindelige. **Bŭlla in coena Dŏmini** [søna], **Skærtorsdagsbullen**, kaldes en Bulle, der excommunicerer alle den romerske Kirkes Modstandere. Det første Spor til den findes i det 12te Aarh.; gjennem Middelalderen voxede den efterhaanden, navnlig ved Optagelsen af nye Kjætternavne; 1521 bleve Luther og hans Tilhængere optagne; sin afsluttende Form fik den 1627 ved den ellers lidet kirkelig-sindede Pave Urban VIII; aarlig blev den oplæst paa Skærtorsdag fra Peterskirkens Loggia og udtalte Kirkens Forbandelse over alt, hvad der var denne imod, ogsaa over mangen Humanitetens Fordring, over Fyrster, der paalægge nye Skatter, og over dem, der appellere til verdslige Domstole. Efterhaanden blev denne Fællesforbandelse til almindelig Spot, og Clemens XIV afskaffede 1770 dens Oplæsning. **Bulla unigĕnitus**, s. **Jansen**. **Bullārium**, Samling af Buller. Der gives flere saadanne meget omfangsrige Samlinger; de bedste ere de af Coquelines (1739—48), Barberi (1835—47) og Gaude (1857—72) udgivne.

Bulletin, fr. [bylletāng], egtl. et Formindskelsesord af Bulle, en kortfattet Meddelelse, hvorved man med visse længere eller kortere Mellemrum giver en Udsigt over en Persons legemlige Befindende eller en Sags hele Udvikling. »Les bulletins de la grande armée«, de af Napoleon I udstedte officielle Beretninger fra Krigsskuepladsen. B. bruges ofte som Navn paa Beretningerne om videnskabelige Anstalters Forhandlinger og især om saadanne periodisk udgivne Skrifter, der tilsigte at give en Oversigt over en Videnskabs Standpunkt i de forskjellige Grene af dens Omraade; Forbilledet derfor er Férussac's »B. universel des sciences et de l'industrie« (1824—31).

Bullinger, Heinrich, Zwinglis Ven og Efterfølger som Antistes i Zürich, f. 1504 i Bremgarten i Canton Aargau. Med Iver læste han Luthers Skrifter og hørte derpaa 1527 Zwinglis theologiske Foredrag og Prædikener. Ved en kraftig Prædiken Pinsesøndag 1529 i Bremgarten bevirkede han, at hele Menigheden sluttede sig til Reformationen, og B. blev dens første evangeliske Præst. Efter Slaget ved Kappel 1531 flygtede han til Zürich, hvor det store Raad valgte ham til Præst ved Domkirken. B. blev nu Fører for Protestanterne i det tyske Schweiz og optraadte ikke blot som Katholikernes og Gjendøbernes, men ogsaa som Luthers bestemte Modstander. Han bidrog mere end nogen anden til at Butzers Forsøg paa at forene Wittenbergerne og Schweizerne mislykkedes, og han kan ikke frikjendes for unødvendig Heftighed i sin Polemik mod Luther og Brenz under Nadverstridighederne. Derimod sluttede han sig senere fuldstændig til Calvin, og hans Indflydelse skyldes det, at det tyske Schweiz gik fra Zwinglis Lære over til Calvins. B. giftede sig 1529 med en forhenværende Nonne, Anna Adlischwyler, med hvem han levede i et lykkeligt Ægteskab indtil sin Død 1575.

Bulls Run, en Bæk i det nordøstlige Virginia i de forenede Stater i Nordamerika, udgyder sig i en af Potomacs Bifloder. Her stod 21 Juli 1861 det første større Slag i den nordamerikanske Borgerkrig; Unionsgeneralen Mac Dowell med sine 35,000 Mand uøvede Militssoldater blev aldeles slaaet af de consødererede under Beauregard, og skjønt Mandefaldet ikke var meget stort, opløstes en stor Del af Hæren i vild Flugt. 29—30 Aug. 1862 stod paa samme Sted et andet, blodigt og haardnakket Slag imellem Unionisterne under Pope og de consødererede under Lee;

der faldt 10,000 Mand paa hver Side, men Kampen var uafgjort.

Bulmer, W., Bogtrykker i London, f. 1758 i Newcastle, d. 1830, bekjendt ved sine med stor Luxus og Skjønhed udstyrede Pragtudgaver, navnlig af Shakspeare, udført efter Kong Georg III.s Befaling (9 Bd., 1794—1804), hvorefter hans Officin førte Firmaet »Shakspeare-press«, og af Milton (3 Bd., 1793—97). B. var de engelske Bibliomaners Yndling og besørgede de fleste typographiske Arbejder for Roxburghklubben (s. Bibliomani); han trykkede ogsaa Murphys »Antiquities of the Arabs in Spain« (1816).

Bulmeurt (Hyoscyamus), Slægt af Natskyggefamilien. Almindelig B. (H. niger), en Urt, klæbrig haaret, af en ubehagelig, bedøvende Lugt, med bugtet fligede eller tandede Blade; Blomsterne i en ensidig, før Blomstringen spiralformig indrullet, axformet Blomsterstand; Kronen uregelmæssig tragtformet, skidengul, med netformede, purpurfarvede Ribber; Frugten en Buddike, hvis Laag er tykt og stærkt, medens den øvrige Del er tyndvægget og tæt omsluttet af det blivende Bæger. En i Danmark, Norge og den største Del af Europa almindelig, meget giftig Plante, især ved beboede Steder. Saa vel Bladene som Frøene bruges i Lægevidenskaben. Hele Planten indeholder et narkotisk Plantealkaloid, Hyoscyamin.

Buloz, Franç. [bylōhs], f. ved Genève 1803, først Factor ved et parisisk Bogtrykkeri, forsøgte sig i Literaturen med nogle Oversættelser fra Engelsk og stiftede 1831 det berømte Tidsskrift »Revue des deux mondes«, som i mere end en Menneskealder var de bedste franske Forfatteres Organ, og som han ledede til sin Død 1877.

Bulwer, Edward George, Earl Lytton, siden 1866 Baron Lytton, engelsk Digter og Statsmand, f. i Maj 1805 i Heydon-Hall i Norfolk-Shire, studerede i Cambridge, hvor han vandt Medaillen for et Digt »The sculpture«. I Ferierne gjorde han Fodtoure i England og Skotland, og en Gang berejste han en Del af Frankrig til Hest. Allerede paa den Tid begyndte den tyske Literatur særlig at interessere ham. 1820 optraadte han i Skjønliteraturen med den orientalske poetiske Fortælling »Ismael«; lyriske Digte og anonyme Noveller fulgte kort efter. Hans første større Roman var »Pelham, or the adventures of a gentleman« (1827), der modtoges med Kulde; men snart slog Stemningen over i Begejstring. Fra nu af er B.s Bane som Roman- og Novelleforfatter bestemt. »Devereux« (1829) og »Paul Clifford« (1830) opnaaede begejstret Bifald og oversattes i en Mængde Sprog, ligesom hans følgende Romaner, der bevæge sig paa en Mængde forskjellige Livsomraader, snart paa Criminalhistoriens, som »Eugene Aram« (1832), snart ere stærkt farvede, sociale Livsbilleder, som »Night and morning« (1841), hvor uhyggelige Skildringer af de fashionable Kredses Liv vidne om den daværende liberale Whigforfatter, snart tage Historien til Gjenstand; »The last days of Pompeii« og »Rienzi« ere Frugter af Studier af Italiens Historie paa selve dens Skueplads; af sit Fødelands Historie har han digtet »Harold, the last of the Saxon kings« (1845) og »The last of the barons« (1843). Hans vigtigste Arbejder fra 1849—59 ere »The Caxtons« og »My novel«, interessante Skildringer af engelske Livsformer, og nogle Literaturbilleder, til Dels indrykkede i Tidsskrifter. Hans sidste Arbejde er »Kenelm Chillingly« (1873). B. var en Mand med en stor intellectuel Dannelse og en farverig Stilist, men Reflexionen og en ved Studium skærpet Evne til psychologisk Analyse ere mere fremtrædende end den umiddelbart skabende Phantasi; hans Fortælling afbrydes ved lange, for Resten tit aandfulde, almindelige Betragtninger. Hans Syn paa Livet er ikke glad eller lyst. B. har forsøgt sig i alle Digtarter; hans Dramaer, hvoraf »The lady of Lyons« (1838) turde være det mest bekjendte, lide ogsaa af en vel meget i det almindelige hensvømmende, stundom maniereret-mystisk Dialog, der overskygger det ofte gode Charakteranlæg. Af hans episke Digtninger er »King Arthur« (1849) den mest ansete. Fremdeles har han oversat Digte og Ballader af Schiller (1844) og ledsaget dem med en Biographi af denne sin Yndlingsdigter; Materialet samlede han under en Rejse i Tyskland. B. tog ogsaa megen Del i det politiske Liv. Allerede 1831 valgtes han til Medlem af Underhuset og hørte til den radicale Fløj af Whigpartiet, idet han tog Ordet for Valgrettens Udvidelse og hemmelig Afstemning og desuden arbejdede for Afskaffelse af de trykkende Skatter paa Bladene. Da Ministeriet Grey gik af 1835, og de conservative for en kort Tid kom til Roret, skrev B. et Flyveskrift, »the crisis«, der oplevede 20 Oplag og fik stor Indflydelse paa Valgenes Udfald til bedste for de liberale. Efterhaanden ændredes B.s Synsmaader i mere conservativ Retning, og han mistede derfor 1841 sit Sæde. 1850 udsendte han et nyt Flyveskrift »Letter to John Bull, Esq.«, som ligeledes vandt stor Udbredelse (10 Oplag), og hvori han stærkt angreb Frihandelen. Ved de næste Valg i Sommeren 1852 valgtes B. i Hertford-Shire som conservativ, men optraadte sjældnere i Huset, dog altid med ypperlig gjennemarbejdede Taler, og vandt saa stor Betydning, at han 1858—59 blev Minister for Kolonierne. 1866 tog B. Ordet imod Gladstones Forslag til en ny Valgreform, fordi han deri saa Indledningen til en demokratisk Statsordning; men i Overhuset, hvortil han snart efter ophøjedes som Lord Lytton, spillede han kun ringe Rolle. En Skildring af hans Levned er givet af hans Søn (1883, i 2 Bd.). Hans Husliv var ulykkeligt; hans Kone, Rosina B. (f. 1807, d. 1872, gift 1827) skrev allerede 1839 »Cheveley or the man of honour«, en Skandalroman mod ham, fuld af graverende Beskyldninger; de levede siden skilte, og B. gjorde Forsøg paa at faa hende sat i Forvaring som sindssvag. Han døde 18 Jan. 1873. — **Sønnen, Edw. Rob. B.**, s. Lytton. — **Henry L. E. B.**, f. 1804, den førstnævntes ældre Broder, indtraadte 1827 i den diplomatiske Tjeneste og sendtes i Slutn. af 1830 til Brysel for at undersøge Opstandens Følger. Samme

Aar valgtes B. til Underhuset og havde Sæde heri til 1837, skjønt han samtidig var ansat ved Gesandtskaberne i Paris og Brüssel. Opholdet i Paris brugte B. til at studere de derværende Forhold, og Udbyttet nedlagdes i to Skrifter »France, social, literary and political« (2 Bd., 1833), og »The monarchy of the middle classes in France« (1834). 1837 sendtes B. til Constantinopel og sluttede 1838 en vigtig Handelspagt med Tyrkiet, blev 1839 Secretær ved Gesandtskabet i Paris og 1843 Afsending i Spanien. Her mæglede han Freden med Marokko 1844, men knyttede sig senere saa nøje til de liberale i deres Modstand imod Narvaez's strænge Styrelse, at denne i Sommeren 1848 bød ham strax at forlade Madrid. Dette fremkaldte et diplomatisk Brud mellem England og Spanien, som varede i to Aar, men B.s Adfærd billigedes af Parlamentet og lønnedes med hans Udnævnelse til Ridder af Bathordenen. 1849 sendtes han til Nordamerika, hvor han 1851 sluttede en vigtig Overenskomst (Clayton-B.-Aftalen) om de to Landes Forhold i Mellemamerika; 1852—55 gik han til Toscana, og 1858 til Constantinopel, hvor han forblev til 1865 og øvede stor Indflydelse paa Sultanens Regering. 1868 valgtes B. igjen til Underhuset, blev 1871 ophøjet til Peer som Baron Dalling and B. og døde 23 Maj 1872.

Bulværk danner en lodret eller næsten lodret Begrænsning for en større Jordmasse ud mod Vandet og spiller altsaa samme Rolle som en Beklædningsmur (s. d. A.). B. er i Regelen af Træ, bestaaende af en Række nedrammede Pæle med Hammer, bagved hvilke anbringes en Klædning af et enkelt eller dobbelt Lag Planker. B. hindres fra at trykkes ud ved Jordmassens Tryk af Ankere (s. d. A.). B. bygges undertiden af Jærn med Jærnpæle og Klædning af støbte Flager. B. er i Befæstningskunsten d. s. s. Bastion. I Feltbefæstningen er en **Bulværksskanse** en stor, lukket Skanse, hvis Brystværn er anlagt saaledes, at det danner Bastioner med mellemfaldende Courtiner.

Bumand (Bomand), egtl. Bonde, bruges fra gammel Tid i Finmarken og Tromsø Amt om de bofiddende Nordmænd, i Modsætning til de nomadiserende Finner.

Bumeräng, et ejendommeligt, halvmaaneformet Kastevaaben af Træ, som benyttes af Beboerne paa Nyholland. Udslynget paa en egen Maade beskriver det en Bue og vender tilbage til den, der har udsendt det.

Bunarbaschi, Landsby i Lilleasien, 2 M. s. for Dardanellerstrædets Vestende, er i den nyere Tid bleven mærkelig ved Schliemanns Undersøgelser, hvorefter han antager den for at indeholde Ruinerne af det af Homer besungne Troja.

Bundafolk, i videre Forstand den Folkegruppe, der bebor Mellem- og Sydafrika fra 5° n. til 20° s. Br. og efter sine Sprog, som samtlige udgjøre én Sprogæt, nu i Regelen betegnes med Navnet Bantu, i snævrere Forstand kun denne Folkegruppes vestlige Afdeling, som bebor Angolas og Benguelas Kystlandskaber til 38° ø. L/, og hvortil foruden de egentlige B. tillige høre Hereroerne (Damaraerne), Ovamboerne, Nanoerne eller Banguelaerne i Benguela og Angolaerne. Mod N. danne Congonegrene og Mpongwerne ved Gabunfloden Overgangen til Sudan-Negrene. B. ere en Art Negre, men afvige meget fra Sudan-Negrene. Deres Hud er mere olivenfarvet, deres Haar jævnt kruset og spiller lidt i det rødlige, Læberne mindre tykke, Legemsbygningen spinklere. De ere fredelige, gjæstfri og renlige; de leve i Landsbyer med Bambushuse, der i Regelen staa paa Pæle og ere tækkede med Maatter; de drive Agerdyrkning og forskjellige Haandværk, som Vævning, Spinding, Metalforarbejdning osv. Flerkoneriet er herskende, men Kvinderne betragtes ikke som Mændenes Slavinder. Slaveriet hersker i vidtstrakt Grad, og Slaverne ere enten Krigsfanger eller have mistet deres Frihed paa Grund af Gjæld; de behandles dog med Mildhed. B. ere Fetischtilbedere.

Bundehesch, et paa Pehlevi-Sproget skrevet Værk, forfattet efter Sassanidernes Fald og Muhammedanismens Udbredelse i Persien. Det er af Vigtighed med Hensyn til den zoroasterske Religions nyere Historie, eftersom det skildrer Datidens Anskuelser om Verdens Tilblivelse og Udvikling. Bogen, der nyder stor Anseelse blandt Parserne, Zoroasters Tilhængere, er udg. af N. L. Westergaard 1851 og af F. Justi 1868.

Bunder, hollandsk Flademaal, lig 100 fr. Ares ell. 25,380 danske □ Alen, 1,818 Td. Land.

Bundfald, uopløselige eller tungtopløselige Legemer, som dannes ved til en Opløsning at sætte en anden Opløsning, en Vædske eller en Luftart, sjældnere faste Legemer. B.s Farve og Form (osteagtige, fnldige, geleeagtige, pulverformede, krystallinske) ere vigtige Skjelnemærker i den analytiske Chemi.

Bundgarn, s. Fiskeri.

Bundschuh, en stor, højt op paa Foden gaaende Sko, som Bønderne fordum bare (især i Schwaben), medens Adelen bar Støvler, og som de tyske Bønder derfor brugte som Krigstegn og Partinavn under deres Kamp med Adelen i Begyndelsen af det 16de Aarh.; s. Bondekrig.

Bundstok, svært Krumtømmer, som er lagt indvendig tværs over Kjølen i et Træskib og danner den nederste Ende af et Spant.

Bundt. Garn forsendes i B. eller Pakker af bestemt Størrelse, Bomuldsgarn i B. paa 5 ell. 10 Pd. eng., altsaa med 5 ell. 10 Gange saa mange Strænge (hanks), som Nummeret udsiger. Hørgarn forsendes fra England i Pakker med vexlende Vægt, idet de ved de fineste Nummere holde 6, ellers 3 B. (bundle), hvert paa 20 engelske Strænge eller 60,000 Yards, hvilket svarer til 208 danske Fed ell. 17½ danske Strænge.

Bune, d. s. s. Indbygning.

Bungalow [bŏngalo], Benævnelse paa de i Indien bosatte Englænderes Boliger.

Bunge, Fred. Georg v., Retshistoriker, f. 13 Marts 1802 i Kijev, blev 1831 Professor i Dorpat og maa regnes som Grundlægger af Studiet af de russiske Østersølandes særlige

Ret. B. har udgivet flere Haandbøger i Livlands, Estlands og Kurlands Privatret og Retshistorie, paabegyndte en Samling af disse Landes Retskilder og blev 1856 kaldt til St. Petersborg for at redigere en Codification af deres Privatret, hvilken 1865 fik Retskraft. 1842—56 havde B. været Borgemester i Reval, men 1865 tog han Afsked og bosatte sig i Tyskland. Fremdeles har B. givet sig af med de nævnte Landes ældre Historie (udgav „Urkundenbuch" indtil 1423, 6 Bd., 1853—73) og bl. a. skrevet „Das Herzogthum Esthland unter den Königen von Dänemark" (1877).

Bungener [bøngschenæhr], Louis Félix, protestantisk Prædikant og theologisk Forfatter, af tysk Familie, f. 29 Sept. 1814 i Marseille, modtog sin første Dannelse i sin Fødeby og gik 1832 til Genf, hvor han studerede Theologi. Da han hverken havde Borgerret i Frankrig eller Tyskland, lod han sig naturalisere i Genf og overtog 1843 Ledelsen af et Gymnasium, fra hvilket Embede han igjen blev afsat af den radicale Regering 1848. Efter den Tid udfoldede han en meget frugtbar theologisk og historisk Forfattervirksomhed. Som ivrig Protestant førte han en heftig Polemik med Romerkirken og gav oftere under Romanens Form historiske Skildringer for at belyse de katholskes Færd. Adskillige af hans Skrifter ere oversatte paa Tysk, Hollandsk, Engelsk og Dansk (f. Ex. »Julien«) og ere udbredte saa godt som i alle protestantiske Lande. D. 14 Juni 1874.

Bunke (Aira), Slægt af Græssenes Familie, med flerblomstrede, fine Smaaax i en Top. Mose-B. (A. cæspitosa) er meget almindelig paa Enge, bølgestænglet B. (A. flexuosa) paa Bakker og i aabne Skove.

Bunkeaarer, svære Aarer, som benyttes af Rokanonbaade og de større Fiskerbaade samt af de mindre Sejlskibe for dermed at ro disse i stille Vejr eller for at svaje dem. De gjøres ofte firkantede paa Lommen (den Del af Aaren, som hviler i Tollegangen) og bevæges almindelig af to eller flere Mand.

Bunkershill [bøng], en Høj, ½ M. n. for Boston i Massachusetts, hvor der 17 Juni 1775 stod den første større Kamp i den nordamerikanske Frihedskrig. Den engelske General Gage sejrede vel over Oberst Prescott, men tabte mere end dobbelt saa mange Folk.

Bunsen, Chr. Carl. Jos., Friherre, preussisk Lærd og Statsmand, f. 1791 i Korbach i Fyrstendømmet Waldeck, studerede Theologi og Philosophi i Marburg og Göttingen, drog senere til Holland og Kjøbenhavn, hvor han lagde sig efter Islandsk under Finn Magnussen; 1815 var B. i Berlin og gjorde Bekjendtskab med Niebuhr, der fik betydelig Indflydelse paa ham. 1816 drog han til Paris for at studere Sanskrit, Persisk og Arabisk under Sylvestre de Sacy. Efter Niebuhrs Tilskyndelse gik B. derefter til Rom, hvor han ægtede en rig Englænderinde, Frances Waddington, blev 1818 ansat som Secretær ved den preussiske Legation og 1827 udnævnt til preussisk Ministerresident i Rom. Hans Ophold her saa vel som hans Omgang med Niebuhr førte ham tilbage til de klassiskhistoriske Studier, og han syslede meget med antiqvariske og topographiske Undersøgelser, hvis Udbytte for en stor Del er nedlagt i Skriftet „Beschreibung der Stadt Rom" (3 Bd., 1840—43). Samtidig var han sysselsat med bibelske, ægyptologiske, kirkehistoriske og liturgiske Studier og tog under den preussiske Konges Ophold i Rom 1822 ivrig Del i det liturgiske Spørgsmaal og Forhandlingerne om Agenden. I Forbindelse med Richard Rothe, som den Gang var Legationspræst i Rom, indførte han 1827 i det derværende Gesandtskabscapel en egen Liturgi, som efter Kongens Befaling, der selv skrev en Fortale dertil, blev trykt og i det væsentlige optaget i den 1846 i Hamborg udkomne 2den Udg. af „Allgem. evangel. Gesang- und Gebetbuch." Under Urolighederne i Kirkestaten fik han af den europæiske Conferens Ordre til at ordne Kirkestatens Anliggender og gav et Udkast dertil, bekjendt som »Memorandum del Maggio«, 1831. Som preussisk Gesandt i Rom blev B. indviklet i Spørgsmaalet om de blandede Ægteskaber og Stridighederne mellem den preussiske Regering og Ærkebiskop Droste-Vischering af Köln. Da han ansaa sin Stilling under denne Strid for compromitteret, blev han 1838 efter eget Ønske tilbagekaldt og 1839 udnævnt til Gesandt i Bern. 1841 gik B. til London i en særlig Sendelse om det evangeliske Bispedømme i Jerusalem, og da dette Hverv lykkedes, blev han i Nov. virkelig Gesandt. Som saadan udfoldede B. 1848 stor Iver i det slesvig-holstenske Spørgsmaal, skrev en »Memoir on the constitutional rights of the Duchies of Schleswig and Holstein«, som overgaves til den engelske Udenrigsminister, førte Fredsunderhandlingerne 1849 og protesterede 1850 mod Londonprotocollen, men maatte dog 1852 undertegne Londontractaten. 1854 blev B. afskediget, fordi han under Krimkrigen afgjort tog Parti for England imod Rusland, ligesom han ogsaa bestemt misbilligede den daværende preussiske Regerings reactionære Retning. 1857 blev B. ophøjet til Friherre og Medlem af Herrehuset; d. 28 Nov. 1860. B.s omfattende theologiske Forfattervirksomhed er af meget forskjelligt Værd. Udgaaet fra et troende Standpunkt blev hans Theologi i de senere Aar af hans Liv mere og mere paavirket af rationalistisk Kritik, pantheistisk Verdensanskuelse og demokratiske Kirkeforfatningsidealer, og den Række af Skrifter, som han udgav efter sin Afskedigelse fra Statstjenesten, „Hippolytus u. seine Zeit" (1857), „Gott in der Geschichte" (1857—58) osv., bære ved Siden af deres, ofte rigtignok forcerede, Aandrighed og Originalitet Vidnesbyrd om, at hans Livs egentlige Gjerning ikke havde været Videnskabsmandens stille Forsken; dertil vare mange af hans Hypotheser for phantastiske, med hvor stor Sikkerhed han end fremsatte dem. Hans Angreb paa den kirkelige Conservatisme, „Zeichen der Zeit" (1855), var ikke mindre voldsomt end de Svar, som det fremkaldte. Derimod viste hans „Vollständige Bibelwerk für die Gemeinde", som han ikke fik fuldført, at han i sit Hjærte havde bevaret sin Ungdoms Fromhed. Det var vel rationalistisk i sin

Kritik, men conservativt i sin Udlægning af Skriftordet. — En Søn, **Georg**, f. 1824, har siden 1862 været et anset nationalliberalt Medlem af den preussiske Landdag og fra 1867 af den nordtyske (senere tyske) Rigsdag.

Bunsen, Rob. Wilh., udmærket Chemiker, f. 31 Marts 1811 i Göttingen, studerede her og i Paris, Berlin og Wien Zoologi, Chemi og Physik, var fra 1833 Privatdocent i Göttingen, blev 1836 efter Wöhler Lærer i Chemi ved det polytechniske Institut i Kassel, 1838 overordentlig Professor i Chemi i Marburg, 1851 Professor i Breslau, hvor han paabegyndte Bygningen af et chemisk Institut; Fuldendelsen heraf maatte han efterlade til sin Eftermand Löwig, da han selv 1852 modtog Professoratet i Chemi i Heidelberg. Han har beriget Videnskaben med en Mængde nye Opdagelser. Af hans mangfoldige Arbejder kunne fremhæves hans Undersøgelser over Kakodylrækken, Krudt (i Forening med Schischkow), en Række geologisk-chemiske Undersøgelser, fremdeles over Vægtfylde, Luftarternes Absorption, den elektrolytiske Fremstilling af de alkaliske Jordarters Metaller, navnlig Magnium, photochemiske Undersøgelser (i Forening med Roscoe) og hans maaske vigtigste Arbejde, Udarbejdelsen af Spectralanalysen, ved hvilken han strax opdagede to nye Grundstoffer, Cæsium og Rubidium, (i Forening med Kirchhoff 1860). En Mængde nøjagtige analytiske Methoder skylde vi ham; især er hans „Gasometrische Methoden“ (1857) et klassisk Arbejde. Sin store Anseelse skylder han ikke blot sine mange Arbejder, men især den sjældne Nøjagtighed, der udmærker dem, og det geniale Blik, hvormed han giver hidtil upaaagtede Methoder og Forhold en overraskende Paalidelighed og Brugbarhed. Exempelvis skal nævnes de Bunsenske Batterier, hvor han i Stedet for Kobber eller Platin anvendte Kullet fra Gasretorterne, den Bunsenske Lampe, der tillod Anvendelsen af Gas i Stedet for Spiritus ved de chemiske Arbejder, den Bunsenske Pumpe, hvor han ved at anvende faldende Vand som Luftfortyndingsmiddel muliggjorde Filtrering under Tryk ved de analytiske Arbejder og derved en utrolig Tidsbesparelse, det Bunsenske Iscalorimeter, hvor han ved at maale den ved Isens Smeltning stedfindende Rumfangsformindskelse i Stedet for at skille Vandet fra Isen omdannede et højst unøjagtigt Instrument til et af de nøjagtigste, der gives. B.s Arbejder findes næsten alle i „Annalen der Chemie u. Pharmacie.“

Buntzen, Heinrich, dansk Landskabsmaler, f. 29 Sept. 1803 i Kiel, kom 1823 til Kjøbenhavn for at fuldende sin kunstneriske Uddannelse. Under Paavirkning af den Eckersbergske Retning vakte han snart Opmærksomhed og opholdt sig 1838—42 i Udlandet med offentlig Understøttelse. Efter Hjemkomsten blev han 1850 Medlem af Kunstakademiet. Han hører til den Kreds af Kunstnere, som ved et alvorligt Naturstudium førte den danske Kunst ind i det Spor, den endnu i Hovedsagen følger.

Bunyan, John [bönnien], f. 1628 i Elston ved Bedford, Kjedelflikker af Profession, førte som Soldat i Parlamentets Hær mod Carl I et vildt Liv, men blev 1655 religiøst vakt, lod sig omdøbe og blev Baptisternes ypperste Prædikant. 1660—72 sad han i Fængsel, fordi han ikke vilde forpligte sig til at høre op at prædike; 1687, da Jakob II vilde bruge Dissenterne til at ødelægge Højkirken og derfor udstedte sin Indulgensakt, fik B. fuld Frihed til at prædike, og Tusender af Tilhørere flokkedes om ham, hvor han kom frem; men 1688 døde han. I Fængslet skrev han sit berømte »The pilgrim's progress«, der skildrer den christnes Liv som en Pilegrimsfærd.

Bunzlau, 1) Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 6 M. v. for Liegnitz, ved Bober. 11,000 J. Gymnasium, Vaisenhus. Linned- og Uldmannfakturer. Bekjendte Pottemagerier. Betydelig Handel med Korn og Linnedgarn. — 2) Alt-B., Stad i Østerrig, Bøhmen, 3 M. n. ø. for Prag ved Elben, lige over for Brandeis. 3,000 J. Her blev Bøhmens Skytspatron, den hellige Wenzeslav, myrdet 936 af sin Broder Boleslav. — 3) Jung-B., Stad i Bøhmen, 7 M. n. ø. for Prag, ved Floden Iser. 10,000 J. Bomuldsvæveri, Garveri, Kornhandel.

Buol-Schauenstein, Carl Ferdinand, Greve, østerrigsk Statsmand, f. 17 Maj 1797. Hans Fader, f. 1763, var 1794 østerrigsk Affending ved den tyske Rigsdag i Regensburg og 1816—22 ved Forbundsdagen i Frankfurt; d. 1834 som Statsminister. Sønnen gjorde først Tjeneste i underordnede diplomatiske Poster og blev 1828 Affending i Carlsruhe, 1838 i Stuttgart og 1844 i Turin; her viste han stor Takt ved Krigens Udbrud 1848, lønnedes med den vigtige Post som Affending i St. Petersborg og var 1850 Fyrst Schwarzenbergs Medhjælper ved Conferencerne i Dresden. Næste Aar gik B. som Affending til London, men hjemkaldtes 11 April 1852 for at overtage Posten som Udenrigsminister efter Schwarzenbergs Død. I denne Stilling øvede B. stor Indflydelse paa Sagernes Gang under Krimkrigen. Det lykkedes ham først at overvinde Militærpartiets Indflydelse paa Kejseren og saaledes hindre en Tilslutning til Rusland; derefter fik han Preussen skilt fra Rusland og sluttede Aftaler baade med Tyrkiet og med Vestmagterne. Rusland nødtes derved til at gaa ud af de rumænske Fyrstendømmer, hvilke i Juli 1854 besattes med østerrigske Tropper; men B. vilde dog ikke gjøre ligefrem krigerske Skridt mod Rusland, ja lammede endog Vestmagternes Optræden ved at kræve Hensyn taget til Østerrigs særlige Stilling. I de frugtesløse Conferencer i Wien i Juli 1853 og i de første Maaneder af 1855 førte B. Forsædet, og i Fredscongressen i Paris 1856 var han Østerrigs Repræsentant. B. holdt sin Stilling indtil efter den italienske Krigs Udbrud 14 Maj 1859, men tog senere ingen Del i det politiske Liv; d. 28 Oct. 1865.

Buonaccorsi, Pietro, italiensk Maler, sædvanlig kaldet Perino del Vaga, f. i Firenze 1499, d. 1547 i Rom, blev Elev af en florentinsk Maler, del Vaga, efter hvem han optog sit Tilnavn. Med ham fulgte han til Rom, hvor han blev Rafaels Elev og sam-

men med Giovanni da Udine kom til at udføre Decorationsmalerier i Vaticanet og paa flere andre Steder. Han var ogsaa en dygtig Historiemaler og har navnlig i Genua (Palazzo Doria), hvor han tog hen efter Roms Plyndring (1527), og i Pisa (i Domkirken) udført betydelige Arbejder, der udmærke sig ved Phantasirigdom, Lethed og Ynde i Fremstillingen. Senere vendte han tilbage til Rom og udfoldede stor Virksomhed der. Den kgl. Malerisaml. paa Chrbg. ejer et mindre Billede af ham.

Buonarròti, Michel Angelo, italiensk Kunstner, f. 6 Marts 1475 (e. flor. Tidsregn. 1474) i Caprese i Nærheden af Arezzo, er maaske det største Kunstsnille, Verden har frembragt, i alt Fald ved Siden af Rafael og Leonardo da Vinci. Ligesom disse er han bedst kjendt under sit Fornavn og kaldes derfor alle Vegne Michelangelo i Stedet for B. Hans Fader, som var Florentiner af Fødsel, flyttede i Sønnens Barndom tilbage til Firenze, og da denne mod Faderens Ønske vilde være Kunstner, kom han i Lære hos Maleren Ghirlandajo. Imidlertid tiltalte Billedhuggerkunsten ham mere, hvorfor han søgte Undervisning i en af Lorenzo de' Medici oprettet Kunstskole og vakte selve Fyrstens Opmærksomhed for sig. Efter et kort Ophold i Bologna under de politiske Uroligheder i Firenze (1494) vendte han tilbage hertil og udførte flere Arbejder inden sin Kaldelse til Rom (1496). Hans Ungdomsarbejder, der vakte de største Forestillinger om hans Dygtighed, ere for en Del forsvundne; af hans Sculpturer bevares et Par Reliefer i Casa B. i Firenze, og en „Johannes" tror man i den nyeste Tid at have gjenfundet i Pisa, medens et Temperamaleri af ham, „Madonna med Barnet", findes i National Gallery i London. I Rom udførte han et af sine navnkundigste Værker, den Pietà, Jesu Moder med sin Søns Lig paa Skjødet, som bevares i et Sidecapel i Peterskirken i Rom. Flere betydelige Bestillinger kom ikke til Udførelse; derimod mejslede han 1504 i Firenze sin storladne „David" af en stor, forhugget Marmorblok, efter hvis Form han med genialt Skarpsyn uden tilsyneladende Tvang lempede sin Composition; den bevares nu i Akademiet i Firenze. Paa samme Tid udførte han et Temperamaleri, „den hellige Familie", som findes i Uffizi-Samlingen. Hans Opfattelse af Malerkunsten tog et mægtigt Opsving, da han i Væddestrid med Leonardo tegnede en stor Carton, som udført al fresco skulde have smykket en af Væggene i Raadstuen i Palazzo vecchio. Hverken hans eller Leonardos Udkast kom til Udførelse paa Stedet, men disse Tegninger vandt Ry som noget af det største og vidunderligste, Kunstens Gjenfødelse havde frembragt i Italien, og navnlig studeredes B.s Carton, saa længe den var til, med største Iver af de yngre Kunstnere, saaledes ogsaa af Rafael. Emnet for begge Fremstillinger var Pisas Krige med Firenze; B.s Composition, der delvis kjendes af Stik af Marc Antonio og Ag. Veneziano, forestillede Overrumplingen ved Anghiari. Snart efter (1506) kaldte Pave Julius II B. til Rom, for at han skulde udføre et kolossalt Gravmæle til ham, der imidlertid først efter Pavens Død blev til Virkelighed efter en meget mere indskrænket Maalestok. Til dette Mindesmærke (i S. Pietro in Vincoli i Rom) hører den berømte, overordentlig energisk udførte „Moses". Det blev imidlertid især som Maler, B. kom til at udmærke sig i Rom, ved Udførelsen af sine store Frescobilleder i Vaticanet, Loftet og Bagvæggen i „det Sixtinske Capel". Trods alt, hvad disse Værker have lidt, ere de vedblivende Gjenstand for Verdens Beundring og studeres af Kunstnere og Kunstelskere i Original og i Efterligning. Af hans bevarede Arbejder kan endnu nævnes to Billedstøtter af „Slaver" i Louvre, de mediceiske Gravmæler i S. Lorenzo i Firenze, den højst ejendommelige „Christus" i Kirken S. Maria sopra Minerva i Rom. I sin Alderdom optræder B. med overraskende Dygtighed som Bygmester. I Firenze havde han allerede 1529 vist sig som en snilrig Ingenieur, men det er dog først fra 1544 han hævder sit Navn som byggende Kunstner i Rom. Anlægget af Sidepalaierne paa Capitolium, Kranslisten og Søjlegangene i Palazzo Farnese og fremfor alt hans Del i Opførelsen af Peterskirken vidne om hans Storhed paa dette Omraade. Han byggede den Ringmur, som bærer den af ham construerede Kuppel, der først blev færdig efter hans Død. Ligesom Brunellescos er B.s Kuppel dobbelt og af elliptisk Form; men idet den er mindre høj i Forhold til Spændingen, tegne dens Linjer sig vel saa smukt mod Luften. Sine sidste Aar tilbragte B. i alvorsfuld Ensomhed i Rom, hvor han døde 18 Febr. 1564 (e. fl. St. 1563). Hans Lig er gravsat i Kirken Sta Croce i Firenze. — Charakteristisk for B. som Kunstner er en overordentlig Kraft, der fremtræder saa vel i den Utrættelighed, hvormed han arbejder, som i den udtryksfulde Form, Kunstværket antager under hans Hænder, hvad enten det er Maleri eller Plastik. Med alt det, han selv regnede sig fortrinsvis for Billedhugger, savner han dog den Ro, som denne Kunst kræver, og ikke faa af hans Billedhuggerarbejder blev derfor aldrig gjort færdige, hvor fængslende de end ere i deres ufuldendte Skikkelse. Størst var han snarest som Maler, især al fresco, idet hans storladne Formgivning og mægtige Charakteristik var paa deres Plads i det monumentale Maleri. Men hans ildfulde Attraa efter stedse at skabe nyt, i Forbindelse med hans usædvanlige Herredømme over Formen førte ham for vidt, saa at han samtidig med at betegne Højdepunktet af hvad Renaissancens Kunst formaaede, tillige aabnede Døren for Forfaldet. Ogsaa som Digter viste han i en Række Sonetter sit Snilles Magt. Hans Levned er skildret kort efter hans Død af Vasari og Condivi, i den nyere Tid af Englænderen Black, Tyskerne Grimm og Springer, Italieneren Gotti. — **Filippo B.**, en Efterkommer af den store Kunstner, f. 1761 i Pisa, maatte som ivrig Tilhænger af den franske Revolution forlade Toscana og begive sig til Corsica, hvorfra han 1793 kom til Paris. Her blev han ved et Decret af Nationalcon-

ventet udnævnt til fransk Borger og beordret med vigtige Missioner til Corsica og Italien. Efter Robespierres Fald blev han som en Ven af denne fængslet, men snart løsladt. Da han siden tog Del i hemmelige Planer mod Directoriet, stiftede Selskabet „Pantheon" og sluttede sig til Babeufs Sammensværgelse, blev han dømt til Deportation, men slap med at leve paa et ham anvist Sted i Frankrig under Politiets Opsigt. Under Consulatet, Kejserdømmet og Restaurationen levede B. først i Genf og siden i Brüssel, hvor han skrev sin »Conspiration de Babeuf« (1828). Efter Julirevolutionen vendte han tilbage til Paris, hvor han levede som Musiklærer, fattig og forglemt, under Navnet Rémond til sin Død 15 Sept. 1837.

Buoncompagni, Carlo [pānji], italiensk Statsmand, f. 25 Juli 1804 i Turin, blev 1833 Fiskal og senere Medhjælper for Generaladvocaten i Turin. 1838 ledede B. tillige med Cavour den første omhyggelige Folketælling i Sardinien og indlagde sig senere stor Fortjeneste ved at oprette Skoler og Asyler. 1845 udarbejdede B. Forordningen om Skolevæsenet og blev i Marts 1848 Undervisningsminister, gjennemførte en ny, organisk Lov om det højere og lavere Undervisningsvæsen og deltog i Underhandlingerne om et italiensk Forbund, samt efter Nederlaget ved Novara 1849 i Fredsslutningen. I Maj 1852 blev B. Justitsminister og foreslog da, men forgjæves, Indførelse af borgerligt Ægteskab; han var 1853—56 Formand for Deputeretkammeret og blev 1857 Affending i Firenze. Her blev B. Raadgiver for det nationale Parti, tog 1859 vigtig Del i Storhertugens Afsættelse og var derefter sardinsk Regeringscommissær i Toscana, indtil Indlemmelsen fandt Sted n. A. B. var siden stadigt Medlem af det italienske Deputeretkammer, indtil han 1874 blev Senator; han var 1870 Formand for Commissionen, som skulde fastsætte Garantier for Pavens Frihed. D. 15 Dec. 1880.

Buoninsegna [sēnja], italiensk Maler, s. **Duccio**.

Buononcini, Giov. Batt. [tschīni], f. 1672 i Modena, en i sin Tid berømt Violoncelvirtuos og Operacomponist, kom 1720 til London, hvor han en Tid lang endog rivaliserede med Händel. Da det opdagedes, at han i en Væddekamp med denne havde udgivet et Madrigal af den berømte Lotti for sin egen Composition, forlod han England og døde efter forskjellige Lykkens Omvexlinger i en høj Alder, man ved ikke hvor. Men 1748 var han i Wien og gik derfra til Venezia.

Buontalénti, Bernardo, italiensk Bygmester med Tilnavnet delle Girandole, f. 1536, d. 1608, opførte bl. a. Palazzo Riccardi og Forsiden af Kirken Sta Trinità i Firenze, samt det hertugelige Palads i Pisa. Ogsaa som Ingenieur vandt han Navn ved Anlæg af en Mængde Fæstningsværker i Toscana, medens hans Tilnavn vidner om hans Gaver som Theaterarchitekt og Arrangeur af Hoffester.

Buonvicino [vitschīno], venezianst Maler, s. **Bonvicino**.

Buorm, norsk, d. e. Husorm (jvfr. **Bu**), den almindelige Snog (Coluber natrix).

Búphaga, afrikansk Stærform, sætter sig ligesom vor Stær ofte paa Ryggen af Kvæget og andre Hovpattedyr for at plukke Bremselarver og andet snyltende Utøj af dem.

Buquoy, Carl Bonaventura de Longueval, Greve af [bykoā], f. 1571 i Nederlandene, udmærkede sig først i spansk Krigstjeneste under Alex. Farnese og Spinola, blev 1615 Generalfelttøjmester i Kejserens Tjeneste og kæmpede i Begyndelsen af Trediveaarskrigen tappert mod Bøhmerne og Bethlen Gabor, idet han bl. a. bidrog meget til Sejren paa det hvide Bjærg 1620. Han faldt under Belejringen af Neuhäusel 1621.

Buran, en Snestorm fra N. Ø., som forekommer paa Stepperne i det asiatiske Rusland og ofte dræber Kvæget der, samt anretter store Ødelæggelser.

Burāno, Stad i Norditalien paa en Laguna, 1 M. n. ø. for Venezia. 4,000 I. Skibsbyggeri.

Burchard, Biskop af Halberstadt, Ærkebiskop Hanno af Kölns Søstersøn, er bekjendt som ivrig Modstander af Kejser Henrik IV. Mod denne understøttede han de oprørske Sachsere og Modkongen, Rudolf af Schwaben, og bevirkede, at Kejseren 1085 blev excommuniceret paa en Synode i Quedlinburg. Derfor blev B. af Kejseren erklæret i Rigets Acht og 1088 myrdet i Goslar af de over hans Stridbarhed forbitrede Sachsere.

Burchiello [kiēllo] (hans egentl. Navn var Domenico), Barber og Poet i Firenze i Beg. af det 15de Aarh., udmærkede sig ved sit Talent for satiriske og burleske Sonetter, som han til Dels improviserede, saa at hans Barberstue, hvor, som han sagde, »La poesia combatte col rasoja« (Poesien slaas med Barberkniven), var flittig besøgt baade af høje og lave, selv af Firenzes mest begavede Mænd, der morede sig over hans Indfald. Cosimo af Medici lod et Billede af B. og hans Barberstue ophænge i sit Galleri. Hans Digte ere samlede (senest 1760) under Titlen »Rime«; mange af Lystighederne ere som bundne til Tid og Sted uforstaaelige for os. B. døde i Rom 1448. Hans Maner efterlignedes af Bernardo Bellincione.

Bürchio [kio], Vinmaal i Venezia, 46,651 danske Potter.

Burckhardt, Heinr. Christian, f. 26 Febr. 1811 i Adelebsen, en Flække ved Foden af Solling i Hannover, hvor hans Fader var privat Forstbetjent. Udrustet med gode almindelige Skolekundskaber, uddannedes han især praktisk og ved udholdende Selvstudium i Skovbruget uden nogen Sinde at have besøgt en forstlig Læreanstalt. Han begyndte sin Løbebane i underordnede Stillinger, først i privat og senere i Statens Tjeneste, og ansattes 1843 som Førster i Kelliehausen paa Solling, hvor han kom i Tjenesteforhold til den bekjendte Overforstmester v. Seebach, hvis ejendommelige Behandling af Bøgehøjskoven han fik Lejlighed til at gjøre sig nøje bekjendt med, saa at han paa sine ældre Dage med fuld Sagkundskab kunde indføre de Seebachske Lysningshugster i Literaturen. Med sin Stilling som Districtsbestyrer forenede han

fra 1844 en Lærervirksomhed ved den ny oprettede Forstlæreanstalt i Münden og vedblev at udøve samme indtil Læreanstalten 1849 ophævedes. Som Lærer lagde han især Vægt paa praktiske Øvelser og Paavisninger i selve Skoven, og hans Excursioner vare meget lærerige for Eleverne, ligesom et Skovbesøg under hans Ledelse ogsaa senere altid var særdeles interessant, da alt, hvad Skoven frembød, gav ham Stof til fængslende og vækkende Udviklinger. Pfeil søgte at vinde ham for Forstlæreanstalten i Eberswalde, men han vilde ikke forlade sit Fædrenehjem Hannover, hvor han som forsttechnisk Medlem traadte ind i Domainekammeret og 1858 blev Chef for Forstforvaltningen, hvilken Stilling han med Titel af Forstdirecteur vedblev at beklæde indtil Hannovers Indlemmelse i Preussen. Som varm Tilhænger af det hannoveranske Kongehus gik dette ham meget nær til Hjærte; dog vedblev han som Medlem af Provinsialforvaltningen at lede det hannoveranske Skovvæsen. 1878 fejrede han under almindelig Tilslutning sit 50-aarige Tjenestejubilæum, men døde allerede Aaret efter, 14 Dec. Han var en grundig Kjender og varm Ven af Skoven og en af de betydeligste Forstmænd i den nyere Tid; det hannoveranske Forstvæsen har ham at takke for vigtige Fremskridt især paa Culturvæsenets, Reguleringsvæsenets og Organisationens Omraade. Hans Værker ere affurede Naturen og skrevne i et ejendommeligt, kjærnefuldt og fængslende Sprog, der især blandt praktiske Mænd og Venner af Skoven har vundet ham ivrige Tilhængere. Hans Hovedværk: „Säen und Pflanzen“ er udkommet i 5 Oplag (sidste Gang 1880) og nyder stor Anseelse i Forstverdenen, ogsaa uden for Tysklands Grænser. Paa Dansk er et meget forkortet Udtog besørget af Thalbitzer.

Burckhardt, Jakob, tysk Kunsthistoriker, f. 1818 i Basel, har skrevet flere meget brugbare Værker, navnlig om Italiens Kunst, saaledes hans bekjendte „Cicerone“ (4 Opl. 1879), der er en nyttig Vejleder i kunstnerisk Henseende paa Rejser i Italien, „Die Cultur der Renaissance“ (8 Opl. 1878) og „Geschichte der Renaissance in Italien“ (opr. 4de Bd. af Kuglers „Gesch. d. Baukunst“).

Burckhardt, Johann Carl, Mathematiker og Astronom, f. 1778 i Leipzig, d. 1825 i Paris, øvede sig i den praktiske Astronomi først hos Zach i Gotha, siden hos Lalande i Paris, blev 1799 Adjunct ved Længdebureauet sammesteds og s. A. naturaliseret som fransk Borger. Efter Lalandes Død 1807 blev han Astronom ved École militaire. Han er bekjendt ved sine Beregninger af Kometbaner, Solformørkelser, Stjærnebedækninger osv., og især ved sine Maanetavler, som udkom 1812 og i de følgende 50 Aar vare de almindelig benyttede.

Burckhardt, Joh. Ludw., bekjendt Rejsende, f. 1784 i Lausanne, gik efter at have fuldendt sine Studier i Leipzig og Göttingen 1806 i det afrikanske Selskabs Tjeneste i London, i hvilken han 1809 drog til Orienten og efter at have studeret de østerlandske Sprog og Sæder i Aleppo og antaget muhammedansk Navn og Dragt gjennemrejste Nillandene, Syrien og Arabien, hvor han besøgte Mekka (hvoraf han fik den i Orienten højt agtede Titel Hadschi, d. e. Pilegrim) og 1816 besteg Sinai; han døde i Kairo 1817. Hans Beskrivelser over de Lande, som han gjennemrejste, udmærke sig ved Sandhedskjærlighed og Grundighed fremfor de fleste Rejsebeskrivelser. Sin store Samling af orientalske Haandskrifter testamenterede han til Biblioteket i Cambridge.

Burdett, Sir Francis, engelsk Politiker, f. 25 Jan. 1770 i Derbyshire, hvor hans Slægt har været bosat siden Vilhelm Erobrerens Tid. Han ægtede 1793 en Datter af den rige Banquier Coutts og arvede 1797 sin Faders store Godser; han blev derved sat i Stand til at spille en stor politisk Rolle. Han indtraadte 1796 i Underhuset for en lille Flække og valgtes 1802 i Middlesex med en Udgift af 40,000 Pd. St., samt 1807—37 i Westminster. I Parlamentet hørte B. til de yderligste radicale og indbragte fra 1809 flere Gange Forslag om en gjennemgribende Valgreform med almindelig Valgret og lige store Valgkredse; 1810 blev han en Tid lang sat i Fængsel for nogle krænkende Ytringer imod Underhuset. Som Ven af Frankrig talte B. 1815 for Fred med Napoleon I og mod Bourbonernes Gjenindsættelse, og derefter førte han en haardnakket Kamp imod Ministeriet Castlereagh og dets Indskrænkninger af Pressefriheden. Fra 1818 fornyede han sit Forslag om en Valgreform, idet han medtog hemmelig Afstemning og aarlige Valg; han kæmpede desuden med Varme for Katholikernes Ligestilling og var 1829 Stiller af det Forslag, hvorved denne gjennemførtes. Men efter Valgreformen 1832 fjærnede B. sig fra sine tidligere politiske Meningsfæller, optraadte især imod O'Connell og blev 1838 som Conservativ valgt i Wilt-Shire; d. 23 Jan. 1844. — Hans Datter, **Angela B.-Coutts**, f. 25 Apr. 1814, blev 1837 Arving efter Banquieren Coutts's Enke (Skuespillerinden Mellon, senere Hertuginde af St. Albans) og brugte siden sin umaadelige Rigdom til en storartet Velgjørenhed. Saaledes har hun udstyret flere Bispedømmer i Kolonierne, grundlagt eller understøttet mange Kirker, Skoler og velgjørende Stiftelser og 1869 opført en Torvehal i Londons østlige, fattigste Del med en Udgift af 200,000 Pd. St. Hun fik i sin Tid Ægteskabstilbud baade af Prins Louis Napoleon (Napoleon III) og flere engelske Stormænd, men afslog dem alle for udelukkende at ofre sit Liv til det almene Vels Tjeneste. 1871 blev hun Peeress som Baronesse B.-Coutts, 1872 Æresborgerinde i London og ægtede 1881 en ung Mand, der i flere Aar havde været hendes Secretær og Medhjælper.

Bureau, fr. [byro], bet. egtl. et Skrivebord, dernæst i det hele en Expedition, et Kontor. **Bureaukrati**, Embedsvælde, hvor Statsstyrelsen ved en stærkt concentreret Forvaltning er i Hænderne paa de højere, ad Kontorvejen uddannede Embedsmænd; **Bureaukrat** den, der saa vel i Principet som ogsaa i sin personlige Virken hævder et saadant Embedsmandsherredømme.

Buren, Martin van [bjūren], nordamerikansk Præsident 1837—41, f. 5 Dec. 1782 i

New-York af en gammel hollandsk Slægt, blev 1803 Sagfører og valgtes 1812 til Statens Senat, samt var 1815—17 dens Attorney general. 1821 valgtes B. til Unions-Senator og hørte til Demokraternes Førere, baade i Kampen mod Nationalbanken og mod den høje Toldtarif. 1829 blev B. Statssecretær under Jackson og udnævntes 1831 til Afsending i England, men hans Valg blev ikke stadfæstet af Senatet. Derimod blev B. 1833 Vicepræsident og 1837 Præsident for Unionen, men var ikke i Stand til at gjennemføre sine Planer om fuldstændig Adskillelse mellem Bankerne og Statkammeret. Dette skadede hans Anseelse saa meget, at han ikke blev gjenvalgt 1840. Da han 1844 vragedes af sit eget Parti, sluttede han sig til Freesollers og var 1848 deres Candidat til Præsidentværdigheden, men uden bedre Held. D. 24 Juli 1862.

Burette, fr. [byrētt], et i Almindelighed i Kubikcentimetre og Underafdelinger deraf inddelt Glasrør, hvoraf man ved en for neden anbragt Hane eller paa anden Maade meget nøjagtig kan lade en bestemt Mængde Vædske løbe ud. B. anvendes i Titreranalysen (s. d. A.).

Burēus, Johan, f. 1568, d. 1652, svensk Lærd, gjorde i nogen Tid Tjeneste i Kongens Cancelli og blev derefter kongl. Bibliothekar og Rigsantiqvar. Han var en for sin Tid kundskabsrig Mand, bevandret ikke mindre i Mathematik og Mechanik end i Sprog, Philosophi og Historie. Størst Berømmelse vandt han som Gransker i Nordens Oldsprog og Antiqviteter. Han har bl. a. udgivet: »Runa Känslones Lärospån, h. e. elementa runica usurpata a Sueo-Gothis veteribus« og »Konunga-Styrelse« med latinsk Oversættelse og Anmærkninger. I Anledning af Spørgsmaalet om Runernes Fædreland indvikledes han i heftige Stridigheder med den danske Oldforsker Ole Worm.

Burg, 1) Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 3 M. n. ø. for Magdeburg, ved Floden Ihle. 16,000 I. Maskin- og betydelige Klædefabriker, Farverier, Garverier, Tobaksavl, Uldmarkeder. — 2) Kjøbstad paa Sydsiden af Øen Femern i Østersøen. 2,700 I. Byens Hovederhverv er Haandværksdrift og Handel; den har kun en Baadehavn, og større Skibe maa derfor losse og lade ¼ M. fra Byen ved Burgdyb. B. nævnes allerede 1252 og som Kjøbstad 1329. — 3) Landsby og Toldsted i Sønderditmarsken, 2 M. s. ø. for Meldorf, med c. 2,000 I. Tæt ved B. laa den gamle Borg Bokelnburg, der var Greverne af Stades Residens i Ditmarsken og 1145 ødelagdes af Ditmarskerne. — 4) Det kejserlige Residensslot i Wien.

Bürgas, Stad i den autonome tyrkiske Prov. Øst-Rumelien, ved det sorte Hav (Burgasbugten). 5,000 I. Havn. Forfærdigelse af Pibehoveder. I Omegnen betydelig Vinavl.

Burgdorf, fransk **Berthoud**, Stad i Canton Bern i Schweiz, 2½ M. n. ø. for Bern, ved Emmenfloden. 7,000 I. I det herværende Slot oprettede Pestalozzi 1798 sin bekjendte Opdragelsesanstalt. Livlig Industri i Silkebaand, Tobak, Lærred og Ost.

Burgkmair, Hans, tysk Maler og Tegner, f. i Augsburg 1472, d. 1531, var Søn af Maleren Thomas B. og dennes Lærling. Han hævede den tyske Malerkunst, til Dels under venezians Paavirkning, fra Middelalderens tvungne Former til Gjenfødelsestidens friere og mere levende Fremstillingsmaade („Christus paa Korset" i Augsburg). I saa Henseende staar han sin Ven og Samtidige, Albr. Dürer, meget nær. Foruden at male var han flittig til at tegne for Træskærerne, saaledes bl. a. en berømt Række (237) Blade „Der Weißkunig", som udførtes til Kejser Maximilian, ligesom dennes „Triumphtog", hvori han havde Dürer til Medarbejder; den sidste Række Træsnit vil i nye Aftryk blive udgivet i Løbet af indeværende Aar.

Bürgos, Stad i Spanien, Hovedstad i Gammel-Castilien, 29 M. n. for Madrid. 30,000 I. (1877). Gammel Stad med mange snævre, krumme og mørke Gader og flere gamle, castelagtige Bygninger, der tidligere have tjent til Bolig for castilianske Adelsmænd. Prægtig, gotisk Kathedralkirke med mange Kunstværker; ærkebiskoppeligt Palads, Raadhus, Universitet. Midt i Staden er den smukke Constitutionsplads med Carl III.s Statue. Uld- og Linnedmanufakturer, Garverier, Fajence- og Papirfabriker. Betydelig Handel med Uld. B. er grundlagt i Slutn. af det 9de Aarh., blev snart en betydelig Stad og Residens for Castiliens Konger, men tabte sin Betydning, da Hoffet i det 16de Aarh. flyttedes til Madrid. B. er den spanske Nationalhelt Cids Fødeby, og en Rytterstatue af ham smykker en af Stadens Porte. 10 Nov. 1808 stod her et blodigt Slag, hvor Franskmændene under Marschal Soult sejrede over Spanierne under Marquien af Belvedere; i Sept.—Oct. 1812 blev B. belejret af Wellington, som efter flere mislykkede Storme maatte trække sig tilbage.

Burgoyne, John [børgöjn], engelsk General, f. 1730, uægte Søn af Lord Bingley, traadte tidlig ind i Hæren, anførte et engelsk Hjælpecorps i Portugal imod Spanien 1762 og blev i den nordamerikanske Uafhængighedskrig udset til at lede den Expedition, som fra Canada skulde falde i Ryggen paa Amerikanerne. B. aabnede Felttoget med meget stortalende Proclamationer og vandt strax nogle Fordele, men blev snart saaledes indviklet i de store Skove, s. for de canadiske Søer, at han 17 Oct. 1777 ved Saratoga maatte capitulere med sin fra 9000 til 5700 Md. sunkne Hær. Efter sin Hjemkomst til England sluttede B. sig til Oppositionen i Parlamentet og hørte til det Mindretal, som 1781 modsatte sig Krigens videre Førelse. B. var ogsaa dramatisk Forfatter. Han døde 1792.

Burgoyne, John Fox [s. o.], f. 1782, blev 1798 Lieutenant i Ingenieurerne, deltog 1800 i Maltas og 1807 i Alexandrias Indtagelse, samt 1809—12 i Krigen paa den pyrenæiske Halvø, hvor han særlig ledede Belejringsarbejderne imod Burgos og San Sebastian, endelig 1814—15 i Krigen i Nordamerika og Angrebet paa New-Orleans. 1826 ledsagede han den engelske Hær, der gik til Portugal,

og blev 1830 Directeur for de offentlige Arbejder i Irland, hvor han udfoldede en stor og gavnlig Virksomhed, især efter Hungersnøden 1846—47. Da B. 1845 var bleven Generalinspecteur for Fæstningsværkerne, udsendte han et mærkeligt Brev, hvori han fremstillede Landets forsvarsløse Tilstand over for et muligt Indfald og dadlede den overdrevne Tillid til Flaaden; han gav derved Stødet til Oprettelsen af en ny Milits og til Bygning af Fæstningsværker ved Kysterne. 1854 sendtes B. til Constantinopel for at give den tyrkiske Regering Raad med Hensyn til Hovedstadens Forsvar og indledede derefter de engelske Belejringsarbejder imod Sevastopol, men kunde ikke trænge igjennem med sit Forslag om strax at rette Angrebet paa Malakovfortet; han kaldtes midt under Krigen tilbage til England og blev 1856 General og Baronet. 1859 udgav han sine »Military opinions«. 1868 blev han Feltmarschal og d. 9 Oct. 1871.

Burgstädt, Stad i Sachsen, 9 M. v. til s. for Dresden. 7,000 J. Uldmanufakturer.

Burgund, fr. Bourgogne, en af Frankrigs gamle Provinser, omfatter nu Dep. Côte-d'Or, Saône-Loire, Yonne, Ain og en Del af Aube. Navnet B. har til forskjellige Tider haft forskjellig Betydning i Historien. De gamle **Burgunder** (Burgundi ell. Burgundiones), en germansk Stamme, forekomme først ved Weichsels og Oders Bredder; sandsynligvis fortrængte herfra af Gepiderne kæmpede de med Alemannerne om Saltkilderne ved Saale, og c. 413 faldt de under deres Konge Gundichar, c. 80,000 Mand stærke, ind i Gallien, hvor de satte sig fast imellem Aar og Rhône og snart gik over til Christendommen. Det **gamle burgundiske Rige** bestod til 534 under mange ydre Kampe og indre Stridigheder, oftere delt imellem flere Regenter, som residerede i Lyon, Genf, Besançon og Vienne. Kong Gundichar faldt mod Hunnerne 437; han er bleven en af Hovedpersonerne i „Niebelungenlied“ (Kong Günther) og i Vølsungesagnene (Gunnar). Kong Gundobald gav en Lovbog, Lex Gundobalda. Den snart efter udbrydende Krig med de to merovingiske Frankerkonger, Childebert og Chlotar, Sønner af Chlodevig og den burgundiske Prinsesse Chlotilde, gjorde Ende paa det gamle burgundiske Rige: Kong Godemar faldt 534 i et Slag, og B. blev gjort til en fransk Provins, men beholdt sine gamle Love. — Ved det carolingiske Monarchis Forfald opstod der to nye burgund. Kongeriger: det **cisjuranske B. ell. Nedre-B.**, der omfattede de sydøstlige franske Alpelande, Provence, Dauphiné, Districtet om Lyon, Dele af Languedoc og Franche-Comté m. m., stiftet 879 af Grev Boso, og det **transjuranske B. ell. Øvre-B.**, ø. for Jura, bestaaende af største Delen af Schweiz og Savoien og en Del af Franche-Comté, stiftet 888 efter Carl d. tykkes Afsættelse og Død af Hertug Rudolf, under hvis Søn og Efterfølger, Rudolf II, Øvre- og Nedre-Burgund 933 forenedes til et Kongerige Arelat (s. d. A.). — Foruden disse to Kongeriger stiftede ved samme Tid Bosos Broder Richard, Greve af Autun, en tredje burgundisk Stat, **Hertugdømmet B.** (Bourgogne), begrænset mod Ø. af Franche-Comté, mod S. af Bresse og Beaujolais, mod V. af Bourbonnais og Nivernais og mod N. af Champagne. Efter Richard fulgte hans Søn Rudolf, der blev Konge i Frankrig 923 og døde 936 uden Sønner. Richards Datter Ludegardis bragte ved sit Giftermaal med Otto, Broder til den franske Konge Hugo Capet, Hertugd. B. til denne sin Ægtefælle, med hvem Rækken af de ældre burgundiske Hertuger af den ældste capetingiske Linie begynder. En af disse Hertuger, Robert, Søn af Kong Robert, var Farfader til Henrik af B., som 1109 stiftede Riget Portugal, og blev saaledes Stamfader til det **burgundiske Kongehus** i dette Rige. De ældre burg. Hertugers Slægt uddøde 1361 med Hert. Philip, hvorpaa Landet faldt tilbage til Kronen; men strax efter forlenede Kong Johan d. gode 1363 sin yngste Søn, Philip d. dristige, dermed, og han blev Stamfader til de mægtige yngre Hertuger af den valesiske Linje, under hvilke B. efterhaanden ved Giftermaal, Arv, Kjøb, Tractater og Erobringer voxede op til en betydelig Stat, der foruden det egentl. B. omfattede flere Landskaber i det nordlige og østlige Frankrig, samt de fleste af Nederlandene. Allerede Philip d. dristige vandt ved Giftermaal med den flanderske Greve Ludvig II.s Datter Margrete (den ovennævnte sidste Hertug af den ældre Linje Philips efterladte Brud) Flandern, Artois, Franche-Comté, Antwerpen, Mecheln m. m.; han var under sin Brodersøn, Kong Carl VI.s Mindreaarighed tillige med sin Broder Hert. Johan af Berry Formynder for ham og senere, da Kongen var bleven vanvittig, Regent; d. 1404. Hans Søn Johan d. uforfærdede stred med sin Fætter Hert. Ludvig af Orléans om Regentskabet i Frankrig og lod ham myrde i Paris 1407, hvorpaa en blodig Borgerkrig udbrød imellem det orléanske og det burgundiske Parti. Da den engelske Konge Henrik V benyttede sig af Frankrigs sønderrevne Tilstand til at angribe det, forbandt Johan sig med ham og Dronningen og bemægtigede sig Paris, som blev Skuepladsen for et grueligt Myrderi (jfr. **Armagnac**). For at tilvejebringe Forlig blev en Sammenkomst aftalt mellem Dauphinen (den senere Konge Carl VII) og Johan; men ved Mødet paa Broen ved Montereau i Nærheden af Melun blev denne myrdet af Prinsens Ledsagere 10 Sept. 1419. Johans Søn, Philip d. gode, sluttede strax Forbund med England og bevirkede 1420 Dauphinens Udelukkelse fra Tronfølgen til Fordel for den engelske Konge. Med Grevinde Jakobæa ell. Jacqueline af Holland, Zeeland, Hennegau og Friesland (gift med den engelske Konges Broder, Hert. Humphrey af Gloucester) begyndte han en Strid, som skaffede ham Besiddelsen af disse Lande 1433; Namur og Luxemburg erhvervede han ved Kjøb; Brabant og Limburg arvede han 1430 efter sin Fætter, Hert. Philip (en Søn af Phil. d. dristiges yngre Søn Anton), og ved Freden i Arras med den franske Konge Carl VII 1435 fik han betydelige Distrikter i Frankrig, som Mâcon, Auxerre m. m. Under Philips

milde og liberale Regering udviklede sig ved Industri og Handel en stigende Velstand i de burg. Lande ved Siden af en betydelig politisk Frihed og communal Selvstændighed, navnlig i de rige Stæder i Brabant og Flandern. Kunster og Videnskaber befordredes; det burg. Hof overstraalede alle europæiske Hoffer i Middelalderen i Pragt og Glans; dets ridderlige Væsen og Etiquette gav Tonen an for andre Hoffer, og det burg. Krigsvæsen ansaas for det bedst ordnede og uddannede i Europa paa den Tid. Ved sit tredje Giftermaal i Brügge med Isabella, den portug. Konge Johan I.s Datter, 1430 stiftede han til Minde om denne Forbindelse Ordenen den gyldne Vliess (s. d. A.). Han døde 1467, og hans Søn af sidste Ægteskab, Carl d. dristige (s. d. A.), føjede 1473 Geldern og Zütphen til sine øvrige Lande, men faldt i Slaget ved Nancy 1477. Da han ikke efterlod sig Sønner, opløstes det burgundiske Rige ved hans Død: Frankrig inddrog som hjemfaldet Mandslen selve Hertugd. B. og Stæderne i Picardie; det øvrige kom ved Carls eneste Datter Maries Giftermaal med Ærkehert. (senere Kejser) Maximilian til det habsburg-østerrigske Hus, hvorved snart heftige Stridigheder opkom mellem Frankrig og Østerrig om den burg. Arv. Ved Freden i Madrid 1526 afstod vel Frants I for at faa sin Frihed Hertugd. B. til Kejser Carl V, men denne maatte lade alle sine Fordringer derpaa falde ved Freden i Crépy 1544. — Angaaende **Grevskabet B.** ell. Franche-Comté s. d. A. — Efter B. førte Ludvig XIV.s Sønnesøn **Ludvig**, Søn af Dauphinen Ludvig, f. 1682 i Versailles, Titel af Hertug. Han var i sin første Ungdom heftig og ubændig; det lykkedes imidlertid Fénélon at tilvejebringe en fuldkommen Forandring hos ham, saa at han blev stille, taalmodig og dydig, men tillige bigot, og hans Charakters oprindelige Lidenskabelighed afløstes af Sløvhed. Efter sit Giftermaal 1697 med Marie Adelaide af Savoien, som han elskede højt, trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og hengav sig til barnagtige Fornøjelser; han var vel Fører i nogle Feltog 1701—8, men kun af Navn. Ved sin Faders Død 1711 blev han selv Dauphin, men 1712 døde pludselig baade han, hans Ægtefælle og deres ældste Søn med faa Dages Mellemrum, og man beskyldte den senere Regent, Hert. Philip II af Orléans, og hans Datter, Hertuginden af Berry, for at have fremkaldt alle disse Dødsfald ved Gift. Han var Fader til Ludvig XV. — **Burgundervine**, røde, sjældnere hvide Vine fra B., deles i **Øvre-B.**, fra Châlons, Dijon og Beaune (Nuits, Chambertin, Volnay o. fl. ere røde, Mont-Rachet og Meursault hvide), **Nedre-B.**, skarpere, med mindre Bouquet (Olivotes den bedste røde, Chablis den bedste hvide), og **Mâcon**. — **Burgundiske Kreds**, en af de 10 ved det tyske Riges Kredsinddeling af Kejser Maximilian I 1512 oprettede Kredse, omfattede Grevskabet B. og Nederlandene, men blev ved Oprettelsen af den nederlandske Republik og Krige med Frankrig betydelig formindsket, saa at den til sidst kun omfattede de østerrigske Nederlande. — **Burgundiske Lov** betegner baade den burg. Folkeret fra Slutn. af det 5te og Beg. af det 6te Aarh., Lex Burgundionum Gundobalda, som ogsaa efter B.s Indlemmelse i det frankiske Monarchi beholdt sin Gyldighed, og den af Udtog af romerske Retskilder bestaaende Lex Romana Burgundionum, som blev offentliggjort 517—534. Begge foreligge i flere Udgaver.

Buridan, Jean [byridāng], scholastisk Philosoph, f. i Béthune i Artois. Fødsels- og Dødsaar kjendes ikke. 1327 var han Rector for Universitetet i Paris; senere lærte han i Wien. Han tilhørte den nominalistiske Retning og er især bekjendt ved sin skarpe Kritik af den sædvanlige Lære om Viljens Frihed. **B.s Æsel** hentyder til følgende Argument, som man har tillagt B., men som ikke findes i hans Skrifter: Et Æsel, der stod midt imellem to lige store og gode Knipper Hø og tildroges lige stærkt af begge, vilde dø af Sult. Nogle mene, at B.s Modstandere have opstillet det for at gjøre hans deterministiske Opfattelse latterlig.

Burin, fr. [byräng], en Gravstik, der anvendes til Kobberstikning; ligeledes det skærende Værktøj ved Urmagernes Drejestole.

Buris, dansk Prins, Søn af Svend Estridsøns Sønnesøn Henrik Skatelar og den svenske Prinsesse Ingerid, fulgte med Valdemar I til Kirkemødet i St. Jean de Lanne 1162 og deltog senere i de vendiske Tog; saaledes blev han under Arkonas Belejring 1166 saaret i Hovedet af en Sten, saa at han styrtede halv død af Hesten og kun ved trofaste Venners Hjælp blev udrevet af Fjendevold. Men snart efter kom han i Strid med Valdemar i Anledning af Valget af dennes Søn Knud til Konge, hvorved Udsigten til Tronen afskares de andre Prinser, og B. ytrede lydelig sin Harme herover, idet han erklærede, at han ikke vilde adlyde et Barn og ikke kunde tjene to Konger. Vel blev han for en Tid tilfredsstillet ved betydelige Forleninger, som Valdemar gav ham i Jylland; men 1167 lod Kongen ham paa et Møde i Vordingborg anklage for forræderske Forbindelser med Nordmændene, hvorpaa han blev sat i Fængsel, blindet og lemlæstet. Han var gift med en Datter af Erik Lams Enke Lutgard i hendes andet Ægteskab med Grev Herman V af Winzeburg. 1164 havde han stiftet Cistercienserklosteret Tvis ved Holstebro. — Efter et Folkesagn, der er opbevaret i Kæmpevisen, skal Aarsagen til Valdemars Grusomhed mod B. have været, at denne under Kongens Fraværelse forlokkede hans Søster (nogle formode: uægte Datter) „liden Kirsten", og da Kongen ved sin Tilbagekomst mærkede dette, lod han liden K. kalde op til Dans og dansede hende til Døde, hvorpaa hun blev begravet under en lang, smal Kampesten uden for Vestervig Klosters nordre Kirkedør. Herhen fik B. endelig Tilladelse til at flytte, og her skal han i 11 Aar til sin Død have været lænket ved sin forførte Frænkes Grav. Da den omtalte Gravsten dækker to Lig, et mandligt og et kvindeligt, som ikke ligge Side om Side, men i Forlængelse af hinanden, har man, maaske ikke

med Urette, ment i dem at se Ligene af B. og liden Kirsten.

Burislav, s. Boleslaus.

Burkard Waldis, s. Waldis.

Burke, Edmund [burkk], en af Englands berømteste Statsmænd og Talere, f. 1730 i Dublin. 1753 begav han sig til London for at studere Retsvidenskab og blev Advocat, men sysselsatte sig mere med literære Arbejder. Hans to Værker, som udkom 1756 og 1757, »Vindication of natural society« og »Philosophical inquiry into the origin of our ideas of the sublime and the beautiful«, skaffede ham megen Anseelse og Datidens literære og kunstneriske Notabiliteter Garricks, Johnsons og Reynolds Venskab. 1765 kom B. ind i Parlamentet ved Marquien af Rockinghams Hjælp, hvis Privatsecretær han var blevet, og glimrede fra nu af som Englands første Taler ved Siden af Fox, navnlig ved sin Kundskabsfylde og ved sit dybe Blik paa Forhold og Mennesker, men frem for alt ved sine frisindede Anskuelser, der indtil 1790 knyttede hans Navn til ethvert liberalt Fremskridt. Det varede længe før B.s Parti kom til Roret, og de Love, som fremkaldte Krigen i Amerika, og Krigen selv gav ham rigeligt Stof til Opposition. Da den imidlertid var populær, mistede han paa Grund af sin Misbilligelse af den sit Sæde i Parlamentet for Bristol, men fik med Lethed et andet, om end ubetydeligere Sæde. 1782 maatte Lords Norths Ministerium gaa af, og i Rockinghams blev B. Paymaster of the forces, men Premierministerens kort efter paafølgende Død opløste Cabinettet. B.s liberale Sympathier, som endnu 1788 fik ham til at modsætte sig Indskrænkninger i Regentskabet under Kongens Affindighed og til at anklage Hastings, Indiens berømte Generalgouverneur, for Udsugelse og Grusomhed, undergik en fuldstændig Forandring ved den franske Revolutions Udbrud. Fox's Udtalelse, at man burde stole paa det franske Folks Retfærdighedsfølelse, mødte B. med at opsige ham sit Venskab 1790, og fra nu af ivrede han i Skrift og Tale paa det heftigste imod de franske Forhold. Det kan ikke nægtes, at han i en sørgelig Grad lod sig vildlede af sine, vistnok berettigede Anelser om Revolutionens Udskejelser, uden at have noget Blik for dens senere Følger. At han var bestukket af Pitt, er kun en uværdig Formodning, thi at han gik fra Oppositionen over i den ministerielle Lejr var en nødvendig Consequens af hans forandrede Standpunkt. Kun en liberal Sympathi havde han bevaret fra sin Fortid, nemlig for Katholikernes Emancipation i Irland. Hans vigtigste Skrifter fra denne Tid ere næsten udelukkende polemiske. Saadanne ere »Reflections on the revolution in France« (1790) og »Thoughts on a regicide peace«, som han udgav kort før sin Død 1797.

Burke, Robert O'Hara [s. o.], den første Europæer, som gjennemrejste Australiens Fastland fra S. til N., f. 1821 i Galway-Shire i Irland, blev opdraget i Belgien og indtraadte i østerrigsk Militærtjeneste, hvor han avancerede til Ritmester. Efter 1848 at have forladt den østerrigske Tjeneste, fik han 1854 Ansættelse som Districtsinspecteur i Kolonien Victoria i Australien. 1860 overtog han Ledelsen af en Expedition til Udforskning af det indre Australien og afgik 20 Aug. med 14 Europæere, 3 indfødte og 25 Kameler fra Melbourne. 11 Nov. naaede han Cooperfloden omtr. under 27½° s. Br., efterlod der en Del af sit Følge under Ledelse af Brahe og drog selv med 3 Ledsagere, 6 Kameler og Levnedsmidler for 3 Maaneder videre. Under stedse tiltagende Besværligheder drog han mod N. og naaede 9 Febr. 1861 under 18° s. Br. Flindersfloden. Her efterlod han de to Ledsagere, King og Gray, samt Kamelerne, fortsatte Vejen til Fods med Astronomen Wills og naaede to Dage senere Flindersflodens Udløb i Carpentariabugten. Han tiltraadte nu Tilbagerejsen og ankom 21 Apr., efter at Gray undervejs var død, til Lejren ved Cooperfloden. Ulykkeligvis havde Brahe, der havde ventet 5 Uger over den af B. fastsatte Tid og var bleven stærkt foruroliget af de indfødte, forladt Lejren samme Dag, kun 7 Timer før B.s Ankomst. Blottet for Levnedsmidler og udmattet af Strabadser søgte B. nu ad en Vej mere lige mod Syd at naa til beboede Egne, men nødtes til at vende om og døde i Juni 1861 ved Cooperfloden, efter at Wills allerede nogle Dage tidligere var bukket under. King, der nu var den eneste overlevende, fandt Tilflugt hos de indfødte og blev senere befriet af en fra Melbourne udsendt Hjælpeexpedition.

Burke, Will. [s. o.], en irsk Skomager i Edinburgh, vandt en afskylig Navnkundighed ved i Forening med sin Nabo Hare at kvæle Mennesker for at sælge deres Lig til en Læge, Dr. Knox, der brugte dem til anatomiske Undersøgelser. Anklaget derfor 1828 tilstod han at have myrdet 16 Personer og blev derfor henrettet. Denne ejendommelige, af B. i Forhørene bestrevne Maade at faa Mennesker til at forsvinde paa, kaldes efter ham at burke (jvfr. Resurrectionsmænd). Opdagelsen af B.s Forbrydelse bidrog meget til ved lovlige Bestemmelser at skaffe de anatomiske Skoler de nødvendige Lig.

Burlāk kaldes i Rusland en Arbejder ved Flodskibene paa Volga. B., der udgjøre en meget talrig Klasse (c. 100,000), trække Skibene frem, idet de selv gaa paa Land. De gjælde for meget raa, men ærlige.

Burleigh, Lord [börrli], s. Cecil.

Burlēsk (af det middelalderlig-latinske burra, Narrestreg, det italienske burlare, gjøre Nar), snurrig, pudserlig, latterlig. Det betegner en lavere og grovere Art af det komiske, bestaar navnlig i en Fremstilling af det høje og vigtige paa en lattervækkende Maade og viser sig derfor især i Travesti (s. d. A.). De burleske Digte høre hjemme hos Italienerne (s. Berni).

Burlingame, J. Anson [börrlingæhm], nordamerikansk Politiker, f. 1822 i Staten New-York, tilbragte sin Ungdom i det yderste Vesten, hvor han gav sig af med Landmaaling og deltog i Forhandlinger med Indianerne, men blev derefter Sagfører i Boston. 1852 valgtes B. til Medlem af Massachusetts's Senat,

1853 af den særlig grundlovgivende Forsamling og sendtes derefter til Repræsentanthuset. Her forsvarede han med Varme Negrenes Frihed, tog 1856 Ordet for Oberst Brooks's Udstødelse af Congressen til Straf for hans Overfald paa Charles Sumner og tilbød samtidig hin en Duel paa Rifler. B. blev derved en af de populæreste Mænd i hele Norden og tog virksom Del i Agitationen for Fremonts Valg til Præsident, ligesom 1860 for Lincolns. Til Løn herfor blev B. 1861 Afsending i China, hvor han blev i 7 Aar og medvirkede meget til, at de udenlandske Magters Optræden over for den chinesiske Regering blev retfærdigere. Til Paaskjønnelse af denne Adfærd optoges B. i den chinesiske Statstjeneste og sluttede 29 Juli 1868 en Tractat med Nordamerika om de to Landes gjensidige statsretslige Stilling, hvorved China kom til at staa paa en ligeligere Fod med Unionen end før og Chinesernes Indvandring til Californien sattes under deres Regerings Tilsyn og Beskyttelse. B. gik derefter til Europa i Spidsen for en Del chinesiske Afsendinger for at slutte lignende Aftaler med de europæiske Regeringer; han indledede Underhandlinger baade med England, Frankrig, Nordtyskland og Rusland, besøgte i samme Øjemed Kjøbenhavn i Efteraaret 1869 og døde i St. Petersborg 22 Febr. 1870.

Burlington [børrlingtn], 1) Stad i de forenede Stater i Nordamerika, New-Jersey, ved Floden Delaware. 7,000 I. — 2) Stad i Iowa, 32 M. s. ø. for Des Moines, ved Mississippifloden. 20,000 I. Skibsfart. — 3) Stad i Vermont, ved Champlainsøen, 7 M. n. v. for Montpelier. 11,000 I. Højere Læreanstalt, Havn, Skibsfart og Handel.

Burlos, en 8 M. lang og halv saa bred Kystsø i Nildeltaet i Nedreægypten, ø. for Rosette, har kun ringe Dybde og adskilles fra Middelhavet ved en smal Landstrimmel, i hvilken der mod Ø. er en ubetydelig Aabning.

Burmann, Joh., f. 1707 i Amsterdam, d. 1780 som botanisk Prof. smstds., Discipel af Boerhave, var Forfatter til flere berømte botaniske Skrifter, hvoriblandt »Thesaurus Ceylanicus«, »Rariorum African. plant. decades 10«, og Udgiver af »Rumphii herbarium Amboinense«. — **Nik. Laur. B.**, Søn af den foreg., f. 1734, studerede Botanik i Upsala under Linné, d. 1793 som Prof. i Botanik i Amsterdam. Hans vigtigste Skrifter ere »Specimen botanicum de Geraniis« og »Flora Indica nec non prodromus floræ Capensis«.

Burmann, Peter, d. ældre, f. 1668, studerede Jurisprudens og Philologi, blev 1696 Prof. i Historie og Veltalenhed og senere i græsk Sprog og Politik i Utrecht og forflyttedes 1715 til Leiden, hvor han døde 1741. Han besørgede en Mængde Udgaver af romerske Forfattere. Hans »Sylloge epistolarum« er af Vigtighed for Literaturhistorien. — Hans Brodersøn, **Peter B.** d. yngre, f. 1713, blev 1735 Prof. i Veltalenhed og Historie i Frankfurt, 1742 Prof. i Poesi smstds., 1744 forflyttet til Amsterdam, hvor han ogsaa blev Bibliothekar 1752 og Inspecteur over Gymnasiet 1753; d. 1778. Hans Udgaver af latinske Klassikere ere værdifuldere end Farbroderens.

Burmeister, Herm., tysk Naturforsker, f. 1807 i Stralsund, var længe Prof. i Halle, hvor han virkede meget ved sit talentfulde Foredrag. Som Medlem af Frankfurterforsamlingen 1848—49 og af det preussiske Deputeretkammer optraadte B. som stærk Demokrat. 1851 foretog han en Rejse til Brasilien, hvis Udbytte han nedlagde i en Rejsebeskrivelse, i en „Uebersicht der Thiere Brasiliens" (Pattedyrene og Fuglene), i „Erläuterungen zur Fauna Brasiliens" (1856) og i forskjellige andre Skrifter. Senere har B. (1857—60) rejst i La Platastaterne og beskrevet dem i en vidtløftig Rejsebeskrivelse („Reise durch die La Plataſtaaten", 1861) og er nu (siden 1861) Bestyrer af Museet i Buenos Ayres, i hvilken Stilling han har udfoldet en betydningsfuld videnskabelig Virksomhed ved at efterspore og udgive Beskrivelser og Afbildninger (i »Anales del Museo publico de Buenos Ayres«) af de i La Platastaternes Jordlag begravne Pattedyrlevninger (Machairodus, Macrauchenia, Glyptodon osv.). Ogsaa af Kundskaben om de sydlige Haves Hvaler har han Fortjenester. Af hans ældre Værker ere de entomologiske („Handbuch der Entomologie" og »Genera insectorum«, begge ufuldendte) samt hans Undersøgelser over forskjellige fossile Dyreformer (Trilobiter, Labyrinthodonter, den fossile Gavial fra Boll og dens Forhold til de levende) de berømteste; desuden har han virket til at udbrede naturhistorisk Kundskab ved at udgive Lærebøger, et zoologisk Atlas og populære Skrifter, saasom „Geologische Bilder", „Geschichte der Schöpfung", „Zoonomische Briefe" osv.

Burmeister & Wain [nǣhn], et Firma, hvorunder den oprindelig af Baumgarten og Burmeister 1846 grundlagte Maskinfabrik paa Christianshavn siden 1865 drives, og under hvis Styrelse denne Fabrik med tilhørende Jærnskibsbyggeri er bleven vistnok den mest storartede danske Fabrik, navnlig efter at den 1872 er gaaet over til et Aktieselskab med en Capital af 6 (senere nedbragt til 5) Mill. Kr. og til Dels forflyttet til Refshaleøen.

Burnes, Alex. [børnns], engelsk Rejsende, f. 16 Maj 1805 i Montrose, traadte 1821 i det engelsk-ostindiske Compagnis Tjeneste som Fændrik og udmærkede sig snart ved sit overordentlige Kjendskab til de indiske og persiske Sprog, saa at Compagniet ansatte ham først som Tolk i Surate og senere (1826) ved Generalstaben. I denne sidste Stilling kunde han frit hengive sig til Studiet af Landets Historie og Geographi. 1830—32 foretog han Rejser til Lahore, Afghanistan, Turkestan og Iran, som han til Dels har skildret i »Travels into Bokhara« (London 1834), et Værk, der indeholder de vigtigste Meddelelser om Tilstandene i hine Egne. Efter 1833—35 at have opholdt sig i England, hvor han modtoges med megen Udmærkelse, vendte han 1835 tilbage til Indien. Han brugtes i den følgende Tid i flere diplomatiske Sendelser til Sind, Kabul, Kandahar og Kelat, udnævntes til Baronet

og ansattes endelig som Storbritanniens diplomatiske Afsending ved Hoffet i Kabul. Her blev han 2 Nov. 1841 myrdet under en Opstand (s. Afghanistan). Efter hans Død udkom hans vigtige Skrift »Cabool, being a personal narrative of a journey to and residence in that city« (Lond. 1842).

Burnet, Gilbert [börnet], indflydelsesrig, anglikansk Gejstlig, f. 1643 i Edinburgh, blev efter at have foretaget længere Rejser paa Fastlandet 1669 Prof. i Theologi i Glasgow og søgte at tilvejebringe en Forsoning mellem Presbyterianerne og de episkopale; men da Regeringen med Magt vilde indføre den episkopale Forfatning i Skotland, kom han i heftig Opposition til Regeringen, især da han indsaa, at dennes endelige Øjemed var at indføre Katholicismen. For at gjendrive de romersk-katholske Beskyldninger mod Protestanterne skrev han sin Reformationshistorie (»History of the reform of the church of England«, 1679—1715), hvorfor han allerede efter Udgivelsen af 1ste Bind fik en offentlig Takfigelse af Parlamentet. 1683 maatte han flygte til Holland, hvor Vilhelm af Oranien tog sig af ham; med denne vendte han tilbage 1688, og Toleranceedictet af 1689 var en Virkeliggjørelse af B.s Ide. Han døde 1715 som Biskop af Salisbury.

Burnet, John [s. o.] engelsk Kobberstikker, f. 1784 i Skotland, d. 1868 i London, udmærkede sig især ved sine gode Stik efter Wilkies mest yndede Malerier.

Burney, Charles [börni], Dr. i Musik, f. 1726 i Shrewsbury, d. 1814, har indlagt sig Fortjeneste som musikalsk Forfatter, navnlig ved sin berømte Musikhistorie (4 Bd., 1776—89), som vel er bleven overvurderet, men som dog tillige med andre Skrifter af ham har haft stor Betydning for senere Forskere. — Hans Datter, **Frances B.**, f. 1752, blev ved en Række Romaner, som begynder med »Evelina« (1778), en af Tidens Modeforfattere. Hendes Bøger have nu kun Værdi som historiske Documenter. 1786 blev hun Dronningens Kammerfrue, giftede sig 1793 med den franske Emigrant d'Arblay, fulgte ham 1802 til Paris, vendte 1812 tilbage til London, udgav 1814 Romanen »The wanderer« og døde i Bath 1840. Hendes efterladte »Diary and letters of Madame d'Arblay« (7 Bd., 1843) have Betydning for Tidens Historie.

Burnley [börnli], Stad i England, Lancashire, 5 M. n. for Manchester. 59,000 J. (1881). Stærkt udviklet Industri i Bomuldsvarer, Jærnstøbegods og Maskiner. B. er en gammel Stad; men dens stærke Udvikling skyldes den nyere Tid.

Burnouf, Jean Louis [byrnūf], fransk Philolog, f. 1775, blev 1816 Prof. i Veltalenhed ved Collége de France, 1828 Inspecteur for de højere Skoler, 1830 Generalstudiedirecteur; d. 1844. Foruden adskillige Lærebøger i Latin og Græsk har han ogsaa udgivet en ypperlig Oversættelse af Tacitus. — Hans Søn, **Eugène B.**, f. 9 April 1801, en af den nyere Tids mest udmærkede Orientalister, der brød Banen i to nye Studier ved at forklare nogle af Zoroastrismens og Buddhismens hellige Skrifter, hvis Sprog, Zend og Pali, hidtil vare ukjendte i Europa. Efter at have taget Licenciatgraden i Retsvidenskab 1824 lagde han sig med Iver efter Sanskrit under Chézys Vejledning, og allerede 1826 udgav han i Forbindelse med Chr. Lassen sit første Forsøg »Essai sur le Pali«, hvortil han 1827 føjede »Observations grammaticales sur quelques passages de l'Essai sur le Pali«. Hans buddhistiske Studier afbrødes imidlertid i længere Tid af Undersøgelser over Zend, og først 1844 fortsattes de ved hans »Introduction à l'histoire du Buddhisme Indien«, 2 éd. 1876, hvortil 1852, kort efter hans Død, kom »Le Lotus de la bonne loi«, oversat fra Sanskrit, to Værker, der ere af største Betydning for Buddhismens ældre Historie, men dog kun fornemmelig skildre denne efter den nordlige Kirkes Skrifter. I Mellemtiden havde han efter et Pariserhaandskrift besørget en lithographeret Facsimile af »Vendidad sadé«, 1829—43, og nedlagt sine højst værdifulde Forskninger over Zoroasters ældgamle Værker og det Sprog, i hvilket de ere affattede, i en »Commentaire sur le Yaçna«, Tom. 1, 1833, og i en Række Afhandlinger i »Journal Asiatique« (ogsaa særskilt som »Études sur la langue et les textes zends«, Tom. 1, 1840—50). Ved Undersøgelserne over Zend og Pali gik B. stadig ud fra Sanskrit, og det var ved sit omfattende Kjendskab til dette Sprog, at han bragte saa store Resultater til Veje. I Sanskrit har han udgivet »Le Bhagavata Pourana« med fransk Oversættelse, Tom. 1—3, 1840—47. B. var 1829—33 Prof. i almindelig Grammatik ved École normale og blev ved Chézys Død 1832 Prof. i Sanskrit ved Collége de France, i hvilken Post han døde 28 Maj 1852.

Burns, Rob. [börns], skotsk Digter, f. 1759 af yderst fattige Bønderfolk. Hans første Ungdom hengik under Trang og strængt legemligt Arbejde; men en Forelskelse gav Anledning til hans poetiske Genis tidlige Frembrud. De gamle skotske Ballader, som han havde elsket fra sin Barndom, gav ham Forraad til hans Digte; hans Lyrik, hvis Friskhed og sympathetiske Naturklang bebuder den engelske Poesis Regeneration fra Parykstidens poetiske Stiløvelser, har et stort Stemningsomfang: fra de ømmeste Længsler til den kaadeste revolutionære Flothed; thi begejstret for den franske Revolutions Ideer gjør han dristige Udfald mod de af Samfundsforholdene beskyttede, og paavirket af Voltaire hudfletter han Præsterne. Bestandig kæmpede han med Nød og Trang; hans lidenskabelig spændte Gemyt lod ham ikke Ro til ordnet og stadigt Arbejde. Han udgav en Digtsamling for at faa Midler til at rejse til Jamaica, da hans Familie vilde udrive ham af et Elskovsforhold med en ung Pige, Jenny Armour; derved vandt han literær Berømmelse og kjærtegnedes af det fine Selskab i Edinburgh; men hans Friskhed led Skade; han smittedes af literær Forfængelighed og begyndte endog at eftergjøre den officielle poetiske Stil. Hans Venner skaffede ham et lille Toldembede; han blev gift med sin Jenny, men døde 1796, forpint af Fattigdom og Tungsind og ødelagt ved Udsvævelser

og Drukkenskab. Han er den nyere engelske Romantiks Herold og har haft stor Indflydelse paa Eftertidens Lyrik.

Burnside, Ambros. Everett [börnnsajd], nordamerikansk General, f. 23 Maj 1824 i Staten Indiana, uddannedes i Westpoint 1842—47 og gjorde Tjeneste ved at afstikke Grænsen imod Mexico under Capitain Bragg, senere General i Sydstaternes Hær. Efter at have taget sin Afsked 1853 oprettede B. en Fabrik af Bagladegeværer og blev derefter Kasserer ved en Jærnbane i Illinois, ved hvilken Mac Clellan var Directeur. Da Krigen brød ud 1861, oprettede B. et Regiment Frivillige i Rhode-Island, kæmpede ved Bulls Run og blev Brigadegeneral, samt sendtes i Jan. 1862 til Nordcarolina, hvor han indtog Øen Roanoke. Til Løn blev B. Generalmajor, tog siden virksom Del i Potomachærens Kampe, bl. a. i Slaget ved Antietam, og blev 8 Nov. 1862 Overgeneral, dog kun indtil 25 Jan. 1863, eftersom Nederlaget ved Fredericksburg 13 Dec. alt for vel viste, at B. trods sin Dygtighed som underordnet Hærfører ingenlunde egnede sig til Feltherre for større Troppemasser. Senere tjente B. under Grant i Tennessee, hvor han i Høsten 1863 indtog Knoxville, og derefter paa ny i Virginia, hvor han udmærkede sig i Kampene ved Wilderness og ved Petersburg. Efter Krigens Slutning 1865 tog B. Afsked, blev 1866—69 Gouverneur i Rhode-Island og 1874 Unions-Senator for denne Stat. D. 13 Sept. 1881.

Burntisland [börnntejlænd], Havn i Skotland, Fife-Shire, paa Nordkysten af Forthfjorden, n. for Leith. 5,000 I. Skibsbyggeri, Fiskeri.

Bürnus, arab. Navn for en Kappe, der kastes over den sædvanlige Klædning og bruges i Algier og Marokko; herfra have Spanierne indført den under Navnet Albornoz, og over Frankrig er den derpaa som en Modesag bleven udbredt til det øvrige Europa.

Burre (Lappa), Slægt af de kurvblomstredes Familie (Tidselgruppen), Urter med ægformede Blomsterkurve, hvis Kurvdækblade ere hagekrummede i Spidsen, og hvis Skalfrugter ere forsynede med en kort, haarformet, hurtig affaldende Fnok. Den stærke, pæleformede Rod bruges i Lægekunsten. De store, hjærteformede, tornløse Rodblade kaldes i Folkesproget „Skræppeblade", medens Navnet „B." særlig tillægges Blomsterkurven, der let hænger ved Klæderne paa Grund af Kurvdækkets ejendommelige Beskaffenhed.

Burriana, Stad i Spanien, Valencia, 1 M. s. for Castellon de la Plana, ved Middelhavet. 10,000 I. Fiskeri.

Bürritt, Elihu, nordamerikansk Philanthrop, f. 8 Dec. 1811 i Staten Connecticut, blev 1828 Grovsmed, men brugte sin Fritid til at lære først Mathematik, Latin og Fransk, siden ogsaa Græsk og Hebraisk for at kunne læse Bibelen i dens Grundsprog. B. fik derfor Navnet „den lærde Grovsmed"; hans store Anlæg for Sprog satte ham efterhaanden i Stand til at tilegne sig en stor Mængde nyere, baade europæiske og østerlandske Sprog, saa at man fra hans Haand har Oversættelser baade fra Arabisk og af islandske Sagaer. B. vilde dog ingenlunde opgive sit Haandværk, men læste og smeddede skiftevis. 1839 udgav han et Maanedsskrift, 1840 begyndte han at holde Forelæsninger, og senere gik han paa Vandringer rundt om i Nordamerika for i en dyb, men sværmersk Religiøsitet at prædike „den almindelige Fred". 1846 gik B. til England i samme Øjemed, deltog 1848—50 i „Fredscongresserne", grundlagde en almindelig Forening derfor og udsendte 1853 sine veltalende „Øjeblade", der oversattes i mangfoldige Sprog og udbredtes over den hele civiliserede Verden. Desuden har B. skrevet „Gnister fra Ambolten" (»Sparks from the anvil«) 1848, „Tanker om Ting, hjemme og ude", 1854, „Vandring fra Landsend til John o Groats" (2 Bd.), 1864, hvori han nedlagde Udbyttet af sine Iagttagelser under et nyt Ophold i England og Skotland som nordamerikansk Consul, og fl. andre Skrifter. D. 7 Marts 1879.

Bursa, d. e. Børs, Pengepung, kaldtes i Middelalderen først en Kasse, et Stipendiefond (navnlig ved Universitetet i Paris), opstaaet ved milde Gaver af Konger eller Privatmænd, af hvilken fattige Studenter fik Understøttelse, dernæst en fælles Fribolig for fattige Studerende. Disse kaldtes Bursarii ell. Bursales, hvoraf det tyske **Bursch** er dannet.

Burscheid, Stad i den preussiske Rhinprovins, 3 M. n. n. ø. for Köln. 7,000 I. Uld- og Bomuldsvæverier, Maskinfabrik, Jærnhammerværk.

Burschenschaft, Navn paa de Studenterforeninger ved de tyske Universiteter (s. **Bursa**), som oprettedes efter Frihedskrigen 1813—15, til Dels af Deltagere i Krigen, i det Øjemed „at nære og uddanne Tanken om det tyske Folks Enhed og Frihed, at virke for alle Studenters Sammenhold og indbyrdes Lighed samt for en christelig-tysk Udvikling af Aandens og Legemets Kræfter til Fædrelandets Tjeneste". B. skulde fortrænge den raa, usædelige Tone, der hidtil havde hersket i de gamle Foreninger, de saakaldte „Landsmandskaber", Duelraseriet, Sviregilder og de dermed følgende Spektakler og alt, hvad der hang sammen med den overdrevne Vurdering af Begrebet Student. Studenternes Aand skulde rettes paa et højere Maal, og deres Liv gjennemtrænges af sand Æresfølelse, Alvor og sædelige Grundsætninger. Det første B. grundlagdes i Jena 18 Juni 1816, Aarsdagen for Slaget ved Waterloo; snart efter kom andre i Gießen, Halle, Heidelberg og Tübingen; og ved Wartburgfesten (s. d. A.) 1817, Fireaarsdagen for Slaget ved Leipzig, hvor 600 Studenter fra næsten alle tyske Universiteter vare samlede, stiftedes det almindelige tyske B., forgrenet paa 14 Højskoler. Statuterne udtalte sig imod Dueller, forbød den gamle Pennalisme (s. d. A.) og krævede at Medlemmerne skulde være Christne, Tyskere og uden Plet paa deres borgerlige Ære; de tre gamle Rigsfarver (Sort, Rødt og Guld) optoges som Enhedsmærke, men for Resten var det politiske Element kun svagt til Stede. Kotzebues Mord i Marts 1819 gjorde en stor Forandring heri; thi skjøndt hans Morder, Sand, vitterlig havde handlet paa egen Haand,

bleve dog alle B. ophævede og forbudte ved Carlsbadbeslutningerne i Aug. s. A., og Universiteterne stillede under strængt Opsyn. Men snart gjenoprettedes B. som hemmelige Samfund; 1820 dannedes et „Jünglingsbund", der forgrenede sig til 9 Universiteter, holdt Folkemøder i Würzburg og Nürnberg 1822 og 1823 og derved fremkaldte nye Undersøgelser og talrige Fængslinger. 1827 sporedes igjen tydelig en Forbindelse mellem de enkelte Grene, altsaa et nyt almindeligt B., og i dette var det politiske Element langt mere fremtrædende end i det tidligere. Det delte sig i to store Retninger, Arminia, som nærmest kæmpede for ideel og videnskabelig Enhed mellem alle tyske Studenter, og Germania, der ligefrem opstillede Tysklands politiske Enhed og Frihed som sit Maal. I 4 Aar varede Striden mellem de to Retninger, og Arminia som det mere maadeholdende bukkede under, især efter at Germania havde knyttet Forbindelse med Landsmandskaberne. Paa Fællesmøderne, de saakaldte „Burschentage", i Frankfurt 1831 og 1832 udtaltes ligefrem Revolutionen som Formaal. Efter Optøjerne i Frankfurt i April 1833 fulgte nye Forbud og nye Undersøgelser, og disse medførte talrige Fængslinger og haarde Straffe, som dog til Dels senere mildnedes ved den preussiske Amnesti 1840. Men at Ideerne ingenlunde uddøde med Foreningerne saas af den Rolle, de tyske Studenter spillede i Revolutionsaarene 1848—49; og mange Mænd, der senere have øvet stor Indflydelse i Tysklands politiske Liv, have i sin Tid været virksomme Deltagere i B., ja have maattet lide Straf derfor. Som et Modstykke kan det fremhæves, at den danske Studenterforening netop stiftedes 1820, og at den tillodes af Frederik VI til Trods for stærke Modforestillinger af fremmede, især tyske Diplomater.

Burser, J., Botaniker fra Lausitz, stod i nøje Forbindelse med C. Bauhin, til hvis Værker han har leveret vigtige Bidrag fra sine udstrakte Rejser i Sydeuropa. Han blev 1624 Prof. i Medicin og Botanik i Sorø, hvor han døde 1639. Det af ham efterladte rige Herbarium, bestaaende af 30 Bd. foruden en særskilt Samling af danske Planter, opbevares paa Universitetsbiblioteket i Upsala.

Burslem, Stad i England, Stafford-Shire, ved Grand-Trunk-Kanalen, 4 M. n. for Stafford. 27,000 J. B. er Hovedpunktet i det Fabrikdistrict, som kaldes »The Potteries« og frembringer Stentøj og Porcelæn.

Bursprog, af ældre plattysk »buursprake«, kaldtes i Middelalderen i Danmark de Forsamlinger af Borgerne, som i flere Kjøbstæder holdtes en Gang om Aaret for at drøfte og vedtage Forandringer i Byens Love, dernæst ogsaa selve de paa disse Forsamlinger fattede Beslutninger eller Vedtægter, som indtil en vis Grad havde Lovskraft. De mest bekjendte af disse Vedtægter ere de for Ribe (Ribe-B.). Undertiden brugte man ogsaa Ordet om en Forsamling af Almuen i et Len.

Burstaborg, det oldnordiske Navn for Stettin, hvoraf det er en Oversættelse (Tagspids).

Burton, John Hill [børtn], skotsk Historieskriver, f. 22 Aug. 1809, blev 1831 Advocat i Edinburgh og skrev 1839 en »Manual of the law of Scotland«; udgav 1846 Dav. Humes Levned og Brevvexling og gav sig derefter til at skrive Skotlands Historie. Først udgav han (1853) »History of Scotland from the revolution to the extinction of the last Jacobite insurrection (1688—1745)«, derefter »History of Scotland from Agricola's invasion to the revolution of 1688« (7 Bd., 1867—70), endvidere »The Scot abroad« (1864) og »History of the reign of Queen Anne« (1880, 3 Bd.). D. 9 Aug. 1881.

Burton, Rich. Francis [s. o], berømt engelsk Rejsende, f. 1821 i Tuam i Irland, traadte 1842 ind i det ostindiske Compagnis Hær og tjente i Sind under Ch. Napier. Med det geographiske Selskabs Understøttelse gjorde han 1853 en Rejse til det indre af Arabien og besøgte her forklædt som Scheik Mekka og Medina. Resultaterne af denne Rejse nedlagde han i sin fortrinlige og indholdsrige Skildring »Personal narrative of a pilgrimage to El-Medinah and Meccah« (1855—56). Efter en Rejse i Somalilandet gik han til Europa, var med i Krimkrigen og deltog derpaa med Speke i den berømte Rejse 1857, som havde Opdagelsen af Nilsøerne til Følge, hvilken Rejse han beskrev i »The lake regions of Central-Africa« (1860). Paa en Udflugt til Nordamerika besøgte han Mormonstaten og anstillede i sin Skildring af denne Rejse, »City of the Saints« (1861), interessante Sammenligninger mellem denne forunderlige Sekt og Muhammedanismen. Udnævnt til britisk Consul i Fernando-Po gjorde han en Udflugt til de lidet kjendte Camerunbjærge og opholdt sig i nogen Tid hos Kongen af Dahomei (»A mission to Gelele, King of Dahomey« 1864). 1864 blev han Consul i Santos i Brasilien og foretog en højst interessant Rejse ned ad den hidtil lidet kjendte Flod San Francisco, som han besejlede paa en Strækning af 300 Mile i et Par sammenbundne Baade, hvilken Rejse han beskrev i »The highlands of Brazil« (1869). 1868—72 var han Consul i Damaskus, foretog ogsaa her Rejser (»Unexplored Syria«, 1872) og samlede syriske Ordsprog; senere har han gjort en Rejse til Island, blev derefter Consul i Triest og gjorde derfra 1876 og 1877 Expeditioner til Midian (»The gold mines of Midian and the ruined Midiannite cities«, 1878).

Burton upon Trent [børtn øpn], Stad i England, Stafford-Shire, 5 M. ø. for Stafford. 39,000 J. (1881). Storartede Ølebryggerier. Over Trent fører en Bro paa 34 Buer.

Burtscheid, Stad i den preussiske Rhinprovins, tæt s. for Aachen. 11,000 J. Varme Svovl- og Kogsaltbade (57—76°); pragtfuldt Curhus. Fabriker for Garn, Klæde, Synaale, Maskiner m. M.

Bury [børri], Stad i England, Lancashire, 1 M. n. n. v. for Manchester, ved Fl. Irwell. 52,000 J. (1881). Uld- og Bomuldsindustri, Jærnstøberier, Kvæghandel.

Bury [byri], s. Blaze de Bury.

Bury St. Edmonds [børri sennt èddmonds], Stad i England, Suffolk-Shire, 5 M. n. v. for Ipswich. 16,000 J. Mærkelige gamle

Kirker. Stort Kvægmarked. Handel med Korn, Smør og Uld. Her sluttede de engelske Baroner deres Forbund mod Johan uden Land.

Buræter ell. **Burjæter**, et mongolsk Nomadefolk paa c. 100,000 Mennesker, som ere delte i flere Stammer, og som bo i den sydlige Del af Sibirien ved Jenissei, Lena, Angara og Baikalsøen. De ligne i Legemsdannelse deres Frænder Kalmukerne, ere aandelig sløve, men gode Ryttere og Bueskytter. Deres Klæder ere af Læder, besat med Pelsværk; de bo i Jurter ell. Hytter overtrukne med Læder, om Vinteren i Filthytter og leve af Kvægavl og Jagt. Deres Religion er en raa Buddhisme. 1644 underkastede de sig Ruslands Overherredømme; de vælge selv deres Fyrste, men Valget maa dog bekræftes af Gouverneuren i Irkutsk. De kunne stille over 20,000 til Dels buebevæbnede Krigere i Marken.

Busaquino [kvino], Stad paa Sicilien, 6 M. s. til v. for Palermo. 10,000 J.

Busbecq, Augier Ghislain de [bysbekk], Statsmand og Lærd, f. 1522 i Comines i Flandern, traadte i Ferdinand I.s Tjeneste og beklædte under denne saa vel som under hans Efterfølgere, Maximilian II og Rudolf II, vigtige Gesandtskabsposter, navnlig ved Fredsforhandlinger med Sultan Soliman II i Constantinopel. Fra denne Post blev han 1562 kaldt tilbage for at være Opdrager for Maximilian II.s Sønner. Under Rudolf II var han Gesandt i Frankrig, hvor han døde 1592. Under sit Ophold i Tyrkiet samlede han talrige Indskrifter, deriblandt »Monumentum Ancyranum« (s. **Ankyra**), og mere end 100 græske Haandskrifter, som opbevares i det kejserlige Bibliothek i Wien. Man har af B. to for den Tids Historie, Politik og Statistik vigtige Skrifter: »Itineraria, Constantinopolitanum et Amasianum (1582), siden trykt under Titlen »Legationis Turcicæ epistolæ quat.«, og »Epistolæ ad Rudolphum II imp. e Gallia scriptæ« (udg. 1632).

Busca, Stad i Norditalien, 2 M. n. n. v. for Cuneo, ved Floden Maira, i en herlig Egn, der kaldes Piemonts Paradis. 3,000 J. Silke- og Vinhandel; Alabast- og Marmorbrud.

Busch, Moritz, tysk Forfatter, f. 1821 i Dresden, hørte 1848 til det radicale og nationale Parti og drog derfor 1849 til Nordamerika, men vendte snart tilbage. Efter forskjellige Rejser, dels til Slesvig og Holsten („Schleswigholsteinische Briefe", 2 Bd., 1854), dels til Tyrkiet og Østerland 1856—59 (beskrevne i forskjellige Skrifter), blev B. 1859 Redacteur af Tidsskriftet „Grenzboten". 1864 traadte han i Hertugen af Augustenborgs Tjeneste og gik til Kiel for at virke for hans Sag, men opgav det 1865 og sluttede sig til Bismarck, hvis begejstrede Tilhænger han senere har været, og hvis Planer han efter Evne har støttet i Pressen. B. fulgte med ham til Frankrig 1870—71 og skrev 1878 „Graf Bismarck und seine Leute während des Kriegs mit Frankreich", der i kort Tid fik 5 Oplag og flere Oversættelser.

Busch, Wilh., tysk Tegner, f. 1833 i Wiedensahl i Hannover, begyndte 1859 at tegne for „Fliegende Blätter" (hans samlede „Bilderbogen" udkom 1875 i München) og har senere leveret en Række humoristiske og Caricaturtegninger, til hvilke han selv skrev Texten.

Busembaum, Herm., berømt Jesuit, f. 1600 i Notteln i Westfalen, var først Prof. i Theologi i Köln, derpaa Rector ved Jesuitercollegiet i Hildesheim. D. 1668. Hans Berømmelse skyldes hans casuistiske Værk »Medulla theologiæ moralis«, som udkom i henved 50 Oplag. I Begyndelsen tog man ikke Anstød af Bogen; men da man ved et Attentat paa Ludvig XV blev opmærksom paa Jesuiternes Lære om Tilladeligheden af Mord og Oprør, naar det gjaldt om at gavne Kirken, fandt man ogsaa disse Grundsætninger udtalte i B.s Værk, hvorfor Bogen blev fordømt i Paris og offentlig brændt i Toulouse.

Bushel [böschel], engelsk Rummaal, 8 Gallons, lig 37,038 danske Potter eller 2,090 danske Skjæpper. Den gamle Winchester-B., som endnu ofte forekommer, var noget mindre, lig 36,474 Potter eller 2,036 danske Skjæpper. B. som Kulvægt er lig 67¾ d. Pund.

Busk, Stad i Østerrig, Galizien, 6 M. ø. til n. for Lemberg, ligger i et Morads ved Poltevs Udløb i Bug. 6,000 J. B., der har 6 indbyrdes og med den egentlige Stad ved talrige Broer forbundne Forstæder, kaldes det galiziske Venedig. Tømmerhandel. Pottemagerier.

Buskerud, forh. Biskupsrud, Gaard i Modum Præstegjæld, B.s Amt i Norge, var i lang Tid Krongods og Residens for Fogeder og Amtmænd, siden 1762 i Familien Colletts Besiddelse. **B.s Fogderi**, om Dramselvens nedre Løb samt den mellem den indre Christianiafjord og Dramsfjorden udstikkende Halvø, omfatter Herrederne Sigdal, Modum, Eker, Lier, Røken og Hurum samt Ladestedet Holmsbo. **B.s Amt** i Christiania Stift; dets Fladeindhold er 264 □ M. (14,545 □ Kilom.) med 102,000 J. Det inddeles i 4 Fogderier: Ringerike, Hallingdal, Numedal og Sandsvær samt B. Det udgjør af Naturen 4 Hoveddalfører, nemlig a) Bægnaelven med Spirillen og Tyrifjord, b) Hallingelven med Krøderen, c) Dramselven, der dannes af begge de foregaaende, og d) Numedals-Laagens, hvis nedre Del dog hører til Jarlsberg og Laurviks Amt. Disse Dalstrækninger skilles fra hinanden ved Aase og lavere Fjældstrækninger, som indeholde saa frodige Skove, at Trælastudførsel er en Hovednæring for Amtet; kun de nordvestligste Fjælde op imod Bergens Stift gaa op over Trægrænsen. Af Dalbunden høre Tyrifjordens og Dramselvens Dale til Norges frugtbareste og folkerigeste Egne. Kjøbstæder i B. ere ved Havet **Drammen**, inde i Landet **Kongsberg** og **Hønefos**; bymæssig Bebyggelse har ogsaa Haugsund og Vestfossen.

Buskgjællede (Lophobranchii), d. s. s. Naalefisk.

Buskmus (Sminthus betulinus), Slægt af Musenes Familie, gulgraa med en sort Stribe ned ad Ryggen, findes i Sibirien, Rusland og Sverige i Birkeskove, klatrer ved Hjælp af Halen og de udspærrede Tæer og lever af Frø; om Vinteren ligger den i Dvale ligesom Hasselmusen; ogsaa i Danmark (Jylland) er den iagttaget enkelte Gange.

Buskmænd (holl. Bosjemans, d. e. Skovmennesker, Aber), i deres eget Sprog Sân (Flert. af Sâp, Indbygger, d. e. Urbeboer), kaldes det raa og vilde, med Hottentotterne beslægtede Folk, som strejfer om hist og her i Caplandet, i det indre Kafferland og paa Højsletterne nord for Oranje. De leve af Jagt og Rov, spise Græshopper, Slanger, Firben o. l., Honning og vilde Urter og ere aldrig naaede frem til Kvægavl, Agerdyrkning eller faste Bopæle. De have ingen Huse, men gjøre sig et Slags Reder af sammenflettede Grene eller i Fjældhuler, og paa Rejser grave de sig Huller i Jorden. Statsforfatning, ordnet Familieliv, religiøse Begreber kjende de ikke, og Missionærernes Forsøg paa at christne dem have hidtil baaret meget ringe Frugter, lige saa vel som Forsøg paa at civilisere dem. De forfølges som vilde Dyr af Hottentotter, Kaffere og Europæerne, og deres Antal aftager stærkt. I Kamp bruge de Bue og forgiftede Pile. Deres Ydre er hæsligt: Hovedet uformeligt, Næsen flad, Ørerne store, Øjnene dybtliggende, Underansigtet stærkt fremtrædende; de ere smaa, næppe 4 Fod høje; for øvrigt ere de udholdende, listige, hævngjerrige og grusomme.

Buskplantning, en ved Skovdyrkningen ikke ualmindelig Plantemaade, hvorved man ikke planter de unge Træer enkeltvis, men i smaa Bundter paa 5—10 Stkr., der optages under ēt af Frøbedene og i det hele ganske behandles som Enkeltplanter. B. bruges kun ved Naaletræ og lader sig kun udføre med ganske unge, 1—2aarige Planter. Hensigten er at sikre Plantningens Udfald, idet man gjør Regning paa, at i det mindste ēn Plante i hvert Bundt vil slaa an.

Buskskvætte, norsk, d. s. s. Stensmutte eller Bynkefugl (Saxicola rubetra).

Bussa, en betydelig Handelsplads i Landet Borgu i Afrika, ved Nigerens højre Bred, 90 M. n. for dens Udløb. Frugtbar Omegn.

Bussaco, prægtigt Kloster i den portugisiske Provins Beira, 3 M. n. for Coimbra. Her sejrede Englænderne og Portugiserne under Wellington 27 Sept. 1810 over den franske Marschal Masséna.

Bussæus, Andreas, f. 1679 i Lofoten, d. 1735 som Politimester i Helsingør, gjorde sig fortjent ved forskjellige, navnlig philologiske og historiske Skrifter, blandt hvilke maa nævnes „Kong Frederik IV.s Dag-Register" (Kjøbenh. 1770, udk. paa Tysk smstds. 1773), et ikke uvigtigt Kildeskrift til Frederik IV.s Historie.

Bustaménte, Anast., mexicansk Præsident, f. 27 Juli 1780 i Queretaro i Mexico, Søn af en rig Planter, blev 1829 valgt til Vicepræsident og i Jan. 1830 ved en Revolution gjort til Præsident, understøttet af det aristokratiske og klerikale Parti. B. tog den Lov tilbage, som bød de fødte Spanieres Landsforvisning, men fremkaldte derved gjentagne Opstande og maatte i Jan. 1833 nedlægge sin Værdighed og et halvt Aar forlade Landet. Men da hans Modstander Santa Anna 1836 var bleven fangen af Texanerne, vendte B. tilbage og blev i Febr. 1837 igjen Præsident, i hvilken Stilling han baade havde Stridigheder med Frankrig og maatte kæmpe med en Opstand i selve Hovedstaden (Juli 1840). I Sept. 1841 blev B. styrtet af Santa Anna og døde 6 Marts 1853. — En anden Mexicaner af samme Navn har gjort sig bekjendt ved fine Studier over Landets ældste Historie og dets Indtagelse af Spanierne, samt ved Udgivelsen af gamle Skrifter derom; særlig kunne nævnes „Tre Hundredaar af det spanske Herredømme i Mexico" (3 Bd., 1836—43) og „Almindelig Historie over Tildragelserne i Ny-Spanien" (3 Bd., 1839).

Buste, fr. [byste], it. Busto, kaldes i Billedhuggerkunsten Fremstillingen af et Menneskehoved med Halsen og noget af Brystet. Naar dette uden Sondring gaar over i en firkantet, undertiden nedad sammenløbende Piedestal, kaldes et saadant Brystbillede en Herme; ellers sættes B. paa en drejet eller firkantet tilhuggen Fod af ringe Højde og henstilles frit paa Møbler eller særskilte Fodstykker. I Oldtiden udførtes de ældste Gudsbilleder som Hermer; senere brugtes B. mest til Portræter og anvendes udelukkende saaledes i den nyere Tid. (Jfr. Billedhuggerkunst).

Bustivel, norsk (oldn. burstigull af ígull, Pindsvin), d. s. s. Pindsvin.

Busto-Arsizio, Stad i Norditalien, 4 M. n. v. for Milano. 9,000 I. Bomuldsfabriker.

Bustrophedòn kaldte Grækerne den ældste Maade at skrive paa, naar ikke alle Linjer gik samme Vej (fra venstre til højre eller fra højre til venstre), men skiftede, saa at Skriften gik frem og tilbage og den skrivende vendte om ved Enden af Linjen, ligesom Oxerne, der pløje, vende om ved Enden af Furen; deraf Navnet.

Busulùk, Stad i det russiske Gouv. Samara, ved Fl. Samara, hvor den optager Tok. 15,000 I. Livlig Handel.

Bute [bjuht], 1) Shire i det vestlige Skotland, bestaar af Øerne B., Arran, Store og Lille Cumbrae, Inchmarnoch og nogle Smaaøer, liggende i Clydefjorden. 10 □ M. med 18,000 I. (1881). 2) Ø i B.-Shire, 4 M. lang og indtil 1 M. bred, bjærgfuld i N. og S., med frugtbart Land i Midten. Mildt, men fugtigt Klima. Største Delen af Øen tilhører Marquien af Bute, som her har et prægtigt Herresæde.

Bute, John Stuart, Greve af [s. o.], skotsk Peer, f. 1713. B.s første Skridt paa den politiske Løbebane var hans Valg til Overhuset som en af de 16 repræsenterende skotske Peerer 1737, men han slog sig til Oppositionen og blev derfor ikke gjenvalgt 1741. Han opholdt sig nu nogle Aar i Skotland og viste sig først igjen i London i Anledning af Opstanden 1745. Denne Gang var han heldig nok til at vinde Prinsen af Wales's Gunst ved sit smukke Ydre og elegante Væsen, og han opnaaede hurtig en stor Indflydelse paa ham, som efter Prinsens Død 1751 i forhøjet Grad blev overført paa Prinsessen. Hos hende formaaede B. alt, og navnlig var han i Virkeligheden, om ikke i Formen, den unge Prins's, senere Kong Georg III.s, Opdrager. Da denne 1760 kom paa Tronen, var ogsaa B.s gyldne

Tid kommen. Han blev Statssecretær og Ridder af Hosebaandsordenen, og da Pitt traadte fra 1761, fordi han ikke maatte erklære Spanien Krig, var han Sjælen i Ministeriet. Premierminister blev han, da den gamle Hertug af Newcastle blev tvungen til at tage sin Afsked. B.s Formaal var at faa Fred. Han fratog Frederik II af Preussen de engelske Subsidier, og uagtet han maatte erklære Spanien Krig, skyndte han sig at ende denne saa vel som Krigen imod Frankrig ved Freden i Paris 1763, der vel var yderst gunstig for England, men dog fremkaldte megen Opposition. Stemningen imod ham blev efterhaanden paa Grund af hans Begunstigelse af Torier og Skotter saa stærk, at han pludselig tog sin Afsked 1763. At han senere skulde under Haanden have udøvet stor Indflydelse paa Georg III, er aldrig blevet bevist; i hvert Fald beklædte han aldrig mere noget Embede, men levede paa sine Godser, sysselsat navnlig med botaniske Studier, indtil sin Død 1792.

Bute, J. P. Crickton-Stuart, Marquis [s. o.], f. 1847, er nu en af Englands rigeste Stormænd og regnes at have en aarlig Indtægt af 300,000 Pd. Sterl., medens Jarlen af Derby kun har 200,000; alene Marquien af Westminster regnes at staa højere, nemlig med 500,000. Denne Rigdom skyldes fortrinsvis hans Faders Fremsyn, der ved at bygge Jærnbaner, Dokker og Skibsværfter vandt langt større Indtægter af sine Kulminer i Wales end tidligere og bragte Staden Cardiff op til en tidobbelt Folkemængde. B. blev Arving, da han kun var 1 Aar gl., men tiltraadte først Arven, da han blev myndig 1868, og gik kort efter over til den katholske Kirke.

Butler, Benj. Franklin [bøtler], nordamerikansk Politiker, f. 5 Nov. 1818 i New-Hampshire, blev 1841 Sagfører i Lowell i Massachusetts og fik snart stort Ry og stor Praxis. 1853 valgtes B. til Statens lovgivende Forsamling og 1858 til dens Senat som Tilhænger af det demokratiske Parti. 1860 sendtes B. til Partiets store Valgmøder i Charleston og Baltimore og var der ingenlunde fjendtlig stemt imod Slaveriet eller imod Slavestaternes Candidat til Præsidentværdigheden; men da Borgerkrigen brød ud, erklærede han sig mod Sydstaternes Løsrivelsesplan og var iblandt de ivrigste Hævdere af Unionens Sag. 17 Apr. 1861 fik B. Overbefalingen i Annapolis over de der samlede Militstropper, besatte i Maj Baltimore og viste stor Strænghed i at undertrykke enhver oprørsk Bevægelse; sendtes derefter til Fort Monroe som Commandant og ledede i Aug. Toget til Cap Hatteras. I Jan. 1862 førte B. de Landgangstropper, som gik med Farraguts Flaade til den mexicanske Havbugt, og indtog 29 Apr. de to Forter ved Floden Mississippi, som skulde spærre Adgangen til New-Orleans. Denne By maatte derefter overgive sig, og B. styrede nu med stor Strænghed; ikke alene gjennemførte han en fuldstændig Afvæbning, men han lagde Beslag paa de Penge, som vare deponerede af Oprørerne hos de fremmede Consuler, og truede enhver Kvinde, der vovede at fornærme Unionens Soldater, med at blive behandlet som en Skjøge. B. gjorde sig derved almindelig forhadt, beskyldtes for at have foretaget Udpresninger og kaldtes derfor tilbage i Dec. s. A. 1864 fik B. paa ny Overbefalingen i Fort Monroe, anførte i Juni Toget imod Petersburg, men blev slaaet her, ligesom senere ved Williamsburg, og mistede derfor sin Commando. 1866 valgtes B. i sin Hjemstat til Medlem af Repræsentanthuset (indtil 1875) og blev her en af de radicales Ledere; han fik bl. a. Sæde i Udvalget om Sydstaternes Reconstruction og blev saaledes en af Forslagsstillerne og Ordførerne for alle de strænge Forholdsregler, som Congressen tog imod dem. 1868 var han en af Anklagerne imod Præsident Johnson, og senere optraadte han, i Modsætning til sit Parti, som Talsmand for Forslaget om at betale Unionens Statsgjæld i Papirspenge i Stedet for i Guld. 1879 søgte B. forgjæves Valg til Gouverneur for Massachusetts.

Butler, Samuel [s. o.], engelsk Digter, f. 1612, fik som Barn en tarvelig Opdragelse, som han siden bødede paa ved Selvstudium. Under Revolutionen var han Secretær hos en af Cromwells Officerer, efter Restaurationen hos Lordpræsidenten for Wales. Han er bleven klassisk i Literaturen ved sit komiske Heltedigt »Hudibras« (udk. 1663—78), hvori Satirens Gjenstand især er Independenternes og Presbyterianernes religiøse og politiske Bildskab. Sir H. Luke, Helten i Bogen, er paa en Gang en pedantisk Phrasemager og et Heldsøre, dum, hyklersk og fanatisk, stadig havende sin Skriver Ralph i Hælene paa sig som en levende Parodi (et analogt Forhold til Don Quixotes og Sancho Pansas). Behandlingen er umaadelig bred; Plumpheder og Trivialiteter vrimler der af i Digtet, som er drøjt at læse igjennem paa Grund af de lange, burleske Taler og Samtaler og philosophiske Subtiliteter i Tidens Smag; de talrige historiske Hentydninger gjøre en Commentar nødvendig. B. døde fattig 1680, uagtet Hoffet yndede og roste den royalistiske Digter. 1750 udgaves et literært Efterladenskab af ham under Titel af »Genuine remains«. Den nyeste Udgave af hans »Poetical works« er fra 1855 (Oxf., 3 Bd.).

Butler, Walter [s. o.], en Irlænder i kejserlig Tjeneste under Trediveaarskrigen. Skjønt Wallenstein paa Grund af hans Tapperhed forfremmede ham til Oberst for et Dragonregiment og viste ham stor Tillid, kunde han dog ikke vinde ham for sine Planer. B. sammensvor sig med Gordon, Leslie, Deverou o. a. og myrdede Wallenstein i Eger 1634. Til Løn derfor blev han af Kejseren ophøjet i Grevestanden og rigt begavet, men døde s. A. kort efter Slaget ved Nördlingen, hvor han havde kæmpet tappert.

Büto, en ægyptisk Gudinde, hvis egentlige Navn var Uto. Hun var Nordens Gudinde, i Modsætning til Necheb, Sydens Gudinde, og dyrkedes især i Byen Buto (paa Ægyptisk P. uto, d. e. Uto's By) ved den sebennytiske Nilmunding.

Būton, Ø i Ostindien ved Enden af Celebes's sydøstlige Halvø og skilt fra denne ved B.-Strædet; c. 17 M. lang og 3 M. bred. Den frembringer Majs, Bomuld og en Mængde

tropiske Frugter. Beboerne ere Malayer, og deres Raja er en Vasal af Hollænderne.

Butskop, oprindelig hollandsk Benævnelse paa et stort Hvaldyr, anvendes snart paa Spækhuggeren, snart paa Grindehvalen eller endog paa Døglingen.

Butt [bøtt], engelsk Maal for flydende Varer. Det holder i Almindelighed 126 Gallons, lig 593 danske Potter; men for Øl holder det kun 108 Gallons, lig 508 Potter. Som Maal for Vin kaldes det ogsaa *Pipe*.

Butt, Isaac [s. o.], irsk Politiker, f. 6 Sept. 1813, Søn af en engelsk protestantisk Præst, blev 1838 Sagfører i Dublin og 1840 Medlem af Byraadet og bekæmpede med Iver og Dygtighed O'Connell. Derimod overtog B. 1848 Forsvaret for Smith O'Brien og valgtes 1852—65 til Underhuset som Liberal. B. vandt snart Indflydelse ved sin Veltalenhed og ved sit Maadehold, var 1865 Forsvarer for Fenierne, men bekæmpede 1868 som Protestant den irske Statskirkes Afskaffelse og dannede af Uvilje herover Home-Rule Partiet, hvis anerkjendte Fører han var indtil 1877, da de yderliggaaende under Parnell udskilte sig. Siden 1871 havde B. paa ny Sæde i Underhuset. D. 5 Maj 1879.

Buttlar, Eva v., og den **buttlarske Bande** staa som Vidnesbyrd om de Udskejelser, hvortil religiøst Sværmeri hos kjødelige Mennesker kan føre. Eva B., en ualmindelig smuk Kvinde, f. 1670 i Hessen, gift 1687 med en uværdig og usædelig Mand, blev 1697 pietistisk vakt og snart efter forført af en skinhellig Pietist, forlod sin Mand og stiftede 1702 „et christeligt og philadelphisk Selskab", hvis Hovedlærdomme vare Christi nær forestaaende Gjenkomst og Forkastelse af Ægteskabet. Skjændige Udsvævelser charakteriserede denne Bande; Eva og et Par af hendes Elskere fremstillede den legemliggjorte Treenighed. De bleve forfulgte fra Sted til Sted og kom til sidst til Altona, hvor hun døde c. 1720, efter i sine sidste Aar at have ført et anstændigt Liv.

Buttmann, Phil. Carl, tysk Philolog, f. 1764, d. 1829 som Bibliothekar ved det kongel. Bibliothek i Berlin. Ved sin grundige Lærdom og sit klare Blik paa de sproglige Phænomener blev han i Stand til at gjøre Epoche i det græske Sprogs Studium. Hans græske Grammatik oplevede 22de Oplag 1869, og hans „Ausführliche griechische Sprachlehre" blev udgivet paa ny af Lobeck 1838—39. Lige saa udmærket er hans „Lexilogus". Han har leveret dygtige Udgaver af 4 af Platons Dialoger, af Demosthenes's Tale mod Midias og af Aratos's „Phænomena". I „Mythologus" har han samlet sine mindre Skrifter angaaende græske Oldsagn.

Buturlin, Dmitrij, russisk Krigshistoriker, f. 1790, tjente 1808—29 i Hæren, blev 1823 Generalmajor og døde 1849 som Senator. B. har paa Fransk beskrevet Felttogene i Italien 1799, i Böhmen 1813 og i Spanien 1809—14, Napoleon I.s Tog til Rusland 1812 (2 Bd., 1824), samt paa Russisk Russernes Historie i Beg. af det 17de Aarh. (3 Bd., 1839—46).

Butzer ell. **Bucer**, lat. Emunctor, Mart., Reformator, f. 1491 i Schlettstadt i Elsaß, blev 1506 Dominicaner og studerede i Heidelberg Philologi, Philosophi og Historie. Paavirket af Luther traadte han 1521 ud af Ordenen, blev Hofprædikant hos Kurfyrst Frederik af Pfalz og 1522 Præst hos Sickingen. 1523 kom han til Strasburg, hvor han tilbragte største Delen af sit Liv som Præst og Lærer ved Gymnasiet. Han virkede ikke blot med Iver for Reformationen, men særlig arbejdede han mere end nogen anden for at tilvejebringe Enighed mellem Lutheranere og reformerte. Ved Disputationerne i Bern 1528 og Marburg 1529 hældede han nærmest til Zwinglis Lære, kunde derfor 1530 ikke tiltræde den augsburgske Confession, men forfattede den saakaldte »Tetrapolitana«, den Trosbekjendelse, som Rigsstæderne Strasburg, Konstanz, Lindau og Memmingen overrakte Rigsdagen. Senere kom han til bedre Forstaaelse af Luthers Lære, og i den Overbevisning, at man lagde for stor Vægt paa denne Læreforskjel, arbejdede han utrættelig paa at stifte en Union og bevægede ogsaa de fleste Sydtyskere til at slutte sig til Luther, men kunde ikke bevæge Schweizerne dertil. 1549 blev han afsat, fordi han ikke vilde antage Augsburger Interimet (s. **Interim**), blev saa af Cranmer kaldet til England, blev theol. Prof. i Cambridge og døde der 1551. Dronning Maria lod hans Ben opgrave og brænde; Elisabeth rejste ham derimod et Gravminde i Domkirken i Cambridge.

Buxār, Stad i Forindien, ved Ganges, 13 M. ø. til n. for Banaras, med et paa en Klippepynt bygget Fort. 23 Oct. 1764 vandt en engelsk Hær paa 856 Europæere og 6000 Sepoyer her en glimrende Sejer over 40,000 Hinduer.

Buxbom (Buxus), Slægt af Vortemælksfamil., Buske eller Træer med modsatte, læderagtige, stedsegrønne Blade og Enboblomster i sidestillede Nøgler; Frugten en 3klappet Kapsel. *Almindelig* B. (B. sempervirens), en Busk eller et lille Træ af 10—18 F.s Højde, vokser vildt paa solbeskinnede Høje og Bjærge i Orienten og Sydeuropa og dyrkes almindelig i Haver, hvor den især anvendes til Hækker, en lille (kun 1—2 F. høj) Dværgform til Indfatning af Bede. Det haarde, tunge, smukt bleggule Ved anvendes især af Drejere, Instrumentmagere og Xylographer. De bitre Blade og det raspede Ved brugtes fordum i Lægekunsten.

Buxhöwden, Friedr. Wilh., Greve af, russisk General, f. 1750 paa Krongodset Magnusdal paa Øen Mohn ved Øsel, traadte 1769 i russisk Krigstjeneste og tog hæderlig Del i Krigene under Katharine II mod Tyrkiet og Sverige samt i Polen under Suvarov, hvor han var med ved Stormen paa Praga; efter Polens sidste Deling betroede Suvarov ham Bestyrelsen af hele Polen. Overalt forenede B. Menneskekjærlighed og Maadehold med krigersk Dygtighed og Tapperhed. Som Militærgouverneur i St. Petersborg faldt han i Unaade hos Kejser Paul og begav sig til Tyskland, hvor han levede med sin Familie, indtil Alexander I strax efter sin Tronbestigelse kaldte ham tilbage. I Slaget ved Austerlitz 1805 commanderede han det 2det russiske Arme-

corps, der udgjorde den venstre Fløj; 1808 erobrede han Finland. 1809 tog han sin Afsked paa Grund af sin ved dette Felttogs uhyre Anstrængelser nedbrudte Helbred og døde 23 Aug. 1811 paa sit Slot Lohde i Estland.

Buxtehude, Stad i den preussiske Provins Hannover, 4 M. v. til s. for Hamborg, ved Floden Este, 1½ M. fra dens Udløb i Elben. 4,000 J. Livlig Industri og Handel; store Hestemarkeder.

Buxtehude, Dietrich, f. c. 1635 i Helsingør, hvor hans Fader var Organist, ansattes 1669 som Organist i Lübeck. Han ansaas for sin Tids største Orgelspiller og har som saadan haft stor Indflydelse paa Joh. Seb. Bach. Hans Compositioner, der have haft ikke ringe Betydning for Orgelspillets Udvikling, vidne om stort contrapunktisk Mesterskab; de ere udgivne af Spitta, Leipz. 1876. B. døde 1707.

Buxton [bøxtn], Stad i England, Derby-Shire, 6 M. n. v. for Derby, i en romantisk Dal i Pealbjærgene. 6,000 J. Varme Salt- og Svovlkilder, der i Sommermaanederne benyttes mod Gigt og Rheumatisme.

Buxton, Thomas Fowell [s. o.], engelsk Philanthrop, f. 1 Apr. 1786 af en rig Kjøbmandsslægt, var 1808—20 Medejer af et stort Bryggeri i London, men ofrede sig siden udelukkende til det politiske Liv og særlig til Kampen for Slavehandelens og Negerslaveriets Afskaffelse. Allerede 1818 indtraadte B. i Underhuset (indtil 1837) og var fra 1825 efter Wilberforce Føreren i den parlamentariske Kamp for disse Formaal. Ogsaa optraadte B. for Straffelovgivningens Formildelse og Dødsstraffens Indskrænkning og blev 1819 Medlem af et Udvalg om Fængslernes Forbedring, for hvilket Maal han virkede i Forening med sin Svigerinde, Elisabeth Fry. Opbrændelsen af Enker i Indien gjorde B. ligeledes til Gjenstand for sine Klager, og han udvirkede 1826 et Løfte fra Regeringen om at modarbejde denne barbariske Skik. Da B. 1838 havde opnaaet Slaveriets Afskaffelse i de engelske Kolonier, henvendte han sin Opmærksomhed paa at fremme Handel og Civilisation i Afrika selv for derved at gjøre fuldstændig Ende paa Slavehandelen; han skrev et Skrift »The African slave trade and its remedy« (1839—40) og fik dannet et Selskab i det nævnte Øjemed; men et Tog op ad Nigerfloden, som blev sat i Gang 1841, mislykkedes. 1840 blev B. ophøjet til Baronet og døde 19 Febr. 1845; hans Levned er beskrevet af hans Søn **Charles**, f. 1822, der siden 1857 var Underhusmedlem og ligesom Faderen virksom for philanthropiske Formaal, særlig for Folkeundervisningens Fremme; d. 1871.

Buxtorf, Joh., berømt Orientalist, f. 1564 i Westfalen, var Prof. i det hebraiske Sprog i Basel 1591—1629, da han døde. Han gav sig især af med rabbinske Studier, hvori han har efterladt endnu brugelige Bøger, som »Biblia Hebraica rabbinica« (4 Bd., Basel 1618); »Tiberias s. commentarius masorethicus« (Bas. 1620). Iblandt hans lexikalske Arbejder er især vigtigt hans »Lexicon hebr. et chald.« (Bas. 1607). — Hans Søn, **Johan B.,** f. 1599, fulgte Faderen som Prof. i Basel fra 1636 og døde 1664; han er bekjendt ved flere Arbejder, som »Lexicon chaldaicum et Syriacum« (Bas. 1622), Udgaven af Maimonides's »Moreh nevochim« (Bas. 1629) og »Concordantiæ bibliorum Hebr.« (Bas. 1632).

Buzançais [byſangsæ], Stad i det franske Dep. Indre, 3 M. v. n. v. for Châteauroux, ved Floden Indre. 5,000 J. Uldmanufakturer, Jærnstøberier.

Buzot, Franç. Leon. Nic. [byſō], f. 1760 i Evreux, hvor han ved den franske Revolutions Udbrud var Advocat og strax som afgjort Republikaner blev valgt til Deputeret. Senere blev han Medlem af Conventet, hvor han sluttede sig til Girondinerne og foreslog Oprettelsen af en Garde til Medlemmernes Beskyttelse mod Anarchisterne, hvad der dog ikke kom til Udførelse. Skjønt han 23 Oct. 1792 lod decretere Dødsstraf mod de tilbagevendende Emigranter og mod enhver, der foreslog Kongedømmets Gjenoprettelse, og skjønt han i Processen mod Kongen stemte for Døden, blev han dog, fordi han, efter at Appellation til Folket var forkastet, stemte for Opsættelse af Dommens Udførelse og ved flere Lejligheder optraadte heftig mod Robespierre, anklaget for Royalisme og styrtet tillige med de øvrige Girondiner 31 Maj 1793. Det lykkedes ham med nogle flere at undkomme, hvorpaa de flakkede omkring, udsatte for Sult og alle Haande Farer, indtil hans og Pétions Lig bleve fundne paa en Mark i Nærheden af Castillon, halv opædte af Ulve; rimeligvis vare de enten sultede ihjel eller havde taget sig selv af Dage.

Byam-Martin Strædet [bājem], ogsaa kaldet Austin Strædet, adskiller de store Nordpolarøer Melville og Bathurst. I dets sydlige Del ligger den 7 M. lange og 3 M. brede Ø **Byam-Martin.**

Byblos (hebr. Gebel, d. e. Bjærg, nu Dschebail), ældgammel Stad i Phønikien paa en Højde i Nærheden af Havet, imellem Tripolis og Berytos, havde et berømt Tempel for Adonis og Astarte. Den stod under egne Konger, indtil Pompejus erobrede Syrien.

Büchau, Stad i Kgr. Württemberg, 6 M. s. v. for Ulm, ved Federsøen. 3,000 J. Tidligere en fri Rigsstad.

Büchen, Landsby i Lauenburg, 2 M. n. til v. for Lauenburg, med Station ved Berlin-Hamborg- og Lübeck-Lauenburg-Jærnbanerne. B. var en Gang et berømt Valfartsted med et undergjørende Mariebillede, som endnu er til Stede.

Büchner, Georg, f. 1813 ved Darmstadt, var som ung Student i Gießen ivrig Deltager i de demokratiske Bevægelser i Hessen 1834 og udgav et Flyveskrift „Der hessische Landbote" (med Motto „Friede den Hütten, Krieg den Palästen"). Han er Forfatter til Dramaet „Dantons Tod" (1835), en tankerig og genial, men vild Digtning. B. levede som Flygtning i Zürich og døde 1837. — Hans Broder, **Fr. C. C. Ludwig B.,** populær-philosophisk og naturvidenskabelig Forfatter, f. i Darmstadt 1824, studerede Philosophi og Medicin og var en Tid Docent i Tübingen, men har senere virket som Læge i sin Fødeby. Hans mest bekjendte Skrift er „Kraft und Stoff" (1855), der har

oplevet en lang Række Udgaver og Oversættelser paa forskjellige Sprog. Det giver en livlig og let fattelig, men libet stringent Fremstilling af den moderne Materialisme. B.s Standpunkt er dog noget uklart, og i et senere Skrift har han afvist Betegnelsen Materialisme for sine Anskuelser. Hans senere Skrifter behandle især Darwinismen og det sociale Spørgsmaal. — Deres Søster, Luise B., f. 1823, d. 1877, skrev allerede 1855 et dygtigt Arbejde om Kvindesagen („Die Frauen und ihr Beruf", 4. Opl. 1872); senere optraadte hun som Novelleforfatterinde, men vendte atter tilbage til Spørgsmaalene om kvindelig Undervisning og Kvindens Ligestilling („Praktische Versuche zur Lösung der Frauenfrage", Berl. 1870).

Bückeburg, Hovedstad i det tyske Fyrstendømme Schaumburg-Lippe, 1 M. s. ø. for Minden. 5,000 J. Fyrsteligt Residensslot.

Bydschow, Stad i Østerrig, Bøhmen, 10 M. ø. til n. for Prag, ved Floden Cydlina. 7,000 J. Fabrikation af Roesukker, Klæde og Lærred.

Byfoged kaldes i alle Kjøbstæder i Danmark med Undtagelse af Kjøbenhavn den Embedsmand, der er ansat som Dommer og Politimester i Byen, og som tillige ofte er Borgemester og i Regelen Byskriver. I Norge kaldes ligeledes Underdommerne i Byerne B., og under denne ligge tillige de judicielle Forretninger, som paa Landet ere henlagte under Fogden, hvorimod han i Almindelighed ikke er Politimester. Som oftest er B. tillige Byskriver, sjældnere Borgemester. I Christiania, hvor der haves en collegial Underret (Byretten), er B. væsentlig Executor. **Byskriver** kaldes i de danske Kjøbstæder uden for Kjøbenhavn den Embedsmand, som udfører Retsskriverforretningerne i Byen. **Byting** kaldes Kjøbstadens Domstol.

Byg (Hordeum), Slægt af Græssenes Familie, med Ax, som ere sammensatte af enblomstrede Smaaax, der sidde 3 sammen i hvert Led af den leddede fælles Axe i Blomsterstanden, saa at Smaaaxene komme til at sidde i 6 Længderækker. Begge Yderavnerne ere tilspidsede i en Stak, og den nedre Inderavne er forsynet med en meget lang, ru Stak i Spidsen; Frugterne ere ved Modenheden oftest tilvoxede til Inderavnerne. Flere Bygarter have fra ældgammel Tid været dyrkede som Kornsorter, og disses Hjem, sandsynligvis Orienten, kan nu vanskelig paavises, undtagen for den toradede Bygs Vedkommende, der er funden vildtvoxende i det vestlige Asien fra det røde Hav til Kaukasus og det kaspiske Hav. B. er maaske den mest udbredte Sædart i Verden, da den taaler de tropiske Landes Hede og modnes i de nordlige Egnes korte Sommer. B. er Danmarks vigtigste Sædart, dog kun som Vaarsæd, medens den i mildere Egne, som i Marsken, saas om Efteraaret i Stedet for Hvede, hvor der befrygtes Lejesæd, eller i Landene ved Middelhavet, hvor der da i Løbet af et Aar kan tages to Bygafgrøder. De vigtigste dyrkede Bygarter ere: Almindelig eller sexradet B. (H. vulgare) med alle Smaaaxene tvekjønnede og frugtbare, stillede i 6 Rader, men de 2 midterste Rader ere mindre fremragende end de øvrige. En Afart heraf dyrkes som Vinterbyg. Sexkantet eller Stjærne-B. (H. hexastichon), som den foregaaende, men alle Smaagrene lige store og lige fremragende. Den var den hyppigst dyrkede Bygart i Oldtiden, men er ikke funden vildtvoxende. Toradet B. (H. distichon) har kun det midterste af de 3 Smaaax paa hver Side frugtbart; de 2 Side-Smaaax ere ufrugtbare, hvorved Axet bliver fladtrykt og tilsyneladende toradet. Det samme er Tilfældet med Vifte- eller Flynder-B. (H. Zeocriton), som dyrkes sjældnere. B. dyrkes især i den nordlige Halvkugles tempererede Zone, og det er den af vore Kornsorter, hvis Grænse naar højst mod Nord. I den østlige Halvkugle falder Nordgrænsen for Bygavl i Skandinavien ved 70° n. Br.; i Ruslands vestlige Del dyrkes Byg ved 67°, men Grænsen synker stadig mod Ø., saa at Bygavlen paa Kamtschatka ikke engang naar til 53°. I de nordligste Egne anvendes B. til Brød, længere mod S. til Ølbrygning og Hestefoder. I Europa findes flere vildtvoxende B.-Arter, blandt hvilke gold B. (H. murinum) er den almindeligste i Danmark, medens Norge af vilde Byg-Arter kun har Strand-Byg nogle Steder i det sydlige.

Bygd, norsk og ældre dansk, en bebygget Egn, en Kreds eller Række af Gaarde (ofte ogsaa Bygdelag), et libet Distrikt; ogsaa Omegn eller Naboskab. **Bygdemaal**, Localsprog, Dialekt.

Bygdin, Fjeldsø i Vangs Sogn (Valders), mellem Jotunfjældene, 3,520 F. (1100 m.) over Havfladen; den er 2¼ Mil lang, men smal; fra dens østlige Ende rinder Vinstra ud, der falder i Laagen i Gudbrandsdalen.

Bygdø, det gamle Navn paa den smukke Ladegaardsø ved Christiania, er i de senere Aar begyndt igjen at komme i Brug. B. var oprindelig Krongods, men Kong Haakon V skjænkede den 1305 til sin Hustru Eufemia, efter hvem deres Datter, Hertuginde Ingeborg, arvede den. Hun gav den 1352 til Hovedøens Kloster, ved hvis Indbragelse den kom til Oslo Ladegaard, hvorefter den allerede i 16de Aarhundrede fik Navnet Ladegaardsøen. Man har i nyere Tid formodet, at Kong Haakon og Dronning Eufemia holdt Hof paa Øen, hvorfor dennes Hovedgaard er ombødt til „Bygdø Kongsgaard."

Byggeforeninger kunne dels have til Formaal ved fælles Kræfter at tilvejebringe gode Boliger enten for Foreningens Medlemmer eller for andre, især Personer af Arbejderklassen (s. Arbejderboliger), dels have til Øjemed at kjøbe Byggegrunde og opføre Boliger som Spekulation. Dette sidste kan atter dels have Charakter af en aldeles legitim Forretning, mulig endog med særligt Hensyn til at tilvejebringe gode og smukke Bygninger (saaledes det kjøbenhavnske Byggeselskab, der har opført Hôtel d'Angleterre og det tilstødende Kvarter paa samme Sted, hvor før et af Kjøbenhavns daarligste og usundeste Kvarterer, Peder Madsens Gang m. v., fandtes), dels være et rent Spekulationsforetagende, sigtende til at drive Priserne op paa Grunde og Bygninger, for atter at kunne sælge Selskabets egne — eller dets Aktier — med ublu Fordel,

hvorpaa adskillige Byggeselskaber — ofte ogsaa kaldte **Byggebanker** — i Berlin og Wien i den første Halvdel af 70'ne give Exempel. Da flere af disse Selskaber aldeles ikke gav sig af med at bygge, men kun lagde Beslag paa Byggegrunde i saa stort Omfang som muligt for at drive Priserne paa disse i Vejret — i Wien opkjøbte disse Selskaber saaledes i kort Tid et Areal, der var tilstrækkeligt til det tredobbelte af Byens daværende Befolkning — bidroge de stærkt til at fremkalde den saakaldte **Baaningsnød**.

Byggehvepse ell. **byggende Aarevinger** kaldes de Hymenopterer (Bier, Myrer og egentlige Hvepse), som enten ved deres selskabelige Levemaade ere i Stand til at opføre større Boliger af findbidt Træ, Vox, Grannaale osv. (hver Art har sin ejendommelige Bygningsmaade, og Materialet er forskjelligt efter Slægt og til Dels efter Art) eller leve enlig, men dog ligesom Gravehvepsene indrette sig smaa Rum i Stubbe, Mure, Sandbrinker o. desl. eller opføre smaa og simple Reder af enkelte Celler til at lægge Æggene i og til Bolig for Larverne, naar disse ere udklækkede. Hos B. ere Følehornene i Almindelighed knækkede (knæformig bøjede), i det mindste hos Hunnerne eller Arbejderne.

Byghølm, Herregaard lige uden for Horsens, paa Byens vestlige Side, var fordum et kongeligt Slot; da Erik Menved 1313 havde dæmpet Bondeoprøret i Jylland, lod han Bønderne opføre et Slot, angaaende hvilket Huitfeldt er i Uvished, om det har været B. eller et Slot i Byen selv. Som i det hele de kongel. Slotte var ogsaa B. Sædet for en kongel. Lensmand, og derefter benævnedes B.-Len, indtil Lensmandens Residens i Beg. af det 17de Aarh. blev flyttet fra det da ødelagte B. til det langt yngre Stjernholm Slot paa den modsatte Side af Horsens, som blev kjøbt til Kronen 1616, hvorpaa Lenet, ligesom siden Amtet, fik Navn derefter. Efter at dette Slot mere og mere var forfaldet, blev det solgt af Frederik III 1661, og kort efter nedreves det, medens B. blev opført paa ny, og Gaarden har siden paa et Par Aar nær (1829—35) været privat Ejendom. Den nuværende Herregaard ligger i nogen Afstand fra det gamle Slot. **B. Aa** udspringer 1 M. n. ø. for Vejle og løber først under Navn af Gjesager Aa mod N., derpaa mod Ø. og forbi B. ved Horsens ud i Fjorden.

Byghølms Vejle kaldes den Del af Limfjorden, som fra Løgstør Bredning fører mod N. til Han Vejle og Bust Tange.

Bygkorn, en Betændelse i de smaa Kjertler paa Øjelaagenes frie Rand, der næsten altid ender med Forbulning og ofte kan være meget haardnakket.

Bygmester, **Architekt**, den Kunstner, der leder et Byggeforetagende.

Bygning ell. Kogning af Hørgarn er en Forberedelse til Vævningen, der gaar ud paa at fjærne største Delen af den i Hørren tilbageværende Plantelim. Den bestaar i, at Garnet gennemsives med varm Lud, skylles og tørres. En lignende B. foretages gjentagne Gange som Forberedelse til Blegningen, saa vel ved linnede som ved Bomuldstøjer for at fjærne Slætten og Resten af Plantelimen.

Bygningsafgift svares i Danmark i Følge Frdn. af 1 Oct. 1802 af alle Kjøbstadbygninger og af saadanne Bygninger paa Landet, der ikke høre til et Agerbrug, saasom Lyststeder, Fabriker, Kroer, Møller osv. Efter Udredelsesmaaden kaldes den ogsaa Areal- eller Kvadratskat, idet den udredes efter Størrelsen af det beboede Areal, beregnet i Kvadratalen etagevis. Efter nogle Gange at være bleven forhøjet udgjør den nu i Kjøbenhavn 4⅛ Sk. pr. □ Al. af beboede Forhuse og 2¼ Sk. for Side- og Baghuse samt Pakhuse og Stalde til Gaden, i Kjøbstæderne 3 Sk. pr. □ Al. etagevis for Bygninger, hvis Assurancesum beløber sig til over 4,000 Rd., og ellers et mindre Beløb indtil ¼ Sk. for Bygninger, hvis Assurance er 2—300 Rd. Af de Etager, der ikke ere beboede, svares ingen B.

Bygningsconducteur, den Person, der under Bygmesterens Overopsyn besørger den specielle Ledelse og Udførelse af et Bygningsværk.

Bygningskunst, **Architektur**, er i snævrere Forstand Kunsten, for saa vidt som den ytrer sig i at give de egentlige Bygninger et æsthetisk Præg, der paa samme Tid, som det svarer til det aandelige i Bygningens særlige Bestemmelse, tillige giver Vidnesbyrd om den Tidsaand og Nationalaand, hvoraf Værket er udgaaet. B. staar æsthetisk i Modsætning til Billedkunsten (s. **Billede**), eftersom dens Værker ikke gjengive nogen Ting eller Forestilling, der skal have Realitet og aandelig Betydning uden for Værket, men meddele den af praktiske og reelle Krav fremgaaende Ting, Bygningen, et bestemt aandeligt Præg. De æsthetiske Midler, hvormed B. virker, ere af almenere, mere abstract Natur end Billedkunstens; medens dennes Farver, Linjer og Former forestille noget bestemt objectivt og virke ved Illusion, benytter B., for saa vidt som den ikke tager Billedkunsten i sin Tjeneste, Former og Farver kun efter deres egen Skjønhed, som Udtryk for den praktiske Hensigt og efter Skjønheden i deres indbyrdes Forhold. De abstracte æsthetiske Grundforhold, Symmetri, Rhythmus, Regelmæssighed, Gjentagelse, periodisk Afvexling, som i Billedkunsten føre en skjult Tilværelse, komme i B. aabenbart frem som dens Grundlove. Men da disse Love have en langt mere omfattende Anvendelse end til Skabelsen af egentlige Bygningsværker (saadanne, som have en monumental Betydning paa en given Plads, hvorfra de ikke kunne flyttes), da de overhovedet gjøre sig gjældende i den kunstneriske Behandling og Udsmykning af alle menneskelige Frembringelser, som ere bestemte til at vare: Redskaber, Husgeraad, Møbler, Skibe osv., omfattes undertiden alle disse Frembringelser under Begrebet Architektur i videre Betydning. — B.s æsthetiske Præg staar i det nøjeste Forhold til det **Bygningsæmne** (Materiale), som dens benytter; Fuldkommenheden i dens Udvikling beror netop for en væsentlig Del paa, at den forstaar at benytte ethvert Materiale efter dets Natur og ikke overfører den for det ene ejendommelige Behandling paa det andet. Dens primitive Udvikling i de forskjellige Lande

staar saaledes i Forhold til Landets naturlige Beskaffenhed og Frembringelser. De væsentligste Bygningsæmner, som have haft Betydning for B.s Udvikling, ere Træ og Sten, oftest med Kalk som Bindemiddel. *Træet*, som er lettest at behandle, har haft stor Betydning for B.s oprindelige Former; det benyttes endnu som Hovedmateriale paa mange Steder, f. Ex. i Norge og Schweiz, men er i den højere B. mest fortrængt af Sten, som er varigere og ikke udsat for Ildsvaade. Træet benyttes ogsaa som mer eller mindre underordnet Materiale i Bygninger, som væsentlig ere af Sten. Benyttelsen af *den naturlige Sten* (Kalksten, Sandsten, Marmor, Granit osv.), som brydes og tilhugges, hører naturligst hjemme i Bjærgegne; i Egne, som ere rige paa Ler, benyttede man fra umindelige Tider den *formede Lersten*, som enten tørredes i Luft og Sol eller haardbrændtes i Ovnen. I kunstnerisk Henseende har den brudte Sten, naturligvis især de ædlere Arter, Fortrinet for Murstenen derved, at den kan anvendes i større, sammenhængende Blokke, og paa Grund af sin Haardhed og mere ensartede Textur egner sig til en finere og skarpere Formbehandling. Medens man ved forskjellige naturlige Stenarter ogsaa uden Hjælp af kunstig Farve kan opnaa skjønne eller endog glimrende Farvevirkninger, opnaar man med Murstenen, især naar de glasseres, et beskednere, men dog smukt Farvespil. Metal, som f. Ex. i Grækenlands ældste B. har spillet en Rolle i Decorationen, har i den senere Tid faaet constructiv Betydning som Bygningsæmne (*Jern*). Det anvendes nu meget hyppig som underordnet Materiale i Stenbygninger, og det er i Forbindelse med *Glas* benyttet som Hovedmateriale til enkelte Bygninger fra den nyeste Tid (navnlig det kolossale Krystalpalads i Sydenham ved London). Jærnet, som ved sin physiske Beskaffenhed, sin Sammenhængskraft og Sejhed afviger saa meget fra Træ og Sten, og som tillige byder ganske andre Vilkaar for Formbehandlingen, kan vanskelig føje sig ind under de Stillove, som historisk have udviklet sig ved Behandlingen af de øvrige Materialier. — Der gives simple architektoniske Former, som kunne udføres af ét Stykke af Materialet, og som ved deres Linjer eller Decoration kunne gjøre en kunstnerisk Virkning (f. Ex. den ægyptiske Obelisk, den græske Gravstele); men hvor Talen er om et sammensat Bygningsværk, faar Sammenføjningen (*Constructionen*) en væsentlig Betydning som Betingelse for den kunstneriske Behandling og betinges atter selv af Bygningsmaterialets Beskaffenhed. Constructionen af den enkelte Mur har endnu dog mere technisk end kunstnerisk Betydning, og den ældste Udvikling af denne Technik har stor archæologisk Interesse (Overgangen fra de saakaldte kyklopiske eller pelasgiske Mure fra den graa Oldtid i Sydeuropa, i hvilke de enkelte mægtige Stenblokke af uregelmæssig Form ere passede ind i hverandre uden Bindemiddel, til den senere, regelmæssig opførte Mur). I nogle Former af Bygninger slutter Constructionen sig ganske simpelt til det af Naturen givne; saaledes i det græske Theater, som anlagdes i Klippeskraaningen selv, i Halvkredsform, med concentrisk opadstigende Bænkerader, og som med saa simple Midler dog kan gjøre en uovertræffelig architektonisk Virkning. Men den vanskeligste constructive Opgave, hvis Løsning paa den ene eller anden Maade har en overordentlig indgribende Betydning for Bygningens æsthetiske Virkning, og som spiller Hovedrollen i B.s historiske Udvikling, er den, at tilvejebringe Afslutning og Dækning foroven af Murens Aabninger og Bygningens aabne Rum; det gjælder her nemlig at forskaffe en *middelbart* bærende Kraft for de Dele af de dækkende Masser, som ligge lodret over de aabne Rum. Hvor B. bestaar i at udhule Rum i en kolossal Bjærgmasse, som i Gravanlæg i Ægypten og Etrurien eller i Templer i Indien, er denne Opgave forholdsvis lettest, fordi Trykket af de Dele af Bjærget, som ligge lodret over det hule Rum, mødes af et saa vældigt Sidetryk af Bjærgets øvrige Masse, at Ligevægten vanskelig forstyrres. Et simpelt Middel til at dække afgiver Træbjælken eller Planken, idet Træets Sammenhængskraft er saa stor, at den i Rum af maadeholden Størrelse er tilstrækkelig til at modvirke dets Vægt. Men da Træet er et forgængeligt Materiale, har man alle Vegne, hvor man er gaaet ud paa en i højere Betydning monumental B., søgt at erstatte det ved Stenen, som dog har større Vægt og mindre Sammenhængskraft. Et aabent Rum, som skal dækkes af en enkelt Stenmasse (som Stenalderens Kamre og Jættestuer), kan ikke have synderlig Udstrækning; hvor Rummet, der skal dækkes, har en betydeligere Størrelse, maa man anvende flere Stenbjælker og da understøtte dem i deres Sammenføjning ved fritstaaende Bærere, Piller eller Søjler. *Pillen* er en høj, firkantet, opretstaaende Masse, der vel ved Capitæl og Sokkel kan faa Præg af en vis Selvstændighed, men hvis hele Form dog ikke er mere udviklet, end at den viser sig som en udsparet Del af Bygningens Masse; *Søjlen* derimod er et fuldkommen selvstændigt plastisk Bygningsled, med Hoved- og Fodstykke (Capitæl og Basis), rund og sammensluttet af Form og med et gjennemført Udtryk for sin bærende Function. I den ægyptiske Tempelarchitektur finde vi kolossale Haller, i hvilke Stenloftet helt igjennem bæres af en Skov af mægtige Søjler; i den græske Kunst anvendes især *Søjlerækken* som Bærer af Architraven (den af flere Stykker sammensatte Hovedbjælke af Sten, der atter bærer Frisen og Taget). Men den frieste, findrigste og mest reflecterede Maade, hvorpaa man kan tilvejebringe Afslutning af Muraabninger og Dækning af Rum uden at gribe til andet Materiale end Sten, er *Buen* og *Hvælvingen*. I Stedet for at dække Døren eller Porten med en vandret liggende Stenbjælke eller Rummet med Rækker af saadanne, sammenføjer man nu mindre Kvadre eller Mursten til Buer eller hule, krumme Flader. Oprindelig construeredes de krumme Flader naivt af vandrette Stenskifter, af hvilke det øvre bestandig rager lidt frem for det nedre, indtil Fladen er sluttet (Exempler paa denne Constructionsmaade har

man i den allerældste græske Kunst), eller ved Sammenklæbning af ubrændte Lersten, som i det gamle Ninive; men en fastere Forbindelse og en friere Construction opnaas, idet man danner de enkelte Stene i Kileform, saaledes at den smallere Ende vender nedad; paa denne Maade bære Stenene hverandre indbyrdes, og det lodrette Tryk forplantes til Siden, saaledes at det til sidst gaar helt over paa de lodrette Piller eller Mure, som bære Hvælvingen eller Buen. Angaaende den store Mængde af simple og combinerede Former af Buer og Hvælvinger s. disse A. I Overensstemmelse med det her udviklede gjør der sig i B.s Historie en Grundmodsætning gjældende imellem tvende Retninger, hvoraf den ene især charakteriseres ved de vandrette Stenlofter med Søjler som Bærere og den kunstfuldkomne Udvikling af Søjleformen som plastisk Led (den vigtigste Repræsentant for denne Retning er det græske Tempel), den anden ved Benyttelsen af Hvælvingen, baaren af Piller og Murmasser; denne Retnings ældste Repræsentanter findes i Ninive; den møder os atter i Rom, forplantes derfra i Slutningen af Oldtiden til Constantinopel og det østromerske Rige og kæmper sig i den ældre Middelalder i det vestlige Europa frem imod den fra Antiken arvede Søjlearchitektur, indtil den endelig sejrer og faar sit dristigste og originaleste Udtryk i den gotiske Kirkebygning, i hvilken Hvælvingsarchitekturen er udviklet til den højeste Kunstfuldkommenhed og Conseqvens. — Man nævner hyppig forskjellige Arter af B., den religiøse B., den borgerlige B., Krigs-B. osv., men i kunstnerisk Henseende har B. navnlig udviklet sig gjennem Opgaver, som allerede i sig selv indbefatte noget festligt, og i hvilket praktiske Hensyn ikke gjorde sig gjældende paa en trykkende Maade, først og fremmest ved Bygninger til Guddommens Ære, Templer og Kirker, dernæst ved Æres- og Festmonumenter, Gravbygninger osv. Dens Værker sondre sig med større Klarhed end Billedkunstens i bestemte Stilarter. Den har ikke som Billedkunsten sine umiddelbare Forbilleder i Naturen, ved hvis Anskuelse den stadig kan fornyes, men har skabt sine faste Stiltyper, som have en bestemt historisk Charakter og Værdi, og saaledes spiller Traditionen en langt større Rolle i den end i Billedkunsten. Disse Stiltyper ere meget mere Frembringelser af Nationerne i deres historiske Følge end af enkelte Individer. De ere skabte i de Perioder, da Slægterne have været baarne af en fælles mægtig Stemning, og møde os næsten som Naturprodukter; kun for enkelte Former kunne bestemte Ophavsmænd nævnes. De store og udmærkede Kunstnere, som B.s Historie nævner, have alle været Benyttere af det ved Traditionen givne. De første Spirer til B. kjende vi i den ældste Stenalders Monumenter i Norden, Bretagne og England (Stonehenge), eller i Pælebygningerne i Schweiz. Det gamle Mexicos og Mellemamerikas Monumenter vise os simple, pyramideformede Anlæg i Forbindelse med en vild og barbarisk Decoration. Indien er rigt paa Oldtidsmonumenter (Pagoder og uhyre Grotteanlæg), og China og Japan have en fuldkommen ejendommelig udviklet B. Men den historiske Udvikling i B. kan først forfølges i det vestlige Asien, Ægypten og Europa. Ægyptens kolossale Pyramider med smaa Gravkamre naa tilbage til det 4de Aartusende f. Chr., dets Klippegrave og Templer (navnlig ved det gamle Theben) til det 3dje og 2det Aartusende. Medens vi i Ægypten finde baade Nilens Ler og den hugne Sten fra Bjærgene anvendte som Bygningsmateriale og en imponerende og selvstændig udviklet Søjlearchitektur, finde vi i det gamle Ninives Kongepaladser (fra den første Halvdel af det 1ste Aartusende) endnu kun Lerstenen, men benyttet til Hvælving, en rig plastisk Decoration; Søjler har der vistnok været, men de have næppe oprindelig hørt med til Stilen. Persiens noget yngre Kongepaladser og Grave synes paavirkede dels fra Ninive og Babylon, dels allerede fra Grækenland; der findes slanke Stensøjler. Lilleasien har, navnlig i Phrygien og Syrien, mærkelige Grave fra en Tid, der ligger forud for den græske Paavirkning. Grækenlands eget søjlebaarne Tempel møder os allerede fra første Færd gjennemført i to forskjellige Stilformer, den joniske, formet over vestasiatiske, til Dels fra Ægypten laante Motiver, og den doriske, efter hvad enkelte mene, indført fra Ægypten, men dog meget tidlig fuldkommen nationalt udpræget og plastisk udformet til den højeste Skjønhed. Den græske B. culminerer i Løbet af det 5te Aarh.; først efter denne Tid fremtræder den korinthiske Orden, d. e. den joniske med et nyt og ejendommeligt Bladcapitæl. Ikke alene i Grækenland selv, men ogsaa i dets Kolonier i Asien, paa Sicilien og i Syditalien finde vi Levninger af græske Templer og Theatre. Efter Alexander d. stores Tid udbredte den græske B. sit Herredømme i Nordægypten og det af ham erobrede Asien. I Løbet af det 2det og 1ste Aarh. f. Chr. indførtes den i sin seneste Skikkelse i Rom, som i den tidligere Tid mere havde været paavirket af den etruriske B., af hvilken vi endnu have Grave tilbage, der vise et Slægtskab med og maaske en tidligere Paavirkning fra Grækenland. Navnlig i Kejsertiden udfolder Rom en overvættes glimrende og storartet B., i hvilken den græske Søjlearchitektur findes Side om Side med eller combineret med Hvælvingen (Kuplen, Tønde- og Krydshvælvingen) og med den runde Bue. Den romerske B. med sine Templer, Theatre, Amphitheatre, Paladser, Villaer, Bade, Basiliker, Vej- og Vandledninger finder Indgang i hele det romerske Rige, i de europæiske Middelhavslande, i Asien, Nordafrika, Tyskland, Frankrig og England. Efter det antike Livs Forfald og Christendommens Sejer (i det 4de Aarh.) faar B. en ny og stor Opgave: den christelige Kirke. Den valgte til Forbillede dels den antike Basilika (s. d. A.), altsaa væsentlig en Søjlebygning med fladt Loft, dels den runde eller mangekantede Grundplan, bedækket med en Kuppel, som den fandtes i de antike Bade. Kuppelarchitekturen, som har Repræsentanter i Rom og Ravenna, blev især optaget i det østromerske Rige, i den byzantinske B., medens Basilikaformen blev Ud-

gangspunktet for Udviklingen af Kirkebygningen i de vestlige Lande. Muhammedanerne udviklede paa deres Erobringstog fra det 7de Aarh. en egen B., oprindelig paavirket stærkt af den byzantinske og med et temmelig forskjelligt Præg i de forskjellige Lande fra Indien til Spanien, men dog med særlige Fællesmærker, især en Mængde pyntelige og interessante Former af Buer og en rig Ornamentik. Det constructive Element er dog meget vilkaarlig behandlet i den arabiske B. I det vestlige Europas Lande uddannede sig c. 1000—1250 den romanske Stil ell. Rundbuestilen paa Grundlag af den antike Basilikaform. Den erstattede efterhaanden Søjlerne med Piller, Sideskibenes og Hovedskibets flade Loft med runde Buer, den tidligere tungere og massivere Charakter med en lysere og friere, men blev i sin Udvikling foregreben af en fra det nordlige Frankrig udgaaende ny Stilretning, den gotiske Stil ell. Spidsbuestilen, der ikke alene indførte Spidsbuen i Rundbuens Sted (hvad allerede den romanske Stil havde begyndt paa), men ogsaa gik til den yderste Conseqvens i at skabe høje, lyse, aabne Rum, i at opløse Bygningens Flader og gjennembryde dens Masse, saaledes at den for at bære Hvælvingerne støttes udenfra med et System af Piller og Buer. Den gotiske Stil afløste i Løbet af det 13de Aarh., da den ogsaa stod i sin skjønneste Udvikling, den romanske i alle den romerske Kirkes Lande og vedligeholdt sit Herredømme indtil efter 1500, undtagen i Italien. I Firenze begyndte man nemlig i Beg. af det 15de Aarh. at vende Blikket mod den antike (romerske) Kunst og at anvende den i B. (Brunellesco). Denne Retning, Renaissancen, tiltog bestandig i Styrke og Omfang, saa at man ved Slutn. af det 15de Aarh. over hele Italien byggede i en Stil, hvis Former mere og mere laantes fra Antiken, og som mere og mere udskilte de middelalderlige Bestanddele. Renaissancestilen udøvedes i sin reneste Form i Rom ved A. 1500; i Løbet af det 16de Aarh. udførtes dens kolossaleste Værk (Peterskirken), som i nogle Partier (Kuplen) viser den i dens Skjønhed, i andre i dens gradvise Forfald. I Italien udartede den i det 17de Aarh. græsselig (Barokstil). Fra det 16de Aarh.s Begyndelse var den trængt ind i Europas øvrige Lande og afløste snart Gotiken overalt; dog beholdt den paa mange Steder middelalderlige Elementer og forbandt dem med de antike, ofte til fortræffelige Virkninger. Saaledes stod den c. 1600 paa en virkelig kunstnerisk Højde i de nordligere Lande, hvor dens Hovedopgaver bleve fyrstelige Paladser. Da den franske Smag, paavirket stærkt af den italienske, paa Ludvig XIV.s Tid vandt Overherredømme i hele Europa, var Renaissancen gaaet over i en Slags Stilopløsning (den saakaldte Rococo, Parykstil), i hvilken det strængere architektoniske ganske maa vige Pladsen for en vild og overlæsset, men livlig Decoration. En Reaction mod denne Smag begyndte over hele Europa midt i forr. Aarh., især da man ved engelske Bygmestres (Stuarts og Revetts) Virksomhed var bleven bekjendt med den græske B. i dens reneste og ædleste Værker. En Bestræbelse for at gjengive Antiken ren og klar var ejendommelig for B. ved Begyndelsen af dette Aarh.; en græsk Retning gjorde sig især gjældende i England, Tyskland og Danmark (Harsdorff), medens Franskmændene byggede i romersk Stil. Men paa samme Tid forskede man ivrig i Middelalderens B. og kaldte (især efter 1815) dens Former til Live igjen, navnlig i Kirkebygningen, og efterhaanden vandt man et alsidigt historisk Kjendskab til alle B.s Stilformer og anvendte dem saa godt som alle med mer eller mindre Held og Smag. Vor Tid betegner saaledes et afgjørende Vendepunkt i hele B.s Historie. S. for øvrigt Artiklerne om de enkelte Landes Kunst. (J. L.)

Bygsel er en i Norge, paa Færøerne og Island brugelig Art Jordleje. **Bygselbrev** ell. **Bygselseddel** kaldes det Document, hvorved Ejeren overdrager en anden (Lejlændingen) sin Ejendom i Leje, **bygsler** ham den.

Bülau, Fred., tysk Forfatter, f. 1805, blev 1828 Docent og 1833 Professor ved Leipzigs Universitet, samt var 1837—44 Censor for den periodiske Presse; redigerede „Neue Jahrbücher für Geschichte u. Politik“ 1838—49, „Deutsche Allg. Zeit.“ 1843—48 og den officielle „Leipzig. Zeit.“ 1851—54 og udgav en Mængde statsretlige, statsøkonomiske og historiske Skrifter, alle i afgjort conservativ Aand, saaledes „Encyclopädie der Staatswissenschaften“ (1822, 2den Udg. 1855), „Gesch. des europ. Staatensystems“ (3 Bd., 1837—39), „Gesch. Deutschlands 1806—30“ (1842) og „Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen“, et stort Samlerskrift (12 Bd., 1850—60, 2den Udg. 1863—64). D. 1859.

Byld, Absces, en Ansamling af Materie (s. **Betændelse**), indeholdt i en paa de dyriske Vævs Bekostning dannet Hule, som enten aabner og udtømmer sig af sig selv under det tiltagende Tryk af Materien eller aabnes kunstig med Kniven (Incision); efter Udtømmelsen af Materien lukker Hulen sig da oftest igjen. De fleste B. skyldes en Betændelse paa Stedet selv og ere derved forskjellige fra **Sænknings-** ell. **Congestionsbyllerne**, der opstaa ved en Sænkning af den ved en Betændelse paa et andet og sædvanlig højere liggende Sted dannede Materie til et lavere og oftest mere overfladisk Sted. **Varme B.** kaldes de, der dannes under udtalte Betændelsessymptomer, medens de **kolde B.**, der især findes hos slet ernærede og kjertelsyge Individer, opstaa paa en mere skjult Maade. **Metastatiske B.** opstaa ved, at Produkterne af en Betændelse paa et Sted af Legemet igjennem Blodkarrene føres til et andet Sted af dette og der fremkalde en ny Betændelse; de findes navnlig ved Pyæmi. **Svinebyld**, Furunkel, kaldes smaa, smertelige B. i Huden, der sædvanlig ende med Udstødning af en hvidlig Prop, bestaaende af bortdødt Bindevæv, **Byldemoderen**. B. af lignende Art, men med ondartet Charakter og Tilbøjelighed til Koldbrand, kaldes **Brandbyld**, Carbunkel, Anthrax; de optræde især i Nakken.

Bylk ell. **Bylkhoved**, Slesvigs yderste Østpynt n. for Frederiksort og Kielerfjord; her var fordum et fast Slot; nu er her et Fyr

Ved B. maatte den svenske Schoutbynacht, Grev Wachtmeister 25 Apr. 1715 sætte sine Skibe paa Grund og overgive sig med 1800 Mand, efter at den danske Schoutbynacht Gabel Dagen i Forvejen havde vundet en glimrende Sejer paa Kolberger Heide over den fjendtlige Flaade.

Bülow, en gammel Adelsslægt, der stammer fra Mecklenburg, hvor dens Slægtregister begynder med Gottfried v. B. i Beg. af det 13de Aarh., og blandt hvis Godser var Landsbyen B., efter hvilken hele Slægten siden tog Navn. I det 14de Aarh. begyndte Slægten at dele sig i mange forskjellige Linjer. Af den Wedendorfske Linje, som kom ind i Danmark under Christian IV, var de danske Videnskabsmænds bekjendte Mæcenas, Gehejmeconferensraad og Kammerherre **Johan v. B.** til Sanderumgaard ved Odense, f. 29 Juli 1751 i Nyborg. Efter at være bleven Lieutenant 1766 studerede han i Sorø 1768—71, og sin Kjærlighed til Videnskaberne svigtede han aldrig. 1773 blev han Kammerjunker hos den da 5aarige Kronprins (Frederik VI), hvis nærmeste Omgivelse han var i de næste 20 Aar, fra 1784, da han var Kronprinsen behjælpelig med Overtagelsen af Statens Styrelse, som Hofmarschal; men 1793 blev han pludselig, vistnok fordi han for meget vilde spille Mentor hos Kronprinsen, afskediget fra alle sine Stillinger og levede derefter, skjønt han siden atter kom i Naade, blev Elefantridder og fik Rang med Gehejmestatsministre, paa sit Gods Sanderumgaard, som han havde kjøbt for sin Hustrus store Medgift, uden offentlig Ansættelse til sin Død 22 Jan. 1828. Som Forfatter har han ikke vundet noget Navn, men desto mere som Videnskabernes gavmilde Understøtter, i hvilken Henseende han kan sættes ved Siden af Suhm, idet han ikke alene dels ved Præmier fremkaldte, dels bekostede Udgivelsen af en Mængde videnskabelige Værker i forskjellig Retning, men tillige med store Summer bidrog til, at danske Videnskabsmænd kunde berejse Fædrelandet og Naborigerne eller gjøre længere, lærde Udenlandsrejser. Hertil komme hans Gavebreve til det botaniske Studiums Fremme, til det fynske literære Selskab, det fynske patriotiske Selskab, Sorø Akademi, Kjøbenhavns Universitet osv. Sit Bibliothek og sine Manuskripter testamenterede han til Sorø Akademi som en Paaskjønnelse af, hvad han skyldte denne Stiftelse. — **Frederik Rubeck Henrik v. B.**, dansk General, f. 4 Febr. 1791 i Nustrup ved Gram i Sønderjylland, foer i sin tidlige Ungdom til Søs, men blev derefter Fricorporal ved 2det jyske Infanteriregiment, deltog 1807 som Fændrik i Forsvaret af Kjøbenhavn, blev Aaret efter Officer og deltog en kort Tid i Felttoget 1813 i Holsten. Da Krigen brød ud 1848, var han avanceret til Oberst og Bataillonschef; som saadan deltog han i Træfningen ved Bov 9 Apr. Strax efter fik han en Brigade at commandere, i Spidsen for hvilken han i Slaget ved Slesvig indlagde sig megen Ære ved et kjækt Modangreb mod Preussernes venstre Flanke over den sumpede Bustrupgrund; ogsaa i Træfningen ved Nybøl 28 Maj og Dybbøl 5 Juni fægtede B. med Tapperhed og Held. Da General Krogh strax efter Aabningen af Fjendtlighederne 1849 fjernedes fra Overcommandoen, overdroges denne til B., som allerede Aaret forud var bleven Generalmajor. Med Hærens Hovedstyrke leverede han Slaget ved Kolding 23 Apr.; da han ikke kunde afværge Fjendens Indrykning i Nørrejylland, gik han med største Delen af sine Tropper over til Fyn, hvorfra han understøttede Forsvaret af Fredericia, medens General Rye med sit Corps beskæftigede Fjenden i Jylland og General de Meza med en anden Del af Hæren forsvarede Als. Den spredte Stilling, Fjenden indtog langs Halvøens østre Kyst lige op til Aarhus, frembød en Lejlighed til at tilføje ham et føleligt Slag, som B. ikke lod sig slippe af Hænderne; han trak Rye og de Meza til sig, hver med en Del af den dem underlagte Styrke, og gjorde 6 Juli om Morgenen med sin samlede Magt det bekjendte sejerrige Udfald fra Fredericia, ved hvilket han fuldstændig slog den slesvigholstenske Belejringshær under Bonin og bemægtigede sig dens Belejringsmateriel. Til Belønning for denne glimrende Sejer udnævntes B. til Generallieutenant med Anciennetet af 6 Juli 1849. Det var kun ved Sygdom, at B. hindredes i atter i Felttoget 1850 at føre Commandoen over Hæren. Efter Krigen var han en Tid lang commanderende General i Sønderjylland, en Stilling, hvortil han ved sin Fædrelandskjærlighed og sit oprigtige danske Sind var vel skikket; for en kort Tid blev han forflyttet som commanderende General til Sjælland, men tilbragte sine sidste Dage i Rolighed paa Sandbjærg-Slot ved Alssund, hvor han døde 16 Juni 1858, og hvorfra han jordfæstedes paa Dybbøl Kirkegaard. Hans Medborgere rejste ham 1859 en Mindestøtte med hans Buste i Fredericia.

Bülow, Bernhard Ernst v., tysk Statsmand, f. 2 Aug. 1815 i Mecklenburg, indtraadte 1839 i dansk Tjeneste og blev Legationsraad, men afgik i Marts 1848. Dog kaldtes B. 1850 igjen til Kjøbenhavn og blev 1852—62 Affending ved Forbundsdagen, var derefter Statsminister i Mecklenburg-Strelitz og blev 1868 Affending i Berlin og Medlem af det nordtyske Forbundsraad, 1873 preussisk Statsminister og Statssecretær for Udenrigsministeriet. D. 20 Oct. 1879.

Bülow, Carl Edv. v., tysk Forfatter, f. 1803, d. 1853, var Tiecks Medarbejder og Ven. Af Novellistikens Historie har han Fortjenester ved sin „Novellenbuch" (1834—36, forts. 1841), en Samling af Fortællinger fra forskjellige Tider og Literaturer. Blandt hans originale Noveller nævnes „Der arme Mann in Tockenburg" (1852). — Hans Søn, **Hans Guido v. B.**, f. 8 Jan. 1830 i Dresden, en af Nutidens mest fremragende Pianister, en talentfuld Componist og en meget anset Dirigent og musikalsk Skribent. Allerede som Gymnasiast i Stuttgart optraadte han offentlig som Pianist; men 1848 gik han dog til Leipzig for at studere Jura og Aaret efter til Universitetet i Berlin i samme Hensigt. Her optraadte han i Bladartikler som udpræget Tilhænger af den nyromantiske Retning i Musiken, og da han 1850 overværede en Opførelse af „Lohengrin"

i Weimar med Lißt som Dirigent, sagde han Juraen Farvel og blev Musiker. Først besøgte han Rich. Wagner, der levede landflygtig i Zürich, men vendte snart tilbage til Weimar for at studere hos Lißt. I sin hele Virksomhed hævdede han siden den Anskuelse, at Wagner, Lißt og Berlioz betegne Højdepunktet af den moderne Kunst. 1865 indstuderede han i München Wagners „Tristan og Isolde", som man havde erklæret for uudførlig, og 1868 ledede han den første Opførelse af „Mestersangerne i Nürnberg". At B. ikke desto mindre beundrer de gamle Klassikere, og at han særlig betragter sig som Beethovens rette Fortolker, vise Programmerne fra hans talrige Concertrejser. 1857 ægtede han Lißt's Datter Cosima, fra hvem han lod sig skille 1869, hvorefter hun ægtede Rich. Wagner.

Bülow, Friedr. Wilh., Friherre af, Greve af Dennewitz, f. 1755 i Altmark i Brandenburg, traadte tidlig i Krigstjenesten, blev 1811 Gouverneur over Øst- og Vestpreussen og udmærkede sig særlig i Krigen 1813—14 i Slagene ved Großbeeren, Dennewitz og Laon, hvorfor han blev ophøjet til Greve; ligeledes bidrog han ikke lidet til Sejren ved Waterloo. B. var ikke blot en udmærket Feltherre, men besad tillige mange Kundskaber og var en dygtig Componist. Han døde 25 Febr. 1816 i Königsberg; et Monument er oprejst for ham i Berlin. — Hans Broder, **Heinrich**, Friherre af B., berømt Militærforfatter, f. 1757, fik sin Opdragelse i en preussisk Militærskole og blev Officer, men blev snart kjed af Fredstjenesten og tog sin Afsked; efter en kort Tid at have været i Belgien for at tilbyde Insurgenterne sin Tjeneste mod Østerrigerne, vendte han tilbage til Preussen og tænkte paa at blive Directeur for en omrejsende Skuespillertrop, men opgav det igjen, gik med en Broder til Amerika for at drive Handelsforretninger, men vendte tilbage efter at have tilsat de sidste Rester af sin Formue. Han kastede sig over Studiet af Krigskunsten og udgav 1799 „Geist des neueren Kriegssystems", et Værk, som ved sin Genialitet og Indholdsrigdom samt ved Nyheden af de deri fremsatte Anskuelser vakte megen og fortjent Opsigt; men det banede ham ikke, som han havde haabet, Vejen til en militær eller diplomatisk Ansættelse. 1801 skrev han en kritisk Fremstilling af Felttoget 1800; han gik til England for at studere og skrive om engelske Forhold, men kom snart i Gjældsfængsel; derfra kom han til Paris, men blev af Politiet udvist paa Grund af bidende Udtalelser om Napoleon I, til hvis Forsvar han i øvrigt, strax efter at være kommen til Berlin, skrev en Brochure, rettet imod nogle tyske Skrifter. 1804—6 optog han paa ny sin Virksomhed som Militærforfatter, skrev „Lehrsätze des neueren Krieges", „Neuere Taktik der Neueren, oder wie sie sein sollte", historiske Fremstillinger af Gustav Adolfs og Prins Heinrich af Preussens Felttog og endelig „Geschichte des Feldzugs von 1805", Skrifter, der udmærke sig lige saa meget ved nye og geniale Synsmaader, som ved glimrende Vid og bidende Sarkasmer. B.s hensynsløse Udfald mod den østerrigske Krigsførelse 1805 bragte den østerrigske Regering til at udvirke hans Fængsling 1806. Han førtes til Königsberg; men der høre de sikre Efterretninger om ham op; efter én Beretning skal han have endt sit bevægede Liv i et Fængsel i Riga 1807.

Bülow-Cummerow, Ernst v., tysk politisk Forfatter, f. 1775 i Mecklenburg-Schwerin, bosatte sig 1802 i Pommern som Godsejer og var 1812 Medlem af den saakaldte „interimistiske Nationalrepræsentation", 1823 af Commissionen for den nye stænderske Organisation. I en Mængde Skrifter om indre preussiske Forhold søgte B.-C. at hævde Godsejernes Stilling i økonomisk og politisk Henseende, idet han kæmpede baade imod det gamle Bureaukrati og den nyere constitutionelle Retning. Da Omvæltningerne 1848 truede baade de gamle Stænderforsamlinger og de adelige Godsers Skattefrihed, stillede han sig i Spidsen for en „Forening til Værn for Ejendommen", hvilken Modstanderne for Spot kaldte „Junkerparlamentet", men som i Virkeligheden blev Grundlag for det feudale Parti i Preussen. Han døde 26 Apr. 1851.

Bünau, Heinr., Greve af, f. 1697, d. 1762, beklædte flere høje Embeder i Kursachsen og hos Kejser Carl VII, blev derpaa Premierminister i de sachsiske Fyrstendømmer Weimar og Eisenach, men anvendte sin meste Tid paa omfattende historiske Studier, hvis Udbytte han nedlagde i sin ufuldendte „Deutsche Kaiser- und Reichshistorie" (4 Bd., Leipz. 1728—43), som kun gaar til 918 og er det første Værk, i hvilket Tysklands Historie blev behandlet med Kritik, Grundighed og Smag. Hans fortrinlige Bibliothek paa 42,000 Bd. blev kjøbt for det kongel. Bibliothek i Dresden.

Byng, George [bing], Viscount Torrington, f. 1663 i en gammel Familie, traadte tidlig ind i Marinen og lagde den første Grund til sin Carriere ved at virke ivrig for Frafald i Flaaden fra Jakob II 1688. Han gjennemløb efterhaanden de forskjellige Grader, ødelagde i den spanske Arvefølgekrig den spanske Sølvflaade ved Vigos og erobrede Gibraltar, samt fik 1718 Befalingen over den Flaade, der skulde hindre Spaniernes Landgang paa Sicilien. Da de ikke vilde afstaa fra dette Forsæt, angreb B. deres Flaade og ødelagde den aldeles ved Cap Passaro. Til Belønning blev han Peer. Han døde 1733. — **John B.**, den foregaaendes Søn, f. 1704, er mest bekjendt af sin ulykkelige Skæbne. Ogsaa han traadte tidlig ind i Marinen og avancerede hurtig. 1756 fik han Commandoen over den Flaade, der skulde beskytte Minorca imod de franskes Angreb. B.s Flaade var i daarlig Stand, han var længe undervejs, og da han kom til Minorca, var Øen erobret. Han angreb vel den franske Flaade, men uden noget Resultat, og vendte tilbage til Gibraltar. Minorcas Tab og den uafgjørende Træfning vakte stor Forbitrelse i England. B. blev ved sin Hjemkomst stillet for en Krigsret og dømt fra Livet, fordi han ikke havde gjort alt for at ødelægge den franske Flaade. Samtidig med denne Dom, som Krigsartiklerne hjemlede, anbefalede Krigsretten B. indtrængende til Kongens Naade, men Ministeriet, hvem den største Skyld paahvilede for den slette Udrustning af

Flaaden, turde ikke andet end bringe Stemningen et Offer, og B. blev skudt 14 Marts 1757.

Bynke (Artemisia), Slægt af de kurvblomstredes Familie (Bynkegruppen), Urter eller Halvbuske med spredte, ēn eller flere Gange fjersnitdelte, sjælbnere hele Blade og smaa Blomsterkurve i ax- eller klaseformede Kvaster, der igjen ere samlede i en topformet Kvast; alle Blomsterne i Kurven med regelmæssig rørformet Krone, men Randblomsterne hunkjønnede. Denne artrige Slægt har hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede Egne, de fleste i den gamle Verden (Sydeuropa, Mellemasien og især Sibirien), kun faa i Amerika. De indeholde bitre og aromatiske Stoffer og have i Regelen en stærk, ofte ret behagelig Lugt. Vigtigste Arter: Malurt ell. Absinth (A. Absinthium), en i hele Europa paa Bjærge og omkring Landsbyer vildtvoxende Urt med graafiltede Blade og halvkugleformede, nikkende Kurve, har en stærkt krydret Lugt og meget bitter Smag og anvendes saa vel i Lægekunsten, som ogsaa af Lægfolk, der sætte den paa Brændevin. Strandmalurt (A. maritima), en i Danmark og i flere af Europas Kystlande voxende Urt, som er lavere og har mere hvidfiltede Blade og en mindre bitter Smag end foreg., ægformede eller cylindriske Kurve; den bruges i Lægekunsten som ormdrivende Middel. Ambra (A. Abrotanum), Halvbusk med grønne Blade og halvkugleformede, nikkende Kurve, har hjemme i Sydeuropa og Vestasien og dyrkes ofte i Haver paa Grund af Bladenes stærkt krydrede, behagelige Lugt. Graa B. (A. vulgaris), en i Nord- og Mellemeuropa meget almindelig Urt med paa Oversiden grønne, paa Undersiden hvidfiltede Blade af en svag, ikke behagelig Lugt. Roden anvendes i Lægevidenskaben. Dragun, Estragon ell. Kejsersalat (A. Dracunculus), fra Rusland og Sibirien, dyrkes ofte i Haver; Bladene anvendes som Salat og til Tilberedning af Estragoneddike. De tørrede Blomsterkurve af A. Sieberi, A. Contra og af flere andre Arter fra Sibirien, Orienten og Nordafrika levere det saakaldte Ormefrø (Semen Cinæ), som er et af de virksomste ormfordrivende Midler paa Grund af et deri indeholdt, ejendommeligt Stof, Santonin.

Bynkefugl, norsk Buskskvætte, (Saxicola rubetra), d. s. s. Stensmutte.

Byraad, s. Borgerrepræsentanter under Borger.

Bürger, Gottfr. Aug., tysk Digter, f. 31 Dec. 1747 nær ved Halberstadt, hvor Faderen var Præst, skrev allerede som Dreng Vers, studerede fra 1764 i Halle, først Theologi, dernæst Jura, gik 1768 til Göttingen, hvor han førte et vildt Liv, men tillige studerede den engelske og de romanske Literaturer og omgikkes med Hölty, Voß og Stolbergerne; først efter at han havde forladt Staden, dannede Göttingerkredsen sig, som B., uden at høre dertil, stod i Forbindelse med. 1772 fik han et lille Justitsembede i Altengleichen; hans „Lenore“ (trykt i „Göttinger-Musenalm.“ 1774) gjorde strax hans Navn berømt. 1775 giftede han sig, skjønt lidenskabelig forelsket i sin Kones Søster, hvem han under Navn af Molly sejrede i Digte. Med Konens Indvilligelse levede han i et Slags Dobbeltægteskab og fik en Søn med Molly. Uheldige Forsøg paa at gjenoprette sine forfaldne Pengesager, en vidtdreven, elskværdig Hjælpsomhed, hans Mangel paa al praktisk Sans ødelagde ham i økonomisk Henseende. Han opgav sit Embede og flyttede til Göttingen som Privatdocent, men allerede 1786 mistede han sin Molly, som han havde ægtet efter Konens Død 1785. B. styrtede sig nu ind i Studier; 1787 holdt han Forelæsninger over Kants Philosophi, blev Dr. phil. og overordentlig Prof., men uden Gage. 1787 stod at læse i „Stuttgarter Beobachter“ et Digt, hvori en schwabisk Pige tilbød Digteren sin Haand; B. gik ind paa det af Lyst til det æventyrlige; han giftede sig med Pigen, Christine Elise Hahn, men Ægteskabet viste sig strax saa ulykkeligt, at en hurtig Skilsmisse paafulgte 1792. Ødelagt paa Legeme og Sjæl, forpint af huslige og Næringssorger, maatte han oversætte for Boghandlere. Schillers bitre Recension af hans Digte 1791 i „Allgemeine Literaturzeitung“ angreb ham haardt. Han var en ædel, begejstret Sjæl, paa ēn Gang blød og ubændig, livsfrisk og kjæk i sin Digtning, der har en stærk Klang af Folkevisetonen. Hans Romancer ere udgaaede fra den engelske Ballade, hvis blot antydede Handling og Situationer han udfolder og motiverer. „Leonardo und Blandine“, „Der wilde Jäger“ og „Das Lied vom braven Mann“ ere Prøver derpaa. Som Erotiker er han yppig og varm, tit drøjsanselig; Schiller kunde ikke lide, hvad han kaldte Mangel paa ideel Opfattelse hos B., men som ofte var et virkelig poetisk Blik for det individuelle og maleriske. Han foragtede al Stuelærdom og Pedanteri. Stundum forfalder han til blot Rhetorik og metrisk Virtuositet. Han er den første tyske Digter, der har behandlet Sonetten med Lethed; hans Hexametre i klassiske Oversættelser ere ligeledes fortrinlige. Fra 1779 til sin Død udgav han „Göttinger-Musenalmanach“. Fremdeles efterlod han sig nogle videnskabelig-æsthetiske Værker. Han døde af Brystsyge 8 Juni 1794. — Hans tredje Hustru, Elise Hahn, f. 1767, skrev Digte og Dramaer og levede efter hans Død som uheldig Skuespillerinde og Declamatrice; d. 1833.

Bürgi, Jobst, schweiz. Mathematiker og Astronom, f. 1552 i Lichtensteig i St. Gallen, blev 1579 Hofmedicus hos Landgrev Vilhelm IV af Hessen, traadte 1604 i Kejser Rudolf II.s Tjeneste som Mechaniker, men vendte 1622 tilbage til Kassel, hvor han døde 1632. Han construerede en Himmelglobus, hvorpaa han afsatte Stjærnerne efter egne Jagttagelser; i Prag udgav han en Logarithmetavle („Arithmetische und geometrische Progress-Tabulen“, 1620), i hvilken Logarithmerne (naturlige Log.) vore med constante Differenser.

Bürglen, Landsby i Canton Uri i Schweiz, tæt s. ø. for Altorf, bekjendt som det Sted, hvor Sagnet lader Wilhelm Tell fødes.

Byrkelange (Molva abyssorum), en ved Norge paa dybt Vand levende Torskeart, opnaar en Længde af over 2 Alen.

Byron, John [bäjron], engelsk Søfarer, f. 1723 i en gammel adelig Familie, gjorde med

Anson 1740 en Rejse omkring Jorden, men led Skibbrud paa Vestkysten af Patagonien 1741; med 145 Md. reddede han sig i en Baad; da Mandskabet dels var bukket under for Hunger, dels havde forladt ham, blev han efter med 3 Md. et helt Aar at have roet frem og tilbage og næsten udhungret til et Skelet af indianske Canoer bragt til Øen Chiloe og først 1745 af Spanierne udvexlet som Krigsfange. Sine næsten utrolige Lidelser har han selv skildret i »Narrative of John B.« (Lond. 1748; paa Tysk Nürnb. 1769). I den senere udbrudte Søkrig med Frankrig gav han som Commodore saa mange Beviser paa Duelighed og Mod, at Georg III efter Freden 1763 sendte ham som Anfører for to Fregatter paa Opdagelser i Sydhavet 1764. Han fuldendte Jordomsejlingen i to Aar, opdagede nogle Øer og anstillede interessante videnskabelige Undersøgelser. Under den nordamerikanske Frihedskrig havde B. en Commando i Vestindien. Han døde i London 1786. — **George Noel Gordon**, Lord B., Sønnesøn af den foreg., Englands største Digter i den nyere Tid, f. 22 Jan. 1788 i London. Faderen, Capitain John B., var en forvildet Æventyrer, hvis store Skjønhed bedaarede Lady Carmarthen, som han bortførte og ægtede; anden Gang giftede han sig med en rig Pige, Miss Gordon, hvis Formue han ødelagde, hvorpaa han forlod hende og deres Søn og døde i Udlandet 1791. Paa Fædernesiden stammede Slægten fra de ældste Baroner, der havde kæmpet ved Crecy; Miss Gordon paastod at stamme fra Stuarterne. Moderen og Sønnen drog til Aberdeen efter Faderens Bortrejse; den lille B.s aandelige og legemlige Udvikling forpintes ved de voldsomme Cure mod hans medfødte Onde, en Klumpfod. Moderen, excentrisk, urimelig og uomgængelig, som hun var, brugte Barnet som Vold for sine Luner; snart bragte hans dejlige Øjne hende til krampagtig at kjærtegne ham; snart overvældede hun ham med Skjældsord for hans vanskabte Fod. Naar han laa syg under Curen, læste hans højskotske Amme snart skotske Æventyr og Ballader, snart Stykker af det gamle Testament op for ham, og navnlig det sidste prægede sig dybt i hans Sjæl; det storslaaede hebraiske Tungsind var han i Slægt med; en af sine lyriske Samlinger kaldte han ogsaa »Hebrew melodies«. Som hos Dante og mange andre Digternaturer vaktes den erotiske Følelse tidlig hos ham. Snart stødte hans ømfindtlige, mellem grelle Extremer sig bevægende Gemyt sammen med Moderens Luner; skjønt han bestandig holdt af hende, æggedes han tidlig til ironisk Spot over hende. Ved en barnløs Grandonkels Død blev han Herre til Newstead-Abbey og Peer af England, men Godserne vare ødelagte af Besidderens vilde Liv, der synes at have været et Fællesmærke for Slægten. Med Nød og næppe fik B.s Onkel og Formynder, Jarlen af Carlisle, ham fra Moderen og sat i en Skole, hvor især Læsning af Bibelen og den engelske Poesi samt en ny Forelskelse var hans aandelige Næring, men hvor Moderens urimelige Indblanding forstyrrede hans Fremgang. Da han kom i en anden Skole, gik hans sky Forsagthed over til Vildskab, og der viste sig allerede i hans Væsen en sælsom Blanding af kjærlig Hengivenhed og en snart opfarende, snart tilbageholdende Stolthed. En lidenskabelig Kjærlighed til en noget ældre Pige, Mary Chaworth, oprev ham aldeles; hun besvarede hans Lidenskab med et overlegent tirrende Coquetteri (Forholdet er skildret i Digtet »The dream«, oversat paa Dansk af Poul Møller). 1805 kom han til Universitetet i Cambridge; Smerten søgte han at døve ved legemlige Anstrængelser, Boxen, Ridning, Svømning, Jagt, og ved Orgier med forsorne Kammerater. Herfra udgav han 1807 sin første lyriske Samling »Hours of idleness«, hvori han vel ikke viser sig som udviklet Digter, men Digte som »The tear« og »The first kiss of love« bebude et stort Geni. En ubarmhjertig og raa Kritik (af den senere Lord Brougham) i »Edinburgh Review« æggede ham til den kaustiske Satire »English bards and Scotch Reviewers«, hvor den unge Ørn lod Fjenderne føle sine skarpe Kløer. 1808 flyttede han til sit Herresæde; 1809 indtog han sin Plads i Overhuset som Peer, men forarget ved hans Trods mod de conventionelle Former, vilde hans Formynder ikke, som Skik var, indføre ham der. Kort efter drog B. til Newstead-Abbey for snart at forlade England; der samlede han en Del Universitetsvenner og fortsatte sit vilde og phantastiske Liv; paa hver sin Side af Indgangsdøren stod en Ulv og en Bjørn i Lænke; i Salene skødes der med Pistoler, og i Munkeforklædning drak Vennerne og B. Vin af Dødningehjærneskaller, indfattede i Sølv, medens de højeste Spørgsmaal samtidig discuteredes. 1810 gik Rejsen over Portugal, Spanien, Tyrkiet og Grækenland til Lilleasien; paa denne bleve de to første Sange af »Childe Harold« (hvori det skjønne Afskedsdigt til Fædrelandet »Adieu, adieu my native shore«) skrevne. Digtet er en lyrisk Cyklus af Rejsens poetiske Indtryk, det ene mægtigere end det andet; Naturen og Historien passere forbi i brede Billeder, men Smerten over, at det herligste opsluges af det graadige Chaos, kaster stadig sin lange Slagskygge hen over dem. Paa denne Rejse gjorde han den berømte Svømmetour over Hellespont. 1811 kom B. hjem, just som hans Moder døde. »Childe Harold«, der udkom 1813, gjorde stormende Lykke. Digteren blev den fashionable Verdens Løve; Damerne sværmede for hans herlige Hoved og interessante Melancholi. Dette Digt bragte ham i Venskab med Moore, Rogers, W. Scott o. fl. Skjønt prosaiske Sorger, som gamle Aagerkarleregninger, generede ham, vilde han ikke tage Honorar for sine Arbejder. Hypochondri og Svagelighed, til Dels fremkaldte ved hans uregelmæssige Levned, pinte ham bestandig. 1813—14 udgav han »The Giaour« (et maaske selvoplevet Sujet: en tyrkisk Kvinde, der dømmes til at druknes, fordi hun har elsket en Christen), »The Corsair« og dens Fortsættelse »Lara«, hvor vi se en hos B. stadig gjenkommende Hovedfigur: en mægtig, dæmonisk Existens, rugende paa en lønlig Brøde, som han søger at ryste af Sindet i Livets og Krigens Tummel, »Parisina« (et tragisk Elskovsforhold

mellem Stifmoder og Stifsøn) og »The siege of Corinth« (en Renegats Collisioner og Sjælelidelser). 1815 giftede B. sig med Miss Arabella Milbank Noel, til Dels vel for at bøde paa sine ødelagte økonomiske Forhold. Men mellem den snerpede Blaastrømpe, for hvem Conveniensen var Livets Grundlov, og den excentrisk-hensynsløse Digter kom det snart til et ulægeligt Brud. En Skilsmisse fulgte kort efter en Datters Fødsel. Det ellers ikke overvættes sædelige Aristokrati tog umaadelig Forargelse heraf; Bladene indeholdt gemene Angreb paa B.s Privatforhold; selv hans Klumpfod forsmaaedes ikke, og Pøbelen udhujede ham, naar han viste sig offentlig. Da forlod han (Apr. 1816) for stedse det Samfund, hvis Hykleri (cant) havde saaret ham saa giftig, men som han ogsaa fra nu af forfulgte med et brændende Had. Før Afrejsen offentliggjorde han et yndigt Afskedsdigt til sin Kone (»Fare thee well«). 3dje Sang af »Childe Harold« blev skreven i Tyskland; Genfersøen begejstrede ham bl. a. til den poetiske Fortælling »The Prisoner of Chillon«. I Coppet besøgte han Mad. Staël, hos hvem B. Constant opholdt sig; Berneralpernes Ensomhed befolkede han med Manfreds gigantiske Skikkelse, Hovedpersonen i Dramaet af samme Navn, en engelsk Faust, der formaar at trodse de Dæmoner, han fremmaner, og Mørkets værste Aander, men ikke at kue Erindringen om sin egen Brøde og Verdensdissonansens Echo i sin Sjæl. I Schweiz knyttede han varmt Venskab med den ligeledes fra det engelske pæne Selskab banlyste Digter Shelley. I Italien (Milano, Venezia og Rom) blev 4de Sang af »Childe Harold« færdig. Venezia var Scenen for B.s værste Udskejelser; vilde Kjærlighedsæventyr og Sviregilder, afvexlende med forceret Studium, ødelagde end mere hans Helbred. Venezias lascive Liv spejler sig muntert i Fortællingen »Beppo«, i Pulcis flotte Smag; det var et stilistisk Forstudie til »Don Juan« (hvis første Sange udkom 1819), en af de mægtigste Digtninger, Verdensliteraturen ejer. Her løfter Digterens Humor ham over Verdenssmerten. Helten, Don Juan, er en æsthetisk-feminin Natur, baaren gjennem Livet af sine øjeblikkelige Instinkter, lige saa hyppig forført, som forførende, bøjende sig efter alt for at kunne nyde alt. Digtet udvider og sammentrækker sig efter Digterens Capricer, der aandfuldt og let forene sig i de dristige og med stor Rimvirtuositet behandlede Ottavestropher. Paa Dansk er en Del af det udkommet, oversat af Holger Drachmann (1880—82). 1819 begyndte ogsaa Kjærlighedsforholdet mellem B. og Grevinde Guiccioli, en ung Italienerinde, gift med en gjerrig Olding, fra hvem hun siden med Møje blev separeret. De levede sammen i Venezia og Ravenna. Gjennem hendes Broder, Grev Gamba, kom B. i Forbindelse med de italienske liberale (carbonari); derfor maatte han flygte til Pisa og Genua, hvor han gjorde Lady Blessingtons Bekjendtskab. Under alt dette havde han fuldendt Dramaerne »Marino Faliero«, »The two Foscari«, »Sardanapalus« og »Werner«, de apokalyptiske Digtninger »Cain« og »Heaven and Earth«, samt Satiren mod Digteren Southey, der havde apotheoseret den alt andet end guddommelige Georg III; i Lembckes Oversættelse af B.s „udvalgte dramatiske Digte og Fortællinger", 2 Bd., 1873—76, forefindes Sardanapal, Manfred, Marino Faliero, Cain, Giaouren, Fangen paa Chillon, Corsaren, Korinths Belejring o. fl. »Don Juan« havde vakt saa megen Forargelse i England, at Boghandler Murray ikke turde forlægge Fortsættelsen; selv Grevinde Guiccioli bad ham om at henlægge det. 1822 udkom Dramaet »The deformed transformed«. Imidlertid udbrød den græske Frihedskrig, og B., der altid havde hadet Tyranniet og Reactionen og poetisk sværmede for det gamle Hellas, gjorde Grækernes Sag til sin, dreven ogsaa af Trang til et Liv med bevæget Handling. Hans Godsers stigende Indkomster havde gjort ham til en rig Mand, og han anvendte store Pengesummer paa Grækerne. 1823 indskibede han sig til Grækenland og blev hilset der med Begejstring; men smaalig Uenighed mellem Opstandens Ledere hemmede hans Virksomhed. Just som han havde organiseret et Suliotcorps for at hjælpe til med Angrebet paa Lepanto, blev han i Missolonghi ramt af Apoplexi. Han kom sig vel nogenlunde, men en Forkølelse paadrog ham en Hjærnebetændelse, der snart gjorde det af med det opslidte Legeme. Han døde 19 Apr. 1824 i Missolonghi. — B. er en af de største Digteraander, der have levet. Hans Liv falder iblandt en Slægt, der mattet af Kejsertidens Æventyr faldt i lethargisk Søvn under Restaurationsperioden; han var født med en ustandselig-opadstigende Promethevssjæl, som hans Landsmænds i moralsk Hykleri indsvøbte Spidsborgeraand haanede og tirrede. Han blev den klassiske „Smertensdigter"; ingen har saa energisk besunget Verdens- og Menneskelivets Dissonanser som han. Han er mere Lyriker og Epiker end Dramatiker, thi han var for subjectiv bevæget til at naa dramatisk Objectivitet, og alle hans Hovedfigurer ere gjennemskinnede af hans egen Individualitets Blanding af Storhed og Smaalighed.

Büsching, Anton Fr., f. 1724 i Stadthagen i Schaumburg-Lippe, d. 1793 i Berlin som Director for et Gymnasium. Hans Hovedværk er „Erdbeschreibung" (11 Bd., Hamb. 1754—92), det første strængt videnskabelige, større geographiske Arbejde, der fremkom i Tyskland. Desuden har han bl. a. udgivet „Magazin für Historie und Geographie" (25 Bd.). Det er B.s Hovedfortjeneste først at have meddelt Fladeindhold og Indbyggerantal i sin store Geographi. — **Joh. Gust. Gottl. B.**, Søn af den foreg., f. 1783, bekjendt ved sin Interesse for og Kundskab til den tyske Middelalders Liv, Kunst og Poesi, der viser sig i hans rige Forfatterproduktion, hvoriblandt maa mærkes „Erzählungen, Dichtungen, Fastnachtsspiele und Schwäncke des Mittelalters" (1814—15). Han beklædte flere videnskabelige Embedsstillinger og døde 1829 som archæologisk Prof. i Breslau.

Byssos, et hebraisk ell. koptisk Ord, som i Oldtiden brugtes for at betegne det allerkostbareste og fineste Klædningsstof, som f. Ex. hos Ægypterne vævedes dels af Skinkemuslingens

Horntraade (s. nedenf.), dels af Bomuld. Græske Forfattere kalde det ogsaa Sindon. Maaske er det det samme som Coa vestis, der omtales af de romerske Forfattere. **Byssus** kaldes de hornagtige Traade, som visse Muslinger, f. Ex. Blaamuslingen, afsondre, og med hvilke de hæfte sig til Tangblade, Stene o. desl. Det er oprindelig en klæbrig Vædske, som afsondres i en egen Kjertel (B.-Kjertel), der udgyder sit Indhold i en Grube (B.-Grube) bag under Foden; herfra flyder den ud i en Rende paa dennes Underside, der ender med en lille Udvidelse; ved Berøring med Vandet størkner den til en hornagtig Traad, hvis knapdannede Ende Muslingen forinden ved Hjælp af Foden har klæbet fast til den Gjenstand, hvortil den agter at gjøre sig fast. Efterhaanden som Muslingen voxer eller trænger til yderligere Fæste, afsætter den nye Traade ved Siden; ved at slippe de gamle, alt som den fæster nye højere oppe, kan den flytte sig op ad lodrette Flader; ja man har endog paa denne Maade set Muslinger flytte sig op ad et Vandfalds lodrette Klippevægge. Hos Skinkemuslingen (Pinna) er B. blød og benyttedes fordum til deraf at væve Strømper, Handsker o. desl.

Byström, Johan Niklas, svensk Billedhugger, f. 18 Dec. 1783 i Philipstad, vendte sig først til Handelen, men kom 20 Aar gammel til Kunstakademiet i Stockholm, blev Elev af Sergel, fik Akademiets Rejsestipendium og sattes derved i Stand til 1810 at besøge Rom. Der vandt han snart Opmærksomhed, blev 1816 Viceprof. og 1832 Prof. ved Akademiet i Stockholm, men opholdt sig dog mest i Italien. Under et Besøg i Stockholm lod B. paa Djurgården opføre en Villa, hvor han opstillede en Samling af sine egne Arbejder og andre Kunstsager. Han døde i Rom 13 Marts 1848. B. udmærkede sig i Særdeleshed i Fremstillingen af det bløde og vellystige og var derfor heldigst i Behandlingen af Kvindefigurer; blandt hans Arbejder (i Antal over 150) anses det betydeligste at være en Juno med Hercules ved Brystet.

Büsum, en Landsby eller Flække i Ditmarsken paa Holstens Vestkyst, 2 M. s. v. for Heide, med Søbad og Havn af 8 F.s Dybde ved sædvanligt Højvande. 3 Sept. 1813 angreb Englænderne ud for B. med 10 Kanonbaade og 4 Barkasser 7 danske Kanonbaade, men maatte trække sig tilbage uden at udrette noget.

Bützow, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 6 M. n. ø. for Schwerin, ved Floden Warnow. 5,000 Indb. Smuk gammel Kirke. Brændevinsbrænderi. Papirfabrikation.

Byzants, græsk Byzantion, anlagt 658 f. Chr. som en Koloni fra Megara. Dens gunstige Beliggenhed ved Udløbet af Bosporos i Propontis satte den i Stand til at beherske Handelen paa det sorte Hav, saa at den snart hævede sig til en høj Grad af Velstand. Fra Darios Hystaspis's Tid hørte Staden under Persien, indtil Pausanias efter Slaget ved Platææ befriede den. Den hørte derefter til det atheniensiske Forbund, hvorfra den løsrev sig ved Forbundsfællekrigen 357. Ogsaa imod Philip II formaaede den 341—40 at hævde sin Uafhængighed, og skjønt den i den senere Tid stadig maatte følge Magthavernes Politik, bevarede den dog endnu under det romerske Kejserdømme Navnet af en fri Stat, og dens udmærkede Havn lod den spille en Rolle som Handelsstad. Kejser Septimius Severus ødelagde den 196 efter 3 Aars Belejring, fordi den havde taget Parti for Piscennius Niger; men den hævede sig snart igjen, og Constantin d. store gjorde den 330 til sin Residensstad og kaldte den det nye Rom, hvilket Navn snart afløstes af Constantinopel. Den var ogsaa efter 395 Hovedstad i det byzantinske ell. østromerske Rige (s. **Græske Kejserdømme**), og dens fordelagtige Beliggenhed imellem Asien og Europa har gjort, at den indtil denne Dag har kunnet hævde sin Plads som Hovedstad i et stort asiatisk-europæisk Rige.

Byzantinsk Kunst kaldes Kunsten i det østromerske Rige. Billedkunsten var kommen i dybt Forfald, men Bygningskunsten udfoldede endnu, paa Grundvold af den udviklede romerske Bygningskunst, hvori Rundbuen og Kuplen allerede gjorde sig stærkt gjældende, et kraftigt Liv, uden Finhed i Enkelthederne, men med Sans for Harmoni i det hele; den naaede sit Højdepunkt i Sophiekirken (537, nu Sophiemosteen), hvis mægtige Midtkuppel, omgiven af Halvkupler og Sideskibe, var et for den Tid overraskende Værk. Ikke saa storartet, men lige saa interessant er den omtrent samtidige Kirke S. Vitale i Ravenna; efter denne ere uden Tvivl Münsteren i Aachen o. a. udførte. Medens Rundkirken en Tid lang brugtes i Vesterlandene, navnlig til de saakaldte Daabskirker, gik man i de græske Lande over til at give Kirken Form af et ligearmet Kors med en Kuppel over Midten, lavere Kupler over Fløjene og consequent Gjennemførelse af Rundbuen. Det indre smykkedes, hvor man havde Raad dertil, som i Sophiekirken, med de kostbareste Marmortavler, eller i alt Fald med Malerier, og Lofterne med Mosaikker paa forgyldt Grund. Billedhuggerarbejder derimod taalte man ikke, og Sculpturen gik næsten ganske til Grunde. Kun i de fint udskaarne Elfenbens- og Trætavler, der smykkede Diptycha (s. d. A.), finde vi endnu en Gren af den i Virksomhed. Malerkunsten, der især blomstrede som Mosaikmaleri, fattes Liv; derimod er den aldrig uden Alvor og Værdighed. I de første Aarhundreder finde vi endnu Levninger af den klassiske Oldtids Dygtighed i Udførelsen og Finhed i Følelsen, men efterhaanden forsvinde disse, og saa vel i de i Kirkerne levnede Malerier som i Miniaturerne i Haandskrifterne blive Menneskeskikkelserne magre, mumieagtige. Fremstillingens Indhold og Form var paa det nøjeste foreskreven af Kirken. — Den b. K. havde ligesom det østromerske Kejserdømme en lang Varighed, men ingen Udvikling. Den forfalder bestandig dybere og dybere, og dens historiske Betydning er at danne Mellemleddet imellem Oldtiden og Nutiden. Den byzantinske Bygningskunst er Moder til den tyrkiske, og den byzantinske Malerkunst til den nyere europæiske; thi den ældste blandt de berømte italienske Malere, Cimabue, i det 13de Aarh., maler i byzantinsk Stil. I Rus-

land og Grækenland bevaredes den b. K., indtil Vesteuropas akademiske Dannelse i forrige og i dette Aarh. delvis paavirkede og ændrede den.

Af den **byzantinske Literatur** er den historiske Del den betydeligste. De byzantinske Forfattere i denne Retning ere enten Chronologer, der indregistrere de historiske Begivenheder fra Verdens Skabelse i et bestemt chronologisk Schema, eller virkelige Historieskrivere, der fortælle Kejserdømmets Historie og gjensidig supplere eller fortsætte hverandre. De betydeligste ere Prokopios, Anna Komnena og den dygtige Epitomator Zonaras. Den første Samling af disse Forfattere blev udgiven i Paris paa Ludvig XIV.s Foranstaltning ved Labbé, Fabrot, Du Fresne, Banduri o. a. Et nyt »Corpus script. historiæ Byzantinæ« blev begyndt af Niebuhr under Medvirkning af Bekker, Dindorfferne, Schopen, Meineke og Lachmann. Det indeholder 48 Bd. (1829—55).

Byzantinske Mønter sloges baade i Guld, Sølv og Kobber. Guldmønterne, af hvilke de største og sædvanligste kaldtes »solidi«, vare ogsaa almindelig gængse i Occidenten, hvor de tjente til Mønstre for de Guldmønter, der efter det romerske Riges Undergang bleve prægede af Regenterne i forskjellige Lande. De aftage efterhaanden i Vægt. »Solidi« fra de tidligere Kejsere, som vejede 1¼ Ducat, kaldtes i Middelalderen »Bezantes«.

Bäckaskog, s. Beckaskog.

Bäckström, Per Joh. Edvard, svensk Digter og Journalist, f. 27 Oct. 1841 i Stockholm, blev 1860 Student i Upsala, udgav allerede n. A., under Pseudonymen Edvard, et Hæfte »Skaldeförsök« og offentliggjorde i Blade og poetiske Kalendere spredte Digte, inden han efter aflagt Embedsexamen 1863 ansattes i Rigsarchivet og det kgl. Bibliothek. 1864 gjorde han en Rejse gjennem Tyskland og Frankrig til Italien, gjenoptog efter Hjemkomsten sin tidligere begyndte Virksomhed som Journalist, men begyndte samtidig en dramatisk Forfatterbane; 1869—70 opførtes paa det kgl. Theater 4 Arbejder af B. (deriblandt »Evas döttrar«), udgivne 1870 under Titlen »Dramatiska studier«. Senere har han udgivet »Lyriska dikter« (1870), »Sånger och berättelser« (1876), samt Skuespil, oversatte og originale, blandt hvilke sidste maa mærkes Sørgespillet »Dagward Frey« (1876), som modtoges med stort Bifald. Siden 1878 er B. Redacteur af den officielle »Post- och Inrikes Tidningar«.

Bädeker, Carl, bekjendt som Udgiver af en Mængde omhyggelig udarbejdede og meget benyttede Rejsehaandbøger, f. 1801, stiftede 1827 en Boghandel i Koblenz, hvor han døde 1859. Forretningen, der fortsættes af hans Søn, overførtes 1872 til Leipzig.

Bæger, s. Blomst.

Bægerapparat, Voltas, kaldes det simple galvaniske Batteri, der er sammensat af Glaskar med fortyndet Svovlsyre, hvori en Kobber- og en Zinkplade.

Bægergople (Lucernaria), gopleagtige, nordiske Havdyr, hvis bægerdannede Legeme er fæstet til Tangblade ell. desl. ved en kortere eller længere Stilk, som udgaar fra Midten af dets Rygflade; Bægerets Rand løber ud i 8 kortere eller længere „Arme“, som bære en Gruppe af korte Fangtraade med Hoveder med Nældeblærer; midt i Bægeret ligger Munden. De kunne flytte sig ved Hjælp af Fodskiven og Fangtraadene og leve af Krebsdyr og mindre Skaldyr.

Bægerkoral (Cyathina, Turbinolia, Caryophyllia, Lithophyllia osv.), Fællesnavn for de smaa, bægerdannede Stjernekoraller, der ikke danne Kolonier, men kun optræde som enlige Koraller; eller, hvis de formere sig ved Knopskydning, falde Knopperne tidlig af, forblive ikke i varig Forbindelse med Moderdyret; nogle af dem sidde fast til Skaller, Stene osv., andre enten slet ikke, eller kun paa et tidligt Udviklingstrin, men ligge ellers frit paa Havbunden eller noget nedsunkne i Dyndet. B. ere i Alm. Dybhavskoraller og ikke som Revkorallerne indskrænkede til de tropiske Have.

Bægna (urigt. Beina), norsk Elv, det største Tilløb til Dramselven (s. d. A.), udspringer paa Filefjæld i Nærheden af Nystuen og strømmer gjennem det vakre, brede Dalføre Valders og dettes Fortsættelse, Aadalen, idet den paa Vejen udvider sig til større Indsøer: Vangs-Mjøsen (1,500 F. over Havet), Slidrefjord (1,160 F.), Strandefjord (1,140 F.) og Spirillen (520 F.); den munder ud i Tyrifjorden paa Ringerike (220 F.) og er 27½ M. lang.

Bække, Kirkeby i Anst Herred, Ribe Amt, ved Landevejen fra Viborg over Randbølhede. Efter Sagnet lod Harald Blaatand paa B. Mark den Sten ligge, som han vilde føre fra Stranden til sin Moders Gravhøj, da en vejfarende Mand fortalte ham, at han Dagen i Forvejen havde set hans Søn, Svend, trække hele Danmarks Rige til sig. Ved Indgangen til Kirkegaarden staar i Stendiget den saakaldte **Bækkesten** (funden 1807 i Hegnet om Kirkegaarden), der slutter sig til de mærkelige Jellingestene, med følgende Runeindskrift: „Rafnunga-Tofe og Fundin og Knyfle, disse tre gjorde Thyres (rimeligvis Thyre Danebods) Høj“. 1858 fandtes ved B. en anden Runesten.

Bækken, den Del af Hvirveldyrenes og Menneskets Skelet, som danner den nederste eller bageste Del af Kroppen, hvortil Baglemmerne (Benene) ere hæftede, og som en bækkenformet Ring for en Del omslutter og bærer Underlivsindvoldene. B. dannes bagtil af den nedre Del af Hvirvelsøjlen, Krydsbenet og Rumpebenet, hvilket sidste hos Mennesket er ganske kort, men hos Dyrene fortsætter sig i Halen. Til Siderne slutte sig hertil begge de store, flade Hofteben, som fortil ere forbundne ved et Par langagtige, vandret liggende Knokler, Skambenene; ned ad til slutter paa begge Sider Sædebenet sig til Hofte- og Skambenet. Hos den voxne ere alle disse tre Ben fast sammenvoxede, medens de hos Barnet ere forenede ved Brusk. Paa B.s udvendige Flade findes Ledgruben for Laarhovedet (s. Ben). Den øvre, videre Del af det indvendige **Bækkenrum** kaldes det store B., den nedre, snævrere Del det lille B., hvilket sidste indeholder Endetarmen, nogle

Slynger af Tyndtarmen, Urinblæren og de indvendige Kjønsdele. Det kvindelige B. er noget større og rummeligere end det mandlige. **Bækkenmaaler**, Pelvimeter, et Instrument, som man benytter til at udmaale Bækkenrummets Længde, Bredde og Skraavidde, hvorved man kommer til Kundskab om dets Form, der er af Vigtighed for Fødselen, da enhver Forsnævring (**Bækkenforsnævring**) og Misdannelse af det fremkalder en Hindring for Fødselens Fremgang.

Bækkener, ital. Cinelli ell. Piatti, et Slaginstrument af asiatisk Oprindelse, der bestaar af to runde, paa Midten fordybede Plader eller Tallerkener af Metal. Naar de under Slaget streife hinanden, give de en skingrende Klang uden bestemt Tonehøjde. De bedste B. forfærdiges i China.

Bækørred, Forel, (Salmo Fario), en f. Ex. i de jydske Aaer og norske Elve almindelig Form af Ørred, bliver i Danmark højst ½ Al. lang, ynder hurtigflydende, kølige Elve, er derfor almindelig i Bjærglande (Norge, Skotland, Schweiz), lever især af Insekter, navnlig Myglarver, og er udelukkende indskrænket til det ferske Vand, men trækker fra de dybere Dele af Elvene eller Søerne om Efteraaret op i de lavere Aaløb for at lege. Ligesom Laxen kan B. springe højt for at komme over Sluser ell. desl., der standse dens Vandring, og den afgiver ligesom andre Laxarter en sund og velsmagende Føde. Af de fleste Ichthyologer anses den nu ikke for en egen Art, men for en Dværgform af den alm. Ørred.

Bælg kaldes den Beholder i Orgelet og de orgelagtige Instrumenter, i hvilken den Luftmængde, der er nødvendig til Tonernes Frembringelse, indsuges og sammenpresses. B., s. **Blæsebælg**.

Bælg ell. **Bælle, Bællekapsel**, s. **Kapsel**. **Bælgplanter** (Leguminosæ), Orden af de frikronbladede Dikotyledoner, Urter, Buske eller Træer med i Almindelighed sammensatte Blade med blivende Axelblade, Tvekjønsblomster med 5delt ell. 5tandet Bæger, sædvanlig 5 Kronblade, mange Støvdragere med sammenvoxede eller frie Støvtraade, og en af et eneste Frugtblad dannet Støvvej; Frugten en Bælle med Frø, oftest uden Frøhvide. B. er en af de største og mest udbredte Ordener og mangler ikke i noget Klima. Skjønt det største Antal Arter findes i den tropiske Zone, og dette aftager saa vel n. som især s. for Vendekredsene, findes der dog en stor Mængde i Europa (i Danmark alene 66 Arter), og enkelte Arter voxe endog indtil Polarlandene og Sneregionen paa Bjærgene. Talrige Arter dyrkes som Prydplanter, men især ere B. vigtige paa Grund af de mange forskjellige Stoffer, som de indeholde. I Frøene findes f. Ex. fede Olier, Stivelse, Legumin, Sukker og Planteæggehvide, hvorfor mange Arter ere vigtige Næringsplanter; i Rod, Stængel eller Blade indeholdes snart Bitterstoffer (Sennesblade), snart Farvestoffer (Indigo, Brasilietræ), Gummi (Traganth og arabisk G.), Harpixer og stærkt lugtende Stoffer (Copaivabalsam og peruansk B.), snart Sukkerstoffer (Lakrits, Johannesbrød). Mange Arter levere udmærket Gavntømmer. Som Følge heraf ere B. dels som Lægeplanter, dels som Fodervæxter, dels i forskjellige tekniske Øjemed af største Vigtighed. B.s Orden omfatter følgende Familier: 1) De ærteblomstrede (Papilionaceæ) med omkringsædige, uregelmæssige Blomster med et ofte tolæbet Bæger, 5bladet Krone, saakaldet Ærtekrone, hvor det øverste eller bageste, sædvanlig største Kronblad kaldes Fanen, de to indbyrdes lige store og sidestillede Vingerne, og de to nederste eller forreste, ligeledes indbyrdes lige store og med deres forreste Rande oftest sammenvoxede Kronblade Kjølen; Støvdragerne altid 10, hvis Støvtraade enten alle ere sammenvoxede eller kun de 9, saaledes at den bageste er fri; kun sjælden ere de alle frie. 2) Cæsalpinierne (Cæsalpinieæ) med omkringsædige Blomster, regelmæssig eller uregelmæssig (men i saa Tilfælde ingen Ærtekrone) Krone og 3—10 frie Støvdragere. 3) Mimoserne (Mimoseæ) med undersædige, regelmæssige Blomster med en undertiden sambladet Krone og mange frie eller ved Grunden sammenvoxede Støvdragere. Af de to sidst nævnte Familier forekomme kun faa i Europa og ingen i Danmark eller Norge. — Ved **Bælgsæd** forstaas af Bælgplanternes Orden sædvanlig kun Ærter og Vikker (Hestebønner), der før Midten af indev. Aarh. udgjorde en for det danske Agerbrug vigtig Afgrøde til at indskyde mellem de egentlige Kornsorter, men senere for en stor Del er afløst af de forskjellige Sorter Rodfrugter.

Bælt. 1) **Lille B.**, det vestligste af Østersøens 3 Udløb til Kattegattet, skiller Fyn fra Nørrejylland og Slesvig i en Længde af c. 7 M. og med en Bredde, der vexler mellem 1000 Al. og 2½ M. Dets nordligste Del kaldes jævnlig Middelfartsund. Dets Dybde er 5—14 Favne, men det er vanskeligt at besejle formedelst dets bugtede Løb og stride Strøm. I Bæltet ligge Øerne Fænø, Brandsø, Baagø, Aarø, Thorø og Barsø. 2) **Store B.**, det mellemste af Østersøens Udløb, skiller Sjælland fra Fyn i en Længde af c. 9 M. og med en Middelbredde af henimod 4 M. Det er 8—16 Favne dybt og har en meget stærk Strøm, hvorfor det sjælden fryser til, skjønt det ofte spærres af Drivis. I Bæltet ligge Øerne Romsø, Reersø, Sprogø, Aggersø og Omø. 3) **Langelands B.** kaldes Fortsættelsen af Store B. mod S. mellem Langeland og Laaland; c. 6 M. langt og paa det smalleste næppe 2 M. bredt.

Bælte er nødvendigt for enhver, der skal bevæge sig i en vid Dragt. Det har derfor fra den ældste Tid været baaret baade af Mænd og Kvinder til Nytte og Prydelse. Aphrodites kostbare B. gjemte Elskov og Længsel i sig. Krigerne bare B., ofte af Metal, for at kunne udholde Hug og Skud. I den senere romerske Kejsertid og i Middelalderen var B. (cingulum militare) et Udmærkelsestegn, der kun maatte bæres af Officerer, noget, som endnu i vor Tid er bibeholdt i Skjærfet. Om Thors Styrkebælte s. **Thor**. **Bæltespænding**, et Slags Tvekamp, som fordum brugtes i visse Egne af Sverige og Norge, f. Ex. Småland og Thelemarken, og som vel endnu ikke ganske er af-

skaffet. Til Kampen brugtes de Knive, som Bønderne altid bære hos sig, idet de stridende i Forvejen bleve enige om, hvor meget af Knivsbladet man maatte have blottet til Stikning; Resten omvikledes med Læderremme. De to bandtes derefter sammen med et Bælte om Livet; med højre Haand grebes Kniven, og venstre Haand omfattede Modstanderens højre Haandled for at afbøde Stødet. Derpaa begyndte Kampen. Den var blodig, men medførte dog vistnok temmelig sjælden Døden. Den svenske Billedhugger Molin har givet en berømt, plastisk Fremstilling af et Par Bæltebrydere.

Bælte, Zone, i Geometrien den Del af en Kugles Overflade, som ligger mellem to parallele Cirkler. Afstanden mellem disse kaldes B.s Højde. Arealet af et B. er $2\pi rh$, hvor r er Kuglens Radius, h B.s Højde. — I Geographien plejer man at dele Jordens Overflade i 5 B. Det varme B. (den hede Zone) er det, som ligger mellem Vendecirklerne; for disse Lande gaar Solen to Gange om Aaret gjennem Zenith. De tempererede B. ere de, der ligge mellem Vende- og Polarcirklerne, de kolde B. de Dele af Jordoverfladen, der indesluttes hver af sin Polarcirkel. For disse sidste er der en Tid af Sommeren, da Solen aldrig gaar ned, og en Tid af Vinteren, da den ikke staar op.

Bæltedyr (Armadil, Dasypus), en Pattedyrslægt af Gumlernes Orden, med et mere eller mindre spidst Hoved, store Øren, smaa Øjne, kort, stiv Hals, bred Krop, lave, stærke Ben med brede Gravekløer, af hvilke især 2 eller 3 af Forkløerne ofte udmærke sig ved deres Bredde og Styrke, og en kort eller lang Hale. Kroppen er dækket med et sammenhængende, mer eller mindre tykt og stærkt Benskjold, dannet af smaa Benplader, som paa den midterste Del af Kroppen ere forbundne til 3, 6, 9 eller 12 Tværbælter, mellem hvilke Huden er blød, saa at Panseret der kan bøjes noget. B. ere smaa eller middelstore Dyr, den største Art (D. gigas) omtr. $1\frac{1}{4}$ Al. lang. De findes alene i Syd- og Mellemamerika, især paa mere aabne Steder, grave ofte Huler og Gange i Jorden, leve af Insekter, f. Ex. Termiter og Myrer, bløde Plantedele, f. Ex. spirende Majskorn, eller halvopløste Aadsler. De besidde en fortrinlig Lugt og grave meget hurtig, men løbe i Almindelighed mindre godt. Nogle kunne rulle sig sammen til en Kugle (D. tricinctus). Ligesom andre Gumlere (s. d. A.) mangle de næsten eller aldeles Fortænder og Hjørnetænder, men have et større eller mindre Antal (6—27 i hver Kjævehalvdel) smaa, simpeltbyggede Kindtænder. Arterne benævnes til Dels efter Bælternes Antal (D. tricinctus, sexcinctus, novemcinctus osv.). Til B.-Familien høre ogsaa Kyradsdyret og de uddøde Skjolddyr (s. d. A.)

Bælter, Sven, f. 1713, d. 1760, Dr. theol. og Domprovst i Vexiö, en af Sveriges nidkjæreste og ivrigste Præster i det 18de Aarh., lige saa berømt som Sjælesørger som for sine Skrifter. Han udgav en Mængde Prædikener samt »Vår Herres och Frälsares Jesu Christi historia« i 6 Bd. og »Historiska Anmärkningar om Svenska Kyrkoceremonierna«. Som Rigsdagsmand udmærkede B. sig ved Selvstændighed og Samvittighedsfuldhed. Under et Ophold i Rusland som Legationsprædikant gjorde han store Samlinger til Landets Beskrivelse, der dog aldrig bleve udgivne.

Bændel, smalle, lærredsvævede ell. kiprede Baand af Hør ell. Bomuld.

Bændelorme (Cestoda), Hvidorme, der leve som Snyltere i Tarmkanalen hos forskjellige Hvirveldyr, særlig Pattedyr, Fugle og Fiske. En B. ser ud som et blegt, blødt, leddet Baand, der bliver ganske smalt mod den ene Ende, hvor det saakaldte „Hoved" sidder; „Hovedet", som er udstyret med Sugekopper og undertiden tillige med Kroge, er et selvstændigt Individ, en kjønsløs Amme, der ved Knopskydning har frembragt „Leddene", der ligeledes hvert for sig ere selvstændige, men kjønnede Individer; de nærmest efter „Hovedet" følgende „Led" ere endnu smaa og uudviklede, medens de bageste, større indeholde modne Æg i stor Mængde. En B. er altsaa en kjædedannet Koloni; de enkelte Individer stemme i Organisation nærmest med Iglerne, men mangle disses Mund og Fordøjelseskanal, hvorfor al Næring (Tarmvædskerne) opsuges gjennem den tynde Hud. De bageste, fuldt udviklede Led løsrives efterhaanden, enkeltvis eller flere i Sammenhæng, fra Kjæden og føres ud af Værtdyrets Tarm med Excrementerne, medens nye Led stadig knopskydes fra Hovedet. Hos nogle B. (Tænia-formerne) skulle Æggene for at udvikles til Yngel overføres (i Regelen tillige med de dem indesluttende Led) i et bestemt Hvirveldyrs Tarmkanal, sædvanlig et Dyr af anden Art end det, der huser Bændelormen; her udklækkes Æggene til Unger, som ved Hjælp af deres haarde Borespidser arbejde sig gjennem Tarmvæggen ud i forskjellige Dele af Legemet (Bindevævet mellem Musklerne, i Hjærnen, Leveren osv.) for der at udvikles til Bændelormhoveder, til Tinter eller andre Blæreorme (jfr. d. A.). Hos andre B. (Bothriocephalus-formerne, de beslægtede Remorme o. fl.) udklækkes Æggene i Vand, efter at være komne ud af Leddene (som gaa til Grunde og opløses), til fimrende Larver, der søge at naa til de for dem passende Værtdyr (f. Ex. Fiske), hvor de derpaa forvandles til den med Borespidser væbnede Form, som efter at have arbejdet sig frem til det for dens Udvikling tjenlige Organ omdannes til et Bændelormhoved, der i nogle Tilfælde frembringer (hos samme Værtdyr) en hel B., men med lutter uudviklede Led. Hos alle B. skulle nu disse uudviklede Former (indkapslede „Hoveder", Blæreorme eller ikke kjønsmodne B.) for at naa den endelige Bændelormskikkelse og Forplantningsdygtighed overføres i Tarmen paa en eller anden bestemt Dyreart, hvilket sædvanlig sker derved, at denne fortærer vedkommende Værtdyr eller de Organer af dette, hvori disse Udviklingstrin forefindes. — I Menneskets Tarmkanal kan optræde flere Arter af B. I det nordlige og vestlige Europa findes særlig to smalle B., Arter af Slægten Tænia: T. solium (Hovedet med 4 Sugekopper og en Krogkrans; indtil 5 Al. lang; Tinten lever i Svinets Kjød) og

T. mediocanellata (ell. saginata) (Hovedet med 4 Sugekopper, uden Kroge; indtil 12 Al. lang; Tinten i Oxens Kjød). Undertiden optræder (hos Børn) T. cucumerina (6—20 Tommer lang), der ellers er alm. hos Hunden og Katten („Hovedet" findes i Hundelusen); i varme Jordbælter kunne desuden enkelte andre Arter af Tænia forekomme hos Mennesket. Hos Beboerne af det sydlige og østl. Europa, sjældnere i det nordlige, findes den brede B. (Bothriocephalus latus; Hovedet med 2 flade Sugekopper, uden Kroge; 12—15 Al. lang; „Hovedet" findes indkapslet i Kjødet af Gjedder og rimeligvis ogsaa andre Ferskvandsfiske); i Grønland er en beslægtet Form (B. cordatus) hyppig hos Mennesket, Hunde og Sæler. Iblandt vore Husdyr udmærker særlig Hunden sig ved at huse mange Arter af B. Ved sin Nærværelse i Menneskets Tarm foraarsager B. jævnlig Ildebefindende, Brækning, Kolik, Svimmelhed og visse nervøse Tilfælde; ganske sikker paa dens Tilstedeværelse kan man dog aldrig være, førend man ser Stykker af den afgaa med Excrementerne. Dens Uddrivelse nytter kun, naar „Hovedet" med det samme bortskaffes, da ellers en ny Række af Led atter voxer ud fra dette.

Bændeltang (Zostera marina), en Havplante af Vandaxfamilien (Najadeæ) med lange, baandformede Blade af olivengrøn Farve, nøgne Særkjønsblomster i baandformede Ax, der ere indesluttede i tobladede Hylstre, og en nødagtig Frugt. Den voxer paa Havbunden i Nærheden af Kysterne i Europa og Nordamerika. Tillige med flere Alger opkastes den i store Masser paa Strandbredderne og anvendes f. Ex. til Gødning eller Udstopning og i Holland til Diger. Den er en af de faa højere Planter, som voxe udelukkende i Saltvand, og maa ikke forvexles med de egentlige Tangarter, som høre til Algernes Klasse.

Bænk ell. Barbette, den brede Jordforhøjning, der anlægges umiddelbart bag Brystværnet for derpaa at opstille de Kanoner, der skulle skyde ud over Brystværnets Krone; disse Kanoner, som siges at skyde over B., have en større Virkningsvinkel ud imod det foran liggende Terrain end de, der for bedre Dæknings Skyld skyde ud igjennem Skydeskaar i Brystværnet.

Bænkebider (Oniscus) er Navnet paa smaa, graalige Krebsdyr af Isopodernes Orden, der opholde sig paa gammelt Træværk, under Træbark, mellem Mos, under Sten o. desl.; nogle af dem have Evne til at rulle sig sammen til en Kugle. De brugtes forhen ligesom visse dem meget lignende Tusendben under Navnet »Millepedes« som Lægemiddel mod Koldfeber. Ligesom hos andre Isopoder ere Halefødderne uddannede til Blade, men det nederste af disse Blade, som ellers danner den egentlige „Gjælle", er meget lidt udviklet, hvorimod der i det øverste, der ellers optræder som „Gjællelaag", er udviklet en mere eller mindre forgrenet Lufthule. Nærstaaende Former ere de i det ferske Vand levende „Vandlus" (Asellus) samt „Pælekrebsen" (s. d. A.)

Bænkhage, to korte, med forstaalede, riflede Hoveder forsynede Jærnstænger, som tjene til Indspænding i Høvlebænken af Træstykker, der skulle afhøvles paa Fladen.

Bænkmejsel ell. Koldmejsel, en til Bearbejdelse af koldt Jærn ved Værkbænken bestemt Mejsel; den kan være en bred Mejsel eller en Krydsmejsel.

Bær, Frugt med et uopspringende, saftigt Frøgjemme. I daglig Tale bruges Ordet hyppig om Frugter eller frugtlignende Dannelser, som morphologisk ikke ere B., f. Ex. Morbær, Jordbær, Hindbær, Brombær.

Bærehjul, de af Locomotivets Hjul, der kun tjene til at understøtte Kjedel, Maskine m. m., og som derfor ikke — saaledes som Drivhjulene — sættes i Bevægelse ved umiddelbar Paavirkning af Maskinen.

Bärens, Johan Henrik, f. 1761 i Kjøbenh. (hans Moder var en bekjendt Blomstermalerinde, Magdal. Margr. B., f. Schäffer), Justitiarius i Fattigvæsenets Politiret, d. 1813 som Etatsraad, gjorde sig paa mange Maader fortjent som de fattiges og fortryktes Ven og udfoldede baade i denne og forskjellige andre Retninger en betydelig Forfattervirksomhed; særlig vil Tidsskriftet „Penia ell. Blade for Skole-, Industri-, Medicinal- og Fattigvæsen" (7 Aarg., 1806—12) bevare hans Navn.

Bære Stene i ell. af By, en i flere nordiske Kjøbstadretter for Fruentimmer (især for saadanne, som yppede Trætte, brugte Skjældsord eller desl.) fastsat Straf, der bestod i, at den skyldige skulde gaa igjennem eller ud af Byen med to store, sammenbundne Stene hængende om Halsen.

Bärmann, Heinr. Jos., berømt Clarinettist, f. 1784 i Potsdam, d. 1847 i München, gjorde sig berømt ved Concertrejser i Europas fleste Lande, var en Ven af C. M. v. Weber, der dedicerede ham flere Compositioner, og var selv en dygtig Componist for sit Instrument.

Bærme, Resten i Destillerkjedlen fra Brændevinsdestillationen. Ogsaa det Bundfald, der ved Henstand dannes i gjærende Vædsker (Rester af Gjær osv.). **Bærmebad**, s. Bad.

Bærum, Herred i Asker Præstegjæld, Akers og Follo Fogderi i Norge; her er B.s Jærnværk, 2 M. n. v. for Christiania.

Bärwalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 10 M. ø. n. ø. for Berlin. 5,000 I. Her sluttede Gustav Adolf Forbund med Frankrig 23 Jan. 1631.

Bætica kaldte Romerne det sydl. Spanien efter Floden Bætis, Nutidens Guadalquivir.

Bæthylier, hellige Stene, efter Sigende nedfaldne fra Himlen, formodentlig altsaa Meteorstene, opbevaredes i Oldtidens Templer og tilbades som Helligdomme. Ogsaa den hellige Sten i Kaaba i Mekka antages for at være en Meteorit.

Bäuerle, Ad., tysk Forfatter, f. 1786 i Wien, har skrevet en Mængde lette Vaudeviller og Smaalystspil, der vise megen Theatererfaring, men ere uden poetisk Betydning. Efter 1852 optraadte han som frugtbar Romanskriver. D. 1859.

Bæver, en af de største Gnavere (2½ F. lang), nærmest at opfatte som en kæmpemæssig Vandrotte, er især berømt ved sin Kunstdrift, Klog-

skab og selskabelige Levemaade. Den har en kort, bred, flad og skællet Svømmehale, og Bagfødderne ere Svømmepoter. B. er endnu hyppig i visse Egne af Nordamerika (hvor de til en Tid atter begyndte at blive hyppigere, efter at Castorhattene vare gaaede af Brug), i Sibirien og Rusland; enkelte findes i det sydl. Norge (ved Nidelven og i Drangedal), ved Elben, Donau, Rhone og disses Bifloder; i Danmark ere de aldeles udryddede; kun i Tørvemoser finder man Spor af dem og deres fordums Virksomhed. Hvor de leve nogenlunde talrig i vandrige Skovegne i Amerika, udfolde de deres mærkelige Kunstdrift og bygge deres Boliger ved Vandbredden af Jord og Træ. Disse have i Regelen Form af en Ovn (2 Al. høj, 3 Al. i Tværm.); flere Indgange føre ind til dem under Vandet, nogle saa dybt, at de om Vinteren ikke fryse til. Ofte bygge de ogsaa Dæmninger af Jord og Træ for at holde Vandet paa en vis Højde. Ved Hjælp af Fortænderne fælde de Træet til disse Arbejder og flække det i mindre Stykker. Transporten ned til Vandet sker ved at tage Træet mellem Forpoterne og slæbe det afsted; hjem til Byggepladsen føre de det til Vands med Træet i Favnen, roende med Bagbenene og af og til givende et Slag med Halen. Deres Føde bestaar især af frisk Træbark. Skindet er brunt og afgiver et fortrinligt Pelsværk, medens Uldhaarene bruges til de saakaldte Castorhatte. Alene fra Canada udføres aarlig over 100,000 Skind. Den amerikanske B. (Castor americanus) er bleven anset for forskjellig fra den europæisk-sibiriske Art (C. Fiber). **Bævergejl** (Castoreum), en harpixagtig, brunsort Masse af gjennemtrængende, ubehagelig Lugt og Smag; den dannes i nogle Sække ved Kjønsdelene hos B. Den bedste og dyreste Sort (C. moscoviticum) kommer fra Rusland, en ringere Sort (C. canadense) fra Nordamerika. Den indeholder **Castorin** (en Fedtsort) og en flygtig Substans og anvendtes især tidligere meget i Lægekunsten som krampestillende Middel.

Bæverrotte. 1) **Den canadiske B., Ondatra** (Fiber zibethicus), en Gnaver af Størrelse som en Kanin, af Studsmusenes Familie, har en lang, sammentrykt og skællet Svømmehale; dens Bagfødder ere Svømmepoter med kort Svømmehud og en Bræmme af stive Børster. I Levemaade ligner den Bæveren og bygger ligesom denne ovndannede Hytter paa Flodbredderne af Jord og Siv med ēn Indgang over og ēn under Vandet; i disse Boliger opholder den sig selskabelig om Vinteren, hvorimod Hannerne om Sommeren strøjfe videre omkring. Den svømmer udmærket, men gaar daarlig og findes (eller fandtes) i næsten hele den tempererede Del af Nordamerika, men forfølges stærkt for Skindets Skyld. 2) **Den sydamerikanske B. ell. Coypu** (Myopotamus bonariensis) hører til Pigrotternes Familie, har Svømmehud mellem Bagtæerne og en lang, mere rotteagtig Hale, er ikke meget mindre end Bæveren og opholder sig i det sydligste Amerikas (Chiles) Floder og Fjorde, hvor den graver sig Huler, nærer sig af Vandplanter og maaske tillige af Skaldyr. Dens Skind bruges til Hatte, og den er derfor ogsaa bleven stærkt efterstræbt.

Bævreasp, s. **Poppel**. **Bævregræs** ell. **Hjærtegræs** (Briza), Slægt af Græssenes Familie, med æg- eller hjærteformede, mangeblomstrede Smaaax, som hænge i haarfine Grene og derfor let sættes i en bævrende Bevægelse. **Almindelig B.** (B. media), med violet-brunhvidbrogede Smaaax, almindelig i Danmark og den større sydligere Del af Norge paa Enge og Græsmarker. B. maxima og B. minor fra Sydeuropa dyrkes undertiden som Prydplanter.

Bø, norsk, 1) Gaard (oldn. bör), forekommer nu kun i Gaardsnavne. 2) Engmark, den indhegnede eller omgærdede Mark omkring en Gaard.

Böckh, August, en af de lærdeste og genialeste af Tysklands Philologer, f. 24 Nov. 1785, d. 3 Aug. 1867, studerede fra 1803 i Halle, blev 1807 Prof. i Heidelberg og 1811 kaldet til Berlin, hvor han siden den Tid virkede ved sin Lære og sine Skrifter. Med den mest omfattende Lærdom forbandt han en Klarhed i Overblikket, der satte ham i Stand til i mere end ēn Retning at bryde en ny Bane i Philologien. Ved sin Udgave af Pindar klarede han Spørgsmaalet om denne Forfatters Metrik. I sin „Staatshaushaltung der Athener“ (Berl., 1817) fremstillede han med Benyttelse af talrige Indskrifter et rigt Billede af det gamle Athens økonomiske og finansielle Forhold. I »Corpus inscriptionum Græcarum« (1824—62, Bd. 1—4, senere fortsat af Franz og Kirchhoff) forsynede han Philologerne med et umaadeligt Stof, ypperlig bearbejdet og lagt til Rette for enhver, der vil benytte det. Hans „Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Maße und Münzfuße des Alterthums“ (1838), hans „Manetho und die Hundsternperiode“ (1845) ere ikke blot Hovedværker for Numismatikeren og Chronologen, men have ogsaa ledet til gjennemgribende Resultater af den almindelige Historie. Hertil kommer en Mængde mindre Skrifter og akademiske Taler, der udmærke sig lige meget ved Indhold og Form.

Böckmann, Frants, en formuende Kjøbmand i Flensborg, f. 1669, d. 1741, som i den store nordiske Krig gjorde den danske Sag i Slesvig vigtige Tjenester. Efter Slaget ved Gadebusch 1712 kom en Del af Garden og Grenadererne til at ligge i Flensborg, men da man ikke troede dem sikre der, vilde man trække dem tilbage til Fredericia. Flensborgerne sendte da B. til Kongen med Bøn om, at Byen maatte beholde dem til Forsvar mod mindre Strejfpartier, og B. lovede, at i saa Fald vilde han udspejde Fjendens Bevægelser. Kongen gav efter, og B. opfyldte med Iver og Dygtighed sit Løfte. Da Stenbock gik over Ejderen, droges imidlertid Tropperne fra Flensborg, som strax blev besat af Fjenden, der fordrede 100,000 Rd. i Brandskat. B. ilede til Rendsborg for der at faa Tropper til at forjage Svenskerne, og da dette ikke lykkedes, til Bramstedt, hvor Danmarks Forbundsfælle, Czar Peter, gav ham 1200 Ryttere. Disse bleve dog kaldte tilbage; den ufortrødne B. ilede da atter til Rendsborg, hvor Comman-

danten imidlertid havde faaet Ordre at sende 200 Md. til Flensborg, og B. gik med dem som Vejviser, idet han udspredte det Rygte, at 1200 danske nærmede sig til Flensborgs Undsætning. Da han kom til Klapholt Hede, fandt han den besat af en stærk Afdeling Svenskere; de danske bleve bange og bebrejdede B., at han uforsigtig havde ført dem derhen. Fulgt af kun 7 Mand, lykkedes det ham at forjage den svenske Forpost. Da dernæst de øvrige danske viste sig i Skoven, begyndte de udspredte Rygter at virke: Fjenden tog Flugten og rev den flensborgske Besætning med sig. Strax efter indesluttede Stenbock sig i Tønning, men B. vedblev at bringe Kongen de tidligste og sikreste Efterretninger om Fjendens Planer. Da Tønning havde overgivet sig, erklærede Stenbock, at B. havde gjort ham større Skade end 1000 Ryttere.

Bøde ell. **Bod** bet. dels en Straf, som bestaar i at udrede en vis Pengesum, dels selve denne Pengesum. Efter de ældste danske Love, som ogsaa efter alle andre nordiske og germanske Folks gamle Retter, bestod de allerfleste Straffe i B., og foruden de B., der tilfaldt Kongen eller den, der i hans Sted havde Ret til at oppebære dem, maatte der ogsaa i Almindelighed svares en Bod til den forurettede selv, eller i Drabstilfælde til hans Arvinger; i nogle Tilfælde fik den sidste alene B., men Kongen ingen. Den B., som saaledes tilfaldt den forurettede, havde imidlertid ligesaa meget Charakteren af Erstatning som af Straf, og „at bøde" betyder derfor ogsaa i det ældre Retssprog baade at erstatte og at lide Straf. Efter den nu gjældende Lovgivning er det kun de ringeste Forseelser, som straffes med B., og disse tilfalde saa godt som altid det offentlige; det er kun i nogle ganske enkelte Tilfælde, i Danmark bl. a. for Jagtforseelser, at B. ere tillagte den private forurettede, og selv i disse Undtagelsestilfælde ere B. dog nu ganske at betragte som en virkelig Straf. Naar den skyldige ikke betaler B., hensættes han i Almindelighed i en forholdsmæssig Tid i Fængsel (s. **Afsoning**).

Bødtcher, Ludvig Adolf, dansk Lyriker, f. 22 Apr. 1793 i Kjøbenhavn, forberedtes i Borgerdydskolen til Studenterexamen, som han tog 1812, hvorpaa han Aaret efter absolverede 2den Examen. Videre ad den regelmæssige Embedsvej kom han ikke. Hans poetiske Begavelse, som allerede havde lagt sig for Dagen i hans Skoletid, hans Interesse for de da frodig blomstrende Privatkomedier, hans musikalske Sans og hans selskabelige Talenter vare mægtige Fristere til at lokke ham bort fra en stadig og praktisk Virksomhed, som var hans stærkt udprægede Lyst til Uafhængighed aldeles imod. Da han efter sin Faders Død 1824 arvede en lille Formue, realiserede han øjeblikkelig sit længe nærede Ønske om en Rejse til Syden; igjennem Tyskland naaede han Italien, hvor Opholdet, der var bestemt til at vare et Par Aar, strakte sig ud over et Tidsrum af 11 Aar. Største Delen af denne Tid tilbragtes i Rom i daglig Omgang med de Aandens Stormænd, der færdedes paa dens klassiske Jord, først og fremmest med Thorvaldsen, hvem han daglig var sammen med; det var B., der traf de første virksomme Skridt til den lovformelige Afgjørelse, hvorved den store Kunstners Efterladenskaber sikredes hans Fødeland, og han har saaledes en ikke ringe Del i, at Kjøbenhavn er i Besiddelse af det berømte Museum. Det var Thorvaldsens Ønske, at B. vilde overtage Pladsen som dets Inspecteur, men ogsaa dette Attentat paa sin kjære Uafhængighed afbødede B., skjønt det kostede ham Overvindelse at sætte sig imod den beundrede Mesters Ønske. Siden den Tid førte B. for Resterne af sin lille Formue en nøjsom, men til hans beskedne Fordringer svarende og frem for alt uafhængig Tilværelse i Kjøbenhavn og bevarede endnu i sin høje Alderdom, lige indtil sin Død 1 Oct. 1874, den elskværdige Sindsungdommelighed, der var Særkjendet for hans Person, som den er det for hans Digtning. Denne er ikke meget omfattende, og dens enkelte Ytringer maatte indtil 1856 søges paa mange forskjellige Steder, hvor han i Tidens Løb havde nedlagt dem. I det nævnte Aar samlede han dem i et lille Bind „Digte, ældre og nyere", der siden den Tid er oplagt paa ny flere Gange. En mild Livsglæde, en fin epikuræisk Ironi, et aabent Øje for Skjønheden i Naturen som i Kunsten og et stærkt Udtryk for den lyriske Stemning er det ejendommeligste for disse Digte, blandt hvilke man finder mange, som ere udsprungne fra Erindringen om Opholdet i Syden, og enkelte, der give en dæmpet Gjenklang af den Sorg, som ramte Digteren i Ungdommen, da en pludselig Død røvede ham hans Elskede.

Bøffel (Bos Bubalus) har oprindelig hjemme i Indien, hvor den endnu forekommer som vild, og er derfra bleven udbredt til det vestlige Asien og sydlige Europa, hvor den bruges som Lastdyr og Trækdyr. Den er mere vild og trodsig end den tamme Oxe; charakteristisk for B. er ogsaa dens Lyst til at vælte sig i Vand og Dynd. I Afrika leve flere Arter, f. Ex. den capske B. (B. caffer). I Modsætning til de fleste andre Oxearter udmærker B. sig ved den hvælvede Pande og de store Horn, der ved Roden ere meget brede og støde sammen, saa at de til Dels dække Panden. Kjødet er mindre brugbart, Mælken og Huden derimod gode.

Bøg (Fagus), Slægt af de skaalfrugtedes Familie, Træer med toradede, hele, oftest tandede Blade, med hindeagtige, tidlig affaldende Axelblade, hængende, langstilkede, kugleformede Hanrakler i Aarskuddenes nedre Bladhjørner og oprette, kortstilkede Hunblomsterstande i de øvre Bladhjørner. Sædvanlig to Hunblomster i den 4fligede, udvendig med bløde Pigge beklædte Skaal. Frugten en trekantet Nød. De i Frøet foldede Kimblade hæves ved Spiringen over Jorden og ere da flade og grønne. Almindelig B. ell. Rødbøg (F. silvatica), et sjælden over 100 F. højt Træ med en rank Stamme med hvidlig, altid glat Bark, en tæt hvælvet Krone og ægformet-elliptiske, fjerribbede, helrandede, som unge paa Randen og langs Ribberne silkehaarede Blade. Alm. B. er udbredt over den største Del af Europa, men vorer frodigst og i størst Mængde i Danmark

og Nordtyskland; i Norge, hvor den kun gaar 5—600 F. over Havet, ligger dens Nordgrænse (paa Vestkysten) omtr. ved 61° n. Br., i Sverige ved 56°; i Sydeuropa findes den kun paa Bjærgene mellem 2,000—6,000 F. F. ferruginea danner store Skove i Canada og de nordlige forenede Stater. Veddet er brunligt og omtrent af samme Godhed som det almindelige Bøgeved. F. Siboldii voxer paa Japan. Disse 3 Arter ere de eneste, som findes n. for Æqvator. De øvrige 12 Arter findes alle paa den sydlige Halvkugle og have et fra de ovenomtalte Arter meget forskjelligt Ydre, idet de have meget smaa, oftest stedsegrønne Blade. I det vestlige Sydamerika fra 36° s. B. indtil Sydspidsen og paa Ildlandet findes 6 Arter, som ere de mest fremherskende Skovtræer i de Egne. De andre 6 Arter findes paa Ny-Seeland og van Diemens Land. — B. hører til de Træarter, der fornemmelig danne rene Bevoxninger; den trives bedst paa det egentlige Kullestensler; men da Agerbruget for en stor Del har fortrængt den herfra, er den nu henvist til Kullestensformationens mere sandede Egne. Paa side og sumpede Steder voxer den ikke. Kystklima med tempererede Sommere og milde Vintre svarer bedst til dens naturlige Fordringer. B. kan dyrkes baade i Høj-, Mellem- og Lavskov; dog er Højskoven af B. i Danmark aldeles overvejende. Den hører til de Træarter, som hyppigst og med mest Held forynges ved Selvbesaaning; derimod lykkes Besaaninger paa fri Land kun under meget gunstige Omstændigheder, og hvor ganske særegen Omhu anvendes. De unge Bøgeplanter ere nemlig i de første Aar meget følsomme baade mod Varme og Kulde og befinde sig derfor bedst i de gamle Træers Skygge i Besaaningshugsterne. Dog lide de ogsaa ved en alt for stærk og vedholdende Beskygning, hvorfor Modertræerne efterhaanden borttages i Løbet af 6—10 Aar. Hvor aabne Strækninger skulle tilcultiveres med B., sker dette bedst ved Plantning; de unge Planter hertil kunne enten tiltrækkes i Planteskoler eller hentes fra den naturlige Opvæxt, hvilket sidste som oftest er det bekvemmeste og billigste. Naar Bøgeskoven er sluttet, d. e. naar Kronerne danne et sammenhængende Løvtag, er Tilvæxten størst. Man maa derfor vogte sig for at bryde „Slutningen"; dog kunne Tid efter anden alle overvoxede Træer uden Skade borttages ved regelmæssig tilbagevendende Gjennemhugninger. B. kan opnaa en betydelig Størrelse; i ældre Tider have Træer paa 20—25 Favne ingenlunde været sjældne; nu forsvinde saadanne Kæmpetræer mere og mere. Veddet, som er haardt og fast, bruges meget af Snedkere, Hjulmænd, Bødkere og flere andre Haandværkere; fremdeles til forskjellige Slags Pæleværk under Vandet eller dybt i Jorden, hvor det har en stor Varighed, naar det nedsættes i grøn Tilstand og Luften holdes ude; endelig til Skibskjøle og andre Dele af Skibet, der bestandig ere under Vand. Hvor Luften har Adgang, og især hvor Fugtigheden ofte vexler, er Varigheden derimod yderst ringe. Som Brændsel staar Bøgeved over de fleste andre Træsorter. Det giver ½—1 pCt. Aske, som er meget rig paa Potaske, idet den indeholder omtr. 21 pCt. Frugterne (Bog, Olden) indeholde en fed Olje og afgive nærende Føde for Kreaturer, især for Svin. En rigelig Frømængde forekommer i Bøgeskoven sædvanlig kun hvert 6te—10de Aar; et saadant Aar kaldes et Frøaar, og Skovene siges da at frembringe „Fuldolden"; „Halvolden" kaldes det, naar omtrent Halvdelen, „Sprængolden", naar kun en ringe Del af Træerne frembringer Frø. Frøet modnes i October; kan det ikke saas strax, hvilket er det bedste, bevares det sikrest Vinteren over ved, efter først at være vel tørret i Luften, at ophobes lagvis med tørt Løv i Dynger, som ved Belægning med Løv eller Tang beskyttes mod Frost. **Hvidbøg**, d. s. s. Avnbøg.

Bøgestrømmen, det vestlige Sejløb mellem Sjælland (Jungshoved) og Møen (Nyord), fører fra Faxebugten til Ulfssund. 1857—62 er det blevet uddybet.

Bøgh, Erik, dansk dramatisk Forfatter, f. 17 Jan. 1822 i Kjøbenhavn, Søn af en Skolelærer, der senere fik Kald paa Landet, hvor han i Overensstemmelse med sine Rousseauske Opdragelsestheorier lod den opvakte Dreng nyde en næsten ubunden Frihed, som han benyttede til at nære sin udprægede Læselyst med alt, hvad der kom mellem hans Hænder. Uden at have nydt nogen regelbunden Skoleundervisning var han paa denne Maade i sit 15de Aar naaet saa vidt, at han blev antagen som Huslærer for Provstens Søn, hvorefter han et Par Aar senere kom til Jonstrup Seminarium, der dimitterede ham 1841. Allerede det følgende Aar fik han Ansættelse som Skolelærer i Fuglebjærg Sogn, men fandt sig i denne Stilling saa lidet tilfreds, at han indgav Ansøgning om sin Afsked og rejste til Kjøbenhavn for at prøve sin Lykke paa en eller anden Maade. Efter en temmelig omtumlet Periode som Skuespiller og Portrættegner i Sverige kom han 1848 til Christiania og skrev for Theatret her en Nyaarsrevue, der gjorde stor Lykke, om den end fremkaldte stærk Modstand fra en enkelt Side; den efterfulgtes af et Par andre Stykker, der kom til Opførelse samme Vinter. I Efteraaret 1849 rejste B. til Kjøbenhavn, skrev her for Casinotheatret sin „Nyaarsnat 1850", der gik nogle og tredive Gange for fuldt Hus; den næste Vaudeville, „Ægtemandens Repræsentant", gjorde endnu større Lykke, og B. udviklede nu en betydelig Produktivitet; i de følgende 4 Saisoner skrev han 12 dramatiske Arbejder (deriblandt „Fastelavnsgildet"), 2 Digtsamlinger og 6 Hæfter Viser. I Sommeren 1855 fik han Rejseunderstøttelse til et Besøg i Tyskland og Frankrig og modtog ved sin Hjemkomst den artistiske Ledelse af Casinos Theater, som han styrede i 5 Aar, i hvilket Tidsrum der udgik et betydeligt Antal Vaudeviller og større dramatiske Arbejder fra hans Pen; Treaktsstykket „Kalifen paa Æventyr" oplevede en stor Mængde Forestillinger, og Komedien „Grevinden og hendes Søstendebarn" trak i Saisonen 1859—60 fuldt Hus mange Aftener i Rad, dog mest af Grunde, der laa uden for Interessen for Stykket som Digterværk. Ved Udgangen af den sidst nævnte Saison tog B. sin Afsked som

Directeur, tilbragte Sommeren i Udlandet og overtog ved sin Hjemkomst Redactionen af „Folkets Avis“, hvilket Blad han, mest ved sine kvikke Feuilletoner, betitlede „Dit og Dat“, bragte op til et betydeligt Abonnentantal; sit feuilletonistiske Forfatterskab har han fortsat som Medredacteur af „Dagens Nyheder“. Den ligeledes oprindelig som Feuilleton begyndte Række af humoristiske Skizzer „Jonas Tværmoses Ærgrelser“ udkom 1877 afsluttet i 2 Bind, med Illustrationer af Forfatteren. Hans „Digte“ foreligge i to anselige Bind som „Fortællinger paa Vers og blandede Digte“, 1879, og „Halvandet Hundrede Viser“, Text og Musik, 1881. B., hvis „Dramatiske Arbejder“ ere udkomne i 7 Bd. (1858—70), har faaet ikke langt fra 100 større og mindre Stykker opførte paa de kjøbenhavnske Secondtheatres Scener, for største Delen franske Sujetter, som han har omarbejdet og localiseret og i formel Henseende gjort til sin Ejendom, fornemmelig ved Indlæggelsen af de fortræffelige Coupletter, hvori B.s egentlige Begavelse udfolder sig; et godt Melodivalg, en routineret Benyttelse af de musikalske Pointer og en usædvanlig Færdighed i Metrets Behandling udmærke disse Vaudevillesange ikke mindre end hans andre poetiske Arbejder, der næsten alle ere mere bestemte til at synges end til at læses; hans Forkjærlighed for det pointerede spores ogsaa i hans Prosa, de ovenfor nævnte, særskilt udgivne Feuilletoner og hans humoristiske „Forelæsninger“, til hvilke slutter sig den 1877 udgivne, i tre Oplag udkomne „Liden Hverdags-Postille, indeholdende 15 verdslige Prædikener for Menigmand“; i Forbindelse med denne maa ogsaa nævnes den kort i Forvejen i 12 Oplag udkomne „Mester Oles Prædiken“. 1881 udnævntes B. ved Molbechs Bortgang til Censor ved det kongel. Theater. Nogle Aar forinden havde han for det Anckerske Legat gjort en Rejse i Italien. — Hans Broder, **Carl B.**, f. 3. Sept. 1827, har besøgt Kunstakademiet, men dog for største Delen paa egen Haand uddannet sig til Dyrmaler. Han havde 1860—61 Akademiets Rejseunderstøttelse og fik 1878 Titel af Professor. Især hans mindre Billeder udmærke sig ved Lune i Gjengivelsen af Dyrenes Liv.

Böhm, Joseph, f. 1798 i Pest, Elev af Rode, blev 1821 Violinlærer ved Conservatoriet i Wien og Medlem af Hofcapellet; d. 1876. Han har uddannet mange fortrinlige Elever, deriblandt Ernst og Joachim.

Böhme, Jakob, kaldet »Philosophus Teutonicus«, f. 1575 i Alt-Seidenberg ved Görlitz i Oberlausitz, var Søn af fattige Forældre, nød en tarvelig Undervisning og maatte som Dreng vogte Kvæg. Senere lærte han Skomagerhaandværket i Görlitz, men blev sendt bort af sin Mester, der ikke vilde have „en saadan Husprophet“ om sig; derefter begav han sig paa Vandringer, men vendte atter tilbage til Görlitz, hvor han 19 Aar gammel giftede sig og nedsatte sig som Skomager. Allerede som Dreng havde han Visioner, som virkede stærkt paa hans modtagelige Gemyt og efterhaanden fremelskede den mystiske Theosophi, som gjennemtrængte al hans Tanke og Tale. B. havde faaet protestantisk Opdragelse, læste flittig i Bibelen, men gjorde sig efterhaanden bekjendt med chemiske og alchemistiske Forfattere, navnlig Paracelsus. De religiøse (kryptocalvinistiske) Stridigheder vakte ham til Selvtænkning og Selvfordybelse; men hans dristige Phantasi og let bevægelige Aand i Forbindelse med fuldstændig Mangel paa videnskabelig Methode gjorde ham det umuligt at udtale sig i Begrebets Form; den nimodstaaelige Trang til Spekulation, som arbejdede i Dybden af hans Sjæl, brød paa vulkansk Maade frem i et mystisk, sindbilledligt, som oftest uforstaaeligt Sprog, der paa den vilkaarligste Maade anvender Sansningens og Gemyttets Former i Tankens Sted. B.s første Skrift „Aurora“ (1612) blev fra Prædikestolen fordømt af Præsten i Görlitz; det blev B. forbudt at skrive Bøger, og han blev i nogen Tid forvist fra Byen. I 6 Aar afholdt han sig fra Forfattervirksomheden; derefter fulgte han sit Kald og leverede en Række Skrifter, hvoriblandt kan fremhæves: „Om det guddommelige Væsens tre Principer“, „Om Jesu Christi Menneskeblivelse“, „Om Guds Beskuelse“, »De signatura rerum« og »Mysterium magnum«. Selv lod B. intet trykke; hans samlede Skrifter udkom først efter hans Død, som indtraf 1624. B. blev især skattet i Holland og i England, hvor Jane Leade 1697 stiftede et Selskab („Philadelphister“) til Forklaring af hans Skrifter. B.s Theosophi er saa chaotisk, vildsom og usystematisk, at en samlet Fremstilling ikke lader sig give, men kun den gjennemgaaende Hovedtanke lader sig paavise. Grundtanken hos B. er, at alt Liv, Bevidsthed og Aand fremkommer gjennem Væsenets indre **Selvspaltning** og **Modsætning**. Det er den fra Hegel bekjendte „Negation“ og „Negationens Negation“, som allerede her dunkelt foresvæver B. i hans theosophiske Visioner. Det er Problemet om det ondes Oprindelse, der især sysselsætter B. Med stor Dristighed følger han Spiren til Modsætningen mellem det gode og det onde tilbage til Guds Væsen som det var før Verdens Skabelse. Hvis Gud skal være den levende og selvbevidste Gud, maa der være en Modsætning for ham at overvinde, et Mørke, der kan lade Lyset træde frem, thi „kein Ding vermag ohne Widerwärtigkeit ihm selbst offenbar zu werden“. Denne indre Modstand, som Gud maa overvinde for at være sig selv, er „Helvedes Fundament“. Ved Lucifers Fald river det sig løs og træder op som det onde i Naturen og Historien. Verdensudviklingen er en stor Kamp for igjen at trænge dette fjendtlige Element tilbage til dets underordnede Plads. — Hos os har Martensen givet en smuk og af stor Sympathi baaren Fremstilling af B.s Lære („Jacob Böhme“, Kbhvn. 1881); dog formaar han ikke at følge den dristige Skomager, hvis Spekulationer førte ham langt ud over Orthodoxiens Grænser.

Böhmen indtager den nordvestligste Del af det østerrig-ungarske Monarchi og omgives af Bayern, Sachsen, preussisk Schlesien, Mähren, nedre og øvre Østerrig. 944 □ M. med 5,561,000 I. (1880). Med Undtagelse af Indsænkningen ved Elbens Udløb af Landet, som

her kun ligger 322 F. over Havet, er B. helt omgivet af Bjærge. Fra S. Ø. mod N. V. dannes Grænsen mod Bayern af Böhmerwald, hvis sydlige Del har Punkter indtil 4,500 F.s Højde, medens i den nordlige Del intet Punkt naar 3,500 F. I N. V. slutte sig hertil Udløbere af Fichtelgebirge, hvorefter Erzgebirge med Retning mod N. Ø. og Toppe, der naa op over 4,000 F., danne Grænsen mod Sachsen indtil Elben. Paa denne Flods højre Bred hæve sig Lausitzergebirge, til Dels kun et storartet Bakkeland, og derefter Isergebirge (højeste Punkt 3,550 F.), Riesengebirge med det 5,300 F. høje Schneekoppe og Adlergebirge med forskjellige Localnavne og det 4,600 F. høje Schneeberg. Grænsen mod Mähren optages af det bøhmisk-mähriske Højland, der i Gjennemsnit er 2,000 F. højt. Landets Indre er et bølgeformet Bakkeland med en Mængde mindre Bjærgpartier, blandt hvilke her kun skal fremhæves Brdibjærgene, der v. for Floden Moldau, s. for Prag, strække sig henved 20 M. mod S. V. med en Bredde af 5—10 M. B. gjennemskæres af talrige Floder. Over $\frac{9}{10}$ af Landet hører til Elbens Flodsystem. Elben udspringer paa Riesengebirge og gjennemløber B. i en stor, mod S. vendt Bue, optagende fra højre Side Iser og fra venstre Side Adler, Moldau og Eger, samt en stor Mængde mindre Vandløb. Moldau udspringer ved Sydgrænsen, løber mod N. forbi Prag og optager fra venstre Side Wattawa og Beraun, fra højre Luschnitz og Sazawa; det er først efter at have optaget denne Flod, at Elben bliver af Betydning. Antallet af Smaasøer og Damme er meget stort; disse sidste, hvis samlede Areal 1820 omfattede 13 □ M., ere dog nu saaledes aftagne, at de næppe udgjøre Halvdelen. Klimaet er ikke lidet forskjelligt. Medens saaledes Aarets Middeltemperatur i Prag er næsten 10°, er den paa Erzgebirges Højsletter næppe 6°. Grænsebjærgene have i det hele et temmelig barskt Klima med lang Vinter og betydeligt Nedslag. Af det hele Areal er omtrent Halvdelen Agerland, en Fjerdedel Eng og Græsgang, og Resten Skovland. Kornavlen er betydelig og overstiger Landets Behov. Der dyrkes mest Byg, Havre og Hvede; desuden Bælgsæd, Kartofler, Hør, Hamp, Humle, Frugt og Vin. Antallet af Husdyr angaves 1880 til 198,000 Heste, 2,092,000 Stkr. Hornkvæg, 701,000 Faar, 308,000 Geder, 322,000 Svin; der var 176,000 Bistader. Af Fjerkræ holdes især Gæs i Mængde. Vildtstanden er meget betydelig og Jagtudbyttet af Hjorte, Daa- og Raadyr, Fasaner og Agerhøns af ikke ringe Omfang. I Dammene drives Fiskeri af Karper, Gjedder og Aborrer, i Bjærgbækkene af Foreller, i Elben og Moldau af Lax og undertiden Stør. I Øvre-Moldau og Wattawa findes Perler. Bjærgværksdriften omfatter Guld, Sølv, Jærn, Kobber, Bly, Tin, Svovl, Alun, Graphit, Stenkul, Brunkul og Porcelænjord, hvortil endnu kommer en Mængde Halvædelstene, Agater, Chalcedoner, Amethyster og Granater, samt Bygningssten. Antallet af Mineralkilder er meget stort, navnlig i Landets nordvestlige Del, hvor man træffer de stærkt besøgte Badesteder Carlsbad, Marienbad, Franzensbad og Teplitz med flere. Industrien staar i B. paa et særdeles højt Trin, især i Egnene henimod Nord- og Vestgrænsen. Til Bjærgværksdriften knytter sig en meget betydelig Metalindustri i Jærn, Staal, Kobber og Messing, samt Guld og Sølv. Desuden er her et stort Antal Fabriker for Maskiner, Porcelæn, Stentøj, Glas, Glasvarer og Spejle, chemiske Præparater, Papir, Blyanter, Salpeter- og Svovlsyre, Roesukker og Olje, samt Ølbryggerier og Brænderier. Linned-, Uld- og Bomuldsindustrien har et meget stort Omfang baade i Spinderi og Væveri; i Erzgebirge forfærdiges en stor Mængde Kniplinger. Naturligvis knytter sig til den stærkt udviklede Industri en omfattende Handel, der meget lettes ved de i Forhold til Landets Beskaffenhed gode Samfærdselsmidler, af hvilke Jærnbanesystemet i de senere Aar er stærkt udviklet, navnlig i Landets nordlige Halvdel. Af Befolkningen er 63 pCt. Nordslaver (Czecher), mest i det indre og mod Ø., 37 pCt. Tyskere, mest mod N. V. og N., og omtrent 100,000 Jøder. Største Delen af Befolkningen bekjender sig til den romersk-katholske Religion; Antallet af Protestanter er 120,000, hvoraf omtrent $\frac{2}{3}$ Lutheranere, Resten reformerte. I Spidsen for den katholske Kirke staar 1 Ærkebiskop og 3 Biskopper; Antallet af gejstlige Ordener og Klostre er meget stort. I Spidsen for Administrationen staar Statholderskabet i Hovedstaden Prag, under hvilket Landet deles i 89 Bezirkshauptmannschaft'er. I retlig Henseende er Overlandretten i Prag øverste Instans, under hvilken sortere Landretten i Prag og Kredsretterne. Undervisningsvæsenet staar i B. paa et ret tilfredsstillende Trin og i alt Fald højere end sædvanlig i katholske Lande. Her er et tysk og et czechisk Universitet i Prag, 4 theologiske Læreanstalter, talrige Gymnasier, Realgymnasier, højere Realskoler og c. 4000 katholske Folkeskoler, hvoraf den større Del med czechisk og c. 1600 med tysk Skolesprog, Resten med blandet Sprog, samt 6 Skolelærerseminarier.

Historie. B. skal først have været beboet af Bojerne, efter hvilke Landet har Navn (Bojehemum, Böheim, Bohemia), men som allerede paa Christi Tid bleve fortrængte af Markomannerne, der igjen i det 6te Aarh. afløstes af dets nuværende Beboere, Czecherne, et slavisk Folk. De mange smaa Fyrstendømmer, hvori disse delte sig, forenedes af Samo i det 7de Aarh.; længere hen i Tiden nævnes i Sagnene den vise og skjønne Fyrstinde Libussa (s. d. A.), Stammoder til de følgende Hertuger. Carl d. stores Felttog mod B. i Beg. af det 9de Aarh. havde ingen blivende Følger. I Tidsrummet 871—94 var B. en Del af det store mähriske Rige og blev i denne Tid vundet for Christendommen ved Slavernes berømte Apostle, Cyrillus og Methodius. Siden stod B. under egne Hertuger, som 895 i Regensburg sluttede sig til det tyske Rige, til hvis Kurfyrster de kom til at høre, og hvis Overhoved af og til gav dem Kongetitel. Den

kraftige Hertug Boleslaus I (935—67), der af Herskesyge havde myrdet sin ældre Broder Wenceslaus I d. hellige (den første, der fik Kongetitlen af Kejser Otto I), underkastede sig de øvrige Fyrster i Landet; hans Søn, Boleslaus II d. fromme (967—99), stiftede 973 Bispedømmet i Prag og udstrakte sit Herredømme over Mähren, som dog atter gik tabt til Polen under Kampene mellem hans Sønner, indtil det lykkedes Brzetislav I (1037—55) igjen at erobre og for stedse at forene det med B. Wratislav II (1061—92) fik 1086 Kongetitlen af Kejser Henrik IV, og hans Sønnesøn Wladislav II (1140—74) af Kejser Frederik I 1158. Efter langvarige Tronstridigheder lykkedes det Przemysl Ottokar I (1197—1230), fra hvis Tid Kongetitlen blev stadig, at faa Tronfølgen bestemt efter Arveretten; han var Fader til den danske Dronning Dagmar. Hans Sønnesøn Przemysl Ottokar II (1253—78, s. Ottokar II) forenede Østerrig, Steiermark, Kärnten og Krain med B., men mistede igjen disse Lande i Krigen mod Rudolf af Habsburg. Hans Søn Wenceslaus IV (1278—1305) blev tillige Konge i Polen; med dennes Søn Wenceslaus V, som blev myrdet i Olmütz 1306, uddøde det gamle bøhmiske Fyrstehus, Libussas Slægt. Efter at Kejser Albrecht I forgjæves havde søgt at bringe B. til det habsburgske Hus (hans ældste Søn Rudolf blev virkelig Konge ved at ægte Wenceslaus's Enke 1307, men døde s. A.), og efter at Hert. Henrik af Kärnten, gift med Wenceslaus's Søster Anna, ligeledes en kort Tid havde været Konge, blev B. 1310—1437 regeret af Konger af det luxemburgske Kejserhus. Kejser Henrik VII.s Søn Johan ægtede nemlig Wenceslaus's anden Søster Elisabeth og blev derved Konge. Under ham blev Schlesien og Lausitz forenet med B. Hans urolige, ridderlig-eventyrlige Aand bragte ham til at tage Del i den Tids Krige i Italien, Tyskland og Frankrig; til sidst faldt han, blind, men dog kæmpende i de forreste Rækker af den franske Hær, i Slaget ved Crecy 1346. Hans Søn Carl (1346—78, i Tyskland Kejser Carl IV) var en Fader og fortræffelig Landsherre for sit Arveland B. Han gjenoprettede Landefred og Sikkerhed ved stræng Afstraffelse af Fredsbrud og ved Omsorg for Retsplejen, befordrede Handel, Agerdyrkning (indførte saaledes Vinavl) og Bjærgværksdrift, anlagde Stæder, opførte Kirker og Paladser, Veje og Broer; ligesom han herved fremmede Landets Velstand, befordrede han dets aandelige Opkomst ved Stiftelse af Folkeskoler, ved sin Omsorg for Kunst og Videnskab, især ved at stifte Universitetet i Prag (1348), samt ved at fremme Modersmaalets Brug ved Gudstjenesten. Hans Regering var B.s Glansperiode. Under Carls to Sønner og Efterfølgere, den raa og lastefulde Wenceslaus VI (1378—1419) og Sigismund (1419—37), der ligesom Faderen tillige vare tyske Kejsere, foranledigede Huß's Optræden og Hussiterkrigen store Omvæltninger i B.; hele denne Bevægelse havde ikke blot en religiøs, men tillige en national Charakter; det var ikke blot Trosfrihedens og Kirkeforbedringens Kamp mod Aandstvang og kirkelig og verdslig Trældom, men det var ogsaa det bøhmiske Folks Kamp for sin Nationalitet imod den overhaandtagende Tyskhed, som ogsaa ved Universitetet havde gjort sig gjældende, og Striden førtes sejerrig til Ende. Efter Sigismund fulgte hans Svigersøn Albrecht (1437—39, som Kejser A. II), og efter denne hans Søn Wladislav IV (1440—57), som tillige var Konge i Ungarn (W. VI). I Wladislavs Mindreaarighed (indt. 1453) havde en czechisk Magnat, den tapre og kloge, hussitisktroende Georg Podiebrad, styret B. som Rigsforstander med saa megen Dygtighed, at han efter Kongens Død selv blev hævet paa Tronen, paa hvilken han holdt sig (1458—71) trods Pavens Banstraaler og hans Svigersøn, den ungarske Konge Matthias Corvinus's Angreb. Efter Podiebrads Død fik B. to Konger af det jagellonske Kongehus i Polen, nemlig Wladislav IV.s Søstersøn Wladislav V (1471—1516) og dennes Søn Ludvig (1516—26), der tillige vare Konger i Ungarn (W. VII og L. II); den sidste faldt i Slaget ved Mohacz mod Tyrkerne 1526. I Følge tidligere Tractater og Arveforeninger kom B. nu ligesom Ungarn under det østerrigske Hus, under hvilket det siden den Tid har staaet (jfr. Østerrig). Den første af de østerrigske Regenter, Kejser Ferdinand I (1526—64), gik strængt til Værks mod Bøhmerne, da de ikke vilde deltage i den schmalkaldiske Krig mod de tyske Protestanter, og erklærede paa den saakaldte „blodige Landdag“ 1547 B. for et Arverige. Ferdinands Sønnesøn, Kejser Rudolf II, maatte ved et Majestætsbrev 1609 bekræfte Bøhmernes politiske og religiøse Friheder; men Majestætsbrevets Overtrædelse foranledigede i Slutningen af hans Broder, Kejser Matthias's Regering de Uroligheder i Prag, der medførte den for hele Tyskland saa ødelæggende Trediveaarskrig. Da nemlig Matthias døde 1619, valgte Bøhmerne med Forbigaaelse af hans Fætter, Kejser Ferdinand II, den protestantiske Kurfyrste Frederik V af Pfalz til deres Konge; men efter dennes fuldstændige Nederlag paa det hvide Bjærg 1620 indtraadte den frygteligste Reaction mod den bøhmiske Kirke og den slaviske Nationalitet, og B. blev i kort Tid ved Jesuiters og Soldaters forenede Kræfter forvandlet til et strængt katholsk og rent monarchisk Land. En stor Del af dets mest udmærkede Mænd henrettedes; over 700 Adelsmænd mistede deres Godser, som inddroges af Kronen eller skjænkedes til tyske Adelsmænd, saa at den indfødte Adel efterhaanden næsten ganske forsvandt. En storartet Udvandring foregik nu fra B., idet over Halvdelen af den czechiske Nation drog bort, og B., som ved Trediveaarskrigens Begyndelse havde 3 Mill. I., talte ved dens Slutning ikke 1 Mill. Stændernes Privilegier tilintetgjordes; B.s Krigshær blev en Del af den østerrigske, og der blev i Virkeligheden intet Spor tilbage af Landets politiske Selvstændighed. Paa samme Tid gjenoprettedes de ophævede Klostre, i hvilke Skarer af tyske Munke vandrede ind; tyske Borgere bosatte sig i Stæderne, og den czechiske Literatur ødelagdes

planmæssig ved Jesuiterne. Det czechiske Sprog forsvandt fra de dannedes Kredse som fra Literaturen; kun fra Almuens Læber lød det endnu i Tale og Sang. Marie Theresias og Joseph II.s centraliserende og uniformerende Bestræbelser maatte nødvendig ogsaa ytre deres Virkning paa B., der skulde gjøres til et tysk Land ligesom Østerrig. Alt dette vedligeholdt naturligvis stadig en national Reaction, men Kampen mod Tyskheden holdt sig næsten udelukkende paa det literære Omraade. Det var først i Tidsrummet 1840—47, at en svag og spagfærdig Opposition gav sig til Kjende paa Landdagen med dens hele gammeldags Ordning, og uden for denne var der kun Tale om at kræve sproglig Ligeberettigelse, men ikke om politisk Selvstændighed. Derimod vakte Februarrevolutionen alt det slumrende Had til Tyskheden og gav Haab om politisk og folkelig Gjenfødelse. Folkemøder i Prag 11 og 28 Marts krævede ikke alene Frihed og andre Nutidsfremskridt, men fremfor alt Sammenslutning af de til den bøhmiske Krone („Wenzelskronen") hørende Lande (neml. B., Mähren og Schlesien), et ansvarligt bøhmisk Ministerium, en ny Ordning af Landdagen og besluttende Myndighed for denne; herpaa gaves der 8 Apr. Løfte af Kejseren, medens samtidig begge Nationaliteters Ligeberettigelse indrømmedes. Kort efter kom fra det tyske „Forparlaments" 50 Mands Udvalg Indbydelse til Historikeren Palacky om at indtræde for at forberede det nye tyske Parlaments Sammentræden; men han gav bestemt Afslag og kundgjorde dette i et Flyveskrift, hvori han i sit Folks Navn gjorde Indsigelse mod at regnes med til Tyskerne, og mindede om, at B. i fordums Dage havde været et selvstændigt Rige og kun stod i Personalunion med Østerrig. I B. deltog derfor kun det tyske Mindretal i Valgene; af 68 Valgkredse foretog kun 13 et virkeligt Valg, og i 7 andre valgte forholdsvis faa Tyskere en Repræsentant. 30 Maj dannedes en midlertidig Regering i Prag som Modvægt mod Demokraterne i Wien, og 2 Juni samledes under Palackys Forsæde en Congres af 340 Mænd fra de forskjellige slaviske Stammer i Østerrig og Ungarn, og desuden en Del Polakker og Russer. Her udtaltes Forlangendet om en føderativ Ordning for hele Monarchiet; men imidlertid var et Omslag sket i Hoffets Stemning, og man søgte at komme bort fra de gjorte Indrømmelser; dette førte til Uroligheder i Prag 12 Juni, og da Indbyggerne ikke strax vilde falde til Føje, lod Fyrst Windischgrätz Byen bombardere og tvang den til Underkastelse (17 Juni). Skjønt Regeringen nu tog sine Løfter tilbage, understøttede Czechernes Ledere den dog og deltog i Rigsdagens Møder baade i Wien og siden i Kremsier, i Haab om at kunne gjennemføre en føderativ Ordning. Regeringen syntes ogsaa tilbøjelig dertil, men snart sejrede dens tyske og reactionære Lyster, og B. tabte ikke alene Udsigten til Frihed og Selvstændighed, men blev ogsaa paa ny underkastet planmæssig Fortyskning, især i den højere Undervisning. I flere Aar hvilede Gravens Ro over B. som over det øvrige Monarchi; men efter Forfatningens Udstedelse i Febr. 1861 fik B. igjen en Landdag, og Kampen begyndte paa ny, thi Valgloven var affattet med stor Partiskhed imod Czecherne, alene for at skabe et kunstigt Flertal for Tyskerne, og dette fremkaldte strax Indsigelse fra de 81 czechiske Medlemmer. Ogsaa i Rigsraadet fortsattes Kampen indtil i Juni 1863, da Czechernes Førere traadte ud, fordi det ikke omfattede hele Monarchiet. Landdagsvalgene i Efteraaret 1865 gav derimod Czecherne Flertallet som Følge af en Mængde Adelsmænds Tilslutning og Ministeriet Belcredis Understøttelse; og Landdagen udtalte i Dec. sin Tak til Kejseren, fordi han havde standset Rigsraadets Virksomhed, og bad ham om at lade sig krone i Prag som B.s Konge, hvilket han ogsaa lovede, men ikke senere har holdt. Kort efter (18 Jan. 1866) stadfæstedes et Forslag fra Landdagen, indgivet 1864, om nye Regler for Skolesproget, og Czechisk blev derved stillet paa lige Fod med Tysk i Latin- og Mellemskolerne; et tilsvarende Forslag om Universitetet i Prag blev indgivet af Landdagen, men ikke stadfæstet. Dog begyndte flere Professorer at holde Forelæsninger paa Czechisk. Snart efter kom Krigen med Preussen, hvilken alene Czecherne hilsede med Glæde og førte med Lidenskab paa Grund af deres Had til Tyskerne; men efter Freden tabte Belcredi sin Indflydelse og blev fjærnet 7 Febr. 1867. Regeringens Paavirkning skabte igjen et tysk Flertal i Landdag og Rigsraad, der hjalp den til at gjennemføre Forfatningens Ombannelse og Monarchiets Tvedeling; men da B.s Landdag kom sammen 22 Aug. 1868, indgav de 81 czechiske Medlemmer en „Declaration" imod den nye Ordning og traadte ud af Forsamlingen. Gjentagne Omvalg formaaede hverken at rokke Vælgernes Tillid eller de valgtes Beslutning, skjønt B. en lang Tid (Oct. 1868—Juli 1869) blev underkastet en halv Belejringstilstand og de czechiske Blade og Folkemøder forfulgtes med Strænghed. Da Tyskerne ikke kunde forsone sig med Sprogloven af 1864, fordi Czechisk skulde være tvunget Lærefag i de tyske Skoler ligesom omvendt, ophævedes 1868 Tvangen for begge Sprogs Vedkommende. S. A. oprettedes en egen technisk Højskole i Prag med czechisk Undervisningssprog ved Siden af den tyske. I Aug. 1870 gav en Opløsning af Landdagen Czecherne og de med dem forbundne feudale Adelsmænd Flertal, og n. Aar søgte Ministerierne Potocki og Hohenwart at komme til Forlig med dem; men Forhandlingerne strandede, fordi Czecherne i Forvisning om Sejren stillede altfor store Krav og i deres „Fundamentalsætninger" forlangte Rigsraadets fuldstændige Ombannelse og statsretlig Selvstændighed for B., uden Hensyn til Overenskomsten af 1867 med Ungarn. Dette medførte Hohenwarts Fjærnelse, og da Czecherne holdt sig borte fra Rigsraadet, gjennemførtes 1873 en ny Valglov med umiddelbare Valg til yderligere Svækkelse for Czecherne. Først 1878 tog disses Repræsentanter igjen Sæde i Landdagen og 1879 tillige i Rigsraadet. Det Tilbud, deres Fører Rieger gjorde Tyskerne 1878 om en retfærdig Nationalitetslov, blev afvist lige saa vel som

Forslag om en billigere Ordning af Valgkredsene. Derimod fastsatte Regeringen i Foraaret 1880, at alle Skrivelser til Myndigheder kunde indgives i begge „Landssprog“ efter frit Valg, saa at Embedsmændene bleve nødte til at lære Czechisk; fremdeles lod den Statsklassen overtage flere af de lærde Skoler, som Czecherne havde oprettet ved private Tilskud, og gjennemførte endelig 1882 til Tyskernes Sorg og Forbitrelse en Tvedeling af Universitetet i Prag med særlige czechiske og tyske Faculteter (af Studenterne vare 1200 czechiske og 600 tyske), samt en ny Valglov til Rigsraadet, hvorved B.s Godsejere deltes i 6 Vælgergrupper. Et lignende Forslag var indbragt for B.s Landdag 1880, men forkastedes af det tyske Flertal; derimod gav de nye Landdagsvalg i Sommeren 1883 Czecherne et Flertal af 167 St. imod 75, idet alle Godsejernes 70 Stemmer tilfaldt dem, og ligeledes alle Valgkredsene i Prag. Ogsaa andre Vidnesbyrd haves for den czechiske Nationalitets Fremgang og voxende Selvfølelse over for Tyskerne.

Literatur og Sprog. Bøhmernes ell. Czechernes er den ældste af de nu levende slaviske Sprogs Literaturer; dens ældste Mindesmærker ere maaske fra det 10de Aarh. 1817 opdagede Bibliothekar Hanka i Prag en Samling Sange fra det 14de Aarh. („Königinhoferhaandskr.“) af betydeligt poetisk Værd; men deres Ægthed har været meget omstridt og maa nu betegnes som yderst tvivlsom. Fra Tiden før Huß haves desuden omtrent 20 poetiske og over 50 prosaiske Værker, saaledes Dalimils Rimkrønnike (c. 1314); Stitnys Lærebog for Børn (1376); „Dyrenes Raad“, en anonym Fabelbog; Friherre Andr. af Dubas Værk om Böhmens Forfatning (1402); en morsom Komedie „Kvaksalveren“ (fra Beg. af det 14de Aarh.); mange Oversættelser, især fra Latin og Tysk, af Biblen eller Dele af den, af Digte om Alexander, om Tristram og Artus o. a., af Marco Polos Rejse osv. — 2den Periode (1409—1526) begynder med Joh. Huß. Han skrev hexametriske Digte, udgav omtrent en Snes Skrifter i Modersmaalet og forbedrede den bøhmiske Bibeloversættelse. Mange, til Dels endnu utrykte theologiske Stridsskrifter og Afhandlinger fremkaldtes af den ved ham vakte Bevægelse. Periodens Poesi var, paa nogle husitiske Psalmer nær, næsten blot Rimeri, hvorimod Prosaen, især paa Grund af Sprogets Brug til politiske Aktstykker og Forhandlinger, skred saa vidt frem, at Bøhmisk var nær ved at blive Slavernes Cultursprog, hvad navnlig den katholske Gejstligheds Modstand mod den ved Huß vakte religiøse og nationale Bevægelse hindrede. Af Zizka haves en Krigssang og en Krigsinstrux; strategiske Værker af Hajek af Hodietin (1413) og Feltherren Wenzel Wlczek af Czenow (omtr. 1457). I »Scriptores rerum Bohemicarum« (1829) har Palacky samlet de mindre betydelige Historieskrivere. Af Lew af Rozmital (1465), den bøhmiske Broder Martin Kabatnik (1491) og Joh. af Lobkowitz (1493) haves Rejsebeskrivelser; politiske Arbejder skyldes Ctibor af Cimburg og Tovatschov (d. 1494), Victorin Cornelius af Wschehrd (d. 1520). Endelig er der overleveret os forskjellige populær-medicinske og økonomiske Skrifter samt Oversættelser fra de klassiske Sprog. — 3dje Periode (1526—1620) anses paa Grund af Sprogets formelle Uddannelse for den b. L.s Guldalder. Kejser Rudolf II (1576—1611) var Kunstens og Videnskabens Mæcenas. I Poesien udmærkede sig Psalmedigteren Georg Strejc og Rudolfs Hofdigter, Simon Lomnicky. Som i forrige Periode blomstrede Veltalenheden og politisk Prosa; herhen høre den mähriske Landshøvding Carl af Zerotins Memoirer og Breve (d. 1636). Historikere: Wenzel Hajek af Liboczan (d. 1553), hvis bøhmiske Krønnike har en romanagtig Charakter; Dan. Adam af Weleslawin (d. 1599) og Polakken Barthol. Paprocki. Rejsebeskrivere, Geographer og Ethnographer: Ulr. Prefat af Wlkanow (1546); Wenzel Wratislaw af Mitrowicz (1599) og Christoph Harant af Polzic (1608). Andre Skribenter: Nik. Konacz af Hodischkow (d. 1546); den bøhmiske Brødreunitets Biskop Joh. Augusta (d. 1572); Domherren Thom. Baworowski (c. 1560); den retslærde Senator Paul Chr. af Koldin (d. 1589); Sprogforskeren Math. Beneschowski (omtr. 1587); den klassiske Archæolog Abrah. af Ginterod (d. 1609); Appellationspræsidenten Wenzel Budowec af Budow (d. 1621); de religiøse Forfattere Martin Philadelphus Zamrski (d. 1592) og Gallus Zalansky (d. 1627). Brødreunitetens Bibel, besørget af 8 Mænd, som Joh. af Zerotin samlede paa sin Borg Kralic i Mähren, oversat i Løbet af 15 Aar fra Grundsprogene (1579—93) og forsynet med Forklaringer, er et i sproglig Henseende klassisk Arbejde. — 4de Periode (1620—1774), der regnes fra Trediveaarskrigens Beg. og Slaget paa det hvide Bjærg (s. **Böhmens Historie**), er en Tilbagegangsepoche. Landet var prisgivet Jesuiter og Tyskere; Bøger, skrevne mellem 1414 og 1635, opsporedes for at tilintetgjøres; en Czecher og en Oprører vare Synonymer for Magthaverne. Bogforfølgelsen varede til ind i det 18de Aarh.; Jesuiten Konias (d. efter 1760) kunde rose sig af at have brændt 60,000 bøhmiske Bøger. De faa gode Skribenter ere Rester fra forrige Periode; saaledes Grev Vilh. Slawata (d. 1652), en af de Gesandter, som 1618 kastedes ud af Vinduet i Prag, der skrev hin Tids Historie (utrykt), den landflygtige Poul Skala af Zhor, der levede i Lübeck og Freiberg i Sachsen, Forf. til en Kirkehistorie; endelig de bøhmiske Brødres sidste Biskop, Joh. Amos Comenius. Disse Skrifter tryktes til Dels i Udlandet; det latinske Sprog blev mere og mere almindeligt i Böhmen; saaledes skrev Balbin sine for Literaturhistorien vigtige »Epitome rerum Bohemicarum« (1677) og »Miscellanea hist. rerum Bohemicarum« (1680—88). Wenzel Rosa (d. 1689) skrev Digte i Hexameter paa Bøhmisk samt en bøhmisk Grammatik og Ordbog, Beckowsky (d. 1725) en Krønnike, og Naturdigteren Wolny (d. 1745) forfattede yndede Folkesange. Et livligt literært Liv udviklede sig hos de med Czecherne beslægtede Slovaker i Ungarn. — 5te Periode (fra 1774 til vor Tid) begynder under Regeringens, særlig Joseph II.s Ger-

maniseringsbestræbelser; Kejserens Tolerance-principper bragte mange hemmelige Protestanter for Lyset. Men alt skulde reformeres paa Tysk; 1774 befalede et Decret Oprettelsen af „Haupt-, Normal- u. Trivialschulen", der gjorde det af med de gamle latinske Klosterskoler; 1776 indførtes Tysk i Almueskolen; 1785 bestemtes, at ingen Dreng, som ikke forstod Tysk, maatte optages i en lærd Skole; 1787 at ingen, som ikke i to Aar var undervist i en tysk Skole, maatte tages i Haandværkerlære. Netop ved denne Voldsfærd tirredes Nationalfølelsen til Modstand; General, Grev Frants Kinsky, udmærket østerrigsk Militær og czechisk Patriot, skrev 1774 „Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand" mod Fortyskningen; til ham sluttede sig Historikeren Pelzel ved Udgivelsen af Balbins hidtil utrykte Apologi for det bøhmiske Sprog (1775). 1783 udkom Historikeren Thams og J. A. Hankes Arbejder med samme Tendens og lignende Titler. Pelzels »Nowá kronika česká« (1791—96) er en af de bedste bøhmiske historiske Haandbøger; til den af ham grundede historiske nationale Skole hørte Paulinermunken Frants Faustin Prochazka (1749—1809), W. M. Kramerius (d. 1808), siden 1783 virksom som Folkeskribent; Alex. Vincents Parizek, Forf. af Skolebøger; Jos. Dobrowsky (d. 1829), berømt Sprogforsker, Kritiker og Literærhistoriker; Frants Tomsa (d. 1814), Grammatiker og populær Skribent. De ungarske Slaver fulgte samme Retning. I Poesien udmærkede sig den alsidig dannede og geniale Præst Anton Puchmayer (d. 1820); bl. a. gjorde han den russiske og polske Poesi bekjendt i Bøhmen. Om ham grupperede sig Brødrene Adelbert og Joh. Nejedly, Jos. Rautenkranz (d. 1818), Frants Stepniczka (d. 1832), Sebast. Hnjewkowsky (d. 1847), Frants Joh. Swoboda o. fl. Jos. Jungmann (1773—1847, Gymnasialpræfect i Prag) optraadte 1805 med geniale Digte, skrev desuden Arbejder i Lexikographi, Literaturhistorie og Afhandlinger i Tidsskrifter. De literære Bestræbelser naaede næppe dybt ned i Folket. Fra 1818 viser der sig et nyt Opsving i Literaturen; med stor Iver opsøgtes gamle literære Mindesmærker — literære Bedragerier dreves ogsaa dermed. Adelsfamilien Kolowrat understøttede Palackys historiske Arbejder og stiftede et Nationalmuseum, Akademi og Literaturselskab; W. Hanka (d. 1861), Jungmann, Joh. Swatopluk Presl og Historikeren W. Tomek virkede i forskjellige Culturretninger (historisk, æsthetisk, philosophisk). Den poetiske Diction forædledes ved Kjendskab til den gamle Folkepoesi og de nyere Culturfolks Literatur. De qvantiterende græske Metra indførtes af Literærhistorikeren Schafarik og Palacky; herimod opponerede J. Nejedly (Prof. i Prag, d. 1835) og Palkowicz (Prof. i Presburg). Af nyere Digtere staar J. Kollár (f. 1793 i Ungarn) højest (hans »Slavy Dcera« er en Apotheose af Panslavismen); Czelakovsky har anslaaet Folkevisetonen; Boleslaw Jablonski og Joh. Holly have udmærket sig som Epikere, især den sidste ved Digtene „Swatopluk" og „Cyrillo-Methodiade"; K. A. Snaidr skrev Sange og Ballader, Pravoslav Koubek (d. 1854) Satirer. Med 1848 træder den journalistiske Literatur i Forgrunden; her udmærkede sig Carl Havliczek, d. 1856. Efter 1850 har Jaromir Erben samlet Folkesange. Toner, der vaktes 1848, klinge gjennem den ungbøhmiske, saakaldte romantiske Skoles Poesi. Dens Høvding er den tidlig afdøde K. H. Macha; til den høre G. Pfleger, Halek, Neruda, Fricz og Barak. Fra den er Oversættelsen af de fleste af Shakspeares Dramaer udgaaet. Fru Bozena Niemcova (d. 1862) var en begavet Romanforfatterinde; Sabina har virket i samme Fag og i Kritiken; Chocholouschek (d. 1864) skrev historiske Romaner. Hovedværker over b. L.: Dobrowsky „Gesch. d. b. Spr. u. Lit." (1792), Schafarik „Gesch. der slaw. Spr. u. Lit." (1826 og 1869), Jungmann »Historie literatury české« (1849), Doucha »Knihopisný slovník česko-slovenský« (1868), Literaturhistorier af Sabina og Sembera, samt Schafariks, Palackys, Jul. Feifaliks (d. 1862) og Brødrene Jireczeks Arbejder over den ældre b. Lit. — Det b. eller czechiske Sprog tales af Bøhmere og Mährere; de ungarske Slovaker, hvis Sprog staar nær ved B., have tidligere ogsaa benyttet dette som Skriftsprog, men i den nyere Tid begyndt at løsrive sig derfra. B. er et af de mest uddannede vestslaviske Sprog, bøjeligt, formrigt, anskueligt og præcist i Udtrykket og frit i Ordføjningen, men det er det mindst vellydende af de slaviske Sprog. Det b. Sprog skrives med latinske Bogstaver, hvis Tal dog er blevet betydelig forøget ved Tilføjelsen af forskjellige Mærker over Bogstaverne, f. Ex. c = ts, č = tsch (cz), z = blødt s, ž = fransk j, š = sch, ň = nj, ř = rsch, ť = tj o. fl. Den b. Orthographi, der i det væsentlige er fastslaaet af J. Huß, er derved i Stand til med lige saa stor Simpelhed som Consequens og Nøjagtighed at betegne alle Sprogets forskjellige Lyd hver med sit Tegn, og Alphabetet er blevet et Mønsteralphabet, af hvis Tegn en stor Del have faaet udbredt Anvendelse i andre Sprog eller i almindelig Lydskrift (s. f. Ex. Lepsius, Standard Alphabet, 1863). Accenten falder altid paa den første Stavelse i Ordet, men ved Siden deraf er Qvantiteten meget stærkt fremtrædende, saa at man næsten lige saa godt kan bygge Vers efter Qvantiteten (ligesom i de gamle Sprog) som efter Accenten. Selvlydslængden betegnes ved et Accenttegn. Af nyere Grammatikere mærkes Burian, Koneczny, Tomiczek, Cebuski, Bymazal; Haandlexika haves af Koneczny, Sumawski, Rank, foruden de ældre Philologers Arbejder. Hatala har skrevet en comparativ Grammatik over B. og Slovakisk.

Böhmer, Joh. Friedr., tysk Historiker, f. 1795, blev 1823 Secretær og 1830 Bibliothekar i Frankfurt for Selskabet for Tysklands ældre Historie. Han har udgivet en Mængde Kildeskrifter til Tysklands Historie i den ældre Middelalder, saaledes Rigslovene fra 900 til 1400 (1832), flere Samlinger af Diplomer og Regester fra samme Tidsrum og en Del Krønnikeskrivere fra det 12te og 13de Aarh.; d. 1863.

Böhmert, Carl Vict., tysk Økonom, f. 1829 i Sachsen, kaldet til Professor i Zürich 1866,

siden 1875 Directeur for det statistiske Statsbureau i Dresden, har fra 1873 været Medudgiver af „Der Arbeiterfreund“ og har givet en omfattende Fremstilling af det saakaldte Andelssystem (s. d. A.) og dets praktiske Resultater i „Die Gewinnbetheiligung“, Leipzig 1878, 2 Dele.

Böhmerwald, en skovrig Bjergkjæde, som danner Grænsen mellem Böhmen og Bayern og tillige et Vandskjel mellem Elben og Donau. Den er højest i den midterste og sydligste Del (indtil 4,500 F.), har bratte Skrænter, nøgne og stejle Toppe og i det hele en vild og barsk Charakter. Hovedmassen er Granit og Gnejs.

Böhmisch-Brod, s. **Brod**.

Böhmisch-Leipa, Stad i Böhmen, 9 M. n. for Prag. 10,000 J. Uldmanufakturer, Garverier, Geværfabrik, Klokkestøberi og Glassliberi. Store Kornmarkeder.

Böhmisch-Trübau, Stad i Böhmen, 20 M. ø. til s. for Prag. 5,000 J. Høravl, Hørspinderi og Lærredsvæveri.

Bøhmiske Brødre ell. **Mähriske Brødre** (selv kaldte de sig **Brødrene** ell. **Brødrene af Christi Lov** ell. **Brødrenuniteten**), det Samfund, fra hvilket Herrnhuternes Brødremenighed stammer, er en Forgrening af Calixtinerne eller Utraquisterne, de mildere Hussiter, men traadte forholdsvis snart i Modsætning til disse. Stifteren, Peter Chelczicky, en bøhmisk Godsejer, udviklede i talrige Skrifter et theologisk System, hvis Ejendommeligheder mere laa paa Sædelærens end paa Troslærens Omraade. Han vilde, at „Christi Lovs Brødre“ i Livet skulde gjennemføre Christi Bjergprædikens Fordringer, at de ikke maatte aflægge Ed, gjøre Krigstjeneste eller overtage Embedsstilling i Statens Tjeneste, at deres Gejstlige og Lærere intet maatte eje o. s. v. Til ham sluttede sig Gregor, en Nevø af Calixtinernes Fører, Ærkebiskop Rokyczana, hvilken sidste, for at blive dem kvit, 1457 fik Kong Georg Podiebrad til at tillade dem at nedsætte sig paa hans Arvegods ved Liticz ved den schlesiskmähriske Grænse, hvor de snart udviklede et sædelig rent og inderlig fromt Menighedsliv med stræng Kirketugt; men den Modsætning, hvori de derved kom til at staa til Flertallet af Calixtinerne, fremkaldte allerede 1461 Forfølgelser imod dem. Under Paaskud af at de vare Taboriter (s. **Hussiter**), bleve de forjagne og mange af dem dræbte. Æggede herved holdt de 1467 en Forsamling, paa hvilken de besluttede i Skrivelser til Rokyczana offentlig at sige sig løs fra Calixtinerne og Romerkirken og at organisere sig som en selvstændig unitas fratrum, „Brødrenunitet“, med egne Biskopper og Præster, der bleve ordinerede af Præsten Michael fra Bradacz og Valdenserbiskoppen Stephanus, gjennem hvem de mene at være i Besiddelse af den apostoliske Succession. Nu bleve de forfulgte endnu stærkere end før, maatte ty til Skove og Bjerghuler og fik Spottenavnene **Grubenheimer** og **Pikarder** (d. e. Begharder). 1475—1503 standsede Forfølgelserne, og efter at Lucas fra Prag 1494 var bleven deres Leder, voxede deres Antal i Böhmen og Mähren til over 200,000, fordelte i et Par Hundrede Menigheder, som levede et Menighedsliv saa sundt og rent, at ikke mange Kirkesamfund i saa Henseende kunne stilles ved Siden af dem. 1503 begyndte Kong Wladislav V atter en 13aarig Forfølgelse imod dem; men ved hans Død 1516 fik de atter Fred og bleve under Reformationstidens Bevægelser efterhaanden det talrigste religiøse Parti i Landet, for Adelstandens Vedkommende maaske endog talrigere end Katholiker, Calixtinere, Lutheranere og Calvinister tilsammen. Luthers Optræden hilsede de med Glæde; men da han angreb Læren om de 7 Sacramenter og Præsternes Cølibat, skrev Lucas af Prag imod ham, og først efter dennes Død 1528 foregik der en Tilnærmelse til Lutheranismen, som bl. a. medførte, at b. B.s Præster begyndte at gifte sig; men efter Luthers Død 1546 nærmede de sig igjen mere til Calvinismen, uden at de dog opgave at være et selvstændigt Kirkesamfund. I den schmalkaldiske Krig nægtede de at gjøre Krigstjeneste imod Protestanterne, og derfor begyndte der 1547 nye Forfølgelser imod dem. Deres Kirker toges fra dem, og i store Skarer bleve de jagede ud af Landet, men fandt Tilflugt i Preussen og Polen, hvor de paa Synoden i Sendomir 1570 indgik Forbund med Lutheranere og Calvinister; men da det 1574 blev dem forbudt at have deres særegne Gudstjeneste, vendte de fleste af dem tilbage til Böhmen og Mähren, hvor de 1575 enedes med Calixtinere, Lutheranere og Reformerte om en fælles Bekjendelse. Disse forenede Protestanter sejrede nu saa fuldstændig over Katholicismen, at denne næsten fuldstændig var forsvunden i Böhmen og Mähren i Beg. af 17de Aarh., og b. B. vare talrigere end de andre protestantiske Partier tilsammen; men Trediveaarskrigen medførte, at alle Landets Protestanter bleve tvungne til at vælge mellem Overgang til Romerkirken, Flugt eller Død som Kjætter. I al Hemmelighed holdt der sig dog smaa Rester af b. B. omtrent et Aarh. Deres sidste Biskop Comenius døde 1671 som Flygtning, efter først i Berlin at have ordineret Præsten Jablonsky til Biskop for de landsflygtige b. B. Denne ordinerede atter sin Søn, og denne igjen Grev Zinzendorf, s. **Brødremenigheden**. De sidste Rester af b. B. udvandrede 1722 og fandt Tilflugt paa Zinzendorfs Godser, hvor de grundlagde Herrnhut. — I deres Blomstringsperiode have b. B. forfattet en rig Literatur i det bøhmiske Sprog, som efter Böhmens nationale Gjenfødelse i vor Tid er begyndt at blive Gjenstand for omhyggelig Undersøgelse af Palacky og andre bøhmiske Historikere. Deres Bibeloversættelse, Kralicer-Bibelen, skal i Sprogets Renhed og Skjønhed endnu være den ypperste Bog i den bøhmiske Literatur.

Böhner, Joh. Ludw., f. 1787 ved Gotha, var en begavet Pianist og Componist, men forfaldt og døde i Elendighed 1860 i Gotha.

Böhtlingk, Otto, Orientalist, f. 30 Maj 1815 i St. Petersborg af tysk Familie, studerede der, i Berlin og Bonn og blev 1842 Adjunct og derefter Medlem af det kejserlige Videnskabsakademi. Han har udgivet Sanskrit-

Grammatikerne „Panini" (2 Bd., 1840) og „Vopadeva" (1847), endvidere Hemaçaudras Sanskrit-Ordbog (1847) og Kalidasas Drama „Sakuntala" med tysk Oversættelse (1842), samt givet en fortrinlig Samling af indiske Tankesprog („Indische Sprüche", Sanskrit u. Deutsch, 3 B., 1863—65, 2 Opl. 1870—74). Hertil slutte sig i Akademiets Memoirer og Bulletiner nogle mindre Afhandlinger, mest af sprogligt Indhold, blandt hvilke fortjener at nævnes en Sanskrit-Accentlære (1843), som han først har fremstillet. Efter mange Aars Samlinger udgav han paa Akademiets Bekostning og i Forbindelse med Rud. Roth en udførlig Sanskrit-Ordbog, 1—7 Theil., 1852—75, hvoraf han har paabegyndt en mindre Udgave, 1—3 Th., 1 Lief., 1879—81. Desuden har han givet et højst vigtigt Bidrag til de tyrkiske Sprogs Historie ved sin grundige Skildring af det jakutiske Sprog (2 Dele, 1851), der udgjør det 3dje Bind af Th. Middendorffs „Reisen in dem äußersten Norden u. Osten Sibiriens".

Bøjden, en Landsby i det sydvestlige Fyn ved Lillebælt (Hornebugten), $1\frac{1}{4}$ M. v. for Faaborg, med Poststation, Ladeplads og Toldsted.

Bøjg, norsk, Krumning, noget krumt. **Bøjgen**, i norske Folkesagn et ormagtigt, slimet Uhyre, der spærrer Vejen for Folk; benyttet i Ibsens „Per Gynt".

Bøjning ell. Flexion kaldes i Grammatiken den Forandring af Ordets Form, hvorved dets forskjellige Forhold i Sætningen tilkjendegives. Navneords, Tillægsords og Stedords B. kaldes Declination, Udsagnsordenes Conjugation. Declinationen har Bøjningsformer for at bestemme Tal og Forholdsformer (Casus), samt til Dels Kjøn (ogsaa Dannelsen af Tillægsordenes Sammenligningsgrader regnes af praktiske Hensyn oftest til Bøjningslæren, theoretisk rigtigere til Orddannelseslæren), Conjugationen for at bestemme Person, Tal, Tid og Maade. B. foregaar i Regelen ved tilsatte Endelser, af hvilke enkelte, men langt fra alle, fra først af have været selvstændige Ord, der efterhaanden ere voxede sammen med de Ord, hvortil de ere føjede, og ere blevne mere eller mindre ukjendelige (jfr. **Agglutination**), sjældnere tillige eller udelukkende ved Forstavelser (tysk ge-liebt; gr. e-pheugon; Kaffersproget umu-ntu, Mand, Flert. aba-ntu), endelig ogsaa ved Forandringer i Ordets Stamme af meget forskjellig Oprindelse og Alder (dansk: binder bandt, Mand Mænd, Barn Børn, hvor Selvlydsforskjellen, efter Tabet af de oprindelige Endelser, efterhaanden er bleven det eneste Udtryk for de forskjellige grammatiske Forhold). Under Sprogets Udvikling ere Bøjningsformerne stærkt udsatte for alle Haande Afslibninger. Inden for vor Sprogæt vare saaledes Oldtidens Sprog i det hele langt rigere paa B.sformer end Nutidens; til de formrigeste af disse høre endnu f. Ex. de slaviske Sprog og i mindre Grad Tysk, hvorimod f. Ex. Dansk og end mere Engelsk kun have bevaret et meget ringe Antal B.sformer. — **Lysets B.**, Inflexion, finder Sted, naar Lysstraalerne gaa forbi et Legeme, idet der altid trænger Lys ind i den geometriske Skygge (s. **Interferens**).

Bökel (maaske rettere **Beukels**), Willem, en Fisker i Flandern, d. 1397, opfandt Nedsaltningen af Sild („Pökelhering").

Bølgebevægelse, en Bevægelse i Legemerne, under hvilken disses Dele udføre Svingninger omkring en Hvilestilling, medens de Forandringer i Form eller Tæthed, Legemerne derved lide, skride frem gjennem Legemet. Frembringes Ligevægtsforstyrrelsen et Sted i et Legeme, forplanter den sig derfra ud til alle Sider; de Dele af Legemet, hvortil den samtidig naar, der altsaa paa denne Maade samtidig sættes i Bevægelse, siges at ligge paa samme Bølgeflade. Afstanden imellem de to nærmeste Bølgeflader, hvis Moleculer ere i samme Svingningstilstand (samtidig passere Hvilestillingen til samme Side), kaldes Bølgebredden. — Ved Bølger paa Vand beskrive Vanddelene lodrette Kredsløb; den bekjendte Bølgeform fremkommer ved, at de forskjellige Vanddele ere satte i Bevægelse til forskjellig Tid. De Dele af Bølgen, som ligge over og under den rolige Vandflade, kaldes henholdsvis Bølgebjærg og Bølgedal, hvis Bredder tilsammen udgjøre Bølgebredden. I Bølgebjærget bevæge Vanddelene sig med Bølgens Forplantningsretning, i Bølgedalen i modsat Retning, hvad der let ses, naar en Træspaan kastes paa Vandet. Paa dybt Vand aftage Kredsløbenes Størrelse nedefter i Vandet, indtil der i en vis Dybde er fuldstændig Hvile; men hvis B. naar Bunden, forandres Vanddelenes Baner saaledes, at de blive mere og mere fladtrykte nedefter, indtil de ved Bunden ere rette Linjer. — I Lydbølgerne svinge de legemlige Dele blot frem og tilbage, men frembringe derved Fortætninger og Fortyndinger (svarende til Bølgebjærg og Bølgedal), der skride frem med en Hastighed, som aftager med Legemets Sammentrykkelighed og Vægtfylde. — I Lysbølgerne foregaa Æthersvingningerne vinkelret paa Forplantningsretningen.

Bølger, en Fejl ved optiske Glas, bestaaende i ufuldstændig Blanding i Glasmassen af Dele med forskjellig Lysbrydning, hvorved de give forstyrrede Billeder.

Bølle (Vaccinium), Slægt af Lyngfamilien, Buske eller Halvbuske med oversædige, fuldstændige Blomster med klokke- eller krukkedannet Krone og 8—10 Støvdragere; Frugten et Bær. De talrige Arter voxe især i den tempererede Zone af den nordlige Halvkugle, navnlig i Nordamerika. I Danmark og Norge findes følgende Arter: Blaabær (V. Myrtillus), en $\frac{1}{2}$—1 F. høj Busk med om Efteraaret affaldende, paa begge Sider grønne Blade, kjødfarvet grønlige Kroner og indvendig røde, udvendig sorte Bær med blaa Dug, voxer i højt liggende Skove, navnlig i Jylland, paa Sjælland og Bornholm, desuden i hele Mellem- og Nordeuropa og Nordasien, fra Sletten til Snegrænsen. Bærrene spises almindelig enten friske eller tilberedte paa forskjellig Maade. Man kan ogsaa vinde et Slags Brændevin af dem, og de anvendes lidt i Lægekunsten; Bladene give en ret behagelig Te. Mosebølle (V. uliginosum), en $\frac{1}{2}$—3 F. høj Busk med om Efteraaret affaldende,

paa Undersiden blaagraa Blade, rødlighvide eller vorgule Kroner og Bær som foregaaende, men indvendig hvide, voxer paa Moser i Europa til højt mod N., Nordasien og Nordamerika. Bærrene ere spiselige, men skulle, nydte i Mængde, have giftige Egenskaber; i Østsibirien tilberedes Brændevin af dem. Tyttebær (V. Vitis idæa), en 6—8 Tomm. høj Busk med stedsegrønne, paa Oversiden mørkegrønne, paa Undersiden brunprikkede Blade, hvide eller blegrøde Kroner og højrøde Bær, almindelig paa Lyngheder og Hedemoser i Jylland, Nordsjælland og paa Bornholm, samt uden for Danmark i det øvrige Europa, Nordasien og Nordamerika indtil Snegrænsen. Bærrene spises almindelig i syltet Tilstand. Tranebær (V. Oxycoccos), en lav, krybende Busk med fine, traadformede Grene og smaa, stedsegrønne, paa Undersiden blaagraa Blade, rosenrøde, hjulformede Kroner og store, carmoisinrøde eller paa den ene Side hvide og rødprikkede Bær, voxer i Moser især imellem Tørvemos, almindelig i Europa til yderst mod N., Nordasien og Nordamerika. Bærrene, der i frisk Tilstand have en sur og sammensnerpende Smag, i endnu højere Grad end Tyttebær, spises syltede. I Skotland ere de en vigtig Handelsartikel.

Bølle (rettere **Bølge**), en gammel, dansk Adelsslægt, blandt hvis Medlemmer kunne nævnes Rigsraaden **Mads Eriksen B.** til Tureby, d. 1539, og hans Søn, **Erik Madsen B.** til Tureby, der ligesom Faderen ogsaa fik Sæde i Rigsraadet, og med hvem Slægten uddøde 1562 paa Mandssiden.

Bøml eller **Bømmelø**, stor Ø i det ydre Søndhordland i Norge; den omgivende Havbugt, hvis indre Del er Hardangerfjorden, kaldes **Bømmelfjorden**. Paa B. blev 1883 paa Kvartsgange fundet Guld og i Løbet af 1884 paabegyndt Grubedrift; de største Gruber ere solgte til et engelsk Selskab.

Bøndergods betegner vel overhovedet Jordegods, bestaaende af Bondersteder (s. nedenf.), men bruges dog især specielt om den hele, en Sædegaard og stundum ogsaa en Ladegaard eller Avlsgaard tilliggende Samling af Bøndersteder. **Bøndersteder** kaldes i Danmark de mindre betydelige, af ufri Jord eller Bondejord (s. d. A.) bestaaende Landejendomme, medens de større i Almindelighed kaldes Avlsgaarde. B. inddeles i Gaarde og Huse; til den første Klasse henføres i Almindelighed de, som ere over, til den sidste de, som ere under 1 Td. Hartkorn. Denne Inddeling er i mange retlige Henseender af meget stor Vigtighed. Navnlig maa Gaardene ikke nedlægges og skulle, for saa vidt de henhøre til et samlet Bøndergods, bortfæstes paa Fæsterens og hans Enkes Livstid, hvilket ogsaa gjælder om saadanne enkelte Gaarde, som for mindre end 20 Aar siden have hørt til et samlet Gods og ikke drives af Ejeren selv; Huse kunne derimod frit baade nedlægges og bortlejes i aarvis.

Bønhas (holl. beunhaas), ubetydelig, upaalidelig Person; egtl. en Fusker, som „paa Loftet" (beun), altsaa i Smug, driver et Haandværk uden at have Ret som Mester i Faget.

Bønne (Phaseolus), Slægt af de ærteblomstredes Familie, Urter eller Halvbuske med oftest slyngende Stængel, uligefinnede Blade med kun to Sidesmaablade, Kjølens yderste Del med de deri indesluttede Støvdragere og Griflen sneglehusformet snoet og Bællen med svampede Skillevægge mellem Frøene. Snittebønne (P. compressus) med en høj, slyngende Stængel, hvide Kroner, sammentrykte Bæller og hvide, fladtrykte, ovale Frø, almindelig B. (P. vulgaris) med lavere, slyngende Stængel, hvidgule eller lila Kroner, halsbaandsformede, indsnørede Bæller og kortere og trindere, ofte brogede Frø, og Dværgbønne (P. nanus), med lav, ikke slyngende Stængel, ere maaske alle 3 Varieteter af samme Art; det er usikkert, hvorfra de stamme, men en Mængde Arter af Slægten forekomme i Sydamerika, og det var navnlig efter Amerikas Opdagelse, at Antallet af dyrkede Former tiltog i høj Grad. De dyrkes nu i alle Verdensdele i en Mængde forskjellige Former i Have eller paa Mark for Frøenes, i nogle Tilfælde ogsaa for de umodne Bællers Skyld (Snittebønne). Pralbønne (P. multiflorus) med høj, slyngende Stængel, højrøde eller violette Kroner, segikrummede, ru Bæller og violette Frø med sorte Pletter, har hjemme i det tropiske Amerika, dyrkes almindelig i Haver som Prydplante og anvendes desuden som Snittebønnen, medens Frøene derimod kun sjælden spises; Roden skal være giftig. Andre Bønnearter, som P. Mungo og P. radiatus, ere vigtige Næringsplanter i Ostindien og China. Hestebønne ell. Valske B., s. Vikke.

Bønnemalm ell. Sømalm, en Art Myremalm, der har Form af smaa Knolde, dannes i Søerne i Småland, Vermland, Finland o. fl. St. og benyttes der til Jærnudsmeltning.

Bønnemusling (Cyclas), smaa, runde, tyndskallede, glatte Ferskvandsmuslinger, der krybe om paa Vandplanterne ved Fodens Hjælp.

Bøotien, Landskab i Mellemgrækenland, begrænset af Attika, Megaris, den korinthiske Bugt, Phokis, Lokris og Euriposstrædet. Det har et Fladeindhold af henved 60 □ M. og indtages for en stor Del af skovbevoxede Bjærge, navnlig Helikon imod S. V., medens Grænserne berøres af Kithæron, Parnes, Øta og Parnas; men i den nordlige Halvdel danner sig et stort Bækken, hvori ligger Søen Kopais, der optager Floden Kephissos, men selv intet Afløb har, undtagen igjennem underjordiske Kanaler. Denne frugtbare og vandrige Egn har en tykkere og mere taaget Luft, end der ellers findes i Grækenland. Dette, mente de gamle, havde Indflydelse paa Folkets Charakter, saa at det blev dorsk og døsigt, og Bøoterne omtales oftere som dumme og udannede, skjønt næppe med tilstrækkelig Grund. For Musik og Poesi havde de megen Sans; Helikon var Musernes Bjærg; Digterne Hesiodos og Pindar samt Fløjtespilleren Ismenias vare Bøotere, og en af de betydeligste Forfattere i den senere græske Literatur, Plutarch, ligeledes. B. spillede ogsaa til visse Tider en betydelig Rolle i Grækenlands Historie. I den forhistoriske Tid vare Minyerne i Orchomenos meget ansete, men de fortræng-

tes af de nord fra indvandrende Bøoter. Senere spillede Theben Hovedrollen. Den var Hovedstaden i det af 14 Stæder bestaaende bøotiske Forbund. Den blev en farlig Medbejler for Athen, og efter at Sparta var bleven enevældig i Hellas, var det Thebanerne med Epaminondas og Pelopidas i Spidsen, der knækkede deres Overmod og atter bragte Ligevægten til Veje. Efter Slaget ved Chæronea 338 f. Chr. blev Theben ødelagt af Philip af Makedonien, og B. fik ikke mere nogen Betydning. Forbundet bestod endnu i den romerske Kejsertid, men var kun en Skygge. Nu har Landet kun ēn nogenlunde betydelig By, Livadia. **Bøotisk**, i overført Betydning, enfoldig, plump og udannet.

Bør er et hos Pattedyrene i den bageste Del af Hundyrets Bughule beliggende, hult Organ, som under Drægtigheden indeslutter Fosteret og derfor paa denne Tid udvides i en meget betydelig Grad. Hos Huspattedyrene er den fortil delt i 2 **Børhorn**, en Deling, som er svagest hos Hoppen, stærkest hos Soen, hvor Hornene kunne have en Længde af omtr. 3 Fod. Den bageste Del af Børen, **Børhalsen**, er forbunden med Skeden. Børens Vægge indeholde Muskelbundter, der udvikles stærkt under Drægtigheden, og ved hvis Sammentrækninger (Veer) Fostret uddrives. Indvendig er den beklædt med en Slimhinde, der er rig paa Kjertler. **Børbetændelse** er en især hos Koen hyppig forekommende Sygdom, der opstaar efter Fødslen, ofte foraarsaget ved Forkølelse. Den er ofte meget udbredt og farlig. **Børtrængning** kan især finde Sted hos Koen efter Fødslen; naar der hurtig kommer Hjælp, kan Børen igjen bringes tilbage i sit Leje og Dyret komme sig.

Bør, i den nordiske Mythologi en Søn af Bure og Fader til Guderne Odin, Vile og Ve.

Børglum, i B. Herred, Hjørring Amt, Aalborg Stift, 2 M. s. v. for Hjørring og $\frac{3}{4}$ M. ø. for Løkken, var oprindelig en Kongsgaard, hvor Knud den hellige opholdt sig, da Vendelboerne 1086 begyndte deres Opstand imod ham. Omtr. 1128 stiftedes her det berømte **B. Kloster**, idet Gaarden skjænkedes til et Convent af de regelbundne Kanniker af Præmonstratenserordenen, „de hvide Brødre". Conventet, som udgjorde Stiftets Domcapitel, havde som saadant Ret til at vælge Biskoppen, der i Almindelighed boede paa en Gaard ved Klostret, hvorfor Stiftet efter samme fik Navn af **B. Stift**. Men Klostret havde ikke altid Glæde af dette Naboskab, da der oftere fandt Stridigheder Sted mellem den mægtige Biskop og det svagere Convent. Ved Reformationen blev Klostergodset inddraget under Kronen og efterhaanden givet forskjellige Adelsmænd i Forlening; dog boede endnu de første lutherske Biskopper i Bispegaarden ved B., og først den tredje, Laurits Nielsson, forflyttedes 1554 til Aalborg, hvorefter Stiftet derpaa fik Navn. 1623 henlagdes B. under det nyoprettede Ridderakademi i Sorø, hvis Hofmester deraf skulde have sit Underhold. Efter Akademiets Nedlæggelse blev B. 1669 privat Ejendom og er siden gaaet fra den ene Haand til den anden, uden i længere Tid at have været i samme Slægts Eje. Gaardens Mure, der nu i Aarhundreder have trodset Tidens Omskiftelser, synes at kunne staa længe endnu; kun det indre er i den nyeste Tid moderniseret, men med Vibehold af de gamle Richer og Hvælvinger. Den store og anselige Kirke, der udgjorde den nordre af Klostrets 4 Længer, og som i den katholske Tid var Stiftets Domkirke, udgjør endnu den ene Fløj af Herregaarden og er nu Sognekirke. Den har aldrig haft Taarn, men dens høje Beliggenhed gjør den alligevel til et vigtigt Sømærke, og den kan ses over største Delen af hele Vendsyssel.

Börjeson, Johan, svensk Billedhugger, f. 30 Dec. 1835 i Tölö Sogn i Halland, fik i Göteborg Undervisning i Gravering og Ciselering, kom 1858 til Kunstakademiet i Stockholm og blev her til 1864, men var i Mellemtiden et Aar ansat ved et Theater. 1864 kom han tilbage til Göteborg, hvor en større Gruppe »Heimer och Aslög« henledede Opmærksomheden paa ham og foranledigede, at der sammenskødes en Sum, der satte ham i Stand til 1867 at begive sig til Rom. Her udførte han »Sjöjungfru« (nu i Norge) »Kägelspelare« (Göteborgs Museum), »Sjöjungfrur« (paa Bestilling af Dronningen af Württemberg) og fik 1872 Statens Rejsestipendium for 5 Aar. Andre Arbejder fra B.s Ophold i Rom ere „Project til et Monument over Frederik VII" (bestilt af Grevinde Danner) og „Psyche" (prisbelønnet i Philadelphia 1876). 1876 bosatte han sig i Paris, hvor han udførte »Gosse från Capri« (prisbelønnet i Paris 1877; Nationalmus. i Stockholm), »Fången Viking« (prisbel. i Paris 1878), »Christusstatue« (svenske Kirke i Paris), samt Skizze til et Monument over Sten Sture (Nationalmus. i Stockholm). B., som 1877 blev Medlem af Kunstakademiet, har, siden han 1880 kom tilbage til Sverige (Stockholm), været sysselsat med en for Upsala bestemt Geijers-Statue og med den endelige Udarbejdelse af sit prisbelønnede Udkast til et Holbergsmonument i Bergen. En Blanding af djærv Kraft og Følelse udmærker B. som Kunstner; i Modsætning til den strængt klassisk-ideale Retning nærmer han sig mere Virkeligheden og mildner den plastiske Kulde ved et indlagt stemningsfuldt Element.

Börjesson, Johan, svensk Digter, f. 22 Marts 1780 i Tanum i Bohuslän, optraadte, medens han studerede i Upsala og ogsaa efter 1816 at være indtraadt i Præstestanden, med adskillige Digte og kritiske Afhandlinger i phosphoristisk Aand, men vendte sig snart udelukkende til sit præstelige Kald, blev 1828 Sognepræst i Veckholm i Upland og 1844 Dr. theol. Først 1846 optraadte B. paa ny som Forfatter med Skuespillet »Erik XIV«, som efterfulgtes af andre historiske Skuespil (»Solen sjunker« m. fl.), der alle have lyriske Partier af stor Fortjeneste, men lide af Mangel paa dramatisk Liv. B. blev Medlem af det svenske Akademi 1859 og døde 6 Maj 1866. »Valda skrifter« af B. ere udgivne af L. Dietrichson (2 Bd., 1874). — Hans Datter, **Agnes B.**, f. 1827, er Genremalerinde.

Börne, Ludw., egtl. Lion Baruch, berømt tysk Skribent, f. 18 Maj 1786 i Frankfurt, hvor Faderen, en Jøde, var Vexelerer. I Berlin, hvor han lærte Henriette Herz og Schleiermacher at kjende, studerede han Medicin, siden Rets- og Statsvidenskaberne i Heidelberg og Gießen, var kort Tid Politiactuar i Frankfurt og levede efter sin Afsked for literære Sysler. Hans Tidsskrifter „Staats-Ristretto" og „Die Zeitschwingen" bragte ham en pinlig Proces, hvori han dog frikjendtes. 1817 gik han over til Protestantismen og forandrede Navn, udgav 1818—21 „Die Wage", Tidsskrift for Politik, Videnskab og Kunst, og levede fra 1822 stille i Paris, Frankfurt og Hamborg. 1826 udkom hans aandfulde „Denkrede auf Jean Paul". Julirevolutionen drev B., der mere og mere vaktes til Had mod den tyske Fyrstepolitik, til Paris, og hans Skuffelser med Hensyn til denne Revolutions Følger drev ham fra den liberale over i den radicale Lejr. Han var en mod alt frivolt Væsen fjendtlig, retskaffen og positiv Natur med stor Evne baade til at elske og hade. I Paris udgav han Tidsskriftet »Balance«, hvori han søgte at bringe den tyske og franske Aand til gjensidig Forstaaelse. Hans Ideer ere Forløbere for Ideerne fra 1848; han — og endnu mere hans Disciple — brugte den æsthetiske Kritik væsentlig til Vehikel for Behandling af politiske og sociale Spørgsmaal. Hans Anskuelsers yderste Consequenser komme frem i „Briefe aus Paris" og „Neue Br. a. P." (1832—38). Med Heine kom han i bittert Fjendskab — det var de praktiske Tendensers Mand mod den æsthetiske Indifferentist. B.s sidste Værk „Menzel, der Franzosenfresser" (1837) er en Blanding af varm Følelse og snærtende Spot. B.s Stil har baade Glans og Fylde; den vittige Satire er hans Styrke, men hans Sinds Uro gjorde al hans Produktion fragmentarisk. Han døde 17 Febr. 1837 i Paris. Hans Landsmænd der satte ham 1848 et Monument af David paa Montmartres Kirkegaard; 1877 rejstes ham et andet i hans Fødeby. Heine gav sit Had til ham Luft i „Heine über B." (1840). Hans Biographi er skreven af Gutzkow. 1861 udkom hans Breve til Henriette Herz og 1862 hans „Gesammelte Schriften" (12 Bd.).

Børnehave, s. Fröbel.

Børnehospital. I Kjøbenhavn oprettedes 1849 B. i Rigensgade ved private Midler, hovedsagelig ved afd. Prof. Drejers Bestræbelser; det rummede 20 Patienter, men er nedlagt efter at Dronning Louises B. i 1879 blev aabnet. Dette ved Øster-Farimagsgade liggende, velindrettede Hospital rummer 70 Patienter; det modtager syge Børn i enhver Alder, kun ikke smittende syge eller saadanne, som skulle underkastes større Operationer; her er tillige en Poliklinik for syge Børn.

Børnehuset, det ældre, endnu i daglig Tale ofte brugte Navn paa Forbedringshuset paa Christianshavn, hvilken Straffeanstalt nemlig tidligere blev brugt som Opdragelsesanstalt for Børn. Den laa den Gang mellem Helliggejstes Kirke og Graabrødretorv, thi Christian IV indrettede 1606—7 Helliggejstes Hospitalsbygninger til Tugthus; men da Kaj Lykke 1661 var dømt fra Livet og hans Ejendomme inddragne, byggedes det nuværende B. paa hans Slotsgrund.

Børnekopper, s. Kopper.

Børneorm (Oxyuris vermicularis), en lille, højst ½ Tomme lang (Hunnen) Rundorm, med tyk Forende og tynd, tilspidset Bagende, lever i stort Antal i Blind- og Tyktarmen især hos Børn og kan være til betydelig Plage, bl. a. ved den Kløe, som den volder ved sin Ud- og Indvandring, der især foregaar om Aftenen.

Børnepenge, s. Umyndiges Midler.

Børnesygdomme, Sygdomme, for hvilke Børn udelukkende eller fortrinsvis ere udsatte, i snævrere Forstand de Omgangssygdomme (Mæslinger, Skarlagensfeber, Kighoste), som de fleste Børn gjennemgaa inden de blive voxne.

Børresen, dansk Missionær i Ostindien, f. 29 Nov. 1825 paa Christianshavn, levede i sin Barndom og Ungdom under meget fattige Kaar, blev først Smeddesvend, saa Maskinist og drog 1852 til Berlin, hvor han ved sin Flid og Dygtighed snart arbejdede sig frem til en god Stilling som Civilingenieur. Imidlertid blev han religiøst vakt, og dette befæstedes ved hans Ægteskab (1855) med Caroline Hempel, f. 22 Marts 1833, hvis Hu fra hendes første Ungdom havde staaet til Arbejde i Missionens Tjeneste. Derved vaagnede der ogsaa hos B. lignende Tanker; men der gik dog 9 Aar, inden de virkelig udførte dem. I denne Mellemtid var B.s Hus et gjæstfrit Hjem navnlig for de berlinske Missionsskolers Elever og for alle Danske i Berlin; mange unge Landsmænd fandt i B. en god Støtte mod Hovedstadens Forlokkelser, ligesom B. under Krigen 1864 tog sig meget af de danske Krigsfanger. Iblandt Missionseleverne knyttede navnlig Nordmanden Skrefsrud (s. d. A.) sig til B. som en Søn til sin Fader, og da B. og hans Hustru efter at have mistet deres tre ældste Børn afgjort havde bestemt sig til at træde i Hedningemissionens Tjeneste, lovede det Goßnerske Missionsselskab at ville overdrage Ledelsen af en Missionsstation til B. og give ham Skrefsrud til Medhjælper; men dette Løfte blev ikke holdt; thi i Ostindien, hvortil Skrefsrud kom 1864 og Børresen 1865, fandt de paa Grund af deres nordiske Herkomst alt andet end god Modtagelse hos de tyske Missionærer. Navnlig Missionsforstanderen Batsch viste sig som deres Modstander, og da han fik udvirket, at de skulde skilles ad, henvendte de sig til det danske Missionsselskab med Andragende om at blive ansatte i dets Tjeneste, men fik Afslag og besluttede saa paa egen Haand at begynde en Mission blandt Santalerne, et af Indiens Urfolk, som tæller c. 3 Millioner, og hvis Hovedstamme bor i Bjærgegnene i Bengalen n. v. for Calcutta. Til dette ved hinduiske Godsejeres og Aagerkarles Udsugelser forarmede og ved Drukkenskab og Udsvævelser dybt sunkne Folk kom de to Missionærer 1867 uden fast Støtte af noget Missionsselskab og næsten uden Pengemidler, men med fast Tro til, at Herren vilde sende dem Venner, som vilde skjænke dem de fornødne Midler, og denne Tro er aldrig

bleven skuffet. De store Summer, som deres Missionsgjerning har kostet, have de faaet som Gave, efterhaanden som de trængte dertil. Efter at de havde lært sig det overmaade vanskelige Sprog, vandt de snart en Indgang blandt Folket, som næsten staar uden Sidestykke i den nyere Missions Historie, saa den unge Santalmenighed allerede tæller Tusender af Christne; men de have heller ikke forsøgt at bringe Folket til med Christendommen tillige at antage europæiske Skikke og Sædvaner; tvært imod have de vist al mulig Agtelse for Folkets nationale Ejendommeligheder. Ved Siden deraf have de haft Dygtighed og Held til at aabne den engelske Regerings Øjne for de Uretfærdigheder, som Folket led fra dets hindniske Plageaanders Side, og de have derved erhvervet sig Folkets Taknemmelighed og Regeringens Tillid og virksomme Understøttelse, fordi de af dem foreslaaede Forandringer have forvandlet Santalerne fra stadige Oprørere til lydige Undersaatter. Men hvad der frem for alt har skaffet deres Gjerning Frugt er, at de have gjort den i ægte apostolisk Aand, med selvfornægtende Tro, brændende Kjærlighed og utrættelig Udholdenhed. Som Sagen nu staar, tør det vistnok siges kun at være et Tidsspørgsmaal, hvorlænge det vil vare, inden Hovedmassen af Folket har vendt sig til Christendommen; thi de af dem opdragne indfødte Missionærer synes at virke i samme Aand som de selv og udrette derfor overordentlig meget. Fru B. har ved den af hende ledede Skole- og Opdragelsesanstalt for Santalkvinder maaske gavnet Missionen omtrent lige saa meget som hendes Mand, medens Skrefsrud, der har ualmindelige Anlæg for videnskabelig Syssel, ved Siden af sin Del i den egentlige Missionsgjerning har udført den literære Side af Gjerningen, Tilvejebringelsen af en begyndende Literatur i Santalsproget. I Europa henlededes Opmærksomheden først 1874 paa dem derved, at engelske Embedsmænd i Ostindien i engelske Blade omtalte, hvor forbavsende Ting de havde udrettet. Skrefsrud, der ligesom Fru B. af Helbredshensyn den Gang var i Besøg i Europa, holdt da en Række Missionsmøder i Storbritannien og Norge, hvor der indkom rigelige Bidrag til Missionen, og B., som hidtil hvert Aar havde maattet anvende flere Maaneder til at rejse om i Indien for at samle Pengebidrag, bestemte sig derfor til 1876—77 at foretage en længere Rejse til Europa for at skaffe Missionen en mere fast Understøttelse. Overalt hvor han kom frem, lignede hans Rejse et Triumphtog. Baade i Storbritannien, Norge og Danmark dannedes der Comiteer til Missionens Understøttelse; i Danmark enedes de forskjellige kirkelige Retninger inden for Folkekirken om at betragte denne Sag som en Fællessag, det danske Missionsselskab paatog sig at samle Bidrag dertil, og 1877 ordinerede Biskop Martensen B. til Præst i Folkekirken. Efter sin Hjemkomst opnaaede B. den indiske Regerings Samtykke og Understøttelse til at overføre en Del af Overbefolkningen i Santalistan til ubeboede Strækninger i Assam, og den Omsigt og Dygtighed, hvormed han har ledet dette store Foretagende, har skaffet ham nye Krav paa Folkets Taknemmelighed. 1881 tvang Helbredshensyn paa ny Skrefsrud og Fru B. til at opholde sig et Par Aar i Europa, og Skrefsrud holdt da Missionsmøder rundt om i Danmark, hvorved Baandet imellem den danske Menighed og Santalmissionen blev knyttet endnu fastere. Missionens Hovedstation hedder Ebenezer.

Børs, holl. Beurs, en offentlig Bygning, hvor Kjøbmænd, Mæglere, Skibsførere og andre Forretningsmænd komme sammen til bestemte Tider for at samtale om og afslutte Forretninger, modtage Handels- og Skibsefterretninger og overhovedet forhandle om Handels- og Skibsfartsanliggender. B. i Kjøbenhavn er bygget af Christian IV, og det var den dygtige Hans Steenwinkel, som forestod Bygningen, hvortil Grunden lagdes 1619. Dens Længde er 203, dens Bredde 33 Alen. Den er bygget i Renaissancestil og udstyret med en sjælden Rigdom, som den har været saa heldig at bevare. Paa Længdesiderne findes talrige Figurer i Sandsten og paa Taget et kunstnerisk Spir, som dannes af 4 Drager, der slynge Halerne over hverandre. B. har til forskjellige Tider været bortlejet og endog bortsolgt til Privatmænd, der dog altid igjen afhændede den til Regeringen. 1856 solgte Staten den for 70,000 Rd. til Grosserersocietetet i Kjøbenhavn, som forpligtede sig til at bevare dens Ydre uforandret, men derimod strax foretog betydelige Forbedringer ved dens Indre, hvorefter det fornyede Børslocale indviedes 2 Marts 1858. I de senere Aar er det ydre blevet omhyggelig restaureret i Overensstemmelse med den oprindelige Plan.

Børste kaldes Haarene hos Pattedyr ell. Leddyr, naar de ere store, stive og sidde tyndt, f. Ex. hos Svinet; ligeledes Piggene hos Søpindsvinene, naar de ere meget fine og tætte. Af Svinebørster, Hestehaar, Gedehaar osv., ja selv af Plantedele, som Risstraa og Piassavastraa, forfærdiges B. af forskjellig Art, lige fra Tandbørster til Gadebørster. **Børstentryk** af en Bogtrykkersats dannes ved at den forsynes med Farve og bedækkes med Papir, der bankes ned med en Børste. **Børstemaskine.** Klæde o. desl., der paa Retten skal have Luv med et bestemt fast Strøg, føres paa langs gjennem B. med Valser saa lange som Tøjet er bredt og tæt besatte med stive Børster.

Børsteorme (Chætopoda) kaldes de Ledorme (Annelider), som ere udstyrede med **Børstefødder**, d. e. Knipper af hornagtige Børster, der sidde i muskuløse Hudvorter, i Alm. to Par paa hver Ring. De fleste leve i Havet, hvor de enten krybe eller svømme frit omkring eller skjule sig i tomme Skaller eller sidde stille i Rør af Sand, Dynd, Skalstumper o. desl. De inddeles i Alm. i Regnorme, Nereider og Rørorme. Af Ormenes Række maa B. betragtes som de mest udviklede Former.

Børstesvin (Tenrek, Centetes), en pig- og børsteklædt, lavbenet, haleløs eller korthalet Slægt af Insektædere, findes paa Madagaskar. B. er større end Pindsvinet, kan ikke rulle sig

sammen, lever af Regnorme og ligger i den koldere Aarstid i Dvale.

Børsteand (Chætodon), Slægt af Skælfinnefiskenes Familie; Legemet er meget kort, højt og stærkt sammentrykt; Skælklædningen fortsætter sig langt ud paa de uparrede Finner; Munden er lille og udstyret med en tæt Række af lange, tynde og bøjelige, saakaldte Børstetænder. Det er Smaafiske med prægtige Farver, der i Alm. ere anbragte i Baand, som afvexle med hverandre; de tilhøre alene de varmeste Have, hvor de træffes tæt ved Land paa Steder, hvor Kysten er klippefuld. Af denne Grund kaldes de ogsaa ofte „Klipfisk", hvilken Benævnelse imidlertid her i Norden har en ganske anden Betydning.

Börting, Venerns Lax (Salmo ocla).

Børting, Peder, f. i Throndhjem 1626, Ridefoged hos den rige Kaj Lykke paa Rantzausholm (Brahetrolleborg), ægtede Sophie Abelsdatter (Speet), til hvem Kaj Lykke havde skrevet det bekjendte Brev med fornærmelige Udtalelser om Dronningen, hvilket styrtede ham i Fordærvelse, idet B., der var bleven uenig med sin Herre, fremdrog Brevet. Den hævngjerrige Ridefoged havde Fordel af sin Herres Ulykke, da han blev kongl. Forvalter over dennes fradømte fynske Godser, og da han som saa mange af sine Lige havde benyttet sin Stilling til at samle sig betydelig Formue, kjøbte han Herregaarden Gjelskov i Fyn; snart blev han ogsaa Raadmand i Odense. Længe forblev han dog ikke i Danmark, hvor hans Trættelyst og Havesyge synes at have gjort ham meget forhadt; 1669 kjøbte han Fossum Bjærgværk i Norge, og der døde han 1702.

Børup, Morten, dansk Skolemand, f. c. 1450 i Skanderborgegnen, bondefødt, men 24 Aar gl. ved Ladefogedens haarde Behandling dreven til at forlade Hjemmet og søge til Aarhus, hvor hans Bønner skaffede ham ind i Latinskolens nederste Klasse; derefter Magister ved Kjøbenhavns, Dr. jur. ved Kølns Universitet og 1491 Rector i Aarhus, hvis Skole under ham opnaaede stort Ry. Han skal være død som Præst ved Aarhus Domkirke 1526. B. har skrevet en bekjendt latinsk Vise om de danske Kjøbstæder og en latinsk Majvise, bestemt til at afsynges af Skolens Disciple ved en aarlig Udflugt til Skoven. 1882 rejstes ham et Mindesmærke i Aarhus.

Bösing, Stad i Ungarn, 3 M. n. n. ø. for Presburg. 4,000 I. Jærnholdigt Mineralbad. Bjærgværksdrift (noget Guld, Sølv og Svovlkis); Vinavl.

Bøsning, smaa Rør af Messing, til Leje for Axler (Spindler) i Ure og lignende fint Maskineri. Til stort Maskineri maa B. deles i to Pander, der efterhaanden kunne skrues sammen.

Bøsse, s. Haandskydevaaben.

Böszörmeny [bösørmehnj], Stad i Ungarn, Haidukdistrictet, 3 M. n. til v. for Debreczin. 19,000 I. Betydelig Tobaksavl. Sodafabrikation. Store Kvægmarkeder.

Böttcher, Christian Eduard, tysk Maler, f. 1818 ved Aachen, har vundet Navn dels ved sine lunefulde Skildringer af Barnelivet, dels, i den senere Tid, ved sine Billeder fra Rhinen, hvori Landskab og Folkelivsskildring harmonisk smelte sammen. Han bor i Düsseldorf.

Bøtte kaldes i Papirfabriker et stort Kar, hvorfra Haandformningen foregaar; ligeledes en Beholder i Papirmaskinen (Øsemaskine), hvorfra Stoffet løber ud paa den endeløse Form. Haandformet Papir kaldes „Bøttepapir" i Modsætning til Maskinpapir. Der tales ogsaa om Farvning, om Liming „i Bøtten", d. e. i Massen inden Formningen, i Stedet for at man ogsaa kan farve og lime det formede og første Gang tørrede Papir. **Bøttelimingen** opkom som en Følge af Maskinøsningen, da man ikke kunde overkomme Haandlimingen ved den store Produktion. Til Bøttelim bruges Sæber af Vox, Harpix og Talg med Tilsætning af Alun.

Böttger, Ad., tysk Digter, f. 1815, d. 1870, Fors. til en Del lyriske Poesier og Dramaet „Agnes Bernauer", men mest bekjendt ved dygtige Oversættelser, især af Milton, Goldsmith og Byron. „Gesammelte Werke", Leipz. 1865—66, 6 Bd.

Böttger, Charl. Elisab. Amal., s. Rose.

Böttger ell. Böttcher, Böttiger, Joh. Friedr., den første, der frembragte Porcelæn i Europa, f. 1682 i Schleiß, blev Apothekerlærling i Berlin, maatte flygte paa Grund af alchemistiske Pralerier, blev fangen i Wittenberg og bragt til Dresden, hvor han lovede at lære Kong August II den Kunst, at gjøre Guld. Efter at han havde brugt mange Penge ved sine Forsøg og gjort alle Haande Kneb, søgte han at flygte, men blev opsnappet. Da man ikke længere troede paa hans Guldmageri, anvendte man ham ved Bearbejdelsen af Sachsens Mineralskatte, og derved lykkedes det ham at frembringe Porcelæn af det brune Meißenerler. Han maatte opslaa sit Laboratorium i Meißen under militær Bevogtning, men flygtede under Svenskernes Indfald til Königstein og kom 1707 atter til Dresden, hvor han anlagde et Værksted. Hidtil havde hans Porcelæn været brunt, men 1709 fandt han paa at gjøre hvidt Porcelæn af Leret fra Aue ved Meißen, hvor Albrechtsburg 1710 indrettedes til en Porcelænsfabrik og B. udnævntes til dets Directeur. Han fremmede den imidlertid ikke synderlig, bestyrede den letsindig og vilde endog sælge Hemmeligheden til Berlin. Da dette blev opdaget, underkastedes B. en Undersøgelse, hvis Ende han imidlertid ikke oplevede, da han døde 1719, aldeles forgjældet.

Bötticher, Joh. Fr. Wilh., tysk Philolog, f. 1798, d. 1850, har især beskæftiget sig med Tacitus. Hans Hovedværk er »Lexicon Taciteum« (1830).

Bötticher, Joh. Gottl. de, f. 1677 i Stargard i Pommern, fik 1705 Doctorgraden i Kjøbenhavn og gav sig nu til at praktisere her, hvor han indlagde sig Fortjeneste ved sin Virksomhed under Pesten 1711, som han siden beskrev. D. 1762.

Böttiger, Carl Aug., tysk Archæolog og Literat, f. 1760, d. 1835, studerede i Leipzig og blev, efter at have beklædt forskjellige Skoleembeder, Gymnasialdirector i Weimar. Her var han Udgiver og Medudgiver af forskjellige

literære Tidsskrifter. 1814 blev han Overopsynsmand over Antiksamlingen i Dresden. Hans vigtigste Arbejder ere „Sabina, oder Morgenscenen einer reichen Römerin" (1803), „Die Aldobrandinische Hochzeit" (1810) og „Amalthea, oder Museum der Kunstmythologie und bildenden Alterthumskunde" (1820—25, 3 Bd.). Hans mindre Skrifter ere samlede efter hans Død i »Böttigeri Opuscula et Carmina Latina« og „B.s kleine Schriften archäologischen und antiquarischen Inhalts". — Hans Søn, **Carl Wilh. B.**, f. 1790, blev 1819 Prof. i Historie i Leipzig og 1821 i samme Stilling i Erlangen. Hans vigtigste Skrifter ere „Weltgeschichte in Biographien" (8 Bd., 1839—46), „Geschichte des deutschen Volkes und des deutschen Landes" (8 Bd., 3dje Opl. 1845), samt en „Geschichte Sachsens" (1830—31) og „Gesch. Bayerns" (1837). D. 1862.

Böttiger, Carl Vilhelm, svensk Digter, f. 15 Maj 1807 i Vesterås, fra 1847 Medlem af det svenske Akademi, 1856—67 ordin. Prof., først i Æsthetik, senere i ny-europæisk Lingvistik ved Universitetet i Upsala; d. 22 Dec. 1878. Allerede i sine Studenteraar gjorde B. sig bekjendt ved Digtsamlingen »Ungdomsminnen från sångens stunder«, der udmærker sig ved en mild elegisk Stemning; denne er ogsaa, om end med friskere, mandigere Holdning, gjennemgaaende i hans senere Digte. Men B. var ikke blot en af Sveriges mest fremragende lyriske Digtere fra Aarhundredets Midte; han viste sig senere i sine ypperlige Skildringer af Tegnér, Odmann, Stagnelius m. fl. og i sine andre literærhistoriske Afhandlinger, Breve m. m. som en udmærket Prosaist. Som Universitetslærer virkede han især for at udbrede Kjendskab til det italienske Sprog og dets Poesi, med hvis ejendommelige Blødhed og Følelsesfuldhed hans egen Muse har megen Lighed. Han besørgede for største Delen selv Udgivelsen af sine »Samlade Skrifter« (6 Bd., 1856—81).

Bøtønor var oprindelig en af Østersøen dannet Bugt paa Østsiden af Falsters Sydende, som, efter at den foran liggende, lange, smalle Bøtø med sin Nordende blev landfast med Falster, forandredes til en Strandsø med en snæver Aabning af ringe Dybde. Den er nu inddæmmet.

